BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

12

İŞAR

KART

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

12. CİLT

İşaret — Kart

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK
LAROUSSE
SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

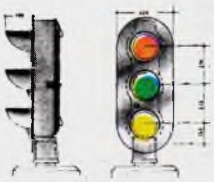


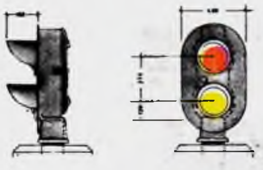
TRAFİK İŞARETLERİ

KABİN İŞARETLEMESİ kumanda kabinindeki ışıklı bildiriler		
adı	görünüşü	anlamı
SH	SH	hattın sınır hızıyla seyir serbest
270	2 7 0	kanton sonuna değin sınır hız 270 km/sa; bir sonraki kanton girişinde 220 A duyurusu
220 D 160 D 80 D	2 2 0 1 6 0 0 8 0	bir sonraki kanton girişinde karşılık gelen km/sa'lik hızı aşma *(duyuru)*
220 U 160 U 80 U	2 2 0 1 6 0 0 8 0	ilişkin hızı aşmayın *(uygulama)*
sıfır	0 0 0	rastlanan ilk röperden önce dur
kırmızı		30 km/sa'i geçmeden görerek seyir: rastlanan ilk röperden önce dur


2 renk bildirili cüce yüksek işaret (komple)


3 renk bildirili cüce yüksek işaret (komple)


3 renk bildirili cüce işaret (komple)


2 renk bildiri cüce işaret (komple)

makla çıkarılacağını ya da hangi akorların kullanılacağını gösterir. Ayrıca portelerin başındaki anahtarlar, çeşitli biçimleriyle notalar ve esler, bağlar ve ölçü çizgileri de birer işarettir. Her süslemenin ayrı bir işareti vardır. Tekrar işaretleri birkaç türlüdür. Bunların dışında, her çalgının çalınışıyla ilgili özel işaretler kullanılır.

İŞARETÇİ a. İşaret vermekle ya da belirli yerlere gereken işaretleri koymakla görevli kimse: *Sürücülerin işaret ve işaretçilere dikkat etmesi rica olunur.*
—Dy. Blok işaretlerini çalıştırmakla görevli memur.

İŞARETLEME a. **1.** Özel bir bilgi vermek amacıyla belli sıra içinde çeşitli işaretlerin kullanımı. **—2.** Demiryoluna, karayoluna, suyoluna, havaalanına ya da bir yapıya işaretler yerleştirme. —Bilgi edinilen işaretler kümesi. (Eşanl. SİNYALİZASYON.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Bayınd. Taşıt yolu ile bordür, ada, ayırıcı, otokorkuluk gibi karayolu öğeleri üzerindeki çeşitli renkte çizgi, şekil, simge, yazı, yansıtıcı vb. ile özel bir talimatın aktarılmasını sağlayan trafik düzeneği.
—Ask. havc. Hava borbardımanından önce aydınlatma fişekleri ya da işaretleme bombalarıyla hedefi çerçeve içine alma harekâtı. (Bu yöntemi İkinci Dünya savaşı'nda Royal Air Force kullandı.) || *İşaretleme bombası,* bir hedefi belirlemek için kullanılan bomba. (İlk kez İkinci Dünya savaşı'nda kullanılan bu teknik bombardıman uçaklarının yoğun saldırısından önce gözcü uçaklar tarafından aydınlatma bombaları atılarak uygulanıyordu.)
—Bitki patol. Yıkıma yol açan virüs ya da mikoplazma hastalıklarıyla mücadelede ve sağlık açısından yapılan ayıklama çalışmalarında uygulanan ve bir bitki topluluğunun, bir bitkinin ya da bitki parçasının sağlık durumunu belirlemeye yarayan yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Camc. *Cam işaretleme,* ticarete sunulacak bölümlerin çevresi tebeşirle çizilip, atılacak kusurlu bölümler belirlenerek büyük boyutlu ayna kesim işinin hazırlanması.
—Deric. Bir damga yardımıyla, bir dikiş için gerekli olan deliklerin yerini belirleme işlemi.
—İnş. Bir cam parçası üzerine, kesilecek yerleri belirtmek için çizgiler çizme.
—Ormanc. Bir kesimde, kesilecek ağaçların, göğüs hizasında (1,30 m) kabuğu çentilerek ya da boya sürülerek belirlenmesi. (Ağacı kurutmak ya da öldürmek istenirse çepeçevre derin bir çentik yapılır; bu işleme *ağaç boğma* denir.)
—Tekst. *İşaretleme biçimi,* kareli bir kartonu işaretlemede kullanılan yöntem. || *Kenar işaretleme,* ölçme-katlama işleminden geçirilen bir kumaş parçasının top başı kenarına marka ve uzunluk yazma.
—Terz. Biçilecek bir kumaş ya da giysinin bir araya getirilecek parçaları üzerine iplik ya da tebeşirle işaret noktaları koyma işlemi.
—Zootekn. *Hayvanların işaretlenmesi,* bir hayvana, onu tanımak için, çeşitli yollarla ve çeşitli biçimlerde işaret konması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bitki patol. Bağcılıkta, gözlem altına alınan çotuklarda viroz olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla işaretleme yapılır. Yöntem, belli bir virüs enfeksiyonuna karşı özgül bir tepki gösteren bir asma çeşidinin sürgününe, incelenecek asma çeşidinin tomurcuklarını aşılamaya dayanır.
—Dy. Trenlerin ağırlığı, metal tekerleklerin çelik raylar üzerindeki zayıf aderansı ve makinistlerin her zaman "görerek" seyretmedikleri göz önüne alınırsa, çok düşük hızlar dışında (gardaki manevralar) gerekli frenleme uzaklığının çok kez görüş uzaklığından büyük olmasına yol açar; dolayısıyla durma ya da hız sınırlama gereken noktaları makinistlere önceden bildirmek zorunludur. Bu yüzden hat boyunca durmayı ya da düşük hızla seyri bildiren her işaretten önce, bu işareti makiniste duyuran başka bir işaretin (ön işaret) yerleştirilmesi gerekir.

Başlıca iki işaretleme sistemi vardır: birinci sistem durma işaretinden (kare ya da semafor) ve bunu uzaktan bildiren bir uyarı işaretinden oluşur; ikinci sistemde ise iki işaretli bir çift yerleştirilir; bu çiftte bir ön işaret (yavaşlama 30, yavaşlama 60 ya da sınır hız gösterge tablosu [SHGT]) ve ihbar işareti (anımsatma 30, anımsatma 60 ya da anımsatma SHGT) yer alır.

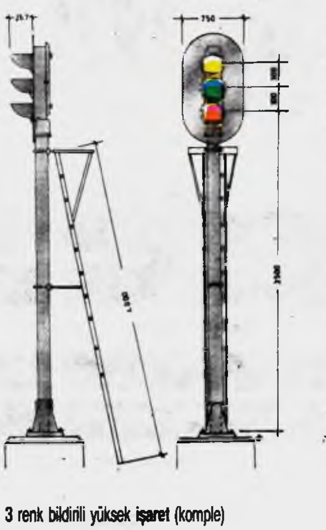
Trenlerin birbirini belli aralıklarla izlemelerini sağlayan çağdaş işaretlemede üç bildirili (semafor, uyarı, serbest hat) ışıklı otomatik blok (IOB) ya da yüksek hızla seyredilen trafiği yoğun hatlarda dört bildirili işaret (semafor, uyarı, yanıp sönen sarı ışık, serbest hat) kullanılır.

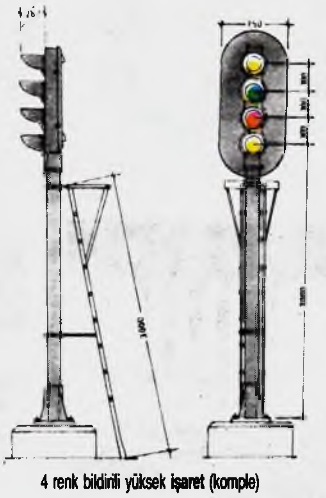
Kabinlerdeki işaretleme sisteminde bildiriler makiniste hat boyunca yerleştirilmiş işaretlerle değil, kodlanmış akım biçiminde raylarla iletilir; trenin önünde yer alan algılayıcılar bu bildirileri doğrudan gösterge tablosuna aktarır. Bu sistem yüksek hız (200 km/sa'in üstünde) yapan trenlerde kullanılır.
—Havc. Tüm havaalanlarında radyoiletişim araçları olmayan havataşıtları için gereken işaretli bir alan vardır. Bu işaretler iniş doğrultusunu ve pistin solunda ya da sağında, zorunlu yaklaşma yörüngesinin yönünü gösterir. Her pist girişinde pist yönünü gösteren dereceli manyetik işaretleme bulunur. Birbirine koşut iki pist ise L (left, sol) ya da R (right, sağ) harfleriyle gösterilir. Pistler gece trafiği için eylemsiz ya da ışıklı biykınlarla donatılır.
—Zootekn. Hayvanları tanımak, birbirlerinden kolayca ayırt edebilmek, kayıtları doğru tutabilmek ve yetiştirme işlerini emniyetle yürütebilmek için çeşitli şekillerde işaretleme yapılır. Bazı işaretler grupları, bazılarıysa bireyleri birbirinden ayırt etmeye yarar. Memleketimizde, özellikle köy hayvanlarında grupları ayırmak için işaretleme yapılır. Ortak meralarda yayılan hayvanlar bir kişinin değil, köyde oturan bütün ailelerin mallarıdır. Her köylü köy sürüsüne kattığı hayvanlarını komşularınınkilerden ayırt edebilmek için bir işaret kullanır; bu işaret çoğunlukla kulaklar bıçakla kesilerek, özel bir aletle çentilerek ya da delinerek yapılır. Köylüler buna *nişan* ya da *en* der.

İşletmeciliği ileri olan yerlerde, özellikle et sığırı üretiminde işaretleme, kızgın demirle sığırların vücudunda, boynuzsu kısımlara ya da deriye sıcak damga (dağlama) uygulanarak yapılır. Sığırlarda ve atlarda kezzaplı damga da kullanılabilir. Kezzaba batırılmış demir damga deriye bastırılır ve orada biten kıllar renksiz olur, böylece bir işaret oluşur. Koyunlarda yün üstüne, yün kalitesini bozmayacak nitelikte boyalı bir maddeyle işaretleme yapılır. Hayvanlarda kişilere özgü işaretleme, özellikle damızlık işletmelerde numaralama biçiminde uygulanır. Numaralamada, yine dağlamadan yararlanılabilir. Vücudun rahatlıkla görülebilecek ve zararı az olacak herhangi bir yerini (but, sağrı, göğüste kaburgalar üstü, boyun), deriye kızgın demir numara basılarak işaretleme sığırcılıkta ve atçılıkta geniş uygulama alanı bulmuştur. 10-15 m uzaklıktan belli olabilen bu dağlama işi ıstırap vericidir, deriyi zedeleme ve kalitesini düşürme sakıncaları vardır. Bir zamanlar atlarda tırnaklara, sığırlarda boynuzlara, bunların acı duyurmayacak uç taraflarına, kızgın numaratörlü demirle numara vurulması işlemi çok yaygındı. Numaralama işinde diğer bir yol da genellikle, üzerinde kolayca okunabilen işaret ve numara bulunan metal ya da plastik plaka ya da düğme-kopçaların kulaklara özel kıskaçla takılmasıdır. Ancak bunların oraya buraya, çalıya, çırpıya takılınca kulağı yırtarak ya da başka bir nedenle düşmesi olasılığı vardır. Ayrıca boyuna kolye olarak ya da boynuzlar arasına sağlam ince bir zincirle takılan numaralı plakalar da kullanılır.

En iyi ve en güvenli (yani düşmez, çıkmaz, silinmez) işaretleme, sığır ve koyunda kulaklara, atlarda (son yıllarda) üst dudağın iç tarafına uygulanan dövmedir (tetovir).

İŞARETLEMEK g. f. *Bir şeyi işaretlemek,* onu bir işaretle belirtmek: *Kesilecek ağaçları işaretlemek. Listeden sınava girmeyenlerin adlarını işaretlemek.*


3 renk bildirili yüksek işaret (komple)

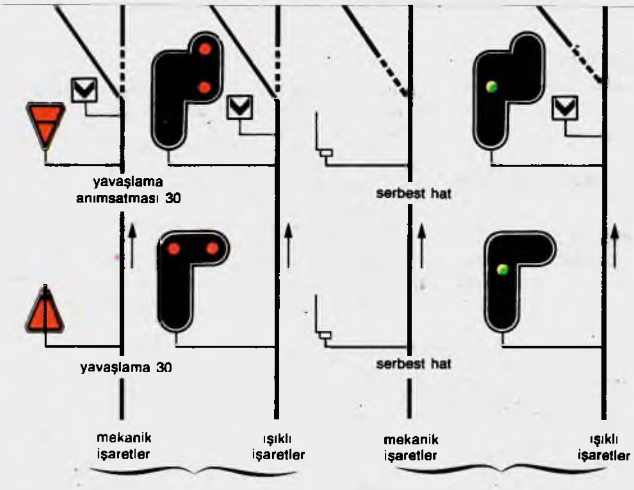

4 renk bildirili yüksek işaret (komple)

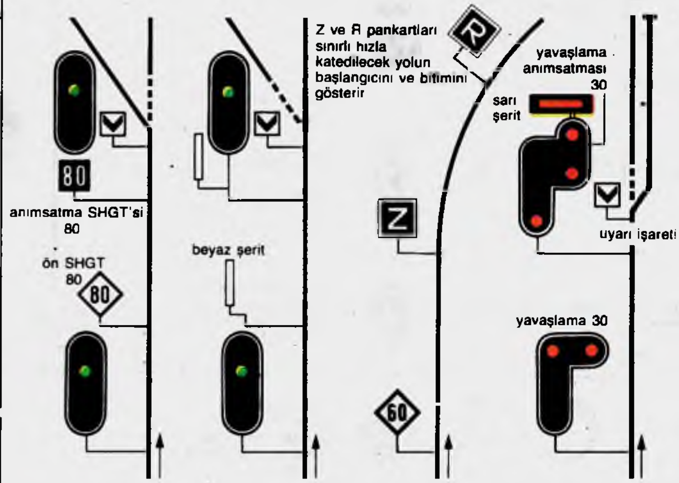
adı	mekanik işaretleme: gündüz	mekanik işaretleme: gece	ışıklı işaretleme	anlamı
yavaşlama 30				makası (ya da makasları) iğneden aşarken 30 km/sa'i geçmeyin
yavaşlama anımsatması 30				
yavaşlama 60	*(mekanik işaretlemede bulunmazlar)*			makası (ya da makasları) iğneden aşarken 60 km/sa'i geçmeyin
yavaşlama anımsatması 60				
ön SHGT	80			makası (ya da makasları) iğneden aşarken SHGT üzerinde belirtilen km/sa'lik hızı geçmeyin; ön SHGT hattın bir bölümünde tek başına hız sınırlaması için ökçeden aşılan bir makas için sabit olarak kullanılabilir. *SHGT: sınır hız gösterge tablosu*
anımsatma SHGT'si	80			
açık işaretlerin görünüşü	yavaşlama 30 yâ da 60, yavaşlama anımsatması 30 ya da 60: durma işaretleri ya da durma duyurusu işaretleri SHGT: sürekli, düşey beyaz şerit			

yön göstergesi *(makastan önceki işaretle birlikte bulunur)*

soldan başlayarak: 1. yön — 2. yön — 3. yön — vb

pankartı *hız sınırlaması uygulanacak makası (ya da birinci makası) gösterir (işaretin ucu aşağıdadır)*



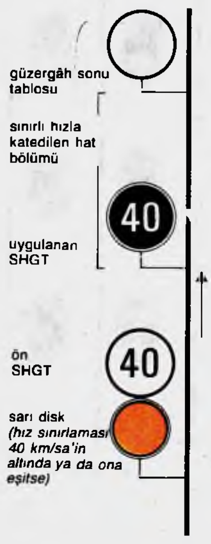


SNCF İŞARETLEMESİ

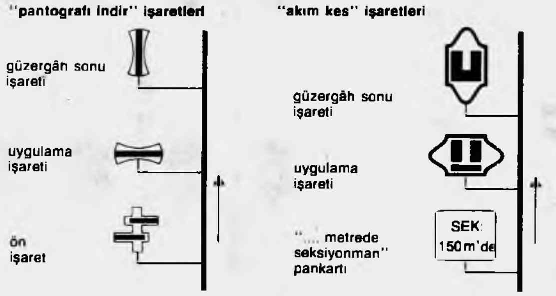
GÖRÜNEBİLİRLİĞİ KISITLI İŞARETLERE YAKLAŞMA *(mesafe tayin levhaları)*



GEÇİCİ HIZ SINIRLAMA İŞARETLEMESİ *(şantiye işaretleri)*



ELEKTRİKLİ ÇEKE ÖZGÜ İŞARETLEME



katener sonu işareti

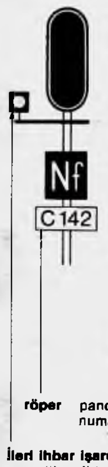


SERVİS YOLLARI İŞARETLEMESİ *(tali yollar)*

adı	görünüşü: mekanik işaretleme gündüz	görünüşü: mekanik işaretleme gece	görünüşü: ışıklı işaretleme	anlamı
mor kare				işaretten önce dur
açık mor kare ya da beyaz ışık				manevra sırasında seyir *(ana hatlara girilirse görerek seyir)*
yanıp sönen beyaz ışık	*(mekanik işaretlemede bulunmaz)*			kısa bir devinim için açık işaret *(yasak hat üzerinde hareket)*

IŞIKLI PANOLARI TANIMA VE SAPTAMA

tanıma levhası



Nf — kare

F — IOB semaforu ya da yanıp sönen kırmızı ışık

PR — sınırlı izinli otomatik bloksistem semaforu

BM — elle çalıştırılan bloksistem semaforu

röper pano kareyi gösteriyorsa numaradan önce C harfi bulunur

İleri ihbar işareti *(Nf levhasının panosu)* pano "kare"den başka bir bildiri gösterdiğinde mavimsi beyaz yardımcı ışık yanar

DEMİRYOLUNDA İŞARETLEME

aşağıda ve izleyen sayfalarda batı ülkelerinde kullanılan başlıca işaretler (ana hatlarda)

—Denizc. *İskandilleri işaretlemek*, iskandil edilen derinlikleri harita üzerinde belirtmek.
—Dy. *Hat eksenini işaretlemek*, bir demiryolu hattı, bir kanal ya da herhangi bir ulaşım yolu eksenine eksen kazıkları dikmek; eksen kazıklarıyla donatmak.
—Geom. Bir noktayı, bir şekli, koordinatları yardımıyla belirlemek.
—Ormanc. Bir kesimde kesilecek ağaçları belli etmek için dip kısmına işaret vurmak. ‖ *Çizerek işaretlemek*, yapılacak işi ağacın üstüne sivri demir kalemle çizgi çekerek işaretlemek. ‖ *Soyarak işaretlemek*, bir izle belirlemek için ağacın kabuğundan bir parça koparmak.
—Teknol. MARKALAMAK'ın eşanlamlısı.
—Tekst. Çözgü ipliğinin, tüm noktalara ya da küçük karelere denk düşen kalkışını kareli kâğıt üzerinde göstermek. ‖ *Karton işaretlemek*, bir dokumanın armürünü gösteren kareli karton üzerinde, bir çözgü ipliğiyle bir atkı ipliğinin kesiştiği kareyi boyamak. ‖ *Kumaşı işaretlemek*, kumaşın uçlarından birine, yağlı iş mürekkebiyle işaret koymak.
◆ **işaretlenmek** edilg. f. Bir şeye işaret konulmak; işaretle belirtilmek.
◆ **işaretleşmek** işt. f. İki ya da daha çok kimse, grup sözkonusuysa, birbirlerine karşılıklı olarak işaret vermek; aralarında işaretlerle iletişim kurmak: *Ne işaretleşip duruyorsunuz?*

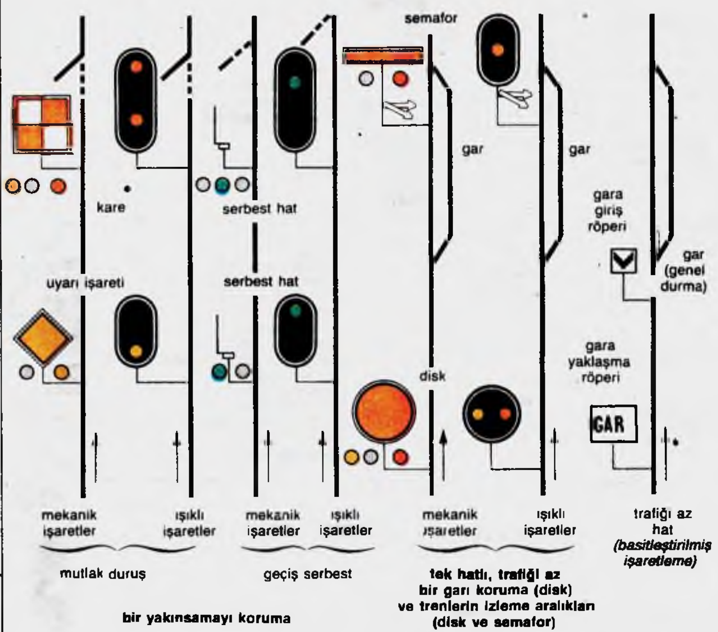
İŞARETLENMEK → İŞARETLEMEK.

İŞARETLEŞME a. İşaretleşmek eylemi.

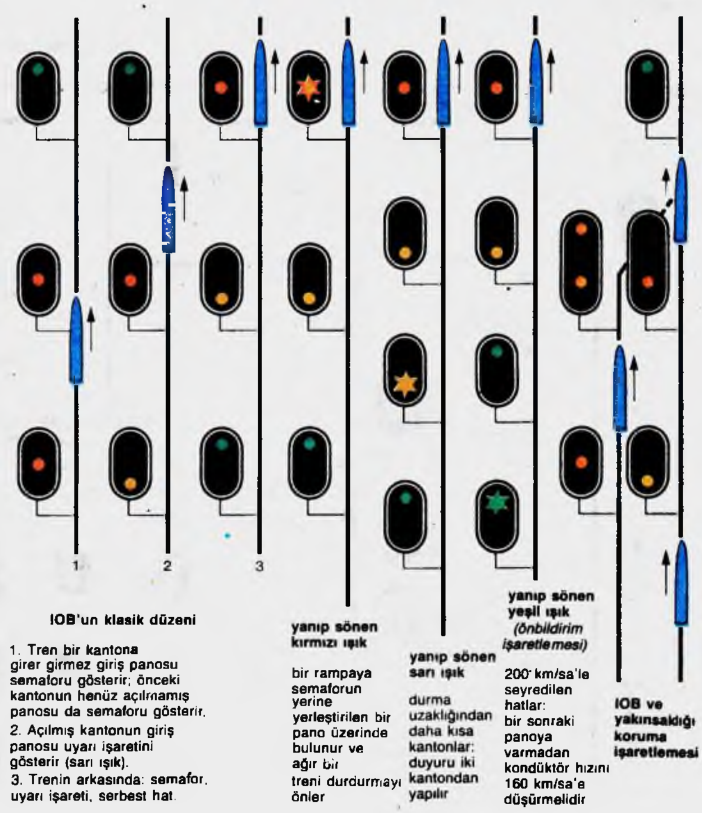
DUR YA DA DUR DUYURUSU İŞARETLERİ

adı	görünüş: mekanik işaretleme, gündüz	görünüş: mekanik işaretleme, gece	görünüş: ışıklı işaretleme	anlamı
kare		ya da		işaretten önce dur *(manevralarda da uygulanır)*
semafor				işaretten önce dur *(ilişkin blok sistemin yönetmeliğince öngörülen koşullarda kanton sonuna kadar görerek seyirle manevra yapılabilir ya da dur'dan sonra trenler geçebilir)*
yanıp sönen kırmızı ışık	*(mekanik işaretlemede yoktur)*			kanton sonuna kadar görerek seyirle saatte maksimum 15 km hızla geçirilir
disk		ya da		olanak halinde görerek seyir; ilk makastan ya da kumanda postasından önce dur
dur flaması				işaretten önce dur
uyarı işareti				kareden ya da bildirilen semafordan önce durmaya ya da yanıp sönen kırmızı ışığı gözlemeye hazır ol
sarı ışıklı yatay şerit	*(mekanik işaretlemede yoktur)*			peronda kısıtlı bir uzaklıkta durmaya hazır ol
yanıp sönen sarı ışık	*(mekanik işaretlemede yoktur)*			sonraki uyarı işaretiyle kısıtlı uzaklıktan bildirilen kareden ya da semafordan önce durmaya hazır ol
yanıp sönen yeşil ışık				trenlerin 160 km/sa'ten yüksek hızla seyrettikleri hatlarda, bir sonraki panoya yaklaştığında kondüktöre 160 km/sa'i aşmama emri (önbildirim işareti)
açık işaretlerin görünüşü	semafor dışında; semafor			serbest hat

KORUMA İŞARETLEMESİ



İZLEME ARALIĞI İŞARETLEMESİ
ışıklı otomatik blok sistem (IOB)



—Denizc. Görünür haberleşme işaretleriyle (işaret sancağı, işaret roketi, işaret konisi, semafor vb.) ya da telsiz kullanarak iki geminin ya da bir gemi ile bir kıyı istasyonunun birbiriyle haberleşmesi.
—Ruhbil. *Birinci işaretleşme sistemi*, Pavlov kuramında, fizik çevrenin belirlediği koşullu uyartıların, bunların koşulsuz uyartılarla ve kendi aralarındaki ilişkilerinin tümü. (Bu işaretleşme sistemi hayvanlar ve insanlarla ilgilidir.) || *İkinci işaretleşme sistemi*, Pavlov kuramında dilin (öyleyse insana özgü) kuramsal niteliği. Buna göre her sözcük bir "işaret işareti", sözcüklerden oluşan bütün de bir sistem gibi düşünülür.
—ANSİKL. Ask. İşaretleşme biçimleri arasında, *kollarla işaretleşme* (flamalı ya da flamasız); *panolarla işaretleşme* (karahava bağlantısı için şâhislerle); *aydınlatma fişekleriyle işaretleşme* (havai fişek, fişek, renk ve bileşiminde uzlaşılmış şenlik fişeği); *sesle işaretleşme*, vb. sayılabilir.

İŞARETLEŞMEK → İŞARETLEMEK.

İŞARETLEYİCİ sıf. İşaret koymaya yarayan.
◆ a. Ormanc. Kesilecek ağaçları işaretleyen kimse.

İŞARETLİ sıf. İşaretlenmiş, işaretle belirtilmiş olan, işareti bulunan: *İşaretli soruları yanıtlayınız.*
—Oy. *İşaretli kâğıtlar*, hile yaparak iskambil kâğıtlarını tanımak amacıyla, üzerine yalnızca yapanın tanıyabileceği biçimde işaret konmuş kâğıtlar.

İŞARETPARMAĞI a. Elin, başparmaktan sonra gelen ikinci parmağı; şahadet parmağı.

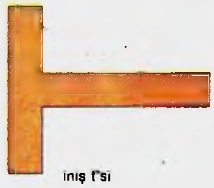
İŞARİ sıf. (ar. *işaret*'ten *işari*). *Esk.* **1.** İşaretle ilgili. **—2.** *İşari rey*, parmak kaldırılarak belirtilen oy.

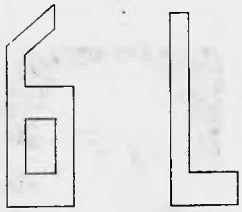
İŞARİ be. (ar. *işʿar* ve *-ī*'den *işʿārī*). *Esk.* Bilgi olarak, bilgi yoluyla.
◆ sıf. Yazıyla bildirilen, yazıyla bildirilmiş.

İşa Upanisad, on üç temel upanisadın en eskisi ve en kısası. *İşa* sözcüğüyle başlar. Bazen ilk iki sözcüğüyle *(İşa vasyam)* anıldığı da olur. Başlıca öğretisi, bütün karşıtların bireşimi ve aşılmasıdır.

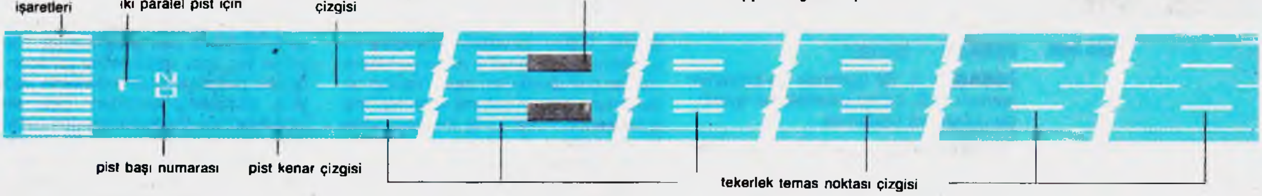
İŞAYA, Kutsal Kitap'ta adı geçen peygamber, dinsel görevini İ.Ö. 740 ile 687 arasında Yahuda krallığı'nda gerçekleştirdi. Yahuda kralları Ahaz (736-716) ve Ezehyas'ın (716-687) yanında geniş bir dinleyici kitlesine hitap etme olanağını buldu ve bu kralları Asur ile bir ittifakın tehlikelerine karşı sürekli olarak uyardı. Yehova'nın kutsallığını, iman ve adaleti savunan bir peygamberdi. Ama, tebliğinin özgün yanı, Mesih'in geleceğine olan inancındadır; Kutsal Kitap tarihinde Yehova'nın halkını kurtarmak için göndereceği Mesih-Kral (Davut'un oğlu) simgesi ilk kez onunla ortaya çıktı: *İmmanuel*, yani "Tanrı bizimledir" (İşaya VI-XII).
—İkonogr. Ortaçağ heykelciliğinde, İşaya'nın Souillac, Cremona, Notre-Dame-du-Port (Clermont-Ferrand), Chartres, Amiens, Poitiers, Bamberg'de İşaya heykellerine rastlanır. Fakat, peygamberin en ünlü figürü, Sluter'in *Musa'nın kuyusu* (Champmol manastırı) adlı yapıtındaki heykelidir. Ayrıca, Aix Muştusu'nun ressamı, Grünewald (Colmar), Perugino (Perugia), Raffaello (Sant' Agostino, Roma), Michelangelo (Sistina capellası) İşaya'nın resimlerini yaptılar. *Peygamberin dudaklarının arınması* temasına, Nohant-Vic (İndre) fresklerinde, *Bedford dükünün breviariumu*'nda (B. N.), Pietro da Cortona'nın mozaiklerinde (San Pietro, Roma); *İşaya*'nın azabı teması-

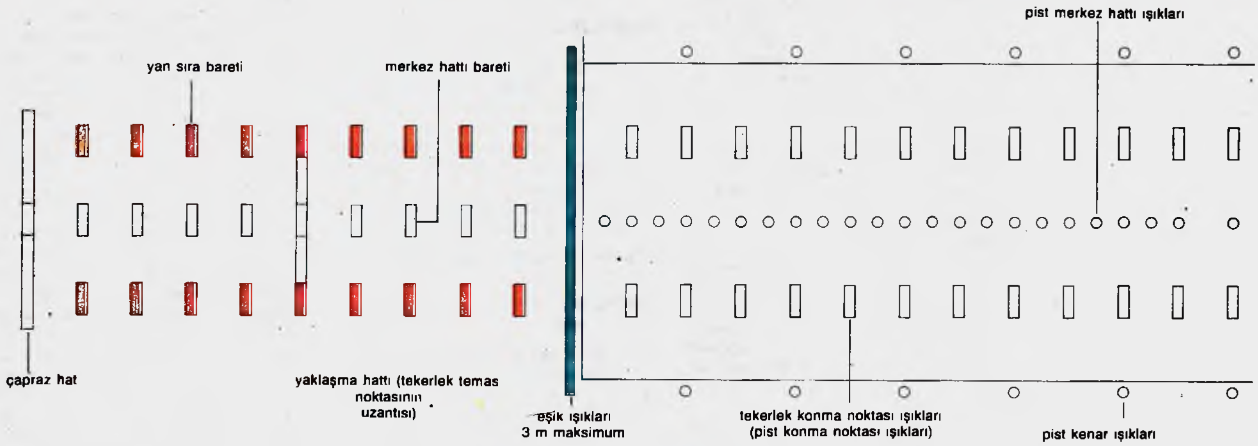
HAVAALANI İŞARETLEMESİ


iniş T'si

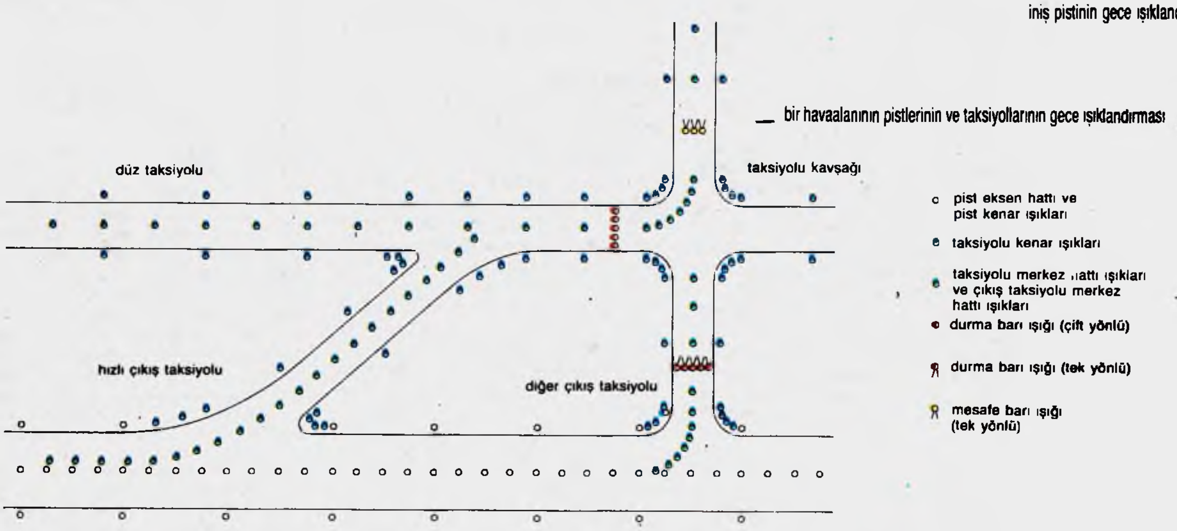

yönlendirme levhaları işareti

bir iniş pistinin gündüz işaretlemesi





iniş pistinin gece ışıklandırması



bir havaalanının pistlerinin ve taksiyollarının gece ışıklandırması

taksiyolu ışıklandırması

na ise, *Borso d'Este Kutsal Kitabı*'nda (Viyana) rastlanır.

İŞAYAR a. Tekst. *İşayar ustası*, dokuma tezgâhlarına gücü çerçevelerini ve tarakları takan, gerektiğinde bunların onarımını yapan usta.

İŞBA a. (ar. *işba'*). *Esk.* **1.** Doyurma, yedirme, açlığını giderme: *İşba-yı muhtacîn* (yardıma muhtaç kimseleri doyurma). **—2.** Kim. Doymuş olma durumu. **—3.** *İşba haline gelmiş*, bir şeyi alabilme gücünün sınırına gelmiş, aşırı doymuş: *"Fakat artık işba haline gelmiş, bir yudum bile içecek hali kalmamıştı"* (Neyzen Tevfik).
—Ed. Divan şiirinde, sonunda vasl* bulunan kafiyelerde revi'*den önceki harfin (dahilin) harekesi.
—ANSİKL. Ed. Kafiyeli "çakeri" ve "sagarı" sözcüklerinde kafiyeyi oluşturan harflerin arap abecisine göre sıralanışı şöyledir: "kef(ke)+rı(r)+ye(i)", "gayın(ga)-rı(r)-ye(ı)". Burada kafiyenin temeli (revi), "r"dır. Ondan önce gelen "kef" ve "gayın" harfleri üstünle "ke" ve "ga" biçiminde okunduğu için kafiye kusursuzdur. Bu sözcüklerin "şairi" (-ayın [i]+rı[r]+ye[i]) sözcüğüyle kafiyelendirilmesi kusurlu sayılır. Çünkü "ayın"ı "i" biçiminde okutan hareke, öncekiler gibi üstün değil, esre'dir.



Haşim İşcan

İŞBAAL → İŞBOŞET.

İŞBAŞI a. **1.** Bir işyerinde işe başlama zamanı. **—2.** *İşbaşı yapmak*, bir işyerinde çalışmaya başlamak.

İŞBIRAKIMCI a. GREVCİ'nin eşanlamlısı.

İŞBIRAKIMI a. GREV'in eşanlamlısı.

İŞBİ-ERRA, ilk İsin kralı (İ.Ö. 2016-1984). Kentlerin son Ur kralı İbbi-Sin (2028-2025) aleyhindeki ayaklanmasını kendi yararına örgütledi. İbbi-Sin'in devrilmesinden sonra, kendine devrik hanedanın ardılı süsünü verdi ve Ur'daki elam garnizonunu dağıttı (İ.Ö. 1994).

İŞBİLİM a. İnsanın işine uymasını, amaca göre çalışmasını düzenleyen inceleme ve araştırmaların tümü. (→ ERGONOMİ.)

İŞBİLİYE → SEVİLLA.

İŞBİRLİĞİ a. **1.** Aralarında çıkar birliği olanların bir amacı gerçekleştirmek için oluşturdukları eylem ya da çalışma ortaklığı: *Farklı görüşteki güçlerin demokrasiyi korumak için işbirliğinden kaçınmamaları gerekir.* **—2.** *Bir kimseyle, bir toplulukla, bir örgütle vb. işbirliği etmek, yapmak*, onunla, o toplulukla ortaklaşa bir eylemde bulunmak.
—Bot. İki bitki ya da bir bitki ile bir hayvan arasında kurulan ve her ikisi için de yararlı olan, ama sürekli teması gerektirmeyen (ortakyaşamadan farkı buradadır) ilişki. (Balözülülerde böceklerle tozlaşma bir işbirliği örneğidir.)
—Fels. Marx'ın kapitalist üretim tarzı çözümlemesinde, üretim tarzının ilk gelişme aşaması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. Ortak çıkarları olan bireylerin ya da ailelerin, herkesin eşit haklar taşıdığı ve elde edilen kârın yalnızca ortaklar arasında ve bunların katılma paylarına göre dağıtıldığı bir işletme kurma eylemi. (Günümüzde, işbirliği ekonomik amaçla sınırlı kalmamakta, toplumsal ve kültürel amaçları da kapsamaya yönelmektedir.)
—Siyas. bil. İki devlet arasında karşılıklı ilişki ve uzlaşma siyaseti. || Gelişmiş ülkelerin gelişme yolundaki ülkelere uyguladığı iktisadi, teknik ve mali yardım siyaseti. || *Sınıfsal işbirliği*, sosyalizm sözlüğünde, burjuvazinin siyasal görüşlerini destekleyen bazı işçi sınıfı temsilcilerinin davranışı.
—Tar. İşgal döneminde (1940-1944) Vichy hükümeti ve bazı fransız siyaset çevreleri tarafından uygulanan Almanya'yla işbirliği siyaseti. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Marx şöyle yazar: "Kapitalist üretim, gerçekte ancak bir tek iş sahibinin, aynı zamanda birçok ücretli çalıştırdığı, büyük çapta gerçekleştirilen iş sürecinin, yarattığı ürünleri satabilmek için geniş bir pazara gerek gösterdiği yerde başlar. Aynı sermayenin buyruğunda ve aynı yerde (başka bir deyişle aynı çalışma alanında), aynı tür malı üretmeye çalışan birçok işçi: işte kapitalist üretimin tarihsel çıkış noktası. [...] Üretim araçlarının tek tek kapitalistlerin elinde toplanması, [...] ücretliler arasında her türlü işbirliğinin maddi koşuludur" (*Das Kapital*, 1, 13).
—Tar. Mareşal Pétain'in Hitler'le Montoire görüşmesi sırasında (ekim 1940) saptanan işbirliği siyaseti, başlangıçta Vichy hükümetinin özgürce kabul ettiği bir siyasetti. Son zaferi Almanya'nın kazanacağı inancında olan Philippe Pétain ve Pierre Laval, bırakışma koşullarıyla tutsakların durumunu düzeltmek ve hitlerci "Yeni Avrupa" içinde ülkenin geleceğini kurtarmak umuduyla, Fransız devletinin işbirliğini işgalciye kendileri önerdiler. Montoire'dan sonra Pétain, bütün Fransızlar'ı "şeref ve onur içinde" işbirliğinde bulunmaya çağırıyordu. Bunun üzerine Fransız devleti, gerçekte sonu fransız kaynaklarının işgalci tarafından artan bir sömürüsüne varan ve geri döndürülmesi olanaksız bir süreç içine girdi.
İşbirliği ağır bir bilançoyla sonuçlandı: ülkenin, Fransız devletinin işbirliğiyle kolaylaştırılan ve Fransa'yı Almanya tarafından en çok sömürülen toplumlardan biri durumuna getiren sistemli yağmalanması karşısında, Almanlar'ın verdikleri ödünler gerçekte hiçbir önem taşımıyordu. Vichy hükümeti, işgalciye karşı savaşan Direniş'e karşı koymakla, yahudi ve direnişçi binlerce fransızın sürgün edilmesinin ezici sorumluluğu altında kaldı.

İŞBİRLİKÇİ sıf. ve a. Üyesi olduğu topluluğa, örgüte vb. karşı olan bir kimse, bir topluluk, bir örgüt vb. ile kişisel çıkarı için işbirliği yapan kimse, topluluk vb. için kullanılır: *İşbirlikçileri aralarında barındırmamak. İşbirlikçi güçler.*
—Tar. İkinci Dünya savaşı'nda, alman işgal kuvvetleriyle ortaklaşa çalışmalar yürüten nasyonal sosyalizm taraftarı kimse (Norveç'te Quisling, Macaristan'da Amiral Horty, Fransa'da Pierre Laval vb.).

İŞBİRLİKÇİLİK a. İşgalci düşmanla etkin işbirliği siyaseti.

İŞBİRLİKLİ sıf. İşbirliği ile, ortaklaşa yapılan, kolektif.

İŞBOŞET ya da **İŞBAAL,** Şaul'un oğlu. *İşbaal* adı ("Ba'al'in adamı") sonraları *İşboşet* ("utancın adamı") olarak değiştirildi. Babasının ölümünden (1010'a doğr.) sonra Kuzey kabileleri tarafından kral ilan edildi. Güney kabileleri ise Davut ile birleşti. İki yıl süren bir saltanattan sonra öldürüldü ve bütün İsrail'e Davut egemen oldu.

İŞBÖLÜMÜ a. **1.** Bir işi iki ya da daha çok kişi arasında bölme: *Aramızda bir işbölümü yaptık, bana davetiyeleri yazmak düştü.* **—2.** Topbil. Üretimin her aşamada parçalara ayrılmasını ve işin bir işletmede bölünmüş bir biçimde yapılmasını sağlayan örgütleme türü; toplumdaki işlerin, iş etmenlerinin sınıflar ve toplumsal kategoriler halindeki bir dağılımıyla birlikte gelişen teknik bölüşümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Topbil. *İşbölümü.* • Marx şöyle der: "Ulus içindeki işbölümü (*Arbeitsteilung*), ilkin sanayi ve ticaret işinin tarım işinden ayrılmasına, böylece de *kent* ile *kır*'ın ayrılarak çıkarlarının çatışmasına yol açar" (*Alman ideolojisi*, A, 1) [Die deutsche ideologie]. "İşbölümü ancak maddi ve düşünsel bir işbölümü gerçekleştiği andan sonra gerçekten işbölümü durumuna gelir" (*ay. ypt.*, A, 1). "En büyük maddi ve düşünsel işbölümü, kent ile kırın ayrılmasıdır. [...] Kent ile kır arasındaki karşıtlık ancak özel mülkiyet çerçevesinde var olabilir. Özel mülkiyet, bireyin işbölümüne bağımlılığının, ona zorla kabul ettirilen belirli bir etkinliğe bağımlılığının, en açık anlatımıdır. Bu bağımlılık, her ikisi de aynı derecede sınırlı olmak üzere, kentliyi bir kent hayvanı, kırlıyı bir kır hayvanı durumuna getirir ve her iki tarafın çıkarlarının karşıtlığını her gün yeniden doğurur" (*ay ypt.*, B, 2). Marx, bir başka yerde şöyle yazar: "Aslında hamalla filozof arasındaki fark, çoban köpeğiyle tazı arasındaki farktan daha azdır. Ama işbölümü, hamalla filozof arasında bir uçurum açmıştır" (*Felsefenin sefaleti* [Das elend der philosophie], 1, 2, 2). Daha başka bir yerde de şöyle der: "Manüfaktürdeki işbölümünün, maddi temel olarak aynı zamanda çalışan belli bir sayıda işçi gerektirmesi gibi, toplumdaki işbölümü de işyerindeki yığışmanın yerini tutan belli bir yoğunlukta belli bir nüfus büyüklüğü gerektirir. [...] Manüfaktür işbölümü, ancak toplumsal işbölümünün belli bir gelişme derecesine erişmiş bulunduğu yerde kökleşir, dolayısıyla toplumsal işbölümünü de geliştirir ve artırır. İş aletleri farklılaştıkça, bunların üretimi de çeşitli mesleklere bölünerek gelişir" (*Das Kapital*, 1, 15). Marx şunu da ekler: "Gövdenin ve kafanın belli bir gelişmemişliği toplumdaki işbölümünün kaçınılmaz sonucudur" (*Das Kapital*, 1, 15).
• Özgeçime dayanan geleneksel toplumlarda işbölümü pek gelişmemiştir. Cinsiyet ve yaş sınıfı, işbölümüne yol açan ilk ölçüler olarak görünür: erkeklerle kadınların, büyüklerle küçüklerin geleneksel toplumlardaki ekonomik işlevleri birbirinden farklıdır. Gerçekte her toplumun kendi işbölümü biçimi vardır, bu da hem salt teknik güçlüklere, hem bundan ayrılmaz bir biçimde o toplumu örgütleyen güçlerin niteliğine bağlıdır.
Modern çağda kapitalizm ve XIX. yy.daki sanayi devrimi işbölümüne yepyeni bir karmaşıklık ve bir gelişme kazandırdı. XV. ve XVIII. yy.'lar arasında ticaret sermayesi, büyük tüccar kentlerinin ve uzak yerler arasında ulaşım ağlarının kurulmasıyla kent ile kır arasındaki iktisadi bölünme üzerinde etkili oldu ve bazı bölgelerin bazı zanaatçı üretim tiplerinde uzmanlaşmasına yol açtı. Manüfaktürün, sonra fabrikanın devreye girmesi, makinenin teknik olanaklarının akılcı kullanımı dışında, en temel işbölümünü, üretimde kol emeğiyle kafa emeğini, yönetim işlevleriyle uygulama işlevlerini ayıran işbölümünü gerçekleştirdi. Sanayide iş süreci karmaşıklaştıkça, XIX. ve XX. yy.'lar boyunca, işin gitgide daha çok bölündüğü, kadrolar ile uygulayıcılar arasındaki uzaklığın gitgide daha çok arttığı görüldü. Kadrolar kendi aralarında teknik, yönetim, ticaret ya da iş yönetiminde uzmanlaşırlarken, emekçiler kitlesi hem toptan nitelik kaybına uğradı, hem de birçok uzmanlık alanlarına bölündü.

İŞBU sıf. (esk. türkç. *uş*, *şu* ve *bu*'dan *uşbu* > *işbu*). "Bu" ve "işte bu" anlamında resmi yazı dilinde ve seyrek olarak kullanılır: *İşbu sebeple.*

■**İŞCAN** (Haşim), türk yönetici (Edirne 1898 - İstanbul 1968). Mülkiye mektebi'ni ve fark dersleri sınavlarını vererek Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Trakya-Paşaeli Müdafai hukuk cemiyeti'ne girdi. Bu derneğin, Edirne kongresi'nde başkanlık divanı kâtipliği yaptı. Yunanlılar'ın Edirne'yi işgali (temmuz 1920) üzerine, birçok arkadaşı ile birlikte Girit'e sürgüne gönderildi. Sakarya savaşı'ndan sonra özgürlüğüne kavuştu. Edirne Kız öğretmen okulu'nda ve Edirne lisesi'nde öğretmenlik yaparken, Halkevinde çalıştı ve gazetecilik yaptı. Çalışmaları CHP bölge müfettişi İbrahim Tali Öngören tarafından beğenildi. Öngören, Diyarbakır'a umumi müfettiş olarak atanınca, özel kalem müdürü oldu. Sırasıyla Siverek kaymakamlığı, Emniyet genel müdürlüğü 5. şube müdürlüğü, Mülkiye müfettişliği ile Tekirdağ, Erzurum (1936), Antalya (1940), Bursa (1945) ve

Samsun'da (1950) valilik görevlerinde bulundu. Valilik yaptığı illerde yürüttüğü başarılı bayındırlık çalışmalarıyla tanındı. 1950'de Samsun valiliğinden merkeze alındı, Toprak iskân genel müdürü oldu. Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmelerinde başarılı oldu. 1953'te yürürlükteki bir yönetmeliğe dayanılarak emekliye sevkedildi. 1963 seçimlerinde CHP'den İstanbul Belediye başkanı oldu. Kentte yürüttüğü bayındırlık çalışmalarında; geçitler açtırdı, yolları genişletti, birçok yapının restore edilmesini sağladı. Belediyeye bağlı sanat ve kültür kurumları onun zamanında gelişme gösterdi. İstanbul Belediye başkanlığı görevini ölümüne değin yürüttü. Halk arasında "Haşim Baba" diye anıldı.

işçi a. Yaptığı üretimin karşılığı, harcadığı emek miktarına ya da işin yerine getirilmesi için gerekli zamana göre kendisine ödenen kol emekçisi. (Marxçılara göre işçi, işgücünü bir ücret karşılığında satar ve bu karşılığı aşan miktarda bir fazla iş gerçekleştirir ve kapitalist sistemde, bu fazla işin değerini, işçinin işgücünü satın almış olan kişi kendine mal eder.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Böcbil. Sosyal zarkanatlılarda, yuva yapmakla, yavrulara bakmakla ve koloniyi korumakla görevli kısır dişi. (Bk. *ansikl.* böl. Arıc.)

—Dy. *Hat işçisi,* demiryolunda, ray döşeme, düzleştirme, travers değiştirme gibi hat bakım işleri yapan işçi.

—İkt. *İşçi dövizi,* yurtdışında çalışan işçilerin ülkeye transfer ettikleri döviz. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İşçi şirketleri,* ortaklarının yarısından çoğu yurtdışında çalışmış ve çalışmakta olan işçilerden oluşan çok ortaklı sermaye şirketleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İş huk. Bir hizmet sözleşmesine dayanarak herhangi bir işte ücret karşılığı çalışan kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İşl. ikt. *İşçi ayartma,* sözleşmesi sürmekte olan bir işçinin, iş mevzuatındaki ilkelere aykırı olarak iş akdini feshetmesine neden olan başka bir işveren tarafından yeni bir hizmet sözleşmesi ile kendi işine alınması. || *İşçi devri,* bir işletmedeki işçi giriş ve çıkış hareketlerini gösteren oran. (İşçi devri, belirli bir süre içinde [genellikle aylık ya da yıllık] işyerine giren ve çıkan işçi sayısının aynı süre içindeki ortalama işçi sayısına oranlanması ile bulunur.)

—Mad. oc. *İşçi azığı,* işçiye ocakta yemesi için verilen hafif yemek. || *İşçi temsilcisi,* bir ocakta çalışan işçilerin sağlık, güvenlik ve çalışma koşullarını denetlemek için seçtiği işçi.

—Tar. *İşçi partisi,* programı işçi sınıfını bağımlılıktan kurtarmak olan siyasal grup.

◆ sıf. İşçi olarak çalışan kimse için kullanılır: *Fabrikadan çıkan işçi kızlar. İşçi kadın.*

—ANSİKL. İşçi sınıfının XIX. ve XX. yy.'lardaki doğma ve gelişme süreçleri, dört büyük eksen çevresinde incelenebilir:

1. kırsal kesimden gelme kadın ve erkeklerin, büyük kitleler halinde sanayi işine koşulması, kentlileştirilmesi ve kapitalist üretim sisteminde optimal bir biçimde kullanılmasının tarihçesi;
2. yalnızca işçileri kapsamakla kalmayıp tümüyle toplumun yazgısını sözkonusu eden büyük bir toplumsal ve siyasal hareketin tarihçesi;
3. kendi eylem araçlarına, özellikle kendi sendikalarına, kendi siyasal partilerine sahip yeni bir toplumbilimsel varlığın, çeşitli evrelerden geçerek (iş anlaşmazlıkları, davalar, kongreler, kamuoyu kampanyaları, parlamento mücadeleleri) oluşmasının tarihçesi;
4. işyerlerinde günlük yaşamın düzenlenmesinin tarihçesi; kol emeğiyle kafa emeği arasındaki gittikçe büyüyen bölünme ve işçi niteliklerinin giderek çoğalması ve bunun sonucu olarak çeşitli özel yaşam biçimlerinin ve özel yetki kullanımlarının ortaya çıkması.

Sanayileşmiş ülkelerin yakın tarihini, her biri özel bir sanayileşme biçiminin damgasını taşıyan birkaç döneme ayırmak gerekir. Öte yandan, sosyal bir sınıf olarak işçiler tek bir bütün oluşturmazlar. İşçiler arasında, sosyal kökenlerine ve üretimde kullanılışlarına göre, özel durumları, özel stratejileri olan gruplar (meslek sahibi işçiler, niteliksiz işçiler gibi) ayırt etmek gerekir.

İşçi tarihinin belli başlı dönemleri

SANAYİ DEVRİMİNDEN 1850'YE KADAR: MANÜFAKTÜR DÖNEMİ.

Üretim ya evde ya da küçük atölyelerde yapılıyordu. Bu atölyelerin sahipleri olan usta işçiler, üretime bizzat katılırlar, meslek sahibi birkaç işçi ve niteliksiz kişiler (kadın, çocuk, mevsimlik tarım işçisi ya da serseriler) kullanırlardı.

Genellikle, az sayıda ve iyi örgütlenmiş manüfaktür tüccarları, hammadde sağlanması ve işlenmiş ürünlerin ticarete arzı üzerinde tekel kurarak, üretimi tümüyle denetimleri altında tutuyorlardı. Büyük sayıda ev üreticisi böylece kapitalist tüccarlara bağımlı durumdaydı. XIX. yy.'ın ilk yarısı boyunca, küçük küçük üretim birimleri çoğaldı durdu. Kentler ve bölgeler, manüfaktür tüccarlarına bağlı olarak şu ya da bu malın üretiminde uzmanlaştılar: Birmingham çivicilikte, Sheffield ya da Thiers bıçakçılıkta, Lyon ipekçilikte vb. Yeni yeni oluşan birkaç "fabrika kent" (Schneider'in yer aldığı Creusot gibi) henüz birer istisnaydı.

Lyon'da, ipekli kumaş dokuyucularının isyanı (1831) sırasında, yaklaşık 800 ipek tüccarı, 8 000 kadar atölyeyi denetimleri altında tutmakta; bu atölyelerin sahipleri de, yaklaşık 30 000 işçiyle, boyacı, devşirici, desenci, çıkrıkçı ve arışçılardan oluşan koskoca bir orduyu çalıştırmaktaydı.

İşçilerin bu dönemdeki sefaletine tanıklık eden pek çok belge bulunmaktadır: örneğin, Villermé'nin 1840'ta yayımlanan ve Fransa'da tekstil işçilerinin durumunu anlatan soruşturma raporu, A. Blanqui'nin yazıları, doktor Guépin'in XIX. yy. başında Nantes'ın durumuyla ilgili araştırması ve baron Bigot de Morogues'un kitabı (*De la misère des ouvriers et de la marche à suivre pour y remedier* [İşçilerin sefaleti ve bunu gidermek için izlenecek yol], 1832).

Önemli tarihler:

—1779: söylentiye göre Nedd Ludd adlı efsanevi birinin önderliğinde, Leicestershire'de çorap yapım makinelerinin kırılması (luddcülük). [Fransa'da da 1817-1821 ve 1830-1833 yılları arasında iki büyük luddcülük dalgası görüldü.]

—1791: Allarde kararnamesi ve Le Chapelier yasası. Loncaların kaldırılması ve her türlü işçi koalisyonunun yasaklanması.

—1803: İşçilere karne taşıma zorunluluğu getirilmesi. 1890'a kadar, değişik yerlerde, değişik biçimlerde uygulanan bu önlem, o tarihte kaldırıldı.

—1806: Özel iş uyuşmazlıkları mahkemesi kurulması (1907'ye kadar yalnızca işveren temsilcilerinden oluşuyordu.)

—1811-1813: Büyük Britanya'da, işsizliğin verdiği umutsuzluğu dile getiren makine kırıcılar (luddcülük) hareketi.

—1830-1848: Büyük Britanya'da çartizm hareketi.

—1831: Lyon'da ipekli kumaş dokumacılarının ayaklanması. İşçiler günlerce kente egemen oldular.

—1833: Owen'in etkisiyle National Consalidates Trades Union'un kurulması.

—1833: Büyük Britanya'da, çocuk işçiliğinin sınırlandırılması; iş müfettişleri atanması.

—1834: Büyük Britanya'da "workhouse"ların (çalışma evleri) açılması.

—1841: Fransa'da, 8 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasının yasaklanması, 8-12 yaş arasındaki çocuklar için atölyelerde iş gününün 8 saat, 12-16 yaşındakiler içinse 12 saat olması.

—1848: II. Cumhuriyet; Louis Blanc'ın, Lüksemburg komisyonu başkanı olması. Ulusal atölyelerin kurulması, iş gününün sınırlandırılması, işverenlerle işçilerin özel iş uyuşmazlıkları mahkemelerinde eşit biçimde temsil edilmesi.

—1848: Komünist parti manifestosu'nun yayımlanması.

1850'DEN 1914'E KADAR: MANÜFAKTÜRDEN FABRİKAYA.

• *1850-1890 şantiye modeli.* Büyük işlerin gerçekleştirildiği maden havzalarında (demiryolları, karayolları vb. inşaatı) ve oluşmakta olan "fabrika kentler"de, giderek önemli işçi toplaşmaları meydana geldi. İşçiler henüz sabit bir işte çalışmıyorlardı; üretim gereksinimlerine göre, kişisel iş araçlarıyla birlikte, bir yerden başka bir yere göçmekteydiler. İşveren ve yardımcıları, sürekli dolaşarak işi denetliyor ve gerektiğinde çalışmaya katılıyorlardı.

Bu dönemde, kırsal bölgelerden göç hızla arttı; fabrikalar dağınık durumdayken tamamen yerel olarak yapılan işçi alımları, artık işçiler için uzun yolculukları gerektirir duruma geldi.

Memleketlerinden uzaklaşıp, iş yerlerinde kalabalık bir biçimde toplanan işçiler, kendi güçlerinin bilincine vardılar. Saint-simonculuğun, fourierciliğin, proudhonculuğun, sosyalizmin, anarşizmin ve çeşitli sosyal hıristiyan akımların başarısı, işçilerin siyaset alanında söz sahibi olmak istediklerini kanıtlıyordu.

Önemli tarihler:

—1852: Fransa'da yardımlaşma derneklerinin kurulmasına bazı koşullar altında izin veren yasa.

—1854: 1848'de kaldırılan işçi karnesi taşıma zorunluluğunu geri getiren yasa.

—1862: uluslararası sergi için Londra'ya gönderilen ve aralarında Tolain'in de bulunduğu 200 işçi temsilcisi, dönüşlerinde Fransa'da trade-unionculuk düşüncesini halk arasında yaygınlaştırdılar.

—1864: Tolain, sendika özgürlüğü istemini dile getiren *Altmışlar Manifestosu'*nu kaleme aldı.

—1864: Fransa'da işçilere eylem birliği ve grev yapma hakkını tanıyan koalisyonlar yasası.

—1864: Londra'da Uluslararası işçi birliği (birinci işçi enternasyonali) kuruldu.

—1867: Dilaver Paşa nizamnamesi.

—1870-71: Paris Komünü, işçi hareketine büyük umutlar verdiyse de, bunun amansızca bastırılması, işçi hareketini bir süre için başsız bıraktı. 1848 ihtilali gibi, Komün de işçi hareketi için bir simge oldu.

—1871: İstanbul'da Ameleperver cemiyetinin kurulması.

—1872: Beyoğlu telgraf işçileri grevi.

—1873: Kasımpaşa tersane işçileri grevi.

1881 iktisadi bunalımı, kapitalist üretim aygıtının yeniden yapılanmasına yol açtı. Böylece, sanayi emeğinin egemen örgütlenme biçimi olan gerçek fabrika çağına girildi.

• *1890-1914. Fabrikanın örgütlenmesi.* Fabrika alanı, her biri üretimin belli bir aşaması üzerinde uzmanlaşmış atölyelere bölündü. Yavaş yavaş çalıştıkları görev yerine bağlı duruma gelen işçiler, çeşitli parçaların yapımı ve çeşitli aletlerin kullanımında uzmanlaştırıldılar. Atölyenin hiyerarşik ve disiplinli yapısı, karmaşık ve katı bir biçim aldı. İşçilerin geliş gidişlerinin denetlenmesi ve bekçilik görevleri yaygınlaştı. Gözetim ve denetim işleri, yavaş yavaş teknik hiyerarşiden ayrıldı. Camekânlı yüksek bürolar, ustabaşılara kendi yetki alanlarını tümüyle kapsayan kuşbakışı bir görüş sağladı. Bu tür iş örgütlenmesinin en yetkin biçimini, ABD'de Taylor ve Ford kuramlaştırdılar.

Önemli tarihler:

—1874: kadın ve çocuklar için iş süresini kısıtlayan yasa. Fransa'da iş müfettişliği'nin kurulması.
—1875: Alman sosyal demokrat partisi'nin kurulması
—1876: I. Enternasyonal'in dağılması.
—1879: sürgündeki komüncülerin affı.
—1881: basın özgürlüğü ve toplantı hakkı yasası.
—1884: Waldeck-Rousseau yasasıyla, sendikaların kurulmasına resmen izin verilmesi.
—1886: yardımlaşma dernekleri yasası.
—1889: II. Enternasyonal'in kurulması.
—1891: Arras sözleşmesi, Nord ve Pas-de-Calais madenlerinde toplu iş sözleşmelerine geçiş.
—1892: gece işinin kadın ve çocuklar için yasaklanması.
—1897: ilk japon sendikasının kurulması.
—1898: iş kazası olduğu zaman gelir ve maaş bağlanması.

Bir grev akşamı (1893)
Eugène Laermans'ın tablosu
Art moderne müzesi, Brüksel

İnbel, Brüksel





A. P. N.

Yeni fabrikanın şantiyesinde (1926)
Aleksandr Aleksandroviç Deyneka
Tretyakov galerisi, Moskova

—1901: İş yasası'nın hazırlanması.
—1902: Ulusal sendika merkezleri uluslararası sekreterliği'nin kurulması. (1913'te Uluslararası sendikalar federasyonu adını aldı.)
—1906: Clemenceau tarafından bir Çalışma bakanlığı kurulması.
—1906: Fransa'da hafta tatili yasası.
—1909: Tatili eşgal kanunu (1937'de kaldırıldı).
—1910: Fransa'da işçi emekliliği kurumunun kurulması; ilk İş yasası'nın çıkarılması.
—1910: Osmanlı sosyalist fırkası'nın kurulması (İştirakçi Hilmi).
—1917-1920: Rusya'da Ekim devrimi. Almanya ve Macaristan'da devrim ateşinin parlaması.

XX. yy.'ın başı, uzun ve şiddetli işçi mücadelelerinin damgasını taşır. 1906'da Büyük Britanya'da işçi partisinin kurulması ve trade-union'ların denetimine girmesi, işçi hareketinin ulus düzeyinde kendine sürekli bir siyasal çıkış yolu bulmasının ilk örneğini oluşturdu. Birinci Dünya savaşı sonunda Ekim devrimi, bütün ulusal işçi hareketlerinde büyük umutlar doğurdu. Sosyal demokrat işçi partilerinin yanı sıra komünist partiler kuruldu.

1918'DEN 1945'E KADAR: FABRİKADAN SANAYİ BÖLGESİNE.

Birinci Dünya savaşı'ndan sonra ortaya çıkan taylorculukla fordculuğun Fransa'ya da sokulması, tüm işçi örgütlerini hazırlıksız yakaladı. Bizzat Taylor'un mantığı çerçevesi içinde ileri sürülen istekler, işçi emeğinin örgütlenme biçiminden çok, parça başına ücret artışı ya da çalışma hızının düşürülmesi gibi nicel sorunlar üzerinde toplanıyordu. Daha önceleri, gerektiğinde bir ya da birkaç niteliksiz işçinin yardımından yararlanan meslekten yetişme işçiler çevresinde örgütlenen üretim, büyük metalürji fabrikalarında gitgide, parça işler için çarçabuk yetiştirilmiş niteliksiz işçi gruplarına emanet edilir oldu. Eski nitelikli işçilerse, doğrudan imalattan uzaklaştırılıp bakım, ayar, donatım ya da model yapımı işlerinde kullanılmaya başlandı. İdari ve ticari kademeler, çoğu kez, fabrika dışına çıkarak, bürolara özgü ayrı binalara yerleştiler. Deneme ve model yapım merkezleri de genellikle üretim atölyelerinin dışına çıktılar. Yeni fabrikalar, uzmanlaşmış (belli bir iş üzerinde) işçi denen bu yeni işçilerin büyük sayılarda toplandıkları yerlerden başka bir şey değildi artık; ve adeta askeri bir biçimde örgütlendirilmiş olan bu işçiler çok zahmetli ve yinelemeye dayanan işler görüyorlardı.

Önemli tarihler:
—1919: iş gününü 8 saat olarak belirleyen yasanın kabulü. III. Enternasyonal'in kurulması.
—1919: Türkiye işçi ve çiftçi sosyalist fırkası'nın kuruluşu (Dr. Şefik Hüsnü ve Ethem Nejat).
—1920: Fransa ve İtalya'da çok büyük bir grev dalgasının yayılması. Sosyalistlerle komünistlerin ayrılması.
—1920: İstanbul tramvay işçileri grevi.
—1924: Fransa'da sendikaların memurları da temsil etme hakkını elde etmesi.
—1928: Fransa'da sosyal sigortaların kurulması.
—1932: Fransa'da çocuk yardımı kurumunun kurulması.
—1936: Halk cephesi'nin seçimlerde başarı kazanması. Grev hareketleri ve iş yerlerinin işgali. Matignon anlaşmaları: 40 saatlik çalışma haftası, ücretli izin, toplu sözleşmeler, sendika hakları, önemli ücret artışları. İlk kez, ulusal düzeyde, tüm işveren kurumlarıyla işçi sendikalarının, hükümetin huzurunda, karşı karşıya gelip geniş kapsamlı görüşmelere girişmeleri.
—1936: Türkiye'de İş kanunu'nun çıkarılması (grev yasağı ve mecburi tahkim rejimini getiren bu yasa, 1937'de yürürlüğe girdi).
—1938: Halk cephesi'nin dağılması. 30 kasım grevinin başarısızlığa uğraması. Aile yasası'nın kabulü.
—1938: Türkiye'de ikinci Cemiyetler kanunu'nun çıkarılması ("içtimai sınıf" esasına göre cemiyet kurma yasağı 1946'da kaldırıldı).
—1943: Komünist Enternasyonal'in (III. Enternasyonal) dağılması.

1945'TEN GÜNÜMÜZE KADAR: SANAYİ BÖLGESİNDEN SANAYİ SİTİNE.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra iki yeni olay ortaya çıktı: (1) ulusal işgücü, uzmanlaşmış işçiler çalıştıran taylorcu büyük atölyeleri beslemeye yetmediğinden geniş çapta göçmen işçi kullanımına başvuruldu; (2) arsa spekülasyonu, kentleşme ve sanayi kirliliği gibi nedenlerle, fabrika yapımı için kentlerin dışında, ama ulaşım yollarına yakın yerlerde alanlar ayrıldı. Bu alanlarda tıkış tıkış yapılan fabrikaların, enerjiden ve ulaşım olanaklarından ortaklaşa yararlanmaları dışında, birbirleriyle hiçbir ilgisi yoktu. Bu tür sanayi bölgeleri politikası, sanayi aygıtının merkezilikten uzaklaştırılması girişimleriyle birlikte yürütülüyordu.

Parodi'nin 1946'da yayımlanan nitelikler tablosu, ulusal sınırlar içindeki bütün etkinlik dallarında çalışan işçileri, öteki emekçi kategorilerinden (memur, teknisyen, usta vb.) ayıran ve bunları iki kategoriye bölen bir sistem ortaya koymaktaydı. Bu sisteme göre:
1. niteliksiz işçilerle, bizzat iş yerinde yetiştirilen belli bir işte uzmanlaşmış işçiler (U. İ.) kendi kategorileri içinde gelişebilirler (Önce U.İ.1, sonra U.İ.2. vb. olabilirler), ama bazı istisnalar dışında, hiçbir zaman profesyonel işçi olamazlar;
2. Profesyonel işçiler (P.İ.) [bu işçiler, kuramsal olarak profesyonel yetenek sertifakası sahibi sayılırlar] deney edinerek P1, P2, P3 olabilirler ve hatta bunların en beceriklileri, yüksek derecede nitelikli işçi durumuna gelebilirler.

Bu sınıflandırmalar, Avrupa'da 70'li yılların başına kadar kullanıldı. Ancak, iş koşullarındaki değişmeler yüzünden, memur-işçi ayrımı çözümü güç bir sorun haline geldi: genellikle "işçi statüsü"nün belirtisi sayılan giriş çıkış yoklamaları, ücretlerin haftada ya da iki haftada bir ödenmesi yöntemi kaldırılarak, bunun yerine "tek bir statü" kabul edildi. Buna karşılık, büyük dairelerde iş, parçalara bölündü ve personelin denetlenme biçimleri bir üretim atölyesindekine benzer duruma getirildi. Bir ambalajcı ya da depocunun üretim yapan bir fabrikada işçi sayılmasına karşılık, büyük bir ticari kuruluşta, bir sigorta şirketinde ya da bir dairede tamamen aynı koşullarda aynı işi yaptığı halde memur sayılması, giderek keyfi bir ayrım olarak görülmeye başlandı.

İşçilerin hak istekleri, nitelikler tablosunun bölmelerini zorladı. Sanayi dallarının her birinde ayrı ayrı yapılan görüşmeler sonucunda Parodi'nin tablosu geçersiz duruma geldi.

Önemli tarihler:
—1945: Türkiye'de Çalışma bakanlığı'nın kurulması.
—1945: Dünya sendikalar federasyonu'nun kurulması.
—1945: Fransa'da işletme komitelerinin kurulması. Sosyal güvenliğin kurulması.
—1946: Türkiye'de İşçi sigortaları kurumu'nun kurulması.
—1946: Fransa'da çocuk yardımlarının miktarını saptayan yasanın kabulü. Memurların genel statüsünün belirlenmesi. Personel temsilciliklerinin ve iş hekimliğinin kurulması.
—1947: Türkiye'de 5021 sayılı sendikalar kanunu'nun çıkarılması (grev ve siyaset yasağı).
—1952: Türkiye İşçi sendikaları konfederasyonu'nun (Türk-İş) kurulması ("partilerüstü" sendikacılık).
—1956: Fransa'da 3 haftalık ücretli izin.
—1961: Türkiye İşçi partisi'nin (TİP) kurulması.
—1963: 274 sayılı sendikalar yasasıyla 275 sayılı Toplu sözleşme, grev ve lokavt yasalarının çıkarılması.
—1967: Devrimci işçi sendikaları federasyonu'nun (DİSK) kurulması.
—1968: Mayısta öğrenci hareketleri, gösteriler ve barikatlar, grev dalgası ve işgaller. Grenelle anlaşması: işletmelerde sendika seksiyonu kurulması, ücret artışları, meslek dalları arasında çalışma süresinin azaltılması üzerinde anlaşmaya varılması.

—1969: dört haftalık ücretli tatilin yaygınlık kazanması.
—1970: 15-16 haziran işçi yürüyüşü.
—1980: 12 eylül müdahalesiyle Türk-İş dışında kalan sendikal örgütlerin çalışmalarının durdurulması.
—1983: yeni anayasa uyarınca 2821 sayılı sendikalar kanunuyla sendikal faaliyetlerin daraltılıp yeniden düzenlenmesi.
—1988: Sendikalar kanununda işçiler lehine bazı değişiklikler yapılması.
—1991: Askeri Yargıtayca DİSK hakkındaki kapatma kararının kaldırılması ve yöneticilerinin aklanması (temmuz). DİSK'in ve yeni sendikaların tekrar açılması.
—Arıc. İşçi ya da işçi arı, üreme organının gelişmesi anaarının salgılarıyla (feromon) engellenmiş olan dişi bir arıdır. Anaarı yok olduğu zaman yumurtalıkları yeniden çalışmaya başlar ve yumurtlayabilir, ama bu yumurtalardan hep erkek arı çıkar (arenotok döllenmesiz üreme); yalnız Cape arısı ırkında *(Apis mellifica capensis)* yumurtalardan işçi arı çıkar (telitok döllenmesiz üreme).
—İkonogr. Sanayi* işçiliği, sanayi çağının başlangıcından başlayarak sanat yapıtlarında yer aldı. Özellikle XIX. yy.'ın ortasından sonra sanatçılar, çoğunlukla toplumsal bir ideali dile getirmek için işçileri konu alan yapıtlar gerçekleştirdiler. C. Meunier'in *Çekiççi* (Ixelles), *Hamal* (Ixelles), *Demirci* (Cenevre) heykelleri; aynı sanatçının resimleri (Liège) ve birçok deseni (Brüksel); G. Caillebotte'un *Parke rendecisi* (Louvre); F. Bonvin'in *Demirciler* (Toulouse); J. F. Raffaelli'nin *İçki içen demirciler* (Douai), L. Frédéric'in *İşçinin çağı* (üçkanatlı, Paris); Fr. Masereel'in *İşe dönüş, İşçi*, vb.; Signac'ın *İşçi* (Denain); Steinlen'in *Yapı işçileri, Hamallar* (özel kol., Paris) adlı yapıtları sayılabilir. Grevler, Hubert von Herkomer (*Grevde*, Londra), Stanisław Lentz (*Grev*, Varşova), E. Laermans (*Bir grev akşamı*, Brüksel) gibi ressamların esin kaynağı oldu. Aynı temayı işleyen birçok rus sanatçı arasında A. Deyneka başta gelir: *Maden ocağına inmeden önce* (Moskova), *Dokuma işçileri* (Sen-Petersburg).

Türkiyede'de bu tema, Yeniler grubu'ndan (1941), yakın yıllarda Maltepe grubu ve Kasım Koçak, Turgut Zaim, Eren Eyüboğlu gibi sanatçılara kadar pekçok sanatçının ilgisini çekmiştir.

—İkt. Türkiye'den yurtdışına giden ve 1961'den bu yana sayıları 1 071 313'ü bulan (aile bireyleri ile birlikte 2 283 661) işçilerin ülkeye gönderdikleri dövizler, yıllar içinde dalgalı bir seyir izlemekle birlikte önemli miktarlara ulaşmıştır. Türkiye'ye resmi kanallardan giren işçi dövizleri 1961-64 yıllarında toplam 8 milyon dolar iken, 1965'te 70 milyon dolara, 1970'te 273 milyon dolara, 1975'te 1 312 milyon dolara çıkmış, 1979'a kadar bir düşme gösterdikten sonra, 1980'de yeniden yükselerek 2 milyar doları aşmış, 1990'da 3 325 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İşçi dövizlerinin yükseldiği yıllar, ekonomik ve siyasal açıdan istikrarlı ve yasal döviz kurlarıyla piyasa fiyatlarının birbirine yaklaştıran devalüasyonları izleyen yıllar olmuşur.

İşçi dövizi, dövizin girdiği ülke için cari işlemler bilançosunun aktifinde, dövizin çıktığı ülke bilançosunun ise pasifinde yer alır. Bir ülkeye işçi dövizi girişi, öteki dışsatım kalemlerinde olduğu gibi milli harcamaları artırıcı bir etki yaratır. Y = milli harcamalar, C = tüketim, I = yatırım, X = dışsatım, M = dışalım ise $Y = C + I(X - M)$ dir. Bu denklemde, bir ülkeye işçi dövizi girişi X içinde yer alır. Yabancı işçi çalıştıran ülkeler için ise, bir döviz çıkışı sözkonusudur ve bu çıkan dövizler M içinde yer almaktadır.

• *İşçi şirketleri.* Türkiye'de işçi şirketlerinin kurulmasında yurtdışında çalışan işçilerin yurda dönüşlerinde işsiz kalmamak için kendilerine iş olanakları yaratmak, birikimlerini değerlendirmek vb. etkenlerin yanında devletin de işçi dövizi girişi, birikimlerin taşınmaz mallardan üretime yönelmesi ile yatırım artışı sağlamak gibi nedenlerle bu şirketlerin kuruluşunu özendirici önlemler almasının rolü olmuştur. Türkiye' ye özgü bir şirket tipi olan işçi şirketlerinin özellikleri arasında bu şirketlerde ayrıcalıklı ortakların doğmaması için her ortağın payının % 5-10 ile sınırlandırılması, şirketin yönetim ve denetiminde ortaklardan her birinin söz hakkı olması, şirkete ortak olacak tüzel kişilerin paylarının % 25'i aşmaması, yurtdışında çalışanların Türkiye'de ortak olarak katılacakları yatırımların en az % 25'inin yurtdışından gönderilecek dövizlerle karşılanması, devletin belli yardımlarını alabilmek için ortaklardan yarısından çoğunun dış ülkelerde çalışmış kişilerden oluşması, yatırımın tamamlanmasından sonra en az 10 yıl şirketin bu yapısının sürmesi gibi ilkeler yer almaktadır.

Türkiye'de ilk işçi şirketi, 1966'da, Türksan işçi emeği aş adıyla ve 2 300 ortağın katılımıyla kuruldu. 1970'li yıllarda yurtdışında çalışan işçilerin sayılarıyla birlikte birikimleri de önemli boyutlara ulaştı. 1970-1977 yılları arasında işçi şirketlerinin kuruluşları hızla yayıldı. Bu hızlanmada, 1973-1974 yıllarında başlayarak Batı Avrupa ülkelerinde görülen enflasyonist eğilim, iş piyasalarındaki durgunluk nedeniyle toplu işçi çıkarmalar, işçilerin ülkelerine dönmeleri için bu ülkeler tarafından alınan özendirici önlemler gibi dış etkenler de önemli bir rol oynadı. Bu şirketlerin yaygınlık kazanmasında, 1975'te kanun hükmünde kararname ile kurulan ve amaçları arasında "yurtdışında çalışmış ve çalışmakta olanların tasarruflarını ekonomik bir güç olarak birleştirip kârlılık ve verimlilik anlayışı içinde değerlendirmek" gibi ilkeler bulunan DESİYAB'ın (Devlet sanayi ve yatırım bankası), 1977'den sonra işçi şirketlerinin yatırımlarına destek sağlamasının da önemli bir etkisi oldu. Ancak devlet desteğinin istenilen düzeye ulaşmaması nedeniyle mali sıkıntı içine düsen birçok işçi şirketi yeni ortaklara açılmak zorunda kalmış ve bazı açıkgöz kişilerin eline geçmiştir.

—Iş. huk. İşçiyi tanımlayan üç temel öğe şunlardır: 1. emek; 2. ücret; 3. bağımlılık. İşçi niteliği bakımından emeğin, bedensel ya da fikri olması önemli değildir. Ancak emeği ile geçinenlerin tümü işçi sayılmaz. İşçinin emeği ile geçinen öteki çalışanlardan farkı bir başkasına yani işverene bağımlı olarak çalışmasıdır. İşçi bu çalışması karşılığında ücret alır. İş kanunu'na göre işçi; bir hizmet sözleşmesine dayanarak herhangi bir işte ücret karşılığı çalışan kişidir (İş k. md. 1). İş kanunu'ndaki bu tanım işçiyi memur ve esnaf gibi öteki çalışanlardan ayırmaktadır. Çıraklık ya da bir eser sözleşmesiyle çalışanlar da işçi sayılmazlar. Bunların ilişkileri iş sözleşmesiyle değil, çıraklık ya da eser sözleşmesiyle düzenlenir. Memurlar iş sözleşmesiyle değil, idari bir işlemle işe alınırlar. Sendikalar kanunu'nda işçi kavramının sınırları genişletilmiş, hizmet sözleşmesinden başka, bedenen çalışmayı konu alan nakliye sözleşmesine göre çalışan taşıyıcılar, serbest yazarlar, adi şirket sözleşmesine göre çalışanlar da işçi sayılmıştır. Bunun nedeni emeğiyle geçinen, ancak işçi tanımına uymayan kişilerin de sendikalaşma hakkından yararlandırılmalarıdır. Sosyal sigortalar k. ile Toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt k.'nda işçi tanımı hizmet sözleşmesine dayandırılmıştır.

İşçi muhalefeti, 1919-1922 arasında Rusya Komünist partisi (bolşevik) [KP(B)] içinde oluşan A. M. Kollontay, A. G. Şlyapnikov ile sendikacı Kiselyov, Lutovinov ve Medvedey'in liderliğindeki grup. Bu grup, parti ve Sovyet devleti içinde "bürokrasi" yi eleştiriyor, sendikaların parti karşısında özerkliğini savunuyor, bunların toplumsal ve ekonomik yaşamda daha büyük bir rol oynamasını istiyordu. Bu savlar, Rusya KP (B) merkez komitesinde şiddetle eleştirildi, savunucularının partiden çıkarılması istendi. Mart 1922'de toplanan KP(B)'nin XI. Kongresi, sözkonusu kişileri partiden çıkarmadı, ama savlarını mahkûm etti. Kısa bir süre sonra işçi muhalefeti grubu dağıldı.

İşçi partisi *(Belçika)*, sendikaları, 1879'da kurulan bir "sosyalist parti"nin şubelerini, yardımlaşma kurumlarını ve kooperatifleri temsil eden yüz dolayında delegenin nisan 1885'te Brüksel'de kurduğu parti. Tüzüğü ve programı ağustos 1885 Anvers kongresi'nde saptandı. 1894'te resmiyet kazandı (*Quaregnon buyrultusu*) ve üretim araçlarının kamulaştırılmasını, toplumsal sınıfların ortadan kaldırılmasını ve proletaryanın kurtarılmasını öngören amaçlarını belirledi. Denetimindeki sendikalar ve kooperatifler aracılığıyla işçi sınıfı ile güçlü bağlar kurdu, önemli grevleri yönetti. Aynı zamanda, 1892-93'te kısmen kazanılmış genel oy hakkının eksiksiz uygulanması için mücadele etti. 1894 milletvekili seçimlerinde oyların yüzde 20'sini aldı ve 28 milletvekili çıkardı. Ancak, liberallerle birleşme yolları arayarak ve Kongo'nun sömürgeleştirilmesini kabul ederek gittikçe daha ılımlı bir sosyalizme yöneldi. Bu eğilim 1914 öncesinde, parti içinde, J. Jacquemotte'un öncülük ettiği devrimci-sendikacı bir akımın, L. de Brouckère ile J. Lekeu'nün önderliğindeki sosyalist Genç muhafızların ve L. de Brouckère ile H. de Man'ın yönettiği *Lutte de classe* (Sınıf mücadelesi) dergisinin temsil ettikleri sert bir muhalefetle karşılaştı.

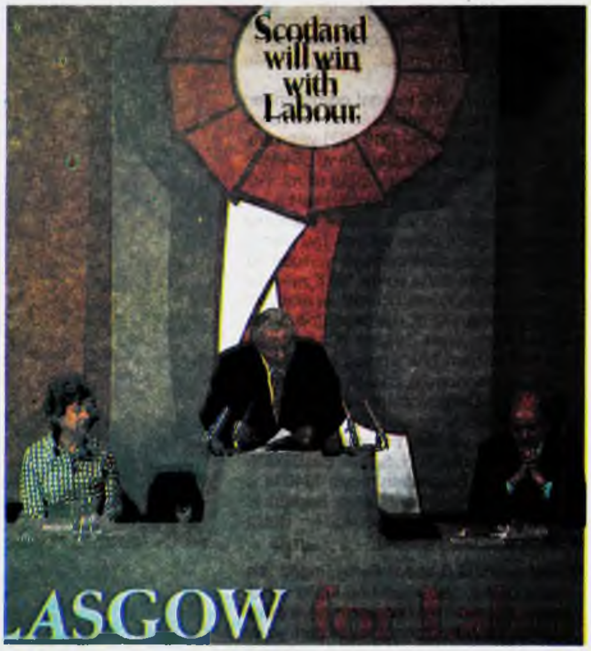
Belçika'nın 1914'te işgal edilmesinden sonra parti hükümete katıldı ve 1921'e kadar hükümette kaldı. 1918-1921 yılları arasında 8 saat çalışma süresini ve 65 yaşında emekli olma hakkını kabul ettirdi. Hükümete katılması, parti içindeki sol bir hizbin J. Jacquemotte'la birlikte Komünist partisi'ne geçmesine yol açtı. İşçi partisi, 1925'te önce katolik partisiyle yeniden hükümet kurdu; daha sonra 1927'ye kadar ulusal birlik hükümeti içinde yer aldı. Belçika'yı da sarsan dünya ekonomik bunalımına karşı, aralık 1933'te H. de Man'ın önerisiyle hem orta sınıfları kazanmaya, hem de ekonomiye canlılık kazandırmaya yönelik *Çalışma planı*'nı kabul etti. İşçi partisi, 1935'te bir ulusal birlik hükümetinde daha yer aldı; mayıs 1938'de parti yöneticilerinden P. H. Spaak Başbakanlığa getirildi. Belçika'nın mayıs 1940'ta istila edilmesinden sonra parti, başkanı H. de Man tarafından feshedildi. (→ BELÇİKA SOSYALİST* PARTİSİ.)

■ **İşçi partisi** *(Labour Party)*, ingiliz sosyalist partisi. 1869'dan beri ingiliz sendikaları işçi milletvekilleri seçtirmeye çalışıyor, bunlar daha sonra Liberal parti'ye katılıyorlardı. İşçi sorunlarıyla aynı derecede ilgilenmeyen bir partiye gösterilen bu bağımlılık iskoç sendikacısı James Keir Hardie'yi bağımsız bir siyasal örgütlenmeye yöneltti; 1893'te *İndependant Labour Party*'yi (Bağımsız işçi partisi) kurdu ve tüm sendikaları kazanmaya çalıştı. Bu sendikalar 1899 kongrelerinde bu yolu benimsediler ve 1900'de *Labour Representation Committee* (Emeğin temsili komitesi) kuruldu; Komite 1906'da "İşçi partisi" adını aldı. Parti henüz sosyalist grupların ve güçlü bir öğretiden yoksun sendikaların oluşturduğu oldukça gevşek bir federasyon görünümündeydi. Marxçı sosyal-demokrat federasyon'un çok kısa bir süre için bu örgütün saflarına katılması, partinin özellikle Fabian Society'nin incelemelerinden esinlenen ılımlı evrimciliğini değiştirmedi; iki geleneksel parti arasındaki hakem durumu "İşçi partisi"nin etkisini giderek artırmasını sağladı.

1918'de İşçi partisi yeniden örgütlendi ve bireysel üyelik başvurularına açıldı. Liberal parti'de iç bunalımın ağırlaştığı yeni toplumsal koşulların kendisine yeni persperktifler sunduğu bir sırada güçlü bir parlamento gücü durumuna girdi. Hatta işçi partililer 1924'te kısa süren ilk hü

kümetlerini kurdular, 1929'da iktisadi durgunluk döneminde de iktidara geldiler. Ama 1930-31 bunalımı MacDonald hükümetine öldürücü bir darbe indirdi. Muhalefet çoğunluğunun felce uğrattığı İşçi partisi, o tarihe kadar ancak önemsiz toplumsal reformlara girişebildi.

Barış yanlısı bir akımın varlığına karşın, parti çoğunluğu, 1935'ten sonra totaliter hükümetlerin siyasetinden kaygı duymaya başladı, Münih anlaşmalarına karşı olduğundan silahlanma çabalarını destekledi. 1940'ta Chamberlain aleyhine oy kullanan işçi partili milletvekilleri Churchill hükümetine çok sayıda bakanlık elde ederek katıldılar. Bu ulusal birlik hükümetinde oynadıkları rolle partinin eski saygınlığına kavuşmasını sağladılar. 1945'te hareket serbestisini yeniden ele geçirerek parlak bir seçim başarısı kazandılar ve Attlee'nin yönetiminde 1951'e kadar iktidarda kaldılar; Attlee'den sonra parti yönetimine Hugh Gaitskell geçti. İşçi partisi hükümetleri büyük sanayi sektörlerini (kömür ocakları, demiryolları, elektrik) millileştirdiler ve *Welfare State*'in (Refah devleti) temellerini atarak eksiksiz bir sosyal güvenlik sistemi kurdular. Ama 1951'de uluslararası durumun kötüleşmesi sonucu yeniden iktidara gelen muhafazakârlar devlet denetimini gevşettiler.



Giannini-Gamma

İşçi partisi lideri Harold Wilson 1974'te Glasgow'daki bir salon toplantısında konuşurken

Macmillan hükümetinin karşılaştığı güçlükler (1963), Gaitskell'in ölümünden (1963) beri Harold Wilson'un liderliğindeki İşçi partisi'ne birliğini yeniden sağlama ve 1964 seçimleriyle 1966 erken seçimlerinden sonra yeniden iktidara gelme olanağını verdi. Ama Wilson hükümeti ciddi güçlüklerle karşılaştı: Rodezya bunalımı, sterlinin devalüasyonu, İngiltere'nin Ortak pazar'a girişine karşı fransız vetosu, grev hakkının sınırlanmasına karşı sendikaların muhalefeti.

1970'te yeniden iktidara gelen muhafazakârlar da sendika'engeliyle karşılaştılar. Büyük Britanya'nın Ortak pazar'a girişi (1973) kamoyunun bir bölümünün tepkisine yol açtı. İşçi partisi, muhafazakârların karşılaştığı güçlüklerden yararlandı; şubat 1974 seçimlerinde Avam kamarası'nda salt çoğunluğu elde edememesine karşın mart ayında Wilson yeni bir hükümet kurdu; bu hükümet ekim erken seçimlerindeki kısa süreli bir zaferle güç kazandı. İktisadi bunalım ve partinin sol kanadının (Michael Foot, A. Wedgwood Benn ve Peter Shore) her tür kemer sıkma siyasetine karşı çıkması hükümetin işini iyice zorlaştırdı. Ancak Harold Wilson, onun istifasından sonra da James Callaghan önemli başarılar ettiler: Avrupa sorununu çözdüler (Büyük Britanya'nın Ortak pazar'da kalmasını sağlayan haziran 1975 referandumu), sendikalarla ücretleri sınırlayan bir anlaşma yaptılar, yeni millileştirmelerle daha da genişleyen devlet sektöründe tam istihdam siyaseti izleyerek işsizliği durdurdular ve Kuzey denizi'ndeki petrol yataklarının işletilmesinden yararlandılar. Ancak 1979 seçimleri muhafazakârların zaferiyle sonuçlandı.

Yenilgi ve muhalefete dönüş, üç öğeyi bir arada bulunduran karmaşık yapılı İşçi partisi içindeki çatışmaları alevlendirdi. Bu öğeler şunlardı: 6-7 milyon üyesi fiilen işçi partili olan sendikalar, partinin bireysel üyeleri (600 000) ve Avam kamarası'ndaki parti milletvekilleri. Bu güçler arasındaki denge ıgreti ve değişkendir; kaldı ki parti çok çeşitli düşünce akımlarını içinde barındırmaktadır.

1980'de J. Callaghan'ın yerine Michael Foot geçti ve A. Wedgwood'un yönetimindeki (uzun süre liderlerinden biri olduğu) parti sol kanadına güvenceler verirken ılımlıları da tatmin etmeye çalıştı (söz gelimi *Militant* grubundaki Troçkı yanlısı militanları partiden attı). Yine de Roy Jenkins, David Owen, William Rodgers ve Shirley Williams'ın önderlik ettiği bir kısım ılımlı üye, partiden ayrılarak "Sosyal demokrasi konseyi"ni kurdular. Eylül 1982 Blackpool kongresi'nden sonra yönetim kademelerine merkezcilerin gelmesi görüş birliğini sağlamaya yetmedi: Haziran 1983 seçimlerinde iç bunalım partinin toplam oyların ancak yüzde 29'unu almasına neden oldu. Ekim 1983'te M. Foot'un yerine geçen Neil Kinnock'un yönetiminde İşçi partisi daha gerçekçi bir siyaset izlemeye başladı ve haziran 1984 Avrupa parlamentosu seçimlerinin de ortaya koyduğu gibi belirgin bir gelişme gösterdi. 11 haziran 1987'de yapılan erken seçimlerde oyların % 30,8'ini alan İşçi partisi muhalefette kaldı. Yine Neil Kinnock'un yönetiminde nisan 1992 seçimlerinde parti, oylarını epey arttırdıysa da (% 34,1; 271 milletvekili) iktidara gelemedi.

İşçi partisi *(İsrail)* ya da **Mapai,** İsrail'de bağımsızlık sırasında kurulan sol eğilimli siyasal parti. Abba Eban, Moşe Dayan, özellikle de 1977'den sonra Başbakanlık görevini yürüten Şimon Peres'in önderliği döneminde parti yenilendi. Likud partisi karşısındaki en büyük güç olan parti, Ürdün'le anlaşmak için Batı Şeria'nın bir bölümünün Ürdün'e bırakılmasını, Filistinliler'in yoğun olduğu yörelerde yeni yahudi yerleşim merkezleri kurulmamasını, İsrail birliklerinin en geç altı ay içinde Lübnan'dan ayrılmasını 1984 seçim kampanyası sırasında siyasetinin ilkeleri olarak açıkladı. Seçimlerden sonra Mapai, Likud'la koalisyon kurdu ve hazırlanan protokol gereği, iki yıl süreyle, Peres Başbakanlığa geldi. Parti, iktisadi gelişmeyi hızlandırmak için devlet müdahalesine ve kamu iktisadi kuruluşlarının gelişmesine öncelik veren bir siyaset izledi. Filistinliler'le görüşmelere başlanmasını öneren Yahad partisi'yle birleşti. 1986'da Peres Başbakanlığı Likud önderi Şamir'e bıraktı; koalisyonu sürdürdü. Ancak Ortadoğu konferansı'nın toplanması konusunda Likud'la anlaşmazlığa düşünce, 1988'de koalisyondan ayrıldı. 1992 genel seçimleri, bütün kamuoyu yoklamalarını yanıltan işçi partisi kazandı ve Şimon Peres başbakan oldu.

İşçi partisi *(Türkiye)* [TİP], aynı adı taşıyan iki türk siyasal partisi.

Avni Erakalın, Şaban Yıldız, Rıza Kuas ve Kemal Türkler'in de aralarında bulunduğu 11 sendikacı tarafından kuruldu (13 şubat 1961). Genel başkanlığa Avni Erakalın seçildi. Parti, kendini "işçi sınıfının demokratik öncülüğünde dar gelirlilerin, küçük köylünün ve esnafın, ilerici gençliğin demokratik, bağımsız ve sosyalist siyasal örgütü" olarak tanımladı. 1960'larda kurulan, ancak belli bir varlık gösteremeyen Türkiye Sosyalist partisi de (genel sekreteri Minnetullah Haydaroğlu'nun çabalarıyla) TİP'e katıldı. Daha sonra partinin yaygılaştırılması amacıyla genel başkanlığa Devletler hukuku eski doçenti Mehmet Ali Aybar, genel sekreterliğe Orhan Arsal ile Kemal Sülker getirildiler (1962). Millet partisi'nden senatör seçilen Niyazi Ağırnaslı'nın ve ardından Cumhurbaşkanlığı kontenjan senatörü Esat Çağa'nın katılımıyla Parlamento'da temsil ve radyodan konuşma olanağı bulan parti, 1963 yerel seçimlerinde başarılı olamadı. 1965 genel seçimlerinde yüzde üç oy alarak ve milli bakiye sisteminden yararlanarak TBMM'ye Mehmet Ali Aybar, Çetin Altan (parti listesinden bağımsız), Rıza Kuas, Sadun Aren, Muzaffer Karan, Tarık Ziya Ekinci, Yahya Kanbolat, Cemal Hakkı Selek, Adil Kurtel, Yunus Koçak, Behice Boran, Kemal Nebioğlu, Ali Karcı, Şaban Erik ve Yusuf Ziya Bahadınlı'dan oluşan 15 milletvekili soktu, grup kurdu. Böylece Parlamento'ya ilk kez sosyalist bir partinin sosyalist milletvekilleri bu nitelikleriyle seçilmiş olarak girmiş oldu. 1966 senato yenileme seçimlerinde bir üyelik (Fatma Hikmet İşmen-Kocaeli) kazandı. 1969 genel seçimlerinde, değiştirilen seçim kanunu nedeniyle parti adına yalnızca Mehmet Ali Aybar ve Rıza Kuas İstanbul'dan milletvekili seçilebildiler. Parti Meclis'te grupla temsil niteliğini yitirdi. Parti içinde özellikle SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgali konusunda beliren görüş ayrılıkları nedeniyle anlaşmazlık çıktığında, genel başkanlıktan istifa eden Mehmet Ali Aybar'ın yerine getirilen Mehmet Ali Aslan (kasım 1969), kısa bir süre sonra çekilerek, genel başkanlığı Şaban Yıldız'a bıraktı (ocak 1970). Partinin dördüncü kongresinde genel başkanlığa Behice Boran seçildi (ekim 1970). "Ülkede azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması" yolunda çalışmalar yaptığı savıyla, Anayasa mahkemesi tarafından kapatılan (1971) parti yöneticileri tutuklandı ve TCK'nın 141. maddesi uyarınca ağır cezalara çarptırıldı.

—1974 affından yararlanarak serbest kalan bazı yöneticilerin eski arkadaşları ve yeni katılımlarla aynı adla kurdukları parti, 1977 genel seçimlerine katıldı, başarılı olamadı. 12 eylül 1980'den sonra kapatılan partinin yöneticileri tutuklandı ve değişik cezalara çarptırıldı. Partinin yurtdışına çıkabilen genel başkanı Behice Boran ve genel sekreteri Nihat Sargın'ın yurtdışındaki illegal Türkiye Komünist partisi (TKP) ile başlattığı birleşme girişimi, illegal Türkiye Birleşik komünist partisi'nin kurulmasıyla sonuçlandı (ekim 1987). Bu birleşmeden kısa bir süre sonra partinin genel başkanı Behice Boran Brüksel'de öldü (1987). TİP ile TKP'nin genel sekreterleri Nihat Sargın ve Haydar Kutlu (Nabi Yağcı), partilerinin ortak kararıyla 1987'de Türkiye'ye döndüler. Tutuklanarak TCK'nın 141. ve 142. maddelerine göre DGM'ce yargılandılar. Daha sonra serbest bırakılan sanıklar hakkındaki dava, 1991'de TCK'nın bu iki maddesinin kaldırılması üzerine düştü.

İşçi şövalyeleri *(Knights of Labor)*, 1869'da Philadelphia'da Uriah Stephens tarafından kurulan amerikan gizli örgütü. 1878'de İşçi şövalyeleri, işçi isteklerini savunma ereğini güden ulusal bir derneğe dönüşmüştü. 1879'dan başlayarak dernek başkanlığına Terence V. Powderly getirildi. İşçi şövalyeleri'nin safları kadın ve erkek, beyaz ve siyah, amerikalı ve göçmen, nitelikli ya da niteliksiz işçi, herkese açıktı. 8 saatlik işgününü, kooperatifler kurulmasını, gelire göre vergi verilmesini istiyor, boykottan ve hakemlik yöntemlerinden yana olduklarını açıklıyorlardı. Üyelerin sayısı 700 000'e kadar yükseldi; 1886'da Chicago'daki Haymarket Square suikastından hemen sonra ise dernek

birden çöktü. İşçi şövalyeleri'nin başarısızlığı, daha az radikal ve yalnız nitelikli işçilere açık olan *American Federation of Labor*'un kurulmasına yol açtı.

İŞÇİLİK a. **1.** İşçi olma, işçi konumunda bulunma durumu: *İşçilikten memuriyete geçmek.* **—2.** Yaptığı işin karşılığında işçiye verilen ücret: *İşçilik olarak ne kadar ödeyeceğiz?* **—3.** Bir işin yapılmasına verilen emek; yapılmasında gösterilen özen, ustalık: *Bu oymalı bir masa, ötekine göre işçiliği çok. Küpenin taşları güzel ama işçiliği iyi değil.*

İŞÇİMEN sıf. ve a. *Yörs.* Çalışkan, becerikli, iş bilen kimse için kullanılır.

İŞDUŞTAYA. Mit. Hitit panteonundaki yeraltı tanrıçalarından. (Kadınlık simgesi olarak elinde ayna ve iğ taşır.)

İŞEME a. Tıp. İdrar torbasındaki idrarı, idrar deliğinden fışkırtarak boşaltmak. (İşeme, idrarın torbada birikmesini ve akmamasını sağlayan düz ve çizgili büzgenkasların refleksle gevşemesiyle sağlanır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Psik. *İstençdışı işeme,* üç yaşını aşmış bir çocukta (fizyolojik denetlemenin olanaklı olduğu yaş), idrarı tutamamaya neden olacak idrar yolu hastalığı bulunmadan, görünürde istemdışı olarak idrarı denetleyememe durumu. (Eşanl. ENURESİS.)

—ANSİKL. İstençdışı işemeler tam ve aktiftir, bu da onları işemenin edilgen ve eksik olduğu idrar tutamamadan ayırır. Çocuklukta istençdışı işeme, çocukların % 10'unu etkiler. Çocuklarda idrarını tutamama az-çok dönemseldir, bir önceki günün olaylarına da bağlı olabilir. Daha ender olarak, çocuk her gece yatağını ıslatır, bazen gündüzleri de donunu ıslatır. İstençdışı işeme erkeklerde kızlardan sık ve vakaların % 20'sinde enkoprezi ile birlikte görülür.

İstençdışı işemenin birçok türü vardır: gece işemesi (çocuk idrarını uykusunda yapar); yalnızca gündüzleri işeme, gündüz ve gece işemesi; enuresis, küçük çocuğun büzgenkas denetimini yapmadığı dönemden hemen sonra oluşabileceği gibi (birincil enuresis) idrarını tutabildiği uzun ya da kısa bir dönemden sonra da ortaya çıkabilir (ikincil enuresis). Birincil enuresis en sık görülen türdür.

Çocuğun yaşının küçük olduğu ölçüde zararsız bir belirti olan istençdışı işeme, sinir sisteminin olgunlaşması işemeyi denetlemeyi olanaklı kıldığı zaman, yani yürüme yaşından önce değil, idrar yollarını boşaltma davranışlarının anne tarafından aktarılan toplumsal zorunluklara uyması gerektiği bir yaşta çeşitli psikolojik bağlamlar içinde yer alır. Kimi enuresisli çocuklar büyük duygusal değişkenlik gösterir ve en küçük heyecan karşısında çamaşırlarını pisletirler; kimileri de suçluluk duymaz ve istençdışı işemeyi çevrelerine baskı aracı olarak kullanırlar. Daha başkalarında başka nevrotik belirtilerle birlikte (endişe, fobi, törensel davranışlar) görülen istençdışı işeme suçluluk yaratmakla birlikte annenin göstermesi gereken özel bir bakım yüzünden haz kaynağıdır da. İstençdışı işeme eski tatminlere takılıp kalmış terk edilmiş çocuklarda gözlenir.

Bedenin yapısına bağlı etkenler istençdışı işeme nedeni olarak gösterilmişse de çocuğun psikoterapiyle iyileşmesinin de gösterdiği gibi bu türden etkenlerin etkileri belirleyici olmaktan uzaktır. Nitekim, gece işemesi gösteren çocukların aynı yaştaki çocuklardan daha derin uyudukları düşünülmüştür. Enuresisli çocukların uykuları sırasındaki sürekli kayıtlar, bu çocukların uyku düzeninde hiçbir bozukluk olmadığını göstermektedir. Ayrıca işemenin aykırı uyku fazında (rüya fazı) olması, istençdışı işemeyle psişik durum arasındaki ilişkiyi kanıtlar gibidir. Çevrenin tepkisi bu belirtinin kalıcı olmasına neden olabilir. Çoğu kez istençdışı işeme saldırganlık ve hoşgörüsüzlük yaratmakta ve sadomazoşist türden tatminlere yol açmaktadır; kimi kez de annenin çocuğa gösterdiği ilgi erotize edilerek ikisi arasında bir çeşit gizli anlaşmaya yol açabilmektedir.

İŞEMEK gçz. f. **1.** Doğal yollarla idrarını dışarı atmak. **—2.** *Kan işemek,* idrarından kan gelmek.

◆ **işenmek** edilg. f. İşemek eylemi yapılmak: *Buraya işenmez.*

◆ **işetmek** ettirg. f. Bir başkasının işemesini sağlamak: *Çocuğu işetmek.*

İŞENMEK → İŞEMEK.

İŞETMEK → İŞEMEK.

İŞGAL a. (ar. *işgal*). **1.** Bir ülkeyi, bir bölgeyi, bir kenti askerî güç kullanarak ele geçirme: *İşgal orduları. Şehrin işgali üzerine dağa çıkan çeteciler.* **—2.** Bir yere, bir hoşnutsuzluğu belirtmek ya da bir isteği kabul ettirmek için kitle halinde girme ve orada kalma: *İşyeri işgalleri sürüyor. Öğrencilerin, üniversite binalarını işgali.* **—3.** Yer alma, yer tutma. **—4.** Bir kimsenin iş yapmasına engel olma. **—5.** Uğraştırma. **—6.** *Bir ülkeyi, bir bölgeyi işgal etmek,* askerî güç kullanarak orayı ele geçirmek. **—7.** *Bir yeri (işyeri, okul vb.) işgal etmek,* bir isteği kabul ettirmek, bir hoşnutsuzluğu belirtmek amacıyla kitle halinde oraya girmek ve orada kalmak: *İşçiler fabrikayı işgal etti.* **—8.** *Bir yeri işgal etmek,* orayı kaplamak, orada yer tutmak, yer almak: *Kütüphane odanın büyük bir bölümünü işgal ediyor.* **—9.** *Bir kimseyi işgal etmek,* onu işinden alıkoymak; onu uğraştırmak: *Sizi daha fazla işgal etmeyelim. Zihnimi işgal eden sorunlar.*

—Ask. *İşgal planı,* bir mevziye yerleşilmesi, tahkimat ve engellerin yapılması için hazırlanan plan. ‖ *İşgal sahası,* işgal edilmiş olduğu halde çarpışmaların sürdüğü arazi bölgesi. (Bu arazi devletler hukuku gereğince tam işgal edilmiş saha olarak nitelenmez.)

—Dy. *İşgal edilmiş hat,* üzerinde en az bir taşıt bulunan ve ancak bazı önlemlerle girilebilen hat parçası.

—Med. huk. Bir kimsenin, sahip olmak isteğiyle, sahipsiz bir toprağa zilyet olması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Fuzuli işgal,* bir taşınmazın, sahibinin izni olmadan ve hiçbir hakka dayanmadan işgali. (Taşınmaz üzerinde hak sahibi olan kişi fuzuli işgale son verilmesini ve zararının giderilmesini isteyebilir.)

—ANSİKL. Med. huk. İşgal, taşınmaz üzerinde mülkiyet hakkı kazanmanın yollarından biridir. Ancak bir taşınmazın işgal yoluyla kazanılmaya elverişli olabilmesi için taşınmaz üzerinde başkasının mülkiyet hakkı bulunmamalıdır. Tapuda kayıtlı taşınmaz mallar, ancak sahipsiz hale geldikleri tapu sicilinden anlaşıldığında, işgal yoluyla kazanılabilirler. Tapuda kayıtlı bir taşınmaz malın sahipsiz hale gelmesi için, sahibinin sicilde kayıtlı mülkiyet hakkını bırakması ve bırakma nedeniyle sicildeki kaydının silinmiş olması gerekir.

İŞGALCİ sıf. **1.** Yabancı bir ülkeyi işgal eden askerî güç için kullanılır: *İşgalcilere karşı savaşmak.* **—2.** Bir isteği belirtmek ve kabul ettirmek için bir yere kitle halinde girme ve orada kalma eylemini gerçekleştiren kimseler için kullanılır: *İşgalciler eylemlerini sürdürüyor.*

İŞGALİYE a. (ar. *işgal* ve *-iyye*'den *işgaliyye*). Verg. huk. *İşgaliye resmi,* fuar ve pazarlardaki seyyar satıcıların işgal ettikleri alanlar için ödedikleri kira bedeli.

İŞGÖREMEZLİK a. İş huk. **1.** Bir işte çalışamama, bir işi yapamama durumu. **—2.** *İşgöremezlik ödeneği,* işgöremezlik durumunda sigortalı işçiye çalışamadığı günler için verilen ödenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İş huk. İş kazası ya da meslek hastalığı gibi nedenlerle çalışamadığı günler için sigortalıya, Sosyal sigortalar kurumu'nca geçici ya da sürekli işgöremezlik ödeneği verilir (Sosyal sigortalar k. md. 16,19). Geçici işgöremezlik ödeneği sigortalıya sağlığını kazanıncaya kadar, sürekli işgöremezlik ödeneği ise kural olarak hayat boyu ödenir. Geçici işgöremezlik ödeneğine hak kazanabilmek için iş kazası ve meslek hastalığında sigortalı olmaktan başka koşul aranmaz. Geçici işgöremezlik ödeneği sigortalının günlük kazancının genel olarak üçte ikisi kadardır. İş kazası ya da meslek hastalığı sonucu sigortalının meslekte kazanma gücü en az yüzde on azalmışsa, sigortalıya sürekli işgöremezlik geliri bağlanır. Sürekli işgöremezlik geliri, sigortalının kazanma gücünün tamamını ya da bir kısmını yitirmiş olmasına göre hesaplanır (Sosyal sigortalar k. md. 20).

İŞGÜCÜ a. Bir insanın bir şey üretmek için kullandığı fiziksel ve düşünsel yetilerinin tümü.

—İkt. Bir ülkede belirli bir dönemde çalışmakta olan nüfus ile iş arayanların toplamı. (→ ETKİN NÜFUS.) ‖ *İşgücü arzı,* bir ülkede ekonomik etkinliklere katılmak üzere arzedilen işgücü toplamının insan sayısı ve çalışma saatleri bakımından ifadesi. (İşgücü arzını belirleyen en önemli etken işgücü miktarıdır. İşgücü miktarı ise nüfusun yaş ve cinsiyet yapısıyla belirlenir. Toplam nüfusta yaşlı ve çocuk nüfusun az ya da çok olması, çalışma hayatına başlama yaşı [ekonomide tarımsal niteliği egemen olan ülkelerde daha küçük], emeklilik yaşının erken ya da geç başlaması vb. gibi etkenler işgücü miktarının dolayısıyla da işgücü arzının az ya da çok olmasını belirler.) ‖ *İşgücü hareketliliği,* bir iş piyasasında işgücünün bölgeler, işkolları ve meslek kademeleri arasında yer değiştirmesi. (İşgücü aynı bölge içinde ya da farklı bölgeler arasında yer değiştirirse coğrafi işgücü hareketliliği, meslekler ya da meslek kademeleri arasında yer değiştirmesi durumunda ise meslekî işgücü hareketliliği sözkonusudur.) ‖ *İşgücü maliyeti,* üretim birimi başına düşen işçilik giderleri. (İşgücü maliyeti, bir ürünün üretilmesine katkıda bulunan personelin toplam işçilik maliyetleri [ücretler, nakdi ya da aynî yardımlar, ikramiye ve primler, sigorta primleri, vb.] üretilen ürün sayısına bölünmesiyle bulunur.) ‖ *İşgücü talebi,* bir ülkede belli bir dönemde talep edilen toplam işgücü miktarı. (Bir ülkede ekonomik gelişme ile iş hacminin artması işgücü talebinin de artmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra üretime katılan makine, donanım, vb. üretim etmenleri ile sermaye birikimi ne kadar fazla olursa işgücüne talep de o ölçüde yükselmektedir.) ‖ *İşgücüne katılma oranı,* işgücü miktarının genel nüfusa oranı. (Ekonomik gelişmeye ve sanayileşmeye koşut olarak artan bu oran gelişmişlik yüksek bir düzeye ulaştığında azalma eğilimi gösterir. İşgücüne katılma oranlarını kadınların işgücüne katılma oranları daha çok etkilemektedir.)

İŞGÜDER a. Uluslarar. huk. MASLAHATGÜZAR'ın eşanlamlısı.

İŞGÜDERLİK a. MASLAHATGÜZARLIK'ın eşanlamlısı.

İŞGÜNÜ a. İş huk. Tatil günlerinin dışında kalan, resmi ve özel kuruluşların çalışmalarını sürdürdükleri günler.

İŞGÜZAR sıf. (*iş* ve fars. *güzar,* yapan'dan *işgüzar*). **1.** *Esk.* Becerikli, elinden iş gelir, işe yatkın. **—2.** Gerekmediği halde sırf kendini becerikli göstermek için olur olmaz yerde işe karışan kimse için kullanılır.

İŞGÜZARLIK a. İşgüzar olma durumu; işgüzarca davranma: *Onun işgüzarlığı yüzünden, her şey karmakarışık oldu. İşgüzarlık etme.*

İŞHAT a. (ar. *işhad*). *Esk.* **1.** Tanık gösterme, tanık getirme. **—2.** *İşhat etmek,* tanık göstermek: *"Tatlı diller döke döke, Allah'ı işhat ede ede ..."* (R. H. Karay).

İŞİBAŞİ TANZAN, japon siyaset ada-

mı (Yamanaşı 1884 - Tokyo 1973). Yoşida hükümetinde Maliye bakanlığı (1946-47), Hatoyama'nın kurduğu iki kabinede Ticaret ve sanayi bakanlığı yaptı (1954-1956). Aralık 1956'da Başbakan oldu, Çin ile yakınlaşmaya çalıştı, ama 1957 şubatında sağlık nedeniyle görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

İŞİKARİ, Japonya'da ırmak, Hokkaido adasında; 262 km. Daisetsu ulusal parkı dağlarından kaynaklanır, B.'ya doğru akar. Asahigava'yı sular; sonra G.-B.'ya yönelir, İşikari birikinti ovasına girer ve Otaru körfezindeki *İşikari*'de Japon denizi'ne dökülür. Sapporo'nun K.'inde, *İşikari ovası*'nda, Hokkaido'ya göç etmiş japon kırsal kesim nüfusunun en büyük bölümü yaşar; burada pirinç ekimi yapılır.

İŞİKARİ, Japonya'da kent, Hokkaido'da, Sapporo'nun K.-B.'sında; 96 400 nüf.

İŞİKAVA, Japonya'da il, Honşu'nun merkezinde, Japon denizi kıyısında; 4 196 km^2; 1 161 000 nüf. (1989).

İŞİKAVA CUN, japon romancı ve eleştirmen (Tokyo 1899 - ay.y. 1987). Çocukluğundan beri konfiçiusçu fikirlerle beslenen, fransız edebiyatına tutkusu olan İşikava, Molière, A. France ve Gide'den çeviriler yaptıktan sonra, 36 yaşında ilk romanını yayımladı. Yapıtları okuyucuyu, içinde hayaller ile gerçeğin iç içe girdiği düşsel denebilecek bir evrene doğru sürükler ve alaycı bir dille, çağdaş insanın çelişkilerini, öfkesini, mutlağı özleyişini dile getirir (*Mucinto* 1946; *Ogon Densetsu* 1946; *Yakeato no Iesu* 1946; *Şokoku Kıcin-den* 1955-1957; *Şion Monogatari* 1956; *Aratama* 1963-64). Özellikle, Abe Kobo, Fukunaga Takehiko ve Oe Kenzaburo gibi yazarlar üzerinde etkili oldu.

İŞİKAVA TOYONOBU, japon estamp ustası (1711-1785). Ukiyo-e'nin ilkellerinden biri ve Kyoto okulunun temsilcisiydi. Renk kullanımı, ilk dönemlerinde gravür tekniğini etkiledi.

İŞİKİ, japon buddhacılığında bilincin altı ya da sekiz biçiminin altıncısı olan düşünmenin bilincini belirten terim.

İŞİM, Kazakistan ve Rusya'da ırmak; Batı Sibirya'da, İrtiş'in kolu; 2 450 km. Kazakistan'da doğar, G.-D.'dan K.B.'ya doğru akar, Tselinograd'ı sular, K.-D.'ya kıvrılır, Petropavlovsk'un aşağı kesiminde Kazakistan'dan çıkarak Turgay boğazına ulaşır. *Ust-İşim*'de İrtiş'e kavuşur.

—*Işim kenti*, 1670'te, Transsibirya demiryolunun İşim'i aştığı yerde kuruldu; 63 000 nüf. Besin sanayileri, otomobil aksesuarları.

İŞİNOMAKİ, Japonya'da liman kenti, Honşu adasında (Miyagi ili), Büyük Okyanus kıyısında, Kitakami'nin denize döküldüğü yerde. 121 980 nüf. (1990). Balıkçılık ve konservecilik.

İŞİTİCİ sıf. Işiten, duyan.

İŞİTİLEBİLİR sıf. **1.** Kulağın algılayabildiği ve dayanabıldığı sesler için kullanılır. (İşitilebilir sesler, frekansları 16 ile 16 000 Hz arasında değişen ve fizyolojik yeğinliği yaklaşık 0 ile 130 fon arasında yer alan seslerdir.) **—2.** Duyulan ya da duymada zorlukla karşılaşılmayan ve dinlerken rahatsız etmeyen sesler için kullanılır.

İŞİTİLEBİLİRLİK a. **1.** Bir sesin duyulabilme niteliği. **—2.** *İşitilebilirlik eşiği*, bir sesin algılanabildiği en düşük yoğunluk. (İşitilebilirlik eşiği, sesin yüksekliğine göre değişir. Çok tiz ve kalın sesler için yüksek, piyanonun son oktavındaki sesler için en düşük düzeydedir.) || *Maksimum işitilebilirlik*, sesin acı veren bir duyu olarak algılandığı yoğunluk düzeyi.

İŞİTİLMEK → İŞİTMEK.

İŞİTİM a. İşitme duyusu.

İŞİTME a. **1.** İşitmek eylemi. **—2.** Tamlayan olarak, işitmeye değgin, işitmeyle ilgili olan belirti: *İşitme bozuklukları. İşitme belleği.*

—Anat. *İşitme siniri*, beyinden çıkan sinirlerin, sekizinci çifti: iki bölümden, vestibül ve koklea kökenli liflerden oluşur. (İşitme siniri, işitmeyi ve denge duyusunu sağlayan duysal bir sinirdir.) || *İşitme soğanı*, yüzeyinde işitme sinirinin dağıldığı zarsı kese. || *Dış işitme yolu*, kulakkepçesinin dibinden kulakdavuluna kadar uzanan kanal. || *İç işitme yolu*, şakakkemiğinin kaya kısmında yer alan ve içinde işitme siniri bulunan kanal.

—Fizyol. Seslerin algılanması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Edilgin işitme*, dinlemeden işitme ya da işitmek için hiçbir çaba harcamadan duyma. || *Etkin işitme*, kulak vererek dinleme. || *Renkli işitme*, bazı seslerin işitilmesine renkli bir görüntünün eşlik etmesi.

—Tıp. *İşitme hunisi*, iyi işitmeyenlerin kullandığı ses yükseltme aygıtı. || *İşitmeyi düzeltme aygıtı*, işitme güçlüğü olanlarda hemen hemen normal bir işitme sağlayan aygıt. (Bu aygıtlar her tür sağırlığa uygun şekilde ayarlanmalıdır [kalın ve tiz seslerin ya da bütün perdelerin düzeltilmesi]. Aygıt bir mikrofon, ayarlanabilen bir yükseltici ve bir alıcıdan [bazı durumlarda kemik iletişiminden yararlanmak üzere bir titreticiden] oluşur. Tranzistorların ve entegre devrelerin kullanımı, düşük gerilimlerle [1,5 ila 3,6 V] çalışan küçük boyda aygıtların yapımını sağlamıştır.)

—Zool. *işitme keseciği*, omurgasızlarda işitme organı. || *İşitme kesesi*, omurgalılarda işitmeyi sağlayan kese. —Eskiden, omurgasızların denge taşlı kesesine verilen ad.

—ANSİKL. Fizyol. İşitme, ses dalgalarının, duyu organını (Corti organı) uyarması sonucunda meydana gelir; bu organ mekanik mesajı biyoelektrik akıma dönüştürür, koklea (salyangoz) siniri ve merkez işitme yolları ile bütünleştirme merkezlerine iletilir; işitme duyumu orada tamamlanır.

İşitme uyarısı ya da ses dalgası, enerjisi, kulak tarafından kapılabilen bir hava molekülleri titreşimidir. İnsan kulağının işitebilmesi için, frekansının 16 ila 16 000 Hz arasında ve uyarı şiddetinin 1 000 Hz'lik frekans için 10^{-16}W/cm^2'den yüksek olması gerekir. Ses şiddeti birimi desibeldir (dB); incelenen kaynak gücünün, karşılaştırma kaynağı gücüne oranının logaritması olarak tanımlanır. Desibel, insan kulağının duyabileceği en küçük ses şiddetidir.

Ses uyarısının mekanik iletimi, ses titreşimlerinin ses kaynağından Corti organına kadar iletilmesi demektir; bunu kulakkepçesi ve kulak yolundan oluşan dışkulak ve başlıca rolü ses dalgasını büyütecek kulakdavulundan (timpan) oval pencereye aktarmak olan ortakulak kemikçikler sistemi sağlar. Östaki borusu, kulakdavulu ile dışkulak arasında sistemin iyi titreşim yapabilmesi için gerekli basınç eşitliğini sağlar.

İçkulak işitmenin ana organıdır. Seslerle indüklenen üzengi tabanının salınım hareketleri, koklea sıvılarında (endolenf ve perilenf) basınç değişiklikleri yapar ve Corti organının taban zarını titretir; bu da tüylü hücrelerin kirpiklerinin ve ses iletişiminin mekanik bölümünün son durağı olan Reissner zarının hareketlenmesine neden olur.

Taban zarı bir frekans seçicisi gibi davranır; titreşim, tiz frekanslar için kokleanın tabanında, pes sesler için kokleanın tepesinde maksimuma ulaşır.

Sinirsel duyma organında (Corti organı) gerçekleşen mekanoelektrik transdüksiyon etkinlikleri, geçici potansiyeller, kokleaya özgü mikrofonik potansiyeller ya da birleştirme potansiyelleri biçiminde kaydedilebilen kirpikli hücrelerce sağlanır ve işitme siniri ile merkez işitme yollarıyla şakak bölgesindeki işitme merkezlerine iletilen bir eylem potansiyeli ya da işitme siniri akımı şeklinde belirir. İşitme siniri içinde, çeşitli sinir liflerinin frekans özgüllüğü vardır. Normalde ses uyarıları ortakulağa hava yoluyla ulaşır, ama kafatasındaki ya da dişlerdeki sarsıntılar sonucu kemik yoluyla da iletilebilir.

Ses kaynağının yerini kesin olarak saptayabilmek için iki kulakla birden işitme gereklidir. Bu da her iki kulağa gelen fazlardaki değişiklik sayesinde sağlanır.

Yüksek sesler içkulaktaki kokleanın bozulmasına neden olur. Örneğin çekiçle metali döverek kazan yapanlarda kokleanın bazı bölgeleri tahrip olur ve bu gibi işlerde çalışanlar bazı sesleri, daha doğrusu bazı frekansları algılayamazlar. Şiddetli bir darbe de bu organları bozarak işitmeyi sakatlayabilir.

—Zool. Ses uyarıları, frekansı birkaç on Hz ile yüz binlerce Hz arasında değişebilen, mekanik titreşici uyarıların özel bir biçimidir. (İnsan kulağının algılayamadığı, frekansı 20 000 Hz'i aşan titreşimlere ültrason denir.) Ses titreşimlerini algılamakla görevli alıcılara, böcekler başta olmak üzere eklembacaklılarda rastlanır. Böceklerde, sesle birlikte titreşen serkal ipekler ve yapısal birliği skolopidyum olan *skoloforlar* (üç ayak çiftinde, femur-tibia'nın altında bulunan diz-altı organları, duyargaların dibindeki Johnston organları, pulkanatlıların, çeşitkanatlıların ve düzkanatlıların kulakdavulu organları, düzkanatlıların tibiaları) vardır. Basit ipekler yalnızca, zayıf frekanslı seslerle aynı fazda titreşirken, skolopofor kulakdavulu organları ültrasonlara (250 bin Hz'e kadar) tepki gösterecek böceklere, bu hayvanların yerlerini belirlemeye çalışan böcekçillerin ya da yarasaların ültrason yayınlarını algılama olanağı verir.

Omurgalılarda, başlangıçta içkulak, yerçekiminin yönünü çok hızlı ya da yavaş hareketleri algılayan bir denge organıdır. Balıklarda, ses algılaması iki farklı düzeyde gerçekleşir: 1. balığın böğürleri boyunca akan suyun yoğunluk ve yönünü kaydeden nöromastlardaki duyu hücrelerinin, suyla iletilen (400 Hz'e kadar) alçak frekanslı seslerle titreşen yan çizgi; 2. içkulak keseciğinin divertikülleri düzeyinde bir dengetaşı içeren ve dolayısıyla da öncelikle denge sağlama görevini yüklenen, ama pes sesleri de algılayabilen *lagena* gibi papillalar. Ringabalığı ya da sazangiller gibi kimi kemiklibalıklarda yardımcı düzenekler (ringabalığında vezikal divertikül, yüzme kesesi, sazangillerde omurların değişikliğe uğraması sonucu oluşmuş Weber kemikçikleri dizisi) içkulağın, ses kutusu görevi yapan gazla dolu yüzme kesesinin çeperiyle bağlantı kurmasını sağlar.

Kara omurgalılarında, sırasıyla, erişkin kurbağada ortakulak (entoblast dil kesesi) ve dışkulak (kuş ve timsahlarda dış işitme yolu, memelilerde kulak kepçesi) ortaya çıkmıştır. Ortakulak ya da kulakdavulu boşluğu havayla doludur ve östaki borusuyla ağız-ardına bağlıdır. Kurbağalarda, sürüngenlerde ve kuşlarda ortakulak titreşimleri kulakdavuluzarından içkulağa giriş yolu olan oval pencereyi örten zara iten küçük kemiği *(kolümela)* kapsar. Memelilerin ortakulağında üç kemik bulunur: kolümelaya ya da üzengi kemiğine, çekiç ve örs kemikleri de eklenir; bunlar, memeli olmayan omurgalılarda altçenenin eklemlenmesini sağlayan artiküler ve kare ile aynı görevi yüklenir.

İçkulakta, lagena kaba ·ısı ve dip papilla (bu ikisi kaynaşmış da olabilir), kuş ve sürüngenlerde doğru çizgi, memelilerdeyse sarmal (işitme hücreleri buradadır) olarak uzanan bir organa, *koklea*'ya dönüşür. İşitme hücrelerinin ince yapısıysa, balıkların yan çizgi nöromastlarındaki duyu hücreleriyle aynı özellikleri taşımaktadır.

İŞİTMEK g. f. **1.** Bir sesi kulakla algılamak; duymak (nesnesiz kullanılır): *Kulağı işitmiyor.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi işitmek*, işitme organıyla çıkan sesleri, gürültüyü, sözleri, müziği vb. algılamak; duymak: *Uzaktan denizin sesini işitiyorum. İşittin mi, dışarıdan bağrışmalar geliyor. Biraz bağırın, sizi işitemiyorum.* **—3.** *Bir*

şeyi işitmek, onu öğrenmiş, bilmiş olmak, ondan haberi olmak; duymak: *Yakında geleceğini işittim. İşittiğimize göre uzak bir ile atanmış. Okula gitmediğini işitirsem, külahları değişiriz.* **—4.** *Küfür, söz vb. işitmek,* biri tarafından kendisine bu sözler söylenilmek: *Kavga ettiği için azar işitti.*

◆ **işitilmek** edilg. f. Sesten söz ederken, duyulmak, algılanmak: *Çocukların sesi buradan bile işitiliyor.*

◆ **işittirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir kimseye, kimselere) işittirmek,* bir kimsenin, bir grubun onu duymasını, öğrenmesini sağlamak. **—2.** *Bir kimseye bir şey işittirmek,* onun azar, küfür, söz vb. işitmesine neden olmak: *Geç bırakarak bana annemden azar işittirdin.*

İŞİTMEMEZLİK → İŞİTMEZLİK.

İŞİTMEZLİK a. **1.** Bir şeyi işitmeme. **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi işitmezlikten gelmek,* onu işitmez görünmek; işitmemiş gibi davranmak: *Söylediklerimi işitmezliğe getirdi, üzerinde durmadı bile.* (İŞİTMEMEZLİK biçiminde de kullanılır.)

İŞİTSEL sıf. **1.** İşitme duyusuna ya da kulağa değgin; işitmeyle ilgili: *Görsel işitsel araçlar.* **—2.** Seslerin kaydına ya da iletimine ilişkin her tür teknik, her tür düzenek için kullanılır.

—Ruhbil. *İşitsel algı,* ister basit, ister karmaşık olsun (konuşmada olduğu gibi), ses verilerini alma ve işleme biçimi. || *İşitsel tepki zamanı,* öznenin işitsel bir uyarıya en çabuk yanıt verme zamanı. || *İşitsel uzay,* öznede işitsel verilerden yola çıkılarak kurulabilen uzay tasarımı.

İŞİTSELDİLSİZLİK a. Psik. 6 yaşından büyük çocuklarda ve düşünsel ya da işitsel yetersizlik ve açık psikolojik kişilik örgütlenmesi yokluğu sözkonusu olmadan konuşma dilinin gelişmemesi. (Bu çocuklarda bir uzaysal örgütlenme ve ritmik yapı bozukluğu ya da dilsel göstergelerin kortikal bütünleşme güçlükleri bulunabilir.)

İŞİTSEL-GÖRSEL → GÖRSEL İŞİTSEL.

İŞİTSELKONFERANS a. Telekom. Yalnız sözlerin, gereğinde grafik belgelerin iletimine olanak veren ve telekomünikasyon yöntemleriyle sağlanan telekonferans.

İŞİTTİRMEK → İŞİTMEK.

İŞKÂ a. (ar. *işkâ'*). *Esk.* **1.** Birine şikâyet ettirme. **—2.** İntikam alma.

İŞKÂL a. (ar. *şekl*'den *işkâl*). *Esk.* **1.** Güçleştirme, zorlaştırma. **—2.** Güç olma, güçlük: *"... hallini istediği muamma işkâle düşer, muamması işkâle düştükçe zihnindeki yorgunluk artar"* (Namık Kemal). **—3.** *İşkâl etmek,* zorlaştırmak, güç hale getirmek.

İŞKAMPAVİYA a. Denizc. Eskiden, savaş gemilerinden kıyıya asker taşımada kullanılan büyük filika. —Günümüz donanmalarında, personel ve yük taşımada kullanılan en büyük filika.

—ANSİKL. Eski işkampaviyalar on ya da on iki çifte kürekle donatılırdı. Karaya asker taşımada, gemiye erzak ve levazım götürmede kullanılan bu tekneler, geminin su gereksinimi karşılaşmak için sarnıç gibi doldurularak diğer bir filikanın yedeğinde gemi bordasına kadar çekilirdi. Günümüz donanmalarında kullanılan işkampaviyalardan, asker ve ağır yükleri taşımada yararlanılır.

İŞKEMBE a. (fars. *şikenbe*'den). **1.** Dokubil. Gevişgetiren memelilerde, midenin (besinleri biriktirmekle görevlidir) dört bölümünden biri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kasaplık hayvanlarda mideyi oluşturan bölüm. **—3.** Aşağılayıcı bir anlamda karın, mide: *Birinin işkembesini deşmek.* **—4.** *İşkembe suratlı,* yüzü çopur kimseler için söylenir (kaba.). || *İşkembeden atmak, söylemek,* bir kaynağa dayanmayan, inandırıcılıktan uzak sözler söylemek: *Herkes onun işkembeden attığını bilir, söylediklerine kimse kulak asmazdı.* || *İşkembesi geniş,* kötü kaba davranışları bile hoş gören, kendi onurunu incitecek söz ve eylemlere aldırış etmeyen kimse için kullanılır. || *İşkembesini şişirmek,* tıka basa, oburca yemek (kaba.).

—Mutf. *İşkembe çorbası,* koyun ya da dana işkembesinden yapılan bir tür çorba. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İşkembe tiridi,* küçük küçük doğranmış ekmek üzerine işkembe çorbası dökülerek yapılan yemek. || *İşkembe yahnisi,* haşlanmış koyun işkembesi, nohut ya da fasulye, soğan ve yağla yapılan yahni türü yemek.

—Vet. *İşkembe ameliyatı,* gevişgetirenlerde, özellikle sığırlarda, yabancı bir cismi çıkarmak için işkembenin ameliyatla açılması.

—ANSİKL. Dokubil. İşkembenin doku yapısı, börkenek ve kırkbayırla birlikte yemek borusunun kör bir uzantısı olduğunu gösterir. Sığır işkembesinin kapasitesi 250 kg'a ulaşabilir ve acele acele yutulan 100 kg besini içine alabilir. Genç gevişgetirende, sindirim olayında işkembe devre dışı kalır: bir oluk ana sütünü yemek borusundan, doğrudan doğruya şirdene iletir. Memeden kesildikten sonra, besinler işkembeye gitmeye başlar; işkembede toplanan besin maddeleri, selülozu parçalayan ve işkembenin kolayca emebileceği yağ asitlerini açığa çıkaran havasız yaşayan bakteriler sayesinde biyokimyasal değişikliğe uğrarlar. İşkembe, bu kirpiklileri de yavaş yavaş sindirerek aminoasitleri ve karmaşık glusitleri sağlar. Hayvan dinlenirken, güçlü antiperistaltik kasılmalarla işkembenin içindeki maddeleri ağzına geri getirerek yeniden çiğner (geviş getirme), böylece lokma, börkenek ve kırkbayırdan geçerek asıl mideye, daha sonra da bağırsağa ulaşır.

—Mutf. İşkembe çorbası, bumbar ve şirdeniyle haşlanmış, ufak ufak doğranarak içine soğan, sarmısak, tuz ve limon suyu katılmış işkembeyle yapılır. Yumurta ve unla terbiyesi hazırlanır, üzerine kırmızı biberli yağ gezdirilir. İsteğe göre içine sirke ve sarmısak da konur.

İŞKEMBECİ a. **1.** Sakatatlarla ilgili yemekler, özellikle de işkembe çorbası sunulan lokanta. **—2.** Bu işyerinin sahibi. **—3.** Yalnızca kendi çıkarını düşünen kimse.

İŞKEMBECİLİK a. İşkembecinin yaptığı iş.

İŞKEMBELİ sıf. **1.** İşkembesi olan. **—2.** İçinde işkembe bulunan yiyecek için kullanılır.

İŞKEMBESİZ sıf. **1.** İşkembesi olmayan. **—2.** Hiçbir ayrım yapmaksızın, en beğenilmeyecek şeyleri bile beğenen kimse için kullanılır.

İŞKENBE → İŞKEMBE.

İŞKENCE a. (fars. *işkenc*'den). **1.** Bir kimseye çeşitli yöntemlerle uygulanan bedensel eziyet ya da çektirilen ruhsal acı: *Bir kimseye bildiklerini işkenceyle söyletmeye çalışmak. İşkence görmek.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Sıkıntı, endişe verici durum, şiddetli fiziksel ya da ruhsal acı: *Bu bekleyiş gerçek bir işkence. Bu diş ağrısı bir işkenceye dönüştü.* **—3.** *İşkence aleti,* işkence yapmada kullanılan araç ya da aygıt. || *(Bir kimseye) işkence etmek, yapmak,* ona maddi ve manevi acı çektirmek. || *İşkence odası,* işkence yapılan yer || *İşkenceye sokmak,* bir kimseye maddi ve manevi acı ve sıkıntı vermek, zora sokmak.

—Marangl. İşlenecek parçaları tezgâha bağlamaya, geçme ve birleştirmede alıştırılacak parçaları sıkmaya, tutkallanan parçaları kuruyuncaya değin bir süre belirli basınç altında sabit tutmaya yarayan ağaçtan ya da çelikten yapılmış alet. (Bk. *ansikl.* böl.) || *C işkence,* C biçiminde dökme demir bir gövdeden oluşan ve sıkma işlemini kenardan uzak noktalarda yapma özelliği taşıyan, dolayısıyla daha çok tahta ve tablaları yüz yüze yapıştırmada kullanılan işkence. || *Çerçeve işkencesi,* dört köşede birer gönye başlığı taşıyan ve bu gönyeleri çelik çubuklar ve sıkma vidalarıyla birbirine bağlayan işkence. || *Ray işkence,* kalın masif tabla ya da doğramaları alıştırmada ve tutkallamada kullanılan, putrel gövdeli işkence. || *Vidalı ağaç işkence,* sert ağaçtan iki pabucu ve iki sıkma vidası bulunan, ahşap, metal, plastik, kumaş vb. gibi malzemeleri yapıştırmada kullanılan işkence. || *Vidalı demir işkence,* tümüyle çelikten yapılan, çeşitli sıkma kalınlıklarına göre kolayca ayarlanabilen işkence. || *Vurma işkence,* sıkma işlemi tokmakla vurularak yapılan işkence.

—Tar. İtirafta bulunmaları için sanık ve mahkûmlara yasalara uygun olarak yapılan eziyet.

—Teknol. *C işkencesi,* karşılıklı iki parçayı sıkmaya (vidalı bir düzenekle) ya da bir perçini ezmeye (hidrolik ya da sıkıştırılmış havalı bir krikoyla) yarayan C harfi biçiminde takım.

—ANSİKL. Yunanlılar bir kanıt bulmak ya da güvenliğin sağlanmasında yararlı olacak bir bilgi elde etmek için yapılan işkenceyi insan onuruna saldırı olarak kabul eder ve yalnızca kölelerle yabancılara uygularlardı. Romalılar da aynı tutumu benimsediler; bununla birlikte, Roma yurttaşlarının sayısı artınca işkence de yaygınlaştı, sanıklara olduğu kadar tanıklara ve suçlayanlara da uygulanmaya başladı.

Erken Ortaçağ'da işkence sıkça uygulanmakla birlikte, Engizisyon yönteminin varlığını sürdürdüğü İspanya dışındaki Batı Avrupa hukuklarında ortadan kalktı. Kilise, işkenceye karşıydı (papa Nicolaus I, 866'da bulgar kralına: "İşkence gören kişi, buna direnecek gücü bulamayıp da suçlu olmadığı halde suçu yüklenirse, onu yalancı itiraflara zorlayandan başka kim günaha girer?" demekten kaçınmamıştı); ama Kilise'nin kanıt kuramı, XIII. yy.'da, Roma hukukunun canlanmasıyla itirafa büyük bir önem vermeye başladı; bu yüzden işkence, ceza uygulamasında yeniden başvurulan bir yöntem oldu. 1252 tarihli papalık bildirisi, Engizisyon tarafından kovuşturulan mezhep sapkınlarına işkence yapılmasını meşrulaştırdı.

XVII. yy.'da cizvitler (Van Spee, Adam Tanner, Paul Laymann) Engizisyon'u tanımadıklarını ilan ettiler; protestan Grevius ve Bekker işkenceyi mahkûm etti; yargıçlar da işkenceyle mücadeleye giriştiler, Montaigne, *Denemeler*'inde bunun öncülüğünü yapmıştı. Ama asıl XVIII. yy.'da Beccaria, Montesquieu ve Voltaire'in bu kuruma indirdikleri darbeler işkencenin yasaklanmasına yol açtı (İsveç'te 1734 ve 1772'de, Prusya'da 1740'ta, Toscana'da 1786'da ve Fransa'da 1789'da işkence usulüne son verildi.)

Evrensel olarak mahkûm edilmesine karşın (1948 İnsan hakları evrensel bildirgesi'nin V. maddesi), işkence bugün hâlâ kimi ülkelerde uygulanmaktadır. Uluslararası af örgütü gibi dernekler, işkenceyle mücadele etmektedirler. 1984'te, Birleşmiş milletler insan hakları komisyonu, işkenceye ilişkin bir sözleşmeyi oybirliğiyle kabul etmiştir.

Çoğu ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de işkence bir suçtur. 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 17. maddesine göre kimseye işkence yapılamaz; kimse insan onuruyla bağdaşmayan bir cezaya ya da işleme tabi tutulamaz. Türk ceza k.'nun 243. maddesi, sanıklara suçlarını söyletmek için işkence yapanlara beş yıla kadar ağır hapis cezası verilmesini, ayrıca böyle bir suçu işleyenlerin memuriyetten geçici ya da sürekli olarak uzaklaştırılmalarını öngörür. Türkiye, Birleşmiş milletler ve Avrupa konseyi'nin kabul ettiği, işkence yasağına ilişkin sözleşmeyi ocak 1988'de imza etmiştir. (→ İŞKENCE İLE MÜCADELE SÖZLEŞMESİ.)

—Marangl. İşkenceler doğramacıların, marangozların, ince marangozların ve tesviyecilerin en önemli aletlerinden biridir. Genelde bir gövde, sabit bir başlık, devingen bir kol, sıkma pabucu, vida ve



işkence

saptan oluşur. İki parçayı sıkmak için devingen kol kaydırılarak pabuç iş parçasına dayanacak biçimde sıkma uzunluğu ayarlanır; vida sıkıldıkça kol gövde üzerinde kaymadan parçanın pabuçlar arasında sıkışmasını sağlar. Sanayide sıkma işlemleri için genellikle, hidrolik ya da pnömatik krikolarla donatılmış büyük boyutlu sıkma tezgâhları kullanılır.

İşkence ile mücadele sözleşmesi, Birleşmiş milletler örgütü ve Avrupa konseyi'nin kabul ettiği "İşkence ve diğer zalimane, gayri insani veya küçültücü muamele veya cezalara karşı sözleşme". Birleşmiş milletler Genel kurulu'nda kabul edilen sözleşmeye göre (10 aralık 1984), sözleşmeyi kabul eden ülkelerin gösterdikleri adaylar arasından seçilecek 10 uzmandan oluşan bir komite, yeterli kanıtların bulunması durumunda, yerinde inceleme yapabilecektir. Sözleşme, savaş, sıkıyönetim gibi durumların işkence için gerekçe gösterilemeyeceğini; imzalayan her ülkenin işkence kurbanı kişilere yeterli tazminatı vermesini ve onların rehabilitasyonunu sağlamasını; işkence altında alındığı kanıtlanan ifadelerin, işkenceciler dışında, kimseye karşı kanıt olarak kullanılamayacağını belirtir. Türkiye, Avrupa konseyi ve Birleşmiş milletler sözleşmelerini ocak 1988'de imzalamıştır.

İŞKENCECİ sıf. ve a. İşkence yapan ya da işkence yapılmasını buyuran, işkenceyi uygulatan kimse için kullanılır.

İŞKESTE → ŞİKESTE.

İŞKİL a. (fars. *işkil*). İstenmeyen, hoş olmayan bir durumla karşılaşma korkusu; kuşku, kuruntu, vesvese: *İnsanın içine işkil düşmeye görsün, rahatı kaçar artık.*

İŞKİLLENDİRMEK → İŞKİLLENMEK.

İŞKİLLENME a. İşkillenmek eylemi.

İŞKİLLENMEK gçz. f. Bir kimseyle, davranışlarıyla, bir şeyle ilgili olarak kuruntu yapmak, ondan kuşkulanmak: *Karısı onun sık sık geç kalmasından işkillenmiş. Sık sık toplanmalarından işkilleniyordum zaten.*

◆ **işkillendirmek** ettirg. f. Bir kimsenin işkillenmesine yol açmak.

İŞKİLLİ sıf. Çabuk işkillenen, kuruntulu, vesveseli kimse için kullanılır: *Son zamanlarda iyice işkilli oldun.*

İşkodra gölü

Fiore press



İşkilli Memo, Molière'in *Sganarelle ou le cocu imaginaire* adlı komedisinden Teodor* Kasap tarafından ortaoyunu türünde yapılan (1874) uyarlamanın adı. 1942'de ve 1955'te İstanbul Şehir tiyatrosu'nda oynandı. Cevdet Kudret'in yeni harflerle baskıya hazırladığı yapıt 1965'te yayımlandı.

İŞKİLLİLİK a. İşkilli olma durumu.

İŞKİLSİZ sıf. Kuruntusuz, vesvesesiz.

İŞKİLSİZLİK a. İşkilsiz olma durumu.

İŞKİNE a. Zool. EŞKİNE'nin eşanlamlısı.

İşkip ikilisi, Trakya yöresinde kadın erkek birlikte oynanan, karşılama türü bir halk oyunu.

İŞKODRA, ital. **Scutari,** arnavutça **Shkodër,** Arnavutluk'un K.'inde, aynı addaki gölün G.'inde Karadağ sınırı yakınında kent; 80 200 nüf. (1989). XV. yy.'a değin bir Venedik kalesiyle korunan, eski ticaret ve din merkezi İşkodra, uzun süre Arnavutluk'un dağlık kesimi insanlarının alışveriş gereksinimlerini karşıladıkları en büyük kentti. Kırsal kesimden göçler ve sanayileşme (bakır tel çekme, besin sanayisi) sonucu, 1945'te daha da büyüdü. Bugün başkent Tiran'dan sonra ikinci sırada yer alır.

—Tar. Romalı tarihçi Livius, İşkodra'nın İ.Ö. 168'de Romalılar'a teslim olan İllyria kralı Gentius'un başkenti olduğunu yazar. XIII. ve XIV. yy.'larda Sırp krallığı'na bağlandı. Sırp kökenli Balşa hanedanının başkenti oldu (1366-1396). 1421'de Venedikliler'in eline geçti. Rumeli beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'ya direnen kent (1474), Mehmet II (Fatih) döneminde osmanlı topraklarına katıldı (1479). Balkan savaşları sırasında Karadağlılar'a bırakıldı (22 nisan 1913); Londra konferansı'nda da Arnavutluk'a verildi (1913). Birinci Dünya savaşı sonunda Arnavutluk'un bağımsızlığı onaylanınca, bu ülkenin sınırları içinde kaldı (1921).

—Güz. sant. Osmanlılar zamanında bir türk kenti görünümü kazanan İşkodra'da, bu dönemin son yıllarında kırk kadar cami, iki medrese, iki kütüphane, bir kapalıçarşı, bir bedesten vardı. Camilerin en büyüğü, Buşatlı ailesi adına yaptırılan ve kubbeleri kurşunla kaplı olduğundan halk arasında "Kurşunlu cami" diye anılanıdır (XVIII. yy.).

İŞKODRA gölü, ital. **Scutari,** sırp-hırvat dilinde **Skadar,** Balkan yarımadasında göl. Arnavutluk-Karadağ sınırında: 370 km^2 (148 km^2'si Arnavutluk'un). En derin yeri: 44 m. Göl, sularından bir bölümünü Bojana'ya akıtır. Kıyıları bataklıktır. Suları çok zehirlidir.

İşkodra muharebesi madalyası, Mahmut II döneminde (1808-1839) bastırılan madalya. Bir yüzünde on altı kollu bir yıldız üzerinde tuğra, öteki yüzündeyse ortada Nusretiye camisi ile basım tarihi (1832) yer alır. Altın olanları 16 g ağırlığında, 2,9 mm çapında, gümüş olanlarıysa 12,50 g ağırlığında, 2,9 mm çapındadır. Madalyanın, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kışkırtmasıyla ayaklanan İşkodra valisi Mustafa Paşa'ya karşı düzenlenen seferle ilgili olduğu sanılmaktadır.

İŞKOLU a. **1.** Ekonomik alanda, mal ve hizmet üretiminde belli bir işi üstlenen çalışma dallarından her biri: *Tarım işkolu. Metal işkolu.* **—2.** Bu dalların herhangi birinde çalışanların tümü: *Cam işkolunda huzursuzluk artıyor.*

—İş huk. Nitelikleri bakımından birbirine yakın iktisadi faaliyetlerin oluşturduğu iş grubu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Uluslararası çalışmalar sonunda tarım, sanayi ve hizmet kesimlerindeki tüm iktisadi faaliyetler sınıflandırılmış ve bunlara kod numaraları verilmiştir. Ülkeler bu sınıflandırmadan yararlanarak kendileri için uygun olan işkolları listesini oluşturmaktadırlar. İşkollarının belirlenmesi özellikle sendikalar hukuku açısından önem taşımaktadır. İşkolu düzeyinde sendikaların kurulması bu esaslara göre gerçekleştirilmektedir. İşkoluna göre sendikalaşmada; işçilerin sendika kurmalarında ya da bir sendikaya üye olmalarında mesleklerine bakılmaksızın işyerinde yapılan işin girdiği işkolu esas alınmaktadır. Buna işkoluna göre sendikalaşma ilkesi denir. İşkoluna göre sendikalaşmada değişik meslekten olanlar aynı sendikada bir araya gelebilmektedirler. Türkiye'de işkolları ilk kez 15 temmuz 1963 tarih ve 274 sayılı Sendikalar kanunu'ndan sonra İşkolları yönetmeliği ile belirlenmiştir. Ancak çeşitli zamanlarda yapılan yönetmelik değişiklikleri ile hem işkollarının sayısı, hem de bunların içine girecek iktisadi faaliyet türleri değiştirilmiştir. 5 mayıs 1983 tarih ve 2821 sayılı Sendikalar kanunu ise işkollarının sayısını ve işkollarını belirlemiş, hangi işkoluna ne gibi işlerin gireceğinin bir tüzükte gösterileceğini öngörmüştür. Sendikalar kanunu'nda işkollarının sayısı yirmi sekiz olarak saptanmıştır. Bu işkolları şunlardır: 1. tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık; 2. madencilik; 3. petrol, kimya ve lastik; 4. gıda sanayi; 5. şeker; 6. dokuma; 7. deri; 8. ağaç; 9. kâğıt; 10. basın ve yayın; 11. banka ve sigorta; 12. çimento, toprak ve cam; 13. metal; 14. gemi; 15. inşaat; 16. enerji; 17. ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar; 18. kara taşımacılığı; 19. demiryolu taşımacılığı; 20. deniz taşımacılığı; 21. hava taşımacılığı; 22. ardiye ve antrepoculuk; 23. haberleşme, 24. sağlık; 25. konaklama ve eğlence yerleri; 26. milli savunma; 27. gazetecilik; 28. genel işler. Yasaya göre bir işyerinde yürütülen asıl işe yardımcı işler asıl işin dahil olduğu işkolundan sayılmaktadır. İşçi ve işveren sendikaları bu işkollarına göre ve Türkiye çapında faaliyette bulunmak amacıyla kurulabilirler. Sendikalar yasasına göre kamu kesimi işverenleri bu kuralın dışındadır. Değişik işkollarında kurulu işyerlerine sahip kamu işverenleri tek bir sendika içinde örgütlenebilirler. Bir işyerinin hangi işkoluna girdiği Çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığı'nca saptanır. Bu karar *Resmi gazete*' de yayımlandıktan sonra ilgililer on beş gün içinde iş mahkemesine dava açarak bakanlığın tespitine itiraz edebilirler. Mahkeme iki ay içinde karar verir Bu karara karşı Yargıtay'a başvurulabilir. Yargıtay'ın da uyuşmazlığı iki ay içinde kesin karar bağlayacağı yasada öngörülmüştür.

İŞKUR. Mit. Sümer-Akkad panteonunda bahar yağmurlarının, gök gürültüsü ve şimşeğin tanrısı. Samiler'deki Adad* ve Batı Samiler'deki Ba'al*'in karşılığıydı. Kimi zaman boğa, kimi zaman da elinde şimşeği simgeleyen bir çatal tutan insan biçiminde betimleniyordu.

İŞLEK a. (*işlemek*'ten *işle-k*). **1.** Çok hareketli, çok işleyen yer için kullanılır: *İşlek bir mağaza. İşlek bir yol.* **—2.** Çabuk yazıldığı halde okunaklı ve güzel olan yazı için kullanılır.

—Arıc. *Yörs.* Arıların girip çıktığı kovan deliği.

İŞLEKLİK a. İşlek olma durumu.

İŞLEM a. **1.** Bir işi sonuçlandırmak için gerçekleştirilen çalışmalar bütünü; muamele: *Gerekli işlemler tamamlandıktan sonra paranızı çekebilirsiniz. Pasaport işlemleri.* **—2.** Hammaddeleri işlemek için uygulanan yöntemler bütünü.

—Arit. *İşlem tekniği,* temelde toplama ve çarpma cetvelleriyle bir toplamı, bir farkı, bir çarpımı ya da bir bölümü hesaplamaya yarayan teknikler. (Bu teknikler ilkokulda öğretilir.)

—Bank. ve Bors. *Banka işlemi,* bankacılık ticaretinin gerektirdiği muamelelerin tümü. ||*Borsa işlemi,* borsa değerlerinin alım satım, vb. işi. ||*Kambiyo işlemi,* özellikle uluslararası değişimler çerçevesinde bir paranın başka bir paraya çevrilmesi.

—Bilş. *İşlem görme,* bir bilgiyi yükleme ye ya da ona başvurmaya yarayan temel uygulama.

—Ceb. E ve F iki küme olduğuna göre E × F kümesinden G kümesi içine tanımlanmış, (*a*, *b*) ikilisine bunun bileşkesini eşlik ettiren fonksiyon. (E = F ve G ⊂ E ise E içinde bir iç işlem elde edilir; yalnızca G ⊂ E ise işlemleri F üzerinde yapılan E üzerinde bir dış işlem sözkonusudur. İşlem her yerde tanımlıysa [bu bir uygulamadır], bu işleme bileşim yasası denir. Cebirde en çok kullanılan işlemler, toplama, çıkarma, çarpma ve ∘ ile gösterilen uygulamalar bileşimidir. Gelişigüzel birçok halde * [yıldız], ⊤ [te] ya da ⊥ [ters te] gibi işaretler kullanılır.) ||*İşlem yapmak*, bir G grubu için ve bir E kümesine göre G den E üzerine işlem denen, G × E den E içine dış bileşim yasasının tanımını yapmak. ||*Bir* E *kümesi üzerinde bir* G *grup işlemi*, (*g*, *x*) ikilisine *gx* ya da *g*(*x*) biçiminde yazılmış elemanı eşlik ettiren ve aşağıdaki koşulları doğrulayan, G × E den E içine tanımlanmış dış bileşim yasası: G nin etkisiz elemanı *e* ise E nin her *x* elemanı için *ex* = *e* dir; G nin *g* ve *h* elemanları, E nin *x* elemanı ne olursa olsun (*gh*)*x* = *g*(*hx*) elde edilir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. Hukuk alanında bir sonuç doğurmaya yönelik her türlü irade açıklaması. (Bu anlamda, *hukuki işlem* terimi de kullanılır.) ||*Borçlandırıcı işlem*, bir hakkı ya da hukuki ilişkiyi doğrudan doğruya etkilemeyen, yalnızca borç doğuran ve bu nedenle mal varlığının pasifini çoğaltan hukuksal işlem. (Karşt. TASARRUF İŞLEMİ.) ||*Hukuksal işlem*, belli bir hukuksal sonuç doğurmak için yapılan irade açıklaması. (*Hukuki muamele* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ||*İdari işlem* → İDARİ. ||*İki* ya da *çok yanlı işlem*, birden çok kişinin irade açıklamasıyla meydana gelen hukuki işlem. (Bu tür işlemler, "sözleşme" ve "karar" olmak üzere ikiye ayrılır. Sözleşme, karşılıklı ve birbirine uygun irade açıklamalarıyla, karar ise aynı amaca yöneltilmiş birden çok ve birbirine uygun irade açıklamalarıyla meydana gelir.) ||*Tasarruf işlemi*, bir hakkı ya da hukuki ilişkiyi doğrudan doğruya etkileyen (hakkı değiştiren, sınırlayan, ortadan kaldıran ya da öteki tarafa geçiren) ve bu nedenle de mal varlığının aktif bölümünü azaltan hukuksal işlem. (Örneğin, satılan bir malın mülkiyetinin alıcıya geçirilmesi, bir tasarruf işlemiyle gerçekleşir. Bu işlemle satıcı, bir borçlandırıcı işlem olan satış sözleşmesiyle doğan borcunu yerine getirmiş olur.)

—İstat. Değişke çözümlemesinde, bir etmenin değişik düzeyleri için kullanılabilen ve kökeni tarımsal araştırmalarda başvurulan birtakım eylemlere dayanan bir sözcük. (Örneğin, verime etkisini inceleyebilmek için değişik gübrelerin kullanılması gibi.)

—Metalürj. *Dönüştürme işlemi*, işlenen metalle banyonun kimyasal tepkimeye girmesi yoluyla bir katman oluşumuna dayanan kimyasal ya da elektrokimyasal işlem. (Oluşan katmanın bileşimi banyoya, işlem koşullarına ve metalin türüne bağlıdır. Başlıca dönüştürme işlemleri şunlardır: anodik yükseltgeme, fosfatlama, oksalatlama, kromatlama.) ||*Isıl işlem*, katı halde bir metal ya da alaşıma, yapısını, dolayısıyla mekanik özelliklerini değiştirmek için çok iyi belirlenmiş ısıtma ya da soğutma yoluyla uygulanan işlem. ||*Isılkimyasal işlem*, bir makine parçasının yüzeyine bir element katma ya da bu yüzeyden bu elementi uzaklaştırma işlemi (örneğin semantasyon, alüminyum yayındırma vb.). ||*Isılmekanik işlem*, ısıl işlem çevrimiyle birlikte uygulanan mekanik biçim değiştirme işlemi. ||*Yüzey işlemi*, bir metal parçanın yüzeyini, koruyucu bir katmanla kaplamak ya da yüzey özelliklerini değiştirmek için uygulanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mil. muhs. Bir karar biriminin ya da kurumlar kesiminin iktisadi devreye müdahale biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Muhs. *Dış işlemler*, üçüncü kişilerle, dışarıyla yapılan ve çeşitli belgelerle (sipariş mektupları, taşıma senetleri, konşimentolar, cetveller, ticari senetler, virmanlar, vb.) saptanan işlemler. ||*İç işlemler*, kişilerin kendi yerlerinde yaptıkları ve senet ve benzeri belgelerle saptanan salt muhasebeyle ilgili işlemler.

—Opt. ve Foto. *Yansıma azaltıcı işlem*, bir mercek yüzeyine yansımayı azaltan bir ya da birçok katman çökeltme.

—Ruhbil. Piaget'ye göre, içselleştirilmiş, tersine çevrilebilir ve bütünsel bir sistem biçiminde eşgüdümlenmiş eylem. (Bir işlemden ötekine, mantıksal yapılara özgü bileşim yasaları uyarınca geçilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ||Bilgi sürecinin temel işleyiş etkinliği. ||Davranış biçimlerini, iyice belirlenmiş koşullarda gözlemlemeye olanak sağlayan eylem biçimi, usul, yöntem.

—Tarım. Tarım araştırmalarında, deneme sırasında inceleme konusu olan üretim süreçlerini (tarım tekniği, tekniğin uygulanma tarihi, atılacak gübre ve ilaç miktarı, kültivar, vb.) etkileyebilecek bir etmenin uygulanması. (Her deneme, bir ya da birçok işlemin etkilerini, işlem görmeyen bir denekle karşılaştırmayı öngörür.) ||Tarım uygulamasında, tarım bitkilerinin ya da hayvanların düşmanlarıyla savaşmak için bir sıvının püskürtülmesi, ya da herhangi bir maddenin uygulanması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tekst. İplikçilikte, tekstil maddelerine uygulanan biyolojik (havuzlama), kimyasal (zamksızlama) ve mekanik (makaslama, sıyırma) etki. ||*Tekstil işlemleri*, ağartma, boyama, baskı ve apre sanayilerinde, bir kumaşın terbiye edilmesine yardımcı olan mekanik, kimyasal ve ısıl işlemlerin tümü.

—Telekom. *Uzaktan işlem*, uzaktan kumandayla yapılan işlem.

—Topogr. *İşlem doğrusu*, kanavanın iki noktasını birleştiren, apsis ve ordinatlarla ayrıntıları çıkarmak için temel alınan doğru.

—ANSİKL. Ceb. *Bir* E *kümesi üzerinde bir* G *grup işlemi*, G nin her *g* elemanı için, E den E içine $T_g(x) = gx$ ile bir T_g uygulaması tanımlanır ve T_g, E nin bir dizilimidir. Ayrıca $T_{gh} = T_g \circ T_h$ dir ve G den, E nin dizilimleri kümesi içine tanımlanmış, *g* ye T_g yi eşlik ettiren uygulama bir benzeryapı uygulamasıdır; G bir dizilimler grubu olarak gösterilmiştir denir. Bu benzeryapı uygulaması birebirse, G aslına uygun işlem yapıyor demektir ve G, E nin dizilimler grubunun bir alt grubuyla eşyapılı uygulamadır.

E içinde $x \mathcal{R} y$ ile tanımlanan $\mathcal{R}$ bağıntısı, $gx = y$ olacak biçimde $g \in G$ varsa, bir denklik bağıntısıdır; *x* in sınıfına *x* in yörüngesi denir. E içinde, E nin tümünü yörünge alan bir eleman varsa, G, E üzerinde geçişli işlem yapıyor denir.

İki önemli örneği, kendi üzerinde birleştirmeyle işlem yapan grup $T_g(h) = ghg^{-1}$ ve kendi üzerinde ötelemeyle işlem yapan grup $T_g(h) = gh$ (soldan öteleme) ya da $T_g(h) = hg$ (sağdan öteleme) oluşturur.

Bir küme üzerinde işlem yapan bu grup kavramı geometride temel kavramdır.

—Huk. Hukuksal işlemin iki kurucu öğesi vardır: irade açıklaması ve hukuksal sonuç. Hukuksal işlemin temeli, irade açıklamasıdır. Bir işlemin yapılmasına ilişkin istek (irade) açığa vurulmuş olmadıkça bu işlemin varlığından söz edilemez. Ancak, hukuksal işlemin tamamlanması için, açıklanan iradenin belli bir hukuksal sonuca yöneltilmiş olması da gerekir. Ayrıca, bir hukuksal işlemin geçerli olması için bunu yapan kişinin medeni hakları kullanma ehliyeti bulunmalıdır. Hukuksal işlemlerin birçok çeşidi vardır: tek taraflı hukuksal işlemler -çok taraflı hukuksal işlemler, borçlandırıcı işlemler- tasarruf işlemleri, biçime bağlı hukuksal işlemler-biçime bağlı olanlar ve olmayanlar vb. Tek taraflı hukuksal işlemler, yalnız bir tarafın irade açıklamasıyla tamamlanan işlemlerdir. Örneğin, vasiyetin geçerli olması için vasiyetçinin irade açıklaması yeterlidir. Çok taraflı işlemler için birden çok kişinin irade açıklaması gerekir. Çok taraflı hukuksal işlemler, "sözleşmeler" ve "kararlar" olmak üzere ikiye ayrılırlar. Biçime bağlı işlemlerin geçerli olmaları için yasada öngörülen biçimlerde yapılmış olmaları gerekir. Buna karşılık, biçime bağlı olmayan işlemler için böyle bir zorunluk yoktur. Ana kural, hukuksal işlemlerin belirli bir biçime bağlı olmamasıdır. Ancak, kimi hukuksal işlemler için belirli bir biçim öngörülmüştür. Örneğin, taşınmazların alım satımı resmi biçimde yapılır.

—Metalürj. *Yüzey işlemleri*. Bu işlemlerin büyük bir bölümünde amaç parçaların korozyona karşı dayanımını artırmaktır; dolayısıyla çevre ortamından yalıtan bir metalle (→ METAL* KAPLAMA) ya da metal olmayan ürünlerle kaplanır. Kimi işlemler parçaların mekanik özelliklerini iyileştirmeyi ya da bu parçalara yüzeysel özel nitelikler (düşük sürtünme katsayısı, aşınmaya karşı yüksek dayanım) kazandırmayı amaçlar.

Metalleri ve alaşımları, yapılarını homojenleştirmek ve ayırtedici mekanik özelliklerini (sertlik, çekme dayanımı) değiştirmek için genellikle bir *ısıl işlem*'den geçirmek gerekir. Bu işlem özellikle çeliklere ve hafif bakır alaşımlarına uygulanır. Isıl işlemin ayırtedici özellikleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir: ısıtma hızı, işlem sıcaklığı, bu sıcaklıkta tutma süresi, soğutma hızı ve gelişimi, çevre ortamın yapısı. Üç tür ısıl işlem vardır: alaşımı denge haline getirme (tavlama*, temperleme*); kararsız dengeden çıkarma (suverme*); belli bir denge halini kararlaştırma (menevişleme*, yapısal sertleştirme ya da yaşlandırma*). Kimi malzemelere suvermede sıvılaştırılmış gazlarla uygulanan *sıfıraltı işlemleri* de kullanılır.

Bazı *ısılkimyasal işlemler*, bir elementin parça yüzeyine yayınmasını sağlayarak yüzeysel özelliklerini değiştirmeye yarar. Örneğin semantasyon*, nitrürleme*, karbonitrürleme*, alüminyum* emdirme, Sherard* yöntemi (çinko yayındırma), krom* kaplama, sülfinüzleme* vb. bu türe girer.

Isılmekanik işlemler'in amacı sıcak biçimlendirme yoluyla alaşımların mekanik özelliklerini iyileştirmektir. Isılmekanik işlem eskiden eşsıcaklıkta martensit ile suverme sırasında, çelik parçalara sınırlı olarak yüzeysel biçim değiştirme şeklinde (saçma savurmayla temizleme) uygulanıyordu; günümüzde ısıl işlemlerin çeşitli çevrimleri sırasında genellikle austenitin eşsıcaklıkta dönüşüm bölgesinde dövme, haddeleme, çekme, tel çekme vb.'yle parçanın tüm kütlesinin biçimini değiştirmede kullanılır. Sanayide çelikler için temel olarak üç ısılmekanik işlemden yararlanılır:

1. çeliğin dönüşüm noktasından daha yüksek bir sıcaklıkta austenitleştirme ısıtması, bu sıcaklıkta biçim değiştirme ardından suverme ve menevişleme;
2. austenitleştirme ısıtması, daha sonra kararsız austenit bölgesinde 400 ile 600 °C'a doğru düşük sıcaklıkta biçim değiştirme, ardından suverme ve menevişleme (austenit oluşturma);
3. austenitleştirme ısıtması, daha sonra 700 °C'a doğru ara sıcaklıkta biçim değiştirme, ardından suverme ve menevişleme.

Kullanılacak işlem, elde etmek istenen ayırtedici özelliklere göre bu temel işlemler ve olası değişkeleri arasından seçilir.

—Mil. muhs. İşlemler arasında şu biçimde bir ayrım yapılır: *mal ve hizmetler üzerine işlemler*, üretim, tüketim, sermaye oluşumu ve dış değişimler (mübadeleler) ile ilgili işlemler; *bölüşüm işlemleri*, gelir transferlerinde sözkonusu olan işlemler (ücret, ödenti, ödenek, maaş; faiz ve kâr; vergi, harç ve resim; vb.); *mali işlemler*, para ve kredi kullanılarak yapılan, alacak ve borç hareketlerini kaydeden ve başka bir karar biriminin pasifine bağlı öğelerde bir değişikliğe yol açan işlemler.

—Ruhbil. J. Piaget, *somut* işlemler* ve *biçimsel* işlemler* diye bir ayrım yapar. Çocukta 7-8 yaşlarından başlayarak ortaya çıkabilen birinci tür işlemler, gerçek

nesnelerle ilgili işlemlerdir. İkinci tür işlemler ise, ancak 12 yaşından sonra ortaya çıkar ve varsayımlara dayandırılır. Piaget, ayrıca işlemleri, ilgili oldukları içeriklere göre, *mantıksal işlemler* ya da mantıksal -aritmetiksel işlemler ve *mantıkaltı işlemler* olarak bir ikinci ayrıma daha tabi tutar. Birinciler, "kesintili ya da ayrışmış nesnelerle ilgili işlemlerdir ve öğeler arasındaki farklarla bunların benzerlik ya da eşdeğerliliklerine dayanırlar". İkinciler ise, sürekli nesnelerle (mekân, zaman, maddesel sistemler) ilgili işlemlerdir ve bitişikliklere, ayrılıklara dayanırlar. Bu son iki işlem tipi, çocukta eşzamanlı olarak gelişir.

—Tarım. Tarım bitkilerinin korunması için, yapılma şekline ve tarihine göre değişik işlemler vardır:
1. *genel işlem* ya da *yüzeysel işlem*, gerekli maddenin tarlanın bütün yüzeyine homojen bir şekilde serpilmesi;
2. *yerel işlem*, gerekli maddenin sıralara ya da belirli yerlere serpilmesi;
3. *güdümlü işlem*, parselin diğer kısımlarına dokunmadan ekim sıralarına ya da sıralar arasına er'şmeyi sağlayan bir düzenekle yapılan işlem;
4. *ekim öncesi işlem*, gerekli maddenin toprak işlenirken çıplak toprağa karıştırılması;
5. *filizlenme öncesi* (ama ekim sonrası) *işlem*, ekimle filizlenme arasında yapılan işlem;
6. *filizlenme sonrası işlem*, bitki filizlenip biraz boylandıktan sonra yapılan işlem. (İşlemin tarihi tarım bitkisinin ve ona dadanacak asalakların fizyolojik evresi/ya da evreleri göz önüne alınarak belirlenir.)

İŞLEMCİ sıf. İşlemcilikle ilgili.
—Bilş. Bir bilgisayarda ya da başka bir makinede, komutları yorumlayan ve yürüten birim. || Belli bir dilde yazılmış programları bir bilgisayarda yürütmeye olanak veren programlar kümesi.
—Dilbil. Bir cümle yapısı oluşturmayı sağlayan, anlamdan yoksun dilsel öğe (örn. *Sanmam ki gelsin* cümlesindeki *ki* bağlacı).
—Mant. *Önerme işlemcisi*, her önerme (işlemcinin kanıtları) grubunu bir ve yalnız bir önermeyle karşılayan eklem. (Hemen bütün önerme işlemcileri eklemlerden oluşur.)
—Telekom. *Uzaktan işlemci*, uzaktan işlem yapan sistem, düzenek.
◆ sıf. ve a. İşlemcilik yandaşı.

İŞLEMCİLİK a. Bilimsel ruhbilimde, ilkin Bridgman tarafından belirlenen araştırma anlayışı. Buna göre ruhbilimde kullanılan her kavramın işlemlerle bir ilişki içinde tanımlanabilmesi gerekir. (Bu işlemler, özneleri belirli koşullar içine yerleştirmeye ve davranışlarını gözlemeye dayanır.)

İŞLEME a. **1.** İşlemek eylemi. **—2.** Çeşitli türde (ipek, yün, keten vb.) ipliklerle ve iğneyle kumaş üzerine motifler işleyerek yapılan süsleme; nakış.
—Ask. *Bilgi işleme*, elde edilen haber ve ipuçlarından yola çıkıp düşmanı tanımlamayla son bulan, değerlendirme, yorumlama, birleştirme ve yayımlama gibi işlemlerin tümü.
—Bilş. *Görüntü işleme*, görüntüleri yüklemeye, dönüştürmeye, iletmeye ve görüntülemeye olanak veren elektronik tekniklerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Veri* ya da *bilgi işleme*, verileri toplamak, kaydetmek, hazırlamak, değiştirmek, saklamak, silmek, genel anlamda bunlardan yararlanmak için otomatik olarak yapılan işlemlerin tümü.
—Camc. *İşleme eşiği*, camı işlemenin olanaklı olduğu 10^4 ile $10^{7.6}$ poise arasında bulunan akışmazlık alanı. (Sıcaklık aralığı büyükse, camları "işleme eşiği uzun" dur ve "işleme eşiği kısa" olan camlara göre daha kolay işlenir. İşleme eşiğinin en düşük sıcaklıklarına uyan bölümde cam kendiliğinden biçim değiştirmeyecek kadar akışmazdır [$\eta > 10^6$ poise].)
—Deric. Zımparalama, kırpma, etleme, yarma (ya da biçme) ve temizleme işlemlerinin tümü.
—Elektrotekn. *Elektrik enerjisini işleme*, bir elektrik enerjisini, ayırtedici nitelikleri farklı başka bir elektrik enerjisine dönüştürme. (Bu işlemi gerçekleştiren düzenekler ya frekans değişimi olmaksızın [transformatörler] ya da frekans değişimiyle [değiştiriciler] çalışır.)
—Foto. Duyarlı bir yüzeyin gizli görüntüsünü görünür duruma getiren ve korunmasını sağlayan işlemlerin tümü. (İşleme, temel olarak izhar, tespit ve yıkama işlemlerini kapsar.)
—Haritc. *Harita işleme*, bir haritanın içeriğini oluşturan bilgileri, kesinleşen grafik biçimde ve konumda yerleştirmeye dayanan işlem; bu işlemin sonucu.
—İşlem. Bir parçayı takım tezgâhında biçimlendirme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Matbaac. *Metin işleme*, daktilo edilmiş metinlerin düzeltilmesi, güncelleştirilmesi ya da düzenlenmesi için kullanılan, yükleme, manyetik diske depolama ve görüntüleme tekniği. (Yinelenecek metinlerin işlenmesi sözkonusu olduğunda bu teknik büyük ölçüde tasarruf sağlar. Metin işleme sistemlerinin bazı fotodizgi malzemeleriyle ilgili olması yazıişleri bölümlerine yükleme konusunda özerk biçimde çalışma olanağı verir.)
—Orm. san. *Ağaç işleme makineleri*, ağaçları biçmeye, düzlemeye, birleştirmeye ve biçimlendirmeye yarayan makinelerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Oy. Yere kâğıt açılarak oynanan iskambil oyunlarında (ellibir, blum, kanasta vb.) daha önce yere açılmış kâğıtlara kâğıt ekleme.
—Petr. san. Bir tepkin ya da bir çözücüyle arıtma yöntemi. ||*Asitle işleme*, benzinleri, petrolü, yağları sülfürik asitle arıtma. ||*Toprakla işleme*, yüzde tutan toprakla renk giderme.
—Petrokim. *Hidrojenle işleme*, ham petrolü arıtma ya da temel hidrokarbon kimyasında çeşitli evrelerde başvurulan arılaştırma yöntemlerinin tümü. (Bu yöntemler, ara ürünler ya da kullanıcıların istemini karşılayacak ticari ürünler elde etmek için, hidrokarbonlu kesitlerin içerdiği katışkıları hidrojenle gidermeyi sağlar.) [Eşanl. HİDROJENLE ARITMA.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psikan. *Ruhsal işleme*, ruhsal aygıtta, birikmeleri hastalığa yol açabilecek iç ve dış uyarıları birleştirmek ve dönüştürmek ereğini güden gelişme. ||*İkincil işleme*, bir rüyaya uyanık bilincin anlayabileceği bir görünüm vermeye yönelik rüya süreci.
—Sine. Bir sinopsisi geliştirme.
—Taşoc. Ocaktan çıkarılan ham taş blokunu biçimlendirme işlemlerinin tümü.
—Tekst. Bir zemin dokusu üzerine, ek atkılarla belli süsleme desenleri oluşturmayı sağlayan dokuma yöntemi. (Bu yöntemin işleyişi, ek atkıların oluşturacağı desenin genişliğiyle sınırlıdır) —Bu yöntemle elde edilen desen, etki. (Eşanl. BROŞE.) ||*İşleme tezgâhı*, işlemeli kumaş dokumada kullanılan tezgâh. (İşleme tezgâhında, bir dokumayı süsleyen desenlerde oluşturulacak nüanslarla aynı sayıda küçük mekik taşıyan ek bir tefe vardır.) ||*Kimyasal işleme*, kimyasal yolla sonradan yok edilen bir zemin dokusu üzerinde desenleri oluşturma tekniği. (Bu teknikle, dantel ya da gipür taklidi dokumalar elde edilir.)
—Telekom. Bir işareti işlemek eylemi. (Eşanl. MANİPÜLASYON.) ||*Faz* ya da *frekans yer değiştirmeyle işleme*, FAZ ya da FREKANS YER DEĞİŞTİRMEYLE KİPLEME* nin eşanlamlısı.
◆ sıf. Süs motifleriyle işlenmiş.
—ANSİKL. Bilş. Bilişimde, görüntü işleme aşağıdaki evrelerden geçer:
1. *görüntüleme:* görüntüler genellikle, televizyon alıcısı tipinde tekrenkli ya da çokrenkli ekranlar üzerinde oluşturulur; bu ekranların iyiliği her renkteki yeğinlik düzeyi sayısına, satır sayısına ve satır başına nokta sayısına bağlıdır. Ekran üzerindeki bu görüntü ya yarıkalıcıdır (ekran görüntüyü oluştuğu gibi tutar) ya da her taramada yenilenir. Yenileme sayısının, görüntünün retina üzerinde kalıcılığını sağlamak için saniyede 20 ile 40'a ulaşması gerekir. Bu amaçla görüntü ya her taramada iletilir (geniş bantlı bir iletim gerekir), ya görüntüleme birimine bağlı bellekte saklanır (bellek sığasının güçlü olması zorunludur) ya da her taramada yeniden hesaplanır (çok fazla çizgi içermeyen bireşimsel görüntü hali);
2. *iletim:* tek görüntünün içerdiği bilgi miktarı çok büyüktür; bu miktar, satır başına nokta sayısının, satır sayısı ve nokta başına renk düzeyi sayısıyla çarpımı olan piksel sayısıyla gösterilir ve on binlerce bit (videoteks biçim) ile birkaç milyon bit (televizyon, nitelikli grafikler ...) arasında değişir. Dolayısıyla, görüntüleme zamanının çok uzun olmaması için bir görüntünün iletimi, debileri yeterince büyük (televizyon için birkaç megahertz ya da saniyede birkaç megabit, en basit videoteks uç birimleri için saniyede 1 200 bit) yayın kanalları ya da telekomünikasyon hatları gerektirir;
3. *dönüştürme:* bu alanda noktalar, vektörler ve hesaplama sonucu elde edilen hacimlerle gösterilen nesnelerin görüntüsünü işlemek, düzenlemek (gürültüleri yoketme, anlamlı parametreleri araştırma) ya da görüntülemeyi hazırlamak (saklı bölümleri yok etme, yansımayı ya da kırılmayı hesaplama ...) sözkonusudur;
4. *yükleme:* görüntüleri elde etme, yani görüntünün içerdiği nesneleri gösteren bileşim verilerini belirleme uzun zaman alır (bilgisayar operatörünün, incelenecek nesneyi nokta nokta betimleme hali) ya da güçtür (bir biçimin çevresini, laser ışınıyla tarayıp otomatik olarak belirtme ve yansıyan laser ışınından yararlanıp hesaplama).

Görüntünün ve görüntü işlemenin uygulanma alanları büyük bir hızla gelişmektedir. Tıp alanında skanografi buna örnek verilebilir. Askeri alanda ve uzay çalışmalarında çok karmaşık hesap programları, uydularla ya da uçaklarla çekilen fotoğrafları otomatik olarak işler ve önemli bilgiler (silah donanımı, birliklerin hareketi) verir; meteoroloji alanında hava durumu tahminleri, tarım alanında tarla fotoğraflarını çözümleyerek ürün tahmini yapılabilir; ayrıca uçuş benzeşim programları düzenlenebilir; sanayide robotlarla çalışmak için parça biçimlerini otomatik olarak tanıma, kültür alanında film, çizgifilm, video oyunları, sanat yapıtları yaratma olanağı vardır.
—İşlem. Bir parçayı işleme, *işleme çizelgesi*'nce tanımlanan ardışık işlemlerden oluşur; işleme çizelgesi ise, etüt bürosunun verdiği tanım resmine dayanarak yöntem bürosunca hazırlanır.

Geleneksel işleme, metalleri kesme kuralları uyarınca klasik ya da değişik düzeylerde otomatikleştirilmiş takım tezgâh*larında gerçekleştirilir.

Ateşe dayanıklı ve çok sert gereçleri işlemek ya da bazı hallerde, üretim maliyetini düşürmek için yeni tekniklerden yararlanan diğer yöntemlere başvurulur.

Titreşimli kesmeyle işleme, takımı kesme yönünde titreştirme ve kesmeyi belli bir ilerleme süresinin bir bölümüne eşit bir zaman aralığında durdurma yoluyla takımın çalışmasını kolaylaştırmaya dayanır. Durdurma, talaşı kırmayı ve kolayca boşaltmayı sağlar.

Sıcak işleme'de parçanın işlenecek bölümü, indükleme akımıyla 400 ile 500 °C'a kadar ısıtılır; böylece metalin yapısı değişmez, ama kopma dayanımı geçici olarak azalır.

Çok yüksek hızda işleme'de, yüksek sıcaklıklara dayanıklı ve uzay araçlarının yapımında kullanılan alaşımları işlemek amacıyla 30 ile 50 m/sn düzeyinde bir

kesme hızı kullanılır; bu hız yaygın olarak kullanılan en yüksek hızlardan beş ile altı kat daha büyüktür. Takımlar sinterlenmiş karbürden (metal karbürler) ya da seramikten yapılır. Bu alandaki araştırmalar tüketilen enerjinin büyük bir bölümünün talaşla ısı biçiminde dağıldığını göstermiştir; bu olgu parçanın ısıl biçim değiştirmesini azaltır ve bazen takımın ömrünü artırır. Takım tezgâhlarını dakikada yirmi otuz bin kez tur yapan iş milleriyle donatma zorunluluğundan kaynaklanan güçlüklere rağmen bu yöntemin ilgi çekici bir geleceği vardır.

Sesötesi titreşimle işleme'nin de yer aldığı bu mekanik yöntemlerin dışında fiziksel (*elektron* demetiyle* ya da *laserle işleme*) ya da kimyasal (*kimyasal* işleme, elektrolit*le işleme, elektroaşınma*yla işleme*) yöntemlerle de talaş kaldırılabilir. Klasik yolla çok güç işlenen parçaların üretiminde kullanılan bu yöntemlere, ayrıca karmaşık biçimleri ve küçük boyutları yüzünden öbür yöntemlerle gerçekleştirilemeyen iç işlemede başvurulur.

—Orm. san. Ağaçların işlenmesi giderek daha karmaşık ve çeşitli makinelerle yapılmaktadır. Başlıca ağaç işleme makineleri şunlardır:
1. *biçme makineleri*, değirmi testereler, almaşık testereler, şerit testereler, motorlu hızarlar, bıçkı makineleri, soyma makineleri, keski makineleri; 2. *düzleme makineleri*, planya makineleri, rende makineleri; 3. *birleştirme makineleri*, dik planyalar, zıvana makineleri, delgi (matkap) makineleri; 4. *biçimlendirme makineleri*, tornalar, freze makineleri, dörtişlem makineleri, kalıp makineleri, dip delme makineleri; 5. *montaj makineleri*, şasileri birleştirmeye yarayan makineler, levha yapıştırma aletleri, tutkal yayma makineleri; 6. *bitirme makineleri*, raspa makineleri ve perdah makineleri; 7. *bileme makineleri*.

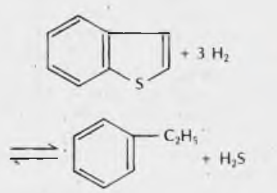
Bu alanda otomatik makineler de çoktur. Ayrıca bilgisayarla programlanabilen çokişlemli makineler de yapılmıştır. Bazı durumlarda ağaç işleme makineleri tam bir fabrika zinciri oluşturur (sınai marangozluk: örneğin parke imalatı).

—Petrokim. Özellikle renge, kokuya, asitliğe, korozyona, zamkların ve çökellerin oluşumuna, kirlenmeden kaynaklanmış zararlara yol açan ve katalizörlerin etkisini zayıflatan bileşikler, genellikle kükürt, azot, oksijen ya da metal atomları içeren ayrıkatomlu moleküller ve doymamış hidrokarbonlardır. Bu bileşikleri gidermeyi sağlayan çeşitli kimyasal işlemeler arasında, zararlı yanürünlere yol açmayan en elverişli yöntem hidrojenle işlemedir. Katalitik reforming birimlerinin çıkışında, hidrojen, molar derişim düzeyi % 75 ile 80 arasında değişen oranlarda yer alır; yoğuşmaz gazlar içinde bu derişim düzeyi, öngörülen tepkimeleri kolayca sürdürmek için yeterlidir. Böylece ayrıkatomlu bileşikler (kükürt, azot vb.) giderilir ve doymamış kimi hidrokarbonlar hidrojenlenir.

• *Ayrıkatomlu molekülleri giderme.* Bu işlemle gerek merkaptanlar halindeki kükürt, gerek tiyofenik kükürt giderilir:

$$RSH + H_2 \rightleftharpoons RH + SH_2$$

(R = hidrokarbon grubu),



termodinamik açıdan azotu ve gereğinde oksijenli bileşikleri giderme tepkimelerinin tümü, sanayisel düzeyde kullanılan işlemsel koşullarda ısıveren ve eksiksiz tepkimelerdir. Bu işleme koşut olarak aromatiklerin hidrojenlenmesi, parafinlerin izomerleşmesi ve doymuş ya da alkilaromatik hidrokarbonların hidrokrakingi sonucunda hidrokarbonlu yapılarda hafif değişimler görülür; ama bu değişimler sözkonusu işleme türünden özellikle beklenen değişimler değildir.

Kükürt gidermede kullanılan katalizörler, alümin üzerine çökmüş ve sülfür halinde etkiyen molibden oksitle kobalt oksit karışımlarıdır. Tepkimeler, katalizörün hızla etkinsizleşmesine yol açacak kok oluşumunu önlemek için 0,8 ile 3 MPa düzeyindeki kısmı hidrojen basıncı altında, 330 ile 400°C arasında değişen sıcaklıklarda gerçekleştirilir. Ayrıca katalizör, birkaç yıllık toplam yaşam süresi boyunca, çökeltiler yakılarak birçok kez yenileştirilebilir.

Hidrojenle kükürt giderme işlemleri, özellikle kükürt oksitlerinin yol açtığı hava kirliliğini azaltmak amacıyla genellikle şu ürünlere uygulanır: sıvılaştırılmış gazlar; doğrudan damıtma yoluyla elde edilen hafif benzinler; katalitik reformingde ham madde olarak kullanılan doğrudan damıtma ürünü ağır benzinler (platin ağırlıklı katalizörlerin kararlılığını korumak için kükürt oranının milyonda bir düzeyinde olması zorunludur); orta damıtma ürünleri (kerosen, mazot ve ince fueloil).

Şekil, orta damıtma ürünlerinde hidrojenle kükürt giderme yönteminin şemasını gösterir. Yüke, örneğin mazota, hidrojen püskürtülür ve karışım basınç altında borulu bir fırından geçirilerek istenilen sıcaklığa değin ısıtılır, ardından sabit yataklı katalitik bir reaktöre aktarılır. Atık akışkanlar yüksek basınçlı bir ayırıcıya yollanır ve artan hidrojen, fırın girişine yeniden gönderilir. Mazot, bir stripping kulesine boşaltılır ve burada hidrojen sülfürle uçucu ürünler elenir. Eser miktardaki hidrojensülfürü elemek için sodyum hidroksitle yıkanan mazot, depolama tanklarında toplanır.

Ağırlığa göre % 1,5 kükürt içeren mazot işlenerek, % 0,1 düzeyinde bir oran elde edilebilir; hidrojen tüketimi m^3 yük başına 12 ile 15 m^3'e ulaşır (olağan koşullarda ölçülmüş hacimler).

Birkaç yıldan bu yana, fueloillerin ya da daha genel olarak, atmosfer basıncında damıtmayla elde edilen artıkların kükürtünü giderme, özellikle Japonya'da gelişmeye başladı; fueloillerdeki kükürt oranı, hava kirlenmesine karşı savaşım için Japonya'da ciddi şekilde ele alındı. Sorun, yükün akışmazlığı, taşıdığı organometal bileşikler, özellikle vanadyum ve nikel yüzünden daha da karmaşıklaştı; bu metaller katalizörlerin üstüne kısmen çökerek bunların etkisini yitirmesine yol açıyordu. Gerçekten de, kükürt gidermeye koşut olarak belirgin ölçüde metallerin ayrıldığı görülür.

Geliştirilen yeni yöntemler, çok daha güç işlemsel koşullar gerektirir; genellikle molibden ve kobalt ağırlıklı katalizörlerle, 8 ile 12 MPa'lık çok yüksek kısmi hidrojen basıncında, 360 ile 440 °C arasında değişen sıcaklıklarda çalışırlar. Bu deneysel koşullarda, yaklaşık % 80'lik bir kükürt giderme oranı elde edilir; ancak m^3 yük başına 100 m^3'e ulaşan çok yüksek hidrojen tüketimi yüzünden rafineride hidrojen üretmek için buharla reforming birimi kurmak gerekir; dolayısıyla bu tür işlemin maliyeti oldukça yüksektir.

Öte yandan motor yağlarını işlemede, yağlayıcıların rengini, kokusunu ve ısıl kararlılığını iyileştirmek için benzer hidrojenle arıtma yöntemleri kullanıldığını belirtmek gerekir. Kalıcı bir koku taşıyan kimi renkli ayrıkatomlu bileşikleri elemek için hidrojenle kısmi kükürt giderme işlemi uygulanır. Bütün bu yöntemlerde, işlenen hammadde içindeki kükürt, hidrojensülfür biçiminde giderilir. Hidrojensülfür de, Claus yöntemine göre çalışan b.. başka hidrojenle işleme biriminde, kısmi yükseltgemeyle kükürt elementine dönüştürülür.

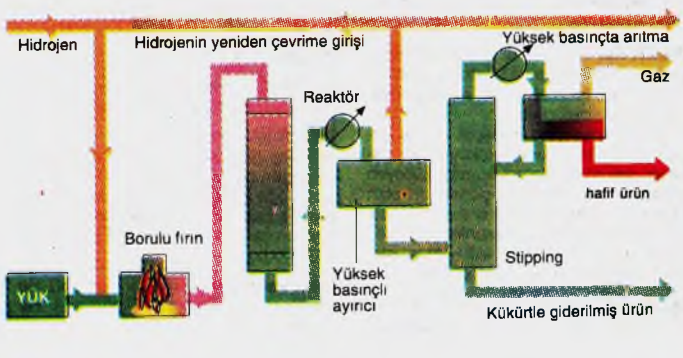
• *Doymamış hidrokarbonları hidrojenleme.* Rafinerilerde kullanılan doymamış bileşikleri hidrojenleme yöntemleri arasında en önemlilerinden biri, buharla kraking birimlerinde elde edilen benzinlerin içerdiği diolefinleri, olefinler halinde seçici hidrojenlemeye dayanır. Patlamalı motorların çalışma koşullarında, kimyasal bakımdan kararsız olan diolefinler, karbüratör meme ağızlarını hızla tıkayan ve supapların sızdırmazlığını tehlikeye düşüren zamkların oluşmasına yol açar. Diolefinleri gidermede başvurulan iki önemli yöntemde ya makrogözenekli bir destek üzerine çökeltilmiş, 140 °C'a doğru sabit bir yatakta etkiyen nikel ağırlıklı bir katalizör ya da daha etkin, dolayısıyla daha düşük sıcaklıkta çalışan palladyumlu bir katalizör kullanılır.

Bu kategorinin yeni geliştirilmiş bir başka yöntemi, kerosenlerin içerdiği aromatiklerin bir bölümünü hidrojenlemede kullanılır; amaç türbojetlerde daha elverişli şekilde yanmalarını sağlamak için, kerosenlerin fizikokimyasal özelliklerini geliştirmektir.

İŞLEMECİ a. İşleme yapan kimse. —Tekst. El işi kanaviçeler, gergefler, danteller yapan işçi.

İŞLEMECİLİK a. İşlemecinin yaptığı iş.

İŞLEMEK gçz. f. **1.** Kendisinden beklenilen işlevi düzenli bir biçimde yerine getirmek; çalışmak: *Bu saati alalı yirmi yıl oldu, hâlâ tıkır tıkır işliyor. Asansör bozuk, işlemiyor.* **—2.** Bir etkinlik alanında verimli olmak, çalışır durumda bulunmak: *Otel de lokanta da çok iyi işliyor.* **—3.** Bir taşıt sözkonusuysa, bir yere gidip gelmek: *Oraya yalnızca minibüsler işliyor, başka taşıt bulamazsınız.* **—4.** Bir şeyin, bir kimsenin içine nüfuz etmek, sinmek, onu etkilemek: *Yağmur iliklerime kadar işledi. Kıskançlık onun ruhuna işlemişti.* **—5.** Yara, çıban vb. sözkonusuysa, kapanmayıp irin akıtmak: *Fitil koy ki yara işlesin.* **—6.** Düşünme gücü, zekâ sözkonusuysa, çalışmak, etkin olmak: *Biraz kafan işliyorsa bu fırsatı kaçırmazsın.* **—7.** Bir yol sözkonusuysa, kullanılmak, çalışır durumda olmak: *Yayalar bu yoldan işliyor.* **—8.** Kira, ücret, faiz vb. sözkonusuysa, çalışmak; zamanla orantılı olarak artmak: *Ücretini işledikten sonra almak. Kirayı işledikten sonra ödemek. Geciken her gün için faiz işliyor.* **—9.** Günah, sevap, suç vb. sözkonusuysa, yapmak: *Bir günah işledim, bağışla beni. Bu suçu işleyen cezasız kalmayacak.* **—10.** *Arg.* Bir kimsenin söylediği yalanlara kanmak: *Amma işledin, insan biraz kuşkulanır.*



hidrojenle işleme
orta damıtma ürünlerinin hidrojenle kükürtünü giderme

◆ g. f. **1.** *Bir şeyi işlemek,* emek vererek onu daha verimli, daha elverişli, daha yararlı duruma getirmek: *Toprağı işlemek. Demiri, bakırı işlemek.* **—2.** *(Bir şeyin üzerine) bir şey işlemek,* üzerinde türlü işlemeler yapmak, onu süslemek, nakışlamak: *Halı üzerine kuş motifleri işlemek. Bakır üstüne gül işlemek.* **—3.** *Bir konuyu, temayı* ya da *metni işlemek,* onu geliştirmek, değişik yönleriyle ele alıp boyutlandırmak: *Romanlarında hep karamsar tipleri işlemiştir. Dersimizde cümle türlerini işledik. Bu sorunu çok yüzeysel işlemişsiniz.* **—4.** *Bir kimseyi işlemek,* bir düşünceyi ona benimsetmeye, kafasına sokmaya çalışmak: *Çocuğu işleme, kendi seçimini kendi yapsın.*

—El sant. *Bir marka, bir ad, vb. işlemek,* bir kumaş üzerine iğneyle bir süsleme yapmak.

—İşlem. Özellikle talaş kaldırma sözkonusu olduğunda, bir parçaya bir ya da birçok takım tezgâhında istenen biçimi vermek.

—Marangl. *Eşyönlü işlemek,* bir ağaç parçasını, parçanın ilerleme yönüyle aynı yönde dönen bir kesici takımla makinede işlemek.

—Petr. san. Bir ürünü arıtmak.

—Tekst. İşleme tezgâhında mekikçiklerle bir kumaş üzerinde desenler oluşturmak.

◆ **işlenmek** edilg. f. **1.** Ham ya da doğal durumdaki bir şeyden söz ederken, onu daha verimli, daha yararlı duruma getirmek: *Bu topraklar kolayca işleniyor. İşlenmiş deri. Bakırı işlenmeye elverişli duruma getirmek.* **—2.** Kumaş, deri, bakır vb. sözkonusuysa, üzerine çeşitli süslemeler yapılmış olmak: *Kumaşın üzeri taşlarla işlenmiş. Bakır ibrik büyük bir ustalıkla işlenmiş.* **—3.** Günah, suç, hata vb. sözkonusuysa, yapılmak: *Ortada işlenmiş bir hata göremiyorum.* **—4.** Yol, bina vb. sözkonusuysa, kullanılır durumda olmak, üzerinden taşıtla ya da yaya olarak geçilmek: *Fabrikaya arka kapıdan işleniyor.* **—5.** Bir konu, tema vb. sözkonusuysa, ele alınmak, seçilmek, incelenmek: *Romanda tipler canlı bir biçimde işlenmiş. Bu konu geçen ders işlenmiş.* **—6.** Bir duygudan, düşünceden söz ederken, bir kimseye benimsetilmek: *Çocukluğundan beri işlenen bu intikam duygusundan kendini kurtaramıyordu.*

—Opt. ve Foto. *İşlenmiş objektif,* mercekleri yansıma-azaltıcı işlemden geçirilmiş objektif.

◆ **işletmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi, bir mal varlığını işletmek,* onu değerlendirmek; üretken duruma gelmesini sağlamak: *Toprağı işletmek.* **—2.** *Bir işletmeyi, bir kurumu vb. işletmek,* onu yönetmek; çalıştırmak: *Bir otel işletmek. Bir dükkan işletmek.* **—3.** *Bir şeye (üzerine) bir şey işletmek,* üzerine çeşitli motifler yaptırmak: *Yeleğin üzerine çiçek motifleri işletilmiş. Yakasına gül motifleri işletmek istiyorum.* **—4.** *(Parayı) işletmek,* onu kâr sağlayacak işlere yatırmak: *Kendisine miras kalan parayı işleterek çok zengin oldu.* **—5.** *Arg. Bir kimseyi işletmek,* o kimsenin saflığından yararlanarak onu kandırmak, onu birtakım yalanlar söyleyerek aldatmak: *Bu doğru değil, beni işletiyorsun. Bir kimseyi telefonda işletmek.*

◆ **işletilmek** edilg. f. İşletmek eylemine konu olmak.

İŞLEMELİ sıf. Üzeri el ya da makinede yapılmış motiflerle süslü, üstünde işlemeler bulunan: *İşlemeli perde, masa örtüsü. Boncuk işlemeli giysi.*

—Tekst. *İşlemeli dokuma işçisi,* işleme tezgâhında işlemeli kumaş dokuyan işçi. ‖*İşlemeli dokumak,* işlemeli kumaşı süsleyen deseni ek atkı iplikleriyle işlemek. (Üretim sırasında, dokuma zeminine küçük mekiklerle simli ipekten desenler [çiçekler, dallar vb.] eklenir.) ‖*İşlemeli kumaş,* işleme yöntemiyle dokunmuş kumaş.

İŞLEMSEL sıf. **1.** İşlemle ilgili. **—2.** Fels. Bir kuram değeri olmadan bir işlem yapma olanağını sağlayan.

—Ruhbil. Zihinsel işlemlerle ilgili. ‖ Niteliği, kendisini ölçme olanağı veren işlemce belirlenen bir büyüklüğün tanımı için kullanılır. ‖J. Piaget'nin terminolojisinde, hem çocuğun düşünsel gelişmesinin belirli bir evresinde ortaya çıkan bir mantıksal yapı için, hem de çocuğun yaşamında bu yapının ortaya çıktığı evre için kullanılır. (Karşt. ÖNİŞLEMSEL.) ‖*İşlemsel test,* Piaget'nin kuramlarından yola çıkılarak tasarlanan ve öznenin düşünsel gelişme evresini ölçmeye yarayan test. ‖*İşlemsel zekâ kuramı,* Piaget ve öğrencilerinin, zekânın gelişmesiyle ilgili anlayışları.

İŞLENEBİLİR sıf. İşlem. Talaş kaldırarak biçim vermeye elverişli metaller için kullanılır

İŞLENEN a. Bilş. Bir programlama dilinde, bir işlemin ya da bir komutun uygulandığı öğelerden her biri. (Bölmede, bölünen ve bölen olmak üzere iki işlenen vardır.) [Eşanl. OPERAND]

—Mat. Matematiksel işlem uygulanan nicelik.

İŞLENİRLİK a. Hidr. bağl. Harcın ya da taze betonun, homojenliğini koruyarak kalıpları en iyi biçimde doldurma özelliği. (İşlenirlik betonların ve harçların önemli bir ayırtedici özelliğidir; gerecin düzgün olarak yerleştirilmesini ve betonarme armatürlerinin iyi bir biçimde kaplanmasını sağlar, harçların ya da betonların sertleştikten sonra kazanacakları tüm özellikleri etkiler. İşlenirlik, ince öğelerin dozajı, su ve hava oranı, sıcaklık gibi çok sayıda etkene bağlıdır: Abrams konisi, sarsma tablası, işlenirlikölçer gibi kimi laboratuvar ya da şantiye aygıtlarıyla işlenirliğe sayısal değerler verilebilir.)

—İşlem. Katı bir malzemenin işlemeye elverişli olma özelliği.

İŞLENİŞ a. İşlenmek eylemi ya da biçimi.

—Güz. sant. Bir tablonun resim malzemesini çalışma tarzı (fırça vuruşları, üzerinden geçme, boya tabakasını kalınlaştırma, vb.).

İŞLENME a. İşlenmek eylemi.

—Huk. *İşlenme eser,* bir eserden yararlanılarak oluşturulan ve bu eserden bağımsız olmayan fikir ve sanat ürünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İşlenme eser, var olan bir eserin yeniden şekillendirilmiş bir biçimidir. Fikir ve sanat eserleri kanunu'nun 6. maddesinin son fıkrasına göre, işleyenin özelliğini taşıyan işlenmeler eser sayılır ve işleyen, eser sahibi olarak bu yasada güvence altına alınan haklardan yararlanabilir. Aynı madde, işlenme eserleri sınırlamadan başlıcalarını saymakla yetinmiştir. Buna göre; 1. çeviriler; 2. roman, öykü, şiir gibi eserlerden birinin bu sayılan türlerden bir başkasına çevrilmesi; 3. musiki, güzel sanatlar, ilim ve edebiyat eserlerinin film durumuna getirilmesi; 4. musiki aranjman ve tertipleri; 5. güzel sanat eserlerinin bir şekilden başka bir şekle sokulması; 6. külliyatlar; 7. seçme ve toplama eserler; 8. yayımlanmamış bir eserin ilmi araştırma ve çalışma sonucunda yayımlanmaya elverişli duruma getirilmesi; 9. başkasına ait bir eserin açıklaması, şerhi ya da kısaltılması işlenme eserlerin örnekleridir.

İŞLENMEK → İŞLEMEK.

İŞLENTİ a. Tekst. Çekici silindir ile son atkı arasında kalan kumaş parçası.

İŞLER sıf. İşlemekte olan.

—Saatç. *İşler parça,* bir zaman aygıtının devingen parçası ya da öğesi. (Bu parça ya da öğe genellikle bir çark takımıdır, ancak bir balans ya da yardımcı mekanizmaların çarkları da olabilir.) [Eşanl. HAREKETLİ PARÇA.]

İşler ve günler *(Erga kai Hemerai),* Hesiodos'un öğretici şiiri (İ.Ö. VIII. yy.). Hesiodos, baba mirasını tümüyle zimmetine geçiren kardeşi Perseus'a çalışmanın ve adaletin erdemlerini göstermek için *İşler ve günler*'i yazdı. Mitolojik bir öykü olan Geçimsizlik Eris ile Adalet Dike arasındaki kavgayla başlayan ilk bölümde, Hesiodos kardeşine, demirçağından bu yana çalışmanın neden tüm insanların ortak yasası olduğunu anlatır. İkinci bölüm,ev idaresi, çiftçilik ve gemicilik işleri üzerine öğütleri içerir ve Perseus'a yılın her mevsiminin kendine özgü etkinlikleri olduğunu kanıtlamaya çalışır. En son bölümse, yılın hangi günlerinin hangi işler için elverişli olup olmadığını gösteren bir takvimi kapsar. *Theogonia**'dan daha karışık bir yaratıcılıkla yazılmış olan İşler ve günler, günlük sorun ve zorlukları içinde kırsal yaşamı yüceltir.

İŞLERLİK a. İstenilen sonucu verecek nitelikte oluş; uygulamada geçerli, etkili olma durumu: *Sendikaların demokrasinin işlerliği açısından önemli bir işlevi vardır. Demokrasiye işlerlik kazandırmak. Bu maddenin işlerliği yok.*

İŞLETEN sıf. Ruhbil. *İşleten koşullama,* B. F. Skinner tarafından betimlenen bir koşullanma tipi. Bu tipin başlıca özelliği, uygun bir uyartının belirmesi ya da yok olması bir davranışın ortaya çıkmasına bağlı olduğu durumlarda gelişmesidir.

—ANSİKL. Ruhbil. Skinner tarafından çözümlendiği biçimiyle işleten koşullama ile aşağı yukarı aynı dönemde (1934'e doğru) polonyalı Miller ve Konorski tarafından ortaya konan "ikincil tip koşullanma" arasında olduğu gibi, Hilgard ve Marquis'den sonra, uzmanların "araçsal" koşullama dedikleri şey arasında da hiçbir nitelik farkı yoktur. Ama bugün genellikle -Pavlov'un tutumunun tersine- burada çok kez "klasik" olarak nitelenen pavlovcu koşullamadan farklı bir öğrenme tipinin sözkonusu olduğu kabul edilmektedir. Koşulsuz bir uyarti ile koşulsuz bir tepki arasında var olan bir ilişkiye de dayanmayan işleten koşullama, yalnızca bir davranışın kendisini izleyen uyartıya göre değişmesini gerektiriyordu. İşleten koşullama sorunsalı böylece yüzyıl başında Thorndike tarafından önerilen "etki yasası" sorunsalını andırır.

Skinner, buradan yola çıkarak, deneysel ruhbilim ve bu ruhbilim uygulamaları (programlı eğitim, "davranışsal" denilen tedaviler, vb.) alanında, görece özerk ve kapalı gerçek bir sistem oluşturan bir davranış çözümlemesi geliştirdi.

İŞLETİCİ a. Ruhbil. Skinner'ın kuramında, aslında bir uyartının değil, bir organizmanın yol açtığı davranış. (Karşt. YANITLAYICI.)

İŞLETİLMEK → İŞLEMEK

İŞLETİM a. Bilş. *İşletime sokmak,* bir sürecin çalışmaya başlamasını ve böylece yürütme evresine girmesini sağlamak. (İşletime sokmak için kesintiler uygulanır ya da veriler gönderilir; bunların gelişiyle sürecin yürütme programı başlar.)

İŞLETME a. **1.** İşletmek eylemi: *Maden ocaklarını işletme görevi özel şirketlere devredildi.* **—2.** İkt. Tüzel ya da gerçek bir özel kişi tarafından yönetilen ticaret ya da sanayi işi; iktisadi üretim birimi; kurum, kuruluş; firma: *Nakliye işletmesi. Büyük bir işletme, küçük bir işletme.* (Bk. *ansikl.* böl. İkt.) **—3.** Bir kuruluşun verimli biçimde işletilmesini sağlayan yöntem: *İşletme iyi değil.* **—4.** Bu yöntemin ilkelerini veren bilgi dalı. **—5.** İşletme fakültesi.

—Dilbılg. *İşletme eki,* ÇEKİM* EKİ'nin eşanlamlısı.

—Dy. *İşletme katsayısı,* bir demiryolu ağında harcamalar ile işletme gelirleri arasındaki oran. ‖*İşletme servisi,* ticari trafiği, her tür taşımacılığı, trenlerin hareketini örgütlemek, tarifeleri incelemek ve uygulamak, halkla ilişkileri yürütmek gibi görevleri üstlenen servis.

—Mad. oc. *İşletme tesisi,* maden ocaklarında, çıkarma kuyusuyla bağlantılı, yüzey

tesisleri ile yeraltı çalışmalarının tümü. ||*Bir yatağı işletme işlemleri*, belli bir işletme yöntemi çerçevesinde gerçekleştirilen çeşitli cevher çıkarma evrelerinin tümü (kazı, tahkimat, yükleme, taşıma ve tavan denetimi). || *Maden ocağı işletmesi*, bir cevher yatağını işletmek amacıyla kurulan tesislerin tümü. || *Yatakları işletme yöntemleri*, yatakları, biçimlerine, içerdikleri kayaçların mekanik özelliklerine ve elde edilecek cevherlerin niteliğine göre işletmek için kullanılan çeşitli yöntemlerin (yani boşlukların geometrik şekilleri) tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Med. huk. *İşletme adı* → AD.

—Mil. muhs. *İşletme hesabı*, çeşitli kurumsal kesimlerde katma değerin ücretliler, devlet (üretime bağlı vergiler) ve üretim biriminin kendisi arasında ilk dağılımını gösteren hesap. Bu hesabın bakiyesi (işletme fazlası) doğrudan doğruya üretim birimine kalır.

—Muhs. *İşletme hesabı*, sonucun ortaya çıkmasına yardımcı olan bütün işlemlerin, özetlenmiş olarak içinde yer aldığı hesap.

—Ormanc. *İşletme ormanı*, orman idaresince ormancılık ilkelerine uygun olarak işletilen orman. ||*Orman işletmesi*, ağaçları kesme, tomruk halinde biçimlendirme, ormandan çıkarma ve ağaç artıklarını taşıma işlemlerini kapsayan orman çalışmalarının tümü.

—Petr. san. Bir kuyudan ya da bir yataktan çıkan petrolün üretimini sağlayan işlemlerin tümü.

—Tarım. *İşletme şefi*, bir tarım işletmesinin başında mesleki görev yapan kişi. ||*İşletme yolu*, bir tarım işletmesinde ulaşımı sağlayan yol. ||*Aile işletmesi*, işletme şefinin ve ailesinin çalışmasına dayanan tarım işletmesi. ||*Tarım işletmesi*, tarım üretiminin sağlandığı ekonomik ve sosyal temel birim.

—Verg. huk. *İşletme vergisi* → VERGI.

—ANSİKL. İkt. İşletme adı verilen kuruluş tipinin, büyüklük, etkinlik, hukuksal biçim, yapı, işleyiş biçimi bakımından gösterdiği çeşitliliğin ötesinde temel özelliği ticari nitelikte mal ve hizmetler üretmesidir. Teknik ve coğrafi bakımdan bireyleşmiş bir birim oluşturan, ama hukuksal açıdan bağımlı olan kurumdan farklı olarak, işletme kendine özgü bir nitelik daha taşır: karar özerkliği. Bu iki nitelik (piyasayla ilişkili olmak ve hukuksal varlık), işletmenin etkinlik alanını sınırlandırmamızı sağlar.

• *İşletmelerin sınıflandırılmasında ölçütler:*

1. *Milli muhasebe bakımından sınıflandırma.* Genişletilmiş milli muhasebe sistemi ilkelerine göre, işletmeler, dört kuruluş kesimine ayrılır. Bu kesimler şunlardır: mali olmayan şirketler; kredi kuruluşları; sigorta şirketleri ve aile kuruluşları kesimine giren bireysel girişimler.

Mali olmayan şirketler, başlıca işlevleri, mali olmayan mal ya da hizmetler üretmek olan, dolayısıyla temel gelir kaynakları ürettikleri malların satışından ibaret bulunan kuruluş birimleridir. Bu kategori içinde iki tip işletme yer alır: 1. özel şirketler (mali olmayan ve hukuksal biçimi ne olursa olsun tüzel kişiliğe sahip bulunan, mal ve hizmet üretici birimler); 2. kısmen ya da tamamen devlet malı olan ya da devlet denetimi altında bulunan kamu şirketleri ya da yarı kamu şirketleri. Kamu şirketleri tüzel kişiliğe sahiptir; özellikle sınai ya da ticari kuruluş, karma ekonomi şirketi, resen kurulmuş şirket, vb. statüsündedirler. Yarı kamu şirketleri ise, hukuki kişiliğe sahip değildir, ama üretimlerinin büyük bölümünü piyasada satarlar ve kendilerini yöneten devlet dairesinden geniş ölçüde bağımsız sayılabilecek büyüklüktedirler (PTT ya da Devlet basımevi gibi).

Kredi kuruluşları, başlıca işlevi finansman işlemleri (mevduat toplama, bunları kullanma, parasal olanakları dağıtma) yapmak olan kurumsal birimlerdir. Bunlar, asıl gelir kaynaklarını, giriştikleri mali taahhütlerden sağlarlar (mevduat, hisse senetleri ve tahviller ...) ve her birinin kendi özel muhasebesi vardır.

Gene ticari türden mali hizmetler arasında yer alan, ama ek bir özelliği olan *sigorta şirketleri*'ne gelince, bunların başlıca işlevi bir riskin gerçekleşmesi durumunda belli bir tutarı ödemeyi garanti ederek bireysel riskleri, kolektif riskler durumuna getirmektir: burada, işletme olma niteliği,anlaşmanın yapısından gelir (sözleşme akdi serbest ve zorunludur, ama sigortacı seçimi serbesttir); katılınması zorunlu sigorta kurumları ise, kamu kesimi içinde yer alırlar (Sosyal sigortalar gibi).

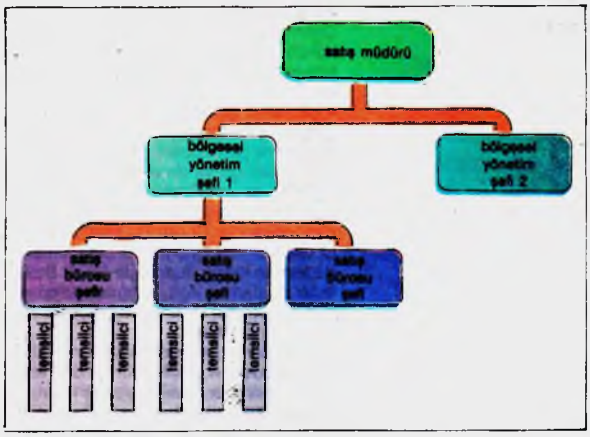
Son olarak aile kuruluşları kesiminde, *bireysel işletmeler*, mali olmayan ticari mal ve hizmet üretimi yapan, ama işletmecileri dışında, onlardan ayrı bir tüzel kişiliği bulunmayan iktisadi birimlerdir. Bu bireysel girişimciler, sayıca üretim aygıtının önemli bir bölümünü oluştururlar.

Milli muhasebeye özgü bu sınıflandırmanın yanı sıra, zaman zaman, işletmelerin etkinlik türüne, hukuksal biçimine, hatta boyutlarına dayanan bazı ölçütler de ileri sürülmüştür. Bu üç ölçütten herbiri, başka sınıflandırma biçimlerine temel olarak kullanılabilir.

2. *Etkinlik türüne göre sınıflandırma.* Mali nitelikte etkinliklerle mali olmayan etkinlikler arasındaki karşıtlık, ancak tek bir ayrım içerir. Bu ayrım, bir yandan mal üretimi ile hizmet üretimi arasındaki genel ayrıma bağlanır, öbür yandan çeşitli seçme ve gruplandırmalara açıktır. Colin Clark ya da Jean Fourastie tarafından önerilen bir sınıflandırmaya göre, iktisadi etkinlikler 3 kesime ayrılır: birinci kesim (tarım, orman ve balıkçılık işletmeleri); ikinci kesim (maden, sanayi ve inşaat kesimleri); üçüncü kesim (ticaret, taşımacılık ve hizmet işletmeleri). Bu kesimlerin sınırlandırılması ve kapsamlarının belirlenmesi sorunları (içerikleri üzerinde bir uzlaşma yoktur: ayrıca, bir "üst" üçüncü kesim ya da hatta bir "dördüncü" kesim ayrımı daha yapmak gerekip gerekmediği düşünülebilir) ötesinde, bu sınıflandırmanın elverişli yanı, etkin nüfusun dağılımında yararlanılabilecek bir yapıda olması ve ulusal ekonomilerin gelişme derecesine uygun düşmesidir. Belki daha kullanışlı bir başka gruplandırma biçimi de etkinlik kollarına göre yapılanıdır. Bu gruplandırmada, etkinlik ve ürün türlerini gösterir cetveller matris rolü oynar. Ayrıca imalat aşamaları da, işletmelerin iktisadi bir sınıflandırmasında elverişli bir başvuru kaynağı oluşturabilir.

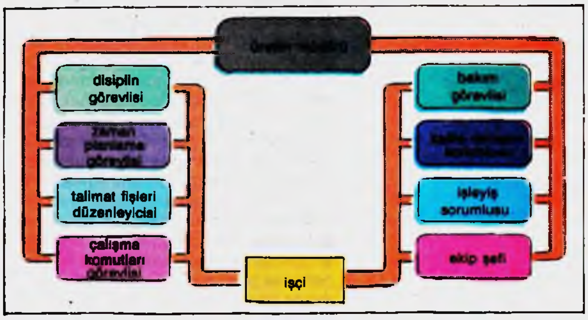
3. *Hukuksal yapıya göre sınıflandırma.* Daha biçimsel bir görüş noktasından kalkarak, işletmeleri üretim araçlarının mülkiyetiyle ilgili hukuksal ölçüte göre sınıflandırmak da olanaklıdır. Böyle bir sınıflandırma bizi özel işletme ile az ya da çok belirgin nitelikte kamusal işletmeyi birbirinden ayırmaya yöneltir. Özel işletmeler içinde, bireysel işletmelerle ortaklık (şirket) işletmeleri bir arada yer alır. Şirket girişimlerinin çeşitli biçimleri vardır: şahıs şirketleri (kolektif şirket, adi-komandit şirket) ya da sermaye şirketleri (anonim şirket, hisse senetli komandit şirket) ve bunların geniş bir yelpaze oluşturan çeşitli yapıda özel ya da aracı statülü türleri (sınırlı sorumlu şirket, üretim kooperatif şirketi, tüketim kooperatif şirketi, vb.). Kamusal nitelikte işletmelere gelince, bunların da çok değişik kuruluş biçimleri vardır: bazen tek hissedarı devlet olan bir anonim şirket biçiminde kurulur (özellikle ulusallaştırmalar sonucunda) ve özgül yapılar gösterirler: sınai ya da ticari kamu kuruluşu, ofis. reji,karma ekonomi şirketi, vb.

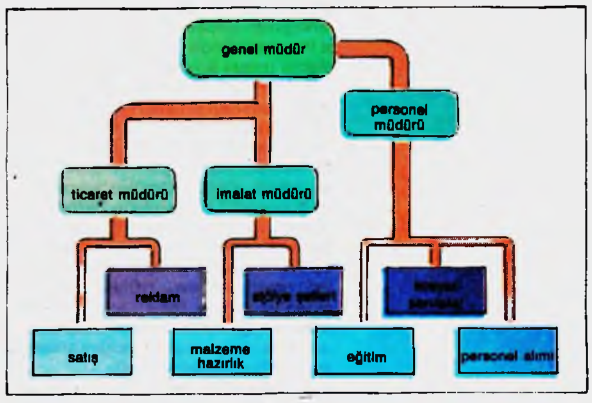
4. *Büyüklüğe göre sınıflandırma.* Ticari güç belirlemesi sözkonusu ise, işletmenin ulusal ekonomi ya da belli bir etkinlik dalı içindeki yerini belirlemek için, onun hacmine bakılır. Daha çok mali gücün belirlenmesi sözkonusu ise, şirket sermayesinin miktarına ya da, daha dinamik bir bakışla, elde edilen sonuçlara göre (net kâr, net ticari marj, nakit akımı, vb.) sınıflandırma yapılır. İşletmenin harekete getirdiği işgücü belirtilmek isteniyorsa, istihdam edilen personel sayısı işletmenin insan gücü kaynağının bir göstergesi olabilir. Bu arada, başka bazı ek ölçütler de (nitelik, ücretler, vb.) bu kaynakların kullanılış biçimini belirtmekte yardımcı olabilir. İşletmenin büyüklüğüyle ilgili bu ölçütler, çeşitli bakımlardan, özellikle işletme-



▲ hiyerarşik yapı

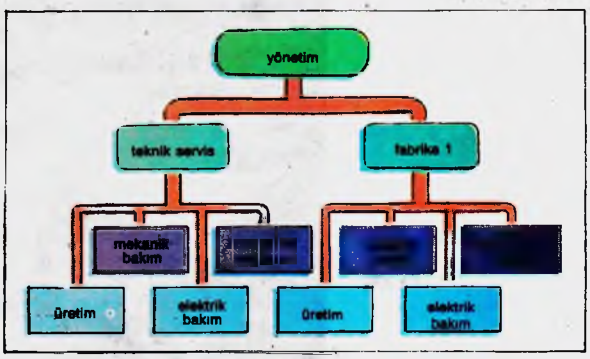
işlevsel yapı ▽





▲ "staff and line" yapısı

amaçlara göre yapı ▲



nin yoğunlaşma derecesi, biçimleri ya da üretim aygıtının gelişme biçimleri konusunda dallararası ve/ya da uluslararası karşılaştırmalar yapılmasına olanak sağlar.

• *İşletmenin işlevleri*. Çok genel olarak, bir girişimin yaşamı dört büyük etkinlik türünün yerine getirilmesini gerektirir. İşletmenin büyüklüğü ya da eylem alanı bu etkinlikleri az çok karmaşıklaştırır, ancak bunlar bir iktisadi birimin yönetimi açısından zorunludur. Bunlar, B. Evgrafoff ya da O. Gelinier'nin deyişiyle, yönetim, üretim, dağıtım ve lojistik destek işlevleridir. Bu işlevler açıklamayı kolaylaştırmak bakımından birbirinden ayrılırsa da gerçekte sıkı bir bütün oluşturur.

1. *Yönetim işlevi*, işletmenin yönetimine katkıda bulunan etkinliklerin tümünü kapsar. Bu etkinlikler özellikle işletmenin amaç ve politikalarının seçilmesi ya da bu amaçları somutlaştırmayı olanaklı kılacak önlemlerin alınmasıyla ilgili etkinliklerdir. Bu bakımdan, yönetim işlevi her şeyden önce bilgi ve karar öğelerine ayrılır: işletme ile ve onun çevresiyle ilgili veriler (piyasa, rekabet, vb.) hakkında bilgi sahibi olmak gerekir; uygulanabilecek stratejileri açıkça belirlemek ve değerlendirmek, bu alanda yapılabilecek işleri seçmek ve bu seçimin taşıdığı risklerin sorumluluğunu üstlenmek ancak gerekli bilgilere sahip olmakla olanaklıdır. Sonra sıra kararlaştırılan işlerin anlaşılması, üstlenilmesi ve etkili bir biçimde yerine getirilmesine gelir: sağlanan bilginin ilgili düzeylere iletilmesi, bu düzeylerin uygun araç ve becerilerle donatılması (servislerin örgütlenmesi, personel politikası, vb.), gerekli yönlendirmeyle amaç yönünde eyleme geçirilmesi, öngörülerle gerçekleşmeler arasında olası bir sapmayı denetleyebilmek için kararlaştırılan eylemlerin yakından izlenmesi ve gerektiğinde girişilen eylemlerin gidişinin uygun önlemlerle düzeltilmesi.

2. *Üretime bağlı işlevler*, işletmenin piyasaya sunmayı kararlaştırdığı mal ve hizmetlerin yaratılması için gerekli bütün hizmetleri kapsar. Burada, asıl üretimden (ya da hizmetin yerine getirilmesinden) başka, teknik sürecin tümüyle kavranması sözkonusudur: yöntemlerin belirlenmesi (iş çözümlemesi ve akılcı bir biçimde örgütlenmesi, iş postalarının incelenmesi, vb.), üretimle ilgili yönetim sistemi (işlemlerin programlanması, harekete geçiş koşulları ve komutu, ilerlemelerin denetlenmesi, vb.), üretimin önceden saptanmış normlara uygun olup olmadığını anlamak için nitelik denetlemesi, vb.

3. *Dağıtım işlevleri, işletmece* üretilen mal ve hizmetlerin müşterilerin kullanımına sunulması zorunluluğu göz önünde tutularak örgütlenir. Bu işlevler her şeyden önce ticari araştırma ve incelemelere dayanır (piyasa incelemeleri, yönlendirme çözümlemeleri, dağıtım devreleri kavramı). Ayrıca satış gücünün örgütlenmesine ilişkin bütün işlemleri de kapsarlar (müşterilerle ilişkiler, satışların yönetimi -siparişlerin işleme konulması, yerine getirilmesi-, satış sonrası hizmetler). Son olarak, ürünün ticarete sunuluşunu destekleme işlemlerini de içerirler: reklam kampanyaları, satışları artırma yöntemleri.

4. *Lojistik destek işlevleri*, işletmeye iyi bir iç işleyiş için gerekli araçları sağlamakla görevli etkinliklerin tümüdür. Bu işlevler, teknik (bakım, donatım, araştırma ve geliştirme), teknik-ticari (tedarikleme, stoklama), mali (genel ve analitik muhasebe, finansman, kasa hesapları), idari (sekreterlik, belge toplama, hukuk işleri) ve sosyal (personelin ve sosyal ilişkilerin yönetimi: işe alma, eğitme, ücretlendirme, yükseltme, personel temsilcileri ve sendika yetkilileriyle ilişkiler) niteliktedir.

• *İşletmenin yapısı*. İşletmeyi oluşturan öğelerin yapılanması, mikro-birimlerle makro-birimlerde aynı derecede önemli ve karmaşık değildir. Mikro-birimlerde, işletmenin çeşitli işlevleri bir ya da birkaç kişi tarafından üstlenilmişken, makro-birimlerde bu işlevler geniş bir aracılar ve kurumlar yelpazesi biçiminde dağılmış durumdadır. Bu yüzden işletmenin boyutlarıyla birlikte örgütlenme zorunluluğu da artar.

Kuramsal açıdan, işletmeler için genellikle dört yapı modeli önerilir. Bu dört model, şu dört yönlendirici ilkeye dayanır: hiyerarşik yapının karşılığı olarak, emir ve komutada birlik ilkesi; işlevsel yapının karşılığı olarak, görevlerde uzmanlaşma ilkesi; hiyerarşik otorite ile işlevsel uzmanlığın elverişli yanlarını birleştirmeyi amaçlayan ve "staff" and line" türü yapılanmaya karşılık olarak, iki çizgi ilkesi, bir de merkezci olmayan bir yapının karşılığı olan ve her bölüme ayrı bir sorumluluk yükleyen hedefler belirleyerek yönetme ilkesi.

Dikey ya da piramidal *hiyerarşik yapı'* da işletmenin herhangi bir düzeyindeki her şef (ekip şefinden genel müdüre değin), kendi astları üzerinde tam bir otoriteye sahiptir: işletmede çalışanların herbirinin ancak tek bir şeften direktif aldığı bu sorumluluk basamakları dizisi, emir ve komutaya otorite sağlayarak ve sorumlulukların birbirine karışmasını önleyerek yönetimin etkinliğini güvenceye alır. Ancak, birlik ilkesiyle çelişen başka bir düzen gereğinin ağırlık kazanması da olanaklıdır: görevlerde uzmanlaşma, bunun avantajları ve üretimde sağladığı verimlilik. Böylece, bir *işlevsel yapı*'ya varılır. Burada artık komuta birliği bozulmuştur, çünkü belli bir düzeyde, her görevli, birden fazla uzman amirden talimat alabilir. Bu yüzden bu kuruluş şeması uygulamada yetki çatışmalarıyla, eşgüdüm sorunlarıyla karşılaşır. *Staff and line yapı*, işte bu sakıncaları gidermeye çalışan bir işletme biçimidir. Bu yapıda, kumanda birliği ile iş uzmanlığını uzlaştırmak amacıyla, astları üzerinde otorite sahibi uygulama sorumlularının yanına danışma ya da kurmay birimleri - "staff" - verilir. Bu birimler önerilerde bulunan, ama karar vermeyen ve uygulamaları doğrudan yönetmeyen işlevsel elemanlardan oluşur. Bu iki çizginin, koşut olmakla birlikte, böylece uzayıp gitmesi kuşkuludur, çünkü kararla öneri arasındakl ayrım genellikle bulanık, hatta keyfidir. Bu yüzden, *hedefler belirleyerek* yönetme düşüncesi doğmuştur. Bu tür yönetimde, bağımsız bölümlerden oluşan, merkezi olmayan bir yapı sözkonusudur. Bağımsız bölümlerin şefleri, varılacak hedefleri aralarında tartışır, buna karşılık sonuçların sorumluluğunu da üstlenirler.

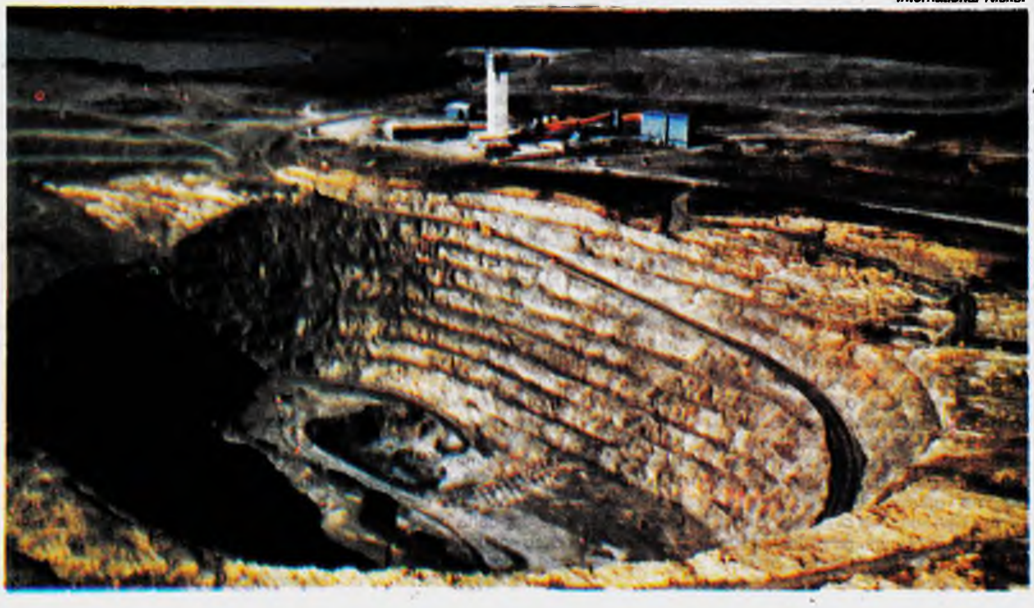
Bu dört yapı, ancak birer tipik model niteliğindedir; hiçbiri ideal bir örgütlenme biçimi sayılamaz: bu yapılardan herhangi birinin yeğ tutulması, işletmenin niteliğine bağlı bir karardır. Bundan başka, biçimsel şemaların (organigramlar) tutarlılığı, bir işletmenin içinde kurulan bilgi ve yetki ağının gerçek işleyişi sırasında çoğu kez tehlikeye girer.

—Mad. oc. *Yatakları işletme yöntemleri*. Bu yöntemler, daha yetkin yeni makinelerin kullanımını (özellikle delme ve yükleme makineleri) sağlayan teknolojik ilerlemelerle birlikte sürekli gelişti.

• *Açık işletme*. Bu işletme biçiminde önce cevher üzerindeki kısır malzeme kaldırılır, daha sonra cevher elde etme evresine (gerçek anlamıyla işletme) geçilir. Mineral damarlarının konumuna göre iki yöntem kullanılır: açık ocak ve basamaklı açık işletme.

1. *Açık ocak* yöntemi, derin olmayan ve yatay konumda geniş bir alana yayılan, düzenli katmanlaşmış yataklarda uygulanır. Dolayısıyla işletilecek panonun kısır örtüsünden önce boydan boya bir dilim alınarak başlanır; ardından mineralleşme tavanına değin inilir ve pano uçlarına doğru kazı genişletilerek örtü kaldırma arını oluşturulur. Cevher çıkarma işlemi de benzer şekilde, yani başlangıç dilimiyle başlar ve örtü kaldırmaya (işletme arını) koşut olarak ilerler. Cevher çıkarıldıkça oluşan kazı boşlukları kısırla doldurulur (dol-

International Nickel



Thomson'da (Manitoba, Kanada) nikel açık işletme ocağı

durma arını). Böylece aynı anda ve koşut olarak ilerleyen üç arın oluşturulur.

Bu yöntem özellikle çok derin olmayan kömür yataklarında (Fransa'da Arjuzanx linyit yatağı, Almanya'da Köln linyit yatakları, ABD'nin doğusunda bitümlü kömür yatakları) ve büyük tortul cevher yataklarında (demir, boksit, fosfat) gelişti. Günlük üretimi yüksek olan işletmeler (günde 200 bin t'a kadar) kesintisiz çalışır; örtüdeki kısır malzeme bir ekskavatörle (kovalı ya da döner kepçeli) ya da dreglaynla alınarak yine aynı makineyle (dreglayn) ya da büyük sığalı, bantlı konveyörle doğrudan işletme arının arkasına dökülür.

Kısır malzemenin ve cevherin kalınlığı 20 m'yi geçtiğinde arınlardan her biri (örtü kaldırma ve mineral çıkarma) birçok basamaktan oluşur.

2. *Basamaklı* ya da krater tipi açık işletme, sütun biçiminde yeraltına dalan, dar yataklarda kullanılır. Dolayısıyla örtü kaldırma işlemi yalnız doğrudan cevher üzerindeki kısır topraklara değil, ayrıca basamaklı ocağı oluşturacak koninin tüm hacmine, yani daha geniş bir alana uygulanır. Tüm kısır malzeme, işletme sonunda oluşmuş boşluğu doldurmak için işletme bölgesi dışına boşaltılarak depolanır.

Bu yöntem düşey damarlara, aşırı eğimli katmanlara ve öbeklere uygulanır. Kazıda genellikle patlayıcı madde kullanılır; cevher ve kısır malzemeler ocak yamaçları boyunca, bir basamaktan öbürüne geçmek için özel olarak yapılmış yollarda çalışan kamyonlarla boşaltılır. Kamyonlar her basamakta mekanik kepçelerle ya da yalnızca dipte, patlayıcı maddeyle feratlatmadan sonra buldozerlerle yüklenir. Ocak eğim açısının ya da ocak çeperlerinin yatay doğrultuya göre eğiminin güvenlik nedenleriyle belli bir sınırı aşmaması gerekir: gevşek arazilerde 30°, çok tıkız ya da dayanıklı arazilerde 70°. Örtü kaldırma oranı derine inildikçe artar; sütun biçiminde damarlar sözkonusu olduğunda bu yöntem yüz metre derinlikle sınırlanır ve yatak çok daha derine iniyorsa, yeraltı yöntemlerine başvurmak gerekir. Öbek biçimindeki yataklarda yüzlerce metre derine inen ocaklar vardır (ABD'de, Bingham maden ocağında 800 m).

Özel bir açık işletme türü, plaserlere uygulanır; az çok gevşek çökeller olan plaserlere bazen yerüstünde bazen de su altında rastlanır. Yerüstü plaserlerinde, klasik açık ocak tipi işletme yerine kimi zaman hidrolik işletme yöntemine başvurulur: yüksek basınçlı bir su püskürtülerek kayaç parçalanır ve katı parçacıklar su akıntısıyla cevher zenginleştirme fabrikasına değin taşınır (Güney-batı Asya'da kalay plaserleri). Plaser suyun altındaysa tarak dubalarıyla çökel çıkarılır ve ilk zenginleştirme uygulanır.

• *Yeraltı işletmesi.* Bu işletme biçimi daha karmaşıktır; çünkü her an çok sayıda yapının (kuyular, giriş galerileri, üretim şantiyeleri, havalandırma fereleri vb.) kararlılığını sağlamak zorunludur. Tahkimatın, tüm çeperlerin gözetimi ve bakımının yüksek maliyeti yüzünden gereksiz boşluklardan kaçınmak gerekir; işletmenin öbür bölümlerinin (boş odalar) kararlılığını tehlikeye düşürmeden bırakılabiliyorsa, yalnızca boşluk girişi kapatılır; ayrıca boşluklar doldurulabilir ya da üst katmanların çökmesi sağlanır (göçertme). Yeraltı işletmelerinde uygulanan yöntemler, cevher çıkarma sırasında oluşan boşlukları işleme biçimlerine ("tavan denetimi" de denir) göre sınıflandırılır.

Boş odalar yönteminde kazı boşlukları pano işletildiği sürece boş bırakılır. Oda-topuk sisteminde, yeraltı taşocaklarında, tahkim edilmiş odalarda, yatay ya da dikey dilimler biçiminde kazılmış büyük odalarda bu yöntem uygulanır. Cevher çıkarma genellikle orta düzeydedir; ancak yoğun makineleşmeyle maliyet düşürülebilir.

Dolgulu odalar yönteminde şantiyeler ilerledikçe altyapı kazılarından, cevher zenginleştirme fabrikalarından ya da ocak dışındaki kaynaklardan elde edilen kısır malzemelerle boşluklar doldurulur. Böylece dolu oda ve topuklar, yükselen ya da alçalan dilimler, doldurulmuş ayaklar ortaya çıkar. Bu yöntem pahalı olmasına rağmen, işletmede güçlükle karşılaşılan yataklarda etkili sonuçlar verir.

Ambarlı ayak yöntemi yukarıdaki iki kategorinin arasında yer alır: bu yöntemde cevher geçici bir süre dolgu malzemesi olarak kullanılır.

Göçertmeli odalar yönteminde, üretim şantiyelerini açık bırakarak boşlukları aşamalı olarak doldurmak için üstteki kayaçlar, denetim altında çöktürülür; bu yöntemin türleri arasında göçertmeli oda-topuk, göçertmeli uzun ayak, alttan çekmeli ayak, göçertmeli ara kat ve blok sayılabilir. Bu yöntem büyük boyutlu yataklarda (katman ve yığın halinde) rahatlıkla kullanılabilir; ancak cevhere daima kirletici maddelerin karışmasına ve yüzey alçalmalarına yol açar.

Bu farklı yöntemler (ve çok sayıdaki değişkesi) arasından bir seçim yapılırken, her yatak için mineral damarlarının biçimini, kayacın mekanik özellikleri (cevher ve kontak taşları), öncelikle ucuz maliyet, çıkarma miktarı gibi istenen sonucun türünü göz önüne almak gerekir.

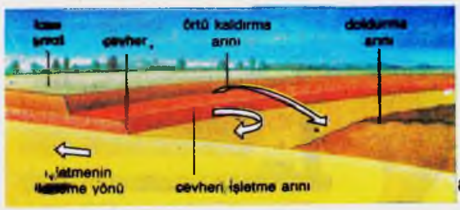
1. *Bırakılmış oda-topuk yöntemi* düzenli, az eğimli ve orta kalınlıkta katmanlara uygulanır ve yatak karelenerek galeriler (odalar) arasında dikdörtgen prizma biçiminde cevher topukları bırakılır. Düzenli olarak yerleştirilen bu topuklar üstteki toprakların ağırlığına dayanabilecek biçimde hesaplanır. Çok üretken olan bu yönteme, uzun vadede, ancak önemli miktarda cevher ocakta bırakılarak güvenilebilir.

Katman çok kalınsa ya da yığınlar biçimindeyse, dik basamaklarla gerçekleştirilen taban basma işleminden sonra üst dilimin oda ve topukları işletilir. Bu yönteme açık işletme yöntemleriyle benzerliği yüzünden yeraltı taşocağı adı da verilir.

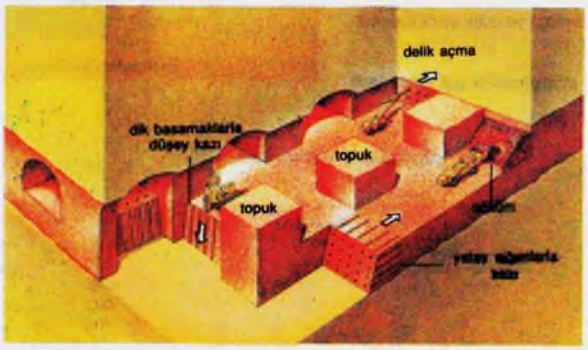
2. *Dolgulu oda-topuk yöntemi*'nde odalar işletildiği ölçüde doldurulur; yöntem çok yüksek topuklar halinde ya da topuklardaki cevherin ileride çıkarılması öngörüldüğünde uygulanır. Bu uygulamada oda ve topukların uzun dikdörtgen prizmalar halinde planı çıkarılarak cevher çıkarma işlemi kolaylaştırılır; bu durumda *almaşık topuk toplama*'dan söz edilir.

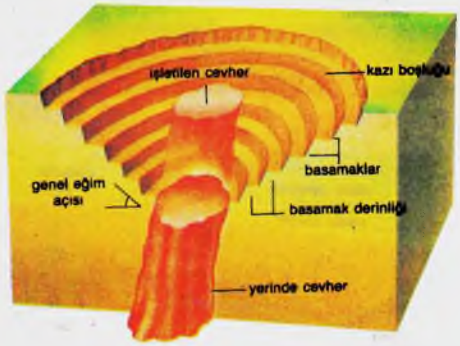
3. *Göçertmeli oda-topuk yöntemi*'ne topuk toplama ve sürme yöntemi de denir; yöntem iki evre içerir: birincisinde uzun topukları kesen odalar sürülür; ikinci evrede aşamalı ve sistemli biçimde topuklar alınarak tavan, denetim altında göçertilir. Göçertme işletme boşluklarının dolmasını sağlar ve yakın bölgelerdeki basıncı azaltır. Bu yöntem düzenli, az eğimli ve kalınlığı 5 ile 6 m'yle sınırlı katmanlara uygulanır.

YATAKLARI İŞLETME YÖNTEMLERİ



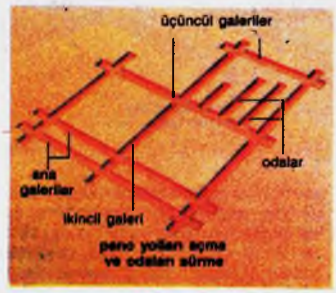
açık ocak işletmesi

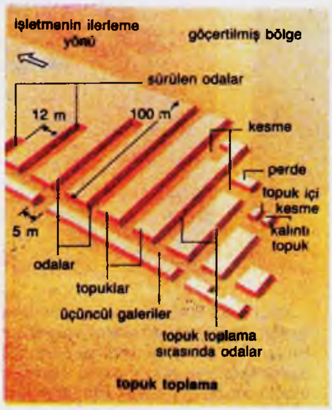




basamaklı açık işletme ocağı

üstte
bırakılmış oda-topuk yöntemi
altta ve yanda
göçertmeli oda-topuklar yöntemi







ayak (üstten görünüş)

4. *Ayak yöntemi* açık ocağı yeraltına almaya dayanır: personel ve kazı için gerekli gereç dolaşımına, tahkimata ve cevher boşaltmaya yarayan bir geçit galeri yönüne koşut olarak ilerler; bu geçit demir direkler ya da yürüyen tahkimatlarla sistemli olarak donatılıp açık tutulur. Cevheri kazma ve boşaltma tüm ayak arını boyunca, genellikle kesintisiz olarak gerçekleştirilir: kazı makinesi (sapan, potkopaç makinesi, vb.) kazdığı ürünleri doğrudan bir taşıyıcıya (konveyör) boşaltır; ayak arkası, yani işletmesi bitmiş bölüm ya doldurulur ya da göçertilir.

Ayak içine yerleştirilen tüm donanım (kazı makinesi, konveyör ve tahkimat) arınla birlikte ilerler. Geçitin uzunluğuna göre, uzun ayak (yüz metrenin üzerinde), kısa ayak ve çok kısa ya da mini ayak (otuz metreden daha kısa) türleri vardır; bu değişkelerin tümü, yatay yönde geniş alanda yayılan, az eğimli, kalınlığı az (1 ile 4 m) ve cevheri (kömür, potas) mekanik olarak kazılabilen yataklarda kullanılabilir.

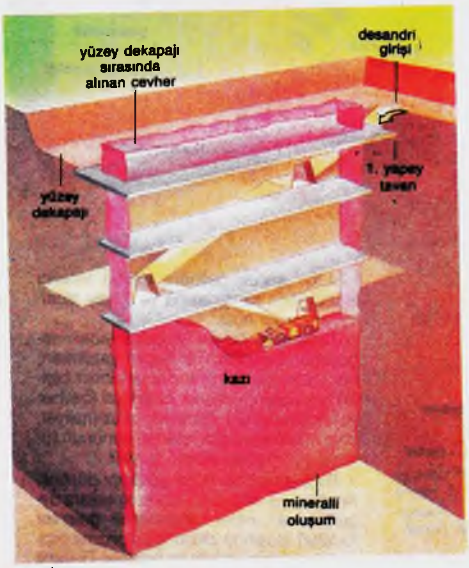
Güney Afrika'daki altın madenleri tümüyle özel bir yöntemle işletilir; çünkü bu ocaklardaki kazılarda patlayıcı madde kullanılır; altın içeren kayaçların kalınlığı çok azdır (1 m'den az) ve ayak yüzlerce metreye ulaşır.

Yatağın yatay kesiti tek dilimde (dilimin genişliği galeri tavanının durumuyla sınırlıdır) alınamayacak denli büyükse ardışık olarak işlenen çok sayıda yükselen dilimler ya da aynı anda yanyana açılan çok sayıda alçalan dilim biçiminde çalışılır.

Öbeklerde ve kalın katmanlarda arazinin yapısı elverdiği ölçüde koşutyüzlü (her kenarı 25-30 m) *büyük boş odalar* oluşturulur. Odalar art arda yatay ya da dü-

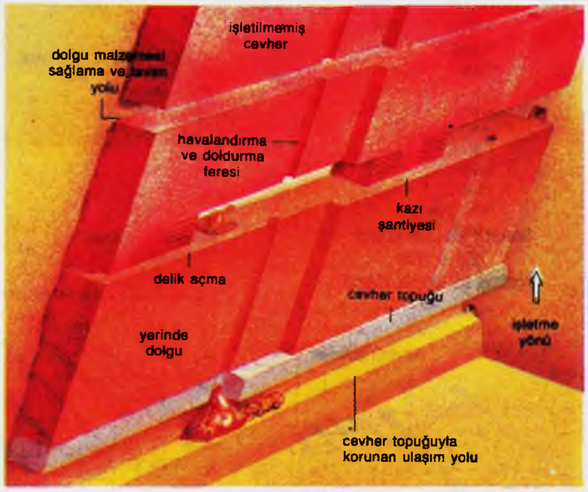


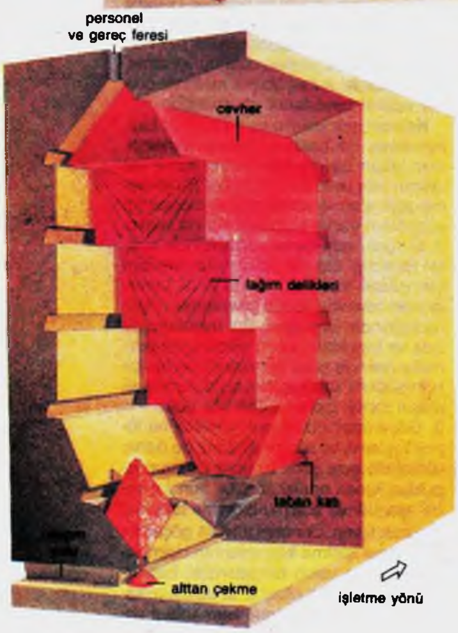
alttan çekmeli bir ayak şeması (kesit)



yapay beton tavanlar altında alçalan dilimlerle işletme

dolgulu yükselen dilimlerle işletme (kesit)





kazılmış taban katları

Kalın damarlı kömür katmanlarında kullanılan bir değişke de alttan çekmeli ayak yöntemidir; önce göçertilmiş normal bir ayakla katmanın alt bölümüne ulaşılır; katmanın üst bölümündeki kömür yine göçertmeyle indirilir ve alttan çekilerek çıkarılır.

Gerek ayak, gerek oda-topuk sisteminde hazırlık işleri genellikle cevher içinde işletilecek panoları belirleyen yollar kazmakla sınırlıdır; oda-topuk sisteminde ana, ikincil ve üçüncül galeriler, ayak yönteminde ise tavan ve taban yolları, başyukarılar açılır.

5. *Dolgulu dilim yöntemi* düşey boyutlu büyük yataklara uygulanır (damarlar, kimi zaman öbek biçiminde yükselen katmanlar); cevher 3-4 m yüksekliğinde yatay dilimler biçiminde kazılır. Bir sonraki dilime geçmeden önce boşluk doldurulur; ikinci dilim üstte yer alabilir, yani yükselen dilimler biçiminde cevher alınır; bu yöntemde ilk dolgu taban işlevi görür; ayrıca ikinci dilim dolgu altında kazılabilir, yani alçalan dilimler biçiminde çalışılabilir; alçalan dilimler sisteminde kısmi dolguya başvurulur ve bir yapay tavan oluşturulur; tavan genişliği kullanılan malzemenin (çimento, kum, beton vb.) dayanımına göre değişir.

şey dilimler biçiminde açılır; düşey dilimler oda yüksekliği boyunca dağılmış çeşitli girişlerden *(taban katları)* ya da yalnızca tek üst kattan (uzun düşey deliklerle) ilerleyerek kazılır; yatay dilimlerde kazı ya ferelerden başlayarak uzun yatay delikler biçiminde yükselir ya da patlayıcı madde kullanılarak dilimin kalınlığını karşılayan kısa ve geniş düşey delikler şeklinde yukarı doğru geliştirilir. Bu yöntemlerin tümünde personel oda içine giremez; kazı uzaktan kumandayla yapılır ve cevher oda tabanında huni biçiminde açılmış depolardan çekilir.

Kayaç kütlesi bütünü içinde kararlı, ama çeperlerin yapısı yetersizse, çeperler sistemli biçimde tahkim edilir; böylece *tahkimli boş odalar* oluşturulur. Ayrıca çeperlere destek olarak cevherden de yararlanılabilir; bu durumda *oda ambarları*'ndan söz edilir. Gereğinde kazılan cevher yerinde bırakılarak, dolgulu yükselen dilimlerde olduğu gibi çalışma tabanı olarak kullanılır.

Kayaç kütlesi boş odalar kazmaya olanak verecek biçimde çatlaklar içeriyorsa, cevher yığını altında yatay bir kazı izi oluşturulur ve kayacı sistemli biçimde göçertmek için bu çatlaklardan yararlanılır. Göçertilmiş cevher, blokların tabanında da-

ha önce açılmış üretim hunileri grubuyla çıkarılır.

Daha düşük düzeyde, göçertilmiş taban katları yönteminde kayaç kütlesini parçalamak için kayacın çatlak yapısından yararlanılır; bu yöntemde cevherin tüm yüksekliği boyunca dağılan çok sayıda giriş galerilerinden (taban katları) başlayarak çalışılır.

Düşey doğrultuda geniş alana yayılmış yataklara uygulanan tüm yöntemler, büyük ölçüde hazırlık gerektirir. İşletilecek panoları sınırlayan yollar dışında çeşitli geçitler (başyukarılar, eğik düzlemler, yeraltı kuyuları) oluşturmak, cevher boşaltma, malzeme taşıma ve dolgu için boşaltma fereleri, servis yolları, doldurma fereleri, alttan çekme hunileri gibi özel yapılar geliştirmek zorunludur. Bütün bu yapılar genellikle kısır içinde kazılır.

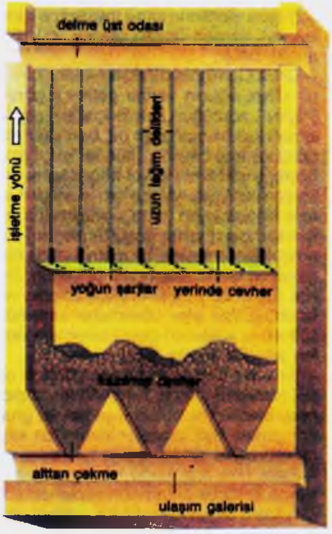
Yeraltı işletmesindeki güçlükler yüzünden, derinde yer alan cevherleri bir ya da birçok sondajla yüzeyden çıkarmak için çeşitli girişimler yapıldı.

Örneğin *yerinde çözündürme* yöntemi tuz çıkarmada yaygın olarak kullanılır; sülfürik asitte kolayca çözünen uranyumu çıkarmada yerinde liçing yöntemine başvurulur; *mekanik yıkama* yöntemi ise çözünmeyen ve liçinge elverişli olmayan kayaçlara uygulanır; nihayet kömüre uygulanan *yerinde gazlaştırma* bazı hallerde klasik işletme yöntemlerinden vazgeçmeye olanak verir.

—Tarım. *Tarım işletmesi.* Dünya'da, pekçok tipte temel üretim topluluğu vardır: az verimli tekniklerle elde edilen ve ürünleri kendilerince tüketilen işletmelerden (Afrika, Asya ve Latin Amerika'da bazı kırsal toplumlar) tutun, sanayileşmiş ülkelerdeki çok verimli yöntemlerle çalışan ve pazarları besleyen kapitalist ya da kooperatif büyük işletmelere kadar çeşitli tipler.

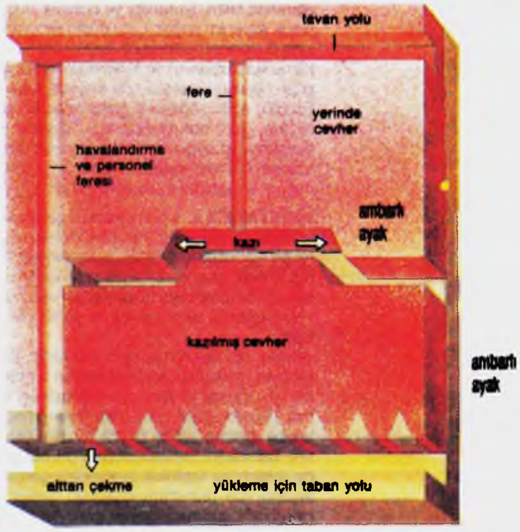
"Tarım işletmesi" sözü, aslında bütün bu üretim birimi tiplerini kapsamaz. Özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde egemen olan işletmeler için kullanılır: mülkiyet hakkına ve özel teşebbüs özgürlüğüne dayalı bağımsız birimler; bunlarda işletme şefi büyük bir mülk (arazi) üzerinde iş yapar. Bu ülkelerde tarım işletmeleri birbirinden farklıdır: hukuki bakımdan işletme şefi arazinin sahibidir (doğrudan işletme) ya da değildir (kiracılık); ekonomik bakımdan (yarıcılık) pazarlama mekanizmasıyla bütünleşmesi değişiktir (öz geçimini sağlamak için üretim yapan işletmelerden sanayi firmalarıyla yaptığı anlaşmalara göre onlarla bütünleşmiş işletmelere kadar); sosyal ve ekonomik açıdan, iç üretim ilişkilerine göre, işletme şefinin ve ailesinin çalışması ile ücretli çalışma arasındaki ilişki bakımından farklıdır (birincisi ağır bastığı zaman aile işletmesi; ikincisi üstün olduğu zaman kapitalist işletme); sosyal açıdan, işletme şefinin yalnız işletmede çalışmasına ya da emeğini işletme ile bir dış iş arasında, genellikle sanayi ile paylaşmasına göre değişiktir (kısmi süreli tarım).

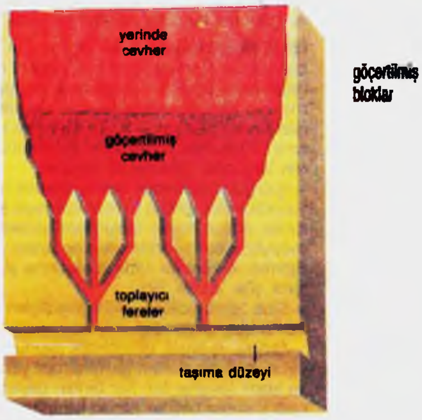
Tarım işletmesi tanımı, gelişmekte olan kapitalist ülkelere de uygulanmaktadır. Buralarda, sanayileşmiş kapitalist ülkelerdekinden genellikle farklı toprak mülkiyeti ile ilgili hukuki biçimlere göre, özel üretim şekilleri yaygın bir şekilde egemendir. Gelişmekte olan bu ülkelerde, örneğin Latin Amerika'da, çok büyük ve çok verimli kapitalist işletme (latifundium) ile ortaklık, özel mülkiyet, törel mülkiyet halindeki birçok işletme bir arada bulunmaktadır. Sosyalist ülkelerde, pazar ekonomilerde kullanıldığı anlamda tarım işletmesi denemeyecek üretimlerin (kooperatifler, kolkhoz, devlet çiftlikleri) yanı sıra örneğin Polonya'da olduğu gibi çalışması batılı ülkelerdeki işletmeleri andıran özel üretim birimleri de vardı.

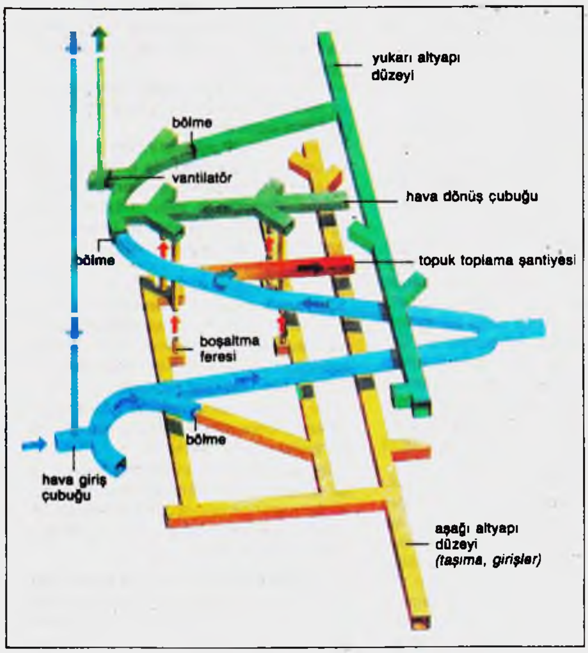


yoğun şarjlarla kazılmış yükselen dilimler

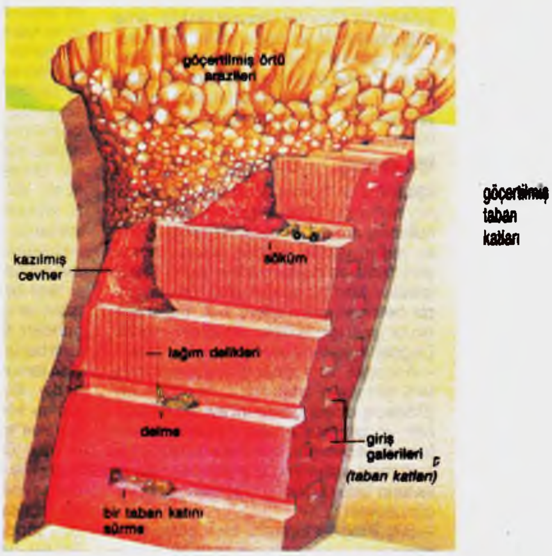
İşletme fakültesi, İstanbul'da yüksek öğrenim kurumu. İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olarak sanayi, iş ve ticaret kesiminde artan yönetici gereksinimini karşılamak amacıyla kuruldu (1967). Fakülte, yüksek lisans düzeyinde öğrenim sağlar. İlk yıl sosyal bilimlerin temel konularında eğitim verilir, sınıflar yükseldikçe uzmanlık derslerinin ağırlığı artar. Fakültede üç ayrı işletme bölümü vardır: İşletme (türkçe), İşletme (ingilizce), İşlet-







işletilecek bir yatak kartiyesinin hazırlık işleri şeması



me (ekstern). Ekstern işletme bölümündeki öğrenciler bir yandan lisans diploması elde etmek için gece derslerine devam ederler, bir yandan da çalışma hayatlarını sürdürürler.

İşletme iktisadı enstitüsü, İstanbul Üniversitesi işletme fakültesi'ne bağlı yükseköğretim kurumu. İktisat fakültesi'ne bağlı olarak kuruldu (1954). Daha sonra İşletme fakültesi'ne bağlandı (1968). İktisat alanında bilim uzmanlığı ve doktora düzeyinde öğrenim sağlar. Lisansüstü programların düzenlenmesinde öteki üniversitelerin, kamu kuruluşlarının ve kültürel anlaşma yapılan ülkelerin istekleri göz önünde tutulur. Enstitü, eğitim-öğrenim çalışmalarının yanı sıra, yurt sorunlarına ışık tutabilecek araştırma ve uygulamalar yapmakta, uluslararası bilimsel toplantı, konferans, seminer ve kongreler düzenlemektedir.

İŞLETMECİ a. **1.** Bir işletmeyi çalıştıran, varlıklarını ve işlerini yöneten kimse. **—2.** İyi bir yöneticide aranan yeteneklere sahip kimse: *İşletmeci kafasına sahip bir insan. İyi bir işletmeci olarak kabul edilmek.*
—Dy. İşletme servisi görevlisi ya da yöneticisi.
—Mad. oc. *Maden ocağı işletmecisi,* bütünüyle mülkiyeti elinde olmadan bir cevher yatağında üretimi gerçekleştiren firma. (Büyük yataklarda yatırımlar gittikçe tek bir işletme yerine birçok maden şirketini, bankaları, devleti ya da ilgili bölgeyi de içeren bir topluluk tarafından gerçekleştirilir; bu durumda topluluk, üyelerinden birini işletmeci olarak görevlendirir.)
—Sine. Bir sinema salonunun sahibi. ||Filmlerin çeşitli sinemalara satılmasıyla uğraşan ve gösterim tarihlerini düzenleyen kişi.

İŞLETMECİLİK a. **1.** Bir işletmeyi iyi ve başarılı bir biçimde yönetme: *Başarılı bir işletmecilik örneği.* **—2.** İşletme işi, işletmecinin işi: *Devlet işletmeciliği. On yıldır işletmecilik yapıyor.* **—3.** Bir işletmeyi verimli bir biçimde yönetmenin ilkelerini veren bilgi dalı: *İşletmecilik dersleri.*
—İş örgüt. *İşletmecilik oyunu,* işletme hayatında rastlananlara benzer karmaşık sorunlar ortaya koyan durumların incelenmesiyle, işletme yönetecek elemanları yetiştirme ve kararlar almaya alıştırma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sine. İşletmecilerin etkinliğine ilişkin sinema ekonomisi dalı.
—ANSİKL. İş örgüt. *İşletmecilik oyunu.* Bu oyun, belli bir durum tanımlaması yapar ve kısmi kararlardan her birinin dayanacağı kuralları belirler. Alınan kararların sonuçları çoğu kez bilgisayar yardımıyla hesaplanır; en uygun çözümün hesaplanmasında bazen simülasyon* yönteminden yararlanılır. Oyunlar bireysel olabilir; ama çoğunlukla, iki ya da üç rakip ekip arasında oynanır. Oyunlar, birkaç saat sürebileceği gibi, birkaç ay da sürebilir: aşamalı bir sıra oluşturan oturumlar, oyuna yeni yeni öğeler sokarak gerçek iş hayatı havası yaratırlar.

İŞLETMEK → İŞLEMEK.

İŞLEV a. **1.** Somut ya da soyut bir öğenin bir bütün içindeki görevi, bir aygıtın kullanılış amacı, bir şeyin etkinliği, görevi, yararı; yapılış, varoluş amacı; fonksiyon: *Motorda bujilerin işlevi nedir? Çeşitli işlevleri olan bir mutfak aleti. Bir romanda betimlemelerin işlevi.* **—2.** Bir kimsenin bir grup içinde üstlendiği görev, etkinlik: *Çağdaş toplumda sanatçının işlevi nedir?*
—Antropol. ve Topbil. Bir toplum içinde kimi bireylerin ortaklaşa oynadıkları rol. (Böylece, dinsel işlevlerin, avcılık, toplayıcılık, vb. gibi bazı iktisadi işlevlerin çözümlemesi yapılmıştır. İşlevselci düşünürler, toplumsal sistemin çözümlenmesinde, işlevlerin birbirinden ayrılamıyacağı görüşündedirler.)
—Bilş. Programlamada, bir mantık ya da matematik deyiminde adı geçtiğinde, derleyici tarafından çağırılan alt-program.
—Biyol. Bir organ ya da organ topluluğunca gerçekleştirilen ve aynı sonucu sağlayan işlemlerin tümü (beslenme işlevleri, ilişki işlevleri, üreme işlevleri, vb.). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Dilbil. Cümlenin dilbilgisel yapısı içinde bir dilsel öğenin yerine getirdiği görev. ("İşlev", sözcüğün cümle içindeki sözdizimsel kullanımını değil de, biçimbilimsel görünüşünü belirten "tür"le karşıtlaşır; böylece cümlenin temel bağıntılarını belirleyen özne işleviyle yüklem işlevinden ve anlamı kesinleyen ya da sınırlayan tümleç işlevlerinden [nesne, koşul tümleçleri] söz edilir.) ||Glosematikte, bir metnin ya da dizgenin iki terimi arasındaki bağımlılık ilişkisi. (Bu anlam, matematiksel anlama yakındır.) ||*Dilsel işlev,* üretilmeleri sırasında sözcelere yüklenen çeşitli amaçlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. Bir bileşik grubunda görülen ortak özelliklerin tümü; bu özellikler, sözkonusu bileşiklerde bulunan ve işlevsel grup adı verilen belli atom gruplarından kaynaklanır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. *İşlev bozukluğu,* bir organda muayene ile hiçbir anormallik saptanamadığı halde o organın anormal çalıştığını gösteren belirti (öksürük, ishal, kabızlık, vb.). (İşlev bozukluğu kavramı, organik bozukluk kavramıyla karşıttır; organik bozukluk varsa muayene sonucunda muhakkak bir lezyon bulunur.)
—Siyas. bil. İktidarın görevlerinden her biri. (Klasik çözümlemeye göre devletin üç işlevi vardır: *yasama, yürütme, yargı.* Devletin işlevleri bunlarla sınırlı değildir; bunların yanı sıra, hükümet işlevi, yönlendirme işlevi, yönetim işlevi, vb.'den de söz edilir.)
—ANSİKL. Biyol. Bir hayvan soluk alır, soğurur, sindirir, özümler, dışkı çıkartır, uyarıları algılar ve hareket eder; hayatın devamını sağlayan bu çeşitli etkinlik belirtileri, temel işlevlere özgüdür: solunum, sindirim, boşaltım işlevleri, vb. Bir işlevi sağlamakta birçok organ birlikte görev alabilir. Belli bir işlevle organların tümü bir aygıt sayılır. Sindirim işlevi sindirim aygıtınca, solunum işlevi solunum aygıtınca sağlanır. Aygıt ile işlev arasındaki ilişki fizyolojiktir, yapı özdeşliğini gerektirmez; solunum aygıtları, yaşam tarzına göre (karada ya da suda yaşama), farklı yapıdadır.

Başlıca işlevler şöyle sıralanabilir:
1. *beslenme işlevleri,* genel beslenme süreçlerini sağlar: sindirim, soğurma, dolaşım, solunum ve boşaltım; bu işlevleri, sindirim aygıtı ve bezleri, dolaşım aygıtı, solunum aygıtı ve boşaltım aygıtı yerine getirir;
2. *ilişki işlevleri,* bireyin dış ortamla ilişkisini sağlar, ona dış uyarıları algılayıp (ruhsal ve duyusal işlevler) gerektiğinde bunlara kaslarca yerine getirilen devimsel tepkilerle karşılık verme olanağı verir. Bu işlevler sinir aygıtıyla (sinir sistemi ve duyu organları) ve kas-kemik-eklem aygıtlarıyla sağlanır;
3. *üreme işlevleri,* cinsel organlar ve eklentilerince gerçekleştirilir;
4. *bağıntı işlevleri* (dokular ve organlar arasında), nörovejetatif sistem ve içsalgı bezlerince sağlanır. Çeşitli aygıtlar özerk olsalar da işlevlerinde sıkı bir bağıntı vardır. İşlevlerin tümü uyumlu ve eşgüdümlü bir bütün oluşturur;
5. *düzenleme işlevleri,* en gelişmiş hayvanlarda, iç ortamı (kan) çevreden kaynaklanan değişikliklere karşı koruyarak, sabit tutan işlevlerdir. (→ SICAKKANLILIK.)

Yeşil bitkilerde onlara özgü bir *klorofil işlevi* vardır ki, sonucu fotosentez*dir. Öte yandan, bitkiler, hayvanlarda da bulunan tüm beslenme ve üreme işlevlerini, onlardan tamamen farklı organlarla yerine getirirler; ilişki, bağıntı ve düzenleme işlevleri ya körelmiştir ya da hiç yoktur, ama hareket*ten yoksun değildirler.
—Dilbil. *Dilsel işlev.* Bu kavram Prag okulu tezleriyle değer kazandı. Dilin amacının her şeyden önce bilgi iletmek olduğu kabul edilirse, temel işlevi de iletişim işlevidir (göndergesel ya da bilişsel de denilir); bu, temel bir işlevdir, çünkü dilin düzenlenimini, dilsel birimlerin niteliklerini ve birçok artsüremli olguyu da yönlendirir. Bununla birlikte, iletişimin özelliklerine göre, ayrı bildiri türleri, dolayısıyla ayrı dilsel işlevler saptamak yararlı olabilir. Örneğin ruhbilimci K. Bühler, bir gösterim işlevi (sözcenin dildışı evrenle bağıntısı), anlatım işlevi (bildiriyi yayınlayanla bağıntı) ve çağrı işlevi (alıcıyla bağıntı) ayırt eder.

R. Jakobson kibernetik uzmanlarının belirlediği gibi genel iletişim süreci üstüne kurulu ve daha gelişmiş bir sınıflandırma önerir; her iletişim edimi için altı etken gerekir: bir *bildiri*'yi bir *gönderilen*'e yollayan bir *gönderen,* bir *bağlam* (ya da gönderge), gönderilen ve gönderenin ortak paylaştığı bir *kod,* bilgi iletişimini sağlayan ve sürdüren bir *ilişki* (ya da oluk). Böylelikle de bildiriyi bağlama yerleştiren göndergesel işlev (düzanlamsal ya da bilişsel işlev) [*Köpek bir hayvandır*]; bildiriyi gönderici ya da dinleyici üstünde odaklaştıran coşku işlevi *(Yazık! yağmur yağıyor!);* bildiriyi gönderilen üstünde odaklaştıran çağrı işlevi *(Buraya gel!)* ayırt eder; ilişki işlevi, bildiriyi ilişki noktası üstünde odaklaştırır *(Alo, kapamayın);* üstdil işlevi de bildiriyi kod üstünde odaklaştırır *(Ona gördüm denmez, onu gördüm denir);* son olarak da şiirsel işlev, doğrudan doğruya bildirinin kendisi üstünde odaklaşır.
—Kim. Son derece genel olan ve dönemsel sınıflandırmadaki hemen tüm elementlerden türemiş bileşikleri kapsayan asit, baz ve tuz işlevleri bir yana bırakılırsa, işlev kavramının özellikle organik kimyada büyük bir önemi vardır; çünkü bu kavram, bir molekülde kimi atom gruplarının varlığına bağlı olarak belli kimyasal özelliklerin bulunduğunu gösterir.

Nitekim bir moleküldeki karboksilik asit işlevi, işlevsel bir —CO—OH grubunun varlığına bağlıdır; aynı şekilde birincil amin işlevi, işlevsel bir $—NH_2$ grubunun varlığını gösterir. Organik kimyada karboksilik asit, alkol, aldehit, amit, amin, keton, ester, eter, hidrokarbon, nitril, fenol vb. gibi pek çok işlev vardır.

İŞLEVCİ a. İş örgüt. Bir işletmede operasyon servislerince alınacak kararların hazırlandığı servislere denir.

İŞLEVCİLİK → İŞLEVSELCİLİK.

İŞLEVSEL sıf. İşlevine, amacına tam anlamıyla uyan, bunların dışındaki etkenlerin izini taşımayan şey için kullanılır.
—Dilbil. İşlevselciliğe ilişkin. || *İşlevsel dilbilim,* İŞLEVSELCİLİK'in eşanlamlısı. ||*İşlevsel karşıtlık,* herhangi bir dilde bildirilerin iletişimi için gerekli olan belirgin karşıtlık. || *İşlevsel sözcük,* cümle içindeki (ilgeç) ya da cümleler arasındaki (bağlaç) kimi bağıntıları gösteren ya da belirlediği ad diziminin sınırını gösteren (tanımlık) sözcük.
—Kim. Kimyasal bir işlevi belirgin duruma getiren bir şey için kullanılır (örneğin işlevsel grup).
—Mak. san. Bir işlevin gerçekleştirilmesine katkıda bulunan bir yüzey ya da bir öğe için kullanılır.
—Mant. $\Psi_1, ..., \Psi_n$ işlevlerinden oluşan bir Ψ kümesi ile, $\varphi = F(\Psi)$ ile gösterilen tek bir φ işlevini birleştirmeye yarayan tanım şeması. Örneğin, φ işlevi *m*-boyutlu ise, S_n^m ile gösterilen işlevsel şu tanımı yapmamıza olanak sağlayacaktır:

$$\varphi(x_1, ..., x_m) = F(\Psi(x_1, ..., x_m), ..., \Psi_n(x_1, ..., x_m));$$

S_n^m işlevseli, *m*-boyutlu işlevlerin *n*-boyutlu bir işlevidir. || *İşlevsel hesap,* mantığın önerme işlevlerini ve bu önerme işlevlerine niceleştiriciler uygulanmasını inceleyen bölümü.
—Org. kim. *İşlevsel çözümleme,* arı bir cismi, özgün tepkimelerle çözümleme yöntemi; cismin taşıdığı kimyasal işlevler bu tepkimelerle belirlenir.
—Topbil. *İşlevsel çözümleme,* toplumsal bir sistemin sürdürülmesinde ya da özdüzenlenmesinde ortaya çıkan farklı toplumsal süreçlerin oynadığı örtük ya da açık rollerin incelenmesi.

İŞLEVSELCİ sıf. İşlevselcilikle ilgili olan.
—Antropol. *İşlevselci okul,* kültürü, çeşitli öğeleri bütün içindeki işlevleriyle açıklanan organik bir bütün biçiminde ele ala-

rak kültürün dinamizmi kavramını, özellikle de kültürü oluşturan parçaların karşılıklı bağımlılıklarını vurgulayan ingiliz antropoloji okulu. (Başlıca temsilcileri Rodcliffe -Brown ve Malinowski'dir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. ve a. İşlevselcilik yanlısı için kullanılır.

—ANSİKL. Antropol. İşlevselciliğe göre, kültür, karışık olarak bir arada bulunan özelliklerin basit bir toplamı değil, birbirine bağlı mekanizmalardan oluşan bir karmaşık öğeler bütünüdür. Örneğin, ekin ekme, çift sürme ve hasat alet ve tekniklerinde anlatımını bulan "tarım kompleksi", insanların beslenme alışkanlıklarını, tarımsal işletme ve miras sistemlerini, ticaret pratiğini ve zenginlik anlayışlarını değiştirebilir. Buna karşılık, bu alışkanlıklar, sistemler, pratikler vb. de "tarım kompleksi"ni değişikliğe uğratabilir. Bunun gibi, toplumsal durum, yani sınıflar arası ilişkiler de, tarımsal etkinlik ve tarımsal üretim tipleriyle iki yönlü neden sonuç ilişkilerine yol açabilir. Toplumsal kurumlar da bütün öbür kurumlarla, örneğin evlilik kurumuyla bağlantılıdır: taşınmaz mallar çeyiz olarak, evlenilen kadının fiyatı olarak devredilebilir ya da kadının evlilik değeri taraftaki gerçek çalışmasıyla orantılı olarak değerlendirilebilir. Böylece, her kültür patterni, başka bir kültür patternine yansır. Benzer nitelikleri farklı bir biçimde bütünleştiren iki kültür, gerçekte birbirinden büsbütün farklı kültürlerdir. İşlevselci okul, özellikle yapısalcı antropolojiye zemin hazırladı.

İŞLEVSELCİLİK a. Topbil. Toplumu, dengesi çeşitli bileşenlerinin bütünleşmesine bağlı bir sistem olarak gören öğreti. (İşlevselcilik uyarlanma ve bütünleşme mekanizmalarının incelenmesine öncelik tanır ve tutumların toplumsal örgütlenmesinde değerlere temel bir yer verir.)

—Dilbil. Dilsel öğelerin, kendisi de ancak iletişim işleviyle var olan bir sistem (dil) içindeki işlevleri gereğince tanımlandığı birçok kuramsal akıma (Prag okulu, Martinet, Jakobson, vb.) verilen ad. (Eşanl. İŞLEVSEL DİLBİLİM.)

—Mim. Mimarlık ve mobilyacılıkta biçimin, her zaman bir işlevi yansıtması gerektiğini savunan öğreti (XX. yy.). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Ruhbil. Tutum ve davranışların öncelikle yerine getirdikleri işlevle belirlendiklerini ileri süren akım ya da öğreti. (Bu işlev biyolojik, bireysel, toplumsal vb. bir açıdan ele alınabilir.)

—ANSİKL. Mim. İşlevselcilik, genişletilmiş anlamıyla, biçimin belirleyici işlevleri arasında, yararlılık ve sağlamlık verilerinin yanı sıra, ruhbilimsel değerlere de yer verir. Mimarlıkta işlevselcilik, akılcı bir düşüncenin yeni tekniklerle betonarme, metal inşaat, vb. bir araya gelmesiyle ortaya çıkan *uluslararası* üslup*'ta anlatımını bulmuştur.

İŞLEVSELLİK a. Polim. Bir monomer molekülü üzerinde belirli bir tepkimeye uygun düşen işlevlerin sayısı.

—ANSİKL. Monomerlerin işlevselliği, büyük bir önem taşır, çünkü polimerlerin ayırtedici kimi temel özellikleri monomerlere bağlıdır. Bunlar zincirin uzunluğu, dallanmaların varlığı (yanal zincirler, köprülemeler), ısılsertleşir ya da ısılyumuşar nitelik gibi ayrıtedici özelliklerdir. Bir poliesterleşme sırasında, dihidroksietan ($HOCH_2CH_2OH$) ve adipik asit iki işlevli, gliserol ise ($HOH_2CCHOHCH_2OH$) üç işlevlidir.

İşlevsellikleri, sırasıyla f_A, f_B ve f_C, ... olan bir A, B, C... monomer karışımı için ortalama bir $\bar{f}$ işlevselliği tanımlanabilir.

$$\bar{f} = \frac{n_A f_A + n_B f_B + n_C f_C + \ldots}{n_A + n_B - n_C + \ldots};$$

bu bağıntıda n_A, n_B ve n_C sırasıyla A, B, C... moleküllerinin sayısıdır.

İŞLEVSİZ sıf. Belli bir işlevi olmayan.

İŞLEVSİZLİK a. İşlevsiz olma durumu.

İŞLEYEN a. Bir matematiksel varlık (sayı, fonksiyon, vektör vb.) ya da bir önerme grubu üzerinde yapılacak bir mantık ya da matematik işleminin simgesi.

—Bilş. Aritmetik ya da lojik bir işlem yapan birim. || Eşlik ettiği nicelikler üzerinde yapılacak bir matematik işlemini tanımlayan simge. (Eşanl. OPERATÖR.) || *Bağıntı işleyeni*, iki değişken arasında bir eşitlik, üstünlük vb. bağıntısı kuran işleyen.

—Ceb. *Bir E kümesi üzerindeki işleyen*, bir Ω kümesinin, Ω×E üzerinde tanımlanmış bir dış bileşim yasasına ilişkin elemanı. || *Bir E kümesi üzerinde bir dış yasa için işleyen bölgesi*, dış yasanın Ω×E den E içine tanımlandığı Ω kümesi. || *Bir E vektör uzayının işleyeni*, E nin içyapı uygulamalarına verilen ad. (Özyapı uygulamaları için, doğrusal işleyen ve düzgün doğrusal işleyen de denir.)

—Jeomorfol. *İşleyen biçim*, biçimlenmesi hâlâ süren arazi biçimi. (Kabarmaların gereç bırakmayı sürdürdüğü bir alüvyon ovası işleyen bir alüvyon ovasıdır; *işleyen biçim* deyimi *kalıntı biçim*'in karşıtıdır.)

—Mat. çözlm. *Türev alma işleyeni*, türevi alınabilen bir fonksiyona, bunun türevini eşlik ettiren ve çok kez D ile gösterilen uygulama.

İŞLEYİM a. Sanayı, endüstri.

İŞLEYİŞ a. İşlemek eylemi ya da biçimi: *Bir makinenin işleyiş düzeneği. Aletin işleyişinde bir bozukluk var.*

—İkt. *İşleyiş bozukluğu*, bir toplumsal birimin çevresiyle uyum sağlamakta karşılaştığı ve bazen onun değişmesine ya da ortadan kalkmasına yol açan güçlüklerin tümü. (Bu kavram işlevselci kuramın temelini oluşturur.) [R. K. Merton'a göre, iki türlü işleyiş bozukluğu vardır. Bunlardan biri, *açık* ya da isteyerek gerçekleştirilen zararlı işleyiş bozukluğu, ötekiyse, *gizli* ya da istemeyerek gerçekleştirilen işleyiş bozukluğudur.] || *İşleyiş bozuklukları kuramı*, toplumsal örgütlerin kötü etkilerinin incelenmesi.

—Metalürj. Bir eritme ya da ısıtma aygıtının çalışma biçimi.

İŞLİ sıf. Üzerine işleme yapılmış, işlenmiş; nakışlı: *Yakası işli bir bluz.*

İŞLİK a. **1.** Sanatçı ya da sanatçıların çalıştıkları yer; atölye. **—2.** İş yaparken giyilen giysi.

İŞLİK a. *Yörs.* Koyun ve keçiye takılan çıngırakların içindeki sallanan kısım.

İŞMAM a. (ar. *işmam*). *Esk.* **1.** Koklatma. **—2.** Belli belirsiz hissettirme. **—3.** Tecvit kurallarına göre ötre ya da esreyi belli belirsiz bir biçimde okuma.

İŞMAN (Rıza Maksut), türk atlet (İstanbul 1915). Atletizme bir kır koşusuna katılarak başladı (1934). 1936'da 1 500 m (4,11,8), 3 000 m (9,10), 5 000 m (16,00,2) ve 10 000 m (34,36) rekorlarının sahibi oldu. Sonraki yıllarda rekorları geliştirdi (1 500 m'de 4,07; 3 000 m'de 8,02; 5 000 m'de 15,51; 10 000 m'de 33,04,8). 2,01,2'lik derecesiyle Balkan şampiyonluğunu kazandı (1940). Çok sayıda İstanbul ve Türkiye şampiyonluklarını elde ederken 800-10 000 m arası yarışlarda 20 kez Türkiye rekorlarını yeniledi.

İŞMAR a. Tkz. El, yüz ya da başla yapılan işaret: *İşmar etmek.*

İŞMİZAZ a. (ar. *işmi'zaz*). *Esk.* **1.** Hoşlanmama, tiksinme: "*... Paşa'ya tebşîr etmesi üzerine müşârün-ileyh işmi'zâz gösterecek ...*" (Ali Fuat). **—2.** Hafif titreme, ürperme, ürperti: "*Bunları söylerken ağzının kenarları muhakkirâne bir işmi'zâz ile burkuluyordu*" (Y. K. Karaosmanoğlu).

İŞPANT. Mit. Hitit panteonunda gece tanrısı. (Tanrı adı olmasının yanında, "gece" kavramını da belirtir.)

İŞPİNDER a. Tekst. Cotton tipi örgü makinelerinde, toplama platinlerinin ilerlemesine kumanda eden çelikten, küçük düz parça.

İŞPORTA a. (ital. *sporta*'dan). **1.** Seyyar satıcıların mallarını sergiledikleri tezgâh ya da el arabası; bu biçimde açıkta yapılan satış: *İşportadan gömlek satın almak.* **—2.** *İşporta malı*, değersiz, sıradan, nitelikçe düşük mal. || *İşportaya düşmek*, değerini yitirip çok ucuzlamak, herkes tarafından kullanılır olmak.

İŞPORTACI a. İşporta ile mal satan kimse, seyyar satıcı.

İŞPORTACILIK a. İşportada mal satmak işi.

İŞRAB a. (ar. *şürb*, içme'den *işrāb*). *Esk.* **1.** İçirme. **—2.** İma yoluyla anlatma, kapalı bir biçimde anlatma, çıtlatma: "*Heyet-i vükelânın istifasını işrâb ile tahsil-i müsaade eyledi ise de ...*" (Ali Fuat). **—3.** *İşrab etmek*, içirmek; ima etmek: "*Yalnız benimle izdivacı arzu eylediğini işrab edince kendisine gayet hürmetkâr bir cümle ile teşekkür ettim*" (R. C. Ulunay).

İŞRAF a. (ar. *şeref*'ten *işrāf*). *Esk.* **1.** Yüksek yere çıkma. **—2.** Yüksek bir yerden bakarak anlama. **—3.** Hastanın ağırlaşması, durumunun kötüye gitmesi, ölmeye yüz tutma.

—Kur. tar. *İşraf divanı (Divan-ı işraf)*, Ortaçağ islam devletlerinde ekonomik ve yönetsel işlerin yolunda gidip gitmediğini denetleyen kurum. (Bu kurumun başında, "müşrif" adı verilen bir yönetici bulunurdu. Kendisine güvenilir, konusunda bilgili ve genellikle vezir düzeyinde olan bu kimseler, gönderdikleri görevlilerle şehir ve nahiyelerdeki işleri de denetlerdi.)

İŞRAK a. (ar. *şark*, doğu'dan *işrāk*). *Esk.* **1.** Güneşin doğması, etrafı aydınlatması: "*tulû eden güneşin her nigâh-ı işrakı / eder zavallıların matemiyle istihfaf*" (Tevfik Fikret). **—2.** Aydınlatma, ışıklandırma. **—3.** *İşrak etmek, eylemek*, doğmak; aydınlatmak: "*İster ki orada eylesin işrak*" (Z. Gökalp).

—Esk. gökbil. Güneşin doğuşuyla ufuk çizgisinin üstünde bir ya da iki mızrak boyu yükselmesi arasında geçen zaman süresi.

—İsl. *İşrak namazı*, özellikle tarikat bağlılarının, sabah namazından sonra kıldıkları nafile namazı.

—Tasav. Gayb âleminde gizli olanın kalp gözüyle görülmesi (yakiyn nuruyla müşahadesi). [Kalbin Allah'ı görmesini sağlayan yakiyn nuru, ona Allah tarafından verilen bir ışıktır.]

İŞRAK a. (ar. *şirk*, ortaklık'tan *işrak*). *Esk.* Tanrı'ya ortak koşma, ikinci bir Tanrı olduğunu ileri sürme.

İŞRAKİ sıf. ve a. (ar. *işrāk* ve *-i*'den *işrāki*). Esk. fels. Pythagorasçı.

İŞRAKİYE ya da **İŞRAKİYUN** a. İslamda felsefenin akıl, tasavvufunsa "vecit" ve "zevk" yolları yerine, "keşf"e (ya da sezgiye) önem veren düşünce akımı.

—ANSİKL. Şıhabettin-i Sühreverdi tarafından kuruldu. İşrak (aydınlanma), Kuran' daki dile getiriliş biçimiyle "zulmetten (karanlıktan) nura (aydınlığa)" doğru bir açılma anlamına gelir. İşrakiyeye göre, varlık ne metafizikçilerin öne sürdükleri gibi, kuvveden fiile ya da maddeden surete doğru aşamalı bir değişimin sonucu, ne de kelamcıların öne sürdükleri gibi, atomların bir zaman başlangıcında ansızın yaratılması ve bir süre sonra da yok olması (kevn ü fesat) ile belirlenen bir alandır. Şıhabettin'e göre varlık, zulmetten nura doğru sürekli bir gelişmedir ve bütün nurlar ebedi varlık olan nur ül-envar'a (Allah'a) karışırlar.

Şıhabettin Sühreverdi, Platon'un idealar âlemi ile duygularımızla varlığını algıladığımız âlem arasında orta bir âlemin varlığını kabul eder ve bu âleme *âlem ül-nüsul il-muallaka* adını verir. Bu âlemde rüyasında Aristoteles ile görüştüğünden söz ettiği Ceblika ve Cebrisa adlı iki kent bulunduğunu söyler. Ona göre, aslında hayal edilen bu âlem, âlem ül-eşbah ya

da âlem-i berzah'tır. Sühreverdi'yi, Platon' dan ayıran, bu üçüncü âlemi kabul etmiş olmasıdır.

Sühreverdi'nin işrakiye felsefesi, kısa sürede İran'dan başlayarak İspanya'ya kadar yayıldı. Kendisinden sonra işrakiyenin başlıca temsilcileri arasında Kutbettin Şirazi, İbni Kemmune, Şemsettin Şehrzuri ve özellikle Mulla Sadra Şirazi yer alırlar.

İŞRAKİYYUN a. (ar. *işraki*'den çoğl. *işrākiyyun*). **1.** Tanrı'yı ve ruhlar dünyasını bir ışık olarak, bilgi edinme biçimimizi de yukardan gelen bir aydınlanma olarak anlayan islam felsefe okulu üyesi. **—2.** Şafii mezhebinden mistik tanrıbilimci Şihabettin Sühreverdi'nin müridi.

İŞRET a. (ar. *işret*, topluluk, arkadaşlık, eğlence). *Esk.* **1.** İçki: *"Sûfî demidir işret-i peymane çekilsin"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** İçki içme; *"Eğlenceyi çok sever, sık sık gece âlemleri, işret meclisleri tertip ederdi"* (H. E. Adıvar). **—3.** İçkili eğlence: *"Kimisi zevk u işrette kimi saz u beşârette"* (Yunus Emre, XIII. yy.). **—4.** *İşret etmek*, yiyip içip eğlenmek. **—5.** *İşretgâh, işret-hane*, içki içilen yer, meyhane; bu dünya. || *İşret-saz*, içki içen.

İşretname, Edirneli Revani'nin (1475 -1524), Yavuz Sultan Selim'e sunduğu sakiname. Mesnevi biçiminde yazılmıştır. İçkiyi, içkili toplantıları konu edinir. Türün türkçedeki ilk örneklerindendir.

İŞSİZ sıf. ve a. **1.** Mesleki bir etkinliği, herhangi bir işi olmayan kimse için kullanılır: *İşsiz sayısı giderek artıyor. Şu sıralarda işsizim.* **—2.** *İşsiz güçsüz*, yapacak hiçbir işi olmayan ya da boşta gezen kimse için kullanılır: *Kahve, işsiz güçsüz erkeklerle doluydu.*

—ANSİKL. Şu kişiler işsiz sayılır: 1. iş sözleşmesi sona eren ya da sözleşmesine geçici olarak ara verilen ve ücretli bir iş arayışına giren emekçi; 2. o ana kadar bir işi olmadığından ilk ücretli işini arayan kişi; 3. ücretsiz bir mesleği olup da bunu yitiren ya da bırakan ve ücretli bir iş arayan kişi.

İŞSİZLİK a. **1.** Bir ücretlinin, işten çıkarılma ya da istifa yüzünden *(tam işsizlik)*, ya da işyerinin çalışma saatlerini azaltması ya da geçici olarak kapanması sonucunda *(kısmi işsizlik)* çalışmayı durdurması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Daha genel olarak, iş arayan bir kimsenin durumu; iş piyasasında iş arayanların sayısı: *İşsizlik artıyor, azalıyor.* **—3.** Bir kuruluş ya da bir sanayi için atıl geçen zaman, dönem. **—4.** Eylem, etkinlik yokluğu: *İşsizlikten bunaldı, önüne gelene çatıyor.*

—İkt. *İşsizlik oranı*, bir iktisadi çevrede etkin nüfus içindeki işsizlerin toplam işgücüne oranı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Devredilebilen işsizlik*, bir ülkede, belli bir cinsten, yaştan ya da meslek kategorisinden işçilerin çalıştıkları işlerin başka türden, başka yaştan ya da meslek kategorisinden işçilere verilmesi nedeniyle uğradıkları işsizlik. (İşsizlik bir ülkeden başka bir ülkeye de devredilebilir.) || *Dönüşümlü işsizlik*, kendilerini işsiz saymamakla birlikte ancak ara sıra iş bulabilen kişilerin durumu. (Dönüşümlü işsizlere toplumun bütün tabakalarında rastlanır. Devlet yardımından yararlanmak üzere işsizlik sigortasına güçlükle ya da çok seyrek olarak kaydolmaları bunların sayımını güçleştirir.) || *Geçici işsizlik*, aynı zamanda hem önemli oranda istihdam arzı, hem de istihdam edilmemiş bir çok işçi bulunması durumu. (Bu çeşit işsizliğin nedenleri iş piyasası koşullarının aşırı sertliğinde aranmalıdır.) ||*Gizli işsizlik*, işçilerin yeteneklerine uygun olandan ya da var olan üretim tekniklerinin olanaklı kıldığından daha az verimli işlerde kullanılmalarından doğan durum. (Az gelişmiş bir ülkede, özellikle tarım kesiminde gizli işsizliğe rastlanır, çünkü işgücü, üretim tekniklerinin gerilliğinden dolayı yeterince verimli olmayan işlerde kullanılır.) || *Gönüllü işsizlik*, kişisel çabasına uygun bulmadığı ya da kendisine önerilen ücreti, harcayacağı çabaya oranla yetersiz bulduğu için çalışmayı reddeden işçinin durumu. || *İstenç dışı işsizlik*, cari ücret oranının altında bir ücret kabul etseler bile iş bulamayan emekçilerin durumu. (İşsiz, iş isteyerek iş bulma kurumuna kaydolduğu zaman, istenç dışı işsizlik var demektir.) ||*Kalıntı işsizlik*, istenç dışı işsizlik durumunda bulunan ve tam istihdamın gerçekleştiği bütün ülkelerde her an saptanabilen tüm emekçilerin durumu (geçici işsizler, teknolojik işsizler [sanayi devrimi dönemleri dışında], işe alınmamış olanlar, vb.). || *Konjonktürel işsizlik*, üretimin kısılmasını ve istihdamın durmasını zorunlu kılan elverişsiz bir iktisadi konjonktürün yol açtığı işsizlik. || *Mevsimlik işsizlik*, bazı sanayi dallarında etkinliğin dönemsel olarak yavaşlaması ya da büsbütün durması dolayısıyla, yılın belli dönemlerinde düzenli bir biçimde işlerini kaybeden emekçilerin durumu. || *Saptanamayan işsizlik*, resmi makamlarca bilinmeyen işsizlik. || *Süreğen işsizlik*, Keynes kuramına göre, liberal rejimde, işgücünün tam istihdamını sağlayabilecek tek güç olan devletin müdahalesi olmadan da kurulabilecek çeşitli iktisadi dengelerin temel özelliğini oluşturan sürekli ve istenç dışı işsizlik. || *Teknik işsizlik*, bir girişimin bazı kesimleri üretim için gerekli öğeleri sağlayamaz duruma düştüğü zaman, öteki bazı kesimlerin iş durdurmak zorunda kalması. || *Teknolojik işsizlik*, bazı işlerin kaldırılmasına, bazı zanaatların kaybolmasına yol açan teknik ilerlemelerin doğurduğu işsizlik. || *Yapısal işsizlik*, temel niteliği iş talebi ile iş arzı arasında niteliksel uygunsuzluk olan uzun süreli durum.

—İş huk. *İşsizlik sigortası*, çalışma istek ve yeteneğine sahip olmalarına ve iş aramalarına rağmen iş bulamayan kişilere geçici bir süre asgari bir geçim düzeyi sağlamayı amaçlayan sosyal güvenlik sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İkt. Günümüzde Batı ülkeleri ekonomilerinde görüldüğü biçimiyle işsizlik kavramı, ancak sınai üretim sisteminin yaygınlaşmasıyla, yani XIX. yy.'ın ortalarından sonra, ortaya çıktı.

• *Sanayileşmiş ülkelerde*, işsizlik olayı, köy nüfusunu kentlere doğru çeken büyük sanayinin gelişmesine bağlıdır. Bu akım, bol ve ucuz işgücü yaratır. XIX. yy.'da, her işçi, çalışma gücünün son sınırına değin, günde 12-14 saat süreyle, tatil ve dinlenme günü olmadan çalıştırılır. İşçinin çalışma gücü tükendiği zaman, yeri K. Marx'ın deyimiyle "yedek işçi ordusu"ndan, özellikle kırsal bölgelerden gelen köylülerin oluşturduğu bu ordudan alınan işçilerle doldurulur. Bu yedek işçi ordusu, kapitalist sanayinin gelişebilmesi için kesinlikle gereklidir. İnsanlar, yaşamlarını sürdürebilmek için bir iş sahibi olmak zorundadır. Artık tarım işletmelerindeki ek işlerde çalışamaz duruma geldiklerinden, kadınlar ve çocuklar da iş piyasasına atılarak rekabete katılırlar. İşletmelerin büyümesi çok büyük ölçülere ulaşmasına rağmen, toplam işgücü yaratılan istihdam olanaklarına oranla fazlalık gösterir.

İlk dönemsel aşırı üretim bunalımlarıyla birlikte, yaygın sanayi işsizliği de ortaya çıktı ve özellikle 1919-1939 döneminde hiç görülmemiş derecede yüksek sayılara ulaştı. Örneğin, İngiltere'de 1920 bunalımı, yalnızca gerçek ücretlerde büyük bir düşüşe yol açmakla kalmadı (1920 ile 1922 arasında % − 36), önemli bir işsizler kitlesini de oluşturdu: 1921'de 2 milyon (etkin nüfusun % 15'i). İngiltere, İkinci Dünya savaşı'na değin sürekli bir işsizlik içinde kaldı; işsiz emekçilerin sayısı 1 015 000 ile 2 600 000 arasında değişiyordu. Aynı dönemde, Avrupa'nın başka birçok ülkesinde de aşağı yukarı aynı derecede önemli bir işsizliğe rastlanmaktaydı: güney bölgesi az gelişmiş olan ve sermayelerin yetersiz olmasına karşın güçlü bir nüfus baskısı altında bulunan İtalya'da etkin nüfusun yaklaşık % 10'u işsizdi; Almanya'da, Avusturya'da, İskandinav ülkelerinde, işsizlik oranı % 8'e ulaşmaktaydı.

1929 dünya iktisadi bunalımıyla birlikte hemen bütün ülkelerde, etkin nüfusun % 20'si, hatta kimi zaman % 30'u, uzun aylar boyunca işsiz kaldı (Birleşik Devletler' de 1933'te işsiz sayısı 13 milyonu buluyordu). Bu çapta bir işsizlik, çok sayıda aileyi sefalete düşürür ve teknik ilerlemeyi köstekler (sermaye birikimi yokluğu yüzünden); ayrıca, İtalya'da faşizmin ve Almanya'da nasyonal sosyalizmin gelişmesi (ve gene bunların neden olduğu İkinci Dünya savaşı) işsizliğin bir sonucu olarak görülebilir.

20'li yıllarda, işsizlere yapılan yardımların kesilerek serbest dolaşım düzenine dönülmesi önerisini ileri süren J. Rueff'in tersine, Keynes işsizlikle savaşın devlet müdahalesini gerektirdiğini düşünür. Gerçekten de, Keynes'e göre, istihdamın düzene sokulmasıyla ilgili klasik mekanizmalar işlemez duruma düşer (işsizliğin artması, ilke olarak, önce ücretleri düşürür, sonra da istihdam arzını artırarak işsizliğin ortadan kalkmasına olanak verir). İstikrarlı bir düşük istihdam durumu, hiç dengesi bozulmadan, ekonomide varlığını sürdürebilir. Üretim, işçileri istihdam etmek için değil, üretilen malların satılması için yapılır; bu iki yön birbirinden bağımsızdır ve kapitalist bir ekonomide işsizliğin sürekliliği bununla açıklanır. Sonuç olarak, tam istihdamı sağlamak için, bir hükümetin, gerçek talep düzeyini doğrudan doğruya (kamu harcamalarıyla) ya da dolaylı olarak (tüketimin ya da özel yatırımların desteğiyle) ayarlamaya çalışmak sorumluluğunu üstlenmesi gerekir.

Gerçekte, Keynes daha kuramlarını ortaya koymadan önce de hükümetler bu yönde çaba harcamaya başlamışlardı. Örneğin, Roosevelt'in New Deal'i, tüketimi hızlandırmayı amaçlayan bir dizi önlemlere dayanır: bayındırlık işlerinde ulusal şantiyeler kurulması (Tennessee vadisinin düzenlenmesi gibi), işgününün kısaltılması, bir asgari ücret saptanması, üretimi bırakan çiftçilere sübvansiyon verilmesi, vb. Ama, amerikan ekonomisinin toparlanmasını ve işsizliğe karşı mücadeleyi asıl kolaylaştıran şey silahlanma politikası olacaktır. Almanya, İtalya, Japonya gibi ülkelerde, işsizliğe karşı mücadele, sonunda, stratejik değer taşıyan bazı büyük işler yapılması (Almanya'da otoyol yapımı gibi) yanında işsiz kitlelerin askere alınmasına varacaktır.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, savaşan bütün kapitalist ülkelerde daha önce başlatılmış olan tam istihdam politikası, gerektiğinde enflasyona ve bütçe açığına da başvurularak sürdürüldü. Bu siyaset, 1945'ten sonra ortaya çıkan istihdam bunalımlarını (1949-50, 1953-54, 1957-1959 bunalımları) 1960'a değin belirli sınırlar içinde tutmayı olanaklı kıldı. 60'lı yıllardan sonra, karşılıksız kalan istihdam taleplerinin sayısı, sanayileşmiş ülkelerin çoğunda neredeyse sürekli bir biçimde arttı. Fransa'da işsiz sayısını gösteren rakamlar sürekli denilebilecek bir artış gösterek 1962'de 100 000 iken, 1974'te 700 000'e, 1981 sonunda aşağı yukarı 2 milyona (istatistik konularının tanımındaki farklar göz önünde tutulmak koşuluyla) ulaştı. (Kadınların da çalışması ve gençlerin etkin yaşama girmesi, işsiz sayısının hesaplanmasını çok tartışmalı bir duruma sokmaktadır.)

Artan uluslararası rekabete karşı mücadele edebilmek için, işverenler üretimin iyileştirilmesine ve sermayenin daha iyi bir biçimde kullanılmasına çalışırlar; bu amaçla, üretimde derin ve sürekli bir yeniden düzenlemeye gitmek (işgücünün yerine sermayeyi koymak için) zorunda kalırlar, bunu yaparken de kimi sanayi dallarının (demir-çelik) yapısını tümüyle değiştirir ve böylece işsizlik düzeyinde hissedilir bir yükselişe yol açarlar.

• *Gelişmekte olan ülkelerde*, özellikle kırsal işgücünü etkileyen işsizlik, özgün bir

biçim alır. Burada "gizli" işsizlik sözkonusudur, bu gizli işsizliğin temel özelliği de tarımda gereğinden fazla işçi çalışması ve üretim yöntemleri sabit kalmak koşuluyla, toplam ürün tutarında herhangi bir azalmaya yol açılmadan bu işçilerin işten çıkarılabilmesidir. Bu işsizlik biçimi kolay kolay ölçülemez; toplam üründe azalmaya yol açmadan çıkarılabilecek fazla işçilerin sayısını kestirmek kolay değildir, çünkü, tek çeşitli tarımın egemen olduğu sistemlerde, tarımsal üretimin belirgin bir biçimde mevsimlere bağlı olması yüzünden, ölü mevsimle işlerin en yoğun olduğu dönem arasında işgücü gereksinimi değişerek bir kat artabilir. Azami bir işgücü talebi oluşturan mevsimlik işler; başka zamanlarda gereğinden fazla olan nitelikli kırsal işgücünü kendine çeker. İşlerin en yoğun olduğu zamanlarda (çift sürme, pirinç ekme, hasat) bütün kullanılabilir işgücü, hangi ücretle olursa olsun, değerli bir ürünü azami tutarına eriştirmek amacıyla seferber edilir. Bu varsayıma göre, gereğinden fazla işçi yoktur.

Aykırı gibi görünse bile, bu güçlük, gizli işsizliğe karşı mücadele edilmek istenmesi durumunda, tarım işlerinin makineleştirilmesi gerektiğini gösteren bir kanıttır. Bu fazla işgücünün tarım kesiminden, ekonominin bunu özümseyebilecek başka bir kesimine devredilmesi, ancak üretkenliğin tarım kesimiyle birlikte iktisadi etkinliğin başka kesimlerinde de artması durumunda bir değer taşır. Başka bir deyişle, tarımın modernleştirilmesinin başka kesimlerin modernleşmesiyle birlikte ilerlemesi gerekir. Gelişmiş ülkelerin deneyimi de bunu doğrulamaktadır, çünkü bu ülkelerde kırsal işgücünün genel iktisadi büyümeyi yararlı bir biçimde etkilediği görülmüştür.

• *İşsizler yararına alınan toplumsal önlemler.* Devlet, işsizliğin sonuçlarına karşı mücadelede iki yönden etkili olmaya çalışır: iş piyasasının düzenlenmesine dayanan önlemlerle ve toplumla kaynaşmış olarak kalmalarını ve bir iş bulmalarını olanaklı kılmak için işçilere yapılan yardımlarla. Bazı sorumlu kuruluşlar (iş temsilciliği, sosyal sigortalar kurumu vb. gibi) işsizliğin önlenmesi, hiç olmazsa sonuçlarının hafifletilmesi amacını güder: ihmal edilmiş bölgelere yardımlar, iş olanakları yaratanlara verilen primler, iş arzıyla iş talebi arasında daha iyi bir uyum sağlamayı olanaklı kılmak üzere mesleki eğitimin geliştirilmesi ve bu arada, doğal olarak gençleri ve kadınları işe alan işverenler için belli bir süre toplumsal yükümlülüklerden bağışıklık (iş anlaşmaları).

İşsizlere yardım konusuna gelince, bu konuda devletin iki zorunluluğu yerine getirmesi gerekir: işsizlere, yaşamaları için gerekli asgari olanakları sağlamak ve onların hızla yeniden iş bulmalarını olanaklı kılmak. Gelişmiş ülkelerde uygulanan işsizlik yardımı sistemi, işçi ücretlerinden kesilen ödentiler ve işverenler tarafından sanayi ve ticaret alanlarında iş bulma kurumlarına yatırılan ödentilerle finanse edilen bir sistemdir.

•İkt. *İşsizlik oranı.* Bir ülkede, işgücü miktarı ile istihdam düzeyinin eşit olduğu "tam istihdam" düzeyinde işsizlik oranı sıfırdır. Ancak, işgücünün bir bölümü kısa bir süre için de olsa, iş ve yer değiştirmek amacıyla işsiz kalabilir, bu da işsizlik oranında tam istihdam düzeyine ulaşmayı olanaksız kılar. Bu yüzden ideal işsizlik oranı hakkında esnek davranılmakta, ancak, bu oranın ne olacağı konusunda çeşitli kesimlerde farklı görüşler ileri sürülmektedir. İktisatçılar işgücü içinde işsizlik oranının % 3'ü bulmasını genellikle olağan karşılarken, sendika çevreleri % 1 ya da en çok % 2, işveren çevreleri ise % 3 ile % 5 arasındaki bir oranı tam istihdam durumu olarak kabul etmektedirler.

—İş huk. *İşsizlik sigortası.* Emeği ile geçimini sağlayan kişiler bakımından en önemli tehlikelerden biri işsiz kalmaktır. Bu tehlike birçok ülkede işsizlik sigortasıyla karşılanmaktadır. İşsizlik sigortası bir yardım kurumu değildir. Bu nedenle diğer sigorta kollarında olduğu gibi prim ödemeyi gerektiren zorunlu bir sigortadır ve işsiz kaldığı zaman işçiye, işsizlik ödeneğini isteme hakkını verir. Bu nedenle işsizlik sigortasından tüm işsizler değil, belirli bir süre çalışıp prim ödemiş olan sigortalı işsizler yararlanır. Ayrıca bu sigortadan yararlanabilmek için işsizliğin belirli bir süre uzaması ve işsizin sürekli iş bulma çabası içinde olması gerekmektedir. Bu bakımdan birçok ülkede işizlik sigortası ile resmi iş ve işçi bulma kurumları işbirliği yaparlar. İşsiz, kurumdan iş bulamadığını belgeledikten sonra sigortadan ödeneğini alır. Genel olarak işsizlik sigortasının finansmanı işçi ve işverenlerin ödedikleri primlerden sağlanır. Bazı ülkelerde devletin katkısı da olmaktadır. İşsizlik tehlikesinin sosyal yardımlarla karşılandığı ülkelerde bütün yük devletindir. Ancak bu ülkelerin sayısı azdır. Türk sosyal güvenlik sisteminde işsizlik sigortası henüz kurulmamıştır.

İŞTAH a. (ar. *iştihā*'dan). **1.** Yeme isteği: *İştahı açılmak. İştahı yerinde. İştahla yemek.* **—2.** İstek, arzu: *İştahla konuşmak, çalışmak. Kadına iştahla bakıyordu.* **—3.** *İştah açmak,* yemek yeme isteğini artırmak: *Kimi ilaçlar iştah açar.* ‖ *İştah kapamak, kesmek,* yemek yeme isteğini azaltmak. ‖ *İştahı açılmak,* yemek yeme isteği çoğalmak: *İştahım açıldı, doymak bilmiyorum.* ‖ *İştahı kapanmak, kesilmek,* eskisi kadar yemek yiyemez olmak, yeme isteği azalmak, yok olmak.

—Etol. *İştah davranışı,* bir tüketim etkinliğiyle tamamlanan eşgüdümlü motor edimlerin art arda gelişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. Spinoza'ya göre, ruhun, hem ruh, hem beden olarak kendi varlığını sürdürmek için gösterdiği çaba. (Bu çaba, yalnız ruha yönelikse, istek değil, istenç, irade adını alır.) ["Demek ki istek, insanın özüdür; bu isteğe uygun olarak, insanın yaşamını sürdürmesi için gerekli şeyler ortaya çıkar; dolayısıyla insan da bu şeyleri yapmaya yönelir" (*Etika,* 3,9).]

—İpekböcç. *Aşırı iştah,* ipekböceklerinde her yaşın ortasında görülen aşırı dut yaprağı yeme eylemi. (Özellikle dördüncü yaşta [küçük iştah] ve beşinci yaşta [büyük iştah] en yüksek dereceye ulaşır.)

—ANSİKL. Etol. Bu amaçlı davranış tipi, bir çevrenin dolaşılmasına ya da özel bir uyartının araştırılmasına yol açan, yönlendirilmiş bir devindirici etkinlik biçiminde nitelenir. İştah davranışına genel olarak bireyin iç çevresindeki bir değişim neden olur. Bu davranışın sonu, tüketim ediminin gerçekleşmesini sağlayan işaret-uyartıların (besin arama durumunda besin kaynağı, üreme etkinliği durumunda cinsel eş) bulunmasına bağlıdır. İncelenen iştah davranışının süresi, tipine göre değişir: besin aramalar, üremeye bağlı mevsimlik göç hareketlerinden genellikle daha kısa sürelidir.

İŞTAHLANDIRMAK → İŞTAHLANMAK.

İŞTAHLANMAK gçz. f. **1.** Yeme isteği uyanmak ya da artmak. **—2.** İsteği artmak; heveslenmek.

◆ **iştahlandırmak** ettirg. f. **1.** İştahını açmak, iştah vermek: *Masanın herkesi iştahlandıran bir görüntüsü var.* **—2.** İstek duymasına neden olmak: *Takdir edilmek onu iştahlandırdı, artık daha çok çalışıyor.*

—Hayvc. *Bir hayvanı* (bir şeyle) *iştahlandırmak,* onu bir yemi yemeye heveslendirmek.

İŞTAHLI sıf. **1.** Yeme isteği, iştahı olan: *İştahlı bir bebek, ne verirsem yiyiyor.* **—2.** İstekli, arzulu: *Oğlum bu yıl okula karşı daha iştahlı.*

◆ be. **1.** İstekle, iştahla: *İştahlı yemek.* **—2.** İsteyerek, istekli bir biçimde: *Çok iştahlı çalışıyor.*

İŞTAHSIZ sıf. **1.** Yeme isteği, iştahı olmayan: *İştahsız bir bebek.* **—2.** İsteksiz.

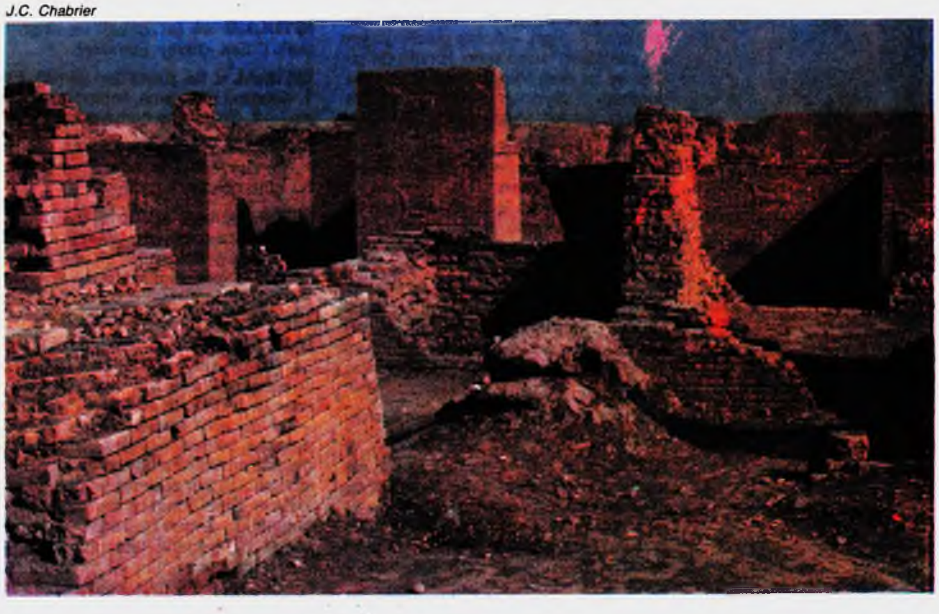
◆ be. **1.** İştahı olmadan, istemeyerek: *İştahsız yemek.* **—2.** İsteksiz bir biçimde: *İştahsız çalışmak.*

İŞTAHSIZLIK a. Patol. **1.** Yemek yeme isteğinin organik ya da işlevsel nedenlere bağlı olarak yitirilmesi. **—2.** *Zihinsel iştahsızlık,* ruhsal bozukluklara yanıt olarak gelişen ve az ya da çok sistemli olarak beslenmeyi reddetmeyle belirginleşen davranış. (Eşanl. ANOREKSİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Bazı süt çocuklarında görülen daha sonra da, hemen hemen, yalnız genç kızlarda rastlanan (15-20 yaş) zihinsel iştahsızlık, ileri derecede bir zayıflığa neden olur, uzun sürede ise ölümle sonuçlanabilen bir kaşeksiye yol açabilir. Genç kızlarda, iştahsızlık daima âdet görmemeyle birlikte görülür, bazen iştahsızlık ortadan kalksa bile âdet görmeme devam eder. Bu bedensel tabloya, genellikle bir çöküntüyle birlikte görülen, suçluluk duyguları, korku, saldırganlık gösterileri ve özcezalandırma ve karşı koyma tepkileri eklenir.

Zihinsel iştahsızlığın ruhgenetiksel temele dayandığını ortaya çıkaran çözümsel kuram, onu bazı organik nedenlere (Bickel hipofiz kaşeksisi; J. Delay genç içsalgı nevrozu; J. Decourt yeniyetme içsalgı kaşeksisi) bağlamak isteyen düşünceleri zayıflatmış, hatta bir kenara itmiştir. Çocuk, doğar doğmaz kendisini annesiyle gereksinme ve istem arası bir ilişki içinde bulur. Anne, çocuk için hem gereksinme-

J.C. Chabrier



Babil'deki İştar kapısı (ejderha ve boğa kabartmaları) İ.Ö. VII-VI. yy.

yi karşılayan besin nesnesi, hem besleyici anneye duyulan sevgi isteminin nesnesidir. Çocuk, annenin kendisi için hazırladığı besinleri yemesini istediği zaman içinden o anda hem beslenmek, hem sevilmek ister. Bu andan başlayarak, çocuğun arzusu, bir yoka dayalı olarak gereksinme ile istek arasında takılıp kalırsa beslenme ile sevgiyi karıştıran, sevemediği için aşırı beslemeyi yeğleyen annenin bu aşırı besleme isteğine, yiyecekleri reddetmekle karşılık verebilir. J. Lacan şöyle der: "büyük bir sevgi ile beslenen çocuk, yiyeceği reddeder ve bu reddiyle bir istem gibi oynar" (Yazılar 1966).

Organik bir gözetim ve tedavinin yanı sıra ruhsal bir tedaviye bundan dolayı gerek vardır. Meme çocuğundaki zihinsel iştahsızlıkta değiştirilmesi gereken nokta anne ile çocuğun nesnel ilişkisidir. Demek oluyor ki, çocuğu iyileştirmek için anneyi tedavi (psikoterapi ya da psikanaliz) etmek gerekir. Yeniyetmelikte, kız olsun oğlan olsun, çocuğu aile ortamından kesin şekilde ayırmakla tedaviye başlanır. Çevresiyle anlaşmazlığın etkisinden kurtulan kimse, ruhsal tedavi yöntemlerinin yardımı ile çevresiyle olan patolojik ilişkileri değiştirmeyi başaracaktır. Bu ise iştahsızlığa ilişkin her türlü tutum ve davranışın kaynağı olan duygulara, özellikle kişinin bu ortama karşı duyduğu karşıt duygulara (nefret/sevgi) dayanılarak gerçekleşecektir.

İŞTAR → AŞTAR.

İştar kapısı, Babil'de bulunan (İ.Ö. VI. yy.) ve bir iç avlu ile ayrılmış iki anıtsal girişten oluşan kapı. Kalıntıları bugün bile

Bk. resim sayfa .5951

12 m yüksekliğe ulaşır. Üzerlerinde beyaz ve sarı ejderha, sarı ve mavi boğa kabartmalı frizler bulunan maviyle sırlanmış tuğlalarla süslüydü.

İŞTE gösterme be. **1.** Bir şeyi, bir kimseyi göstermek için kullanılır: *—Kitabım nerde? —İşte. —Ali nerde? —İşte, orada oturuyor.* **—2.** Bir ad ya da adıldan önce dikkati yakındaki bir kimseye, bir şeye, içinde bulunulan bir duruma çekmek için kullanılır: *İşte sevdiğim insan. İşte Boğaziçi. İşte Sultanahmet camii, karşısındaysa Ayasofya.* **—3.** Cümle başında ya da sonunda, bir saptamayı, bir açıklamayı belirtir: *İşte, bu hikâye de böyle bitti. İşte aptalca davrananlar cezasını böyle çekerler. Gelmememin nedeni buydu işte.* **—4.** Cümle sonunda, yapılmış ya da söylenmiş bulunana karşıt olarak yapılacak ya da söylenecek olan eylemi vurgular: *—Gitmeyeceksin. —Gideceğim işte.* **—5.** Nedeni sorulan bir eyleme açıklama getirilmek istenmediğinde verilen yanıt: *—Niye böyle davranıyorsun? —İşte.* **—6.** *İşte geldik gidiyoruz şen olasın Halep şehri,* konukluğa gidilen ve bir süre oturulan yerden ayrılma durumunda söylenen iyi dilek sözü. ‖ *İşte hepsi bu (kadar),* söylenecek başka hiçbir şey yok.

İŞTEŞ a. Bir işte, bir eylemde aynı görevi yapan, aynı işi gören.
—Dilbil. Bir eylemin iki ya da daha çok kişi tarafından karşılıklı ya da birlikte, ortaklaşa yapıldığını belirten fiil kategorisi (Bk. *ansikl.* böl.).
—ANSİKL. Dilbil. Türkçede işteş çatı **-ş-** ekiyle kurulur. Ünsüzle biten bir eyleme ses uyumlarına bağlı olarak değişen bir bağlantı sesiyle eklenir (*selamla-ş -mak, it-i-ş-mek, uç-u-ş-mak, döv-ü-ş-mek*).

İŞTEŞLİK a. İşteş olma durumu.
—Dilbilg. *İşteşlik eki,* işteş çatı kurmaya yarayan (-ş-) ek.

İŞTİAL a. (ar. *şu'le*'den *iştiʿāl*). *Esk.* **1.** Tutuşma, alevlenme, parlama: *"Sermedi bir iştialin şule-i fanisiyim"* (Neyzen Tevfik). **—2.** *İştial etmek,* tutuşmak, alevlenmek: *"Her nefes aldıkça, sanki içinde iştial edici bir maddeyi körüklüyordu"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

İŞTİBAH a. (ar. *şübhe*'den *iştibāh*). *Esk.* **1.** Şüphelenme, kuşkulanma. **—2.** Şüphe, kuşku. **—3.** *İştibah etmek,* şüphelenmek, kuşkulanmak.

İŞTİDAD a. (ar. *şiddet*'ten *iştidād.*) *Esk.* **1.** Şiddetlenme, büyüme, çoğalma, artma. **—2.** *İştidad etmek,* çoğalmak, artmak; şiddetlenmek: *"Gittikçe iştidâd ediyor, bir soğuk sada"* (Tevfik Fikret).
—Esk. ruhbil. *İştidad-ı hafıza,* belleme yetisinin aşırı derecede artması.
—Esk. tıp. Hastalığın şiddetlenmesi, ağırlaşması.

İŞTİGAL, -li a. (ar. *şuġl,* iş'ten *iştiġāl*). *Esk.* **1.** Bir şeyle, bir konuyla ya da bir kimseyle meşgul olma, onunla uğraşma; ilgilenme: *"Kim nazm ile vardı iştigalim"* (Ziya Paşa, XIX. yy.). **—2.** *İştigal etmek,* uğraşmak, meşgul olmak, ilgilenmek: *"...akşama kadar, bazan geceye kadar yine onlarla iştigal etmeli..."* (H. Z. Uşaklıgil). *"İnsanların mevcud olduğu andan itibaren dünya yüzünde her zaman felsefe ile iştigal edilmiştir"* (Ahmet Hidayet).

İŞTİHA a. (ar. *şehvet*'ten *iştihā'*). *Esk.* **1.** Cinsel arzu, istek: *"İştiha dediğimiz temayül, her cinse kendi gıdasını bulduracak beka-i şahsiye mecbûren hizmet ettirdiği gibi.."* (Ebüzziya Tevfik, XIX. yy.). **—2.** → IŞTAH. **—3.** *İştiha-âver, iştiha-engiz,* iştah verici.

İŞTİHAR a. (ar. *şöhret*'ten *iştihār*). *Esk.* **1.** Ün kazanma, ünlü olma; revaçta olma: *"Bir asırda her ne ki itibar ve iştiharda ise..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *İştihar bulmak, etmek,* ünlenmek, ün kazanmak: *Mertlikle işte buldum iştihar"* (Samipaşazade Sezai). *"Bu iki hikâye-nüvîs aynı nevi hikâyede iştihar ettiler"* (Y. K. Beyatlı).

İŞTİKÂ a. (ar. *şikāyet*'ten *iştikā'*). *Esk.* **1.** Yakınma, sızlanma, şikâyet etme: *"Siz, ey kadınlığın / ebedi iştikâları..."* (Tevfik Fikret). **—2.** *İştikâ etmek,* sızlanmak, yakınmak. **—3.** *İştikâ-yı cevr-i felek,* feleğin verdiği eziyet ve zulümden yakınma.

İŞTİKAK, -kı a. (ar. *şakḳ,* yarma'dan *iştiḳāḳ*). *Esk.* Yarılmış bir şeyin parçasını, bir bölümünü alma.
—Ed. Aynı kökten türemiş birkaç sözcüğü bir arada kullanma sanatı. (Bükülgen [insirafi] bir dil olan arapçada sözcük türetilmesi belli vezin kalıpları kullanılarak yapılır. *"Her kim görür Hâlık'ı her lahzede mahlûk'tan"* [Ruşenî] dizesinde fail vezninde "hâlık" [ism-i fâil] ile mef'ul vezninde "mahlûk" [ism-i mef'ul] sözcükleri, "hulk"tan türedikleri için iştikak sanatını oluştururlar.)
—Esk. dilbilg. Biçimbilim, morfoloji. ‖ Türeme. ‖ *İştikak etmek,* türemek.
—Esk. mat. TÜREVLEME'nin eşanlamlısı.

İŞTİKAKİ sıf. (ar. *iştiḳaḳ* ve *-ī*'den *iştiḳaḳī*). Esk. dilbilg. Etimolojik.

İŞTİMAL a. (ar. *şümul*'den *iştimāl*). *Esk.* **1.** Kapsamı içine alma, kaplama, içine alma. **—2.** Çevreleme, çerçevesi içine alma.

İŞTİMAM a. (ar. *şemm,* kokma'dan *iştimām*). *Esk.* Koklama, koku alma; kokusunu içine çekme.

İŞTİP, yöresel adı **Stip,** Balkanlar'ın G.'inde, Makedonya'da Vardar nehri'nin D.'dan aldığı Bregalnica ırmağının aşağı vadisinde kent. Osmanlı döneminde Kosova vilayetinin Üsküp sancağına bağlı 12 000 nüfuslu bir kaza merkezi idi.

İŞTİRA a. (ar. *şirā'*, satma'dan *iştirā'*). *Esk.* **1.** Satın alma. **—2.** *İştira etmek,* satın almak: *"Bahçe ortasında Marmara'ya nazır bir hane iştira etti"* (H. R. Gürpınar).
—Ask. tar. *İştira zahiresi,* osmanlı ordusunda savaş bölgesine giren askerin yiyecek gereksiniminin karşılanması için yerli halktan satın alınan zahireye verilen ad.
—Bank. Kredi veren bir banka şubesinin bulunduğu yerden başka bir yerde ödenecek bir senedin tutarından faiz, gider vergisi, komisyon ve diğer masrafları düşüldükten sonra kalanın, bankaca kredi alacak olan müşteriye ödenmesi işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. *İştira gücü* → SATIN* ALMA GÜCÜ.
—Med. huk. *İştira hakkı,* belirli bir taşınmaz*ı önceden saptanmış bir bedel karşılığında satın alma yetkisi veren hak. (Sözleşmeden doğan iştira hakkı, tapu kütüğüne yazılırsa, kayıtta gösterilen süre içinde taşınmazın herhangi bir malikine karşı ileri sürülebilir. İştira hakkı tapuya kayıt tarihinden on yıl sonra düşer [Türk Med. k. md. 660].)
—ANSİKL. Bank. İştira işlemleri, taşıdıkları risk bakımından dörde ayrılır: iki ya da daha fazla imzaya dayanan senetlerin iştirasına *çift imzalı iştira* ya da *adi iştira* denir. Kredi veren banka şubesinin bulunduğu yerden başka bir yerde ödenecek bono ya da emre yazılı senetlerle en az iki imza taşıyan poliçe ve çeklerin iştirası bu gruba girmektedir; sadece keşidecinin imzasına dayanan, ikinci bir imza ya da başka bir teminat aranmayan poliçe ve çeklerin iştira işlemine *tek imzalı iştira* denir. Bir tür açık kredi niteliğinde olan tek imzalı iştira, güvenilir ve itibar sahibi firmalara yapılır; bir ticarethanenin kendi emrine ve kendi merkez ve şubesine düzenlediği poliçenin banka tarafından iştirasına ise *firma iştirası* adı verilmektedir. Aslında tek imzalı bir iştira olan firma iştirasında keşideci ile muhatap, yani borçlu ile alacaklı aynı kişi olarak birleştiklerinden bu tür iştira işlemleri ancak büyük ve güçlü firmalar için yapılabilir; konşimento, fatura, sigorta poliçesi ve benzeri belgelerle bağlı bulunan ve vesikalı senet adını alan ticari senetlerin iştirasına da vesikalı iştira denir. Vesikalı iştira işlemleri maddi teminata dayanan bir kredi işlemidir. Belgeler genellikle poliçe ve çeklere bağlanır. Emre yazılı senet ya da bonoların vesikaya bağlı olanı ise yok denecek kadar azdır.

İŞTİRAK, -ki a. (ar. *şirket,* ortaklık'tan *iştirāk*). **1.** Ortak olma; ortaklık. **—2.** Bir eyleme, bir işe katılma, onda yer alma; bir düşünceyi, duyguyu paylaşma, benimseme. **—3.** *Bir eyleme, bir işe iştirak etmek,* ona ortak olmak, katılmak, onda yer almak: *Bir davete iştirak etmek. Harbe iştirak etmek.* **—4.** *Bir düşünceye, bir duyguya iştirak etmek,* ona katılmak, onu paylaşmak, benimsemek: *Bu konudaki fikirlerinize iştirak etmiyorum.*
—*Esk. İştirak-i lisan,* aynı dili konuşma, ortak bir dile sahip olma.
—Cez. huk. *Suça iştirak,* bir suçun birden çok kişinin önceden anlaşmaları ve işbirliği yapmalarıyla işlenmesi. (Bk. *ansikl. böl.*)
—Med. huk. *İştirak halinde mülkiyet* ya da *elbirliği mülkiyeti,* yasa ya da sözleşme gereğince ortak durumunda olan kişilerin bir eşyaya bu ortaklık dolayısıyla hep birlikte sahip olmaları. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İştirak nafakası* → NAFAKA.
—Tic. *İştirak hissesi* → KATILMA* PAYI.
—ANSİKL. Cez. huk. Suça iştirakin varlığı için şu koşulların bulunması gerekir: 1. suça iştirakten söz edebilmek için her şeyden önce cezayı gerektiren bir eylem, yani bir suç bulunmalıdır. Bu suçun cürüm ya da kabahat türünden olması önemli değildir; 2. suç oluşturan eylemin işlenmesi için kişilerin önceden anlaşmaları ve işbirliği yapmaları gerekir; 3. suça katılan kişilerin aktif bir eylemde bulunmaları gerekir. Bir davranışta bulunmama biçiminde iştirak olmaz. Bir suçun işlendiğini gören kişinin bunu yetkililere bildirmemesi, suça iştirak sayılmaz. Suça iştirak, "asli" ve "fer'i" olmak üzere iki türde ele alınır. Asli iştirak de, maddi asli iştirak ve manevi asli iştirak diye ikiye ayrılır. Asli maddi iştirak iki biçimde olabilir: suç oluşturan eylemi gerçekleştirmek ya da doğrudan doğruya birlikte işlemek. Suç oluşturan eylemi gerçekleştirmek, suçun maddi unsurlarını oluşturan hareketleri ya da bunlardan bir bölümünü gerçekleştirmektir. Örneğin, iki kişinin kullandıkları bıçak

larla bir kişiyi öldürmelerinde durum budur. Suçu doğrudan doğruya birlikte işlemek durumunda ise suçun maddi unsurunu oluşturan hareketler yapılmamakta ancak, suçun işlenmesindeki önemli hareketler birlikte gerçekleştirilmektedir. Örneğin, adam öldürme suçunda bir kişinin bıçağını kullanırken ötekinin öldürülen kişinin ellerini tutması. Asli iştirakin öteki türü, asli manevi iştiraktir. Bu iştirak başkasını suç işlemeye yönlendirme biçiminde ortaya çıkar. Bu durumda suçu oluşturan eyleme fiilen katılma yoktur. Ancak suç bir kişinin başka birini yönlendirmesi (azmettirmesi) sonucunda işlenmektedir. Suça iştirakin başka bir türü de fer'i iştiraktir. Bu iştirak türü, suçun işlenmesinde ikinci derecede sayılabilecek hareketlere karışmaktır. Bu da asli iştirak gibi, maddi ve manevi iştirak türlerine ayrılır.

Suça iştirak Türk Cez. k.'nun 64. ve 65. maddelerinde düzenlenmiştir. Birkaç kişi bir cürüm ya da kabahatin işlenmesine iştirak ettikleri takdirde, fiili işleyenlerden ya da doğrudan doğruya birlikte işlemiş olanlardan her biri o fiile ait ceza ile cezalandırılır. Başkalarını suç işlemeye azmettirenlere de aynı ceza verilir (md. 64). Suç işlemeye teşvik ederek (özendirme), ya da suç işleme kararını destekleyerek veya suç işlendikten sonra yardım edeceğini söyleyerek, suçun işlenmesi için gerekli araçları sağlayarak suça iştirak edenlere, işlenen suça ait cezadan belirli oranda indirim yapılarak ceza verilir. İşlenen suçun cezası ölüm ise yirmi yıldan, ömür boyu ağır hapisse on altı yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Bunun dışında kalan durumlarda yasada öngörülen cezanın yarısı indirilir (Türk Cez. k. md. 65).

—Med. huk. İştirak halinde mülkiyet biçimi birden çok kişi arasında meydana gelen kişisel bir ilişkiye dayanır. Kişilerin her birinin hakkı mülkiyet konusu eşyanın tümünü kapsar. Bu tür mülkiyette mal sahiplerinin payları belirlenmemiştir. Müşterek mülkiyet biçiminden farklı olarak, iştirak halinde mülkiyette malikler paydaş değil yalnızca ortaktırlar. Bir taşınmaza iştirak halinde sahip olanların tapu sicilinde yalnız adları yazılır, payları belirlenmez. Bu mülkiyet türünde ortakların hak ve ödevleri, ortaklığı doğuran yasa ya da sözleşmedeki kurallarla belirlenir. Aksine bir kural yoksa, ortakların hakları ve özellikle sahip oldukları eşya üzerindeki tasarruf yetkileri, ancak oybirliğiyle verecekleri karara göre kullanılabilir (Türk Med. k. md. 630). İştirak halinde mülkiyet, mülkiyet konusu malın devredilmesi ya da ortaklığın ortadan kalkmasıyla sona erer. (→ MÜLKİYET.)

İştirak, Osmanlı sosyalist fırkası adına Hüseyin Hilmi'nin (İştirakçi) imtiyaz sahibi olduğu gazete. 26 şubat 1910'dan başlayarak İstanbul'da yayımlanan ilk solcu gazete niteliğiyle işçi sorunlarından ve haklarından söz eden yazı ve haberlere geniş yer verilmekteydi. Ahmet Samim'in öldürülmesi olayına ilişkin özel sayı hazırladığı (13 haziran 1910) ve partinin bir bildirisini yayımladığı için (15 eylül 1910) iki kez kapatılan gazete, 1912'de yeniden çıkarılmaya başlandıysa da, hükümete yönelik sert eleştirilerinden ötürü süresiz olarak kapatıldı. (→ Kayn.)

İŞTİRAKÇİ a. Bir işe, bir eyleme katılan, ortak olan kimse ya da grup için kullanılır.

◆ **İştirakçiler** çoğl. a. Tar. Özellikle III. Enternasyonal üyeleri arasında sosyalist ve sosyal demokratların burjuva hükümetlerine girmesinden yana olanlar için kullanıldı.

İŞTİRAKÇİ HİLMİ → HÜSEYİN HİLMİ.

İŞTİRAKİ sıf. (ar. *iştirāk* ve *-ī*'den *iştirakī*). *Esk.* Ortaklıkla ilgili, ortaklığa ilişkin.
—Esk. mat. BİRLEŞMELİLİK'in eşanlamlısı.

İŞTİRAKİYE a. (ar. *iştirak* ve *-iyye*'den *iştirākiyye*). *Esk.* Komünizm.

İŞTİRAKİYÛN çoğl. a. (ar. *iştirākī*'den çoğl. *iştirākiyyūn*). *Esk.* Komünistler.

İŞTİYAK, -kı a. (ar. *şevķ*'ten *iştiyāķ*). *Esk.* **1.** Özlem, özleme: *"Yunanlılar bu son zamanlarda sulhe samimi bir iştiyakla mütemayildiler"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Güçlü arzu, istek. **—3.** *İştiyak çekmek, duymak,* özlem duymak, özlemek.

İŞTİYAKNAME a. (ar. *iştiyāķ* ve fars. *name*'den *iştiyāķnāme*). *Esk.* Bir kimseye duyulan özlemi dile getiren edebi mektup.

İŞUVA, Aşağı Murat bölgesinde yer alan hurri krallığı (Doğu Anadolu). İ.Ö. 1365'lere doğru Mitanni halkının egemenliğinden çıkıp Hititler'in egemenliği altına girdi.

İŞVARA (sanskritçe yetke anlamına gelen *iş* kökünden). Hinduculukta, kişisellik dışı, salt ve aşkın Yüce Varlık'a (Brahman) karşıt olarak değişik özel tanrılar biçiminde ortaya çıkan kişisel biçimiyle Tanrı'ya verilen ad. Kültü, şivacılar arasında çok yaygındır. Vişnucular da onu Bhagavat ("Tanrı") adıyla yüceltirler. Patancali'nin *yogasutra*'sına göre İşvara bir yogatanrıdır, izleyicilerinin *samadhi*'ye erişme çabalarına yardımcı olur.

İŞVARAKRİŞNA, *samkhya* felsefesi üzerine 73 kıtalık küçük bir inceleme kitabı olan *samkhyakarika*'nın yazarı (İ.Ö. III. yy.).

İŞVE a. (ar. *ʿişve*). Bir kadının ilgi çekmek, çekici olmak, baştan çıkarmak için takındığı tavır; cilve, naz, eda.
—*Esk. İşve-baz,* işve yapan, nazlanan; ünlü bir lale cinsi. ‖ *İşve-füruş,* işve satan. ‖ *İşveger,* işvekâr, işveli, nazlı. ‖ *İşve-rîz,* işve dağıtan, işve saçan. ‖ *İşve-saz, işve-zen,* cilveli, nazlı.

İŞVEKÂR sıf. (ar. *ʿişve* ve fars. *-kar*'dan *ʿişvekār*). *Esk.* Naz eden, nazlı, edalı: *İşvekâr davranışlar, tavırlar.*

İŞVELİ sıf. İşvesiyle baştan çıkarmaya çalışan, başkalarının ilgisini çekmeye çalışan kadın, ona özgü şey için kullanılır; cilveli, nazlı, edalı: *İşveli bir kadın. İşveli bir bakış, gülümseme.*

İŞVEREN a. İş huk. Bir hizmet sözleşmesine dayanarak herhangi bir işte ücret karşılığı işçi çalıştıran gerçek ve tüzel kişi. (Bk. *ansikl.* böl.). ‖ *İşveren vekili,* işyerinde işveren adına hareket eden, işin ve işyerinin yönetiminde görev alan kişi. (İşveren vekilinin işçilere karşı davranış ve yükümlerinden doğrudan doğruya işveren sorumludur. İş yasası'nda işveren için öngörülen her çeşit sorumluluk ve zorunluklar işveren vekili için de uygulanır. İşveren vekilliği niteliği işçilere tanınan hak ve yükümlülükleri ortadan kaldırmaz [İş k. md. 1/3, 4].)
—ANSİKL. İş huk. İşveren tanımında da işçi tanımındaki öğeler sözkonusudur. İşverenin, yani hizmet sözleşmesiyle bir kişiyi çalıştıran kişinin, çalıştırdığı kişinin kendisine bağımlı olarak emeğini sunmasını ve işin özenle yapılmasını istemek hakkı vardır. Bu haklara karşılık işverenin de işçiye ücret ödemesi, iş sağlaması ve işyerinde sağlık ve güvenlik önlemlerini alma borcu bulunur. İşverenin bir özelliği de hem gerçek kişi hem de tüzel kişi olabilmesidir. Tüzel kişi şirket, dernek, vakıf gibi özel hukuk tüzel kişisi olabildiği gibi devlet, iktisadi devlet kuruluşu gibi kamu tüzel kişisi de olabilir.

İŞYAR a. Dil devrimi'nin ilk yıllarında, "memur" karşılığında kullanılmıştır.

İŞYERİ a. Bir iş yapılan, iş üretilen yer: *İşyerinin önünde toplanan işçiler kapının açılmasını bekliyorlar. Bu işyerinde sigara içmek yasaktır.*
—İş huk. İşçinin işini yaptığı yer. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İşyeri komitesi,* işçilerin işyerinin (işletmenin) yönetim ya da denetimine katılmasını sağlayan organ. (İşverlerinde verimin artırılması, işbirliği fikrinin geliştirilmesi, sosyal gerilimlerin giderilmesi gibi amaçlarla işçilerin yönetime katılmaları birçok ülkede benimsendi. Türk hukukunda işyeri komiteleri aracılığıyla işçilerin yönetime katılmasını düzenleyen bir yasa yoktur. 1980 öncesi dönemde bazı büyük kamu işletmelerinin yönetim kurulunda bir işçi bulunurdu. İlgili yasada daha sonra değişiklik yapılarak bu uygulamaya son verildi.)
—ANSİKL. İş huk. İşyeri, üretimin yapıldığı asıl işyeriyle bunun dışında kalan kimi yerleri kapsar. Asıl işyerinin dışında kalan ancak onu hukuki ve iktisadi bakımdan tamamlayan kısımlarla, yemek, uyku, yıkanma, çocuk emzirme, avlu, bahçe gibi işyerlerinin eklentileri işyeri sayıldığı gibi işte kullanılan araçlar da işyeri sayılır. (İş k. md. 1/1,2). İşin yapıldığı yerin açık ya da kapalı olması önemli olmadığı gibi, işyerinin işverene ait olması da zorunlu değildir. İşyerinin sabit bir yer olması da gerekmez. Özellikle işyerinden sayılan ulaştırma ya da tüm hareketli üretim araçları da işyeri olarak kabul edilir. İş hukukunda işyeri kavramının büyük bir önemi vardır. Ayrıca toplu iş sözleşmeleri, grev ve lokavt hakları ile sendikal haklar bakımından da işyeri kavram ve kapsamı önem taşır. İş yasası'na göre bir işyerini kuran, devralan, çalışma konusunu kısmen ya da tamamen değiştiren işveren bir ay içinde bunu Bölge çalışma müdürlüğü'ne bildirmek zorundadır. Bu bildirimde işyerinin unvanı ve adresi, çalıştırılan işçi sayısı, çalışma konusu, işin başlama ve bitme günü, varsa işveren vekilinin adı soyadı ve adresleri yazılır.

-İT → -T.

İT, -ti a. **1.** Köpek. **—2.** *Kaba.* Erkekler için kullanılan hakaret sözü. **—3.** *İt başını soksa geri çeker,* bir yerin çok pis olduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *İt boku eme yaradı,* değersiz birinden verebileceği bir şey istenmesi ve onun da bu isteği geri çevirmesi durumunda söylenir. ‖ *İt canlı,* sıkıntının her türlüsüne katlanan, dayanıklı. ‖ *İt derneği,* çok gürültülü, haydutların barındığı pis ve kötü yer için kullanılır. ‖ *İt dirliği,* düzensiz, başıboş yaşama biçimi. ‖ *İt dişi domuz derisi,* sevilmeyen, aşağılık iki kimsenin birbiriyle olan kavga ve çekişmesinden duyulan memnuniyeti anlatır. ‖ *İt elli,* ayakları dışarıya dönük at. ‖ *İt gibi çalışmak,* bütün gücüyle çalışmak, yorulmak. ‖ *İt ite it de kuyruğuna,* kendisinden yapabileceği bir iş istenen tembel bir kimsenin, bu işi başka birine yıkması, onun da daha başka birine aktarması durumunda söylenir. ‖ *İt izi at izine karışmak* → AT* İZİ İT İZİNE KARIŞMAK. ‖ *İt kopuk,* aşağılık, terbiyesiz, değersiz kimseler anlamında kullanılır: *İt kopuk takımını buraya sokmayacaksınız.* ‖ *İt nişanı,* atın bacağında görülen, istenmeyen nişan. ‖ *İt oğlu it,* ahlaksız, aşağılık anlamında söylenen sövgü sözü. ‖ *İt sürüsü kadar,* yararsız ve gereksiz birçok kişinin oluşturduğu kalabalık için aşağılayıcı anlamda söylenir. ‖ *İt taşlayan,* aylak aylak gezen, serseri, işsiz güçsüz kimse için söylenir. ‖ *İt yalağı,* hırsızların sakıanıp barındığı yer. ‖ *İte atsan yemez,* tatsız tuzsuz, çok kötü yemek için söylenir. ‖ *İte ot, ata et vermek.* → AT*A ET, İTE OT. ‖ *İtin ayağını taştan mı esirgiyorsun?,* aşağılık birine, başına bir hal gelir diye iş buyurmaktan kaçınma durumunda söylenir. ‖ *İtin götüne (kıçına) sokmak,* bir kimseyi çok ağır ve aşağılayıcı sözlerle rezil etmek. (kaba.) ‖ *İtin kuyruğunda,* pek çok, oldukça bol. (tkz.)
—Tar. *İt yılı,* Türkler'in eski takviminde on birinci yıl.

İTA a. (ar. *iʿṭaʾ*). *Esk.* **1.** Verme, ödeme. **—2.** *İta emri,* hükümetçe verilen ödeme emri. ‖ *İta etmek,* vermek, ödemek. ‖ *Ahz ü ita* → AHİZ.
—Ed. Bir sözcüğün, aynı anlamla bir şiirin ikiden çok dizesinde kafiye olarak kullanılması. (Sık sık yineleme kafiye kusuru sayılır. Kusurlu olduğu hemen fark edilenine *ita-yı celi,* fark edilmesi güç olanına *ita-yı hafi* denir.)
—İda. huk. *İta amiri,* kamu harcamalarına ilişkin ödemelerin yapılması için muhasiplere yazılı emir ve izin veren kamu

görevlisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İta emiri,* kamu harcamalarına ilişkin ödemelerin yapılması için ita amirlerince muhasebecilere gönderilen yazı.
—ANSİKL. İda. huk. Devletin yaptığı harcamalarda birinci derecede ita amirleri bakanlardır. Vali ve öteki idare amirleri de, aldıkları yetkilere göre, ikinci derecede ita amiridirler. Devletin dışındaki kamu kuruluşlarında, yönetimin başındaki kişiler ita amirliği yaparlar. Kamu harcamalarında ödemelerin gerekliliğine karar verenlerle bu ödemeleri yapan görevliler ayrılır. İta amirleri muhasiplerin hiyerarşik amiri olmadıkları halde ödemelerin yapılması için onlara ita emri göndermeye yetkilidirler.
—Kamu mal. *İta amirleri ve saymanların ayrı olması kuralı,* mali hukukun temel ilkesi. Buna göre, tahsilat ve harcama işleri iki aşamadan oluşur. Bunlardan biri, yöneticiye verilmiş olan idari aşama (yönetici, harcamayı başlatır, tasfiye eder, yapılmasını emreder; vergiye tabi şeyi belirler, vergi matrahını saptar ve tahsili için emir verir), öteki ise saymana verilmiş olan muhasebe aşamasıdır (sayman harcanacak parayı öder, tahsil edilen paraları teslim alır). [Bu kuralın başlıca istisnaları şunlardır: harcama konusunda, özel fonlar, ita emri daha sonra çıkarılmak üzere istisnai olarak yapılan bazı kamu harcamaları ve özellikle tahsilat konusunda, ita amirlerince doğrudan yapılan bazı istisnai tahsilat, tek bir özel vergi dairesine (dolaysız vergiler ve ticari işlemler servisi, gümrük servisi ve harca tabi kayıt işlemleri servisi) verilmiş olan dolaysız vergiler tahsilatı.]

İTAAT, -ti a. (ar. *iṭā'at*). **1.** Bir kimsenin sözünü dinleme, buyruğunu yerine getirme; bir karara vb. uyma; boyun eğme: *İtaat nedir bilmeyen bir çocuk. Ana babaya itaat.* **—2.** *(Bir kimseye, bir buyruğa) itaat etmek,* bir kimsenin isteğini, buyruğunu yerine getirmek, ona uymak; boyun eğmek: *Emirlere körü körüne itaat etmek.*
—Binc. Atın, binicisinden baldır, mahmuz, kamçı, tokat, yumruk ve dizginlerle verilen komutlara uyması.
—Din tar. *İtaat yasası,* kasım 1534 kararnamesi; bununla İngiltere'nin kilise meclisleri, kararlarının geçerli olması için kralın onayını almak zorunda kalıyorlardı. (*Üstünlük yasası* da denilen bu yasa, Roma kilisesi ile ayrılıktan yanaydı.)
—ANSİKL. İsl. Bir itaat dini olan müslümanlıkta en büyük itaat, itikattır. Kuran'da ve hadislerde Allah'tan ana babaya kadar, itaat konusu ayrıntılı olarak ele alınır. Hz. Muhammet bir hadisinde "Başı kara üzüm gibi bir habeş bile size amir olursa, ona mutlaka itaat edin"; bir başkasında da "Kim yüce Allah'a itaat ve ibadet için nezir (adak) yapmışsa, bunu vakit geçirmeden yerine getirsin" der.

İTAATKÂR sıf. (ar. *iṭā'at,* fars. *-kar*'dan *iṭā'at-kar*). İtaat etme alışkanlığında olan kimse için kullanılır; itaatli.
—Binc. *İtaatkâr at,* yumuşak ağızlı, kantarmaya ve dizgin yordamlarına uyan at.

İTAATLİ sıf. Bir isteğe, bir buyruğa uyan, söz dinleyen, itaat eden kimse için kullanılır; itaatkâr.

İTAATSİZ sıf. İsteklere, buyruklara, kurallara vb. uymayan, başına buyruk; söz dinlemeyen, itaatsizliği alışkanlık haline getirmiş kimse için kullanılır: *İtaatsiz bir genç.*

İTAATSİZLİK a. **1.** Bir emre, bir kurala vb. uymayı reddetme, söz dinlememe; itaatsiz bir kimsenin davranışı: *Bu bir itaatsizliktir ve derhal cezalandırılmalıdır* **—2.** *(Bir kimseye, bir şeye) itaatsizlik etmek,* bir kimsenin bir buyruğunu, bir isteğini yerine getirmemek, sözünü dinlememek, bir kurala vb. uymayı reddetmek.
—Ask. cez. huk. Kasten ya da ihmalle, hizmete ilişkin bir emri yerine getirmeme. (Hizmete ilişkin bir emri hiç yerine getirmeyen, sözle ya da fiilen itaatten kaçınan ya da emir tekrar edildiği halde itaat etmemekte direnenler iki yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Bu suçlar seferberlikte işlenirse beş ve düşman karşısında işlenirse on yıla kadar ağır hapis cezası verilir [Ask. cez. k. md. 87].)
—Binc. Bir engelin önünde duran atın söz dinlememesi.

İTAB a. (ar. *ta'ab,* yorgunluk'tan *it'ab*). *Esk.* **1.** Yorma, yorgunluk verme: *"Ahmet Kerim, başının üstünde titreyen bu kalbi, kaderinin zımni bir ihtarı veya vicdanının gizli bir itabı halinde daima sezmekte idi"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** *İtab etmek, eylemek,* yormak, yorgunluk vermek: *"... altı sene imtidâd etmiş olan iştigalât-ı mühimme dimağını fevkalgaye itab eylemiş olduğundan ..."* (Ebüzziya Tevfik).

İTABİRA, 1944-1948 arasında **Presidente Vargas,** Brezilya'da (Minas Gerais) kent, Belo Horizonte'nin K.-D.'sunda; 71 700 nüf. İtabirit adı verilen zengin bir cevherin (% 67) çıkarıldığı demir madeni.

İTABİRİT a. (fr. *itabirite*). Yerbil. En az % 60 oranında demir içeren yapraksı başkalaşım kayacı. (Hematit, manyetit, olijist ya da martit biçimindeki demir, iri kuvars kristalli yataklar arasında, ince kuşaklar biçiminde bulunur.)

İTABNAME a. (ar. *'itab* ve fars. *name*' den *'itāb-name*). *Esk.* Birini azarlamak için yazılmış yazı.

İTAGAKİ TAİSUKE, japon siyaset adamı (Koçi 1837 - öl. 1919). Liberal parti'nin (Ciyuto) gerçek kurucusu (1881) ve ilk başkanıydı, daha sonra İto Hirobumi' nin Seiyukai'sinde, Okuma'nın ilericileriyle birleşti (1900).

İTAGÜİ, Kolombiya'da kent, Medellin' in güney-batı banliyösünde; 135 797 nüf. Tekstil sanayisi.

İTAİPÚ, Paraná üzerinde, Paraguay ve Brezilya tarafından ortaklaşa gerçekleştirilen baraj alanı, Puerto Stroessner'in yukarı kesiminde. Paraná'nın çığırı, 180 m yüksekliğindeki bu barajı yapmak için 2 km boyunca değiştirildi. Üretilen elektrik, Güney-doğu Brezilya'nın enerji gereksinimini karşılamada kullanılmaktadır.

İTAİTUBA, Brezilya'da (Parâ eyaleti) kent, Tapajós ırmağının sol kıyısında, Transamazonica yakınında; 39 800 nüf.

İTAJAİ, Güney Brezilya'da kıyı ırmağı. Blumenau'yu sulayan *Itajai-Açu* ile *Itajai -Mirim*'den oluşur İki vadide de özellikle alman ve italyan kökenli bir nüfus yaşar. İtajai vadisi tütün üreten önemli bir bölgedir

İTAJUBÁ, Brezilya'da (Minas Gerais) kent, Serra da Mantiqueira'da, São Paulo' nun K.-D.'sunda; 63 800 nüf. Bir tarım bölgesinin ticaret merkezi. Helikopter montajı.

İTAK a. (ar. *i'tāk*). İsl. huk. **1.** Bir köleyi azat etme, özgürlüğüne kavuşturma. (Bir köle, sahibinin sözlü beyanı ile azat olur. Bunun için de yazılı belgenin düzenlenmesi gerekmez.) **—2.** *İtak-ı cebri,* sahibinin onayı aranmaksızın bir kölenin yargı kararıyla azat edilmesi. || *İtak-ı mahzur,* dince yasaklanan bir şey adına yapılan köle azat etme. (Örneğin putlar adına yapılan köle azadı bir itak-ı mahzurdur.) || *İtak-ı mendub,* allah rızası gözetilerek yapılan köle azat etme. || *İtak-ı mubah,* bir amaç gütmeden yapılan köle azadı. || *İtak-ı sarih,* "seni azat ettim" ya da "sen hürsün" gibi köleyi açıkça azat ettiğini belirten sözlerle yapılan köle azat etme. || *İtak-ı vacip,* hata ile bir kimseyi öldüren, karısına zihar da bulunan, yaptığı yemini bozan ya da ramazanda özürsüz olarak orucunu bozanların işledikleri bu günahlar nedeniyle zorunlu olarak köle azat etme. (Bu gibi kişilerin köleleri yoksa ya da köle alıp özgürlüğüne kavuşturacak mali güce sahip değillerse, durumlarına uygun olarak yoksul doyurur, giydirir ya da oruç tutarlar.)

İTAKONİK sıf. (fr. *itaconique; akonitik*' in anagramı). Org. kim. *İtakonik asit,* formülü $HOCO{-}CH_2{-}C(CO_2H){=}CH_2$ olan metilen butandioik asidin yaygın adı; akonitik asidin ısılbozunması sırasında oluşan iç anhidritin suyla ayrıştırılması sonunda elde edilir. (Eşanl. METİLENSÜKSİNİK ASİT.)

İTAKYA → İTHAKİ.

İTALE a. (ar. *ṭūl,* uzunluk'tan *iṭale*). *Esk.* **1.** Uzatma. **—2.** *İtale-i dest, itale-i yed,* el uzatma. || *İtale-i lisan,* dil uzatma.

İtalia farà da se ("İtalya kendi kendisini kurtaracaktır"), Lamartine'in destek önerisini geri çeviren Piemonteli Carlo Alberto'nun 24 mart 1848'de kullandığı ve Fransa'nın nüfuzunu sınırlamak isteyen Palmerston'ın baskısının yol açtığı deyim.

İTÁLİCA, İspanya'da sit, Sevilla'nın 8 km K.-B.'sında. İ.Ö. 205'te Scipio Africanus' un kurduğu bir Roma kenti olan İtálica, Sezar zamanında municipium ve Hadrianus döneminde koloni oldu. Kadastro planına göre yeniden kurulan kentte birbirini dik kesen sokakların genişliği yer yer 16 m'yi buluyordu ve sokakların her iki kenarı revaklıydı. Gün ışığına çıkarılan birçok kamu yapısıyla çok güzel mozaiklerle bezeli birkaç ev. Traianus ve Hadrianus'la Theodosius'un aileleri İtálica'lıydı.

İTALİK sıf. (fr. *italique*). İ.Ö. II. binyıl'da İtalya'ya gelen hint-avrupa topluluklarına ve bunların konuştuğu dile denir.

◆ sıf. ve a. Matbaac. ve Paleogr. Hümanistik küçük harften türemiş ve matbaacılıkta 1500'e doğru Aldo Manuzio'nun girişimiyle benimsenmiş, okuyaną göre sağ üst köşeye doğru hafif eğik olan basım harfi: *İtalik yazı. Başlıkları italik yazmak.*

◆ a. İ.Ö. I. binyıl'da, İtalya'da konuşulan hint-avrupa dil öbeği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Hint-Avrupalılar'ın ne İtalya yarımadasına geliş tarihi, ne de koşulları üstüne bir şey bilinir; ayrıca "italik" terimi I. yy.'da İtalya'da konuşulan, kendilerini aynı dilsel alanda, aynı dönemde, gerek hint-avrupa dillerinden (Gallia Cisalpina keltçesi, Tirren denizi'nin kuzey kıyısındaki ligürce, güney kıyıları ve Sicilya'daki yunanca, yarımadanın güney-doğu'sundaki messapia dili), gerek hint-avrupa olmayan (Toscana etrüskçesi, İtalyan Alpleri'nin raetia, Sicilya içlerindeki yerli dilleri) dillerden ayıran belli sayıda ortak özellikleri olan dilleri bir araya getirmek için kullanılır. Bu italik diller kuzeyden güneye: veneto dili, umbria dili, falisci dili, latince, ortadaki ağızlar (peligni, volsci) ve oskçadır. Samnitler, Osklar ve Lucanialılar'ın konuştuğu). Bu diller, kimilerinin tek başlarına bir bütün olarak değil de, hint-avrupa dilinin üç ayrı dalı olarak ele aldığı üç öbekte toplanır: bazı açılardan yunancaya benzeyen, türdeş bir öbek oluşturan osk -umbria, bir olasılıkla falisci diliyle birleşen latince ve veneto dili (kimilerine göre illyria diliyle akrabadır). Coğrafi yakınlıklarından başka, italik diller yunancayla birlikte hint-avrupa dilinin eski titreşimli soluklularının titreşimsiz ünsüzlerin başında yer aldığı tek dil türüdür: hint-avrupada **dh* ile başlayan bir sözcük, yunancada *th* ve italik dillerinde *f* ile başlar (örn. hint -avrupa *dhak-* > latince *facio,* oskçada *fakiid,* veneto dilinde *fagsto*). Bununla birlikte, dilbilgisi ve sözlük alanlarındaki bağıntılar fazla değildir ve gerek öteki öbeklerde de bulunan (keltçe, germence, yunanca öbekleri) ve bu durumda da hiç italik dillere özgü olmayan hint-avrupa özelliklerin sürmesiyle, gerekse etrüskçe ve daha sonraları latinceye yaklaşan ilişkilerle dile getirilir. Ayrılıklarsa, tersine oldukça derindir: örneğin, kale yapımına ilişkin sözlüksel alan çözümlemesi (duvar, kapı, sur, kule vb.), Osk-Umbrialılar'ın ve Latinler'in, kentler kurmaya başladıkları sırada ilişkide bulunmadıklarını gösterir.

İTALİK-KELT a. İtalik dillerle kelt dillerinin oluşturduğu dilsel bütüne denir. (Bu bütün hint-avrupa ailesinin aynı dalı olarak görülür.)

İTALİKLER → İTALYOT.

İTALOS. Yun. mit. İtalya'ya adını veren kahraman. Güney İtalya'da hüküm sürdüğü söylenirdi.

İTALOS (İoannes) → İOANNES İTALOS.

İtalsider, italyan demir-çelik şirketler grubu; dünyanın en büyük demir-çelik üreticisinden biridir. Demir-çelik sanayisinin kapsadığı tüm maddeleri üretir.

■ **İTALYA,** ital. **Italia,** Avrupa'da devlet: 801 251 km^2; 57 700 000 nüf. (1991). Başkenti *Roma*. Resmi dili *italyanca*.

COĞRAFYA

Yüzölçümü ve nüfus bakımından orta büyüklükte bir ülke olan İtalya'nın iki özelliği vardır: hem Avrupa, hem de Akdeniz ülkesi olma. Ortak Pazar'ın etkin bir üyesi olan İtalya, Akdeniz'deki yarımadaların en gelişmişidir ve konumuyla Avrupa, Afrika ve Doğu'yu birbirine bağlar.

doğal koşullar

İtalya'nın yüzey şekilleri sürekli değil kesintilidir. Ülke yüzölçümünün % 42'sini tepelerin ve platoların, % 35'ini dağların kaplamasına karşılık ovalar ancak % 23'

İTALYA



ünü kaplar. Ayrıntıda birçok bölüme ayrılan yüzey şekilleri üç büyük bölümde toplanabilir. K.'de Alpler, Akdeniz'den Avusturya'ya kadar, dorukları 4 000 m'yi aşan büyük bir dağ yayı çizer; bu kütle, derin bir vadiler ağı sayesinde kolayca aşılır. Yalnızca Güney yamaçları İtalya'da bulunan Alpler, uzun bir üçgen biçiminde 50 bin km²'lik bir alan kaplayan ülkenin tek geniş ovası Po'nun yanında yükselir. Bu ovanın G.'inde ülkenin gerçek "omurga"sı olan 1 200 km'yi aşan uzunluktaki Apennin dağları uzanır. İki ucundan (Liguria ve Calabria) dik yamaçlarla denize ulaşan Apennin dağlarının önünde Orta ve Güney İtalya'da, plato bölgeleri, tepeler, küçük alüvyon ovaları vardır. Bu görünümün Sicilya'da da sürmesine karşılık, Sardinya bir platolar ülkesidir.

Yüzey şekilleri, parçalı ve karmaşık bir yapıdadır. İtalya, yakın bir dönemde yerleşmiş, zaman ve yapı bakımından çok çeşitli kayaçları kapsayan bir ülkedir. Üçüncü Zaman'da Alpler'in ve Apenninler'in yükselmesi bugünkü yüzey şekli oluşumunun en önemli evresidir; gene bu dönemde tortullar Po ovasının bulunduğu yerde birikmiştir. Dördüncü Zaman'da, kırıkların yanardağ püskürmelerinin yanı sıra daha sınırlı başka hareketler de gerçekleşti; buzullar önemli etkiler yaptı (Alp eteği göllerinin oyulması). Depremler ya da yanardağ etkinliği tektonik hareketlerin bugün de sürdüğünün kanıtıdır; öte yandan toprak aşındırması, Alpler'in billurlu ve kireçli arazilerini, Apenninler'in marnlarını, killerini ve kireçtaşlarını aralıksız aşındırmaktadır.

Bu bütünün tümünde Akdeniz iklimi egemendir; ama yüzey şekilleri, enlem farklılıkları (İtalya 47° ile 36° K. enlemleri arasında yayılır), denizden çok ya da az uzak olma, iklimde farklılıklar yaratmaktadır. Kuzey İtalya'da oldukça sert iklimlere rastlanır: Alpler'de dağ iklimi; Po ovasında yazı sıcak, kışı soğuk karasal iklim. Akdeniz ikliminin yazları sıcak ve kurak, kışları yumuşak, bol güneşli, düzensiz yağışlı iklimi ancak Apenninler'de ortaya çıkar; Akdeniz iklimi, G.'e doğru etkisini artırır ve daha Sicilya'da Afrika'da ulaşacağı özellikleri kazanır. Böylesine bir iklim karşısında bitki örtüsü, yaşama savaşı vermektedir. Egemen iklim tipine en iyi uyarlanan bitki türleri, zeytin, pırnal meşesi, fıstık çamı gibi ağaçlardır. Alpler'de güzel ormanlar (yayvan yapraklı ya da kozalaklı), yamaçlarda basamak basamak uzanır; oysa iyice G.'de ancak cüce palmiyeler yaşayabilmektedir. Hidrografya ise, iklim düzensizliklerinden etkilenmektedir. Irmaklar, çoğunlukla, aniden kabaran ve yazın kuruyan sellerdir. Düzenli bir ırmak sistemine yalnızca Kuzey İtalya'da, Po'da rastlanır.

Bu doğal koşulların iktisadi sonuçları büyük önem taşır. Ulaşım her zaman güçlükle sağlanmıştır ve demiryollarıyla otoyolları yapabilmek için masraflı çalışmalar gerekmiştir; kayalık ya da alçak ve kumlu kıyılarda liman yapımına elverişli çok az yer vardır. Toprakların tarımsal değeri sınırlıdır. Aşınmanın fazla olması, taraçaların yapılmasını gerektirmiştir; iyi akaçlanmayan ovalar, iyileştirme çalışmalarının yapılmadığı yerlerde, bir sıtma yuvasına dönüşmüştür. Maden yatakları çeşitli, ama küçük ve dağınıktır (demir, kurşun, çinko, cıva, linyit, kükürt); kömür yatakları hemen hemen tükenmiştir; buna karşılık ülke, hidrokarbonlar ve hidrolik güç bakımından biraz daha zengindir. Nihayet İtalya, ormanların yok edilmesi sonucu toprak kaymalarının (*frane*'ler) felaketlere yol açan depremlerin sürekli tehdidi altındadır; öte yandan, çevre kirliliği de son yıllarda yeni bir felaket olarak ortaya çıkmaktadır.

nüfus ve kent koşulları

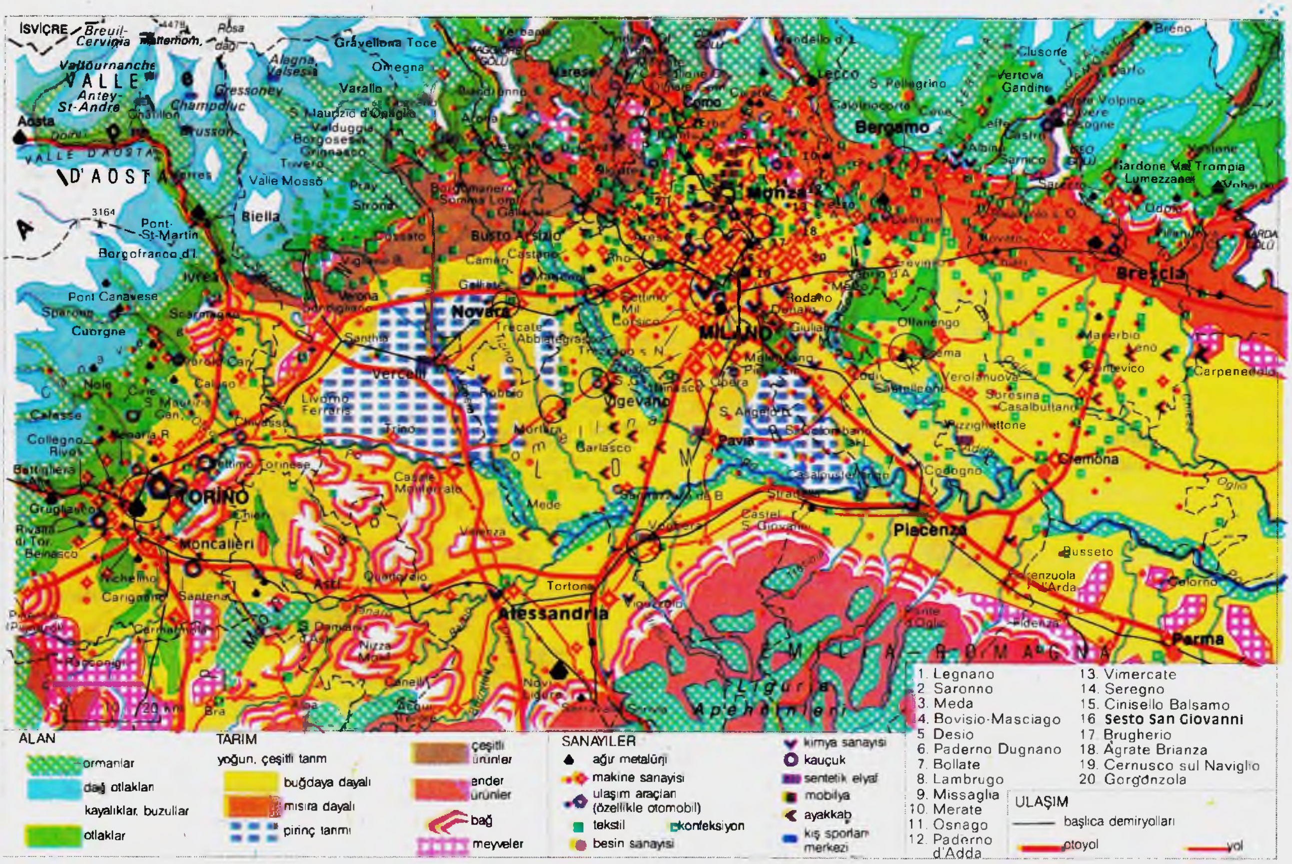
İtalya, nüfus bakımından AET'nin ikinci büyük ülkesidir. Nüfusu hızla artan aşırı kalabalık bir ülke olarak ün yapmıştır. Bu eskiden doğruydu; ancak 60'lı yıllardan başlayarak nüfustaki artış azaldı ve göç hareketleri değişim gösterdi. Gerçekten de doğal nüfus artışı çok yavaşladı. Yüzyıldan beri ölüm oranı düzenli olarak gerileyerek yılda ‰ 30'dan, 1990 yılında ‰ 9,3'e düştü (özellikle çocuk ölümlerinde iyice belirginleşti: ‰ 230'dan 1991'de ‰ 9'a). Ama aynı zamanda doğum oranları da azaldı; uzun süre yıllık oran ‰ 30'un üstünde kaldıktan sonra, sanayileşmiş ülkelerin ortalamasına (1989'da ‰ 8,6) yaklaştı. Bununla birlikte, ülkenin kuzeyiyle, daha yüksek bir doğurganlık oranını koruyan güneyi arasında bir karşıtlık bulunur. Bu değişiklikler giderek nüfusun yaşlanmasına yol açtı: 60 yaşını aşanlar ülke nüfusunun % 19,4'ünü, 15 yaşından küçükler % 17,8'ini oluşturmaktadır. İtalya nüfusu önemli göç akımlarıyla da karşılaştı. Ülke, uzun yıllar gerçek bir işçi deposu oldu. Ama artık değil. Uluslararası göçlerde de genel bir azalma görülmektedir. İtalyan birliği'nin kurulmasıyla Birinci Dünya savaşı arasında, milyonlarca italyan ülkeyi terk etti. Faşizmin frenlediği göç, savaştan sonra yeniden başladı (1946 ile 1978 arasında 3 milyon kişi göç etti). Ama göçler, daha çok Avrupa ülkelerine yönelikti. Ancak 1975'ten bu yana, yurda dönenlerin sayısı, göç edenlerin sayısını aşmaya başladı ve bu durum da birçok sorun çıkarmaktan geri kalmadı. İtalya'nın göç ülkesi olarak oynadığı rol yeni bir olgudur. İtalya, öteki Avrupa ülkeleri gibi, geri kalmış ülkelerden (başta Etyopya) gelen ve az nitelikli işlerde çalışan göçmenlerin giderek artan göçmen akımına kucak açmaya başladı. Ama nüfus coğrafyasının günümüzdeki en büyük özelliği, iç göçlerin bolluğudur. 1945'ten başlayarak güneyden kuzeye, kırsal kesimden kentlere doğru kitlesel bir akın oldu. İşsiz köylüler, Güney'deki kırsal kesimden başlayarak Roma'ya, Floransa-Prato-Livorno (Toscana'da) kümesine, daha çok da, Kuzey'deki kentlere, özellikle "sanayi üçgeni" Milano-Torino-Cenova'ya doğru gittiler. Sonuçta, güçlü bir kentleşme patlaması gerçekleşti. 20 yılda yaklaşık 5 milyon italyan toprağı bırakarak kentli oldu. İtalyanlar'ın % 65'i kentlerde yaşamaktadır (toplam 528 kentsel yığın yerleşmesi). Kent geleneği ve siyasal birliğin yakın zamanda gerçekleşmesi, kuşkusuz kent hiyerarşisinin, örneğin Fransa'dakinden daha dengeli olmasını açıklar. Güçlü bölgesel merkezlerin (Torino, Bologna, Floransa vb.) serpildiği İtalya topraklarında ulusal düzeydeki işlevler iki büyük kent arasında bölüşülür: siyasal başkent Roma ve iktisadi merkez Milano. Kentsel sistem, etkin, canlı, çoğunlukla bir mimarlık ve tarih kalıtıyla donanmış çok sayıda küçük kentle (cittadina'lar) tamamlanır. Kentleşmenin artması nedeniyle, bütün bu kentler, donanım ve konut yapımı zorunluluğuyla da karşılaşmışlardır.

ekonomi

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra İtalya, iki dönemli bir iktisadi evrim geçirdi: bun-

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER



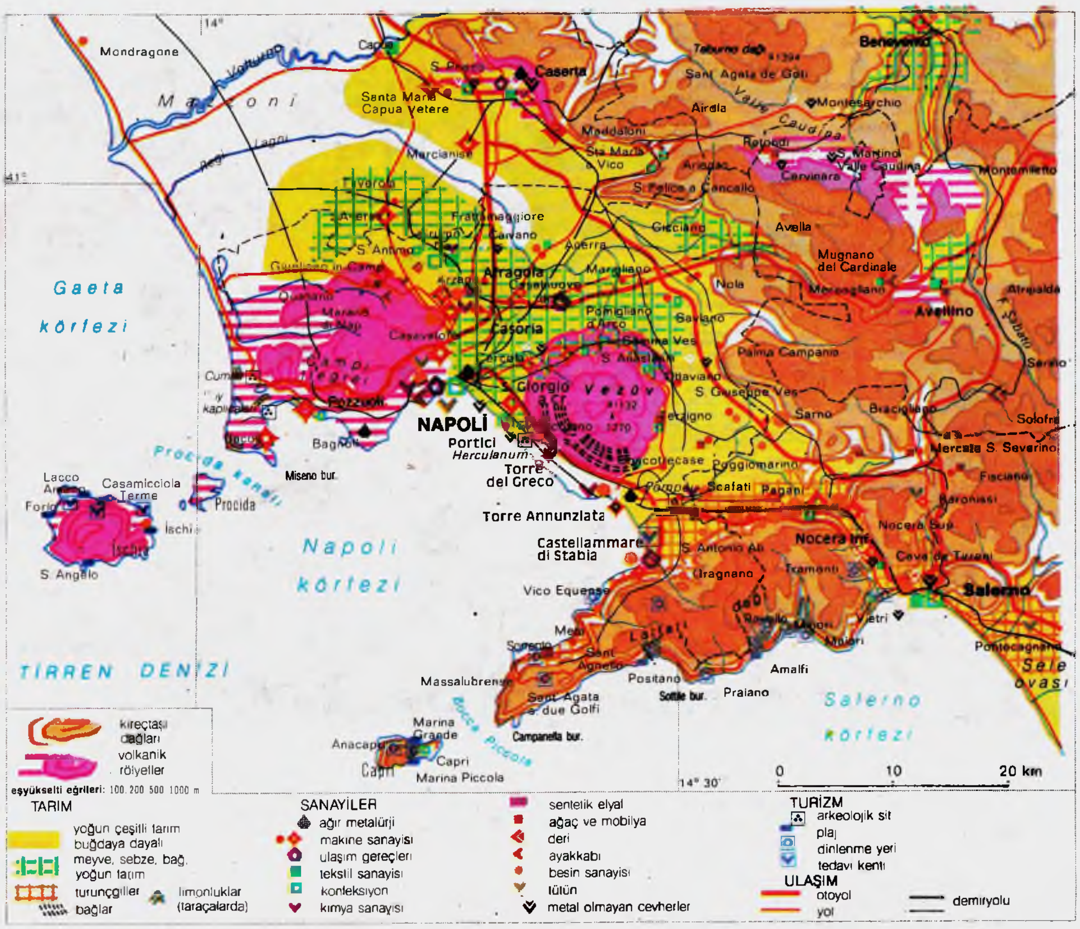


lardan biri, 1950'den 1963'e değin süren ve "ekonomik mucize" diye adlandırılan hızlı kalkınma dönemi; ötekiyse, bu dönemi izleyen iktisadi karışıklıklar ve bunalım dönemidir. Ülke baştanbaşa dağdağalı bir sanayileşme süreciyle sarsıldı ve bu süreç italyan toplumu üzerinde önemli yankılar uyandırdı. Okul süresinin uzatılması, emekli sayısının artması ve çalışan kadın oranının düşüklüğünü koruması nedeniyle etkin nüfus azaldı (üç İtalyan'dan yalnızca biri etkin durumdadır). Nüfusun bileşimi değişti. 1861'de çiftçiler etkin nüfusun % 70'ini oluştururken, bu oran 1951'de % 42'ye 1990'daysa % 10,5'e düştü. Sanayi kesimi çok gelişti; ama üçüncü kesim etkinliklerinin (toplam etkinliğin % 56,8'i) sürekli artışı karşısında gerilemeye başladı (etkin nüfusun % 32,6'sı). Başka sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi, bir "beyaz yakalılar" toplumu belirmeye başladı. Bunun yanı sıra tüketim (otomobil, televizyon, gezi) oranı yükseldi ve yeni davranış biçimleri doğdu (gelenekçi İtalya kaybolmaya yüz tuttu). Ama bu durum, işsizliği ve yoksulluğu ortadan kaldırmadı. Öyle ki, 1991'de işsizlerin oranı % 11,3'ü buluyordu. Bu evrim, savaştan sonra uygulanan bir iktisat politikasının sonucudur. İtalya, 1950'den 1963'e değin, bir yeniden inşa döneminden sonra, sürekli bir büyüme gösterdi; gayri safi milli hâsıla her yıl % 5 ile 7 arasında arttı. İtalyanlar sanayileşmek istiyorlardı; kullanılabilir işgücüne sahiptiler, ama sermaye bulmaları gerekiyordu. Onlar da yabancı sermayeye başvurdular, özel girişimcilere avantajlar sağladılar, devletten yardımda bulunmasını, altyapıları kurmasını istediler. Azami ölçüde dışsatım yapmak istiyorlardı; bu yüzden, sanayileşmiş ülkelere, özellikle Avrupa'dakilere satılmak üzere tüketim ve donatım mallarıı üretimine yöneldiler. Bir açık ekonominin bu meydan okuyuşu, sonunda meyvelerini verdi. Ama çok geçmeden üretim maliyetleri yükseldi, çünkü işgücü de zamlar elde etmekteydi. Fiyatlar arttı, enflasyon yeniden yükseldi. Başka ülkelerin rekabeti ortaya çıktı. Petrol bunalımı, rahatsızlığı büsbütün artırdı. O zaman, İtalyanlar, Güney'in zararına olarak Kuzey'e doğru fazla açıldıklarını, gerekli sosyal önlemleri vaktinde almadıklarını, bir iktisadi planlamanın yararlı olacağını fark ettiler. Ama yine de elde edilen sonuçlar çok önemliydi.

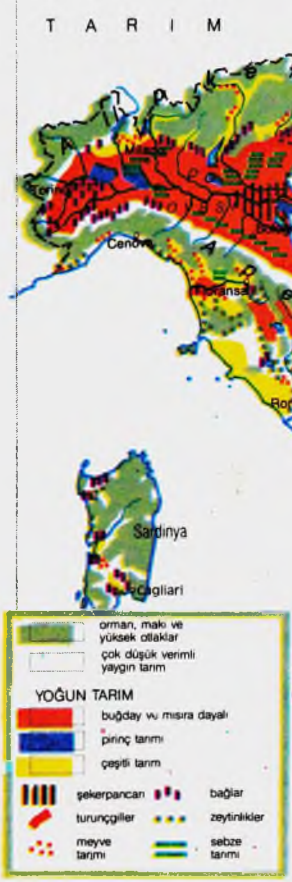
• *Sanayi.* 1960 ile 1990 arasında italyan sanayisi varlıklarını ve gücünü bir oranda artırdı ve böylece ülke, batı dünyasının kayda değer bir sanayi gücü durumuna geldi. GSMH'nin % 38,5'lik bir bölümü sanayi kesiminden elde edilmektedir. Geniş bir kamu kesimi, büyük özel şirketler ve sayısız küçük ve orta işletmenin yan yana gelmesinden oluşan üretim sistemi, çok özgün bir niteliktedir. Bu durum, milli sanayi sistemine esneklik ve etkinlik kazandırır. Kamu kesiminin temel özelliği, ulusallaştırılmış olan bir kesimden (elektrik) başka bir de İRİ (İstituto per la Ricostruzione İndustriale), ENİ (Ente Nazionale İdrocarburi) gibi, özel işletmeler biçiminde yönetilen ve birçok şirketi denetimi altında bulunduran güçlü kamu kuruluşlarını içermesidir. Özel kapitalizm, Pirelli, Olivetti, Fiat gibi bazı büyük firmalarca temsil edilir. Bu büyük birimlerin altında, gayet dinamik orta işletmeler yer alır ki, bunların arasında olağanüstü başarılı olanlar vardır: Prato'daki yünlü dokuma fabrikaları, Brescia'daki demir-çelik sanayisi, elektrikli ev eşyası üreticileri. Ayrıca, yaşamını türlü çarelere (kaçak işçi çalıştırma, vergi kaçırma, faturasız mal satma) başvurarak sürdüren bir "yeraltı" iktisadi kesimi de vardır. Özellikle tüketim dallarında etkinlik gösteren bu kesim, doğal olarak ucuz bir işgücü kullanarak, "resmi" üretim mallarına karşı dış piyasalarda "vahşice" bir rekabet yürütmektedir. Bu durum, en çok tekstil (konfeksiyon) ve deri işçiliği (ayakkabı) dalları için sözkonusudur.

Bu geniş bütün, 8 milyonu aşkın ücretliyi kapsar. En başta makine ve kimya sanayileri gelmek üzere, bütün sanayi dalları burada temsil edilmiştir. Hammaddesi az olan İtalya, bunu dışardan satın almak zorundadır. Enerji alanında, ülke son derece bağımlıdır. Küçük kömür yatakları (Aosta, Sardinya'da Sulcis) tükenmiş durumdadır. Sudan elde edilen elektrik (elektrik üretiminin % 21'i [toplam olarak yaklaşık 211 TWsa]), jeotermik enerji (% 2,5) ve nükleer enerji (% 6,6), hidrokarbürlerin yerini tutmaktadır. İtalya, Po ovasında (Ravenna gazı), Adriya denizi'nde, Sicilya'da (Gela, Ragusa petrolü) topraklarından metan (17 milyar m^3) ve petrol (yaklaşık 4,8 Mt) çıkarır. Buna karşın, petrol faturası çok ağırdır (dışalım 78 Mt). İtalyan demir-çelik sanayisi de hammadde dışalımına dayanır. Büyük merkezler Cenova, Piombino, Bagnoli (Napoli), Taranto ve Terni'dir. Demir dışı madenler Porto Marghera (alüminyum), Mori, Bolzano, Brescia'da işlenir. Makine alanında, egemen dal mekanik inşaattır: Torino (Fiat; Alfa-Romeo), Milano, Napoli, Modena'da otomobil (yılda 2,2 milyon); Milano'da motosiklet. Tarım araçları ve uçak yapımı fabrikaları Torino ve Varese'de, büyük tersaneler, Sestri Ponente, Cenova, Napoli, Ancona, Trieste-Monfalcone'de yer alır. Hassas mekanik ve elektromekanik büyük kentlere yayılmış durumdadır. Kimya sanayisinde, hidrokarbonların arıtılması en başta gelir. Bu konuda, İtalya Avrupa'da birinci sırada yer alır (arıtma kapasitesi yaklaşık 200 Mt'dur [gerilemesine karşın]). Ağır kimya sanayisi, Ferrara, Ravenna, Brindisi, Siracusa ve Gela'da kurulmuştur. Hafif kimya sanayisi, güçlü bir yapay ve sentetik elyaf kesimine sahiptir (Milano, Cesano Maderno, Varese, Casoria); kauçuk sanayisi, Pirelli firmasıyla Milano ve Torino'da etkinlik gösterir. Tekstil sanayileri günümüzde gerilemektedir: pamuk işçiliği Milano dolaylarında (Busto Arsizio, Gallarate), yün işçiliği Biella, Prato, Schio, Valdagno'da varlığını sürdürmektedir. Buna karşılık, giysi ve ayakkabı yapımı tam bir gelişme içindedir. Öteki sanayiler daha dar sınırlıdır: Pisa, Livorno, Milano ve Venedik'te cam işçiliği; mobilya yapımı

NAPOLİ BÖLGESİ



EKONOMİ



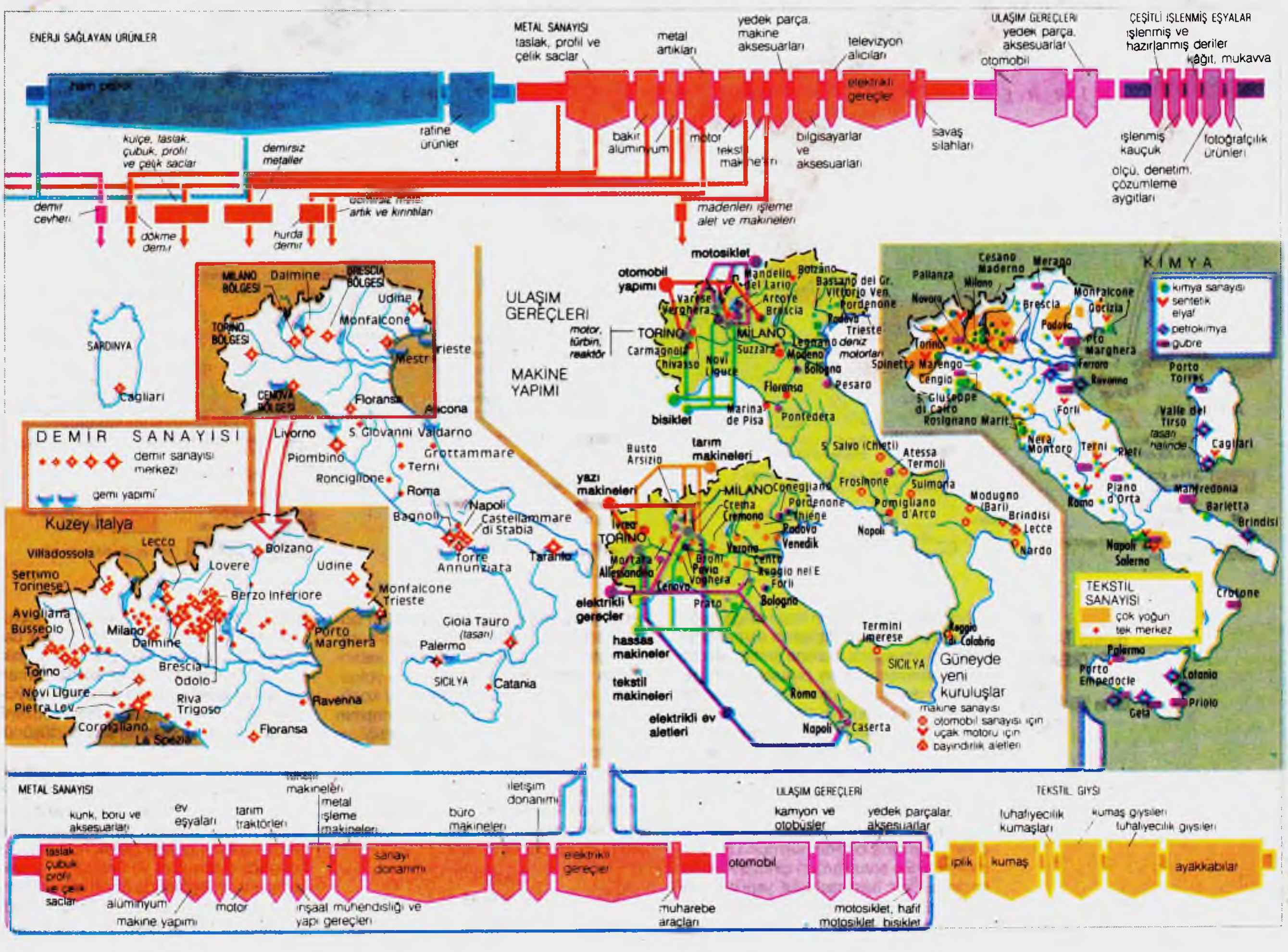


(Toscana, Brianza); kâğıt sanayisi (Fabriano); besin maddeleri sanayisi (un fabrikaları, şeker fabrikaları, endüstriyel şekerlemecilik). Her alanda Kuzey, Güney'e oranla üstün durumdadır.

• *Tarım.* Sanayi kadar parlak bir tablo sergilemez. Tarımsal üretimin değeri, GSMH'nın % 6 ya da 7'sini aşmaz. Bu durum, kısmen arkaik iktisadi yapıların bir sonucudur: parçalanmış ve çok küçük tarım işletmeleri (ortalama yüzeyi ancak 7 ha), toprakların eşitlikten uzak dağılımı. 1950'de yapılan tarım reformu, sınırlı ve eksik kaldı. Ama kırsal bölgeler yine de değişikliğe uğradı; makineleşme, gübre kullanımı arttı, besin sanayisiyle olan bağlar sıkılaştı. Buna karşın, tarım eskisi gibi açık vermeyi sürdürdü ve kırsal bölgelerden nüfus göçü sürdü. Bunun yanı sıra kültür sistemleri değişti. Tahıl ürünleri en önemli kültürler olarak kaldığı gibi bunların verimleri de arttı. Buğday (8 ila 10 Mt) her yerde ekilen bir tahıldır; pirinç (1,25 Mt) Piemonte ve Lombardia'da yetişir; gerçek bir yayılma gösteren tek tahıl, hayvan yemi olarak kullanılan melez mısırdır (6,5 Mt). İtalyan bağcılığı, dünya birinciliğini Fransa'nın elinden aldı; belli bir türde uzmanlaşmış bağların sayısı çoğaldı ve üretilen "chianti" gibi orta kalitenin iyisi şaraplar (60 Mhl) Fransa ile sıkı bir rekabete girdi. Liguria'da ve Güney'de toplanmış olan zeytincilik açıkça geriledi. Meyve ve sebze yetiştirilen alanlar genişledi. Elma, armut, şeftali Emilia, Veneto ve Campania'da bol miktarda yetiştirilmeye başlandı. Sicilya turunçgil bölgesidir (2,7 Mt kadar). Sebze konusunda Güney İtalya üstün durumdadır, çok çeşitli sebzeler üretilir. Bunlar arasında biber ve patlıcan (Campania), soğan (Emilia, Campania) ve daha çok da domates (Emilia, Campania) üretimi ön planda yer tutar. Liguria'nın çiçekleri, Veneto'nun sanayi ürünleri tarımı (şekerpancarı ve yağlı bitkiler) dar alanları kaplar. İtalya hiçbir zaman büyük bir hayvan yetiştirici ülke olamamıştır ve şimdi de dışarıdan geniş çapta et satın almayı sürdürmektedir. Yem üretimi, büyük bir sürüyü beslemek için yetersizdir. Büyükbaş hayvancılığın (8,7 milyon baş) 2/3'si Kuzey İtalya'da yapılır. Süt ve ete dönük bir hayvancılıktır bu ve iyi nitelikli bir peynir üretimine hammadde sağlar. Küçükbaş hayvancılıksa (12,8 milyon baş) Güney'de, özellikle Sardinya'da toplanmıştır (toplam miktarın % 72'si). En önemlisi, kümes hayvancılığıyla domuz (9,3 milyon baş) üreticiliği, şarküteri kesimine bağlı sınai bir hayvancılık olup en başta Emilia -Romagna bölgesinde yapılır. İtalya, aynı zamanda kereste dışalımcısıdır, çünkü ulusal ormanlar çok yoksullaşmıştır. Balıkçılık, daha çok kırsal yaşama bağlı bir etkinliktir. Kıyı boylarının uzunluğuna karşın, balıkçılık ulusal ekonomide az bir ağırlık taşır, çünkü Akdeniz fazla balıklı bir deniz değildir Av miktarı hiçbir zaman yılda 400 bin t'u aşmaz ve bunun yarısı Adriya denizi'nden elde edilir. Bazı deniz ürünleri yetiştiriciliklerine de rastlanır (Napoli, Taranto). Balıkçılık, ulusal gereksinimi karşılamaktan uzaktır.

• *Üçüncü kesim etkinliklerindeki artış.* Bu artış, 1970'ten bu yana ekonominin dikkate değer bir olgusunu oluşturdu. Sözkonusu kesim çok çeşitli öğeleri içerir. Resmi dairelerin, bankaların, hizmet şirketlerinin elemanları fazlasıyla çoğaldı. Ticaret, ulaşım ve turizm alanlarında da aynı artış görüldü. Ulaşım konusunda İtalyanlar görülmemiş ilerlemeler gösterdiler. Ağır işleyen ve kötü dağıtılmış olan demiryolu ulaşımı doyurucu bir biçimde modernleştirilmedi, çünkü daha çok karayollarına ve özellikle de otoyollara özen gösterildi. 1950'den 1990'a değin otoyol ağı 500 km'den 5 900 km'ye çıktı. Yer yer gerçek birer teknik harikası olan bu otoyollar, İtalya'yı komşu ülkelere bağlayan karayolu tünelleriyle (Mont-Blanc, Grand-Saint -Bernard) tamamlandı. Karayolları ağının geri kalan bölümü de düzeltildiyse de Kuzey-Güney dengesizliği varlığını sürdürdü. Deniz taşımacılığı önemini korudu. Deniz trafiğinin aşağı yukarı % 15'i ülke kıyıları boyunca yapılan ticari taşımacılıktan oluşur; gerisiyse uluslararası gidiş gelişler olup bunda hidrokarbonlar taşımacılığının payı çok büyüktür. Belli başlı limanlar Cenova, Trieste, Augusta, Taranto ve Venedik'tir. Uçak taşımacılığı, yolcu trafiğinde korkulacak bir rakiptir. Havacılık etkinliği, 20 yılda 10 kat artmıştır. En işlek havalimanları, Roma-Fiumicino ile Milano -Linate'dir.

Ulaştırma sistemi, turistik etkinliğin etkili bir müttefikidir. Uzun zamandır İtalya'da uluslararası bir turizm geleneği vardı; ama, 50'li yıllarda turizmin kitlesel bir gelişme gösterdiği görüldü. 1932'de, yabancı ziyaretçilerin sayısı 2 milyondu; 1950'de bu sayı 5 milyona çıktı, 1970'li yıllarda 18 milyona fırladı. 1989 yılında 34 milyona ulaştı. Turistler arasında Almanlar çoğunluktadır, onları Amerikalılar ve Fransızlar izler. Çekici birçok turizm kaynakları vardır. Tarihi, kültürel ve dini turizme (Pompei, Venedik, Roma, Floransa, vb.), dağ turizmiyle deniz banyoları turizmi de eklenir: Venedik ve Adriya kıyıları (Rimini, İesolo), Liguria'da çiçekler Riviera'sı (İmperia, San Remo), Alpler'in eteklerindeki göllerin kıyıları (Como, Bellagio, Stresa), Dolomitler (Cortina d'Ampezzo). Sicilya dışında, ülkenin güneyi turistlerce daha az ziyaret edilirse de geleceği çok parlak görünmektedir. Burada, Sardinya'daki Costa Smeralda'nın kalkındırılması gibi, gözalıcı çalışmalara girişilmiş bulunmaktadır. Yabancı turizmin, sayıları 40 bi-



ni bulan otel ve hanla çeşitli ticaret kollarına ekonomik katkısı çok büyüktür: bu katkının 30 yılda (1950-1980) 40 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Bu arada, bir başka turizm daha gelişmiştir. Bu, İtalyanlar'ın kendi yaptıkları turizmdir. Bu sayede başka bölgelerin de turistik bakımdan değerlendirilmesi olanağı sağlandı. Bu tür bir etkinliğin ticaret üzerindeki etkileri kendini açıkça gösterir. İtalya'nın ticaret mekanizması son derece gelişmiştir. Her şeyden önce, gayet yaygın bir perakende ticaret ağı vardır. Küçük tüccarların sayısı çok fazladır; bu da, bazen istihdam düşüklüğünü maskeleyici bir rol oynar. Bu küçük ticaret, güçlü ticari şirketlerle bütünleşmiş büyük mağazaların alıp yürümesi karşısında artık geride kalmıştır. Ticaret aynı zamanda uluslararası boyutlara da sahiptir; çünkü İtalya dünyaya açılma politikası uygulamıştır. Ülkenin dış ticaret dengesi açık vermektedir, çünkü italyan dışsatımcılarının ticari atılganlıklarına karşın, dışalım dışsatımı aşmaktadır. İtalya, giyim eşyası, makine üretimi ve otomobil konularında dış piyasaları ele geçirdiyse de, hidrokarbonlar, hammaddeler ve besin maddeleri satın almak zorundadır. Alışverişlerinin hemen yarıya yakın bölümünü Avrupa topluluğu ile yapar. Ticaret açığını, ödemeler bilançosunda, turizmden ve yabancı sermaye yatırımlarından elde ettiği gelirlerle kapatır.

• *Sorunlar.* İktisadi bunalım, bazı özel yapısal sorunlarla birlikte hükmünü sürdürmektedir. Bu sorunlardan birincisi ekonomideki ikiliktir: kesimsel ikilik; yani çok modern kesimlerle geri kalmış kesimlerin bir arada bulunması ve bölgesel ikilik, yani Kuzey-Güney karşıtlığı. Birbiri ardınca gelen hükümetlerin hiçbiri "güney sorunu"nu çözemedi. Ama, 1950'de kurulan Cassa per il Mezzogiorno'nun (Güney sandığı) yine de önemli bir etkisi oldu. Başlangıçta, tarım reformuna ve altyapılar kurulmasına yönelik olan Sandık, 1957'den başlayarak bir sanayileşme politikası izledi. Elde edilen sonuçlar küçümsenemez. Güney'de bir kımıldama oldu. Ama, yine de gerçek bir ekonomik kalkışa geçişten söz edilemez. Güney'de kişi başına düşen gelir miktarı, milli gelir ortalamasının açıkça altındadır, sanayinin ekonomideki payı sınırlıdır, Kuzey'den gelen işletmeler her zaman istihdam yaratıcı olmamakta ve bazen "çöl ortasında kurulmuş katedraller"e benzemektedir. İleri adımlar atıldığı kesin olmakla birlikte, daha yapılacak çok şeyler olduğuna da kuşku yoktur. Bir başka ağır sorun da ülkenin yönetilmesi işidir. Devlet, şimdiye dek, kendi yönetimiyle ülkenin geri kalan bölümü arasında uyumlu bir bağlantı kuramamıştır. 1970 bölgesel reformu, vatandaşları yönetimlerine yaklaştırma yolunda bir deneme olmuştur. Ama bu konuda elverişsiz bir durum vardır: donatımın (öğretim, sağlık işleri, adalet) geriliği ve yerel toplulukların mali güçsüzlüğü. Hükümet bakımından, bunalımlar ve baskı gruplarının oyunları, etkili olmayı güçleştirmektedir. İtalya çoğu kez *sottogoverno* (gizli yönetim) ve *malgoverno* (kötü yönetim) ülkesi olarak tanıtılır.

TARİH
Antikçağ

Yenitaş döneminde, Güney'de cardium* kültürü yaygınlaşırken, Kuzey'de Lagozza* kültürü gelişti (2800'e doğru). Yörede askosların bulunmuş olması, Balkanlar ve Anadolu ile ilişki kurulmuş olduğunu göstermektedir. Gaudo ve Rinaldone* kültürlerinin belirmesiyle Megalitik uygarlığı Bakırtaş çağı izledi. Tunç çağı K.'de Unĕtice kültürünün, daha sonra da kampana* çömlekleriyle belirginleşen Remedello kültürünün izini taşır; buna karşılık Güney'de, Sardinya'da nuraghi*nin (nuragheler) yaygınlaştığı görülür. Apennin kültürü Kuzey'de Tunç çağının sonlarına dek sürer, kıyılardaysa palafitta*'lar (ya da Terramara*) Ege ve Mykenai* kültürlerinden etkilenir. Tunç çağının sonunda, 1200'e doğru, Orta İtalya'da, madenciliğin gelişmesiyle birlikte, yeni bir ölü yakma riti ortaya çıkar; bu riti uygulayanlar, daha sonra Etrüskler'in yerleşeceği topraklarda yaşayan önvillanova uygarlığı ve Villanova* halkı ile, İ.Ö. VIII. yy.'da Po ovasında yaşayan, Este* kültüründen topluluklardır. Bölgedeki yerleşimde büyük değişiklikler olmadan, Ölü gömme ve yakma ritleri zaman zaman bir arada, zaman zaman art arda sürer, bu dönemde büyük istila dalgalarından çok, ülkeye düzenli olarak Hint-Avrupalılar'ın sızdığı düşünülür.

Villanovalar Campania'da, özellikle Picenum önlerinde, Picenteler'in direnişiyle karşılaşarak dururlar; Orta İtalya'da yaşayan Sabelli halkının da Picenteler'den geldiği sanılır; bunlar gerek Adriya kıyısı boyunca (Marrucini ve Frentani), gerekse Apennin dağlarında öbeklenirler (Aternus vadisinde Vestinler ve Peligni; Fucino gölünde Marsi; Yukarı Anio'da Sabini;





solda
BİZANS İTALYASI VE LOMBARDİA
sağda
XII. ve XIII. YY.'DA İTALYA

Basilicata'da Samnitler, Lucanialılar, Calabria'da Brutti halkı). Ayrıca Aequi, Hernici, hatta belki Volsci, hem Umbrialılar, hem Sabelli ile akraba özellikleri gösterir, ama bu gruplardan birine kesinlikle bağlanmaları olanaksızdır. Onlar gibi "İtalyot" adıyla anılmakla ve yarımadaya demiri getirmiş olmakla birlikte, gene de Villanovalılar'dan ayrılırlar.

Öte yandan, İllyrialılar'ın, büyük göç dalgalarıyla Adriya kıyıları kalabalıklaşır; Messapialılar, Apulia'da yaşayan İapigi halkı (Daunialılar, Peucezi ve Salentini), Liburni ve Venetler. İtalya'nın iskânı iki topluluğun daha eklenmesiyle tamamlanır; en çok genişledikleri dönemde Po ovasından Campania'ya uzanan bölgeleri denetim altına alan, ama Adriya kıyısına hiç ulaşamayan Etrüskler (ortaya çıkışları İ.Ö. VIII. yy., en parlak çağları İ.Ö. VI.-V. yy.) ve İ.Ö. VIII. yy. başlarında (Cumae'nin kuruluşu) itibaren Taranto'dan Campania'ya kadar İtalya'nın güney-doğu kıyılarını yavaş yavaş ele geçiren Yunanlar (→ BÜYÜK YUNANİSTAN.) İ.Ö. V. yy.'da Keltler ülkeyi istila ederek Etrüskler'i boyunduruk altına alır ve Roma'ya kadar ulaşırlar (İ.Ö. IV. yy.'ın başı), sonra Gallia Cisalpina olarak adlandırılan bölgeye çekilirler, geride Etrüskler ve Yunanlılar ile Sabelli ve Ausonlar'ın (Volturnus'un K.'inde), Oenotri (Bruttium'un B.'sında) ve Sikullar'ın ataları oldukları sanılan Latinler kalır.

Değişik kültürlere bağlı olan bu topluluklar arasındaki rekabet birçok kez silahlı çatışmaya yol açtı. Bilinen ilk savaşlar Etrüskler ile Yunanlılar arasında oldu. Phokaialılar'ın tehdidi karşısında Yunanlılar Kartacalılar'la anlaştılar ve Massalia'nın filosunu Alalia'da yok ettikten sonra (İ.Ö. 540-535'e doğr. Korsika'da), Sicilya ve Sardinya'nın denetimini Pönler'e bıraktılar, kendileri de Korsika'ya yerleşerek İtalya'ya göz diktiler. Cumae'yi almalarına (İ.Ö. VI. yy.'ın sonu) karşın, G. yönündeki ilerlemeleri Cumae yenilgisi (İ.Ö. 524) ve Latinler'in topluca ayaklanmaları üzerine durdu.

İ.Ö. V. yy.'ın ortalarında, tarım yapılan ovalarda yaşayan yerleşik halk ile çoban göçebe topluluklar arasındaki sürtüşme, Sabelli halklarının Apennin dağlarından inerek Osk devletini kurmalarıyla yeniden canlandı. İ.Ö. V. yy.'da Po ovasında, Ligürler ile Venetler arasına yerleşen Galyalılar'ın İ.Ö. IV. yy.'ın başlarında yarımadaya art arda akınlar düzenlemeleri üzerine Etrüskler'in gücü hayli sarsıldı.

Roma* bu olaylardan yararlanarak yarımadayı yavaş yavaş ele geçirdi (İ.Ö. IV. -II. yy.). Çok sayıda topluluğun yaşadığı dar sayılabilecek bir toprak parçası üzerinde, yenilenlere tanınan yasal statülerin farklılığını iyi kullanarak bir birlik sağlamayı başardı. Yenen tarafın dili olan latince, giderek düşünceyi anlatmanın tek aracı durumuna geldi

Bununla birlikte, bölgesel özellikler uzun süre silinmedi, özellikle İkinci Pön* savaşı sırasında, ayrılıklar büsbütün güçlendi; bu dönemde İtalyotlar ve Yunanlılar Roma karşısında en azından kuşkulu bir yansız tutum benimsediler. Roma'nın geniş bir *ager publicus* (kamu toprakları) oluşturmak için müttefiklerinin geniş topraklarına el koyması İtalyanlar arasında daha da büyük bir hoşnutsuzluğa yol açtı. Caius Gracchus (121) ile yarımada halklarına yurttaşlık hakkı verilmesini vaat etmiş bulunan Livius Drusus'un (91) öldürülmelerinin yarattığı düş kırıklığı bütün İtalyanlar'ın ayaklanmasına yol açtı; İtalikler savaşı ya da toplumsal savaş (İ.Ö. 91 -89) Roma'yı, latin sitelerine ve müttefikleri olan İtalikler'e ve böyle bir istekte bulunan bireylere tam yurttaşlık hakkı vermek zorunda bıraktı. Transpadana Galyalıları, Sezar sayesinde, İ.Ö. 49'da tam yurttaşlık statüsüne kavuştular. Philippoi savaşı'nın (42) ertesinde, Octavianus Gallia Cisalpina'yı İtalya'ya kattı, ülkenin sınırları böylece Rubico'dan Arsa'ya ve İtalyan Alpleri'nin en yüksek noktasına kadar ulaştı.

Augustus bundan sonra iç savaşların izlerini silmeye çalıştı: güvenliği yeniden sağladı, karayolu ağını onardı, kentleri büyütüp güzelleştirdi. Buna karşılık, iktisadi alanda, büyük fetihlerin ertesinde başlayan toprak çoraklaşması, yabancı buğday akınıyla hızlandı; bu durum zaten askerlik hizmetlerinin uzunluğundan ötürü büyük borç yükü altında bulunan küçük toprak sahiplerinin yıkımına yol açtı. Artık kazanç getirmez olan tahıl tarımının yerini bağcılık ve zeytincilik aldı; özellikle Orta ve Güney İtalya'da, romalı büyük toprak sahiplerinin *latifundia*'ları çerçevesinde küçükbaş hayvanlara ayrılmış otlaklar ve boş araziler yaygınlaştı.

Öte yandan, imparatorluğun genişlemesiyle ticaret eksenleri yer değiştirerek *limes* (sınırlar) çevresine aktarıldı; liman olanaklarını büyük çabalarla artırmış olmasına karşın, yarımadanın taşralaşmasıyla, İtalya iş merkezi olmaktan çıktı. Hadrianus, Marcus Aurelius ve III. yy.'da hüküm süren imparatorlar yarımadaya yönetimce elkonulmasını hızlandırdılar. Diocletianus artık yönetici kadro da asker de çıkaramayan İtalya'yı bir diocesis çevresinde toplanan sekiz bölgeye ayırdı; Constantinus ise yarımadayı vergi ödemekle yükümlendirilen annona İtalya'sı (Milano) ve Roma'ya bağlı eyaletler (Roma, yarımadanın güneyi ve adalar) olmak üzere ikiye ayırdı. Bu dönemde, iktisadi bakımdan tükenmiş, siyasal açıdan yalnız kalmış olan İtalya'da, Roma, Augustus ve zafer sunağı'yla simgelenen pagan Roma'dan yana olanlar, hıristiyanlığa karşı son bir savaşa giriştilerse de başarısızlığa uğradılar: uzun süre zulüm gören hıristiyanlık, IV. yy.'da papalığın beşiği durumuna gelen Roma'da ve aziz Ambrosius'un imparator Theodosius'a isteklerini kabul ettirdiği Milano'da zafere ulaştı.

Batı İmparatorluğu'nun sonu ve Ortaçağ'ın başları

• *Akınlar ve Roma çağının sonu (395 -477).* Theodosius'un ölümüyle (395) Batı İmparatorluğu, o zamanlar on bir yaşında olan oğlu Honorius'a kaldı, o da ordu komutanı Stilicho'nun (öl. 408) koruması altına verildi. Akıncı kavimlerin istilasına uğrayan Batı İmparatorluğu, İtalya topraklarıyla sınırlı kaldı. İtalya da Alarik'in Gotlar'ının saldırısına uğradı, Alarik 410'da Roma'yı ele geçirdi. 452'de Attila'nın yönetiminde Hunlar İtalya'ya yürüdüler ve haraç ödeme sözü almadan çekilmediler. 455'te Geiserich'in Vandallar'ı Roma'yı yağmaladı. İmparatorluğun bu son yıllarında gerçek bir gücü bulunmayan birçok imparator birbirini izledi; 456'dan 472'ye değin gerçek iktidar, ordu komutanı Ricimer'di. 475'te Attila'nın eski yazmanı Oreste, oğlu Romulus Augustulus'u tahta çıkardı: ordu komutanlarından Odoaker, birliklerini ayaklandırdı ve Oreste'yi öldürttü (476). Onun yerine de Batı imparatoru olarak hiç kimse geçmedi.

• *Theodorich'ten Lombardlar'a kadar (489-568).* Ostrogotlar'ın kralı Theodorich 489'da, Doğu imparatoru Zenon'dan İtalya'yı yönetme yetkisini aldı, Odoaker'i öldürttükten sonra (493) ülkenin mutlak hâkimi oldu. Theodorich, Kuzey'in zengin topraklarında yerleşmiş bulunan Gotlar ile Roma uygarlığı arasında denge kurmaya çalıştı, hatta imparatorluk kurumlarını ve eski yönetim çerçevesini (siteler, eyaletler) koruyarak Roma'yı canlandırmayı denedi. Bu arada, bir merkezleşme eğilimi doğdu. Theodorich'ten sonra başa geçenler, Bizans'ın ülkeyi yeniden fethetmesini (535-553) önleyemediler; bununla birlikte, Iustinianos'un komutanı Belisarios'un bu girişimi güçlü got komutanlarının (Totila) direnişiyle karşılaştı. Sonunda İtalya Konstantinopolis'ten yönetilen bir Roma ili olarak yeniden imparatorluğun bir eyaleti durumuna geldi.

• *Lombardlar ve Bizanslılar (568-774).* Ama, 568'de, zayıflamış olan Bizanslılar'ın durduramadıkları Lombardlar Kuzey İtalya'ya yerleşerek yarımadanın birliğini bozdular. Bir iç savaş döneminden sonra, VI. yy.'ın sonunda monarşiyi yeniden kurdular. VII. yy. başında, katolik dinini benimsediler. İtalya'da, Ravenna'daki eksarhın yetkisi altında bulunan dükler tarafından temsil edilen bizans basileus'u, Lombardia bölgeleri arasında kalan topraklarda egemenliğini bir ölçüde korudu.

Ancak, Bizans'ın kendine özgü, sonu gelmez din kavgaları ve ayaklanmalar, Ravenna eksarhlığını zayıf düşürdü. Lombardia kralı Aistolf 751'de Ravenna'yı kolayca ele geçirdi, sonra Roma halkından vergi istedi. Papa Stephanus II, Kısa Pépin'den yardım istedi (753), o da Aistolf'u eksarhlığı kendisine vermeye zorladı, sonra bu toprakları papaya bağışladı (756). Bu bağış, XIX. yy.'ın ikinci yarısına değin yarımadanın ortasını elinde tutan Kilise devletinin çekirdeğini oluşturacaktı. Aistolf'un yerine geçen Desiderio (756-774) tarafından tehdit edilen papa Adrianus I, Charlemagne'dan yardım istedi (773).

• *Karolenj döneminde İtalya (774-962).* Charlemagne Desiderio'yu yenince kendini Lombardlar'ın kralı ilan etti ve 800'de Roma'da papa Leo III'ün elinden taç giydi. Oğlu Pépin'e İtalya kralı unvanını verdi. Krallığın yönetiminde doğu etkileri Franklar'ınkinden ağır basıyordu. Doğu ile ticaret sürdü, bu arada Venedik doğu mallarını kendi tekelinde topladı ve İtalya'da kent yaşamı önemini korudu.

IX. yy.'da, İtalya Normanlar'ın, en çok da Sarazenler'in akınlarıyla karşı karşıya kaldı; 827'de Sicilya'yı fethe başlayan Sarazenler 846'da Roma'yı yağmaladılar. Charlemagne İmparatorluğu'nun paylaşılmasından (843) sonra İtalya ilkin Lotario I'in, ardından Louis II'nin topraklarına katıldı. Yeni doğan derebeylik ve onun baş özelliği olan siyasal bölünmüşlük geleneksel güçleri yok etti. Roma'da papalık soyluların denetimine girdi. İtalya tahtı ve imparatorluk unvanı Sarazenler'i ya da Macarlar'ı geri püskürtmeyi başaramayan derebeyleri arasında çekişme konusu oldu. G.'de, Benevento dukalığı, müslümanlarla anlaşmaktan çekinmeyen rakip prenslikler arasında paylaşıldı. Bizanslılar'sa, Sicilya yitirilmiş olmakla birlikte, yarımadanın ucunda durumları henüz sağlamdı.

İmparatorluk İtalyası (962-1266)

Germanya kralı Otto I, İvrea markisi Berengario'yu tahtından indirerek Roma'da papa Johannes XII'nin elinden imparatorluk tacını giydi (962). Böylece İtalya'nın yazgısını Almanya krallarınınkine bağlayan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu doğdu. Otto I, derebeylik düzeninin yaygınlaşmasına izin verdiyse de Roma kilisesi'ni koruması altına aldı, papaları dilediği gibi seçip görevden aldı, piskoposlara din dışı görevler verdi. Buna karşılık, Yunanlılar'ı İtalya'dan uzaklaştırmaktan vazgeçmek zorunda kaldı. Otto I'den sonra, Germanya krallarının çoğu İtalya'ya giderek kendilerini imparator ilan ettirmek sevdasına düştüler. Papalık imparator boyunduruğundan Roma soylularının boyunduruğuna, Roma soylularının boyunduruğundan imparatorluk boyunduruğuna geçip durdu. Din sömürüsü (simonia) ve nicolausçulukla mücadele eden seçkin hristiyanlar bağımsız bir papalığa dayanmak istiyorlardı. Puglia ve Calabria üzerindeki egemenliğini kabul ettiği (1059) Norman Roberto Guiscardo'nun ve Toscana markisinin desteğini alan papa Nicolaus II, Germanya kralının papa seçimi üzerindeki denetimini kaldırdı.

Papa Gregorius VII'nin reformcu girişimleri, Papalık'ı yeniden denetime almak isteyen Heinrich IV'ün politikasına ters düştü ve Rahip atama kavgası diye adlandırılan çekişmeye (1075-1122) yol açtı. Canossa olayından (1077) sonra bir kez



LODİ BARIŞINDAN (1454) SONRA İTALYA

daha aforoz edilen Heinrich IV, Clemens III'ü papa seçtirdi ve (1080) Roma'yı ele geçirdi, Gregorius VII, kendi vasalı Roberto Guiscardo'nun yardımıyla kaçabildi. Kavga ancak Heinrich V döneminde (1106-1125) son buldu; 1119-1124 arasında papa olan Calixtus II, imparator Heinrich V ile Worms'ta, imparatorun asa ve yüzükle taç giymekten feragat etmesini içeren bir konkordato imzaladı (1122). Kısa bir süre sonra toplanan Laterano ilk konsili (1123), Papalık'ın imparatorluğa karşı kazandığı zaferi onayladı. Gene papa kendi devletine tümüyle egemen değildi: Romalılar birçok kez başkaldırdı.

X. yy.'daki karışıklıklardan sonra, imparatorların yarımadada oturmaları ülkeyi biraz olsun sakinleştirdi. Roberto Guiscardo Sicilya'yı müslümanlardan aldı (1061-1091). Pisa ve Cenova, Sarazenler'i Tirren denizi'nden uzaklaştırdılar ve Haçlı seferlerinden yararlanarak müslüman Doğu ile hıristiyan Batı arasındaki ticaret tekelini ele geçirdiler; böylelikle Konstantinopolis ile ilişkilerin tekelini elinde tutan Venedik'in rakibi durumuna geldiler. İç kesimlerdeki Treviso, Brescia, Cremona, Pavia kentleri, karayolu kavşaklarındaki konumlarının yardımıyla, büyük ticaretin canlanmasından yararlandılar. Sanayi her yanda az çok gelişti (Lucca'da ipek, Milano'da yün). Bankacılık Lombardlar'ın (Asti, Chieri, Novara, Piacenza) ya da Papalık devletinin maliyesini işleten Sienalılar'ın uzmanlık alanı durumuna geldi. Kentler işlerini daha iyi yürütebilmek için derebeylik yetkesinden kurtulup komün kurumları oluşturdular.

Daha XI. yy.'da tüccar sınıfı kentin efendisi durumunda bulunan piskoposlara karşı mücadeleye girişti ve onların gücünü yok etti: büyük derebeylerinin keyfi yönetiminden kurtulmak isteyen küçük soylular ve Patarino halk partisi de bu mücadeleyi destekledi. Bundan sonra kentler, küçük soylular ve tüccarlar arasından bir yıl için seçilen meclislerce yönetildi. Yalnızca Venedik'te egemenlik toplumda sonradan yükselenlere kapılarını kapayan bir soylu sınıfın elinde kaldı. Yarımadanın G. yarısında Ruggero II Norman devletlerini birleştirerek kendini Sicilya kralı ilan etti (1130), kurduğu mutlak ve bürokratik monarşi yönetiminde Amalfi gibi kentler bağımsızlıklarını ve ticaret etkinliklerini yitirdiler. Buna karşılık, Sicilya adası Akdeniz denizciliğinin başlıca uğrak yeri durumuna geldi.

Friedrich Barbarossa'nın seçilmesi (1152-1190) İtalya'da Kilise ile İmparatorluk arasındaki mücadeleyi yeniden başlattı. Friedrich Roma ve Papalık devletleri üzerindeki haklarını saydırmak istedi ve Papalık'ın vazgeçilmez müttefiki Sicilya norman krallığı'nı fethederek İtalya'yı birleştirmeye çalıştı. Papa Alexander III Lombardia kentleri birliğini destekledi, birlik Barbarossa'yı yenmeyi başardı (Legnano, 1176). İmparator, Venedik (1177) ve Konstanz (1183) anlaşmalarıyla krallık haklarından vazgeçer gibi gözüktüyse de yerel çekişmelerden yararlanmaya ve imparatorluk yanlısı bir parti kurmaya yönelik bir siyaset izledi, artık herkesin kendisine karşı birleşmeyeceğinden emindi. Barbarossa'nın oğlu Heinrich VI (1190-1197), Sicilya kraliçesi Costanza ile evlenerek Norman krallığı'nı ele geçirmeyi başardı (1194). Ancak zamansız ölünce, oğlu Friedrich II'ye ancak Sicilya krallığı'nı bırakabildi; ama krallık, eyaletleri saran imparatorluk güçlerinin çemberini kırmayı amaçlayan papa Innocentius III'ün korunması altındaydı. Papa, tacı Otto IV'e verdi, o da ilk iş olarak Sicilya'ya saldırdı ve Kilise devletine elkoymaya kalkıştı. Innocentius III sonunda imparatorluk tacını, bir vârisi olur olmaz devletlerini ayırmaya söz veren genç Friedrich II'ye vermek zorunda kaldı (1212). Ancak Friedrich II de kendisinden önceki imparatorların siyasetini izleyince İtalya'nın büyük bölümünde iç savaş sürdü.

Her kentte, imparator yanlısı Ghibellinolar ile papa yanlısı Welfeler karşı karşıya geldi. Her şeyden önce italyan olan Friedrich II, kendini Sicilya krallığı'nın yönetimine ve İtalya'nın birleştirilmesine adadı, ama papanın düşmanca tutumu karşısında başarılı olamadı. Evlilik dışı oğlu Manfredi, krallığı elinde tuttu (1258-1266) ve Ghibellinolar partisine dayanarak İtalya'nın öteki kesimlerine de el attı (Montaperti, 1260). Papalık'ın sadık bir vasal olarak kalır umuduyla yardıma çağırdığı Anjoulu Carlo, Manfredi'yi (1266'da Benevento'da) ve taht üzerinde hak iddia eden ghibellino yanlısı Konradin'i (1268) birbiri ardından yenip öldürdü. Sicilya'nın yeni kralı, welfe partisinin desteğiyle Roma'ya ve İtalya'nın büyük bölümüne egemen oldu.

komün uygarlığı

Komünler ve kentler XIII. yy.'da bağımsızlıklarını pekiştirerek Avrupa kültürünün ve iktisadi yaşamının merkezleri durumuna geldiler. Yarımadanın büyük limanları yoğun bir ticaret etkinliğine sahne oluyordu. Eski yunan imparatorluğunun topraklarında Venedik ve Cenova kolonilerinin oluşturulması, Cenova, Floransa, Venedik ve Milano'da servet birikimine olanak sağladı. İmparatorluk ile Papalık arasındaki siyasal çatışmalar, önemli iş dallarını ellerinde tutan büyük tüccarlar ile ikincil mesleklerle uğraşan ve meclislere katılmak isteyen halk arasındaki rekabeti körükledi: bu mücadeleler sonunda, konsüller meclislerinin yerini çoğu zaman kentin "senyörü" durumuna gelen bir "podesta" aldı. Paralı askerlerden bir ordu kurmayı başaran podesta'lar birer condottiero oluyor, böylece gerçek hanedanlar oluşturabiliyorlardı.

• *Anjoulular ve İtalya.* Yarımadayı egemenliği altına almak isteyen Anjoulu Carlo, İtalya'nın güneyindeki halkları tedirgin etti. Welfe partisinin dağılması ve "Sicilya ayaklanması" (1282) Aragón kralına Anjoulular'ı bertaraf etme fırsatını verdi; Anjoulular yalnızca Napoli krallığı'yla yetinmek zorunda kaldılar. Aragón kralı, 1302'de, Sicilya ve Sardinya'nın efendisi durumuna geldi. Napoli kralı Anjoulu Roberto (1309-1343) Papalık'tan Toscana'nın egemenliğini aldı, ama Sicilya'yı fethedemedi (1325). Anjou olayı İtalya'da fransız müdahalelerinin ve İber yarımadasından sızmaların başlangıcı oldu; bu da XVI. yy.'daki ispanyol üstünlüğünün habercisiydi. Papalık etkisini yitirdi; fransız kardinallerle italyan kardinaller rekabete girişti ve papalar 1309'dan 1376'ya değin Avignon'da oturdu. Batı'daki büyük dinsel bölünme (1378-1417), Papalık'ın etkisini daha azalttı ve İtalya'nın parçalanışını belirginleştirdi.

• *Bölgesel devletlerin doğuşu.* Her kent devleti topraklarını komşularının zararına genişletmeye çalıştı. XIV. yy.'ın sonunda siyasal bölünme azalır gibi oldu, ama bölgecilik çoktan köklenmişti. Siyasal birleşme yarım kaldı, çok küçük devletlerin (San Marino) yanında büyük kentler ve dukalıklar doğdu. Piemonte'deki topraklarını genişleten Savoia da 1416'da Amedeo VIII zamanında bir dukalık oldu. XIV. yy.'ın sonunda, Venedik senyörlükleri kendisi için bir tehlike oluşturan komşu kentleri (Padova, Treviso, Verona) fethetti. Milano dük unvanını alan Visconti'ler'in egemenliğine girdi, onların mirasını devralan condettiero Francesco Sforza (1450-1466) da yine kendi hanedanını kurdu.

Aragónlular Sicilya ve Sardinya'da varlıklarını korurken, Napoli krallığı, Anjoulu Roberto'nun ölümü (1343) üzerine, çalkantılara sahne oldu. Özellikle Giovanna II'nin (1414-1435) veraseti, Aragónlular ile Anjoulular arasında bir savaşa yol açtı. Aragónlular savaşı kazandılar ve Sicilya ile Napoli'yi İki-Sicilya adıyla bir krallıkta birleştirdiler. Büyük Alfonso V'in ölümüyle (1458), iki krallık yeniden ayrıldı: Sicilya Aragón kralına, Napoli ise Alfonso V'in ev-

lilikdışı çocuğu Ferdinando I'e (1458-1494) kaldı. Aragónlular'ın yönetiminde-ki İki-Sicilya krallığı'nda, yarımadanın kuzeyindeki kent devletlerinin ve senyörlüklerin canlılığıyla çelişen bir derebeylik düzeni ve köhne bir iktisadi yaşam egemendi.

XIV. yy.'ın ilk yirmi, otuz yılından başlayarak Avrupa ekonomisinde bir duraklama, ardından gerileme görüldü. XV. yy.'a kadar Milano ve Yukarı İtalya bunalımdan etkilenmediler, ama Floransa büyük ölçüde sarsıldı. Gene de, Akdeniz ticaretinin ve servet birikiminin yardımıyla öteki Avrupa ülkeleri kadar zarar görmeyen İtalya, bunalımı çabuk atlattı. Böylece, rakibi Pisa'yı topraklarına katmış bulunan Floransa da Batı Akdeniz'de yoğun bir ticari etkinliğe girişti.

Bu görece bolluk havası hümanizmin ve sanatın gelişmesine olanak sağladı; zengin burjuvalar ve prensler birer mesen gibi cömert davrandılar. Papalar da aydın birer sanatsever ve edebiyat meraklısıydı. İtalya çok erken tarihlerde yeni düşünce akımlarının kaynağı oldu; bu zengin ülkede İncilsi bir yoksulluk tutkusu vardı, aziz Francesco d'Assisi'nin müritlerinin yanı sıra, resmi Kilise'den kopan sapkın mezhepler, tarikatlar kaynaşıyordu: bunlar Gioacchino da Fiore'nin savunduğu tinselciler ile katharlar ve vaudlulardı. Bu akımlar XV. yy.'ın sonuna değin varlıklarını sürdürdü.

• *Denge politikası ve zayıf noktalar.* Ama İtalya, zenginliğine karşın, zayıf siyasal temeller üzerinde duruyordu; ittifaklar bir kurulup bir bozuluyor, Papalık tüm İtalya'yı kapsayan bir siyaset izlemekten vazgeçiyor, ülkenin güneyi yabancı hanedanların elinde kalıyordu. Kuzey'de, 1454'te yapılan Lodi anlaşması komşu güçler arasında denge sağlamış, böylelikle bir "İtalyan birliği" olasılığı doğmuştu. Ama oligarşik kent devletleri ile prensler arasındaki kavgalara son verilmiş değildi. Yabancıları yardıma çağırma alışkanlığı yüzünden yarımada çok geçmeden Fransa'nın, İspanya'nın ve Avusturya'nın tutkularına araç oldu. Osmanlı tehdidi büyüdü: Türkler Friuli'ye akınlar yaptılar ve Otranto'yu işgal ettiler (1480). Bu durum karşısında Venedik Akdeniz'de geriledi ama Türkler'in yerleşmeleri, İtalya'ya göç eden Bizanslılar'ın aracılığıyla Antikçağ'dan miras kalan bir kültürün ülkeye girmesine olanak verdi.

yabancı egemenliği (1494-1789)

İtalya'nın bölünmüşlüğü, siyasal zayıflığı ve göz kamaştırıcı uygarlığı, Avrupa ülkelerinin İtalya'yı ele geçirmek için savaşlara girmelerine yol açtı (1494-1559). Yarımada Fransa ile Avusturya krallarının savaş alanı durumuna geldi. (→ İTALYA SAVAŞLARI.)

• *İspanyol egemenliği (1559-1713).* Cateau-Cambrésis anlaşması'ndan (1559) sonra, Fransa ispanyol egemenliğine karşı koyamadı; bu egemenlik de yüz yıldan fazla sürdü. Savaşlara karşın, İtalya XVI. yy.'ın başında yoğun bir sanat (Michelangelo) ve kültür (Machiavelli) etkinliğinin odağı oldu.

İspanya Habsburgları Milano, Napoli ve Sardinya'ya doğrudan egemendiler, Papalık devletlerini, Toscana'da Lucca'yı ve Cenova Cumhuriyeti'ni etkileri altında tutuyorlardı. Yalnızca gerileyen Venedik ile yavaş yavaş yayılmaya başlayan Savoia dukalığı bu egemenliğin dışında kalıyordu.

Fransa'nın etkisi Louis XIV döneminde, italyan prensleri ispanyol boyunduruğunu sarsmaya çalıştığı zaman arttı. Savoia düklerinin başkenti olan Torino o zamanlar Versailles'ın yörüngesindeydi, ama Vittorio-Amedeo II, ilkin 1690'da, sonra 1703'te Fransa'dan koptu.

İtalya XVI. yy.'ın sonundaki Avrupa bunalımını güçlükle atlatabildi. Büyük coğrafya keşifleri ticaret yollarının değişmesine yol açtı, bu da Venedik ile Cenova'nın gerilemesine neden oldu, Floransa ise Avrupa'nın bankacılık merkezi olmaktan çıktı. Ağır vergilere bağlanan Lombardia ispanyol egemenliğinden en çok tedirgin olan bölgeydi. Toplumsal yaşam durgunlaştı, İtalya'nın nüfusu 1500 dolaylarında 12 milyonken, 1700'de, salgın hastalıklarla 11,5 milyona düştü. İspanyol baskısı kültür alanında da gerilemeye neden oldu; yeniden Engizisyon'un kurulması ve Karşı Reform'un zaferiyle Rönesans hızını yitirdi. Ağır vergiler ve yoksulluk Masaniello'nun yönettiği ayaklanma (1647) ya da Messina ayaklanmasına (1674-1678) benzer ayaklanmalara yol açtı.

• *Avusturya egemenliği (1713-1792).* Carlo II'nin ölümüyle zayıflayan ispanyol monarşisi, İspanya Veraset savaşı (1701-1713) sırasında İtalya'daki topraklarını yitirdi. Utrecht ve Rastatt anlaşmalarıyla, Milano toprakları, Napoli, Sardinya ve Mantova Habsburg hanedanından Karl VI'ya geçti. Savoia dükü (kral unvanıyla) Sicilya'yı elde etti, adaya karşılık 1720'de Sardinya'yı aldı.





solda
1714-1748 ARASI İTALYA
sağda
1815-1848 ARASI İTALYA

1748'e kadar, İtalya, Bourbon-Habsburg mücadelesinin son dönemine sahne oldu. İspanya kralı Felipe V'in Parmalı İsabel Farnesio ile evlenmesi üzerine, İspanya Utrecht antlaşması'nı yeniden gözden geçirmeyi denedi. İsabel'in büyük oğlu, geleceğin İspanya kralı Parmalı Carlos III, Piacenza ve Napoli'yi veraset yoluyla elde etti. Ancak İspanya yeni topraklarına elkoyamayacak kadar zayıf düşmüştü. Savoia, topraklarını Milano bölgesinin zararına genişletti, Avusturyalılar da kendi egemenliklerini sağlamlaştırdılar. Medici soyunun tükenmesi üzerine, Toscana, Maria-Theresia'nın kocası Lorraine'li François III'e verildi, o da bölgeyi Avusturya etkisine soktu.

Gene de XVIII. yy. İtalya için göreli bir barış dönemi oldu; devletlerin iç siyasetleri ön plana geçti. Özellikle "aydın" prenslerin reformlarıyla ulusal uyanışın tohumları atıldı. Savoia hanedanı bu hareketin başını çekti; ancak Piemonte'yi bir "kışla-devlet"e dönüştüren Carlo-Emanuele III başka bir yol tuttu. Toscana ve Milano'da da reformlar yapıldı. Napoli'de, Carlo VII ve Ferdinando IV'ün başbakanı Tanucci de aydın despotlardı. Büyük toprak sahipleri, Orta ve Kuzey İtalya kentleri ve Mezzogiorno'nun toprağa bağlı soyluları güçlerini artırdılar, böylelikle reformların sınırları ortaya çıkmış oldu. Liberal seçkinlerin değişiklik isteklerini şair Vittorio Alfieri dile getirdi.

Aydınlanma çağında İtalya'da bir kültür yenilenmesi görüldü: tiyatroda Goldoni, müzikte Scarlatti, Pergolesi, Cimarosa, resimde Canaletto, Tiepolo ve Guardi.

Risorgimento ve birlik (1789-1861)

• *İtalya ve Fransız devrimi.* Fransız devrimi İtalya'da sınırlı bir aydın kesimi tarafından iyi karşılandıysa da birçok kentte karışıklıklara yol açtı; sonra yönetici sınıflar buna tepki gösterdiler. Toscana'da, Buonarroti devrimci bir ayaklanma düzenlemeye girişti, ama tutuklanıp sürgüne gönderildi. Napoli'de bir yurtsever dernek kuruldu. 1791'de Kurucu Meclis Comtat Venaissin denilen papalık topraklarını ilhak etti. 1792'de Savoia ve Nice kontluğu istila edilerek Fransa'ya katıldı. 1793'te Sardinya, Napoli ve küçük italyan devletleri Fransa'ya karşı koalisyon oluşturdular; italyan "jacobinleri" şiddetli baskılarla karşılaştılar. Daha 1794'te, Fransızlar Cenova Riviera'sının bir bölümünü işgal ettiler.

• *Bonaparte ve İtalya seferleri.* 1796 martında general Bonaparte İtalya ordusunun komutanlığına atandı, hemen ardından da başarıyla sonuçlanan bir dizi sefere girişti. Yenik düşen Sardinya kralı koalisyondan çekildi (nisan 1796) ve Lombardia işgal edildi. 1796 eylülünden 1797 ocağına kadar Mantova dolaylarında yapılan bir dizi çarpışmadan sonra (→ İTALYA SEFERİ) Avusturya ordusu İtalya'dan çekilmek ve bir ateşkes antlaşması imzalamak zorunda kaldı (Leoben, nisan 1797). Directoire yönetimi Hollanda ile Ren'in sol kıyısını imparatordan alarak kendisine Lombardia'yı vermeyi tasarlıyordu, ama Bonaparte fethettiği yerleri elden bırakmaya niyetli değildi; 1797 haziranında İtalya'da bir Cisalpina Cumhuriyeti kurmuştu. Napoléon, Avusturya'nın kayıtsız kalmasını sağlamak için Venedik Cumhuriyeti'nin topraklarının büyük bölümünü Habsburglar'a bıraktı, sonra italyan yurtseverlerin yardımıyla Cenova'da bir Liguria Cumhuriyeti kurdu. Reggio, Modena ve Bologna'nın oluşturduğu Cispadana Cumhuriyeti 1797 temmuzunda Cisalpina Cumhuriyeti ile birleşti. 18 ekimde Avusturya Campoformio antlaşması'nı imzalayarak Bonaparte'ın ilhakını onayladı ve Venetio'yu Habsburglar'a bıraktı. Eski düzen, İtalya'nın her yanında çöktü, derebeylik kaldırıldı. 1798 şubatında Roma'yı işgal eden Fransızlar Roma Cumhuriyeti'ni ilan ettiler, 23 ocak 1799'da, Napoli kralının yarımadadaki toprakları üzerinde Partenopea Cumhuriyeti kuruldu, kral Sicilya'ya sığındı. Aralıkta, bir halkoylamasıyla, Piemonte Fransa'ya katıldı. Ancak 1799 martından ağustosuna kadar süren Avusturya-rus saldırıları karşısında, jacobin İtalya çöktü; ardından şiddetli bir tepki doğdu.

• *Napoléon İtalyası.* Mısır'dan döndükten sonra birinci konsül olan Napoléon, Avusturyalılar'a karşı bir sefer düzenleyerek (Marengo zaferi, 14 temmuz 1800) durumu düzeltti. (→ İTALYA *seferi*). Fransa Piemonte'yi, Liguria'yı ve Lombardia'yı geri aldı. Orta İtalya'da Napolililer yenildi. 9 şubat 1801'de, Avusturya Fransa ile Lunéville antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı, böylelikle İtalya yeniden Fransa'nın yörüngesine girdi. Bonaparte Kuzey'de Cisalpina Cumhuriyeti'ni yeniden kurdu.

Bundan sonra, italyan kurumlarının gelişmesi Bonaparte'ın Fransa'daki politikasına ilişkin değişiklikleri izledi. 1802 ocağında, Cisalpina Cumhuriyeti İtalya Cumhuriyeti'ne dönüştü, başkanı da Bonaparte oldu. 1805'te İtalya Cumhuriyeti yerini İtalya krallığı'na bıraktı, Bonaparte krallık tacını giydi, ülkeyi kral naibi olarak Eugène de Beauharnais'nin yönetimine bıraktı. Austerlitz'ten (1805) sonra krallık, Venedik'in ilhak edilmesiyle genişledi. İllyria illeri doğrudan doğruya İmparatora bağlandı, Cenova ise Fransa'ya ilhak edildi. Napoli krallığı, kolayca gerçekleşen bir işgalden sonra, Joseph Bonaparte'a (1806), ardından Murat'ya (1808) verildi. Marengo'dan sonra yeniden Roma'ya yerleşebilen papa Pius VII, 1801 temmuzunda Napoléon ile bir anlaşma imzalayarak yarımadadaki din kavgalarına son verdi. Ama onun 1807'de başlayan kıta ablukasını uygulamayı reddetmesi üzerine, Napoléon Roma'yı da ilhak etti. Pius VII, Savona'ya sürgün edildi (1809). Yeniden Toscana büyük dukalığına dönüştürülen Etruria toprakları 1809'da Elisa Bonaparte'a verildi.

Napoléon artık birleştirme ve reform politikasını engellenmeden sürdürübilecekti: derebeylik ve serflik düzeni kaldırıldı, kilise malları satıldı, bir medeni kanun getirildi. Kuzey ve Orta İtalya yönetim bölgelerine ayrıldı. Yalnız Sardinya ve Sicilya fransız denetiminin dışında kalmıştı. Bu arada yarımadanın iktisadi açıdan değerlendirilmesine de başlanmıştı. Ama kıta ablukası yüzünden, 1796'ya kadar İtalya'nın başlıca ticaret ortağı olan İngiltere Avrupa ile bağını kaybetti.

1814'te Napoléon'un düşmesiyle İtalya'daki fransız rejimi çöktü. Eugène de





İTALYA BİRLİĞİ
Solda
İTALYA BİRLİĞİ'NİN BAŞLARI
Sağda
1860-1870 ARASI İTALYA

Beauharnais geri çekilmek zorunda kaldı; 1813'te müttefiklerin safına geçen Murat ise, Waterloo'dan sonra tahtından el çekmeye zorlandı. Eski krallığına bir çıkarma yapmayı deneyince de kurşuna dizildi ve Napoli krallığı Ferdinando di Borbone'ye bırakıldı.

• *Restorasyon ve romantik devrimlerin başarısızlığı.* Viyana kongresi 1814'te eski monarşilerin yeniden kurulmasını onayladı; gerçekte bundan yalnız Avusturya çıkar sağlayacaktı, çünkü Metternich'e göre "İtalya coğrafi bir sözcükten başka bir şey değildi". Avusturya, Lombardisch-Venezian krallığı'nı doğrudan, Toscana, Modena ve Parma'yı, hanedanları aracılığıyla yönetti. Üç devlet bağımsızdı, ama Viyana'nın varlığı gene de kendini duyuruyordu: bunlar Napoli krallığı, Papalık Devletleri ve Piemonte-Sardinya krallığı'ydı. Trentino, İstria, Trieste, Venezia-Giulia, Avusturya topraklarına katılmıştı

Bütün bunlara karşın, birçok devlette, Avusturya ordu ve polisinin varlığına meydan okuyan ve burjuvalar ile eski subaylardan oluşan liberal bir muhalefet ortaya çıktı; çoğunlukla masonluğu ya da Carboneria'yı benimseyen bu muhalefet romantik bir ülküye bağlandı (Risorgimento). Belli bir örgütlenmeden yoksun oldukları için düzenledikleri suikastlar ve askeri ayaklanmalar çabucak bastırılıyordu. Vittorio-Emanuele'nin katı muhafazakârlığına karşın, Piemonte çok geçmeden italyan liberalizminin beşiği durumuna geldi.

1820'de, İki Sicilya kralı Ferdinando I'in 1812 Anayasası'nı yürürlükten kaldırdığı Napoli'de, Carboneria'nın kışkırtmalarıyla liberal bir devrim gerçekleştirildi. Sicilya'da halk ayaklanmaları oldu. Metternich 1821 ocağında Laibach'ta (bugün Ljubljana) bir kongre topladı, kongre Napoli'ye bir Avusturya ordusu gönderilmesini kararlaştırdı.

Liberalleri kolayca yenen Avusturyalılar 21 martta yeniden Napoli'ye girdiler. 10 martta ilkin Alessandria garnizonunda, ardından Torino'da, Piemonte'de benzer nitelikte bir ayaklanma patlak verdi. Vittorio-Emanuele I, kardeşi Carlo Felice lehine tahtı bıraktı, naipliği de Carlo Alberto'ya verdi, o da Avusturyalılar'ı yardıma çağırdı. Ayaklanma 8 nisanda şiddetle bastırıldı.

Baskı İtalya'nın her yanına yayıldı, özellikle Modena'da ve Lombardia'da yoğunlaştı; binlerce liberal sürgüne gitmek zorunda kaldı, ordu, yönetim ve ruhban kadrolarında temizlik yapıldı. Avusturyalılar'ın 1827'ye değin kalması Napoli'de iktisadi durumu bozdu.

Fransa'daki 1830 temmuz devrimi ve Pius VIII'in ölümü üzerine, Romagna, Marche ve Umbria'nın bir bölümünde ayaklanmalar patlak verdi; Modena ve Parma'da da büyük karışıklıklar çıktı, bu kentlerin hükümdarları olan dük Francesco IV ile düşes Maria-Luisa kaçmak zorunda kaldılar. 26 şubat 1831'de, Papalık devletinin eyaletleri ayaklandılar, temsilcileri bir federasyon kurdu. Ama hareket çabucak bastırıldı, Avusturyalılar 9 martta Modena dükünü yeniden makamına oturttular, ayın 13'ünde Parma'yı aldılar. Romagna'da oluşturulan geçici hükümet, Avusturya birliklerinin gelmesi üzerine teslim oldu.

• *Ulusal hareket ve 1848 devrimi.* 1831 devrimi'nin başarısızlığa uğraması yalnızca Romagna ve Marche'de devam eden Carboneria'nın sonu oldu. Onun yerini "Genç İtalya" denilen gizli bir örgüt aldı; örgüt Giuseppe Mazzini tarafından belli bir amaç ve programla kurulmuştu: İtalya'nın birleştirilmesi. Mazzini bağımsızlık ülküsünü zafere ulaştırmak için Carlo Alberto'ya güveniyordu. Ama yeni kralın hiçbir davranışı bu beklentiyi haklı çıkarmıyordu. 1833'te, ordudaki devrimci etkinliklerin ortaya çıkarılması ve on iki kişinin idamı üzerine, Mazzini ile yandaşları Savoia'da bir ayaklanma düzenlediler, eylem 1834 şubatında başarısızlıkla sonuçlandı.

Devrimci bir akım olan Genç İtalya'yı, daha reformcu bir öğreti olan ve 1843'te Vincenzo Gioberti tarafından geliştirilen yeniwelfizm izledi. Buna göre, papanın yönetimi altında bir italyan federasyonu kurulması tasarlanıyordu. 1846'da, liberalliğiyle tanınan yeni papa Pius IX, muhafazakâr Gregorius XVI'nın yerine geçti. Kendisine büyük ün kazandıran reformlar yaptı. Piemonte'deyse Carlo Alberto liberalizme yönelmekteydi. Massimo d'Azeglio'nun Piemonte çevresinde toplanma önerisi birçok yurtseverce benimsendi.

1846-47'deki iktisadi bunalım halkçı ve liberal bir çalkalanmaya yol açtı. Hareket Napoli'de Ferdinando II tarafından şiddetle bastırıldı, ama Toscana grandükü Leopoldo ödünler vermek zorunda kaldı, Carlo Alberto da Torino, Floransa ve Roma arasında bir gümrük birliğini kurdu. 1848 ocağında, Milano'da Avusturyalılar'a karşı kanlı bir ayaklanma patlak verdi. Sicilya'da, Palermo kenti kral Ferdinando'ya başkaldırdı, Napoli'de yapılan gösterilerden sonra, 10 şubatta kral bir Anayasa çıkarmak zorunda kaldı. Bu ortamda, Paris'teki şubat devrimi ve Viyana'daki mart devrimi İtalya'da gerçek bir ulusal devrimin başlamasına yol açtı.

Mart ayında, Milano ve Venedik'teki ayaklanmalar Avusturya birliklerini "dörtgen" adı verilen dört müstahkem mevkiye (Mantova, Peschiera, Legnago ve Verona) çekilmeye zorladı. Venedik'te, Daniele Manin'in başkanlığında bir geçici hükümet kuruldu; Parma, Modena, Reggio ve Piacenza'da geçici hükümetler oluşturuldu. Piemonte'de, liberallerin baskısı üzerine, kral bir "Statuto fondamentale" (Anayasa) çıkardı, Roma'da ise Pius IX, kabinesine laik üyeler aldı. 24 martta, Carlo Alberto, Lombardlar'ın çağrısına uyarak İtalyanlar'ın kurtuluş savaşını ilan etti ("İtalia farà da se": "İtalya kendi başının çaresine bakacaktır"). Başka devletlerden gönüllülerle güçlenderilen Piemonte ordusu Lombardia'ya girdi. Ama Fransa'dan beklediği yardımı alamayan Carlo Alberto, papanın kararsızlıkları, ardından Napoli kuvvetlerinin bir bölümünün geri çekilmesiyle çok geçmeden bir başına kaldı. Avusturyalı general Radetzky saldırıyı yeniden başlattı ve 29 mayısta toscanalı gönüllüleri, ardından Carlo Alberto'nun kuvvetlerini (23-25 temmuz) Custoza'da ezdi. Milano kuvvetleri teslim olmak zorunda kaldı (5 ağustos) ve 9 ağustosta imzalanan ateşkes antlaşmasıyla Piemonte dukalıklarından ve Venedik'ten çekilmeye zorlandı.

İtalyan devrimi hâlâ sürüyordu, ama durum karışıktı. Roma'da papa, bir liberal olan Pellegrino Rossi'yi Başbakanlığa çağırdı; Rossi 15 kasım 1848'de öldürüldü. Bunun üzerine papa Napoli topraklarına sığındı, buradan, 16 kasımdan sonra Roma'da yapılan her şeyi yürürlükten kaldırdığını belirten bir bildiri yayımladı. 9 şubat 1849'da Armellini, Saffi ve Mazzini yönetiminde bir meclis Roma'da cumhuriyetin kurulduğunu ve papanın iktidardan düştüğünü bildirdi. Toscana'da grandük kaçmak zorunda bırakıldı. Piemonte'de, Carlo Alberto, Avusturya'ya yeniden savaş açılmasından yana olan Urbano Ratazzi'yi Başbakanlığa getirdi. 1849 martında savaşa girdiyse de ordusu 23 martta Novara'da bozguna uğradı. Bunun üzerine kral, oğlu Vittorio-Emanuele I yararına tahttan el çekti.

Lombardia kentlerinin çoğu silahı bıraktı ve yarımadanın her yanında eski düzen yeniden kuruldu. Toscana grandükü, Avusturya birliklerinin ardından, ülkesine geri döndü. Napoli'de, Ferdinando yeniden Sicilya'yı işgal etti. 22 ağustosta Venedik teslim olmaya zorlandı; Roma'da, Oudinot komutasındaki fransız ordusu kenti temmuz ayında işgal etti ve papalık hükümeti yeniden kuruldu.

• *İtalya krallığı'nın doğuşu (1859-1861).* Gerici güçler her yanda zafere ulaşmışlardı, Piemonte-Sardinya İtalyanlar'ın umut bağlayabilecekleri tek devlet olarak gözüküyordu. Vittorio-Emanuele II ilk hükümetin başkanlığına Massimo d'Azeglio'yu atadı ve meşruti monarşiye sadık kalacağına söz verdi. 1852 kasımında Cavour'un Başbakanlığa getirilmesi, italyan iş çevrelerini harekete geçirmeyi amaçlayan Piemonte'nin yeni bir yol tuttuğunu kanıtlıyordu. Piemonte'nin Kırım savaşı'na katılması, Cavour'a Paris kongresi'nde (1856) İtalya sorununu Avrupa'ya duyurma olanağını verdi. Avusturya birlik yolunda başlıca engel olarak kalıyordu; onu alt edebilmek için Piemonte'nin yabancı yardımına gereksinimi vardı. Plombières görüşmesinden (1858) sonra, Napoléon III italyan birliğinin gerçekleşmesi için çaba göstermeye razı oldu; buna karşılık Piemonte'den Nice ve Savoia'yı alacaktı.

1859'daki İtalya seferi kısa sürede başarısızlığa uğradı. 12 temmuzda, imparator Napoléon III, Cavour'a haber vermeden Franz-Joseph ile Lombardia'nın Piemonte'ye bırakılmasını öngören Villafranca önanlaşması'nı imzaladı. (→ İTALYA SAVAŞI.) Cavour düş kırıklığına uğradı, istifasını verdi ve Orta İtalya'daki devrimci hareketleri destekledi; bu yörede geçici hükümetler kuruldu. Toscana, Modena ve Parma, hükümdarlarını devirip Piemonte'ye katılma yolunda oy kullandılar. 1860 ocağında, Cavour yeniden iktidara geldi ve Orta İtalya'da bazı kesimlerin ilhakı için Fransa'dan izin aldı. Torino antlaşması'yla (mart 1860) Fransa, Nice ve Savoia'yı elde etti.

Garibaldi'nin, Cavour'un gizli yardımıyla düzenlediği "Binler seferi" sonunda Sicilya işgal edildi (mayıs-temmuz, 1860), sonra 7 eylülde Napoli'ye girildi, kral Francesco II kaçtı. 26 ekimde, Garibaldi, Vittorio-Emanuele ile karşılaştı ve onu "İtalya kralı" olarak tanıdı. Yapılan halkoylamalarıyla İki Sicilya krallığı Marche ve Umbria Vittorio-Emanuele'nin krallığına katıldı. Francesco II'nin son sığınağı olan Gaeta'nın tesliminden sonra, ilk italyan parlamentosu Torino'da toplanarak Sardinya krallığı'nı İtalya krallığı'na dönüştürdü (14 mart 1861). Birliğin tamamlanması için geriye yalnızca Venedik'i ve fransız kuvvetlerinin korumasında papanın egemen olduğu Roma'yı almak kalıyordu.

İtalya krallığı (1861-1945)

Cavour'un ölümünden sonra yerine geçen Ricasoli, Minghetti, La Marmora, Farini, Lanza, Sella gibi sağ kanat siyasetçileri onun izinden yürüdüler ve krallığı Piemonte yararına merkezleştirdiler. Başlangıçta 22 milyon nüfusun ancak 900 000'ine oy hakkı verilmişti. Hükümetler bütçelerini dengeleyebilmek için ağır vergiler koydu. İtalya, ekonominin birçok kesimlerinde hâlâ büyük ölçüde dışa bağımlıydı ve Güney ile Kuzey arasındaki geleneksel karşıtlık giderek artıyordu.

Avusturya'ya karşı savaşa giren İtalyanlar, Prusyalılar'ın Avusturyalılar'ı Sadová'da yenilgiye uğratmasından (1866) yararlanarak Veneto'yu ilhak ettiler. İkinci İmparatorluğun düşmesi üzerine Fransızlar'ın çekilmesinden sonra da general Cadorna Roma'yı aldı (20 eylül 1870). Bu yeni ilhak bir halkoylamasıyla onaylandı, ama Papalık Garantiler yasası'nı reddetti. Gene de Roma krallığın başkenti ilan edildi. Yalnızca henüz "kurtarılmamış" olan Trento ve Trieste Avusturya boyunduruğundaydı.

• *Sol'un iktidara gelmesi.* 1870'ten sonra iktidarı elde tutan sağ, özellikle Kilise'yle çatışması ve vergi siyaseti yüzünden halk arasında sevilmez olmuştu. Sağ, 1876 seçimlerinden yenik çıktı, Mazzini ve Garibaldi yanlılarının egemen olduğu sol iktidara geldi. Vittorio-Emanuele II ve papa Pius IX, 1878'de öldü, yerlerini Umberto I ile Leo XIII aldı. 1876'dan 1887'ye kadar nerdeyse aralıksız olarak başbakanlık yapan Agostino Depretis "trasformismo"

(dönüştürmecilik) siyasetiyle bakanlıklarda çeşitli eğilimleri bir araya getirerek partileri kurulu düzeni savunan gruplara dönüştürdü. Bu arada önemli reformlar da gerçekleştirildi: ilköğretim zorunlu kılındı (1879), seçmenlik vergisi düşürülerek seçmen sayısı iki milyonun üzerine çıkarıldı. Dış siyasette sol, Fransa ile geleneksel ittifakı bıraktı. Fransa'nın Tunus'u korumasına almasından (1881) sonra, Umberto I, Avusturya ve Almanya ile Üçlü İttifakı kurdu (mayıs 1882). 1886'da, İtalya Fransa ile ticaret anlaşmasını bozduğunu açıkladı. 1882'den sonra İtalya Doğu Afrika'da yayılma siyaseti izlemeye başladı, ancak Etyopya'ya sızma girişimi 1887'de başarısızlıkla sonuçlandı. Bu siyaseti 1887'den 1891'e, sonra 1893'ten 1896'ya değin hükümet başkanlığı yapan Francesco Crispi de izledi. (→ İTALYAN SÖMÜRGE* İMPARATORLUĞU.)

Fransa ile gümrük savaşı Güney'deki köylülerin yoksulluğunu büsbütün artırdı ve Sicilya'da ayaklanmalara (1893-94), Milano'da başkaldırmalara (1898) neden oldu; bunun sonunda sosyalistlerle ilk hıristiyan demokratlara sert bir baskı uygulandı. 29 temmuz 1900'de, Umberto I bir anarşist tarafından öldürüldü.

• *Giolitti "çağı" (1900-1915).* Vittorio-Emanuele III'ün tahta çıkmasından sonra, İtalya, Giolitti'nin 14 yıl süren kesin otoritesi altında dengesini yeniden buldu. Bu dönemde, belli aralıklarla patlak veren (1902-1907) bunalımlara karşın, italyan ekonomisi parlak bir duruma ulaştı. Yeni kesimlerin (demir-çelik, makine, tekstil, kimya) geliştirilmesi ve ülkenin bir ölçüde elektriklendirilmesiyle sanayi yoğunlaştı. Yoğun tarımın getirilmesi ve daha uzmanlaşmış üretimlere geçilmesiyle, tarım modernleştirildi. Giolitti lirete yeniden güven kazandırarak ve bütçe açıklarını kapatarak krallığın mali durumunu düzeltti. Ama liretin istikrarı, tüketim malları fiyatlarının hızla yükselmesine yol açtı ve bu durum işçiler arasında ancak 1904 genel grevinin başarısızlığa uğramasıyla sona eren karışıklıklara neden oldu. Hükümet reformcu bir siyaset benimsedi: toplumsal yasalar çıkardı, devlet memurları yasasını hazırladı (1908), en önemlisi, okuma yazma bilen yurttaşlar ile askerlik hizmeti yapmış ve 21 yaşını doldurmuş tüm yurttaşlara oy hakkı verdi (1912). Milliyetçi bir akımın ortaya çıkması sömürgeci siyasetin yeniden başlatılmasına zemin hazırladı. Giolitti yeniden Fransa'ya yaklaştı, böylece 1902'de yenilenmiş olmasına karşın, Üçlü İttifak'tan yavaş yavaş ayrıldı. Fransa'nın Fas üzerindeki haklarını tanıyan Giolitti, 1911'de Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girdi, böylece Trablus topraklarını ve Sirenayka'yı ele geçirdi, Onikiada'yı işgal etti. 29 mart 1914'te Giolitti çekildi, onun yerini alan liberal Salandra, ülke içinde (demiryolları grevi ve Romagna'da karışıklıklar) ve uluslararası düzeyde ağır bir bunalımı göğüslemek zorunda kaldı.

• *Birinci Dünya savaşı ve yarım kalan zafer.* Daha 27 temmuz 1914'te İtalya yansız kalacağını bildirmişti; ama merkezi imparatorluklara karşı savaşa girmekten yana olanlarla yansızlık yandaşları arasındaki tartışmalar giderek şiddetlendi. 26 nisan 1915'te İtilaf devletleriyle gizli bir antlaşma yapıldı ve İtalya 23 mayısta Avusturya'ya, 27 ağustosta Almanya'ya savaş ilan etti; Trentino ve Trieste'yi almayı, Adriya kıyısında ve denizaşırı yerlerde topraklar elde etmeyi umuyordu. Savaşa yeterince hazırlıklı olmadığından, müttefikleriyle doğru dürüst bir bağlantı kuramadı, daha çok Avusturya'ya karşı çarpıştı. 1915 haziranında, sosyalistlerin katılmasıyla bir ulusal birlik hükümeti kuruldu (Boselli, 1916-17, ardından Orlando, 1917-18). Alpler'deki savaş çok geçmeden çıkmaza girdi ve 24 ekim 1917'de, avusturya ve alman orduları Caporetto'da italyan hatlarını yardı. Yeni italyan başkomutanı Armando Diaz müttefiklerinin yardımıyla cepheyi güçlendirdi ve bir saldırı harekâtı başlatmayı başardı, sonunda, 4 kasım 1918'de İtalya ile Avusturya arasında ateşkes imzalandı.

Barış konferansında (1919), Orlando uluslar ilkesi adına Güney Slavları'nın haklarını savunan Wilson'u karşısında buldu. Saint-Germain antlaşması'yla (10 eylül 1919), İtalya Trentino'yu ve Brenner geçidine kadar Yukarı Adige'yi elde etti, Yugoslavya ile imzalanan Rappalo antlaşması'yla Trieste'yi, İstria'yı, Dalmaçya'nın Zara (bugün Zadar) kentini ve Monte Nevoso'ya kadar Slavlar'ın oturduğu Alp yamaçlarını aldı. Ama D'Annunzio'nun ve "arditi"nin (yiğitler) yaptığı zorlamaya (12 eylül 1919) karşın, Fiume (bugün Rijeka) serbest kent ilan edildi ve Roma işgalci birliklerini geri çekmek zorunda kaldı (aralık sonu, 1920). Üstelik İtalya bir zamanlar Venedik'in elinde bulunan Dalmaçya kıyıları ile denizaşırı alman ve türk topraklarını da elde edememişti. Bu nedenle düş kırıklığına uğrayan İtalyanlar müttefiklerine küstüler; milliyetçiler "zaferin yarım kaldığını" söylüyorlardı. Ağır bir toplumsal-iktisadi bunalımla sona eren savaş İtalya'ya 500 000 ölü ve bir milyon yaralıya patlamıştı.

Giderek çoğalan grevler karşısında İtalya'nın geleneksel partileri çaresiz kaldılar. 23 mart 1919'da, Mussolini Milano'da italyan mücadele Fascio'larını kurdu; bazı üyeleri Komünist enternasyonal'e bağlı bulunan İtalyan sosyalist partisi ise 1919 seçimlerinde 156 sandalye kazandı. Don Luigi Sturzo'nun kurduğu hıristiyan-demokrat eğilimli Halk partisi 99 sandalye elde etti.

1921'de Livorno kongresi'nde, Gramsci ve Togliatti İtalyan komünist partisi'ni kurdular. Birbirini izleyen ılımlı kabineler (Nitti, 1919-20; Giolitti, 1920-21; Bonomi, 1921-şubat 1922; L. Facta, şubat-ekim 1922), bir yandan sosyalistlerin, bir yandan aşırı sağcıların yaptığı muhalefet üzerine bunalımla baş edemez oldular.

Fabrika işgalleri ve komünistlerin ilerlemesi karşısında, büyük mülk sahipleri ve sanayiciler faşist harekete mali destek verdiler. 1921 seçimlerinde, aralarında Mussolini'nin de bulunduğu 25 faşist Parlamento'ya girdi ve 1922'deki genel grev sırasında, faşistler grevleri kırmak için bir dizi şiddet eylemine giriştiler. 1922 ekiminde, Mussolini "Roma'ya yürüyüş"ü düzenledi ve Vittorio-Emanuele III tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi.

• *Faşist diktatörlük (1922-1939).* Mussolini 1925'ten 1943'e kadar sürecek bir dikta yönetimi kurdu. 1929 seçimlerinde Meclis'e yalnızca yeni rejimden yana olan milletvekilleri girebildi. Muhaliflerin çoğu dış ülkelere göç ettiler. Faşist yönetim, Laterano anlaşmaları (1929) ile Roma sorununu çözümledi ve etkisini artırmaya çalıştı (Fiume'nin ilhakı). 1922'den 1926'ya kadar, Mussolini SSCB'yi tanıyarak ve Milletler cemiyeti'ne katılarak Avrupa güçlerine güven verdi. Nazi istekleri karşısında, İtalya demokratik ülkelere yaklaştı (7 haziran 1933, Dörtlü pakt'ın imzalanışı), hatta Dollfuss'un öldürülmesinden (1934) sonra italyan ordusunda seferberlik ilan edildi. Ancak, Mussolini Etyopya savaşı'na girdi ve Milletler cemiyeti'nin karşı çıkması üzerine, örgütten ayrıldı. 1937 aralığında, Hitler ile anlaştıktan sonra (Roma-Berlin ekseni, 1 kasım 1936). İspanya'da Franco'ya askeri yardımda bulundu ve Antikomintern paktı'na katıldı (6 kasım 1937).

7 nisan 1939'da İtalya Arnavutluk'u işgal etti ve demokratik ülkelerin tepkisi üzerine, Almanya ile Çelik paktı'nı imzaladı.

• *Savaş ve faşizmin sonu.* Bununla birlikte, İtalya'nın Fransa'ya savaş ilan etmesi 10 haziran 1940'ı buldu. İtalya'nın Yunanistan'a karşı giriştiği harekât 1940'ta başarısızlıkla sonuçlandı. Rusya'daki italyan birlikleri, Stalingrad'tan sonra Romanya'ya doğru çekildiler. 1943 temmuzunda, italyan ordusu Sicilya'ya çıkarma yapan İngilizler ve Amerikalılar karşısında tutunamadı. Büyük Faşist konseyi'nde (24-25 temmuz 1943) azınlıkta kalan Mussolini kralın buyruğuyla tutuklandı; başkanlığını mareşal Badoglio'nun yaptığı bir hükümet Müttefikler'le ateşkes imzaladı. Ancak, Almanlar direniyorlardı; kral bakanlarıyla birlikte Roma'dan kaçmak zorunda kaldı. Almanlar'ın kurtardığı Mussolini (12 eylül 1943), Salò'da (Garda gölü) Almanya'nın uydusu durumunda bir İtalyan Sosyal Cumhuriyeti kurduğunu ilan etti ve kanlı bastırma hareketlerine girişti. Müttefikler K.'e doğru güçlükle ilerliyorlardı: Napoli 1 ekim 1943'te, Roma ise ancak 4 haziran 1944'te düştü. 5 haziranda, kral yerini oğlu Umberto II'ye bırakarak çekildi, sosyalist Bonomi'nin başkanlığında, Ulusal kurtuluş komitesi altı partinin (liberal, hıristiyan demokrat, çalışanlar için demokrasi, eylem, sosyalist, komünist) başkanlarıyla bir kabine kurdu (18 haziran - 10 aralık 1944).

Ülkeyi ikiye bölen gotik hattı 1945 nisanında yarıldı, partizanlar 29 nisanda Almanlar'ı teslime zorladılar. Bir gün önce Mussolini idam edilmişti.

1945'ten günümüze İtalya

• *1945'ten 1948'e.* Savaş ertesinde İtalya'da bulunan siyasal güçlerin ortak yanı faşizme karşı olmalarıydı, ama siyasal düzenin nasıl işletileceği konusunda görüşleri farklıydı.

Aydınların oluşturduğu Eylem partisi liberal bir sosyalizmden yanaydı ve monarşiye karşıydı. Liberaller halk arasında etkisi sınırlı kalan tek yönetici gruptu, buna karşılık komünistler en iyi örgütlenmiş siyasal güç olarak gözüküyorlardı. Sosyalistler o dönemde tek bir işçi partisinden yanaydılar. Alcide De Gasperi başkanlığındaki Hıristiyan demokrasi partisi eski "halkçı" yöneticilerle Katolik Eylem'den çıkan yeni kuşağın temsilcilerini bir araya getiriyordu. Hıristiyan demokrat parti savaşın hemen ertesinde, İtalya'da iktidarın en önemli öğelerinden biri olarak ortaya çıktı. 1953'e kadar Başbakanlık yapan De Gasperi 1945 aralığında, Direniş hareketinden doğan altı partinin katıldığı bir hükümet kurdu. 1946 haziranında kurucu meclis üyelerini belirlemek amacıyla yapılan seçimler hıristiyan demokrat, komünist ve sosyalist partilerin ağır bastığını ortaya koydu. 2 haziranda yapılan halkoylamasında İtalyanlar Cumhuriyet yönetimini seçtiler. Enrico De Nicola Cumhurbaşkanı oldu; 1948 mayısında, cumhuriyetin ilk yasama kurullarının seçilmesinden sonra, yerini Luigi Einaudi'ye bıraktı. 1946 haziranında oluşturulan ikinci De Gasperi hükümetine, üç büyük partinin yanı sıra, cumhuriyetçiler de girdi.

Ama orta sınıfların hoşnutsuzluğu sonbahardaki belediye seçimlerinde Uomo Qualunque'nin (Sade vatandaş) oy kazanmasıyla kendini belli etti, hıristiyan demokratlarsa Roma ve Napoli'de oy kaybettiler. Bu iki kentte, komünistlerle sosyalistler tek liste çıkardılar, ama Saragat'ın başkanlığındaki bir grup sosyalist, komünistlere bağımlı duruma düşmekten korkarak 1947'de İtalyan sosyalist işçi partisi'ni (PSLİ) kurdular; bu parti ilerde İtalyan sosyal demokrat partisi'ne (PSDİ) dönüşecekti. Bu bölünmeden sonra, De Gasperi yalnızca üç büyük partinin temsilcileriyle yeni bir hükümet kurdu. Bu hükümet 1947 mayısında komünistlerin De Gasperi'nin elde ettiği amerikan yardımına karşı çıkmaları üzerine düştü. 1947 mayısında komünistlerle sosyalistler hükümetten ayrıldılar, hükümet aralık ayında sosyal demokratlara ve cumhuriyetçilere açıldı, böylelikle yeni devletin temelini oluşturan sistemli bir ittifak başlamış oldu.

1 ocak 1948'de yürürlüğe giren anayasa geniş ölçüde Hıristiyan demokrat partisi'nin eğilimlerini yansıtıyordu; bu partinin savunduğu bölgesel özerklik ve yerinden yönetme anlayışına anayasada yer verilmişti.

Savaştan çok zarar görmüş olan İtalya yeniden inşa siyasetinde dışa açılmak durumundaydı. Müttefikler'in askeri hükümetinin ilk yardımından sonra, De Gasperi Marshall planı çerçevesinde sağlanan amerikan kredileriyle İtalya'nın iktisadi kalkınmasını gerçekleştirmeye çalıştı. Bunun yanı sıra, İtalya şubat 1947'de çok ağır koşullarla bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı: Onikiada'yı Yunanistan'a, Zara, Pelagosa adası ve İstria'yı Yugoslavya'ya bıraktı, Trieste ise BM'nin denetiminde kaldı. Yukarı Adige özerk bölge ilan edildi, Fransa ile olan sınırlarda bazı düzeltmeler yapıldı (Brigue ve Tende'in elden çıkarılışı). İtalya tüm denizaşırı topraklarından (Etyopya, Eritrea, Somali, Libya) vazgeçti, son olarak da italyan ordusu 250 000 kişiyle sınırlandı.

• *1948'den 1953'e.* Hıristiyan demokrat parti 18 nisan 1948 seçimlerinde mutlak çoğunluğu elde etti ve De Gasperi yeni faşist partinin (MSİ), komünistler ve sosyalistlerin muhalefetine karşın, sosyal demokratlar, cumhuriyetçiler ve liberallerle işbirliği yaptı. Ama 1950'den sonra, liberaller, tarım reformuna karşı olduklarından, hükümetten çekildiler, 1951'de de sosyal demokratlar yedinci De Gasperi hükümetine katılmadılar. Mezzogiorno bölgesinin yapısal bunalımını çözümleyebilmek amacıyla geniş çaplı bir tarım reformuna girişildi. Öte yandan, İtalya diplomatik yalnızlığından sıyrılma çabasındaydı: 1949'da Atlantik paktı'na girdi. Yugoslavya ile olan sorunlarını (1951 anlaşmazlıkları, 1954'te Trieste'nin geri alınışı) ve Yukarı Adige halkına Avusturya yurttaşlığı hakkını vererek Avusturya ile olan sorunlarını çözümledi. Nisan 1951'de, Avrupa Kömür ve çelik topluluğu'nun kurulması ile İtalya demir-çelik kesimini yeniden ele almak zorunda kaldı. Bu dönemde sanayi üretiminde artış hızı yılda % 10 olarak gerçekleşti.

Ülke içinde, hükümetin birinci yasama döneminde izlediği siyaset iktisadi kalkınmanın temelini oluşturduysa da bu durum yeni italyan devletinin oluşumu açısından o kadar etkili olmadı: Anayasa mahkemesi ile Ulusal ekonomi ve çalışma konseyi ancak 1956'da kuruldu; faşist maddeler içeren çeşitli yasalar hâlâ yürürlükteydi, 1953'te çıkarılan bölgesel örgütlenmeye ilişkin Scelba yasası çok yetersizdi.

1948 temmuzunda yapılan genel grev sendikaların parçalanmasına yol açarak işçi örgütlerinin sayısını üçe çıkardı: İtalyan genel iş konfederasyonu (la Confederazione generale italiana del Lavore [CGİL], komünist), İtalyan işçi sendikaları konfederasyonu (la Confederazione italiana sindacati lavoratori [CİSL], hıristiyan sendika hareketi) ve İtalyan çalışma birliği (l'Unione italiana del Lavoro [UİL], radikaller ve cumhuriyetçiler). Hıristiyan demokrat parti içinde bir sağ kanadın ortaya çıkması, 1951 ve 1952 belediye seçimlerinde, partinin özellikle yenifaşistler ve kral yanlısı sağ kesim karşısında önemli oy kayıplarına uğramasına yol açtı. Üstelik hükümet koalisyonu gittikçe zayıflamaktaydı. Yalnızca nispi temsile dayanan seçim yasasının değiştirilerek çoğunlukçu sistemin getirilmesi de merkeziyetçi hükümet koalisyonunu güçlendirmeye yetmedi. Sonunda, haziran 1953 genel seçimlerinde, koalisyon 57 000 oy eksikle mutlak çoğunluğu sağlayamadı.

• *1953'ten 1958'e.* Haziran 1953 seçimleri De Gasperi döneminin sonu oldu. Kurduğu sekizinci hıristiyan demokrat hükümet 28 temmuzda düştü. Ardından değişik eğilimli kabineler birbirini izledi: ilkin Giuseppe Pella (ağustos 1953), sonra Amintore Fanfani'nin (ocak 1954) başkanlığında hıristiyan demokrat hükümet, Mario Scelba (şubat 1954) ve Antonio Segni (temmuz 1955) ile merkeziyetçiliğe ve dört partili kabineye döndü. Saragat'ın çekilmesinden ve bu son hükümetin düşmesinden sonra, Adone Zoli yalnız hıristiyan demokratlardan oluşan bir hükümet kurduysa da çoğunluğu ancak yenifaşistlerin oylarıyla sağlayabildi. Gene de bu hükümet 1958 genel seçimlerine kadar dayandı.

Hıristiyan demokratlar, Napoli kongreleri sırasında, yeni bir hükümet koalisyonuna sosyalistlerin katılabilmeleri için bir açık kapı bırakmayı kararlaştırmışlardı. Öte yandan, Pietro Nenni'nin önderliğindeki sosyalistler, Torino kongresi'nde (1955) "sola açılma"yı ve "katoliklerle diyalog" kurmayı tasarlamışlardı. 1955 nisanında Cumhurbaşkanlığına seçilen Gronchi'nin sola açılma yanlısı bir hıristiyan demokrat oluşu bu partinin ne ölçüde genişlediğini gösteriyordu. İtalyan komünistleri de italyan modeli bir sosyalizm belirleyerek kendi özgünlüklerini vurguladılar. Gene de Stalin sonrası dönem, Komünist partisi içinde çalkalanmalara ve 300 000 üyenin partiden kopmasına neden oldu.

1958 seçimlerinde, hıristiyan demokratlar 596 milletvekilliğinin 273'ünü alarak durumlarını korudular. İtalyan komünist partisi ise, 3 milletvekilliği kaybederek 140 sandalye elde etti. Meclis'te 24 sandalyesi, Senato'da 9 sandalyesi bulunan yenifaşist parti önemli bir siyasal güç durumuna geldi.

• *Fanfani dönemi (1958-1963).* Hıristiyan demokrat parti lideri Amintore Fanfani seçimlerden sonra bir "orta-sol" kabine oluşturdu, ama kendi partisi için dört bakanlık elde eden Sosyal demokrat partisi önderi Saragat hükümete girmeyi reddetti.

Ocak 1959'da, Pietro Nenni İtalyan sosyalist partisi kongresinde, kendi partisine komünistlerle her türlü uzlaşma yolunu kapatan bir önergeyi oylattı ve bir hükümet bunalımına yol açtı. Bunun üzerine Antonio Segni bir hıristiyan demokrat hükümeti kurdu. Hıristiyan demokrat parti kongresinde, Aldo Moro Fanfani'nin yerine genel sekreter seçildi (23-28 ekim). Toplumsal düzeyde, Segni hükümeti sendikaların ve Yukarı Adige'deki germen kökenli halkın sorunlarıyla uğraşmak zorunda kaldı. 1960'ta Cumhurbaşkanı Moskova'ya giderek Hruşçev ile görüştü, dönüşünde Liberal parti hükümete verdiği desteği çekerek Segni'yi düşürdü. Ardından Fernando Tambroni yeni bir hükümet kurdu ve Yenifaşist parti'nin yardımıyla Meclis'te çoğunluğu sağladı; bunun üzerine üç bakan istifa etti. Temmuz ayında, Cenova'da yenifaşistlerin yaptığı kongrenin ardından Tambroni kabinesi de istifasını vermek zorunda kaldı. Fanfani yeniden Başbakan oldu ve Meclis'te büyük bir çoğunluk sağladı.

Fanfani ve Moro, Saragat'ın partisini kendilerine yatkın buldukları için, sola açılmanın gereğini kavradılar. 1962 ocağında, Sosyalist parti yöneticilerinin çoğunluğu hıristiyan demokratlara yaklaşmaktan yana olan Nenni'nin savını benimsedi. Hıristiyan demokratların ocak ayı kongresinde de sosyalistlere yaklaşmaktan yana olan Moro'nun tezi benimsendi. 1962 şubatında oluşturulan yeni Fanfani hükümetinde hıristiyan demokratlar, sosyal demokratlar ve cumhuriyetçiler yer aldı. Parlamento'da güvenoyu sağlandı, ama Nenni'nin önderliğindeki sosyalistler çekimser kaldılar. Mayısta, Segni Saragat'ı çok az farkla geçerek Cumhurbaşkanı oldu. Sosyalistlerden genellikle destek gören Fanfani "Vanoni planı" çerçevesinde bir ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma politikası başlattı. Haziran 1962'de elektrik dağıtım şirketlerinin tümü ulusallaştırılarak Ente Nazionale de Elettricita (Ulusal elektrik şirketi) kuruldu. Ama toplumsal durum kötüye gidiyordu. Kiraların, demiryolu taşımacılığının ve vergilerin yükselmesi 1963 başlarında kitlesel grevlere yol açtı.

• *1963'ten 1968'e.* 1963 seçimlerinde Komünist partisi oy kazanarak 26 sandalye elde etti, Saragat'ın partisi de seçimlerden kazançlı çıktı (22 yerine 33 sandalye). Hıristiyan demokratlar 13 sandalye kaybettiler, hıristiyan demokrat seçmenlerin bir bölümünün "sola açılış"tan ürkmelerinden yararlanan Liberal parti güçlendi (17 yerine 39 sandalye). Bir orta-sol hükümeti kurmaya çalışan Moro'nun başarısızlığa uğraması üzerine, Giovanni Leone yalnız hıristiyan demokratlardan oluşan bir hükümet kurdu (19 haziran - 5 kasım 1963). Aldo Moro ancak 5 aralıkta, yani Sosyalist parti'nin 35. kongresinde hıristiyan demokratlarla uzlaşma yoluna gidilmesi üzerine bir orta-sol hükümeti kurabildi. Yeni hükümette 16 hıristiyan demokrat, 6 nennici sosyalist, 3 sosyal demokrat ve 1 cumhuriyetçi bakan vardı. Pietro Nenni Başbakan yardımcısı, Saragat Dışişleri bakanı oldu. Sosyalistlerin (PSİ) hükümete katılmalarının bir sonucu da, partinin sol kanadından çıkan İtalyan sosyalist proleter birlik partisi'nin (PSİUP) kurulması oldu.

Moro kabinesinin ilk aylarında, iktisadi ve mali bunalımı giderebilmek için kemerleri sıkma siyaseti benimsendi (şubat 1964). Derken, 26 haziranda, Başbakanın reformlar konusunda sosyalistlerle uyuşmazlık içinde olduğunu ileri süren bir metnin yayımlanması üzerine, Moro istifasını verdi. İkinci Moro kabinesi bir istikrar planı benimsemek zorunda kaldı. Koalisyon ayrıca sosyalistlerin sol kanadının acımasız muhalefetiyle karşı karşıyaydı. Rahatsızlığı yüzünden istifasını veren Segni'nin yerine Cumhurbaşkanlığına 28 aralık 1964'te Saragat güçlükle seçilebildi. Togliatti'nin ölümünden (23 ağustos) sonra, Luigi Longo Komünist partisi genel sekreterliğine getirildi. Hıristiyan demokrat cephede Mariano Rumor genel sekreter seçildi. 1965 aralığında Fanfani'nin Dışişleri bakanlığından istifası üzerine patlak veren ağır hükümet bunalımını aşmayı başaran Fanfani, 1966 şubatında üçüncü hükümetini kurarak merkez koalisyonunu güçlendirdi. 30 ekim 1966'da, Sosyalist parti ile İtalyan sosyal demokrat partisi'nin yeniden birleşmesiyle Birleşik sosyalist parti doğdu. Nenni tüm sosyalistlerin başkanı seçildi. Ama eski Sosyalist demokrat parti'nin bazı üyeleri böyle bir kararı onaylamak istemeyerek Sosyal demokrat birliği kurdular.

• *1968'den 1976'ya.* Mayıs 1968 genel seçimlerinde istikrar yeniden tehlikeye düştü: Birleşik sosyalist parti ancak 91 sandalye kazandı, sağ bütünüyle geriledi, aşırı sol önemli ölçüde güçlendi. Sosyalistlerin bir hükümet koalisyonuna katılmayı reddetmeleri üzerine, haziran ayında Moro kabinesi düştü.

24 haziran 1968'de Giovanni Leone tek parti hükümeti kurdu, bu arada İtalya'da toplum içinde ve üniversitede karışıklıklar yaygınlaşmıştı. Ekim ayındaki sosyalist kongresinde Nenni kendi partisinin sol kanadının ağır eleştirilerine uğradı. 14 kasımda, 12 milyon işçinin greve gitmesi üzerine Leone hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Aralık ayında Roma bir genel grevle felce uğrarken, hıristiyan demokratlar, sosyalistler ve cumhuriyetçiler arasında bir orta-sol koalisyonu üzerinde anlaşmaya varılmasıyla, Mariano Rumor üç partinin temsilcilerinden oluşan bir hükümet kurabildi. Ama toplumsal karışıklıklar sürüp gidiyordu. Temmuz 1969 başında, Nenni'nin çabalarına karşın, Sosyalist parti yeniden bölündü, yeni bir hükümet bunalımı baş gösterdi. 11 ağustosta Rumor Hıristiyan demokrat parti'nin bütün eğilimlerinin temsil edildiği bir hükümet kurdu. Ancak bunun da uzun ömürlü olamayacağı ortaya çıkınca, uzun pazarlıklar sonunda, Rumor 1970 nisanında 17 hıristiyan demokrat, 6 sosyalist, 3 birleşik sosyalist ve 1 cumhuriyetçiden oluşan bir kabine kurdu. Yeni bir hükümet bunalımının ardından (6 temmuz- 6 ağustos 1970), Emilio Colombo bir yeni orta-sol kabine kurdu. Uzun tartışmalar sonunda, italyan mevzuatına boşanmayı getiren yasa İtalyan parlamentosu'nca benimsendi. Hemen sonra, çok sayıda katolik örgüt bu yasanın kaldırılması yolunda bir

halkoylaması isteyen dilekçeyi imzaladı. Alttan alta sürüp giden siyasal bunalım yenifaşistlere elverişli bir ortam yarattı; faşistler haziran 1971'deki ara seçimlerden kazançlı çıktılar. 1971 aralığında Giovanni Leone Cumhurbaşkanı seçildi, ama yeni bir hükümet kurmada güçlüklerle karşılaşıldı. Siyasi durumun aydınlığa çıkması için, 1972 şubatında Parlamento feshedilerek genel seçimlere gidilmesi gerekti. Bu seçimler de güç dengesinde önemli bir değişiklik yaratmadı, Andreotti yeni bir koalisyon hükümeti kurdu (haziran 1972 - haziran 1973), bunu Mariano Rumor'un orta - sol hükümeti izledi (haziran 1973 - mart 1974). Ama mart ayında yeniden oluşturulan Rumor kabinesi resmi çevrelerde patlak veren bir dizi skandalla uğraşmak zorunda kaldı. Kasımda, Moro hıristiyan demokrat çoğunluklu bir kabine kurdu; ama Sosyalist parti'nin desteğini çekmesinden sonra, haziran 1976'da erken seçime gitmekten başka çare bulamadı. Bu seçimlerde Komünist partisi görülmemiş bir gelişme gösterdi. Gene de, temmuz ayında, Andreotti bir hıristiyan demokrat azınlık hükümeti kurabildi, hükümet komünistlerin çekimser kalmalarıyla güvenoyu alabildi.

• *1976'dan sonra.* Karışıklıkların ve şiddet eylemlerinin artması üzerine, Andreotti liberallerden komünistlere kadar altı büyük İtalyan partisinin temsilcilerini bir araya getirmeyi başardı. Bu toplantı ülkenin büyük iç sorunları üzerinde bir uzlaşmayla sonuçlandı (4 temmuz 1977), 30 yıldır ilk kez İtalyan komünist partisi bir hükümet programının hazırlanmasına katıldı. 22 temmuzda, bölgeler yasasının uygulanmasına ilişkin kararnameler çıkarıldı. İktisadi düzeyde, hükümet bir istikrar programı ile ekonomiyi yeni koşullara uydurmaya yönelik bir yasa hazırladı.

Ama, 1969'daki büyük grevlerin ertesinde ortaya çıkan siyasal şiddet olayları sürüp gitmekteydi; devrimci (Kızıl Tugaylar, silahlı proleter çekirdekleri) ve bağımsız silahlı gruplar 1973'te sona ermiş olan faşist terörün yerini aldılar. 16 mart 1978'de, Hıristiyan demokrat parti başkanı Aldo Moro kaçırıldı, 19 mayısta da öldürüldü, bu arada komünistler bir güvenoylamasında hükümet çoğunluğuna katıldılar. Aşırı solun bu terörizm siyaseti yüzünden Komünist parti ile hıristiyan demokratlar arasındaki "tarihsel uzlaşma" gerçekleşemedi. 15 haziranda, basın tarafından görevini kötüye kullanmakla suçlanan Cumhurbaşkanı Giovanni Leone şiddetli bir kampanyanın ardından istifasını vermek zorunda kaldı, yerini Sandro Pertini aldı (Sosyalist parti).

Hükümet 500 000 kişiye iş yaratmayı amaçlayan yeni bir üç yıllık planı uygulamaya koydu (işsiz sayısı 1,6 milyonu bulmaktaydı). Ayrıca İtalya, Avrupa para sistemine katıldı. Bu son karar ve hıristiyan demokratların komünistlere bakanlık vermeyi reddetmeleri üzerine, Komünist parti hükümetten desteğini çekti (ocak 1979). Böylece İtalyan komünist partisi 1978 ara seçimlerindeki kayıplardan sonra "tarihsel uzlaşma"nın seçim düzeyinde iflasa uğradığını gördü.

Birlik denemesinin yarıda kesilmesi üç büyük partinin stratejilerinin yeniden tartışılmasına yol açtı. Bu arada, 3-4 haziran 1979 genel seçimleri dengelerde büyük değişiklik yapmadı ve Hıristiyan demokrat parti İtalya'nın en güçlü siyasal örgütü olarak kaldı. Ama bu seçimlerin özelliği çekimserlik oranının çok yüksek oluşuydu. 4 ağustosta, Francesco Cossiga üç partili (Hıristiyan demokrat, Liberal demokrat ve Sosyal demokrat) bir hükümet kurarak, komünistlerin çekimser kalmaları sayesinde güvenoyu alabildi. Ancak iktisadi durum günden güne bozulmakta, terörizm pek çok kurban almaktaydı. Ayrıca, resmi çevreleri sarsan birçok skandalın yarattığı güvensizlik ortamında, hükümet yeniden yoğunlaşan sendika eylemlerini göğüslemek durumundaydı. 1980 martında kurulan ikinci Cossiga hükümeti sosyalistleri de kapsıyor, terörizme karşı mücadele için bazı önlemler getiriyordu. Aldığı iktisadi önlemlere Meclis güvensizlik oyu verince çekilmek zorunda kaldı. Sosyalist ve hıristiyan demokrat milletvekillerinden bazıları bu olumsuz oyla komünistleri hükümette görme isteklerini dile getirdiler. Hıristiyan demokrat parti başkanı Arnaldo Forlani, partisindeki tüm eğilimlerinin desteğini alarak bir yeni hükümet kurdu. 1980 sonunda işsizlik sorunu hâlâ kaygı vericiydi. Güney İtalya'daki bir deprem 10 000 kişinin ölümüne ve bir siyasal bunalımın patlak vermesine yol açtı. Yeni bir skandal üzerine (kabinenin birçok üyeleri cinayet eylemlerine karışmış bulunan ve P-2 olarak anılan bir mason locasına kayıtlı bulunmakla suçlanıyorlardı) Forlani istifa etti, 1981 haziranında, cumhuriyetçilerin başkanı Spadolini hıristiyan demokratların, sosyalistlerin, sosyal demokratların, cumhuriyetçilerin ve bir liberalin katıldığı bir kabine kurdu. Yeni hükümet terörizmle mücadele etti ve kemerleri sıkma politikası izledi, ancak sosyalist bakanlarla hıristiyan demokrat bakanlar arasındaki görüş ayrılıkları yüzünden çalışmalarını yürütemedi. Spadolini 1982 kasımında çekildi; A. Fanfani'nin kurduğu yeni hükümet ise nisan 1983'te sosyalist bakanların çekilmeleriyle düştü.

26-27 haziran 1983'te yapılan erken seçimlerde hıristiyan demokratlar büyük ölçüde oy kaybettiler Komünist parti'nin durumunda pek değişiklik olmadı, sosyalistler biraz kazançlı çıktılar, cumhuriyetçilerle yenifaşistler ise iyice güçlendiler.

Seçimlerden sonra Pertini, yeni hükümeti kurması için Bettino Craxi'yi görevlendirdi. Hıristiyan demokratlar, sosyalistler, sosyal demokratlar, cumhuriyetçiler ve liberallerden oluşan bir koalisyonun başına geçen Craxi, İtalya'nın ilk sosyalist başbakanı oldu. 1984 yılında P2 olayıyla ilgili raporun basına sızdırılmasıyla, olaya adı karışan üç bakan istifa etti. İstifalar Craxi tarafından geri çevrildi. İtalyan komünist partisi genel sekreteri Enrico Berlinguer haziran ayında öldü. Yerine, Alessandro Natta seçildi. Temmuz 1985'te hıristiyan demokrat Senato başkanı, eski başbakanlardan Francesco Cossiga Cumhurbaşkanı oldu.

Hükümet ayrıca çeşitli terör eylemleriyle karşı karşıya kaldı. Napoli'den Milano'ya giden bir trene aşırı sağ taraftarlarınca konulan bir bomba 15 kişinin ölümüne, 116 kişinin yaralanmasına yol açtı. Kızıl Tugaylar 1985'te Roma Üniversitesi profesörlerinden Tarantelli'yi öldürdüler. 1985 ekiminde İtalya'ya ait Achille-Laura gemisi Akdeniz'de filistinli gerillalar tarafından kaçırıldı. İsrail'de tutuklu Filistinliler'in serbest bırakılmasını isteyen gerillalar, İtalya'da tutuklu bulunan Filistin Kurtuluş cephesi liderlerinden Mahmut Abbas'ın bırakılması koşuluyla iki gün içinde teslim oldular. Öte yandan Mafia'ya karşı yürütülen mücadele sürdürülmekteydi.

Achille-Laura olayında çıkan anlaşmazlıklar sonucunda Cumhuriyetçi parti koalisyondan çekildi. Ardından Craxi, Cossiga'ya istifasını sundu. Cumhurbaşkanının Craxi'yi yeniden görevlendirmesi üzerine Cumhuriyetçi parti geri dönmeyi kabul etti. Eski kadrosunu değiştirmeyen hükümet, kasımda güvenoyu aldı. Bu, İtalya'da İkinci Dünya savaşı'ndan sonra en uzun süre görevde kalan hükümet oldu. Meclis'teki bir oylama sonucunda hükümet başarısız olunca, Craxi istifa etti. 1985 ağustosunda Craxi, aynı partilerden oluşan yeni bir koalisyon hükümeti kurdu. Bu hükümet Meclis'teki bir oylamada yeniden başarısızlığa uğrayınca başbakan mayıs 1986'da istifa etti. Bir ay süren görüşmelerin ardından Craxi, görevi 1987 martında hıristiyan demokrat bir başbakana devretmeyi kabul ederek, eski koalisyonu sürdürme kararı aldı. Ancak başbakan uzlaşmaya uymayarak mart 1987'de istifa etti. Cossiga hükümeti kurma görevini eski başbakanlardan Andreotti'ye verdi. Andreotti görevi iade etti. Meclis başkanı İotti'nin hükümet bunalımına çözüm bulmak için başlattığı görüşmeler sonuçsuz kalınca, Cumhurbaşkanı Craxi'nin bir ay önce verdiği istifayı kabul etmediğini açıkladı ve güvenoyuna başvurulmasını istedi. Ancak, Hıristiyan demokrat parti'ye bağlı bakanlar hükümetten çekilme kararı aldılar. Daha sonra Senato başkanı Fanfani geçici bir hükümet kurdu. Fanfani'nin de güvenoyu alamaması üzerine erken seçim kararı alındı. 17 ekim 1987'de yapılan seçimlerden sonra hıristiyan demokrat liderlerden G. Goria (temmuz 1987), C. De Mita (nisan 1988), G. Andreotti (temmuz 1989), başbakan oldular. Bu hükümetler döneminde özel sektör parlak bir gelişme gösterdi. Nisan 1992'de yapılan genel seçimlerde komünistler önemli oy kaybına uğradı. Hıristiyan demokratlar biraz oy kaybettilerse de gene parlamentoda en kalabalık grubu oluşturdular (oyların % 29,5'i). Cumhurbaşkanı Cossiga istifa etti. Mayıs 1992'de Hıristiyan demokrat partiden Oscar Luigi Scalfaro cumhurbaşkanı seçildi. Mafya ile mücadele eden hakim Giovanni Falcone'nin öldürülmesi üzerine hükümet, Mafya'ya karşı tutumunu şiddetlendirdi. Nisan 1992'de G. Andreotti istifa etti. G. Amato bir koalisyon hükümeti kurdu. 1993 yılı başında üst düzey yöneticilerini kapsayan yaygın bir rüşvet skandalı patlak verdi.

ASKERİ TARİH

Modern İtalyan ordusu Sardinya ordusunun mirasçısıdır. Bu ordu 1797-1814 yılları arası Repubblica Cisalpina, sonra Napoli krallığının kuvvetlerine katıldı. Napoléon'un seferlerinde çarpıştı. Garibaldi kuvvetlerinin eylemiyle desteklenen Sardinya ordusu Avusturya'ya karşı (1848 ve 1859) ve Kırım savaşı'nda (1854-55) çarpışarak İtalyan birliği'nin kurulmasında önemli rol oynadı; ordunun 1870'te Roma'ya girmesi, Savoia henadanının başlattığı girişimin başarıya ulaştığını gösteriyordu. Bu ordu ilkin Eritrea'da, ardından 1882'den 1889'a kadar Somali'de çarpıştı, İtalya'nın ilk sömürgelerini fethetti. Ama general Baratieri'nin kuvvetlerinin Adua'daki bozgunundan (1896) sonra sarsıldı. 1911-12'de Trablus'u işgal etti. Sömürge birlikleri olan "askaris" o dönemde oluşturuldu. 1915'te, italyan kuvvetleri, fransız sınırında (Argonne) Garibaldi'nin torunları tarafından simgesel olarak yönetilen bir birliği izleyerek cepheye 900 000 kişi sevkettiler. (→ KIZIL GÖMLEKLİLER.) Caporetto*'dan sonra mareşal Diaz tarafından yeni baştan düzenlenen bu kuvvetler 1918'de elliye yakın tümende toplanarak Vittorio Veneto'da parlak bir zafer elde ettiler. (→ BİRİNCİ DÜNYA* SAVAŞI.) Faşist rejim 1926'da italyan kuvvetlerine yeni bir biçim verdi. Düzenli ordunun (30 piyade, 3 süvari tümeni ve 3 alp tugayı) yanı sıra, faşist milisler önemli bir askeri güç oluşturdular Mussolini'nin 1919'da siyasal eylemleri desteklemek üzere kurduğu "Fascio"lardan oluşan ulusal güvenlik gönüllüleri (ya da Kara gömlekliler), muharip birlikleri ve askeri bir düzene sokularak yavaş yavaş orduya katılan ihtiyatları içeriyordu. Bunlar Etyopya savaşı'na (1935) düzenli orduyla birlikte, İspanya'daki iç savaşa (1936-1939) da yalnız başlarına katıldılar. İtalya 10 haziran 1940'ta İkinci Dünya savaşı'na bu askeri sistemle girdi. İtalyan ordusunda, 1942'de, yüz kadar tümen vardı, bunlar SSCB, Kuzey Afrika, Balkanlar ve Fransa'ya dağılmışlardı. (→ İKİNCİ DÜNYA* SAVAŞI.) Tunus'taki italyan kuvvetlerinin tesliminden az sonra, 8 eylül 1943'te yapılan ateşkes, büyük bölümü tutuklanan ordunun tümüyle dağılmasını gerektirdi. Ama İtalya'da kalan kuvvetler, dağıtıldıktan sonra bir ölçüde yeniden düzenlendiler. Güney'de Müttefikler'le bir-

likte çarpıştılar, Kuzey'de ise, İtalya Cumhuriyeti'nin Graziani komutasındaki geçici kuvvetlerini oluşturdular. 1947 Paris antlaşması ile italyan kara kuvvetleri 250 000 kişiyle sınırlandı (madde 61), Fransa ve Yugoslavya sınırındaki tüm müstahkem mevkiler yok edildi. Bu kısıtlamalar İtalya'nın 1949'da NATO'ya kabulüyle yürürlükten kalktı. ABD'nin önemli yardımlarıyla yeniden silahlandırılan italyan ordusunda köklü değişiklikler yapıldı. Subayların yetiştirildiği okul Modena'dadır.

deniz kuvvetleri

Modern İtalya askeri alanda çabalarını büyük bir Akdeniz gücü olma stratejisini sürdürmesini sağlayacak deniz kuvvetlerinde yoğunlaştırmıştır. İtalya, 1860'ta Napoli ve Piemonte krallıklarından gelen ve farklı öğelerden oluşmuş bir donanma oluşturdu. Ama bu çaba 1866'da Lissa Deniz savaşı'ndaki bozgunla boşa gitti. Yeni yapımlara 1873'te, daha sonra Donanma bakanı olacak olan mühendis Brin'in çabalarıyla başlandı. Donanma komutanlıklarının bulunduğu başlıca askeri limanlar, La Spezia, Napoli ve Taranto'ydu. 1914'te, italyan donanması Avusturya'nınkinden üçte bir üstündü; 11 zırhlı (yalnız 3'ü dreadnought), 17 kruvazör, 33 destroyer, 80 torpido gemisi, 20 denizaltı. Birinci Dünya savaşı sırasında, italyan donanması Adriya denizi'nde hafif savaş gemileriyle birçok çarpışmaya katıldı. Bazı italyan subayları, o zamanlar için yeni olan torpido hücumbotları başarıyla kullandılar. Washington anlaşması (1922) İtalya'ya ağır savaş gemilerinde Fransa ile eşitlik tanıdı. Mussolini zamanında italyan donanmasında büyük gelişmeler oldu. Donanmayı bir prestij konusu yapan Mussolini tüm gemi türlerinde Fransa ile eşitliği elde etmek istiyordu; böylece İtalya Akdeniz'de çok elverişli bir duruma gelecekti, çünkü İtalya'nın savunması gereken bir başka deniz cephesi de, Fransa gibi sömürge bağımlılıkları da yoktu. 1939'da italyan donanmasının 453 000 tonu hizmette, 162 000 tonu yapım aşamasındaydı. Hemen hemen fransız donanmasına eşit olan bu filo, Toulon filosunun 14 haziran 1940'ta Cenova'daki sanayi tesislerini bombalamasını engelleyemedi. İngiliz donanmasının şiddetli saldırılarına (Taranto) hedef olan italyan donanması ne kuşatılan Malta'yı alabildi, ne de İtalya ile Libya arasındaki ulaşımı sağlayabildi; nitekim italyan ve alman kuvvetlerinin 1942-43'te Afrika'da yenik düşmelerinin başlıca nedenlerinden biri yiyecek ve silah gereksinimlerinin yeterince sağlanamayışıydı. Eylül 1943'te İtalya saf değiştirince, filosunun bir bölümü Sicilya'daki müttefik deniz üslerine ulaşmaya çalıştı; alman hava kuvvetlerinin saldırısına uğrayan *Roma* zırhlısı battı. 1947 Paris antlaşması'nda öngörülen geçici kısıtlamayla 25 savaş gemisine indirilen italyan filosu 1949'dan sonra yeniden oluşturuldu. İtalyan deniz kuvvetleri 1960'ta, NATO çerçevesinde önemli sorumluluklar yüklendi ve filosu 400 savaş gemisine ulaştı (200 000 t: 150 bini, uçak gemileri dışında birinci sınıf gemiler). Deniz harp okulu yeniden Livorno'ya yerleşti.

askeri havacılık

İlk italyan askeri uçakları 1911-1912'de, Türk-İtalyan savaşı sırasında ortaya çıktı; 28 uçaktan, 22'si fransız yapımıydı. Komutanlık elde edilen sonuçları göz önüne alarak Douhet'nin çabalarıyla bir askeri havacılık örgütü kurulmasını kararlaştırdı. 84 uçaklık bir yapım programı hazırlandı. Ama, İtalya 1915 savaşı'na girdiğinde, havacılıkta geri durumdaydı. 1916'dan sonra, italyan havacılığı uzak bombardımanlarda uzmanlaştı. Kotor ve Pula'nın akınları ile, D'Annunzio'nun 1918'de Viyana göklerinde gerçekleştirdiği propaganda akını bunlardandı. Faşist rejim havacılık alanında büyük bir atılıma girişti; Mussolini komutayı kendi üstlendi. Ama yerini çok geçmeden, Akdeniz ve Güney Amerika'ya yaptığı akınlarla ün kazanan Balbo'ya verdi (1926). Rejimin propaganda aracı olan hava ordusunun bütçesi giderek arttı: 1939'da 3 270 milyon lirete ulaştı. İtalyanlar'ın 500 uçakla giriştikleri Etyopya seferi sırasında göklere tümüyle egemen olabilen hava kuvvetleri çok önemli bir rol oynadı. 1937 ve 1938 italyan hava kuvvetlerinin altın yılları oldu, üç hava tümeninde 66 bombardıman filosu, 48 avcı filosu, kara (23 filotilla) ve deniz (35 filotilla) destek kuvvetleri bulunuyordu. 1939'da İtalya'nın cepheye gönderecek 1 500 uçağı, 1 500 de ihtiyat uçağı vardı. İkinci Dünya savaşı'nda italyan hava kuvvetleri özellikle Malta, Girit ve Libya çarpışmalarında rol oynadılar 1951'e kadar ingiliz ve amerikan malzemesiyle donatılan bu kuvvetler, 1947 Paris Barış antlaşması ile, 1949'dan sonra da NATO çerçevesinde yeniden oluşturuldu. Havacılık okulu Nisida'da, pilot okulu Pomigliano'dadır (Arco).

savunma

İtalyan silahlı kuvvetleri NATO savunması sistemi içinde yer almaktadır; paktın büyük komutanlıklarından biri olan "Güney-Avrupa" komutanlığının merkezi Napoli'de yer alır. 1981 yılı rakamlarıyla GSMH'nin % 1,6'sına eşit olan savunma bütçesiyle 362 000 kişilik bir ordu beslenmektedir. Askerlik hizmeti: kara ve hava kuvvetleri için 12 ay, deniz kuvvetleri için ise 18 aydır.

Başlangıçta ordusunu amerikan malzemesi ile donatmak zorunda kalmış olan İtalya, silah sanayisini patent alarak geliştirme yoluna gitmiştir ve üretimini giderek iyileştirmeyi amaçlamaktadır. İtalya'daki üretim hâlâ bazı kesimlerle sınırlıdır ve öbür batılı donanımların düzeyinde değildir.

• *Kara ordusu*'nun (exercito) [234 000 mevcut] dağılımı şöyledir: ülkenin kuzeyinde bulunan ve NATO emrinde üç kolordu, 1'i zırhlı olmak üzere 4 tümen, 5 alp tugayı, 1 paraşütçü tugayı, 1 karadan karaya (Lance) ve karadan havaya (Hawk) füze tugayı ve Veneto'daki bir amfibik alaydan oluşan bir kuvvet; bu kuvvetin emrinde yaklaşık 1 220 tank (en yenileri alman Leopar tankları), 3 900 zırhlı destek aracı, 970 çekili top ve 280 motorlu top, 1 700 çeşitli füze vardır; hafif kuvvetleri 160 uçak ve 323 helikopterden oluşmaktadır.

Kara kuvvetleri, ülkenin güneyinde 6 piyade tugayı ile 84 000 jandarma, 45 000 gümrük kolcusu ve 68 000 güvenlik görevlisinden oluşur. Fransız jandarma örgütüne çok benzeyen jandarma örgütünde 1 mekanize tugay ve 1 hava taburu vardır.

Kara kuvvetlerinin ihtiyatları 550 000 kişiyi bulur.

• *Donanma* (49 000 mevcut) 9 denizaltı, füze atan ve helikopter taşıyan 2 kruvazör, 2 denizaltısavar helikopter veya dikey havalanabilen 10 uçak taşıyabilen 13 000 tonluk 1 uçak gemisi, 4'ü helikopter ve füze rampalarıyla donatılmış 3 destroyer, füze rampalarıyla donatılmış Lupo tipi 4 fırkateyn ve 22 sıradan fırkateyn ile 18 karakol gemisinden oluşmaktadır. Deniz havacılığı pek gelişmemiştir, ancak 36 helikopter vardır.

• *Hava kuvvetleri* (46 000 mevcut) 511 savaş aracından oluşmaktadır. Altı F-104 G avcı-bombardıman uçak filosundan, altı F-104 S avcı filosundan, beş keşif filosundan (F-104 G ve G-91), iki Breguet Atlantic ile donatılmış deniz gözetleme filosundan ve üç nakliye filosundan oluşur. Hava kuvvetlerinin ayrıca 8 Nike Hercules karadan-havaya füze grubu vardır.

KURUMLAR

22 aralık 1947 Anayasası ile parlamenter rejim kurulmuştur. İki Meclis -Senato ve Millet meclisi- tarafından yedi yıl için seçilen Cumhurbaşkanı temsili görev yapar; tek yetkisi Başbakanı atamaktır.

İtalyan rejiminin bazı özellikleri vardır: eşitlikçi çift meclisli bir sistem olduktan başka, yasa komisyonlarından ve dava yoluyla anayasaya uygunluk denetimi yapan bir Anayasa mahkemesi'nden oluşur; bu mahkeme, Cumhurbaşkanı, Parlamento ve üst yargı makamlarınca atanan 15 üyeden meydana gelir.

İtalya'da hükümetler çok istikrarsızdır, bunun nedeni, meclislerin seçimde nispi temsil sisteminin benimsenmesi sonucu, oyların çok sayıda parti arasında dağılmasıdır.

EDEBİYAT
kaynağı

İtalya siyasal birliğini ancak XIX. yy.'ın sonunda tamamladı; dil birliği ise henüz tamamlanma sürecindedir. Bu durumun sonuçlarından biri, italyan edebiyatının, roman edebiyatlar arasında diyalektal yapıtlar bakımından en zengini olması, bir diğeri de şiir, retorik ve estetik sorunların bu edebiyatta her zaman dil normu üstüne tartışmalara bağlı olarak ele alınmasıdır. Gerçi, bu tartışma, halk dilinde edebiyatın doğuşundan daha yüz yıl bile geçmeden, Dante ve Petrarca'nın başyapıtlarıyla somut bir biçimde çözüme kavuşmuştu, ama bu çelişkili bir çözümdü. Çünkü, bu iki yapıt her ne kadar Toscana lehçesine kalıcı bir üstünlük kazandırdıysa da, yine de ortaya birbiriyle çelişen iki eğilim çıkıyordu: bu eğilimlerden biri seçmeci, ender sözcükler kullanmaya meraklı ve biçimdizimsel bakımından katı kuralcı (Petrarca), öteki ise çokdillilik ve çeşitli üslupları Toscana edebi lehçesinin tarihsel yapıları içinde birlikte kullanma yanlısı idi (Dante'nin *Komedya*'sı). Ancak, her iki durumda da, italyan edebiyat dilinin doğuşunda şiirin işlevi üstünlük taşıyordu. Bu nedenle, italyan şiiri, yüzyıllar boyunca, aristokratik bir nitelik taşıdı, bir ideal edebi *societas*'ın ütopik koine'si olarak kaldı; halk dili düzyazısı ise, aslında geniş ölçüde latin örneklere bağlı kalan seyrek istisnalar (Boccaccio) dışında, çeşitli italyan toplumlarının (lehçe toplumları) parçalanmışlığını, çelişkilerini ve tarihi serüvenlerini yansıtan çok daha ağır bir birleşme süreci geçirdi.

Latincenin kültür alanındaki saygınlığı ve yönetim alanındaki otoritesi, İtalya'da halk dilinin yazı dili olarak işlenmesini başka her yerde olduğundan daha çok geciktirdi. İtalyancanın bilinçli bir biçimde latinceden kurtuluşuna tanıklık eden ilk belgeler *(i placiti cassinesi)* 960 tarihlidir. Ne var ki, bu belgelerin daha sonraki benzerlerine rastlamak için, XI. yy.'a kadar beklememiz gerekir. Halk dili, ilk kez, ancak aziz Francesco d'Assisi'nin (1182-1226) *Cantico di frate Sole*'siyle edebiyat dili düzeyine ulaştı. Öte yandan, oil ve oc dili edebiyatlarının daha o zamanlar bile epey eski olan epik ve lirik gelenekleri, kendini İtalya'da öylesine güçlü bir biçimde kabul ettiriyordu ki, kuzeydeki saraylarda birçok italyan şair, yapıtlarını doğrudan doğruya provence dilinde yazıyor; Sicilya'da ise imparator Friedrich II'nin (1194-1250) *Magna Curia*'sında, provence şiirinin, sicilya lehçesinin sanatkârca üsluplaştırılması yoluyla aktarılmasına dayanan tam anlamıyla italyan sayılabilecek ilk şiir okulu doğuyordu.

Benevento savaşı'ndan (1266) sonra Schwaben sarayının çökmesiyle Sicilya, kültürel üstünlüğünü Toscana'ya devretmek zorunda kaldı. Burada, Guittone d'Arezzo (1235'e doğr. - 1294), önceki okulun şiir üzerine araştırmalarını daha karmaşık ve incelikli bir biçimde sürdürdü. Guittone d'Arezzo'nun trajik dinsel esini,

çok geçmeden Bolognalı Guido Guinizelli'nin (1240'a doğr.-1276) kurduğu *dolce stil nuovo* hareketi tarafından eleştirilip reddedildikten sonra, bir grup genç floransalı ve toscanalı şairi Dante ve Cavalcanti'nin (1255'e doğr.- 1300) çevresinde toplayan dostlukta kendine yer buldu. Bu şairlerin, sevilen bir kadının kurtarıcı erdemlerini sürekli bir hayranlık havası içinde övüp yücelten ince ve öz şiirinin karşısına, burjuva idealini, *komik* şiirin gerçekçi aşırılıklarını (Folgore da San Gimignano [XIII.-XIV. yy.], Rustico di Filippo [1235'e doğr. - 1300], Cecco Angiolieri [1260'a doğr. -1312'ye doğr.] ve hatta Dante'nin kendisinde [1265-1361] görüldüğü biçimiyle) koymak âdet olmuştur. Fakat, *komik*, Ortaçağ retoriğinin kullanılmasını gerektirdiği üsluplardan ancak biridir ve bu şairlerin çoğu, *dolce stil nuovo*'nun en ince kurallarından esinlenen şiirler de yazmışlardır.

Umbria'da fransisken reformunun, doğmasına yol açtığı dinsel şiir halk tabakalarının büyük beğenisini kazandı, ama bu yüzden de, İacopone da Todi'nin (1236'ya doğr. - 1306) ortaya koyduğu başyapıtlara rağmen, resmi kültürün aristokratik önyargıları uyarınca, her türlü edebi gelecekten yoksun kaldı. Dinsel ve öğretici şiir de, XIII. yy. sonlarında Kuzey İtalya'da gelişip serpildi. Her ne kadar Brunetto Latini'nin *Trésor*'u ile Marco Polo'nun *Million*'u fransızca yazılmışsa da, Floransa'da yayımlanmış yazarı bilinmeyen bir öykü ve efsaneler derlemesi olan *Novellino*, XIII. yy. popüler düzyazısının en zengin repertuvarını oluşturur.

XIV. yüzyıl: üç Toscanalı'nın yüzyılı

Daha sağlıklarında klasikleşen Dante, Petrarca (1304-1374) ve Boccaccio (1313 -1375) gerek ilk kaynak olmaları, gerekse kusursuzluklarıyla yüzyıllar boyunca sürecek efsanevi bir saygınlığa erişmişlerdir. Bu efsanenin doğruluk derecesi ne olursa olsun, tarihi etkinliğinin çok büyük olduğu kesindir. XIV. yy.'ın bu Toscanalı büyükler üçlüsü, hemen yüce örnek mertebesine çıkarıldı ve böylece italyan dili ve edebiyatını birleştiren en güçlü etken oldu. Buna karşılık, bu başyapıtların gücü, çağın çoğu yazarlarını taklitçiliğe zorladı. Ama yine de, hikâye türü, Giovanni Sercambi (1347-1424), Ser Giovanni Fiorentino ve özellikle Franco Sacchetti (1332'ye doğr. - 1400) ile büyük bir canlılık gösterdi. Tarihsel düzyazı da, yine bu dönemde, Giovanni Villani ve Dino Compagni'nin (1255'e doğr. - 1324) kronikleriyle ortaya çıktı ve zengin bir dinsel edebiyat, halk dilinin incelenmesine önemli ölçüde katkıda bulundu.

XV. yüzyıl: hümanizm

Boccaccio'nun çağdaşları, onun ölümünü (1375) bir dönemin sonu olarak algıladılar. XIV. yy. sonu ile XV. yy.'ın başlarında halk diline dayanan kültür kuşku götürmez bir bunalım dönemi yaşarken, klasik elyazmalarının keşfi, ilk hümanistlerde Antikçağ'ın yunan-latin yapıtlarına karşı tutkulu bir merak uyandırdı. Bununla birlikte, yeni doğan basım sanayisi, 1470'ten başlayarak, italyan edebi geleneğine olanca parlaklığını yeniden kazandırdı; dilbilgisi ve sözlük konularında normlar meydana getirilmesine yardımcı oldu; ve bu arada, Antikçağ'ın başyapıtlarıyla doğrudan doğruya temastan bir *halk hümanizmi* doğarak, Lorenzo de Medici (1449 -1492) ve Poliziano (1454-1494) ile en başarılı örneklerini verdi. Bu yazarlardan birincisinin şiirleri, halk edebiyatından bol bol alıntılar yaparken, ikincisinin *Stanza*'ları, Medici sarayı'nı olağanüstü incelikte bir sanatla idealleştirmekteydi. Şövalye romanları modası da yine Toscana'da canlandı. Bir sonraki yüzyılda, Ariosto'nun *Orlando furioso*'su büyük bir başarı kazandı, Sannazzaro'nun (1455-1530) *Arcadia* adlı pastoral romanı ise güney hümanizminin başlıca merkezi olan Napoli'de yayımlandı.

Charles VIII'in seferi (1494), İtalya için birkaç yüzyıl sürecek bir siyasal parçalanma ve yabancı egemenliği dönemini başlattı, ama italyan kültür birliğinin bilinci, XV. yy.'ın düşünce yaşamına damgasını vuran bitmez tükenmez dil ve estetik tartışmalarında kendisini dile getirmekten geri kalmadı. XV. yy. düşünce yaşamı, bir sürü küçük devletler arasında eşit olmayan bir biçimde dağılmış durumdaydı. Bu küçük devletler, yönetim ya da diplomasi görevlerinde kullandıkları saraylı yazarlara bazen parlak, ama çoğu kez geleceği olmayan bir yaşam sağlıyorlardı. Saraylar, çoğu zaman akademilerin doğup gelişmesine yardım ettiler. Bu akademiler, latincenin tutucu kaleleri olan üniversitelere karşı mücadele ettiler ve italyan dili ve edebiyatının yayılmasına çalıştılar. Henüz latincenin üstünlüğünü sarsmamakla birlikte, halk dilinde yazılmış metinlerin basım ve yayımı hızla gelişti.

XVI. yüzyıl: Rönesans

XVI. yy.'ın başlıca tartışma konusu "dil sorunu" idi. Hangi norm kullanılacaktı? Saraylarda kullanılan Toscana ağırlıklı ampirik ve çok lehçeli dil mi (Castiglione)? Yoksa Floransa lehçesi (Machiavelli) ya da Toscana lehçesi (C. Tolomei 1492'ye doğr. -1556) mi benimsenecekti? Pietro Bembo'nun (1470-1547) *Prose della volgar lingua*'sı, bu soruna, sıkı bir arıtıcılık süzgecinden geçirilmiş Toscana edebiyat geleneği lehine kesin bir çözüm getirdi ve büyük etki yaptı.

Tiyatro o zamanlar sarayların başlıca eğlencesiydi. Komedi yazarları, yunan -latin tiyatro repertuvarından hazır entrikalar ve durumlar alıp, bunları, birbirleriyle yarışırcasına, Boccaccio ve onun özgünlükten yoksun izleyicilerinden yaptıkları alıntılarla birleştirmekle yetindiler.

Bununla birlikte, Bibbiena (1470-1520), Ariosto (1474-1533), Aretino (1492-1556) ve özellikle Machiavelli (1469-1527) bu bol ve aynı zamanda tekdüze üretim içinde kişisel dehaları sayesinde kendilerini göstermesini bildiler. Saraylı seçkinler, kendilerine göre bir yeni insan ideali oluşturdular. Bu yeni insan idealini, Castiglione (1478-1529) *Il Cortegiano* adlı yapıtında somutlaştırdı. Della Casa (1503-1556) ise, *Galateo*'sunda, görgü kurallarını saptadı. Aşk duygularının incelenmesi, hümanist diyaloglar ve hikâyeler de saraylı çevrelerin alışılmış vakit geçirme araçları arasında yer alıyordu.

O dönem İtalya'sının başından geçen olaylar, Machiavelli ve Guicciardini'yi (1483-1540) tarihi ve siyasi konular üzerinde düşünmeye sevk etti. Vasari (1511 -1574), *Vite* (Hayatlar) adlı yapıtıyla, Rönesans sanatları tarihinin temelini attı. Michelangelo dışında, bütün lirik şairler, Petrarca'nın örneğine uydular. Kuralların istibdadı, epik şairlerin esinini gittikçe daha büyük bir baskı altına sokmakla birlikte, Ariosto, şiir alanında yüzyılın başyapıtı olan *Orlando furioso*'sunu yazmaktan geri kalmadı. Tasso'nun (1544-1595) yaşamına ve yapıtına gelince, bunlar, birçok bakımdan, Karşı Reform'dan kaynaklanan ve barok sanatın zaferine yol açan uygarlığın malıdır.

XVII. yüzyıl: barok çağı

Barok edebiyatı dil bakımından herhangi bir yenilik getirmedi. Bu edebiyatın belirgin özelliği, olağanüstü retorik denemelerine girişmesi ve bunun yanı sıra retoriğin kendisi üzerine etraflı düşünceler yürütmesidir. Dil alanındaki tutuculuğu, della Crusca akademisi sözlüğünün arkaik arıtıcılığına bağlıdır. İlk üç baskısı 1612, 1623 ve 1691'de yapılan bu sözlük, edebiyat dilinin birliğe kavuşturulmasına büyük ölçüde yardım etti. Galilei (1564-1642) ve tilmizleriyle birlikte, italyanca, bilim alanında da latincenin yerini almaya başladı.

Barok şiir demek, "marinoculuk" demektir. Marinoculuğun "hayranlık" uyandırmayı amaçlayan şiir sanatı, Marino'nun (1569-1625) en başarılı dizelerinde, Galilei'nin teleskopuyla gökyüzü harikalarını ilk seyredişinde düştüğü hayranlığı hatırlatır. Marinocuların çoğu, şairliklerinden çok temalarının özgünlüğü, en sıradan görüntüleri içinde ele aldıkları tuhaflıklara aşırı düşkünlükleri, güncel olma meraklan ve paradoksal güzellik teması üzerindeki sonsuz çeşitlemeleri ile Marino'dan ayrılırlar. Marino'nun şiir anlayışı şiddetli tartışmalara konu oldu ve Emmanuele Tesauro (1592-1623) ile birlikte, bu tartışmaların yerini retorik üzerine kapsamlı düşünceler aldı.

Şövalye konulu, pastoral ya da tarihsel yapılar içinde son derece farklı üslup, siyaset ve yaşam deneylerini kaynaştıran roman, zamanın en popüler türüydü. Fakat, barok düzyazının asıl başyapıtlarını verdiği alan, Paolo Sarpi (1552-1623) ve Daniello Bartoli'nin tarih ve deneme türü ile özellikle, bilimsel deneme türü oldu.

XVIII. yüzyıl

1690'da Accademia degli arcadi'nin kurulması, barok şiir sanatının çöküşünü kesinleştirdi ve hızlandırdı. Akademinin önerdiği klasikçiliğe dönüş, barok manierismoculuğu karşı çıkıyor, ama aslında bunu yalnızca arkaik ve pastoral türden yeni bir "manierismo" yaratmak için yapıyordu. Ama, Arcadia, salt bir edebiyat akımı olarak kalmadı. Edebiyat ve sanat çevreleriyle, italyan kültürünün yenilenmesine katkıda bulundu ve böylece illuminismo (italyan aydınlanmacılığı) ile özdeşleşti. Bu yenilenmenin ilk sonuçları, Muratori (1672-1750) ile ansiklopedik bilgi alanında kendini gösterdi.

Vico (1668-1744) çağının en büyük düşünürü oldu ama, yeni fikirlerin aracı olan canlı dilleri, özellikle ingilizce ve fransızcayı hiç bilmiyordu. Bununla birlikte, bu fikirler, Milano ve Venedik'te yayımlanan edebiyat dergileri sayesinde geniş ölçüde yayılmaktaydı.

İtalyan XVIII. yy.'ı, asıl başyapıtlarını tiyatro alanında verdi: komedide Goldoni (1707-1793), trajedide Alfieri (1749-1803). Fakat, Arcadia'nın akademik biçimciliğini yeni bir yurttaşlık ve ahlak bilincini dile getirmek amacıyla kullanmayı ilk başaran Parini (1729-1799) oldu. Parini, bu başarısıyla, Manzoni (1785-1873) ve Leopardi'nin (1798-1837) toplumsal içerikli klasikçiliğini, yeniklasikçiliğe ve Risorgimento'nun romantizmine oranla daha güçlü bir biçimde muştulamış oluyordu.

XIX. yüzyıl

Romantizm İtalya'ya ithal yoluyla girdi. İtalyan edebiyatı romantizmden bir estetik ya da şiir anlayışından çok, bir ulusal edebiyat anlayışı aldı. Bu, ya siyasal bir anlamda (ulusal kurtuluş aracı olarak edebiyat), ya da Manzoni'de olduğu gibi dilbilimsel anlamda yorumlanmış bir görüştü. Manzoni, yapıtlarında geleceğin "Yeni İtalya"sının dilinin temellerini attı. Bu, klasik edebiyat dili ile konuşulan Toscana lehçesinin karışımından oluşan bir dildi. Öte yandan, XIX. yy.'ın en büyük iki italyan şairi olan Foscolo (1778-1827) ve Leopardi, romantik bir duyarlığın ıstıraplarını, klasik kurallara sıkıca bağlı bir retorik içinde, dile getirdiler.

XIX. yy.'da Manzoni'den sonra Nievo (1831-1861) ve verismonun (kuramcısı Luigi Capuana'dır) üstadı Verga (1840-1922) da roman alanında büyük yapıtlar ortaya koydular. XX. yy.'ın eşiğinde, şiirlerinde Yeni İtalya'yı dile getiren Carducci (1835 -1907), Pascoli (1855-1912) ve D'Annunzio (1863-1938) [manevi babaları De Sanctis'tir (1817-1883)] modern şiirin yolunu açtılar.

XX. yüzyıl

Faşizm, çağdaş italyan kültürünü bölmekten çok, onun kurulmasını engelledi. Yüzyılın başında ve iki savaş arasında edebiyat dergilerinin alabildiğine çoğalması, aslında, gerçek bir italyan edebi toplumunun varlığını göstermiyordu. Ancak bazı dar çevrelere hitap eden bu dergiler, gürültülü olduğu kadar gelip geçici tartışmalara yol açmakla kaldılar. Bir saman alevi gibi parlayıp sönen fütürizm için de aynı şey söylenebilir. İkinci Dünya savaşı ertesine kadar, italyan edebiyatı değerli yazarlar ve yapıtlarla dolu olduğu halde, B. Croce'nin sultası altındaki italyan kültürü kendi değerlerinin bilincine varmak ve bu değerlerle bağlantılı bir biçimde kendi eleştiri araçlarını yenilemek gücünü gösteremedi. Svevo'nun (1861-1928) durumu bunun en iyi örneğidir: yazarlık mesleğine başladıktan otuz yıl sonra, ömrünün sonuna doğru, J. Joyce tarafından keşfedilen Svevo, tıpkı daha sonra Ungaretti (1888-1970) ve Pirandello (1867-1936) için de olduğu gibi, ancak Paris'te üne kavuştu. Svevo ve Saba'nın vatanı ve Avrupa'nın bütün etkilerine açık, ama İtalya'dan kopuk olan Trieste, italyan edebiyatının iki savaş arasındaki soyutlanmışlığına tanıklık eder. Burada yalnızca resmi eleştiriye oranla bir soyutlanmışlık sözkonusu değildir, aynı soyutlanmışlık eyaletler arasında, kentler arasında da görülür; öyle ki, çağdaş italyan edebiyatını coğrafi bölgelere göre ayırmak, çoğu kez, onu bir zaman sıralamasına göre sınıflandırmaktan daha uygun görünür.

İkinci Dünya savaşı sonrasına damgasını vuran yenigerçekçilik, Gramsci (1891 -1937) ve amerikan romancılarının etkisiyle, italyan verismo geleneğini canlandırdı. Bu akım, Pavese (1908-1950) ve Vittorini'den (1908-1966) sonra da, Moravia (doğm. 1907), Elsa Morante (doğm. 1912), Pasolini (1922-1975) ve Sciascia (doğm. 1921) gibi yazarların yapıtlarında devam etti. Bu yazarların yaşam, ahlak ve siyasetle ilgili kaygılarının karşısında, modern italyan edebiyatının dil deneyimlerini ön planda tutan bir akımı yer alır. Bu akımın ustası Gadda (1893-1973), ataları ise XIX. yy. sonu lombardiyalı "Scapigliati"leridir. Modern italyan şiiri, Montale'den (1896 -1981) Zanzotto'ya (doğm. 1921) kadar en özgün yapıtlarıyla, hep aynı biçimsel yenilenme ihtiyacını dile getirdi. Bu arada Calvino (doğm. 1923), "ifade mekanizmaları"nın giderek yapay bir incelik kazanan yapılarında, matematik bilimlerle hayalin fantastik güçlerini bir araya getirdi.

lehçe edebiyatı

En ünlüsü, XIV. yy.'da bilinmeyen bir kişi tarafından roma lehçesiyle yazılmış *Vita di Cola di Rienzo* adlı bir yapıt olan birkaç seyrek istisna dışında, italyan lehçe edebiyatının doğuşu, Rönesans döneminde halk dilinin edebiyat normlarını belirleyen kurallaştırma süreci ile aynı zamana rastlar. Esinini halktan alan ve polemik amacı güden italyan lehçe edebiyatı, genellikle, gerçek okuryazarların ürünüdür. İtalyanca olduğu kadar latince de yazan bu yazarlar, çoğu kez, çağlarının edebiyat modalarının ve düşünce akımlarının başında yer alırlar. Nitekim, *Lo cunto de li cunti overo Trattenemiento de li peccerille* (1634-1636) adlı masal derlemesinin sahibi G. Basile, napoli lehçesinde yazılmış bu yapıtının yanı sıra, marinocu şiirleriyle de tanınır. Bunun gibi, XVIII. yy.'da, şair G. Meli, illüminismocu fikir ve inançlarını Palermo lehçesiyle dile getirdi. Bolognalı G. C. Croce'nin (1550-1609) *Bertoldo e Bertoldino*'su, bir halk adamının kendi dilinde yazdığı bir yapıt olarak, her bakımdan istisnaidir.

Lehçe edebiyatının en gözde türleri, tiyatro ve hiciv şiiridir. Özellikle karakterleri çeşitlendirmek ve belirginleştirmek amacıyla, lehçeler, XVI. yy. komedilerinde sık kullanılır: örneğin, Piemonteli Alione'nin yapıtları, yazarı bilinmeyen venedik yapıtı *La Venexiana*, yine venedikli bir yazar olan Andrea Calmo'nun piyesleri ve özellikle, köylülerin durumunu sahneye koyan Padovalı Ruzante'nin tümüyle lehçe kullanımına dayanan tiyatrosu. Bu venedik geleneği Goldoni'ye kadar sürdü. Nitekim, onun başyapıtlarından birçoğunda (özellikle *Rusteghi* ve *Le baruffe chiozzotte*) Venedik lehçesi ile Venedik'in farklı bölgelerinin lehçeleri karışık olarak kullanılır. XIX. yy.'da lehçe tiyatrosu Milano'da çok canlıydı: E. Ferravilla'nın elinde popülistleşen bu tiyatro, C. Bertolazzi ile *(El nost Milan)* sosyalistçe bir nitelik kazandı. Pirandello da, aralarında Liolà da olmak üzere birçok piyesini ya doğrudan doğruya, Sicilya lehçesiyle yazdı, ya da sonradan bu lehçeye çevirdi.

Lehçe şiirinin büyük hiciv yapıtları arasında, hiç değilse, Basile'nin çağdaşı ve dostu Napolili G. C. Cortese'nin (XVII. yy.), Milanolu C. M. Maggi (XVIII. yy.) ile C. Porta'nın (XIX. yy. başı), Romalı G. G. Belli (XIX. yy.) Trilussa ve C. Pascarella'nın (XX. yy.) yapıtlarını saymamız gerekir.

Fakat, çağdaş lehçe edebiyatının en dikkate değer yapıtları, lirik şiir türüne girer: Napolili S. Di Giacomo'nun, Romagnalı A. Guerra'nın, Lucanialı A. Pierro'nun yapıtları ile, aynı zamanda değerli bir XX. yy. lehçe şiirleri antolojisinin yazarı olan Pasolini'nin friuli lehçesindeki gençlik şiirleri gibi. Pasolini, ayrıca romanlarında, Verga'nın romanlarının dil bakımından özgünlüğünü oluşturan italyanca ile sicilya lehçesi karışımını andırır bir roma lehçesi kullandı.

GÜZEL SANATLAR
Ortaçağ

• *Erken hıristiyanlık* dönemi.* Dinsel mimarlıkta başlıca iki yapı tipi görülür: katı bir ast üst düzenine bağlı ruhban sınıfının artık titizce saptanmış kurallara göre düzenlediği Kudas ayinlerine yönelik, uzunluğuna gelişmiş bazilikalar ve daha çok vaftizhane, mozole ve martyrium olarak kullanılan merkezi planlı yapılar. Kimi işlevler, birçok yapının bir arada bulunmasını gerektirir. Söz gelimi katedral tek bir yapıdan oluşmaz, çoğu zaman biri bir martyr'e, biri de Meryem Ana'ya adanmış iki kilise ile bir vaftizhaneyi kapsar. Mimarlık alanında Antikçağ'ın sonunda görülen değişiklikler, Costantinus dönemine ait Laterano ve Vatikan bazilikalarının yok olmalarından sonra en iyi biçimde Santa Costanza mozolesi'nde (IV. yy.) temsil edilir. Bu değişiklikler arasından, göz kamaştıran görkemleriyle yeni sanat diline uyum sağlayan duvar mozaiklerinin gelişmesi dikkati çeker.

• *V. - IX. yüzyıl.* İktisadi çöküntünün egemen olduğu bu dönemde tek bir İtalya kenti gelişme halindeydi: Ravenna. Bu dönemin resim anlayışındaki gelişmeler, Ravenna'daki hayranlık verici yapılarda bulunan mozaiklerde izlenebilir: Galla Placidia mozolesi'nde ve Ortodokslar vaftizhanesi'nde V. yy. üslubu, Ariusçular vaftizhanesi'nde ve S. Apollinare Nuovo'da VI. yy. estetiğine geçiş, San Vitale'de ise İustinianos döneminde yeni bir estetik anlayışının ortaya çıkışı. Ravenna'daki en son büyük yapı, 549'da açılan S. Apollinare -in-Classe'dir.

İustinianos'un başarısızlığa uğramasıyla Roma'da Ortaçağ başladı. Resim ve mozaik süslemelerde iki eğilim ortaya çıktı: klasik geleneğin sürdürülmesi ve Bizans sanatına uyma eğilimleri. Bunlardan ikisi de, VI. -XIII. yy. resim sanatının bir tür müzesi sayılabilecek S. Maria Antica'da görülür.

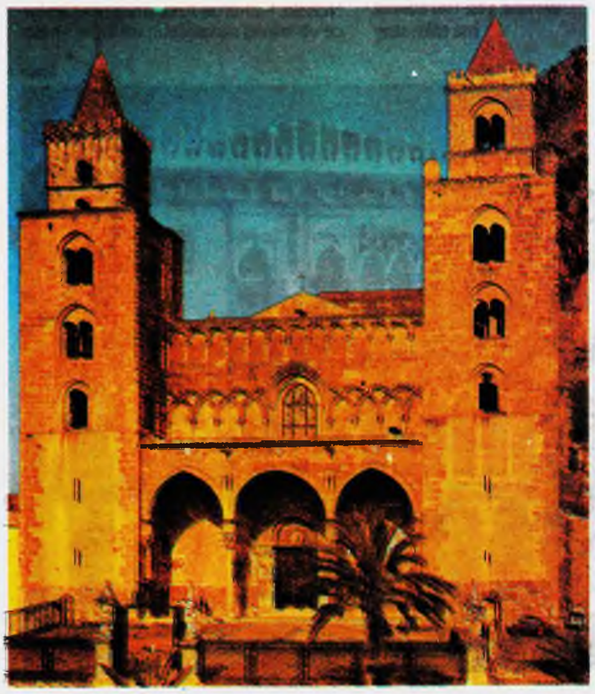
Uzun bir anarşi ve kargaşa döneminden sonra, VII. yy.'da, Kuzey İtalya'da, Pavia'daki lombard saray çevresinde bir yenilik hareketi başladı. Karolenj dönemine dek etkisini sürdüren bu hareket, Cividale'deki Tempietto Longobarde, Brescia'daki S. Salvatore, Castelseprio'daki freskler ve ayrıca Roma'daki VIII. yy. başı bazilikaları ile bunların mozaik süslemeleri (özellikle S. Prassede) gibi önemli yapıtlar ortaya koydu. Ancak bunların tarihleri tartışmalıdır. IX. yy.'ın ortalarından başlayarak, Venedik Doğu ve Batı Roma imparatorluklarının arasında yeni bir güç olarak ortaya çıktı. Sanat alanında Venedik, kesinlikle Bizans'a bağlı kalarak roman üslubunun doğuş evresinden ayrı kaldı. 1094'te açılan San Marco bazilikası, İstanbul'daki Hagioi Apostoloi'nin planını yineler. Az rastlanan nitelikte süslemeleriyle, bu kilise görkemli bir yerleşmenin merkezi olacaktır.

• *Roman sanatı.* Roman dönemi, duvar süslemelerinde kullanılan lombard şeritleri ve nişlerle dikkate çeken ve "ilk güney roman sanatı" adı verilen bir sanatla başladı. Yapıların dış kütleleri yalındır; yapı, ister tonozlarla ister ahşap bir çatıyla örtülmüş (Lomello, Pavia yakınında) olsun, iç hacimler açıklıkların birbirine eklemlen-



Scala

Roma'da San Prassede kilisesi'nin sahın ve koro yeri (VIII. yy. başı; daha sonra değişikliğe uğradı)



Scala

1131'den başlayarak inşa edilen Cefalu katedrali'nin cephesi (XIII. yy.) Sicilya



Scala

Siena katedrali'nde Nicola Pisano'nun 1265-1268 arasında yaptığı kürsü (beyaz mermer, granit, porfir ve yeşil mermer sütunlar)



Scala

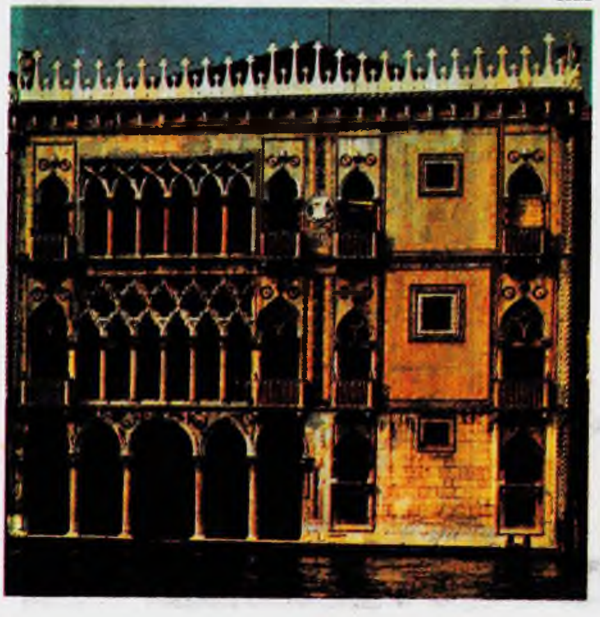
Arezzo'dan şeytanları kovan aziz Francesco Assisi'deki San Francesco bazilikası'nın üst kilisesinde yer alan ve Giotto'ya (1290-1295) atfedilen *Aziz Francesco'nun yaşamından sahneler* dizisinden bir fresk

mesiyle daha karmaşık bir görünüm kazanır. Birdenbire yaygınlık kazanan çan kulelerinde de aynı anıtsal süsleme motifleri görülür. Çan kuleleri, Fransa ve Almanya'dakilerin aksine, bazilikanın kütlesiyle çok ender olarak uyumlu ve pitoresk bir bütün oluştururlar. Onlar da, tıpkı vaftizhaneler gibi bağımsız bir yapı olarak kalmışlardır. Yuvarlak planlı çan kulelerinin görüldüğü Ravenna'nın dışında bunlar genellikle dikdörtgen planlıdır. Büyük bir olasılıkla 1000 yılı dolaylarında Kuzey İtalya'da ortaya çıkan ilk güney roman sanatı, Toscana'ya ve Adriya denizi kıyılarına doğru yayıldı. Avrupa'nın bir bölümüne de egemen olan bu sanat Ren vadisine kadar uzandı.

Roman sanatı, ikinci bir aşamada, bölgesel özellikler kazandı. Po ovasında, duvar süslemeleri dış galerilerle zenginleştirildi, Milano'daki S. Ambrogio ve Pavia'daki S. Michele gibi tribünlü büyük bazilikaları örtmek amacıyla yeni bir kaburgalı tonoz tipi icat edildi. Öte yandan, Modena'da Wiligelmo, Ferrara ve Verona'da Niccolo, Parma'da Antelami gibi kişiliği iyice yerleşmiş sanatçıların etkisiyle, anıtsal heykelcilik büyük gelişme gösterdi. Toscana özellikle mimarlık süslemeleri alanında ünlü sanatçılar yetiştirdi. Pisa'da yapılar ince kemerlemeler ve narin sütunlu galerilerle, Floransa'da S. Miniato ve vaftizhane ise geometrik mermer kaplamalarla süslendi. Kemerleme ve galeri motifleri Puglia'da, kimi kez Po vadisi üslubuna yaklaşan zengin heykelcilik örnekleriyle bir arada kullanıldı, sıra kubbeli kiliseler (Molfetta) ve Bari'de olduğu gibi çapraz sahınları başucunda yer alan kiliseler, bu dönem mimarlarının araştırmacı niteliğine tanıklık eder. Güney İtalya'daki sanat merkezlerinden biri de Monte Cassino'dur. Bu merkezin sanatı yalnızca, Sant' Angelo in Formis'teki üstün nitelikli resimler gibi, etkilediği yapıtlardan tanınmaktadır. Çok değişik kültürlerin bir arada bulunduğu norman egemenliğindeki Sicilya'da, roman üslubundaki yapılara Cefalu'daki ya da Palermo saray capellası'ndaki mozaik dekorlar gibi bizans öğeleri eklenir. Bunun yanı sıra tümüyle yunan üslubunda yapılar da vardır (Palermo'da la Martorana). Din dışı yapılarda ise Doğu'nun başka bir yüzünün, islamiyetin etkisi görülür. Monreale katedrali ve roman üslubundaki avlusu bu görkemli sanatın en yetkin örneklerini oluşturur.

Ca' d'Oro, Venedik'te Büyük Kanal üzerinde M. Raverti ve G. ve B. Bon tarafından 1422-1440 arasında inşa edilen saray

Scala



• *XIII. yüzyıl.* Bu yüzyılda, italyan uygarlığında, sanatı büyük çapta etkileyen kesin değişiklikler gözlendi: yaklaşık 1250'den başlayarak, bütün yarımada gerçek eğiliminin bilincine varır gibi oldu; artık bir italyan sanatından söz edilebilirdi. Güçlü gotik ve bizans etkilerine karşı koyabilmek için, yüzyılın ilk yarısında, Toscana'da mimarlık, Nicola ve Giovanni Pisano ile anıtsal heykelcilik, romalı mozaik ustaları ve Assisi atölyesiyle de resim sanatı aynı anda kendini gösterdi. "Klasik" bir senteze yönelik yunan ve gotik etkenler, Friedrich II'nin Puglia'daki şatolarında (Castel del Monte) ve Nicola Pisano'nun heykellerinde bir araya geldi. Bu etkenler Orta İtalya'da fransisken sanatının gelişmesinde de rol oynadı. Yeni kurulan fransisken tarikatı önce ağırbaşlılığa yöneldi; ilk fransisken tabloları bizans halk sanatını anımsatıyorlardı. Ancak, yüzyılın sonunda, Assisi'de aziz Francesco onuruna yapılan ve Giotto'nun dehasını ortaya koyan bir dizi tablo ile, gösteriş merakı baskın çıktı.

• *Gotik sanat.* Nicola Pisano'dan Giovanni Pisano ve Giotto'ya, S. Martini'den Andrea Pisano'ya kadar, italyan sanatında görülen bütün yeni yapıtlar XIII. yy.'ın ikinci yarısı ile XIV. yy.'ın ilk yarısında gerçekleştirildi. İtalyan sanatının kendini bu biçimde ortaya koymasıyla, yavaş yavaş Batı'nın gotik üslubuna doğru bir yöneliş başladı. 1300'den sonra komünler hızla gelişti ve Ortaçağ şehirciliğinin büyük dönemi başladı. İtalya baştan başa komün saraylarıyla, anıtsal çeşmelerle, köprülerle donandı. Bu çaba özellikle Floransa'da büyük çapta görüldü: S. Croce ve S. Maria Novella kiliseleri, yapımına iddialı bir plana göre (üç absidalı koroyeri, "Cosmati tarzında" süslemeler) başlanan katedral, Palazzo Vecchio ve Bargello, bu dönemde başlanan ya da tamamlanan yapılardır. Floransa baştan başa yeniden düzenlendi. Katedralin kubbesi ve Giotto'nun tasarladığı çan kulesi kentin genel görünüşü göz önünde tutularak inşa edildi. Siena'da da aynı kibirli tutumla, Palazzo pubblico'nun yanına görkemli bir kule yapıldı ve alan düzenlendi, katedralin biçiminin baştan başa değiştirilmesine başlandı, cepheyi düzenlemesi için büyük sanatçı Giovanni Pisano çağrıldı. Fransız gotik kültürünün bütünüyle özümsemiş olan Pisano'nun sanatında, tıpkı meslektaşı mimar ve heykelci Arnolfo di Cambio'da (Floransa katedrali) olduğu gibi, heykel öğesi mimari çerçevenin dışına taşar. Çok geçmeden elsanatlarına varıncaya kadar etkisini duyuran bu sanat bütün İtalya'ya yayıldı.

Resim alanında, Cimabue'nin sanatı, özellikle büyük bizans sanatının biçimsel niteliklerinin derinleştirilmesiyle ortaya çıktı. Cimabue, 1277'ye doğru Assisi'de Torriti ile aynı zamanda çalıştı. Torriti, Roma bazilikalarının süslemesine Antikçağ görkeminden bir şeyler katmıştı. Hemen hemen bütün büyük ustalar Assisi'de çalıştılar. Olgunluk çağında hacimlerin plastik dengesine dayanan klasik bir üsluba erişen Giotto burada ün kazandı. Cennino Cennini'nin dediği gibi Giotto "resim sanatını modernleştirerek bu sanatı yunandan latin karakterine geçirdi". Siena'da Duccio, aynı tür bir devrim gerçekleştirdi. Bu devrim S. Martini ve Lorenzettiler tarafından sürdürüldü.

XIV. yy.'nın ortalarına doğru, uzun süre etkili olacak, dekoratif, yapmacıklı ve gerçekdışı gotik üslup ağır basmaya başladı. Orcagna'nın görkemli, kuru ve karmaşık sanatı bir okul oluşturdu. Karmaşık bir ikonografi programına dayanan büyük frensk dizileri rağbet görmeye başladıysa da yalnızca, pisalı ya da emilialı bir usta tarafından gerçekleştirilen *Ölümün zaferi* adlı yapıt (Pisa mezarlığı) gerçek bir büyüklük izlenimi verir. Fantastik vurgular taşıyan zarif yapıtlarıyla Emilia ve Venedik resminin başlıca temsilcileri olan Vitale da Bologna, Tommaso da Modena ve Padovalı Guariento di Arpo "uluslararası gotik üslup"un öncüleri sayılırlar. 1400'e doğru ortaya çıkan bu üslup sienalı sanatçı-

ların mizacına uygundu, bu özentili ve büyüleyici resim sanatını Floransa'ya ilk götüren, sienalı minyatürcü L. Monaco olmuştur. Ressam Gentile da Fabriano ile öğrencisi Pisanello, ince ve ayrıntılı bir gözleme dayanan üsluplarını Verona'dan başlayarak Kuzey İtalya'ya kabul ettirdiler.

Mimarlık alanının büyük başarısı, Alpler'in ötesindeki gotik üslubun Milano duomo'suna zorlama uyarlanması değil, alevli gotik ile bizans sanatını, XV. yy.'da bile, yüzeyleri eriten renkli bir dekor içinde birleştiren venedik sanatıdır (San Marco'nun cephesi, Dukalar sarayı, Ca' d'Oro).

Rönesans

Büyük Batı uygarlığı'nın sona ermesi, Papalık otoritesinin yeniden Roma'ya geçmesi ve güçlü senyörlüklerin ortaya çıkması, masraftan kaçınmayan varlıklı devletlerin kurulması aynı zamana rastladı: Lombardia, Venedik, Mantova'da Gonzagalar, Ferrara'da Esteler, Urbino'da Montefeltrolar, Floransa'da önce Cosimo sonra da Lorenzo de Medici. Batılı güçleri yarımadaya çeken savaşlar sırasında, italyan kültür ve sanatı Avrupa'da Rönesans'ı niteleyen tartışılmaz üstünlüğe erişti ve gotik sanatın hemen hemen her yerde silinmesine yol açtı. Özgün italyan üslupların ortaya çıkması ve hümanistlerin dinden bağımsız olarak bilimleri geliştirmeleri birbirine koşut bir biçimde gerçekleşti. Bu bilimler, bütün düşünce alanlarını kültürlü insan yararına birleştirdi ve sanata yeni bir bakış açısı getirdi. Rönesans'ın belirgin özelliği olan akılcı sentez, doğa ile insan aklı arasındaki denge ve uyumla elde edildi. Mimarlık (Alberti, il Filarete) ve resim (Alberti) üzerine bir inceleme kitapları bu dönemde yazıldı. Yeni sanatın merkezi Floransa'da, 1420-1440'a doğru, büyük yapı çalışmalarına girişildi: bunlar arasında, Donatello'nun meslek yaşamının ilk aşaması olan Orsammichele'yi ve Santa Maria della Fiore katedrali'ni saymak gerekir. (Bu katedral ancak hümanistlerin dostu olan Brunelleschi'nin kendi tasarladığı kubbeyi benimsetmesiyle tamamlanabilmişti; sözkonusu kubbe, bir şehirci gibi düşünebilen bir teknik adamın başyapıtıdır.) Brunelleschi, çeşitli unsurların açıkça ayırt edildiği, oranları tam anlamıyla uyumlu yapılarda Antikçağ'a özgü biçimleri kullandı. Soylu ve hümanist Alberti, Antikçağ biçimlerine bağlılığı ve uyum kaygısını daha da ileri götürdü.



Scala

Tabita'nın dirilmesi ve hastanın iyileşmesi
Floransa'da Santa Maria del Carmine'deki Brancacci capellası'nın fresklerinden biri Masolino da Panicale ve Masaccio'nun yapıtı (1424-1427)

Önceleri coşkulu bir gerçekçi olan heykelci Donatello, klasik dengeye ulaştı, resim özellikleri taşıyan alçakkabartmayı keşfetti ve sanat yaşamının sonunda, çağdaşlarının sindiremediği bir anlatımcılığa ulaştı. Ghiberti, özü gotiğe dayanan sanatına daha canlı bir biçim vermeyi başardı. L. Della Robbia'nın çokrenkli pişmiş toprakları yaygın bir biçimde taklit edildi. B. Rossellino, Mino da Fiesole ve diğer sanatçıların gerçekleştirdiği duvar mezarları, sanat beğenisini incelik ve zarifliğe doğru geliştiğini göstermektedir.

Yeni Floransa resmi Masaccio ile başladı. 1428'de yirmi yedi yaşında ölen sanatçı, sıkı bir perspektif bilgisinin ve duygularda az rastlanır bir ağırbaşlılığın yardımıyla, Giotto'nun yüceliğine yeniden ulaşmayı başardı. Fra Angelico uzamı betimlemede olağanüstü bir keskinliğe ulaştığı birkaç başarılı yapıtın dışında, genellikle eskiye yönelen bir gotik sanatın parlaklık ve yumuşaklığını benimsedi. Bu arada, yeni buluşlarla dolu Filippo Lippi'yi, geometrik küçülme sorunuyla uğraşan çok yönlü sanatçı Paolo Uccello'yu, çizgileri olağanüstü bir plastik güce sahip Andrea del Castagno'yu da saymak gerekir. Gozzoli'nin kolaycılığı ve Baldovinetti'nin duruluğundan sonra, Floransa natüralizmi 1460'a doğru, A. Pollaiolo'nun şaşırtıcı ve sıkıntılı sanatına ulaştı.

Bütün sanat çevreleri, her biri başka bir yönde, Floransa'yı örnek aldılar. Siena'da, ressam, heykelci, mimar ve kuramcı F. di Giorgio Martini, Floransalılar'dan birçok şey öğrenmiş olmasına karşın, Siena üslubundaki gerilim ve yaratıcılığı korudu.

Scala



Muştulama Meryemi (1476'dan sonr.)
Antonello da Messina'nın tablosu
Ulusal galeri, Palermo

Scala

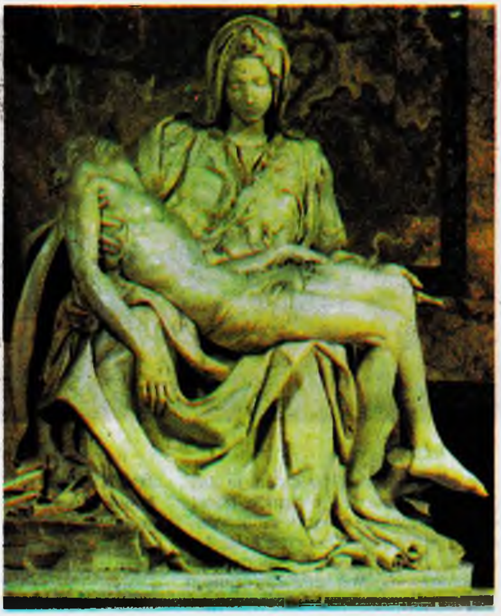


Urbino dukalık sarayı'nın şeref avlusu 1466-1472 arasında Luciano Laurana tarafından genişletildi

Fleming



Mars ile Venüs
Botticelli'nin tablosu (1476-1485 ?)
National Gallery, Londra



Scala

Pietà
Michelangelo'nun yapıtı
(mermer, 1498-99)
San Pietro bazilikası, Roma

Umbria'da, gizemli bir ağırbaşlılığa sahip bir ressam olan Piero Della Francesca, ışıklandırmadaki yapmacıklı tekniğini, derin bir geometri bilgisine dayanan klasikçiliğiyle bağdaştırdı. L. Laurana, sonra da F. di Giorgio Martini, Urbino'da ilk modern şatoyu inşa ettiler. Papalar, Nicolaus V'ten sonra özellikle şehircilik sorunlarına eğildiler; Roma'nın yeniden inşa edilmeye çok ihtiyacı vardı. Vatikan'ı ve Sistina capellası'nı süslemek için, A. Pollaiolo ve Lombardialı A. Bregno gibi heykelciler, mimar B. Rossellino ve Orta İtalya'nın Fra Angelico gibi ünlü ressamları Roma'ya çağrıldı. Sicilya'dan gelen büyük ressam Antonello da Messina, İtalya'ya, özellikle de Venedik'e flaman sanatının derslerini yaydı. Kuzey İtalya daha değişik bir yol izledi. Lombardia mimarlığı klasikliğe özenen biçimlerden hareket ederek aşırı süslemelere yöneldi. Padova'da ressam Mantegna, ustaca küçülmelerin ve arkeolojik motiflerin bolca yer aldığı katı bir plastik üslup yarattı. Ferrara'da Cossa ve Tura gibi ressamlar, özentili biçimlerin plastik gücü ile gerçekten kopmuş süslemeleri bağdaştırmayı bildiler. Perspektifin sıkça uygulandığı marketri sanatında *(intarsio* ya da *tarsia)* görülen gelişmeler, bu kentlerin sanat anlayışını oldukça iyi bir biçimde gösterir. Mimarlıkta Venedik, Lombardia etkilerinin tümünü özümsemiştir. Resimde, Bellinileri'in atölyesi bütün yüzyılı özetler: Gentile, tıpkı Carpaccio gibi şiirli ve ışığa önem veren bir üslup kullandı; Mantegna'dan yola çıkan Giovanni ise, Antonello da Messina ile tanışınca gelişti ve yalın, duru ve içli sanatıyla Giorgione ve Tiziano'nun sanatını hazırlardı: Longhi'ye göre *Nuh'un sarhoşluğu* (Besançon müzesi), modern resmin ilk tablosudur. XV. yy. sonunda, ilgi çekici yenilikler görüldü. F. di Giorgio Martini, Bramente, Leonardo da Vinci ve villa tipini de yenileyen G. da Sangallo gibi birçok mimar, hemen hemen aynı anda yeniden merkezi planlı ve kubbeli kiliselere yöneldiler; bu, mekân değerlerinin kesin bir anlam kazanmasının ve yapının kozmik simge niteliği almasının bir belirtisiydi. Ghirlandaio ve Lorenzo di Credi'nin kolaya kaçan yapıtlarına karşılık, Botticelli, taklit edilmesi olanaksız şiirli çizgisi, mitoloji figürlerinin inceliği ve son yapıtlarındaki anlatım çelişkileriyle resme yeni bir renk getirdi; bu çelişkiler, Filippino Lippi ve Piero di Cosimo'nun "romantik" acayipliklerinde yankısını buldu. Ama İtalya'nın her yanında, gotik anlayışın kalıntısı olan "katı" üsluba karşı yeni bir "yumuşak" üslup ortaya çıktı. Böylece Umbria'da Signorelli, bilgi ve gücüne karşın tek başına kalırken, göze hoş gelen ancak tekdüze ve yavan düzenlemeli ve aydınlık renkli yapıtlar veren il Perugino büyük ün kazandı. Leonardo da Vinci bu karşıtlığı aştı: ona göre doğa yasaları matematiğe dayanmakla birlikte görsel nitelikliydi. Da Vinci, gölgeler üzerinde çalışarak, evrenin dinamizmini ışığın yaşam verdiği görüntülerde yakalamaya çalıştı. Tamamlanmış yapıtlarıyla tasarı halinde kalanlar arasında ayrım yapmamak gerekir; oynadığı önderlik rolü, yapıtlarının yarım kalmış oluşunu bağışlatacak niteliktedir.

• *Roma ve Venedik'te klasik evre.* XVI. yy.'da Michelangelo'nun Roma'ya ayak bastığı 1500 ile kentin Karl V'in askerleri tarafından yağma edildiği 1527 arasında, Roma sanatı olağanüstü bir gelişme gösterdi. Papa Julius II'nin büyük tasarılarını en iyi gerçekleştirebilecek mimar Bramante idi: Vatikan'ın karmaşık yapısına bütünlük kazandırmayı amaçlayan ustalıklı bir tasarı hazırladı, sonra, eski San Pietro'yu yıktırarak, yerine merkezi planlı ve kubbeli bir katedral önerdi. Bu anıtsal çözümün uyumu, Bramante'den sonra gelenler tarafından bozuldu. Sangallo ailesi, özellikle de ailenin en büyüğü Antonio, soylu Roma mimarlığına Toscana biçimlerini getirdi. Julius II'nin papalığı döneminde sanat alanında gözlenen en önemli olay Raffaello'nun ortaya çıkışı oldu. Raffaello, il Perugino'nun sanatının en iyi

Çocukların öldürülüşü (1611)
Guido Reni
Ulusal galeri, Bologna

Giraudon



Scala



Kutsal İnayet'in zaferi
Roma'da Barberini sarayı salonunun
Pietro da Cortona tarafından 1636-1639 arasında yapılan tavan resmi



Davut, Bernini'nin yapıtı (mermer, 1623)
Borghese galerisi, Roma

yönlerini özümsedikten sonra, Leonardo'nun ve Antikçağ'ın getirdiklerinden yararlanarak (daha sonra da Michelangelo'nun ve venedikli renkçi ressamların katkılarından yararlanacaktı) Vatikan'daki *Stanze* için bir fresk dizisi gerçekleştirdi. Bu yapıtlarda görülen tasarım yoğunluğu, biçim ve desen mükemmelliği, kimi zaman da dramatik etki ustalığı, *Stanze* fresklerini Rönesans klasikçiliğinin en yetkin örneği yapar. Raffaello'nun hayranlık uyandıran bir tutarlılığa sahip madonnaları bir okul oluşturdu; bu okul XVII. yy. Fransa'sına kadar etkisini sürdürdü. La Farnesina'da Vatikan locaları'nda birçok öğrencisinin yardımıyla Raffaello'nun giriştiği daha büyük boyutlu süsleme amaçlı çalışmalar, XVI. yy.'ın manierismo akımını hazırlamıştır. Michelangelo'nun ise yeri ayrıdır. Ortaçağ'ın dokunaklı pietà temasını klasik bir güzellik içinde sürdüren Roma'daki *Pietà*'dan ve Floransa'daki *Davut* heykeli gibi gençlik dolu ve ustalıklı yapıtlardan sonra Michalengelo, Julius II'nin mezarı, Sistina'nın tavanı, Floransa'daki Mediciler capellası gibi daha büyük boyutlu çalışmalara girişti. Tüm bu yapıtlarda Michelangelo'nun sanatının hem düşünsel hem biçimsel olan iki ana teması görülür: güç ve madde -ya da eylem ve düşünce, gündüz ve gece- arasındaki karşıtlık, karşısavlar yoluyla ruhun yücelmesi ve arınması temaları. Michelangelo'nun sanatı, yer yer manierismocu ve barok olan, gerilim ve çatışmalarla dolu güçlü mimarlığın soyut, Sistina'daki *Son yargı*'da ise dramatiktir. Buna karşılık yarım kalmış son *Pietà*'larda hemen hemen biçim verilmemiş kütle, onu paramparça eden bir tinsellik tarafından yoğrulmuşa benzer; San Pietro'nun koroyeri ise, yumurtamsı kubbesi ile eşsiz bir dengeye ulaşmıştır.

Roma üslubu İtalya'da, insan figürünü yapıyla tam olarak bütünleştiren mimari bir süsleme düzeni geliştirdi. Bu klasikçiliğin yolu Leonardo tarafından açılmıştı. Bramante'nin öğrencileri Milano ve Umbria'ya merkezi planı kabul ettiler; Leonardo'nun öğrencileri ise, Siena'da bir Lombardia resim okulu kurdular (Luini, Boltraffio). Bu okul, Sodoma ile büyük üne kavuştu. Floransa'da, Leonardo'nun idealizmi Fra Bartolomeo'nun yücelmesini, Andrea Del Sarto'nun üstü kapalı klasikçiliğinin ve heykelci A. Sansovino'nun güzel üslubunun gelişmesini sağladı.

Venedik klasikçiliği 1530'a doğru, siyasal açıdan tehdit altında olmasına karşın iyi yaşama sanatında en yüksek noktaya erişmiş olan bir kentte gelişti. San Marco alanı'ndaki görkemli düzenleme çalışmaları büyük ölçüde J. Sansovino'nun yapıtıdır. "Pythagorasçı" oranların uyumu ilkelerine bağlı kalmak isteyen Venedik mimarlığı, resimsel güzelliğini korudu. Gerçekten de ağır basan sanat resimdi; Venedik güzellik kuralları ışık ve renk tonları üzerine kuruludur. 1510'da genç yaşta ölen Giorgione tuvallerinde bu şiirsel anlatımı en iyi veren ressamdır; resimlerinde figür ve manzara, biçim ile ışık arasında az rastlanır bir bütünlük sağlamıştır. Giorgione'ye göre duygu ve heyecan renklerle anlatılabilir. Bu onun en büyük buluşlarından biri olmuştur. Yaşlı Palma ve Sebastiano Del Piombo Giorgione'nin izinden yürüdüler. Tiziano'nun uluslararası büyük saygınlığı Venedik resmine kurallaşmış bir biçim kazandırdı. Tiziano, Giorgione'den daha açık, daha dışa dönük bir ressamdı; kısa bir süre içinde yetkin bir üsluba, sonra taşkın bir canlılığa ulaştı. Bu canlılık, kişiliğin eşine rastlanmayan bir güçle yansıtıldığı portre resimlerinde kendini gösterdi. "Manierismocu" bir dönemden sonra, coşku uyandıran bir üslupla gerçekleştirdiği yaşlılık yapıtları, garip bir dokunaklılıkla doludur ya da duygulandırıcı bir durgunluğun izlerini taşır. Tiziano'nun etkisine karşı direnen ender Venedikliler'den biri olan Lotto, çizgi dışı kalan te-



Pietà, il Rosso'nun tablosu
(1530'a doğr. 1535 ?)
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon



Karnaval sahnesi ya da *Menuet*
(1757'ye doğr. ?)
Giandomenico Tiepolo
Louvre müzesi, Paris

Fabbri



Örgü ören çoban kızı (1887-88)
Giovanni Segantini
Kunsthaus, Zürich

Eros'un öpücüğüyle canlanan Psykhe
Antonio Canova'nın yapıtı (mermer, 1793)
Louvre müzesi, Paris

Giraudon





Lauros-Giraudon

il Seduttore della velocità
(XX. yy.'ın 30'lu yılları)
Enrico Prampolini'nin tablosu
Art moderne müzesi, Paris

dirgin sanatıyla ün kazanamadı. Veronese ise, eşsiz yetenekte, usta bir süslemeci olduğunu gösterdi.

Venedik dışında Ferrara'da, Dosso Dossi romanesk, zengin ve canlı bir resim sanatı geliştirdi. Correggio, Parma'daki fresklerinde, düzen ve biçimi ışıklı bir hareket içinde eritti.

• *Manierismo.* 1530 dolaylarında İtalya birçok felakete uğradı (Roma'nın yağmalanması, Floransa Cumhuriyeti'inin yıkılması, İspanyollar'ın Milano ve Napoli'ye kesin olarak yerleşmeleri, kısa bir süre sonra da Karşı Reform'un katı tutumu). Bu da bir baskı ortamının oluşmasına yol açtı. Bundan doğan bunalım duygusu, türlü iç etkenlerle (tarih bilincinin uyanışı, her şeyin büyük ustalarca söylenip bitirilmiş olduğu duygusu, yabancı ressamlarla ilişki) daha da arttı. Başyapıtların gravürlerle yayılması taklitlere yoi açtı; seçmecilik, umudunu yitirmiş deneyci bir görecilik getirdi. Doğaya karşıt, uyumsuz ve keyfi biçimlere bağlanan sanat, kimi zaman çocuksu bir simgeciliğe kaçarak karmaşıklaştı ya da gülünç ve garip öğeler kullanarak serbestleşti. Büyüklük tutkusuyla birlikte, tuhaf bir biçimde, ayrıntılarda gerçekçilik eğilimi görüldü. Michelangelo ve Raffaello'nun yetenekli izleyicileriyle Roma'da doğan ve yüzyılın sonuna kadar süren bu üsluba "manierismo*" adı verildi. G. Romano, erotizm ya da şiddet öğeleri taşıyan fresklerle süslü Mantova'daki Te sarayı'nda şaşırtıcı bir "rustik" mimarlık örneği verdi. Parma'da il Parmigianino'nun zarif ve gelişmiş resim sanatı, Fontainebleau ve Flandre'da, uluslararası manierismo'yu etkileyen bir akıma yol açtı. Mimar ve ressam Vasari'nin soğuk ve ağır üslubu yeni kurulan Toscana grandüklüğü'nün bütün kentlerine yayıldı. Cellini, Bandinelli, Ammannati gibi heykelciler gerçek birer saray sanatçısıydı. Daha sonra, usta ve zarif bir heykelci olan Buontalenti, özellikle saray bahçelerini ve buralardaki mağaraları düzenledi, çeşmelerin süslemelerini yaptı ve büyük şenlikler için çalıştı. Veneto bölgesinde mimarlıkta, bazı "manierismocu" özellikler gösteren klasik bir uyanış dönemi başladı. Arkeolog ve kuramcı ama aynı zamanda da zevk sahibi bir kişi olan Palladio, biçimlerin akla uygunluğu ve ölçülebilen uyumluluğu üstünde titizlik gösterdi, yapılarını Venedik ve Laguna'nın görünümleriyle bağdaştırmayı başardı. Resimde ise il Tintoretto, verevine düzenlemesi, değişken ışığı, perspektif oyunlarını ve figür tiplerini manierismodan aldıysa da fresklerindeki yoğun dramatizm ve zaman zaman biraz basmakalıplığa kaçan canlılık, tümüyle kendisinden kaynaklanır. Roma'da hızlı çalışan freskçiler rağbet görmeye başladı: bunlar arasından, önemli bir kuramcı olan F. Zuccari, Desen akademisi'nin yöneticiliğini yaptı. Öteki sanatçılar arasında Cavalier d'Arpino adı verilen G. Cesari, resimlerinin dekoratif tazeliğiyle dikkati çekti. Manierismo, bahçeleriyle ünlü villaların mimarlık ve süslemelerinde en yetkin noktasına ulaştı: Tivoli'de Villa d'Este, Caprarola'da Farnese sarayı, Frascati'de Villa Aldobrandini. Vignola, Roma'daki tek sahınlı Gesù kilisesi ile kesin bir örnek yarattı.

Lombardia bu bakımdan zayıf kalmıştı: halk, Arcimboldo'nun insan görünümlü alegorilerden oluşan manzara resimlerine ve il Baroccio'nun, tonların birbiri içinde eridiği resimlerine büyük ilgi duyuyordu. Aslında il Baroccio, döneminde anlaşılamayacak kadar yenilikçiydi.

Bolognalı Carracciler, manierismoya karşı çıkabilmek için bu akımın "idealleştirici" akademik eğilimini sınırlarına kadar götürdüler. Kuzey'in ışıkçı ve gerçekçi akımlarının ve Caravaggio'nun oluşturduğu örneğin yanı sıra Carracciler, klasik kültürlerinin sağlamlığı ve aralarından en iyisi sayılan Annibale'nin seçkin kişiliği ile, yeni bir çağın açılmasına katkıda bulundular.

barok dönem

Karşı Reform'un Avrupa'daki zaferiyle güçlenen Papalık'a dinsel bakımdan bağlı, siyasal açıdan parçalanmış İtalya, barok*'la birlikte, yeniden sanat etkinliklerinin merkezi haline geldi: o sıralarda İtalya, Rönesans'ta elde edilmiş kazanımları, coşkulu bir natüralizmle pekişmiş şatafatlı ve aldatmalı bir tiyatro ya da opera estetiğine doğru yönlendirme rolünü üstlenmişti.

Mimarlık, heykelcilik ve freskçilik, çok boyutlu tek bir sanat oluşturuyordu; bu sanatta, ışık oyunları doğuran serbest biçimler kullanılarak, gerçek ya da yanıltıcı perspektiflerle devam ettirilen yapay mekânlar yaratılıyor, bu mekânlar süsleniyordu. Roma, yalnızca süslemeye yönelik yapı cepheleriyle, belli bir düzene göre kurulmuş alanlarla doldu (San Pietro bazilikası revakları, bir alandan diğerine tek bir bakışta bağlanan dikilitaşlar). Öte yandan, pitoresk bahçeler, perspektif oluşturmak amacıyla baştan başa inşa edilen kentler, Galli da Bibiena ailesi gibi büyük tiyatro dekorcularının dehasını ortaya koydu. 1630'a doğru Roma'da üç büyük mimar yetişti: dinamik Pietro da Cortona, etkileyici ve görkemli kiliseler yapan Bernini ve geometrik hacimleri şaşırtıcı bir biçimde birleştiren, cesur ve çok kişisel bir üsluba sahip Borromini. Tavan resimlerinde göz aldatmacaya başvurmak kural haline geldi; yapının tamamı dev boyutlu bir aldatmacaya alet ediliyor, tavan düşsel bir gök haline getiriliyordu (Pietro da Cortona, il Baciccia, rahip Andrea Pozzo). Heykelci olarak her türlü hareket, madde ve ışık unsurunu ustaca kullanan Bernini, San Pietro'daki dev sunakta olduğu kadar papa mezarlarında da bu yeni anlatım biçiminin ustası olduğunu gösterdi. Piemonte bölgesinde iki büyük mimar yetişti: Borromini tarzında çalışan Guarini ile gösterişli üsluplu Juvara. Parma'da G. B. Aleotti iki yüzyıl boyunca değişmeyen tiyatro sahnesi ve tiyatro salonu tipini yarattı. Floransa'da görülmeyen barok mimarlık, buna karşılık, Güney'de aşırı biçimde gelişti. Vanvitelli Caserta'da Napoli'nin Versailles'ını yaptı. Puglia ve Sicilya'da kentler baştan başa (1693 depreminden sonra Noto yeniden yapıldı) kimi zaman ölçüsüz bir biçimde bu yeni üsluba göre düzenlendi.

Venedik kendine özgü bir yol izledi: Longhena'nın yapıtı olan göz kamaştırıcı S. Maria della Salute kilisesi, bir tür "baroklaştırılmış" Palladio tarzındadır. Fresk ressamları, 1700'den sonra Veronese'nin geleneğini rokokonun sınırlarına kadar götürdüler: G. B. Piazzetta, F. Benkoviç, özellikle de uluslararası bir üne sahip G. B. Tiepolo. Kullandığı teknikler açısından modern ve yaratıcı bir sanatçı olan Tiepolo'nun yapıtları canlı ve ışıkla doludur. Cenova'da D. Piola, ama özellikle de G. Ferrari, rokay bir üslup geliştirdiler. Bu üslup iki üç kuşak sonra Boucher ve Fragonard tarafından taklit edilmiştir.

Bu gösterişli yapıtların yanı sıra güçlü bir bağımsız resim zevki gelişti: Roma'da Annibale Carracci ve Caravaggio, XVII. yy.'a egemen olan, birbirine karşıt iki akım başlattılar. Gösterişçi natüralizmi ile bir devrim yapmak isteyen Caravaggio, çarpıcı bir derinlik hissi yaratan ışık gölge oyunlarıyla daha da ileri gitti, iki yüzyıl boyunca onsuz düşünülemeyecek olan bir natürmort, ışıkçılık ve "romantizm" okulu yarattı. Özellikle Lombardialı sanatçıları, natüralist Ribera, manzara ve savaş resimleriyle ünlü S. Rosa gibi Napoliler'i etkiledi. (Napoli aynı zamanda ünlü süslemeci ressamlar da yetiştirdi: M. Preti, L. Giordano, sonra da Solimena, Francesco de Mura.)

Raffaello'dan ve klasik gelenekten yana olan akademik akım ya da "Bologna" akımı, aynı zamanda, dokunaklı bir anlatıma ve kendi tarzında bir gerçekçiliğe yer verdi. İl Domenichino daha çok Annibale Carracci'ye yaklaşan bir yol izledi; Guido Reni yaratıcı bir klasik uyum anlayı-

Sonnabend galerisi



Sit in (1968)
Mario Merz
tel kafes, yağ, neon tüpleri
özel kol.

Roma'da küçük Spor sarayı
Pier Luigi Nervi ve
Annibale Vitellozzi
tarafından 1956-57'de
yapıldı

Bevilacqua-C.E.D.R.I.



şından yavan bir dindarlığa kaydı. Grubun en hareketli ve en kişilikli temsilcisi Ludovico Carracci'nin rakibi Guercino'dur. Güçlü kompozisyonlarıyla tanınan Guercino, ışıkçılığıyla caravaggiocular'a çok şey borçludur.

Lorraineli F. de Nomé, cenovalı G. B. Castiglione, daha sonra da eksiltili ve karikatürsü bir üslupta çalışan Magnasco gibi Napoli'ye yerleşmiş yabancıların geliştirdiği *vedute* sanatına, egzotik manzara resimlerine ve düşsel sahnelere, ayrı bir yer vermek gerekir. XVIII. yy.'ın başında Piranesi, kesin çizgili, baş döndürücü Roma görünümleri yaptı. Venedik'te, R. Carriera'nın pastelleri, P. Longhi'nin gündelik yaşam sahneleri, Canaletto'nun şiir dolu kent görünümlerine ve Guardi'nin sağlam üslubuna ulaşmaktan uzaktır. Guardi'nin sanatı, "izlenimci" görünümü altında güçlü bir yapı gizler.

XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl

XVIII. yy. ortalarından başlayarak İtalya'da barok sanata karşı yeni bir akım, yeniklasikçilik (1750-1830) ortaya çıktı. Bu akım, arkeolojik kazılarla (Pompei), kuramsal çalışmalarla (Milizia, Temanza) ve Roma'ya yerleşen yabancıların (Mengs, Thorvaldsen) etkinliğiyle desteklenen yeni bir Antikçağ merakı sonucunda doğdu: Napoléon ve Louis David'in *(Üç Horatius'un yemini*, 1784'te Roma'da gerçekleştirildi) etkisiyle, biraz yapmacıklı bir helenizmden gösterişli Roma üslubuna doğru gelişme gösterdi. Heykelci Canova, Milano'da mimar Piermarini ve ressam Appiani ile birlikte bu akımın en başarılı temsilcisidir.

XIX. yy.'da, diğer ülkelerde olduğu gibi İtalya'da da seçmecilik akımı ağır bastı. Giuseppe Sacconi 1885'te Roma'da, Campidoglio tepesinin K. yamacında, tartışmalı Vittorio-Emanuele II anıtını gerçekleştirdi. Bu dönemin en başarılı mimarlık örnekleri tiyatro yapıları, mezarlık düzenlemeleri (C. Barabino'nun yapıtı Cenova mezarlığı, Brescia mezarlığı vb.) ve kapalı galerilerdir (Milano'da Giuseppe Mengoni'nin 1863-1867'de yaptığı Vittorio -Emanuele galerisi, Napoli'de Umberto I galerisi, 1887-1890). Heykel ve resim alanında, kolaya kaçan, bol ayrıntılı bir natüralizmden, soğuk ve çok hesaplı düzenlemelere kadar çeşitli tarzlarda çalışmalar veren orta yetenekte birçok sanatçı yetişti. Heykelcilikte, Adriano Cecioni'nin dokunaklı gerçekçiliğinin yanı sıra, Achille D'Orsi, V. Vela, daha sonra da Vincenzo Gemito ile toplumsal konular önem kazandı. Resimde, ruhbilimsel incelikle yumuşak ve tatlı ışık gölge oyunlarını birleştiren Hayez ile 1850-1870'e doğru Floransa'da etkinlik gösteren Macchiaioliler* grubu dikkati çeker. Grubun başlıca sanatçılarının -Fattori, Lega ve Signorini- açıklık ve güzellik peşinde koşan yapıtları, XIX. yy. sonunda yetişmiş öteki ünlü italyan sanatçıların (Venedik'te G. Favretto, Napoli'de Francesco Michetti ve Antonio Mancini) cüretli yapıtlarıyla ve zaman zaman belli bir güzelliğe sahip olabilen gündelik yaşam sahneleriyle karşıtlık oluşturur. Ferraralı Boldini ya da napolili De Nittis gibi XIX. yy. sonu portre ressamları, çağın yenilik hareketlerinin büyük bir bölümünün ortaya çıktığı bir kentte, Paris'te üne kavuştu.

modern sanat

• *Mimarlık.* E. Basile, Raimondo d'Aronco, Gaetano Moretti ve Giuseppe Sommaruga ile temsil edilen Art nouveau'dan (*stile floreale* ya da *Liberty*) [Milano'da Castiglioni sarayı, 1903] ve fütürizmden (Sant' Elia ve onun *Città Nuova* tasarısı) sonra italyan mimarlığı tekrar yeniklasikçi bir seçmecilik içine düştü. 1926'dan sonra Gruppo* 7'ye bağlı akılcılar, Avrupa öncü sanatının açtığı tartışmaya katıldılar ve modernist düşünceyi, faşist ideolojiyi ve *Novecento*'nun temsilcileri (Giovanni Muzio gibi) tarafından savunulan bir geleneği uzlaştırmaya çalıştılar. G. Michelucci ya da Giuseppe Terragni (Casa del Fascio, Como, 1946) gibi mimarlar, modernizmin bütünüyle biçimsel bir anlatım içinde yitip gittiği yapıtlar gerçekleştirdiler. Milliyetçilik akımının etkisiyle, yapı cepheleri Antikçağ tipolojisi içinde donup kaldı ve sonunda, Mussolini döneminin resmi üslubu olan anıtsallığa ulaşıldı. Yalnızca sanayici Andriano Olivetti'nin koruyuculuğunu yaptığı L. Figini ve Gino Pollini gibi sanatçılar ödün vermeden çalışma olanağı buldular. Olivetti, İvrea'daki firmasından, G. Ponti gibi sanatçıların da desteklediği savaş sonrası yaratıcılarına önerilen yeni yolu, dizaynı başlattı.

Savaş sonrası dönemde "yeni -gerçekçilik" akımı ortaya çıktı. Bu akım içinde yer alan sanatçılar toplumsal gerçeklere ilgi duydular. Roma'da, M. Ridolfi ve Ludovico Quaroni'nin yaptığı Tiburtino mahallesi, yeni-gerçekçilik akımının bir manifestosu gibidir. Öte yandan B. Zevi, İtalya'da organik mimarlık üzerine bir tartışma başlattı. Çok geçmeden italyan gerçeğine uymadığı ortaya çıkan bu mimarlık, V. Vigano ve Enrico Castiglioni' nin yapıtlarıyla temsil edilen yenibarok bir biçimciliğe kaydı. Yapıları dramatize eden mühendis Nervi'nin yapıtları, BBPR* grubu'nun "yeni-Liberty" akımına ulaşan tarihselciliği, İ. Gardella'nın bölgeci yapıtları, 1950-1960 yılları dünya mimarlığını belirleyen teknoloji mitinin abartılmasına karşı verilmiş en ilginç yanıtlar olarak kabul edilebilir. Giancarlo De Carlo, Carlo Aymonino ve Vittorio Gregotti'nin iştirakçi söylemiyle, 1960'lı yılların sonunda, yeni -gerçekçi halkçılıktan kaynaklanan ve kuramsal çalışmaların (çeşitli dergiler; G. C. Argan, Manfredo Tafuri, Leonardo Benevolo vb.'nin yazıları) niteliği ve bolluğuyla dikkati çeken dönem kapandı. Gardella' nın ağırbaşlı sadeliği, BPR'in (eski BBPR) alçakgönüllülüğü, Aldo Rossi'nin biçimsel keyfilik üzerine sorgulamaları iktisadi bunalımı ve modernizmin kesinliklerinin çöküşünü yaşayan italyan mimarlığının içine düştüğü kuşkuları yansıtır.

• *Plastik sanatlar.* İlk yenilikler XIX. yy.'dan XX. yy.'a geçilirken ortaya çıktı. Piemonte manzara resmi, izlenimciliğe yakınlaştı (Enrico Reycend); lombardiali bölmeciler, yeniizlenimci tekniği, simgeci esine (Segantini, Gaetano Previati) ya da daha gerçekçi (Angelo Morbelli) ve daha titiz (Pellizza da Volpedo) araştırmalara uyarladılar. Heykelcilikte, simgecilik (Adolfo Wildt), özellikle de izlenimcilik (M. Rosso) akımlarının belirlediği yeni görüşler ağır basmaya başladı. Bu çeşitli etkiler (simgecilik, yeniizlenimcilik, halkçılık, sonra da kübizm), sonunda 1909-10 yıllarına doğru sanata olaylı bir biçimde modern anlayışı sokan fütürizm*'i doğurdu. Balla, Boccioni (heykeller ve asamblajlar da yaptı), Carra, Russolo ve Severini'nin resim çalışmalarının temeli hız, eşzamanlılık ve dinamizm kavramlarına dayanır. Bu kavramlar onları Magnelli'ninkilerden (1915-1918) çok daha değişik soyut deneylere götürdü. Aynı dönemde De Chirico'nun metafizik resmi, soğuk ve kaygı uyandıran bir gerçekliği yansıttı. Fütürizmin ve metafizik resmin birbirine zıt bu iki yaklaşımı, çok geçmeden savaşa giren ve faşizmi yaşayan İtalya'nın hızlı ancak çelişkili gelişimini yansıtır.

Savaşın araya girmesiyle dağılan başlangıçtaki fütürizm akımı faşizme katıldı ve konstrüktivizmin (özellikle Prampolini'de) sonra da dada ve gerçeküstücülüğün etkisinde kalarak, "ikinci fütürizm" hareketiyle ayakta kalmayı başardı. Metafizik resim, *Valori plastici* dergisinin (1918'de kuruldu) desteklediği "ulusal gelenekçi" bir anlatım biçimine yöneldi. Bu anlatım biçimi, 1922-23'ten sonra, *Novecento* hareketini kuran ressamlar tarafından benimsendi, çok geçmeden de faşizmin kültür ideolojisiyle bütünleşti; 1920 yıllarında bütün Avrupa'da yaygınlık kazanan yeniklasik gerçekçilik, faşizmin retoriğinden sıyrılabilecek kadar güçlü (Sironi) ya da mesafeli (Casorati, Campigli, heykelci A. Martini) yapıtlar verdi. Morandi'nin tek başına kalan çalışmalarının ya da heykelci Manzu ve Marini'nin yapıtlarının yanı sıra 30'lu yılların sonunda, akademiciliğin reddi, "scuola romana"'nın anlatımcı eğiliminde (Mario Mafai, Scipione adı verilen Gino Bonichi) ve daha çok Milano'daki *Il Milione* galerisinde (1930'da kuruldu) gerçekleştirilen soyut araştırmalarda (Atanasio Soldati, L. Fontana vb.) ifadesini buldu. 1938'de, sanatçının özgür anlatımının ve tavır almasının gerekliliğini savunan *Corrente* hareketiyle faşizme karşı gerçek bir direniş başladı; bu hareketin bünyesinde, lirik bir anlatımcılığın çekiciliğine kapılan bir grup ressamla (Renato Birolli, Bruno Cassinari, Giuseppe Santomaso, Emilio Vedova vb.) toplumsal gerçekçiliği savunan sanatçılar (Guttuso, Ernesto Treccani vb.) bulunuyordu. Bu iki eğilim 1947'de öncüleri bir araya getiren *Fronte nuovo delle arti*'de de görüldü. Ancak bu hareket kısa sürede gerçekçiler (önderleri Guttuso'ydu) ve lirik soyutlamacılar (Birolli, Santomaso, Afro, Antonio Corpora, Vedova vb.) arasında bölündü. Bu arada, Roma (*Forma I* grubu) ve Milano' da da (Soldati ve Munari) "soyut-somut" sanat gelişti. 50'li yıllarda resimde (Corrado Cagli, Capogrossi) ve heykelde (Francesco Somaini, Mirko ve Dino Basaldella, Pierluca, G. Pomodoro vb.) yeni biçimler ve yeni bir dil (Fontana, Burri) anlayışına yönelen soyut akımlar çeşitlilik gösterdi; Amerikalılar'ın ve Avrupalılar'ın çeşitli deneyimleri (soyut anlatımcılık, Cobra, informel sanat) benimsendi ve değişik biçimlerde yorumlandı (E. Baj ile "Nükleer hareket"). Manzoni, Bertini, Rotella ya da Enrico Castellani'nin çok değişik çalışmaları bu yaratıcı ortamda gelişti.

60'lı yıllarda modern ve kesin bir estetiğin araştırılmasına yönelik çalışmalar dikkati çekti. Bu tür etkinliklerde bulunan başlıca sanatçılar *Continuita* grubunda (Fontana, Piero Dorazio, Achille Perilli, Gastone Novelli, heykelci Consagra, A. ve G. Pomodoro vb. ile 1961'de kuruldu) toplanmıştı. Daha radikal tepkiler görülmeye başlandı. Geometrik soyutlamayı (ve Dorazio'daki uzantılarını) aşan kinetik ve programlanmış sanat, Munari, Castellani, Mari ve birçok araştırma grubuyla (Milano'da *I* ve *MİD*, Padova'da *N*, Roma'da *Uno* vb.) büyük gelişme gösterdi. Öte yandan, gerçeküstücülüğün (Dova, Cesare Peverelli), anlatımcı ve simgeci esinin (Cremonini) ötesine geçen figürasyon, yeni yönlere doğru gelişti (Giuseppe Romagnoni, Giuseppe Guerreschi, Emilio Tadini, heykelci A. Cavaliere vb.), çok geçmeden de pop art'ın (Mario Schifano, Gianfranco Baruchello vb.) ve nesneye bağlı bir "italyanizm"'in (Del Pezzo, Gnoli) etkisi altında kaldı; yeni imge arayışları (Adami, Pistoletto, Aldo Mondino, heykelci Ugo Nespolo vb.) ve daha toplumsal ve siyasal bir içeriğe yöneliş (Recalcati, Giangiacomo Spadari, Paolo Baratella vb.), yeni figürasyonun temel eksenlerini yansıtır.

Mario Ceroli, Pascali ve Nespolo, pop esinli üç boyutlu yapıtlarıyla sanatsal nesneyi yeniden tartışma konusu yaptılar. 60'lı yılların sonunda, Pistoletto, Kounellis, Merz, Luciano Fabro, Giovanni Anselmo, Gilberto Zorio vb. ile *arte povera* (Yoksul* sanat), 70'li yıllarda ise eylem, performans ya da kavramsal anlayışta çalışmalar (Pier Paolo Calzolari, Giulio Paolini, Gino de Dominicis, Vincenzo Agnetti vb.) biçiminde ortaya çıkan çeşitli arayışlar, Fontana ve Manzoni'nin mirasından yola çıkarak gelişti. İtalyan öncü sanatına bağlı yapıtlar, bundan sonra, başlıca ağırlık noktaları yoksul sanat, bedensel sanat, minimal sanat (örneğin Nicola Carrino'nun yapıtları) ve kavramsal sanat (özellikle manyetik teyp bantları, fotoğraf, film ve video-

nun kullanıldığı çalışmalarda) olan bir deneysel alan içinde yer aldı, bunların en önemli özelliği belki de biçime bağlı bir sanattan çok "durum"a bağlı bir sanatı yansıtmalarıdır.

Sanat yapıtı üzerine bu geniş kuramsal çalışma alanının yanı sıra, yeni bir kesin ve özlü soyutlama biçiminin temellerini atan, resim dili ve araçları (yüzey, renk, biçim, gereçler vb.) üzerine araştırmalarda görüldü (Carlo Battaglia, Marco Gastini, Gorgio Griffa, Carmen Gloria Morales, Claudio Verna, Mimmo Paladino vb.).

MÜZİK

Ülkenin, siyasal birlikten uzak olduğu uzun dönemde, siyasal iktidarı ellerinde tutan, sanatı ve sanatçıları koruyan güçlü aileler sayesinde farklı birçok müzik çevresi oluştu. Dinsel merkez Vatikan'dan dolayı Roma, özellikle dinsel müzik alanında, her zaman en önemli müzik merkezi olarak kaldı. Ayin müziğiyle ilgili tüm kurallar, tüm hıristiyan dünyasına, Vatikan'dan yayıldı. Gregorius ses müziğinin yanı sıra, tam anlamıyla İtalya'ya özgü başka bir dinsel müzik daha gelişti: birsesli *lauda*. Sözleri italyanca olan *lauda*'lar sanat müziği için bir kaynak oldu. Manastırlarda, özellikle notalama alanında (Guido d'Arezzo), birçok buluş gerçekleştirildi ve bunlar tüm ülkeye yayıldı. Etrüsk ve hellen geleneğinden doğmuş bir dindışı halk müziğinin yanı sıra *dolce stil nuovo* denilen, daha gelişmiş bir halk müziği vardı. Bu stil, daha sonra Provencelı troubadourların etkisiyle birleşti.

O dönemdeki fransız müziğini örnek alan Ars nova çoksesliliği, XIV. yy.'ın başlarında Milano'da (Jacopo da Bologna) ve Floransa'da (Francesco Landini) belirmeye başladı. Marchetto da Padova ve Antonio da Tempo gibi kuramcılar bu çoksesliliğin kurallarını belirlediler.

XV. yy.'da dinsel çokseslilik, flaman ve fransız üstatların etkisiyle büyük bir gelişme gösterdi. Bu üstatlardan Johannes Tinctoris gibi kuramcılar, İtalya'da iz bıraktılar. Yabancıların bu türden etkilerine karşı, halk müziğinden yararlanılarak bestelenmiş, melodik *canto carnascialesco, strambotto* ve *frottola*'larda italyan üslubu biçimlenmeye başladı.

XVI. yy.'da, İtalya'ya yerleşmiş Philippe Verdelot, Jacob Arcadelt gibi flaman besteciler, *frottola* formunun gelişmesini sağladılar. Çoksesli ve oldukça sanatlı madrigal türü frottola'dan doğdu. Bu yeni madrigal türünün en güzel örneklerini Adrian Willaert, Cipriano de Rore, Luca Marenzo, özellikle de Gesualdo ve Claudio Monteverdi besteledi. Sonraki yıllarda daha da gelişerek dramatik ve konsertan bir yapı kazanan madrigal, XVII. yy.'ın kimi lirik formlarının habercisidir. Dinsel müzik alanında, Giovanni Pierluigi de Palestrina, Giovanni Animuccia, Francesco Soriano Roma'da; Marcantonio İngegneri Verona'da, Andrea ve Giovanni Gabrieli Venedik'te, flaman müzikçilerin mirasını, çok gelişmiş bir sanata dönüştürdüler. Aynı dönemde sayısız *villotta* ve *villanella* bestelendi. Adrian Willaert, Orlando di Lasso ve Luca Marenzio, bu formları küçümsemeyip aksine daha da olgunlaştırdılar.

Enstrümantal formlar XVI. yy.'da gelişti. Dönemin gözde çalgısı lavta için, halk dansı ezgilerinden *(saltarello, passamezzo, pavana)* kaynaklanan zengin bir repertuvar yaratıldı. Bu repertuvardaki yapıtlar, *ricercare*'nin ilk örnekleriydi. Aynı dönemde, Bolognalı Marco Antonio Cavazzoni, ses müziğinin taklidi olmaktan kurtulmuş bir klavsen ve org repertuvarı yarattı. Öte yandan yapımcı Antegnati ailesi, orgu kusursuz bir yapıya kavuşturdu. Girolamo Cavazzoni, klasik *ricercare*'nin ilk örneklerini verdi. Vokal bir örneğe göre düzenlenen *canzone alla francese*, çok geçmeden başlı başına bir enstrümantal forma dönüştü. Gabrieliler'in *intonaziona*'ları ve Claudio Merulo'nun *toccata*'ları, besteciye hayal gücünü, icracıya da virtüozluğunu sergileme olanağı verdi.

Tüm bu formlar, Giovanni Maria Trabaci ve Girolamo Frescobaldi'nin başyapıtlarıyla XVII. yy.'ın başlarında doruğa ulaştı. Yeni bir düşünce ve duyarlık, yalın birsesliliğin karşısına, çoksesli kurguyu, yatay kontrapunto ilkesinin karşısına da düşey armoni ilkesini çıkardı. Kimi besteciler, tiyatro müziğine, lirik formlara eğilim gösterdiler. XV. ve XVI. yy.'da, *sacra rappresentazione*'lerde, trajedilerde ve güldürülerde, perde aralarında müzik de yer almaya başladı. Ama XVI. yy.'ın sonlarında, müzikli tiyatro alanına, *recitar cantando*'dan yararlanılarak önemli yenilikler getirildi. Bu yenilikler, *Camerata fiorentina* hareketinin de katkısıyla, *müzikli dramı* doğurdu.

Emilio de' Cavalieri'nin denemeleri sayılmazsa, müzikli dramın ilk örnekleri Roma'da, Peri ve Rinuccini'nin *Dafne* (1598'de sahnelendi) ve *Euridice*'si (1600); Mantova'da Monteverdi'nin *Orfeo*'su (1607); Roma'da Agostino Agazzari, Paolo Quagliati, Domenico ve Virgilio Mazzocchi, Stefano Landi'nin, Venedik'te ise Francesco Manelli, Claudio Monteverdi, Pier Francesco Cavalli, Antonio Cesti ve Michelangelo Rossi'nin yapıtlarıydı. Konsertan üslubun ve sürekli bas'ın dinsel müzik alanında da kullanılmasıyla, yeni koral ve enstrümantal formlar doğdu. Böylece, motet gelişti ve *cantata da chiesa*'ya (kilise kantatı) ya da *concerto da chiesa*'ya (kilise konçertosu) dönüştü. Bu yeni formların ilk örneklerini Monteverdi besteledi, daha sonra Giacomo Carissimi, Bonifazio Graziani, Domenico Mazzocchi gibi besteciler de zengin bir repertuvar yarattılar. *Lauda*'dan yavaş yavaş türeyen oratoryo türünün habercileri, E. de' Cavalieri'nin (*Rappresentazione di anima e di corpo*, 1600) ve Giovanni Francesco Anerio'nun (*Teatro armonico spirituale*, 1618) yapıtlarıdır. Bu tür, Roma okulundan Giacomo Carissimi, Francesco Foggia ve Virgilio Mazzocchi tarafından yetkinleştirildi. Aynı dönemde *cantata da camera* (oda kantatı) formu da madrigalden türedi (B. Ferrari, L. Rossi, G. Carissimi).

XVII. yy.'da, Gasparo da Salo, Andrea Amati, Guarneriuslar ve Stradivarius gibi büyük çalgı yapımcılarının çalgıları sayesinde, keman sanatı ve yaylılar müziği olağanüstü gelişti. Bu dönemin keman repertuvarını, Biagio Marini, Giovanni Battista Fontana, Marco Uccellini ve Carlo Farina gibi besteciler oluşturdu. İtalya'nın her kentinin kendine özgü bir müzik geleneği vardı. Bologna, hepsinden öndeydi: *konçerto* burada doğdu ve gelişti, Arcangelo Corelli ve Domenico Gabrielli, çelloya solo çalgısı kimliğini kazandırdılar, Giuseppe Torelli'nin yarattığı *concerto grosso*, büyük ilgi gördü. Aynı dönemde İtalya'da başka formlar da gelişti: opera uvertüründen türeyen *sinfonia*, çok çalgılı *sonata (da camera, da chiesa)* ve tek bir klavyeli çalgı için *sonata*.

Klavsen, Domenico Scarlatti'nin yapıtlarında tüm olanaklarını sergilerken, Frescobaldi'nin mirasçıları olan Domenico Zipoli, Giovanni Maria Casini ve Azzolino Della Ciaja gibi besteciler, org repertuvarını zenginleştirdiler. Padovalı B. Cristofori tarafından pianofortenin icat edilmesi, yeni bir klavye müziğinin gelişmesini sağladı.

XVIII. yy.'da keman ve yaylılar için müzik, ülkenin her yanına yayıldı: Venedik'te Antonio Vivaldi ve Tomaso Albinoni, Floransa'da Francesco Maria Veracini ve Francesco Geminiani, Napoli'de Nicola Porpora ve çeşitli kentlerde Tomaso Vitali, Giuseppe Tartini, Pietro Antonio Locatelli, Gaetano Pugnani, Giovanni Battista Viotti gibi besteciler bu alanda önemli yapıtlar verdiler. *Concerto solo* (tek bir çalgı için konçerto), Vivaldi ile olgunluk dönemine girdi. Giovanni Battista Sammartini ve Giovanni Platti, modern sonat ve senfoni formlarının ilkelerini belirlediler. XVII. yy.'ın *sonata a tre*'sinden (üçlü sonat) *trio* (üçlü) türü doğdu: Giovanni Giuseppe Cambini, özellikle de Luigi Boccherini, yaylılar dörtlüsü türünde parlak yapıtlar bestelediler. Klavye müziğinde, klavsen üslubu (Baldassare Galuppi, Francesco Durante, Giovanni Battista Pescetti) yerini yavaş yavaş pianoforte üslubuna bıraktı. Bu ikinci üslubun en büyük ustası Muzio Clementi'dir. Tiyatro alanında, alabildiğine gösterişli mizansenler ve Antonio Bernacchi, Gaetano Caffarelli, Giuseppe Farinelli gibi usta şarkıcılar sayesinde, *opera seria* ve *opera buffa* halkın gitgide daha çok ilgisini çekti. Francesco Antonio Pistocchi, Antonio Bernacchi, Giovanni Battista Mancini gibi şan öğretmenleri, *bel canto*'nun yaygınlaşmasını sağladılar. Opera alanındaki egemenlik, Antonio Caldara, Agostino Steffani, Matteo ve Antonio Lotti, Tomaso Albinoni ve Antonio Vivaldi gibi venedikli bestecilerden, yavaş yavaş Alessandro Scarlatti, Nicola Porpora, Leonardo Vinci, Pergolesi, Francesco Di Majo, Francesco Feo, Leonardo Leo, Nicollo Jommelli ve Tommaso Traetta gibi napolili bestecilere geçti. Napoli okulundan besteciler, Fluck'un izinden giderek operayı geliştirmeye çalıştılar.

XIX. yy.'da opera, İtalya'daki tüm müzik yaşamına egemen oldu. Gioacchino Rossini, hem komik, hem de ciddi opera alanına, yeni bir anlayış getirdi. Vincenzo Bellini, Gaetano Donizetti ve daha sonra da Giuseppe Verdi, lirik ve dramatik anlatımı zenginleştirdiler.

Opera dışındaki müzik dalları ihmal edildi, Clementi ve Cherubini, enstrümantal ve senfonik müzik dalında, başka ülkelerde etkinlik gösterdiler. Çağdaşlarının çalgı yapıtlarını gölgede bırakan N. Paganini sayesinde, yeni ve parlak bir keman repertuvarı oluşmaya başladı. L. Perosi'nin yapıtlarıyla oratoryo türü yeniden doğdu. Gaetano ve Filippo Capocci, Marco Enrico Bossi, Giovanni Tebaldini, org müziğine, yeniden saygınlık kazandırdılar. Tiyatro alanında, romantik operanın italyan (Amilcare Ponchielli) ya da wagnerci (Arrigo Boito) son temsilcileri ile "verismo" akımının öncüleri (Giacomo Puccini, Pietro Mascagni, Ruggero Leoncavallo, Umberto Giordano, Francesco Cilea) ünlendiler. Bu sonuncuların sanat anlayışını, sonraki kuşaklardan Riccardo Zandonai (1883-1944) ve Gian Carlo Menotti (doğm. 1911) sürdürdü.

Operaya duyulan ilgiyi, XX. yy.'da Arrigo Pedrollo (1878-1964), Bruno Barilli (1880-1952), Vito Frazzi (1888-1975), Guido Pannain (1891-1977), Virgilio Mortari (doğm. 1902), Renzo Rossellini (doğm. 1908), Giulio Cesare Brero (1908-1973), Riccardo Malipiero (doğm. 1914), Vieri Tosatti (doğm. 1920) gibi besteciler, çağdaş akımlara az çok bağlı üsluplarla sürdürdüler (Luigi Nono, Luigi Dallapiccola ve Luciano Berio'ya değin).

Ottorino Respighi (1879-1936), İldebrando Pizzetti (1880-1968), Gian Francesco Malipiero (1882-1973), Alfredo Casella (1883-1947) ve aynı zamanda ünlü bir piyano virtüozu olan Ferruccio Busoni, "verismo" akımının egemen olduğu bir dönemde, üsluba da değişiklikler getiren yeni bir beğeniyi temsil ettiler. Müzikte de kendini hissettiren fransız izlenimciliğinden sonra, onikitonculer italyan müziğini etkilediler. Onikitoncu besteciler arasında Carlo Iachino (1887-1971), Luigi Dallapiccola, Goffredo Petrassi (doğm. 1904), Riccardo Nielsen (doğm. 1908), Mario Peragallo (doğm. 1910), Roman Vlad (doğm. 1919), Franco Donatoni (doğm. 1927), Vit-

torio Fellegara (doğm. 1927), Bruno Canino (doğm. 1935), Giancarlo Chiaramello (doğm. 1939) anılmalıdır. Tonal sisteme bağlı kalan gelenekçilerin en önemlileri Mario Castelnuovo-Tedesco (1895-1968), Mario Labroca (1896-1973), Vittorio Rieti (doğm. 1898), Bruno Bettinelli (doğm. 1913), Alberto Bruni-Tedeschi (doğm. 1915), Valentino Bucchi (1916-1976), Luciano Chailly (doğm. 1920), Mario Zafred (doğm. 1922) ve Flavio Testi'dir (doğm. 1923).

İtalya'da, Luigi Nono, Bruno Maderna, Luciano Berio, Aldo Clementi, Franco Evangelisti (doğm. 1926) ve Sylvano Bussotti'nin ardından, genişletilmiş diziselciliğin yeni savunucuları çıkarken, Giorgio Ferrari (doğm. 1925), Giuseppe Chiari (doğm. 1926), Vittorio Gelmetti (doğm. 1926), Girolamo Arrigo (doğm. 1930), Paolo Castaldi (doğm. 1930), Niccolo Castiglioni (doğm. 1932), Giacomo Manzoni (doğm. 1932), Armando Gentilucci (doğm. 1939, somut ve elektronik müziklerle ilgilendi), Marcello Panni (doğm. 1940), Giuseppe Sinopoli (doğm. 1946), Salvatore Sciarrino (doğm. 1947), Alessandro Gorli (doğm. 1948) gibi besteciler, az çok farklı üsluplarıyla deneyselci öncü yelpazeyi zenginleştirdiler. 1954'te Milano'da Berio ve Maderna'nın kurduğu, RAİ'ye bağlı fonoloji stüdyosu, elektroakustik müziğin, tüm öteki eğilimleri geride bırakacak ölçüde gelişmesini sağladı.

SİNEMA

1895 kasımında, Filoteo Alberini, kinetograf adını verdiği aygıtın beratını aldıysa da bu aygıt bir tasarı olarak kaldı. Lumière sinematografı'nın ilk gösterisinin 29 mart 1896'da, Milano'da, Fotoğrafçılar derneği'nde gerçekleşmesi, fotoğrafçı Vittorio Calcina'nın girişimiyle oldu. İlk Lumière filmleri, Lyon'dan gelen Louis Promio ve Calcina tarafından çevrildi. Bu arada İtalo Pacchioni, Lumière aygıtının bir benzerini yaptı ve çektiği filmleri 1896 Milano fuarı'nda gösterdi.

Sinema, kısa süre içinde, panayırlarda kurulan barakalarda ya da şarkılı kafelerde daha geniş bir seyirci topladı. 1898'de Fregoli, kendi numaralarını filme aldı ve bunları sahnedeki gösterilerinin parçası olarak Fregoligraf adıyla sundu. 1896 -1905 arasında, film yapımı, neredeyse yalnızca gündelik haber görüntülerinden meydana geliyordu. 1905'te Alberini'nin çektiği *Roma'nın alınışı* (La presa di Roma), italyan stüdyolarında yapılmış ilk öykülü film olarak bir dönüm noktası oluşturdu. Film yapımı, 1918'e dek sürecek bir atılım evresine girdi. Roma ve Torino'da pek çok film yapımevi kuruldu. Roma'da, Alberini ve Santoni (1905'te kuruldu) yapımevleri, 1906 nisanında Banco di Roma'nın desteğiyle birleşti ve la Cines adını aldı. Yapımevi hızla gelişti ve 1907'de New York'ta bir şube açtı. Torino'da Arturo Ambrosio, 1905 sonlarında Ambrosio e C^ie^ yapımevini kurdu. Bu işletme Banca Commerciale di Torino'nun desteğiyle nisan 1907'de anonim şirkete dönüştü. Yine Torino'da Carlo Rossi, Rossi e C^ie^ şirketini kurdu: 1907'de bu yapımevi otuz kadar film gerçekleştirdi, ancak parasal güçlükler sonucu tasfiye edildi. Mühendis Sciamengo ile Giovanni Pastrone bu şirketi satın aldılar ve adını İtala Film olarak değiştirdiler. Aynı dönemde başka film yapımevleri de kuruldu: Milano Film (Milano, 1909), Film d'Arte İtaliana (Roma, 1909), Lombardo Film (Napoli, 1910), Cielo Film (Roma, 1912), Napoli Film (Napoli, 1914), Morgana Film (Palermo, 1914). İtalya'da Birinci Dünya savaşı arifesinde elli kadar film yapımevi vardı.

1907'de 100-250 metre uzunluğunda 105 film, 1910'da 150-300 m arasında 561 film, 1912'de 150-1 000 m arasında 717 film gerçekleştirildi. Yarımadada, 1910 yılında sinema salonu sayısı 500'dü. Ama italyan sinema sanayısının gücünü belirleyen etmen daha çok uluslararası başarılar oldu. Yapımcılar her yerde coşkuyla karşılanan tarihsel film türünde uzmanlaştılar: *Neron* (Maggi, 1909, Ambrosio yapımevi), *La Caduta di Troia* (Pastrone, 1910, İtala yapımevi), *La Gerusalemme Liberata* (Guazzoni, 1911, Cines yapımevi). Amerikan pazarının ele geçirilmesi, en şaşırtıcı olguydu: amerikalı dağıtımcıların kabul ettikleri, gelir üzerinden ön ödemeler, gitgide daha pahalı italyan filmlerinin yapılabilmesini sağladı: *Quo Vadis?* (Guazzoni, 1912), *Gli Ultimi Giorni di Pompei* (Caserini, 1913 ve Vidali, 1913), *Cabiria* (Pastrone, 1913). İtalyan sineması 1913'te doruk noktasına ulaştı: artık filmleri tüm dünyaya satılıyordu.

Cabiria'dan sonra, italyan stüdyoları başka tarihsel filmler de yaptılar: *Julius Caesar* (Guazzoni, 1914); *Christus* (Antamoro, 1914); *Madame Tallien* (Guazzoni, 1916); *Fedora* (De Liguoro, 1916), *Fabiola* (Guazzoni, 1917); *Attila* (Mari, 1917); *Theodora* (Carlucci, 1919). Lyda Borelli'nin 1913'te, Caserini'nin *Ma l'amor mio non muore* filminde elde ettiği başarı, diva'lar modasını yarattı. Francesca Bertini, Soava Gallone, Diana Karenne, Leda Gys, Hesperia, Maria Jacobini, Pina Menichelli ve Lyda Borelli, ağır aksak hareketleri ve doymak bilmez tutkularıyla seyircileri derinden etkilediler. Üretimin yoğun olduğu bu yıllarda, italyan sineması gitgide değişik türlere el attı; sahnelerin büyük oyuncularından (1916'da Febo Mari'nin *Cenere*'sinde başrol oynayan Eleonora Duse gibi) bürlesk filmlerin başkahramanları haline getirilen eski palyaçolara dek (André Deed'in oynadığı *Cretinetti* dizisi ya da Ferdinand Guillaume'un oynadığı *Polidor* dizisi) pek çok yenilik denedi. Serüven filmi ve "seriyal"ler de, Masist (Bartolomeo Pagano) ya da Za-la-mort (Emilio Ghione) gibi kahramanlarla gelişme gösterdi. Oyuncu-yönetmen Ghione, 1915'te *la Banda delle cifre* ile başlattığı polisiye modasını 1918'de sekiz filmlik *I topi grigi* "seriyal"iyle doruk noktasına çıkaracaktı. Gerçekçi filmler ise bu dönemde birçok örnekle sınırlı kalmakla birlikte, 1945'ten başlayarak italyan sinemasını üne kavuşturacak akımın ilk ürünleri olma özelliğini taşıdılar. Bu türde, Roberto Bracco'nun romanından uyarlanan *Sperduti nel buio* (Martoglio, 1914) ya da Salvatore Di Giacomo'dan uyarlanan *Assunta Spina* (Serena, 1915), başkişiliklere ve doğal mekânlara (Napoli'nin yoksul mahalleleri) belli bir özen göstererek halkın derin ruh dünyasını dile getiren örnekler oldular.

1923'te (1919'dan beri başlıca yapımevlerini bünyesinde toplayan) İtalya Sinema birliği'nin dağılması, italyan sineması altın çağının sonu oldu. Sanayinin örgütsüz yapısı, dış pazarların yitirilmesi, amerikan sinemasının rekabeti, banka kredilerinin dondurulması, devletin yardıma yanaşmaması, gerilemenin başlıca nedenleriydi. Ekonomik bunalıma bir de filmlerin birbirine benzemesinin yarattığı bunalım eklendi. Geleneksel türler güçlükle varlığını sürdürdü. Yalnızca tarihsel film türü, kimi örneklerle başarılı oldu: *Il sacco di Roma et Messalina* (Guazzoni, 1923), *Quo Vadis?* (Gabriellino D'Annunzio ve G. Jacoby, 1924), *Gli ultimi giorni di Pompei* (Palermi ve Gallone, 1926).

30'lu yıllarda film yapımı, yavaş yavaş bir canlanma dönemine girdi ve doruk noktasına 120 filmle 1942'de ulaştı (Avrupa'daki en yüksek rakam). Bu dönem az sayıdaki propaganda filmi kadar (*Vecchia guardia* [Blasetti], 1934) "oyalayıcı" filmlerle de belirginleşti: yapmacıklı güldürüler, burjuva melodramları, müzikal filmler, serüven filmleri, tarihsel filmler. Özellikle 1938'den başlayarak etkili devlet yardımı yasalarıyla yüreklendirilen sinema, faşist İtalya'dan kusursuz görüntüler sergileyerek faşist ideolojinin üstü örtülü savunusunu yaptılar. Film öykülerinde çatışmalara rastlanmaması, kişinin mutluluğa ve gereksindiği dozda düşe kavuştuğu homojen bir evren ortaya koyuyordu.

Bu kendi içine dönük, kapalı evren içinden Alessandrini (*Seconda B*, 1934; *Cavalleria*, 1936; *Luciano Serra, il pilota*, 1938), tarihsel filmleri için 1937'de kurulmuş olan Cinecittà stüdyolarından yararlanan Blasetti (*Ettore Fieramosca*, 1938; *Un avventura di Salvator Rosa*, 1940; *La corona di ferro*, 1941) ve özellikle de Camerini ön plana çıktılar (*Gli uomini, che mascalzoni!*, 1932; *Darò un milione*, 1935; *Il signor Max*, 1937; *Grandi magazzini*, 1938; *Un romantica avventura*, 1940).

1940'ların başında yeni akımlar doğdu. Bunlar, ya dönemin gerçeklerini yadsıyan bir biçimciliğe kaçış -bunun örneği "çizimsel" akımdı; Soldati, Poggioli, Castellani, Lattuada, Chiarini gibi yönetmenler bu anlayışta filmlerle tanındılar- ya da tersine somut gerçekliğe dönüş isteği olarak ortaya çıkıyorlardı. Yenigerçekçiliğin

Unitalia - J.-L. Passek kol.



Vittorio De Sica'nın *Kaldırım çocukları* (Sciuscia) [1946] filminden bir sahne



X- J.-L. Passek kol.

Alida Valli ve Farley Granger Luchino Visconti'nin *Günahkâr gönüller* (Senso) [1954] filminin bir sahnesinde



Artistes Associés - J.-L. Passek kol.

Federico Fellini'nin *Satyricon*'undan (1969) bir sahne

öncüsü olan yapıtlar bu ikinci potada biçimlendiler: *Bulutlarda dört adım* (Quattro passi fra le nuvole) [Blasetti, 1942], *Sissignora* (Poggioli, 1942), *Evladıma kıymayın* (I Bambini ci guardano) [De Sica, 1943] ve özellikle de yeni bir sanatın gerçek bildirge-filmi *Ossessione* (L. Visconti, 1942). Böylece, daha faşist rejim sona ermeden, italyan sinemasında bir karşı hareket başlamış oldu. Bu girişim *Cinema, Bianco e Nero, Corrente* gibi dergilerde de eleştiri yazılarıyla kendini duyurdu.

Kuramsal denemeler ve adı geçen filmlerle hazırlanan yenigerçekçilik akımı, 1945'te Rossellini'nin *Roma açık şehir*'iyle (Roma, città aperta) ilk ürününü verdi. Gelişme, çok hızlı oldu. Dönemin hemen hemen tüm büyük yönetmenleri toplumsal gerçekler üstüne ciddi araştırmalara girdiler. Savaş sonrasının italyan filmleri, her şeyden önce güncel durum, yakın geçmiş, savaş, Direniş hareketi ve toplumun yeniden kuruluşunun güçlükleri gibi konuları işlediler. Bu yenilikçi akım kısa ömürlü oldu. Yapımcıların, yönetici kadroların düşmanlığı ve seyircinin ilgisizliği karşısında sinemacılar yavaş yavaş yenilikçi akımın kurallarından uzaklaştılar: 1951'de *Acı lokma* (Roma Ore II) [De Santis] ya da *Amore in città* (Zavattini'nin düzenlediği skeçlerden oluşma film, 1953) gibi filmler bir döneme son verdiler.

"Kurtuluş"la doğan bu önemli sinema akımına dört yönetmen imzasını attı: Rossellini, De Sica, Visconti ve De Santis. Rossellini, savaş üçlemesiyle (*Roma açık şehir* [Roma, città aperta]; *Paisa*, 1946; *Germania, anno zero*, 1948) faşist-nazi zulmüne karşı koyan bir İtalya'yı gösterdi ve III. Reich'ın yenilgisinin yarattığı maddi ve manevi çöküntü içinde yıkıma uğrayan bir Almanya'yı anlattı. Sürekli olarak, senaryo yazarı Zavattini ile çalışan De Sica, ardı ardına verdiği *Kaldırım çocukları* (Sciuscia) [1946], *Bisiklet hırsızları* (Ladri di biciclette) [1948], *Milano mucizesi* (Miracolo a Milano) [1950], *Umberto D.* (1951) gibi dört filminde, suça yönelen gençleri, işsizleri, alt proleterleri ve geçim sıkıntısı içindeki emeklileriyle savaş-sonrası İtalya'sının eksiksiz bir görünümünü yansıttı. Visconti tam olarak yenigerçekçi sayılabilecek tek film verdi; ama bu çalışması akımın başyapıtlarından biri sayıldı: *La terra trema* (1948). Siyasal tercihini özenle filmlerine yansıtan yenigerçekçi yönetmen ise De Santis oldu. Sanatçı, *Caccia tragica* (1947), *Acı pirinç* (Rizo amaro) [1949], *Zeytinlerin altında sükûn yok* (Non c'è pace tra gli ulivi) [1950] ve *Acı lokma* (Roma Ore II) [1951] gibi yapıtlarında, haklarını devrimci bir kararlılıkla savunan ya da egemen ideolojiye boyun eğen halk kesimlerini betimledi. Lattuada (*Haydut ıstırabı* [Il Bandito], 1946; *Senza pietà*, 1948), Vergano (*Il sole sorge ancora*, 1946), Castellani (*Sotto il sole di Roma*, 1948; *È Primavera*, 1949; *İki kuruşluk umut* [Due soldi di speranza], 1952), Germi (*Il testimone*, 1946; *Gioventù perduta*, 1947; *Il cammino della speranza*, 1950), Zampa (*Vivere in pace*, 1946; *L'Onorevole Angelina*, 1947; *Anni difficili*, 1950) gibi yönetmenler de etkisi dünyanın hemen her yerinde görülecek bu akımın zenginlik ve çeşitliliğine üsluplarıyla katkıda bulundular.

Yenigerçekçilik, italyan sinemasının tarihinde temel bir sayfa oluşturdu. Akımın, 1950'lerin başlarında son bulduğu bile düşünülebilir; bunun nedeni ise akımın sinemacıları toplumsal gerçeklikle ilişkiye geçirme işlevini tamamlamış olmasıdır. Gerçekten de 1950'lerde melodram (özellikle Amedeo Nazzari ve Yvonne Sanson'un Matarazzo yönetiminde çevirdikleri filmler dizisi ya da Cottafavi'nin kimi yapıtları) ve töre güldürüsü gibi halkın tuttuğu türlerin gelişmesi (*Domenica d'agosto* [Emmer, 1950]; *Guardie e ladri* [Steno ve Monicelli, 1951]; *Il capotto* [Lattuada, 1952]; *Aşk ve hayal* [Pane, amore e fantasia] ve *Aşk ve kıskançlık* [Pane, amore e gelosia], Comencini, 1953-54; *Poveri ma belli* [Risi, 1956]; *Toto gangster* [I soliti Ignoti], Monicelli, 1958) gerçekliğin yok oluşundan çok, onunla kurulan bağın değişimini belirledi. Öte yandan 1960'lı yılların başında italyan sinemasının yeniden güçlenmesi, ancak 1945'ten başlayarak gerçekleştirilen kararlı deneyin etkisiyle açıklanabilir.

Yine 1950'lerde, dönemlerini en derinden etkilemiş olan iki sinemacı ilk ürünlerini verdi: Antonioni (*Cronache di un amore*'den [1950] *Il grido*'ya [1956]) ve Fellini (*Luci del varietà*'dan [Lattuada ile, 1951] *Le notti di Cabiria*'ya [1957]).

1960'ın birkaç yıl öncesi ve sonrasında, 1945 atılımı kadar önemli yeni bir canlanma dönemi yer aldı. Bir tür yaratıcı rahatlığıyla, güçlü yönetmenler en anlamlı yapıtlarını verirlerken, yeni bir yönetmen kuşağı da italyan sinemasının toplumsal ve siyasal yaklaşım geleneğini devraldılar. Böylece birkaç yıl içinde *Il Generale Della Rovere* (Rossellini, 1959), *Tatlı hayat* (La dolce vita) [Fellini, 1960], *L'Avventura* (Antonioni, 1959), *Düşman kardeşler* (Rocco e i suoi fratelli) [Visconti, 1960], *Cronaca familiare* (Zurlini, 1962), *La ragazza di Bube* (Comencini, 1963) gibi önemli filmler gösterime çıktı. Güldürü alanında, ağırbaşlılıkla mizah arasında bir orta yol tutturan filmler dikkati çekti: *La grande guerra* (Monicelli, 1959), *Vatana dönüş* (Tutti a Casa) [Comencini, 1960], *Una vita difficile* (Risi, 1961), *A cavallo della tigre* (Comencini, 1962), *Il sorpasso* (Risi, 1962), *La marcia su Roma* (Risi, 1962), *Mafioso* (Lattuada, 1962), *I compagni* (Monicelli, 1963). Aynı yıllarda yeni yönetmenler de başarılı başlangıçlar yaptılar: Rosi (*La sfida*, 1958; *Salvatore Giuliano*, 1961), Olmi (*Il tempo si è fermato*, 1959; *Il Posto*, 1961), Petri (*L'assassino*, 1961; *I giorni contati*, 1962), Pasolini (*Accattone*, 1961; *Mamma Roma*, 1962), Bertolucci (*la Commare secca*, 1962; *Prima della Rivoluzione*, 1964), Taviani kardeşler (*Un uomo da bruciare*, 1962), Ferreri (İspanya'

İTALYA SAVAŞLARI



da çektiği üç filmden sonra, *Una storia moderna: l'Ape Regina*, 1962). Bu listeye yönetmenliğe 1964'te başlayan Scola ile 1965'te başlayan (*I pugni in tasca*) Marco Bellocchio'yu da katarak, italyan sinemasının o dönemde Avrupa'nın, hatta dünyanın en canlı ulusal sinemalarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Güçlü bir sanayi altyapısına sahip italyan sineması (1976'ya kadar her yıl 200'ü aşkın film), 1970'lerin sonuna dek, yoğun bir kültürel parlaklık dönemi yaşadı.

Bu dönemde önemli yapıtlar veren ünlü yönetmenler arasında Visconti (*Venedik'te ölüm* [Morte a Venezia], 1970; *Ludwig*, 1972; *Gruppo di famiglia in un interno*, 1974), Fellini (*Roma*, 1972; *Amarcord*, 1973; *Casanova*, 1976; *Kadınlar kenti* [La città delle donne], 1979; *Ve gemi gidiyor* [E la nave va], 1983; *Ginger et Fred*, 1986; *La voce della luna* [Ayın sesi], 1990), Antonioni (*Yolcu* [Il reporter], 1974), Rosi (*Uomini contro*, 1970; *Il caso Mattei*, 1971; *Cadaveri eccellenti*, 1976; *İsa Eboli'de durdu* [Cristo si e fermato e Eboli], 1979), Pasolini (*Dekameron'un aşk hikâyeleri* [Il Decameron], 1971; *Salò o le centoventi giornate di Sodoma*, 1975), Paolo ve Vittorio Taviani (*Allonsanfàn*, 1974; *Babam ve ustam* [Padre padrone], 1977), Olmi (*L'Albero degli zoccoli*, 1978), Bertolucci (*1900*, 1975; *La luna*, 1979; *Son imparator* [The last emperor], 1987; *The Sheltering sky* [Koruyan gökyüzü], 1990), Comencini (*Lo scopone scientifico*, 1972), Risi (*Kadın kokusu* [Profuma di donna], 1974) ve Scola (*Özel bir gün* [Una giornate particolare], 1977) sayılabilir. Bunlara şu adları eklemek doğru olur: Mario Monicelli, Marco Bellocchio, Mauro Bolognini, Francesco Maselli, Franco Brusati, Marco Ferreri, Gillo Pontecorvo, Valerio Zurlini ve Liliana Cavani.

Ülkedeki yaşama sıkı sıkıya bağlı olan sinema, İtalya'dan dürüst gözlemler sundu; aydın ve sanatçı çevrelerinin, büyük güçlükler içinde dengesini bulmaya çalışan bir toplumun çelişkilerini azaltma girişimlerinin bir parçası oldu. Bununla birlikte Antonioni (*Bir kadının tanımlanması* [Identificazione di una donna], 1982) ve Taviani kardeşler (*La notte di San Lorenzo*, 1982; *Kaos*, 1984) gibi yönetmenlerin birkaç parlak çalışmasına karşın, italyan sineması çözümü bulunamayan bir üretim ve yaratıcılık bunalımına girdi. Televizyonun parasal desteği ancak geçici bir önlem olarak kaldı.

İtalya cephesi (1915-1918). İtalya'nın savaşa girmesi (mayıs 1915) Avusturya-Macaristan kuvvetlerini etkisiz hale getiren yeni bir cephenin açılmasına neden oldu. Ancak savaş bölgesinin dağlık olması kurmay heyetlerini tüketici ve sınırlı başarılardan öte sonuç vermeyen (Isonzo, Gorizia, Bainsizza) bir savunma savaşına itti. Caporetto'da italyan cephesinin açılması (27 ekim 1917), çatışmalara son veren (Villa Giusti mütarekesi, 3 kasım 1918) Vittorio Veneto zaferinden (28 ekim 1918) önce cephede meydana gelen en önemli değişiklikti. İtalyan cephesi Joffre'ın beklediği stratejik rolü oynayamadı, Caporetto'dan sonra, önce Painlevé, ardından da Clemenceau'nun İtalya'daki fransız kuvvetlerinin doğrudan doğruya genel karargâha bağlanmasına karşı çıkmaları general Pétain'in tek bir batı cephesi oluşturma girişimlerine son verdi. Abbeville konferansı'yla (2 mayıs 1918) italyan cephesi biçimsel olarak general Foch'un yönetimine bırakıldı.

İtalya savaşları, 1494-1559 arasında Fransa, İspanya ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun İtalya'ya düzenledikleri seferlere verilen ad.

Avrupa'nın büyük güçleri (Fransa, İspanya, Kutsal İmparatorluk) birbirine rakip birçok devlete bölünmesi dolayısıyla çekici buldukları İtalya'yı ele geçirmek amacıyla yarım yüzyılı aşkın bir süre saldırılar düzenlediler. Önceleri yarımadada sınırlı kalan savaş, Karl V'in imparator seçilmesinden (1519) sonra Avrupa boyutlarında bir çatışmaya dönüştü.

• *Fransız seferleri*. Fransa, 1494-1516 arasında, fetih girişimlerini Valoislılar için son derece çekici bir bölge olan İtalya'ya yöneltti. Valoislılar, Napoli üstündeki hak iddialarını desteklemek için 1481'de kral René I d'Anjou'nun yeğeni, Maine kontu Charles V tarafından Louis XI'e bırakılan Anjou sülalesinin haklarını gerekçe olarak kullandılar.

Henry VII'nin (Étaples antlaşması, 1492), Katolik Fernando'nun (Barcelona antlaşması, 1493) ve imparator Maximilian I'in (Senlis antlaşması, 1493) yansızlıklarından emin olduktan sonra, Charles VIII, o dönemde Milano düklük naibi olan Moralı Ludovico Sforza'nın çağrısına uyarak 1494 eylülünde İtalya'ya indi. Çabuk hareket eden topçuları ve italyan kentlerinin tahkimatlarını kolayca aşmalarını sağlayan demir gülleler sayesinde rahat bir başarı kazandı. Medici ailesinden Pietro ve sonra papa Alexander VI'dan, Floransa Cumhuriyeti (kasım 1494) ve Kilise devletleri'nden (aralık) serbest geçiş izni elde etti ve hiçbir güçlükle karşılaşmadan Napoli krallığı'nı fethetti (şubat 1495). Ama onun bu başarısından endişelenen Venedik, papa, Moralı Ludovico, Maximilian I ve Katolik Fernando II kendisine karşı bir koalisyon oluşturdular (Kutsal Birlik, mart 1495). Charles VIII üsleriyle bağlantılarını kesme tehlikesini göze alarak Napoli'yi terk etti ve Fornovo di Taro'da koalisyon güçlerini püskürterek (6 temmuz 1495) dönüş yolunu açtı. Napoli'de kalan öteki fransız birlikleriyse 20 temmuz 1496'da Attela'da Gonzalo de Córdoba komutasındaki ispanyol kuvvetleri karşısında bozguna uğradılar.

Charles VIII'in Napoli krallığı üstündeki haklarının mirasçısı olan ve ayrıca Valentina Visconti'nin torunu olarak Milano düklüğü üstünde de hak iddia eden Louis XII de İtalya'ya yeni bir sefer düzenledi. Milano dükü Moralı Ludovico'ya karşı Venedik, papa, İngiltere, Güzel Philippe ve İsviçre kantonlarıyla ittifak kuran Louis XII, aralık 1499'da ele geçirdiği Milano bölgesini şubat 1500'de kaybetti, ama Novara savaşı'ndan (10 nisan 1500) sonra yeniden işgal etti. Daha sonra eylül 1501'de Napoli krallığı'nı aldı ve Granada antlaşması (11 kasım 1500) uyarınca Katolik Fernando II ile paylaştı. Ama iki güç arasındaki kaçınılmaz çatışma 1502'de patlak vedi: Fransızlar, Bayard'ın Garigliano'da kazandığı başarıya (29 aralık 1503) rağmen, ispanyol egemenliğine giren Napoli krallığı'ndan ayrıldılar (Gaeta'nın teslimi, 1504). Kilise devletleri'nin bütünlüğünü sağlamak ve yarımadadaki tüm yabancı güçleri kovmak isteyen papa Julius II'nin isteği üzerine savaş yeniden başladı. Papa, Romagna kentlerini elinden alan Venedik'e karşı Cambrai birliği'ni (aralık 1508) destekledi. Bu ittifaka katılan Louis XII, Agnadello'da Venediklileri bozguna uğrattı ve Terraferma'daki Venedik egemenliğine son verdi (14 mayıs 1509). Daha sonra papa, "akıncı kavimler"i (yani Fransızlar'ı) İtalya'dan atmak için Kutsal Birlik'i oluşturdu (ekim 1511). Bu birliğe Venedik, Katolik Fernando II, İngiltere kralı Henry VIII, İsviçre kantonları ve Sion kardinali Matthäus Schiner katıldılar. Fransızlar, Ravenna'da Gaston de Foix komutasındaki ortak kuvvetlere karşı büyük bir zafer kazanmalarına (11 nisan 1512) rağmen, Louis XII Milano bölgesini boşaltmak zorunda kaldı. Daha sonra Louis XII, burayı yeniden ele geçirmek istediyse de Novara'da bozguna uğradı (6 haziran 1513). François I tahta çıktığı yıl, İsviçreliler'e karşı kazandığı Marignano zaferiyle (13-14 eylül 1515) Milano bölgesini yeniden ele geçirdi. Bu zaferden sonra papa Leo X barış imzaladı (13 ekim 1515). 13 ağustos 1516 tarihli Noyon antlaşması ile Napoli krallığı İspanya'ya, Milano bölgesi Fransa'ya bırakıldı. Bu arada İsviçreliler de François I ile sürekli barış imzaladılar (29 kasım).

• *Çatışmanın yayılması*. İtalya savaşları, 1519'da yalnızca daha önce imparatorluğa bağlı olan Milano bölgesini değil Bourgogne'u da ele geçirmek isteyen ve mülkleri dört bir yandan Fransa'yı çember içine alan Karl V'in tahta çıkmasıyla yeniden alevlendi. Karl V, bundan başkaca da hıristiyan Avrupa'yı kendi egemenliği altında toplamayı düşlüyordu. Bu nedenle savaşlar yalnızca İtalya topraklarıyla sınırlı kalmamış, Valoislılar ile Habsburglar arasındaki çatışma, güçlerin Avrupa'daki dengenin bozulmaması için büyük

Ermanno Olmi'nin *L'Albero degli zoccoli* (1978) adlı filminden bir sahne

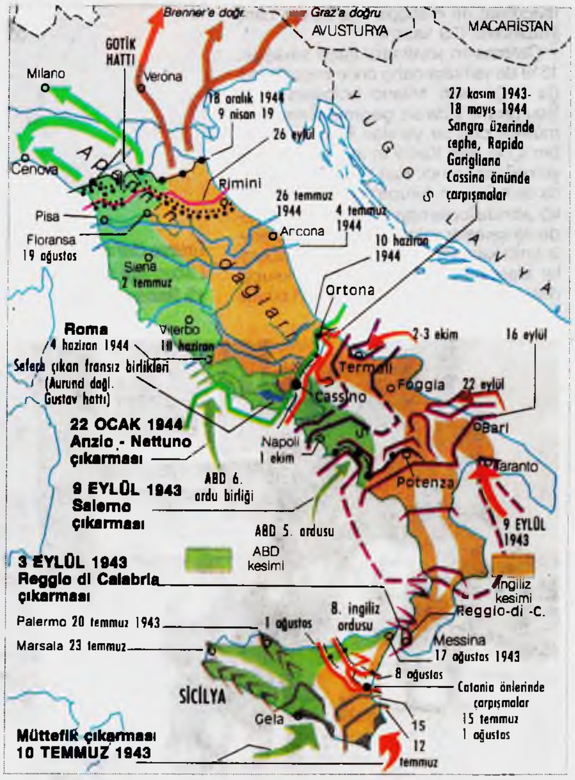




bir gayret sarf ettikleri tüm kıtaya sıçramıştır.

Çatışmanın ilk evresi (1521-1529) askeri alanda, Milano bölgesini yitiren François I'in Pavia'da uğradığı bozgun (24 şubat 1525) ve imparatorluk güçlerinin Roma'ya girerek kenti yağmalamaları (mayıs 1527), diplomatik alandaysa Avrupa dev-

Gina Lollobrigida ve Paolo Turco Mauro Bolognini'nin *Güzel bir sonbahar* adlı filminin bir sahnesinde



İTALYA SEFERİ (1943-1945)

letlerinin (Fransa, İngiltere, Cognac birliği'ne bağlı italyan devletleri) Madrid antlaşması'nın (13 ocak 1526) hemen sonrasında tüm Karl V güçlerine karşı ittifak yapmalarıyla dikkati çeker. Cambrai antlaşması'yla (ya da Dames barışı, 3 ağustos 1529) François I, Bourgogne'u elinde tuttu, ama Flandre, Artois üstündeki egemenlik haklarından ve İtalya'dan vazgeçmek zorunda kaldı. Bu bölgeler ispanyol egemenliğine girdi.

İkinci evre (1529-1546) çatışmanın uzadığı evredir. François I alman protestan prenslerinin yardımı ve Osmanlılar'ın askeri desteğiyle Karl V'e karşı iki savaş (1536-1538 ve 1542-1544) daha açtıysa da hiçbir kesin sonuç elde edemedi. Fransa Savoia ve Piemonte'yi (şubat 1536) işgal etti, ama Milano bölgesini geri alamadı. Crépy-en-Laon antlaşması (18 eylül 1544) ile François I ve Karl V, Flandre ve Artois'den vazgeçtiler.

Çatışmanın son evresinde (1552-1559) Henri II ile Karl V ve İngiltere'nin müttefiki Felipe II karşı karşıya geldiler. Henri II İtalya'dan vazgeçmedi. 1556'da devletleri İspanyollar tarafından tehdit edilen papa Paulus IV, Guise dükü komutasında bir yardımcı kuvvet gönderdi. Guise dükü Napoli krallığı'nı kuşattıysa da başaramadı (nisan). Ancak asıl savaş Fransa'nın kuzey-doğu sınırında olmaktaydı. Henri II, Karl V'in güçlerini bastırdı. Karl V, Metz, Toul ve Verdun'ü Henri II'ye bıraktı. Henri II, Saint-Quentin'de Felipe II karşısında yenilgiye uğradıktan (1557) sonra Calais'yi ele geçirdi (1558). Cateau-Cambrésis barışı (2-3 nisan 1559) İtalya savaşları ve Valoislılar ile Habsburglar arasındaki çatışmaya son verdi. İtalya'ya İspanyollar egemen oldu ve Karl V'in hegemonya girişimleri başarısızlığa uğradı.

■ **İtalya seferi** (1943-1945). Tunus'un kurtuluşundan sonra, müttefik ordularının Alexander komutasındaki 15. ordular grubu, İtalya yarımadasına saldırdı. Bu saldırı üç evrede gerçekleşti: Sicilya'nın fethi (10 temmuz - 16 ağustos 1943), İtalyanlar'ın Müttefikler'le gizli görüşmelere girmelerine yol açtı; Güney İtalya çıkarması ve Roma'nın alınmasına kadar Gustav hattına abluka uygulanması (eylül 1943 - haziran 1944); Kuzey İtalya için yapılan mücadele (2 mayıs 1945'e kadar).

Güney İtalya çıkarmaları -Montgomery 3 eylülde Calabria'ya, Clark 9 eylülde Salerno'ya- İtalya'nın teslim antlaşmasının açıklandığı tarihe rastlar. Kesselring durumu çok iyi değerlendirdi ve çıkarma bölgelerinde zorlu bir direniş gösterdikten sonra K.'e doğru ağır ağır çekilme kararı aldı (Sardinya 19 eylülde, Napoli 1 ekimde boşaltıldı). Kesselring'in amacı Carigliano ile Sangro arasında Gustav hattına sağlam biçimde yerleşmekti (Almanlar ocak 1944'te bu hatta ulaştılar). Burada 17 mayısa kadar çok çetin çarpışmalar oldu. Almanlar'ın 25 tümeninin karşısında VIII. Britanya ordusu (Anders komutasındaki Polonya birliği de bu orduda savaşıyordu) ve V. Amerikan ordusu (Juin komutasındaki fransız birlikleri de bu ordu saflarında yer almıştı) 22 ocakta Roma'nın 50 km yakınındaki Anzio'ya alman geri hatlarına bir kolordu çıkardılar. Ama almanlar Anzio ve Cassino'da çok şiddetli bir direniş gösterdiler. 12 mayısta Müttefikler genel saldırıya geçtiler: general Juin'in Aurunci dağlarındaki harekâtıyla Roma yolunu açan Müttefikler 4 haziranda bu kente ulaştılar. Fransızlar 2 temmuzda Siena'ya, Amerikalılar 19 temmuzda Livorno'ya, İngilizler 4 ağustosta Floransa'ya girdiler. Ama Almanlar Gotik hattı'nda yeniden toparlandılar. Bu arada araçların bir bölümünü Provence çıkarması emrine veren 15. ordular grubu temmuzdan sonra elverişli durumdan gereğince yararlanamadı. Sonbahar ve kış aylarında VIII. Ordu yalnızca kıyı bölgelerinde ilerleyebildi: Rimini (21 eylül), Ravenna ve Faenza (4 ve 16 aralık) alındı. Alexander'in yerine 15. ordular grubunun komutasını alan Clark genel saldırıyı ancak 9 nisan 1945'te başlatabildi. Müttefikler Bologna'yı (21 nisan), Verona'yı (26 nisan) ele geçirdiler. İtalyanlar da ayaklanarak Cenova ve Milano'yu kurtardılar. Brenner yolu kesildi. 2 mayısta Vietinghoff komutasındaki Almanlar Caserta sözleşmesinden (29 nisan) sonra kayıtsız şartsız teslim oldular. Ama Reich'ın güney cephesinde müttefik ilerleyişini on sekiz ay boyunca geciktirmeyi başarmışlardı.

İTALYALI sıf. ve a. İtalya halkından olan.

İTALYAN sıf. ve a. (fr. *italien*). İtalya halkından olan.

◆ a. (Tamlayan olarak) İtalya'ya ya da İtalyanlar'a ilişkin: *İtalyan ayakkabısı. İtalyan mutfağı.*

—Arıc. *İtalyan arısı,* dünyaca ünlü sarı renkli arı ırkı. (Çalışkan, uysal ve kovanı iyi koruyan arılardır. İlkbaharı erken gelen ve sonbaharı kısa olan yerlerde çok tutulur; işçileri diğer ırklarınkinden daha küçüktür; tek kusuru yağmacılığa yatkınlığıdır.)

—Deric. ve Ciltç. *İtalyan forması,* genişliği yüksekliğinden fazla olan formalar için kullanılır. (*Fransız forması*'nın karşıtıdır.)

—Mim. *İtalyan odası,* XVII. yy.'da birleştirilmiş iki kat yüksekliğinde ve çoğu kez üst üste dizilmiş iki sıra pencereyle aydınlatılan salon. Örneklerine, Maisons-Laffitte ya da Vaux-le-Vicomte şatolarında rastlanır.

—Rom. tar. *İtalyan savaşı,* İtalyanlar'ın Roma'ya karşı giriştiği ayaklanma (İ.Ö. 91-98). [Eşanl. SOSYAL SAVAŞ.]

—Zool. *İtalyan çekirgesi,* Güney Avrupa'da ekinlere büyük zarar veren çekirge türü. (Bil. a. *Calliptamus italicus;* kırçekirgesigiller familyası.) || *İtalyan tazısı,* tek renkli, kısa tüylü köpek cinsi. (Sütlü kahverengi, gri ya da siyah olabilir. Mısır tazılarından türemiştir. Yumuşak huyu ve sevecen karakterinden ötürü arkadaş olarak çok beğenilen bir hayvandır. Tazılar arasında en küçük olanıdır.)

—ANSİKL. Alt kanatları pembe, ayakları kıpkırmızı olan italyan çekirgesinin boyu, erkeklerde 15-22 mm'yi, dişilerde 23-35 mm'yi bulur. Daha çok kıraç alanları sever. Sürü oluşturarak harekete geçer ve ekinlere büyük zararlar verir.

İtalyan bağımsızlık ve birlik madalyaları, İtalyan birliği ve bağımsızlığı için yapılan savaşlara katılanları ödüllendirmek için 1865 ve 1883'te ihdas edilen nişanlar. Ulusal renkli kurdeleler: yeşil, beyaz, kırmızı.

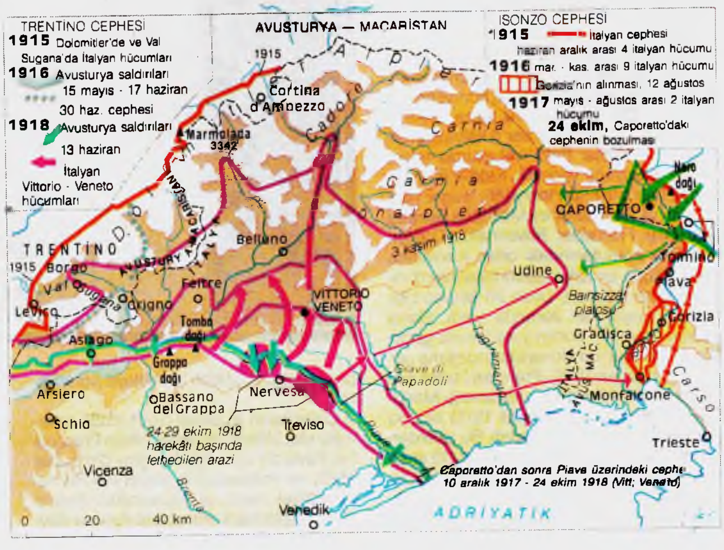
İTALYAN CUMHURİYETİ, ocak 1802'de Repubblica Cisalpina'nın yerine Bonaparte tarafından kurulan devlet. 1805'te, İtalyan krallığı'na dönüştü.

■ **İtalyan dayanışma nişanı,** İtalya'nın yeniden kurulmasına katkıda bulunanları ödüllendirmek için İtalyan Cumhuriyeti'nin ihdas ettiği ilk nişan (1947). Üç sınıf. Kenarları beyaz ve kırmızı şeritli yeşil kurdele.

İTALYAN KRALLIĞI, Napoléon I'in İtalyan Cumhuriyeti'nin yerine kurduğu (mart 1805) ve hükümdarlığını yaptığı devlet. Genel valisi Eugenio di Beauharnais idi. 1814'te ortadan kalktı.

İtalyan kültür merkezi (Centro di studi italiani in Turchia). Türk ve italyan hükümetleri arasında, 1951 yılında imzalanan kültür antlaşması uyarınca, İtalya Dışişleri bakanlığı kültürel ilişkiler genel müdürlüğü'ne bağlı olarak İstanbul'da (1951) ve Ankara'da (1954) açıldı. Bu merkezlerde her yıl dil kursları, konferanslar, sergiler düzenlenmekte, italyan sinemasını, müziğini ve kültürünü tanıtıcı programlar uygulanmaktadır. Dil kurslarında başarı gösterenler, ayrıca italyan hükümetinin verdiği bursla İtalya'ya gönderilmektedir.

İtalyan lisesi, İstanbul'da orta kısmı ile



İTALYA CEPHESİ (1915-1518)

bırlikte öğretim yapan özel yabancı lise (kuruluşu 1885). 1941-1942 ders yılında latince öğretimi yapan lise fen lisesine dönüştürüldü. 1962-1963 ders yılında ticaret ortaokulu, 1966-1967 ders yılında da ticaret lisesi kısmı kapatıldı.

İTALYAN SEMENDERİ a. Perde ayaklı ve parmaklı, akciğersiz semender. (Bukalemunlarınki gibi uzun ve geriye çekilebilen dili yardımıyla yakaladığı örümcek, böcek ve solucanlarla beslenir. Fransa kıyıları, Kuzey İtalya, Korsika ve Sardinya adasındaki kayaç yarıklarında ve mağaralarda yaşar. [Bil. a. *Hydromantes italicus; Plethodontidae* familyası; dişisi 12 cm, erkeği 10 cm boyundadır].)

İTALYAN SOMALİSİ, ital. **Somalia,** Kuzey-doğu Afrika'da, 1960'a kadar İtalya himayesinde kalan arazi, Hint okyanusu ve Aden körfezi kıyısında; 461 540 km². Bugün Somali Cumhuriyeti toprakları içindedir.

İTALYANCA a. Özellikle İtalya'da konuşulan roman dili.

—ANSİKL. Ancak 1861'den bu yana bir devletin resmi dili olan italyanca, Avrupa'daki öteki büyük dillerin tersine, uzun süre lehçelerüstü bir ortak dil niteliğinden uzak, yerel topluluklar ve belirli kullanımlar çerçevesinde (edebiyat, yönetim belgeleri, ticari alışverişler, seyahatler) çok sınırlı bir sosyokültürel seçkinler tabakasına özgü bir dil olarak yaşadı.

1860'a doğru, 25 milyonluk nüfus içinde italyanca konuşulanların sayısı yaklaşık olarak ancak 600 000 kişiydi, yani halkın % 2,5'iydi. Roma ve Toscana dışında, italyancayı öğrenmiş olanlar, 20 milyon içinde 160 000 kişiydi, bir başka deyişle, yarımadada bir italyan lehçesi konuşmayan öteki insanlar kadar az sayıdaydı.

Son dönemde okul, askerlik görevi, kitle iletişim araçlarının yanı sıra dış ve iç göçlerin katkısıyla milyonlarca kişinin hızla italyancayı benimsemesi farklı lehçe bölgelerine denk düşen birçok italyanca türü ortaya çıkardı ve bu durum tek bir lehçenin egemen olmasını önledi: çeşitli nedenlerle Toscana ve Sardinya bir yana bırakılırsa, italyanca kuzeyden güneye farklılıklar gösterir. Roma, Güney'e çok saygın bir italyancanın örneği olarak etki yaparken Kuzey kentlerinin daha kısıtlı bir etkisi vardır. Ayrımlar çoğu kez belli belirsizdir, ama coğrafi kökene ve toplumsal sınıfa ilişkin yananlamlar taşır (özellikle Güneyliler'e karşı).

• *Tarihçe.* İlk italyanca metinler olarak kabul edilen belgeler 960 yılına rastlar: bunlar, Cassino bölgesinde sınır anlaşmazlığı davalarının metni olan *placiti cassinesi*'dir. Bu dil, artık, Ortaçağ'ın ilk dönemlerinde, kültür ve kurumlar düzleminde ortaya çıkan genel bir bunalım sırasında, altkatman lehçelerin etkisiyle evrim geçiren geç dönem latincesi değildir; bu yeni dil, gelişmekte olan lehçesel parçalanmayı aşma eğilimi gösterir.

XIII. yy.'da Palermo'da Federico II'nin sarayı, sicilya kökenli ya da İtalya'nın öteki bölgelerinden gelen, özellikle latinceyi, sicilya lehçesini ve taşra etkisini kaynaştırarak bir "halk" şiir dilinin oluşturulmasına katkıda bulunan çoğu noter ya da hukukçu şairlerin (Cielo d'Alcamo, Giacomo da Lentini) yarışmalarına tanık oldu. Umbria'da dinsel yenileşme hareketleri, lehçesel özellikler taşıyan bir dilde sıradan kimselerle daha sıkı bir ilişki isteğini dile getirir (Aziz Francesco d'Assisi, Jacopone da Todi). Kuzey İtalya kentlerinde edebiyat araştırmaları teknik hukuk diline katıldı: Toscana'da, XIII. yy.'ın ikinci yarısında, üretim etkinliklerinin ve ticari alışverişlerin gelişmesi, komünlere dayalı toplum çerçevesinde siyasal yapıların demokratikleşmesi, geleneksel aydınlarınkinden daha geniş katmanların kültüre ulaşmasını sağlayacak koşulları yarattı. Böylece yeni bir dil, latinceyi bilmeyenlere de bilgiyi paylaşma olanağı tanıyan "ünlü halk dili" gereksinimi gelişti. Dante'nin kuramsal düzlemde (*De vulgari eloquentia, Convivio*) olduğu gibi *Rime* ve *Commedia* aracılığıyla uygulama düzleminde de sürdürdüğü bu arayış, anadili floransa lehçesinin, öteki lehçelerden aktarmalar ve kişisel yaratımlarla zenginleşen dilsel bir kaynak olarak kullanılmasıyla sonuçlandı. XIV. yy.'da, öteki toscanalı yazar ve şairlerin (Boccaccio, Petrarca) yapıtlarının da katıldığı edebi geleneğin öncüsü *İlahi komedya* (la Divina Commedia) floransa lehçesinin kesin bir biçimde, her yazara özgü kültüre ve bölgesel kökene göre değişen ve biçimlenen, İtalya'nın ortak edebiyat dili durumuna gelmesine katkıda bulundu. Floransa lehçesi, tutucu niteliğiyle latinceye en yakın, karşılıklı anlaşma düzleminde öteki tüm lehçelerle ortaklıkları bulunan bir dil olması nedeniyle aydınlar arasında daha çok tutuldu. Toscana'nın ekonomik ve kültürel saygınlığının dışında, bir başka olgu da bu dilin yayılımında önemli bir rol oynadı. Bu olgu: 1527 yağmalamasından sonra, Roma'ya toscana dilini konuşan bir köylü topluluğunun yerleştirilmesi ve papa çevresinde, genellikle Mediciler'den olan, floransa kökenlilerin bulunması dolayısıyla kentin giderek "toscanalaşma"sıdır. XVI. yy.'da Pietro Bembo gibi dilbilgicilerin çalışmaları, çağdaş dilbilgisini de büyük ölçüde yönlendiren bir "güzel kullanım" adına dilin kurallarını belirleme eğilimi gösterdi.

XVIII. ve XIX. yy.'larda yurtseverlik tutkusu ortak, daha az özentili, her alanda iletişim gereksinimlerini daha iyi karşılayabilen bir dil arayışıyla özdeşleşti. Şairler ve yazarlar edebi dili, düzyazı (Manzoni) ya da şiir (Leopardi) alanında kıvraklaştırmaya ve zenginleştirmeye çalışarak dilbilimci görevi de yaptılar. Dil sorunlarıyla toplumun siyasal tarihi arasındaki sıkı ilişkinin bilincinde olarak yaptıkları uygulamalarla, dilbilimci G. İ. Ascoli'nin kuramsal önerileri gibi, bugün de İ. Calvino ve öteki çağdaş romancıların katıldığı bir tartışma ortamında ağırlıklarını duyuran çözümlere ulaştılar.

• *Sesbilim.* İtalyancanın ünlü düzeni vurgulu hece içinde 7 sesbirimle (artdamaksıl ve damaksıl özellikli iki eklemleme noktası sınıfı ve 4 açıklık derecesi) ve vurgusuz hece içinde 5 sesbirimle (3 açıklık derecesi) görece bir yalınlık sunar.

Vurgulu ünlü düzeni	Vurgusuz ünlü düzeni
i u	i u
e o	e o
ɛ ɔ	a
a	

Ünsüz düzeni, öteki roman dillerinden daha karmaşıktır. Temelde titreşimlilik [p, t, k, ts, tʃ, f, s] / [b, d, g, dz, dʒ, v, z] bağlılaşımına göre yapılaşan ünsüz düzeni, ayrıca titreşimsiz bir damaksıl sürtüşmeli si [ʃ], 3 genizsil [m, n, ɲ], 2 yanünsüz [l, ʎ], 1 titrek [r] ve sesbirimbilimsel durumları oldukça tartışmalı 2 yarı ünsüz [j, w] kapsar. 23 sesbirimli bu dizge, önemli bir yarıkapantılılar [ts, tʃ, dz, dʒ] alt dizgesi ve titreşimsiz kapantılılar ve yarıkapantılıları, dişsil sürtüşmeli [s]'yi, [l,r] akıcılarını ve [n] genizsilini etkileyen bir ikizleşme bağlılaşımıyla nitelendirilir: *carro,* araba / *caro,* sevgili, pahalı; *penna,* tüy / *pena,* acı, zahmet. Bu yapılar bölgesel italyanca türlerine göre az ya da çok süreklidir.

Ünlü dizgesiyle ünsüz dizgesi arasındaki dengesizlik, ünsüz dizilişlerinin önemini sınırlayan, görece yalınlıktaki hece yapısıyla dengelenir. Son hece, yabancı ya da lehçesel kökenli sözcükler dışında, her zaman açıktır. Yeri görece bir özgürlük sunan, ayırıcı bir işlev üstlenen vurgu, yeğinlik vurgusudur (*áncora,* çapa / *ancóra,* henüz, daha).

• *Biçimbilimsel sözdizim.* İtalyancanın sözdizimi, latinceye göre belli bir tutuculuk yansıtan bağlılaşık nitelikli üç görünümüyle, sözcüklerin ve dizimlerin (sentagmaların) sırasında görece bir özgürlükle, tanımlığın fransızcadakinden daha seyrek kullanımıyla, cins ve sayı belirtilerinin artıkbilgisininse daha yüksek oluşuyla belirgin bir nitelik kazanır. Fransızcada "les enfants chantent" (çocuklar şarkı söylüyor) cümlesi, italyancada *i bambini cantano* ya da *cantano i bambini* biçiminde söylenir. Yazılı dili olduğu kadar sözlü dili de belirginleştiren artıkbilgiyle, sayı belirtisi, ister özne AD (Ad Dizimi), ister FD (Fiil Dizimi), olan ilk dizimde ortaya çıkar. FD'nin cümlenin başında ortaya çıkması, özne adılının yansız cümle içinde yer almamasıyla da kolaylaşır: yalın özne adılları *ben, sen, o,* vb.'nin italyancada karşılığı yoktur; *io, tu, lui* bir tumturaklı anlatım dönüştürümüne denk düşer. Cins ve sayıbelirtileri ünlü niteliğindedir.

Fiil biçimbiliminde, italyanca belirli geçmiş zamanın (Güney İtalya) ve isteme kipinin (Toscana) fransızcadan daha sık kullanılmasıyla belirgin bir nitelik kazanır.

Soru biçimi italyancada özgül bir sözdizimsel yapı bulunmadığından alçalan titremlemeyle dile getirilir.

Çağdaş sözlü italyanca, eski edebiyat dilinde yer alan ve günümüzde anlatımsallık ve yalınlaştırma gereksinimlerini yansıtan kimi biçimbilimsel-sözdizimsel eğilimler sunar: iyelik öğesi ve kişi adılında çoğul yerine tekilin kullanımı (*devi dire loro* yerine *devi dirgli* [onlara söylemek zorundasın], *i loro amici* yerine *i suoi amici* [onların dostları], birçok işlev üstlenen *che*'nin sık kullanılması (*vieni che ti voglio vedere* [gel, seni görmek istiyorum]).

• *Sözlük.* Lehçelerden yapılan aktarmalar ve büyük bir yaratıcılıkla dilin zenginleşmesinden kaynaklanan önemli bir çokbiçimlilik italyanca sözlüğünün temel özelliğidir. Yaratıcılık, küçültme, büyütme, aşağılama belirten sözcükler, az çok soyut türevler üretilebilen soneklerle yapılan türetmenin esnekliğine bağlıdır.

• *Lehçesel çokdillilik.* Batı Romania ile Doğu Romania arasındaki ayrımı yaklaşık olarak belirleyen La Spezia-Rimini çizgisinin kuzeyinde yer alan kuzey lehçelerinde, kendilerini öteki batı roman dillerine, özellikle de galya-roman dillere bağlayan ortak özellikler vardır. Liguria, piemonte, lombardia, friuli, venedik, emiliano-romagnolo lehçeleri genel sızıcılaşma olgusuyla belirginleşir: ikizlenme bağlılaşımının yokluğu, titreşimsiz ünsüzlerin ünlüler arasında titreşimlileşmesi, titreşimli ünsüzlerin sızıcılaşması ve ortadan kalkması (*ruota* için [roda], *casa* için [kaza]). Biçimbilimsel-sözdizimsel düzlemde, bu lehçeler, özne kişi adılının kullanımı ve özne adıllarının iki dizili varlığıyla (lombardia lehçesinde *mi dici* yerine *tu t me diz* [bana söylüyorsun]), çoğul birinci kişi için *-um* (latince *-umus*'tan) çekim ekinin genelleşmesiyle de nitelendirilebilirler (*andiamo a casa* yerine *andum a cà*). Bu belirgin nitelik, cins ve çoğul belirtilerinin artıkbilgi olmadan kullanımına eşlik eder. XV. yy.'dan başlayarak güçlü bir biçimde toscana lehçesinin özelliklerine bürünen venedik lehçesinde öteki kuzey lehçelerinin sesbilimsel özellikleri bulunmaz: genel olarak à'nın dışındaki ünlülerin düşmesi, öntitremli ünlülerin düşmesi, piemonte lehçesinde ve öteki lehçelerde yerel olarak [u, wɔ]'ya denk düşen [y, œ] dudaksıl-damaksıl dizisinin bulunması (*luna* "ay" yerine [lyn], *cuore* "yürek" yerine [koer]), genizsil ünsüz önünde ünlülerin genizsilleşmesi, [kt] ünsüz öbeğinin lombardia lehçesinde [tʃ] ve piemonte lehçesinde [jt] biçiminde damaksıllaşması (*latte* "süt" yerine [letʃ] ve [lejt]).

"Ortagüney" denilen bir sızıcılaşmaya karşın, güney lehçeleri latinceye göre daha tutucudur. Sicilya ve sardinya lehçeleri, *pelo* ve *croce* yerine *pilu* ve *cruci* türünden eskil ünlü düzenini, bu özelliği, bu varış noktasının latincenin uzun *e* ve uzun *o* ile karışmasıyla daha da güçlendirerek (*tela* yerine *tila*) korudular. XI. ve XII. yy.'larda resmi dil olan sardinya lehçesi Orta ve Güney İtalya'da (logudoro dili, campida-

Larousse



İtalyan dayanışma nişanı

no lehçesi) tutucu özelliklerini korudu: damaksıl bir ünlü önünde artdamaksıl *k*'nın korunması (*cento* yerine *kentu*), latince yansızlara denk düşen sözcüklerde ve fiil biçimlerinden sözcük sonundaki *s*'in korunması. Lazio lehçesinde olduğu gibi kimi güney lehçeleri oskça-umbria altkatmanına bağlanan olgular sunar: *-nd-* ünsüz öbeğinin, *-nn-* biçiminde (*mondo* yerine *monno*, *quando* yerine *quanno*) ve *-mb-*'nin, *-mm-* biçiminde (*gamba* yerine *gamma*) benzeşimi. Campania, puglia ve abruzzi lehçeleri, [a] dışındaki sözcük sonu ünlülerinde [ə]'nin zayıflamasıyla, cins ve sayı belirtilerinin kimi kez yalnızca vurgulu ünlünün değişimine dayandığı metafoni olguları sunar.

Toscana lehçesi, güney ve kuzey lehçeleri arasında bir geçiş durumundadır; "gorgia" ya da ünlülerarası ünsüzlerin soluklanması (*poco* yerine *poho*, *la casa* yerine *la hasa*) gibi ilişki olguları buradan kaynaklandı. Floransa lehçesinin, italyancaya temel oluşturan XIII. yy. lehçesine göre daha geç bir evrimden kaynaklanan, örneğin ikili ünlünün bire inmesi gibi (*buono* yerine *bono*) yenilikçi görünümleri vardır.

itfaiye
yangınla mücadele sırasında büyük merdivenin ve su püskürtücünün kullanılması



H. Donnezan-Rapho — Sapeurs-Pompiers de Paris



bir hidrokarbon tankına karbondioksit köpüğünün fışkırtılması

İTALYOT ya da **İTALİKLER,** hint-avrupa dillerini konuşan eski İtalya halkları; Doğu ve Orta Avrupa'dan kafileler halinde art arda gelerek İtalya'ya yerleşmişlerdir.

İTAM a.(ar. *ṭa'am*, yemek'ten *iṭ'am*). *Esk.* Yedirme, yemek verme.

İTAMİ, Japonya'da kent, Honşu'nun G.'inde (Hyogo ili); 186 132 nüf. (1990). Osaka havalimanı. Demir-çelik.

İTAMİYE a. (ar. *iṭ'ām* ve *-iyye*'den *iṭ'amiyye*). *Esk.* Bazı vakıf kuruluşlarında yoksulların doyurulması için ayrılan ödenek.

İTAP a. (ar. *'itab*). *Esk.* **1.** Azarlama, paylama: *"Bir itâb ile ânı döndere geri"* (Ahmedi, XIV. yy.). **—2.** Darılma. **—3.** *İtap etmek*, azarlamak: *"Göz ucuyla âşıka geh lutf ider gâhi itâb"* (Nef'i, XVI. yy.). **—4.** *İtab-âmiz*, azarlayan, azarlayıcı: *"Zât-ı şâhâne savt-ı cehr ile Kapudan Paşa'ya itâbâmiz hitablar eder..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İTAPİCURU, Kuzey-doğu Brezilya'da (Maranhão eyaleti) ırmak; yaklaşık 1 000 km. *Serra de İtapicuru*'dan doğar. Deniz ulaşımının başlangıç noktası Caxias kentinden geçerek São José körfezine ulaşır.

İTAPÚA, Paraguay'ın G.-D.'sunda yönetim bölümü; 16 525 km^2; 371 600 nüf. (1990). Merkezi *Encarnación*.

İTARD (Jean Marc Gaspard), fransız hekim (Oraison 1775 - Paris 1838). Önce cerrah oldu, sonra Paris'teki Sağır ve dilsizler enstitüsü'nün yönetimiyle görevlendirildi. O zamana kadar işaretle konuşma (daktiloloji) tavsiye edilirken İtard sağır ve dilsizleri dillendirmeye çalıştı. "Aveyronlu vahşi çocuk" Victor'u eğitmek için beş yıl uğraştı; onun eğitimi zihinsel özürlü çocukların eğitimi ve psikopedagoji alanında ilk örnek oldu. İtard, çocuğun yaşamsal gereksinmelerini karşılayacak durumların yaratılmasına dayalı bir eğitimi tavsiye ederek, öğrencisinin duyumsal ayırt etme yetisini geliştirmek için birçok yöntem bulup uyguladı; bu yöntemler daha sonra modern eğitimciler, özellikle M. Montessori tarafından yeniden ele alınıp işlendi.

İTARE a. (ar. *ṭayeran*, uçma'dan *iṭare*). *Esk.* **1.** Uçurma, uçmasına neden olma: *İtare-i kebuter* (güvercin uçurma). **—2.** Çabucak gönderme, acele yollama: *İtare-i name* (acele ile mektup gönderme).

İTASCA, ABD'de Minnesota'nın kuzey-batı'sında göl; 4,7 km^2. Mississippi'nin kaynağıdır. Ulusal park.

İTASY gölü, Madagaskar'da göl, Antananarivo'nun G.-B.'sında, volkanik bir bölgede. Balıklavalar.

İTATİAİA, Brezilya'da kütle, serra da Mantiqueira; Agulhas Negras'ta 2 787 m. 1937'de kurulmuş ulusal park.

İTAUBA a. Tropikal Amerika'da yetişen ve ince dokulu, sert ve ağır, esmer-sarı bir odun veren ağaç. (Odunu doğrama, ince marangozluk, gemi yapımı işlerinde kullanılır. Bil. a. *Mezilaurus itauba;* defnegiller familyası.)

İTBAK a. (ar. *ṭıbak* ve *ṭabaka*'dan *iṭbak*). *Esk.* **1.** Kaplama. **—2.** Uyma, uyumluluk gösterme.

İTBOĞAN a. *Yörs.* Acıçiğdem.

İTBURNU a. Bot. KUŞBURNU'nun eşanlamlısı.

İTÇO HANABUSA, japon ressam (Osaka 1652-1724). Korin ve Moronobu ile birlikte Edo devrinin altın çağını temsil eder. Halk temalarını coşkuyla işleyerek, akademik geleneğe yenilik getirdi.

İTDİRSEĞİ a. ARPACIK'ın eşanlamlısı.

İTEA a. Bot. Almaşık yapraklı, salkım çiçekli çalı ya da ağaç. (Kuzey Amerika ve Orta Asya'da yetişen beş ya da altı türü bilinir. *İtea virginica* süs bitkisi olarak yetiştirilir. Taşkırangiller familyası.)

İTEA, Yunanistan'da liman kenti, Fokis'te, Korinthos körfezinin kuzey kıyısında; 6 600 nüf. Amfissa ovasının kıyıya ulaştığı yerde bulunan bu limandan boksit dışsatımı yapılır.

İTECEK a. Isıl mot. Bir motorda dağıtım mili kamlarının kalkma miktarını supaplara aktaran parça. (Bu aktarma ya doğrudan ya da bir çubuk ve külbütörle sağlanır.) || *Hidrolik itecek*, kam ile supap arasında, boşlukları ve gürültüyü gideren basınçlı bir yağ filmi oluşturarak devinim aktarmaya yarayan düzenek.

İTEKLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi iteklemek*, onu biraz ileri itmek. **—2.** *Bir kimseyi iteklemek*, itip kakmak, sürekli olarak kendinden biraz öteye itmek: *Ne itekleyip duruyorsun, nereye gideyim? Çevresindekileri itekleyip kalabalıkta kendine yer açmak.*

İTELEMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi itelemek*, yinelenen bir hareketle itmek; iteklemek: *İtelemesene kardeşim, nasıl olsa hepimize sıra gelecek.* **—2.** *Bir kimseyi itelemek*, onu bir şeyi yapmak zorunda bırakmak: *İtelemezsen ders çalışmıyor.*

◆ **itelenmek** edilg. f. İtelemek eylemine konu olmak: *Bunalıma itelenen insancıklar.*

İTELENMEK → İTELEMEK.

İTELLİ sıf. Zootekn. Bacakları ya da ayakları dışa dönük olan dörtbacaklı ev hayvanlarına denir.

İTELMENLER → KAMÇATKALILAR.

İTEM a. Ruhbil. Bir testin öğesi ya da sorusu.

İTERBİYA a.(fr. *ytterbine*'den). Anorg. kim. Formülü Yb_2O_3 olan iterbiyum oksit.

İTFA a. (ar. *iṭfa'*). *Esk* **1.** Ateşi söndürme. **—2.** Dindirme, bastırma. **—3.** *İtfa etmek*, söndürmek, dindirmek. || *İtfa olunmak*, söndürülmek: *"İlla bu harîk olunmaz itfa"* (A. H. Tarhan). **—4.** *İtfa-yı harik*, yangının söndürülmesi.
—Esk. fiz. Sönüm.
—Esk. tic. Bir borcu ödeme, kapatma. || Çıkarılan tahvillerin ana parasını ödeme.
—Huk. Bir borcun, birden ya da belirli bir zaman içinde yapılan ödemelerle ortadan kaldırılması.
—İşl. ikt. Bir kuruluşa ait aktiflerin, maddeten ya da manen yıpranacak bir binanın, bir malın değerini aynen yeniden oluşturmak. || Bir sermayeyi ya da onun bir parçasını (hisse senetleri) ya da bir istikrazın tutarını geri ödemek.

İTFAİYE a. (ar. *iṭfa'*, söndürme ve *-iyye*'den *iṭfā'iyye*). Yangın söndürmekle görevli örgüt. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İtfaiye aracı*, bir yangın pompası, çeşitli araç ve gereçlerle, bunları kullanabilen personeli taşıyan motorlu taşıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sig. *İtfaiye ücreti*, yangın sigortalarında, itfaiye harcı olarak belirli bir oranda sigorta primine eklenen ücret.
—ANSİKL. Osmanlılar döneminde mahalle tulumbacılarının yangınları söndürmede yetersiz kalmaları üzerine bir itfaiye örgütü kurması için zamanın hükümeti, Macaristan'dan kont Sezecsenye adında bir uzman subayı İstanbul'a getirtti. Macar uzman, çalışmaları sonunda çağın koşullarına uygun, dört nizamiye ve bahriye takımından oluşan *İtfaiye alayı*'nı kurdu (26 eylül 1894). Alay, çağdaş araç ve gereçlerle donatıldı. Askeri nitelik taşıyan bu kuruluş 29 yıl hizmet verdikten sonra yangın söndürme görevi belediyelere bırakıldı (25 eylül 1923).

İstanbul vali ve belediye reis vekili Ali Haydar Bey'in (Yuluğ) çabalarıyla İstanbul'da Türkiye'deki çağdaş itfaiyeciliğin ilk adımları atıldı. İtfaiye örgütü yurt çapında hızlı bir gelişme gösterdi. İkinci Dünya savaşı yılları (1939-1945) dışında her yıl örgüt için ülkeye ileri ülkelerde çağdaş teknoloji ile yapılmış araç ve gereçler ithal edildi. Düzenlenen kurslarla itfaiye eri gereksinimi karşılandı.

Günümüzde Türkiye'de bütün il ve ilçelerde, belediyesi olan öteki yönetim birimlerinde itfaiye örgütü vardır. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Samsun gibi büyük illerde itfaiye örgütü ileri ülkeler düzeyindedir. Liman kentlerinde kara itfaiyesinin yanı sıra deniz itfaiyesi de vardır.

İtfaiye örgütünde, görevleri yangın söndürmek olanların dışında muamelat ve yazı işleri müdürlüğü, planlama gibi bölümler; itfaiye polisi, telsizciler, elektrik ve telefon bakım ve hat görevlisi, spor ve bando öğretmeni, bandoda görevli müzisyenler de vardır.

• İtfaiye araçlarında, taşıtın motorunun ya da ayrı bir motorun çalıştırdığı pompa, ister bir su örtüsünden su emilerek beslenir, isterse de özel bir su prizine doğrudan bağlanabilir (yangın musluğu, vb.); pompa suyu, gereken basınç ve debide hortumun ağzına doğru iter ve böylece suyun yakın ya da uzak mesafelere fışkırtılması sağlanır; bu taşıtlarda çeşitli söndürme, kurtarma araç ve gereçlerinin yanı sıra, bunları kullanabilecek personel de vardır; kimi araçlarda, ani müdahaleler için gerekli olabilecek bir su sarnıcı ve eksenel beslenmeli bir hortum sarıcı da bulunur. Avrupa'da kullanılan itfaiye araçlarının türlerine göre özellikleri şöyledir: 60 m^3/sa'lik pompa (15 bar basınç altında) ve 500 l'lik su sarnıcı; 60-90 m^3/sa'lik pompa ve 3 000-3 500 l'lik su sarnıcı; 120 m^3/sa'lik pompa. Bu son kapasitede pompa taşıyan iki araç, çok büyük yangınlarla mücadele edebilir.



deniz itfaiyesi

• *İtfaiye çalışmaları.* İtfaiyecilerin görevi, bugün, yalnızca yangınla mücadele etmek değildir; zor durumda olan insanların ve hayvanların imdadına koşmak, boğulanlara ve kamunun yararlandığı yollarda yaralananlara yardım etmek, karayollarını açmak, sel altında kalanları kurtarmak gibi işler de artık bu kurumun çalışmaları arasındadır.

İtfaiyeciler yangına zamanında müdahale edebilmişler ve yangın, onların sınırlı olanaklarını zorlayacak boyutlara ulaşmamışsa, söndürmek kolaylaşır. İtfaiyecilerin elde edeceği sonuç, imdat çağrısının çabuk yapılmasına, itfaiye merkezinin yakınlığına ve onların hareket yeteneğine bağlıdır: olay yerine gelen itfaiyeciler önce yangın keşfi yaparlar, daha sonra acil kurtarma çalışmasına girişir, itfaiye aracını, yangın musluğu gibi bir su kaynağına bağlar, yangınla mücadele düzeneğini yerleştirir ve hortumları açarlar. Basınçlı su yangının, çizilen sınırların dışına çıkma şansını tümüyle ortadan kaldırdığında denetim sağlanmış demektir; söndürme işlemi, yangın yerinin çevresi kazılarak tamamlanır ve bütün bu işlemler sırasında suyun verebileceği zararlar önlenmeye çalışılır.

Bununla birlikte, en etkili mücadele itfaiyecilerin yangının doğmasını ve yayılmasını engellemek üzere aldıkları önlemdir. Bu, etkili bir yardımın koşullarını hazırlayan ve tahmine dayanan teknik (algılama, alarm, vb.) ve taktik (müdahale planı) önlemlerle tamamlanmalıdır. Yaşadığımız çağda çıkan yangınlarda sıcaklık son derece büyük bir hızla yükseldiği, alevlerin yayılması denetimi zorlaştırdığı ve çok miktarda zehirli gaz açığa çıktığı için mücadele yöntemlerini her geçen gün yetkinleştirmek gerekmektedir.

İtfaiye müzesi, İstanbul'un Fatih semtinde, Saraçhanebaşı'nda müze. Müzede geçmişten günümüze değin, yangın söndürmede kullanılan çeşitli gereçler sergilenmektedir.

İTFAİYECİ a. İtfaiye örgütünde görevli kimse. || *İtfaiyeci anahtarı,* itfaiyecilerin rakorları sıkma işlemini tamamlamak, yangın musluklarının kapağını ve kimi muslukları açmak (özellikle gaz barajları), vb. için kullandıkları anahtar.

İTFAİYECİLİK a. İtfaiyecinin yaptığı iş.

İTHACA, ABD'de (New York eyaleti) kent, Apalaş platosunun kuzeyinde; 28 700 nüf. Üniversite. Turizm merkezi.

İTHAF a. (ar. *itḥāf*). **1.** Sunma, adama. **—2.** *Bir şeyi, bir kimseye, bir topluluğa ithaf etmek,* onu, bir kimsenin, bir topluluğun adına sunmak, ona adamak.

—Ed. Yazarın yapıtını birine sunması. (Eşanl. TEVŞİH, SUNU.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Günümüzde ithaf daha çok sunulduğu kişiye yazarın düşünce, sanat anlayışı bakımından bağlılığını ya da bir yakınına sevgisini belirtir. Geçmişte ise ithafın yöneltildiği hükümdar, devlet adamı yazara maddi olanaklar sağlar, bir ödül verir, bunlar onun bir tür yazı ücreti sayılırdı. İslamlığın benimsenmesinden sonraki türk edebiyatının ilk ürünleri olan *Kutadgu bilig,* Yusuf Has Hacip tarafından karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Kara Han'a; *Divanü lügat it-türk,* Kâşgarlı Mahmut tarafından Bağdat'taki abbasi halifesi Ebül Kasım Abdullah bin Muhammet el Muktedi'ye; *Atabet ül-hakayık* ise Edip Ahmet tarafından Dad Sipahsalar Mehmet Bey'e sunulmuştur. Bu yapıtların ithaf yazılarında kime sunuldukları konusunda bilgi verilmiştir. Yapıtların başında Tanrı'ya sunulan tevhit, münacat, Hz. Muhammet'e sunulan naat, bazen dört halifeye medhiyeler yer alır, bunları yer yer abartmalı övgülerle yapıtın sunulduğu kişiye seslenen ithaf yazıları izlerdi. Burada yazar yerini getirip yapıtına nasıl bir karşılık umduğunu, çalışması dolayısıyla hangi göreve getirilmeyi beklediğini dile getirirdi. Bazı yapıtların yazılmasını hükümdar ya da devlet adamı, yazardan istemiş olurdu. İthaf yazısında da bu belirtilirdi.



Sapeurs-Pompiers de Paris

kamyona yerleştirilmiş 45 m yüksekliğinde teleskopik sepet

İTHAFNAME a. (ar. *itḥaf* ve fars. *name'* den *itḥaf-name*). *Esk.* Bir eserin bir kimseye ithaf edildiğini bildiren yazı; ithaf yazısı.

İTHAKİ, Kefalonya'dan *İthaki boğazı* ile ayrılan Ionia adalarından biri; 96 km²; 5 000 nüf. Yönetim merkezi, doğu kıyısındaki derin bir körfezde bulunan *İthaki*'dir (2 300 nüf.). Bağlar.

—Tar. Modern İthaki'nin, Odysseus'un Truva'ya gitmek üzere terk etmiş olduğu

Sapeurs-Pompiers de Paris



krenli bir kamyonla bir otomobilin ırmaktan çıkarılması

Ch.Michel-Explorer



itici (yaban horozu işlemeli) Mas-d'Azil (Ariège) mağarasında bulundu rengeyiği boynuzu madeleine kültürü *Ulusal eski eserler müzesi Saint-Germain-en-Laye*

eski *İthaki* olduğu kabul edilir. Kimi uzmanlara göre ise (W. Dörpfeld) komşu Lefke adası (Santa Maura), *Odysseia*'daki tanıma daha uygun düşmektedir.

İTHAL a. (ar. *idḫal*). **1.** *Esk.* Katma, içeri alma, içeri sokma. **—2.** Bir ülkeye başka bir ülkeden mal getirme: *İthal mallara ilgi çok fazla. Doğal gaz ithali için anlaşma yapıldı.* **—3.** *İthal etmek,* sokmak; başka bir ülkeden kendi ülkesine mal getirmek.

İTHALAT a. (ar. *idḫāl*'in çoğl. *idḫālat*). Bir takım ürünleri ithal etmek eylemi (→ DIŞALIM).

İTHALATÇI sıf. ve a. İthalat yapan kimse, şirket, ülke için kullanılır; dışalımcı.

İTHALATÇILIK a. İthalat işleriyle uğraşma; dışalımcılık.

İTHAM a. (ar. *ithām*). **1.** Bir kimseyi suçlama, ona bir suç yükleme: *Hiç beklemediğim bir ithamla karşılaştım. Bir kimseye haksız ithamlarda bulunmak.* **—2.** *Bir kimseyi itham etmek,* onu suçlamak, ona suç yüklemek: *Onu hırsızlıkla itham etti.*
—Cez. huk. → SUÇLAMA.

İTHAMNAME a. (ar. *ithām* ve fars. *nāme*'den *itham-name*). Suçlama yazısı, iddianame.

İTHIYARI a. *Yörs.* Acıkarpuz.

İTHOME dağı. Esk. coğ. Messinia'da (Peloponisos) kireçtaşlı dağ (yüksekliği 805 m), Pamisos ovasının yanında yükselir; tepesinde Messini kenti akropolisi vardır. Spartalılar'la yaptıkları birçok savaşta Messinialılar buraya sığındılar. Günümüzde *Vurkano.*

İTHYPHALLOS a. (yun. sözc.). Antik. Yun. Dionysos şenliklerinde *(phallophoria),* tören alayı tarafından taşınan dikleşmiş erkek organı biçiminde heykel.

İTİ a. (*keskin, sert; keskinlik, sertlik* anlamında eski türkç. sözc.). Psik. → İTKİ.

İTİ → ULUSLARARASI TİYATRO ENSTİTÜSÜ.

İTİBAR a. (ar. *iʿtibār*). **1.** Başkalarından saygı görme, çevresinde saygı uyandırma; saygınlık: *Artık hiçbir itibarı kalmadı. Delegeler arasında itibarı çok fazla.* **—2.** Bir kimseye gösterilen ilgi, saygı: *Komşularımın hepsinden itibar gördüm.* **—3.** Özellikle ticarette borcunu ödeme konusunda duyulan güven; kredi: *Piyasada hiç itibarı kalmadı, senetleri peş peşe protesto ediliyor. İtibarı sarsılmak.* **—4.** *Bir şeye itibar etmek,* ona değer vermek, onu önemsemek.|| *Bir kimseye, sözlerine itibar etmek,* ona, sözlerine güvenmek, doğru söylediğine inanmak: *Ben söyledim ama sözlerime itibar etmediniz.* || *İtibar kazanmak,* saygınlık kazanmak, saygınlığını yeniden elde etmek. || *İtibara almak,* göz önünde bulundurmak, hesaba katmak. || *İtibardan düşmek,* sözkonusu bir şeyse, önemini yitirmek, eski değeri kalmamak; bir kimseyse, saygınlığını yitirmek.
—Huk. *İtibar emri,* kredi görevlendirilmesi. (Bir kimse, kendi adına ve hesabına ve görevlendirenin sorumluluğu altında, bir üçüncü kişiye kredi açmak ya da krediyi yenilemekle görevlendirilmiş ve bunu kabul etmişse, görevli, vekillik yetkisini aşmadıkça, görevlendiren, kredi borcundan dolayı kefil gibi sorumlu olur [Borçlar k. md. 400].) || *İtibar mektubu,* kredi mektubu. (Mektup sahibiyle çoğu kez banka olan muhatap arasında bir vekâlet ilişkisi, mektubu alan üçüncü kişiyle de yetki durumu doğar. Muhatap, itibar mektubuyla, üçüncü kişinin isteyeceği paranın ödenmesi konusunda bir vekâlet, üçüncü kişi de parayı muhataptan alma yetkisini alır.)
—Sey. oy. *İtibar söyleşmesi (muhaveresi),* gölge oyununda Karagöz'le Hacivat'ın, kişinin toplum içinde nasıl itibar kazanacağı ve itibarlı olana nasıl davranılacağı konusunda yaptıkları söyleşme.

İTİBARAT çoğl. a. (ar. *iʿtibār*'ın çoğl. *iʿtibārāt*). *Esk.* Faraziyeler, öyle saymalar.

İTİBAREN be. (ar. *iʿtibār*'dan *iʿtibaren*). *Bir tarihten itibaren,* o tarihi başlangıç sayarak, o tarihten başlayarak: *Aybaşından itibaren işi bırakıyorum. Yarından itibaren içkiyi bırakıyorum.*

İtibar-ı milli bankası, osmanlı döneminde türk sermayesi ile kurulan ve ticari bankacılık işlemlerinin yanı sıra bayındırlık, sanayi ve tarım alanlarında da etkinlik gösteren banka. 1917'de, İstanbul'da (Galata) kuruldu. Çalışmaya başladığı zaman bankanın elemanları azınlıklardan oluşuyor ve yazışmalar fransızca yapılıyordu. Kuruluşundan bir süre sonra altı türk, bankacılık eğitimi görmek üzere Avusturya'ya gönderildi. Bunlar yurda döndükten sonra bankanın teknik servislerinde görev aldılar. Daha sonra, banka İstanbul ve İzmir'de birer şube daha açtı. 1918'de, bankanın yönetimine işgal kuvvetlerince elkonuldu. 1919'da yazışmalar türkçe yapılmaya başlandı. 1924'te, T. İş bankası'nın kurulmasından sonra iki banka birleşti (1927).

İTİBARİ sıf. (ar. *iʿtibar* ve *-ī*'den *iʿtibari*). Gerçekte öyle olmadığı halde, öyle olduğu varsayılan; saymaca: *Paranın değeri itibaridir.*
—Parac. *İtibari dolaşım,* itibari paranın dolaşımı. || *İtibari para,* metale çevrilemeyen banknot. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tic. Çıkarıcısı olan gerçek ya da tüzel kişiye beslenen güvenden başka dayanağı olmayan fiktif menkul değerler için kullanılır.
—ANSİKL. İtibari para, ilk ortaya çıktığı andan başlayarak, kendi öz değerinden daha yüksek bir değerle dolaşıma giren bir para olmuştur. Halkta belli bir güven duygusunu gerektiriyordu. Günümüzde, itibari para, asıl olarak, kâğıt para, yani metale çevrilebilir olmayan banknotlar tarafından temsil edilir. Özel kişilerce yapılan ödemelerde kullanılır. İtibari paranın hacmi, ticari işlemlerin gereksinimlerine göre ve öteki para türlerinin (özellikle kaydi paranın) hacmi göz önünde bulundurularak, ama uygulamada altın ya da gümüş türünden madeni bir karşılık referans alınmaksızın saptanır.

İTİBARİYAT çoğl. a. (ar. *iʿtibari*'nin çoğl. *iʿtibariyyat*). *Esk.* Varsayımlar, varsayılan şeyler.

İTİBARİYLE be. **1.** Bir tarihten geçerli olmak, sayılmak üzere, o tarihe göre: *Bütçemizin durumu 10 aralık itibariyle şöyledir.* **—2.** Bir şey bakımından: *Yaradılışı itibariyle son derece ağırbaşlı biridir.*

İTİBARLI sıf. **1.** İtibarı, değeri, saygınlığı olan; saygın. **—2.** Kredisi olan; güvenilir.

İTİBARSIZ sıf. İtibarı olmayan; değersiz.

İTİBARSIZLAŞMAK gçz. f. İtibarını, saygınlığını, değerini yitirmek.

İTİBARSIZLIK a. İtibarsız olma durumu.

İTİCİ sıf. **1.** İtmek eylemini yapan: *İtici güç. İtici düzenek.* **—2.** Hoşa gitmeyen, beğenilmeyen şey için kullanılır: *İtici bir koku.* **—3.** Dış görünümü, tutumu ve davranışlarıyla çevresinde tepki uyandıran, karşısındakini iten kimse; bu kimsenin tutumu için kullanılır: *İtici bir tip. İtici bir konuşma biçimi var.*
—Fişekç. *İtici barut,* bir ateşli silahta, kırıcı patlayıcılara karşıt olarak bir mermiyi fırlatabilen barut. (Eşanl. BALİSTİK BARUT.)

◆ a. İtme işlevi gören araç ya da araç parçası.
—Bayınd. Bir traktörün önden çektiği kazı makinesini (skreyper), çekicinin gücünü artırmak için arkadan iten traktör. (Bu çalışma yöntemi, kazı sırasında eldeki gücü iki katına çıkarmaya ve kazı süresini çok büyük oranda azaltmaya yarar. Bir toprak işleri şantiyesinde tek bir itici, en yüksek gücü gerektiren kazı aşamasında sırasıyla birçok skreypere yardım edebilir.)
—Çamaşır san. Jakar seçici düzeneğine bağlı mekanik parça; bu parça ya iğnelerin yuvaları içinde kayarak ya da onların arka bölümüne girerek üzerlerinde etki yapar.
■ —Denizc. İtmeyi sağlayan motorlu tekne. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dy. *Vagon iticisi,* ray üzerinde ya da rayların yanında çalışan ve kısa mesafelerde bir vagonu ya da vagon dizisini itmeye yarayan motorlu araç.
■ —Etnogr. ve Tarönc. Mızrakların hedefe daha hızlı vurmasını sağlamak için kullanılan küçük levha ya da çubuk. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fişekç. Kara barut öğütme taşında, taşın yanlara saçtığı maddeleri öğütme alanına sürükleyen parça.
—Mad. oc. ve Bayınd. Delik delme tabancası üzerine bir itme kuvveti uygulayan hidrolik ya da pnömatik düzenek.
—Mak. san. Bir makinede bir parçanın itme kuvvetini diğerine aktaran ve ötelenme devinimi yapacak biçimde kılavuzlanan genellikle silindirsel parça.
—Seram. Bir haddeleme makinesinin haddesini plastik hamurla beslemeyi sağlayan alet. (Pistonlu süreksiz iticiler ve pervanesi ya da haddeleyici silindiri olan sürekli iticiler vardır.)
—Sil. ve Uz. havc. ROKET-MOTOR'un eşanlamlısı. || *Yardımcı itici,* BOOSTER'in eşanlamlısı. || *Katı propergollü itici,* bir güdümlü merminin ya da fırlatıcının itici katının alt bölümü.
—Teknol. Bir itme devinimi vererek, devingen bir aracın, özellikle bir geminin ilerlemesini sağlayan organ, makine ya da motor.
—Tuhf. Yerleştirildiği tezgâh yatağının yüzeyinde çıkıntı yapan bir ya da birkaç topuktan oluşan kalıp baskıyla dövülmüş metal parça. (İğnelerin altına yerleştirilen iticiler topuğun ya da topukların konumuna bağlı olarak, "itici kamlar" aracılığıyla örme işlemini gerçekleştirecek iğnelerin seçimini yapar.)
—ANSİKL. Denizc. İticiler genellikle tünel içine yerleştirilmiş iki pervaneyle donatılır; bu pervanelerden her biri, kıça yerleştirilmiş ileri yollu bir dümen ile her tünelin önüne yerleştirilmiş ve yan manevralar ile tornistan yapmayı sağlayan geri yollu bir dümen içerir. Bu pervaneler güçlü Diesel motorlarıyla devindirilir; dümenlerin işleyişi güçyardımlıdır. İticiler yardımcı seyir aygıtlarıyla, dahili telefonla, telsiz telefonla, radarla ve kimi kez de iskandille donatılır. Ayrıca demir de taşıyan bu teknelerde, gündüz ve gece vardiyaları için konforlu kamaralar bulunur.
—Etnogr. ve Tarönc. Üst Yontmataş çağından beri kullanılan itici Avustralya'da, Melanezya'da ve bugünkü Eskimolar arasında olduğu gibi kolomböncesi Amerika'da da biliniyordu.

Bir ucundan sağ elle tutulan mızrak ya

Pittsburgh yakınında, Ohio üzerinde bir **itici** tarafından itilen barç konvoyu (ABD)

Dravo Corporation



da zıpkın, iticiye dayanır ve diğer uçta küçük bir çengele ya da kertiğe uzanır. Bu, kancalı basit bir değnek (Avrupa, Peru, Melanezya), kancalı ve kulplu bir tahta (Avustralya) ya da kancaları, bir yivi ve parmaklar için iz yerleri olan dikdörtgen biçiminde bir tahta olabilir.

—Sil. ve Uz. havc. İtici yalnızca katı propergol içeren ve ayrıca yanma odası görevi yapan bir bölmeden oluşur. Bu bölümün bir ucunda yer alan bir ya da bırkaç lüle, yanma sonucu oluşan gazı genleştirerek itme kuvvetini sağlar. Dolayısıyla katı propergollü itici, roket-motor ilkesine göre çalışır. Bu iticilerin teknolojisi, yirmi yıldır çok büyük bir gelişim gösterdi. Bu gelişmeler, metal malzemenin yerini özel karma malzemelerin alması sonucu lülelerin hafiflemesinden, ayrıca daha güçlü katı propergollerin elde edilmesinden kaynaklanır.

İTİCİLİK a. İnsanda itici bir etki uyandıran bir kimsenin, bir şeyin niteliği.

İTİDAL, -li a. (ar. *iʿtidal*). **1.** Ilımlı, ölçülü, soğukkanlı olma durumu: *İtidalini koruduğun sürece başarılı olursun.* **—2.** *İtidal sahibi*, ölçülü, ılımlı davranan kimse. || *İtidalini kaybetmek*, soğukkanlılığını yitirerek aşırı davranışlarda bulunmak. || *İtidalini muhafaza etmek*, kendini tutmak, soğukkanlılığını korumak.

—*Esk.* *İtidal-cû*, itidal arayan, eşitlik, uyumluluk isteyen. || *İtidal-i dem*, soğukkanlılık: *"Ebeveynleri itidal-i demlerini muhafaza kuvvetini gösterdikleri..."* (H. C. Yalçın).

—Esk. gökbil. Gün ve gece işitliği; ılım. || *İtidal-i harifi*, Güneş'in güz noktasına gelmesi; güz ılımı. || *İtidal-i rebi*, Güneş'in ilkbahar noktasına geldiği an; ilkbahar ılımı.

İTİDALEYN a. (ar. *iʿtidal*'in ikili çoğl. *iʿtidāleyn*). Esk. gökbil. Dünya'nın Güneş çevresindeki yörüngesinde 22 eylül ile 21 mart günlerinde bulunduğu noktaları birleştiren doğru ile Güneş merkezinden geçen eksenin iki ucu.

İTİDALLİ sıf. İtidali olan; ölçülü, soğukkanlı, ılımlı davranan kimse için kullanılır.

İTİDALSİZ sıf. İtidalini koruyamayan; ölçüsüz, kararsız.

İTİDALSİZLİK a. İtidalsiz olma durumu; ölçüsüzlük, kararsızlık.

İTİKADAT çoğl. a. (ar. *iʿtikad*'ın çoğl. *iʿtikādāt*). *Esk.* İnançlar: *İtikadat-ı batıla* (batıl, saçma inançlar).

İTİKADİYAT çoğl. a. (ar. *iʿtikādi*'nin çoğl. *iʿtikādiyyat*). *Esk.* İnanca, inanmaya ait konular.

İTİKÂF a. (ar. *iʿtikaf*). *Esk.* **1.** Bir yere kapanıp ibadet etme: *"Bu itikâf ehillerinin bir Budist olduklarını isbata çalıştım"* (R. H. Karay). [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bir konu üzerinde çalışma, o konunun dışında başka bir şeyle uğraşmama: *"Onun ortadan silinip aşağıda zından odada itikâfı herkesce kabul edilmiş bir kaide oluyordu"* (H. Z. Uşaklıgil). **—3.** *İtikâf etmek, itikâfa çekilmek*, ibadet etmek üzere bir yere kapanmak; bir konuda rahat düşünebilmek için bir köşeye çekilmek: *"... insan çehresinin nasıl olduğunu unutmak için tek ü tenha bir mağarada itikâf edeceğim"* (A. H. Tarhan). *"... itikâfa çekildiği hücrede başbaşa not almaya devam ettim"* (Neyzen Tevfik). || *İtikâftan çıkmak*, çekildiği köşeden ayrılmak; yaptığı ibadete son vermek: *"Dört beş gün sonra efsuncu baba elinde yeni bir tılsımname ile itikâfdan çıkar"* (H. R. Gürpınar).

—ANSİKL. Bir müslümanın zaman zaman camiye kapanarak Allah ile başbaşa kalması, nefsi ile hesaplaşması, günahlarını düşünmesi ve yaşamına yeni bir çekidüzen verme iradesi kazanması gibi yüksek amaçlar taşıyan önemli bir ibadet sayılır. Nitekim, Hz. Muhammet Medine'ye hicret ettikten (622) sonra, yaşamının sonuna kadar, ramazan aylarının son on gününde mescidde itikâfa çekilmiştir.

Katı propergollü birkaç iticinin özellikleri

iticiler	boyutlar çap	 uzunluk	toplam ağırlık	propergol ağırlığı	itme	yanma süresi
S.S.B.S.-S3 güdümlü mermisinin 1. katı	1,5 m	7 m	17,5 t	15,7 t	50 t	72 sn
M.S.B.S-M4 güdümlü mermisinin 1. katı	1,93 m	5 m	22,3 t	20 t	90 t	62 sn
Minuteman I güdümlü mermisinin 3. katı	1,3 m	2 m	2 t	1,6 t	6,8 t	65 sn
Titan III C uzay fırlatıcısının hızlandırıcısı	3 m	26 m	250 t	245 t	540 t	110 sn
Uzay mekiğinin hızlandırıcısı	3,7 m	45 m	586 t	504 t	1 290 t	122 sn

Fıkıh kitaplarında üç türlü itikâf gösterilir: 1. adandığı için vacip olan itikâf; 2. ramazanın son on gününde sünnet olan itikâf; 3. başka zamanlarda salt ibadet amacıyla yapılan itikâf.

İtikâf için niyet etmek gereklidir. İtikâfa çekilen kişinin zorunlu gereksinimlerini karşılaması için mescidin dışına çıkması itikâfı bozmaz. Bunun dışında herhangi bir nedenle ya da nedensiz olarak mescitten çıkan kişinin itikâfı bozulur ve bu durumda, kaç gün itikâfa girmeye niyetlenmişse yeni baştan o kadar itikâfta kalması gerekir.

İTİKÂL a. (ar. *ekl*, yeme'den *iʾtikāl*). *Esk.* **1.** Yenme, yenilme. **—2.** Oyulma, aşınma.

—Esk. tıp. Yaranın bedeni kemirmesi.

—Esk. yerbil. Aşınma, erozyon. || *İtikal-i sevahil*, kıyıların aşınması.

İTİKAT a. (ar. *ʿakd*'den *iʿtikad*). **1.** Bir şeye, bir kimseye, bir düşünceye bir öğretiye vb. inanma; inanç: *Batıl itikatları olmak.* **—2.** Tanrı'ya ya da dine duyulan bağlılık, inanç, iman: *İtikadı yok.* **—3.** İnanılan şey; kişinin herhangi bir konuda bağlı olduğu düşünce; inanç. **—4.** Bir dinin ya da mezhebin inançla ilgili yönü. **—5.** *Esk.* Düğümlenip kalma, bir şeye bağlanma. **—6.** *(Bir şeye) itikadı olmak*, ona, inancı olmak, inanmak.

—*Esk.* *İtikad-ı batıla*, asılsız ve boş şeylere inanma, hurafelere inanma. || *itikad-ı ehl-i sünnet*, sünni mezhebine inanma. || *İtikad-ı faside*, bozuk, boş inanç.

—Din. *İtikadi mezhepler*, dinin inanca ilişkin konularında görüş ayrılığına düşmüş kişi ya da grupların oluşturdukları akımlar. (→ MEZHEP.)

—İsl. Kuran'da ve Hz. Muhammet'in hadislerinde bildirilen dinsel ilkeleri ve haberleri, bildirildikleri gibi benimseyip, bunlara oldukları gibi inanma.

İTİKATLI sıf. İnançlı ve imanlı kimse için kullanılır.

İTİKATSIZ sıf. İtikadı olmayan; inançsız, imansız.

İTİKATSIZLIK a. İtikatsız olma durumu; inançsızlık.

İTİL, İDİL ya da **ETİL.** Tar. coğ. Volga* nehrinin arap, iran ve bölgede konuşulan türk dillerindeki adı; aynı zamanda nehrin Hazar denizi'nde yaptığı deltada ayrıldığı kollardan birinin iki yakasında kurulmuş olan ve Hazar hanlığı'nın başkentinin de adıydı (VII. - X. yy.'lar). Kentin D. kesimine Sarıgşın (arap kaynaklarında el -Beyza) deniyordu (1960-1963 arasında bu kesimde Ruslar tarafından kazılar yapıldı). Hakanın ve askerlerinin oturduğu B. kesimi ise Han-balıg (han kenti) olarak anılıyordu. Her iki kesim de surlarla çevriliydi. Yusuf Kagan ise 50 × 50 fersah büyüklüğünde olan kentin üç bölümden oluştuğunu yazar. Kozmopolit bir ticaret merkezi olarak da gelişen İtil'de kent halkı oldukça güçlü bir örgüte sahipti. Bağımsız yargı kurumları bulunan yahudi, müslüman ve hıristiyan toplulukları hayli özerkti. Kent Kiev büyük prensi Svyatoslav komutasındaki rus ordularınca yıkıldı (965). Yerine daha sonra bugünkü Astrahan* kuruldu.

İTİL BULGARLARI → VOLGA BULGARLARI.

İTİLA a. (ar. *ʿulüvv*, yükseklik'ten *iʿtilāʾ*). *Esk.* **1.** Yükselme, bulunduğu yerden yukarı doğru çıkma: *"Şimdi süratle semada tabaka tabaka itilâya başladı"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). **—2.** Yücelme, yüksek bir dereceye ulaşma: *"Unutmuş evvelki elifbâsını / İlim ve fendeki itilâsını"* (Z. Gökalp). **—3.** *İtila etmek*, yükselmek; yücelmek: *"Onu bir dâhi derecesine itilâ ettirmekten bile çekinmezlerdi"* (H. E. Adıvar).

İTİLAF a. (ar. *iʾtilaf*). *Esk.* **1.** Anlaşma, uyuşma, uzlaşma: *"Zamanın maarif nazırıyla bir itilâf zemini bulmuştu"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** Uygunluk, birbirine uygun olma durumu: *"Lâfzın mana ile itilâfı hakkında bir fikir edinmek için..."* (Muallim Naci). **—3.** *İtilaf etmek*, uyuşmak; uygun olmak: *"İyilik ile pekâlâ itilâf edebilir"* (H. C. Yalçın).

—Ed. Belagatte sözün söz ile, sözün anlam ile, sözün vezin ile, anlamın anlam ile, anlamın vezin ile uyum içinde olması zorunluluğu. (Örneğin bir savaş sahnesi ile sevgi konusunun anlatılmasında sözcük, anlam, vezin seçiminde ve bu öğelerin birbirleriyle ilişkilerinde farklılık olması gerektiği kabul edilir.)

—Tar. *İtilafı anasır* ("unsurların bağdaşması"), Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli ulusları, farklı dinlerden toplulukları bir arada tutma, osmanlılık kavramı içinde uzlaştırma düşüncesi. (Abdülhamit II döneminde benimsenen osmanlıcılık akımı imparatorluk içindeki unsurların barış içinde, osmanlı egemenliğinde bir arada yaşamaları amacını güdüyordu. 1876 Anayasası da bu esasa göre hazırlanmıştı. Osmanlı uyruklularının hangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar, kişisel özgürlüklere sahip oldukları, yasalar karşısında eşit bulundukları belirtiliyordu.)

—Uluslarar. huk. Belli siyasal ve diplomatik konularda ortak hareket etme amacında birleşen devletlerin, karşılıklı taahhütlerini içeren anlaşma. (Bu anlamda, siyasal işbirliği ve ortak hareketi öngören itilaf, bir "ittifak" niteliği taşır ve çok kere antlaşmalarda açıkça yer almayan bağlantıları da içerir.) || *Küçük itilaf*, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Romanya, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Polonya'nın Macaristan'a karşı yaptıkları anlaşmaya verilen ad.

İtilaf devletleri, Üçlü itilaf da denir, Fransa, Büyük Britanya ve Rusya'nın Üçlü ittifak*'a (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) karşı oluşturdukları siyasal birliğe verilen ad. Almanya'nın güçlenmesi karşısında kendine müttefik arayan Fransa önce Rusya'yla askeri bir anlaşma yaptı (1892). Bu anlaşma 1894'te siyasi ittifak durumuna getirildi. Fransa Dışişleri bakanı Delcassé, İngiltere'yle de bir ittifak yaparak sömürgeler konusundaki anlaşmazlıkları çözmeyi ve Avrupa'da da Almanya'yı kuşatmayı amaçlıyordu. Önce Almanlar'la ittifak yapmak isteyen İngiltere, bu girişim sonuçsuz kalınca, tahta geçen Edward VII'nin de tercihiyle, Fransa'ya yaklaştı. 1904'te Fransa'yla İngiltere arasında "Entente cordiale" imzalandı. 1907'deki İngiliz-Rus anlaşmasıyla üç dev-

let arasındaki çıkar çatışmaları çözülerek siyasi blok tamamlandı. Almanya'yla İtilaf devletleri arasındaki rekabet ve sürtüşme giderek Birinci Dünya savaşı'nın başlamasına neden oldu. Savaş sırasında Üçlü ittifak'tan ayrılan İtalya ve Romanya İtilaf devletleri safına geçtiler. ABD ve Yunanistan da onlara katıldı. Savaşı kazanan İtilaf devletleri Osmanlı devletiyle Mondros silah bırakışmasını imzaladılar. Mütareke döneminde Osmanlılar'a karşı birlikte hareket ettiler. Anadolu'nun çeşitli yörelerini işgal ettiler. Kurtuluş savaşı sonunda Türkiye'yle Lozan barışı'nı imzaladılar.

İtilaf ve muhadenet (dayanışma ve dostluk), ülkenin tüm okullarında aynı derslerin ve bu derslerde aynı konuların okutulmasını sağlayarak osmanlıcılık düşüncesinin yaratılmasını amaçlayan ilke. Osmanlı devleti içindeki çeşitli din ve ulustan insanları kaynaştırmayı amaçlayan bu eğitim siyasetine uygun olarak 1869'da Maarif-i umumiye nizamnamesi çıkartıldı.

İTİLAFAT çoğl. a. (ar. *i'tilāf*'ın çoğl. *i'tilafāt*). *Esk.* Uyuşmalar, anlaşmalar, görüş birliği etmeler.

İTİLAFÇI a. (*itilaf*'tan *itilafçı*). Tar. **1.** İtilaf devletlerinden ya da taraftarlarından olan kimse. **—2.** Hürriyet* ve İtilaf partisi'nden olan kimse.

İTİLME a. İtilmek eylemi.

İTİLMEK → İTMEK.

İTİM a. Ruhbilimsel nitelikte öğe; kişiyi harekete geçmeye özendiren, kişi bilincinde olmadığı halde onun bazı davranışlarını belirleyen kişisel güdü.
—Fiz. Kimi cisimlerin karşılıklı olarak birbirini itmesine neden olan kuvvet.

İTİMADEN be. (ar. *i'timād*'dan *i'timaden*). *Esk.* Güvenerek, inanarak.

İTİMADÜDDEVLE a. Tar. Safeviler'de başvezirlere verilen unvan. (Devlet düzeninde en yüksek amir durumunda olan bu kişilerin mühürlerinin bulunmadığı yazılarda hükümdarın dahi hükmü geçersiz sayılırdı. Isfahan'da saraya yakın yerde otururlar, görüşmelerini saray avlusunda yaparlardı. Protokolde hükümdarın sağında oturdukları için kendilerine "veziri rast" da [sağda bulunan vezir] denirdi. Görevden alındıklarında bir başka kente gönderilirler, burada hanlardan ve kabile başkanlarından topladıkları vergilerle geçinirlerdi.)

İTİMAT a. (ar. *i'timād*). **1.** Bir kimseye, bir şeye duyulan güven; güvenç: *İtimadınıza layık olmaya çalışacağım. Kendine itimadı sonsuz. Arkadaşlıkları karşılıklı itimada dayanıyor.* **—2.** *Bir kimseye, bir şeye itimat etmek,* ona güvenmek. **—3.** *İtimat telkin etmek,* güven duygusu uyandırmak.
—*Esk. İtimad-bahş,* güven veren, güvenli. || *İtimad-ı nefs,* kendine güven.

İTİMATLI sıf. Kendisine güven duyulan; güvenilir.

İTİMATNAME a. (ar. *i'timad* ve fars. *name*'den *i'timād-name*). Uluslarar. huk. → GÜVEN* MEKTUBU'nun eşanlamlısı.

İTİMATSIZ sıf. Güven duymayan ya da güven vermeyen.

İTİMATSIZLIK a. Güvensiz olma durumu; güvensizlik.

İTİMBİRİ, Zaire'nin kuzeyinde, bir bölümünde ulaşım yapılabilen ırmak, Zaire ırmağının kolu (sağ kıyıdan), Bumba'nın yukarı kesiminde Zaire'ye kavuşur.

İTİMEK gçz. f. (esk. türkç. *iti*'den). *Yörs.* **1.** Keskin olmak, keskinleşmek. **—2.** Sertleşmek, diklenmek.

İTİMLİ sıf. Fiz. Bir itim uygulayan şey için kullanılır.

İTİNA a. (ar. *i'tina*). **1.** Bir şeyi yaparken ya da sürdürürken dikkat gösterme; gösterilen dikkat; özen, ihtimam: *Bir işi itinayla yapmak.* **—2.** *Bir şeye itina etmek,* ona özen göstermek.

İTİNALI sıf. Özen gösterilerek yapılan; özenli: *İtinalı bir çalışma.*

İTİNASIZ sıf. Özen gösterilmeden baştan savma yapılan; özensiz: *İtinasız bir çalışma.*

İTİNASIZLIK a. Özensiz olma durumu; özensizlik.

İtinéraire, 1972'de Paris'te kurulmuş çağdaş müzik topluluğu. Günümüz bestecilerinin yapıtlarını hem ilk olarak seslendirmek, hem de yaygınlaşmasını sağlamak ve gerek besteciye, gerek yorumcuya, araştırma ve yenilik yaratma olanağı vermek amacını güden İtinéraire'in, biri 20 çalgılık geleneksel bir orkestra, biri "Elektronik çalgılar topluluğu", öbürü de "Deneysel oda müziği grubu" olmak üzere üç ayrı ekibi vardır. Kuramsal planda, müziksel ses ve onun bestelemeyle ilişkisi üzerine bir araştırma gerçekleştirdi. François Bousch, Hugues Dufourt, Gérard Grisey, Michael Levinas, Tristan Murail, Louis Roquin, Roger Tessier, Fernand Vandenbogaerde, Michel Zbar gibi besteciler İtinéraire'in programlama görevlileridir.

İtinerarium Antonini, Roma İmparatorluğu'nda, büyük yollar üzerindeki konak yerlerinin listesini ve aralarındaki mesafeleri gösteren bir tür yol rehberi.

İTİRAF a. (ar. *i'tirāf*). **1.** Suç ve hatasını açıklama: *Sanık suçunu itirafa mecbur kaldı.* **—2.** *(Bir şeyi bir kimseye) itiraf etmek,* suçluluk duyduğu kusur ve hatalarını bir başkasına açıklamak: *Suçunu itiraf eden sanık, yaptıklarından pişman olduğunu söyledi. Onun değerini şimdiye kadar bilemediğini itiraf etti.* **—3.** *(Aşkını, sevdiğini) itiraf etmek,* bir kimseye aşık olduğunu, onu sevdiğini açıklamak.
—*Esk. İtiraf-ı cürm,* suçu kabul edip söyleme. || *İtiraf-ı kusur,* hatasını kabul edip söyleme.
—Cez. huk. → İKRAR.

İTİRAFÇI sıf. ve a. Pişmanlık yasası'ndan yararlanarak suçunu itiraf eden ve suç ortaklarını bildiren siyasi sanık.

İtiraflar *(Les Confessions),* Jean-Jacques Rousseau'nun özyaşamöyküsü; yaşamının 1712-1740 yıllarını kapsayan I.-VI. kitapları 1765-1767 arasında, 1741-1765 yıllarını kapsayan VII.-XII. kitapları 1741-1765 arasında yazıldı. Özellikle Voltaire'nin *(le Sentiment des citoyens,* 1765) kişisel karaçalma ve saldırılarına karşılık olarak "ruhunun öyküsü"nü anlatan Rousseau, kopmalara ve dış saldırılara rağmen bir yaşamın dokusunu oluşturan o "gizli sevgi zincirleri"ni arıyordu. Bunun sonucu, ilk kitaplarda kaçış biçiminde, mutlu çocukluk ve gençlik çağına bir dönüş görülürken, yapıtın sonunu, yaşanan zamanın acılığı karartıyordu. "Kalbimi duyuyorum", diyordu Rousseau. Ancak bu kişisel apaçıklığı başkasına nasıl benimsetmeliydi? Yalan ya da eksiklik suçlamasına karşı, Rousseau şu yolu tutuyordu: "Her şeyi anlatmak". Ve zamanla silinmeyen "duygu"dan, o duyguya yol açan olgulara giden duygusal bir bellek çabasıyla; özellikle cinsel nitelikteki güç itirafları, yapıtın tümünün gerçekliğini gösteren doğruluk belirtileri durumuna getiren toplumsal yasakların ("kötü utanç") bir hiçe sayılmasıyla; son olarak, retoriğin süslerinden kurtulmuş ve böylece efsanevi bir saydamlığa kavuşmuş bir yazma özgürlüğüyle her şeyi anlatıyordu. Rousseau'nun *Dialogues* ve *Yalnız gezerin hayalleri* (les Rêveries du promeneur solitaire) adlı yapıtlarıyla bir bütün oluşturan *İtiraflar,* ölümünden sonra, 1782 ve 1789'da yayımlandı.

İTİRAZ a. (ar. *i'tirāz*). **1.** Benimsemediği bir karara, bir düşünceye, bir sava vb. karşı çıkma: *Sözleri büyük itirazlara yol açtı. İtirazı mahkemece kabul edilmedi.* **—2.** Karşı söz; diyecek: *İtirazı olan var mı?* **—3.** *Bir karara, bir düşünceye, bir sava vb. itiraz etmek,* ona karşı çıkmak. || *İtiraza mahal bırakmamak, kalmamak,* itiraza yol açmayacak ölçüde açık ve tutarlı olmak.
—Binc. At yarışlarında ve koşu sırasında kuraldışı bir harekete ya da haksızlığa uğrayan jokeyin başvurusu. (Binicilikte, verilen kararlara karşı Hakem kurulu'na başvurulur.)
—Huk. Bir hakkın doğmasına engel olan ya da onu sona erdiren bir olayın ileri sürülmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Hukuksal bir işleme engel olmak ya da bunun belirli biçim ve koşullara uygun olarak gerçekleştirilmesini sağlamak için yapılan irade açıklaması. || Kimi yargı kararlarının bozulması ya da değiştirilmesi için başvurulan kanun yolu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İc. ifl. huk. *Ödeme emrine itiraz,* kendisine ödeme emri tebliğ edilen borçlunun borca, senet altındaki imzaya ya da alacaklının takip hakkına ilişkin olarak yaptığı itiraz. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. *İtiraz ale'l-hüküm,* mahkemenin gıyap kararına karşı yapılan itiraz. || *İtiraz'ül-gayr,* yargılamada taraf olmadığı halde mahkemenin verdiği karar nedeniyle zarara uğrayan üçüncü kişinin bu konuda mahkemeye yaptığı itiraz.
—Med. us. huk. *İlk itirazlar,* davanın esasına girmeden önce, yargılama usulüne ilişkin olarak yapılan itirazlar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Verg. huk. Yükümlünün tarh ve tebliğ edilmiş bir verginin varlığına, miktarına karşı çıkması hali. (İkmalen ve resen tarhiyatta verginin mükellefe tebliği tarihinden başlayarak otuz günlük itiraz süresinin sona ermesi ile vergi tahakkuk eder. İdarece tarh edilen vergiye itiraz edildiği takdirde verginin kuramsal olarak tahakkuku, ancak itiraz, Temyiz, Danıştay gibi aşamalı mercilerden geçmesi sonunda gerçekleşir.) || *Vergi takibatına itiraz,* şekil usulsüzlüğünden doğan bir vergi borcundan dolayı hakkında takibat yapılan bir vergi yükümlüsünün, bu takibatın doldurulması için yaptığı başvuru. (Başvurunun kabul edilmemesi durumunda anlaşmazlık, uyuşmazlık mahkemesine gider.)
—ANSİKL. Huk. Savunma yollarından biri olan itiraz, maddi hukuka ilişkin olabileceği gibi usul hukukuna ilişkin de olabilir. Maddi hukuk açısından itiraz ya bir hakkın hiç doğmadığına ya da bu hakkın sona ermiş olduğuna ilişkin olabilir. Bir sözleşmenin yasal bir biçime yapılmamış olduğunu ileri sürmek birinci duruma, bir borcun ödenmiş olduğuna ilişkin itiraz da ikinci duruma örnektir. İtirazların mutlaka davalı tarafından ileri sürülmesi şart değildir; hâkim, dava dosyasında bulunun itiraz niteliğindeki bir durumu kendiliğinden dikkate alır. İtirazın defi*'den farkı da budur. Defi bir haktır ve bunun açıkça ileri sürülmesi gerekir. Usul hukukuna ilişkin itirazların bir bölümü "ilk itirazlar"dır ve bunların davanın başında ileri sürülmesi gerekir. Bunların dışındaki usul itirazları, dava koşullarının bulunmadığına ilişkindir ve yargılamanın her aşamasında ileri sürülebilir.

Ceza usul (yargılama) hukukunda itiraz bir kanun yoludur. Ve bir yargı organının verdiği kararın yerinde olmadığı konusunda çıkan uyuşmazlığın, çözüme bağlanmak üzere yine bir yargı organı önüne getirilmesi anlamına gelir. Yasada aksi yazılı olmadıkça mahkeme naibi ve istinabe olunan hâkimin kararlarıyla asliye mahkemesi başkan ya da hâkimi ve sulh hâkiminin duruşmaya ilişkin olmayan kararlarına itiraz edilebilir. Tanık, bilirkişi ve öteki kişiler kendileriyle ilgili kararlara karşı itiraz yoluna gidebilirler (Cez. muh. us. k. md. 297). Mahkeme kararları için itiraz yoluna gidilemez. Tutuklanmaya, hacize ve üçüncü kişilere ilişkin kararlar bu kuralın dışındadır (Cez. muh. us. k. md. 298). Sulh hâkiminin kararlarına karşı yapılan itirazları inceleme yetkisi yargı çevresi için-

deki asliye mahkemesi başkan ya da hâkimine aittir. Asliye mahkemesi hâkimi ve başkanı tarafından verilen kararlara karşı yapılan itirazlar, yargı çevresinde bulundukları ağır ceza işlerini gören mahkemece karara bağlanır. Ağır ceza işlerine bakan mahkeme ve başkanı tarafından verilen kararlara yapılan itirazlar da ağır ceza işlerini gören en yakın mahkeme tarafından incelenir ve karara bağlanır.

İtiraz yoluna başvurma, kararın yerine getirilmesini ertelemez. Ancak, kararına itiraz edilen ya da itirazı inceleyecek olan yargı organı yürütmenin durdurulmasına karar verebilir. İtiraz üzerine yapılan inceleme, kural olarak, duruşmasız yapılır. Bu inceleme sonunda verilen karar kesindir. Ancak, sanığın tutuklanmasına karar verilirse, acele itiraz yoluna başvurulabilir. Mahkemelerin son kararlarına karşı temyiz yolu açık olduğundan, itiraz yoluna başvurulamaz.

—İc. ifl. huk. Ödeme emrine itirazın koşulları icra takibinin türüne göre değişir. Genel haciz yoluyla, yani rehinle güvence altına alınmamış olan ve bir kambiyo senedine de dayanmayan tüm alacaklar için başvurulan ilamsız icra takiplerinde itirazlar, İc. ifl. k.'nun 62. -66. maddelerine göre yapılır. Bu tür icra takibinde, itiraz, ödeme emrinin tebliğinden başlayarak yedi gün içinde icra dairesine yapılmalıdır. Borçlunun ödeme emrine itirazı ile icra takibi kendiliğinden durur. Alacaklının icra takibini sürdürebilmesi için başvuracağı iki yol vardır: 1. itirazın iptali için dava açmak; 2. itirazın kaldırılması için icra tetkik mercisine başvurmak. İlke olarak borçlu itiraz nedenlerini değiştiremez. Senet altındaki imzayı kabul etmiyorsa, bunu açıkça belirtmek zorundadır. Borçlu, kusuru olmaksızın süresi içinde ödeme emrine itiraz edememişse, ancak gecikmiş itiraz yoluna başvurabilir. Gecikmiş itiraz, itirazı engelleyen nedenin ortadan kalkmasından başlayarak üç gün içinde icra tetkik mercisine yapılır. Bu itiraz haklı nedenlere dayanıyorsa icra takibi durur.

Kambiyo senetlerine dayanan icra takiplerinde itiraz İc. ifl. k.'nun 168.-170. maddelerinde düzenlenmiştir. Bu tür icra takibinde borca itiraz ediliyorsa, bunun beş gün içinde icra tetkik mercisine; imzaya itiraz ediliyorsa yine beş gün içinde icra dairesine yapılması gerekir. Borçlu, ödeme emrinin kendisine, tebliğinden başlayarak beş gün içinde itiraz etmezse on günlük ödeme süresi içinde borcu ödemek zorundadır. İmzaya itiraz, icra takibinin dayandırıldığı kambiyo senedindeki imzanın borçlu tarafından kabul edilmemesidir. Borçlunun imzasını kabul etmemesiyle icra takibi durur. Alacaklının icra takibini sürdürebilmesi için başvurabileceği iki yol vardır: 1. itirazın iptalini istemek; 2. itirazın geçici olarak kaldırılmasını istemek. İmzaya itirazın dışındaki tüm itirazlara "borca itiraz" denir. Borçlu, borca itirazı beş gün içinde dilekçe tetkik mercisine yapar ve itirazının kabul edilmesini ister. Borçlunun borca itirazla icra takibini durdurabilmesi için tetkik mercisinden itirazının kabul edildiğine ilişkin bir karar alması gerekir.

—Med. us. huk. İlk itirazların tümünün davanın başlangıcında ileri sürülmesi gerekir. Bu tür itirazlar davanın esas yönünden incelenmesine engel olurlar. Ancak mahkeme ilk itiraz niteliğindeki olayları kendiliğinden dikkate almaz, bunların taraflarca ileri sürülmesi gerekir. Hukuk usulü muhakemeleri kanunu'nun 187. maddesinde belirtilen ilk itiraz nedenleri şunlardır: 1. Türkiye'de ikametgâhı bulunmayanlardan teminat isteği; 2. yetki iddiası; 3. derdestlik itirazı, yani davanın başka bir mahkemede görüldüğü; 4. davanın başka bir mahkemede görülen başka bir davayla bağlantısı bulunduğu iddiası; 5. dava dilekçesinin, davetiyenin ya da cevap layıhasının düzenlenmesinde eksikliklerin bulunması ya da tebligatın usulüne uygun olmadığı iddiası; 6. karşı davanın kabul edilebilir nitelikte bulunmadığına ilişkin itiraz. Türk tic. k.'nun 5. maddesine göre bir davanın asliye hukuk ya da asliye ticaret mahkemesinin görev alanına girip girmediğine ilişkin itiraz da, "ilk itiraz" sayılmaktadır. Bunların dışında türk hukukunda ilk itiraz nedeni yoktur. Yazılı yargılama usulünün uygulandığı asliye hukuk mahkemelerinde davalı ilk itirazlarını ancak cevap süresi içinde yapmak zorundadır. Esasa cevap süresi, kural olarak, on gündür.

Davacı taraf, ilk itirazda bulunacaksa, bunu ilk duruşmada sözlü olarak yapabilir. Ancak, karşı davanın dinlenebilir nitelikte olmadığı konusundaki ilk itirazın bu davaya verilecek cevap dilekçesinde belirtilmesi gerekir. Sözlü yargılama usulünde iki taraf da ilk itirazlarını ilk duruşmada sözlü olarak yaparlar. İlk itirazlar, görevli mahkemece, öncelikle ve esasa girilmeden incelenerek karara bağlanır.

İTİRAZCI sıf. Her şeye karşı çıkmayı alışkanlık edinmiş olan kimse için kullanılır.

İTİRAZSIZ be. İtiraz etmeden, karşı çıkmadan: *Söylediklerimi itirazsız dinledi.*

İTİSAF a. (ar. *ʿasf*, zulüm, haksızlık'tan *iʿtisāf*). *Esk.* **1.** Doğru yoldan ayrılma. **—2.** Haksızlık etme, kötülükte bulunma. **—3.** *İtisaf etmek*, doğru yoldan ayrılmak, haksız davranmak, kötülük etmek: *"Lâkin ben sana itisâf etmek istemem"* (Ömer Seyfettin).

—Esk. ruhbil. *İtisaf cinneti*, zulmetme, işkence yapma hastalığı.

İTİSAM a. (ar. *ʿişmet*, savunma'dan *iʿtişam*). *Esk.* **1.** Bir şeye tutunma, onu sıkıca kavrama. **—2.** Günahtan ve kötülükten sakınma.

İTİŞ a. İtmek eylemi ya da biçimi.

—Müz. Yaylı çalgıların çalınış tekniğinde, yayı tele, burundan topuğa doğru sürtme. (V işaretiyle gösterilir.)

—Saatç. Eşapman çarkı, maşa, manyetik ya da elektromanyetik düzenek tarafından bir osilatöre (sarkaç, zemberek, diyapazon vb.), salınım ya da titreşimini sürdürmesi için uygulanan çok kısa etki evresi.

İTİŞME a. İtişmek eylemi.

İTİŞMEK → İTMEK.

İTİŞTİRMEK → İTMEK.

İTİUS PORTUS. Esk. coğ. Sezar'ın Morini ülkesindeki Belgica Secunda'da bulunan bir limana verdiği ad; Sezar, Büyük Britanya'yı fethetmek için İ.Ö. 54'te buradan denize açıldı. Gris-Nez burnu yakınındaydı.

İTİYADAT çoğl. a. (ar. *iʿtiyad*'ın çoğl. *iʿtiyādāt*). *Esk.* Alışkanlıklar, alışkanlık haline gelen şeyler; kötü alışkanlıklar.

İTİYADİ sıf. (a. *iʿtiyadi*). Alışkanlıkla ilgili.

—Cez. huk. *İtiyadi suç*, aynı eylemin yinelenmesi ve bunun alışkanlık haline getirilmesiyle oluşan suç. (Suçun oluşması için, yinelenen eylemin aynı olması gerekir. Bu tür suçlarda tek bir eylem suç oluşturmamakta, ancak yinelenmesi halinde suç sayılmaktadır.)

İTİYAT a. (ar. *iʿtiyad*). **1.** Alışkanlık, huy: *İtiyadını değiştirmek.* **—2.** *Bir şeyi itiyat etmek, edinmek*, onu alışkanlık durumuna getirmek, alışkanlık edinmek.

—*Esk. Sû-i itiyat*, kötü bir şeyi alışkanlık durumuna getirmek.

İTİYAZ a. (ar. *iʿtiyaz*). İsl. huk. İvaz isteme, ivaz istemek için bir kişiye başvurma.

İTİZAL a. (ar. *ʿuzlet*'ten *iʿtizal*). *Esk.* **1.** Bir kenara çekilme, diğerlerinden ayrılma: *Görmekde iken vatan mezâlim, / Tasvîb olunur mu itizâlim?..'* (A. H. Tarhan). **—2.** İşten çekilme, istifa etmek. **—3.** Bir topluluktan, takımdan ayrılma, yolunu değiştirme: *"İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da da hâkim bulunan mektep ile olan itizali iştidad etti"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

İTİZAR a. (ar. *ʿözr*'den *iʿtizār*). *Esk.* **1.** Özür dileme, affedilmeyi isteme. **—2.** *İtizar etmek*, özür dilemek, bağışlanmayı istemek: *"ol şartla ki hatâ çıkarsa... İ'tizâr etmek hakkı bâkî ola..."* (Cevdet Paşa XIX. yy.).

İTİZAZ a. (ar. *ʿizz*, değer'den *iʿtizāz*). *Esk.* Kendini üstün görme, büyüklenme: *"Efendiler, acıyın, ben garibim işte... hayır, / akın akın geçen erbab-ı itizâz ü refah / eder bu kirli bir yırtık sadâdan istikrah"* (Tevfik Fikret).

İTKAN a. (ar. *itkan*). *Esk.* **1.** Sağlamlaştırma, sağlam kılma. **—2.** İyice bilme, güvenme: *"Bizim ol fende çok tahkikimiz itkanımız vardır"* (Fuzuli, XVIII. yy.).

İTKİ a. Psik. Kişinin denetiminde çıkan ve bir kere başladıktan sonra kendiliğinden ve önlenemezcesine süren bastırılması olanaksız ani eylem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bayınd. *Toprak itkisi*, düşey yapı elemanlarına (istinat duvarları duvarayakları vb.) etkileyen yatay kuvvet.

—İnş. ve Bayınd. Bir tonozun, kemerin ya da atkının bir duvar ya da dayanak üzerine uyguladığı yatay kuvvet; bir yapı öğesinin uyguladığı yatay etki. (Bu kuvvet, yapı ağırlığının temsil ettiği düşey kuvvetle birleşerek eğik bir bileşke kuvveti oluşturur ve bu bileşkenin bir payandayla dengelenmesi gerekir. Duvarların ve payanda ayaklarının bir itkiye karşı koymak için hangi genişlikte olmaları gerektiği çeşitli çizimlerle belirlenir.)

—ANSİKL. Psik. İtkiler, normal bireylerde eğitim ve toplumsal buyruklar tarafından denetim altında tutulan yemek, içmek, cinsel arzu, saldırganlık gibi fizyolojik ve içgüdüsel gereksinimlere denk düşer. İtkiler bilinçli, güdülenmiş, fakat rahatsız edici edimlerdir; genellikle birbirlerinden ayrı iki gücün bir tek harekette birleşmesi sonucu olarak görünürler. Bu güçler, içgüdüsel istekle bunun engellenmesinden doğan saldırganlıktır. Psikanalistlere göre bu birleşim, toplumla bağdaşma konusunda hiçbir kaygı taşımayan cinsellik öncesi tipte doyum arayışlarının karşılığıdır. İtkiler, psikopat ya da paranoyak kişilerde, hipomanlilerde, alkoliklerde ve eskiden kafa travması geçirmiş kimselerde daha sık görülür.

Başlıca çeşitli, saplantılı nevroz için belirleyici olan saplantı itki (ya da saplantılı itki); bazı sara biçimlerinde görülen otomatik ve bellek yitimli itkiler (sara otomatizmi) ve stereotipik davranışlara yol açan katatonik itkilerdir.

İTKİ-SAPLANTI a. Psik. Saplantılı bir düşüncenin, uzun bir iç savaşım sonunda öznedeki beklenmedik gerçekleşmesi. Öznenin gülünç, günah ya da yasak olarak kabul ettiği bu düşüncenin gerçekleştirilmesi rahatlık sağlar. (İtki-saplantı özellikle saplantılı nevroz çerçevesinde ortaya çıkar.) [Eşanl. SAPLANTI-İTKİ.]

İTKUYRUĞU a. Yalın bir sap üzerinde, kenarları keskin düz şerit yapraklı, saplarının ucunda koçanı andıran silindirimsi kümeler halinde bireşeyli başak çiçekli otsu bitki. (Bil. a. *phleum;* buğdaygiller familyası.)

—ANSİKL. İtkuyruğu doğal çayırlarda yetişen bir yem bitkisidir. Her çeşit toprakta yetişir ama ağır, nemli ve soğuk toprakları sever. Su altında kalmaya ve soğuğa dayanıklıdır; bu özellik, ona, kışın 0 °C'a varan bir sıcaklıkta bile filizlenme olanağı sağlar. Üremesi, kuraklık dönemlerinde durur, ama mevsim sonu kuru ot elde etmeye yarar.



çayır **itkuyruğu**
(Phleum pratense)

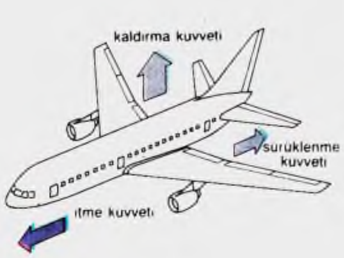
İTLAF a. (ar. *telef*'den *itlaf*). *Esk.* **1.** Telef etme, boş yere harcama, israf etme. **—2.** Öldürme. **—3.** Yok etme, ortadan kaldırma. **—4.** *İtlaf etmek*, yok etmek, öldürmek.

—Esk. tıp. *İtlaf-ı cenin*, kürtaj.

İTLİK a. *Tkz.* **1.** Edepsizlik, serserilik. **—2.** Bu biçimde davranma: *İtlik etmek. İtliği bırak, doğru dürüst konuş.*

İTMAM a. (ar. *tamām*'dan *itmam*). *Esk.* **1.** Tamamlama, tamamlanma, bir şeyin eksik kalan yerinin başka bir şeyle tamamlanması: *"Ben de Mesture Hanım'ın muasırlaşma plânını itmâm için mutlak hepimizin sıçraması lazım geldiğini kabul etmiyorum"* (H. E. Adıvar). **—2.** Sona erdirme, bitirme. **—3.** *İtmam etmek,* tamamlamak, eksiğini gidermek; bitirmek, sona erdirmek: *"Bu terbiyelerin birbirlerini itmâm edecek yerde birbirlerine zarar vermesi nâdir bir hal değildir"* (H. C. Yalçın). *"Hutbeyi bu veçhile itmâm ettikten sonra ..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—4.** *İtmam-ı ömr,* yaşamın sona ermesi, ölme: *"öyle zî-ruh var ki âlemde / bir buçuk saatin içinde doğar, / yaşar, itmâm-ı ömr eder ... ibret!"* (Tevfik Fikret).

İTME a. İtmek eylemi.
—Akışkan. mekan. *İtme merkezi,* bir akışkanın bir katı cisme uyguladığı kuvvetlerin bileşkesinin uygulama noktası. (Cisim tamamen dalmışsa, bu merkez, yer değiştiren akışkanın kütle merkeziyle çakışır. Katı cisim ya da yer değiştiren akışkan homojen değilse, bu merkez, katının kütle merkeziyle çakışmaz.) || *Arkhimedes itmesi,* bir akışkan içine daldırılmış bir cisme etkiyen, yukarıya doğru yönelmiş düşey kuvvet.
—Denizc. Bır iticiyle yürütülen bir ya da birçok barçla az ya da çok uzun bir konvoy oluşturma tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İtme yatağı,* gemi teknesinin yapısı içinde yer alan ve pervanenin itme kuvvetini pervane taşıyıcı mille gemiye aktaran bütün.
—Fels. Hegel'e göre bir terimin kendisiyle kendi arasına mesafe koyması. Terim, bunu, kendini ikileştirerek yapar ve bu ikinci kendi, kendi başına saf ve basit bir çoğalma oluşturur. (Hegel'e göre, itmenin [alm. *Repulsion, Abstossung*] karşıtı çekimdir ve çekimin tipik örneği de Bir'dir. Hegel şöyle der: "İtme, Bir'in kendi kendisiyle ilişkisidir, ama aynı zamanda, onun kendi dışına çıkma eylemidir. Bu kendi dışına çıkış, yani Bir'lerin çoğalması, Bir'in kendini kendinden itmesidir; dolayısıyla, itme, Bir'in dışından gelen bir belirlenim değildir" [*Wissenchaft der Logik* (Mantık bilimi), "Varlık", 1, 3].)
—Fiz. Bir kuvvet uygulayarak bir cismi devindirme: *Elektrikle itme, nükleer itme.*
—Havc. *İtme kuvveti,* bir jet motorunun, uçağın ilerlemesini sağlamak için oluşturduğu kuvvet.



—Müz. *İtme dili,* klavyeli çalgılarda, tuşlarla doğrudan bağlantısı olan kol ya da mekanizma parçası. (Klavsende mızrabı, piyanoda çekici itme dili kaldırır. Orgda bir borunun supabını açan da itme dilidir.)
—Psik. Uyumsuz bir davranışı, tatsız uyartılarla birleştirerek ortadan kaldırmak ereğini güden deneysel tedavi yöntemi. (Örneğin kapanımlı bir çocuğun kendini sakatlama davranışını, çocuğun bu tür davranışında ona elektrik şoku vererek ortadan kaldırmayı önerir.)
—Psikan. Can sıkıcı ya da kabul edilmez olarak tasarlanan bir içeriği bilinçdışına itme; ruhsal aygıtın affekt üzerindeki etkisi. (Affekt, temsilci-tasarımın tersine, gerçekte bastırılamaz; ancak bir başka tasarıma doğru kaydırılabilir ya da ortadan kaldırılabilir.)
—Tıp. Anormal koşullarda bir organı öne doğru yöneltme. || *Hokka çukuru itmesi,* hokka çukurunun bozuk biçimi nedeniyle uyluk kemiği başının leğenin içine doğru yönelmesi.
—Uz. havc. *İtme kuvveti,* bir füzenin devinimine ivme kazandırmak için uygulanan kuvvet. || *Özgül itme,* bir iticinin itme kuvvetinin, ergolün kütlesel debisiyle yerçekimi ivmesinin normal değerinin çarpımına oranı. (Zaman boyutunda homojen olan özgül itme saniye cinsinden verilir ve bir itici sistemin yanmış gaz debisini itme kuvvetine dönüştürme yetisini gösterir; ayrıca belli koşullarda ergollerin karşılaştırılmasını sağlar.)
—ANSİKL. Denizc. Birçok barç sözkonusu olduğunda bu tekneler, bir motoru ve bir kıç dümeni olan tek bir gemi gibi bir bütün oluşturacak biçimde birbirine ve iticiye sıkıca bağlanır. İtilen bir konvoyda tek kılavuz yeterlidir, oysa yedekte çekilen bir konvoy hem romorkör hem de her mavna için birer kılavuz gerektirir. Ayrıca itici, barçların yükleme-boşaltma işlemleri sırasında devinimsiz değildir. Ekonomik bakımdan elverişli bir teknik olan itme, ABD'nin ulaşıma elverişli su yollarında geniş ölçüde uygulanır ve Avrupa'da ise gelişme halindedir.

İTMEK g. f. **1.** *Bir şeyi itmek,* üzerine onu aynı yönde hareket ettirecek bir basınç uygulamak (bir şeyi çekerken yapılan hareketin karşıtı): *Sürgüyü, kapıyı itmek. Bozuk bir arabayı itmek.* **—2.** *Bir şeyi (bir yere, bir yöne doğru) itmek,* onu kaldırmadan ileri doğru hareket ettirmek: *Masayı duvara doğru itmek.* **—3.** *Bir kimseyi itmek,* çarpma ile, ani bir el, beden hareketiyle ona istemsiz bir hareket yaptırmak: *İtmeyin, herkes girecek. Afedersiniz, size isteyerek çarpmadım, arkadan ittiler.* **—4.** *Bir kimseyi (bir yerden [aşağıya]) [bir yere] itmek,* dengesini bozarak düşürmek: *Uçurumdan (aşağıya) itmek. Havuza itmek.* **—5.** *Bir kimseyi (bir şeye, bir duruma, bir şey yapmaya) itmek,* onu, herhangi bir işe, bir eyleme, bir duruma sürüklemek (genellikle olumsuz); bir işi, eylemi yapmaya, bir kararı almaya yöneltmek: *Onu böyle davranmaya iten nedir? Bir kimseyi hırsızlığa, kötü yola itmek. Bir kimseyi çıkmaza, bunalıma iten nedenler. Beni bu yazıyı yazmaya iten, yapılan eleştirilerdir.* **—6.** *Bir kimseyi itmek,* onda olumsuz bir etki, bir antipati yaratmak, onu kendinden uzaklaştırmak: *Artık bu konu beni itmeye başladı. Çevresindekileri iten davranışları var. Kimi kötü yazılmış yazılar okuyucuyu itiyor.* **—7.** *İte kaka,* iterek; zorlayarak: *Adamı ite kaka içeri soktular. Okulu ite kaka bitirdi.*

◆ **itilmek** edilg. f. **1.** İtmek, ileriye hareket ettirmek eylemi yapılmak: *Araba itilince çalışmaya başladı. Kapı hızlı itilmezse kapanmıyor.* **—2.** Bır şeye, bir duruma itilmek, bir kimse sözkonusuysa, bır güç, bir baskı nedeniyle belli bir biçimde davranmaya, şu ya da bunu seçmeye zorlanmak; sürüklenmek: *Birçok genç kendi seçimleri dışında suç işlemeye itiliyor. Yalnızlığa itilen insanlar.* **—3.** *İtilip kakılmak,* kötü davranışlarla karşılaşmak; horlanmak: *Yaşamı boyunca itilip kakılan zavallı bir kadın.*

◆ **itişmek** işt. f. **1.** Karşılıklı olarak birbirlerini itmek: *Her taraf itişen, bağrışan insanlarla doluydu.* **—2.** Birbirini iterek şakalaşmak: *Çocuklar itişmeyin, birbirinizin canını acıtacaksınız.* **—3.** *İtiş kakış, itişe kakışa,* bir kalabalıkta herkes birbirini iterek: *İtişe kakışa otobüse binmek.* || *İtişip kakışmak,* birbirini itip kakmak.

◆ **itiştirmek** ettirg. f. Birçok kez değişik yönlere itmek.

İTMELİ sıf. Kat. fiz. *İtmeli yayınım,* atomların yoğun sıralar boyunca itimini gerektiren temel yayınım mekanizması.

İTMİNAN a. (ar. *iṭmi'nan, iṭminan*). *Esk.* **1.** Emin olma, doğruluğuna inanma. **—2.** Güvenle, güven duyma, güven: *"Bütün halinde kati bir şeye karar vermiş kimselerin sukûnet ve itminanı vardı"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—3.** Huzur, gönül rahatlığı: *"...bu Ferhunde için iktifa olunacak bir vicdan itminanı idi"* (H. Z. Uşaklıgil). **—4.** Bir şeyi kesin olarak bilme. **—5.** *İtminan-bahş,* güven veren: *"Mektupla validesi ahval-i umumiyesinin itminan-bahş, bir halde olduğunu söylemiyor mu?"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). || *İtminan-ı kalb,* kalben inanma, hiç kuşkusu olmama. || *İtminan-ı tam,* tam güven, tam inanma: *"Artık kendisine itminan-ı tam geldi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İTO, Japonya'da kent, Honşu adasında (Şizuoka ili). İzu yarımadasının doğu kıyısında; 69 600 nüf. Balıkçılık. Tarım ve ticaret merkezi.

İTO → İSTANBUL TİCARET ODASI.

İTO HİROBUMİ, japon devlet adamı (Çoşu 1841 - Harbin, Çin, 1909). Batı düşüncelerini benimsedi, Mutsuhito'nun hükümet darbesine katıldı (1868) ve ABD'ye bir yolculuktan sonra hükümete girdi (1877). Bazen Meclis'in (1885-1888, 1892-1896, 1898, 1900-01), bazen de Soylular meclisi'nin ya da Seiyukai partisi'nin (anayasa) liderliğini yaptı. Kore üzerinde çin-japon "condominium"unu kuran Tiencin antlaşması'nı imzaladı (1885). 1889 Anayasası'nı kaleme aldı. Kore'de genel temsilciliği sırasında (1905-1909) bir milliyetçi tarafından öldürüldü.

İTO HİTOŞİ, Sei denir, japon romancı ve eleştirmen (Hokkaido 1905 - Tokyo 1969). Kendi hesabına bir şiir kitabı yayımladı, sonra Tokyo'ya gitti, orada Joyce'u ve D. H. Lawrence'ı japoncaya çevirdi. Özellikle deneysel romanı *Narukami Senkiçi* (1946-1950) ile eleştiri yazılarını bir araya getirdiği *Şosetsu no hoho*'da (Roman yöntemi) [1948], hikâye üzerine önemli kuramsal çalışmalar yaptı.

İTO SUKEYUKİ, japon amiral (Satsuma, Kyuşu, 1843 - Tokyo 1914). Çin-Japon savaşı sırasında, Yalu'da kesin bir zafer kazanan japon filosunun komutanıydı (17 eylül 1894). Deniz kuvvetleri kurmay başkanı oldu. Japon donanmasını yenileyenlerden biridir.

İto-Yokado, perakende dağıtım konusunda uzmanlaşmış bir japon grubu. Doğrudan doğruya ya da şubeleri aracılığıyla büyük mağazalar, süpermarketler, çevre mağazaları, kafeteryalar, lokantalar işletir.

İTRİALİT a. (fr. *yttrialite*). Miner. Doğal itriyum, toryum vb. silikat.

İTRİK sıf. (fr. *yttrique*) Anorg. kim. Formülü Y_2O_3 olan itriyum oksit ve bununla ilgili tuzlar için kullanılır.

İTRİKO- (fr. *yttrico-*). Kim. Bir bileşikte itriyumun varlığını gösteren önek.

İTRİYA a. (fr. *yttria*'dan). Kim. Doğal itriyum oksit.

İTRİYUM a. (fr. *yttrium;* İsveç'te yer adı *Ytterby*'den). Lantanitler grubuna yakın metal. (Simgesi Y olan kimyasal element.)
—ANSİKL. İtriyum, atom numarası 39, atom kütlesi Y=88,906 olan kimyasal bir elementtir. 4,47 yoğunluğunda, gri demir renginde bir katıdır. 1794'te J. Gadolin buldu.

Dış elektron biçimlenmesi $4d^15s^2$ olan itriyum, lantanitlere çok benzer ve bu elementlerin cevherleri arasında bulunur. En çok ksenotimde (YPO_4) bulunmasına karşın, monazit ile bastnaezitten de elde edilir. Metal olarak, fluorürünün kalsiyumla indirgenmesi sonunda üretilir.

İtriyum, skandiyum ile iyon yarıçapları birbirine çok yakın bir lantanidin, yani dis-

prosyum ile holmiyumun ara özelliklerini taşır. Oksidi itriya (Y_2O_3), açıkça bazdır. Tuzları ise renksizdir.

Renkli televizyon tüplerinde, çeşitli bileşikler içinde, özellikle kırmızı rengin elde edilmesinde kullanılır.

—Tıp. Radyoaktif itriyum (^{90}Y), iğne ya da pelet şeklinde doku içine yerleştirilerek kullanılır. (Özellikle bir hipofizektomiyi gerçekleştirmede yararlanılır.)

İTRİYUMLU sıf. Miner. İtriyum içeren bir madde için kullanılır.

—Kim. *İtriyumlu topraklar,* nadir topraklara giren gruplardan birinin adı.

İTROTANTALİT a. (fr. *yttrotantalite*). Miner. Doğal itriyum tantalat; ortorombik sistemde yer alır.

İtsukuşima, Japonya'da Büyük şinto tapınağı; Miyacima adasında, Hiroşima'nın karşısında. VI.-VII. yy.'da Heike klanı tarafından kurulan tapınakta (1556) denizde birbirini izleyen birçok sunak yer alır.

İTT, INTERNATIONAL* TELEPHONE AND TELEGRAPH CORPORATION'un başharflerinden oluşan kısaltma.

İTTEN (Johannes), isviçreli ressam (Thun 1888 - Zürich 1967). Başlangıçta kübizmden etkilendi, daha sonra renk ritimlerine dayalı bir soyuta yöneldi (*Karşılaşma,* 1916, Zürich'teki Kunsthaus). 1916'da Viyana'da özel bir sanat okulu kuran İtten (otomatik yazı üstüne araştırmalar), 1919'dan başlayarak, Gropius tarafından, Weimar'daki Bauhaus'ta "hazırlık dersleri" öğretmenliğine çağrıldı. 1923'te bu görevinden ayrılarak Berlin'de bir okul açtı; sonra 1938'e kadar Krefeld'deki bir tekstil okulunun yönetimini üstlendi. Daha sonra Zürich Dekoratif sanatlar okulu'nun ve müzesinin başına geçti. Yayımladığı çeşitli kitapların en ünlüsü *l'Art de la couleur*'dür (Renk sanatı) [1961].

İTTERBİYUM a. (fr. *ytterbium;* İsveç'te yer adı *Ytterby*'den). Anorg. kim. Lantinitler grubundan metal. (Simgesi Yb olan kimyasal element.)

—ANSİKL. İtterbiyum atom numarası 70, atom kütlesi Yb=173,04 olan kimyasal bir elementtir. Gümüş beyazlığında, parlak, yassılaşabilen sünek bir metaldir. İki ya da üçdeğerli olan itterbiyumu J. C. de Marignac, 1878'de gadolinitte buldu.

İTTIRAT a. (ar. *ṭard*'dan *ittırād*). *Esk.* **1.** Düzenli bir biçimde olma, düzenlilik, hep aynı biçimde olma. **—2.** Tekdüzelik, yeknesaklık.

İTTIRATLI sıf. *Esk.* Düzenli, kurallı.

İTTIRATSIZ sıf. *Esk.* Kuralsız, düzensiz, tekdüze gitmeyen: *İttıratsız havalar. İttıratsız bir yaşayış.*

İTTIRATSIZLIK a. *Esk.* Kuralsızlık, düzensizlik, bir kurala bağlı olmayış: *Ruhi hayatındaki ittıratsızlık.*

İTTİBA a. (ar. *ittiba*ʿ). *Esk.* **1.** Bir şeye uyma, tabi olma, ona uygun hareket etme. **—2.** *İttiba etmek,* tabi olmak, uymak: "*... kibar halk ile beraber ehâlinin mühim bir kısmı da ona ittiba ettiler*" (F. Köprülü).

İTTİBAEN be. (ar. *ittiba*ʿ'dan *ittiba'en*). *Esk.* Bir şeye uyarak, ona tabi olarak: "*Sünnet-i ilâhiyeye ittibâen ...*" (Ebüzziya Tevfik).

İTTİFAK, -kı a. (ar. *ittifāk*). **1.** *Esk.* Uyuşma, fikir birliğine varma: *Onunla bir konuda ittifaka varamadık.* **—2.** Herhangi bir konuda birlikte hareket etmek üzere sözleşme: *Aralarında gizli bir ittifak varmış gibi her ikisi de aynı şeyleri söylüyorlardı.* **—3.** Oybirliği: *İttifak sağlanamayınca karar kesinleşmedi.* **—4.** Birleşme, birlik: *Muhalefet partileri aralarında bir ittifak kurarak başbakanı düşürdüler.* **—5.** *İttifak etmek,* anlaşmaya varmak, uyuşmak, birleşmek.

—*Esk.* Rasgele, tesadüfen meydana gelen olay ve durum. || *İttifak-pezir,* ittifak kabul eden. || *İttifak-ı ârâ,* oy birliği. || *İttifak-ı taarruzi,* devletlerin saldırıda bulunmak üzere anlaşması. || *İttifak-ı tedafüi,* savunma anlaşması.

—Uluslarar. huk. İki ya da daha çok devletin karşılıklı yardımlaşma yükümlülüğü altına girdikleri bir antlaşmanın konusu, bu antlaşmanın adı, bazen de bu antlaşmayla kurulan örgüt. (Günümüzde bütün ittifaklar, resmi olarak savunma amacına yöneliktirler; antlaşma, otomatik olan ya da tarafların takdir yetkisine bırakılan askeri ya da benzeri yardımın hangi durumlarda yapılacağını belirtir.)

İttifak *(Dörtlü),* Utrecht (1713-1715) ve Rastatt (1714) antlaşmaları hükümlerinin İspanya'ya karşı korunması amacıyla Fransa, İngiltere, Birleşik Eyaletler ve Avusturya arasında kurulan ittifak.

Felipe V, karısı İsabel Farnesio ile bakanı Alberoni'nin etkisinde kalarak Utrecht ve Rastatt antlaşmalarıyla terk edilen İtalya'daki eski ispanyol sömürgelerini geri alma girişiminde bulundu. Bu amaçla, Sardinya'ya (1717) ve Sicilya'ya (1718) birer sefer düzenledi. Fakat, Sicilya'daki yenilgisinden (1718) ve fransız askeri birliklerinin İspanya sınırında görünmesinden (1719) sonra boyun eğmek zorunda kaldı. 1720'de Dörtlü-İttifak'a katıldı, Sicilya ve Sardinya'yı boşalttı ve 1714'te kendisine bırakılan İtalya topraklarından vazgeçti.

İttifak *(Dörtlü),* Castlereagh'in girişimi üzerine, 20 kasım 1815'te İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında kurulan ittifak. Bu ittifakla, 1815 antlaşmaları sonunda ortaya çıkan siyasal ve toplumsal dengenin korunması amacıyla 1814 tarihli Chaumont antlaşması yenileniyordu, ancak asıl hedefi Fransa'ydı. Bu ittifak, Avrupa'da her türlü liberal hareketi yok etmeyi amaçlayan Metternich sisteminin başlıca öğesini oluşturuyordu.

İttifak *(Dörtlü),* 22 nisan 1834'te Londra'da İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz arasında imzalanan antlaşma. Bu antlaşma, Portekiz'de tahtın mutlakıyetçi vârisleri olan don Carlos ve dom Miguel'i sınırdışı ederek İberik yarımadasını barışa kavuşturmak amacını güdüyordu.

İttifak *(Kutsal),* 26 eylül 1815'te Paris'te, Rusya, Avusturya ve Prusya hükümdarları arasında imzalanan antlaşma. Çar Aleksandr I'in etkisiyle gerçekleşen bu antlaşma, ortak bir hıristiyan ülkü çevresinde ve "Kutsallar Kutsalı ve Bölünmez Teslis" adına, ortodoks, katolik ve protestan her üç hükümdarı da bir araya getiriyordu. Bu hükümdarlar birbirine her durumda destek ve yardımda bulunmak için söz verdiler.

Kralların bu halka karşı ve her türlü yükümden ve yaptırımdan yoksun antlaşması, Avusturyalı Friedrich Gentz tarafından "siyasal bir hiç", Metternich tarafından da "kuru gürültü" olarak adlandırıldı. İngiliz bakan Castlereagh antlaşmaya katılmayı reddederek Dörtlü İttifak'ı kurmayı kararlaştırdı. Kutsal İttifak, "kongreler siyaseti" (Aachen, Karlsebat, Viyana kongreleri) denilen siyasete yol açtı. Müdahale hakkını ortaya koyan bu siyaset, Metternich'e yalnız avrupa dengesini değil, ayrıca 1815'te kurulan toplum düzenini de korumak olanağını sağladı. 1823'te Kutsal İttifak diye bir şey kalmadı; çünkü İspanya'ya Verano antlaşması (1822) tarafından kararlaştırılan son bir müdahaleden sonra, büyük devletler arasında ayrılıklar patlak verdi. İngiltere, Latin Amerika'nın bağımsızlığından yana olduğunu açıkladı ve gerek Yunanistan'ın bağımsızlığını (1828), gerek Belçika'nın kurtuluşu'nu (1830) desteklemek üzere Fransa'nın yanında müdahalede bulundu. Kutsal İttifak'ın simgelediği tutucu ilkelere son darbeyi, 1848 devrimleri indirdi.

26 eylül 1815'te Kutsal İttifak'ı imzalayan üç hükümdar
Rusya çarı Aleksandr I
Avusturya imparatoru Franz I
ve Prusya kralı Friedrich-Wilhelm III
Bock'un gravürü
Bibliothèque nationale, Paris

Lauros-Giraudon



İttifak *(Üçlü),* İntikal savaşı sırasında Hollanda'daki fransız baskısından kaygılanan "İngiltere, Birleşik Eyaletler ve İsveç arasında 1668'de Lahey'de imzalanan antlaşma. Antlaşma Louis XIV'ün fetihlerini durdurdu ve kral, Aachen antlaşması'nı (2 mayıs 1668) imzalamaya razı oldu. Buna göre, 1668'de fethedilen Franche-Comte İspanya'ya geri verildi ve Fransa, Hollanda'da on iki müstahkem yeri muhafaza etti.

İttifak *(Üçlü),* Fransa, İngiltere ve Birleşik Eyaletler arasında 1717'de Lahey'de imzalanan antlaşma. İspanya'ya karşı yapılan Utrecht (1713-1715) ve Rastatt (1714) antlaşmalarının hükümlerini korumak amacını güdüyordu. Bu ittifak, 1718'de Avusturya'nın da katılmasıyla Dörtlü İttifak* biçimini aldı.

İttifak *(Üçlü),* Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya tarafından oluşturulan siyasi topluluğa verilen ad. Alman başbakanı Bismarck, Berlin kongresi'nden sonra, Fransa'yla çıkabilecek yeni bir savaşa karşı Avusturya-Macaristan'la bir ittifak kurmak istedi. Böyle bir savaşta Rusya'nın Fransa'yla ittifakı durumunda Almanya'nın tek başına iki cephede çarpışmak zorunda kalacağından korkuyordu. Avusturya-Macaristan da Rusya'ya karşı bir anlaşmaya taraftardı. Anlaşma ekim 1879'da imzalandı. İtalya'da, kendi yayılma bölgesinde saydığı Tunus'un Fransa tarafından ele geçirilmesi üzerine bu ittifaka yanaştı. Fransa'ya karşı İtalya'dan yardım görebileceğine inanan Bismarck, Avusturya-Macaristan'la İtalya'nın uzlaşmasını da sağladı. Başlaması olası bir fransız ya da fransız-rus saldırısını engellemeyi amaçlayan beş yıl süreli gizli anlaşmayla (1882) taraflar birbirlerine karşı yöneltilen ittifaklara girmeyeceklerini kabul ediyorlar, birbirlerini ilgilendiren siyasi ve iktisadi konularda danışma yolunu benimsiyorlardı. İttifak üyelerinden biri, bir büyük devlete karşı savaşa girmek zorunda kalırsa ötekiler tarafsız kalabilecekti. Avusturya, Balkan siyasetini İtalya'ya danışarak saptayacaktı. Romanya'da üye devletlerle ayrı ayrı anlaşmalar yaparak Üçlü İttifak'a katıldı (son anlaşma 1888). Ruslar'ın tarafsızlığından ("Karşı güvenlik" pakt) kuşku duyan Bismarck, Üçlü İttifak hükümlerine pek saygı göstermediyse de, Wilhelm II, 1890'dan 1914'e kadar, İttifak'ı uluslararası siyasetinin temel öğesi saydı. Bu ittifak sistemi karşısında yalnız kalan Fransa Üçlü itilaf'ı (İtilaf devletleri) ortaya attı. Avusturya ve İtalya'nın Doğu siyasetleri birbiriyle çeliştiği için İttifak giderek gevşedi. İtalya, Birinci Dünya savaşı başlayınca saf değiştirdi, İtilaf devletleri'ne katıldı. Osmanlı devleti Almanya'yla bir anlaşma imzalayarak (2 ağustos 1914) Üçlü İttifak yanında yer aldı. Bulgaristan da onu izledi (ekim 1915).

İttifakı düveli selase madalyası, Abdülmecit döneminde (1839-1861) Kırım savaşı sırasında, Osmanlı devletiyle Fransa ve İngiltere arasında yapılan antlaşma üzerine bastırılan madalya (1854). Kurşundan bastırılan madalyaların ön yüzünde İngiltere kraliçesi Victoria, Fransa kralı Napoléon III ve Abdülmecit ayakta el ele tutuşurken gösterilmekte, arka yüzündeyse osmanlıca olarak İngiltere ve Fransa'nın dünya barışını sağlamak üzere birleştikleri belirtilmektedir. Yaklaşık 18 g ağırlığında, 36 mm çapında olan bu madalyaların yanı sıra aynı boyutta, 21,70 g ağırlığında bakırları da basıldı. Bunların arka yüzündeki yazı fransızcaydı.

Ayrıca Mehmet V (Reşat) döneminde (1909-1918), Osmanlı devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında yapılan antlaşmanın anısına da, Almanlar'ca aynı adla bir madalya bastırılmıştı (1916). Bu gümüş madalyalar 34 mm çapında, 17,50 g ağırlığındaydı. Ön yüzünde Almanya kayseri Wilhelm II, Avusturya-Macaristan kayseri Franz Joseph ve Mehmet V'in büst tasvirleriyle "Soli deo gloria" yazısı; arka yüzündeyse ortada dala konmuş bir kartal motifi üzerinde "Waffenbrüderschaft" (silah arkadaşlığı) yazısıyla devletlerin adları bulunuyordu.

İttifakı hamiyet, Sultan Abdülaziz'in yönetimine karşı, 1865 yılında sonuç vermeyen bir darbe girişiminde bulunmuş olan bir osmanlı siyasal grubunun adı.

İTTİFAKİ sıf. (ar. *ittifak* ve *-i*'den *ittifaki*). *Esk.* **1.** Birleşmeyle, sözleşmeyle ilgili. **—2.** Rasgele, tesadüfi.

İTTİFAKİYAT çoğl. a. (ar. *ittifaki* 'den çoğl. *ittifâkiyyat*). *Esk.* Tesadüfi şeyler, rastlantılar: *"Mahmut Efendi'nin ol vechile takrizi kerâmet değil ise garâib-i ıttifâkiyattandır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

—Esk. fels. Rastlantılar.

İTTİFAKİYE a. (ar. *ittifak* ve *-iyye*'den *ittifâkiyye*). Esk. fels. Ruh ile maddenin ilişkisinin Allah tarafından sağlandığını ileri süren düşünce.

İTTİFAKLA be. Oybirliğiyle.

İTTİHAB a. (ar. *ittihâb*). İsl. huk. Hibe kabul etme.

İTTİHAD → İTTİHAT.

İttihadı milli türk anonim sigorta şirketi (İMTAŞ), özellikle yangın, nakliyat, kaza ve makine-montaj dallarında etkinlik gösteren sigorta şirketi. 1918 yılında, Türkiye'deki sigortacılık faaliyetleri, Fransa'nın Osmanlı imparatorluğu ile dört yıldan beri savaş durumunda olmasından dolayı etkilenen Union de Paris fransız sigorta şirketi tarafından, 300 000 türk lirası sermaye ile kurulmuştur. Genel merkezi İstanbul'da olan İttihadı milli türk anonim sigorta şirketinin, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa kentlerinde birer şube müdürlüğü bulunmaktadır. 1992 yılında toplam prim istihsali 200 milyar türk lirası olmuştur. Şirketin çeşitli katılımları arasında İnan sigorta ve İstanbul reasürans gibi kuruluşlar bulunmaktadır. Şirkette 1993 başı itibariyle 160 kişi çalışmaktadır.

İttihadı Muhammediye fırkası ya da **Fırkai Muhammediye,** Saidi Kürdi, Derviş Vahdeti, Muhammet Efgani gibi kişilerin ön ayak olmasıyla kurulan (5 nisan 1909) dinci parti. Görünüşte İttihat ve Terakki'ye muhalefet amacıyla kurulmuş olmasına karşın, 41 maddelik parti tüzüğünün birinci maddesinde partinin başkanı Hz. Muhammet Mustafa olarak gösteriliyor, üçüncü maddede ise amacının "şeriatın kıyamete kadar devamı için mücadele etmek" olduğu belirtiliyordu. Partinin yayın organı *Volkan* gazetesindeyse halkı "cihat" için kışkırtan yazılar çıkıyordu. Kâmil Paşa hükümetinin düşürülmesinden sonra kurulan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin zayıflığı ve orduda yapılan tasfiyelerin yol açtığı tepkilerle *Volkan*'ın kışkırtıcı yayınları gerici güçlerin "şeriat isteriz!" parolasıyla ayaklanmasına yol açtı. (→ OTUZBİR MART* VAKASI.) Hareket ordusu'nun İstanbul'a girmesi (24 nisan 1909) üzerine ayaklanmanın elebaşıları tutuklanarak idam edildiler, böylece İttihadı Muhammediye'nin varlığı da sona erdi.

İttihadı osmani cemiyeti → İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ.

İTTİHAM a. (ar. *töhmet*'ten *ittihâm*). *Esk.* **1.** Töhmet altında olma, suçlanma. **—2.** *İttiham olunmak,* suçlanmak.

İTTİHAT a. (ar. *ehad*, bir'den *ittihad*). **1.** Birleşme, bir birlik, beraberlik oluşturma: *"Bütün bu muhtelif seslerin sazların ittihadiyle..."* (H. E. Adıvar). **—2.** Aynı düşüncede olma, fikir birliğinde bulunma. **—3.** *İttihat etmek,* birleşmek, aynı düşüncede olmak.

—Esk. *İttihad-ı ârâ,* oybirliği. || *İttihad-ı insaniyet,* insanlığın birleşmesi. || *İttihad-ı menafi,* çıkar ortaklığı.

—Tar. *İttihad-ı akvam,* ortak amaçlarla bir araya gelmiş uluslar topluluğu. || *İttihad-ı anasır,* osmanlı unsurlarını birleştirme düşüncesi. || *İttihad-ı islam,* islam birliği; Osmanlı devleti sınırları içinde uyanan islam uluslarının öz kültürlerini korumak koşuluyla siyasal anlamda anlaşmaları düşüncesi. (XIX. yy.'da ortaya çıkan ve Batı'da panislamcılık olarak tanımlanan bu düşünce, Yeni Osmanlılar hareketine bir tepkiydi. Amerika'daki uygulamalara benzeyen "Birleşik Osmanlı Ulusları" kurmak için istibdat döneminde siyasal destek gördü.)

İTTİHAT (EL-) → ŞAAB (EL-).

İttihat ve Terakki cemiyeti *(Osmanlı),* türk cemiyet ve siyasal partisi. Cemiyet ilk olarak "İttihadı osmani" adıyla İstanbul'da Askeri tıbbiye öğrencilerinden Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyinzade Ali tarafından 1889'da kuruldu. Aynı yıl Paris'teki Jön Türkler'in önderi Ahmet Rıza Bey'le ilişki kuruldu ve "Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti" adı benimsendi. Yurtiçinde örgütlenen cemiyetin padişah Abdülhamit II'yi tahttan indirme düşüncesinde olduğu Saray tarafından öğrenilince, öğrenci olan üyelerin çoğu tutuklandı, Trablusgarp ve Fizan'a sürüldü. Cemiyet dış ülkelerde örgütlenmek zorunda kaldı. Bir merkez gibi çalışan Paris'teki şubeden başka Kahire'de, Cenevre'de, Balkanlar ve Kafkasya'da şubeler açıldı. Paris'te yayımlanan *Meşveret* ve onun fransızca eki *Mechveret Supplément Français,* Cenevre'de *Mizan* ve *Osmanlı,* Kahire'de *Kanunuesasi* ve *Hak* gazeteleri belli başlı yayın organlarıydı. Abdülhamit'in gönderdiği serhafiye Ahmet Celalettin Paşa, cemiyet üyelerinin bir bölümünü ikna ederek örgütten ayırdı. Ahmet Rıza Bey çevresinde toplananlar azaldı. Birinci Osmanlı* liberalleri kongresi'nde (1902) Jön Türkler ikiye bölününce Ahmet Rıza Bey'in grubu "Terakki ve İttihat cemiyeti"ni kurdu. Ülke içinde örgütlenmeler de yeniden başladı. 1906'da Selanik'te gizli "Osmanlı hürriyet cemiyeti" oluşturuldu. Cemiyetin yönetiminde Selanik Askeri rüştiyesi müdürü yarbay Bursalı Tahir, binbaşı Nakiyettin (Yücekök), kurmay yüzbaşı Edip Servet (Tör), yüzbaşı Kâzım Nami (Duru), yüzbaşı Ömer Naci, yüzbaşı İsmail Canbolat, yüzbaşı Hakkı Baha, Selanik Posta idaresi başkâtibi Mehmet Talat (Paşa), Rahmi (Aslan). Mithat Şükrü (Bleda) yer alıyordu. Terakki ve İttihat cemiyeti temsilcisi Dr. Nazım Paris'ten gizlice Selanik'e gelerek bu cemiyetle anlaşmaya vardı ve iki cemiyet "Osmanlı Terakki ve İttihat cemiyeti" adı altında birleştiler. Osmanlı hürriyet cemiyeti yöneticileri, yeni derneğin Selanik merkezi yönetiminde görev aldılar.

Cemiyet örgütlenmesi ve eylemleri bakımından farklı özellikler taşıyordu. Abdülhamit istibdadına karşı gizli olarak kurulan cemiyetin yöneticilerinin çoğu masondu. Cemiyeti yöneten Merkezi umumi (Genel merkez) üyesi yedi kişinin kimlikleri, Meşrutiyet ilan edildikten sonra bile açıklanmadı. Üyeler masonların merasimlerine benzer yöntemlerle cemiyete alınırdı. Rehber üyelerce önerilen ve uygun görülen kişiler, "Tahlif heyeti" (yemin kurulu) önünde yemin ederlerdi. Heyet başkanı önce cemiyetin amaçlarını, cemiyet üyeliğinin yükümlülüklerini aday üyeye anlatır, sonra Merkezi umumi'nin hazırladığı yemini okurdu. Aday üye, inandığı dinin kutsal kitabına, hançer ve tabanca üzerine el basarak yemini tekrarlardı. Cemiyete giren üye, örgütün amaçları uğruna gerektiğinde canını fedaya hazır olduğunu bu yeminle kabul ediyordu. Ayrıca cemiyetin vereceği özel görevleri yerine getirmek için "fedai" şubeleri oluşturulmuştu. Fedailer görev sırasında öldükleri takdirde cemiyet ailelerine bakmayı üstleniyordu. Cemiyetin amaçlarına aykırı hareket eden üyeler için Merkez heyetleri, yargıç kurulları gibi yargılama yaparlar ve suçluyu cezalandırırlardı. Cinayetten hüküm giyenler ölüm cezasına çarptırılırdı. Merkezi umumi üyesi ve mason üstadı azamı olan Talat Bey'in (Paşa) de etkisiyle cemiyet, kutsal bir birlik havasında, sıkı bir disiplin içinde çalıştı. Bu disiplin, cemiyetin Abdülhamit istibdadını, hafiye örgütünü alt edebilmesini sağladı. Cemiyet üyesi subaylar hakkında bilgi edinen Selanik Merkez komutanı Nazım Bey cemiyet emriyle suikasta uğradı, yaralandı (29 mayıs 1908). Bu olay cemiyetin ilk eylemiydi.

İngiliz kralı Edward VII ile rus çarı Nikolay II'nin 9 haziran 1908'de Reval'de (bugünkü Tallin) buluşmaları ve Makedonya konusunda görüşmeleri, cemiyeti harekete geçirdi. Cemiyet üyesi subaylar Rumeli'ye olası bir yabancı müdahalesini önlemek için bir an önce meşrutiyet ilan edilmesi yönünde eylemlere başladılar. Yüzbaşı Resneli Niyazi Bey 400 adamıyla Resne'de dağa çıktı (3 temmuz). Onu cemiyet üyesi öteki subaylar, binbaşı Enver (Paşa), yüzbaşı Eyüp Sabri (Akgöl) ve başkaları izledi. Cemiyet Manastır'daki valiye bir muhtıra verdi (6 temmuz). Olayları bastırmak için İstanbul'dan gönderilen Şemsi Paşa, Manastır'da cemiyetin fedailerinden teğmen Bigalı Atıf (Kamçıl) tarafından öldürüldü (7 temmuz). Onun yerine atanan Müşir Tatar Osman Fevzi Paşa da yüzbaşı Eyüp Sabri ve Resneli Niyazi Bey tarafından kaçırıldı (23 temmuz). Cemiyetin Manastır merkezi, padişaha, Kanunuesasi'yi yürürlüğe koymasını ve 26 temmuza kadar Meclisi mebusan'ın açılmasına izin vermesini isteyen bir son uyarı telgrafı çekti. Rumeli'deki hareketi önleyemeyeceğini anlayan Abdülhamit II, Kanunuesasi'yi yürürlüğe koydu (23 temmuz 1908). Cemiyetin başarısı coşkuyla kutlandı. Cemiyet'le Meşrutiyet bütünleşti. "Hürriyet" ilan eden cemiyeti basın da destekledi. *İkdam, Sabah* gibi eski gazetelerin yanında islamcı görüşleri yayan *Sıratel müstakim* bile cemiyet yanlısı yayın yaptı. Daha sonraki yıllarda kimi gazeteler cemiyete cephe aldı. Selanik'te çıkan *İttihat ve Terakki, Hürriyet, Rumeli* ile İstanbul'da yayımlanan *Tanin* ve *Şûrayı ümmet,* cemiyete ait ya da bağlı gazetelerdi. *Tercümanı hakikat, Tasviri efkâr* gibi tarafsız gazeteler, *Kalem, Karagöz* gibi mizah dergileri de cemiyeti desteklediler.

Meşrutiyet'in ilanından sonra cemiyet, Prens Sabahattin'in önderlik ettiği Teşebbüsü şahsi ve ademi merkeziyet cemiyeti'yle birleşme girişiminde bulundu; Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti adını aldı (ağustos 1908). Ancak bu birleşme kısa ömürlü oldu. Sabahattin yanlıları, cemiyetin gizli çalışma, yönetimi baskı altına alma gibi yöntemlerini, orduyu siyasete karıştırmasını eleştirdiler. Sabahattin, eylül

1908'de Ahrar fırkası'nın kuruluşunu destekledi. Cemiyet toplumda uyandırdığı saygınlığa, etkinliğine karşın hükümet kurmaya yanaşmadı. Aralarında deneyimli devlet adamı yoktu. Rumeli dışında, ülke düzeyinde henüz örgütlenememişlerdi. Sait Paşa kabinesine bakan da verilmedi. Ağustos 1908'de kurulan Kâmil Paşa hükümetinde de yalnız Adliye nazırı (Manyasizade Refik) cemiyet üyesiydi. Ekimde cemiyetin siyasi programı açıklandı. Programda, siyasi alanda ciddi ve ivedi ıslahat yapılacağı, halkın özgürlüklerin tümünden yararlandırılacağı, ulusal birliğin kurulacağı ve korunacağı; iktisadi alanda tarım ve sanayide ilerleme için ortamın hazırlanacağı; mali alanda adil bir vergi siyaseti izleneceği gibi ilkeler yer alıyordu. Kasım 1908'de de ilk kongre gizli olarak toplandı. Kongrede cemiyetin siyasi partiye (fırka) dönüşmesi için karar verildi ama cemiyet ve fırka ilişkilerine tam bir açıklık getirilmedi. İttihat ve Terakki bir süre hem cemiyet hem fırka olarak anıldı. Uygulamada fırka denildiğinde cemiyetin meclis grubu anlaşılıyordu. Yoğun bir propaganda kampanyasından sonra aralık 1908'de yapılan seçimleri cemiyet büyük çoğunlukla kazandı. Ancak cemiyetin adayı olarak seçime katılan ve kazanan milletvekillerinin birçoğu ittihatçı sayılamayacak kişilerdi. Bu nedenle ittihatçılar Meclisi mebusan'a tam anlamıyla egemen olamadılar. Cemiyete karşı olan Kâmil Paşa'nın kabinesi, Meclisi mebusan'da güvensizlik oyuyla düşürülen ilk ve son hükümet oldu. Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi de cemiyetin izniyle kuruldu. Beri yanda ittihatçılara karşı muhalefet güçlendi. Muhalifler, İttihat ve Terakki'nin, devrilen istibdat yerine bir Merkezi umumi diktatörlüğü kurduğunu, imparatorluğun yedi kişi tarafından yönetildiğini, ordunun siyasete karıştırılmasının ülkenin geleceği açısından tehlikeli olduğunu, izlenen merkeziyetçi ve türkçü siyasetin imparatorluğun bütünlüğünü sarsacağını ileri sürdüler ve cemiyetin devlet iktidarına dayanarak, devlet adına hareket ettiğinden yakındılar. Gizli çalışan cemiyetle fırka ikiliği de eleştiriliyordu. Eski memurlardan şantaj yoluyla para alındığını belgelerle yazan *Serbesti* gazetesinden Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi de cemiyete karşı suçlamaların yöneltilmesine neden oldu. İttihatçıların siyasi amaçlarla muhalefete karşı baskı ve sindirme yöntemleri uygulaması karşısında muhalefet de sertleşti. 31 Mart* hareketi, ittihatçılara karşı muhalefetin başlattığı bir hareket oldu. "Şeriat isteriz" parolası ile dini propagandalarına alet eden ve tutucu güçlerin desteğini sağlayan muhalefet, ittihatçıları İstanbul'dan kovup, onların siyasal iktidar üzerindeki denetimlerini kaldırmak istedi. İlk aşamada başarılı da oldular. İttihatçıların bir bölümü İstanbul'dan kaçtı; bir bölümü saklandı. İttihatçı gazetelere karşı saldırılar oldu. İttihatçıları destekleyen Rumeli'deki askeri birliklerin oluşturduğu Hareket* ordusu İstanbul'a gelerek duruma egemen oldu. Bu müdahale ittihatçıların gücünü pekiştirdi. Olayın sorumlusu olarak Abdülhamit II'yi gösterdiler. Denetimlerine giren Meclisi mebusan'ın aldığı karar ve Şeyhülislam Mehmet Ziyaettin Efendi'nin fetvasıyla Abdülhamit'i tahttan indirdiler. Mehmet V (Reşat) padişah oldu (27 nisan 1909). Cemiyet, yeni kurulan Hüseyin Hilmi Paşa hükümetine cemiyet üyesi mebusları müsteşar olarak atamak istedi. Ancak bunun için bir anayasa değişikliği gerekiyordu. Muhalefetin ve parti içinde karşı çıkanların itirazları üzerine, cemiyet adına Talat Bey önergeyi geri almak zorunda kaldı. Bu kez doğrudan doğruya kabineye katılmak istediler. Önce Cavit Bey (maliye) sonra Talat Bey (içişleri) hükümete katıldı (haziran, temmuz 1909). Cemiyetin Selanik'te gizli olarak toplanan ikinci kongresinde (eylül-ekim 1909) ordunun siyasete karışması ele alındı. Cemiyet üyesi Mustafa Kemal Bey (Atatürk) ordunun siyasetten ayrılmasını savundu. Cemiyetin basındaki sözcüsü Hüseyin Cahit de *Tanin*'deki yazılarında aynı görüşü savunuyordu. Cemiyet yönetimi ise, genç subaylar aracılığıyla ordu ile olan ilişkisini sürdürmek istiyordu. Cemiyet, aynı yıl Meclis'teki çoğunluğuna dayanarak yaptığı anayasa değişiklikleriyle Saray ve Babıâli'nin yetkilerini sınırladı. Yasama ve yürütme üzerindeki yetkileri sınırlanan padişah meşruti parlamenter bir düzenin devlet başkanı durumuna geldi. Padişah artık yalnızca başbakanı atıyor, bakanlar başbakan (sadrazam) tarafından seçilip padişahın onayına sunuluyordu. Padişahın Meclis'i dağıtma yetkisi sınırlandırılmış, vatandaşları yurtdışına sürgüne gönderebilme yetkisi de kaldırılmıştı. Basına sansür konamayacağı da kabul edildi.

İttihatçılar, kendileri bir kabine kurmadıkları halde yıprandılar. Cemiyetten ayrılan birtakım mebuslar Ahali fırkası'nı kurdular (şubat 1910). Meclis'teki üyeleri birkaç kişiyi geçmeyen bu partiyi Meclis içinde ve ittihatçılar arasında destekleyen mebuslar da vardı. Makedonya'dan da cemiyet aleyhtarı gruplaşmalar olduğu haberleri geliyordu. 9 haziran 1910'da *Sedayı millet* gazetesi başyazarı Ahmet Samim'in öldürülmesi, 31 Mart vakası'ndan önce gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesine benziyordu. Cemiyet, olayı muhalefetin bir komplosu olarak değerlendirdi. Merkezi Paris'te olan, Şerif Paşa önderliğindeki, Osmanlı ıslahatı esasiye fırkası'nın darbe girişimi ortaya çıkarıldı. Cemiyet, Meşrutiyet'in ilanının ikinci yıldönümünde yayımladığı "Millete beyanname"de, ülkede birlik ve bütünlüğü sağlayamadığını itiraf ediyor, imparatorluğu maddi yönden geliştirmek ve eğitime ağırlık vermekle çeşitli unsurlar arasında birliği oluşturacağını ileri sürüyordu. Aslında cemiyet kendi içinde de birliği sağlamakta güçlük çekiyordu. Miralay Sadık ve Abdülaziz Mecdi önderliğindeki "Hizbi cedit", cemiyetin siyasal ve toplumsal gidişini eleştiriyordu. Cemiyet içinde beliren bu aşırı sağcı hizbe karşı, "Hizbi terakki" adıyla bir de sol grup oluştu. Bu hiziplerin istekleri, cemiyetin yıllık kongresinde görüşülmek üzere ertelendi.

Eylül 1911'de İtalyanlar'ın Trablusgarp'a saldırısı ittihatçılara karşı muhalefeti canlandırdı. Bu ortamda toplanan kongrede hizip sorunu çözüldü, ademi merkeziyet sorunu karşısında açıkça tavır alındı. Merkezi umumi'nin üyelerinin sayısı on ikiye yükseltildi. Muhalefete karşı sert bir bildiri yayımlandı. Cemiyetin kongresine fırkadan da temsilci gönderilerek fırka ile cemiyetin farklı olduğu vurgulandı. Kongreden sonra cemiyetten ayrılan Hizbi terakki yanlıları, öteki muhalefet parti ve gruplarıyla birlikte Hürriyet ve İtilaf fırkası'nı kurdular (kasım 1911). Halaskâr* zabitan grubu da ittihatçılara karşı oluşturulan bir cunta niteliğindeydi.

1912'de yapılan seçimler, cemiyetin çoğunluğu kazanmak için uyguladığı baskılar yüzünden "sopalı seçim" olarak anıldı. Muhalefetin eylemleri, gösterileri yasalarla engellenmişti. Eski sadrazamlardan Kâmil Paşa'nın, cemiyetin seçimlerde uyguladığı baskıyı padişaha şikâyet eden mektubu basında yayımlandıysa da ittihatçılar bu yöntemlerle sağladıkları çoğunluğu Meclis'te korudular. Halil Bey'i (Menteşe) Meclis başkanı seçtirdiler. Ancak cemiyetin bu iktidar dönemi uzun sürmedi. İttihatçıların desteğiyle sadrazam olan ve güvenoyu alan Sait Paşa, Halaskâr zabitan cuntasının baskısı karşısında istifa edince, cemiyet muhalefete düştü. 21 temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi kuruldu. Meclisi mebusan da dağıtılarak Meclis'te çoğunluğu elinde bulunduran cemiyete bir darbe daha indirildi. İstanbul'da toplanan kongrede Meclis'in dağıtılmasının Anayasa'ya aykırılığı dile getirildi. Yine de yapılacak genel seçimlere katılma kararı alındı. 18 ekimde Balkan savaşı başladı. 29 ekimde de ittihatçılara karşı olan Kâmil Paşa yeniden sadrazam atandı. Savaş siyasi çekişmeleri durdurmadığı gibi ordunun da moralini etkiledi. Yenilgiler Kâmil Paşa hükümetini barışa zorladı. İttihatçılar bu dönemde Kâmil Paşa'yla diyalog kurup hükümetle anlaşmaya çalıştılarsa da Kâmil Paşa onlarla işbirliğine yanaşmadı. Savaşı sona erdirmek için Londra'da toplanan konferansta Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılması sözkonusu olunca, İttihat ve Terakki, iktidara gelebilmek için bırakılan tek yolu denedi; Babıâli* baskını'yla hükümeti devirdi (23 ocak 1913). Mahmut Şevket Paşa sadrazam oldu. Paşa, partilerüstü bir siyaset izlemeye özen gösterdi. Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasını da kabul etmek zorunda kaldı. Ancak muhalefet de bu darbeyi kolay kolay kabullenmedi. Misilleme olarak Mahmut Şevket Paşa öldürüldü (11 haziran). Bu olay üzerine İttihat ve Terakki tam anlamıyla iktidara ağırlığını koydu. Artık iktidarı denetleyen bir cemiyet olmakla yetinmedi, iktidar partisi durumuna geldi. Sait Halim Paşa başkanlığında ittihatçılardan oluşan bir kabine kuruldu (12 haziran). Toplanan kongrede cemiyetin kesin olarak siyasal partiye dönüşmesine karar verildi. Fırka reisliğine Sait Halim Paşa getirildi. Bu arada, Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıkları fırsat bilen, ittihatçıların ileri gelenlerinden Enver Bey, komutasındaki birliklerle Edirne'yi geri aldı. Bu olay İttihat ve Terakki'ye saygınlığını yeniden kazandırdı. Enver Bey'in rütbesi paşalığa yükseltildi; Harbiye nazırı atandı. Talat ve Cemal paşalarla birlikte, partinin önderi oldu. Bir yandan Merkezi umumi'yle hükümet arasında Merkez lehine dengenin korunmasına dikkat edildi. Merkez üyelerinin belirli bir oranından fazlasının hükümette görev almasına izin verilmedi. Mithat Şükrü (Bleda), Bahattin Şakir gibi önemli kişiler hiçbir zaman kabineye girmediler. Dr. Nazım, Kara Kemal ise ancak çok acil durumlarda kabinede görev aldılar. Merkezi umumi, üstünlüğünü korudu. Parti 1913'ten sonra programını kısmen uygulama olanağı buldu. Milliyetçi ve Batı yanlısı bir siyaset izledi. Eğitimde çağdaşlaşma girişimleri, Darülfünun'un özerkliği savunuldu. Batı takvimi kabul edildi (1917). Yalnız din işleriyle uğraşacak, eğitime karışmayacak Darülhikmetülislamiye kuruldu. Cemiyet olarak siyasetle ilgisi olmayan kulüpler, spor dernekleri (Türk gücü), Türk* ocağı gibi milliyetçi kültür dernekleri desteklendi. Müdafaai milliye, Donanma, Himayei etfal (Çocuk esirgeme) ve Hilali ahmer (Kızılay) dernekleri gibi hayır ve yardım kurumları cemiyetin denetimine girdi. Gizli çalışan bir haber alma ve yayılma örgütü olarak "Teşkilatı* mahsusa" kuruldu (1913). Benimsenen milliyetçilik ilkesine uygun olarak, milli iktisat siyaseti izlendi. Yerli malı kullanma, kooperatifçilik, girişimcilik teşvik edildi. İtibarı milli bankası açıldı. Hukuk alanında, çoğu laikleşme temeline dayanan, yenilikler, düzenlemeler yapıldı. Yargı bir ölçüde laikleştirildi; mahkemeler Adliye nezareti'ne bağlandı.

1914'teki seçimlerle ittihatçılar Meclis'te rahat bir çoğunluk kazandılar. Ordu içinde yenileştirme hareketini hızlandırdılar. Almanya'dan askeri uzmanlar çağrıldı; yetenekli subaylar Almanya'ya eğitime yollandı. Almanya'yla askeri düzeyde başlayan yakınlaşma, cemiyet içindeki askeri kanadın etkisiyle, siyasi yakınlaşmaya da zemin hazırladı. Özellikle fırkanın en etkili önderlerinden biri olan Enver Paşa'nın alman dostluğu, hayranlığı fırkanın siyasetini etkiledi. Ingiltere ve Fransa ittifak önerilerini reddedince, öteden beri yakınlık duyulan Almanya'yla anlaşmaya gidildi. Savaşın başında Almanlar'la ittifak imzalandı (2 ağustos 1914). Akdeniz'de ingiliz gemilerinin kovaladığı iki alman savaş gemisinin, sözde satın alınması ve osmanlı bayrağı çekilen bu gemilerin (Yavuz ve Midilli) Enver Paşa'nın bilgisi dahilinde, Ka-

Fransa, Ulusal antropoloji ve tarih enstitüsü



Agustín de İturbide ressamı bilinmeyen bir portreden ayrıntı Ulusal tarih müzesi Chapultepec



iulus

Dagli Orti



İuno Ludovisi başı İ.Ö. V. yy.'daki bir yunan Hera'sının roma kopyası mermer Terme ulusal müzesi, Roma

radeniz'deki rus limanlarını topa tutmaları, Osmanlı devletinin savaşa katılmasına neden oldu (2 kasım 1914). Savaş başlar başlamaz kapitülasyonların kaldırıldığı ilan edildi. Bu, iktisadi bağımsızlık yönünde atılan çok önemli bir adım olmuştu. Savaş sırasında, ittihatçı program doğrultusunda türk kapitalisti, türk girişimcisi yetiştirme çalışmaları hızlandı. "İktisadi türkçülük" gelişti. Savaş sırasında Talat Paşa sadrazamlığa getirildi (4 şubat 1917).

Savaşın yenilgiyle sonuçlanması, İttihat ve Terakki'nin çöküşünü gündeme getirdi. Savaşın sorumluluğunu üstlenen cemiyet, savaştan sonra yeniden güç kazanan muhalefetin suçlamalarına hedef oldu. İttihatçı önderler yurtdışına kaçtılar. 14 kasım 1918'de İttihat ve Terakki son kongresini yaptı. Kongrede fırkanın feshedildiği ve yeni bir fırkanın, Teceddüt fırkası'nın kurulduğu açıklandı.

Partinin kapanmasından sonra da ittihatçı siyasetçilerin Türkiye'nin siyasi yaşamındaki etkinliği sürdü. Mütareke döneminde yabancı devletlerin işgallerine karşı yurt sathında Müdafaai hukuk dernekleri içinde örgütlenmeye öncülük edenler, ulusal kurtuluş hareketini başlatan kadronun çekirdeğini oluşturanlar eski ittihatçılar oldu. (→ Kayn.)

İTTİHATÇI sıf. ve a. (ar. *ittihad*'dan). *Esk.* **1.** Birleşme yanlısı kimse için kullanılır. **—2.** İttihat ve Terakki cemiyeti üyesi ya da yanlısı kimse için kullanılır.

İTTİHAZ a. (ar. *ahz*'dan *ittihaz*). *Esk.* **1.** Edinme, edinilme. **—2.** Kabul etme. **—3.** Sayma, tutma. **—4.** Kullanma. **—5.** Kurma, tasarlama. **—6.** *İttihaz etmek*, saymak; tutmak, kabul etmek: *"Yekdiğerine karşı kaideli olabilmek düşüncesiyle ittihaz ettikleri bir çok taalimin neticeleridir"* (Baha Tevfik).

İTTİKA a. (ar. *vikaye*, koruma, kayırma' dan *ittika*). *Esk.* **1.** Bir şeyden sakınma, onu yapmaktan çekinme. **—2.** Allah'tan korkma. **—3.** *İttika etmek*, sakınmak: *"Hata bulunmaktan be-gayet ittika eyleyesiz"* (A. R. Altınay).

İTTİKÂ a. (ar. *tekye*, dayanak'tan *ittika*). *Esk.* **1.** Dayanma, bir şeyi destek alma, yaslanma. **—2.** *İttikâ etmek*, yaslanmak: *"Tertibat-ı harbiyeye istinad ve ittikâ eder"* (İsmail Suphi).

İTTİKAN a. (ar. *yakin*, sağlam bilme'den *ittikān*). *Esk.* Bir şeyi çok iyi, kendi gözüyle görmüş gibi kesin ve sağlam bilme.

İTTİRMEK g. f. Hızla itmek.

İTTİSA a. (ar. *vüs'at*, genişlik'ten *ittisā'*). *Esk.* **1.** Genişleme, yayılma: *"Kendisinin de pek sakındığı islâv ittisa ve istilasından kurtulmak için ..."* (İsmail Suphi). **—2.** Bollaşma. **—3.** *İttisa etmek*, genişlemek: *"Boğaziçi'nden geçerek Sarayburnu'nu güzar edince birden bire ittisa eden deryayı nur o kadar saf idi ki ..."* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.).

İTTİSAF a. (ar. *vasf*, nitelik'ten *ittisāf*). *Esk.* Niteleme, bir sıfatla tanımlanma: *"Kendisinin bu evsaf ile ittisafına delâlet eder"* (Ali Fuat).

İTTİSAİ sıf. (ar. *ittisā'* ve *-i*'den *ittisā'i*). Esk. fiz. Cisimlerin genleşmesiyle ilgili.

İTTİSAİYET a. (ar. *ittisā'* ve *-ıyyet*'ten *ittisā'iyyet*). *Esk.* Bolluk, genişlik.

İTTİSAL, -li a. (ar. *vasl*, kavuşma'dan *ittisāl*). *Esk.* **1.** Ulaşma, erişme, yanına varma: *"Türâb-ı tergehine ittisâl şevki ile"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Temas, dokunma. **—3.** Yakınlık, yan yana olma: *"Ger dilersen bulmak ol hur-şîd ile bir ittisâl"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—4.** *İttisalinde*, yakınında; bitişik olarak, yan yana.

İTTİSALAT çoğl. a. (ar. *ittisāl*'in çoğl. *ittisālāt*). *Esk.* **1.** Bina ya da arazi sınırları. **—2.** Orduda istihkâmlar arasında bulunan bağlantı yolları.

İTTİSAM a. (ar. *ittisām*). *Esk.* **1.** Damgalama, damgalanma. **—2.** Dövme ile süslenme.

İTURAİA. Esk. coğ. Antilübnan'ın yukarı bölümünde bölge, Ürdün ırmağının yukarı çığırında; İsa zamanında (Luka III, I), Herodes I'in oğlu Herodes Philippus'un yönetimine girdi ve dörde ayrıldı. İ.S. 41'den sonra Khalkis'li Herodes'in eline geçen İturaia, daha sonra Herodes Agrippa II'nin payına düştü.

İTURBİ (José), amerikan yurttaşlığına geçmiş ispanyol piyanocu (Valencia 1895 -Los Angeles 1980). 1913'te Paris konservatuvarı'nın birincilik ödülünü kazandı. 1918-1923 arasında Cenevre'de öğretmenlik yaptı. Özellikle ispanyol bestecilerin yapıtlarını (örn. Albéniz'in *Granada*'sı) ve romantik repertuvarı başarıyla yorumlayan bir piyano virtüozu olarak ünlendi. Orkestra şefliği de yaptı. Birkaç bestesi de vardır.

İTURBİDE (Agustín DE), meksikalı general ve devlet adamı (Valladolid, bugün Morelia, Meksika, 1783-Padilla 1824). Kreol aristokrat bir ailenin çocuğuydu, genç yaşta askerlik mesleğine atıldı. Kralcı olarak, Hidalgo ve Morelos'un özgürlükçü eylemlerini vahşice bastırdı (1810-1815). Görevini kötüye kullanmak yüzünden 1816'da ordudan uzaklaştırıldı, 1820'de yeniden göreve çağrılarak asilerle savaşmaya gönderildi. Ne var ki, 1820 devrimi' nin işbaşına getirdiği yeni ispanyol yönetiminin liberalliği ve kilise düşmanlığı, meksikalı kralcıları bağımsızlık arayışına yöneltiyordu. İturbide, soyluların önderi Guerrero ile ispanyol metbuluğu altında ülkenin özerkliğini, devlet dini olarak katolikliği ve ırkların eşitliğini içeren İguala antlaşması'nı imzaladı (24 şubat 1821). Kral naibi Juan O'Donojú'ya kendini kabul ettirdi (Córdoba antlaşması, 24 ağustos), *Trigarante* (yukarda sözü edilen üç güvenceden) ordusunun başında 27 eylülde Mexico'ya döndü ve 28 eylülde Meksika'nın bağımsızlığını ilan etti. Halk tarafından çok tutulduğu için Naiplik konseyi başkanlığına getirildi, bir kurucu kongre topladı. Bu kongre baskı altında, Agustín I adıyla İturbide'nin imparator olarak atanmasını onayladı (19 mayıs 1822). Din adamlarına sağladığı ayrıcalıklar ve çok kötü mali yönetimi, cumhuriyetçi liberallerin egemen oldukları Kongre'nin muhalefetine yol açtı. İturbide, milletvekillerinin görevlerine son verdi. Santa Anna'nın cumhuriyetçi ayaklanması üzerine tahttan feragat etmek zorunda kaldı (19 mart 1823). Livorno'ya sürüldü, geri dönmeye kalkıştıysa da tutuklanarak kurşuna dizildi (19 temmuz 1824).

İTURİ, Doğu Zaire'de ırmak, Aruvimi'nin ana kollarından biri.

İTURRİNO (Francisco), ispanyol ressam (Santander 1864 - Cagnes-sur-Mer 1924). Belçika'da yetişti, 1895'te Paris'e yerleşerek Evenepoel, Matisse, Picasso, Derain ile yakınlık kurdu. 1914'te İspanya'ya döndü. Ancak bu tarihten çok önce Andalucía ve Salamanca kentlerinden aldığı dilenciler, çingeneler, boğalar, Andalucía bahçeleri ve dans sahneleri gibi temaları işledi. Renkleri çok güzel kullanan İturrino aynı zamanda büyük bir yedirme baskıressamıydı. Yapıtları, Bilbao müzesi ve Madrid Çağdaş sanat müzesi'nde sergilenmektedir.

İTURUP, Kuril adalarında rus adası; takımadanın en büyük adasıdır; 6 725 km². Merkezi batı kıyısında yer alan *Kurilsk*. Ormancılık.

İTÜZÜMÜ a. Bot. KÖPEKÜZÜMÜ'nün eşanlamlısı.

İTV, INDEPENDENT* TELEVİSİON'ın kısaltması.

İTYAN a. (ar. *ityān*). *Esk.* **1.** Getirme. **—2.** Bildirme, söyleme: *"... esmâ ve sıfatın serd ü ityânı lâzım gelmiştir"* (Ebüzziya Tevfik). **—3.** İspat, kanıtlama. **—4.** *İtyan etmek*, getirmek; bildirmek; kanıtlamak.

İTYS. Yun. mit. Trakya kralı Tereus ile Prokne'nin oğlu. Tereus'un hakaretine uğrayan kız kardeşi Philomela'nın öcünü almak için Prokne, İtys'i boğazladı ve etini bir şölende kocasına yedirdi.

İTZEHOE, Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaletinde kent, Stör ırmağı kıyısında, Hamburg'un K.-B.'sında; 34 000 nüf. Holstein'ın en eski kenti: 810'da kuruldu. 1864'e kadar Holstein devletlerinin merkezi oldu. Çimento. Tekstil. Pompalar. Basımcılık. Besin sanayisi. — Kentin 10 km kuzey-doğusunda, eski *Lockstedt* askeri karargâhı küçük bir sanayi merkezine dönüştürüldü.

IU (ing. *international unit*'in [uluslararası birim] kısaltması). Uluslararası kurullarca kabul edilmiş birim. (→ Sİ.)

İULUS a. Silindir biçimi gövdeli kırkayak cinsi. (Kurşuni renklidir. Ele alındığında sarmal olarak yusyuvarlak olur. Çokbacaklılar takımı; *Iulidae* familyasının örnek tipi.)

İUNO. Mit. Önce İtalikler'in sonra da Romalılar'ın tanrıçası, Saturnus ile Rhea'nın kızı, İupiter'in karısı ve Gökyüzü kraliçesi, kadın ve evlilik tanrıçası. Özellikleri kendisine takılan adlardan anlaşılır: *İuno Regina*, Capitolium üçlüsünde İupiter ve Minerva ile birlikte anılır; *İuno Lucina*, doğum tanrıçasıydı ve *matronalia* adı verilen aile şenlikleri onun onuruna düzenleniyordu; *İuno Moneta*, öğüt tanrıçasıydı; darphane, İ.Ö. III. yy.'da Roma'da, onun tapınağının yanına taşındı. *İuno Caelestis*, Kartaca tanrıçası Aştar'ın Roma'daki karşılığıydı; *İuno Covella* ayın hilalleşmesine yardımcı oluyordu; *İuno Caprotina*' nın temmuz ayında *Nonae Caprotinae*' de yapılan garip ayinlerle bağıntısı vardı; *İuno Sospita*, Roma'nın ve Lanuvium'un savaş tanrıçasıydı. İuno Yunanlılar'ın *Hera*'sı ile de özdeşleşti. Her kadının kendi İuno'su vardı ve bu, insanların *genius*'unun karşılığıydı.

—İkonogr. Roma tanrıçasının betimlemeleri, İupiter'in karısı olarak ortaya çıktığı dönemdeki Hera tipinden esinlenmiştir. Yunan asıllarının ya da imparatorluk döneminden kalma roma asıllarının kopyası olan birçok heykelde tanrıça, peçeli (dev Boncompagni büstü, Roma) ya da başında bir taçla (Ludovisi başı, Roma), elinde asa (*Hera Barberini*, Vatikan) ya da yıldırım, bir dişi aslanın sırtına binmiş ya da aslanların koşulduğu bir savaş arabasına oturmuş (paralar) olarak görünür; *İuno Caelestis*'in alnınıysa bir ay ve yıldızlar süsler (Afrika kazılarında bulunan heykeller). Ayrıca Lanuvium'da büyük bir saygı gösterilen ve Cicero tarafından, Antoninuslar döneminden kalma dev bir heykelde, kargısını sallarken göründüğü biçimiyle betimlenen koruyucu tanrıça *İuno Sospita* da bilinmektedir. Ancak en özgün romalı tip, doğumda ebelik yapan hanımefendi tipidir: makas tutan *İuno Martialis*; çocuk taşıyan *İuno Augusta* ya da *Lucina*; *İuno Moneta*, *İuno Pronuba* (paraların ters yüzleri; Vigna Aquari lahti, Roma, Ulusal müze).

Mitolojik klasik dönem resimleri arasında da, Sacchi (Viyana, Avusturya), Veronese (*Hazinelerini Venedik üzerine saçan İuno*, Brüksel), G. de. Ferrari (*İuno ve Argos*, Louvre), A. Coypel (*İupiter ve İuno*, Rennes), Rubens (*İuno'nun ihanetine uğrayan İksion*, Louvre; *Samanyolunu yaratan İuno*, Madrid) ve Tintoretto'nun (aynı konu, Londra) yapıtları sayılabilir.

İUPİTER ya da **JUPİTER.** Rom. mit. Roma tanrısı, Saturnus ile Rhea'nın oğlu. Tinia adlı etrüsk tanrısının benzeri, aynı zamanda da baba tanrı ve gök tanrısıydı. Baş ve egemen tanrı olunca Yunanlılar'ın Zeus'uyla bir tutuldu. Güçleri şu sıfatlarla belirlenmiştir: *İupiter Elicius*, yağ-



Lauros-Giraudon

keçi Amaltheia tarafından emzirilen **İupiter** (1639'a doğr.)
Poussin'in olduğu sanılan resim
National Gallery of Art Washington

mur yağdıran; *İupiter Fulgur,* şimşek ve gök gürültüsü tanrısı; *İupiter Stator,* düşmanları durduran; *İupiter Feretrius,* trophaeum tanrısı; *İupiter Capitolinus,* kendisine Minerva ve İuno ile birlikte Roma'daki büyük Capitolium tapınağı adanan tanrı. Georges Dumézil İupiter'in ilk başlarda başka bir üçlüde de yer aldığına dikkati çeker: İupiter, Mars, Quirinus.

İupiter kültüne *flamen dialis* (İupiter flamen'i) başkanlık ederdi. İupiter onuruna, gösterişli oyunlara *(ludi magni, ludi romani, ludi capitolini)* vesile olan *İupiter Optimus Maximus* ("çok ulu ve çok iyi") şenlikleri ve başka birçok şenlik düzenlenirdi. Göreve başlayan konsüller, zafer kazanan kumandanlar, yeni imparator olanlar tarafından İupiter'e sunulan kurbanlar ulusal bir anlam taşırdı. Garnizon ülkeleri, İupiter Optimus Maximus'a (yazıtlarda I.O.M.) bağlılık gösterirlerdi. Zeus'la özdeşleştirilmişti; ayrıca, bağdaştırmacılık yoluyla, Doğu dinlerinin çeşitli üstün tanrılarıyla bir tutulmuştur: Sabazios, Amon, Dolichenus vb.

—İkonogr. Etrüsk İupiter'inin birçok örnekleri, özellikle Louvre'daki pişmiş topraktan küçük heykel grubu (*İupiter Tinia* ve *İuno cupra*) ünlüdür. Bazı paraların üzerinde genç ve sakalsız olarak (volks tipi) ya da dört atlı savaş arabasını sürerken, daha sonra imparatorluk dönemindeyse imparatoru harmanisinin altına alan İupiter Conservator (koruyucu İupiter) olarak betimlenmiştir. Ama sakallı ve tahtına kurulmuş olarak gösterileninden (Vatikan, Louvre, Napoli müzeleri), ayakta yıldırımı fırlatanına (Capitolini, Vatikan, Dresden, Floransa, Louvre müzeleri), Bingazi'deki kolostan, Évreux'deki bronz heykeline varıncaya kadar Romalılar'ın tanrılar tanrısı İupiter'i, genellikle Yunanlılar'ın Zeus'unun taklidinden başka bir şey değildir. Bu arada İupiter temasının işlendiği büstleri (Napoli, Londra, Louvre, Vatikan), alçakkabartmaları, işlemeli akikleri ve mühürtaşlarını da anmak gerekir.

Modern ressamlar İupiter efsanesinin birçok bölümünü sık sık işlemişlerdir: G. Romano (Londra) doğumunu; Poussin (Berlin, Londra [Dulwich koleji] ve Washington) ile Jordaens (Louvre) *Keçi Amaltheia tarafından emzirilen İupiter*'i; Raffaello (Vatikan), P. Bordone (Roma, Borghese galerisi), Spranger (Louvre), belki de Watteau *(ay. y.) İupiter ile Antiope*'yi; G. Romano *Devleri yıldırıma çarptıran İupiter*'i (Mantova); Veronese *Kötülükleri yıldırıma çarptıran İupiter*'i (Louvre); A. Carracci *İupiter ile İuno*'yu (Roma, Farnese galerisi); Natoire yaşamının çeşitli evrelerini (Troyes müzesi); İngres *İupiter ile Thetis*'i (Aix-en Provence); G. Moreau *İupiter ile Semele*'yi (G. Moreau müzesi, Paris). Ayrıca il Tintoretto'nun Dukalar sarayı'nın tavanına işlediği *Venedik'e dünyanın egemenliğini sunan İupiter*'i DANAE, EUROPE, GANYMEDES, İO, LEDA) de saymak gerekir.

İUSTİNİANOS I, lat. **Flavius Petrus Sabbatius Justinianus** (Tauresium ?, bugünkü Üsküp yakınında, 482 - İstanbul 565), Bizans imparatoru (527-565). Amcası İustinos gibi illyrialı olan İustinianos, 518'de onunla birlikte çalışmaya başladı. Daha sonra tahta ortak oldu (nisan 527) ve amcasının yerine geçti (ağustos). Saltanatı boyunca karısı imparatoriçe Theodora tarafından büyük ölçüde desteklendi. İustinianos, eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak, Akdeniz'i bir bizans gölü haline getirmek ve ariusçuluğun kökünü kazımak amacındaydı; bu nedenle yaptığı savaşlar, birer fetih olduğu kadar, haçlı seferi niteliği de taşıyordu.

Batı'da dilediği gibi hareket edebilmek için, Belisarios'u Persler'e karşı harekete geçirdi, ancak bir başarı elde edemeyince, Hüsrev'le "ebedi barış" yapmak zorunda kaldı (532). Aynı yıl, Bizans'ta Nika ayaklanması çıktı. İustinianos önce boyun eğmeyi düşündü, ancak daha sonra Theodora'nın atak ve gözüpek davranması yolundaki öğütlerini dinleyerek, ayaklanmayı bastırdı. Bu nedenle devlet örgütlenmesinde yaptığı yeniliklerde, imparatorluğu merkeziyetçi ve mutlak bir yönetime kavuşturmayı amaçladı: Hadrianus zamanından beri yürürlüğe girmiş yasaların Tribonianos ve Theophilos tarafından gözden geçirilip sınıflandırılarak *İustinianos yasası*'nın oluşturulması (528-29 ve 534); *Novellae constitutiones,* yani 533'ten sonraki yasaların kaleme alınması; bir roma hukuku külliyatı olan *Digesta** ya da *Pandectae*'nin yazımı; daha sonra hukuk öğreniminin temel yapıtı *Corpus juris civilis*'i oluşturan *İnstitutiones* adlı hukuk ders kitabının yayımlanması (533). Kararnameler çıkartılarak memurlukların parayla satın alınması usulü kaldırıldı; bağlılık andı içmeleri zorunlu hale getirilen memurlara sivil ve askeri yetkiler verildi, ancak, piskoposların denetimi altında çalışmaları karara bağlandı. Büyük toprak sahiplerinin gücü denetim altına alındı.

Din alanında, İustinianos rahipliği teşvik etti, monofizimi kaldırdı (528) ve paganlığın yuvası olan Atina Üniversitesi'ni kapattı (529). Ancak, Theodora imparatorluğun en zengin illerinde yaşayan monofizitleri destekliyordu, İustinianos onun etkisiyle, nesturi eğilimli Tres Capituli'yi yasakladı (543 ve 553), ama Roma, bu hükmü onaylamayı reddetti.

Batı'nın ariusçu istilacı kavimlerden geri alınması, Belisarios'un Afrika'daki Vandallar'a karşı giriştiği seferlerle başladı. Belisarios Vandallar'ı yendi (533), topraklarını yeniden Roma İmparatorluğu'na kattı (534). Daha sonra İtalya Ostrogotları'na saldırarak başkentleri Ravenna'yı işgal etti (540) ve kralları Vitige'yi esir aldı. Belisarios, papa Silverius'un Roma'yı terk edip Lykia'ya sürgüne gitmesini sağladı (537); onun yerine Vigilius'u geçirdi. Vigilius İstanbul'a getirildi; ancak o da Tres Capituli'yi yasaklamaya yanaşmadı. Bu başarılar uzun sürmedi, Ostrogot Totila yeniden savaşmaya başladı (542) ve Roma'yı geri aldı (546). İustinianos Belisarios'u geri çağırarak (548) onun yerine Narses'i görevlendirdi (550); Narses iyice yıpranan Gotlar'ı yendi. Bu sırada, Liberius önderliğindeki Bizanslılar, İspanya'nın güney-doğu'sunu Vizigotlar'dan geri aldılar (550'ye doğr. - 554). Ancak Provence, katolik Franklar'a bırakıldı. Böylece, İtalya, Dalmaçya, Afrika ve İspanya eyaletleri kurulmuş oldu. Afrika'da, Troglita'nın yönetiminde Mağribliler'e karşı yeniden savaşa başlandı (546-548), yalnızca Batı Fas ele geçirilemedi. Bizans'ın Batı'da giriştiği savaşlar Hüsrev'i barışı bozmaya yöneltti (540); Persler Belisarios'u bozguna uğratarak Suriye'yi istila ettiler. İustinianos onlara haraç ödemeyi kabul etti (562). Tuna sınırı, Hunlar ve Slavlar tarafından sürekli olarak saldırıya uğradığından, İustinianos İllyricum ve Yunanistan'daki 400'den fazla kenti güçlendirmek ve istilacıların uzaklaşmasını sağlamak için para ödemek zorunda kaldı; bu da, imparatorluğu batıran yeni vergilerin toplanmasına yol açtı. İustinianos, papa Vigilius'a boyun eğdirerek isteklerini kabul ettirdi (2. İstanbul konsili, 553); sonra da Kilise'yi imparatorluğun egemenliği altına sokan *Pragmaticus sanctus iustiniani* kaleme alındı (554).

İustinianos zamanında Bizans, Avrupa ile Asya arasındaki ticarette zengin ve canlı bir merkez haline geldi.

Aynı zamanda da, tarihçi Prokopios ve şair Romanos Melodos'la ün kazanan dikkat çekici bir kültür merkezi oldu. İustinianos 532 ayaklanması sırasında yıkılan Konstantinos bazilikası'nın yerine Ayasofya'yı yaptırdı, kilise 537 aralığında açıldı; kubbesi çökünce (558), 10 m daha yüksek olarak yeniden inşa edildi. Diğer kentler de ihmal edilmedi: Ravenna'da hayranlık uyandırıcı mozaikleriyle bizans sanatının birer örneği olan San Vitale ve Sant'Apollinare kiliseleri yaptırıldı.

İUSTİNİANOS II Rhinotmetos ("Kesik Burun") [669 - Sinop 711], Bizans imparatoru (685-695 ve 705-711). Konstantinos IV'ün oğlu ve halefi. Bulgarlar'a (689) ve Ermeniler'e karşı (689-693) giriştiği savaşlarda yenilgiye uğradı. Quinisextus konsili'ni topladı (692), İstanbul patriği ile papanın eşitliğini, evli rahiplerin karılarıyla birlikte yaşayabileceklerini ilan etti. Papa Sergios I bu kararları reddetti.

Vergiler altında ezilen halk, patrik Leontios'un çağrısı üzerine ayaklandı (695). Leontios, önce İustinianos'un burnunu kestirdi, sonra da onu Khersonesos'a sürdü. Tiberios filosundaki ayaklanmadan (698) yararlanan İustinianos kaçtı ve Rumeli'nin bir kısmını verdiği Bulgar hanı Tervel'le anlaşarak Bizans'a döndü (705). Bizans'a gelen papa Constantinus'a konsilin kararlarını değiştirme yetkisini vermekle birlikte, o kadar kanlı bir cezalandırma hareketine girişti ki, halk yeniden ayaklandı. Philippikos Bardanes, Khersonesos'daki birlikleriyle isyan etti ve Bizans'a gelerek kendini imparator ilan etti (711). Sinop'a kaçan İustinianos orada öldürüldü.

İUSTİNOS *(aziz),* filozof ve din kurbanı, hıristiyanlığı savunanların en ünlüsü (Fla-

Scala



İupiter Tinia
çokrenkli taş
etrüsk sanatı, İ.Ö. IV. yy.
Villa Giulia, Roma

Giraudon

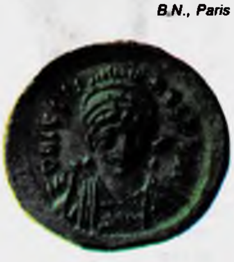


İustinianos I
Ravenna'da, San Vitale kilisesi'nin apsidasındaki bir mozaikten ayrıntı
bizans sanatı, 548'e doğr.

via Neapolis, Samiriye, 100'e doğr. - Roma 165'e doğr.). Yapıtlarında hıristiyan inancı ile filozofların bilgeliğini bağdaştırmaya çalıştı.

İUSTİNOS I (Bederiana, İllyria, 450'ye doğr. - İstanbul 527), Doğu imparatoru (518-527). İllyrialı bir subaydı, imparator ilan edildi. Yeğeni İustinianos, onun danışmanlığını ve yardımcılığını yaptı, İustinos'un bütün rakiplerini saf dışı ederek halk tarafından daha da çok tutulmasını sağladı ve 527'de tahta ortak oldu. Khalkedon konsili'nde ortodoksluğun taraftarı olan İustinos, monofizitlere karşı şiddetli bir kıyım başlattı. Papa Hormisdas ile yapılan uzun görüşmelerden sonra Akakios'un dinsel ayrılığına son verdi. Papalık'la yapılan bu anlaşma kısmen ariusçu İtalya Ostrogotları'na yönelikti.

B.N., Paris



İustinos I
İstanbul'da basılan
bir solidus'un ön yüzü
altın, VI. yy.
Bibliothèque nationale, Paris

İUSTİNOS II (öl. 578), Doğu Roma imparatoru (565-578). İustinianos'un yeğeni ve ardılı, Theodora'nın yeğeni Sophia'nın kocası. Devlet harcamalarını kısmaya çalıştı. Bununla birlikte, Lombardlar İtalya'yı istila edince (568), Avarlar'dan barış satın almak zorunda kaldı (574) ve Slavlar'ın İllyria'ya yerleşmelerini engelleyemedi; Asya'da, yirmi yıl sürecek olan pers savaşlarının yeniden başlamasına neden oldu (572). Sirimisli İoannes'in öğütleri üzerine, 572'de yeniden monofizitlerle mücadeleye başladı. 573'te delirınce, iktidara *comes excubitorum* Tiberios'u ortak etti.

İUSTİNUS JUNİANUS, romalı tarihçi. Antoninuslar zamanında yaşadı. *Historiae Philippicae* adlı yapıtı, bugün kaybolmuş olan Trogus Pompeius'un yapıtı *Evrensel tarih*'in bir özetidir.

İUVENALİA ya da **JUVENALİA,** Neron'un sakalının çıkması dolayısıyla İuventa onuruna düzenlediği oyunları belirten latince sözcük.

İUVENTA ya da **JUVENTA.** Rom. mit. Gençlik tanrıçası. İuventus'tan sonra ortaya çıktığı sanılmaktadır.

İUVENTUS ya da **JUVENTUS.** Rom. mit. Gençlik tanrısı. Erkeklik ihramının verildiği törene başkanlık ederdi.

İVACUKU, Japonya'nın Gumma ilinde (Honşu) sit; 1949'da burada bir seramik dönemi öncesi kültürü ortaya çıkarıldı ve daha sonra bu kültürün bütün Japonya'ya yayıldığı saptandı.

B.N., Paris



İustinos II
İskenderiye'de basılan
bir solidus'un ön yüzü
altın, VI. yy.'ın ikinci yarısı
Bibliothèque nationale, Paris

İVAD a. (ar. ʿivad). *Esk.* Dönme, dönüş.

İVAKİ, Japonya'da kent, Honşu adasında, 355 817 nüf. (1990). 1966'da on beş kadar yerin birleşmesiyle oluştu (özellikle eski maden kömürü bölgesi Coban'ı içerir). Kimya sanayileri.

İVAKUNİ, Japonya'da kent, Honşu adasında (Yamaguçi ili), Nişiki kıyısında; 109 534 nüf. (1990). Eski derebeylik kenti. Havalimanı. Kimya sanayileri.

İVAKURA TOMOMİ, japon siyaset adamı (Kyoto 1825 - Tokyo 1883). İmparator Murakami'nin soyundan gelen İvakura, şogun rejiminin yıkılmasında rol oynadı. 1871'den 1873'e kadar, Amerika ve Avrupa'da, yeni Japonya'yı tanıtmak amacıyla kapsamlı bir bilgi ve propaganda turnesine çıktı. Ülkesine döndüğünde, barış yanlısı olduğu için Kore sorununda çoğunluğu karşısında buldu.

İVAMİZAVA, Japonya'da kent, Hokkaido'nun orta kesiminde, Sapporo'nun K.-D.'sunda; 78 300 nüf. Ticaret ve yönetim merkezi.

BULGARİSTAN

İVAN I ASEN I, Bulgaristan kralı (1187-1196). Kardeşi Petır'ın yardımı ve Valaklar'ın desteğiyle Bulgarlar'ı imparator İsaakios II Angelos'a karşı ayaklandırdı, başkent olarak Tırnovo'yu seçti ve Tuna ile Balkan arasında bulgar-valak krallığının bağımsızlığını kabul ettirdi (1188). Daha sonra Trakya'yı istila etti, ama İvanko adlı bir boyar tarafından öldürüldü. İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kurucusudur.

İVAN II KALOYAN ASEN (Selanik 1207), Bulgaristan kralı (1197-1207). İvan I'in kardeşi. Gasıp İvanko'yu tahttan indirdi, Aleksios Angelos'a savaş açarak Trakya'nın fethine girişti, siyasal girişimleriyle Roma'ya yaklaştı: İnnocentius III Tırnovo'da bir Bulgaristan patrikliği kurdu, elçisi, "Bulgarlar'ın ve Valaklar'ın kralı" İvan'a Papalık'ın egemenliğini tanımasına karşılık taç giydirdi. İvan, Trakya ve Makedonya üzerinde hak iddia eden latin imparatoru Flandrelı Baudouin I'e savaş açtı ve onu Hadrianopolis önünde yenilgiye uğratarak (14 nisan 1205) Tırnovo'da hapse attı, sonra da büyük bir olasılıkla öldürttü. Daha sonra Trakya'yı ele geçirdi ve Yunanlılar tarafından kurtarıcı olarak karşılandı. Fakat acımasızlığı halkın imparator Henri de Hainaut'dan yana çıkmasına neden oldu. Selanik önünde öldürüldü.

İVAN III ASEN II (öl. 1241), Bulgaristan kralı (1218-1241), İvan I'in oğlu. Kuzeni gasıp Boril'i (1207-1218) bogomillerin yardımıyla kovduktan sonra bulgar egemenliğini yeniden kurdu ve gücünü bir dizi evlilikle artırdı: Macaristan kralının bir kızıyla evlendi ve kızlarını sırp kralıyla ve bir bizans prensiyle evlendirdi. Epeiros despotu Theodoros Angelos'a karşı kazandığı Klokotnitsa zaferi (mart 1230) ve Sırplar ile ittifakı, latin imparatorunu kaygılandırdı. Roma ile dinsel birliği bozarak (1235) Nikaia imparatorlarıyla yakın ilişkiler kurdu ve eşinden ayrılarak Theodoros Angelos'un kızı Eirene ile evlendi. Yerine Vladislav'ın (1234) geçtiği sırp Radoslav'a metbuluğunu kabul ettirdi.

İVAN IV ASEN III (öl. İstanbul 1280), Bulgaristan kralı, Mihail II Asen'in yeğeni, İvan III Asen II'nin küçük oğlu. İvaylo'yu tahttan indirerek iktidarı kayınbiraderi Georgi I Terter'e bıraktı ve yeniden İvaylo tarafından tehdit edilince kayınpederi imparator Mikhael VIII Palaiologos'u çağırdı. Bizanslılar'ın yenilgisinden sonra İstanbul'a sığındı.

İVAN V STEFAN ŞİŞMAN II, Bulgaristan kralı (1330-31), Mihail III Şişman I'in oğlu. Annesi Sırbistanlı Anna'nın vasiliği altında hükümdarlık etti ve kuzeni İvan VI Aleksandr tarafından tahttan indirildi.

İVAN VI ALEKSANDR, Bulgaristan kralı (1331-1371), prens Stracimir'in oğlu ve Şişman Mihail III'ün yeğeni. Kız kardeşi Elena'yı sırp kralı Stefan IX Uroš IV Dušan ile evlendirdi ve imparator Andronikos III tarafından eskiden fethedilen kentleri geri aldı (1332). Sanat ve edebiyatı korudu, ama Romanya prensi Besarab'ın kızı olan karısı Theodora'yı boşayarak bir Yahudi ile evlendi. Bu iki evlilikten olan oğullarını, krallığını iki prensliğe bölerek memnun etmek zorunda kaldı: Sofya prensliği ve ölümünden sonra Türkler'in aldığı Vidin prensliği.

RUSYA

İVAN I KALİTA ("Kese" anlamına gelir) [öl. 1340], Moskova prensi (1325-1340) ve Vladimir veliki knezi (1328-1340). Daniel Nevskiy'in oğluydu. Moğollar'dan, Vladimir veliki knezi (1328) unvanını ve Altınordu'ya ödenecek haracı toplama ayrıcalığını almak için Tver ayaklanmasını hanın elçisine karşı koz olarak kullandı (1327). Pek çok mal mülk edindi ve komşu prensliklerden topraklar ve kentler satın aldı. Hükümdarlığı döneminde Rusya metropoliti Moskova'ya yerleşti. Öldüğünde, Moskava prensliği bir hayli büyümüştü.

İVAN II (1326-1359), Moskova ve Vladimir veliki knezi (1353-1359), İvan I Kalita'nın ikinci oğlu. Kardeşi Mağrur Simeon'un yerini aldı. Boyarların ve metropolit Aleksey'in yardımlarıyla, Moskova'nın Suzdal ve Tver üzerindeki üstünlük hakkını korumayı başardı.

İVAN III Büyük (Velikiy) [1440 - Moskova 1505], Vladimir ve Moskova büyük prensi (1462-1505). Kendisini devlet işlerinin yönetimine ortak eden Kör Vasiliy II'nin oğlu. Kardeşlerine verilmiş olan yurtluklara elkoydu ve o güne dek bağımsızlığını biraz olsun koruyabilen Yaroslavl (1463), Rostov (1474) ve Tver (1485) prensliklerini ele geçirdi. Kazimierz IV Jagellon ile ittifak kuran Novgorod'u işgal etti (1471) ve son demokratik ve özerk kurumları ortadan kaldırdı (1478). 1472'de, son Bizans imparatorunun yeğeni, Zoe (Sophia Palaiologos) ile evlendi ve bu olay Bizans'ın mirasçısı "Üçüncü Roma, Moskova" görüşünü pekiştirdi. Kırım hanıyla ittifak yaparak Altınordu'nun metbuluğunu kesin olarak ortadan kaldırdıktan sonra (Ugra savaşı [1480], Altınordu devletinin yıkılması [1502]), İvan III, "tüm Rusya'nın hükümdarı" *(Gosudar vsey Rusi)* unvanını taşıyabilecek duruma geldi. Güney Rusya prensleri onun hizmetine girmek için Litvanya büyük dükünü terk ettiler. 1487-1494 ve 1500-1503 savaşlarından sonra, Alexander I Jagellon aracılığıyla, ona katılmış olan 19 kent ve 70 araziyi kendine bağlattı. Daha sonra Moskova prensliğinin gücünü Batı Avrupa saraylarına kanıtlamaya girişti. Otokrat *(Samoderjet)* unvanını aldı ve saray teşrifatını karmaşık kurallara bağladı. Boyarlara yaşam boyu aynı prense hizmet etme zorunluluğunu kabul ettirdi. *Dvoryanin* adında yeni bir hizmet sınıfı örgütledi ve bunlara mülkler *(pomestiye)* bağışladı. Kaleme aldırdığı 1497 tarihli *Sudebnik* yasası'yla, borcu olmayan köylülerin yalnızca *Yuriyev den* yortusunda topraklarını terk edebileceklerini ilan etti. İvan III, otokratik ve merkeziyetçi Moskova devletinin gerçek kurucusu olarak kabul edilir.

İVAN IV Korkunç (Groznıy) [Kolomenskoye 1530 - Moskova 1584], büyük prens (1533), sonra Rusya çarı (1547-1584). Vasiliy III'ün oğlu. Babası öldüğünde üç yaşındaydı, annesi Yelena Glinskaya 1538'e dek naipliği üstlendi, daha sonra boyarlar (özellikle de Şuyskiyler ile Belskiyler), rakip klanlar arasında her türlü şiddete başvurarak, devlete elkoymaya çalıştılar. Yetim prens özenli bir eğitim görmedi ve acımasız aşağılamalara konu oldu. 1547'de İvan "Bütün Rusya'nın çarı ve büyük prensi olarak" taç giydi.

Değişken, sert mizacına ve boyarlara karşı büyük bir güvensizlik duymasına karşın çar, kişisel Konsey'i (*İzbrannaya Rada,* metropolit Macarius, pop Silvester, Adaşev ve prens Kurbskiy'den oluşuyordu) ile birlikte kendinden önceki yöneticilerin merkezileştirme çalışmalarını sürdürdü. Böylelikle yeni bir yasa (1550 tarihli *Sudebnik*) ile 1551 konsili'nin çalışmalarını yasallaştıran *Stoglav* hazırlandı. Çar 1552'de müslümanlara karşı bir haçlı seferine çıktı ve Kazan hanlığı'nı ele geçirdi. Astrahan hanlığı'nın ülke topraklarına katılması (1556) doğuya açılmayı kolaylaştırdı. Öte yandan İvan IV rus pazarını ingiliz tacirlerine açtı ve matbaayı Moskova'ya soktu (1563). Baltık kıyılarını ele geçirmeyi bile denedi ve Livonya savaşı'na girdi (1558-1583).

Kişisel Konsey'in dağılmasından ve eşi Anastasya Romanovna'nın ölümünden (1560) sonra çar, boyarların ikide bir ihanete kalkışmaları karşısında duyduğu öfkeyle kendini paranoyak eğilimlerine kaptırmaya başladı. 1564 yılının sonunda Moskova'nın dış mahallelerinden birine çekilen İvan IV, soyluların ihaneti ve alçaklığı yüzünden iktidarı bırakmak niyetinde olduğunu açıkladı. Sonra "ortodoks halk"ın oyuna başvurup olağanüstü yetkiler alarak *opriçnina** denilen özel bir bölge kurdu (1565-1572) ve kendine bağlı olanları buraya yerleştirdi. Bunlar çarın muhafız birliğini oluşturuyor, acımasız yıkım ve kıyımlara girişiyorlardı. Eski mülk sahipleri

ve köylüleri yok edildi ya da ortak topraklara *(zemşçina)* sürüldü. Terör rejimine (Novgorod ve Pskov 1570'te tahrip edildi) Kırım Tatarları'nın (Devlet Giray I 1571'de Moskova'yı ateşe verdi) ve Livonya savaşı'nın (1566'da yeniden başlatılan savaş, 1575'ten sonra, tüm Baltık kıyıları ile Litvanya'nın, Polonyalı-Litvanyalılar ve İsveçliler tarafından yeniden ele geçirilmesiyle sonuçlandı) neden olduğu yıkımlar eklendi. Köylüler, 1581'de ilan edilen "yasaklı yıllar" yüzünden, yıkıma uğramış bölgelerden kaçamadılar. İvan IV 1582'de büyük oğlunu (İvan) bile öldürdü, iktidar kendi ölümünden sonra ikinci oğlu Fyodor'a geçti.

İVAN V (Moskova 1666 - *ay. y.* 1696), Rusya çarı. Aleksey Mihayloviç ve Marya Miloslavskaya'nın oğlu. Çelimsiz ve kıt zekâlıydı. 1682'de ayaklanan streltsiyler üvey kardeşi Petro I ile ortak olarak onu çarlığa getirdiler. Bu ayaklanmanın elebaşısı olan kız kardeşi Sofiya, iktidarını Petro I'e kaptırıncaya kadar (1689) naibeliği elinde tuttu.

İVAN VI (Petersburg 1740 - Schlüsselburg 1764), Rusya imparatoru (1740-41). Anna Leopoldovna ve Braunschweig-Wolfenbüttelli Anton'un oğlu, Anna İvanovna tarafından ardıl gösterildi, Yelizaveta tarafından görevden alıntı. Tüm Braunschweig ailesiyle birlikte sürüldü, V. İ. Miroviç tarafından düzenlenen bir komplo girişimi sırasında öldürüldü.

İVAN ya da **YOAN EKSARH**, Birinci Bulgar krallığı'nın yazarı, çar Büyük Simeon'un (IX. - X. yy.) çağdaşı. En önemli iki yapıtı, Ioannes Damaskenos'un *Ekdosis Akribes tes Orthodoksu Pisteos* (Ortodoks inanç üzerine inceleme) adlı yapıtının bir bölümünden yaptığı serbest çeviriyle başyapıtı *Heksameron*'dur. Bu yapıt eski bulgar sözvarlığı ve Preslav uygarlığı üstüne çok değerli bilgiler içeren bir tür dinsel, felsefi ve bilimsel ansiklopedidir.

İVAN BEG → CRNOJEVİĆ.

İvan Denisoviç'in bir günü *(Den İvana Denisoviça)*, Soljenitsin'in 1962'de *Noviy Mir* dergisinde yayımlanan hikâyesi. Sovyet çalışma kamplarını ve Stalin dönemi sonrasında, kısa süren "sanatta özgürlük kampanyası"nın başlatılmasını konu alan ilk yapıttır.

İvan Grozniy *(Korkunç İvan)*, 2 perdelik bale. Konusunu ve koregrafisini Yuriy Grigoroviç, müziğini Prokofyev, düzenlemesini Mihail Şulakiy, dekor ve kostümlerini Simon Virsaladze hazırladı. İlk kez 1975'te Bolşoy balesi tarafından Moskova'da sahnelendi. Çar İvan'ı Yuriy Vladimirov, çariçe Anastasya'yı Natalya Besmertnova, prens Kurbskiy'i Boris Akimov canlandırdı; Vladimir Vasilyev, İvan rolünü dönüşümlü olarak yorumladı.

İvan Susanin → ÇAR İÇİN HAYAT.

İvanhoe, W. Scott'un tarihsel romanı (1819). Kral Aslan Yürekli Richard'ın yokluğunu fırsat bilen kardeşi Yurtsuz John, tacı elde etmek için istilacı Normanlar ile işbirliği yapar. Saksonyalı Cedric oğlu İvanhoe'ya gevşekliğinden dolayı sitemde bulunur.

İvankovskoye, Moskova denizi'nin başka bir adı. (→ DUBNA.)

İVANO-FRANKOVSK, esk. **Stanislav,** Ukrayna'da kent, Lvov'un güneydoğusunda; 214 000 nüf. (1989). Besin sanayileri. Makine ve demiryolu araç gereç sanayileri. Tekstil. Deri. Mobilya.

İVANOV (Timofey), rus madalya gravürcüsü (Petersburg 1729 - *ay. y.* 1803). Çariçe Yelizaveta ve Yekaterina II ye, daha sonra da çar Pavel'e para kalıpları ve madalyalar yaptı.

İVANOV (Aleksandr Andreyeviç), rus ressam (Petersburg 1806 - *ay. y.* 1858). 28 yıl İtalya'da yaşadı (Floransa, Roma) ve Nasıralılar'ın etkisinde kaldı. Büyük bir çalışmanın ürünü olan *İsa'nın halka görünmesi* (1837-1857, Tretyakov galerisi) adlı yapıtının akademik düzenlemesi, ressamın doğayı model alarak yaptığı yüzlerce tablonun manzaralar, insan figürleri, kıvrımlı giysiler...), açık hava, renk ve yaşam anlayışlarıyla çelişir. *Kutsal tarihten sahneler* adlı suluboya dizisi (Tretyakov galerisi) Blake'i anımsatır ve Vrubel'in sanatının habercisidir.

İVANOV (Lev İvanoviç), rus dansçı ve koregraf (Moskova 1834 - Petersburg 1901). 1852'de İmparatorluk okulu'nu bitirdi. Karakter dansçısı olarak tanındı. 1882'de İmparatorluk tiyatrosu'nda sahne yönetmenliğine getirildi. Üç yıl sonra Petipa'nın asistanı oldu. Bir bölümü başka koregraflarla ortaklaşa olmak üzere yirmi dolayında koregrafi hazırladı. Petipa'nın yardımıyla *la Fille mal gardée*'yi (1885) yeniden sahneye koydu ve *la Tulipe de Harlem*'i (1887) düzenledi. Petipa ile birlikte *Kuğu gölü*'nü koregrafilediler (II. ve IV. perdeleri İvanov hazırladı) [1895]. Enrico Cecchetti ile birlikte *Külkedisi*'ni düzenledi (yalnızca II. perdenin koregrafisi İvanov' undur) [1893]. *Prens İgor*'un "Poloveç dansları"nın (1890) ve *Fındıkkıran*'ın (1892) ilk versiyonlarını tek başına koregrafiledi.

İVANOV (Vyaçeslav İvanoviç), rus yazar (Moskova 1866 - Roma 1949). Mommsen' in bu parlak öğrencisi, Antikçağ kültürü, yunan kültleri, Nietzsche'nin ve Solovyov' un düşünceleri üzerine yaptığı incelemelerin sonunda simgeciliğe ulaştı. İlk yapıtı olan şiir kitabı *Kormçiye zvezdıy*'ı (1903) *Prozraçnost* (1904) ve *Cor ardens* (1911) izledi. Her ne kadar simgecilerin kuramcılığını yaptıysa da (*Borozdıy i mezi*, 1916), bilgiçlik merakı yüzünden dizelerinin biçimsel güzelliğinin tadına varmak zordur. Seçkin bir eleştirmen olan İvanov, Bakü' de öğretmenlik yaptı ve 1924'te İtalya'ya göç etti.

İVANOV (Vsevolod Vyaçeslavoviç), rus yazar (Lebyajya 1895 - Moskova 1963). Asya'daki iç savaş üzerine epik hikâyeleriyle tanınır (*Bronepoyezd No 14/69*, 1922; *Collines* [fr. çev.], 1923); köy ve taşra hayatının karanlık yüzünü ortaya çıkarmakta ustaydı (*le Secret suprême* [fr. çev.], 1927; *la Villa* [fr. çev.], 1928); anıştırmalarla dolu fantastik öyküler ve özyaşamöyküsel romanlar (*Pohojdenya fakira*, 1934-35; *Mıy idem v İndyu*, 1960).

İVANOV (Vasiliy), rus kürekçi (Moskova 1938), Melbourne (1956), Roma (1960) ve Tokyo (1964) olimpiyatlarında tek çifte (skiff) yarışmalarında şampiyonluğu kazandı.

İVANOVO, Rusya federasyonu'nda kent, "merkez sanayi bölgesi"nde, Moskova'nın K.-D.'sunda; 481 000 nüf. (1989). Pamuk sanayisi merkezi olan İvanovo, kentle Volga vadisi arasındaki gelmiş bir bitişikkentin etkinliklerini örgütledi. Makine yapımı. Kimya sanayisi.
—Tar. Şeremetov ailesinin toprakları üzerinde kurulan İvanovo kasabası, XVIII. yy.'da keten kumaşlar, ardından pamuklu bezler üreten bir merkez oldu. İvanovo ile dış mahallesi Voznessensk, 1871'de İvanovo-Voznessensk kenti içinde bir araya geldiler. 1897-98, 1905 ve 1915 büyük grevleri bu kentte patlak verdi ve ilk işçi sovyeti 1905 grevi sırasında bu kentte kuruldu.

İVANOVSKİY (Nikolay Pavloviç), rus dansçı ve eğitimci (Sen-Petersburg 1893 - *ay.y.* 1961). Fokine'in öğrencisi. 1912-1915 arasında Rus baleleri'nde, 1915-1930 arasında da Mariynskiy (daha sonraki Kirov) tiyatrosu'nda dans etti. 1920'den sonra eğitimci olarak da çalıştı. 1945-1961 arasında Kirov tiyatrosu'nun bale okulunda (Vaganova enstitüsü) sanat yönetmeniydi. XVI.-XIX. yy. salon dansları üzerine bir kitap yazdı (1948).

İVASİUC (Alexandru), rumen yazar (Sighetul Marmatiei 1933 - Bükreş 1977). Belirgin bir biçimde entelektüel bir havanın egemen olduğu romanları önemli bilinç sorunlarını irdeler (*le Vestibule* [fr. çev.], 1967; *İntervalle* [fr. çev.], 1968; *les Oiseaux* [fr. çev.], 1970; *l'Eau* [fr. çev.], 1973; *l'İllumination* [fr. çev.], 1975). *L'E crevisse* (fr. çev.) [1976], düşsel bir latin amerika devletindeki diktatörlüğü işler.

İVATE, Japonya'da il, Honşu'nun kuzey-doğusunda, Büyük Okyanus kıyısında; 15 277 km^2; 1 419 000 nüf. (1989). Merkezi *Morioka.*

İvato, Antananarivo'nun (Madagaskar) uluslararası havalimanı.

İVATSUKİ, Japonya'da kent, Honşu adasında (Saitama ili). Tokyo'nun K.-K.-B.'sında; 106 462 nüf. (1990).

İVAYLO (öl. 1280), Bulgaristan kralı (1277-1279). Domuz çobanıydı. Boyarlara ve yabancı istilacılara (Moğollar ve Bizanslılar) karşı bir ayaklanmanın başına geçti. Kral Konstantin Asen Tih'i yenip öldürerek ele geçirdiği Tirnovo'da kendini çar ilan ettirdi (1277). İmparator Mikhael VIII Palaiologos onun karşısına, İvan III Asen II'nin bir kızının oğlu olan İvan Mitso'yu çıkardı. Konstantin'in dul eşi ve Mikhael VIII'in yeğeni olan Maria Kantakuzene, bunun üzerine tahtı oğlu Mihail II Asen'den başkasına kaptırmamak için İvaylo'ya yaklaşarak onunla evlendi. İvaylo, Moğollar'la Bizanslılar'ı püskürttüyse de, boyarlar onun öldüğü söylentisini yayarak (1279) ve İvan Mitso'yu "İvan IV Asen III" adıyla çar ilan ettiler. Moğollar'a sığınan İvaylo, kendi başkentine döndüyse de (1280), karşısında Asen III'ün kayınbiraderi Georgi I Terter'i buldu. Yeniden Altınordu hanının yanına gitti ve orada kendisi gibi yardım istemeye gelen İvan IV Asen III'le karşılaştı ve onun tarafından öldürtüldü.

İVAZ ya da **AVZ** a. (ar. *ʿivaż, ʿavż*). *Esk.* **1.** Bir şeye karşılık olarak verilen ya da alınan şey; bedel. **—2.** *Bila-ivaz,* karşılıksız, bir karşılık beklemeden.
—Huk. Bir hukuksal işlemde, taraflardan birinin edim*ine karşılık olan para, mal ya da hizmet.
—İsl. huk. Bedel, karşılık, bir sözleşmeyle yüklenilen karşılıklı fayda ve borçlar. (Bir satım sözleşmesinde mal ve bedelden her biri ivazdır. Satıcı malı, alıcı da bedeli vermekle borçlanmış olur.)

İvaz Ağa, Molière'in birçok oyunundaki ünlü Sganarelle tipinin, Ahmet Vefik Paşa'nın uyarlamalarındaki adı. *Zor nikâhı*'nda (Le mariage forcé), kendinden çok genç olan Zîba Hanım'la evlenmek isteyen 52-53 yaşlarında varlıklı biridir. *Tabib-i aşk*'ta (L'amour médecin), sevdiği adamla evlenebilmek için yalancıktan hasta olan Nurudil'in babasıdır. *Zoraki tabip*'te (Le médecin malgré lui), karısını durmadan döven bir kocadır; kadın onun hekim olduğunu, ama dayak yemedikçe hastaya bakmadığını yayar; böylece öcünü alır.

İVAZ MEHMET PAŞA Hacı, türk sadrazam (öl. İnebahtı 1743). Gül Yusuf Efendi'ye, onun öldürülmesiyle de Cidde valisi Ebubekir Paşa'ya bağlandı. Patrona Halil isyanı sırasında saklanan Yeğen Mehmet Ağa'nın (Paşa) yerine, gümrük eminliğine getirildi (1730). Çavuşbaşı (1732), sadaret kaymakamı (1735) oldu. Vidin muhafızlığına atandı. Avusturya kuvvetlerine karşı başarıyla direndiği gibi Orsova ve Fethülislam kalelerini ele geçirdi. Vidin cephesi seraskerliğine getirildi. Avusturyalılar'a vurduğu darbelerle sadrazam Yeğen Mehmet Paşa'nın başarı kazanmasını sağladı. Bu görevi sürerken sadrazamlığa getirildi (1739). Önceli Yeğen Mehmet Paşa'nın hazırladığı planı uyguladı, avusturya kuvvetlerini bozguna uğrattı. Belgrad'ı aldı. 18 eylül 1739'da Avusturya ile Belgrad* antlaşması'nı yapa-

A.P.N.



Korkunç İvan IV
***Rus hükümdarlarının kökenleri* (1672) adlı yapıttan**
Devlet tarih müzesi, Moskova



Büyük Larousse

İvazefendi camisi
İstanbul

rak, Pasarofça antlaşması ile yitirilen osmanlı topraklarının bir bölümünün geri alınmasını sağladı. İstanbul'da pahalılığa ve ıaşe sorununun yarattığı yeniçeri ayaklanmalarına engel olamayınca azledildi (1740). Cidde muhafızlığına atandı, ancak görev yeri Hanya muhafızlığına çevrildi. Selanik muhafızlığı, Girit ve Bosna valiliği, İnebahtı muhafızlığı yaptı.

İVAZ PAŞA → HACI İVAZ PAŞA (Mehmet).

İvazefendi camisi, İstanbul'un Eğrikapı semtinde, Rumeli kazaskeri İvaz Efendi'nin yaptırdığı cami (1585), Edirnekapı'dan Haliç'e inen surların dışında, Anemas kulesi yanındadır. Mimar Sinan'ın yapılarından olduğu öne sürülürse de, bu mimarın eserlerinin yer aldığı listelerde adına rastlanmaz. Tek kubbeli, duvarları taş ve tuğla örgülü caminin, mihrap duvarına bitişik minaresi düzgün kesme taştandır. Ön cephenin köşelerinde ikişer küçük kapısı vardır. Yapıyı çevreleyen sütunlu revaklar günümüze ulaşmamıştır. Mihrabı, XVI. yy. İznik çinilerinin özgün örnekleriyle kaplıdır.

İVAZEN be. (ar. *ʿivaż*'dan *ʿivażen*). *Esk.* Karşılığında, karşılık olarak.

İVAZLI sıf. Karşılığı olan, bedeli verilmiş.
—Huk. *İvazlı hibe,* bir bedel karşılığında yapılan hibe. (Bir tür satım sözleşmesidir.) ‖ *İvazlı sözleşme,* taraflara karşılıklı yükümlülükler getiren sözleşme.

İVAZSIZ sıf. Karşılıksız, bedeli olmayan.
—Huk. *İvazsız sözleşme,* taraflardan yalnızca birine edim yükümlülüğü getiren sözleşme.

İVAZZADE HALİL PAŞA → HALİL PAŞA İvazzade.

Joris İvens'in *Borinage* (1933) filminden bir sahne

Club de l'Ecran J.-L. Passek kol.



İVDİRMEK → İVMEK.

İVECEN sıf. Çabuk davranma alışkanlığında olan kimse için kullanılır; aceleci. (EVECEN de denir.)

İVECENLİK a. İvecen davranma; bu davranış içindeki kimsenin tutumu, acelecilik: *İvecenliği yüzünden her davete en erken o gider.*

İVEDİ a. (*ivmek*'ten). Bir şeyi yapmakta çabuk davranma, acele etme.
◆ sıf. Geciktirmeden ele alınması gereken şey için kullanılır; acil: *En ivedi gereksinimleri karşılamak. İvedi bir sorun.*

İVEDİLENMEK gçz. f. Bir şeyi yapmakta aceleci davranmak, tezcanlılık etmek.

İVEDİLEŞMEK gçz. f. İvedi duruma gelmek.
◆ **ivedileştirmek** ettirg. f. İvedi duruma getirmek.

İVEDİLEŞTİRMEK → İVEDİLEŞMEK.

İVEDİLİ sıf. Önceliği olan, öncelikle, hemen yapılması gereken.

İVEDİLİK a. **1.** Bir şeyin en küçük bir gecikme olmaksızın, yerine getirilme gerekliliği. **—2.** *İvedilikle,* acele olarak, çabucak, tez elden.
—Huk. İki kez görüşülen yasa tasarı ya da önerilerinin, Meclis kararıyla bir kez görüşülerek kabulünü mümkün kılan ve dolayısıyla yasama sürecini hızlandıran yöntem. (Türk anayasaları, anayasada değişiklik öngören yasa tasarılarının ivedilikle görüşülemeyeceğini kabul etmişlerdir.) ‖ Kimi davaların öncelikle görüşülmesi ilkesi. (Yasalarda ivedi olduğu belirtilen ya da taraflardan birinin istediği üzerine ivedi görüşülmesine mahkemece karar verilen dava ve işlere adli tatil sırasında da bakılır.) [Eşanl. MÜSTACELİYET.]

İVEĞEN sıf. **1.** İvecen, aceleci. **—2.** Çabuk ilerleyen hastalık için kullanılır; hâd, akut.

İVENS (Joris), hollandalı belgesel film yönetmeni (Nijmegen 1898 - Paris 1989). İki biçimsel denemeden sonra (*Pont d'acier,* 1928 ve *Pluie,* 1929), sinemayı ideolojik bir silah gibi kabul ederek, toplumsal değişmeye tanık olmak için tüm dünyayı dolaştı. Genç ülkelerin gerçekleştirdikleri işleri yücelten, ezilenlerin haklarını savunan yapıtları hiçbir zaman ideolojik öğreticiliğe düşmedi: montajlara gösterdiği titizlik ve fotoğraflarının güzelliği, sinema dili estetiğinin, en ateşli toplumsal övgüleri bile engellemediğini kanıtladı. En iyi filmleri arasında şunlar sayılabilir: *Zuyderzee* (1930-1933), *Symphonie industrielle* (1931), *Komsomol* (SSCB'de, 1932), *Borinage* (Belçika'da, 1933), *Spanish Earth* (1937), *Indonesia Calling* (1946), *La paix vaincra* (Polonya'da, 1951), *Le Chant des fleuves* (Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde, 1954), *Seine nehri Paris'e rastladı* (La Seine a rencontre Paris) [1958], *A Valparaiso* (1963), *Pour le mistral* (1965), *le Ciel, la Terre* (1965), *le 17e Parallèle* (1967) [bu Vietnam'da çekildi], son iki filmi: *le Peuple et ses fusils* (Laos'ta, 1968-69) ve *Comment Yukong déplaça les montagnes* (Çin'de, 1971-1975; M. Loridan ile birlikte).

İVES (Charles), amerikalı besteci (Danbury, Connecticut, 1874 - New York 1954). Müzikle amatör olarak uğraştı. Babasından ve Horatio Parker'dan müzik dersleri aldı. Çeşitli kiliselerde orgculuk yaptı. Ayrıca, arkadaşı Julian Myrick ile bir sigorta şirketi kurdu ve 1907-1930 arasında yönetti. Amerikan halk şarkılarına ilgi duydu ve bunlardan esinlenerek 100'ü aşkın şarkı besteledi. Ama, kromatizm, çokritimlilik, çokeksenlilik, eksensizlik, mikro aralık kullanımı ve rastlantısal müzik konularındaki sezgisel buluşlarıyla, çağdaş müziğin öncüleri arasında yer aldı. Piyano parçaları (2 sonat [bunlardan biri, 1915'te bestelenen ve ilk kez 1939'da seslendirilen ünlü *Concord Sonata*'dır]; *Three Quarter-Ton Pieces,* 1924), oda müziği yapıtları (4 piyano-keman sonatı, piyanolu 1 üçlü, yaylılar için 2 dörtlü), koro ve orkestra yapıtları (*Mezmur LXVII,* 1894; *The Celestial Country,* 1899), orkestra yapıtları (1. senfoni, 1898; 2. senfoni, 1902; 3. senfoni, 1904; 4. senfoni, 1916; *Universe Symphony* adlı 5. senfoni, 1911-1928; *Central Park in the Dark* ve *The Unanswered Question,* 1906; dört bölümlü *Holidays,* 1913; 3 *Orchestral Sets,* 1908-1912 (bunlardan biri *Three Places in New England* adını taşır) besteledi. Bestelendikleri yıllarda çok az çalınan bu yapıtlar, 1950'den sonra yorumcuların ilgisini çekti.

İVESİ a. Güneydoğu Anadolu'nun batı kesiminde yetiştirilen yerli koyun ırkı. Şanlıurfa, Gaziantep ve Hatay illerinde, daha çok Suriye sınırı boyunca çöl karakteri gösteren kurak ovalarda yetiştirilir. İvesiler, beyaz gövdeli, kahverengi, kirli sarı ya da siyah başlı ve yağlı kuyruklu koyunlardır. Anaç koyunlarda canlı ağırlık 35-40 kg, koçlarda 50-55 kg, bir mevsimlik süt verimi, kuzunun emdiği hariç 70-80 kg'dır. Yapağısı kabadır; bir koyundan 1,5-2 kg kirli yapağı alınır. Sıcak ve kurak iklim hayvanı olmakla beraber değişik çevre koşullarına kolay uyabildiğinden başka bölgelerde de yetiştirilebilir.

İVEZ → ÜVEZ.

İVGİ a. Ağaç oymakta kullanılan bir tür kesici araç.

İVİCAC a. (ar. *iʿvicāc*). *Esk.* **1.** Eğri olma, eğrilik. **—2.** Davranış bozukluğu, ahlak düşkünlüğü: *"İfrat i'vicâcı cihetiyle bazen bizzat kendimizi mütehayyir eder..."* (Baha Tevfik).

İVİNDO, Gabon'da ırmak, Ogoue'nin başlıca kolu (sağ kıyıdan).

İVİNTİ a. Hız, çabukluk, sürat.
—Coğ. Bir akarsuyun boylamasına profilinin, daha az dirençli topraklar arasında sert bir kayaç eşiğiyle karşılaşarak kesilmesi.
—Denizbil. Hızlı gelgit akıntılarının aştığı boğaz. ‖ Hızlı gelgit akıntısı.

İVİREANUL → ANTİM İVİREANUL.

İVME a. İvmek eylemi.
—Fiz. *Yerçekimi ivmesi,* ağır cisimlerin serbest düşme devininiminin ivmesi. (Bu ivme $\vec{g}$ ile gösterilir. Modülü enleme ve yükseltiye göre değişir. 45° enleminde ve sıfır yükseltide değeri $g_0 = 9{,}806\ 65$ m/sn²'dir.)
—Fizs. mekan. Hız değişiminin, değişim süresine bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nörol. *İvme eğilimi,* bazı kişilerde görülen hızlı yürüme ve ileri atılma eğilimi (örneğin parkinsonluların ivmeli yürüyüşü). [Parkinson hastasında görülen çabuk konuşma Brissaud tarafından yürüyüşe benzetilerek "konuşma ivmesi" olarak tanımlanmıştır.]
—ANSİKL. Fizs. mekan. Bir (R) işaretinde, devingen bir M noktası göz önüne alalım. M noktasının, t_1 ve t_2 anları arasında (R) işaretindeki *ortalama ivme*'si, M nin bu anlardaki hızlarının farkının, bu anları ayıran zaman aralığına bölümüne eşittir:

$$\vec{\gamma}_m = \frac{\vec{v}(t_2) - \vec{v}(t_1)}{t_2 - t_1}.$$

$t_2 - t_1$ sıfıra yaklaştığında, ortalama ivme, hızın zamana göre türevi olan *anlık ivme* $\vec{\gamma} = \dfrac{d\vec{v}}{dt}$ ye yaklaşır.

Bir (R) işaretinde $\vec{v}$ nin bileşenleri (v_x, v_y, v_z) ise $\vec{\gamma}$ nın bileşenleri

$$\left(\frac{dv_x}{dt}, \frac{dv_y}{dt}, \frac{dv_z}{dt}\right)$$

dir. $\vec{\gamma}$, $\vec{v}$ ile aynı doğrultuda teğetsel bir $\vec{\gamma}_T$ ivmesiyle buna dik normal bir $\vec{\gamma}_N$ ivmesinin vektörel toplamı olarak da belirtilebilir: $\vec{\gamma} = \vec{\gamma}_T + \vec{\gamma}_N$. $\vec{\gamma}_T$ ve $\vec{\gamma}_N$ nin modülleri aşağıdaki biçimde verilir:

$$\gamma_T = \left|\frac{dv}{dt}\right| \quad \gamma_N = \frac{v^2}{r}$$

(burada *v*, hızın modülü ve *r*, yörüngenin eğrilik yarıçapıdır).

Düzgün doğrusal bir devinimde, $\vec{v}$ hızı değişmez ve $\vec{\gamma}$ ivmesi sıfırdır. Düzgün çembersel bir devinimde, $\vec{v}$ hızı ve normal ivme değişmez, teğetsel ivme sıfırdır.

R ye göre devinim halindeki bir (R_1) işaretinde, M noktasının ivmesi, genellikle bunun (R) işaretindeki ivmesiyle sürüklenme ivmesinin toplamına eşit değildir. Bu toplama *Coriolis ivmesi* denen ek bir terim eklenir.

SI sisteminin ivme birimi metrede saniye karedir (m/sn²). C.G.S. sisteminin ivme birimi ise, jeodezi ve jeofizikte yerçekimi ivmesini belirtmek için kullanılan santimetrede saniye kare ya da galdir (simge Gal).

İVMEÇİZER a. Bir devinimin ivmesini grafik olarak kaydetmeye yarayan alet.
—Balist. Bir merminin ivmesini belirlemek için, barut gazının mermi tabanına uyguladığı basıncı kaydetmeye yarayan aygıt. (Eşanl. AKSELEROGRAF.)

İVMEK gçz.f. Çabuk davranmak, acele etmek: *İven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz* (atasözü.).

◆ **ivdirmek** ettirg.f. **1.** *Bir nesneyi ivdirmek*, devinişini hızlandırmak, çabuklaştırmak. **—2.** *Bir kimseyi ivdirmek*, onu acele ettirmek.

İVMELİ sıf. Fizs. mekan. HIZLANAN'ın eşanlamlısı.

İVMEÖLÇER a. Fiz. Özellikle şoklar ve titreşimler sırasında bir devinimin ivmesini ölçmeye yarayan alet. (İvmeölçerler malzemelerin yorulmasını ölçmede ve eylemsizlikle güdümde kullanılır.) [Eşanl. AKSELEROMETRE.]

İVO (Lêdo), brezilyalı yazar (Maceió 1924). Romanlar (*les Alliances* [fr. çev.], 1947), hikâyeler (*la Cité et les jours* [fr. çev.], 1957), denemeler (*Paradis de papier* [fr. çev.], 1961; *Voleur de fleur* [fr. çev.], 1963) yazdı; özellikle, sözsel imgelem gücüne çok düşkün bir şiir kuşağının başını çeker (*İmaginations* [fr. çev.], 1944; *Ode e elegia*, 1945; *Ode au crépuscule* [fr. çev.], 1948; *Magies* [fr. çev.], 1960). Yaratının ilkeleri (*Poesia observada*, 1967) üzerine düşüncelerini ve gezi yazıları (*Um brasileiro em Paris*, 1951) kaleme aldı.

İVO CİMA ya da **İVO ŞİMA**, Batı Büyük Okyanus'taki Volcano adalarının en önemlisi. Japon hava üssü olan bu adanın Japonya yolundaki büyük stratejik önemi, 19 şubat 1945'te Amerikalılar'ın asker çıkarmasına yol açtı. Bir aylık kanlı savaşlardan sonra (Amerikalılar 8 000 ölü verdiler), japon garnizonu çarpışa çarpışa yok oldu.

İVOGÜN (İlse KEMPNER, **Maria** — denir), macar soprano (Budapeşte 1891 - Beatenberg 1987). İda von Günther'in kızı. Sanat yaşamına 1913'te başladı, parlak başarılar elde etti. Daha çok Münih ve Viyana'da sahneye çıktı. Mozart'ın *Saraydan kız kaçırma* ve *Sihirli flüt* operalarında ve R. Strauss'un *Ariadne auf Naxos'unda* üstün başarı gösterdi. Pfitzner'in *Palastrina*'sının prömiyerinde kocası tenor Karl Erb ile başrol oynadı (1917). E. Schwarzkopf'u yetiştirdi.

İVOLGİ, Orta Asya'da Baykal gölü kıyısında Hunlar'a ait buluntu yeri, özellikle hun kültürünün K. sınırının ve tarımının belirlenmesi açısından önemlidir. Hendeklerle çevrili iskân yerlerinin yanı sıra büyük küpler, biçim ve süslemeleriyle Çin seramiklerini andıran çanak çömlekler (birinin üzerinde çince yazılar vardır) bulundu. Yazıtlı örneklerden birine göre yerleşme İ.Ö. I. -İ.S. II. yy.'lar arasına tarihlendirilir, ancak İvolgi'nin tarihinin İ.Ö. II. yy.'da, Büyük Hun devletiyle başladığı sanılmaktadır.

İVORY (*sir* James), iskoç matematikçi (Dundee 1765 - Londra 1842). 1809'da homojen bir elipsoit tarafından uygulanan çekim hakkındaki kuramını kanıtladı. İngiltere'de fransız analizcileri inceleyen ilk kişilerden biriydi ve Laplace'ın tanıtlamalarından bazılarını açıklığa kavuşturdu.

İVREA, İtalya'da kent, Piemonte'de (Torino ili), Dora Baltea kıyısında, Aosta vadisinin ağzında; 29 000 nüf. Önemli bir büro makineleri merkezi. Bilişim araştırma merkezi. Tekstil. Makine sanayileri.
—Tar. İvrea, Marius'un Salassi halkı ülkesinde kurduğu antik *Eporedia* sömürgesidir. Ortaçağ'da bir lombardia düklüğünün, ardından bir lombardia markiliğinin başkenti oldu (IX.-XIII. yy.). 1238'de Friedrich II, 1266'da Monferrato ailesinden Guglielmo VII tarafından alınarak, imparator Heinrich VII'nin, sonra da Savoia'nın mülkü durumuna geldi (1313). Önemli bir müstahkem mevki olarak, 1554, 1641, 1704, 1796 ve 1800'de Fransızlar tarafından kuşatıldı ve İmparatorluk döneminde Doire *département*'ının yönetim merkezi yapıldı.

İVRİNDİ, Marmara bölgesinde, Balıkesir iline bağlı ilçe; 37 181 nüf. (1990); 751 km²; merkez bucağı dışında 3 bucak, 63 köy. Merkezi, Balıkesir'in 37 km G.-D.'sunda *İvrindi*, 5 019 nüf. (1990). Tahıl, sebze, tütün, ayçiçeği, üzüm üretimi. Hayvancılık.

İvriz barajı, Konya ilinde İvriz çayı üzerinde, Ereğli ilçe merkezinin 12 km G.-D.'sunda kurulu baraj. 1984'te işletmeye açıldı. Sulama ve taşkından koruma amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 80 milyon m³, göl alanı 4,8 km², sulama alanı 43 400 ha'dır.

İvriz kabartması, Konya'nın Halkapınar ilçesi merkez bucağına bağlı Aydınkent (esk. İvriz) köyü yakınında kaya kabartması. İ.Ö. VIII. yy.'ın ikinci yarısına, Geç Hitit dönemine tarihlenen kabartmada, yerel Tyana (Tuvana) kralı Varpalavas ile Bereket tanrısı betimlenmiştir. Arami etkisi taşıyan yapıtta, hitit tanrıları gibi kısa giysili, uçları yukarı kıvrık ayakkabılı olan Bereket tanrısı bir elinde bir demet başak, diğerinde üzüm salkımı tutar. Varpalavas'la tanrının arasındaki üç dizelik hitit hiyeroglifinde, kralın tanrıya şükranlarını sunduğu bildirilmektedir.

İVRY-SUR-SEİNE, Fransa'da kanton (Val-de-Marne) merkezi, Paris'in güneydoğu banliyösünde, Sen kıyısında (sol kıyıda); 54 106 nüf. (1992).

İvy yöntemi. Hematol. Kanama zamanını incelikle ölçme yöntemi. (→ DUKE deneyi.) [Önkolun ön yüzüne belirli boyda bir kesit yapılır ve kola 4 cm cıva basınç uygulanarak kanın akması gözlenir. Bu yöntemle normalde kanama zamanı 10 dakikanın altındadır.]

İWASZKİEWİCZ (Jarosław), polonyalı yazar ve siyaset adamı (Kalnik, Ukrayna, 1894-Varşova 1980). Kiev'de (1912-1918) müzik ve hukuk öğrenimi gördükten sonra 1918'de, Varşova'ya yerleşti. "Skamander" şiir grubunun kurulmasına katıldı. Memur, diplomat, ateşli bir direnişçiydi, daha sonra Diyet'e milletvekili olarak Barış hareketi'nin en ateşli önderlerinden biri oldu. Klasik anlayışta ve çok sayıda yapıt vermiştir, renkli ve duygulu bir şiir aracılığıyla metafizik kaygılarını dile getirdi (*Oktostychy*, 1919; *Ksiega dni i ksiega nocy*, 1929; *Lato 1932*, 1933). Uzun öyküleri *Panny z Wilka*, *Brzeznina* (1933) [her ikisini de savaştan sonra A.Wajda filme aldı], *Matka Maria od Aniolów* (1943) [1961' de J.Kawalerowicz *Matka Joanna od Aniolów* adıyla ekrana uyarladı], *Kochankowie z Marony* (1961) ve tarihsel romanları *Czerwone tarcze* (1934), *Slawa i chwala* (3 cilt, 1956-1962), tarih karşısındaki trajik yaşam anlayışını, aynı zamanda da bu yaşamın duyarlı güzelliğinin önünde büyülenişini yansıtır. Sanatın ve yaratıcının sorunları müzik üzerine eleştirel denemelerinin (*J. S. Bach*, 1951; *Chopin*, 1955) ve tiyatro piyeslerinin (*Lato w Nohant*, 1936; *Maskarada*, 1938; *Wescle pana Balzaka*, 1959) konusunu oluşturur. Kierkegaard, Claudel, Çehov, Goldoni ve Shakespeare çevirilerinin dışında, kendi yaşamını konu alan bir kitabı (*Ksiega moich wspomnien* 1968), yolculuk anıları (*Podrozôż dc wloch*, 1976) ve eleştirel deneme derlemeleri (*Rozmowy o ksigżkach* 1968, *Ludzie i ksigżki*, 1971) vardır.

IWO, Nijerya'nın güney-batısında kent, İbadan'ın K.-D.'sunda; 319 500 nüf. (1991). Pazar yeri.

İXELLES, hollandaca **Elsene;** Belçika'da (Brabant) komün, Brüksel yerleşmesinin güney-doğusunda; 73 128 nüf. (1989). Güzel sanatlar müzesi ve Wiertz müzesi, ulusal mimarlık okulunu barındıran, 1201'de kurulmuş (XIV. yy., kilise) Cambre büyük manastırı'nın XVII. ve XVIII. yy.'dan kalma yapıları. Üniversite. Makine ve tekstil sanayileri.

IXODES a. (lat. sözc. yun. *iksodes*, yapışkan, akışmaz'dan). Kenegiller familyasından akar cinsi.
—ANSİKL. *Ixodes*'ler insana yerleşebilir; tek başına zararsızdır, ama, yeryüzünün bazı yörelerinde hastalık yapıcı mikroplar (leptospiroz, tularemi) bulaştırabilir. Köpeği konak seçtiğinde, emdiği kanla çok şişer: karın hacmi on kat artabilir.

IXODİDAE a. Böcbil. KENEGİLLER familyasının bilimsel adı.

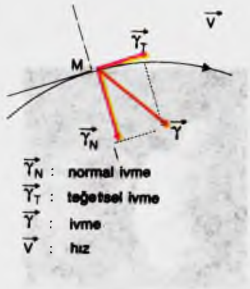
IXODİPHAGUS a. Burgulular dan zarkanatlı böcek cinsi. (Kenelerin bedeni içine yumurtlar ve akarların yok olmasına yardımcı olur.)

IXORA a. Yerkürenin tüm tropikal bölgelerinde yetişen her zaman yeşil ağaç ya da çalı. (Yaprakları genellikle karşılıklı; parlak kırmızı, pembe ya da beyaz çiçekleri şemsiye biçiminde topludur. Bu bitki sıcak seralarda yetiştirilen çok değerli bir süs bitkisidir. 140 tür; kökboyasıgiller familyası.)

IXTACİHUATL, Meksika'da yanardağ doruğu, Puebla ile Mexico eyaletlerinin sınırında; 5 286 m.

IXTAPA, Meksika'da (Guerrero) sayfiye merkezi, río de la Balsas'ın denize döküldüğü yerin G.-D.'sunda.

IXTLE a. (fr. sözc.). *Agave heteracantha*'nın tekstil liflerinden elde edilen tampiko kenevirinin meksika dilindeki adı. (Eşanl. TAMPİKO.)



ivme
(fiziksel mekanik)

Parimage



Jarosław İwaszkiewicz

Büyük Larousse



İvriz kabartması
Konya



Nasip İyem'in bir yapıtı



Nuri İyem'in bir yapıtı

İxtoc I, Meksika açıklarında, Campeche körfezinde yer alan petrol kuyusu; 3 haziran 1979'da fışkırmaya başladı. Denizde ve kıyılarda çok önemli kirlenmeye yol açan bu fışkırma, ancak 10 ay sonra tamamen önlenebildi.

İYAB a. (ar. *ᶜiyab*). *Esk.* **1.** Geri dönme. **—2.** *İyab ü zehab,* gidiş geliş.

İYAD, arap kabile. İS. III.yy.'da G. Arabistan'dan Irak topraklarına göçtüler. Burada büyük bir bölümünün hıristiyanlığı benimsemesi üzerine, uzun süre putperest Azd kabilesiyle savaşmak zorunda kaldılar. VI.yy.'da İran'a akınlar düzenleyerek Fırat'ın D. kıyılarını ele geçirdiler. Ancak, Sasaniler'e yenilince, Suriye'ye çekilip İran yönetimine bağlandılar. Müslüman olmayan arap kabilelerine karşı savaş açan dört halife döneminde, kabilenin islamlığı kabul eden bölümü, halifelerin hizmetine girerken, hıristiyan kalmakta direnen bölümü Bizans topraklarına sığındı.

İYAD BİN MUSA → KADI İYAD.

İyad-ı resmiye-i osmaniye → İYD-İ MİLLİYİ OSMANİ.

İYÂL → AYÂL.

İYÂLET a. (ar. *iyalet*). *Esk.* **1.** Yönetme, valilik yapma: *Hüsn-i iyâlet* (iyi yönetim). **—2.** Valinin idaresi altındaki yer, eyalet. **—3.** *İyâlet etmek,* valilik yapmak, yönetmek.

İYAR, süryani takvimine göre sekizinci ay. Otuz bir gün sürer; roma takviminin mayıs ayına karşılıktır.

İYAS BİN MUAVİYE, arap efsane kahramanı. Ünlü öykü yazarı el-Medaini, *Zakan İyas* adlı yapıtında onu efsaneleştirirken, zalim Bağdat valisi Ömer bin Abdülaziz döneminde (664-670) kent kadısı olduğunu söyler ve onun keskin zekâsı, ince sezgileriyle birçok suçsuz kişiyi nasıl ipten kurtardığını anlatır. Onun bir halk kahramanı düzeyine yükseltildiği bu öyküler, arap edebiyatında önemli bir yer tutar ve özellikle halk tarafından çok okunur.

İYÂZ ya da **IYÂZ** a. (ar. *ᶜiyāz*). *Esk.* Bir yere ya da kimseye sığınma.
—Din. *El-iyazu billah,* "Allah'a sığınmak" anlamında arapça deyim. ("Euzü billahi mine'ş-şeytanı'r r-racim"in kısaltılmışıdır.)

İYÂZEN be. (ar. *ᶜiyaz*'dan *ᶜiyāzen*). *Esk.* **1.** Sığınarak, sığınma yoluyla. **—2.** *İyâzen billah,* Allah'a sığınarak.

İYCONGBU, Güney Kore'de kent, Seul'ün K.'inde; 212 368 nüf. (1990).

İYD → İD.

İyd-i milli-yi osmani, osmanlı ulusal bayramı. İkinci meşrutiyet'in ilanı, 29 haziran 1909'da çıkarılan İyad-ı resmiye-i osmaniye kanunu ile Osmanlılar'ın ilk ulusal bayramı olarak kabul edildi.

-İYE sonek (ar. *-iyye*). Esk. dilbilg. **1.** Adların sonuna gelerek sıfat yapan *-i*'nin dişilidir. Çoğul ya da dişil sözcüklerle kurulan sıfat tamlamalarında, tamlananın sonuna gelir: *dekail-i akliye* (akla dayalı kanıtlar), *evamir-i şeriye* (şeriatla ilgili buyruklar), *fezail-i diniye* (dini erdemler), *heva-yı dünyeviye* (dünyevi, geçici istekler) vb. **—2.** Bu ekle yapılan sıfatlar ad olarak da kullanılır: *askeriye, belediye, cildiye, duhuliye, intaniye, mülkiye, nisaiye, riyaziye, şemsiye* vb. **—3.** Bu ekle yapılan kimi sözcükler bir tarikatın adı olarak kullanılır: *batıniye, bedeviye, celvetiye, kadiriye, keşfiye, şemsiye, yeseviye* vb. **—4.** Botanik ve hayvanbilimde familya adı yapar: *cevziye* (cevizgiller), *decaciye, dücaciye* (tavukgiller), *haytiye* (ipsiler), *karanfüliye* (karanfilgiller), *keysiye, kısiye* (keseliler), *leblabiye* (sarmaşıkgiller), *nergisiye* (nergisgiller), *sülhafiye* (kaplumbağalar), *şürşuriye* (serçegiller), *unnabiye* (hünnapgiller), *zencebiliye* (zencefilgiller) vb.

İYE a. Bir mal üzerinde iyelik hakkı bulunan kimse; sahip.

İYELİK a. Kendine ait bir malı yasa çerçevesi içinde istediği gibi kullanabilme hakkı. (Eşanl. MÜLKİYET.)
—Dilbil. *İyelik eki,* sonuna eklendiği adın ait olduğu kişi ya da şeyi belirten ek. Ait olan kişinin yerini tuttuğu için *iyelik adılı* olarak da adlandırılır. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. AİDİYET EKİ, MÜLKİYET EKİ.]
—Fels. Aristoteles'in on kategorisinden biri. Bu kategori, içeren ile içerilen, sahip olan ile sahip olunan arasındaki ilişkiyi belirtir.
—ANSİKL. Dilbil. İyelik ekinin bağlantısı kendisinden önce yer alan (söylenen ya da söylenmeyen) ve mülkiyetin sahibini gösteren sözcüğe yöneliktir (*ben-im, ev -im; oda kapı-sı*). İyelik eki, türkçedeki kişi kavramına ve ses uyumuna bağlı olarak çekimlenir (*ev-im, ev-in, ev-i, ev-imiz, ev-iniz, ev-leri / oda-m, oda-n, oda-s-ı, oda-mız, oda-nız, oda-ları*) [→ c1,s.IV, İyelik ekleri tablosu]. Üçüncü tekil kişi iyelik eki *-i*'nin ünlüyle biten sözcüğe *-s-* yardımcı sesiyle bağlanması *(oda-S-ı)* onun, belirtme durum ekiyle karşıtlığını *(oda-Y-ı)* gösteren ayırıcı bir özelliktir. İyelik ekiyle birlikte kullanılan durum ekleri, iyelik ekinden sonra gelir ve ona *-n-* yardımcı sesiyle bağlanır *(ev-i-N-i, oda-s-ı-N-ı).* Kimi durumlarda iyelik eki işlevini yitirmiş, kalıplaşmıştır: AkşamLARI çalışmaz. ÇoğU geç yatarız. BoyUna ağlıyor. GülmeSİni bilmiyor. Birkaç sözcükte de işlevini yitirdiği için ikinci bir iyelik ekiyle pekiştirilir: *hep-i-si*> *hepsi, bir-i-si, kim-i-si, bir-i-leri.*

İYEM (Nuri), türk ressam (İstanbul 1915). İstanbul Güzel sanatlar akademisi yüksek bölümü'nü ilk ve tek öğrenci olarak bitirdi (1944); bir süre Resim ve heykel müzesi müdürü Halil Dikmen'in asistanlığını yaptı. Öğrencilik yıllarında altı arkadaşıyla birlikte "Yeniler grubu"nun kurucuları arasında yer aldı ve bu grubun düzenlediği Liman resim sergisi'ne (1941) katıldı. Varlığı, Türkiye Ressamlar cemiyeti'nin kurulmasına (1951) değin süren Yeniler grubu'nun sergileri halk tarafından beklenenin üstünde ilgi gördü. 1946'da ilk kişisel sergisini açan ve o günden bu yana, yan işlerle uğraşmadan geçimini yalnız resimle sağlayan sanatçı, uluslararası Paris (1946), Venedik (1956), San Paolo (1957) sergilerine de katıldı. Çeşitli kamu kuruluşlarına (İstanbul Belediye sarayı, Ankara TPAO genel müdürlüğü vb.), özel kurumlara (İzmir Emlak kredi bankası, Ankara Ulus işhanı vb.) duvar resmi uygulamaları yaptı. Yapıtlarından birçoğu özel koleksiyonlardadır. Hemen her anlatım biçimini denemiş çok yönlü bir sanatçı olan İyem, son dönem çalışmalarını özellikle göz motifini vurgulayan kadın başı resimlerinde yoğunlaştırdı. Birbirine dolaysız bağlarla bağlanmış olan bu resimlerinde, İstanbul'un gecekondu mahallelerinin ya da Anadolu köylerinin kadınları sade, kesin, yalın bir çizgi, renk ve denge düzeni içinde yer alırlar. Sanatçı, tek ya da grup portrelerinde, Türkiye'nin toplumsal topografyasını yansıtmaya özel bir önem verir. Nuri İyem'e 1988 yılında, Sedat Simavi vakfı görsel sanatlar ödülü verilmiştir.

İYEM (Nasip), türk seramikçi (İstanbul 1921). İstanbul Güzel sanatlar akademisi L.Lévy atölyesi'ni bitirdi. 1959'dan başlayarak çalışmalarını seramik alanında yoğunlaştırdı. Nuri İyem'le evli olan sanatçı, yurtiçinde birçok kişisel sergi açtı, yurtdışındaki uluslararası sergilere katıldı. Prag Uluslararası seramik sergisi'nde (1962) gümüş madalya kazandı. Uluslararası Bassano (İtalya) Seramikçiler sempozyumu'nda Türkiye'yi temsil etti. Çeşitli kamu (TBMM, Ziraat bankası vb.) ve özel (Efes oteli, Tarabya oteli vb.) kuruluşlara dekoratif panolar yaptı.

-İYET sonek. (ar. *-iyyet*). Esk. Dilbilg. **1.** Kimi sıfatların ve adların sonuna gelerek mastar oluşturur. Türkçede *-lık, -lik* ekiyle yapılan adları karşılar: *beşeriyet, cumhuriyet, mecburiyet, muvaffakiyet, muzafferiyet,* vb. **—2.** Osmanlıcada kimi mastarların sonuna eklenmiştir: *ciddiyet, emniyet, islamiyet,* vb. **—3.** Arapçadaki kimi soru ilgeçlerinin sonuna gelerek isimler türetir: *haysiyet, hüviyet, kemiyet, keyfiyet, mahiyet,* vb.

İYİ sıf. **1.** Durumunun ya da işlevinin gerektirdiği nitelikleri, ortalamanın üstündeki bir düzeyde bulunan bir kimse, bir şey için kullanılır: *Bu çocuk iyi bir piyanist. İyi bir romancı. İyi bir film. İyi bir öykü.* **—2.** Nicelik bakımından önemli olan şey için kullanılır; bol: *Dün gece iyi yağmur yağdı. Bu iyi para.* **—3.** Zevk, tat veren şey için kullanılır: *İyi bir akşam geçirmek. İyi bir hava.* **—4.** Ahlaklı, iyiliksever, sevecen kimse ya da bu nitelikleri gösteren şey için kullanılır: *O iyi bir insan. İyi sözler. Bir kimseye iyi duygular beslemek. İyi bir davranış.* **—5.** *Bir şeyde, bir alanda vb. iyi, bir şeyi iyi,* yetenekleri ya da elde ettiği başarı, o alandaki ortalamadan daha yüksek olan kimse için kullanılır: *Matematikte iyi bir öğrenci. Coğrafyası iyidir.* **—6.** Doğru olan ya da kurallara uygun olan şey için kullanılır: *İyi bir türkçeyle konuşmak. İngilizcesi iyi.* **—7.** Hoşnutluk, mutluluk verici, yararlı şey için kullanılır: *Bu iyi bir fırsat. İyi bir haber almak. İyi bir iş.* **—8.** Bir şey yapmaya yetecek miktarda olan; yeterli: *Bu tatlı için bu kadar un iyidir.* **—9.** Esenlik içinde bulunan, sağlıklı kimse için kullanılır: *Bugünlerde pek iyi değilim. — İyi misiniz?— Çok şükür iyiyiz.* **—10.** Uygun, yerinde: *Ona iyi bir yanıt verdi.* **—11.** Dilek sözlerinde kullanılır: *İyi yıllar! İyi yolculuklar!* **—12.** *Bir kimseyi iyi etmek,* hastayı iyileştirmek: *Beni o ilaç iyi etti.* || *(Bir şey yapmakla) iyi etmek, yapmak,* yerinde ve uygun bir eylemde bulunmak: *Onları uyarmakla gerçekten iyi ettiniz.* || *Bir şeyi iyi etmek,* ona herhangi bir zarar vermek; bir kimsenin parasını çalmak, malını soymak: *Televizyonu oynaya oynaya iyi etti sonunda. Herifin parasını bir güzel iyi ettik.* (tkz.) || *(Bir kimseye) iyi gözle bakmamak,* bir kimsenin iyi biri olduğunu sanmamak, hakkında iyi şeyler düşünmemek. || *İyi gün,* dertsiz, tasasız, mutlu bir biçimde geçen zaman: *Yaşamımın en iyi günleri o kasabada geçti.* || *İyi gün dostu,* güzel ve mutlu günlerinde dostlarıyla birlikte olan, kötü ve sıkıntılı günlerindeyse onlardan kaçan kimse için söylenir. || *İyi hoş, iyi ama,* bir düşünceye ya da görüşe karşı çıkılacağı zaman kullanılır: *İyi hoş da, parayı kimden alacaksın?* || *İyi kalpli, iyi yürekli,* hiç kimse için kötü düşünmeyen, herkesin iyiliğini isteyen. || *İyi iş, iyi iş doğrusu,* beğenilmeyen bir durum, bir olay karşısında duyulan

şaşkınlığı alay yollu belirtir. || *İyi niyet,* iyi yapma arzusu, isteği; hüsnüniyet: *Bu konuda iyi niyet yetmiyor, yetenek de gerekli;* kibar, yardımsever olma isteği: *Bir kimsenin iyi niyetini kötüye kullanmak.* || *İyi olmak,* iyileşmek, sağlığına kavuşmak; iyi sonuç veren ve beğenilen bir durum ortaya çıkmak: *Sizin onları yanınıza almanız çok iyi oldu;* üstüne uygun gelmek: *Elbise, çocuğa iyi oldu.* || *İyi saatte olsunlar,* cinler ve perilerden söz edilirken kullanılır. || *İyi su,* içimi hoş, içilebilecek nitelikte olan su. || *İyisiniz inşallah,* bir kimsenin sağlığını, halini, hatırını sormak için kullanılır. || *İyisiniz iyi,* bir kimsenin sağlığından yakınması üzerine ya da bir durumuna bakarak şaka yollu söylenir. || *İyiye iyi kötüye kötü demek,* gerçekleri olduğu gibi, hiçbir etki altında kalmadan açıkça söylemek.

◆ a. **1.** Genel değerlere sahip olan erdemli kişi (genellikle çoğul kullanılır): *İyilerin kötüleri yendiği bir film.* **—2.** Ahlak ölçülerine göre yasaklanmış olana karşıt olarak, ahlak ilkelerinin buyurduğu şey; bu ahlak ilkelerinin yönlendirdiği tutum: *İyiyi kötüden ayırt etmek. Kötüye iyilikle karşılık vermek.* **—3.** İyi şey: *Meyvelerin arasından iyilerini seçmek.* **—4.** *İyiden iyiye,* gereği gibi, iyice büsbütün, adamakıllı: *Konuyu iyiden iyiye araştırın. İyiden iyiye yaşlandı.* **—5.** *İyisi,* doğru, uygun olanı: *İyisi onların yanına hiç uğramamaktır.* || *İyisi mi,* bu koşullar içinde tutulacak, yapılacak en doğru iş anlamında kullanılır: *İyisi mi siz hemen paranızı çekin.* || *İyiye çekmek, yormak,* bir düşünceyi ve olayı olumlu biçimde yorumlamak, onu iyi bir durumun başlangıcı saymak. || *İyiye işaret,* iyi bir durumun belirtisi sayılan şeyden söz ederken kullanılır.

◆ be. **1.** Bir şeyin gerektirdiği biçimde, ona uygun olarak: *Bu alet iyi işliyor. Gerçekten iyi konuştu. Bu noktayı iyi düşündün.* **—2.** Tümcenin başında bir onay bir saptama ya da bir başka düşünceye geçişi belirtir: *Anlaşıldı mı? —Evet. —İyi o zaman, devam ediyorum. Onlara ne zamandır gitmedik. —İyi, gidelim öyleyse.* **—3.** Bir ünlemi güçlendirmek için kullanılır: *Aman ne iyi.* **—4.** *Bir kimseye iyi davranmak,* ona karşı ince, saygılı vb. davranışlarda bulunmak. || *İyi gelmek,* söz konusu bir şeyse, bir kimseye olumlu bir etkide bulunmak, yaramak: *Sıcak suyla gargara boğazımın ağrısına iyi geldi;* giyecekse, uygun düşmek, uymak: *Bu paltonun elli iki bedeni size iyi gelir.* || *İyi gitmek,* söz konusu işse, yolunda olmak, aksamamak: *Bu günlerde işler fena değil, iyi gidiyor;* giyilen bir şeyse, yakışmak: *Bu model size iyi gitmiyor.* || *İyi ki,* güzel bir rastlantı olarak, memnun olmak gerekirki: *İyi ki onun gibi birisiyle karşılaşmışsın.* || *Bir kimse hakkında iyi konuşmak,* onu övmek. || *İyi kötü,* fena değil, şöyle böyle: *Burada iyi kötü geçinip gidiyoruz işte;* iyi de olsa kötü de olsa; *iyi kötü, ne bulursan birkaç kilo al.* || *İyi oldu da, iyi oldu ki,* yerinde oldu, bereket versin ki: *İyi oldu da bu işe zamanında girdim.* || *İyi söylemek,* yerinde ve doğru söylemek: *İyi söyledin, gitmekten başka seçeneğimiz yok.* || *İyi söylememek,* bir kimse hakkında kötü şeyler söylemek: *O kızı iyi söylemiyorlar*

—Astrol. Olumlu etkisi olan, bir konum, bir gökcismi için kullanılır.

—Huk. *İyi hal kâğıdı,* kişilerin ahlaki durumlarını gösterir belge. (10 nisan 1944 tarih ve 4541 sayılı Şehir ve kasabalarda mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri teşkiline dair kanun'un 16.maddesi'ne göre iyi hal kâğıtlarını kişilerin isteği üzerine düzenlemek mahalle muhtarlarının görevidir.)

—Med.huk. *Nesnel iyi niyet,* bir hak sahibinin hakkını kullanırken ya da bir borçlunun borcunu yerine getirirken dürüstlük kurallarına uyması, eyleminin sonuçlarını bilen orta zekâlı her insandan beklenebilecek bir davranışta bulunması. (Eşanl. OBJEKTİF HÜSNÜNİYET.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Öznel iyi niyet,* bir hakkın kazanılması için gerekli koşulların var olduğunun sanılması. (Eşanl. SÜBJEKTİF HÜSNÜNİYET.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Parac. *İyi para,* ayar, ağırlık ve basım açısından nitelikli para.

—ANSİKL. Med.huk. İyi niyet kurallarına ilişkin genel ilkeler, Türk Med. k.'nun 2. ve 3. maddelerinde yer alır. Yasaya göre herkes, haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken iyi niyet kurallarına uymakla yükümlüdür (md. 2). Bir hakkın doğması için iyi niyetin yasal olarak gerekli olduğu durumlarda, kural olan, onun varlığıdır. Ancak durumun gereğine göre kendisinden beklenen özeni göstermeyen kişi, iyi niyet iddiasında bulunamaz (md. 3). Öznel iyi niyet, bir hakkın kazanılmasını önleyen bir durumun bilinmemesi anlamına gelir. Ancak bu bilgisizliğin, kişinin kendi kusuruna dayanmaması da gerekir. Türk Med. k.'nun 3. maddesi herkesin öznel iyi niyet sahibi olduğunu varsaymıştır. Bu kural, kişileri iyi niyetli olduklarını kanıtlama yükümlülüğünden kurtarır. Birinin iyi niyetli olmadığını kanıtlama yükümlülüğü, bunu iddia eden kişiye düşer. Bu kanıtlama da, sözkonusu kişinin "kendisinden beklenen özeni göstermediğini" ortaya koymakla gerçekleşir.

Öznel iyi niyet, özellikle hakların devren kazanılmasında rol oynar.

Nesnel iyi niyet, hakların kullanılması ve borçların yerine getirilmesiyle ilgili bir kavramdır. Kişilerin haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken nesnel ölçülere göre davranmaları gerektiğini dile getirir. Nesnel iyi niyet kuralları bir toplumdaki ortalama değer yargılarına dayanan ve yazılı olmayan kurallardır. Ölçü olarak toplumdaki dürüstlük ve doğruluk anlayışı, orta zekâlı bir insanın davranışı, iş ilişkilerinde benimsenen kurallar ele alınır. Nesnel iyi niyet kuralları, hakların kullanılması ve borçların yerine getirilmesinde hukuksal işlemlerin ve yasaların yorumlanmasında etkilidirler.

İyi ve kötünün ötesinde → JENSEITS VON GUT UND BÖSE.

İYİCE be. Bir niteliği, bir durumu, bir eylemi pekiştirmek için kullanılır; adamakıllı: *İyice sarhoş olmuş. Hava iyice sıcak. İyice yıkanıp temizlenmek. İyice ıslanmış.*

◆ sıf. İyi sayılabilecek nitelikte olan şey, kimse için kullanılır: *İyice bir öykü.*

İYİCENE be. Adamakıllı, tam olarak.

İYİCİL sıf. İyilik etmeyi seven, iyi yürekli kimse için kullanılır.

İYİDEMİR a. Arabac. At arabacılarının tahta parçalarını inceltmek ve düzeltmekte kullandıkları keski.

İYİDERE, Doğu Karadeniz bölümünde Rize iline bağlı ilçe; 11 445 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi, Rize'nin 14 km B.'sında *İyidere,* 5 791 nüf. (1990).

İYİLEME a. Deric. Sepileme işleminden sonra yağlanan deriyi sağlamlaştırmak ve yumuşatmak için dövme işlemi.

İYİLEŞME a. **1.** İyileşmek eylemi. **—2.** Bedensel ya da ruhsal bir rahatsızlıkta görülen düzelme: *Hastada hiçbir iyileşme belirtisi gözlenmiyor.*

—Zootekn. *Genetik iyileşme,* bir ıslah programında döl ya da yıl üzerinden hesaplanan, yanı bir döl ya da yılın hayvanları bir önceki döl ya da yıl hayvanlarıyla karşılaştırılarak hesaplanan genetik üstünlük. (Evcil hayvan topluluklarında genetik iyileşme yılda % 0,5 ila % 1,5 dolayındadır.)

—ANSİKL. Hıristiyan sanatında İsa'nın mucizelerinden betimlenmiş olanlar arasında *Doğuştan körün iyileşmesi*'ni anmak gerekir (fildişi ikikanatlı Palermo; Milano'daki S. Ambrogio'nun sunakarkalığı; Sankt Maria im Kapitol kilisesi kapısı, Köln; Duccio'nun panosu, Londra; Leidenli Lucas'ın Leningrad, El Greco'nun Parma ve



Scala

Cin çarpmış kişinin iyileşmesi
bir italyan elyazmasından (XVI. yy.)
ayrıntı
Piccolomini kitaplığı, Siena

Dresden resimleri). Ressamlar tarafından işlenen öteki iyileşme temaları: *Erihalı körlerin iyileşmesi* (Poussin, Louvre), *Cüzzamlının iyileşmesi* (Botticelli, Sistina capellası), *Centurionun uşağının iyileşmesi* (Veronese, Dresden, Madrid; Jouvenet, Tours), *Felçlinin iyileşmesi* (Ravenna mozaikleri; Mantova dukalık sarayı duvar halıları; Veronese, Venedik ve Rouen; Murillo, Londra; E. Quellin, Anvers; J. Restout, Louvre), *Kurumuş elin iyileşmesi* (Van Dyck, Münih), *Cin çarpmış kişinin iyileşmesi* (Aynaroz dağı freskleri), *Kanamalı kadının iyileşmesi* (Veronese, Viyana; L. de Boullogne, Rennes; W. Blake, Londra; *Kenanlı kadının iyileşmesi* (L. Carracci, Milano; G. Drouais, Louvre). *İyileştiren İsa* ayrıca Jouvenet'nin bir tablosunda ve Rembrant'ın ünlü *Yüz* florinalık parça* adlı yapıtında yer alır.

İYİLEŞMEK gçz. f. **1.** Bir şey sözkonusuysa, iyi ya da daha iyi bir duruma gelmek: *Havalar gittikçe iyileşiyor. Ücretlere yapılan son zamlardan sonra durumumuz biraz iyileşti.* **—2.** Bir hastalık, bir rahatsızlık sözkonusuysa, geçmek: *Kolay kolay iyileşmeyen bir hastalığa yakalanmak. Yara çabuk iyileşti.* **—3.** Bir kimse sözkonusuysa, bir hastalıktan, bir rahatsızlıktan kurtulmak: *Annen rahatsızdı, iyileşti mi?*

◆ **iyileştirmek** ettirg. f. **1.** Bir şey iyileştirmek, onu iyi ya da daha iyi duruma getirmek: *Ücretlilerin ücretlerini iyileştirmek. Bir fabrikada çalışma koşullarını iyileştirmek.* **—2.** *Bir kimseyi iyileştirmek,* hasta bir kimseyi sağlığına kavuşturmak; tedavi etmek: *Güçlü bir antibiyotik, beni hemen iyileştirdi.* **—3.** *Bir hastalığı iyileştirmek,* onu yok etmek, geçirmek: *Bu hastalığı iyileştiren bir ilaç bulunmuş.*

—Şarapç. Şarabı daha iyi hale getirmek: *Mahzen şarabı iyileştirir.*

İYİLEŞTİRİCİ sıf. İyileştirme özelliği olan.

—Bot. *İyileştirici tür,* yaprakları kolay çürüyen ve azotça zengin kırıntı veren bitki. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım. Toprağa katılan ve toprağın fiziksel özelliklerini düzeltmeye, kimyasal ve biyolojik özelliklerini değiştirmeye yarayan madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bot. Köklerindeki bol mantarlar sayesinde havanın azotunu bağlayan kızılağaç ve yalancı akasya özellikle toprağı iyileştiren türlerdir. Sırf bu özellikleri nedeniyle toprağı organik ve besleyici maddelerce zenginleştirsinler ve ekonomik açıdan değerli orman ağacı türlerinin yetişmesini kolaylaştırsınlar diye çok fakir topraklara dikilirler. Karaağaç ve dişbudak da, doğrudan doğruya havanın azotunu tutamasalar da, toprağı iyileştirici türlerden sayılırlar.

—Tarım. İyileştiriciler birçok tipe ayrılır: oksit, hidroksit ya da karbonat halinde kalsiyum ve magnezyum içeren ve toprağın pH'sini sürdürmeye ya da yükseltmeye yarayan kireçli ve magnezyumlu iyileştiriciler (tebeşir, marn, dolomi, sönmemiş ya da sönmüş kireç, falun, tang, şeker fabrikaları atıkları, vb.); toprağın organik madde oranını korumaya ya da yükseltmeye

yarayan organik maddeler (çiftlik gübresi, bitkisel kompostlar, kent kompostları, turbalar ...); toprağın tanecikli yapı özelliklerini düzeltmeye yarayan fiziksel iyileştiriciler (kilin, kumun katkısı, vb.).

Bu maddelerden bazıları, karmaşık bileşimleri nedeniyle, çok yönlü etkiye sahiptir. Bu etkilerin her birinin şiddeti, o maddeleri belirlemeye ve birbirinden ayırt etmeye yarar.

İYİLEŞTİRME a. **1.** Bir şeyi daha iyi duruma getirme; ıslah. **—2.** Bir kimseye sağlığını kazandırma.

—Çevrebil. Bozulmuş bir ortamı, örneğin besinle kirlenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış bir gölü eski durumuna getirme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hayvc. *Genetik iyileştirme,* bir hayvan topluluğunda bireylerin kalıtsal potansiyelinin iyileştirilmesi amacıyla yapılan işlemlerin tümü. (Başlıca dört aşamada gerçekleştirilir: iyileştirme hedeflerinin belirlenmesi, iyileştirilecek karakterlerin ölçülmesi, damızlıkların seçimi ve iyileştirilmiş saf ırktan ya da melez damızlıkların kullanılması.)

—Hidr. bağl. Sertleşmiş betonda aranan nitelikleri daha çabuk elde etme yöntemi.

—Orm. san. *Ağaç iyileştirme,* ağaca yeni fiziksel ve mekanik özellikler (yüksek mekanik direnç, yüksek yalıtkanlık, kimyasal maddelere karşı direnç) kazandıran işleme tekniklerinin tümü. (Bu teknikler som ağaca [kereste] uygulandığı gibi üst üste plakalar halindeki ağaca da [kontrplak] uygulanır.)

—Tarım. Bir tarım üretiminin koşullarını düzeltmek amacıyla, ortamın (toprak, iklim) ya da bitkisel maddenin (ekilen bitkiler, kötü otlar) bazı özelliklerinin insanlar tarafından değiştirilmesi.

—ANSİKL. Bir ortamın verimliliği, toprağın ve iklimin özelliklerine bağlı doğal verimlilikle, insan müdahalesinin sonucu olan edinsel verimliliğin toplamıdır. Ortamı iyileştirmenin derecesi, edinsel verimliliğin doğal verimliliğe oranıyla belirlenir. İnsanın gittikçe artan ve çeşitlenen etkisi, üzerinde çalıştığı üretim etmenlerine ve koşullarına göre az ya da çok gelişmiştir. Bazı etmenler, güçlükle değiştirilebilir ya da çok pahalıya mal olur. İklim konusunda durum böyledir; buna rağmen sulama tekniklerindeki yaygınlaşma buradaki zorluğu kısmen yenmeye çalışmaktadır. Toprağın iklime bağlı sürekli özellikleri de, ancak pahalı tekniklerin kullanılmasıyla (temizleme, kirizma) değiştirilebilmekte ve teknik denilen etmenler daha kolaylıkla denetlenebilmektedir. Bunlar toprakla ve bitkilerle ilgilidir. Toprağın kimyasal durumu, gübreleme ilkelerinin uygulanması sayesinde, fiziksel durumuysa toprağı işlemenin değişik evrelerine uygun karmaşık alet ve makinelerin kullanılması sayesinde değiştirilebilmektedir. Bitkilere gelince, doğası ve yapısı, ekilen bitki tür ve çeşitlerinin iyi seçimi, zararlı otların yok edilmesi ve ekim nöbeti uygulanması sayesinde denetlenebilir.

İYİLEŞTİRMEK → İYİLEŞMEK.

İYİLİK a. **1.** İyi olan şeyin durumu: *Havanın iyiliğinden yararlanarak dolaşmaya çıkmak. Kumaşın iyiliği ilk bakışta anlaşılıyor.* **—2.** İyi olan kimsenin niteliği. **—3.** Herhangi bir çıkar, karşılık beklemeden yapılan yardım; hayır: *Bu iyiliğinizi nasıl ödeyeceğim?* **—4.** Bir şeyin sağladığı yarar; nimet: *Yürüyüşün iyiliklerinden biri de insanı dinlendirmesidir.* **—5.** Sağlıkça iyi olma durumu; esenlik: *İyilik haberlerinizi bekliyorum.* **—6.** İyi, yumuşak davranış: *İyilikten anlamamak.* **—7.** *İyilik bilmek,* kendisine yapılan bir iyiliği hiçbir zaman unutmamak, bunun bilincinde olmak. ‖ *İyilik etmek, yapmak,* başkalarına yararlı olacak işler yapmak; bir kimseye yardımcı olmak: *Bana bir iyilik eder, şunları yerine kor musunuz?;* kötülük etmek, oyun oynamak (arg.). ‖ *İyilik görmek,* bir kimseden maddi ve manevi yardım görmek. ‖ *İyilik sağlık,* sağlıklı ve iyi bir durumda bulunulduğunu anlatmak için "nasılsınız?" sorusuna karşılık olarak kullanılır. ‖*(Bir kimseye) iyiliği dokunmak,* yararını görmek, yararlı olmak. ‖*İyilikle,* tatlı dille, yumuşak davranarak: *İyilikle söylerseniz, kızmaz.*

—Elekt. ve Telekom. *İyilik çarpanı,* bir reaktansın belli bir frekanstaki tepkin gücünün, bu reaktansta kayıplardan kaynaklanan etkin güce oranı. (Eşanl. NİTELİK ÇARPANI.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Elektrotekn. ve Telekom. *Bir antenin iyilik çarpanı,* bir antenin izotrop kazancının, belirli tesis koşullarındaki gürültü sıcaklığına oranı. (Bu çarpan bir antenin yayın alma duyarlığını niteleyen temel büyüklüktür.)

—Fels. Platon'a göre, bilgenin yöneldiği ve bütün öteki amaçların kendisine bağlı olduğu yüce amaç; Kant'a göre, her insanın "yüreğinin derinliğinde" bulunan ahlak yasasının kabul ettirdiği son kuramsal erek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Soğut. san. *İyilik çarpanı* ya da *katsayısı,* bir termoelektrik soğutucunun yetkinlik katsayısının ifadesinde, yarıiletken gereçlerin kuvvet çiftini niteleyen çarpan.

—ANSİKL. Elekt. ve Telekom. İyilik çarpanı, akımla doksan derece faz farkı olan uçlardaki gerilimle aynı fazda olan uçlardaki gerilimin oranına eşittir; kayıplar ile ters orantılı olan bu çarpan, aynı zamanda reaktansın bir nitelik ölçüsüdür ve Q-metre adı verilen aygıtlarla ölçülür. Kayıp dirençleri R olan bir L indüktansı ve bir C sığası için *f* frekansındaki iyilik çarpanları sırasıyla şu eşitliklerle verilir:

$$Q = \frac{2\pi L_f}{R} \quad \text{ve} \quad Q = \frac{1}{2\pi RC_f}$$

—Fels. Platon'a göre iyilik, doğruluğa oranla tanımlanır: "Bilgi nesnelerini doğruluğun ışığıyla aydınlatan ve bilen kişiye bilme gücünü veren şeyin, iyilik ideası olduğunu kabul et. Çünkü, bilim ve doğruluğun ilkesi bu ideadır. Onu, bilgi nesnesi olarak kavrayabilirsin, ama bilim ve doğruluk ne kadar güzel şeyler olursa olsunlar, iyilik ideasının onlardan üstün olduğunu -tıpkı görülebilir dünyada olduğu gibi- düşünmen yerinde olur. Işık ve görmenin, güneşe benzediğini düşünenler haklıdırlar; ama onların, güneşin kendisi olduğunu düşünenler yanılırlar; tıpkı bunun gibi, kavramlar dünyasında, bilimle doğruluğun, iyiliğe benzediklerini düşünmek doğrudur, ama iyilik'le aynı şey olduklarını düşünmek yanlıştır; iyinin doğasının, çok daha değerli olduğunun unutmamak gerekir" ... "İyi, öz değildir, ama saygınlık ve güç bakımından özden çok daha üstün bir şeydir" (*Devlet,* 6, 509). Platon'a göre iyilik ideası ruhun, kavramlar dünyasına yükselişi sırasında algıladığı son varlıktır.

Platon'un iyilik anlayışı, iyilikle insanın ona ulaşmak istenci arasında zorunlu bir uyuşmazlık bulunmadığını ve insanın, istediği takdirde, iyilik'e ulaşabileceğini ve onu gerçekleştirebileceğini kabul eder. Aziz Paulus'un görüşüyse bunun tam tersidir. Aziz Paulus şöyle der: "İstediğim iyi şeyi yapamıyorum, istemediğim kötü şeyi işliyorum" (*Romalılar'a mektup,* 7, 19).

Kant, ahlak yasasına yeniden baş eğme düşüncesini getirdi. Ama, insanın, iyiliği gerçekleştirmesinin güçlüğü ve hatta olanaksızlığı tezini de bir yana bırakmadı. Çünkü ona göre iyiliği (yüce iyiliği) bu dünyada gerçekleştirme olanağı, özgürlüğe bağlıdır. Oysa, özgürlük, geleceğe ilişkin bir umuttan ya da kabul edilmesi akla uygun düşen zorunlu bir varsayımdan başka bir şey değildir. Ama özgürlüğün, her ahlaksal edimde, burada ve bu anda bulunduğunu düşünmek gerçekçi bir davranış olmaz: "Özgürlüğümüzü kullanmanın rasyonel ve biçimsel bir koşulu olarak ahlak yasası, maddi bir koşul olarak, herhangi bir ereğe bağımlı olmadan, bizi kendiliğinden yükümlü kılar; ama aynı zamanda bizim için önsel (a priori) olarak bir nihai erek belirler ve bizi ona yönelmekle yükümlü kılar: işte bu, özgürlüğün bu dünyada gerçekleştirebileceği yüce iyiliktir" (*Kritik der Urteilskraft* [Yargı yetisinin eleştirisi] 2, 3).

İYİLİKBİLİR sıf. Kendisine yapılan iyilikleri unutmayan kimse için kullanılır; değerbilir.

İYİLİKBİLİRLİK a. İyilikbilir olma durumu.

İYİLİKÇİ sıf. Herkesin iyiliğini isteyen, başkalarına iyilik etmeyi seven kimse için kullanılır; iyiliksever, hayırsever.

İYİLİKSEVER sıf. İyilik yapmayı seven kimse için kullanılır; hayırsever.

İYİLİKSEVERLİK a. İyiliksever bir kimsenin durumu, niteliği.

İYİMSER sıf. ve a. **1.** Fels. İyimserlik yanlısına denir. (Eşanl. OPTİMİST.) **—2.** Mizacı gereği, her şeyin iyi yanını gören, olup bitenden hoşnutluk duyan ve geleceğe umutla bakan kişiye ve onun tutumuna denir; nikbin: *O, tam bir iyimserdir. İyimser bir görüş.*

◆ sıf. **1.** Belli bir bağlamda, bir durumun iyi bir sonuç vereceğine, bir şeyin mutlu bir gelişme göstereceğine inanan kişiye denir: *İşletmesinin geleceği konusunda iyimser bir yönetici. Doktorlar, onun hastalıktan kurtulacağı konusunda iyimser.* **—2.** Bu zihinsel durumu ortaya koyan bir tutum, bir konu için kullanılır: *İyimser bir bakış açısı. Gelecek konusunda iyimser görüşleri var. Hükümet bildirileri iyimserdi.*

◆ be. İyimser biçimde: *Duruma çok iyimser bakıyorsun.*

İYİMSERLİK a. **1.** Dünyada iyiliğin kötülükten daha ağır bastığını ileri süren öğreti. (Eşanl. OPTİMİZM.) **—2.** Her şeyi iyi yanından ele almak eğilimi: *İyimserliğe yatkın bir mizaç.* **—3.** Bir duruma uygun çare bulunacağına olan inanç: *Bütün olup bitenlerden sonra bu ne iyimserlik! Bu kadar iyimserlik de biraz aşırı değil mi?*

İyimserlik üstüne → CANDIDE.

İYNKS. Yun. mit. Pan ile Ekho'nun kızı. Büyülü bir iksir yardımıyla Zeus ile İo'yu birbirine âşık etti. Hera onu ağaçkakana çevirdi.

İYODARGİRİT a. (fr. *iodargyrite*'ten). Miner. Formülü AgI olan doğal gümüş iyodür; yoğunluğu 5,7'dir ve sertliği 1 ile 1,5 arasında değişir. (Eşanl. İYODİRİT.)

İYODAT a. (fr. *iodate*'tan). Anorg. kim. İyodat asidinin tuzu. (İyodatların genel formülü MIO_3'tür; bu formülde M, birdeğerli bir metali gösterir. Kloratlardan daha kararlı olmalarına karşın ısıyla bozunarak iyodür ile oksijen verirler. Sodyum iyodata, şili güherçilesinin ana çözeltisinde rastlanır. İyodun sodyum hidroksit üzerine etkimesi sonunda iyodürle aynı anda elde edilir.) ‖*İyodat asidi,* anhidriti I_2O_5 olan HIO_3 formüllü asit. (Anhidrit, iyodun yükseltgenmesi sonunda oluşur.)

İYODEMİ a. (fr. *iodémie*'den). Kanda iyot bulunması (normal oran % 8 ile 10 arasında değişir).

İYODİL- (fr. *iodyl-*). Kim. Bir molekülde iyodil kökünün varlığını gösteren önek.

İYODİL a. (fr. *iodyle*). Kim. Formülü $—IO_2$ olan birdeğerli kök.

İYODİLBENZEN a. (fr. *iodylbenzène*'den). Org. kim. Formülü $C_6H_5IO_2$ olan bileşik. (İyodobenzenden elde edilir.)

İYODİLLİ sıf. Org. kim. İyodil kökü içeren bileşikler için kullanılır; bu bileşiklerin ilk örneği, iyodilbenzendir.

İYODİRİT a. (fr. *iodyrite*'ten). Miner. İYODARGİRİT'in eşanlamlısı.

İYODİT a. (fr. *iodide*'den). Der. hast. Potasyum iyodür ya da başka bir iyot karışımı yutulduktan sonra deride görülen lezyon. (İyodit kabarcık biçiminde ortaya çıkar, bazı olgularda vejetan lezyonlar halinde belirebilir ve çok oldukları zaman ergenliği andırır.)

İYODİZM a. (fr. *iodisme*'den). İYOT* ZEHİRLENMESİ'nin eşanlamlısı.

İYODOANİLİN a. (fr. *iodaniline*'den). Org. kim. Anilinin, formülü $I—C_6H_4—NH_2$ olan iyotlu türevi.

İYODOASETİK sıf. (fr. *iodacétique*'ten). Org. kim. Formülü $I—CH_2—CO_2H$ olan asit için kullanılır.

İYODOASETON a. (fr. *iodacétone*'dan). Org. kim. **1.** İyodun, aseton içindeki çözeltisi; böcek ısırıklarına ve kan çıbanlarına karşı sürülerek uygulanır. **—2.** Asetonun, formülü $I—CH_2—CO—CH_3$ olan iyotlu türevi; etkili bir göz yaşartıcıdır.

İYODOBENZEN a. (fr. *iodobenzène*'den). Org. kim. Benzenin, formülü $C_6H_5—I$ olan iyotlu türevi.
—ANSİKL. İyodobenzen, aromatik halojenürlerin bilinen tepkimelerini vermekle birlikte, 1'den yüksek değerlikte iyot taşıyan türevlere de dönüşebilir. Nitekim klorla, iyodobenzen diklorürü ($C_6H_5ICl_2$) oluşturur; iyodobenzen diklorür hidroliz sonucu iyodosilbenzen (C_6H_5IO) verir. İyot atomu, bu iki bileşikte de üçdeğerlidir. İyodosilbenzen, kendiliğinden yükseltgenerek beşdeğerli iyot içeren iyodilbenzene ($C_6H_5IO_2$) dönüşür. İyodosilbenzen ve iyodilbenzenin eşmoleküllü karışımı, gümüş hidroksitle tepkimeye girdiğinde gümüş iyodat ile difeniliyodonyum hidroksidi [$(C_6H_5)_2I^+OH^-$)] verir; difeniliyodonyum hidroksit, kuvvetli bir bazdır; anorganik asitlerle çok iyi tanımlanabilen tuzları oluşturur.

İYODOETANOL a. (fr. *iodéthanol*'den). Org. kim. Etanolün, formülü

$$I—CH2—CH_2—OH$$

olan iyotlu türevi.

İYODOFİLİ a. (fr. *iodophilie*'den). Biyol. Glikojenin varlığına bağlı olarak bazı bakterilerin ya da hücrelerin iyoda gösterdikleri ilgi.
—ANSİKL. Bakteriyol. İyodofili, dışkıda çok az miktarda bulunan, ama çekumda normal olarak yer alan bazı bakterilere özgüdür. İyot seven bakteri florasının artması maddelerin bağırsaktan çok hızlı geçtiğini gösterir.
—Dokubil. Dölyatağı boynundaki epitelyum hücreleri normal olarak iyotla esmer akaju rengine boyanır; kanser ya da kanser öncesi bir durumda, kuşkulu olan bölge iyodofili niteliğini kaybeder (Schiller testi).

İYODOFORM a. (fr. *iodoforme*'dan). Org. kim. Formülü CHI_3 olan triiyodometanın yaygın adı. (İyodoform, iyodun bazik ortamda asetona etkimesi sonunda oluşan sarı bir katıdır. Kimyasal özellikleri bakımından kloroforma benzer. Pansuman, pomat ya da toz biçiminde mukoza ve yaralarda antiseptik olarak yararlanılır. Kuvvetli bir kokusu vardır ve bu yüzden çok az kullanılır.)

İYODOFORMLU sıf. İyodoform içeren bir madde için kullanılır.

İYODOFOSFÜR a. (fr. *iodophosphure*'den). Kim. Bir iyodür ile bir fosfürden oluşan bileşik.

İYODOGORGONİK sıf. (fr. *iodogorgonique*'ten). Org. kim. *İyodogorgonik asit,* diiyodo-3,5 tirozinin yaygın adı; tirozin ya da troksinden elde edilir ve kimi deniz canlılarında (süngerler, gorgonialar) bulunur.

İYODOHİDRİN a. (fr. *iodhydrine*'den). Kim. Birçok hidroksil grubu içeren bir bileşikte, bu gruplardan birinin bir iyot atomuyla ornatılması sonunda oluşan ürün. (Glikolün iyodohidrini iyodoetanol, sülfürik asidin iyodohidrini, iyodosülfonik asittir.)

İYODOL a. (fr. *iodol*'dan). Org. kim. ve Eczc. Formülü C_4HNI_4 olan tetraiyodo-2,3,4,5 pirrolün yaygın adı; kokusuz bir antiseptik olduğundan çoğunlukla iyodoform yerine kullanılır.

İYODOMERKÜRAT a. (fr. *iodomercurate*'tan). Anorg. kim. Formülü $M_2[HgI_4]$ olan komplekslerin genel adı. (Potasyum iyodomerkürat, "Nessler ayracı" adıyla eser miktardaki amonyağın saptanmasında kullanılır.) [Eşanl. MERKÜRİİYODÜR.]

İYODONYUM a. (fr. *iodonium*'dan). Org. kim. Genel formülü R_2I^+ olan organik katyonların genel adı; difeniliyodonyum tuzlarında bulunur; doymamış bileşiklere iyodun elektroncul katılması gibi kimi tepkimelerde ortaya çıkar.

> **İYODOSİL-** (fr. *iodosyl-*'den). Org. kim. Bir molekülde iyodosil kökünün varlığını gösteren önek.

İYODOSİL a. (fr. *iodosyl*'den). Kim. Formülü —I=O olan birdeğerli kök.

İYODOSİLBENZEN a. (fr. *iodosylbenzène*'den). Org. kim. Formülü C_6H_5IO olan bileşik. (İyodobenzenden elde edilir.)

İYODOSİLLİ sıf. Org. kim. İyodosil kökü içeren bileşikler için kullanılır; bu bileşiklerin ilk örneği iyodosilbenzendir.

İYODOSİSTERNOGRAFİ a. (fr. *iodocisternographie*'den). Nörol. Belden ya da artkafa altından verilen, X ışınlarına saydamsız iyotlu bir madde ile sarnıçların incelenmesi.

İYODOSTANNAT a. (fr. *iodostannate*'tan). Anorg. kim. Formülü M_2SnI_6 olan karmaşık tuz. (İyodostannat IV de denir.)

İYODOSTANNİT a. (fr. *iodostannite*'ten). Anorg. kim. Formülü $MSnI_3$ olan karmaşık tuz. (İyodostannat II de denir.)

İYODOTİROZİN a. (fr. *iodotyrosine*'den). Endokrinol. İyodun tirozine bağlanmasıyla hücre içinde bireşimi yapılan tiroit hormonlarının öncüsü. (Belli başlı iki iyodotirozin vardır: biri monoiyodo-3-tirozin [M.İ.T.], ikincisi diiyodo-3-5-tirozin [D.İ.T.]. Bunlar tiroit hormonlarının yapısına girmek için eşleşirler.)

İYODOTİTANAT a. (fr. *iodotitanate*'tan). Anorg. kim. Formülü $M_2[TiI_6]$ olan karmaşık tuz.

İYODOVANTRİKÜLOGRAFİ a. (fr. *iodoventriculographie*'den). Nörol. Kafatasının parankimaması dokusu içindeki karıncıkların, X ışınlarına saydamsız bir madde şırınga edildikten sonra incelenmesi. (Genellikle bir yan karıncığın alın tarafındaki boynuzundan ponksiyonla şırınga yapılır.)

İYODÜR a. (fr. *iodure*'den). Anorg. kim. İyodun yalın bir cisimle oluşturduğu bileşik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İyodür asidi,* HİDROİYODİK* ASİT'in eşanlamlısı.
—Kim. Hidroiyodik asidin, azotlu ya da fosforlu bir baz (bu durumda bir tuz sözkonusudur) ya da katlı bir bağ içeren bir bileşikle (bu durumda iyotlu bir bileşik sözkonusudur) oluşturduğu katılma ürünü.
—Org. kim. Bir iyot atomunun, bir hidrokarbondaki bir hidrojen atomuyla yer değiştirmesi sonunda oluşan organik bileşik.
—ANSİKL. Anorg. kim. Ametal iyodürler arasında, elementlerin doğrudan bileşmesi sonunda oluşan fosfor iyodürleri (PI_3 ve P_2I_4) ile iyot ve amonyağın bir katılma bileşiği olan son derece patlayıcı azot iyodür (NI_3) sayılabilir. Metal iyodürler ya da başka bir deyişle hidroiyodik asidin tuzları, iyodun bir metal üzerine ya da hidroiyodik asidin bir okside etkimesi sonunda oluşur. Bunlar eşyapılı olduğu klorür ve bromürlerle büyük benzerlikler gösterir. Gümüş (sarı), kurşun (sarı), bakır I (gri), cıva I (yeşil) ve cıva II (kırmızı) iyodürler dışında bu bileşiklerin tümü suda çözünür. Bunlardan büyük bir bölümü fotoğrafçılıkta (alkali iyodürler, gümüş iyodür) ve eczacılıkta kullanılır. Kurşun ve cıva II iyodür birer boyarmaddedir.
—Eczc. Eskiden geniş çapta kullanılan sodyum ve potasyum iyodür gibi madensel iyodürler, bazı hipertiroidi çeşitlerinde ağız yolu ile alınarak bugün de kullanılmaktadır. İyodürler oftalmolojide (katarakt) damla şeklinde kullanılır.

İYODÜRLÜ sıf. **1.** İyodür içeren bir madde için kullanılır. **—2.** Bir iyodür katmanıyla kaplanmış bir cisim için kullanılır.

İYOLİT a. (fr. *iolite*'ten). Miner. Koyu mavi kordierit çeşidi.

İYON a. (ing. *ion;* yun. *ion*'dan). Elekt. ve Fizs. kim. Bir ya da birçok elektron kazanmış ya da yitirmiş bir atom ya da bir atom grubundan oluşan, elektrik yüklü parçacık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektrotekn. *İyon giderme,* bir anahtarın iki elektrotu arasında oluşan ve doğal görünümünden sonra almaşık akım biçiminde bir arkın yeniden sıçramasına yol açan iyonları yok etme.
—Fizs. kim. *İyon bağı,* iyon kristallerinde ters işaretli iyonları elektrostatik çekimle birleştiren bağ. (Eşanl. AYRIKKUTUPLU BAĞ.) || *İyon kristali,* salt pozitif ya da negatif iyonlardan oluşan kristal. (Bu iyonlar alkali ve toprak-alkali metaller gibi son derece elektropozitif ya da halojenler, kükürt ve oksijen gibi son derece elektronegatif elementlerden meydana gelir. [Örneğin sodyum klorür, sezyum klorür.] Ayrıca karbonat [CO_3^{2-}], nitrat [NO_3^-] ve amonyumda [NH_4^+] olduğu gibi atom gruplarından oluşan iyonlar da bilinmektedir; bu tür bir kristalde temel etkileşim kuvvetleri elektrostatik kökenlidir; bu iyonların kristal yapıları basittir; elektriği ve ısıyı çok iyi yalıtırlar.) || *İyon kuvveti,* bir elektrolit çözeltisi için

$$I = \sum \frac{1}{2} c_i \cdot z_i^2$$

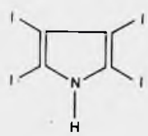
miktarı. (Bu denklemde c_i, elektrokimyasal değerliği z_i olan bir iyon türünün molarlığını gösterir.
c molarlığında NaCl için

$$I = c \cdot \frac{1}{2} + c \cdot \frac{1}{2} = c,$$

$BaCl_2$ için de

$$I = c \cdot \frac{4}{2} + 2c \cdot \frac{1}{2} = 3c$$

elde edilir. İyon yüklerinin yanı sıra molarlığını da göz önüne alan bu büyüklük, iyonların doğrudan çevrelerine taşıdıkları elektriksel tedirginliğe bağlıdır; kuvvetli elektrolit çözeltilerinde, iyonsal etkileşim kuramında [Debye ve Hückel] önemli bir rol oynar.)
—Nörobiyol. *İyon akımı,* sinir ve kas hücrelerinde, zarın iki tarafında eriyik halinde bulunan iyon türlerinin taşıdığı akım. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nük. müh. *İyon motoru,* nükleer enerjiyi elektrik enerjisine dönüştürme ilkesine dayanarak çalışan motor.
—Opt. *İyon çözümleyicisi, iyon mikroskobu,* gözlenen cismin yaydığı iyonlarla görüntü oluşturan çözümleyici, mikroskop.
—Tıp. *İyon tedavisi,* iyonlaştırıcı ışınlarla yapılan tedavi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Uz. havc. *İyon itmesi,* itici maddeyi iyonlaştırıp bir elektrik alanıyla hızlandırdıktan sonra elektrik bakımından yansız halde püskürtmeye dayanan itme biçimi.
—Yerbil. *İyon değişimi,* katı cisimlerde, iki iyonun yalnızca belirli sınırlar içinde gerçekleşebilen karşılıklı yer değiştirmesi. (İyon değişimli iz elementler yerbilimsel termometre olarak kullanılır.)



iyodol

—ANSİKL. Elekt. ve Fizs. kim. *Çözeltilerdeki iyonlar.* Çözeltilerin özelliklerini ve elektroliz olaylarını açıklamak için Arrhenius, sulu çözeltide asitlerin, bazların ya da tuzların aynı anda iyonlar halinde ayrıştığı varsayımını ortaya attı. Bu iyonların bir kısmı pozitiftir ve bir asit sözkonusu olduğunda bir elektron yitirmiş hidrojen atomundan oluşur, dolayısıyla mutlak değeri bir elektronun *e* yüküne eşit bir yük taşır; bir baz ya da tuz halinde ise mutlak değeri *ne*'ye eşit bir yükü olan bir metal atomudur ve *n*, metalin değerliğidir. Negatif iyonlar ise molekülün geri kalan bölümünden kaynaklanır.

Kristalleşen bir tuzda, iyonlar kristal kafesinin düğümlerinde yer alır; örneğin bir deniz tuzu kristali Na^+ iyonları (bir elektron yitirmiş sodyum atomları) ve Cl^- iyonları (bir elektronu kazanmış klor atomları) içerir. Çözeltide iyonlar ayrılır ve elektrostatik etkiyle birleşme eğilimi gösterir; ama suyun, çekimi azaltan görece büyük elektrik geçirgenliği ($\varepsilon_r = 80$) ve sürekli darbeler yüzünden statik bir denge kurulur: iyonlaşma tersinir ve kısmidir (en azından zayıf elektrolitler için). Bu denge *iyonsal ayrışma katsayısı*'nın değeriyle belirtilir; α ile gösterilen bu katsayı ($0 < \alpha < 1$) ayrışmış molekül sayısının, ayrışma öncesi toplam molekül sayısına oranına eşittir. Bu oran elektrolite ve koşullara (sıcaklık, derişim) bağlıdır. Kütle etkisi yasasının, statik dengeye uygulanması, genellikle elektrolitin derişimi 0'a yaklaştığında, α'nın artarak 1'e yaklaştığını gösterir.

Kısmi ayrışma varsayımı günümüzde ancak belli sakınımlarla kabul edilir: ayrışma katsayısı kavramı, "zayıf" denen ve seyreltik çözeltide bile az ayrışan belli bir elektrolit sınıfı için geçerlidir; bunun tersine, "güçlü" denen çok sayıda elektrolitin, az seyreltik çözeltide bile, hemen hemen tamamen ayrıştığı benimsenir. Elektrolit özelliklerini nicel olarak yorumlama, önemli problemlere yol açar.

Bir çözelti içindeki iki elektrota farklı potansiyeller verilirse, iyonları devindiren bir E elektrik alanı oluşur: pozitif iyonlar katota (bu yüzden *katyon* denir) doğru ve negatif iyonlar anota (bu nedenle *anyon* adını alır) yönelir. İyonların türlerine göre farklılık gösteren yer değiştirme hızları E elektrik alanıyla orantılıdır: $v = KE$. K orantılılık değişmezi, iyonun devingenliğini gösterir; bu devingenlik çok düşük ve saatte santimetre düzeyindedir: örneğin, en yüksek hızla devinen H^+ iyonu için V/cm başına K = 0,003 29 cm/sn'dir.

İyonlar elektrotlara ulaştıklarında yüklerini yitirir ve birleşerek ya da elektrotlara ve elektrolite etkiyerek yeni moleküller verir. Bu olgu, elektroliz ürünlerinin yalnız elektrotlar üzerinde toplanmasının nedenini açıklar.

İyon kavramı kimyada temel kavramdır, çünkü çözelti halindeki elektrolitlerin gösterdiği *iyon* tepkimeleri konusunda birçok olayı yorumlamaya olanak verir; bu olaylara şu örnekler verilebilir: çözeltilerin, içerdikleri iyonların türlerine göre değişen renkleri; güçlü bazlar ve asitler için, H^+ ile OH^- iyonlarından yalnızca bir mol suyun oluşumu sonucu açığa çıkan, dolayısıyla bütün baz ve asitler için aynı olan yansızlaşma ısısı; çok zayıf da olsa suyun iyonlara ayrışmasına yol açan, tuzların hidroliz tepkimeleri; yine yalnızca iyonların ayırtedici özelliğini veren çökelme tepkimeleri. Bütün bu tepkimeler için, açık *iyonsal yazım,* olayların doğrudan anlatımını sağlar. Böylece iyonlar kuramı kimyaya değerli bir katkı ve çok verimli bir düşünce biçimi kazandırır.

• *Gazlardaki iyonlar.* İyonlar gazlarda çeşitli nedenlerden doğabilir:
1. çok yeğin elektrik alanı: örneğin iletken bir ucun yakınında, gazın iyonlaşmasından ve oluşan iyonların ışınımsal olarak yeniden birleşmesinden kaynaklanan bir yayıntı gözlemlenir;
2. gazdan geçen yüksek enerjili parçacıklarla çarpışma: hızlandırılmış elektronlar, radyoaktif cisimlerin yayımladığı α, β, γ ışınları. Bu parçacıkların yol açtığı iyonlardan, yine bu parçacıkları algılamak için yararlanılabilir (sayaçlar ve algılayıcılar);
3. X ve morötesi ışıması: bu olgu fotoiyonlaşmadır;
4. ısıl çalkalanma: gazdaki parçacıkların ortalama enerjisi iyonlaşma enerjisinden büyükse, parçacıklar arasındaki şoklar iyonların doğmasına yol açar.

Gazlar ancak kısmi olarak iyonlaştırılabilir. Tümüyle iyonlaştıklarında, bunlara plazma adı verilir: yıldız atmosferlerinde, iyonosferde, Güneş rüzgârında bu olgu sözkonusudur.

• *Katılardaki iyonlar.* İyonlar katı hal yapısında, özellikle iyon kristallerinde büyük bir rol oynar.

—Nörobiyol. İki tip iyon akımı vardır: dinlenme akımları, hücre içi ve dışı arasındaki iyon bileşimi farklarından doğar, enerji tüketen pompaların metabolizma etkinlikleriyle dengelenir; eylem akımları, iyonoforların açılmasına bağlıdır ve eylem potansiyeli de denen sinir akımını doğurur.

—Tıp. Doğal ya da yapay radyoaktif maddeler ve X ışınları, genellikle tüm maddeleri olduğu gibi canlı dokuları da etkileyerek yolları üstünde karşılaştıkları atomlardan bir elektron ya da bir nötronun salıverilmesine ve böylece dokuların içinde iyonlaşmaya neden olurlar. Böylece ortaya çıkan iyonlar, ikincil bir iyonlaşma da yaratabilirler; buna ikincil ışınlanma denir. Işın tedavisinin temeli bu olaydır; bu nedenle radyoaktif maddelerin ışınlarına ve X ışınlarına *iyonlaştırıcı radyasyon* denir.

İYON-GRAM a. (fr. *ion-gramme*'dan). İyon durumundaki bir elementin bir molünün kütlesi.

İYONKAPLAMA a. Katodik saçınımla metal kaplama tekniği.

İYONLARARASI sıf. Fizs. kim. İyonların etkileşimleri için kullanılır.

İYONLAŞMA a. Fiz. ve Kim. **1.** Yansız bir atom ya da bir molekülün artı ya da eksi elektrik yükü taşıyıcısı haline geldiği süreç. (Bir atom, bir ya da birçok elektron kazanarak eksi bir iyon haline gelebilir. Öte yandan, elektronlarından bir ya da birçoğunu yitirerek artı iyona da dönüşebilir.) **—2.** *İyonlaşma enerjisi,* bir atom, bir iyon ya da bir molekülden, kinetik enerji vermeden bir elektron koparmak için gereken enerji. (Genellikle elektronvolt cinsinden ölçülür.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *İyonlaşma potansiyeli,* elektronvolt cinsinden ifade edilen iyonlaşma enerjisiyle aynı değerde eV çarpımı (*e,* elektron yükü) veren V potansiyeli.

—Gezbil. *İyonlaşma katmanı,* iyonosferde yükseltiye göre iyonlaşmanın maksimum değere ulaştığı bölge. || *Atmosfer iyonlaşması,* fotonlarla ileri ölçüde iyonlaşan ve kimi elektromanyetik dalgaların yayılmasında değişiklik doğuran atmosfer durumu.

—Ölçbil. *İyonlaşma odası,* iyonlaştırıcı ışımaları ölçen aygıt. (Aygıtta bir gaz içinde oluşan iyonlar bir elektrik alanıyla yönlendirilir; bu da ölçmede yararlanılan elektrik akımının geçişine neden olur.)

—ANSİKL. Fiz. ve Kim. Bir atom için, bir elektronun ayrılmasından kaynaklanan birinci iyonlaşma enerjisi, yüklü bir iyondan ikinci elektronu koparmak için gereken ikinci iyonlaşma enerjisi vb. ayırt edilir.

Elektronla çekirdek arasındaki bağ kuvvetlendikçe iyonlaşma enerjisi yükselir ve çoğu kez, atoma en zayıf bağla bağlı dış elektronlardan kaynaklanır. Dolayısıyla bu enerji, göz önüne alınan elementin kimyasal etkinliği açısından iyi bir göstergedir; birinci iyonlaşma enerjisi soy gazlarda yüksektir (helyum için 25 *eV*) ve bu durum kararlılıklarının nedenini gösterir; alkali metallerde ise düşüktür (sodyum için 5.4 *eV*) ve bu da güçlü tepkinlik göstermelerini açıklar.

İYONLAŞTIRICI sıf. Fiz. ve Kim. İyonlaşmaya yol açan şeyler için kullanılır.

İYONLAŞTIRMAK g. f. Fiz. ve Kim. İyon haline dönüştürmek.

İYONOFON a. (fr. *ionophone*'dan). Fransız fizikçi S. Klein tarafından bulunan ve çalışma ilkesi iyonlaşma olaylarına dayanan hoparlör. (Hiçbir devingen organ içermez ve alçak frekanslı elektrik alanlarının, kuvars bir kap içinde iyonlaşmış havaya etkimesi sonucu akustik dalgalar üretir.)

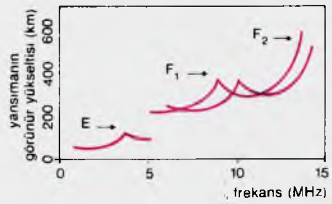
İYONOFOR a. (fr. *ionophore*'dan). Nörobiyol. Sinir ya da kas hücrelerinin zarlarında bulunan ve zarlar arası iyon iletimini yöneten molekül ya da molekül topluluğu.

—ANSİKL. Hücrelere ve iyon türlerine göre değişik iyonoforlar vardır. Sodyum iyonoforları aksonlar boyunca çok sayıda bulunur; bunların açılmaları zarı geçen elektrik akımıyla yönetilir; ayrıca eylem akımlarının geçişi sırasında bunların etkinlikleri artar. Potasyum ve kalsiyum iyonoforları da belirlenmiştir. Sinapssonrası zarlarda başka iyonoforlar da vardır; bunların çalışmalarıysa iyonofora takılan alıcı bir moleküle kimyasal bir aracının tutunmasıyla yönetilir. Sinaps iyonoforları bir eylem akımı üretmezler, ama hücrenin uyarılmasını ya da köstekleımesini sağlayan bir kutupsuzlaşma ya da aşırı kutuplaşma meydana getirirler.

İYONOFOREZ a. (fr. *ionophorèse*'den). Etkinliği kaydedilen bir nöronun yakınına şırınga edilen bir maddenin etkisini incelemek için elektrofizyolojide kullanılan yöntem. (Cam bir mikroelektrottan elektrik akımı geçirilerek sözkonusu madde nöronun yakınına gönderilir; akımın yönü, elektrotun içindeki [elektrikle yüklü] madde, bulunduğu elektrotun ucundan dışarı atılacak biçimde seçilir.)

İYONOGRAM a. (fr. *ionogramme*'dan). Biyokim. Bir biyolojik sıvıda bulunan çeşitli iyonların (anyonlar ve katyonlar) göreceli dağılımının nicel incelenmesi. (Göz önüne alınan her iyonun derişimini belirtmek için seçilen ölçüm birimi litrede bindebir-eşdeğer [miliekivalan: mEq/1]dir ve biri anyonlar, diğeri katyonlar için olmak üzere sonuçlar iki kolon halinde yazılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Gezbil. Bir iyonosfer sondasıyla yapılan ölçümlerin grafik sonucu. (Bir vurumun yayımıyla yankının dönüşü arasında geçen zaman yayınlanmış frekansın fonksiyonu olarak gösterilir.)



şema halinde bir iyonogram örneği (tepe noktaları farklı iyonosfer bölgelerine özgü frekansları gösterir; aynı süreli iki çizginin varlığı ortamın çiftkırıcılığını belirtir)

—ANSİKL. Biyokim. Normal olarak plazmanın iyon derişimi 310 mEq/1'dir (sodyum = 142, potasyum = 5 kalsiyum = 5, magnezyum = 3 olmak üzere katyonlar 155 mEq; klorürler = 103, bikarbonatlar = 27, fosfatlar = 2, sülfatlar = 1 olmak üzere anyonlar 155 mEq, proteinler = 16, organik asitler = 6).

Bu durumda anyonların toplam rakamı hemen hemen katyonların toplam rakamına eşittir. 310 mEq/1'den yüksek bir plazma iyonogramı plazma hipertonisini; 295

mEq/1'den az olanı da plazma hipotonisini gösterir.

Beyin-omurilik sıvısının derişimi 299 mEq/1, amniyos sıvısınınki 274 mEq/1 ve hücrelerarası sıvınınki 294 mEq/1'dir.

İYONOMER a. (fr. *ionomère*'den). Polim. Doymamış bir karboksilik asit ile etilen eşpolimerinin metal iyonlarıyla birleşmesi sonunda oluşan plastik madde.

—ANSİKL. Karboksilik asit, özellikle metakrilik bir asittir. Elde edilen ürün, magnezyum ya da çinko gibi metallerin türevleriyle işleme sokulur. Bu işlem, hem karboksilik asit gruplarının iyonlaşmasını, hem de zincirler arasında bir tür tersinir ağlaşma sağlayan tuz köprülerinin oluşumunu kolaylaştırır.

Bu malzemeler, 1964'ten başlayarak amerikan şirketi Du Pont de Nemours tarafından üretildi ve Surlyn adı altında piyasaya sürüldü. Olağan sıcaklıkta ısılsertleşir plastiklerin tüm özelliklerini taşıyan bu malzemeler, bu niteliklerine karşın ısı etkisiyle akışkanlaşabilir. Sıvı ve katı yağlara, bazlara, seyreltik asitlere ve çözücülerin büyük bir bölümüne karşı iyi bir direnç gösterirler. Kaynak yapılabilir ve kusursuz dielektrik özellikler taşırlar. Enjeksiyonla kalıplanabilirler, aşınmaya karşı iyi bir dayanımları vardır. Uygulamaları arasında besin maddelerinin ambalajlanması, kablo ve metal yüzeylerin kaplanması, şişe ve kimi ev eşyalarının yapımı sayılabilir.

■**İYONON** a. (fr. *ionone;* yun. *ion, ionos,* menekşe'den). Org. kim. Formülü $C_{13}H_{20}O$ olan birçok izomer ketonun genel adı; kuvvetli bir menekşe kokusu vardır. (Sitral ve asetondan ilk kez Tiemann ile Krüger tarafından 1893'te elde edilen iyononlar, parfümcülükte, sitral ve aseton içermeyen doğal menekşe esansı ile karıştırılarak kullanılır. Aseton ile asetilenden hazırlanan β-E izomeri, sanayide A vitamini bireşiminde kilit önemi olan bir ara maddedir.)

■**İYONOSFER** a. (fr. *ionosphère*'den). Gezbil. **1.** Atmosferde fotonla iyonlaşma sonucu iyon ve elektron oranı yüksek, kimi elektromanyetik dalgaları yansıtmaya elverişli bölgelerin tümü. (Eşanl. İYONYUVARI.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *İyonosfer tahmini*, iyonosferin ayırtedici özelliklerini, Güneş olaylarının dönemselliğini ve son Güneş gözlemlerini göz önüne alarak önceki iyonosfer gözlemlerini değerlendirip tahmin etme. — İyonosferin ayırtedici özelliklerinin tahmininden yararlanarak radyoiletişim için radyoelektrik dalgalarının olası yayılma koşullarını belirleme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Marconi'nin 1901'de Cornwall'den yayımlanmış radyoelektrik işaretini Newfoundland'de alması, Yer iyonosferinin deneysel olarak saptanmasını sağladı. Kennelly ve Heaviside, 80 km yükseltide, yansıtıcı bir iletken katmanın varlığını öne sürerek olayı açıkladılar. 1925'e doğru Appleton ve Hartree, manyetik alan eşliğindeki iyonlaşmış bir atmosferde radyoelektrik dalgaların yayılması kuramını ortaya attı. 1929'da "iyonosfer" adı benimsendi; 1931'de Chapman, Güneş ışınımının etkisi altında iyon ve elektronların oluşumunu nicel olarak formülleştirdi. Yeryüzünün birçok bölgesine yerleştirilen düşey iyonosfer sondaları 30 yıl süreyle iyonosfer konusunda, uzaktan iletişim için elde edilmesi zorunlu verilerin tek kaynağı oldu. 1960'tan bu yana iyonosferle ilgili bilgiler füzelere ya da yapay uydulara yerleştirilen ölçü aygıtlarıyla geliştirildi. Günümüzde iyonosfer araştırmaları, gezegen çevresini incelemenin ve uzay fiziğinin bir dalını oluşturur. Güncel araştırmalar, kutup ışığı iyonosferini, iyonosfer plazması devinimlerini, plazmanın ısıl yapısını, iyonosferle manyetosferin etkileşimlerini ve gezegenlerin iyonosferlerini incelemeye yönelmiştir.

• *İyonosferin katmanlaşması.* Appleton'un çalışmalarından bu yana Yer atmosferini üç bölgeye ayırma gelek haline geldi: D bölgesi yaklaşık 60 ile 85-90 km arasında, E bölgesi 90 ile 120-140 km arasında ve F bölgesi 140-150 ile 600 km arasında yer alır. Bu bölgeler iyon yoğunluğunun maksimum olması gereken bölgeler değildir, daha çok bu yoğunlaşmanın gradyan evrimini belirler. Üstelik, ayırtedici özellikleri, yüksüz atmosferin durumuna, manyetosferin elektrodinamik etkilerine ve Güneş ışınımına bağlıdır, dolayısıyla bu bölgeler zamana, yerel saate ve enleme göre değişir. İyonosferin en altındaki az yoğun (10^2-10^4 iyon. cm^{-3}) D bölgesinde hidratlı, çokatomlu iyonlar bulunur. Ardından orta yoğunlukta (10^3-10^5 iyon. cm^{-3}), özelikle NO^+, O_2^+ ve metal iyonları bulunan E bölgesi gelir. İyonosferin en üst katmanı yeterince yoğun (10^5-10^6 iyon. cm.$^{-3}$) F bölgesini oluşturur. F bölgesi de aşağıdan yukarıya doğru iki katmana ayrılır; F_1 molekül iyonlarıyla atom iyonları arasında geçiş bölgesidir; F_2'de ise iyon ve elektron yoğunluğu en yüksek değere ulaşır.

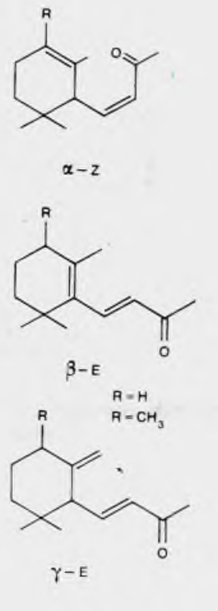
• *İyonosferde dalgaların yayılması.* Manyetoiyonik kuramı, soğuk bir plazmada (iyonosfer) ve bir B manyetik alan eşliğinde (Yer'in manyetik alanı), iyon devinimi-nin, elektron devinimi karşısında göz ardı edilebilmesi için yeterince yüksek (birkaç kilohertz'in üstünde) *f* frekanslı dalgaların yayılmasını betimler. Ortamın *n* kırılma indisi Appleton-Hartree denklemiyle belirlenir; bu denklem, göz önüne alınan frekans aralığına göre farklı formüller verir; ama D bölgesi üstünde, yani çarpışmaların göz ardı edilebildiği bölgelerde sözkonusu formüller kolayca yorumlanabilir. Yaklaşık 30 MHz'den yüksek frekanslar için $n^2 = 1 - (f_0/f)^2 = 1 - Ne^2/\varepsilon_0 m\omega^2$ formülü elde edilir; formülde N elektron yoğunluğu, ε_0 boşluğun elektrik geçirgenliği, *e* elektron yükü, *m* elektron kütlesi, f_0 plazmanın öz frekansıdır. Bu formül *n* indisinin, frekansa bağlı olmasına rağmen 1'e çok yakın olduğunu gösterir: dalga, iyonosferi belli bir dağılmayla geçer. Frekansı, yaklaşık 30 kHz'den küçük olan uzun dalgalar için denklem

$$n^2 = 1 - f_0^2/(f^2 \pm f_e B \cos\theta/2\pi m)$$

biçimini alır; burada θ yayılma doğrultusuyla manyetik alan doğrultusu arasındaki açıdır. İndis yüksek, ortam ileri ölçüde anizotroptur. Plazma, yaklaşık on kilohertzle on megahertz arasındaki ara frekans bölgesinde çiftkırıcı bir ortam oluşturur ve indisin iki değeri ile olası iki yayılma biçimi ortaya çıkar; öte yandan *n*'nin gerçek değerden sanal değere geçtiği bir bölge vardır ve olaylar, dalga yansımaya uğramış gibi gelişir. Radyoelektrik dalgaların yayılmasındaki bu temel özellik iyonosferle ilgili bazı parametrelerin saptanmasını da sağlar.

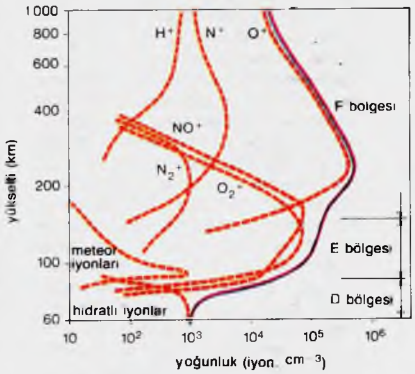
• *Araştırma yöntemleri.* İyonosfer bölgesel olarak Langmuir sondaları, elektrostatik çözümleyiciler ve kütle tayfölçerleriyle incelenebilir. Bu teknikler iyonların doğası, enerji dağılımı ve iyonlaşmanın ince yapısı üzerinde bilgiler verir; ne var ki bu yöntemler oldukça karmaşıktır ve en klasik araştırma yöntemi, hâlâ radyoelektrik dalgaların yayılmasını incelemeye dayanır. Orta frekansta, alttan (yerden yukarıya doğru) ya da üstten (bir uydudan aşağıya doğru) yapılan düşey bir sondaj sırasında, belli N ya da f_0 değerleri için *f* ne kadar yüksek olursa yansıma o kadar büyür. N, yükseltiye bağlı olduğundan yayımla alım arasındaki zaman aralığı *f*'ye göre değişir. Demek ki, bir iyonosfer sondası değişken frekanslı bir vericiyle yankıları alan ayarlı bir alıcıdan oluşur; okunan sonuçlar ya da iyonogram, çeşitli yansımalara, bölgesel düzensizliklere ya da birçok yayılma biçimine rağmen, N elektron yoğunluğunun yükseltiye göre evrimi üstünde bilgi verir. Öte yandan, yaklaşık 10 kHz'in altındaki frekanslarda çınlama dağılımının ölçümü, 10 MHz'in üstündeki frekanslar için Doppler ya da Faraday olaylarının incelenmesi, dalgaların D bölgesinde soğurulmasının gözlemi, radar teknikleriyle ya da bayılma yöntemleriyle yoğunluk düzensizlikleri (radyoelektrik ışıma ya da göktaşı izleri boyunca) algılama, yararlanılan diğer araştırma yollarını oluşturur. Ama en güçlü araştırma tekniği, kuşkusuz bağdaşmaz yayınımlı sondaj yöntemidir: aşırı yüksek frekanslı bir dalganın uyardığı serbest elektronlar bağdaşmaz biçimde değişen zayıf bir alanın yayınımına yol açar; yayınan dalganın güç tayfı, elektron yoğunluğu, iyonların devinimi, iyon bileşimi ve iyon ya da elektron sıcaklığı üzerinde bilgi verir. Bu alanda çalışan istasyonlar arasında Peru'da Jicamarca'da, Porto Rico'da Arecibo'da, Norveç'te Tromsø'da (Eiscat* programı) ve Fransa'da Saint-Santin-de Maurs'da kurulmuş istasyonlar sayılabilir.

• *İyonosferin ışılkimyası.* Bir gezegen atmosferinin iyonlaşması, Güneş'ten gelen X ya da morötesi ışınları gibi ışımaların, kozmik ya da Güneş kökenli elektron, proton, ∝ parçacıkları ve meteor tozları gibi enerji taşıyan parçacıkların soğurulmasından kaynaklanır. Yer atmosferinin D bölgesinde iyonlaşmayı, kozmik ışınımlar, Güneş'in X ışınları ve 1216 Å'lık yeğin Lyman ∝ tayf çizgisi doğurur. (NO + Ly ∝ → NO^+ + e^-). N_2^+ O_2^+ ve NO^+ oluşumundan sonra, karmaşık kimyasal tep-

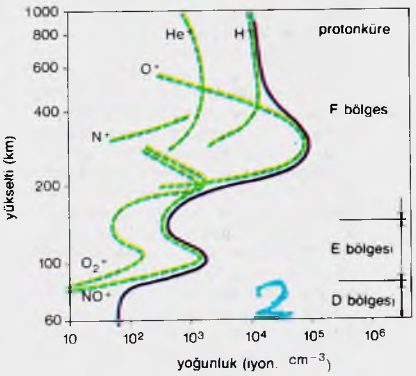


iyononlar R = H
ironlar R = CH_3

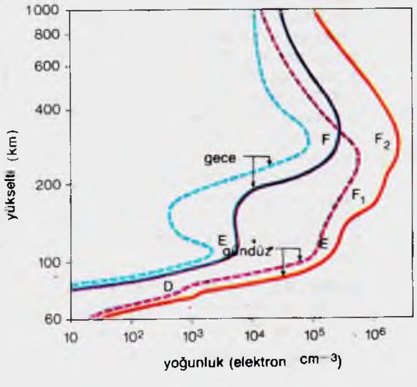
İYONOSFER



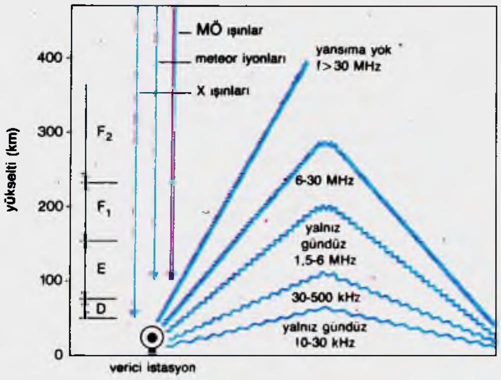
zayıf Güneş etkinliği döneminde gündüz iyon bileşimi (kısmi yoğunluklar noktalı çizgilerle gösterilmiştir)



zayıf Güneş etkinliği döneminde gece iyon bileşimi (kısmi yoğunluklar noktalı çizgilerle gösterilmiştir)



Zayıf ya da kuvvetli Güneş etkinliği sırasında gündüz ve gece iyon bileşimi (noktalı çizgiler kısmi yoğunlukları gösterir)



İyonosferdeki yansımaların yalın şeması

kime zincirleri, su buharı eşliğinde H_3O^+, $H_5O_2^+$, O_2^-, CO_3^-, HCO_3^-, NO_3^-, CO_4^- vb. oluşumuna yol açar. İyon ve elektron yoğunlukları, Güneş etkinliği ve kutup ışığı kuşağında kimi kez gözlenen dalgaların ani kayboluşu yüzünden değişikliklere uğrar. Gece D bölgesi kaybolma eğilimi gösterir; gündüz soğurulmaya elverişli orta frekanslı dalgalar 100 km yükseltide yansır ve çok uzaklıklardan alınabilir. Yer'in E bölgesindeki iyonlaşmayı, yaklaşık 10-100 Å arasındaki X ışınlarıyla 910 Å ile 1026 Å (Güneş'in Lyman β tayf çizgisi) arasındaki morötesi ışınları doğurur ve N_2^+, O_2^+ O^+, NO^+ iyonları oluşur. Bu bölgenin ayırtedici özellikleri doğrudan doğruya Güneş etkinliğine ve Güneş'in başucu yüksekliğine bağlıysa da bu özelliklerde alçak enlemde ekvator elektron demetlerinden kaynaklanan bazı düzensizlikler görülür; ayrıca, ılıman enlemde, türbopoz düzeyindeki kısa dönemli devinimler, bir katmanlaşma oluşturmaya ve meteor iyonları (Fe^+, Ca^+, Mg^+, Si^+, vb.) içeren ince katmanları doğurmaya elverişlidir. Yer atmosferinin F bölgesinde ise, iyonlaşma özellikle Güneş'in morötesi ışınımından ileri gelir. Yaklaşık 140 ile 230 km arasında F_1 bölgesinde N_2^+, NO^+ O_2^+, O^+ iyonları oluşur; yükseltiyle üstel olarak artan O^+ yoğunluğunu, termosferin bileşimi denetler ve örneğin öğle saatlerinde görülen elektron yoğunluğunun kış süresince yaza oranla daha yüksek olması gibi anomaliler ortaya çıkar. 230 km'nin üstündeki F_2 bölgesinde daha çok O^+ iyonları egemendir. 300 km'ye doğru, çekim alanındaki iyonlarla elektronların yayılma dengesi kimyasal dengeye üstünlük kurduğunda iyonlaşma en yüksek düzeye ulaşır; Güneş'in açık denetimine rağmen, bu bölge pek çok değişimle (yer değiştiren bozulmalar, ekvator anomalileri vb.) karşılaşır. Üst iyonosfer ya da protonkürede protonlar üstünlük kurar; H^+ ya da He^+ sesüstü akıları ve yüksek enlemde kutup rüzgârı adı verilen, bir kaçış akısı görülür. Bütün bu düzensizlikler, yüksek frekans bölgesindeki dalgaların (F_1, F_2 bölgelerinde yansıyan dalgalar) yayılmasının, yerel zamana, enleme, mevsime ve Güneş çevrimine bağlı olmasından kaynaklanır. (→ AERONOMİ.)

• *İyonosfer tahmini.* İyonosferin ayırtedici özelliklerinin saatten saate, günden güne, aydan aya ve yıldan yıla sürekli olarak değişmesi yüzünden iyonosfer tahminleri, belli bir bağlantının iyonosfer yoluyla kurulması için eldeki frekanslar arasından en iyi seçimin yapılmasını kolaylaştırır. Radyoiletişim hizmetlerine yönelik tahminler, düzenli olarak yayımlanır. Ayrıca, Güneş'in doğrudan gözlemine dayanan, kısa vadeli bazı tahminlerle bozulma uyarılır ve bazı başka olaylar, ursigramlar biçiminde verilir.

İYONSAL sıf. Elekt. ve Fizs. kim. İyonlardan kaynaklanan ya da iyonlara ilişkin olan şeyler için kullanılır.

İYONSUZLAŞMA a. Elektron. İyonlaşmış bir gazda, iyonların kaybolması.

İYONYA → İONİA.

İYONYUVARI a. Gezbil. İYONOSFER'in eşanlamlısı.

İYOT a. (fr. *iode;* yun. *iodes,* mor'dan). Anorg. kim. **1.** Halojenler grubunun dördüncü ametali olan yalın cisim. (Simgesi I olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *İyot sülfür,* bir iyodür ile bir sülfürden oluşan bileşik. || *Organik iyot,* formülünde bir ya da birçok iyot atomu bulunan organik bileşik.

—Org. kim. *İyot indisi,* bir maddenin (sıvı yağ, katı yağ, kauçuk vb.) doymamışlık derecesini yüzde olarak gösteren sayı. (Bu sayı standart çözümleme koşullarında 100 g ürüne etki eden iyodun gram sayısıdır.)

—Tıp. *İyot zehirlenmesi,* iyodun ya da iyodürlerin yol açtığı zehirlenme. (Eşanl. İYODİZM.)

◆ sıf. *İyot III,* üçdeğerli iyot türevleri ile formülü I_2O_3 olan bir anhidrit için kullanılır.

—ANSİKL. Anorg. kim. İyodu, 1811 yılında Courtois buldu; Gay-Lussac ise bir süre sonra yapısını inceledi. İyot, metal parlaklığında grimsi siyah bir katıdır; ortorombik yaprakçıklar biçiminde kristalleşir ve keskin bir kokusu vardır. Eritildiğinde siyah bir sıvı verir. Katı iyodun buhar gerilimi yüksek olduğundan, çoğu kez süblimleştiği sanılır. Mor renkli iyot buharları çok yoğundur, ancak 450 °C'ın üzerinde tekatomlu bir yapı kazanması sonucu yoğunluğu azalmaya başlar; iyot, suda az çözünmesine karşın (buna *iyotlu su* denir), hidroiyodik asit ya da potasyum iyodür çözeltilerinde bir katılma bileşiğinin oluşması nedeniyle çok çözünür. Ayrıca alkol ya da eter (kahverengi çözeltiler) ile karbon sülfür ya da kloroformda (mor çözeltiler) çok çözünür. Çok az miktarda iyot, nişastayla koyu mavi bir renk verir.

İyot, kimyasal özellikleri bakımından diğer halojenler*e benzer; ancak elektronegatif niteliği daha az belirgindir; hidrojene karşı daha az ilgi gösterir ve daha kolay yükseltgenir.

Hidrojenle ancak sıcakta bileşir ve bileşme sonunda belirli bir denge oluşur.

İyotlu su, klorlu suyun tersine bozulmadan günlerce saklanabilir. Aşağıdaki tersinir tepkimede sola doğru olan tepkimenin çok küçük bir denge değişmezi vardır: $I_2 + H_2O \rightleftharpoons HIO + H^+ + I^-$.

İyot, iyodürlerden kendisini açığa çıkaran diğer tüm halojenlerden belirgin biçimde daha az yükseltgendir. Yansız ortamda yalnızca sodyum tiyosülfatı, sodyum tetratiyonata ($Na_2S_4O_6$) yükseltger. Nicel olan bu tepkime, hacimölçümle yapılan çözümlemede temel bir yöntemdir. (→ İYOTOLÇÜM.)

Atom numarası:	53
Atom kütlesi:	126, 90
Özgül kütlesi:	4,9 g/cm³
Erime sıcaklığı:	114 °C
Kaynama sıcaklığı:	184 °C
Yükseltgenme dereceleri:	−1, +1, +5, +7
Elektron biçimlenmesi:	[2, 8, 18, 18] s^2 p^5
İzotopları:	119-139
Doğal iyot:	^{127}I: % 100

İyot, hidrojensülfür çözeltisini bozundurur ve amonyakla azot iyodürü verir; azot iyodür, çok kolay patlayan, kararsız bir katıdır. İyotlu türevler, hidrokarbonlar ile organik bileşiklerden doğrudan elde edilemez; ancak çoğu kez yavaş gelişen bir parçalanma eylemi gözlenir; bu da iyodun bakteri öldürücü özelliklerini gösterir.

İyot, metallerle sıcakta tepkimeye girer; soğukta bu tepkime genellikle iyotlu suyla gerçekleşir. Alkaliler üzerine etkiyerek iyodür ile iyodattan oluşan bir karışım verir.

Ametaller üzerine pek fazla etkimez; bununla birlikte fosfor, iyotla temas ettiğinde alevlenir. Serbest oksijenle tepkimeye girmez; ancak ozon, klorlu su ve nitrik asit gibi yükseltgenlerle iyodik aside (HIO_3) dönüşür.

İyot, deniz ve petrol kuyularının tuzlu sularında sodyum ve magnezyum iyodürler durumunda çok az miktarda bulunur; kimi deniz bitkilerinde (suyosunları) ise bol miktarda rastlanır.

İyodun en önemli kaynağı, özellikle sodyum iyodat içeren şili nitratının (şili güherçilesi) ana çözeltisidir. Sodyum iyodat, önce kükürt dioksit ya da sodyum bisülfitle indirgenir; sonra iyodür içeren indirgenmiş ana çözelti, indirgenmemiş ana çözeltiye uygun oranlarda etki ettirilir; bu sırada asitli bir ortam oluştuğundan iyodatın iyodürü yükseltgemesi, kendisinin de iyoda indirgenmesi sonucu iyodun tamamı serbest duruma geçer.

İyot, eczacılık ürünleri dışında fotoğrafçılıkta yararlanılan gümüş tuzunun üretiminde kullanılır. Ayrıca bu maddeden, bir antiseptik olan iyodoform gibi iyotlu organik türevler ile fluoresein gibi kimi boyar-maddeler elde edilir.

Oksijenli bileşikleri. İyodun oksijenli bileşikleri arasında iyodat ve periyodik asitleri sayılabilir: *iyodat asidi* (HIO_3), çok çözünen kristalli bir katıdır; kuvvetli bir yükseltgen olan bu bileşik, sülfit asidi ile morfinin bir ayracıdır; *periyodik asit* (HIO_4) hidratlı bir kristaldir; sodyum tuzlarının tanınmasında kullanılır.

—Eczc. Eskiden saf halde, yakıcı madde olarak kullanılan iyot, artık potasyum iyodürle birlikte, çeşitli biçimlerde, tedavi amacıyla kullanılmaktadır: alkollü çözeltilerin (tentürdiyot), sulu çözeltilerin (kuvvetli ya da zayıf iyodoiyodüre çözeltileri), gliserinli çözeltilerin (ağız çalkalama ilaçları), damlaların, merhemlerin ve şurupların bileşimine girer.

Haricen kullanımda bu ilaçların antiseptik ve kan çekici özelliklerinden yararlanılır. İç yolla kullanımındaysa, lenfatizm, adenopati ve tiroit hastalıklarının tedavisinde kullanılır. X ışınlarına saydamsız olan iyot, radyolojide, özellikle safra ve idrar yollarıyla bronş ve damarların incelenmesini sağlar.

—Endokrinol. Radyoaktif iyot ^{131}I, hipertiroidinin (Basedow hastalığı) teşhis ve tedavisinde kullanılır. Teşhis için önce bir ^{131}I, şırıngası yapılır ve sonra Geiger-Müller sayacıyla boynun ön tarafındaki (tiroit bezinin bulunduğu bölge) radyoaktivite incelenir. Tiroit bezinde bulunan iyodun miktarı ortaya çıkan radyoaktivite ile orantılıdır. Tedavi için gittikçe artan dozlarda bir ya da birkaç şırınga yapılır; araştırmacılara göre olguların % 60 ila % 80'inde iyileşme sağlanır. Bununla beraber ^{131}I, hipertiroidinin tedavisi için tiroit ilaçlarının ve bezin ameliyatla çıkarılması gibi öteki tedavi yöntemlerinin yerini tutamaz.

—Tıp. İyodürler, deri ve mukoza yoluyla vücuttan hızla dışarıya atılır; alındıklarında nezle, burun akması, baş ağrısı, göz yaşarması, tükürük çoğalması, boğaz ağrısı vb., daha sonra deride döküntü (iyodit), göz kapaklarında şişlik (ödem), kulak uğultusu, ishal, sarhoşluk ve baş dönmesi yapar. Ağır olgularda, kanlı ve yalancı zarlı ishallere rastlanabilir.

İYOTLAMA a. Su işler. İçme sularının iyotla sterilizasyonu.

—Hematol. *İyotlama testi,* mikroplarla ya da cansız maddelerle ve iyodürlerle birlikte, belirli deneme koşulları altında in vitro üretilen fagositlerin proteinlerde biriktirdikleri iyodu ölçmeye yarayan deney. (Biriktirilen iyot miktarı fagositlerin bakterisit etkisinin göstergesidir, çünkü fagositlerce üretilen hidrojen peroksit miktarıyla ve bunun peroksidaz esnasındaki kullanımıyla orantılıdır.)

—Org. kim. Bir molekülde bir hidrojen atomunu, bir iyot atomuyla ornatma. (Ase-

ton iyotlanarak iyodoaseton elde edilir.)

İYOTLAMAK g. f. **1.** Bir bileşiğe kimyasal olarak iyot bağlamak. **—2.** Sıvı ya da katı bir maddeye fiziksel olarak iyon katmak.

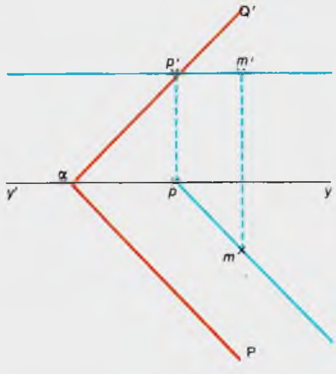
İYOTLU sıf. Kim. **1.** Bileşiminde iyot bulunan bir madde için kullanılır. **—2.** *İyotlu iyodür çözeltisi,* iyot ve potasyum iyodür içeren çözelti.
—Anorg. kim. *İyotlu iyodür,* formülü MI_3 olan tuzların genel adı; formüldeki M, birdeğerli bir metali gösterir. (Bunların varlığı, iyodun potasyum iyodürde çözündüğünü belirler.)

İYOTÖLÇÜM a. Anal. kim. Ayarlanmış sodyum tiyosülfat çözeltisinden yararlanarak serbest iyot niceliğini belirleme; nişasta çözeltisi bu işlemde tepkimenin sonunu gösteren bir belirteç işlevi görür. (Tiyosülfat, iyotla nicel olarak aşağıdaki tepkimeye göre tetratiyonata yükseltgenir: $2Na_2S_2O_3 + I_2 \rightarrow Na_2S_4O_6 + 2NaI$.)
—ANSİKL. İyotölçümün kimyasal çözümlemedeki önemi, yükseltgeme-indirgeme tepkimesiyle hacimölçümsel olarak yapılan nicelik belirlemelerinin birçoğunun iyotölçüme elverişli olmasından kaynaklanır.
Nicelik belirlemesi yapılan maddeler şunlardır: iyodun, hidrojensülfür ve arsenitler gibi nicel olarak yükseltgediği kimi indirgenler (burada yükseltgeme için kullanılan iyot miktarı belirlenir) ile sulu potasyum iyodür çözeltisi fazlasına etki ederek dönüşlü titre etme, yoluyla bu çözeltiden bir miktar iyot açığa çıkaran demir III tuzları ve hipokloritler gibi kimi yükseltgenlerdir; dönüşlü titre etme, ayarlı sodyum tiyosülfat çözeltisiyle yapılır.

İZ a. **1.** Bir kimsenin, bir hayvanın, bir taşıtın geçişiyle yerde kalan belirti: *Bu izler onun ayak izleri değil. İzlere bakarak suçlu olan sürücüyü saptamak.* **—2.** Bir hastalığın, bir darbenin vb. bıraktığı belirti: *Yüzünde şark çıbanından kalan derin bir iz var. Ellerindeki yanık izleri.* **—3.** Bir şeyin değme, çarpma, sürtünme vb. sonucunda herhangi bir şey üzerinde bıraktığı belirti, leke, kalıntı: *Bardak temiz değil, üzerinde ruj izi var. Yerdeki kan izleri. Yüzünde tırmık izleri var.* **—4.** Bir olaydan kalan belirti: *Yangından hiçbir iz kalmamış. Duvardaki kurşun izleri hâlâ duruyor.* **—5.** Geçmişteki bir şeyden yıkıntı, kalıntı vb. biçiminde geriye kalan belirti: *Bu mağaralarda çok eski bir uygarlığın izleri bulunuyor. O uygarlıktan bugüne hiçbir iz kalmamış.* **—6.** Bir lekeden temizlendikten sonra geriye kalan belirti: *Yıkadım ama lekenin izi kaldı.* **—7.** Bir olayın, bir durumun bıraktığı etki, izlenim: *Bu olay onda derin izler bıraktı.* **—8.** İpucu, belirti: *Hırsız hiçbir iz bırakmadan kaçmış.* **—9.** *İz sürmek,* bir insanın ya da hayvanın ayak izlerine bakarak gittiği yeri bulmaya çalışmak; ipuçlarını izlemek. || *İz üstünde olmak,* birtakım ipuçlarını değerlendirerek sonuca doğru yol almak. || *İzi belirsiz olmak,* hiçbir iz bırakmadan kaybolmak. || *İzi silinmek,* adı ve etkisi kalmamak, unutulmak. || *İzi tozu kalmamak,* tümüyle yitip gitmek. || *(Bir kimsenin) izinde,* onun görüşleri doğrultusunda. || *(Bir kimsenin) izinde, izinden gitmek, yürümek,* bir kimsenin yolunu, yöntemini benimsemek, başladığı işi aynı doğrultuda sürdürmek. || *(Birinin) izine basmak,* bir kimseyi sürekli gözetlemek (esk.) || *İzine dönmek,* bir karar ya da yargıdan caymak, geri dönmek (esk.). || *İzine düşmek,* yürüyen canlının gittiği yolu izleyerek onu bulmaya çalışmak, ardına düşmek. || *İzine uymak,* bir kimsenin düşüncelerini, eylemlerini benimsemek. || *(Bir cismin) izini düşürmek,* izdüşümünü çıkarmak. || *İzini kaybetmek,* bir kimsenin nerede olduğunu, ne yaptığını bilememek, onunla ilgili bilgi alamamak.
—Anat. Kasların, kirişlerin ve bağların kemiklerde tutunduğu pürtüklü yüzeylere ve çıkıntılara verilen ad.
—Ask. *Mermi izi,* bir zırhı delemeyen merminin zırh üzerinde bıraktığı iz.
—Avc. Av hayvanının geçtiği yola yayılan koku; av hayvanının geçtiğini belli eden işaretlerin, belirtilerin tümü. || Av hayvanının yumuşak toprak ya da madde üzerinde bıraktığı ayak tabanı izi. || *Belirsiz iz,* köpeklerin izlemede zorluk çektikleri ve sağa sola koşarak aradıkları iz. || *Eski iz,* en azından bir gün önceden kalma iz. || *İze götürmek,* av hayvanının geçtiği yola götürmek. || *İzi kaybetmek,* köpeklerden söz ederken, izi artık bulamayıp durmak. || *İz sürmek,* hayvanın izini takip etmek; av köpeğiyle av hayvanını sakladığı yere kadar kovalamak. || *Taze iz,* av hayvanının kısa bir süre önce bıraktığı iz.
—Bayınd. *Tekerlek izi,* bir karayolu üzerinde trafik nedeniyle meydana gelen uzunlamasına çöküntü.
—Binc. *İze basmak,* bir atın adeta ve süratli yürürken art ayaklarının ön ayak izlerine basması. Atın doğal olarak ardını sürmesi, çalışma ve at terbiyesinde yararlı olan bu hareketi kendiliğinden yapması.
—Camc. *Maşa izi,* su verme sırasında yeniden ısıtılan cama askı maşalarının uçlarının girmesiyle cilalı camın yüzeyinde beliren çukurumsu pürüz. || *Rulo izi,* haddeleme sırasında (haddeleyici ruloya yapışma), ya da hemen sonra (taşıyıcı rulo üzerinde kusur) ham cam yaprağının yüzeyinin biçim değiştirmesi. Bu kusur daha sonraki işlemler sırasında kaybolmayarak cam tabakasında rulo çizik izlerinin yer almasına yol açar. —Oyulmuş ya da düz rulonun, haddeleme sırasında katılaşan cam yaprağın yüzünde yaptığı desen ya da pürüz.
—Ceb. n *boyutlu bir vektör uzayından değişmeli bir* K *cismi üzerine bir* f *içyapı uygulamasının izi, f* ye eşlik eden bir $A = (\alpha_i^j)$ matrisinin izi. [Eşlik eden matrisin izi seçilen tabana bağlı değildir; bu iz tr (f) ile gösterilir; A nın ya da f nin ayırtedici polinomu $a_n x^n + \ldots + a_0$ ise, $tr(A) = tr(f) = (-1)^{n-1} a_{n-1}$ elde edilir; $a_{n-1} = (-1)^{n-1} (\alpha_1^1 + \alpha_2^2 + \ldots + \alpha_n^n)$ dır.] || *Katsayıları değişmeli bir* K *cismi içinden seçilmiş,* n *nci basamaktan bir* $M = (\alpha_{ij})$ *kare matrisinin izi,* asal köşegenin elemanlarının toplamı olan

$$\sum_{i=1}^{n} \alpha_{ii}$$

skaleri. [Bu, tr(M) ile gösterilir. $M_n(K)$ nin her (M, N) eleman ikilisi ve $M_n(K)$ nin evirtilir her P elemanı için, $tr(MN) = tr(NM)$ ve $tr(PHP^{-1}) = tr(H)$ elde edilir.]
—Ciltç. Bir cildi yaldızlamadan önce, ısıtılmış bir yaldız ütüsünün bastırılmasıyla elde edilen iz. (Yaldızı sabitleştirmek için levha ya da ütü sonradan bu izin tam üzerinden geçirilir.)
—Dilbil. Üretici dilbilgisinde, bir dönüştürüm sırasında yer değiştiren bir kurucunun bıraktığı boşluğu belirlemeyi sağlayan simge.
—Elektroakust. Mekanik kayıtta, kayıt desteği yüzeyinde kesici bir takımla oluşturulan ya da montajla elde edilen pist. || *Akustik iz,* bir kayıt pistine bir akustik işareti fotoğrafla kaydederek elde edilen iz. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bakışımlı akustik iz,* (A sınıfı), karşıt fazlarda kaydedilmiş iki işaret taşıyan ve bitişik iki izden oluşan küme. || *Bakışımlı akustik iz* (B sınıfı), biri, işaretin pozitif alternansını, öbürü negatif alternansını taşıyan iki bitişik işaretten oluşmuş küme. || *Merkezleme izi,* gerek okuma iğnesinin plağın merkezine değin kaymasını önlemeye, gerek plağın dönme merkezini belirlemeye yarayan ya da her iki amaçla kullanılan, bütün öbür izlerden daha küçük çaplı, kiplenmemiş çembersel iz.
—Fiz. Bir akışkan içinde devinen bir cismin arkasında bıraktığı burgaçlı akışkan hacmi.
—Geom. Tasarı geometride, bir doğrunun ya da bir düzlemin, izdüşüm düzlemlerinden biriyle, varsa, arakesiti. (Yatay izdüşüm düzlemiyle arakesit yatay iz ve alın düzlemiyle arakesit alın izidir.) [Bk. *ansikl.* böl.]



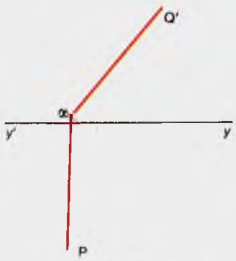
şekil 1 arıçizimin genel gösterimi

—Ger. day. *Sertlik izi,* statik sertlik ya da sıçramayla sertlik deneyinde bir makinenin delicisinin bıraktığı iz. (İzin derinliği ve çapı malzemenin sertliğine ve işlem koşullarına bağlıdır.)
—Havc. *Aerodinamik iz,* havada yer değiştiren bir cismin arkasında oluşan tedirginliklerin tümü. || *Yoğuşma izi,* gökyüzünde çok büyük yükseltide, kimi sıcaklık ve nem koşullarında uçak motorunun egzos gazlarının bıraktığı beyazımsı iz.
—Hematol. *Bez izi,* biyopsisi yapılmış bir bezin kesiti cam lam üzerine bastırıldığında kalan iz. (Uygun bir boyamadan sonra bez izindeki hücrelerin mikroskopta incelenmesi, bez hastalıklarının teşhisine yardım eder.)
—Kâğ. san. *Elek* ya da *keçe izi,* kâğıt yaprağının yayıldığı elek gözlerinin, özellikle yaprağa dokunan ıslak pres keçesinin, kâğıt ya da karton üzerinde bıraktığı iz.
—Metalogr. *Dağlama* ya da *korozyon izleri,* çok sınırlı korozyondan sonra metal taneleri üzerinde elde edilen küçük geometrik şekiller. (Bu yöntem mikrografide tanelerin tek tek kristal yönelimini saptamada kullanılır.) || *İstiridye izi,* özellikle basınç biçiminde çevrimsel kuvvetlerin etkisi altında kalmış makine parçalarında görülen (raylar, vagon tekerlekleri, soğuk hadde tezgâhı merdaneleri) ve gittikçe büyüyen (yorulma) yumurtamsı kırılma yüzeyi. || *Kutup izi,* bir sacın, bir çubuğun, bir telin tanelerinin kristalografik yönlenimini gösterim biçimi. (Gösterim noktaları, parça tanelerinin olası tercihli yönelimini belirterek bir küre üzerinde kutupların dağılım haritasını verir.)
—Metalürj. *Döküm izi,* kalıplama sırasında karşılaşmış ve tam erimemiş iki malzemenin kısmi karışmazlığından kaynaklanan iz.
—Parf. Bir parfümün geride bıraktığı koku.
—Ruhbil. Geçmiş bir olaydan bellekte kalan şey. (Bu terim, bellekteki izinden söz edilen şeyin doğası üzerine herhangi bir önsel varsayım ileri sürülmek istenmediği zaman kullanılır.)
—Seram. *İz tekniği* → ISTAMPALAMA.
—Sil. *Mermi izi,* top mermilerinin sektiği yerlerde bıraktığı iz.
—Tarım. Bir sürme aracının tarlanın yüzeyinde bıraktığı çizgi. || *Saban, pulluk izi,* sürülmüş son toprak şeridi ile işlenmemiş toprak arasında kalan ince uzun çukur.
—Topol. *Bir* A *altuzayı üzerinde bir açık kümenin izi,* topolojik karşılaştırma uzayının bu açık kümesi ile A nın arakesiti.
—Vet. *Burun izi,* sığırların burunlarından bir kurutma kâğıdı üzerine alınan ve onların tanınmasını sağlamak için kullanılan iz (merme izi).
—Yerbil. Bir hayvanın, bir bitkinin ya da mekanik bir etkinin kayaçlar üzerine bıraktığı işaret (yük, akıntı vb. şekilleri). || *İz dolgusu,* bir kayacın yüzeyindeki engebe; ayak izi, yük izi, damla izi gibi çukur izlerin, sonradan katılaşan ince taneli bir çökelle dolması sonucunda oluşur; katılaşan bu çökel, başlangıçtaki izin kalıbını verir.

izler (geometri)



şekil 2 düşey düzlem



şekil 3 dikili düzlem



şekil 4 yatay düzlem



şekil 5 alın düzlemi



şekil 6 yanal düzlem

|| *Kenet izi,* bir dağ zincirinde, içerisinde ara döneme ilişkin paleocoğrafya öğelerinin bileşenlerinin de görülebildiği, başlangıçta biribirinden uzak bölgeleri ayıran dar kuşak. (Okyanusal bir eklem, kayıp bir okyanusal alanın kenet izini gösterir.)

◆ sıf. Jeokim. *İz element,* çözümlenen örneklerdeki derişimi birkaç ppm'i (birkaç % 0,01) geçmeyen kimyasal element. (Zayıf derişim nedeniyle iz elementlerin iyonları, termodinamiğin kimi yalın yasalarına minerallerde ve sıvılarda çok daha kolay uyar; onun için bu iyonlar, değişik türlerdeki kimi yerbilim olaylarını [kayaçların erimesi, magmaların kristalleşmesi, kayaçların ayrışması vb.] betimlemede kullanılır.) [Eşanl. ESER ELEMENT.]

—ANSİKL. Elektroakust. *Akustik iz.* İşaretin bütün öğeleri tek iz üzerinde yer alıyorsa, kayıta *tekizli kayıt* denir; buna karşılık seslendirilen işaret, farklı izler üzerine geçirilmiş birçok işaretin birleşiminden oluşuyorsa, *çokizli kayıt* adını alır. Kaydedilmiş işaretin genlik değişimlerini gösteren dalgalanmalar izin bir yanındaysa, *tekyanlı* iz, her iki yanında yer alırsa, *çiftyanlı* iz sözkonusudur.

—Geom. Tasarı geometride bir düzlem, çoğu kez yatay ve alın izleriyle tanımlanır; bu yol, düzlemi, noktalarından birinin yatay ya da alın doğrusuyla alışılagelen biçimde tanımlamanın özel bir halidir.

Yatay izin arıçizimi, P doğrusu ve ($y'y$) yer doğrusundan, alın izinin arıçizimi ise ($y'y$) ve Q' doğrusundan oluşur. P ile Q' nün ikisi birden varsa, bunların yer doğrusu üzerinde bir α ortak noktaları bulunur ve PαQ' düzleminden söz edilir. 1 şekli elde edilen arıçizimin genel gidişini ve PαQ' düzleminin, *m'* alın izdüşümü bilinen bir M noktasının belirlenmesini gösterir. Öbür şekillerde özel hallerde elde edilen arıçizimler verilmiştir.

İZ, -zzi a. (ar. *'izz*). *Esk.* **1.** Değer, kıymet. **—2.** Şan, şeref, onur. **—3.** Yüce ve ulu olma. **—4.** Güçlü olma, kudretlilik. **—5.** *İzz ü celal,* büyüklük ve ululuk: *"ben dâver-i aşkım bi-mihnet-i izz ü celâl"* (Namık Kemal, XIX. yy.). || *İzz ü şan,* şeref ve şan. || *İzz ü şeref,* onur ve şeref. || *İzz ü şerefle,* "uğurlar olsun" anlamında veda edenlere karşı söylenir.

-İZ → -Z

İZ (Mahir), türk eğitimci, yazar (İstanbul 1895 - *ay. y.* 1974). Ankara Sultanisi edebiyat bölümü'nü bitirdi. Kurtuluş savaşı yıllarında Birinci Büyük Millet Meclisi'nde zabıt kâtipliği görevinde bulundu. İstanbul İmam hatip mektebi'nde öğretmenlik görevi sırasında Kimya ve Hukuk fakültelerinde bir süre okudu, Edebiyat fakültesi'ne geçerek Türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1936). İstanbul'un çeşitli okullarında öğretmenlik ve yöneticilik yaptı. *Din ve cemiyet* (1973), *Tasavvuf* (1969) adlı kitaplarında din, tasavvuf ve edebiyat konuları üzerinde durdu. Anıları *Yılların izi* (1975) adlı kitabında yayımlandı.

İZ (Fahir), türk edebiyat tarihçisi (İstanbul 1911). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1938). Aynı fakülteye asistan, *Abdülhak Hamit'in üslubu* adlı teziyle de doçent oldu (1941). Londra ve Oxford üniversitelerinde (1943-1954) osmanlıca okutmanlığı yaptı. İstanbul Üniversitesi eski türk edebiyatı profesörlüğüne getirildi (1954). Tübingen (1962), Columbia, Toronto ve Mac Gill (1966-1967) üniversitelerinde konuk profesör olarak dersler verdi. İstanbul Üniversitesi'nden emekliye ayrıldı. Chicago (1970-1976) ve Boğaziçi (1977 -1986) üniversitelerinde de öğretim üyeliklerinde bulundu. Yapıtları: *Oxford Turkish-English dictionary* (H. C. Hony ile, 1947), *Oxford English-Turkish dictionary* (H. C. Hony ile, 1954), *Oxford Turkish -English ve English-Turkish dictionary* (A. D. Alderson ile, 1959). Ayrıca türkçe ilk oyunlardan biri olan *Pabuççu Ahmet'in garip maceraları* (1961), eski Anadolu türkçesinin düzyazı ürünlerinden dinsel -destansı bir yapıt olan *Saltukname* (1966 -1967) gibi metinlerin yayımlarını, tıpkıbasımlarını hazırladı.

İZÂA ya da **İZÂAT** a. (ar. *zey', zeya'an,* haberin yayılması'ndan *izâ'a, izâ'at*). *Esk.* **1.** Bir sırrı açıklama, yayma: *İzâa-yı esrar* (gizleri yayma, açığa vurma). **—2.** Yüksek sesle bildirme, söyleme, herkese ilan etme.

İZÂA ya da **İZÂAT** a. (ar. *ziyâ'* 'dan *izâ'a, izâ'at*). *Esk.* **1.** Bir şeyi kaybetme, yitirme. **—2.** Boşa harcama, telef etme: *İzâa-yı vakt* (zamanı boşuna harcama). **—3.** *İzâa etmek,* kaybetmek; boşa harcamak: *"Sefih malını beyhûde yere sarf ile ve masârıfında tebzir ve isrâf ile izâa ve itlâf eden kimsedir"* (*Mecelle-i ahkâm-ı adliye*'-den).

İZABAL, Guatemala'da yönetim bölgesi, Honduras körfezi kenarında, *İzabal gölü* (590 km^2) bölgesinde (burada río Polochic'e kavuşur); 9 038 km^2; 306 244 nüf. (1989). Merkezi *Puerto Barrios.*

İZABE a. (ar. *izabe*). *Esk.* Bir şeyi eritme.

— Metalürj. Bir metali ısı etkisiyle cevherinden özütlemeye, ardından da arı bir metal elde etmek için arıtmaya yarayan işlemlerin tümü. || *Elektrik izabesi,* ELEKTRİKLE ERİTME* 'nin eşanlamlısı.

İZABELKIR sıf. Zootekn. Gri-sarı renkli atlara denir.

İZACAT çoğl. a. (ar. *iz'âc*'ın çoğl. *iz'acat*). *Esk.* Rahatsızlık vermeler, tedirgin etmeler.

İZAÇ a. (ar. *iz'ac*). *Esk.* **1.** Bir şeyi yerinden koparma. **—2.** Birini rahatsız etme, canını sıkma, bunaltma. **—3.** *İzaç etmek,* rahatsızlık vermek, bunaltmak: *"Ok atarak ashâb-ı kirâmı izac etmekte idiler"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İZADE → İDADE.

İZAF a. (ar. *za'f,* zayıflık'tan *iz'af*). *Esk.* Zayıflatma, gücünü azaltma: *"Acaba bazı mutaassıbların marifet, izâf-ı din eder yollu iltizam ettikleri bâtıl zehâba mı itibar olunuyor"* (Ebüzziya Tevfik).

İZAF a. (ar. *zı'f,* çoğaltma'dan *iz'af*). *Esk.* Bir şeyi iki katına çıkarma, artırma.

İZAFAT çoğl. a. (ar. *izafet*'in çoğl. *izafat*). Esk. dilbilg. Ad tamlamaları.

İZAFE a. (ar. *izafe*). **1.** Bir şeyi bir kimseye, şeye ya da nedene bağlama, yakıştırma. **—2.** Ekleme, katıştırma. **—3.** *İzafe etmek,* bir kimseye, bir şeye mal etmek, yüklemek; katmak, ilave etmek: *"Galiba eski kına yerine buna bir dini kıymet izafe ediyorlar"* (R. H. Karay).

İZAFET a. (ar. *izafet,* bir şeye dayandırma). *Esk.* İki şey arasındaki karşılıklı ilgi; bağıntı, görelik.

—Esk. dilbilg. Ad tamlaması. (İZAFET TERKİBİ de denir.) || *İzafet-i beyaniye,* belirtisiz ad tamlaması. || *İzafet-i lafziye,* bir adla sıfatın arapça kurala göre oluşturduğu tamlamanın, bileşik sözcük olarak bir başka adla kurduğu tamlama. || *İzafet-i lamiye,* belirtili ad tamlaması. || *İzafet-i sıfatiye,* sıfat tamlaması. || *İzafet-i teşbihiye,* tamlananla tamlayan arasında benzetme ilgisi bulunan ad tamlaması.

İZAFETEN be. **1.** Bir şeye ya da bir kimseye dayanarak, ona mal ederek: *Ona izafeten söylenenlerin aslı yok.* **—2.** *Bir kimseye izafeten,* ona saygı göstermek amacıyla: *Bu caddeye ona izafeten bu ad verildi.*

İZAFİ sıf. (ar. *izafet* ve *-i*'den *izafi*). **1.** Bağlı, bağlantılı. **—2.** Görece, kişiden kişiye değişen.

—Esk. dilbilg. İzafetle ilgili. || *Terkib-i izafi* → TERKİP.

—Esk. fiz. *İzafi sıklet,* özgül ağırlık.

İZAFİLİK a. (ar. *izafi*'den). *Esk.* Bağıllık, görecelik.

İZAFİYE a. (ar. *izafet* ve *-iyye*'den *izafiyye*). Esk. fels. Görecelik.

İZAFİYET, -ti a. (ar. *izaf* ve *-iyyet* ten *izafiyyet*). *Esk.* Bağıntılı olma, bağıntılılık.

—Esk. fels. Görelilik.

—Esk. fiz. Bağıllık.

—Esk. mekan. *İzafiyet nazariyesi,* GÖRELİLİK* KURAMI'nın eşanlamlısı.

İZAH a. (ar. *izah*). **1.** Bir şeyi ayrıntılarıyla açıklama. **—2.** *Bir şeyi (bir kimseye) izah etmek,* onun hakkında ayrıntılı bilgi vermek, anlaşılmasını sağlamak; açıklamak: *Dünkü davranışını bize izah etmeni bekliyoruz.*

İZAHAT çoğl. a. (ar. *izah*'ın çoğl. *izahat*). **1.** Açıklamalar. **—2.** *İzahat vermek, izahatta bulunmak,* ayrıntılı bilgi vermek, açıklamalarda bulunmak: *Son gelişmeler karşısında, bakanın izahatta bulunması bekleniyor.*

İZAHEN be. (ar. *izah*'tan *izahen*). *Esk.* Açık olarak, açıklayarak.

İZAHNAME a. (ar. *izah* ve fars. *name*'den *izah-name*). *Esk.* Yazılı açıklama, bildiri.

—Tic. huk. Anonim ortaklıkların kuruluş aşamasında halkın katılımını sağlamak için kurucuların yaptıkları açıklama. (İzahnamede ortaklığın konusu, amacı, esas sermaye miktarı ve her payın değeri, kurucu yönetim kurulu üyeleri gösterilir.)

İZÂKA a. (ar. *zevk*'ten *izaka*). *Esk.* Tat aldırma, tattırma; tat, zevk almasını sağlama.

İZALCO, Salvador'da yanardağ; 1 830 m. Bilinen ilk püskürmesi 1770'te oldu. Hemen her zaman etkinliğini sürdüren bu yanardağ uzun süre deniz feneri (*Orta Amerika deniz feneri* ya da *Büyük Okyanus deniz feneri)* görevi yaptı.

İZALE a. (ar. *zeval*'den *izale*). **1.** Yok etme, ortadan kaldırma. **—2.** *İzale etmek,* yok etmek, ortadan kaldırmak: *"... her türlü cezayı izâle etmek takip edilen gayenin ..."* (H. C. Yalçın). || *İzale-i bikr,* kızlığı bozma. || *İzale-i ufunet, izale-i taaffün,* iltihabı yok ederek mikropları öldürme işi.

—Ed. Aruz vezninde mefâîlün (.———) cüzünden değiştirmelerle fâ (—) cüzünün oluşması. (Bunun yerine aynı değerde fa'l [—] cüzü kullanılır.)

—Huk. *İzalei şüyu,* müşterek mülkiyet ilişkisinin sona erdirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. *İzalei büzak,* tükürük, salya gibi pisliğin temizlenmesi anlamına gelen bir deyim. (Fatih kanunnamesi'ne göre, bu işle ilgili görevliler, sokaklardaki tükürüklerin üstüne kül dökmek suretiyle çirkin görünümü kapatmak, aynı zamanda hastalıkların yayılmasını önlemekle yükümlüydüler.)

—ANSİKL. Huk. Müşterek mülkiyet ilişkisi, mülkiyet konusu eşyanın satılarak elde edilen paranın paylaştırılması, eşyanın paydaşlar arasında bölünmesi ya da paydaşlardan birinin öteki payları satın almasıyla sona erer. Paydaşlardan her biri, kural olarak müşterek mülkiyetin sona erdirilmesini isteyebilir. Ancak paydaşlar, aralarında yaptıkları sözleşmeyle paylaşımı isteme haklarından vazgeçmişlerse müşterek mülkiyet sona erdirilemez. Bu tür anlaşma en çok on yıllık süre için gerçekleştirilebilir. Bu sürenin bitiminden sonra yeniden bu konuda anlaşma yapılabilir. Müşterek mülkiyete konu olan eşyanın sürekli olarak bir amaca ayrılmış olması halinde de müşterek mülkiyet sona erdirilemez. Müşterek mülkiyet, uygun olmayan bir zamanda da sona erdirilemez. Müşterek mülkiyet ilişkisinin giderilmesi paydaşlara ağır zararlar verecek bir zamanda yapılamaz.

Paylaşım hakkını sınırlayan bir kural da

Kat mülkiyeti k.'nda gösterilmiştir. Kanunun 7. maddesine göre kat mülkiyetine ya da kat irtifakına tabi (bağlı) olan taşınmazlarda ortaklığın giderilmesi istenemez. Bu sınırlama Kat mülkiyeti kanunu ile yapılan düzenlemenin doğal sonucudur.

Paydaşlar, müşterek mülkiyet ilişkisini sona erdirme konusunda anlaşırlarsa iki yoldan birine başvururlar: 1. müşterek mülkiyet konusu eşya bölünebilir nitelikteyse parçalara ayrılır ve paydaşlara dağıtılır; 2. eşya bölünebilir nitelikte değilse, pazarlık ya da açık artırma yoluyla satılarak parası paydaşlar arasında bölüşülür. Paydaşlar arasında müşterek mülkiyetin sona erdirilmesi konusunda anlaşma olmazsa, paydaşlardan her biri mahkemeye başvurabilir. Paylaşımın yapılmasında görevli mahkeme, sulh hukuk mahkemesidir. Eşyanın değerinde bir azalma olmadan bölünebilir nitelikte olması halinde mahkeme eşyanın aynen paylaştırılmasına, aksi durumda açık artırma yoluyla satılmasına karar verir.

İZALLOBAR a. (fr. *isallobare*). Meteorol. EŞBASINÇ* DEĞİŞİM EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.

İZALLOTERM a. (fr. *isallotherme*). Meteorol. Yer üzerinde, belli bir zamanda hava sıcaklığı değişimlerinin eşit olduğu noktaları birleştiren eğri.

İZAM çoğl. a. (ar. *ʿazm'in* çoğl. *ʿizam*). *Esk.* Kemikler.

İZAM a. (ar. *ʿazm*, büyük, ulu olma'dan *iʿzam*). *Esk.* **1.** Olduğundan büyük gösterme, abartma. **—2.** Gereğinden fazla önemseme. **—3.** *İzam etmek*, büyütmek, abartmak.

İZAM a. (ar. *ʿazimet*, gitme, gidiş'ten *iʿzām*). *Esk.* **1.** Bir kimseyi gönderme, yollama, ulaştırma: *"Binaenaleyh elçi i'zâmından sarf-ı nazar edilecek"* (A. R. Serengil). **—2.** *İzam etmek, eylemek*, göndermek, yollamak: *"... iki milyon liralık bu farkı i'zâm etmemek mümkün değildir"* (İsmail Suphi, XIX. yy.).

İZAM çoğl. a. (ar. *aʿzam'ın* çoğl. *ʿizam*). *Esk.* Büyükler, ulular, seçkinler.

İZAN a. (ar. *iẕʿān*). **1.** Anlama yeteneği; anlayış: *Sende hiç izan yok mu? Göz var izan var.* **—2.** *Esk.* İtaat, söz dinleme, boyun eğme. **—3.** *Esk.* Terbiye, eğitim. **—4.** *İzan etmek*, anlayışlı, düşünceli davranmak.

İZANAGİ ve **İZANAMİ**, Japonya'nın yaratıcı çifti. Dağları, kırları, besinleri, ateşi, rüzgârı vb. meydana getirdiler; bunların hepsi japon mitolojisine göre kami olarak kabul edilir.

İZANEMON a. (fr. *isanémone*). Meteorol. Bir harita üstünde çizilen ve rüzgârın aynı ortalama hızla estiği noktaları birleştiren eğri.

İZANLI sıf. Anlayışlı, düşünceli.

İZANSIZ sıf. Anlayışsız, düşüncesiz kimse, bu kimsenin tutumu için kullanılır.

İZANSIZCA sıf. ve be. Anlayışsız bir biçimde, akılsızca, düşüncesizce.

İZANSIZLIK a. **1.** İzansız bir kimsenin, davranışının niteliği; anlayışsızlık, düşüncesizlik. **—2.** Düşüncesizce yapılan davranış: *İzansızlık etmek.*

İZAPA, Meksika'da (Chiapas kıyısı) arkeolojik sit. Önklasik dönemin (İ.Ö. 300 - İ.Ö. 250'den sonra) geniş tören merkezi; Guatemala'nın Büyük Okyanus kıyısında ve Kaminaljuyú'da da karşılaşılan özgün bir heykel üslubu sitin ayırtedici özelliğidir. Alçakkabartma biçimindeki heykeller, çoğu kez kölelerinin ya da yendikleri düşmanların kafasını uçurmakta olan bol giyimli kişilerin yanı sıra tanrısal varlıkları betimlemektedir. Guatemala'nın bazı merkezlerinde, klasik maya yazısının (İ.S. 250 -950'den sonra) habercisi yazıtların yer aldığı izapa üslubunda anıtlar keşfedildi.

İZAR a. (ar. *izār*). *Esk.* Yanak: *Gül-izar* (gül yanaklı). *İzar-ı yar* (sevgilinin yanağı). *Haliy-ül-izar* (yanağı sıyrık; arsız).

İZATİK sıf. (fr. *isatique*). Org. kim. Formülü $H_2N—C_6H_4—CO—CO_2H$ olan ortoaminofenilglioksilik asidin yaygın adı; izatinin suyla ayrışması sonunda elde edilir.

İZATİN a. (fr. *isatine;* yun. *isatis*, pastel'den). Org. kim. Formülü $C_8H_5NO_2$ olan diosko-2,3 indolinin yaygın adı. (O. L. Erdmann ve A. Laurent indigoyu nitrik asitle yükseltgeyerek elde ettiler. İzatin, uygun koşullarda indirgendiğinde indoksil ya da indigo oluşturur. Aldehit ve ketonlarla yoğuşma tepkimesine girdiğinde ılımlı koşullarda indogenitleri, daha sert koşullarda sinkofen gibi kinoleinleri verir. Asitli ortamda furan ya da tiyofen gibi ayrıkhalkalı bileşiklerle yoğuşturularak boyarmaddeler elde edilir; bu maddelerden furan ve tiyofenin anâlitik olarak belirlenmesinde yararlanılır.)

İZAZ a. (ar. *ʿizzet'ten iʿzāz*). *Esk.* **1.** Saygı ile ağırlama. **—2.** *İzaz etmek*, ağırlamak. **—3.** *İzaz ve ikram*, saygı gösterme ve ağırlama: *"...onu sık sık çağırtır, izaz ve ikramda bulunurmuş"* (Neyzen Tevfik, XX. yy.).

İZAZEN be. (ar. *iʿzāz'dan iʿzāzen*). *Esk.* İkram ederek, ağırlayarak.

İZBA a. (*ev* anlamında rusça sözc.). Doğu Avrupa ve Kuzey Asya köylülerinin, çam ağacından yapılmış konutları.

—ANSİKL. İzba, geleneksel olarak, yatay olarak dizilmiş ve yalnızca iç yüzleri çaplanmış kütüklerden oluşur. Soğuktan ve nemden korunmak için kapılar basık, pencereler dar tutulmuş, konut bir yapı eteği üzerinde kurulmuştur. Yağmur ve kar yağışlarına karşı, dam iki sağrılı dik ya da piramit biçimindedir. Süslemeler, her zaman sadedir; oymaların ya da çokrenkliliğin işlevi yalnızca yapının çizgilerini vurgulamaktır. Ukrayna izbasının dış ahşap kaplamaları, beyaz kil ya da kireç kaymağıyla sıvanır; damı anızdan yapılmıştır.

İZBANDUT → IZBANDUT.

İZBE sıf. ve a. (rusça *izba*'dan). Kuytu, loş, nemli yer için kullanılır: *Bir izbede yaşamak. Bu harap evin izbe bodrumunda küflenen kitaplar.*

İZBELİK a. İzbe yer.

İZBIRAK (Reşat), türk coğrafyacı (Harput 1911). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi coğrafya bölümü'nü bitirdikten (1934) sonra Berlin Üniversitesi'nde doktora yaptı. 1939'da asistan olarak girdiği Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde doçent (1944), profesör (1953) oldu. Uzun süre fiziki coğrafya kürsüsü başkanlığı yaptı, emekliye ayrıldı (1982). Özellikle İç ve Doğu Anadolu'da jeomorfoloji araştırmalarıyla tanındı. Türk coğrafya kurumu'nda etkin oldu. Yurtiçinde ve dışında birçok sempozyum ve kongreye katıldı. Basılmış yapıtlarından bazıları şunlardır: *Akdağ ile güney çevresinde jeomorfoloji araştırmaları* (1948), *Coğrafya terimleri sözlüğü* (1964), *Türkiye'nin jeomorfolojik haritası* (1968), *Türkiye* (1972), *Türkiye jeomorfolojisi* (1983), *Sular coğrafyası* (1987), *Yerbilimi bilgileri* (1992), *Coğrafya terimleri sözlüğü* (1992).

İZBİRO a. (ital. *sbirro*'dan). Denizc. **1.** Çeşitli yükleri kaldırmada kullanılan halattan yapılmış sapan. (Kullanıldığı yere göre adlandırılır.) **—2.** *Askı izbirosu*, parça halattan yapılan ve çımalarından biri kasalı, diğeri cevizli ya da her iki çıması da kasalı olan sapan. ‖ *Çift kancalı izbiro*, yük kaldırmada kullanılan iki çıması da kancalı sapan. ‖ *Denk izbirosu*, balya halindeki yükleri, gemiye yüklemede ve boşaltmada kullanılan sapan. ‖ *Fıçı izbirosu*, tapa deliği yukarıya gelecek biçimde kaldırmak için fıçıların gövdesine vurulan çifte izbiro.

İZBUDAK (Velet) → VELET ÇELEBİ Mehmet Bahaettin.

İZCİ a. İz sürerek aradığını bulabilen kimse.

—Eğit. ve Spor. Türlü yaş kümelerindeki çocukları ve gençleri, kamp yaşamıyla ilgili her koşula dayanıklı, bedence ve ruhça güçlü kişiler olarak yetiştirmeyi amaç edinen kuruluşa bağlı öğrenci.

İZCİLİK a. **1.** İzcinin yaptığı iş ya da izci olma durumu. **—2.** Gençleri izci olarak yetiştiren örgütün etkinliği: *İzcilik örgütü.*

—ANSİKL. İzcilik, önce İngiltere'de gelişti. Kurucusu Robert Baden-Powell'dır. İlk izci kampı, 1907'de Brownsea'de kuruldu. Bunu, 1916'da yavrukurt izci birliklerinin oluşturulması izledi. İzcilik kısa sürede İngiliz milletler topluluğu'na ve ardından tüm dünya ülkelerine yayıldı.

Türkiye'de izcilik çalışmaları İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonraki yıllarda başladı. O dönemde çalışmalar *keşşaflık* adıyla yürütüldü. Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra, Milli eğitim bakanlığı'nca türk okullarında izcilik örgütleri kuruldu, izciler kamplara çıkarılmaya başlandı. Günümüzde izci kampları her yıl sabit tesislerde açılmaktadır.

İlki 1920'de Londra'da düzenlenen Dünya izci şenliği'nin 17.'si 1991'de Güney Kore'de yapıldı. 1990 yılı eylül ayı itibariyle dünyada mevcut 130 ulusal izcilik kuruluşunda toplam 16 000 000'dan fazla izci vardı (Türkiye'de 21 800 kişi).

İzcilik eğitiminin temel ilkeleri karakterli, evrensel barış ve kardeşlikten yana, yurduna ve ulusuna bağlı, bütün insanlara karşı dürüst ve sevecen, doğaya ve kültür yapıtlarına karşı duyarlı kişiler yetiştirmektir.

İZDİHAM a. (ar. *zaḥm* ve *zaḥmet*, sıkıntı'dan *izdiḥam*). Aşırı kalabalık; kalabalıktan doğan sıkışıklık, yığılma: *Konser salonunun önünde büyük bir izdiham vardı.*

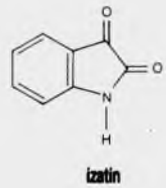
İZDİVAÇ a. (ar. *izdivac*). **1.** Evlenme: *İzdivaç talebinde bulunmak.* **—2.** *(Bir kimseyle) izdivaç etmek*, onunla evlenmek. ‖ *İzdivaç yapmak*, evlenmek: *İyi bir izdivaç yaptı.*

İZDİYAD a. (ar. *ziyāde*'den *izdiyad*). *Esk.* **1.** Çoğalma, artma: *"...ittihadın izdiyadını mucib olacağı der-kârdır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *İzdiyad bulmak*, çoğalmak, artmak.

İZDÜŞÜM a. Opt. Bir ışık kaynağından düşen ışınların tümü. —Bir ekran üzerinde oluşan aydınlık görüntü. (Eşanl. PROJEKSİYON.)

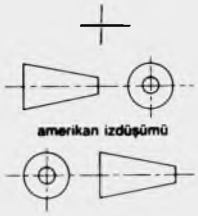
—Ceb. *Bir* E *vektör uzayının bir* E_1 *altvektör uzayı üzerinde,* E_1 *in* E *içinde bütünleri olan bir* E_2 *altvektör uzayına koşut izdüşümü,* E den E_1 içine, E nin her x elemanına E_1 in bir tek x_1 elemanını eşlik ettiren uygulama. (Burada x_1 elemanı, $x_2 \in E_2$ olmak üzere $x = x_1 + x_2$ yi gerçekler. x e x_2 yi eşlik ettiren uygulama, E_2 üzerinde E_1 e koşut izdüşümdür.) ‖ *Bir* E *vektör uzayının bir* x *elemanının,* E *nin bir* E_1 *altvektör uzayı üzerinde,* E_1 *in bütünleri ve* E *nin altvektör uzayı olan* E_2 *ye koşut izdüşümü,* $x_2 \in E_2$ olmak üzere, E_1 in, $x = x_1 + x_2$ eşitliğini sağlayan ve tek olan x_1 elemanı. (x in E_2 üzerinde E_1 e koşut izdüşümü x_2 dir.)

—Geom. E_2 afin düzleminden ya da bunun parçalarının birinden bir doğru üzerine tanımlanmış uygulama; burada E_2 nin nokta altkümelerinin, yani *izdüşürenler* denen doğruların ya da doğru parçalarının izdüşümleri aynıdır. ‖ Bir E_n ($n \geqslant 3$) afin düzleminden ya da bunun parçalarının birinden izdüşüm yüzeyi denilen ve çoğunlukla açılabilir türden alınan bir yüzey üzerine tanımlanmış uygulama; burada E_n nin nokta altkümelerinin, yani *izdüşürenler* denen düzlemlerin ya da düzlem parçalarının izdüşümleri aynıdır. (Düzlemler yerine sonlu boyutlu uzay aşırı düzlemleri göz önüne alınarak genelleştirme yoluna gidilebilir.) ‖ Bir şeklin yukarıdaki uygulamalardan biriyle elde edilen görün-



izatin

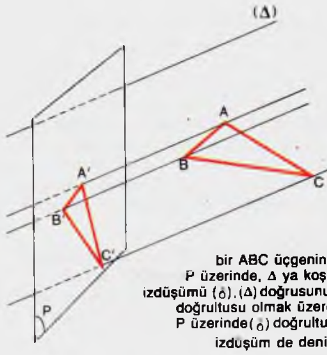
tüsü. || *Dikgen izdüşüm,* izdüşürenlerin izdüşüm düzlemine ya da izdüşüren düzlemlerin görüntü eğriye dik olduğu koşut izdüşüm. || *Eğik, koşut* ya da *silindirsel izdüşüm,* izdüşüm yüzeyi, birbirine koşut izdüşürenleri kesen bir düzlemden oluşmuş izdüşüm. (Eşanl. KAVALİYER PERSPEKTİF.)
—Birbirine koşut izdüşüren düzlemlerin, bir doğrudan oluşan görüntü eğriyi kestiği izdüşüm. || *Merkezsel izdüşüm,* PERSPEKTİF'in eşanlamlısı.
—Haritc. ve Jeod. *Harita izdüşümü,* σ nın bir küre ya da bir elipsoit ve Σ nın bir düzlem olduğu özel durumda bir (σ) model yüzeyin bir (Σ) görüntü yüzey üstünde gösterimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Küm. kur. *i nci izdüşüm,* $E_1,...,E_n$ herhangi kümeler olduğuna göre (kimi kez pr_i ile gösterilir): $E_1 \times ... \times E_n \rightarrow E_i$ uygulaması; burada $i \in \{1,...,n\}$, $(x_1,...,x_n) \rightarrow x_i$ dir. (Buna *i* nci *koordinat* da denir. Bu iki ifade *n*-linin pr_i ile elde edilmiş görüntüsü adını alır. Her tür karışıklığı önlemek için kimi kez bu uygulamaya *i nci izdüşürüm* adı verilir.)



amerikan izdüşümü

avrupa izdüşümü

izdüşümler (teknik resim)



bir ABC üçgeninin P üzerinde, Δ ya koşut izdüşümü (δ), (Δ) doğrusunun doğrultusu olmak üzere P üzerinde (δ) doğrultulu izdüşüm de denir)

izdüşüm (geometri)

—Perspekt. *İzdüşüm merkezi,* GÖRÜNÜŞ* NOKTASI'nın eşanlamlısı.
—Tek. res. *Amerikan izdüşümü,* sağ, sol, üst ve alt görünüşler, ana görünüşün sağına, soluna, üstüne ve altına çizilerek elde edilen gösterim biçimi. || *Avrupa izdüşümü,* sağ görünüş ana görünüşün soluna, üst görünüş altına ve alt görünüş üstüne çizilerek elde edilen gösterim biçimi.
—ANSİKL. Haritc. ve Jeod. *Harita izdüşümü.* Harita izdüşümü sorunu ikiboyutlu geometrik jeodezi çerçevesine girer. Bu koşullarda ve görüntü yüzey üstündeki olası kritik noktalar bir yana bırakıldığında, (σ) yı (Σ) üstünde göstermek (σ) dan (Σ) üstüne birebir örten bir uygulamayı tanımlamaya dayanır. Yüzey, bir *m* (*u,v*) vektör fonksiyonuyla verildiğine ve Σ, M (U,V) ile tanımlandığına göre, birebir örten uygulama şöyle gösterilir:

$$B(m(u,v))=M(U(u,v),\ V(u,v)).$$

m (*u,v*) ve M (U,V) noktalarına eşleşen noktalar denir. İzdüşüm terimi matematikteki dar anlamıyla değil, U=U(*u,v*) V=V (*u,v*) ile belirlenen dönüşüm olarak anlaşılmalıdır; kaldı ki kimi uzmanlar "düzlemsel gösterimler" adlandırmasını kullanmayı yeğlemektedirler. Düzlemsel gösterimleri sınıflandırmanın pek çok biçimi vardır. Bu farklılaştırımların kökeninde de çoğunlukla iki ölçüt bulunmaktadır:
—model ve görüntü üstüne koordinatlanmış eğrilerin türü. Modelin *u* ve *v* parametreleri daima iki dikgen eğriler ailesini belirler. Bu eğriler, modelin, özel karşılaştırma çapı olan kutup hattına göre tanımlanmış *meridyenler*'i ve *paraleller*'i olabilir. Bu durumda doğrudan izdüşümden söz edilir ve *u* boylamla, *v* de enlemle özdeşleştirilebilir. Buna karşıt olarak, karşılaştırma çapı ekvator düzlemi içindeyse yedek izdüşümden söz edilir. Ara durumlar eğik denen izdüşümlere denk düşer. Genellikle kullanılan gösterimlerde modelin koordinatlanmış eğrilerinin görüntüleri, düzlemsel görüntünün koordinatlanmış eğrileridir; yani: U=U(*u*), V=V(*v*). U ve V parametreleri gerek (X,Y) descartes koordinatları olabilir ve izdüşüm *silindirsel'* dir, gerekse (R,γ) kutupsal koordinatlar olabilir ve izdüşüm *konik*'tir;
—bozulmaların türü: model yüzey uygulanabilir olmadığından, tüm gösterimler biçim değiştirmelere ya da bozulmalara yol açar. Geleneksel olarak *uyuşumlu, eşdeğer* ve *afilaktik* izdüşümler kullanılır. Belirlenmiş bir hedef göz önüne alındığında bu tekniklerde temel sorun, biçim değişikliklerini en aza indiren gösterimler tanımlamaktır. Eşdeğer izdüşüm sistemleri özellikle küçük ölçekli haritalar (atlaslar) çizmekte kullanılır. Büyük ölçekli haritalarda genellikle uyuşumlu izdüşüm sistemleri kullanılır ve jeodezik çizgilerin eğri biçimindeki dönüşmüşlerinin, haritaya düzlemsel trigonometri formülleri uygulanabilecek biçimde, denk düşen eğrilerle çakışması sağlanır.

Bir sınır durum vardır: düzlem üstünde geometrik perspektifler olan perspektif izdüşümler (kürenin gnomonik, stereoskobik, ortografik izdüşümleri, çokyüzlü izdüşüm).

Kullanılan pek çok uyuşumlu izdüşüm sistemi arasında en eskisi Yer'i küre biçiminde ele alan ve uyuşumlu doğrudan silindirsel bir gösterim durumu olan Mercator* izdüşüm sistemidir. Bunun yanı sıra Lambert* izdüşüm sistemi kullanılır. Diğer uyuşumlu izdüşüm sistemleri arasında Gauss ve UTM izdüşüm sistemleri de sayılabilir.

Türkiye'de, savunma ve kalkınma amacıyla harita üretme görevini üstlenen M.S.B. Harita genel komutanlığı 1931'e kadar haritaları, Bonne izdüşüm sistemiyle, 1931'de dilim genişliği 3 grad olan Gauss -Kruger izdüşüm sistemiyle yapmış, 1938'den sonra ve özellikle İkinci Dünya savaşı sırasında 3 gradlık dilimin yetersiz kaldığı görülerek 3 derecelik dilim esasına geçilmiştir. Nihayet 1946'da 6 derece dilim genişliği olan UTM (Universal Transverse Mercator), diğer adıyla Gauss -Kruger izdüşüm sistemi kabul edilmiştir; bugün haritalar (1/25 000, 1/50 000, 1/100 bin, 1/250 000, 1/500 000, 1/1 000 000) bu sistemle üretilmektedir.

İZDÜŞÜMSEL sıf. Geom. İzdüşüm dönüşümüyle korunan bir özellik için kullanılır. (Örneğin dört noktanın ya da dört doğrunun ikikat oranı.) || *İzdüşümsel dönüşüm,* bir işarete bağlı E_n afin uzayının, $X' = AX + X_0$ matrisyel eşitliğiyle tanımlanan dönüşümü; burada X, bir M noktasının koordinatlarını gösteren sütun matris, X', M' görüntü noktasının koordinatlarını gösteren sütun matris, A düzgün (*n,n*) kare matrisi ve X_0 verilen bir sütun matristir. || *İzdüşümsel zarf,* bir eşçizimde benzeşikleri birleştirerek elde edilen zarf.
—Ceb. *İzdüşümsel işaret,* izdüşümsel bir uzay üzerinde tanımlanan işaret. || *İzdüşümsel katlı uzay,* izdüşümsel altuzay. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İzdüşümsel koordinatlar,* izdüşümsel bir uzayın bir noktasının koordinatları. || *İzdüşümsel* P(E) *uzayının izdüşümsel grubu,* uygulamaların ∘ bileşim yasası için P(E) den P(E) içine birebir örten uygulamalar grubu. || *Bir* E *K-vektör uzayından çıkarılmış izdüşümsel uzay* (K, değişmeli cisim), E nin vektörel doğrularının P(E) ile gösterilen kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bir* $P(E_1)$ *izdüşümsel uzayından bir* $P(E_2)$ *izdüşümsel uzayı içine izdüşümsel uygulama,* $P(E_1)$ den $P(E_2)$ içine bir *f* uygulaması; bu uygulamada, E_1 den E_2 içine doğrusal birebir bir S uygulaması vardır ve E_1 in sıfır olmayan her *x* elemanı için *x* in doğurduğu doğrunun *f* ile görüntüsü, S(*x*) in doğurduğu doğrudur.
—ANSİKL. Ceb. E bir K-vektör uzayı ise (K, değişmeli cisim), E den çıkarılmış P(E) izdüşümsel uzayı, E-{0} ın bir R eşdeğerlik bağıntısıyla bölüm kümesi olarak elde edilir; sözkonusu bağıntı şöyle tanımlanır; ancak ve ancak K nın $x = \lambda y$ olacak biçimde bir λ skaleri varsa *x*R*y* dir. P(E) nin elemanlarına noktalar denir ve E den P(E) içine, E nin *x* elemanına *x* in P(E) içinde doğurduğu doğruyu eşlik ettiren kanonik uygulama π_E ile gösterilir.

E, *n* boyutlu ise, P(E), *n* − 1 boyutludur. Özellikle, $E=K^{n+1}$ ise, P(E), $P_n(K)$ ile gösterilir; K= ℝ (ya da ℂ) olması halinde, gerçek (ya da karmaşık) izdüşümsel uzaydan söz edilir. *n* boyutlu gerçek ya da karmaşık afin uzay, doğal olarak $P_n(\mathbb{R})$ gerçek ya da $P_n(\mathbb{C})$ karmaşık izdüşümsel uzayı içine uzatılır; bu uzatım geometrik olarak, sonsuzdaki gerçek ya da sanal noktaları afin uzaya katmaya karşılık gelir. E nin vektör altuzaylarına eşlik eden izdüşümsel uzaylara, P(E) nin izdüşümsel altuzayları (ya da izdüşümsel katlıuzay) adı verilir ve E nin bir vektör altuzayına onun bir izdüşümsel altuzayını eşlik ettiren uygulama bir eşyapı kafesidir. P(E) nin 1 ve 2 boyutlu izdüşümsel altuzaylarına sırayla doğrular ve düzlemler denir; E nin aşırı düzlemlerine eşlik eden izdüşümsel altuzaylara aşırıdüzlemler adı verilir.

P(E) bir vektör uzayı olmamasına rağmen, vektör uzayları üzerinde tanımlanmış bağımsızlık kavramına yeniden varılır; P(E) nin *k* +1 noktasının doğurduğu izdüşümsel altuzay (bu noktaları içeren bütün izdüşümsel uzayların arakesiti) *k* boyutluysa, sözkonusu noktalar izdüşümsel olarak serbesttir; bu altuzay k dan küçük boyutluysa, noktalar izdüşümsel olarak bağlıdır. Ancak ve ancak *k* +1 tane x_i vektörü E de serbestse, *k* +1 tane $\pi(x_i)$ noktasının serbest olduğu tanıtlanır. P(E), *n* boyutlu bir izdüşümsel uzaysa, P(E) nin *n* +2 noktalı ailesi (*n* +1 noktalı her altailesi izdüşümsel olarak serbesttir), P(E) nin izdüşümsel bir işaretidir. *n* +1 boyutlu E vektör uzayının bir tabanı $(e_i)_{1 \leq i \leq n+1}$ ise [P(E), *n* boyutludur], *n* +2 tane $\pi(e_0)$ (burada $e_0 = \sum_{i=1}^{n+1} e_i$ dir), $\pi(e_1)$, ..., $\pi(e_{n+1})$ noktaları P(E)nin işaretini oluşturur.

B, *n* boyutlu E vektör uzayının bir tabanıysa, P(E) nin her noktasına, bu noktanın (E nin bir vektörel doğrusu olduğuna göre) sıfır olmayan her vektörünün, B ye göre koordinatlarından oluşan değişik *n*-liler karşılık getirilebilir. Bu *n*-liler, sıfır olmayan skalerlerle çarpılarak birbirinden çıkarılır; her *n*-li, P(E) nin noktasının B tabanında izdüşümsel koordinatlarını (homojen koordinatlar da denir) gösterir.

İZDÜŞÜREN a. Geom. Bir E_2 düzlemindeki bir doğru üzerinde ya da *n* ⩾ 3 olmak üzere E_n deki bir yüzey üstüne bir izdüşümde, bütün noktalarının görüntüsü aynı olan doğru ya da doğru parçası.
◆ sıf. Geom. *İzdüşüren düzlem,* *n* ⩾ 3 olduğuna göre E_n içinde bulunan ve bir doğru üzerine izdüşümde bütün noktalarının görüntüleri aynı olan düzlem.

İZDÜŞÜRMEK f. Geom. Bir şeklin bir izdüşümle görüntüsünü belirlemek.

İZDÜŞÜRÜM a. Ceb. Bir vektör uzayının eşkuvvetli içyapı uygulaması. [*p,* bir E K-vektör uzayının (K, değişmeli cisim) bir izdüşürümüyse, *p* ∘ *p* = *p,* Im(*p*) ve Ker *p,* E nin bütünler iki vektörel altuzayıdır: E = Im(*p*) ⊕ Ker *p*; demek ki *p,* Im(*p*) üzerinde Ker *p* ye koşut izdüşümdür.]
—Küm. kur. *Kanonik izdüşürüm,* İZDÜŞÜM'ün eşanlamlısı.

İZENTALPİK sıf. (fr. *isenthalpique*'ten). Termodin. EŞENTALPİLİ'nin eşanlamlısı.

İZENTROPİK sıf. (fr. *isentropique*'ten). Termodin. EŞENTROPİLİ'nin eşanlamlısı.

İZER (Zeki Faik), türk ressam (İstanbul 1905 - *ay.y.* 1988). Güzel sanatlar akademisi Çallı atölyesi'ni bitirdikten (1928) sonra Paris'te A. Lhote ve O. Friesz atölyelerinde öğrenimini sürdürdü. 1932'de Türkiye'ye döndü; beş sanatçı arkadaşıyla "D" grubu"nun kurucuları arasında yer aldı. 1934'te tekrar Paris'e gitti; 1936'

dan başlayarak Devlet güzel sanatlar akademisi'nde fotoğraf atölyesi şefi, akademi müdürü (1948-1952) oldu. Türk sanat tarihi enstitüsü'nü kurdu (1951). Yurtdışında bazı sergilerin düzenlenmesine katkıda bulundu, birçok karma sergiye katıldı. Yapıtları İstanbul Resim ve heykel müzesi'nde, Philadelphia müzesi'nde, Linz Stadt galerisi'nde ve özel koleksiyonlardadır.

Başlangıçta kübist akımı benimsemiş olan sanatçı, Friesz'le çalıştıktan sonraki dönemde daha çok gerçeğe ve doğa gözlemine bağlı kaldı. 1950'li yılların ortalarına doğru doğadan ve gerçekçi yaklaşımlardan uzaklaşarak soyut bir anlayışa yöneldi, kimi zaman dışavurumcu yönelişlerle biçim sınırı tanımayan lekeci (taşist) çalışmaları yeğledi. Nurullah Berk*'in tanımlayışıyla "tuval alanının boşluğu içinde birbirinin içine giren, birbirini kovalayan, kıvrıntılı, eğri biçimlerin egemenliği altında sürekli bir kaynaşma, cıvıldaşma havasını uyandıran büyük çapta tablolar" yaptı. Başlıca yapıtları: *Boğaz'dan, Dolmabahçe'den, Natürmort, Missa solemnis, Düğün çiçekleri, Akdeniz mitolojisi.*

İZET (Hakkı), türk seramikçi (İstanbul 1909 - *ay. y.* 1977). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi mimarlık bölümü'nde başladığı (1927) öğrenimini Almanya'da seramik dalında sürdürdü (1931); daha sonra Berlin Güzel sanatlar akademisi heykel bölümü'nde W. Regez'in öğrencisi oldu. 1933'te yurda döndükten sonra Ankara Gazi eğitim enstitüsü'nde göreve başladı. Seramik teknisyeni yetiştirmek üzere Ankara Kimya-sanat enstitüsü'ne bağlı bir seramik bölümünün kurulmasıyla görevlendirildi (1940). Hasanoğlan köy enstitüsü'nde öğretmenlik, İstanbul Devlet tatbiki güzel sanatlar akademisi'nde öğretim üyeliği, başkanlık ve müdürlük (1967-1970) yaptı. Yurtiçi ve yurtdışında çeşitli sergiler açtı. *Tavus kuşu* adlı yapıtı Beyaz saray için ABD tarafından satın alındı. Uluslararası seramik akademisi'nce Cannes kentinde düzenlenen Seramik kongresi sergisi'nde altın madalya kazandı (1955).

İZETİYONİK sıf. (fr. *isethionique*). Org. kim. *İzetiyonik asit,* formülü $HO—CH_2—CH_2—SO_3H$ olan hidroksi-2 etansülfonik asidin yaygın adı; etilenin, klorosülfonik asit ve suyla ısıtılması sonunda elde edilir.

İZGÖZLEM a. Akışkan. mekan. Bir merminin ya da bir kanat profilinin havada oluşturacağı izi, aerodinamik bir havatünelinde fotoğraf yöntemiyle inceleme. (Eşanl. STRIOSKOPİ.)

İZGÜ (Muzaffer), türk yazar (Adana 1933). Gülmece türünde yapıtlarıyla tanınır. İlkokul öğretmenliği yaptı. Daha sonra Eğitim enstitüsü'nde okudu; ortaokul türkçe öğretmeni oldu. 1979'da emekliye ayrıldı. Toplumsal bozuklukları sergileyen, yanlış değer yargılarını eleştiren gülmece kitapları yazdı. Bunlardan birkaçı romandır: *Gecekondu* (1970), *Halo Dayı* (1973), *Kasabanın yarısı* (1982). Oyunları: *İnsaniyettin* (1972), *Reçetesi peçete* (1974), *Gön* (dört kısa oyun, 1974), *Her devrin iti* (1975). Öykü kitapları: *Bando takımı* (1974), *Donumdaki para* (1977, TDK ödülü), *Dayak birincisi* (1980), *Üç halka yirmi beş* (1984), *Siz bilirsiniz paşam* (1987), *Zıkkımın kökü* (1988), *Bir namussuz aranıyor* (1990). Çocuk edebiyatı alanında da yapıt verdi, bunlardan *Bülbül düdük* (1978), Bulgaristan'da Altın Kirpi gülmece ödülünü aldı (1979).

İZHAR a. (ar. *zuhūr,* ortaya çıkma'dan *izhār*). *Esk.* **1.** Bir şeyi açığa çıkarma, görünür kılma, gösterme, bildirme: "*... hayret ve takdirimi izhardan kendimi men edemedim*" (H. C. Yalçın). **—2.** *İzhar etmek,* açığa çıkarmak, göstermek, belli etmek, belirtmek: "*Gayretsiz isen de etme izhar*" (A. H. Tarhan).

—Foto. Gizli görüntüyü görünür görüntüye dönüştürmeyi amaçlayan işlem. (Gizli görüntüyü taşıyan, etkilenmiş duyarlı yüzey, belirli bir süre bir izhar banyosuna sokulur; bu süre, banyonun bileşimine ve sıcaklığına bağlıdır. İzhar maddesi, gümüş tuzlarını indirger ve metal gümüşü serbest duruma getirir, böylece görünür görüntü oluşur.) || *İzhar banyosu,* (I. Banyo) bileşenleri, gizli görüntüyü görünür görüntüye dönüştürebilen banyo. || *İzhar maddesi,* bir izhar banyosunun, çekim sırasında ışık alan gümüş tuzu kristallerini, metal gümüş durumuna indirgeme özelliği olan temel kimyasal maddesi. || *İzhar tespit işlemi,* doğrudan karatmalı kâğıda yapılan baskıları tek bir banyoda hazırlamaya dayanan işlem. (Bu özel tespit yöntemi, elde edilen görüntünün zayıflamasını engeller.) || *Renkli izhar,* renkli bir filmde, renkli resmin oluştuğu izhar aşaması.

İZHARİ sıf. (ar. *izhar* ve *-i*'den *izhāri*). *Esk.* Göstermeyle, meydana çıkarmayla ilgili.

—Huk. Bir hak yaratmayan, daha önce var olan bir hakkı açıklayan hukuki işlemleri nitelemek için kullanılır. (Örneğin, izhari karar.)

İZHAR-TESPİT a. Foto. Bir duyarkatın, izhar ve tespit aşamalarını aynı anda gerçekleştiren tek bir banyoda işlenmesi.

İZİDİ sıf. (far. *izid* ve ar. *-i*'den *izidi*). *Esk.* Tanrısal, ilahi.

İZİN, -zni a. (ar. *izn*). **1.** Yetkili bir kimseden istenilen şeyi yapmak için alınan ya da bir kimseye istediği şeyi yapması için verilen serbestlik, hak, yetki; müsaade, ruhsat: *Babasının izni olmasaydı buraya gelemezdi. Amirlerinin izni dışında hareket etmek. Burada inşaat yapılmasına izin yok. İzin istemek.* **—2.** Bazı hastalara ve tutuklulara yetkili makamlar tarafından belli bir süre için tanınan dışarı çıkma hakkı: *İznin ne kadar?* **—3.** Dinlenmek için bir süre işten ayrılma: *Doğum izni. Yıllık izin. İzinde olmak.* **—4.** *Esk.* İşine son verme. **—5.** *Bir kimseden, yetkili bir makamdan izin almak,* istenilen bir şeyi yapmak için serbestlik, hak, yetki istemek; bir şeyi yapma serbestliği, hakkı olmak; bir süre işinden ayrılıp dinlenme isteğinde bulunmak: *İşyerinden izin almaya gidiyorum. Ailemden hafta sonuna kadar bir arkadaşımda kalmak için izin aldım. İnşaat izni alındı.* || *İzin çıkmak,* bir şey yapma serbestliği olmak. || *(Bir kimseye) bir şey için izin vermek,* bir kimseden, yetkili bir kişiden, bir kuraldan söz ederken, bir kimseyi şu ya da bu biçimde davranmakta, istediği şeyi yapmakta serbest bırakmak; ona yetki, hak vermek: *Babası, akşam saat 10'dan sonra dışarda kalmasına izin vermiyor. Bu konuda şaka yapılmasına izin vermiyor. Doktor et yemesine izin veriyor, ama şarabı yasakladı. Burada inşaat yapılmasına yasa izin vermiyor.* || *Bir şeye izin vermek,* bir şeyden söz ederken, bir şeyi yapmaya olanak vermek, onu olanaklı kılmak, sağlamak: *Sağlığı uzun yürüyüşler yapmasına izin vermiyor. Olanaklarım onu satın almama izin vermiyor.* || *İzne çıkmak,* bir süre işinden ayrılıp dinlenmek. || *İzninizle,* söylenecek bir sözü ya da yapılacak bir davranışı yumuşatmak için "sizin onayınızla" anlamında kullanılan nezaket sözü.

—Bank. *Iskonto izni,* bir banka müşterisinin, bankada bulundurabileceği, vadesi gelmemiş ıskonto senetlerinin en yüksek miktarı.

—Denizc. *İzin belgesi,* savaş sırasında, bir gemiye serbestçe seyredebilmesi için verilen belge.

—Esk. denizc. *İzni sefine,* Osmanlı İmparatorluğu'nda Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçecek yabancı gemilerin almak zorunda oldukları geçiş izni. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fiz. *İzin vermek,* bir kuvantum sisteminin bir hale geçişinden söz ederken, eleme kurallarına uymak.



Zeki Faik İzer'in bir yapıtı

—Huk. Bir hukuksal işlemin yapılması ya da bir hakkın kullanılması için verilen yetki. || Çalışanların, yasalarca belirlenen süre içindeki dinlenme hakkı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çalışma izni,* yabancı uyrukluların çalışabilmeleri için yetkili organlarca verilen izin. || *Gömme izni,* ölen kişinin gömülmesi için yetkili organlarca verilen izin. (→ GÖMME.) || *Oturma izni,* bir devletin, ülkesindeki yabancı uyruklulara belirli bir süre oturmaları için verdiği izin. || *Yapı izni* → YAPI RUHSAT*I.

—İsl. huk. Bir kişinin üzerinde bulunan hacri kaldırarak hukuki tasarruflarda bulunmasına izin vermek. (Küçüğün temyiz gücünü elde etmesi, akıl hastasının iyileşmesi vb. durumlarda bunların üzerinde bulunan hacir kaldırılarak medeni haklarını kullanmalarına izin verilir.)

—Tar. *İzin gemisi,* 1713 martında İspanya kralı Felipe V tarafından İngiltere'ye verilen ve Utrecht* antlaşmalarıyla onaylanan ayrıcalık. (Bu ayrıcalığa göre, İngilizler her yıl, Portobelo koyuna, "izin gemisi" adı verilen, 500 tonilatoluk bir gemi yollayabiliyorlardı; bu gemi ingiliz mallarını gümrük resmi olmaksızın İspanyol Amerikası'na sokabiliyordu.)

—ANSİKL. Esk. denizc. İzni sefine, bir fermanla olurdu. İzni sefine fermanları, isim yerleri boş bırakılarak Divanı hümayun kalemi'nde hazırlanır, gerektiğinde doldurularak liman yönetimince verilirdi. Bu ferman karşılığında "izni sefine harcı" denilen bir harç alınırdı. Bu harç, bir tür yazı parası niteliğinde olduğundan elde edilen gelir, önce Divanı hümayun kalemi, sonraları Liman idaresi'nde kurulan Ferman kalemi hulefası arasında bölüşülürdü. İzni sefine harcı, XVIII. yy.'ın ikinci yarısında yapılan antlaşmalarla her gemi için 300 akçe olarak belirlenmişti. Daha sonra her ülkenin gemisinden farklı harçlar alındı. 1910'da bu gelir devlet bütçesine katıldı.

—Huk. Çalışanların izin hakları ve koşulları günümüzde anayasal bir güvenceye bağlanmıştır. 1982 Anayasası'na göre ücretli hafta ve bayram tatiliyle ücretli izin hakları ve koşulları yasayla düzenlenir (md.50). 14 temmuz 1965 tarih ve 657 sayılı Devlet memurları k.'nda yer alan izin



Muzaffer İzgü

Hakkı İzet'in bir yapıtı



türleri şunlardır: yıllık izin, mazeret izni, hastalık izni, aylıksız izin. Yasaya göre devlet memurlarının yıllık izin süresi, hizmeti bir yıldan on yıla kadar (on yıl dahil) olanlar için yirmi gün, hizmeti daha çok olanlar içinse otuz gündür (md. 102). Mazeret izni yasada çeşitli durumlar için öngörülmüştür. Kadın memura doğum yapmasından önce üç hafta ve doğum yaptığı tarihten başlayarak altı hafta süreyle izin verilebilir. Erkek memura, karısının doğum yapması nedeniyle, isteği üzerine üç gün izin verilir. Memura isteği üzerine; kendisinin ya da çocuğunun evlenmesi; annesinin, babasının, eşinin, çocuğunun ya da kardeşinin ölümü üzerine beş gün izin verilir. Bunun dışında, daire amirinin onayı ile memura bir yıl içinde toplam on gün mazeret izni verilebilir (md. 104). Memurlara hastalıkları halinde verilecek raporlarda gösterilecek gereklilik üzerine, aylık ve özlük haklarına dokunulmaksızın, şu koşullara göre izin verilir: 1. on yıla kadar (on yıl dahil) hizmeti olanlara altı aya kadar; 2. on yıldan çok hizmeti olanlara on iki aya kadar; 3. kanser, verem ve akıl hastalıkları gibi uzun süreli bir tedaviye gereksinim gösteren hastalığa yakalananlara on sekiz aya kadar. Ayrıca, görevlerinden dolayı saldırıya uğrayan memurlarla, görevleri sırasında ve görevlerinden dolayı bir kazaya uğrayan ya da meslek hastalığına tutulan memurlar, iyileşinceye kadar izinli sayılırlar (md. 105). Aylıksız izin'in koşulları Devlet memurları yasası'nın 108. maddesinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

25 ağustos 1971 tarih ve 1475 sayılı İş k.'nda da izinle ilgili düzenlemeler vardır. İş yasası'na göre yıllık ücretli izin süresi işçinin hizmet süresine bağlıdır. Hizmet süresi: 1. bir yıldan beş yıla kadar olanlara on iki gün; 2. beş yıldan çok ve on beş yıldan az olanlara yılda on sekiz gün; 3. on beş yıl ve daha çok olanlara yılda yirmi dört gün izin verilir. Ancak on sekiz ve daha küçük yaştaki işçilere verilecek yıllık ücretli izin on sekiz günden az olamaz. Bu süreler toplu iş sözleşmeleri ve hizmet akitleriyle artırılabilir. Yıllık izin hakkından vazgeçilemez (md. 49). Tatil günleri dışında işçilerin sahip oldukları izin süreleri, evlenmelerde üç güne kadar, ana ya da babanın, karı ya da kocanın, kardeş ya da çocukların ölümünde iki güne kadardır (md. 41).

İZİNCİ sıf. Yetkili makamlarca kendisine izin verilen öğrenci, er vb. kimse için kullanılır: *İzinci erler bir adım öne çıksın.*

İZİNLİ sıf. İzin alarak işinden ya da bir yerden ayrılmış olan kimse için kullanılır: *Müdür izinli, evrakınızı yardımcısına imzalatın. Bu hafta sonu izinli.*

—Dy. *İzinli otomatik bloksistem,* bir trenin dolu bir kantona girmesine, ancak kantonun kapalı giriş işaretini aşma ve görerek seyire uyma koşuluyla izin verilen otomatik bloksistem. ‖ *Sınırlı izinli otomatik bloksistem,* makinistin dolu bir kantona ancak dispeçerin izniyle girebildiği otomatik bloksistem.

İZİNNAME a. (ar. *izn* ve fars. *name*'den *izn-name*). *Esk.* Bırakma ya da çıkarma kâğıdı.

—Hat. İCAZETNAME'nin eşanlamlısı.

—İsl. huk. Bir nikâhın kıyılabilmesi için kadı tarafından verilen belge. (Medeni kanun'un kabulünden önce evlenecek kişiler mahalle ihtiyar heyetinden evlenmelerine bir engel olmadığına ilişkin bir belge alırlardı. Bu belge ile şeriye mahkemesine başvururlar, mahkeme mahalle imamına nikâhın kıyılması için yazı yazardı. İmam nikâhı kıyar, izinnameyi kendisi ve evlenenlerin tanıkları imza ederdi. Daha sonra 1917 tarihli Hukuku aile kararnamesi nikah sözleşmelerinin hâkim ya da görevli bir kişi tarafından düzenlenerek bir deftere kaydedilmesi usulünü getirmiştir.)

İZİNSİZ sıf. **1.** Ceza olarak tatilde okuldan çıkmasına izin verilmeyen yatılı öğrenci için kullanılır. **—2.** Yapılması, kullanılması için yetkili makamlar tarafından verilmiş izni, ruhsatı olmayan şey için kullanılır; ruhsatsız: *İzinsiz yapılar.* **—3.** Yasalarca belirlenen gerekli koşullar sağlanmadan çalışan kimse için kullanılır: *İzinsiz işçiler.*

◆ a. Yatılı öğrencilere verilen tatilde dışarı çıkmama cezası: *İzinsiz almak.*

◆ be. İzinsiz olarak, izin almadan: *Buraya izinsiz girilmez. İzinsiz çalışan işçiler.*

İZİNSİZLİK a. İzinsiz olma durumu.

—Ask. Hakkı olmadığı halde birliğinde bulunmayan ve firarı sayılacağı süreyi henüz doldurmayan bir askerin işlediği kusur. (Bu kusur disiplin cezasını gerektirir.)

—Eğit. Okullarda yatılı öğrencilere uygulanan disiplin cezası. (Milli eğitim bakanlığı Talim ve terbiye kurulu'nun 27 mayıs 1981 gün ve 100 sayılı kararı ile yürürlüğe kondu. Evci öğrencilerin, evlerine gitmekten, okulda sürekli kalanların ise tatil günleri okul dışına çıkmaktan belli bir süre için yoksun bırakılması biçiminde uygulanır.)

İZKÂR a. (ar. *zikr*'den *izkar*). *Esk.* **1.** Hatırlama, anma, hatıra getirme. **—2.** *İzkâr etmek,* hatırlamak, anmak.

İZLAL a. (ar. *züll,* alçalma, horluk'tan *izlâl*). *Esk.* **1.** Alçaltma, küçültme, küçük görme. **—2.** *İzlal etmek,* alçaltmak, küçültmek, küçük görmek.

İZLÂL a. (ar. *zıll,* gölge'den *izlal*). *Esk.* **1.** Gölge verme, gölgelendirme. **—2.** *İzlâl etmek,* gölge etmek, gölgelendirmek.

İZLANDA, Atlas okyanusu'nun kuzeyinde ada devleti; 103 000 km²; 258 000 nüf. (1991). Başkenti *Reykjavik.* Resmi dili *izlanda dili*'dir.

COĞRAFYA
doğal çevre

İzlanda, tarihi, uygarlığı ve dili ile İskandinavya'ya bağlı volkanik bir adadır. Üçüncü Zaman'ın başlarında, İzlanda'nın bugünkü yerinde, kalın bazalt blokları yığıldı ve kırılmalar ve tektonik hareketlerle birlikte yanardağ etkinliği günümüze kadar sürdü. Yanardağ etkinlikleri daha çok adanın orta kesiminde yoğunlaşırsa da, 1963 (Surtsey adasının [3,75 km²] oluşmasına yol açtı) ve 1973 (Heimaey adasının yüzölçümünü büyük ölçüde genişletti) denizaltı püskürmelerinin de kanıtladığı gibi, kıta platformunda da görülmektedir. İzlanda'da aralıksız süren birçok yanardağ etkinliğine rastlanır: stratovolkanlar, küllerin ve tozların yayılma alanları, 1 500 sıcak su kaynağı, gayzerler, her çeşit gerecin çıktığı çatlaklar. Çok sayıda doruk sürekli karlar (kuzeyde 400 m, orta kesimde 1 400 m) sınırını aşar: İzlanda topraklarının % 11,5'i buzulla kaplıdır. Bunlardan bazıları (örneğin Vatnajökull) gerçek inlandsislerdir. Buzulların erimesiyle oluşan sular, genç yüzey şekillerini aşındıran akarsuları besler ve bunun sonucunda Gulfoss gibi çok güzel görünümlü, hem turizm açısından, hem de hidroelektrik potansiyel açısından önemli çağlayanlar ortaya çıkar.

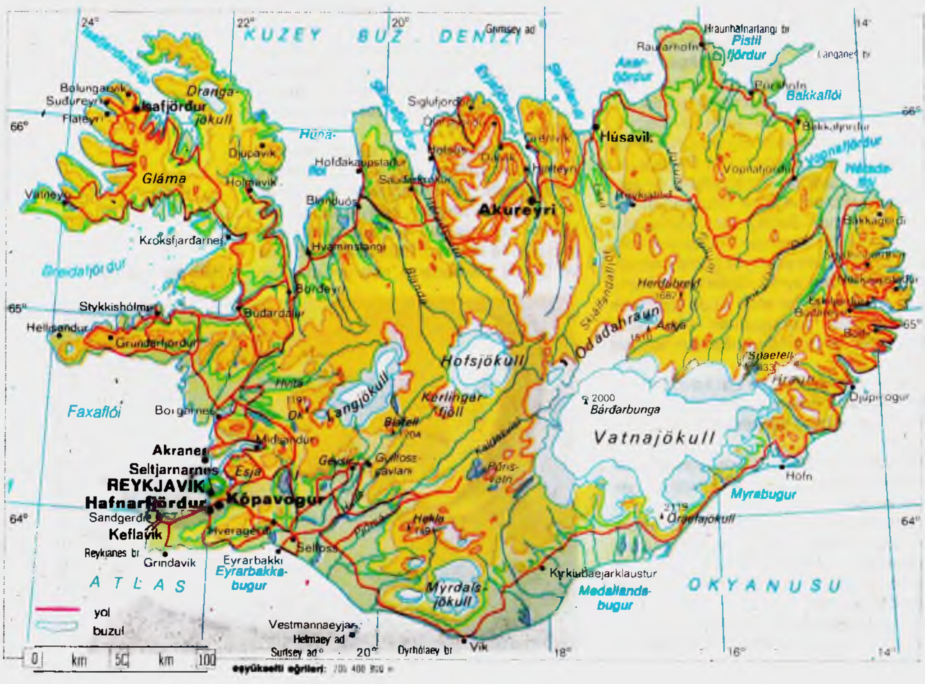
İzlanda'nın iklimi hem okyanus ikliminin hem de soğuk kutup rüzgârlarının etkisindedir; iklimin bu özelliği, kutuptan ya da okyanustan gelen sert rüzgârlarla birlikte görülen çok sık hava değişikliklerinin temel nedenidir. Yağışlar K. ile G. arasında değişiklikler gösterir. G. okyanus fırtınalarının kırbaç gibi dövdüğü bazı merkezlerinde toplam yıllık yağış miktarı 2 000 mm'yi geçebilir; K.'deyse kutup etkisinin ağır basması hava kütlelerinde yağışların azalmasına yol açar: Akureyri'de toplam yağış miktarı 500 mm'nin altındadır. Sıcaklık hiçbir zaman 0 °C'ın çok üstüne çıkmaz (yıllık ortalama Reykjavik'te 5 °C, Akureyri'de 3,8 °C'tır). Bütün bu iklim koşulları aşındırmanın etkisini artırır. Fiziksel koşulların tümüyse İzlanda'nın tarımsal yeteneklerinin azlığını ve nüfusun rastlantısal dağılımını açıklar.

nüfus ve ekonomi

Kuzey Atlantik iklimindeki dalgalanmalarla ada nüfusundaki değişiklikler arasında bazı ilişkiler saptanmıştır. Nitekim ada nüfusu, XVIII. yy.'daki küçük buzul çağında en düşük düzeyine inmişti. İzlandalılar ancak XX. yy.'da Danimarka'nın sultasından kurtularak adanın iktisadi olanaklarını işletmeye başladılar. Nüfus gittikçe arttı ve kıyılar boyunca bir çok balıkçı limanı ortaya çıktı. 1945'ten sonra, iktisadi atılım daha yüksek bir nüfus artışıyla birlikte sürdü. Bu dönemde, İzlanda'nın ekonomisi Keflavík askeri üssünün Amerikalılar'a kiralanmasına ve balıkçılığa dayanıyordu.

Büyük bölümüyle otlağa ayrılmış olan kullanılabilir toprakların % 10'u yer yer dağılmış bazı çiftliklerce değerlendirilir. Yüzölçümü 150 ile 1 200 ha arasında değişen büyük çiftlikler, hayvan yetiştiriciliğine yönelmişlerdir. Bunlar, adanın güney bölümünde, Selfoss'taki büyük süt endüst-

İZLANDA

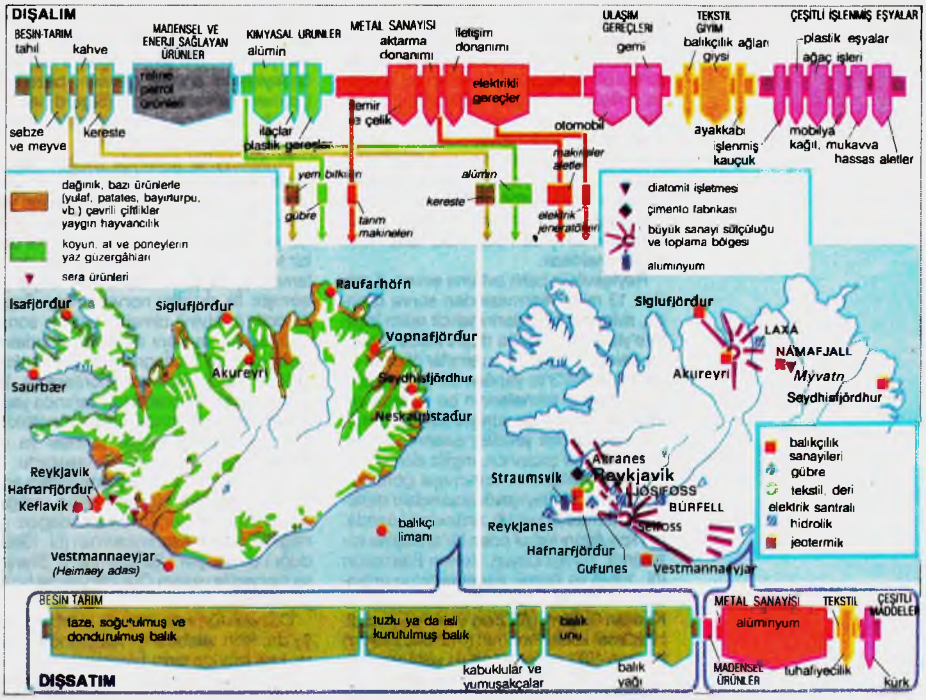


risi çevresinde, daha çok büyükbaş hayvan yetiştirirler. Sıcak su kaynaklarından yararlanarak ısıtılan seralarda yapılan ekimler, tarım gelirinin % 5'ini oluşturur. Böylece İzlanda, besin maddeleri bakımından kendi kendine yeter durumdadır. Bazı tarım ürünleri dış ülkelere satılır. Bunlar toplam dışsatım değerinin % 40'ını oluştururlar (dondurulmuş kuzu eti, süt tozu, peynir, yün).

Sıcak ve soğuk deniz suyu akıntılarıyla ilişkisi olan karasuları plankton bakımından son derece zengindir. Öyle ki, balıkçılık, 1967'de ağır bir bunalım geçirmeden önce, İzlanda ekonomisinin refah öğesi olmuştu. 1945'ten sonra, yenilenen balıkçı filosu, karasularının zengin kaynaklarını iyi düzenlenmiş bir takvime göre işletmekteydi: kışın G.-B.'nın sıcak sularında morina avı, yazın kuzey ve doğu kıyıları boyunca, sonbaharda da G.-B.'da ringa avı. 1967'de, ringa balığı avının olumsuz gidişi, bir iktisadi felaket biçiminde kendini duyurdu ve sonunda İzlanda kuronunun büyük ölçüde devalüe edilmesine yol açtı. Ringa balığının ortadan kaybolması ve morina balığının da büyük miktarda azalması, balıkları üreme mevsiminden önce İzlanda karasuları içine kadar izleyerek trolle avlayan yabancı balıkçı teknelerinin artan sayısına bağlanıyordu. Türlerin varlıklarını sürdürme olanaklarını tehlikeye atan bu aşırı avlanma, İzlanda hükümetinin sert tepkilerine neden oldu. Ringa ve morina avları günümüzde kısıtlanmış ve karasularının sınırı, kaybolmaya yüz tutan türlerin korunması neden gösterilerek, 1975'ten beri 200 mile çıkarılmıştır (bu sınır 1972'de 50 mil 1958'de 12 mildi). Bu siyasal önlem "morina savaşı" ile birlikte gerek konservecilikte, gerekse balıkçılık filosunda bir iç düzenleme çabasını da gerektirmiş ve filo, başka avlara, özellikle balık unu yapımına elverişli olan trisopterus balığı avına uygun biçime getirilmiştir. Böylece, İzlanda balıkçılığı yeniden canlanmaya başladı: 1966'da 1 240 000 t, 1968'de 600 000 t, 1975'te 990 000 t, 1989'da 1,5 Mt'a yakın (bunun aşağı yukarı % 70'i trisopterus, % 25'i morina, % 3'ü ringa balığıdır).

Etkin nüfusun tarımla birlikte % 10,3'ünü oluşturan balıkçılığın karşılaştığı bunalım, sanayide yeni istihdam alanları araştırılmasına yol açtı. Büyük enerji tüketen fabrikalar kuruldu: gübre fabrikası, Straumsvik'teki alüminyum fabrikasıyla Akranes'teki demir alaşımları fabrikası. Elektrik enerjisi, Reykjavik'in D.'sunda yer alan Búrfell ve Sigalda hidroelektrik santrallarından, buhar gücüyle işleyen santrallardan (Myvatn gölü) ya da Krafla'daki jeotermik santraldan sağlanır.

Bütün bu enerjiler, "temiz" enerjilerdir. Bunun için, ada nüfusunun yarısı Reykjavik'te toplanmış olduğu halde, bu kent gerçekte hiçbir kirlilik taşımaz. Ama her şeye karşın, İzlanda, petrol dışalımından büsbütün vazgeçebilmiş değildir. Özellikle turizmin gelişmesine yardımcı olmak üzere birçok yatırıma konu oluşturan karayolu taşımacılığı için petrole gereksinim vardır. İzlanda'nın bir ada oluşu, aynı zamanda deniz ve hava taşımacılığının da çok gelişmiş olmasını gerektirmektedir. Dış ticaret bilançosu (aşırı derecede olmamakla birlikte) açık vermektedir.



TARİH

İzlanda'ya irlandalı keşişlerden (VIII. yy.) sonra Vikingler ayak basarak buraya "Buz ülkesi" adını verdiler. Olay çıkaran soylulardan kurtulmak isteyen norveçli kral Harald I Hårfager Keltler'den çok İskandinavlar'ın adaya göç etmesini destekledi. *Landnámabók*'a göre, X. yy. ortasında İzlanda'da yaklaşık 9 000 kişi yaşıyordu. Keşişlerin adadan ayrılmasından sonra paganlık XI. yy.'a kadar sürdüyse de, hıristiyanlık yavaş yavaş yerleşti. 930-1262 arasında *Fristat* (bağımsızlık) döneminde yönetim, köleleri dışlayan bir özgür insanlar topluluğu olan *Althing*'in elindeydi. *Althing*, bir yasama meclisiyle *(lőgrétta)* bir yargı kurulunu *(althingsdomr)* kapsamakla birlikte, yürütme gücünden yoksundu. Yürütme gücünün bulunmaması, aile klanları arasında, izlanda sagalarına konu olan savaşlara yol açtı. Ayrıca, satın alınabilen, miras yoluyla geçebilen, hatta onursal bir nitelik taşıyan *godi* (*Althing* temsilciliği) görevi de, çok geçmeden bir oligarşinin elinde toplandı. Norveç kralı Haakon Haakonsson kendi otoritesini kabul ettirdi (Eski Anlaşma, 1262) ve yavaş yavaş norveç krallığı *Althing*'in yerine kendi adamlarını ve kurumlarını geçirdi. Öte yandan oligarklara karşı çıkan piskoposların gitgide güçlenmesi de çalkantılı bir döneme girilmesini hızlandırdı. Ada hem yanardağ püskürmelerinden zarar görüyor, hem de yiyecek sıkıntısı çekiyordu; 1402-1404 arasında, nüfusun üçte ikisi vebadan öldü. Norveç'in Danimarka'ya bağlanmasıyla (1380), durum daha da ağırlaştı. Lutherci reform, kral Christian III tarafından zorla kabul ettirildi (1550); Danimarkalılar'a tanınan ticaret tekeli, İzlanda balıkçılığını yıkıma uğrattı ve Kopenhag'da merkezi bir yönetim kuruldu.

XVIII. yy.'da çiçek hastalığı (1707-1709), yanardağ püskürmeleri (1765,1783) ve İzlanda'daki Danimarka şirketi'nin güçsüz yönetiminin yol açtığı bir kıtlık, ada halkını kırıp geçirdi. 1809'da girişilen bir özerklik denemesi, başarısızlıkla sonuçlandı. Kiel antlaşması (1814), İzlanda'yı Danimarka'ya bıraktı ve Danimarka, Danimarka parlamentosu'na iki İzlanda milletvekili gönderilmesi (1834), Reykjavik'te on üyelik bir konsey kurulması (1838), 1843'te *Althing*'in yeniden oluşturulması (1800'den beri kaldırılmıştı) ve genel valinin yanında iki de meclise yer verilmesi (1874) gibi ödünlerde bulundu. 1903'te *Althing*, Reykjavik'te bir İzlanda bakanlığının kurulmasını sağladı ve Hannes Hafstein bakan olarak atandı.

1918 Anayasası'yla İzlanda, Danimarka ile özel bir birlik kuran bağımsız bir devlet durumuna geldi. Coğrafi durumu İkinci Dünya savaşı sırasında ülkeye büyük bir stratejik değer kazandırdı. Büyük Britanya, savunma bahanesiyle adayı işgal etti (10 mayıs 1940); 1941'de ingiliz birliklerinin yerini Amerikalılar aldı.

Danimarka'dan ayrılan İzlanda'yı yöneten naip Sveinn Bjørnsson 1918 antlaşmasını yenilemedi. İzlanda, 23 mayıs 1944 halkoylamasından sonra bağımsız bir

A. Guillemont



İzlanda
Vestmannaeyjar takımadalarına bağlı Heimaey adasındaki balıkçı limanından bir görünüm (1978'de)

cumhuriyet durumuna geldi (17 haziran). Halk tarafından 4 yıl için seçilen bir cumhurbaşkanıyla bir meclise *(Althing)* ve sorumlu bir bakanlığa yer veren bir anayasa onaylandı. İlk cumhurbaşkanı olarak Bjørnsson seçildi. Ada, Kuzey Atlantik Paktı'na katılarak (1949) Keflavík üssünü kullanma hakkını ABD'ye verdi (1951). Kamuoyu, 1956'dan sonra bu üssün boşaltılmasını istedi. Sahil muhafızları dışında silahlı kuvvetleri olmayan İzlanda'nın savunması, 1949'dan beri ABD tarafından sağlanmaktadır.

Reykjavík'in balık avlama sınırını 4 milden 13 mile çıkarmasından sonra İzlanda, avlanma bölgelerini tehdit eden İngiltere'yle anlaşmazlığa düştü (1958 "morina savaşı"). 1972'de bu sınırlar 50 mile çıkarıldı ve 1973'te yapılan bir anlaşmayla ingiliz balıkçı teknelerinin bu sularda avlanması iki yıllık bir süreyle sınırlandırıldı. 1975'te izlandalı yetkililer avlanma bölgesini 200 mile çıkarınca, ingiliz donanması kendi balıkçılarını korumaya gönderildi. Londra ile Reykjavík arasındaki diplomatik temaslar kesildi, ardından İzlanda'nın koşullarını kabul eden bir antlaşma imzalandı. Yurtiçindeyse, Sveinn Bjørnsson (öl. 1952) ve Ásgeir Ásgeirsson'un ardından, 1968'de cumhurbaşkanı seçilen Kristján Eldjárn, 1972'de yeniden seçildi. Hükûmet koalisyonunun (muhafazakârlar) haziran 1971 seçimlerindeki yenilgisi, İlerleme partisi, Halk ittifakı (milliyetçi komünistlerle sol sosyalistler) ve sol liberalleri bir araya getiren bir merkez kabinesinin kurulmasına yol açtı; bu hükûmetin başlıca hedefleri Keflavík üssünün boşaltılması ve balık avlama sınırlarının genişletilmesiydi. Ancak liberallerin koalisyondan ayrılması üzerine yapılan haziran 1974 seçimlerini muhafazakârlar kazandı ve kurdukları hükûmet, aynı yılın eylülünde Washington'la özellikle Keflavík'teki amerikan üssünün korunmasını öngören bir antlaşma imzaladı. Hükûmet, batı dünyasında en yüksek oranlara ulaşan enflasyonu dizginleme başarısını gösteremedi. Haziran 1978 seçimlerinin ardından bir koalisyon hükûmeti kuruldu (İlerleme partisi, Halk ittifakı ve sosyal demokratlar), ancak sosyal demokratların ekim 1979'da bu hükûmetten çekilmeleri, aralıkta erken seçimlerin yapılmasına yol açtı. Şubat 1980'de muhafazakâr Gunnar Thoroddsen tarafından kurulan yeni merkez sol hükûmet, ağustos 1982'de azınlıkta kaldı. Nisan 1983'te yapılan erken seçimlerden sonra, toprak yasası yanlısı partinin başkanı Steingrimur Hermannsson, mayısta merkez sağ bir hükûmet kurdu. 29 haziran 1980'deyse Bayan Vigdís Finnbogadóttir, İzlanda Cumhuriyeti'nin ilk kadın Cumhurbaşkanı olmuştur.

11-12 ekim 1986 tarihleri arasında Ronald Reagan ve Mihail Gorbaçov, Reykjavík'te bir zirve toplantısı yaptılar. Nisan 1987'de yapılan genel seçimlerden sonra İlerici parti'den Thorsteinn Pálsson, 1988 yılında ise gene aynı partiden S. Hermansson başkanlığında koalisyon hükümetleri kuruldu. Nisan 1991'de yapılan seçimlerde Bağımsızlık partisi oyların % 38,6'sını alarak sandalye sayısını 18'den 26'ya çıkardı ve bu defa hükümeti bu partiden David Odsson kurdu.

EDEBİYAT

Ortaçağ izlanda edebiyatını kesinlikle belirlemek güçtür, çünkü ülkenin yazarları bir yandan özgün yapıtlar verirken bir yandan da kuşaklar boyunca dilden dile aktarılan eski iskandinav şiirlerini kâğıda geçirmişlerdir. Norveçliler'in İzlanda'ya yerleşmesinden öncesine ait parçalar da içeren pagan iskandinav edebiyatı, Ortaçağ yazarlarının çabalarıyla günümüze ulaşmıştır.

IX.-XII. yy.'lar arasında yazılan ve *Manzum Edda*'da korunan *Edda şiirleri*, basit ve berrak bir üslupta olmakla birlikte, genellikle büyük bir edebi güzellik taşıyan yazarı bilinmeyen yapıtlardır. Bu yapıtlar bazen mitolojik konuları -bunlar arasında vahiysel *Völuspá* şiiriyle öğretici *Hávamál* özdeyişlerini anmak gerekir-, bazen de germen kahramanların (Sigurd ve Völsunglar ailesi) çevriminden gelen kahramanlık konularını işliyorlardı.

IX.-XIII. yy.'lar arasında yazılan, özellikle sagalarda ve Snorri Sturluson'un *Düzyazı Edda*'sında korunan *skald şiirleri*'yse, ünlü saray şairlerinin (skaldlar) yapıtlarıdır. Bu yapıtlar son derece karmaşık ve usta bir teknikle ve "kenning"lere yani dolaylamalara, dayanan özel bir şiir diliyle yazılmıştır. İlk skaldlar norveçli (Yaşlı Bragi, Tjódolfr ór Hvini) olmakla birlikte, sonradan bu şiir sanatını özellikle İzlandalılar geliştirdi (Egill Skallagrímsson [910'a doğr. -990'a doğr.], Sighvatr Thórðarson). Bu şairler çoğu kez prenslerin yanında yaşadıkları ve yapıtlarında onları yücelttikleri için, temaları genellikle tarihsel ya da özyaşamöyküsel bir nitelik taşıyordu.

Hıristiyanlığın adaya girmesinden sonra, eski biçimler bir süre daha varlığını sürdürdü ama işlenen temalar değişti; örneğin Eysteinn Ásgrímsson'un (öl. 1360'a doğr.) dinsel şiiri *Lilja* (Zambak), *Sílarljóð* ve Norveç'te yazılan *Draumkvaedet* bu tür yapıtlardır.

Düzyazı türünde izlanda edebiyatı XII. yy.'da, latin alfabesinin kabulünden sonra, kısa İzlanda tarihi *Íslendingabók*'un ve belki ülkenin iskân tarihi *Landnámabók*' un ilk versiyonunun yazarı Ari Frode Thorgílsson (1067-1148) ile başladı. Sonra XII. yy. sonunda çok özgün bir edebi tür, sagalar türü gelişti. Sagalar, sık sık metin arasına serpiştirilen skald şiirleri kıtalarıyla süslenen düzyazı anlatılardan oluşuyordu. İlk sagalar, tarihöncesi çağlardan XIII. yy.'a kadar uzanan dönemdeki Norveç krallarının tarihiyle ilgili yapıtlardır (bunların en ünlüsü, Snorri Sturluson'un [1179'a doğr. - 1241] *Heimskringla*'sıdır); sonradan sagalarda X. yy. İzlanda'sıyla ilgili az çok efsanevi olaylar anlatılmaya başladı *(Njáll sagası)*; zengin *Sturlunga saga* koleksiyonu gibi öteki sagalar da, XIII. yy.'daki çağdaş olayları anlatıyordu. Son olarak, Vikingler çağının bütünüyle efsanevi olaylarını anlatan ve "eski zaman sagaları" denilen sagalar anılmalıdır.

İzlanda edebiyatının ilk büyük dönemi XIV. yy. başında sona erdi. Düzyazı edebiyat, Avrupa "şövalye romanları"nın çeşitli uyarlamalarıyla sınırlandı. Ama XIV. yy.'da yepyeni bir şiir türü olan *rímur* ortaya çıktı. Rímurlar, kısmen skald şiirlerinden miras kalan bir dille yazılan ve XX. yy.'a kadar halk tarafından çok tutulan destansı şiirlerdir.

Lutherci Reform, 1540'ta Yeni Ahit'in, 1584'te de Kutsal Kitap'ın çevrilmesiyle İzlanda'da yeni esin kaynakları yarattı ve XVII. yy.'da dinsel şiir altın çağını yaşadı. Bu dönemin en büyük temsilcisi Hallgrímur Pétursson'dur (1614-1674). XVIII. yy. boyunca pek özgün sayılamayacak çeşitli şiir gelenekleri varlıklarını sürdürdülerse de (örneğin Aydınlanma felsefesinden etkilenen şair Eggert Ólafsson'un [1726 -1768] yapıtları), XIX. yy. başında izlanda edebiyatı romantizmin yol açtığı çalkantılı bir döneme girdi. Öncüleri şair Jónas Hallgrímsson (1807-1845) olan romantik yazarlar, en iyi halk geleneklerinden yararlanarak ve yeniden ortaçağ edebiyatına dönerek, modern edebiyat dilini yarattılar ve izlanda edebiyatında gerçek bir yeniden doğuşa yol açtılar. Romantik yazarların en ünlü ardılları, XIX. yy.'ın ikinci yarısı boyunca, şair Grímur Thomsen ve Bólu-Hjálmar ile, modern izlanda romanının yaratıcısı Jón Thoroddsen olurken, kendilerine "1900 kuşağı" adını veren dört yazarın yapıtları yüzyıl sonuna damgasını vurdu. Bu dört yazar, Matthías Jochumsson, Stephan G. Stephansson (1853 -1927) ve Einar Benediktsson (1864-1940) adlı şairlerle romancı Jón Trausti'ydi (1873 -1918); çok geçmeden onlara Einar H. Kvaran (1859-1938) da katıldı.

XX. yy. başında bazı izlandalı yazarlar yapıtlarının bir bölümünü, romancı Gunnar Gunnarsson (1889-1975) ve oyun yazarı Jóhann Sigurjónsson (1880-1919) gibi danca ya da Kristmann Guðmundsson (doğm. 1902) gibi norveççe yayımladılarsa da, yüzyılın ilk yarısı, özellikle izlanda ya da özgü üslup araştırmaları derin etkiler yapan iki nesir yazarının egemenliği altında kaldı: denemeci Thórbergur Thórðarson (1889-1974) ve romancı Halldór Laxness (doğm. 1902; 1955 Nobel ödülü).

20'li yıllardan başlayarak ve İkinci Dünya savaşı'na kadar şiir, Stefán frá Hvítadal (1887-1933), Davíð Stefánsson (1895 -1964) ve Tómas Guðmundsson (doğm. 1901) gibi şairlerle yeniromantizme doğru bir gelişme gösterdi ama savaştan sonra, "atomik şairler" adı verilen yeni şairler kuşağı geleneksel üsluptan koparak ve serbest dizeyle mensur şiiri benimseyerek avrupa modernizmine yöneldi. Atomik şairlerin öncüsü Steinn Steinarr'dı (1908 -1958); Jón úr Vör (doğm. 1917) ve Jóhannes úr Kötlum (1899-1972) da ona katıldı. Steinn Steinarr genç, yaşlı birçok şairi, özellikle Stefán Hördur Grímsson (doğm. 1919), Hannes Sigfússon (doğm. 1922), Hannes Pétursson (doğm. 1931). Matthías Jóhannessen (doğm. 1930), Jóhann Hjálmarsson (doğm. 1939) ve Sigfús Dadason'u (doğm. 1928) etkiledi, bu arada Jón Helgason (doğm. 1899) ve Snorri Hjartarson (doğm. 1906), daha geleneksel şiire yeni öğeler kattılar.

1960'tan başlayarak, bazen Halldór Laxness'in ezici kişiliğinin gölgesinde kalan savaş sonrası kuşağı (belki İndriði Thorsteinsson [doğm. 1926], Elías Mar [doğm. 1924] ve Ólafur Jóhann Sigurðsson [doğm. 1918] dışında), yerini özellikle Guðbergur Bergsson (doğm. 1932), Thór Vilhjálmsson (doğm. 1925), Svava Jakobsdóttir (doğm. 1930) ve daha sonra Vésteinn Lúðviksson (doğm. 1944) ile Pétur Gunnarsson (doğm. 1947) gibi yeni bir üslup geliştiren romancılara bıraktı. Bu kuşak şairleri arasında, ulusal kaynaklardan esinlenen Thorsteinn frá Hamri (doğm. 1938), Pétur Gunnarsson ve Sigurður Pálsson (doğm. 1948) gibileri Avrupa modernizmine yakınlık duydularsa da, Thorarinn Eldjárn (doğm. 1949; bir *rímur* kitabı bile yayımladı) ve müzikçi-şair Megas (doğm. 1945) gibi edebiyatçılar geleneksel izlanda şiirinden esinlendiler.

Tiyatro alanında, oyunlarının çoğu büyük başarı kazanan Halldór Laxness bir yana bırakılırsa gerçek bir klasik durumuna gelen tek kişi Jóhann Sigurjónsson' dur. Gene de 60'lı ve 70'li yıllar boyunca oyun yazarlarına üç yeni ad eklenmiştir: Jónas Árnason (doğm. 1923), Jökull Jakobsson (doğm. 1933) ve Kjartan Ragnarsson (doğm. 1945).

İzlanda balıkçısı *(Pêcheur d'Islande)*, Pierre Loti'nin romanı (1886). Balıkçı Yann, Gaud'a olan aşkını, ancak genç kadının babası iflas edip öldükten sonra dile getirir. Evlenmelerinden sekiz gün sonra İzlanda'ya gider ve bir daha dönmez. Son derece yalın olan konu, breton balıkçılarının günlük yaşamlarını hüzünlü bir duyarlılıkla yansıtır.

İZLANDA DİLİ a. Dilbil. İzlanda'da konuşulan kuzey-batı öbeğinden germen dili.

—ANSİKL. İzlanda'nın ulusal dili olan izlanda dili gerçekte, 1350'ye değin ayırt edilemediği norveççeye çok yakındır. Eski izlanda dili, *Edda*'nın dilidir. Dilbilgisi ve sözlük düzleminde modern izlanda dili kuzey dillerinin en tutucusudur; o denli ki günümüzde, bir izlandalı Ortaçağ'dan kalan düzyazı metinlerini kolayca okuyabilir. İzlanda dilinde, bugün de adlar için 3 cins, 4 durum ve birçok ad çekimi ve klasik çağa göre hemen hemen hiç değişmemiş olan karmaşık bir fiil dizgesi vardır. Ses dizgesiyse, özellikle kısa heceler ve uzun hecelerin karşıtlığını yitirerek bü-

yük bir evrim geçirdi. XIX . yy.'ın başında, yazım kurallarının saptanması kökenbilimsel temellere dayanılarak gerçekleştirildi; günümüzde, tüm yeni teknik terimler izlanda dilindeki köklerden kalkılarak oluşturulmaktadır.

İzlanda midillisi, bin yıldan beri İzlanda'da yetiştirilen Norveç kökenli midilli ırkı. (Boyuna göre az çok kare biçiminde olan bu atın boynu kalın ve kısa, yelesi çok dolgun, bacakları güçlüdür. Rahvan yürüyüşüyle de ünlüdür.)

İzlanda şirketi *(Danimarka),* İzlanda ile ticaret için 1732'de kurulan ve 1747'de Grönland şirketi ile birleşen ticaret şirketi.

İZLANDİT a. (fr. *islandite;* öz. a. *İzlanda*'dan). Petrogr. Kalsiyum bakımından fakir piroksenler içeren andezit.

İZLATKO a. (slavca sözc.). Tar. Osmanlı devletinde celeplere verilen ad. (Özellikle Rumeli'ye ilişkin alım-satım belgelerinde kullanıldığı görülür.)

İZLEK a. **1.** Tema. **—2.** *Yörs.* Keçiyolu, patika.

İZLEM a. İzlenim.
—Tıp. Hastanın, hastaneden çıktıktan sonra, durumu hakkında verdiği bilgiler; hastalığın evrimini saptamaya ve sonucu konusunda da bir fikir edinmeye yarar.

İZLEME a. İzlemek eylemi; takip.
—Elektroakust. Bir teypte, okuma kafasının izler üzerinden tam geçişini sağlamak için manyetik şerit devinimini ayarlama. (Eşanl. TRAKİNG.)
—Elektron. *Frekans izleme,* bir sisteme, bir düzeneğin yayın frekansındaki değişimleri otomatik olarak izleme olanağı veren yöntem.
—Ruhbil. *İzleme çabası,* laboratuvarda bir deneğin, istediği gibi hareket ettirebildiği bir uyartı ile kendisinden bağımsız olarak ve önceden tahmin edilemeyecek bir biçimde hareket eden bir diğer uyartıyı ("hedef") çakıştırma çabası. (Genellikle, iki uyartının toplam çakışma süreleri izleme etkinliğinin ölçüsü olarak kabul edilir. Uygulama alanı genişletilerek başka uyartılar da kullanılabilir: ikisi de aynı kulağa verilen iki işitme uyartısı gibi. Günlük yaşamda, hareket eden bir cisme bakmak bir izleme çabasıdır.)
—Tiyat. *İzleme ışığı,* sahne ve benzeri gösterim alanında dans eden, şarkı söyleyen, oyun oynayan belli bir kişiyi ya da birkaç kişiyi daha çok aydınlatan, yer değiştirmelerini izleyen hareketli ışık kaynağı. (İZLEYİCİ IŞIK da denir.)
—Uluslarar. huk. *İzleme hakkı,* savaş halindeki devletin, abluka altında olduğu ilan edilmiş bir limandan çıkan gemiyi varış limanına kadar kovalama hakkı.
—Uz. havc. *İzleme radarı,* anteni devingen bir cisme otomatik olarak yönelen ve bu cismin yer değişimlerini belirleyen radar. ‖ *Uzayda izleme,* bir uzay cisminin yer değişimlerini saptamak için yörüngesini, hızını ya da belirli bir andaki konumunu radyoelektrik dalgalarla belirleme. —Bir uzay cisminin yer değişimini belirlemek için yapılan işlemlerin tümü.

İZLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi izlemek,* zamanda, uzamda ya da düzenlenmiş bir bütünde onların ardından, onlardan sonra gelmek, onların ardında yer almak: *Bayramı izleyen hafta. Girişi izleyen bölümde yapılan açıklamalar.* **—2.** *Bir kimseyi, bir hayvanı, bir şeyi izlemek,* arkada kalarak onlarla aynı yoldan gitmek, peşlerinden gitmek: *Öne geçin, ben sizi izleyeyim. Gelin alayını izleyen arabalar.* **—3.** *Bir olayı, bir gösteriyi vb. izlemek,* orada hazır bulunmak, ona tanık olmak ya da onun izleyicisi olmak; seyretmek: *Bir töreni izlemek. Bir toplantıyı izlemek. Balkondan sokakta olup bitenleri izledim.* **—4.** *Bir yolu, bir yönü izlemek,* bir kimseden, bir taşıttan söz ederken, bir yol ya da belli bir yön üzerinde hareket etmek; takip etmek: *Kavşağa kadar yolu izleyin, sonra sağa dönün. Hep kuzeyi izledik.* **—5.** *Bir şeyi, bir yönü izlemek,* bir yoldan, bir çizgiden söz ederken, yolu, yönü o olmak: *Yol o bölgede demiryolunu izliyor. Sınır, ırmağı izliyor.* **—6.** *Bir kimseyi izlemek,* ondan habersiz gidiş gelişlerini gözetlemek, onu göz hapsine almak, yaptıklarını gözetlemek: *Kaçakçıları izleyen polis.* **—7.** *Bir kimseyi izlemek,* onun gibi davranmak, özdeş bir tutum benimsemek; izinden gitmek: *Babasını izlemek. Bir önderi izlemek. Bu öneriye önce o karşı çıktı, bütün sınıf da onu izledi.* **—8.** *Bir şeyi (hareketi) izlemek,* özdeş bir gelişme göstermek, aynı zamanda, aynı nitelikte, aynı düzeyde değişmek: *Baş ilerliyor, ayaklar onu izlemiyor.* **—9.** *Bir şeyi izlemek,* akışı, gelişimi sırasında onunla ilgili sürekli bilgi edinmek ve hiçbir şey kaçırmamaya özen göstermek: *Gelişmeleri izlemek. Sergileri, yeni yayınları izlemek.* **—10.** *Bir kimseyi, bir söylemi, konuşmayı izlemek,* sunulanı, anlatılanı anlamak: *Ancak, buraya kadar sizi izleyebildim.* **—11.** *Bir kimseyi izlemek,* özellikle sağlık, çalışma, gelişme açısından bir kimseyle ilgilenmek, görece uzun bir zaman boyunca ona dikkat etmek: *Hastalarını dikkatle izleyen bir doktor. İki yıldır yakından izlediğim bir öğrencidir.* **—12.** *Bir öğretimi, bir etkinliği izlemek,* ona katılmak, onda yer almak, düzenli ve devamlı bir biçimde ona uymak: *Dramatik sanat derslerini izlemek. Bir eğitim çalışmasını izlemek. Yoğun bir çalışma programı izleyen sporcular.* **—13.** *Bir kimseyi, bir şeyi (gözleriyle, bakışlarıyla) izlemek,* gözlerini hareket eden bir kimseden, bir şeyden ayırmamak: *Uzaklaşan gemiyi dürbünle izlemek.*

◆ **izlenmek, izlenilmek** edilg. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, gözetlenmek, göz hapsine alınmak; onunla ilgilenilmek: *İçimde izleniyormuşuz gibi bir duygu var. Öğrencilerin veliler tarafından da izlenmesi gerekir.* **—2.** Bir şey, bir olay, bir gösteri vb. sözkonusuysa, onlara tanık olunmak, onlara katılmak; onlarla ilgili sürekli bilgi edinilmek: *Tören binlerce kişi tarafından izlendi. İzlenen program. Bilimsel araştırma için yeni yayınların izlenmesi gerekir.* **—3.** Bir yol, bir yön sözkonusuysa, o yoldan, o yönden gidilmek: *Sağ kıyı sürekli olarak izlenirse, çiftliğe ulaşılır.*

◆ **izletmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi izletmek,* onu gözetletmek: *Özel dedektif tutup kocasını izletmiş.* **—2.** *Bir şeyi, bir olayı, bir gösteriyi vb. izletmek,* onu izlemesini sağlamak.

◆ **izletilmek** edilg. f. İzlenmesi sağlanmak.

İZLENCE a. Gerçekleştirilmesi düşünülen etkinlikler bütünü; bunların ayrıntılı dökümü. (→ PROGRAM)

İZLENEN sıf. TV. Televizyon yayınları arasında çok sayıda izleyicisi olan yayın için kullanılır.

İZLENİLMEK → İZLEMEK.

İZLENİM a. **1.** Bir dış etkenden kaynaklanan duygu ya da duyum; intiba: *Hasta da bir rahatlık izlenimi uyandıran ilaç. Bu ziyaret bende hüzünlü bir izlenim bıraktı.* **—2.** Bir kimse ya da bir şeyle dolaysız, yüzeysel bir temastan kaynaklanan herhangi bir değerlendirmeden önce gelen duygu, kanı; intiba: *Sizde ne gibi bir izlenim bıraktı? Gezi izlenimlerini yazmak. İzlenimlerinizi bana söyler misiniz?* **—3.** *Bir kimsede (üzerinde) iyi, kötü (bir) izlenim bırakmak,* iyi, kötü bir etki uyandırmak: *Herkes üzerinde iyi bir izlenim bıraktı. Bu olay bende kötü bir izlenim bıraktı.* ‖ *Bir şey olduğu izlenimi bırakmak,* o görünümde olmak: *Bende mutlu bir insan izlenimi bıraktı.* ‖ *Bir şey izlenimi uyandırmak, bir şey olduğu izlenimi uyandırmak,* bir şey duygusu, düşüncesi ya da etkisi uyandırmak: *Gerçek izlenimi uyandıran bir betimleme. Bildiğini iyi bilmediği izlenimi uyandırmak.*

İZLENİMCİ sıf. İzlenimciliğe ilişkin: *İzlenimci akım.* (Eşanl. EMPRESYONİST.)

◆ a. İzlenimciliği ya da izlenimciliğin bir biçimini uygulayan ressam, müzikçi, heykeltıraş, yazar.

İZLENİMCİLİK a. **1.** Özellikle 1874 ile 1886 arasında, Paris'te açtığı sekiz sergiyle adını duyuran fransız resim okulu. (Eşanl. EMPRESYONİZM.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu okula bağlı bir yapıtı, bir sanatçıyı niteleyen teknik ve üslup özellikleri. **—3.** Sanatta, nesnelerin durağan ve kavramsal yanından çok geçici izlenimleri, olayların değişkenliğini yakalamaya yönelik genel eğilim.
—ANSİKL. İzlenimci resim hareketi Fransa'da XIX. yüzyılın son çeyreğinin başında doğdu. Geçici bir anı yakalamaya çalışarak, virgül biçiminde fırça darbelerini, açık renk değerlerini, ayrışık renkleri sistemli bir biçimde kullanarak ve sis, kar, baharların açması gibi geçici olayları konu edinerek resim anlayışına köklü bir değişiklik getirdi. Daha önceki bazı ressamlarda (Velázquez, Fragonard, Goya, Delacroix, Corot, Daumier) ve izlenimciliğin öncüsü sayılabilecek kimi sanatçılarda da (ingiliz Bonington, Constable, Turner; hollandalı Jongkind; barbizonlu, honfleurlü ve oiselı ressamlar Diaz, Huet, Boudin, Daubigny) buna benzer kaygılar vardı. Böylece, Avrupa sanatının akışı içinde alttan alta varlığını sürdüren izlenimcilik, resim sanatında gerçek bir devrim yapan bir grup sanatçının (Manet'den Cézanne'a kadar) yapıtlarıyla somut bir gerçekliğe kavuştu. Bu akım en yalın ifadesini Renoir, Monet, Pissarro ve Sisley'de, şiirselliğini de Berthe Morisot'da bulur. İzlenimcilerin başlıca ortak özelliklerinden biri akademizme karşı çıkmalarıydı. Bu karşı koyanların başında fransız Manet ile (Couture'ün öğrencisi) amerikalı Whistler (Gleyre'in öğrencisi) geliyordu. 1863 Reddedilenler salonu'nda yapıtları sergilenen bu iki ressam (*Çayırda* öğle yemeği,* Louvre; *Beyaz kız,* Washington), kendilerini izleyen A. Stevens, Fantin-Latour, Legros ve Tissot'yla birlikte, Baudelaire'in modern sanat olarak nitelediği yeni bir akımın önderleri olarak kendilerini kabul ettirdiler. Bir süredir Degas ile dostluk kurmuş olan Manet'nin güçlü kişiliği, 1870 öncesi yıllarda, café de Bade'da ve daha sonrala-

izlenimcilik
Bahçede kadınlar (1866)
Claude Monet
Louvre-Orsay müzesi, Paris

Lauros-Giraudon



rı da Batignolles caddesindeki café Guerbois'da Pissarro, Cézanne, Guillaumin gibi bir bölümü İsviçre akademisi'nde; Monet, Renoir, Sisley ve Bazille gibi (iki grup arasındaki ilişkiyi Bazille kurmuştur) bir bölümü ise Gleyre'in atölyesinde birbiriyle tanışmış olan ressamların toplanmasını sağladı. Bu toplantılara, Guys, gravürcü Bracquemond gibi sanatçılar ve Cézanne'ın çocukluk arkadaşı Zola, Degas'nın yakın bir dostu Duranty ve L. Cladel, Ph. Burty, A. Silvestre gibi yazarlar da katıldılar. Önceleri "Batignolleslular grubu" diye adlandırılan geleceğin izlenimci ressamları, çoğu kez zamanlarının en bağımsız sanatçılarının öğütlerinden yararlandılar. Boudin, Jongkind, Courbet Monet'yi, Corot Pissarro ile Morisot'yu ve Diaz ise Renoir'ı ressamlık çalışmalarında yüreklendirip özendirdiler. Japon sanatının keşfi (→ JAPONCULUK), fotoğrafın resim sanatına etkisi, ışığın çözünmesi, Chevreul yasaları, Delacroix'nın yansıma kuramları ve açık havada çalışmanın yararları üzerine giriştikleri tartışmalarda estetik anlayışlarını ortaya koydular. Denebilir ki gerçek anlamda ilk izlenimci tarz 1869'da, Sen nehri üzerinde, Bougival ya-



Held-Ziolo

la Grenouillère (1869), Renoir'ın tablosu, *O. Reinhart kol., Winterthur*

Bira dağıtan kadın (1878-79), Manet'nin tablosu
Louvre-Orsay müzesi, Paris

Giraudon



Lauros-Giraudon



Kırmızı damlar
Köy köşesi,
kış görünümü (1877)
Pissarro
Louvre-Orsay müzesi, Paris

Café-concert (1885), Degas'nın pasteli
Louvre-Orsay müzesi, Paris

Saint-Martin kanalı (1890), Sisley'in tablosu
Louvre-Orsay müzesi, Paris

Giraudon



Lauros-Giraudon



kınlarındaki Croissy adacığında bulunan *la Grenouillere* adlı bir kır kahvesinde, Renoir ile Monet'nin yaptığı resimlerde ortaya çıktı. Monet ile Pissarro'nun 1870 savaşı sırasında Londra'da kalmaları da gerçekte belirleyici bir rol oynadı, çünkü Constable ile Turner'ın etütlerini görmeleri, resim sanatına sokmak istedikleri "bir anı yakalama" kaygılarını daha da pekiştirdi.

İlk tabloları resmi Salon'a kabul edilen bütün bu sanatçılar, özgün bir yola girer girmez redle karşılaştılar (örneğin Monet, 1867 ve 1870 Salonları'na kabul edilmemiştir). Bu durum onları ortak sergiler açmaya itti. Paris'te açılan sekiz sergi (1874, 1876, 1877, 1879, 1880, 1881, 1882, 1886) izlenimciliğin geçirdiği aşamaları belirler. İlk sergi (çoğu grup dışından otuz kişi katıldı) Nadar'ın eski atölyelerinde açıldı. Monet'nin sergilediği tablolardan birinin adı *İzlenim, doğan güneş* (İmpression, soleil levant) idi. *Charivari* dergisinin sanat eleştirmeni Leroy'nın bu başlığı ele alarak Monet'ye yüklenmesi "izlenimci" sıfatının tutunmasına ve yerleşmesine yol açtı. Cézanne'ın *Modern Olympia* adlı tablosu bu serginin en çok skandal yaratan yapıtıydı; bununla birlikte, bundan sonraki tablosundan daha az tartışma konusu oldu. Kamuoyu tarafından bu yeni okulun elebaşısı olarak görülen, ne var ki üslubu ancak 1873'ten itibaren bu okulun çizgisine yaklaşan Manet, her şeye rağmen Salon'a tablolarını göndermeyi sürdürdü: bu sergilere katılanlar arasında, 1876'da Caillebotte ve 1877'de amerikalı Mary Cassatt, 1879'da Gauguin, 1896'da ise izlenimciliği sistemleştirip kapatan yeniizlenimciliğin* öncülerinden Seurat ile Signac sayılabilir. Basının bir kesiminin düşmanca tavırlarına karşın, bu yeni resim anlayışı çok geçmeden birçok amatör yandaş buldu: bariton Jean-Baptiste Faure, Degas'nın arkadaşı ve kendisi de ressam ve izlenimci grubun üyesi olan sanayici Henri Rouart, yayımcı Georges Charpentier, Ernest Hoschedé, Victor Chocquet, besteci Emmanuel Chabrier, Paul Bérard, doktor Georges de Bellio, doktor Gachet. 1870'ten beri izlenimciliği destekleyen büyük tablo tüccarı Durand-Ruel'in 1886'da New York'ta düzenlediği sergi, izlenimciliğin amerikan piyasasında tutunmasını sağladı. Üzerinde sayısız kitapların ve incelemelerin yazıldığı izlenimciliği ilk destekleyenlerden biri de 1866'da *l'Événement* gazetesinde bir dizi makale yazan Zola'ydı.

İzlenimciliğin en anlamlı dönemi 1872 ile 1883 arasında yer alır. Bu, Monet'nin yaptığı Argenteuil yelkencileriyle Sen'in Vétheuil'deki buz çözülmeleri dönemi, Sisley'in yaptığı Port-Marly'deki su taşkınları ve Pissarro'nun yaptığı Pontoise meyve bahçeleri dönemidir. Çünkü bu izlenimci ressamlar, her şeyden önce şehirlerden kaçmak, kırları, köyleri anlatmak istiyorlardı (Monet 1883'te Giverny'ye, Sisley 1882'de Moret'ye, Pissarro 1884'te Éragny'ye, Renoir da daha sonra Cagnes'a yerleşmişlerdi). Bütün bu ressamlar izlenimci olarak tanınmalarına rağmen, zaman zaman izlenimciliğin çizgisinden ayrılıyor (Renoir'ın İngres dönemi, Pissarro'da yeniizlenimcilik eğilimi) ve değişik görüşleri savunuyorlardı. Örneğin Degas, konularının seçimi (dansözler, jokeyler, süslenen kadınlar), desene bağlılığı ve ortak izlenimci tekniğe uymak istememesiyle kendine apayrı bir yol çizmişti. Monet'nin "Katedraller", "Saman yığınları", "Nilüferler" adlı tablolarında ardında koştuğu ışığın çözünmesi olayı, Cézanne'ın son tablolarında görülen plan plan yapılaştırma anlayışıyla bağdaşmaz. Böylelikle bu ressamların biri kübizmin, ötekiyse soyut resmin habercisi olmuştur, çünkü izlenimcilik kendini hem XIX. yüzyılda gerçekçiliğin son büyük değişikliği, hem de XX. yüzyıl sanatına nüfuz edecek olan bir gerçekdışılığın ilk ortaya çıkışı olarak kabul ettirmektedir. Toulouse-Lautrec ile Van Gogh'un kendi kişiliklerinin anlatımcılığına uyarladıkları, Bonnard ile Vuillard'ın ise nabilerin tereddütlerine rağmen hissettikleri izlenimciliğin etkisi, varlığını yabancı ülkelerde büyük ölçüde duyurmuştur. Bu bağlamda italyan Zandomeneghi'nin, ispanyol A. de Beruete'nin, belçikalı E. Claus'un, danimarkalı P. S. Krøyer'in, rus İ. Grabar ile İ. Levitan'ın, prens İsveçli Eugen'in ve yurttaşları C. F. Hill ile A. Zorn' un adlarını anmak gerekir. İzlenimcilik İngiltere'de 1886'da kurulan New English Art Club tarafından desteklenmiştir; Ph. W. Steer ile W. Sickert bu grubun üyesidirler. Amerika'da John La Farge ile W. Homer'ın yapıtları bu okulun habercisidirler; Whistler, Sargent ve Cassatt gibi Avrupa'ya yerleşmiş olan Amerikalılar, izlenimcilik okulunun çeşitli nüanslarını sergilemişler; Ch. Hassam ile John Henry Twachtman ise bu akımı parlak bir biçimde temsil etmişlerdir. Plastik sanatçılar, müzikçiler ve yazarlar arasında var olan dostluk bağlarından ötürü (Mallarmé Manet'nin, Mirbeau ise Monet'nin yakın arkadaşıdır) izlenimcilik çok sayıda sanat alanına nüfuz etmiştir: heykelde Rodin, M. Rosso, M. Trubetskoy; edebiyatta ise Proust, Henry James, Laforgue sayılabilir.



Larousse

Yıkanan kadınlar (1903-1905), Renoir'ın yapıtı
(aynı konuda gerçekleştirilmemiş ikinci bir tablo için eskiz)
Jules-Cheret güzel sanatlar müzesi, Nice



Rouen katedrali, taçkapı; kapalı havada (1892)
Monet
Louvre-Orsay müzesi, Paris

• *Türkiye'de.* İzlenimcilik akımının türk resminde görülmeye başlaması, "1914 kuşağı" diye adlandırılan ve eğitimlerini, başta Paris olmak üzere Avrupa'nın çeşitli kentlerinde sürdürmekte olan bir grup ressamın, Birinci Dünya savaşı'nın başlaması üzerine Türkiye'ye dönmelerinden sonraya rastlar. İbrahim Çallı, Nazmi Ziya Güran, Avni Lifij, Hikmet Onat, Vecih Bereketoğlu, Namık İsmail, Feyhaman Duran gibi sanatçılar, Claude Monet'nin "Tablo, doğaya açılan bir pencere olmalıdır" ilkesi doğrultusunda yaptıkları resimleri 1916 yılından başlayarak her yıl Galatasaraylılar yurdu'nda sergilemekle

Babey-Ziolo



Kırmızı yelekli çocuk
(1890'a doğr. - 1895)
Cézanne
Bührle kol., Zürich



Nazmi Ziya Güran
Kahvehane

bu akımın Türkiye'deki ilk öncüleri arasında yer aldılar. Özellikle Osman Hamdi, Şeker Ahmet Paşa, Hüseyin Zekâi, Hoca Ali Rıza, Halil Paşa gibi XIX. yy.'ın ustalarından bu yana süregelen klasik akademik anlayışa başkaldıran bu grup, onlara gelinceye değin kimsenin ele almaya cesaret edemediği konulara, renk ve desen denemelerine, değişik anlatım arayışlarına yöneldiler. Fırça kullanma tekniğinden çıplak modele değin görülen bu değişimde koyu renklerin yerini ışıklı renkler, natürmortların yerini doğanın canlı görünümleri aldı. Galatasaray sergilerini gezenler duvarları kaplayan büyük boy düzenlemeler karşısında şaşırıyor, bu yapıtların getirdiği havayı anlamakta güçlük çekiyordu.

Türk resim sanatı bakımından yeni bir evre olarak görülen bu akımın, 1870'lerden sonra Batı'da yaygınlaşan örneklerinden hayli uzaklaşmış olduğu sonradan anlaşılacaktır. Ayrıca türk izlenimcilerinin de birbirinden farklı kişilikleri, farklı yaklaşımları bulunuyordu. 1928'de Müstakil ressamlar grubu'nun, 1933'te D grubu'nun ortaya çıkışı bu farklılıkların daha da belirginleşmesinde etkili oldu. İzlenimciliğin öncüleri kendi öğrencileri olan genç kuşağın karşısında yavaş yavaş geri plana kayarken yeni estetik eğilimler, yeni kavramlar, yeni teknikler önünde, sanat anlayışlarını da yeniden gözden geçirmek zorunda kaldılar.

—Müz. Bir nüans sanatı olan izlenimciliğin belirgin özelliği lirizme yer vermemesi ve geleneksel tema çalışmasına dayanan geliştirmelerden kaçınmasıdır. Buna karşılık, tını araştırmaları, duyumsal etki üzerinde titizlikle durur, ve akorların hazırlanması, bağlanması ve çözülmesi gibi zorunluluklardan arınmış bir armoni anlayışına ağırlık verir. Bu akımın önderi Debussy'dir. Ravel, F. Schmitt, Déodat de Séverac ve A. Caplet'nin bazı yapıtları da aynı sanat anlayışının örnekleri arasındadır.



izmarit
(Spicara mæna)



izmarit

İZLENMEK → İZLEMEK.

İZLETİLMEK → İZLEMEK.

İZLETMEK → İZLEMEK.

İZLEYİCİ a. ve sıf. **1.** Halka açık bir törene, bir spor gösterisine, bir oyuna vb. katılan kimse. **—2.** İzlemekle yetinip eyleme katılmayan kişi; tanık, seyirci: *Ben yalnızca bir izleyiciyim, oyuncu değil.*

—Fiz. Bir bütünün kimi elementlerine doğal ya da yapay olarak eşlik eden ve algılanarak bu bütünün davranışını incelemeye yarayan ayırt edici nitelik. (Bir maddenin radyoaktifliği bir izleyicidir; bir motorun kızılaltı ışıması, güdümlü mermi için bir izleyicidir.) ‖ Böyle bir ayırt edici niteliği olan element. (Bu bir boyarmadde, fluorışıl bir madde, kararlı ya da radyoaktif bir izotop olabilir.)

—Nük. müh. *Radyoaktif izleyici*, dağılımını ya da gelişimini incelemek için bir ortama katılan radyoaktif izotop. (Bu izotopun yayımladığı ışıma algılanarak, incelenen ortamın yeri belirlenir ve bu yerin değişimleri izlenir.) [Eşanl. RADYOAKTİF GÖSTERGE, MARKALAYICI.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tiyat. *İzleyici ışık*, İZLEME* IŞIĞI'nın eşanlamlısı.

—Topbil. Basın ve Reklamc. *İzleyici kitlesi*, kitle iletişim araçlarının verdiği mesajın yöneldiği kesim.

—ANSİKL. Nük. müh. Bir ortamın zaman içinde dağılımı ve evrimini incelemek için bu ortama iyi seçilmiş bir radyoaktif izotop katma yöntemi birçok alanda uygulanır; çünkü izotopun yayımladığı ışıma çok kolay ve büyük bir duyarlıkla algılanabilir, dolayısıyla incelenen ortamı bozmayacak miktarlarda izleyiciden yararlanılabilir. Öte yandan radyoaktif izleyici ışımalarının belli kalınlıktaki madde içinden geçerek algılanması "in vivo" biyolojik araştırmalarda da kullanılmasını sağlar. Bu alanda en çok kullanılan algılayıcılar pırıltılı olanlardır.

İncelenen ortamın molekülleri uygun radyoaktif izotopu olan bir element içerdiğinde bu ortama, kararlı izotopun yerini sözkonusu radyoaktif izotop almış moleküller katmak ilginç sonuçlar verir. *Markalı* denen bu özel moleküller ortamdaki diğer moleküllerle aynı kimyasal özellikleri göstermek üstünlüğü taşır; örneğin bunların canlı organizmadaki davranışları değişmez. Bu nedenle hidrojenin radyoaktif izotopu olan trityum, su molekülleri oluşturabilir; bu moleküllerdeki iki hidrojen atomundan biri trityum atomu olur. Bu şekilde markalanmış moleküller, sızdırmazlığı denetlemek için bir devrenin suyuna katılır ve olası kaçaklar büyük bir duyarlıkla saptanır. Ayrıca biyolojik süreçleri incelemek için kimi organik moleküllere trityum katılabilir.

Radyoaktif izleyicilerin çok sayıdaki uygulamaları arasında şunlar sayılabilir:
biyolojide: bitkisel biyoloji: karbon 14 ve fosfor 32 kullanarak fotosentez olayını inceleme; biyokimya; trityum, karbon 14, fosfor 32, fosfor 33 ve kükürt 35 ile değişik süreçleri inceleme, özellikle fosfor 32, trityum ve karbon 14 ile markalanmış moleküller kullanarak DNA'nın transkripsiyonu belirleme; fizyoloji: organizma bileşenlerinin, örneğin alyuvarlardaki fosfor 32 ile fosfatın yenilenme hızını ölçme; farmakokinetik: özellikle trityum ve karbon 14 ile markalanan ilaçların organizma içindeki dağılımını ve elenmesini inceleme;
tıpta: her biri belli bir organa özel ilgi gösteren izleyicilerle çeşitli organlara ait patolojik süreçlerin "in vivo" tanısı; bu izleyiciler iyot 131 gibi (tiroit bezine bağlanır) bir izotop ya da cıva 197 ile markalanmış cıva II klorür gibi (böbreklere bağlanır) bir molekül olabilir;
hidrolojide: brom 82 ya da iyot 131 püskürterek yeraltı sularının sızma hızını ölçme, kirleticilerin göçünü inceleme, akarsu debilerini ve barajlardaki kaçakları belirleme;
sanayide: debileri ölçme ve kaçakları araştırma, yağ tüketimini ölçme, parçaların aşınma düzeyini ölçme, metallerde ya da alaşımlarda yayınımı ve özyayınımı inceleme.

İZLİ sıf. İzi olan.

—Ruhbil. *İzli koşullandırma*, koşulsuz uyarı, koşullu uyarı son bulup aradan belli bir zaman geçtikten sonra verilerek oluşturulan koşullandırma. (Sonuç olarak, koşullu tepki, yaklaşık aynı zaman aralığı sonunda ortaya çıkar.)

—Sil. *İzli mermi*, ateşlemeyle birlikte tutuşarak mermi yolunu belirleyen iz bırakıcı yanıcı bir bileşim taşıyan mermi (bu mermi atış tanzimini kolaylaştırır).

İZLİK a. Giy. Deriden yapılmış bir tür çarık. (*Türk ayakkabısı* da denir.)

İZMARİT a. (yun. *smarida* ya da *smaris*'ten). İçilmiş sigara artığı.

İZMARİT a. Eski Dünya'nın ılık ve serince denizlerinin dibi 200 m derinliğe kadar inen kıyı kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Ağızları körük gibi ileriye doğru uzayarak besinlerini kapar. Hepçildir: planktonları, balıkları, kabukluları, çeşitli bitkileri yer. Erkekleri hem daha irice, hem de daha parlak renklidir. Yan çizgisiyle göğüs yüzgeci arasında dört köşe bir leke vardır. Sürüler oluşturur. Yumuşak dipleri sever. Bil. a. *Spicara mæna; Maenidæ* familyası; boyu 25 cm'ye kadar.) [Eşanl. MENEKŞEBALIĞI.]

İZMARİTÇİ a. *Arg.* Sigara izmaritlerini toplayıp içen kimse.

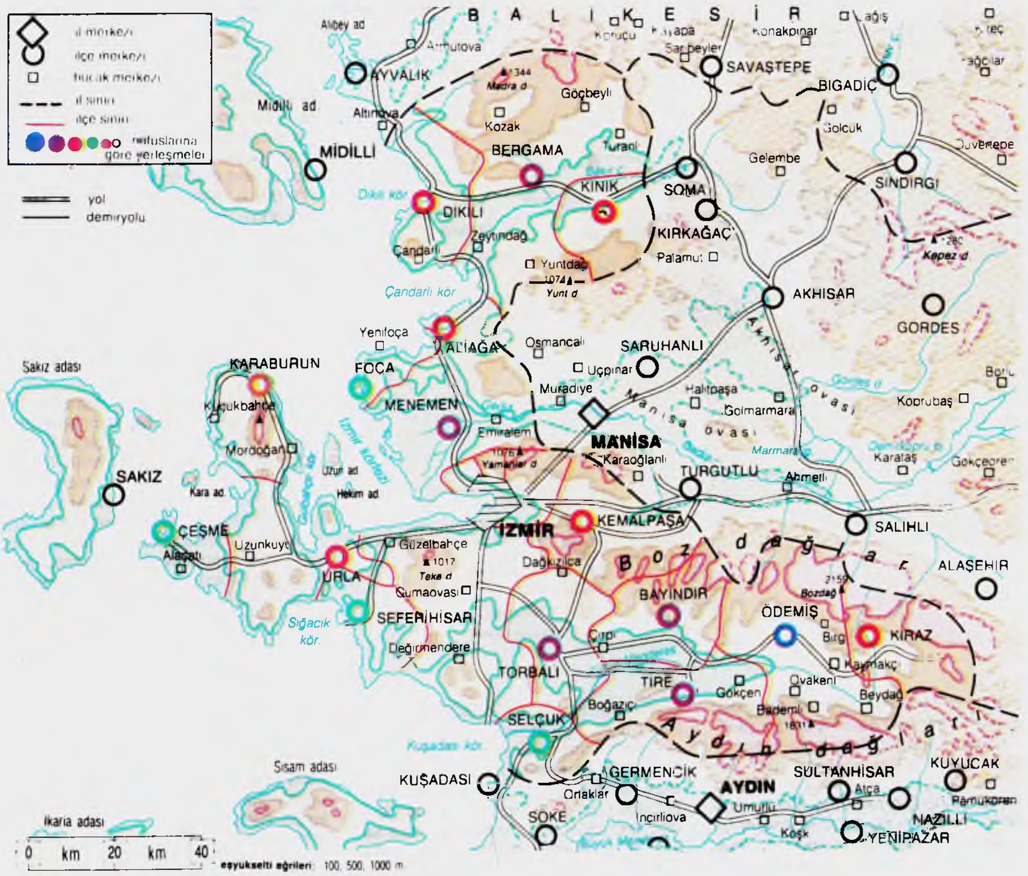
İZMAYİLOV (Aleksandr Yefimoviç), rus yazar (Vladimir ili 1779 - Petersburg 1831). Töresel romanlar ve masallar (1814) yazdı.

İZMİHLAL, -li a. (ar. *izmiḥlal*). *Esk.* Yok olma, çökme, yıkılma.

İZMİR (35), Ege bölgesinde, K.'de Kozak kütlesinden G.'de Kuşadası körfezine kadar uzanan ve D.'da Küçük Menderes havzasını kapsayan il; 2 694 770 nüf. (1990); 11 973 km^2; merkez ilçe dışında 27 ilçe, 21 bucak, 680 köy. Merkezi *İzmir*, 1 780 476 nüf. (1990).

Yüzey şekilleri bakımından ilin en belirgin özelliğini genç ve hâlâ diri faylarla sınırlanmış çöküntü ovaları ile bunların arasında yükselen, orta yükseklikte dağ kütleleri oluşturur. İlin başlıca akarsularının izlediği alüvyal ovalar K'den G.'e Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes ovalarıdır. Jeolojik yapısı oldukça karmaşık olan il topraklarının en eski çekirdeğini ortadaki Menderes billurlu kütlesi oluşturur. Bunun Üçüncü Zaman sonlarında parçalanmasıyla D.-B. doğrultulu birer horst olan Aydın dağları ve Boz dağlar meydana gelmiştir. Bu nedenle il yüksek bir depremsellik oranı gösterir. İlin diğer önemli engebeleri Manisa dağı, Yunt dağı ve içinde bir granit plütonunun yer aldığı Kozak dağıdır. İl, yazı çok sıcak (İzmir temmuz ort. 27,6 °C) ve kurak, kışı yağışlı ve ılık (İzmir ocak ort. 8,5 °C) Akdeniz ikliminin etkisindedir. Bu etki kıyıya dik açılan geniş ovalar sayesinde içerilere kadar sokulur. Yıllık yağış tutarı (İzmir 698 mm) oldukça yüksektir. Bu miktar, yağış rejimi aynı kalmakla beraber, yükseldikçe biraz artar, kıyıdan uzaklaştıkça azalır. Doğal bitki örtüsü Akdenizsel özellikleri yansıtır. Kıyı kesiminde 500-600 m'ye kadar yükselen maki topluluklarının yerini daha yukarılarda ilin K. kesiminde meşelerin, G. kesiminde karaçam ve kızılçamın hâkim olduğu ormanlar alır. Dağlık alanların kuytu ve sulak tabanlarında daha nemcil türlerden (kestane, gürgen, kayın) oluşan korular da görülür. İlin ilginç bir özelliği K.'de Kozak dağı üzerinde ticari önemi de olan fıstıkçamı korularının bulunmasıdır.

İzmir nüfus bakımından Türkiye'nin üçüncü büyük ilidir. Km^2'ye 225 kişiye ulaşan ortalama nüfus yoğunluğu ile Türkiye ortalamasından 3 kat daha sık nüfuslanmıştır. İlin dağlık kısımları tenha olduğundan ovalarda bu yoğunluk çok daha fazladır. Yıllık nüfus artış oranı da (‰ 35,52) Türkiye ortalamasının çok üzerindedir. Bu artışta komşu illerden gelen ve yakın yıllarda D. ve G.-D. Anadolu'dan göç edenlerin önemli payı vardır. Nüfusun % 80 kadarı kentsel yerleşmelerde yaşar. Bunun da büyük kısmı (% 86) İzmir anakenti sınırları içinde kümelenmiştir. İlçe merkezlerinden bazıları (Aliağa, Bergama, Tire, Ödemiş, Menemen, Urla) nüfusları 25 000 - 50 000 bin arasında olan orta büyüklükte birer kent haline gelmiştir. Ekili topraklar esas itibariyle ova tabanlarında toplandığından il yüzölçümüne göre düşük bir oran (1991'de % 26,95) oluşturur. Ama, daha Antikçağ'da verimliliği ile ün salan bu zengin topraklar ve elverişli iklim sayesinde İzmir, Türkiye tarımsal üretiminde önemli bir yer tutar. Tahıllar (buğday, arpa, vd.), diğer



İzmir
il haritası

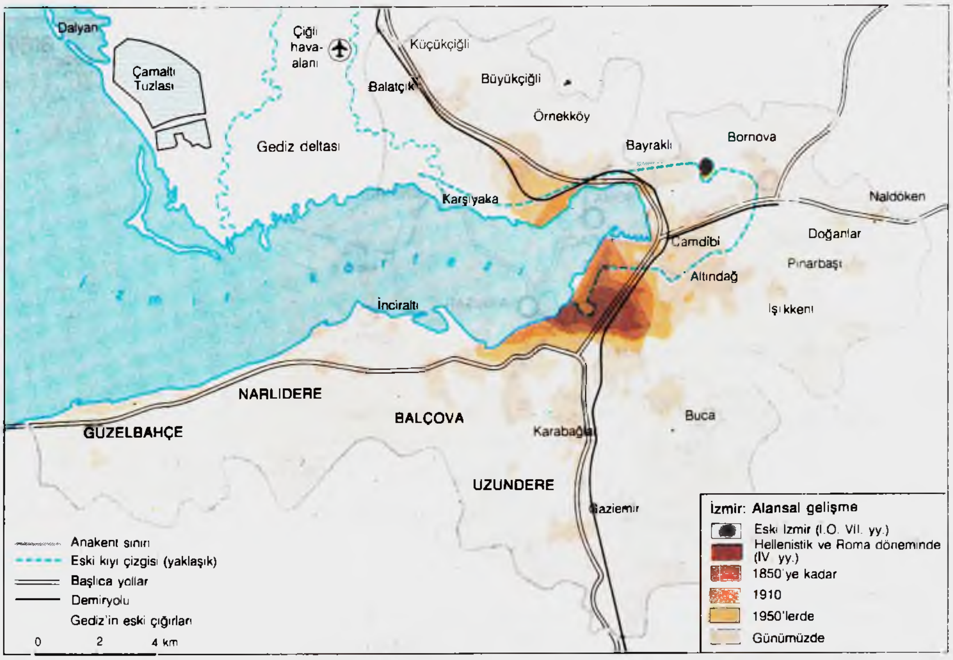
birçok ilden farklı olarak ekili alanın ancak 1/3 kadarını kaplar. Buna karşılık tarım topraklarının büyük kısmı ticari değeri olan ürünlere ayrılmıştır. İzmir, Türkiye tütün üretiminin % 12, pamuğun % 9,3, üzümün % 7 kadarını sağlar. Ayrıca susam, anason gibi yağlı tohumlarla, patates ve çeşitli meyveler (incir) üretilir. Turfanda sebzecilik başlıca tarımsal gelir kaynaklarından biridir. G.'de üretilen zımpara ilin başlıca yeraltı zenginliğidir. Buna karşılık sanayinin çok gelişmiş olması ile dikkati çeker. Türkiye'de imalat sanayisi bakımından % 11,46 pay ile 3. sırada gelir. Eski bir geçmişi olan sanayi etkinliği, başlangıçta esas olarak dışa satılan toprak ürünlerini işleyen kollardan oluşurken, giderek çeşitlenmiş ve günümüzde petro-kimya sanayisinden, modern besin sanayisi dallarına, motor, tarım araçları yapımına ve otomotiv sanayisine kadar çok değişik dalları kapsayan hızlı bir gelişme göstermiştir. İzmir, geçen yüzyıllardan beri, dışa satılan toprak ürünleri ve ulaşım bakımından elverişli şartları nedeniyle canlı bir ticarete sahne olmuş bir ilimizdir. Bu ticaretin başlıca merkezi, günümüzde de Türkiye'nin en önemli dışsatım limanı olan ve uluslararası bir fuarın her yıl faaliyet gösterdiği İzmir kentidir. Türkiye'nin ilk demiryollarının döşendiği il toprakları, sık ve iyi bir yol şebekesi ile kaplıdır. İzmir, kıyılarında sıralanan tatil köyleri (özellikle Çeşme, Foça, Gümüldür, Kuşadası), büyük yatak kapasitesi, il sınırı içinde ya da yakınındaki görkemli antik kent kalıntılarıyla, iç ve dış turizmin çok canlı olduğu bazı yörelerimizi de kapsar.

İZMİR, Ege kıyılarımızın orta kesiminde, aynı addaki ilin merkezi; etkileri geniş bir artülkeye yayılan çeşitli işlevleriyle bütün Ege bölgesinin anakenti; Türkiye'nin en hareketli dışsatım limanı. Eski bir çekirdek etrafında mantar hızıyla gelişmiş uydu kentlerden oluşan büyük bir yerleşmeler kümesi; anakent sınırları içinde 1 780 476 nüf. (1990). Karayoluyla Ankara'dan 582 km, İstanbul'dan 565 km. Dış ülkelere deniz ve hava yoluyla bağlı.

• COĞRAFYA. İzmir, Antikçağ'dan günümüze kadar koruduğu önemini konumunun üstünlüğüne borçludur. Aynı yöre kıyılarında kurulu Erythrai, Efes ve Miletos gibi diğer antik yerleşmeler, özellikle bazı doğal nedenlerle terk edilerek zamanla birer ölü kent haline dönüştükleri halde, İzmir onların işlevini de üstlenmek suretiyle canlılığını ve önemini, zaman zaman geçirdiği sarsıntılı dönemlere rağmen, tarih boyunca artırarak sürdürmüştür. İzmir' in bu üstünlüğü, ulaşıma çok elverişli şartlarından ileri gelir; kent, karanın içine doğru yaklaşık 70 km kadar sokulan, etrafı dağlarla çevrili, fırtınalardan korunmuş ve gemilerin sokulması için yeterince derin bir körfezin bitimindedir. Türkiye bütününde yol şebekesi zamanla değiştiği halde, İç Anadolu bölgesi ile İçbatı Anadolu ve asıl Ege bölümlerinden, yüzey şekillerinin belirlediği doğal koridorları izleyerek gelen ticaret yolları bütün çağlarda körfezin D. ucuna doğru yakınsayarak yönelmiş ve İzmir'de birbirine kavuşmuştur. Türkiye'nin ilk demiryolları da asıl Ege bölümünün, daha ilk çağlarda bile topraklarının verimliliğiyle ünlü graben ovalarının ürünlerini kolayca dış ülkelere aktarmak için İzmir' den başlayarak döşenmiş (İngilizler'in yaptığı İzmir-Aydın hattı, 1866; Fransızlar' ın yaptığı İzmir-Kasaba [Turgutlu], 1866) ve Birinci Dünya savaşı'ndan önce bu yollar Göller yöresi'ne kadar uzatılmıştı.

Arkeolojik bulguların ortaya koyduğuna göre İzmir'in Hitit öncesi dönemlere inen uzun bir yerleşme tarihi vardır. Buradaki ilk kent, yani Eski İzmir (Palea Smyrna), günümüzde Bayraklı'nın gerisinde bulunan ve o sıralarda küçük bir yarımada oluşturan Tepekale üzerinde tahkimli bir liman olarak kurulmuştu. Ama Lydialılar tarafından İ.Ö. 600 yıllarına doğru tahrip edilen bu ilk İzmir, sonradan yeniden düzenlenmesine karşın, denizin alüvyonla dolarak gerilemesi sonucunda liman işlevini kaybettiğinden terk edilmiş ve kent daha G.'de, Kadifekale (Pagos) etekleriyle kıyı arasındaki bugünkü yerine taşınmıştır. Küçük bir iç limanı olan bu yeni kent, daha sonra Kadifekale üzerinde Lysimakhos'un yaptığı bir kale ile korunuyor ve Hellen ve Roma dönemlerinde Ionia'nın önemli bir merkezini oluşturuyordu.

Bugünkü İzmir'in alansal yayılışı ve oldukça karmaşık işlevsel dokusu uzun bir tarihi evrimin sonucudur. Osmanlı İmparatorluğu'na katıldıktan sonra İzmir uzun süre Manisa'nın gölgesinde kalmış, daha çok Anadolu'yu baştanbaşa geçen kervanların taşıdığı bazı malların dışsatım merkezi olarak uzmanlaşmıştı. Bunun sonucunda, özellikle İç Anadolu'ya uzanan ve bugün Anafartalar bulvarı adını taşıyan yol boyunca bazı depolar, iş ve ticaret yerleri gelişmişti. XIX. yy. başlarında Avrupa ülkelerine ihraç edilen başlıca mallar buğday ve sebze iken, daha sonraları bunların yerini tütün, pamuk, incir, kuru üzüm ve doğal olarak yetişen meyan kökü ve meşe palamudu gibi mallar almıştı. XIX. yy.'ın ikinci yarısında ise İzmir'in il merkezi haline gelmesi, limanın dolma tehlikesinin Gediz nehri ağzının K.'e alınmasıyla önlenmesi, liman tesislerinin ve rıhtımın yapımı, içeriye doğru döşenen demiryollarının işletmeye açılması, Ticaret odası' nın ve Ticaret borsası'nın kurulması sayesinde bu ticaret daha da canlanmış, XVIII. yy. başlarında 30 000'i aşmayan nüfus hızla artmıştır. Ama bu arada ticaret hayatı hemen tamamiyle yabancı bankaların, şirketlerin eline geçmiş ve onlarla işbirliği yapan ve nüfusun yarısını oluşturan yerli azınlıklar ve tatlısu frenkleri ile İzmir Birinci Dünya savaşı'ndan önce yaklaşık 250 000 nüfuslu, bazen Gâvur İzmir diye de adlandırılan kozmopolit bir kente dönüşmüştü. Bu dönemde kent alanı B.'ya doğru biraz genişlemiş, ayrıca körfezin öteki kıyısında Karşıyaka (o sıradaki adıyla Kordelia) kurulmuştur. Yaklaşık 3,5 yıl süren ve büyük bir sarsıntı, duraklama ve



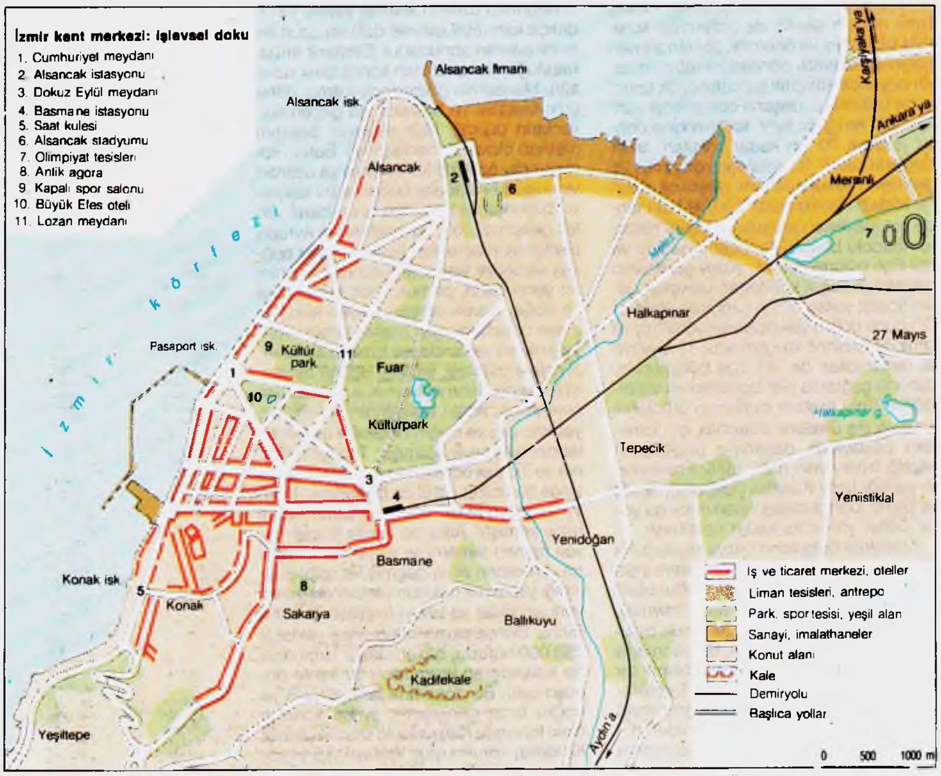
İZMİR VE ÇEVRESİ

gerileme ile sonuçlanan yunan işgalinden sonra İzmir kurtarılmasının ardından (9 eylül 1922), nüfus yapısı ve plan bakımından tümüyle değişerek, kozmopolit bir kentten, ulusal ve modern bir bölgesel merkez haline geçmeye başlamıştır. Gerçekten de İzmir'in bugünkü dokusunu ve alansal yayılışını Kurtuluş savaşı'nda, özellikle 1950'li yıllardan sonra meydana gelen gelişmeler ve nüfus hareketleri belirlemiştir. Günümüzde kent çekirdeğinin B.'sında, kıyı (yerel adıyla Kordon) boyunca K.'de Alsancak (eski Punta; tatlısu frenklerinin eski konut alanı) liman tesisleri; daha G.'de kıyıya paralel ve dikey caddeler boyunca Basmane istasyonuna kadar ticarethaneler, oteller, işyerleri ve bazı atölyeler yer alır. Resmi binalar daha G.'de, Konak çevresinde ve Fevzipaşa bulvarı boyunca sıralanır. 1922'de Yunanlılar'ın yaktığı mahallelerin yerini ise günümüzde İzmir Uluslararası fuarı'nın da kurulduğu geniş Kültür park ile bazı modern konutlardan oluşan semtler almıştır. Kentin tarihi çekirdeğinin sınırları içindeki bazı eski imalathaneler dışında sanayi D.'ya uzanan yollar boyunca, özellikle Pınarbaşı ve Işıkkent çevresinde ve ayrıca körfezin D. ve K.-D. kıyısında (Bayraklı, Turan) toplanmıştır. Eski bir yazlık olan Bornova, Ege üniversitesi kampüsü'nün kurulmasıyla D.'ya doğru genişlemiştir. Kültür park, İnciraltı ve Balçova kaplıcaları büyük kent sınırları içindeki başlıca yeşil alanlar ve dinlence yerleridir. Bütün bu semtleri plansız, altyapısız gecekondu mahalleleri kuşatır. Böylece günümüzde İzmir anakent sınırları içinde, körfezin D. ucunda, K.'de Büyük Çiğli'ye, G.'de Gaziemir ve Buca'ya, D.'da Bornova ve Işıkkent'e, B.'da Narlıdere'ye kadar uzanan uydu yerleşmelerle, XX. yy. başındakinden yaklaşık 8 kat daha geniş alan kaplayan bir yerleşmeler kümesi oluşturur. Bu alansal gelişmeye paralel olarak, 1927 yılında ancak 154 000 kişinin yaşadığı harap bir kent olan İzmir'in nüfusu 1935'te 171 000'e, 1945'te 198 000'e, 1950'de 228 000'e, daha sonraki yıllarda giderek hızlanan iç göçlerin etkisiyle 1960'ta 361 000'e, 1980'de 758 000'e, 1990'da ise 1 780 476'ya ulaşmıştır. Kente göçenlerin büyük çoğunluğunu Uşak, Denizli ve Afyon illerinden gelenler ile, son yıllarda D. ve G.-D. Anadolu'dan kıtle halinde gelerek belli çekirdeklerde yerleşenler oluşturur.

İzmir çeşitli işlevleri ve sağladığı hizmetler ile gerçek bir bölgesel anakenttir. Ticari bakımdan yalnız İçbatı Anadolu değil, fakat Çanakkale, Balıkesir, Burdur, hatta bir ölçüde Bursa ve Antalya onun etki alanındadır. Ayrıca, yurdun en büyük endüstri merkezlerinden biridir; Türkiye imalat sanayisinin yaklaşık % 11 kadarını sağlayan sanayi kolları, ihraç ürünlerini işleyen eski ve yeni dallarla, otomotiv sanayisine, besin ve dokumadan kımya ve çimento sanayisine kadar çok çeşitli kolları kapsar. Bunların dışında İzmir büyük bir eğitim ve öğretim (değişik düzeyde okullar, Ege ve Dokuz eylül üniversitesi); sağlık (çeşitli resmi ve özel hastaneler); gerek kenti, gerek yakınındaki ünlü antik kalıntıları (Efes, Miletos, Bergama) ve dinlence yerlerini (Çeşme, Foça, Kuşadası) görmeye gelen yerli ve yabancıların uğrağı olan çok hareketli bir turizm ve eğlence merkezidir.

• TARİH. İ.Ö. XI. yy.'da, Hitit İmparatorluğu'nun çöküş döneminde İonialılar tarafından kuruldu (İ.Ö. 1055-1050). İ.Ö. 800'lü yıllarda Smyrna adıyla anılan bu kentte yetişen Homeros, Truva savaşlarını ve Odysseia'nın serüvenlerini destansı bir biçimde dile getirdi. İ.Ö. VII. yy.'da Phrygia krallığı'ndan Lydia krallığı'na geçen kent, İ.Ö. VI. yy.'da tüm Anadolu ile birlikte Pers İmparatorluğu'nun yönetimi altına girdi. Bu dönemde Efes'te (Ephesos) yaşayan Herakleitos (İ.Ö. 580-540) öğretisiyle tüm Ege uygarlığını etkiledi. Yazının bulunuşundan sonra Değirmendereli (Kolophon) Ksenephon, Anadolu kültürünü Sicilya'ya kadar yaydı. Çağdaşı Anaksagoras gökbilimin babası oldu. Seferihisarlı (Theos) Anethron lirik şiirleriyle yunan dünyasını büyüledi. İ.Ö. IV. yy.'da Büyük İskender'in ölümünden sonra İzmir'le yöresi, başkenti Bergama (Pergamon) olan Bergama krallığı'nın egemenlik sınırı içinde kaldı. İ.Ö. 133'te Romalılar'ın eline geçen kent, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi üzerine (İ.S. 395) Bizanslılar'ın (Doğu Roma İmparatorluğu) payına düştü. Kuruluşundan bizans döneminin sonuna kadar İzmir'in (Smyrna) başlıca yerleşimleri: Bayraklı (Palia Smyrna), Bergama (Pergamon), Efes (Ephesos), Çandarlı (Pitane), Foça (Phokaia), Çeşme (Erythrai), Seferihisar (Theos), Değirmendere (Kolophon), Ahmetbeyli (Klaros), Kemalpaşa (Nymphaion) vb. oldu. Bizans döneminde kültür yaşamı oldukça sönük geçen kent, Malazgirt zaferi (1071) sonrasında Süleyman Şah'ın komutanlarından Çaka Bey tarafından fethedildi (1081). İzmir'de egemenliğini sürdürebilmek için deniz kuvvetlerine sahip olması gerektiğini çabuk kavrayan Çaka Bey, kırk gemiden oluşan bir donanma kurarak kıyı kentlerini ve Ege adalarını ele geçirmeye başladı. Kılıç Arslan I'e kızını vererek Anadolu Selçukluları ile akrabalık kuran Çaka Bey'in etkinliklerinden telaşa kapılan Bizans imparatoru Aleksios I Komnenos, birtakım düzenlere başvurarak Kılıç Arslan ile Çaka Bey'in arasını bozmayı başardı. Anadolu selçuklu hükümdarının, kayınpederi Çaka Bey'i öldürtmesinden (1096) sonra İznik'i ele geçiren Haçlılar'la güçbirliği

İZMİR İŞLEVSEL HARİTA



yapan Bizans generali Ioannes Dukas, İzmir'i alarak kent halkından 10 bin türkü kılıçtan geçirdi (1097). Haçlı seferleri sırasında Akdeniz ticaretini ellerine geçiren Cenevizliler, Bizans'ın zayıf durumundan yararlanarak imparatordan aldıkları geniş imtiyazlarla kentin yönetimine elkoydular. Aydınoğulları beyliğinin kurucusu Mehmet Bey, önce Kadifekale'yi alarak "Müslüman İzmir"e (1310), sonra da kıyı kesimindeki San Pietro hisarını ele geçirerek "Gâvur İzmir"e (1326) egemen oldu ve buraların yönetimini oğlu Umur Bey'e bıraktı. İzmir limanında kurduğu büyük deniz üssü sayesinde Ege'de üstünlüğü sağlayan Umur Bey, bu duruma son vermek isteyen papa Clemens VI'nın girişimiyle hazırlanan bir haçlı seferinin düzenlenmesine neden oldu. Rodos şövalyelerinin yönetiminde harekete geçen Haçlılar, ani bir baskınla İzmir'in iç limanını koruyan San Pietro hisarını alarak "Gâvur İzmir"i ele geçirdiler (28 ekim 1344). Umur Bey'in kentin bu kesimini geri alma girişimleri ölümüyle sonuçlandığı gibi (1348), daha sonra Aydınoğulları'nın tüm çabaları da boşa çıktı. Bayezit I'in (Yıldırım) Batı Anadolu seferi sırasında Aydınoğulları beyliğiyle birlikte "Müslüman İzmir" de osmanlı egemenliği altına girdi (1390). Kara İbrahim Ağa'yı burada subaşı olarak bırakan Bayezit I, Anadolu içlerine doğru yeniden sefere çıktı. Ankara savaşı'nda (1402) Bayezit I'i yendikten sonra kente giren Timur, Rodos şövalyelerinin elinde bulunan "Gâvur İzmir"i alarak San Pietro hisarını temelinden yıktırdı (1403) ve bütünleştirdiği kentin yönetimini yeniden canlandırdığı Aydınoğulları beyliğine verdi. Ancak, Bayezit I'in kent subaşılığına atamış olduğu İbrahim Ağa'nın oğlu Cüneyt Bey fetret döneminde şehzade Süleyman Çelebi'nin de yardımıyla İzmir'i ele geçirdi (1405). Onun bağımsızlık peşinde olduğunu anlayan Süleyman Çelebi, İzmiroğlu Cüneyt Bey'i Rumeli'de bir valiliğe atayarak İzmir'den uzaklaştırdı (1406). Kardeşler arasındaki taht kavgasından yararlanan Cüneyt Bey, bir fırsatını bulup İzmir'e yeniden egemen oldu (1413). Artık tahtın tek sahibi olan Mehmet I (Çelebi), ordusuyla İzmir'e girerek Cüneyt Bey'i tutsak aldıysa da (1415) annesinin yalvarmalarına dayanamadığı için affetti. Murat II döneminde yine ortaya çıkarak Düzmece Mustafa olayına karışan Cüneyt Bey, son kez İzmir'de egemenlik kurdu (1422). Ancak, ele geçirilip tüm ailesiyle birlikte idam edildi ve İzmir yeniden osmanlı egemenliğine girdi (1425). Osmanlı yönetiminde "Sığla" sancağı adıyla anılan İzmir, Cezair-i Bahr-i Sefid eyaletine, sonra da merkezi Kütahya olan Anadolu eyaletine bağlandı (1461). Mehmet II (Fatih) döneminde kent iki kez Venedikliler'in saldırısına uğrayınca (1472 ve 1473), savunması zayıflayan İzmir'i berkitmek için padişah iç limandaki eski kaleyi yeniden yaptırdı. XVI. yy.'da kent Doğu Akdeniz'in en işlek ve en büyük ticaret limanlarından biri oldu. Mehmet IV döneminde (1648-1687) İzmir körfezinin en dar yerine Sancakburnu adı verilen bir kale daha yaptırıldı. Sakız'ı ele geçiren Venedikliler, kenti denizden ablukaya aldılarsa da İzmir körfezine giremediler (1694). XVII. yy.'da dışsatım ve dışalımıyla Doğu'nun en zengin kentlerinden biri durumuna gelen İzmir'de XVIII. yy. başlarında meydana çıkan bir veba salgını sonucu yaklaşık 10 bin kişi öldü (1712). Ardından 100 evin yıkılmasına ve 500 kişinin ölmesine yol açan bir deprem oldu (1723). Celali eşkıyalarından Sarıbeyoğlu, büyük bir kuvvetle kente girerek herkesten haraç aldı, vermeyenleri öldürdü (1736). Yeniden şiddetli bir deprem oldu (1739). Bugünkü Basmane'de İzmir'in ilk dokuma fabrikası açıldı (1740). Kapitülasyon hükümlerinin Osmanlı devleti zararına yeniden düzenlenmesi üzerine birçok yabancıyla birlikte dominiken papazları da İzmir'e yerleştiler (1750). Büyük bir yangın kentin frenk mahallelerini yok etti (1763). Yeniden veba salgını baş gösterdi (1764). Rus donanmasının beklenmedik bir biçimde Ege denizi'ne gelerek Çeşme limanında yatan türk-mısır donanmasını yakması, büyük bir şaşkınlık yaratıysa da Ruslar daha ileri gidip İzmir körfezine giremediler (1770). Kente egemen olmak için ayaklanan yeniçeriler, yönetimi ele geçirdiler. Ancak, alınan sert askeri önlemlerle ortadan kaldırıldılar (1774). Şiddetli deprem ve yangın sonunda kentin tamamı yıkıma uğradı (1778). Venedikliler'e ait Sakız han'ın yakılmasıyla çıkan büyük yangın ve yağma sırasında kentin müslüman halkıyla hıristiyanlar arasında günlerce süren ve yüzlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan çatışmalar oldu (1797). XIX. yy.'da çok hareketli günler yaşayan İzmir, Halil Rıfat Paşa, Mithat Paşa, Hasan Fehmi Paşa ve Kâmil Paşa gibi değerli valilerin başarılı yönetimleri sırasında gelişimini hızla sürdürdü. Osmanlı devletinde ki ilk demiryolunun İzmir'de hizmete girmesi, Gediz mecrasının değiştirilerek körfezin dolmaktan kurtarılması, Kordonboyu rıhtımının yapılması, yeni karayollarının açılması, idadi, darülmuallimin ile sanayı okullarının, karma ticaret mahkemelerinin, kâğıt yapımevlerinin ve itfaiyenin kurulması, basın etkinliklerinin artması üzerine resmi gazetenin yanı sıra özel gazetelerin de yayımlanması hep bu döneme rastlar. XIX. yy. İzmir tarihinde efelerle zeybekler de önemli bir yer tutarlar. Rum çetecilerin başlattığı eşkıyalık hareketlerini bunlar sürdürdüler. XIX. yy.'da İzmir'de meydana gelen önemli olaylar şöyle sıralanabilir: şiddetli bir deprem kenti yeniden yıkıma uğrattı (1801). Baş gösteren veba salgını sonunda yaklaşık 45 bin kişi yaşamını yitirdi (1809-1812). Yönetsel bir değişiklikle Sığla sancağı (İzmir) yeni kurulan Aydın vilayetine bağlandı ve Aydın kenti merkez oldu (1811). Çıkan bir yangın sonunda İzmir'in yarısı yandı (1825). Atçalı Kel Mehmet ayaklanması sırasında kentin ticaret yaşamı felce uğradığı gibi, veba salgını yeniden baş gösterdi (1829). Özellikle Yahudiler arasında çıkan kolera salgınında yaklaşık 5 bin kişi öldü (1831). Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasında Anadolu'ya gönderdiği kuvvetler Kütahya önlerinde durdurulduktan sonra İzmir'de Mehmet Ağa adında biri, çevresine topladığı silahlı kişilerle vilayete giderek Mehmet Ali Paşa adına yönetime elkoyduğunu bildirdi (1833). Kenti bir süre yöneten Mehmet Ağa ile adamlarına Mısır kuvvetlerinin Anadolu'dan çıkmasını öngören 1833 Kütahya antlaşması'yla bir genel af ilan edildi. Bunlar böylece kentten uzaklaştırıldıktan sonra İzmir yeniden huzura kavuştu. İzmir iki yıl boyu Aydın vilayetinin merkezi oldu (1841-1843). Şiddetli bir deprem kenti önemli ölçüde hasara uğrattı (1846). Kâğıt fabrikası hizmete açıldı (1847). Padişah Abdülmecit İzmir'i ziyaret etti (1849). İzmir yeniden vilayet merkezi oldu (1850). Üç yıldır İzmir ve çevresine dehşet saçan Katırcı Yani adlı rum eşkıyayla adamları, vali Ali Paşa'nın başında bulunduğu güvenlik güçlerince Buca'da yakalanarak idam edildiler (1853). Sinanoğlu ayaklanmasıyla kentte dirlik ve düzen bozuldu (1855). Vali Mustafa Paşa tarafından Alsancak demiryolu istasyonunun temeli atıldı ve ertesi yıl İzmir'den ilk tren işlemeye başladı (1858). Yahudiler'in iğneli fıçılarda küçük çocukların kanlarını akıttıkları söylentileri üzerine kentte Rumlar'la Yahudiler arasında güçlükle bastırılan büyük bir çatışma çıktı (1863). Mısır'ı ziyaret için yola çıkan Abdülaziz, aynı yıl İzmir'e uğradı ve büyük şenliklerle karşılandı. Sokaklar havagazıyla aydınlatılmaya başlandı (1864). İskenderiye'den gelen kolera salgını İzmir'de yaklaşık 5 bin kişinin ölümüne yol açtı (1865). Merkezi yine İzmir olmak üzere yeni Aydın vilayeti kuruldu ve merkez sancağının Sığla olan adı İzmir olarak değiştirildi (1867). İzmir limanının yapımına başlandı (1868). Mithat Paşa'nın çetecilere karşı başlattığı yok etme harekâtı (1880-1883), özel bir zeybek kırım ekibi kuran ardılı Hacı Naşit Paşa'nın valiliği döneminde (1883-1885) çok daha şiddetle sürdürüldü. Bu çetecilerin en ünlülerinden Yörük Osman Efe, hükümet konağının mer-



Kordan'dan bir görünüm



İzmir'den bir görünüm



Konak meydanı Konak ya da Yalı camisi ve Saat kulesi

divenlerinden inerken öldürüldüğü gibi, Çakırcalı Mehmet'in babası Ahmet Efe ve öteki efeler de aynı gün çeşitli yerlerde öldürüldüler (27 aralık 1883). Bornova -Bayraklı karayolu bağlantısı açıldı ve Aydın demiryolu fermanı imzalandı (1885). İzmir'de Bornova ve İzmir takımları arasında ilk resmi futbol karşılaşması yapıldı (1890). Yabancıların da katılmasıyla ilk kürek yarışları düzenlendi (1892). XX. yy.'ın ilk yılında İzmir Saat kulesi inşa edildi (1901). Bayraklıoğlu adında bir yahudi müteahhit İzmir'in ünlü Asansör'ünün yapımını üstlendi (1907). Kentte yaşayan Rumlar'a askerlik yapma zorunluğu getirildi (1908). İzmir Milli kütüphanesi kuruldu (1912). XIX. yy.'ın ikinci yarısından Birinci Dünya savaşı'nın başlangıcına kadar çağının teknik olanaklarından büyük ölçüde yararlanan İzmir'de tren, tramvay, körfez vapurları, modern bir rıhtım, posta servisi, havagazı, elektrik ve su şebekeleri gibi uygarlığın sağladığı her tür kolaylık vardı. Ancak, bunların tümü de yabancı şirketlerce yönetilmekteydi. Birinci Dünya savaşı sonrasında yunan işgaline uğrayan kent (15 mayıs 1919), türk ordusunun 26 ağustos 1922'de başlayan ve Büyük taarruz adıyla anılan genel saldırısı karşısında yunan kuvvetlerinin bozulması sonucu üç yılı aşkın bir süre kaldığı düşman işgalinden kurtuldu (9 eylül 1922). Birkaç gün sonra büyük bir yangın geçirerek son acılı anlarını yaşayan İzmir, Cumhuriyet döneminde il merkezi oldu. Günümüzde "Ege'nin incisi" diye de anılan İzmir, Türkiye'nin en büyük üçüncü kentidir. (→ Kayn.)

Karşıyaka'dan bir görünüm



• *Kentsel gelişim.* İzmir'in ilk kurulduğu yer olan Bayraklı*, düzenli bir plana sahipti. Dönemin evleri oval ya da dörtgen planlıydı. İ.Ö. 650-545 arasında en parlak dönemini yaşayan yerleşme megaron türü, önleri sundurmalı evlerden oluşuyordu. Bunların bir bölümü iki-üç mekânlı, sundurmalı, avlulu yapılardı. Bu yapılar, K.-G. ya da D.-B. doğrultusunda yönlendirilerek eksenel bir plan elde edilmişti. Hellenistik dönemde kent, körfezi çevreleyecek biçimde Pagos (Kadifekale) tepesinin yamaçlarında yeniden kuruldu. Akropolisi, körfezin G.'indeki Pagos tepesi üzerindeydi ve kent buradan K.'e, kıyıya doğru uzanıyordu. Böylece İzmir hemen hemen bugünkü konumundaydı, ancak merkezi günümüzdeki gibi ovada değil, Pagos'un yamaçlarındaydı. Kentin önünde bir kule ve gerektiğinde zincirle kapatılan bir iç liman vardı. Yolları düzgün ve taş döşeliydi. B.-D. doğrultusunda uzanan Kutsal yol ve Altın yol, kentin denizden esen rüzgârlarla serinlemesini sağlıyordu. Roma ve Bizans dönemlerinde de bu konumunu sürdürdü ve önemli bir ticaret merkezi olarak gelişti. Aydınoğulları beyliği kurulduğunda İzmir, denizden beslenen bir kale görünümündeydi ve kent fiziksel bağları zayıf iki bölümden oluşuyordu. Yönetsel ve siyasal işlevler Yukarı İzmir'de (Kadifekale) toplanmıştı. Kıyıdaki Aşağı İzmir ise (Liman kalesi) iktisadi açıdan önem kazanmıştı. Aydınoğlu Mehmet Bey Kadifekale'yi almış, Liman kalesi ise Cenevizliler'de kalmıştı. Kentin bu kesimine "Gâvur İzmir" denmesi bu dönemde başlar. Osmanlı yönetiminde İzmir, Akdeniz'in en önemli liman kentlerinden biri olarak gelişimini sürdürdü. Kent nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan hıristiyanlar (Rumlar, Ermeniler) ve Yahudiler liman çevresinde, Türkler'se Kadifekale' de yoğunlaşmıştı (İzmir bu yapısını Kurtuluş savaşı'na değin korudu). Çeşitli Avrupa ülkelerinin konsoloslukları kıyıdaki frenk mahallesinde bulunuyordu. Evliya Çelebi 1671'de İzmir'in yarısının Frengistan'a benzediğini, frenk çarşı ve pazarlarının göz alıcı olduğunu yazar. Kentin merkezi iş alanı, küçük bir iç liman çevresinde gelişmişti. Kale çevresindeki meydanda kervanlarla gelenlerin kalabileceği hanlar vardı. Meydan ışınsal yollarla çevreye açılıyordu. XVII. yy.'da kentin ana ekseni bugünkü Anafartalar caddesi ve onun limana uzanan bölümünden oluşuyordu. Merkezden geçerek Tilkilik ve Basmane'ye ulaşan bu yol, İzmir'in Anadolu ile bağlantısını sağlıyordu. XVIII. yy.'da iç limanın doldurulmasıyla merkez genişledi ve K.'e doğru yayıldı. XIX. yy.'da İzmir' in görünümü değişmeye başladı, kent iki bin yıllık sınırlarından taşarak K.'e ve G.'e doğru genişledi, körfezin karşısında Karşıyaka gelişti. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden ve adalardan gelen rum göçmenler de kentin K.'e doğru yayılmasından etkili oldu. Balkan savaşı sonrasında İzmir'e göç eden Türkler'se Kadifekale, Değirmendağı ve Kemer köprüsü çevresinde yeni mahalleler oluşturdular. Kıyı boyu, XIX. yy.'ın ikinci yarısına değin ticari işlevselliğini korudu, ancak 1868'de rıhtımın kuruluşuyla bu görünüm değişti. Evler deniz yönünde yapılmaya başlandı ve bu yapılarla deniz arasına geniş bir cadde (Kordonboyu) açıldı. XIX. yy. sonlarıyla XX. yy. başlarında Kordonboyu'ndan Alsancak'a kadar üç katlı, yeniklasik üslupta binalar yapıldı. Kentin gelişiminde rıhtımın ve kıyı yolunun açılmasının yanı sıra İzmir-Manisa, İzmir-Ödemiş demiryollarının yapımı da etkili olmuştur. Kent içinde azınlık gruplarının oluşturduğu yerleşme bölgeleri bu dönemde de sürdü. Kadifekale'ye doğru yükselen türk mahalleleri B. Anadolu'nun iç kesimlerinde görülen konutlardan meydana gelen yoğun ve düzensiz bir yerleşme görünümündeydi. K.-G. doğrultusunda yerleştirilmiş evler basamaklı, dar sokaklarla Kadifekale eteklerinden aşağıya uzanıyordu. Kentin dar ve dolambaçlı yollarının düzeltilmesine ilişkin en önemli düzenleme, Fevzipaşa bulvarı'nın açılmasıdır. Kurtuluş savaşı öncesinde kente gelen yabancılar genellikle Buca ve Bornova'da ingiliz, fransız ya da italyan mimarisi özelliklerini yansıtan büyük malikânelerde oturuyorlardı. Bu yapılar yüksek duvarlarla ya da demir parmaklıklarla çevrili büyük, gösterişli bahçeler içindeydi. 1922'de İzmir'in kurtarılışı sırasında çıkan yangınlar azınlık ve frenk mahallelerini büyük ölçüde yıkıma uğrattı. Güzelyalı, Göztepe, Karantina, Karataş, Karşıyaka'ysa 1950'lere değin yüzyılın başındaki görünümlerini bir ölçüde korudu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında büyük caddelerin başlarına yeniklasik üslupta binalar yapıldı (Konak'ta Milli kütüphane, Karataş'ta Yüksek öğretmen okulu, Halkevi gibi). XIX. yy.'ın sonlarında yaptırılan Mithatpaşa sanat okulu, İzmir Kız lisesi, Devlet tiyatrosu da yeniklasik üslubun önemli örnekleridir. 1990'ların İzmir'i, yayılım alanı ve yapılaşma açısından hızlı bir değişimi yaşamaktadır. Bu arada tarihsel kentin kuruluşunda göz önüne alınan ilkelerin tersine, kıyı boyunca yükselen çok katlı yapılarla denizden esen rüzgâra set çekilerek içteki yapıların serinlemesi olanağı ortadan kaldırılmıştır.

• ARKEOLOJİ ve MİMARLIK. Antikçağ' ın Smyrna'sı dönemin en önemli kentlerinden biriydi. İlk yerleşme İzmir körfezinin K.-D.'sunda, İzmir'in 4 km K.'indeki Bayraklı* kesiminde kurulmuştu. Daha sonra Pagos dağının (bugün Kadifekale) yamaçlarında, İzmir körfezinin çevresinde gelişen kent anıtsal yapılarla donanmıştı. (→ SMYRNA.)

Bizans döneminde de oldukça gelişmiş bir kent olan İzmir aynı zamanda önemli bir dinsel merkezdi (azize Meryem'e ait kiliselerden biri buradaydı). Bu dönemin yapılarından ancak birkaç kalıntı günümüze ulaştı.

Türk dönemi yapılarıysa çoğunlukla camilerden oluşur. Ancak bunlar da depremlerden ve yangınlardan sonraki onarımlarla özgünlüklerini yitirmiştir. Basmane'nin G.'indeki Faikpaşa camisi XVI. yy.'da Faik Paşa tarafından yaptırılmış, 1842'de yandıktan sonra yenilenmiştir. Ahşap çatısı on üç sütuna oturur. Tek şerefeli minaresi 1914 ve 1955'te onarılmıştır. Kentin en anıtsal yapısı Hisar camisi' dir. Kimi kaynaklara göre bir latin kilisesinden camiye dönüştürülmüş, kimilerine göreyse Özdemiroğlu Molla Yakup Bey tarafından yaptırılmıştır (1579-1598). 1774, 1813, 1868 ve 1881 depremlerinde zarar görmüş ve birçok kez onarılmıştır. 1813 onarımında eklenen camekânlı son cemaat yeri, sekiz filayağına oturan yedi kubbeyle örtülüdür. B.'daki kesme taştan minaresi de 1927'de onarıldı. Kemerli üç kapıyla girilen ana mekânın ilk bölümü iki yan ve bir orta kısımdan oluşur. Buradan geçilen orta bölüm sekiz sütuna dayanan tonoz bingili, kasnaklı bir kubbeyle örtülüdür. Ahşap minber sedef kakmalıdır. Evliya Çelebi'ye göre 1652'de Hacı Hüseyin'in yaptırdığı Hacıhüseyin ya da Başdurak camisi, 1774 depreminden sonra onarıldı, minaresi 1881'den sonra yenilendi. On iki basamakla çıkılan caminin altında dükkânlar yer alır. Camekânlı son cemaat yeri üç kubbeyle, ana mekânı kasnağa oturan büyük bir kubbeyle örtülüdür. Mihrabı beyaz zemin üzerine mavi çiçekli çinilerle kaplıdır. Sütun başlıkları altın yaldızlı, pencereleri vitraylıdır. İzmir'in büyük yapılarından biri de Kestanepazarı çarşısındaki, aynı adla anılan camidir. 1663'te Hoca Ahmet Ağa'nın yaptırdığı iki katlı caminin altında dükkânlar vardır. Öteki İzmir camileri gibi son cemaat yeri camekânlı ve üç kubbelidir. Ana mekânı örten büyük kubbe dört sütuna dayanır. Banisinin adını taşıyan, kare planlı, tek kubbeli Aliağa camisi 1672 tarihlidir. Ana kubbe, sekiz köşeli ahşap sütunların taşıdığı

geniş ve yüksek bir kasnağa oturur. Sütun başlıklarının altın yaldız süslemeleri ve kubbenin kalem işleri XIX. yy.'dandır. XVII. yy.'a tarihlendirilen Hatuniye camisi Tayyibe Hatun adlı bir kadın tarafından yaptırıldığından bu adla anılır. Avlu ve medresesi belediyece kamulaştırılıp parka dönüştürüldüğünden avlusu yoktur. Kimi eklemelerle dış görünüşü bozulan yapı, birer kubbeli iki mekânla, üç kubbeli son cemaat yerinden oluşur. Mihrabı derin bir niş biçiminde, minberi ahşap oymalıdır. Kimi kaynaklara göre 1747'ye tarihlendirilen Çorakkapı camisi, kentin geleneksel cami mimarisine uygun olarak beş kubbeli, camekânlı bir son cemaat yerine sahiptir. Sekizgen bir kasnağa oturan tek büyük kubbeyle örtülü ana mekân, yanlara doğru üçer küçük kubbeli bölümlerle genişler. Ana kubbeyi sekiz sütun taşır. Yan mekânlar üzerinde kadınlar mahfili yer alır. Mihrabı niş biçiminde, minberi mermerdendir. Konak meydanındaki Konak ya da Yalı camisi 1756'da Mehmet Paşa'nın kızı Ayşe Hanım tarafından medrese olarak yaptırıldı, 1920'de İzmir valisi Rahmi Bey tarafından camiye dönüştürüldü. Sekizgen planlı, duvarları taş ve tuğla örgülü camı 1964'te de onarıldı. Duvarları kaplayan Kütahya çinileri bu onarım sırasında kaldırıldı, yalnızca pencere çevrelerinde ve minarenin petek bölümünde bırakıldı. 1636'da Bıyıklıoğlu Mahmut Bey'in yaptırdığı ve adını yanındaki ünlü şadırvandan alan Şadırvanaltı camisi, 1815'te büyük ölçüde onarıldı. Altında dükkânlar bulunan yapının ana mekânını on sütunun taşıdığı, tonoz bingili bir kubbe örter. Mihrap geniş ve yuvarlak bir kemer içindedir, yanları sütunlarla süslüdür. B.'daki sekiz sütunlu kitaplık camiyle bağlantılıdır. Caminin G.'indeki kesme taştan minare 1941'de onarıldı. Bazı kaynaklara göre 1893'e tarihlendirilen İkiçeşmelik camisi'nin banisi Kurt Mehmet Paşa olduğundan, onun adıyla da anılır. Oldukça büyük olan son cemaat yeri ana mekânı K. ve D.'dan çevreler. Dıştan iki yana eğimli, kiremit kaplı bir çatıyla örtülü olan ana mekânın, içten iki paye, dört sütuna dayanan, kalem işleriyle süslü bir kubbesi vardır. İki katlı Salepçioğlu camisi'ni, Salepçioğlu Hacı Ahmet yaptırmıştır (1906). Alt kat medrese olarak düzenlenmişti. Duvarlar mermer ve yeşil taşlarla kaplıdır. Üç kubbeli son cemaat yeri oldukça küçüktür. Kare planlı ana mekânı örten büyük kubbe kalem işleriyle bezenmiştir. Mihrabı beyaz ve gri mermerdendir, mermer minberi ise ince işlemelidir.

Ticaret merkezi olarak gelişen kentte hanlar da önemli yer tutar. Bunların en büyüğü Kızlarağası Beşir Ağa'nın yaptırdığı (1744/1745) Kızlarağası hanı'dır. Bu han osmanlı mimarlığında az rastlanan, kareye yakın dikdörtgen planlı, iki katlı, avlulu yedi kapılı bir yapıdır. Avlunun ortasında ahşap bir mescidi vardır. Ön cephe konsollu çıkmalar, taş ve tuğla örgü düzeniyle zengin bir görünüm kazanmıştır. Günümüzde oldukça yıkık ve bakımsızdır. Gene bu hanın yakınındaki Mirkelamoğlu hanı mimari değeri olan bir yapıdır. 1784'te yaptırıldığı öne sürülen bu han da iki katlı, avluludur. 1805'e tarihlendirilen tek katlı Çakaloğlu hanı'nın odalarından bir bölümü günümüzde dükkân olarak kullanılmaktadır. Yapının önemli bir özelliği tavanlarında görülen kalem işi süslemelerdir. Bir bölümü ayakta kalabilen yapılardan biri de avlulu, iki katlı Karaosmanoğlu hanı'dır.

Kentin çeşme mimarisine örnek gösterilebilecek anıtları arasında Hacıahmetağa sebili (1792/1793), Osmanpaşa sebili (1813/1814), Kemeraltı camisi sebili (XIX. yy.), Çakaloğlu hanı'nın cephesindeki Çakaloğlu çeşmesi (1805) sayılabilir.

İzmir'in simgesi haline gelen anıtlardan biri Konak meydanındaki Saat kulesi'dir. Abdülhamit II'nin tahta çıkışının yirmi beşinci yılı dolayısıyla sadrazam Küçük Sait Paşa tarafından yaptırılan (1901) kulenin saati alman imparatoru Wilhelm II'nin armağanıdır. Üç mermer basamak üzerinde, 25 m yüksekliğindeki kule dört bölümden oluşur. En alt bölümün köşelerinde sütunlu, kubbeli çeşmeler vardır. Kulenin ana gövdesi kabartma yıldızlarla bezenmiştir.

Efes oteli'nin önündeki alanda yer alan Atatürk heykeli italyan heykelci Pietro Canonica'nın yapıtıdır (1932); kaidesi mimar Asım Kömürcü'nün eseridir. Anıtta asker giysili Atatürk, at üstünde, sağ eliyle Akdeniz'i gösterir biçimde betimlenmiştir. İzmir Gazeteciler cemiyeti'nin öncülüğünde halkın katılımıyla gerçekleştirilen Hasan Tahsin anıtı'ysa heykelci Turgut Pura'nın yapıtıdır. 15 mayıs 1974'te açılan tunçtan anıtta Hasan Tahsin sol elinde bayrak, sağ elinde silah tutar biçimde betimlenmiştir. (→ Kayn.)

• EDEBİYAT. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını (1878-1893) kentte geçiren H. Z. Uşaklıgil'in özellikle *İzmir hikâyeleri*'nde (1950) yerel tipler, buradaki günlük yaşamdan izler yansıtmıştır. İzmir'in işgalden kurtarılması, bir simge olarak, Kurtuluş savaşı boyunca pek çok şiirde, marşlarda konu edinildi. Kemalettin Kamu'nun "İzmir'e tahassür" ve "İzmir yollarında" şiirleri bunların en tanınmışıdır. Kurtuluş savaşı'nı konu edinen yapıtlarda (*Ateşten gömlek*, H. E. Adıvar; *Kalpaklılar, Dolu dizgin*, S. Kocagöz vb.) kentin işgali ve kurtuluşuyla ilgili çarpıcı görüntüler yer alır. Burada doğmuş (S. Kocagöz, A. İlhan, Tarık Dursun K. vb.) ya da burada bir süre yaşamış (K. Bilbaşar, N. Cumalı, Ş. Kurdakul vb.) yazarlar Cumhuriyet döneminde kentin doğasını, yaşamını yapıtlarında gerçekçi çizgilerle canlandırdılar: *İzmir'in içinde* (S. Kocagöz); *Fena halde Leman, Haco Hanım vay* (A. İlhan); *Rıza Bey aile evi* (Tarık Dursun K.); *Kızılçullu yolu, İmbatla gelen, Tütünler ıslak* (N. Cumalı); *İzmir'in içinde amerikan neferi* (Ş. Kurdakul); *Sanayi çarşısı* (H. Yurttaş); *Kemeraltı şiirleri* (H. Karakuş) vb.

İZMİR a. (öz. a. *İzmir*'den). [Tamlayan olarak] İzmir'e ilişkin, İzmir ile ilgili.
—El sant. *İzmir kalemi*, çelikten yapılmış, sivri uçlu, dört köşe heykelci ve taşçı kalemi.
—Esk. giy. *İzmir biçimi*, fes yapıcılarının kullandığı kalıplardan biri. İzmir kalıp da denir. (Bu kalıpla yapılan feslere de *İzmir biçimi fes* ya da *İzmir kalıp fes* denirdi.)
—Kur tar. *İzmir payei mücerredi*, ilmiye sınıfından olanlara verilen bir rütbenin adı. (Müderris rütbesinden büyük olup haremeyn rütbesinin altındadır. İzmir payei mücerredi rütbesindekilere hitap şekli, "faziletlu" idi.)
—Mutf. *İzmir köftesi*, bir tür patatesli köfte. (Dilim dilim doğranmış ve kızartılmış patateslerin üzerine kızarmış köfteleri yerleştirip salçalı su ya da domates ezmesi dökülerek pişirilir.)

İzmir Arkeoloji müzesi, İzmir'de Kültürpark içinde müze. İzmir ve çevresinden derlenen yapıtlar, önce Basmane'deki bir kilisede açılan Asarı atika müzesi'nde sergilenmeye başlandı (1927). Ancak hızlanan kazılarla bu yapının yetersiz kalması üzerine, Kültürpark içindeki yeni müze binası hizmete girdi (1951), eski yapı depo olarak kullanıldı. Müzede, Bayraklı (Eski İzmir), Çandarlı, Phokaia, Efes, Bergama, Erythrai, Klaros, Miletos, Labranda, Afrodisias, Sardeis, Iasos gibi çevre kazı alanlarından getirilmiş, Bakırtaş döneminden Bizans'a değin uzanan çok çeşitli dönemlerden yapıtlar sergilenmektedir. Bunlar arasında zengin bir sikke koleksiyonu, Yunan ve Roma dönemlerinden heykeller, mimari parçalar, seramikler, lahitler, mezar taşları, yazıtlar, süs eşyaları, takılar, vb. sayılabilir. Bayraklı'da ortaya çıkarılan protogeometrik çanak çömleklerle, Ahemeniler döneminden bir damga mühür, Erythrai'den getirilmiş, Geç Hellenistik dönemden koşan atlet heykelinin roma kopyası, arkaik kore heykeli (İ.Ö. 560), Efes'te bulunmuş filozof ve Flavius Damianus heykelleri müzenin ilgi çeken yapıtları arasındadır.

İzmir Atatürk evi ve Atatürk müzesi, İzmir'in Gündoğdu semtinde müze. 1860-1862 arasında yapılmış olan ve İzmir belediyesi'nce satın alınarak Atatürk'e armağan edilen (1927) iki katlı bina da açıldı (1941). 1964-1973 arasında Atatürk araştırmaları merkezi adıyla, Atatürk devrimlerinin araştırıldığı bir kuruluş olarak hizmet gördü. Müzede Atatürk'ün özel eşyaları, yağlıboya tablolar, fotoğraflar, mermer ve bronz büstler vb. sergilenmektedir.

İzmir Basma sanayii müessesesi, dokuma ve hazırgiyim sanayisinde uzmanlaşmış Sümerbank'a bağlı kuruluş. 1953'te işletmeye açıldı. İplik üretim, dokuma ve hazırgiyim birimlerinden oluşmaktadır. Dokuma biriminde emprime, döşemelik, flanel, divitin gibi kumaş türleri ile çarşaf, nevresim ve yatak takımları; hazırgiyim biriminde ise kadın ve erkek giysileri üretilir. Kuruluşun yıllık üretim kapasitesi 2 425 ton iplik, 17,2 milyon m dokuma, 30,5 milyon m basma, 2 milyon hazırgiyimdir. 1993 başı itibariyle 18 156 iğ ve 540 tezgâh bulunan kuruluşta 1 818 kişi çalışmaktadır.

İzmir Demir çelik sanayi aş, demir çelik üretiminde uzmanlaşmış sanayi kuruluşu. 1959 yılında, küçük bir haddehane olarak üretime başlayan kuruluş, daha sonra, İzmir'in Foça ilçesinde, modern teknoloji ile çalışan bir fabrika kurdu. Bugün fabrika, 620 000 ton/yıl kapasiteli bir çelikhane ile 450 000 ton/yıl kapasiteli çelik çubuk haddehanesinden oluşmaktadır; kuruluşta kütük demir ve betonarme çelik çubukları üretilir. Şirketin en büyük ortağı Türkiye İş bankası aş'dir. Üretiminin önemli bir bölümünü dış ülkelere satan İzmir Demir çelik'in, 1992 yılı dışsatımı 108 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1992 sonuna kadar TSE belgesine göre üretim yapan kuruluş 1993'te İSO-9000 kalite belgesini almaya hak kazanmıştır.

İzmir Devlet konservatuvarı → DEVLET KONSERVATUVARI *(İzmir)*.

İzmir Devlet opera ve balesi → DEVLET OPERA ve BALESİ *(İzmir)*.

İzmir Devlet senfoni orkestrası → DEVLET SENFONİ ORKESTRASI *(İzmir)*.

İzmir Devlet tiyatrosu, Devlet tiyatroları genel müdürlüğü, 1956-1957 döneminden başlayarak turne yoluyla İzmir'de sürekli temsiller verilmesini sağladı. 1971'de Devlet tiyatrosu yerleşik düzene geçerek Konak'taki eski Halkevi binasında (salon 262 kişiliktir) çalışmalarına başladı. Yine İzmir Devlet tiyatrosu'na bağlı 2. sahne ise, Karşıyaka semtindeki Efes sineması'nın yeniden düzenlenmesinden sonra 29 mart 1986'da açıldı. Bu salon 717 kişiliktir.

İzmir Enternasyonal fuarı, İzmir kentinde her yıl 20 ağustos-20 eylül tarihleri arasında açılan uluslararası nitelikte fuar. İzmir'de bir fuar kurulması fikri ilk kez I. İzmir İktisat kongresi'nde ortaya atılmış ve aynı yıl Gümrük meydanı'nda, Yerli malları koruma derneği'nin "9 eylül yerli mallar sergisi" adıyla düzenlediği bir sergi açılmıştır. Daha sonra sergi yeri değiştirilerek 1932'ye değin Mithatpaşa sanat okulu'na alınmış, 1932'de "9 eylül panayırı" adıyla kurulan sergi, 1933'te, İzmir Belediye başkanı Dr. Behçet Uz'un önerisiyle, günümüzde Büyük Efes oteli'nin bulunduğu bölgedeki 33 000 m²'lik bir alana "İzmir fuarı" adıyla kurulmuştur. Önceleri yalnız türk firmalarının katıldığı fuar, 1936'da Irak, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin katılımıyla uluslararası bir nitelik kazanmıştır. İkinci Dünya savaşı nedeniyle 1942'de hiç açılmayan fuar, 1944-46 yıllarında yalnız türk firmalarının katı-



Dokuz Eylül meydanı (arkada İzmir Enternasyonal fuarı)

lımıyla gerçekleşmiştir. Savaş sonrasında yabancı firmaların ilgisini çeken İzmir fuarı, 1947'den başlayarak enternasyonal bir fuar olmuştur. Katılan yabancı ülke sayısı 1936'da 3 iken, 1950'de 11'e, 1970'te 40'a, 1981'de 25'e çıkmıştır. 1992'de 50 000 m^2'lik bir alanda kurulan fuara, 32 ülkeden 915 kuruluş katılmıştır. 60 000 m^2'lik fuar alanının daha iyi değerlendirilmesi için, 1990'da İzmir belediyesinin önderliğinde İZFAŞ kurulmuştur.

1991 yılından beri fuarda sergilenen malların satışına izin verilmiştir. Ancak satış yapmak isteyen kuruluşlar, Hazine ve dış ticaret müsteşarlığından izin almak zorundadır. 1976'dan bu yana fuar içinde ulusal nitelikte, "ihtisas fuarları" da düzenlenmektedir. İç ticaretin canlanmasında, yerli sanayi ürünlerinin tanıtılmasında önemli bir rolü olan İzmir Enternasyonal fuarı, aynı zamanda, bir eğlence merkezi olarak da tanınmaktadır.

İzmir havaalanı, İzmir ilinde, kent merkezine 27 km uzaklıkta havaalanı. 1967'de sivil ve askeri amaçlarla hizmete açıldı. Tarifesiz dış hat seferleriyle iç hat seferlerine açık olan alanın adı, 1988'de, Adnan Menderes havalimanı olarak değiştirildi.

İzmir İncir, üzüm, pamuk ve zeytinyağı tarım satış kooperatifleri birliği → TARİŞ.

İZMİR İRİSİ a. Avc. ŞEVROTİN'in eşanlamlısı.

İZMİR körfezi, Ege kıyılarımızın orta kesiminde, karanın içine doğru yaklaşık 75 km kadar sokulmuş önemli girinti. Yön bakımından farklı iki kesimden oluşur; Karaburun yarımadası ile Gediz deltası arasında K.-B. - G.-D. doğrultusunda uzanan daha geniş ve daha derin (45-70 m) kesimine dış körfez denir. Burada B. kıyısına paralel bir dizi ada da yer alır (Uzunada, Hekim adası, Çiçek adaları). Bitiminde İzmir'in kurulmuş olduğu D.-B. doğrultusundaki daha dar kesimine "iç körfez" denir. Burada derinlik, Gediz'in ve çevredeki öteki akarsuların çökelttiği maddeler nedeniyle çok azalmıştır; gemiler İzmir'e ulaşmak için özellikle Narlıdere ile Gediz deltası arasında dar ve derinliği 10 m'yi aşmayan sığ bir kanalı izlerler. Eskiden Karşıyaka'nın hemen B.'sında denize dökülen Gediz'in hızla büyüyen deltası ile iç körfezin dolma tehlikesini önlemek amacıyla, adı geçen akarsuyun çığırı XIX. yy.'ın ikinci yarısında K.'e, daha derin dış körfeze alınmıştır. K. ve D. kıyıları sanayi atık suları ile büyük ölçüde kirlenen iç körfezi temizlemek ve derinleştirmek için çalışmalar yapılmaktadır.

İZMİR MEŞESİ → PALAMUT MEŞESİ.

İzmir Milli kütüphanesi, İzmir'de 1911 yılında İbrahim Kadızade tarafından kurulan ve başlangıçta adı İlm-ü irfan cemiyeti olan İzmir Milli kütüphane cemiyeti tarafından, 23 haziran 1912 tarihinde açılan kitaplık. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra özellikle Ittihat ve Terakki fırkası çevresinde "milli kütüphane" fikri işlenmeye başlamıştı. Bu fikir, 1912-1918 yılları arasında çeşitli illerde Milli kütüphane adını taşıyan birçok kuruluşun ortaya çıkmasını sağladı. İzmir Milli kütüphanesi de bunlardan biridir. Birinci Dünya savaşı sonrasında tasarlanan sinema binası tamamlandı ve bundan sağlanan gelirle kütüphaneye bir bina yapıldı. Kütüphane cumhuriyetin onuncu yıldönümünde bu binada hizmete açıldı (1933). Türkiye'de Basma yazı ve resimleri derleme yasası uyarınca, basılan her yayından karşılıksız olarak bir nüsha alabilen beş kütüphaneden biridir. 1978'de Milli kütüphane vakfı kurularak derneğin mal varlığını devraldı.

İzmir Milli kütüphanesi'nde 1993 başı itibariyle 278 802 kitap, 1885'ten bu yana İzmir'de çıkan gazetelerin tümü, 1934'ten başlayarak tüm Türkiye gazeteleri ve azınlık basını gazeteleri bulunmaktadır. Yazar ve kitap adlarına göre alfabetik fiş kataloğu vardır.

İzmir Müdafaai hukuku osmaniye cemiyeti, Mondros mütarekesi'nden (30 ekim 1918) sonra İzmir'de ulusal çıkarları korumak amacıyla kurulan örgüt (14 aralık 1918). Kurucuları arasında Nail ve Halit (Moralı) kardeşler, Ferit (Eczacıbaşı), Camı (Baykut), Tokadızade Şekip gibi kimseler yer aldı. Başka örgütlerle birlikte İstanbul'da oluşturulan Milli kongre'yi destekledi. Örgüt, İzmir ve Ege bölgesindeki türk haklarını birçok uluslararası konferansta savundu, basında duyulmasını sağladı. İzmir'in işgalinden sonra örgütün çalışmaları İstanbul'a aktarıldı, Kurtuluş savaşı'nı destekleyen kuruluşlarla işbirliği yaptı.

İzmir radyosu, 1948'de İzmir belediyesi'nce kurulan radyo; 1964'te TRT'ye bağlandı. Türkiye radyoları'yla ortak yayınlarının yanı sıra, bölgesel yayın da yapmaktadır. 200 kW gücünde bir orta dalga radyo vericisine sahiptir.

İzmir suikastı, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e (Atatürk'e) karşı hazırlanan suikast girişimi (haziran 1926). 7 haziran 1926'da Gazi bir yurt gezisine çıktı, programında İzmir de vardı, 14 haziranda Balıkesir'e geldi, buradan İzmir'e geçecekti. Suikastçılar onu 16 haziranda İzmir'de bekliyordu. Ne var ki Mustafa Kemal Paşa bu tarihte İzmir'e gelmedi. Suikastçılardan motorcu Giritli Şevki bundan işkillendi. Elebaşılarından Sarı Efe Edip'in de İstanbul'a döndüğünü öğrenince korktu. Korkusu, planın yetkili makamlarca öğrenildiğini sanmasından ileri geliyordu. 17 haziran 1926 günü İzmir Emniyet müdürlüğü'ne giderek suikast girişimini ihbar etti. Giritli'nin açıklamalarına göre eski milletvekillerinden Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi ve Sarı Efe Edip İzmir'de bir kahvede buluşmuş, Gazi'nin, Kemeraltı caddesinden geçerken öldürülmesini kararlaştırmışlardı. Plana göre Ziya Hurşit, Mustafa Kemal Paşa buradan geçerken yanında bulundurduğu bombaları otomobiline savuracak, etrafa da birkaç kurşun sıktıktan sonra çıkacak kargaşalıktan yararlanarak Çopur Hilmi'nin getireceği otomobile atlayıp Karşıyaka'ya geçecek, burada Giritli Şevki'nin motoruna binilerek Sakız adasına gidilecekti.

İhbarın ardından Ziya Hurşit Kemeraltı'nda Gaffarzade oteli'nde sözkonusu bombalar ve tabancalarla yakalandı. Böylece işin ciddiyeti ortaya çıktı. Ziya Hurşit Birinci Meclis'te Rize milletvekiliydi. Genç, atak ve girgindi. Mustafa Kemal Paşa'nın onun bu yanlarından hoşlanmasına karşın Ziya Hurşit eskiden beri Gazi'nin muhalifleri arasındaydı. "İkinci grup" diye bilinen gruba katılmıştı. Bu grup daha sonra Terakkiperver cumhuriyet fırkası'nın özünü oluşturacak, ayrıca birçok ünlü ittihatçı da bu fırkada yerini alacaktı. Ziya Hurşit'ın Mustafa Kemal'i daha önce de Meclis'te ve Anadolu kulübü'nde vurmayı planladığı sonradan anlaşıldı.

Ziya Hurşit'in açıklamalarına göre suikastın ardında bir örgütün varlığı ortaya çıkıyordu. Eski ittihatçılardan Kara Kemal ve Şükrü Bey gibi muhalifler işin içine giriyordu. Ziya Hurşit bazı Terakkiperver milletvekillerinin de olaya katıldığını açıkladı. Zaten bu fırka eski ittihatçıların etkinliği altında idi. Ali Çetinkaya başkanlığındaki İstiklal mahkemesi İzmir'e çağrıldı ve bunun verdiği karar üzerine Terakkiperver cumhuriyet fırkası yöneticileri tutuklandı. Başbakan İsmet Paşa (İnönü) Karabekir'i hemen serbest bıraktırdı. Bu da İstiklal mahkemesi ile İnönü'nün sürtüşmesine yol açtı. Bu sırada daha birçok Terakkiperver partili milletvekili ve eski ittihatçı tutuklandı. Tutuklananlar arasında ünlü ittihatçı eski Maliye bakanı Cavit Bey de vardı. Kara Kemal Bey İstanbul'da tutuklanacağı sırada intihar etti.

İzmir'de 27 haziranda başlayan dava 13 temmuz 1926'da sona erdi. İzmit milletvekili Şükrü, Saruhan milletvekili Halis Turgut, İstanbul milletvekili İsmail Canbolat, Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, Ziya Hurşit, eski Trabzon milletvekili Hafız Mehmet, eski teğmen Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve veteriner Albay Rasim idama mahkûm oldular. Kâzım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy) Refet (Bele), Cafer Tayyar (Eğilmez), Mersinli Cemal paşalar, eski Erzurum milletvekili Necati gibi bazı sanıklar beraat ettiler. Maliye eski bakanı Cavit Bey, eski İzmir valisi Rahmi, Ardahan milletvekili Hilmi, Erzincan milletvekili İhsan, Sivas eski milletvekili Selahattin ile İstanbul milletvekilleri Rauf (Orbay) ve Doktor Adnan (Adıvar) beylerin Ankara'da yine İstiklal mahkemesi'nde yargılanmalarına karar verildi. Bu yargılanmadan sonra Cavit Bey, Dr. Nazım, Ardahan milletvekili Hilmi ve Nail beyler asıldı. Eski İzmir valisi Rahmi Bey ile yokluklarında yargılanan Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) beyler onar yıl kalebentlik cezasına çarptırıldılar. İdama mahkûm edilenlerden eski Ankara valisi Abdülkadir, Istranca dağlarından Bulgaristan'a kaçmak isterken yakalandı ve ağustos sonunda Ankara'ya getirilip asıldı. (→ Kayn.)

İzmir Şehir tiyatrosu, Avni Dilligil'in yönetiminde Kültürpark'taki binasında Strindberg'in *Suçlu mu?* oyunuyla perdesini açtı (28 şubat 1946). Aynı yıl çocuk oyunları da sahnelemeye başladı. 19 aralık 1948'de, *Macbeth*'in temsili sırasında meydana gelen yangından sonra, çalışmalarını Konak'taki Halkevi salonunda sürdürdüyse de 11 ekim 1950'de bütçeye yük olduğu gerekçesiyle belediyece kapatıldı.

İzmir Termik santralı, İzmir ilinde, Alsancak semtinde linyit kömürü ile çalışan termik elektrik santralı. İzmir kentinin elektrik gereksinimini karşılamak amacıyla, 1928'de 5 MW güçle kuruldu. Daha sonra, çeşitli tarihlerde 4 birim daha eklene-

rek kurulu gücü 35 MW'a çıkarıldı. Santralın yıllık elektrik enerjisi üretim kapasitesi, 150 milyon kWsa'tir.

İzmir'e doğru, 16 kasım 1919'dan başlayarak haftada iki kez Balıkesir'de yayımlanan gazete. Başlığın altında "Hareketi milliyenin hadim ve mürevvicidir" yazısı yer alan gazetenin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Hüseyin Vasıf (Çınar*) Bey'di. Kardeşi Esat (Çınar) Bey ile Mustafa* Necati'nin de kendisine yardımcı oldukları gazete, yunan ordusunun Balıkesir'i işgali üzerine kapandı (27 haziran 1920).

İZMİRLİ (İsmail Hakkı), türk din bilgini (İzmir 1868-Ankara 1946). Yüksek muallim mektebi'ni bitirdi (1894), medrese öğrenimi de görerek şazeli tarikatından icazet aldı. Mülkiye mektebi'nde ve Hukuk fakültesi'nde fıkıh, Darülfunun edebiyat fakültesi'nde islam felsefesi dersi verdi (1911). Edebiyat fakültesi'nde islam felsefesi tarihi müderrisi oldu (1915). Ordinaryüs profesör olarak emekliye ayrıldı (1933). Yazılarında batılılaşmaya karşı islamcı görüşü benimseyenlere katılarak gelenekçi ve şeriata bağlı bir toplum anlayışını savundu. Başlıca yapıtları: *Anglikan kilisesine cevap* (1919), *Maani-i Kur'an* (1927), *İslam felsefesi tarihi* (1932), *Türk filozofları* (1933), *Yeni ilm-i kelam* (1939) ve *Usul-i fıkıh dersleri* (1942).

İZMİROĞLU CÜNEYT BEY → CÜNEYT BEY.

İZMİROĞULLARI, XV. yy.'ın başlarında, İzmir'de beyliğini ilan eden Aydınoğulları ailesinden Cüneyt* Bey ve oğullarına verilen bir başka ad.

İzmirspor kulübü, kentin Eşrefpaşa semtinde, "Sakarya" adıyla kuruldu (1923). Altınay kulübü ile birleşerek "İzmirspor" adını aldı (1930). 1948, 1954 ve 1955'te İzmir Lig şampiyonu oldu. Türkiye ligi'nin kurulması ile bu lige katıldı (1959). Kısa süre sonra İkinci Türkiye ligi'ne düştü. 1967-1968 sezonunda Birinci Türkiye ligi'ne çıktıysa da, aynı sezon sonu yeniden İkinci Türkiye ligi'ne düştü. O tarihten beri İkinci ligde futbol oynamağa devam ediyor.

İZMİT, antik **Nikomedeia,** nüfus bakımından Marmara bölgesinin üçüncü büyük kenti; Kocaeli ilinin merkezi; 256 882 nüf. (1990). İstanbul'un 111 km D.'sunda, Ankara'dan 343 km uzaklıkta. İzmit, kendi adını taşıyan körfezin bitimi yakınında, Kocaeli platosunun dik yamaçları ile kıyıdaki dar bir alüvyal düzlükte kurulmuştur. İstanbul'u İç Anadolu'ya bağlayan önemli yollar üzerinde yer alır.

• COĞRAFYA. Bithynia kralı Nikomedes I'in yaklaşık 6 km kadar G.-D.'da bugünkü Başiskele mevkisindeki, eski yunan kolonisi Astakos'un harap olması üzerine kurduğu ve kendi adını verdiği kentin, eski çekirdeği savunmaya daha elverişli olan yamaç kısmında, B.'da Bekirdere, D.'da Hacıhızır deresinin gömük vadileri arasında idi. Kent, Roma döneminde eteklere doğru, osmanlı döneminde ise D. ve B.'ya doğru genişledi. Cumhuriyet döneminde özellikle 1950'li yıllardan sonra büyük bir hızla her yöne doğru yayıldı. Bu arada modern mahalleler yanında, kenti kuşatan altyapısız gecekondu semtleri meydana geldi. Kentin iş ve ticaret merkezi, tepelik kısmın önünde uzanan alüvyal sahayı izleyen demiryolu boyunca uzanır. Sanayi tesisleri daha çok B.'da yer alır. Birinci Dünya savaşı sonunda düşman işgalinde kalan İzmit, 1935'te 18 693 nüfuslu küçük bir kent idi. 1950'lere gelinceye kadar 30 000 dolayında adeta duraklayan nüfusu, bu tarihten sonra çevresinde büyük sanayi tesislerinin kurulmasına paralel olarak, 1960'ta 73 000'i, 1970'te 120 bini ve 1990'da 256 000'i aştı. Önemli bir endüstri ve eğitim merkezi ve garnizon şehri.

• TARİH. İzmit'in bugünkü yerinde bir kent kurduran Bithynia kralı Nikomedes I, buraya *Nikomedeia* adını verdi (İ.Ö. 279). Bithynia krallığı Roma İmparatorluğu'nun topraklarına katılana kadar (İ.Ö. 74) hükümet merkezi olarak kalan kent, bu dönemden sonra hızla gelişti ve Roma'nın Doğu eyalet konsüllüğü'nün merkezi oldu (İ.S. 283). Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi üzerine (395) Bizans'ın (Doğu Roma İmparatorluğu) payına düştü. Nikomedeia'yı ele geçiren Kutalmışoğlu Süleymanşah (1078), burasını kurduğu Anadolu Selçuklu devletinin başkenti yaptı. Kent, Birinci haçlı seferi sırasında Bizans imparatoru Aleksios Komnenos I tarafından geri alındı (1097). İstanbul'da Latin İmparatorluğu'nu kuran Latinler, burasını da istila ettiler (1204). Bir süre sonra İznik'teki Bizans yönetimi İzmit'i geri aldı. (1207). Orhan Gazi döneminde (1326-1360) Nikomedeia kalesinin çevresindeki dış mahalleler Akçakoca tarafından fethedildiyse de (1326) onun ölümü üzerine (1328) akınlara son verildi. Kalenin inatçı ve savaşçı komutanı Kalo İoannis'in kendi bezgin askerlerince öldürülmesinden sonra kuşatma altındaki kentin anahtarı Orhan Bey'e teslim edildi (1339). Osmanlı egemenliği altında *İznikmid* adını alan ve bir sancak konumuna getirilen kentin yönetimi şehzade Süleyman Paşa'ya verildi. Satiros liman ve iskelesini onartan Süleyman Paşa, kendi adına bir de cami yaptırdı. Yıldırım Bayezit'in yenilgisiyle sonuçlanan Ankara savaşı'ndan (1402) sonra kent ve kale Timur kuvvetlerince kuşatıldı. Bizans'ın ödediği yıllık verginin kendisine verilmesi koşuluyla şehzade Süleyman Çelebi ile anlaşan Timur bu kuşatmayı kaldırdı. Trakya'da padişahlığını ilan eden Süleyman Çelebi, kendisine yapılan yardımların karşılığı olarak İznikmid'i Bizanslılar'a geri verdi (1403). Çelebi Mehmet I, tahtın tek sahibi olduktan sonra onun komutanlarından Gazi Timurtaşoğlu Umur Bey tarafından İzmit bir kez daha osmanlı topraklarına katıldı (1419). Şiddetli bir deprem kenti yerle bir etti (14 eylül 1509). Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) İzmit yeniden kuruldu ve bir de tersane yapıldı. İzmit'i ziyaret eden (1536) Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) İstanbul'un beslenme ve yakacak deposu olarak büyük önem kazandı. Murat IV döneminde (1623-1640) en parlak günlerini yaşayan kente ilk otağını burada kuran padişah için Beylik kasır (bugün müze) adı verilen bir saray yaptırılması sonucu (1635) bu yapı daha sonra Doğu seferine çıkan osmanlı hükümdarlarının oturmasına ayrıldı. Yine bu dönemde *İzmit* adını alan İznikmid, Kocaeli sancağı olarak Kaptan Paşa eyaletine bağlandı (1639). Murat IV'ün ölümünden (1640) XVIII. yy. başlarına kadar bir duraklama süreci geçiren kent, XVIII. yy.'da önemini iyice yitirerek gerileme dönemine girdi ve arpalık ya da sürgün yeri olarak kullanıldı. Bu arada, büyük bir deprem yeni bir yıkım getirdi (1719). XIX. yy.'dan başlayarak gelişim yolunda yapılan atılımlara yeniden sahne olan kente ilk demiryolları döşendi, ilk kâğıt fabrikasının temelleri atıldı (1843) ve İzmit körfeziyle İstanbul arasında "Mesiri bahri" adlı-ilk buharlı gemi işletmeye girdi (1844). Ayrıca, İran ve Elcezire yolları üzerinde bulunduğundan ve giderek yoğunlaşan B.-D. ticaretinin kapısı durumuna geldiğinden, kentte kervansaray ve han yapımı da hayli arttı. 1848 büyük kolera salgınında kent halkının hemen dörtte biri kırıldı. İstanbul-Bağdat demiryolunun ilk bölümü olan Haydarpaşa-İzmit arasındaki 91 km işletmeye açılınca (1873), özel vagonuyla İzmit'e gelen Abdülaziz, burada büyük şenliklerle karşılandı. Doğrudan Dahiliye nezareti'ne bağlı bir mutasarrıflık konumuna getirilen İzmit (1888), yönetsel bakımdan merkez liva, dört kaza ve on iki nahiyeye ayrıldı. Sırrı Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde (1889-1892), kent çevresindeki bataklıklar kurutularak sıtma sorununa çözüm getirildi. Alfred Kaulla'ya 1888'de verilen bir imtiyazla yapımına başlanan İzmit-Adapazarı demiryolu hizmete girdi (1891). Yapımı tamamlanan İzmit-Ankara karayolu mutasarrıf Sırrı Paşa tarafından ulaşıma açıldı (1892). Yeni bir deprem, kenti bir kez daha büyük ölçüde yıkıma uğrattı (1894). Birinci Dünya savaşı sırasında (1914-1918) canlılığını yitiren İzmit, Mondros ateşkesi döneminde ingiliz ve yunan kuvvetlerinin işgaline uğradı (6 temmuz 1920). Daha sonra İstanbul hükümetinin Anadolu'da başlayan Kuvayı milliye hareketine karşı kurduğu Kuvayı inzibatiye için bir üs durumuna getirildi. Kuvayı inzibatiye kısa sürede dağılıp İngilizler de kenti yunan ordusunun işgaline bırakarak buradan ayrılınca (28 nisan 1921), İzmit daha Kurtuluş savaşı bitmeden türk kuvvetlerince Yunanlılar'dan geri alındı (27 haziran 1921). Cumhuriyet dönemin-



Büyük Larousse

İzmit'ten genel bir görünüm



Büyük Larousse

Mimar Sinan'ın yapıtı Pertevpaşa camisi (Yenicuma camisi) [1579]

de Kocaeli ilinin merkezi oldu. (→ Kayn.)
• MİMARLIK. Nikomedes I döneminden saraylar, tapınaklar, resmi yapılar, Roma döneminden Augustus ve Roma tapınakları, Caracalla döneminden hipodrom, gymnasium, Diocletianus'un yaptırdığı hipodrom, saray, Demeter ve imparator tapınakları günümüze ulaşmadı (yalnızca surlar, su kemerleri ve anıtsal bir çeşmeden kalıntılar vardır). Oldukça geniş bir alanı kaplayan dış surlar Roma, iç kale Bizans dönemlerindendir. Depremler yüzünden birçok kez yıkıma uğrayan kentteki türk anıtlarından günümüze ulaşanlar arasında en eskisi, Türkler'in kenti ele geçirdikleri sıralarda yapılan (1326'dan sonra) Akçakoca camisi'dir. Bugünkü caminin XIX. yy.'dan olduğu sanılmaktadır. İç kalenin ortasında, bir kilise kalıntısı üzerinde yükselen Orhan camisi, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından babası adına yaptırıldı (XIV. yy. ortaları). 1843'te son cemaat yeri ve hünkâr mahfili eklendi. Yalın, mimari özelliği olmayan, kare planlı, ahşap çatılı bir camidir. Başdefterdar Abdüsselam Efendi'nin XVI. yy.'ın ilk çeyreğinde yaptırdığı İmaret camisi daha sonra Mimar Sinan tarafından onarıldı. XIX. yy.'ın ikinci yarısında yenilenirken osmanlı klasik üslubu özelliklerini yitirdi. Rüstem Paşa'nın kâhyası Mehmet Bey tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan (XVI. yy.) Mehmetbey camisi, Mahmut II döneminde kaptanıderya Ahmet Fevzi Paşa tarafından yenilendikten sonra Fevziye camisi adıyla anıldı. 1894 depreminden sonra geçirdiği onarımla (1896) bugünkü biçimini aldı. İzmit'te Mimar Sinan'ın eseri olan camilerden biri de Pertevpaşa camisi'dir (Yenicuma camisi). Rumeli beylerbeyi Pertev Paşa'nın isteğiyle, kethüdası Sinan Ağa tarafından yaptırılan (1579), tek kubbeli, düzgün kesme taştan, çifte revaklı cami, kentin en büyük ve görkemli anıtıdır. Dışarıdan üç katlı izlenimi uyandırır. 1952-1961 arasında Vakıflar'ca onarılırken, kalem işleri ve alçı pencereleri de yenilendi. Mermer mihrap ve minberi geometrik bezemelidir. Avlunun ortasında piramit çatılı, on iki köşeli şadırvan bulunur. Avlunun K.-B.'sındaki sübyan okulu günümüzde çocuk kitaplığı olarak kullanılmaktadır. Cami, çevresindeki imaret, hamam, kervansaray ve medrese odalarıyla (bu yapıların yalnızca temel kalıntıları bugüne ulaştı) bir külliye oluşturuyordu. Kentin önemli anıtlarından biri de başvezir Kara Ahmet Paşa'nın kâhyası Hüsrev Kethüda tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Hüsrevkethüda hamamı'ydı. Yan yana düzenlenmiş çifte hamam planındaki yapı 1922'de yıkıldı. 1560 tarihli Mehmetbey hamamı, üç bölümlü soğukluk, halvet ve külhan mekânlarından oluşan bir tek hamamdır. Garabet Amira Balyan'ın eseri olan Hünkâr kasrı (Av köşkü, Küçük saray, Sultanabdülaziz sarayı) Kocaeli Arkeoloji müzesi olarak kullanılmaktadır. Kentin önemli mimarlık ürünlerinden biri de tersanedir. Osmanlı devletinin ilk deniz üslerinden biri olan bu tersane XIX. yy. ortalarına değin etkinliğini sürdürdü. Özellikle Sokullu Mehmet Paşa, İnebahtı yenilgisinden sonra tersaneye büyük önem verdi. Köprülü Mehmet Paşa tarafından da ele alınan İzmit tersanesi, Hüseyin Paşa (Mezomorto) döneminde imparatorluğun ikinci derecede önemli üslerinden biriydi.

İzmit mutasarrıfı Musa Kâzım Bey'in, Abdülhamit II'nin tahta çıkışının yirmi beşinci yılı (1901) anısına yaptırdığı saat kulesi, Mimar Vedat'ın ilk eserlerindendir. Yeniklasik üsluptaki dört katlı kulenin duvarları renkli mermer kaplıdır. Nijat Sirel'in yapıtı olan Atatürk anıtı'nda (1933) Atatürk asker giysilidir; kaidesinde Lozan konferansı sırasında İzmit'te yaptığı konuşmadan bölümler yer alır.

İZMİT körfezi, Marmara denizi'nin Kocaeli yarımadası ile Samanlı dağları arasına sokulmuş, yaklaşık 50 km uzunluktaki girintisi. Genişliği 10 km (Hereke-Karamürsel) ile 2,5 km (Derince-Gölcük) arasında değişir. K.'de ve G.'de genç faylarla sınırlanmış olan körfez, genç alüvyal birikintilerin oluşturduğu çıkıntılarla ayrılmış 3 çanaktan meydana gelir. Bunların en derini, ortadakidir (180 m'den derin). Çevresi, özellikle K. kıyıları sanayi tesisleri ile kaplı olan körfezin suları, fabrikaların zehirli maddeler de içeren atık sularıyla büyük ölçüde kirlenmiş ve eskiden balık zenginliği ile ünlü olan körfez, yarı ölü bir su kütlesi haline gelmiştir.

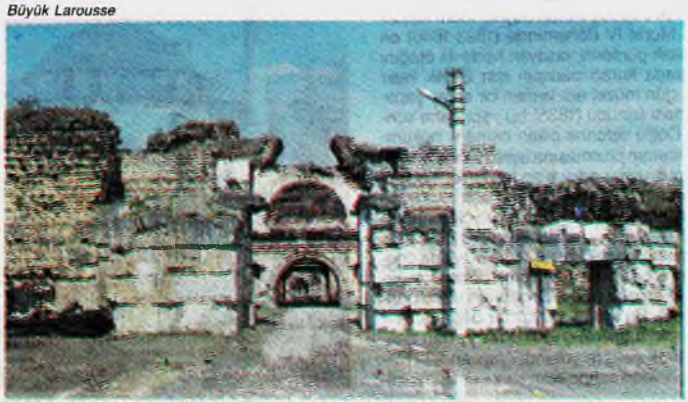
İzmit müzesi → KOCAELİ MÜZESİ

İZMİTLİ ya da **BÜYÜK İZMİTLİ,** ermeni asıllı türk çalgı yapımcısı (XIX. yy.). Günümüze yalnızca sedef, bağa ya da fildişi süslemeli kemençeleri ulaşabilmiştir. Çoğunun göğsü, sonradan değiştirilmiş olmakla birlikte bu çalgılar, en değerli antika kemençeler arasındadır.

İZNAJAR, İspanya'da (Andalucía, Córdoba ili) kent; 8 300 nüf. Genil üzerinde sulama barajı.

İZNİ, asıl adı **Mustafa,** türk halk şairi (Yusufeli, Artvin, 1856-Saray, Merzifon [Amasya], 1928). Öğrenim görmedi, ancak okur-yazardı. Âşık Huzuri'nin babası Âşık Mustafa'nın yanında yetişti. Köyünde 17 yıl muhtarlık yaptı ("Muhtarlık destanı" bu dönemle ilgili gözlemlerine dayanır). Birinci Dünya savaşı'nda Yozgat'a göçtü ("Muhacirlik destanı" bu sırada çektiklerini dile getirir). Daha sonra yerleştiği Saray köyünde 10 yıl imamlık yaptı. Sümmani, Serdari gibi âşıklarla atışmaları ünlüdür. Ebcet hesabıyla tarih düşürmekte ustaydı.

■ **İZNİK,** antik **Nikaia,** Marmara bölgesinde Bursa iline bağlı ilçe; 41 942 nüf. (1990); 753 km². 39 köy. Merkezi, Bursa'nın 76 km K.-D.'sunda aynı addaki gölün D. kıyısında *İznik,* 17 232 nüf. (1990). Bağcılık, zeytincilik, tahıl, şekerpancarı üretimi. İznik gölünde balıkçılık (kerevit).
—Tar. Büyük İskender'in komutanlarından Antigonos, onun ölümünden (İ.Ö. 323) sonra İznik'in bugünkü yerinde *Antigoneia* adını verdiği bir kent kurdu. Yine İskender'in komutanlarından Lysimakhos, eski yoldaşı Antigonos'u yenerek ele geçirdiği kente, eşi Nikaia'nın adını verdi (İ.Ö. 310). Roma İmparatorluğu'nun topraklarına katıldıktan (İ.Ö. 75) sonra hızla gelişen kent, Birinci İznik konsili'nin toplantı yeri oldu (İ.S. 325). İmparatorluğun ikiye bölünmesi üzerine (395) Bizans'ın (Doğu Roma imparatorluğu) payına düştü ve Iustinianos döneminde (527-565) yönetim birimi merkezi (thema) konumuna getirildi. VIII. yy.'da, ilki 717'de olmak üzere müslüman Araplar tarafından birkaç kez kuşatıldıysa da alınamadı. İkinci İznik konsili'nin (7. Kiliselerarası toplantı) toplantı yeri oldu (787). Malazgirt zaferinden (1071) bir süre sonra Kutalmışoğlu Süleymanşah İznik'i alarak burasını kurduğu devletin başkenti yaptı (1078). Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın Melikşah'ın askerlerince öldürülmesinden sonra başlayan fetret döneminde (1086-1092) yeniden Bizanslılar'ın eline geçen İznik, Anadolu selçuklu tahtına sahip çıkan Kılıç Arslan I'e teslim edildi (1092). Birinci haçlı seferi sırasında yeniden Bizanslılar'a geçtiyse de (1097) imparator Aleksios I kenti bir kez daha Kılıç Arslan I'e bırakmak zorunda kaldı (1105). Kılıç Arslan I'in ölümünü fırsat bilen Bizanslılar tarafından alınınca (1107), Konya, Anadolu Selçuklu devletinin başkenti oldu. Dördüncü haçlı seferi sırasında Latinler İstanbul'u ele geçirerek burada bir Latin İmparatorluğu kurdular (1204). Bunun üzerine İznik'e kaçan Theodoros Laskaris, orada İznik İmparatorluğu'nu kurdu (1204). Böylece kent 1261'e kadar bir din, siyaset ve kültür merkezi olarak çok gelişti. Pelekanon (Maltepe) zaferinden sonra Selçuklular kenti ele geçirdilerse de (1303) Anadolu Selçuklu devletinin Moğollar tarafından yıkılması üzerine (1307) Bizanslılar İznik'i geri almayı başardılar. Orhan Gazi döneminde osmanlı topraklarına katılan İznik (1329), bir süre devletin başkenti oldu (1340-1344). Bu süreçte bayındırlık çalışmalarına girişildi ve kent yeni yapılar kazandı. Ancak, daha sonra başkent Bursa'nın büyümesi oranında önemini yitirdiyse de, yine de Anadolu'nun önemli kültür ve çinicilik merkezlerinden biri olarak kaldı. Ankara savaşı'ndan sonra Timur ordusunca yıkılıp yağmalanan kent (1402), Murat II döneminde (1420-1451) Çandarlı ailesinin çabalarıyla önemli bir sanat ve kültür merkezi olarak yeniden canlandı. Ancak, İstanbul'un fethinden (1453) sonra Bursa gibi ikinci planda kaldıysa da İstanbul-Doğu yolu üzerinde başlıca konaklama yerlerinden biri olma özelliğini korudu. Büyük bir yangın kenti önemli ölçüde hasara uğrattı (1655). Öteden beri çinileriyle ünlü olan İznik'te bir çini fabrikası açıldı (1718). Anadolu demiryolunun hizmete girmesi (1891), kentin konaklama yeri olarak taşıdığı öneme son verdi. Bursa (Hüdavendigâr) vilayetinin Ertuğrul sancağına bağlı Yenişehir kazasının bir nahiyesi durumuna getirildi (1897). XX. yy. başlarında burada Fener Rum patrikhanesi'ne bağlı bir metropolitliğin kurulmasına izin verildi (1902). Birinci Dünya savaşı sonundaki Mondros ateşkesi döneminde yunan kuvvetlerince işgal edildi (1920). Kurtuluş savaşı sırasında birkaç kez el değiştirdi ve boşalıp ıssızlaşan kent, hemen tümüyle yandığı gibi, değerli tarihsel yapılar da yıkılarak harabeye döndü. Kurtuluş savaşı'nın zaferle sona ermesi üzerine düşman işgalinden kurtarıldı (1922). Bugün Bursa iline bağlı bir ilçe merkezidir. (→ Kayn.)
—Güz. sant. Antikçağ'da Bithynia'nın en önemli kentlerinden olan İznik, Türkler zamanında da bu konumunu sürdürdü. Düzgün bir plana sahip olan kent, doğal ve tarihsel yapısını büyük ölçüde koruyabilen, açık hava müzesi görünümünde ilginç bir yerleşmedir. İznik'e, merkezde kesişen yolların başlangıcını oluşturan dört ayrı kapıdan girilir (İstanbul, Yenişehir, Lefke ve Göl kapıları). Kenti çevreleyen surların yanı sıra, burada Antikçağ'dan ve Bizans döneminden



İznik
İstanbul kapısı

kalma anıtlar bulunmaktadır. (→ NIKAIA.)

İznik'in ilginç özelliklerinden biri, osmanlı mimarısinde gelişimini Selimiye camisi'ne dek sürdürecek olan kubbeli mekân anlayışının ilk örneklerini barındırmasıdır. Osmanlı mimarlığının önemli merkezlerinden biri olan kentte, tarihi bilinen, yazıtlı en eski cami Hacı Özbek bin Muhammet'in yaptırdığı Hacıözbek camisi'dir (1333/1334). Bu yapı, dikdörtgen planlı ana mekânı tek bir kubbeyle örtülü camilerin ilk örneklerindendir. B.'sında üç bölümlü son cemaat yeri vardır. Kesme taş ve tuğla dizilerinden meydana gelen duvar örgüsü Bursa, Edirne ve İstanbul'daki ilk osmanlı yapılarında da uygulandı. 1940'ta yıkılan son cemaat yeri, 1959'da yenilenirken özgünlüğünü yitirdi, kubbesi de kiremitle kaplandı. İznik müzesi'ndeki yazıtına göre Hamza bin Erdemşah tarafından yaptırılan Hacıhamza camisi (1345) ancak eski resimlerden bilinmektedir. Gene günümüze ulaşmayan Hacıhamza kümbeti'nin (1349) mimarı Hacı Ali, adı bilinen ilk osmanlı mimarı olup caminin de onun eseri olduğu sanılmaktadır. Tek kubbeli camilerde, mekânı geliştirmek yolunda önemli bir aşamayı vurgulayan Yeşil* cami, kentin en anıtsal yapısıdır. Çandarlı Halil Hayrettin Paşa zamanında başlayıp (1378), onun oğlu Ali Paşa döneminde bitirilen (1392) yapının mimarı Hacı Musa'dır. Orhangazi imaret camisi ise yan mekânlı (ters T, zaviyeli) camilerin ilk örneklerindendir (1325). Yenişehir kapısı dışındaki yapı çok yıkıktır. Planı K.-G. doğrultusunda, son cemaat yeri, giriş ve ibadet mekânlarıyla, yanlarda yer alan bölümlerden oluşuyordu. Murat I döneminin bir başka önemli yapısı Yeşil cami'nin karşısındaki Nilüferhatun* imareti'dir (1388). Yan mekânlı (ters T, zaviyeli) planın, cami dışında uygulandığı ilk örneklerden olması açısından dikkati çeker. Murat I'in oğlu Yakup Çelebi'nin yaptırdığı (1380) Yakupçelebi imareti'nde de daha küçük olmak üzere aynı plan yinelenmiştir. Önünde tüm cepheyi kaplayan, beş bölümlü, tekne tonoz örtülü bir revakı vardır. Küçük kubbeli giriş mekânının yanlarında tekne tonoz örtülü odalar yer alır. Ana mekânda büyük bir kubbeyle örtülüdür. Revakın önündeki, dört sütunu bağlayan açık kemerlere oturan kubbeli makam türbesi, XIV. yy.'ın son çeyreğinden kalan, en eski osmanlı türbelerindendir. Sarısaltuk türbesi'nde (XIV. yy. sonları) de aynı plan uygulanmış ve bu plan daha sonraki türbelerde de kullanılmıştır. Yenişehir kapısı yakınındaki Mahmutçelebi camisi Murat II döneminin merkezi kubbeli örneklerindendir. Vezir Mahmut Çelebi'nin yaptırdığı cami (1442-1443) kare planlı bir ana mekânla, dikdörtgen planlı son cemaat yerinden oluşur. Duvarlar bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla örgülüdür. Ana mekân sekizgen kasnağa oturan büyük ve yüksek bir kubbeyle örtülüdür. K.-B. köşede, beden duvarı üzerinde yükselen, renkli sırlı tuğla şeritleriyle süslü minaresi yuvarlak gövdeli, tek şerefelidir. Mermer şebekeler sekizgen yıldızlar ve altıgenlerle bezenmiştir. Şeyhkutbettin camisi de İznik'in önemli anıtlarındandır. Günümüzde oldukça yıkık olan yapı, XV. yy.'ın ilk yarısına tarihlenir. Yanındaki Şeyh Kutbettin'e ait olduğu sanılan türbenin adıyla anılır. Kalıntılara göre caminin kubbeyle örtülü, kare planlı bir ana mekânı bulunuyordu. Giriş cephesine bitişik silindirik gövdeli, tek şerefeli minaresi de duvarları gibi kesme taş ve tuğla örgülüdür. İznik'in dikkate değer yapılarından biri de Eşrefoğlurumi camisi'dir (XV. yy. ilk yarısı). Tasavvuf şairi Eşrefoğlu Rumi caminin hazîresinde gömülüdür. Kurtuluş savaşı'nda Yunanlılar'ca tahrip edilen cami, 1950'de aslına uygun olarak yenilendi. On iki köşeli, tek şerefeli minaresi XVII. yy. çinileriyle süslüdür.

Osmanlı medreselerinin ilk örneklerinden olan Süleymanpaşa medresesi yazıtsız olduğundan yapım tarihi bilinmemektedir, ancak Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa 1359'da öldüğünden XIV. yy.'a tarihlenir. Açık avlulu medreseler grubuna giren, U planlı yapıda, avlunun K., G. ve B.'sı kubbeli mekânlarla, D.'su bir duvarla kapatılmıştır. Kare planlı, tonoz bingili kubbeyle örtülü dersane B.'dadır. Medrese XIX. yy.'da ve 1968'de onarılmıştır.

İznik'in önemli türbeleri arasında Yenişehir kapısı dışındaki, tonozlu bir giriş eyvanıyla, kubbeli bir ana mekândan oluşan Kırgızlar türbesi (XIV. yy.) Lefke kapısı yakınındaki, kubbeli iki odadan meydana gelen ve Çandarlı Hayrettin Paşa'yla oğlu Ali Paşa'nın gömülü olduğu Hayrettinpaşa türbesi (XIV. yy.), Nilüferhatun imareti yakınındaki Halilpaşa türbesi (XV. yy.), İbrahimpaşa türbesi (XV. yy.) belirtilebilir.

Kentteki ilk osmanlı yapılarının önemli bir türü de hamamlardır. Günümüzde çok yıkık olan ve kazılarla ortaya çıkarılan Orhangazi hamamı Orhan Gazi dönemine tarihlendirilir; merkezi kubbeli, haç biçimi dört eyvanlı, köşe hücreli planıyla, Bursa hamamlarının öncüsü sayılır. Osmanlı hamamlarının en eski tarihlilerinden biri de İsmailbey hamamı'dır (XIV.-XV. yy.'lar). Türk mimarisinde özel bir yeri olan bu yapı, dış cephelerinin yalınlığına karşılık, düzensiz planı, özenli işçiliği, yıldızlı, sarmallı ve dilimli değişik biçimdeki kubbeleriyle dikkati çeker. Çifte hamam planındaki Hacıhamza hamamı, genellikle XV. ya da XVI. yy.'lara tarihlendirilir. Bir başka çifte hamam, halk arasında Eski hamam diye de adlandırılan ve XIV. yy. sonlarıyla, XV. yy. başlarında yapıldığı sanılan Büyük hamam'dır.

İznik osmanlı döneminin başlıca çinicilik merkezlerindendir. Yörede O. Aslanapa yönetiminde gerçekleştirilen kazılarda, İznik çini ve seramik sanatının çeşitli evrelerine ilişkin yeni buluntular ortaya çıkarılmıştır. İznik çiniciliğinin tüm dünyaya tanıtılması ve bu konudaki yeni bulguların değerlendirilmesi amacıyla 1989 yılı Kültür bakanlığı'nca "İznik yılı" ilan edildi. Bu vesileyle İznik Müzesi'nin iki salonunda kazı buluntuları sergilendi, ayrıca 1981-1988 arasındaki çalışmaların kitaplaştırılmasıydı. O. Aslanapa, Ş. Yetkin ve A. Altın'ın kaleme aldıkları yapıt, *İznik çini fırınları kazısı 1981-1988, II. Dönem* adıyla yayımlandı.

İZNİK gölü, Marmara bölgesinin D. kesiminde tatlısu gölü; 298 km^2. K.'de Samanlı G.'de Avdan dağları arasında, K. Anadolu fay sisteminin Marmara'ya doğru uzantısı üzerindeki D.-B. doğrultulu tektonik bir çukuru dolduran gölün en derin yeri daha dik yamaçlarla çevrili G. kıyısına yakındır (65 m); tabanı, derinliği 40-50 m arasında değişen bir düzlük biçimindedir. Çevredeki dağlardan inen akarsularla beslenir ve fazla sularını, Garsak suyu ile Gemlik körfezine boşaltır. Göl düzeyi, günümüzde yıllara ve mevsimlere göre 50 -60 cm kadar değişir. En yüksek düzeye mayısta, en alçak düzeye de aralıkta erişir. Termik rejim bakımından orta kuşak göllerinin özelliğini gösterir. Su sıcaklığı yüzeyde mevsimlere göre 11-25°C arasında değişir, derin kısımlarında 4-5°C dolayında sabit kalır.

İZNİK İMPARATORLUĞU, Dördüncü haçlı seferi'nden ve İstanbul'un alınmasından sonra Theodoros I Laskaris tarafından kurulan imparatorluk (1204).

Aleksios V Dukas'ın kaçmasından sonra imparator ilan edilen Theodoros, kendisine yalnız İznik ve Bursa'yı bırakan Latinler'e karşı koyamayınca Asya'ya sığındı, Bulgarlar'la Latinler arasındaki ihtilaftan yararlanarak önce patrikliği İznik'e yerleştirdi, sonra da tahta çıktı (1208). Konya Selçuklu sultanını, ardından Bulgarlar'la yaptığı ittifak sayesinde Latinler'i yenen Theodoros, Küçük Asya'nın kuzey-batı'sını kendi egemenliği altına aldı. Venedik'le antlaşma yaparak ticari üstünlükler karşılığında imparatorluğunu tanımasını sağladı. Bu başarıların güçlendirdiği İznik



Büyük Larousse

Mahmutçelebi camisi 1442-1443

patrikliği, Slavlar üzerinde İstanbul kadar etkin olmaya başladı.

Theodoros'un damadı ve ardılı İoannes III Dukas Vatatzes (1222-1254), Latinler'i Küçük Asya'daki topraklarından kovdu ve Ege adalarının çoğunu ele geçirdi. Edirne'ye dek ilerleyen birlikleri, İstanbul üzerine yürüyen Epeiroslu Theodoros Angelos'un gelmesi üzerine kenti boşalttılar ama, Bulgar İvan III Asen II'nin müdahalesiyle yenildiler. İvan III, İoannes III Dukas Vatatzes'le ittifak kurdu ve birlikte Gelibolu'yu ele geçirdiler (1235), fakat İstanbul önünde yenilgiye uğradılar. Bu başarısızlık üzerine, ittifakları bozuldu ve Bulgar İmparatorluğu gerilemeye başladı. İoannes Vatatzes, Epeiros despotunun imparatorluk unvanından vazgeçmesini sağladı (1242). Moğol istilasını atlatan İznik'in rakiplerini ezmesini fırsat bilen İoannes Vatatzes, Makedonya ve Selanik'i ele geçirdi (1246). 1249'da Vatatzes, Rodos'u Cenevizliler'den geri aldı ve 1252'de Epeiroslu Mikhael II'ye karşı harekete geçti. Vatatzes'in imparatorluğu, tarım üretimi moğol istilası tarafından mahvedildiği için ihtiyaç duydukları yiyecekleri sağlamak üzere İznik'e gelen Türkler'le yapılan ticaret sayesinde zenginleşti. İoannes Vatatzes'in yerine geçen (1254) oğlu Theodoros II Laskaris, aristokrasiyle mücadele etmek zorunda kaldı. Theodoros II'nin oğlu İoannes IV Dukas Laskaris'in hocası, Theodoros II'nin adamı olan Georgios Muzalon idi. Soyluların ve ordunun kötü gözle baktığı Muzalon öldürüldü ve Mikhael Palaiologos iktidarı ele geçirdi, imparatorluğa ortak oldu (1258), Epeiros despotunu yendi (Pelagonia savaşı, 1259); o güne kadar Venedikliler'e tanınan ticari ayrıcalıkları Cenevizliler'e tanıyarak 1261'de İstanbul'u işgal etti ve İoannes IV'ün İznik'te kalmasını fırsat bilerek İstanbul'da kendini tekrar imparator ilan ettirdi.

Böylece Bizans İmparatorluğu kurulmuş oluyor ve yeni bir hanedan, Palai-



İznik işi çini tabak XV. yy.

Büyük Larousse



Kırgızlar türbesi XIV. yy.

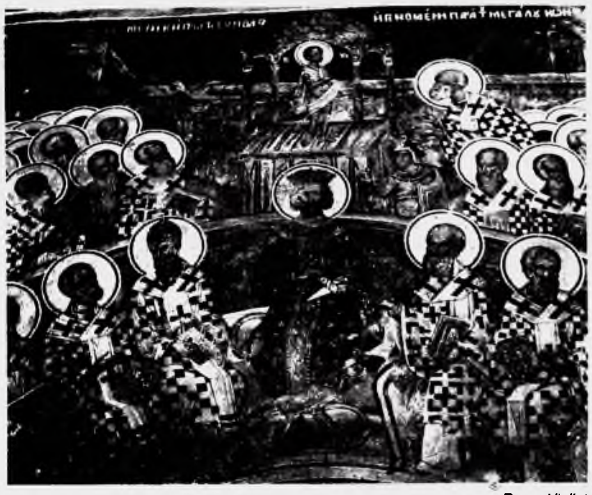
ologoslar hanedanı iş başına geliyordu.

İZNİK konsilleri. Kiliseler birliği konsillerinden ikisi İznik'te toplandı.

• *Birinci İznik konsili* (1. Kiliseler birliği konsili). 20 mayıs-25 temmuz 325'te imparator Constantinus'un girişimiyle İznik'te toplandı ve ariusçuluğu* mahkum etti. Üç yüz kadar piskopostan sadece beşi batılıydı. Konsil, bir iman kuralı ya da simgesi *(İznik simgesi)* kaleme aldı. Paskalya bayramı bu konsilde kararlaştırıldı.

• *İkinci İznik konsili* (7. Kiliseler birliği konsili). 24 eylül-23 ekim 787'de toplandı. Kraliçe Eirene*'nin çağrısı üzerine, ikonakırıcılık tartışmasını bir çözüme bağlamak için toplanan konsil kutsal imge tapınmasını tanımladı, serbest bırakıtı ve düzenledi. (→ İKONAKIRICILIK.)

İznik müzesi, Nilüferhatun imareti'nde açılan müze (1960). Önceleri Yakupçelebi imareti'nde toplanan eserler (1935), burasının yetersiz kalması üzerine bugünkü yapısına taşındı. Müzede yunan, Roma, Bizans, selçuklu ve osmanlı dönemlerinden çeşitli yapıtlar sergilenmektedir. Ayrıca bir sikke koleksiyonu vardır. İznik Ayasofyası (Hagia Sophia) kazılarında çıkarılan biblolar ve süs eşyaları, I.-II. yy.'lara ait olduğu sanılan kabartmalı bir Roma lahdi, Bizans döneminden, melek ve aziz figürlü bir kemer köşesi kabartması, Hacıhamza camisi'nin ve Orhangazi imaret camisi'nin yazıtları, Bizans ve osmanlı dönemlerinden İznik çini ve seramik örnekleri müzenin önemli yapıtları arasındadır.



Roger-Viollet

birinci İznik konsili toplantısı (325) Aynaroz dağındaki Lavras manastırı yemekhanesindeki fresklerden (XVI. yy.) ayrıntı (Yunanistan)

İZNİKLİ FAZIL ALİ ÇELEBİ → FAZIL ALİ ÇELEBİ İznikli.

İZO- (fr. *iso-*). Org. kım. **1.** Bir cismin, bir başka cismin izomeri olduğunu belirtmek amacıyla kullanılan önek. (Örneğin izoborneol, borneolün izomeridir.) **—2.** Bir molekülde iki metil grubu [$(CH_3)_2CH—$] içeren dallı bir zincirin, doğrusal bir karbon kökünün ($CH_3—CH_2—CH_2—$) yerine geçtiğini gösteren önek. (Örneğin pentanın formülü $CH_3—CH_2—CH_2—C_2H_5$ iken, izopentanınki $(CH_3)_2CH—C_2H_5$'tir.)

İZOAMİL- (fr. *isoamyl-*). Org. kim. Bir molekülde izoamil kökünün varlığını gösteren önek.

İZOAMİL a. (fr. *isoamyle*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2CH—CH_2—CH_2—$ olan birdeğerli kök.

İZOAPİOL a. (fr. *isoapiol*). Kim. Bir apiolün izomeri.
—ANSİKL. İzoapioller, alil zinciri ($—CH_2—CH{=}CH_2$) yerine propenil zincirinin ($—CH{=}CH—CH_3$) geçmesi nedeniyle apiollerden ayrılır. Apiollerin alkollü potasyum hidroksitle ısıtılması sonunda elde edilirler. Maydanoz izoapiolünün 56°C'ta eriyerek 304°C'ta kaynamasına karşın, dereotunda bulunan izoapiol, 44°C'ta erir.

İZOBAR sıf. (fr. *isobare*). Çekird. fiz. EŞKÜTLELİ'nin eşanlamlısı.
—Termodin. EŞBASINÇLI'nın eşanlamlısı.
◆ a. Meteorol. EŞBASINÇ* EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.

İZOBAT a. (fr. *isobathe*'tan). → EŞDERİNLİK.

İZOBORNEOL a. (fr. *isobornéol*). Biyokim. Borneolun ekso stereoizomeri; doğal kâfurun indirgenmesiyle borneolla aynı anda elde edilir (borneol onun endo epimeridir).

İZOBUTAN a. (fr. *isobutane*'dan). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2CH-CH_3$ olan hidrokarbon; butanın izomeridir. (Eşanl. METİLPROPAN.)

İZOBUTANOL a. (fr. *isobutanol*'dan). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2CH-CH_2OH$ olan alkol. (Fuzel yağında bulunan izobutanol, glusitlerin mayalanması sonucu kolayca elde edilebilir. 108°C'ta kaynayan, renksiz bir sıvıdır; çözücü olarak kullanıldığı gibi meyve esansı olarak yararlanılan izobutil esterlerinin kaynağını oluşturur.) [Eşanl. İZOBUTİL ALKOL, İZOPROPİLKARBİNOL, METİL-2 PROPANOL-1.]

İZOBUTEN a. (fr. *isobutène*'den). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2C{=}CH_2$ olan etilenik hidrokarbon. (İzobuten, −7°C'ta sıvılaşan bir gazdır; petrolün arıtılması ve krakingi sırasında önemli miktarlarda üretilir. Dimer, trimer ve izooktanın yanı sıra butil kauçuk gibi çeşitli polimerlerin bireşiminde kullanılır.) [Eşanl. İZOBUTİLEN.]

İZOBUTİL a. (fr. *isobutyle*'den). Org. kim. **1.** Formülü $(CH_3)_2CH—CH_2—$ olan birdeğerli kök. **—2.** *İzobutil alkol*, İZOBUTANOL'ün eşanlamlısı.

İZOBUTİLEN a. (fr. *isobutylène*'den). Org. kim. İZOBUTEN'in eşanlamlısı.

İZOBUTİRALDEHİT a. (fr. *isobutyraldéhyde*'den). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2CH-CHO$ olan ve izobutandan türeyen aldehit. (İzobutanolün yükseltgenmesi sonunda elde edilen izobutiraldehit, 64 °C'ta kaynayan bir sıvıdır. Eczacılık ürünleri, parfüm ve plastikleştiricilerin bireşiminde kullanılır.) [Eşanl. METİL-2 PROPANAL.]

İZOBUTİRİK sıf. (fr. *isobutyrique*'ten). Org. kim. *İzobutirik asit*, formülü $(CH_3)_2CH—CO_2H$ olan ve izobutandan türeyen asit. (Eşanl. METİL-2 PROPANOİK, DİMETİLASETİK ASİT.)

İZODAKTİLİ a. (fr. *isodactylie*). Bütün parmakların aynı uzunlukta olmasıyla belirgin el biçimi bozukluğu.

İZODİNAM sıf. (fr. *isodyname;* yun. *isos*, eş, ve *dynamis*, kuvvet'ten). Diyet bilg. Enerji değerleri aynı olan farklı ağırlıktaki besinlere denir.

İZODİNAMİ a. (fr. *isodynamie;* yun. *isos*, eş, ve *dynamis*, kuvvet'ten). Diyet bilg. Enerji değerleri aynı olduğu için birbirlerinin yerini tutabilen farklı ağırlıklarda bazı besinlerin eşdeğerliliği.
—ANSİKL. Fizyolojiye izodinami kavramını getiren Rubner'dir. Yanma ısısını ve organizmada ortaya çıkan ısı miktarını hesaplamaya yarayan katsayılar göz önünde tutularak, 1 g yağın 8,65, 1 g proteinin 3,68 ve 1 g şekerin 3,83 kalori (Atwater) verdiği kabul edilir. Bundan da 1 g yağın yerini 2,35 g proteinin ya da 2,25 g şekerin tutabileceği sonucu çıkar.

İZODİNAMİK sıf. (fr. *isodynamique*). Diyet bilg. İzodinamiye ilişkin.
—Jeofiz. *İzodinamik eğri*, Yer üzerinde, manyetik alanının yatay bileşeni aynı olan noktaları birleştiren eğri.

İZODONT sıf. (fr. *isodonte*). Bütün dişleri aynı boyda ya da benzer morfolojik yapıda olan kimseye denir.

İZODOZ sıf. (fr. *isodose*). Elektroradyol. *İzodoz eğri* ya da *yüzey*, belli bir ışınım aldıklarında eşit ışın dozunu emen noktaların tümü.

İZOEDRİK sıf. (fr. *isoédrique*). Krist. EŞYÜZLÜ'nün eşanlamlısı.

İZOENZİM a. (fr. *isoenzyme*'den). Biyokim. Aynı enzim proteininin, elektroforezle ayrılabilen değişik moleküllü biçimi. (Eşanl. İZOZİM.)
—ANSİKL. Çok sayıda enzim için izoenzimler tanımlanmıştır: laktikodezhidrojenaz, heksokinaz, fosfataz, vb. Bunlar benzer ya da özdeş kataliz yaptıkları halde farklı kinetik özellikler gösterebilirler. Çeşitli izoenzimlerin bağıl oranları çoğunlukla bir dokuda diğerinden farklı olur ve bu oranlar embriyon gelişmesi sırasında da değişebilir. Başlıca izoenzim grupları: aynı genin farklı alel biçimlerince bireştirilen monogenli izoenzimler ve farklı genlerce kodlanan çokgenli izoenzimler. Farklı iki genin kodladığı ve aynı hücrede yapılan bazı enzimler hücrenin içinde değişik yerlere yerleşmiş olabilirler: çözünür denilenler sitoplazma içinde, mitokondriyal denilenler mitokondriler içinde bulunur.

İZOEUGENOL ya da **İZOÖJENOL** a. (fr. *isoeugénol*'den). Org. kim. Metoksi -2 propenil - 4 fenolün yaygın adı; eugenolün bazik ortamda izomerleştirilmesi sonucu elde edilir; bu madde yükseltgenerek vanilin üretilir. (Eşanl. PROPENİLGAYAKOL.)

İZOFENKOL a. (fr. *isofenchol*'den). Org. kim. Fenkolün izomeri.

İZOFİGMİK sıf. (fr. *isophygmique*). Fizyol. Damar çeperindeki plazma proteinlerinin onkotik basıncıyla hidrostatik basıncının aynı olduğu noktaya denir. (Bu kuramsal noktada, damar içeriğiyle dokular arası ortam arasında su alışverişi yoktur.)

İZOFTALİK sıf. (fr. *isophtalique*). Org. kim. *İzoftalik asit*, formülü $HOCO-C_6H_4-COOH$ olan benzen metadikarboksilik asidin yaygın adı. (Ftalik asit ile tereftalik asidin bir izomeri olmasına karşın onlardan çok daha az kullanılır; metaksilenin yükseltgenmesi sonunda elde edilir.)

İZOGAM sıf. (fr. *isogame*). İzogamiyle üreyen türlere denir.

İZOGAM sıf. (fr. *isogamme*). Jeofiz. Yerçekimi alanının düşey bileşen değerleri eşit olan noktalarını birleştiren eğri için kullanılır.

İZOGAMİ a. (fr *isogamie*). Biyol. Dişi ve erkek gametlerin özdeş olduğu eşeyli üreme biçimi. (İzogami en çok mucorales takımından mantarlarda ve tatlısuda yetişen *mougeotia* gibi suyosunlarında, vb. görülür, çokhücreli hayvanlarda görülmez.) [Karşt. HETEROGAMİ.]

İZOGON sıf. (fr. *isogone*; yun. *isogonios*'tan). Yerbil. Kıvrımlı bir katmanın eş katman eğimi üzerindeki eş manyetik sapmaya sahip noktalarını birleştiren eğri için kullanılır.
◆ a. İzogon eğrisi.

İZOGONAL sıf. (fr. *isogonal*). Geom. EŞAÇILI'nın eşanlamlısı.

İZOGONİK sıf. (fr. *isogonique*). Biyol. *İzogonik büyüme*, genç bir hayvanın önemli hiçbir biçim ve oran değişikliğine uğramadan büyümesine denir. (Sık rastlanmayan bir durumdur.)

İZOGRAD sıf. (fr. *isograde*). Yerbil. Aynı başkalaşım koşullarıyla karşı karşıya kalmış noktaları birleştiren bir eğri için kullanılır.
◆ a. İzograd eğrisi. (İzogradları tanım-

lamak için, oluşum koşulları iyi bilinen mineraller ya da mineral tepkimeler [kimi evrelerin belirmesi, başka kristalli evrelerin kaybolması] kullanılır.) [Eşanl. EŞBAŞKALAŞIM.]

İZOGRAM a. (fr. *isogramme*). İstat. Eş yoğunluktaki noktaları, düzey eğrilerine benzer çizgilerle birleştirerek elde edilen grafik.

İZOHALİN sıf. (fr. *isohaline*). Okyanusbil. **1.** Tuzluluk değeri eşit olan deniz suyu kütlesi. **—2.** *İzohalin* ya da *eştuzluluk eğrisi*, su içinde tuzluluğun aynı olduğu noktaları birleştiren çizgi.

◆ a. Eştuzluluk eğrisi.

İZOHELİ a. (fr. *isohélie*). Foto. Grinin değerlerini yoğunluğu düzgün birkaç alanda (genellikle 3 ya da 4) sınırlamayı sağlayan fototip baskı tekniği.

İZOHİYET a. (fr. *isohyète*). Meteorol. EŞYAĞIŞ* EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.

İZOJEOTERM sıf. (fr. *isogéotherme*). Yerkabuğunun aynı sıcaklıktaki iç noktalarını birleştiren bir eğri için kullanılır.

◆ a. İzojeoterm eğri. (Eşanl. EŞYERSICAKLIĞI.)

İZOKİNOLEİN a. (fr. *isoquinoléine*). Org. kim. Formülü C_9H_7N olan ve bir azot atomu içeren ikihalkalı aromatik bileşik; kinoleinin bir izomeridir ve piridine benzer. (23 °C'ta eriyen, 240 °C'ta kaynayan izokinoleine, taşkömürü katranında rastlanır. Berberin, kelidonin, morfin, papaverin gibi pek çok alkaloit, izokinoleinin türevleridir.) [İzokinolein bir benzopiridindir.]

İZOKLAZİT a. (fr. *isoclasite*). Miner. Doğal hidratlı kalsiyum fosfat.

İZOKLİN sıf. (fr. *isocline*). Ger. day. *İzoklin çizgi*, EŞEĞİM* ÇİZGİSİ'nin eşanlamlısı.

İZOKLİNAL sıf. (fr. *isoclinal*). Yerbil. **1.** İki kanadı birbirine ve eksen düzlemlerine koşut bir kıvrım için kullanılır. **—2.** Koşut izoklinal kıvrımların yinelenmesiyle ayırt edilen bir yapı için kullanılır.

İZOKOR sıf. (fr. *isochore*). Termodin. EŞHACİMLİ'nin eşanlamlısı.

İZOKORİ a. (fr. *isocorie*). Oftalmol. İki gözbebeğinin eşit büyüklükte olması.

İZOKROM sıf. (fr. *isochrome*). Ger. day. *İzokrom çizgi*, EŞGERİLME* ÇİZGİSİ'nin eşanlamlısı.

İZOKROMOZOM a. (fr. *isochromosome*). Genet. Sentromere göre bakışımlı, benzeşik iki koldan oluşan kromozom. (İnsan patolojisinde X izokromozomu Turner sendromunun değişik bir türüne yol açar.)

İZOKRON sıf. (fr. *isochrone*). EŞSÜRELİ'nin eşanlamlısı.

—Meteorol. *Sağnak izokronu*, ilk gökgürültülerinin aynı saatte ortaya çıktığı varsayılan coğrafi noktaları birleştiren eğri. (Bu gösterim, sağnak olaylarının hızını, izlediği yolu ve yayılmasını hesaplamaya yarar.)

İZOKROTONİK sıf. (fr. *isocrotonique*). Org. kim. *İzokrotonik asit*, krotonik asidin sis (ya da Z) stereoizomeri.

İZOKSAZOL a. (fr. *isoxazole*). Org. kim. Formülü C_3H_3NO olan aromatik ayrıkhalka; oksazolün bir izomeridir.

İZOKSUPRİN a. (fr. *isoxsuprine*'den). Damar genişletici etki gösteren sentetik ilaç. (İzoksuprin, beyin ve çevre organlardaki dolaşım yetmezliklerinin tedavisinde kullanılır. Dölyatağı kasılmalarına da etki yapar.)

İZOLA a. (fr. *isolat*). Biyol. Etrafı aşılamayan engellerle çevrili olan ve içinde dünyanın geri kalan bölgelerindeki aynı türden canlı topluluklarıyla hiçbir genetik alışverişi olmayan yalıtılmış bir biyosenoz bulunan küçük ekosistem. (Ada, göl, dağ kütleleri, vahalar birer izola oluşturabilir.)

İZOLASYON a. (fr. *isolation*). YALITIM'ın eşanlamlısı.

İZOLATÖR sıf. ve a. (fr. *isolateur*). Elekt. YALITKAN'ın eşanlamlısı.

—Elektron. Faraday etkisini kullanan ve bir elektromanyetik dalgayı yalnız tek bir yönde geçiren ferritli düzenek.

İZOLE sıf. (yalıtmak anlamında fr. *isoler*'den). **1.** Yalıtılmış. **—2.** *İzole etmek*, bir şeyi yalıtmak, bir kimseyi bir topluluk içinde yalnız bırakmak.

İZOLÖSİN a. (fr. *isoleucine*). Org. kim. ve Biyokim. Formülü $C_2H_5-CH(CH_3)-CH(NH_2)-CO_2H$ olan amino-2 metil-3 pentanoik asidin yaygın adı; lösinin bir izomeridir. (Polarılmış ışık düzlemini sağa çeviren antipotu, proteinlerin ana bileşenidir. Sidikteki izolösin oranı, lösinoz sırasında daha da artar.)

İZOMBE a. (fr. *izombé*). Tropikal Afrika'da yetişen, tekdüze ya da hafif damarlı, ince dokulu, yarı-sert, yarı-ağır kırmızımtrak sarı bir odun veren ağaç. (Odunu marangozlukta, mobilya, dekorasyon, parke, torna ve kaplama işlerinde kullanılır. Bil. a. *Testulea gabonensis*.)

İZOMER sıf. (fr. *isomère*; yun. *isomeres*'ten). **1.** Kim. Aynı oranda, aynı elementlerden oluşmasına rağmen, farklı özellikler taşıyan iki bileşik için kullanılır. (Eşanl. EŞİZ.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Çekird. fiz. Bir atom çekirdeğinin, kararlı ya da olağan radyoaktif γ çözülmelerine oranla ortalama ömrü uzun olan çeşitli halleri için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Miner. ve Krist. Benzer parçalardan oluşmuş bir madde için kullanılır.

◆ a. Aynı oranda, aynı elementlerden oluşan, ama farklı özellikler taşıyan iki bileşikten her biri. || *İzomer karışımı*, izomerlerden oluşan karışım. (Bir karışımın izomer bileşimi, bu karışımda yer alan her izomeri yüzde olarak gösterir.)

—ANSİKL. Çekird. fiz. Bir çekirdekte, uyarılmış izomer haller, temel hale doğru olağan radyoaktif çözülme çok yavaşsa, daha bağlı hallere göre açısal momentleri çok farklıysa (en yaygın hal) ya da çok farklı biçimler (parçalanma izomerleri) taşıyorsa, gözlenir; son iki halde, geçiş olasılığı çok düşüktür. Kimi kuramlar yoğunluk izomerlerinin varlığını öngörür; çünkü nükleer madde biri kararlı ve olağan, öbürü daha yoğun ve yarıkararlı iki biçimde bulunabilir.

—Kim. Kapalı formülleri aynı, ama açık formülleri farklı olan iki bileşik izomerdir. İzomer bileşiklere, kimyanın bütün alanlarında (komplekslerde), özellikle karbon kimyasında bolca rastlanır.

İzomerler iki büyük gruba ayrılır. Birinci grupta yer alanlar iskelet, konum ve işlev izomerliğine dayanır ve bir izomerden diğerine geçilirken atomlar arasındaki bağların değişmesi sonunda oluşurlar. Bu tür bir izomerlik asetik asit ($CH_3-CO-OH$) ile metil formiyatta ($H-CO-OCH_3$) olduğu gibi açık formüllerle kolayca açıklanır.

Stereokimyadan kaynaklanan ikinci tür izomerlerde (bunlara stereoizomerler de denir) atomlar arasındaki bağlar aynıdır, ama bu atomların, birbiri çevresinde ya da kimi bağlara göre düzenlenişi değişir. Birinci halde *biçimlenme izomerleri*'nden, ikinci halde ise *yerleşme izomerleri*'nden söz edilir. İki enantiyomer, biçimlenme izomeri, iki yerleşik izomer de yerleşme izomeridir.

İZOMERAZ a. (fr. *isomérase*). Biyokim. Moleküller arası yeniden düzenlemeleri katalizleyen enzim. (Bu düzenleme bir L biçiminin D biçimine, sis biçiminin trans biçimine, bir aldehitin ketona ya da bir ketonun enole dönüşmesi ya da molekülün bir noktasından diğerine grup aktarımı tarzında olabilir.)

İZOMERLEŞTİRME a. Kim., Petrokim. ve Yağ. mad. Bir bileşiği, izomer bileşiğe dönüştürme. (Eşanl. EŞİZLEME.)

—ANSİKL. Petrokim. Arıtmada, olağan parafinleri izomerleştirerek izoparafinlere dönüştürme yoluyla benzinlerin oktan indisi artırılabilir. Aynı şekilde, olağan butanı izobutan biçiminde izomerleştirme, izoparafin üreten alkilleme birimlerini beslemeyi sağlar. Petrokimyada, 8 karbon atomlu aromatik hidrokarbonları izomerleştirme, ortoksilen ve paraksilen elde etmeye yarar. İzomerleştirme kimi yöntemlerde (kraking, reforming, alkilleme vb.) ikincil tepkime olarak ortaya çıkar. İşlem, hidrojen eşliğinde de gerçekleştirilebilir (hidrojenle izomerleştirme); çeşitli katalizörler kullanılır (Lewis asitleri, alümin üzerine çökmüş platin, zeolit vb.).

—Yağ. mad. Etilen bağların sis-trans biçiminde izomerleşmesi, sınırlanmaya çalışılsa bile her zaman hidrojenleme tepkimeleriyle birlikte görülür. Trans izomerlerin erime noktaları, ilgili sis izomerlerinkinden daha yüksek olduğundan hidrojenlemeye gerek kalmadan kimi sıvı yağlar katılaştırılabilir.

İZOMERLEŞTİRMEK g. f. Kim. Bir bileşiği izomerlere dönüştürmek. (Eşanl. EŞİZLEŞTİRMEK.)

İZOMERLİK a. **1.** Kim. İzomer bileşiklerin özgün niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Çekird. fiz. İki ya da daha çok izomer biçimi alabilen bir atom çekirdeğinin özelliği.

—ANSİKL. Kim. Bileşiklerin yapısından kaynaklanan üç tür izomerlik vardır. Bunlardan ilki *karbon iskeleti izomerliği*'dir; örneğin 5 karbon atomu içeren hidrokarbonların üç izomeri vardır: bunlar sırasıyla

pentan: $CH_3-CH_2-CH_2-CH_2-CH_3$,

metil-2 butan: $CH_3-CH(CH_3)-CH_2-CH_3$

ve dimetil-2,2 propan: $CH_3-C(CH_3)_2-CH_3$.

Bu üç hidrokarbon, birbirlerinden yalnız karbon iskeletiyle ayrılır.

Konum izomerliği denen ikinci tür izomerlik, izomer moleküllerin, karbon iskeletinin çeşitli yerlerine bağlanabilen işlevsel özdeş bir grup içermesi durumunda ortaya çıkar; örneğin pentandan türeyen alkollerin sayısı üçtür: bunlar sırasıyla pentanol-1:

$CH_3-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-OH$;

pentanol-2: $CH_3-CH_2-CH_2-CH(OH)-CH_3$

ve pentanol-3: $CH_3-CH_2-CH(OH)-CH_2-CH_3$.

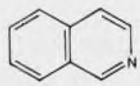
Bu üç alkol, yalnızca işlevsel OH grubunun, 5 karbon atomundan oluşan doğrusal bir zincir üzerindeki yerleşimiyle birbirinden ayrılır.

İşlev izomerliği denen üçüncü tür izomerlik ise, moleküllerin, örneğin asetik asidin (CH_3-COOH), COOH grubu ya da metil formiyatın ($HCOOCH_3$), $COOCH_3$ grubu gibi değişik işlevsel gruplar içermesi durumunda ortaya çıkar.

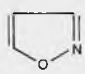
İzomerliğin bu üç türü, kimi zaman izomer bileşiklerin moleküllerinde bir arada bulunabilir.

Öte yandan açık formülleri de aynı olan moleküllerin üçboyutlu düzenlenişinin değişik olması durumunda ortaya çıkan izomerliğe, stereoizomerlik (biçimlenme ve yerleşme izomerlikleri) denir ve bu, stereokimyadan kaynaklanır.

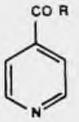
İZOMETADON a. (fr. *isométhadone*). Org. kim. ve Eczc. Formülü $(CH_3)_2N-CH_2-CH(CH_3)-C(C_6H_5)_2-CO-C_2H_5$ olan dimetilamino-1 metil-2 difenil-3,3



izokinolein



izoksazol



izoniazit R = $NH—NH_2$

izonikotinik asit R= OH

heksanon-4'ün yaygın adı; narkotik ağrıkesici olarak kullanılır.

İZOMETRİ a. (fr. *isométrie*). Geom. **1.** İki afin Eukleides uzayı arasında, görüntü noktalar arasındaki uzaklık, ilişkin öncüller arasındaki uzaklıkla aynı olacak biçimde tanımlı uygulama. (Aynı afin uzay içinde, eşlik eden özyapı uygulaması [ya da vektörel izometri] dikgen olan afin uygulama olarak, afin izometri de tanımlanabilir. Bu uygulama pozitifse, *pozitif izometri*'den [ya da *doğrudan izometri* ya da *yerdeğiştirme*], pozitif değilse *negatif izometri*'den [ya da *doğrudan olmayan izometri*] söz edilir.) [Eşanl. EŞÖLÇÜM.] (Bk. *ansikl.* böl.) —**2.** E_n *nin bir* P *parçasının izometriler grubu*, *n* boyutlu E_n afin uzayının bir parçasını değişmez bırakan izometriler kümesi; uygulamaların bileşimi yasasıyla donatıldığında, bir grup özelliği gösterir.

—Ceb. *Sonlu* n *boyutunda bir* $\vec{E}_n$ *Eukleides vektör uzayının vektörel izometrisi*, $\vec{E}_n$ nin dikgen dönüşümü (ya da $\vec{E}_n$ nin dikgen özyapı uygulaması.) [Eşanl. EŞÖLÇÜM.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Haritc. *İzometri eğrisi*, ölçülebilir sabit bir değere karşılık gelen noktaları birleştiren çizgi. (Eşanl. İZORİTM ÇİZGİSİ.) Açı koruyan bir izdüşüm sisteminde yerel ölçeği sabit eğrilerden her biri; bunlardan ortadaki eğri boyunca çizgisel bozulma yoktur. (Mercator izdüşüm sisteminde enlemler izometrik çizgiler, ekvator ise orta izometrik çizgidir.)

—Topol. Bir (E_1, d_1) metrik uzaydan bir başka (E_2, d_2) metrik uzay içine,

$$\forall(a,b)\in E_1\times E_1,\ d_2[f(a),f(b)]=d_1(a,b)$$

olacak biçimde tanımlı *f* bijeksiyonu. (Eşanl. EŞÖLÇÜM.)

—ANSİKL. Ceb. Sonlu bir E_n Eukleides vektör uzayının vektörel izometriler kümesi bir grup yapısı gösterir; uygulamaların bileşimi sözkonusu olduğunda bu, $\vec{E}_n$ nin, $O(\vec{E}_n)$ biçiminde yazılan ve doğrusal grup $GL(\vec{E}_n)$ nin altgrubu olan dikgen grubudur.

f bir vektörel izometri ise:

—*f*, birebir örten doğrusal bir uygulamadır,

—*f* iki vektörün skaler çarpımını değişmez bırakır: $(x/y) = (f(x)/f(y))$,

—*f*, E_n nin dikdüzgülü her tabanını, dikdüzgülü bir aileye dönüştürür,

—*f*, E_n ye ilişkin her vektörün düzgüsünü korur;

$$\|x\| = \|f(x)\|.$$

2 boyutlu bir $\vec{E}_2$ vektör uzayı halinde şu sonuçlar elde edilir: $\vec{E}_2$ ye ait bir izometrinin dikdüzgülü bir tabandaki matrisi

$a^2+b^2=1$ olmak üzere ya $\begin{pmatrix} a & -b \\ b & a \end{pmatrix}$ ya da $\begin{pmatrix} a & b \\ b & -a \end{pmatrix}$ biçimindedir.

Matrisin $\begin{pmatrix} a & -b \\ b & a \end{pmatrix}$ biçiminde olduğu halde, $\vec{E}_2$ nin bir vektörel dönmesi sözkonusu olur. Matrisin $\begin{pmatrix} a & b \\ b & -a \end{pmatrix}$ biçiminde olduğu halde ise,bir vektörel doğruya göre dik bir bakışım sözkonusudur.

3 boyutlu bir $\vec{E}_3$ vektör uzayı halinde, vektörel izometriler, bu izometrilerin değişmez bıraktığı vektörlerin vektör altuzayı yardımıyla incelenir.

Değişmez vektörlerin altuzayının 2 boyutlu, yani bir vektörel düzlem olduğu halde, izometri, bu düzleme göre dik bir bakışımdır.

Değişmez vektörlerin altuzayının 1 boyutlu, yani bir vektörel doğru olduğu halde, izometri, ekseni bu doğrudan oluşan bir vektörel dönmedir.

Değişmezlerin altuzayının $\{\vec{0}\}$ a indirgendiği halde, izometri, 3 dik düzlemsel bakışımın ya da (indirgenmiş biçim) bir vektörel dönmenin ve bir dik düzlemsel vektörel bakışımın bileşkesidir. (Dönme ekseni ve bakışım düzlemi birbirine diktir.)

$\vec{E}_3$ ün (ya da $\vec{E}_2$ nin), $O^+(\vec{E}_3)$ [ya da $O^+(\vec{E}_2)$] biçiminde gösterilen vektörel dönmeler kümesi. $O(\vec{E}_3)$ [ya da $O(\vec{E}_2)$] dikgen grubunun bir altgrubudur.

$\vec{E}_n$ nin vektörel izometrilerinin ayırtedici bir niteliği, bunların determinantının her dikdüzgülü tabanda 1 e ya da −1 e eşit oluşudur. *f* nin determinantı 1 e eşitse (det *f*=1), *f* pozitif bir izometridir ve bir vektörel dönme sözkonusudur; *f* nin determinantı −1 e eşitse (det *f*= −1) bu durumda *f* negatif bir izometridir.

Her (B_1, B_2) dikdüzgülü taban ikilisi için, $f(B_1)=B_2$ olacak biçimde dikgen bir vektörel dönüşüm vardır ve $f \in O^+(\vec{E}_3)$[*f* bir vektörel dönme ve det *f*=1] ise tabanların aynı yönlü olduğundan söz edilir. Bu, dikdüzgülü tabanlar kümesi üzerinde, iki sınıf halinde bir parçalanış tanımlamaya ve uzayı yönlendirmeye olanak verir.

—Geom. Eşlik eden içyapı uygulaması, eşlik eden vektör uzayının özdeşliği olan ötelemeler ve eşlik eden içyapı uygulaması vektörel bir dönme olan dönmeler afin izometrilere örnek olarak gösterilebilir. Yukarıda tanımlanan izometriler, her zaman birebirdir; afin uzayın boyutu sonlu olduğunda izometriler örten ve dolayısıyla birebir örtendir. Buna karşın, boyut sonlu olmadığında, tanımda, bir bijeksiyonun var olma gerekliliğini belirtmek gerekir. Bütün hallerde bir izometri, bir işaret ve bunun görüntüsünün verilmesiyle tamamen tanımlanır. Bir E afin uzayının izometriler kümesi, ∘ yasası için, Is(E) biçiminde gösterilen bir grup oluşturur. Yerdeğiştirmeler grubu ya da pozitif izometriler, ∘ yasasının $Is^+(E)$ biçiminde gösterilen altgruplarından biridir; bunların ortak etkisiz elemanı, doğal olarak, E nin, Id_E ile gösterilen özdeşliğidir. $Is^+(E)$ nin, Is(E) içindeki $Is^-(E)$ tümleci ∘ yasası için bir grup oluşturmaz, çünkü bu yasa, $Is^-(E)$ içinde bir iç yasa özelliği göstermez.

• *İzometrilerin özellikleri.* Bir *f* izometrisi için: bir afin katlı uzayın görüntüsü, aynı boyutta bir afin katlı uzaydır; dikgen iki katlı uzayın görüntüleri dikgen katlı uzaylardır; (E_2 de) bir C(O, R) çemberinin görüntüsü, O′ = *f*(O) olacak biçimde, bir C′ (O′, R) çemberidir; (E_3 te), bir S(O, R) küresinin görüntüsü, O′ = *f*(O) olacak biçimde bir S(O, R) küresidir; (E_3 te), bir C(O, R) çemberinin görüntüsü, O′ = *f*(O) olacak biçimde, bir C′(O′, R) çemberidir; bunun düzlemi, C düzleminin *f* ile görüntüsüdür.

Çeşitli izometrileri sınıflandırmaya ya da ayırmaya yarayan genel bir özellik şöyle belirtilir: *n* boyutlu afin Eukleides uzayının bir *f* izometrisi göz önüne alınırsa, aşağıdaki bağıntıları gerçekleyen bir $p \leq n+1$ doğal tamsayısı vardır:

1. *f*, aşırıdüzlemsel *p* dikgen bakışımın bileşkesidir;
2. *f* nin en az bir değişmez noktası varsa, $p \leq n$ dir ve *f* nin değişmez bıraktığı noktaların afin katlı uzayı F nin boyutu $n-p$ dir. Dolayısıyla bir izometri, çift sayıda bir aşırıdüzlemsel dikgen bakışımın bileşkesi olduğunda pozitiftir.

E_1 *afin doğrusunun izometrileri* arasında şunlar ayırt edilir:

1. pozitif izometriler: F = E_1 ise, özdeş uygulama; F = ∅ ise ötelemeler;
2. negatif izometriler: dim F = 0 ise, birnoktaya göre bakışımlar.

E_2 *afin düzleminin izometrileri* arasında şunlar ayırt edilir:

1. pozitif izometriler: F = ∅ ise, sıfır olmayan vektör ötelemeleri; dim F = 0 ise, sıfır olmayan açı ötelemeleri; dim F = 2 ise, özdeşlik;
2. negatif izometriler: F = ∅ ise, bir S_Δ eksenel bakışımının ve $\vec{u} \in \vec{\Delta}^*$ ($\vec{\Delta}^* = \vec{\Delta} - \{\vec{0}\}$) olmak üzere bir $t_{\vec{u}}$ ötelemesinin bileşkeleri; dim F = 1 ise, F eksenli dikgen bakışımlar.

E_3 *afin uzayının izometrileri* arasında şunlar ayırt edilir:

1. pozitif izometriler: F = ∅ ise, helisel yerdeğiştirmeler; dim F = 1 ise, F eksenli dönmeler; dim F = 3 ise, özdeş uygulama;
2. negatif izometriler: F = ∅ ise, bir S_P düzlemsel bakışımının ve $\vec{u} \in \vec{P}^*$ ($\vec{P}^* = \vec{P} - \{\vec{0}\}$) olmak üzere bir $t_{\vec{u}}$ ötelemesinin bileşkeleri; dim F = 0 ise, merkezi F nin elemanı olan merkezi bakışımlar ya da bir düzlemsel bakışım S_P nin (F⊂P) ve ekseni F de P ye dik bir dönmenin bileşkeleri; dim F = 2 ise, S_F düzlemsel bakışımları.

Bir afin uzayının bir P *parçasının izometrileri*, ∘ yasası için bir grup oluşturur. Bir kare*yi E_2 de değişmez bırakan 8. basamaktan bir grupta ve izometrilerin, E_3 ün düzlemdeş olmayan D_1 ve D_2 doğru çiftini değişmez bırakan 4. basamaktan grubunda (Klein* grubu), bu durum sözkonusudur. D_1 ve D_2 nin ortak dikmesi Δ ise, bu grup E_3 ün özdeşliğini, Δ eksenli yarıdönüşü ve Δ′ ve Δ″ eksenli yarıdönüşleri içerir; burada Δ′ ve Δ″, Δ nın D_1 ve D_2 ye eşit uzaklıktaki noktasından geçen ve doğrultuları D_1 ve D_2 nin ortaylarıyla aynı olan doğrulardır.

Yüzeyler arasındaki izometriler bir yüzeyden, jeodezik uzaklığı koruyan bir başka yüzeye tanımlı bir uygulamaya karşılık gelir; bu durumda yüzeylerin izometrik ya da uygulanabilir olduğundan söz edilir.

İZOMETRİK sıf.(fr. *isométrique*).Geom. Bir izometride benzeşik olan. (*n* boyutlu her afin Eukleides uzayı standart uzay $\mathbb{R}^n$ ye izometriktir.) || *İzometrik kâğıt*, düzlemi, eşkenar üçgenlerle tuğlalayarak düzenlenen kâğıt. (Aksonometrik kâğıt da denir.) || *Doğrudan* (ya da *dolaylı*) *izometrik parçalar*, bir afin uzayın pozitif (ya da negatif) bir izometrideki benzeşik parçaları.

İZOMORF sıf. (fr. *isomorphe*). Kim. ve Krist. EŞYAPILI'nın eşanlamlısı.

İZOMORFİZM a. (fr. *isomorphisme*'den). Ceb. EŞYAPI* UYGULAMASI'nın eşanlamlısı.

—Kim. ve Krist. EŞYAPILILIK'ın eşanlamlısı.

İZONEF a. (fr. *isonèphe*). Meteorol. EŞBULUTLULUK* EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.

İZONİAZİT a. (fr. *isoniazide*'den). Org. kim. ve Eczc. İzonikotinik asidin, formülü $C_6H_7N_3O$ olan hidrazitinin yaygın adı; verem ve cüzam basilleri üzerinde bakteriyostatik (bakteri çoğalmasını önleyici) bir etkisi vardır. (Etkin bir verem ilacı olan izoniazit, her türlü verem hastalığına karşı kullanılır.) [Kısalt. İNH.]

İZONİKOTİNİK sıf. (fr. *isonicotinique*). Org. kim. *İzonikotinik asit*, formülü $C_6H_5NO_2$ olan asit; γ-pikolin yükseltgenerek elde edilir; hidrazit'ine, izoniazit denir.

İZONİTRİL a. (fr. *isonitrile*). Org. kim. KARBİLAMİN'in eşanlamlısı.

İZOOKTAN a. (fr. *isooctane*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_3C—CH_2—CH(CH_3)_2$ olan trimetil-2,2,4 pentanın adı; oktanın izomeridir. (İzobuten dimerinin hidrojenlenmesi ya da izobutanın izobutenle alkillenmesi sonunda elde edilen izooktan, özellikle benzinli motorlarda ateşlemeyi minimum gecikmeyle sağlaması nedeniyle kusursuz bir yakıttır. Oktan sayısı 100 olarak tanımlanır.)

İZOÖJENOL → İZOEUGENOL.

İZOPAJ a. (fr. *isopage;* yun. *isos*, eş, ve *pageis*, sabit'ten). Bireyleri eşit ve bakışımlı olan ikiz ucube.

İZOPARAFİN a. (fr. *isoparaffine*). Org. kim. İzooktan gibi doymuş dallı hidrokarbonların yaygın adı.

İZOPATİ a. (fr. *isopathie*). Tıp tar. Organizmanın, bir hastalığa yakalandığında, o

hastalıkla savaşmasını ve iyileşmesini sağlayacak maddeleri oluşturabileceğini öngören Hippokrates kuramı. (Pasteur, serum tedavisiyle bu kurama yeniden değer kazandırmıştır.)
—Homeopat. İZOTERAPİ'nin eski eşanlamlısı.

İZOPEDİN a. (fr. *isopédine*). Balıklarda pulların ana maddesini oluşturan boynuzsu görünüşlü organik madde.

İZOPELETİERİN a. (fr. *isopelletiérine*). Tanret'in 1878'de nar ağacı kabuğundan *(Punica granatum)* elde ettiği dört alkaloitten biri. (İzopeletierin, peletierin gibi solucan düşürücü özellikler içerir, ancak onun kadar etkili değildir.)

İZOPENTAN a. (fr. *isopentane*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2CHCH_2CH_3$ olan hidrokarbon; 28°C'ta kaynar ve organik bireşimde kullanılır.

İZOPENTANOL a. (fr. *isopentanol*). Org. kim. İZOPENTİL* ALKOL'ün eşanlamlısı.

İZOPENTENİL a. (fr. *isopenténylе*). Org. kim. Formülü C_5H_9— olan birdeğerli kök. (En önemli izopentenilin formülü $CH_2{=}C(CH_3){-}CH_2{-}CH_2{-}$ dir.) || *İzopentenil alkol*, formülü $CH_2{=}C(CH_3){-}CH_2{-}CH_2{-}OH$ olan alkol; bir izopentenil pirofosfat olan pirofosforik asit esteri, terpenlerin biyosentezinde temel rol oynar. (İzoprenin kimyasal etkin biçimidir.) [Eşanl. İZOPENTENOL.]

İZOPENTENOL a. (fr. *isopenténol*). Org. kim. İZOPENTENİL* ALKOL'ün eşanlamlısı.

İZOPENTİL sıf. (fr. *isopentyle*). Org. kim. *İzopentil alkol*, formülü $C_5H_{11}OH$ olan ve izopentandan türeyen alkol. (Eşanl. İZOPENTANOL.)

İZOPİK sıf. (fr. *isopique*). Yerbil. Aynı yaş ve evredeki oluşumlar için kullanılır.

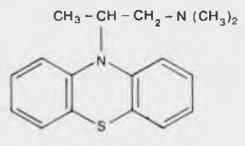
İZOPLASTİ a. (fr. *isoplastie*). Ted. EŞDEĞERLİK'in eşanlamlısı.

İZOPLET a. (fr. *isoplèthe* ya da *isoplete*). EŞBÜYÜKLÜK ÇİZGİSİ'nin eşanlamlısı.
—Meteorol. EŞDEĞER* EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.

İZOPREN a. (fr. *isoprène*). Org. kim. Formülü $CH_2{=}C(CH_3){-}CH{=}CH_2$ olan metil-2 butadien-1,3'ün yaygın adı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İzopren kuralı*, terpenlerin, pek çok izopren molekülünün birbirine zincirleme bağlanması sonucu oluştuğunu açıklayan kural.
—ANSİKL. İlk olarak kauçuğun ya da limonenin ısılbozunması sonunda elde edilen izopren, uzun süre terpensel tüm doğal bileşiklerin öncüsü olarak kabul edildi; hatta bu amaçla O. Wallach, bir izopren kuralı ortaya attı. Ancak bu görüş, F. Lynen'in, terpenlerin gerçek öncülerinin, izoprenin biyokimyasal eşdeğerleri olan dimetilalil pirofosfatlar ile izopentenil pirofosfatlar olduğunu göstermesi üzerine terk edildi. İzopren, doğal kauçuğa yakın sentetik bir elastomer elde etmek üzere polimerleştirilebilir. Sanayide metil-2 penten-2'nin krakingi ya da izopentandan hidrojen giderilerek üretilir.

İZOPRENALİN a. (fr. *isoprénaline*). Bronş genişletici etki gösteren sentetik ilaç. (İzoprenalin, kardiyoloji ve pnömolojide, kalp hızını artırıcı, bronşları genişletici, mukoza salgılarını ve solunum zorluğunu azaltıcı etkileri nedeniyle, klorhidrat biçiminde kullanılır.)

İZOPROMETAZİN a. (fr. *isopromethazine*). Org. kim. Formülü $C_{17}H_{20}N_2S$ olan dimetilamino-1 (fenotiyazinil-10')-2 propanın yaygın adı; histamin etkisini önleyici olarak kullanılır.



izoprometazin

İZOPROPANOL a. (fr. *isopropanol*). Org. kim. Formülü $CH_3{-}CHOH{-}CH_3$ olan alkol. (İzopropanol, 82 °C'ta kaynayan, su ve tüm organik çözücülerle karışabilen bir sıvıdır. Sanayide, propenin sülfürik asit eşliğinde hidratlanması ya da asetonun indirgenmesi sonunda elde edilir. Donma önleyici, çözücü, su giderici, özütleyici, bireşim ara maddesi ve antiseptik olarak yaygın biçimde kullanılır. Bununla birlikte solunum ya da ağızdan sindirim yoluyla alındığında zehirleyici etki gösterir.) [Eşanl. PROPANOL-2, İZOPROPİL ALKOL.]

İZOPROPENİL a. (fr. *isopropényle*). Org. kim. Formülü $-C(CH_3){=}CH_2$ olan birdeğerli kök.

İZOPROPİL- (fr. *isopropyl-*). Org. kim. Bir molekülde izopropil kökünün varlığını gösteren önek.

İZOPROPİL a. (fr *isopropyle*). Org. kim. **1.** Formülü $-CH(CH_3)_2$ olan birdeğerli kök. **—2.** *İzopropil alkol*, İZOPROPANOL' ün eşanlamlısı.

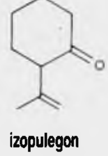
İZOPROPİLASETON a. (fr. *isopropylacétone*). Org. kim. METİLİZOBUTİLKETON'un eşanlamlısı.

İZOPROPİLBENZEN a. (fr. *isopropylbenzène*). Org. kim. KÜMEN'in eşanlamlısı.

İZOPROPİLKARBİNOL a. (fr. *isopropylcarbinol*). Org. kim. İZOBUTANOL' ün eşanlamlısı.

İZOPTER a. (fr. *isoptère*). Oftalmol. Görme alanında yer alan eşit duyarlıktaki noktaların geometrik yeri. (Bu noktalar, perimetri ile yapılan görme alanı muayenesiyle saptanır; muayene sırasında bakışın tespit edildiği nokta dışında ışıklı bir leke görülmelidir. Leke ne kadar büyük ve parlak olursa, görme ekseninden o kadar uzakta fark edilir. İzopter, burun yönünden daha çok, şakak yönüne uzanan bir elips biçimindedir.)

İZOPULEGON a. (fr. *isopulégone*'dan). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{16}O$ olan terpensel keton; yarpuz esansında pulegonla birlikte bulunur.



izopulegon

İZOSAFROL a. (fr. *isosafrole*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{10}O_2$ olan metilendioksi-1,2 propenil-4 benzenin yaygın adı; safrolün bazik ortamda izomerleştirilmesi sonucu elde edilir; bu madde yükseltgenerek piperonal üretilir.

İZOSEFALİ a. (fr. *isocéphalie*). Güz. sant. Bir betimlemedeki başları, figürleri, çeşitli ölçülerini ve göreli uzaklıklarını göz önünde bulundurmadan, aynı yüzeyde tutma kuralı. (Mısır, Mezopotamya, Roma ve Bizans'taki bazı ilksel yapıtlarda görülür.)

İZOSEİST a. (fr. *isoséiste*). Yerbil. EŞDEPREM ÇİZGİSİ'nin eşanlamlısı.

İZOSİKLİK sıf. (fr. *isocyclique*). Org. kim. KARBON* HALKALI'nın eşanlamlısı.

İZOSİTOZ a. (fr. *isocytose*). Hematol. Boyları hemen hemen eşit olan alyuvarların durumu.

İZOSİTRİK sıf. (fr. *isocitrique*). Biyokim. *İzositrik asit*, Krebs çevrimine katılan ve sitrik asitle tersinir bir denge oluşturan asit. (α ketoglutarik aside yükseltgenir.)

İZOSİYANAT a. (fr. *isocyanate*). Org. kim. İzosiyanik asidin tuzu ya da esteri.

İZOSİYANİK sıf. (fr. *isocyanique*). Kim. *İzosiyanik asit*, formülü HNCO olan asit; siyanik asidin tautomeri.

İZOSORBİT a. (fr. *isosorbide*'den). Göğüs anjininin tedavisinde dinitrat biçimiyle kullanılan, koroner damar genişletici, sentetik kimyasal ilaç.

İZOSPİN a. (fr. *isospin*). Çekird. fiz. EŞSPİN'in eşanlamlısı.

İZOSTATİK sıf. (fr. *isostatique*'den). Jeofiz. İzostazi ile ilgili olan.
—Ger. day. Herhangi bir kesite ilişkin iç kuvvetlerin (dik kuvvet, kesme kuvveti, eğilme momenti) yalnızca denge denklemleriyle belirlenebildiği bir yapı için kullanılır. (Karşıt halde yapı *hiperstatik*'tir denir. Özellikle dayanma tepkileri yalnızca statik varsayımlarla hesaplanabilen bir kiriş izostatiktir. Bir konsol, üç eklemli bir kemer, iki basit dayanağa oturan bir kiriş izostatik yapılardır.) || *İzostatik çizgi*, düzlemsel esneklikte, her noktasında, ana gerilmelerden birine göre yönelmiş bir teğet alan çizgi. (Ana gerilmeler kendi aralarında dik olduklarından izostatik çizgiler de birbirine dik iki küme oluşturur.)
—Metalürj. *İzostatik presleme* ya da *sıkıştırma*, biçim değiştirebilir bir kalıbı çevreleyen akışkanla, aynı anda bütün doğrultularda eşit basınç kuvveti uygulamaya dayanan toz yoğunlaştırma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Metalürj. İzostatik sıkıştırma (soğuk ya da sıcak) toz metalürjisinde, bir parçanın her noktasında homojen yoğunlaştırma elde etmeyi sağlar. Toz, üretilecek parça şeklindeki biçim değiştirebilir bir kalıbın içine konur. Bu kalıp, bir kaba yerleştirilerek kap içine bir akışkan basılır; akışkan, toza her doğrultuda basınç uygular. Bu tür üretimde tozun içerdiği gazları boşaltmak zorunludur. Bu teknik çok güç sıkıştırılan tozlardan (sert metaller, seramikler) karmaşık biçimli parçaların üretiminde kullanılır.

İZOSTAZİ a. (fr. *isostasie;* ing. *isostasy*). Jeofiz. Yer kabuğunun denge kuramı.
—ANSİKL. Jeoit, dolanma elipsoitinden çok az farklı bir yüzeydir. Topografya yüzeyi üzerinde (*g*) yerçekiminin yeğinliği ölçülerek bir elipsoitin bilinen çekimiyle karşılaştırmak için jeoit üzerinde gözlenecek değer elde edilebilir. Bu alanda gözlenen değerden, jeoitin dışındaki dağlık kütlelerin çekimi çıkarılırsa, yapılan düzeltmenin çok büyük olduğu saptanır: her şey sanki dış kütlelerin çekimi, görünmeyen bir nedenle hafifletilmiş gibi gelişir. İzostazi kuramları bu gözlemi, dağlık kütlelerin altında yoğunluk eksikliğinin ve denizlerin dibinde topografyanın dış etkilerini dengeleyen bir yoğunluk artışının varlığıyla açıklamaya çalışır.

Nitekim J. H. Pratt'a göre yer kabuğu, deniz düzeyinin yaklaşık 120 km altında elipsoit biçiminde bir eşbasınç yüzeyine dayanır. Bu yüzeyin birim alanı üstünde yükselen her madde sütunu, Yer soğurken dengeleme yüzeyi denen bu yüzeyden başlayarak düşey doğrultuda katılaşmış gibi aynı ağırlığı taşır. Bu olgu dağların ve bunların altındaki arazinin yoğunluklarının okyanusaltı arazisinden düşük olmasının nedenini açıklar, çünkü bu durumda yoğunluklar, 120 km derindeki yüzeyin üstünde yer alan arazilerin yükseltileri ile ters orantılıdır. XIX. yy.'ın ortasında öne sürülen bu varsayım, Hayford'un (1909) uluslararası elipsoitin boyutlarını belirleme çalışmalarına ışık tuttu.

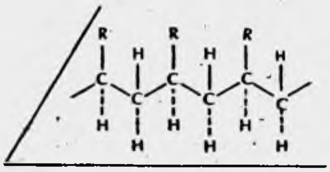
Çok şematik olan bu kuramın yerine günümüzde G. B. Airy'nin kuramı yeğlenir. A. Wegener'in kıtaların kayması kuramının esin kaynağı olan bu kurama göre düzgün yoğunluktaki (2,67) kıta blokları, buzdağları gibi 3,25 yoğunluktaki magma üzerinde hidrostatik denge halinde yüzer. Bu varsayım çerçevesinde yüzme yüzeyinin derinliği değişik değerler alır; okyanus altında kıtalara oranla daha küçüktür; yükseltisi sıfır olan bir bölge için bu derinlik yaklaşık 30 km'dir. XX. yy.'ın ortasında F. A. Vening Meinesz bu varsayıma dayanarak izostatik dengelemenin bölgeselliği kavramını ortaya attı; buna göre yüzeydeki noktasal yüke, Airy örneğinde olduğu gibi yükün düşeyi boyunca yoğunlaşan bir "kök" değil, belli bir yüzeyi destekleyen bir kök denk düşer.

Sismolojik veriler derinlerde, dağlık kuşakların altında bu tür köklerin varlığını, ayrıca kıta ve okyanus kabukları arasında bir bileşim farkı bulunduğunu doğrulamıştır. (→YER.) Günümüzde saptanan

izostatik sapmalar yükselen (negatif sapma) ya da alçalan (pozitif sapma) bölgelerde gözlenir. Ortamın yüksek akışmazlığı yüzünden düzenlenme çok yavaş gelişir ve izostatik "gecikmeler" çok önemli sonuçlar doğurabilir; örn. bugün bile gözlenebilen İskandinavya'nın (yüzyılda 1 m düzeyinde) yükselişi, 10 000 yıl önce bu kıtayı örten buzulların erimesinden kaynaklanmıştır.

İZOSTEMON sıf. (fr. *isostémone*). Bot. Erkekorganlarıyla taçyaprakları ya da çanakyaprakları aynı sayıda olan çiçeklere denir.

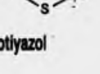
İZOTAKTİK sıf. (fr. *isotactique*; *izo-* ve *yun. taktos*, düzenli'den). Polim. Ornatanlarının tümü, zincir düzleminin aynı yanında bulunan makromoleküllü bir zincir için kullanılır.



(İzotaktik polimerler, stereodüzenli polimerler sınıfına girer.)

İZOTERAPİ a. (fr. *isothérapie*). Homeopat. İzoterapiklerin kullanılmasını temel alan tedavi yöntemi. (Esk. eşanl. İZOPATİ.)
—ANSİKL. İzoterapi, zehirlenmiş bir hastayı kurtarmak için hastaya aynı zehirden düşük dozlarda verilmesi gerektiğini savunan Paracelsus'un yararlandığı, Hipokrates zamanından beri bilinen çok eski bir yöntemdir. Yararlanılan maddeler homeopatide olduğu gibi daha önceden sağlıklı bir insanda denenmemiş olduğu için izoterapi homeopatik tedaviden farklıdır. Kullanımda dayanılan ilke, o maddenin etkisiyle, hastalığı yapan maddenin etkisinin aynı olması değil, iki maddenin birbirine eşit olmasıdır (benzeşim yasası). Ancak izoterapiye ilgi duyanlar, başta XIX. yy.'da Hering ve Collet olmak üzere yine homeopatlardır.

Kullanılan başlıca izoterapi çeşitleri şunlardır:
1. *Endojen izoterapi* (ya da *özizoterapi*) hastadan alınan karmaşık biyolojik maddelerden (mikroplu idrar, yutak ya da dölyolu iltihapları, süreğen kulak iltihabı irini, bir deri hastalığı sırasında dökülen pullar, dışkı, kan, vb.) yararlanır ve bir hastalığa ya da sinir-içsalgı dengesizliğine bağlı olarak zayıflamış bir organizmanın doğal savunmasını uyarır;
2. *Ekzojen izoterapi* (ya da *hetero-izoterapi*) çağdaş alerji biliminin öngördüğü gibi, hastalık etmeni olduğu sanılan maddenin (evde ya da bir mesleğin icrası sırasında kullanılan çeşitli kimyasal maddeler, besinler, süt mamulleri, tahıllar, bitkiler, buğdaygillerin çiçektozları, hayvansal maddeler, kıllar, tüyler, zehirler, vb.) sulu çözeltisini hastaya vererek, patolojik belirtilerin ortaya çıkma eşiğini yükseltme yoluyla hastayı duyarsızlaştırmaya çalışır. Ayrıca, belli bir hastada ikincil etkiler göstermiş olan allopatide yararlanılan ilaçlar, serumlar ve aşılar hahnemann yöntemiyle sulandırılarak hazırlanabilir.



izotiyazol

İZOTERAPİK sıf. (fr. *isothérapique*). Homeopat. İzoterapiyle ilgili.
◆ a. Hastadan sağlanan iç kaynaklı bir maddeden (idrar, deri pulları, vb.) ya da dış kökenli bir nesneden (örneğin kimyasal bir madde ya da böcek) hahnemann yöntemiyle sulandırılarak anında hazırlanan ve biyoterapiklere benzeyen ilaç.

İZOTERM a. (fr. *isotherme*). Meteorol. ve Termodin. EŞSICAKLIK* EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.

İZOTİPİ a. (fr. *isotypie*). Krist. BENZERYAPI'nın eşanlamlısı.

İZOTİYAZOL a. (fr. *isothiazole*'den). Org. kim. Formülü C_3H_3NS olan aromatik ayrıkhalka; tiyazolün izomeridir.

İZOTİYOSİYANAT a. (fr. *isothiocyanate*'ten). Kim. İzotiyosiyanik asidin tuzu ya da esteri.

İZOTİYOSİYANİK sıf. (fr. *isothiocyanique*'ten). Kim. *İzotiyosiyanik asit*, formülü HNCS olan asit; tiyosiyanik asidin tautomeri.

İZOTON sıf. (fr. *isotone*, yun. *isotonos*'dan). Ceb. *Sıralı bir* E *kümesinden sıralı bir* F *kümesi içine izoton uygulama*, aşağıdaki koşulu gerçekleyen, E den F içine tanımlı *f* uygulaması:

$$x \in E,\ y \in E \text{ ve } x \leqslant y \rightarrow f(x) \leqslant f(y);$$

burada $f(x) \in F$ ve $f(y) \in F$ dir ve E ile F içindeki sıralama bağıntıları $\leqslant$ ile gösterilmiştir.
—Çekird. fiz. Nötron sayıları aynı, proton sayıları farklı nüklitler için kullanılır. (Berilyum $^{9}_{4}Be$, bor $^{10}_{5}B$ 'un izotonudur; çünkü her ikisinin çekirdeğinde de 5 nötron bulunur.) [Eşanl. EŞNÖTRONLU.]

İZOTONİ a. (fr. *isotonie*). Ceb. Bir uygulamanın izoton olma özelliği.
—Biyokim. Geçişme gücü aynı olan iki çözeltinin durumu. (Organik bir zar ile ayrıldıklarında ikisi arasında herhangi bir akım oluşmaz.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Eczc. Tedavide şırınga edilecek çözeltiler ile göz ilaçlarında izotoni sağlanmalıdır. Bunun için ilaca, sodyum klorür, glukoz ya da çeşitli tuzlar katılır. 15 ml'den yüksek şırınga çözeltilerinde alyuvarların hemolizini önlemek için izotoni oluşturulur. Böyle çözeltiler, yoğun olarak önemli kan kayıplarını karşılamak ve atardamar basıncını yükseltmek ya da bazı ilaçların ağır ağır perfüzyonunu sağlamak için kullanılır.

İZOTONİK sıf. (fr. *isotonique*). Nörobiyol. **1.** Kasın uzunluğu değiştiği halde, geliştirdiği kuvvetin sabit kaldığı kasılmaya denir. **—2.** Uzunluğu değiştiği halde geliştirdiği kuvvet sabit kalan bir kasın etkinliğini miyografik olarak kaydetmeye denir. (Sabit bir kuvvetin etkisiyle meydana gelen hareketler sırasında bir kasın biyoelektriksel etkinliği dinamik ve etkin bir iş süresince hızlanarak ve direnç gösteren bir iş sırasında yavaşlayarak değişir. Aynı anda karşıt kaslarda, birbirinin aynadaki görüntüsüne benzer biçimde ters etkiler görülür.) **—3.** Kasılma sisteminin dinamik öğelerini incelemeye yarayan izotonik kayıt sırasında görülen ve kasın kısalma hızının elektriksel yükle doğrudan ilgili olduğunu gösteren (kuvvet-hız bağıntısı) kas sarsıntısına denir.
—Eczc. Geçişme gücü başka bir ortamla aynı olan eriyik. (Bir eriyik, kana, gözyaşına, vb. göre izotoniktir.) || *İzotonik çözelti*, litresinde 7,5-8 g sodyum klorür (serum fizyolojik ya da tuzlu izotonik çözelti) ya da 50 g glukoz (şekerli izotonik çözelti) içeren damıtık su.

İZOTOP a. (fr. *isotope*). Çekird. fiz. Aynı elementin olası değişik atom çekirdeği tiplerinden her biri. (İzotopların atom numaraları, yani proton sayıları eşittir, dolayısıyla bunlar, aynı elektron dağılımı olan, sonuç olarak özdeş kimyasal özellikler gösteren atom çekirdekleridir. Bu çekirdeklerin kütleleri, yani nötron sayıları farklıdır.) [Eşanl. EŞPROTONLU.] || *İzotop kütlesi*, özel bir izotopun atom kütlesi. || *İzotop oranı*, bir maddede, belli bir izotopun atom sayısının, bu elementin toplam atom sayısına oranı. || *İzotop spini*, EŞSPİN'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. 1912'de J. J. Thomson, pozitif neon iyonlarının, bir manyetik alan içindeki yörüngelerini inceleyerek bunların yük/kütle oranını belirledi ve bu belirleme sonucu bir elementin kararlı izotoplarının varlığı üstünde ilk kanıtı ortaya koydu. Böylece Thomson kütlesi 20 ve 22 olan iki tür iyonun varlığını saptadı. Daha sonra, özellikle Aston ve Dempster'ın sürdürdüğü çalışmalar, "kütle tayfçekimi" yönteminin temelini oluşturdu ve "basit" denen elementlerin bir çoğunun gerçekte, kütle sayıları farklı izotopların karışımları olduğunu gösterdi. 1914'te, Soddy ve Fajans "radyoaktif diziler"i inceleyerek kimyasal yöntemlerle ayrılamayan, ancak radyoaktif yarıömürleri ve atom kütleleriyle farklar gösteren mezotoryum I, toryum X, aktinyum X gibi elementleri buldular. Daha sonraki incelemeler sonucunda, bir elementin izotoplarının, çekirdek çevresindeki elektron sayıları, yani "atom numaraları" eşit atomlardan oluştuğu anlaşıldı; bu çekirdeklerde, proton sayıları eşittir, yalnızca nötron sayıları, yani atom kütleleriyle birbirinden ayrılır. Aynı elementin çeşitli izotopları, kütle sayısı element simgesinin sol üst köşesine yazılarak belirtilir: örneğin ^{18}O, ^{16}O.

Doğada bulunan 90 element için, 280 izotop belirlendi. Ama F. ve I. Joliot-Curie'nin, 1934'te, ilk yapay radyoaktif izotop ^{30}P'yi bireşim yoluyla elde etmelerinden bu yana, laboratuvarlarda 2 000'e yakın izotop gözlemlendi. Bu tür izotop sayısının 5 000 ile 7 000 arasında değişebileceği sanılmaktadır; ne varki bir çoğunun nötron sayıları, kararlı izotoplara oranla son derece farklı olması yüzünden, günümüzde bunları laboratuvarda elde edilecek hiç bir nükleer tepkimeyle üretmeye olanak yoktur.

İzotopların uygulama alanı çok geniştir; kimyada, biyokimyada, tarımda, "izleyici" denen izotoplarla markalanmış, gerek kütle sayıları, gerek radyoaktif özellikleriyle algılanabilen moleküllerin kullanımı, birçok mekanizmanın aydınlatılmasını sağladı. Çekirdek fiziğinde bir elementin izotopları birbirinden tümüyle farklı davranışlar gösterir; nitekim ^{235}U parçalanabilir, ama ^{238}U için aynı şey söz konusu değildir. İzotopların, gerek araştırmalarda gerek nükleer enerjide gittikçe artan kullanımı, bunları hazırlama ya da doğal elementin sağladığı karışımlardan zenginleştirme yoluyla elde etme konusunda geniş çalışmalar yapılmasına yol açtı. Kimi izotoplar, özellikle radyoaktif izotoplar, kararlı elementleri reaktörlerde ışınlayarak "atom bireşimi" yoluyla çok küçük miktarda elde edilebilir. Bir izotopu ya da izotoplarından biri bakımından zenginleştirilmiş bir elementi tartılabilir niceliklerde hazırlamada ise, çeşitli yöntemlerden yararlanılır.

Laboratuvarda izotoplar daha çok, kütle tayfölçümüyle ayrılır. Sanayide, elementin izotoplarından oluşan bileşiklerin, kimyasal özellikleri (alışveriş tepkimeleri) ya da fiziksel özellikleri (merkezkaçla ayırma, elektroliz, yayınım, damıtma) arasındaki küçük farklara dayanan yöntemler kullanılır; örneğin, gaz yayınımı yönteminde, uçucu bir bileşiğin, gözenekli bir çeperden yayınma hızı farkından yararlanılır: bu yöntem, ^{235}U'yu ayırmada, başarıyla kullanılmıştır.
—Tıp. Bir bileşimin yapısına giren basit bir cismin yerine radyoaktif izotopu kullanılarak işaretlenen ve organizmaya verildikten sonra dokuların içinde çok küçük dozları bile izlenebilen izotoplar kullanılır. Böylece, fizyolojik açıdan radyoaktif değilmiş gibi davranan bu maddenin dağılımı ve geçirdiği evreler izlenebilir. Bazı koloit maddeler de suda erimeyen radyoaktif cisim parçacıklarıyla birleştirilerek "işaretlenebilir". Kullanılan başlıca izotoplar, tiroit bezi araştırmalarında yararlanılan iyot, radyoaktif fosfor, galyum ve teknesyumdur. İzotoplar ya teşhis (→ SİNTİGRAFİ) ya da tedavi amacıyla kullanılır.

İZOTOPLUK a. Çekird. fiz. Kimi element çekirdeklerinin gösterdiği izotop olma özelliği.

İZOTROP sıf. (fr. *isotrope*). Fiz. Bir noktadaki özellikleri (makroskobik) doğrultuya bağlı olmayan bir ortam için kullanılır. (Eşanl. EŞYÖNLÜ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Ceb. ve Geom. EŞYÖNLÜ'nün eşanlamlısı.

—ANSİKL. Fiz. İzotrop cisimlerde ya da ortamlarda, herhangi bir nokta çevresindeki farklı doğrultular hiçbir şekilde ayırt edilemez: ışık dalgaları, ısıl iletkenlik, özgül direnç vb. her doğrultuda aynı hızla yayılır. Bu olgu sözkonusu cisim ya da ortamda atomların ya da moleküllerin dağılımının belli bir bakışım sağlayacak ve bir ya da birçok doğrultuya ayrıcalık tanıyacak, uzun mesafelerde bir sıra göstermemesinden kaynaklanır. Sıvı ve gaz halinde makroskobik cisimler genellikle izotroptur. Bu arada, anizotrop sıvılar da (sıvı kristaller) vardır. Kristal yapılı makroskobik cisimler, çokkristalli olanlar (küçük kristaller topluluğu) dışında izotrop değildir. Biçimsiz katılar (camlar, reçineler, ...) izotroptur. Kimi sıvılar bir elektrik alanının (Kerr etkisi) ya da bir manyetik alanın (Cotton-Mouton etkisi) etkisiyle izotropluklarını yitirebilir. Dış gerilmelerle karşılaşan izotrop katılar anizotrop hale gelebilir.

İZOTROPLUK a. Fiz. İzotrop bir cismin ya da bir ortamın niteliği.

İZOVALERALDEHİT a. (fr. *isovaléraldéhyde*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2CH$ —CH_2—CHO olan aldehit; izoamil alkol yükseltgenerek elde edilir. (Eşanl. METİL -3 BUTANAL.)

İZOVALERİK sıf. (fr. *isovalérique*). Org. kim.*İzovalerik asit*, formülü $(CH_3)_2$—CH —CH_2—COOH olan asit.

İZOVANİLİN a. (fr. *isovanilline*). Org. kim. Formülü $C_8H_8O_3$ olan metoksi-4 hidroksi 3 benzaldehidin yaygın adı; vanilinin izomeridir.

İZOZİM a. (fr. *isozyme*). IZOENZİM'in eşanlamlısı.

İZOZOG *(Bañados del)*, Bolivya'da bataklıklar, Santa Cruz'un G.-D.'sunda. Toprakları ıslah etme ve tarımsal yerleşime açma çalışmaları sürmektedir.

İZRAP CEVDET, soyadı **Barlas,** türk siyaset adamı (Gaziantep 1871 - ? 1960). Gaziantep'te rüştiyeyi bitirdikten sonra, aynı yerdeki Amerikan koleji'nde okudu. İstanbul sultanisi'ni bitirdi. Yükseköğrenimini Fransa'da tamamladı. Yurda döndüğünde Konya Öğretmen okulu'nda öğretmenlik yaparken, Ali Kemal'in Maarif nazırlığı döneminde Kuvayı milliye'yi desteklediği için görevinden azledildi. İlk TBMM'ye Kütahya milletvekili seçildi (1920). 1931 yılına kadar bu ilin milletvekili oldu.

İZSO (Miklós), macar heykelci (Disznóshorvát, Miskolc yakınında, 1831 - Budapeşte 1875). Şair Csokonai'nin Debrecen'deki büstü gibi büst ve anıtlar yaptı; asıl ününü, özellikle pişmiş topraktan yaptığı folklorik heykelciklere borçludur.

İZUMİ, Japonya'da kent, Honşu adasında, Osaka'nın G.'inde; 156 356 nüf (1990). Tekstil. Metalürji.

İZUMİ SANO, Japonya'da kent, Honşu adasında, Osaka körfezinin güney -doğu kıyısında; 90 700 nüf. Tekstil ve makine sanayileri.

İzumo, şinto tapınağı; Japon denizi kıyısındaki Şimane ilindedir. 1874'te yeniden inşa edilirken, buddhaöncesi japon mimarlığının en eski tipine bağlı kalındı.

İZU ŞOTO, Japonya'da yanardağ kökenli takımada, Büyük Okyanus'ta, Sagami körfezinin G.'inde; 34 800 nüf. Balıkçılık. Derebeylik döneminde sığınma yeri; bugün turizm yeri.

İzvestia *(Haberler)*, günlük rus gazetesi. 1917'de Petrograd'da kuruldu. 1991'e kadar Yüksek Sovyet prezidyumu'nun organı olan, 1960'tan beri akşam (Moskova) ve sabah baskısı yapan gazete, bugün bağımsız olarak yayımlanmaktadır.

İZVOLSKİY (Aleksandr Petroviç), rus diplomat ve siyaset adamı (Moskova 1856 - Paris 1919). Dışişleri bakanlığı yaptı (1906-1910), 1907'de Japonya ve İngiltere ile aralarındaki uyuşmazlığı çözüme bağladı (Afganistan, Tibet ve İran'daki ingiliz ve rus etkinliğinin sınırlanması). Sonra rus dış politikasını Balkanlar'a doğru yönlendirdi, ama, avusturya-alman tertipleri karşısında boyun eğmek zorunda kaldı: Aehrenthal ile, Buchlau'da görüştükten (1908) ve Bosna-Hersek'in Avusturya -Macaristan tarafından ilhakından sonra, Boğazlar'ın statüsünün yeniden gözden geçirilmesi için boş yere çabaladı. O zaman İtalya'ya yaklaştı ve bu devletle Racconigi anlaşması'nı imzaladı (1909). Paris büyükelçisi oldu (1910-1917). Üçlü İttifak'ı güçlendirmeye çalıştı.

İZYASLAV YAROSLAVOVİÇ (1024 -1078), Kiev büyük prensi (1054-1073 ve 1077-78). Bilge Yaroslav'ın büyük oğlu, Kiev'e yerleşti ve kardeşleri, Çernigov'u yeniden ele geçiren Svyatoslav ve Pereyaslav'da yerleşen Vsevolod ile tüm Rusya üzerindeki yetkisini paylaştı. Bir halk ayaklanması sonucu Kiev'den sürüldü (1068), ama, polonya dükü Bolesław II' nin yardımıyla yeniden buraya yerleşti (1069). Kardeşi Svyatoslav tarafından yerinden indirilince, Boleslaw II'ye ve sonra imparator Heinrich IV'e ve en sonunda papa Gregorius VII'ye çağrı gönderdi ve 1077'de tahtına yeniden kavuştu.

İZZET a. (ar. *ʿizzet*). *Esk.* **1.** Büyüklük, ululuk, yücelik. **—2.** Saygı, itibar. **—3.** Güç, kuvvet. **—4.** *İzzet etmek*, saygı göstermek, ağırlamak. **—5.** *İzzet ü ikbal ile*, "yolunuz açık olsun, güle güle" anlamında bir nezaket sözü. ‖ *İzzet ü ikram*, ağırlama.

— İsl. Tanrı'nın adlarından biri: *Rabbi-i izzet*.

İZZET ALİ PAŞA, türk vezir ve şair (İstanbul ? - Erivan 1734). Defterdar mektupçusu, başdefterdar (1729) oldu. Vezir, sadaret kaymakamı (1731), Anadolu beylerbeyi olarak görev yaptı. İran'a karşı düzenlenen Revan seferi sırasında öldü. Aynı zamanda hattat olan ve divani yazının ustalarından sayılan İzzet Ali Paşa'nın Süleymaniye kitaplığı'nda bulunan el yazması bir *Divan*'ı vardır.

İZZET BEY Eyüpzade, türk yönetici ve siyaset adamı (Trabzon 1861 - Samsun -Çarşamba arası 1920). Rüştiye (ortaokul) eğitimi gördü. Kaymakamlık yaptı. İkinci meşrutiyet döneminde ittihat ve Terakki partisi adayı olarak Trabzon'dan mebus seçildi (1908-1918). Mondros ateşkesi'nden sonra Trabzon'da Müdafaai hukuk örgütü'nü kurdu. Giresun kaymakamıyken Erzurum ve Sıvas kongrelerine delege olarak katıldı. Heyeti temsiliye üyesi oldu. Trabzon milletvekili seçildikten sonra Birinci TBMM'ye katılmak üzere Ankara'ya giderken, yolda eşkıyalar tarafından öldürüldü.

İZZET EFENDİ Hacı, Çaycı, türk yönetici (Edirne 1819 - İstanbul 1909). Sadaret mektubi kalemi'nde çalıştı; Hicaz' da vali vekilliği, Suriye'de merkez mutasarrıflığı görevlerinde bulundu; Basra'da ve Adana'da valilik yaptı. Çaya merakı ve çay bitkisine ilişkin bir kitapçığından ötürü, halk arasında "Çaycı" lakabıyla tanındı.

İZZET EFENDİ → MUSTAFA İZZET EFENDİ.

İZZET MEHMET PAŞA, türk sadrazam (Çarşamba 1723 - Belgrad 1784). Eski saray baltacılar ocağı'na girdi, kapı hasekisi, darphane emini (1766), vezir rütbesiyle rikabı hümayun kaymakamı (1774) oldu. Sadrazamlığa atandı (1774), şeyhülislam İbrahim Efendi'yle anlaşmazlığa düşünce azledildi (1775). Mısır, Sıvas, Erzurum valiliği yaptı. Yeniden sadrazamlığa getirildi (1781). Kısa süren bu görevden azledilerek Belgrad muhafızlığına atandı (1783).

İZZET MEHMET PAŞA Safranbolulu, türk sadrazam (Safranbolu 1743 - Manisa 1812). Sürat topçuları ocağı'ndan yetişti; çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Konya, Diyarbakır ve Mısır valilikleri yaptı. 1794'de sadrazam oldu; Napoléon'un Mısır'ı işgaline karşı gerekli önlemi almadığı gerekçesiyle azledildi (1798), önce Sakız adasına sürüldü; daha sonra Manisa'ya gönderildi.

İZZET MEHMET PAŞA Darendeli, Topal, türk sadrazam (Darende 1792 - İstanbul 1855). Ispartalı İbrahim Paşa'nın kethüdalığını yaptı; Bursa mutasarrıfı, Boğaz muhafızı, kaptanıderya oldu. Sadrazamlığa getirildi (1828), rus seferinde başarısız olunca, üç ay sonra azledildi. Karahisar, Ankara, Kastamonu valilikleri, Berriyetüşşam seraskerliği yaptı. Bu görevdeyken ayağından yaralandı ve İstanbul'a döndü. Abdülmecit tarafından ikinci kez sadrazamlığa atandı (1841), 9 ay sonra görevden alındı.

İZZET MEHMET PAŞA, türk komutan ve vali (İstanbul 1827 - *ay. y.* 1890), 1869'dan başlayarak hassa müşiri, 5. Ordu müşiri, zaptiye müşiri görevlerinde bulundu. Devlet şûrası üyeliği, Bursa ve Diyarbakır valiliği yaptı. Son görevi Abdülhamit II'nin selamlık resmi memurluğuydu.

İZZET PAŞA Keçecizade → KEÇECİZADE İZZET PAŞA.

İZZET PAŞA Holo, Arap İzzet de denir, türk vezir (Şam ? - Mısır 1924). Şam eşrafından Holo Paşa'nın oğludur. İstanbul'a geldikten sonra saray hizmetlerinde çalıştı. Abdülhamit II'nin güvenini kazanarak çok çabuk yükseldi, sarayda ve devlet yönetiminde etkili oldu. Nüfuzundan yararlanarak yabancı şirketlerden büyük rüşvetler almakla suçlandı. İkinci meşrutiyet'in ilanından birkaç gün sonra Alman elçiliğine sığınarak yurtdışına kaçtı. Yaşamının son yıllarını Mısır'da geçirdi.

İZZETİ MEHMET EFENDİ Vişnezade, türk bilgin ve şair (İstanbul 1629 - *ay. y.* 1681). Şeyhülislam Yahya Efendi'nin küçük kardeşi Vişne Lütfullah Efendi'nin oğludur. Medrese öğrenimi gördü. Müderrislik, İstanbul kadılığı (1662-1663) görevlerinde bulundu, azledildi. Anadolu (1668) ve Rumeli (1669) kazaskerliklerine getirildi, ikinci kez azledildi (1675). Kâtip Çelebi'nin *Keşf üz - zünûn* ve Kafzade Fazi'nin *Zübdet ül-eşâr* adlı yapıtlarına zeyl yazdı. *Divan*'ı (Millet kütüphanesi Ali Emiri bölümü no.293) vardır.

İZZETİNEFİS a. Onur, şeref, haysiyet.

İZZETİYE, esk. **Tekke,** Edirne'nin Keşan ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 030 nüf. (1990).

İZZETLİ ya da **İZZETLÜ** sıf. (ar. *ʿizzet'* ten). *Esk.* Şerefli, onurlu, saygıya layık.

—Kur. tar. ve Ask.tar. Osmanlı devletinde miralaylar, kaymakamlar ve ıstablı amire yöneticilerine verilen bir unvan. (Miralaylar için "izzetli efendim", ötekiler içinse "izzetli efendi" biçiminde kullanılırdı.)

İZZETTİN a. (ar. *ʿizz* ve *din*'den *ʿizz-üd -din*). *Esk.* "Dinin değeri, gücü ve yüceliği", anlamında hükümdarlar, bilginler için kullanılan bir unvan.

İZZETTİN ABDÜSSELAM → İBNİ GANİM.

İZZETTİN KEYKÂVUS I (öl. Viranşehir, Malatya, 1220), Anadolu selçuklu sultanı (1211-1220). Gıyasettin Keyhüsrev I'in büyük oğlu. Saltanatı terk ederek İstanbul'a gitmek zorunda kalan (1196) babası ile birlikte 1204 yılına kadar İstanbul'da yaşadı. Babası yeniden Anadolu Selçuklu tahtına geçince (1205) Malatya melikliğine getirildi, yanına devrinin önde gelen bilim adamlarından Mecdettin İshak Hoca verildi. Babasının Alaşehir savaşı'nda şehit düşmesi (1211) üzerine devlet adamlarının kararı, özellikle Maraş

meliki Nusretüttin'in ısrarı ile tahta çıktı (21 temmuz 1211).

Saltanatının başında kardeşi Alaettin Keykubat'ın isyanı ile karşılaştı, ancak kardeşini Ankara kalesinde kuşatarak teslim olmaya zorladı ve Malatya'da Minşar (ya da Masara) kalesine hapsetti. Bu arada, Bizans ile var olan sınırlara saygı ilkesine dayalı bir barış antlaşması yaptı.

Anadolu Selçukluları döneminde, Anadolu, D.-B., K.-G. yönlerinde dünya ticaret yollarının geçtiği merkezlerden biriydi. Bu durumun bilincinde olan İzzettin Keykâvus, Kıbrıs kralı Hugues ile her iki ülke tüccarlarının birbirlerinin topraklarında serbestçe ticaret yapmaları esasına dayanan bir anlaşma imzaladı (1214). Aynı amaçla Venedikliler'le de bir anlaşma yaptı. Akdeniz ticaretini güven altına alan bu anlaşmalardan sonra, Karadeniz ticaretinde önemli bir yeri olan Sinop limanını zapt etti (3 kasım 1214). Böylece Anadolu Selçukluları, Akdeniz ve Karadeniz ticaretinin önemli öğelerinden biri durumuna geldi. Sinop kuşatması sırasında esir edilen Trabzon rum imparatoru Aleksios Komnenos ile 12 000 altın dinar, 500 at, 200 sığır, 10 000 koyun, 50 yük hediye vermesi ve istenildiğinde yardımcı birlikler göndermesi koşuluyla bir antlaşma yaptı. Böylece Trabzon Rum İmparatorluğu Anadolu Selçukluları'nın bağlısı durumuna geldi. Bu başarılar üzerine "Sultan ül-galip" unvanını alan İzzettin Keykâvus, güneye yöneldi; Ermeniler'in, kardeşi ile taht kavgası sırasında ele geçirdiği Ulukışla, Larende ve Ereğli'yi geri aldı, böylece Ermeniler'i Toroslar'ın ötesine attı (1216). Ardından, 1207'de Anadolu Selçukluları'nın eline geçen, ama daha sonra Haçlılar tarafından işgal edilen Antalya'yı yeniden zapt etti (22 ocak 1216).

Antalya'nın fethi ile Anadolu selçuklu sınırları ve ticari çıkarlarını B., K. ve G. yönlerinde güven altına alan İzzettin Keykâvus, bundan sonra, Anadolu selçuklu sultanlarının, geleneksel siyaseti olan Suriye'yi ve Halep'i ele geçirme çabasına yöneldi. 1216'da ellerinde bulunan Çinçin ve Haçin kalelerini aldığı Ermeniler'i, daha sonra Keban kalesi önünde de ağır bir yenilgiye uğrattı. 1218'de yapılan anlaşmayla Ermeniler, sultanı metbu tanıdılar. Böylece Suriye ile Anadolu arasındaki ticari ve askeri ulaşım güvenlik altına alınmış oldu.

İzzettin Keykâvus, Halep hükümdarı Melik Zahir'in ölümü ve yerine çocuk yaşta olan oğlu Melik Aziz'in geçmesinden yararlanmak istedi, Eyyubiler'den Sumeysat meliki Efdal ile ittifak yaparak Halep seferine çıktı (1218). Yolu üzerindeki Merzuban, Raban Tel-Beşir kalelerini aldı. Ancak ordusunun Sıvas subaşısı Mübarizettin Behramşah komutasındaki öncü birliklerinin, Melik Eşref tarafından ağır bir yenilgiye uğratılması ve Melik Eftal'in Melik Eşref'in yanına geçmesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldı. Bu yenilgiye çok üzülen sultan ihanetlerinden şüphelendiği bazı emirleri bir eve kapatarak diri diri yaktırdı. Artuklu Nasirettin Mahmut ve Erbil egemeni Muzafferettin Gökbörü ile ittifak yaptıktan sonra Halep üzerine yeni bir sefere hazırlanırken öldü. Cenazesi Sıvas'a götürülerek kendi yaptırdığı Darüşşifa'nın bitişiğindeki türbesine gömüldü.

İzzettin Keykâvus I'in saltanatı Anadolu Selçuklu devletinin siyasi ve iktisadi bakımdan gelişme dönemi oldu. Devletin gücünün doruğuna ulaştığı Alaettin Keykubat I döneminin temelleri onun zamanında atıldı. (→ Kayn.)

İZZETTİN KEYKÂVUS II (? 1238 -Kırım 1279), Anadolu selçuklu sultanı. Gıyasettin Keyhüsrev II'nin konyalı bir hıristiyanın kızı olan Berdûliye Hatun'dan doğan oğlu. Babasının ölümünden sonra, en yaşlı şehzade olduğu için devlet adamlarının kararıyla tahta çıkarıldı (1246). Karakurum'a, moğol büyük hanı Güyük'ün tahta çıkma törenlerine çağrıldı, ancak bu isteğe uymadı, yerine kardeşi Kılıç Arslan'ı (sonra Kılıç Arslan IV) gönderdi. Saltanatın ilk yılları Moğollar'a dayanan ve annesiyle evlenerek hanedanla akrabalık kuran vezir Şemsettin Isfahani'nin baskısı altında geçti. Kardeşi Kılıç Arslan 1249'da Karakurum'dan dönerek sultanlığını ilan edince, Şemsettin Isfahanı ile birlikte Akdeniz kıyısında bir kaleye sığınmak zorunda kaldı. Aynı yıl Şemsettin Isfahani öldürülünce, Celalettin Karatay başta olmak üzere devlet adamları Gıyasettin Keyhüsrev II'nin üç oğlu, İzzettin Keykâvus II, Rüknettin Kılıç Arslan IV ve Alaettin Keykubat II'nin birlikte saltanat sürmelerine karar verdiler. Celalettin Karatay'ın 1254'te ölümüne değin sikkeler bu üç kardeşin adına kesildiği gibi hutbe de üç kardeşin adına okundu. Alaettin Keykubat'ın ölümü üzerine, İzzettin Keykâvus ile Kılıç Arslan arasında çıkan saltanat kavgasını yitiren Kılıç Arslan, önce Amasya ardından Burgulu kalesine kapatıldı (1254). Böylece tek başına saltanat sürmeye başlayan İzzettin Keykâvus'un Anadolu'yu ikinci kez istila eden Baycu Noyan'a karşı vezir Kadı İzzettin komutasında gönderdiği ordu Sultanhanı yakınında yenildi (1256). İzzettin Keykâvus Antalya'ya çekildi, ardından İznik imparatoruna sığındı (1257). Baycu da sultanın kardeşi Kılıç Arslan IV'ü tahta çıkardı. Ancak, Kılıç Arslan'ın tek başına saltanatı birkaç ay sürebildi, Baycu, Anadolu'dan ayrılınca (1257) İzzettin Keykâvus Konya'ya dönerek tahtı yeniden ele geçirdi. Kayseri'ye çekilen ve ilhanlı hanı Hulagu'dan sultanlık yarlığı alan Kılıç Arslan'a ve onu destekleyen Moğollar'a karşı mücadeleyi sürdürdü. Ama sonunda Meraga'da bulunan Hulagu'nun yanına gitmek zorunda kaldı. Hulagu, Anadolu selçuklu ülkesini iki kardeş arasında Kızılırmak'ın batısı İzzettin Keykâvus'a, doğusu Kılıç Arslan'a düşecek biçimde bölüştürdü. İzzettin Keykâvus bu bölüşümün ardından, hıristiyan dayılarıyla birlikte, önce Kubadabad sarayı'na, sonra da Antalya'ya çekilerek eğlenceye daldı. Ancak Moğollar'a karşı direnmekten de geri kalmadı. Moğollar'ın kendisinden istedikleri vergiyi vermediği gibi Hulagu Han'ın huzuruna gelmesi için yaptığı çağrıya da uymadı. Buna karşılık memluk sultanı Baybars'la Moğollar'a karşı bir ittifak antlaşması yapmanın yollarını aradı, ayrıca Anadolu türkmen aşiretlerini Moğollar'a karşı kışkırttı. Moğollar'ın, Kılıç Arslan IV lehine Anadolu'ya gönderdikleri Alıncak Noyan komutasındaki orduya karşı komutanları Ali Bahadır ve Uğurlu Yavtaş'ı görevlendirdi. Ancak gönderdiği ordu ağır bir yenilgiye uğrayınca Bizans'a kaçmak zorunda kaldı (1262). Böylece saltanatı ve siyasi yaşamı sona eren İzzettin Keykâvus başlangıçta Bizans imparatoru Mikhael Palaiologos tarafından çok iyi karşılandı. Ancak bir süre sonra Hulagu'nun baskısı üzerine Enez kalesine hapsedildi (1263). Anadolu Selçuklu devleti, Mısır Memluk sultanlığı ve Altınordu Hanlığı arasında İlhanlılar'a karşı bir birlik kurmak isteyen Berke Han'ın Balkanlar'a bir ordu göndermesi sonucu hapisten kurtuldu (1270); yaşamının kalan bölümünü Kırım'da geçirdi. Balkanlar'daki Gagavuzlar'ın İzzettin Keykâvus ile birlikte Balkanlar'a geçenlerin soyundan geldiği ileri sürülür. (→ Kayn.)

İZZETTİN MUHAMMET Kadı, Anadolu selçuklu veziri (öl. Sultanhanı, Aksaray, 1256). Moğollar'a karşı mücadele eden sultan İzzettin Keykâvus'un yanında yer aldı. Aksaray yakınındaki Sultanhanı'nda yapılan savaşta Moğollar'a yenilerek şehit oldu.

İZZETTİN PAŞA → ÇALIŞLAR (İzzettin).

İZZİ sıf. (ar. *ᶜizz* ve -î'den *ᶜizzî*). *Esk.* Sabırlı.

İZZİ SÜLEYMAN EFENDİ → SÜLEYMAN EFENDİ İZZI.

KAYNAKÇA

İasos. D. Levi, *İasos* (Annuario, 1961-1969); *İasos* (Türk arkeoloji dergisi, s. 7, 1968). —C. Laviosa, *Un relievo arcaico di İasos e il problema mel templi ionici* (Annuario 50-51, 1972,1973); *İasos 1982 sezonu kazısı* (V. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984); *La campagne de İasos en 1983* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985); *La campagne de fôuilles de 1984 a İasos* (VII. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara 1986).

İbni Battuta. Mehmet Şerif, *Seyahatnameci İbn Batûta* (İstanbul, 1917-1919). —S. Janicsek, *İbn Battuta's journey to bulgar. İs it a fabrication* (JRAS, 1929). —H. F. Jaussen, *İbn Batouta-Le voyageur de l'İslam-1304-1369* (Bruxelles, 1948). —Şerafettin İbn Batuta, *İbn Batuta seyahatnamesinden seçmeler,* Haz. İ. Parmaksızoğlu (İstanbul, 1971).

İbni Haldun. Cemal Zeki, *İbni Haldun* (İstanbul, 1899). —N. Schmidt, *İbn Khaldun* (New York, 1930). —G. Bouthoul, *İbn Khaldoun. Sa philosophie sociale* (Paris, 1930). —Z. F. Fındıkoğlu, *İbni Haldun'un hukuka ait fikirleri ve tesirleri* (Hukuk fakültesi mecmuası, c. V, İstanbul, 1939). —H. Z. Ülken - Z. F. Fındıkoğlu, *İbni Haldun* (İstanbul, 1940). —Z. V. Togan, *Tarihte usûl* (İstanbul, 1950). —F. Rosenthal, *The mugaddimah* (Londra, 1958). —T. J. Boer, *İslamda felsefe tarihi,* çev. Y. Kutluay (Ankara, 1960). —Z. F. Fındıkoğlu, *İçtimaiyat metodoloji nazariyeleri* (İstanbul, 1961). —H. Z. Ülken, *İslam felsefesi, kaynakları ve tesirleri* (İstanbul, 1967). —İbn Haldun, *Mukaddime,* çev. Z. K. Ugan (İstanbul, 1970, 3 c [2. basım]). —Muhammed Abid el-Cabiri, *Fikru İbn Haldun* (Mağrib, 1982). —Ü. Günay, *İslam dünyasında bir din sosyolojisi öncüsü: İbn Haldun* (Atatürk üniversitesi, İlahiyat fakültesi dergisi, c. 6, 1986).

İbni Hazm. Y. L. de Bellefonds, *İbn Hazm et le zahirisme juridique* (Revue Algérienne, Alger, 1960).

İbni Rüşt. Nuri Kaya, *İbn Rüşt* (İstanbul, 1924). —H. Z. Ülken, *İslam düşüncesi* (İstanbul, 1946); *İbn Rüşd 870-951* (İstanbul, 1951); *İslam felsefesi tarihi* (İstanbul, 1957); *İslam felsefesi tarihi kaynakları ve tesirleri* (İstanbul, 1967). —Nevzat Ayasbeyoğlu, *İbni Rüşd'ün felsefesi* (Ankara, 1955). —İ. Z. Eyüboğlu, *Alevilik-sünnilik, islam düşüncesi* (İstanbul, 1979).

İbni Sina. Ebüzziya Tevfik, *İbni Sina* (İstanbul, 1881). —A. Cemil, *İbni Sina hayatı ve eserleri* (Darülfünun Edebiyat fakültesi mecmuası, c. 3, sayı 7, İstanbul, 1921). —Türk tarih kurumu, *Büyük türk filozofu, tıp üstadı İbni Sina, şahsiyeti ve eserleri hakkında tetkikler* (İstanbul, 1937). —Süheyl Ünver, *İbni Sina'nın tababeti ve fikirleri* (İstanbul, 1936); *İbni Sina'nın hayatı ve eser-*

leri hakkında çalışmalar (İstanbul, 1955). —Şemsettin Günaltay, *İbni Sina'nın şahsiyeti ve milliyeti meselesi* (İstanbul, 1940). —H. Z. Ülken, *İbni Sina* (İstanbul, 1951); *İslam felsefesi tarihi* (İstanbul, 1957); *İslam felsefesi kaynakları ve tesirleri* (İstanbul, 1967). —O. Engin, *İbni Sina bibliyografyası* (İstanbul, 1956).

İbni Teymiyye. H. Z. Ülken, *İslam felsefesi, kaynakları ve tesirleri* (İstanbul, 1967).

İbrahim (Halilulah). Abdülvehhab en-Neccar, *Kısas-ı enbiya* (Beyrut, tarihsiz). —H. B. Çantay, *Kur'an-ı hakim ve meal-i kerim* (İstanbul, 1957; 2 c).

İbrahim (Oğlan şeyh ya da **Oğlanlar şeyhi** denir). A. Gölpınarlı, *Melamilik ve melamiler* (İstanbul, 1931). —F. A. Tansel, *Oğlanlar şeyhi İbrahim Efendi ve devriyesi* (İlahiyat fakültesi dergisi, c. XVII, Ankara, 1969). —F. Köprülü, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar* (Ankara, 1981).

İbrahim Müteferrika. S. N. Gerçek, *Türk matbaacılığı I. Müteferrika matbaası* (İstanbul, 1939). —A. Adıvar, *Osmanlı Türkleri'nde ilim* (İstanbul, 1943). —A. Simonffy, *İbrahim Müteferrika*, çev. F. Yener (Ankara, 1945). —O. Ersoy, *Türkiye'ye matbaanın ilk girişi ve ilk basılan eserler* (İstanbul, 1959). —N. Berkes, *İlk türk matbaası kurucusunun dini ve fikri kimliği* (Belleten, sayı 104, Ankara, 1962). —H. Y. Nuhoğlu, *Müteferrika matbaasının kurulması için verilen fetva üzerine* (Türk kütüphaneciler derneği, Basın ve yayıncılığımızın 250. yılı bilimsel toplantısı, 10-11 aralık 1979, Ankara, Bildiriler, 1980). —E. Carleson, *İbrahim Müteferrika basımevi ve bastığı ilk eserler*, yayıma haz. M. Akbulut (Ankara, 1979). —W. J. Watson, *İbrahim Müteferrika and Turkish incunabula* (Journal of the American Oriental Society, c. 88, Baltimore, 1968).

İbrahim Paşa Pargalı. Z. Orgun, *İbrahim Paşa sarayı* (İstanbul, 1939). —İ. H. Uzunçarşılı, *Kanunî Sultan Süleyman vezir-i âzam Makbul ve Maktul İbrahim Paşa padişah damadı değildir* (Belleten, c. 29, sayı 114, Ankara, 1965).

İhlasi Şeyh Mehmet. Kâtip Çelebi, *Cihannüma* (İstanbul, 1732). —A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türkleri'nde ilim* (İstanbul, 1982).

İhsani asıl adı **İhsan Sırlıoğlu.** A. Yetkıner, *Âşık İhsani kimdir* (İstanbul, 1967).

İkidilli. P. H. T. Bossert, *Karatepe' de bulunan fenike-eti bilinguisleri* (Türk tarih kurumu belleteni, c. 12, Ankara, 1948). —R. D. Barnett, *Hittite hieroglyphs* (Anatolian studies, c. 3, 1953). —M. Darga, *Side dili ve yazısı* (Türk tarih kurumu belleteni, s. 31, 1967).

İkinci yeni. M. Doğan ve T. Gönenç, *İkinci yeni antolojisi* (Papirüs, sayı 41, İstanbul, 1969). —A. Bezirci, *2. yeni olayı* (İstanbul, 1974). —B. Cömert, *Eleştiriye 5 kala* (Ankara, 1981). —A. İlhan, *İkinci yeni savaşı* (İstanbul, 1983).

İkiztepe höyüğü. U. B. Alkım, *İkiztepe kazısı ilk sonuçları* (VIII. Türk tarih kongresi, kongreye sunulan bildiriler, c. 1, Ankara, 1979); *Altıncı dönem İkiztepe kazısı* (II. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *1980 dönemi İkiztepe kazısı* (III. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981). —Ö. Bilgi, *1981 dönemi İkiztepe kazıları* (IV. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1983); *İkiztepe kazıları* (V. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984); *İkiztepe kazılarının 1983 dönemi sonuçları* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985); *İkiztepe kazılarının 1984 dönemi sonuçları* (VII. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1986).

İlaç. T. Baytop, *Türkiye'de bitkiler ile tedavi -geçmişte ve bugün-* (İstanbul, 1984); *Türk eczacılık tarihi* (İstanbul, 1985).

İlmiye. A. Adıvar, *Osmanlı devletinde ilim* (İstanbul, 1982 [4. baskı]). —İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilâtı* (Ankara, 1984 [2. baskı]).

İlyas. A. Y. Ocak, *İslâm-türk inançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas kültü* (Ankara, 1985).

İmadettin Zengi. C. Brockelmann, *İslam milletleri ve devletleri tarihi*, çev. N. Çağatay (Ankara, 1964). —C. E. Bosworth, *İslam devletleri tarihi*, çev. E. Merçil - M. İpşirli (İstanbul, 1980). —E. Merçil, *Müslüman-türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1985).

İmamoğlu höyüğü. M. Özdoğan, *Aşağı Fırat havzası 1977 yüzey araştırmaları* (İstanbul, 1977). —E. Uzunoğlu, *Malatya İmamoğlu höyüğü 1980 çalışmaları* (III. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *İmamoğlu höyüğündeki 1981 yılı çalışmaları* (IV. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1983); *Malatya İmamoğlu höyüğünde 1983 yılı kazı çalışmaları* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985); *İmamoğlu kazıları 1984 yılı çalışmaları* (VII. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1986).

İmikuşağı. V. Sevin, *İmikuşağı kazıları, 1981* (IV. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara 1983); *İmikuşağı kazıları* (V. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984); *İmikuşağı kazıları, 1983* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985); *İmikuşağı kazıları, 1984* (VII. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1986).

İmrülkays. İmrülkays, *Yedi askı (Muallakat)* [Ankara, 1943].

İnönü (Mustafa İsmet). B. Macit, *Lozan kahramanı İsmet Paşa* (İstanbul, 1934). —Mehmet Şeref, *İsmet Paşa* (Edirne, 1934). —Ziya Şakir, *İsmet İnönü'nün hayatı* (İstanbul, 1939). —F. R. Güloğlu, *İsmet İnönü, hayatı ve şahsiyeti* (İstanbul, 1940). —N. A. Banoğlu, *İsmet İnönü* (İstanbul, 1943). —F. R. Unat, *İsmet İnönü* (Ankara, 1945). —Y. Z. Ortaç, *İsmet İnönü* (İstanbul, 1946). —A. K. Meram, *İsmet İnönü ve İkinci cihan harbi* (İstanbul, 1946). —R. S. Burçak, *İnönü ve demokrasi* (Ankara, 1950). —S. Erdemir, *Muhalefette İsmet İnönü* (İstanbul, 1956-1962, 3 c). —J. Grew, *Atatürk ve İnönü*, çev. M. Aşkın (İstanbul, 1966). —M. Toker, *İsmet Paşa'yla 10 yıl 1954-1964*, (Ankara, 1965 -1967, 4 c); *Tek partiden çok partiye* (İstanbul, 1970). —S. S. Aydemir, *İkinci adam* (İstanbul, 1966-1968, 3 c). —M. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması 1923-1931* (Ankara, 1981). —C. Koçak, *Türkiye'de milli şef dönemi 1938-1945* (Ankara, 1986).

İnönü savaşları. A. Ertan, *İnönü zaferleri* (İstanbul, 1941). —Genelkurmay başkanlığı harb tarihi dairesi, *Türk istiklâl harbi c. II* (Ankara, 1963-1969).

İnsanadları bilimi. Ş. Ülkütaşır, *Türkler'de ad vermeyle ilgili inanmalar* (Türk kültürü, sayı 10, Ankara, 1963). —L. Rasonyi, *Türk özel adlarının kaynakları* (Türkoloji dergisi, c. I, sayı 1, Ankara 1964); *Türkler'de kadın adları* (Türk dili araştırmaları yıllığı-Belleten 1969, Ankara 1970). —Ş. Kutlu, *Türkçe kadın ve erkek adları* (Ankara, 1969). —K. Z. Gencosman, *Türk isimleri sözlüğü* (İstanbul, 1975). —İ. Başgöz, *İnsan adları ve toplum* (Türk dili, sayı 294, Ankara 1976). —A. Püsküllüoğlu, *Seçilmiş çocuk adları* (Ankara, 1981). —S. Tuncay ve A. Aysan, *Türk adları kılavuzu, dilimizde kadın ve erkek adları* (Ankara, 1981).

İpşir Mustafa Paşa. M. Akdağ, *Türk halkının dirlik düzenlik kavgası* (Ankara, 1974).

İsfendiyar Bey (Candaroğlu). Y. Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları beylikleri* (Ankara, 1980).

İshak Efendi. Mehmet Esat, *Mühendishane-i berrî-i hümayun* (İstanbul, 1312 [1894]). —M. Ş. Ülkütaşır, *Hoca İshak Efendi* (Ülkü dergisi, III seri, no. 27, Ankara 1949). —Ç. Uluçay ve E. Karatekin, *Yüksek mühendis okulu* (İstanbul, 1958). —F. R. Unat, *Başhoca İshak Efendi* (Belleten, c. XXVIII, no. 109, Ankara, 1964).

İskitler. E. H. Minns, *Scythians and Greeks* (1913). —G. İ. Borovka, *Scythian Art* (1928). —T. T. Rice, *The Scythians* (1958). —M. İ. Artamonov, *Treasures from Scythian Tombs* (1969). —G. Charrière, *l'Art Barbare Scythe* (1971). —*Or des Scythes* (1975). —G. Dumézil, *Romans de Scythie et d'alentour* (1978).

İslam. Muhammed İkbal, *The reconstruction of religious thought in islam* (Londra, 1934). —A. H. Akseki, *İslam tabii ve umumi bir dindir* (İstanbul, 1944). —H. Z. Ülken, *İslam düşüncesi* (İstanbul, 1946); *İslam felsefesi kaynakları ve tesirleri* (İstanbul, 1967). —A. H. Berki, *Hukuk tarihinde islam hukuku* (Ankara, 1955). —De Lac O'leary, *İslam düşüncesi ve tarihteki yeri*, çev. H. Yurdaydın. - Y. Kutluay (Ankara, 1959). —Y. Kutluay, *İslamiyette iktisadi mezheplerin doğuşu* (Ankara, 1959); *İslam ve yahudi mezhepleri* (Ankara, 1969). —Ahmet Emin, *Fecr ül-islam* (Beyrut, 1959). —T. J. de Boer, *İslamda felsefe tarihi*, çev. Y. Kutluay (Ankara, 1960). —J. Wellhausen, *İslamın en eski tarihine giriş*, çev. F. Işıltan (İstanbul, 1960). —Muhammed Hamidullah, *İslamın hukuk ilmine yardımları*, çev. K. Kuşçu (İstanbul, 1962); *İslama giriş*, çev. K. Kuşçu (İstanbul, 1965); *Modern iktisat ve islam*, çev. S. Tuğ (İstanbul, 1969). —T. Z. Tunaya, *İslamcılık cereyanı* (İstanbul, 1962). —Haydar Bammat, *İslamın manevi ve kültürel değerleri*, çev. B. Dülger (Ankara, 1963). —Babanzade Ahmet Naim, *İslam ahlakının esasları* (İstanbul, 1963). —W. Barthold, *İslam medeniyeti tarihi*, çev. M. F. Köprülü (Ankara, 1963). —J. Sauvaget, *İslam dünyası, kısa kronoloji*, çev. S. K. Yetkin. - F. R. Unat (Ankara, 1963). —A. A. Aydın, *İslam inançları ve felsefesi* (Ankara, 1964). —C. Brockelmann, *İslam milletleri ve devletleri tarihi*, çev. N. Çağatay (Ankara, 1964). —N. Çağatay. - İ. A. Çubukçu, *İslam mezhepleri tarihi* (Ankara, 1965). —A. Gölpınar, *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar* (İstanbul, 1969). —S. Tuğ, *İslam ülkelerinde anayasa hareketleri* (İstanbul, 1969). —Muhammed Ebu Zehra, *İslamda siyasi ve iktisadi mezhepler tarihi*, çev. R. Fığralı - O. Eskicioğlu (İstanbul, 1970). —Şehberderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam tarihi* (İstanbul, 1971). —Fazlurrahman, *İslam*, çev. M. Dağ - M. Aydın (İstanbul, 1981). —M. Çağrıcı, *Ana hatlarıyla islam ahlakı* (İstanbul, 1985).

—Sant. F. Sarre, *Reise in Kleinasien* (Berlin, 1896); *Denkmaler persischer Baukunst* (Berlin, 1910); *Der Kiosk von Konia* (Berlin, 1936). —E. Herzfeld, *Samarra* (Berlin, 1907). —H. Saladin, *Manuel d'Art musulman* (Paris, 1907). —E. Cohn-Wiener, *les Mosquées de Semerkand* (Saint-Pétersbourg, 1911); *Turan islamische Baukunst in Mittelasien* (Berlin, 1930). —H. Viollet, *Fouilles à Samarra en Mésopotamie* (Paris, 1911). —F. Benoit, *l'Architecture l'Orient médieval et moderne* (Paris, 1912). —F. R. Martin, *the Miniature painting and painters of Persia, India and Turkey* (Londra 1912, 2 c). —G. Lowthian-Bell, *Palace and mosque at Ukhaidir* (Oxford, 1914). —G. T. Rivoira, *Moslem architecture its origine and development* (Oxford, 1918). —M. S. Briggs, *Muhammedan architecture in Egypte and Palestine* (Oxford, 1924). —E. Kühnel, *Maurische Kunst* (Berlin, 1924); *Die islamische Kunts* (Leipzig, 1929); *History of miniature painting and draving* (Oxford, 1939). —P. Ricard, *Pour comprendre l'art musulman dans l'Afrique du nord et en Espagne* (Paris, 1924). —G. Marçais, *Manuel d'art musulman* (Paris, 1926, 2 c); *l'Art de l'İslam* (Paris, 1948); *l'Architecture musulmane d'occident* (Paris, 1954). —R. Grousset ve başkaları, *la Civilisation İranienne* (Paris, 1926). —A. Gabriel, *les Mosquées de Constantinople* (Syria, c. VII, Kahire, 1926); *Monuments Turcs d'Anatolie* (Paris, 1931-1934, 2 c); *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale* (Paris, 1940, 2 c). —H. Terrasse ve J. Hainaut, *les Arts décoretifs au Maroc* (Paris, 1925). —E. T. Richmond, *Moslem architecture* (Londra, 1926). —T. Arnold, *Painting in İslam* (Oxford, 1928). —R. Grousset, *les Civilisations de l'Orient* (Paris, 1929). —K. A. C. Creswell, *Early muslim architecture* (Oxford, 1932-1940, 2 c); *the Muslim architecture of Egypte* (Oxford, 1952); *A short account of early muslim architecture* (Londra, 1958); *A bibliography of the architecture, arts and crafts of islam* (Oxford, 1961). —L. Hautecoeur ve G. Wiet, *les Mosquées du Caire* (Paris, 1932, 2 c). —H. Terrasse, *l'Art Hispano-Mauresque. Des origines au XIII. siècle* (Paris, 1932); *İslam en Espagne* (Paris, 1958). —Ahmad Fikry, *la Grande mosquée de Kairouan* (Paris, 1934). —K. Wulzinger - P. Wittek - F. Sarre, *Das islamische Milet* (Berlin, 1935). —M. S. Diamond, *Studies in İslamic ornement* (Ars İslamic, c. IV, Ann Arbor, 1937). —L. A. Mayer, *the Building of Qytbay* (Londra, 1938); *İslamic architects and their works* (Cenevre, 1956). —J. Sauvaget, *les Monuments Ayyoubides de Damas* (Paris, 1938-1950, 4 c); *la Mosquée Omeyyade de Medina* (Paris, 1937) —C. E. Arseven, *l'Art turc depuis son origine jusqu'a nos jours* (İstanbul, 1939); *Türk sanatı* (İstanbul, 1970). —A. V. Poppe, *the Architec-*

ture of the İslamic period of the fourteenth century (A survey of Persien art c. II, Oxford, 1939); —G. Sables, *les Arts musulmans* (Paris, 1939). —E. Schroeder, *Architecture of İslamic İran. The Seljuq period* (A survey of Persian art, c. II, Oxford, 1939). —W. Barthold, *İslam medeniyeti tarihi*, çev. A. Ural (İstanbul, 1940). —K. Otto-Dorn, *Das İslamische İznik* (Berlin, 1941); *l'Art de l'İslam* (Paris, 1983). —G. Migeon, *İslam sanatları*, çev. Burhan Toprak (İstanbul, 1943). —D. Barrett, *İslamic metalwork in the British Museum* (Londra, 1949). —E. Diez -O. Aslanapa-M. M. Koman, *Karaman devri sanatı* (İstanbul, 1950). —E. Levi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane* (Paris, 1950-1953, 3 c). —M. Gomez-Moreno, *el Arte Arabe-Espagnol hasta los Almohades arte Mozarabe* (Madrid, 1951). —A. Mazaheri, *la Vie quotidienne des musulmanes ou Moyen-âge* (Paris, 1951). —E. B. Smith, *the Dome* (Princeton, 1951). —*l'Alhambra de Grenade* (Paris, 1952). —*the Legacy of İslam* (Oxford, 1952). —U. Vogt - Göknil, *les Mosquées turques* (Zürih, 1953). —J. Caillé, *la Mosquée de Hassan à Rabat* (Paris, 1954, 2 c). —L. Gardet, *la Cité musulmane, vie sociale et politique* (Paris, 1954). —M. A. Chaghatai, *the Architect of the Taj Mahal of Agra and its place in world architecture* (Lahor, 1955). —D. N. Willer, *Architecture of İslamic İran. The Ilkhanid period* (New Jersey, 1955). —E. Lambert, *les Origines de la mosquée de l'architecture religieuse des Omeyyades* (Paris, 1956); *l Art musulmane d'Occident, des origines la fin du XVI siècle* (Paris, 1967). —H. Bammate, *Visages de l'İslam* (Lozan, 1958). —A. Kızıltan, *Anadolu beyliklerinde cami ve mescitler* (İstanbul, 1958). —J. P. Roux, *l'İslam en Occident* (Paris, 1958). —Qadi Ahmad, *Çalligraphers and painters* (Washington, 1959). —B. Ünsal, *Turkish islamic architecture in Seljuk and Ottoman times 1071 -1923* (Londra, 1959). —S. K. Yetkin, *İslam mimarisi* (Ankara, 1959). —R. Ettinghausen, *Arabische Malerei* (Cenevre, 1962). —K. Erdmann, *Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhundert* (Berlin, 1962, 2 c). —J. C. Risler, *la Civilisation arabe* (Paris, 1963). —*la Structure du sacré chez les Arabes* (Paris, 1965). —E. Diez, *l'Art de l'İslam* (Paris, 1966). —S. Öğel *Anadolu Selçukluları'nın taş tezyinatı* (Ankara, 1966). —D. T. Rice, *l'Art de l'İslam* (Paris, 1967). —D. Kuban, *İslam sanatının yorumlanması üzerine* (Anadolu sanatı araştırmaları no. 1, İstanbul, 1968). —A. Miquel, *l'İslam et sa civilisation, VII^e - XX^e siècle* (Paris, 1968, 3 c). —D. Sourdel ve J. Sourdel-Thomine, *la Civilisation de l'İslam classique* (Paris, 1968). —L. Gelvin, *Essai sur l'architecture religieuse musulmane* (Paris, 1971-1974, 3 c). —A. Khatibi ve M. Sijelnassi, *l'Art calligraphique arabe* (Paris, 1976). —A. Papodopoulo, *l'İslam et l'art musulmane* (Paris, 1976). —B. Gray, *Persian painting* (New York, 1977). —Ü. Erginsoy, *İslam maden sanatının gelişmesi* (İstanbul, 1978). —H. Stierlin, *Architecture de l'İslam* (Paris, 1979). —M. Dia, *İslam et civilisations négro-africaines* (Dakar, 1981). —J. Burlat, *la Civilisation de l'İslam* (Paris, 1982). —O. Aslanapa, *Türk sanatı* (İstanbul, 1984, 2 c). —Y. H. Bayur, *Hindistan tarihi* (Ankara, 1987, ikinci bas. 3 c).

İstanbul. A. R. Altınay, *Hicri 12. asırda İstanbul hayatı* (İstanbul, 1930); *Eski İstanbul* (İstanbul, 1931); *Hicri 11. asırda İstanbul hayatı* (İstanbul, 1931); *Hicri 13. asırda İstanbul hayatı* (İstanbul, 1932); *16. asırda İstanbul hayatı* (İstanbul, 1935); *Lale devri*, yayına haz. H. A. Diriöz (Ankara, 1973). —M. H. Bayrı, *İstanbul argosu ve halk tabirleri* (İstanbul, 1934). —O. C. Kaygılı, *İstanbul'da semavi kahveleri meydan şairleri* (İstanbul, 1937). —O. Ergin, *İstanbul'da imar ve iskân hareketleri* (İstanbul, 1938). —A. S. Ülgen, *Fatih devrinde İstanbul* (İstanbul, 1939). —N. V. Kebecioğlu, *Tarihte İstanbul şehri* (İstanbul, 1944). —K. Koçer, *Kurtuluş savaşı'nda İstanbul* (İstanbul, 1946). —N. Poroy, *İstanbul'da gömülü paşalar* (İstanbul, 1947). —A. R. Sağman, *İstanbul'u ne şekilde aldık* (İstanbul, 1947-1948; 2 c). —A. Galland, *İstanbul'a ait günlük hatıralar 1672 -1673*, çev. N. S. Örik (İstanbul, 1949). —F. Dirimtekin, *İstanbul'un fethi* (İstanbul, 1949); *Ecnebi seyyahlara göre on sekizinci asırın ikinci yarısında İstanbul* (İstanbul enstitüsü mecmuası, c. IV, İstanbul, 1958); *Ecnebi seyyahlara göre XVII. yüzyılda İstanbul'un medeni ve içtimai hayatı* (İstanbul enstitüsü mecmuası, c. V, İstanbul, 1959); *Ecnebi seyyahlara nazaran XVI. yüzyılda İstanbul* (İstanbul, 1964). —F. Gözen, *İstanbul* (İstanbul, 1951). —Erenya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul tarihi, XVII. yüzyılda İstanbul*, çev. H. D. Andreasyan (İstanbul, 1952). —Musahipzade Celal, *Eski İstanbul yaşayışı* (İstanbul, 1953). —Ş. Baştav, *XVI. asırda yazılmış grekçe anonim osmanlı tarihine göre İstanbul'un muhasarası ve zaptı* (Belleten, c. XVIII, sayı 69, Ankara, 1954). —M. C. Ş. Tekindağ, *İbn Kemal'e göre, Fatih'in İstanbul'u muhasara ve zaptı* (İstanbul enstitüsü dergisi, sayı 1, İstanbul, 1955). —S. Eyice, *On altıncı asırda İstanbul'da faslı bir seyyah* (Türk yurdu dergisi, sayı 253, İstanbul, 1956); *Tarih içinde İstanbul ve şehrin gelişmesi* (Atatürk konferansları, c. VII, Ankara, 1980). —İ. Kafesoğlu, *XII. asra kadar İstanbul'un Türkler tarafından muhasaraları* (İstanbul enstitüsü dergisi, sayı 3, İstanbul, 1957). —R. Mantran, *İstanbul dans la seconde moitié du XVII e siècle* (Paris, 1962). —H. F. Oransoy, *Eski İstanbul ramazanları* (İstanbul, 1968). —Ç. Gülersoy, *Führer durch İstanbul* (İstanbul, 1968); *Çağlar boyunca İstanbul görünümleri* (İstanbul, 1972); *A guide to İstanbul* (İstanbul, 1972); *Guide d'İstanbul* (İstanbul, 1976). —V. Ertan, *İstanbul'un fethi ve Fatih Sultan Mehmet'in şahsiyeti* (Konya, 1970). —R. Ziyaoğlu, *İstanbul kadıları -şehreminleri- belediye reisleri ve partiler 1453-1971* (İstanbul, 1971). —Orhan Kemal, *İstanbul'dan çizgiler* (İstanbul, 1971). —A. de Lamartin, *Alphonse de Lamartin ve İstanbul yazıları*, çev. N. Berk (İstanbul, 1971). —T. Gautier, *İstanbul*, çev. N. Berk (İstanbul, 1972). —N. H. Şen, *İstanbul* (İstanbul, 1972). —A. R. Erem, *Bir zamanlar İstanbul. Eski âdetler, eğlenceler, sosyal hayat, esnaf kuruluşları bütün yönleriyle*, baskıya hazırlayan N. Banoğlu (İstanbul, 1973). —K. E. Uykucu, *İlçeleriyle birlikte İstanbul* (İstanbul, 1973). —İ. Ortaylı, *Tanzimat'tan sonra mahalli idareler* (Ankara, 1974); *İstanbul'dan sayfalar* (İstanbul, 1986). —M. Ayaşlı, *Dersaadet* (İstanbul, 1975). —M. Gökman, *Fatih İstanbul kapılarında. Yabancı gözüyle İstanbul'un fethi* (İstanbul, 1976). —P. G. İncicyan, *XVIII. asırda İstanbul* (İstanbul, 1976). —S. Akşin, *İstanbul hükümetleri ve milli mücadele* (İstanbul, 1976). —S. Shaw, *The population of İstanbul in nineteenty century* (İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi tarih dergisi, sayı 32, İstanbul, 1979). —M. Alpay - S. Özkan, *İstanbul kütüphaneleri* (İstanbul, 1982). —E. Tümertekin, *İstanbul'da nüfus dağılışı* (İstanbul, 1982). —R. A. Sevengil, *İstanbul nasıl eğleniyordu?* (İstanbul, 1985 [2. baskı]). —Mim. A. V. Millingen, *Byzantine Constantinople, the walls of the city and adjoining historical sites* (1899); *Byzantine churches of Constantinople, their history and architecture* (Londra, 1912, tıpkıbasım, 1974). —A. S. Ülgen, *İstanbul ve eski eserleri* (İstanbul, 1933). —İ. Kumbaracılar, *İstanbul sebilleri* (İstanbul, 1938). —İ. H. Konyalı, *İstanbul sarayları* (İstanbul, 1942-1943). —İ. H. Tanışık, *İstanbul çeşmeleri* (c. I, II, İstanbul, 1943-1945). —T. Walker, *The Great Palace of the Byzantine emperors* (c. I, II, Londra, 1947-1958). —E. Mamboury, *İstanbul touristique* (İstanbul, 1951). —E. Tokay, *İstanbul şadırvanları* (İstanbul, 1951). —G. Özdeş, *Türk çarşıları* (İstanbul, 1952). —F. Dirimtekin, *Fetihten önce Marmara surları* (İstanbul, 1953); *Fetihten önce Haliç surları* (İstanbul, 1956). —D. Kuban, *Türk barok mimarisi' hakkında bir deneme* (İstanbul, 1954); *Türk ve islam sanatı üzerine incelemeler* (İstanbul, 1982). —A. Erzen, *İstanbul şehrinin kuruluş ve isimleri* (Türk tarih kurumu belleteni, c. XXVIII, s. 70, Ankara, 1954). —H. Y. Şehsuvaroğlu, *İstanbul sarayları* (İstanbul, 1954). —S. Eyice, *İstanbul, petit guide à travers les monuments byzantins et turcs* (İstanbul, 1955); *Tarih içinde İstanbul ve şehrin gelişmesi* (Atatürk konferansları, 1975, Ankara, 1975); *Bizans devrinde Boğaziçi* (İstanbul, 1976); *XVIII. yy.'da türk sanatı ve türk mimarisinde Avrupa neo-klasik üslubu* (Sanat tarihi yıllığı, IX-X, 1979-1980); *Son devir bizans mimarisi, İstanbul'da Palaiologoslar devri anıtları* (İstanbul, 1981). —T. Öz, *İstanbul camileri* (c. I-II, Ankara, 1962, 1965). —B. Lewis, *İstanbul and the civilization of the Ottoman Empire* (1963). —O. Demus, *Byzantine Mosaic decoration* (Londra, 1964). —P. Sherrard, *Constantinople, iconography of the sacred city* (1965). —O. Erdenen, *İstanbul çarşıları ve Kapalı çarşı* (İstanbul, 1965). —Ö. Aksoy, *Osmanlı devri İstanbul sıbyan mektepleri üzerine bir inceleme* (İstanbul, 1968). —M. Maclagan, *The city of Constantinople* (1968). —D. T. Rice, *Byzantine art* (1968). —T. F. Mathews, *The early churches of Constantinople, architecture and liturgy* (Londra, 1971); *The Byzantine churches of İstanbul, a photographic survey* (Londra, 1976). —E. H. Ayverdi, *Osmanlı mimarisinde Fatih devri* (1451-1481) [c. I-II, İstanbul, 1973-1974]; *İlk 250 senenin osmanlı mimarisi* (İstanbul, 1976). —M. Sözen, *Türk mimarisinin gelişimi ve Mimar Sinan* (İstanbul, 1975); *Türk mimarisinin tarihsel gelişimi* (İstanbul, 1980). —A. Arel, *On sekizinci yüzyıl İstanbul mimarisinde batılılaşma süreci* (İstanbul, 1975). —C. Güran, *Türk hanlarının gelişimi ve İstanbul hanları mimarisi* (İstanbul, 1976). —İ. A. Yüksel, *Osmanlı mimarisinde II. Bayezid, Yavuz Selim devri* (886-926/1481-1520) [İstanbul, 1983]. —O. Aslanapa, *Osmanlı devri mimarısı* (İstanbul, 1986).

İstiklal mahkemeleri. A. E. Yalman, *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim* (İstanbul, 1970). —A. N. Erman, *İzmir suikastı ve İstiklal mahkemeleri* (İstanbul, 1971). —E. Çölaşan, *İstiklal mahkemeleri* (Cumhuriyet gazetesi, İstanbul, 27 ağustos 1973 - 1 eylül 1973). —E. Aybars, *İstiklal mahkemeleri 1920 -1923* (Ankara, 1975); *İstiklal mahkemeleri 1923-1931* (Ankara, 1982). —M. Tunçay, *Ankara istiklal mahkemesinde bir heyet-i fesadiye davası ve kuvva-yı milliye* (Birikim, sayı 33, İstanbul, 1977); *Türkiye'de sol akımlar I: 1908-1925* (Ankara, 1978); *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması 1923 -1931* (Ankara, 1981).

İşçi partisi *(Türkiye)*. M. A. Elevli, *Türkiye İşçi partisi programı ile anayasaya aykırıdır. Kurulmak istenen yeni düzen korkunçtur* (Ankara, 1968). —E. Topkaya, *Program ve tüzükleriyle Türkiye'de başlıca siyasi partiler* (Ankara,1969). —Feroz Ahmad, *Türkiye'de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi 1945 -1971* (Ankara, 1976). —F. H. İşmen, *Parlamentoda 9 yıl. TİP senatörü olarak1966-1975 dönemi parlamento çalışmaları* (Ankara, 1976). —R. N. İleri, *Türkiye İşçi partisi'nde demokratik merkeziyetçilik ve oportünizm* (İstanbul, 1987). —M. A. Aybar, *TİP (Türkiye İşçi partisi) tarihi I* (İstanbul, 1987).

İttihat ve Terakki cemiyeti. *Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti Makedonya, mazi, hal, istikbal* (Kahire, 1316 [1900]). —Faik Sabri (Duran), *Hürriyet nasıl elde edilir* (Resimli kitap, sayı 1-2, İstanbul, 1908). —Yunus Nadi (Abalıoğlu), *İhtilâl ve inkılâb-ı osmanî* (İstanbul, 1325 [1909]). —Avanzade Süleyman, *Ahrar mı ittihat mı?* (İstanbul, 1327 [1911]). —Ali Saip, *Tarih-i meşrutiyet ve şark mesele-i hazırası* (Dersaadet, 1328 [1912]). —Hasan Sadi, *İttihat ve Terakki'nin iflası* (İstanbul, 1328 [1912]). —Mevlânzade Rıfat, *Hakk-ı vatan yahut tarık-i mücadelede de hakikat ketmedilemez* (İstanbul, 1328 [1912]). —Bezmi Nusret (Kaygusuz), *Fırkalar ve ben* (İstanbul, 1328 [1912]). —Emrullah (Maarif nazırı), *İzahname -İstanbul İttihat ve Terakki cemiyeti'nin 1327 senesi 4. kongresinde tanzim olunan siyasi pograma dair-* (Kostantiniye, 1330 [1914]). —Rıza Nur, *Cemiyet-i hafiye* (Dersaadet, 1330 [1914]); *Hürriyet ve İtilaf nasıl doğdu, nasıl öldü* (İstanbul, 1334 [1918]); *Hayat ve hatıralarım* (İstanbul, 1967-1968; 3 c). —Mehmet Selahattin, *Bildiklerim* (Kahire, 1918). —*Şeyhülislam merhum Cemalettin Efendi hazretlerinin hatırat-ı siyasisi* (Dersaadet, 1336 [1920]). —Ali Naci (Karacan), *Ya hürriyet ya ölüm!* (İstanbul, 1934). —H. S. Kızıldoğan, *Vatan ve hürriyet=İttihat ve Terakki* (Belleten, sayı 1, Ankara, 1937). —H. Z. Uşaklıgil, *Saray ve ötesi* (İstanbul, 1942; 3 c). —E. B. Şapolyo, *Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve meşrutiyet tarihi* (İstanbul, 1943). —H. C. Yalçın, *Talat Paşa* (İstanbul, 1943); *Meşrutiyet hatıraları* (Halkçı gazetesi, İstanbul, 18.6.1954-31.12.1954); *Siyasal anılar*, basıma haz. R. Mutluay (İstanbul, 1976). —A. B. Kuran, *İnkılap ta-*

rihimiz ve İttihat ve Terakki (İstanbul, 1943); *İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler* (İstanbul, 1945); *Osmanlı İmparatorluğu'nda inkılap hareketleri ve milli mücadele* (İstanbul, 1956). —N. Reşad, *İttihat ve Terakki'nin muhaliflerle temasları* (Cumhuriyet gazetesi, İstanbul, 22 kasım 1946). —Ahmet Rıza, *Meclis-i mebusan reisi Ahmet Rıza Bey'in hatıraları*, düzenleyen H. Y. Şahsuvaroğlu (Cumhuriyet gazetesi, 26 ocak-19 şubat 1950). —N. C. Akkerman, *Demokrasi ve Türkiye'de siyasi partiler hakkında kısa notlar* (Ankara, 1950). —C. Topuzlu, *80 yıllık hatıralarım* (İstanbul, 1951). —T. Z. Tunaya, *Türkiye'de siyasi partiler* (İstanbul, 1952); *Hürriyet'in ilanı* (İstanbul, 1959); *Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri* (İstanbul, 1960); *İkinci meşrutiyet'in siyasal hayatımızdaki yeri* (Türk parlamentoculuğunun ilk yüzyılı adlı yapıtın içinde, Ankara, 1976); *İttihat ve Terakki* (Mülkiyeliler birliği dergisi, sayı 74-75, Ankara 1984); *Siyasal partiler* (İstanbul, 1984-1986; 2 c). —İ. H. Uzunçarşılı, *1908 yılında İkinci meşrutiyet'in ne suretle ilan edildiğine dair vesikaları* (Belleten, sayı 20, Ankara 1956). —C. Kutay, *Atatürk-Enver Paşa hadiseleri. Yakın tarihin meçhul sahifeleri* (İstanbul, 1956); *Birinci Dünya harbi'nde Teşkilatı Mahsusa* (İstanbul, 1962); *Siyasi mahûmlar adası Malta* (İstanbul, 1963); *Milli mücadele öncekileri ve sonrakileri* (İstanbul, 1963); *Trablusgarb'de bir avuç kahraman* (İstanbul, 1963); *Bilinmeyen tarihımiz* (İstanbul, 1974). —K. N. Duru, *İttihat ve Terakki hatıralarım* (İstanbul, 1957). —Talat Paşa, *Talat Paşa'nın hatıraları*, derleyen H. C. Yalçın (İstanbul, 1958). —Y. H. Bayur, *İkinci meşrutiyet üzerinde bazı düşünceler* (Belleten, sayı 23, Ankara, 1959). —N. N. Tepedelenlioğlu, *İlan-ı hürriyet ve sultan II. Abdülhamit han* (İstanbul, 1960). —N. Berkes, *İki yüz yıldır neden bocalıyoruz* (İstanbul, 1965); *Türkiye'de çağdaşlaşma* (İstanbul, 1978). —C. Bayar, *Ben de yazdım* (İstanbul, 1965; 8 c). —Y. K. Necefzade, *Sultan ikinci Abdülhamid ve İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1967). —K. Karabekir, *İstiklal harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakkı erkânı* (İstanbul, 1967); *İttihat ve Terakki cemiyeti 1896-1908* (İstanbul, 1982). —Ş. S. Aydemir, *Suyu arayan adam* (İstanbul, 1967); *Makedonya'dan Orta Asya'ya kadar Enver Paşa* (İstanbul, 1972; 3 c). —G. Vardar, *İttihat ve Terakki içinde dönenler*, derleyen S. N. Tansu (İstanbul, 1969). —S. Akşin, *31 mart olayı* (Ankara, 1970); *100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1980). —C. R. Atılhan, *İttihat ve Terakki'nin suikastleri* (İstanbul, 1971). —E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 ihtilali*, çev. N. Ülken (İstanbul, 1972). —Halil Kut, *Kutülamare kahramanı Halil Paşa' nın anıları*, derleyen ve yayına haz. M. T. Sorgun (İstanbul, 1972). —Y. A. Petrosyan, *Sovyet gözüyle Jön Türkler*, çev. M. Beyhan (Ankara, 1974). —M. Aktepe, *Atatürk'ün Sofya ataşeliğine kadar İttihat ve Terakki ile olan münasebetleri* (Belleten, sayı 32, Ankara, 1974). —Resneli Ahmet Niyazi, *Balkanlar'da bir gerillacı. Hürriyet kahraman Resneli Niyazi*, çev. İ. Ilgar (İstanbul, 1975). —M. R. Esatlı, *İttihat ve Terakki tarihinde esrar perdesi ve Yakup Cemil niçin öldürüldü* (İstanbul, 1975). —B. Şimşir, *Malta sürgünleri* (İstanbul, 1976). —Cemal Paşa, *Hatıralar. İttihat ve Terakki, I. Dünya savaşı anıları*, tamamlayan ve düzenleyen Behçet Cemal (İstanbul, 1977). —M. Ş. Bleda, *İmparatorluğun çöküşü* (İstanbul, 1979). —Z. Toprak, *İttihat ve Terakki'nin paramiliter gençlik örgütleri* (Boğaziçi üniversitesi derneği dergisi, c. 7, İstanbul, 1979); *Türkiye'de milli iktisat 1908-1918* (Ankara, 1982). —F. Okyar, *Üç devirde bir adam* (İstanbul, 1980). —İ. Tekeli - S. İlkin, *İttihat ve Terakki hareketlerinin oluşumunda Selanik'in toplumsal belirleyiciliği* (Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi 1071-1920 adlı çalışmanın içinde, Ankara, 1980). —M. Ş. Hanioğlu, *Bir siyasal düşünür olarak Abdullah Cevdet ve dönemi* (İstanbul, 1981); *Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti ve jön türklük, 1889-1902* (c. I, İstanbul, 1985). —İ. Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda alman nüfuzu* (İstanbul, 1983). —Ş. Mardin, *Jön Türkler'in siyasi fikirleri 1895-1908* (İstanbul, 1983). —A. F. Türkgeldi, *Görüp işittiklerim* (Ankara, 1984 [3. baskı]). —Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. N. Yavuz (İstanbul, 1984); *İttihatçılıktan Kemalizme* (İstanbul, 1985). —T. Çavdar, *Bir örgüt ustası Talat Paşa* (Ankara, 1986). —İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki anıları*, yayımlayan B. Demirtaş (İstanbul, 1987). —E. J. Zürcher, *Milli mücadelede ittihatçılık*, çev. N. Salihoğlu (İstanbul, 1987). —H. Menteşe, *Eski meclis-i mebusan reisi Halil Menteşe'nin hatıraları* (İstanbul,1987).

İyem (Nuri). Fikret Adil, *Sıradan sevdalar üstüne*, Meydan dergisi 8 mart 1966, sayı 60. —Kaya Özsezgin, *1940 sonrası türk resmi* (İstanbul, 1982). —Nurullah Berk - Kaya Özsezgin, *Cumhuriyet dönemi türk resmi* (Istanbul 1983).

İzmir. F. Rougon, *Smyrne, situation commerciale et ecónomique* (Paris, 1892). —Akgün, *İzmir'in kurtuluşu, 9 eylül 1338* (İstanbul, 1925). —Raif Nezih, *İzmir'in tarihi* (İzmir, 1926). —F. Slars - İkonomos, *İzmir hakkında tetkikat*, çev. Ardazade Cevdet (İzmir, 1932). —H. A. Göktürk, *İzmir şairleri antolojisi* (İzmir, 1934). —Cadoux, *Ancient Symrna* (Oxford, 1938). —A. Bilget, *Son yüzyılda İzmir şehri 1849-1949* (İzmir, 1949). —E. Yalçınkaya, *Eski ve yeni İzmir* (Konya, 1943). —F. Y. J. Arundell, *İzmir hakkında tarih araştırmaları ve incelemeleri*, çev. A. Z. Ökmen (İzmir, 1949). —U. Olgaç, *İzmir ne idi, ne oldu* (İzmir, 1949). —H. Gültekin, *İzmir tarihi* (İzmir, 1952). —E. Canpolat, *İzmir, kuruluşundan bugüne kadar* (İstanbul, 1954). —M. Aktepe, *İzmir isyanına dair bazı vesikalar* (İstanbul Üniversitesi tarih dergisi, c. 8, sayı 11-12, İstanbul, 1956). —C. Korkud, *İzmir ilinin coğrafyası* (İzmir, 1956). —C. Saran, *İzmir* (İzmir, 1969). —M. Şimşek, *Her yönü ile İzmir ili* (İzmir, 1969). —B. S. Baykal, *İzmir' in Yunanlılar tarafından işgali ve olayın Doğu Anadolu'daki tepkileri* (Belleten, c. 33, sayı 132, Ankara, 1969). —O. Yalçın, *İzmir* (İstanbul, 1970). —M. Okurer, *İzmir kurtuluştan kurtuluşa* (İzmir, 1970). —T. Baykara, *İzmir şehri ve tarihi* (İzmir, 1974). —B. Umar, *İzmir'de Yunanlılar'ın son günleri* (Ankara, 1974). —N. Moralı, *Mütarekede İzmir. Önceleri ve sonraları* (İstanbul, 1976). —İzmir Gazeteciler cemiyeti, *Atatürk ve İzmir* (İzmir, 1981). —N. Ülker, *Batılı gözlemcilere göre XVII. yüzyılın ikinci yarısında İzmir şehri ve ticari sorunları* (İstanbul Üniversitesi tarih enstitüsü dergisi, sayı 12, İstanbul, 1982). —Arkeol. ve Mim. E. Yalçınkaya, *Eski ve yeni İzmir* (Konya, 1943). —E. Akurgal, *Arkaik ve Klasik çağlarda İzmir* (Türk tarih kurumu belleteni, s. 37, Ankara, 1946); *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (İstanbul, 1983). —H. Gültekin, *İzmir agorası* (İzmir, 1951). —H. Gürkaya, *İzmir camileri* (İzmir, 1965). —M. Aktepe, *İzmir hanları ve çarşıları hakkında ön bilgi* (Tarih dergisi, s. 25, 1971); *İzmir şehri osmanlı medreseleri hakkında ön bilgi* (Tarih dergisi, s. 26,1972); *Osmanlı devri İzmir camileri hakkında ön bilgi* (Tarih enstitüsü dergisi, s. 3, 1972); *İzmir'in Hisar veya Yakub Bey camii* (Tarih dergisi, s. 27, 1973); *Osmanlı devri İzmir camı ve mescitleri hakkında ön bilgi* (Tarih enstitüsü dergisi 4-5, 1973-1974). —R. Keleş, *İzmir mahalleleri* (Ankara, 1972). —D. Kuban, *İzmir'in tarihi yapısı* (İstanbul, 1972). —M. Sözen, *Türk mimarisinin tarihsel gelişimi* (İstanbul, 1980). —O. Aslanapa, *Osmanlı devri mimarisi* (İstanbul, 1986).

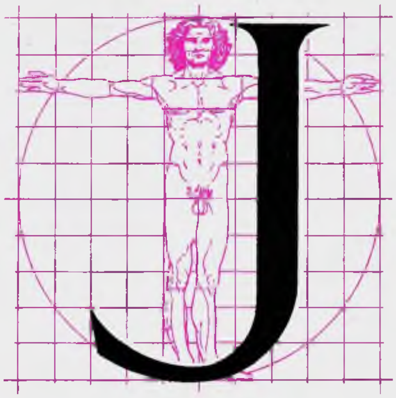
İzmir suikastı. A. N. Erman, *İzmir suikastı ve İstiklal mahkemeleri* (İstanbul, 1971). —Kandemir (Feridun), *İzmir suikastının iç yüzü* (İstanbul, 1955; 2 c). —İ. İnönü, *Hatıralar II*, derleyen S. Selek (Ankara, 1987).

İzmit. A. R. Altınay, *Fatih zamanında Kocaeli* (Türk tarih encümeni mecmuası, c. 14, sayı 2, İstanbul, 1921). —C. Bosch, *İzmit şehrinin muhtasar tarihi*, çev. O. N. Arıdağ (İstanbul, 1937). —R. Yüce, *Kocaeli tarih ve rehberi* (İzmit, 1945). —A. Öztüre, *Resim-fotoğraf-belgelerle Nicomedia, İzmit tarihi* (İstanbul, 1969).

İznik. A. Gardner, *The Lascarids of Nicea; the story of an empire in Exile* (London, 1912). —A. M. Schneider, *Die Römischen und Byzantinischen Denkmaler von İznik, Nicaea* (Berlin, 1924). —A. M. T. Koyunoğlu, *İznik ve Bursa tarihi* (Bursa, 1935). —A. S. Ülgen, *İznik' te türk eserleri* (İstanbul, 1938). —A. M. Schneider - W. Karnapp, *Die Stadtmauer von İznik-Nicaea* (Berlin, 1938). —Türk pirelli ticaret aş, *İznik-Nicaea* (İstanbul, 1969). —S. Erdoğan, *İznik-Nicaea* (İstanbul, 1973).

İzzettin Keykâvus I. C. E. Boswort, *İslam devletleri tarihi*, çev. E. Merçil - M. İpşirli (İstanbul, 1980). —O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul, 1984). —E. Merçil, *Müslüman-türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1985).

İzzettin Keykâvus II. C. E. Boswort, *İslam devletleri tarihi*, çev. E. Merçil - M. İpşirli (İstanbul, 1980). —O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul, 1984). —E. Merçil, *Müslüman-türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1985).





japon resmi
Katsuşika Hokusai (1760-1849)
ipek üzerine tablo

J a. **1.** Türk abecesinin on üçüncü harfi. **—2.** Daraltıcı, dişeti damaksıl, ötümlü ünsüz.

—ANSİKL. Dilbil. Latinler, gerek *i* ünlüsünün uzun niteliğini *(īncipit, īra)*, gerekse yod'un ünsüz yapısını *(ejus, judicibus, jam)* belirtmek için *i*'nin uzatılmış bir biçiminden yararlanıyorlardı. Ortaçağ'da, *j*, çoğunlukla, yazıdaki *i* ile karıştırılırdı. XIII. yy.'dan başlayarak, [j] yarı ünlüsünü ve [dʒ] yarı kapantılısını, bu durum bir kurala dönüşmese de, uzatılmış bir *i* ya da *j* ile belirlemeye yönelinir. 1542'de, gramerci Meigret [j] sesini belirlemek için *j* harfini dizgeli bir biçimde kullanmayı önerdi, ama önerisini basımcılar çok yavaş bir biçimde benimsedi. 1718'de *Dictionnaire de l'Académie* henüz *i* ile ve *j* ile başlayan sözcükleri birbirinden ayırmaz.

• Sesbilg. *J* harfi, yazıda daraltıcı, dişetidamaksıl, titreşimli (ya da ötümlü) [ʒ] sesini gösterir. Akustik bakımdan [ʒ] şu özelliklerle tanımlanabilir: [+ ünsüz, + sürekli, + toplu, + titreşimli].

• Tarihsel sesbilg. Türkçe sözcüklerde bulunmaz. Ancak ses taklidi sözcüklerde görülebilir *(vıj, gaj, guj, jiji)*. Divanü lûgat it-türk'te *jagıla-* 'çağlamak' biçiminde ses taklidi bir fiil görülür. Eski türkçede yalnızca alıntı sözcüklerde *j* sesine rastlanır: *ajun* 'dünya' (sogdca), *arjavrt* 'lacivert' (sanskritçe), *küji* 'günlük otu' (moğolca), *mojag* 'piskopos' (sanskritçe), *taj* 'saç' (sogdca), *tijit* 'tövbe' (<sanskritçe *desita*), *ujak, üjek* 'harf' (moğolca), *vajir, vajra* 'şimşek' (sanskritçe). Buna karşılık sanskritçe *j* sesi bulunduran bazı sözcükler, türkçeye *ç* ile geçmiştir: *jaidan>çaidan* 'tapınak', *jaladhara>çaldr* 'deniz', *jataka>çatik* 'doğum öyküsü'.

J sesi, türkiye türkçesinde yabancı dillerden geçen sözcüklerde görülür: *jelatin, jüri, jeoloji, japon, bagaj, garaj* gibi. XIX. yüzyıl'da fransızcadan dilimize girmeye başlayan bazı sözcüklerde *j*'ler *c* olmuştur: *jaket* > ceket, *jurnal* > curnal, *jilet*>cilet, *jimnastik*>cimnastik. Fransızcadan geçen *jandarma* sözcüğü de halk dilinde *candarma*, ağızlarda *cenderme* olur. Farsçadan geçen ve XI.-XIX. yüzyıllar arasında yazı dilimizde kullanılan *j*'li sözcükler vardır: *jülide, jale, jeng, jeyan, kej* gibi. Farsçadan geçen *jive* sözcüğünde de *j>c* gelişmesi meydana gelerek *civa* olmuştur.

Altay lehçelerinde içseste *-ş-* > *-j-* gelişmesi görülür: *kişi>kiji, aşıra>ajıra* 'geçerek', *eşe>eje* 'eşerek', *başı>bajı, kabışar>kabıjar* 'kavuşur, birleşir', *tüşer>tüjer, eşik>ejik* vb. Tuba lehçesinde de *j* sesi görülür: *bejen* 'elli' (<beş on), *ujen* 'otuz' (<üç on), *kojoŋ* 'türkü, koşma', *celij-* 'yetişmek, koşmak' (<yeliş-), *ajıl-* 'açılmak', *yartijak* 'ışık' vb.

Batı trakya ağızlarında da sonsesteki *-ç* ve *-ş*'ler *j* olur: *üj* 'üç', *bej* 'beş' vb.

J Elekt. Akım yoğunluğunu belirtir.
—Fizs. mekan. Kinetik momenti gösterir.
—Mat. çözlm. J_ν, ν basamaklı Bessel* fonksiyonunu gösterir.
—Ölçbil. SI'de iş, enerji ve ısı niceliği birimi *joule*'un simgesi. ‖ **J/K,** *kelvinde joule*' un simgesi ‖ **J/(kg.K),** *kilogram-kelvinde joule*'un simgesi.
—Tem. parç. Bulunmuş ilk büyülü taneciği tanımlar. (Ψ olarak da yazılır.)
—Termodin. Isı miktarı biriminin iş birimi cinsinden eşdeğerini gösterir. (SI'de J = 4,185 5 × 10^3 J/kcal'dir. İş ve ısı aynı birimle gösterildiğinde J çarpanı ortadan kalkar.)

j Arit. Karmaşık sayıların $\mathbb{C}$ cisminin

$$j = -\frac{1}{2} + i\frac{\sqrt{3}}{2}$$

biçiminde tanımlanan elemanı. ($z^3 = 1$ denkleminin köklerini $\mathbb{C}$ içinde Moivre formülüyle araştırmada, üç çözüm elde edilir:

$$z_1 = 1, \quad z_2 = \cos\frac{2\pi}{3} + i\,\sin\frac{2\pi}{3},$$

$$z_3 = \cos\frac{4\pi}{3} + i\,\sin\frac{4\pi}{3};$$

buna göre

$$j = z_2 = -\frac{1}{2} + i\frac{\sqrt{3}}{2}$$

ve

$$j^2 = \bar{j} = z_3 = -\frac{1}{2} - i\frac{\sqrt{3}}{2}$$

bulunur; öyleyse 1 in küp kökleri 1, *j*, j^2 dir. *j* aynı zamanda $x^2 + x + 1$ polinomunun da köküdür.)
—Elektrotekn. $\sqrt{-1}$ karmaşık sayısını gösterir ve elektrik akımını belirten *i* yerine kullanılır. (Birin küp kökleri aşağıdaki şekilde verilir:

$$a = \cos\frac{2\pi}{3} + i\,\sin\frac{2\pi}{3} = -\frac{1}{2} + i\frac{\sqrt{3}}{2},$$

$$a^2 = \cos\frac{4\pi}{3} + i\,\sin\frac{4\pi}{3} = -\frac{1}{2} - i\frac{\sqrt{3}}{2},$$

$$a^3 = 1.)$$

JABADAO a. (*zarabanda* anlamındaki keltçe *jabad*'dan). Canlı 2/4'lük ritimde, en az dört çift tarafından yapılan breton halk dansı. (Cornouaille'da çok yaygın olan bu dansta iki hareket vardır: halka halinde yapılan gavotte ve bir kadril figürü.)

JABALÓN, İspanya'da ırmak, Castilla La Mancha'nın kuzeyinde, Guadiana'nın kolu (sol kıyıdan); 171 km.

JABBAR (Lew ALCINDOR, sonra Karem Abdul), amerikalı zenci basketbolcu (New York 1947). Gelmiş geçmiş en iyi pivot olarak kabul edilir.

JABERG (Karl), isviçreli dilbilimci (Langenthal 1877 - Bern 1958). Roman dilleri ve dilbilimsel coğrafya uzmanı J. Jud ile birlikte *Atlas linguistique et ethnographique de l'İtalie et de la Suisse méridionale* (İtalya ile Güney İsviçre'nin dilbilimsel ve etnografik atlası) [1928-1940] adlı çalışmayı yönetti.

JABÈS (Edmond), fransız şair (Kahire 1912 - ? 1991). Blanchot, Derrida ve yakın dostu Bataille'dan etkilendi. Yahudilik, dil ve tarih arasındaki bağıntılar üzerinde durdu. Başlıca yapıtları şunlardır: *Je bâtis ma demeure* (1959), *le Livre des questions* (1963-1973), *le Livre des ressemblances* (1976-1980).

JABİRU a. (ing. sözc.; tupi dilinden). Afrika, Endonezya, Avustralya ve Amerika' nın tropikal bölgelerinde yaşayan, siyah ve beyaz renkli, *Xenorhynchus* cinsinden iki türün genel adı. (Yukarı doğru kıvrık iri gagaları vardır. Leylekgiller familyası.)

JABLANİCA, Bosna-Hersek'te kent, yukarı Neretva kıyısında. Baraj ve hidroelektrik santralı. Prenj kütlesinde gezinti merkezi.

JABLONEC NAD NİSOU, esk. alm. **Gablonz an der Neisse,** Çek Cumhuriyeti'nde (Kuzey Bohemya) kent, Prag'ın K.-D.'sunda; 39 700 nüf. Kuyumculuk. Otomobil (kamyon, otobüs) sanayisi.

JABLONKA, Polonya'nın turizm merkezi, Nowy Targ'ın B.'sında Orava'nın yukarı havzasında, bölgenin bir bölümünde Slovaklar yaşar.

JABLOŃSKİ (Daniel Ernst), alman protestan dinbilimci (Nassenhuben, Gdańsk yakınında, 1660 - Berlin 1741). Moravyalılar'ın piskoposuydu (1699). Leibniz ile birlikte, Almanya, İngiltere ve İsviçre'nin bütün protestanlarını birleştirmek için çalıştı; başarılı olamadı. Berlin Bilimler akademisi'nin kurucularındandır.

JABŁOŃSKİ (Henryk), polonyalı devlet adamı ve tarihçi (Waliszewo, Lowicz yakınında, 1909). 1931'den başlayarak Polonya Sosyalist partisi üyesi, İkinci Dünya savaşı sırasında, Fransa'da kurulan Polonya ordusunda yer aldı. 1946-1950 yılları arasında Varşova Siyasal bilimler okulu'nda, 1948'den sonra Varşova Üniversitesi'nde tarih profesörlüğü yaptı. Ulusal konsey (1945-46) ve Polonya parlamentosu (1947) üyeliklerinde bulundu, Polonya Sosyalist partisi sekreterliğine getirildi (1946-1948). Aralık 1948'de Polonya Birleşik işçi partisi merkez komite üyesi oldu. 1971'de Politbüro'ya girdi, 1966'dan 1972' ye kadar Eğitim ve yükseköğretim bakanlığı yaptı; 1972'deyse Devlet konseyi başkanlığına getirildi (Devlet başkanı). 1981'de Politbüro'dan atıldı. Devlet konseyi başkanlığından ayrıldı. 1983-1990 arasında Özgürlük ve demokrasi için mücadele derneği'nin başkanlığını yaptı.

JABLUNKOV, Slovakya'da boğaz, 553 m yükseltide Silezya Beskidleri'nin batı bölümüne açılır, Zilina-Cieszyn demiryolu buradan geçer.

JABO a. Giy. Bir erkek gömleğinin ya da bir kadın elbisesinin göğüs kısmına büzgülü ya da pliseli olarak iliştirilen muslin ya da dantel süsleme.

JABOATÃO, Brezilya'da (Pernambouc eyaleti) kent, Recife'in B.'sında; 409 528 nüf. Ticaret merkezi.



Lauros-Giraudon

dantelli jabo
(Pierre Gobert'in bir resminden ayrıntı; XVIII. yy. [*Versailles şatosu*])

JABORANDİ a. (guarani dilinde *yaguarandi*). Tropikal Amerika'da yetişen, sert, tek yanlı tüysü yapraklı ve salkım ya da başka biçimde yeşil ya da kırmızı çiçekli çalı. (Sedefotugiller familyasından *Pilocarpus pennatifolius, P. jaborandi*, vb. türlerinin yapraklarından pilokarpin* çıkarılır. "Jaborandi" adı, çeşitli familyalardan, özellikle karabibergillerden, hepsi kokulu ve aromatik olan başka türler için de kullanılır.)

JABOROSA a. Meksika'da ve And dağlarında yetişen beyaz ya da sarı çiçekli, parçalı yapraklı otsu bitki. (Patlıcangiller familyası.)

JABOTİNSKY (Vladimir Ze'ev), siyonist ideolog ve yönetici (Odesa 1880 - Camp Betar, Hunter yakınında, New York eyaleti, 1940). Birinci Dünya savaşı sırasında, ingiliz saflarında çarpışan gönüllü Yahudiler birliği olan Yahudi lejyonu'nun kurulmasında payı oldu. 1921'de siyonist hareket'in yöneticileri arasına girdi, ama iki yıl sonra Büyük Britanya'nın, Ulusal yahudi yurdu'nun genişlemesini Batı Şeria'da sınırlamaya karar vermesi üzerine görevinden istifa etti. Jabotinsky, Siyonist örgütünü Büyük Britanya'ya karşı çok ılımlı bularak, 1925 yılında "Revizyonist siyonistler dünya birliği"'ni ve bir gençlik hareketi olan Betar'ı oluşturdu. 1930'dan sonra, giderek artan bir ısrarla Şeria'nın iki kıyısı üzerinde (Filistin ve Maverai Ürdün) bir yahudi devletinin kurulması ve İngilizler'in Filistin'den çıkmaları için çalıştı. Revizyonist siyonistler 1937'de Irgun'u kurdular.

JABRON, Fransa'nın güney-doğu'sunda ırmaklar; en ünlüleri: Roubion'un kolu *Jabron de Dieulefit*, Dieulefit'ini suladıktan sonra Montelimar'a kavuşur (40 km); —Durance'ın kolu (Sisteron'un G.'inde sağ kıyıdan Durance'a kavuşur); *Jabron de Noyers* (40 km); Verdon'un kolu (sol kıyıdan) olan ve Verdon boğazlarının 13 km yukarı kesiminde Verdon'a kavuşan *Jabron du Var*.

JACA, İspanya'da kent (Aragón, Huesca ili), Aragón kıyısında; 11 000 nüf. Mağribliler'e karşı eski direnme merkezi ve Sobrarbe krallığı'nın eski başkenti (XI. yy.) olan kentte, hâlâ roma surlarının kalıntılarına rastlanmaktadır. Yapımını kral Ramiro I'in başlattığı katedral, İspanya'daki roma sanatının en eski yapılarından biridir (heykeller, sanat yapıtları). Felipe II'nin yaptırmaya başladığı ve Felipe III döneminde tamamlanan hisar. Dağlıların önemli pazarı. Sayfiye merkezi.

JACHİNO (Angelo), italyan amiral (San Remo 1889 - Roma 1976). Aralık 1940'tan başlayarak açık deniz kuvvetlerini bünyesinde toplayan 1. filoya komuta etti, Matapan burnunda İngilizler'in İskenderiye filosuna karşı savaştı (mart 1941).



Oronoz-Ziolo

Jaca katedrali
(büyük bölümü XI. yy.'dan kalma)

JACHMUND, alman mimar (XIX. yy.). İstanbul'da Hendesei mülkiye'de 1890' dan başlayarak mimarlık dersleri verdi. Mimar Kemalettin Bey'in yetişmesinde ve Almanya'ya gönderilmesinde etkili oldu. Batı seçmeciliğine uygun ve yeni yapım tekniklerinden yararlandığı çalışmaları arasında, başta sirkeci garı olmak üzere, Deutsch Orient bank ile Ragıppaşa konağı belirtilebilir.

JÁCHYMOV, alm. **Joachimsthal** ya da **Sankt Joachimsthal,** Çek Cumhuriyeti'nde (Batı Bohemya bölgesi) kent, Krusné Hory'de, Klinovec'in eteğinde; 3 300 nüf. Sayfiye merkezi (radyoaktif sular). Eski madencilik merkezi (XVI. yy.'da talerler) adı verilen ilk *Joachimstaler*'ler Jáchymov'da bastırıldı.

JACİNİ (Stefano, *kont*), italyan iktisatçı ve siyaset adamı (Casalbuttano, Cremona, 1827 - Milano 1891). 1860'ta ve 1865 -1867 arasında Bayındırlık bakanı oldu, 1870'te senatör seçildi, 1877'den 1884'e kadar büyük tarım anketini yönetti.

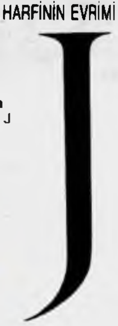
JACİNİ (Stefano, *kont*), italyan siyaset adamı (Milano 1886 - *ay. y.* 1952). Stefano Jacini'nin yeğeni. Modernist harekete katıldı (1907-1909), A. Casati ve A. Alfieri ile birlikte Rinnovamento'yu yönetti. Halk partisi'nden milletvekili seçildi (1919-1924), antifaşist faaliyetlerinden ötürü siyasal yaşamdan uzaklaştırıldı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, Savaş bakanlığı (1945) ve Arjantin'de olağanüstü elçilik yaptı (1948). *Storia del partito popolare italiano* (İtalyan halk partisi tarihi) adlı bir kitabı yayımlandı (1951).

JACİNTO (Antonio), angolalı şair (Luanda 1924 - Lizbon 1991). **Orlando Tavora** takma adıyla da tanınmıştır. Kendisine 1961'de São Tiago adasında (Cabo Verde) on dört yıllık bir mahkûmiyete mal olan siyasal kavgasını edebiyat çalışmalarıyla birlikte sürdürdü. Çok sayıda yapıt verdi. Bunların en tanınmışı *Poema de alienaçao*'dur, bu yapıtında kimlik arayışı

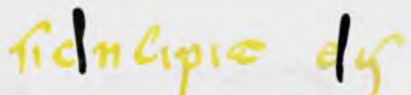


topukları üzerinde
dinlenen Asya jabirusu

J HARFİNİN EVRİMİ



roma
büyük J



sic incipit ejus



judicibus in toto tuis

onsiyal IV. yy. — onsiyal VIII. yy. — caroline büyük J — el yazısı büyük J XII. yy. — gotik kitap yazısı XVI. yy. — garamond roma XVII. yy.

IPS



Andrew Jackson
Thomas Sully'nin bir portresi
National Gallery of Art
Washington

J. P. Leloir



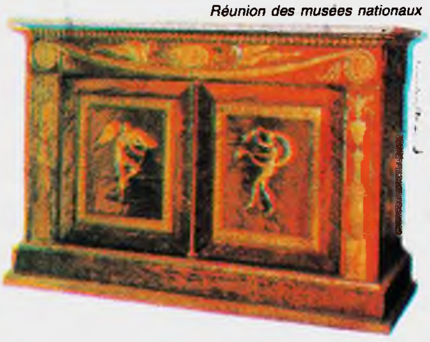
Mahalia Jackson (1968'de)



Michael Jackson

Jacob-Desmalter
maun ağacından
bronz süslemeli dolap
İmparatorluk devri
Louvre müzesi, Paris

Réunion des musées nationaux



sorunsalıyla karşı karşıya olan Angolalı'nın yabancılaşma duygusunu dile getirdi.

JACK a. (ing. öz. a. *Jack*'dan). İletişim. İki ya da üç kutuplu erkek fişi takmaya yarayan, sabit dişi fiş. (Jack, el telefon komütatörlerinde kullanılır ve erkek fiş takıldığında kumandalı anahtarlamayı sağlar.) —Çamaşır san. Bir örgü makinesinin yatak yuvalarına yerleştirilen ve seçici bir ilerleme komutunu, örgü iğnelerine iletmeye yarayan küçük metal parça. || *Atlatma jackı*, yatak bölmelerinin üst ucunu oluşturan ve iğnelerle toplanan iplik yeni bir ilmek oluşturduğunda eski ilmeği tutan daha dar bölüm. (Çok dayanıksız olan atlatma jackları genellikle yerinden çıkarılabilir ve birbirinin yerine kullanılabilir.)

JACKPOT (*büyük ikramiye* anlamında ing. sözc.). Bazı kumar makinelerinde, biriken paranın tümünü ya da bir kısmını kazanmayı sağlayan simgeler birleşimi; bu paranın kendisi; bu ilkeyle çalışan makine.

JACKSON, ABD'de (Michigan) kent, Detroit'in B.'sında, Detroit'in sanayi uydu kentidir (otomobil ve hava araçları yapımı); 39 800 nüf.

JACKSON, ABD'de kent, Mississippi eyaletinin merkezi, Pearl River'ın kıyısında; 196 640 nüf. (1990). Üniversite. Tekstil sanayileri (pamuk). Makine sanayisi.

JACKSON, ABD'de (Tennessee) kent, Memphis'in K.-D.'sunda 49 100 nüf. Üniversite. Karayolu ve demiryolu merkezi. Tekstil. Elektrikli gereçler.

JACKSON, ABD'de kış sporları merkezi, Wyoming'in kuzey-batı'sında, Grand Teton ulusal parkının yakınında; 4 500 nüf.

JACKSON (Andrew), amerikalı devlet adamı (Waxhaw, Güney Carolina, 1767 -Hermitage, Nashville yakınında, Tennessee, 1845). Avukat olarak Tennessee'ye yerleşti, bu eyaletin Federal kongre'deki ilk temsilcisi sonra da iki senatöründen biri oldu. 1798'den 1804'e kadar, Tennessee yüksek mahkemesinde yargıçlık yaptı; ikinci Bağımsızlık savaşı'nda general rütbesiyle Creek Kızılderilileri'ne karşı çarpıştıktan sonra İngilizler'i New Orleans'dan attı (ocak 1815). 1818'de Seminoller'e karşı savaşarak, o zamanlar İspanyollar'ın elinde bulunan Florida'yı işgal etti; burası kısa bir süre sonra amerikan topraklarına katıldı.1824'te ABD başkanı olmak için uğraştı, ancak seçimi kaybetti. 1828 seçimlerini kazanarak başkan seçildi; 1832'de yeniden seçilerek ABD'nin yedinci başkanı oldu.

Jackson, federal yönetimde *spoils system* (ganimet sistemi) uygulamasını başlattı. Buna göre yönetim kademelerindeki görevlerin çoğuna seçimden kazançlı çıkan partinin üyeleri yerleştiriliyordu. Güney Carolina'nın ayrılıkçı girişimi karşısında (nullification olayı, 1832) federal hükümet otoritesinden yana çıktı, ABD'yi liberal kapitalizme yöneltti, ilk kez 1791'de, ikinci kez 1816'da çıkarılan Bankacılık yasası'nı yenilemeyi reddetti. Doğudaki Kızılderililer'i Mississippi'nin batısına yerleştirmeye yönelik bir siyaset izledi. Başkanlık makamının saygınlığını artırdı ve amerikan demokrasisine yeni bir canlılık kazandırdı. Beyaz Saray'daki ardılı Martin Van Buren, Jackson'un etkisi altında kalmıştır. Dinamik bir Demokrat parti'nin iktidarda olduğu 1825-1840 dönemi "Jackson çağı" olarak anılır.

JACKSON (Charles Thomas), amerikalı kimyacı ve hekim (Plymouth, Massachusetts, 1805 - Somerville, Massachusetts, 1880). Eterin anestezik özelliklerini buldu. 1832'den başlayarak elektrikle de ilgilendi ve telgrafı Morse'tan önce bulduğunu sürekli olarak iddia etti.

JACKSON (Thomas Jonathan), **Stonewall Jackson** adıyla tanınır, amerikalı güneyli general (Clarksburg, Virginia, 1824 - Guinea, Chancellorsville yakınında, Virginia 1863). Konfedereler safında çarpıştı (1861), Bull Run'da galip geldi (1862), ama kendi askerleri tarafından kazara yaralandı ve öldü.

JACKSON (John Hughlings), ingiliz nörolog (Green Hammerton, Yorkshire, 1834 - Londra 1911). Esas olarak klinik hekimi olarak Jackson 45 yıl boyunca Londra National Hospital'da hekimlik yaptı. Modern nörolojinin kurucularından biri olarak kabul edilmektedir. Tek yanlı devinimsel saraları ilk betimleyen, konuşma bozukluklarını çözümleyen ve lezyon yerini belirleme kavramını ortaya atan odur. Ayrıca, sinir sisteminde işlevsel bir hiyerarşi belirledi: en alt düzey, çeşitli bölütsel reflekslerin merkezi olan omurilik ve beyin sapıdır; ikinci düzey, duyumları ve devinimleri kapsayan tabanın gri çekirdeklerini ve beyin korteksini içerir; nihayet, alın önü korteksi, son birleştirmeyi sağlayan ve organizmanın tüm etkinliklerini denetleyen en yüksek düzeyi oluşturur. En önemli çalışmaları iki yapıtta toplanmıştır: *Neurological Fragments* (Nöroloji yazıları) [1925] ve *Selected Writings* (Seçme yazılar) [1958].

Jackson krizi ya da **sarası.** Nörol. Bravais-Jackson tipi kısmi sara krizi.

Jackson sendromu. Nörol. Spinal ve dilaltı büyük sinirlerinin tek taraflı rahatsızlığına bağlı soğanilik sendromu. Spinal sinirin iç dalının zarar görmesi durumunda ses telinde ve damak eteğinde, dış dalının zarar görmesi durumunda sterno-kleido-mastoit ve yamuk kaslarda, dilaltı büyük sinirinin hastalanması halindeyse dilin yarısında felç görülür.

JACKSON (Chevalier), amerikalı larengoloji uzmanı (Pittsburgh, Pennsylvania, 1865 - Philadelphia 1958). İlk olarak bronkoskopinin uygulanması için gerekli teknikleri ve malzemeyi belirleyip elverişli duruma getirdi ve özofagoskopiyi buldu.

JACKSON (Alexander Young), kanadalı ressam (Montréal 1882 - Ottawa 1974). Yediler grubu'nun ilk üyelerinden; ara vermeden Kanada manzarasının en yabanıl görünümlerini betimledi. Üslubu renk kullanımı yönünden fovizmi, dekoratif çizgisi yönündense Art nouveau'yu anımsatır.

JACKSON (Mahalia), amerikalı kadın şarkıcı (New Orleans 1911 - Chicago 1972). Baptist dinindendi. 1927'den başlayarak Chicago kiliselerinde gospel'lar söyledi. Ancak 1946'dan sonra üne kavuştu. Avrupa turnelerinde (1952 ve 1961) ve Newport festivali'nde gösterdiği başarıyla negro spiritual ve gospel song türlerinin en büyük şarkıcılarından biri olduğunu kabul ettirdi. Sesinin olağanüstü tınısı ve okuyuşunun etkileyiciliği, özellikle *Move on up Little Higher* (1946), *Elijah Rock* (1961), *In the Upper Room* (1952), *Didn't it rain* (1958), *Black, Brown and Beige* (Duke Ellington'la birlikte, 1958) gibi plaklarında belirgindir. 1966'da yaşamöyküsünü *(Movin'on up)* yayımladı.

JACKSON (Milt) amerikalı caz vibrafoncusu (Detroit 1923). 1945'te, yeteneğini fark eden Dizzy Gillespie'nin topluluğuna katıldı. 1949 ve 1950'de Woody Herman'ın büyük orkestrasında çaldı. Monk'la ve bop'çıların çoğuyla çaldıktan sonra, 1951'de John Lewis (piyano), Percy Heath (kontrabas), Kenny Clarke, daha sonra da Connie Kay (davul) ile birlikte Modern Jazz Quartet'ı kurdu. Coleman Hawkins, John Coltrane, Ray Charles ve Count Basie ile birlikte çaldı. Başlıca plakları: *Bag's Groove* (Miles Davis ve Monk'la birlikte, 1954), *Feelings* (1976).

JACKSON (Glenda), ingiliz tiyatro ve sinema oyuncusu (Birkenhead 1936). Londra'da tiyatro eğitimi gördü: Peter Brook'un öncü tiyatrosunda ve Royal Shakespeare Company'de görev aldı. 1966'da P. Brook'un kendi oyunundan uyarladığı *Marat - Sade* filmiyle sinemaya geçti ve güçlü oyunculuğuyla ilgi uyandırdı. 1968'de K. Russell'in *Women in Love* (Aşık kadınlar), 1972'de de M. Frank'ın *Yastık kavgası* (A Touch of Class) filmiyle iki kez Oscar aldı. Diğer bazı filmleri: *Negatives* (Negatifler) [P. Medak, 1968], *Yalnız kalpler* (Music Lovers) [K. Russell, 1969], *Sunday Bloody Sunday* (Kanlı bir pazar günü) [J. Schlesinger, 1971], *Triple Echo* (Üçlü oyun) [M. Apted, 1972] *The Romantic English woman* (Romantik bir İngiliz kadını) [J. Losey, 1975], *The Incredible Sarah* (İnanılmaz Sarah) [R. Fleischer, 1977], *Return of a Soldier* (Askerin dönüşü) [M. Apted, 1983], *Salome's Last Dance* (Salomenin son dansı) [K. Russell, 1987].

JACKSON (Michael Joseph), amerikalı şarkıcı (Gery, İndiana, 1958). Küçük yaşta, dört kardeşiyle kurduğu Jackson Five adlı topluluğun solisti olarak sahneye çıktı (1969). 1980'lere doğru kardeşlerinden ayrılarak tek başına çalışmağa başladı (*Off the wall*, 1979). 1982'de yayımladığı *Thriller* albümü satış rekorları kırarken, albümde yer alan *Beat it, Billy Sean* gibi şarkılar müzik listelerini alt üst etti. 1987 yılında yayımladığı *Bad* ve 1991'de yayımladığı *Dangerous*'la aynı başarıyı tekrarladı. Sesiyle olduğu kadar sahnedeki ilginç şovları ve çektiği kliplerle dünya gençliğini peşinden sürükledi.

JACKSONİA a. (Avustralya'da *Jackson [Limanı]*'ndan). Avustralya kökenli, yapraksız bükülmez saplı çalı ya da ağaççık. (Jacksonialarda yaprak yerine küçük pullar bulunur; çiçekler salkım ya da başak biçiminde topludur; bunlardan yassı badıç biçiminde meyveler olur. 35 tür; baklagiller familyası.)

JACKSONVİLLE, ABD'de (Florida) kent, yarımadanın kuzeyinde, Saint John's River'ın halicinde; 672 970 nüf. (1990). Üniversite. XIX. yy.'da nüfusu 7 650 olan kent hızla gelişti. Büyük bir pazar ve bölge ürünlerinin (meyveler, sebzeler ve kereste) satıldığı ve petrol ürünleri ve gübre alımının yapıldığı etkin bir limandır. Tersaneler. Turizm merkezi.

JACOB → NKAYI.

JACOB (Georges), fransız ince marangoz (Cheny, Yonne, 1739 - Paris 1814). Louis XVI döneminin tanınmış mobilyacılarındandı, Marie-Antoinette'in baş marangozu oldu. İngiliz mobilyacı Chippendale'den esinlenerek "çin" üslubunda çeşitli eşyalar tasarladı, yapıtlarıyla Louis XVI üslubuna belirleyici katkıları oldu. Fransız devrimi süresince, eskiden bir fabrika gibi çalışan atölyesi biraz sarsıldıysa da, ressam David için empire üslubunu haber veren bir dizi mobilya çizdi. 1796'da atölyesini oğullarına devretti. *Yaşlı* GEORGES (Paris 1768 - *ay. y.* 1803) ve FRANÇOIS HONORÉ (Paris 1770 - *ay. y.* 1841). İmparator Napoléon I'in değişmez mobilyacıları oldular. Fransa'ya olduğu kadar Hollanda, İspanya, Rusya gibi Avrupa'nın diğer ülkelerine de mobilyalarını sattılar.

JACOB (Karl Georg), alman doğubilimci ve türkolog (Königsberg 1862 - *ay. y.* 1937). Leipzig Üniversitesi'nde doktorasını verdi (1887). Bilimsel çalışmalarına arap dili, edebiyatı ve kültürüne ilişkin araştır-

malarıyla başladı. Halle Üniversitesi'ne doçent olarak atandı (1896). Ayrıca Alman Doğu cemiyeti'nin kütüphanecilik görevini de üstlendi. 1901'de Erlangen Üniversitesi'ne çağrıldı, profesör oldu. 1911'de Kiel Üniversitesi'ne geçti. 1897'den sonra araştırmalarını türkoloji alanında yoğunlaştırdı. Türk halkının yaşayışını incelemek üzere İstanbul'a geldi. Karagöz oyunlarıyla ilgilendi. Bu konuda *Geschichte des Schattentheaters im Morgen-und Abendland* (Doğu ve Batı'da gölge tiyatrosu tarihi, 1925 ikinci bas.) yayımladı. Türkische Bibliothek (Türk kitaplığı) dizisini kurdu (1904-19, I-XXVI cilt). Türk halk edebiyatı (*Türkische Volkslitteratur,* 1901), meddah (*Vorträge türkischer Meddah's,* 1904), masal (*Xoros Kardasch,* 1906), bektaşilik (*Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen,* 1909; ve *Beitrage zur Kenntnis des Derwisch-Ordens der Bektaschis,* 1908) konularında yapıtları vardır. Ayrıca türk dili öğretiminde kullanılmak için kitap ve sözlük (*Türkisches Lesebuch,* 1903; ve *Hilfsbuch für Vorlesungen über Osmanisch -Türkische,* 1911-1915, 2 c.) hazırladı. Türk belgelerinin almancaya çevrilmesine de önem verdi (*Urkunden aus Ungarns Türkenzeit in türk,* 1916). [→ Kayn.]

JACOB (Max), fransız yazar (Quimper 1876 - Drancy 1944). Montmartre'da bohem bir yaşam sürdü. Dostu Picasso'nun resimlediği ilk yapıtlarında (*Œuvres burlesques et mystiques de frère Matorel, mort au couvent de Barcelone,* 1911), gerçeküstücülüğün bir habercisi olarak göründü (*le Cornet à dés,* 1917). Katolikliği kabul etti, yabancı ülkelere yolculuklar yaptı ve çok sayıda yapıt verdi (*le Laboratoire central,* 1921; *le Roi de Béotie,* 1921; *le Terrain Bouchaballe,* 1922; *le Cabinet noir,* 1922). Saint-Benoît-sur-Loire'a çekildi ve burada, resim ve guvaşlarından elde ettiği gelirle yaşadı. Almanlar tarafından kapatıldığı Drancy kampında öldü. Bazı yapıtları ölümünden sonra yayımlanmıştır: *Genç bir şaire öğütler* (Conseils à un jeune poète, 1945); *Derniers Poèmes,* 1945; *l'Homme de cristal,* 1947 vb.

JACOB (Gordon), ingiliz besteci ve müzikbilimci (Londra 1895). V. Stanford'un öğrencisi. 1926-1966 arasında Royal College of Music'te öğretmenlik yaptı. Zarif bir üslupla iki senfoni (1929 ve 1944), dört *Sinfonietta,* vokal yapıtlar, oda müziği parçaları besteledi. Müzikbilim alanında, *Orchestral Technique* (Orkestra tekniği) [1931], *How to read a Score* (Bir partisyon nasıl okunur) [1944] ve *The Composer and his Art* (Besteci ve sanatı) [1960] başlıklı çalışmaları vardır.

JACOB (François), fransız doktor ve biyoloji uzmanı (Nancy 1920). 1950'de Pasteur enstitüsü'ne girdi, Lwoff ve Monod ile çalıştı. 1965'te Collège de France'ta onun için hücre kalıtımı kürsüsü kuruldu. J. Monod ile birlikte elçi-RNA'nın (→ RİBONÜKLEİK *asit*) varlığını tasarladı ve tanıtladı. Sonra yine J. Monod ile birlikte bakterilerde kalıtımsal düzenleme mekanizmalarını inceledi; bu çalışma onları temel operon* kavramına götürdü. F. Jacob'a iki önemli bilimsel yapıt borçluyuz: *la Logique du vivant* (Canlı kavramı) [1970] ve *le Jeu des possibles* (Olasılıkların kuralları) [1981]. 1965'te A. Lwoff ve J. Monod ile birlikte fizyoloji ve tıp dalında Nobel ödülü aldı.

JACOBAEUS a. Ormanlarda ve çayırlarda yetişen kanaryaotu türü.

JACOBAEUS (Christian), isveçli hekim (Skarhult, Malmö yakınında, 1879 - Stockholm 1937). Stockholm'da Karolinska enstitüsü'nde profesörken akciğer tüberkülozunun tedavisini geliştirdi, plöroskopiyi ve tedavi amacıyla uygulanan yapay pnömotoraksta plevra britlerinin seksiyonunu ilk kez uyguladı.

JACOBEAN sıf. (ing. sözc.). İngiltere kralı James I'in (İskoçya kralı James VI) hükümdarlık dönemi için kullanılır.
—ANSİKL. Bilgin James I döneminde tiyatro (Shakespeare, Jonson, Tourneur, Webster, Middleton, Beaumont ve Fletcher) ön planda yer aldı. Ama tiyatronun daha fırtınalı, barok bir nitelik taşımasına ve ihanet, intikam, zina temalarını işlemesine karşılık, düzyazı alanında ağırbaşlılık, açıklık ve kesinlik yerleşmeye başladı (Bacon, Donne, L. Andrewes).

JACOBELLO del Fiore, italyan ressam (Venedik 1370'e doğr. - *ay. y.* 1439). Gentile da Fabriano'nun etkisindeydi. Renk kullanmada özenti ve incelik üslubunun ayırtedici özellikleridir. *Azize Lucia' nın yaşamından sahneler* (XV. yy., Fermo pinakoteği) adlı yapıtı, uluslararası gotik üslubun başyapıtı niteliğindedir.

JACOBİ (Johann), alman dökümcü (Hamburg 1664 - Berlin 1725). Fransa'da krallık dökümhanesinde çalıştı, ardından Berlin dökümhanesi'ni yönetti (1697) ve Schlüter'in çeşitli yapıtlarının dökümünü yaptı (Büyük Seçici'nin heykeli, "Oniki Havariler" denilen takım).

JACOBİ (Johann Georg), alman yazar (Düsseldorf 1740 - Freiburg im Breisgau 1814), yunan ozanı Anakreon tarzında şiirler yazdı.

JACOBİ (Friedrich Heinrich), alman yazar ve filozof (Düsseldorf 1743 - Münih 1819), Johann Georg Jacobi'nin kardeşi. Berg ve Jülich düklüklerinin mali danışmanı olan Jacobi, kendini edebiyatla felsefeye adadı. Wieland, Hamann, Herder, Lessing ve Goethe ile ilişki kurdu. Spinoza karşıtı tinsel felsefesi ve Kant'ı eleştirmesiyle tanındı. Aydınlanma çağının düşünce tarzını belirleyen idealizme de, gerçekçiliğe de karşı çıktı. Özellikle *Über die Lehre des Spinoza* (Spinoza'nın öğretisi üzerine) [1785] ve *David Hume über den Glauben* (İnançlar üstünde David Hume) [1787] adlı yapıtları yazdı. Öğretisi varoluşçu felsefenin habercisidir. Kardeşi Johann ile birlikte, edebiyat dergisi *İris*'in yöneticiliğini yaptı ve iki roman yayımladı: *Aus Eduard Allwills Papieren* (1775) ve *Woldemar* (1779). Bunların birincisi yazarın genç Goethe'ye duyduğu hayranlığı dile getirir ve yaratıcı dehanın dış ahlak kurallarından vazgeçebileceğini göstermek ister İkincisiyse, *Yeni Héloïse* ve *Werther*'den izler taşır.

JACOBİ (Moritz Hermann VON), alman fizikçi (Potsdam 1801 - Petersburg 1874). Önce, mimar olarak 1818'e doğru Rusya'ya gitti, 1832'de elektrikli bir telgraf kurmakla görevlendirildi ve dönüş kablosu olarak toprağı kullanmayı ilk kez düşündü. Jacobi 1834'te Dorpat'ta profesörlüğe atandı. 1837'de elektrolitik metal kaplamayı buldu ve 1838'de gerçekleştirdiği elektromıknatıslı elektrik motoruyla Neva üzerinde çarklı bir gemiyi harekete geçirmeyi başardı.

JACOBİ (Carl), alman matematikçi (Potsdam 1804 - Berlin 1851), Moritz Hermann VON Jacobi'nin kardeşi, Berlin'de öğrenim gördü ve daha 1827'de Königsberg'de profesör oldu; 1842'de hükümet kendisine bir ödenek bağladı, ancak Jacobi, sağlığı nedeniyle görevinden ayrıldı. En önemli yapıtı olan *Fundamenta nova theoriae functionum ellipticarum* 1829' da basıldı. Abel gibi, Legendre eliptik integrallerini evirterek elde ettiği eliptik fonksiyonları inceledi, bunların tanım bölgelerini karmaşık alana genişletti, çift dönemliliklerini buldu ve θ fonksiyonları olan üslü serilerden yola çıkarak kuramı yeniden hazırladı. 1835'te, bu çift dönemliliğin ve bu dönemlerin gerçek olmayan oranının, meromorf fonksiyonların ayırtedici özelliği olduğunu tanıtladı ve böylelikle Liouville tarafından 1844'te incelenen çift dönemli fonksiyonlar kuramına öncülük etti. Onun, θ serilerini iki değişkene genelleyerek tanımladığı "aşırıeliptik" fonksiyonları, beşinci dereceden bir polinomun kökünü içeren integrallerin evriğidir. Sayılar kuramında çiftikilenik ve kübik karşıtlık yasalarını ilk tanıtlayan, değişimler hesabında eşlenik nokta kavramını bulan ve fonksiyonel determinantları ya da "Jacobi determinantları"nı tanımlayan da odur. Bundan başka, dinamik, gök mekaniği ve akışkanlar mekaniği üzerine de çalışmalar yapmıştır.

Jacobi determinantı. Mat. çözlm. Bir Jacobi matrisinin

$$p = q = n \quad \text{ve} \quad \mathfrak{U} = \mathfrak{V}$$

olması halindeki (fonksiyonel) determinantı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mat. çözlm. F içyapı uygulamasının $(x_1,...,x_n)$ noktasındaki Jacobi determinantı, kötü bir yazış biçimiyle

$$\frac{D(y_1, ..., y_n)}{D(x_1, ..., x_n)}$$

ile gösterilir. Bununla birlikte bu yazış biçimi değişken değiştirimi halinde bir üstünlük gösterir; gerçekten de $g : \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}^n$, $(z_1,...,z_n)$ yi, diferansiyellenebildiği $(y_1,...,y_n)$ noktasına eşlik ettirirse,

$$\mathfrak{M}_{g \circ f} = \mathfrak{M}_g \times \mathfrak{M}_f$$

elde edilir ve dolayısıyla

$$\frac{D(z_1, ..., z_n)}{D(x_1, ..., x_n)} = \frac{D(z_1, ..., z_n)}{D(y_1, ..., y_n)} \cdot \frac{D(y_1, ..., y_n)}{D(x_1, ..., x_n)}$$

bulunur.

Jacobi matrisi. Mat. çözlm. $\mathbb{R}^p$ nin bir açık kümesinden $\mathbb{R}^q$ içine diferansiyellenebilen F uygulamasının kısmi türevlerinin

$$\mathfrak{M}_F = \left[\frac{\partial F_j}{\partial x_i}\right]_{\substack{1 \leq i \leq p \\ 1 \leq j \leq q}}$$

matrisi. [$\mathbb{R}^p$ nin $\mathfrak{U}$ tabanına ve $\mathbb{R}^q$ nun $\mathfrak{V}$ tabanına ilişkin bu Jacobi matrisinin, F_j nin diferansiyelinin bileşenlerinden oluşan j inci satırı şudur: $\mathbb{R}^q$ nun karşılaştırma tabanı $\mathfrak{V}$ olduğuna göre, F nin j inci koordinatı olan $\mathbb{R}^p \to \mathbb{R}$.

$$F_j : (x_1, ..., x_n) \mapsto y_j$$

ise

$$\begin{bmatrix} dy_1 \\ \vdots \\ dy_n \end{bmatrix} = \mathfrak{M}_F \begin{bmatrix} dx_1 \\ \vdots \\ dx_n \end{bmatrix}$$

elde edilir. Bu $\mathfrak{M}_F$ matrisi, $F'(x_1,...,x_n)$ yi de gösterir.]

Jacobi yöntemi. 1. N bilinmeyenli N doğrusal denklemin çözümünü, bir bilinmeyenli bir dizi doğrusal denklemin çözümüne indirgeyen üsteleme yöntemi. —2. Bakışımlı bir matrisin özdeğerlerini ve özvektörlerini hesaplama yöntemi. (Koordinat tabanının iki ekseninin bir dönmesini ifade eden özel dikgen matrislerle, çıkış matrisine benzer bir sonsuz matris dizisi kurulur. Bu dizi köşegenel terimleri ilk matrisin özdeğerleri olan köşegenel bir matrise yakınsar. Uygulamada dizinin ancak sonlu sayıda terimi kurulur ve köşegenel olmayan elemanlar göz ardı edilebilecek duruma gelince işleme son verilir.)

JACOBİN ya da **JAKOBEN** a. (fr. sözc.). Din. tar. **1.** Fransa'da Aziz Dominicus'a bağlı dindarlara verilen ad (dominikenler). **—2.** Fransa'da, 1789'da kurulan Jacobinler kulübü'nün üyesi.

JACOBİNA, Brezilya'da (Bahia eyaleti) kent, Salvador'un K.-B.'sında, *serra da Jacobina*'nın yakınında; 104 900 nüf. Pazar yeri. —Yakınında, manganez madenleri.

JACOBİNİA a. Tropikal Amerika'da yetişen, genellikle sarı çiçekli otsu ya da çalımsı bitki. (Çiçek tacı uzun dar bir boru biçiminde, taçyapraklarının ayası iki di-

Lauros-Giraudon



Max Jacob
Jean Oberlé'nin
bir portresinden ayrıntı
Güzel sanatlar müzesi, Orléans

Larousse



François Jacob
(kasım 1982)

Larousse



Carl Jacobi



Lauros-Giraudon

Jacobinler kulübü'nde savaş ya da barış konusunda tartışma, 1792 ocak ayı (ortada, Savaş bakanı Narbonne-Lara, [kuş kafalı resmedilmiş]; çevresinde subaylar [böcek kafalı olanlar]; sağ tarafta, bir Zaman heykelinin altında Mirabeau'nun büstü, hâlâ tartışmaları izliyor). Vilette'in bir deseninden esinlenmiş gravür. *Bibliothèque nationale, Paris*

limlidir. Ayıpençesigiller familyası.)

Jacobinler kulübü, Fransız devrimi sırasında kurulmuş olan siyasal örgüt. Bretagne temsilcileri tarafından kurulan "Société des amis de la Constitution"un (Anayasa yandaşları derneği) Paris'e yerleşmesinden sonra, dernek üyeleri kraliyet yanlılarınca *"Jacobinler"* olarak alaya alındı (Bu ad toplandıkları bir dominiken manastırından esinlenmişti.) Robespierre, Sieyès ve Lamethler'in katılmasıyla güçlenen örgüt, kral Louis XVI'nın Paris'ten kaçtığı Varennes gecesinden sonra ılımlılar ve radikaller olarak ikiye ayrıldı (1791). Daha sonra Girondinler de örgütten çekilerek (1792) Jacobinler kulübü'nün Robespierre'in egemenliğine geçmesini sağladılar. Fransa'nın her yandan saldırıya uğradığı bir dönemde Jacobinler devrimci köylüleri, sans-culotte'ları, küçük ve orta burjuvaziyi saflarına alarak dış tehlikelerin üstesinden gelebildiler. Ancak 11 kasım 1794 darbesi ve Robespierre'in öldürülmesiyle kulüp kapatıldı. Daha sonra Babeuf (1795-1796) ve Prieur de la Marne, Bouchotte ve Le Peletier (1799) tarafından iki kez yeniden örgütlendiyse de, bu tarihten sonra yok oldu.

JACOBİTE sıf. ve a. (İng. sözc.). Tar. 1688 devrimi'nden sonra, önce William of Nassau'ya karşı James II'yi, ardından Hannover sülalesine karşı son Stuartlar'ı destekleyen ingiliz meşrutiyetçi partisinin üyelerine verilen ad.

JACOBSEN (Jens Peter), danimarkalı yazar (Thisted, Jylland, 1847 - *ay. y.* 1885). Botanik öğrencisiydi. Darwin'i dancaya çevirdi, tanrıtanımazlığa ve fransız natüralizminden esinlendiği bilimsel bir edebiyata yöneldi. Bu düşünceden hareket ederek, tarihsel romanı *Fru* Marie Grubbe*'de (1876) kişilerin, çevrelerinin, kalıtımlarının ve eylemlerinin biyolojik bir sonucu olup olmadıklarını irdeledi. Sözkonusu roman kişilerinin mızaçlarını ve bilinçaltlarını keskin bir duyuş ve titiz bir üslupla çözümledi. İşlediği genel tema kötümser ve yazgıcıdır. Bu kötümserlik, özellikle, tanrıtanımaz inançlarını dile getirdiği son romanı *Niels Lyhne*'de (1880) belirgindir. Brandes'in sadık bir dostu olan Jacobsen alman natüralizmini derinden etkiledi.

JACOBSEN (Arne), danimarkalı mimar ve desinatör (Kopenhag 1902 - *ay. y.* 1971). Mies van der Rohe ve Asplund'un etkileri, moderncİliğin Danimarka geleneğine uyarlanması, plastik açıdan kesinlik taşıyan sade ve şık çizgilerin egemen olduğu çok sayıda yapıt gerçekleştirmesine olanak tanıdı: bunların arasında Ordrup Krat'ta konutlar, Kopenhag yakınında Gentofte'de okul ve konutlar; Kopenhag'da yönetim binaları (Scandinavian Air System binası, 1959; Ulusal banka, 1961); birçok belediye binası (Rødovre, 1957); Ålborg ve Ballerup fabrikaları (1957 ve 1961) vb. yer alır. Jacobsen, Almanya, İsveç, Pakistan için de çeşitli projeler hazırladı. Mobilyacılık alanında 1953'te, kalıplanmış kontrplak ve çelik borudan meydana gelen çok düşük maliyetli katlanabilir bir sandalye, 1959'da "yumurta" koltuk ve "kuğu" kanepe ve koltuğu tasarladı. Kalıplanmış plastikten yapılan bu son iki mobilya türü bugün de güncelliğini korumaktadır.

JACOBSEN (Robert), danimarkalı heykelci (Kopenhag 1912 - *ay.y.* 1993). Önce tahta ve taş heykeller yaptı, sonra Paris'te demir üzerine çalışmaya başladı. Uzamı, basit biçimlerden yola çıkarak hazırlanan bir sanatın (*Çizilmiş kıvılcım*, 1958) temel sorunsalı durumuna getirdi, bu basit biçimlere bazı dönemlerde renk bağıntıları ve yüzey etkileri (*Çokrenkli heykel*, 1960) ekledi. Fanteziyi genellikle saf plastikle karıştırdı ve 50'li yıllardan başlayarak hurda, demir ve kaba gereçlerden oluşan taşkın "Bebek" figürlerinde bütünüyle duygularını dile getirdi. Soyut yapıtlarında da aynı anıtsal kesinlik görülür (*Suzanne'ın düşü*, 1973-74).

Jacobson organı. Karş. anat. Dörtayaklı omurgalılarda, koklama epitelyumunun, stenon kanalıyla ağız boşluğu tavanına açılan kısmı. Lifleri yedek koklama soğanına gider. Jacobson organı ya da sapankemiği organı, ağız boşluğundaki besinlerin kokularını çözümler; koklama ve tatma algılarının toplamı besinlerin "tadını" oluşturur. Yılanlar, ince toprak taneciklerinin bulaştığı çatal dillerinin sivri uçlarını jacobson organına sokarak, "yollarını koklarlar".

Jacobson toplardamarı. Karş. anat. Memesiz omurgalılarda, arka ana toplardamarlara tekabül eden getirici böbrek toplardamarı.

Jacobson yöntemi. Tıp. Fizyolojik gevşeme sağlamaya yönelik çözümleme tekniği. (Çevre kaslarının gevşemesi, aygıtı ile "düşünce ve duygulara eşlik eden öteki iletişim aygıtlarına" hâkim olmayı öğrenmekle buna ulaşmaya çalışır.)

Jacob's Pillow, Lee'ye bağlı bir yerde bulunan bir çiftliğin adı, Pittsfield'ın (Massachusetts, ABD) G.'inde. 1933'ten başlayarak Ted Shawn*, bu çiftlikte haziran eylül ayları arasında dans yarışmaları düzenledi, bu yarışmalar uluslararası dans yarışmalarının hem ilki hem de en önemlisi oldu.

JACOBUS Liègeli, müzik kuramcısı (Liège 1260'a doğr. - *ay. y.* 1330'dan sonr.). Oudenaardeli Jacques ile aynı kişi olduğu sanılmaktadır. Ortaçağ'ın en kapsamlı müzik incelemesini yazdı: *Speculum musicae* (7 cilt). Yeniliklere açık olmayan Jacobus'un bu yapıtı, uzun zaman Muris'li Johannes'e atfedildi.

JACOBY (Johann), prusyalı siyaset adamı (Königsberg 1805 - *ay. y.* 1877). Frankfurt parlamentosu (1848), Berlin Ulusal meclisi ve ikinci Prusya meclisi'nde (1849) en önde gelen liberallerden biriydi. Bismarck'ın siyasetiyle mücadele etti, 1866 ve 1870 savaşlarına ve Alsace-Lorraine'in ilhakına karşı çıktı.

JACOMART (Jaime ya da Jaume BAÇÓ, — denir), ispanyol ressam (? 1413'e doğr. - Valencia 1460'tan sonr.). Aragón kralı Alfonso V'in çağrısı üzerine 1443'te Napoli'ye gitti ve kardinal Alfonso Borgia'nın (geleceğin Calixtus III) himayesinden yararlandı. Pek çok sayıdaki yapıtları, kimi zaman birlikte çalıştığı Joan Rexach'ın yapıtlarıyla karıştırılmaktadır. Bu iki sanatçının 1480'e dek Doğu İberya'da egemen olan ortak üslupları, Flandre'a olduğu kadar, Jacomart'ın İtalya'da edindiği kültüre de çok şey borçludur.

JACOMETTİ (Pietro Paolo), italyan heykelci, mimar ve ressam (Recanati 1580 - 1655). Çok sayıda heykelcilik ürünü bıraktı (Osimo'da Aracoeli kardinalinin mezarı; Loreto'da del Santuario alanı'ndaki çeşme [1625]; Osimo katedrali'nin vaftiz kurnaları). Ressam olarak Recanati'de, *Son yemek* ve *Yükseliş* temalarını işleyen birer tablo yaptı. Mimar olarak, aynı kentteki cizvit kilisesinin planlarını da o çizmiştir.

JACOP Herakleitos, Despot Basilikos denir (öl. 1563). Boğdan voyvodası (1561-1563). Karl V'in hizmetinden ayrıldı, Verbia'da Lapusneano'yu yendi ve Boğdan tahtını ele geçirdi. Voyvodalığının onaylanmasını sağlamak için Boğdan'ın Osmanlılar'a verdiği vergiyi otuz bin altından kırk bin altına çıkaran ve protestanlığı himaye eden Jacop, bir ihtilal sırasında öldürüldü.

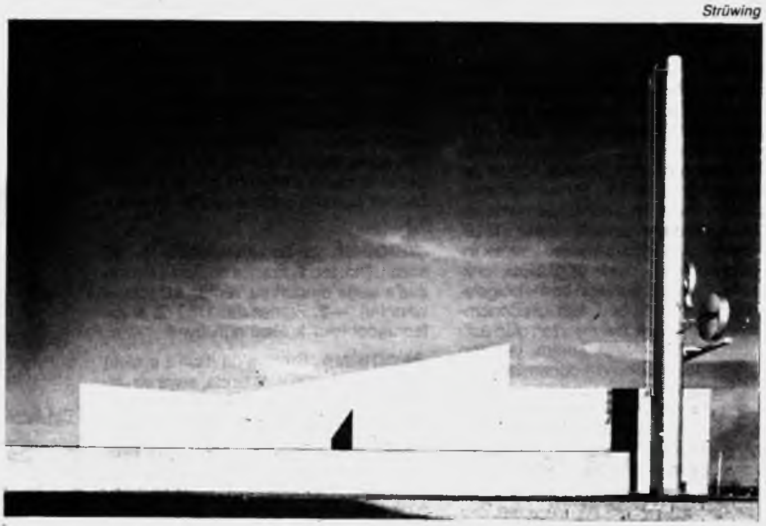
JACOPİNO del Conte, italyan ressam (Floransa 1510 - Roma 1598). Floransa'da Andrea del Sarto tarafından yetiştirildikten sonra, Roma'da Michelangelo'nun etkisinde kaldı. Salviati ile birlikte, Roma'da manierismo akımının en özgün yapıtlarından biri olan S. Giovanni Decollato küçük capellası'nın dekorunu (1538-1541) yaptı.

JACOPO da Lentini → GIACOMO da Lentini.

JACOPO da Bologna, XIV. yy.'da yaşamış italyan besteci. Trecento (XIV. yy.) birinci kuşağının en büyük temsilcisidir. Özellikle Milano'da, Visconti'lerin çevresinde yaşadığı sanılmaktadır. Günümüze ulaşabilmiş 34 yapıtından 29'u madrigaldir. Bunların çoğu 2 seslidir.

JACOPO della Quercia, italyan heykelci (Siena 1374'e doğr. - Bologna ya da Siena 1438). 1401'de Floransa vaftizhanesi'nin ikinci kapısı için açılan yarışmaya ka-

Strüwing



Arne Jacobsen Ålborg'da Christensen fabrikası (Danimarka) 1955-1957 arasında inşa edildi (betonarme ve tuğla kaplama)

tıldı; yarışmayı Ghiberti kazandı. Jacopo daha sonra Lucca'ya yerleşti ve katedralde Ilaria Del Carretto'nun mezarını yaptı. 1409-1419 arasında Siena'daki *Fonte Gaia* için yaptığı (günümüze yalnızca parçaları ulaşmıştır) kabartmalar büyük bir imgelem gücünü ve yeni bir güçlülüğü ortaya koyar. 1416'dan kısa süre sonra, S. Frediano'nun (Lucca) Trenta capellası'nın mezarlarını ve sunağını yapmaya başladı. Siena'da Ghiberti ve Donatello'nun da üzerinde çalıştığı, katedralin vaftiz kurnalarının yapımıyla görevlendirildi 1425 -1438 arasında, Bologna'da S. Petronio' nun taçkapısı üzerindeki panoları yaptı; bu kilisede ayrıca *Çocuklu Meryem Ana* ve *S. Petronio* heykelleri de bulunmaktadır.

JACOPO DE' BARBARİ → BARBARI.

JACOPONE da Todi (Jacopo DEI BENEDETTI, — denir), italyan yazar (Todi 1230'a doğr. - Collazzone, Perugia, 1306). Karısının üzücü ölümünden sonra, 1278'de fransisken tarikatına girdi. Kendisini aforoz edip hapse attıran papa Bonifatius VIII'ın tahttan indirilmesi için mücadele etti. 1303'te Benedictus XI tarafından özgürlüğüne kavuşturuldu. Din adamlarıyla yöneticilerin ahlak bozukluklarını sergileyip eleştirdiği 93 dinsel laudanın ona ait olduğu kesindir. Başyapıtı olan VIII. lauda, *Donna di Paradiso* (ya da *Pianto della Madonna*), Çile'nin görkemli bir sahnelemesidir.

JACQUARD (Joseph Marie), fransız mekanik uzmanı (Lyon 1752, Oullins, Rhône, 1834). 1793 yılında, Ren ordusunda savaştı. Lyon'a dönüşte, 1790 yılında düşündüğü, çekme* işlemini ortadan kaldıracak bir tezgâh yapma düşüncesini yeniden ele aldı. Birçok insanın çalışmasını gerektiren pedal ve halatlar takımının yerine, bugün de *Jacquard mekaniği* adı altında kullanılan basit ve kullanışlı bir mekanizma koydu. Bu mekanizma sayesinde, bir tek işçi, en karmaşık desenli kumaşları, düz kumaş dokur gibi üretmekteydi. Jacquard'ın bu mekanizmayı -daha önce Falcon tarafından tasarlanan delikli kartonla seçme düzeneği eklenerek- mükemmelleştirmeyi makine modelleri koleksiyonlarını düzenlemek üzere çağrılı olduğu Ulusal sanatlar ve meslekler konservatuvarı'nda, Vaucanson tezgâhını kurarken düşündüğü söylenir. Hayatı, başlangıçta kendisine düşmanca karşı çıkan lyonlu işçilere, tezgâhını benimsetmeye çalışmakla geçti.

JACQUEMART de Hesdin, fransız -flaman tezhipçi; eldeki belgelere göre, 1384-1409 arasında Berry dükünün hizmetinde çalıştı. Sanatında italyan trecentonun etkisi çok belirgindi; yalnız ikonografi alıntıları ve natüralist peyzajlarıyla değil, özellikle tezhip ettiği sayfayı bir kitap süslemesinden çok, bağımsız bir tablo yapıyormuş gibi işlemesiyle de minyatürün görünümünü değiştirdi. Yapıtları arasında, Jean de Berry'nin *Petites Heures*'ünün bir bölümü (Bibliothèque nationale, Paris), gene Jean de Berry'nin *Psautier*'sinin bir bölümü (1306'ya doğr., *ay. y.*), herhalde *Grandes Heures*'deki önemli resimlerden biri olan (ötekiler kayboldu) *Haç taşıma* (1409'a doğr., Louvre) ve bir desen defteri (Pierpont Morgan Library, New York) sayılabilir.

Bibliothèque nationale, Paris



Jacquemart de Hesdin:
Jean de Berry'nin
Petites Heures'ünden bir
sayfanın minyatürü (1390'a doğr.)
Bibliothèque nationale, Paris

JACQUEMONTİA a. (öz. a. *Jacquemont*'dan). Tropikal Afrika ve Amerika kökenli, sarmaşık gibi sarılan ya da yerde yayılan otsu ya da dibi odunsu bitki. (Çoğunlukla yaprakları yürek biçiminde olan bu bitkilerin beyaz ya da mavi çiçekleri talkım ya da salkım halinde topludur. Sarmaşıkgiller familyası.)

JACQUERİE a. (soyluların köylülere alaylı bir biçimde verdikleri *Jacques* adından). Tar. Kral Jean'ın esareti sırasında fransız köylülerinin soylulara karşı çıkardıkları isyan.

—ANSİKL. Tar. Jacquerie, köylülerin soylulara karşı duydukları hoşnutsuzluk ve savaşın doğurduğu yoksulluklar nedeniyle Beauvaisis'te patlak veren köylü ayaklanmasıdır (mayıs-haziran 1358). Jacqueslar'ın lideri Guillaume Karle ya da Carle de Mello'ydu. Ayaklanma, Aşağı Normandiya, Ponthieu ve Picardie'yi sardı. Kentlerin, köylülerin öfkesi karşısındaki düşmanca kayıtsızlığına karşın, Jacqueslar ile Paris'teki Étienne Marcel ayaklanması arasında bir yakınlaşma oldu. Kötü Carlos II, Karle'yi yakaladı (1358) ve isyancıları ezdi. Ayaklanma korkunç bir biçimde bastırıldı.

DOĞU LATİN İMPARATORLUĞU

JACQUES DES BAUX (1353'e doğr. - 1383), Doğu Latin (yasal) imparatoru (1373-1383), Andria dükü François I des Baux ve Doğu Latin imparatoriçesi Tarantolu Margherita'nın oğlu. Akhaia'yı eline geçirmeyi başardı (1381).

HAİTİ

JACQUES I, Haiti imparatoru → DESSALİNES (Jean-Jacques).

KIBRIS

JACQUES I (1334 - Lefkoşa 1398), Kıbrıs ve Kudüs (1382-1398) kralı. Önce Kıbrıs başkomutanı oldu, yeğeni Pierre II'nin ardından tahta çıktı ve Famagusta'yı (Gazi Mağusa) Cenovalılar'a vermeyi taahhüt etmek zorunda kaldı.

JACQUES II Piç (Lefkoşa 1440 - *ay. y.* 1473), Kıbrıs ve Kudüs kralı (1460-1473). Jean II'nin evlilikdışı oğluydu. 1460'ta kraliçe Charlotte'un tahtını ele geçirdi. 1464' te Cenevizliler'den Famagusta'yı geri aldı. 1468'de Venedikli Caterina Cornaro ile evlendi.

JACQUES de Vitry, fransız tarihçi ve vaiz (Vitry-sur-Seine 1170'e doğr. - Roma 1240). Akkâ piskoposu seçildi (1216), 5. haçlı seferi'ne katıldı. Tusculum kardinal -piskoposu oldu (1229) ve ölümünden kısa süre önce Kudüs patriği seçildi. *Historia orientalis seu Hierosolymitana*'yı (Doğu ya da Kudüs tarihi) yazdı.

JACQUES-CARTİER, Kanada'da (Québec) ırmak, Saint-Lawrence'in kolu (sol kıyıdan), Québec'in yukarı kesiminde Saint-Lawrence'e kavuşur; 110 km. Hidroelektrik tesisi.

JACQUEVİLLE, Fildişi Kıyısı'nda kent, Atlas okyanusu kıyısında, Abican'ın B.'sında. Turizm. Besin sanayisi.

JACUİ, Güney Brezilya'da (Rio Grande do Sul eyaleti) ırmak; 720 km. Havzası, eyaletin kumtaşlı ve bazaltlı platolarının bir bölümünü akaçlar. Halici Guaíba'da, Porto Alegre kurulmuştur. Irmak, Atlas okyanusu ile bağlantısı olan Lagoa dos Patos'a (Ördekler gölü) dökülür. İlkbahar ve sonbahardaki taşkınları tehlikelidir. Küçük teknelerle ulaşıma elverişlidir.

JADASSOHN (Salomon), alman besteci ve kuramcı (Breslau 1831 - Leipzig 1902). Liszt'in öğrencisi. 1871'den başlayarak Leipzig konservatuvarı'nda müzik kuramı, besteleme ve piyano dersleri verdi. Yüz dolayında yapıtının 40'ı senfonidir. Öbür yapıtları: 2 piyano, 1 flüt konçertosu, keman duoları, piyano parçaları ve koro yapıtları.

Jadassohn-Lewandowsky dağınık sınırlı keratozu ya da **paşyonikisi,** özellikle erkeklerde görülen ve başat olarak soydan geçen kalıtımsal deri hastalığı. Dizkapaklarında, dirseklerde, kaba etlerde plakalar halinde birleşik follikküllü keratoz; taban ve el ayalarında keratodermi; ağızda lökokeratoz, tırnakta (onikogrifoz, paşyoniki), gözde perde (katarakt) ve zihni kusur (zekâ geriliği) gibi bozukluklarla belirginleşir. Adı alman deri hastalıkları uzmanı Josef *Jadassohn* (1863-1936) ve Felix *Lewandowsky*'den (1879-1921) gelir.

JADE körfezi, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde, Kuzey denizi kıyısında körfez. Jade'nin (65 km) denize döküldüğü yerde denizin kıyıya taşmasıyla oluşur. Napoléon burada tahkimli bir liman yapmayı tasarladı: Prusya tasarıyı Wilhelmshaven'i kazarak gerçekleştirdi.

JADEİT a. (fr. *jadéite; jade,* yeşim taşı'ndan). Miner. Az miktarda demir içeren, doğal alüminyum ve sodyum silikat. (Rengi yeşil ya da beyazımsıdır; yarısaydamdır ve eriyebilir. Birmanya'da ve Çin'de, sanat eserlerinin yapımında kullanılmıştır. Ayrıca Meksika harabelerinde de jadeitten yapılmış eşyalar bulunmuştur.)

JADEİTİT a. (fr. *jadéitite*). Petrogr. Jadeit bakımından çok zengin, feldispatlı ve feldispatımsı başkalaşım kayacı.

JADOTVİLLE → LİKASİ.

JAEGER (Hans), norveçli yazar (Drammen 1854 - Tostrupgården, Oslo yakınında, 1910). İbsen'in yolunda yürüdü, büyük yankı uyandıran ve kaba natüralizmiyle psikolojik gerçek tutkusu Knut Hamsun ile Hans Kinck'i etkileyen yapıtı *Fra Kristiania-Bohêmen*'de (1885) burjuva ahlakıyla uzlaşımlarını sert bir biçimde eleştirdi.

JAÉN, İspanya'da kent, Andalucía'da, il merkezi, Guadalbullón kıyısında, Guadalquivir'in kolu; 109 338 nüf. (1990). Önemli kırsal kesim pazarı (sıvı yağlar).
—*Jaén ili,* 13 498 km²; 662 093 nüf. (1990). Guadalquivir'in yukarı havzasına tekabül eder. K.'den sierra Morena'nın kenarıyla (az nüfusludur; maden işletmeciliği [Linares ve La Carolina dökümevleri] başlıca geçim kaynağıdır) ve G.'den bazı havzaların açtığı yüzey şekilleriyle sınırlanır. Yer yer tepelerin bulunduğu ovaları kapsayan ara çanak, büyük bir tarım alanıdır (zeytinlikler ve tahıl ekimi).
—Güz. sant. 1548'de Andrés de Vandelvira tarafından yeniden yapılan ve klasik ispanyol Rönesansı'nın başyapıtlarından biri olan katedral. Özellikle gotik ve mücear tarzdaki kiliseler. Çevrede, 1246'da Fernando III tarafından alınan ve elden geçirilen S. Catalina mağrib kalesi.

JAEREN, Norveç'in güney kıyısında bölge, Egersund ile Byfjord arasında. Norveç'in tarım bölgelerinden biridir (süt hayvancılığı).

JAESCHKE (Gotthard), alman tarihçi ve doğu dilleri uzmanı (Obereilau 1894 - Essen 1984). Berlin Üniversitesi doğu dilleri

Scala



Jacopo della Quercia
"Kadını yaratan Tanrı" ve
"Âdem ile Havva'nın iğvası"
Bologna'daki San Petronio
bazilikası'nın ana taçkapısını
süsleyen iki kabartma (1425-1438)

Giraudon



Joseph Marie **Jacquard**
Claude Bonnefond'un bir
deseninden ayrıntı
Dokuma tarihi müzesi, Lyon

enstitüsü türkçe bölümü'nü bitirdi (1914). Türkiye'de Meşrutiyet yönetimi konusunda doktora tezi hazırladı. Dışişleri bakanlığı görevlisi olarak Türkiye'ye atandı (1918, 1924-1926, 1927-1931). Berlin Üniversitesi doğu dilleri enstitüsü'nde türk dili kürsüsü profesörlüğü yaptı (1931-1945). Türkiye'nin 1918-1961 yılları arası kronolojisini yayımladı. Bu kronolojinin 1918 -1923 yıllarını kapsayan bölümü iki cilt olarak türkçeye çevrildi: *Türk Kurtuluş savaşı kronolojisi* (1970, 1973). Türkiye'yle ilgili iki yapıtı daha dilimize çevrildi: *Yeni Türkiye'de islamlık* (1972) [Der İslam in der neuen Türkei, 1951]; *Kurtuluş savaşı ile ilgili ingiliz belgeleri* (1971).

JAFFÉ (Philipp), alman tarihçi (Schwersenz, Poznań, 1819 - Wittenberge, Brandenburg, 1870). Ranke'nin öğrencisiydi, Berlin'de profesörlük yaptı. *Monumenta Germaniae historica*'nın (Germanya'nın tarihsel anıtları) hazırlanmasına katkıda bulundu. Birçok eleştiri kitabı yazdı: *Bibliotheca rerum germanicarum* (Germenler ile ilgili kitaplar) [6 cilt; 1864-1873], 1198'e kadar görev yapan papaların listesini veren *Regesta pontificum romanorum* (2 cilt, 1885-1888).

Jaffe-Lichtenstein hastalığı, bağ dokusunun kemikleri doldurmasıyla belirgin, hiçbir zaman yayılmayan ve yalnız bir ya da birkaç kemikte görülen hastalık. 1938'de amerikalı hekim Louis *Lichtenstein* ve Henry L. *Jaffe*'ın tanımladığı bu hastalık daha çok kadınlarda görülür. Hastalık özellikle, kaburgalara, uyluk ve kavalkemiklerine, çenekemiğine yerleşir ve ilerleyici bazı belirtilerle fark edilir: kemiklerin kendiliğinden kırılması, biçim bozuklukları, kemik şişlikleri. Kemiklerdeki bozukluklara başka belirtilerin eklenmesi Albright* sendromuna yol açar. Tedavi tıbbi olabileceği gibi çoğu kez cerrahi ve ortopediktir. (Eşanl. KEMİKLERDE LİFLİ DİSPLAZİ.)

JAFFNA, Sri Lanka'nın kuzeyinde liman kenti, il ve yönetim bölümü merkezi; 129 000 nüf. (1990). Ticaret ve balıkçılık limanı. Kent halkının çoğu, XIV.-XVII. yy.'lar arasında *Jaffna krallığı*'nı kurup yaşatan Hindistan göçmenlerinin torunlarından (Tamiller) oluşur.

JAGAN (Şeddi), guyanalı siyaset adamı (doğm. 1918). Özellikle kızılderili halkı çevresinde toplayan İlerici halk partisi başkanı (1950), ardından Tarım bakanı oldu (1953); 1954 yılında, altı ay hapis yattı. 1957-1961 yılları arasında Ticaret ve sanayi bakanlığı, 1961'den 1964'e kadar ise İngiliz Guyanası'nda başbakanlık yaptı. 1964-1973 arasında muhalefetin lideriydi. 1976'dan itibaren İlerici Halk partisi'nin genel sekreterliğini üstlendi.

JAGDTERYE a. (alm. *Jagd*, av, ve *Terrier*, terye'den). Foksteryeye benzeyen, ama biraz daha iri alman terye köpeği. (Kısa boylu, kalın ve sert tüylü, sağlam ve dirençli bir av köpeğidir.)

JAGELLON, litvanya asıllı polonya kraliyet hanedanı. Adını, kurucusu olan litvanyalı grandük Olgierd'in oğlu ve grandük Gedimin'in torunu Jagellon'dan aldı. Hanedan, Władysław II adıyla 1386'da Polonya kralı olarak taç giyen Jagellon' dan, 1572'de ölen Zygmunt II August'a kadar hüküm sürdü. Bu sülaleden birçok kişi Bohemya ve Macaristan tahtlarına geçti.

JÄGERHORN (Jan Anders), finlandiyalı siyaset adamı ve asker (Helsinki 1757 -Porvoo 1825). İsveçli Gustaf III'e karşı yapılan Anjala komplosunun elebaşılarından biriydi. Rusya ile barışa taraftardı. İsveç'in, Finlandiya üzerindeki himayesini Rusya lehine sona erdiren (Porvoo diyeti) Rus-İsveç savaşı'na katıldı (1808-09). Finlandiya için bir Anayasa önerisi hazırladı.

JAGIĆ (Vatroslav), hırvat dilbilimci (Varaždin 1838 - Viyana 1923). Zagreb'de profesör olan, ancak daha sonraları siyasal düşüncelerinden ötürü işinden uzaklaştırılan Jagić, Odesa'da, Berlin'de ve Petersburg'da, sonraları da 1886'dan 1908'e değin, Viyana'da ders verdi. Çağdaş slav dili araştırmalarının kurucularından biri olan Jagić, 1876'da *Archivs für slawische Philologie* adlı dergiyle *Geschichte der slawischen Philologie* (Slav filolojisi tarihi) adlı çalışmayı yayımladı. (Bu yapıt sırphırvat dilindedir ve 1908'den başlayarak 12 cilt olarak yayımlanmıştır.)



J. Bottin

Jaina
insan biçimli heykelcik
pişmiş toprak
maya sanatı, yakın klasik dönem
özel kol.



jaguar
(*Leo* [*Panthera*] *onca*)

JAGOW (Gottlieb VON), alman siyaset adamı ve diplomat (Berlin 1863 - Potsdam 1935). Dışişleri bakanlığı (1913-1916) yaptı. Temmuz 1914'te, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a karşı savaşa girmesine katkısı oldu.

JAGST, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde ırmak, Neckar ırmağının sağ kıyıdan gelen bir kolu, Heilbronn'un K.'inde Neckar'a kavuşur; 202 km.

JAGUAR a. (tupi dilinde sözc.). Güney Amerika'da yaşayan, derisi göz göz lekeli iri kedigil. (Bil. a. *Leo* [*Panthera*] *onca;* boyu 100 kg'a kadar 2 m).

—ANSİKL. Jaguar gececi ve güçlü bir yırtıcı hayvandır; ne var ki büyükbaş hayvanlara saldırdığı için yoğun biçimde yok edildiğinden sayıları çok azalmıştır. Nemli ormanları sever; burada sudomuzlarını, pekarileri, tapirleri ve tembelhayvanları avlar, ağaçlara kolayca tırmanır; iyi yüzer, aligatorlara, kaplumbağalara da saldırır, yakaladığı balıkları yer. Yaşama alanına girdiği ya da avlarını öldürdüğü zaman insana da saldırabilir. Gebelik süresi 3,5 aydır; her batında 2-4 yavru doğar.

JAGUARONDİ (tupi dilinde sözc.). Tropikal Amerika ormanlarında yaşayan, yuvarlak kulaklı, kuyruk uzunluğu beden uzunluğunu bulan, kısa bacaklı yabanıl kedi. (Bil. a. *Felis eyra;* kedigiller familyası.)

JAHİER (Piero), italyan yazar (Cenova 1884 - Floransa 1966). "Edebi düzyazıları" *La Voce* dergisinin estetiğine renk kattı. Özyaşamöykülerine dayanan başlıca hikâyeleriyle, manzum ve düzyazı karışımı olan derlemelerinin özelliği üslupta görülen lirizm ve katı ahlakçılıktır (*Ragazzo*, 1919; *Con me e con gli alpini*, 1919).

JAHN (Friedrich Ludwig), alman siyaset yazarı ve pedagogu (Lanz, Brandenburg, 1778 - Freyburg an der Unstrut 1852). 1810'da özellikle alman "ulusallığı"nı *(Volkstum)* tanımladığı çalışması *Deutsches Volkstum* ile dikkatleri üzerine çekti. Ama adı özellikle jimnastik derneklerinin kurulmasına bağlı olarak anılır. Bunların ilkini, 1811'de Berlin yakınlarında Hasenheide'de kurdu; amacı gençliği buraya yöneltmek ve geleceğin askerlerinin kaslarına olduğu kadar karakterlerine de biçim vermekti. 1813'te, Lützow'un komutasında çarpıştı. Birtakım demagojik entrikalara karıştığı için 1819'dan 1825'e değin hapse atıldı, bir kolej ya da üniversitenin bulunduğu kentlerde kalması yasaklandı. Wilhelm IV bu yasağı kaldırdı. 1848'de, Frankfurt parlamentosu üyesi oldu.

JAHN (Janheinz), alman yazar (Frankfurt am Main 1918 - Messel 1973). Afrika edebiyatları üzerine eleştirel incelemeleri ve antolojileri vardır.

JAİME I Fatih (Montpellier 1207'ye doğr. -Valencia 1276), Aragón kralı (1213 -1276). Kral Pedro II ile Montpellierli Maria' nın oğlu. Babası Muret savaşı'nda öldüğünde (1213) Jaime iki yıldır Simon de Montfort'un tutsağıydı. İnnocentius III'ün emriyle serbest bırakıldı. Balear adalarını (1229-1235), Valencia krallığı'nı (1231 -1238) ve sonradan Castilla'ya bıraktığı Murcia (1265) ve Ceuta (1273) krallıklarını fethetti. Louis IX ile yaptığı Corbeil antlaşması (1258) ile, üzerindeki hakları koruduğu Montpellier dışında, Güney Fransa'da aragón yayılmacılığını sürdürmekten vazgeçmeyi kabul etti. Jaime I döneminde Cortes, belediye konseyleri (Barcelona 1274) ve ilk *Libre del Consolat de Mar* ile denizcilik yasaları gelişti.

JAİME II Adil (Valencia 1267'ye doğr. - Barcelona 1327), Aragón (1291-1327) ve Sicilya kralı (1285-1295). Pedro III'ün oğluydu. 1285'te Sicilya kralı oldu ve kardeşi Alfonso III'ün ardından Aragón tahtına çıktı (1291). Fransa ile kısa süren bir savaştan sonra Sicilya'yı Anjou sülalesine bırakmayı kabul etti (1295), ama Sicilyalılar kardeşi Federico'nun hükümdarlığı sırasında bağımsız kaldılar. Jaime adayı tekrar almayı başaramadı (Caltabellota antlaşması, 1302), ama papadan, sonradan ikinci oğlu Alfonso'nun fethettiği Korsika ve Sardinya'nın yönetim yetkisini aldı (1323'e kadar). Kültürlü bir insan ve iyi bir yazar olan Jaime, Lérida üniversitesi'ni kurdu (1300).

JAİME *(don)*, Madrid prensi (Vevey 1870 - Paris 1931). Don Carlos'un tek oğlu. (→ CARLOS DE BORBON.) Çin seferine katıldı (1900) ve 1909'da carlosçu partinin başına geçti.

JAİMES FREYRE (Ricardo), bolivyalı şair (Tacna, Şili, 1868 - Buenos Aires 1933). Edebiyat ve felsefe profesörü, parlak bir şair ve şiir kuramcısıydı. Yenilikçi hareketin başlıca temsilcilerinden biri oldu. Dario ile birlikte la Revista da América'yı (1894), sonra da J.B. Terán ve J. López Mañán ile birlikte *Revista de Letras y ciencias sociales*'i kurdu (1905). *Castalia barbara* (1899) adlı yapıtında, esin kaynağı İskandinav mitolojisi oldu ve ispanyolcada ilk kez serbest vezin'i kullandı. Kuramlarını *Leyes de la versificación castellana* (1912) adlı yapıtında ortaya koydu. Ayrıca, tarihsel dramlar da yazdı (*Los conquistadores*, 1928; *La hija de Jefté*, 1928).

JAİNA, Meksika'da ada, Campeche (Yucatán'ın batısında) kıyısı yakınında; burada Maya döneminden kalma birçok arkeolojik buluntu ortaya çıkarıldı.

—Arkeol. Puuc* üslubunda (yakın klasik: İ.S. 600-950) yerleşmelerin şefleri tarafından mezarlık olarak kullanılacak kadar karaya yakın olan Jaina'da, içinde göz alıcı sunguların yer aldığı birçok mezar bulundu; ada ününü, buluntular arasındaki zarif seramik heykelciklere borçludur. Özellikle, kral ailesinden kimselerin (belki de mezar sahiplerinin) portreleri ve genç ya da yaşlı kadın betimleri, Campeche bölgesinde çok yaygın olduğu sanılan maya "Büyük Tanrı"sı denen bir tanrı heykeli bulundu.

JAJ ya da **JAJE** a. (fars. *jāj, jāje*). *Esk.* **1.** Devedikeni. **—2.** Anlamsız, saçma sapan söz.

JAJCE, Bosna-Hersek'te kent; Vrbas ırmağının yukarı kesiminde; 9 100 nüf. 1943'te Yugoslavya ulusal kurtuluş komitesinin merkeziydi. Hidroelektrik santralı; elektrokimya.

—Güz. sant. XV. yy.'a ait kalesinin yanı sıra Aziz Luka kilisesi'nin roman ve gotik

çan kulesi, XVIII. yy.'dan kalma küçük bir cami Jajce'deki başlıca tarihsel yapılardır.

JAJE → JAJ.

JAJHA ya da **JAJHOR** sıf. (fars. *jāj* ve *ḫa*, *ḫor*'dan *jāj-ḫā*, *jāj-ḫōr*). *Esk.* Boş, saçma sapan, anlamsız sözler söyleyen.

JÁK, Macaristan'da burg (Vas ili), Szombathely'nin G.-B.'sında. 1256'da kutsanmış eski benedikten manastırı kilisesi, Macaristan'ın en ilginç roman tarzı anıtlarındandır (oymalı taçkapısı).

JÁK, Macaristan Beyi denir, Pastoureaux haçlı seferinin önderi (1190-1251). Saint-Louis'in başkanlığındaki haçlı seferinin Mısır'da başarısızlığa uğraması, senyörlere ve rahipler sınıfına karşı vaazlar vermesini, Brabant, Hainaut ve Picardie'de kralı kurtarmaya ve Kudüs'ü fethetmeye kararlı yoksul insanları silahlandırmasını kolaylaştırdı. Paris, Tours ve Orléans'daki taşkınlıklar şiddetli bir tepki yarattı. Ják öldürüldü, adamlarının bir bölümü kılıçtan geçirildi, geri kalanı da dağıldı.

JAKAC (Božidar), sloven ressam ve gravürcü (Novo Mesto 1899). Prag'da portre, manzara ressamı ve kitap süslemecisi olarak yetiştikten sonra, Slovenya'da modern grafik sanatının ilk ustası oldu. 1955'te Ljubljana Uluslararası grafik sanatları bienali'ni başlattı.

JAKAMAR a. (guarani dilindeki *jacamar*'dan). Tropikal Amerika'da yaşayan, ağaçkakanlara benzeyen, orta irilikteki, büyük bölümü yeşil tüylü, uzun ve sivri gagalı, uzun kuyruklu kuşların genel adı. (On beş kadar türü bilinir. Böcekle beslenirler. Yeraltı yuvalarına yumurtlarlar. Parlakkuşgiller familyası.)

JAKANA a. (guarani dilinde *jacana*). Yağmurkuşları takımından, orta boylu, uzunbacaklıkuş. (Çok uzun parmakları sayesinde, bütün dünyanın tropikal bölgelerinde yüzen bitkiler üzerinde koşabilir. Başparmağının tırnağı uzayarak savunma silahına dönüşmüştür; su bitkileri ve tanelerle beslenir; yüzen yuvalar yapar. 7 türü bilinir; jakanagiller familyası.)

JAKAPUKAYO a. Tropikal Amerika'da yetişen, çok iri meyveli ağaç. (İçinde yenebilir yağlı tohumlar [amerikabademi] bulunan meyvesine, yetiştiği yerlerde "maymun tenceresi" denir. Bil. a. *Lecythis ollaria;* mersingiller familyası.)

JAKAR a. (öz. a. J. M. *Jacquard*'dan). Tekst. **1.** Jacquard'ın icat ettiği dokuma tezgâhı. (JAKAR TEZGÂHI da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Jakar tezgâhında üretilen çok karmaşık desenli dokuma. **—3.** Jakar dokumasından esinlenerek, elle ya da makineyle, farklı renkte bir zemin dokusu üzerinde geometrik desenlerle süslenmiş şeritler oluşturarak yapılan örgü. **—4.** *Jakar kartonu,* delinebilen ve jakar tezgâhında kullanılabilen kâğıt ya da karton.

—Çamaşır san. Değişik renkli jakar desenleri ya da çok çeşitli ilmik etkileri elde etmek amacıyla iğneleri tek tek seçmeyi sağlayan bir (ya da birçok) düzenekle donatılmış doğrusal ya da çembersel örme makinesi. (JAKAR TEZGÂHI da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Çamaşır san. Doğrusal örme makinelerinde, seçme işlemi bir ya da iki yatak üzerine etkiyen metal lamellerle gerçekleştirilir. Çembersel makinelerde bu seçim, desenli tekerlekler, pimli tamburlar, seçici bataryalar ya da monofilmle yapılır. Elektronikteki son gelişmeler, çembersel ve doğrusal makinelerdeki bu düzenekleri basitleştirmiş ve seçme kumandası delikli bantlar, kasetler, disketler vb. ile yapılmaya başlanmıştır.

—Tekst. Jacquard'ın bulduğu bu mekanizma, ilke olarak, dokuma tezgâhında çözgü ipliklerine ayrı ayrı kumanda etmeyi sağlar. İstenen desen 32'den çok çerçeve gerektiriyorsa, zorunlu olarak bu mekanizmadan yararlanılır. Jakar tezgâhı bu mekanizmayla donatılmış bir dokuma tezgâhıdır. Başlangıçta, bu düzenekten yalnız elle dokumada yararlanılıyordu. Bununla birlikte bu düzeneğin çalışma ilkesi, günümüzde her tür dokuma tezgâhına uygulanabilir.

JAKARANDA a. Madagaskar ve tropikal Amerika'da yetişen tropikal orman ağacı *(dalbergia)*. Kelebekçiçekligiller familyası.

JAKARLI sıf. Tekst. **1.** *Jakarlı kumaş,* jakar tezgâhıyla üretilen kumaş. **—2.** *Jakarlı tezgâh,* üzerine jakar sistemi uygulanmış tezgâh.

JAKARTA → CAKARTA.

JAKES (Milos), çekoslovak siyaset adamı (České Chalupy, Česky Krumlov bölgesi, 1922). Elektrik mühendisliği eğitimi gördü. Çekoslovak gençler birliği'ne girdi (1945-1955). İçişleri bakan yardımcısı (1966-1968), Federal Meclis başkan yardımcısı oldu (1971). 1977'de Çekoslovakya Komünist partisi merkez komitesi üyeliğine seçildi. Merkez komitesi tarım ve gıda komisyonu başkanlığı yaptı (1977 -1981). 1981'de iktisadi planları hazırlayan Ulusal iktisat komisyonu başkanlığına getirildi. Aynı yıl, Federal Meclis prezidyumuna, aralık 1987'de de Komünist partisi genel sekreterliğine seçildi. Çekoslovakya'da 1989 yılında başlayarak hızla gelişen demokrasi yanlısı hareketlerden sonra, Komünist parti genel sekreterliği görevinden istifa etti. Aynı yılın aralık ayında partiden de ayrılmak zorunda bırakıldı.

JAKETATAY a. (fr. *jaquette à taille*'dan). Giy. Resmi davet ve ziyaretlerde giyilen bir erkek giyimi.

—ANSİKL. Jaketatayın ceketi siyah ve uzun, önü yuvarlak, arkası yırtmaçlıdır. Ceketin altına beyaz kolalı gömlek ve siyah yelek giyilir, gri ya da siyah kravat takılır. Pantolon gri, siyah çizgilidir. Melon ya da silindir şapka ve eldiven, giyimi tamamlar.

JAKO a. (fr *Jacquot*). Batı Afrika ormanlarında, Gine ile Liberya arasında yaşayan, gri papağan. (En iyi konuşan papağanlardan biridir. Tutsak yaşamaya kolay uyarlanır. Bil. a. *Psittacus erithacus;* papağangiller familyası.)

JAKOBA VON BAYERN (Le Quesnoy 1401 - Teilingen 1436), **Hainaut, Hollanda, Friesland** ve **Zeeland** kontesi (1417 -1428). Bavyera kontu Wilhelm VI ile Marguerite de Bourgogne'un kızı. Önce Charles VI'nın oğlu, Touraine dükü Jean de France ile (1415), sonra Brabant dükü Jean IV ile evlendi (1418). Jean IV ile anlaşamadı, İngiltere'ye kaçtı, evliliğini iptal ettirdi ve Gloucester düküyle evlendi (1422). Bourgogne dükü İyi Philippe, Jean IV'ün intikamını almak için Hainaut'yu işgal etti. 1426'da Gloucester dükü, Philippe ile barış yapmak ve topraklarını ona bırakacağına söz vermek zorunda kalan Jakoba'dan ayrıldı.

JAKOBEN → JACOBİN.

JAKOBSDÓTTİR (Svava), izlandalı kadın edebiyatçı (Neskaupsstadur 1930). Reykjavik'te gazetecilik yaptı; ABD'de ve Oxford'daki üniversite öğreniminden sonra, içinde hem fantastik öğelere yer verdiği hem de toplumsal eleştiriler yaptığı *le Locataire* (fr. çev.) [1969], adlı bir romanla iki hikâye kitabı yayımladı. 1971'den beri İzlanda parlamentosu'nda milletvekili olan yazar, kadın hakları için mücadele etti.

JAKOBSHAVN, Grönland'ın batı kıyısında balıkçılık limanı, Disko körfezi kıyısında.

JAKOBSİT a. (fr. *jacobsite;* İsveç'te bir yer adı *Jacobsberg*'den). Miner. Spinel grubundan manganez, demir ve magnezyum oksit; kübik sistemde kristalleşir ve manyetitle bir seri oluşturur.

JAKOBSON (Roman), rus kökenli amerikalı dilbilimci (Moskova 1896 - Boston 1982). Moskova'da öğrenim görürken biçimcilerle ilişki kurdu, bir Dilbilim çevresi'nin oluşturulmasına katkıda bulundu (1915). 1920'de Prag'a yerleşti. Bu tarihten sonra, slav dillerinin karşılaştırmalı sesbilgisi (*Remarques sur l'évolution phonologique du russe* [Rusçanın sesbilimsel evrimi üstüne gözlemler], 1929) ve şiir dili (*Oçeşskom stikse, treimuşçestvenno v sopostamlenii ruskim* [Rusça dizeyle karşılaştırılan çekçe dize üstüne], 1923) konusunda çalıştı. 1926'da, 1938'e kadar ikinci başkanlığını yaptığı Prag dilbilim çevresi'nin kurulmasına ve çalışmalarına katkıda bulundu. Bu tarihte Danimarka'ya göç ederek kısa bir süre sonra önce kurulan Kopenhag dilbilim çevresi'nin üyeleriyle ilişki kurdu. Daha sonra Norveç'e gitti; orada *Aphasie, Kindersprache und allgemeine Lautgesetze* (Çocuk dili ve sözyitimi) [1941] adlı yapıtını yazdı. Yine göç ederek ABD'ye gitti; önce New York'ta, daha sonraları Harvard'da, 1957'den sonra da MİT'te (Massachusetts Teknoloji enstitüsü) ders verdi. Çalışmaları dilbilimin bütün alanlarını kapsar: sesbilim (ikicilik kuramı), ruhdilbilim (çocuğun dili edinmesi ve dilin sözyitimiyle ortadan kalkması sorunları), iletişim kuramıyla dilin yapısı arasındaki bağıntılar (dilin işlevleri kuramı), edebiyat dilinin incelenmesi. Jakobson, dallararası araştırmalar yapan bir bilgin olarak, yarım yüzyılı aşkın bir süre dilbilimsel düşünceye canlılık getirdi. Önemli sayıdaki yapıtları, belirli dilbilimsel konular üstüne yazılmış pek çok makaleden oluşur; bunların en önemlileri dört ciltlik *Selected Writings* (Seçme yazılar) adlı yapıtta toplanmıştır: I: *Phonological Studies* (Sesbilim incelemeleri); II: *Word and Language* (Kelime ve dil); III: *The Poetry of Grammar and the Grammar of Poetry* (Dilbilgisinin şiiri ve şiirin dilbilgisi); IV: *Slavic Epic Studies* (Slav destanları üzerine araştırmalar).

JAKOBSON (August), estonyalı yazar (Riyayema, Pyarnu yakınları, 1904 - Tallin 1963). İşçi çocuğuydu. Zola'ya öykünerek toplumdan kesitler verdi, işçilerin sefaletini ve milliyetçi çevreleri gözler önüne serdi (*le Hameau des pauvres pêcheurs* [fr. çev.], 1927; *Estoniens éternels* [fr. çev.], 1937-1940). Daha sonraları tiyatro alanında batı blokunu ve politika dışı kalmayı eleştirerek son çatışmaları dile getirdi (*Lutte sans ligne de front* [fr. çev.], *Vivre dans la citadelle* [fr. çev.], 1946; *les Deux Camps* [fr. çev.], 1948; *les Chacals* [fr.çev.], 1951).

JAKONA a. (fr. *jaconas*). Tekst. Beyaz ya da emprime olarak elbiselik ve çamaşır yapımında kullanılan sık atkılı, ince ve hafif, muslin ile perkal arası pamuklu kumaş.

JAKOPİČ (Rihard), sloven ressam (Ljubljana 1869 *ay. y.* - 1943). Münih'te yurttaşı Anton Ažbè'nin (1862-1905) öğrencisi oldu; dostu Matija Jama (1872-1947) ile birlikte sloven izlenimciliğini başlattı ve Slovenya'nın sanat yaşamında kuramcı ve canlandırıcı olarak etkin oldu. İzlenimci manzaradan bir tür şiirsel gerçekçiliğe, daha sonra, 1920'ye doğru çok canlı renklerle uyguladığı anlatımcı bir üsluba yöneldi.

JAKŠİĆ (Đuro), sırp, şair (Srpska Crnja, Banat'ta, 1832 - Belgrad 1878). Ateşli bir yurtsever olan Jakšić, özellikle trajedilerinde, ülkesinin görkemli geçmişini yüceltti (*Seoba Srbalja*, 1862; *Stanoje Glavaš*, 1878). Hikâyelerinde Ortaçağ'daki Sırpların yaşantısını dile getirdi; bununla birlikte, çağdaş yaşamı işlediği yapıtlarında toplumsal bir romantizme yöneldi. Tutku ve lirizmle yüklü esin dolu, güçlü dizeler (*Au bois des tilleuls* [fr. çev.]) yazdı, ayrıca sessizlik ve yalnızlığı da dile getirmesini bildi.

JAKUB ze Stříbro, lat. **Jacobellus de Misa,** husçu önder (Bítov, Stříbro yakınında - Prag 1429). Konstanz'a giden (1414) Jan Hus'un yerine Prag'da reformcu partinin başına geçti. Aynı yılın sonunda Prag'da Svatj Michal kilisesi'nde laiklerin iki türde (şarap ve ekmek) kudas ayini törenini başlattı; bu ayin husçuların



Afrika jakanası *(Actophilornis africa)* ve yavrusu

Keystone



Roman Jakobson (1972 şubatında)

birleşme sembolü oldu. Aforoz edildi (1415), gerçek varlık dogmasını savundu.

JAKUBİSKO (Juraj), çek sinemacı (Kojšov 1938). 1967'de çektiği *Kristove roky* ile uzun metrajlı filmler yapmaya başladı. Zaman zaman gerçeküstücülüğe yaklaşan barok ve saldırgan dünyası, özellikle *Zběhovia a putnici* (1968-69) ve *Ptáčkové, sirotci a blázni* (1970) adlı filmlerinde kendini güçlü bir biçimde duyurur.

JAKUNLAR, Malezya'da etnik öbek. Malaya-polinezya ya da Monkhmer lehçeleri konuşan Jakunlar, balıkçılık, avcılık, toplayıcılık ve değiştokuşçuluk yaparlar. Nüfuslarının 30 000 kadar olduğu sanılmaktadır. Soyun baba tarafından sürdüğü ve içevliliğe dayanan bir kabile örgütleri vardır.

JAKÜPİRANJİT a. (fr. *jacupirangite;* Brezilya'daki *Jacupiranga* masifinin adından). Petrogr. Nefelinli piroksenit.

JALAPA, Guatemala'da kent, yönetim bölgesi merkezi, yanardağ kütlesinin doğu bölümünde, *Jalapa* yanardağının yakınında; 13 800 nüf. Karayolu kavşağı. Ticaret merkezi. —*Jalapa yönetim bölgesi,* 2 063 km²; 181 383 nüf. (1989).

JALAPA ya da **JALAPA ENRÍQUEZ,** Meksika'da kent, Veracruz eyaletinin merkezi, Doğu sirerra Madre'nin yamacında; 213 000 nüf. Katedral (XVIII. yy.). Zengin arkeoloji müzesi. Üniversite. Kahve ve tütün üretilen bir bölgede yumuşak iklimli merkez. Besin sanayileri.

JALE a. (fars. *jale*). *Esk.* **1.** Gece yağan ve yapraklara konan ince nem, çiğ tanesi; kırağı. **—2.** *Jale-dar,* üzerine çiğ veya kırağı yağmış. ‖ *Jale-i eşk,* gözyaşı çiği, çiğ tanesi gibi olan gözyaşı.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında lalenin üzerindeki çiğ ya da yağmur damlaları inciye, gülün üzerindekiler bülbülün gözyaşlarına, açılmaya başlamış gonca üzerindekiler ise sevgilinin dişlerine benzetilir: *"Hokka-i la'linde dendanın görüp / Jale sandım gonce-i handânda"* (Hokkaya benzeyen ağzında dişlerini görünce, gülerek açılan gonca üzerindeki çiğ damlalarıdır sandım.) [Baki].

JALEOS çoğl. a. (isp. sözc.). Flamenko şarkılarına ve danslarına eşlik eden ünlemler ve el çırpmaları.

JALİSCO, Batı Meksika'da eyalet, Büyük Okyanus'tan orta kesimdeki platoya kadar uzanır; 80 137 km²; 5 278 987 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Guadalajara.*
—Arkeol. Jalisco'da, birkaç odalı kuyu şeklinde mezarlar, komşu Colima (son işçilik, beden duruşları, hacmin kullanımı bakımından) ve Nayarit (toplumsal etkinliklerle dini törenlerin betimlenmesindeki kostüm ve süsleme bakımından) eyaletlerindekilere benzeyen ve aynı zamanda (eski klasik dönem 300-600) kalma içi oyuk heykelcikler bulundu. Bununla birlikte ellerin şaşırtıcı biçimde gerçekçi olması, uzamış yüzü ve iri gözbebeklerini çevreleyen kil şeritlerin belirginleştirdiği gözleriyle dikkati çeken, gerçek portre görünümündeki yüzler Jalisco heykelcıklerinin ayırtedici özellikleridir.

Held-Ziolo



Jalisco
çömelmiş adam
pişmiş topraktan heykelcik
özel kol.

JALON a. (fr. sözc.). Topogr. Hizalama işlemlerinde kullanılan, almaşık olarak beyaz ve kırmızı şeritler biçiminde boyanmış metal ya da ağaç çubuk.

JALÓN, İspanya'da ırmak, Ebro'nun kolu (sağ kıyıdan); 235 km. Castilla Leon'dan doğan ırmak, Calatayud'dan geçerek Iberica dağlarını aşar, Zaragoza'nın K.-B.'sında Ebro'ya kavuşur. Birçok sulama kanalını besler.

JALONCU a. Jalonlama yapmakla görevli işçi.

JALONET a. (fr. *jalonnette*). Topogr. Komşu bir kazığın kotundan, kazılmış bir alanın alt düzeyini belirlemeye yarayan, yüksekliği ayarlanabilen devingen bir sehpayla birlikte kullanılan derecelendirilmiş ağaç sırık.

JALONLAMA a. Topogr. Jalonla hizalama ya da uzaklık belirleme.

JALONLAMAK g. f. Üzerine jalonlar dikerek, bir arazi parçasını sınırlayan noktaları saptamak; yapılacak bir çalışma öncesinde, arazi üzerinde bir ekseni, bir hattı jalonlarla belirlemek: *Yeni açılacak bir yolu jalonlamak.*

JALONLU sıf. Bayınd. *Jalonlu işaretleme,* bir karayolunu kullananları yönlendirmeye, onlara yol göstermeye yarayan düzeneklerin tümü.

JALONMİRA a. (fr. *jalon-mire*'den). Topogr. Değişmez iki hedef levhası ve gerektiğinde kayan bir hedef levhası bulunan ve stadimetrik ölçümlerde kullanılan mira.

JALOUX (Edmond), fransız romancı ve eleştirmen (Marsilya 1878 - Lutry, İsviçre, 1949). Aşk üzerine çok sayıda anlatı, roman ve hikâye yazdı. Bu yapıtlarda, gerçek dünyanın biraz dışında yaşayan kahramanlar, düş güçleriyle başbaşadırlar (*l'Agonie de l'amour,* 1899; *Le reste est silence,* 1909; *la Capricieuse,* 1939; *Le vent souffle sur la flamme,* 1940). Ayrıca denemeleri (*l'Esprit des livres,* 1923; *Figures etrangères,* 1926; *Au pays du roman,* 1931; *Du rêve à la réalité,* 1932) ve anı kitapları (*Saisons littéraires,* 1942) [Fr akad., 1936] vardır.

JALPAİT a. (fr. *jalpaïte;* Meksika'da bir şehir adı *Jalpa*'dan). Miner. Doğal gümüş ve bakır sülfür; % 70'ten çok gümüş içerir.

JALUİT, Mikronezya'da, Marshall adalarının doğu öbeğindeki mercan adalarının en büyüğü; 11,4 km²; 900 nüf. Kopra.

JALUZİ a. (fr. *jalousie;* ital. *gelosia, geloso,* kıskanç'tan). Gereğinde pencerenin kenarında toplanabilen düşey lamellerden ya da yatay şerit biçiminde öğelerden (lamalı stor, venedik storu) oluşan ve perde işlevi gören düzenek.

JAMAAME, esk. **Margherita,** Somali'de kent, Hint okyanusu yakınında, Kismayo'nun K. D.'sunda; 22 000 nüf.

JAMAİKA, ing. **Jamaica,** Büyük Antiller'deki adalardan biri üzerinde kurulmuş devlet; 11 425 km²; 2 420 000 nüf. (1991). Başkenti *Kingston.* Resmi dili *ingilizce.*

JAMAİKA



COĞRAFYA

D.'dan B.'ya doğru 240 km boyunca uzanan adanın K.'den G.'e doğru en geniş yeri 85 km'dir. D.'dan B.'ya doğru sıralanan Büyük Antil adalarının Üçüncü Zaman kıvrımlanma kuşağında yer alan Jamaika, dağlık, yanardağ etkinlikleri hâlâ süren bir adadır. Adanın D.'sunda Mavi Dağlar'ın ya da Blue Mountains'ın (en yüksek doruğu 2 467 m) billurlu ve şistli kütlesi yükselir; adanın orta ve batı kesiminde, etkin bir aşındırma sonucu yüzey şekilleri çok güzel manzaralar oluşturan (K.-B.'daki Cockpit Country) görkemli bir karst yapısına dönüşmüş kalkerli bir yüksek plato uzanır. Bu yüzey şekillerinin kenarlarında alüvyon ovaları bulunur; özellikle G.'de ve B.'da çok genişleyen alüvyon ovaları K.'de ve D.'da ince bir şeride dönüşür ya da tümüyle yok olur. Hem engebeli, hem kumlu olan kıyılar çok güzeldir.

Ülkede, oldukça nemli ve yağışlı bir tropikal deniz iklimi egemendir. Sıcaklık farklılıkları azdır (yıllık sıcaklık ortalaması 25,5 °C; aylık ortalama sıcaklık farkı 4 °C; günlük ortalama sıcaklık farkı 8 °C); bununla birlikte, kışın serin kuzey rüzgârları esebilir. Ada hemen hemen sürekli alize rüzgârlarının etkisindedir ve güney kıyısındaki bazı rüzgâr almayan kesimler dışında, sıcaklıklar kavurucu değildir. Yağmurlar daha çok haziran-aralık arasında yağar. Kuzey kıyılarının ve rüzgâr alan engebelerin bol yağışlı (yılda 2 m'den çok yağmur) olmasına karşılık, rüzgâr almayan güney ovaları çok daha az yağış alır: bu yüzden ülkenin tarıma en elverişli bu bölgesinde tarım için sulama yapma zorunluğu vardır. Güçlü siklonlar ülkeyi altüst edebilir.

XVII. yy. sonundan başlayarak İngiltere'in yoğun biçimde değerlendirdiği Jamaika, XVIII. yy.'ın sonunda köleci şeker işletmeleri sömürgesinin en iyi örneklerinden biri haline geldi (1800'e doğru 100 bin t şeker dışsatımı yapıldı ve bin kadar işletme, 300 000 köle vardı). Bu sömürge iktisadı günümüz tarımını da etkilemeye devam etmektedir. Tarımda dışsatım ürünleri ağır basmaktadır: günümüzde ulusallaştırılmış olan büyük işletmelerde ve küçük köylü işletmelerinde üretilen şekerkamışından on kadar fabrikada yapılan şeker (360 000 t); birçok nemli vadi içeren bölgeden ve çok sayıdaki küçük ve orta boy işletmeden gelen muz; turunçgiller, kahve, kakao, hindistancevizi, kopra. Bütün bu tarım etkinlikleri bunalım içindedir ve üretim düşmektedir; çok yoğun nüfuslu ve yoksul kırsal kesimler gelişmemişliğini sürdürmektedir.

Modern ekonomi madenlere, uluslararası turizme, imalat sanayilerine ve önemli bir hizmetler ve ticaret kesimine dayanmaktadır. Karstlı platodan yoğun biçimde boksit çıkarılır (1990'da 10,9 Mt; dünyada dördüncü). Kuzey Amerika şirketlerince hem boksit ya da alümin biçiminde dışsatımı yapılan boksit, tarımdan daha büyük bir kaynak olduysa da çok az doğrudan istihdam sağladı (öte yandan bu şirketlere, boksit dışsatımını sağlamalarına karşılık maden rezervleri için uzun süreli ayrıcalıklar tanındı). İzlenen destekleme siyaseti sayesinde çeşitli sanayiler kuruldu (özellikle de Kingston yerleşme alanında): çimento fabrikası, rafineri, petrol, giysi, çeşitli ev aletleri, elektronik, ambalaj, mobilya, yapı elemanları, besin. Günümüzde sanayi, GSMH'nin % 26'sını sağlamaktadır.

Uluslararası turizm (1990'da 1 236 000 turist) merkezi Montego Bay olan kuzey kıyılarına gönenç getirmektedir. Turizm, döviz geliri olarak en büyük ikinci kaynaktır (boksit ve alüminden sonra) ve hem birçok insana iş sağlamakta, hem de dış ticaret açığını dengelemektedir.

Jamaika'nın ciddi iktisadi ve toplumsal sorunları vardır; yeni açılan işler yetersiz kaldığından, işsizlik kangren olmuş bir yaradır ve eşitsizlikler çarpıcı hale gelmiştir. XIX. yy.'dan bu yana hızlı nüfus fazlalığına bir ölçüde çözüm getiren dış göçler giderek güçleşmektedir; oysa, ortalama nüfus sıklığı (km²'ye 200 kişi kadar; iş alanı açısından büyük ölçüde tarıma dayalı olan bir ülke için bu oran yüksektir) zaten yüksek olan bu ülkede nüfus artışı sürmektedir.

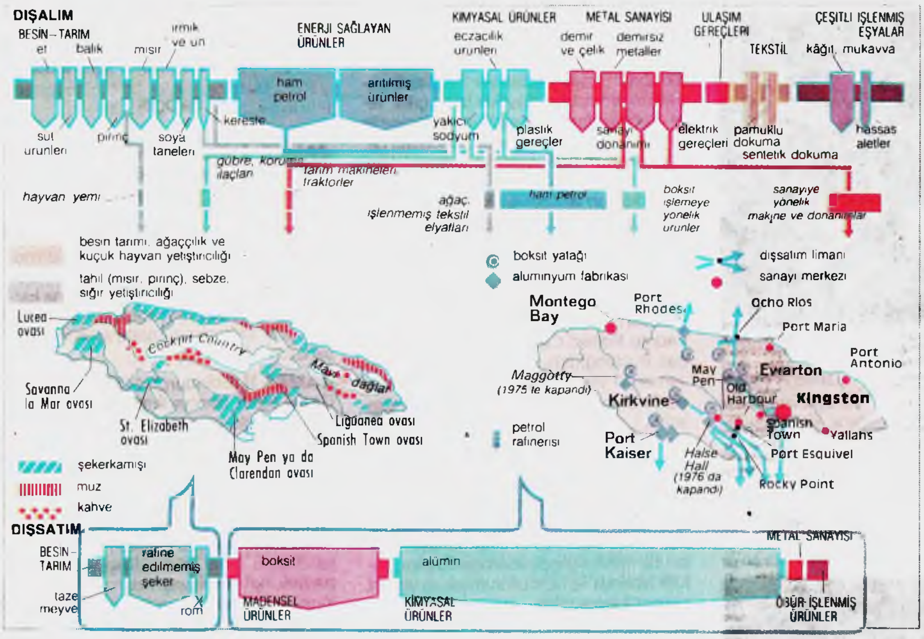
TARİH

Yerli Aravaklar'ın *Xaymaca* adını verdikleri ada, 1494'te Kristof Kolomb tarafından keşfedildi. İlk valı, Juan de Esquivel'di (1509). *Santiago* adı verilen ada, kısa sürede birkaç büyük ailenin eline geçti ve bunlar yerlileri yok ederek onların yerine Afrika'dan köleler getirdiler. Az sayıda sömürgecinin yerleştiği adayı, stratejik değerinden ötürü 1670'te İngilizler işgal etti (tasarruf hakkı 1670'te kabul edildi [Madrid antlaşması]). İngilizler, adayı İspanyol Amerikası ile yapılan kaçakçılığın büyük bir merkezi haline getirdiler; ama dağlara sığınan kaçak zenci kölelere karşı 1739'a kadar savaşmak zorunda kaldılar. Bu tarihte imzalanan bir antlaşma, işgal ettikleri topraklar üzerinde egemenliklerini pekiştirdi. Adada, siyah derili kölelerin emeğine dayanan büyük şekerkamışı çiftlikleri kuruldu. İngiltere'ye *asiento de negros*'un (İspanya İmparatorluğu içinde köle ticareti yapma ayrıcalığı) tanındığı Utrecht antlaşması'ndan (1713) sonra, ada bu ticaretin dağıtım merkezi durumuna geldi ve büyük çiftliklerdeki köle nüfusu büyük ölçüde arttı (XVIII. yy. sonunda 300 000 köle).

Jamaika'nın tarihi, kölelik rejiminin doğurduğu karışıklıklar ve sorunlar içinde geçti (1831 isyanı). Büyük çiftlikler ve şeker, çivit, kakao, az miktarda kahve ve biber dışsatımı sayesinde XIX. yy. başına kadar zenginlik sürekli olarak arttı. Köleliğin (1833) ve koruyucu gümrük tarifelerinin (1846) kaldırılması, fiyatları düşürdü, şekerkamışı çiftliklerini iflasa sürükleyen şiddetli bir bunalıma yol açtı ve küçük mülkiyeti çoğalttı. Seçkin bir beyaz çiftçiler zümresi tarafından yönetilen ve bir eyalet meclisine sahip olan ada, Morant Bay ayaklanması'ndan sonra 1865'ten 1884'e kadar doğrudan doğruya İngiliz İmparatorluğu'nun yönetimi altında yaşadı.

Büyük yabancı kumpanyaların (30'lu yıllara kadar, muz konusunda *United Fruit*, daha sonra şeker konusunda *West Indies Sugar Company*) kuruluşuna tanık olan uzun bir siyasal durgunluk döneminden sonra, 40'lı yıllarda, sendika lideri Alexander Bustamante ve yeğeni avukat Norman Washington Manley'nin (önce müttefiktiler, sonra birbirlerine rakip oldular) ön ayak olmasıyla bağımsızlık hareketi gelişti. 1953'te, bağımsızlığa giden yolu açan yeni bir anayasa yürürlüğe girdi ve 1955'te Manley, Bustamante'nin yerine Başbakan oldu. 1958'den başlayarak Batı Hindistan federasyonu'nun bir üyesi olan ada, 1961'de Bustamante'nin taraftarlarınca kazanılan bir referandumun ardından federasyondan ayrıldı. Yedi ay sonra, Manley genel seçimleri kaybetti. 6 ağustos 1962'de, Jamaika, Commonwealth'in bir üyesi olarak kalmakla birlikte, bağımsız hale geldi.

1962'den 1972'ye kadar, işçi partililer önce Bustamante'nin, sonra da Hugh Lawson Shearer'in yönetiminde hükümette kaldılar. 1972 seçimlerini, Michael Norman Manley'nin (N. W. Manley'nin oğlu) *People's National Party*'si kazandı. M. N.



EKONOMİ

Manley, özellikle, "demokratik sosyalizm"den yana bir seçim kampanyası sürdürdüğü 1976 seçimlerinde kazandığı yeni zaferden sonra, sosyal reformlar üzerinde yoğunlaşan bir siyaset gütmeye başladıysa da, gittikçe artan güçlüklerle karşılaştı. Hükümetin boksit dışsatımına koyduğu vergi, boksit şirketlerinin, üretimlerini % 50 oranında düşürmelerine yol açtı. Öte yandan, Manley'nin Castro'ya duyduğu yakınlık iş çevrelerinde kendisine duyulan güveni yok etti; Uluslararası para fonu' nun toplumsal harcamalarda önemli bir indirimi gerekli kılan yeni kredi verme koşulları ekim 1980'de erken seçime gidilmesini zorunlu kıldı. İktisadi durumun kötülüğü (1972-1979 arasında GSMH'da % 25'lik bir düşüş, etkin nüfusun % 35'i oranında işsizlik) ve şiddet ortamı, liberal ekonomiye dönüşü ve yabancı sermayeye açılmayı vaat eden Edward Seaga yönetimindeki Jamaika İşçi partisi'nin seçimleri kazanmasına yol açtı. 1983'te yapılan seçimleri de İşçi partisi kazandı ve Seaga görevde kaldı. 1987'de İMF ile Standby anlaşması yapıldı, dış borçlar yeni bir ödeme planına bağlandı. Eylül 1988'de *Gilbert* kasırgası ülkeyi büyük zarara uğrattı. 1989 seçimlerinde İşçi partisi ağır bir yenilgiye uğradı. Ulusal halk partisi seçimleri kazandı ve parti başkanı Michael Manley başbakan oldu. Mart 1992'de parti başkanlığı ve başbakanlıktan sağlık nedenleriyle istifa eden Manley'in yerini, her iki görevde Percival Patterson aldı.

Jamaika anlaşmaları, Uluslararası para fonu (İMF) üyesi ülkeler arasında 7 ve 8 ocak 1976'da imzalanan ve Bretton Woods anlaşmalarını altüst eden para anlaşmaları. 1 mayıs 1978'de yürürlüğe giren bu anlaşmalar, 1973'ten beri uygulanmakta olan esnek kambiyo sistemine yasallık kazandırdı, altın esasına bağlılığa resmen son verdi ve "özel* çekme hakları"nı, uluslararası "para referansı"nı kabul etti.

JAMAL (Ahmad), amerikalı caz piyanocusu (Pittsburgh, Pennsylvania, 1930). Erroll Garner ve Nat King Cole'den etkilendi. 1954'te, üyeleri arasındaki dengeyle ayırt edilen bir üçlü kurdu. Bu anlayış çağdaş piyanocuları, özellikle de Bill Evans'ı etkiledi. En iyi plakları, 1960'larda davulcu Vernell Fournier ve basçı Israel Crosby ile birlikte doldurduklarıdır: *All of You* (1961), *Ahmad Jamal Trio at the Blackhawk* (1961). Son yapıtları ise şunlardır: *Pittsburg* (1989), *Live in Paris* (1993).

Jamanak, İstanbul'da ermenice yayımlanan günlük siyasi gazete. Misak ve Sarkis Koçunyan kardeşler tarafından kuruldu (1908). 1908-1950 arası düz baskı, daha sonra tipo baskı ile basıldı. Torun Sarkis Koçunyan'ın yönetiminde yayımına kesintisiz devam eden ve Türkiye'de yayımlanmakta olan ermenice en eski gazetedir

JAMBALAYA a. Tavuksuyuyla hafif ateşte jambon, biber, domates ve karides katılarak yağla pişirilen pirinç yemeği. (Kuzey Amerika mutfağı.)

JAMBON a. (fr. bacak anlamında *jambe*'dan). Domuzun arka bacağından elde edilen, çiğ ya da pişmiş olarak hazırlanan parça. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mutf. *Jambon rulo,* ince dilimlenmiş jambonlara tereyağıyla karıştırılmış kornişon, pancar turşusu, zeytin ezmesi ve ançüez sürüp rulo biçimi verilerek yapılan soğuk meze türü yiyecek. (Üzerine kürdan iliştirilerek açılması önlenen jambonlar buzdolabında soğutulur.)
—ANSİKL. Jambon, genellikle taze olarak değil, salamura olarak kullanılır. Sonradan istenirse pişirilir ya da çiğ bırakılarak ona özel bir tad veren etüvleme (ya da etüvleme-isleme), kurutma ve dinlendirme işlemlerinden geçirilip kuru jambona dönüştürülür.

JAMBONLUK a. Domuz karkasında, arka üyelerle (arka jambonluk) ön üyelerin (ön jambonluk) alt bölümüne verilen ad.

JAMBOREE a. (amerikanca argo sözc.). Uluslararası izci toplantısı. (İlk jamboree 1920'de Londra'da yapılmıştı.)

JAMBOS a. Sıcak ülkelerde yetiştirilen, Hindistan kökenli meyve ağacı *Eugenia* jambos*'un yaygın adı. (Mersingiller familyası.)

İNGİLTERE

JAMES I (Edinburgh 1566 - Theobalds Park, Hertfordshire, 1625), İngiltere ve İrlanda (1603-1625) ve İskoçya kralı (JAMES VI) [1567-1625]. Kraliçe Mary Stuart ile Darnley baronu Henry Stuart'ın oğlu. Reşit olmasına kadar geçen sürede hizip çatışmaları devam etti. Büyük protestan beyler 1582'de genç kralı kaçırdılar *(Ruthven raid)* ama bir yıl sonra yeniden özgürlüğüne kavuştu. Gösterdiği esnek direnişle eski derebeylik yönetiminin yerine merkezi bir yönetim getirerek İskoçya'da krallık otoritesini yeniden sağladı. Ayrıca, dev-

Lauros-Giraudon



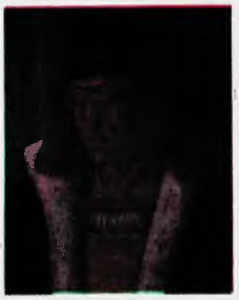
James I, İngiltere, İrlanda ve İskoçya kralı flaman okulunun bir tablosundan ayrıntı, XVII. yy.'ın ilk çeyreği
Güzel Sanatlar müzesi, Caen



National Portrait Gallery

James II, İngiltere, İrlanda ve İskoçya kralı
Godfrey Kneller'in bir tablosundan ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

National Portrait Gallery, Edinburgh



James II, İskoçya kralı
ressamı bilinmeyen bir tablodan ayrıntı
National Portrait Gallery, Edinburgh

B.N., Paris



James IV, İskoçya kralı
bir suluboya tablodan ayrıntı
Gaignères kol., B. N., Paris

Keystone



William James

letin, Kilise'nin üzerinde hâkimiyet kurmasını sağladı.

İngiliz krallık ailesinin yaşayan en yakın akrabası olması nedeniyle 1603'te Elizabeth'in ardından kolaylıkla tahta çıktı. Yeni devletin dini olan anglikanlık James'in dinsel görüşlerine uygundu: katolikleri de, püritenleri de ezdi, ama din siyaseti İskoçya'nın hıncını körükledi. Öte yandan, Parlamento'nun ve özellikle komünlerin önemini kavrayamadı ve zaten gülünç görünüşü ve yabancı oluşu dolayısıyla aleyhinde olan ingiliz kamuoyunu kurnaz yetkeciliği, püritenlere düşmanlığı ve adam kayırıcılığıyla tedirgin etti. Gerçekten de iki gözdesi (1612'den 1615'e kadar Somerset vikontu Robert Carr 1615'ten 1625'e kadar Buckingham dükü George Villiers) James VI'ya ve ülkeye hükmetti. Bu arada George Villiers döneminde Middlesex kontu Lionel Cranfield ve şansölye Francıs Bacon gibi çok değerli kişiler de hükümete girdi. Her zaman para darlığı içinde olan kral, parayla satmak üzere yeni bir asalet unvanı olan baronluğu yaratmak zorunda kaldı. Dış politikada protestan Birleşik Eyaletler ile halk tarafından tutulan bir ittifak siyaseti izledikten sonra, katolik Ispanya ile dostluk kurmak ve veliaht prens Charles'ı Felipe IV'ün kızı ile evlendirmek istedi. Ama komünler buna karşı çıktı.

JAMES II (Londra 1633 - Saint Germain-en-Laye 1701). İngiltere, İrlanda ve İskoçya (JAMES VII) kralı (1685-1688). Charles II'nin kardeşi ve ardılı. 1643'te York dükü, Restoration'da büyük amiral oldu ve Test Act'e (1673) kadar kaldığı bu görevde, Hollandalılar'a karşı yaptığı savaşlarda Yeni-Amsterdam'ı alarak (kente onun onuruna New York adı verildi) ve Ruyter'i yenerek sivrildi. Ama 1671'de katolikliği kabul etti, ancak tahta aday olması nedeniyle, whiglerin düşmanlığını çekti. 1678-79'da, Oates olayını izleyen protestan ayaklanması sırasında kısa bir süre sürgüne gitmek zorunda kaldı ve kovulmasıyla ilgili iki yasa tasarısı çok az farkla geri çevrildi. İskoçya'ya gönderilen (1679 -1684) James II orada muhalefete çok sert davrandı.

Bununla birlikte, 1685'te kardeşinin ardından tahta çıktı. Yeğeni Monmouth'un başlattığı ayaklanma kolaylıkla bastırıldı, ama korkunç misillemeleri kamuoyunu rahatsız etti. James II katolikliğini açıkça belli etti (1687'de Papalık büyükelçisinin kabul töreni, katoliklerin Özel meclis'e girmesi, dinsel eşitliği ilan eden Hoşgörü bildirgesi), Parlamento'yu hor görerek hiç toplantıya çağırmadı ve bütün İngiltere'nin lanetlediği Louis XIV'e yaklaştı. Daha kötüsü, 1688'de oğlu James Edward'ın doğumu katolik ve otoriter bir hanedanın yolunu açıyordu, böylece muhalefet kralın damadı William of Orange'ın önerilerini benimsedi. 1688 kasımında, stathouder küçük bir orduyla İngiltere'ye ayak bastı. James II Fransa'ya kaçmayı yeğledi. 1690'da krallığa bağlı İrlanda'dan başlayarak iktidarı yeniden ele geçirmeye çalıştı, ama Boyne bozgunuyla bu umut boşa çıkınca gene kaçtı. James II Fransa'ya sığındı, Louis XIV'ün kendisini çok iyi karşıladı.

JAMES EDWARD STUART, Pretender ya da **Saint George Şövalyesi** adıyla bilinir (Londra 1688 - Roma 1766), İngiltere kralı James II ile ikinci eşi Modenalı Mary'nin oğlu. William of Orange'ın İngiltere'ye ayak bastığı haberi geldiğinde gizlice Saint-Germain'e götürüldü. Babası ölünce (1701) Louis XIV tarafından James III adıyla kral olarak tanındı, ama 1701 Act of settlement'ıyla tahta çıkması İngilizler'ce kesin olarak engellendi. Bununla birlikte İngiltere ve İskoçya'da katolikliğe olan bağlılığı hızla zayıflayan jakobite bir parti vardı. Fransızlar'ın bir seferi (1708) ve İskoçya'da kendisinden yana bir ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandı (1715). Toryler'le yapılan görüşmeler de sonuç vermedi. İtalya'ya çekilen James Edward orada 1719'da Maria Klementina Sobieska ile evlendi ve ondan Charles Edward ve Henry Stuart adlarında iki oğlu oldu.

İSKOÇYA

JAMES I (Dunfermline 1394 - Perth 1437), İskoçya kralı (1406/1424-1437), Robert III'ün oğlu. 1406'da babasının ölümünden kısa süre önce İngilizler tarafından tutsak alındı. Bırakılır bırakılmaz tahta çıktı (1424), Parlamento'yu ingiliz modeline göre geliştirdi, derebeylerinin muhalefetini bastırdı, din sapkınlıklarına karşı da aynı sertlikle mücadele etti. Tahta sürekli gelir sağlamaya çalıştı, amacına ulaşamadan öldürüldü.

JAMES II (Edinburgh 1430 - Roxburgh Castle 1460), İskoçya kralı (1437-1460), James I'in oğlu ve ardılı. Kralın yaşının küçüklüğü, soyluların James I döneminde kaybettikleri toprakları geri almalarına yol açtı. Prens adına ülkeyi yönettiklerini iddia eden büyük aileler kendisi üzerinde baskı kurmaya çalıştılar. James II, Saint Andrews piskoposu James Kennedy'nin yardımıyla, 1449'da da ülkeyi yönetmeye başladı. İki* Gül savaşı'ndan yararlanarak İngiltere'yi işgal etmeye hazırlanırken Roxburgh önünde kendi toplarından birinin patlaması sonucunda öldü.

JAMES III (1452 - Stirling yakınında 1488), İskoçya kralı (1460-1488), James II' nin oğlu ve ardılı. Reşit olmasından önce iktidar annesinin, annesinin ölümünden sonra da (1463) Boydlar'ın elindeydi. Danimarka ve Norveç kralı Christian I'in kızı Margrethe ile evlenmesi (1469) kendisine Orkney ve Shetland adalarını kazandırdı. Barışçı eğilimleri nedeniyle, soyluların bir kısmıyla arası açıldı, bir ayaklanma patlak verdi, James III Sauchieburn'da yenildi, birkaç gün sonra da öldürüldü (11 haziran 1488).

JAMES IV (1473 - Flodden, Northumberland, 1513), İskoçya kralı (1488-1513), James III'ün oğlu ve ardılı. Babasını deviren ayaklanmaya katıldı. 1503'te Henry VII'nin kızı Margaret ile evlendi. Bu evlilik, bir yüzyıl sonra ingiliz tahtının Stuartlar'a geçmesini sağlayacaktı. Ama Henry VIII'in istekleri, James IV'ü Fransa ile yeniden ittifak kurmaya (1512) ve savaş ilan etmeye (1513) itti. Flodden bozgununda (eylül 1513) öldü.

JAMES V (Linlithgow 1512 - Falkland 1542), İskoçya kralı (1513-1542) James IV ile Margaret Tudor'un oğlu. Reşit olmasından önce Albany dükü naip John Stuart' ın temsil ettiği Fransa yanlısı katolik bir grupla, Angus kontunun temsil ettiği ingiliz yanlısı bir grup sürekli çatıştı. James V, 1528'de vesayetten kurtuldu, Henry VIII'in ağır istekleri, Beaton'ın yönettiği fransız ve katolik yanlısı partiye olan bağlılığını kuvvetlendirdi. Önce Madeleine de France ile (1537), sonra Lorraineli Mary ile evlendi (1538). İngiliz baskınları 1542'de bir savaşla sonuçlandı, sayı açısından çok az olan iskoç ordusu Solway Moss'ta Henry VIII tarafından bozguna uğratıldı (24 kasım 1542). James V, 14 aralıkta öldü.

JAMES VI, İskoçya kralı (1567-1625) → JAMES I, İngiltere kralı.

JAMES VII, İskoçya kralı (1685-1688) → JAMES II, İngiltere kralı.

JAMES (William), amerikalı filozof (New York 1842 - Chocorua, New Hampshire, 1910). 1861'de Harvard Üniversitesi'ne girdi, bu üniversitede isviçreli doğabilimci Louis Agassiz'in asistanlığını yaptı, onunla birlikte Amazon bölgesine gitti (1865). Tıp doktoru olarak, Harvard Üniversitesi'nde uzun süre öğretim üyeliği yaptı; fizyoloji, felsefe ve ruhbilim okuttu, ABD'deki ilk ruhbilim araştırma laboratuvarını kurdu. Felsefe alanında en önemli katkısı, Charles Sanders Peirce'ten aldığı ve büyük ölçüde değiştirdiği bir felsefi görüşü, pragmacılığı getirmiş olmasıdır. Pragmacılık bir sistem olmaktan önce, önermelerden kaynaklanan pratik sonuçların dışında hiçbir şeyin doğru olmadığını öne süren bir yöntemdir. Doğruluk fikri bile ancak kendisini doğrulayan olaylarla geçerlilik kazanır. William James'ın ruhbilimi her şeyden önce bir karşı-anlıkçılık olmak ister: ona göre bir heyecan, nesnel olarak heyecan uyandırıcı bir durumun sonucu değil, bizi heyecan duymaya iten sürecin kendisidir. Doğru olan bildirim, "bir ayı görüyorum, korkuyorum ve kaçıyorum" değil, "bir ayı görüyorum, kaçıyorum ve korkuyorum"dur: korkum, kaçıyor olmamdan kaynaklanır. Bu kuramlar, ruhbilimde yeni bir akımın, davranışçılığın temelini oluşturdu. William James'in en önemli yapıtları: *The Principles of Psychology* (Ruhbilim ilkeleri) [1890]; *The Varieties of Religious Experience* (Dinsel deney çeşitleri) [1902]; *Pragmacılık* (Pragmatism) [1907]; *The Meaning of Truth* (Doğrunun anlamı) [1909].

JAMES (Henry), amerikan kökenli ingiliz romancı (New York 1843 - Londra 1916). İrlandalı püriten bir ailenin torunu, Swedenborg ve Fourier'ye büyük ilgi duyan bostonlu ünlü bir aydının oğlu ve William James'in kardeşiydi; tümüyle olmasa da ailesiyle bağlarını kopardı. Her türlü bağlılıktan kaçınıyor, kozmopolit olduğunu söylüyordu. Amerika'da öyküleriyle genç yaşta ün kazandı; Paris, Venedik ve Londra'ya gitti. Savaş sırasında Avrupa' da yerleşmeye karar verdi, 1915'te ıngiliz uyruğuna geçti. Nedeni anlaşılamayan bir sırt ağrısı, eskiden, kardeşi gibi onu da, Lincoln birliklerine katılmaktan alıkoymuştu. Görmek ve anlamak ona yetiyordu: 20 roman, 120 öykü, bir öz yaşamöyküsü, notlar, oyunlar yazdı. James'ın yapıtları, dolambaçlı, inatçı, sürekli bir sel gibidir; yavaşlığı, düşünce çabasından ileri gelir. Yalnızca bir tanık olmayı amaçlamıştır. Eliot ve Balzac'ın izleyicisiydi; Avrupa'daki iç sürgünü simgeleyen Turgenyev, Flaubert, Zola, Kropotkin gibi yazarlarla dostluk kurdu. Amerikan iyimserliğini bön, kaba ve istemci bulmakla birlikte, gösterişli başkaldırılardan da sıkılıyordu: onu çeken iç devrimlerdi; eylemle değişen ve kendini yeniden üreten bilinçlerin akıcılığıyla ilgileniyordu: "Gerçek zenginlik düşgücünün isteklerine karşılık verebilmektir." Bu gerçekleşmesi olanaksız, ancak kaçınılmaz açığa çıkarma saplantısı, her defasında kötü bir biçimde sonuçlanan bir çatışmaya dönüştü: Amerika ile Avrupa arasındaki (*Daisy Miller,* 1878; *The Portrait of a Lady,* 1881; *The Wings* of the Dove,* 1902; *The Ambassadors*,* 1903); bir kuşak ile önceki kuşak arasındaki (*The Princess Casamassima,* 1886); erkekler ile kadınlar arasındaki (*The Better Sort,* 1903; *The Golden Bowl,* 1904); yetişkinler ile çocuklar arasındaki (*What Maisie Knew,* 1897; *The Turn of the Screw,* 1898) çatışmaları ele aldı; yaşama cesaretine sahip kadınların ya da sinsice kendilerine yöneltilen dramlarla şaşkına dönmüş çocukların yarım kalan, acımasız başkaldırılarını anlattı: "Her birimiz karşılıklı ilişkilerden oluşan bir demetiz." James'e göre yalnızca iç özgürlükten söz edilebilir; insanın yalnızca bağımlılık biçimini seçme, kendisine uygun gelen tuzağı kurma özgürlüğü vardır. Yapıtlarında Conrad ya da Dostoyevskiy'de görülen yıkımlara, felaketlere rastlanmaz: gizem çözümsüz kalır; düğüm yalnızca bazı geçici anlarda aydınlanır gibi olur ama sonuca ulaşmaz; "halıdaki şekil" ayırt edilebilir ancak yaşam, olayları bir sona bağlamaz. Yalnızca dokunmakla, değinmekle yetinen, fazlasından kaçınan bir sanatçıdır; vermekten, özveriden, sanatsal olanlar dışında bütün biçimlendirmelerden sakınır. Bir durumu, büyülemek istercesine uzun uzun anlatır, içine girer, özümler; öyle ki sonunda geç de olsa ortaya o durumla ilgili belirsiz bir gerçek çıkar: James bilinçdışı üzerine ge-

lıştirilen kuramlara ilgi duymamıştır; onu asıl çeken bilinçaltı, bilinmesi değil, yaşanması gereken yarı çıplak gerçeklerdir. Daha sonra Virginia Woolf, "yaşamın korkunç akıcılığını" ortaya çıkaran "James amca"nın feminizme tinsel açıdan tehlikelere dayalı, ancak romancı ustalığıyla dengelenen bir yol açtığını anlayacaktır.

JAMES (Montague Rhodes), ingiliz paleograf ve Kutsal Kitap tarihçisi (Goodnestone, Kent, 1862 - Eton 1936). İngiliz koleksiyonlarında ve özellikle Cambridge'te muhafaza edilen batıya ait elyazmalarının bir dizi kataloğunu düzenledi. Sahte İncil ve Tevrat metinlerini inceleyen ilk ingilizdir; ayrıca ortaçağ sanat ve edebiyatıyla ilgili birçok yapıtı vardır.

JAMES (Preston), amerikalı coğrafyacı (1899). Bölgesel amerikan coğrafyasının kurucusu (*Latin America*, 1943). Daha sonra düşünce tarihçisi olarak Amerika coğrafyasının durumunu (*American geography* [Amerika coğrafyası], 1954) ve bu disiplinin genel evrimini (*All possible worlds* [Olabilecek tüm dünyalar], 1971) inceledi.

JAMES (Elmore BROOKS, **Elmore** —denir), amerikalı blues şarkıcısı ve gitarcısı (Richland, Mississippi, 1918 - Chicago 1963). Robert Johnson'dan devraldığı üsluba dramatik bir güç kattı. "Bottleneck" (sol elin küçük parmağına geçirilen ve iniltiye benzer sesler alabilmek için teller üzerinde kaydırılan metal tüp) tekniğini kullanarak ve durmadan yinelediği riff'leri sessizlikle bölerek çalar söylerdi. Derinden duygulanarak, sert ve kısık sesiyle söylediği şarkılar yalnızlığı dile getirir. Başlıca plakları: *Dust my Broom* (1952), *The Sky is Crying* (1958).

James Bond (*Gizli ajan 007-*) [*British Secret Service agent 007 James Bond*], İan Fleming'in 1953 yılında *Casino Royal* adlı yapıtında yaratmış olduğu ingiliz casusu. Yazar bu kahramanını yaratırken özellikle, İkinci Dünya savaşı sırasında, bir İntelligence Service ajanı olarak çalışan Dusko Popov ile Dashiell Hammett (Sam Spade) ve Raymond Chandler'dan (Philip Marlowe) esinlenmiştir. İan Fleming'in, olabildiğince sıradan kılmak istediği bu kişiden sinema, bir "süperman" çıkardı (*Doctor No*, 1962; *Rusya'dan sevgilerle* [From, Russia with love], 1963; *Altınparmak* [Goldfinger], 1964). James Bond filmleri büyük bir oyuncunun (Jean Connery) gün ışığına çıkmasını sağlamıştır.

James koyu, Hudson körfezinin güney uzantısı; Hudson körfezi şirketinin eski toprakları olan yamaç havzası, 1867'de Québec ile Ontario arasında paylaşıldı.

JAMESİA a. (öz. a. *James*'den). Kuzey Amerika kökenli, dik saplı, dallı budaklı, karşıt yapraklı ve talkım halinde toplu beyaz çiçekli küçük ağaç. (Bil. a. *Jamesia americana;* taşkırangiller familyası.)

JAMESON (*sir* Leander Starr), ingiliz hekim ve siyaset adamı (Edinburgh 1853 - Londra 1917). 1878'de Güney Afrika'ya yerleşti ve British South African Company'nin en başarılı temsilcilerinden biri oldu. Uitlanderler'in Transvaal'daki kışkırtmaları sırasında Kruger hükûmetini deviren baskını yönetti (29 aralık 1895 - 2 ocak 1896). Doornkop'ta tutsak düştü, ingiliz hükümetine teslim edildikten sonra, on beş ay hapse mahkûm edildi. Sonradan Cape Başbakanı (1904-1908), daha sonra da güney afrikalı birlikçilerin çoğunluk partisinin lideri oldu (1910-1912).

JAMESONİT a. (fr. *jamesonite;* iskoçyalı mineraloji uzmanı R. *Jameson*'un adından). Miner. Doğal kurşun ve demir antimonsülfür.

JAMES RİVER, ABD'de ırmak, Missouri'nin kolu (sol kıyıdan); 1 143 km (havzası 56 980 km²). Kuzey Dakota'da doğar, Güney Dakota'nın doğusunu sular ve Yankton yakınında Missouri'ye kavuşur. Çığırı üzerinde birçok baraj vardır.

JAMES RİVER, ABD'nin doğusunda, ırmak, Apalaş dağlarından doğar, Richmond'a geçer ve Chesapeake körfezinin güney bölümüne ulaşır; yaklş. 800 km.

JAMESTOWN, ABD'de (New York eyaleti) kent, Buffalo'nun G.'inde; 35 800 nüf. Tekstil. Otomobil ve hava taşıtları sanayisi.

JAMESTOWN, Büyük Britanya'ya bağlı Saint Helena adasının (Güney Atlas okyanusu) yönetim merkezi, adanın kuzey-batı kıyısında; 1 500 nüf. Eskiden gemilerin kömür ikmali yaptığı bir iskeleydi. Vali burada oturur.

JAMESTOWN İSLAND, *James River*'ın (Virginia) halicinde ada. Amerika'daki ilk sürekli ingiliz tesisi burada kuruldu. Tarihsel ulusal park, turistik yüksek yer.

JAMETE ya da **HAMETE** (Esteban), XVI. yy.'da yaşamış fransız mimar ve heykelci (doğm. Orléans). 1537'de Toledo katedrali'nin, 1539'da da los Leones katedrali' nin hazine kapısına çalıştı. Cuenca katedrali'nde, kuzey çaprazsahın içindeki "arco de Jamete" denilen kemer de onun yapıtıdır.

JAMİSON (Judith), amerikalı kadın dansçı (Philadelphia 1944). Alvin Ailey'in topluluğunda solocu oldu (1965). Afrika kökenli amerikan danslarından kaynaklanan dansla modern dansın uyumlu bir bireşimi olan son derece kişisel tarzıyla, ABD'nin en sevilen zenci kadın dansçılarından biri durumuna geldi. A. Ailey'in (*Revelations, Blues Suite*), Louis Johnson'un (*Lament*), Lucas Hoving'in (*İcarus*) yapıtlarını yorumladı. *Adagio for a dead solder* (Geoffrey Holder'ın, 1970), *Cry* (A. Ailey tarafından, Jamison için düzenlendi, 1971), *Nubian Lady* (John Parks, 1974), *Pas de Duke* (A. Ailey'in [Mihail Barışnikov ile dans etti]), *Facets* (John Butler'ın, 1977) adlı balelerin prömiyerlerinde başrol oynadı. M. Béjart'ın 1979'da hazırladığı *Spectre de la rose* versiyonunu ilk kez yorumladı. 1981 yılında New York'ta rus dansçı Aleksandr Godunov'a eşlik etti.

JAMİTZER → JAMNİTZER.

JAMMES (Francis), fransız şair ve romancı (Tournay, Hautes-Pyrénées, 1868 - Hasparren, Basses-Pyrénées, 1938). Daha çevre koruma kavramı ortada yokken böyle bir tutum benimseyen Jammes, siyasal amaçlar peşinde koşmayan bir bölgeci, herhangi bir okula ve programa bağlı olmayan bir şairdi. İlk kitabı, *De l'Angélus de l'aube à l'Angélus du soir*'dan (1898) başlayarak, geçerli fikirleri ve züppelikleri yadsıması hep şaşkınlık yarattı. *Le Deuil des primevères* (1901), *les Géorgiques chrétiennes* (3 cilt, 1911-12) ve düzyazı yapıtı *le Roman du lièvre* (1903) dışında, Colette (1945), Albert Samain (1946), Valery Larbaud (1947) ve Gide (1948) ile yazışmaları yayımlanmıştır.

JAMNİTZER, JAMİTZER ya da **GAMİCZER,** alman kuyumcu ve gravürcü ailesi (XVI.-XVII. yy.). En ünlü olanı WENZEL'dir (Viyana 1508 - Nürnberg 1585). Nürnberg'de, 1534'te usta, 1543'te, kentin ayar damgası oyma ustası oldu. Dört imparatorun da oyma işlerini yaptı, Rudolf II için, çağdaşlarını hayran bırakan bir musluklu testi yaptı. Aynı zamanda, bilimsel aletler de yaptı. *Perspectiva corporum regularium* (1568) adlı kitabı, ofort tekniğiyle gravürler, simit, küre, koni biçimleri çevresinde şaşırtıcı birleşimler içerir. — Öğrencisi ve torunu CHRİSTOPH (Nürnberg 1563 - *ay. y.* 1618). *Biçimler, arabeskler ve başka süslemeler* adıyla 1610'da yayımlanan dizisinde dedesininkinden de yaratıcı bir düşlem gücü sergiledi.

JAMOYTİUS a. İskoçya'da Devon devri topraklarında bulunan omurgalı cinsi. (Uzun süre *Anaspida* öbeğine sokuldu. Yuvarlakağızlılar takımı.)

JAM-SESSİON a. (ing. *jam*, kalabalık, ve *session*, toplantı). Kendi zevkleri için özgürce doğaçlama yapan cazcıların toplantısı.

JÄMTLAND, İsveç'te (Norrland) il; 49 917 km²; 134 789 nüf. (1990). Merkezi *Östersund*. Jämtland ve Härjedalen illerinin birleştirilmesiyle oluşturuldu.

JAN RUYSBROECK ya da **RUUSBROEC Mutlu** → VAN RUUSBROEC (Jan).

JAN Glogówlu, polonyalı gökbilimci, matematikçi ve filozof (Glogów 1455 -Kraków 1507). Kraków Üniversitesi'nde öğrenciyken 1470'te hocalığa kabul edildi. Bu verimli bilimadamının yazdıklarının en büyük bölümü Aristoteles'in diyalektiği ve öğretisine ilişkindir.

JAN Leidenli (Jan BEUKELSZ., denir), Münster anabatistlerin önderi (Leiden 1509 - Münster 1536). Münster'de anabatist bir anayasa hazırladıktan sonra (1534), kendisini Sion kralı ilan etti. Mal ortaklığıyla çokeşliliğe ilişkin kararlar yayımladı. Piskoposu tarafından sarılan Münster uzun süren bir kuşatmaya dayandı. Kent, bir ihanet sonucu ele geçirildikten sonra (1535), Leidenli Jan işkenceyle öldürüldü.

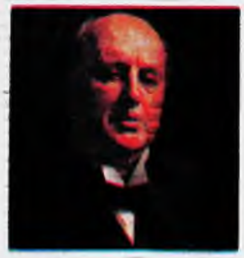
JAN Lublinli, 1537'de yazdığı bir org tablaturası günümüze ulaşmış polonyalı besteci. Bu tablaturada, orga uyarlanmış biçimleriyle, hollandalı, italyan, fransız bestecilerin çeşitli yapıtları, alman dans ezgileri ve polonyalı müzikçilerin parçaları; ayrıca taklide dayalı besteleme üslubunun kurallarının açıklandığı bir bölüm vardır: *Ad faciendum cantum coralem.*

POLONYA

JAN I ADALBERT (Kraków 1459 -Toruń 1501), Polonya kralı (1492-1501). Kral Kazimierz IV'ün ikinci oğlu, Bohemya ve Macaristan kralı Władysław VII'nin kardeşi. Babasından sonra tahta çıktı. Yönetimi sırasında Polonya'da parlamenter rejim biçimlendi; Genel Diyet meclisi, Piotrków toplantısından (1493) sonra iki meclisten oluştu: Senato (eski kraliyet Konseyi) ve Halk meclisi (soyluların ve kentlerin milletvekilleri). Jan I, 1497'de Osmanlılar'a karşı bir sefer düzenledi. Bu sefer Boğdan'da bir bozgunla sonuçlandı.

JAN II KAZİMİERZ ya da **KAZİMİERZ V** (Kraków 1609 - Nevers 1672), Polonya'nın sonuncu Vasa kralı (1648-1668). Kral Zygmunt III'ün küçük oğlu ve Władysław IV'ün kardeşiydi. Cizvitliği ve kardinalliği bıraktı, kardeşinin dul karısı Gonzaga ailesinden Luise-Maria ile evlendi. Ülkenin istilalarla yıkıma uğradığı yönetiminin (1648-1660) başlangıcı "tufan" (*potop*) diye adlandırıldı. Ayaklanan kazaklar tarafından tehdit edildi (Kazaklar 1649'da Zborów'da yendiler, sonra Beresteczko'da yenilgiye uğradılar [28-30 haziran 1651]). Daha sonra Kazaklar ile Beyaz Rusya'yı ve Litvanya'yı istila eden Ruslar'ın, Varşova'yı işgal eden (1655) İsveçliler'in ve ayaklanan soyluların oluşturduğu bir güçbirliğiyle karşı karşıya kaldı. Dinsel bir halk hareketi Częstochowa'da İsveç kuşatmasına karşı zaferle sonuçlanan bir direnişe yol açtı (kasım-aralık 1655). Jan II Kazimierz Varşova'dan ayrıldı, sonra krallığı yeniden ele geçirmek üzere geri döndü, ama Prusya'da Brandenburg Seçicisi'nin egemenliğini tanımak (1657), Livonya'yı İsveç'e (Oliva barışı, 1660), Smolensk'i ve Dniepr' in sol kıyısını Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı (Andrusovo barışı, 1667). 1652'den sonra liberum veto uygulaması bir anarşiye yol açtı. 1667'de dul kalan Jan II Kazimierz 1668'de tahttan çekildi ve Fransa'ya sığındı. Paris'te St-Germain-des-Prés başpapazı oldu. Mezarı da buradadır.

JAN III SOBİESKİ (Olesko, Galiçya, 1624 - Wilanów 1696), Polonya kralı (1674 -1696). General rütbesiyle İsveç kralı Karl X'a karşı yaptığı savaşlarla ünlendi (1654 -1660), tatar ve kazak kuvvetlerini bozgu-



National Portrait Gallery

Henry James
John Singer Sargent'in
bir resminden (1913) ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

Colette Masson



Judith Jamison
Spectre de la rose'un
Maurice Béjart versiyonunun bir
sahnesinde (Monnaie tiyatrosu,
Brüksel, 1979)

Lauros-Giraudon



Jan II Kazimierz
Polonya kralı
Fransa, XVII. yy.
Carnavalet müzesi, Paris



Lauros-Giraudon

Jan III Sobieski, Polonya kralı, Jan Tretko'nun bir resminden (1677) ayrıntı
Üniversite müzesi, Kraków

na uğrattı (1667). Ancak çok geçmeden osmanlı ordusuyla savaşmak zorunda kaldı. 1672'de Türkler'in bütün Podolya'yı istila etmelerine engel olamadı. Kral Machał Korybut, Bucaş antlaşması'yla (1672) Podolya'yı Türkler'e Ukrayna'yı Türkler' in himayesindeki Kazaklar'a bıraktı ve yüksek bir haraç ödemeyi kabul etti. Sobieski, ertesi yıl yeni bir ordu topladı ve türk ordusu serdarı Sarı İbrahim Paşa'yı Hotin önünde yendi. Böylece Bucaş antlaşması'nı ortadan kaldırdı ama, Kamaniçe'yi (Kamenets Podolskiy [Hmelnitskiy]) geri alamadı. Machał'ın ölümüyle kral oldu. Türkler'e karşı kesin bir zafer sağlayamadı, başarısı, yalnızca Podolya'nın bir bölümünü elinde tutmak ve haraç yükümlülüğünden kurtulmak oldu (Zorawno antlaşması, 1676). Türkler'in kuşattığı Viyana'nın yardımına koştu, Polonya, Avusturya ve alman kuvvetlerinin komutanlığını üstlenerek kenti kurtardı (eylül 1683). Ama Polonya'nın bu zaferden hemen hemen hiç kazancı olmadı. "Hıristiyanlığın hamisi" rolünü benimseyerek 1684'ten 1691'e kadar Türkler'e karşı birçok sefere girişti. Eflak ve Boğdan'ı zaptetmek amacıyla Dniestr'i geçerek ilerlemeye başladıysa da Süleyman Paşa ve Selim Giray'ın kuvvetlerine yenildi (1685). Kamaniçe'yi alma girişiminde de başarılı olamadı (1688).

JANÁCEK (Leoš), çek besteci (Hukvaldy şatosu, Sklenov, 1854 - Moravskâ Ostrava, Moravya, 1928). Prag'da başlayan org ve besteleme öğrenimini, Petersburg ve Leipzig'de sürdürerek Viyana'da tamamladı. Brno lisesi'nde müzik öğretmenliği yaptı. 1881-1919 arasında bu kentteki org okulunu yönetti. Sistemli bir biçimde halk ezgilerini derledi, bunlardaki derin anlamı ve söylenişlerindeki müzikselliği içine sindirmeye çalıştı. F. Bartoš ile derlediği 174 Moravya halk şarkısını 1890'da yayımladı. Ayrıca birçok Moravya, Eflak ve Hanak dans havasını ve Silezya halk şarkısını düzenledi ve bastırdı. Janáček'in tüm yapıtları ve siyasal görüşleri, halk şarkılarının derin etkisini taşır. "Romantiklerin en gerçekçisi" sayılan Janáček, sanatını, üyesi olduğu toplumun kültürüyle besledi; alışılmadık melodileriyle, sürekli olarak yenilenen kendine özgü ritimleriyle, klasik armoniden kopuk armoni anlayışıyla ve renkli orkestralama diliyle yeni ufuklar açtı. Romantik *Šárka*'da (1887), gerçekçi *Jenůfa*'da (1904), *Výlet pana Broučka do Měsíce* (1917) ve şiirsel *Příhody Lišky Bystroušky*'da (1923) olduğu gibi olgunluk dönemi operalarında da (*Kát'a Kabanová*, 1921; *Věc Makropulos*, 1926; *Z mrtvého domu*, 1930) sosyalist ideolojiden esinlendi. Ayrıca bir şarkılı bale (*Rákos Rákoczy*, 1891), a capella koro parçaları, dindışı kantatlar (*Amarus*, 1897), dinsel yapıtlar (motet'ler, *Ebedi İncil* [1914] ve birçok missa [bunlardan biri, eski slavon dilinde bir metin üzerine bestelenmiş olan *Glagolská mše*'dir, 1926]) besteledi.

Mayer



Leoš Janáček
B.F. Dolbin'in karakalem çalışması (ayrıntı)
özel kol.

Orkestra yapıtlarında, geleneksel formları korumakla birlikte, saf müzikten kaçındı ve her birini bir metne dayandırdı (bitmemiş *"Tuna" senfonisi*, 1923; *Sinfonietta*, 1926; senfonik şiirler: *Gıygıycının oğlu*, 1912; *Taras Bulba*, 1915; *Blanik'in baladı*, 1920; *Ruhun haccı* adlı keman konçertosu, 1927). Oda müziği yapıtlarında da aynı yola başvurdu: Tolstoy'un *Kreutzer sonatı*'ndan yararlandığı dörtlü 1923; üflemeliler altılısı için *Gençlik*, 1924; *Mahrem mektuplar* adlı dörtlü, 1928).

JANCSÓ (Miklos), macar sinemacı (Vac 1921). Hukuk ve etnografya eğitimi gördükten sonra Budapeşte Dramatik sanatlar yüksek okulu'na girdi ve birçok belgesel ve kısa metrajlı film çekti. 1958'de ilk uzun metrajlı filmini *(A harangok Rómába mentek)* yaptı. Beş yıl sonra, kendisini ülkesinin en yetenekli yönetmenleri arasına sokan *Oldás és kötes*'i gerçekleştirdi. Ama esas olarak 1964'te *Így jöttem* ve özellikle 1965'te *Umutsuzlar* (Szegénylegények) filmleriyle yeteneği kesin bir biçimde anlaşıldı. 1967'de ilk sovyet-macar ortak yapımı olan *Csillagosok, Katonák*'ı yönetti. Daha sonra *Csend és kiáltás* (1968), *Fényes szelek* (1968), *Sirokkó* (1969), *Égi bárány* (1970), *la Pacifista* (1970), *Még ker a nép* (1972), *Szerelmen Elektra* (1974), *Magyar Rapszodia* (1979), *Il cuore del tiranno (A zsarnok szive)* [1981], *Omega Omega* (1982), *Muzsika* (1984), *L'aube* (1986), *Szornjek Evadja* (1987), *Jesus Krisztus Huro szkopia* (1989) adlı filmlerle sanat yaşamını sürdürdü.

Miklos Jancsó'nun yönettiği *Umutsuzlar* (1965) filminden bir sahne

J.L. Passek kol.



JANDARMA a. (fr. *gens d'armes*, silahlı kimseler *gendarme*'den). **1.** Yurtiçinde genel güvenliği ve kamu düzenini korumakla görevli, kanunların ve hükümet emirlerinin uygulanmasını sağlayan silahlı askeri güç: *Jandarma karakolu. Jandarma birlikleri*. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu askeri güç içinde yer alan kimse. **—3.** *Arg.* Açıkgöz, uyanık.

—Ask. *Jandarma karakolu*, polis kuruluşunun bulunmadığı bölgelerde ve sınırlarda görev yapan en küçük jandarma kuruluşu.

—ANSİKL. Günümüzdekine benzer jandarma kuruluşuna ilişkin hükümler, ilk kez Tanzimat fermanı'nda yer aldı ve her eyalette "Umur-u zaptiye teşkilatı" adıyla güvenlik örgütü oluşturuldu, 1846'da Seraskerlik'e bağlı Zaptiye müşirliği'nin yapısına katıldı. 1869'da çıkarılan "Asakir-i zaptiye nizamnamesi" ile yasallık kazanan zaptiye teşkilatı her vilayette bir zaptiye alayı oluşturarak etki alanını genişletti. 1879'da "zaptiye" adı jandarmaya, Zaptiye müşirliği de Jandarma dairesi reisliği'ne dönüştürüldü. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan düzenlemeler doğrultusunda Selanik'te bir Jandarma subay okulu açıldı, Harbiye nezareti'ne bağlı Jandarma komutanlığı kuruldu. Komutanlık, Anadolu'daki ulusal kurtuluş hareketini bastırmak isteyen Damat Ferit hükümetince Dahiliye nazırlığı'na bağlandıysa da TBMM emrindeki jandarma kuvvetleri Milli savunma bakanlığı'nca yönetildi, Kurtuluş savaşı sırasında çıkan ayaklanmaların bastırılmasında ve kurtuluş mücadelesinde büyük yararlık gösterdi.

Jandarma kuvvetlerinin ikili bir yapısı vardır. Jandarma, Silahlı kuvvetler'le ilgili görevleri, eğitim ve öğretim bakımından Genelkurmay başkanlığı'na; emniyet ve asayiş işleriyle öteki hizmet ve görevlerin yerine getirilmesi bakımından ise İçişleri bakanlığı'na bağlıdır. Jandarma örgütünün başı, Jandarma genel komutanıdır. Jandarma genel komutanlığı Türk silahlı kuvvetleri'nin bir parçasıdır.

Jandarmanın genel olarak görev ve sorumluluk alanı polisin görev alanının dışında olan yerler, yani il ve ilçe belediye sınırları dışında kalan ya da polis örgütü bulunmayan yerlerdir. Jandarmanın görev ve yetkileri 10 mart 1983 tarih ve 2803 sayılı yasa'da dört gruba ayrılmıştır: 1. mülki görevleri (emniyet ve asayişle kamu düzenini sağlamak, korumak ve kollamak, suç işlenmesini önlemek için gerekli önlemleri almak, cezaevlerinin dış korunmalarını sağlamak); 2. adli görevleri (işlenmiş suçlarla ilgili olarak yasalarda belirtilen işlemleri yapmak ve bunlara ilişkin adli hizmetleri yerine getirmek); 3. askeri görevleri (askerlik yasaları uyarınca Genelkurmay başkanlığı'nca verilen görevleri yapmak); 4. öteki görevleri (yukarıda belirtilen görevler dışında kalan ve öteki yasalar ve bu yasalara dayanan emir ve kararlarla jandarmaya verilen görevleri yerine getirmek) [md.7].

Jandarma, kendisine verilen görevlerin yerine getirilmesi sırasında, hizmet özelliğine uygun ve görevin gereği olarak yasalarda öngörülen silah kullanma yetkisine sahiptir.

Jandarma genel komutanlığı personeli subay, astsubay, uzman jandarma, askeri öğrenci, erbaş ve erlerle sivil memur ve işçilerden oluşur.

Jandarma genel komutanlığı, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde jandarma hizmetlerinin yürütülmesiyle görevli komutanlık. Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan (10 haziran 1930) Jandarma genel komutanlığı'nın çeşitli yasalarla belirlenmiş üç ana görevi vardır: askeri görevler, adli görevler, idari görevler.

Teşkilatın başında Jandarma genel komutanı vardır. Bu komutan Milli savunma bakanlığı'nın onayı, İçişleri bakanlığı'nın seçimiyle Cumhurbaşkanı'nca atanır ve ordu komutanı yetkilerine sahiptir.

JANDARMALIK a. **1.** Jandarmanın görevi. **—2.** Başka bir devletin kolluk kuvveti gibi davranan devlet için kullanılır. **—3.** *Arg.* Açıkgözlük, uyanıklık.

Jane Eyre, Charlotte Brontë'nin, **Currer Bell** takma adıyla yayımladığı romanı (1847). Terk edildiği yatılı okulda büyüyen küçük bir kız, yoksunluğu, hastalığı ve ölümü tanıdıktan sonra mürebbiyesi olduğu evin beyine aşkını açıklama cesaretini gösterir. Katlanılmaz bir evliliğin tutsağı olan genç adam bir yangında karısını kaybeder ve kör olur. Roman, kadın arzularının yeni bir biçimde dile getirilmesi bakımından ilginçtir.

JANE SEYMOUR, İngiltere kraliçesi, Henry VIII'in üçüncü eşi (1509 - Hampton Court 1537). Anne Boleyn'in idam edilmesinden hemen sonra kral Henry VIII ile evlendi (1536). Sonradan Edward VI adıyla tahta çıkan oğlunu doğurduktan kısa bir süre sonra öldü.

JANE GREY (*lady* DUDLEY) [Bradgate, Leicestershire 1537'ye doğr. - Londra 1554], İngiltere kraliçesi (10 temmuz -19 temmuz 1553). Henry VII'nin torununun kızı. Kendisini büyüten Thomas Seymour onu yeğeni Edward VI ile evlendirmeyi düşündü. Daha sonra, John Dudley*, Jane Grey'i bir siyasal araç olarak seçti; 1553'te oğlu Guildford ile evlendirdi ve ölmek üzere olan Edward VI'ya onu vâris olarak ilan ettirmeye çalıştı. Nitekim, 10 temmuz 1553'te Jane Grey kraliçe ilan edildi ama, aynı ayın 19'unda yerleşik yönetime bağlı olanların tepkisi üstün geldi ve Mary Tudor tahta çıkarıldı, Jane hapse girdi. Ertesi yıl babasının Wyatt ayaklanmasına katılması, hem Jane'in, hem babasının, hem de kocasının idama mahkûm edilmesine yol açtı.

JANEQUİN (Clément), fransız besteci (Châtellerault ? 1485'e doğr. - Paris 1558). Brossay, Anjou (1532) ve Avrillé'de papazlık, Angers katedrali'nde müzik okulu yöneticiliği, Unverre, Chartres (1548) ve Paris'te (1549) papazlık yaptıktan sonra 1555'te ilahici olarak krallık capella'sına alındı, 1558'de kral besteciliğine atandı. Günümüze, 4 sesli 2 missa'sı (onun olduğu kuşkulu), 1 motet'si, mezmurları, dinsel şansonları ve 250 dolayında 3 ve 4

sesli dindışı şansonu ulaşabildi. Doğadaki, savaş alanlarındaki ya da sokaktaki seslerin taklit edildiği betimleyici dindışı şansonlarıyla Avrupa çapında ün kazandı. Metnin anlamıyla melodiyi bütünleştiren ve biçimsel dengeleriyle dikkat çeken bu şansonlar, Janequin'i Rönesans'ın en özgün bestecilerinden biri saymamızı gerektirir.

JANESVİLLE, ABD'de (Wisconsin) kent, Madison'un G.-D.'sunda; 51 100 nüf. Otomobil yapımı.

JANET (Pierre), fransız filozof ve psikiyatr (Paris 1859 - *ay. y.* 1947), Paul Janet' nin yeğeni. Felsefe agrejesi oldu ve 1889'da doktorasını verdi (*l'Automatisme psychologique* [Ruhsal otomatizm]). Psikopatoloji konusundaki incelemelerini sürdürebilmek için tıp okudu, 1893'te, *les Accidents mentaux des hystériques* (Histeriklerin zihinsel aksaklıkları) konulu bir tez verdi. 1894'te, bilim felsefesi ile ahlak felsefesi arasındaki farka ilişkin ilk felsefe elkitabını yayımladı. Klinikteki çalışmalarının yanı sıra üniversite öğretim üyeliğini de sürdürdü. 1902'de Collège de France'ta Ribot'nun yerine geçti. Salpêtrière'de Charcot'nun servisinde çalışırken öğretisini birçok klinik veriyle zenginleştirdi, bu deneyiminden histeri konusundaki çalışmaları doğdu.

Janet, kuramsal açıdan Maine de Biran, Moreau de Tours, Ribot ve Bergson'a bağlandığını söyler. Janet'ye göre histeri ve psikasteni, yüksek sentez etkinliğini engelleyerek, bilinç alanını daraltan, bir yandan güçsüzlük belirtilerine, öte yandan bilinçaltı sabit fikirlerin doğmasına yol açan bir ruhsal güç zayıflığından ileri gelir. Her hasta, bir enerji bilançosudur. Hastayı iyileştirmek için, bilinçaltındaki fikirleri bilinç düzeyine çıkarmak yetmez; aynı zamanda bunların çözülüp dağıtılarak ya da dönüştürülerek ortadan kaldırılması gerekir. Bitmişse tam eylem, ruhsal gerilimi yükseltir, bunun tersi de doğrudur. Başlıca yapıtları *Névroses et Idées fixes* (Nevrozlar ve sabit fikirler) [1898]; *les Obsessions et la Psychasthénie* (Saplantılar ve Psikasteni) [1903]; *l'État mental des hystériques* (Histeriklerin zihinsel durumu) [1911]; *De l'angoisse à l'extase* (Boğuntudan vecde) [2 cilt, 1927-28].

JANİCKİ (Klemens), lat. **Janicius,** latince yazan polonyalı şair (Januszkowo 1516 - Kraków 1542 ya da 1543). Köylü çocuğuydu. Öğrenimini Padova'da yaptı. Polonya'nın tarihini manzum olarak yazdı ve kendisini koruyanları övdü. Öncelikle hümanist olan şair, yurt özlemiyle dolu güzel lirik şiirler (*Tristium liber, Elegiarum liber, Epigrammatum liber,* 1542) yazdı.

JANİCULUM tepesi, Tevere'nin sağ yakasında tepe; ırmakla arasında Trastevere ovası bulunur. İanus'a adanmıştı. Tepenin bir bölümü tanrıça Furrina'ya adanmış olan kutsal ormanla kaplıydı; İ.Ö. 121'de Caius Gracchus burada intihar etti. İ.S. I. yy.'da, Furrina kültü yerini Suriye tanrıları kültüne bıraktı. Dikdörtgen bir oda, doğuda eşkenar dörtgen, batıda bazilika planlı birer tapınağa açılır. Kült heykelleri Iupiter-Adad, Atargatis ve Simios -Mercurius gibi Heliopolis (Baalbek) tanrılarını betimliyordu. Tapınağın en parlak dönemi İ.S. II. yy.'ın sonuna rastlar.

JANİN (Jules), fransız yazar (Saint -Étienne 1804 - Paris 1874). Gazetecilikte ün kazandı. 1830'da *Journal des débats'* da tiyatro eleştirileri yazmaya başladı: hiçbir öğretiye dayanmayan, alaylı ve yüzeysel bir eleştiri geliştirdi, ama yine de "eleştirmenlerin prensi" sayıldı. Gazete yazılarını *Histoire de la littérature dramatique* (1853-1858) gibi iddialı bir ad altında topladı. (Fr. akad., 1870.)

JANİN (Raymond), fransız bizans uzmanı (Bogève, Haute-Savoie, 1882 - Lorgues, Var, 1972). Kendini doğu kiliselerinin tarihi ve dinsel tören yöntemleriyle doğu Roma İmparatorluğu'nun coğrafyasına adadı: *Constantinople byzantine* (Bizans İstanbulu), [1951]; *les Églises et les monastères de Constantinople* (İstanbul' un kilise ve manastırları), [1969]; *les Églises et les monastères des grands centres byzantins* (Büyük bizans merkezlerindeki kilise ve manastırlar) [1975].

JANİRA a. Denizde yaşayan eşayaklı kabuklu cinsi. (*Asellus* cinsi üyelerine benzer. *Asellidae* familyası.)

JANİSEPS a. (fr. *janiceps;* mitolojik a. *Janus,* ve lat. *caput,* baş'tan). Tıp. Bedenleri ortak, göbekten yukarısı birleşik ve yüzleri birbirlerine karşıt iki başlı ucube.

JANİSZEWSKİ (Zygmunt), Polonyalı matematikçi (Varşova 1888 - Lwów 1920). Stefan Mazurkiewicz ve Wacław Sierpiński ile birlikte, Polonya matematik okulunu ve bu okulun, kümeler kuramı, matematiğin temelleri ve topolojiye ayrılmış olan *Fundamenta mathematicae* adlı dergisini kurdu. Araştırmalarını topolojik kavramlar üzerinde yoğunlaştırdı.

JANJAN a. (fr. *changeant*'dan). Atkı ve çözgüsü farklı renklerde olduğundan ışığın geliş yönüne göre kumaş yüzeyinde beliren farklı renklerde parıltı.

JANJANLI sıf. YANARDÖNER'in eşanlamlısı.

JANKÉLÉVİTCH (Vladimir), fransız filozof (Bourges 1903 - Paris 1985). Sorbonne'da felsefe okuttu, Bergson'u (1931), Schelling'i (1933) inceledi, ama daha çok varoluşsal bir ruh görüşü üzerinde durdu: *la Mauvaise Conscience,* 1933; *l'İronie,* 1936; *l'Alternative,* 1938; *Du mensonge,* 1942; *le Mal,* 1947; *Traité des vertus,* 1949; *l'Austérité et la Vie morale,* 1956; *le Je-ne-sais-quoi et le Presque-rien,* 1957 (genişletilmiş yeni basım, 1980); *le Pur et l'Impur,* 1960; *la Mort,* 1966; *le Pardon,* 1967; *Pardonner ?* 1971; *l'İrréversible et la nostalgie,* 1974. Jankélévitch, felsefenin yanı sıra müzikle de ilgilendi: *Ravel,* 1939; *Debussy et le mystère,* 1949; *la Musique et l'ineffable,* 1961; *De la musique au silence,* 1974-1979.

JAN MAYEN, Kuzey Buz denizi'nde Norveç'e bağlı ada, 71° K enleminde; 372 km²; 30 nüf. Ada kıyı şeritleriyle birbirine bağlanan iki yanardağ kütlesinden oluşur; K.-D.'dakinin yüksekliği 2 000 m'yi aşar. 1611'de hollandalı gemici Jan May (adı bu gemicinin adından gelir) tarafından bulundu. Radyo istasyonu ve havagözlem merkezi. Uçak pisti.

JANNİNGS (Theodor Emil JANENTZ, **Emil** —denir), alman oyuncu (Rorschach, İsviçre, 1884 - Strobl, Wolfgangsee, Avusturya, 1950). Çok genç yaşta Almanya' ya yerleşti. 1906'da Max Reinhardt tarafından çağrıldı ve tiyatroya başladı; 1917' de Ernst Lubitsch *Wenn Vier Dasselbe* adlı filmde ona perdedeki ilk rolünü verdi. Böylece tiyatroyu bıraktı ve bir daha film stüdyolarından ayrılmadı. En önemli oyunlarını *Madame du Barry* (1919), *Danton* (1920), *Karamazof kardeşler* (1921), *Othello* (1922), *Das Wachtsfiguren kabinett* (1924) ve özellikle *Son* adam* (Der letzte Mann) [1924], *Tartuffe* (1925) filmlerinde verdi. 1927'de Hollywood'a gitti ve özellikle *Beden ölünce* (1927) ve *The Patrit* (1928) filmlerinde oynadı. Almanya'ya dönerek *Mavi* melek* (Der blaue Engel) [1930] ile Marcel Pagnol'ün yapıtlarının (*Aventures du roi Pausole* [1933]; *Fanny* [1935]) almanca versiyonlarını, daha sonra da *İki kral* (1935), *Kahramanca mücadele* (1939), *Ohm Krüger* (1941) adlı filmleri çevirdi. "Devlet sanatçısı" oldu ve nazi rejimi yıkılınca tutuklandı; bir süre sonra serbest bırakıldı ve Avusturya'ya gitti. Güçlü yeteneğiyle alman sinemasının en büyük oyuncularından biriydi, ancak 1930'dan sonra, oyununda bazı etkileri aşırı derecede vurgulamaya doğru bir eğilim görüldü.

JÁNOS ZÁPOLYA (Szepesvár 1487 - Szászsebes 1540), Macaristan kralı (1526-1540), Pfalz Zápolya'nın oğlu. Transilvanya (Erdel) voyvodası iken (1511), Macarlar'ı türk saldırısından kurtarmak için Mohaç'a (1526) gelmekle geç kaldı, bu yüzden haksız yere ihanetle suçlandı. Türkler'le anlaşarak ve Fransızlar'ın desteğinden yararlanarak Székesfehérvár diyetinde kral seçildi. Ama Pressburg'da kral seçilen rakibi Ferdinand von Habsburg'a yenildi ve Erdel'e çekildi. Himayesine girdiği Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan seferinden sonra krallığını yeniden elde etti (1529), Orta Macaristan ve Erdel'de Osmanlılar'ın bağlısı olarak hüküm sürdü. 1838'de Zápolya ve Ferdinand karşılıklı olarak birbirlerini tanıdılar ve Macaristan'ı paylaştılar.

JÁNOS ZSİGMOND (Buda 1540 - Alba İulia 1571), Macaristan kralı (1540-1571) ve Transilvanya (Erdel) voyvodası. János Zápolya'nın oğlu. Babası öldüğünde Türkler'in himayesinde kral ilan edildi. Kanuni Sultan Süleyman Budin (Buda) ile çevresini türk eyaleti olarak osmanlı topraklarına katınca krallığı Erdel'le sınırlı kaldı (1541). Protestanlara ibadet özgürlüğü tanıdı (1557).

JÁNOSHEGY, Budapeşte'ye egemen tepe, Buda'nın B.'sında; 529 m. Gezinti yeri.

JÁNOŠİK, slovak haydut (Trenčín bölgesi 1688 - Liptovský Mikuláš 1713). Şövalye ruhlu yoksul dostuydu. İşkenceyle öldürüldü. Ölümünden sonra zorbalara karşı başkaldırışın simgesi durumuna geldi. Efsanevi kahramanlıkları, halk şarkılarına ve şiirlere esin kaynağı oldu.

JANOWİTZ (Gundula), alman soprano (Berlin 1937). Sanat yaşamına 1960'ta Viyana'da başladı. Hemen arkasından Bayreuth'ta sahneye çıktı. Daha sonra Salzburg' da Sieglinde (1967) ve Donna Anna (1968) rollerini yorumladı. 1970'lerde ve 1980'lerde sanatını çeşitli ülkelerde sürdürdü.

JANS (Jan), Brugge ve Oudenaarde kökenli, XVII. yy. flaman halıcısı. Gobelins' de ilk yüksek tezgâhı atölyesini kurdu, ancak kendi atölyesini de kapatmadı, burada Mignard'ın deseninden *Galerie de Saint-Cloud*'un duvar halısı dokundu. Oğlu JAN II (1723'e kadar) ve torunu JAN -JACOBS (1723-1731) Gobelins'de onun ardılları oldular.

JANSEN (Zacharias), hollandalı optikçi (Lahey 1588'e doğr. - Amsterdam 1628 ya da 1631). Bazılarınca dürbünün icadı ona mal edilir. Ancak bunun, bir yanılgı olduğu sanılmaktadır.

JANSEN (Hermann), alman şehircilik uzmanı (Aachen 1869 - Berlin 1945). Berlin Yüksek mühendis okulu'nda öğretim üyeliği yaptı. Ankara'ya gelerek İmar müdürlüğü danışmanlığı görevini üstlendi.

National Portrait Gallery



Jane Grey
İngiltere kraliçesi
ressamı bilinmeyen
bir tablodan ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

Keystone



Pierre Janet



Emil **Jannings**, yönetmenliğini
F. W. Murnau'nun
yaptığı *Son adam*
(1924) adlı filmin bir sahnesinde

Ankara için açılan nazım plan yarışmasını kazandı (1929), "Jansen planı" diye adlandırılan çalışması 1932'de onaylandı ve 1934'te uygulamasına başlandı (bu plan kentin hızlı gelişimi karşısında çok yetersiz kalmıştır). Bu arada İzmir, Adana, Mersin, Gaziantep ve İzmit kentlerinin imar planlarını hazırladı (1930-1939).

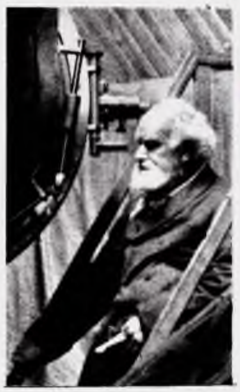
JANSENİUS (Cornelius JANSEN,— denir), İeper piskoposu (Acquoy, Leerdam yakınında, Hollanda, 1585 - İeper 1638). 1602'de Louvain üniversitesi'ne girdi, burada cizvitlerle Baïus'un tilmizleri olan augustinusçular arasında şiddetli bir mücadele vardı. Jansenius da, okul arkadaşı Duvergier de Hauranne gibi augustinusçuların tarafını tuttu; daha sonra Saint -Cyran başrahibi olan dostu kendisini Paris'e (1604) ve Bayonne'a (1611) götürdü; genç hollandalı burada piskoposluk kolejini yönetti (1612-1614). İki dost üç yıl boyunca, Kilise Babaları'nı, özellikle aziz Augustinus'u incelediler ve bir Kilise reformu için plan hazırladılar. Jansenius 1617' de yeniden Louvain'e dönerek Sainte-Pulchérie koleji'nin (hollandalı öğrenciler için) başına geçti ve orada cizvitlerin öğrencilerini tanrıbilim dalında akademik unvanlardan uzak tutarak cizvitlere karşı aktif mücadeleye katıldı. Dostluk ilişkisini her zaman sürdürdüğü Saint-Cyran'dan da teşvik gören Jansenius, 1628'den başlayarak *Augustinus* adlı yapıtı üstünde çalıştı. 1634'te yayımladığı *Mars Gallicus*'ta Fransa krallığı'nı protestan uluslarla ittifak kurmakla suçladı. İspanyol sarayında iyi karşılanan bu sert eleştiri, büyük bir olasılıkla Jansenius'un İeper piskoposluğuna getirilmesini sağladı (1635); ancak *Augustinus*'u gizli olarak hazırlayıp basmakta gösterdiği aralıksız çaba ömrünü kısalttı. Kitap 1640'ta yayımlandı. (→ JANSENİUSÇULUK.)

Larousse



jansenİusçuluk
"Çobanlar tartışırken kurtlar koyunları alıp götürüyor"
Alexander Van Bredael'in jansenİusçularla cizvitler arasında *Unigenitus* bullası (1713) konusundaki çekişmeyi hicveden alegorik gravürü
Bibliothèque nationale, Paris

Dornac-Larousse



Jules **Janssen**
Meudon gözlemevi'nde

JANSENİUSÇULUK a. Jansenius ve izleyicilerinin öğretisi; Jansenius yanlılarının bayraktarlığını yaptıkları dinsel akım. —ANSİKL. Janseniusçuluk, XVI. yy.'da augustinusçularla molinacılar arasında baş gösteren Tanrı inayeti kavramıyla ilgili çekişmelerden kaynaklanır. Aziz Augustinus okulu (augustinusçuluk) insan özgürlüğüne oranla Tanrı iradesine büyük ağırlık verdiği halde, cizvitler ve özellikle Molina, insan özgürlüğüne ağırlık veriyorlardı. Molinacılığın hızla yayılması üzerine, onun karşıtları, Jansenius'un önderliğinde karşı hücuma geçtiler. Jansenius'un, ölümünden sonra yayımlanan *Augustinus* (1640) adlı yapıtı, artık kendilerine janseniusçular denen yandaşlarının, özellikle de Port-Royal rahiplerinin kutsal kitabı haline geldi. Gallikanlıkla birleşen janseniusçuluk, XVIII. yy., hatta daha sonrasının dinsel düşüncesini derinden etkiledi. Nitekim, çağımızda bile belli bir "janseniusçu anlayış", önemli sayıda Kilise adamının ahlak öğretisine damgasını vurmaktadır

JANSKÉ LÁZNE, esk. alm. **Johannisbad,** Çek Cumhuriyeti'nde (Kuzey Bohemya bölgesi) kaplıca merkezi, Krkonose'de, Liberec'in G.-D.'sunda. Çocuk felci tedavisinde uzmanlaşmış merkez. Cerná hora'da (1 299 m) kış sporları.

JANSKY (Herbert), avusturyalı türkolog (Viyana 1898 - *ay. y.* 1981). Viyana Üniversitesi edebiyat-felsefe fakültesi doğubilimleri enstitüsü'nde okudu. Çalışmalarını doğu dilleri üzerinde yoğunlaştırdı. *Suriye'nin Sultan Selim tarafından fethi* konulu çalışmasıyla doktorasını verdi. Ayrıca Viyana Hukuk fakültesi ve Milletlerarası ticaret yüksekokulu'nu bitirdi. 1933'te doçentliğe, 1940'ta profesörlüğe yükseldi. Orient Akademie'nin başkanlığını yaptı. İkinci Dünya savaşı sırasında Askeri istihbarat dairesi çevirmenliğinde bulundu. Breslau Üniversitesi'nde (1945), Viyana Üniversitesi edebiyat-felsefe fakültesi doğu bilimleri enstitüsü türkoloji ve islami ilimler bölümü'nde ders verdi (1950-1968). Türkolojiye yöneldi. Türk dilini, edebiyatını, tarihini inceledi. Türk diliyle ilgili *Lehrbuch der türkischen Sprache* (Türkçe konuşma kitabı, 1943) adlı kitabı hazırladı. *Deutsch-Türkisches Wörterbuch*'u (Almanca-türkçe sözlük, 1958-1961, 2 c) düzenledi.

JANSKY (Karl Guthe), amerikalı mühendis (Norman, Oklahoma, 1905 - Red Bank, New Jersey, 1950). Bell Telephone Laboratories'de telefonla iletişimi etkileyen parazitlerin nedenlerini bulup ortaya çıkarmakla görevlendirilen Jansky, biri dışında tüm parazitlerde sonuca vardı. Aylar sonra da bu parazitin uzaydan, Galaksi' mizin hemen hemen merkezinden Yer'e uzanan değişmez bir doğrultudan yayılan 14,6 m uzunluğunda dalgalar olduğunu keşfetti (1931-32). Bu ışımalar üzerinde genel bir incelemeye girişti ve bunların kaynağının, görünebilen dalga boylarında yayım yapan sıcak cisimler olan yıldızlardan çok, kızılaltına ve radyo frekanslar bölgesine yayım yapan yıldızlararası soğuk madde (– 200 °C) olduğunu ileri sürdü. Bu keşif, gökbilimin yeni bir dalının, radyoastronominin gelişmesine başlangıç oldu.

Jan Smuts, Johannesburg'un (Güney Afrika) uluslararası havalimanı, kentin K. - D.'sunda.

JANSON → JOHNSON.

JANSSEN (Jules), fransız fizikçi ve gökbilimci (Paris 1824 - Meudon 1907). Özellikle güneş fiziği ve yer çizgileri üzerindeki çalışmaları ile tanındı. 1868'de Lockyer ile aynı zamanda, fışkırmaların tayf incelenmesi sonucu, güneş atmosferinin yeni bir elementi olan helyumu ortaya çıkardı. Bilimler akademisi üyesi oldu (1873), 1876'da Paris gözlemevi'nin astrofizik bölümü olan Meudon rasathanesi'ni kurdu ve ilk yöneticisi oldu. 1890'da, ilerlemiş yaşına karşın, Mont-Blanc'a tırmandı ve zirvenin yakınında, yüksek rakımda gökyüzünün açıklığından yararlanmak üzere bir gözlemevi kurdu.

JANSSEN (Jan), hollandalı bisikletçi (Nootdorp, Güney Hollanda, 1940). Komple bir yarışçı olan Janssen özellikle Paris-Nice (1964), Dünya şampiyonluğu yol yarışı (1964), Bordeaux-Paris (1966), Paris-Roubaix (1967), İspanya turu (1967) ve Fransa turu (1968) yarışlarını kazandı.

JANSSENS (Abraham), flaman ressam (Anvers 1574'e doğr. - *ay. y.* 1632). Önce Caravaggio'nun sanatından etkilendi (1598'de Roma'da kalmıştı), 1610'dan sonra Rubens'in beğenisi doğrultusunda çalıştı. Mitolojik, dinsel ve alegorik yapıtlarında güçlü ve renkli bir üslup kullandı; resimleri Anvers'de ve çeşitli Avrupa müzelerinde (*Calvarium*, Valenciennes) sergilenmektedir. G. Seghers ve Th. Rombouts'yu yetiştirdi.

JANSSENS → JOHNSON.

JANSSON (Tove), isveççe yazan finlandiyalı kadın edebiyatçı ve desinatör (Helsinki 1914). Çocuk edebiyatında uzmanlaştı, ünlü Moumine tipini ve onun fantastik dünyasını yarattı.

JANT a. (fr. *jante*). **1.** Bir taşıt tekerleğinin, bir volanın, bir makaranın çevresindeki çembersel bölüm. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Motorlu bir taşıtın lastiksiz tekerleği. — Oto. *Jant flanşı*, eskiden, jant üzerindeki dış lastik yastığını ya da topuğunu tutan, kanca biçiminde kıvrılmış jant bölümü. (Günümüzde jantlar, jantın çıkmasını hemen hemen olanaksızlaştıran özel biçimli bir kenar ve bir taban içerir.) || *Jant gücü*, sürükleyici tekerleklerde toplanan güç. (Transmisyon sırasında ortaya çıkan sürtünme kayıpları yüzünden, bu güç motor gücünden daha zayıftır.) || *Jant verimi*, jant gücüyle motor gücü arasındaki oran. —ANSİKL. Otomobillerde kullanılan modern jantlar, tekerlek göbeğine bağlanmış ve lastiğin janttan çıkmasını önlemek için kenarları kıvrılmış çelik bir çemberden oluşur. Lastiğin sökülebilmesi için jantın ortası oyuktur. Çukur tabanlı jant, motosikletlerde de kullanılır. Bu janta, tekerlek tellerinin geçmesi için delikler açılmıştır ve kauçuk bir bant ya da bez bir fitil iç lastiğin, tekerlek tellerinin başlarına değmesini önler. Hafif alaşımdan dökülmüş jantlar, özel ve spor arabalarda olduğu gibi her silindir hacmindeki motosikletlerde de kullanılır. Bisikletlerde bugün en çok kullanılan jant türü, her bisiklet modelinde rastlanan krom kaplı, çelik janttır. Gezi, lüks ve yarış bisikletleri hafif alaşımdan (duralümin) jantlarla donatılır.

JANTHİNA NİTENS a. (yun. *ianthinos*, mor'dan). Orta sularda yaşayan karından-bacaklı yumuşakça cinsi. (Sümüksü ve köpüğe benzeyen bir yüzdürücü salgılayarak altına yumurtalarını bırakır; yumurtalar yumurta kesesi içinde toplanır; keseyse yüzdürücü altında asılı durur. *Janthinidae* familyası.)

JANTHİNOSOMA a. (yun. *ianthinos*, mor ve *soma*, *-atos*, beden'den). Güney Amerika'da yaşayan sivrisinek cinsi. (İnsanın derisi altına yumurtalarını bıraktığı için zararlıdır. Sivrisinekgiller familyası.)

JANTZEN (Hans), alman sanat tarihçisi (Hamburg 1881 - Freiburg im Breisgau 1967). Freiburg ve Münih'te profesörlük yaptı, Kuzey Fransa gotik mimarisini inceledi; *Zur Beurteilung der gotischen Architektur als Raumkunst* (Mekân sanatı olarak mimarlığın değerlendirilmesi üzerine) [1927], *Burgundische Gotik* (Bourgogne gotik sanatı) [1948], *Über den gotischen Kirchenraum* (Gotik kilise mekânı üzerine) [2. bas. 1951].

JANUS a. (lat. sözc.). Rom. mim. Bir kamu yoluna geçişte kullanılan kubbeli ya da kemer biçiminde kapı.

—Böcbil. Larvası genç sürgünlerde ya da meşelerin, kavakların, gülağaçlarının dallarında gelişen, saparısı cinsi. (Armut filizarısı [*Janus compressus*] armut ağacında yaşar; saparısıgiller [*Cephidae*] familyası.)

JANUS, Satürn'ün, 1966'da fransız gökbilimci Audouin Dollfus'un bulduğu onuncu uydusu. Yıldız dolanım dönemi: 0,694 g. Yörüngesinin yarı büyük ekseni: 151 400 km. Boyutları: 110 x 90 x 70 km. Bu uydu, bir başka uyduyla (Epimetheus) aynı yörüngeyi çizme özelliğini gösterir; iki gökcismi karşılıklı çekimlerinin etkisiyle dönemsel olarak yer değiştirir.

JANUS (Cenova 1374 - Lefkoşa 1432), Kıbrıs ve Kudüs kralı (1398-1432). Jacques I'in oğlu ve ardılı.

JANUS PANNONIUS → CSEZMICEI (János).

JAPELLI (Giuseppe), italyan mimar (Venedik 1783 - *ay. y.* 1852). Önce Padova'da köprü ve yol mühendisiyken, cezaevi için yıldız biçimi bir plan tasarladı. Başyapıtı olan Padova'daki Pedrocchi kahvesi'nde (1816-17) yeniklasik kavramları ve G. A. Selva'nın etkisini yansıttı. 1836'da Fransa ve İngiltere'ye yaptığı bir yolculuktan sora, Pedrocchi kahvesi'ne yenigotik bir kanat ekledi ve Venezia'da manzara - bahçe sanatını yaydı.

JAPET, Satürn* gezegeninin, 1671'de Jean Dominique Cassini'nin bulduğu sekizinci uydusu. Yıldız dolanım dönemi: 79,33 g. Yörüngesinin yarı büyük ekseni: 3 560 000 km (Satürn'ün yarıçapının 59 katı). Çapı: 1 460 km. Yoğunluk: 1,2. Satürn'e sürekli olarak aynı yüzünü dönen bu uydu, XVII. yy.'da Jean Dominique Cassini'nin ortaya koyduğu ve henüz açıklanamayan şaşırtıcı bir özellik gösterir: arkadaki yarıküresi (yörüngesel devinim yönüne göre arkada kalan) % 50'lik bir yansıtma gücüyle çok parlaktır; buna karşılık öndeki yarıküre % 3-5'lik yansıtma gücüyle oldukça karanlıktır. Gökcisminin aydınlık ve karanlık bölgeleri arasındaki belirgin ve karmaşık sınır, ayrıca arka yarıküre üzerinde karanlık tabanlı kraterlerin varlığı, koyu maddenin uydunun iç yapısına bağlı olduğu varsayımına götürür.

JAPON sıf. ve a. Japonya halkından olan.

◆ a. (Tamlayan olarak). Japonlar'a ya da Japonya'ya ilişkin: *Japon sanatı. Japon gelenekleri. Japon malı.*

—Fişekç. *Japon havai fişeği,* yanarken değişik görünümler yaratan küçük havai fişek.

—Kâğ. san. *Japon dekor kâğıdı,* Uzakdoğu'da kâğıt üzerine bir dokuma yapıştırıldıktan sonra boyanan ve bölme boyutlarında üretilen dekorasyon gereci. (Kullanılan dokumalar ot, lif (abaka), rafya ya da jütten üretilir. Genellikle 91 cm genişliğinde ve 730 ya da 790 cm boyundadır.) || *Japon kâğıdı,* eskiden Japonya'da çeşitli ağaççıkların, özellikle dutağacının kabuğundan yapılan ve lüks baskılarda kullanılan beyaz ya da sarımsı, hareli, ipek kâğıt. — Avrupa'da bu kâğıttan esinlenerek yapılan kâğıt.

—Zootekn. *Japon epanyölü,* ev köpeği ırkı. (*Çin-çin* adıyla da bilinir. 25 cm boyunda, çok sevimli, neşeli ve oyun sever cüce bir epanyöldür.) || *Japon köpeği,* Japonya'da yaygın büyük boylu, kırmızı ya da siyah renkli, yer yer beyaz benekli köpek ırkı. (Çok eski kökenlidir ve genellikle av köpeği olarak kullanılır.)

JAPON AKDENİZİ ya da **JAPON İÇDENİZİ** → SETO NAİKAİ.

JAPON ALPLERİ, Honşu adasının (Japonya) orta kesimindeki kütlelere bazı coğrafyacıların verdikleri ad.

JAPON GEYİĞİ a. Zool. SİKA'nın eşanlamlısı.

JAPON TURPU → DAİKON.

JAPONAYVASI a. Ayva ağacını andıran ve kırmızı renkli güzel çiçekler açan süs çalısı. (Birçok kültivara bölünmüş iki türü vardır. Bil. a. *choenomeles;* gülgiller familyası.)

JAPONBALIĞI a. Kırmızıbalığın alttürü. (→ KIRMIZIBALIK.)

JAPONCA a. Japonya'da konuşulan dil.

—ANSİKL. Japonca tüm Japon takımadalarında, halkın hemen hemen tümü tarafından konuşulur. Öteki dillerle akrabalığı henüz tam saptanamamıştır, ama büyük bir olasılıkla kore diliyle japonca arasında bir bağ vardır. Aynı şekilde japoncanın ne zamandan beri Japonya topraklarında konuşulduğu da bilinmemektedir; bununla birlikte, İ.S. V. yy. Çin kroniklerinde, japonca insan ve yer adları bulunduğu gözlemlenir. VI. yy.'ın ortalarından sonra Japonya'da, taş ve metaller üstüne Çin'den aktarılan ideografik harflerle yapılan yazıtlar ortaya çıkar. Modern japoncada, bağdaştırmacı bir biçimde, aynı anda bir arada kullanılan üç yazı dizgesi bulunur: Çin kökenli bir ideografik dizge (kanci) ve iki hece dizgesi (kana). İki hece dizgesi, japoncada fonogram işleviyle kullanılan çince karakterlerden türemiştir. Her ikisinin de aynı sayıda grafemi vardır (41 temel öğe ve ayırıcı göstergeli 25 grafem), ama işlevleri farklıdır. Genel kural olarak, kanciler sözlüksel birimleri gösterir, kanalarsa, dilbilgisel oluşturucuları yazmakta kullanılır. Bununla birlikte, bu son işlev iki hece dizgesinden birisine, hiraganaya özgüyken, ikinci hece dizgesi katakana, çince dışındaki yabancı dillerden aktarılan sözcükleri yazmaya yarar. Standart dilin (hyocungo) çok yaygın biçimde bilinmesine karşın, japoncada bugün de çok belirgin lehçesel çeşitlilikler gözlemlenir. Genellikle, hep aynı dilin sözkonusu olup olmadığını sorduracak ölçüde birbirlerinden ayrılan iki büyük lehçe türü ötekilerden seçilir: Honşu lehçeleriyle Ryu kyu adalarının lehçeleri. Honşu lehçeleri de, doğu ve batı lehçelerine ayrılırken Ryu kyu adalarının lehçeleri bir yandan Amami ve Okinava, öbür yandan güney adaları lehçelerine ayrılır.

Standart japonca 21 sesbirim içerir: 12 ünsüz (çiftdudaksıllar *p, b, m* dilucu -dişsiller *t, d, n;* dilüstü-dişyuvasıllar *s, z;* dilüstü-yumuşakdamaksıllar *k, g;* bir akıcı *r* ve bir gırtlaksıl *h*), 2 ezgisel titremaltı sesbirim (*N* ve *K*), 2 yarı ünlü (bir çiftdudaksıl *v* ve bir damaksıl *c*) ve 5 ünlü (*a, e, o, i, u*). Japoncada hece düzeninde, sözcük başında ünsüz öbekleri yoktur (Ünsüz-Ünsüz-Ünlü düzeni olanaksızdır) ve ezgisel tiremaltı birimle biten heceler dışında hece her zaman açıktır (Ünlü -Ünsüz de olanaksızdır). Japoncada vurgu, bir alçak, bir de yüksek perde kapsayan yükseklik vurgusudur. Bu vurgu, vurgulu sözcük çerçevesinde bir ezgisel titremaltı birim ya da ezgisel titremaltı birimler dizisi üstündedir.

Japoncanın biçimsel yapısı bükün ve bitişimi bir araya getiren karma bir nitelik taşır. Değişebilirlik ikili ölçütüyle ortaya konan "taigen" (değişmeyen sözcükler) ve "yogen" (değişebilen sözcükler) diye iki sınıfa ayrılan sözlüksel birimler gibi dilbilimsel birimler de "coşi" (yardımcı terimler) ve "codoşi" (çekimli yardımcı terimler) denilen iki biçimsel kategoriye ayrılır. Durum biçimbirimleri değişmez ve bitişimli olduklarından, japon dilbilgisi geleneği adçekimi kavramını geliştirmemiştir. Durum biçimbirimleri şu altı coşi sınıfındandır: biçimsel (cuntai-coşi), bağımsız sıralayıcı (heiritsu-coşi), durumsal coşiler (kaku-coşi), belirteç (fuku-coşi), ilgeç (kakari-coşi), ünlem coşileri (kanto-coşi). Yukarıdaki sınıfların örnekleri dizimsel eksen üstünde birbirini izleyebilir. Değişken biçimlerin tümü, gerek bir fiile, gerekse yüklem görevi yapabilecek bir sıfata eklenen çekimli yardımcı terimlerdir (codoşi). Bununla birlikte, japoncanın fiil çekimi (katsuyo) hint-avrupa dillerinin fiil çekiminden çok ayrıdır: bitişimle karışan bir



NASA

Japet'in amerikan sondası Voyager 2 tarafından 22 ağustos 1981'de 1,1 milyon km uzaktan çekilen fotoğrafı

bükün üstüne kuruludur; sözlüksel kök dizisi, codoşi'ninkiyle aynıdır. Fiil kategorileri arasında, zaman (yakın/yakın olmayan), görünüş (bitmişlik/bitmemişlik), çatı (etken/edilgen), nezaket (saygılı/onursal/küçültücü), olumsuzluk, dilek-koşul, vb. yer alır. Kişi kategorisi çok açık bir kişi adılları dizgesi bulunsa da fiile bağlı değildir. Bu, konuşan kişinin kimliğini doğrudan sözceye katılanlara göre değil, sözceleme eylemine katılanlara göre belirtmesiyle açıklanır.

Japoncanın sözdiziminde, özne hiçbir zaman zorunlu değildir, ama yüklem zorunlu olarak sözcenin sonunda yer alır. Japoncada öznenin silinmesi, tüm hint-avrupa dillerindeki özne-yüklem bağıntısını belirleyen (biçimbilimsel uyumun) bu dilde bulunmaması nedeniyle, olanaklı görünmektedir. Sözce öznesinin isteğe bağlı varlığı, japon dilbilgicilerinin kimi zaman özne-yüklem yapısının bulunmadığı sonucunu çıkarmalarına yol açmıştır. Bu olgu, çoğu kez sözcelemeyle karışan yüklemselleşmeyi tanımlama çabasını zorlaştırmış ve Japonya'da "çincutsu-ron" (yüklemselleşme/sözceleme kuramı) adıyla bilinen bir kuramın ortaya çıkmasına bile yol açmıştır. Öte yandan, japon dilbilgicileri

japoncanın iki hece dizgesi

katakana

n	v	r	y	m	h	n	t	s	k		
	ワ	ラ	ヤ	マ	ハ	ナ	タ	サ	カ	ア	a
		リ		ミ	ヒ	ニ	チ	シ	キ	イ	i
		ル	ユ	ム	フ	ヌ	ツ	ス	ク	ウ	u
		レ		メ	ヘ	ネ	テ	セ	ケ	エ	e
ン	ヲ	ロ	ヨ	モ	ホ	ノ	ト	ソ	コ	オ	o

hiragana

n	v	r	y	m	h	n	t	s	k		
	わ	ら	や	ま	は	な	た	さ	か	あ	a
		り		み	ひ	に	ち	し	き	い	i
		る	ゆ	む	ふ	ぬ	つ	す	く	う	u
		れ		め	へ	ね	て	せ	け	え	e
ん	を	ろ	よ	も	ほ	の	と	そ	こ	お	o



Stedelijk Museum, Amsterdam

japonculuk
Yağmur altında köprü
Hiroşige'nin bir estampından
Van Gogh'un tablosu
Stedelijk Museum, Amsterdam

yalın yüklem işlevini (sonuçlandırıcı denilen [şuşi]) bir bütün olarak bağımsız ve bağımlı (durdurucu denilen [renyo]) sıralı yüklem işlevleriyle karşıtlaştırma alışkanlığını edindiler. Japonca'da ilgi adılı yoktur, çünkü bağımsız terim ya da bağımlı terim her zaman asıl terimin önünde yer alır. Belirlemede de belirleyen her zaman belirlenenden önce gelir. Japonca sözdiziminin özelliklerinden birisi de doğrudan sözcelemeye gönderen çok sayıda dilbilgisel birimin bulunmasıdır.

Japoncanın sözlüksel varlığı çift yapılıdır (çince-japonca). Üstelik, öğeleri yerli, çokheceli birimlerden oluşan bir dizge içinde işlev gören çin kökenli tekheceli birimler, yüksek derecede sözlüksel verimlilik sunar. Batı bilim ve tekniklerinin yaklaşık 100 yıl önce Japonya'ya girmesinden bu yana, japoncanın sözcük dağarcığı çinceden yapılan "yalancı" aktarımlarla önemli bir ölçüde zenginleşmiştir, bunlar "yalancı" aktarımlardır, çünkü Japonlar'ın daha önce çinceden aktardıkları birimlerden yola çıkarak oluşturdukları sözcükler sözkonusudur: şimdiki durumda gündelik basın dilinin % 45'i japon kökenli sözcüklerden, % 1'i çince olmayan yabancı dillerden gelme sözcüklerden, % 2'si de karışık öğeli bileşik sözcüklerden oluşur; çinceden aktarılan birimlerle yaratılan sözcük dağarcığının kullanım oranıysa % 52'yi bulur.

Latin harfleriyle ilk japonca yazılar XVI. yy.'ın sonunda ortaya çıkar ve portekizli misyonerlerce kaleme alınmışlardır. Ardından Hollandalılar, sonra da Almanlar, Fransızlar ve Amerikalılar latin yazısına dayalı yazılar gerçekleştirmişlerdir. Latin alfabesi kulübü'nün *(Romaci-kai)* 1873'te kurulmasına karşın, latin harfli ilk resmi yazı ancak 1937 tarihini taşır.

JAPONCULUK a. Batı dünyasında, japon sanat yapıtlarından ve eşyalarından etkilenme (XIX. yy.'ın ikinci yarısı).
—ANSİKL. Japonya ile Batı dünyası arasında ticaret ilişkilerinin yeniden başlamasından (1853-54) önce, Japon sanat yapıtlarının bilinen birkaç örneği Çin ürünleriyle karıştırılıyordu. 1862 Londra, 1867 ve 1878 Paris Uluslararası sergileri bu yapıtları geniş kitlelere tanıttı. Ressamların yanı sıra, Baudelaire, Goncourt kardeşler, Zola, Th. Gautier, E. Chesnau, Ph. Burty, Th. Duret gibi yazar ve eleştirmenler bu modanın öncüleri oldular. Japon estamplarının (Moronobu, Hokusai, Hiroşige, Utamaro'nun yapıtları) keşfi sanatçıların bakış açılarını altüst etti. Kimi (A. Stevens, Tissot) yelpaze, porselen ve paravanaları tuvallerinde süsleme öğesi olarak kullanırken, kimi de sonradan izlenimciliğin mayası olan plastik yaklaşımları benimsedi: bakışımsızlık, iki boyutlu bir dünya, belirli bir açıdan yansıyan görüntüler. Whistler, gravürcü Bracquemond ile birlikte bu esinin ilk uygulayıcılarından biridir. Manet daha yalın bir tarza yönelmesini (*Zola*'nın portresi, 1868, Louvre), Degas, merkezin kaydığı çerçevelemelerini, Caillebotte eğik perspektiflerini, Monet dizi resim uygulamalarını (Harmanlar, *Nilüferler*), Toulouse Lautrec grafik tarzındaki çalışmalarını, Van Gogh estetik kuramlarının bir bölümünü bu kaynağa borçludur. 1883'te L. Gonse, sonra *Le Japon artistique* (1888) dergisinin kurucusu S. Bing'in düzenlediği japon sanatı sergileri, Anquetin'in bölmeli resim anlayışında, E. Bernard'ın ve Gauguin'in bireşimciliğinde (*Vaızdan sonra görüntü*, 1888, Edinburgh) belirleyici oldu. Seurat'nın ve Signac'ın yeniizlenimciliği, iki nabi, Bonnard ve Vuillard'ın boyutsuz tabloları da bu akımdan etkilendi. Ayrıca bu akım Art Nouveau'nun gerek plastik sanatlar alanında (İngiltere'de Beardsley, Hollanda'da Toorop, Macaristan'da ve Fransa'da Mucha), gerekse süsleme sanatlarında (Gallé, H. Vever, L. C. Tiffany) ortaya çıkmasında belirleyici bir etken oldu.

JAPONE sıf. (fr. *japonais*, japon biçiminde). Giy. **1.** Kol kesimi omzu örtecek biçimde düz biçilmiş kolsuz kadın giysisi için kullanılır. **—2.** Kol kesimi olmayan, kolu bedeniyle birlikte biçilmiş, bol ve geniş giysi, bu biçimde biçilmiş kol için kullanılır.

JAPONİŞİ a. Japonya kaynaklı sanat ya da antika eşyası.
—El. sant. Renkli ipek iplik ve metal ipliklerle yapılan nakış. (Kullanılan teknikler oyulgama sap işi ve çin iğnesidir. Kimi zaman oyulgamayla işlenmiş bazı motifler, çeşitli renklerde uzun sap işiyle yeniden işlenir.)



japonişi: *tsuri daiko*, **kırmızı saten üstüne altın ve ipekle işlenmiş horoz, tavuk ve civcivler**
Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

JAPONSARMAŞIĞI a. Salkım halinde parlak kırmızı güzel çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilen tırmanıcı bitki. (Bil. a. *Pueraria thunbergiana* [*hirsuta*]; kelebekçiçeğigiller familyası.)

JAPONÜÇGÜLÜ a. Avustralya'da, Asya'da ve Amerika'da yetişen ve 50 kadar türü bilinen otsu ya da ağacımsı bitki. (Birçoğu bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *lespedeza;* kelebekçiçekligiller familyası.)

JAPONYA, jap. **Nippon** ya da **Nihon**, Asya'da adalar devleti. K.'inde Ohotsk denizi, D. ve G.'inde Büyük Okyanus, B.'sında ülkeyi kıtadan ayıran Japon denizi vardır; 372 623 km²; 124 000 000 nüf. (1991). Başkenti *Tokyo*. Başlıca adaları (K.-D.'dan G.-B.'ya doğru): *Hokkaido, Honşu, Şikoku* ve *Kyuşu*. Resmi dili *japonca*.

COĞRAFYA
doğal çevre

• *Dağlar, ovalar, kıyılar.* 2 200 km uzunluğundaki Japon takımadaları, Asya'yı Büyük Okyanus'ta Kamçatka'dan Filipinler'e kadar sınırlayan ada yaylarından biridir; Asya kıtasından daha geç olan Japon takımadaları, Üçüncü ve Dördüncü Zaman'da gerçekleşen bir dizi yükselme ve alçalmanın sonucudur. Japon takımadaları gerçekte 6 ada yayı oluşturur; bunların kesişme noktaları Hokkaido'nun genişleme yerleri (Sahalin, Kuril ve Kuzey-doğu yayları), Honşu'nun ortası (Kuzey-doğu, Güney-batı ve Boninler yayları) ve Kyuşu'dur (Güney-batı ve Ryukyu yayları). Büyük ve enine bir kırılma (Fossa Magna) bir iç kuşakla (kıtanın karşısında) bir dış kuşağı (Büyük Okyanus kıyısında) birbirinden ayırır. Fossa Magna'nın B.'sında D.'dan B.'ya uzanan tektonik bir oluğun (Japon denizi, Kansai ovaları ve Biva gölü) K.'inde (Çugoku zinciri) ve G.'inde (Kyuşu'nun güneyi, Şikoku adası, Kii yarımadası), Honşu'nun orta kesiminde yer alan ve gene Fossa Magna'nın yanında yükselen Hida dağ kütlesinde birleşen kırılmış yükseklikler bulunur. Bu yükseklikleri devam ettiren büyük yanardağların (Fuci, Asama, Myoko) ötesindeki yüzey şekilleri, kuzeyden güneye doğru kırılmış, çöküntü ovaları boğazlarıyla birbirinden ayrılan yükseklik çizgileri halinde uzanır. Her yerde yanardağlar (çoğu etkindir), Aso dağının geniş kalderasından (Kyuşu) Hokkaido'nun beynini oluşturan kalın Diasetsu kütlesine kadar, genel görünüme egemendir. Alp tipi doruklar Hida dağlarında ortaya çıkar; başka yerlerdeyse kütlesel ve oldukça tekdüze (büyük bir aşındırma geçirmiş olmakla birlikte) yükseklikler rastlanır.

Ovalar daha çok kenarlarda bulunur; ovaların en genişleri ya koylara açılanlar (Osaka, İse, Tokyo, Sendai, İşikari, Toyama) ya da dağların içlerine sokulanlardır (Nagano, Matsumoto). Tepeler, kalın mil plakajlarıyla örtülebilen (Kanto) en geniş ovaları engebelendirir. En küçük ovalar bile yoğun nüfusludur; buralarda insanların düzenlediği taraçalar geniş yer tutar. Kıyı çizgisini (280 km) tektonik hareketler belirlemiştir: Büyük Okyanus'a bakan kıyılar, yapısal yönelimlere eğiktir ve bu nedenle büyük girintiler, çıkıntılar ortaya çıkmıştır (Sendai, Tokyo, Saruga, İse, Koçi körfezleri; Matsuşima, Boso, Miura, İzu, Kii yarımadaları). Buna karşılık Japon denizi kıyıları bu yönelimlere paralel uzanır ve Noto yarımadası bir yana bırakılırsa düz çizgi biçimindedir.

• *İklim ve sonuçları.* Japonya, muson iklimi alanındaysa da yüzey şekilleri ve adalar üzerinde kurulmuş olması, bu iklimin özelliklerinde köklü değişiklikler yaratır. İç Asya'dan kopup gelen ve Oyaşio'nun etkisini artırdığı K.-B. rüzgârları nedeniyle kışın büyük soğuklar olur; Ohotsk denizi kıyıları ocaktan marta kadar donar. Daha G.'de aynı rüzgârlar Japon denizi üzerinden geçerken nem yüklendiklerinden, takımadanın bütün batı yamaçlarında yoğun kar yağışı görülür; buna karşılık Büyük Okyanus'a bakan yamaçlar daha soğuk, ama yağışsız ve güneşlidir. Yaz musonları, bütün ülkeye, bardaktan boşanırcasına yağan yağmurlar, sıcak ve yağışlı bir hava getirir. Ağustos ile ekim ayları arasında, şiddetli tayfunlar Kyuşu'yu altüst eder. En soğuk ay ortalaması −7,8 °C (Obihiro) ile 6,7 °C (Kagoşima) ve 16 °C (Okinava) arasında en sıcak ay ortalamasıyla 19 °C (Kuşiro) ve 27,5 °C (Kagoşima, Okinava) arasında değişir. Yıllık yağış ortalamalarıysa 848 mm (Obihiro) ile 2 645 mm (Koçi) arasında değişmektedir.

Birçok enlem derecesine yayılması, deniz akıntıları ve hem karasal iklimin, hem


Ç İ N
RUSYA
Hanka gölü
Lesozavodsk
İman
Ussuri
Spassk Dalniy
Ussurisk
Artem
Vladivostok
Suçan
Nahodka
Tetuke
Oblaçnaya d.
1855
Petra Velikogo körfezi
KORE DEMOKRATİK HALK CUMHURİYETİ
KORE
J A P O N
D E N İ Z İ
Rebun ad.
Rişiri ad.
OHOTSK DENİZİ
Kunaşir ad.
KURİL ADL.
Küçük Kuriller
Şiretoko yarımadası
Abaşiri
Kitami
Nemuro
Asahikava
Daisetsu dağları
Konsen ovası
Kuşiro
Otaru
Sapporo
Obihiro
Çitose
Yufutsu
Tomakomai
Muroran
HOKKAİDO
Erimo br.
Oşima yarımadası
Uçiura körfezi
Okuşiri ad.
Hakodate
Tsugaru boğazı
Şimokita yarımadası
Aomori
Sambongi ovası
Haçinohe
Tsugaru ovası
İvaki d.
1625
Hirosaki
Noşiro
Oga yarımadası
Akita
Morioka
Kamaişi
Çokai yanardağı 2230
Sakata
İşinomaki
Matsuşima
Tsuruoka
Yamagata
Sendai
Siogama
Sado ad.
Yonezava
Fukuşima
Niigata
Koriyama
HONŞU
Nagaoka
İnavaşiro gölü
İvaki
Noto yarımadası
Toyama koyu
Utsunomiya
Nanao
Takaoka
Nagano
Kanazava
Toyama
Matsumoto
Omiya
Kaşima
Çiba
TOKYO
Kavasaki
Yokohama
Boso yarımadası
Fukui
Tsuruga
Gifu
Kofu
NAGOYA
Toyota
Okazaki
Şimizu
Şizuoka
İzu yarımadası
Hamamatsu
Omae br.
Toyohaşi
Biva g.
Kyoto
Oki takımadası
Tottori
Maizuru
Şimane yarımadası
Matsue
Yonago
Şinci ovası
Himeci
Kobe
OSAKA
Nara
Tsu
İse koyu
Okayama
Tsuyama
Fukuyama
Avacı ad.
Vakayama
Kii yarımadası
Hiroşima
Kure
Takamatsu
Tokuşima
Tsuşima adl.
Tokuyama
İmabari
Niihama
1981
Şimonoseki
Şimonoseki boğazı
Ube
Hofu
Matsuyama
Koçi
Kita-Kyuşu
Fukuoka
Kunisaki yarımadası
Tosa koyu
Karatsu
Beppu
Oita
Sasebo
Saga
Kurume
Omuta
Aso
1592
ŞİKOKU
Hizen yarımadası
Kumamoto
Goto adası
Nagasaki
Fukue
Unzen
Nobeoka
Amakusa adaları
Yatsuşiro
KYUŞU
Miyazakı
Kagoşima
Satsuma yrad.
Osumi yarımadası
Kagoşima koyu
Nişinoomote
Osumi adaları
Tanega ad.
Yaku ad.
Satsuman adaları
Haçico ad.
Aoga ad.
Şumisu ad.
Tori ad.
Sofu gan ad.
N a m b o   Ş o t o
İzu Şiçito
B Ü Y Ü K
O K Y A N U S
140°
45°
40°
35°
30°
otoyol
demiryolu
0 km 100 km 200
eşyükselti eğrileri: 200, 500, 1500 m

JAPONYA

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

tropikal iklimin etkisinde kalması, ülkenin orta kesimine ılıman ve tropikal iklim florasının girmesine ve güneyde de bu floraların üst üste yer almasına yol açar. Kyuşu, Şikoku ve Honşu'nun orta kesiminde, bambuların, ağaçsı eğreltilerin ve orkidelerin üstünde kâfur ağaçları ve manolyalar yer alır; palmiyelere ve muz ağaçlarına da rastlanır. Ülkenin kuzeyinde ve orta kesim yamaçlarında, meşe, kestane, kayın, akçaağaç, köknar ve özellikle de kozalaklı ormanlar ağır basarken bambuağaçları bütün takımadaya yayılır.

Yüzey şekilleri ve yağmurlar birçok kısa ve düzensiz akarsuyun (debilerinin en yüksek olduğu dönem nisan-eylül arasıdır) oluşmasına yol açar; çok sayıda göl vardır ve bunların en büyüğü Biva'dır. Topraklar verimsizdir ve az bir bölümü değerlendirilmektedir; kuşakdışı, alüvyonlu topraklar toplam yüzölçümün % 80'idir; kuşaksal topraklar, batıdaki kırmızımsı, kuzeydeki kurşuni ya da esmer podzollardır; yanardağ kökenli kuşaklararası topraklar koyu renkli ve asitlidir.



Japonya'nın doğal çevresi yaşamaya en az elverişli yerlerden biridir; yanardağ püskürmeleri, depremler, gelgitlerin yol açtığı baskınlar, toprak kaymaları ve bunlara eklenen tayfun, kuzey-batı yamaçlarındaki bol kar yağışı ve kuzey-doğu'da pirinç türünü yok edebilen yaz mevsimi sisleri.

insanlar

• *Nüfus koşulları.* Ortalama nüfus sıklığı km²'ye 333 kişidir; ne var ki yüzölçümünün yalnızca 80 000 km²'lik bölümünün ovalık olduğu düşünülürse, ortalamayı km²'ye 1 500 kişiden fazla olarak kabul etmek gerekir. Aşırı nüfus sorunu uzun süre ülkeyi rahatsız etmiş ve dağlık bölgelerin, kıyıların ustaca değerlendirilmesine ve Meici döneminden (1868) başlayarak Hokkaido'ya yerleşilmesine, K. ve G. Amerika'ya (1947-1956, arasında hâlâ 16 000 göçmen) ya da Avustralya'ya (İkinci Dünya savaşı'na kadar) göç edilmesine ve doğumları azaltma siyasetinin izlenmesine neden olmuştur. Doğum oranı 1925'te ve 1947'de ‰ 34'ken 1960'ta ‰ 17'ye, 1990'daysa ‰ 10,1'e düştü. Ölüm oranı ‰ 6,3'tür, ama 1965'ten bu yana doğal nüfus artışı % 1'in altında kalmaktadır (1989'da % 0,5). Günümüzdeki eğilim sürerse 2008'e kadar artacak (130 milyon nüf.), 2042'de yeniden düşecektir (120 milyon nüf.); ne var ki o tarihte nüfusun % 23'ü 65 yaşından büyük olacaktır (oysa günümüzde bu oran % 12,6'dır). Japonlar'ın % 76'dan fazlası kentlerde yaşamaktadır. Bu kentleşme eğilimi, 1872 ve özellikle de 1950'den bu yana üç kesimin yüzdelerindeki değişikliklerde de kendini göstermektedir: birinci kesim (tarım, balıkçılık, ormanlar) % 79'dan 1990'da % 8,3'e düşmüştür; buna karşılık ikinci kesim (sanayiler) % 7'den % 32,8'e; üçüncü kesim (hizmetler) % 14'ten % 57,9'a yükselmiştir.

• *Tarihsel koşullar.* Maddi ve düşünsel yaşam tekniklerinin büyük bölümü Kore aracılığıyla Çin'den geldi. Kyuşu'ya gelen halk, Kansai bölgesine (imparatorluk sarayı 1868'e kadar burada kaldı) yerleşti; sonra Aynular geri püskürtülünce Honşu'nun kuzeyine, Hokkaido ve Sahalin'e geçtiler. Pirinç ovasındaki bu genişleme, Japonlar'ı ve egzotik kültürlerini Ohotsk denizi'ne ulaştırdı: sırıklar üzerine kurulmuş evler, sulu pirinç ekimi. Kentlerin, kökeni ya derebeyliğe (en önemlileri), dine (Nagamo), ticarete, liman etkinliklerine (Niigata, Nagasaki) dayanıyordu, ya da bunlar geleneksel yollar üzerinde kurulmuş konaklama kentleriydi. 1945'te yalnızca Kobe ve Yokohama yeni kurulmuş kentlerdi. Bu yerleşme biçimleri takımadanın daha tenha ve daha geç yerleşilmiş kuzey-doğu'suyla (Hokkaido ve Honşu'nun kuzey yarısı), daha eski tarihlerde yerleşilmiş, daha uygar güney-batı'sı arasında çelişki yaratır; bu çelişki, özellikle, kırsal özellikleri ve geleneksel koruyan kuzey-batı aklanıyla Megalopolis'i içeren Büyük Okyanus aklanı arasında belirgindir. (→ HONŞU.)

• *Toplumsal koşullar.* 1868'den bu yana takımadanın batı cephesi kültürü yönlendirmede Çin'in yerini aldı: böylece Japonya, modernleşme yolunda ilerlerken başka Asya uluslarının kaderini paylaşmaktan kurtuldu. Japon halkının doğal çevrelerine egemen olmada gösterdiği büyük yetenek (nüfusunun çok yoğun, doğal kaynaklarının azlığına karşın ülkenin zenginliği), insanlar arasındaki bağları temel öğe haline getiren bir konfuçiusçuluğa ve olası bütün öbeklenme biçimlerinde (küçük köyden ve atölyeden en büyük girişime ve hatta devlete kadar) aile modelinin (kan bağı önemlidir) sınırsız gücüne dayanan bir derebeylik geleneğiyle (1868'e kadar) açıklanır. Bu tutkunluk japon "paternalizm"ini (profesyonel ilişkilerde bile bu özellik eskiden beri vardı) açıklar ve yalnızca kişisel bağların önem kazandığı (siyasal partiler, tarikatlar vb.) küçük öbeklere bölünmeye ya da "campanilismo"ya yol açar. Japon toplumunda düşey bağlar önemlidir ve bireyin her şeyden önce kendi üstünde ve kendi altında bulunanlarla tanımlandığı böylesi bir toplumda Avrupa'nın "sınıf bilinci" güçlükle benimsenmiştir. Her bireyin çok türdeş bir ulusal topluluk içinde yer alması, herkesin ortak değerlere (estetik, dinsel, teknik) bağlanmasını gerektirir; sözgelimi, İkinci Dünya savaşı'na kadar, ülkenin her yanında ağırlığını koyan geleneksel ev anlayışı. Gerçekleştirilen örnekseme bile, üstünlüğü kabul edilen bir eğitime ve bir ölçüde de, korunmak istenen bir geçmişe (modernleşmenin ilkeleri bile geçmişten yararlanılarak belirlendi) bağlılıktan başka bir şey değildir.

ekonomi ve sorunları

Meici dönemiyle (1868) birlikte hızla başlayan modernleşme süreci, aşırı bol ve ucuz bir işgücü ile yukarıda sözü geçen toplumsal uyum ilkelerinden yararlandı. Bu dönem, özellikle ülke içinde kısıtlamalara gidilerek, ucuz ve orta kalitede malların ihracını hedef alan, kömüre dayalı büyük sanayi dönemiydi. 1950'den sonra, Japonya'yı dünyanın üçüncü iktisadi gücü haline getiren hızlı büyüme dönemi, yine aynı kolektif ilkeleri temel almakla birlikte, bu kez, petrol ve elektriğe dayanarak bir yandan modern türde bir iç pazarı beslemeye çalışırken, bir yandan da yüksek düzeyde gelişmiş ürünlerin ihracına yöneldi. Öte yandan, iktisadi ve idari yaşam katı bir biçimde iç içe geçti; nüfus ve servet tek merkezde toplandı. Yüksek düzeyde bir tasarrufa dayanan bankaların sağladığı sistemli bir kredi uygulaması sonucu gerçekleştirilen kitlesel yatırımlar ve büyük şirketlerin elde ettiği yüksek kârlar, japon "mucize"sinin motor gücünü oluşturdu. 1959'dan 1973'e kadar Japonya, sanayi üretimi ve milli gelirde dünyanın en yüksek artış oranını gerçekleştirdi; daha sonra da "petrol bunalımı" ve bunun sonucu olarak dünya ekonomisini etkisi altına alan güvensizlik ortamına başarıyla karşı koydu.

• *Tarım.* 1946 toprak reformuyla köylüye 2 Mha toprak dağıtılarak, hektar olarak ekilen toprak miktarıyla tarım işletmecileri sayısı (5,5 M) eşitlendi; ancak köylüye sağlanan asıl destek, bu reformdan çok, pirinç tarımına devletçe yapılan sistemli yardım (bütün ürünün garantili bir fiyat üzerinden satın alınması) oldu.1945'ten bu yana, üretim gücü (verimlilik, makineleşme, gübre kullanımı, kooperatifleşme) büyük ölçüde arttıysa da, işletmelerin küçüklüğü bu ilerlemenin devamını engellemektedir. Bu nedenle, tarımın milli gelir içindeki payı düzenli bir biçimde düşmekte (sanayinin % 39,6, ticaret ve hizmetlerin % 56,4 payına karşılık, % 3) ve kırsal kesim nüfusunun % 70'i geçimini sağlamak için ikinci bir işte çalışmaktadır. Verim gücü düşük olan kırsal bölgelerde nüfus gittikçe azalmakta, ıssız, terk edilmiş yörelerin sayısı artmaktadır. 1945'ten beri nüfusun çoğalması ve beslenme rejiminin gelişmesi nedeniyle (daha az pirinç ve balık; daha çok et, süt, meyve ve şekerli gıdalar) tarım, ulusal tüketimi karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Japonya, tükettiği pirincin fazlasını ürettiği halde (devletçe alımı üstlenilen üretim fazlası); ekmek tüketiminin artmasına rağmen kullandığı buğdayın % 4'ünü, çavdar ve arpanın % 9'unu, geleneksel yemeklerin hazırlanmasında kullanılan soyanın % 3'ünü, etin % 77'sini, meyvenin % 84'ünü, süt ürünlerinin % 87'sini üretebilmektedir. Toplam olarak bu oran yıldan yıla düşmektedir. 5,5 Mha tutarındaki ekili arazinin % 40,3'ünü pirince (10,4 Mt), % 12'sini yem bitkilerine, % 10'unu yeşil sebzelere, % 7'sini meyveciliğe (özellikle elma, 1 Mt ve mandalina, 2 Mt [1990]), % 4,5'i tütün (1989'da 90 000 t), çay ve şekerli bitkilere (pancar ve şekerkamışı arasında eşit biçimde bölünür), % 4'ü nohut ve fasulyeye, % 3,5'i tatlı patatesle (1,33 Mt) adi patatese (3,7 Mt), % 3'ü buğday (1990'da 952 000 t), çavdar ve arpaya ayrılmıştır.

• *Deniz işletmeciliği.* Japonya balıkçılıkta (1987 yılında 11,13 Mt'u Büyük Okyanus'ta olmak üzere toplam 12,4 Mt) dünyada birinci sırada yer alır. Balıkların, toplam beslenme içinde 1/4'lük bir yere sahip olduğu Japonya'da bu alanda 160 000 aile işletmesi ile çok büyük şirketlerin (örneğin Taiyo Gyogyo) bir arada çalıştıkları görülür. Tüketim yüksek düzeydedir (kişi başına yılda 95 kg) ve 0,7 Mt balık ithal edilir. Japonlar, etkinliklerini fabrika-gemiler ve Hint ve Atlantik okyanuslarında donattıkları üslerle bütün okyanuslara yaymış; bu arada deniz ürünleri (balık, yılanbalığı, kabuklular) yetiştirmeye yönelik çalışmalarını da sistemli bir biçimde geliştirmişlerdir.

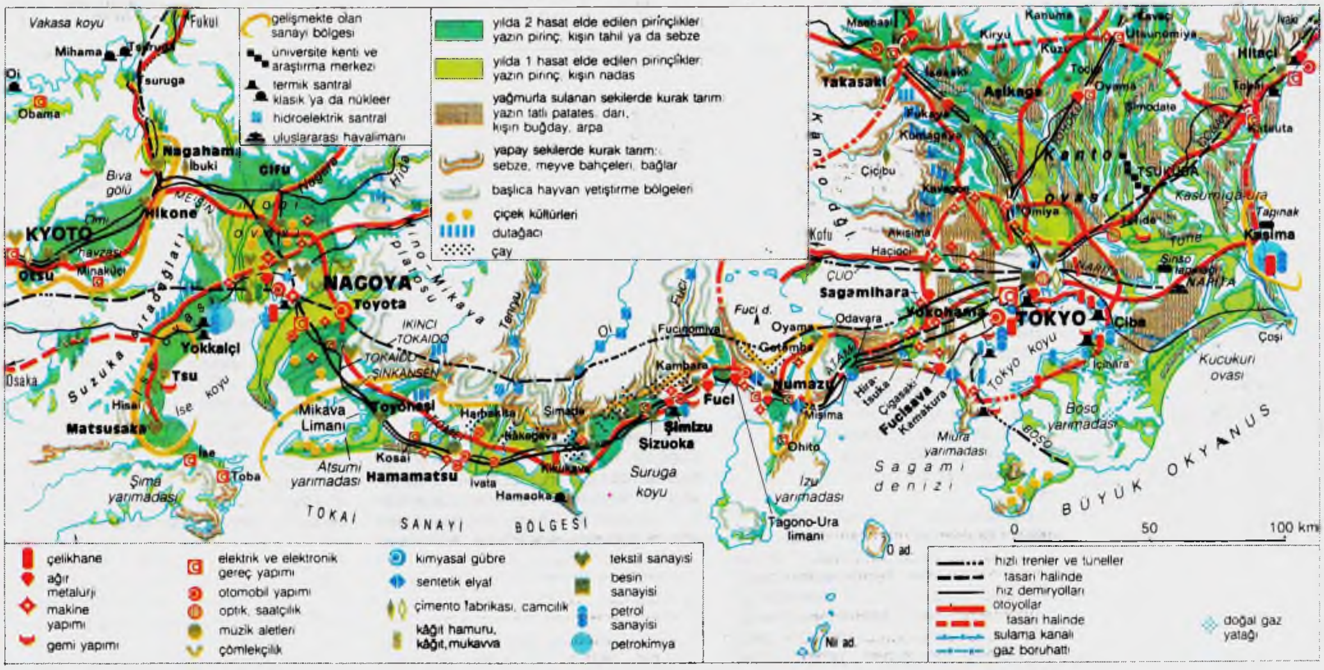
• *Sanayi.* Tarım, her yıl, kentleşme ve sanayi kuruluşlarının artması nedeniyle, binlerce hektarlık alan kaybetmektedir. Japon sanayisi, 1953-1973 yıllarında yaşanan hızlı büyüme sürecinde, dünyanın üçüncü büyük sanayisi durumuna geldi. Ancak, bu etkinlik, yukarıda belirtilen finansman biçimi dışında kendine özgü bazı başka nitelikler de içerir:

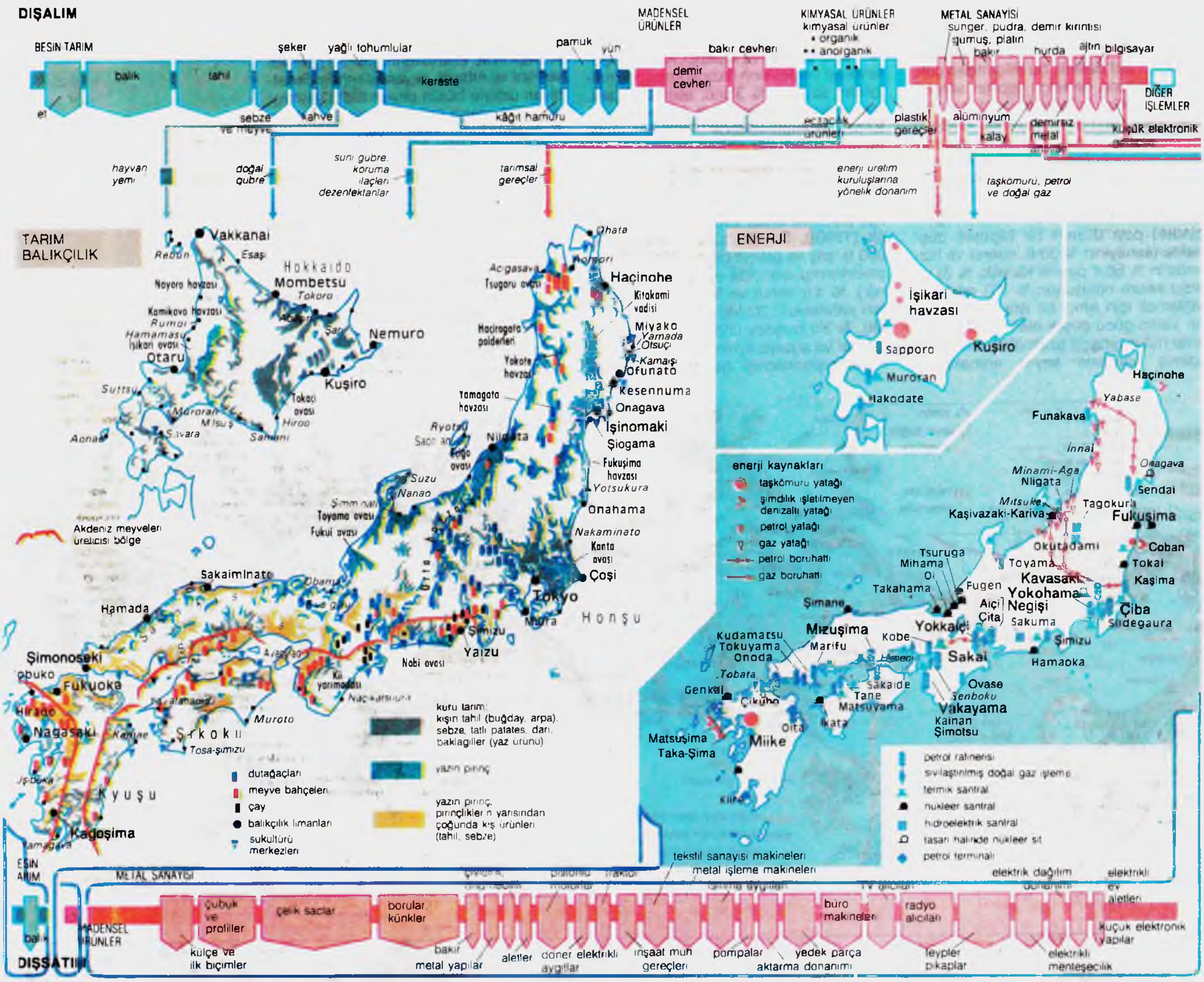
1. Bu sanayi, geniş ölçüde hammadde ithalatına dayanır (pamuk ve yünün tamamı, demir cevherinin % 90'ı, bakırın % 50'si, alaşım mineralleriyle tuz ve fosfatların tümü). Japonya ancak 8,2 Mt (1990) kadar kömür çıkarır (Hokkaido ve Kyuşu'da); bu nedenle her yıl (80 Mt'a yakın) kömür ithal etmesi gerekir. Bun-

İÇ DENİZ'İN ÇEVRESİ



TOKAİ VE KANTO





dan başka, petrol ihtiyacının hemen tümünü ithal yoluyla karşılar. Elektrik üretiminde yararlanılabilecek bütün akarsular gerekli tesislerle donatılmıştır (95 TWsa); bunlar toplam elektrik üretiminin (745 TWsa) % 11,3'ünü sağlar; gerisi, termik santrallardan elde edilir, bunun da yaklaşık 190 TWsa'i, yakıtı yine dışarıdan getirilen nükleer santrallardan karşılanır.

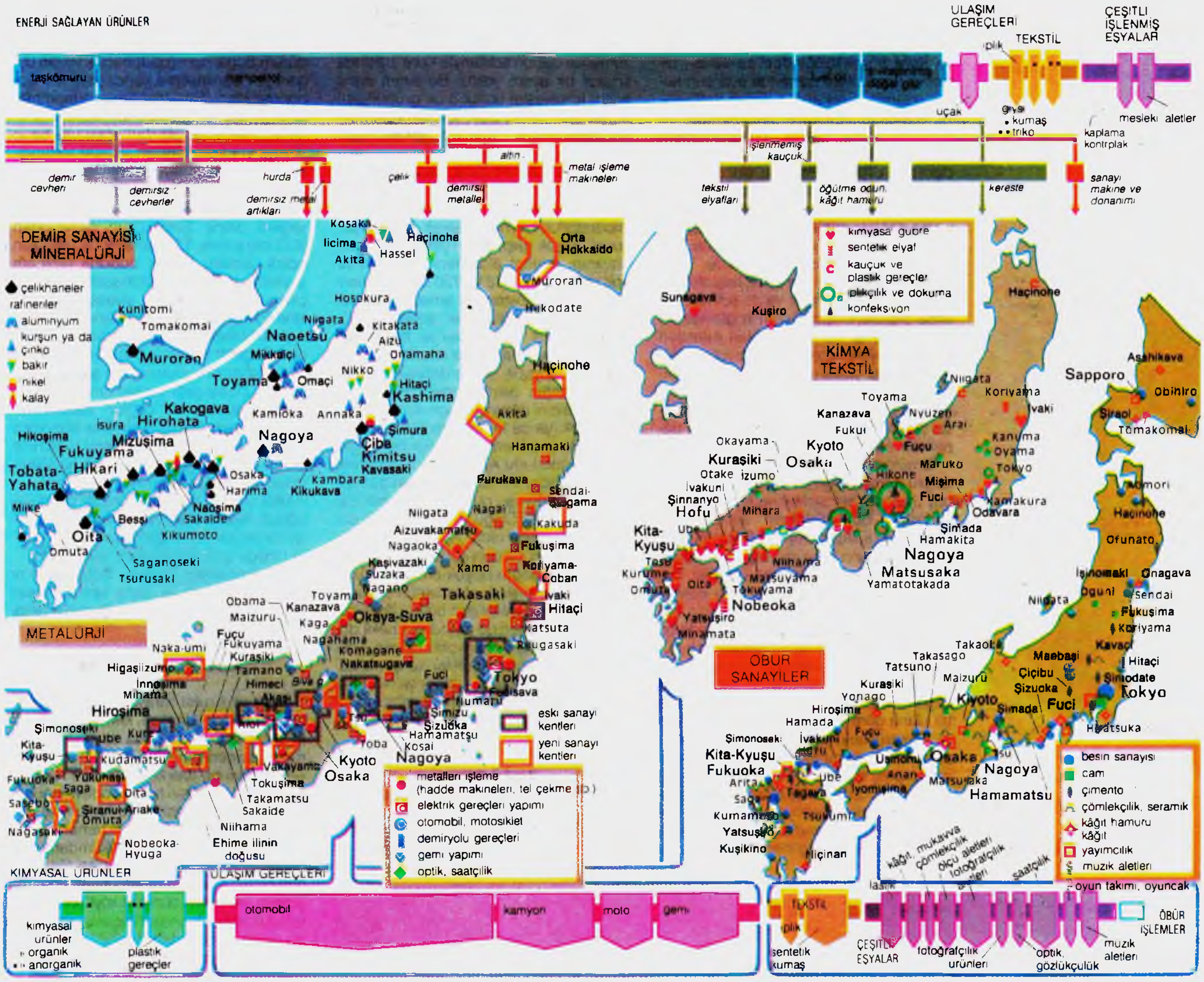
2. Bu sanayide, çok büyük işletmeler (az çok yeni bir düzenlemeden geçirilmiş eski "zaibatsu"lar [Mitsui, Mitsubishi, Sumimoto, Yasuda, Nihon Steel] ve bazı yeni kuruluşlar [Matsushita, Sony, Honda]) ile iş saati ve ücret açısından geleneksel ve eskimiş çalışma koşullarına sahip atölyelerde 100'ün altında işçi çalıştıran ve toplam işgücünün % 54'ünü kullanan çok sayıda küçük işyeri varlıklarını bir arada sürdürürler.

3. Bu sanayi, bol ve düşük ücretli kırsal işgücü sayesinde ucuz mal üretme özelliğini uzun süre korudu. Fakat, "hızlı büyüme" ve yaşam düzeyinin yükselmesiyle birlikte, bir yandan ücret ve fiyatlar gittikçe artarken, öbür yandan da uzman işgücü kıtlığı dolayısıyla otomasyonu geliştirmek ve işçilere daha iyi ücret ödemek zorunluluğu doğdu. Ayrıca, japon ürünlerinin ihracatında, uzun süre ihraç mallarının ucuzluğunda önemli bir etken olan ulusal deniz ticaret filosundan, eskisi kadar yararlanılmamaya başlandı.

4. Son olarak bu sanayi, hammadde ve kısmen de satış bakımından dış ülkelere bağımlı olduğundan, dar kıyı şeritlerine yerleşmiş durumdadır. Fabrikalar, en çok, derebeylik döneminin belli başlı ticaret merkezlerini barındıran üç koyda, yani Tokyo, İse (Nagoya) ve Osaka koylarında kurulmuştur. Meici yönetimi, Şimonoseki boğazında dördüncü bir sanayi üssü daha kurmuştur (Çikuho kömürü, Yahata çelik fabrikaları). Bu dört "eski" sanayi merkezi, ağır sanayinin kaleleri durumundadır: Keihin (Tokyo-Yokohama), Çukyo (Nagoya) ve Hanşin (Osaka-Kobe) tek başlarına değer olarak japon üretiminin % 43,4'ünü üretir (Keihin, % 17,6; Hanşin, % 14; Çukyo, % 11,8). Dördüncü kesimin (Kita-kyuşu) geri kaldığı görülmektedir (% 2,7). Kırsal bölgelerde (Şikoku, Tohoku, Hokuriku, Sanin...) sanayi üsleri kurmak amacıyla, özellikle 1961'den bu yana merkeziyetçilikten uzaklaşmak için çabalar harcanmasına rağmen, hızlı büyüme çerçevesinde oluşturulan (ve değer olarak toplam üretimin % 53'ünü sağlayan) yeni ağır sanayi üsleri, yine Büyük Okyanus ve İç deniz kıyıları boyunca sıralanmakta ve böylece ilk dört sanayi merkezinin diziliş çizgisini sürdürmektedir. Bu sanayi merkezlerinin arasında kalan yerlerde, Tokyo'nun kuzeyindeki Kaşima'dan Ariake körfezindeki Kyuşu'ya kadar sıralanan "kombinalar" (kıyı bölgelerindeki fabrika toplulukları), yaklaşık 1 000 km uzunluğunda bir şerit oluştururlar; Tomakomai (Hokkaido) kâğıt kompleksi ile Kyuşu'nun doğu kıyısındaki Nobeoka kimya kompleksi, bu şeridin dışında kalan en büyük kuruluşlardır.

Japon sanayisi, gerçek anlamda eksiksiz bir sanayi olarak kabul edilebilir. Yıllık büyüme ortalaması, % 5 ile 7 arasında oynar; ama sanayi dallarına göre değişiklikler gösterir.

• *İç ve dış ticaret.* Japonya üretim ve ihracat alanlarındaki çabasını, bugün bütün dünyaya yayılmış bulunan bazı ürünler üzerinde toplamıştır: yılda yaklaşık 13 milyon motorlu taşıt (1991'de 9 708 000'i binek arabası olmak üzere toplam 13 228 200 araç), 4 milyon motosiklet (araba ve motosiklet üretiminin yarısı ihraç edilir) ve yaklaşık 9,4 Mt gemi üretir; ayrıca çeşitli ev aletleri, radyo ve televizyon (1990'da 13 243 000 televizyon alıcısı), fotoğraf makineleri, her boyda bilgisayarlar da ihracatı besleyen malların başında gelir. Değer olarak, bir örnek vermek gerekirse, 1990 yılında yapılan toplam 287,3 milyar dolarlık dışsatımın 183,76 milyar dolarlık bölümünü makine ve taşıtlar, 35,21 milyar dolarlık bölümünü yarı işlenmiş maddeler, 24,17 milyar dolarlık bölümünü çeşitli işlenmiş maddeler, 13,96 milyar dolarlık bölümünüyse kimyasal maddeler oluşturur. Bu dışsatımın % 28,7'si Amerika Birleşik Devletleri'ne, % 6,2'si Almanya'ya, % 6'sı Güney Kore'ye, % 5,3'ü Tayvan'a, % 4,5'i Hong Kong'a, % 3,7'si Büyük Britanya'ya, gene % 3,7'si Singapur'a, % 3,1'i Tayland'a, % 2,4'ü Avustralya'ya, % 2,3'ü Kanada'ya yapılmıştır. Buna karşılık aynı yıl dışalımlar 235,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir: petrol (38,4 milyar dolar), petrol dışı hammaddeler (27,6 milyar dolar), yarı işlenmiş maddeler (27,3 milyar dolar), gıda maddeleri ve canlı



hayvan (27 milyar dolar), makine ve taşıtlar (24,7 milyar dolar), vb.

Gene aynı yıl Japonya toplam dışalımının % 26'sını Amerika Birleşik Devletleri, % 5,4'ünü Endonezya, % 5,2'sini Avustralya, % 5'ini Çin, % 5'ini Güney Kore, % 4,9'unu Almanya, % 4,4'ünü Suudi Arabistan, % 3,8'ini Birleşik Arap Emirlikleri ve % 3,6'sını Tayvan'dan yapılmıştır.

1991 yılında Japonya ile ABD arasındaki ticaret hacmi 20,6 milyar dolara, Asya ile 19,8 milyar dolara, AT ile 12,8 milyar dolara ulaşmıştır.

güncel sorunlar

"Üçüncü büyük gücün" gerçekleştirdiği ilerlemeler, hiç kuşkusuz, japon insanının lehine olduğu kadar, aleyhine de sonuçlar doğurmuştur. Yaşam düzeyi, bütün yanlarıyla (tüketim, konut, sosyal güvenlik) çarpıcı bir biçimde yükselmiştir. Japonlar'ın ortalama yaşam umudu (erkeklerde 72,7, kadınlarda 78 yıl), dünyanın en yüksek ortalamasıdır. Aile başına düşen ortalama gelir, 1965'ten bu yana ayda 65 bin yenden 350 000 yene çıkmış, beslenme harcamalarının oranı ise, % 36'dan 28'e inmiştir. Konut odaları Avrupa'ya oranla daha küçük olmakla birlikte kişi başına düşen miktar Fransa'da olduğu gibi 0,9'dur; 5 kişiye 1 otomobil düşer.

Ancak bu ilerleme, ulusun genel dengesini çeşitli açılardan bozan ve yalnızca Tokyo ile Fukuoka arasında yaklaşık 1 200 km boyunda, 10 km eninde bir şeridi etkileyen zorlu bir üretim çabası sayesinde gerçekleşmiştir. Birçok bölge (Tohoku, Çubu, Çugoku, Şikoku ve Japon denizi'ne bakan bütün yamaçlar) ilerlemeden payını alamamıştır; bu bölgeler ellerindeki girişim ve iş gücünü yitirerek, büyük ölçüde geleneksel bir yaşam sürdürmektedirler.

Gelişmiş bölgede ise, 60 milyonluk bir kitle, büyük kentlerden ya da unutulmuş bölgelerden, hava kirliliği ve yaşam pahalılığının daha az olduğu Büyük Okyanus ya da İç deniz kıyılarındaki ara kentlere doğru hareket halindedir. Büyük kentlerin merkezi, mimarlık açısından düzgün, hatta parlak bir görünüme sahip olmakla birlikte, arsa fiyatlarının spekülasyonlar sonucu durmaksızın artması, buralarda oturmayı zorlaştırmakta; yerleşim alanlarının uzak mesafelere yayılması da insanlar açısından çok yorucu olmakta ve kırsal çevrenin düzensiz bir biçimde paylaşılmasıyla sonuçlanmaktadır. Ayrıca, kentlerden oluşan bu muazzam şerit ve birçok kırsal bölge, bir fabrika kuruluğu an ciddi çevre kirliliği sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Bununla birlikte, son zamanlarda, bir bilinçlenme olmuş, bu tehlikelerin önlenmesine başlanmıştır. Devletin yönetim alanında uyguladığı aşırı merkeziyetçi siyaset, yerel ve bölgesel yaşamı, Osaka ve özellikle Tokyo gibi büyük kent merkezleri yararına bozmaktadır (ancak 1970'ten sonra yerel yaşamın yeniden canlanmaya başladığı görülmektedir).

TARİH

tarihöncesi ve öntarih

Japon adalarına ilk yerleşenler, İ.Ö.VIII. binyıl öncesinden başlayarak, Kuzey Asya'dan geldikleri sanılan ve Üst Yontmataş (ya da en azından mezolitik) aşamasında yaşayan topluluklardı. Japonya'nın tarihöncesi birkaç evreye ayrılır. Bu evrelerin en eskisi *öncomon* ya da seramik öncesi olarak adlandırılır. Bu evreyi, Japonya'nın güneyinde İ.Ö. III. yy.'a kadar, ama Kuzey Japonya'da bazen X. yy.'a kadar süren, ip baskılı (bu evrenin *Comon* adı da buradan gelir) bir seramik kültürü izler.

• *Comon dönemi*. Çok yavaş gelişen bu uzun "gecikmiş mezolitik" döneminin başlıca özelliği, düz ya da sivri dipli, yanları kabartlamalarla süslü çanak çömlek ve taş aletlerin kullanılmasıdır. Bu nesnelerin sahipleri, dağınık avcı-toplamacı ve zıpkınlı balıkçı topluluklardı. Yarısı toprağa gömülmüş, dikdörtgen ya da yuvarlak ağaç kulübelerde yaşıyorlardı. Dönemin ortasına doğru (İ.Ö. V.-IV. binyıl) çanak çömlek, fantastik kabartma bezekler ve insanbiçimli figürlerle süslenmeye başladı. Yontmataşın yerini bütünüyle olmasa da yavaş yavaş cilalıtaş aldı. Dönemin sonuna doğru çanak çömlek daha sade bir görünüm kazandı ve taneli besinleri öğütmeye yarayan düz taş havanlar ortaya çıktı. Ev tapınmalarının ilk belirtileri kendini gösterdi. Av ve balıkçılık teknikleri gelişti ve balık yakalamak için ağ kullanılmaya başlandı.

• *Yayoi dönemi*. I.Ö. III. yy.'a doğru Kyuşu'nun kuzeyinde, Çin'in güneyinden gelen yeni bir halk ortaya çıktı: Yayoiler (bu ad Tokyo'nun, 1884'te ilk çanak çömleğin [*yayoişiki*] bulunduğu bölgesinden gelir).

Yayoiler pirinç yetiştirme tekniğini de getirdiler. Tornada yapılan ve daha yüksek bir sıcaklıkta pişirilen seramiklerinin, Han ve Kore çömlekçiliğinden esinlenen biçimleri vardı. Aynı zamanda adaların kuzey ucunda, Sibirya'dan gelen Kafkassılar'la akraba topluluklar olan Aynular ortaya çıktı ve geri kalmış Comon halklarla karıştı. Öteki adalardaki Comon halklar, demir ve bronz metalürjisi, dokumacılık, çömlekçilik, tornacılık vb. yeni teknikler kullanan yenitaş Yayoileri tarafından yavaş yavaş dağlara sürüldüler. Madeni eşyalar arasında, tören silahları, aynalar ve *dotaku**'lar özel bir yer tutuyordu. Yayoi köylüleri, kralın aynı zamanda başrahip olduğu küçük topluluklar ya da şeflikler halinde örgütlenmişlerdi. Çin'in güneyinde kazık temeller üzerine yapılan evlerden esinlenen yeni tipte evler yapıyor ve ölülerini cistalar ya da urnalar içine gömüyorlardı. Halkın "moğollaştırılması", törelerin çinlileştirilmesi ve özel bir dinsel ve siyasal örgütlenme, büyük bir olasılıkla bu dönemde başladı.

• *Tümülüsler dönemi.* İ.S. III. yy. ortasına doğru Kore'den gelen atlı savaşçılar, Güney Japonya'ya girdiler ve efendi olarak yerleştiler. Bu "aristokrat" aileler, Yayoi köylülerine kolayca boyun eğdirerek dağlara ve adaların kuzeyine sığınan "vahşi" topluluklara karşı savaşıma giriştiler. Demir zırhlı ve iri atlara binen altay kökenli bu okçu süvariler, köy topluluklarının başına geçerek onları "devlet"ler halinde örgütlediler. Ölülerini *kofun* denen çok büyük boyutlu tümülüslere gömüyorlardı. Bu tümülüslerin altında, bazıları Japonya'ya özgü olduğu sanılan "ağızlık" biçiminde bir plana göre yapılmış mezar odaları vardı. Tümülüslerin çevresine, bazen üzerlerinde insan ya da hayvan resimleri bulunan pişmiş topraktan silindirler *(haniva*)* sıralanıyordu. Bu savaşçılar Yayoi köylülerine, aynı zamanda yeni inançlar (sibirya şamanlığı), efsaneler ve klanlar halinde bir toplumsal örgütlenme şeması da getirdiler. Klanlar bir araya gelerek, birbirlerine karşı savaşa girişmekte gecikmeyen, krallık benzeri bir düzen kurdular. O zamanlar Japon adalarıyla Kore arasında siyasal bir ayrım yoktu. Bu ayrım daha sonra iç savaşlar sonucu bir grup klanın adalardaki bütün öteki klanları egemenliği altına almak başarısını göstermesinden sonra ortaya çıktı.

• *Kociki ve Nihon Şoki.* Güçlü Yamato (Kyoto'nun güneyindeki bölge) klanı, durumunu iyice sağlamlaştırdıktan sonra imparatorluk kurmaya kalkıştı, kralı *(miyatsuko)* da çok geçmeden çince imparator unvanını *(tenno)* aldı. Yeni imparatorlar çok daha sonra (712 ve 720'de), egemenliklerini haklı göstermek amacıyla bir Japonya "tarihi" yazdırarak, soylarının Güneş tanrıçası Amaterasu'ya bağlattılar. Tennolar onuruna yazılar *Kociki* ve *Nihon Şoki* adlı iki yapıt, 538'e doğru Kore'den buddhacılığın gelmesinden önceki Japonya tarihini öğrenmek için elimizde bulunan tek (ya da hemen hemen tek) kaynaktır. Bu yapıtlardan öğrendiğimize göre, imparatorluğu Amaterasu'nun torunu Cimmu kurdu, Mimana (Kore'nin güneyi) ile Yamatai (Kyuşu'nun kuzeyi) arasında, "imparatoriçe" Çingu ile oğlu Ocin'in sivrildikleri savaşlar oldu. Kyuşu'nun güneyi de yerlilerin elinden alındı. Bu savaşlar, Japonya'ya doğru büyük bir koreli akınına yol açtı. Koreliler, efsaneleri ve inançlarıyla birlikte, Çinliler'den öğrendikleri birçok yeni teknikleri de getirdiler (ipekli dokuma, yazı, cilalı çömlekçilik, mimari, konfuçiusçu ve taocu öğretiler ve çin kültürünün ana özellikleri). Japonya'nın tarih dönemi genellikle 538'den başlatılır (kore buddhacılığının resmen benimsenmesi).

Asuka dönemi (VI. yy. ortası-VIII. yy. başı)

—538-587: Yamato'da krallık kurulduktan sonra, Kore ve Çin saraylarıyla karşılıklı eliçi geliş gidişleri başladı. Bazı Japonlar Çin'de okumaya giderlerken, koreli buddhacı keşişler de saraya yerleştiler ve bu durum Soga klanı (buddhacılık ve çin uygarlığını benimseme yandaşları) ile Mononobe klanı (*Şinto* denilen yerli tapınmalarından ve Yamato'nun içe kapanma siyasetinden yana olanlar) arasında bir iç savaşa yol açtı. Savaşı Sogalar kazandılar ve o sırada sarayın geçici konutu olan Asuka'da kore tarzı bir tapınak yaptırdılar.

—628: İmparatoriçe Suiko'nun (593-628) yeğeni prens Şotoku'nun ölümünden (622'de) sonra, 17 maddelik bir yasa ilan edildi. Şotoku birçok buddha tapınağı yaptırdı. Japonya, buddhacılık ve konfuçiusçulukla, tekniklerle, siyasal düşüncelerle ilgili çince metinlerin akınına uğradı.

—645: Nakatomi klanı, o sırada egemen olan Sogalar klanını iş başından uzaklaştırma başarısını gösterdikten sonra, Tanglar Çin'i (Taika çağı yasası) örnek alan bir yönetim düzeni, bir "çağlar" düzeni kurdu ve o sırada Çin'de yürürlükte olan vergi düzeninden esinlenen bir vergi sistemine taban olmak üzere toprakların köylülere ideal bir şekilde dağıtımını öngördü.

—663: Japon birlikleri Kore'de bozguna uğradı; kıtayla olan siyasal bağlar koptuysa da birçok koreli geri dönen Japonlar'la birlikte giderek adalara yerleşti.

—672: İmparator Temmu, Taika yasası'nı titizlikle uygulattı ve daha tam bir yasa olan Taiho çağı yasasını yazdırmaya girişti (701).

Nara dönemi (710-794)

Nara ve Asuka sarayı yakınında yerleşen altı buddha tarikatı, kendi görüşlerini kabul ettirmeye çalıştıysa da, halk bu görüşleri benimsemedi.

—710: Yeni bir toprak dağıtımını resmen ilan eden, herkesin hak ve ödevlerini belirleyen, yeni bir askeri ve toplumsal düzen kuran Taiho çağı yasası tamamlandı.

—712: *Kociki* yazıldı. Her hükümdarın ölümünden sonra kent değiştirme alışkanlığını bırakan saray, sürekli olarak Nara'ya yerleşti. Vergiden bunalan köylülerin imparatorluk topraklarından kaçarak senyörlerin ya da manastırların topraklarına sığınmaları, klan şefleri ve dinsel topluluklar yararına, imparatorluk iktidarını zayıflattı.

—741: İmparator Şomu, refah için dua edilebilsin diye, bütün eyaletlerde buddha tapınakları yaptırdı; bu durum masrafa katılmak zorunda olan klan şeflerini mali bakımdan sarstı.

—743: İmparatorun, tarıma daha yeni açılan toprakların bireysel zilyetliğine izin vermesi, büyük feodal malikâneler dönemini başlattı. Çiçek salgını üzerine, tanrıları yatıştırmak için Nara'da (o zaman Heicokyo deniyordu) büyük bir tapınak (Todai-ci tapınağı) yaptırıldı ve 749'da buraya bronzdan büyük bir Buddha heykeli dikildi.

—751: Çince yazılan ilk resmi şiir antolojisi *(Kaifuso)* düzenlendi.

—754: Buddhacı keşiş Gancin, öğrenciler ve birçok teknisyenle birlikte Çin'den geldi.

—756: Dul imparatoriçe Komyo, bugün hâlâ olduğu gibi duran bir müze (şoso-in) kurdu.

—770: İmparatoriçe Şotoku'nun ölümü üzerine, bütün yetkileri kendi elinde toplamış olan keşiş Dokyo kovuldu ve bakanlar, tahtın bundan sonra kadınlara bırakılmamasını kararlaştırdılar.

—784: İmparator Kammu, Nara'daki buddhacı keşişlerin etkisinden kurtulmak için, Nagaoka'da yeni bir başkent, ardından, on yıl sonra Heiankyo'da (Kyoto), Tanglar'ın başkenti Çang'an'ın (bugün Şi'an) dama tahtası planına göre yaptırdığı bir başka başkent kurdu. Açılış töreni 794'te yapılan bu yeni kent, 1868'e kadar Japonya'nın başkenti olarak kaldı.

Heian dönemi (794-1185/1192)

—800-803: General Sakanue.no Tamuramaro (öl. 811), tehlikeli duruma gelen Co-

TAKIMADANIN JAPONLAR TARAFINDAN FETHİ



mon ve Aynu topluluklarını ülkenin kuzey ucuna doğru sürdü; böylece ele geçirilen topraklara birer klan biçiminde örgütlenen savaşçı kolonlar yerleşti.
—805-806: Çin'den dönen iki japon buddhacı keşiş, Saiço (Dengyo Daişi) ve Kukai (Kobo Daişi) buradan yeni buddhacı öğretiler ve yeni sanat biçimleri getirdiler, büyük manastırlar kurdular. Japoncaya özgü çekim eklerini yazabilmek ve çin kültürüne kapalı tutulan kadınlara yazma olanağı sağlamak için hecelere dayalı yeni bir yazı yaratıldı. Akademiler kuruldu. Yeni buddhacı öğretiler, yerli inançları, konfuçiusçu ve taocu görüşleri buddhacı öğretilerle uzlaştırmaya çalıştılar.
—838: Japonya, çin kültürünün etkisinden kurtulmaya çalıştı ve bireysel ilişkilerin (özellikle keşişler) sürdürülmesine karşın, elçiler göndermekten vazgeçti. Toplumu dönüştürmek ve buddhacı temeller üzerinde örgütlemek üzere reformlara girişildi.
—858: Fucivara klanından bir bakan, imparator Saga'nın kızıyla evlenerek naip *(kampaku)* unvanını aldı. Bu bakanın ailesi, gerçekte XII. yy. ortasına kadar iktidarın dizginlerini elinde tuttu. Fucivaralar, kendi dönemlerini Japonya'nın "klasik" çağı durumuna getiren bir barış ve kültürel gelişme çağını açtılar.
—903: Fucivaralar'ın siyasal muhalifi olan bakan Sugavara no Miçizane, Kyuşu'ya sürüldü ve orada öldü. Halk kendisini çin "Edebiyat ve Hat tanrısı" biçiminde tanrılaştırdı. Fucivaralar ve büyük toprakları bulunan senyörler *(şoen)*, güvenlik görevlisi olarak kullanmak ve haydutluğa karşı korunmak üzere K. ve D.'daki savaşçı klanlar arasından kişisel birlikler topladılar. Japonya çok sayıda "büyük mülkler"e bölünürken, işsiz güçsüz sarayda şatafatlı ve sofuca bir yaşam sürdürülüyordu.
—940: Doğu'da Tairalar klanından bir senyör ayaklanarak kendini imparator ilan etti. Fucivaralar ona karşı, Doğu'daki bir başka klan olan Minamotolar'dan sağladıkları birlikleri gönderdiler. Bunun üzerine Tairalar ve Minamotolar Fucivaralar'ın yerini almaya çalıştılar, iktidarlarını kurmak için fetih savaşlarına giriştiler ve eyaletlerini gerçek birer devlet biçimde örgütlediler.
—1000'e doğru: Saray kadınları romanlar yazıyor, bir tür halk piyetizmini savunan buddhacı yeni Amida tarikatı, buddhacılığı halk arasında yayıyordu. Doğu'da savaşçı klanlar güçleniyor ve sarayda egemen Fucivaralar klanını işbaşından uzaklaştırmaya yönelik entrikalar gitgide artıyordu.
—1068: Yüz yılı aşkın bir zamandan beri ilk kez Fucivaralar'la akrabalığı olmayan bir imparator iktidara geçti ve reformlar yapmaya girişti. Daha rahat davranabilmek için 1072'de oğlu yararına tahttan çekildi ve "koşut" bir hükümet kurarak, yüz yıldan fazla süren bir geleneği başlattı. Fucivara klanı çok geçmeden birbirine düşman gruplara bölündü. Bu uyuşmazlıklar, savaşçı klan şeflerinin ekmeğine yağ sürdü. Mülklerinin ellerinden alınmasından korkan birçok küçük senyör ve büyük buddhacı manastır tarafından desteklenen bu şefler, çok geçmeden sarayda büyük görevler elde ettiler. Ülke, askeri bakımdan en güçlü iki klan olan Minamotolar'la Tairalar'ın öncülüğünde gitgide daha çok bölündü. Bu iki klan, birbirleri ardından imparatorun tarafını tutarak Fucivaralar'ın elindeki en önemli görevleri ellerine geçirdiler. Ancak çok geçmeden bu iki rakip klan da üstünlük kavgasına girişti.
—1159-60: İmparatoru tahttan indiren Minamotolar Tairalar klanının şefi Kiyomori'nin tüm mal varlığını elinden aldılar. Tairalar, Kyoto kentinde Minamotolar'a saldırarak yendiler.
—1167: Taira no Kiyomori, İmparatorluk şansölyesi olduysa da sertliği nedeniyle halkın sevgisini yitirdi ve halk Minamotolar'a yöneldi.
—1180: Tairalar ile Minamotolar, Kyoto ve Uci'de durmadan savaşıyorlardı. Siyasal karışıklıklar, haydutluğu kamçıladı. Honşu adasının merkezinde ve doğusunda baş gösteren kıtlıklar, özellikle Tairalar klanının zayıflamasına yol açtı. 1183'ten sonra Tairalar'a saldıran Minamotolar, 1185'te Şimonoseki yakınındaki Dan-no-Ura'da taira donanmasını yok ettiler. Genç imparator Antoku, savaş sırasında boğuldu. Minamoto klanının şefi Yoritomo (1147-1199) ve kardeşi general Minamoto no Yoşitsune, Tairalar klanını ortadan kaldırdı.
—1189: Minamotolar Fucivaralar'a saldırıp Honşu'nun kuzeyindeki topraklarını ele geçirdiler.

Kamakura dönemi (1185/1192-1333)

Minamoto no Yoritomo, kendine düşman olan birçok senyörün topraklarına "imparator adına" elkoyduktan sonra, imparatorun hükümetine koşut olmakla birlikte, farklı temellere dayanan bir hükümet kurarak, Yoritomo'nun kendisi, vasalları ve vasalların vasalları arasında yardımlaşma ve bağlılık ilişkilerine dayanan, hemen hemen feodal bir toplum oluşturdu. Askeri birlikler topladı, köylüleri o zamana kadar yöneten kuralları biraz yumuşattı, ektikleri toprakları köylülere vermekle birlikte, onlara savaşçıların *(samuray)* statüsü altında bir statü tanıdı. Her vasal devlette Yorotimo'yu temsil eden yönetim görevlileri vardı ve 1192'den sonra şogun'un kişisel bir temsilcisi, *tandai*, Kyoto sarayının yanına yerleşti. Yoritomo saraya, kendi istediği bir kampakuyu kabul ettirdi ve IX. yy.'da Fucivaralar tarafından başlatılan evlilik siyasetini sürdürdü.
—1192: Japonya'nın en güçlü senyörü durumuna gelen Yoritomo, Kyoto'da artık hiçbir yetkisi kalmayan imparatorun, kendisini *şogun* (askeri diktatör) olarak atamasını sağladı. Kamakura'da kendi *bakufu'*sunu (askeri hükümet) kurarak, tüm ülkeyi buyruğuna aldı. Yıkıma uğramış, aç ülke, onu benimsedi. Yoritomo, "münzevi imparatorlar" yönetimine son vererek tüm Japonya'da tek başına hüküm sürdü.
—1195: Minamoto no Yoritomo, Kyoto'da etkileyici bir güç gösterisinde bulunduysa da entrikalar sürdü.
—1199: Yoritomo ölünce, Tairalar'a akraba bir Hoco senyör, Yoritomo'nun dul eşi olan kızı Masako'nun yardımıyla, bakufu naipliğini *(şikken)*, Yoritomo'nun oğlu Yoriie de şogun unvanını aldı.
—1203: Yeteneksiz Yoriie, tahtı kardeşi Sanetomo'ya bıraktıktan sonra öldürüldü. Bununla birlikte Hoco Tokimasa, karısı Makiko'ya Masako karşı çıktığı için, 1205'te şikkenlik görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Oğlu Hoco Yoşitoki, onun yerine şikken oldu.
—1219: Sanetomo'nun öldürülmesi üzerine, imparator Go-Toba 1221'de bakufuyu asi ilan etti ve iktidarı geri almaya çalıştı. Hoco Yoşitoki, imparatorun birliklerini Uci'de yenerek Go-Toba'yı sürgüne gönderdi. Hoco şikkenler, bu tarihten sonra tüm yetkileri ellerine alarak, imparatorları istedikleri gibi atadılar.
—1222: Bakufu bir genel nüfus sayımı yaptırdı.
—1232: Japonca yazılmış 51 maddelik yeni bir yasa derlemesi olan *Coei Şikimoku* yürürlüğe girdi. Sonradan 1243 ve 1286'da bu derlemeye eklemeler yapıldı. Bu "ulusal yasa", 1868'e kadar yürürlükte kaldı.
—1247: Bakufu'ya bağlı olmayan bazı senyörlerin ayaklanmalarından ve bakufu'nun zaferinden sonra, bu senyörlerin malikâneleri ellerinden alındı. Bu tarihten başlayarak şogun'un imparatorluk ailesinden seçilmesine karşın, gerçek iktidar Hoco şikkenlerin elinde kaldı. Bakufu, aristokratlaştı ve sağlam bir biçimde yerleşti.
—1266-1268: Çin imparatoru Kubilay Han, Japonya'yı kesinlikle fethetmek istedi. Telaşlanan bakufu, Kyuşu adasının kuzey savunmasını güçlendirdi ve tüm samurayları seferber etti. 1271'de bir başka çin (moğol) elçilik kurulu geri gönderildi.
—1274: Kyuşu'nun kuzeyine saldıran 30 000 kişilik büyük bir moğol ve kore donanması, anlaşılmaz bir biçimde, ertesi gece geri çekildi. Sarayda tanrılara dualar edildi.
—1275: Japonya'nın Çin'e boyun eğmesini isteyen hanın temsilcileri idam edildi. Bakufu, güçlü bir donanma kurdu ve Kyuşu'nun kuzey kıyıları boyunca uzun bir taş duvar yaptırdı.
—1281: Moğol ve kore donanmaları (yaklaşık 140 000 kişi), Kyuşu'nun kuzey kıyısına iki noktadan çıkarma yaptılar. Moğollar tam yenmek üzereyken, 14 ağustosta beklenmedik bir tayfun istila donanmasının bir bölümünü yok ederek moğol ve koreli savaşçıları acele gemilerine geri çekilmek zorunda bıraktı; karada kalanlarsa samuraylar tarafından acımasızca öldürüldü.
—1294: Kubilay Han öldü. Japonya, çinli istilacıdan geçici olarak kurtulduysa da, şikkenler Moğollar'ın yeni bir saldırısını önlemek amacıyla samurayları silah altında tutmayı yeğlediler. Bu savaşçılar, terhis edildikten sonra yıkıma uğramaktaydı. Bunun üzerine bazıları, yasaya aykırı olarak, topraklarının bir bölümünü, donatım ve yiyecek ticaretiyle savaştan kârlı çıkan tek grup olan tüccarlara satmak zorunda kaldılar.
—1297: Bakufu, fieflerin satılmasını yasaklayan yasaları sertleştirdi. Ama mülkleri ellerinden alınan senyörler Kamakura hükümetinin buyruklarını dinlemez olmuşlardı. İmparator da başkaldıran senyörleri destekledi.
—1326: İmparator Daigo II, şikkenin kendisinden istediği gibi tahttan çekilmeyi kabul etmedi, soyluların desteğiyle, oğlunu vâris ilan etti.
—1331: Daigo II, şikkenin birliklerine yenildi ve Oki adasına sürüldü.
—1333: Muhalif bir Minamoto olan Aşikaga Takauci'nin desteğiyle kaçan Daigo II, birliklerini yeniden toparlayarak Kyoto'ya döndü. Bütün senyörler bakufu'ya karşı ayaklandı. Kamakura kenti ele geçirilerek yakıldı. Daigo II, imparatorluk iktidarını yeniden kurdu.

Aşikaga ya da Muromaçi dönemi (1333-1582)

—1336: Japonya'nın en güçlü senyörü durumuna gelen Aşikaga Takauci imparatorun aleyhine döndü, Kyoto'da kendi bakufusunu kurdu. 1338'de tahta oturttuğu imparatorun, kendisini şogun atamasını sağladı. Yasal imparator, yandaşlarıyla birlikte Yamato dağlarına sığınarak "iki saray" adı verilen dönemi başlattı. Bu dönemde patlak veren iç savaş, 1392'ye kadar ülkeyi kana buladı. Savaş yer yer ve zaman zaman patlamakla birlikte, çetin geçti. Kyoto kenti dört kez el değiştirdi ve her seferinde yıkıldı. Taşra illerinde üstünlüğü ele geçirmek isteğiyle senyörlerin birbirleriyle kavgaya tutuşmaları ülkeyi iç savaşa sürükledi.
—1383: Aşikaga Takauci'nin 1358'de ölmesine karşın, durum onun ve Daigo II'nin (öl. 1339) ardılları döneminde de değişmedi. Kyuşu adası meşruiyetçilerin elinde kalmakla birlikte, Kuzey'de birçok senyör bağımsızlığını ilan etti.
—1392: Aşikagalar, Kyuşu'yu yeniden ele geçirdi. Yasal imparator Go-Kameyama'nın tahttan çekilmeyi kabul etmesi üzerine iki saray savaşı sona erdi. Ama ülke kana bulanmış ve Kyoto kenti neredeyse tümüyle yıkılmıştı. Aşikaga şogunların yönetimi altında yeni bir idari örgüt kurularak, ülke her biri şogun'un buyruğuna bağlı bir *kanrei* (büyük delege) tarafından yönetilen üç büyük bölgeye bölündü.
—1400-1401: Şogun, japon, kore ve çin kıyılarını haraca kesen Vako korsanlarına boyun eğdirmeye çalıştı ve Mingler dönemindeki Çin'le yeniden dostça ilişkiler kurdu.
—1419: Koreliler, Tsuşima adasındaki Vakolar'ı yok ettiler.
—1428: Salgın hastalıklar ve kıtlıklar ne-

deniyle ayaklanan köylüler, eşkıya samuray çetelerine karşı savunma birlikleri kurdular.
—1456: Şogun Aşikaga Yoşimasa, köylülerin mülkiyet hakkını tanımak ve borçlarını azaltmak zorunda kaldı.
—1457: Büyük bir kıtlık ve salgın hastalıklar dönemi başladı. Merkezi hükümet hiçbir şey yapamadı. Büyük senyörler, ticareti engelleyen ve kıtlığı daha da artıran tahsis engellerini kaldırdılar. Tüm varlıklarını yitiren köylüler, yaya asker *(aşigaru)* olarak senyörlük ordularına katıldılar ve eşkıyalığa başladılar.
—1467-1477: Şogun Yoşimasa'nın veraseti konusunda, senyörler arasında yeni bir iç savaş patlak verdi. 160 000 kişi, alev alev yanan Kyoto kentinde birbirine girdi. Onin çağı denilen bu iç savaş senyörlerin *(daimyo)* şan ve şeref uğruna, "zevk için" yaptıkları bir savaştı. Taşra illerine kadar yayılan bu iç savaşta savaşçılar neden savaştıklarını bilmeden çarpıştılar.
—1486: Savaşçıların taşkınlıklarına karşı büyük bir köylü ayaklanması patlak verdi. Köylüler, askeri birliklerin çekilmesini ve topraklarının yeniden kendilerine verilmesini istiyorlardı.
—1489: Şogun Aşikaga Yoşihisa öldürüldü ve veraseti daimyoları birbirine düşürdü. Bunların kendi aralarında ya da Muromaçi bakufusuna karşı savaşmaları, merkezi bir hükümetin kurulmasını olanaksız duruma getirdi. Yerel hükümetler oluşturmak ereğiyle, köylü, tüccar ve zanaatçı komiteleri kuruldu. Şu ya da bu daimyo tarafından korunan etkisiz ve batmış durumda bulunan saray, olanlarla hiç ilgilenmedi. Bunun üzerine Japonya, gerçekte otuz dolayında büyük daimyo ile yüz dolayında daha küçük senyör arasında bölüşüldü. Samurayların hiçbir şövalyelik yasasına uymayan savaşçı köylü çetelerinden yardım gören bu senyörler, durmadan birbirleriyle savaşıyorlardı.
—1542: Küçük Tanegaşima adasında (Kyuşu'nun güneyi) karaya oturan portekizli tüccarlar, ilk alaybozan tüfeklerini ülkeye soktular. Bu yeni silahın kullanımı tüm Japonya'da hızla yayıldı.
—1549: Francisco de Jaso, ülkeyi hıristiyanlaştırmaya başladı. Portekiz, hollanda ve ispanyol gemileri kıyılardaki Japonlar'la ticarete giriştiler.
—1568: Kuzey'de Oda Nobunaga (1534-1582) adlı küçük bir senyör, bütün hasımlarını yenmeyi başardı, muzaffer olarak Kyoto'ya girdi ve Aşikagalar'ın çökmekte olan egemenliğini yıkarak kendini şogun ilan ettirdi. Merkezi eyaletleri kendi yararına göre örgütledi.
—1574: Silahlanan dinsel tarikatlar da artık hükümetin hesaba katması gereken bir güç oluşturmuşlardı. Keşiş Şinran (1173-1262) tarafından kurulan İkko tarikatı başkaldırdı ve köylüleri ayaklandırdı.
—1576: Oda Nobunaga, Biva gölü kıyılarında, tüm japon şatolarının ana örneği olan bir şato yaptırarak, zamanının en iyi sanatçılarına görkemli bir biçimde süsletti. 1571'de, Kyoto yakınında Hiei dağındaki isyancı manastırları yıktırarak keşişlerini öldürttü. 1574'te son Aşikaga olan Yoşiaki'ye saldırarak kaçırttı. 1580'de İkko tarikatının gücünü kırarak Osaka'daki şatosunu ele geçirdi. Sonunda generalleri Tokugava Ieyasu ve Toyotomi Hideyoşi'nin yardımıyla tüm rakiplerini yenerek, merkez



XVI. YY.'DA BÜYÜK SENYÖRLERİN DAĞITIMI

GELENEKSEL ALTMIŞ ALTI EYALET (BAŞLANGIÇTA)

Japonya'yı kendi yönetimi altında birleştirdi.
—1582: Merkez eyaletlerin diktatörü durumuna gelen Oda Nobunaga, generallerinden birinin saldırısına uğradı ve intihar etmek zorunda kaldı. On üç gün sonra bu hain general, efendisinin yerine geçen Toyotomi Hideyoşi'nin saldırısına uğradı ve öldürüldü.

diktatörler dönemi (1582-1616)

—1584: Hideyoşi, Oda Nobunaga'nın oğlunu şogun seçtirdiyse de iktidarı bırakmadı. Henüz kendisine bağlanmayan senyörlerle, özellikle Kyuşu senyörleriyle savaşı sürdürdü ve hükümetin merkezini Osaka'ya taşıyarak burada büyük daimyoları kendisine büyük bir şato yaptırmaya zorladı. Aynı zamanda, asi senyörlerin şatolarını da yıktırdı. Genel bir toprak sayımı düzenledi, köylüleri topraklarının sahibi ve bağımlısı durumuna getirdi, samuray olmayanların silah taşımasını yasakladı. Çinliler'in ortak sorumluluk ilkesini yerleştirdi ve ürünün % 40-50'sini vergi olarak saptadı. Daimyolar, *koku* (180 litre) olarak yıllık pirinç gelirlerine göre sınıflandırıldılar En güçlüleri olan Tokugava İeyasu'nun yıllık geliri 2 500 000 koku, en güçsüzlerininkiyse 10 000 kokuydu.
—1585: Hideyoşi, kendi adına para bastırarak altın ve gümüş madenlerinin gelişmesini destekledi. Japonya'nın en zengin adamı olarak imparatorluk sarayına mali yardımda bulundu, büyük bir imar programı hazırladı, büyük şenlikler düzenledi sanatı ve edebiyatı korudu. İmparator tarafından *daco daicin* (başbakan) atandı.
—1586: Hideyoşi, müttefiki olan ve Tokyo bölgesindeki kendi Kanto fiefinde oturan Tokugava İeyasu dışında, henüz bağımsızlıklarını koruyan büyük daimyolara boyun eğdirmek üzere büyük bir ordu kurdu.
—1590: Hoco daimyoların sonuncusu, Odavara'daki şatosunda yenildi.
—1592: Hideyoşi, savaşçılarını boş bırakmamak için, onları Kore'yi fethe gönderdi. Birlikleri Seul'a girdi. Bunun üzerine, Çin'e saldırmayı kararlaştırdı.
—1593: Çinliler Koreliler'in yardımına gelince, Japonlar Seul'u yitirdi. Hideyoşi'nin bir oğlu oldu. Hideyoşi'nin ardılı olarak atanan yeğeni Hidetsugu'nun sefih ve acımasız olduğu ortaya çıktı.
—1595-1597: Kore'deki japon birlikleri üst üste yenilgiye uğradılar. Akli bozukluk belirtileri gösteren Hideyoşi, yeğenini intihara zorladı. 1596'da, üç yaşındaki oğlunu kampaku atadı. Zırhlı bir gemi icat eden koreli amiral Li Sunşin, japon donanmasını yok etti. Hideyoşi, bunun üzerine yeni bir donanma kurdu ve 1597'de Konişi Yukinaga komutasındaki orduyu desteklemek üzere Kore'ye 100 000 kişilik bir kuvvet gönderdi.
—1598: Çinliler'le Koreliler, japon ordularını geri püskürttüler. Hideyoşi öldü. Konişi, Çinliler'le anlaşarak Kore'den çekildi. Tokugava İeyasu, kendine genç Hideyori'nin koruyucusu süsünü verdiyse de öteki senyörlerin isteklerine ters düştü.
—1600: Tokugava İeyasu'ya bağlı birliklerle öteki daimyolar arasında genel bir çatışma çıktı. Tokugava, Sekigahara'da galip geldi. Hasım orduların başlıca önderlerini (aralarında Konişi de vardı) idam ettirerek iktidarı aldı.
—1601: İeyasu, altın madenlerine elkoydu, para bastırdı ve kentleri kendi yararına ayrıcalıklarından vazgeçmeye zorladı.
—1603: Tokugava İeyasu, kendi bakufusunu topraklarının ortasındaki Edo'da (bugün Tokyo) kurdu ve orada büyük bir şato yaptırdı. İpek ticaretini tekeline alarak büyük bir servet kazandı. Çevresine yetenekli insanlar topladı (konfuçiusçu Hayaşi Razan [1583-1657], ingiliz denizci William Adams [Japonya kıyılarında karaya oturan bu denizciyi İeyasu, modern bir donanma kurması için hizmetine almıştı], nüfuzlu tüccarlar...). Vasallarını üç sınıfa ayırdı: doğrudan doğruya kendisine bağlı olan ve Sekigahara'da yanında savaşan *fudai*'ler, gene doğrudan doğruya kendisine bağlı olan *hatamoto*'lar ya da küçük vasallar, son olarak da sıkı bir gözetim altında tutulan ve yılın bir bölümünde gelip Edo'da yaşamak zorunda olan *tozama*'lar ya da "dış daimyo"lar. Hideyoşi'nin hazırlattığı düzenleme yasaları sıkı sıkıya uygulandı.
—1614-15: Durumlarından hoşnut olmayan senyörler, Osaka şatosundaki Hideyori'nin çevresinde toplandılar. İki kuşatma, Tokugava İeyasu'nun asileri yenmesine yetti. Kale yerle bir edildi ve Hideyori ile başlıca asi önderler intihar etmek zoruda kaldılar.
—1616: Osaka kuşatması sırasında yaralanan İeyasu öldü. Yerine 1605'ten beri şogun ilan edilen oğlu Tokugava Hidetada geçti. İeyasu, büyük ve kalıcı işler başardı: ülkeyi birliğe ve istikrarlı bir hükümete kavuşturdu; Çingler dönemi Çin'iyle dostça ilişkileri tazeledi; ticaret filosunu geliştirdi, G.-D. Asya ülkeleriyle, hatta Avrupa'yla verimli ilişkiler kurdu. İlkin yabancı rahipleri çok iyi karşıladıysa da kısa sürede bunların avrupalı askeri güçlerle gizli anlaşmalarını fark ederek Hideyoşi'nin yaşamının son döneminde yaptığı gibi baskıya başvurmamakla birlikte, yabancı rahiplerin kendi inançlarını yayma çabalarını ve kilise yapımını yasakladı.

Edoya ya da Tokugavalar dönemi (1616-1868)

—1623-24: Hidetada, bakufunun durumunu sağlamlaştırdıktan sonra, şogunluk görevini oğlu İemitsu'ya bıraktı. Ama İemutsu, babasının 1616'da yürürlüğe koyduğu yabancılarla ilgili yasakları genişletti; Hirado ve Nagasaki dışındaki bütün japon limanları avrupa gemilerine kapatıldı. Kyuşu adasında misyoner etkinliğin yeniden canlanması üzerine, 1622'den başlayarak baskıya başvurdu. 1624'te portekizli tüccarlar ülkeden ayrılırlarken, İngilizler de Hirado'daki ticaret acentalarını kapattılar.
—1637: Şimabara'da büyük bir hıristiyan ve köylü ayaklanması patlak verdi. Bakufu şiddetli bir tepki gösterdi, Şimabara'daki hıristiyanları öldürttü, portekiz ve ispanyol gemilerinin Japonya'ya yanaşmalarını yasakladı.
—1639: Ülke, Nagasaki'nin limanı Decima'nın (Deşima) bir bölümüne girmelerine izin verilen Çinliler'le Hollandalılar dışında bütün yabancılara kapatıldı. Japon gemileri, Çin'e, Ryukyu adalarına, Kore'ye ya da G.-D. Asya'ya gitmek için özel izin almak zorundaydı. Büyük karayolları (Tokaido) yapıldı. Hıristiyanlar kovuldu.
—1651: Tokugava İemitsu öldü. Başarısız bir hükümet darbesine girişildi. Yoksullaşan birçok hatamoto geçimini eşkıyalıkla sağlamaya yöneldi.
—1657: Büyük bir yangın Edo kentini yok etti, 100 000'i aşkın insanın ölümüne yol açtı. Başkent, yeni bir plana göre yeniden kuruldu. Tozama'lar arasında baş gösteren karışıklıklar çabucak bastırıldı.
—1680: Şogun Tokugava Tusunayoşi döneminde, tüccarlar sınıfı çok büyük bir önem kazanmaya başladı. Daimyolar, şatafatlı harcamalarını karşılayabilmek için, zaman zaman onlardan ödünç para almak zorunda kaldılar.
—1703: "47 *ronin*'in (efendisinin hizmetinden ayrılan ve serüven ardında tüm ülkeyi dolaşan samuray) intikamı" olayı gerçekleşti: Şogun bu samurayları intihara mahkûm ettiyse de olay birçok anlatı ve tiyatro oyunu esinledi.
—1709: Şogun İenobu'nun konfuçiusçu danışmanı Arai Hakuseki, Tokugava İeyasu'nun başlattığı "Savaşçı soylar yönetmeliği"ni tamamladı ve ceza hukukunu yumuşattı. Kentlerde büyük bir refah dönemi yaşandı ve *çonin*'ler (kentliler) sınıfı gelişti.
—1716: Uzun kıtlık yılları fiyatları artırdı ve iktisadi durum bozuldu. Şogun Yoşimune tarım reformlarına girişti, yeni toprakların sulanmasını sağladı ve aşırı harcamaları yasakladı.
—1735: Yoşimune pirinç fiyatını dondurdu, ancak vergilerden bunalan köylüler ayaklandı.
—1764, 1765, 1773: Yeni ve kanlı köylü ayaklanmaları oldu.
—1787: Şogun İenari'nin danışmanı, durumu düzeltmek için, çürümüş memurları kovdu, maliyeyi düzeltti ve kırları yeniden nüfuslandırmaya girişti.
—1792: Hokkaido kıyılarında rus gemileri göründü. Refah dönemi geri geldi ve kentliler *ukiyo* ("oynak dünya") denilen rahat bir yaşama kavuştu.
—1804: Rus amirali N. P. Rezanov, Nagasaki limanına demir atarak altı ay kaldıysa da, Edo'ya gitme iznini alamadı.
—1808: Bir ingiliz gemisi, su ve yiyecek ikmali yapmasına izin verilmemesi durumunda Nagasaki'yi bombalama tehdidinde bulundu.
—1825: Şogun İenari, herhangi bir japon limanında demirleyen her yabancı geminin batırılmasını emretti.
—1832-1836: Bir dizi kıtlıktan sonra bir dizi köylü ayaklanması patlak verdi.
—1844: Hollanda hükümeti, bakufudan, içe kapanma siyasetinden vazgeçmesini istedi.
—1845-46: Bir ingiliz gemisi Nagasaki'de iyi karşılandı; iki amerikan savaş gemisi Edo koyunda demir attıysa da bakufu'yla görüşmek olanağını bulamadı.
—1853: Amerikalı Perry, dört savaş gemisiyle birlikte ABD Başkanından bir mektup getirdi ve ertesi yıl yanıt almak üzere gene geleceğini bildirdi. Ülke, Batı aleyhtarları ve Batı yanlıları olarak ikiye bölündü.
—1854: Amiral Perry gene geldi. Korkuya kapılan bakufu, iki limanı (Şimoda ve Hakodate) açmaya ve bir ABD konsolosunu kabul etmeye razı oldu. Bakufu, Büyük Britanya, Rusya ve Hollanda ile de benzer anlaşmalar imzalamak zorunda kaldı.
—1856: Amerikan konsolosu Harris geldi ve 1857'de Şogun İesada tarafından kabul edildi.
—1858: Ülkenin bir bölümü, şogunun "barbarlar"la imzaladığı anlaşmalara kızarak ayaklandı.
—1860: Şogunun danışmanı ve Japonya'nın dışa açılma yanlısı olan İi Naosuke öldürüldü. Şogun, imparatora danıştı; bakufu düşmanları imparatordan yana geçtiler.
—1862-63: Bir ingilizin öldürülmesi üzerine, ingiliz donanması Kagoşima limanını bombaladı.
—1863: Bir amerikan gemisinin Şimonoseki limanında topa tutulması üzerine, uluslararası bir filo kenti aldı ve Çoşu daimyosunu yüklü bir tazminat ödemek zorunda bıraktı.
—1864: İmparator yanlıları Kyoto'da ayaklanarak bakufu'nun gönderdği birlikleri yendiler. Şogun Yoşinobu 1865'te imparatora istifasını sundu. Geçici bir hükümet kuruldu. Tokugava yanlıları direnmeye kalkıştılarsa da bir halk ayaklanması direnç-lerini kırdı.
—1868: Mutsuhito tahta çıkarak iktidarı ele aldı. Hükümetini, yeni adı Tokyo olarak değiştirilen Edo'ya taşıdı. Meici ya da "aydın hükümet" çağı denilen yeni bir çağ başladı.

Meici çağı (1868-1912)

—1868-1874: İmparator Mutsuhito, derin değişikliklere girişti. Ülke idari bakımdan yönetim bölgelerine bölündü, halk yeni sınıflar halinde örgütlendi ve samurayların kılıç taşıma hakları geri alındı. Yasa, toprakların mülkiyetini köylülere verdi (1868), toprakların alım-satım özgürlüğü (1871) ile iç ve dış ticaret özgürlüğünü getirdi (1872-73). Arazi vergisi yeniden düzenlendi



JAPONYA 1868-1939

(1872), üniversiteler kuruldu ve hükümet modernleştirildi.
—1874-1877: Saigo Takamori ve Eto Şimpei, durumdan hoşnut olmayanları bir araya getirerek ayaklandılar. 1871'de kurulan İmparatorluk ordusu asilere boyun eğdirebilmek için üç yıl uğraştı.
—1885: Mutsuhito, Tairo'ların kurduğu İmparatorluk konseyi'ni kaldırarak batılı tarzda parlamenter bir hükümet kurdu ve başına da İto Hirobumi'yi getirdi.
—1889: İmparator 11 şubatta bir anayasa ilan ettiyse de eski rejim yanlıları henüz kalabalık olduklarından siyasal cinayetler birbirini izledi. Anayasa, imparatora geniş yetkiler tanıyor; biri üyeleri imparator tarafından atanan Yüksek meclis, öteki seçilen üyelerden oluşan Temsilciler meclisi olmak üzere, iki yasama meclisi (diyet) kurulmasını öngörüyordu. Temsilciler meclisi 1900 ve 1902'de yeniden düzenlendi. Adalet örgütleri, fransız ve alman örneklerine uyduruldu. Ordu ve donanma modernleştirildi, zorunlu askerlik hizmeti kabul edildi. Birçok yasayla, Japonya'nın batılılaşma süreci hızlandırıldı. 1870'ten başlayarak en büyük kentler arasında demiryolu hatları döşendi. Japonya'nın nüfusu, hızla arttı.
—1894: Kore konusunda patlak veren bir anlaşmazlık sonucu, japon kuvvetleri Çin'e çıkarma yaptı. Denizde de, karada da üstünlüğü ele geçirdi. Japonlar, Formoza'yı (Tayvan) istila ettiler. Çin, 1895'te Şimonoseki antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma, Japonya'nın Kore'deki üstün etkisini kabul ediyordu.
—1902: Japonya, 1900'de Çin'deki Bokserler ayaklanmasına karşı batılı devletlere yardımcı olduktan sonra, İngiltere'yle askeri bir ittifak kurdu. Bu ittifak, Kore üzerindeki rus emellerini önlemeye yönelikti. Çar Nikolay II, Mançurya'ya 100 000 asker gönderdi.
—1904: Port-Arthur'da üstlenen rus donanmasına saldıran Japonya, Kore ve Liaodong'a bir ordu çıkardı.
—1905: Çetin savaşlardan sonra, Port-Arthur'a komuta eden rus general Stoyesel teslim olmak zorunda kaldı. Japon birlikleri Mançurya'da ilerlediler. Takviye olarak gönderilen Rus Baltık filosu, amiral Togo'nun kuvvetlerince Tsuşima boğazında yok edildi. Rusya, Japonlar'ın Mançurya ve Kore'ye yerleşmek haklarını kabul etmek zorunda kaldı ve Sahalin adasının güney yarısını onlara bıraktı. İto Hirobumi, Kore'ye vali atandı ve bu ülkeyi "japonlaştırma"ya başladı. Başarılı iki savaş sonucu ekonominin ileriye doğru büyük bir sıçrama yaptığı Japonya'da da hükümet, partiler rejimine bağlandı. Liberallerle tutucular, iktidarda dönüşümlü olarak birbirlerini izlediler. Militaristlerle liberaller çatışıyorlardı; ama 1911'de militaristler, sonunda Saionci hükümetine egemen oldular.

Meici çağının sonuçları (1912-1927)

—1912: Mutsuhito öldü ve öldükten sonra Meicitenno adıyla anıldı. Oğlu 33 yaşındaki Yoşihito tahta çıktı. Katsura Taro, otoriter bir iktidar oluşturmaya çalıştı. Ölümü üzerine, yeni hükümeti kurmakla amiral Yamamoto görevlendirildi.
—1914: Japonya Almanya'ya karşı savaşa girdi ve Çin'de serbestçe hareket edebilmek için Müttefikler'i destekledi.
—1915: Japonya çinli diktatör Yüen Şikai'ye 21 maddelik bir ültimatom verdi. Çin, boyun eğmek zorunda kaldı ve askeri kast zafer kazandı.
—1917: Geçici rus hükümeti, çarla yapılan hiçbir antlaşmayı tanımadığını açıkladı. Çin'in Müttefikler yanında savaşa girmesi, Japonya'yı zor bir duruma soktu.
—1918: Japonlar, Sovyet Sibiryası'na girerek, "kızıllar"a karşı koydular. Versailles barış konferansı'nda, Japonya Büyük Okyanus'ta ekvatorun kuzeyinde kalan tüm alman sömürgelerini eline geçirdi.
—1919: Eski Kore imparatoru öldü. Syngman Rhee (Lee Sung-man) önderliğindeki koreli milliyetçiler, Japonlar'ın yurtlarından gitmelerini ve özgürlüklerinin tanınmasını istediler. Japon askerleri ayaklanmayı kanlı biçimde bastırdılar. Japonya'da liberaller, militaristlerin ardından yeniden iktidara geldiler.
—1923: Korkunç bir deprem Tokyo ve Yokohama'yı bütünüyle yıktı. Sağlığı pek iyi olmayan imparator, iki yıl önce oğlu Hirohito'yu naip atamıştı. Sıkıyönetim ilan edildi; geleneklere ve yabancı düşmanlığına dönüş başladı.
—1926: İmparator Yoşihito öldü ve Taişotenno adını aldı. Yerine geçen oğlu Hirohito, kendi dönemini "Şova (ışıldayan barış) çağı" olarak adlandırdı.

faşizmin tırmanışı (1927-1937)

—1927: İktidara dönen aşırı milliyetçiler, Çin zararına yayılmacılıktan yanaydı; "Tanaka bildirisi", militaristlerin isteklerini somutlaştırdı.
—1931: İktidara ilerici bir hükümet geçti. İktisadi ve toplumsal güçlükler baş gösterdi. Askerler, imparatorun onaylamamasına karşın Mançurya'yı istila ettiler ve Çin'de Şanghay'ı bombaladılar. ABD baskısı karşısında Çin'den çekildilerse de Mançurya'da kukla bir devlet (Mançukuo) kurarak başına eski Çin imparatoru Puyi'yi geçirdiler. Militaristler, Japonya'da muhaliflerini öldürtmeye başladılar. İnukai'nin öldürülmesi (1932) parlamentarizmin sonu oldu. Ülke yönetimi askerlerin eline geçti.
—1932: Tek yönlü bir anlaşma, Mançurya'yı japon koruması altına soktu.
—1934: Puyi, Japonlar'ca Mançukuo imparatoru atandı, hükümdarlık adı olarak da Kangde adını aldı. Kuzey Çin'i istila eden Japonya, silahsızlanma konusundaki Londra ve Washington antlaşmalarını tanımadığını açıkladı.
—1935: SSCB, Doğu Çin demiryolu ağını Japonya'ya bıraktı.
—1936: Aşırı milliyetçiler iktidara geldi. Çin savaşı kızıştı.

savaş (1937-1945)

—1937-38: Japonlar, Nancung'da (Nankin), Çankayşek'e muhalif bir Guomindang generalinin (Vang Cingvei) yardımıyla kendilerine çok bağlı bir hükümet kurdular; Çankayşek Çongçing'e çekilirken, çinli komünistlerin var güçleriyle karşı koyduğu japon birlikleri ilerliyorlardı.
—1939: Alman-Sovyet paktı imzalandıysa da Japonya bu pakta katılmadı.
—1940: Fransa'nın yenilgisinden sonra, japon hükümeti Çinhindi genel valisi general Catroux'ya bir ültimatom verdi ve Çankayşek'e karşı İngiltere'yle bir antlaşma imzaladı. İktidardaki militaristler (Konoe Fumimaro'nun yönetimindeydiler), Çinhindi'nden serbest geçiş hakkı istediler. Tayland'ın Kampuçya'daki yayılmacı ereklerini desteklediler, Hollanda Hindistanı'ndaki petrol üzerinde hak talebinde bulundular (bu talep sonuçsuz kaldı) ve Almanya ve İtalya'yla üçlü bir antlaşma imzaladılar (27 eylül 1940).

—1941: SSCB ile saldırmazlık antlaşması imzalandı. Amerikalılar, ABD'deki japon varlıklarını bloke etti. General Toco'nun savaş istemesine karşın, Konoe ihtiyatlı davrandı. Ama askerlerin baskısıyla istifa ederek yerini Toco'ya bıraktı. 7 aralıkta Japonlar, Pearl Harbor'a beklenmedik bir saldırıda bulundular; Büyük Okyanus'taki amerikan donanmasının bir bölümü yok edildi. ABD savaşa girdi.

—1942: Asya ve Büyük Okyanus'un hemen tamamını ele geçiren japon birlikleri, şaşırtıcı bir başarı kazandılar. İngiliz donanması, Singapur önlerinde yok edildi, 25 aralık 1941'de Hongkong düştü ve 2 ocak 1942'de Manila alındı. Amerikalılar, 18 nisanda Tokyo'ya bir hava akını düzenlediler. Japon donanması, Midway adalarında yenilgiye uğradı (4-5 haziran).

—1943: Amerikalılar, Guadalcanal'ı yeniden fethettiler (8 şubat), Yeni Gine ve Solomon adalarını geri aldılar. Japonlar Birmanya'da saldırıya uğradı.

—1944: Amerikan'ın yeniden-fetihleri yoğunlaştı ve Japonya, Büyük Okyanus adalarını yitirdi. Toco istifa ederek, yerini bir başka militarist olan Koiso Kuniaki'ye bıraktı. Leyte savaşı'yla Amerikalılar, Filipinler'i geri aldılar. Japonlar, intihar uçakları *(kamikaze)* uçurmaya başladı.

—1945: Amerikan birlikleri Okinava'ya çıktı (1 nisan). Japonlar'ın petrol ve mazot stokları tükendi; toprakları durmadan bombalanıyordu. Koiso, nisan ayı içinde istifa etti. İmparator, Sovyetler'e barış önerilerinde bulunduysa da Sovyetler bu önerileri geri çevirdiler. Koiso'nun yerine geçen amiral Suzuki Kantaro (1867-1948) bu önerileri yineledi. 6 ağustosta Hiroşima'ya, 9 ağustosta Nagasaki'ye atom bombası atıldı. SSCB, 8 ağustosta Japonya'ya resmen savaş ilan etti. 14 ağustosta imparator, koşulsuz teslim olmaya karar verdi. 2 eylülde *Missouri* zırhlısında MacArthur Japonlar'a koşulsuz teslim antlaşmasını imzalattırdı. Japonya bu savaşta 1 800 000'den çok kurban verdi, kentlerinin % 40'ı bombalanmalar sonucu yerle bir oldu, ekonomisi bütünüyle çöktü, sömürgeleri elden çıktı. Konoe 15 aralıkta intihar etti.

—1946: Toco ve 700 savaş suçlusu ölüm cezasına çarptırıldı. Gerçek bir amerikan prokonsülü olarak davranan MacArthur'ün koruyuculuğunda yeni bir anayasa ilan edildi (kasım); 1947'den başlayarak uygulanan bu anayasayla, ingiliz tipi bir parlamento denetiminde anayasal bir krallık kuruldu.

1946 sonrası

Tarım reformu, adalet sisteminin yenilenmesi, sendikaların yeniden kurulması ve kitlelere demokrasi bilincini aşılamaya yönelik büyük bir yeniden eğitim çabası gibi önemli demokratik reformlar gerçekleştirildi. 1947 seçimleri hükümetin başına sosyalist Katayama Tetsu'yu getirdi. Bu tarihten sonra siyasal durum istikrarını yitirdi ve kurulan hükümetler iktidarda ancak ortalama bir yıl kalabildiler. Kore savaşı (1950-51), o zamana kadar görece durgun olan japon sanayilerine geniş bir talep sağlayarak Japonya iktisadı üzerinde büyük bir etkide bulundu. Savaş durumuna son vermek için ekim 1956'yı bekleyen Sovyetler hariç, Müttefikler'le 8 eylül 1951'de imzalanan San Francisco antlaşması, 28 nisan 1952'de yürürlüğe girerek Japonya'nın hükümranlığını geri verdi ve askeri nitelikte olmayan yeni bir polis gücü kurmak olanağını sağladı (madde 9). Ekim ayındaki genel seçimler bir milliyetçilik havası içinde gerçekleşti, 200'ü aşkın *sabık* (amerikalı işgalcilerin iş başından uzaklaştırdığı kimseler) Parlamento'ya girdi. Bununla birlikte, 8 mart 1954 günü Tokyo'da Japonya ile ABD arasında karşılıklı bir yardım ve savunma antlaşması imzalandı.

Birbirini izleyen liberal ve demokrat hükümetler (Yoşida, 1952-1954; Hatoyama, 1954-1956; İşibaşi, 1956-57; Kişi, 1957-1960), önemli sorunlarla karşı karşıya kaldı: gelişmekle birlikte toprak yetersizliği, hızlı nüfus artışının yol açtığı ekonomik güçlükler, sosyalizm (haziran 1959 senato seçimleri) ve amerikan aleyhtarlığının gelişmesi (kasım 1959 gösterileri; ABD ile bir güvenlik antlaşmasının imzalanmasını önlemek için düzenlenen bu gösterilere karşın ocak 1960'ta sözkonusu antlaşma imzalandı).

Temmuz 1960'ta Başbakan Kişi, 1951 ABD-Japonya güvenlik paktı'nın yenilenmesine karşı çıkan sosyalistlerin düzenledikleri gösteriler (mayıs-haziran 1960) üzerine istifa etmek zorunda kaldı. Yerine geçen İkeda Hayato, Japonya'ya dünyanın en yüksek gelişme hızını sağlamak başarısını gösterdi (temmuz 1960 - ekim 1964). Ülkeyi daha sonra Sato Eisaku yönetti.

Japonya, tüm dünyanın en büyük siyasal ve iktisadi güçlerinden biri durumuna geldi. Bu güç, ABD'yle ittifaka dayanıyordu. ABD-Japonya güvenlik paktı'yla somutlaşan bu ittifaksa, sosyalist ve komünist solun muhalefetine karşın, her dönem sonunda düzenli olarak yenilendi. Japon hükümetinin avrupalı devletlerle imzaladığı ikili ticaret antlaşmaları (1960 ve 1963'te Fransa'yla, 1967'de Büyük Britanya'yla), Japonya'nın dış ticaretinde Avrupa'nın artan payı (1959'da % 11, 1965'te % 16) bu ülkenin 28 nisan 1964'te OECD'ye (Ekonomik işbirliği ve kalkınma teşkilatı) katılması ve Kennedy Round görüşmelerinde (1964-1967) oynadığı rol, Japonya'nın kapitalist ülkeler ve batı dünyasıyla bütünleştiğini ortaya koydu. Japon kamuoyunun bir bölümü Washington'ın Vietnam siyasetini onaylamasa bile, Japonya ABD'nin asyalı müttefikleriyle de sıkı ilişkiler kurdu. Toprak konusunda, Japonlar Bonin adalarının kendilerine geri verilmesini ilke olarak kabul ettirmekle birlikte (kasım 1967), ABD'den Okinava'yla birlikte Ryukyu takımadalarını, SSCB'den de Kuriller'in en güney adalarını hâlâ istemektedirler.

Asya'daki amerikan siyaseti japon toplumunda çalkantılara yol açtı. Öğrenciler Vietnam'daki savaşa karşı gösteriler düzenledi, Tokyo'da, 1968 ve 1969'da birçok öğrenci-polis çatışması meydana geldi. ABD, 1969'da elli kadar askeri üssü terk etmeyi kararlaştırdığı gibi, Başbakan Sato Eisaku'ya, Okinava'yı üç yıllık bir süre içinde geri vermeyi de vaat etti. Liberal demokratlar, aralık 1969'daki erken seçimleri kazandılar. Sato Eisaku, ocak 1970'te yeniden başbakanlık görevine getirildi. Nisan 1971 kısmi belediye seçimleri, Liberal demokrat parti'nin durumunu sağlamlaştırdı, ama sol da Tokyo belediyesi'ni koruyarak ve Osaka belediyesi'ni kazanarak ilerleme gösterdi.

Öte yandan, büyüme hızının yavaşlaması ve özellikle parasal bunalım (aralık 1971'de yenin yeniden değerlendirilmesi), ülkenin refahını tehlikeye düşürdü. Doların devalüasyonu ve ABD'de dışalımlara % 10'luk bir vergi konması, japon iş çevrelerini kaygılandırdı. Bunun üzerine Japonya ilişkilerini çeşitlendirerek amerikan etkisinden kurtulmaya çalıştı. İmparaor Hirohito, eylül-ekim 1971'de birçok Avrupa ülkesini resmen ziyaret etti. Hükümet, Çin'in Birleşmiş milletler'e kabulüne karşı oy kullandıktan sonra, şubat 1972'de Pekin'le normal ilişkiler kurmaya hazır olduğunu bildirdi. Dört ay sonra Sato Eisaku, başbakanlık görevinden istifa etti. Yerine, 5 temmuz 1972'de Liberal demokrat parti başkanı seçilen Tanaka Kakuei geçti. Tanaka Kakuei, Çin'le yakınlaşmayı hızlandırmaya çalıştı. Aralık 1972'de yapılan parlamento seçimlerinin sonunda, Liberal demokrat parti 17 sandalye yitirdi.

Aralık 1973'te Parlamento, fiyatlardaki yükselişe karşı savaşmak ve enerji tüketimini azaltmak amacıyla hükümete geniş iktisadi düzenleme yetkileri veren iki yasa tasarısını onayladı. Bunun üzerine Tanaka Kakuei, ülkede olağanüstü durum uygulamayı kararlaştırdı.

Buna koşut olarak japon diplomasisi, petrol üreten ülkelere yöneldi. Ancak temmuz 1974 senato seçimleri toplumsal bir huzursuzluğu yansıttı ve Komünist parti'de şaşırtıcı bir ilerleme, Liberal demokrat parti'deyse belirgin bir gerileme olduğunu ortaya koydu. Bir skandalın açığa vurulmasıyla korkutulan Tanaka, kasımda istifa etti ve 9 aralıkta yerine liberal demokrat Miki Takeo geçti. Yeni Başbakan, "sermayenin baskısı"nı azaltmak savında olan bir reform programı hazırladıysa da, yeni bir Tanaka skandalı (eski Başbakan bu kez de öteki siyaset adamlarıyla birlikte Lockheed firmasından rüşvet almakla suçlanıyordu) hükümetini sarstı. Aralık 1976'da, Liberal demokrat parti'nin yeni bir başarısından sonra, Fukuada Takeo Başbakan oldu. Fukuada Takeo, enflasyonla mücadelede başarılı olmakla birlikte, hizipler savaşımının pençesine düşen partisine egemen olamadı. Dış siyaset alanındaki en önemli olay, 12 ağustos 1978'de Çin'le bir barış ve dostluk antlaşması'nın imzalanmasıydı (Japonya'nın etkisini G.-D. Asya'ya yaymasını sağlayan antlaşma). Aralık 1978'de Fukuada Takeo'nun yerini, Liberal demokrat parti genel sekreteri Ohira Masayoşi aldı. 1979 başında toptan fiyatlar yeni bir parlama gösterdi. Bunun üzerine hükümet, yedi yıllık bir kalkınma planı hazırladı. Bu plan, ülkenin iktisadi ve toplumsal gelişmesi, işsizliğin azaltılması ve öteki sanayileşmiş ülkelerin büyüme hızlarından çok daha yüksek bir gelişme hızının sağlanması için çok büyük yatırımlar yapılmasını öngörüyordu. Ohira Masayoşi'nin 1980'de ölmesi üzerine, yerini liberal demokratların bir başka yöneticisi olan Suzuki Zenko aldı, o da kasım 1982'de istifa etti. Suzuki Zenko'dan boşalan parti ve hükümet başkanlığına, Nakasone Yasuhiro geldi.

1983'teki seçimlerde Liberal demokrat parti mecliste çoğunluğu yitirdi. Ancak Nakasone, Yeni liberal klüple anlaşarak bir koalisyon hükümeti kurmayı başardı. 1986 seçimlerini ise Liberal demokrat parti kazandı. 1987'de Nakasone başbakanlıktan ve parti başkanlığından ayrıldı. Hükümeti yeni başkan Noboru Takeşita kurdu. 1989'da İmparator Hirohito öldü, yerine oğlu Akihito geçti. Aynı yıl başbakan olarak Takeşita'nın yerini önce Uno Sosuke, sonra Toşiki Kaifu aldı. 1991'de Kiiçi Miyazava başbakan oldu.

ASKERİ TARİH VE SAVUNMA

Modern japon ordusu, imparator Mutsuhito'nun 1871'de yaptığı yeni düzenlemelerle kuruldu. Altı askeri bölge oluşturuldu. Bunun yanı sıra bir alman askeri heyeti, 30 000 kişilik bir "kadro ordu" kurdu. Bu kadro ordu 1894 Çin-Japon savaşı'nda başarı kazandı. Zorunlu askerlik hizmeti esasına (1873 yasası) dayanan bu ordu avrupa orduları tipinde tümenlerden meydana geliyordu. Alman modeline göre örgütlenen ve eğitilen, fransız modeline göre giydirilen ve yönetilen Japon ordusunun gücü, 1904'te, Rusya'yla savaş başladığında ortaya çıktı. Ön cephede yer alan birlikler 350 000 piyadeye, 6 500 süvariye, 650 topa sahipti, bu birliklerin 13 tümenden oluşan muharip birlikleri birinci sınıf bir hücum aracıydı. Birinci Dünya savaşı japon ordusunun olağanüstü bir çaba harcamasını gerektirmedi; Japonya yalnızca Çingdao'yu kuşattı, İngilizler'in isteği üzerine Singapur'a bir güvenlik birliği yolladı (1916) ve Vladivostok'tan Baykal gölüne değin Transsibirya'nın korunmasını üstlendi (1917-1922). İki dünya savaşı arasında Japonya'nın askeri örgütlenmesinde hiçbir değişiklik olmadı; savaş için eğitilen yirmi kadar tümen, seferberlik ilanıyla sağlanan 40 kadar tümenle güçlendirildi. 1937'de yeniden silaha sarılan Japonya, silahı ancak 1945'te bıraktı. Çin'deki japon kuvvetlerinin tutarı 1937'

de 21 tümenden 1938'de 43 tümene (1 200 000 kişi) çıktı. 1941'de ilan edilen "En Büyük Asya" savaşı Japonya'yı, başlıca dört orduya dağılan (Pasifik: 700 bin; Birmanya: 220 000; Çin ve Çinhindi; 1 100 000) 5 milyon insanı seferber etmek zorunda bıraktı. Bu ordular 3 000 savaş uçağıyla destekleniyordu. Mikado'nun emrindeki yüksek komutanlık, *Yüksek askeri konsey* (mareşaller ve amirallerden oluşuyordu; savaşın stratejik yönetimiyle görevliydi), fazla bir rolü olmayan *Amiraller ve mareşaller konseyi* ve 1937'de kurulan *İmparatorluk genel karargâhı* (Başbakan, Savunma bakanı ve 1944'te Genelkurmay başkanı general Toco'nun fiili komutası altında harekâtların yönetimiyle görevliydi) arasında üçe ayrılmıştı. Bağımsız bir hava kuvvetleri yoktu: hava kuvvetleri, kara ordusu (karayla işbirliğini sağlayan hava kuvvetleri) ve donanma (hava -deniz ve stratejik hava kuvvetleri) arasında bölünmüştü; bunlara 1945'te intihar uçakları olan kamikazeler eklendi. Japonya 1945'te teslim olduğunda hâlâ 3 milyon askere ve 8 000 uçağa sahipti. 1941-1945 arasında, 300 000'i sivil olmak üzere 1 800 bin ölü verdi. (→ ÇİN-JAPON SAVAŞLARI.)

1946 Anayasası'na göre Japonya artık ne silahlı kuvvet ne de başka savaş gücü bulundurabilecekti. Bunun üzerine ordu bütünüyle terhis edildi, malzeme stokları yok edildi, müstahkem mevkiler yıkıldı. Ama Kore savaşı Uzakdoğu'daki siyasal dengeyi bozarak, Japonya'yı amerikan garnizonlarının himayesinden yoksun bırakınca ABD, San Francisco antlaşması'yla (1951) bu ülkeye "meşru doğal savunma hakkı" tanıdı. 1950'de ABD, Japonya'dan 75 000 kişilik bir polis kuvveti oluşturmasını istedi; 1952'de *Ulusal güvenlik kuvveti* adını alan ve 6 tümenden oluşan bu gücün mevcudu 110 000 ere ve 4 000 subaya yükseltildi. 1954'te *Japonya Özsavunma kuvveti* adını alan bu ordu 140 000 kişiden oluşuyordu (1961'de 180 000); Genelkurmay yeniden kuruldu, 1953'te Kurihama'da yeniden askeri okul açıldı ve Savunma ajansı adı altında gerçek bir savunma bakanlığı kuruldu.

donanma

Askeri tersaneler ve ilk japon filosunun kuruluşu kısmen fransız mühendislerinin eseridir; bunlardan Émile Bertin'in kurduğu filo Yalu savaşı'nda (1894) Çin filosunu yok etti. Fransa Rusya'ya yakınlaşınca Japonya da İngiltere'yle ittifak kurdu ve kendi donanması için İngiliz deniz kuvvetleri'ne başvurdu. Port-Arthur'un (Lü-şun) sıkı bir ablukaya alınması, Ruslar'a karşı kazanılan Tsuşima deniz zaferi (1905) galip Japonya'nın, dünyadaki büyük deniz güçleri arasına girdiğini gösterdi.

1914'te, 17 zırhlı, 2 muhrip, 21 kruvazör, 54 destroyer, 50 torpido, 15 denizaltıdan oluşan japon donanması savaşa girdi; 1914'te alman deniz üssü Çingdao'yu ele geçirdi ve birkaç torpil gemisini Avrupa denizlerine gönderdi. Bütünü içinde az kayıp veren, buna karşılık yeni gemilere kavuşan donanma 1919'da dünyanın üçüncü büyük donanması oldu. Pasifik'teki eski alman sömürgeleriyle birlikte birçok üssün Japonya'ya kalması bu ülkenin deniz savaş potansiyelini artırdı. Washington antlaşması (1922) büyük japon gemilerinin sayısını, ingiliz ve amerikan donanmalarına göre 5'e 3 oranında sınırladı. Bunu bir onur konusu yapan Japon deniz kuvvetleri, sözkonusu sınırlamayı kabullenemedi ve gizlice çiğnedi. Bir süre sonra 1935 antlaşması'nı tanımadığını açıkladı ve Yokosuka, Sasebo ve Kure tersanelerinde büyük bir silahlanma çabasına girişti. Yüzyılın başında Kore'ye yerleşen Japonya, deniz gücü olmasa ne Mançurya'ya ne de Çin'e müdahale edebilirdi (1937). 1941'de japon donanması 1 270 000 tonla (381 gemi) en üst seviyesine ulaşmıştı. 11 uçak gemisi (Amerikalılar'dan fazla) vardı. Başkomutan amiral Yamamoto, nasıl gelişeceğini tahmin ettiği için ülkesinin savaşa girmesine karşıydı. Ama savaş bir kez başladıktan sonra denizciler ve havacılar eşine az rastlanan bir cesaretle savaştılar. Pearl Harbor'da amerikan filosuna ilk darbeyi vurma (1941) görevi onlara düştü, daha sonra birkaç hafta içinde Japon İmparatorluğu'nu Singapur'a, Cava'ya ve Avustralya sınırlarına değin genişlettiler. Ancak Japonlar'ın denizlerdeki başarısı kısa ömürlü oldu. Amerikan sanayi gücü Japonya'nınkini kat kat aştı; Japonya'nın çelik üretimi 1943'te 7 milyon ton iken 1945'te 600 000 tona düştü. Japon savaş ve ticaret filosu (1941'de 6 milyon ton) kayıplarını karşılayamadı ve deniz bağlantılarının yetersizliği nedeniyle büyük Japon İmparatorluğu kuruyup parçalandı. Büyük kayıplara uğrayan japon filosundan geriye kalanlar (1941-1945 arasındaki kayıpları 549 gemi, yani 1 700 000 tondu), yavaş yavaş anavatana doğru püskürtüldü ve 2 eylül 1945'te Japonya'nın teslim antlaşması Tokyo koyunda amerikan zırhlısı *Missouri*'de imzalandı. Teslim sırasında 196 000 tona inen japon donanması, 1951 Japon-Amerikan antlaşması'ndan sonra yavaş yavaş yeniden kuruldu.

savunma düzeni

Japon savunma siyaseti, 1960'tan beri, ABD ile Japonya arasındaki Karşılıklı işbirliği ve güvenlik antlaşması'na dayanmaktadır; bu antlaşma fiilen gerçek bir askeri ittifaktır. 23 haziran 1970'te yenilenmiştir. Ayrıca, 1969'da Guam'da belirlenen Nixon doktrini, Japonya'yı, Güney-doğu Asya'da daha fazla sorumluluk almaya sürükledi; 21 kasım 1969 tarihli Japon -Amerikan antlaşması uyarınca Okinava 1972'de japon hâkimiyetine girdi. Bununla birlikte ABD'nin Okinava adasında ve Japonya'da, nükleer silahlardan arınmış yüzden fazla askeri üssü vardır.

Bu konuda Japonya, Hiroşima ve Nagasaki'den sonra üç kurala sıkıca sarılmıştır: kendi topraklarında nükleer silahları üretmemek, bulundurmamak ve sokulmasına izin vermemek.

Kaynaklarının çok az bir bölümünü (GSMH'nın % 0,9'u) savunmasına ayırmasına karşın Japonya, olağanüstü iktisadi gelişmesi sayesinde, kuvvetlerinin donatımı için büyük miktarlarda kredi sağlayabilmektedir; bununla birlikte dışarıya askeri malzeme satışını çok kesin bir şekilde kısıtlamıştır. Japonya'nın 1991 yılı savunma bütçesi 32,89 milyar dolardı. "Özsavunma kuvvetleri" adı verilen Japon silahlı kuvvetleri'nin 1992'deki toplam mevcuduna gelince, tümü gönüllü olmak üzere 246 400 kişiydi. Çok iyi eğitilmiş olan bu kuvvetler, mevcutlarının gerek görüldüğünde büyük bir hızla artırılmasını sağlayacak yapıya ve örgütlenmeye sahiptir.

- *Kara kuvvetleri* (156 100 kişi), 13 tümen (biri zırhlı), 13 tugay (biri paraşüt, 3'ü topçu, 5'i istihkam ve 1'i muharebe), 1 helikopter filosundan oluşmaktadır. "61 tipi" ve "74 tipi" olmak üzere 1 200 japon tankı, 312 hafif uçak ve 57 helikopter kara kuvvetlerinin emrindedir. Uçaksavar savunması yerden havaya 200 Hawk güdümlü mermi bataryası tarafından sağlanmaktadır.
- *Deniz kuvvetleri* (44 000 kişi), 17 denizaltı, bazıları Asroc güdümlü mermileriyle donatılmış 6 destroyer, 60 firkateyn ve 31'i mayın gemisi olmak üzere çok sayıda küçük gemiden oluşur.

Uçak gemisi olmayan hava-deniz kuvvetinin, karada üslenen 11 keşif filosuna dağılmış 110 savaş uçağı ve 61 helikopteri vardır.

- *Hava kuvvetleri*, sadece 1954 yılından beri bağımsızdır (46 300 kişi); 3 avcı bombardıman filosuna dağılmış 422 savaş uçağı (F-1), 11 savunma filosu (F-4 EJ, F-104 J), 3 nakliye filosu ve Nike J tipinde 6 uçaksavar füze bataryasıyla Patriot füze bataryasından oluşur. 28 hava tarama ve kontrol birimi (amerikan Nadge sistemi) harekete geçirilebilecek durumdadır.

KURUMLAR

Japonya 1889'dan beri babadan oğula geçme ilkesine dayalı meşruti bir monarşidir. Amerikan işgal kuvvetleri komutanı MacArthur'un etkisi altında hazırlanan 1946-47 Anayasası imparatorun tanrısal ayrıcalıklarını kaldırdı: imparator artık yalnızca halk birliğinin ve devletin simgesidir. Taht en büyük erkek çocuğa veraset yoluyla geçer. Yürütme işlevi Bakanlar kurulu tarafından yerine getirilir, kurulun başkanı olan Başbakan Diyet tarafından seçilir, imparator tarafından atanır. Yasama gücü 4 yıl için tek dereceli genel seçimle işbaşına gelen kendisine karşı sorumlu olan Bakanlar kurulu'nu feshetme yetkisine sahip bir Temsilciler meclisi ile bir Danışma meclisi'ne bırakılmıştır. Yargı yetkisi Yüksek mahkeme ile yerel mahkemelerce kullanılır. Yüksek mahkeme'nin on beş üyesi vardır, bu üyeler Bakanlar kurulu tarafından seçilirler ve halkın onayına sunulurlar.

EĞİTİM

Eğitimle ilgili temel yasa 1947'de yayımlandı. Öğrenim süresi 6-15 yaş arasında zorunludur: bu sürenin 6 yılı ilköğretimi, 3 yılı da ortaöğretimin birinci dönemini kapsar. Bu süre boyunca okul kitapları bedavadır. Daha önce, çok sayıda çocuk, genellikle özel olan çocuk yuvalarında bir okul öncesi eğitimi görürler. Altı yıllık ilköğretim süresince, çocuklar aynı genel eğitimi izlerler ve özellikle japon yazısının uzun öğrenimine hep beraber devam ederler. İlk devrenin 3. yılında latin alfabesine başlanır. Ortaöğretimin birinci devresine kabul edilme bir elemeye tabi değildir. Buna karşılık, ortaöğretimin ikinci devresine geçiş, genellikle zor imtihanlara bağlıdır. Bu düzeyde, eğitim biçimleri değişir: genel eğitim (en yaygın olanı), teknik eğitim, ticari eğitim vb. Bu devrenin süresi, tamgün okula giden öğrenciler için (öğrencilerin yaklaşık % 90'ı) 3 yıl, yarım gün okula giden ya da mektupla öğretim gören öğrenciler için dört yıl ya da daha fazladır. Yüksek-öğretim kurumları üç tiptir: üniversiteler, kısa devreli üniversiteler ve teknik kolejler. Üniversiteler çap, düzey ya da giriş (genellikle zordur) bakımından çok çeşitlidir. Genel kural olarak, burada, lisans (tıp dışında dört yıl; tıpta zorunlu olarak altı yıl), yüksek lisans (iki yıl) ve doktora dersleri (beş yıl) takip edilir. Kısa devreli üniversiteler, ortaöğretimin ikinci devresinden başarıyla mezun olan öğrencilere iki ya da üç yıllık bir öğretim verir. 1962'de kurulmuş olan teknik kolejler *(kosen)*, ortaöğretimin birinci devresini bitirmiş öğrencileri kabul eder ve beş yılda bu öğrencileri mesleki ve teknik alanda yetiştirir. Bu üç genel öğretim kademesinin yanı sıra kısa süreli mesleki eğitim veren genellikle özel nitelikte kuruluşlar da vardır. İlkokul öğretmenleri, Devlet üniversitelerinde dört yıllık bir eğitim görürler. Ortaöğretim öğretmenleri, resmi ya da özel üniversite mezunları (lisans, yüksek lisans ve doktora) arasından seçilirler ve bir komisyonca verilen öğretmenlik sertifikasını almak zorundadırlar. Bu öğretmenlik sertifikası iki derecelidir: ikinci derece sertifika, iki yıllık üniversite veya kısa devreli üniversite öğreniminden sonra elde edilir ve ilköğretimle ortaöğretimin ilk devresinde öğretmenlik yapmak hakkını verir; birinci derece sertifika ise, lisans diplomasını gerektirir ve ortaöğretimin ikinci devresinde öğretmenlik yapma hakkını sağlar. Öğretim yılı, bir nisandan başlayarak ertesi yılın mart ayı sonuna kadar sürer: bu süre, ilköğretimde ve ortaöğretimin ilk devresinde üç döneme,

ortaöğretimin ikinci devresinde iki veya üç döneme; çoğu üniversitelerde de iki sömestre bölünür.

EDEBİYAT

İlk şiirler VIII. yy.'da yazılan *Kocikı* (712) ve *Nihon-şoki** ya da *Nihongi* (720) gibi yarı tarihi derlemelerde toplandı. Bunlar, Kakinomoto no Hitomaro ve Otomo no Yakamoçi gibi yetenekli şairlerin keşfedilmesine ön ayak olan *Manyo-şu* (759'a doğr.) adlı antolojideki şiirlere benzerler. Önce çince, daha sonra da japonca yazılan önsözler, *uta-nikki* (şiirsel günceler) ve *uta-monogatari*'lere (şiirsel öyküler) dönüştüler; bunların en yetkin örnekleri *İse öyküleri (İse-monogatari)* derlemesinde toplandı. Şiir biçimleri daha o dönemde kesinlik kazanmıştı: beş ve yedi heceden oluşan uyaksız dizelerin almaşık olarak sıralanmasından meydana gelen şiir türleri (*nagauta*, 5-7-5 7-7 hecelik *tanka*, 5-7-5 hecelik *haiku*). Aydınlar çin edebiyatına yönelmişlerdi, japonca edebiyat yapıtlarının ilk örneklerini ise Heian klasik döneminde (794-1185) saray kadınları verdiler; bu yapıtlar daha sonra ün kazanan iki türe ayrılır: bu dönemi japon edebiyatının altın çağı yapan *nikki* ("özel günce") ve *monogatari* ("öykü"). Nikki türünün başyapıtı, 954-974 yılları arasında, bakan Miçitsuna'nın annesi tarafından yazıldığı kabul edilen *Kagero-(no)-nikki*'dir (Ölümlü bir kadının güncesi). "Monogatari'nin babası" ise, yazarı belli olmayan *Taketori -monogatari*'dir (Bambu budayıcısının öyküsü) [IX. yy. sonu?]. Ancak aslında ilk nikki yüksek dereceli bir memur olan Ki no Tsurayuki'ye aittir; Ki no Tsurayuki 905'te imparatorun emriyle *Kokin-vaka-şu* (Eski şiirler derlemesi) başlıklı bir antoloji hazırladı, bu antolojinin önsözünü oluşturan *vaka* ("japon şiiri") şiir sanatı üzerine yazılmış en eski yazıdır. Ancak *Tosa-nikki* (Tosa'nın güncesi, 935) adını taşıyan özel güncesini arı japoncayla yazabilmek için takma kadın adı kullandı. Murasaki Şikibu'nun (978'e doğr. - 1020'ye doğr.) XI. yy.'ın başında yazdığı *Genji-monogatari* (Genji'nin romanı) ile nikki'den kaynaklanan *zuihitsu* türünün yaratıcısı olan rakibesi Sei Şonagon'un (966'ya doğr. - XI. yy.'ın başı) kaleme aldığı *Makura-no-zoşi* (Başucu notları) dünya edebiyatının iki başyapıtıdır. *Genji-monogatari*'nin etkisiyle, gerçek tarihin "öykülere" malzeme sağlayabileceği, öykü kişilerinin *Eiga -monogatari*'de (Görkemin öyküsü, 888 -1092) olduğu gibi özgün kişiler olabileceği ortaya çıktı.

Askeri sanatların, saray yaşamına bağlı kalan edebiyat sanatlarını gölgede bıraktığı Kamakura döneminde (XII.-XIII. yy.) Kenko (1283-1350) *Tsurezuregusa* adlı yapıtında eski göreneklerin yok olmasından duyduğu üzüntüyü dile getirirken; Kamo no Çomei (1154-1216) adında bir keşiş *Hocoki* adlı eserinde, zen buddhacılıktan esinlenen yalın estetik yapısıyla japon düşüncesi ve sanatını kalıcı olarak etkilemiş bir yüzyılın görünümünü çizer. XII. yy.'ın sonunda patlak veren ve ciddi sonuçlar doğuran olaylar, tarihe ve anekdotlara olan yönelimi daha da artırdı. XII. yy.'da kaleme alınan üç *monogatari* bu olayları sırasıyla dile getirdiler: *Hogen-monogatari* (1156-1184 arası), *Heici-monogatari* (1158 -1199 arası) ve son olarak güçlü sülalenin yükseliş ve çöküşünü anlatan *Heike -monogatari* (*Heikeler'in* [ya da *Taira*] *destanı*). Japon destanları da bu sırada doğdu; zamanla gezgin öykücüler *(biva-hoşi)* aracılığıyla yayıldı ve daha popüler bir hale geldi. Destanların ve özellikle *Heike*'nin dili (daha sonraki tüm japon edebiyatının hareket noktası), çağdaş japoncanın ana kaynağı olan yeni edebiyat diline dönüştü.

Destanlar tiyatro için zengin bir kaynak oldu: önceleri, Muromaçi döneminde doğan *no*'ya; sonraları da büyük destanlara göre daha az bilgece, ancak daha doğrudan olan ve diyaloglara daha fazla yer vererek kukla tiyatrosuna (1630) ve *kabuki*'ye öncülük eden *coruri*'ye sayısız konu sağladı. Pek çok *no* yazan Zeami (1363-1443) estetik öğretisini *Kadenşo*'da ortaya koydu. *Coruri*'lerde çağdaş bir konuyu ilk kez işleyen Çikamatsu* Monzaemon ile *kabuki*'ye özgü bir dram biçiminin yaratıcısı olan Tsuruya Namboku'nun geliştirdiği diğer iki tür ise Edo döneminde (1750-1800) ortaya çıktı. Kavatake Mokuami (1816-1893), *kabuki*'nin japon tiyatro sanatının üçüncü klasik biçimi haline gelmesine katkıda bulundu. *No*'nun doruk çağını (1400-1450'ye doğr.) uzun süre edebi açıdan kısır bir dönem olarak nitelenen iki yüzyıl izledi. Sonradan bulunan çoğu kısa yüzlerce metin, bugün bu dönemin, XVII. yy.'ın ikinci yarısında aniden başlayan yeni altın çağın hazırlayıcısı olarak kabul edilmesini sağladı. XV. ve XVI. yy.'larda anekdotlara dayalı yaygın bir *soşi* ("yazılar") üretimi görülür.

Şiir dalında, klasik *vaka*, XII. yy.'ın sonunda yeniden yaygınlık kazandı. Aynı dönemde, 5-7-5 *(hokku)* ve 7-7'lik *(ageku)* mısraların birbirini izlemesinden oluşan ve birçok şairin denediği "zincirleme şiir" *(kusari-renga)* modası doğdu. Bu sosyete oyunu olağanüstü bir rağbet gördü, *renga*'nın klasik *vaka* kurallarından sıyrılarak "serbest renga" (*haikai-renga* ya da *haikai*) haline dönüşmesiyle, toplumun tüm kesimlerine yayıldı. "Zincirleme şiirler" arasından yalnızca en iyi düzenlenmiş *hokku*'ların korunması, zamanla 17 hecelik *haikai-hokku* ya da *haiku*'ların kendi içinde bütün oluşturan bir anlatı biçimi olarak ele alınmasına yol açtı. Bu *haiku*'lar bazı yazarlarca düzyazı *(bun)* metinlerini renklendirmek için kullanıldı, bu yönteme *haibun* adı verildi. Bu evrim XVI. yy.'ın sonuna doğru tamamlandı.

XVII. yy.'dan başlayarak, edebiyatta konu sınırlaması kalmadı. Yaşadığı dönemin geleneklerinin zeki bir gözlemcisi olan İhara Saikaku (1641-1693) *soşi*'lerin üslubuna *haiki*'nin ritmini ve özlü anlatım biçimini katarak, *monogatari* üslubundan çok farklı, yeni bir anlatı türü yarattı. Buna koşut olarak, Kyokutei Bakin (1767 -1848) nehir-romanlar; Cippenşa İkku (1765-1831), Şikitei Samba (1776-1822) ve Santo Kyoden (1761-1816) de "güldürücü kitaplar" *(kokkei-bon)* yazdı. Olayların çoğunlukla eğlence semtlerinde geçtiği bu yapıtlarda başlıca kahramanlar fahişeler ve tüccarlardı. Şiirin ustası, özgün bir *haiku* okulu kuran Başo'ydu (1644-1694). *Vagakuşalar*'la (bütünüyle Japonya'ya özgü bir kültürün yeniden doğmasını isteyenler) *kangakuşalar* (Çin kültürüne bağlı olanlar) arasındaki 1670'ten beri süregelen çekişme Motoori Norinaga (1730-1801) sayesinde *vagakuşalar*'ın lehine döndü, *yomi-hon* ("okuma kitapları") denilen yeni bir anlatı türünün başlatıcısı olan Motoori Norinaga'nın ve benzerlerinin çalışmaları şogunluğun sona ermesine katkıda bulundu.

1868'den günümüze çağdaş edebiyat

Tokugavalar'ın düşmesi, Meici'nin imparatorluğu yeniden düzenlemesi ve batı kültürünün ülkeye ani girişi, VI. yy.'dan VIII. yy.'a kadar Çin kültürüne dayanan japon uygarlığını altüst etti. Bu gerçek devrimin sonuçları edebiyatı da hemen etkisi altına aldı. İlgi aniden Edo yazarlarından Avrupa ve Amerika'nın bilimsel, teknik ve siyasal yazarlarına kaydı; çağdaş edebiyatın öncülerinden biri olarak kabul edilen ve *Seiyo-cico* (Batı devleti, 1866) adlı yapıtının ilk cildi 200 000 adet, *Gakumon no susume* (Bilimlerin yükselişi, 1872-1876) adlı yapıtının 17 cildi 700 000 adet basılan Fukuzava Yukiçi'nin (1834 -1901) görülmedik başarısı bu değişimden kaynaklandı.

1878'den başlayarak yazı dili ve konuşma dili ilke olarak birleştirildi ve Futabatei Şimei (1864-1909) 1887'de modern dildeki ilk romanı yayımladı: *Ukigumo*. Batı anlayışının revaçta olduğu bu dönemde *Seiyo Doçu Hizakurige* (Batı'ya yolculuk) adlı eseriyle "güldürücü kitapları" taklit eden Kanagaki Robun'un (1829-1894) kitapları ve yabancı yapıtların zaman zaman fanteziye kaçan çevirileri büyük başarı kazandı. Gelenekle, Batı'nın katkısı arasında bir senteze gitmeye çalışan yeni edebiyat hareketinin kuramcısı Tsubuçi Şoyo 1885'te *Şosetsu-şinzui* (Romanın özü) adlı bir çalışma yayımladı. Tilmizleri ("Yazının dostları" grubu [1885]; Ozaki Koyo [1867 -1903]; Yamada Bimyo [1868-1910] ve Koda Rohan [1867-1947]) onun savlarını uyguladılar. Ancak şair Kitamura Tokoku (1868-1894), Tsubuçi'nin "romantizmi"ne karşı çıktı. Nagai Kafu (1879-1959), ardından da Kunikida Doppo (1871-1908) japon romanında natüralizmi geliştirdiler; romancı Şimazaki Toson (1872-1943) ise yeni düşüncelerle gelenek arasındaki uzlaşmazlığın yol açtığı sorunları ve Devletin artan yetkeciliğini başarılı bir biçimde dile getirdi. En büyük yazarlardan ikisi tüm okulların dışında kaldılar: natüralizm karşıtı olduğunu ileri süren Mori Ogai (1862-1922) ve duyarlılığın yazarı Natsume Soseki (1867-1916). "Okulların iç içe girdikleri" dönemde (1908-1930) roman, yazarların en tercih ettikleri araç, okuyucuların da en tuttukları türdü. Muşanokoci Saneatsu'nun (1885-1976) kurduğu, içinde Arişima Takeo (1878-1923) ve özellikle Şiga Naoya (1883-1971) gibi edebiyatçıların yer aldığı natüralizm karşıtı Şirakaba çevresinin (*Kayın ağacı*, 1910) ve tüm diğer okulların dışında kalan Akutagava Ryunosuke (1892-1927) bir deneme ve masal ustası olarak ortaya çıktı. 1945 öncesi ve sonrasının katı kültürel ilkeleri, edebiyat alanına egemen oldu. 1923'te, NAPF'de (Nippona Artista Proleta Federacio) toplanmış olan solcu yazarlar, Yokomitsu Riiçi (1898-1947) ve Kavabata Yasunari (1899-1972) gibi "yeniduyumcular"la polemiğe girdi. 1931'den kısa bir süre sonra, en iyi işçi romanı olan *Kani -kosen*'in (Fabrika-gemi) [1929] yazarı komünist militan Kobayaşi Takici (1903-1933) susturuldu. Bu dönemi izleyen on yıl boyunca, sadece kendini kanıtlamış birkaç romancı, o da siyasetin dışında kalmak koşuluyla, yapıt verebildiler. Örneğin Tanizaki Cuniçiro (1886-1965), 1941'de, başyapıtı *Sasame-yuki*'nin (İnce-kar) sansür tarafından engellenmesi üzerine, eserini yayımlamaktan vazgeçti (kitabın son bölümü 1948'de basıldı); *Genji-monogatari*'nin çağdaş dile çevrilmesiyle uğraştı.

Tiyatroda yine Tsubuçi Şoyo'nun (1859 -1935) ve yaptığı Shakespeare çevirilerinin etkisiyle, birkaç akım, geleneklerden arınmış bir tiyatro sanatı yaratmaya çalıştı, ancak Kinoşita Cunci'ye (*Yuzuru*, 1949) kadar özgün bir yapıt ortaya çıkmadı. *Kabuki*, izleyici kitlesini muhafaza etti. Avrupa edebiyatına ait oyunlar da bu dala uyarlandı.

• *1945'ten sonra.* Önceleri, savaş nedeniyle yayımı gecikmiş yapıtlarla, tanık olunan olayların aktarıldığı çok sayıda kitap yayımlandı. Bu dönem yazarları arasında Noma Hiroşi (doğm. 1915), Şiina Rinzo (doğm. 1911), Umezaki Haruo (1915-1965) ve dehşet duygusunu eşine az rastlanır bir canlılıkla yansıttığı *Nobi* (Ovadaki ateş) [1950] adlı yapıtıyla Ooka Şohei (doğm. 1909) sayılabilir.

1950'ye doğru arı edebiyat yeniden önem kazandı. Kavabata Yasunari özentiliğe kaçacak kadar titiz bir üslupla kaleme alınmış romanlar yazdı, bu romanların çevrilmesiyle 1968'de Nobel ödülünü kazanan ilk asyalı yazar oldu; bu ödül, ayrıca, japon edebiyatının dünya çapında kazandığı başarıyı da simgeliyordu. İkinci Dünya savaşı'nın ve bu savaşı izleyen yılların sarsıntısı "yeni üçüncü kuşak" yazarlarını etkiledi; psikolojik romana yönelen bu yazarlar, yeniden oluşan bir toplumda yazarın yeri (*Kindai Bungaku*'yu [Çağdaş edebiyat] izleyen *Gendai Hyoron*

[Bugünün eleştirisi] akımının yazarları gibi), ahlaki ve dinsel sorunlar (Yasuoka Şotaro [doğm. 1920]; Yoşiyuki Cunosuke [doğm. 1924]; Umezaki Haruo; Kato Şuiçi [doğm. 1919]; Fukunaga Tahehiko [doğm. 1918] ve özellikle Abe Kobo [doğm. 1924] ile Endo Şusaku [doğm. 1923]) gibi konuları işlediler.

Savaş sonrası ilk dönem yazarlarının (Dazai Osamu [1909-1948], İbuse Masuci [doğm. 1899], Ooka Şohei [doğm. 1909], vb.) toplumsal sorgulamalarını ve askeri terörü mahkûm eden yaklaşımlarını yeniden ele alan 60'lı ve 70'li yılların japon yazarları, Batı'yla yüz yüze gelmenin doğurduğu sorunları ve çatışmaları da dile getirdiler.

Ancak, edebiyata güç katan da, yeni kuşakların duyduğu bu kaygı oldu. İto Hitoşi (Sei) sanatçının özgürlüğü sorununu ele alırken, kitlesel iletişim araçlarının gelişmesi sayesinde, Mişima Yukio (1925-1970), İşihara Şintaro (doğm. 1932), Oe Kenzaburo (doğm. 1935), Kaiko Takeşi (doğm. 1930) ve Kurahaşi Yumiko (doğm. 1936) gibi bazı yazarlar büyük başarı kazandı. Ayrıca Oda Makoto (doğm. 1932), Terayama Şuci (doğm. 1936), Murakami Ryu (doğm. 1952) ve Ariyoşi Savako (doğm. 1931), Uno Çiyo (doğm. 1938) ve Tsuşima Yuko (doğm. 1938) gibi pek çok kadın yazar da sayılabilir.

Şiir dalında, Takamura Kotaro (1883-1956), Muro Saisei (1889-1962), Miki Rofu (doğm. 1889), Hinatsu Konosuke (doğm. 1890), Sato Haruo (doğm. 1899) gibi şairler batı edebiyat biçimlerinden etkilendi. Bazı sanatçılar belirli geleneksel biçimlere sadık kaldılarsa da, bunlara canlılık ve yenilik kazandırdılar: bu şairler arasında *tanka*'ya yeni bir biçim veren Tsukamoto Kunio (doğm. 1922) ve *haiku* anlayışını yeniden yaratan Yamaguşi Seişi (doğm. 1901) sayılabilir. Savaş sonrasının en önemli gerçeküstücü şairlerinden biri olan Yoşioka Minoru (doğm. 1919) gibi çok sayıda genç şair, serbest ölçüyü benimsedi. Dilin yozlaşması karşısında, japoncanın grafik özelliklerine, fotomontaj kaynaklarına yönelerek, ünlü haikuya özgü "zaman derinliği"ni çoğu kez yakalamayı başardılar. Böylece İşii Yutaka (doğm. 1940), İvata Hiroşi (doğm. 1932), VU grubu, Niikuni Seiiçi (doğm. 1925) tarafından kurulan ASA grubu ya da Tamura Ryuiçi (doğm. 1923), Tanikava Şuntaro (doğm. 1931) gibi Areçi grubu şairleri japon "beat generation"ının öncüsü oldular.

Tiyatro dalında, İbsen ve Çehov başta olmak üzere yabancı oyun yazarlarının etkisi ağır bastı, ancak Muşanokoci Saneatsu (doğm. 1885), Uda Saburo, Fuciki Hiroyuki gibi yazarlar özgün yapıtlar verdiler. Abe Kobo, Mişima Yukio'nun temel yapıtlarına paralel olarak bir öncü tiyatro doğdu; bu tiyatro, klasik biçimlerden *(bunraku, kabuki, no, kyogen)* aşırı batılılaşmış modern tiyatroda bulunmayan kendiliğindenlik unsurunu aldı. Terayama Şuci, Fukuda Yoşiyuki (doğm. 1931), Kara Curo (1941), Sato Makoto (doğm. 1943) ve Suzuki Tadaşi (doğm. 1939) bu çerçevede öncü tiyatroya Japonya'ya özgü bir boyut katmak için bin yıllık gelenekten yararlanmayı amaçladılar.

JAPONYA'DA SANAT

Lauros-Giraudon



pişmiş toprak heykelcik
Comon dönemi
İ.Ö. I. binyıl
Guimet müzesi, Paris

Lauros-Giraudon



bronz mızrak ucu
Yayoi dönemi
İ.Ö. III. yy.-İ.S. III. yy.
Guimet müzesi, Paris

GÜZEL SANATLAR

Öntarih ve tarih dönemleri sanatı için Tarih bölümüne bakınız.

mimarlık

İlk dönemler japon mimarlığında belli başlı iki konut tipi bulunur. Kuzeyden kaynaklanan birinci tipte, ağaç ayakların taşıdığı dam örtüsü saman saplarından oluşan, yarı yarıya toprağa gömülü konutlar yer alır. Güney kökenli ikinci tipte ise, kazık temeller üzerinde yükselen, dış galerili ve taşkın çatılı konutlar yer alır. Bu çatılarda mahya aşığı üzerine yatay tomruklar yerleştirilir ve yanlamalar, kalkan duvarı üzerinden taşıp birbirlerine çaprazlanarak *çigi*'leri oluşturur. Bu tip, en belirgin örnekleri İzumo ve İse'de bulunan şinto tapınaklarında varlığını sürdürecektir. Çam ağacından yapılmış olan bu sıvasız ve boyasız tapınaklar, yüzyıllar boyunca en eski geleneklere bağlı kalınarak defalarca tekrar edilmiştir. Damları, günümüzde *hinoki* (sedir ağacı) kabuklarıyla kaplanmaktadır. Kimi *haniva*'ların üzerinde yükselen tuğla yapılarda, Çin etkisi görülür. Bu etki, VI. yy.'da buddhacılığın yayıldığı ve ilk tapınakların kurulduğu dönemde yoğunluk kazanmıştır.

• *Buddha mimarlığı.* Günümüze gelebilmiş olan en eski manastır, prens Şotoku'nun kurduğu Horyu-ci manastırı'dır. Simetrik planı, taş teraslar üzerinde yükselen, ahşap bölümleri kırmızı boyalı yapıları (Çumon, anıtsal kapı; Kondo, altın tapınak ve pagoda), iki kollu konsollar yardımıyla sütunlar üzerine oturan kiremit kaplı damlarının profiliyle, bu manastır Çin mimarlığının etkilerini taşır. Horyu-ci manastırı bu mimarlığın günümüze kadar ulaşmış en eski örneğidir. VIII. yy.'da, Nara'daki tapınaklar aynı biçimlerde, ancak daha büyük boyutlarda inşa edildi. Manastır kurmak için dağ yamaçlarında (Hiei dağı, Koya dağı) ıssız yerler arayan içrek tarikatların yayılmaya başladığı Heian döneminde, yapıların simetrik konumu bırakıldı, plan araziye uydurulmaya başlandı. Böylece, yapı ile doğal ortam arasında yakın ilişkiler kuruldu; bu ilişki japon mimarlığının en belirgin özelliği sayılır. Çin üslubu "japonlaşma" eğilimi gösterdi; tapınakların boyutları küçüldü, ama içleri, sedef kakmalı, altın işlemeli laka kaplamalarla zengin bir biçimde süslendi. Bu üslubun en yetkin örneği, görünümü kıvrımlı havuzlara yansıyan kanatları açık ateş kuşu biçimindeki Byodo-in'deki Hoo-do'dur.

Kamakura'daki bakufu'da Çin etkileri yeniden görülmeye başlandı. Bu dönemde yeniden inşa edilen Nara'daki Todai-ci Nandaimon'unda, yanlış olarak tenciku-yu (hint üslubu) denilen Güney Çin üslubu uygulanmıştır. Aynı dönemde, zen'in ortaya çıkması, önceki dönemin japonlaşmış tarzlarını belirten *va-yo*'ya ("ulusal üslup") karşıt olan Kuzey Song üslubu ya da *kara-yo*'nun ("Çin üslubu") yaygınlaşmasına yol açtı. Kamakura'daki Engaku-ci Şariden'i (kutsal emanetler evi), kırmızı boyasız yalın yapılarla, saçaklarda artık yalnızca süsleme amacıyla kullanılan konsolların çoğalmasıyla ve sepet kulpu biçiminde kemerli açıklıklarıyla dikkati çeker.

Muromaçi döneminde *va-yo* ile *kara-yo* arasında bir uzlaşma sağlandı. Bununla birlikte, VI. yy.'ın sonunda, Ming mimarlığının etkisi, Matsuşima'daki Zuigan-ci'nin özellikle de Nikko'daki yapıların çokrenkli ve kabartma süslemelerinde kendini gösterdi. Bu dönemden sonra, buddha mimarlığı donup kaldı ve kendini yenileyemedi.

• *Dindışı mimarlık.* VIII. yy.'da ilk sürekli başkent Nara, Çin kentlerinin damalı planına uygun olarak kuruldu; kentteki saraylar ve soylu konutları da yeni modayı izledi. Bu moda, 794'te kurulan ve bir çinli tarafından yapılan planı bugün de kısmen korunmuş olan Heian-kyo'da (Kyoto) sürdü. Resmi yapılarda kıta formüllerine bağlı kalınmışsa da, özel konutlarda, bu formüllerle japon gelenekleri arasında bir uzlaşma sağlanmıştır: hinaki kabuğuyla kaplı taşkın çatılı yapılar kazık temeller üzerinde yükselir; geniş sundurmalarla korunan bir galeri ya da *engava*, yapıyı çepeçevre kuşatır ve ev sakinlerinin dış çevreyi seyretmesine olanak verir; dışarıda, köprülerle kıyıya bağlanmış adacıkların serpildiği bir gölcüğün yer aldığı çin tarzında bir bahçe bulunur; yapıların içi ise, duvar resimleri ve paravanalarla süslenmiştir; zemin hasır ya da *tatami*'lerle kaplıdır.

Muromaçi döneminde, zen'in etkisiyle önemli yenilikler görüldü: sepet kulpu biçiminde kemerli açıklıkların yer aldığı *kara-yo* üslubu benimsendi (şogun Aşikaga Yoşimasa için XV. yy.'da yapılan Ginkaku-ci), özellikle de yapılara bir kapı sundurması ya da *genkan* eklendi. İç mekânlar raylı bölmelerle *(fusuma)* ayrılmıştı; kabul salonlarında, resim ya da çiçeklerin sergilendiği bir girinti *(tokonoma)* yer alıyordu. Etajer *(tana)*, yuvarlak bir pencere ile aydınlatılmış küçük yazı masası gibi hafif döşeme unsurları duvarlara raptedilmişti. Saman saplarıyla kaplı bir çatıyla örtülü küçük yapılar çay törenleri için düzenlenmişti.

Momoyama döneminde, kayalıklar üzerinde yükselen ahşap derebeyi şatoları ortaya çıktı. Kulelerin içinde ya da yanında yer alan şatafatlı daireler, Şoin üslubunda boyalı oymalı süslemelerle bezendi. *Çaşitsu*'larda (çay salonları), zen'in etkisi görülmeye devam etti. Resmi mimarlıkta süslemelerde aşırıya kaçma eğilimi 1868'e kadar sürdüyse de özel konutlarda, geniş açıtlarla ve sundurmalarla dışarıya açılan ve dış çevreyle uyum içinde olan yalın çizgili işlevsel bir mimarlık gelişti. Bu üslubun en yetkin örneği Katsura sarayı'dır (Kyoto yakınında); saray, XVII. yy.'ın ilk çeyreğinde, değişik görünümlü şatafatlı bahçelerin içinde yer alan bir hükümdar malikânesi olarak tasarlanmıştır. Bu biçim, boyutları küçültülerek günümüze kadar geleneksel japon evlerinde kullanılmıştır.

heykel

Buddha imgelerinin ülkeye girmesiyle birlikte Japonya'da plastik sanatlar gelişmeye başladı; bu alanda, günümüze ulaşabilmiş en eski yapıtlar, Uzakdoğu heykelciliğinin en yetkin örnekleri arasında yer alır. Kuzey'deki Veiler'in üslubu, Asuka döneminde (VI. yy. sonları - VII. yy. başları) koreli ya da çinli zanaatçılar tarafından ülkeye sokuldu. Yaldızlı bronzdan Buddha üçlüsü, çinli bir göçmenin soyundan gelen Tori adlı bir heykelci tarafından 623'te yapılmıştır. Bu üçlü, düşey eksenliliği, kıvrımlarının zarifliği, çizgilerinin kesinliği ve uzunluğuna gelişen biçimiyle dikkati çeker. Horyu-ci tapınağı'ndaki Yumedono Kannon ve Kudara Kannon (Avalokiteşvara) heykelleri, Çugu-ci tapınağı'ndaki Miroku heykeli gibi başyapıtlarda da bu nitelikler görülür. Bunlarda, çinli taş yontucularının tersine tahtayı işlemeyi yeğleyen japon sanatçılarının ustalığı göze çarpar. Hakuho (645-710) ve Nara (710-794) dönemlerinde, Tang dönemi etkilerinin yerini sonradan gelen Kore etkileri aldı. İlk japon başkentindeki tapınaklarda yer alan heykeller, hacim arayışları, zarif oranları, gerçekçilikleri ve özgün çizgileriyle üne kavuştu. Todai-ci'deki, yüksekliği 20 m'ye varan Buddha heykeli, o dönemin dine bağlılık duygusunu görkemli bir biçimde dile getirir (749). Bugün bu heykelden, gövdenin alt kısmıyla lotus biçiminde tahtın birkaç yaprağından başka bir şey kalmamıştır. Bir süre sonra, pahalıya mal olan tunç yerine alçı, yaldızlı lakalı ya da boyalı tahta, kurumuş laka kullanılmaya başlandı; tahta ya da kil gövde üzerine laka ve kumaş da kaplanabiliyordu. VIII. yy.'ın sonlarında Nara'daki Toşodai-ci atölyesi, yivli giysileri bedenlerini sıkıca saran büyük boy tekparça tahta heykellerle dikkati çeker. Aynı teknik Heian döneminde (IX.-X. yy.), içrek mezheplerin korkunç görünümlü tanrılarının betimlenmesinde de kullanıldı: Kyoto'daki To-ci'de bulunan ağır görünümlü Fudo (Avalokiteşvara) heykeli. Heian döneminin ikinci yarısında, Çin'den alınan yeni bir teknik ortaya çıktı; daha ucuza mal olan bu teknikte, heykel birçok parçadan yapılıyor, böylece bir yapıt üzerinde aynı anda birçok kişi çalışabiliyordu. Çok sayıda atölye kuruldu. Bunların en eskisi, Byodo-in'deki en önemli yapıtlardan birini, yaldızlı tahtadan *Amida* heykelini gerçekleştiren Coço tarafından kuruldu. Büyük boyutlu yapıtlarda önceki dönemin gerginliği kal-

madı, çizgiler yumuşadı, giysilerde XII. yy. boyunca gittikçe artan bir biçimde resim sanatının etkileri görüldü.

Kamakura döneminde, aşırı gerçekçilik ve çizgileri bireyselleştirme eğilimiyle, Nara dönemi üslubuna bir dönüş gözlemlendi. Unkei'nin çevresinde toplanan çok sayıda heykelci, eski başkentte çalışarak, iç savaşlar sırasında yok olmuş heykellerin yerine yenilerini yaptı. Todai-ci'nin güney kapısındaki koruyucu kral heykelleri *Ni-o*'lar, Kofuku-ci'deki Buddha'nın tilmizlerinin heykelleriyle birlikte bu dönemin en dikkat çekici yapıtlarıdır. Rahiplerin ve laik kişilerin portrelerinde güçlü bir plastik anlayış kendini gösterdiyse de bu Rönesans'ın arkası gelmedi. Kamakura'nın 11,36 m yüksekliğindeki bronz Dai Butsu (Büyük Buddha) heykeli, halk arasında sevilmesine rağmen bir çöküşü ifade eder. Zen, birkaç din büyüğünün dışında, dinsel imgelerin yapılmasına karşı olduğundan bu gerileme XIV. yy.'da daha da hızlandı.

Heykelcilik, dingin ya da karmaşık ifadeli *no* maskelerine ve mimarlık süslemelerine yöneldi. Nikko'nun süslemelerini gerçekleştiren Hidari Cingoro bu alanda en ünlü sanatçıdır. Tokugava dönemi sanatçıları, tahta ya da fildişi *netsuke*'ler gerçekleştirdiler.

P. Gorez-Diaf



Nara'daki Todai-ci'nin VIII. yy.'da kurulan ve birçok kez yenilenen bir tapınağının konsolları

resim

Çin örneklerinden yola çıkarak ulusal bir çizgi izleyen japon sanatının genel eğilimlerini, resim sanatının gelişim süreci içinde de görmek mümkündür.

VII.-IX. yy.'lar arasında tümüyle Çin etkisinde gelişen ilk dönemden kalan az sayıda örnek, kıta resminin incelenmesinde son derece önemli belgelerdir. Japonlar, Heian döneminin (IX.-X. yy.) başlarında Çin buddhacı sanatının yeni örneklerini (Şingon ve Tendai mezheplerinin din büyüklerinin portreleri; korkunç görünümlü koruyucu tanrı [Fudo] tasvirleri) hacimlerin karşısında çizgilere önem vererek taklit ettiler. Bir süre sonra bunlara Amida kültünün.duru temaları eklendi: Batı cenneti Buddhası'nın, yaşamlarının sonunda kendisini çağıranların ruhlarını toplamaya gelişi (Raigo). Yabancı esinli olmalarına rağmen, uyumlu renklere boyanmış ve hafifçe yaldızlanmış zarif biçimlere yer veren manzara resimleri japon kırlarının hoş havasını taşır. Yapıtların zariflik ve zenginliği, soyluların ince zevkini ortaya koyar. O döneme egemen olan bu sanat anlayışı, Çin kültürüyle yoğrulmuş olmakla birlikte, akıldan çok duygulara dayanır, kabul edilmiş mutlak gerçeklerden çok yeniliklere yer verir. Uzun süre *kara-e*'ye (Çin usulü süsleme ve paravanalar) bağlı kalan dindışı resim, XI.-XII. yy.'a doğru, soylulara hizmet etmek için *yamato-e*'ye (ulusal üslup) yöneldi. Konular o dönemin romanlarından ve efsanelerinden alınıyordu. Yatay uzun rulolar *(makimono)* üzerine yapılan resimlerde bir olayın, bir öykünün çeşitli evreleri betimlenirdi. Bununla birlikte, değişik üsluplar vardı (renkli guaşla ya da mürekkeple yapılmış resimler), ama tümü aynı kurallara uymaktaydı: rulonun sağ üst köşesinden sol alt köşeye doğru gelişen kompozisyon, panoramik perspektif, içlerinde olup biteni gösteren çatısız evler.

Yamato-e gelişmesini Kamakura'daki bakufu döneminde de sürdürdü. Bu dönemde gerçekçiliğe ve harekete gittikçe artan bir eğilim göze çarpar; tarihsel romanların ya da yeni olayların resimlendirilmesinde, buddhacı cehennem tasvirlerinde, afet ve hastalık resimlerinde, kimi zaman karikatüre varan bir bireyselleştirme görülür. Yamato-e ustaları aynı zamanda güzel portreler de yapmışlardır.

Aşikagalar'ın şogunluğu döneminde (1338-1573), imparatorluk sarayına bağlı olan Tosa okuluna özgü bir üslup haline gelen yamato-e, hiç gelişme göstermeyerek donup kaldı; resimler, kompozisyonu bozan ya da çeşitli sahneleri birbirinden ayıran yaldızlı bulutlarla süslendi.

Japonya'ya zen tarafından sokulan Güney Song mürekkepli resimleri çok tutulmaya başlandı. Manastırlardaki keşişler bu yeni tekniği öğrendiler. Sanatsever ve koleksiyoncu şogunlar bu keşişleri korudular. *Tokonoma*'ya dikey olarak asılan *kakemono* adı verilen rulolar bu sıralarda ortaya çıktı. Japon sanatçılar, çinli ressamların hacim arayışlarına yabancı kaldılar; soyluların konutlarını süsleyen paravana ve *fusuma*'lar üzerinde çalıştıklarından, daha çok süsleme amaçlı düzenlemelere yöneldiler. Bu sanatın düşünsel temellerini kavramış görünen tek sanatçı, resim öğrenimini Çin'de yapmış olan zen keşişi Sesşu'dur. Sesşu, *sumi-e*'nin (mürekkepli resim) en büyük ustası olarak tanınır.

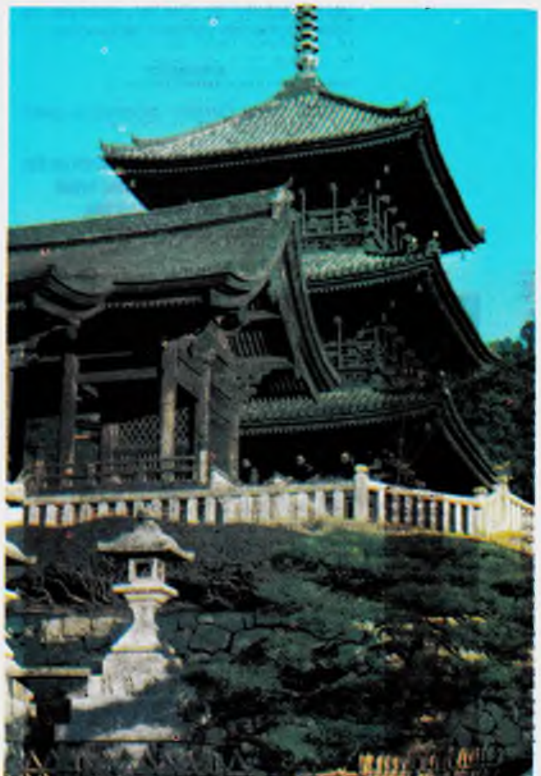
Süslemeci eğilim, Kano Motonobu ile varlığını sürdürdü. Bu sanatçının iki boyutlu yapıtlarının başlıca niteliği, kalın ve esnek çevre çizgileridir. Tosalar'ın atölyesi ile ilişki kurduktan sonra Motonobu'nun bazı resimlerinde canlı renkler ve geleneksel japon temaları görülmeye başlandı. Kano okulu, büyük diktatörler zamanında doruğa ulaştı. Diktatörlerin sarayları, Eitoku ve onun atölyesine bağlı sanatçıların yaptıkları altın ve gümüş zemin üzerine parlak renkli kompozisyonlarla süslendi. Seçmeci bir anlayışla çalışan Kanolar, konularını Çin'den ve yamato-e'den aldılar, çiçek ve kuş resimlerinde ise Ming döneminin resmi resim sanatından yararlandılar. Ayrıca *namban byobu* adı verilen paravanalar da yaptılar. Güney kavimlerine özgü olan bu paravanaların üzerinde 1549'dan beri Japonya'ya yerleşmiş cizvit misyonerlerine yiyecek getiren Portekiz gemisinin gelişi temsil edilmiştir.

Tokugavalar'ın iktidara geldiği sırada şogunların ve sarayın resmi okulu haline gelen Kanolar'ın atölyesi iki kola ayrıldı. Bunlardan biri Kyoto'da kaldı; Edo'ya taşınan diğeri ise, büyük bir yenilik yapmaksızın varlığını 1868'e kadar sürdürdü. XVI. yy.'daki sarsıntılar sonucunda eski toplum düzeni dağıldı; zanaate dayalı bir sanayinin ve ticaretin gelişmesiyle, çok geçmeden büyük bir mali güce erişen bir burjuva sınıfı ortaya çıktı. Sotatsu, Korin, Kenzan gibi büyük renk ustaları, içinde yetiştikleri bu sınıf için çalıştılar. Ressamlık, çömlekçilik, lakacılık, kumaş desenciliğini bir arada yürüten Korin ve Kenzan gibi sanatçılar Tokugava döneminin en parlak evresi Genroku'ya (1688-1704) egemen oldular. Okyo ve Şico okullarının hayvan ve çiçek resimlerinde uzmanlaşmış sanatçıları da zevke ve lükse düşkün bu burjuva sınıfı için çalıştılar. Ayrıca bu dönemde, günlük yaşamdan sahneler yansıtan yeni bir resim anlayışı da ortaya çıktı: yosmaları betimleyen resimler, tiyatro ve gündelik yaşam sahneleri, Edo'da *ukiyo-e* adı altında estamp yoluyla yaygınlaştı.

H. Kanus-Atlas-Photo



Kyoto'da Nico-co şatosu (1603) Momoyama dönemi



Ch. Lenars

Kyoto'da Kiyomizu-dera tapınağı'nın Tokugava döneminde yeniden yapılan üç katlı pagodası

Bununla birlikte, yabancılara (Çinliler ve Hollandalılar) açık tek liman Nagasaki'de aydınlar, kültürlü çevrelerin geliştirdiği çin resim sanatının (*nan-ga* ya da *buncin-ga*) pratik yanından çok kuramsal yanıyla ilgilendiler. Bu dönemin başlıca sanatçıları Buson, Çikuden, Tanomura ve Gyoku-



Boiteau-Explorer

Miyacima adasındaki büyük torii (1875) [ön planda, büyük İtsukuşima tapınağı'nın bir feneri]

do'dur. Batı resmi üstünlüğünü XIX. yy. ortalarında göstermeye başladı. 1868'den sonra bu etki daha da belirginleşti ve Batı resminin tüm akımları, özellikle de fransız okulu, japon sanatçılarını etkiledi. Geleneksel türler bir süre terk edildiyse de çok geçmeden yeniden canlandılar.

estamplar

VIII. yy.'da Çin'den Japonya'ya giren tahta üzerine baskı sanatı, uzun süre yalnızca dinsel konuları işledi. XVII. yy.'ın başında ilk resimli romanlar görülmeye başlandı. Edo'daki yaşamı ya da tiyatroyla ilgili sahneleri betimleyen, tek tek kâğıtlara yapılmış olan ilk resimler Moronobu'ya atfedilir (1673'e doğr.). Daha sonra *ukiyo-e* adı verilen bu sanat türü burjuva sınıfında büyük ilgi gördü.

XVIII. yy.'ın sonlarında, Koryusai, Torii Kiyonaga, Şunşo, Utamaro ve Şaraku ile estamp altın çağını yaşadı. Daha büyük boyutlu kompozisyonlar yapılmaya başlandı (üçkanatlılar ve çokkanatlılar). XIX. yy.'da Toyokuni geleneksel tür ile varlığını sürdürürken Hokusai ve Hiroşige ile manzara resmi önem kazandı. (→ ESTAMP.)

Ch. Lenars



Nara'daki Toşodai-ci tapınağı'nın kondo'sunda yer alan Biruşana Butsu (Buddha vairocana) heykeli (boyalı ve altın varakla kaplı laka; Tempyo dönemi, VIII. yy.)

el sanatları

Japon sanatçıların teknik ustalıkları, süsleme ve renk uyumu alanlarındaki derin sezgileri, bu ülkede el sanatlarının gelişmesine neden oldu. Ağaç, bambu, toprak, laka, hasır, ipek ve birçok başka gereç aynı başarı ve ustalıkla işlendi.

Bu teknikler daha çok Çin'den geliyordu. VIII. yy.'dan beri imparator Şomu'nun koleksiyonlarının korunduğu Nara'daki Şoso-in'in barındırdığı hazineler, Japonlar'ın dokumacılık, lakacılık, çömlekçilik ve marangozlukta ne derece başarılı olduklarını gösterir. Yerli yapım eşyaları ithal edilmiş olanlardan ayırmak her zaman kolay değildir.

Şogakukan



Nara'daki Todai-ci'nin girişinde yer alan bekçi heykellerinden biri Unkei (tahta, 1203)

El sanatlarının gelişmesi de ana hatlarıyla, daha çok resimle bağlantılı olarak, japon sanatının genel gelişimini izledi. İki boyuta bağlı kalan resim, gittikçe bir süsleme öğesi olarak kullanılmaya başlandı.

1. *Heian dönemi* (794-1185). Bu dönemden pek az örnek günümüze ulaşabilmiştir. Tang sanatından (Çin) alınmış teknikler *yamato-e*'nin egemen olduğu japon zevklerine göre uyarlandı. Sedef kakmalı, üzerine altın ve gümüş tozu serpilmiş laka eşyalarda büyük bir incelik göze çarpar.
2. *Kamakura dönemi* (1185-1333). Savaşçıların yalın zevkleri, süslemelerin daha gerçekçi olmasına yol açtı; biçimler önceki dönemden daha az zarifti. Silahların önemi giderek arttı; bütün Uzakdoğu'ya kılıç ihraç edildi; kılıç kınları *(tsuba)* kafes oymalı demirdendi.
3. *Muromaçi dönemi* (1333-1573). Bu döneme tek başına zen etkisi egemen oldu. Çanoyu'ların yaygınlık kazanmasıyla oymalı metal çaydanlıklar, özellikle de seramik kaplar ortaya çıktı. Bu kaplar Çin işleri (*ko-seto* ve *seto-guro*) ya da o zamana kadar yalnızca gündelik işlerde kullanılan çanak çömlekler (Bizen) örnek alınarak yapılıyordu.
4. *Momoyama dönemi* (1573-1616). Bu döneme egemen olan şatafatlı üslup, yeni Çin tekniklerinin alınması ve zanaatçıların giderek artan ustalığı ile (kabartma süslü laka eşyalar, Nişicin'in [Kyoto] sim ve sırmayla işlenmiş brokarları, görkemli silahlar, bakır ve kıymetli maden süslemeli *tsuba*'lar) gelişti. Seramik alanında, kurşunlu sırlı *raku*'larda (Kyoto), daha yalın olan zen zevki ağır bastı. Özgür ve içten bir anlayışla yapılan çiçek süslemeleri, Mino bölgesinde üretilen ve çay töreni ustalarının adını taşıyan şinolara ve oribelere güzel bir görünüm kazandırdı.
5. *Tokugava dönemi* (1616-1868). Refah düzeyinin yükselmesiyle el sanatları gelişme gösterdi, ülkenin her yanında yeni atölyeler açıldı; ancak, Kyoto uzun süre yeni sanat akımlarının odak noktası olmayı sürdürdü. Sanat yapıtlarını satın alan yeni burjuva sınıfı, sanatçı ve zanaatçıları korudu. Ressam, lakacı ve çömlekçi olan Korin ile Kenzan, Genroku dönemine egemen oldular, yapıtları uzun zaman taklit edildi. XVI. yy.'ın sonlarında Japonya'ya gelen çok sayıda koreli çömlekçi, seramik sanatının daha da gelişmesine ve japon porseleninin ortaya çıkmasına ne-



Reunion des musées nationaux

"Kiraz ağacı dalında şakrak kuşu" Hokusai'nin estampı *(Guimet müzesi, Paris)*

Munakata Şiko'nun ağaç üzerine bir gravürü

L.L.



den oldu. Çok geçmeden, Arita atölyeleri (Kakiemon, Nabeşima) Kutani atölyeleriyle yarışa başladı; ancak, zanaatçıların el ustalığı, buluş yeteneklerini körletti. Süs bolluğu, birçok malzemenin birbirine katılışı, ayrıntıların çok iyi işlenişi, en çok *inro**'larda, *netsuke**'lerde ve *tsuba**'larda ağır bastı; bunlar XIX. yy. sonlarında avrupalı koleksiyoncuların çok sevdikleri yapıtlardı. Bu sırada, Avrupalılar'la ilişkiler sonucunda, eski biçimlerde donup kalmış olan zanaatçılık çöktüyse de birçok sanatçıya esin kaynağı olan halk sanatları tazeliğini sürdürdü.

1868'den sonra sanatın evrimi

Meici dönemiyle Japonya modern dünyaya açıldı; ancak, Batı etkileri daha XVI. yy.'da hıristiyanlıkla birlikte ülkeye girmiş, Meici reformundan önce, uzaktan gelen örneklere ilgi uyanmıştı. Bu ilgi, tüm XX. yy. boyunca süren ve destek ya da dirençle karşılanan tutkulu hareketlere yol açtı.

• *Mimarlık.* Yeni dönem her şeyden önce, geleneksel gereç olan ahşap yerine tuğla ve taş kullanımına öncelik veren alman, ingiliz, italyan ve amerikalı mimarların etkileriyle belirginleşti. XIX. yy.'ın sonundan başlayarak, depreme karşı çok dayanıklı olan çelik ve betonarme kullanılmaya başlandı. Çok geçmeden "Ayrılık" grubuyla (Yamada Mamoru, 1920), işlevselcilik ve uluslararası üslup ülkeye egemen oldu. Le Corbusier (Maekava* Kunio, Sakakura* Cunzo ve Yoşimura* Cunzo, Le Corbusier'nin yanında, onun öğrencilerinden biri olan Ch. Perriand ile birlikte çalıştılar) ve Bauhaus ile amerikalı F. L. Wright ve Antonin Raymond'un büyük etkileri oldu. 1937'de japon Werkbund'u *Kosaku bunka remmei* kuruldu.

Savaştan sonra mimarlık, özellikle de anıtsal mimarlık büyük bir atılım yaptı. Maekava, Sakakura, Yoşimura önemli yapıtlar gerçekleştirdiler. Tange* Kenzo, modern olmalarına karşın geleneksel öğeler de içeren zengin yapıtlarıyla dikkati çekti. Kurokava Kişo, Maki Fumihito, Otaka* Masato, Kikutake* Kiyonori'nin oluşturduğu Metabolism* grubu (1960) üyelerinin ve Otani Saçio, İsozakı Arata, Sato Takeo gibi mimarların yapıtlarında da aynı özellik görülür. Gökdelenlerde geleneksel biçimler modern gereçler kullanılarak yeniden canlandırıldı.

• *Heykel.* Genellikle zen bahçe sanatına bağlı olan Japonlar'a özgü bir üslup, mimarlıkla uyum içinde gelişti. Rodin ya da Maillol'un öğrencileri (Ogivara Morie [1879-1910], eleştirmen ve şair Takamura Kotaro [1883-1956]) ve milliyetçi tepkinin (Hiraguşi Denşu, 1872-?) katkılarıyla, heykelcilik Noguçi* İsamu, Nagare* Masayuki, Teşigahara* Sofu ile özgür bir havaya büründü. Yagi Kazuo, Sofu'nun oğlu Teşigahara Hiroşi heykelciliği seramik, camcılık, mine sanatına yaklaştırmayı denedi; Şono Şunsai (1904-1974) gereç olarak bambuyu benimsetmeye çalıştı; Mizui* Yasuo, Otani Fumio, Kano Minoru gibi sanatçıların ifade biçimleri lirik soyutlamaya dayanıyordu. Bu sanatçıların yapıtlarıyla beton mimari arasındaki ilişki tıpkı manzara bahçelerinin taşlarıyla ahşap yapı ve şinto revakıyla doğa arasındaki ilişki gibidir.

• *Resim, gravür, hat.* Takahaşi Yuiçi (1828-1894) yağlıboya resim tekniğini ilk kullananlardandır. Japonya'ya davet edilen italyan profesör Antonio Fontanesi'nin (1818-1882), 1900'de Paris'te sergi açan Asai Çu (1856-1907) üzerinde, resim sanatının daha sonraki gelişiminde büyük rol oynayacak bir etkisi oldu.

Ancak, yabancı akımlardan etkilenen bu resim anlayışı, amerikalı estetik profesörü Ernest Fenollosa (1853-1908) tarafından da desteklenen gelenekçi ve milliyetçi bir tepkiye yol açtı; Okakura Tenşin'in (1862-1913) önderliğinde uzun süre etkili olacak bu güçlü tepkinin merkezi 1898'de kurulan özel Japon Güzel sanatlar akademisi'ydi (Nihon Bicutsu-in). XX. yy. boyunca, bu harekete bağlı sanatçılar, grubun Salon'u *İnten*'de çok sayıda yapıt sergilediler. Yokoyama* Taikan (1868-1958), Hişida Şunso (1874-1911), Şimomura Kanzan (1873-1930), İmamura Şiko (1880-1916), Yasuda Yukihiko (1884-1975), Maeda* Seison (1885-1977), Kobayaşi Kokei (1883-1957), Hayami Gyoşu (1894-1935), Claudel'in gözdesi Tomita Keisen (1879-1936) ve Kavabata Ryuşi (1885-1966), yeni bir japon resmi oluşturabilmek için japon sanatlarının yanında Batı sanatlarını da incelemek gerektiğini savunuyorlardı. Hirafuku Hyakusui (1877-1933) daha natüralistti. Kyoto'da etkinlik gösteren sanatçılar arasında Tomioka Tessai* (1836-1924), Takeuçi Seiho (1864-1942), Tsuçida Bakusen (1887-1936), Murakami Kagaku'nun (1888-1939) adlarını anmak gerekir. Tepeleri konu alan rulolarla, girişik dal motiflerinin yer aldığı paravanalarla bu sanatçılar japon doğasının düşsel bir görünümünü yansıttılar; dinsel resimleriyle de en yetkin gelenekleri sürdürdüler. Yine Kyoto'da çalışan Fukuda Heihaçiro (1892-1972), Ono Çıkkyo (1889-1979), özellikle de Domoto İnşo (1891-1975), hem geleneksel hem de yabancı esinli yapıtlar verdiler. Tüm bu sanatçılar dikey, yatay rulolar, sürme kapılar, paravanalar gerçekleştirdiler. Sanayici Yokoyama Misao (1920-1973), keşiş Toyoaki Hanci (doğm. 1907), edebiyatçı Morita Kohei (doğm. 1916) ya da Moriya Tadaşi (doğm. 1912), Kayama Matazo (doğm. 1927), Higaşiyama Kaii (doğm. 1908) gibi anlayışları çok değişik hatta birbirine karşıt olan sanatçılar, bu alanda, gökdelenlerin beton yüzeylerine olduğu kadar tapınakların ahşabı üzerine, doğa ve kent manzaralarını, edebiyatın kadın kahramanlarını ve Çin modellerini işlediler.

Batı'ya yönelen ve *Bunten* (1907'den başlayarak) ve *Teiten* (1919'dan başlayarak) resmi Salonları'nda yapıtlarını sergileyen *yo-ga* ressamları arasından, Raphael Collin'in öğrencisi Kuroda Seiki (1866-1924), Paris'ten açıkhavacılığın tekniklerini getirdi; romantik esinli Aoki Şigeru (1882-1911) ve Carolus-Duran'ın öğrencisi Fucişima Takeci ile (1867-1943) birlikte "Hakubakai" grubunu kurdu. Yurtdışına giden sanatçılar, kafileler halinde dönüyor ve beraberlerinde ülkeye kendi halinde bir izlenimciliği getiriyorlardı; bu akımı *Şirakaba* ve *Subaru* dergileri aracılığıyla yayıyorlardı. Yasui Sotaro (1888-1955), Renoir'ın öğrencisi Umehara Ryuzaburo (doğm. 1888) gibi sanatçılar 1914'te "Nika-kai" grubunu kurdu. 1923 depremini izleyen yıllarda birçok eğilim (fov, kübist, fütürist, konstrüktivist, dadacı, gerçeküstücü, proletaryacı vb.) ortaya çıktı. Savaş öncesinde ve savaş sırasında sanat alanında görülen ve gerçekçilikten başka bir akıma yaşam hakkı tanımayan dogmacılık, birçok yetenekli sanatçının yer aldığı bu eğilimleri yok etmediyse de sarstı. Bu elli yıl içinde, Dürer'i anımsatan portreler yapan Kişida Ryusei (1891-1929), kübist Yorozu Tetsugoro (1885-1927) ve fovist Koide Naraşige'nin (1887-1931) yanı sıra Avrupa'da uzun süre kalan sanatçıları da saymak gerekir: Togo Seici (1897-1978), yeniizlenimci Oka Şikanosuke (doğm. 1898), Paris okuluna bağlı Foujita*, onun gibi hıristiyanlığı kabul etmiş olan (Civitavecchia'daki Japon martyrleri capellası) Hasegava Luc (1887-1967), ispanyol resminden etkilenen Suda Kunitaro (1891-1961), Courbet hayranı Maeda Kanci (1896-1930), tüm sanat yaşamını Paris'te geçiren ve bu kentin duvarlarını resimleyen Saeki Yuzo (1898-1928); genç kızların hayran olduğu şair Takehisa Yumeci (1884-1934), Avrupa'ya hiç gitmemiş olan Hasegava Toşiyuki (1891-1940), tiyatro ve sanatta devrimci bir hareket başlatan Murayama Tomoyoşi (1901-1977), yazar Kavabata Yasunari'nin dostu, şair Koga Harue (1895-1933); doğrudan Fransa'dan getirilen gerçeküstücülüğü yaygınlaştıran Fukuzava İçiro (doğm. 1898) ve Okamoto* Taro (doğm. 1911); daha sonra, ölü kuşlar ve bitkiler dünyasını sıkıntılı bir biçimde yansıtan Migişi Kotaro (1902-1934), Ai Mitsu (1907-1946), ambarların bulunduğu mahallelerdeki yaşamı yansıtan Kitavaki Noboru (1901-1951) ve Matsumoto Şunsuke (1912-1948); nihayet, ilk soyut çalışmaları yapan Yamaguçi Takeo, Murai Masanari, Saito Yoşişige, Yoşihara* Ciro.



S. Held

"bambu ormanında kaplanlar"
Kyoto'daki Nanzen-ci'de,
Dai Hoco'nun (manastır dairesi)
Kano Tanyu tarafından süslenmiş
sürgülü kapıları
Kano okulu, XVII. yy.

x

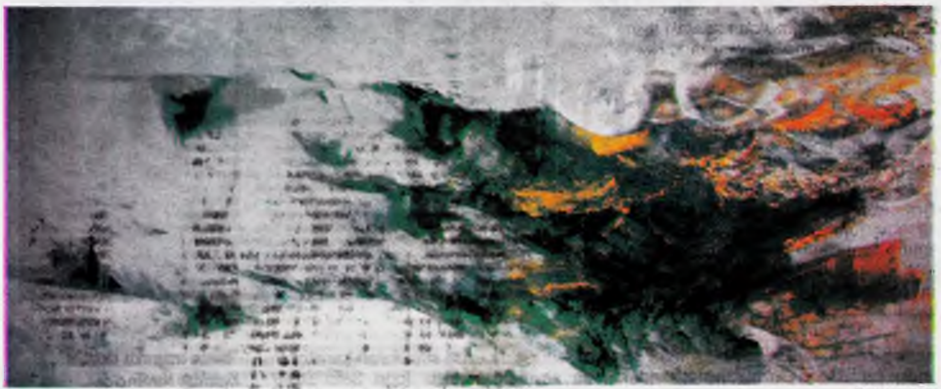


Nagare Masayuki'nin
Tokyo'da Sanva bankasının önünde
yer alan heykeli

Şogakkar



Sonbaharın yansıması (1958)
Higaşiyama Kaii
kâğıt üzerine boyama



Roland-Ziolo

Domoto Hisao'nun bir resmi (1960)

Şogakukan



çiçek ve kuş motifleriyle süslü Kakiemon kâse porselen, XVI.-XVII. yy. *Ulusal müze, Tokyo*

geleneksel japon orkestrası soldan sağa: bir tür yan flüt olan *fuye;* derisi, çivilerle, cilalı gövdesine tutturulmuş *tsuri daiko* adlı davul; kalın halatlarla gerdirilmiş çift derili iki *taiko*

Perno-Explorer



İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, japon sanatının zengin gelenekleri, dünya sanatındaki öncü arayışlarla bütünleşti: soyut anlatımcılık, lirizm ve eylemsellikle belirlenen geniş bir akım ortaya çıktı; bu akıma bağlı kimi sanatçılar (Motonaga Sadamasa, Şiraga Kazuo vb.) 1951'de, Yoşihara Ciro'nun çevresinde Gutai* grubunu kurdular; İmai* Toşimitsu, Tabuçi* Yasse, Sugai* Kumi ya da "japonluk" ile "batılılık" arasında başarılı bir denge oluşturmuş Domoto Hisao gibi diğerleri Avrupa'ya gittiler. Aynı dönemde, canlılığını koruyabilmiş olan hat sanatında, kimi sanatçılar japon anlayışının dışına çıktılar; Eguçi Sogen, Roger Caillois ile çalışan Morita Şiryu, İnue Yuiçi, Yanagida Taiun vb. Daha fakir olan gravür alanında ise, Munakata Şiko ile iki "parisli" Hasegava* Kiyoşi ve Hamaguçi* Yozo'nun adlarını anmak gerekir.

Güçlü bir soyut sanatın (Maeda Cosaku) yanı sıra, büyük soyut dalgasından sonra ABD'de ve Avrupa'da gelişen akımlar, Japonya'yı da etkiledi: yenidadacılığın da izlerini taşıyan pop art (Akasegava Gempei, Okamoto Şinciro, Yoşihara Hideo), yenigerçekçilik (Miki Tomio), asamblaj (Ay-O, Haraguçi Noriyuki, Kudo* vb.) gibi akımlar ortaya çıktı; bu arada gerçeküstücü anlayış da varlığını sürdürmekteydi. En ilginç yenilikler kuşkusuz kinetik sanattan geldi (İhara Miçio, Mıyavaki Aiko, Yamaguçi Katsuhiro, Yosihra Minoru, Onosato Toşinobu vb.). Teknolojı ile kesinliği bağdaştıran (Şinoda Morio) ya da minimal sanatın arı geometrisiyle birleşen (İnue Bukiçi, Tanaka Şintaro, Kavarabayaşi Mutsuo vb.) arayışlar ortaya çıktı.

60'lı yılların sonundan başlayarak ve 70'li yıllarda, öncü kavramsal akım, ortak özelliği sanatsal nesnenin yadsınması olan çalışmalarda kendini gösterdi: bunlar, yoksul sanatın şiirsel anlatımına (Suga Kişio), doğal ve fiziksel süreçlerin (Narita Katsuhito), düşünce mekanizmalarının (ABD'ye yerleşmiş Arakava* ve On Kavara) araştırılmasına ya da iletişim araçlarının çeşitli biçimlerde kullanımına (Kavaguçi Tatsuo) dayanır.

• *El sanatları.* Japon zevkinin genellikle iç içe girmiş iki yönü, el sanatlarının tüm dallarında göze çarpar: Yanagi* Soetsu (1889-1961) ve grubunun düşüncelerinden, tercihlerinden ve koleksiyonlarından kaynaklanan, ölçülü, yalın, halk kökenli, genellikle anonim bir sanat; "lüks" olarak nitelenebilecek, ince zevkli ürünler. Bunların tümü ülke sınırları içinde kullanılır; dışarıya tanıtılmaya çalışılmaz. Bununla birlikte, birkaç ünlü isim Japonya dışına taşmıştır: çömlekçiler arasında, Kitaoci Rosancin (1883-1959), Tomioto Kenkiçi (1886-1963), Kavai Kanciro (1890-1966), Hamada* Şoci, bizenli Fucivara Kei (doğm. 1899), Kato Mineo...; kumaş boyacıları arasında, kimonoları ile ünlü Serizava Keisuke (doğm. 1895), kyotolu Moriguçi ailesi; lakalar için Matsuda Gonroku (doğm. 1896); tiyatro perdeleri için Şinoda Toko, opera dekorları için ressam Kanno Haçiro (doğm. 1944). Pahalı el emeği yüzünden geçmişin ucuz ve güzel ürünlerinin yüksek fiyatlı lüks eşyalar haline dönüşmesiyle, Japonlar, geleneğe bağlı ya da geleneğin dışında yeni biçim ve arayışlarla, plastik alandaki yeteneklerini göstermeyi sürdürdüler.

MÜZİK

Japonya'da müzik, her zaman din, şiir, tiyatro ve dansla (no, kabuki, bunraku) iç içe olmuştur. Çalgı müziği ikinci planda kalmıştır. Yalnızca gagaku'da durum tersinedir.

Halk müziğinde Kore, Moğolistan, Tibet ve Çinhindi etkileri sezilir; sanat müziği de, Kore ve Çin sanat müzikleriyle Hindistan buddhacılarının müziğinden etkilenmiş, tüm bu etkilere, XX. yy.'da batı müziğinin etkileri eklenmiştir.

Japon müziği, XIII. yy.'a doğru biçimlenen pentatonik gamlara *(hiracoşi, kumoi, ivato)* dayalıdır. Bu gamlar, telli bir çalgıda, eşikten sonra, yani telin asıl titreşim bölgesinin dışında elde edilmiş bir ton ya da bir yarımtonla ıskalayı genişleten ek sesleri de kapsayabilir.

Bu müzik, -kuvvetli zaman diye bir şey olmadığından- belli belirsiz algılanabilen ikili bir ritme göre eklemlenir ve karşıt zamanlar doğurmaz. İlke olarak birsesli olan yazımında, geçici nota gruplarına seyrek olarak rastlanır. Çekiciliği, tını ve sonorite araştırmalarındadır.

Muhafazakâr bir tutumun egemen olduğu bu müzikte türler ve biçimler, günümüzde de yaşamaktadır: XIV. yy.'da doğmuş *no* tiyatrosu; koto için bestelenen *danmono* (XVII. yy.); genellikle açık havada icra edilen saray müziği *gagaku; bugaku* ve *kagura* dansları; müzikle okunan *ha-uta* ve *naga-uta* şiirleri (XVII. - XVIII. yy.).

Çalgılar, yabancı ülkelerden alınmışsa da, japon müziğine uyarlanmıştır. En çok, saplı ve tekneli telli çalgılar, yan flütler ve vurmalılar *(gong)* kullanılır. Bunlardan, XVII. yy.'a değin rağbet gören *biya;* çok yaygın olan *şamisen;* birçok türü olan, okur-yazarların çalgısı *koto;* bir tür flüt olan *şakuhaçi* anılmalıdır.

Bir atılımı, bir zamanlar ülkeyi kendi içine kapalı kılan sistemden uzaklaşmayı temsil eden XX. yy.'daki Batı'ya açılma; geleneksel müziği geri plana itmeksizin, müzik yaşamında yeni bir dönemi başlattı. Daha Birinci Dünya savaşı sonrasında, dönemin bestecilerinin (Paris'te yetişmiş İkenuçi Tomociro ve Hirao Kişio; Almanya'da ya da Avusturya'da yetişmiş Otaka Hisatada, Yamada Kosaku ve Mitsukuri Şukiçi) bağımlı olduğu Fransızlar ve Almanlar'ın etkisiyle yeni biçimler ve çalgılar ortaya çıktı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, besteciler, batı tekniklerini, yalnızca geleneksel müziklerine uyduğu ölçüde kullandılar. Bu 1957'ye, geleneksel müzikle elektroniğin ilk bileşimine (Mayuzumi Toşiro'nun *Aoi-no-ue*'si) değin sürdü. Bu yıllarda, birçok japon besteci, Olivier Messiaen'dan (Bekku Sadao, Hayama Mitsuaki, Şinohara Makoto, Moroi Saburo, Tamba Akira, Taira Yoşihısa vb.); Henri Dutilleux'den (Makino Katori) ve Xenakis'ten (Takahaşi Yuci) ders aldı. Günümüzde Hindemith'in, özellikle de diziselliksonrası akımın birçok yandaşı vardır (Fukuşima Kazuo, Sonoda Takahiro, Sato Kimi, Yaşiro Akio). Bunlar eski saray ya da din müziğine özgü tınıları göz önünde tutmaktadırlar. Dizisel ilkeler, yavaş yavaş katılıklarını ve akademizmlerini yitirdiler; bu, eski ve yeni üslupların bir sentezine (Murai Kunihiko, Hayaşi Hıkaru, Şabata İşii) varılmasını sağladı. Yeni üslup, Mıyoşi Akira, İçiyanagi Toşi, İşii Maki gibi bestecilerde John Cage'in deneyselci anlayışına bağlanmaya değin uzanır. Yeni üslubun temsilcileri genellikle kendilerini yenilemeye dikkat ederek uluslararası ün kazandılar (Matsudaira Yoritsune, Takemitsu Toru).

SİNEMA

Edison'un "Kinetoskop"'u, Japonya'da ilk kez Kobe limanında kasım 1896'da tanıtıldı. Bir yıl sonra, ilk "Vitaskop" gösterimleri yapıldı ve kısa süre sonra Lumière'in sinematografı bu olaya bir rakip olarak ortaya çıktı. Japon sineması, ilk konulu film olan *Momicigarı* (1902) ile üretime başladı. 1908'de Tokyo'da, ilk stüdyo kuruldu ve bunu, birçok ulusal ya da yabancı (Pathé, 1910) stüdyonun kurulması izledi. 1912'de, dört stüdyonun birleşmesinden doğan Nikkatsu, iki ayrı stüdyo (biri Tokyo'da öteki Kyoto'da) kurdu. Buralarda japon sinemasının ikili özelliğini dile getiren ve toplumsal-kültürel gerçekleri ele alan belli türden filmler yapıldı. Bu iki özellik, modern başkent Tokyo'da, çağdaş konulu filmlerin (Gendai-geki), eski başkent Kyoto'da ise, tarihsel nitelikli filmlerin (Cidai-geki) çevrilmesiydi.

Sessiz sinema dönemi boyunca, iki tür ağır bastı: Bokserler savaşı ve Rus-Japon savaşı (1904-1905) sırasında çekilen aktüalite belgeselleri ve konulu filmler. Bunlardan sonuncusu, 1920'ye kadar, kabuki geleneğine sıkı sıkıya bağlı kaldı. Sinema, hem bir eğlence hem de sessiz film açıklayıcıları olan benşilerin altyazıları okudukları ve seyircileri coşturdukları dinsel bir tören gibiydi. Bu geleneğe uygun olarak, kadın rolleri, erkekler ("oyama" ya da "onna-gata") tarafından oynanıyordu ve bunların en ünlüsü Kinugasa Teinosuke'ydi.

Ama Batı'dan esinlenen yeni akımları benimseyenler, yavaş yavaş ağır basmaya başladılar. Daha 1914'te, yabancı romanlar (Tolstoy'un *Diriliş*'inden *Katyuşa*) perdeye aktarılmış ve "onna-gata"ların karşı çıkmasına rağmen ilk kadın yıldız Hanagai Harumi, *Dağ kızı*'nda (1919) ve *Kış kamelyası*'nda (1920) büyük başarı kazanmıştı. Otani kardeşlerin kurduğu yeni bir şirket olan Şoçiku ise, Osanai Kaoru ve Murata Mınoru yönetiminde, japon sinemasının ilk "atmosfer filmi"ni, *Yol üs-*

tünde bir kişi'yi (1921) gerçekleştirdi.

1 eylül 1923'teki deprem, Tokyo'nun ve stüdyoların çoğunun yıkılmasına yol açtı. Bütün üretim araçları Kyoto'ya götürüldü ve japon sineması hızla gelişti (1924'te 875 film). Ama filmlerin niteliği düşmüş ve bu durum da seyircilerin bir bölümünün, çok sayıda ithal edilen amerikan filmlerine ilgi duymasına yol açmıştı. Ama aynı dönemde, geleceğin büyük rejisörleri (Mizoguçi ve Ozu), meslek hayatlarına başlamışlardı. Bu yılların öteki öncüleri, Murata Minoru ve Makino Şozo gibi eskilerin yerine geçen İto Daisuke Goşo Heinosuke, Uçida Tomu ve Kinugasa Teınosuke idi. Bunlardan sonuncusu, *Çılgın bir sayfa* (1926) ve *Kesişen yollar* (1928) gibi toplumsal ve siyasal mesajlı filmleriyle, yeni bir türde, yani modern "Cidai-geki"de kendini göstermişti. Buna karşılık, Mizoguçi ve Ozu, hâlâ amerikan etkisinden kurtulamamışlardı.

Sesli sinema Japonya'da Goşo Heinosuke'nin *Arkadaşım ve karım* ya da *Bayan ve komşu* adlı filmleriyle 1931 yılında ortaya çıktı. Ama 30'lu yıllarda militarist anlayış egemen olmaya başladı ve bazı rejisörlerin kendilerini kabul ettirmelerine (Mizoguçi iki ilginç yapıtı *Naniva ağıdı* ve

J.-L. Passek kol.



yönetmen Ozu Yasuciro'nun *Geç gelen yaz*'ından (1949) bir sahne

Gion'un kız kardeşleri'yle [1936]; Naruse Mikio, *Tadı kaçan ilkbahar* [1932] ve Şimizu Hiroşi, *Rüzgâra kapılan çocuklar* [1937] ile) rağmen, film yapımı üzerindeki hükümet denetimi sertleşti. Militarist eğilimli filmler çoğaldı. Bu "ulusal siyaset"in en belirgin örneği, bir yıl sonra gerçekleştirdiği *At* filminde asistan olarak yanına Kurosava Akira'yı alan Şimizu Hiroşi'nin *Hawaii adaları ve Malezya deniz savaşı* (1924) adlı filmidir. Kurosava, ilk filmi *Büyük judo efsanesi*'ni 1943'te çevirdi. Bazı rejisörler, "bu zorunlu ulusal görev"den sıyrılmalarını sağlayacak bir kaçamak yol bulmaya çalıştılar. *Geç açan kasımpatı masalları* (1939) ile Mizoguçi Kenci ve *Çek-çek* (1943) ile İnagaki Hiroşı, bunun örnekleridir Savaş sonunda hükümet, film üreten şirketleri üç grupta topladı: Şoçiku, Toho ve Masaiçi Nagata'nın yönettiği Daiei. 1947'de, Toho'da grevler patlak verdi ve rejisörler, aktörler ve teknisyenler, kendi film şirketleri Şintoho'yu kurdular. Ayrıca bundan başka birçok şirket de kuruldu.

Japon sineması, en büyük gelişimini 50'li yıllarda gösterdi. Yeni teknikler uygulandı (Kinoşita, 1951'de ilk renkli film *Carmen'in dönüşü*'nü çevirdi) ve birçok film, batı festivallerinde dikkati çekti: Kurosava Akira'nın *Raşomon*'u (1950), Venedik'te Altın aslan ödülü'nü aldı (1951). Japon sinema ustaları kendilerini kabul ettirdiler: Mizoguçi Kenci *Yağmurdan sonraki ayın masalları* (1953), *İmparatoriçe Yang Kwei -fei* (1955), *Utanç sokağı* (1956) ile; Kurosava Akira *Aptal* (1951), *Yaşamak* (1952), *Yedi samuray* (1954) ile; İçikava Kon *Birmanya harpı* (1956), *Ovada ateşler* (1959) ile. Ama başka büyük rejisörler Batı'da adlarını duyuramadı: Ozu (*Tokyo'ya yolculuk*, 1953); Naruse (*Okasan*, 1952); Goşo (*Bacaları görülen yer*, 1953); Yoşimura Kımisaburo (*İpek çamaşırlar içinde*, 1951). Bağımsız yapıtların değeri de ancak, sinema kulüpleri açılınca anlaşıldı (Yamamoto Satsuo: *Güpegündüz karanlıklar*, 1956; *Güneşsiz mahalle*, 1954; Yamamura So: *Çağanoz avcıları* ya da *Cehennem gemileri*, 1953; Şindo Kaneto: *Hiroşima çocukları*, 1952; *Çıplak ada*, 1961).

1950'li yılların sonlarında, televizyonun rekabeti karşısında sinema sanayisi geriledi. Bunun üzerine ticari filmler yapıldı. CinemaScope'un 1957'de ortaya çıkışından hemen sonra gösterişli filmler (Kurosava; *Gizli kale*, 1958), vurdulu kırdılı ya da erotik ve şaşırtıcı filmler çevrildi. Sinema edebiyat akımlarının etkilediği "gençlik filmleri"yle ("Seişun-eiga") seyirciyi çekmeye çalıştı. 60'lı yıllarda, yeni dalga genç rejisörlerinin (Oşima Nagisa, Yoşida Yoşişige, İmamura Şohei, Urayama Kiriro, vb.) hepsi, kendi şirketlerini kurdular. Ama başarıları uzun sürmedi ve bir önceki kuşak "son kozlarını oynayınca" (Kurosava' nın *Kızılsakal*'ı [1965]; Kobayaşi Masaki' nin *Harakiri*'si [1962]), ortadan silindiler. Birçok şirket iflas etti (Şintoho 1961'de, Daiei 1971'de); çeşitli mesleklerden gelen yeni yetenekler de (Terayama Şuci, tiyatrodan; Matsumoto Toşio, underground'dan, Ogava Şinsuke, belgesel sinemadan vb.) kendilerini gösterecek güçte değillerdi. Televizyon da üstünlüğünü kanıtlamıştı (1980'de, her aileye bir televizyon düşüyordu).

Durumu sallantılı olan japon sineması, son zamanlarda, dış kaynakların sağladığı parayla yapılan filmlerle zar zor ayakta durabilmektedir (Oşima Nagisa'nın *Duyuların egemenliği* [1975] ve *Tutku imparatorluğu* [1978] Fransa olmaksızın; Kurosava'nın *Dersu Uzala*'sı [1975] SSCB ve *Gölge samuray*'ı [Kagemuşa, 1980] da Amerika Birleşik Devletleri olmaksızın çevrilemezdi). Üretimin geri kalan bölümü küçük bütçelerle çevrilen filmlere (porno, romanlar, ünlü komediler ya da en fazla satan polis romanları) dayanır. Büyük şirketlerin çoğu, bu bunalımı, başka kâr kaynakları (tiyatrolar, müzik-holler, striptiz, oteller ve golf alanları) olduğu için atlatabildiler. Günümüzde, yetenekli birçok yönetmen, televizyon için çalışmaktadır.

JAPURÁ → YAPURÁ.

JAPYX a. Küçük, kanatsız çiftkuyruklu böcek cinsi. (*Japyx*'ler, uzun, yassı, dar bedenli böceklerdir; karınları bir kıskaçla son bulur. Işıktan kaçarak taşların altında, sıcak ve çorak yerlerde yaşarlar. *Japygidae* familyasının örnek tipi.)

JAQUERİO (Giacomo), italyan ressam (Torino 1375'e doğr. - öl. 1453). Kiliselerin (Ranverso, Torino yakınında), şatoların (Aosta yakınında Fenis ya da Piemonte' deki La Manta) fresklerini yaptı; bu freskler hem uluslararası gotik sanatla, hem de yerel halk sanatıyla bağıntılıdır.

JAQUES-DALCROZE (Émile), isviçreli eğitimci ve besteci (Vienne 1865 - Cenevre 1950). G. Fauré ve L. Delibes'den sonra A. Bruckner'in öğrencisi oldu. Çok sayıda lirik yapıtın yanı sıra, kantatlar, bir çello konçertosu, açık hava şenlikleri için müzikler (*Festival vaudois*, 1903; *Fête de la jeunesse et de la joie*, 1923) besteledi. İsviçre'nin fransızca konuşulan kesiminin folkloruna ilginin artmasında büyük payı vardır (600'ü aşkın halk şarkısını ve bir-



20th Century Fox- J.-L. Passek kol.

yönetmen Kurosava Akira'nın *Gölge samuray*'ından (1980) bir sahne

çok halk oyununu inceledi). Ama asıl ününü, müziğin algılanması ve hareket arasındaki ilişkilere dayalı bir eğitim sistemi olan "ritmik jimnastik" adlı kuramına borçludur. Rudolf von Laban gibi dans kuramcıları ve Mary Wigman, İsadora Duncan, Marie Rambert, Hanya Holm gibi dansçılar, -hiç olmazsa kısmen- Jaques -Dalcroze'un kuramından esinlendiler; modern dance'ın öncüleri de bu kuramdan yararlandı.

1914'te Cenevre'de kurduğu enstitü, kendi adını taşır. Yöntemini açıklayan yazıları vardır: *la Rythmique* (Ritmik) [1916 -17], *le Rythme, la musique et l'éducation* (Ritim, müzik ve eğitim) [1919].

JAQUET-DROZ, isviçreli saatçı aile. — PIERRE (La Chaux-de-Fonds 1721 - Biel 1790), Basel'de öğrenimine başladı, fakat mekanikçi ve saatçi olarak çalışmak üzere okulu bıraktı. 1753'te, İspanya sarayına sunduğu çok karmaşık duvar saatleriyle üne kavuştu. Ayrıca, Neuchâtel müzesi'nde bulunan *Yazar, Desinatör* ve *Klavsen çalan kadın* gibi otomatlar, ötüçü kuşlu kutular da yaptı. Kamlarla çalışan bu otomatlar, yapıları bakımından, bazı çağdaş otomatik torna aletlerinin vb. habercisidir. —Oğlu HENRİ LOUİS müzikçi, otomat, cep ve duvar saati yapımcısıydı (La Chaux-de-Fonds 1752 - Napoli 1791). 1784'te Cenevre'de J. F. Leschot ve Henri Maillardet ile ortaklık kurdu.

JAR a. Kuyuc. Kuyu açma çubuklarının içine yerleştirilen ve sıkışma halinde bu çubuklara çok şiddetli darbeler vurmaya yarayan aygıt.

JARAİLER ya da **CORAİLER**, sayıları yaklaşık 200 000 olan ve malaya -polinezya dilini konuşan Vietnam halkı (Dac Lac yaylası). Uzun evlerde oturan bu köylüler çeltik ekiciliği yaparlar ve avlanır-

Eiko Maksuda ve Tabuya Fuci, Oşima Nagisa'nın *Duyuların egemenliği* (1975) adlı filminin bir sahnesinde

Larousse



J.-P. Leloir



Keith Jarrett (1981'de)

Sirot-Angel kol.



Alfred Jarry (1898'de)

Sygma.



general Jaruzelski (ekim 1981)

lar. Jarailer'in klan biçiminde örgütlenmiş anasoylu ve dıştanevliliğe dayanan bir toplumsal yapıları vardır.

JARAMA, Orta İspanya'da ırmak, Castilla la Nueva'da, sierra Guadarrama'dan iner, Tajo'nun kolu (sağ kıyıdan); 168 km.

Jarama, İspanya'da, Madrid'in otuz kilometre kadar K.'inde, yaklaşık 3,4 km uzunluğunda otomobil pisti.

JARD a. (fr. *jarde;* ital. *giarda*'dan). Vet. Atta hanebin alt-arka bölgesinde bulunan, yaptığı çıkıntıyla hanebin arka profilinin biçimini bozan egzostoz. (Genç atlarda, eklemlerin aşırı çalışmasından ileri gelir; birçok durumda soydan geçme ya da beslenme kökenlidir.)

JÁRDÁNYİ (Pál), macar besteci (Budapeşte 1920 - *ay. y.* 1966). Kodály'nin öğrencisi (1938-1942). 1960'ta Budapeşte Bilimler akademisi'nin etnomüzikoloji bölümünün başına getirildi. Sayıları pek kabarık olmayan yapıtları, Bartók'un etkisini taşır.

JARDİEL PONCELA (Enrique), ispanyol yazar (Madrid 1901 - *ay. y.* 1952). Bu güldürü yazarı,romanlar(*Pero... ¿ hubo alguna vez once mil virgenes?,* 1931) ve gerçekdışı tiyatro alanına giren oyunlar *(Angelina o el honor de un brigadier,* 1934; *Los ladrones somos gente honrada,* 1941) yazdı.

JARDON a. *Yörs.* İri fare. (*cardın, cardon* da denir.)

JARDON a. (fr. sözc.). Vet. Atta hanebin dış yüzündeki egzostoz.

JÄRFÄLLA, İsveç'te kent, Stockholm'un büyük kuzey-batı banliyösünde; 53 300 nüf.

JARGON a. (fr. sözc.). Nöropsikol. Bozuk, yanlış, hatta anlaşılmaz konuşma.

JARGONAFAZİ a. (fr. *jargonaphasie*). Nöropsikol. Söylemin anlaşılmasını zorlaştıran, hatta söylemi anlaşılmaz kılan büyük bir konuşma bolluğu ve çok sayıda parafazilerle belirgin bazı sözyitimlerinin patolojik görünümü. (Hasta çoğunlukla kendi durumunun bilincinde değildir.)

JARGONAGRAFİ a. (fr. *jargonagraphie*). Nöropsikol. Anlaşılmayı zorlaştıran, hatta olanaksız kılan çok sayıda paragafi ile belirgin, bazı sözyitimlerinin yazıdaki patolojik görünümü.

JARL a. Tar. Ortaçağ'da, iskandinav krallıklarında kullanılan ve İngiltere'deki *earl*'ün (kont) karşılığı olan soyluluk unvanı.

JARNACH (Philipp), alman yurttaşlığına geçmiş katalan besteci (Noisy-le-Sec 1892 - Börnsen 1982). Paris konservatuvarı'nda Risler'nin ve Lavignac'ın öğrencisi oldu. Daha sonra Zürich'te Busoni'den ders aldı; onun yarım kalan yapıtı *Doktor Faust*'u tamamladı. Zürich ve Köln konservatuvarlarında dersler verdi (1927-1949). Hamburg Yüksek müzik okulu'nu yönettikten (1949-1959) sonra, aynı okulda 1970'e değin besteleme derslerini sürdürdü. Mozart'ın bir teması üzerine senfonik bir çeşitleme olan *Musik mit Mozart* (1935) adlı yapıtı, yeniklasik üslubunun ilk önemli örneğidir. Yaylı çalgılar dörtlüsü ve yaylılar orkestrası için *Musik zum Gedächtnis der Einsamen* (1952) başlıklı yapıtı da anılmalıdır.

JÄRNEFELT (Arvid), finlandiyalı yazar (Pulkovo, Petersburg ili, 1861 - Helsinki 1932). İlk romanı *İsanmaa* (1893) yüzyıl sonunun ideolojik anlaşmazlıklarını yansıtır. *Heräämiseni* (1894) köylü yaşamını kullanarak Tolstoy'un fikirlerine kayıtsız şartsız bağlılığını ortaya koyar. Ama, *Enfants de la Mère-Terre* (fr. çev.) [1907] adlı romanının konusunu topraksız ortakçıların sorunları oluştururken, alabildiğine temiz yürekli bir ana oğulun portrelerini çizdiği *Greta ja hänen Herransa* (1925) ve ailevi, tarihsel bir kronik olan *Vanhempieni romaani* (3 cilt, 1928-1930) adlı yapıtlarıyla psikolojik romana yöneldi. Kayınbiraderi Sibelius, *Valse Ariste*'i bestelerken, Järnefelt'in *la Mort* (fr. çev.) adlı oyunundan esinlenmiştir.

JÄRNEFELT (Armas), isveç yurttaşlığına geçmiş finlandiyalı besteci ve orkestra yöneticisi (Viipuri, bugün Vıyborg, 1869 - Stockholm 1958), öncekinin kardeşi. Helsinki konservatuvarı'nda Busoni'nin piyano öğrencisiydi. Daha sonra Berlin'de Becker ve Paris'te Massenet ile çalıştı. Almanya'da çeşitli orkestraları yönettikten sonra 1906-07'de Helsinki operası'nda ve Müzik enstitüsü'nde yöneticilik yaptı. Wagner operalarının Helsinki'deki ilk oynanışlarını yönetti. Stockholm Krallık operası'nın başına geçti (1907). 1923'te bu kurumun orkestrasının birinci şefi oldu. 1932-1936 arasında Helsinki Ulusal operası'nın başındaydı. Şiirsel yapıtlar bestedi: küçük orkestra için *Prelüd* ve *Beşik* (1904), *Korsholma* (1894) ve *Forsfärden* (1919) gibi senfonik şiirler, kantatlar, sahne müzikleri (konusu Aristophanes'in aynı adlı oyunundan alınmış *Kuşlar,* 1926), melodiler, koro yapıtları, oda müziği ve piyano parçaları.

JARNÉS (Benjamín), ispanyol yazar (Codo 1888 - Madrid 1950). *Revista de Occidente*'de yazılar yazdı, az rastlanır bir kültürü ve inceliği vardı, seçkin bir üslup ve ince bir mizahla romanlar (*Paula y Paulita,* 1929; *Lo rojo y lo azul,* 1932; *La cumbre apagada,* 1942) yazdı.

JAROCİN, Polonya'da kent, Büyük Polonya'da Poznań'ın G.-D.'sunda; 21 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Makine, tekstil (hazır giyim) ve mobilya sanayileri.

JAROSİT a. (fr. *jarosite;* İspanya'da bir yer adı *Jaroso*'dan). Miner. Doğal hidratlı demir ve potasyum sülfat; romboedrik sistemde yer alır.

JAROSŁAW, Polonya'nın güney-doğu'sunda kent, San kıyısında, Przemyśl'in K.'inde; 35 000 nüf. Besin, tekstil (hazırgiyim) ve seramik sanayileri.

JAROSZEWİCZ (Piotr), polonyalı siyaset adamı (Nieśwież, Beyaz Rusya, 1909). 1944'te Polonya Komünist partisi'ne girdi, generalliğe yükseldi. Savunma ve Planlama'da çeşitli görevler üstlendi. Başbakan yardımcısı (1952-1970), aynı zamanda Maden sanayi bakanlığı (1954-1956) ve Ekonomik işler kurulu başkan yardımcılığı (1957-1969) görevlerini de yürüttü. 1958'den sonra Comecon'da Polonya'yı temsil etti ve Yabancı ülkelerle ekonomik işbirliği kurulu'nun başkanı oldu. Polonya Birleşik işçi partisi politbüro üyesiyken, 23 aralık 1970'te Edward Gierek tarafından, Józef Cyrankiewicz'in yerine başbakanlık görevine getirildi. 18 şubat 1980'de Edward Babiuch lehine görevinden istifa etti. 3 aralık 1980'de partiden atıldı. 13 aralık 1981'de ise Ulusal kurtuluş askeri kurulu tarafından tutuklandı. Yetkiyi kötüye kullanmak, ulasal iktisadı kötü yönetmekle suçlandıysa da haziran 1984'te çıkarılan af yasası uyarınca serbest bırakıldı.

JARRE (Maurice), fransız besteci (Lyon 1924). Arthur Honegger'den besteleme, Félix Passerone'dan vurmalı çalgı dersleri aldı. *Armida* operasıyla İtalya ödülü'nü kazandı (1955). Paris operası'nın siparişiyle bestelediği *Notre-Dame de Paris* balesi, ilk kez 1965'te yorumlandı. Başta *Mourir à Madrid* (1962), *Lawrence of Arabia* (1963), *Doktor Jivago* (1965) ve *Jesus of Nazareth* (1976) olmak üzere, çok sayıda filmin müziğini besteledi.

JARRELL (Randall), amerikalı yazar (Nashville, Tennessee, 1914 - Chapel Hill, Kuzey Carolina, 1965). *New Criticism*'in etkisindeki şiirlerinde *(Blood for a Stranger,* 1942; *Losses,* 1948; *The Woman at the Washington Zoo,* 1960; *The Lost World,* 1965) insan olmanın sefaletini anlatırken, bütün umutsuzluğuna rağmen, yer yer alaycılığı da elden bırakmadı. *Poetry and the Age* (Şiir ve çağ) [1953], *A Sad Heart at the Supermarket* (Süpermarkette bir mutsuz kalp) [1962] gibi denemelerinde kendi şiir kuramını tanımladı.

JARRES ovası, Laos'ta doğal bölge, Tran Ninh platosunun G.'inde ve Şieng Huang'ın K.'inde. Dağlar arasında kalan, ortalama yükseltisi 950 m olan, hem tektonik bir çökme, hem ayrımsal aşındırma sonucu oluşmuş bir ovadır.
—Arkeol. Jarres ovası, adını, bazıları ayakta on kişiyi içine alacak kadar büyüklükte megalitik küplerden almıştır (fr. *jarre,* küp). Bunların yanında büyük taş kurslar vardır. Küplerin dibinde bulunan kireçleşmiş insan kemikleri bu kapların ölüler için yapıldığını ortaya koyar. Ban Ang Jarres alanının yanındaki bir mağaranın, ölü yakma fırını ve colombarium olarak düzenlendiği sanılır.

JARRETT (Keith), amerikalı caz piyanocusu ve bestecisi (Allentown, Pennsylvania, 1945). 1966'da Charles Lloyd ile, 1968'de Miles Davis orkestrası'yla çaldı. 1970'lerde ABD'de Dewey Redman, Paul Motian ve Charlie Haden'ın; Almanya'da da Gary Peacock ve Jan Garbarek'in yer aldığı küçük toplulukların başında plaklar doldurdu. 1972'den sonra, başarılı solo piyano plakları yaptı. Japonya'da verdiği solo konserlerini, 1979'da 10 plaklık bir albüme dönüştürdü. 1982'de orgla ilk kaydını gerçekleştirdi. Dinleyicinin doğrudan duyularını etkileyen çalışındaki başlıca özellikler, icraya vücudun da katılması ve hem melodi, hem de ritimlerdeki başlıca özellikler, icraya vücudun da katılması ve coşkudur. Başlıca plakları: *Facing You* (1972), *The Köln Concert* (1975), *The Survivor's Suite* (1976), *Tribute* (1990), *Bye Bye Blackbird* (1993).

JARRİNG (Gunnar), isveçli türkolog ve diplomat (Viken 1907). Lund Üniversitesi'nde türk dilleri okuttu (1933-1940). Ankara büyükelçiliği ataşeliğinde (1940-1941) bulundu. İsveç'i BM'de temsil etti (1956-1958). 1963'te Kıbrıs olaylarında arabuluculuk yaptı. İsveç'in Washington (1958-1964), SSCB (1964-1973) ve Moğolistan büyükelçiliklerine (1965-1973) atandı. 1976-1991 yılları arası BM Genel sekreterliği'nin Ortadoğu özel temsilcisi olarak görev yaptı. İran, Afganistan, Türkistan Türkleri'nin dillerini inceledi. *The contest of the fruits. An Eastern Turki allegory* (Meyveler cengi. Bir doğu türk hikâyesi, 1936) ve *Studien zu einer osttürkischen Lautlehre* (Doğu türkçesinin sesbilgisi üzerinde araştırmalar, 1933) adlı kitaplarını yayımladı. Özbekçeyi inceledi: *The Uzbek dialect of Qilich* (Russian Turkestan) [Özbekçenin Kılıç (Rus Türkistanı) ağzı, 1937], *Uzbek texts from Afghan Turkestan* (Afgan Türkistanı'ndan özbekçe metinler, 1938). Doğu türkçesiyle ilgili en önemli araştırması *Materials to the knowledge of Eastern Turki* (Doğu türkçesinin öğrenilmesine ait malzemeler, 1946-1951 4 c) adlı kitabıdır. (→ Kayn.)

JARROW, Büyük Britanya'da (Tyne and Wear) liman kenti, bir tünelle geçilen Tyne halicinin güney kıyısında; 28 800 nüf. Aziz Bede'nin yaşadığı manastırdan günümüze hiçbir şey kalmamıştır.

JARRY (Alfred), fransız yazar (Laval 1873 - Paris 1907). En uç noktalarına kadar götürdüğü simgeciliği aşarak yeni bir anlayış oluşturdu. İlk şiir kitabı *les Minutes de sable mémorial* (1894), kurduğu çağrıştırıcı anlatım estetiğini tanımladığı gibi patafizik* kuramının da habercisidir. *Ubü*'nün (Ubu roi) kopardığı gürültüyle üne kavuşan Jarry, tüm yeni tiyatronun esinlendiği bir dramatürji anlayışı sergiledi. Yeryüzünde geçen perdesinde Übü'nün tanıtıldığı *César Antéchrist*'in (1895) dışında, çevrim, *Ubu enchaîné* (1900), *Ubu cocu* ile sürer ve derme çatma dizelerle yazılmış bir kukla tiyatrosuyla dengelenir (*l'Objet aimé, Par la taille,* 1906; *Pan-*

tagruel, 1911; *le Manoir enchanté*, 1974). Yoğunlukları ve kopukluklarıyla anlaşılması güç olan hikâyeleri, karşıt öğelerin eşdeğerliği ilkesini geliştirir ve mutlak arayışını dile getirir: *Gestes et opinions du Dr Faustroll, pataphysicien* (1898-1911), *les Jours et les Nuits* (1897), *l'Amour en visites* (1898), *l'Amour absolu* (1898), *Messaline, roman de l'Ancienne Rome* (1901), *le Surmâle* (1902). *La Revue blanche*'da yayımlanan ve *la Chandelle verte*'de (1969) derlenen yazıları, Jarry'nin günlük yaşam düzeniyle yetinmeyi reddeden özgün ve yıkıcı düşünce yapısına tanıklık eder. Jarry *la Dragonne* (1943) adında tamamlanmamış bir roman bıraktı.

JARSE a. (Bu triko türünün ilk üretildiği *Jersey* adasının adından). **1.** Bir yüzü yalnızca yüz ilmiklerden oluşan tutulmuş ilmikli triko. İğne yatağı tek olan ya da iki yatağından biriyle işleyen tezgâhlarda üretilir. (Jarse, düz ya da jakar jarse gibi birçok fantezi ilmek çeşidiyle gerçekleştirilebilir. "Buklet" ve "molton" da jarse türünden trikolardır.) **—2.** *Jarse puvanı*, örgü şişleriyle bir sıra düz ilmik ve bir sıra ters ilmiği almaştırarak gerçekleştirilen triko puvanı. || *Çiftkatlı jarse*, iki yataklı tezgâhlarda üretilen tutulmuş ilmikli triko türü.

JARTİYER a. (fr. sözc. *jarretière*'den). Bir ucu korseye ya da jartiyer kemerine bağlı olan, öbür ucunda çorabı gergin tutan bir kıskacı bulunan esnek şerit.

JARUZELSKİ (Wojciech), polonyalı general ve devlet adamı (Kurów, Lublin yakınında, 1923). 1942 yılında Sovyetler Birliği'nde oluşturulan Polonya ordusuna girdi, genç bir subay olarak Varşova'nın alınmasına katıldı. 1956'da general, 1960'ta ordunun siyasi yönlendirme sorumlusu oldu. 1965'te orgeneral ve genelkurmay başkanı, 1968'de Savunma bakanı, 9 şubat 1981'de ise Józef Pińkowski'nin yerine başbakan oldu. Savunma bakanlığı görevini de bırakmadı. Aynı yılın 18 ekim günü, Stanisław Kania'nın yerine Polonya Birleşik işçi partisi sekreteri oldu. "Dayanışma" sendikası'nın etkinliğinin artmasının Polonya için tehlikeli olabileceğini ileri sürerek, 13 aralık 1981'de oluşturulan Ulusal kurtuluş askeri kurulu'nun başına geçti ve ülkede "savaş durumu" ilan etti; böylece Polonya'yı askerlerin doğrudan otoritesi altına soktu.

Sıkıyönetim 1982 sonunda askıya alındı; temmuz 1983'te de kaldırıldı. Ancak Anayasa'da yapılan değişiklikle olağanüstü durum sürdürüldü. Yönetime karşı muhalefet arttı. Jaruzelski, kasım 1983'te Ulusal savunma konseyi başkanlığına (Silahlı kuvvetler başkomutanlığı) seçildi. Kasım 1985'te, başbakanlıktan ayrıldı; Jablonski'nin yerine cumhurbaşkanı oldu. SSCB' de uygulanan politikaya paralel olarak yapılacak reformları halk oyuna sundu ve halkın desteklediği bu yeniliklerin gerçekleştirileceğini açıkladı (şubat 1988). 1989 yılında yeni seçilen parlamento tarafından tekrar cumhurbaşkanlığına seçildi. Bu görevi 1990 yılına kadar sürdü ve aralık 1990'daki cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra yerini Lech Walesa'ya bıraktı.

JARVİNEN (Matti), finli atlet (Tampere 1909 - ? 1985). Cirit atıcısı; 1932 Olimpiyat, 1934 ve 1938 Avrupa şampiyonu, 1930-1936 arasında dünya rekorunu 71,57 m'den 77,23 m'ye yükseltti.

JASİEŃSKİ (Bruno), polonyalı yazar (Klimontów 1901 - Vladivostok yakınında 1939). 1918-1925 yılları arasında Polonya fütürizminin temsilcisi oldu, rus şiirinden etkilendi, fütürist bildiriler yazdı. İlk şiirlerini *But w butonierce*'de [1921] topladı, sonra Mayakovskiy gibi sosyal devrimden esinlenerek *Pieśń o glodzie*'i [1922] ve A. Stern'le birlikte *la Terre à gauche*'u (fr. çev.) [1924] yayımladı. 1925'te Paris'e yerleşti, burada şiirsel ustalığını gösteren devrimci bir şiir kitabı olan *Slowo o Jakubie Szeli*'yi (1926) yayımladı. R. Morand'ın antikomünist kitabı *Je brûle Moscou*'ya yanıt olarak *Pale Paryż* (1929) adlı romanı yazdı. Bu roman *l'Humanité* gazetesinde tefrika edildi. Birçok protestoya rağmen Fransa'dan kovuldu ve yaşamının geri kalan kısmını Sovyetler Birliği'nde geçirdi. Sovyet yazarları birliği üyesi oldu. *Bal manekinów* [1931] adlı dramını ve *Człowiek zmienia skóre* [1933-34] adlı romanını yazdı. Stalin'in 1936 tasfiyeleri sırasında mahkûm oldu, gulag'da öldü ve ancak 1956' da yeniden saygınlığa kavuşturuldu. *Le Complot des indifférents* (fr. çev.) adlı yapıtını bitiremedi.

JAŠİK (Rudolf), slovak yazar (Turzovka 1919 - Bratislava 1960). Yeni bir hümanizmin kurulmasına çalıştı, romanlarıyla, slovak düzyazısında biçimsel arayışları başlatanlardan biri oldu (*Au bord du fleuve limpide* [fr. çev.], 1956; *Légende des pierres blanches* [fr. çev.], 1966).

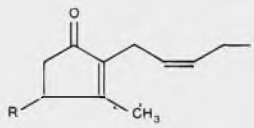
JASŁO, Polonya'nın güney-doğu'sunda kent, Krosno'nun B'sında, Wisłoka kıyısında, XIX. yy.'dan beri işletilen bir petrol bölgesinde. Petrol arıtma ve petrokimya. Besin sanayileri. Camcılık.

JASLOVSKÉ BOHUNİCE → BOHUNİCE.

JASMOLİN a. (fr. *jasmoline*). Org. kim. Piretrinlere benzer iki doğal bileşiğe verilen ad; pireotu çiçeğinde piretrinlerle birlikte bulunur.

JASMOLON a. (fr. *jasmolone*). Org. kim. Jasmon'un hidroksilli türevi, jasmolinlerde ester biçiminde bulunur.

JASMON a. (fr. *jasmone*). Org. kim. Formülü $C_{11}H_{16}O$ olan, metil-3 (penten-2')yl -2 siklopenten-2 on-1'in yaygın adı; Z (ya da sis) izomeri, yaseminin kokulu maddesidir.



jasmon R = H (Z izomeri)
jasmolon R = OH
jasmolin I R = $OCOC_9H_{15}$
jasmolin II R = $OCOC_{10}H_{15}O_2$

JASNORZEWSKA PAWLİKOWSKA (Maria) → PAWLİKOWSKA - JASNORZEWSKA (Maria).

JASNÝ (Vojtěch), çek sinemacı (Telč 1925). Uzun bir süre Karel Kachyňa ile birlikte çalıştıktan sonra 1957'de Pavel Kohout'un bir tiyatro yapıtından uyarladığı *Zářijové noci* adlı ilk filmini gerçekleştirdi. Daha sonra *Touha* (1958), *Procesi k Panence* (1961), *Až přijde Kocour* (1963), *Dymky* (1965), *Všichni dobří rodaci* (1969) adlı filmleri çevirdi. 1968 olaylarından sonra ülkesinden ayrıldı.

JASON, Pherai (Tesalya) tiranı (öl. Delphoi İ.Ö. 370). Lykophron'un yerini aldı. IV. yy.'ın başında Tesalya konfederasyonu' nun *tagos*'u oldu. Güçlü ordusu Yunanistan'da önemli bir rol oynamasını sağladı (Thebai'yi Sparta'ya karşı destekledi), ancak esrarengiz bir biçimde öldürüldü.

JASP a. (fr. *jaspe;* lat. ve yun. *iaspis*'ten). Miner. **1.** Çeşitli renklerde, genellikle kırmızı, arı olmayan kalseduan. (Rengini bileşimindeki demir oksitten alır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Alacalı jasp*, kırmızı noktalı yeşil kalseduan.

—Petrogr. Çeşitli katışkılardan (demir oksitleri, kömürlü maddeler) benekler ya da şeritler taşıyan, kalseduan, kuvars ve opal gibi silis bileşiklerinden oluşmuş, radyolaryalı bir çamurdan türeyen tortul kayaç. (Jasp türleri arasında, radyolaritler, lydia taşları, ftanitler, kornalinler sayılabilir.)

—ANSİKL. İlkçağ'da Hindistan'dan getirilen jasptan nazarlık yapılıyordu. Çok az bulunması, çok güç tıraşlanıp perdahlanması yüzünden değerli taş sayılıyordu. Ortaçağ'da mücevher, buhurdan, hokka, maşrapa, şekerlik, XVII. yy.'da vazo, kupa, yazı takımları ve çeşitli eşya yapımında kullanıldı. Louvre müzesi'nde (Apollon galerisi) krallığın çeşitli bölgelerinden derlenmiş bir jasp koleksiyonu vardır.

Nelly Barland



ABD'de bulunan jasp

JASPE a. (fr. *jaspé*). Tekst. **1.** Farklı numaralardaki iplikleri (2, 3, 4 iplikli jaspe) birleştirerek elde edilen iplik. (Jaspe iplik de denir.) **—2.** *Jaspe rengi*, farklı renklerdeki birçok iplik katını birlikte bükerek elde edilen ipliğin rengi.

Jasper ulusal parkı, Kanada'da (Alberta) ulusal park, Kayalık Dağlar'da; 10 900 km². Ülkenin en büyük turizm merkezlerinden biridir. *Jasper* köyü 1 056 m yükseltide bir kış sporları merkezidir.

JASPERS (Karl), alman filozof ve psikiyatr (Oldenburg 1883 - Basel 1969). Heidelberg'te ve sığındığı Basel'de dersler verdi. Psikopatoloji ve psikiyatriden her varolanı bir bağıntılar bileşimi içinde devinir gibi gördüğümüz bir alanı aydınlatan ("péri-échontologique") bir metafiziğin ana ilkelerini çıkardı. Varlığa bu dolaylı geçiş yolu, bir varolan sistematiğine varır. "Uygarlık hekimi" Nietzsche gibi Jaspers, teknik ve tarih tarafından belirlenen ruhsal durumumuzu araştırır. Çağdaş dünya sorununu ortaya koyar ve bu sorunu çözmek için bir şifre, aşkınlık ve aşk felsefesi önerir. Felsefi düşünceyi bir kuram olarak değil, bilgeliği ve deneyimi içeren benzersiz bir uygulama olarak görür. Varlık sorunu kaygısı ve *pratik* bir akıl düşüncesi, Jaspers'i birçok çelişkinin uzlaştırılması ereğini güden yeni görüşlere götürür. Gerçekten, Jaspers'e göre iletişim olmadan akıl hiçbir anlam taşımadığı gibi, akıl olmadan da iletişim sağlanamaz. Bu varoluş filozofu, tarihteki yaşamı, bu tarihteki düşünceden ayırmaz; çünkü tarih ve siyaset, varlığın dünyada var olmasını sağlar ve varoluşlar arasındaki somut iletişim yolunu ortaya koyarlar. Her deneysel varoluşun *(Dasein)*, kendi özünü *(Existenz)* fethetmesi gerekir. Jaspers metafiziğe siyasal kaygısıyla varır. Başlıca yapıtları şunlardır: *Allgemeine Psychopathologie* (1913); *Psychologie der Weltanschauungen* (1919); *Die geistige Situation der Zeit* (1931); *Philosophie* (1932); *Existenzphilosophie* (1938); *Die Grossen Philosophen* (1957); *Philosophie und Welt* (1958); *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*(1958); *Freiheit und Wiedervereinigung* (1960).

Keystone



Karl Jaspers

JASSİDAE a. Böcbil. CÜCEAĞUSTOSBÖCEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

JASSUS ATOMARİUS a. Çayırlarda sık rastlanan, küçük, eşkanatlı böcek. (Çok sayıda tür kapsayan *Jassus* cinsi cüceağustosböceğigiller familyasının örnek tipidir.)

JASSY → YAŞ.

JASTRUN (Mieczysław), polonyalı şair (Korolówka 1903 - Varşova 1983). Avrupa kültürü üstüne pek çok denemenin (*Entre le verbe et le silence* [fr. çev.], 1960; *le Mythe méditerranéen* [fr. çev.], 1962), büyük polonyalı şairlerin yaşamöykülerinin (*Slowacki, sa vie, son oeuvre* [fr. çev.], 1950; *le Poète et le Courtisan* [fr. çev.], 1954; *la Liberté du choix* [fr. çev.], 1967) yazarı ve Mayakovskiy, Mallarmé ile Federico García Lorca'nın çevirmenidir. İlk şiir derlemesinde (*Spotkanie Czasie*, 1929) yenisimgeci ve klasik bir tutum görülür. Savaş sırasında tanık olduğu "cinayetler dönemi"ni gerçekçi bir dille aktarmıştır (*La Chose humaine* [fr. çev.], 1945). *Goracy Popiol* (1956) adlı derlemesinde stalinci dönemi yargılar. Jastrun, tutkulu bir monologda varlığın ve ölümün metafizi-

ğini sorgular (*Plus grand que la vie* [fr. çev.], 1960; *En plein jour* [fr. çev.], 1967; *L'île* [fr. çev.], 1973; *la Scène tournante* [fr. çev.], 1977; *les Points lumineux* [fr. çev.], 1980).

JASTRZEBİE ZDRÓJ, Polonya'da kent, Silezya'da; 102 600 nüf. (1990). Kaplıca merkezi olan kent, 50'li yılların sonuna kadar küçük bir köydü. Hızlı kentleşme kömür çıkarımının (Rybnik kömür havzası) sonucudur.

JASUS a. Yalnızca güney denizlerinde yaşayan, langusta benzeyen onayaklı kabuklu cinsi. (Cape böceği [*Jasus lalandei*] türü iyi bilinir. Bağasıyla karnında iri ve yassı yumrular bulunduğundan pulla kaplıymış gibi görünür. Zırhlıkabuklugiller familyası.)

JÁSZBERÉNY, Macaristan'da (Szolnok yönetim bölgesi) kent, Zagyva ovasında, Tuna ile Tisza arasında; 31 400 nüf. Jászberény, *Jászság* adlı küçük bölgedeki yerleşmelerin en büyüğüdür. Attila'nın efsanevi konaklama yeri. Tarih müzesi. Takım tezgâhları. Tekstil. Mobilyalar. Besin sanayisi.

JÁSZSÁG, Macaristan'da bölge, Tuna ile Tisza arasında, eski Küçük Kumanya'da, Tisza'nın sağdan aldığı kolu Zagyva havzasını karşılar. Bir otlaklar ve tahıl tarımı ülkesi olan Jászság'ın hemen hemen bütün yerleşmelerinin adı, eskiden burada yaşayan halkın adından gelen *Jász* kökünü korur. Başlıca kenti *Jászberény*'dir.

JÁTİVA, İspanya'da kent, Valencia bölgesinde, Valencia'nın G.'inde; 21 600 nüf. Kentte mağrib özelliği çok belirgin eski bir semt vardır. Yapımına 1596'da başlanan dinsel okul. *Almudin*'de belediye müzesi, XVI. yy.'dan kalma eski pazar. XIII. yy.'da yapılmış gotik yapı S. Feliú kilisesi (XV. yy.'da Valencia okulu zevkine göre yapılmış sunakarkalığı). Birçok tahkimli surla çevrili, bir tepe üzerine yapılmış şatonun yıkıntıları.

JATO, ing. *Jet Assisted Take Off*'un kısaltması; uçakların yerde yuvarlanma mesafesini azaltmak için katı yakıtlı roketlerden (JATO *roketi*) yararlanan yardımlı kalkış yöntemi.

JATP, JAZZ* AT THE PHILHARMONIC'in kısaltması

JATROPHA a. Güney Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen otsu bitki ya da çalı, ender olarak ağaç. (Sütleğengiller familyasından olan bu bitkilerin çiçekleri çoğunlukla bireşeyli ve talkım halinde topludur; meyvesi üç kabuklu bir kapsüldür. *Hintfıstığı* ya da *Kurkas (Jatropha curcas)* türünden sabunculukta, tekstil sanayisinde, tıpta yararlanılan ve yakıt olarak da kullanılan yarı-kurutucu bir yağ elde edilir. *J. manihot* ya da *Manihot utilissima* türü manyok verir.)

JAUBERT (Pierre-Amedée-Émilien-Probe), fransız doğubilimci (Aix-En-Provence 1779 - *ay. y.* 1847). École des langues orientales'in (Doğu dilleri okulu) ilk öğrencilerindendir. Silvestre de Sacy'nin yanında yetişip, doğu dillerini öğrendi. 1798 Mısır seferine tercüman olarak katıldı. Doğu dilleri okulu'na türkçe profesörü oldu (1801). Türkiye ve İran'a, fransız hükümeti adına resmi geziler yaptı. İstanbul'da fransız elçiliği maslahatgüzarlığında bulundu. 1818'de Keşmir şallarının imal edildiği yünü sağlayan keçi cinsini aramak üzere Asya'ya gitti. Birlikte getirdiği keçilerle bu tür imalatın Fransa'da gelişmesini sağladı. Kralın tercüman kâtipliğine (1819), Collège de France'da farsça profesörlüğüne (1830) atandı, Fransa Yüksek meclis üyeliğine seçildi (1841). Yapıtları: *Voyage en Arménie et en Perse en 1805-1808* (Ermenistan ve İran'a seyahat, 1821), *Éléments de la langue turque* (Türk dilinin temel bilgileri, 1823). Arap bilgini İdrisi'nin *Coğrafya*'sını fransızcaya (la Géographie d'Edrisi, 1837-1841, 2 c) çevirdi.

JAUFRÉ RUDEL, Blaye prensi, XII. yy. halk şairi. Çağında şiirlerinden çok, müziği beğenilen bu ozandan bugüne ancak altı beste kaldı. Yaşamı hakkında, 1147 yılında haçlı ordusuna katıldığından başka bilinen hemen hiçbir şey yoktur. "Amor de lonh" (uzak aşk) adlı şarkısı, XIII. yy.'dan bu yana, Trablusgarp kontesine karşı duyduğu sevginin efsaneleşmesine neden olmuştur; buna göre Jaufré Rudel hiç görmediği kontese tutulmuş ve onun kollarında ölmek için kontesin yanına gitmiştir. Bu efsane, Uhland, Heine, Swinburne, Carducci gibi birçok ozana esin kaynağı olmuştur.

JÁUREGUİ (Juan DE), ispanyol ressam ve şair (Sevilla 1583 - Madrid 1641). Yaşamının bir bölümünü Roma'da geçirdi, burada resim kopyaları, portreler yaptı, Tasso'nun *Aminta*'sını çevirdi (1607). Şair olarak, Herrera'nın taklitçisi sayılır. *Antidoto contra las "Soledades"* (1624) adlı yapıtında Góngora'yı sert bir dille eleştirdi. *Por el arte de la pintura* (1633) adlı kitabı da değerli bilgiler içerir.

JAURÈS (Auguste Marie Joseph Jean), fransız siyaset adamı (Castres, 1859 - Paris 1914). École normale supérieure'ün parlak bir öğrencisi olarak 1881'de mezun oldu. Albi lisesi'nde felsefe öğretmenliği yaptı (1881-1883), daha sonra Toulouse Edebiyat fakültesi'nde ders verdi (1883). 1885'te Cumhuriyetçi etiketiyle (ılımlı sol) Tarn milletvekili seçildi. 1889 seçimlerindeki yenilgisi üzerine üniversiteye döndü ve 1892'de *la Réalité du monde sensible* (Duyulur dünyanın gerçekliği) üzerine bir ana tez ve *les Origines du socialisme allemand* (Alman sosyalizminin kökenleri) üzerine bir tamamlayıcı tez savundu. 1892'den başlayarak *Dépêche de Toulouse* gazetesinde düşüncelerini yayımlamaya başladı. Gittikçe özgürlükçü bir sosyalizme yönelerek 1893'te Carmaux milletvekili seçildi; solun en önde gelen liderlerinden biri olan Jaurès, Dreyfus'ün mahkûm edilmesine şiddetle karşı çıkarak 1898 seçimlerini yitirdi. Bu tarihten sonra Fransa'nın sosyalist tarihini inceleyen yapıtı *Histoire socialiste*'i derledi ve bir bölümünü kaleme aldı. Bernstein'ın revizyonizmine karşı çıktıysa da, marxçılığın ütopya olarak gördüğü bazı konumlarından uzaklaşması, onu uzlaşmaz bir marxçı olan Jules Guesde ile karşı karşıya getirdi. 1904 Amsterdam kongresi'nde Jaurès'in tezleri azınlıkta kalınca fransız sosyalistlerinin birliği 1905'te katı marxçılıktan esinlenen bir temel üzerinde gerçekleşti. 1902'de yeniden milletvekili seçilen ve 1904'te *l'Humanité* gazetesini kuran Jaurès'in Sol partiler bloku üzerindeki etkisi gittikçe artmaktaydı. Daima işçilerin yanında yer alan insancıl, ılımlı bir sosyalizmin savunucusu olan Jaurès, büyük hitabet yeteneğiyle, güçlü bir lider ve savaş karşıtı bir aydın olarak büyük saygınlık kazandı. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması için mücadele veren (1905) Jaurès, parlamenter sistemin ve yaygın eğitimin erdemlerine gerçek olarak inanmıştı. Gittikçe tüm mücadelesini savaş ve uzun askerlik hizmetlerine karşı yoğunlaştırdı. Bu yaklaşımı milliyetçi çevreleri kendisine düşman ederek Almanya için ajanlık yapmakla suçlanmasına yol açtı. Tüm suçlamalara *l'Armée nouvelle* (Yeni ordu, 1911) adlı yapıtındaki önerilerle yanıt veren Jaurès, yedek kuvvetlerin yeniden örgütlenmesini öngörüyordu.

En popüler sol lider olmasının ve savaşa karşı çıkmasının bedelini, 31 temmuz 1914'te dengesiz biri tarafından öldürülerek ödedi. Ölümünden sonra başında olduğu parti (SFIO) bile savaşa karşı çıkmaktan vazgeçerek hükümeti destekledi. 1924'te külleri Panthéon'a taşınan Jaurès, çok sayıda konferans ve konuşmasının yanı sıra *la Guerre franco-allemande 1870-1871* (Fransız-Alman savaşı) adlı yapıtı vermiştir.

Jean Jaurès
Jean-François Batut'nün
bir portresinden ayrıntı
Jean-Jaurès müzesi, Castres

Snark International



JAUSS (Hans Robert), alman edebiyat eleştirmeni (Göppingen, Baden-Württemberg, 1921). "Alıcı estetiği"nin kuramcısı olan Jauss, yapıtın oluşumunu ve belirlenimini doğrudan doğruya okuyucunun beklentisine bağlar ve bu "beklenti ufkunu" okuyucu kitlesinin kültürel, yazınsal ve toplumsal verilerinin bir ürünü olarak görür. Yorumbilimden ve edebiyat kurumunun ortaya koyduğu kodlardan ayrı olarak düşünülemeyecek olan bu çözümleme, alıcı estetiğini, kültürlü tabakaların okumasıyla özdeşleştirir ve bir edebiyat eleştirisi estetiği olarak ele alır. Yapıtları: *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft* (Edebiyat biliminin kışkırtması olarak edebiyat tarihi) [1967]; *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik* (Estetik deneyim ve edebi yorumbilim) [1977].

JAVA a. XX. yy.'ın başlarında Paris halk balolarında çok rağbet gören halk dansı.

—ANSİKL. Ritmi 3 zamanlı olan java, ayakların ucuna basarak, kendi ekseni üzerinde hemen hemen hiç dönmeden, seke seke atılmış küçük adımlarla yapılan bir valstir. Kadın ve erkek yüz yüze dururlar. Kadın sol elini erkeğin ensesine koyar; erkek, kadının arkasında tuttuğu sağ elini kavrar. Bu tutuşma biçimi, kadının, sol elini erkeğin ensesinden çekerek açılmasını ("boşalma") sağlar. Bu sırada kendi çevresinde dönen kadın, sağa doğru gider, sonra, kendi çevresinde sola doğru dönerek ilk durumunu alır ("sarılma"). Bu ayrılıp birleşme sırasında, erkek, kadının sağ elini bırakmaz. Javanın müziği, akordiyon repertuvarına girmiştir.

JAVA → CAVA.

JAVA denizi → CAVA *denizi*.

JAVARİ, Güney Amerika'da ırmak, Amazon'un kolu (Benjamin-Constant yakınında sağ kıyıdan kavuşur); yaklş. 1 000 km. Peru ile Brezilya arasında sınır görevi yapar.

Javel suyu, sodyum hipokloritle sodyum klorürün sulu çözeltisi; dezenfektan ya da beyazlatıcı olarak kullanılır. (Çamaşır suyu olarak bilinir.)

JAVOROV (Pejo KRAČOLOV, **Pejo** — denir), bulgar yazar (Çirpan, Dimitrovgrad yakınında, 1877 - Sofya 1914). Şiir kitapları (*Stihotvorenija*, 1901; *Podir senkata na oblacite*, 1910) ve manzum oyunlar yazdı. İdealist akımın başlıca temsilcisidir. Plastik bir güzellik ve erişilmesi güç bir müziksellik içeren dizelerinde, acıdan kıvranan ve umutsuzluktan yaralanmış bir ruhu sergiledi. Bu mutlak karamsarlığa düşmesinde, makedonyalı devrimcilerin davasına katılmasının büyük payı vardır. Bu deneyimini, *Hajduski pesni* (1903) çevriminde anlattı.

JAWARA (*sir* Daouda Kairaba), gambiyalı devlet adamı (Barajally 1924). Başkanı olduğu İlerici halk partisi (Progressive people's party) 1962 seçimlerini kazanınca Başbakan oldu. Bu görevi, 1970'te cumhuriyetin kurulmasından sonra cumhurbaşkanlığı ile birlikte yürüttü. 1977 ve 1982 yıllarında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini de kazandı. Ağustos 1981'de ordunun darbe girişimini Senegal'in desteğiyle atlattı, iktidarını korudu. Ayrıca şubat 1982'den bu yana Senegambiya'nın başkan yardımcısıdır. 11 nisan 1987'deki seçimlerde bir kez daha Gambiya Cumhurbaşkanı seçildi.

JAWLENSKY (Alexeï VON), rus ressam (Tver ili 1864-Wiesbaden 1941). Petersburg'da Repine'in atölyesine devam etti, 1869'da Münih'e yerleşti, 1914-1921 arasında İsviçre'de yaşadı, 1924'te Wiesbaden'de Kandinsky, Feininger ve Klee ile birlikte "Dört Maviler" grubunu kurdu. Anlatımcı ve gizemci simgeciliğini, slav ve bizans sanatından kaynaklanan zengin ve canlı renklerle ifade eder. Yapıtları çeşitli alman müzelerinde, özellikle Wiesbaden ve Wuppertal'dadır.

JAWORZNO, Polonya'da kent, Yukarı Silezya'da, Katowice bitişikkentinin doğusunda; 88 000 nüf. Sanayi merkezi (maden kömürü, makine, demirsiz madenler metalürjisi, kimya).

JAY (John), amerikalı siyaset adamı

Lavaud



Alexei von Jawlensky
Meduse (1923'e doğr.)
Lyon müzesi

(New York 1745-Bedford, New York, 1829). Avukattı, New York eyaleti anayasasının yazılmasına (1777) etkin biçimde katıldı, bir süre Yüksek mahkeme başkanlığı yaptıktan sonra, 1778-79'da Amerikan Kongresi'ne başkanlık etti. 1779-1782 arasında İspanya elçisi oldu, ABD'nin bağımsızlığı konusunda Madrid'in düşmanlığıyla karşılaştı, 1782'de ülkesine, İngiltere ile ayrı olarak görüşmesini önerdi (1778 Fransız-Amerikan ittifak anlaşması'nın hükümlerine aykırı biçimde). 1784-1790 arasında Dışişleri bakanlığı sekreterliği, 1789-1795'te Federal yüksek meclis başkanlığı yaptı. İngiltere ile, kendi adını taşıyan (Jay antlaşması, 1794) bir antlaşma imzaladı.

Jay antlaşması, 19 kasım 1794'te, Birleşik Krallık ile ABD arasında imzalanan dostluk, ticaret ve denizcilik antlaşması. Bağımsızlık savaşından beri bu iki ülke arasında var olan önemli uyuşmazlığı gidermek amacını taşıyan bu antlaşma, karma komisyona dayalı hakemlik sistemini geliştirerek, uluslararası hakemlik kurumu tarihinde belirleyici kesin bir aşamanın belirtisi oldu.

JAYAPURA → CAYAPURA

JAYAVARMAN, Eski Kampuçya'da on kadar hükümdarın taşıdığı ad. Bu hükümdarların en ünlüleri şunlardır: JAYAVARMAN, Funan kralı (480'e doğr.-514), saltanatı, gerileme döneminden hemen önce, krallığın en parlak yıllarıdır. Bu kralı, angkoröncesi kral JAYAVARMAN I (650'ye doğr. -681) ile karıştırmamak gerekir; —JAYAVARMAN II (802-850), ülkeyi Cava'nın uyrukluğundan kurtararak bütünlüğü sağlamış; "angkor" monarşisini kurmuş ve başkentini Angkor bölgesine getirmiştir; —JAYAVARMAN IV (928-941), ülkenin kuzeyinde, bugün büyük Koh Ker kalıntılarının bulunduğu yerde yeni bir başkent kurmak üzere Angkor'u terk etmiştir; —JAYAVARMAN VII (1181-1218'e doğr.), "cüzamlı kral" adıyla da bilinir, Angkor krallığı'nın görkeminin son döneminde yaşamıştır. Buddhacılığı diriltmiş, Bayon, Angkor Thom ve daha birçok anıt yaptırmıştır; 1177'de Angkor'u yağma eden Çamlar'ı ülkeden kovmuş, krallıklarını kendi topraklarına katmış ve krallık sınırlarını kuzey ve batıya doğru genişletmiştir.

JAYAWARDENE (Junius Richard), srı lankalı devlet adamı (Colombo 1906). Senanayake kabilesi üyesi bu avukat 1948'de Maliye bakanı oldu. Muhafazakâr United National Party'nin başına geçti ve bu partiyi temmuz 1977 seçimlerinde Bandaranaike karşısında zafere götürdü. Başbakan, Savunma, Ekonomik işler ve Planlama bakanı oldu, daha ekim ayında bir başkanlık rejimi kurdu ve şubat 1978'de Cumhurbaşkanı seçildi. Aşırı batı yanlısı, otoriter ve muhafazakâr olan Jayawardene Bandaranaike'yi yurttaşlık haklarından yoksun bıraktı, özgürlükleri kıstı ve liberal bir ekonomik sistem geliştirdi. Ayrılıkçı Tamullar'ın ve toplumsal gerilimin yol açtığı çalkantılara göğüs germek zorunda kaldı. Buna karşın, ekim 1982'de yeniden cumhurbaşkanı seçildi. 1984'te, etnik sorunlara çözüm bulmayı amaçlayan ve tüm partilerin katıldığı bir konferans düzenlenmesini sağladı. Konferans başarılı olamadan aralık 1984'te dağıldı. İkinci konferansta da durum değişmedi (1986). 1987'de Hindistan başbakanı Raciv Gandhi ile Tamullar'a sınırlı özerklik tanıyan bir antlaşma imzaladı. Ancak çatışmalar sürdü. 1987'de, parlamento'da kendisine karşı girişilen suikastten sağ olarak kurtuldu. 1988'de görevi sona erdi.

JAZY (Michel), fransız atlet (Oignies 1936). 1960 Roma olimpiyatları'nda 1 500 m'de ikinci, 1962'de 1 500 m'de, 1966'da 5 000 m'de Avrupa şampiyonu oldu. Bir mil, 2 000 m, 3 000 m ve 2 mil dünya rekorlarını kırdı.

Jazz At The Philharmonic (JATP), 1944'ten başlayarak, yapımcı Norman Granz tarafından düzenlenen ve caz yıldızlarını bir araya getiren dizi konserler. İlk konserler, Los Angeles'taki Philharmonic Auditorium'da gerçekleştirildi. Çok geçmeden JATP, konser gezisine dönüştü, cazcılar, ABD'de, Japonya'da ve Avrupa'da dinleyici önüne çıktılar. Bu konserlere katılan müzikçilerden, Dizzy Gillespie, Buck Clayton, Roy Eldridge, J. J. Johnson, Jo Jones, Gene Krupa, Charlie Parker, Lester Young, Coleman Hawkins ve Oscar Peterson anılmalıdır. Yapılan plakların başlıcalarıysa: *Strange Fruit* (Billie Holiday ile, 1946), *I Can't Get Started* (Charlie Parker, Coleman Hawkins ve Lester Young ile, 1946), The Drum Battle (1952), *Billie's Bounce* (J. J. Johnson ve Stan Getz ile, 1957).

Jazz Composer's Orchestra Association, 1964'te, trompetçi Mike Mantler ve karısı Carla Bley'in kurduğu müzik kooperatifi. Başlıca amacı, dönemin en iyi müzikçilerini bir araya getiren bir orkestranın free caz üslubunu zenginleştirmesini sağlamaktı. Bu birliğe katılan cazcılar arasında Don Cherry, Gato Barbieri, Charlie Haden, Jack Bruce, Cecil Taylor, Larry Coryell, Roswell Rudd ve Pharoah Sanders anılabilir. Birliğin ortak yapıtları arasında Carla Bley' in operası *Escalator Over the Hill* ve Mike Mantler'in *Communications'* ı (1968) önemlidir.

Jazz Messengers, modern caz topluluğu, 1955'te piyanocu Horace Silver ve davulcu Art Blakey tarafından kuruldu. 1950'lerde funky caz tarzında müzik yapan topluluk, daha sonra Blakey'in yönetiminde, birçok yetenekli gencin yetiştiği bir okula dönüştü. Kenny Dorham, Donald Byrd, Lee Morgan, Freddie Hubbard ve Wynton Marsalis gibi trompetçiler; Hank Mobley, Benny Golson, Wayne Shorter, Dave Schnitter gibi saksofoncular; Bobby Timmons, Cedar Walton, Keith Jarrett ve Walter Davis gibi piyanocular bu toplulukta parladılar.

J-BOX a. Tekst. Tekstil maddelerini sürekli işleme tesislerinde kullanılan J biçiminde depolama odası. (Gerekli tepkinler emdirilen dokuma, bir ısıtma tünelinden geçer, üst kesimden depolama odasına küçük katlar halinde yerleştirilir ve burada 5 dk ile 1 sa arasında kalır.)

JDANOV, Ukrayna'daki Maryupol kentinin, 1948-1990 arasında taşımış olduğu ad (→ MARYUPOL).

JDANOV (Andrey Aleksandroviç), rus siyaset adamı (Maryupol, Ukrayna, 1896 - Moskova 1948). 1916'da Rusya Sosyal demokrat işçi partisi'ne girdi. Kirov'un 1934'te öldürülmesinden sonra, Komünist parti'nin bölge sekreteri oldu. 1930'da Merkez Komite'ye, 1935'te Merkez Komite sekreterliğine, 1939'da Politbüro'ya girdi. Savaş süresince Leningrad'ın (bugün Sen-Petersburg) savunmasıyla görevlendirildi (1942-43). Özellikle uluslararası komünist hareketin yönlendirilmesi ve sovyet kültür politikası üzerindeki etkileriyle dikkati çekti. Kominform'un kurucu toplantısı sırasında SSCB heyetine başkanlık etti (eylül 1947). 1938'den sonra SSCB Komünist partisi propaganda sorumlusu olan Jdanov, tüm ideolojik sorunlara (edebiyat, sanat, felsefe) müdahale etti. Kültür etkinliğinin, partinin politik çizgisine bağımlı olmasını savunan düşünce sistemi (jdanovculuk), SSCB Komünist partisi'nin düşünce sistemi haline geldi ve bütün öbür komünist partilerini de derinden etkiledi. Ebediyat ve sanat alanlarında, birinci SSCB Yazarlar kongresi sırasında (1934), sosyalist gerçekçilik*in ilkelerini saptadı.

Keystone



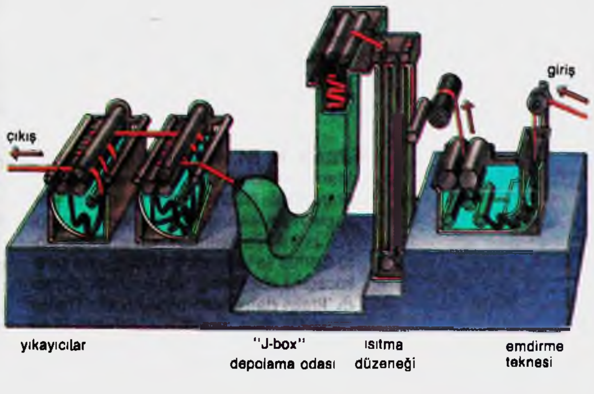
Andrey A. Jdanov

JDANOVCULUK a. Jdanov'un siyasetle ve kültürle ilgili görüşleri. Ülke sanatçılarını, edebiyat ve sanat alanında 1934'ten sonra büyük ölçüde etkilemiştir.

JE a. (fars. *je*). *Esk.* Osmanlı ve fars abecesinin 14. harfidir, ebcet hesabında 7 sayısının karşılığıdır.

JEAN a. (amerikanca *jeans,* çuval bezi,

sürekli işlemede bir tekstil maddesini J-boxtan geçirme



Lauros-Giraudon



İyi **Jean II**, Fransa kralı
İyi Jean II'nin portresi'nden ayrıntı
fransız okulu
ressamı bilinmeyen tablo (1350'ye doğr.)
Louvre müzesi, Paris

B.N., Paris



Jean Bodel
bir fransız minyatüründen
(XIII. yy.) ayrıntı
Arsenal kütüphanesi, Paris

kalın bez'den). **1.** BLUCİN'in eşanlamlısı. **—2.** Herhangi bir kumaştan ama blucin gibi biçilmiş pantolon.
—Tekst. Genellikle mavi renkli çözgü ipliği ve beyazlatılmamış atkı ipliğinden 2'ye 2 dimi armürle dokunan, pamuklu ya da poliester-pamuk karışımı çok sıkı dokuma. (Pantolon, etek, ceket, çanta vb. yapımında kullanılır. Ayrıca yaprak aşındırıcılarda, destek olarak yararlanılır. Beyazlatılmamış yüzeysel kütlesi yaklaşık 160 g/m²'dir.) [Eşanl. KOT.]

JEAN, Berry dükü → BERRY.

BOURGOGNE

JEAN Korkusuz (Dijon 1371 Montereau 1419), Bourgogne dükü (1404-1419), Atak Philippe'nin oğlu. Nikopolis'te Türkler'e yenilip tutsak düştü (1396), korkusuz unvanını da orada kazandı. Bourgognelular partisi'nin başıydı, Juvisy'yi alarak (ağustos 1405) Orléans dükünü öldürttü (23 kasım 1407). 1408'de Paris'e girdi, kasap Caboche'un önderliğindeki devrimin gerçekleşmesine göz yumdu. Azincourt savaşı'ndan sonra İngilizler'le anlaşarak, veliahtın hükümetine rakip bir hükümet kurdu. Paris'in İngilizler tarafından tehdit edilmesi üzerine Charles VI'ya yaklaşmaya çalıştıysa da, Montereau köprüsünde Tanguy du Châtel tarafından öldürüldü (eylül 1419).

BRETAGNE

JEAN IV DE MONTFORT (1295-Hennebont 1345), Bretagne dükü. Dük Arthur II ile Montfort-l'Amaury kontesi Yolande de Dreux'nün oğlu. Jean III'ün üvey kardeşi, Bretagne düklüğüne vâris seçilen Jeanne de Penthièvre'e karşı çıktı, düklüğü ele geçirdi (1341), ancak Fransa kralı Philippe VI tarafından düklüğü alındı ve tutsak edildi (eylül 1341). Malestroit ateşkesi'nden sonra serbest bırakılınca (eylül 1343) yeminini unuttu ve İngiltere kralı Edward III'ün buyruğuna girdi. Hennebont'da kuşatıldığı sırada öldü.

JEAN IV (ya da **V**) **Cesur** ya da **Fatih** (1340'a doğr.-Nantes 1399), Bretagne dükü (1365-1399), Jean de Montfort ile Jeanne de Flandre'ın oğlu.

DOĞU LATİN İMPARATORLUĞU

JEAN DE BRİENNE (1148'e doğr. -Konstantinopolis 1237), Kudüs kralı (1210 -1225). Doğu Latin imparatoru (1231 -1237), Brienne kontu Erard II'nin oğlu. Kudüs kraliçesi Marie de Montferrat ile evlenerek Kudüs kralı oldu. Kraliçenin ölümü üzerine (1212) Friedrich II ile evlendirdiği (1225) kızı İsabelle'in naipliğini yaptı. Friedrich II, kendisini devre dışı bırakarak Kudüs kralı unvanını aldı. Bunun üzerine Jean de Brienne kendisiyle savaşmak için İtalya'ya gitti. 1229'da Robert I ölünce Doğu Latin İmparatorluğu naipliği görevine çağrılınca, imparator unvanını istedi, Konstantinopolis'te taç giydi (1231). Konstantinopolis İmparatorluğu'nun vârisi genç Baudouin II'yi kızı Marie ile evlendirdi, İoannes III Dukas Vatatzes'in saldırılarını geri püskürttü, ancak Latin İmparatorluğu'nu başlangıçtaki sınırlarına kavuşturamadı.

FRANSA

JEAN II İyi (Maulni'de Gué şatosu, Mans yakınında, 1319-Londra 1364), Fransa kralı (1350-1364), Fransa kralı Philippe VI ile Jeanne de Bourgogne'un büyük oğlu. Kızı Jeanne'ı Navarra kralı Kötü Carlos ile evlendirdi (1353), ona bırakacağına söz verdiği illeri vermedi; damadı, kralın danışmanı başkomutan Carlos de la Cerda'yı öldürttü ve Edward III ile anlaşarak İngiltere ile ittifak kurmaya çalıştı; Jean, Kötü Carlos'u yakaladı (1356). Fransa'da Crécy bozgununun (1346) ve 1347-48 kara veba salgınının yarattığı bunalım sürerken, İngilizler ile savaş yeniden başladı. Jean yenildi ve Kara Prens tarafından Poitiers'de esir alındıktan sonra Londra'ya götürülerek iki antlaşma imzaladı (1358-1359). Koşullar o kadar sertti ki Fransa tarafından kabul edilmedi. Sonunda Brétigny ve Calais antlaşmalarına göre (1360) krallığın yarısı İngilizler'e verildi, Jean II de 3 milyon altın karşılığı serbest bırakıldı. Fidye ödenemediğinden kralın yerine üç rehine İngiltere'ye gitti. Jean rehineleri kurtarmak için parayı bulamayınca ve rehinelerden Louis d'Anjou kaçınca kendi isteğiyle tutsak olarak İngiltere'ye gitti (1364) ve orada öldü.

KUDÜS VE KIBRIS

JEAN I, Kudüs ve Kıbrıs kralı (1284-85), Hugues III'ün büyük oğlu.

LÜKSEMBURG

JEAN DE LUXEMBOURG (Berg şatosu, Mersch kantonu,1921), Granddüşes Charlotte de Luxembourg'un oğlu ve Belçika prensesi Joséphine-Charlotte'un kocası. Mayıs 1961'den sonra annesine vekalet etti ve onun 12 kasım 1964'te tahtı bırakmasından sonra grandüklüğün başına geçti.

JEAN Güzel, legeli kronikçi (Liège 1290'a doğr.-*ay. y.* 1370), İskoçya'da savaştı, sonra Liège piskoposluk meclisi üyesi oldu. Zengindi, geniş bir çevresi vardı ve oldukça önyargılıydı; bu özelliği, *Vrayes Chroniques* (Gerçek kronikler) [1326'dan 1361'e kadar] adlı yapıtına pitoresk bakış katmaktadır; Froissart bu yapıttan uzun alıntılar aktardı.

JEAN BODEL, arraslı ozan (öl. 1210). Özgün yeteneğiyle dört değişik edebiyat türünde yapıtlar bıraktı: chanson de geste türünde yazdığı *la Chanson des Saisnes*'de Charlemagne'la Saksonlar arasındaki bir savaşa değinerek doğudaki Fransızlar'dan (Baudouin ve Sybille) söz etti; pastourelle türünde en az beş şiir kaleme aldı; dramatik oyun türünde de epik ve hajiografik temaları birleştiren *le Jeu de Saint Nicolas* adlı bir yapıt bıraktı. Ayrıca daha sonra Baude Fastoul, Adam de la Halle ve hatta Villon'un örnek aldığı congé adlı şiir türünün temellerini attı. Bodel bu şiirini bir cüzam hastanesine çekileceği sırada yazmıştır.

JEAN Marvillell, flaman heykelci (Hazebrouck bölgesi ? - Dijon 1389). Liègeli Jean'ın çalışma arkadaşıydı. 1372'de Atak Philippe'nin ressam ve heykelcisi oldu. Onun isteği üzerine Champmol manastırı taç kapısını ve dükün mezar anıtını yapmaya başladı.

Jean de Meung. *Roman de La Rose*'un
bir elyazmasından minyatür
Fransa, 1460'a doğr.
Bibliothèque nationale, Paris

B. N., Paris



JEAN de Meung ya da **Meun,** fransız yazar (Meung-sur-Loire 1240'a doğr. -Paris 1305). Baş tarafını Guillaume de Lorris'in yazdığı *Roman* de la Rose*'a eklediği 17 723 dizeyle ünlüdür. Boetius'un *De Consolatione Philosophiae*, Vegetius Flavius'un *De re militari*'sini ve *Epitres d'Abelard et Heloïse*'ı çevirdi, bu metinlerden edindiği bilgiler, başyapıtı *Roman de la Rose*'a yansıdı. Gerçekte üniversite kültürüyle yetişmiş olan ve Paris Üniversitesi'ndeki düşünce akımları ve kavgalarla yakından ilgilenen sanatçı, Chartres okulunun natüralist eğilimlerinden de (özellikle Alain de Lille'den) etkilendi. Önceki düşüncelere ters düşen *Testament de Jean de Meung*'ü onun yazdığı söylenir.

JEANBON SAİNT-ANDRÉ (Andre JEANBON, *—baronu*), fransız siyaset adamı (Montauban 1749-Mainz 1813). Protestan papazı, Konvansiyon meclisi'ne seçildi, Halk kurtuluş komitesi'ne girdi (10 temmuz 1793). Deniz kuvvetlerini denetlemekle görevli temsilci olarak Brest'te (eylül 1793-haziran 1794) katı bir disiplin kurdu, Villaret de Joyeuse deniz harekâtlarına katıldı. Toulon'da da (temmuz 1794-mart 1795) aynı biçimde davrandı. Cezayir'de, sonra İzmir'de (1798) başkonsolosluk yaptı. Türkler tarafından hapsedildi (1799-1801), Ren'in sol kıyısında üç *departement*'ın komiserliğine atandı (aralık 1801). Mainz'ta Mont-Tonnerre valisi oldu, başarılı yönetimiyle ünlendi.

JEAN-CHARCOT dağları, Doğu Atlas okyanusu'nda deniz altı dağları. Gaskonya körfezindeki derin deniz ovasının B.'sında.

Jean-Christophe, Romain Rolland'ın on ciltlik ırmak romanı (1904-1912): 1. *Gün doğarken* (l'Aube); 2. *Sabah* (le Matin); 3. *İlkgençlik* (l'Adolescence); 4. *İsyan* (la Révolte) 5. *Panayır* (la Foire sur la place); 6. *Antoinette;* 7. *Evde* (Dans la maison); 8. *Dostlar* (les Amies); 9. *Kutsal ateş* (le Buisson ardent); 10. *Yeni gün* (la Nouvelle Journée). Bir kuşağın anlatıldığı yarı özyaşamöyküsü yarı tarihsel nitelikteki bu yapıtta, Jean-Christophe, "acı çeken, mücadele eden ve başarıya ulaşacak olan her milletten özgür ruhları" tek başına temsil eder. Bu yapıt bu kişilere ithaf edilmiştir.
Jean-Christophe, Beethoven ile müziği, böylece yaşamı, Olivier Jeannin ile dostluğu, Anna Braun ile de aşkı keşfeder. Her şey onun için bir esin kaynağıdır: "Bir süre sonra kaybolacak bir kuşağın trajedisini yazdım. Erdem ve zayıflıklarını, ezici mutsuzluklarını, karmaşık gururlarını, kahramanca çabalarını ve çöküşlerini gizlemeye hiç çalışmadım."

JEANMAİRE (Renee, **Zizi** —denir), fransız kadın dansçı (Paris 1924). 1939 -1942 arasında Paris operası balesinde dans etti. 1944-45'te Roland Petit ile birlikte "Soirées de Paris" ve "Vendredis de la danse" adlı gösterilere katıldı. 1946'da Monte-Carlo'daki Nouveau Ballet topluluğu'yla, daha sonra Marquis de Cuevas'ın Grand Ballet'siyle anlaştı, les Ballets de Paris'de dans etti (1948). 1954'te Roland Petit ile evlendi, onun *l'Œuf à la coque* ve *le Rêve de Léonor* gibi yapıtlarının promiyerinde başrolü yorumladı. 1949'da *Carmen* yorumuyla uluslararası yıldızlar arasına girdi. ABD'de bir çok filmde ve revüde rol aldı.

JEANNE D'ARC *(azize),* **Orléans bakiresi** denir, fransız kahraman (Domrémy 1412-Rouen 1431). Domrémyli yoksul bir köylü ailesinin kızıydı. 13 yaşındayken tanrısal sesler duyduğunu, bu seslerin kendisine İngilizler tarafından kuşatılmış olan Orléans kentini kurtarması buyruğunu verdiğini ileri sürdü. O sırada Fransa, kral Charles VI'nın delirmesi, Azincourt yenilgisi ve Armagnaclar'la Bourgognelula

arasındaki çatışma sonucu, çok zor bir dönem geçiriyordu. Troyes antlaşması (1420) uyarınca Charles VI'nın oğlu tahttan uzaklaştırılmış, İngiltere kralı lehine, yönetimi Fransızlar ile İngilizler arasında paylaştıran bir çifte monarşi kurulmuştu.

Jeanne, Domrémy yakınlarındaki Vaucouleurs kalesine giderek, kale komutanı Robert de Baudricourt'dan, kendisini o sırada Chinon'da bulunan Fransa kralına götürecek bir birlik vermesini istedi. Uzun çabalar sonucu Baudricourt'u ikna ederek Chinon'a gitti (1429); Charles VII ile görüştü, ona Reims'de Fransa kralı olarak taç giydirmek üzere Tanrı tarafından görevlendirildiğini bildirdi; kralı, fransız tahtının yasal sahibi olduğuna inandırdı. Din adamları ve tanrı bilimciler tarafından da sorguya çekildikten sonra, iddialarının doğru olduğu sonucuna varıldı, emrine bir askeri birlik verildi.

Jeanne ingiliz kuşatması altındaki Orléans kentine girdi, kentin kurtarılmasında belirleyici rol oynadı (1429). Daha sonra ingiliz-bourgogne ortak kuvvetlerine karşı zaferler kazanarak ulusal duyguların canlanmasını sağladı. Charles VII'yi Reims'e götürerek taç giydirdi. Böylece Charles VII, kral olarak saygınlığını kazanmış oldu; ancak Jeanne'in zaferleri de sona erdi. Kral görüşmelere oturarak, askeri başarıların etkisini azaltan bir siyaset izlemeye başladı. Diplomatik girişimlerin hesaplı bir biçimde ağırdan alınması, Jeanne d'Arc'ın eylemini köstekledi. Paris önünde yapılan savaşta yaralanan Jeanne yenildi; daha sonra önemsiz hedeflere yönelmek zorunda kaldı.

Bourgognelular'ın kuşattığı Compiegne kentini kurtarmaya çalışırken, bourgognelu Jean de Luxembourg tarafından yakalandı, İngilizler'e satıldı (1430). Rouen şatosu'na hapsedildi. İngiliz yanlısı, Beauvais piskoposu Pierre Cauchon'un başkanlığındaki bir Engizisyon mahkemesi'ne çıkartıldı. Sapkınlık suçlamasıyla, avukatsız olarak yargılandı (1431). Sapkın ilân edildi ve Rouen'da, Vieux-Marché alanında yakıldı (30 mayıs 1431).

Tutsaklığı sırasında Jeanne d'Arc'ı kurtarmak için hiçbir girişimde bulunmayan Charles VII, 1450'de Rouen'ı ele geçirdiğinde, davanın ve infazın yeniden gözden geçirilmesi için bir soruşturma açtı; Jeanne d'Arc'a saygınlığı geri verildi (1456).

XIX. yy.'da Jeanne'ın ünü şaşırtıcı biçimde arttı, Kilise tarafından azize ilan edildi (1920). Jeanne d'Arc günü, Fransa'da ulusal bayram olarak kutlanır.

—Ed. Jeanne d'Arc birçok yazara esin kaynağı oldu. Charles Péguy ona iki tiyatro yapıtı adadı: üç oyundan *(Domrémy, les Batailles, Rouen)* oluşmuş bir dram olan *Jeanne d'Arc* (1897) ve *le Mystère de la charité de Jeanne d'Arc* (1910). Ayrıca bir şiir (*la Tapisserie de sainte Geneviève et de Jeanne d'Arc*, 1912) yazdı. P. Claudel'in *Jeanne au bûcher* (Bk. *Jeanne d'Arc au bûcher*) adlı oratoryosu, daha sonraki edebiyatı -Audiberti'nin *Pucelle*'i (1950), J. Anouilh'in *l'Alouette*'i (1953)- etkiledi. Jeanne d'Arc sinemada da canlandırıldı: C. Dreyer'in *Jeanne d'Arc'ın tutkusu* (la Passion de Jeanne d'Arc) adlı filmi.

Alman edebiyatında, Schiller'in *Die Jungfrau von Orleans* (1801) adlı tarihsel trajedisi sayılabilir.

İngiliz edebiyatında Shakespeare Jeanne d'Arc'dan küçültücü bir anlatımda söz eder *(Henry VI)*. Daha sonra şairler Southey ve Quincey yapıtlarında onu yücelttiler; G. B. Shaw da *Ermiş Jeanne* (Saint Joan, 1923) adlı oyununda Jeanne d'Arc'ı özgün bir kişi olarak canlandırdı.

—Müz. Jeanne d'Arc çeşitli operalara konu oldu; bunların arasında Verdi (1845) Çaykovskiy (1881) ve A. Honegger'in (Bk. *Jeanne d'Arc au bûcher*) yapıtları sayılabilir.

—İkonogr. Jeanne d'Arc'ın yaşarken yapılmış tek başresmi, Paris parlamentosu' nun bir kütüğünde sayfa kenarına modelsiz olarak tüy kalemle çizilmiş bir desendir (Archives nationales). Daha sonra şu yapıtlar sayılabilir: XV. yy. sonundan kalma tek bir minyatür *(ay. y.)*; Jeanne d'Arc olup olmadığı tartışmalara yol açan, taştan, zırhlı bir baş (Boston); Charles VII' nin Orléans köprüsünde yaptırdığı anıt (1562'de yıkıldı); *Champion des Dames* ve *Vigiles de Charles VII*'de yer alan minyatürler (Bibliothèque nationale, Paris); Antoine du Four'a ait bir elyazmasındaki başka bir minyatür (Nantes); Orleans tarih müzesi'nde bulunan bir İsviçre duvar halısı (1435'e doğr.). Daha sonraki ikonografi hemen hemen tümüyle XVI. yy.'dan kalma bir portreden *(ay. y.)* esinlenmiştir: Vignon'un, Chapelain'in *la Pucelle* adlı kitabını resimleyen bir dizi duvar halısı için yaptığı desenler; XVII. ve XVIII. yy'dan kalma anonim tuvaller (Châteaudun, Orléans); halka yönelik resimler; daha sonra Ingres'in (*Jeanne Charles VII'nin taç giyme töreninde*, Louvre), Bastien-Lepage' ın (New York), Flandrin, Rossetti, Boutet de Monvel ve M. Denis'in tabloları; Foyatier (Orléans), Frémiet (Paris, Pyramides alanı) ve P. Dubois'nın (Reims ve Paris, Saint-Augustin alanı), Jeanne d'Arc'ı ata binmiş olarak betimleyen heykelleri; oğul Gois (Orléans), prenses Marie d'Orléans (Orléans, Versailles), Rude (*Jeanne tanrısal sesleri dinlerken*, Louvre), Chapu (*Jeanne dua ederken, ay. y.*) ve Mercié'nin (Domrémy) Jeanne d'Arc'ı ayakta betimleyen heykelleri.

Jeanne d'Arc au bûcher, Arthur Honegger'in dramatik oratoryosu. Metni Paul Claudel'den alınan oratoryo, ilk kez 1938'de Basel'de seslendirildi. Daha sonra sahneye kondu. Bir ortaçağ misteri örnek alınarak bestelenen yapıtta, dans, inşat, ses müziği ile komik ve trajik öğeler kaynaştırılmıştır.

Jeanne d'Arc'ın tutkusu *(la Passion de Jeanne d'Arc)*, 1928'de Carl Dreyer' in gerçekleştirdiği fransız filmi. Sessiz sinemanın başyapıtlarından biri. Senaryosunu Carl Dreyer ve Joseph Delteil'in yazdığı, fotoğraflarını Rudolph Maté'nin, dekorlarını Hermann Warm ve Jean Hugo' nun gerçekleştirdiği bu yapıt, Jeanne'ın gerçek sorgulamasına dayandırılmış ve olay bir güne sığdırılmıştır. Yönetmenin yalın ve süssüz tekniği, düzenli olarak büyük planlarla sınırandırılmıştır ve tek amacı, makyajsız oynayan oyuncuların oyunlarını ön plana çıkarmaktır. Kameranın büyüttüğü bu yüz ifadeleri Jeanne d'Arc'ın tutkusu'nu zamanından önce bir sözlü film yapmıştır. Falconetti bu filmde büyük başarı gösterdi.

JEANNE DE CONSTANTİNOPLE (1188-1244), Flandre ve Hainaut kontesi (1205-1244). İstanbul'un ilk latin imparatoru Flandre kontu Baudouin IX ile Champagnelı Marie'nin büyük kızı. Halası İsabelle'in ölümünden sonra dul kalan Fransa kralı Philippe Auguste, 1212'de Jeanne'ı Portekizli Fernando ile evlendirdi. 1236'da üç yıldan beri dul olan Jeanne, Piemonte kontu Savoialı Tommaso II ile evlendi. Yerine kız kardeşi Marguerite II geçti.

JEANNE I NAVARRALI, Fransa ve Navarra kraliçesi (Bar-sur-Seine 1272'ye doğr.-Vincennes 1305). Navarra kralı Şişman Enrique I ile Artoislı Blanche'ın kızı. Sonradan Fransa kralı olan Güzel Philippe IV ile evlendi (1284), Navarra krallığı ile Champagne ve Brie kontluklarını çeyiz olarak getirdi. Fransa kralları Louis X, Philippe V ve Charles IV'ün annesidir.

JEANNE DE PENTHIÈVRE Topal, Bretagne düşesi (1319-1384). Penthièvre kontu Gui de Bretagne'ın kızı. Amcası Bretagne dükü Jean III tarafından Charles de Chatillon-Blois ile evlendirildi (1337). Jean III'ün ölümünden sonra da Pair'ler meclisi tarafından düklüğün vârisi ilan edildi, ancak bu kararı tanımayan Jean III'ün üvey kardeşi Jean de Montfort ile veraset mücadelesine tutuştu. Kocasının esir düşmesi (1347-1351) ve sonra savaşta ölmesi üzerine (1364) mücadeleyi tek başına yönetti, gene de Bretagne topraklarının Jean de Montfort'un oğlu Jean IV' ün eline geçmesini engelleyemedi (1365).

JEANNERET (Charles Édouard) → LE CORBUSİER.

JEANNERET (Pierre), isviçreli mimar ve mühendis (Cenevre 1896-Thône, Cenevre kantonu, 1967). Cenevre'de ve Paris' te Perret'nin yanında (1920) yetişti. 1922'den 1939'a kadar, kuzeni Ch. E. Jeanneret (Le Corbusier) ile ortak çalışmalar yaptı. 1944'te Grenoble'da bir ajans açtı ve prefabrike konut üzerinde incelemeler yaptı. 1951'de Çandigarh nazım planını (burada M. Fry ve J. Drew ile bir ekip çalışması sürdürdü), 1966'da da Talvara (Hindistan) planını hazırladı.

JEANNİN (Pierre), fransız yargıç ve diplomat (Autun 1540-Paris 1622'e doğr.). Dijon'da avukatlık (1569), Dijon parlamentosu üyeliği (1579) ve başkanlığı (1581) yaptı. Blois (1576-77) ve Birlik états généraux'sunda (Paris 1593) milletvekili oldu. Mayenne dükünün danışmanı ve ılımlı bir birlikçiydi, kralcı katolik partisine katıldı, Henri IV'e katıldı (1595), o da kendisini Danıştay üyeliğine (1601) ve Mali işler yöneticiliğine (1602) atadı. Savoia dükü ile Lyon antlaşması'nı (1601) imzaladı; Birleşik Eyaletler ile savunma işbirliği antlaşmasını sonuçlandırdı (Lahey 1603), Birleşik Eyaletler ile İspanya arasında imzalanan on iki yıllık ateşkes antlaşması görüşmelerine katıldı (1609). 1610'da Marie de Médicis tarafından genel denetçi sıfatıyla Mali işler yönetimiyle görevlendirildi, 1616'da gözden düştü. 1656'da yayımlanan *Négociations*'u (Görüşmeler) önemli bir diploması tarihi yapıtıdır.

JEAN-PAUL → RICHTER (Johann Paul Friedrich).



A. Noguès-Sygma

Jean de Luxembourg
Lüksemburg grandükü
(1974'te)

Colette Masson



Zizi Jeanmaire
Roland Petit'nin
pas de deux'sü
***Fantastik senfoni*'de**
(Paris operası, 1975)

Jeanne d'Arc'ın
Compiègne'de yakalanıp İngilizler'e satılışı
***Vigiles de Charles VII*'den minyatür**
Martial d'Auvergne'in yapıtı (Fransa, 1484)
Bibliothèque nationale, Paris

B. N., Paris



Renée Falconetti
Carl Dreyer'in
***Jeanne d'Arc'ın tutkusu* (1928)**
adlı filminin bir sahnesinde

X-Marinie kol.



JEANS (*sir* James Hopwood), ingiliz gökbilimci, matematikçi ve fizikçi (Londra 1877-Dorking, Surrey, 1946). İlk çalışmalarını molekül fiziği üzerine yaptı. Princeton Üniversitesi'nde (1905-1909), daha sonra da Cambridge'te (1910-1912) uygulamalı matematik profesörü oldu, kuramsal gök fiziği dalında uzmanlaştı. Özellikle yıldızların ve Evren'in oluşumuyla ilgilendi, Laplace'ın evrendoğum varsayımını çürüttü ve yeni bir kuram önerdi. Bugün tümden terk edilen bu kurama göre, güneş sisteminin gezegenleri, Güneş'in kendisinden kopmuş, bu kopuş, yakınlardaki başka bir yıldızın geçişi sırasında, gelgit etkisi yoluyla gerçekleşmiştir (*Problems of Cosmogony and Stellar Dynamics* [Evrenbilim ve yıldız dinamiği problemleri] 1919; *Astronomy and Cosmogony* [Gökbilim ve evrenbilim], 1928). 1928'den ölümüne kadar, zamanını gökbilim ve fiziğin halkın anlayabileceği bir biçime dönüştürülmesine adadı.

Mayer



Thomas **Jefferson**
Charles Wilson Peale'in
bir portresinden ayrıntı
Bağımsızlık salonu
Philadelphia

JEANSON (Henri), fransız sinemasının yazar ve diyalogcusu (Paris 1900-Équemauville, Calvados, 1970). Gazeteci olduktan sonra, birkaç oyun yazdı, sonra film diyaloğu konusunda uzmanlaştı. Bazı filmleri: *Cezayir batakhanelerinde* (Pepe le Moko) [1937], *Un carnet de bal* (1937), *Şimal oteli* (Hôtel du Nord) [1938], *Entrée des artistes* (1938), *Copie conforme* (1947), *Aux yeux du souvenir* (1948). 1950'de kendi senaryolarından biri olan *Lady Paname*'i gerçekleştirdi.

JEANTİKLİNAL a. (fr. *géanticlinal;* yun. *ge*, toprak ve *antiklinal*'dan). Yerbil. Bir jeosenklinalin iki oluğunu ayırarak su yüzüne çıkabilen kabartı kuşağı ya da yüksek taban. (Bu kuşak, üstlerinde kalınlığı az ve boşluklu dizilerin çökeldiği kıta sahanlığı kenarının ve atlantik türü bir kenar yamacın karşılığıdır.)

◆ sıf. Bu kuşağa ilişkin.

JEBELEANU (Eugen), rumen şair (Cîmpina 1911). Estetiğin ön plana çıktığı kapalı (*İnimi sub sâbii;* 1934) şiir anlayışından vazgeçerek, *Surîsul Hiroşimei* (1958) adlı kitabında doruk noktasına ulaştırdığı barışsever bir şiire yöneldi. Son şiir kitapları (*Elegie pentru floarea secerată*, 1967; *Hannibal*, 1973) trajik ve ağırbaşlı bir lirizme geçişi gösterir.

JECKER (Jean-Baptiste), isviçreli maliyeci (Porrentruy 1810-Paris 1871). Paris'te Hottinguer bankası'nda memur olarak çalıştı (1836), sonra Meksika'ya gitti, orada bir banka ve maden işletmeleri kurdu. Başkan Miramón kendisini devlet borcu tahvillerinin konversiyonuyla görevlendirdi (1859); Jecker 75 milyon değerinde tahvil çıkardı; fakat, başkan Juárez bu tahvilleri kabul etmedi (1861). Jecker, fransız uyruğuna geçerek (1862) Morny'yi bu işle ilgilendirmeyi başardı ve sonunda Meksika seferine yol açtı. Yeniden Fransa'ya döndü, Komüncüler tarafından tanınarak yakalanıp idam edildi.

JEEP ya da **CİP** a. (tesc. edil. a., her tür kullanım anlamında *general purpose'* un baş harfleri *G. P.*'den türetilmiş amerikanca sözc.). Her tür arazide kullanılan ve ilk kez Toledo'da (Ohio) amerikan Willys Overland şirketince üretilen hafif taşıt.
—ANSİKL. Jeep ilk kez 1942'de ABD ordusunda kullanıldı ve daha sonra müttefik kuvvetlere çok miktarda verildi. 60 B. B.'lik gücü olan Jeep'in dört tekerleği de devindiricidir; yolda maksimum hızı 100 km/sa, benzin tüketimi 100 km'de 14 ile 15 litredir. Amerikan Jeep'ine benzer modeller önce İngiltere'de, sonra Fransa'da yapıldı (1951). Sağlam, bakımı kolay olan Jeep, keşif ve irtibat aracı olarak kullanılır. Genellikle hafif silahlarla, hatta özel roketlerle (SS-10 ya da SS-11 tipi) ve telsizle donatılır. Yedekte çekme yeteneği sayesinde, cephane ve mühimmat taşımada ya da ikmal işlerinde de kullanılır.



Jeep (MB modeli, 1944)

JEFERİZİT a. (fr. *jefferisite*). Miner. Flogopitin bozulmasıyla oluşan mikalı doğal silikat; vermikülit grubundandır.

JEFFERİES (Richard), ingiliz doğabilimci ve yazar (Coate, Wiltshire, 1848 -Goring, Sussex, 1887). Bir çiftçinin oğluydu, *Pall Mall Gazette*'te köşe yazarlığı yaptı. Çok iyi bir doğabilimci olan Jefferies, kırları ve ormanları gerçekçi bir biçimde betimledi (*The gamekeeper at home*, 1878; *Bevis*, 1882; *Amaryllis at the Fair*, 1887). *The Open Air* (1885) adlı yapıtı modern çevrebilimin ilk övgüsüdür: doğa mahşerden sonra da yaşayacaktır.

JEFFERS (John Robinson), amerikalı şair (Pittsburgh, Pennsylvania, 1887-Carmel, Kaliforniya, 1962). Kaba, hoyrat ve kötümser şiiriyle, insan bilincini kendi merkezinden koparmaya çalıştı. Şiir kitapları (*Tamar*, 1924; *Cawdor*, 1928; *Give your heart to the hawks*, 1934; *The Double Axe* 1941; *Hungerfield*, 1954) ve dramlarında (*Medea*, 1946; *The Cretan Woman*, 1954), güçlü ve etkileyici doğal görüntüler (dağlarda yaşayan hayvanlar) çizerek, insan dünyasının kısırlığını eleştirdi.

JEFFERSON (Thomas), amerikalı devlet adamı (Shadwell, Virginia, 1743-Monticello, Virginia, 1826). 24 yaşında avukatlığa başladı. House of Burgesses (Virginia kolonisi yasama meclisi) üyeliği, Koloniler kongresi delegeliklerinde bulundu. Bağımsızlık bildirisini ve Virginia anayasası'nı yazdı. 1785'le 1789 arasında ABD'nin Fransa elçisi oldu. 1790-1793 arasında Dışişleri bakanlığı, 1797-1801 arasında ABD Başkan yardımcılığı, 1801'den 1809'a kadar da Başkanlık yaptı. Jefferson, siyasetçi olduğu kadar, makineler icat eden bir bilgin, Monticello'da kendi evini, Williamsburg'da (Virginia) valinin konutunu ve Virginia Üniversitesi'ni yapan bir mimar, son olarak da bir siyaset filozofuydu.

Jefferson fizyokrat akıma bağlıydı. Ona göre, üretimin gerçek kaynağı tarımdı; çiftçiler, bağımsız üreticiler, Tanrı'nın sevgili kulları ve bir amaçla ("dünyanın en büyük umudu") görevlendirilmiş genç bir ulusun dayanaklarıydı. Hükümet, bu kırsal topluma uygun olmalıydı: kamu yetkesi, bireylerin işlerine elden geldiğince karışmamalıydı; halkla daha çok kaynaşan eyalet hükümetleri, federal hükümetten daha önemli roller oynamalıydı.

Bu program, Hamilton'ınkiyle çatıştı; Hazine bakanı olan Hamilton, sınai gelişmeden, güçlü bir merkezi hükümetten, Anayasa'nın daha geniş yorumlanmasından, iktisadi büyümeyi destekleyebilecek bir Banka'dan yanaydı. Washington'ı kendi düşüncesine çekemeyen Jefferson, Dışişleri bakanlığından istifa etti (1793), Güneyli ve Kuzeyli dostlarını topladı ve kısa bir süre sonra cumhuriyetçi-demokrat adını alan Cumhuriyetçi parti'yi kurdu. Hamilton ise federalizm yanlısı partiyi destekledi. 1796'da, seçim sistemindeki bir tuhaflık sonucu Jefferson, federalist başkan John Adams'ın yardımcısı oldu. Dört yıl sonra seçimleri cumhuriyetçi-demokratlar kazandı.

Jefferson'ın başkanlığı çelişkilerle doluydu. Yetkileri sınırlı bir hükümetten yana olduğu halde, başkanlığın, dolayısıyla federal hükümetin rolünü artırdı. Anayasa'nın dar biçimde yorumlanmasını savunmasına karşın, Louisiana'nın (Mississippi'den Kayalık Dağlar'a ve Meksika körfezinden Kanada sınırına dek) Fransa'dan satın alınmasını kabul etti; oysa Anayasa, Birlik'in sınırlarının genişlemesini öngörmüyordu. Girondinler'in Fransa'sına yakınlık duyan Jefferson, Napoléon rejiminden nefret ediyordu, Fransa'yla Büyük Britanya'yı karşı karşıya getiren savaşa girmemek için elindeki tüm olanakları kullandı. Hamilton'ın önerileri üzerine kurulan Banka'ya karşı olmakla birlikte, bu kuruluşun varlığını sürdürmesine ses çıkarmadı; ayrıca, ardılı ve arkadaşı James Madison, daha sonra Banka yasası'nın süresini uzattı. İnsanlar arasında eşitliğin ödünsüz savunucusu olmasına karşın, kendisinin de çok kölesi vardı. Bu çelişkiler, çağına damgasını vuran ve pek çok kızgınlığa yol açan Jefferson'ın karmaşık kişiliğini ortaya koymaktaydı. XIX. yy. Amerikası'nı büyük ölçüde etkiledi.

Jefferson Airplane, amerikan rock topluluğu. 1965'te San Francisco'da kuruldu ve Grateful Dead ile birlikte Kaliforniya rock'ının en önemli topluluğu durumuna geldi. Başlangıçta, kadın şarkıcı Grace Slick, erkek şarkıcı Marty Balin, gitarcı Paul Kantner ve Jorma Kaukonen ile basçı Jack Casady'nin yer aldığı yedi kişiden oluşuyordu. Marty Balin 1970'te gruptan ayrıldı; Kantner ve Grace Slick çifti grubun adını Jefferson Starship olarak değiştirdi. Topluluk 1973'te son konserini verdi. Jefferson Airplane'in yumuşak, elektronik olanaklardan alabildiğine yararlanan, çok karmaşık müziği, 1970'lerin başlarındaki "Acid Rock"ın en parlak örneklerindendir. Başlıca albümleri: *After Bathing at Baxter's* (1967), *Jefferson Starship, Blows against the Empire* (1970), *Thirty Seconds over Winterland* (1973).

JEFFERSON CİTY, ABD'de kent, Missouri'nin merkezi, Missouri ırmağı kıyısında; 34 000 nüf. Üniversite.

JEFFERSONİT a. (öz. a. Th. *Jefferson'* dan). Miner. Piroksenin çinkolu çeşidi.

JEFFERYS (Thomas), ingiliz coğrafyacı ve haritacı (1732-1771). Çok sayıda İngiltere, Amerika ve Antiller haritasıyla ancak 1775'te yayımlanan bir hidrografya atlası *(The North American Pilot)* ve bir coğrafi inceleme (*The Great Possibility of a North-West Passage* [Bir kuzey-batı geçidinin sağladığı büyük olanak], 1768) hazırladı.

JEFFREY (Francis, *lord*), iskoçyalı yayıncı ve siyaset adamı (Edinburgh 1773-*ay. y.* 1850). Liberal eğilimi (bir whig'ti) nedeniyle yanlış tanındı. 1802'de yönetmeye başladığı *Edinburgh Review*'u Avrupa'nın en büyük dergisi durumuna getirdi (tirajı 1818'de 14 000). Romantizm karşıtıydı, ama Keats'in çekimine karşı duyarlıydı, Carlyle, Dickens ve Macaulay'ı "mantık" yoluna getirdi. Etkili bir eleştirmendi. 1830'da lord advocate oldu. Meslek yaşamını yargıç olarak tamamladı.

JEFFREYS (George JEFFREYS, 1. *baron*), İngiltere adalet bakanı (lord chancellor) [Acton Park, Denbigh kontluğu, 1645'e doğr.-Londra 1689]. İngiltere başyargıcı oldu (1683). İnsafsızlığı, gayretkeşliği ve 1685'teki "Bloody Assizes"de (Kanlı mahkemeler) taşıdığı sorumluluk, sanıklardan rüşvet alması, kötü bir ün kazanmasına yol açtı. Adalet bakanı atandı (1685). 1688 devrimi'nden sonra hapsedildi.

JEGAND a. (fars. *jegand*). *Esk.* **1.** Yırtıcı hayvanların kükremesi. **—2.** Sağlamlık, sıkılık.

JEGARE a. (fars. *jeğare*). *Esk.* **1.** Darı ekmeği. **—2.** Hayvan göbeği. **—3.** Çığlık, nara. **—4.** Allık.

JEHAY-BODEGNEE, Belçika'da (Liège ili, Huy'un K.-D.'sunda) eski komün.

Amay'a bağlıdır. Gotik üslubunda Saint -Lambert kilisesi. Büyük bölümü XV. ve XVI. yy.'da yapılmış, içinde bir tarihöncesi ve arkeoloji müzesi, önemli süsleme sanatları koleksiyonları, mobilyalar ve tablolar, İrlandalı Ormonde ailesinden kalma eşyalar, güzel Jehay şatosu.

JEJUNO-İLEON a. (fr. *jejuno-iléon*'dan). Anat. Onikiparmak bağırsağından körbağırsağa kadar uzanan incebağırsak bölümü.

JEJUNO-JEJUNOSTOMİ a. (fr. *jejuno-jéjunostomie*'den). Cerr. İncebağırsağın jejunum bölümünün iki kıvrımını birbiriyle ağızlaştırma ameliyatı.

JEJUNOSTOMİ a. (fr. *jéjunostomie*'den). Cerr. Jejunumu deriye ağızlaştırma.

JEJUNUM a. (lat. sözc.). BOŞBAĞIRSAK'ın eşanlamlısı.

JEL a. (fr. *gel*). Eczc. Saydam ve esnek kütle. Kolloidal bir süspansiyondan yararlanılarak elde edilir ve dıştan sürülen (dermokortikoitler, keratolitikler, vb.) ya da içten kullanılan (örneğin mide pansumanı) ilaçların bileşimine girer.
—Fizs. kim. ve Polim. PELTE'nin eşanlamlısı.
—Pedol. Toprağın kum, çamur, kil gibi kristalleşmiş parçacıkları arasında bağlayıcı görevi yapan ve yığışımlı yapının oluşumunu kolaylaştıran biçimsiz bölüm (organik maddeler, demir ve alüminyum hidroksitleri).
—Petrokim. *Petrol jeli,* petrol artıklarından özütlenen mum gibi yumuşak, kahverengimsi petrolatumun eski adı.

JELAČIĆ (Josip), **Buzim** baronu, hırvat general (Peterwardein, bugün Petrovaradin, 1801-Zagreb 1859). Avusturya ordusunda subayken, İmparator Ferdinand I'in azınlıkları Macarlar'a karşı ayaklandırmaya çalıştığı sırada, Hırvatistan-Slavonya banlığına seçildi (23 mart 1848). Derebeylik kalıntılarını ortadan kaldırdı ve Zagreb'de bir Diyet meclisi topladı, Meclis Slavonya-Hırvatistan-Dalmaçya krallığı'nın kurulmasını istedi. İmparator bu tasarıyı reddetti ve Macarlar'ı birleştirmek umuduyla Jelačić'i görevden aldı (10 haziran), ancak, Kossuth'un uzlaşmazlığı karşısında, İnnsbruck'ta kendisine bağlılığını bildirmeye gelen Jelačić'e banlığını geri verdi (4 eylül). Jelačić, Macaristan'ı istila etti ve general Windischgraetz'le birlikte, bu ülkenin yenilgiye uğramasına yardımcı oldu. Dalmaçya ve Rijeka sınır komutanlığına atandı, bu sırada arkadaşı baron Kulmer de Hırvatistan-Dalmaçya-Fiume hükümetinin başına getirildi (aralık 1848). 1853'te yeniden avusturya ordusundaki yerini aldı.

■**JELADA** a. Etyopya'nın dağlık yörelerinde yaşayan, şebeğe benzeyen büyük maymun. (Bil. a. *Theropithecus gelada;* uzunkuyruklumaymungiller familyası; *Papioninae* oymağı.)
—ANSİKL. Jelada, göğsünde ve boynunda taşıdığı kırmızı ve çıplak kesimlerle tanınır. Dişisi 15, erkeği 20 kg ağırlığa ulaşabilir. Bu maymun yüksek, taşlı platolarda yaşar, daha çok bitkilerle beslenir ve geceleyin yırtıcı hayvanlardan korunmak için sarp kayalıklara sığınır. Jeladalar, iri bir erkeğin önderliğinde sürüler halinde yaşarlar.

JELATİN a. (fr. *gélatine;* ital. *gelatina, gelare,* donmak'tan). **1.** Otoklavda sulu ortamda uzun süre ısıtılan deri ve kemik kollagenlerinin bozundurulması sonunda elde edilen protein. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu maddeden yapılmış parlak kâğıt. (Jelatin kâğıdı da denir.)
—Bot. *Bitkisel jelatin,* suyosunlarından çıkarılan peltemsi protein. (Başlıca bitkisel jelatinler agar-agar ve aljindir.)
—Eczc. *Tıbbi jelatin,* kollagenin kısmi hidroliziyle elde edilen ve kan dindirici etkisinden yararlanmak için ağız yoluyla ya da yerel olarak uygulanan madde. (Gliserin ile karıştırılınca 37°C'ta eriyen bir sıvağ oluşturur, fitil ve ovüllerde katkı maddesi olarak kullanılır. Çinko oksitle birlikte deri hastalıklarında kullanılan Unna kolasının bileşimine girer. Tanenle birleşince meydana gelen jelatin tannat ağız yoluyla alınarak ishale karşı kullanılır. Jelatinin kapsül şeklinde kullanılması faner [tırnak ve saç] bozukluklarında da tavsiye edilir.)
—Reanim. *Akıcı jelatinler,* sanayide yapay olarak üretilen ve kan yerine kullanılabilen eriyikler. (Aynı gruptan kanların bulunmadığı durumlarda [özellikle kanama şoklarında], acil hallerde toplardamar yoluyla damar sistemini yeterince doldurmaya yarar.)
◆ sıf. Tiyat. *Jelatin süzgeç,* bir sahneyi ya da oyun alanını aydınlatan ışıldakların önüne konulan, çoğu kez renkli ve yüksek ısıdan etkilenmeyen jelatin tabaka.
—ANSİKL. Arı jelatin renksiz, tatsız azotlu bir maddedir. Soğuk suda, ağırlığının 5 -10 katı su soğurarak şişer. Kaynar suda çok kolay çözünür, soğuduğunda pelteleşir. Alkol ve eterde çözünmez. Nitrik asitle birlikte ısıtılırsa, soğuduğunda bile sıvı halde kalır (zamk). Bileşimi, kollagene çok benzer. Jelatin hidroklorik asitle hidroliz edilerek, bileşimine giren glikokol, prolin, hidroksiprolin, alanin, arginin vb. gibi çeşitli aminoasitler belirlenebilir. Sistin ve triptofan içermeyen, ayrıca bileşiminde çok az miktarda tirozin bulunan jelatinin besin değeri düşüktür.
Besin ve zamk olarak kullanımı dışında, jelatinden, şarap ve birayı durultmada, kâğıdı parlatmada, baskı merdaneleri ve fotoğraf plakaları üretmede, ayrıca kromolitografide yararlanılır.
Deriden elde edilen hayvansal jelatin, kimi aşındırıcı taneciklerini taşıyıcı üzerine yapıştırmada temel bağlayıcı işlevi görür.
—El sant. Jelatin, yapma çiçekçilikte, taç yapraklarının ya da yaprakların sertleştirilmesinde kullanılır.
—Foto. Jelatin, fotoğraf katmanlarından çoğunun temel bağlayıcısıdır. Kökenine, elde edilme biçimine ve arıtılma sürecine göre özellikleri değişir ve farklı fotoğraf duyarkatlarının üretiminde kullanılır.
—Mutf. Mutfakta ve pastacılıkta, özellikle jölelerin hazırlanmasında kullanılan jelatin, kemik, kıkırdak ya da eti uzun süre kaynatarak elde edilir.

JELATİNLEMEK g. f. Foto. Herhangi bir yüzeyi (kâğıt, metal, cam, plastik madde) jelatinle sıvamak.

JELATİNLEŞME a. Mikrokristal yapılı, lifli bir nitroselülozun, kıvamı jelatinle boynuz arasında değişen bir maddeye dönüşme süreci.
—Polim. Kimi polimerlerin, şişirici bir etkenin etkisi altında kristal yapıların gözlenen ve tersinir olmayan parçalanma.

JELATİNLİ sıf. Jelatinden yapılmış ya da jelatinle ambalajlanmış.
—Foto. *Jelatinli gümüş bromür, jelatinli gümüş klorür,* genellikle "fotoğraf duyarkatları" olarak adlandırılan ve jelatin içinde mikroskobik gümüş tuzları (bromür, klorür) kristallerinin bir katı asıltısından oluşan, ışığa duyarlı katmanlara verilen adlar.

JELATİNOGRAFİ a. (fr. *gélatinographie*). Foto. Jelatin kaplı ve ferriprusiatlı kâğıt üzerine fotoğrafla hazırlanmış bir kalıbın kullanıldığı yağlı mürekkeple fotomekanik baskı yöntemi.

JELATİNSİ sıf. Jelatine benzeyen.
—Bot. *Jelatinsi liken,* bileşimindeki suyosunu bir mavi suyosunu olan liken.
—Nöroanat. *Rolando jelatinsi maddesi,* omurilik arka boynuzunun en dış bölümü. (Lemniskus dışı duyu yollarının getirici liflerinin son bulduğu küçük hücrelerden oluşur.)

JELENİA GÓRA, Polonya'nın güneybatısında kent, Südetler'in batı bölümünde, Bóbr ile Kamienna'nın kavşağında



Loirat-Explorer

Jehay-Bodegnée
Romalılar'dan kalma kalıntılar üzerine kurulmuş tahkimli küçük şato (kesme taş duvarlar ve almaşarak dizilmiş moloz taşları)

103 500 nüf. Sanayi (selüloz ve sentetik elyaf, hazırgiyim, ecza maddeleri, makine) ve turizm merkezi. —*Jelenia Góra voyvodalığı* (4 378 km²; 514 400 nüf. [1989]) dengeli ve çok gelişmiş etkinlikler içerir: geleneksel (tekstil, seramik) ve modern (kimya, elektromekanik) sanayiler, bol enerji kaynağı (linyit), iyi tarım (Südetler'in eteğinde buğday, dağda hayvancılık) ve zengin turizm potansiyeli.

JÊLER → GÊLER.

JELEV (Jelyu), bulgar siyaset adamı (Vasselinovo 1935). Sofya Üniversite'sinde felsefe öğrenimi gördü. Tezinde Lenin'i eleştirdiği gerekçesiyle üniversiteden ve komünist partiden atıldı. Rejim karşıtı olarak birçok kez kovuşturmaya uğradı. Çokpartili yaşama geçilince Demokratik güçler birliği'nin kuruluşuna katıldı. Ağustos 1990'da cumhurbaşkanı seçildi.

JELEZNOGORSK, Rusya'da kent; 60 000 nüf. Demir cevheri çıkarımı.

JELİNEK (Hanns), avusturyalı besteci (Viyana 1901-*ay. y.* 1969). A. Schönberg, A.Berg ve Franz Schmidt'ten ders almakla birlikte daha çok kendi kendini yetiştirdi. 1958'den başlayarak Viyana Müzik akademisi'nde ders verdi ve dizisel onikitonculuk üzerine ders kitapları yazdı. Operetler, film müzikleri, oda müziği yapıtları (yaylılar için 2 dörtlü, 1931 ve 1935), senfonik yapıtlar (*Sinfonia ritmica for big band* [1929; 1949'da gözden geçirdi], *Symphonia brevis* [1950], *Parergon* [1957]) besteledi. Vokal müzik alanındaki başlıca verimi, konusunu Goethe'nin yapıtından aldığı *Prometheus* (1936) kantatıdır.

■**JELLİCOE** (John Rushworth JELLİCOE, 1. —*kontu*), ingiliz amiral (Southampton 1859-Londra 1935). Deniz topları uzmanıydı; 1900'de amiral Seymour'un sancağını taşıyan *Centurion* savaş gemisine komuta etti; Bokserler'e karşı girişilen Pekin seferine katıldı, burada yaralandı. Amirallik dairesi'nde deniz topçuluk başkanı (1905), sonra Atlantik filosu amirali oldu (1907-1911), *fire-director*'un doğmasını sağlayan atış yöntemlerini geliştirdi. Ağustos 1914'ten 1916 sonuna kadar Kuzey denizi'nde alman donanmasını abluka altın-



jelada *(Theoropithecus gelada)*

jeladanın kafası



National Portrait Gallery



amiral **Jellicoe**
Reginald Grenville Eves'in bir portresinden ayrıntı
National Portrait Gallery Londra



Giraudon

6 Kasım 1792'de Fransızlar'ın Avusturyalılar'a karşı kazandıkları **Jemmapes savaşı** renkli gravür *Carnavalet müzesi, Paris*

da tutmakla görevli Grand Fleet'in komutanlığını yaptı; bu kesimdeki bütün deniz harekâtlarını ve özellikle *Iron Duke* gemisinden yönlendirdiği Jutland deniz savaşı'nı büyük bir ustalıkla hazırlayıp yönetti. Amirallik dairesi birinci lordu (1916-17), donanma amirali (1919) ve Yeni-Zelanda valisi oldu (1920). *The Grand Fleet 1914 -1916* (1914-1916 Büyük filosu) [1919] ve *The Crisis of the Naval War* (Deniz savaşı bunalımı) [1920] adlı iki kitap yazdı.

JELLİCOE (Patricia Ann), ingiliz kadın edebiyatçı (Middlesborough, Yorkshire, 1927). Cockpit Theatre adlı açık tiyatroyu kurdu, tiyatroda tema ve teknikleri günceleştirmeyi denedi. Yapıtlarından bazıları: Teddy boy'lar üzerine sözel bir ayin olarak kabul edilen *The Sport of my mad Mother* (1956); "yeni cinsel özgürlük" konusunu işleyen *The Knack* (1961, R. Lester bu oyundan 1965'te bir film yaptı); *The giveaway* (1969) ve *Flora and the Bandits* (1976).

Jellinek belirtisi, bazı Basedow hastalığı olgularında gözkapakları üzerinde ve gözçukuru çevresinde görülen aşırı renklenme.

JELLİNG, Danimarka'da, Jylland'ın güneyinde (Vejle amt'ı) köy. X. yy.'da Jylland hanedanının başkentiydi. Gorm ve Harald adlı kralların mezar höyüklerinin kalıntıları. Aynı krallardan kalma, rune yazısıyla yazılmış ünlü taş kitabeler. XI. yy. sonunda, paganlığa ve hıristiyanlığa ait daha eski iki yapı üzerine kurulmuş kilise.

JELUTONG a. **1.** Tropikal Asya'da ve Endonezya'da yetişen ve oldukça ince dokulu, çok gevrek ve çok hafif sarımtrak beyaz odunu marangozlukta kullanılan ağaç. (Bil. a. *Dyera costulata.*) **—2.** Org. kim. "Pontianak" da denen kopal reçinesi; cila, yapıştırıcı ve linoleum üretiminde kullanılır. (Jelutong ağaçlarının kabuğuna yarık açılarak toplanır.)

JELÜL a. (fr. *gélule*). Eczc. Jelatinden silindirik iki parça halinde yapılan ve kapalı uçları yarımküre biçiminde olan, açık uçları iç içe geçebilen sert kapsül.
—ANSİKL. Jelüller, sığaları 0,12'den 1,42 ml'ye kadar değişen, sekiz ayrı boyda ve içerdikleri etken maddenin serbest hale geçmesini geciktirmek amacıyla, mide özsuyuna dayanıklı ve bağırsakta çözünen maddelerden yapılırlar. Ayırt edilmelerini kolaylaştırmak ve yanlışlıkları önlemek için de farmakopede kayıtlı boyalarla renklendirilirler.

■ **Jemmapes savaşı,** 6 kasım 1792'de, Dumouriez komutasındaki 40 000 kişilik fransız ordusunun, Avusturya Hollandası valisi Saksonya-Teschen dükü Albrecht ile mareşal kont Clerfayt'ın komutasındaki 30 000 kişilik Avusturya ordusuna karşı kazandığı savaş. Bu zafer Avusturya Hollandası'nı (Belçika) ve Aachen de dahil olmak üzere, Roer'e kadar Rheinland'ı Fransa'ya kazandırdı.

JEMNİTZ (Sándor), macar besteci (Budapeşte 1890-Balatonföldvar 1963). M. Reger ve A. Schönberg'in öğrencisi. Müzik eleştirileri yazdı ve Batı Avrupa müzik çevreleriyle sıkı ilişkiler kurdu. *7 Minyatür* (1947), *Prelüd ve füg* (1953) gibi senfonik yapıtlar, lied'ler, oda müziği yapıtları ve piyano parçaları besteledi.

JENA, Almanya'nın Thüringen eyaletinde kent, Saale ırmağı'nın kıyısında; 107 500 nüf. (1989). Eski bir tahkimli yer. 1945'teki bir bombardıman sırasında hemen hemen bütünüyle yıkıldı. XV. yy.'dan kalma bir kilise, Stadtkirche S. Michaelis bombardımandan kurtulan yapıların başlıcasıdır. Kentin güneyine doğru yeni semtler gelişti. 1557'de kurulan, Fichte, Schelling ve Hegel'in ders verdiği ünlü üniversite. Carl Zeiss'in kurduğu büyük optik ve duyarlı aletler sanayisi. Elektronik ve ecza sanayileri. Goethe, Schiller ve Ernst Haeckel müzeleri. Optik müzesi ve Zeiss planetariumu.

■ **Jena savaşı,** Saksonya seferi (8-14 ekim 1806) sonunda, Napoléon tarafından Hohenlohe prensi komutasındaki 50 000 kişilik Prusya ordusuna karşı elde edilen fransız zaferi. 8 ekimde, Fransızlar Thüringerwald'ın güneyindeyken, Prusyalılar onları kuzey-batı'dan çevirme harekâtına giriştiler. Napoléon onlardan önce davranarak 13 ekimde Jena'ya, Prusya mevzilerinin eteklerine ulaştı. Çevrilmekten korkan Braunschweig ve Prusya kralı (70 000 kişi), Elbe yönünde geri çekildiler. Hohenlohe de (50 000 kişi), bu çekilişi korumakla görevlendirildi. İmparator 14 ekim günü 56 000 kişiyle Hohenlohe'nin ordusunu ezerken, Davout da Auerstedt'de Braunschweig'ı yendi. Bu zafer Napoléon'un 27 ekimde Berlin'e girmesini sağladı.

prens Hohenloe komutasındaki prusyalı birliklere karşı Napoléon'un kazandığı **Jena savaşı'ndan bir görünüm** (8-14 ekim 1806) Rogendas'ın taşbaskısı (ayrıntı) *Ordu müzesi, Paris*

Ordu müzesi



JEND a. (fars. *jend*). *Esk.* **1.** Yırtık, yamalı hırka. **—2.** Bir bütünün parçası. **—3.** *Jend jend,* parça parça.

JENDE sıf. (fars. *jende*). *Esk.* Yırtık, yamalı, pejmürde.

◆ a. Yırtık elbise, yamalı hırka. ‖ *Jende -puş* → JENDEPUŞ.
—Esk. tasav. Dervişlerin kibir ve gururu kırmak için giydikleri yamalı cüppe.

JENDEPUŞ sıf. (fars. *jende* ve *-puş*, giyen'den *jende-pūş*). *Esk.* Yamalı ve eski hırka giyen; derviş. (Dervişler dünya nimetlerine önem vermediklerini, gösterişten uzak ve alçakgönüllü olduklarını vurgulamak için *jende* adı verilen yamalı ve eski hırka giyerlerdi.)

JENDOUBA → CENDUBA.

JENERATÖR a. (fr. *générateur*). Elektrotekn., Isıbil., Isıl mot. ve Soğut. san. ÜRETEÇ'in eşanlamlısı.
—Kaynakç. *Kaynak jeneratörü,* bir üreteçle bir motordan oluşan ve kaynak arkını besleyen aygıt. (Bir elektrik motoru ya da ısıl motor kullanılabilir; ısıl motor sözkonusu olduğunda aygıt "elektrojen kaynak grubu" adını alır; bir elektrik motoru kullanılırsa, "dönüştürücü kaynak grubu" denir. Doğru akım ya da almaşık akım [alternatör] üreteci kullanılabilir.)
—Tarım mak. *Sıcak hava jeneratörü,* ürün (tane, ot) kurutucu makinelerde bulunan ve gaz ya da akaryakıtlı bir brülörle kurutulacak ürüne sıcak hava üfleyen aygıt. (Bütün kurutucularda böyle bir jeneratör bulunur, ama terim özellikle taşınabilir, küçük kurutucu aygıtlar için kullanılır.)

JENERİK a. (fr. *générique*). Sine. ve TV. Bir filmin ya da televizyon programının yapımcı, yönetmen, oyuncu ve katkıda bulunan çalışanlarının adlarını tanıtan, filmin ya da programın hazırlanmasıyla ilgili bilgileri kapsayan, başta ve / ya da sonda yer alan bölümü. ‖ *Jenerik öncesi,* filmin, jeneriğinin görünmesinden önceki bölümü.
—Biyol. Hayvansal ya da bitkisel bir türün ait olduğu cinsi tanımlayan bilimsel ad için kullanılır.

■ **JENET** a. (fr. *genette*; ar. *cerneyt*'ten). Afrika'da ve Güney Avrupa'da bulunan, lekeli postlu, halkalı uzun kuyruklu, içeri çekilebilir tırnaklı etçil memeli. (*Genetta* cinsi; miskkedisigiller familyası.)
—ANSİKL. Altı jenet türü vardır; bunlardan biri jenet *(Genetta genetta)* Avrupa'da bulunur. Jenetler otlu bölgeleri ararsa da gerektiğinde ağaçta da yaşar; gece avlanır, kemirgenler, kuşlar ve bazen de böcekler ve meyvelerle beslenir. Yeraltı yuvalarında barınır ve gündüzünü yuvasında geçirir. Genç üyeleri kolayca evcilleştirilebilir. (Jenetler, XV. yy.'a kadar farelerle mücadele için evcilleştirildi. Jenetlerin postlarından palto yapılır.)



jenet

JENETİK sıf. (fr. *génétique*). → GENETİK.
—Yerbil. → OLUŞUMSAL.

JENG a. (fars. *jeng*). *Esk.* **1.** Pas, kir, küf. **—2.** Yüzdeki kırışıklıklar. **—3.** Gözdeki çapak. **—4.** Üzüntü. **—5.** *Jeng-âlud,* paslı, paslanmış, küf tutmuş. ‖ *Jeng-bâr,* pas saçan, paslanmaya sebep olan. ‖ *Jeng-dar,* küflü, kirli, paslanmış. ‖ *Jeng-pezir,* paslanmaya elverişli. ‖ *Jeng-yab,* paslanmış, paslanan.
—Esk. tıp. Göz iltihabı.

JENGÂR a. (fars. *jengār*). *Esk.* **1.** Pas, kir, bakır pası. **—2.** Göztaşı. **—3.** Bakır pası yeşili, deniz yeşili.

JENGÂRİ sıf. (fars. *jengār* ve ar. *-ī*'den *jengārī*). *Esk.* Bakır yeşili, bakır pası renginde.

JENİTAL sıf. (fr. *génital*). Psikan. → ÜREMSEL.

JENKİNS (John), ingiliz besteci (Maidstone 1592-Kimberley, Norfolk, 1678). Yaylı çalgıları, büyük bir ustalıkla çalardı. Charles I ve Charles II'nin müzikçilerindendi. Kontrapunto üslubuyla viol için 5 sesli fanteziler ve keman parçaları besteledi.

JENKİNS (Paul), amerikalı ressam (Kansas City 1923). 1953'ten sonra daha çok Paris'te yaşadı. Soyut anlatımcı akımdan gelen lirik resimlerinin ayırıcı özelliğini gerilmemiş beyaz tuval üzerinde, nerdeyse doğal bir biçimde gelişen akışkan ve aydınlık renk tabakaları oluşturur.

JENKİNSON (Anthony), ingiliz tacir ve kâşif (öl. 1611). Akdeniz'de ticaretle uğraştıktan sonra, 1557'de Moskova şirketi'nin filosuna komuta etti. Kuzey-doğu geçidini araştırdı, Rusya'da ve Orta Asya'da birçok geziye çıktı. Buhara ve Astrahan'a kadar gitti. Bu yolculuklarını anlatan gezi yazıları yazdı. Hakluyt'un, *The Principale Navigations* (Belli başlı deniz seferleri) adlı yapıtına aldığı bu yazılar adı geçen bölgeler hakkında elimizde bulunan en eski gözlemler arasındadır.

JENKİNSON (Charles), **Liverpool** 1. kontu, ingiliz siyaset adamı (Winchester 1727-Londra 1808). 1763'te Bute'un yandaşları arasından Avam kamarası'na seçildi, "kralın dostları" partisini örgütledi. Hükümette çeşitli görevler aldıktan sonra Pitt tarafından Board of Trade'in başkanlığıyla görevlendirildi (1786-1801).

JENKİNSON (Robert BANKS), **Liverpool** 2. kontu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1770 - *ay. y.* 1828). Öncekinin oğlu. 1790'da Parlamento'ya girdi, Addington kabinesinde Dışişleri bakanlığı (1801 -1804) yaptı, Amiens antlaşması'yla sonuçlanan görüşmeleri yönetti. Pitt kabinesinde İçişleri bakanı (1804-1806), Perceval kabinesinde Savaş bakanı (1809-1812), sonra Başbakan oldu (1812-1827). Tory partisi'nin birliğini korumasını bir ölçüde sağladı.

JENKO (Davorin), sloven besteci (Dvorje 1835-Ljubljana 1914). Sloven ve sırp ulusal marşlarının bestecisidir. Uzun süre Belgrad tiyatrosu'nu yönetti. Çok sayıda bestesi vardır. *Vračara* (1882) adlı güldürüsü uzun süre ilgi gördü.

JENNER (Edward), ingiliz hekim (Berkeley, Gloucestershire, 1749-*ay. y.* 1823). Sığır çiçeğini insana aşılayarak çiçek hastalığına karşı bağışıklık sağlamayı başardı. 1798'de çiçek aşısının yapılışı üzerine ilk yapıtını yayımladı.

JENNER (Bruce), amerikalı atlet (New York 1949). Dekatloncu, 1976 Montréal Olimpiyat oyunlarında dünya rekorunu kırarak olimpiyat şampiyonu oldu.

Jenner aşısı (ing. hekim E. *Jenner*'in adından), çiçek aşısının ikinci adı.

JENNİNGS (Sarah) → MARLBOROUGH.

JENNİNGS (Herbert Spencer), amerikalı ruhbilimci (Tonica, İllinois, 1868-Santa Monica, Kaliforniya, 1947). Çalışmalarıyla davranışçılığın gelişmesine katkıda bulundu. Deneme ve yanılma yoluyla öğrenme kuramını ortaya koydu (1900). Bireysel davranışların incelenmesinden önce türün davranışlarını gösteren çizelgenin (etogram) bilinmesinin önemini ilk kez kavrayanlardan biridir (1906). En önemli yapıtı *Behavior of the Lower Organisms*'dir (Basit organizmaların davranışı) [1906].

JENNİNGS (Elizabeth), ingiliz kadın şair (Boston, Lincolnshire, 1926). Katoliklikten esinlendi ve içten, arı bir üslupla şiirler yazdı: *Song for a Birth or a Death* (1961); *The Animals Arrival* (1969); *Crowing points* (1975); *Moments of Grace* (1979); *Celebrations and Elegies* (1982); *Extending the Territory* (1985).

JENNY a. (ing. öz. a. *Jenny*'den). Tekst. *Jenny iplik makinesi*, Samuel Crompton'un 1779'da bulduğu iplik makinesi. (İğ -taşıyıcı devingen bir arabadan oluşmuş bu makine, XIX. yy.'ın ortasında kullanılmaya başlanan arabalı vargel makinesinin atası sayılır.) ‖ *Jenny vargeli*, çalışma ilkesini Hargreaves'in tasarladığı, Arkwright'ın geliştirdiği ve nihayet Crompton'un jenny iplik makinesi haline getirdiği pamuk iplik makinesi. (Bu vargel, arabalı vargel makinesinin atasıdır.)

JENOSİT a. (fr. *génocide*'den). SOYKIRIM'ın eşanlamlısı.

JENS (Walter), alman yazar (Hamburg 1923). Anlatı sanatı ve yunan klasiklerinin çevrilmesi sorunu üzerine eleştiriler yazdı. Savaş sonrası alman edebiyatını yenileme hareketine katıldı. Başlıca yapıtları: *Die Welt der Angeklagten* (1950), *Hofmannsthal und die Griechen* (1955), *Moderne Literatur-moderne Wirklichkeit* (1958), *Von deutscher Rede* (1969), *Republikanische Reden* (1976), *500 Jahre Tübinger Gelehitenrepublik* (1977), *Zur Antike* (1979), *Der Untergang* (1983), *Theologie und literatur* (1986), *Deutsche Lebensläufe* (1987), *Feldzüge eines Republikaners* (1988).

Jenseits des Lustprinzips *(Haz ilkesinin ötesinde)*, S. Freud'un 1920'de yazdığı deneme. Bu deneme, ölüm dürtüsü varsayımını ilk kez getirmesi nedeniyle psikanalitik kuramda bir dönüm noktasıdır.

Jenseits von Gut und Böse *(İyi ve kötünün ötesinde)*, Nietzsche'nin yapıtı (1886). Yapıt, ikicilikleri ve çatışkıları aşan bir görüşü dile getirir. Nietzsche, bir kez daha, modern dünyayı (nesnellik, tarih duygusu, bilim anlayışı, özgecilik) eleştirir. Yapıt, üç temel amaca yönelir: 1. felsefe "ilkeler"inin ortaya konması; 2. önyargıların gösterilmesi; 3. bir ahlak ve bilim araştırması için gerekli yeni kuralların bir kez daha belirtilmesi.

JENSEN (Wilhelm), alman yazar (Heiligenhafen, Holstein, 1837 - Thalkirchen, Münih yakınında, 1911). Yazarlığa öykülerle başladı, sonra tarihsel romanlar (*Nirwana*, 1877 *Asphodil*, 1894) yazdı.

JENSEN (Georg), danimarkalı kuyumcu (Rådvad 1866-Kopenhag 1935). 14 yaşında, bir kuyumcunun yanına çırak girdi, daha sonra plastik sanatları öğrendi; 1887 yılında da, Kopenhag'daki Güzel sanatlar akademisi'nin heykel sınıfına girdi. 1904 yılında, Mögens Ballin ile birlikte, çok kısa zamanda uluslararası bir ün kazanan ilk kuyumculuk atölyesini kurdu. G.Jensen'in, çoğunlukla gümüşten yapılmış eşya ve mücevherleri daha başlangıçta, o dönemde fütürist olarak nitelenen bir eğilimle, çizgilerindeki yalınlık ve pürüzsüzlükle dikkati çekti. Birçok sanatçı G. Jensen ile birlikte çalıştı ve oğlu SØREN GEORG (doğumu 1917), 1962'den 1974'e kadar Jensen atölyesinin desen bölümünü yönetti. Bugün araştırmalar, "Georg Jensen design"ın yeni yönleri çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bunun ilkörneklerini de Henning Koppel ve Magnus Stephenson yaratmıştır.

JENSEN (Johannes Vilhelm), danimarkalı yazar (Farsø, Jylland, 1873-Kopenhag 1950). İlk romanlarında (*Danskere*, 1896; *Einar Elkaer*, 1898) yüzyıl sonunun karamsar havasını sergiledi. Daha sonra, *Himmerlands historier* (3 cilt, 1904-1910) adlı öykü kitaplarında doğaya ve kendi çevresinin insanlarına eğildi. Modern uygarlıkla tekniğe büyük ilgi duydu, bu alandaki üstünlüklerinden dolayı yalnızca "gotik" ırkların -anglonsaksonlar ile germenler- bir gelecek vaat ettiklerini savundu (*Den gotiske Renaessance* [Gotik Rönesans], 1901). Yabancı ülkelere yaptığı yolculuklardan esinlendi ve *Myter* dizisindeki (11 cilt, 1907-1944) deneme, düşünce ve öykülerinde ırkçı ve evrimci kuramlarını sürdürdü. Özellikle, *Den Lange Rejse* (6 cilt, 1908-1922) adlı dikkate değer roman dizisinin konusunu oluşturacak olan tarih mitosu üzerinde durdu. Bu dizide, buz çağından Kristof Kolomb'a kadar insanlığın engin bir tarihini çizdi. Bundan başka romanlar da yayımladı (*Dr Renaults Fristelser*, 1935; *Gudrun*, 1936). Pagan geleneklerinin hayranı olan Jensen, ayrıca hıristiyan ilahilerinin yerini alacak bir lirik şiir derlemesi olan *Fêtes de l'année*'yi (fr. çev.) [1925] yazdı (Nobel edebiyat ödülü, 1944).

JENSEN (Hans Daniel), alman fizikçi (Hamburg 1907-Heidelberg 1973). Maria Goeppert-Mayer ile aynı zamanda ve ondan bağımsız olarak, 1949'da atom çekirdeğinin yapısına ilişkin bir kuram ortaya attı: atom çekirdeği, atom içindeki elektronlar gibi üst üste gelmiş katmanlardan oluşur. Bu kuram, çekirdeğin çeşitli özelliklerini, özellikle de doymuş katmanlara denk düştükleri varsayılan sihirli sayıların varlığını açıklar (1963 Nobel fizik ödülü [E. Wigner ve M. Goeppert-Mayer ile birlikte]).

JENSON (Nicolas), fransız gravürcü ve basımcı (Sommevoire, Champagne, 1420-Venedik 1480 ya da 1481). Tours'daki Darphane'de gravürcüydü, dizgicilik öğrenmek üzere Mainz'e gitti (1458), daha sonra, Venedik'te bir matbaa kurdu. Bu matbaada, 1469'dan başlayarak, yüz elliden fazla yapıt basıldı. "Romen" harfleri denen yuvarlak harfleri geliştirdi. Elzévirler bunlardan esinlendi; "Nicolas Jenson'un romen harfleri" ya da daha yaygın bir ad olan "jenson", metin harflerinin ilkörneği olarak kabul edilir. Sixtus IV tarafından Pfalz kontu ilan edilen Nicolas Jenson'un başyapıtlarından biri *Préparation évangélique* (İncil hazırlanması) [1470], Marsilya kitaplığı'nda korunmaktadır.

Jenůfa, librettosu ve müziği Leoš Janáček'in olan 3 perdelik opera. Konusu Gabriela Preissová'nın *Její Pastorkyňa* adlı yapıtından alınan opera ilk kez 1904'te Brno'da sahnelendi. Gerçekçilikle dokunaklı bir lirizmin kaynaştırıldığı yapıt, altmışına gelmiş besteciyi sonunda üne kavuşturdu.

JEOAKUSTİK a. (fr. *géoacoustique*). Yer yüzeyinde bulunan sesaltıları inceleyen ve çözümleyen bilim.

JEOARKEOLOJİ a. (fr. *géoarchéologie*). Bir arkeolojik sitin yerini belirlemeyi, eski ortamının incelenmesini ve sitin kültürü ile çevresel bağlam arasındaki ilişkinin değerlendirilmesini olanaklı kılan disiplinler bütünü.

JEOBAROMETRE a. (fr. *géobaromètre*'den). Miner. Fiziksel ya da kimyasal özellikleri, kristalleşme basıncını bulmayı sağlayan mineral ya da mineral kümesi.

JEOBAROMETRİ a. (fr. *géobarométrie*). Günümüzde ve jeolojik zamanlarda minerallerin basınç değişikliklerinin, bunların nedenlerinin ve etkilerinin incelenmesi.

JEODEZİ a. (fr. *géodésie*; yun. *geodaisia*, *ge*, toprak ve *daiein*, bölüştürmek, bölmek'ten). Yerin biçim ve boyutlarını inceleyen bilim. (Eşanl. YERÖLÇÜMBİLİM.) —ANSİKL. Snellius, Picard, Cassini ve birçok seçkin fransız bilim adamının çalışmaları sonunda XVII. yy.'da doğan jeodezi ilk başlarda, özellikle harita çiziminde kullanıldı; daha sonraları da Yer'in boyutları ve biçimi problemini çözdü. Gökbilim yöntemleri, Yer'in biçiminden bağımsız olarak noktaların enlemini ve boylamını doğrudan ölçmeyi sağlar, oysa jeodezinin amacı farklıdır: noktaların karşılıklı uzaklığını ve güney açılarını *hesaplar*, sonra da bu öğeler yardımıyla, *temel nokta* denen bir başlangıç noktasından yola çıkarak, onların bir karşılaştırma elipsoiti üstündeki coğrafi koordinatlarını bulur.

National Portrait Gallery



Robert Banks **Jenkinson**
Liverpool 2. kontu
Lawrence'ın bir tablosundan (1827) ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

National Portrait Gallery

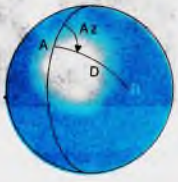


Edward **Jenner**
James Northcote'un bir tablosundan (1803) ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

Elfet



Johannes Vilhelm **Jensen**



jeodezi
AB = D uzaklığı
ve B nin A daki
Az azimutu bilindiğinde,
bir B noktasının
konumunun saptanması

mayıs 1976'da Friuli (İtalya) depremi
sırasında göçük altında kalmış kişilerin
bir **jeofon** ile aranması

Yer elipsoiti üstünde konumu bilinen bir A noktası olsun. Kuşkusuz, AB uzaklığı ve B nin A daki Az güney açısı veriliyorsa, B nin elipsoit üstündeki konumu saptanmış demektir ve az çok karmaşık formüllerle, A nınkilere göre enlemi ve boylamı hesaplanabilir. *Açısal üçgenleme* ile, örneğin AB gibi kenarlar ve bunların güney açıları bulunabilir. Daha sonra yapılan *nivelman*, noktaların yükseltisini verir. *Jeodezik gökbilim* de her noktada, astronomik enlem ve boylam bunların jeodezik benzeşikleriyle karşılaştırma olanağı verir. Yer, tam bir elipsoit olsaydı, öğeleri ikişer ikişer özdeş olurdu; uyumsuzlukların (düşeyin sapmaları) incelenmesiyle gözlemlere en uygun elipsoitin boyutları da bulunabilir, önceden seçilmiş bir elipsoite göre jeoitin biçimi de aranabilir.

Klasik jeodezinin alanı, karşılıklı doğrudan görünebilen noktalardan (birbirinden, en çok 100 km uzaklıkta) oluşmuş ağları saptamakla sınırlıydı. Yalnızca jeodezik gökbilim bu sınırların dışına taşıyordu, ancak ilk yapay uyduların fırlatılması başka ölçümlerin yapılmasını sağladı, böylece yeni bir inceleme alanı doğdu: *uzay jeodezisi,* Yer yüzeyinin hemen yakınında bulunanların dışındaki bir ya da birçok noktanın jeodezik parametrelerin saptanmasını sağlayan ölçüm ve işleme tekniklerinin tümü. Bu noktalar çok çeşitli türlerde olabilir: Yer'in yapay uyduları, gezegenlerarası sondalar, Güneş sisteminin öbür gezegenlerine indirilen araçlar, gökada ışımaları ya da gökadadışı ışımaların kaynakları, vb. Yapılan ölçümler de çok çeşitli olabilir: Yer-uydu istasyon uzaklığı, uydu-uydu uzaklığı, Yer-uydu istasyon doğrultusu, Doppler-Fizeau etkisi, vb. Günümüzde Doppler etkisini kullanan yöntem en yaygın ölçüm türüdür. Bu yöntemin ilkesi çok yalındır: bir uydunun yaydığı dalga ile alınan dalga arasındaki frekans kaymasının ölçümü, uydunun göreli hızının, sonra da istasyon konumunun bilinmesine olanak verir.

Jeodezi birliği *(Uluslararası)*, jeodezi için uluslararası bilimsel işbirliği organı. 1864'te general J. J. von Baeyer tarafından *Europäische Gradmessung* adıyla kuruldu; merkezi 1917'ye kadar Potsdam'da kaldı; 1919'da *Uluslararası jeodezi birliği*'ne dönüştü ve merkez bürosu Paris'e taşındı. Uluslararası jeodezi ve jeofizik birliği'nin yedi kuruluşundan biridir.

JEODEZİK sıf. (fr. *géodésique*). **1.** Jeodezi ile ilgili. **—2.** *Jeodezik nokta,* uzaydaki konumu jeodezi teknikleriyle duyarlı bir biçimde belirlenmiş topografya yüzeyi noktası. (Türkiye'de bu noktalar M.S.B. Harita genel komutanlığı tarafından belirlenmektedir.)
—Geom. *Jeodezik eğrilik, jeodezik normal, jeodezik burulma,* bir yüzey üzerine çizilmiş bir eğrinin ayırtedici özellikleri. ‖ *Jeodezik çizgi,* JEODEZİKin eşanlamlısı.
◆ a. Geom. *Bir S yüzeyinin jeodeziği,* C^2 sınıfından düzgün S yüzeyine bağlı olan sürtünmeden devinen ve hiçbir dış kuvvetin etkisinde kalmayan bir noktanın yörüngesi. (JEODEZİK ÇİZGİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Geom. Bir jeodezik, her noktasındaki asal normali, S yüzeyinin bu noktadaki normaliyle çakışan ya da belirsiz olan bir yay biçiminde tanımlanabilir. Jeodezik eğrilik, yüzeyde her noktada sıfırdır ve jeodezik burulma $\frac{1}{T}$ burulmasına eşittir. Öte yandan, bir yüzey üzerinde iki nokta belirlenir ve bunları birleştiren yayların uzunluğu göz önüne alınırsa, jeodezikler bu uzunluğun değerinin ekstremumlarına karşılık gelir.

Bir düzlemin jeodezikleri doğrular, bir küreninki büyük çemberler, bir koninin ki ise helislerdir. Jeodezik kavramı, doğru kavramını genelleştirerek herhangi bir yüzeye uygulanmasını sağlar.

Genel görelilik kuramında, serbest bir parçacığın yörüngesi, uzay-zamanı gösteren dört boyutlu Riemann uzayının bir jeodeziğidir ve jeodeziğin eğriliği geometrik olarak çekim etkilerini yansıtır.


Paris itfaiyecileri

JEODİMETRE a. (fr. *géodimètre*'den). Jeod. 1948'de isveçli Bergstrand tarafından icat edilen ve uzaklıkları ışık dalgalarıyla doğrudan ölçen aygıt. (Optik bir verici ve alıcıdan oluşur ve ışık dalgalarının bu iki nokta arasında gidiş dönüş yayılma süresinin, bununla da uzaklığın bulunmasını sağlar.)

JEODİNAMİK a. (fr. *géodynamique*). Yeryüzünün ve çeşitli oluşturucu kabuklarının kinematiğini ve dinamiğini incelemeyi amaçlayan jeoloji dalı. (*İç jeodinamik,* astenosferin ve taşkürenin devinimlerini kapsar [taşküre levhaları]. *Dış jeodinamik* hidrosferin ve atmosferin devinimleriyle ilgilidir.) [Eşanl. DİNAMİK JEOLOJİ, YERDİNAMİĞİ.]
—Gökbil. ve Jeofiz. *Tümel jeodinamik,* iki gökcisminin etkileşimini göz önüne alarak Yer - Ay ikilisinin dinamik ve mekanik özelliklerini inceleyen bilim.

JEOFAJİ a. (fr. *géophagie*). Psik. Bazı bunamalarda karşılaşılan allotriofaji biçimi.

JEOFİZİK a. (fr. *géophysique*). **1.** Yer'in fizik yöntemleriyle incelenmesi. **—2.** *Dış jeofizik,* alçak atmosfer katmanlarından gezegenlerarası ortama değin Yer çevresinin fiziksel özelliklerini inceleyen jeofizik dalı. (Bu dalda, özellikle iklimbilim, Yer aeronomisi* yer alır ve iyonosfer*i, kutup* ışıklarını, manyetosfer*i ya da Güneş-Yer bağıntılarını inceler.) ‖ *İç jeofizik,* Yer'in yüzeyini ve içini inceleyen jeofizik dalı. (Bu dal özellikle gravimetri*, deprembilim*, Yer manyetikliği*, yanardağbilim* ve hidrolojiyi kapsar.)
—Mad. oc. Kimyasal ve mineralojik bileşimi farklı kayaçları ayırt etmeye olanak veren kimi fiziksel büyüklüklerin sistemli ölçümüne dayanan arama yöntemi (elektriksel ya da sismik iletkenlik, manyetik elverişlilik, yoğunluk vb.). [Bk. ansikl. böl.]
—ANSİKL. Mad. oc. Kimi fiziksel büyüklüklerin sistemli ölçümüyle çizilen haritalar, olası bir yatağın varlığını gösteren sapmaları ortaya koyar; gravimetrik sapma ağır kayaçları, manyetik sapma ferromanyetik kayaçları, sismik sapma kayaç süreksizliğini, elektriksel sapma iletken kayaçları, radyoaktif sapma uranyumlu kayaçları belirtir. Bu büyüklüklerin çoğu bir motorlu taşıtla, hatta uçakla uzaktan ölçülebilir; dolayısıyla jeofizik en çok kullanılan büyük ölçekli (ya da stratejik) arama yöntemidir.

JEOFİZİKÇİ a. Yer yüzeyine ya da yakınına yerleştirilen aygıtların sağladığı verilere dayanarak Yerküre'nin yapısını ve bileşimini inceleyen uzman.

■ **JEOFON** a. (fr. *géophone*). **1.** Yerden gelen gürültüleri dinlemeye yarayan aygıt (deprem arama, göçük altında kalmış maden işçilerinin yerlerinin saptanması, vb.). **—2.** Titreşimleri bir elektrik sinyali biçiminde bir sismografa ileten titreşim bulucu.

JEOİSTATİSTİK a. (fr. *géostatistique*'ten). Mad. oc. Bir yataktaki mineral oranlarının ve mineralleşmiş damar kalınlıklarının dağılımını incelemede, olasılıklar kuramını genelleştirmeye dayanan bilim.
—ANSİKL. Jeoistatistik bir yatakta dalgalı (küçük ölçekte) ya da yapısal (büyük ölçekte) özellikler gösteren mineral oranlarının ya da mineralleşmiş damarların dağılımı gibi doğal olayların saptanması ilkesinden yola çıkar. Bu olaylar bölgeseldir ve bunları tanımlayan büyüklük (mineral oranının yüzde ya da damarın metre olarak değeri) bölgesel bir değişkendir. G. Matheron böyle olayları betimlemek için rastlantısal fonksiyonlar kuramına başvurur: bölgesel değişken, rastlantısal fonksiyonun özel bir uygulaması olarak göz önüne alınır. Dolayısıyla bölgesel değişkenin aldığı değerlerin gerçek dağılımında bütün ayırtedici özellikleri belirlemek için sınırlı sayıda veriye (örneğin sondaj verileri) dayanarak rastlantısal fonksiyonu bulmak yeterlidir. Jeoistatistik, aranan rastlantısal fonksiyonu bulmayı ve incelenen gerçek değişkenin ayırtedici özelliklerini bu fonksiyondan çıkarmayı sağlayan düşüncedeki gelişmelerden kaynaklanır.

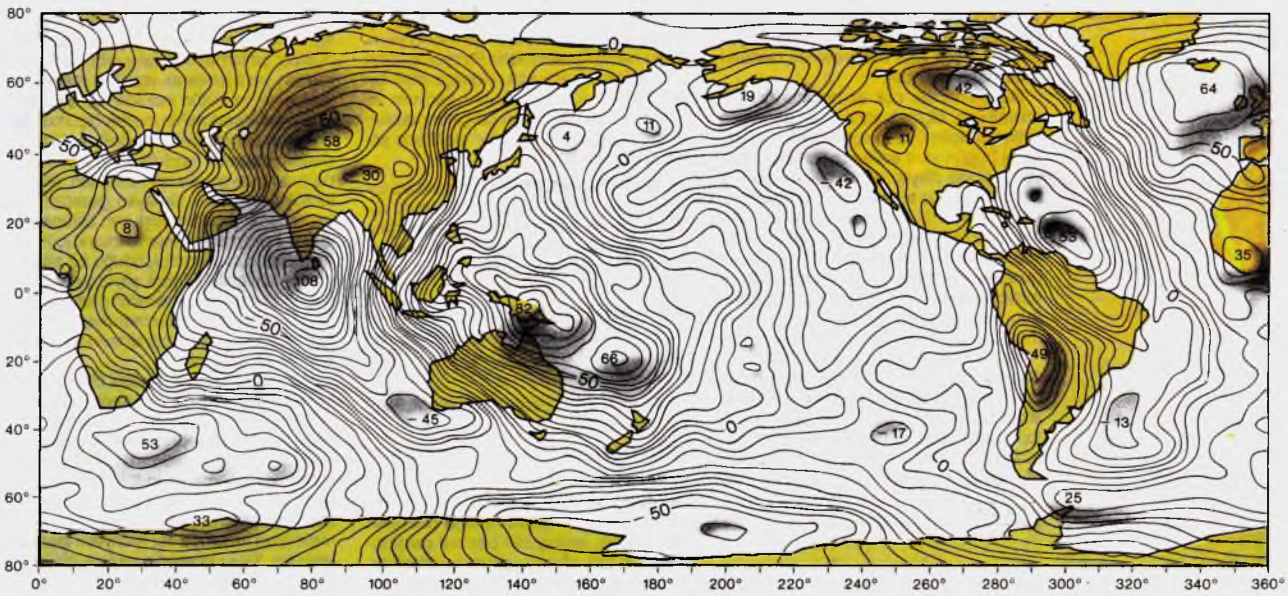
Kullanılan temel alet varyogramdır; bu alet gerçek değişkenin davranışını bireşim yoluyla bulmayı sağlar, çeşitli değerlendirme ve dağılım değişkelerini (farklı bilgileri göz önüne alma: örneğin sondaj karotu ve galeri sürme) hesaplamaya olanak verir, bölgesel tahmin için en iyi verileri belirler (krige yöntemi). Nihayet temel verilerle çıkarılabilir rezervleri belirleyerek seçilecek krige yöntemi ve yatağı modelleme teknikleriyle gerçek yatağa benzer bir yatak taslağı oluşturmaya yarar.

■ **JEOİT** a. (fr. *géoide*'den). Jeod. ve Jeofiz. Yerçekimi alanının denizlerin ortalama düzeyine yakın olduğu için seçilen eşpotansiyelli yüzeyi.
—ANSİKL. Jeoit, yassı bir dönel elipsoite yakın bir biçimdedir ve diferansiyel yolla, bir karşılaştırma elipsoitinden yola çıkılarak belirlenebilir:
1. aynı noktanın jeodezjik ve astronomik koordinatlarının karşılaştırılmasıyla. Helmert'in bulduğu bir yöntemle, düşeyin ve uzaklığın sapmalarının bilindiği her nokta çifti için jeoitin yüksekliklerinin hesabı yapılabilir;
2. γ karşılaştırma elipsoiti için hesaplanmış yerçekiminin kuramsal değerleriyle, doğrudan g gravimetreleriyle ölçülmüş değerlerin karşılaştırılmasıyla. Stockes, kürenin her noktasında yerçekimi sapmaları ($\Delta g = g - \gamma$) bilinirse, jeoitin yüksekliğinin hesaplanabileceğini göstermiştir. Vening-Meinesz yöntemi denizde bile Δg yi bulma olanağı verdiğinden, problem tümüyle çözülebilir.

60 yıllarına kadar yalnızca bu iki yöntem vardı; jeoit, özellikle topraklarda bilinirdi, çünkü, konum gökbilimi ve gravimetrinin kesin ölçümlerini yapmak burada olanaklıydı. Buna karşılık denizlerden elde edilen bilgiler pek azdı. Uzay jeodezisinin gelişmesi bilginin kaynağını değiştirdi. Gerçekten de radarla yükseltiölçüm denen yöntem, okyanuslar üstündeki jeoit bilgisi üstüne desimetre düzeyinde bir kesinlik elde etmeyi sağlar; bu yöntemde, bir uydunun Yer'e doğru düşey doğrultuda gönderdiği bir radar işaretinin gidiş-dönüş yayılma zamanı çözümlenir.

Başka uzay yöntemleri de, bir elipsoitin üstündeki noktaların yükseltisini doğrudan vererek jeoiti saptamaya yarar. Bu noktaların jeoit üstündeki yüksekliğini bilmek (bu bilgi klasik nivelman yöntemleriyle elde edilebilir) ve bundan jeoitin elipsoit üstündeki yüksekliğini çıkarmak yeterlidir.

JEOKİMYA a. (fr. *géochimie*). Elementlerin dağılımının belirlenmesini, Güneş sistemi nesneleri, özel olarak da Yer'in jeo-



lojik nesnelerinin farklı evreleri içindeki dağılım yasalarının ortaya konmasını, kimyasal elementlerin kökeni ve türü sorununun çözülmesini ve elementlerin, petrojenez süreci sırasındaki davranışlarıyla ilgili genel yasaların incelenmesini amaçlayan kimyasal elementler ve izotoplar doğal tarihi. (Eşanl. YERKİMYASI.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Mad. oc. Toprak yüzeyinde, sellenme sularında ya da bitki yapraklarındaki metal oranlarını sistemli olarak çözümlemeye dayanan arama yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. • *Tarihçe ve yöntemler.* Jeokimya, V. M. Glodschmidt'in (1888-1947), başta derinlik ve başkalaşım kayaçlarında olmak üzere pek çok elementin genel davranış çizgilerini bulmasıyla ayrı bir bilim dalı durumuna geldi. Uzun süre Yer'deki çeşitli kayaçlarda bulunan elementlerin miktarını gösteren "kataloglar" hazırlamakla yetindi. Yer kabuğunun ortalama bileşimiyle ilgili ilk bireşim tablosunu 1908'de Clarke hazırladı. Analitik teknolojide öyle büyük ilerlemeler oldu ki, bugün bile bu tablonun hazırlanması sürmektedir. (→ YER'in *jeokimyasal bileşimi.*) Daha sonra jeokimya Yerküre'nin çeşitli bölümleri arasındaki element alışverişiyle ilgilendi. Jeokimyanın bu dinamik görünümü üstünde V. İ. Vernadskiy (1863-1945) ve A. Fersman (1883-1945) incelemeler yaptı; bu incelemeler sonunda jeokimyasal döngü* kavramına ulaşıldı. Ancak 50'li yıllarda fiziksel kimyanın (termodinamik, atomistik, kimyasal kinetik, katılar fiziği) Yer bilimlerine girmesiyle jeolojik süreçlerdeki elementlerin davranışlarına yön veren yasalar için daha kesin bir kuramsal yaklaşım bulunabildi. Bu yasalar deneysel gözlemlerle, jeolojik nesnelerin bağlı olduğu olayları gösterdiği varsayılan fiziksel ve matematiksel bir modelin karşılaştırılmasını sağlar. Öyleyse, jeokimya, kimi durumlarda, jeoloji, hatta astrofizik varsayımlarının geçerliliğini denetleyebilir.

İster mineral ister organik olsun, jeokimyanın yöntemleri kimyada kullanılan yöntemlerle aynıdır: optik tayfgözlem, iletkenlikölçüm, kompleks ölçümü, nötron etkinleştirme, kütle tayfölçümü, elektron ve iyon sondaları, X fluorışı, vb.

• *Kolları. İçkökenli jeokimya* derinliklerdeki olaylarla ve bunların magma ve başkalaşım kayaçları gibi yüzeydeki belirtileriyle ilgilenir. Özellikle, yüksek basınç altında ve sıcaklıkta, silikatlaşmış evreler (mineraller) arasındaki dengeleri inceler.

Dışkökenli jeokimya Yer yüzeyinde oluşan ve temel süreçleri ayrışma ve çökelim olan kayaçların kökenini ve oluşumunu inceler. Kimyasal tepkimeler genellikle sulu çözelti halindedir ve suküreyle sınırlıdır.

İz elementler jeokimyası, kayaçların kısmi erimesi (Gast ve Shaw yasaları) ya da magmaların bölümsel kristalleşmesi (Rayleigh yasası) gibi çeşitli jeoloji süreçlerinin modelleştirilmesinde temel bir dal durumuna gelmiştir Genellikle yararlanılan element ailelerinden nadir topraklar ailesinin ve geçiş elementleri ailesinin üstünde durmak gerekir.

İzotop jeokimyası, elementlerin izotop miktarındaki doğal değişikliklerin ortaya konması ve bu değişikliklerin nedenlerinin araştırılmasıyla doğal olaylara bağlı fiziksel ve kimyasal süreçlerin daha iyi tanınmasını sağlar (kararlı izotopların bölümlenmesi mekanizması). Jeotermometride ya da ^{18}O / ^{16}O oksijen izotopları bölünmesine dayanan su çevrimi incelemesinde uygulanır. Radyoaktif izotopların incelenmesi özellikle jeokronolojik uygulamalarda kullanılmıştır. (→ JEOKRONOLOJİ.) Gerek çeşitli jeolojik zamanların yaşlarının ve mutlak sürelerinin, gerekse Yer'in yaşının (4,5 milyar yıl) saptanması radyokronoloji çalışmalarıyla elde edilen en önemli sonuçlardandır.

Organik jeokimya'nın amacı biyolojik fosil maddenin ayırtedici özelliklerini ve kökenini ortaya koymaktadır. Cambriaöncesi arazilerde aminoasitlerin ve azotlu bazların varlığını saptayarak karmaşık biyolojik mekanizmaların önceden yaşadığını belirlemiştir. Bugün çalışmaların odak noktası ise hidrokarbonların doğuşu ve gelişimidir.

Deneysel jeokimya jeodinamik süreçleri laboratuvarda yeniden oluşturarak elementlerin bu sırada gösterdikleri davranışları izler. Bu çalışmalar sırasında karşılaşılan en büyük zorluk yeniden oluşturulan jeodinamik süreçlerin, çok sayıda parametreye bağımlı olan doğal süreçlere göre çok yalınlaştırılmış olmasıdır.

Evren kimyası Güneş sistemini tarihlendirmeyi ve bu sistemin tarihini anlamayı sağlayan her tür Yer dışı maddeyle (Ay kayaçları, meteoritler) ilgilenir.

Uygulamalı jeokimya arı jeokimya verilerini mineral yataklarının araştırılmasında kullanır. Bu bilim dalından jeotermik aramalarda da yararlanılır; nitekim, fışkıran sıcak kaynaklarda bulunan kimi elementlerin (silis, sodyum-potasyum-kalsiyum) çözümlenmesinden yola çıkılarak beslenme örtüsünün sıcaklığı saptanabilir.

Jeokimya gün geçtikçe, çevre bilimlerinde daha önemli bir yer tutmaktadır. Gerçekten de, kimyasal kirlenmenin incelenmesi, elementlerin topraklarda, kayaçlarda, sularda ve atmosferde gösterdikleri kimyasal davranışın bilinmesini gerektirir. Örneğin, en kirletici elementlerden birinin, kurşunun gelişmesi izlenebilir. Önceleri aerosol biçimindeki kurşuna, yakıtların yanmasından doğan kurşun eklenmiş, bu da çökelmelerle topraklara, okyanuslara, buzlara, deniz ya da göl çökellerine sürüklenmiştir. Çökellerin jeokimyasal tarihlendirilmesiyle kurşun kirlenmesinin nasıl ortaya çıktığı belirlenebilir ve gelecekteki durum önceden kestirilebilir.
—Mad. oc. Düzenli olarak dağılmış noktalardan alınan örnekleri çözümlenerek, bir metalle ilgili eşoran haritaları çıkarılır. Bu haritalarda genellikle kimi sapmalar (kimi bölgelerde metal oranının olağanüstü yükselişi) görülür; bu sapmaların nedenini bulmak için gittikçe daha ayrıntılı jeofiziksel ve jeokimyasal araştırmalara girişilir. Olası bir neden bir yatağın işareti olabilir.

JEOKORONA a. (fr. *géocouronne*). Jeofiz. Yer'in egzosfer*ini oluşturan ve 500 km'nin üstünde yer alan hidrojen atomları kuşağı. (Bu hidrojen, çekim alanı içinde su buharı ya da metanın ışılayrışımı sonucu doğan hidrojen atomlarının yukarı doğru yayınımından kaynaklanır.)

JEOKRONOLOJİ a. (fr. *géochronologie*). Amacı kayaçların yaşını saptamak olan bilim. (*Göreli jeokronoloji*, jeolojik oluşumların ve olayların sıralamasını yapar; katmanbilim ve paleomanyetizm üstüne kurulmuştur. *Mutlak jeokronoloji* ya da *radyokronoloji* radyoaktif ya da radyojenik izotopların özelliklerine dayanır ve kayaçların mutlak yaşını verir [bin ya da milyon yıl olarak]).
—ANSİKL. Rutherford 1905'te bir minerali tarihlendirme işlemini ilk kez helyum ve uranyum miktarlarını ölçerek gerçekleştirdi. Mutlak jeokronoloji ya da raydokronoloji de gerçek atılımı 1945'te, analitik teknikleri ve bu alanda kullanılabilecek yeni izotopları araştırarak yaptı. Radyokronoloji yöntemleri şu ilkeye dayanır: kristalleştiği sırada bir mineralde bulunan bir A radyoaktif izotopunun bir B radyojenik izotopu halinde bozunduğunu varsayalım; belli bir anda mineral içindeki A/B derişimlerinin oranı, A'nın dönemine ve mineralin yaşına bağlıdır. Mutlak yaşların ölçümüne uygun radoyaktif elementler pek azdır; elementin döneminin, içinde yer aldığı oluşumun yaşına göre çok küçük olması gerekir ve radyojenik izotopun derişim değişimlerinin ölçülebilmesi için

karşılaştırma elipsoiti üstünde
jeoitin yüksekliği
basıklık: 1/298,255
yarım büyük eksen: 6 378,155 km
(G. Balmino, Ch. Reigber
ve B. Moynot'nun
GRİM 2 jeodezi modeli)

yine bu dönemin çok kısa olması gerekir. Genellikle bu elementlere taşkürede çok ender ve çok özel minerallerde rastlanır (potasyum dışında).

Bu elementler çok az bulunduğu için miktarlarını ölçmek zordur ve genellikle kütle tayfölçümüyle gerçekleştirilir. Ölçümlerde bugün elde edilen duyarlıkla, 4 milyar yaşında olaylar için birkaç milyon yıl hatalı bir sonuç elde edilebilmektedir. Bir kayaç tarihlendirildiğinde, radyoaktif elementi ve radyojenik elementi etkileyen fiziksel ve kimyasal olayların neden olduğu son derişim değişikliğinin ölçüldüğü ve radyokronolojik yöntemlerdeki tüm zorluğun, tarihlendirilen jeolojik olayın belirlenmesi olduğu unutulmamalıdır.

Üç radyolojik yöntem grubu vardır.

1. grup. Radyojenik izotop kararlıdır; sistemin yaşı (t) kalan radyoaktif izotopun atom sayısı (N) ve oluşan radyojenik izotopun atom sayısı (N') deneysel yolla saptandıktan sonra öğrenilebilir: T radyoaktif izotopun bozunma dönemi ve

$\lambda = \frac{0,693}{T}$ olduğuna göre,

$$t = \frac{1}{\lambda} \operatorname{Log}\left(1 + \frac{N'}{N}\right).$$

Bu gruptaki belli başlı yöntemlerde şu radyoaktif sistemler kullanılır:

$^{40}K/^{40}Ar$	T = $12 \cdot 10^9$ yıl
$^{87}Rb/^{87}Sr$	T = $50 \cdot 10^9$ yıl
$^{147}Sm/^{143}Nd$	T = $106 \cdot 10^9$ yıl
$^{187}Re/^{187}Os$	T = $43 \cdot 10^9$ yıl
$^{232}Th/^{208}Pb$	T = $14 \cdot 10^9$ yıl
$^{235}U/^{207}Pb$	T = $0,7 \cdot 10^9$ yıl
$^{238}U/^{206}Pb$	T = $4,5 \cdot 10^9$ yıl

$^{87}Rb/^{87}Sr$ yöntemiyle, kondritlerin yaşından başlanarak Güneş sisteminin tarihlendirmesi yapılabilmiştir: yaklaşık 4,52 milyar yıl. Bu yöntemle günümüzde bulunan en eski yaş, bir Yer kayacı örneğininkidir ve 3,7 milyar yıldır. $^{206}Pb/^{207}Pb$ ve $^{208}Pb/^{206}Pb$ oranlarıyla Güneş sisteminin bir kurşun-kurşun yaşının yaklaşık 4,55 milyar yıl ve Yer'in bir farklılaşma yaşının 4,4 ile 4,5 milyar yıl olduğu saptanabilmiştir.

2. grup. Radyojenik izotopun kendisi de radyoaktiftir. Radyoaktif izotopla radyojenik izotop arasında radyoaktif bir denge kurulur.

3. grup. Radyoaktif izotopun oranının sıfır anında bilindiği varsayılır. (N_0); sisteminin yaşı da şu formülle bulunur:

$$t = \frac{1}{\lambda} \operatorname{Log} \frac{N_0}{N}.$$

En klasik yöntem, dönemi 5 730 yıl olan karbon 14 yöntemidir; bununla, çoğunlukla tarihöncesi ve arkeoloji araştırmaları için 50 000'den küçük yaşlar (dönemin 50 katı) ölçülebilir. Trityum yöntemi (^3H, 12,4 yıl dönemli) 30-40 yaşlarında su örtüleri için kullanılır.

Güneş sistemindeki kimyasal elementlerin yaşı ve oluşum süresiyle ilgilenen evren kimyası, sönmüş denen radyoaktifliklerden, yani bozunma dönemi göreli olarak kısa radyoaktif elementlerin (yani bugün kaybolmuş elementlerin) incelenmesinden yararlanır; sözkonusu elementlerin, Güneş sistemi tarihinin başlangıcında var olduğu ve Güneş sisteminin yoğuşması sırasındaki miktarları kesin olarak bilinmektedir. Bu tür üç radyoaktif element bulunmuştur: ^{26}Al, ^{129}I, ^{244}Pu. Adı geçen elementlerle mutlak yaş ölçülemez, ancak bunlar, ürettikleri radyojenik elementin izotop değişiminin ölçümünden yola çıkılarak göreli bir kronoloji belirlenmesinde kullanılabilir:

$^{129}I/^{129}Xe$	T = $1,7 \cdot 10^7$ yıl
$^{26}Al/^{26}Mg$	T = $7,4 \cdot 10^5$ yıl
$^{244}Pu/Xe$ parçalanma	T = $8 \cdot 10^7$ yıl

Örneğin, $^{129}I/^{129}Xe$ oranıyla, öngüneş bulutu yoğuşma evresinin 15 milyon yıl olduğu hesaplanabilmiştir. Radyokronoloji yöntemlerinin yanı sıra, oldukça etkili bir jeokronoloji yöntemi vardır: uranyum ve toryumun kendiliğinden parçalanmasının kristal ağında bıraktığı izler; bu izlerin sayısı yaşla orantılıdır.

JEOKRONOMETRE a. (fr. *géochronomètre*'den). Evrimi ya da değişimleri zamana ya da özgül bir zaman aralığına bağlı olan bir kayacın jeolojik gereci, kimyasal elementi ya da fiziksel ve kimyasal özelliği.

JEOKRONOMETRİ a. (fr. *géochronométrie*). Yıl cinsinden belirtilen jeoloji zamanının nicel ölçümünü konu alan jeokronoloji dalı.

JEOLOG a. (fr. *géologue*). YERBİLİMCİ'nin eşanlamlısı.

JEOLOJİ a. (fr. *géologie*). → YERBİLİM'in eşanlamlısı.

Jeoloji kurumu *(Türkiye)*, 1946 tarihinde kurulan, merkezi Ankara'da olan dernek. Amacı, jeologların bilimsel çalışmalarını bir çatı altında görüşüp tartışmak, sorunların çözümlenmesine yardımcı olmak, araştırma sonuçlarını yayın yolu ile tanıtmaktır. Kuruluşu, Türkiye'de çağdaş jeolojinin yerleşmesine önderlik eden Hamit Nafiz Pamir'in ve 1935'ten sonra da MTA tarafından, jeoloji konusunda uzmanlaşmak için yurtdışına gönderilmiş ve dönmüş genç elemanların çabaları ile gerçekleşmiştir. Dernekler kanunu'na göre örgütlenmiş olan kurum, her yıl şubat ayında birkaç gün süren bilimsel toplantılar düzenler. İlgili ulusal ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapar; *Türkiye Jeoloji kurumu bülteni* adlı dergide bilimsel araştırmalarını yayımlar.

JEOLOJİK sıf. (fr. *géologique*). YERBİLİMSEL'in eşanlamlısı.

JEOMANYETİZM a. (fr. *géomagnétisme*). Yerküre'ye bağlı manyetik olayların tümü. (Eşanl. YER MANYETİKLİĞİ.)

—ANSİKL. • *Manyetik alan ve öğeleri.* Manyetiklik bilimi mıknatısların özelliklerinin gözlenmesiyle, jeomanyetizm de pusulayla birlikte doğdu. Gerçekten de, Yerküre'nin yüzeyinde, bütünü içinde ele alındığında oldukça düzenli ve aynı yere yakın uzay parçası içinde, uygun bir yaklaşıklıkla düzgün sayılabilecek doğal bir manyetik alan olduğu görülür. Bu yüzeyden başlayarak, bu alan hem derinliğe hem de yükseltiye göre gözlenebilir; yükseklerde Yer manyetik alanı az ya da çok düzenli olarak zayıflar ve *manyetosfer* adı verilen, Yer'e yakın bir bölgede son bulur; buna karşılık, Yerküre içindeki değeri üstüne hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Belirdiği her noktada, ana öğelerini göz önüne alarak (ve ölçerek) bu alanın belirlenmesine çalışılmıştır: manyetik sapma, manyetik eğilme, yatay bileşen ve buna ek olarak düşey bileşen, bir de uzamda bütün alanın değeri. D manyetik sapma ve I manyetik eğilme, deneysel verilere göre değişir; bu veriler, sapmanın (izogonlar) ve eğilmenin eşit olduğu eğrileri (eşeğim eğrileri) gösteren haritalarda özetlenir. F toplam alanın ve bileşenlerinin yeğinliği gama cinsinden belirtilir (10^9 gama=1 tesla). Yer manyetik alanı belli bir bölgede sürekli, ancak zayıf genlikte değişikliklere uğrar. Bu alanla ilgili, elde kesin bilgiler vardır: bir yandan, jeomanyetik gözlemevlerinde, zamana göre değişiklikler sürekli olarak izlenir; burada gerçekleştirilen ölçümler insan etkinliği tarafından ya hiç bozulmaz ya da çok az bozulur; öte yandan alan, Yer yüzeyinin pek çok noktasında ölçülür; bunlar manyetik ağlardır.

• *Manyetik alanın öğelerinin ölçülmesi.* Manyetiklikölçerler, Yer manyetikliğinin çeşitli öğelerinin ölçülmesinde kullanılır (manyetik sapma, manyetik eğilme, yatay ve düşey bileşenler, toplam alan). Belli başlı olanları mıknatıslı manyetiklikölçerler ve elektromanyetik ya da manyetik nükleer çınlamalı sondalar gibi başka bir ilkeden yararlanılarak yapılmış manyetiklikölçerler ve bütün indüklemeli aygıtlar.

Manyetik sapmanın mutlak ölçümünde en çok kullanılan alet "teodolit-pusula"da denen manyetik teodolittir; bu aletin ana parçasını yaygın olarak kullanılan, ancak tümüyle manyetik olmayan gereçlerden yapılmış bir teodolit oluşturur; üstüne de, içinde burulmaz bir tele asılmış küçük bir mıknatıslı çubuğun bulunduğu bir silindir gönye takılabilir. Ölçüm şöyle yapılır; bu çubuğun manyetik ekseninin gezleme düşey düzlemi (manyetik meridyen) saptanır ve bu, aynı yerin coğrafi meridyen düzlemiyle karşılaştırılır.

Manyetik eğilmenin mutlak ölçümünde, gün geçtikçe, eski bir yöntem olan eğilme pusulasının yerini bir indükleme yöntemi almaktadır; bu yöntem, bir bobinin dönme eksenine verilmesi gereken eğilmenin bu dönmenin indüklenmiş hiçbir elektromotor kuvvet doğurmaması için belirlenmesine dayanır. Bu durumda dönme ekseni, uzamda Yer manyetik alanına koşuttur. Yatay bileşenin mutlak ölçümü, ister eski Gauss yöntemiyle (bir manyetik teodolitin mıknatıslı küçük çubuğunun sapma ya da salınım deviniminin gözlenmesinden yararlanır) ister elektrik yöntemlerle yapılabilir. Danimarka Meteoroloji enstitüsü, çeşitli ülkelerin manyetik etalonlarını göreli ölçümlerle karşılaştırmakta değerli sayılan bir dizi aygıt kullanmaktadır (temel parçası, kuvars bir burulma teline asılmış küçük bir mıknatıs olan kuvarstan yapılmış yatay manyetiklikölçer [sim. Q. H. M.]). Düşey bileşenin mutlak ölçümü yalnızca elektrik yolla yapılabilir. Statik bir manyetik alanın (ölçülecek Yer manyetik alanı) çekirdeği çok geçirgen olan bir selfin davranışına yaptığı etkiden yararlandıkları için "fluxgate" diye de adlandırılan "doymada çalışan" elektromanyetik sondalar ve Yer toplam alanıyla nükleer manyetik alanları karşılaştırma olanağı veren nükleer çınlamalı aygıtlar (proton manyetiklikölçeri) son derece değişmez etalonlardır ve özellikle manyetik aramada kullanılır.

• *Manyetik alan değişikliklerinin kaydedilmesi.* Yer manyetik alanının zamansal değişiklikleri jeomanyetik gözlemevlerinde sürekli olarak izlenir. Bunun için varyometreler kullanılır. Bu aygıtlar manyetiklikölçerlerin önceki türlerine benzetilebilir. Kuşkusuz, bunlardan farklı olarak, sürekli kayıt düzenekleri vardır. Gözlemevlerinde ya da manyetik istasyonlarda kullanılmaları bakımından, günlük olayların dakika ölçüsünde bir duyarlıkla incelenmesini sağlayan normal varyometreler ve bu incelemelerin saniye ya da daha büyük bir duyarlıkla yürütülmesine olanak veren hızlı ve hatta çok hızlı varyometreler halinde sınıflanabilir.

Manyetik kayıt'lardan sonuçlar çıkarılabilir: alanın geçici değişiklikleri (günlük, düzenli değişiklik, manyetik fırtınalarla paroksizmaya ulaşan düzensiz değişiklikler); kaydedilmiş öğelerin saatlik ortalama değerleri. Böylece her öğenin günlük, aylık, yıllık ortalama değerleri elde edilir. Belli bir dönemin merkezi olan bir yıl boyunca alanın aldığı tüm değerlerin ortalama değerine bir yerde ve bir dönemdeki ortalama alan denir. Bu ortalama alanın yüzyıllık değişiklik denen düzenli ve sürekli bir değişikliğe uğradığı görülür. Bu alan ve yüzyıllık değişiklik Yer'den kaynaklanır. Belli bir anda gözlenen manyetik alan, dönemin ortalama alanının ve bir andan ötekine değişen, genliği, ortalama alanın genliğinden belirgin biçimde zayıf olan bir değişiklik alanının toplamına eşittir; bu değişiklik alanının kökeni Yer'in dışındadır (Güneş'in ve iyonosferin etkisi).

• *Manyetik ağlar.* Gözlemevlerinden elde edilen bilgiler bütün Yer yüzeyindeki manyetik alanı bilmek için yeterli değildir. Buradan doğan açığı kapatmak için manye-

tik harita alımlarına başvurulur (ortalama alanın üç bağımsız öğesinin "indirgenmiş" ölçümleri).

Manyetik bir harita alımında kullanılan istasyonların tümü bir manyetik ağ oluşturur. Bir ağdaki gözlerin boyutu ve yapılmak istenen ölçümlerin türü ulaşılmak istenen amaca bağımlıdır. Yerel manyetik ağlarda, manyetik düzensizlikler (anomali) araştırılır: bu, manyetik arama tekniğidir (bu ağların ölçeği arkeolojik aramada santimetre, maden aramada hektometre ve petrol aramada kilometre düzeyindedir). Belli bir yer ve anda, Yer manyetik alanının iki değeri göz önüne alınmalıdır: bir yandan, Yer'in düzenli olarak mıknatıslandığı varsayımından çıkarılan değer; öte yandan, bir yerde doğrudan ölçülebilecek değer. Bu iki değer arasındaki fark, kimi bölgelerde epeyce büyük olabilir ve manyetik düzensizliğin değerini verir. Bu fark çevre toprakaltının jeolojik özellikleriyle ilişkilidir. Bunun saptanması jeofizik arama yöntemleri arasında, gravimetri düzensizliklerinin saptanmasıyla birleşir. Benzer bir yöntem, zamana göre yapılan manyetik kayıtlarla bunlara denk düşen Yer akım kayıtlarının karşılaştırılmasından yararlanır. Bu karşılaştırmadan, çeşitli derinliklerde toprakaltının elektrik iletkenliği ve buna bağlı olarak, denk düşen jeolojik yapılar (manyetotellürik yöntem) üstüne bilgiler elde edilebilir.

Yer yüzeyinin manyetik örtüsü çok heterojendir ve manyetik ağlar bunun yalnızca çok küçük bir bölümünü kaplar. Jeomanyetik harita yapılması Genelkurmay başkanlığı'nın yetki ve sorumluluğunda olmak üzere Harita genel komutanlığı ile Seyir hidrografi ve oşinografi dairesi başkanlığı tarafından yürütülür. Ayrıca, MTA ve TPAO'ya da, arama için bu tür haritalar yapma yetkisi verilmiştir. Çalışmalar karada, denizde ya da havada burulma, Schmidt ve proton tipi manyetiklikölçerlerle gerçekleştirilir. Türkiye'nin 1: 1 000 000 ölçekli bir jeomanyetik haritası yapılmıştır. Bunun dışında bazı bölgelerin 1: 25 bin ölçekli haritaları da vardır. Dünya manyetik ağ haritalarının 1965.0 dönemine indirgenmesi kararlaştırıldı (US Naval Hydrographic Office'in yayımladığı haritalar).

• *Dünya alanının matematik çözümlemesi: Gauss alanı, jeomanyetik alan.* Dünya haritaları gözlemlere dayanılarak doğrudan elde edilmez; bunlar, önce matematiksel çözümlemeden geçirilerek alanın çeşitli öğeleri için kendi aralarında tutarlı haritalar elde edilir. Ortalama alan öğelerinin Yerkürenin yüzeyine dağılımı üstüne bilgiden yola çıkarak enlem, boylam ve noktanın Yer merkezine uzaklığına göre, alanın doğduğu manyetik potansiyeli veren bir formül çıkarılabilir. Bu çözümlemenin sonuçları (en önemlileri Gauss tarafından bulunmuştu) şunlardır: ortalama alan Yerkürenin içindeki nedenlerden doğar ve değişim alanının katkısı, ortalama sıfırdır. Gelişimde ilk sonuç, Yer'in merkezinde bulunan bir dipolun vereceği alana benzer bir alandır; bu kurgusal dipola Gauss dipolu denir. Dipol alanına jeomanyetik alan denir; jeomanyetik kutuplar dipol ekseninin Yer yüzeyini deldiği noktalardır; bunlar coğrafi kutuplara çok yakındır. Jeomanyetik ekvator, dipol eksenine dik olan büyük çemberdir. Yerel ya da bölgesel ölçü sapmaları göz önüne alınmasa bile Yer yüzeyinde gerçekten gözlenen alan dipol alandan ya da jeomanyetik alandan farklıdır; bu farka dipol olmayan alan denir.

• *Yer manyetik alanının değişimleri.* Yer manyetik alanı etkisi; "Yer çevresi"ni oluşturan bir uzam bölgesine uzanan bir vektör alanıdır. Bu alanın zamana göre değişimleri, bir yandan bu alan çerçevesinde bütünün evrimini, öte yandan da her bir yerde gözlenen değişimleri kapsar. Bütünün evrimi, jeolojik, arkeolojik ve yüzyıllık olayların sırasına göre ele alınmıştır.

Yüzyıllık değişimler. Gözlemevlerinin her yıl ortalama değerler olarak saptadıkları değerlerin karşılaştırılmasıyla Yer yüzeyinin çeşitli bölgeleri ve belli bir dönem için değişim haritaları yapılabilir. Böylece yıldan yıla Türkiye topraklarında D bileşeni (manyetik sapma) 2000 yılına kadar batıdan doğuya ortalama 1 dakikalık bir değişime uğrar. Yüzyıllık yerel ya da bölgesel bu değişimler bilinerek, cebirsel çözümleme yöntemleriyle Yer'in manyetik momenti bulunur ve böylece gelişimi izlenmeye çalışılabilir. Bugünkü dönem için poleomanyetiklik incelemelerinin daha genel sonuçlarını doğrulamak olanaklı hale gelebilir. Bununla birlikte, bu çözümlemelerle ulaşılan ve tarihsel dönem süresince Yer manyetikliğinde genel bir azalma olduğu yolunda elde edilen sonucun doğruluk derecesinde tereddüt edilmektedir. Kuramsal bakımdan, bu yüzyıllık değişimler Yer manyetik alanı ana bölümünün bugün benimsenen nedenlerine ve her hal ve koşulda bunların kaynağı bir iç nedene Yer'deki bir olaya bağlanır. Büyük bir olasılıkla, Yer çekirdeği içinde ya da çevresi boyunca dolaştığı sanılan elektrik akımları rejiminin yavaş bir evrimi sözkonusudur.

Mevsimlik değişimler. Bunlar, her zaman olduğu gibi gözlemevlerinin bulundukları ortalamalardan yola çıkılarak ve her bir yıl boyunca evrimlerinin çevrimsel bölümü (yani yüzyıllık olmayan) incelenerek ortaya konmaya çalışılan değişimlerdir. Kuşkulu ya da zayıf ve belirsizdirler. Bununla birlikte kuramsal yararları, Yer çevresi üstünde uydularla sonuçlar elde edildiği ve manyetosfer için ortaya koydukları, tutulum düzlemine göre bakışım olmadığı için artar. Buradan da gezegenimizin katı bölümüne dışarıdan gelen bir etkinin sözkonusu olduğu anlaşılır.

Günlük değişimler. Yer manyetik alanı kayıtlarında saatlik ortalamalar alınarak 24 saatlik dönemlerle düzenli değişimler gösteren "sakin" günlerin varlığı ortaya konur; bu değişimlere de günlük değişimler denir. Bunlar Güneş etkinliğine bağımlıdır ve etkin Güneş döneminde, sakin Güneş dönemine göre iki kat büyüktür. Belli bir dönemde, günlük tedirginliklerin coğrafi dağılımı, manyetik ekvatora doğru karmaşıklaşan yasaları izler (yatay bileşende daha da belirgin olan olay). Birinci yaklaşıklıkta, günlük değişimler, yerel Güneş saatine göre ele alınmak koşuluyla, aynı enlemdeki iki gözlemevinde aynıdır.

Günlük değişimin temelinde iki olayın bileşimi yatar: iyonosfer katmanlarının (özellikle daha aşağıdakilerin) Güneş ışınımları tarafından iyonlaştırılması; gündüzle gece arasındaki ısıl etkiden doğan gelgit devinimi. Bu gelgitin etsiki altında kalan ve iyonlaşarak iletken hale gelen yüksek atmosfer katmanları Yer manyetik alanında yer değiştiren bir iletken rolü oynar. Bu durumda ek bir manyetik alanın ortaya çıkmasına neden olan bir indükleme elektromotor kuvveti doğar.

• *Rastlantısal değişimler. Manyetik fırtınalar. Çarpıntılar.* Günlük değişimlerden başka, Yer alanının çeşitli bileşenlerinden kaynaklanan, çok çeşitli biçimlerde olan ve çok büyük bir genlikte olabilen çalkantılara çok sık rastlanır. Bunları çoğu yerel koşullara bağlıdır (örn. meteorolojik fırtınalar), ama bazıları, küçük olsalar da, hemen hemen anında tüm manyetik gözlemevlerinde kaydedilir; bunlar, elbette dünya çapında gelişen bir olaya bağlıdır. Bu rastlantısal değişimler Güneş'in etkinliğine bağlanmalıdır. Güneş'te oluşan bir püskürme, Güneş'in yaydığı plazma miktarında değişikliğe neden olur (Güneş rüzgârı). Bu püskürmeden iki üç gün sonra, bu plazma Yer düzeyine gelir, manyetosferle etkileşime girer ve manyetik bir fırtınaya neden olur. Manyetik alanda gözlenen ana belirtiler şunlardır: manyetik körfezler (bir saat kadar süren ve kutup bölgelerinde daha belirgin olan çalkalanmalar; o zaman bunlara kızıllık körfezleri denir), manyetik fırtınalar (iki türü vardır: kayıtlarda genellikle manyetik bir "çengel" ile başlayan renkküresinde oluşan bir Güneş püskürmesinin ardından gelenler; başlangıçta yavaş yavaş artan ve belli bir Güneş olayına bağlanmayanlar). İlk olaylar (ani başlangıç) önemli bir belirtidir (Yer manyetik alanının yatay bileşeni, 1 ya da 2 dakika içinde tüm Yer yüzeyinde önemli ölçüde artar). Bu iki türün fırtınalarında ortak yan, yatay bileşende bir azalmaya denk düşen temel bir evre olmaktır; bu evre birkaç saat ile pek çok gün arasında bir süre devam eder ve ardından yavaş yavaş dinginliğe dönüşür. Temel evre son derece etkindir (bir ya da diğer yönde, binlerce gama değerinde, H bileşeni üstünde alanın % 10'u düzeyinde ve manyetik sapma üstünde bir dereceden büyük değişimler); bu değişimler, dönemi bir saniye olan çarpıntılara kadar varan (o zaman bunlara fırtına çarpıntıları denir) hızlı salınımlara dönüşebilir. Kutup kızıllıkları bu çarpıntılar sırasında ortaya çıkabilir (orta ve alçak enlemlerde bile) ve etkileri kimi insan ürünü etkinlikleri bozar (pusulaların iğnesinde şaşırma, büyük mesafede radyo iletişiminin ve radarla algılamanın bozulması, vb.). Böylesi fırtınalar bugün de, önceden anlaşılamamaktadır. Kayıtlarda görülen küçük ama ani değişimler (manyetik kancalar), çoğunlukla fırtınanın ana evresinden 20-40 saat önce gözlenir.

Manyetik çarpıntılar. Manyetik fırtınalar dışında, Yer alanının çok sayıda salınım değişimleri de görülür. Bu salınımlar önemini, şuradan alır: Yer'in göreli olarak geniş bölgelerinde oldukça büyük bir tutarlılıkla görülmeleri (gece körfezleri) ve dönemi 1-2 dakikaya yakın ve birkaç gama genliğinde dalga dizileri içermeleri (dizi çarpıntılar). Öncekilerden daha düzenli ve dönemi değişebilen başka çarpıntılara "sürekli çarpıntılar" denir; en hızlılarının saniye düzeyinde dönemi ve gamanın küçük bir kesri kadar genliği vardır; günün pek çok saatinde gözlenen ve en yaygın olanlarla dönem 10 ile 150 saniye arasında ve genlik onlarca gama kadar olabilir.

• *Yer. manyetik alanının tarihi* → PALEOMANYETİKLİK.

JEOMATİK a. (fr. *géomatique*). Bilişimi, coğrafya verilerinin yönetimi, depolanması ve aktarımıyla birleştiren teknik.

—ANSİKL. Jeomatiğin temel amaçları, hem düzene konmalarını, hem de kullanım sırasında yararlı olmalarını sağlamak için, Yer'e bağlı karşılaştırma sistemlerini (jeodezi sistemleri, harita izdüşümleri) açıklıkla tanımlamak, çeşitli kaynaklardan gelen sayısal fişlikleri standartlaştırmak (otomatik haritacılık, kadastro, karayolları, jeoloji örnekleri, vb.) ve bu fişlikler ("veri bankaları" da denir) arasında dolaşımı kolaylaştırmaktır.

JEOMEKANİK a. (fr. *géomécanique*). Toprak ve kayaç mekaniği.

JEOMORFOJENEZ a. (fr. *géomorphogenèse*'den). Yer yüzeyinde engebeli biçimlerin oluşumu.

—ANSİKL. Bu terim, kimi kez yanlış olarak "aşınma" sözcüğüyle karşılanmak istenen dış biçimlerin tümünü kapsar. Etkileri iç kuvetlere bağımlıdır ve bu bağımlılık tektonik evrim (potansiyel yüzden erimeyle yükselmiş kesimler ve potansiyel doldurmayla alçalmış kesimler arasındaki farklılaşmaya neden olur) ve litoloji (kayaçların hem tümünü, hem direncini belirtir) aracılığıyla gerçekleşir. Dış kuvvetlerin bu yapısal iskelet (değişmez bir veri değildir) üstündeki etkisi ya maddenin kalkmasına (yüzden erimeye) ya da artıkların bir araya toplanmasına, değişik uzaklıklara taşındıktan sonra birikmesi sorununcu verir. Bütün durumlarda bu etki, kuşkusuz evrensel özellikteki fizik yasalarına uyan, ancak iklim koşullarından kuvvetli bir biçimde etkilenen morfojenik süreçlerin (örneğin parçalanmayla gerecin hazırlanması, akarsuların akışı ya da dinamik rüzgâr etkisi) araya girmesini gerektirir. Bu süreç-

lerle iklim arasındaki bağların sıkılığı, Yerküreyi, biri kendi kimliğini taşıyan (morfojenik sistemi) bir dizi morfojenik ortam dizisi halinde alt bölümlere ayırmayı gerektirir. Bununla birlikte temel bir ayrım, bitki topluluğu dışa kapalı olan, kimyasal ve biyokimyasal etkilerin belirlediği biyostatik ortamlarla (ormanlık tropikal bölgenin ya da nemli ılıman bölgenin durumu) bitki örtüsü seyrek ya da süreksiz olan, mekanik etkilerin üstünlüğüyle belirlenen aşırıaşınım ortamlarını (yüksek enlemlerde ve yüksek yerlerdeki soğuk ortamların ya da kurak ortamların durumu) birbirleriyle karşıtlaştırmamızı sağlar.

JEOMORFOLOG a. (fr. *géomorphologue*). Jeomorfoloji uzmanı.

JEOMORFOLOJİ a. (fr. *géomorphologie*). Yer engebesi biçimlerini betimlemeyi ve açıklamayı amaçlayan bilim dalı. (Eşanl. YERBİÇİMBİLİM.)

—ANSİKL. Leonardo da Vinci'de ya da Bernard Palissy'de engebenin doğuşu üstüne dağınık bilgilere rastlanır; XVIII. ve XIX. yy. mühendisleri ise bir akarsu dinamiği kuramının taslağını hazırlamışlardır. Ancak, XIX. yy. sonuna kadar jeomorfolojinin başlangıcı jeolojinin tarihiyle karışır: engebeyi yapıyla açıklama ilkesi olarak ele alınması eğilimi bundan kaynaklanır; bu ilke daha 1888'de, *Formes du terrain* (Arazi biçimleri, G. de La Noé ve E. de Margerie) adlı kitapta açıklandı. Jeomorfoloji W. M. Davis sayesinde ikincil bir dalı olmaktan öteye gidemediği daha eski bir bilimin egemenliğinden kurtuldu, ve var olan düşünceler bir öğretinin gövdesini oluşturacak biçimde birleştirilerek özerk bir bilim dalı haline getirildi. Kısa tarihi içinde, bu bilim dalı yöntemlerinden çok araştırma konuları bakımından gelişti. Davis okulu doğayı aşınma çevriminin dar kalıbına sıkıştırdı. Uzun süre bu modelin etkisinde kalan fransız jeomorfologlar, savaşın hemen ardından ilgi alanlarını yenilemeyi başardılar: özellikle A. Cholley'nin etkisiyle, aşınma çevrimi kuramının temelini oluşturan koyut, yani aşınma koşullarının benzerliği düşüncesi ortaya atıldı; iklim jeomorfolojisi bu değişimi etkiledi. Kuşkusuz bu dal, alman doğabilimcilerinin, engebenin, biyoklimatik ortamlara göre biçimlenmesi koşullarının çeşitliliği üstüne gözlemlerinden doğmuştu (F. von Richthofen, 1886 ve S. Passarge, 1904), ancak bilimkuramı bakımından gerçek kopma, İkinci Dünya savaşı ile birlikte ortaya çıktı, çünkü araştırma alanının genişlemesi jeomorfolojiye yeni kavramlar kazandırmıştı: sistem, dizi, kriz (morfojenik). Bununla birlikte bu inceleme konusu da bulanıklıktan sıyrılmış değildi: geçmişte ve günümüzde pek çok bilim adamı belli bir iklim bölgesinde gözlenebilen biçimlerin tümünü bu ortamın özgün süreçlerine bağlayarak geçmiş etkilerin temel payını yok saydılar. Davis şemalarının yetersizliği morfoklimatik savların benimsenmesi sonucunu yarattıysa da bu kuşak şemasının gerçekle bağdaşmaması, jeomorfolojinin yalnızca bu çevçeveye indirgenmesini olanaksızlaştırır: böylece, kayaçların sertlik ölçeğinin yaklaşık olarak kuşakdışı niteliği yapısal jeomorfolojiyi daha doğru bir yere oturttu; pek çok bilim adamı bu alanın litolojik dalını morfoklimatik bağlamla birleştirdi. Bundan başka, bir görünümün düşündürdüğü varsayımlarla arazi üstünde yapılan ölçümler arasındaki tutarsızlığa ilişkin pek çok örnek vardır: bu çelişki hem biçimlerin oluşumunun temel olarak süreksiz nitelikte olması, hem de döküntülerin hazırlanması ve hareketi süreçleri üstüne bilgimizin yetersiz olmasıyla açıklanabilir. Doğal ortamın akılcı kullanımına katkısı çok az bile olsa, jeomorfoloji, uygulama alanını (toprak aşınmasıyla mücadele, hidrolik düzenlemeler, kent bölgelerinin seçimi, vb.), bugünkü dinamiğin koşullarını belirginleştirmeye çalışarak tanımlayabilir. J. Tricart'ın savunduğu (1965) görüşü kabul etmek gerekir: jeomorfolojinin sorunu "aşırı deneycilik ve yöntem yetersizliği"dir. Bununla birlikte çoğunlukla kendine yakın doğa bilimlerinden (yerbilim, pedoloji, jeokimya, çökelbilim) aldığı çözümleme yöntemleri gitgide incelik kazanmaktadır. Böylece, bir görünümün evriminden sorumlu morfojenik sistemler üstüne korelatif oluşumların verdiği bilgi, laboratuvarda işlenerek değerlendirilir (taneölçüm, morfoskopi, X ışınlarıyla kırınımölçüm, elektronik mikroskopi); böylece, yeni tekniklerin benimsenmesiyle (petrografi çözümlemeleri, gözenekölçüm, geçirgenlik ölçümü) kaya türü gereçlerin özelliklerinin bilinmesi, buna bağlı olarak da farklı aşınma biçimlerinin anlaşılması sağlanır, yine böylece, deneylere başvurma, morfojenik süreçleri hızlandırmaya, kimi etkenlerin etkisini yok etmeye ve bunların yeğinliğini değiştirmeye yarar. Jeomorfolojide görülen bu çok yönlülük, kimi kez, yöntem ve amaçta dağınıklık görünümü yaratmaktadır, ancak inceleme yöntemlerinin yetkinleşmesi jeomorfojenezin temel mekanizmaları ve engebe biçimlerini anlamamızı kolaylaştıracaktır. Sorun, bugünkü süreçlerin çözümlenmesiyle elde edilen sonuçların geçmişe aktarılmasıdır: geçmişte, bugün görülen iklimler ve buna bağlı olarak morfojenik sistemlerden başka olanaklar yok muydu? Bu soru, jeomorfolojinin Yer engebelerini tümüyle açıklayacak durumda olmadığını göstermeye yeter.

JEOMORFOLOJİK sıf. (fr. *géomorphologique*). Jeomorfolojiye ilişkin.

JEONOMİ a. (fr. *géonomie*). Yerin yüzeysel biçiminde gerçekleşmiş değişiklikleri belirledikleri varsayılan yasalar bütünü.

JEOPOLİTİK a. (fr. *géopolitique;* alm. *Geopolitik*'ten). Siyas. bil. Devletlerin coğrafi özellikleriyle siyasetleri arasındaki ilişkileri inceleyen bilim. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Jeopolitikle ilgili.

—ANSİKL. Jeopolitik, hükümetlerin siyasetini coğrafya verileri ışığında yönlendirme isteğini dile getirir. XX. yy.'ın başında F. Ratzel ile belirdi, ama adını büyük alman ustanın yönelimlerini benimseyen isveçli Rudolf Kjellén koydu. Kjellén, halk (ve ırk) ile onu besleyen toprak arasındaki ilişkilere dikkati çekti ve yaşama alanı kavramını yeni bir düzen araştırmasının temeli durumuna getirdi. Alman generali Karl Haushofer, 1924'te *Zeitschrift für Geopolitik* dergisini kurarak bu terimin ve içerdiği kavramların yerleşmesini sağladı; bu dergi, nasyonal sosyalizmin öğreti ve propagandasının başlıca temellerini oluşturdu. Bu yüzden, alman jeopolitiği de nazizmle birlikte yok oldu.

Bununla birlikte, jeopolitiğe karşı yeni bir ilgi doğdu. Anglosakson araştırmacılar sık sık H. Mackinder'in (1861-1947) karalarda güç odaklarına ve denizlerdeki güçlere ilişkin görüşlerinden yararlandılar. Bu görüşler soğuk savaş durumuna çok uygundu. Fransa'da terim olarak jeopolitik hiçbir zaman kullanılmamışken, bu alanla ilgili incelemeler yeniden ve bu kez solcular tarafından ele alındı: devrimci savaşların hangi koşullar içinde geliştiğini araştıran Y. Lacoste (doğm. 1929); yeni nükleer silahların uzaya ilişkin sonuçlarını ortaya koyan J. Soppelsa (doğm. 1943).

JEOPOTANSİYEL sıf. (fr. *géopotentiel*). Jeod. *Bir noktanın jeopotansiyel kotu,* noktanın eşpotansiyel yüzeyi ile jeoit arasındaki potansiyel farkı. (Bu kavram yükselti [normal, dinamik, vb.] türlerinin tüm modern tanımlarında temel alınır.)

JEORJİYEN a. (fr. *géorgien*). → GEORGİA SİSTEMİ.

JEOSANTRİK sıf. (fr. *géocentrique*). YERMERKEZLİ'nin eşanlamlısı.

JEOSANTRİZM a. (fr. *géocentrisme*). Astron. YERMERKEZLİLİK'in eşanlamlısı.

JEOSENKLİNAL a. (fr. *géosynclinal*; yun. *ge*, toprak, yer ve fr. *synclinal*, senklinal'den). Alp tipi sıradağların (jeosenklinal sıradağları) incelenmesinden yararlanarak paleocoğrafya yöntemleriyle gerçekleştirilen varsayıma dayalı örnek.

◆ sıf. Jeosenklinalle ilgili olan ya da jeosenklinale ait olan için kullanılır.

—ANSİKL. Jeosenklinal çizgesel olarak ince uzun iki oluk ya da *miyojeosenklinal* (kıta kenarında ya da önülkedeki dış bölgeler düzeyinde) ile bir *öjeosenklinal*'den (iç bölgeler yönünde) oluşur; bunlar birbirlerinden *jeantiklinal* adı verilen kabartılar ya da derin tabanlarla ayrılırlar.

J. Aubouin'in geliştirip kesinleştirdiği (1959) modern kavrama göre jeosenklinal, Atlas okyanusu tipinde, durağan bir kenar kesimdir; burada plato, yamaçlar, eteğin aşağı kesimi ve derin deniz ovası sırasıyla miyojeosenklinali, jeantiklinali ve öjeosenklinali karşılar; öjeosenklinalin, ofiblit biçiminde dağ sıralarında da rastlanan bir okyanus alt tabakası vardır.

JEOSTATİK sıf. (fr. *géostatique*). Mad. oc. *Jeostatik gerilme,* yalnızca üretim boşluğu üzerindeki arazinin ağırlığından kaynaklanan gerilme.

JEOSTRATEJİ a. (fr. *géostratégie*). Ask. Coğrafi etmenlerin ülkelerin askeri stratejileri üzerindeki etkilerinin incelenmesi.

JEOSTROFİK sıf. (fr. *géostrophique*). Meteorol. Coriolis kuvveti (*jeostrofik kuvvet*) ya da bu kuvvetin belirlediği ve eşbasınç eğrilerine koşut rüzgârlar (*jeostrofik rüzgârlar*) için kullanılır.

—Denizbil. *Jeostrofik akıntı,* deniz suyunun yoğunluk farklarının neden olduğu basınç alanından başlayarak hesaplanan akıntı. ‖ *Jeostrofik yöntem,* bir deniz akıntısının görece hızını yoğunluk alanı dağılımından başlayarak hesaplama yöntemi.

JEOT a. (fr. *géode*'dan; lat. ve yun. *geodes,* topraklı). Bir kayaçta, çeperleri az ya da çok iyi kristalleşmiş minerallerle döşeli oyuk. (Eşanl. DRUSE.)

JEOTEKNİK a. (fr. *géotechnique*). Toprakların ve kayaçların özelliklerini sanat yapıları inşası projelerine bağlı olarak inceleyen yerbilim dalı.

—Bayınd. *Yol jeotekniği,* zemin mekaniğinin, özellikle yolun içindeki ve altındaki zeminlerin davranışıyla ilgilenen dalı.

◆ sıf. Jeoteknikle ilgili.

JEOTEKTONİK a. (fr. *géotectonique*). Yerbiliminin okyanuslar ve kıtalar gibi büyük yapısal bütünlükleri inceleyen kolu.

JEOTERMAL sıf. (fr. *géothermal*). Yerbil. **1.** Sıcaklığı Yer içinde kalmaya ya da buradan geçmeye bağlı olan şey için kullanılır. (Eşanl. YERISIL.) **—2.** *Jeotermal* ya da *jeotermik enerji,* yerin iç tabakalarında ısınan sıcak su ya da buhardan elde edilen enerji. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Büyük derinliklere inen genç ve diri faylar, birçok kesiminde yakın zamanlara kadar sürmüş volkanik etkinlikler, yerkabuğuna sokulmuş ve hâlâ daha soğumamış mağma kütleleri ile Türkiye, jeolojik bakımdan, jeotermal enerji oluşumuna elverişli koşullara sahip bir ülkedir. Ülkenin birçok termal kaynaklarının sıcaklığı 70-80 °C'ın üzerindedir; hatta bazılarınınki 100 °C'ı bulur (Çanakkale ilinde Kestanbol kaplıcası G.'indeki Gayzer suyu). Bunların derinlerdeki hazne kayaçları içindeki su sıcaklığının çok daha yüksek olduğu kuşkusuzdur. Jeotermal enerjiden yararlanma konusu, ülkemizde oldukça geç bir tarihte, MTA enstitüsü'nde bu amaçla kurulan Petrol ve jeotermal enerji dairesi tarafından ele alınmış ve sistemli araştırmalar sonucunda şimdilik Ege bölgesindeki iki alanda olumlu sonuçlara ulaşmıştır. Bunlar, Menderes masifinin çevresinde, biri Gediz ovasının G. kenarı, öteki Büyük Menderes vadisinin K. kenarı boyunca uzanır. Her iki alanda da jeotermal enerji kaynağı, Menderes masifi-

ni kesen genç faylar boyunca, derindeki magmatik kütlelerin ısıttığı yüksek sıcaklıktaki sulara ve buharlara dayanır. Bunlardan, Gediz vadisinde Salihli-Alaşehir jeotermal alanında fayların kesişme noktalarında sıcaklığı 90 °C'a varan kaynaklar sıralanır. Jeotermometrelerle yapılan araştırmalar bu suların hazne kayaç içindeki sıcaklıklarının 285 °C'a kadar ulaştığını göstermiştir. Henüz yararlanılmayan bu potansiyel alan dışında, günümüzde bilinen ve yararlanılan en önemli jeotermal kaynak alanı, Büyük Menderes vadisinin K. kenarında Menderes masifi ile neojen çökelleri dokanağı boyunca Sarayköy K.'indeki Kızıldere'den Aydın B.'sında Alangüllü'ye kadar uzanan kuşaktır. Bu kuşağın D. kesiminde Kızıldere'de üst miyoseni de keserek derindeki hazne kayaçlara kadar inen genç fayların kesişme noktalarında 1968-1973 tarihleri arasında yapılan 15 sondajdan 13'ünde olumlu sonuç alınmış ve derinliği 450 - 1 300 m arasında değişen kuyuların her birinden saatte 300-500 t sıcak su ve 40 t kadar buhar elde edilmiştir. Bunlardan Kızıldere, Tekkehamamı ve Demirtaş kuyularında su sıcaklığı 100 °C dolayındadır; hazne kayaçlarındaki sıcaklıklarının ise 300-500 °C arasında olduğu saptanmıştır. Fışkıran buhar, esas olarak su buharıdır; su bileşimi kuyulara göre değişir. Kızıldere kuyusunun suyu sodyum karbonat, bor, silis, fluor ve amonyum içerir. Tekkehamamı suyunda yüksek oranda H_2S vardır. İncelemeler burada 1 km²'lik alanın 25 MW üzerinde enerji potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir. Yüksek oranda zararlı mineral tuzları içermesi, jeotermal suyun sulamada kullanılmasına uygun değildir. Buna karşılık, bu enerji kaynağı sera ve kent ısıtmasında, dokuma sanayisinde, kurutmacılıkta, konservecilikte ve özellikle elektrik üretiminde kullanılabilir. Türkiye'nin ilk jeotermal enerji santralı da burada, Kızıldere'de kurulmuştur (1984). 175 MW gücünde olan bu santralın yıllık elektrik enerjisi üretim kapasitesi, 130 milyon kWsa'tir.

JEOTERMİ a. (fr. *geothermie*). **1.** Yerkürenin iç ısıl olayları. **—2.** Bu olayların incelenmesi. **—3.** Bu olayların belirttiği enerji kaynağı.

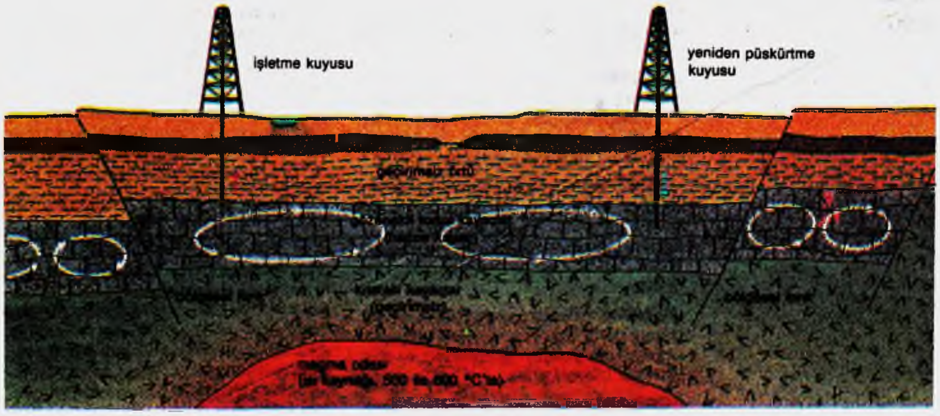
—ANSİKL. Jeotermi önemli bir yeni enerji kaynağıdır.

• *Yüksek enerjili jeotermi.* Yerkabuğunun etkin kuşaklarında bulunur (yanardağ kuşakları, taşküre levhaları sınırları, okyanus sırtları). Sıcaklığı 150 ile 400 °C arasında olan su örtülerinin yüzeyinde buharlaşma olur; bu buhar türbinlere gönderilerek elektrik üretilir. Bir jeotermik alanın var olması için pek çok parametre gereklidir: geçirimsiz kayaçlardan bir örtünün oluşturduğu bir çatı; 300 ile 2 000 m derinlikte geçirgenliği yüksek hazne kayaç ya da su örtüsü; akışkanların taşıyıcı bir dolaşımını, yani kaynaktan yüzeye ısı aktarımını sağlayan kırık kayaçlar; bir magma ısı kaynağı (3 ile 10 km arası derinlikte, 500 -600 °C sıcaklıkta).

Böyle bir alanı işletmek için, petrol çıkarmada kullanılanlara çok benzeyen tekniklerle kuyular açılır. Bu tür modeller İtalya'da (1903'ten beri, Larderello'da; santrallarının elektrik gücü, bugün 400 MW'a ulaşmıştır), Yeni-Zelanda'da, Japonya'da, Filipinler'de, ABD'de, Meksika'da görülmektedir. Guadeloupe'da, Bouillante santralı buhar üretmektedir.

• *Orta enerjili jeotermi.* Su örtülerinde akışkanların sıcaklığı daha düşüktür (70 -150 °C). Dolayısıyla buhar-elektrik değişiminde verim daha azdır ve uçucu bir akışkanın aracı olarak kullanılması gerekmektedir. Küçük elektrik santralları bu kaynakları işletebilir (Auvergne'de, Alsace'ta).

• *Düşük enerjili jeotermi.* Bir öncekilerden çok daha yaygındır; örneğin tüm tortul havzalarda görülür. Jeotermik gradyandan doğar. Akışkanlar 60° ile 80° arasında bir sıcaklıktadır ve özellikle İzlanda ve Fransa'da konut ısıtmada kullanılır. Avrupa'nın en sıcak kaynağı Chaudes -Aigues'dedir (Cantal); akışkan sıcaklığı 80 °C'tan yüksek olan bu kaynaktan, Roma döneminden beri konutların ısıtılmasında yararlanılmaktadır.



B.R.G.M. belgesine göre

yüksek enerjili jeotermik alan (şematik kesit)

• *Çok düşük enerjili jeotermi.* Akışkanlar 20 ile 60 °C arası sıcaklıklarda ısıtılır. Bu enerji evlerin, kentlerin ya da tarımın (seraların ısıtılması) gereksinimlerinde kullanılır.

Yüksek enerjili jeotermiyle alçak enerjili jeotermi arasındaki sınır biraz seçmecedir; sınırı belirleyen, daha altında kabul edilebilir bir verimle elektrik üretilemeyen sıcaklıktır (120 ile 180 °C arasında).

JEOTERMİK sıf. **1.** (fr. *géothermique*). Jeotermiye ilişkin. **—2.** *Jeotermik akı,* Yer içindeki ısı aktarımı. (Bir yüzeyi birim zamanda geçen ısı miktarıyla ölçülür). [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Jeotermik enerji* → JEOTERMAL* ENERJİ. ‖ *Jeotermik gradyan* ya da *derece,* sıcaklığın, derinliğe bağlı olarak artmasının ölçümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. • *Jeotermik akı.* Jeotermik akı içten yüzeye doğru yönelir ve gerek karalarda, gerek denizlerde ortalama değeri şudur:

$$1{,}3\ \mu\text{cal. s}^{-1}.\ \text{cm}^{-2}.$$

Ancak, ısı akısının başta yerkabuğunun kararsız kuşakları olmak üzere (yanardağ, deprem kuşakları) pek çok bölgesel sapması vardır. Bu akı çift kökenlidir: bir yandan mantosunun yüksek sıcaklığı (deniz ve yanardağ kuşaklarında temel kökendir), öbür yandan yerkabuğunun radyoaktif elementlerinin ısı üretimiyle birlikte bozunması (volkanik olmayan kıtasal kuşaklarda temel köken).

• *Jeotermik gradyan* ya da *derece.* Kayaçların iletkenliğine, yani litolojik türlerine bağlıdır. Tortul havzalarda her 100 m'de ortalama 3,3 °C'lık bir değer alır. Ancak bu değerler çok değişkendir: Paris havzasında jeotermik gradyan 3 °C/100 m ile 5 °C/100 m yi geçen değerler arasında değişir ve kimi bölgelerde (Alsace), bu değerin on katını aşabilir. Ayrıca, her ne kadar yerkabuğunun ilk kilometrelerindeki değerler iyi biliniyorsa da daha derin katmanlardaki değerler çok iyi bilinmemektedir.

JEOTERMOMETRE a. (fr. *géothermomètre*'den). Yerbil. Bir jeoloji olayı sırasında sıcaklığı belirlemeye yarayan veri ya da öğe.

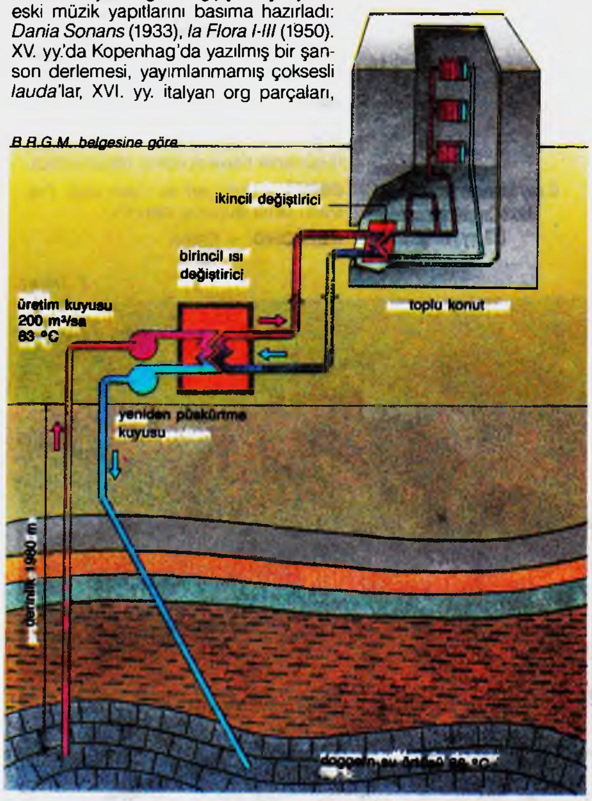
JEOTERMOMETRİ a. (fr. *géothermométrie*). Yerbil. Yerküredeki ısı dağılımının incelenmesi. (Günümüzde ve jeoloji zamanlarında Yer'in ısıl akı değişimlerini, nedenlerini ve etkilerini öğrenmeyi amaçlar.) [Eşanl. YERISIÖLÇÜM.]

JEOTROPİZM a. (fr. *géotropisme*). Etol. YEREYÖNELİM'in eşanlamlısı.

Jeppe pâ Bjerget, Ludvig Holberg'in güldürüsü (1722). Güldürünün bir italyan farsından esinlenen konusu (Shakespeare de *The Taning of the Shrew*'in prologunda aynı konuyu ele alır), Molière'inkine benzer "doğal, kendiliğinden, halk ağzı" bir üslupla işlenir. Şakacı bir baronun, bir yol kenarında içkiden sızmış bir durumda bulup kendi yatağına taşıttığı saf, tembel, karısından dayak yiyen köylü Jeppe, bu oyuna kanarak zorba bir kişi kesilir. Benzer koşullar içinde ilk durumuna geri döndürülen Jeppe, ister istemez yeniden kendi olmaya katlanmak zorunda kalır.

JEPPESEN (Knud), danimarkalı müzikbilimci, orgcu ve besteci (Kopenhag 1892 - Risskov 1974). Carl Nielsen ve Thomas Laub'un öğrencisi ve izleyicisi. 1922'de Viyana'da, Palestrina'nın üslubu üzerine bir tez hazırlayarak müzikbilim doktoru oldu. Kopenhag konservatuvarı'nda önce armoni, sonra da besteleme dersleri verdi (1920-1946). 1946'dan sonra Århus üniversitesi'nde müzikbilim profesörlüğü yaptı. Uluslararası müzikbilim derneği'nin başkanlığını yaptı ve *Acta musicologica* dergisini yönetti (1949-1954). En büyük Palestrina uzmanı olarak tanındı. Bu bestecinin yayımlanmamış on missa'sını ortaya çıkardı. Yazıları büyük bir toplam oluşturur: *Der Kontrapunkt* (Kontrapunto) [1930], *Die italienische Orgelmusik am Anfang des Cinquecento* (XV. yy.'ın başlarında italyan org müziği) [1943]. Ayrıca eski müzik yapıtlarını basıma hazırladı: *Dania Sonans* (1933), *la Flora I-III* (1950). XV. yy.'da Kopenhag'da yazılmış bir şanson derlemesi, yayımlanmamış çoksesli *lauda*'lar, XVI. yy. italyan org parçaları,

düşük enerjili jeoterminin toplu konutların ısıtılmasında kullanılma ilkesi



Gasparo Alberti'nin yapıtlarını ve *la Frottola* üzerine kapsamlı bir inceleme (1968 -1970) yayımladı.

JEQUİRİTY a. (ing. sözc.; tupi-guarani dilinden). Brezilya arbus ağacının karabiber tanesi iriliğinde, kırmızı renkli ve bir ucu siyah tohumuna verilen ad. (Kökünde protein yapısında bir zehir vardır.)

JEQUİTİNHONHA, esk. **rio Belmonte,** Brezilya'da ırmak, Minas Gerais'de doğar, Diamantina'dan geçerek Bahia eyaletinin güneyinde, Belmonte'de Atlas okyanusu'na dökülür; 805 km. Elmaslı alüvyonlar.

JERAN a. (yöneten, işleten anlamında fr. *gérant*'dan). Sig. *Jeran şirket,* müşterek sigortalarda poliçeyi düzenleyen ve tüm işlemleri izleyen şirket.

JERARDİYA a. (öz. a. *Gérard*'dan). Amerika kökenli, karşıt yapraklı, dalların ucunda yalancı salkım biçiminde kırmızı, sarı ya da beyaz renkte boru çiçekli, bir ya da çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *gerardia;* sıracagiller familyası.)

JEREMEİJEVİT a. (fr. *jérémé ijéwite*). Miner. Formülü $AlBO_3$ olan doğal alüminyum borat; heksagonal sistemde yer alır.

JÉRÉMİE, Haiti Cumhuriyeti'nde (Güney ili) kent, Tiburon yarımadasının kuzey kıyısında; 22 346 nüf. Kahve ekimi yapılan bir bölgenin ticaret merkezi. Şekerkamışı içkisi.

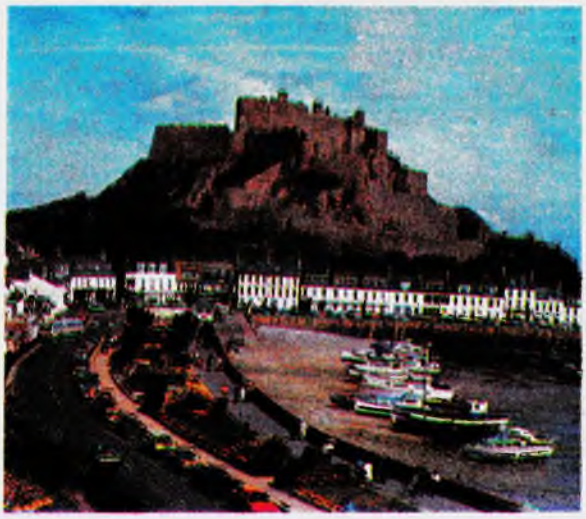
JEREZ a. İspanya'da (Cádiz) Jerez de la Frontera yöresinde yapılan beyaz şarap. (Alkol derecesine göre birçok çeşidi vardır: fino [15-17°], amontillado [18-24°], oloroso [18-24°], manzanilla [15-22°].)

JEREZ DE LA FRONTERA, esk. **Xeres,** İspanya'da (Andalucía) kent; 185 000 nüf. (1990). Bölgenin şarap dışsatım merkezi. Camcılık. Muvahhitler'in yaptırmış olduğu (XI. yy.) surların kalıntıları (daha sonra eklenmiş yapılarla [*alcázar*] genişletilmiştir). Birçok kilisesi arasında özellikle İsabel üslubunda yapılmış S. Miguel (XV. yy. sonu; XVII. yy.'dan kalma güzel oymalı sunakarkalığı) ile S. Salvador dinsel okulu (XIII.-XVIII. yy. sayılabilir). Rönesans'tan kalma eski din meclisi *(calbido)*konağında ilginç bir arkeoloji müzesi vardır. — Yakınında (5 km), 1477'de kurulmuş Jerez manastırı'nın alevli üslubunda yapılmış kilise (1667'de yapılmış barok üslubunda zengin bir cephesi vardır).

JERF sıf. (fars. *jerf*). *Esk.* **1.** Derin: *Deryayı jerf* (derin deniz). **—2.** İnceden inceye düşünerek hareket eden. **—3.** *Jerf-bin,* düşünerek hareket eden, dikkat sahibi.

JERFİ a. (fars. *jerf* ve *-i*'den *jerfi*). *Esk.* Derin olma durumu, derinlik.

JERİCHO → ERİHA.



Y. Travert

Jersey
Gorey limanı ve arka plandaki Mont-Orgueil şatosu'ndan (XII. yy.) bir görünüm

JERİTZA (Marie JEDLIČKOVÁ, **Maria** —denir), çek soprano (Brno 1887 - New York 1982). Sanat yaşamına 1910'da *Lohengrin* ile başladı. Viyana'da, R. Strauss, Puccini, Korngold gibi bestecilerin birçok operasının prömiyerinde sahneye çıktı. 1921'de girdiği New York Metropolitan Opera'nın en büyük şarkıcılarından biriydi. 1954'te sahne yaşamını bıraktı.

JERK a. ("ani sarsıntı" anlamında ing. sözc.). 1965'ten sonra moda olan, 4/4'lük ve 2/4'lük serbest modern dans.

JERNBERG (Sixten), isveçli uzun mesafe kayakçısı (Limedsforsen 1929). İki kez 50 km (1956 Cortina d'Ampezzo ve 1964 İnnsbruck), bir kez de 30 km (1960 Squaw Valley) yarışlarında olmak üzere 3 kez olimpiyat şampiyonluğunu, iki kez de Vasaloppet (1955 ve 1960) yarışları birinciliğini kazandı.

Jerne yöntemi. Hematol. Alyuvarlarla karşı antikor salgılayan hücreleri ortaya çıkarmaya yarayan yöntem. (Bu hücreler, içinde alyuvar bulunan jelatinli bir ortama yayıldıklarında ve aynı ortama ikincil olarak kompleman eklendiğinde plaklar halinde alyuvar erimesi görülür.)

Jernkontoret ölçeği. Metalogr. Haddelenmiş ya da dövülmüş çeliklerin katışkı oranını değerlendirmek için kullanılan karşılaştırma ölçeği (isveç kökenli). [Eşanl. JK ÖLÇEĞİ.]

JERODERMİ a. (fr. *gérodermie*). Der. hast. Derinin yaşlılık nedeniyle atrofiye uğraması. (Eşanl. DERİ JEROMORFİZMİ.)

JEROME, ABD'de (Arizona) köy, Phoenix'in K.'inde 420 nüf. Eski madencilik merkezi (bakır, çinko, altın, gümüş); günümüzde turizm sayesinde yeniden canlılık kazanmıştır.

JEROME (Jerome KLAPKA, **Jerome K.** denir), ingiliz mizah yazarı (Walsall 1859 - Northampton 1927). Öğretmenlik, sonra oyunculuk, sonunda da gazetecilik yaptı. *İdle Thoughts of an İdle Fellow'ı* (1889) yazdı. *Three Men in a Boat* (1889) adlı kitabının büyük başarısından güç alarak, East End'de yaşadığı gençliğini ve Bloomsbury'deki bohem yaşamını sevecenlikle dile getirdi (*Paul Kelver,* 1902). Ayrıca, birkaç tiyatro oyunu yazdı *(The Passing of the Third Floor Back,* 1907). Birinci Dünya savaşı'na ilişkin *All roads lead to calvary*'de (1919), şaklabanlığın acıya ne dereceye kadar panzehir olabileceğini gösterdi.

JÉRÔME BONAPARTE → BONAPARTE.

JEROMORFİZM a. (fr. *géromorphisme;* yun. *geron, -ontos,* yaşlı ve *morphe,* biçim'den). Endokrinol. **1.** Özellikle içsalgı sistemine bağlı beslenme bozuklukları yüzünden bazı kişilerde erken ortaya çıkan ihtiyarlık görünüşü. **—2.** *Deri jeromorfizmi,* JERODERMİ'nin eşanlamlısı.

JERONÝM PRAŽSKÝ, din reformcusu (Prag 1380'e doğr. - Konstanz 1416). Wycliffe'in tezlerini benimsedi, bunları Bohemya'da yaydı ve Jan Hus'un müridi oldu. Konstanz konsili'nin emriyle tutuklandı (1415), kendisine zorla kabul ettirilen bir yadsımayı daha sonra reddederek halkın önünde Jan Hus'u öven bir konuşma yaptı, sapkınlıkla suçlanarak diri diri yakıldı (30 mayıs 1416).

JERPHANİON (Guillaume DE), fransız yazıtbilimci ve arkeolog (Pontevès, Var, 1877 - Roma 1948). İsa Birliği üyesi ve bizansbilimci. Doğu hıristiyan sanatı tarihinin incelenmesine katkıda bulundu. Kappadokia'daki kaya içine oyulmuş kiliseleri inceleyen ilk araştırmacı oldu.

JERROLD (Douglas William), ingiliz yazar (Londra 1803 - *ay. y.* 1857). Babasının yanında yetişti, denizcilik, gazetecilik yaptı. Önce devrimci, sonra liberal görüşü benimsedi. *Black Eyed Susan* (1829) aldı melodramıyla başarı kazandı. Kuruluşundan başlayarak (1841) *Punch* dergisinde mizah yazıları yazdı. Bu dergide yayımladığı mizah yazılarının bazıları kitap halinde toplandı. Özellikle, *Mrs. Caudle's curtain lectures* (1845) adlı yapıtı ingiliz mizahının klasikleri arasında yer alır.

JERRY BUG a. (ing. sözcükler). Boogie -woogie'den türemiş, swing tarzında 6 zamanlı caz dansı.

JERSEY, Channel adalarının en büyüğü (116 km²), Cotentin'in 25 km B.'sında. Başlıca kenti *St. Helier.* İngiltere krallarının egemenliğini tanımakla birlikte, seçimle oluşan bir meclisle yönetilir. Kontrollü biçimde adaya gelen varlıklı göçmenler sayesinde adanın nüfusu artmaktadır (1961'de 64 000, 1990'da 84 000). Gelirinin % 47'si parasal etkinliklerden (bankalar, sigortalar, portföy yönetimi, yatırım ortaklıklarının yönetimi) sağlanır: yöneticilerin hoşgörüsü ve elverişli vergi yasaları (düşük gelir vergisi, dolaylı vergilerin hemen hemen hiç alınmaması) nedeniyle adaya 15 000'den çok uluslararası şirket yerleşmiştir (bunların yaklaşık eli tanesi bankadır). Turizm, ada gelirinin % 35'ini sağlamaktadır. Yumuşak ve güneşli iklimiyle, güzel plajlarıyla ve birçok lüks malın vergilendirilmemesiyle birçok yabancıyı çeken Jersey'in ekonomisinde, hafif sanayiler (küçük elektronik aygıtlar) ve tarım (turfanda patates), ancak ikinci derece rol oynamaktadır.

JERSEY CİTY, ABD'de (New Jersey eyaleti) kent, Hudson'un ve Upper Bay' in kıyısında, New York'un karşısında; 228 540 nüf. (1990). New York yerleşme alanı içinde yer alır; limanı da New York limanının bir parçasıdır. Demiryollarının çoğu Hudson'un B.'sında birleştiğinden Jersey City iç ulaşımda önemli rol oynar; birçok feribot ve düz dipli tekne, Jersey City'de vagonlardan boşaltılan malları New York'a kadar taşır. Demiryolu ve liman hizmetlerinde oynadığı bu önemli rol Jersey City'de güçlü sanayilerin (petrol arıtma ve kimya, elektrikli gereçler, hazırgiyim) gelişmesine yol açmıştır.

JERSEY ya da **JERSE** → JARSE.

Jersey domuzu, Amerika Birleşik Devletleri'nde, özelilkle New Jersey ve dolaylarında 1800-1850 yılları arasında yetiştirilmiş olan kırmızı renkli, büyük ve kaba yapılı domuz ırkı. (XIX. yy.'ın sonlarına doğru kırmızı renkli ve daha küçük cüsseli duroc ırkıyla melezleştirilmiş, duro -jersey adı verilen bu melez ırk daha sonra duroc adıyla anılır olmuştur. Irka kırmızı domuz da denir.)

Jersey ırkı, Jersey adası kökenli, bol süt verimli, küçük boy sığır ırkı. (Jersey ırkı, alınan yasal önlemler sayesinde, 1763'ten beri saflığını koruyabilmiştir. [O zamandan beri adaya yabancı damızlık sokmak yasaktır.] Geçen yüzyılda Amerika'ya götürülmüş ve sürekli olarak adadan damızlık ithal edilerek uyumu sağlanmış ve yetiştiriciliği geliştirilmiştir. Jersey adasındaki hayvanlar küçük boyludur. İnekler 350 kg, boğalar 450 kg canlı ağırlıktadır. [Amerika tipleri ise daha iridir, inekler 450-500 kg, boğalar 600-700 kg gelir.] Baş ufak, gözler dışarıya doğru belirgindir. Alnın ortasında hafif bir çukurluk vardır. Tek renkli ya da beyaz lekeli olabilirler. Tek renkli olanlar siyahtan çok açık karaca rengine [açık sarımsı kahverengi] kadar değişik olabilir. Kuyruk ucu ve ayaklar genellikle siyah renklidir. Süt verimi, özellikle yağ verimi yüksektir [yağ oranı % 4 ila 8 arasında değişir]. Genel olarak bir süt verme devresinde ortalama 3 000 -5 000 kg süt verir. Saf ırk olarak et verimi bakımından ilginç sayılmaz. Süt sığırı olarak Yeni-Zelanda'da başta gelir. Genellikle tropikal ülkelerde sıcağa dayanıklılığı nedeniyle melezlemede kullanılır.

Türkiye'de Karadeniz sahil bölgesinde, yerli sığırların ıslahı ve son yıllarda devlet



jersey ırkı inek

kuruluşlarınca üretilmekte ve köylüye damızlık olarak verilmektedir.)

JERSİLD (Per Christian), isveçli yazar (Katrineholm 1935). Romanlarında, fantastik öğeler aracılığıyla İsveç'in gündelik yaşamının toplumsal yergisini yaptı ve belli bir durumun nasıl trajik, hatta cehennemi olabileceğini gösterdi (*la Chasse aux cochons* [fr. çev.], 1968; *le Vétérinaire* [fr. çev.], 1973; *la Tour de Babel* [fr. çev.], 1978).

Jersild sendromu (danimarkalı deri hast. uzmanı Olaf *Jersild*'in [1867-1950] adından), makat bölgesinde çok büyük bir ödemle belirgin sendrom. Erkeklerde apışarasına, kadınlarda cinsel organlara yayılır (estiyomen); ülserler, fistüller, urumsu kabarıklıklar, irinli ya da kanlı makat akıntısı ve makat daralması bu ödeme eşlik eder. Kökeni çeşitli nedenlere bağlanabilir, ama en sık olanı Nicolas-Favre hastalığıdır.

JERVİS (John), **Saint-Vincent** kontu, ingiliz amiral (Meaford 1735-öl. 1823). Fransa'ya karşı bütün savaşlara katıldıktan sonra, 1787'de amiralliğe yükseltildi ve 1795'te Akdeniz filosu komutanı oldu. Fransa-İspanya ittifakı ve Napoli krallığı'nın yıkılması İngilizler'i geri çekilmek zorunda bıraktıysa da Jervis, Saint-Vincent burnu açıklarında ispanyol filosunu yenilgiye uğratmayı başardı (şubat 1797). 1801-1804 arasında Amirallik birinci lordu, 1806-1807 arasında da donanma başkomutanı oldu: bir strateji uzmanı olarak Nelson'ın gölgesinde kalmış olmakla birlikte, yeniden kurduğu sıkı disiplin ve etkili yönetimle ingiliz donanmasında reform yapan kişi olarak tanındı.

JESCHONNEK (Hans), alman general (Hohensalza 1899 - Goldap, Doğu Prusya, 1943). Pilot (1916-1918), harekât şubesi başkanı (1938), sonra da Luftwaffe kurmay başkanı oldu (1939), Stalingrad'da boş yere feda edilen hava kuvvetlerinin kullanılışı konusunda Hitler'le anlaşmazlığa düştü. Birkaç ay sonra da intihar etti.

JESENİCE, Slovenya'da kent, Yukarı Sava kıyısında yer alır, Ljubljana'nın kuzey-batısında; 18 000 nüf. Yüksek fırınlar. Metalürji.

JESENÍKY, Çek cumhuriyeti'nde dağ, Bohemya'yı Yukarı Silezya'dan ayırır; 1 490 m. Bunlar, sivrilikleri hemen hemen yok olmuş, ormanla örtülü yükseltiklerdir. Yaz ve kış turizmi.

JESENSKÝ (Janko), slovak yazar (Turčiansky Svätý Martin 1874-Bratislava 1945). Rus yazalarından esinlendi, yergi ve yurtseverlik şiirleri (*Vers* [fr. çev.], 1905); *Zo zajatia*, 1918; *Na zlobu Dna*, 1945) yazdı. Romanlarında keskin bir duyarlılıkla toplumsal ve ulusal yaşamdan alınmış gözlemlerini dile getirdi (*Malomestské rozprávky*, 1913; *Demokrati*, 1934-1937).

■ **JESPERS** (Oscar), belçikalı heykelci (Borgerhout, Anvers yakınlarında, 1887 -Woluwe-Saint-Lambert 1970). Anlatımcılığın, 20'li yıllarda da kübizmin etkisinde kaldı (*Oturan çıplak*, 1925, Güzel sanatlar müzesi, Oostende), gösterişsiz ve masif bir sanat tarzı uyguladı (doğrudan tahta ve taş yontmacılığı, taslak, vb.), 30'lu yıllarda sade ve anıtsal bir klasikçilikte karar kıldı.

JESPERSEN (Otto), danimarkalı dilbilimci (Randers 1860 - Kopenhag 1943). 1893-1925 arasında Kopenhag Üniversitesi'nde ingiliz dili ve edebiyatı profesörlüğü yaptı, dilbilimin çok çeşitli alanlarına ilişkin sayısız yapıt verdi: sesbilgisi (*Fonetik*, 1897-1899), ingilizcenin dilbilgisi ve tarihi (*Growth and Structure of the English Language)* [İngiliz dilinin gelişimi ve yapısı] (1905), özellikle, yedi ciltten oluşan dev yapıtı *Modern English Grammar* (Modern ingilizce dilbilgisi) [1909-1949]; sözlü dile dayalı fonetik yöntemleri kullanma gerekliliğini vurgulayan dil pedagojisi (*How to teach a Foreign Language)* [Yabancı dil nasıl öğretilir] (1904), uluslararası yardımcı dillerin yaratılması ve yayılması: Sapir'le birlikte ido üzerine araştırmalar yaptı, daha sonraları kendisi de, novial adını verdiği yapay bir dil yarattı (*An International Language* [Uluslararası dil], 1928 ve *Novial Lexike* [Novial dili sözlüğü], 1930). Ne var ki, en önemli katkısı genel dilbilim alanındadır. Bu alanda, yapıtlarının bütününe iki büyük ilke egemendir: ses ile anlam arasındaki yakın ilişki ve dilde ilerleme fikri. Gerçekten de Jespersen, daha ilk yazılarında ses yasalarının mutlak niteliği konusunda, yenidilbilgici okula karşı çıktı: ona göre, her türlü dilbilimsel inceleme, anlamsal etkeni, anlamlamayı göz önünde tutmak zorundadır. Öte yandan, Darwin ile Spencer'ın evrimci kuramlarından etkilenen Jespersen, bir iletişim aracı olarak tanımlanan dilin, evrim geçirdikçe, karşılıklı anlaşmayı aksatmaksızın, biçimler ve dilbilgisel sistemler düzleminde bir yalınlaşmaya uğradığını, dolayısıyla dilsel tutumluluk doğrultusunda bir ilerleme olduğunu savundu (*Progress in Language with Special Reference to English* [İngilizceye özel göndermelerle dildeki ilerlemeler], 1894; *Language, its Nature, Development and Origin* [Dil, yapısı, gelişimi ve kökeni], 1922; *The Philosophy of Grammar* [Dilbilgisinin felsefesi], 1924; *Mankind, Nation and Individual from a linguistic Point of View* [Dilbilimsel bakış açısından insanlık, ulus ve birey], 1925).

JESSELTON → KOTA KİNABALU.

JESSNER (Leopold), alman tiyatro rejisörü ve yönetmeni (Königsberg 1878 -Hollywood 1945), alman anlatımcı tiyatrosunun en büyük temsilcilerinden biri. 1919'da Berlin'deki Staatstheater'in yönetimini üstlendi ve aynı yıl Schiller'in *Wilhelm Tell*'iyle yaşamının en verimli ve en özgün dönemini başlattı. Ayrıca, filmler de çevirdi (*Hinterfreppe* 1921; *Reigen* 1922). Ancak 1933'te ABD'ye göç etmek zorunda kaldı ve orada hemen hemen unutulmuş olarak öldü.

JESSORE → COŞOR.

JEST a. (fr. *geste;* lat. *gestus*'dan). **1.** Bedenin, özellikle de elin, kolun, başın bir anlam taşıyan ya da taşımayan hareketi: *Jestlerle konuşmak. Konuşurken jestler yapmak.* **—2.** Cömertliği, soyluluğu vb. ile dikkati çeken davranış: *Jest yapmak. Doğum gününde bana çiçek göndermesi güzel bir jestti.*

JESTİYON a. (fr. *gestion*). Kamu mal. Bir devlet saymanının bir mali yıl içinde ya da görev süresi boyunca gerçekleştirdiği işlemlerin tümü. ‖ Bir kamu gelirinin ya da harcamasının, mutlaka ilk ortaya çıktığı yılla değil de, gerçekleştiği yılla ilgili sayılması gereğini içeren kamu muhasebesi kuralı.

—ANSİKL. Kamu mal. Bütçenin yıllık olma ilkesi, gelir ve gider işlemlerinin normalde ancak izin verildikleri yıl adına gerçekleştirilebileceği anlamını taşır. Uzun süre, kamu gelir ve giderleri, hukuken ilk ortaya çıktıkları yıl adına kaydedildi (egzersiz yöntemi ya da hesap dönemi usulü). Ama bu yöntemin mali işlemlerin hesaplara geçirilmesi bakımından elverişsizliği anlaşılınca, onun yerine jestiyon yöntemi (idare zamanı ya da kasa usulü) kabul edildi. Jestiyon yönteminde gelir ve gider işlemleri, yapılmalarına hangi yıl için izin verilmişse ancak o yıl adına kaydedilir.

Türkiye'de Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde egzersiz yöntemi, Cumhuriyet devri bütçelerinde *jestiyon yöntemi* kullanılmıştır.

JESTYN (John), 1. **Llewellin** baronu, ingiliz siyaset adamı (Chevening, Kent, 1893 - Salisbury, Rodezya, 1957). Muhafazakâr parti'den milletvekili oldu (1929), birçok kez bakanlık yaptı, özellikle Savaş taşımacılığı (1941-42) ve İkmal ve iaşe (1943-1945) bakanlığı görevlerinde bulundu. Rodezya ve Nyassaland Federasyonu'nun ilk genel valisi oldu (1953).

JESUS (Frei Tomé DE), portekizli yazar (Lizbon 1529-Fas'ta 1582). *Tourments de Jésus* (fr. çev.) adlı yapıtı, ölümünden sonra yayımlandı (birinci bölümü 1602'de, ikinci bölümüyse 1609'da çıktı). Bu yapıtını, Alcaçar-Quivir muharebesi'nde tutsak düşmesi sonucu kapatıldığı ve öldüğü hapishanede yazdı. İsa'nın acılarını titizlikle betimlerken yalnızca hapishane arkadaşlarına değil, acı çeken portekiz halkına da yardım etmeyi amaçlıyordu.

JÉSUS adası, Saint-Lawrence (Kanada) ırmağında ada, Prairies ırmağıyla Montréal adasından, Mille-Îles ırmağıyla kıtadan ayrılır. Montréal'ın batı banliyösüdür.

JET a. (ing. sözc.). **1.** Havc. ve Uz. havc. İtici etki yaratmak için bir akışkanın bir ağız ya da delikten çok yüksek hızla akışı. **—2.** *Jet motoru*, yüksek basınçla ve çok büyük hızla bir gaz akışını dışarı püskürterek itme gücü sağlayan motor. (Eşanl. TEPKİLİ MOTOR.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Jet uçağı*, bir ya da birkaç jet motoruyla itilen uçak.

—Fişekç. Bir eksen çevresinde dönen parçalara takılan ve arkasından püskürttüğü gazlarla bunlara dönme devinimi veren küçük, kısa füze.

—Kuyuc. Matkabın üzerinde bulunan ve kuyu dibinde çamurun dolaşımına yön vererek matkabın delme hızını artıran çaplanmış delik.

—Mad. oc. *Hava jeti*, grizu ya da kömür tozu patlamalarından kaynaklanan çok şiddetli hava akımı. (Hava jeti, tahkimatı çökerterek göçüklere neden olabilir.) ‖ *Hava* ya da *su jeti*, dolgu maddesi göndermeden önce açık olduğunu belirlemek ve işlem sonunda boşaltmak için pnömatik ya da hidrolik bir doldurma kanalına basılan sıkıştırılmış hava ya da duru su.

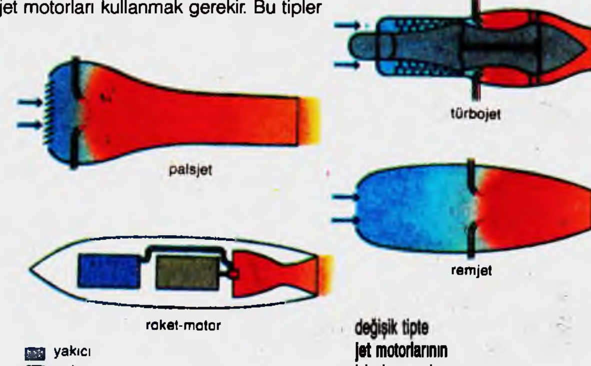
—Tekst. Özellikle çamaşır sanayisinde kullanılan ve boyanacak malzemeyle boya banyosunun dolaşımı ilkesine dayanan borulu boyama aygıtı.

—ANSİKL. Havc. ve Uz. havc. Havacılıkta kullanılan jet motorları (türbojet*'ler, palsjet*'ler ve remjet*'ler) havada çalışmak için tasarlanmıştır: bunlar uçağın önünden emdikleri havayı daha büyük bir hızla arkaya doğru püskürtürler. Uzayda hava bulunmaması yüzünden değişik tipte jet motorları kullanmak gerekir. Bu tipler

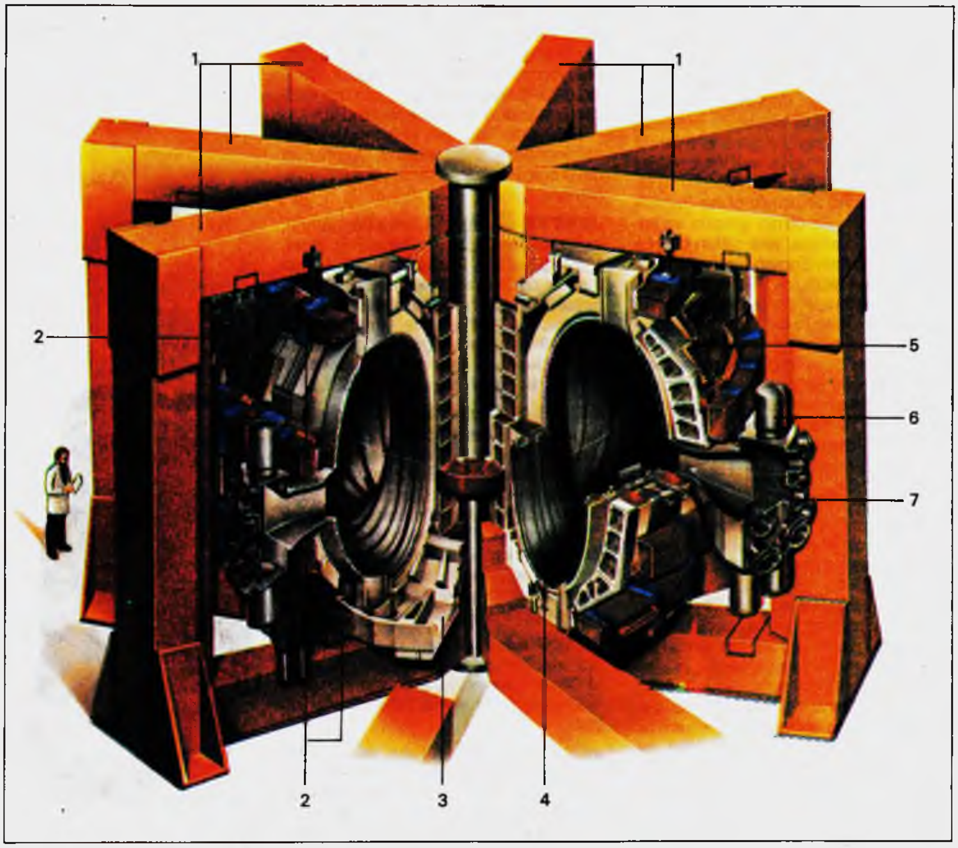
A.C.L.



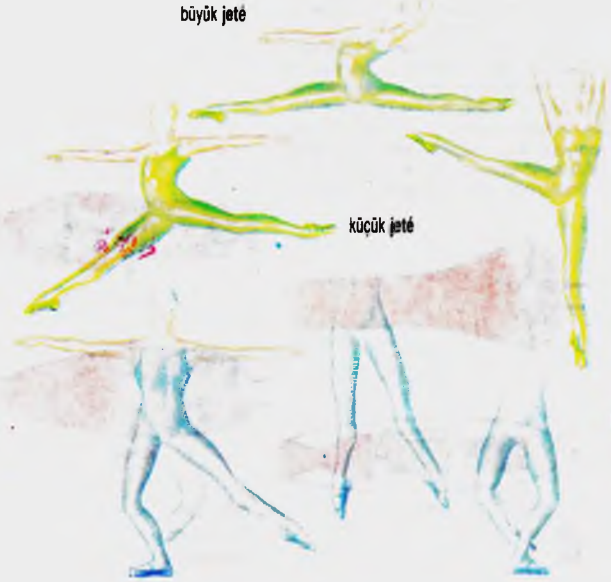
Oscar Jespers
Kız ve Erkek kardeşler
granit
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Anvers



değişik tipte jet motorlarının işleyiş şemaları



Culham'daki (Büyük Britanya) Avrupa Tokamakı **JET**'in (Joint European Torus) şeması
1. Plazmayı ısıtmaya yönelik elektrik akımı doğuran manyetik devre;
2. Plazmayı dengeleyecek manyetik alanı sağlayan bobinler;
3. Kuvvetlere destek işlevi gören yapı öğesi;
4. Plazmayı dengede tutan simitsel kap;
5. Toroidal manyetik alanı doğuran bobin;
6. Pompalama öğesi;
7. Yansız atom enjektörü.



genellikle roket-motorlardır ve uzay gemisinde depo edilmiş yakıtla yakıcının karışarak yanması sonucu açığa çıkan ısıl enerjiyle çalışır; bu enerji bir delikten dışarıya püsküren sıcak ve basınçlı bir gaz akısı sağlar. Ama nükleer parçalanma enerjisinden (bir nükleer reaktörün ısıttığı hidrojen akımı) ya da elektrik enerjisinden (elektrik alanında hızlandırılmış iyon akımı) yararlanan düzeneklere de başvurulabilir.

JET a. İklimbil. JET-STREAM'in kısaltması.

JET (*Joint European Torus*'un baş harfleri), Culham'da (Birleşik Krallık) kurulmuş aygıt; bu aygıtın amacı, döteryum-trityum tepkimesiyle nükleer enerji üretmek için iyon (yüklü gaz parçacıkları), hidrojen, döteryum ve elektron plazmasını elde etmek ve istenen fiziksel koşullarda korumaktır. 1978'de kurulmasına karar verilen bu aygıt, Euratom, Avrupa topluluğu'na bağlı 10 ülke, İsveç ve İsviçre'nin katkısıyla gerçekleştirildi. JET, Tokamak tipi bir plazma koruma aygıtıdır. Bu aygıt, büyük yarıçapı yaklaşık 3 m olan, toroidal bir vakum odası içerir. 1983'te çalışmaya başladı. Tesisten beklenen yetkinlik şunlardır: 100 milyon derecelik ortalama plazma sıcaklığı; 9 ile 15.10^{19} m^{-3} (birim hacim başına tanecik sayısı) ortalama plazma yoğunluğu; koruma süresi 1,2 ile 2 sn.

JETÉ a. (fr. sözc.). Koregr. Bir bacak üzerinde sıçrayıp öbürünün üzerine düşmekten oluşan dans hareketi. (*Küçük jeté*'ler, tek ayağın yere bastığı bir pozisyondan, aynı türdeki başka bir pozisyona geçmeyi sağlar; bir dizi halinde ya da dönerek yapılabilirler. *Büyük jeté*'ler yatay ya da düşey doğrultuda yapılan sıçramalardır. Bunlar bir hazırlıktan [passé, glissade] sonra ya da dönerek yapılabilir.)

JETON a. (fr. sözc.). **1.** Telefon, vapur gibi kimi iletişim ve ulaşım araçlarıyla, bazı makinelerde para yerine kullanılan küçük metal parça. **—2.** *Tkz.* Kimi deyimlerde akıl, kavrama gücü, algılama anlamında kullanılır: *Jeton geç düştü. Jeton takıldı. Neden sonra bende jeton düştü, ama iş işten geçmişti.*

JETSOSYETE a. (ing. *jet-society; jet*, jet uçağı ve *society*, toplum'dan). Jet uçaklarıyla sık sık yolculuğa çıkmayı alışkanlık edinmiş uluslararası bir çevreyi oluşturan, siyaset, sanat gösterileri, iş dünyası vb. gibi ortamlarda rastlanan gözde kişilerin tümü.

JET-STREAM a. (ing. sözc.; *jet*, fışkıye ve *stream*, akıntı'dan). İklimbil. Her iki yarıkürenin 30° - 45° enlemleri arasında 10 000 - 15 000 m yükseltide görülen ve batıdan gelen, çok hızlı hava akımı.
—ANSİKL. Çok yükseklerde esen ve çok güçlü bir rüzgâr olan (hızı 500 km/sa'i aşabilir) jet-stream'i amerikalı havacılar İkinci Dünya savaşı sırasında buldu. Rossby ve çalışma arkadaşları tarafından 1945'ten başlayarak, orta enlemlerde hızlı bir batı akımı olarak incelendi. Bugün bu batı jetinin, biri kutupsal (kutup cephesine bağlı kutup jet-stream'i),biri de yarı tropikal (yarı tropikal jet-stream) iki kolu olduğu bilinmektedir. Zaman zaman birbirinden çok ayrılan, zaman zaman hemen hemen birleşen bu iki jet, maksimum değerleriyle troposferin doruğunda, tropopozun parçalandığı kesimde yer alır. Jet-stream'in oluşumu ve basınç sistemleriyle bağlantısı çok karmaşıktır. Jet-stream büyük bir ısıl gradyanla (baroklin atmosfer) birlikte görülür.

JETTE ya da **JETTE-SAİNT-PİERRE,** hollandaca **Sint-Pieters-Jette,** Belçika'da (Brabant) komün, Brüksel'in kuzey sanayi banliyösünde; 39 000 nüf.

JEU a. (fr. sözc.). Tiyat. Fransız Ortaçağı'nda bir oyun biçimi.

Jeumont-Schneider, elektrikli ve elektromekanik aygıtlar üreten fransız şirket; 1964'te Forges ile Empain grubuna bağlı Jeumont elektrik yapım atölyeleri ve Schneider grubunun S.-W. elektrikli gereç şirketi'nin sanayi aktiflerini birleştirmesiyle kuruldu. Temel etkinlik alanları şunlardır: elektrikli ve elektromekanik yapım, elektrik enerjisinin dağıtımı ve iletimi, "anahtar teslimi" tesisatlar, sanayi elektroniği donanımları, bilgi aktarımı ve işlemi, nükleer enerji ve yeni enerjiler için donanımlar, özel telefonla iletişim ve büroişlem.

Jeune Parque *(la)* [*Genç Parque*], P. Valery'nin şiiri (1917). Gizemli bir bakirenin aklıyla duyarlığı arasındaki tartışma. Yapıtta Mallarme'ye özgü boğuntu teması ele alınmaktadır.

Jeune Peinture *(Salon de la)*, 1949'da Rebeyrolle tarafından Paris'te kurulan yıllık resim sergisi. Egemen durumda olan soyut resme karşı "topluma dönük" gerçekçi bir sanatı savunan sergi, sanat-siyaset ilişkisi sorununun yeniden güncellik kazanmasına katkıda bulundu. 60'lı yılların başından itibaren, Arroyo ve Aillaud gibi sanatçıların ya da 1970'te Malassis kooperatifi'ni kuran ressamların etkisiyle sergi, yeni bir figür anlayışının merkezi durumuna geldi. Bu yeni anlayış belirgin özelliğini, sanat, kültür ve siyasal iktidara eleştirel bir yaklaşımda ("Vietnam için kızıl salon" [1969], "Polis ve kültür" [1969] ve II [1970]) ve sanat yaratışıyla ilgili geleneksel görüşlerin tartışma konusu yapılmasında (kolektif çalışma vb.) buluyordu.

Jeunes de langues (türkç. *diloğlan*' dan çeviri), Fransa'da 1669'da Colbert' in temelini attığı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konsolosluk ve diplomasi görevleri için çevirmen ve dilmaç yetiştirmeyi amaçlayan kurum. Böylece türkçe öğrenmek üzere çocuklar (ya da gençler) Pera'daki (İstanbul) Cappuccinolar manastırı'na gönderiliyordu. 1700'lere doğru, o zaman cizvitlerin yönettiği Louis-le-Grand koleji'ne bağlı, bir çevirmenler (Jeunes de langues) okulu kuruldu. Burada latince, yunanca, arapça ve türkçe öğretiliyordu. Bu okulda yetişen belli sayıdaki öğrenci, eğitimlerini Pera'da tamamlıyordu. Cizvitlerin Fransa'dan sınırdışı edilmesinden (1762) sonra, okul, kolejin, ardından da 1893'e değin Louis-le-Grand lisesi'nin bünyesinde kalmasına karşın giderek geriledi.
1795'te Konyansiyon'un bir kararnamesiyle kurulan *École spéciale des langues orientales vivantes* (Yaşayan doğu dilleri özel okulu), giderek Jeunes de langues okulu'nun yerini aldı ve doğubilimcilerle Dışişleri'ndeki dilmaç ve çevirmenlerin yetişimini sağladı. (→ DOĞU DİLLERİ VE UYGARLIKLARI ULUSAL ENSTİTÜSÜ.)

Jeune-France *(Genç Fransa)*, dört fransız bestecinin (O. Messiaen, A. Jolivet, D. Lesur, Y. Baudrier) 1935'te Altılar grubu'na ve müzikte soyutlama anlayışı-

na karşı kurduğu grup. "İnsani olana dönüş"ü savundular.

Jeux, 1 perdelik bale. Koregrafisini Vaslav Nijinski, dekor ve kostümlerini Leon Bakst hazırladı. Müziği Debussy'nindir. İlk kez Rus baleleri tarafından Champs-Élysées tiyatrosu'nda sahnelendi (Paris, 1913). Başlıca rolleri V. Nijinski, Tamara Karsavina ve Ludmilla Schollar yorumladı. Serge de Diaghilev, müziği Debussy'ye ısmarlarken konuyu "1913 insanının plastik savunusu" olarak belirlemişti.

JEVONS (William Stanley), ingiliz iktisatçı ve mantıkçı (Liverpool 1835-Bexhill, Hastings yakınında, 1882). L. Walras ve C. Menger ile birlikte marjinalist akımın kurucularından olan Jevons "son fayda derecesi" kavramını ortaya attı. Başlıca yapıtı, *Theory of political Economy* (Politik iktisat kuramı) [1871] adlı yapıtıdır. Mantıksal toplamı kesin olmayan ayrıklıkla yorumlama düşüncesi onundur. Diğer yapıtlarından bazıları şunlardır: *Pure Logic* (Salt mantık) [1863] ve *The Principles of Science* (Bilimin ilkeleri) [1874].

JEWETT (Sarah Orne), amerikalı kadın yazar (South Berwick, Maine, 1849 - *ay. y.* 1909). Birçok roman yazdı (*Deephaven*, 1877; *A Marsh İsland*, 1885; *The Country of the pointed Firs*, 1896) ve bunlarda, Flaubert'in etkisini taşıyan açık ve kesin bir üslupla Maine'in manzaralarını, limanlarını anlatmaya çalıştı.

JEZ (Teodor Tomasz) → MIŁKOWSKİ.

JHELUM → CHELUM.

JIHI ya da **REHE,** Kuzey Çin'de eski il, aynı adı taşıyan platolarda, Moğolistan'ın kenarında; günümüzde Hıbei ve Liaoning illeri arasında paylaşılmıştır.

JIN BONİEN ya da **REN BONİAN,** **Jın Yi** ya da **Cın Yi** de denir, çinli ressam (Şanying, Cıciang, 1840-1896). Song dönemi ustalarından esinlenerek yaptığı çiçek ve kuş resimleriyle tanındı. Ayrıca, garip ve pitoresk kişi portreleriyle aydın sınıf geleneğini sürdürdü.

JİAMUSİ → CİAMUSİ.

JİANG JİNGGUO → CİANG CİNGGUO.

JİANGMEN → CİANGMIN.

JİANG QİNG → CİANG ÇİNG.

JİANGSU → CİANGŞU.

JİANGXİ → CİANGŞİ.

JİAO → CİAO.

JİAOZHOU → CİAOCOU.

JİAXİ → CİAŞİ.

JİAXİNG → CİAŞİNG.

JİA Yİ → CİA Yİ.

JİAYUGUAN → CİAYÜGUAN.

JİBON a. (fr. *gibbon;* ing. *gibbon,* bir Hindistan lehçesinden). Hindistan yarımadasında yaşayan, *Hylobates* cinsinden kuyruksuz, çok uzun kollu insansı maymunların ortak adı. (Uzunkollumaymungiller familyası.)
—ANSİKL. Jibonlar insansı maymunların en küçüğü, ağaçta yaşamaya en iyi uyum sağlayanıdır (ağaçlarda daldan dala sıçrayıp durur). Erkekle dişinin post rengi farklıdır: erkeklerin postu daha koyudur. Jibonlar aile öbekleri halinde yaşar ve beslenmeleri için gerekli alanı canla başla savunurlar; çeşitli meyveler, yapraklar, gerektiğinde böcekler ve uçarken yakaladığı kuşlarla beslenir. Birmanya, Çinhindi, Sumatra, Cava ve Borneo'da bulunan 4 jibon türü (ve birçok yerel ırkı) bilinir.



dişi jibon ve yavrusu



erkek jibonun kafası

JİCARİLLALAR, Kuzey Amerika'da, güney athabaska dil öbeğine bağlı 1 928 kişiden oluşan (1972) Apaçi Kızılderilileri. Jicarillalar Colorado'nun güney-doğu'sunda ve Yeni Meksika'nın (Texas, Oklahoma ve Kansas'ın da) kuzey-doğu'sundaki topraklarda yaşıyorlardı. İki ayrı gruptan (ova ve kum halkları) oluşan jicarilla kabilesi anasoylu ve anayerli topluluklar biçiminde örgütlenmişti. Tepee'lerde yaşayan Jicarillalar avcılık (bizon, geyik, antilop) ve toplayıcılık yapıyorlardı. Çömlekçilik ve özellikle sepetçilik alanında tanınıyor, ürünlerinin karşılığında Pueblos Kızılderilileri'nden mısır alıyorlardı. Şamanlığın önemli bir rolü vardı ve şarkılı ya da danslı ayinler yapılıyordu. Bugün, Yeni Meksika'nın kuzey-batı'sında kapatıldıkları koruma bölgelerinde yaşamaktadırlar.

JİDAİMONO a. (japonca sözc.). Kökeninde genellikle kukla tiyatrosu *(ningyo -coruri)* bulunan ve sonradan kabukiye uyarlanan tarihsel japon dramı.

JİG a. (ing. sözc.; esk. fr.'da bir yaylı çalgının adı olan *gigue*'den). **1.** Bir ortaçağ yaylı çalgısı. (Armut biçimindeki bombeli teknesinin üst bölümünde kısa bir sap vardır. Tel sayısı ve burguluğunun biçimi değişir. Bu çalgı, kemanın atalarındandır.) [GİGUE ya da GİGE biçiminde de yazılır.] **—2.** Koregr. 3/8 ve 6/8'lik canlı bir ritmi olan halk dansı. (Başlıca özelliği, sırayla ayak uçlarının ve topukların hızla yere vurulması olan jig, İngiltere kökenlidir. XV. ve XVI. yy.'larda İrlanda'ya, oradan da bütün Avrupa'ya yayıldı. Jig XVII. ve XVIII. yy.'larda Fransa'da çok rağbet gördü. İtalyanlar'ın *giga*'sı daha büyük ustalık gerektiren bir jig türüdür. İskoç jigi, daha çok mizahi bir danstır.)

JİG a. (ing. sözc.). Kim. müh. YIKAMA* KUTUSU'nun eşanlamlısı.

> **JİGA-** ya da **GİGA-,** yun. dev anlamına gelen *gigas, -antos*'tan, önüne geldiği birimi bir milyarla (10^9) çarpan SI öneki (simgesi G).

JİGANTİZM a. (fr. *gigantisme*). Çeşitli organların birbirlerine göre oranları aynı kalırken bir insanın, hayvanın ya da bitkinin anormal büyümesi; devleşme. (Eşanl. MAKROSOMİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Bot. Bitkilerde jigantizm çoğunlukla, tetraploidiye bağlıdır. Böylece kromozomların sayıca iki kat olması, çekirdeğin ve dolayısıyla sitoplazmanın boyunun artmasına yol açar.
—Patol. Belki patolojik olmayan ve tamamen normal kalmakla birlikte kişinin kendi soyunun kişilerinin ortalama boyunu geçtiği bir jigantizm vardır ve bu çeşit jigantizm genellikle soyla ilgilidir. Çoğu zaman, devleşen kişi bir hipofiz hastalığına tutulmuştur ve önhipofizin asidofil hücrelerindeki bir adenomdan ileri gelen akromegali belirtileri gösterir. İskeletin bir kısmını etkileyen kısmi bir jigantizm de olabilir, ama bu durum istisnaidir (damar kökenli dismorfiler [Klippel-Trenaunay sendromu]).

JİGANTOBLAST a. (fr. *gigantoblaste*). Hematol. Dev megaloblast çeşidi.

JİGANTOSİT a. (fr. *gigantocyte*). Çapı 10 μm'den büyük olan alyuvar.

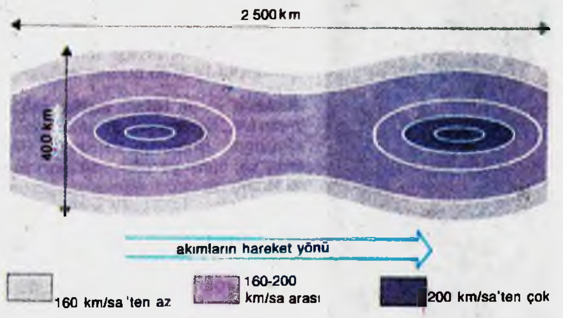
JİGGER a. (ing. sözc.). Tekst. Çeşitli dokumaları genişliğine işlemede ve boyamada kullanılan aygıt.
—ANSİKL. Jigger, boya banyosu içeren geniş ağızlı bir tekneden oluşur; döndürücü silindirlerle yönlendirilen dokuma parçaları, bu teknenin içinde almaşık olarak iki yönde gidip gelir. Her biri eğik bir çubuğa bağlı iki kılavuz silindiri banyo üstünde bir askıya monte edilmiştir; bu silindirler dokuma parçalarını enine tutar ve boyuna katların oluşumunu önler. Bu askının üzerinde, tekneye bağlı iki koşut silindir vardır; bu silindirlerden biri dokumayı salarken diğeri toplar. Salma işlemi sona ermeden dönme yönü ters çevrilir.

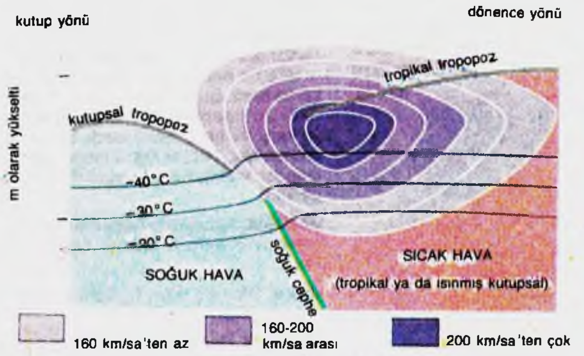
JİGOLO a. (fr. *gigolo*). Geçimini sağlamak için kendinden daha yaşlı bir kadınla yaşayan genç erkek.

JİGOLOLUK a. **1.** Jigolo olma durumu.

jet-stream'de hızların yatay kesiti (çok yüksek hız çekirdekleri çevreden belirgin biçimde ayrılan daha yavaş bir akımın ortasında yer alır).

A. Viaut'ya göre

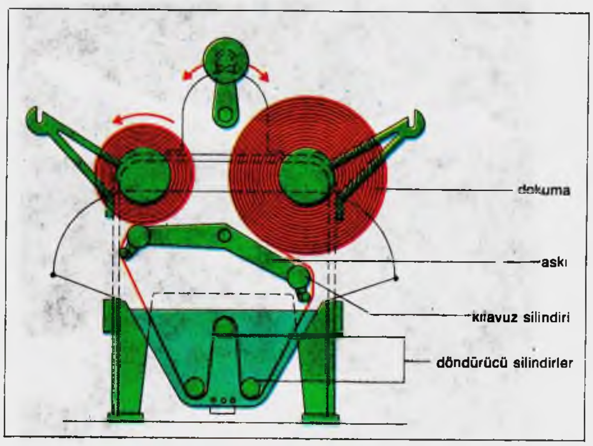




A. Viaut'ya göre (basitleştirilmiştir)

jet-stream'de düşey kesit: troposfer hava kütlelerine ve tropopoza göre konumu. (Jet-stream'in bulunduğu yerde tropopoz parçalanmıştır. Jet-stream'in hızı bir batı hareketine bağlıdır. Hızların ve sıcaklıkların yatay gradyanı, jetin kutupsal kenarında tropikal kenarındakinden daha kuvvetlidir.)

bir jiggerin işleyiş şeması



Algar



Juan Ramon Jimenez
Daniel Vázquez Diaz'ın
bir resminden ayrıntı
özel kol.

—2. *Jigololuk yapmak,* genç bir erkek sözkonusuysa, maddi çıkarları için kendisinden çok yaşlı bir kadınla yaşamak.

JİGULEVSK, Rusya'da kent, Volga'nın kıyısında; 53 000 nüf. Doğal gaz yatağı. Yapı gereçleri. Besin sanayileri.

JİGULİ, Rusya'da tepeler, B.'dan D.'ya doğru yönelirler. Kuybişev'de Volga'nın kıvrımı içinde; 370 m. —Bu tepelerin alt yanında bulunan bir kent *Jigulevsk* adını taşır.

JİHLAVA, Çek cumhuriyeti'nde (Güney Moravya bölgesi) kent, Jihlava yakınında; 51 000 nüf. Tekstil. Hazırgiyim. Taşıt motorları. Eski gümüş madeni (gümüş madencileri kilisesi). Jan Hus taraftarları arasındaki savaşa son veren *Compactata*'lar 1436'da burada imzalandı.

Jihlava ya da **İglau antlaşmaları,** imparator Sigismond'un arabuluculuğu sayesinde, Bohemya ile Katolik kilisesi arasında barışı yeniden sağlayan ve her iki tarafın da ödün vermesiyle gerçekleşen 5 temmuz 1436 tarihli antlaşmalar. Basel konsili, husçulara karşı alınmış olan aforoz kararını kaldırıyor, Prag Üniversitesi'nin 1420'de belirlediği dört maddeyi kabul ediyordu: praedicatio özgürlüğü; havarilerin başlangıçtaki yoksul durumlarına dönebilmek için, Kilise'nin dünyevi iktidarına son verilmesi ve rahip sınıfına ait mülklerin dağıtılması; tüm büyük günahların cezalandırılması; son olarak, Kilise husçulara, bir husçu başpiskoposla iki husçu piskopos seçme hakkı tanıyordu.

1462'de papa Pius II, antlaşmaları geçersiz saydı, Bohemya hükümdarı Podebrad'lı Jiri'yi sapkın ilan ederek Bohemya'ya karşı bir haçlı seferi istedi. Sonunda, antlaşmalar, 1485'te Kutná Hora diyeti tarafından krallığın temel yasası durumuna getirildi.

JİJONA, İspanya'da (Valencia) kent, Alicante'nin K.'inde; 8 100 nüf. Nuga fabrikaları.

JİK a. (fars. *jik*). *Esk.* **1.** Yağmur damlası. **—2.** Kirpi.

JİKAK a. Honduras'ın kuzey-batı'sında konuşulan kızılderili dilleri öbeği.

JİKLE a. (fr. *gicle*). Isıl mot. Devreye girdiğinde, normal çalışma için gerekli karışımdan daha zengin bir karışım göndererek motora daha kolay yol vermeyi sağlayan karbürâtör yardımcı düzeneği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oto. Bir motorun emme borusu üzerine yerleştirilen ve özellikle kalkış sırasında, yakıt karışımının debisini ayarlamaya yarayan düzenek.

—ANSİKL. Isıl mot. Jikle çevre sıcaklığı ne olursa olsun motora yol vermeyi sağlar. Değişmez debili karbürâtör memesi, motorun emme borusuna bağlı bir lüle taşıyan bir kabı benzinle besler. Hava miktarı bir delikle ayarlanır ve yakıt karışımı delikli bir jikle kelebeği ya da döner bir valfla emme borusuna bağlı bir odada sağlanır. Karışımın zenginliği devir sayısı arttığı oranda azalır. Çalışma sıcaklığına ulaşır ulaşmaz bu aygıtı devreden çıkarmak gerekir; aksi takdirde karışımın içerdiği artık benzin silindirdeki yağlama yağının seyrelmesine yol açar. Üstelik egzostan çıkan yanmamış hidrokarbonlar normal sınırların üstüne çıkar. Çağdaş karbürâtörlerde jikle, otomatik olarak, özellikle elektriksel yolla devreden çıkarılır.

JİMNASTİK

denge aletinde
bir hareket
(amutta spagat)

Bob Thomas-S. A. M.



JİKLET → ÇİKLET.

JİLE a. (fr. *gilet*'den). Giy. Önü ve arkası tek parça, kolsuz, yakasız yelek. (Yünden ya da kumaştan yapılır, içine bluz ya da gömlek giyilerek kullanılır. Kadın giyiminde giysi boyunda yapılanları da vardır.)

JİLEMNİCKÝ (Peter), slovakça yazan çek yazar (Kyšperk 1901-Moskova 1949). Röportajlardan oluşan bir kitabında sovyet yaşamını anlattı (*Dva Roky v zemi sovětů* [Sovyetler ülkesinde iki yıl], 1929). Slovak köylerindeki çetin yaşam koşullarını anlatan gerçekçi romanlarında, kapitalist toplumun keskin bir eleştirisini yaptı (*Minulosť. kterà konči*, 1930; *Pole Neorane,* 1932; *Kus Cukru,* 1934; *Vitazni Pad,* 1937). 1947'de, ulusal slovak ayaklanmasının bir tablosunu çizen başyapıtı *Kronika*'yı yayımladı.

JİLET a. (öz. a. *Gillette*'ten). **1.** Tıraş olmaya yarayan, iki yanı ince ve keskin çelikten yapılmış bıçak. (Eşanl. TIRAŞ BIÇAĞI.) **—2.** *Jilet gibi,* çok keskin şey; çok iyi ütülenmiş pantolon için kullanılır.

JİLİN → CİLİN.

JİLONG → CİLONG.

JİMANİ, Dominik Cumhuriyeti'nde kent, İndependencia yönetim bölümünün (1 861 km²; 35 400 nüf.) merkezi, Enriquillo gölünün B.'sında; 2 300 nüf. Ticaret merkezi (kahve, meyveler, kereste).

JİMÉNEZ (Juan Ramón), ispanyol şair (Moguer, Huelva, 1881-San Juan, Porto Riko, 1958). 1900'den başlayarak yayımladığı ilk şiirleri Rubén Darío'nun ve simgeciliğin izlerini taşır (*Alma de violeta,* 1901; *Arias tristes,* 1903; *Elegías puras,* 1908; *La Soledad sonora,* 1908). 1916'dan sonra tüm çağdaş hareketlerden uzak durarak ve her türlü siyasal, felsefi ve toplumsal bağlanımı reddederek, düşüncenin ideal bir anlatımına ulaşmaya çalıştı (*Eternidades,* 1918; *Poesía,* 1923; *Unidad,* 1925). İç savaşın başlarında İspanya'dan Amerika'ya gitti ve ülkesini parçalayan mücadeleye katılmayı reddederek Porto Riko'da öldü. Şiirsel düzyazı kitabı *Platero y yo* (1914) tüm dünyada tanınmıştır. (1956 Nobel edebiyat ödülü.)

JİMÉNEZ ARANDA (José), ispanyol ressam (Sevilla 1837 - *ay. y.* 1903). Fortuny'nin dostuydu, İspanya'da düzenlenen ya da uluslararası sergilerde birçok kez kendini gösterdi, Sevilla Güzel sanatlar okulu'nda öğretmenlik yaptı. XVIII. yy.'ın özentili üslubunu geliştirdi (*Generalin torunu,* özel kol., Madrid). Usta bir desenciydi, kitap resimlemeleri yaptı, özellikle *Don Quijote*'yi resimledi.

JİMÉNEZ DE QUESADA (Gonzalo), ispanyol hukukçu, kâşif ve conquistador (Córdoba 1509 - Kolombiya 1579). 1536'da Magdalena nehrini keşfe girişti ve El Dorado'yu (ya da altın ülkesini) bulmak umuduyla şimdiki Kolombiya ovalarına kadar çıktı. Böylece Kolombiya'yı buldu ve Çibçalar'ı yenerek burasını İspanya adına işgal etti. Yeni Granada'nın başkenti Bogotá'yı kurdu (1539). Hemen hemen aynı zamanda bu yerlere büsbütün başka yollardan iki sefer kolu daha geldi. Bunlar, Belalcázar'ın Peru'dan gelen sefer koluyla Venezuela'dan yola çıkmış olan Federmann'ın sefer koluydu. Her iki conquistador'un da 180-200 kişilik birer ordusu vardı. Quesada, edebiyat ve tarihle ilgili birçok kitap yazdı. Bunların bir bölümü kaybolmuştur.

JİMNASTİK a. (fr. *gymnastique;* lat *gymnasticus;* yun. *gymnastike*'den). **1.** Hafif alet, gereçler ve vücut ağırlığı kullanılarak vücudu geliştirmek ya da bunların yardımı olmaksızın adaleleri yumuşatmak için yapılan beden hareketlerinin tümü: *Jimnastik hocası. Her sabah jimnastik yapmak.* **—2.** *Jimnastik salonu,* beden hareketleri ve bazı salon sporları için hazırlanmış kapalı yer.

—Koregr. *Ritmik jimnastik,* Émile Jaques-Dalcroze'un geliştirdiği müzik, kas ve nefes eğitimi. (Hedef, bireyin duyulara dayalı yetilerine ve vücut hareketlerine uyum kazandırmaktır.)

—Spor. Aletli (halka, asimetrik bar, paralel barfiks, denge, atlama beygiri, kulplu beygir) ya da aletsiz (yerde) serbest ve zorunlu hareketleri kapsayan yarışma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ritmik jimnastik* ya da *modern jimnastik,* özellikle bayanlar için tasarlanmış, müzik eşliğinde top, çember, ip, lobut, kurdele gibi hafif aletler kullanarak yapılan hareketler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. Tedavi amacıyla kullanılan kas eğitme hareket ve teknikleri. (Jimnastik tekniklerinin öncüsü isveçli Ling'dir [1776-1839].) || *Göz jimnastiği,* göz kaslarının çalışmasını iyileştirmek ya da kimi düzensizliklerini düzeltmek için yapılan alıştırmalar. || *Ortopedik jimnastik,* omurlar arası eklemlerin sertleşmesinden ve bazı kasların çekilmesinden ötürü hemen düzeltilemeyen eğrilikleri (örneğin skolyoz, kamburluk ve bel lordozu) ortadan kaldırmak amacıyla yapılan tıbbi jimnastik.

—ANSİKL. Spor. *Modern jimnastik.* Almanya'da H. Medau'nun (1890-1974) çalışmalarıyla gelişti ve yalnızca eğitsel bir amacı vardı. Fakat doğu bloku ülkelerinde, klasik dans ve sportif jimnastikten etkilenen modern jimnastik yoğun bir biçimde yaygınlık gösterince bir yarışma jimnastiğine dönüştü. Jimnastiğin bu türünde el becerisi ve beden hareketleri uyumlu bir biçimde kaynaştılar.

Dünya jimnastik şampiyonaları, 1963 yılından bu yana iki yılda bir (tekli yıllarda) yapılmaktadır.

Giderek daha çok sporcunun ilgilendiği modern jimnastiğin kuralları ve kendi-

atlama beygirinden bir atlayış

Cottrel-Presse Sports





Cottret-Presse Sports
yerde bir duruş

halkada L duruşu

Uzan-S. A. M.



Presse-Sports



kulplu beygirde makas

Deka-S. A. M.



barfikste amut

Cottret-Presse Sports



paralel barda kapalı duruş

asimetrik barda açık bacak geçişi

ne özgü puanlama sistemi vardır, fakat bağımsız bir federasyonu yoktur. Uluslararası jimnastik federasyonu'na (FİG) bağlı olan bu branş 1984'te olimpiyatlara kabul edilmiştir.

• *Aletli jimnastik.* Aletli jimnastik tam olarak XVIII. yy.'da ortaya çıktı. Öncüleri Almanlar'dır. J. B. Basedow (1723-1790) ve J. C. F. GutsMuths (1759-1839) kulplu beygiri, dikey merdiveni ve kemeraltını alet olarak ilk kullananlardır. F. L. Jahn (1778-1852) aletli jimnastiğin gerçek kurucusudur; barfiks, paralel bar ve halkaları bulmuştur. Onun sayesinde bu spor Almanya'da büyük bir gelişme gösterdi.

O tarihte "jimnastik" sözcüğünün anlamı çok genişti. "Bedeni çalıştırma ve güçlendirme" demekti. Jimnastik sözcüğü "bir insanın kişiliğinin en yüksek yetkinliğe ulaşmasına yarayan eylemlerin tümü" anlamına gelen bedensel eğitim terimiyle karışıyordu. Bugün jimnastik, atletizm, yüzme ve topluca yapılan sporlarda olduğu gibi bir beden geliştirme aracı durumuna gelmiştir. Fakat uygulanışında yetkinliğe, zarafete ulaşmayı amaçlayan bu hareketler heyecan uyandırıcı bir nitelik kazanmış ve sportif jimnastiğe dönüşmüştür.

Uluslararası jimnastik federasyonu (FİG), uluslararası yarışmalar düzenler. Bunlar özellikle her 2 yılda bir, tekli yıllarda, takımların katıldığı ve bireysel kategorilerde yapılan dünya şampiyonaları ve dört yılda bir düzenlenen olimpiyat oyunlarıdır. Bu iki yarışma 3 bölümden oluşur. 1 numaralı yarışma ülke takımlarının yarışmasıdır ve bazı bireysel yarışmaları kapsar; yarışmalar, 1*a* (erkeklerde 6, kadınlarda 4 alet kullanmayı zorunlu kılan hareketler) ve 1*b* (serbest hareketler) yarışmaları olarak ayrılırlar; 1 numaralı yarışmada derecelendirme takımlara göre yapılır. Her takımda altı jimnastikçi vardır; sıralama bunlar arasından en iyi beş tanesi göz önüne alınarak gerçekleştirilir. Gene 2 numaralı yarışmaya girecek en iyi 36 jimnastikçiyle 3 numaralı yarışmada yarışacak olan, her alet için 8 yarışmacı (her ülkeye en fazla 2 yarışmacı) gene 1 numaralı yarışmada saptanır.

2 numaralı yarışma en iyi 36 sporcunun karşılaştığı final yarışmasıdır. 1 numaralı yarışmada kazanılan puanların yarısı alınır (1*a* + 1*b* karşılaşmaların ortalaması) ve 2 numaralı yarışmada elde edilen puanlara eklenir. Bu yarışma yalnız serbest hareketlerde yapılır. Genel bireysel karşılaşma dünya ya da olimpiyat şampiyonluklarını ve madalyalarını belirler.

3 numaralı yarışma aletli karşılaşmalar finalidir. 1 numaralı yarışmada her dal için belirlenen en iyi jimnastikçi, aletli bireysel finallerine katılmaya hak kazanır. 1*a* + 1*b* yarışmalarında elde edilen puanların yarısı alınır ve 3 numaralı yarışmada alınan puanlara eklenir. 3 yarışmada, bireysel olarak toplanan puanlar sonucunda, ülke sıralaması belirlenir.

Değerlendirme Uluslararası jimnastik federasyonu puan cetveline göre yapılır. Zorunlu hareketlerde tamsayı kadınlar için 10, erkekler için 9,8'dir (buna özel bir ustalık gösteren yarışmacılar için 0,2 sayı eklenir). Serbest hareketler için başlangıç sayısı, kadınlarda 9,5 erkeklerde 9,4'tür (bunlara 0,5 sayı mükemmelleştirme için ve 0,6 sayıya kadar da, tehlike ve özgünlük için eklenir). Sayıların (puan olarak) dağılımı şöyledir: zorluk öğesi (kadınlar için 3, erkekler için 3,4); mükemmelleştirme (kadınlar için 0,5 erkekler için 0,6); uyuşum (kadınlar için 2,5 erkekler için 1,6); uygulama ve ustalık (kadınlar için 4, erkekler için 4,4).

1975'ten beri 4 yılda bir yapılan Dünya kupası yarışmaları, 1990'dan bu yana 2 yılda bir düzenlenmektedir. Avrupa şampiyonası da 2 yılda bir yapılır.

• *Türkiye'de jimnastik,* ilk olarak XIX. yy.'ın sonlarında görüldü. Mektebi sultani (Galatasaray lisesi), Fransa'dan getirttiği beden eğitimi öğretmeni M. Moiroux ile bu spor dalını Türkiye'ye sokmuş oldu (1868). M. Moiroux, öğrencilerinden Ali Faik Bey'i (Faik Üstünidman) çok iyi bir jimnastikçi olarak yetiştirdi. Ali Faik Bey Mektebi sultani'yi bitirince aynı okulda öğretim üyesi olarak görev aldı ve emekliye ayrılıncaya (1924) kadar jimnastik sporunun kökleşip gelişmesini sağladı. Bu arada *Jimnastik yahut riyaziyat-ı bedeniye* (1889) adlı jimnastik ile ilgili bir de yapıt yayımladı. Ali Faik Bey, öğretmenliğinin yanı sıra Beyoğlu'nda bir jimnastik salonu açarak okul dışındaki gençleri de eğitti. Eğittiği öğrenciler arasında, askeri okullarda beden eğitimi öğretmenliği yapan Mazhar Bey de (Kazancı) vardı. İkisi birlikte hazırladıkları bir programı uygulayarak Türkiye'de jimnastik sporunun gelişmesini hızlandırdılar. Türkiye'de jimnastik ilk dönemde aletli jimnastik (barfiks, paralel, halka vb.) olarak başladı. Bu dönemin önde gelen jimnastikçileri Selim Sırrı (Tarcan), Ali Rana (Tarhan), Şevki, Kâmil, Mehmet Ali beyler, Erdekli Miltiyadi ve Aleko Mulos efendiler oldu. Jimnastik sporunun gelişmesiyle birlikte bu sporla uğraşan kulüpler kurulmaya başladı (ilk kulüp İstanbul Tatavla [Kurtuluş] kulübü'dür). Bu kulüpten Yorgo ve Niko Alibranti kardeşler Atina Ara olimpiyatlarına katıldılar (1906). Yorgo Alibranti, "iki elle 10 m'lik halata tırmanma yarışı"nda, 11,4 sn'lik derecesi ile bir dünya ve olimpiyat rekoru kırarak büyük bir başarı sağladı. 1908 Londra Olimpiyat oyunları' na modern olimpiyat oyunlarının kurucusu Baron de Coubertin'in davetlisi olarak katılan Ali Faik Bey'in öğrencisi Aleko Mulos bir başarı elde edemedi. Bu dönemde Türkiye'de yalnızca alman jimnastiği de denilen aletli jimnastik yapıldı. Küçük Faik Bey, Mehmet Fetgeri, İlhami (Polater), Şevket (Kırgül) beyler; daha sonraları Esat Kazancı, Afif Gensoy, Fikret Korkmaz, Nihat Yılbar, İlhan Arıkoğlu, Orhan Esen, Feridun Saraçoğlu önde gelen jimnastikçiler arasında yer aldılar.

Türkiye'ye isveç jimnastiği de denilen aletsiz jimnastiği getiren ise aletli jimnastikle bu spor dalında yetişen, öğrenim gördüğü İsveç Jimnastik enstitüsü'nde aletsiz jimnastiği benimseyen Selim Sırrı (Tarcan) Bey oldu (1912). Türkiye'de aletsiz jimnastik gösterilerinin yapıldığı ilk "İdman bayramı" Selim Sırrı Bey tarafından düzenlendi (12 mayıs 1916) ve okullar aracılığıyla bu spor dalı bütün Türkiye'ye yayıldı. Bu aşamadan sonra ülkede bir ekol tartışması sözkonusu oldu. Sonunda, tüm dünyanın kabullendiği aletli jimnastik esas olarak benimsendi. Ancak, aradan geçen 25 yıla yakın süre, daha çok isveç jimnastiği ile ilgilenildiğinden aletli jimnastik ihmale uğradı ve bu nedenle aletli jimnastik alanında uluslararası bir başarı elde edilemedi.

Aletli jimnastiği canlandırmak için Erdoğan Güven, Davut Kılıç, Süheyl Cihaner, Aykut Tunca, Tuncer Ünay, Memduh Güven, Mehmet Demiraslan, Tunga İpek, Mustafa Özdemir, Alişan Ertan, Zafer Özenbaş, Erdal Göndem gibi sporcular büyük uğraş verdiler.

Türkiye Jimnastik federasyonu 1960'ta kurulabildi ve başkanlığına Necmettin Erkal getirildi. Sonraki yıllarda Hüsamettin Güreli, Nihat Yılbar, Özkan Gülipek, Ergun Şengül ve Tahsin Albayrak'ın federasyon başkanlıkları sırasında türk jimnastiğinde bir toparlanma olduysa da, uluslararası alanda Balkan şampiyonluklarında elde edilen iki bronz madalyanın dışında başarı sağlanamadı.

JİMNASTİKÇİ a. Jimnastiğin bir ya da birçok dalında spor yapan kişi.

JİMNAZ ya da **CİMNAZ** a. (fr. *gymnase;* yun. *gimnazo,* öğretmek, idman yaptırmak'tan). Eğit. Almanya, İsviçre vb. ülkelerde ortaöğrenim kurumlarına verilen ad.

JİN → CİN.

Cottret-Presse Sports



JİN ("Altın hanedanlığı") → CİN.

JİNAN → CİNAN.

JİNANDRİ a. (fr. *gynandrie;* yun *gynandros,* erdişi'den). Bot. Erkekorganları ile dişiorganı birbiriyle kaynaşmış olan *(ginostema)* çiçeğin durumu.
—Tıp. Bazı ikincil cinsel karakterleri erkek gibi, ama genetik karakterleri (karyotip XX) ve gonatları (yumurtalık) dişi olan kadınlara özgü yalancı erdişilik.

JİNANDROİT sıf. (fr. *gynandroïde*'den). Tıp. Jinandri karakterleri gösteren kadına denir.
◆ a. Jinandroit kadın.

JİNCUN → CİNTSUN.

JİNDRİCHUV HRADEC, Çek cumhuriyeti'nde (Güney Bohemya bölgesi) kent, Nezárka kıyısında; 12 000 nüf. Kökeni XIII. yy. başına dayanan, XV.-XVI. yy.' da yeniden yapılmış (barok resimler, eşyalar) ilginç şato. Gotik dönem ile barok dönem arasından kalma dinsel anıtlar.

JİNEKOFOR sıf. (fr. *gynécophore*). Asalbil. *Jinekofor kanal,* erkek distomumun *(Schistosoma haematobium)* dişi distomumu taşıdığı çukur. (Schistosoma'nın kendisine de "jenekofor" denir.)

JİNEKOLOG a. (fr. *gynécologue*). Kadın hastalıkları uzmanı.

JİNEKOLOJİ (fr. *gynécologie*). KADIN HASTALIKLARI'nın eşanlamlısı.

JİNEKOMASTİ a. (fr. *gynécomastie*). Endokrinol. Erkekte memelerin aşırı gelişmesi.
—ANSİKL. Jinekomasti meme bezlerinin aşırı gelişmesine ve meme yağlarının ileri derecede artmasına dayanır. Jinekomasti bazı yeniyetmelerde fizyolojik olabilir ve 6-12 ayda kendiliğinden kaybolur.
İçsalgılara bağlı jinekomastilerin nedenlerinin başlıcaları şunlardır: Klinefelter ve Reifenstein sendromlarında cinsel bezlerdeki güçsüzlük (erkekte soydan gelen yalancı erdişilik); erbezlerinin yerlerine inmemiş olması ve erbezi iltihapları artıkları; erbezi urları (Leydig hücreli urlar, koryoepitelyomalar); böbreküstü bezi urları (kortikosürrenalom); hipofiz urları; bazen hipotiroidi.
İçsalgılara bağlı olmayan jinekomastilere karaciğer sirozunda, akciğer kanserinde, böbrek yetmezliğinde rastlanabilir. Son olarak bazı ilaçların yaptıkları jinekomastiler vardır: bazı nöroleptikler (özellikle sülpirit ve kloropromazin), izoniazit ve özellikle sentetik kadın hormonları (örneğin tavuk besleyicilerde ve prostat kanseri tedavisinde olduğu gibi).
Tedavi çoğunlukla cerrahidir, çünkü jinekomastilerin yarıdan çoğunda nedenin saptanmasına olanak yoktur.

JİNETE a. (iyi süvari anlamında isp. sözc.). İspanya kökenli, küçük boylu at.

JİNGDEZHEN → CİNGDICIN.

JİNODİ → CİNGDİ.

JİNG HAO → CİNG HAO.

JİNGO a. Tar. Jingoism yanlısı.

JİNGOİSM a. (ing. sözc.). Tar. J. Chamberlain ve R. Kipling tarafından en aşırı noktasına vardırılan ingiliz şovenizmini anlatan terim.
—ANSİKL. Bu sözcük, 1877-1878 Türk-Rus savaşı sırasında, Osmanlı devletine gerektiğinde yardım etmek üzere gönderilen ingiliz donanmasındaki bahriyelilerin çıkardıkları bir şarkıdan alınmadır. Şarkının nakaratı şöyleydi: "Dövüşmek istemiyoruz, yine de Jingo hakkı için, dövüşmemiz gerekirse yeterince gemimiz, adamımız ve de paramız var". Bask dilinde "Tanrı" anlamına gelen *Jinkoa* sözcüğünden bozularak asker argosuna girdiği sanılan bu sözcük çok tutundu. Önce Rusya'ya karşı sert siyasetten yana olanlara jingolar adı yakıştırılırken, sonraları Büyük Britanya'nın gücüne ve emperyalizmine coşkuyla arka çıkanlara jingoistler denmeye başlandı.

Jingpo Hu → CİNGPO HU.

JİNGXİ → CİNGŞİ.

JİNİNG → CİNİNG.

JİNJA, Uganda'da kent, Victoria gölünün kuzey kıyısında liman, Eastern Province'in yönetim merkezi; 60 979 nüf. (1991). Owen Falls üzerinde yapılan bir barajın beslediği bir hidroelektrik santralı çeşitli sanayilere enerji sağlar: Kilembe madenlerinden çıkarılan bakırı işleyen dökümevi, küçük çelik fabrikası, tekstil fabrikası, tütün fabrikası.

JİNJİVEKTOMİ a. (fr. *gingivectomie*'den). Dişç. cerr. Diş aralarını çevreleyen cepleri (parodont cepler) yok etmek amacıyla dişeti mukozasının bir kısmının cerrahi müdahale ile alınması. (Bu müdahale daha çok parodontozların ve hipertrofik jinjivitlerin tedavisi sırasında uygulanır.)

JİNJİVİT a. (fr. *gingivite*'ten). Vet. Hayvanlarda görülen dişeti iltihabı.
—ANSİKL. Hayvanlarda jinjivit, ya bir ağız hastalığıyla birlikte bulunur, ya da genel bir hastalığın belirtisi olarak ortaya çıkar. Evcil etçil havyanlarda, birincil jinjivit çoğunlukla dişler üzerinde kefeki birikmesinden ileri gelir. Bu durumda kefekiler çıkarılmalıdır. Bazı genel hastalıklarda da bir jinjivite rastlanabilir: köpekte Carré hastalığı ya da üremili süreğen nefrit, gevişgetiren hayvanlarda aft humması.

JİNJİVOSTOMATİT a. (fr. *gingivostomatite*'ten). Dişç. Dişetlerinin ve ağız mukozasının birlikte iltihaplanması.

JİN NONG → CİN NONG.

JİNOGENETİK sıf. (fr. *gynogénétique*'ten). Biyol. Jinogenez ile gelişen yumurtalara denir.

JİNOGENEZ a. (fr. *gynogenèse*'den). Biyol. İçine spermatozoidin girmesiyle etkinleşen, fakat döllenmemiş olan bir yumurtanın doğal ya da yapay olarak gelişmesi.
—ANSİKL. Jinogenezde, erkek gamet ovosit I'e gamonlarını, asterini, mitokondrilerini götürür, ama çekirdeğini vermez, bu nedenle karyogami (ya da amfimiksi) gerçekleşmez. Yumurta yalnız bir tek kutup yuvarı yaparak dışarı atar ve kromozom indirgemesine uğramaz; bu nedenle böyle yumurtalardan diploit (2 n kromozomlu) bireyler doğar. Jinogeneze doğal olarak bazı ipsisolucanlarda rastlanır (merospermi). Pek çok hayvan türünde deneysel olarak jinogenez gerçekleştirilmiştir (heterogen döllenme, bozulmuş spermayla döllenme, yumurtanın soğutulması).

JİNOKARDİK sıf. (fr. *gynocardique*). Eczc. *Jinokardik asit,* şolmogra yağının tedavi edici özellikler taşıyan etkin maddesi.

JİNOTEGA, Kuzey Nikaragua'da kent, yönetim bölgesi merkezi; 12 400 nüf. Bir tarım bölgesinin merkezi (özellikle kahve).
—*Jinotega yönetim bölgesi,* 15 200 km²; 108 000 nüf.

JİNOTEPE, Nikaragua'da kent, Carazo yönetim bölgesinin merkezi, Nikaragua gölüyle Büyük Okyanus arasında; 17 300 nüf.

Jin Ping Mei → CİN PİNG MEİ.

JİNZHOU → CİNCOU.

JİPS a. (fr. *gypse*). Miner. ALÇITAŞI'nın eşanlamlısı.

JİRANSEFAL a. Zool. (fr. *gyrencéphale*). BÜKLÜMLÜ* BEYİNLİ'nin eşanlamlısı.

JİRÁSEK (Alois), çek yazar (Hronov, Náchod yakınında, 1851 - Prag 1930). Edebiyat yaşamına şiirle başladıktan sonra, tarihi romana yöneldi ve yapıtlarında ulusal tarihin tüm dönemlerini canlandırdı: husöncesi ve hus dönemlerini içeren yapıtları şunlardır: *Mezi proudy* (1890), *Proti Vsem* (1893) ve belki de başyapıtı olan *Bratrstvo* (1899-1909). İmparatorluğa karşı köylü ayaklanmalarını *Psohlavci* (1884), Ak Dağ bozgununu izleyen yılları *Temmo* (1916) ve ulusal yeniden doğuş çağını da *F. L. Věk* (5 cilt, 1888-1906) adlı yapıtlarında dile getirdi. Ayrıca, komediler ve dramlar (*Otec,* 1894; *Emigraut,* 1898; *Jan Žižka,* 1903; *Jan Hus,* 1911) yazdı. 1917'de ulusal bağımsızlık isteyen çek yazarlarının Mayıs bildirisi'ni imzaladı ve Prag'a dönen başkan Masaryk'i meslektaşları adına kabul etti.

JİRASYON a. (fr. *giration*'dan). Fizs. mekan. FIRDÖNME'nin eşanlamlısı.

JİRATÖR a. (fr. *gyrateur*). Elektron. Enine bir elektrik dalgasını faz kayması olmadan bir yönde ya da 180°'lik faz kaymasıyla öbür yönde ileten ve sihirli T'lere bağlı bir sirkülatörün gerçekleştirilmesine yarayan ferritli hiperfrekans düzeneği. (Bu düzenek Faraday etkisinden yararlanır.)

JİREČEK (Josef), çek siyaset adamı (Vysoké Mýto 1825 - Prag 1888). 1871'de Hohenwart kabinesine girdi; bu tarihten sonra, sürekli olarak Bohemya diyeti'ne ve Avusturya Reichsrat'ına (1879) milletvekili seçildi. Özellikle, *Rukovět k dějinám Literatury Ceské do konce XVIII. Věku* (XVIII. yy. sonuna kadar çek edebiyatı tarihi el kitabı) [1875-1876] adlı önemli bir yapıtı vardır.

JİREČEK (Konstantin), çek tarihçi ve arkeolog (Viyana 1854 - *ay. y.* 1918), Josef Jireček'in oğlu. Bulgaristan Milli eğitim bakanı oldu (1881), öğretmenlik yaptı. *Die Geschichte der Bulgaren* (Bulgarlar'ın tarihi) [1876] ve *Geschichte der Serben* (Sırplar'ın tarihi) [1911-1918] adlı iki yapıtı vardır.

JİRES (Jaromil), slovak sinemacı (Bratislava 1935). İlk filmi *Krik*'ten (1963) sonra, slovak "yeni sineması"nın en yetenekli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmiştir. *Küçük inciler*'den (Perlicky na dne) [1965] sonra *Zert* (Kundera'nın romanından, 1968), *Valérie a tyden divu* (1970), *A pozdravuji vlastovky* (1971), *Causa králík* (1979) adlı filmleri gerçekleştirdi.

J.-L. Charmet



Jiri Podĕbradlı eski bir resimden yapılan XIX. yy. gravüründen ayrıntı

JİRİ PODĚBRADLI (Poděbrady 1420 - Prag 1471), Bohemya kralı (1458 -1471). Moravyalı soylu bir ailenin oğlu. Husçulara bağlıydı, kral Albrecht'in 1439'da ölümü üzerine ılımlı husçuların başkanı oldu ve 24 yaşında Doğu Bohemya'da barışı korumakla yükümlü konfederasyonun başkanlığına seçildi. 1448'de katolik parti yönetimindeki Prag'ı ele geçirdi. Genç Laszlo'nun reşit olmadığı sırada Bohemya krallığı'nın yönetimiyle görevlendirildi. Laszlo'nun ölümünden (1457) sonra oybirliğiyle kral seçildi (1458), ülkenin tümünde, bu arada Silezya'da (1460) otoritesini kabul ettirdi ve rakibi imparator Friedrich III'ü Macaristan kralı Matyas Corvinus (1459) ve 1461'de başkaldıran Avusturyalı Albrecht'e karşı kendisine başvurmak zorunda bıraktı. Ama 1462'de danışmanı fransız A. Marini'nin önerdiği, hıristiyan dünyasında barışı sağlamaya yönelik bir planı kabul ettiremedi. Papa Pius II, İglau antlaşmaları'nı yürürlükten kaldırmak isteyince Jiri bu karara karşı çıktı ve topraklarında tam bir siyasal hoşgörü uyguladı, Bohemya kardeşler birliği'ne karşı koymakla yetindi. Papa Paulus II, Jiri'yi aforoz etti (1465 ve 1466), uyruklarını bağlılık yemini yükümlülüğünden kurtardı (katolik çek soylularının bastırılan ayaklanması) ve ona karşı Matyas Corvinus'un yönettiği bir haçlı seferi önerdi. Corvinus katolik soylular tarafından Bohemya kralı seçildi (1469). Ama Jiri, Kazimierz IV'ün oğlu Władysław Jagellon'u ardılı ilan ederek Polonya'nın tarafsızlığını sağladı. Böylece krallığın otoritesini ve bağımsızlığını korudu.

JİRİSHANCA, Peru Andları'nda doruk, Huayhuash sıradağlarında; 6 126 m. Dağa ilk tırmanışı avusturyalı T. Egger ve S. Jungmaier gerçekleştirdi (1957). "Andlar'

ın son sorunları'' ndan biri olan geniş batı cephesineyse R. Cassin yönetimindeki bir italyan dağcı takımı tırmandı.

JİROMANYETİK sıf. (fr. *gyromagnétique*). Fiz. **1.** Elektrik yüklü cisimlerin özelliklerini karşılaştırmaya dayanan şeyler için kullanılır. **—2.** *Jiromanyetik oran*, elektrik yüklü bir cismin ya da bir cisimler sisteminin manyetik momenti ile bu cisim ya da bu sistemin açısal (ya da kinetik) momenti arasındaki oran. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektromanyet. *Jiromanyetik etki*, statik bir manyetik alanın etkisindeki belli bir madde ya da ortamın mıknatıslanmasının, alan doğrultusu çevresinde sönümlenmiş bir yalpa devinimini izleyen bozulmadan sonra denge haline dönmesi biçiminde ortaya çıkan olay. (Yalpa devinimini, statik alana eklenen almaşık bir bileşen sürdürebilir.)
—ANSİKL. Fiz. Klasik mekanikte, yükü q ve kütlesi m olan bir cismin jiromanyetik momenti $\frac{q}{2m}$ ifadesiyle gösterilir; dolayısıyla cismin manyetik momenti $\mathcal{M} = \frac{q}{2m} L$ eşitliğiyle verilir; eşitlikte L cismin kinetik momentidir. Bu eşitlik kuvantum kuramında, örneğin bir atom çekirdeği çevresinde elektronların deviniminden kaynaklanan türden yörünge açısal momentlerine bağlı manyetik momentler için de geçerlidir; buna karşılık jiromanyetik oran, iç kinetik momentlere ya da spinlere bağlı manyetik momentler için daha farklıdır. Nitekim $1/2\hbar$ spini ($\hbar = \frac{h}{2\pi}$, h Planck değişmezidir) için elektronun manyetik momenti (kimi küçük ışınımsal düzeltmelerle), $\frac{e\hbar}{2m}$ dir; burada e elektron yükünü gösterir Demek ki jiromanyetik oran $\frac{e}{m}$ değerindedir, yani klasik değerin iki katına eşittir. Bir atomda spin kinetik momentleriyle yörünge kinetik momentlerinin birleşimi, jiromanyetik oran olarak yukarıda belirtilenlerin arasında yer alan bir ara değer verir. Genellikle γ jiromanyetik oranı ile $\frac{e}{2m}$ klasik değeri arasında $\gamma = g\frac{e}{2m}$ bağıntısı kurulur; bağıntıda *g Landé çarpanı*'dır. Dolayısıyla bir atom için Landé çarpanı açısal momentlerin değerlerine (toplam, yörünge, spin) bağlıdır ve bu değerler atomun halinin ayırtedici özelliğini verir. Tek elektron için *g* Landé çarpanı 2'ye çok yakındır, ama elektronun kendi elektromanyetik alanıyla etkileşim sonucu 2'den ‰ 1 düzeyinde farklı değerler alır. 1945'te *g*-2 değerinin α ince yapı değişmezinin fonksiyonu olarak hesaplanması, kuvantum elektrodinamiğinin önemli sonuçlarından biri oldu. Gittikçe artan duyarlıkta deneylerle elektron, sonra müon için *g*-2 ölçümleri yapıldı ve başarılı birçok test, kuramı doğruladı. Hadronlarda kuvvetli etkileşim yeğinliğinin büyüklüğü *g*'nin 2'den birim sapma düzeyinde farklı değerler almasına yol açar; kuramsal olarak bu değerlerin yorumu henüz yapılamamıştır.

Jirondenler → GİRONDİNLER.

JİRONDİYEN a. (fr. *girondien*). Yerbil. GİRONDE ÜSKATI'nın eşanlamlısı.

JİROSKOP a. (fr. *gyroscope*). CAYROSKOP'un eşanlamlısı.
—Fiz. *Jiroskop etkisi*, CAYROSKOP* ETKİSİ' nin eşanlamlısı.

JİROSTAT a. (ing. *gyrostat*'tan). Mak. san. CAYROSTAT'ın eşanlamlısı.

JİROTEODOLİT a. (fr. *gyrothéodolite*). Jeod. Bir teodolitin üstüne takılmış bir cayroskoptan oluşan ve kuzey yönünü belirlemeye yarayan birleşik alet.
—ANSİKL. Jiroteodolitin çalışma ilkesi cayropusulanınkine benzetilmiştir. İnce düşey bir tel ucuna asılmış ve yatay dönme eksenli cayroskoba çok hızlı bir dönme devinimi verilir. Cayroskobun ekseni coğrafi meridyeninin her iki yanında salınım yapar. Cayroskoba bağlı ışıklı bir göstergenin görüntüsü, cayroskobu saran ve teodolitin alidatına bağlı olan kutunun üzerinde bulunan bir ölçeğe yansır. Uygulanabilen gözlem yöntemlerinden biri, ışıklı gösterge görüntüsünü, alidatı döndürerek daima ölçeğin başlangıcında tutmak ve cayroskop ekseninin maksimum uzanıma ulaştığı anlardaysa durdurarak yatay tablodaki ölçek üzerinden değerleri okumaktır. Okumalar ve bunların ortalamasıyla coğrafi kuzeyin doğrultusu ölçek üzerinde belirlenir.

JİTOMİR, Ukrayna'da kent, Kiev'in B.'sında, ağaçlı bozkır ile kara toprakların sınırında; 292 000 nüf. (1989). Metalürji. Otomobil donanımları. Tekstil (keten). Kereste sanayisi. Besin sanayisi. Müzik aletleri. —Yakınında, uranyum yatağı.
—Tar. Kiev'in B.'sında ileri uzanmış konumdaki Jitomir, Korosten gibi, 1941 ve 1943' te Ukrayna'nın merkezini ele geçirmek için yapılan muharebelerde önemli rol oynadı. Ağustos 1941'de Rundstedt komutasındaki birliklerin işgal ettiği, 15 kasım 1943'te Ruslar'ın geri aldığı, ama kasımın sonunda karşı saldırıyla Manstein' in yeniden fethettiği kent, 31 aralık 1943'te kurtarıldı.

JİTTERBUG ("swing delisi" anlamında amerikanca arg. sözc.). 1920-1940 arasında ABD'de yaygın olan black-bottom gibi, ritimleri hızlı ve senkoplu olan tüm danslara verilen ad.

JIU, Romanya'da ırmak, Güney Karpatlar'ın bir çöküntü hendeğinden (ülkenin başlıca kömür yatağını içerir) doğar, Tuna'nın kolu (sol kıyıdan); 300 km.

JIUJİANG → CIUCİANG.

JİU-JİTSU a. (japonca *cucitsu*'dan). Vücudun can alıcı noktalarına yönelik biçimde yapılan saldırı (bükmeler, boğmalar ve darbeler [*atemi*]) ve savunma hareketlerinden oluşan japon kökenli dövüş yöntemi.
—ANSİKL. Önceleri samuraylar tarafından uygulanan jiu-jitsunun tarihi çok eskidir. Amacı, vücudun hassas noktalarını çok iyi tanıyarak, ustalığın ve çevikliğin kaba güce karşı zaferini sağlamaktır. Birçok temel oyunları (bastırma, sıkıştırma, burma, denge bozma) vardır. Jiu-jitsunun kuralları judodakiler değildir; hatta gerçekte kuralı bile yoktur, çünkü bu aslında bir spor değil, bir saldırı ve savunma aracıdır.

JIULONG → KOWLOON.

Jixi → CIŞİ.

JİVE a. (fars. *jīve*). *Esk.* Cıva.

JİVE a. (ing. sözc.). **1.** Caz müzikçilerinin özel argosu. (Amerikancadan türetilmiştir.) **—2.** Bu argoda, *swing*'e verilen ad.

JİVESİYEN a. (fr. *givétien*; öz. a. *Givet*' den). Yerbil. → GİVET KATI.

■**JİVKOV** (Todor), bulgar devlet adamı (Pravec, Sofya yakınlarında, 1911), bir basımevinde işçiydi, Komünist partisi'nin ilk militanları arasında yer aldı, savaş sırasında Sofya bölgesi komutan yardımcısıydı (1943-44). 1948'de Merkez komitesi üyesi oldu, Sofya belediye başkanlığı yaptı, 1951'de Siyasi büro'ya girdi. 1954'te Çervenkov'un yerine parti genel sekreterliğine getirildi ve Başbakan olduktan (1962) sonra da bu görevini sürdürdü. Partiyi stalincilerden (Çervenkov, Cankov, Jugov) temizledi. X. parti kongresi tarafından yeniden genel sekreterliğe seçildi (nisan 1971) ve Devlet başkanlığı görevine getirildi (7 temmuz). Bunun üzerine Başbakanlığı bıraktı. Jivkov, ülkesini Batı ile ekonomik işbirliğine açtı. 1983 ve 1984'te parti için de yaptığı atamalarla durumunu sağlamlaştırdı. 1984'te üretimin niteliğine önem verilmesi gerektiğini vurgularken, 1986'dan sonra SSCB'deki reform girişimlerine paralel olarak siyasi ve iktisadi reformlar yapılması gerektiğinden söz etmeye başladı. Ancak, başlayan demokratikleşme hareketi sonucunda 1989'da çokpartili düzene geçilirken, devlet ve parti başkanlığından çekilmek zorunda kaldı. Ocak 1990'da evinde göz hapsine alınarak, iktidarda iken devleti zarara soktuğu ve yazdığı kitaplardan haksız kazanç sağladığı gerekçesiyle yargılanmaya başladı. Dava eylül 1992'de sonuçlandı. Mahkeme Jivkov'un yukarıda belirtilen gerekçelerle 7 yıl hapsine ve bu cezayı evinde çekmesine karar verdi.

JİYAN sıf. (fars. *jiyān*). *Esk.* **1.** Kükremiş, kızmış, coşmuş: *Pil-i jiyan* (kızgın fil). *Şir-i jiyan* (kükremiş aslan, kağan arslan).

JİYARDİYAZ a. (fr. *giardiase*). *Giardia intestinalis*'ten ileri gelen ve her ülkede görülebilen asalak hastalığı. (Eşanl. LAMBLİYAZ.)
—ANSİKL. Bağırsak flagellozlarının en sık görülen etkeni *Giardia (Lamblia) intestinalis*'tir. Hastalık etkeni olduğunda (genellikle bağışıklıkları zayıflamış kişilerde, çocuklarda ve çok asalak taşıyan kişilerde sık görülür) mide ağrılarına, süreğen ishallere ve bazen bağırsaklarda önemli ölçüde emme bozukluklarına neden olur. Tedavi için metronidazol ve türevleri kullanılır. Ender olarak mepakrine başvurmak gerekir. Korunma yolu amiplerden korunmanın aynıdır.

JİZERA, Çek Cumhuriyeti'nde ırmak, Kuzey Bohemya'da Krkonose'nin kuzeyiyle Labe arasında akar, Brandys'in yukarısında Labe'ye kavuşur; 164 km.

JİZERSKÉ HORY, Çek Cumhuriyeti'nde küçük dağ kütlesi, Krkonose'lerin kuzey uzantısında, Liberec kentinin yanı başında; Smrk'ta 1 124 m. Turizm.

JK ölçeği, JERNKONTORET ÖLÇEĞİ'nin eşanlamlısı.

JKa Hematol. *Anti-JKa antikoru*, Kidd sistemi antikoru. ‖ *JKa antijeni*, Kidd sistemi antijeni.

JKb Hematol. *Anti-JKb antikoru*, Kidd sistemi antikoru. ‖ *JKb antijeni*, Kidd sistemi antijeni.

JOACHİM II HEKTOR (1505 - Köpenick 1571), Brandenburg Seçici prensi (1535-1571). Reform'u (1539) benimsemiş olmasına rağmen, Smalkalde birliği'ni gönülsüzce destekledi, imparatorla iyi ilişkilerini sürdürdü ve Trento konsili'nin toplanmasına (1545) çalıştı. Ama Kilise'nin mülklerine elkoymaktan geri kalmadı ve Magdeburg başpiskoposluğunu ilhak etti (1551). Brandenburglu Albrecht'in Kilise'den ayırdığı Prusya düklüğünün kendi prensliği topraklarına katılmasını görüşmeler yoluyla sağladı (1569).

JOACHİM (Joseph), macar-avusturyalı kemancı (Kittsee, Pressburg [bugün Bratislava], 1831 - Berlin 1907). 1843'te gittiği Leipzig'de Mendelssohn'dan ilgi gördü; Gewandhaus'da verdiği konserlerle büyük ilgi uyandırdı. 1850'de Weimar, iki yıl sonra da Hannover sarayı'nda konser yöneticiliğine atandı. 1868'de Berlin'deki Hochschule'de ders vermeye başladı. Ertesi yıl kurduğu dörtlü büyük bir ün kazandı.

JOACHİMSTHAL, Jáchymov'un almanca eski adı.

Joachimsthal teoremleri. Geom. **1.** Düzlemin herhangi bir noktasından, merkezli bir koniğe çizilen dört normalin ayaklarından üçünün belirlediği çemberin, dördüncünün çapça karşıtı olan noktadan da geçtiğini belirten teorem. **—2.** Düzlemin herhangi bir noktasından, bir paraboIe çizilen üç normalin ayaklarıyla parabol tepesinin eşçemberli olduğunu ifade eden teorem.

Keystone



Todor Jivkov (1976)

Larousse



Talihli **João IV** Portekiz kralı bakır üstüne gravür *B. N., Paris*

L.L.



Étienne **Jodelle** *Bibliothèque nationale, Paris*

Joan de Zarissa, 4 tablolu bale. Konusunu ve müziğini Werner Egk, koregrafisini Serge Lifar, dekor ve kostümlerini Yves Brayer hazırladı. İlk kez 1942'de Paris operası'nda sahnelendı. Başlıca rolleri Lycette Darsonval, Solange Schwarz, Yvette Chauviré, Serge Lifar ve Serge Peretti yorumladı. Yapıtın konusu kısaca şöyledir: acımasız bir gönül avcısı, bir kadını baştan çıkarır ve kocasını öldürür. Daha sonra hakarete uğrayan kadın canına kıyar, âşığı da, vicdan azabından ölür.

JOÃO I Büyük (Lizbon 1357 - *ay. y.* 1433), Portekiz kralı (1385-1433), kral Adil Pedro I'in evlilikdışı oğlu. Fernando I ölünce, Castilla'nın taht üzerindeki hak iddialarına son vermek için Portekizliler Fernando I'in üvey kardeşi, Aviz tarikatının büyük üstadı João'yu göreve çağırdılar. João, 1383'te "krallığın yöneticisi ve savunucusu", 5 nisan 1385'te de Coimbra'daki Cortes meclisi tarafından kral ilan edildi. 14 ağustos 1385'te Aljubarrota'da Castillalılar'a karşı kazanılan zaferin anısına Batalha manastırı'nı yaptırdı. Saltanat döneminde merkezi yönetim, soylular aleyhine gelişme gösterdi. João I, 1415'te Septe'yi alarak denizaşırı büyük yayılma dönemini başlattı.

JOÃO II Kusursuz (Lizbon 1455 - Alvor 1495), Portekiz kralı (1481-1495), Afrikalı Afonso V'in oğlu. Soyluları boyun eğmeye zorlamak için halka ve Cortes meclisi'ne dayandı. Doğu'ya yapılan seferleri (Bartolomeu Dias, deniz yoluyla; Pêro da Covilhã, Mısır üzerinden) destekledi. 1494'te Tordesillas antlaşması'nı imzaladı.

JOÃO III Sofu (Lizbon 1502 - *ay. y.* 1557), Portekiz kralı (1521-1557), kral Büyük Manuel I'in oğlu. Hümanistlerin koruyucusuydu, buna rağmen engizisyonun Portekiz'e girmesine izin verdi (1536). 1540'tan sonra cizvitleri ülkesine çağırdı ve hemen hemen tüm eğitimi onların eline bıraktı. Brezilya'nın işgalini ve topraklarının değerlendirilmesini destekledi, fakat Fas'taki yerlerinden vazgeçti.

JOÃO IV "Talihli" (Vila Viçosa 1604 - Lizbon 1656), Portekiz kralı (1640-1656), Bragança dükü Teodosio ile Ana de Velasco'nun büyük oğlu. Önce Bragança dükü João II ünvanını almışken karısı Maria Luisa de Guzmán'ın kışkırtmasıyla, 1 aralık 1640 ayaklanmasına yol açan İspanya aleyhtarı bir komplonun başına geçti ve sonuçta bağımsızlık yeniden elde edildi. 12 aralık 1640'ta taç giydi. İspanyol istila hareketlerini püskürttü (Montijo, 1644), ayrıca, bakanları Pinto Ribeiro ile Francisco de Lucena'nın ustaca yardımlarıyla içte birçok reformlar yaptı ve Brezilya ile Angola'yı Hollandalılar'dan geri aldı.

JOÃO V Âlicenap (Lizbon 1689 - *ay. y.* 1750), Portekiz kralı (1707-1750), kral Pedro II ile Maria di Savoia-Nemours'un oğlu. Avusturyalı Mariana ile evlendi, İspanya Veraset savaşı'na katıldı ve Utrecht barışı'nı kabul etmek zorunda kaldı (1713). Ericeira veya Luis de Cunha gibi kişilerden yakın destek gören João V, halkına uzun süreli bir barış sağladı. Ancak, özellikle Brezilya'dan gelen servetler, bazı inşaat işlerinde ya da armağanlarla çarçur edildi. João V, edebiyatın ve güzel sanatların koruyuculuğunu yapmasını bildi (Kraliyet tarih akademisi'nin kurulması, 1720).

JOÃO VI Bağışlayıcı, (Lizbon 1767 -*ay. y.* 1826), Portekiz kralı (1816-1826), kral Pedro III ile kraliçe Maria I'in küçük oğlu. Maria I 1792'de çıldırınca, 1792 -1816 arasında naiplik görevini üstlendi. Fransa ile Büyük Britanya arasında tarafsız kalamadı ve fransız istilası karşısında Brezilya'ya kaçmak zorunda kaldı (1807). Ancak 1821'de, Cortes tarafından onaylanan Anayasa'yı kabul ettikten sonra dönebildi, fakat büyük oğlu Pedro'nun yönetimi sırasında bağımsızlığını ilan eden Brezilya'yı kaybetti (1822).

JOÃO (J. A. PEREIRA FILHO, **Antônio** —denir), brezilyalı yazar ve gazeteci (São Paulo 1937). Yeni kuşak öykü yazarlarının önderidir, büyük kentlerdeki toplumdışı kişileri betimledi (*Malagueta, Perus et Bacanaço* [fr. çev.], 1963; *Videur* [fr. çev.], 1975; *Salut, Copacabana* [fr. çev.], 1979).

JOÃO BELO → XAI-XAI.

JOÃO PESSOA, esk. **Paraíba,** Brezilya'da kent, Paraíba eyaletinin merkezi, Brezilya'nın K.-D.'sunda, Paraíba kıyısında, denize 5 km uzaklıkta; 440 279 nüf. (1990). Üniversite. Çimento fabrikası. Ayakkabıcılık. Puro imalathanesi.

Job *(Eyüp)*, 8 tablolu "maske". Librettosunu Geoffrey Keynes, müziğini Ralph Vaughan Williams, dekor ve kostümlerini Gwendolen Raverat, koregrafisini Ninette De Valois hazırladı. İlk kez 1931'de Camargo Society tarafından Londra'daki Cambridge Theatre'da sahnelendi. Başlıca rolleri, John MacNair, Anton Dolin ve Stanley Judson yorumladı. Yapıtın esin kaynağı, *Eyüp'ün kitabı*'dır.

Job sendromu. Hematol. Genellikle, stafilokoklardan ileri gelen soğuk apselerin birleşik halde bulunduğu sendrom. Çoğunlukla aşırı miktarda IgE tipi immünoglobulin bulunan ve çokçekirdekli nötrofillerinde kimyotaktizm yetmezliği olan kızıl saçlı kişilerde görülür.

JOBO (EL), Venezuela'nın kuzey-batı'sında arkeolojik sit. Avcı-toplayıcılara ait 45'ten fazla oturma yeri belirlenmiştir. Kazılar, dört evreye ayrılan bir kültür katının saptanmasını sağladı. Bu evrelerin en eskisini oluşturan Camare'de çekirdek ve kopuntu çakmaktaşından aletler; Las Lagunas'ta iki yüzlü keskin aletler; El Jobo'da yaprak biçiminde sivri uçlu aletler; Las Casitas'ta sivri uçlu saplı aletler bulundu. Camare evresinin 12 000 yıl öncesine uzandığı sanılmaktadır.

JOCELİN ya da **JOSSELİN DE COURTENAY** → COURTENAY sülaleleri.

JOCHBERG, Avusturya'da sayfiye ve kış sporları merkezi (yüksl. 924-1 740 m), Tirol'de, Kitzbühel'in G.'inde: 1 500 m.

Jochenstein, Tuna nehri üzerinde hidroelektrik tesisi, Almanya (Bavyera) ile Avusturya (Yukarı Avusturya) sınırında, Passau ile Linz arasında.

JOCHMUS (Giacomo August), alman serüvenci (Hamburg 1808 - Bamberg 1881). Önce Yunanlılar (1827), sonra da İspanya kraliçesi İsabel II için savaştı (1835). Espartero'nun kurmay başkanlığını yaptı (1838), Türkiye'nin Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı savaştı (1840), Frankfurt diyeti'nin Deniz ve sömürge işleri bakanı oldu (mart-aralık 1849). Avusturya'ya çekildi ve burada kendisine baron von Cotignola ve feldmareşal unvanları verildi (1859).

JOCHUM (Eugen), alman orkestra şefi (Babenhausen, Schwaben, 1902 - Münih 1987). Hamburg operası'nın müzik yönetmenliğini (1934-1949) ve aynı kentteki filarmoni orkestrasının şefliğini yaptı. 1949'dan sonra daha çok Münih'te etkinlik gösterdi. Bu kentte, Bavyera radyosu senfoni orkestrası'nı kurdu. Aynı zamanda Amsterdam Concertgebouw orkestrası'nın da şefi olan ve Bayreuth'ta birçok kez festival orkestrasını yöneten Jochum, en iyi Bruckner yorumcusu olarak tanındı. Bu bestecinin tüm senfonilerini plağa dolduran ilk orkestra şefidir.

JOCHUMSSON (Matthías), izlandalı şair, rahip ve gazeteci (Skógar 1835 -Akureyri 1920). *Eddas*'nın zor nazım tekniğini kullanarak yazdığı hacimli bir şiir yapıtından (4 cilt, 1902-1906) ve tiyatro oyunlarından (*Skugga-Sveinn*, 1864) başka birçok çevirisi (Shakespeare'den ve çağdaşı birçok avrupalı şairden) vardır. İzlanda ulusal marşının yazarıdır.

JODELLE (Étienne), fransız şair (Paris 1532 - *ay. y.* 1573). Yirmi yaşında, *Cléopâtre captive* adlı antik tarzda bir trajedi yazdı. Bu yapıt, kültürlü seyirci kesimi tarafından coşkuyla karşılandı. Jodelle'in büyük bir bölümü kayıp olan lirik yapıtı *(Amours, Priapée)*, erotizm ve gizemciliği büyük ölçüde bağdaştırmış ve karanlık imgeleriyle barok'un habercisi olmuştur. Kurallara sıkı sıkıya bağlı ve görkemli bir yapıt olan *Cléopâtre*, klasik trajedinin kökeninde bulunan yeni bir dramatik oyun biçiminin başlangıç noktası sayılır.

JODİNO, Beyaz Rusya'da kent, Minsk'in doğusunda; 22 000 nüf. Hizmet taşıtları.

JODL (Alfred), alman general (Würzburg 1890 - Nürnberg 1946). Birinci Dünya savaşı'nda Bavyera'da topçu olarak savaştı, daha sonra Reichswehr komutanlığında görev aldı. 1944 yılında orgeneralliğe yükselen Jodl, 1938'den 1945'e kadar OKW* harekât bürosu'nu yönetti, burada, Wehrmacht'ın savaşa hazırlanmasında büyük bir rol oynadı. 1945'te kısa süreli Dönitz hükümetinin genelkurmay başkanı olarak Reims'te alman ordularının teslim anlaşmasını imzaladı (7 mayıs). Nürnberg mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi.

JODLER a. (alm. sözc.). Müz. Anlamlı sözlerin yerini birtakım hecelerin aldığı, büyük aralıklar kullanarak birdenbire değişik ses bölgelerine (kafa sesi, göğüs sesi) geçmeye dayanan halk şarkısı. (Alp dağlarına özgü jodler'lerin benzerlerine, Kafkasya'da, Afrika'da, Melanezya, Polinezya, Çin ve Doğu Hindistan'da da rastlanır.) [YODLER biçiminde de yazılır.]

JOE LOUİS (Joseph Louis BARROW, —denir), amerikalı zenci boksör (Lexington, Alabama, 1914 - Las Vegas 1981). Tüm zamanların en büyük boksörlerinden biri olarak kabul edilir 1937 J. Braddock'a karşı dünya ağır sıklet boks şampiyonu oldu ve bu unvanı 1950'ye kadar korudu. Sonra yeniden boksa başladı, ama 1951'de R. Marciano'ya yenildi. Tam 17 yıl boyunca yenilmemişti.

JOENİİDAE a. Büyük bedenli kamçılı *Protozoa* familyası. (Yüzlerce kamçısı bulunan bu canlıların sitoplazması, tanecikler ve çomak biçiminde cisimlerle [bunların ortakyaşar bakteriler oldukları sanılır] doludur. Termitlerin ve odunla beslenen başka böceklerin sindirim borularında yaşayan bu hayvanlar, beden kütlelerine oranla çok iri parçaları bile yutabilirler.)

JOENPELTO (Eeva), isveççe yazan finlandiyalı kadın edebiyatçı (Sammatti, Helsinki yakınında, 1921). *La jeune fille marche sur l'eau* (fr. çev.) [1955] adlı romanıyla ün kazandı. Bir dizi epik romanla kendi bölgesi Uusimaa'nın yakın tarihini anlatmaya girişti: *Un courant d'air de toutes les portes* (fr. çev.) [1974]; *Une eau de pluie saumâtre* (fr. çev.) [1978].

JOENSUU, Finlandiya'da kent, Finlandiya Karelya'sında, Pohjois-Karjalan ilinin merkezi, Pielisjoki kıyısında; 49 300 nüf. Kereste sanayileri (bıçkıevleri, kontrplak fabrikaları). — Yakınında, Outokumpu bakır madenleri.

JOERGENSEN → JØRGENSEN.

JOEST ya da **JOOST** (Jan), hollandalı ressam (? 1455'e doğr. - Haarlem 1519). 1480'de, daha sonra 1505-1508 arasında Kalkar'da (Almanya'da Kleve yakınında) adı geçer; bu yıllarda öyküyü ön plana çıkaran bir üslupla resimler yaptı: Sınt Nicolaas kilisesi'nin ana sunak kanatlarını resimledi (*İsa'nın yaşamı*'ndan 20 sahne). JUAN DE HOLLANDA adıyla, Palencia ka-

tedralı'ndeki büyük üçkanatlıyı yapan ressamın da Joest olduğu sanılmaktadır (1500'ten önce). B. Bruyn'u ve belki de J. Van Cleve'i etkilediği düşünülür.

■ **JOFFRE** (Joseph), Fransa mareşali (Rivesaltes 1852 - Paris 1931). Politeknik okulu istihkâmcılık bölümü'nden mezun oldu: 1885'ten başlayarak, Tonkin, Sudan, Madagaskar gibi görev bölgelerinde parlak bir başarı gösterdi ve 1911'de genelkurmay başkanlığına getirildi. Savaşın ilanı üzerine, 2 ağustos 1914'te Kuzey ve Kuzey-doğu ordularına başkomutan atandı. İlk yenilgilerden yılgınlığa kapılmadı, birliklerine geri çekilme emrini verdi, Paris'in kuzeyinde yeni birlikler topladı ve parlak bir manevra sayesinde, Paris ve Fransa'yı kurtaran Marne zaferini kazandı (5-10 eylül). Almanlar'ın "denize doğru koşu" adı verilen yeni bir çevirme tehlikesini savuşturduktan sonra, bütün fransız ordularının başkomutanlığına getirildi (2 aralık 1915). Müttefikler'e görüşlerini kabul ettirdi ve Somme saldırısına girişerek (temmuz-ekim 1916) Verdun'ün geri alınmasını sağladı. Yerini Nivelle'e bıraktı (aralık 1916) ve Fransa mareşali atandı, amerikan birliklerinin Fransa'ya çıkarılmasını hazırlamak üzere ABD'de görevlendirildi (1917). *Mémoires* (Anılar) adlı iki ciltlik yapıtı, ölümünden sonra, 1932'de yayımlandı.

JOFFREY (Robert), amerikalı dansçı, koregraf ve eğitimci (Seattle 1930 - New York 1988). New York'taki High School of Performing Arts'ta (1950-1955) ve American Ballet Theatre'ın okulunda (1953-1957) ders verdi. Müzikli güldürüler ve Choreographers Workshop ile Ballet Rambert için (1955) baleler düzenledi. 1953'te kendi adına, American Ballet Center adlı okulu açtı. Ertesi yıl, hiçbir yıldıza yer vermeden Robert Joffrey Ballet'i kurdu. Koregraf olarak, *Pas des deesses* (1954), *Pierrot lunaire* (1956), *Kaléidoscope* (1956) ve *Gamelan* (1963) adlı balelerin birer versiyonunu hazırladı. 1964'te dansçılarından çoğunun, yeni kurulan Harkness Ballet'e geçmesi, Joffrey'in topluluğunu sarsıntıya uğrattıysa da, Harkness Foundation'ın desteğiyle City Center Joffrey Ballet adında yeni bir topluluk kurdu (1966). Joffrey'in topluluğu birçok koregrafın yapıtını repertuvarına aldı. Kendisi de *Astarte* (1967) ve *Weewis* (1973) adlı baleleri koregrafiledi. Bu ikinci gösterileri sırasında topluluğunu, Twyla Tharp'ınkiyle güçlendirdi. New York City Center'da sahnelenen *Manon* (1967) ve *Mefistofele* (1969) operalarının danslı bölümlerini düzenledi. Dance Masters of America Inc.'te klasik dans dersleri verdi, "Regional Ballet" (amatör ya da profesyonel olmayan bale) alanında yoğun etkinlik gösterdi. Birincinin yanı sıra gösteriler sunan ikinci bir topluluk kurdu: Joffrey II Company.

Joffroy belirtisi. Alın kasının yarı felç durumu (alın kırışmasının yokluğu). [Hasta başını öne eğdiği zaman derhal bakışını yukarı doğru yöneltir. Basedow hastalığının işaretlerinden biridir.]

JOG çavlanları → GERSOPPA FALLS.

JOGGİNG a. **1.** Değişik alanlarda (ormanda, kırda, kentlerin cadde ve sokaklarında) yapılan koşu sporu. ABD'de doğan bu spor 1970'lerin sonuna doğru Batı Avrupa'da da yayıldı. Değişik yaşlardaki kişiler tarafından uygulanabilen bir spor olan joggingin amacı yalnızca fiziksel formu sağlamaktır. **—2.** Bu iş için kullanılan eşofman.

JOGULLU sıf. (ing. *joggling, to joggle,* verevine geçirmek'ten). Denizc. *Jogullu bindirme,* iki sacı birleştirme yöntemi. (Saclardan birinin kenarı, ötekinin kenarını örtmesi için hafifçe kıvrılır. Postalar da jogullu bindirmeyle birleştirilebilir. Ancak bu birleştirme yöntemi günümüzde kullanılmamaktadır.)

JOHAN (Pere), katalan heykelci (1398 -1458'den sonr.). Barcelona'da, Tarragona'da (katedraldeki ana sunağın sunakarkalığı), Zaragoza'da ve nihayet Aragón kralı Alfonso V tarafından çağrıldığı Napoli'de çalıştı. XIV. yy.'ın maniyerist geleneğini gerçeğe uygun, ama şiirsel bir biçimde işlenmiş öğelerle zenginleştirdi.

DANİMARKA, İSVEÇ VE NORVEÇ

JOHAN I, Danimarka, Norveç ve İsveç kralı (Ålborg 1455 - *ay. y.* 1513). Christian I'in oğlu, Meclise ve soylular sınıfına birçok ayrıcalık tanıdıktan sonra 1481'de Danimarka, 1483'te Norveç kralı oldu. Eski Sten Sture milliyetçileri tarafından İsveç'te kral olarak kabul edilmedi, 1501'de bu ülkeden uzaklaştırıldı. Ülkedeki karışıklığı yatıştırmak için oğlu Christian II'yi kral naibi olarak Norveç'e gönderdi. Hansa prensleriyle yapılan sürekli savaş sırasında Danimarka'nın ilk savaş donanmasını kurdu.

JOHAN I Sverkersson (1201'de doğr. -Visingsö 1222), İsveç kralı (1216). Sverker Karlsson'un oğlu. Ayrıcalıklarını artırdığı rahipler sınıfının desteğiyle Erik X Knutsson'un ardından tahta çıktı.

JOHAN III VASA (Stegeborg şatosu 1537 - Stockholm 1592), İsveç kralı (1568 -1592), Gustaf Vasa'nın ikinci oğlu. Kendisini hapseden (1563-1567) kardeşi Erik XIV'ü devirdi. Tahtı ele geçirerek İsveç ile Danimarka arasındaki savaşa Stettin antlaşması (1570) ile son verdi. Bu antlaşma İsveç'e ağır bir tazminat yükledi. Polonya ile yaptığı ittifak sayesinde Estonya'da egemenliğini sağlamlaştırdı ve İngriya'nın bir bölümünü kendine bağladı. Roma ile yakınlaşma görüşmeleri yaptı ve İsveç'in katolikliğe dönme arzusunda olduğunu göstermek için ülkede geniş çapta yerleşmiş bulunan protestanlıkla mücadele etti (Uppsala Protestan üniversitesi'nin kapatılması). Fakat bu eyleminde soyluların direnişleriyle karşılaştı. Katarina Jagellon ile yaptığı evlilikten doğan Zygmunt, 1587'de Polonya kralı ilan edildi. (→ ZYGMUNT III VASA.)

JOHANİT a. (fr. *johannite*). Miner. Doğal hidratlı uranyum ve bakır sülfat; Bohemya'da bulundu.

PFALZ

JOHANN KASİMİR (Simmern 1543 - Heidelberg 1592), Pfalz kontu (1578). Pfalz Seçici prensi Sofu Friedrich III'ün oğluydu. Fransa'ya (1567-1575), sonra Gentliler'in ayaklanması sırasında Hollanda'ya (1578) müdahale etti ve Almanya'da protestan Devletler birliği'ni kurmaya çalıştı. Ölümünden sonra, toprakları calvinci Seçici prens Friedrich IV'ün payına düştü.

AVUSTURYA

JOHANN VON HABSBURG, arşidük Johann denir (Floransa 1782 - Graz 1859). Leopold II'nin oğluydu. 18 yaşında Bavyera ordusunun başına geçti ve Moreau tarafından Hohenlinden'de yenilgiye uğratıldı (1800). 1809'da Venezia'yı ele geçirdi, ama Napoléon'a karşı savaşan kardeşi arşidük Karl onu Wagram'a çağırdı; Johann yardım için çok geç kaldı. Liberal düşünceleriyle özellikle Hırvatistan'da çok popüler oldu. 15 haziran 1848'de imparatordan bir yetki belgesi aldı; kabine kurmak (Bach ile) ve Kurucu meclis'e başkanlık etmekle görevlendirildi (22 temmuz). Aynı zamanda, Almanya'nın birliğini sağlamaya çalışan Frankfurt Meclisi tarafından imparatorluk naipliğine seçildi (haziran 1848). Ama Viyana'da olduğu kadar Frankfurt'ta da gösterilen tepki karşısında istifa etmek zorunda kaldı. Franz Joseph'in iktidara geçmesi (2 aralık) üzerine kesin olarak siyasetten çekildi.

BOHEMYA

■ **JOHANN VON LUXEMBURG Kör** (1296 - Crecy 1346), Bohemya kralı (1310 -1346), imparator Heinrich VII'nin oğlu. Babası onu, Přemyslidler hanedanının son temsilcisi Venceslav'ın kız kardeşi Erzsebet ile evlendirerek Bohemya kralı olmasını sağladı. Taç giydikten sonra yönetimi karısına ve çek derebeylerine bırakarak Avrupa'nın her yanında savaştı. Bavyeralı Ludwig V'in Mühldorf'ta zafer kazanmasında büyük rol oynadı (1322). Flamanlar'a karşı Fransa kralına (1328), ayrıca da Tötonlar'a yardım etti (1329). Sonra, uzun süre Fransa'da yaşadı, burada kızını ileride tahta çıkacak olan İyi Jean II ile evlendirdi (1332). 1340'ta kör oldu, oğlu Karl'ı imparator seçtirdi (1346); Crécy'de öldürüldü.

SAKSONYA

JOHANN Sebatkâr (Meissen 1468 - Schweinitz 1532), Saksonya Seçici prensi, Seçici Ernst'in oğlu. Önce kardeşi Bilge Friedrich ile (1486-1525), daha sonra 1525'ten 1532'ye kadar tek başına Seçici prens olarak Saksonya'yı yönetti. Saksonya'ya Reform'u soktu (1527). Torgau savunma birliği'ne girdi; Hessenli Philipp ile birlikte "protesto"yu kaleme aldı. *Protestan* terimi bundan sonra kullanıldı (nisan 1529). Johann, Smalkalde birliği'ni örgütledi (1531).

JOHANN (Dresden 1801 - Pillnitz 1873), Saksonya kralı (1854-1873), prens Saksonyalı Maximilian'ın oğlu. Kardeşi Friedrich August II'den sonra tahta çıktı, akıllıca reformlar gerçekleştirdi, Danimarka savaşı'na katıldı (1864) ve Prusya'ya karşı Avusturya'yı destekledi (1866). Kuzey Almanya konfederasyonu'na girerek (1867), ordusunu Fransa'ya karşı yapılan savaşa soktu (1870) ve Alman İmparatorluğu'na katıldı. PHILALETHES adıyla *İlahi Komedya*'nın *(Divina Commedia)* eleştirel bir baskısını yayımladı (1839-1849).

PAPALAR

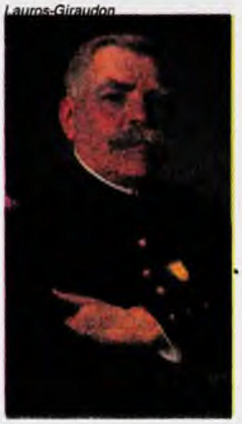
JOHANNES I *(aziz)* [Toscana 470? - Ravenna 526], 523'ten 526'ya kadar papa. Ariusçuluğa karşı alınan tedbirlerin kaldırılmasını sağlamak için, Theodorich tarafından, Doğu imparatoru İustinos'un yanına gönderildi. İustinos ona büyük önem verdi ve kendisine taç giydirmesini istedi (525). Johannes I Ravenna'ya dönüşünde hapse atıldı ve orada öldü.

JOHANNES V (Antakya ?- öl. Roma 686), 685 ile 686 arasında papa. Doğu Roma imparatorunun iznini beklemeden papalığını ilan etti, böylece, papalığı bu vasilikten kurtardı ve bir konsil topladı. Bu konsil, Sardinya ve Korsika Kiliseleri'nin doğrudan papanın yetkisi altına alınmasını kararlaştırdı.

JOHANNES VI (Yunanistan ?- Roma 705), 701 ile 705 arasında papa. Tiberios Konstantinos'un muhalefetine rağmen papa seçildi; Benevento dükü Gisulfo'nun yönetimindeki lombardia istilalarına karşı koymak zorunda kaldı. Dükü Ravenna eksarhlığının bir bölümünü vermek zorunda bıraktı.

JOHANNES VIII (Roma 820? -*ay. y.* 882), 872 ile 882 arasında papa. Germen Ludwig yerine Kel Charles'ı Roma'da imparator olarak kutsadı. (25 aralık 875). Louis II'nin dul eşi Engelberge ve Carloman'ın entrikalarına rağmen, Kel Charles'a İtalya tahtını verdi. Ama Fransa derebeyleri Kel Charles'a karşı ayaklandılar. Porto piskoposu Formoza, papaya karşı Engelberge ile işbirliği yaptı, bu sırada Sarazenler yeniden saldırmaya başladılar. Johannes VIII'in isteği üzerine İtalya'ya inen Kel Charles, Cenis dağı yakınlarında öldü (877). Spoleto düküyle Toscana markisi papayı Roma'dan kovdular. Fran-

Lauros-Giraudon



mareşal **Joffre**
Versailles şatosu

Giraudon



Johann von Luxembourg
Bohemya kralı
Arras Derlemesi'nden
bir resim, XVI. yy. sonu
Belediye kitaplığı, Arras

Vatikan kütüphanesi



papa **Johannes XXII** *Cronaca Villanni*'nin bir minyatüründen ayrıntı *Vatikan kütüphanesi*

Lessing-Magnum



Johannes XXIII

Pontificia Fotografia-Felici



papa **Johannes-Paulus II** (nisan 1982)

sa'ya sığınan (878) Johannes VIII Şişman Charles'ın imparatorluğunu kutsadı. (881). Ama Şişman Charles onu Campania'ya yerleşen Sarazenler'den kurtarmak için hiçbir şey yapmadı. Patrik Photios İstanbul'un Roma'ya karşı üstünlüğünü ilan etmiş olmasına rağmen (880) papa Doğu Roma imparatoruna başvurdu. Nikephoros Phokas, İtalya'yı kurtardı, ama Johannes VIII düşmanları tarafından zehirlendi.

JOHANNES IX (Tivoli 840 - Roma 900), 898 ile 900 arasında papa. Papa Formoza'nın anısını eski saygınlığına kavuşturdu. Papanın kutsanmasının kraliyet delegelerinin huzurunda yapılmasını karara bağladı. Başpiskopos Johannes'i, papaz Benedictus ve Danyal ile birlikte, savaşlarla yıkıma uğramış ülkeye yardım etmeleri amacıyla Moravya'ya gönderdi. Johannes IX, Papalık'ın doğrudan yetkisini slav ülkelerinde de kabul ettirmeye çalıştı.

JOHANNES XI (Roma 906 *-ay. y.* 935), 931 ile 935 arasında papa. Marozia'nın oğluydu. Annesinin kendi adıyla yönetimde bulunmasına izin verdi, ama üvey kardeşi Alberico II, annesinin üçüncü kocası Provence kontu Ugo'yu Roma'dan kovdu ve zehirletti. Bir süre hapsedilen Johannes daha sonra dinsel görevinden çekildi. Cluny rahibi Odon'un reform girişimlerini destekledi.

JOHANNES XII (OTTAVİANO) [Roma 937 *-ay. y.* 964], 955 ile 964 arasında papa. Marozia'nın torunu ve Alberico II'nin oğlu, "bütün Romalılar'ın prensi ve senatörü" (954), 18 yaşında papa seçildi ve siyasetle çok uğraştı. Berengario'dan kurtulmak için Saksonyalı Otto'yu çağırdı (962) ve ona imparatorluk tacını giydirdi. Papanın utanç verici davranışları karşısında Otto bir konsil toplayarak onu görevden aldırttı ve yerine Leo VIII getirildi. Ama Johannes XII, imparatorun ayrılmasından sonra Roma'yı yeniden ele geçirdi (964).

JOHANNES XIII (Roma ? *- ay. y.* 972), 965 ile 972 arasında papa. Theophylaktos'un torunu ve ikinci Theodora'nın oğluydu. Otto I'in etkisiyle papa seçildi, halk tarafından Roma'dan kovuldu. Otto tarafından yeniden kente götürüldü, oğlu Otto II'ye taç giydirdi (aralık 967). Kilise reformunu destekledi.

JOHANNES XV (Roma? *- ay. y.* 996), 985'ten 996'ya kadar papa. Crescentius II'nin kışkırttığı fesat sonucunda Toscana'ya kaçmak zorunda kaldı. Ama Almanlar tarafından tekrar geri getirildi. İngiltere kralıyla savaş sırasında *Tanrı'nın mütarekesi* kavramını ileri sürdü. Aziz Augsburglu Ulrich'in azizlik mertebesine yükseltilmesiyle başlayan ilk mertebe törenine başkanlık etti (993). Polonya'da katolikliğin yayılması için çalıştı ve birçok yenilikçi sinodu kendisi yönetti.

JOHANNES XIX (ROMANUS) [öl. Roma 1032], 1024 ile 1032 arasında papa. Benedictus VIII'in kardeşi; etkin bir kişi olan diğer kardeşi Tusculum kontu Alberico'nun desteğiyle laik olmasına rağmen papa seçildi; o sırada "bütün Romalılar'ın konsülü, dükü ve senatörü" görevinden çekildi. Bir ayaklanma yüzünden Roma'yı terk etti, ama Konrad II tarafından yeniden göreve getirildi ve ona imparator tacını giydirdi. Eustachius'a Kiliseler birliği patriği unvanını tanımadığı için Bizans ile arası bozuldu.

JOHANNES XXI (Pietro İULİANİ) [Lizbon 1220'ye doğr. - Viterbo 1277], 1276 -77 arasında papa. PETRUS HİSPANUS adıyla da bilinir; bilgin bir kişiydi, bir diyalektik kitabı olan *Summulae Logicales* ile ün kazandı. Atak Philippe ile Castillalı Alfonso X'u barıştırdı ve İki Sicilya'nın yönetimini Anjoulu Carlo'ya bıraktı.

■**JOHANNES XXII** (Jacques DUESE ya da D'EUZE) [Cahors 1245 - Avignon 1334], 1316-1334 arasında papa. Hukuk bilginiydi, Avignon'a yerleşti, teokratik bir devlet kurma hayalini gerçekleştirme hırsına kapıldı ve bu yüzden birçok düşman edindi. Yönetimi ve maliyeyi merkezileştirdi.

Avusturya kralı Friedrich ile Bavyeralı Ludwig arasındaki çatışmadan yararlanmaya çalışarak İmparatorluğa karşı cephe aldı. Bunun üzerine Kilise'de derin bir ayrılık baş gösterdi. Papanın Avignon'da kalmasından hoşnut olmayan Roma halkı Sciarra Colonna'yı kendine lider seçti. Sciarra Colonna, Akıllı Roberto'nun birliklerini geri püskürttü ve imparatorla anlaşarak Johannes XXII'yi azledip (nisan 1328) yerine, fransiskenlerin aşırı kolundan olan düzmece papa Nicolaus V'i seçtirdi. Nicolaus V, 1330'da boyun eğdiyse de, aşırı fransiskenler, günahsız ruhların Son hüküm günü'nden önce cennete kabul edilmeyeceğini ilan eden (1331) Johannes XXII'ye karşı bir sapkınlık davası açtılar. Dava ancak Johannes XXII'nin ölümüyle kapandı.

JOHANNES XXIII (Baldassare COSSA) [Napoli 1370'e doğr. - Floransa 1419], 1410 ile 1415 arasında göreve gelen düzmece papa. Alexander V ölünce papa seçildi. Napolili Laszlo'yu Roma'dan kovdu (1411); bir süre sonra kendisi de kovuldu ve Germanyalı Sigismond'un müdahalesiyle kurtarıldı. Büyük Ayrılık'ı gidermek için Sigismond'a Konstanz'da bir konsil toplama izni vermek zorunda kaldı. Kente gittiğinde (kasım 1414) hissettiği düşmanlık nedeniyle, seyis kılığına girerek Schaffhausen'a kaçtı. Konsile geri dönmeyi reddettiği için "dini istismar ve ahlaksızlık" nedeniyle tutuklandı (1415). Heidelberg şatosu'na hapsedildi ve fidye karşılığında salıverildi. Verilen hükmü kabul ettikten sonra, Martinus V tarafından Frascati kardinal piskopos sıfatıyla yeniden Sacro Collegio bünyesine alındı (1419).

■**JOHANNES XXIII** (Angelo Guiseppe RONCALLİ) [Sotto il Monte, Bergamo yakınında, 1881-Roma 1963], 1958-1963 arasında papa. 1904'te rahip oldu, Bergamo Papaz okulu ruhani yöneticiliğini yaptı (1925), papa adına Bulgaristan'ı ziyaret etti, Yunanistan üzerinde de yetkili olmak üzere Papalık'ı Türkiye'de temsil etti (1935), Paris'te Papalık elçisi (1944), Venedik kardinali ve patriği (1953) oldu, Pius XII'nin ölümü üzerine papa seçildi (28 ekim 1958) ve 4 kasımda taç giydi. Johannes XXIII adına aldı. "İyi papa" lakabı verilen Johannes XXIII'ün adı, özellikle, Roma kilisesi'nin modern dünya karşısındaki durumunu gözden geçirmek ve onunla diğer hıristiyanlar ve hıristiyan olmayanlar arasında yakınlık kurmak amacıyla topladığı ikinci Vatikan konsili ile birlikte anılır.

JOHANNES IV (1832'ye doğr. - Metemma 1889), Etyopya negusu (1872 -1889). Tigre'de bir kabile reisiydi, İngilizler tarafından Theodoros'a karşı silahlandırıldı. Theodoros'un ölümünü izleyen dört yıllık anarşi dönemi sonunda kendini negus ilan etti ve Theodoros'un ulusal birlik siyasetinden ayrılmadı. Süveyş kanalının açılması üzerine, yabancıların çeşitli istekleriyle karşılaştı. 1875 ve 1876'da Mısırlılar'ı yendi. Massaua'yı harekât üssü olarak kullanan İtalyanlar, 1887'de Dogali'de bozguna uğratıldı. Johannes, Metemma savaşı'nda Mehdiciler'in saldırısını püskürtürken öldü. 1878'de rakibi Menelik'i tahtın vârisi olarak kabul etmişti.

JOHANNES MAGNUS, isveçli tarihçi ve din adamı (1488-1544). "Tufandan başlayarak" İsveç tarihini anlatan *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* (1554) adlı, öykü ve efsanelerden esinlenerek kaleme aldığı yapıtı, XIX. yy.'ın yenigotik hareketini geniş ölçüde etkiledi.

JOHANNES-PAULUS I (Albino LUCIANİ) [Canale d'Agordo 1912 - Roma 1978], 1978'de papa; Canale d'Agordo'da yardımcı rektörlük yaptı ve Belluno'daki gregorius seminerinde dogmalara ilişkin tanrıbilim dersleri verdi, bu piskoposluk bölgesinde genel vicarius olarak görev aldı, sonra Vittorio Veneto piskoposu (1958), Venedik patriği (1969), İtalyan piskoposluk konferansı'nda başkan yardımcısı (1972), kardinal oldu (1973). 26 ağustos 1978'de Paulus VI'nın ölümü üzerine papa seçildi; ama kısa bir süre sonra 28 eylülde öldü.

■**JOHANNES-PAULUS II** (Karol WOJTYŁA) [Wadowice, Kraków diocesis'i, 1920], 1978'de papa. Kraków Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra dört yıl boyunca işçi olarak çalıştı, bir yandan da tanrıbilim öğrenimini sürdürerek büyük Kraków seminerini bitirdi. 1946'da papaz oldu ve aziz Juan de la Cruz'da inanç anlayışını ahlak açısından irdeleyen bir tanrıbilim teziyle Roma'da doktor unvanını kazandı; daha sonra Lublin Katolik üniversitesi'nde ve Kraków Tanrıbilim fakültesi'nde ahlak dersleri verdi. Öğrencilerle yükümlü papaz görevini yürütürken piskopos yardımcılığına asaleten atandı (1958). Piskoposluk kurulu naipliğine (1962), Kraków başpiskoposluğuna getirildi (1964) ve kardinalliğe yükseltildi (1967). Johannes Paulus I'in ölümü üzerine papa seçilen "polonyalı papa" güçlü kişiliğini çok geçmeden dünyaya (yaptığı sık yolculuklarla) kabul ettirdi. Kilise öğretisine olan bağlılığını büyük bir açık görüşlülükle bağdaştırdı. Mayıs 1981'de Mehmet Ali Ağca tarafından Roma'da (Vatikan) vurularak yaralandı. İyileştikten sonra gezilerine yeniden başladı.

JOHANN-SİGİSMUND (1572-1619), Brandenburg Seçici prensi (1608-1619). Joachim Friedrich'in oğluydu. 1608'de babasının yerine geçti. Miras yoluyla Kleve, Mark ve Ravensberg'i aldı (1614); Jülich ile Berg de Neuburg Pfalz kontunun eline geçti. Hollandalılar'ın dostluğunu kazanmak için calvinciliği benimsedi, ama bu durum lutherci uyruklarında hoşnutsuzluk yarattı. 1618'de Prusya düklüğü'nün mirasçısı oldu.

■**JOHANN-FRİEDRİCH Yüce** (Torgau 1503 - Weimar 1554), Saksonya Seçicisi (1532-1547), Sebatkâr Johann'ın oğlu. Smalkalde birliği'nde babasının yerini aldı ve Luther'i Zwingli'ye yakınlaştırmak istedi (1536). Karl V tarafından Hessen landgrafıyla birlikte sürgün edildi (temmuz 1546), Albertin kolundan kuzeni olan Saksonyalı Moritz tarafından yenilgiye uğratıldı. İmparator onu Mühlberg'de yendi (nisan 1547) ve Wittenberg teslim sözleşmesi (mayıs) ile seçiciliği Moritz'e devretmeye zorladı. Saksonyalı Moritz tarafından hapse atılan, sonra serbest bırakılan (1552) Yüce Johann Friedrich, katolik gruptan ayrılarak topraklarının bir bölümünü kurtarabildi.

JOHANN-FRİEDRİCH Arabulucu (Torgau 1529 - Steyr 1595), Saksonya dükü (1554), Johann-Friedrich'in oğlu. Önce erkek kardeşleri adına babasından kalan toprakları yönetti; daha sonra, kardeşi Johann-Wilhelm, Saksonya-Coburg dükü olunca Saksonya-Weimar-Gotha düklüğü kendisine verildi. Şövalye Wilhelm von Grumbach ile birlikte Saksonyalı Moritz'in mirasçılarına karşı savaştı, Gotha'nın alınmasından (1567) sonra imparatorluktaki haklarından yoksun bırakıldı; ölümüne kadar önce Viyana'da, sonra Steyr'de gözaltında tutuldu.

JOHANN-GEORG I (Dresden 1585 *-ay y.* 1656), Saksonya Seçicisi (1611 -1656). Seçici Christian I'in oğlu. Kardeşi Christian II'nin yerine geçti, Bohemya tahtını reddetti (1619), Silezya ve Lausitz'i kendine bağlamak isteyen imparator Ferdinand II'ye yardım etti, Gustaf-Adolf'u destekledi, Lausitz'i kendisine veren impara-

torla bir antlaşma imzaladı (Prag, mayıs 1635); Lausitz üzerindeki hakkı Westfalen antlaşması'nda (1648) da onaylandı. Otuz Yıl savaşları, sahip olduğu devletleri yerle bir etti, halkın yarısı telef oldu. Ayrıca İsveçliler'in ülkeyi terk etmesi için para ödemek zorunda kaldı (1645).

JOHANN-GEORG II (Dresden 1613 -Freiberg 1680), Saksonya Seçicisi (1656 -1680). Seçici Johann-Georg I'in oğlu. Louis XIV'e büyük bir hayranlığı vardı; süslü Dresden sarayı'nda onun yaşamını taklit etti. Yıllık bir irada karşılık Ren birliği'ne katıldı (nisan 1664) sonra imparatoru destekledi (1673) ve yeniden Louis XIV'ün yanında yer aldı (1679).

JOHANN-GEORG III (Dresden 1647 - Tübingen 1691), Saksonya Seçicisi (1680 -1691). Öncekinin oğlu. Savaşçıydı; Türkler'e karşı kullanması için imparatorun emrine verdiği sürekli bir ordu kurdu. Jan Sobieski ile Türkler tarafından kuşatılmış olan Viyana'yı kurtardı (1683). Budapeşte'ye karşı bir ordu yolladı (1686), ölümünden az önce Louis XIV'e karşı savaşan imparatorluk ordusunun komutanı oldu.

JOHANN-GEORG IV (Dresden 1668 - *ay. y.* 1694), Saksonya Seçicisi (1691 -1694). Johann-Georg III'ün oğlu. Fransa'ya karşı yapılan savaşta imparatorun müttefiki olarak kaldı.

JOHANNESBURG, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin başlıca kenti ve iktisadi merkezi, Transvaal'de; 1 609 408 nüf. Ülkenin başkenti Pretoria'dan üç kat daha kalabalık olan "Joburg", 1886'da Witwatersrand altın madeninin 1 750 m yükseltide ve su gereksinimini sağlayan Vaal'in 60 km kadar uzağında bulunmasından sonra kuruldu. Altının insanların içine düşürdüğü ateş sayesinde hızla gelişerek 1900'de nüfusu 250 000'i buldu (1951'de 650 000; 1971'de 1 418 000). Dörtgen bir plana göre yapılmış gökdelenli orta çekirdeğiyle (ticaret ve eğlence etkinliklerine ayrılan yeni Carlton Center elli katıyla burada yükselir) ve geniş konut semtleriyle çevrili iş merkeziyle kentin çehresi Kuzey Amerika'nın büyük yerleşme merkezlerine benziyorsa da, apartheid siyaseti burada çalışan ırk öbeklerinin yaşama çevresine katı bir ayrım getirmektedir. Beyaz halk (toplam nüfusun üçte biri), özel villaları ve küçük toplu konutlarıyla kuzeye doğru uçsuz bucaksız alanlara yayılan bir banliyöde yaşar. Çoğu zencilerden (% 58) oluşan renkli derili halk (yerliler % 3 ve melezler % 6), *township*'lere ya da çoğu yerleşme merkezinin güneyinde bulunan ayrı semtlere (Afrikalılar'ın başlıca yerleşme merkezi Soweto'dur) sürülmüştür. Johannesburg, Witwatersrand geniş birleşik yerleşmesinin başında yer alır ve sanayi üretiminin büyük bölümünü sağlar; tekstil, kimya ve makine fabrikaları, kent merkezinin güneyinde toplanır; burada rastlanan sarımsı tepecikler eskiden kentin altın madenine bağlı olduğunu gösteren başlıca tanıktır. Hem sanayi kenti, hem de iş ve kültür (Witwatersrand Üniversitesi ve Rand Afrikaans University) merkezi olan Johannesburg, yaklaşık bir yüzyıl önce yalnızca madencilik merkezi olarak kurulmuş olmakla birlikte Afrika kıtasının en büyük kentlerinden biridir.

JÓHANNESSON (Ólafur), izlandalı siyaset adamı (Skagafjarđar, Kuzey İzlanda, 1913). Hukuk profesörü; 1954'te parlamento (Althing) üyesi oldu, İlerici parti'nin Merkez komitesi'ne girdi, başkanlığını yaptı (1968-1979). Başbakanlık, Adalet ve Din işleri bakanlığı görevlerinde bulundu (1971-1974), Hallgrímsson hükümetinin Ticaret ve Adalet bakanlığına getirildi (1974-1978) ve 1978-1979'da koalisyon hükümeti başkanlığı yaptı. 1980-1983 arasında Dışişleri bakanlığı görevini üstlendi.

Johannisberg, Almanya'da bağcılık yöresi, Rheingau bölgesinde; çok güzel beyaz sofra şarabı üretilir.

JOHANNSEN (Wilhelm Ludwig), danimarkalı genetikçi (Kopenhag 1857 - *ay. y.* 1927). Kopenhag'da bitki fizyolojisi kürsüsünde görev aldı (1903 - 1927), sonra aynı üniversitede rektörlük yaptı. Gerçekleştirdiği deneylerle saf türü tanımlamayı ve fenotiple genotipi birbirinden ayırt etmeyi başardı. "Gen" sözcüğünü ilk kez kullanan kişidir.

JOHANSSON (Christian), isveçli dansçı ve koregraf (Stockholm 1817 - Petersburg 1903). Kopenhag'da, İsveç krallık balesi'nin dans okulunda yetişti; Bournonville'den de ders aldı. Taglioni'nin eşlikçisi olarak tanındı. 1860'ta öğrenci yetiştirmeye başladı. 1869'da öğretmenliği bıraktı ve Petersburg Bale okulu'nun başına geçti. Rus dansının gelişmesinde çok etkisi oldu. —Kızı ANNA da (Petersburg 1860 - Petrograd 1917), dansçıydı. Mariynskiy tiyatrosu'nda, üslubunun soğukluğuna karşın, yükselme dansında büyük başarı gösterdi (1878-1899). Dansçılığı bıraktıktan sonra kendini öğrenci yetiştirmeye adadı.

JOHN Yurtsuz (Oxford 1167 - Newark şatosu, Nottinghamshire, 1216), İngiltere kralı (1199-1216), Henry II ile Aquitanialı Aliénor'un beşinci oğlu. 1177'de babası İrlanda'yı tüm hükümranlık haklarıyla ona verdi, sonra kardeşi Richard I tarafından çeşitli ingiliz "payeleri"yle onurlandırıldı. 1199'da Richard I'in ölmesi ve yeğeni Bretagnelı Arthur'ün de yalnızca 12 yaşında olması Yurtsuz John'a tahtın yolunu açtı. Yurtsuz John'un aşırı coşkunlukla melankolik çöküntüler arasında bocalayan kişiliği yaptığı işleri belirledi. 1199'da Gloucesterli İsabella'yı boşadı ve 1200'de, bir Lusignanlı ile nişanlı olan İsabella of Angouleme ile evlendi. İsabella'nın nişanlısı, Philippe Auguste'e başvurdu. Fransa kralı, John'un elindeki fransız fieflerinin geri alındığını açıkladı (ağustos 1202), Normandiya'yı istila etti ve Bretagnelı Arthur'ü, diğer fiefleri ayaklandırmaya yolladı. John, yakalanan Arthur'ü 1203'te kendi eliyle öldürdü; bu olay, Bretagne ve Anjou'nun ayaklanmasına ve John'dan ayrılmasına yol açtı. John, ayrıca 1204'te Normandiya'yı ve 1205'te de Touraine'i yitirdi. Bu arada Aquitania'daki karışıklık, John'un Aquitania ile hemen hemen bütün Poitou'nun denetimini yeniden ele geçirmesini sağladı (1206). Papalık'ın Canterbury'ye yeni bir başpiskopos (Stephen Langton) atamasını kabul etmeyince papayla John'un arası açıldı; papa Innocentius III, kral John'u aforoz etti (1209). John yine de İngiltere'nin kendisine bağlı kalmasını sağladı. Walesliler ve İskoçyalılar karşısında etkisini güçlendirdi; İrlanda'da ingiliz egemenliğini pekiştirdi (1201-11). Düşmanı Fransa'ya karşı, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, Toulouse, Boulogne ve Flandre ile bir ittifaklar ağı kurdu. Ama vergilerden, savaşlardan ve papalık yasağından bunalan tebaasının, özellikle İngilizler'in öfkesiyle karşılaştı. İç muhalefeti durdurmak için 1213'te papayla uzlaştı; bunun karşılığında krallıklarını fief olarak Papalık'a bağladı ve vergi ödedi. Ama kendisinin Anjou'da (La Roche -aux-Moines, 1214), müttefikleri olan Almanya imparatorunun birlikleriyle Flamanlar'ın Bouvines'de (1214) yenilmesi iç bunalımın yeniden patlamasına yol açtı. Papanın desteğine karşın John, kamuoyunun desteğini alan baronların direnişi karşısında boyun eğmek ve Londralılar'ın bir ayrıcalık belgesi elde ederek ayaklanmalarından (17 mayıs) kısa bir süre sonra Magna Carta'yı kabul etmek zorunda kaldı (haziran 1215). Papa tarafından suçlanan baronlar, tahtı, İngiltere'ye çıkan Fransa kralı Louis'ye teslim ettiler. Louis'den kaçan Yurtsuz John'un hanedanı ancak, 19 ekim 1216'da John'un ani ölümü üzerine kurtulabildi.

JOHN (Franz, *baron* VON), avusturyalı feldmareşal (Bruck an der Leitha 1815 -Viyana 1876). 1848'de İtalya'da savaştı ve 1866'da Custoza'da Güney ordusu kurmay başkanıyken başarılar kazandı. Senyörler meclisi üyesi, Savaş bakanı (1867), sonra da Genelkurmay başkanı oldu (1874).

JOHN (*sir* William Goscombe), ingiliz heykelci (Cardiff 1860 - Londra 1952). Günlük yaşamı yansıtan birkaç heykel yaptı. Londra'daki St. Paul katedrali'ndeki *Coldstream Guards Anıtı* ve Liverpool'daki *Edward VII*'nin heykelinin yapımı için resmi siparişleri kabul etti.

JOHN (Augustus), ingiliz ressam ve gravürcü (Tenby, Wales, 1878 - Fordingbridge, Hampshire, 1961). Londra'da Slade School'da okudu (1894-1898), daha sonra da New English Art Club üyesi oldu. Bu artizlenimci sanatçı, günlük yaşamı konu alan duvar süslemeleri (*Çamaşır günü*, 1912'ye doğr., Tate Gallery), özellikle de portreler (*Bernard Shaw*, 1916, Fitzwilliam Museum, Cambridge) yaptı.

JOHN (Elton), ingiliz pop müzik şarkıcısı ve bestecisi (Londra 1947). Piyano öğrenimi gördü. Başta Long John'unki olmak üzere çeşitli pop music topluluklarında çalıştı. Söz yazarı Bernie Taupin ile işbirliğinden birçok şarkı doğdu: *My Song* (1970), *Rocket Man* (1972), *Honky cat* (1972), *Candle in the Wind* (1973), *A Single Man* (1978), *Nikita* (1985). 1969'daki ilk albümü *Empty Sky*'dan başlayarak otuza yakın albüm çıkardı. Bu yapıtların en yenileri şunlardır: *Ice on Fire* (1985), *Leather Jackets* (1986), *Live in Australia* (1987), *Red Strikes Back* (1988), *Sleeping With the past* (1989). Ayrıca sonuncusu Ken Russell'in *Rainbow'u* (1989) olmak üzere filmlerde de rol aldı.

John Bull → BULL.

John Day, ABD'de önemli baraj (sulama ve elektrik üretimi için), Kolombiya kıyısında, Oregon ve Washington eyaletlerinin sınırında.

JOHN FİSHER (*aziz*), ingiliz kardinal (Beverley 1469 - Londra 1535). Erasmus'un dostu, Cambridge Üniversitesi'nin en parlak hümanistlerinden biridir. Bu üniversitenin başkanı oldu (1504), o yıl Rochester piskoposluğuna getirildi. Henry VIII ile Catherine of Aragon'un boşanmasına karşı çıktı ve kralın üstünlüğü yeminini etmeyi kabul etmedi. Londra kulesi'nde tutukluyken papa tarafından kardinalliğe yükseltildi (mayıs 1535); Devlet başkanına karşı ağır suç işlediği gerekçesiyle 22 haziranda başı kesilerek idam edildi. 1935'te azizler katına yükseltildi.

JOHN HOLYWOOD → SACROBOSCO.

JOHN of Fordun, iskoç rahip ve kro-

Giraudon



Yüce **Johann-Friedrich**
Saksonya Seçicisi
Yaşlı Cranach'ın
bir tablosundan ayrıntı
Güzel Sanatlar müzesi, Lyon

Lauros-Giraudon



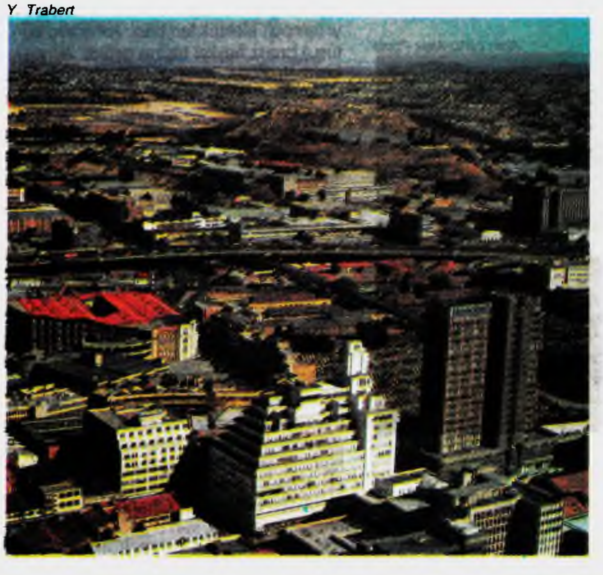
İngiltere kralı
Yurtsuz **John'un mührü (1200)**
Archives nationales, Paris



Elton **John**

Johannesburg'dan bir görünüm

Y. Trabert





Lauros-Giraudon

Jasper Johns: *False Start* (1959) *özel kol., New York*

National Portrait Gallery



Samuel Johnson James Barry'nin bir portresinden (1777) ayrıntı *National Portrait Gallery Londra*

Alain Lantz-Atlas Photo



Andrew Johnson Arthur Stumph'un bir tablosundan ayrıntı *National Portrait Gallery, Washington*

nikçi (Fordun, Kincardine kontluğu, ? - öl. 1834'e doğr.). Ateşli vatanseverliğiyle, dağılmış iskoç kroniklerine yeniden bütünlük kazandırmaya çalıştı. XV. yy.'da keşiş Walter Bower'in yararlandığı ve tamamladığı bu derlemenin sonucunda ortaya çıkan *Scotichronicon* (İskoç kronikleri), İskoç Ortaçağı üzerine araştırmalarının başlıca kaynağıdır.

JOHN OF GAUNT → LANCASTER.

Johne hastalığı. Vet. PARATÜBERKÜLOZ'un eşanlamlısı.

JOHNS (William Earl), ingiliz yazar (Hertford 1893 - Hampton Court 1968). RAF pilotu (1916-1932) oldu. İngiliz şovenizmini yücelten *Biggles* (gençler için 80 serüven) adlı yapıtı ona ün kazandırdı.

JOHNS (Jasper), amerikalı ressam (Augusta, Georgia, 1930). 1954'ten başlayarak, döneme egemen olan soyut dışavurumculuğun tersine, çiftboyutlu ve sıradan konularıyla özellik kazanan bir tür resim yapmaya başladı: "bayraklar" (*Flag*, 1955, Museum of Modern Art, New York), "hedefler", "rakamlar", "alfabeler", "kartlar". Tekrenklilik ve kamayö üstüne bazı arayışları olmakla birlikte, renkte ataklıktan ve özgür fırça vuruşlarından vazgeçmedi ("0 through 9" serisi, 1960-61). Gerçekle onun betimlenmesi arasındaki karmaşık bağıntıyı belirlemeye çalıştı ve Duchamp'a özgü ready-made anlayışına yaklaşarak günlük yaşamda kullanılan eşyayı (ampul, elektrik lambası, konserve kutusu) bronz heykel haline getirdi. Ayrıca, bu malzemeyi, kolaj yöntemiyle sözcükler ve cümlelerle birlikte zengin tuvallerine kattı (*According to what*, 1964, özel kol.). 70'li yıllarda tuvallerine soktuğu "kaplamalar" ya da renkli tarama çizgileriyle kendini yeniledi (*Corpse and Mirror II*, 1974-75, özel kol.).

JOHNS HOPKİNS (John), amerikalı hayırsever (Anne Arundel County, Maryland, 1794 - Baltimore 1873). Hatırı sayılır bir servet sahibi olduktan sonra bunu, adını taşıyan hastane ve üniversitenin kurulması için Baltimore şehrine bağışladı (1873).

JOHNSON, JANSON, JANSSENS ya da **VAN KEULEN** (Cornelius), flaman kökenli ingiliz ressam (Londra 1593 -Utrecht 1661). İlk portrelerinden Genç Marcus Gheeraerts'in etkisinde kaldığı ve bir minyatür eğitiminden geçtiği anlaşılır. 1632'den başlayarak Charles I'in hizmetine giren ressam, Van Dyck'ten esinlenerek daha ince bir üslup (*Capel ailesi*, 1639, National Portrait Gallery) kazandı. 1643'te Hollanda'ya göç etti (*Adriaen van Beyenhurgh*'un portresi, 1654, Rijksmuseum, Amsterdam).

JOHNSON (Samuel), ingiliz yazar (Lichfield, Staffordshire, 1709 - Londra 1784). Yazarlığa yoksulluk içinde başladı. Ardından, kendi "tiyatro atölyesi"nin tek öğrencisi ve geleceğin ünlü oyuncusu Garrick ile birlikte Londra'ya gitti. *Gentleman's Magazine*'de adını duyurdu ve on yıl sonra tamamlayacağı *A Dictionary of the English Language*'i (İngiliz dili sözlüğü [1747], 1755'te yayımlandı) hazırlamaya başladı. Hapiste ölen serüvenci bir arkadaşının anısına (*Life of Mr. Richard Savage*, 1744) bir kitap yazdı; tiyatro alanında şansını denedi (*Irene: a Tragedy*, 1749), filozofluğa özendiği şiirler yazdı (*The Vanity of Human Wishes*, 1749). Addison'a karşı *The Rambler*'i (1750-1752) kurdu; fakat bu derginin ağırbaşlı havasından sıkıldı. *The Idler* (1758-1760) ile tutumunu değiştirdi. Doğuculuğun etkisiyle, bir şehzadenin "zevkli yaşamı"nı öven, ama melankolinin de kendini duyurduğu *Rasselas: The Prince of Abissinia* (Beckford'un *Vathek*'ine esin kaynağı olmuştur) [1759] adlı yapıtı kaleme aldı. Londra salonlarında ve kulüplerinde, dostlarıyla (Goldsmith, Reynolds, Burke) hayranları (en başta, özyaşamöyküsünü [1791-1793] yazan Boswell olmak üzere) arasında el üstünde tutuluyordu. Kaba saba davranışlarla içindeki inceliği ve yumuşaklığı gizlemeye özen gösteren iriyarı, heybetli bir insandı. Yayımladığı Shakespeare ve ingiliz şairleri (*The Lives of Most Eminent English Poets*, 1779-1781) için yazdığı önsözlerde, geniş görüşlü bir yaklaşımın yanı sıra, birtakım küçüklüklere düşmekten kendini kurtaramadı. *A Journey to the Western Islands of Scotland* (İskoçya'nın batı adalarına yolculuk) [1775] adlı yapıtında da her şeyi kestirip atmaktan duyduğu zevk hemen belli olur. Açık seçiklik, disiplin, irade ve çelişki düşmanlığı: John Bull'un ayakları yere her zaman sağlam basar. Felaket nasıl olsa gelir: erdem ve mutluluk bundan kaçmayı bilmektedir.

JOHNSON (Andrew), amerikalı devlet adamı (Raleigh, Kuzey Carolina, 1808 -Carter's Station, Tennessee, 1875). Kongre'de demokrat milletvekilliği (1843 -1853), Tennessee valiliği (1853-1857) ve senatörlük (1857) yaptı. Kongre'den ayrılmamak için cumhuriyetçilere katıldı ve Lincoln tarafından Tennessee askeri valiliğine atandı (1862). Kasım 1864'te başkan yardımcısı seçildi; Lincoln'ün öldürülmesi üzerine ABD başkanı oldu (nisan 1865). Yeniden İnşa programında zencilere tam eşitlik verilmesine kesinlikle karşı çıktığı için radikallerle anlaşmazlığa düştü. Kongre'nin, yurttaşlık haklarının sınırlanmasını yasaklayan 14. değişiklik önerisini oylamasını engelleyemedi (haziran 1866). Milletvekilliği seçimlerinde (kasım), artık tutulmadığı anlaşıldı. Eyaletlere değişiklik kararını onaylamamalarını tavsiye etmekte direndi. Başkaldıran eski hükümetlerin üyelerine karşı çıkarılan bir yasayı veto etmesi üçte iki çoğunlukla geçersiz sayıldı (mart 1867). Savunma bakanı E. M. Stanton'u görevinden alması üzerine temsilciler, A. Johnson'u ihanetle suçlayarak Senato'da hakkında oylama yapılmasını sağladılar; Johnson ancak bir oy farkla aklanabildi (16 mayıs 1868).

Fransa'ya Meksika'dan çekilmesi için ültimatom verilmesi (şubat) ve Alaska'nın Rusya'dan satın alınması (mart 1867) başkanlığı sırasındaki en önemli dış siyaset olaylarıdır.

JOHNSON (Lionel Pigot), ingiliz şair (Broadstairs, Kent, 1867 - Londra 1902). Katolik oldu (1891), kelt uygarlığıyla ilgilendi (*Ireland and Other Poems*, 1897). Yapıtları Ezra Pound tarafından 1915'te yayımlandı.

JOHNSON (James Weldon), amerikalı zenci yazar (Jacksonville, Florida, 1871 -Wiscasset, Maine, 1938). Bütün yaşamı ırkçılıkla mücadeleyle geçti. Yapıtlarıyla da bu konudaki görüşlerini destekledi: özyaşamöyküsü (*Along this way*, 1933), romanı (*The Autobiography of an excoloured man*, 1912), zencilerin dünyası üzerine çalışması (*Black Manhattan*, 1930) ve şiirleri (*God's Trombones*, 1927; *St Peter relates an incident of the Resurrection*, 1930) vardır.

JOHNSON (James PRICE, **James P.** —denir), amerikalı caz piyanocusu ve bestecisi (New Brunswick, New Jersey, 1891 - New York 1955). Sanat yaşamına 1912'de New York'ta başladı. 1920'lerde bestelediği birçok parça büyük başarı kazandı. Daha çok tek başına plak doldurmakla birlikte, Bessie Smith gibi blues şarkıcılarına eşlik de etti. 1932'de bir bale müziği besteledi: *Symphony Harlem*. "Stride*" üslubunun en önemli temsilcisi olan James P. Johnson, blues ve ragtime'dan yola çıkarak, hareketli ve swing'li yepyeni bir piyano müziği yarattı. Fats Waller, Duke Ellington, Count Basie, Thelonious Monk ve daha birçok cazcıyı derinden etkiledi. Başlıca plakları: *Carolina Shout* (1921), *You've Got to be Modernistic* (1930), *Old Fashioned Love* (1944).

JOHNSON (Nunnally), amerikalı senaryo yazarı (Colombus, Georgia, 1897 -Los Angeles 1977). Gazeteci ve yazardı. Howard Hawks, Fritz Lang, Nicholas Ray ve özellikle de John Ford ile (*Young Mr Lincoln* [1939], *The Grapes of Warth* [1940], *Tobacco Road* [1941]) çalıştı. Aralarında *Eve'in üç yüzü*'nün de (Three Faces of Eve) [1957] yer aldığı birkaç filmi kendisi gerçekleştirdi.

JOHNSON (Eyvind), isveçli romancı (Svartbjörnsbyn, Norrland, 1900-Stockholm 1976). Bir işçinin oğluydu. Kendi kendini yetiştirdi; Gide, Joyce, Hamsun, Proust ve Freud'dan etkilendi. İsveç'teki proletarya edebiyatının en aydın temsilcisidir. Romanları arasında *Stad i mörker* (1927) ve *Stad i Ljus* (1928) sayılabilir. Bundan başka, bir özyaşamöyküsü dizisi olan *Olof* (1934-1937), alegorik roman dizisi *Krilon* (3 c, 1941, 1943), İkinci Dünya savaşı'ndan esinlenerek yazdığı *Strändernas svall* (1946) ve tarihsel romanlar (*Drömmar om rosor och eld* [1949] ile *Hans nädes tid* [1960]) yapıtları arasındadır. Üslubu iç monoloğa ve usavurmaya dayalı yapıtlarında gerçekçilik, alaycılık, duyarlık ve psikoloji egemendir. Bunun yanı sıra, çözümleme gücü yapıtlarının epik görünümüne baskın çıkar. 1974'te Harry Martinson ile birlikte Nobel ödülü'nü aldı.

JOHNSON (Philip), amerikalı mimar (Cleveland 1906). Tarihçi H. R. Hitchcock ile yaptığı işbirliği, onun, New York Çağdaş sanat müzesi'nin mimarlık bölümünü yönetmesini (1930-1936 ve 1946-1954), burada, 1932'de *uluslararası üslup*'u sunmasını ve mimar olmasını (Harvard, 1943) sağladı. New Canaan'da (Connecticut) yaptığı çeşitli yapılar (içlerinde, 1949'da yapılan kendi camdan evi de vardır), Mies van der Rohe'nin etkisini taşır. Johnson, bu sanatçıyla New York'taki Seagram Building'de birlikte çalıştı. Utica, Fort Worth ve Washington'da müzeler inşa etti. New York'ta Rockefeller bahçesiyle Lincoln Center'daki State Theater'ı (1962) yaptı.

JOHNSON (Lyndon Baines), amerikalı devlet adamı (Stonewall yakınında, Texas,

1908 - Johnson City, Austin yakınında, Texas, 1973). 1935'te Franklin Roosevelt tarafından Texas Ulusal gençlik yönetimi müdürlüğüne atandı. İki yıl sonra Temsilciler meclisi'ne Demokrat parti milletvekili olarak girdi: aralıksız seçildiği bu görevden, 1949'da Senato'ya Texas temsilcisi olarak girince (1949-1961) ayrıldı, Senato'da çoğunluğun (1951-1953 ve 1955 -1961) ya da muhalefetin (1953-1955) önderliğini yaptı. 1941'de deniz kuvvetlerine girdi. 1942'de Roosevelt, Johnson'ı geri çağırdı ve Deniz işleri komisyonu başkanlığına getirdi. 1960'ta J. Kennedy ABD başkanlığına, Johnson da başkan yardımcılığına seçildi.

J. Kennedy'nin öldürülmesinden sonra Johnson, 22 kasım 1963'te onun yerini aldı. 3 kasım 1964'te, cumhuriyetçi Goldwater'a karşı büyük bir çoğunlukla (oyların % 61'iyle) ABD başkanlığına seçildi. Öncelinin izlediği siyasette yer alan ve daha çok "yoksulluğa karşı mücadele" adıyla tanınan Economic Opportunity Act'ın (11 ağustos 1964) belirlediği "Büyük Toplum" programı adı verilen programı savundu. Seçildikten çok kısa bir süre sonra zenci ve Vietnam savaşı sorunlarıyla karşılaştı. Medeni haklara ilişkin yasanın kabul edilmesine (2 temmuz 1964) karşın beyaz ve siyah toplumlar arasındaki gerilim gerçek anlamda ırkçı ayaklanmalara dönüştü. Amerika'nın Vietnam'a müdahalesi daha da yoğunlaştı ve bu tırmanma devlet başkanının itibar yitirmesine yol açtı. 31 mart 1968'de Johnson, amerikan bombardımanlarını Vietnam'ın küçük bir bölümüyle sınırladığını ve ABD başkanlığına adaylığını koymayacağını açıkladı. Nixon'ın seçilmesinden (kasım 1968) sonra Texas'a çekildi ve anılarını kaleme aldı.

JOHNSON (Pamela Hansford), ingiliz kadın edebiyatçı (Londra 1912 - *ay. y.* 1981). C. P. Snow'un karısıydı. Hicivler ve traji-komediler (*The Unspeakable Skipton,* 1959) yazdı. Proust karşısında büyülenmesi *Six Proust Reconstructions* [fr. çev.] (1958) adlı oyununda ortaya çıkar. Ayrıca çağdaş çöküşe duyduğu büyük ilgi (*la Survie des plus forts* [fr. çev.], 1968), yazarda toplumsal eleştirinin tutucu konular çevresinde toplanmasına yol açtı.

JOHNSON (James Louis, **Jay Jay** —denir), amerikalı caz tromboncusu (İndianapolis 1924). Sanat yaşamının ilk yıllarında Clarence Lowe (1941-42), Benny Carter (1942-1945) ve Count Basie'nin (1945-46) topluluklarında çaldı. Kendi adına ilk topluluğunu 1946'da kurdu. 1952'de müziği bıraktıysa da kararından vazgeçerek tromboncu Kai Winding ile "Jay and Kai" adında bir ikili oluşturdu (1954-1956). 1965'ten sonra, hemen hemen yalnız besteci ve düzenlemeci olarak etkinlik gösterdi. Uzun bir aradan sonra 1980'de yeniden plak doldurmaya başladı. Trombonu, be bop üslubuyla ve akılalmaz bir hızla çalan ilk müzikçi Jay Jay Johnson'dır. Başlıca plakları: *Jay Bird* (Bud Powell ile, 1946), *Afternoon in Paris* (1949), *Jay* (Charles Mingus ile, 1954), *Vista* (Kai Winding ile, 1954), *Billie's Bounce* (Stan Getz ile, 1957), *Stratusphunk* (1964).

JOHNSON (Virginia E.), amerikalı kadın seksoloji uzmanı (Springfield, Montana, 1925), ikinci kocası W. H. Masters ile birlikte seksolojide deneysel araştırmanın öncüsü oldu.

JOHNSON (Uwe), alman yazar (Cammin, Pomeranya, 1934 - Sheerness, İngiltere, 1984). 1959 yılında Batı Berlin'e yerleşmek üzere Alman Demokratik Cumhuriyeti'nden ayrıldı. Siyasal bir yazar olmasına karşın tarafsızlığını sürdürdü. Romanları Almanya'nın iki devlete ve iki dünya görüşüne ayrılması karşısındaki tanıklığını ve sorgulamasını, tutkulu bir şekilde dile getirir (*Mutmassungen über Jakob,* 1959; *Das dritte Buch über Achim,* 1961; *Zwei Ansichten,* 1965; *Jahrestage aus dem Leben von Gesine Cresspahl,* 1970).

JOHNSON (Earvin) → MAGIC JOHNSON.

JOHNSON (Ben), kanadalı atlet (Jamaika 1961). Ailesiyle birlikte Jamaika'dan Kanada'ya göç etti. Piste 1978'de çıktı. Helsinki'de düzenlenen Dünya atletizm şampiyonası'nda 100 m'de 10.49'luk derecesiyle yarı finale kadar yükseldi (1983). Los Angeles Olimpiyat oyunları'nda üçüncü oldu. 1985'te Carl Lewis'i geçti. Moskova "İyiniyet oyunları"nda 9.95'lik derecesiyle tüm zamanların en iyi ikinci derecesini yaptı. 1987'de Roma'daki Dünya atletizm şampiyonası'nda ve Seul Olimpiyat oyunları'nda iki dünya rekoru kırdu. Ancak doping yaptığı anlaşılınca rekorları iptal edildi, yarışmalara katılması iki yıl için yasaklandı. Yasağı bittikten sonra, 1993'te, tekrar doping yaptığı gerekçesiyle bu defa ömür boyu men cezası aldı.

Johnson mektubu, ABD başkanlarından Lyndon B. Johnson'ın, Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma girişimini önlemek için, Başbakan İnönü'ye 5 haziran 1964'te gönderdiği tehdit mektubu. Mektupta, 1960 Garanti antlaşması uyarınca, çıkarma hareketinden önce Türkiye'nin ABD'ye danışması gerektiğini; Kıbrıs'a yapılacak müdahalenin türk ve yunan kuvvetleri arasında bir savaşa yol açacağını, NATO Bakanlar konseyi'nin iki NATO üyesi arasındaki bir savaşı düşünülemez kabul ettiğini ileri sürdü. Türkiye'nin müdahalesi durumunda SSCB'nin de aynı şekilde, Türkiye'ye müdahale edebileceğini, böyle bir durumda da NATO'nun Türkiye'nin savunması için yardım gönderip göndermemesinin de düşünüleceğini anımsattı. Türkiye'nin tek yanlı hareketinin Birleşmiş milletler örgütü üyelerinin sert tepkisiyle karşılaşacağına, ABD'nin Türkiye'ye askeri yardım olarak verdiği malzeme ve silahların Kıbrıs'ta kullanılmasına izin vermeyeceklerine dikkati çekti. Bir türk müdahalesinin Kıbrıs'taki on binlerce türkün öldürülmesine de yol açabileceğini savundu. Tek taraflı olarak harekete geçilmeyeceğine dair garanti verilmemesi halinde durumun açıklanacağı ve Birleşmiş milletler güvenlik konseyi'nin toplantıya çağrılacağı tehdidini ileri sürdü. Konuyu görüşmek üzere Ankara'ya gelmesine ABD Anayasası'nın olanak vermediğini (ABD Anayasası'na göre Başkan'ın ülkeden ayrılabilmesi için görevi vekâleten üstlenecek Başkan yardımcısının bulunması gerekiyordu. Johnson, başkan yardımcılığından başkanlığa geldiği için yardımcısı yoktu), İnönü'nün ABD'ye gelmesinin uygun olacağını yazdı ve kendisini ABD'ye davet etti. Türkiye, mektup üzerine, çıkarma girişimini durdurdu. İnönü 21 haziran 1964'te ABD'ye giderek Johnson ile görüştü. Mektup, türk kamuoyunda tepkiyle karşılandı. İnönü, dış siyasette yeni arayışlar içine girdi. SSCB'yle ilişkilerin normale dönmesi için Dışişleri bakanı Feridun Cemal Erkin Moskova'yı ziyaret etti. İnönü koalisyonu düşürüldükten sonra da (1965) bu girişimler sürdürüldü; Başbakan Suat Hayri Ürgüplü de Moskova'da SSCB yetkilileriyle görüştü (ağustos 1965).

JOHNSTON (Alexander Keith), iskoçyalı coğrafyacı ve haritacı (Kirkhill, Edinburgh yakınında, 1804 - Ben Rhydding, Yorkshire, 1871). Çok değerli birçok yayının yanı sıra *National Atlas* (Ulusal atlas) [1843], *Physical Atlas* (Fiziki atlas) [1848], *Dictionary of Geography* (Coğrafya sözlüğü) [1850], *The Royal Atlas of modern Geography* (Modern coğrafya büyük atlası) [1855] sayılabilir.

JOHNSTON (Joseph Eggleston), güneyli amerikan generali (Cherry Grove, Virginia, 1807 - Washington 1891). 1847'de Meksika'ya karşı savaştı. Amerikan iç savaşı sırasında Güneyliler'in safında yer aldı. 1861'de Bull Run'da ve 1863'te Vicksburg'ta yararlılık gösterdi. Güney Carolina'da Güneyliler'in başkomutanı oldu, nisan 1865'te teslim olmak zorunda kaldı.

JOHNSTON (*sir* Harry Hamilton), ingiliz gezgin ve yönetici (Kennington, Londra yakınında, 1858 - Woodsetts House, Nottinghamshire, 1927). Orta ve Doğu Afrika'da birçok görev aldıktan sonra Uganda başkomutanlığına getirildi (1899 -1901). Bu bölgelere ilişkin birçok önemli yapıt yazdı.

JOHNSTON (William Denis), irlandalı tiyatro yazarı (Dublin 1901 - *ay. y.* 1984). Gate Theatre'da yöneticilik (1931-1936), ardından BBC'de program yapımcılığı (1946-47) ve Massachusetts Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Deneyselciliği, T. S. Eliot ve Joyce'un etkilerini taşır (1958-59'da *Ulysse* ve *Finnegans Wake*'i uyarladı). İrlanda tarihine alaycı bir açıdan baktı (*The Moon on the yellow river,* 1931; *The Scythe and the Sunset,* 1958), fantastik tarzda yapıtlar da (*A Bride for the Unicorn,* 1933) kaleme aldı.

JOHNSTON (Jennifer), irlandalı kadın edebiyatçı (Dublin 1930), W. D. Johnston'ın kızı. Romanlarında (*The Gate,* 1973; *How Many Miles to Babylon,* 1974; *Shadows on our skin,* 1977) genellikle irlandalı İngilizler'in çöküşünü konu alır ve göçen bir dünyanın, kendisini yok eden şey karşısındaki büyülenmiş gibi dikkatli bir suskunluk içinde bekleyişini dile getirir.

Johnston organı. Böcbil. Böceklerin işitme organı. (Genellikle duyarganın ikinci bölütünde bulunur.)

JOHNSTONE boğazı, Kanada'nın kıta kıyısı (İngiliz Kolombiyası) ile Vancouver adası arasında Büyük Okyanus'un oluşturduğu deniz kolu.

JOHNSTOWN, ABD'de (Pennsylvania) kent, Apalaş dağlarının kuzeyinde, Pittsburgh'un D.'sunda; 35 500 nüf. Metalürji. Kimya. Hazırgiyim.

JOHOR, Malaysia'da eyalet, Malaysia yarımadasının güney ucunda, Güney Çin denizi'yle Malakka boğazı arasında; 19 000 km²; 2 106 500 nüf. (1990). Merkezi *Johor Bahru.* Ekilen topraklar sınırlı bir alan kaplar ve pirinç tarlalarını, hindistancevizi bahçelerini ve aynı zamanda, kauçuk, yağ palmiyesi ve ananas işletmelerini içerir. Yeraltından demir cevheri ve kalay çıkarılır.

—Tar. Johor devleti XV. yy.'da Malakka sultanlarına boyun eğdi. Portekizliler 1511'de Malakka'yı alınca, sultan, Johor ve Riau adaları krallığı'nı kurdu ve Johor Lama'da oturmaya başladı. XVIII. yy.'da başkent Riau adalarına taşındı ve sultanın valileri çok nüfuz kazandılar, bunun sonucu olarak İngilizler Singapur'u ele geçirdiklerinde (1819 ve 1824) bu valileri birer hükümdar olarak tanıdılar. İngiliz protektorası ancak 1814'te kuruldu. Johor, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Malezya federasyonu'nun devletlerinden biri oldu.

JOHOR BAHRU, Malaysia'da kent, Johor eyaletinin merkezi, *Johor boğazı*'yla ayrıldığı Singapur'un karşısında; 406 871 nüf. (1990). Palmiye yağını işleme, ananas konserveciliği ve kauçuk ti-

Alain Dejean-Sygma



başkan Lyndon B. Johnson (1967'ye doğr.)

Bundesbildstelle



Uwe Johnson



Guillou-Explorer

Joinville Grand-Jardin şatosu (1546)



Agerpres-Bükreş

Athanase Joja

careti merkezi. Tekstil sanayisi. Otomobil montajı. Termik santral.

JOİDES (*Joint Oceanographic Institutions for Deep Earth Sampling*'in kısaltması), ABD'de beş okyanusbilim enstitüsünden (Lamont-Doherty Geological Observatory; Institute of Marine Sciences [Miami]; Scripps Institution of Oceanography; University of Washington; Woods Hole Oceanographic Institution) oluşan kuruluş; amacı derin denizlerde kuyu açmak ve bunları işletmektir. Kuyu açma gemisi *Glomar Challenger*, özel olarak JOİDES'in hizmetine verilmiştir.

Joint, *American Jewish Joint Distribution Committee*'nin (JDC) kısaltması. Yabancı ülkelerdeki Yahudiler'e yardım etmek üzere 1914'te kurulan amerikan örgütü. Bu yardım çalışması iki dünya savaşı sırasında ve sonrasında, Avrupa'da zulme uğrayan Yahudiler yararına yürütüldü. 1945'ten sonra Joint yer değiştirmiş kimselere yardım etti ve İsrail'e doğru göçü kolaylaştırdı. Aynı zamanda müslüman ülkelerdeki Yahudiler'e de yardımda bulundu.

Joint stock banks (ing. sözcükler), İngiltere'de, sermayesi pay senetlerine bölünmüş, sınırlı sorumlu mevduat bankaları. Bu kurumlar, tüccarlar arasında sıradan ortak kasalar olarak iş görürler, tüccarların serbest mevduatlarını faizsiz olarak alıp üzerlerine keşide ettikleri çekleri hesaplarına mahsuben ödeyerek onların kasa hizmetlerini yerine getirirler.

JOİNT-VENTURE a. (*ortak girişim* anlamında ing. sözc.). İkt. İki gerçek ya da tüzel kişi arasında, ortak, ama sınırlı bir konuda, gider ve risklerin bölüşülmesi suretiyle kurulan fiili ortaklık.

JOİNVİLLE ya da **JOİNVİLE,** Brezilya'da (Santa Catarina eyaleti) kent, Cachoeira ırmağı vadisinde; 238 000 nüf. XIX. yy.'da burası, alman sömürgesiydi ve *Dona Francisca* adını taşıyordu. Metalürji, tekstil ve besin sanayileri.

JOİNVİLLE, Fransa'da kanton (Haute-Marne) merkezi, Barrois'da, Marne kıyısında; 5 091 nüf. Grand-Jardin şatosu'nu, 1546'da Claude de Lorraine karısı Antoinette de Bourbon için yaptırdı.

JOİNVİLLE (Jean, —*sire* DE), fransız kronikçi (1224'e doğr. - 1317). Champagne seneşaliydi. 1248'de kral Saint Louis ile Mısır'a gitti; Mansure'de çarpıştı, esir düştü. Kralın yakın dostu olduğu halde 1270'te Tunus seferine katılmayı reddetti. *Livre des saintes paroles et des bons faits de notre roi Louis* başlığı altında Saint Louis'nin tarihini yazdı (1309'a doğr). Yapıtta kutsal topraklara yapılan haçlı seferine geniş bir bölüm ayrılmıştır. Yapıt, ününü, büyük ölçüde edebi niteliklerine (yapmacıksız bir üslup, babacanlık, kesin gözlemler) borçludur.

JOJA (Athanase), rumen filozof, mantıkçı ve siyaset adamı (Bükreş 1904 - *ay. y.* 1972). 1931'de Romanya'da antifaşist hareketin sekreterliğine seçildi ve 1936'da *le Fascisme, expression du capitalisme monopoliste*'i (fr. çev.) [Tekelci kapitalizmin ifadesi: faşizm] yayımladı. İkinci Dünya savaşı süresince bir toplama kampındaydı. Savaştan sonra mantık, mantıkla diyalektik arasındaki ilişkiler ve mantığın tarihsel gelişimi üzerine incelemeleriyle tanındı: Études de logique (fr. çev.) [Mantık incelemeleri], 1966-1971; *Recherches logiques* (fr. çev.) [Mantık araştırmaları], 1971. Kültür ve eğitim bakanlığı (1960-1963) ve Unesco yürütme komitesi başkan yardımcılığı (1964-1966) yaptı. Rumen halkının kökeni üzerine yaptığı araştırmalarını *Logos ve Pathos*'ta topladı.

JOJOBA a. (isp. sözc.). Meksika ve Kaliforniya'nın çöl bölgelerinde doğal olarak büyüyen ve tohumları için bahçelerde de yetiştirilen uzun ömürlü ağaççık. (Bil. a. *Simmondsia chinensis, S. california:* şimşirgiller familyası.)

—ANSİKL. Hepyeşil yapraklı, kazık köklü bir bitki olan jojoba *(Simmondsia chinensis)* 3 m yüksekliğe erişebilir. Tohumları 0,3 ila 1,1 g ağırlığındadır; bu tohumlardan ispermeçet yağına benzer sıvı bir mum elde edilir ve ispermeçet yerine pekâlâ kullanılır. Küspesinin protein oranı % 29,8'dir. Mumunun pek çok uygulama alanı vardır: eczacılık, kozmetikler, sabunlar, vb.

JÓKAİ (Mór), macar yayıncı ve yazar (Komárom 1825 - Budapeşte 1904). 1848 devrimi'ne katıldığı için yeraltına geçti, 1867 Avusturya-Macar uzlaşmasından sonraysa milletvekili seçildi ve bu görevde 1896'ya kadar kaldı. Aralarında 1858'de kurduğu haftalık mizah dergisi *(Üstökoş)* olmak üzere birçok gazetede başyazarlık yaptı, çok sayıda yapıt verdi (yüz cilt kadar). Fransız romantizminin etkisinde yazılmış olan romanları yeni bir anlatım biçimi yaratmış ve kitapları halkın olağanüstü beğenisini kazanmıştır (*Egy magyar nábob,* 1853; *Az új földesur,* 1863; *A Kōszivü ember fiai,* 1869; *Az aranyember,* 1872).

JOKER a. (ing. sözc.; *to joke*, şaka yapmak'tan). Konkende vb. oyunlarda istenilen kartın yerine konulabilen kart. (Açılmış kâğıda kart işlemede de aynı işlevi görür.)

JOKEY ya da **COKEY** a. (ing. *jockey*). **1.** Yarış atları binicisi, yarış atı kullanmakta usta, fiziksel yapısı ve yetenekleri bu amaca uygun olan kimse. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Jokey yamağı* → APRANTİ.

—ANSİKL. Çocuk yaşlarda seçilen jokey yamağı eğitilerek (gerekli kondisyon ve teknik eğitim açısından) at sahipleri tarafından aylık ya da yarış başına ödenen ücretle yarışlara bağlanır. Ayrıca yarış başına belli bir oranda prim alırlar. 6-7 yaşlarında başlayan jokeylik eğitimi, 17-18 yaşlarına kadar sürer. Başlıca nitelikleri kilolarının hafif olmasıdır (en ideali 53 kg). Jokeyler, yarış sırasında at sahibinin yaptırdığı özel forma ve kepi giyerler.

Jokey kulübü *(Türkiye)*, XVIII. yy.'da İngiltere'de ve 1833 yılında Fransa'da kurulan jokey kulüpleri örnek alınarak 1950 yılında İstanbul'da kuruldu. Yarış atlarının soyunu geliştirmek ve bakımını üstlenmek amacıyla kurulan kulüp özellikle bahis koşuları düzenlemektedir.

Jokey kulüp, yarış atları soyunu geliştirmek, ıslah etmek ve özellikle koşular düzenlemek için kurulan dernek, kulüp.

JOKEYLİK a. Jokeyin yaptığı iş.

JOLİET, ABD'de (İllinois), kent, Chicago'nun G.-B.'sında; 78 000 nüf. Sanayi (termik santral, alüminyum metalürjisi, makine sanayileri, petrol rafinerisi ve kimya sanayisi) ve büyük taş ocakları merkezi.

JOLİET ya da **JOLLİET** (Louis), fransız kâşif (Québec dolayları, 1645-Kanada 1700). Cizvitlerin öğrencisi olduktan sonra rahipliği bıraktı, Büyük göller bölgesini (1670), Mississippi nehrini (1673), Hudson körfezini (1679) ve Labrador yöresini (1694) araştırdı.

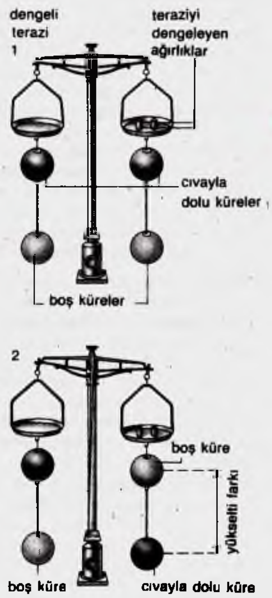
JOLİETTE, Kanada'da (Québec) kent, Assomption kıyısında; 18 100 nüf. Makine sanayisi. Tekstil.

JOLİOT-CURİE (Irène), fransız kadın fizikçi (Paris 1897 - *ay. y.* 1956). Pierre ve Marie Curie'nin kızı, Jean Frédéric Joliot'nun karısıdır. Birinci Dünya savaşı sırasında radyografi hemşiresi olan Irène Curie, 1925 yılında polonyumun alfa ışınları konusunda hazırladığı bir tezle bilim doktoru oldu. Tek başına ya da kocasıyla birlikte doğal ve yapay radyoaktiflik, elementlerin başkalaşımları ve nükleer fizik üzerine çok önemli çalışmalar yaptı; J. F. Joliot-Curie ile 1935 Nobel kimya ödülü'nü paylaştı. 1938'de nötronun ağır elementler, özellikle de uranyum üstündeki etkisine ilişkin araştırmaları, uranyumun parçalanmasının keşfi konusunda atılan önemli bir adım oldu. Irène Joliot-Curie, 1932'de Paris Fen fakültesi'nde çalışma şefi, 1937'de profesör oldu; 1946'da Radyum enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi. Atom enerjisi komiserliği'nin kuruluş çalışmalarına katıldı, altı yıl boyunca bu kuruluşta yöneticilik yaptı; ilk fransız atom pilinin yapımına katkıda bulundu. 160 MeV'lık bir eşzamanlı çevrimsel hızlandırıcıyla donatılmış Orsay nükleer fizik merkezi'nin planlarını çizdi; bu merkezin yapımı, onun ölümünden sonra, kocası tarafından tamamlandı. Kadınların toplumsal yaşamda ilerlemesiyle yakından ilgilenen Irène Joliot-Curie, Fransız kadınlar birliği'nin ve Dünya barış konseyi'nin üyesiydi. 1936'da Bilimsel araştırma müsteşarlığına atanmıştı.

JOLİOT-CURİE (Jean Frédéric), fransız fizikçi (Paris 1900 - *ay. y.* 1958). Paris Belediyesi fizik ve kimya okulu'nda mühendislik öğrenimi gördü. 1925'te Radyum enstitüsü'nde, Marie Curie'nin asistanı oldu ve 1926'da, onun kızı Irène ile evlendi. 1930'da polonyumun elektrokimyası konulu bir tezle bilim doktoru olan Joliot-Curie, 1935'te, Paris Fen fakültesi'nde öğretim üyeliğine atandı. Bu dönem boyunca çoğunlukla karısıyla birlikte, atomun yapısı üzerine birçok araştırma gerçekleştirdi. Bunlar, özellikle, nötronun bulunuşunda temel bir aşama sayılan, çekirdeklerin fırlatılması (Chadwick, 1932) ve pozitif elektron üzerine yapılmış araştırmalardı. Ama, I. ve J. F. Joliot-Curie'nin en önemli buluşu yapay radyoaktifliktir (1934). Bor, alüminyum, magnezyumun alfa parçacıklarıyla bom-

bardıman uygulayarak, azot, fosfor, silisyum ve alüminyumun çeşitli izotoplarını elde ettiler. Doğada bulunmayan bu elementler, pozitif ya da negatif elektronlar yayımlayarak kendiliklerinden bozunurlar. Joliot-Curie'ler, bu buluşlarıyla, 1935 Nobel kimya ödülü'nü aldılar. 1937'de J. F. Joliot-Curie, Collège de France'ta profesörlüğe getirildi. Batı Avrupa'nın ilk çevrimsel hızlandırıcısını da burada yaptırdı. Uranyumun parçalanmasının bulunuşundan sonra, Joliot-Curie bu olayı fiziksel olarak kanıtladı, sonra Hans von Halban, Lew Kowarski ve daha sonra gruba katılan Francis Perrin ile birlikte, zincirleme tepkimeleri, uranyum ve ağır suyla çalışan bir atom pilinin gerçekleştirilme koşullarını inceledi; bu bilim adamları 1939 ve 1940'ta beş bröve aldılar. Alman ordularının ilerlemesi sırasında, J. F. Joliot-Curie, bu araştırmalarla ilgili belge ve gereçleri İngiltere'ye geçirmeyi başardı. Fransa'nın işgali sırasında Front national'in başkanı oldu ve Komünist parti' ye girdi. 1945'te, Ulusal bilimsel araştırma merkezi'nin yöneticiliğini yaptıktan sonra, 1946'da Atom enerjisi'nin ilk yüksek komiseri oldu; ilk fransız atom pilinin yapım çalışmalarını yönetti (1948). 1950' de, siyasal nedenlerle görevlerinden alındı. Bir yandan laboratuvarlarını yönetmeyi sürdürürken, diğer yandan da etkin bir biçimde siyasetle ilgilendi ve Dünya barış konseyi'nin başkanlığına seçildi. 1956'da, karısının ölümü üzerine, onun, Sorbonne'da başında bulunduğu

von Jolly deneyi
Terazi dengelendikten sonra (1), sağ kefeye boş küre ve cıvayla dolu küre konur (2). Terazinin dengesi bozulur, cıvayla dolu küre, üstünde daha büyük bir kuvvet uygulandığından aşağıdadır, boş küre ise, üstünde bundan daha küçük bir kuvvet uygulandığından yukardadır (1).



nükleer fizik kürsüsünün başkanlığına getirildi. Daha sonra kendini, Orsay nükleer fizik merkezi'nin geliştirilmesine adadı.

JOLİVET (André), fransız besteci (Paris 1905 - *ay. y.* 1974). 1927-1932 arasında Paul Le Flem'den armoni, kontrapunto ve füg; 1930-1933 arasında da Edgard Varèse'den besteleme, orkestralama ve akustik dersleri aldı. Onikiton tekniğinin, tutarlı ve akılcı bir biçimde kullanıldığı ilk fransız yapıtı olan *Yaylılar dörtlüsü*'nden (1934) sonra piyano için altı kısa parçadan oluşan ve müziğin bir tür büyü olduğu anlayışına dayanan *Mana* (1935) çevrimini besteledi. O. Messiaen, Y. Baudrier ve D. Lesur ile, hem kısır yeniklasikçiliğe, hem de katı dizisel ciliğe karşı çıkan "Jeune-France" (Genç Fransa) grubunu oluşturdu (1935). Savaş yıllarında *Askere üç ağıt* (Trois Complaintes du soldat, 1940) ve *Barış günü için missa* (Messe pour le jour de la paix, 1940) adlı yapıtları besteledi. Savaştan sonraki başlıca besteleri: 2 piyano sonatı (1945,1957); 10'u aşkın konçerto (biri ondes Martenot [1947], biri piyano [1950], ikisi çello [1962,1966], ikisi trompet, biri flüt ve dört vurmalı çalgı [1965] ve biri de keman [1972] için); 3 senfoni (1953,1959 ve 1964); 6 vurmalı çalgı için *Cérémonial* (1968); trompet ve vurmalılar için E. Varèse'in onuruna *Heptade* (1971); *la Vérité de Jeanne* oratoryosu (1956); 12 partili vokal orkestra için *Epithalame* (1953, ilk kez 1956'da Venedik' te seslendirildi).

JOLLİET (Louis) → JOLİET.

JOLLY (Philipp VON), alman fizikçi (Mannheim 1809 - Münih 1884). Endosmoz olayını inceledi, bir hava termometresi yaptı, gazların genleşme katsayılarını ölçtü. Ama özellikle, yerçekimi alanının yükseltiye göre değişimi üzerine yaptığı deneyle tanınır.

Jolly cisimleri. Hematol. Alyuvarlarda anormal olarak bulunan çekirdek artıkları (çekirdek parçacıkları). Bazı anemilerde ve dalak çıkartılmasından sonra görülür. (Eşanl. HOWELL-JOLLY CİSİMLERİ.)

JOLO, Filipinler'e bağlı Sulu takımadasının başlıca adası; 894 km²; 166 100 nüf. Başlıca kenti *Jolo* (33 300 nüf.), Sulu ilinin merkezi; liman, bir müslüman sultanlığına başkentlik etmiş tahkimli eski kent.

JOLTOVSKİY (İvan Vladislavoviç), rus mimar (Pinsk 1867 - Moskova 1959). Moskova'nın 1918-1923 imar planında görev aldı, Milano sergisi'nde, rus pavyonunu kurdu (1925-26), Moskova'da Devlet bankası'nı, Mahaçkale'de Yüksek sovyet sarayı'nı (Dağıstan) inşa etti (1927-28). Moskova Yüksek mimarlık okulu'nda profesör olan Joltovskiy, Palladio'nun mimarlık kitabının çevirisini yapmıştır (1938).

JOMİNİ (Antoine Henri, *—baronu*), italyan asıllı isviçreli general ve yazar (Payerne 1779 - Paris 1869). Subaydı, sonradan Paris'te ticaret yaptı. Kendi çabasıyla tarihçi oldu. Ney'nin kurmay heyetine girdi ve onunla birlikte Ulm'a (1805) ve Rusya' ya (1812) gitti. Napoléon tarafından 1811' de baron, general ve Fransa vakanüvisi yapıldı. Bautzen'de Ney'nin kurmay başkanı oldu. Berthier ile çatışması Rusya' nın hizmetine girmesine yol açtı (ağustos 1813). Çar Aleksandr I'in yaveri ve danışmanı olarak, Leipzig'de, Viyana (1814), Aachen (1818), Verona (1822) kongrelerinde çarın yanında yer aldı; Kafkasya'da Türkler ile savaştı (1828), Petersburg Askeri akademisi'ni kurdu, daha sonra çar olan Aleksandr II'nin eğitimini üstlendi, Nikolay I'e (Kırım savaşı, 1854) ve Napoléon III'e (İtalya, 1859) danışmanlık yaptı. Verimli bir yazardı (30'u aşkın cilt). Clausewitz ile birlikte, modern askeri düşüncenin yaratıcısıdır. Tarihi yazıları (Friedrich II' nin seferleri, Devrim üzerine, Napoléon' un yaşamı) unutulmaz yapıtları arasında yer aldı. Birkaç dile çevrilen *Précis de l'art de la guerre* (Savaş sanatı üzerine) [1837]; XIX. yy.'da tüm Avrupa kurmay heyetlerini etkiledi. Jomini lojistiği strateji ve taktikle birleştirmiş ve savunmada *iç hat*'ın önemini vurgulamıştır.

Jominy deneyi, çeliklerin suverilebilirlik deneyi yöntemi; silindirsel bir deney çubuğuna soğuma gradyanıyla suverilir ve bir doğrucu boyunca sertlik ölçülür.

JOMMELLİ (Niccolo), italyan besteci (Aversa 1714 - Napoli 1774). Napoli'de Durante ve Leo'dan, daha sonra Bologna'da da Padre Martini'den ders aldı. 1747'ye değin Venedik'teki, Ospedaletto degli incurabili konservatuvarı'nı yönetti. 1753-1768 arasında Stuttgart'ta capella yöneticisiydi. Bu dönemde, fransız bestecilerden etkilendi ve opera seria'nın yenileştirilmesine katkıda bulundu. Bu türdeki yapıtlarıyla Gluck'un habercisi sayılır. Jommelli'nin başlıca opera seria'ları arasında *La clemenza di Tito* (1753) ve *Pelope et Enea* (1755) anılmalıdır. Opera buffa türündeki en önemli yapıtıysa *Il matrimonia per consorso*'dur (1766). Napoli' ye döndü (1769), ama eski ününü sürdüremedi. Ölümünden kısa bir süre önce, 2 ses ve orkestra için ünlü *Miserere*'sini tamamladı.

Jomo Kenyatta, Nairobi'nin (Kenya) uluslararası havalimanı.

JONA, İsviçre'de (Sankt-Gallen kantonu) kent, Jona'nın (Zürich gölüne dökülür) kıyısında; 12 000 nüf. Tekstil.

JONAS (Justus), alman tanrıbilimci (Nordhausen 1493 - Eisfeld 1555). Luther'in ilk izleyicilerinden olan Jonas onunla birlikte Worms'a gitti (nisan 1521) ve Kutsal Kitap'ı çevirmesine yardım etti. Wittenberg'de tanrıbilim dersleri verdi (1521 -1541), Marburg din tartışmasına (1529) ve Augsburg diyeti'ne (1530) katıldı. Halle' de papazlık yapan (1541) ve Saksonyalı Moritz tarafından sürülen Joas, Luther ölürken onun yanındaydı (şubat 1546).

JONAS (Franz), avusturyalı devlet adamı (Viyana 1899 - *ay. y.* 1974). Basımevinde çırak olarak çalışırken sosyalist parti saflarında mücadele etti. 1946-1948 arasında Floridsdorf (Viyana'nın yönetim bölümü) Belediye başkanlığı yaptı. Daha sonra 1951'de başkentin burgmeisterliğine ve Viyana Land başkanlığına seçildi, ardından 1953'te milletvekili oldu. 23 mayıs 1965'te Cumhurbaşkanı seçildi, 1971'de, halk partisi adayı Kurt Waldheim'a karşı yeniden aynı göreve seçildi.

JONASSON (Hermann), izlandalı hukukçu ve siyaset adamı (Sydri Brekkur, Skagafjördur, 1896 - Reykjavik 1976). Başbakanlık yaptı (1934-1942), İzlanda'nın savaş öncesinde ve ingiliz kuvvetlerinin işgali sırasında izlediği siyasette en önemli rolü oynadı (1940). Tarım bakanı (1950 -1953) ve yeniden Başbakan (1956-1958) oldu. 1944-1962 arasında ilerleme partisinin liderliğini yaptı.

JONATHAN (Joseph Leabua), lesotholu siyaset adamı (Leribe, Naseru'nun K. -D.'sunda, 1914). Basutoland National Party'nin (1959) kurucusu ve başkanı. 1965'te Basutoland'ın Başbakanı ve Dışişleri bakanı oldu. Bu görevlerini, ülkesi Lesotho adıyla bağımsızlığına kavuştuğunda da korudu. Muhafazakâr görüşlere sahip, Katolik kilisesi tarafından desteklenen, Güney Afrika Cumhuriyeti ile dostça ilişkilerden yana çıkan Jonathan, kral Moşoeşoe II'ye karşı koydu ve onun tüm yetkilerini elinden aldı. 1970 seçimlerinde Ntsu Mokhehle'nin Kongre partisi çoğunluğu sağladığını öne sürdü. Başkan Jonathan seçimleri geçersiz saydı, anayasayı askıya aldı, olağanüstü durum ilan etti. 1973'te olağanüstü duruma son verdi.

Bk. resim sayfa 6106

1975'ten başlayarak Güney Afrika Cumhuriyeti ile ilişkilerde belirli bir düzelme sağladı.

1983 ve 1984'te Güney Afrika'nın, ülkesiyle bir saldırmazlık antlaşması imzalamak için yaptığı baskılara karşı direndi. 1984'te sıkıyönetim ilan etti. Ocak 1986'da kansız bir darbe sonucunda tuğgeneral Lekhanya tarafından görevinden uzaklaştırıldı.

JONCACEAE a. Bot. HASIRSAZIGİLLER familyasının bilimsel adı.

JONCKBLOET (Willem Jozef Andreas), hollandalı bilgin ve yazar (Lahey 1817



İ.P.A.

İrène ve Jean Frédéric **Joliot-Curie** (1935'te)



André **Jolivet**

L. L.



general **Jomini**
Quenedey'in gravürü (ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris

Simonis-Vienne



Franz **Jonas**



Kersting-Ziolo

İnigo Jones
Londra'daki Şölen salonu'nun (Banqueting House) cephesi (1619-1622)

Abbas-Gamma



Joseph Leabua Jonathan

Johan Barthold Jongkind
Paris'te *Saint-Jacques mahallesi* guvaş (1864)
Carnavalet müzesi, Paris

Lauros-Giraudon



- Wiesbaden 1885). Leiden Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. *Histoire de la poésie médiévale néerlandaise* (fr. çev.) [Ortaçağ hollanda şiiri tarihi, 1851-1855] ve *Histoire de la littérature néerlandaise* (fr. çev.) [Hollanda edebiyat tarihi, 1868-1872) adlı yapıtların yazarıdır.

JONDO sıf. ("derin" anlamında isp. sözc.). Müz. *Cante jondo* → CANTE JONDO.

JONES (İnigo), ingiliz mimar (Londra, 1573 - *ay. y.* 1652); özellikle Saray için çalışan bir sahne düzenleyicisi olan Jones, tiyatro dekor ve kostümleri için, italyan zevkinde çok sayıda çizim bıraktı. 1613 yılında, lord Arundel ile birlikte İtalya'ya, büyük olasılıkla ikinci kez gitti, Venedik'te Scamozzi ile karşılaştı ve Palladio'nun sanatından derinlemesine etkilendi. 1615'ten 1642'ye kadar, kraliyet yapılarında *surveyor* (genel denetimci) görevi yaptı ve çok sayıda binada çalıştı. Bu yapılardan iki başyapıt, Greenwich'teki *Queen's House* (Kraliçe'nin evi, 1616-1618 ve 1629 -1635) ve Whitehall sarayı'ndaki *Banqueting House* (Şölen salonu, 1619-1622) günümüze kalmıştır. Jones, yirmi yıl sonra, Whitehall sarayı için çok büyük bir imar projesi yaptı. St. James sarayı'nda, Kraliçe'nin capella'sını inşa etti (1623-1627), eski St. Paul katedrali'ni, Roma tarzı klasik bir döşemeyle donattı. Politik nedenlerle gözden düşmesinden sonra (1642-1646), lord Pembroke gibi büyükler için çalıştı. Ph. Webb gibi ardından gelenlerin ötesinde, klasik tarzı İngiltere'ye getiren Jones, ingiliz mimarisinde etkin bir akım olacak palladioculuğun esin kaynağıdır.

JONES (*sir* William), ingiliz doğubilimci (Londra 1746 - Kalküta 1794). Oxford Üniversitesi'nde arapça ve farsça öğrendi. İngiltere'de türk şiiriyle ilk ilgilenen doğubilimcilerdendi. Fars diliyle ilgili *Grammar of the Persian language* (Fars dili grameri, 1771) adlı kitabını yazdı. Kendi şiirlerini topladığı *Poems* (Şiirler) kitabında, asya dillerinden çeviriler ve divan edebiyatından ingilizceye yapılan en güzel çevirilerden biri sayılan Mesihi'nin *Bahar kasidesi* yer alır (1772). *Poeseos Asiaticae commentariorum libri* (Asya şiirinin yorumu, 1774) adlı altı ciltlik yapıtında doğu edebiyatının Batı'da tanınmasında öncülük etti. *Muallakat*'ın tümünü (1783) ve Mevlana'nın *Mesnevi*'sinin giriş bölümünü çevirdi. *"Persians Song"* (İranlılar'ın şarkısı) adlı uzun şiirini Hafız'ın gazellerinden yararlanarak yazdı.

JONES (John **Paul**), iskoç asıllı amerikalı denizci (Arbigland, Kirkbean, Kirkcudbright, 1747 - Paris 1792). 1774 yılında Amerika'ya yerleşen Jones, 1775'te "İnsurgents"lerin tarafına geçti ve Britanya kıyıları yakınlarındaki deniz savaşında büyük başarılar kazandı. Louis XVI ona şövalyelik unvanı, Birleşik Devletler Kongresi ise bir altın madalya verdi. Rus deniz kuvvetlerinde kısa bir süre komutanlık yaptıktan sonra (1788-89) Paris'e yerleşti.

JONES (Owen), ingiliz mimar, ressam ve yazar (1809 Londra - *ay. y* 1874). Seçmecilik akımının ustalarından biri olan Jones, Paxton'daki Crystal Palace'ı ve Paddington garını dekore etti (Londra, 1852). Granada'nın Elhamra'sını (basımı 1845), italyan çokrenkliliğini, elyazmalarındaki minyatürleri inceledi ve *The Grammar of Ornament* (Süslemenin kuralları [1856]) adlı kitabında, yapısal bir kural arayışına girişti.

JONES (Ebenezer), ingiliz yazar (İslington, Londra yakınında, 1820 - Brentwood 1860). Muhasebecilik, gazetecilik yaptı; Shelley ve Carlyle'ın hayranıydı. Owenci sosyalizmden etkilendi. *Studies of Sensations and Events*'ın (Büyük haberler ve olaylar üzerine çalışma) [1843] başarısızlığından sonra toprakların ulusallaştırılmasıyla ilgili bir proje sundu (*The Land Monopoly* [Toprak tekeli], 1849). Rossetti, yaşamının son yıllarında yazdığı şiirleri *(Winter Hymn to the Snow)* gün ışığına çıkarmıştır.

JONES (Henry Arthur), ingiliz oyun yazarı (Grandborough, Buckinghamshire, 1851 - Hampstead 1929). Bir çiftçinin oğluydu, yazarlık yaşamına önce bir melodramla (*The Silver King*, 1882) başladı, sonra burjuva sınıfının iki yüzlülüğünü çarpıcı hicivlerle ortaya koyduğu tiyatro yapıtlarıyla düşünce edebiyatına yöneldi (*Saints and Sinners*, 1884). Makaleler yazdı ve konferanslar verdi; konferanslarını *The Renaissance of English Drama 1883 -94* (1895) adlı bir yapıtta bir araya getirdi.

JONES (Thomas Gwynn), walesli şair (Betws-yn-Rhos, Denbigh kontluğu, 1871 - Aberystwyth 1949). Çocuk kitapları yazdı, *Awen y Gwydolyl*'in yeni bir çevrimini yaptı. Şiirlerinde, ortaçağcılığı, milliyetçiliği ve romantizmi birleştirdi (*Manion*, 1932; *Y Dwymym*, 1944).

JONES (Ernest), ingiliz hekim ve psikanalist (Gowerton, Glamorgan, 1879-Londra 1958). Sinir hastalıkları uzmanlığının yanı sıra çok erken dönemlerden başlayarak, ilk kez 1908'de Salzburg kongresi'nde rastladığı S. Freud'un çalışmalarıyla ilgilendi. Toronto Üniversitesi'nde psikiyatri profesörüyken (1910-1913) psikanalizin Kuzey Amerika'da tanınmasına katkıda bulundu. Avrupa'ya döndükten sonra Budapeşte'de Ferenczi ile kendi üzerinde bir psikanaliz denemesine girdi. Sonra, Londra'ya yerleşerek, *London Psychoanalytical Society*'yi kurdu. S. Freud'un önemli bir biyografisinin (*The Life and Works of Sigmund Freud* [Sigmund Freud'un yaşamı ve yapıtları], [1953-1957]) yazarıdır. Freudcu öğreti içinde kalmış ve çalışmalarıyla birçok konuda arkeoloji, sanat, dilbilim) bilgi sahibi olduğunu kanıtlamıştır. Kadının cinsel gelişimi konusundaki kuramı tartışılmaktadır.

JONES (Daniel), ingiliz sesbilgisi uzmanı (Londra 1881 - *ay y.* 1967). Londra University College'de profesör (1921-1948), Uluslararası sesbilgisi derneği sekreteri (1928-1950), sonra başkanı. Bu kuruluşun dergisi *Maître phonétique*'in yazı işleri müdürlüğünü yaptı (1941-1950). İngilizce ses düzeni üzerine birçok çalışma yayımladı: *The Pronounciation of English* (İngilizcenin söyleyişi) [1909], *An English Pronouncing Dictionary* (İngilizce söyleyiş sözlüğü) [1917, 13. basım 1967], *An Outline of English Phonetics* (İngiliz sesbilgisinin ana çizgileri) [1918], *The Phoneme, its Nature and Use* (Sesbirim, niteliği ve kullanımı) [1950].

JONES (Jonathan, **Jo** —denir), amerikalı caz davulcusu (Chicago 1911 - New York 1985). 1935-1948 arasında Count Basie orkestrası'nda çaldı. "Swing" çağının tüm büyük müzikçileriyle plak doldurdu. Jo Jones, ritmin dört zamanını birbirine eşitleyerek, özellikle "high hat" denilen simbalin çalınışında, çok etkili oldu. Başlıca plakları: *One O'Clock Jump* (1937), *Caravan* (1955), *I Got Rhythm* (1958).

JONES (James), amerikalı yazar (Robinson, İllinois, 1921 - Southampton, New York eyaleti, 1977). Savaşın saçmalığını vurgulayan *İnsanlar yaşadıkça* (From Here to Eternity) [1951] adlı yapıtı yazdı. Ayrıca *Some Came Running* (1957), *The Pistol* (1959), *The Thin Red Line* (1962), *Go to the Widow-Maker* (1967) adlı yapıtları kaleme aldı. Paris'teki 68 mayıs olaylarını konu edinen *The Merry Month of May* (1971) ve *Whistle* (1978) çağın nevrozu temasını genelleştirir.

JONES (Betty), amerikalı kadın dansçı (Meadville, Pennsylvania, 1926). José Limon, Ted Shawn ve Alicia Markova'nın öğrencisi. 1947'de José Limón Dance Company'ye girdi ve kısa sürede ünlendi. J. Limón'un tekniğini yaymak için, öğretmen olarak özel bir çaba gösterdi.

JONES (Elvin), amerikalı caz davulcusu (Pontiac, Michigan, 1927). Piyanocu Hank Jones'un (1918) ve trompetçi ve orkestra yöneticisi Thad Jones'un (1923-1986) kardeşi olan Elvin Jones, sanat yaşamının başlangıcında 1950'lerin en ünlü solocularına eşlik etti. 1960'tan sonra, John Coltrane'in dörtlüsünün vazgeçilmez üyelerinden biri olarak ünlendi. Kol ve bacaklarından her birini, tümüyle bağımsız olarak kullanabilmesi sayesinde, karmaşık olduğu ölçüde etkili bir çokritimli eşlik gerçekleştirdi. Başlıca plakları: *Africa* (Coltrane ile, 1961), *Mister Jones* (1974).

JONES (Everett **Leroi**) amerikalı zenci yazar (Newark, New Jersey, 1934). 1965'te **İmamu Amiri Baraka** adını aldı. Çok sayıdaki yapıtlarıyla kendini, 50'li ve 60'lı yılların siyah çevrelerinin önde gelen kişilerinden biri olarak kabul ettirdi. Romancı, Joyce'un ve Kerouac'ın mirasçısı (*The System of Dante's Hell*, 1965), militan bir şair ve biçimcilik karşıtı (*Preface to a Twenty Volume Suicide Note*, 1961; *Black Art*, 1966, *Spirit Reach*, 1972); siyah kültürün araştırmacısı (*A Black Value System*, 1969), tiyatro yazarı (*Dutchman*, *The slave*, 1964), *Yugen* dergisinin (1964) kurucusu ve Harlem'de Black Art Repertory Theatre'ın yöneticisiydi (*A black Mass*'de (1966), tiyatroda yenilikçilikle zencilerin geleceğiyle ilgili görüşlerini kaynaştırdı.

JONES (Allen), ingiliz ressam ve heykelci (Southampton 1937). İngiliz pop sanatının öncülerinden biri oldu. 60'lı yıllardan başlayarak fantezilere ve yapaylıklara dayanan bir sanat ortaya koydu. Alaycılıkla birlikte, fetişizmi ve erotizmi birleştiren bir ikonografi geliştirdi. Özellikle heykellerinde ve gerçekleştirdiği "mobilya"da, 1969'dan sonra da yaptığı çıplak ya da deriyle giydirilmiş mankenlerinde temel esin kaynağı moda ve reklam oldu.

JONGEN (Joseph), belçikalı besteci ve eğitimci (Liège 1873 - Sart-lès-Spa 1953). Genç yaşta Roma ödülü'nü kazandı (1897). Liège ve Brüksel konservatuvarlarında ders verdi. 1925-1939 arasında Brüksel konservatuvarı'nı yönetti. Üslubu, d'Indy, Debussy gibi fransız bestecilerin etkisindedir. Tüm türlerde ürün verdi. —Kardeşi LEON, piyanocu ve besteci (Liège 1884 - Brüksel 1969). Ağabeyinden sonra Brüksel konservatuvarı'nı yönetti. O da fransız müziğinden etkilendi.

JONGHELİNCK (Jacob), flaman heykeltıraş ve dökümcü (Anvers 1530 - *ay. y.* 1606). İtalyan üslubunun etkisinde kalarak 1558'de yaptığı, Atak Charles'in mezarı (Brugge'de Notre-Dame) başyapıtıdır.

JONGKİND (Johan Barthold), hollandalı ressam (Lattrop 1819 - Grenoble 1891). İzlenimciliğin öncüsü. Lahey'de manzaracı Andreas Schelfhout'un öğrencisi oldu. Bir öğrenim bursundan yararlanarak 1843'te E. İsabey ile birlikte Paris'e gitti. Birkaç yıl sonra bu ressam sayesinde Normandiya kıyılarını tanıdı. Onunla birlikte manzara, F. E. Picot ile de figür çalıştı. Dedreux, E. Ciceri, Troyon, Cals, A. Stevens ve özellikle E. Smits ile dostluk kurdu. 1851 Sergisi'nde, *Honfleur limanının görünüşü* adlı tablosunu devlet satın aldı (Amiens müzesi). Birçok Paris manzarasını bu dönemde yaptı. Düzensiz yaşamı ve fazla içki kullanması sonucu 1853'te kraliyet bursundan oldu. 1853'teki Evrensel sergi'de başarısızlığa uğrayınca Hollanda'ya (Rotterdam, Overschie) döndü. Oradan, tablolarının satışını yapan Beugniet ve Martin'e, "Kanallar", "Yel değirmenleri" ve "Mehtap"ı konu alan tablolarını gönderdi. 1860'ta, alkolden ve depresyondan kurtulamadığını bilen Parisli dostları, hotel Drouot'da bir satış düzenleyerek, elde edilen gelirle onun Paris'e dönmesini sağladılar. Kısa bir süre sonra Paris'te, yaşamının sonuna dek kendisine bakacak olan vatandaşı Joséphine Fesser ile (1819-1891) tanıştı. Birlikte Trouville, Honfleur ve Sainte-Adresse'te çalıştılar; ressam 1862'de burada kendi deyişiyle "göz eğitimini ona tam olarak kazandıran" Monet ile tanıştı. Yaz aylarını 1866-1869 arasında Hollanda'da, 1870 -1875 arasında da Nièvre'de geçirdi. 1878'den başlayarak uzun süre Dauphiné'de kaldı. İlk çalışmalarına egemen olan gri tonlar zamanla açıldı. Kullandığı renk dizisi topraksarısı, mavi ve beyazın tonlarıyla sınırlanmış olsa da, bunlarla en uçucu izlenimleri tuvale aktarmayı başardı. Suluboya tabloları hem anlık buluşların, hem de motife bağlılığın (*Sanatçının Côte Saint-André'deki evi*, 1879, özel kol.) başarısıdır. Ressamın zihinsel sağlığı giderek bozulduysa da amatörlerin ilgisini (kont Doria, Henri Rouart) her zaman çekti ve öldüğü zaman tabloları kapışıldı. Durand-Ruel'in 1899'da düzenlediği anma sergisi Manet'nin "modern manzaranın babası" olarak gösterdiği Jongkind için büyük bir başarı oldu.

JONGLEY, Güney Sudan'da kent, Bahrülcebel kıyısında, "set"lerin geniş bataklıkları kenarında. Bir su ulaşım iskelesi. Bor ile Sobat'ın kolu arasında *Jongley kanalı* adı verilen bir kanal yapılmaktadır; kanalın yapılma amacı, Bahrülcebel'in "set"lerde buharlaşmayla çok büyük su kaybetmesini önlemek ve sulamayı geliştirmektir.

JONG LU ya da **RONG LU,** mançu general (1836'ya doğr. - Pekin 1903). İmparatoriçe Tsişi'nin yeğeni ve yakın danışmanı. İmparatoriçe tarafından en yüksek görevlere getirildi. Cili kral naibiyken emrinde bulunan askeri güce dayanarak Yüen Şikai'nin de desteğiyle imparator Guangşu'nun başlattığı reformlara (Yüz -Gün) son verdi ve imparatoriçe Tsişi'yi yeniden iktidara getirdi.

JONKER ya da **JONKHEER** a.(*genç soylu* anlamında hollandaca sözc. [*jong*, genç ve *heer*, senyör]). Tar. Hollanda'da soyluluk unvanı.

JONKSİYON a. (fr. *jonction*). Elektron. EKLEM'in eşanlamlısı.

JONQUERES D'ORİOLA (Pierre), fransız binici (Corneilla-del-Vercol, Pyrénées-Orientales, 1920). Helsinki'de 1952 Olimpiyatları'nda engel atlama şampiyonu. Başarısını 1964'te Tokyo'da yineledi ve Fransa'nın tek altın madalyasını kazandı; 1966'da aynı dalda dünya şampiyonu oldu.

JONQUİERE, Kanada'da (Québec) kent, Saguenay yakınında, Chicoutimi'yle birlikte 158 468 nüf. Kénogami ile birlikte, kâğıt hamuru ve kâğıt üretiminin ağır bastığı bir sanayi merkezi oluşturur. Alüminyum metalürjisi. Demiryolu araçları onarımı.

JONSON (Benjamin, **Ben** — denir), ingiliz şair ve oyun yazarı (Westminster 1572 ? - Londra 1637). İskoçyalı bir vaiz olan babasının ölümünden sonra dünyaya geldi, duvarcı ustalığı ve askerlik yaptı. Düelloda bir aktörü öldürdü, bunun utancıyla katolik oldu (1598-1610). Eğlence yerlerinin vazgeçilmez adamıydı, "maske"den (geleceğin operası) komediye ve ardından eski tür trajediye geçti. Püritenlere, İnigo Jones'a ve krala karşı yazarların saygınlığını haykırdı. Üç kere hapsedildi, Barut suikastı'na (Gunpowder plot) karıştı (1605). Dostu Shakespeare'in topluluğu tarafından oynanan *Every Man in his Humour* (1598) ve *Every Man out of his Humour* (1599), "mizaçlar" kuramı üzerine çeşitlemelerden oluşur. *Volpone the Fox*' ta (1606) kendi ölümünü anlatır. İnsanları konu alan bu hayvan öyküleri kitabında, herkes kendi arzusuna göre entrikalara girişir; her şey güçlü olmak adına yapılır, aşka yer yoktur. *Sejanus* (1603) ve *Catiline, his Conspiracy*'de (1611), eski yunan tarzı trajedilerde olduğu gibi, jurnalciliğe dayalı iktidarların yozluğunu gözler önüne serer. Ben Jonson, insanların yarı hayvansı canlılığını öyle bir sahneler ki, Swift bile, tiksintiyi böylesine bir keyifle anlatamayacaktır.

Epicone or The Silent Women (1609) ve *Bartholemew Fair*'in (1614) ardından, asıl temanın yansılaması olan "karşımaske" kavramını getirerek maske türüne yenilik getirdi. *The Masque of Blackness* (1605), *The Masque of Queens* (1610), *Oberon* (1611) ve *Chloridia* (1630) pürüzsüzlük konusunda Ben Jonson'un ne denli titiz olduğunu gösteren yapıtlardır. Sessizlik yıllarında (1616-1637) çevresinin tilmizlerle dolmasını buna borçludur. Küçümsemenin ve arılığın şairi Honest Ben ("Namuslu Ben"), 1628'de felç oldu, ölümünden az önce Milton'ın nöbeti devraldığını (*Comus*, 1634) gördü. Öldüğünde geride tamamlanmamış özlem dolu bir pastoral oyun -Robin ile Marion'un aşkları- olan *The Sad Shepherd*'ı (1640) bıraktı.

JÓNSSON (Finnur), izlandalı filolog (Akureyri 1858-Kopenhag 1934). Kopenhag'da profesörlük yaptı. Birçok edda şiirinin ve saganın metinlerini yayımladı. *Historia ecclesiastica İslandiae* (İzlanda'da Kilise tarihi, 1772-78) başlıca yapıtlarındandır.

JÓNSSON (Emil), izlandalı siyaset adamı (Hafnarfjörodur 1902-Reykjavik 1986). Milletvekiili (1934-1971), sosyaldemokrat parti başkanı (1957-1968) oldu. 1944'ten başlayarak bir çok kez bakanlık yaptı. Başbakanlık (1958-59) ve Dışişleri bakanlığı (1965-1971) görevlerinde bulundu.

JONTE, Fransa'da (Massif central) ırmak; 40 km. Aigoual'dan iner ve Méjean causse'uyla Noir causse'u arasındaki çok güzel bir kanyondan akar. Meyrueis'ye giren ırmak, 2 500 m yer altında aktıktan sonra yüzeye çıkar ve Tarn boğazlarının aşağı ucundaki Peyreleau'da Tarn'a kavuşur (sol kıyıdan).

JOOSS (Kurt), alman dansçı ve koregraf (Wasseralfingen, Württemberg, 1901 -Heilbronn 1979). Rudolf von Laban'ın dersleriyle yetişti, sonra onun asistanlığını yaptı. 1930'da Essen operası'nda dans yöneticisiydi. Paris'te sahnelenen *Der Grüne Tisch* (Table verte) [1932] adlı yapıtıyla, Uluslararası dans arşivleri'nden ödül aldı. Stravinski'nin İda Rubinstein topluluğu tarafından sahnelenen *Persephone*'si (1934) için hazırlandığı danslarda, zamanın, uzayın ve gücün temel öğelerinden güçlü bir anlatım elde etmeye çalıştı. 1934'te İngiltere'ye yerleşti ve okulunu önce Dartington Hall'e, ardından da Cambridge'e taşıdı. Essen'e dönünce kurduğu yeni topluluk pek uzun ömürlü olmadı (1949-1953). 1949'da ve 1956'da Essen'deki Folkwangschule'de dans yöneticiliği yaptı. 1954-1956 arasında Düsseldorf operası'nda hem bale yöneticisi hem de baş koregraf olarak çalıştı. *Der Grüne Tisch*'in (1932) başarısını, *Juventud* (1948), *Journey in the Fog* ve *Night Train* (1952), *The Fairy Queen* (Purcell'in müziği üzerine, 1959) izledi.

JOPLİN, ABD'de (Missouri) kent, Ozark dağlarının B.'sında; 38 900 nüf. Eski madencilik merkezi (madenbilim müzesi). Makineler. Kimya sanayisi.

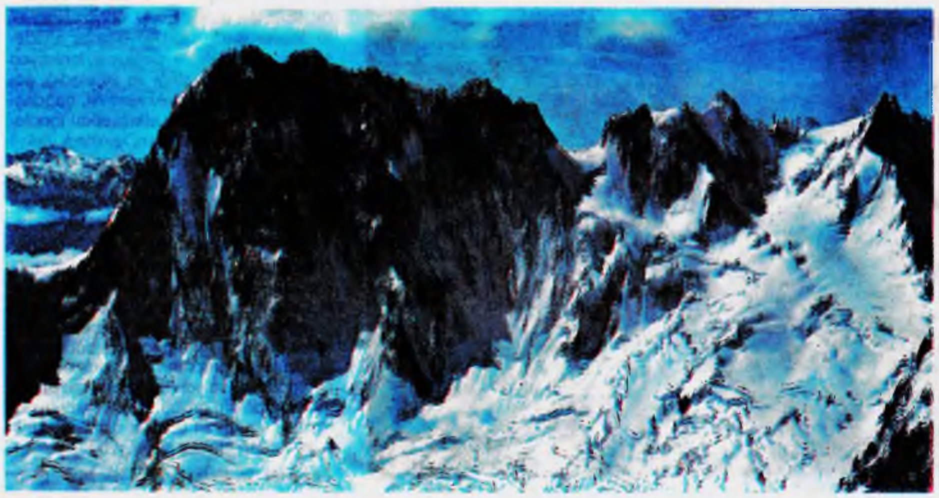
JOPLİN (Scott), amerikalı ragtime piyanocusu ve bestecisi (Texarkana, Texas, 1868 - New York 1917). Sanat yaşamına ABD'nin güneyinde, bar piyanocusu olarak başladı. 1896'da, Missouri'deki "George Smith college for Negroes"da ("George Smith zenci koleji") müzik bilgisini artırdı. Sayısız ragtime besteledi. Bunların en ünlüsü olan *Maple Leaf Rag*'in plağı (1899), on yıl boyunca 400 000'den çok

National Portrait Gallery



Ben Jonson
Abraham Blyenberch'ün yapıtından
tahta üzerine yağlıboya
National Portrait Gallery
Londra

Loïc-Jahan



Grandes-Jorasses
(ve Mont-Mallet buzulu)

satıldı. 1903'te bestelediği ve ancak bir kez oynanan (Saint Louis'de) *A Guest of Honor* adlı operasının notaları şimdi kayıptır. Bir süre Chicago'da kaldıktan sonra, ragtime'ın çok rağbet gördüğü New York'a yerleşti. 1911'de bestelediği ikinci operası *Treemonisha* da ancak bir kez sahnelendi. Irkının üstün yeteneğini farkeden ilk zenci müzikçidir. Başlıca besteleri: *Magnetic Rag, The Entertainer, Palm Leaf Rag, The Cascade.*

JOPLİN (Janis), amerikalı rock ve blues şarkıcısı (Port Arthur, Texas, 1943 - Los Angeles 1970). 1966'da Big Brother and the Holding Company'de söylediği şarkılarıyla Kaliforniya'da rock'ın gelişmesine katkıda bulundu. Adı geçen toplulukla iki plak doldurdu: *Big Brother* ve *Cheap Thrills.* 1968'de bu topluluktan ayrılarak rastlantının karşısına çıkardığı müzikçilerle çalıştı. 1970'te aşırı dozda eroinden öldü. Ateşli kişiliği yüzünden sürekli tedirgindi. Etkileyici sesi, hem rock'ın sertliğine, hem de blues'un karamsarlığına uygundu. Blues şarkıcısı Bessie Smith'e taparcasına hayrandı. Başlıca şarkıları: *Summertime* (1966), *Me and Bobby McGee* (1970).

JOPPOLO (Beniamino), italyan yazar (Patti, Messina, 1906 - Paris 1963). Romancı (*Un cane ucciso,* 1949), dramaturg (*L'ultima stazione,* 1941), şair ve anlatımcı denemeci (*La giostra di Michele Civa,* 1945). Yaşamı süresince edebiyat ve sanat eleştirmenliği yaptı.

JORA (Mihail), rumen besteci (Roman 1891 - Bükreş 1971). Max Reger'in öğrencisi. Bükreş konservatuvarı'nda ders verdi, birçok besteci yetiştirdi. Baleler, senfoniler ve oda müziği besteledi.

JORASSES (Grandes-), Mont-Blanc kütlesinde doruklar, Fransa-İtalya sınırında, G.'de Val Ferret ile K.'de Leschaux ve Mont-Mallet buzulları arasında. Tepe çizgisi altı doruktan geçer: Young (3 596 m), Marguerite (4 065 m), Hélène (4 045 m), Croz (4 110 m), Whymper (4 184 m) ve Walker (4 208 m) tepeleri.

İlk olarak, ulaşılması en kolay olan G. yamacına (İtalya) tırmanıldı: E. Whymper, M. Croz, C. Almer ve F. Biner 4 184 m'lik doruğa ulaşarak buraya Whymper tepesi adını verdiler (1865). En yüksek doruğa (Walker tepesi) 1868'de H. Walker, M. Anderegg, J. Jaun ve J. Grange ulaştı.

Bk. resim sayfa 6107

Grandes-Jorasses'ın kuzey yamacı, dağcılık tarihinin en ünlü yamaçlarından biridir; Croz mahmuzuna ilk kez M. Meier ve R. Peters (1935), Walker mahmuzuna, zorlu mücadelelerden sonra R. Cassin, G. Esposito ve U. Tizzoni (1938) tırmandılar. Whymper mahmuzunuysa ancak 1963'te W. Bonatti ve M. Vaucher fethedebildi. Bu yamaçta daha sonra yirmi kadar farklı yol kullanıldı. "Grandes -Jorasses geçidi" hâlâ Mont-Blanc kütlesindeki büyük klasik dağcılık alanlarından biridir.

JORAT kütlesi, İsviçre'de (Vaud kantonu) yükseklikler, Lozan'ın K.'indeki bir şevle Leman gölüne doğru alçalır; bağlarla örtülüdür. K. yamacında Jorat yavaş yavaş alçalır. Büyük bölümü soğuk ve nemli, köknar ormanlarının yok olup çayırların ortaya çıktığı bir ülkedir; en yüksek noktası 932 m'dir.

JORD → İORD.

JORDAENS (Jacob), flaman ressam (Anvers 1593 - *ay. y.* 1678). Adam Van Noort'un öğrencisi oldu, 1616'da da onun kızıyla evlendi. 1615'te Anversli ressamlar derneği'ne girdi, daha 1621'de derneğin başkanlığını yüklendi. 1620-1640 yılları arasında birlikte çalıştığı Rubens'in, sonra da Caravaggio'nun ve Jacopo Bassano'nun etkisinde kaldı. Jordaens, eski masalları ve İncil'i halk düzeyine indirdi; 1630 öncesi resimlerinde yarattığı tipler belirgin bir gerçekçiliğin ürünüdür, aydınlatması keskin, paleti alabildiğince zengindir. Daha sonra koyu gölgelere fazla yer verdiğinden, gücünü yitirdi. Başyapıtları arasında şu tabloları sayılabilir: *Bolluğun alegorisi* (1622'ye doğr., Brüksel), *Dört İncilci* (1622-23'e doğr., Louvre) ve *Aziz Petrus' un bedeli* (Kopenhag). *Satyros ile köylü* (Brüksel, Budapeşte, Leningrad ve Münih müzeleri) ve *Kral içiyor* (Louvre, 1638'e doğr.-1640) temaları üzerinde çok sayıda çeşitlemeler yaptı: sanatçı burada Caravaggio'ya özgü *aile konseri* motifini kırsal çevrenin coşkusunu katarak işledi, flaman köylülerinin ve burjuvalarının kaba saba eğlencelerini canlandırdı. Jordaens calvinciliği kabul etmiş (bu yüzden rahatsız da edildi), ama katolik kiliseleri için çalışmaktan da geri kalmamıştı. 1649'da Lahey yakınında Huis ten Bosch sarayı'nın Orange salonunu dekorlamayı üstlendi. *Nassaulu Frederik-Henrik'in zaferi* adlı önemli tablosunu da burada yaptı. Rubens'in atölyesinin iki girişimine katıldı: ilki 1635'te kardinal-infante Fernando'nun Anvers'e *neşeli girişi* için kentin süslenmesi, ikincisiyse ustanın ölümünden sona, Rubens'in Ovidius'un *Değişimler*'ini canlandıran ve la Torre de la Parada (Madrid yakınında) için hazırlanmış tuvallerin tamamlanmasıydı, Jordaens'in Anvers'deki evi için yaptığı tavan süslerinden 12 kadarı *(Burçlar kuşağı)* sonradan Paris'teki Luxembourg sarayına taşındı. Brüksel müzesi'ndeki *İhtiyar kadın* (1641) adlı yapıtından, Louvre, Ermitaj ve Budapeşte' de bulunan erkek portrelerinden de anlaşıldığı gibi burjuvazinin büyük portre sanatçısı olabilirdi; ama bu türü küçümsedi. Jordaens'in çalışmaları XVII. yy. Brüksel halıcılarına model oldu.



Lauros-Giraudon

Jacob **Jordaens:** *Ressam, karısı ve ailesi (Kassel müzesi)*

JORDAN (Camille), fransız matematikçi (Lyon 1838 - Paris 1922). École polytechnique'i bitirdi, mühendis oldu, ama kendini öncelikle araştırmaya ve eğitime adadı. 1873'ten sonra École polytechnique' te dersler verdi, 1881'de Bilimler akademisi'ne girdi. Sınırlı değişimli fonksiyon kavramını ortaya attığı ve incelediği çözümleme derslerindeki kesinlik, çağdaşları üzerinde derin bir etki bıraktı. Topolojide, adını taşıyan teoremi kanıtladı. Fakat özellikle ve kırk yıl boyunca gruplar kuramının tartışılmaz ustasıydı. *Traité des substitutions et des équations algébriques* (Cebirsel ornatmalar ve denklemler üstüne inceleme) adlı kitabında, É. Galois' nın, bir denklemin kökleriyle çözülebilirliği koşulları üstüne iyi bilinmeyen görüşlerini sistemli bir biçimde yeniden belirleyip geliştirdi. Dizilimlerin katı çerçevesinden sonlu gruplarınkine geçerek, bütün sonlu çözülebilir grupların nasıl elde edileceğini gösterdi ve yeni temel kavramlar tanımladı, bölüm grubu, benzeryapı uygulaması, seçkin alt gruplar dizisi, bir grubun Jordan-Hölder dizisi, vb.



Pirou

Camille **Jordan**

Jordan indirgenmiş biçimi. Ceb. Sonlu boyuttakı bır K-vektör uzayının (K cebirsel olarak kapalı) bir *f* içyapı uygulaması için, *f* nin $\lambda_1, \lambda_2, \ldots, \lambda_m$ özdeğerlerine ilişkin Jordan matrislerinden oluşan köşegenel tablo.

Jordan matrisi. Ceb. verilen λ değeri için, elemanları değişmeli bir K cisminden alınan(α_i^j)kare matrisi;burada $i \in \{1\ldots, m\}$ için $\alpha_i^i = \lambda$ $\lambda \in K$ ve $i \in \{2\ldots, m\}$ için $\alpha_i^{i-1} = 1$ dir; öbür bütün elemanlar ise sıfırdır.

Jordan teoremi. Topol. $\mathbb{R}^2$ nin bir çemberle eşyapılı eğrisi (C) ise, $\mathbb{R}^2-(C)$ nin, biri içte öbürü dışta, tam iki bileşeni bulunduğunu ifade eden teorem. $\mathbb{R}^n$ nin, S^{n-1} küresiyle eşyapılı herhangi bir V parçası için bir genelleştirme yapılabilir: bu durumda teorem *Jordan-Brouwer ayırma teoremi* adını alır.

Jordan yayı. Topol. Bir metrik uzayın, birebir örten bir uygulamada, parametrelenmiş sürekli yayı.

JORDAN (Wilhelm), alman jeodezi uzmanı (Ellwangen, Württemberg, 1842 - Hannover 1899). Özellikle, topografya ve jeodezi konusunda ansiklopedik ve temel kitap niteliğindeki *Handbuch der Vermessungskunde* (Jeodezi elkitabı, 1873) ile tanındı, kitap dönem dönem elden geçirilip güncelleştirildi.

JORDAN (Pascual), alman fizikçi (Hannover 1902 - Hamburg 1980). Rostock (1929), Berlin (1944) ve Hamburg'da (1953) kuramsal fizik profesörlüğü yaptı. Max Born'un öğrencisi ve çalışma arkadaşıydı. Kuvantum mekaniğinin kurucularındandır.

JORDAN (Michael Jeffery), amerikalı zenci basketbolcu (Brooklyn, New York, 1963). 1984 yılında Chicago Bulls takımında profesyonel basketbola başladı; aynı yıl ABD olimpiyat takımında yer aldı. Ulusal basketbol birliği (NBA) play-off karşılaşmalarında en çok sayı yapan (63) oyuncu rekoruna sahiptir. Chicago Bulls'un 1966'dan beri ilk NBA şampiyonluğunu kazanmasında büyük katkıları oldu (1991).

Jordan türü. Bot. JORDANON'un eşanlamlısı.

Jordan-Hölder dizisi. Ceb. Bir G grubu için, sıkı azalan

$$G \supset G_1 \supset \ldots \supset G_n = \{e\}$$

altgruplar dizisi; burada G_i nin seçkin altgrubu G_{i+1} dir ve G_i / G_{i+1} bölüm altgrupları yalındır.

JORDANİA (Noé), gürcü siyaset adamı (Ozurgeti, bugün Maharadze, Gürcistan, 1869 - Paris 1953). 1892'de RSDİP' nin Gürcistan kolunun temelini oluşturan "Mesame Dasi"nin (Üçüncü Grup) kurucuları arasında yer aldı. 1897'den 1904'e kadar *Kvali* (İz) gazetesini yönetti. 1903' ten sonra menşevik hareketle karışan Gürcü sosyal demokrat hareketin babası kabul edilir. Birinci duma'ya Gürcistan sosyal demokrat milletvekili olarak girdi (1906), Kafkasardı federasyonu'nda da Gürcü ulusal konsey başkanlığını üstlendi. Mayıs 1918'de Gürcistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı oldu, demokratik ve sosyalist bir rejim kurdu. Kızılordu 1921'in martında Gürcistan'ı işgal edince, hükümetiyle birlikte Avrupa'ya kaçtı. Paris'te 1933'e kadar resmi olarak tanınan sürgündeki Gürcistan Cumhuriyeti delegasyonunu yönetmeyi sürdürdü. Anılarını yazdı.

JORDANİT a. (fr. *jordanite*). Miner. Doğal kurşun arsenosülfür.

JORDANON a. (fr. botanikçi A. *Jordan*' ın adından). Bot. Linné sistemindeki büyük bir türün, yetiştirildiğinde hep aynı kalan ve ayrıntı sayılabilecek küçük karakterlerle tanınabilen özerk alt bölümü. (Eşanl. JORDAN TÜRÜ.)

—ANSİKL. Jordanon kelimesini Lotsy öne sürdü (1916). Lotsy'ye göre, botanikçi Jordan, Villeurbanne'daki evinde *Erophila verna*'nın elli formunu yetiştirdi ve bu formların tamamen sabit kaldığını gösterdi. *E. verna*'nın basit tür olarak iki yüzden fazla jordanon'u bulunduğu anlaşıldı. *Jordanon-tür* terimi, bir türün, benzerleriyle çaprazlanmamış olan, onlardan ayrı bir formunu ifade eder; büyüme durduğu zaman bağlaşıklarından ayrılan ve yeteri kadar biçim değişikliğine uğrayan bir jordanon-tür morfolojik bakımdan yeteri kadar farklı olduğu için doğada başlı başına bulunduğu zaman özerk bir tür sayılır; oysa kökenine bakılınca bunun bir jordanon-tür olduğu anlaşılır. Jordanon-türler, morfolojik jordanonlar, kimyasal jordanonlar, ekolojik jordanonlar, kromozomik jordanonlar gibi çeşitlere ayrılır.

JORDANÓW, Polonya'da köy, Kraków' un G.'inde. Bakırtaş evresine adını veren sitte (İ.Ö. II. binyıl) tortop olmuş iskeletler içeren 57 mezar bulundu. Burada, yamuk biçimli, kalın kütüklerden yapılmış, 15-40 m uzunluğunda büyük ev kalıntıları ortaya çıkarıldı. Lengyel kültüründen türeyen Jordanów kültüründen, küresel karınlı kaplar ve Orta Avrupa Bakırtaş yapıtlarıyla aynı dönemde yapılmış takılar günümüze kadar gelmiştir.

JORDANUS NEMORARİUS, alman mekanikçi ve matematikçi (XIII. yy.'ın ilk yarısı). Yaşamı üzerine hiçbir şey bilinmemektedir. Genel olarak, 1222 ve 1237 yılları arasında dominikenlerin başkanı olan Saksonyalı Jordanus ile aynı kişi olduğu söylenir, ama bu konu hâlâ kesinlik kazanmamıştır. Kendisine mal edilen yaklaşık bir düzine kitap vardır. Bunlardan *Arithmetica*, rakamlar yerine harflerin kullanılmasıyla bir yenilik getirmiştir. Ortaçağ mekanik okulunun kurucusu olan Jordanus, Aristoteles fiziğinin felsefi ve dinamik yaklaşımını soyut fiziğe ve Arkhimedes matematiğine bağlamıştır.

JORGE İNGLÉS, XV. yy. ressamı. Çalışmalarını İspanya'da sürdürdü, ancak adından ingiliz kökenli olduğu anlaşılmaktadır. 1445'te Santillana markisinin isteği üzerine gerçekleştirdiği bir sunakarkalığı başlıca yapıtıdır.

JØRGENSEN (Adolf Ditlev), danimarkalı tarihçi (Graasten 1840 - Kopenhag 1897). *Histoire des archives du royaume de Danemark* (fr. çev.) [Danimarka krallığı arşivlerinin tarihi, 1884] ve *Quarante Récits sur l'histoire de la patrie* (fr. çev.) [Vatan tarihi üstüne kırk anlatı] adlı yapıtları yazdı. Tarihsel eleştirinin öncüsüdür.

JØRGENSEN (Johannes), danimarkalı yazar (Svendborg, Fyn, 1886 - *ay y.* 1956). Natüralizmin etkisiyle başladığı yazarlık yaşamında kısa süre içinde Baudelaire, Verlaine, Mallarmé ve Poe türü bir simgeciliğe yöneldi, bu yazarların yapıtlarını dancaya çevirdi. Şiir kitapları (*Digte* 1887), düzyazı öyküler (*En Fremmed*, 1890; *Sommer; Stemninger,* 1892) yazdı ve *Taarnet* adlı simgeci danimarka dergisini yönetti (1893-94). Uzun bir dinsel bunalımdan sonra katolikliği benimsedi. Bu oluşumun evrelerini *Bekendelse* (1894) adlı yapıtında dile getirdi. Sefih yaşamını ve eski dostlarını *Den yderste Dag* (1897) ve *Lignelser*'de (1898) reddetti. Louvain'e estetik profesörü olarak atandı, ardından Siena'ya, sonra Assisi'ye, daha sonra İsveç'te Vadstena'ya yerleşti, sonunda Danimarka'ya döndü. Azizlerin yaşamı üzerine birçok yapıt (*Den hellige Frans of Assisi*, 1907) ve bir özyaşamöykusü yazdı: *Mit livs legende* (7 cilt, 1916-1928).

JØRGENSEN ya da **JOERGENSEN** (Anker), danimarkalı siyaset adamı (Kopenhag 1922). 1964'te Sosyal demokrat parti'den milletvekili oldu. 1962'de Danimarka'nın en önemli sendikalarından biri olan niteliksiz ve uzman işçiler sendikasının genel sekreteri oldu, 1968'de bu sendikanın başkanlığına seçildi. 1972'de Başbakan oldu. Mart-nisan 1973'te geniş çaplı bir grev dalgasıyla Avrupa tarım politikasına karşı çıkıldı. Bunun üzerine hükümette değişiklik yaptı, Parlamento'daki zayıf çoğunluğunu kaybetti ve erken seçimlere gitti. Bu seçimlerin sonunda başbakanlığı Liberal parti başkanı Poul Hartling'e bıraktı. Şubat 1975'te yeniden Başbakan oldu ve sosyal demokrat bir azınlık hükümeti kurdu. 1978 ve 1981'de hükümette değişiklik yaptı, ama eylül 1982' de bütçeden kısıntı yapılması planına Parlamento'dan destek sağlayamadığı için istifa etmek zorunda kaldı.

JORİ a. Japonya'da, 650 yılına doğru, *handen-şucu* yasasının uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla kurulan tarım sistemi. Bu sistem, ekilen toprakların periyodik olarak (her 6 yılda bir) yeniden köylülere dağıtımını öngörüyordu. (Üç yüz yıl boyunca uygulanmış olan jori, modern Japonya'nın kırsal görünümünü derin bir şekilde etkilemiştir.)

JORJET a. (fr. *crêpe Georgette*'den). İnce, şeffaf, yumuşak, dökümlü, krep kumaş.
◆ sıf. Bu kumaştan yapılmış olan giysi için kullanılır.

JORN (Asger Oluf JØRGENSEN, **Asger** —denir), danimarkalı ressam (Vejrum 1914 - Århus 1973). Mesleğinin ilk yıllarında kübistlerden, Klee'den, soyutlamanın öncülerinden (Kandisky), daha sonra da gerçeküstücü ressamlardan (Miró) etkilendi. Araştırmalarını kendiliğindenlik, dinamizm ve renk üstüne yoğunlaştırdı. Yapıtlarını kuzeyin halk mitleriyle zenginleştirdi ("Didaska" dizileri, 1944-45 ya da "Aganaklar", 1950-51). Resmini *Helhesten* adlı danimarka dergisindeki etkinliklerinden (1941'de kuruldu), ihtilalci gerçeküstücü belçika grubundan (1947'de kuruldu), Cobra*'dan (1948-1951), imgeci Bauhaus akımından (1953-1957 arasında önderliğini yaptı) ve Durumcu* enternasyonal'den (1957'de kurucuları arasındaydı, 1961'de ayrıldı) ayırmak olanaksızdır. Yaratıcı (*Büyük zafer,* 1955-56, Silkeborg müzesi), sert ve saygısız sanatı ("Değiştirmeler" ve "Biçimsizleştirmeler" adlı dizi tabloları, 1959-1962), içten geldiği gibi yapma özgürlüğü dışında kural tanımaz, hatta başkaldırır (*Aşırıduyarlığın bilinçli şehveti,* 1970). Çok sayıda gravürleri, kolajları ve bıçaklanmış afişleri, seramikleri, yontuları, bu arada birçok kuramsal yazısı (*Biçim için. Bir sanat yöntembilimi taslağı,* 1958) vardır.

JORURİ a. (düşsel bir kişinin adından japonca sözc.). Ed. Japon edebiyatında Joruri adındaki hayali kişinin ünlü Yoşitsune ile olan gönül maceraları niteliğindeki *Joruri-hime-monogatari*'nin (Bayan Joruri'nin on iki bölümlük hikâyesi, 1570'e doğr.) *şamisen* adı verilen çalgı eşliğinde okunması. (XVII. yy.'da, hikâyeye kuklaların katılması bu eğlencenin gelişmesini sağladı, böylece nyngyo-joruri adıyla büyük kentlerde yaşayan insanların çok beğendikleri bir oyun biçimi doğmuş oldu.)

JOS, Nijerya'nın orta kesiminde kent, Plateau eyaletinin yönetim merkezi; 182 100 nüf. (1991). İngilizler'in kurduğu kent, bölgenin maden işletmelerinin yönetimsel merkezidir. Üniversite. Aynı zamanda bir turizm ve sayfiye merkezi olan kent, 1 300 m yükseltidedir. —Bauchi platosuna *Jos platosu* adı da verilir.

JOS platosu → BAUCHİ platosu.

JOSÉ I Reformcu (Lizbon 1714 - *ay. y.* 1777), Portekiz kralı (1750-1777), João V ile Avusturyalı Mariana'nın oğlu. Kendi onayıyla Pombal markisi tarafından gerçekleştirilen reformlar aydın bir despot olarak ün kazanmasını sağladı. Önceki hükümdarlık döneminin sonunda güçlenen soyluların ve Kilise'nin nüfuzu kırıldı. 1755 depremiyle yıkılan Lizbon'un aşağı kesimi akılcı bir yaklaşımla yeniden kuruldu. Hükümet 1759'da cizvitleri sınır dışı



Lauros-Giraudon

Asger Jorn
Kyotosmoroma (1969-70)
M.N.A.M., C.N.A.C. Georges-Pompidou, Paris

ettikten sonra önemli bir eğitim reformuna girişti. Buna karşılık, iktisat ya da sömürgecilik alanında daha az başarılı oldu. Hastalanan kral 1776'da karısı Mariana Victoria de Borbón'u naip olarak atamak zorunda kaldı.

JOSEFİNO → AFRANCESADO.

JOSELEWICZ (Berek), polonyalı musevi yurtsever (Kretinga, Litvanya, XVIII. yy.'ın ortasına doğr. - Kock 1809). Kościuszko ayaklanması sırasında (1794), Rusya'ya karşı savaşan yahudi gönüllülerden bir süvari birliği kurarak ün yaptı.

JOSELİTO (José GÓMEZ ORTEGA, —denir), ispanyol matador (Gelvès, Sevilla ili, 1895 - Talavera de la Reina 1920). Çok genç yaşta boğa güreşine başladı ve Belmonte ile birlikte tüm zamanların en büyük boğa güreşçisi oldu. 680 boğa güreşine katıldı, 1 557 boğa öldürdü, kendisi de *Bailador* adlı boğa tarafından arenada öldürüldü. Benzersiz tekniği, boğanın huyunu suyunu içgüdüsüyle hemen anlardı. İspanya'nın her yıl ölüm yıldönümünde (16 mayıs) anılan tek boğa güreşçisidir.

Baldev-Sygma



Anker Jørgensen (kasım 1980'de)

JOSEPH I (Viyana 1678 - *ay. y.* 1711), Macaristan kralı (1687), Romalılar'ın kralı (1690), Avusturya arşidükü ve imparator (1705-1711). Leopold I ile Neuburglu Eleonore'nin büyük oğlu. Prens Eugène'in etkisiyle Fransa'ya karşı savaş yandaşlarının başına geçti. Etkin olarak katıldığı İspanya Veraset savaşı'nda kardeşi arşidük Karl'ı destekledi. Kuzey İtalya'yı ele geçirince, papa Clemens XI'i Felipe V'i desteklemekten vazgeçmek zorunda bıraktı (1709). Alman prensleri, onun, Fransa'nın müttefiki Bavyera Seçicisi'ni yenerek ele geçirdiği Bavyera'yı topraklarına katmasını önlediler. Joseph I, Silezya protestanlarına ayrıcalıklar tanıyarak (1707) İsveç kralı Karl XII'yi yatıştırdı. Macaristan'da Ferenc Rakoçi'nin ayaklanmasını bastırdı, calvinciliği ve devletlerin haklarını tanıyarak soyluları yatıştırdı (1711).

x



Joselito (1920'de)

JOSEPH II (Viyana 1741 - *ay. y.* 1790), Germen imparatoru ve Habsburg devletleri'nin ortak naibi (1765-1790). Franz I ve Maria-Theresia'nın büyük oğlu. Cizvit öğretmenlerinin uyguladığı baskıcı dinsel eğitim, Joseph II'nin çok genç yaşta dine cephe almasına yol açtı; öğretmeni Martini ise ona fransız filozoflarının düşüncelerini aşıladı. 1760'ta Parmalı İsabel ile evlendi; karısının ölümünden (1763) duyduğu derin acıyla giderek daha soğuk, şüpheci ve alaycı bir kişilik kazandı. Maria-Theresia, oğlunu Bavyeralı Maria Josepha ile evlenmeye zorladı; Joseph II'nin hiç sevemediği ikinci karısı da 1767'de çocuk doğurmadan öldü.

Babası ölünce (1765) Joseph II, annesi tarafından ortak naip ilan edildi; ancak asıl iktidar Maria-Theresia'da kaldı. Avusturya devletlerine ve yabancı ülkelere yolculuklar yaptı. Galiçya'nın (1772) ve Bukovina'nın (1775) ilhakına katıldı. Maria



Erwin Meyer

Joseph II
germen imparatoru
ressamı bilinmeyen bir resimden ayrıntı
XVIII. yy. Avusturya okulu
Kunsthistorisches Museum, Viyana

U. K., Viyana



Joseph von Habsburg
Avusturya arşidükü (1912'de)
Ulusal kütüphane, Viyana

Lauros-Giraudon



imparatoriçe **Joséphine**
Guillon Lethière'in
bir resminden (1806) ayrıntı
Versailles şatosu

Büyük Britanya Büyükelçiliği



Brian David **Josephson**

-Theresia ölünce (1780) tek başına hükümdar oldu. "Aydınlanma" çağından esinlenen geniş bir reform programını uygulamaya başladı; bu uygulamalar sayesinde "aydın despotlar"ın simgesi haline geldi. Hem uyruklarının mutluluğunu sağlamak, hem de devletlerini yeni gelir kaynaklarına kavuşturarak büyütmek istiyordu. Protestanların ve ortodoksların göçünü engellemek için bir hoşgörü fermanı çıkardı (1781) ve papanın Avusturya kilisesi üstündeki etkisine karşı mücadele etti, katolikliğin dinsel tören ve uygulamalarını sıkı kurallara bağladı. (→ JOSEPHÇİLİK.) İdari örgütlemede reform yaparak üniversite mezunu memurları yerel devlet görevlilerinin yerine atadı; almanca, devlet dairelerinin ve okulların resmi dili oldu (1784-85). Joseph II, toplumsal eşitliği sağlayan, medeni nikâhı tesis eden, cezaları azaltan yasalar çıkardı. Ayrıca, köylülerin koşullarını iyileştirdi (serflik düzeninin kaldırılması, 1781-1785), ama Bohemya ve Macaristan köylüleri ayaklandılar. Joseph II iktisadi kalkınma sorunlarıyla da ilgilendi; himayeciliği yerleştirdi, çalışma özgürlüğü getirdi, toprakların kadastrosunu yaptırdı, soyluların vergisini artırıp dolaylı vergiler koyarak bir vergi reformu yaptı. Serbest rekabet düzenini kurdu, Lemberg fuarıyla Trieste limanının geliştirilmesini destekledi. Hatta Coromandel kıyısında bir sömürge tesisini satın aldı. Gerçek anlamıyla ulusal bir ordu kurmaya çalıştı.

Ama uygulamaları kısmen başarısızlığa uğradı: Macaristan, almancanın yayılmasına karşı ayaklandığı için reformlar bu ülkede uygulanmadı; yeni merkeziyetçi kurumlara karşı çıkan Hollanda 1789'da başkaldırdı.

İmparatorun dış siyaseti başarısız oldu. Friedrich II'nin öncülük ettiği *Fürstenbund* (Hükümdarlar birliği), Joseph II'nin Hollanda'ya karşılık Bavyera'yı almasını engelledi (1785). Yekaterina II ile ittifak kurarak (1787), Türkler'e karşı sefer düzenledi, ama türk direnişi karşısında başarısızlığa uğradı.

JOSEPH BONAPARTE → BONAPARTE.

JOSEPH VON HABSBURG, Avusturya arşidükü (Alcsúth, Macaristan, 1872 -Regensburg 1962), arşidük Joseph'in oğlu. 18 yaşında asker oldu, askerliği boyunca Macaristan'da görev aldı. 1914'te Sırplar'a, sonra Lwów'da Ruslar'a karşı savaştı. Avusturya 7. Kolordu komutanı olarak önce Karpatlar'da, sonra Kärnten'de İsonzo savaşı'na katıldı. 1916'da arşidük Karl'ın yerine Avusturya-Rusya güney cephesi komutanı oldu ve feldmareşalliğe yükseldi. 1917'de İtalya'da savaşan avusturya -macar kuvvetlerine komuta etti. İmparatorluk güçlerinin çöküşünden az önce imparator Karl tarafından Macaristan naipliğine atandı. Böylece karşıdevrimci güçlerin başına geçti ve ağustos 1919'daki hükümet darbesinden sonra ılımlı bir hükümet kurdu. Macar kuvvetlerinin başına amiral Horthy'i getirdi. Kısa bir süre sonraysa, müttefik kuvvetlerinin baskısıyla naiplik yetkilerini terk etmek zorunda kaldı, yetkileri Horthy'e verildi. Regensburg'a çekildi ve anılarını yayımladı (1926-1928).

JOSEPH (İn-mut-too-yah-lat, **şef** — denir), kızılderili kabilesi Nez-Percés'nin başkanı (Wallowa Valley, Oregon, 1840'a doğr. - Colville koruma bölgesi, Washington, 1904). Oregon'da Snake nehri üzerinde bir seferden sonra general Nelson Miles tarafından Yellowstone'da yenilgiye uğratıldı (1877). "Kızılderililer'in Napoléon'u" diye anılırdı.

Joseph kâğıdı (bulucusu *Joseph* Montgolfier'nin adından). **1.** Kirlenmeyi önlemek için fototipide kullanılan ipek kâğıt. **—2.** Bir tür filtre kâğıdı.

JOSEPHÇİLİK a. (imparator *Joseph* II'den). Tar. XVIII. yy.'da aydın despotluğu yanlısı bazı katolik prenslerin güttükleri dinsel siyaset.

—ANSİKL. Josephçiliğin en belirgin yönü bir hükümdarın, papalık hâkimiyetini zayıflatmak amacıyla, ülkesindeki Kilise'nin içişlerine ve yönetimine karışmasıdır. Maria-Theresia'nın tersine hoşgörüden yana olan Joseph II, kendi toprakları üzerinde herkese vicdan hürriyeti tanıyor (1781 tarihli hoşgörü fermanı), eyaletlerinde uygulanmakta olan din yasalarını birleştirmek ve Kilise üzerinde egemenlik kurmak istiyordu. Filozofların etkisiyle, dini "ilkel saflığı"na kavuşturmayı ve onun bütün mistik yanlarını yıkmayı amaçlıyordu: rahipler toplum için yararlı kişiler olmalıydılar. Joseph II, Kilise'nin idari yapılanmasını köklü değişikliğe uğrattı ve Kilise'ye adalet için başvurma yollarını basitleştirdi. İsa topluluğu'nun feshedilmesinden (1773) aldığı cesaretle, eğitim ve yardım görevlerini yerine getirmeyen manastırları kapattı (29 kasım 1781 tarihli ferman), cappuccino, camaldelesi, aziz Bruno, karmelit tarikatlarını dağıttı; mallarını rütbesiz rahipler sınıfı ve kiliselere bağlı mahalle okulları yararına kullanılmak üzere *Dini vakıf'a* devretti. Ona göre geleceğin papazları, *Genel ilahiyat okulları*'nda yetiştirilecekti. Sonunda imparator, ayrıntı sayılabilecek konulara bile el attı: vaazların verilmeden önce yetkili makamlara bildirilmesi ve sansürden geçirilmesi, haccın, dini alayların yasaklanması. Defin işlerine de yeni bir düzen getirdi: ölüler çıplak olarak bir torbaya konulacak ve kirece batırılacaktı. Bu gelişmelerden telaş duyan papa Pius VI, Viyana'ya Joseph II'yi ziyarete gitti. Bu seyahat hiçbir işe yaramadığı gibi papayı, Kaunitz'in önceden tasarlanmış bazı saygısızca davranışlarıyla karşı karşıya bıraktı (1782). Kraliyete geleneksel olarak itaat eden eyaletlerde benimsenen bu siyaset, Hollanda'da ayaklanmalara yol açtı (1789). İtalya'da josephçilik, janseniusçuluk kisvesine büründü; imparatorun kardeşi ve Toscana grandükü Leopoldo, manastır tarikatlarının yeni üyeler devşirmelerini durdurdu ve Roma engizisyonu'nu feshetti. Ancak, Viyana'ya hareketinden önce (1790) bu siyasetinden vazgeçmek zorunda kaldı.

JOSÉPHİNE (Marie-Josèphe Rose TASCHER DE LA PAGERİE, *imparatoriçe*) [Trois-Îlets, Martinique, 1763 - Malmaison 1814]. Yarım yüzyıldır Martinique'e yerleşmiş bir ailedendi. 1799'da deniz piyade subayı olan babasıyla Fransa'ya gitti, vikont Alexandre de Beauharnais ile evlendi ve ondan iki çocuk doğurdu: ilerde bu çocuklardan biri prens Eugène, diğeri de kraliçe Hortense olacaktır. Devrim sırasında kocası idam edildi (1794); kendisi de hapsedildi, ancak 9-Thermidor'da salıverildi. Mme Tallien'in aracılığıyla girdiği Paris'in seçkin çevrelerinde parladı ve Barras'ın sayesinde tanıştığı Bonaparte ile 9 mart 1796'da evlendi. Bonaparte general rütbesiyle İtalya ordusu başkumandanlığına atanınca, kocasının yanına gitti ve onunla birlikte Montebello'da kaldı. 1799'daki hükümet darbesine katılan Joséphine, dini nikâh kıyıldıktan sonra 1804'te imparatoriçe olarak taç giydi. Napoléon'un izlediği eski soylulardan yandaş kazanma politikasını gündeme getiren odur. Joséphine imparatora vâris bırakamadığından boşanmak zorunda bırakıldı (1809). Kendisine yüklü bir maaş bağlandı ve Malmaison'a çekildi.

—İkonogr. Koleksiyoncu ve sanatçıların koruyucusu olan Joséphine'in portresi, Gérard (Versailles, Malmaison), Lethière (Versailles), H. Lecomte (*Joséphine Garda gölünde*, Malmaison) ve Prud'hon (*Joséphine Malmaison bahçelerinde*, Louvre) tarafından yapıldı. Malmaison'da İsabey ve başka sanatçılarca gerçekleştirilen minyatürleri, Boilly'nin bir deseni, Bosio ve Chinard'ın büstleri bulunur. Ayrıca Houdon'un Joséphine büstünü (Louvre), Cartellier'nin, Joséphine'in dua eden heykelini (Rueil'deki gömüt) ve Fort-de-France'ta dikilen heykelini anmak gerekir.

JOSEPHSON (Ernst), isveçli ressam (Stockholm 1851 - *ay y.* 1906). Birkaç kez gittiği Paris'te Courbet'nin sanatından, daha sonra izlenimcilerden ve özellikle portrelerinde, Manet'den etkilendi. 1888'den sonra şizofreniye yakalandı, bu da tuvallerine ve desenlerine alışılmamış, olağandışı yeni bir güç kattı.

JOSEPHSON (Brian David), ingiliz fizikçi (Cardiff 1940). Cambridge Üniversitesi'nde eğitim gördü, sonra bu üniversitenin fizik bölümünde araştırma müdürü yardımcılığına getirildi, daha sonra profesörlüğe yükseldi. Katılar fiziği üzerinde çalışmalar yaptı; 1962'de, daha öğrenciyken, yalnızca kuramsal temellere dayanarak, o günden sonra *Josephson etkileri* adı verilen olayları buldu. Bu buluş, L. Esaki ve İ. Giaever ile birlikte, 1973 Nobel fizik ödülü'nü kazanmasına yol açtı.

Josephson olayları, 1962'de B. D. Josephson tarafından bulunan ve ince bir yalıtkan ya da olağan bir iletken çeperle ayrılmış iki aşırıiletken arasından akım geçişiyle ilgili olan olay. *Sürekli Josephson olayı*, aşırıiletken iki öğe arasında dar bir engel içinden doğru akım geçişine izin veren bir "tünel etkisi"dir; maksimum akım eklem yerine uygulanan manyetik alana bağlıdır; bu özellikten SQUİD (Superconducting QUantum İnterferometric Device) adı verilen bir aygıtta çok küçük manyetik alanların ölçümünde yararlanılır. Josephson ekleminden, sürekli etki için bulunmuş sınırı aşan düzeyde bir doğru akım geçirilirse, çok yüksek frekanslı bir almaşık akım ortaya çıkar; bu frekans aşırıiletkenler arasındaki potansiyel farkıyla doğru orantılıdır: bu olaya *almaşık Josephson olayı* denir. Josephson eklemiyle olağanüstü duyarlıkta aygıtlar yapıldı; örneğin bu aygıtlar 10^{-10} G'lik bir manyetik alanı, 10^{-16} V'luk bir potansiyel farkını, 10^{-23} W'lık bir gücü algılayabilir. Josephson eklemi, karmaşık bilgisayarlarda kullanılabilir; bu eklemle 80 psn'lik bir değiştirim süresi elde edilebilir; oysa en iyi klasik kriyotron ancak 25 nsn'ye ulaşabilir.

JOSEPHUS (Flavius) → FLAVİUS JOSEPHUS.

JÓSİKA (Miklós), macar yazar (Torda, Transilvanya, 1794 - Dresden 1865). Mesleği subaylıktı, ilk romanını *(Abafi)* 42 yaşında yayımladı. Tarihsel romanları Walter Scott'un etkisini taşır (*Az Utolso Bátory*, 1837; *Zrínyi le poète* [fr. çev.], 1843), töre romanlarıysa fransız romantizminin, özellikle Eugène Sue'nün izlerini taşır. 1848-49 bağımsızlık savaşından sonra ölüm cezasına çarptırıldı, Almanya'ya sürgüne gitmek zorunda kaldı, orada almanca olarak Anılar'ını yazdı (*Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes*, 1861-62).

JOSLİN (Elliott Proctor), amerikalı hekim (Oxford, Massachusetts, 1869 - Boston 1962). 1895'te Harvard üniversitesi'nde tıp doktoru, 1922'de de profesör oldu. Yaşamını şeker hastalığının ve insülin kullanımının incelenmesine adadı.

JOSQUİN DES PRÉS, latince **Jodocus** ya da **Josquinus Pratensis,** fransız besteci (Beaurevoir, Picardie, 1440'a doğr. - Condé-sur-l'Escaut 1521 [ya da 1524]). St-Quentin katedrali'nin müzik okulunda öğrenim gördüğü sanılmaktadır. Guillaume Cretin'e göre Ockeghem'in öğrencisi olabilir. Yaşamının 1459-1505 arasındaki dönemini, hemen hemen tümüyle İtalya'da geçirdi. 1459-1472 arasında Milano duomo'sunda *biscantor*'du. Sonra dük Galeazzo Maria Sforza'nın (1474-1476) ve kardinal Ascanio Sforza'nın capella'larında şarkıcılık yaptı. 1483'te kardinalin sürgüne gönderildiği Roma'da, hem Sforza hem de papalık capella'larında çalıştı (1499'a değin). 1487-88'de Ascanio ile birlikte çeşitli kentleri dolaştı. Bir süre Milano'da kaldıktan sonra 1501-1505 arasında Ferrara'da Este ailesinden Ercole I'in hizmetinde çalıştı. (1501'de, Ercole'nin

capella'sı için şarkıcılar bulmak üzere Brugge'ye gitti.) Ercole'nin ölümü üzerine Fransa'ya dönen Josquin, Louis XII için besteler yaptı (*Memor esto verbi tui* motet'si). 1509'de Saint-Quentin'e bir yolculuk yaptı. Condé-sur-l'Escaut'ya gidince Maximilian I'in hizmetine girdi. Yaşamının son yıllarını burada geçirdi. Bir yandan naibe Avusturyalı Margherita ve genç Karl V için de besteler yaptı.

Çok verimli bir besteciydi: yaklaşık 20 missa (4, 5, 6 sesli); 104 motet, ilahi ve mezmur; 74 dindışı parça (şanson vb.). Çağının en ünlü ve yapıtları en çok seslendirilen bestecisiydi.

Yetişme tarzı, Ockeghem ve Busnois' nınkine benzeyen Josquin, italyan müzikçilerden etkilendi. *Cantus firmus*'un işlenmesine dayalı yapı ilkelerinden yola çıktı. Üç ayrı üslubu denedikten sonra yapı ilkelerine döndü: hesaplı bir simetri, karşıtlardan yararlanmayı bilme, taklitlerin ve sekansların sistemli olarak kullanılması, sözcüklerin anlamına uygun motifler. Şansonları, 3-6 ses için bestelenmiştir. Üslup, katı kanondan, özgür taklide değin uzanır.

Josquin'in en önemli yapıtları dinsel olanlardır. Üslubunu en iyi temsil eden yapıtları: *Hercules dux Ferrarie* missa'sı, *Miserere* motet'si, özellikle de 1505'ten sonra bestelediği son iki missası *De beata Virgine* ve *Pange lingua*.

JOSSELİN, Fransa'da kanton (Morbihan) merkezi, Oust ve kullanılmayan Nantes-Brest kanalı kıyısında; 2 558 nüf. (1992). Saat ve besin sanayileri.

—Güz. sant. Şato (1490-1505) alevli üsluptaki mimarinin en güzel örneklerinden biridir (güzel çatı pencereleri, açık galeri).

JOSSELİN DE JONG (Jan Petrus Benjamin DE), hollandalı etnolog (Leiden 1886 - Zeist, Utrecht ili, 1964), dilbilim öğrenimi gördü, kendini Endonezya'daki toplumsal yapıları irdelemeye adadı. (*Studies in İndonesian Cultures* [Endonezya kültürleri üzerine incelemeler, 1937-1947].) Yapısalcı akımın temsilcileri arasında yer aldı.

JOSTEDALSBRE buzulu, Avrupa'nın (İzlanda dahil) en büyük buzulu, Norveç'te. Yaklaşık 75 km uzunluğundadır ve Sognefjord ile Nordfjord arasında 1 000 km²'den çok alan kaplar. 250 m yükseltiye kadar iner ve Sognefjord'da sona erer.

JOSTEN (Werner), ABD yurttaşlığına geçmiş alman besteci ve orkestra yöneticisi (Elberfeld, Wuppertal, 1885 - New York 1963). 1923-1949 arasında, Northampton'daki Smith College'da ders verdi. Burada Monteverdi ve Händel'in yapıtlarını tanıtmaya çalıştı. Baleler, koro ve orkestra yapıtları (*Concerto sacro* [1925], senfoniler) oda müziği parçaları ve dramatik yapıtlar (bunlardan *Abraham and İsaac* adlı dinsel oyun önemlidir) besteledi.

JOTA a. (isp. sözc.). Türkçedeki *j* biçiminde olan, ama daraltılı artdamaksıl [x]'i gösteren ispanyol harfi.

JOTA a. (isp. sözc.). İspanya'nın her yerinde olduğu gibi Balear ve Kanarya adalarında da az çok değişik türlerine rastlanan geleneksel ispanyol şarkı ve dansı.

—ANSİKL. Üçlü bir ritmi olan jota, çiftler halinde yapılır. En belirgin özelliği, kollar havada tutularak ara vermeden kastanyet çalınmasıdır. Şeritleri bacağa sıkıca sarılmış esnek patikler sayesinde sıçramalar oldukça hafif ve işlektir. En sevilen jota türleri, Valencia ve Murcia bölgeleriyle Balear adalarında yaygın olan *jota aragonesa, jota valenciana, jota murciana* ve *jota mahonesa*'dır. Kanarya adalarında jotaya *isa* denir. Jota'nın müziği, art arda gelen tonik ve dominant akorlarından oluşur. Bir tür nakarat olan ve *rondalla*'ların (gitarlar, bandurrialar, simballer, tefler vb.) eşlik ettiği *estribillo*, enstrümantal bir girişten ve kıtalardan sonra okunur. Leonide Massine, *Üç köşeli şapka* adlı balesinde jotaya da yer verdi.



Lauros-Giraudon

Josselin şatosu'nun (1490-1505) [Morbihan] arka cephesi

JOTNR, JOTNAR ya da **JOTUNN,** Kuzey mitolojisinde, *Tursar* ya da *Rimtursar* da denilen *Aseler*'in düşmanı olan devler. Başlangıçtaki varlık olan ve Odin'le iki kardeşi tarafından öldürülen Ymir'in soyundan gelirler, *Jotunheim*'da yaşarlardı. Jotnrlar'la Aseler arasındaki savaş Kuzey mitolojisinin ana temasıdır. Jotnrlar halkın belleğinde Troller biçiminde yer etmişlerdir.

JOTUNHEİM, Norveç'in güneyinde dağ kütlesi, Sognefjord'un D.-K.-D.'sunda; İskandinavya'nın en yüksek doruğu olan Glittertind'de 2 470 m. Kütle birçok buzul içerir. İskandinav mitolojisinde burası devlerin ülkesidir.

JOTUNİ (Maria), fince yazan finlandiyalı kadın edebiyatçı ve dramaturg (Kuopio 1880 - Helsinki 1943). Keskin hiciv komedileri (*la Côte de l'homme* [fr. çev.], 1914) ve dramları (*le Veau d'or* [fr. çev.], 1918) klasik yapıtlar arasına girdi. Çoğu konuşma biçiminde yazılmış öykülerinde (*De l'amour* [fr. çev.], 1907; *Arkielämää*, 1909; *Tyttö Ruusutarhassa*, 1927; *Coeurs de femmes* [fr. çev.], 1929; *Norsunluinen Laulu*, 1947), özellikle kısa değinmelerle çizdiği kadın portreleriyle ruhbilimsel gözlem yetkinliğini kanıtladı.

JOTÜNİT a. (fr. *jotunite*). Petrogr. Monzonitlerin, dioritlerin ve gabroların arasında yer alan, plajioklazlı, alkali feldispatlı ve ortopiroksenli plütonik kayaç.

JOU (Louis), ispanyol gravürcü (tahta üzerine) ve kitap süsleme sanatçısı (Gracia, Barcelona yakınında, 1882 - Les Baux-de Provence 1968). Bıraktığı çok sayıda yapıt arasında, Anatole France'ın kitapları, Machiavelli'nin *Hükümdar*'ı (*Il principe*) [1921] (bu yapıt için özel dizgi harfleri kullandı), Boccaccio'nun *Dekameron*'u ve Ronsard'ın *Sonnets pour Hélène*'i için süslemeleri sayılmalıdır.

JOUANNETİA a. Mercan kayalıklarında yaşayan ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Hayvanın üçgen biçimli küçük palpleri, ilkel bir ayağı [bazen bulunmaz], uçları saçaklı taç biçiminde olan bir araya toplanmış sifonları vardır; küremsi ve iyice kapalı kavkısı birbirine hiç benzemeyen iki çenetten oluşur. *Jouannetia* cinsi üyeleri Okyanusya'nın mercan kayalıklarında yaşar; Üst Kretase'den bu yana fosillerine rastlanan bu cinsin üyeleri Miyosen ve Pliyosen devirlerinde çok boldu. *Pholadidae* familyası.)

JOUARRE, Fransa'da (Seine-et-Marne) komün, Brie'nin kuzeyinde, Petit Morin'in yukarısında; 3 292 nüf. (1992). Merovenjler zamanında kurulmuş bir rahibeler manastırından geriye iki capella kalmıştır; bunlardan birinde, sütun başlıkları ve VII. ve VIII. yy.'da yapılmış oyma taş mezarlar bulunmaktadır.

JOUAUST (Raymond), fransız elektrik mühendisi (Rennes 1875 - Paris 1949). Elli yıla yakın bir süre elektronik, ölçübilim, radyoelektrik ve ışıkölçüm üzerine araştırmalar yaptı. Fransız etalonlarının yaratılması, pratik birimlerin mutlak birimlere bağlanması, elektroteknikte kullanılan iletkenlerin ve yalıtkanların özelliklerini belirlemek için temel deneme yöntemleri onun ürünüdür. Radyoelektrik alanında yüksek frekansta ferromanyetiklik, cevherlerin yerinin belirlenmesi, elektron tüpleri, parazit giderme, dalgaların yayılmasında iyonosferin rolü üzerine yaptığı çalışmalar da

Bk. resim sayfa 6112

önemlidir. Jouaust, iyonosfer, katı dielektrikler ve aydınlatma üzerine pek çok kitap yazdı.

JOUBERT (Petrus Jacobus), boer generali (Cape kolonisi 1831 ? - Pretoria 1900). Nantes fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasından sonra Cape'a göç etmiş provencelı bir ailedendir. Transvaal'e gitti, orada bir çiftlik işletti. 1852'de komando şefi olarak Kafiriyyeliler'i yendi ve sulh yargıçlığına, sonra da milletvekilliğine getirildi. 1880'de Pretorius ve Kruger ile birlikte üçlü yönetime üye seçildi, Boerler'in başkomutanı olarak Natal'daki ingiliz askerlerini Majuba Hill'de bozguna uğrattı (1881) ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kabul ettirdi. Daha sonra İngiltere'ye karşı kaçınılmaz gördüğü yeni bir savaş başlatmak üzere Transvaal'in as-

İnbel



Josquin Des Prés
tahta üzerine gravür

Lauros-Giraudon



eski Jouarre manastırı'ndaki yeraltı mezarlığının kuzey capellası VII. yy. ortası (VII. ve VIII. yy.'da Merovenjler zamanından kalma taş mezarlar)



Raymond **Jouaust**

Larousse



Petrus Jacobus **Joubert**
Transvaal savaşı sırasında
Petit Journal'daki bir resimden ayrıntı
(14 ocak 1900)
Arsenal kütüphanesi, Paris



James Prescott **Joule**

Lauros Giraudon



mareşal **Jourdan**
Ordu müzesi, Paris

keri örgütlenmesine girişti. Savaş 11 ekim 1899'da çıktı ve Joubert, Orange ve Transvaal'daki boer kuvvetlerinin başkomutanı oldu. Boerler, Natal'i ve Cape kolonisini işgal ederek İngilizler'i ağır kayıplara uğrattılar (Ladysmith, Mafeking vb.). Joubert, Boerler'in başarı gösterdiği gerilla savaşı yerine klasik savaşı sürdürmekle suçlanınca ordudan ayrıldı.

JOUBERT (John), ingiliz yurttaşlığına geçmiş güney afrikalı besteci (Cape Town 1927). 1950-1962 arasında Hull, sonra da Birmingham konservatuvarlarında ders verdi. 2 senfoni (1956-1971), operalar (*Antigone*, 1954; *Silas Marner*, 1961), konçertolar ve dinsel yapıtlar besteledi.

JOUGUET (Émile), fransız matematikçi (Bessèges, Gard, 1871 - Montpellier 1943), Paris madencilik okulu'nda makine bilimi, École polytechnique'te mekanik dersleri verdi, Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1930). Termodinamikten türemiş bir konu olarak ele aldığı mekanik, akışkanların devinimleri ve dalgaların yayılması konularında derin görüşleriyle bilime katkıda bulundu. 1900'den sonra, dalgalarla yayılan patlama olaylarıyla ilgilendi, birkaç yıl içinde, patlamanın hidrodinamik kuramını ana çizgileriyle kurmayı başardı. Bu öğretinin tümünü *Mécanique des explosifs* (Patlayıcılar mekaniği, 1917) adlı yapıtında açıkladı.

JOUHANDEAU (Marcel), fransız yazar (Guéret 1888 - Rueil-Malmaison, 1979). Mistik ve yergileyici öğelerle gerçek olguları incelediği ve iç dünyasını çözümlediği romanlarında kurtuluşun ya da lanetlenmenin sırlarını arar. Jouhandeau, insanın ürettiği hiçbir şeyi, özellikle de ideolojileri önemsemez: "Hiçbir düşünce, uğruna tek bir insanın feda edilmesine değmez". Çok sayıda yapıt veren yazar çeşitli edebiyat dallarını denemiştir: romanlar (*Monsieur Godeau intime*, 1926), kronikler (*Chaminadour*, 1934-1941), denemeler (*De l'abjection*, 1939) ve kendi yaşamını konu alan öyküler (*Journaliers*, 1957-1978) yapıtlarından bazılarıdır. Ölümünden sonra yayımlanan güncesi *(Journal sous l'Occupation)*, işgal altındaki Fransa'da Jouhandeau'nun yahudi aleyhtarı ve nazi yanlısı olduğunu kanıtlar.

JOUHAUX (Léon), fransız sendikacı (Paris 1879 - *ay. y.* 1954). 1909'da Fransız işçileri genel konfederasyonu (CGT) genel sekreterliğine getirildi. Uluslararası çalışma bürosu üyeliği yaptı. Konfederasyon'un bünyesindeki komünist kanata karşı çıktı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Uluslararası çalışma bürosu'nun yönetim kurulunun ve Dünya sendikalar federasyonu'nun başkan yardımcılığına getirildi. CGT'nin bölünmesiyle oluşan (1947) ılımlı CGT-FO'nun başına geçerek (1948) ölümüne dek bu görevde kaldı. 1951'de kendisine Nobel barış ödülü verildi.

JOUİNOT-GAMBETTA (François Léon), fransız general (Paris 1870 - Antibes 1923). 1918'de Doğu ordusu süvari tugay komutanı olarak adıyla anılan bir savaş başarısı kazandı. Alman-bulgar cephesinin çökmesinden sonra süvarileri dar ve sarp yollardan bunaltıcı bir sıcak altında gece gündüz ilerleyerek Vardar'a ulaştılar ve 29 eylülde Üsküp'e girerek tam bir baskın gerçekleştirdiler. Baskın sonucunda düşman direnişi kırıldı. Bulgaristan silah bırakışması istemek zorunda kalırken XI. alman ordusu teslim oldu.

JOULE a. (ing. fizikçi J. P. *Joule*'un adından). **1.** Uygulama noktasını kendi yönünde 1 m öteleyen 1 newtonluk bir kuvvetin yaptığı işe eşdeğer iş, enerji ve ısı miktarı birimi (simgesi J). **—2.** *Kelvinde joule*, 1 kelvinlik değişmez termodinamik sıcaklıkta 1 jouleluk ısı alan bir sistemin, tersinmez hiçbir değişikliğe uğramamak koşuluyla, entropi artışına eşdeğer Sİ ısı sığası ve entropi birimi (simgesi J/K). || *Kilogram kelvinde joule*, 1 joulelük ısı aldığında termodinamik sıcaklığı 1 kelvin yükselen 1 kilogramlık homojen kütleli bir cismin kütlesel ısısına eşdeğer Sİ kütlesel ısı ve kütlesel entropi birimi [simgesi J/(kg·K)].

JOULE (James Prescott), ingiliz fizikçi (Salford, Manchester yakınında, 1818 - Sale, Cheshire, 1889). Salford'da bir bira fabrikasına müdür oldu, kısa bir süre sonra bu işi bırakarak kendini tümüyle bilime adadı. 1841'de bir iletkenin içinden bir elektrik akımının geçmesiyle ısının açığa çıkması konusunda kendi adını taşıyan yasaları buldu. Bir yıl sonra, ünlü bir deneyle, kalorinin mekanik eşdeğerini belirledi. Zinde kuvvet kavramını ortaya atarak mekanik enerjinin korunumu ilkesini belirledi. 1851'de, Mariotte yasası'nı, gazların kinetik kuramıyla açıkladı, gaz moleküllerinin ortalama hızını hesapladı. 1852'de W. Thomson ile birlikte yaptığı araştırmalar ideal gazlarda boşlukta adiyabatik genişlemenin sıcaklık değişimi olmadan gerçekleştiğini, ancak gerçek gazlarda hafif bir soğumanın meydana geldiğini (Joule-Thomson etkisi) açıklamasını sağladı.

Joule deneyi, ısı ile işin eşdeğerliliğini doğrulamak ve kalorinin mekanik eşdeğerini belirlemek için Joule'un yaptığı deney. *h* yüksekliğinden düşen bir M kütlesi, ısılyalıtkan bir kaptaki sıvı içinde yer alan bir pervanenin dönmesine yol açar. Bu düşme sırasında M kütlesinin ağırlığıyla yaptığı *Mgh* işi (sürtünme kayıpları dışında) pervanenin kanatlarına aktarılarak ısıya dönüşür; dolayısıyla kaptaki su ısınır. Sıcaklık değişimi ölçülerek sıvının aldığı ısı miktarı belirlenir ve eşdeğerlilik ilkesi doğrulanır.

Joule genişlemesi. Termodin. Bir gazın iş yapmaksızın adiyabatik olarak genişlemesi. Bu genişleme ideal bir gazda sıcaklık değişikliği olmadan gerçekleşir.

Joule olayı. Elekt. Bir iletkenden elektrik akımının geçişinden kaynaklanan ısınma. Homojen bir iletkende birim zaman başına açığa çıkan ısı miktarı, iletkenin elektriksel direnciyle ve akımın etkin değerinin karesiyle orantılıdır.

Joule yasası. Elekt. Elektrik akımı geçişi sonucunda bir iletkende ısı açığa çıkmasıyla ilgili 1841'de Joule'un öne sürdüğü yasaya verilen ad.

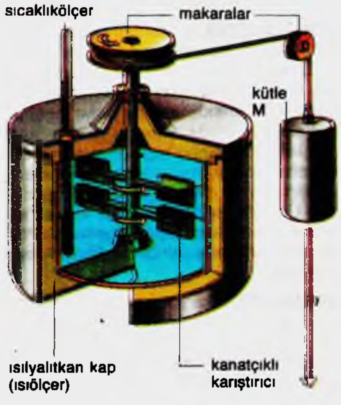
Değişmez I akımının geçişi sonucunda bir iletkende açığa çıkan *w* ısı enerjisi, I'nın karesiyle, *t* akım geçiş süresiyle ve iletkenin R direnciyle orantılıdır. R, Ω cinsinden, I, A cinsinden ve *t*, *sn* cinsinden ifade edilirse, *w* aşağıdaki eşitlikle ifade edilir:

$$w = RI^2t.$$

Akım değişkense [$i = f(t)$], t_1 ve t_2 süreleri arasında açığa çıkan ısı enerjisi şu bağıntıyla verilir:

$$w = \int_{t_1}^{t_2} Ri^2\,dt.$$

Joule deneyi



Joule yasası. Termodin. Bir ideal gazın iç enerjisinin yalnızca sıcaklığa bağlı olduğunu belirten yasa.

Joule-Thomson genişlemesi, bir gazın gözenekli bir bölme ya da bir iğneli valf içinde değişmez entalpiyle adiyabatik genişlemesi. Gerçek gazlarda Joule-Thomson genişlemesine, başlangıç sıcaklığı ve basıncının değerlerine göre ısınma ya da soğuma eşlik edebilir. Başlangıç sıcaklığı yeterince düşükse genişleme soğumaya yol açar ve düşük sıcaklıkları elde etmede bir aşama oluşturur.

Joule-Thomson katsayısı. Termodin. Joule-Thomson genişlemesine uğrayan bir gazın sıcaklığının değişme yeğinliğini ve yönünü belirleyen μ katsayısı. Değişmez entalpi*de gerçekleşen böyle bir dönüşümde, ∂p basınç artışına yol açan sıcaklık değişimi ∂T ile gösterilirse, Joule-Thomson katsayısı

$$\mu = \left(\frac{\partial T}{\partial p}\right)_H$$

eşitliğiyle belirtilir. Joule-Thomson katsayısı sıcaklıkla değişir ve evirtim sıcaklığı denilen bir sıcaklıkta işaret değiştirir.

JOURDAN (Jean-Baptiste, *—kontu*), fransız mareşal (Limoges 1762 - Paris 1833). Amerika savaşı'na asker olarak katıldı (1779), çürüğe çıkarıldı (1784), Ulusal muhafız kıtası'nda yüzbaşı oldu (1789), generalliğe yükseldi (1793), Hondschoote'ta yaralandı (8 eylül), Wattignies'de Kuzey ordusu'na kumanda etti (15-16 ekim), kışın savaşmayı reddettiği için azledildi ama yeniden göreve çağrıldı (mart 1794), Fleurus zaferini kazandı (26 haziran) ve Sambre-et-Meuse ordusunun başında Köln'e kadar ilerledi (ekim). Würzburg'da yenilgiye uğrayınca (3 eylül 1796) yerine Hoche getirildi. Beşyüzler meclisi'nde milletvekili oldu (nisan 1797). Kendi adını taşıyan bir askere alma yasası hazırladı ve onaylattı (eylül 1798). Arşidük Karl tarafından Stokach'da yenildi (25 mart 1799), yeniden milletvekili seçildi. 18-Brumaire hükümet darbesine karşı çıktı. Cisalpina'da büyükelçi (1801), Danıştay üyesi (1802) oldu, mareşalliğe getirildi (1804). Daha sonra Napoli valiliğine atandı (1806). Joseph Bonaparte'ın yardımcısı oldu (1808), Talavera de la Reina muharebesini hazırladı (28 temmuz 1809), ama Vittoria'da yenildi (21 haziran 1813). Bourbonlar'a katılan Jourdan, kont unvanını aldı (1816), Chambre des pairs üyeliğine getirildi. Harp malûlleri kurumu'nda yöneticilik yaptı (1830).

Journal de Constantinople, İzmir'de çıkan *Journal de Smyrne* ile *Écho de l'Orient* gazetelerinin birleşerek İstanbul'da çıkardıkları fransızca gazete (1846 -1866). Perşembepazarı'nda G. Couturier matbaasında basılan gazete ilkin ayda altı kez, daha sonra günlük olarak yayımlandı. 4 717 sayı çıkan gazetenin 1858'deki müdürü M. A. Edwards idi. Gazete, 1866'da *La Turquie* adını alarak yeni biçimiyle yayımını sürdürdü.

Journal de Genève, 1789'da kurulan ve 1826'da J. Fazy tarafından satın alınan edebi ve siyasal günlük gazete. Fransız dilinde avrupa basınının en önemli yayın organlarından biridir.

Journal of the Plague Year *(A)* [*Veba salgını yılının güncesi*], D. Defoe'nun gerçeklerden yola çıkarak oluşturduğu roman (1722). Marsilya salgınının (1720) uyandırdığı korkudan ve anılarından yararlanan Defoe (Londra'da, çocukluğunda, 1664 yılında; kentin üçte ikisi salgından kırılmış, ancak tek bir soylunun ya da önemli bir kişinin kılına zarar gelmemişti), yapıtını, ayrıntıları olağanüstü bir dikkatle bakan bir saracın bakış açısından anlattı. Roman korkudan düzeni bozulmuş bir kentin kendiliğinden bir toplumbilimiydi. Camus bu yapıttan esinlenecekti.

JOUVE (Pierre Jean), fransız yazar (Arras 1887 - Paris 1976). Ateşli bir ünanimizm yanlısıydı. 1922'de *Tragiques* ve *Voyage sentimental* adında iki şiir kitabı yayımladı. İlki gene ünanimist düşüncenin yoğun etkisi altındaydı, ikinci yapıt, yeni Jouve'u haber veriyordu. Özgeciliği içine kapanma izledi, yıkılan değerler için yakınmanın yerini ise aşk ve ölüm temaları çevresinde şiirsel bir birlik arayışı aldı. O dönemde, düz yazılarıyla (*Paulina 1880*, 1925; *le Monde désert*, 1927; *Aventure de Catherine Crachat*, 1947) başlığı altında derlediği *Hécate*, sonra *Vagadu*, 1928 -1931) şiiri (*Paradis perdu*, 1927; *les Noces*, 1931; *Sueur de sang*, 1933; *Matière céleste*, 1937; *Kyrie*, 1938) almaştıran yapıtının çıkış noktasını bilinçdışı öğeler ve dinsel inaçları oluşturdu. 1943'te yayımlanan *Défense et illustration*'unda, şiirde kendisine öncülük etmiş ustalardan, özellikle Baudelaire'den söz etti. İkinci Dünya savaşı sırasında *l'Homme du 18 juin 1940*'ı yayımladı, savaştan sonra yeniden içine kapandı ve kadın, müzik, ölüm gibi temalarda yoğunlaştı (*Hymne*, 1947; *Diadème*, 1949; *Ode*, 1951; *Langue*, 1952; *En miroir*, 1954; *Lyrique*, 1956; *Moires*, 1962; *Ténèbres*, 1966). "Tanrı olmasaydı, şiir yalnızca ölümün oynadığı bir aşık oyunu olurdu" diyen Jouve her "karşılaşma"-yı mitos boyutlarına yükseltti.

JOUVENET (Jean-Baptiste ya da **Jean III**), fransız ressam (Rouen 1644 - Paris 1717). Paris'te Poussin'den etkilendi ve büyük konakların dekorasyonunu yaptı. Louis XIV onu Versailles sarayı'nın capellasını ve İnvalides kilisesi'ni süslemekle görevlendirdi. Ayrıca *Başrahip Delaporte'un jübile missası* adlı tablo ile *Raymond Finot*'nun portresini (Louvre) gerçekleştirdi. 1713'te sağ kolu felç oldu ve sol eliyle *Meryem Ana'yı ziyaret*'i (Paris, Notre -Dame katedrali'nin koroyeri). Güçlü düzenlemeleriyle XVII. yy.'ın ikinci yarısında Fransa'da dinsel konular işlemiş ressamların belki de en büyüğüdür.

JOUVET (Louis), fransız oyuncu ve yönetmen (Crozon, Finistère, 1887 - Paris 1951). Eczacılık öğrenimi gördükten sonra semt sahnelerinde oynadığı melodramlarla tiyatroya başladı. Jacques Copeau' nun çağrısı üzerine katıldığı Vieux -Colombier tiyatrosu'nda sahne yaşamıyla kaynaştı, daha sonra Comédie des Champs-Élysées'deki tiyatro serüvenine atıldı. *Knock*'un (1923) başarısına karşın başlangıçta bazı güçlüklerle karşılaştı. Aynı zorluklarla karşılaşan Gaston Baty, Charles Dullin, Georges Pitoëff, Jouvet ile birlikte *Cartel* adıyla tanınan ve 1927'den 1940'a kadar süren bir dayanışma derneği kurdular. 1928'den sonra Jouvet, Jean Giraudoux'nun *Siegfried*'ini sahneye koyarak kendini kabul ettirdi ve aynı yazarın birçok oyununu yönetti. 1934'ten sonra Athénée tiyatrosu'nda en özgün yapıtlarını verdi. Sinemayı sevmediğini ileri sürmekle birlikte bu alanda da yeteneğini gösterdi ve *Topaze* (1931), *Knock* (1933 ve 1950), *Kuzey oteli* (Hôtel du Nord) [1938], *Volpone* (1939), *Katil kim* (Quai des Orfèvres) [1947], vb. gibi filmlerdeki örtük mizah duygusu, özgün diksiyonu ve kişiliğiyle halk arasında ünü yaygınlaştı. Ayrıca *Témoignage sur le théâtre* (Tiyatro üzerine tanıklıklar) [1951], *Molière et la comédie classique* (Molière ve klasik komedi) [1951], *Réflexions du comédien* (Oyuncunun düşünceleri) [1951] gibi yapıtlar yazdı.

JOUX vadisi, Orbe ırmağının yukarı vadisinin İsviçre'deki (Vaud kantonu) bölümü, Risoux ile Tendre dağı arasında. En alçak noktası *Joux* ve *Brenet* göllerindedir (yüksl. 1 008 m); bu göllerin suları kireçtaşları altında kaybolduktan sonra 220 m aşağıda, Vallorbe'da yeniden yüzeye çıkar. Duvar saatçiliği ve duyarlı makineler. Peynircilik.

Jouy imalathanesi, Christophe Philippe Oberkampf'ın 1759'da Jouy-en -Josas'da kurduğu en ünlü fransız basma imalathanesi. Kuruluş 1843'te kapandı.

JOUY-EN-JOSAS, Fransa'da (Yvelines) komün, Bièvre kıyısında; 7 701 nüf. (1992). Eski Jouy imalatının öncüsü Oberkampf'ın evi bugün belediye binası olarak kullanılmaktadır.

JÓVANOVİĆ (Jovan), **Jovan-Zmaj** denir, sırp şair (Novi Sad 1833 - Kamenica 1904). 1864-1871 arasında Bükreş'te bir taşlama gazetesi (*Zmaj*) çıkardı. Ardından gazetenin adını kendine takma ad olarak aldı. Bir bölümü çocuklar için yazılmış şiirlerden oluşan 16 ciltlik bir yapıt bıraktı (*Petites Roses* [fr. çev.], 1864).

JOVELLANOS, Küba'da kent, Cárdevas'nın G.'inde; 10 500 nüf. Parfüm. Tütün.

JOVELLANOS (Gaspar Melchor DE) ispanyol siyaset adamı ve yazar (Gijón 1744 - Vega 1811). Yazıları kültürel etkinlik için uyarıcı oldu. Ekonomi alanında liberalizmi (*İnformen el expediente de ley agraria*) [Tarım dosyası] önerdi. 1797'de Adalet bakanıyken kendini sonradan Mallorca'ya süren Godoy'la anlaşamadı. 1808 ihtilalinde merkez cuntada yer aldı.

JOVİNE (Francesco), italyan yazar (Guardialfera, Campobasso, 1902 - Roma, 1950) romancı ve verismocu öykücü (*Signora Ava*, 1942; *Le terre del Sacramento*, 1950). Yapıtlarında, memleketini bir efsane havası içinde canlandırdı.

JOVİNUS Flavius (öl. 370), IV. yy.'da yaşamış general ve konsül. Julianus ve Valentinianus dönemlerinde Galya'da savaştı. Hıristiyanlığı kabul etti. Reims'te yaptırdığı ve bugün de içinde mezarının bulunduğu bazilikadaki yazıt, Flodoard sayesinde günümüze kadar geldi.

JOVKOV (Jordan), bulgar yazar (Jeravna 1880 - Plovdiv 1937). Oyunlar yazdı, ama öncelikle romancı ve öykücüydü. Bir çok yapıtı (*le Moissonneur* [fr. çev], 1920; *Soirées dans l'auberge d'Antimovo* [fr. çev], 1928; *la Ferme près de la frontière* [fr. çev], 1934) doğum yeri olan Dobruca'da geçer. En tanınmış yapıtlarından biri olan *Légendes de la Stara Planina'* da (fr. çev.) [1928] ülkesinin geçmişini voyvoda İndje gibi tanınmış çehreler aracılığıyla anlattı. Güzelliği ve kahramanlığı betimleyen Jovkov, romanlarında, genellikle, yaşamlarının bir döneminde iyiliğe ve sevecenliğe dönen sert ve zalim kişilikleri seçer.

JOWETT (Benjamin), ingiliz protestan tanrıbilimci (Londra 1817 - Headley Park, Hampshire, 1893). Yunan dili profesörüydü, Oxford'ta Balliol College'i yönetti, eğitimci ve eleştirmen (*The Epistles of St. Paul* [Aziz Paulus'un mektupları], 1854) olarak üne kavuştu.



Lauros Giraudon

Jean III Jouvenet
Yakup'u kutsayan İshak (1692)
Güzel sanatlar müzesi, Rouen

JOXE (Louis), fransız siyaset adamı (Bourg-la-Reine 1901 - Paris 1991). Ulusal kurtuluş komitesi'nin (1942-1944), sonra Geçici hükümet'in genel sekreterliğine getirildi (1944-1946). Moskova büyükelçiliğine atandı. 1956-1959 yılları arasında dışişleri bakanlığı genel sekreterliği, sonra milli eğitim bakanlığı görevlerini yürüttü. Cezayir işleriyle görevli devlet bakanlığına atandığı sırada (1960-1962), Evian anlaşmalarının hazırlanmasında önemli rol oynadı. 1967'den başlayarak Rhône seçim bölgesinden de Gaullecü milletvekili seçildi, 1977'den bu yana Anayasa konseyi üyesidir. —Oğlu PIERRE (Paris 1934), 1973'ten bu yana Saône-et-Loire seçim bölgesinden sosyalist milletvekili seçildi, sonradan Ulusal meclis'te sosyalist grubun başkanlığına getirildi, 1984-1986 arasında İçişleri bakanı oldu.

JOYCE (James), irlandalı yazar (Rathgar, Dublin, 1882 - Zürich 1941). Ayyaş bir babayla, aşırı sofu bir anne arasında, ezik bir çocukluk geçirdi, annesi ölürken yalandan da olsa dine döndüğünü söyleyerek onu rahatlatmayı reddetti. Ailesine benzememek amacıyla, kendini okumaya verdi. Cizvit koleji'nde ve üniversitede, tanrıbilim meraklısı, küstah bir züppe rolü oynadı.Stratejisini "sessizlik, sürgün ve kurnazlık" üzerine kurdu; tek saplantısı "özür dilemek zorunda kalacak şeyler yapmamak"tı; uygulaması, her şeyi not etmek, tek dramı ise gözlerini kaybetmek üzere olmasıydı. Ulusal davayı reddetti: İrlanda, yazarın kahramanı Parnell'a ihanet etmişti. Ona göre, ülkesi "yavrularını yiyen bir dişi domuz"du. İbsen'in ahlaksal ve sanatsal gücü onu büyülemişti; sanatın reformcu bir değer taşıdığına inanmıyordu; onca, yaşantının sürekliliği sağlanmalıydı; bir yapıtta yer alamayacak hiçbir şey yaşamda da yer almamalıydı. *Stephen Hero*'da (daha sonra bu, klasik nitelikte bir anlatı olan *Sanatçının bir genç adam olarak portresi*'ne [A Portrait of the Artist as a Young Man, 1916] dönüşecektir) amacını saptadı: "Tarihin kâbusundan uyanmak, soyunun yaratılmamış bilincini oluş-

Jouy imalathanesinde
basılmış (XVIII. yy.) kır dekorlu
pamuklu bir bezden ayrıntı
Tassinari ve Chatel kol., Paris

L. L.



Louis **Jouvet**
Jean Giraudoux'nun
Deli saraylı'sının bir sahnesinde
(Athénée tiyatrosu, Paris, 1945)

Bernand



G. Freund



James Joyce (1939'da)

Petőfi Museum



Attila József
V. Korda'nın bir resminden ayrıntı

turmak". Paris (1902), Dublin (Nora'ya bağlandı, onun yanında mutsuz bir Pygmalion gibi yaşadı, sevgisine karşılık göremediği gibi küçümsendi ve ancak yıllar sonra onunla evlenebildi), Trieste (1905), Zürich (1915, Lenin'in, Jung'un ve dada hareketinin Zürich'i), Paris (1920) ve tekrar Zürich'te (1939) dolandı durdu. Ders vererek geçimini sağlarken, kalemi de elinden düşürmüyor, o arada da fırsat buldukça çekinmeden kardeşi ve hayranlarından para sızdırıyordu. Biraz cılız kalan şiirlerden (*Chamber Music*, 1907), şefkatle yoğrulmuş gerçekçi öykülere (*Dublinliler** [Dubliners, 1914]) geçti: yavaş yavaş kendini yapıtlarına katmamayı öğreniyordu. Otoportreleriyle, çevresine bir zırh gibi ördüğü kibirinden ve yazarlık taslamalarından kurtuldu.

1914 ile 1922 arasında, müstehcen bulunarak yasaklanacak olan *Ulysses**'ı yazdı. Alaycı bir açıdan "kendi" kentini, kendi dilini, kendi halkını hep birden yeniden yaratmak, "çoğu kimsenin bir kent yerine koymak istediği bu yarıfelçliyi" ruhuna kavuşturmak istiyordu. İlk yapıtlarında, yazdıklarıyla kendi arasına koyduğu kasıntılı ve korunmalı mesafe, yerini, kendi kendini zaten alaya aldığı için alaya alınmasına gerek kalmayan bir dünyanın en küçük ayrıntılarına sevinçle katılma isteğine bıraktı. Her şey var idi ve var olan her şey de gülünçtü. "Yeni hiç bir şey yok"un bütün tadını çıkaran Joyce artık neşesine kavuşmuş, bütün toplumsal yıldırmalardan (suçluluk, kahramanlık, utanç, iffet) kurtulmuş bir kaderciydi. Ne var ki, "yapıtını uzaktan seyrederek tırnaklarını temizleyen yaratıcının" bu neşesi, dönüşü olmayan evrimlerin karşısında bir balon gibi sönüverdi: birçok ameliyat sonucunda gözlerini yitirmesi ve Jung'un, onun yapıtlarında izlerine rastladığı şizofreniyi yaşayan kızının delirmesi.

1922 ile 1939 arasında Joyce, kendini *Finnegans* Wake*'in yazımına verdi; yapıt aşırı incelikler yüzünden okunamaz duruma gelirse de dinlenebilir (Joyce, birçok bölümü kendi sesiyle kaydetmişti): gecenin dili dünyanın sayıklamasıyla birleşir; bu dünya, düşman kardeşlerin rekabetiyle dönem dönem sarsılır ve dişi Anna Livia Plurabelle (Liffey ırmağı) ile babası, soğuk ve deli okyanusun karışmasıyla yenilenir. Bu yapıt, hiç durmadan anlamını arayan, ama içinde, her türlü anlamın kaybolduğu evrenin tükenmez söylenmesidir. Joyce'un yapıtı, sayısız algılarımızın tarihin anlamını oluşturmak için bir araya gelmeye çabaladıkları bir dünyanın sonunu belirtir.

JOYCE (Stanislaus), irlandalı yazar (Dublin 1885 - Trieste 1955). James Joyce'un küçük kardeşiydi, *My Brother's Keeper* (1958, tam metin, 1971) adlı yapıtında Joyce'un gençliği üzerine ilginç bir portre çizdi. *Stephen Hero*'daki Daedalus ve *Dublinliler*'deki Mr. Duffy'yi esinlemiştir.

JOZEFİNİT a. (fr. *josephinite*). Miner. Doğal nikel ve demir alaşımı.

JOZEİT a. (fr. *joseite;* Brezilya'da bir yer adı *San José*'den). Miner. Doğal bizmut tellürür; ronboedrik sistemde yer alır.

■**JÓZSEF** (Attila), macar şair (Budapeşte 1905 - Balatonszárszó 1937). Bir işçi ailesinin çocuğuydu. 14 yaşında öksüz kaldı, çocukluğu sefalet içinde geçti, buna rağmen lise öğrenimini tamamladı, Villon ve Apollinaire'i macarcaya çevirdi. 17 yaşında *Nyugat* dergisinde çalışmaya başladı. Paris ve Viyana'da uzun yıllar kaldı. Macaristan'a dönüşünde *Nincsen apám se anyám* (1928) başlıklı şiiri ile dikkatleri üzerine çekti. Gizli işçi hareketi militanı olarak marxçılıktan esinlenen yetkin şiirleri aşk ve felsefeden söz ettiği şiirleriyle birlikte birçok kitapta toplandı: *Külvárosi éj* (1921), *Medvetáne* (1936), *Magyon fáj* (1937). Şiiri, gerçeküstücü izler taşıyan deneysel bir başlangıçtan sonra ateşli ve karanlık öğelerle şiddetli, trajik bir güç kazandı; hiçbir zaman ihmal etmediği biçimde gittikçe daha yoğun ve klasik bir niteliğe büründü. 1936'da *Szép Szó* adlı edebiyat dergisini yönetti. Fakirlik ve hastalıktan yıprandı, şizofreniye yakalandı, kendini bir trenin altına attı. Yaşamı boyunca sürekli baskı altında tutulan József, toplumsal haksızlıkların ve yalnızlığın isyancı ve bilinçli sözcüsü oldu. Modern macar şiirini büyük ölçüde etkileyen yapıtlar bıraktı (*Szépeg koldusa* [1922]; *Nincs bocsánat* [1936]).

JÖLE a. (fr. *gelée*). **1.** Pektin açısından zengin taze meyvelerin (elma, frenküzümü, ayva, avcıüzümü, vb.) suyu ya da özsuyuyla hazırlanan ve şekerle pişirilen karışım. (Hazırlanan malzeme soğuduktan sonra kendiliğinden ya da jelatin katılmasıyla donar.) **—2.** Kümes ya da av hayvanlarının, kasaplık etin ya da balığın kaynatılmasıyla elde edilen suyu arındırarak hazırlanan ve bazı soğuk yiyecekleri kalıplamaya yarayan ürün.

—Eczc. Şeker ile zamklı ya da jelatinli bir maddeden yapılan peltemsi ve yumuşak kıvamlı preparat. (Bazı müshiller hoş bir koku verilmiş jöle şeklinde satılır.)

—Kozmet. Bazı kozmetik ve sağlık ürünlerinin hazırlanmasında kullanılan genellikle yarı saydam ve gevşek kıvamlı, homojen kolloit yapısında preparat. (Jölelerde en az iki bileşen bulunur: doğal müsilajlar ya da bireşimle elde edilen ağlaştırıcı polimerler olan kolloit maddesi ve çoğu zaman su olan dağıtıcı bir sıvı.)

JÖLELİ sıf. **1.** İçinde jöle bulunan: *Jöleli pasta.* **—2.** Jöle sürülmüş: *Bu yaz kısa ve jöleli saçlar moda.*

—Mutf. Jöle içinde dondurularak servisi yapılan yumurta, balık, tavuk gibi yiyecekler için kullanılır. ‖ *Jöleli pasta*, üzerine jöle dökülüp dondurularak hazırlanmış pasta ya da turta. (Genellikle meyveli olur.)

JÖN a. (fr. *jeune*, genç'ten). **1.** Önemli rollerde oynayan genç erkek oyuncu. **—2.** *Tkz.* Yakışıklı genç erkek. (Alay yollu kullanılır.)

Jön Türk kongresi → OSMANLI LİBERALLERİ KONGRESİ.

Jön Türkler, fr. *Jeunes-Turcs*, ya da **Genç Osmanlılar, Yeni Osmanlılar,** Abdülhamit II yönetimine karşı, özellikle 1895'ten sonra, gelişen muhalefet hareketine katılanlara verilen ad. Bu ad daha sonra genelleştirildi ve çeşitli dillerde, ülkeleri dışında rejim aleyhtarı muhalefet grupları bu adla anıldı: "Meksika Jön Türkleri" gibi.

Osmanlı devletinde 1876-1889 arasında muhalif gruplar çeşitli eylemlere giriştilerse de fazla etkili olamadılar. 1889'da Mektebi tıbbiye'de kurulan ve daha sonra *İttihat ve Terakki cemiyeti* adını alan *İttihadı osmani* ilk etkili örgüt oldu. Önceleri yalnızca yüksekokullarda faaliyet gösteren örgüt, 1895'teki ermeni olayları sonrasında açıkça eylemlere girişti. Aynı dönemde Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey ile temasa geçilerek Paris merkezi oluşturuldu; *Meşveret* adını taşıyan yayın organı da Paris'te yayımlandı. Cemiyetin ilk resmi yayın organı olan bu dergiden önce de, jön türk dergisi olarak nitelenebilecek dergiler yayımlanmıştı. Bunların arasında, 1881'de Napoli'de yayımlanmaya başlayan, uzun bir aradan sonra 1895'te Londra'da çıkarılan *İstikbal*, Cenevre'de çıkan *Hidmet*, *Gencinei hayal* ve *Cüret* sayılabilir. 1895'teki eylemlere karşı Saray, geniş bir tutuklama kampanyası açtı; İttihat ve Terakki'nin ileri gelen bütün üyeleri Fizan'a (Trablusgarp) sürüldü. Jön Türkler, Murat Bey'in yardımıyla, 1896'ya kadar yüksek dereceli memurlar arasında kendilerine taraftar bulmuşlardı. Murat Bey daha sonra Avrupa'ya kaçarak *Mizan* gazetesini çıkardı. 1896 ve 1897'deki darbe girişimleri önceden haber alınarak bastırıldı; yurtiçindeki jön türk örgütleri hemen tümüyle dağıtıldı. Avrupa'da toplananlar da çeşitli dergiler çıkarmakla yetinmek zorunda kaldılar. 1897 Osmanlı-Yunan savaşı'nın olumlu sonucundan yararlanmak isteyen Abdülhamit II, Jön Türkler'le anlaşmak üzere baş hafiyesi Ahmet Celalettin Paşa'yı Avrupa'ya gönderdi. Aralarındaki sorunlar nedeniyle bölünmüş olan Jön Türkler'in bir kısmı başkanları Mizancı Murat Bey'le birlikte, padişahın affından yararlanarak ülkeye döndüler. Jön Türkler'in Mısır'da kurulan şubesi de Paşa'nın önerilerini kabul edip geri döndü. Saray, jön türk hareketini dağıttığını sanırken, Avrupa'ya kaçanlarla hareket yeniden güçlendi. 1899'da Saray yeniden Jön Türkler'le pazarlığa girişti. Yazı yazmamaları karşılığında bir kısmını Avrupa'daki elçiliklerde görevlendirdi. Bu olay, hareket için ikinci bir yıkım oldu. Ancak 1899'da oğulları Prens Sabahattin ve Lütfullah Beyler'le birlikte Avrupa'ya kaçan, sultanın eniştesi, Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın gelişi hareketi canlandırdı. 1899'da Brindisi ya da Korfu'da bir kongre toplama girişimleri başarılı olamadı. İlk, "Osmanlı umum muhalifin kongresi", 1902'de Damat Mahmut Paşa ve oğullarının girişimiyle Paris'te toplandı. Kongrede, iki büyük jön türk grubu arasında, rejimi devirmek için yabancı ülkelerden yardım isteyip istememek konusunda tartışma çıktı. Yabancı müdahalesinden yana olan grup, azınlık temsilcilerinin de desteğiyle kongrede çoğunluğu kazandı ve İngiltere'nin yardımıyla darbe hareketi için çalıştı. Ancak bu tasarılar uygulanamadı. Ahmet Rıza Bey önderliğindeki öteki grup "Osmanlı Terakkı ve İttihat cemiyeti"ni kurdu; *Şûrayı ümmet* gazetesini çıkardı. 1906'da cemiyet yeniden örgütlendi. Bahattin Şakir Bey'in önerisiyle propaganda tekniği geliştirildi ve değiştirildi. Halka yönelik yayınlara başlandı, orduyla ilişki kuruldu. Buna karşı Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın oğlu Prens Sabahattin çevresinde toplanan grup Teşebbüsü şahsi ve ademi merkeziyet cemiyeti'ni kurdu. *Terakki* gazetesi de onların yayın organı oldu. Aynı yıl, yurtiçinde de Osmanlı hürriyet cemiyeti kuruldu. Bu örgüt daha çok subaylardan oluşmuştu. Kısa sürede Makedonya ve Selanik'te güçlenen örgüt yurtdışındaki iki büyük jön türk örgütüyle ilişki kurdu ve Terakki ve İttihat cemiyeti ile birleşti. Yurtdışındaki örgütler 1907'de, ermeni Taşnaksütyun cemiyeti'nin de katılmasıyla, Paris'te, ikinci kez, muhalifler kongresi topladılar. Kongrede tüm muhalefet örgütleri Abdülhamit II'nin tahttan indirilmesi ve Kanunuesasi'nin yeniden yürürlüğe konulması için ortak eylem kararı aldılar. Bu sırada rus çarı Nikolay ile İngiltere kralı Edward VII'nin Reval'de buluşarak dünya sorunlarını görüşmeleri ve bu arada Makedonya sorununa da değinmeleri, Rumeli'deki subayları harekete getirdi. Makedonya'nın Osmanlı ülkesinden ayrılacağı, padişahın da olupbitti karşısında suskun kalacağından korkan ittihatçı subaylar meşrutiyete dönülmesi için Saray'a baskı yaptılar, dağa çıktılar. Abdülhamit II Kanunuesasi'yi yürürlüğe koymak zorunda kaldı; ikinci kez Meşrutiyet ilan edildi (1908). Olay tüm Jön Türkler'ce hürriyetin ilanı olarak kutlandı. Adını İttihat ve Terakki'ye çeviren Terakki ve ittihat cemiyeti, Meşrutiyet döneminin en etkili siya-

sal kurumu oldu. Paris'te, Prens Sabahattin önderliğindeki Teşebbüsü şahsi ve ademi merkeziyet cemiyeti'yse ittihatçılarla kaynaşmaya yanaşmadı; muhalefetini sürdürdü. (→ Kayn.)

Jön Türkler'in siyasi fikirleri 1895 -1908, Şerif Mardin'in, Jön Türkler'in siyasi görüşlerini inceleyen kitabı (1964). 1895-1908 arasında Abdülhamit II yönetimine karşı Avrupa'da oluşturulan jön türk muhalefetinin savunduğu siyasal düşünceleri ele alan Mardin, ilk bölümde 1876 -1895 arasında Türkiye'de beliren özgürlük akımlarını, bunların toplumsal ve siyasal temellerini ortaya koyar. Daha sonraki bölümlerde Mizancı Murat, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Samipaşazade Sezai, Yusuf Akçura ve Bahaettin Şakir'in görüşlerini; *Osmanlı, Meşveret, İçtihat, Şûrayı ümmet* gibi Avrupa'da yayımlanan muhalif gazetelerin savunduğu tezleri değerlendirir. Son bölümde Prens Sabahattin'in görüşlerine yer verir. Kitabın sonunda Jön Türkler'in temel amaçlarının "hürriyet" değil Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanmaktan kurtarmak olduğunu savunur. Bu amacı gerçekleştirmek için Jön Türkler'in halka güvenmediklerini; bir seçkinler kadrosu oluşturmaya çalıştıklarını ileri sürer.

JÖNKÖPİNG, İsveç'te kent, il (län) yönetim merkezi, Vättern gölünün güney ucunda; 111 486 nüf. (1991). Önemli bir sanayi merkezi olan Jönköping, İsveç'in en eski kentlerinden biridir; 1284'te kurulan kent birçok kez yandı. Kibrit, yün, kâğıt, makine sanayileri. —*Jönköping ili,* 9 944 km^2; 306 590 nüf. (1990).

JÖNPRÖMİYE a (fr. *jeune premier*). Âşık ya da baştan çıkarıcı rollerine çıkan, belirli bir güzellik tipine uygun erkek oyuncu.

JU ya da **RU,** 1107-1125 yılları arasında Kuzey Song hanedanlığının Kaifing'daki (Hınan) imparatorluk sarayı surları içinde üretilen çin seramiği. Kimi zaman arkaik dönem bronzlarını andıran bu sade biçimli kızıl kumtaşından çanaklar, sonradan gri mavi ya da lavanta çiçeği mavisi, kalın, çatlak bir sırla kaplanırdı.

ARAGÓN

JUAN I (Perpignan 1350 - öl. 1395), Aragón kralı (1387-1395), kral Pedro IV el Ceremonioso'nun oğlu. Yönetimi halk ozanlarını Saray'da toplayan karısı Yolande de Bar'a bıraktı. Armagnac kontunun saldırılarını püskürttü (1390) ve başkaldıran Sardinya'yı yeniden ele geçirdi (1391). Erkek vârisi olmadığından tahtı kardeşi Martino'ya bırakarak öldü.

JUAN II (Medina del Campo 1397 - Barcelona 1479), Navarra (1425-1479) ve Aragón kralı (1458-1479), Fernando I'in oğlu. Navarra kralı Carlos III'ün kızı Bianca ile evlendi (1420) ve karısı yoluyla, yaşam boyu, tahta ortak oldu. Tahtın vârisi oğulları Viana prensi Carlos idi. Bianca ölünce (1441), Juan, Carlos'la anlaşmazlığa düştü ve Cortes meclisi'ni kullanarak onu bertaraf etti (1457). Kardeşi Yüce Alfonso ölünce Aragón kralı oldu (1458). Ancak, 1444'te Castilla donanması amiralinin kızı Juana Enriquez'le evlenmiş olduğundan, kendini Katalanlar'ın ayaklanması karşısında buldu ve onların isteklerine uyarak Carlos'u genel vekil tayin etmek zorunda kaldı (Villafranca teslim antlaşması, haziran 1461). Bu prensin, daha sonra da kız kardeşi Bianca'nın erken ölümleri, savaşı yeniden alevlendirdi. Louis XI'in desteğini sağlamak için, Juan II Roussillon ve Cerdanya'yı ona bıraktı (1462). Tahttan indirilip Urgel'de gözaltına alınan Juan II, Fransızlar tarafından kurtarıldı; ama Katalonya, Portekizli Pedro'nun (ekim 1463), o ölünce de (1466), Anjoulu René'nin yönetimine girdi. Anjoulu René oraya oğlu Calabria dükü, Anjoulu Jean'ı gönderdi. Gözleri hemen hiç görmez olduğu halde, kral Juan II Barcelona'yı denizden kuşattı. Calabrialı Jean'ın ölümünden yararlanarak (1470) eyaleti yeniden ele geçirdi (1472). Fakat Roussillon ve Cerdanye birkaç yıl daha Fransa'nın elinde kaldı. Juan II, Navarra'da, kendine vâris olarak Foix kontu Gaston IV ile evli olan kızı Elenora'yı seçti. Oğlu Fernando'yu da

Lauros-Giraudon



Navarra ve Aragón kralı
Juan II'nin mührü (1462)
Archives nationales, Paris

1469'da Castillalı İsabel ile evlendirdi. Juan II'nin hükümdarlığı süresince Katalonya'yı sarsan uzun iç savaş, krallığı zayıflatarak yaşama gücünü kısmen yitirmesine yol açtı.

CASTİLLA ve LEÓN

JUAN MANUEL, Castilla prensi (Escalona, Toledo ili, 1282 - Córdoba 1348), Escalona ve Villena kontu, Escalona ve Villena kontu Castillalı Manuel'in oğlu. Alfonso XI'in çocukluk döneminde kral naipliği yaptı (1312-1325), iç savaşlara katıldı ve río Salado zaferinde önemli rol oynadı (1340). Castilla siyasal düşüncesinin ve edebiyatının yaratıcılarından biri oldu. Doğu masallarından esinlenen *El conde Lucanor* adlı kitabı birçok benzerinin yazılmasına yol açtı.

JUAN I (Epila 1358 - Alcalá de Henares 1390), Castilla ve León kralı (1379 -1390), kral Muhteşem Enrique II'nin oğlu. Portekiz kralı Fernando'nun kızı Beatriz'le ikinci evliliğini yaptı, Aljubarrota bozgunundan sonra, 1385 yılında, karısının krallığından vazgeçmek ve bu krallığın Büyük Juan I'in hakkı olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Fransa'nın yanında yüzyıl savaşlarına girdi ve Castillalı Pedro I damadı Lancaster dükünün Galicia'yı istilasına karşı koydu (1386-87). Cortes'in yetkilerini genişletti.

JUAN II (Toro 1405 - Valladolid 1454), Castilla ve León kralı (1406-1454), kral Enrique III'ün oğlu. Yönetimi don Alvaro de Luna'ya bıraktı, ancak ikinci karısı Portekizli İsabel'e yaranmak için Álvaro de Luna'nın kafasını vurdurdu (1453). Hükümdarlık döneminde önemli soylu ayaklanmaları olduysa da edebiyat ve sanatın gelişmesiyle tekstil sanayisine ve kentlerdeki canlılığa dayanan bir ekonomik gelişme dikkati çekti. Granada Mağrib krallığı'yla yaptığı savaş bazı önemli mevkileri yeniden ele geçirmesini sağladı. Bunun üzerine Castilla Kanarya adalarını sömürgeleştirmeye başladı.

İSPANYA

JUAN DE AUSTRİA *(don),* ispanyol prens (Regensburg 1545 - Bouges, Namur yakınında, 1578), Karl V ile Barbara Blomberg'in (ya da Plumberger) evlilikdışı oğlu. Luis Méndez Quijada tarafından, Kilise'ye hizmet etmek üzere yetiştirildiyse de, orduya girmeyi başardı ve Andaluciali Moriskolar'ın ayaklanmasını bastırdı (1568 -1570). Papa Pius V tarafından Kutsal Birlik filosunun başına getirildi ve İnebahtı'da türk filosunu imha etti (7 ekim 1571). Bu savaşta yaralandı. Daha sonra Tunus ve Bizerte'yi işgal etti (1574). Napoli'ye kral vekili olunca, sekreteri Escobedo aracılığıyla, İngiltere'ye bir haçlı seferi hazırlamak ve Mary Stuart'la evlenmek için Roma ile gizli görüşmelere girişti. Fakat, çevirdiği işler Antonio Pérez tarafından Felipe II'ye ihbar edildi. Felipe II, Juan'ın herhangi bir tahta çıkmasını kesinlikle önlemek kararındaydı. Bununla birlikte Juan, Requesens'in ölümünden (1576) sonra Hollanda genel valisi oldu. Hollanda'ya vardığında askeri birlikler ayaklanmış ve şiddet hareketlerine girişmişlerdi (Anvers'in yağmalanması); bu hareketler, Gent'te asayişin sağlanması konusunda, katoliklerle calvincilerin birleşmesine yol açtı (kasım 1576). Juan, bir krallık fermanı (şubat 1577) uyarınca güney eyaletlerini boşaltmak zorunda kaldı. Bu durum, onun İngiltere aleyhindeki tasarılarına son verdi ve Orangeli Willem'e Brüksel'e yerleşme olanağı sağladı. Fakat, Alessandro Farnese'nin valiliğe gelişinden sonra, ülkeyi "ateşe ve kana" boğmaya kararlı olarak saldırıya geçti; Gembloux savaşı'nı kazandı (ocak 1578), ama "tedbirsiz prens", büyük bir olasılıkla zehirlenerek öldü.

NAVARRA

JUAN III (öl. Moneins, Bearn, 1516), Navarra kralı, Albret derebeyi Büyük Alain'in ve Périgord kontesi Françoise de Châtillon'un oğlu. 1484 yılında Louis XII' nin yeğeni, Foix ve Bigorre kontesi, Béarn ve Castelbon vikontesi, Navarra kraliçesi Catalina ile evlendi, yönetime katıldı, fakat pek başarılı olamadı. Topraklarının Katolik Fernando II tarafından istila edilmesi üzerine (1512), Louis XII'nin yanına sığındı, Fransa'nın desteğine karşın ancak Fransız Navarrası olan Aşağı Navarra'yı elinde tutabildi.

JUAN *(don),* **Barcelona** kontu, ispanyol prensi (San İldefonso 1913). Kral Alfonso' nun üçüncü oğlu. 1941'de İspanya tahtına aday oldu, Carlistalar'ın bir kısmı kendisini tahtın tek yasal mirasçısı olarak tanıdı. Kral Juan Carlos I'in babasıdır.

JUAN ARBÓ (Sebastián) → ARBÓ.

JUAN DE ARAGÓN *(don),* Asturias prensi (Sevilla 1478 - Salamanca 1497). Aragónlu Fernando ve Katolik İsabel I'in tek oğluydu; erken ölümü, ispanyol tahtının Avusturya sülalesine geçmesine yol açtı.

JUAN CARLOS I (Roma 1938), İspanya kralı (1975), Barcelona kontu don Juan de Borbón ile María Mercedes de Borbón'un oğlu. 17 yaşına kadar sürgünde yaşadı (İtalya, İsviçre, Portekiz), daha sonra, deniz, kara ve hava askeri okullarında eğitim görmek üzere İspanya'ya gitti. 1962'de prenses Sofia de Grecia ile evlendikten sonra Madrid'de Zarzuela sarayı'na yerleşti. İktidarı kullanabilmesi için anayasada öngörülen yaşa (30 yaş) ulaştığında, resmen İspanya tahtının vârisi ilan edildi (22 temmuz 1969); temmuz 1971'de, general Franco'nun yokluğunda ya da hastalığı halinde devlet başkanı görevlerinin Juan Carlos'a verilmesi kararlaştırıldı. Kasım 1975'te Franco'nun ölümü, Juan Carlos'un tahta çıkmasını sağladı. Terörizm, ayrılıkçılık, bazı subayların yeni kurumlara karşı takındıkları düşmanca tutum ve dünyadaki iktisadi bunalımın İspanya' ya yansımasının doğurduğu sorunlar karşısında, ülkenin birliği ve özgürlüğünün güvencesini üstlenerek İspanya'nın otoriter rejimden demokratik rejime geçişini yönlendirdi.

Sica-Gamma



Juan Carlos I
İspanya kralı
(ekim 1979'da)

JUAN Cİ ya da **RUAN Jİ,** çinli şair (Kaifing, Hınan, 210 - ? 263). "Bambu ormanları Yedi bilgesi" grubunun ayyaş ve eksantrik üyesi. Az sayıda, ama hepsi de nitelikli ve heyecan dolu şiirler bıraktı.

JUAN DE BORGOÑA, büyük olasılıkla fransız kökenli ressam, 1494'e doğru -1533 yılları arasında İspanya'da çalıştı. Castilla'da italyancı akımın yeniden canlanmasına öncülük etti. P. Berruguete'nin başladığı Ávila katedrali'nin büyük sunakarkalığı süslemelerini tamamladı. Ancak en önemli yapıtlarını, kardinal Cisneros' un isteği üzerine Toledo katedrali için gerçekleştirdi: papazlar ve rahipler bölümündeki 15 fresk (1509-1511), mustarip capel-



Dominguez Ramos

don **Juan de Austria**
Sanchez Coello'nun bir tablosundan ayrıntı
Escorial müzesi

Oronoz



Deli **Juana I**
Castilla kraliçesi
1519'a doğru Bartolomé Ordóñez'in yaptığı yatık heykelden ayrıntı
Krallık capellası, Granada

B. N., Paris



Juana III de Albret
Navarra kraliçesi
desen (1571'e doğr., ayrıntı)
F. Clouet atölyesi
Bibliothèque nationale, Paris

Meksika büyükelçiliği



Benito Pablo **Juárez García**

lasında 3 fresk (1514) ve giriş bölümündeki bir dizi piskopos portresi.

JUAN DE COLONİA → COLONİA.

JUAN DE FUCA boğazı, Büyük Okyanus'un Olympic dağları yarımadasıyla (Washington eyaleti) Vancouver adası (Kanada) arasında oluşturduğu deniz kolu. İspanyollar hesabına çalışan yunanlı kılavuz Juan de Fuca'nın bulduğu (1592) boğazda Vancouver bir inceleme gezisi yaptı.

JUAN DE JUANES (Vicente Juan MASİP NAVARRO, —denir), ispanyol ressam (Fuente La Higuera, Valencia, 1523'ten önce - Bocairente, Valencia, 1579), bir ressam ailesinin en ünlü üyesi. Babası VİCENTE MASİP'in üslubunu yumuşattı, özellikle dinsel temaları işlerken Raffaello'nun tablolarından esinlendi: *Meryem Ana* (Valencia, Cizvitler kilisesi), *Kutsal aile* (Madrid, S. Fernando akademisi), *Aziz Stephanus'un yaşamı* (Prado), *Yeryüzü cenneti* ve *İlk günah* (Valencia'daki S. Nicolás kilisesi). Portre anlayışında da (*Don Luis de Castellá de Vilanova*, Prado) Raffaello'nun izini buluruz.

JUAN de la Cruz *(aziz)*, ispanyol karmel rahibi, Kilise bilgini ve şair (Fontiveros, Ávila eyaleti, 1542 - Ubeda 1591). 1567'de azize Teresa ile karşılaştı ve onunla birlikte karmel tarikatını yeniden düzenledi (karmeller ve karmelitler). Yapıtları gizemci öğretinin ve tinsel yaşam biçiminin klasik açıklaması olarak kabul edilir: *Subida del monte Carmelo* (Karmel tepesine çıkış), *En una noche oscura* (Karanlık bir gecede), *Llama de amor viva* (Canlı aşk ateşi), *Cántico espiritual* (Tinsel ilahi). 1726'da aziz mertebesine yükseltildi.

JUAN DE NOVA, Mozambik boğazının ortasında Fransa'ya bağlı küçük ada; 1897'de Fransa yönetimine giren ada Réunion'a bağlıdır; 15 km². Havaalanı. Havagözlem istasyonu.

JUAN FERNÁNDEZ adaları, Büyük Okyanus'un güneyinde Şili'ye bağlı takımadalar, Valparaíso'ya yaklaşık 600 km uzaklıkta; 430 nüf. Başlıca adaları Más a Tierra (ya da Alejandro Selkirk) ve Más Afuera (ya da Robinson Crusoe) olan yanardağ kökenli bu adalar bir ıstakoz avı üssüdür.

—Tar. İspanyol denizci Juan Fernández tarafından 1572'den önce keşfedilen adalara sonradan da zaman zaman uğrayan oldu. Defoe'nin Robinson Crusoe'sinin kahramanına esin kaynağı olan Alexander Selkirk, 1704'ten 1709'a kadar Más a Tierra'da kalmıştı.

JUAN JOSÉ DE AUSTRİA *(don)*, ispanyol prensi (Madrid 1629 - *ay. y.* 1679). Felipe IV ile aktris María Calderón'un evlilikdışı oğlu. 1648 ile 1670 arasında, İspanyollar'ın savaştığı bütün önemli cephelerde (İtalya, Katalonya, Flandre, Portekiz) bulundu ve çoğu kez buralardaki harekâtı yöneterek farklı sonuçlar elde etti. Ancak, asıl tutkusu, kralın ölümünden (1665) sonra, kraliçe Mariana ve danışmanlarınca (önce cizvit Nithard, sonra da politikacı Valenzuela) yürütülen İspanya genel yönetimini ele geçirmekti. Don Juan, Aragón'dan başlatılan, bir hükümet darbesiyle (1676) iktidara geldi. Geleneksel bir görüşe göre, bu darbe, İspanya'nın merkezine oranla çevre bölgelerin kazandıkları yeni gücün ilk belirtisiydi. Don Juan José, Nijmegen barışı (1678) ve kral Carlos II ile Orléanslı Marie-Louise'in evliliği (1679) görüşmelerini yürüttü. Halkın çok sevdiği bir kişi oldu ve savaşlardan bitap düşmüş bir ülkenin barış ve diriliş özleyişlerinin canlı simgesi haline geldi.

JUAN körfezi, Fransa'da, Côte d'Azur'de (Alpes-Maritimes) körfez, Croisette burnuyla Antibes burnu arasında. (→ GOLFE-JUAN ve JUAN-LES-PİNS.)

JUAN MANUEL *(don)*, ispanyol prens ve yazar (Escalona 1284 - Córdoba 1348). Alfonso X'un yeğeniydi; Fernando IV'ün ölümü (1312) üzerine, Alfonso XI'in çocukluğunda kral naipliği yaptı. Alfonso XI kral olunca, bir kenara itildi ve krala karşı birçok komplo düzenledi. Algeciras'ın alınmasında üstün başarı gösterdi. Edebiyat yapıtları, ahlaksal ve öğretici incelemelerle zaman zaman doğu masallarından esinlenen *El Conde Lucanor o Libro de Patronio* adlı bir masallar kitabından oluşur.

JUAN Y SANTACİLİA (Jorge), ispanyol filo komutanı (Novelda 1713 - Madrid 1773). Godin, La Condamine, Bouguer ve Ulloa ile birlikte, bir meridyen derecesini incelemek için ekvator seferine katıldı (1736-1743). Cádiz rasathanesini kurdu ve Fas büyükelçiliği yaptı (1766). Coğrafya ve matematik yapıtları, bir de gemi yapım tekniği kitabı yazdı.

CASTİLLA

JUANA (1439-1475), Castilla kraliçesi, Portekiz kralı Duarte ile Aragónlu Leonor'un kızı. 1455'te, iktidarsız olduğu söylenen Castilla kralı Enrique IV ile evlendi. Yedi yıl sonra kraliçe, krallığın vârisi olarak kabul edilen Juana adında bir kız çocuğu dünyaya getirdiğinde (1462), krallığın ileri gelenleri, onun Beltrán de la Cueva'nın kızı olduğunu ileri sürdüler. 1470'te kral Juana'yı yeniden vâris ilan etti. Enrique IV'ün ölümünden (1474) sonra kraliçe, kızının haklarını ölen kralın kız kardeşi olan Katolik İsabel I'e karşı savundu, ama sonuç alamadı.

JUANA, Castilla infante'si (Madrid 1462 - Lizbon 1530), Enrique IV ile Portekizli Juana'nın kızı. Babasının Beltrán de la Cueva olduğunu ileri süren soylular tarafından LA BELTRANEJA diye adlandırıldı. Castilla için Katolik İsabel ile mücadeleye girişti (1475), bir sonuç alamadı. Coimbra'da, azize Chiara tarikatı rahibelerinin bir manastırına gönderildi (1480).

JUANA I Deli (Toledo 1479 - Tordesillas 1555), Castilla kraliçesi (1504-1555), Aragón kralı Fernando V ile Castilla kraliçesi İsabel'in kızı. Avusturya arşidükü Güzel Felipe'yle evlendi (1496) ve bu birleşme sonucunda Felipe kendisiyle birlikte Castilla kralı oldu (1504). İsabel 1498'de Castilla'yı miras olarak Juana'ya bırakmıştı. Juana, Felipe'nin ölümünde (1506) aklını yitirdi ve Valladolid yakınında Tordesillas şatosu'na çekildi (1509). Oğlu Carlos I (Karl V) annesiyle birlikte hüküm sürmek ve aklına kavuşursa tahtı Juana'ya bırakmak koşuluyla kral seçildi. Bir ara Comuneroslar'ın çabasıyla şatosundan çıktı (1520), ama onların yenilgisi üzerine yeniden yalnız yaşamına çekildi.

NAVARRA

JUANA II NAVARRALI (1311 - Conflans 1349), Louis X ile Bourgognelu Margarita'nın kızı. 1316'da Fransa tahtından çekilmek zorunda bırakılan Juana, 1328'de Navarra kraliçesi ilan edildi. Felipe III de Evreux'yle evlendi ((1317); bu evlilikten Navarra kralı Kötü Carlos II doğdu.

JUANA III DE ALBRET (Pau 1528 -Paris 1572), Navarra kraliçesi (1555 -1572), Navarra kralı Enrique II de Albret ile François I'in kız kardeşi Angoulêmeli Margarita'nın tek kızı. François I'in zoruyla Kleve dükü ile evlendirilen (1541) Juana III, isteği dışında yapılmış olması nedeniyle bu evliliği 1545'te iptal ettirmeyi başardı. 1548'de, Vendôme dükü Antoine de Bourbon ile evlendi; bu evlilikten geleceğin Henri IV'ü ve Bar düşesi Catherine dünyaya geldi. Babasının ölümü (1555) üzerine Navarra kraliçesi olan Juana III, 1560'ta Reform'u benimsedi. Théodore de Bèze'in öğütleriyle krallığında calvinciliğin yayılmasını teşvik etti: 1568'de Orthez'de, Cenevre'dekinin benzeri bir akademi kurdu. Juana III, üçüncü Din savaşı (1569-70) sırasında protestan tarafı, gerek askeri, gerekse mali bakımdan destekledi ve 1569'da Béarn'a askeri birliklerini yollayan Charles IX'un ilhak isteklerine karşı krallığının bağımsızlığını korudu. Bu istila hareketini püskürttükten sonra calvinciliği ülkesine resmi din olarak kabul ettirdi ve Kilise'ye ait malları kamulaştırdı (1570-71). Protestanlarla katoliklerin barışmasını pekiştirmek amacıyla (Saint -Germain barışı, 1570) oğlunun, Henri II ile Catherine de Médicis'nin kızı Marguerite de Valois ile evlenmesini kabul etti (nisan 1572). Bu evlilik için Paris'e giden Juana III, burada veremden öldü (haziran).

JUAN-JUANLAR → AVARLAR.

JUAN-LES-PİNS, Fransa'da, Côte d'Azur'de (Alpes-Maritimes) sayfiye merkezi, *Juan* körfezinin doğu kıyısında, yönetim açısından bağlı olduğu Antibes'in G.'inde.

JUANTORENA (Alberto), kübalı atlet (Santiago de Cuba 1951), hem 400, hem 800 metre yarışlarının olimpiyat şampiyonu olan ilk koşucu (Montréal, 1976).

JUÁREZ GARCÍA (Benito Pablo), meksikalı devlet adamı (San Pablo Guelatao, Oaxaca yakınında, 1806 - Mexico 1872). Kızılderili asıllı bir avukattı. 1847 -1852 arasında Oaxaca eyaletinin valiliğini yaptı. Liberal olduğundan Santa Anna iktidarı döneminde (1853-1855) ülke dışına sığınmak zorunda kaldı. Álvarez zamanında Dışişleri bakanlığı yaptı, liberal 1857 Anayasası'nın hazırlanmasında önemli rol oynadı. Yüksek mahkeme başkanı oldu. 1858'de Cumhurbaşkanı olarak Comonfort'un yerine geçti. Anayasa'nın Kilise'ye kesinlikle karşı olması aynı yıl muhafazakârların ayaklanmasına ve Üç Yıl savaşı'na yol açtı. García önce Meksika'dan sürüldü, sonra ABD'nin yardımıyla Veracruz'a yerleşti. ABD ile imzaladığı McLane -Ocampo antlaşması ulusal egemenliği tehlikeye düşürdü ve Kongre tarafından onaylanmadı. Juárez García reform yasaları ilan etti (kilise mallarının millileştirilmesi, dinsel tarikatların kaldırılması, vb.) ve muzaffer olarak Mexico'ya girdi (1860). 1861'de Cumhurbaşkanı seçildi. Dış borçların ödenmesinin ertelenmesi (özellikle Miramón tarafından alınan borçlar) Avrupalılar'ın savaş açmasına neden oldu: Mexico fransız kuvvetleri tarafından işgal edildi (1863) ve Meksika, Avusturyalı Maximilian için bir imparatorluk haline getirildi. Juárez, hükümetiyle kuzeye çekildi ve direnişin simgesi oldu. Maximilian'ın imparatorluğunun çökmesinden sonra Juárez Mexico'ya döndü (1867) ve yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Ölünceye kadar süren siyasal istikrarsızlıkla ve zaferde payı olmuş liberal generallerin ayaklanmalarıyla uğraşmak zorunda kaldı.

JUAZEİRO DO NORTE, Brezilya'da kent, Ceará eyaletinin güneyinde; 138 400 nüf. Şeker fabrikası. Pamuk işleme.

JUBA I, Numidia kralı (öl. Zama İ.Ö. 46), Hiempsal'ın oğlu. Aile geleneğine uyarak Pompei'yi destekledi ve Afrika'ya çıkan (49) Scribonius Curio'nun ordusunu yok etti. Thapsus'da Sezar tarafından yenildi (46) ve intihar etmek zorunda bırakıldı.

JUBA II (İ.Ö. 52'ye doğr. - İ.S. 23 ya da 24), Mauretania (Moritanya) kralı (İ.Ö. 25 -İ.S. 23 ya da 24), bir öncekinin oğlu. Thapsus'tan (İ.Ö. 46) sonra tutsak olarak Roma'ya götürüldü. Augustus kendisini Antonius ile Kleopatra'nın kızı Kleopatra Selene'yle evlendirdi. Numidia'yı bir süre kendisine geri verdi, sonra burayı alıp Mauretania'yı verdi (İ.Ö. 25). Roma'ya sıkı sıkıya bağımlı olan Juba göstermelik bir hükümdar oldu. Gaetullar ve bazı Mağribliler (Numidialı Tacfarinas'ın başkaldırdığı dönem) kendisine başkaldırınca, Romalılar'a yardımcı olmaktan başka bir şey yapmadı. Geniş bir kitaplığı bulunan, yunanca diyalektik yapıtlar yazan aydın bir hükümdar olarak, yeni adı *Caesarea* (Şerşel) olan başkenti İol'u roma anıtlarıyla

süsledi ve ülkesinde birçok heykeller yaptırttı (Volubilis bronzları).

JUBA-ÖTESİ, ing. **Trans-Juba** ya da **Jubaland,** ital. **Oltregiuba,** Kuzey doğu Afrika'da küçük bölge, Juba'nın B.'sında; eskiden Kenya'ya bağlı olan Juba-Ötesi, 1925'te İtalya'ya bırakıldı; İtalya ise, burasını, Somali'nin kendi yönetimindeki bölümüne bağladı.

JUBEA a. (öz. a. *Juba II*'den). Tohumları yenen Şili palmiyesi.
—ANSİKL. Şili'de bulunan palmiyelerin örnek tipi olan *Jubea spectabilis,* denizden 1 200 m yükseltiye kadar And sıradağlarında yetişir. Kongövdesi 20 m yüksekliğe erişir; meyvesi, hindistancevizi tadını hatırlatan yenebilir albümenli bir tohum içerir. Büyük çoğunlukla soğuk serada ya da ılıman bölgelerde portakal bahçelerinde yetiştirilir.

JUBİLUS a. ("neşeli şarkı" anlamında lat. sözc.). Müz. Vokal bir parçanın son sözcüğünün ya da cümledeki herhangi bir sözcüğün son hecesinde yapmacıklı bir vurgu yapılan (vurgu, genellikle *alleluia*'nın sonundaki *a*'dadır) uzun ya da kısa melisma'lı sekans.

JÚCAR, İspanya'da ırmak, Akdeniz'e dökülür; 498 m, Montes Universales'ten doğar, la Mancha yüksek ovalarını aşar, sonra Valencia huerta'sını sular (portakal bahçeleri, pirinç tarlaları). Hidroelektrik tesisleri.

JUCHİTÁN ya da **JUCHİTÁN DE ZARAGOZA,** Meksika'da (Oaxaca eyaleti) kent, Tehuantepec körfezi yakınında; 30 200 nüf. Turizm merkezi.

JUD (Jakob), isviçreli dilbilimci (Wängi 1882 - Le Rütli 1952). Reto-roman lehçeleri uzmanı, K. Jaberg'le birlikte *Sprach -und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (İtalya ve Güney İsviçre'nin dilbilimsel ve etnografik atlası) [1928-1940] adlı çalışmayı yönetti. *Dicziunari rumantsch-grischun* ve *Vocabolario della Svizzera italiana*'yı hazırlayan kurula başkanlık etti.

JUDAİZM a. (fr. *judaïsme*). → YAHUDİLİK.

Judas Maccabaeus, G. F. Händel'in oratoryosu. Metni Thomas Morell'ın olan yapıt, ilk kez 1747'de Londra'da seslendirildi. Culloden'da İskoçlar'ı yenen dük Cumberland onuruna bestelenmiş bu oratoryunun esin kaynağı Kutsal Kitap'tır. En sevilen oratoryolardandır.

■ **JUDD** (Donald JUDD, **Don** —denir), amerikalı heykelci (Excelsior Springs, Missouri, 1928). Sanat eleştirmeni ve kuramcı, 1960'lı yılların başında kabartmalı geometrik bir resim anlayışını benimsedi. Sonra tahta, metal ve pleksiglastan (ve başta kırmızı olmak üzere genellikle bir renkle süslü) yapılmış koşut yüzlü bir yapıdan yola çıkarak çatısı kurulan, açık veya kapalı, tek ya da seri halinde (üst üste koyma, sıralama ya da dizi) kullanılan, duvara monte edilen veya zemine yerleştirilen üçboyutlu geometrik şekiller yaptı. En ufak bir anlam belirsizliğine yol açmayan kesin çizgili yapıtı, minimal sanatın en özgün örneklerinden birini oluşturur.

■ **JUDE** (Charles), fransız dansçı (My Tho, Vietnam, 1953). Paris operası'nın bale topluluğu'na girdi. Nureyev'le dans ettiği *Aureole* (Paul Taylor'ın) adlı yapıttaki yorumuyla üstün yeteneğini kanıtlayarak baş dansçılığa yükseldi (1974). Jerome Robbins'in *Afternoon of a Faun*'unu yeniden yorumladı. 1977'de yıldız dansçı unvanını aldı. Aynı yıl *İvan Groznıy*'da (Korkunç İvan) çarı canlandırdı. 1978'de *Giselle*'deki Albert rolüyle ününü pekiştirdi.

JUDENBURG, Avusturya'da (Steiermark) kent, Mur kıyısında; 11 200 nüf. Ortaçağ'dan kalma sur yıkıntıları. Sankt Nicolai (XVI.-XIX. yy.; XIV. yy.'da yapılmış Meryem ile İsa) ve Magdalena (XIV. yy.) kiliseleri. Metalürji. Kereste sanayisi.

JUDGE (William Quan), İrlanda asıllı amerikalı gizbilimci (Dublin 1851 - New York 1896). New York barosu'na bağlı bir avukatken, Olcott'un aracılığıyla, 1874'te E. P. Blavatskaya ile tanıştı, ertesi yıl onlarla birlikte Theosophical society'yi kurdu. Bu derneğin ABD'deki şubesinin başlıca örgütleyicisi oldu ve Blavatskaya öğretisinin en sadık yorumcusu olarak kaldı: *The Ocean Theosophy* (1893).

JUDİCAEL, Bretagne kralı (Domnonea [öl. 638'e doğr.]). Önce kardeşi tarafından babası Joel III'ün mirasından yoksun bırakıldı, daha sonra oğlu Alaüs'un yararına tahttan çekildi ve yaşamını bir manastırda tamamladı. Bretonlar kendisine bir aziz gibi saygı gösterirler.

judicis arbitrive postulatio. Rom. huk. Dava sisteminde, dava usulü biçimlerinden biri. Bu, bir yargıç ya da hakem ataması için magistra'ya yapılan basit istemdi. Genel hukuk davası olan *sacramentum*'a karşıt olarak, *judicis arbitrive postulatio* yalnızca yasalarda özel olarak belirtilen durumlarda uygulanabilirdi.

judicium rusticorum (*köylülerin kararı* anlamında lat. sözcükler). Rom. huk. Uyuşmazlık konusu olan şeyi taraflar arasında eşit parçalara bölüştüren uzlaşma kararı.

JUDİTH VON BAYERN (800'e doğr. - Tours 843), kont Welf von Bayern'in kızı, Sofu Louis'nin ikinci karısı. Ermengarde'ın ölümünden (819) sonra gerçekleşen bu evlilikten Kel Charles doğdu. Kocası üzerindeki büyük etkisini kocasının ilk evliliğinden olan ve 833'te başkaldırarak geçici bir başarı kazanan üç oğluna karşı kendi oğlu yararına kullandı.

■ **JUDO** a. (japonca *cudo, cu,* çevik, ve *do*'dan, yöntem). Hızın ve çevikliğin belirleyici bir rol oynadığı dövüş sporu.
—ANSİKL. Jiu-jitsu'dan türeyen judo, Japon Kano Cigoro tarafından yaratıldı. Tokyo Üniversitesi'nde öğrenciyken jiu-jitsu çalıştı ve üç ayrı hocadan aldığı derslerin çelişkiler içerdiğini gördü. Bütün saldırı ve savunma yöntemlerini derinlemesine inceledi, bazılarını attı, geri kalanları "judo" adını verdiği ve hasmın darbesini esnek bir biçimde karşıladıktan sonra onu yenmek için hem bedeni ve hem aklı kullanan gerçek bir öğretide birleştirdi. Kano Cigoro 1882'de ahlaki bir disiplinle yoğrulmuş olan bu sporun eğitimine başladı. Judo Japonya'da şaşırtıcı bir hızla yayıldı. Ardından yabancı ülkelere sıçradı ve gelişmesini sürdürdü. 1980'de dünyada judocu sayısı 12 milyona ulaştı.

1964'te Tokyo'da olimpiyat sporları arasında yer aldı. 1972'den beri judo karşılaşmaları kıtalar (1951'den beri Avrupa şampiyonaları) ve dünya düzeyinde (1956'dan beri dünya şampiyonlukları) de düzenli olarak yapılmaktadır. Judo, 1952'de kurulan Uluslararası federasyon tarafından yönetilmektedir (Türk judo federasyonu 1966'da kuruldu).

Judo öğrencisinin ilk görevi özel geleneklere uymak, judonun bazı törelerini ve ona can veren "ruh"u iyice anlayıp onunla bütünleşmektir. Dövüş elbisesi judogi' dir. Judocu beline derecesini gösteren bir kuşak sarar. Minder (tatami), altında keçe ya da hasırlar bulunan iyice gerilmiş bir brandadan oluşmuştur.

Karşılaşma süresi değişik yaş kategorilerine göre 2 ile 7 dakika arasında değişir. Karşılaşmanın bir ipponla bitmemesi durumunda en çok teknik puan alan sporcu galip ilan edilir; her iki sporcunun birbirlerine karşı teknik üstünlük sağlayamadığı koşullarda kararı, karşılaşma sırasındaki tutumlarına ve hücum stillerine göre değerlendirme yapan hakem verir. Vurma ve bazı tutuşlar yasaktır. Değişik tutma biçimleri vardır ve bunlar fırlatma, hareketsiz bırakma, kle ve boğma diye sınıflandırılır. Teknik karşısında ağırlık avantajının daha belirleyici olması, ağırlık kategorilerinin saptanmasına yol açmıştır.

Günümüzde 7 kategori vardır. Süper-hafif (60 kg altı), orta-hafif (65 kg altı), hafif (71 kg altı), yarı-orta (78 kg altı), orta (86 kg altı), yarı-ağır (95 kg altı), ağır (95 kg üstü).

Türkiye'de judo sporu Cumhuriyet'in ilk yıllarında askeri liseler ve harp okullarında jiu-jitsu adıyla yapıldı. Çağdaş anlamda judo ise 1960'lı yıllarda uygulanmaya başlandı. Deniz astsubayı Halil Yüceses, teğmen İbrahim Öztek, yüzbaşı Ergun Göktuna, yüzbaşı Muvahhit Baymur ve bir süre Harp okulu'nda öğrenim gören Hakkı Koşar judonun Türkiye'deki öncüleri oldular. Özellikle Halil Yüceses Japonya'ya giderek bu spor dalında uzmanlaştı ve Türkiye'ye dönüşünden sonra çeşitli spor salonlarında istekli gençlere judoyu öğretti. Türkiye'de ilk özel judo okulu Hakkı Koşar tarafından açıldı. Ankara'da bu sporun temelini atan kişi ise Nazım Canca oldu. Bu spor adamlarına daha sonra Namık Ekin de katılarak hem etkin spor yaşamını sürdürdü hem de özel olarak judo dersleri verdi. Judo, önce Güreş federasyonu'na bağlandı (1964), ardından bağımsız bir federasyon oldu. Federasyon ilk iş olarak kuşak belirlemek için bir sınav düzenledi. Sınav sonucu İbrahim Öztek, Namık Ekin, Şefik Güven, Engin Çoruh, Feridun Başaran, Ümit Kader ve İrfan Ünlü judoda en üst düzey olan kara kuşağın sahibi oldular.

Eğitim alanı olarak okulları da hedefleyen judocuların çalışmaları 1960'lı yılların sonlarında çok etkili oldu. Bu yıllarda Türkiye'de 600 000 kişinin bu spor dalıyla uğraştığı görüldü. 1967'de düzenlenen antrenörlük seminerinden sonra aynı yıl Türkiye genelinde bir şampiyona yapıldı. Yine aynı yıl hollandalı W. Letteri, 1968'de japon K. Kavabe ile M. Çiba ve koreli Ra-Çoo-Hvan türk judocularını çalıştırdılar. Koreli Ra-Çoo-Hvan, ilk türk milli judo takımını kurdu (1970). Türk sporcuları aynı yıl Viyana'daki Uluslararası judo şampiyonası'nda ilk kez uluslararası alanda mindere çıktılar (63 kg'da Aydın Öztek, Natık Canca; 70 kg'da Mahmut Gül, Savaş İyidoğan; 80 kg'da İbrahim Öztek, Feridun Yenisey; 93 kg'da Metin Altınzincir, Hakkı Koşar; ağır sıklette Gürbüz Tansever). 1971 İzmir Akdeniz oyunları'nda judoda 70 kg'da Süheyl Yeşilnur ile 93 kg'da Kâmil Korucu gümüş; 63 kg'da Ali Demir, 80 kg'da Namık Ekin ve ağır sıklette Mehmet Ali Berber bronz madalya kazandılar. Daha sonraki yıllarda Namık Ekin askeri staj için gittiği ABD'de Teksas şampiyonu ve ABD üçüncüsü oldu. 1974'te Resul Yolcu Avrupa dördüncülüğünü, Resul Yenar da beşinciliğini kazandı. 1975 Balkan judo şampiyonası'nda 63 kg'da Adnan Özmen altın, 70 kg'da Süheyl Yeşilnur gümüş madalya alırlarken türk milli judo takımı, sıralamada Balkan üçüncülüğünü elde etti. Aynı yıl Cezayir'deki Akdeniz oyunları'nda Adnan Özmen bronz, 70 kg'da Ali Demir gümüş ve 80 kg'da Süheyl Yeşilnur bronz madalya kazandılar. Yine aynı yıl

André Morain



Don **Judd**
Stack (1970)
paslanmaz çelik ve
mor metil polimetakrilatından
özel kol.

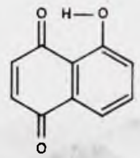
Bernand



Charles **Jude** (ortada, altta)
Paris operası'nda
sahnelenen *Ateş kuşu*'nda
(koregrafi Maurice Béjart'ın,
müzik Stravinski'nin)
[Spor sarayı, Paris, 1975]

düzenlenen Avrupa Judo şampiyonası'nda Türk milli takımı 24 takım arasında sekizinciliği elde etti. 1979 Split Akdeniz oyunları'na hazırlanmak üzere Türk milli judo takımı'nın başına rus antrenör Voroscuk getirildi. Bu şampiyonada Ahmet Özdemir, Süheyl Yeşilnur ve Kâmil Korucu bronz madalya kazandılar. 1980'li yıllar bu spor dalı için pek başarılı olmadı. Yalnızca Balkan şampiyonalarında varlık gösteren judocular, 1980'de bir altın, iki gümüş, altı bronz; 1981'de iki bronz; 1982'de âltı bronz; 1983'te iki gümüş ve üç bronz madalya kazandılar. 1983 Akdeniz oyunları'nda ise Veli Yılmaz üçüncü oldu. 1985 yılında Balkan Judo şampinası'nın İstanbul'da yapılmasına karşın hiçbir derece elde edilemedi. 1988 yılında Yunanistan'da (Atina) yapılan Balkan Judo şampiyonası'nda 4 altın (Alpaslan Ayan, Temel Çakıroğlu, bayanlarda Derya Apaydın, Olgun Yazıcı), 3 bronz (Aydın Efemgil, bayanlarda Yegâne Mutay, Belgin Karaaslan) madalya kazanan, türk judocular, 1980'lerde görülen durgunluk dönemine son verdiler. 1989 Avrupa şampiyonası'nda 3 altın madalya (Alpaslan Ayan, Harun R. Güzelimdağ, Veli Yılmaz) kazandılar. Aynı yıl yapılan Balkan Gençler şampiyonası'nda 2 altın madalya (Gülişen İntaş, Vedat Yaman) aldılar. 1989'da lisanslı judocu sayısı 22 000 erkek, 7 500 bayan sporcuya ulaştı.

1990'da Dünya Genç bayanlar şampiyonası'nda Türkiye tek bronz madalya (Gülişen İntaş) alabildi. Aynı yıl Avrupa Gençler şampiyonası'nda bayanlar 2 bronz madalya daha (Gamze Sakızlıgil ve Hülya Yeşilyurt) kazandılar. İzmir'de yapılan Balkan şampiyonası'nda ise Türkiye 4 altın, 4 gümüş, 3 bronz madalya aldı (büyükler kategorisi bayanlarda Fatma Yerışli; erkeklerde Haldun Efemgil, Yavuz Yolcu, Alpaslan Ayan altın madalya; Şengül Demiral, Erdal Selimoğlu gümüş, Gülişen İntaş bronz madalya aldılar). 1991 Akdeniz oyunları'nda (Atina) 2 bronz (Alpaslan Ayan ve Hakan Tapar) madalya kazandı. Avrupa Takımlar Judo şampiyonası'nda ise takımımız ilk turda elendi. 1992'de İsrail'de yapılan Gençler Avrupa Judo şampiyonası'nda yalnızca 3 bronz (İlknur Kobaş, Neşe Yazıcı, Gamze Sakızlıgil) alan Türkiye'nin, 1992 Olimpiyat Oyunları'nda kazandığı tek bronz madalya Hülya Şenyurt'a aitti.



juglon

JUDO

Schnapp-SAM



tomoe-nage (dairesel atış) kahverengi kuşak

SAM



kalça yayı atışı (hane-goşi) beyaz kuşak

yerde hareketsiz bırakma girişimi (osae-vaza)

Presse-Sports



JUDOCU a. Judo sporu yapan kişi. (Eşanl. JUDOKA.)

JUDOGİ a. (japonca *cudogi*). Sağlam bezden yapılmış, boyu dizkapağının altından bacağın yarısını geçecek kadar uzun bol bir pantolon ve kuşak adı verilen kemerle belden sıkıca bağlandığında kalçaları örtecek kadar uzun bir gömlekten oluşan özel giysi. (JUDO GİYSİSİ de denir.)

JUDOKA a. JUDOCU'nun eşanlamlısı.

JUDOLİA CERAMBYCİFORMİS a. Kahverengi gövdeli, elitraları kızıl sarı renkli tekeböceği. (Elitralarının her birinde üç siyah şerit bulunur. Tekeböceğigiller familyası.)

JUERGA a. ("şenlik, bayram" anlamında isp. sözc.). Flamenko şarkıları ve danslarıyla yapılan gösteri.

JUGAL a. (fr. *jugal*'den). Zool. Dörtayaklılarda ve saçakyüzgeçlilerde göz çukurunu önden ve arkadan kapatan kafatası kemiği. (Jugal, timsahlarda ve memeli sürüngenlerde kuadratojügal ile birlikte aşağı şakak çukurunun ön sınırını, memelilerdeyse, elmacık kemiklerinin ön bölümünü oluşturur.)

JUGENDSTİL a. (alm. sözc.). Almanya'da 1896-1910 arasında bazı önemli yapılarda grafik sanatlarda, tekstilde gelişen, bitki resimleriyle bezemecilik üslubu; Fransa'daki Art nouveau ile benzerlik gösterir. (Bu akımı Münih'te çıkan *Jugend* dergisi başlatmıştı.)

JUGLANDACEAE a. Bot. CEVİZGİLLER familyasının bilimsel adı.

JUGLAR (Clément), fransız iktisatçı (Paris 1819 - *ay. y.* 1905). *Des crises commerciales et de leur retour périodique en France, en Angletterre et aux États-Unis* (Ticari bunalımlar ve Fransa, İngiltere ve ABD'de dönemsel olarak yinelenmeleri) [1862] adlı yapıtında ilk kez iktisadi bunalımların dönemsel niteliğini belirledi ve bu devrelerin iktisadi gelişmenin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu ortaya koydu. Daha sonra "Juglar devreleri" adı verilen bu devrelerin her birinin yaklaşık yedi sekiz yıl sürdüğünü gösterdi ve bunalımların doğmasında paranın oynadığı rolü gün ışığına çıkardı.

JUGLON a. (fr. *juglone;* lat. *juglans,* ceviz ağacı'ndan). Org. kim. Hidroksi-5 naftokinon-1,4'ün yaygın adı; cevizin yeşil göveğinde bulunur.

JUGNAUTH (Anerood), mauritiuslu siyaset adamı (Palma 1930). Avukatlık yaptı. 1973'te Mauritius militan hareketi (MMH) önderi oldu. Haziran 1982'de sol partiler seçimleri kazanınca hükümeti kurdu. Mart 1983'te MMH dağılınca Mauritius Sosyalist hareketi'ni kurdu ve ağustos 1983'teki seçimlerde rahat bir çoğunluk sağladı. 1987'de olduğu gibi 1991'de de, partisinin katıldığı ortanın solu koalisyonu seçimleri farklı biçimde kazanınca iktidarda kaldı. Başbakanlığın yanı sıra savunma, iç güvenlik, içişleri ve haberleşme bakanlıklarını da üstlendi.

JUGOV (Anton), bulgar siyaset adamı (Karasuli, Makedonya, 1904). İşçilikten, 1928'de komünist partisi üyeliğine geçti, 1937'de Politbüro üyesi oldu. Savaş sırasında Direniş hareketine katıldıktan sonra, İçişleri bakanlığına getirildi (1944 -1949), İçişleri bakanı olarak Bulgaristan'da komünist yönetimin yerleşmesinde büyük bir rol oynadı. Üretim bakanlığı (1950), Başbakan yardımcılığı (1952) yaptı, 16 nisan 1956'da Çervenkov'un yerine hükümetin başına geçti, mart 1962'de yeniden seçildiyse de, aynı yıl kasım ayında siyaset sahnesinden uzaklaştı.

JUGULAR sıf. (fr. *jugulaire*'den). Anat. **1.** Boyunla ilgili olan. **—2.** *Jugular toplardamar,* boynun iki yanında bulunan dört kalın damarın her biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Anat. Jugular toplardamarlar dört tanedir ve boynun iki yanında bulunur: ön, dış, arka ve iç. *Dış jugular toplardamar* boynun dış çeperi boyunca ilerler ve köprücükaltı toplardamarına dökülür. *Ön jugular toplardamar* boynun ön tarafında aşağıya doğru iner, köprücükaltı toplardamarında ya da dış jugular toplardamarda son bulur. *Arka jugular toplardamar,* ensenin derin kısmında aşağıya doğru iner ve brakiyo-kefalik toplardamar kökünde son bulur. İç jugular toplardamar yan sinüsün devamı olarak arka yırtık delikten başlar; kafatası boşluğunun ve göz çukuru bölgesinin toplardamar kanını alır. Köprücük kemiğinin iç ucunun arkasında köprücükaltı toplardamarı ile birleşerek brakiyo-kefalik toplardamar kökünü meydana getirerek son bulur.

JUGUM a. Böcbil. Pulkanatlıların *Homoneura* öbeği üyelerinde, uçuş sırasında kanatları birleştirmeye yarayan ve iç kanadın kenarında bulunan çıkıntılı lop.

JUGURTHA (İ.Ö. 160'a doğr. - Roma 104'ten sonr.), Numidia kralı (118). Amcası Micipsa ondan mirasını kuzenleri Adherbal ve Hiempsal ile paylaşmasını istediğinden, Jugurtha Hiempsal'ı öldürdü ve topraklarına elkoydu. Senato kendisini temize çıkarması için onu Roma'ya çağırdı. Mirasın büyük payını senatörlerden para karşılığında aldı, sonra da boğdurduğu Adherbal'ın topraklarını işgal etti ve Cirta'yı alıp (112) kenti savunanları kılıçtan geçirdi. Bunun üzerine, Roma'daki büyük hoşnutsuzluk bir "kutsal birlik"in doğmasına yol açtı ve Senato Jugurtha'ya savaş ilan etti. Fakat birkaç harekâttan sonra, Calpurnius Bestia ve Aemilius Scaurus adlı konsüller, mevcut durumu donduran bir anlaşma yaptırdılar (111). Kısa süre sonra, Jugurtha'ya karşı yeniden savaş başladı. Suthul felaketinden (109) sonra, Caecilius Metellus, Muthul zaferini kazandı (108). Yine de harekâtlar çok gevşek bir biçimde yürütülmekteydi ve halkla birleşen şövalyeler 107'de Marius'u konsül seçtirdiler. Halk kendisine Afrika eyaletini verince, Capsa'yı (Gafsa) alan Marius (107) ve Mağribliler'in ülkesine dek ilerledi, sonra kışı geçirmek üzere Cirta'ya döndü. Nihayet Mağrib kralı Bocchus, Jugurtha'yı Marius'un quaestor'u Sulla'ya verdi (105). Numidia, Bocchus ve Numidialı Gauda arasında paylaşıldı. Jugurtha, Marius'un zafer geçidini süsledi (104) ve hapiste açlıktan öldü. *Bellum Jugurthinum* (Jugurtha savaşı'nın tarihi) Sallustius tarafından İ.Ö. 42-40 arasında yazıldı.

JUHÁSZ (Gyula), macar şâir (Szeged 1883 - *ay. y.* 1937). Konseyler Cumhuriyeti devrimine (1919) etkin olarak katıldı. Bu yüzden birçok eleştiriye uğrayarak hocalıktan uzaklaştırıldı. Nevrasteniye tutul-

du, sonunda intihar etti. Nagyvárad'taki Holnap (Yarın) edebiyat grubunun kurucuları arasında yer almış ve ilk şiirleri bu grubun Ady tarafından yönetilen antolojisinde yayımlanmıştı. 1907'de Petőfi derneği'ne üye olmuş, *Nouvelles Poésies*'yi (fr. çev.) yayımlamıştı (1908-1914). Hüzünlü yapıtı, bazen tarla işlerinden, bazen doğduğu yerlerden söz eder ya da Macaristan'ın geçmişinden esinlenir (*Vendanges tardives* [fr. çev.], 1908; *C'est mon sang* [fr. çev.], 1919; *Myosotis* [fr. çev.], 1921; *Testament* [fr. çev.], 1925). Ayrıca tiyatro oyunları da yazdı (*Atalanta*, 1908; *Doucement, paisiblement* [fr. çev.], 1912).

JUİGALPA, Nikaragua'da kent, Chontales yönetim bölgesinin merkezi, Nikaragua gölünün D.'sunda göle egemen kütlenin yamaçlarında; 11 800 nüf.

JUİLLARD (Étienne), fransız coğrafyacı (Paris 1914). *La Vie rurale dans la plaine de basse Alsace* (Aşağı Alsace ovasında kırsal yaşam) [1953] adlı tezi o sıralarda moda olan tarım coğrafyası çalışmalarının kapsamına girer ve toplumsal sorunlara yeni bir bakış açısı getirir. 1962'de *Annales de géographie*'de (Coğrafya yıllıkları) yayımlanan "Bölge, tanım denemesi" başlıklı bir makaleyle bölgesel incelemeleri yenileyerek bu tür çalışmalara iktisat ve tarihi soktu ve *Europe rhénane* (Ren Avrupa'sı) [1968] adlı yapıtında bunları açıkladı. Uygulamalı coğrafyanın gelişmesinde de önemli payı vardır.

JUİN (Alphonse), fransız mareşal (Bône, bugün Annaba, 1888 - Paris 1967). Birinci Dünya savaşı'nda ağır yaralandı. Fas'ta general Lyautey'in emir subaylığına getirildi. 1922'den sonra gene Fas'a gönderilerek sömürgecilik karşıtı ayaklanmaları bastırma harekâtlarına katıldı. İkinci Dünya savaşı öncesinde generalliğe yükseltildi. Belçika ve Lille cephelerinde savaştı, ancak Almanlar'a tutsak olmaktan kurtulamadı. Mareşal Pétain'in arzusu üzerine serbest bırakılarak Kuzey Afrika kuvvetleri komutanlığına getirildi ve bu kuvvetleri savaşa hazır duruma getirmek için büyük çaba harcadı. Müttefikler'in çıkarması sonrasında onların yanında çarpışarak Tunus'ta (1942-43) ve İtalya'da (1944) zaferler kazandı. Çok geniş yetkilerle Fransa Silahlı kuvvetleri genel müfettişliğine atandı (1951). Avrupa müttefik kuvvetleri Orta Avrupa kesimi komutanlığını üstlendiği sırada mareşalliğe yükseltildi (1952). De Gaulle'ün Cezayir siyasetine açıkça muhalefet etmesinden sonra emekli edildi (1962). 1952'de Fransız akademisi'ne seçilen mareşal Juin'in birçok anı kitabı da bulunmaktadır.

JUİNİT a. (fr. *juinite;* ırmak adı *Juine*'den). Org. kim. Formülü $C_2H_5OCO—NH—CH_2—CH_2—NH—COOC_2H_5$ olan N, N' dietoksikarboniletilendiaminin yaygın adı; pelteleştirici olarak kullanılır.

JUİZ DE FORA, Brezilya'da (Minas Gerais) kent, Rio de Janeiro'nun K.'inde; 317 800 nüf. Üniversite. Brezilya'nın tuhafiyecilik merkezi. Madensel ve elektrikli araç gereçler, besin sanayileri.

JUJUY, Arjantin'in kuzey-batısında il, Şili ile Bolivya sınırında; 53 219 km^2; 503 000 nüf. (1989). Merkezi *San Salvador de Jujuy.* Maden yatakları (kurşun, çinko, gümüş, demir).

JUKE-BOX a. (amerikanca sözc.). Bir pikap ve birçok plak içeren otomatik elektrofon. (Bir düğme sistemiyle plak seçilir ve bir yarıktan metal para ya da jeton atılarak çalıştırılır.)

■ **JUKOV** (Georgiy Konstantinoviç), rus mareşal (Strelkovka, Kaluga yakınında, 1896 - Moskova 1974). 1914'te süvari kuvvetlerine girdi, 1917'de teğmen oldu. Devrim hareketine katıldı. Denikin ve Vrangel'e karşı savaştı. 1931'de Frunze askeri akademisi'ni bitirdi, yabancı ülkelerde (Almanya'da ve İspanya'da) görevli olarak bulundu. 1933'te tümen komutanı, 1937'de süvari ordusu komutanı oldu. 1939'da Uzakdoğu'ya gönderildi, Mançurya'da Japonlar'a ciddi kayıplar verdiren bir grubun komutanlığını yaptı. 1940'ta Besarabya'yı işgal etmekle görevlendirildi, sonra Kızılordu kurmay başkanlığına getirildi. Timoşenko ile birlikte, alman istilasından önceki birkaç ay içinde Kızılordu'yu yeniden örgütledi. Ekim 1941'de, Stalin tarafından, Moskova'yı savunmakla görevli ordular grubunun başına getirildi. Moskova'yı başarıyla savunduktan sonra karşı saldırıya geçerek düşmanı başkentten 200 km geriye püskürttü. 1942-1943'te Stalingrad savunmasını büyük bir ustalıkla yönetti. Daha sonra Stalin tarafından cephenin çeşitli kesimlerindeki operasyonlar arasında eşgüdüm sağlamakla görevlendirildi. 1943 yılında mareşalliğe yükseldi. 1944-45'te birinci Ukrayna, sonra da Beyaz Rusya cephesine komuta etti ve bu sırada Varşova, Łódź ve Poznań'ı ele geçirdi, Almanya'ya girdi, Küstrin'i (Kostrzıyın) aldı ve Berlin'e girerek 8 mayıs 1945'te SSCB adına alman kuvvetlerinin teslim belgesini imzaladı. Almanya'da sovyet işgal kuvvetleri komutanlığı yaptı, kısa bir süre sonra SSCB'ye çağrıldı ve 1946'da yüksek Sovyet meclisi milletvekilliğine seçildi. Jukov'un halk tarafından çok sevilmesinden çekinen Stalin, onu Odesa askeri bölge komutanlığına atadı. Stalin'in ölümünden sonra Jukov önce Savunma bakan yardımcısı (1953), sonra da Savunma bakanı (1955) ve parti merkez komitesi prezidyumu üyesi oldu (1956-57). Birkaç ay sonra Hruşçev tarafından emekliye ayrıldı. Sekiz yıllık gözden düşme döneminden sonra, 1965 yılında, zaferin 20. yıldönümü münasebetiyle yeniden ortaya çıktı. 1969'da Moskova'da anılarını yayımladı.

■ **JUKOVSKİY** (Vasiliy Andreyeviç), rus şair (Mişenskoye bölgesi, Tula eyaleti, 1783 - Baden - Baden 1852). Bir toprak sahibiyle bir türk hizmetçinin evlilikdışı oğluydu, vaftiz babasınca evlat edinildi. Moskova'da okudu. Gray'in *Elegy*'sinin, 1802'de yayımladığı ve yankılar uyandıran çevirisi, ardından Bürger'in *Lenore* adlı yapıtından yaptığı bir uyarlama, 1808'de *Vestnik Evropy* dergisini yöneten Karamzin'in dikkatini çekti. 1812'de, Napolèon istilası sırasında milise katıldı ve savaştan esinlenerek kendisine ün kazandıran şiirler yazdı (*Pevec v stane ruskih voynov).* Nikolay I döneminde, geleceğin Aleksandr II'sinin özel öğretmenliğine atandı, öğrencisi üzerinde yararlı bir etkide bulundu. Özellikle çeviri çalışmaları (Schiller, Goethe, Uhland, Scott) yapmakla birlikte, romantizmin habercisi olarak, şiirinde tatlı bir nostaljiye fantezi ve düşü de kattı ve serbest heksametrosta *(Undin)* destansı bir ses yakaladı. Son yıllarını *Odysseia* ve *Aeneis*'in çevirilerine adadıysa da hemen hemen kör olduğundan bu çalışmalarını tamamlayamadı.

JUKOVSKİY (Nikolay Yegoroviç), rus aerodinamikçi (Orehovo, Vladimir eyaleti, 1847 - Moskova 1921). İlk aerodinamik tünellerden birini yaptı (1902), Kuçino'da, Avrupa'nın ilk Aerodinamik enstitüsü'nü kurdu (1904). Hidrolik, hidrodinamik ve mekanikte, birçok önemli çalışmayı gerçekleştirdi. Aerodinamik alanında şu katkıları ona borçluyuz: kuşların uçuş dinamiği üzerine kapsamlı bir inceleme (1891), bir uçak kanadının kaldırma kuvvetini tanımlayan yasanın ortaya konması (1906), en elverişli kanat profillerinin ve pervane palalarının belirlenmesi (1901-11), pervaneye ilişkin burgaç kuramı (1912-1918), vb.

Jukovskiy dönüşümü, kimi kanat profilleri çevresindeki akış alanını, kuramsal olarak daha kolay incelenen bir silindir çevresindeki akış alanına indirgemeyi sağlayan matematiksel yöntem.

JUL a. Fiz. → JOULE.

JULİA ya da **FERDİNANDEA adası,** temmuz 1831'de Sicilya ile Pantelleria arasında oluşan yanardağ kökenli adacık; yılın sonuna doğru deniz aşındırmasının etkisiyle yok oldu; 1863'te yeniden ortaya çıktı.

JULİA, Sezar'ın kızı (İ.Ö. 76'ya doğr. - İ.Ö. 54). 59'da Pompeius'la evlendi.

JULİA, Augustus ile Scribonia'nın kızı (Ottaviano İ.Ö. 39 - Reggio di Calabria İ.S. 14). İ.Ö. 25'te yeğeni Claudius Marcellus' la evlendi ve çok geçmeden dul kaldı (23), bunun üzerine Agrippa'yla evlendi (21). Agrippa da ölünce, Tiberius'la evlendi (11). Kötü davranışlarıyla tanınması, Tiberius'un kendisini bırakmasına, Augustus'un da onu Pandateria adasına, ardından Reggio'ya sürmesine yol açtı (İ.Ö. 2).
—İkonogr. Bu prensesten kalan güvenilir tek portre, ön yüzünde Augustus'un profili bulunan bir paranın arka yüzündedir. Kendisine adanan portrelerin çoğu, gözden düşmesinden sonra yok edilmiş olmalıdır.

JULİA (İ.Ö. 19 - Tremiti İ.S. 28), Augustus'un kızı Julia ile Agrippa'nın kızı. L. Aemilius Paullus'la evlendi), o da annesi gibi ahlaksız davranışları yüzünden sürgüne gönderildi (İ.S. 8'de). Ovidius şiirlerinde onu *Corinna* adıyla anar.

JULİA (tam adı: **Flaoia Julia**) [İ.S. 65'e doğr. - 90], Titus'un kızı. Domitianus ona Augusta unvanını verdi. Ölümünden sonra tanrısallaştırıldı.
—İkonogr. Bu prensesin, özellikle paralar üzerinde birçok portresi vardır; flavianus modasına göre alnının üzerinde iyice yukarı taktığı bir lüle tacıyla belirginleşen saç biçimiyle tanınır.

JULİA (tam adı: **Julia Domna**), Suriye asıllı romalı prenses (Emesus 158'e doğr. - Antakya 217); Julius Bassianus'un kızı, imparator Septimius Severus'un ikinci karısı. Güzelliği ve akıllıya kocası üzerinde büyük bir egemenlik kurdu ve yazarları, filozofları (Philostratos, Diogenes Laertios, Aelianus) çevresine topladı. 214'ten sonra Caracalla, hükümet yönetimini büyük ölçüde ona bıraktı. Caracalla'nın öldürülmesinden (217) sonra, aç kalarak intihar etti.
—İkonogr. Elde en çok portresi bulunan imparatoriçelerden biridir. En belirgin özelliği, ortadan ayrılıp yanlara yatırılmış dalga dalga saçlı geniş ve düz bir yüzdür. Resimlerinde genellikle Roma'da Forum Boarium'daki kemer ve Leptis Magna tetrapylesi üzerinde görünür.

JULİA (tam adı: **Julia Maesa** ya da **Moesa**), Suriye asıllı romalı prenses (Emesus 226'ye doğr.), Julia Domna'nın kardeşi. Julius Avitus'la evlendi, ondan iki kızı oldu (Elagabalus'un annesi Julia Soaemias Bassiana'yla Severus Alexander'in annesi Julia Avita Mamaea). Askerlerce seçilmesine yardımcı olduğu Elagabalus döneminde Augusta unvanını aldı. Hükümet yönetiminde önemli bir rol oynadı.

JULİA (tam adı :**Julia Avita Mamaea**), Suriye asıllı romalı prenses (öl. bugünkü Bretzenheim, Mainz yakınında, İ.S. 235), Julia Maesa'nın ikinci kızı. İkinci kocası Gessius Marcianus'tan oğlu Severus Alexander'i doğurdu. Oğlu iktidara geçince (222), büyük bir dikkat ve yetkiyle naiplik yaptı. Oğluyla birlikte öldürüldü.

JULİA ya da **İULİA** *(gens)*, romalı ünlü aile. (Aineias'ın oğlu İulius'tan geldiklerini ileri sürerlerdi; Julius Caesar da (Sezar) bu ailedendi.)

JULİA LUPERCA. Rom. mit. Tanrıları yatıştırmak için kurban edilmek üzereyken, gökten inip celladın elinden bıçağı kapan bir kartal tarafından kurtarılan romalı genç kız.

JULİACA, Peru'da (Puno yönetim bölgesi) kent, Titicaca gölünün K.-B.'sında; 38 500 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Ticaret merkezi.

JULİA-CLAUDİALAR, birinci Roma

•B. N., Paris



Jugurtha
bir yunan sikkesinin yüzü
gümüş, İ.Ö. II. yy.
Bibliothèque national, Paris

Imperial War Museum



mareşal Jukov
(Berlin, 1945 temmuzu)



Vasiliy Andreyeviç Jukovskiy

Gamma



kraliçe **Juliana** (1980'de)

Lauros-Giraudon



Apostata **Julianus**'a ait olduğu sanılan mermer büst *musei Capitolini, Roma*

Scala



papa **Julius II** Raffaello'nun bir freskinden ayrıntı Vatikan'da Eliodoro odası

imparatorluk hanedanı üyeleri ile bunların ailelerine verilen ad. Aile, *gens Julia* ile *gens Claudia*'dan olan kişilerin evlat edinme ve evlenme yoluyla birbirlerine bağlanmasıyla oluştu. Kurucusu Sezar olan bu hanedanın imparatorları Augustus, Tiberius, Caligula, Claudius ve Neron'dur.

JULİANA (Luise Emma Maria Wilhelmine) [Lahey 1909], 1948-1980 arasında Hollanda kraliçesi; Hollanda kraliçesi Wilhelmine ile Mecklenburg-Schwerin dükü ve Hollanda prensi Hendrik'in kızı. 1937'de Lippe-Biesterfeld prensi Bernhard'la evlendi ve dört kızı oldu; en büyükleri Beatrix, Juliana'nın 30 nisan 1980'de tahttan çekilmesi üzerine kraliçeliğe geldi.

Juliana kanalı, Hollanda'da kanal, Maas (Meuse) ırmağının sefere elverişsiz bölümünün yanında, Maasbracht ve Borgharen arasında, Maastricht'in kuzeyinde. 2 000 t'luk mavnaların girebildiği kanaldan Limburg kömürlerinin taşınmasında yararlanılır.

JULİANUS (M. Didius Severus) [öl. 193], Roma imparatoru (193). Pertinax'ın ölümünden sonra (28 mart 193) imparator ilan edildi, ancak askerleri kendisini yalnız bırakarak Septimius Severus'un tarafına geçtiklerinden, sarayında öldürüldü (1 haziran). Yalnız birkaç ay saltanat sürdü.

JULİANUS ya da **İULİANUS ANTECESSOR,** İ.S. VI. yy'da İustinianos döneminde Konstantinopolis'te görevli romalı hukukçu. İustinianos'un *Novellae constitutiones*'inin (yeni emirnameler) bir özetini yazdı.

JULİANUS, Apostata denir (Flavius Claudius Julianus) [Konstantinopolis İ.S. 331 - Mezopotamya'da 363], romalı imparator (361-363), Julius Constantius'un oğlu ve Constantinus I'in yeğeni. 337'de ailesi kılıçtan geçirildi, kardeşi Gallus ile bu katliamdan kıl payı kurtuldu. Yine de sıkı gözetim altında tutuldu. Hıristiyan olmasına karşın, çoktanrılı dinlerin gelenekleri ve yeniplatoncu felsefe üzerine iyi bir eğitim gördü. Constantius II tek Augustus olarak kalınca yeğenlerine karşı tutum değiştirdi. Gallus 351'de caesarlığa getirildi, Julianus ise Konstantinopolis, Milano ve hatip Libanios'un etkisi altında kaldığı Atina'da eğitimini sürdürdü. Gerek Constantius'u sevmediğinden, gerek yeniplatonculuğa ve gücüne inandığı Güneş'e olan eğiliminden Efes'te gizlice hıristiyanlığı bıraktı; 355'te Constantius onu Caesar ilan etti ve Galya'yı Germenler'e karşı savunmaya yolladı. Julianus Lutetia'ya yerleşti, birçok başarılı sefer yaptı (Sens savunması, 356; Strasbourg zaferi 357) ve Galya'da yönetimi düzeltti. Constantius en iyi birliklerini ondan alıp doğuya getirmeye karar verdi, ancak tümenler Julianus'u Augustus ilan ettiler. Constantius kendisinin üzerine yürüdü ama ateşlenip öldü (361). Julianus imparatorluğun başına geçti, bir hoşgörü bildirisi yayımladı ve hıristiyanlığa karşı fazla sertliğe kaçmadan önlemler aldı. Tapınaklar kalkındırıldı; hıristiyanlara öğrenim yasaklandı; yüksek memurluklar genellikle çoktanrılı olanlara verildi, çoktanrılı rahipler sınıfı resmi bir kilisenınkine benzer biçimde düzenlendi. Julianus daha sonra Persler'e karşı bir sefer düzenledi (363), ancak birkaç başarıdan sonra geri çekilmek zorunda kaldı, yaralandı ve çadırında öldü. Çoktanrılı yenileştirme hareketleri de onunla birlikte bitti.

Julianus Apostata felsefi yazılar, taşlamalar (*Caesarlar, Misopogon*), siyasal yazılar, hafif şiirler ve mektuplar yazdı.

JULİAÕ (Francisco), brezilyalı toplumsal reformcu (doğm. 1918). Avukattı; 1955'ten başlayarak Nordeste bölgesindeki "köylü birlikleri" üzerinde etkili oldu ve gerçekte yardımlaşma örgütleri olan bu birlikleri, latifundiacıların egemenliğine karşı savaşmaya yöneltti (1956). Haziran 1964'te tutuklandı, 90 yıl hapis cezasına çarptırıldı, 15 ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı ve Meksika'ya sığındı.

Julie ya da Yeni Héloïse ya da *Alpler'in eteğindeki küçük bir köyde yaşayan iki sevgilinin mektupları*. J.-J. Rousseau' nun mektup-romanı. Toplumsal yasaklar, halktan bir genç olan Saint-Preux ve Etanges baronunun kızı olan öğrencisi Julie' nin birbirlerine büyük bir sevgi duymalarını engelleyemez, ilk ayrılıkları da bu sevgiyi yok edemez. Saint-Preux'nün metresi olan Julie, babasının buyruğuyla yaşamın olgunlaştırdığı bir filozof olan M.de Wolmar'la evlenir, genç adam da uzaklaşmak zorunda kalır. Dönüşünde M. de Wolmar (karısı hatasını itiraf etmiştir) onu Clarens'daki malikânelerinde çocuklarını eğitmeye çağırır. Ancak kısa bir küllenme döneminden sonra, aşk yeniden alevlenir ve Julie'yi gene bir hata işlemekten ancak ölüm kurtarır. Romanda insansal bir tutkunun bir erdem tutkusuna dönüşmesinin olanaksızlığı ortaya çıkar ve "yaşam", M. de Wolmar'ın gözüpek ahlak pedagojisini ("Her zaman sevgili olarak kalsınlar ve artık dosttan başka bir şey olmasınlar") başarısızlığa uğratır. Aşk düğümünün yanı sıra, birçok mektupta dinsel tartışmaya, Paris yüksek tabaka yaşamı ve eğlencelerinin simgelediği toplumsal yaşamın eleştirisine, ister Clarens malikânesinin ataerkil düzeni, ister çocukların eğitimi ya da bahçe sanatı sözkonusu olsun, doğanın coşkunluğunu düzenli bir sistem içine yerleştirme tasarısına da ("Her şeyi doğa yapmıştır, ama yönetim altında") uzun bölümler ayrılır.

JULİENİT a. (fr. *juliénite*'ten). Miner. Doğal hidratlı kobalt ve sodyum nitrat.

JULİER geçidi, alm. **Julierpass,** İsviçre Alpleri'nde (Graubünden) boğaz, Yukarı Engadin (D.'da) ile B.'da Julia'nın (Ren'in kolu) vadisi arasında; 2 284 m. Geçidin doruğunda, kelt ya da roma kökenli *Julier sütunları* vardır.

Julin Vaişi, Vu Cingzi'nin (1701-1754'e doğr.) çin romanı. Yapıt, Mançu döneminde okumuşların ve bürokrasinin acımasız ve gerçekçi bir betimlemesidir.

JULİUS sıf. (lat. sözc.). *Julius çağı* ya da *dönemi*, Scaliger'in uydurduğu 7 980 Julius yıllık süre. Bu süre içinde dünyanın 4 714. yılı, hıristiyan dönemin 1. yılına karşılık düşer. ‖ *Julius düzeltmesi*, artık yılı araya sokan düzeltme. ‖ *Julius takvimi*, Sezar'ın İ.Ö. 46'da, Sosigenes'in hesaplarına göre değiştirdiği takvim. Buna göre her dört yılın arasına *artık* denilen 366 günlük bir yıl katılarak, 365,25 günlük yıl 365 günlük yıl haline getiriliyordu ‖ *Julius yılı*, bildiğimiz 365, 25 günlük yıl. ‖ *Julius yüzyılı*, 36 525 günlük yüzyıl.

JULİUS II (Giuliano DELLA ROVERE) [Albisola, Savona yakınında, 1443 - Roma 1513], 1503'ten 1513'e dek papa. Pius III'ün ardılı oldu (1 kasım 1503), özellikle güncel sorunlarla ilgilendi. Papalık'ı İtalya'nın en büyük gücü durumuna getirmek ve yarımadayı yabancılardan boşaltmak istediğinden Ravenna'yı ele geçiren Venedik'e saldırdı. Cambrai birliği'nde (aralık 1508) yabancılarla geçici olarak müttefik oldu ve Venedik Cumhuriyeti'ni aforoz etti (nisan 1509). Perugia ile Bologna'yı ittifaka girmeye zorladı, harekâta kendisi de katıldı. Fakat Agnadello'dan sonra (mayıs 1509), Venedik'le barış yaptı ve Louis XII'ye karşı Kutsal Birlik'i oluşturdu (ekim 1511). Komutan Gaston de Foix sayesinde savaşlar Fransa lehine gelişti. Ama onun ölümünden sonra (nisan 1512) Fransızlar ayrılıkçı Pisa konsili'nin (1511) teslim ettiği (1512) Milano bölgesini boşalttılar. Julius II, tahttan indirmeyi tasarladığı Louis XII' nin krallığını kesinlikle yasakladı, Lyon fuarlarını Cenova'ya nakletti. Laterano'da, Basel ve Konstanz'da (mayıs 1512) alınan kararları geçersiz sayan bir din kurulu topladı. Julius II bilim adamlarının ve sanatçıların koruyucusuydu, gösterişli çevresi Roma'ya gelişinde (1510) Luther'i kızdırdı. Yaptırdığı yapılar için gereken parayı bulmak amacıyla bir af bildirisi yayımladı (1506). San Pietro'nun yapımı için Bramantino'yu (1505), kendi mezarını ve *Son yargı* adlı yapıtı ısmarladığı Michelangelo'yu, Perugino, Pinturicchio, Sodoma, Signorelli ve Vatikan'ı süsleyen Raffaello'yu çağırdı. Eski yunan heykellerini (Apollon, Laokoon) Belvedere sarayı'nda topladı.

—İkonogr. Raffaello'nun yaptığı güzel portrenin (National Gallery, Londra) birçok kopyası vardır. Julius II, Vatikan'daki Eliodoro odası'ndaki fresklerde de iki kez resmedildi. Michelangelo'nun tasarladığı anıtsal mezarı tümüyle bitirilemedi (bazı taslakları Vincoli'de S. Pietro kilisesi'nde, mezarı süslemek için mermerden yapılmış heykeller de [Köleler*] Louvre' da bulunmaktadır).

JULİUS AFRİCANUS (Sextus), III. yy. hıristiyan bilgini (Kudüs 240'a doğr. ?). Romalı subay ve kütüphaneci. Sonraları Avrupa'da çok kullanılan bir kronografinin yazarıdır.

JULİUS ALEXANDER (Tiberius), Galba döneminde Mısır valisi olan yahudi. 1 temmuz 69'da İskenderiye'de Vespasianus'un imparatorluğunu ilan etmesini sağladı.

JULİUS ALPLERİ, Slovenya'da, Alpler'in güney-doğu ucunda bulunan sıradağ, Sava ırmağının yukarı vadileriyle İsonzo vadisi arasında; *Triglav*'da 2 863 m. Adının, İllyria'ya girebilmek için burada bir karayolu yaptıran Sezar'dan geldiği sanılır.

JULİUS CAPİTOLİNUS, romalı tarihçi, *Augustus* tarihi*'ni onun yazdığı söylenir.

Julius Caesar, W. Shakespeare'in Plutarkhos'dan esinlenerek yazdığı trajedi (1600'e doğr.). Kraliçe Elizabeth'in ölümünden sonra ortaya çıkacak veraset sorunlarının bu yapıta yansıdığı ileri sürülür. Caesar, iktidarı simgelemesine karşın, kararsızlığı nedeniyle rolünü yerine getiremez, yalnızca "oynar". İki düşman kardeş Brutus ve Antonius, Caesar'ın ölüsünün önünde bu "simgeye" en çok kimin sadık olduğunu kanıtlamak için birbirleriyle çekişirler: politika tiyatroya, iktidar da söz sanatına dönüşür.

JULİUS CLASSİCUS, Treviri kökenli romalı subay. Rheinland bölgesinde görevliyken Treviri atlı birliği ile birlikte Civilis'le işbirliği yaptı (70) ve Roma'ya karşı ayaklanmanın elebaşılarından biri oldu.

JULİUS FLORUS, Aedui halkından Sacrovir ile birlikte Galya'yı Tiberius'a karşı ayaklandıran Treviri yurttaşı (İ.S. 21). Ardenne'de kuşatılınca intihar etti.

JULİUS NEPOS → NEPOS

JULİUS OBSEQUENS, IV. yy.'da Titus Livius'un yapıtından yararlanarak hazırlanan bir mucizeler derlemesinin yazarı.

JULİUS PAULUS, romalı jurisconsultus; Severuslar döneminde yaşadı (İ.S. III. yy.). İmparatorluk görevlisi ve Papinianus' un rakibiydi; Alexander Severus döneminde praefectus praetorium oldu. Birçok parçaları *Digesta*'da yer alan en az 86 kitap yazdı. *Sententia*'sından bir parça *Breviarium Alaricianum*'dadır.

JULODİS a. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan parlakböcek cinsi. (Parlakböcekgiller familyası.)

—ANSİKL. Daha çok çölsü yerlere yayılan *Julodis* cinsi üyeleri, bronz ya da sarımsı yeşil renklidir; unsu şeritleri, ya da elitra-

ları üzerinde kırmızı, sarı, kurşuni ya da beyaz şeritler oluşturan kıl tutamları vardır. Yeraltına yumurtlar ve larvaları yeraltında yaşar.

JUMALA, Finler'de ve Laponlar'da, genel olarak tanrıları belirten sözcük.

JUMAR a. (tesc. edil. a.). Dağcılar ve mağarabilimciler tarafından tırmanma durumunda ya da boşluğa sarkıtılmış bir ipten inerken kullanılan sürgü türü.

JUMBO a. (fil anlamında amerikanca sözc.). Mad. oc. ve Bayınd. Yeraltı bağlantıları kurmada kayaçları kazmak için lağım delikleri açmaya yarayan ve delik delme tabancaları taşıyan portikli araba. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Aşındc. Sürme ya da katkılı aşındırıcıların yapımı amacıyla üretilen ve kalıplama işlemi sırasında yeniden işlenen büyük rulo.

—ANSİKL. Bayınd. Kendi olanaklarıyla yer değiştirebilen bu araçta yönlendirilebilir kollar ve delik delme tabancalarını taşıyan sürgüler vardır. Her delik delme tabancasına istenen konum verilebilir, ayrıca delme sırasında bunlar uzaktan kumandayla yönlendirilebilir. Kimi jumbolar ayak arınında atım lağımları açmada, kimisi de galerilerin çeperlerine cıvatalarla tahkimat yerleştirmede kullanılır; bu son durumda cıvatalayıcı jumbolar sözkonusudur.

JUMBO-JET a. (ing. sözc.). Havc. Büyük nakliye uçağı.

JUMEL (Louis Alexis), fransız mühendis (Breuil-le-Sec, Oise, 1785 - Kahire 1823). İplik ve dokuma makineleri yapımcısıydı; Mehmet Ali Paşa kurduğu çeşitli iplik fabrikalarını yönetmek üzere kendisini 1817'de, Mısır'a çağırdı. Bu ülkede uzun lifli bir pamuk cinsi buldu, bu tür kısa sürede yerli cinsin yerini aldı. Yetiştirilmesine büyük özen gösterdiği bu pamuk, 1821'den sonra *Jumel pamuğu* ya da *Mako pamuğu* adıyla Avrupa pazarlarında görülmeye başladı (Mako pamuğu adı, yeni cinsin ilk fidanlarının bulunduğu bahçenin sahibi Mako Bey'den gelir). Jumel pamuğu, Mısır'ın zenginleşmesini sağladı, o zamandan beri Mısır'da yetiştirilen bütün uzun lifli pamuk cinsleri Jumel pamuğundan türetildi.

JUMET, Belçika'da (Hainaut) yer, Charleroi'nın sanayi banliyösünde. Camcılık.

JUMIÈGES, Fransa'da (Seine-Maritime) komün, Sen yakınında, Rouen'ın 28 km B.'sında; 1 644 nüf. (1992).

—Müz. Sankt Gallenli Notker le Bègue' nin yazdıkları doğruysa sekans türü, Jumièges manastırı'nda doğdu. 860'a doğru, Normanlar'dan kaçan Jumiègesli bir keşiş, Sankt Gallen'e, *alleluia* sözcüğündeki sesli harfler üzerine bestelenmiş uzun vokalizlerin altına latince sözlerin yerleştirildiği bir *antiphonarium* getirdi. X. yy.'da Saint-Martial manastırı'nda yazılmış yarım uyaklı sekanslar arasında bir akrabalık olduğu sanılmaktadır.

JUMİLLA, İspanya'da (Murcia ili) kent; 20 700 nüf. Ünlü şaraplar. Besin sanayileri.

JUMP a. (sıçrama anlamında ing. sözc.). Oy. Briçte *jump yapmak*, bir oyun arkadaşının çağrısına bir kademe atlayarak cevap vermek.

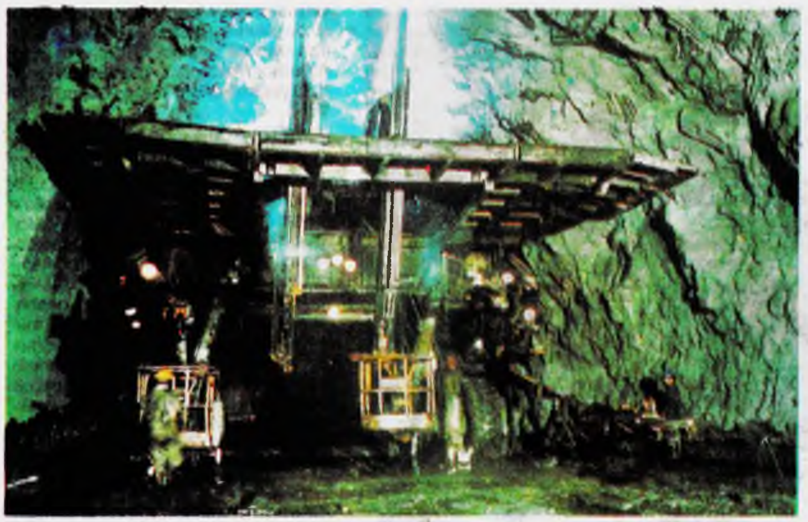
JUMPER a. (ing. sözc.). Bir gömlek ya da kazak üzerine giyilen yakasız ve kolsuz üstlük.

JUN a. (fars. *jūn*). *Esk.* Put.

JUNCAGİNACEAE a. *Triglochin* ve *scheuchzeria* gibi bitkileri kapsayan birçenekli bitkiler familyası.

JUNDİAÍ, Güney Brezilya'da (São Paulo eyaleti) kent, São Paulo'nun K.-B.'sında; 262 000 nüf. Tekstil ve metalürji sanayileri.

JUNEAU, Alaska'nın merkezi, güneydoğu kıyısında yer alır; 26 751 nüf. (1990). 1880'de altın arayıcılarının kurduğu Juneau hem yönetim, turizm ve ticaret merkezi, hem de balıkçılık limanıdır.



delme jumbosu (6 delik delme tabancası vardır) Fréjus tünelinin açılmasında kullanıldı (1974-1979)

JUNEJO (Muhammet Han), Pakistanlı devlet adamı (Sindhri, Sanghar yönetim bölümü, 1932). Eski Pakistan İslam birliği üyesi. 1978-1979 yıllarında Demiryolları bakanlığı yaptı. Şubat 1985'te başbakan seçildi. 1986'da siyasal partilerin yasallaştırılmasının ardından Pakistan İslam birliği'nin başkanı oldu. Aralık 1986'da kabinenin istifasından sonra kurulan hükümette başbakanlık görevini üstlendi. 1988 yılında Ziya ül Hak tarafından görevden uzaklaştırıldı.

JUNG (Carl Gustav), isviçreli psikiyatr (Kesswil, Thurgau, 1875-Küsnacht, Zürich yakınında, 1961). Tıp öğrenimini tamamladıktan sonra (1900), Zürich Üniversitesi psikiyatri kliniği Burghölzli'de E. Bleuler' in asistanı oldu. Çalışmalarını Bleuler'den öğrendiği S. Freud ile 1907'de Viyana'da tanıştıktan sonra, onunla yakın ilişkiler kurdu. Salzburg'da toplanan ilk psikanaliz kongresine katıldı (1908) ve Freud ile birlikte ABD'ye gitti (1909). Nürnberg'deki ikinci psikanaliz kongresinde (1910) kurulan Uluslararası psikanaliz derneği'nin ilk başkanı seçildi. O dönemde Jung'a, S. Freud'un ardılı gözüyle bakılıyordu. Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido* (Libido'nun değişimleri ve simgeleri) [1912] adlı yapıtında, freudçu savlardan -özellikle libidonun yapısı konusunda- ilk kez uzaklaştı: Jung'a göre libido "yaşamsal enerji"nin ruhsal düzeydeki anlatımıydı ve yalnızca cinsel kökenli değildi. 1913'te Freud' dan kesin olarak kopan Jung, kendi yöntemine "çözümleyici ruhbilim" adını verdi. Bireysel bilinçdışından ayrı olarak kolektif bir bilinçdışı kabul etti ve *Psychologische Typen* (Ruh tipleri) [1920] adlı yapıtında bu kavramı daha ayrıntılı bir biçimde ele aldı. İnsanlığın binlerce yıllık deneyim birikimini simgeleyen kolektif bilinçdışı birtakım ilkörnekler aracılığıyla kendini duyurur: bunlar, rüyalarda olduğu kadar efsane, masal ya da evrendoğum öykülerinde de hiç değişmeden karşımıza çıkan ayrıcalıklı temalardır. Jung, ilkörnekler arasında *anima* (her erkekte bulunan dişil ilke), *animus* (her kadında bulunan eril ilke) ve *gölge'* ye (bireysel bilinçdışını belirten kara bir nitelemeyle ayırt edilen düşsel imge) özel bir yer verir. Jung'un, Freud'unki kadar sistemli olmayan ve yönlendirmeyi hekime bırakan tedavi yönteminde amaç, hastaya kişiliğinin kökleriyle yeniden bağ kurma olanağını vermek, benliğine kavuşmasını, yani rüyalarda kendini gösteren ilkörneklerin gereklerini kavramasını sağlamaktır. Freud'un tersine Jung, yetişkinlerdeki ruhsal rahatsızlıklarda çocukluğa belirleyici bir rol tanımaz ve bu rahatsızlıkları kişi ile dış dünya arasındaki bir diyalektiğe göre tanımlar. 1944'te yayımladığı *Psychologie und Alchemie* (Ruhbilim ve simya) adlı yapıtıyla Jung yeni bir döneme girdi: klinik çalışmalarını bırakarak etnoloji, din felsefesi ve simyayla ilgilenmeye başladı. 1958'de, Jung'un yöntemini uygulayan hekimlerin bir araya geldiği Uluslararası çözümleyici ruhbilim derneği kuruldu.

Camera Press



Carl Gustav Jung (1958'de)

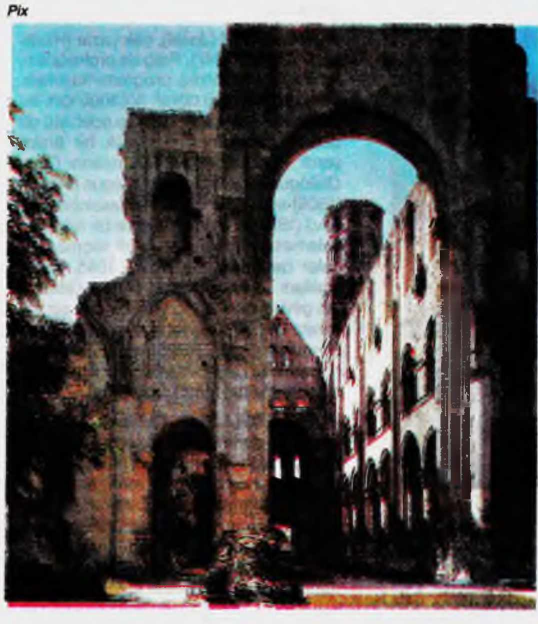
JUNG (Helge), isveçli general (Malmö 1886 - *ay. y.* 1978). Piyade subayıyken, 1925'ten sonra, o sırada barışçılığa yatkın bir halkta savunma ruhunu uyandıran hareketi başlattı. Başkomutanlık döneminde (1944-1951), Thörnell'in askeri bakımdan yenileşme çalışmalarını sürdürerek Berlin ve Prag bunalımları sırasında (1948) kararlılığını gösterdi.

JUNGERMANNİALES a. (alm. botanikçi *Jungermann*'ın adından). Uzun bir sapın ucundaki kapsülleri dört çenetle açılan ve gametofiti gözeneksiz olan tallı ya da yapraklı, ciğeryosunları takımı. (Ciğeryosunlarının çoğu bu takımda yer alır. Takımın örnek tipi olan *Jungermannia* cinsi tallı ciğeryosunları grubundandır; şimdi bu cins altbölümlere ayrılmıştır.)

JUNGFRAU, İsviçre Alpleri'nde doruk, Bern Oberland'ında, Aar kütlesinde, Lütschine Blanche boğazlarının yukarısında; 4 166 m. Jungfrau'ya ilk tırmanışı J. R. ve

Jumièges manastırı manastır kilisesinin kalıntıları (1040-1067) çaprazsahında gotik üslupta onarımlar

Pix





Doumic-Atlas Photo

Jungfrau

H. Meyer, A. Völker ve J. Bortis 3 ağustos 1811'de gerçekleştirdi. Sık tırmanılan bu dorukta çok çeşitli güçlüklerde birçok yol vardır. Kuzey yamacındaki dolaysız yolu H. Lauper ve P. von Schumacher buldu (1926). Uluslararası bilimsel araştırmalar enstitüsü ve bir gökbilim ve hava gözlemevini içeren aşağıdaki *Jungfraujoch platosu*'na kremayer demiryoluyla ulaşılır.

JUNGİUS (Joachim), alman doğabilimci, matematikçi ve felsefeci (Lübeck 1587 -Hamburg 1657). Kimi yapıtları bir yangında yok oldu. Kalanlardan bazıları şunlardır: *Geometria empirica,* 1627; *Doxoscopiae physicae minores,* 1662; *İsagoge phytoscopica,* 1679; *Mineralia,* 1689; *Opuscula physica botanica,* 1747.

JUNGLE a. ("cangıl" anlamında ing. sözc.). Müz. Hırıltıya benzer seslerin kullanılmasına ve bakır üflemelilerin vahşi ormanlara özgü hayvan çığlıklarını ve gürültüleri taklit etmesine (örneğin surdinle yapılan ua-ua'lar) dayanan caz üslubu. (1925'ten sonra Duke Ellington tarafından geliştirildi.)

JUNGMANN (Josef), çek yazar (Hudlice 1773-Prag 1847). Prag'da profesörken, bir kültürel kalkınma programı hazırladı. Dili ulusallığın özü olarak gördüğü için, bu programda çekçenin bilim ve edebiyat dili durumuna gelmesine büyük bir önem verdi. Kendi edebiyat kuramlarını *Deux Dialogues sur la langue tchèque* (fr. çev.) [1806] adlı yapıtı ve *Sur le classicisme* (fr. çev.) [1827] adlı denemesiyle bir üslup incelemesinin de eklendiği bir seçme parçalar derlemesinde (1820, 1845, 1846) açıkladı. Chateaubriand, Milton, Goethe' nin çevirmeni olarak, yeni bir çek şiir dili yarattı ve bir çek edebiyat tarihi *(Historie Literatury Çeşke)* [1825] yazdı. Temel yapıtı, *Slovnik Çeşko-Nemeck*'tir (Çekçe-almanca sözlük) [1835-1839].

JUNG-STİLLİNG (Johann Heinrich JUNG, —denir), alman teozof (Grund, Hilchenbach yakınında, 1740-Karlsruhe 1817). Ekonomi dersleri verdi, sonra hekimlik (oftalmoloji) yaptı, bu arada kendini aydınlanmacı, hatta gizlici etkilere açık bir piyetist havariliğe adadı. İncelemelerinde, düşüncelerinde ve çağrılarında eskatolojiden büyük ölçüde etkilendi: her insan kendi açısından dünyasının sonuna yakındır, ama, Mesih'in herkes için dönüşü de yakındır. Goethe ve Herder'in arkadaşı olan bu gizemci 1814'te karşılaştığı imparator Aleksandr I'i bile etkiledi. Bir dizi özyaşamöyküsel roman yazdı (1777 -1817).



Salmer

Juan de Juni
Ecce homo
çokrenkli ahşap
museo Diocesano y Catedralicio Valladolid

JUNİ ya da **JUNÍ** (Juan DE), fransız kökenli ispanyol heykelci (Joigny ? 1507 ? - Valladolid 1577). İtalya'ya bir yolculuk yaptı. León'da çalıştı (1533). Valladolid'e yerleşti (1541). Burada, Castilla heykelciliğini etkileyen, gotik heykelciliğin son dönemini ve maniyerizmi çağrıştıran hareketli ve çoğunlukla duygusal yapıtlar verdi. León'da S. Marcos manastırı cephesindeki kahraman büstleri, Valladolid müzesi'ndeki çokrenkli tahtadan *Mezara konuş* ile Segovia katedrali'nin sunakarkalığında yer alan *Mezara konuş,* S. María de Medina de Rioseco kilisesi (León) sunakarkalığındaki *Meryem Ana'nın günahsız gebeliği,* Nuestra Señora de las Angustias'taki (Valladolid) *Kılıçlı Meryem Ana* başlıca yapıtları arasında sayılabilir.

Junimea ("Gençlik"), 1863'te kurulan rumen edebiyat derneği. T. Maiorescu ve P. Carp çevresinde toplanan avukat, profesör ve yazarların bir bölümü, edebiyat dilinin saptanmasına katkıda bulunan *Convorbiri literare* (Edebiyat konuşmaları) dergisini kurdular. XIX. yy. sonunda Junimea, siyasal bir partiye, *Timpul* (Zaman) adlı bir de gazeteleri olan "yenitutucular" partisine dönüştü.

JUNÍN, Arjantin'de (Buenos Aires ili) kent, Arjantin pampasında, río Salado kıyısında; 76 000 nüf. Junín bir yoğun tarım (mısır, keten, yonca, soya) ve hayvancılık bölgesindedir. Seramik. Metalürji.

JUNÍN, Peru'da yönetim bölgesi, And dağlarında, Lima'nın D.'sunda; 43 384 km²; 1 114 000 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Huancayo.*

JUNİOR sıf. (daha genç anlamında lat. sözc.). Ticaret, sahne, vb. dilinde, oğulu babadan (ya da küçük kardeşi büyük kardeşten) ayırt etmek için -özellikle aynı adı taşıdıkları zaman- soyadının ardından kullanılan deyim (ABD'de sık rastlanan bir uygulamadır): *Dupont junior. Douglas Fairbanks junior.*
—Spor. → GENÇ.

JUNİUS BRUTUS → BRUTUS.

JUNİUS SİLANUS (Lucius) [öl. İ.S. 53 -54]. Yargıç, Claudius'un yakını ve kızı Octavia'nın nişanlısı. Agrippina, Neron' un tahta geçmesini güvenceye almak için onu ahlaksızlıkla suçladı. İntihar etti.

JUNKER a. (alm. sözc.). **1.** Almanya'da soylu toprak sahiplerinin er olarak askerlik yapan erkek çocuklarına verilen ad. **—2.** XIX. yy.'da özellikle Prusya'da gelenekçi, tutucu ve ulusçu bir partinin üyesi olan toprak soylusu.

JUNKER (Hermann), alman mısırbilimci (Bendorf am Rhein 1877-Viyana 1962). Viyana'da (1909), sonra Kahire'de (1929) profesörlük yaptı. Kahire Alman arkeoloji enstitüsü müdürü oldu (1929), yazıtbilim ve arkeoloji alanında önemli yapıtlar bıraktı (özellikle Gize kazıları konusunda).

JUNKERS (Hugo), alman sanayici (Rheydt 1859-Gauting, Münih yakınında, 1935). İlk aerodinamik tünelleri ve bütünüyle madeni ilk uçağı yaptı (1915). Birinci Dünya savaşı sırasında, Dessau bölgesinde kurulan fabrikalarında birçok askeri araç üretildi. 1923'te uçak motorları üretmeye başlayan bu fabrikalarda 1929'da havacılığa yönelik ilk Diesel motoru gerçekleştirildi.

JUNON, 1 eylül 1804'te Bremen yakınındaki Lilienthal gözlemevi'nde Harding' in bulduğu 3 no.'lu küçük gezegen. Yörüngesinin yarı büyük ekseni: 399 milyon km. Yıldız dolanım dönemi: 1593 g. Tahmini çapı: 250 km. Uzun süre bu gökcismi küçük gezegenlerin üçüncüsü sanıldı; gerçekte, ışıkölçüm yöntemlerine dayanan yeni ölçümler, Junon'dan daha büyük yirmi kadar küçük gezegen bulunduğunu ortaya koydu. Junon en iyi koşullarda Yer'den 9,6. kadirden bir gökcismi olarak görünür.



Ordu müzesi, Paris

general Junot
Raverat'nın bir tablosundan ayrıntı
Ordu müzesi, Paris

■ **JUNOT** (Jean Andoche), **Abrantès** dükü, fransız general (Bussy-le-Grand, Bourgogne, 1771-Montbard, Côte-d'Or, 1813). Bonaparte, Toulon'da (1793) dikkatini çeken Junot'yu subay yaptı ve yaver olarak yanına aldı. İtalya'da (1796) ve Mısır seferi sırasında yararlıklar gösteren Junot, tuğgeneralliğe yükseltildi (1799). Tümgeneral (1801), hafif süvari alayları komutanı (1804), Lizbon büyükelçisi (1804), Austerlitz'de (1805) imparatorun yaveri, Parma ve Piacenza genel valisi (1806) oldu. Portekiz ordusu komutanı olarak Abrantès zaferini kazandı ve Lizbon'a girdi (kasım 1807), fakat Vimeiro'da Wellesley'e yenilerek (21 ağustos 1808), Sintra teslim antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı (30 ağustos). Abrantès dükü oldu, Zaragoza'da savaştı (1808), Almanya'da yedek orduya kumanda etti (1809). Yeniden İber yarımadasına dönerek Astorga'yı aldı (nisan 1810), Río Mayor'da yaralandı (ocak 1811). Rusya seferinden sonra İllyria eyaletleri genel valiliğine getirildi (şubat 1813), fakat çıldırarak intihar etti.

JUNQUEİRO (Abílio Manuel de GUERRA), portekizli siyaset adamı ve şair (Freixo de Espada 1850-Lizbon 1923). 1878 -1890 arasında milletvekilliği, 1915'te Bern ortaelçiliği yaptı, ateşli kilise düşmanlığı (*A Velhice do Padre Eterno,* 1885), cançekişen krallığa karşı iğneleyici hicivleri (*Finis Patriae,* 1890; *Canção do odio,* 1891) ve sıradan insanlara karşı duyarlığı (*Os Simples,* 1892) nedeniyle güdümlü bir şair olarak tanındı. Sonradan, çağın zevkine göre tümtanrıcı bir gizemciliğe yöneldi (*Oração do pão,* 1903; *Oração da luz,* 1904).

JUN XİAN → CÜN ŞİEN.

Junyao → CUNYAO.

JUPEON → ŞÜ BEİHONG.

JUPİTER → İUPİTER.

JUPİTER DOLİCHENUS → DOLİCHENUS.

JUR → CUR.

■ **JURA,** Batı Avrupa'da kıvrımlı sıradağlar ve platolar bütünü; K.-B.'da Saône ovası ve Porte d'Alsace, G.-D.'da Alp önülkesi arasında 400 km uzunluğunda ve 80 km genişliğinde bir yay biçiminde uzanır; *crêt de la Neige*'de 1 718 m G.'de kıvrımlı Jura, Savoie Önalpleri'yle Crémieu adası platosu arasında bir burunla son bulur. K.'deyse ucu Schaffhausen'in G.'inde sona erer; bu kesimde platolarının Schwaben-Franken platolarına (kendisi de Schwaben ve Franken Jura'sı adını alır) bağlanmasına karşılık, arka yüzleri ve Karaormanlar'a dönük alınlarında Vosges' lara bakan Lorraine (Fransa) kıyılarını andıran bir görünüm kazanır. Burası, artık asıl Jura bölgesi değil, Paris havzasına benzemekle birlikte genellikle daha yüksek (1 000 m, Franken Jura'sında 600 m) bir ovalar ve platolar bütünü olan Schwaben-Franken havzasıdır. Schwaben Jura'sının (almancada Jura terimi, Jura döneminin yer katlarını belirtir toprakları, İkinci Zaman ortalarından kalma (Kretase'den çok Jura'da oluşmuşlardır), daha çok kireçtaşında oluşan çok kalın bir tortul bütünüdür; ayrıca kenarlarında, bazı Üçüncü Zaman çökelleriyle Dördüncü Zaman buzullaşmasının sonucu olan bazı yüzeysel oluşuklar da bulunabilir. Bu kireçli, geçirgen kütle, yüzey sularının (örneğin Doubs ve Ain'in kaybolan suları) toprağa sızmasını, bu suların yer altındaki dolaşımını ve yüksek debili akarsular olarak (Doubs yeraltı suyundan doğan Loue) yeniden yüzeye çıkmasını kolaylaştırır. Düzleşmiş Birinci Zaman sert temeli üzerine yığılmış bu İkinci Zaman tortulla-



Lanaud

Jura
Baume-les-Messieurs vadisi

rı, bugünkü biçimlerini, İkinci Zaman'dan Üçüncü Zaman'a geçiş evresinde Saône ovasının batı kenarı (Vignoble) üzerinde başlayan ve özellikle Üçüncü Zaman'da doğu kıvrımlarının ve kıvrımlanmış batı kenarının (Revermont, Vignoble) kesin biçiminin kazanması sırasında gelişen hareketler sonucunda almıştır. Üçüncü ve Dördüncü Zaman'lardaki düzleşmeler, özellikle kütlenin güney yarısında buzulların neden olduğu ufak tefek değişikliklerden başka bir şey değildir.

Jura tipi dağlar, orta kesimi geniş, uçları ince uzun (kıvrımlar burada birbirine yaklaşır) bir plato kuşağını çevreleyen iki kıvrım kuşağı halinde uzanır. Batı kenarı (600-700 m), ovada, bazen büyük bir rezürjansın (Baume-les-Messieurs) aşınımıyla V biçiminde derinlemesine oyulmuş dik bir sarplık biçiminde yükselir. B.'dan D.'ya doğru yükselen platolar, kırıklı ya da kıvrımlanmış kırıklı dikliklerle birbirlerinden ayrılır. Doğu kenarındaki (kıvrımlı Juralar) yer şekilleri çok düzenli olduğundan, buralar kıvrımlı yer şeklinin klasik tipi (Jura* yer şekili) olarak kabul edilir. Sıradağın yükseltisi G.'den (crêt de la Neige) K.-D.'ya doğru alçalır.

Çökmüş iki alan arasında yüksekte kalan ve batı rüzgârlarını kesen Juralar'da, yükseltiye oranla çok sert bir iklim egemendir: yılda 1 200 mm'den fazla yağış ve İskandinavya'yı andıran düşük sıcaklıklar (1 046 m yükseltideki Brévine vadisinde ocak ayında –3,2 °C, temmuzda 12,4 °C). Yer yer çayırlarla kesilen orman, özellikle Yukarı Jura'yı (köknar, ladin) ve geniş yapraklı ormanların, çayırların ve tarım alanlarının birbirine karıştığı platoları kaplar; orman, komünler için büyük bir gelir kaynağıdır. Buna karşılık, kütlenin alçak kesimlerinde, Fransa (Arbois) ve İsviçre'de (Neuchâtel) daha yumuşak iklim koşullarına uygun bir tarım (meyve ağaçları ve bağlar) yapılır.

Jura'nın Mittelland ve Rhône-Ren çöküntü alanı arasında yükselmesi, bu kesimin uzun süre çevreden kopuk kalmasına ve özellikle sıradağların yüksek kesimlerinde özgün etkinliklerin doğmasına yol açmıştır: peynir için hayvancılıkla birlikte meyve yetiştiriciliği; kış aylarında el sanatları (ağaç ve değerli taş işçiliği), duvar saati ve gözlük yapımı. Karayolu ve demiryolu, dik kenarlı derin vadiler, küçük vadiler, kısıklar, boğazlar ya da tüneller aracılığıyla Jura'yı güçlükle aşarak Lyon'u Cenevre'ye, Dijon'u Lozan'a ya da Bern'e ve Simplon'a, Basel'i Zürich'e ve Sankt Gotthard'a Kuzey-batı Avrupa'yı Akdeniz'e bağlar.

JURA, Fransa'da (Franche-Comté bölgesi) *departement*; 5 000 km²; 248 759 nüf. (1992). Merkezi *Lons-le-Saunier*. Büyük bölümü Jura döneminde oluşmuş (adı buradan gelir), batıya doğru taraçalar halinde alçalan yüzey şekilleri üzerinde uzanan *département*'ı Ain ırmağı sular. Büyükbaş hayvancılık ve orman işletmeciliğinin yanı sıra tahıl yetiştirilir, bağcılık yapılır. Sanayi, kereste, saatçilik alanlarında da etkinlik gösterilir.

JURA a. (*Jura* bölgesi ve *département*'ının adından). [Tamlayan olarak] Jura'ya ilişkin, Jura ile ilgili.

—Jeomorfol. *Jura engebesi*, antiklinal sıradağ bölümlerinin, dağların ve senklinal olukların, vadilerin, kanat komblarının kaldırmasına karşılık gelen türemiş ender yapısal biçimlerin birleşmesiyle ayırt edilen, kıvrımlı yapıyla uyumlu engebe. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. *Jura dönemi*, İkinci Zaman'ın, yaklaşık 60 milyon yıl süren dönemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

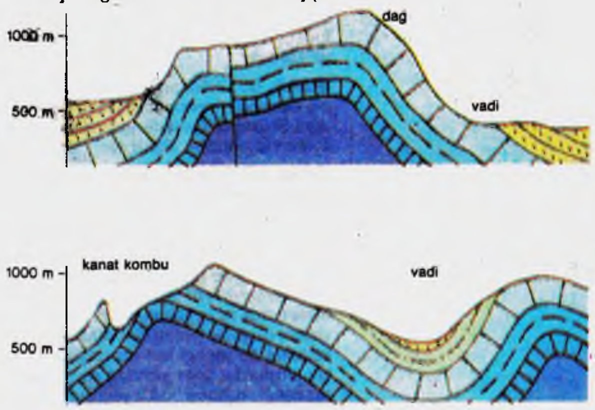
—Zootekn. *Jura sığırı*, Fransa, İsviçre, Almanya ve Avusturya'daki çeşitli sığır ırklarının atası olan eski bir sığır tipi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Jeomorfol. J. Thurmann'ın (1836 ve 1853), general de La Noë'nin ve E. de Margerie'nin (1888) çalışmalarından sonra, genel jeomorfolojide kullanılan terminolojinin temelini oluşturan Fransa-İsviçre Jurası çoğunlukla, genelleşmiş bir terslenmeye neden olabilecek bir evrimin ilk aşaması olarak gösterilir. Bu klasik şema iki noktaya dikkati çeker: bir yandan, engebenin ve tektonik verilerin uyumu, bir yontulmanın izlerini barındıran dağ kanatlarının kama biçiminde aşınması sonucu, Vercors önalp dağ kütlesi kadar belirgin değildir (Drôme vadisi yakınındaki güney sınır dışında); öte yandan, büyük kombların boşluklarını kapayan marnlı katmanların zayıf gücünden dolayı "Jura" tipi biçimlerle terslenme tipi biçimler arasında süreklilik olamaz (yanlışlıkla "önalp" olarak adlandırılmıştır). Adını veren bölgelere başvurma, basit kıvrımlı yapıda engebe ailelerini belirtmekte zorunlu değildir ve uyumlu türemiş ve ters tipler arasındaki ayrıma özen göstermenin daha uygun olduğu anlaşılır.

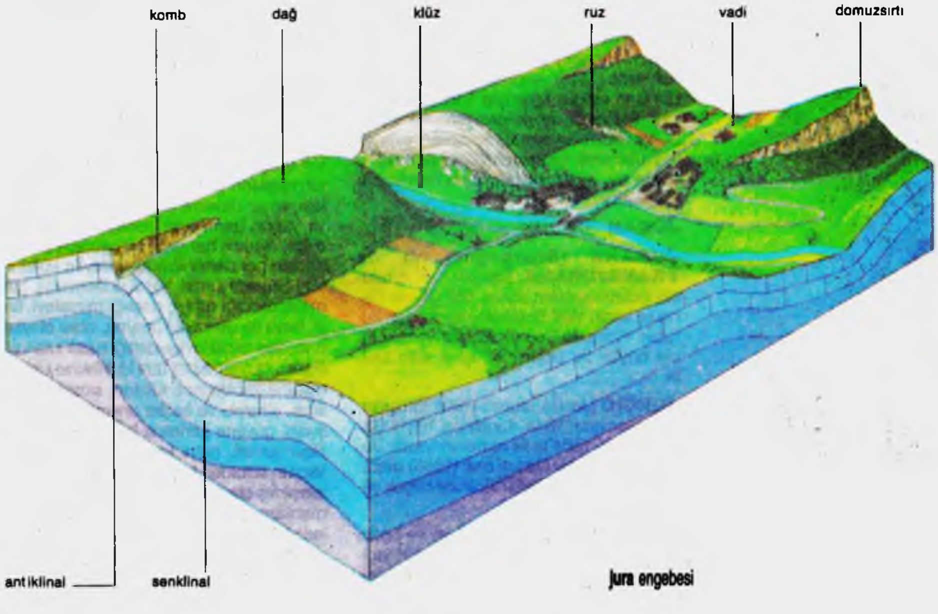
—Paleont. Jura döneminde omurgasızların faunası zengindi. Poliplerin tümü *Hexacorallia* öbeğine girer. Denizlaleleri entrok kireçli gereci sağlayarak çok önemli rol oynadı. İkiçenetliler ve karındanbacaklılar gibi, denizkestaneleri de bol ve çeşitliydi. Ammonitlerin sayıca fazla ve yalnızca belli bir zaman diliminde bulunması bölgelere ve katlara bölme olanağı verdi. Kolsuayaklılar arasında, çok sayıda *Terebratula* ve *Rhynchonella* öbeklerine rastlanır.

Balıklar giderek çeşitlenmektedir. Amfibyumlar arasında bir kurbağa cinsi de bulunur: *Palæbatrachus*.

Jura devri büyük sürüngenlerin (Kretase devrinde de varlıklarını sürdürdüler) egemen olduğu devirdir. Denizde, *İchtyosauria*'lar ve plezyozorlar yaşamaktadır. Karalardaysa, iri dinazorlar ilk kez ortaya çıktı (*Ceratosaurus, Megalosaurus, Brontosaurus, Diplodocus, Stegosaurus*, vb.). Bir kısım sürüngenler uçmaya başladılar (*Pterodactylus*); bu arada sürüngen özellikleri çok ağır basmakla birlikte ilk kuş (ar-



Jura engebelerinden kesitler



Jura engebesi

keopteriks) ortaya çıktı. Memeliler Jura devrinde çok az sayıdaydı.
—Yerbil. Jura döneminde iklimin, mercanada yapılarının yerleşmesini kolaylaştıracak biçimde düzgün bir sıcaklıkta olduğu görülür. Ekvator, bugünkü Yengeç dönencesinin altında yer alıyordu. Dönemin sonlarına doğru çoğunlukla belirgin olan dağoluşum hareketleri büyük çıkmalara yol açıyor, buna karşılık dönemin başlarındaki diğer hareketler geniş bir transgresyona neden oluyordu. Gondvana kıtası Madagaskar'ın, Hindistan'ın, Avustralya'nın ve Antarktika'nın ayrılmasıyla parçalanarak Hint okyanusu'nun oluşmasına yol açtı; Afrika ve Güney Amerika henüz birbirine bağlıydı. Atlas okyanusu'nun orta bölümü de bu dönemin sonlarında belirdi. Avrupa ve Asya da birbirine bağlıydı.
—Zootekn. Jura tipi sığırlar genellikle ağır ve tıknaz hayvanlardır. Baş geniş, gövde iri, sağrı yuvarlak, bacaklar kısadır; tüyler genellikle kırmızı ve beyaz ya da siyah ve beyaz lekeli, ayakları beyaz ve mukozalar açık renklidir. Fransa'nın *Charolais*, İsviçre'nin *Simmenthal*, Avusturya'nın *Pinzgau* ırkları bu tipten sayılır.

JURA, İsviçre'de Fransa sınırında kanton; 837 km^2; 65 876 nüf. (fransızca konuşulur). Yönetim merkezi *Delémont*. Eskiden Basel piskoposluğunun bir bölümü olan, 1815'te Bern kantonuna bağlanan bu 23. kanton, 3 yönetim bölümünde (Delémont, Franches-Montagnes, Porrentruy) dilsel-dinsel bakımdan bir ayrılık gerçekleştirmek için gösterilen büyük yerel çabalardan sonra 1978'de kuruldu. K.'e doğru kıvrımlanmış Jura'nın alçalan kesimlerine yayılır; kanton halkı daha çok sanayi (duvar saatçiliği: çalışanların % 54'ü) ve biraz da tarımla (büyükbaş hayvancılık) uğraşır; komşu kentlerin (Basel, Biel) nüfusu çekmesi nedeniyle üçüncü kesim zayıf kalmıştır.

JURA, Büyük Britanya'da ada, İskoçya'nın batısında (Hebrides adaları); 380 nüf. *Jura Sound* ile Cantyre yarımadasından ayrılır. Hayvancılık. Balıkçılık.

JURAJ DALMATİNAC, italyanca **Giorgio da Sebenico** denir, hırvat mimar, şehirci ve heykelci (Zadar XV. yy. başı - Šibenik 1473). Venedik'te, Bartolomeo Bon'un atölyesinde yetişti. "Çiçekli" Venedik gotiği ile genellikle Split'teki Diocletianus sarayı'nın esinlediği, Rönesans, hatta barok tarza kaçan biçimleri tam hırvatlara özgü bir tarzda birleştirdi. Šibenik katedrali'ne yaptığı katkılar, başlıca yapıtını oluşturdu: 1444 yılından sonra, çapraz sahnı, kubbeyi, vaftiz yerini ve sacristia'yı yaptı, aziz Petrus ile aziz Paulus heykellerini, ayrıca, absidayı süsleyen 74 taç başını gerçekleştirdi. Split katedrali için (Diocletianus'un eski mozolesi), dramatik *İsa'nın kırbaçlanması* sahnesiyle bir sunak yaptı (1448). Ancona'da (1451), güzel bir *Tanrı sevgisi* figürüyle Tüccarlar locasını, S. Francesco kilisesi'nin cephesini, S. Agostino'nun oymalı taçkapısını inşa etti. Dubrovnik kalesinde (1464-65), daha sonra da, şehircilik planlarını hazırladığı Pag kalesinde çalıştı.

JURAN → CÜJAN.

JURANE (Bourgogne) ya da **TRANSJURANE,** Şişman Karl'ın tahttan indirilmesinden sonra, 887 yılında Cenevre kontu Welf Rodolphe tarafından kurulan, Franche-Comté, Bugey ve İsviçre'nin büyük bir bölümünü içine alan krallık.

JURČIČ (Josip), sloven yazar (Muljava, Krk yakınında, 1844 - Ljubljana 1881). Gazeteciyken 1864'te ilk romanını yazdı: *Jurij Kozjak*. Bunu *Deseti brat* (1866) izledi. Tarihsel roman ve öykü türünde birçok yapıt verdi.

JURİN (James), ingiliz hekim ve fizikçi (Londra 1684 - *ay. y.* 1750). Guy's Hospital'da hekimlik yaptı, Londra Royal Society'nin sekreteri oldu, matematik ve fizik yapıtları verdi; 1718'de, sıvıların kılcal tüplerde yükselme formülünü buldu.

Jurin yasası, *r* yarıçaplı kılcal bir boru içinde, kütlesi ρ ve yüzey gerilimi A olan bir sıvının düzeyinde *h* değişimini veren yasa. Bu yasa aşağıdaki bağıntıyla ifade edilir:

$$h = \frac{2A \cos \alpha}{\rho g r};$$

bağıntıda *g* yerçekimi yeğinliğini ve α sıvının serbest yüzeyinin oluşturduğu aymercekle tüp çeperinin birleşme açısını gösterir.

JURİNAC (Sena SREBRENKA, **Sena** — denir), Avusturya yurttaşlığına geçmiş hırvat soprano (Travnik 1921). Sanat yaşamına 1942'de başladı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, Viyana operası'nda ilkin Mozart, Beethoven, Puccini, sonra da Verdi, R. Strauss, A. Berg gibi bestecilerin en iyi yorumcularından biri olarak kendini kabul ettirdi.

JURİNEA a. Çorak yamaçlarda yetişen, kimisi yalın, kimisi şemsiye biçiminde talkım çiçekli otsu bitki. (Akdeniz bölgesinde ve Batı Asya'da elli türü bilinmektedir. Bileşikgiller familyası.)

JURİSCONSULTUS a. (lat. sözc.), Esk. Rom. Hukuk uzmanı ve uygulayıcısı.
—ANSİKL. Esk. Rom. Cumhuriyet döneminde jurisconsultus, yasaları yorumlama konusunda yetişmiş, senato üyeleri arasından seçilen bir kişiydi. İ.Ö. 134-27 arasında, artık atlı sınıftan seçilen jurisconsultus daha büyük bir önem kazandı, kendisine sorulan hukuk sorunlarını çözerek magistratuslara ve yargıçlara yardımcı oldu. Jurisconsultusun görevi *respondere* (görüş bildirmek), *cavere* (hukuksal kararları yazmak) ve *agere*'ydi (davacılara kullanılacak yolları göstererek, adalete yardımcı olmak).
İmparatorluk dönemindeyse, jurisconsultuslar iki okula ayrıldı: sabinusçular ve proculusçular. Bu dönemde jurisconsultuslar soylular arasından seçilmekteydi; sonra atlı sınıftan gelen, hatta kimi zaman taşra kökenli hukukçular ortaya çıktı. İ.S. II. yy. sonunda ve III. yy.'da jurisconsultusların hemen tümü memurdu. Hukuk uygulayıcıları olarak, hukuku çözülmesi gereken bir davalar (vaka) dizisi olarak görmeye dayanan bir yöntem oluşturdular. Buna göre vakayı olduğu gibi ortaya koyuyor, sonra onu ilerde benzer konularda ortaya çıkacak vakaların çözümüne örnek olabilecek bir biçimde çözüyorlardı. Buna *jurisprudentia* ya da *ihtiyat* erdemini hukuka uygulama bilimi deniyordu. Vakaların sınıflandırılması jurisconsultusları, genel bir hukuk incelemesi planı hazırlamaya yöneltti. Gaius, *İnstitutiones** adlı yapıtında bu plandan yararlandı.

JURNAL a. (fr. *journal*). **1.** → CURNAL. **—2.** Olayların günü gününe yazıldığı defter, günlük. **—3.** Gazete.
—Denizc. *Gemi jurnalı,* çalışma saatlerinin ve çalışma denetimi için gerekli bütün bilgilerin yazıldığı belge. (Hidrokarbon taşıyan ve devamlı ya da yarı-devamlı seyir yapan gemilerde zorunludur. Günlük dilde, ayrıntılı her rapor ve günlük olarak tutulan her defter için aynı deyim kullanılır.) || *Güverte jurnalı*, vardiya bitiminde, geminin izlediği rotayı, geçtiği mesafeyi, hızı, hava ve deniz durumunu, olası olayları vardiya zabitinin kaydettiği basılı tutanak. (Eşanl. GÜVERTE DEFTERİ.) || *Makine jurnalı*, makine zabitlerince tutulan, sıcaklığı, basıncı, tüketimi ve başka önemli olayları taşıyan, güverte jurnalına benzer tutanak. || *Seyir jurnalı*, gemi kaptanınca tutulan ve yapılan seferden başka, seyir sırasında karşılaşılmış olayları da içeren defter. (Ticaret mahkemesince ya da konsolosluk yetkililerince vize edilen bu jurnal, kaza durumunda mahkemede geçerli bir belge oluşturur.) [Eşanl. SEYIR DEFTERI.]

JURNALCI → CURNALCI.

JURNALCILIK → CURNALCILIK.

JURONO, Singapur'un banliyösünde sanayi kenti; 104 000 nüf. 1960'tan sonra gelişen sitedeki başlıca sanayi dalları demir-çelik, petrol arıtma, kerestecilik, kâğıt üretimi ve tekstildir.

JURUÁ, Güney Amerika'da ırmak, Peru'da doğar, ama daha çok Brezilya'da akar (Acre sonra Amazonas'ta) ve burada Amazon'a kavuşur (sağ kıyıdan). Kıvrıla kıvrıla uzanan yatağı 3 000 km'yi bulur.

JURUÁ-PURUS, Brezilya'nın kuzey-batı'sında bölge, Amazon'un batı havzasında; Juruá ve Purus ırmaklarıyla sınırlanan bölgede pano kökenli diller konuşan birçok oymak yaşar. Bu etnik öbeklerin çeşitli yiyecek bitkileri ekimine, avcılığa ve balıkçılığa dayanan bir ekonomileri vardır. Çömlekçilik, sepetçilik, dokuma ve kürk giysiler hazırgiyimi halkın ek uğraşlarıdır. Toplumsal örgütlenmeleri, yeğenler arası evlenmelerin ve çokkarılılığın (yalnızca şefler yapabilir) hâlâ geçerliğini koruduğu, ana evinde oturan geniş ailelerden oluşan özerk topluluklara dayanır. Juruá-Purus bölgesindeki başlıca oymaklar: Aguatiler, Ararawalar ya da Shawanawalar, Contanawalar (yarasa Kızılderililer), Saninawalar (papağan Kızılderililer), Shahnindawalar, (hançer Kızılderililer), Shipanawalar (maymun Kızılderililer) Tushinawalar (sarı Kızılderililer), Yauavolar (pekari adamlar).

JURUENA, Brezilya'da ırmak, Tapajós' un ana kollarından biri; 1 036 km. İvintiler ve çağlayanlarla kesilir.

JUS a. (hukuk anlamında lat. sözc.). Rom. huk. **1.** Başlangıçta, meşru olan. **—2.** On iki levha kanunu'ndan sonra, sitenin toplumsal ve siyasal yaşamını düzenleyen pozitif kurallar bütünü. (Hukuk laikleşti; insanlarla tanrılar arasındaki ilişkileri düzenleyen *fas*'tan farklı olarak, artık yasaya dayanıyor ve insanlar arasındaki ilişkileri düzenliyordu.) **—3.** *Jus honorarium,* magistraların edictumlarından kaynaklanan, yalnızca kendi yargı çevresi içinde ve bir yıl için geçerli olan hukuk kuralları bütünü. (Süreklilik kazandığında *jus civile*'yi uygulamaya ve değiştirmeye olanak sağlardı.) || *Jus honorum*, belediye senatosuna kabul edilme, magistralığa seçilebilme ve magistralıkla ilgili ayrıcalıklara sahip olma hakkı. (Bu hak yalnızca yurttaşlara özgüydü ve *Jus suffragii* [seçme hakkı] ile ayrılmaz bir ikili oluşturuyordu. Cezai olarak geri alınabilirdi. *Jus honorum, jus honorarium*'la karıştırılmamalıdır.) || *Jus italicum*, İtalya dışındaki site ve kolonilere verilen ve bunları özellikle (İtalya'daki gibi) toprak vergisinden *(tributum)* bağışık tutan ayrıcalıklar bütünü. || *Jus latii*, Roma tarafından, başlangıçta Latium şehirlerine, daha sonra belli kolonilere, İtalya'nın tümüne ve bazı özel kişilere (azatlılara) tanınan ayrıcalıklar bütünü. || *Jus naturale, jus civile* ve *jus gentium*, özel hukukun üç alt.bölümü olup Ulpianus'a mal edilen bir ayrımdır. (*Jus naturale*, doğanın bütün hayvanlara öğrettiği ve insana özgü olmayan hukuktur. *Jus civile*, Roma halkının diğer Akdeniz uygarlıklarıyla ilişkiye girmesinden önce Roma'da uygulanan bütün kuralları içerir. *Jus quiritium*'dan, On İki Levha yasası ve onun yorumundan, *comitium*'un (halk meclisi) daha sonra kabul ettiği yasalardan ve onların yorumlarından oluşur. *Jus gentium*, yabancı halkların, Romalılar tarafından gerek antlaşma sonucunda, gerekse *fides* temelinde tanınan, kabul edilen ve uygulanan hukuklarına yine Romalılar'ın verdiği addır. *Jus gentium* yavaş yavaş Roma hukukuna yerleşmiştir.) || *Jus publicum*, resmi bir kaynaktan (yasa, senatus-consultum, edictum) doğan hukuk; özel bir işlemden, örneğin bir sözleşmeden doğan *jus privatum*'un karşıtıydı.

|| *Jus quiritium,* Roma'nın en eski kurumlarından oluşan ve yalnızca yurttaşlara *(quirites)* uygulanan biçimci, sözlü ve temülü hukuk. (Daha sonra *Jus civile*'nin bir parçası haline gelecekti.) || *Jus scriptum,* yazılı hukuk, *jus non scriptum*'un karşıtı. || *Jus vitae necisque,* Krallık döneminde krala, Cumhuriyet döneminde ise seferdeki Roma ordusuna komuta eden magistra'ya ait olan öldürtme ya da yaşamını bağışlama hakkı. (*Pater familias* da çocukları üzerinde bu hakka sahipti.)
—Uluslarar. huk. *Jus cògens,* 23 mayıs 1969'da imzalanan Viyana antlaşmalar hukuku sözleşmesi'nde tanımlanan uluslararası hukukun emredici kurallar bütünü. (Emredici kural, "devletler topluluğunun tamamı tarafından, aksine hiçbir kuralın konması olanağı bulunmayan ve ancak uluslararası hukukun aynı nitelikteki bir kuralıyla değiştirilebileceği kabul edilen ve tanınan" bir kuraldır. Aynı sözleşmeye göre, jus cogens'e aykırı bir hüküm içeren bütün antlaşmalar geçersizdir. Ancak, bu şekilde nitelenmesi gereken hukuk kuralları üzerinde bir anlaşmaya varılamamıştır.)

JUSSİEU (Bernard DE), fransız botanikçi (Lyon 1699 - Paris 1777), Louis XV tarafından Trianon'da bir botanik bahçesinin kurulması işini yönetmekle görevlendirildi. 1739'da Bilimler akademisi'ne girdi. Embriyonun özelliklerine dayanan bir sınıflandırma yöntemi oluşturduysa da izlediği yöntem konusunda hiçbir şey yayımlamadı (*Ordines naturales in Ludovici XV horto Trianonensi dispositis* adlı yapıtı yalnızca bir katalogdur). Bunu yeğeni Antoine Laurent de Jussieu tanıttı. 1734'te Bernard de Jussieu İngiltere'den, bir tanesi hâlâ Paris Bitki bahçesi'nde bulunan iki dağservisi getirdi.

JUSSİEUA a. (öz. a. B. de *Jussieu*'den). Yeryüzünde tüm tropikal bölgelerdeki bataklık yerlerde yetişen otsu ya da çalımsı bitki. (Almaşık yaprakları düz kenarlıdır. Yaprakların koltuğunda beyaz ya da sarı çiçekler açar; uzun boru biçimindeki çanağı sivri beş parçalıdır; tacı geniş beş taçyapraktan oluşur. Meyvesi uzun bir kapsüldür. Parlak sarı güzel taçlı *Jussieua grandiflora* süs bitkisi olarak kullanılır. Küpeçiçeğigiller familyası.)

Justae nuptiae, *yasal evlilik* anlamında lat. deyim: Antik Roma'da, nikâhsız birlikte yaşamaya karşıt olarak sitenin hukukuna uygun olarak kıyılmış resmi nikâhı belirtir.

JUSTE ya da **GİUSTO,** italyan heykelci aile. Settignanolu GİUSTO **Betti,** 1504'e doğru üç oğluyla birlikte Fransa'ya yerleşti. Oğulları arasında en ünlüleri Antonio ve Giovanni I'dir. —ANTONİO (Corbignano, Floransa yakınında, 1479 - Tours 1519), ilk olarak Dol-de-Bretagne katedrali'nde piskopos Thomas James'in mezarının heykellerini yaptı (1507). Gaillon'a giderek şatonun capellasını on iki havarinin heykelleriyle süsledi (1508-09), daha sonra Tours'a yerleşti (1513). —Kardeşi GİOVANNİ I (San Martino a Mensola, Floransa, 1485 - Tours 1549) ailenin en tanınmış üyesidir. Antonio ile birlikte Dol'a ve daha sonra Tours'a gitti. Onun ölümünden sonra Louis XII'nin ve Anne de Bretagne'ın mezarlarını tek başına bitirdi ve Saint-Denis'teki yerlerine yerleştirilmelerini sağladı (1531). Antonio'nun alçakkabartmalarını yaptığı Anne de Bretagne'ın mezarının yatıklarını ve insan heykellerini Giovanni'nin yaptığı sanılır. Daha sonra (1532-1539) Artus Gouffier ve Philippe de Montmorency'nin mezarlarında (Oiron kilisesi) çalıştı. —GİUSTO Dİ GİUSTO (Tours 1505 - *ay. y.* 1559), Antonio'nun oğlu, amcası Giovanni'nin öğrencisiydi. Louis XII'nin mezarında çalıştı; Havariler'i ve Erdemler'i onun yaptığı sanılır. 1533'te kralın heykelcisi oldu ve büyük bir olasılıkla Fontainebleau'da Ulysse galerisi'nin süslemesine katıldı. Tours'a dönerek Notre-Dame-la-Riche'in taçkapısı için bir Meryem Ana heykeli hazırladı. —GİOVANNİ II (Tours 1510 - *ay. y.* 1579), Giovanni I'in oğluydu, babası gibi Oiron'da çalıştı. 1558'de burada, at eğitimcisi Claude Gouffier, karısı Jacqueline de La Trémoille (daha sonra yıkıldı) ve amiral Bonnivet'nin mezarlarını yaptı; ayrıca Champeaux'da, Vitré yakınında bulunan Gui d'Espinay'in mezarı da onun yapıtıdır.

JUSTİ (Ferdinand), alman doğubilimci (Marburg 1837 - *ay. y.* 1907). 1865'ten sonra Marburg Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. İran tarihi, uygarlığı ve zend dili konularında çeşitli yapıtlar yayımladı.

JUSTİCİALİSMO a. (isp. sözc.). Perón'un 1946-1955 arasında Arjantin'de kurduğu rejimin dayandığı siyasal öğreti.
—ANSİKL. Bu rejimin, ingiliz-amerikan sermayesine bağlı eski toprak oligarşisine ve mali oligarşiye karşı, aynı anda hem halkın en yoksul kesimine (*descamisados* ya da "gömleksiz"ler), hem de milliyetçi sanayi burjuvazisine çağrıda bulunması justicialismo'nun karma niteliğini ortaya koyar. Justicialismo değişik siyasal öğretilerden (faşizan milliyetçilik ve antiliberalizm, katolik kilisesinin sosyal öğretisi, antiemperyalizm) alınmıştır.

JUSTİNA, romalı kadın (Sicilya-Selanik 388). Güzel ve zeki bir kadındı, imparator Magnentius ile, ardından 370'e doğr. imparator Valentinianus I ile evlendi. Valentinianus 375'te ölünce, yerine oğlu Valentinianus II geçti. Justina bunun üzerine Milano'ya yerleşti, fiilen imparatorluğu yönetti ve ariusçuları destekledi. Maximus'un tahtı zorla ele geçirmesinden sonra, Theodosius I'den yardım istedi, daha sonra kızı Galla'yı onunla evlendirdi.

JUSTİNİANA PRİMA. Tar. coğ. Doğu Roma İmparatorluğu'nda, İllyricum'da kent. Hangi kent olduğu kesin bilinememektedir. İmparator Justinianus burada doğmuştur (adı imparatorun adından gelir). Aynı dönemde başka kentlere de Justiniana adı verilmiştir.

JUSTUS Gentli, ital. **Giusto di Gand,** flaman ressam. 1473-1475 arasında Urbino'da adı geçer. 1460-1469 arasındaki çalışmaları bilinen gentli ressam JOOS VAN WASSENHOVE ile aynı kişi olduğu sanılmaktadır. Gentli Justus, büyük bir olasılıkla, ispanyol ressam P. Berruguete ile birlikte, Urbino'da dukalık sarayındaki Federico da Montefeltre studiolo'su için, 28 *Ünlü insan portresi*'nin bir bölümünü (Louvre ve Urbino, Galleria nazionale) yapmıştır (Louvre'da: *Seneca, Aziz Hieronymus, Aziz Augustinus, Aziz Thomas Aquinus, Dante, Sixtus IV,* vb.).

JUTHUNGLAR. Esk. coğ. Yukarı Tuna kıyılarında yaşamış germen halkı. Kuzey İtalya'ya yapılan akınlara katıldılar ve Aurelianus'a yenildiler (271-272). Juthunglar usta süvarilerdi.

JUTİAPA, Guatemala'nın güney-doğusunda kent, yönetim bölgesi merkezi; 8 200 nüf. —*Jutiapa yönetim bölgesi,* 3 219 km^2; 339 293 nüf. (1989).

JUTİCALPA, Honduras'ın doğusunda kent, Olancho yönetim bölgesinin merkezi; 10 100 nüf.

JUTLAND, Jylland'ın almanca adı.

JUTLAND, a. (Tamlayan olarak) Jutland'a ilişkin, Jutland ile ilgili.
—Zool. *Jutland at ırkı,* koşum ve tarla işlerinde kullanılan Danimarka at ırkı. || *Jutland sığır ırkı,* Jutland yarımadasında yetiştirilen ve bugünkü Danimarka siyah alaca sığırının atası olan küçük cüsseli siyah alaca sığır ırkı.

Jutland deniz savaşı (31 mayıs - 1 haziran 1916), Birinci Dünya savaşı'nda Büyük Britanya ve Almanya'nın açık deniz filoları arasında gerçekleşen tek büyük deniz çarpışması. Amiral Scheer'in, ingiliz filosunun sadece bir bölümüne karşı savaşmayı hedefleyen planı başarısızlığa uğradı: alman kuvvetleri, amiral Jellicoe'nun Büyük Filo'suyla karşılaştı ve üslerine geri dönmek zorunda kaldı. İngilizler, savaş alanındaki üstünlüklerini korudular, ama kayıpları Almanlar'ınkinden fazlaydı ve savaş kruvazörlerinin dayanıksız olduğu ortaya çıkmıştı; alman filosu, nitelik bakımından daha üstündü, alman komutası ise daha yüksek bir manevra yeteneğine sahipti.
Ama alman amiralliğini saldırıyı yeniden başlatmaktan vazgeçiren Jutland savaşı, Müttefikler'e son zaferin başlıca etkenlerinden biri olan deniz hâkimiyetini sağladı.

JUTURNA, Lavinium ve Roma'da tapılan romalı Latium perisi. Hastalıkları iyileştirici bir tanrıça sayılıyordu: —Efsaneye göre Dioskurların, Regillum gölü savaşı'ndan sonra atlarını suladıkları Forum'daki bir havuza *Juturna çeşmesi (lacus Juturnae)* adı verildi. Juturna'ya adanan bir kulübecik yakınındaki bu havuz mermer kaplamalarla kaplıydı ve ortasında, kabartmaları İupiter, Leda, Helene ve Dioskurları simgeleyen ve imparatorluk döneminin başından kalma bir sunağı taşıyan dört köşe bir dayanak vardı. Dioskurların heykel parçacıkları bulunmuştur.

JUVARA ya da **JUVARRA** (Filippo), italyan mimar ve sahneleyici (Messina 1678 - Madrid 1736). Gravür sanatıyla uğraşan bir aileden gelen Juvara önce Sicilya'da, daha sonra Roma'da Fontana'nın yanında yetişti (1703). Sicilya kralı Savoialı Vittorio Amedeo II'nin başmimarı oldu (1714). Messina'da, daha sonra da Piemonte'de çalıştı. Aralarında Superga'nın da bulunduğu (1715-1718) Torino'daki yapıtlarında klasik biçimi korudu, ama Carmine kilisesi'nde (1732-1736) ve Stupinigi krallık villasında barok bir üslup sergiledi. 1725'te San Pietro in Vaticano'da Fontana'nın yerini aldı. On yıl sonra, Granja ve Madrid krallık saraylarının projelerini yaptı.

JUVENALİA → İUVENALİA.

JUVENALİS (Decimus Junius), latin hiciv şairi (Aquinum, Apulia, İ.S. 60'a doğr. - 130'a doğr.). Aquinum'da geçirilen bir çocukluktan sonra, Roma'ya Domitianus döneminin sonunda geldiği sanılan ve dostu Martialis gibi, orada yoksul yazarların güç yaşamını sürdüren bu şair hakkında hemen hiçbir şey bilinmemektedir. *Satirler** adlı yapıtı, Roma'daki gündelik

Lauros-Giraudon



Giovanni I **Juste** ya da **Giusto**
Louis XII ve Anne de Bretagne'ın mezarındaki yatıklardan ayrıntı
mermer, 1531
Saint-Denis bazilikası, Fransa

Scala



Filippo **Juvara**
Torino'daki Superga bazilikası'nın kubbesi



M. Levassort

Notre-Dame du Folgoët (Fransa) kilisesi'nin jübesi Kersanton graniti alevli gotik, XV. yy.

yaşam konusundaki bilgisinin ne denli eksiksiz, dilinin ne denli zengin olduğunu gösterir. Juvenalis, geçmişin değerlerine bağlı ve Roma'nın çürümüşlüğünü ve kozmopolitliğini acı acı eleştiren bir tutucu izlenimini verir. İmparatorluk toplumunun bozukluk ve gülünçlüklerini böylesine aşırı bir biçimde eleştirmesinin nedeni, cumhuriyetçi Roma'ya duyduğu özlemdir.

JUVENTA → İUVENTA.

JUVENTİUS JULİUS CELSUS (P.), romalı jurisconsultus (67'ye doğr. - 130'a doğr.). Yapıtları kayboldu, ama başka jurisconsultusların yapıtlarında adı sık sık geçer.

JUVENTUD adası, esk. **île des Pins,** Antiller denizi'nde ada, bağlı olduğu Küba'nın güney kıyısı açıklarında; 3 145 km²; 12 000 nüf. Eğitim merkezi (Üçüncü dünya'dan, özellikle de Afrika'dan gelen birçok genç burada eğitim görür).

JUVENTUS → İUVENTUS.

JÜBE a. (emret anlamında lat. *jube*'den; *Jube, Domine, benedicere* duasının ilk sözcüğü). Bazı eski kiliselerde koroyerini sahından ayıran ve genellikle üstünde bir platform bulunan anıtsal bölme.

JÜBİLE a. (fr. *jubilé*). **1.** Kutsal Kitap'ta, her elli yılda bir gelen ayrıcalıklı yıl (jübile yılı denir). **—2.** Katoliklikte, Roma'ya gelen hacıların, belirtilmiş tapınakları ziyaret ederek tüm günahlarından arındıkları kutsal yıl; bu bağışlanmayı elde etmek için yerine getirilmesi istenen uygulamaların tümü. **—3.** Bir meslekte (özellikle sporda ve kimi sanat dallarında) uzun süre çalışanların önemli yıldönümlerinde (yirmibeşinci, ellinci) ya da meslekten ayrılmaları dolayısıyla yapılan tören.

JÜL a. (fars. *jül*). *Esk.* Büklüm, kıvrım.

JÜLEP (fr. *julep;* isp. *julep* ve ar. *culab*'dan). Eczc. Şekerli ve hoş kokulu sıvı preparat. Posyon (basit jülep, zamklı jülep) yapımında ana madde olarak kullanılır.

JÜLİCH, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Aachen'in kuzey-doğusunda; 30 900 nüf. Nükleer araştırma merkezi.

JÜLİCH düklüğü (lat. **Juliacensis Ducatus**). Ren'in sol kıyısında Germen İmparatorluğu'na bağlı eski prenslik, Vestfalya Renanyası'na katılmıştır. Başkenti *Jülich;* başlıca kenti *Aachen.*

—Tar. Ren ve Meuse ırmakları arasında bir imparatorluk fiefi olan Jülich, XI. yy.'dan başlayarak veraset yoluyla geçen bir kontluk, sonra bir düklük oldu (1356); 1423'te Berg düklerine, 1511-1609 arasında Kleve düklüğüne geçti. Kleve, Jülich ve Berg dükü olan (1592-1609) ve vâris bırakmayan Johann-Wilhelm'in ölümü üzerine, protestan prenslerden Neuburglu Pfalz kontu Philipp Ludwig, Brandenburg Seçicisi Johann-Sigismund ve Saksonya Seçisi arasında Jülich veraset savaşı başladı. Savaş, Kleve'yi Brandenburg Seçicisi'ne, Jülich ve Berg'i Neuburg kontuna bırakan Xanten antlaşması'yla (1614) sonuçlandı. 1742'de Neuburg sülalesinin sonu gelince Jülich, Sulzbach Pfalz kontu Karl-Theodorich'e miras kaldı. Devrim ve İmparatorluk dönemlerinde Kleve, Jülich ve Berg düklükleri Roer iline bağlandı. 1815'te Bavyera, sadece Kleve ve Berg'i geri alabildi; Jülich, Hohenzollern sülalesinden Prusya krallarına geçti.

JÜLİDE sıf. (fars. *jülide*'den osm. *jülide*). *Esk.* **1.** Karışık, dağınık, birbirine geçmiş, taranmamış saç için kullanılır. **—2.** *Jülide -muy,* saçları karmakarışık.

JÜLYEN a. (fr. *julienne;* küçük ad *Julien*'den). Bot. Çiçekçilikte turpgiller familyasından *hesperis* cinsinin ve benzerlerinin kokulu bazı türlerine verilen ad: *bahçe jülyeni (Hesperis matronalis), doğu jülyeni (Hesperis violacea), Mahon jülyeni (Malcomia maritima,* bahçelerde çit bitkisi olarak çok kullanılır), *sarı jülyen (Barbarea vulgaris).*

JÜNGER (Ernst), alman yazar (Heidelberg 1895). 17 yaşında evinden kaçtı ve Fransız yabancı lejyonuna girdi. Almanya'ya dönünce gönüllü subay olarak Birinci Dünya savaşı'na katıldı ve yedi kez yaralandı. İlk yapıtlarında tanık olduğu savaşı ele aldı (*In Stahlgewittern,* 1920; *Das Wäldchen 125,* 1925; *Feuer und Blut,* 1925); ayrıca *Der Arbeiter* (1932) adlı toplumsal bir roman yazdı. "Yeni-ulusçuk" un önderi olan Jünger, savaşı bir doğa yasası olarak görür. Nasyonal sosyalist anlayışın oluşmasında Jünger'in nietzscheciliğinin de bir payı olduğu söylenebilir. Romanlarında, içinde yaşamayı kabul ettiği bir toplumda bireyin haklarını koruma kaygısı sezilir (*Das abentuerliche Herz,* 1929; *Blätter und Steine,* 1934; *Afrikanische spiele,* 1936). *Auf den Marmorklippen* (1939) adlı yapıtı kimi zaman nazizme karşı örtülü bir saldırı, kimi zaman da varoluşsal nihilizmin bir savunusu olarak yorumlanmıştır. İkinci Dünya savaşı sırasında Fransa'da görüp yaşadıklarını anlattı: *Gärten und Strassen* (1942) ve *Tagebuch* (2 cilt, 1951-1953). 1945'ten sonra yazdıkları, özellikle de *Über die Linie* (1950), *Der gordische Knoten* (1953) ve *An der Zeitmauer* (1959) başlıklı üç kitaptan oluşan yapıtı, modern uygarlığın tekniklerine karşı tinsel değerleri öne çıkaran romantik bir ruhun hayal kırıklığını yansıtır. Özyaşamöyküsel anlatıları (*Subtile Jagden,* 1967) ve denemeleriyle (*Annäherungen,* 1970) insanlık serüveni ve sanatçının deneyimi üzerindeki düşüncelerini yeniden ele alıp işledi (*Eumeswill,* 1977). Ayrıca polis romanı türünü de başarıyla denedi (*Eine Gefahrliche Begegernung,* 1985). Son yapıtları: *Zwei Mal Halley* (1987), *Sauts de Temps* (1989), *Zeitsprünge* (1990), *Die Schere* (1990).

Werner Schwarze



Ernst Jünger (eylül 1982'de)

Jüngstes Deutschland *(Yeni Genç Almanya),* edebiyat kurallarına ve toplumsal geleneklere karşı 1878'e doğru oluşturulan hareket. Bu yeni okulun başlıca kuramcıları O. Brahm ve P. Schlenther'dir. Hareket içinde birçok akım belirmiştir: natüralizm, modernizm, dekadan sanat, simgecilik ve bazen karşıt eğilimler. Okulun en önemli yazarları, D. von Liliencron, G. Bleibtreu, M. G. Conrad, A. Holz, J. Schlaf ve özellikle büyük romancı H. Sudermann ile büyük oyun yazarı G. Hauptmann'dır.

JÜNYOR → JUNİOR.

JÜPİTER, Güneş sistemindeki gezegenlerin en büyüğü; Güneş'e uzaklık sırasına göre beşinci gezegendir. Kütlesi, bütün öteki gezegenlerin kütleleri toplamının 2,5 katıdır; dolayısıyla bu gökcismi Güneş sisteminin öteki gezegenlerinin yörüngelerinde tedirginliklere yol açarak, gök mekaniğinde önemli bir rol oynar.

• *Atmosfer.* Diferansıyel dönmesinden (enleme göre değişen dönem) anlaşıldığı gibi Jüpiter atmosferinin görünen yüzeyi akışkandır ve % 82 hidrojen, % 17 helyum ve % 1 çeşitli bileşiklerden (metan, amonyak vb.) oluşur. Bu yüzey üzerinde, ekvatora koşut, art arda sıralanan parlak ve karanlık kuşaklar görülür; hızlı dönmesi yüzünden Jüpiter'in çevresinde kemerler biçiminde boyuna uzayan bu kuşaklar, gerçekte farklı yükseltilerdeki bulutsu oluşumlardır; parlak olanlar karanlık olanlara göre 20 km daha yükseklere ulaşır. Bu kuşaklar içinde az çok değişken lekeler görülür; bu olgu atmosferin çok burgaçlı özelliğinin belirtisidir. 1973'ten bu yana Jüpiter'e on bin kilometreye kadar yaklaşan uzay sondaları, gezegenin ve yakın çevresinin daha iyi tanınmasını sağladı. Bunlar özellikle Jüpiter atmosferinin, yapısı ve devinimlerini belirlemeye yarayan pek çok görüntü iletti. Yer'den kızılötesi ölçümlerle sağlanan ve uzay araçlarıyla da doğrulanan önemli bir bulgu, Jüpiter'in Güneş'ten aldığından 2,5 kat daha yoğun enerji ışımasıdır. Böylece devinimleri dışarıdan, Güneş ışınımlarıyla yönlendirilen Yer atmosferinden farklı olarak, Jüpiter atmosferine kendisinin yayımladığı ışınım egemendir. Atmosferin içinde yükselen bu ışınım, burada taşınım akımlarını oluşturur. Nitekim parlak kuşaklar alttan ısınan maddelerin yükseldiği bölgeleri gösterir; karanlık kuşaklar ise, tersine, maddenin soğuduktan sonra düştüğü çukurları oluşturur. Bu düşey dolaşımla bir yatay dolaşım üst üste gelir; ikinci dolaşım her parlak kuşağın kuzey ve güney doğrultusuna karşıt yönde dolaşan doğu -batı akımları biçiminde ortaya çıkar. Bu akımlar arasındaki hız farkları, 600 km/sa'lik rüzgârlar doğurur. Bu olgu dev burgaçların oluşumuna yol açar. Bunlardan en göze çarpanı, Kuzey yarıkürede büyük kırmızı bir leke biçiminde gözlenir ve boyutları boylamda 28 000 km'den 40 000 km'ye, enlemde ise 13 000 km'ye kadar uzanır. Ayırma gücü yüksek uzay fotoğrafları bu lekenin, gezegen çevresindeki bulut katmanının yaklaşık 8 km üstünde doğan dev bir kasırga olduğunu gün ışığına çıkarır.

• *İç yapı.* Jüpiter'in, su yoğunluğunun yalnızca 1,31 katı olan düşük yoğunluğu, yersel gezegenlere göre çok farklı bir bileşimin belirtisidir. Bu bileşim, hidrojen ve helyum kökenli bir yapı oluşturur; çünkü gezegene egemen olan sıcaklık ve basınç koşullarında yalnızca bu iki element bu ölçüde düşük bir yoğunluk taşıyabilir. Sıvı ya da katı halde olsun hidrojen ve helyum ancak belirli oranlarda karışabilir. Bu nedenle, Jüpiter'in içinde büyük ölçüde farklılaşmış birçok katmanın bulunduğu sanılmaktadır. Atmosferde gaz halinde olan hidrojen daha derin katmanlarda sıvı, sonra da metal halini alır. Hidrojenin metal özelliklerini kazandığı evrede, atomları moleküller halinde gruplaşmaz, ama elektronların serbestçe yer değiştirmesine izin veren ağımsı bir yapı edinir. Daha ağır olan helyumun yavaş yavaş gezegenin merkezine doğru göçü, gezegenin iç ışınımını açıklayan bir ısı kaynağı oluşturur. Jüpiter'in merkezinde, bileşimi yersel gezegenlere benzeyen ve kütlesi Yer'inkinden 10 ile 20 kat daha yoğun olan bir çekirdeğin bulunması gerekir.

• *Radyoelektrik ışıma ve manyetik alan.* Jüpiter, santimetrelik, desimetrelik ve dekametrelik dalgalar biçiminde ışınım yayımlayan güçlü bir radyoelektrik kaynağı oluşturur; 1955'te ilk kez bulunan dalga, dekametrelik dalgalardır. Bu yayımları yorumlamak için, Jüpiter'in çevresinde yeğin bir manyetik alan ve ışıma kuşakları bulunduğu varsayılır; radyoelektrik akıların santimetrelik ve desimetrelik bileşimleri özellikle senkrotron elektron ışımasına bağlanır; bu ışıma manyetik alanın kuvvet çizgileri çevresinde sarmallar çize-

rek çok büyük hızla yer değiştirir. Uzay araçlarının Jüpiter'in yakın çevresinde yaptığı ölçümler, bu varsayımları doğrulamıştır.

Jüpiter'in çiftkutupsal bir manyetik alanı vardır; alan ekseni gezegenin dönme eksenine göre yaklaşık 11°'lik bir eğim yapar. Bu alanın kutupsallığı, Yer alanının evriğidir; güney manyetik kutup, kuzey coğrafi kutbun yakınında yer alır. Öte yandan, dipolün merkezi gezegenin geometrik merkeziyle tam çakışmaz. Bu özellik, ekvatorda ve kutuplarda farklı yeğinlikte alanların ortaya çıkmasını açıklar. Bu manyetik alanın, Yer'de olduğu gibi, gezegen çekirdeğindeki dinamo olayından doğduğu kanısı egemendir. Bu manyetik alanın varlığı Jüpiter'in çok yaygın bir manyetosfer*i olduğu anlamına gelir.

• *Jüpiter'in halkası.* Amerikan Voyager* sondaları 1979'da Jüpiter'in çevresinde ince bir madde halkası ortaya çıkardı. Gezegenin ekvator düzleminde yer alan bu halka 6 500 km'lik bir genişliğe yayılır, ama kalınlığı 1 km'yi geçmez. Halkanın en dış kenarı Jüpiter atmosferindeki bulutların tepesinden yaklaşık 57 000 km uzakta bulunur. Halkanın toz ve buz karışımından oluştuğu sanılmaktadır. Uranüs*'ten sonra Jüpiter'in de bir halka taşıdığının ortaya çıkması Satürn'ün bir halka sistemiyle donatılmış tek gezegen olmadığını ortaya koyar; ayrıca bir halka oluşumu olağanüstü bir olay da değildir.

• *Jüpiter'in uyduları.* Kütlesinin büyük olması yüzünden Jüpiter'in çevresinde birçok uydu vardır. 1983'te Jüpiter'in 16 uydusu biliniyordu. Bunlardan dördü (İo*, Avrupa*, Ganimed* ve Callisto*) en önemli uydularıdır. 1610'da Galilei tarafından keşfedildikleri için bunlara Galilei uyduları adı verilmiştir. Gezegensel boyutlara sahip bu dört uydu (en büyüğü olan Ganimed'in hacmi Merkür'den fazla) Jüpiter'le birlikte Güneş sisteminin küçük bir kopyasını oluşturur. Böylece, bu gökcisimlerin fiziksel incelenmesi, Güneş sistemi tarihinin tanınmasına önemli bir katkı sağlar. Basit bir el dürbünüyle gözlenebilen Galilei uyduları amatörler için heyecan verici bir gözlem konusu oluşturur. Gerçekten de bunların Jüpiter çevresindeki devinimindе birbirini izleyen olayları gözlemek için küçük bir teleskop yeterlidir; bunlar *tutulma* (gezegenin gölgesinde kaybolma), *örtülme* (gezegenin arkasında kaybolma) ya da gezegenin diski önünden *geçiş* (uydunun gölgesinin, gezegenin diski üzerinden geçişi birlikte izlenir) gibi olaylardır. Boyutları on beş-yirmi kilometreyi aşmayan öteki uydular, büyük olasılıkla gezegenin çekimiyle yakalanan küçük gezegenlerdir.

JÜPİTER. Astrol. Güneş ailesinden, birinci gece büyüküçgeninin yöneticisi gezegen. Doğusal konumda Yay burcu, batısal konumdaysa Balık burcu bu gezegenin gökevidir; Yengeç burcunda yükselmiş durumdadır. Düzen, neşe ve verimlilik ilkesidir; en güçlü etkilerini üçgen aspektinde gösterir.

Jüpiter, 50'lerde kullanılan iki amerikan füzesinin adı: kısa erimli Redstone güdümlü mermisinin dört katlı bir değişkesi olan Jüpiter-C, 31 ocak 1958'de ilk amerikan yapay uydusu Explorer 1'i yörüngesine yerleştirdi; orta erimli Jüpiter balistik güdümlü mermisi, Amerikalılar'ın Ay'a yolladıkları ilk yararlı yükü taşıyan Juno II füzesinin birinci katını oluşturdu.

JÜPON a. (fr. *jupon*). İÇETEK'in eşanlamlısı.

JÜRİ a. (ing. *jury*). **1.** Cez. huk. Adaletin işleyişine geçici olarak katılan, sınırlı sayıda üyeden oluşan kurul. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir sınavda, bir yarışmada, adayları değerlendirmek, onlara not vermek için resmi olarak görevlendirilmiş komisyon: *Yarışma jürisi.* **—3.** Önceden belirlenmiş bir toplantıda yapıtları değerlendirmek, ödüllendirmek vb. için önceden görevlendirilmiş kurul: *Goncourt edebiyat ödülü jürisi. Cannes festivali jürisi.*

—ANSİKL. İngiliz hukuk geleneği, yurttaşların adaletin işleyişine katılmasını öngörür. Bu nedenle, ceza mahkemeleri ile birinci derecedeki çeşitli hukuk mahkemelerinde bir jüri bulunur. Jürinin rolü sınırlı olmakla birlikte önemlidir: olayların doğruluğu konusunda kararı o verir. Yargıcın görevi, bu yolla belirlenen maddi gerçeğe, ilgili hukuk kurallarını uygulamaktan ibarettir. Ceza davalarında jürinin işe karışması iki aşamada olur. İlk aşamada suçun işlenip işlenmediğine ve şu ya da bu kişinin suçlanıp suçlanmayacağına *(suçlama jürisi)*, ikinci aşamada da suçlanan kişinin suçlu olup olmadığına karar verir *(karar jürisi)*.

Türk hukuku jüri sistemine yer vermemiştir.

JÜT a. (fr. *jute;* bengali *chuto*'dan). **1.** En çok Hindistan ve Bangladeş'te yetişen ve liflerinden ip ve çuval yapılan *corchorus* cinsinden iki bitki türü (*Corchorus capsularis* ve *C. olitorius*). **—2.** Bu bitkilerden elde edilen elyaf. **—3.** Jüt elyafıyla dokunmuş kumaş. **—4.** *Hibiscus cannabinus*'dan ve *H. sabdariffa*'dan (ebegümecigiller) özütlenen, jüte benzer bir tekstil elyafının ticari adı. **—5.** *Jüt bezi,* malları ambalajlamada kullanılan, jüt ipliğinden dokunmuş, kaba ve açık renkli bez.

—ANSİKL. Corchorus türleri en çok Afrika'da bulunur; yalnız sekiz türü Hindistan'da ve Güney Asya'da yetişir. Bunların ikisinden jüt elde edilir. *C. capsularis* asıl lif tipidir ve üstün kalitelidir; *C. olitorius* tohum tipidir ve lifi düşük kalitelidir. Bu ikincisi Hindistan'da sebze olarak da yetiştirilir (Türkiye'de Adana bölgesinde mühliye ya da yahudi ebegümeci adıyla sebze olarak kullanılır).

Jüt biryıllık otsu bir bitkidir. 2-4,5 m arasında boylanır. Saplar 1-2 cm çapında, yuvarlak, yeşil renktedir. Ama olgunlaşınca kenevir gibi sararır ve ağarır. Fotoperiyoda duyarlıdır; çok kuvvetli toprak ve çok yağmur ister. Üretim genellikle küçük aile işletmelerince yapılır. İyi bir elyaf kalitesi için hasat çiçeklenmenin başında, bitki odunlaşmadan önce, yani ekimden 90 ila 100 gün sonra yapılır. Tohumların üretimi için tam çevrim 5 ila 6 aydır. Elyaf için saplar toprak hizasından kesilir, yapraklar tarlada yolunur; demetlenen saplar, suyu sürekli yenilenen su birikintilerinde ve çukurlarda suya bastırılır. Çin'de saplar suya bastırılmadan önce kabuklarından ayrılır. Suya bastırma 8 ila 10 gün sürer. Verim ticari elyaf olarak ha başına 1 200 ila 1 500 kg'dır.

Jüt elyafı iyi niteliklidir; rengi karakteristik inci beyazı parlaklığındadır. Her bir lifin uzunluğu 2 ila 8 mm arasında değişir; bu nedenle ancak birçok lif bir araya getirilerek kullanılabilir. Liflerin kesiti mikroskopta keskin açılı, çokgen biçiminde gö-

Jet Propulsion Laboratory, NASA



Büyük kırmızı leke bölgesinde **Jüpiter** atmosferinin görünüşü,
1 mart 1979'da amerikan sondası Voyager 1'in 5 milyon km uzaktan çektiği fotoğraf.
Kırmızı leke altında Yer'den görülebilen birçok oval beyaz lekelerden biri seçiliyor.
Görünen en küçük ayrıntı yaklaşık 95 km'dir.

Jüpiter'le ilgili temel veriler

fiziksel özellikler

ekvator çapı	142 796 km (Yer çapının 11,2 katı)
kutup çapı	133 540 km
basıklık	0,062
Yer'e oranla kütlesi	317,95
ortalama yoğunluk	1,31
ekvatordaki çekim ivmesi	Yer'inkinin 2,64 katı
kurtulma hızı	59,64 km/sn
yıldız dönme dönemi	9 sa 50 dk - 9 sa 56 dk
ekvatorun yörünge düzlemine eğimi	3° 04′
albedo	0,45
manyetik alanın yeğinliği	4.10^{-4}T (ekvatorda) - 15.10^{-4}T (kuzey kutbunda) [bulut örtüsü düzeyinde]

yörünge özellikleri

yörüngenin yarı büyük ekseni	778 300 000 km (5,202 6 ab)
Güneş'e maksimum uzaklık	816 000 000 km
Güneş'e minimum uzaklık	740 000 000 km
dışmerkezlik	0,048
tutulum düzlemiyle eğimi	1° 18′ 28″
yıldız dolanım dönemi	11 yıl 314,84 g
ortalama yörünge hızı	13,06 km/sn
sinodal dolanım dönemi	1 yıl 3 g
Yer'e maksimum uzaklık	960 000 000 km
Yer'e minimum uzaklık	590 000 000 km

Jüpiter'in uyduları

adı	*no*	*bulunduğu yıl*	*bulucu*	*yıldız dolanım dönemi (gün)*	*yörüngenin yarı büyük ekseni (km)*	*çap (1) (km)*
Metis	XVI	1979	S.P. Synnot* (ABD)	0,294	127 600	(40)
Adrastos	XV	1979	D. Jewitt, E. Danielson (ABD)	0,297	128 400	(30)
Amalthea	V	1892	E. Bernard (ABD)	0, 498	181 000	265x140
Thebe	XIV	1979	S. P. SYnnot (ABD)	0,678	222 400	(70)
İo	I	1610	Galilei (İtalya)	1,769	422 000	3 630
Avrupa	II	1610	Galilei (İtalya)	3,551	671 000	3 130
Ganimed	III	1610	Galilei (İtalya)	7,155	1 070 000	5 280
Callisto	IV	1610	Galilei (İtalya)	16,689	1 880 000	4 820
Leda	XIII	1974	C. Kowall (ABD)	240,0	11 134 000	(10)
Himalia	VI	1904	C. Perrine (ABD)	250,6	11 478 000	(170)
Lysithea	X	1938	S. Nicholson (ABD)	260,0	11 720 000	(20)
Elara	VII	1905	C. Perrine (ABD)	260,1	11 737 000	(80)
Ananke	XII	1951	S. Nicholson (ABD)	631,0 (g)*	21 209 000	(20)
Carme	XI	1938	S. Nicholson (ABD)	692,5 (g)*	22 564 000	(20)
Pasiphae	VIII	1908	P. Melotte (İngiltere)	743,7 (g)*	23 457 000	(30)
Sinope	IX	1914	S. Nicholson (ABD)	746,6 (g)*	23 725 000	(20)

(1) Ayraç içinde verilen değerler kesin değildir.
* (geri devinim)



G. Boutin-Atlas-Photo

Tayland'ın kuzey-doğu'sunda jüt tarlası



G. Gerster-Rapho

Jylland'da bir tarım işletmesi

rünür, ortasında da geniş bir kanal bulunur. Kimyasal çözümleme liflerin bol odunözü içeren selüloz bileşiminde olduğunu gösterir. Jüt iplikçiliği yağlama yoluyla yumuşatmayı, art arda iki kez taramayı, germe tezgâhından birkaç kez geçirmeyi ve eğirmeyi gerektirir.

1974'ten önce Hindistan dünya jüt elyafının % 95'inden fazlasını üretiyordu. Üretimin çoğu, 1947'de Doğu Pakistan, sonra 1972'de Bangladeş olan Doğu Bengal'de yapılıyordu. 1991 yılında ise Bangladeş, toplam dışsatımının değerce % 90'ını oluşturan 0,8 Mt elyaf üretti (bu üretim binlerce küçük tarımcının gelirini sağlar). Aynı yıl Hindistan'ın üretimi 1,6 Mt, Çin'in üretimi 0,7 Mt, dünya toplam üretimi 3,56 Mt'du.

Jüt ipliğinin klasik kullanım alanları (çuval ve ambalajlar, ucuz yaygılar), çuvalcılıkta kimyasal maddelerden yapılan iplik ve tabakaların kullanımının yaygınlaşması ve linoleum piyasasındaki daralma nedeniyle gerilemektedir. Jüt ipliği halı ve döşemelik yapımında (taban olarak) kullanıldığı gibi duvar kaplamalarının yapımında da kullanılır; tüm bitkisel elyaf dokumalarında olduğu gibi jüt dokumaları da çekmez; bununla birlikte içinde önemli ölçüde odunözü bulunması, ışık etkisi altında sararmasına yol açar.

JÜTLER. Esk. coğ. Güney Jylland'da (Jutland) yaşamış germen halkı. Jütler (aynı halk mı, yoksa aynı adı taşıyan başka bir halk mı sözkonusu olduğu bilinmemektedir), V. yy.'da Kent, Hampshire ve Wight adasına yerleştiler.

JÜVENİL sıf. (fr. *juvenile*). Yerbil. **1.** Magma akışkanlarının dolaşımıyla oluşmuş mineral bir yoğuşma için kullanılır. **—2.** Doğrudan bir magmadan türeyen ve yer yüzeyine ilk kez ulaşan akışkanlar (su ya da gaz) için kullanılır.

JYLLAND, alm. **Jutland,** Danimarka'nın kıtadaki bölümü; ülke yüzölçümünün üçte ikisinden biraz fazlasını (yaklaşık 30 bin km²) kaplamasına karşın ülke nüfusunun yarısından azını (2 326 000 nüf.) barındırır. Kuzey bölümü, göller ve ırmaklar dizisi aracılığıyla çevreden kopmuş bir yarımadadır. Sonuncu buzul devri Würm'ün inlandsislerinin yayılma sınırı kuzeyden güneye doğru Jylland'ı ikiye bölerek çok farklı iki genel görünüm ortaya çıkarır. Batı Jylland, batıdan doğuya doğru akan erimiş buzul sularının eski yayılma alanıdır: toprak kumlu ve az verimlidir; oysa Kuzey denizi kıyısı, alçak, yaşamaya az elverişli, sert batı rüzgârlarının yaladığı bir dizi bataklık ve denizkulağından oluşan alçak bir kıyıdır. Doğu Jylland'da, buzulların bıraktığı kil ve kireç çökelleriyle zenginleşen toprak, otlakların yetişmesine ve yem bitkileri ekimine elverişlidir. Jylland temelde bir tarım bölgesidir: tarım işçilerinin bol olduğu bölgenin batı kesiminde, klasik süt hayvancılığı ağır basmaktadır; D.'da Skagerrak ve Kattegat'ın yaşamaya daha elverişli kıyıları boyunca sıralanan kent merkezlerinin çekiciliği, kırsal kesimden kente göçü hızlandırmış ve yoğunlaşan tarım modernleşmiştir. Yalnızca İngiltere ile yapılan ticaret (balıkçılıkla birlikte) batı kıyısında bulunan Esbjerg limanının önemini artırmaktadır. Skagen ve Hirtshals da Jylland'ın kuzey ucunda bulunan iki büyük balıkçılık limanıdır; ne var ki bu iki liman, demiryolu ağı sayesinde çok geniş bir pazardan yararlanır. Århus ve Ålborg çok etkin kalmayı başarmış iki eski limandır; ayrıca bu limanlar çeşitli sanayilerin merkezi ve çok güzel kentlerdir; Fredericia petrol limanıdır. İç kesimin sanayi merkezleri Viborg, Randers ve Herning daha az nüfusludur; ama bu kentler daha çok bir tarım bölgesi olan yörede bazı iş alanlarının (tekstil, makine sanayileri) açılmasını sağlamaktadır.

—Tar. Tarihöncesi'nde yerleşilen ve İ.Ö. 328'e doğr. Pytheas'ın kıyısına çıktığı bölgeye, İ.Ö. II. yy.'da gelen Kimberler ve Tötonlar'ın adından Kimbrike Khersonesos dendi. Augustus döneminde Romalılar'ın egemenliğine girdi; daha sonra IV. yy.'dan başlayarak Britanya adasına saldıran Saksonlar, Angllar ve Jütler, ardından Danimarkalılar, Vend Slavları ve Vagrler tarafından işgal edildi. Kral Godfred, Charlemagne'a karşı savaştı ve ardılı Hemming, Eider'i imparatorluk sınırı olarak belirleyen bir antlaşma yaptı (811). Tahtı gasbedenler tarafından kovulan Harald, Sofu Louis'nin yanına sığındı (826) ve hıristiyanlığı yeniden benimseyerek Ansgar'ı, ülkeyi hıristiyanlaştırmakla görevlendirdi. Holstein kontları ile Danimarka kralları arasında çekişme konusu olan Jylland, Danimarka güçlerinin kıtadaki üssü haline geldi. Christian III, ayaklanan köylüleri Taht'ın çiftçileri statüsüne bağladı. (→ JUTLAND.)

JYOTİSA, hindu dininde, İ.Ö. 300 ile 200 yılları arasında derlenmiş *Jyotisa-vedanga* adlı yapıtta açıklanan, genellikle gökbilimle ilişkili altı *vedanga*'dan birini betimleyen sanskritçe sözcük.

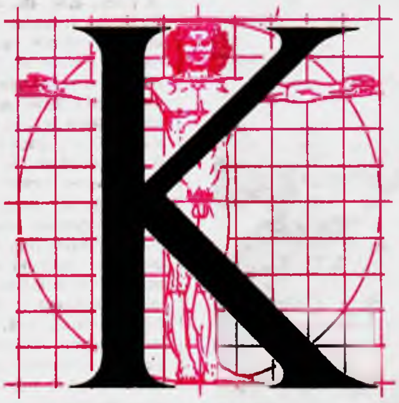
JYVÄSKYLÄ, Orta Finlandiya'da kent, Keski-Suomen ilinin yönetim merkezi, Päijänne gölünün kuzey ucunda; 64 000 nüf. Üniversite (A. Aalto'nun yapıları). Kereste sanayileri. Silah yapımı. Tekstil. Makine sanayileri.

KAYNAKÇA

Jacob (Karl Georg). *Festschrift für Georg Jacob* (Leipzig, 1932).

Jarring (Gunnar). C. Toll ve U. Ehrensvard, *En bibliografi, Gunnar Jarring* (Stockholm, 1977).

Jön Türkler. Ali Fahri, *Yeni Osmanlılar kongresi* (Cenevre, 1898). — İsmail Hakkı, *Cidal yahut makes-i hakikat* (Kahire; 1908). — Ş. K. Gökozanoğlu, *Jön Türkler'den birkaçının biyografisi* (İstanbul, 1937). — S. N. Gerçek, *Jön türk gazeteleri* (Akşam gazetesi, İstanbul, 19 mart 1941); *Jön türk neşriyatı* (Akşam gazetesi, İstanbul, 3 nisan 1941). — A. B. Kuran, *İnkılâp tarihimiz ve Jön Türkler* (İstanbul, 1945); *Harbiye mektebi'nde hürriyet mücadelesi* (İstanbul, 1956). —T. Z. Tunaya, *Türkiye'de siyasi partiler* (İstanbul, 1952); *Türkiye'nin siyasi gelişme seyri içinde II. jöntürk hareketinin fikri esasları* (Tahir Taner'e armağan, İstanbul, 1956); *Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri* (İstanbul, 1960). — Ş. Mardin, *The genesis of young ottoman thougth* (Princeton, 1962); *Jön Türkler'in siyasi fikirleri 1895-1908* (İstanbul, 1983). — C. O. Tütengil, *Yeni Osmanlılar'dan bu yana İngiltere'de türk gazeteciliği 1867-1967* (İstanbul, 1969). — E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 ihtilâli*, çev. N. Ülken (İstanbul, 1972). — Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar tarihi*, çev. Z. Ebüzziya (İstanbul, 1973; 3 c). — N. Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma* (Ankara, 1973); *Türk düşününde batı sorunu* (Ankara, 1975). — Y. A. Petrosyan, *Sovyet gözüyle Jön Türkler*, çev. M. Beyhan (Ankara, 1974). —W. von Engelhardt, *Tanzimat*, çev. A. Düz (İstanbul, 1976). — C. Kudret, *Abdülhamit devrinde sansür* (İstanbul, 1977). — S. Akşin, *100 soruda Jön Türkler ve İttihad-ı Terakki* (İstanbul, 1980). — M. Ş. Hanioğlu, *Bir siyasal düşünür olarak Abdullah Cevdet ve dönemi* (İstanbul, 1981); *Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti ve jön türklük 1889-1902* (c. I, İstanbul, 1985). — B. Lewis, *Modern Türkiye'nin doğuşu*, çev. M. Kıratlı (Ankara, 1984 [2. basım]).



K a. **1.** Türk abecesinin on dördüncü harfi. **—2.** Kapantılı, ötümsüz, damaksıl ünsüz.

—Ansikl. Dilbil. Latincedeki *k*, yunancadaki kappa'dır ve bu da "avuç içi" anlamına gelen fenike dilindeki *kaf*'tan kaynaklanır: *kaf*'ın kökenindeki mısır hiyeroglifi parmakları açık bir eli çağrıştırır. Yunan abecesinin benimsendiği sırada titreşimsiz damaksıl [k] üç göstergeyle belirtiliyordu: *c, k* ve *q;* etrüskçe gibi latince de, önce *u* önünde *q, e* ve *i* önünde *c* ve *a* önünde *k*'yı kullanma eğilimi gösterdi.

• *Sesbilgisi. K* harfi kapantılı, titreşimsiz bir damak sesini gösterir. Türkçede *k* kalın ünlülerin önünde (yumuşak damak ya da damak eteği düzeyinde kapanan) bir artdamaksıl [ḳ], ince ünlülerin önünde ise (sert damak düzeyinde kapanan) bir öndamaksıl [c] biçiminde gerçekleşir. Her iki durumda da tek bir harfle karşılanır. Arapça ve farsçadan aktarılan sözcüklerde [k] (ḳ)'dan sonra *i* ince ünlüsü gelebilir: *ḫaḳiki, baḳi, saḳi. A* ünlüsünden önce de [c] (k) sesi kullanılabilir: *kâmil, dükkân, kâtip, hikâye, bekâr. İ*'den önce gelen *ḳ*'nın ses uyumlarına bağlı olarak öndamaksıllaşma eğilimi göstermesine karşın, *a*'dan önce gelen *k*'nın öndamaksıllığını koruduğu görülür. Bu gibi yerlerde *a* üzerine bir düzeltme işareti konularak, kendinden önceki *k*'nın öndamaksıl bir ses olduğu belirtilir. *A* ve *u* kalın ünlülerinden sonra da öndamaksıl *k* sesinin kullanıldığı görülür: *ḫak* (toprak), *ḫuk* (domuz), *ḫak* (k) (kazma, oyma) gibi. Bu durumlarda sözcüğe getirilen ekler ince ünlülü eklerdir.

Bk. resim sayfa 6130

Türkçede kimi zaman sözcük sonundaki *-k /-ḳ* seslerinin ek alırken değiştiği görülür. Tek heceli fiillerin sonundaki *-k /-ḳ* sesleri ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında genellikle değişmez: *dik-er, ak-ar, çek -er, sok-ar, yık-ar* Adlarda ise bu durum daha düzensizdir: *ak-ı > ağı, yok-u > yoğu, çok-u > çoğu, gök-e > göğe.* Bunun yanında: *kök-ü, yük-ü, tok-u* gibi sözcüklerde bu değişme olmaz. Birden çok heceli fiillerde ek alma sırasında ses değişmesi olmaz: *bırak-ır, acık-ır, gerek-ir, gözük-ür.* Adlarda *-k-/-ḳ- > -ğ-* değişmesi olur: *bölük-ü > bölüğü, delik-i > deliği, çekirdek-i > çekirdeği, şakak-ı > şakağı.* Akustik bakımdan *k*, [+ ünsüz, + süreksiz, +toplu, −titreşimli] özellikleriyle tanımlanır.

• *Tarihsel sesbilgisi.* Eski türkçede *k-* sesiile başlayan kimi sözcükler, ses değişikliğine uğrayarak *ḳ- > ḫ-* olmuştur: *ḳalı > ḫalı, ḳağan > ḫağan > ḫakan, hwaten* (sogdça) > *ḳatun > ḫatun, ḳangı > hangi, ḳanyu > ḳanu > hani, ḳanum > ḫanum > hanım, ḳan > ḫan.* Bu sözcükler türkçeden arapça ve farsçaya da geçtiklerinden bu dillerden uzun ünlü ile kullanılmış ve bu uzunluklar sonradan osmanlıcaya da geçmiştir.

Eski türkçede sözcük başında *g- /ġ-* yoktur. Bugün *g-* ile kullanılan sözcükler *k- > g-* gelişmesi ile ortaya çıkmıştır: *kün > gün, köz > göz, kel- > gel-, kit- > git-* gibi. Bu gelişmenin başlamasından önce türkçeye geçen farsça sözcüklerin başındaki *g-* sesinin *k*-'ya çevrildiği görülür: *gil > kil, gâh > kâh.*

Oğuz lehçeleri dışındaki türk lehçelerinde genellikle *k->g-* gelişmesi görülmez: *kel-, kıt-, keç-, keyik, kör-, köz* gibi.

Eski anadolu türkçesinde hece sonunda *-ḳ > -ḫ* gelişmesi görülür: *çoḳ > çoḫ, yoḳ > yoḫ, çıḳ- > çıḫ-, aḳ- > aḫ-.* Seyrek olarak iki ünlü arasında ya da bir yarı ünlü ile bir ünlü arasında bulunan *-ḳ-* sesinin de *ḫ*'ya dönüştüğü görülür: *aḳı > aḫı* "cömert", *taḳı > daḫı > dahi, oḳı- > oḫu-, yoḳaru > yoḫaru.*

Türkiye türkçesinde arapça ve farsçadan geçen ve önseste *ḫ-* bulunan bazı sözcüklerde *ḫ- > ḳ-* gelişmesi görülür: *ḫaftan > ḳaftan, ḫaffaf > ḳavaf* gibi.

Çuvaşçada genellikle *ḳ- > ḫ-* olur: *ḳulaḳ > ḫılḫa, baḳ- > pıḫ, kış > ḫel, ḳuyaş* "güneş" > *ḫevel, ḳadın* "kayın" > *ḫurın, ḳazan > ḫuran, ḳunduz > ḫındır, ḳapuġ > ḫapḫa.* Öteki türk lehçelerinde de çuvaşçadaki kadar düzenli olmasa da bu gelişme görülür: *ḳomurska > ḫomurşḫa* (karaçay), *ḳuyu > ḫuyu* (karaçay), *ḳan > ḫan* "hükümdar" (azeri kıpçak). Çuvaşçada seyrek olarak *ḳ- > y-* gelişmesi görülür: *ḳan > yon, ḳal- > yol-, ḳar > yor, ḳıġır- > yıḫır-* "bağırmak". Doğu türkçesinde seyrek olarak *k- > ç-* gelişmesi meydana gelir: *kim > çim.* İçseste *-ḳ- > -ġ- > -ŋ-* gelişmesi görülür: *saḳsağan > sağısḳan* (uygur, şor, lebet, küerik) > *saŋısḳan* (oyrot, teleüt). Çuvaşçada son sesteki *-ḳ*'lar düşer: *adaḳ > ura* "ayak", *ḳudruḳ > ḫüre* "kuyruk, *balıḳ > pole*". Bunun yanında *-k* türemesi görülür: *elli > pillek, un > seneḫ, ay > oyeḫ.* Yakutçada geniş ünlülerden sonra gelen *-k /-ḳ* sesi *ḫ* olur: *ayaḳ > ataḫ, oḳ > oḫ, erkek > irgeḫ, kök > küöḫ* "gök, mavi".

K Anorg. kim. *Potasyum*'un simgesi.

—Bağışıkbil. *K hücresi* (ing. *K cell; killer cell,* öldürücü hücre'den), uygun antikorun yapışabildiği bir antijen taşıyan ve he-



tek kişilik kayakla ırmaktan iniş



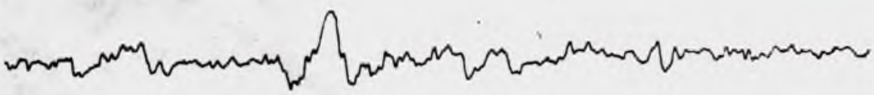
K2

Andia-Atlas-Photo

def hücrelere karşı (ur ya da yabancı gref hücreleri) zehirleyici etki gösteren lenfoit hücre.
—Bilş. KİLO'nun kısaltması.
—Biyokim. *K vitamini*, kanın pıhtılaşmasında önemli rol oynayan yağda çözünür vitamin.

Karl anlamında kullanılır.
—Tem. parç. *K mezonu*, KAON'un eşanlamlısı.

k Hematol. *k antijeni*, Kell sistemi antijeni.
—Isıbil. Doğrusal ısı geçiş* katsayısını gösterir.



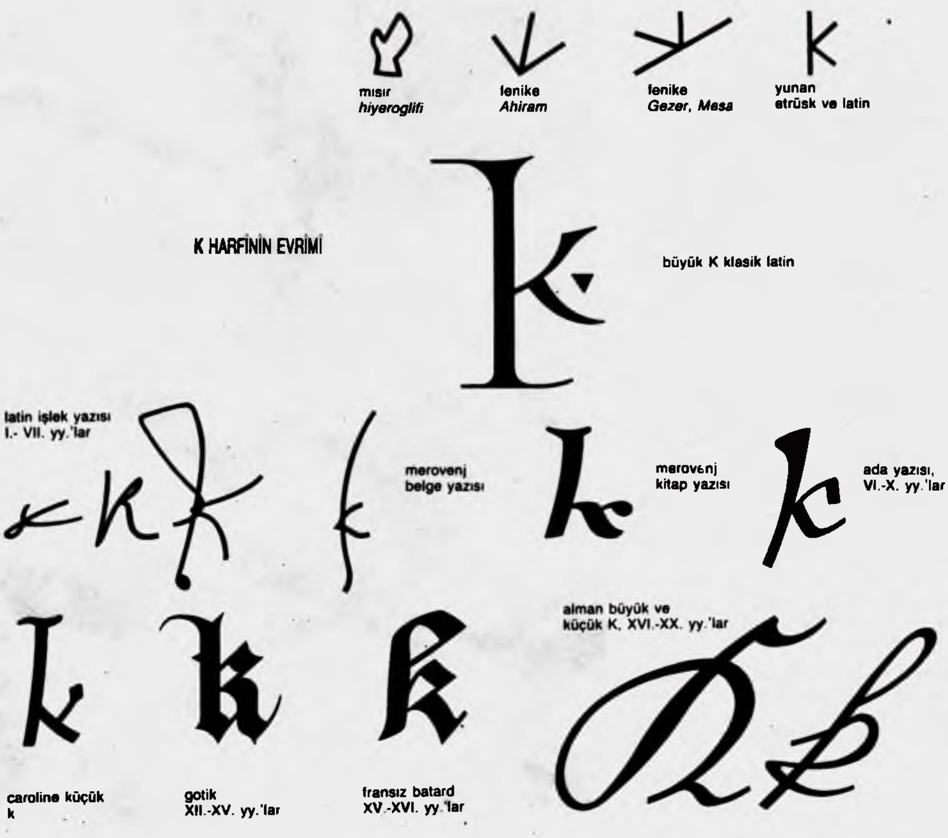
Yavaş uykunun III. evresi. Başat etkinlik daha yavaş, daha genlikli ve çokbiçimli olur. Arada bir K kompleksleriyle (kısa dikenlerden sonra gelen çokbiçimli, yavaş, büyük dalgalar) kesilir. (*M. Dondey*'den, *"la Revue du praticien" ekim 1970*)

[I]

—Coğ. *K* ya da *N.* Kuzey'i belirtir.
—Fiz. Temel kuvantum sayısı $n=1$'in değerini belirtir.
—Hematol. *K antikoru*, *K antijeni*, Kell sistemi antikor ve antijeni.
—Isıbil. Yüzeysel ısı geçiş* katsayısını gösterir.
—Ölçbil. *Kelvin*'in simgesi.
—Paleogr. Ortaçağ yazıtlarında *Karolus*,

—Nük. müh. Çoğalma çarpanı.
—Ölçbil. SI öneki *kilo*'nun simgesi.
—Termodin. Boltzmann* değişmezini gösterir.

-K sonek (fars. *-k*). *Esk.* Kimi sözcüklerin sonuna gelerek küçültme, acıma ve aşağılama bildiren farsça sonek: *arûsek* (→ ARÛSEK), *duhterek* (kızcağız), *merdümek* (küçük adam, adamcağız), *mürgak* (piliç) vb.



-K [-AK, -EK, -IK, -İK, -UK, -ÜK]. Yapım eki. **1.** Addan fiil türetmede kullanılır: *gözükmek* (göz-ük-mek), *birikmek* (bir-ik-mek), vb. [Burada *-ık, -ik, -uk, -ük* biçimi kullanılır.] **—2.** Fiilden ad türetmede kullanılır: *adak* (ada-k), *dilek* (dile-k), *sulak* (sula-k), *korkak* (kork ak), *sürek* (sür-ek), *soluk* (sol-uk), *kırık* (kır-ık), *ezik* (ez ik), vb. [Bu kullanımda bağlantı seslerinin ayırtedici bir işlev yüklendiği de görülür: *bitek* (bit-ek), *bitik* (bit-ik); *yatak* (yat-ak), *yatık* (yat-ık); *kayak* (kay-ak), *kayık* (kay-ık); *konak* (kon-ak), *konuk* (kon-uk), vb.] **—3.** Addan ad türetmede kullanılır: *başak* (baş-ak), *ipek* (ip-ek), vb. [Burada *-ak, -ek* biçimi kullanılır.] **—4.** *-da* ekiyle kurulan yansıma sözcüklerden "o işi yapan" anlamında sözcükler türetmede kullanılır: *fingirdek* (fingır-de-k), *kıpırdak* (kıpır-da-k), vb. **—5.** *-n-* dönüşlülük ekinden sonra o işin yapıldığı yeri belirten sözcükler türetme kullanılır: *sığınak* (sığ-ın-ak), *korunak* (koru-n-ak), *barınak* (barı-n-ak), vb.

K. (Tarık Dursun) → TARIK DURSUN K.

K KOMPLEKS. Nörobiyol. Elektroansefalogramda kısa bir dikenle birlikte ikievreli bir dalgadan oluşan şekil. (Özellikle uyku sırasında, ya kendiliğinden ya da bir uyarıdan sonra kaydedilir.)

K (X) Ceb. Bir X belirsizini K [X] halkasından alan oransal kesirler cismini gösteren simge.

K [X] Ceb. **1.** Katsayılarını değişmeli bir K cisminden alan, X belirsizli polinomlar halkasını gösteren simge. **—2.** K[X_1, X_2,...., X_n] i, yani katsayılarını K değişmeli cisminden alan, X_1, X_2,..., X_n gibi *n* belirsizli polinomlar halkasını gösteren simge.

K2, DAPSANG ya da **GODWİN AUSTEN ZİRVESİ,** Karakurum kütlesinde doruk, Keşmir'in (Pakistan) kuzeyinde, Çin sınırı yakınında. Everest'ten sonra dünyanın ikinci yüksek doruğu (8 611 m) olan K2, Baltoro buzul havzasına egemen, görkemli bir kayaç piramididir.

Dağa ilk tırmanma girişimi 1902'de oldu: J. Jacot - Guillarmod ve V. Wessely (O. Eckenstein'ın seferi) kuzey-doğu sırtında 6 600 m'ye ulaştı. 1909'da, Abruzzi dükü yönetimindeki İtalyanlar'ın seferinde güney-doğu sırtında 6 000 m'ye çıkıldı (tırmanmaya en elverişli yol "Abruzzi sırtı" adı verilen bu sırttadır). 1938'de C. S. Houston'un ve 1939'da F. H. Wiessner'in yönetimindeki Amerikalılar'ın aynı sırtta yaptıkları girişimlerden birincisinde 7 925 m'ye, ikincisinde 8 330 m'ye ulaşıldı. Nihayet 1954'te, A. Desio yönetimindeki italyan dağcılar K2'yi fethetti: gene güney-doğu sırtından L. Lacedelli ve A. Compagnoni doruğa vardı. Daha sonraysa, Japonlar (1977, güney-doğu sırtı), Amerikalılar (1978, kuzey-doğu sırtından ilk çıkış) ve R. Messner ile M. Dacher (1979, oksijensiz, güney-doğu sırtından) doruğa ulaştı.

K2 vitamini, MENAKİNON'un eşanlamlısı.

KA a. KAON'un eşanlamlısı.

KA, mısır dilinde *çift* anlamına gelen ve dölleme gücünü, yaratıcı ve koruyucu işlevleriyle yaşamsal enerjilerin tümünü belirten sözcük. *Ka*, tanrılara ve insanlara can verir. Sözcük, kalkık iki kol biçimindeki ikiünsüz fonetik işaretiyle yazılır.

-KA → -GA.

KAA a. Mısır ve Suriye'deki geleneksel konutlarda, taş döşeli, ahşap tavanlı, divanhane ya da yazlık sofa benzeri mekân. (Kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlı ve genellikle havuzlu bir orta mekânla, kemerlerle buraya açılan, zemini biraz daha yüksek bir bölümden oluşur. Yükseltilmiş bölüm sedirlerle çevrilidir.)

KAAG a. (hollandaca sözc.). XVII. yy.'dan XIX. yy.'a kadar kıyı taşımacılığında ve iç sularda kullanılan, küçük hollanda yelkenlisi.

KAALUND (Hans Vilhelm), danimarkalı şair (Kopenhag 1818 - Frederiksborg 1885). Önceleri romantikken, zamanla gerçekçiliğe yöneldi ve Oehlenschläger tarzında epik şiirler (*le Roi Halfdan le Fort* [fr. çev.], 1840), daha sonra da *Et Foraar* (1858) ile *En Eftervaar* (1877) adlı yapıtlarda toplanan, gençlik çağı çelişkilerinin boyun eğişe dönüştüğü lirik şiirler yazdı.

KAAN → HAKAN.

KAANİ (Habibullah), iranlı şair (Şiraz 1807 - Tahran 1854). Şiirleriyle ün yapmış Mirza Muhammet Ali Gülşen'in oğludur. Çok küçük yaşlarda şiire başladı. 11 yaşındayken babasını yitirdi ve Horasan'a giderek Meşhet valisinin koruması altına girdi. İyi bir öğrenim gördü ve doğu dilleri yanında fransızca öğrendi. Afyon kullandığı söylenir. Nazım ve düzyazı karışımı *Kitab-ı perişan* adlı yapıtı Sadi'nin *Gülistan*'ı gibi hikâye ve fıkralardan oluşur. Ayrıca *Divan*'ı vardır. Son dönem iranlı şairlerin en ünlülerinden biridir. Yer yer iğneleyici, bazen de kabadır.

KAARST, Almanya'da Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Düsseldorf'un B.'sında; 36 300 nüf. Konut merkezi. Makine sanayileri.

KAARTA, XVII. yy. sonunda Massassiler'in bambara kabilesi tarafından Yukarı Senegal'in kuzeyinde kurulan krallık. Segu kralı Biton Kulibali'ye yenilen Massassiler, Diavaralar arasına yerleştiler. İlkin aralarında bir düşmanlık çıkmadıysa da sonra başkent Gemu'da oturan kral Sira Bo (1761-1780), Diavaralar'ı 1777'de kendi hükümranlığını kabul etmeye ve ülkenin K.-D.'suna yerleşmeye zorladı. Segulu Bambaralar bir yandan Sira Bo tarafından fethedilen ülkeyi geri alırken, bir yandan da Gemu'yu yıkarak Nyamina'nın yıkılmasının (1792) öcünü aldılar. Diavaralar Uled Mbarak Mağriblileri'nin himayesine girerken, Massassiler kendi ordularını yeniden oluşturarak Hassolar üzerinde siyasal bir denetim kurdular. Massassiler'i yenen Elhac Ömer, Nioro'yu aldı (1854) ve tüm ülkeyi işgal etti (1857). Elhac Ömer'in oğlu Ahmedu'nun, Fransız Senegali yönündeki ileri karakolu durumuna gelen Kaarta, 1890-1893 arasında Archinard tarafından işgal edildi ve Nioro'dan (Sahil) yönetilmeye başladı.

KAAZİF a. (ar. *ķā'zif*). İsl. huk. Bir kişinin zina ettiğini ileri süren kişi.

KAB a. (ar. *ķāb*). *Esk.* Uzaklık, ara, mesafe.
—Din. *Kabe kavseyn* (iki yay boyu), Necm suresinde yer alan ve Hz. Peygamber'in miraçta Tanrı'ya ne kadar yaklaştığını belirten ifade.
—Ed. *Kabe kavseyn*, divan edebiyatında sevgilinin iki yaya benzetilen kaşları.
—Tasav. *Kabe kavseyn*, pirin huzuruna, Tanrı katına ulaşmayı önleyen ölçü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tasav. Sufilere göre, insan gönlü Tanrı'nın tecelli ettiği bir yerdir. Kendini Hakk'a vererek ilahi cezbeye kapılan bir gönüle, kabe kavseyn Tanrı'ya kavuşmayı önleyici bir engeldir. Sufinin bu engeli aşarak kavuşmayı (visal) sağlaması gerekir. Eğer sufi, Tanrı'ya kabe kavseyn ölçüsünde yaklaşmış ise, O'ndan uzak kalmış demektir.

KÂB (EL-), Yukarı Mısır'da, Nil'in sağ kıyısında, Luksor'un 85 km G.'inde arkeolojik sit. Yukarı Mısır 3. nomosunun başkenti olan eski Neheb, Yukarı Mısır'ın koruyucu akbaba-tanrıçası Nehbet'in kentiydi. İnsanların daha Tarihöncesi'nde oturmaya başladıkları bu sit üzerinde tüm dönemlerden arkeolojik izler bulunmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır: Tinit dönemi siloları; Eski İmparatorluk yazıtları; Orta ve Yeni İmparatorluk mezarları (bunlar arasında, Abana'nın oğlu Ahmes' in Hyksoslar'a karşı savaş öykülerini anlatan yazıtıyla ünlü mezarını ve Paheri'nin dekorlarında bir cenaze töreni ve günlük yaşam sahneleri gösterilen mezarını anmak gerekir); büyük bir Nehbet tapınağı (Yeni İmparatorluk döneminde kurulup XXVI. ve XXX. hanedanlar arası dönemde yeniden yapıldı); XXX. hanedandan kaldığı sanılan bir çevre duvarı; Ptolemaios VII'nin kayatapınağı ve Amenofis III' ün yaptırdığı bir tapınak.

KÂB BİN EL-EŞREF, arap şair (Medine ? - *ay. y.* 625). Tay kabilesinin Nebhan kolundandı. Peygamber'in ve müslümanlığın karşısında olanlar arasında yer aldı. Bedir savaşı'nda kazanılan zafer üzerine kızgınlığını yenemeyip Mekke'ye gitti ve Kureyşliler'i Peygamber'e karşı kışkırtmaya çalıştı. Bunu yaparken şiirlerini bir araç olarak kullanıyordu. Medine'ye döndükten sonra müslüman kadınları aşağılayıcı aşk şiirleri kaleme aldı. Peygamber'in "Beni bu adamdan kim kurtaracak?" demesi üzerine Muhammet bin Mesleme bu işi üstüne aldı ve bir düzenle onu evinden uzaklaştırarak öldürdü.

KÂB BİN MELİK (Ebu Abdullah), arap şair (Medine ? - 673). Selime kabilesindendi. Medine'deki kanlı kabile savaşlarına katıldı; hicretten önce müslüman oldu. İkinci Akabe toplantısı'na katılanlar arasındaydı. Şiirlerinde Peygamber'in savaşlarını anlatır ve ona yöneltilen saldırılara karşılık verir, hicivleri gene hiciv yoluyla etkisiz kılmaya çalışırdı. Uhut savaşı'nda yaralanan ve öldürüldüğü sanılan Hz. Muhammet'i o bulmuştu. Bedir savaşı'na ve Tebük seferi'ne katılmadığı için bir ara gözden düştüyse de sonradan bağışlandı. Halife Osman döneminde onun ve müslümanlığın savunuculuğunu yaptı. Osman'ın öldürülmesinden sonra Ali'nin halifeliğini kabul etmedi. Bir süredir gözleri de görmüyordu. Üstün bir şiir yeteneğine sahip olmamakla birlikte müslümanlık uğruna verdiği savaşımla ün ve saygınlık kazandı.

KÂB BİN ZÜHEYR, arap şair (VII. yy.). Şairi çok bir aileden gelir. Tay, Hazrec ve Kureyş kabilelerine karşı yapılan savaşlara katıldı. İslamiyet ortaya çıkınca bu dine düşman kesildi. Hz. Muhammet için ağır hicivler yazdı. Hz. Muhammet de Kâb'ın kanının helal olduğunu ilan etti. Zor duruma düşen Kâb Peygamber'in bulunduğu bir camiye giderek onun önünde "Banet suat" (Suat gitti) dizesi ile başlayan ünlü kasidesini okudu. Kasideden hoşlanan Peygamber, sırtındaki bürdeyi (hırkayı) Kâb'ın omuzlarına attı. Bu olaydan ötürü kaside, *Kaside-i banet suat* ya da *Kaside-i bürde* adlarıyla ün kazandı. Yapıtın birçok şerhleri; türkçe, latince, fransızca, almanca, italyanca, ingilizce çevirileri vardır. *Divanı* basılmıştır (1950). [→ Kayn.]

KABA sıf. **1.** İnce olmayan, dokusu kalın şey için kullanılır: *Kaba bir kumaş.* **—2.** Özenilmeden, gelişigüzel yapılmış şey için kullanılır: *Çok kaba bir ayakkabı. Kaba işleme.* **—3.** Taneleri iri olan şey için kullanılır: *Kaba kum.* **—4.** Yumuşak ve kabarık şey için kullanılır: *Kaba bir yorgan.* **—5.** Davranışları nezaketten, incelikten yoksun, terbiye ve görgüsü kıt kimse için kullanılır: *Kaba bir adam.* **—6.** Terbiye, görgü ve incelik yoksunluğu gösteren şey için kullanılır: *Kaba bir şaka.* **—7.** İnce ve narin olmayan şey için kullanılır: *Kaba yüz hatları.* **—8.** *Kaba et,* kalça, kaba: *Çocuğu, kaba etlerine vura vura yere yıktı.* || *Kaba kafa,* bilgi ve anlayışça kıt, aptal. || *Kaba kâğıt,* bir şey sarmada, paketlemede kullanılan, samanlı, kalın kâğıt. || *Kaba koz,* görünüşüyle yiğit, korkusuz izlenimi veren, gerçekte ödlek, güçsüz kimse için söylenir. || *Kaba kuşluk,* öğleden bir iki saat önceki zaman (yörs.). || *Kaba kuvvet,* korku salarak bir amaca ulaşmak için yapılan yasadışı eylem ya da tutulan yol: *Bırakın, kaba kuvvetle bir yere varamazsınız.* || *Kaba saba* incelikten yoksun, görgüsüz, davranışları kırıcı olan kimse için kullanılır: *Kaba saba bir adam.* — Özensizce, gelişigüzel yapılmış olan: *Sırtında kaba saba, bir palto vardı.* || *Kaba sofu,* dini yanlış anlayıp yanlış yorumlayarak ibadette ve düşünüşte aşırılığa kaçan, bağnaz kimse.
—Birac. *Kaba tortu,* arpa şırasının yaklaşık 90 dakika süre ile kaynatılması sırasında proteinli ve polifenollu maddelerin pıhtılaşması ile meydana gelen tortu. (Kaba tortu sonradan şıradan ayrılır.)
—Deric. *Kaba tıraş,* bir derinin iç kısmını bıçak ya da makineyle temizleme.
—Ed. *Kaba güldürü,* soylu bir konuyu bayağı bir üslupla işleyen parodi niteliğinde edebiyat türü. (Eşanl. BÜRLESK.)
—Ekmekç. *Kaba un,* ön öğütme ile elde edilen, dokunuşu yumuşak olmayan, irmiği andıran pütürlü un.
—Folk. *Kaba yemek,* gelenekselliğini koruyan kesimlerde düğün, sünnet düğünü vb. özel günlerde yapılan ve düğün çorbası, kızarmış et ya da etli sebze yemeği, pilav ve zerdeden oluşan yemek. (Bu yemeklere börek, başka hamur işleri, tatlılar vb. eklendiğinde *ince* yemek* adını alır.)
—Hayvc. *Kaba yem,* hücre çeperleri selülozca zengin olan ve bu nedenle düşük oranda sindirilebilen bitkisel yem (ot, saman, vb.). || *Kaba yem yığma makinesi,* saman ve kuru ot gibi kaba yemleri samanlığa ya da otluğa yığmaya yarayan ve mekanik ya da pnömatik olarak çalışan makine.
—İnş. *Kaba sıva,* karılmış sulu bir bağlayıcı, çoğunlukla da alçıyla elde edilen ve bir çarpma sıvanın büyük pürüzlerini kapatmak üzere bir lata ya da dayanak üzerine vurulan bir tür sıva. || *Kaba yontulmuş taş,* madırgayla kabaca biçimlendirilmiş moloz taş.
—Kâğ. san. *Kaba karton,* yaş karton makinesinde üretilen, 1 mm'den daha kalın karton.
—Marangl. *Kaba temizlik,* testereden çıkan ağaç parçasının (lata, tahta vb.) yüzeyindeki pürüzleri kabaca düzleme işlemi. (Bundan sonra yapılan ince düzleme işlemine perdahlama* ya da planyalama* adı verilir.)
—Metalürj. *Kaba döküm,* kalıptan çıkarılan işlenmemiş külçe ya da metal parça. (Eşanl. HAM DÖKÜM.) || *Kaba dövme* ya da *kaba haddeleme parçası,* presten ya da hadde tezgâhından çıkan metal parça.
—Müz. Türk müziğinde, pes sekizlideki sesler için ya da pes akortlu çalgılar için kullanılır: *kaba yegâh, kaba dügâh* ya da *kaba kemençe.* || *Kaba düdük,* Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde adı geçen üflemeli çalgılardan biri. (XVII. yy.'da İstanbul'da oldukça yaygın olduğunu [80 profesyonel] belirten Çelebi, çalgının, şimşir ağacından yapıldığını kaydetmiştir.)
—Opt. *Kaba işleme,* bir optik parçanın iri taneli aşındırıcı, takım, elmas, vb. ile kabasını alma.
—Sine. *Kaba kurgu,* planların ekranda geçiş sıralarına göre birbirlerine eklenmesinden oluşan ilk kurgu işlemi.
—Şarapç. Tadı buruk şaraba denir.
—Tekst. *Kaba bez,* jüt ipliklerinden bezayağı örgü ile dokunan kalın ve seyrek dokulu bir tür kumaş. (Ham iplikten dokunanları daha makbuldür. Kenevir jüt karışımı ya da keten ve kenevir karışımı ipliklerle dokunan daha iyi kaliteleri de vardır. Genellikle çuval yapımında ve ambalajlamada kullanılır.) || *Kaba ipek,* kozadan ipek çekme sırasında, ince ipekten ayrılan ve pamukla karıştırılarak boyandıktan sonra çorap, eldiven, perde, duvar halısı vb. yapımında kullanılan ipek hurdası. (→ BURET.) —*Zayıf koza** denilen, düşük kaliteli kozalardan çekilmiş adi ipek. || *Kaba iplik,* sabunla kaynatılmış, boyanmaya hazır tekstil ipliği.

—Topogr. *Kaba hatasız,* gerçek duyarlığı, kanava üstüne aktarmadaki grafik hatadan daha düşük olan bir harita alım yöntemi için kullanılır.
—Topol. *Kaba topoloji,* E kümesi üzerinde bir topoloji olan ve $\varnothing$ ile E den oluşan $\mathcal{T}$(E) parçası.
—Yerbil. *Kaba kireçtaşı,* çok miktarda fosil içeren kireçtaşı.
—Zootekn. *Kaba et,* evcil dörtayaklılarda, arka bacakların üst kısmında bulunan ve budun en önemli bölümünü oluşturan şişkin kısım.

◆ a. **1.** Kuyruksokumunun şişkince olan her iki yanı: *Kabadan, günde iki iğne yaptırmak.* **—2.** *Kabasını almak,* bir şeyi biçimlendirmek için göze batan pürüzlerini gidermek; bir yeri ya da bir şeyi yüzeysel olarak üstünkörü temizlemek.
—Camc. *Kabasını alma,* eski mekanik ayna camı üretiminde, en önemli pürüzleri gidererek camın iki yüzünü de düzleştirmeyi amaçlayan taşlama işleminin ilk evresi.
—İnş. *Kabasını alma,* bir döşeme plağını, bir örgü sırasını, herhangi bir parçayı kabaca incelterek gereksiz bölümleri ortadan kaldırma.
—İşlem. *Kabasını almak,* bir ağaç ya da metal parçanın bir yüzünü ya da bir yüzü ile bir kenarını işlemek.
—Mak. san. *Kabasını almak,* bir malzemeye, işlenecek parçaya yakın ilk biçimi vermek. —Bir ham parçayı, genellikle değişik bir makine ya da takımda uygulanan bitirme işlemi için gerekli payı bırakarak işlemek. (Talaş kaldırarak bir parçanın kabasını almak için genellikle derin bir paso verilir, ama bitirme işlemine oranla kesme hızı daha düşük tutulur.)
—Müc. *Bir elmasın kabasını almak,* ilk façetalarını kabaca yontmak.

◆ be. Nezaketsizce, kaba bir biçimde: *Bir kimseye kaba davranmak. Onunla çok kaba konuştun.*
—El. sant. *Kaba vurmak,* bakırcılıkta çekici boşa sallamak.

KABÂ a. (ar. *kaba'*). *Esk.* **1.** Cüppe, kaftan, üst elbisesi, üstlük. **—2.** *Kabâ-yı âhenin,* demirden yapılmış giysi; zırh. ‖ *Kabâ-yı kuhlî,* siyah elbise; papaz cüppesi.

KABAAĞAÇLI (Cevat Şakir) → HALİKARNAS BALIKÇISI.

Kabaardıç, Burdur ve çevresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan zeybek türü bir halk oyunu. (İki vuruşlu kırık hava türündeki ezgi eşliğinde oynanan oyuna ayak, özellikle de topuk devinimleri egemendir. Yörede çok yaygın bir halk oyunudur.)



kababurunbalığı
(Chondrostoma nasus)

KABABURUNBALIĞI a. Eski Dünya'nın ve Türkiye'nin tatlısularında yaşayan *Chondrostoma* ve *Varicorchinus* cinsi üyelerinin genel adı. (Sazangiller familyası.)
—ANSİKL. Ağızları başın alt yanında, boyları Türkiye sularında 50 cm'ye ulaşabilen kababurunbalıklarının dudakları kalıncadır; *Varicorchinus* cinsi üyelerinin ağız köşesinde 1 çift bıyık vardır. Hepçildirler: bitkiler, çamur içinde buldukları çeşitli kurtlar ve balık yumurtalarıyla beslenirler. Akarsuları seven, sürü oluşturan *Chondrostoma nasus* Orta Avrupa kökenlidir.

KABACA be. **1.** Kaba, sanat ve incelikten yoksun, özensiz bir biçimde: *Kabaca çizilmiş şekiller* **—2.** Kabataslak; yaklaşık olarak: *İşte kabaca oyunun özeti.* **—3.** uygunsuz, kaba, bayağı biçimde: *Kabaca davranarak onu kendinden uzaklaştırdın.*

◆ sıf. İrice, büyükçe: *Kendinden biraz daha kabaca bir çocukla bahçede oynuyorlar.*

KABÂÇE a. (ar. *kaba* ve fars. *-çe*'den *kabaçe*). *Esk.* Hafif ve kısa giysi, kaftan ya da cüppe; entari.

KABADAYI sıf. ve a. **1.** Gücüne güvenerek herkese meydan okuyan kimse için kullanılır: *Akşam olunca mahallenin kabadayıları kahvenin önünde toplanırlardı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Güçlü kuvvetli, babayiğit: *Kabadayı çocuktur, işi de iyi bilir.* **—3.** Bir şeyin en iyisi, en önde geleni: *Bunların en kabadayısı bile üç kiloyu geçmez.*
—ANSİKL. Osmanlılar döneminde hemen hemen her mahallenin bir kabadayısı vardı. Kabadayılar ağırbaşlı, saygılı, kötülüklerden kaçınan ve anlaşmazlıkları çözüme bağlayan kişiler olarak tanınırlardı. Kendilerini mahallenin düzeninden sorumlu sayar, mahalle sakinlerinin sorunlarını çözümlemek için çaba gösterir, genç kızları ve kadınları korur, delikanlıların kötü alışkanlıklar edinmelerini, yanlış davranışlarda bulunmalarını önlemeye çalışırlardı. Genellikle tulumbalarda çalışır, tulumbacı reisi ya da ağası olurlardı. Mahallenin önde gelen kişileri tarafından da korunur ve kollanırlardı. Silah taşımaz, gerektiğinde yumruklarıyla dövüşürlerdi. Bu özellikleriyle bıçkınlar, külhanbeyler vb. zorba takımından ayrılan kabadayılar zamanla silah taşımaya, kötü alışkanlıklar edinmeye, zorbalık yapmaya başladılar ve eski saygınlıklarını yitirdiler. Aralarında rekabet yüzünden çıkan kanlı kavgalar ve uygunsuz davranışları nedeniyle mahallenin huzurunu kaçırdılar ve çevreye korku saldılar. XIX. yy. sonlarına doğru sayıları azaldı ve İkinci meşrutiyet'ten sonra giderek ortadan kalktılar.
Kabadayıların kendilerine özgü bir giyinme biçimleri vardı. Bol paçalı pantolon, yelek giyer, yemenilerinin topuklarına basar, feslerini öne ya da yana yıkarlardı. Ceketlerini tek omuzlarına atar, bir omuzlarını öne eğerek yürürlerdi. Son dönemlerde "yumurta topuk" adı verilen yüksek ökçeli ayakkabılar ve "kırlangıç ense" denilen saç biçimi moda olmuştu. Genellikle ellerinde bir tespih bulunurdu.



F. Kohler

Kabah
sarayın yılan-tanrı
maskeleriyle süslü cephesi
Puuc üslubu, yakın klasik dönem

Kabadayı, Trakya yöresinde, özellikle Kırklareli ve çevresinde yalnız erkekler tarafından ya da kadın erkek birlikte oynanan, karşılama türü bir halk oyunu. (Kollarını birbirlerinin omzuna atarak karşılıklı bağlı dizi oluşturan oyuncular ilkin küçük adımlarla ağır ağır yürür, daha sonra diziyi bozmadan çökme ve dönme figürlerine geçerler. Ağır bir ritimle başlayan oyun, bundan sonra giderek hızlanır.)

KABADAYICA be. Kabadayıya yakışır biçimde: *Paltosu omzunda kabadayıca bir yürüyüşle evden çıktı.*

KABADAYILAŞMAK ya da **KABADAYILANMAK** gçz. f. Kabadayılık etmek; kabadayı gibi davranmak.

KABADAYILIK a. **1.** Kabadayı bir kimsenin niteliği. **—2.** Kabadayıca davranış; diklenme, kafa tutma: *Burda kabadayılık sökmez. Kabadayılık etmek.*

KABADİLLİ sıf. Zool. Gekolar ve iguanalar gibi, dili kalın ve etli kimi kertenkeleler için kullanılır. (Karşt. anl. YARIKDİLLİ.)

KABADÜZ, Doğu Karadeniz bölümünde Ordu iline bağlı ilçe; 15 689 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi, Ordu'nun 21 km güneyinde *Kabadüz,* 4 866 nüf. (1990).

KABAH, maya tören merkezi. Meksika'da (Yucatán). Merkez yakın klasik dönem Puuc üslubundadır (İ.S. 600-950). Sarayın 46 m uzunluğundaki cephesi, yılan-tanrı maskeleriyle süslüdür.

KABAHAT, -ti a. (ar. *kabahat*). **1.** Düşüncesizce, beceriksizce yapılmış iş; çirkin, yakışıksız davranış; suç, kusur: *Bunda onun bir kabahati yok.* **—2.** *Kabahat bulmak,* bir şeyde eksik bir yan, bir kusur, bir suç aramak: *Huyudur onun, her şeyde bir kabahat bulur* ‖ *Kabahat etmek, kabahat işlemek,* eksiklik, suç ya da kusur sayılabilecek bir iş yapmak. ‖ *Kabahati (birine) yüklemek,* yaptığı bir kusuru, işlediği bir suçu başkasının üstüne yıkmak, iftira etmek.
—Cez. huk. Cürüm niteliğindeki suçlardan daha hafif sayılan ve hafif hapis cezası, hafif para cezası ya da belirli bir mesleği yapmaktan yasaklama cezasıyla cezalandırılan eylem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Türk hukukunda suçlar, "cürümler" ve "kabahatler" olarak ikiye ayrılır. Cürüm, ağır suçtur. Hafif sayılan suçlara, "kabahat" denir. Türk Cez. k.'nun 526-584. maddeleri, "kabahat" niteliğindeki suçları dört bölüm altında düzenlemiştir: 1. kamu düzenine ilişkin kabahatler (yetkililerin emirlerine uymama [md. 526]; dilencilik [md. 544]; halkı rahatsız etme [md. 546] vb.); 2. kamunun selametine (esenliğine) ilişkin kabahatler; 3. genel ahlaka ilişkin kabahatler (kumar [md. 567]; sarhoşluk [md. 571]; edebe aykırı hareketler [md. 576]; hayvanlara kötü davranma [md. 577]); 4. mülkün korunmasına ilişkin kabahatler.
Kabahat türündeki suçların cezalandırılmaları için, bunların kasten işlenmeleri koşulu aranmaz (Türk Cez. k. md. 45).

KABAHATLİ sıf. Bir yanlıştan, bir kusurdan sorumlu olan, kabahat işlemiş kimse için kullanılır: *Bu işte sen kabahatlisin. Kabahatlisiniz, geleceğinizi önceden bildirebilirdiniz.*

KABAHATLİLİK a. Kabahatli olma durumu.

KABAHATSİZ sıf. Herhangi bir aksaklıkta, yanlışlıkta sorumluluğu bulunmayan kimse için kullanılır.

KABAHATSİZLİK a. Kabahatsiz olma durumu.

KABAHAYDAR, Şanlıurfa'nın merkez ilçesine bağlı bucak; 8 636 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi *Kalecik,* 441 nüf. (1990).

KABAİH → KABAYİH.

KABAİL çoğl. a. (ar. *kabile*'nin çoğl. *kaba'il*). *Esk.* Kabileler, boylar: *"Afrika kabâilinin mümessillerinden mürekkebdir diye bir Amerika milleti mevcut değil mi denilecek?"* (Menemenlizade Ethem, XIX. yy.)

KABAK a. **1.** Birçok türü sebze olarak yetiştirilen, iri meyveli otsu bitki. (Bil. a. *cucurbita;* kabakgiller familyası.) **—2.** Bu bitkinin değişik biçim, boy ve renkteki meyvesi. **—3.** Esrar içenlerin kullandığı bir tür nargile. **—4.** *Kabak (birinin) başına patlamak, başında patlamak,* kötü bir işin ya da olayın doğmasına birçok kimse yol açmışken bundan yalnızca bir kişi zarar görmek, sorumlu sayılmak: *Hepsi işin içinden sıyrılmış, kabak benim başıma patlamıştı.* ‖ *Kabak çiçeği gibi açılmak,* sıkılganlık ve çekingenlikten kısa zamanda sıyrılarak aşırılığa varacak ölçüde rahat, serbest davranışlar içinde olmak. ‖ *Kabak gibi,* çıplak, tüyleri dökülmüş olan. ‖ *Kabak gibi ortada,* besbelli, apaçık: *Her şey kabak gibi ortadayken gizlemen olanaksız.* ‖ *Kabak tadı vermek,* bir konu sık sık yinelenerek bıktırıcı, usanç verici bir nitelik kazanmaya başlamak: *Aynı sözler, aynı sözler, tabak tadı verdi artık.*

—Bot. *Lif kabağı*, koyu sarı çiçekli, biryıllık tırmanıcı bitki. (Silindir biçimindeki meyvesinin içi liflidir ve olgunlaşınca kurur. Anavatanı Mısır ve Arabistan'dır, Türkiye' nin güney bölgelerinde de bahçelerde yetiştirilir. Bil. a. *Luffa cylindrica*.) ‖*Su kabağı*, biryıllık, tırmanıcı ve otsu bitki. (Çiçekleri beyaz ve uzun saplıdır. Meyvesi değişik biçimlerde olabilir; özellikle testi biçiminde olanı Türkiye'de de yetiştirilir. Tohumları saponin ve sabit bir yağ içerir. Dahilen idrar artırıcı, müshil ve ateş düşürücü olarak kullanılır. Bil. a. *Lagenaria vulgaris*.)

—Esk. sil. *Kabak meydanı*, osmanlı döneminde ok atılan meydanlara verilen ad.

—Mutf. *Kabak bastısı*, doğranmış sakız kabağı, kıyma, domates, biber, yağ ve tuzla yapılan ve sıcak yenen bir tencere yemeği. ‖ *Kabak borani*, haşlanıp küçük küçük doğranmış sakız kabağının üzerine soğanla kavrulmuş kıyma ve sarmısaklı yoğurt dökülerek yapılan bir yemek. (Üzerine kızgın tereyağı gezdirip sıcak olarak ya da kıyma koymadan soğuk olarak yenir.) ‖ *Kabak dolması*, sakız kabaklarının ortasını oyup içine kıymalı dolma içi doldurularak yapılan ve sıcak yenen bir dolma türü. ‖ *Kabak kızartması*, dilimlenmiş kabakları una ya da un ve yumurtayla hazırlanan bulamaca batırıp kızgın yağda kızartarak yapılan yemek. (Üzerine yoğurt ya da sarmısaklı yoğurt dökülerek yenir.) ‖ *Kabak musakkası*, doğranmış sakız kabağının üzerine soğanla kavrulmuş domatesli kıyma döküp fırında ya da kısık ocakta pişirerek yapılan yemek. ‖ *Kabak ograten*, dilimlenmiş ve haşlanmış kabağın üzerine beşamel sos döküp üzeri kızarıncaya değin fırında pişirerek yapılan yemek. (Piştikten sonra üzerine rendelenmiş kaşar peyniri serpilir.) ‖ *Kabak tatlısı*, bal kabağı, helvacı kabağı ya da kestane kabağıyla yapılan bir tür tatlı. (Dış kabukları soyulup doğranan kabakların üzerine toz şeker dökülür ve şekeri emip sulanıncaya değin bekletilir. Daha sonra biraz su eklenerek yumuşayıncaya değin pişirilir. Üzerine dövülmüş ceviz içi, fındık, badem vb. serpilir. Kabakları bir süre haşladıktan sonra, haşlama suyuyla şerbet yapıp üzerine dökülerek de hazırlanır.)

◆ sıf. **1.** Görgüsüz, kaba kimse için kullanılır. **—2.** Kavun, karpuz için, olgunlaşmamış, ham. **—3.** Dazlak, saçsız kafa için kullanılır. **—4.** Aşınmış, yüzeyi düzleşmiş tekerlek için kullanılır. **—5.** *Kabak çıkmak*, sözkonusu kavun, karpuz vb. ise, olgun olmamak, ham çıkmak. ‖ *Kabak kafalı*, saçları dökülmüş ya da ustura ile kazınmış olan; bilgi ve görgüden yoksun, aptal: *O kabak kafalı böyle inceliklerden ne anlar?*

—Mad. oc. *Kabak direk*, bir maden ocağında kontak taşlarına düşey ya da dikey olarak yerleştirilen ağaç ya da metal her tür tahkimat öğesi.

—Müz. *Kabak kemane*, türk halk müziğinde kullanılan ve su kabağından yapılan bir tür yaylı çalgı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ansikl. Su kabağı ve lif kabağından başka bütün kabak türleri cucurbita cinsindendir. Amerika kökenli olan bu bitkiler en eski sebzelerden biridir. Meyvesi körpeyken olduğu gibi olgunlaştıktan sonra da pişirilerek yenir. Etinin büyük bir besin değeri yoktur; bazı ülkelerde kavrularak yenen çekirdekleri iyi kaliteli yağca zengindir. Bazı geç çeşitlerinin meyvesi aylarca saklanabilir.

Türkiye'de yetiştirilen başlıca cucurbita cinsleri şunlardır: *bal kabağı (cucurbita moschata)*, meyvesi kalın ve silindir biçiminde, üzeri genellikle düzgün, etli kısmı sarı-turuncu renkte iri meyveler verir; *helvacı kabağı* ya da *kestane kabağı (C. maxima)*, küremsi ya da basık küremsi biçimde, üzeri dilimli, pürtüklü ya da düz, kirli sarı ya da kırmızımtırak renkte iri meyve yapar; bunlar genellikle tatlı yapılarak yenir; *sakız kabağı (C. pepo)*, silindir biçiminde, kirli beyaz kabuklu, beyazımsı etli ince uzun meyve yapar. Sadece kabak adıyla da anılır ve sebze olarak tüketilir.

Kabak ilkbaharda, don tehlikesi kalmayınca ekilir. Yüksek sıcaklıktan hoşlanır. İlk ekilenler için korunaklı yerler tercih edilir.

—Halk. hek. Kabağın olgun ve taze tohumları (kabak çekirdeği), zehirliliği bulunmayan bir kurt ve şerit düşürücüdür. Yakındoğu'da tenya düşürücü olarak özellikle çocuklarda geniş ölçüde kullanılır. Dış kabuğu soyulan taze çekirdekten çocuklara 30-40 g, yetişkinlere 50-100 g bir defada ve aç karnına verilir. Kolaylıkla alınmasını sağlamak için kabuğu soyulmuş çekirdekler bir havanda ezilerek bal ya da şekerle karıştırılıp macun haline getirilir. Bağırsak asalaklarını kolaylıkla dışarı atabilmek için çekirdekler alındıktan bir saat sonra bir müshil verilmelidir.

—Müz. Kabak kemane'nin gövdesi, su kabağı uzunlamasına ikiye bölünerek yapılır. Üzerine kenarları kabağın dışına gelecek biçimde deri geçirilir ve tahtadan sap takılır. Üç tellidir; son zamanlarda iki telli olanları da kullanılmaktadır. Eşiği biraz yüksekçe ve tahtadandır. Altında dize dayamaya yarayan ince ve uzunca bir çubuk bulunur. Tahtadan yapılmış ve üzerine genellikle at kılı gerilmiş yayla, dize dayanarak çalınır.

KABAK (Ahron Abraham), Litvanya asıllı israilli yazar (Vilna 1880 - Kudüs 1944). Lozan Üniversitesi'nde felsefe ve psikoloji öğrenimi gördü. Filistin'e yerleşti ve Filistin tarihinden esinlenerek romanlar yazdı. XVI. yy.'da yaşamış, kendi başına buyruk bir ermişin başından geçenleri anlatan *Slomoh Molko* (1928-1930) adlı yapıtı ünlüdür.

KABAK dağı → KABAKTEPE.

KABAKÇI a. Ask. denizc. Eskiden usta eratın, donanmaya yeni katılan acemi erlere verdiği ad.

Kabakçı Mustafa ayaklanması, Selim III'ün tahttan indirilmesiyle sonuçlanan ayaklanma (1807). Nizamıcedit ortalarının kurulması (1793), Yeniçeri ocağı' nın kaldırılacağı söylentileri, veliaht şehzade Mustafa başta olmak üzere, şeyhülislam Ataullah Efendi'yle sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa'nın ve bazı tutucu çevrelerin şiddetli tepkisine yol açtı. Bunlar, güçlü bir sadrazamın yokluğunu da fırsat bilerek Boğaz kaleleri muhafızlığı yapan yeniçeri yamaklarını kışkırttılar. Büyükdere çayırında yapılan toplantıda (25 mayıs 1807), kılıç ve Kuran üzerine ant içen ayaklanmacılar, aralarında Kastamonulu Kabakçı Mustafa'yı kendilerine reis seçtiler. Kabakçı'nın önderliğinde Topkapı sarayı'na doğru yürüyüşe geçen yaklaşık 600 yamak, Ortaköy'e ulaştığında deniz yoluyla gelen 300 yamakla birleşti (27 mayıs). Tophane'de Topçu ocağı erlerinin de ayaklanmacılara katılması sağlandıktan sonra bu kafile ertesi gün Haliç'i geçerek Unkapanı'nda karaya çıktı ve Et meydanı'nda Yeniçeri ocağı'nın önde gelenleriyle buluştu (28 mayıs). Yeniçerilerin de harekete katılmasıyla durumları iyice güçlenen ayaklanmacılar, sadaret kaymakamı ve şeyhülislamdan aldıkları talimat uyarınca İbrahim Kethüda, Bahriye nazırı Hacı İbrahim, rikap kethüdası Hacı Mehmet, reissülküttap vekili Ahmet Efendi, sırkâtibi Ahmet Efendi gibi yenilik ve nizamıcedit yanlısı kişilerin de arasında bulunduğu 11 kişinin kendilerine teslimini Selim III'ten istediler. Bu istekleri padişah tarafında kabul edilince, cüretleri daha da artan ayaklanmacılar, şeyhülislamın verdiği fetvaya dayanarak Selim III'ün tahttan inmesini ve Mustafa IV'ün onun yerine geçmesini sağladılar (29 mayıs 1807).

Bu olaylar sırasında Levent çiftliğindeki kışlalarında padişahtan hareket buyruğu bekleyen nizamıcedit askeri, ayaklanmaya seyirci kaldığı gibi, kısa süre sonra da dağıtıldı (3 haziran 1807). Ayaklanmanın başarıyla sonuçlanması üzerine Kabakçı Mustafa, turnacıbaşılık payesiyle Boğaz muhafızlığına atandı. Bu ayaklanmayla başlayan gericilik dönemi, Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a yürüyerek Mustafa IV'ün yerine Mahmut II'yi tahta çıkarmasıyla son buldu (28 temmuz 1808).[→ Kayn.]

KABAKGİLLER a. Tırmanıcı ya da sürüngen gövdeli, kulakçıksız almaşık yapraklı, kabak ve kavunda olduğu gibi çift kıvrımlı sülükdallı (yalın ya da pençeli) bitkiler familyası. (Bil. a. *curcurbitaceae*.)

—Ansikl. Kabakgiller 1 000 kadar türü kapsayan geniş bir familyadır. Bu bitkiler özellikle sıcak ülkelerde yetişir. Bazıları sebze olarak yetiştirilir: kabak, kavun, karpuz, hıyar, vb. Kimisinin tıbbi özellikleri vardır: kabak, acıkarpuz, akasma, vb. Su kabağı bazı ülkelerde, özellikle zenci Afrika'da kap olarak ve bazı çalgıların yapımında gövde olarak kullanılır.

KABAKLAMAK g. f. *Yörs.* **1.** Ağacı gençleştirmek amacıyla yalnızca gövdesi kalacak biçimde budamak. **—2.** Bir ağacı aşılamak.

KABAKLAŞMAK gçz. f. **1.** Saçları dökülmek, dazlaklaşmak. **—2.** Bir taşıt lastiği sözkonusuysa, aşınıp düzleşmek. **—3.** Görgüsüzce, kabaca davranmak ya da bunu ortaya koyan sözler söylemek.

KABAKLI (Ahmet), türk yazar (Elazığ 1924). İstanbul Yüksek öğretmen okulu türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi. Edebiyat öğretmenliği yaptı. 1955'te *Tercüman*'ın fıkra yarışmasını kazandıktan sonra bu gazetenin fıkra yazarı oldu. 1991'de *Türkiye* gazetesine geçti. Yazılarını *Müslüman Türkiye* (1970), *Kültür emperyalizmi* (1970), *Bürokrasi ve biz* (1976, Türkiye Milli kültür vakfı armağanı) gibi kitaplarında derledi. *Türk edebiyatı dergisi*'ni (1972-1975; 1970'ten itibaren) yönetti; Türk edebiyatı vakfı'nın başkanlığını yaptı. Türk edebiyatını geçmişteki değerlere bağlı kalan bir anlayışla değerlendirdi: *Türk edebiyatı* (5 c, 1965-1992), *Mehmet Akif* (1971), *Yunus Emre* (1971), *Şiir incelemeleri* (1992).

KABAKLIK a. **1.** Karpuz, kavun için, hamlık. **–2.** Dazlaklık, kellik, tüysüzlük. **–3.** Bilgisizlik, kabalık, görgüsüzlük.

KABAKOV (İlya), ukraynalı ressam (Dniepropetrovsk 1933). "Absürdizm" akımının temsilcisidir, yapıtlarını yaratırken, çok az öğeye başvurur.

KABAKTEPE ya da **KABAK dağı,** K.-D. Anadolu'da Kars ve Göle çukurları arasındaki Allahüekber dağlarının orta kesiminde doruk (3 054 m).

KABAKULAK a. Paramikrovirüs grubundan bir virüsten *(Myxovirus parotidis)* ileri gelen bulaşıcı hastalık. (Hastalığın etkeni özellikle insanda bulunur ve solunum salgılarında ve tükürük bezlerinde yerleşir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tüt. Sapsız tütünlerin orta ve büyük boyda olanlarına verilen ortak ad.

—Zool. *Yörs.* Kıl uzunluğu ve kıl verimi yüksek olan keçi tipi.

—Ansikl. Kabakulak özellikle çocuklarda ve genç erişkinlerde görülür. Kuluçka süresi 18 ila 21 gündür; tutulan hasta, hastalığın başlangıcından bir hafta önce ve ilk 7 ya da 8 gün boyunca bulaştırıcıdır.

En sık görülen yerleşim yeri kulakaltı bezidir. Kulakaltı bez şişliği çoğunlukla iki taraflıdır ve armut görünümü verir. Şiş çok ağrılıdır, ama 10 ile 15 gün içinde iyileşmeye yüz tutar. Öteki tükürük bezleri de (çenealtı ve dilaltı bezleri) hastalanabilir.

Hastalık başka yerlerde de yerleşebilir: pankreasta, şiddetli karın ağrılarına neden olur; beyin zarlarında yerleştiğinde çok şiddetli baş ağrısı yapar; belden su alındığında beyin-omurilik sıvısı saydamdır, içinde çok sayıda lenfosit bulunur; erbezlerine yerleştiğinde çok ağrı yapar ve iki taraflı olabilir. Erbezindeki bu iltihap ender olarak kısırlık yapar. Kulak ya da göz sinirlerinin hastalanması çok ender olmak-



kabak
(Cucurbita pepo)



kabara süslemeli tunç havan Artuklu dönemi, XII.-XIII. yy. *Türk ve islam eserleri müzesi, İstanbul*

la beraber çok korkuludur, sağırlık ya da körlüğe neden olabilir.

Tedavi genellikle belirtileri ortadan kaldırmakla yetinir; erbezi iltihabı durumunda torbaların haraketsizleştirilmesi ve yatakta tam dinlenme gereklidir. Kabakulak, tam ve sürekli bağışıklık sağlar. Gebe kadında ve genç erişkinde özgül gammaglobülin şırıngaları önerilebilir. Bazı ülkelerde kullanılan koruyucu aşısı da vardır.

KABAKULAK İBRAHİM PAŞA → İBRAHIM PAŞA Kabakulak.

Kabakulak mescidi, İstanbul'un Fatih ilçesinde, Hırkaişerif semtinde mescit; Mehmet II döneminde ihtisap ağası İskender Ağa tarafından yaptırıldı. 1730 yangınından sonra onarılan yapıya bir minber eklendi. Ahşap çatılı, tuğla minareli mescit, 1834'te ikinci kez onarıldı.

KABALA ya da **KABAL** a.**1.** Toptan, götürü. **—2.** *Kabala almak, vermek,* toptan, götürü almak, vermek.

KABALA a. (ibranice *kabbala,* gelenek' ten). Kutsal Kitap metinleri ve sözlü geleneklerı üzerine Yahudiler'in yaptığı gizemli ve içrek yorumların tümü.

—ANSİKL. İkinci Tapınak döneminin sonuna (I. yy.) kadar uzanan kabala, tam anlamıyla yahudi bir gizemin ortaya çıktığı tarih olan XIII. yy.'dan başlayarak özel bir öğreti biçiminde gelişti.

Kabalanın öncellerini eski gelenekte (Talmud dönemi) aramak gerekir. Kabala akımının ilk adımları Ortaçağ'da, Provence, Languedoc (Béziers, Lunel, Toulouse) ve İspanya'da (Barcelona, Toledo ve Burgos) atıldı. XIII. yy. sonunda temel yazınsal belge olan *Zohar** ortaya kondu. XV. yy.'dan başlayarak, o zamana kadar aydın bir seçkinler çevresi içinde kalan kabala, geniş bir yahudi toplum tabakasına yayıldı. Kabalacı düşüncenin yayılması, özellikle Filistin'deki Safed çevrelerde görüldü ve yahudiliğin dinsel yaşamı üzerinde etkili oldu. Bu dönemin en özgün temsilcileri Moiz Kordovero (1522-1570) ve kayınbiraderi Salomon Alkabets'tir (1505-1584). Salomon Alkabets, günümüzde dünyanın bütün sinagoglarında şabbat gününe giriş olarak söylenen "Le ha Dodi" (Gel nişanlım) ilahinin şairidir. Ancak bu dönem kabala edebiyatının en ünlü yazarı Yitshak Luria'dır (1534-1572). Gözlemeye dayanan ve mesihçi bir açıda odaklanan dersleri, bu dönem yahudi dinsel yaşamında belirleyici bir etki yaptı. Köktenci "luriacılık" kolu, Sabbatay Sevi (1626-1676) sapmacılığına yol açtı: Sabbatay Sevi, kendini Mesih ilan ettikten sonra, ölümden kurtulmak için dininden dönerek islamlığı kabul etti. XVIII. ve XIX. yy.'larda yahudi gizemcilik, kabalacı biçimlerden uzaklaşmaya yöneldi. Bununla birlikte kabala hasidlik* akımında yeni bir esin kaynağı buldu.

Kabala öğretisi, Tanrı'nın ancak yaratılış açısından anlaşılabileceği görüşünden yola çıkar. Sonsuz varlık olan Tanrı'nın özü kavranamaz; bununla birlikte, Tanrı doğada olduğu gibi tarihte de tanrısal özün yüklemlerini dile getiren on *Sefirot* ya da "türümler"le ortaya çıkar. Kabala öğretisinde, antropolojiye önemli bir yer verilmiştir. Kabalacılara göre, insan öteki bütün biçimleri içeren yetkin kozmik biçimdir.

Vecd, murakabe ve duaya dayanan kabala gizemciliğinin, yahudi dünyasında büyük bir etkisi oldu; hatta Raimundo Lulio, Pico della Mirandola, Reuchlin, Paracelsus ve öteki bazı hıristiyan yazarlar bile kabala'nın etkisinde kaldılar.

KABALA, Mardin'in Yeşilli ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 963 nüf. (1990). Belediye.

KABALAK a. *Yörs.* Kabak yapraklarını andıran geniş, etli yaprakları olan, kırda ya da su kıyılarında yetişen bir tür bitki.

KABALAK a. Birinci Dünya savaşı yıllarında osmanlı ordusunda kullanılan içi mantarlı, enseliği ve güneşliği bulunan bir tür başlık.

KABALAŞMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, görgü ve nezaket kurallarına aykırı davranmak: *Hakkını savunmak için de olsa bu kadar kabalaşacağını sanmazdım.* **—2.** Bir şey sözkonusuysa, zarifliğini, inceliğini yitirmek, oylumca büyümek.

◆ **kabalaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi kabalaştırmak,* onun kabalaşmasına neden olmak. **—2.** *Bir şeyi kabalaştırmak,* onu kaba göstermek, inceliğini, zarifliğini yok etmek: *Büyük düğmeler elbiseyi daha da kabalaştırıyor.*

KABALAŞTIRMAK → KABALAŞMAK.

KABALCI a. *Yörs.* Tarla işlerinde götürü olarak çalışan; götürü alışveriş yapan kimse.

KABALE, Uganda'nın güney-batı'sında kent, Ruanda sınırı yakınında; 11 000 nüf. Tarım pazarı (kahve). Kalay ve tungsten yatakları.

KABALEGA FALLS, esk. **Murchison Falls,** Uganda'da çağlayanlar ve hidroelektrik tesis, Nil'de, Mobutu gölünün K.-D.'sunda. Bir ulusal parkın içindedir.

KABALEVSKIY (Dimitriy Borisoviç), rus besteci (Sen-Petersburg 1904 - Moskova 1987). 1925-1941 arasında Moskova konservatuvarı'nda ders verdi. En önemlileri *Colas Breugnon* (1938) ve *Semya Tarasa* (1947; 1950'de gözden geçirdi) olan beş opera, dört senfoni, *Lenin'in anısına senfoni-requiem,* genç yorumcular için bir keman (1948), bir çello (1949) ve bir piyano (1952) konçertosu besteledi.

KABALI, Sinop'un merkez ilçesine bağlı bucak; 10 539 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi *Kabalı,* 913 nüf. (1990).

KABALIK a. **1.** Kaba olan şeyin niteliği: *Bir kumaşın kabalığı.* **—2.** İncelik, nezaket yoksunluğu; incelikten, nezaketten yoksun davranış: *Kabalığı yüzünden tüm çevresini kaybetti. Bağışlanmaz bir kabalık. Kabalık etmek, yapmak.*

KABALİA. Tar. coğ. Anadolu'da Pisidia'nın B.'sı, Phrygia'nın G.-B.'sı (Gölhisar dolayları), Karia ve Lykia arasında kalan bölge. Hititler dönemindeki Hapalla'nın burası olduğu sanılıyor. Persler döneminde Sardeis satraplığı kapsamındaydı.

KABALLAMA a. Maden ocaklarında açılan dehlizleri ağaçlarla sağlamlaştırma işi.

—Mim. Yüksekçe bir tepe üzerindeki bir kale ya da şatonun bulunduğu zeminin kaymaması için yapılmış istinat duvarı.

KABALO, Zaire'nin doğusunda kent, Lualaba kıyısında; 23 000 nüf. Pamuk ekimi.

KABAN a (ar. *kaba*'dan; sicilya lehçesinde *cabbanu,* provence dilinde *caban*). **1.** Kalın kumaştan yapılmış çift düğmeli, tayyör yakalı, düz kollu ve takma cepli uzun kruvaze ceket. **—2.** Yakası ve kolları çeşitli biçimlerde olabilen, ceketten uzun, mantodan kısa üst giysisi.

KABANLI (Nihat), türk güreşçi (Erzurum 1941). Güreşe 1958'de başladı. 1960'tan güreşi bıraktığı 1970 yılına kadar 60 kez milli formayı giydi. Dünya ve Balkan şampiyonu (1964), Dünya üçüncüsü oldu (1966).

KABAPERÇEM a. Meksika ve Texas'ta yetişen ve seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilen, odunsu kısa gövdeli, hepyeşil güzel bitki (Bil. a. *dasylirion;* zambakgiller familyası.)

KABAR KABAR be. "Yüzeyi yer yer kabarmak, yüzeyini kabarıklar kaplamak" anlamına gelen *kabar kabar olmak* deyiminde geçer: *Ayakları kabar kabar olmuştu.*

KABARA a. **1.** Özellikle dağcı ayakkabılarını sağlamlaştırmak için tabanına çakılan geniş ve yuvarlak başlı çivi. **—2.** Düzgün kabartı ya da oyuklardan oluşan, dikey ya da eğik olarak yerleştirilmiş, bakla ya da uzun yumurta biçimindeki süsleme. (Bk. *ansikl.* böl. Süslem. sant.) **—3.** Ahşap kapı ya da pencere kanatları, sandık, deri ya da kadife eşyada kullanılan iri başlı çivi. (Bk. *ansikl.* böl. Süslem. sant.)

—Ciltç. *Cilt kabarası,* eski ciltlerin kapakları üzerine genellikle dört köşeye ve ortaya tespit edilen metal çivi. (Cilt, bu çivilerin kabartmalı, kimi zaman da oymalı başları üzerinde durur, böylece cildin sürtünmeyle yıpranması önlenirdi. Cilt kapağının ortasına konulan kabaraya "göbek" denir.)

—El sant. *Kabara tutmak,* bakırcılıkta sahan ve tencere kapaklarının tepesini, tutacak yerini dövmek. ‖ *Kabara vurmak,* bakır üzerine noktalar oluşturacak biçimde çekiç vurmak. (*Nokta çekiç vurmak* da denir.)

—Eşy. Sandık, bavul ya da valizlerin diplerini korumaya yarayan yuvarlak başlı iri çivi.

—Hayvc. *Yörs.* Atın ön bacaklarındaki şişkinlik.

—Koşumc. Atın başlığını ve öbür koşum parçalarını süslemek için çakılan büyük ve yuvarlak başlı çivi.

—Mim. Yapılarda iki kemer arasında kalan üçgenimsi yüzeylerin ortasında ya da taçkapı alınlıklarında kullanılan süs öğesi. (Daire biçiminde, duvarla aynı düzeyde olanlara *kurs,* gül biçiminde oymalılara da *gülçe* denir. Osmanlılar'da kabaralar, genellikle ikisi yanlarda, biri yukarda olmak üzere üçlü olarak kullanılır.)

—Müc. "Kabarcıklı" ya da "etek kabarcıklı" denen kaşık biçiminde kabartma görünümünde çarpma kuyumculuk işi.

—ANSİKL. Süslem. sant. Kabaralar özellikle tümü birbirine koşut olmak üzere sütun başlıklarının, bahçe vazolarının ve kuyumculuk parçalarının bezemesinde kullanılır. İslam dönemi maden sanatlarında da kabaralı örneklere çokça rastlanır (buhurdanlar, aynalar, havanlar, şamdanlar). Metropolitan müzesi'ndeki aslan biçiminde buhurdan'ın (XII. yy. selçuklu eseri), boyun ve göğüs üzerindeki kabaralarında, kûfi yazıyla "barış, bereket, mutluluk" sözcükleri işlenmiştir. Gene selçuklu dönemi havanları arasında çeşitli motiflerin yanı sıra badem biçimi iri kabaralarla bezeli örnekler bulunmaktadır (Türk ve islam eserleri müzesi). Horasan işi (XII.-XIII. yy.'lar) pirinci şamdanların bir bölümü iki-üç sıra altıgen biçiminde kabaralarla süslüdür.

• Geçmişte çeyiz sandıkları, kadife kaplı kutular, el aynaları, nalınlar, vb. üzerine altın ya da gümüş kabaralar çakılırdı. Gelin odaları, varlıklı kişilerin salonları değerli kumaşlarla kaplanır, bunlar süslü kabaralarla duvarlara tutturulurdu. Büyük cami ve türbelerin kapı kanatlarında değişik biçimlerde kabaralar kullanılıyordu (Ankara Hacıbayram türbesi, Bursa Yeşil türbe, Edirne Bayezit külliyesi camısı, vd.).

KABARACI a. Metal üzerine çekiçle kabara süsler yapan sanatçı.

KABARALI sıf. Kabara çakılmış olan: *Kabaralı ayakkabı. Kabaralı sandık.*

KABARCIK a. **1.** Bir sıvıda, kaynayan (cam, metal) ya da katılaşmış bir maddede, küre biçimini alan az miktarda hava, gaz ya da buhar. (Kabarcıklar, bir sıvı çalkalandığında, dipteki maddelerin ayrışması, çözünmüş bir gazın serbest kalması [ısınma, basınçtan kurtulma], fokurdama vb. gibi olaylar sonucu oluşur.) [Bk. *ansikl.* böl. Fiz.] **—2.** Hava dolu sabunlu ince bir su zarından oluşan ve atmosferde asıltı halinde kalabilen kürecik. **—3.** Eriyen bir maden ya da cam kütlesinin katılaşması sırasında oluşan gaz kürecikleri.

—Bilş. *Manyetik kabarcık,* bir taban üstünde yaratılması ve dolaşımı, büyük sığalı

belleklerin yapımına olanak veren, çok küçük boyutlu mıknatıslanmış alan. (Manyetik kabarcıklı belleklerde yüz binlerce bitlik birim sığaları vardır ve erişim süresi birkaç milisaniyeyi geçmez; bunlar uçucu değildir.)
—Bot. Bazı organların (tohumlar, yapraklar, vb.) üstderi hücrelerinden oluşan ufak pürtük.
—Bot. ve Zool. Hayvansal ya da bitkisel bir organın yüzeyinde bulunan nispeten küçük kabarıklık.
—Camc. Cam içinde gaz habbelerinin bulunmasından kaynaklanan kusur. (Bu kabarcıklar iriliklerine göre nokta, habbe gibi adlar alır. Kabarcıkları olmayan bir cama "temiz" cam denir.)
—Denizbil. *Kabarcık olayı*, denizaltı sismik araştırmalarında, ses kaynağının ürettiği gaz kabarcığı sonucu parazit işaretler oluşması.
—Der. hast. Elle dokunulduğunda duyulabilen deri yüksekliği. (Sert ve sınırlıdır; içinde sıvı bulunmaz; herhangi bir iz bırakmadan kendiliğinden kaybolur; birçok tipi vardır: ödemsi kabarcık [kurdeşen], kuru kabarcık [düz liken, ikinci devre frengi, düz siğil], foliküI kabarcığı [kıl dibi keratozu] vb.) [Eşanl. PAPÜL.] || *Sulu kabarcık*, içinde saydam bir sıvı bulunan küçük, sınırlı deri kabarcığı (örneğin uçuk ve zona kabarcıkları). [Eşanl. VEZİKÜL.] — Derinin yüzeyinde ortaya çıkan, içi bulanık ya da kanlı seroz bir sıvıyla dolu olan iri kabartı. (Vücutta sürekli sürtünme ve basınç altında kalan yerlerde [eller ve ayaklar gibi] meydana gelen travma lezyonlarıdır. Yanıktan, yakıcı maddelerden ya da kabarcıklı bir hastalıktan ileri gelenlere fiske denir.)
—Hidr. bağl. Kalıbı sökülmüş bir betonun yüzeyinde görülen küçük boşluklar.
—Kâğ. san. Kâğıdın yüzeyinde yerel olarak görülen ve kurutulurken yapraktaki suyun çok çabuk buharlaşmasından kaynaklanan kabarıklık. || *Hava kabarcığı*, lifli iki katman ya da iki kat arasında oluşan hava kesesi.
—Krist. ve Miner. Kristallerde mikroskopla görülen ve çoğunlukla sıvı katışkıların içinde yer alan devingen gaz kabarcığı.
—Metalürj. Malzemenin (genellikle sac ya da profil) içten ayrılması sonucu doğan, şişkinlik biçiminde yüzey özürü. (Kabarcıklar mekanik biçim değiştirme ya da yüzey temizleme sırasında ortaya çıkar.)
—Patol. *İrinli kabarcık*, içeriği kısmen irinli olan kabarcık.
—Pnömol. *Amfizem kabarcığı*, akciğerin içinde oluşan, bir santimetreden büyük çapta, az ya da çok şişkin, ince çeperli, işlevsiz, hemen hemen hiç sıkıştırılamayan, ama sıkışabilir hale de gelebilen hava kabarcığı.
—Reanim. *Kabarcık alma aygıtı*, organizmaya şırınga edilen ya da organizmadan çıktıktan sonra yeniden şırınga edilecek olan bir sıvının içindeki hava kabarcıklarını yok etmeye yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Teknol. *Gaz kabarcığı*, erimiş metal ya da cam kütlesinde katılaşma sırasında hapsolmuş gazla dolu boşluk. (Bk. *ansikl.* böl. Kaynakç. ve Metalürj.)
—Tekst. Bir kumaş parçasında ya da herhangi bir dokumada, ipliklerin toplanması sonucu oluşan üretim hatası.
—Tıp. Basınç altından hızla çıkma yüzünden (deniz dalgıçları) deride ağrılı şişlik biçiminde oluşan hava ambolileri.
—Vet. *Ak kabarcık*, kirpikli bir *Protozoa*'nın *(Ichtyophtirius multifiliis)* tatlısu balıklarında yol açtığı hastalık. (Bu asalak hastalığı, üstderi ve yüzgeçler üzerinde küçük beyaz lekelerin ortaya çıkmasıyla kendini gösterir. Sık sık rastlandığı akvaryumlarda kinin ya da metilen mavisi kullanılarak kolayca tedavi edilebilen ak kabarcık hastalığı, büyük yetiştirme havuzlarında çok önemli kayıplara yol açabilir.)
—ANSİKL. Fiz. Yüzey gerilimi, ayırma yüzeyinde minumum düzeye indirme eğilimi gösterir: dolayısıyla bir sıvı içinde gaz kabarcıkları, başka gerilme kuvveti yoksa, belli bir hacim için yüzeyi minimum düzeye indiren bir biçim, yani bir küre biçimini alır. Bir kabarcığın iç basıncıyla dış basıncı arasındaki Δp farkı, Laplace yasasıyla, yani

$$\Delta p = \frac{2A}{r}$$

eşitliğiyle belirtilir; eşitlikte A iki ortam için yüzey gerilimi, r kabarcığın yarıçapıdır.
Sabun kabarcıkları. Suya bir yüzey etkeni, örneğin sabun katılırsa, yüzey geriliminin düşmesine ve ince zarlı kabarcıkların oluşumuna yol açar. Zarlarda doğan ışık girişimleri "sabun kabarcıkları"nın sedeflenmesine neden olur.
—Kaynakç. Bir kaynaktaki katışkıların çeşitli nedenleri olabilir:
1. iyi yapılmamış bir kaynağın tutması sırasında kenardaki çekinti boşluğunda gaz hapsolabilir: tekli gaz kabarcığı;
2. gazlar kaynak metalinde sıvı hal ile katı hal arasında çözünürlük değişiklikleri gösterir ve katılaşma sırasında açığa çıkarak gaz yuvalarının ya da tekli gaz kabarcıkların oluşumuna yol açabilirler;
3. erimiş metal içinde doğan kimyasal tepkimelerden kaynaklanabilir;
4. elektrot örtülerinin soğurduğu su, kaynak arkı içinde buharlaşabilir.
Kalıntılar radyografiyle ya da sesötesi dalgalarla algılanır.
Kaynak yapmadan önce olası özürün kökenine göre alınan belirli önlemlerle (elektrotları kurutma, sakinleştirilmiş çeliklerin seçimi, vb.), kaynak yapma sırasında ise işlemsel önlemlerle özürlerin oluşumu engellenebilir.
—Metalürj. Metal döküm parçaları katılaşırken çeşitli boyutlarda ve biçimde, kökenine göre farklı renklerde (parlak, mavi, oksitlenmiş), düz çeperli gaz kabarcıkları oluşur. Bu kabarcıklar, metallerde katı halde sıvı hale göre daha az çözünen ve katılaşma sırasında açığa çıkan gazlardan (hidrojen), kalıp ya da kum maçada bulunan ve kalıp kütlesinden olağan biçimde kaçamayan gazlardan (su buharı) ya da erimiş metal kütlesinde kimyasal tepkimeler sonucu açığa çıkan gazlardan (çeliklerde karbonmonoksit, bakır alaşımlarında su buharı ve karbondioksit) kaynaklanır. Kum kalıbın kalitesini artırma, döküm koşullarını iyileştirme, sakinleştiriciler ve oksit gidericiler kullanma gibi yollarla bu kabarcıkların oluşumu kısmen önlenebilir. Külçeleri biçimlendirme ve işlemeden sonra gaz kabarcıklarının metal kütlesindeki dağılımına göre, yüzeysel gözenekler, mikroskopik boşluklar ya da mikrokabarcıklar görülür. Kaynayan çeliklerde karbonmonoksitten kaynaklanmış gaz kabarcıkları katılaşma büzülmesini dengelemeyi sağlar. (→ GAZ* BOŞLUĞU, GÖZENEKLİLİK.)
—Reanim. Kabarcık alma aygıtı, eğik bölümünden sıvının akıtıldığı bir çeşit süzme kabıdır. Özellikle yapay "kalp-akciğer", "yapay böbrek" gibi araçlara ekli kan verme aygıtlarında bulunur.

KABARCIKKAVKILIGİLLER a. *Bulla striata* gibi arttansolungaçlı karındanbacaklıları içeren yumuşakça familyası. (Bil. a. *Bullidae*.)
—ANSİKL. Kabarcıkkavkılıgillerin bütün üyeleri kavkısı içine çekilebilir; ön kesimi değirmi, arka kesimi uzunca iki lop biçiminde bir baş kalkanı vardır; oldukça kısa ayağı öne doğru geniş, arkaya doğru yuvarlaktır. Yuvarlak ya da yumurta biçimindeki sağlam kavkısı karmakarışık beneklidir; kavkı sarmalı içeriye doğru gömülmüştür ve yalnızca son sarımı görülebilir. Kabarcıkkavkılıgiller bütün sıcak ya da ılık denizlerde, ama daha çok da tropikal denizlerde bulunur. Fosillerine Jura devri katmanlarında rastlanmaya başlamışsa da asıl Üçüncü Zaman katmanlarında fosilleri bollaşır.

KABARCIKLANMAK gçz. f. İçinde ya da üzerinde kabarcıklar oluşmak, kabarcıklı duruma gelmek.

KABARCIKLAŞMA a. Metalürj. Düzgün ve küremsi kabarıklık biçiminde görülen ve dökümden kaynaklanan özür.

KABARCIKLI sıf. Kabarcıkları olan.
—Biyol. Bir kese ya da kesecik gibi şişmiş olan. || Kabarcıkları bulunan.
—Şarapç. *Kabarcıklı şarap*, bardağa boşaltıldığı zaman çok küçük kabarcıklar meydana getiren şarap.
—Tıp. Kabarcıklardan oluşan; kabarcıklarla ilgili olan. || *Kabarcıklı deri hastalığı*, ilaçların neden olduğu, ağırlık dereceleri çok değişik bazı deri hastalıklarına verilen ad: çakmak, çokbiçimli bazı eritemler, porfiriler. (Bk. *anskil.* böl.) || *Kabarcıklı raller*, içinde patolojik salgılar bulunan akciğer boşluklarından ya da belirli çaptaki bronşlardan havanın geçmesiyle doğan ve dinleme sırasında duyulan gürültü sesleri.
—ANSİKL. Tıp. Kabarcıklı deri hastalığı, ilaçların neden olduğu deri zehirlenmelerinin en sık görülen tepkisidir. Çeşitli maddelerin (iyot, brom, fenilbütazon, sülfamitler, barbitürikler, aspirin, vb.) alınmasından sonra görülebilir. Bu hastalıkların çoğu zararsız ve önemsizdir.
Bununla beraber Dühring hastalığı (ağrılı çokbiçimli dermatit) gibi gelişimi uzun süreli ve zahmetli olan deri hastalıkları; Lyell sendromu (genellikle bir ilaç alerjisine bağlı epiderm erimesiyle birlikte görülen kabarcıklı eritrodermi) gibi çok ağır ve özellikle doğru dürüst tedavi edilmediği hallerde sonucu belirsiz pemfigus gibi kabarcıklı deri hastalıkları da vardır.

KABARCIKSI sıf. Kabarcığa benzeyen.
—Bot. *Kabarcıksı hücre*, buğdaygillerde yaprakların alt yüzündeki üstderi hücresi. (Bu hücreler, kuraklığın etkisiyle yaprakların kıvrılıp katlanmasında önemli rol oynar.)

KABARE a. (fr. *cabaret;* eski Picardie lehçesinde "küçük oda" anlamına gelen *camberete*'nin orta hollandacaya geçmiş biçimi *cabaret*'den). Hem içki içilen, hatta yemek yenilen, hem de dans edilen, müzik dinlenilen ya da çeşitli varyete gösterileri düzenlenen eğlence yeri.
—ANSİKL. Kabare tiyatrosu türü, Türkiye'de 1960'lı yılların ikinci yarısından başlayarak Haldun Taner'in Devekuşu* kabare tiyatrosu'nu kurmasından ve bu topluluk için yapıtlar üretmesinden sonra yaygınlaştı. Belli başlı özelliği, geleneksel halk tiyatrosunun öğelerinden yararlanarak güncel konuları taşlama biçiminde sunmak olan *Bu şehr-i Stanbul ki* ve *Vatan kurtaran Şaban* gibi oyunlar geniş ilgi topladı. Taner, bu türdeki çalışmalarını sonraki yıllarda *Astronot Niyazi, Ha bu diyar, Aşk ü sevda, Dev aynası* gibi yapıtlarla genişletirken, İstanbul'da ve Ankara'da "Üç maymun", "Çuvaldız", "Marko Paşa" gibi yeni kabare toplulukları ortaya çıktı, ancak nitelik açısından belli bir düzeyin üstüne çıkamadıklarından uzun ömürlü olamadılar.
—Güz. sant. Sigara dumanından geçilmeyen yerlerin betimleriyle kabare resimleri çoğu zaman birbirine karıştırılmaktadır. Adlarında kabare sözü bulunan başlıca tablolar arasında Teniers'nin *Flaman kabaresi* (Dresden müzesi), *Nehrin yanındaki kabare* ve iki *Kabare içi* (Louvre); Brouwer'in *Kabare içi* (Louvre) sayılabilir.

KABARIK sıf. **1.** Kabarmış olan: *Bu kadar kabarık bir hesap geleceğini beklemiyorduk. Kabarık saçlarını taramak.* **—2.** Tümsekli.
—Bot. Çuhaçiçeği, kıvırcık lahana, vb.'de olduğu gibi, yaprak damarları arasındaki parankima dokusunun aşırı çoğalması sonucunda gereğinden çok kabaran yapraklara denir.
—Kâğ. san. *Kabarık kâğıt*, kütle hacmi büyük aprelenmemiş kâğıt.
—Terz. Büzgülerle bol bir görünüm kazandırılmış kumaş için kullanılır.

KABARIKLIK a. Kabarık olma durumu,

şişkinlik, tümseklik: *Asfalt üzerindeki kabarıklıkları düzeltmek.*
—Patol. Deri üzerindeki küçük şişlik. ||Sınırlı bir bölgede göğüs kafesinde dışbükeyliğin artması.
—Ruhbil. *Kabarıklık algısı,* öznenin kendisine göre üçüncü boyuttaki uzamsal ilişkiler konusunda öznel olarak bilgi edinmesini sağlayan örgütlü izlenimlerin tümü. || *Nesne yüklemlerinin kabarıklığı,* çok boyutlu bir nesne ya da uyartının yüklemlerinden bazılarının ötekilerden daha belirgin, daha dikkat çekici, daha işlenmiş, vb. olmalarına yol açan özellik. (Örneğin küçük çocuklarda bir nesnenin rengi, onun biçiminden ve hele nesnenin sağa ya da sola doğru yönelmesinden daha dikkat çekicidir.)

KABARMA a. Kabarmak eylemi.
—Bayınd. *Yükselme kabarması,* bir akarsu üzerine kurulmuş bir barajın neden olduğu ve biriktirme alanının yukarı çığırında suyun yükselmesiyle kendini gösteren kabarma.
—Boyac. İnce bir yağlıboya ya da vernik tabakasının tüm kalınlığı boyunca ya da kalınlığın yalnız bir bölümünde ortaya çıkan yüzeysel ya da derin kabarcıklar.
—Deniz yap. *Kabarma havuzu,* bir eklüzle dış limana bağlanan ve içindeki su düzeyi hemen hemen değişmeden açık deniz düzeyine yakın olarak kalan havuz. || *Kabarma havuzu kapakları,* deniz çok yüksek bir düzeye eriştiğinde deniz suyunun kabarma havuzuna girmesini engellemeye ve med kapılarını dalgalara karşı korumaya yarayan basit eklüz kapakları; odalı bir deniz eklüzünde, odayla deniz arasında bağlantıyı sağlayan kapak.
—Denizc. Rüzgârın etkisiyle deniz dalgalarının yükselmesi. —Gerek bir geminin ilerleyişinden, gerek rüzgârdan kaynaklanan ve kıyılardaki su düzeyinin yükselmesine yol açan ters akıntı.
—Ekmekç. Mayalanma sırasında oluşan karbondioksit gazının etkisiyle hamur hacminin büyümesi. || Hamur teknesinde ekmek yapımı sırasında oluşan ön mayalanma.
—Fizyol. *Kalp önü kabarması* ya da *göğüs kabarması,* her sistolde kalbin geri çekilmesi ile altıncı kaburga hizasında ortaya çıkan hareket.
—Foto. Bir filmin çeşitli fiziksel etkiler sonucu kırılmasıyla ortaya çıkan düzlemsellik kusuru.
—Hidrol. Bir akarsu düzeyinin yükselmesi. (Bk. *ansikl.* böl. Hidrol. ve Denizc.)
—Kâğ. san. Yaprakta yerel nem farklarından kaynaklanan ve kâğıdın genellikle kenarında görülen biçim değişikliği.
—Mad. oc. ve Bayınd. Çıkarılışı sırasında bir kayacın hacminde görülen artış. (Bu artış kütle halinde çıkarılan kayacın çeşitli öğeleri arasında yer alan çok sayıda boşluktan kaynaklanır. 1 m^3 tıkız taş, kabarma sonucu 2 m^3 hacminde bir moloz yığınına dönüşebilir. Kabarma katsayısı 1,10 [kum] ile 1, 60 [tıkız kayaçlar] arasında değişir ve yığma ya da sıkıştırma işlemleriyle azaltılabilir. Dolayısıyla yoğunluğu yerinde 2,6 olan bir kayacın kabarma yoğunluğu 1,6 ile 2 arasında değişir.) || *Kabarma yoğunluğu,* bir kayaç kütlesi ile bu kayacın kazı sırasında parçalanmış halde kapladığı hacim arasındaki oran.
—Metalürj. Kimi metallerin ya da alaşımların katılaşması sırasında önceden çözünmüş gazların aniden açığa çıkarak katılaşan bölüm üzerinde düzensiz kabarcıklar oluşturması.
—Sabunc. Sabun kalıbının yüzeyinde düzensiz şişkinlik biçiminde görülen üretim kusuru.
—Sütç. *Aşırı kabarma,* olgunlaştırma sırasında gazlı mayalanma yüzünden peynirlerde ortaya çıkan kusur.
—Tarım. Tarım aletlerinin, iklim etkenlerinin (don, kuraklık) ve bitki köklerinin etkisiyle, toprağın parçalanmasında ve gözenekliliğinde meydana gelen artma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Denizc. Kabarma düzeyi, nehir yollarında seyredilebilir en yüksek su düzeyini aştığında, seyir, hem teknik nedenler (köprülerin altındaki kullanılabilir yükseklik) hem de güvenlik nedeniyle (akıntı hızı) durdurulur.
—Hidrol. Kabarma, karların ve buzların erimesi ya da şiddetli yağmurlar sonucunda oluşur. Bu olay, eğimin büyüklüğü, arazinin geçirimsizliği, bitki örtüsünün seyrekliği, su kavşaklarının birbirine yakınlığı ölçüsünde hızlı ve belirgin biçimde ortaya çıkar. Debi ve hız, gerek ulaşımda gerek aşınmada etken olan gücü büyük ölçüde artırır. Birkaç günlük kabarma, akarsu yatağını ve kıyılarını, olağan yıllık akıştan daha çok değiştirir. (→HİDROLOJİ.)
—Tarım. Serbest kesek ve ince toprak oluşmasına yol açan kabarma, hava ve su dolaşımını artırır. Tohumların çimlenmesini ve genç bitkilerin büyümesini kolaylaştırmak için, özellikle toprağın üst tabakalarının kabarması gereklidir. Toprakta ne kadar çok kil bulunursa kabarması o kadar zor olur. Yeni kabarmış bir toprak, yağmurun ve makinelerden doğan basıncın yozlaştırıcı etkisine daha duyarlıdır.

KABARMAK gçz. f. **1.** Herhangi bir nedenle oylumu büyümek: *Kek güzel kabarmış. Güneşte bırakırsanız şilteler kabarır.* **—2.** Beden ya da bedenin bir bölümü sözkonusuysa, şişmek, üzerinde kabarcıklar oluşmak: *Bahçeyi çapalarken elleri kabardı.* **—3.** Süt, kahve vb. sözkonusuysa, ısı etkisiyle taşmaya yüz tutmak: *Süt kabarıyor, dikkatli ol taşmasın.* **—4.** Sayılabilen şeylerden söz ederken, miktarı, sayısı artmak: *Masraflar giderek kabardı. Bütçe açığı kabarıyor.* **—5.** Bir hayvan, özellikle de hindi sözkonusuysa, tüyleri dikilmek: *Hindi kabarıyor* **—6.** Denizden söz ederken, dalgalanmak, büyük dalgalar oluşmak; bir akarsudan söz ederken suları yükselmek: *Deniz gittikçe kabarıyor. Irmağın suları dün gece elli santim daha kabarmış.* **—7.** Bir dokumadan söz ederken, tüylenmek, havlanmak: *Bu kumaşın dokuması gevşek, çabucak kabarır.* **—8.** Badana, cila, sıva, boya, vb. sözkonusuysa, ısının ya da rutubetin etkisiyle bulunduğu yüzeyden ayrılmak, ayrılmaya yüz tutmak, yerinden kurtulmak: *Çatı akınca tavanın sıvaları kabarıp dökülmeye başladı.* **—9.** Kırden söz ederken, ıslanıp yumuşamak. **—10.** Toprak sözkonusuysa, ufalanıp yumuşamak, tava gelmek: *Toprak kabarınca işlemek daha kolaylaşır.* **—11.** Bir kimseden söz ederken, gerçek ya da kendisinin gerçek sandığı kimi niteliklerinden, en ufak başarılarından dolayı böbürlenmek, gururlanmak: *Toplantıdan çıkarken nasıl kabardığını bir görmeliydiniz.* **—12.** Duygular sözkonusuysa, artmak, coşmak: *Onunla karşılaştıkça içindeki öfke daha da kabarıyordu.* **—13.** *(Bir kimseye) kabarmak,* (ona) diklenmek, kafa tutmak, saldırgan bir görünüm almak: *Bana ne kabarıyorsun, git kendisine söyle!* **—14.** *Midesi, safrası vb. kabarmak,* bulanmak, kusacak gibi olmak. **—15.** *Kabara kabara,* coşarak, gitgide kabararak; gurur duyarak, böbürlenerek: *Her gördüğüne oğlunun öykücüsünü kabara kabara anlatıyordu.* || *Kabaramazsın kel Fatma, annen güzel, sen çirkin,* çocukların hindileri kızdırmak için ya da kendi aralarında birbirlerine karşı şaka yollu kullandıkları söz. || *Göğsü kabarmak* → GÖĞÜS. || *Koltukları kabarmak* → KOLTUK. || *Yüreği kabarmak* → YÜREK.
—İnş. *Kabarmış duvar,* kaplaması kâgir, iç kütlesi tutmayan duvar.
—Mad. oc. Bir galeri ya da şantiye tabanı ya da duvarından söz ederken arazi basıncının etkisiyle yükselmek.
—Mad. oc. ve Bayınd. Bir malzemeden söz ederken, bölümler arası boşluklar oluşması ya da bu boşlukların artması sonucu hacmi artmak.
—Mutf. Sözkonusu bir hamursa, mayanın etkisiyle şişmek: *Hamurun kabarmasını beklemek.* || Bir besin maddesinin çırpma ya da ısınma nedeniyle hacmi artmak.
—Pastac. Hamurun mayanın etkisiyle kabarması.

◆ **kabartmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi kabartmak,* onun şişmesine, büyümesine, artmasına yol açmak ya da bunu sağlamak: *Yatakları kabartmak. Bütçe açığını kabartan harcamalar.* **—2.** Toprağı kabartmak, altüst edip yumuşatmak.
—Bahç. Sulama suyunun köklere daha kolay ulaşması için yeni dikilen bitkinin köklerindeki toprağı biraz yukarı kaldırmak.
—Mutf. Bir besin maddesinin (yumurta akı, krema, sos) hacmini artırmak ya da onu daha homojen duruma getirmek için kuvvetlice çırpmak.
—Res. *Bir şekli kabartmak,* modlaj, ışık, yarım tonlar ve gölgelerle, bir şekle hacim vermek.
—Tarım. Kabartma aletleriyle toprağı işlemek.

KABARNOİ a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Paros'ta Demeter rahibi. (Kabarnoi adı, efsanevi bir çoban olan Kabarnos'tan geliyordu.)

Kabartay atı, Kafkasya'da yetiştirilen at ırkı. (Kuzey Kafkasya'nın hemen hemen her tarafında yaygındır. Çok dayanıklı, cesur, canlı ve enerjik bir at ırkıdır.)

KABARTAY - BALKAR ÖZERK CUMHURİYETİ, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyet; 12 500 km^2; 760 000 nüf. (1989). Yönetim merkezi *Nalçik.* 1921'de özerk bölge olarak düzenlenen, 1936'da özerk cumhuriyet olan bu toprak, Büyük Kafkas dağları'nın kuzey yamaçlarında uzanır. 30 aralık 1991'de de kendi içinde iki özerk yönetim birimine (Kabartay ve Balkar) ayrılmıştır. Yerli halk, kafkas dili konuşan Kabartaylar (nüfusun % 46'sı, türkçe konuşan, hayvancılıkla uğraşan) ile, 1944'te sürülen, sonra yeniden haklarına kavuşan Balkarlar'dan (% 9) oluşur. Hepsi müslümandır. Kentlerde toplanan Ruslar önemli bir azınlık meydana getirir (% 35).

KABARTAYCA a. Kabartaylar'ın konuştuğu Kuzey-batı Kafkas dili.

KABARTAYLAR, Kesekler de denir, Kuzey Kafkasya'da yaşayan müslüman halk (rusça *Kabardintsi*). Adige (çerkez) genel dil grubunun doğu kolunu oluşturan ve kabarca konuşan Kabartaylar, bugün yukarı Terek'le ona dökülen ırmakların sınırlandırdığı bölgede yaşarlar.
İ.Ö. VIII.-VII. yy.'lar arasında bölgeye gelen İskitler ve sonra da alan-sarmat boyları, buradaki yerli halkla kaynaşarak Kabartay Çerkezleri'nin atalarını oluşturdular. Kabartay ülkesi İ.S. IV. yy.'da Hunlar, VI. yy.'da da Avarlar'ın istilasına uğradı. Bağımsızlıklarını korumak için Terek'in D.'suna göçerek Terek'le Sunza ırmakları arasındaki topraklara yerleşenlere "Küçük Kabartaylar", Terek'le Malka ırmakları arasında kalıp istilacıların egemenliğini kabul edenlere de "Büyük Kabartaylar" dendi. Daha sonra Gürcistan ve Bizans'tan yayılmaya başlayan ortodoks hıristiyanlığı, ikiye ayrılmış halk topluluğunu birleştirince, bunlar yeniden "Kabartay Çerkezleri" adıyla anıldılar. VIII. yy.'dan sonra arap istilası Kafkaslar'a kadar uzandığında, Kabartaylar'ın müslümanlığı benimseyen bölümü, X. yy. boyu musevi Hazarlar'la savaşarak onları Şarkil kentine kadar sürdü. XIII. yy.'da başlayan moğol istilası döneminde daha B.'da olan asıl yurtlarından ayrılmak zorunda kalan Kabartaylar, şimdiki topraklarına yerleştiler. Bağlı oldukları Altınordu devletinin çöküşünden sonra çevrelerine topladıkları öteki kafkas boylarıyla birlikte kalmuk akınlarına karşı durarak Kafkasya tarihinde önemli rol oynadılar ve Korkunç İvan IV'ün eşi Marya (babası kabartay prensi Temrük) bir kabartay soylusu olduğu için Moskova hükümdar-

larıyla dostça ilişkiler kurdular. XVI. yy. ortalarında Kırım Hanlığı'na bağlanarak büyük bölümünün müslümanlığı benimsemesine karşın, hıristiyan Kabartaylar'ın Rusya hizmetine girmeye başlamalarından tedirgin olan Osmanlı devleti, Kuzey Kafkasya'yı önce koruması, sonra da doğrudan yönetimi altına aldı. Belgrad antlaşması'yla (1739) bağımsızlıklarını elde eden Kabartaylar, Rusya ile Türkiye arasında bir tampon devlet durumuna geldiler. Küçük Kaynarca antlaşması'yla (1774) ülkeleri rus topraklarına katılan Kabartaylar, ayaklanarak bağımsızlık savaşına girişmeleri sonucu büyük ölçüde kıyıma uğradılar (1783). Bağımsızlık savaşının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Yukarı Kuban'la Zelencuk arasında kalan dağlık bölgeye çekilerek savaşımlarını sürdüren mücahit grubuna Ruslar "Kaçak Kabartaylar" adını taktılar. Daha sonra bunların büyük bölümü öteki kabartay grupları gibi Osmanlı devletine sığındı.

Bugün çoğunluğu müslüman olan ve Türkiye'ye sığınmayıp eski yurtlarında yaşayan Kabartaylar, geçimlerini keçi ve at yetiştirerek, tarım ve el sanatlarıyla uğraşarak sağlamaya çalışırlar. Bir zamanlar bağlı oldukları feodal toplum düzeninde köleliğe, özgürlük kısıtlayıcı yöntemlere öteden beri yer verilmediği gibi, yöneticilerini de kendi soyluları arasından özgürce seçerlerdi. Bunlar Ekim devrimi'nin ardından özerk bir *"oblast"*ın yönetiminde Balkarlar'la birleştilerse de (1 eylül 1921) daha sonra Ulusal Balkar iline katılmaya zorlandılar (16 ocak 1922). Kabartay-Balkar Özerk *oblast*'ı 1944'te Kabartay Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürüldü ve 1957'de Kabartay-Balkar Cumhuriyeti adını aldı. Rusya Federasyonu'na bağlı bu özerk cumhuriyet, 30 aralık 1991'de kendi içinde iki özerk yönetim birimine (Kabartay ve Balkar) ayrıldı.

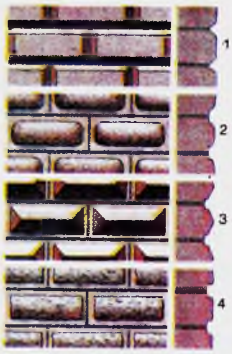
KABARTI a. Kabarmış yer; kabarcık şeklindeki çıkıntı, tümsek.
—Bot. Bazı organların yüzeyinde çıkıntı halinde bulunan az yaygın ve pütürlü kalınlaşma. || *Devindirici kabartı*, gündüz ya da gece hareketleri ya da küstümotunda olduğu gibi irkilme hareketleri yapan yaprakların sapının dibinde bulunan şişkin kısım. (Devindirici kabartı, geceleyin suyla şişer; gündüzleriyse, tersine, gevşek ve yumuşaktır.)
—İnş. Bir duvarı kaplayan sıvada ortaya çıkan kambur.
—Jeomorfol. *Kenar kabartı*, cambriaöncesi sert bir tabana bağlı bir kalkanın yükselen kenarı. (Kenar kabartılar, hidrografi bakışımsızlıklarıyla çakıştıklarında bükülme ve kırık sistemleriyle bağlantılı olarak düşünülebilir.) || *Lakolit kabartısı*, bir lakolitin yerleşmesi sonucu yüzeysel katmanların yükselmesiyle oluşan kubbe biçiminde kabartı. || *Toprak akması kabartısı*, bir yamaç üzerinde toprak akmasının etkisiyle beliren, genellikle hilal biçimindeki kabartı.
—Metalürj. Haddelenmiş ya da dövülmüş bir parça yüzeyinde genellikle oksitlenmiş kabuk. (Ürünün, biçim değiştirmeden önce taşıdığı yüzey özüründen kaynaklanır.)
—Yerbil. Paleocoğrafyada, küçülmüş ve yoğuşmuş çökel dizileri birikimiyle (örn. Briançon kabartısı) ya da platform türü kalın dizilerle (örn. Gavrovo kabartısı) ayırt edilen yüksek ve dar kuşak. (Denizbilim, bu çökelim türlerinin dengeli kenarlar düzeyindeki çökelime denk düştüğünü göstermiştir.)
—Zootekn. *Konik kabartı*, sığırlarda kesici dişlerin üst yüzeyinde yer alan küçük çıkıntı. (Konik kabartının yıpranma durumuna göre hayvanların yaşı belirlenir; bu çıkıntı silindiğinde dişin üstü düzleşir.)

KABARTICI sıf. Şekerc. *Kabartıcı madde*, işlenmekte olan bir maddeye katılan proteinlere (yumurta akı, jelatin, kazein) denir. (Çırpıldığı zaman hava kabarcıkları oluşturarak karışımın hafiflemesini sağlar.)
—Polim. GÖZENEKLEŞTİRİCİ'nin eşanlamlısı.
—Tıp. Deri ya da mukoza üzerinde kabarıkçık yapan. || Deride ve solunum yollarında ağır kabarık lezyonlara neden olan, hiperit gibi, savaş gazlarına denir.
◆ a. Kabartıcı madde, gaz.

KABARTMA a. **1.** Kabartmak eylemi. **—2.** Düz yüzeyler üzerinde değişik yükseklikler de, girintili çıkıntılı biçimlerden oluşturulan yapıt ya da duvar süsü; rölyef: *Büyük salonun duvarları kabartmalarla bezenmişti.*
—Akust. *Akustik kabartma*, iki kulağın aynı anda kullanımı sonucu edinilen uzamsal işitme duyumu. (Bir uçağın konumunu belirlemek için dinleme istasyonlarında başvurulan iki kulakla işitme bu ilkeye dayanır. Bu duyum, ses kaydında birçok mikrofonla, seslendirmede ise birçok hoparlörle sağlanır.)
—Bahç. Bahçenin çiçek ekilen kısmındaki toprağı yapay olarak yükseltme.
—Berb. → KREPE.
—Camc. Sıcak ve yumuşak durumda olan camın yüzeyini metal bir kalemle çökerterek elde edilen kabarıklık.
—Ekmekç. *Kabartma maddeleri*, pişim sırasında ekmeğin su tutma kabiliyetini artırmak amacıyla hamura katılan yumurta akı, nişasta ve pektin gibi besinsel katkı maddeleri.
—Heykc. Çeşitli biçimleri ve bölümleri bir zemin üstünde az çok belirgin çıkıntılar halinde görünen, hacimli ya da çeşitli parçaların bir araya getirilmesinden oluşmuş (*asamblaj*, XX. yy. sanatı) yapıt ya da heykel. (Kabartmalar biçimlerine göre birbirlerinden ayrılırlar: yalnızca oyuk bir çizgiyle sınırlandırılmış olanlar [*kazınmış kabartma*], hafif bir oylumu olanlar [*Mısır kabartması*], çıkıntıları az [yalpık*, alçakkabartma*], orta [yarımkabartma*] ve fazla [yüksekkabartma*] olanlar.) || *Kaplama kabartma*, süsleme sanatında, bağımsız bir zemin üzerine oturtulmak üzere az çok belirgin kabartma biçiminde yontulmuş arka yüzü düz motif.
—Mim. Orta bölümü kenarlarına göre çıkıntılı ve pürüzlü bırakılmış taşlardan oluşan duvar kaplaması. || *Elmastıraş kabartma*, yüzü basık bir piramit biçiminde yontulan kabartma. || *Köşeli oluklu kabartma*, bitişik iki taşın kenarları köşeli bir derz oluğu oluşturacak biçimde pahlanmış kabartma. || *Kurt yenikli kabartma*, kurtların açtığı yolları andıran bezemelerle kaplı kabartma. || *Rüstik kabartma*, yüzü kaba olarak bırakılmış kabartma. || *Yarım oluk silmeli kabartma*, çıkıntısı, iki düz silme arasında bir yarım oluk silmeyle tamamlanan kabartma. || *Yuvarlak kabartma*, ayrıtların yerini yuvarlak yüzeylerin aldığı kabartma.
—Mutf. *Kabartma tozu*, hamurun kabarması için özellikle pastacılıkta kullanılan ve temel maddesi sodyum bikarbonat olan toz. (Hamurda daha fazla, sürekli ve muntazam gaz oluşmasını sağlamak ve hamur reaksiyonunun alkaliye kaçmasını önlemek için sodyum bikarbonatın yanına tartarik asit, bunun asidik tuzu, kalsiyum asit fosfat, sodyum pirosülfat vb. bir organik asit eklenir.)
—Nümism. Para ve madalyaların üstündeki kabartı.
—Opt. Resim, fotoğraf ya da çizimde, girinti ve çıkıntı izlenimi veren yanılsama. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Seram. Çini ve seramik yüzeyinde çeşitli tekniklerle yapılan boyama ve süsleme. (Bu uygulamalarda ya kalıp içine oyulan motifler üzerine seramik hamuru basılır, ya belirli motifler oyulmuş kalıplar yumuşak seramik hamuru üzerine bastırılır; veya astar ya da boya üst üste birkaç kez sürülür. Boyanın üst üste sürülmesi özellikle fırın ısısında kaybolan kırmızı renkte yaygındır.)
—Tarım. Toprağı yaran, parçalayıp yumuşatan ve üzerindeki bitkileri kopartarak yüzeyini düzleyen dişli aletlerle (dişli tırmık, kazayağı) toprağın işlenmesi.
—Teknol. *Kabartma makinesi*, kâğıt, deri, kumaş vb. gibi malzemelere kabartma desen vermeye yarayan makine. (Eşanl. GOFRELEME MAKİNESİ.) [Bk. *ansikl.* böl. Teknol.]
—Tekst. Bir kumaş üzerinde, çıkıntılar halinde desen yapma.
◆ sıf. Kabartılarak yapılmış olan: *Kabartma harfler. Kabartma harita.*
—Haritc. *Kabartma harita*, düzlem ve yükselti bakımından ölçekleri farklı olabilen, üçboyutlu topografik gösterim.
—Kâğ. san. *Kabartma kâğıt*, genellikle oymalı bir merdane ya da levhayla çukur ya da kabartma biçiminde desen verilmiş kâğıt.
—Seram. *Kabartma çini*, kalıba yapılan negatif süslemenin üzerine seramik hamuru sıkıştırılarak elde edilen çini. (Kalıptaki negatif süsleme, çiniye kabartma olarak geçer. Kabartma motifler ya da zemin seramik boyaları ile renklendirilir. Kabartma çini X.-XIII. yy.'larda Selçuklular'da başarıyla uygulandı [Konya Karatay medresesi, Sahipata külliyesi]. XIV. yy. erken osmanlı mimarlığında da Bursa yapılarında [Ulu cami] kabartma çinilere rastlanır.)
—Süslem. sant. *Kabartma şemse*, eski ciltlerde kapak süsleme motifi şemsenin, kabartmalı olanlarına verilen ad. (Kabartma olmayan şemselere *yazma* şemse* denirdi.)
—Topogr. *Kabartma plan*, bir kentin, bir tahkimli yapının vb., kabartma halinde ve küçük ölçekteki gösterimi.
—ANSİKL. Opt. Kabartmanın görsel izlenimi çeşitli psikolojik ve fizyolojik etkenlere bağlıdır; ama başlıca nedeni iki gözmerceğiyle görmedir; her göz incelenen kabartma halindeki cisimden farklı bir görüntü alır; bu iki görüntünün üst üste gelmesi ve iki gözün optik eksenlerini aynı noktaya yakınsatmak için harcadığı çaba, kabartma izlenimi doğurur ve uzaklığın yaklaşık olarak değerlendirilmesini sağlar. Bu özellikten stereoskopik dürbünlerde yararlanılır; bu dürbünler tam yansımalı prizmalarla gezleme doğrultularını saptırıp, büyütme güçleriyle açıları büyüterek kabartmayı abartır. Ayrıca ortak görüş alanı üstüne düşürülen bölmeler uzaklığı değerlendirmeyi sağlar; orduda kullanılan batarya dürbünleri ve kimi uzaklıkölçerler aynı ilkeye dayanır.

Kabartmanın düzlem görüntülerle elde edilmesi birçok araştırmaya yol açtı; olağan stereoskoplar bitişik iki fotoğraf gerektirir; görüntülerden her biri ayna ve merceklerle bir gözün bakış ekseni üzerine getirilir. E. Estanave'ın çizgili ağlar yönteminde de farklı bakış açılarından alınmış iki görüntü vardır; ama bunlar üst üste gelir ve her biri koşut küçük şeritlere ayrılır (milimetrede on kadar); görüntülerden birinin çift sıra şeritleri öbürünün tek sıra şeritleriyle almaşır. Gözlemci bu karmaşık sistemi, öne yerleştirilen ve almaşık olarak aynı sayıda saydam ve saydamsız şerit taşıyan çizgili ağ arasından inceler. Uygun konumda gözlerden biri görüntülerin çift sıra şeritlerini, öbürü tek sıra şeritlerini görür; böylece kabartma izlenimi elde edilir. (→ ANAGLİF.)

Bununla birlikte bir ekrana kabartma görüntüler düşürme sorunu henüz tümüyle çözülmemiştir. Ekrana dik açı altında polarlanmış iki görüntü düşürülür ve bunlar gözlerden her birinin yalnız bir görüntüyü seçmesini sağlayan polarlayıcı dürbünlerle incelenir. Bu yöntem, kabartma ve renkli izdüşümlerin gerçekleşmesini sağlar. Holografi* yöntemleri de bir nesnenin üçboyutlu görüntüsünü oluşturur. Bu üçboyutlu bilgi holografi levhası düzeyinde kodlanır; bu olgu nesnenin üçboyutlu görüntüsünü veren bu levhayla bağdaşık ışık demetinin kırınımına dayanır.
—Teknol. Kabartma makinesi üst üste yerleştirilen, birbirine kuvvetle bastırılan ve içten ısıtılan iki silindirden oluşur; işlenecek malzeme bu silindirlerin arasından geçer. Silindirlerden biri oyuk, öbürü kabartma



birkaç kabartma türü (görünüş ve profil)
1. Köşeli oluklu; 2. Yuvarlak; 3. Elmastıraş; 4. Rüstik.

biçiminde desenler taşır, böylece elde etmek istenen kabartmanın resmini malzemeye aktarır.

KABARTMAK → KABARMAK.

KABARTMALI sıf. Kabartması olan.
—Anat. *Kabartmalı kanal*, ölümden sonra göz merceği etrafında oluşan fistolu aralık.
—Metalürj. *Kabartmalı parlatma*, bir metal yüzeyinde, farklı sertliklerdeki bileşenlerden doğmuş mikrokabartmaların oluşumuna yol açan parlatma.
—Mim. Yüze gelen kenarları boydan boya keskin ağızlı çekiçle işlenen, böylece orta bölümü taşkın bir görünüm kazanan kesme taş için kullanılır. (En belirgin çıkıntılar murç ya da kalemle düzeltilir. Sonunda taş, kabaca bombeli bir görünüm kazanır.)
—Nöroanat. *Kabartmalı cisim*, yankârıncık alt boynuzunun altında, Ammon boynuzunun iç kenarı boyunca uzanan ve yer yer şişlikler gösteren bozmadde kordonu.

KABASAKAL sıf. Gür ve geniş sakallı.

KABASORTA sıf. Denizc. **1.** *Kabasorta arma*, direk donanımları serenli ve seren yelkenli olan arma. **—2.** *Kabasorta gindazo*, yelkenli gemilerde çubukların kaşkavalını çıkarmada kullanılan ve kabasorta palangayla donatılan gindazo. || *Kabasorta palanga*, biri sabit diğeri hareketli iki tornadan oluşan palanga.

KABAŞ (Yusuf Özer), türk ressam (Mersin 1934). Robert kolej'in makine mühendisliği bölümünü bitirdikten sonra ABD'ye giderek Yale Üniversitesi güzel sanatlar fakültesi'nde resim öğrenimini tamamladı (1962). 1964'ten başlayarak Robert kolej yüksek okulu'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1971'de Devlet Güzel sanatlar akademisi'nde (bugün Mimar Sinan üniversitesi güzel sanatlar fakültesi) Temel sanat eğitimi öğretim görevlisi, 1983'te doçent, 1990'da profesör, 1991'de Resim bölümü başkanı oldu. Gravür, seramik, belgesel film, kuyumculuk dizaynı gibi değişik alanlarda çalıştı. İstanbul Sanat festivali gravür yarışması'nda (1965), Hisar kısa film yarışması'nda (1967) birincilik ödülleri aldı.

KABATASLAK sıf. Bir şeyi ayrıntılara girmeden, ana çizgileriyle belirten şey için kullanılır: *Kabataslak bir hesapla yolumuz iki saat sürer. Kabataslak bir plan.*

◆ be. Ayrıntılara girmeksizin, kısaca, ana çizgileriyle, yaklaşık olarak: *Bir makinenin işleyişini kabataslak göstermek. İnşaatın maliyetini kabataslak hesaplamak.*

KABATAŞ, Doğu Karadeniz bölümünde Ordu iline bağlı ilçe; 21 335 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi, Ordu'nun 94 km G.-B.'sında *Kabataş*, 8 669 nüf. (1990).

KABATAŞ, İstanbul'da Boğaziçi'nin Avrupa yakasında semt; Fındıklı ile Dolmabahçe arasındadır; Bizans döneminde adının, *Butharion* olduğu söylenir. Antikçağ'da burada Diplokionion (çifte sütun) adlı bir anıt vardı. Halikarnassoslu Dionysios da Petra Thermastis adlı bir taştan söz eder. Semt, adını "Köse Kethüda" sanıyla ünlü Mustafa Necip Çelebi'nin yaptırdığı iskeleden (Karabali) alır. Bağodaları mescidi (1705/1706), Kabataş (Avniömerefendi) camisi, Kabataş (Hekimoğlualipaşa) çeşmesi (1732/1733), Kabataş-Üsküdar araba vapuru iskelesi, deniz otobüsü iskelesi bu kesimdedir.

Kabataş erkek lisesi *İstanbul*

Büyük Larousse



Kabataş erkek lisesi, İstanbul'da Milli eğitim gençlik ve spor bakanlığı'na bağlı lise. Kabataş'taki eski Aşiret mektebi hümayunu binalarında *Kabataş mektebi idadisi* adı ile eğitim ve öğretime açıldı (1908). Öğretim süresi 7 yıl olan okul hem yatılı hem gündüzlüydü. 1913'te *Kabataş sultanisi* adını aldı; programı değiştirildi; öğretim süresi, ilk kısımla birlikte 12 yıl oldu. İstanbul'un işgali (16 mart 1920) sırasında Nişantaşı sultanisi ile Beşiktaş sultanisi öğrencileri buraya taşındılar. Bir yıl sonra Beşiktaş sultanisi kendi binasına döndü.

1923-1924 ders yılında sultaniler kapatılınca *Kabataş erkek lisesi* adıyla öğretimini sürdürdü. 1925-1926 öğretim yılında ilk kısım kaldırıldı. Okul, 1928-1929 öğretim yılında Ortaköy'deki Feriye* saraylarının son bölümüne yerleşti. 1949-1950 ders yılında Feriye saraylarının üçüncü binası da lisenin kullanımına verildi. 1950-1951 ders yılından başlayarak ortaokul sınıfları kaldırıldı.

1989 yılında, Kabataş lisesi vakfı ve okul yönetiminin girişimiyle, okulun yanında yer alan ve Tekel'in kullandığı arazi, kültür ve eğitim merkezi, konferans ve spor salonları inşa edilmek üzere, liseye devredildi. Bu kompleksin 1994 haziranında hizmete girmesi planlandı. Ayrıca okulun Maslak'ta bulunan bir başka arazisine 8 yıllık ilköğretim okulu inşa edilerek hizmete sokulması öngörüldü.

1992-1993 öğretim yılında yapılan bir statü değişikliğiyle, ingilizce ağırlıklı eğitime geçildi. Açılan hazırlık sınıfına 96'sı erkek 104'ü kız toplam 200 öğrenci alındı. Aynı öğretim yılında okulda, 500'ü yatılı olmak üzere toplam 1 850 öğrenci eğitim görmekteydi.

KABAYEL a. *Yörs.* Güneyden esen rüzgâr; lodos.

KABAYİH ya da **KABAİH** çoğl. a. (ar. *kabiha*'nın çoğl. *kabayih, kaba'ih*). *Esk.* Çirkin davranışlar, suçlar, kabahatler.

KABAZİT a. (fr. *chabazite;* yun. *khabadzios*, bir tür taş olan *khaladzios*'un yanlış biçimi). Miner. Hidratlı kalsiyum alüminosilikat; zeolitler grubunda yer alan bu mineral romboedrik kristaller biçiminde görünür.

KABBAN → KAPAN.

KABBÂNÎ, suriyeli yazarlar ailesi. — AHMET EBU HALİL (Şam 1836 - *ay. y.* 1902), ilk arap tiyatro yazarlarından biri. Şam'da ilk tiyatro topluluğunu kurdu. — ABDÜLKADİR (Beyrut 1848 - *ay. y.* 1935), *Semerât ül-fünûn* (1875-1908) adlı dergiyi kurdu ve Beyrut müftüsü Mustafa Nece ile birlikte Makasid lisesi'nin kurucuları arasında yer aldı (1878). —NİZAR (Şam 1923), diplomatlık yaptı, sonra Beyrut'ta bir yayınevi kurarak (1966) kendini şiire ve gazeteciliğe verdi. Eleji türünden yapıtlarında toplumsal sorunları ve günlük uğraşları ele aldı.

KÂBE a. (ar. *ka'be*, oyun zarı anlamına gelen ve küp biçimindeki her tür ev için kullanılan sözcük). **1.** Hicaz'da, Mekke'de Harem-i Şerif'in ortasında yer alan, müslümanlarca kutsal yapı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu anlamdan genelleşerek kutsal sayılan amaç ya da yer. **—3.** *Kâbe pelesengi*, Mekke pelesengi'nin eşanlamlısı. ||*Kâbe örtüsü*, Kâbe'nin üzerini örten siyah örtü. ||*Kâbe toprağı*, hacıların Kâbe'nin bulunduğu yerden getirdiği ve kutsal olduğuna inanılan toprak. ||*Kâbe'den gelmek*, hacdan dönmek, hac görevini yerine getirmiş olmak.



B. N., Paris

Kâbe. Bir türk elyazmasından (XVI. yy.) minyatür
Bibliothèque nationale, Paris

—*Esk. Kâbe-rev*, Kâbe'ye giden; hacı. ||*Kâbe-i can*, gönül Kâbesi; bir kimsenin amacı; Tanrı. ||*Kâbe-i cihan-gerd*, dünyayı dolaşan Kâbe; güneş. ||*Kâbe-i ikbal*, bir kimseye güzel gelen yer. ||*Kâbe-i muazzama, Kâbe-i mükerreme, Kâbe-i şerife*, Kâbe'yi ululamak için kullanılan kalıp söz. ||*Kâbet-ül-âmâl*, emellerin Kâbe'si; arzulanan, amaç edinilen şey. ||*Kâbet-ül-uşşak*, âşıkların Kâbe'si; Mevlana Celalettin'in türbesi.
—Seram. *Kâbe betimi*, Kâbe ve çevresindeki yapıların resimlerinden oluşan süsleme. (Özellikle İznik ve Kütahya çinilerinde uygulandı.)
—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde sevgilinin yaşadığı yer (kûy-i yâr), kapısının eşiği bu adla anılır. Beytülharem, beytullah, beytülmukaddes, harim, harem sözcükleri de aynı anlama gelir. Âşık gayrimüslime benzettiği rakibinin buraya yaklaşmasını istemez. Müslümanların ibadet için Kâbe'ye yönelmesi gibi, âşıklar da sevgiliye yönelmiştir. Kâbe'yi kaplayan kara örtü sevgilinin saçı, Kâbe ise yüzüdür: *"Bilirsin yüz sürerler âsitan-ı Kâbe'ye ben de / Eşiğine yüzüm sürsem n'ola a Kâbem, a kıblem"* (Kâbe'nin eşiğine yüz sürerler, bilirsin. A benim kâbem, a benim kıblem! Ben senin eşiğine yüz sürsem ne olur.) [Baki].
—İsl. Müslümanların Kâbe ile yakından ilgisi, ilk kez kıble değişikliği olayı ile başladı. Daha önce Mescid-i aksa'dan dolayı Kudüs'e yönelerek namaz kılınmaktaydı. Hicret'ten yaklaşık bir buçuk yıl sonra Kâbe ve hac vahiy konusu olmaya başladı. Kudüs yerine Kâbe'nin kıble edinilmesi yönünde Peygamber'in duyduğu arzu üzerine gönderilen bir ayette şöyle denilir: "Yüzünü göğe çevirdiğini (Kâbe'nin kıble olması için dua ettiğini) görüyoruz. Sana hoşnut olacağın bir kıble vereceğiz. Artık yüzünü Mescid-i haram'a (Kâbe) çevir ..." (II, 144). [→ KIBLE.] Müslümanlara haccın farz kılınması onların Kâbe ile olan ilgisini daha da artırdı, Kâbe'yi ele geçirmeyi bir ülkü durumuna getirdi. Hicret'in altıncı yılında (628) müşriklerle ya-

pılan Hudeybiye anlaşması ile müslümanlara Mekke'deki hac uygulamasına ve Kâbe'yi ziyarete katılma hakkı tanındı; yedinci yılda (629) umret ül-kaza gerçekleştirildi; sekizinci yılda (630) Mekke fethedilerek Kâbe ele geçirilmiş oldu. Bundan sonra Kâbe ve hac hizmetleriyle ilgili geleneksel uygulamalar olan hacılara yemek verme (rifade), su sağlama (sikaye), Kâbe'nin bakım ve onarımı (sidane, hicabe) gibi işleri müslümanların ileri gelenleri üstlendi.

Gelenek uyarınca yılda üç kez Kâbe'nin kapısı açılır ve Mekke şerifi, önce zemzem kuyusunun suyu ile, sonra da gül suyu ile kutsal yerin zeminini törenle yıkayıp temizler.

—Tar. ve Mim. Kâbe'nin tarihine ve mimarisine ilişkin bilgiler yeterli olmadığı gibi, çoğunlukla efsanelere ve söylentilere dayanır. Kimilerine göre susuz bir vadideki zemzem kaynağı kutsal bir yerin ortaya çıkışında etkili oldu. Ptolemaios'un *Coğrafya* (Geographia) adlı yapıtında Mekke yerine Makoraba adının kullanılması ve bunun arapçada ya da habeşçede mikrap (tapınak) anlamına gelmesi dikkati çeker. Bu varsayımlardan yola çıkarak Kâbe'nin İ.S. II. yy.'da var olduğu söylenebilir. VI. yy.'da Ebrehe*'nin seferiyle ilgili söylentiler de Kâbe'nin varlığına kanıt olarak gösterilir. Mekke'ye gelen Tubba Esat Ebu Karib el-Himyeri'nin yapıya ilk kez bir kisve (örtü) ve sürgülü bir kapı yaptırdığı söylenir. Bunlara göre Kâbe, İslamlıktan önce de kutsal sayılıyor ve saygı görüyordu. Bir söylentiye göre Kuseyy, Kâbe'yi yıktırıp yeniden yaptırmış, bir başkasına göreyse islamiyetten kısa bir süre önce binayı tütsüleyen bir kadının buhurdanından çıkan ateşle yanmış ve Kureyşliler'ce onarılmıştı (608). Bu onarım sırasında Cidde'de karaya oturan bir bizans gemisinin tahtaları kullanılmış ve duvarlar bir sıra taş, bir sıra ahşap düzeninde örülmüştü. Önceleri bir insan boyunda, küçük, damsız bir yapı olan Kâbe'nin, su baskınlarından korunabilmesi için yükseltildiği ve kapısına merdivenlerle ulaşılabildiği söylenir. Mekke 630'da müslümanların eline geçtikten sonra Hz. Muhammet Kâbe'de herhangi bir değişiklik yapmadı. İlk yenilikler Abdullah bin Zübeyr tarafından gerçekleştirildi (683/684). Kenti kuşatan Hüseyin bin Numeyr Mekke'yi ve Kâbe'yi mancınıklarla taşa tuttu, bu sırada çıkan yangında da yapı yandı, Haceriesvet* çatladı. Emevi ordusunun çekilmesinden sonra, Abdullah bin Zübeyr Kâbe'nin kalıntılarının temizlenmesi ve yeniden yapılması için, taşlara dokunmaktan korkan halkı yüreklendirmek amacıyla çalışmaları kendisi başlattı. Kıble ile Metaf'ın yerini belirlemek üzere buralara üstü örtülü bir iskele kuruldu. Bu yapım sırasında Mekke'yi çevreleyen dağlardan getirilmiş siyah taşlar ve yemen harcı kullanıldı. El-Hicr ya da Hicr İsmail denilen ve İsmail ile annesi Hacer'in mezarlarının bulunduğu yer olduğuna inanılan alan yapı içine alındı; D.'ya giriş, B.'ya çıkış kapısı açıldı. 693'te el-Haccac bin Yusuf Mekke'yi ele geçirip Abdullah bin Zübeyr'i öldürdü; halife Abdülmelik ile anlaşarak B. kapısını ördürdü ve el-Hicr'i yeniden Kâbe'den ayırdı. Böylece Kâbe hemen hemen günümüze değin ulaşan biçimini kazanmış oldu. Halife Ömer ve Osman dönemlerinde yakınındaki evler yıktırılarak korunaklı bir duvarla çevrildi. Duvarın iç bölümü ahşap direkli revaklar biçimindeydi (bunlar Abbasiler ve Memluklar dönemlerinde üç sıra oldu).

25 cm kadar çıkıntı yapan mermer bir kaide (şadırvan) üzerinde yükselen Kâbe, adını küp biçimindeki mimarisinden alır, ancak gerçekte planı düzgün olmayan bir dikdörtgen prizmadır. Kapının bulunduğu K.-D.'daki ana cephe ile karşısındaki cephe 12 m uzunluğundadır, öteki iki cephenin uzunluğuysa 10 m'dir, yükseklikleri ise 15 m'dir. K. köşesi Rüknülıraki, B. köşesi Rüknüşşami, G. köşesi Rüknülyemani ve D. köşesi ise Rüknülesvet (Haceriesvet'ten ötürü) diye adlandırılır. Yapının duvarları yere kadar inen ve zemin düzeyinde şadırvana bakır halkalarla tutturulan siyah bir örtüyle (kisve, sitare) örtülüdür. Üstü de her yıl yenilenen bir örtüyle kaplıdır (eski örtü Beni Şeybe denilen bir görevli tarafından hacılara dağıtılır). Osmanlı döneminde bu örtü Mısır'ın çeşitli köylerinde dokutulurken, Ahmet I'den sonra İstanbul'da hazırlanmaya başlandı; önceleri Mısır, sonraları da Şam yolu üzerinden sürre ya da mahmil denilen özel bir kervanla Mekke'ye gönderiliyordu. K.-B. duvarında, zeminden 2 m kadar yükseklikte, yer yer yaldızlı gümüş kaplı bir kapı vardır. Kâbe açıldığında kapının yanına ahşap tekerlekli bir merdiven getirilir (bu merdiven başka zamanlarda Zemzem kapısı ile Beni Şeybe arasında durur). Kâbe'nin tavanı altı ahşap sütuna oturur. Duvarlar ve zemin mermer kaplıdır. D. köşeye, zeminden 1,5 m yüksekliğe Haceriesvet yerleştirilmiştir. Bu taş üçü büyükçe, birkaçı da daha küçük parçaların bir araya gelmesiyle oluşmuştur; Haceriesvet taştan bir çemberle, bu çember de gümüş bir halkayla çevrelenmiştir. Duvarın, Haceriesvet ile kapı arasında kalan bölümü, ziyaretçiler buraya oturup dua ettiklerinden el-Mültezem diye adlandırılır. D. köşesinde de zeminden 1,5 m yükseklikte, tavaf sırasında el ile dokunulan Haceriesvet bulunur. K.-B. duvarının üst köşesinin altında dışa çıkıntılı, altın yaldızlı bir oluk (Mizap ya da Mizapürrehme) vardır; oluk ile B. köşesi arasındaki yer tam kıble sayılır. Yağmur suyu oluktan mozaikli bir döşemeye iner. K.-B. duvarının karşısında, beyaz mermerden, yarım daire biçiminde, yüksekliği 1 m, kalınlığı 1,5 m olan bir duvar (el-Hatim) bulunur. Bu duvarın uçları Kâbe'nin K. ve B. köşelerinden 2'şer m uzaklıktadır. Hatim ile Kâbe arasında el-Hıcr ya da Hicr İsmail diye bilinen ve tavaf sırasında basılmayan alan vardır. Tavafın yapıldığı taş döşeme Metaf olarak adlandırılır. Burada, kapının karşısındaki çöküntünün (el-Micen), İbrahim ile İsmail'in harç kardıkları yer olduğuna inanılır. Metaf, geceleri aralarında yedişer kandilin yakıldığı otuz iki sütunla çevrilidir. Sütun dizisi, Kâbe'nin K.-D. duvarının karşısında, Metaf'a açılan Bab Beni Şeybe kemeriyle son bulur. Bu kemerle, Kâbe arasında kubbeli, küçük bir yapı olan Makam İbrahim yer alır. Burada, Kâbe'nin yapımı sırasında İbrahim'ın üzerine oturduğuna ya da bastığına inanılan bir taş vardır (söylentiye göre üzerindeki izler İbrahim'in ayak izleridir). Mehdi'nin halifeliği sırasında bu taş altın bir çemberle çevrelenmişti. Makam İbrahim'in yanında ve Kâbe'nin K.-D. duvarının karşısında, sütun dizisinin içinde, beyaz mermerden bir minber vardır. Üzeri kubbeli Zemzem kuyusu, Bab-ı Beni Şeybe'nin yanında, Haceriesvet'in tam karşısındadır. Bunun alt katında çıkrıklı bir kuyu ile, küçük bir mescit bulunur. Zemzem yapısının K.-D.'sundaki el-Kubbeteyn'de (XIX. yy. sonlarında ortadan kalktı), zamanı saptayan aletler ve zemzem testileri vardı. Kâbe'nin G.-D. duvarının karşısında, Zemzem kuyusunun G.'indeki Makam ya da Musalle'l hanbeli, ince mermer sütunlara oturan sivri çatılı bir yapıdır. Benzer mimaride bir yapı da, Kâbe'nin G.-B. duvarının karşısındaki Makamülmaliki'dir. Makamülhanefi ise, Hatim ve Kâbe'nin K.-B. duvarı yönündedir, üst üste iki çatılıdır.

Tüm bu yapılar namaz sırasında çeşitli mezheplerin imamlarına ayrılır. Şafiilerin kendilerine özgü makamları yoktur, bunlar namaz sırasında Zemzem kuyusunun kubbesi altında ya da Makam İbrahim'in yanında toplanırlar. Vahhabi yönetimi Haremi Şerif'in içinde mezhep ayrılıklarının gerektirdiği ibadet yerlerini kaldırmıştır.

Kâbe'yi çevreleyen revaklı duvarın köşelerinde Bab-ı Veda, Bab-ı Ali, Bab-ı Umre ve Babüsselam minareleri, K.-D. duvarının ortasında Nebi kapısı'nın yanında Kayıtbay minaresi, K.-B. duvarında, Nedve kapısı'nın yanında Nedve minaresi yer alır.

Osmanlı döneminde bayındırlık etkinlikleri hız kazandı, Süleyman I (Kanuni) döneminde tavan onarıldı (1553). Gene Süleyman I (Kanuni) ve Murat III dönemlerinde gerçekleştirilen onarımlarda revakların dokuz yüze yakın sütunu yenilendi, mermer ve sarı taştan yeni sütunlar eklendi, revakların üstü beş yüz küçük kubbeyle örtüldü. Süleymaniye adıyla yapılan medresenin yanına aynı adda bir minare eklendi, öteki minareler de elden geçirildi. 1612'de, Ahmet I dönemindeki onarımdan sonra 1621'de şiddetli bir selle Kâbe'nin üç cephesiyle Makam İbrahim yıkıldı. Murat IV'ün isteğiyle binalar eski taşlardan da yararlanılarak temelden başlamak üzere yeniden yapıldı. Bundan sonra da Kâbe'de önemli bir değişiklik olmadı. Son onarım ve düzenlemeler 1956'da gerçekleşti. (→ Kayn.)

KABEİRA. Tar. coğ. Anadolu'da Pontos ya da Kappadokia bölgelerinde Eskiçağ kenti; Lykos (Kelkit) çayı kıyısındaydı. Daha sonra Neokaisareia adını aldı. (Bugün Niksar.)

KABEİROİ. Yun. mit. Özellikle Semadirek adasında tapınılan ve Hephaistos'un oğulları olan ünlü yunan tanrıları grubu. Onurlarına düzenlenen ayinlerin korkunçluğuyla tanınmışlardı. Roma döneminde çeşitli büyük tanrılarla özdeşleştirildiler.

KABELÁČ (Miloslav), çek besteci (Prag 1908 - *ay y.* 1979). 1958-1962 arasında Prag konservatuvarı'nda besteleme dersleri verdi. Özellikle, Strasbourg vurmalıları'nın siparişi üzerine yazdığı vurmalı çalgılar için *Sekiz invention*'uyla (1963) tanındı. Çeşitli türde orkestralar için yazdığı 8 senfonisiyle (1942-1970) kendini kabul ettirdi.

KABELJAUWSEN → MORİNALAR.

KÂBETULLAH a. (ar. *ka'be* ve *Allah*'tan *ka'bet-ul-lah*). *Esk.* Kâbe.

KABIZ, -bzı a. (ar. *kabż*). **1.** Kabızlık çeken kimse. **—2.** *Esk.* El ile kavrama, tutma. **—3.** *Esk.* Ruhun teslim alınması; ölme. **—4.** *Kabız olmak,* kabızlık çekmek. **—5.** *Kabz etmek,* almak, kavramak (esk.). **—6.** *Kabz ü bast,* açılıp kapanma, daralıp genişleme (esk.).

—Ed. Aruz kalıplarından mefâîlün cüzünü, mefâilün biçimine sokmak. (Elde edilen bu ikinci şekle "makbûz" adı verilir.)

—Huk. *Ahz ü kabz* → AHİZ.

◆ Pek üretici olmayan kimse için kullanılır: *Kabız bir yazar.*

KABIZ sıf. (ar. *kabż*'dan *kâbıż*). *Esk.* **1.** Alan, alıcı, tutan. **—2.** *Kabız-ı evrâh,* ruh toplayan; can alan, Azrail. ‖ *Kabız-ı mal* → KABZIMAL.

—Esk. anat. Adale ve sinir için sıkan, çeken anlamında kullanılır.

KABIZA sıf. (ar. *kābıża*). Esk. anat. Oynak kemikler arasındaki açıları daraltan kas.

KABIZI ACEMİ, hubmesihi tarikatı kurucusu (öl. İstanbul 1527). Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dolaşarak İsa'nın Hz. Muhammet'ten üstün olduğu görüşünü yaymaya çalıştı. Bu davranışları nedeniyle Kanuni'nin sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın emriyle tutuklandı; Rumeli kazaskeri Fenarizade Muhittin ve Anadolu kazaskeri Kadiri Efendi tarafından yargılandı; serbest bırakıldı. Faaliyetlerini sürdürünce bu kez Kanuni'nin emriyle yakalandı; İstanbul kadısı Sadli Çelebi ve müftü İbni Kemal tarafından yargılandıktan sonra idam edildi.

KABIZLIK a. Dışkı maddelerinin uzun süre anormal olarak bağırsaklarda tutulmasından dolayı dışarı çıkarılmasındaki güçlük ve seyreklik. (Eşanl. PEKLİK.)

—ANSİKL. Kabızlığın nedenleri çeşitlidir. Bazıları organik kökenlidir. Dışkının boşal-

tılması, başlangıç noktası rektum olan bir refleksle yönetildiğine göre, bozukluk ya devimsel öğededir (karın ve apışarası kaslarının yetersizliği) ya da refleks yayının duyu öğesindedir; rektumda dışkı maddelerinin bulunması aptes bozma gereksinimini ya çok az uyandırır ya hiç uyandırmaz. Sık rastlanan işlevsel kabızlıklar, çoğu zaman beden hareketlerindeki bir yetersizlikten, uygun olmayan yemek rejimlerinden ya da çok hızlı bir yaşama ritminden ileri gelir. Alışkanlık haline gelmiş kabızlıkların tedavisi, peklik verici yiyeceklerden (pirinç, çikolata, kakao, şarap, likörler) ve mayalanabilen besinlerden (kuru sebzeler, ekmek) kaçınmakla sağlanır. Yemeklerin bileşimi çeşitli olmalı: üçte ikı yeşil sebze, üçte bir et, balık ya da yumurta ve bol posalı besinlerin oranı yüksek olmalıdır. Özellikle kepek gibi posalı yiyecekler dışkının hacmını artırdığı gibi yumuşak olmasını da sağlar. Bundan başka, tedavi yönünden, aptes bozmaya hep aynı saatte, her gün ya da günaşın, yeterli zaman ayırmalıdır. Beden hareketleri de iyi sonuç verir. Ağızdan alınan iç yumuşatıcı kimyasal ilaçlar elden geldiğince az kullanılmalıdır. Uzun zaman kullanılmaları dışkıyla potasyum kaybına, sürekli olabilecek bir kalınbağırsak tahrişine (müshil hastalığı) ve içlerinde fenolftalein bulunduğu durumlarda, iyileşmeye direnç gösteren deri hastalıklarına neden olabilir. Helmeler (taneler) dışkının hacmini çoğaltarak aptes bozma gereksinimini uyandırabilir. Geçici kabızlıklarda yumuşatıcı fitiller ya da hafif tenkiyeler yarar sağlayabilir.

KABİBAY (Orhan), türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1918). Harp okulu'nu (1938) ve Harp akademisi'ni bitirdi. Türk silahlı kuvvetleri'nde çeşitli görevlerde bulundu, yurtiçi ve yurtdışında değişik kurslara katıldı. Kore savaşı'nda görev aldı. Genelkurmay Plan ve harekât dairesi CENTO şubesi'nde çalıştı. 27 Mayıs 1960 devrimi'nin gerçekleşmesinde Milli birlik komitesi üyesi olarak önemli görevler üstlendi, Genel sekreterlik yaptı. Milli birlik komitesi üyeliğinden çıkarıldı ve kurmay albay rütbesinden emekli edildi (14 kasım 1960), Ottawa büyükelçiliği danışmanlığına atandı. 1963'te 14'lerle birlikte yurda döndü, CHP'ye girdi, parti meclisi üyesi oldu. Sıvas (1965), daha sonra İstanbul'dan milletvekili seçildi (1969-1973). CHP'de ortanın solu hareketine karşı çıktı ve Kemal Satır başkanlığında kurulan Cumhuriyetçi parti kurucuları arasında yer aldı (1972). Bu partinin aynı yıl Milli güven partisi ile birleşmesiyle kurulan Cumhuriyetçi güven partisi'nin milletvekili olarak parlamentoda görev yaptı. Milletvekilliği sona erince (1973) politik yaşamdan çekildi.

KABİH, KABİHA sıf. (ar. *kabih*, dişl. *kabiha*). *Esk.* Çirkin, iğrenç, kötü, yakışıksız: *Efal-i kabiha* (çirkin işler), *Fiil-i kabih* (çirkin, kötü iş). *Kabih-ül-vech* ya da *vech-i kabih* (çirkin yüzlü).

KABİHA → KABİH.

KABİL sıf. (ar. *kabil*, alan, kabul eden, kabul edici). **1.** Olabilir, mümkün, olanaklı: *Kabil değil, yapamam. Burada bulunsaydı, meselenin halli kabil olabilirdi.* **—2.** *Kabil değil,* kesinlikle olmaz, olanaksız.

—*Esk. Kabil-i afv,* bağışlanabilir, bağışlanması mümkün olan. || *Kabil-i ekl,* yenir, yenebilir. || *Kabil-i emanet,* emanet kabul eden; insan. || *Kabil-i feyz-i sefa,* neşenin feyzini kabul eden; neşeli. || *Kabil-i hitab,* kendisiyle konuşulabilir, sözden anlayan. || *Kabil-i icra,* yapılabilir, uygulanabilir. || *Kabil-i idrak,* algılanabilir, algılanması olanaklı. || *Kabil-i inhina,* eğilip bükülebilir, esnek. || *Kabil-i inkısam, kabil-i taksim,* bölünebilir. || *Kabil-i inkisar,* kırılabilir, kırılgan. || *Kabil-i intikal,* aktarılabilir, devredilebilir. || *Kabil-i istifade,* yararlanılabilir, kullanılabilir; ehliyetli becerekli kimse. || *Kabil-i itiraz,* itiraz edilebilir. || *Kabil-i izale,* izale edilmesi, giderilmesi olanaklı. || *Kabil-i sükna,* oturulabilir, oturmaya elverişli. || *Kabil-i tahakkuk,* gerçekleşebilir. || *Kabil-i tahammül,* dayanılabilir, katlanılabilir. || *Kabil-i tahayyül,* düşünülebilir, zihinde canlandırılabilir. || *Kabil-i tahkik,* araştırılabilir. || *Kabil-i tatbik,* uygulanabilir, yapılabilir. || *Kabil-i tecviz,* yapılması uygun görülebilir, izin verilebilir. || *Kabil-i telif,* uyuşan, bağdaşan. (Bütün olumsuz biçimler *gayri kabil* kalıbıyla yapılır → GAYRİ.)

—Esk. biyol. *Kabil-i tenbih,* UYARILGAN'ın eşanlamlısı.

—Esk. fels. *Kabil-i aks,* değiştirilebilir.

—Esk. fiz. *Kabil-i aks* ya da *akis,* TERSİNİR'in eşanlamlısı. || *Kabil-i irca,* İNDİRGENİR'in eşanlamlısı. || *Kabil-i tahammuz,* YÜKSELTGENEBİLİR'in eşanlamlısı. || *Kabil-i tahallül,* AYRIŞICI'nın eşanlamlısı.

—Esk. mat. OLANAKLI'nın eşanlamlısı. || *Kabil-i ihsa; kabil-i tadad,* SAYILABİLİR'in eşanlamlısı. || *Kabil-i ıstılah,* YALINLAŞTIRILIR'ın eşanlamlısı. || *Kabil-i inkişaf,* AÇILABİLİR'in eşanlamlısı. || *Kabil-i iştikak,* TÜREVLENEBİLİR'in eşanlamlısı. || *Kabil-i itmam,* İNTEGRALLENEBİLİR'in eşanlamlısı. || *Kabil-i taksim,* BÖLÜNEBİLİR'in eşanlamlısı. || *Kabil-i tecmi,* TOPLANABİLİR'in eşanlamlısı. || *Kabil-i terbi,* KARELENİR'in eşanlamlısı. || *Kabil-i tersim,* ÇİZİLEBİLİR'in eşanlamlısı.

—Esk. ruhbil. *Kabil-i taakkul,* anlaşılır, kavranılabilir.

—İsl. huk. *Kabil-i kısmet,* bir malın hak sahipleri arasında pay edilebilir olması. (Örneğin para, buğday, altın gibi misli mallar kabil-i kısmet mallardandır.)

KABİL a. (ar. *kabl*'den *kabil*). **1.** Tür, çeşit: *Bu kabil işlerle uğraşma. Bu kabil hastalıklarda alınacak önlemler.* **—2.** *Kabilinden,* türünden, gibi: *Kazadan yara almadan kurtulman mucize kabilinden bir şeydi.*

KABİL, KABİLE sıf. ve a. (ar. *kabil*, dişl. *kabile*, alan). *Esk.* Doğum yaptıran, doğurtan.

KABİL, *Yaradılış*'a göre, Âdem ve Havva'nın büyük oğlu. Kıskançlık nedeniyle erkek kardeşi Habil'i öldürdü. Kenim kolunun atasıydı, onlara adını verdi. Yeni Ahit'te kötülüğün simgesi, masumların katili olarak geçer. (Habil ve Kabil hikâyesinin anlamı için → HABİL.)

—Ed. Kabil, hıristiyan geleneğine göre, gökyüzü ülkesiyle yeryüzü ülkesi arasındaki ayrımı belirleyen simgesel bir kişiliktir (aziz Augustinus'un *Civitas Dei**'si). Ama onu bir edebiyat kişisi yapan, asıl, Klopstock'un *Der Tod Adams*'ı (1756) ile Gessner'in *Der Tod Abels*'idir (1758). Romantizm döneminde, Hugo (*la Légende des siècles,* "la Conscience") ve özellikle Byron (*Cain*,1921) Kabil'i başkaldırının timsali yaptılar.

KÂBİL, Afganistan'ın başkenti; 1 424 400 nüf. Kent, Hindu Kuş dağlarının G.'indeki dağlara paralel uzayan yolla Hindistan'a girişi (G.-D.'da *Kâbil ırmağı* vadisi ve Peşaver geçidiyle) sağlayan yolun kesiştiği yerde kuruldu. Başkent seçildiği sırada devlet, daha çok dağların G.'indeki Paştular ülkesinden, K.-B. Hindistan'a doğru uzanıyordu. Bu konum günümüzdeki Afganistan sınırlarına oranla daha elverişliydi: çünkü Afganistan sınırları Hindu Kuş dağlarının karşıt iki yamacına yayılan ve her mevsimde ulaşıma açık Salang geçidinden geçen karayolunun açılmasına karşın, Afganistan Türkistanı'yla ulaşım güç sağlanmaktadır. Ayrıca farsça konuşulan ve hem çekim alanı büyük ölçüde peştu dili konuşulan ülkelere (dil sınırı kentin 20 km G.'inden geçer) de yayılan, hem de eyalette çoğunlukta bulunan bu halkı bünyesinde eriten Kâbil'de önemli kültür sorunları ortaya çıkmaktadır. Kâbil ırmağının G.'indeki eski kente önce akarsuyun K.'indeki geleneksel semt, sonra da 8 km G.-B.'da, Darüleman (günümüzde Darülfünun) "yeni" kenti (1920-1930), en sonunda da geometrik planlı çeşitli yeni semtler eklendi. Önemli bir pazarı da olan bir yönetim ve hizmet kesimi ağırlıklı kentin sanayisi gelişmemiştir.

—Tar. Büyük İskender'in *Cabura*'sıyla (Kabura) özdeşleştirilen kent, Babur'un onu bir süre Büyük Moğol İmparatorluğu'nun başkenti yapmasıyla (1504-1526) önem kazandı. 1738'de Nadir Şah tarafından ele geçirildi ve 1774'te, Timur Şah zamanında, Kandahar'ın yerine Afganistan'ın başkenti oldu.

—Arkeol. Kentin surlarının, Eftalitler döneminde (V. yy.) inşa edildiği sanılmaktadır. Tepe Merencan'da III.- VI. yy.'a ait kuşana -sasani paraları sayesinde tarihi belirlenebilen bir buddha tapınağı vardır. Kuzeyde, dağın eteğinde, Hayrhane denen yerde, hindu dinine ait olduğu sanılan bir tapınak bulundu. Güneyde, dağın eteğinde, üç Şevaki stupasının kalıntıları sayesinde yeri belli olan bir buddha manastır külliyesi yer alıyordu.

KÂBİL ırmağı, Afganistan ve Pakistan'da ırmak; yaklş. 700 km. Kuh-i Baba'nın doğu kollarından doğan ırmak, Kâbil'i sular, Hayber geçidinin K.'inde bir ovalar ve boğazlar dizisinden geçerek Pakistan'a ulaşır, Attock'un hemen hemen karşısında İndus'a kavuşur. Özellikle aşağı çığırından sulamada yararlanılır.

KABİLE a. **1.** Aynı bölgede yaşayan ya da birlikte yer değiştiren, ortak bir siyasal sisteme, ortak dinsel inançlara ve ortak bir dile sahip ve başlangıçta kökenlerini aynı atadan alan aileler topluluğu. ("Kabile", toplumsal gerçekliğin bir başka çözümlemesini kapsayan "etni"nin eşanlamlısı değildir.) [→ BOY.] **—2.** Özellikle Antikçağ'da, bazı halklarda nüfusun bölümleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Din. İbrani halkının yönetsel bölünmesi. (Geleneğe göre Yakup'un on iki oğlun-

Kâbil'den genel görünüm

Weiss-Rapho



dan gelen on iki İsrail kabilesi bir federasyon oluşturmuş ve bu federasyonun bileşimi eski İsrail'in tarihsel aşamaları boyunca değişmişti.)

—ANSİKL. Antik Yunanistan'da siyasal topluluk geleneksel olarak dor kentlerinde üç kabileye (Hylleis, Dymanes ve Pamphyloi), İonia kentlerindeyse dört kabileye (Geleontes, Hopletes, Argadeis ve Aigikoreis) bölünüyordu. Atina'da Kleisthenes, sistemi kökten değiştirdi: Attike'deki her bölge (ülke trittus* halinde bölündü) on kabile oluşturdu. Her kabile böylece temel yönetim çerçevesi (seçim, maliye vb. bölgesi) durumuna geldi. Her kabileyi, ona adını veren bir kahraman koruyordu.

Atina'da olduğu gibi Roma'da da kabileler, siyasal ve askeri bir çerçeve oluşturdular. Servius Tullius döneminden başlayarak bu kabileler, yerlerini toprak temeline dayanan başka kabilelere bıraktılar. Bunlardan kırsal olan on yedisi, *patricius gentes* adını taşıyor (sonuncusu dışında), dördü de kent yönetim bölgelerine *(districtus)* karşılık düşüyordu. Kabilelerin sayısı sonradan otuz beşe yükseldi. Halk meclislerinin *(comitia)* kurulmasından başlayarak yurttaşlar, kabile kabile oy veriyorlardı. Oyunu ilk kullanan kabileye *(tribus) prerogativa* niteliği veriliyor ve onun oyu genellikle bütün öteki kabileleri sürüklüyordu. Yurttaş sayısının artmasıyla kabile bölgesel temelini yitirdiğinde kabilelerin adları, kabile üyesinin yurttaşlık simgesi haline geldi.

KABİLE → KABİL.

KABİLECİLİK a. Etnogr. Kabileye dayanan toplumsal örgütlenme.

KÂBİLİ ya da **KÂBULİ** a. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur. Azeri müziğindeki aynı adlı makamla benzerliği olup olmadığı bilinmiyor.)

KABİLİYE, Cezayir'in kuzey-doğu'sunda dağlık bölgeler bütünü. B.'dan Mitica ve Cezayir kenti bölgesiyle, K.'den Akdeniz'le, G.'den Cezayir ve Konstantin Yüksek ovalarıyla, D.'dan Cezayir-Tunus sınırındaki tepeler ve havzalar bölgesiyle komşudur. Küçük ve Büyük Kabiliye, çeşitli ve çok çelişkili yüzey şekilli (burada, en yüksek noktası 2 308 m olan Curcura kireçtaşlı sıradağları gibi yüksek dağlar, Summam vadisi gibi büyük iç havzaların ya da Bicaye havzası, Cicel havzası, Annaba havzası gibi kıyı havzalarının hemen yanı başında bulunur) bölgeler oluşturur. Özellikle en yüksek kütleleri çok yağışlı olan Kabiliye'ler, çoğunlukla gerilemiş olmakla birlikte, hâlâ geniş ormanlarla örtülüdür: özellikle Curcura'daki birkaç sedir ormanı, Küçük Kabiliye'deki pırnal meşesi ormanları. Kabiliyeliler geleneksel olarak kırsal kesimde yaşar, ağaç (incir ve zeytin), tahıl (arpa, buğday) ve hayvan (koyun ve keçi) yetiştirirler. B.'da, *Büyük Kabiliye*'de, berberi dilleri ve gelenekleri günümüze kadar korunmuştur; insanlar, dorukları birleştiren çizgi üzerinde kurulmuş büyük köylerde yaşar; ticaret ve el sanatlarıyla (özellikle mücevhercilik) tamamlanan ağaç yetiştiriciliği, geleneksel olarak başlıca etkinliktir. D.'da, Summam vadisinin kestiği bölgenin ötesinde, *Küçük Kabiliye*'de, eski berberi temellerinin zararına olarak araplaştırma eylemi gerçekleşmiştir; ormanların açıklık yerlerindeki küçük köylere dağılan halk, daha çok tahıl ekimi ve hayvancılıkla uğraşır. Ne var ki, berberice konuşan Büyük Kabiliye ile arapça konuşan Küçük Kabiliye arasındaki bu eski ayırım, daha modern etkiler sayesinde ortadan kalkmaktadır. Ayrıca, güçlü bir göç hareketi erişkin erkeklerin çoğunu kentlere sürüklemiştir: önce Fransa'ya ve Cezayir'e ya da Konstantin'e, daha sonra sanayileşmekte olan Kabiliye'ye komşu kentlere (gene Cezayir ile Konstantin ve Tizi-Uzu, Bicaye, Cicel, Skikda, Annaba bunların en önemlileridir). Çağdaş Kabileye toplumu, hem büyük ve küçük köylerinin (daha çok kadınlar, çocuklar ve yaşlı kimselerin oturduğu, erişkin erkeklerinse boş vakitlerini geçirdiği yerlerdir) geleneğine bağlı olarak, hem de fabrikaların ve hizmetlerin, donanımların ve büyük toplu konut bütünlerinin gelişmesinde ortaya çıkan bir kent ve sanayi uygarlığının çekiciliğine kapılarak yaşamaktadır. Hep çok yoğun nüfuslu (nüfus sıklığı çoğunlukla km²'de 100 ya da 200 kişinin üzerindedir) olan Kabiliye'ler, 1950'den bu yana nüfus açısından büyük değişiklikler geçirmemiştir.

KABİLİYE DİLİ a. Büyük Kabiliye'de ve Küçük Kabiliye'nin batısında konuşulan berberi dili.

KABİLİYELİLER, Kabiliye'nin yerleşik berberi halkı. Büyük Kabiliye'deki Kabiliyeliler'in kendi dil ve geleneklerini korumalarına karşılık, öteki Kabiliyeliler az ya da çok araplaşmışlardır. Ağaç yetiştirir, arpa ve sert buğday eker, sığır besler, zanaatçılıkla uğraşır ve köylerde yerleşik yaşarlar. Köylerin sınırında bulunan pazarları, bir topluluğun kendi kişiliğini koruyarak bir başka topluluğa açıldığı yerleri oluşturur. Kabiliyeliler, başlıca özellikleri farklı toplumsal işlevler ve bu işlevlerle ilgili yasaklamalar olan tamamlayıcı klanlar *(soff)* biçiminde örgütlenmişlerdir. Babasoylu bir soyzinciri izler, babayerli bir konutta oturur ve çapraz ya da koşut anabir yeğenleriyle evlenmeyi yeğlerler. Köyün her mahallesinin bir meclisi vardır ve her mahalle meclisi, *kanun* adı verilen bir klan gelenekleri yasasına uyulmasını sağlamakla görevli köy meclisine *(cema'a)* bir delege gönderir. Kabiliyeliler'in yaşamı (doğum, ilk saç tıraşı, sünnet, ilk yürüme, evlenme, ekip biçme ve ölüm), özellikle islami olmakla birlikte, apotropayik bir nitelik de taşıyabilen birçok tören aracılığıyla düzenlenir. Kadın, aile içinde aşağı bir durumda bulunmakla birlikte, erkekle aynı hukuksal haklara sahiptir. Fransız fethine karşı gelen Kabiliyeliler'e boyun eğdiren mareşal Randon, ülkeyi elde tutabilmek için 1857'de orada Fort-Napoléon (sonra Fort-National, bugün El-Erbaa n-Ath-İraten) hisarını yaptırdı. Kabiliyeliler 1871'de gene ayaklandı ve ülkeleri, 1954-1962 arasında Cezayir ayaklanmasının başlıca merkezlerinden biri durumuna geldi.

KABİLİYET, -ti a. (ar. *ḳabil* ve *-iyyet*'ten *ḳabiliyyet*). **1.** Bir kimsede bir şey yaparken kendini gösteren özel eğilim, yatkınlık; yetenek: *Müziğe, matematiğe kabiliyeti olmak.* **—2.** Bir kimsenin herhangi bir alanda gösterdiği güç: *Anlama kabiliyeti.* **—3.** Yetenekli kimse; yetenek: *O, gerçek bir kabiliyettir. Genç kabiliyetlere fırsat tanımak.* **—4.** Herhangi bir organın işlevini yerine getirme gücü; yetenek, hassa: *Görme kabiliyetini yitirmek. İşletme kabiliyeti güçlü değil.* **—5.** *Esk.* Olabilirlik.

—*Esk. Kabiliyet-i harbiye,* savaş yeteneği. ||*Kabiliyet-i icraiye,* uygulama kapasitesi. ||*Kabiliyet-i istiabiye,* bir geminin alabileceği yük sınırı. ||*Kabiliyet-i telkin,* inandırma gücü.

—Esk. fels. *Kabiliyet-i ahz,* alabilme yeteneği. ||*Kabiliyet-i aksiye,* değiştirilme, çevrilme olanağı.

—Esk. fiz. *Kabiliyet-i incirar,* haddeden geçip tel haline gelebilme özelliği. ||*Kabiliyet-i inhina,* kıvrılma, eğilebilme özelliği. || *Kabiliyet-i inkısam,* parçalara ayrılabilme, bölünebilme özelliği. ||*Kabiliyet-i tatarruk,* madenlerin ezilerek levha haline gelebilme özelliği.

—Esk. kim. *Kabiliyet-i inhilaliye,* çözülebilme, eriyebilme özelliği.

—Esk. mat. *Kabiliyet-i taksim,* BÖLÜNEBİLİRLİK'in eşanlamlısı.

—Esk. ruhbil. *Kabiliyet-i taharrüs,* duyarlılık. ||*Kabiliyet-i teheyyüc,* çabuk heyecanlanma özelliği.

KABİLİYETLİ sıf. Kabiliyeti olan; yetenekli: *Çok kabiliyetli bir genç. Kabiliyetli bir yönetici.*



Anderson-Fournier-Explorer

Büyük Kabiliye'de Curcura kütlesindeki cebel Hayzer'in güney yamacı

KABİLİYETSİZ sıf. Kendisinde aranan yetenekler bulunmayan kimse için kullanılır; yeteneksiz: *Kabiliyetsiz bir yönetici.*

KABİLİYETSİZLİK a. Kabiliyetsiz olma durumu; yeteneksizlik: *Kabiliyetsizliği yüzünden her şeyi altüst etti.*

KABİN a. (ing. *cabin*'den). **1.** Belli kullanımlara ayrılmış küçük özel ve kapalı bölme (genellikle bir tamlayanla kullanılır): *Telefon kabini. Elbiseyi üstünüzde görmek isterseniz, kabinde deneyebilirsiniz.* **—2.** Denize girenlerin soyundukları ve giyindikleri küçük kapalı baraka. (KABİNE de denir.)

—Denizc. → KAMARA.

—Dy. *Kabin işareti,* bildirileri, kabin içine yerleştirilmiş ışıklarla makiniste ileten işaretleme sistemi. (Bu ışıklar hat işaretlerinin basitçe kabine iletimi olabilir; ama çoğu kez bu işaretler tümüyle kaldırılmıştır. Bildiriler makinelere indükleme akımları, kodlanmış akımlar ya da hertz dalgalarıyla sabit postalardan iletilebilir.) ||*Makas kabini,* bir garın, bir kavşağın makas kumanda ve denetim aygıtlarını, bunları çalıştıran personeli barındırmaya yarayan küçük yapı. ||*Makinist kabini,* bir vagonun, özellikle bir lokomotifin önünde yer alan, yolcu kompartımanlarından ayrılmış, makinistin bulunduğu bölme. — Bir lokomotifte personel ile kumanda ve manevra aygıtları için düzenlenmiş bölme.

—Havc. Bir uçağın içine oturulabilen bölümü. — Nakliye uçaklarında yolculara ayrılan bölüm. ||*Kabin yükseltisi,* bir uçağın kabini içinde yapay olarak korunacak atmosfer basıncını karşılayan saymaca yükselti. (Yüksekten uçan bir nakliye uçağının kabin yükseltisi genellikle 1 500 ile 2 500 metre arasında değişir.) ||*Pilot kabini,* bir uçağın mürettebatının bulunduğu yer. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yataklı kabin,* bir uçakta, perdelerle çevrilmiş yataklı oda biçiminde düzenlenen bölüm.

—İnş. Bir asansörün, içine binilen bölüm.

—Tarım mak. Traktörlerde ya da özdevinimli makinelerde yağmurdan ya da güneşten korunmayı ve devrilmeye karşı güvenliği sağlayan karoserli yapı. (Bazılarında havalandırma ve ısıtma düzeneği de bulunur.)

—Uz. havc. İnsanlı bir uzay aracında astronotların Yer'e döndükleri bölme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yörünge kabini,* bir gezegen çevresinde yörünge devinimi yapan uzay aracı. — Amerikan uzay mekiğinin uydulaştırılan ve Yer'e indirilerek yeniden kullanılan ana öğesi.

—ANSİKL. Havc. Bazı askeri uçaklarda mürettebatın kurtarılmasını kolaylaştırmak için fırlar bir kabin bulunur; bu kabinin yörüngesi önce küçük roket-motorlarla, sonra paraşütlerle denetim altında tutulur.

Ağır ve pahalı olan bu teknik günümüzde çok az kullanılır.

—Uz. havc. Kabin uzay aracının vazgeçilmez bir bölümüdür. Amerikalılar'ın insanlı ilk uzay aracı Mercury kapsülünde tek bir modül vardı: aracın kabini yalnız bir astronot taşıyacak şekilde düzenlenmişti. Gerek Ruslar'ın, gerek Amerikalılar'ın insanlı ilk uzay araçlarında (Mercury, Gemini, Apollo, Vostok, Voshod) kabin, mürettebat için, hem fırlatma sırasında ve Yer'e dönüşte, hem de Yer çevresinde yörüngede kaldıkları sürece barınak oluşturuyordu. Bu alanda önemli bir çelişki ortaya çıkmıştı; çünkü uzaydaki yaşam daha geniş ve rahat bir ortam gerektirmekteydi, oysa fırlatmada ve özellikle dönüşte karşılaşılan güçlükler yüzünden olabildiğince küçük ve hafif olması zorunluydu. Ruslar'ın Soyuz uzay aracında kabine eklenen yörünge modülü çelişkiyi bir ölçüde çözdü; tekrar kullanılmayan bu modül uzayda bir süre kalma olanağı verdi. Yörünge istasyonlarının devreye girmesi, bu soruna kesin bir çözüm getirdi; geniş bir konaklama yeri oluşturan bu istasyonlar, uzayda uzun süre kalma sorunuyla, mürettebatı fırlatma ve Yer'e döndürme (kabinle donatılmış ulaşım araçlarıyla) sorunlarını birbirinden tümüyle ayırdı.

Uzay kabini atmosferin yoğun katmanları arasından Yer'e dönüş koşulu göz önüne alınarak gerçekleştirildi. Gerçekten de atmosfere girişte sürtünmenin doğurduğu ani frenleme sırasında açığa çıkan yoğun ısıya karşı astronotların can güvenliğini sağlamak zorunluydu. Bu koşulu yerine getirmek için uzay aracının atmosfere hemen hemen teğet konumda girmesi gerekir. Yavaşlama, kaldırma kuvveti kullanmayan bir kabinde 8 g'ye, kaldırma kuvvetine başvuran bir kabinde ise 3 ya da 4 g'ye düşer. Bu arada ısı akısının bir bölümünü ısı kalkanı soğurur, bir bölümünü de ısı kalkanı önünde kızgın havanın oluşturduğu aşırı sıcak plazma ışıma biçiminde yayar. Isıyı kolay boşaltmak için kabinin olduğunca hafif ve tıkız olması gerekir. Dolayısıyla astronot koltuğu ya da koltukları çevresinde çok küçük hacim bırakılır, ayrıca Yer'e dönüş evresinde mürettebat için zorunlu donanım ve rezervler dışında hiçbir şey bulunmaz. Diğer donanım ve rezervleri taşıyan uzay aracının servis modülü, kabin atmosfere dönüş yörüngesine oturduğu anda atılır. En az iki bölmeli bu uzay araçlarını (kabin ve servis modülü) 1961'den başlayarak Ruslar Vostok'la, 1965'ten bu yana da Amerikalılar Gemini'yle kullanır.

Dönüş sırasında ortaya çıkan yüksek ivme düşüşüne dayanmak için astronotlar kabinde ısı kalkanı sırtlarına gelecek şekilde oturur. Dolayısıyla ısı kalkanı kabinin hemen arkasına yerleştirilir. İnsanlı ilk Vostok uzay aracının kabini küreseldi ve hiçbir kaldırma kuvveti kullanmıyordu. Ruslar'ın bu biçimi seçmesinin nedeni atmosfere girdiğinde aracın büyük bir kararlılık göstermesiydi. Buna karşılık, Amerikalılar belli bir kaldırma kuvveti kullanan, dolayısıyla atmosfere girişte ivme düşüren ve dönüş yörüngesini denetim altında tutan bir kabin seçti. Mercury, Gemini ve Apollo araçlarının kabinleri kesik koni biçimindeydi ve arkalarında (kesik koninin en geniş bölümü) eğrilik yarıçapı büyük küremsi bir kalkan vardı. Ruslar Soyuz araçlarında Amerikalılar'ın seçimine oldukça benzer kabin biçimleri benimsedi.

Kabinin hızı yeterince azaldığında, örneğin atmosfere girişte 8 km/sn ya da 11 km/sn olan hız, saniyede birkaç yüz metreye düştüğünde, denize (Amerikalılar'ın uygulaması) ya da karaya (Ruslar'ın uygulaması) iniş için paraşütler açılır. Ayrıca Ruslar Soyuz araçlarında Yer'e iniş şokunu sınırlamak için yaklaşık 1 m yükseltide ateşlenen küçük frenleme roketleri kullanır. Fırlatmanın ilk evresinde kozmonotların ya da astronotların güvenliklerini sağlamak için uzay kabinleri, genellikle fırlar koltuklarla (Vostok, Gemini) ya da kabinin tümünü fırlatan araçlarla (Apollo, Soyuz araçlarının güçlü barutlu roket motorları) donatılır.

80'lerde yeniden kullanılabilen uzay mekik*lerinin devreye girmesi sonucu uzay kabini kavramı önemini yitirmiştir.

KABİNE a. (fr. *cabinet*'den). **1.** BAKANLAR* KURULU'nun eşanlamlısı. **—2.** Plajlarda kabin. **—3.** *Esk.* Hela, tuvalet.

—Denizc. → KAMARA.

KABİNETO a. (ital. *gabinetto*). *Esk.* Bakanlar kurulu.

—Denizc. → KAMARA.

KABİR, -bri a. (ar. *ḳabr*'den). **1.** Mezar: *Bir kimsenin kabrini ziyaret etmek.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kabir azabı çekmek,* aşırı ölçüde üzülmek, sıkılmak. ||*Kabir suali,* içinden çıkılması güç, ayrıntılı ve usandırıcı soru; ahret suali.

—İsl. Kabir batıdan doğuya, uzunluğu ölünün boyu kadar, genişliği yarım boy, derinliği ise yarım ile bir boy arasında kazılır. Kıbleye bakan yönü, tabandan yana gırintili olarak boydan boya oyulur. Bu oyuğa *lahit* denir. Eğer toprak lahit oymaya elverişli değilse, kabir tabanının ortasına boydan boya *şak* adı verilen bir çukur kazılır. Cenaze, lahit ya da şakka sağ yanı üzerine, yüzü kıbleye eğimli olarak konur. Cenaze kabre konduktan (defin) sonra, önemli ve zorunlu bir neden olmadıkça kabir açılamaz. Kabirleri, kaybolmamaları, harabe durumuna gelmemeleri için çevirerek koruma altına almak, temiz tutmak ve ağaçlandırmak, yaşayanların ölülere karşı bir saygı borcu olarak değerlendirilir. Ancak, bütün islam bilginleri pahalı ve gösterişli kabir yapımının, kabirleri aşırı derecede süslemenin Hz. Muhammet'in sünnetine ve islam geleneğine aykırı olduğunu belirtirler.

• *Kabir azabı,* islam bilginlerinin çoğunca olası görülen bu azap bedensel değil ruhsaldır. İnanca göre, kabre konan kişiye *münker nekir** melekleri gelerek kendisini sorguya çekerler. Ölü, dünyadaki inanç ve yaşamına (amel) göre bu sorguyu başarıyla cevaplarsa, kabrı "cennet bahçelerinde bir bahçe", başaramazsa "cehennem çukurlarından bir çukur" olur. Hz. Muhammet, müslümanlara kabir azabından kurtulmaları için dua etmeyi öğütler, temizlenmeden namaz kılma gibi bazı günahların kabir azabına yol açacağını bildirir. Hz. Muhammet'in birkaç kez mezarlıktan geçerken bazı ölülerin kabir azabı çektiklerini gördüğünü, kabir azabından Allah'a sığındığını belirten hadisleri vardır. Bir hadisinde de inkârcılar ve günahkârlar mezarlarındayken sabah akşam cehennemdeki yerlerinin kendilerine gösterileceğini bildirir.

• *Kabir ziyareti,* Hz. Muhammet'in sünnetlerindendir. Hz. Peygamber, cahiliye devri Arapları'nın kabirlere karşı gösterdiği aşırı ilgiyi ve atalarının ölüleriyle övünme geleneklerini yıkmak amacıyla başlangıçta kabir ziyaretini yasaklamışsa da daha sonra, ibret alınması ve ahret hayatının düşünülmesini sağlamak bakımından kabir ziyaretini serbest bıraktı. Kabir ziyaret eden, önce ölünün ruhuna selam verir, sonra günahlarının bağışlanması için dua eder, Kuran okur. Kabir üzerinde oturmak, namaz kılmak, kurban kesmek caız değildir. Ayrıca kabirlere bez bağlamak, üzerinde mum yakmak, ölüden medet ummak bidat ve hurafe sayılarak yasaklanmıştır. İbni Teymiye gibi bazı islam bilginleri, sözü edilen sakıncalı davranışlara yol açabileceği gerekçesiyle kabir ziyaretiyle ilgili yasağın sürdüğünü ileri sürmüşlerse de, Hz. Muhammet'in hem kendi kabrini hem de öteki kabirleri ziyaret etmeyi öğütleyen güvenilir hadisleri vardır.

KABİR, hindi dilinde yazan hindistanlı şair ve vaiz (Benares 1440 - öl. 1518'e doğr.). Dul bir brahman kadının terk edilmiş çocuğuydu, dokumacılık yapan bir müslüman karı koca tarafından evlat edinildi. Hindu dini metinlerini inceledi ve kast sistemine ilk karşı çıkan kişi olduğu söylenen Ramananda'nın ve sufi bilge Şeyh Taki'nin tilmizi oldu. "Bhakti*"nin etkisinde kaldı ve tartışmacı karakteriyle tanındı. Brahmanlar'ın biçimciliğiyle ikiyüzlülüğünü açıkça yerdi ve hindu diniyle müslümanlık arasında Tanrı sevgisi alanında bir etkileşimin yararını savundu.

KÂBİR sıf. (ar. *kabir*). *Esk.* **1.** Büyük, ulu. **—2.** İhtiyar, kocamış. **—3.** *Kâbiren an kâbir,* büyükten büyüğe; en büyük çocuktan onun en büyük çocuğuna geçerek (Miras ya da herhangi bir eşya için kullanılır.)

KABİRGÂH a. (ar. *ḳabr* ve fars. *-gah*'tan *ḳabrgah*). *Esk.* Mezarların bulunduğu yer, mezarlık.

KABL be. (ar. *ḳabl*). *Esk.* Arapça sözcüklerin başına gelerek "evvel", "önce", "önceki", "öncesi" anlamında birleşikler yapar: *kabl-el-hicre* (Hicret'ten önce), *kabl-el-islam* (islamdan önce, müslümanlıktan evvel), *kabl-el-mevt* (ölümden önce), *kabl-el-miat* (zamanından önce; ölmeden önce), *kabl-el-milad* (→ KABLELMİLAT), *kabl-el-vuku* (→ KABLELVUKU), *kabl-el-vürud* (gelmeden, kavuşmadan önce), *kabl-eş-şuru* (başlamadan önce), *kabl-et-taam* (yemekten önce), *kabl-et-tarih* (tarihöncesi, prehistorya), *kabl-et-tecribe* (deneyden önce), *kabl-et-telakkı* (buluşmadan, kavuşmadan önce), *kabl-et-tulu* (güneşin doğuşundan önce), *kabl-ez-zeval, kabl-ez-zuhur* (öğleden önce) vb.

KABLELMİLAT be. (ar. *kabl* ve *milâd*'dan *ḳabl-el-milâd*). *Esk.* İsa'dan önce.

KABLELVUKU, -u be. (ar. *ḳabl* ve *vuḳū'*'dan *ḳabl-el-vuḳū'*). *Esk.* Olmadan önce, meydana gelmeden önce. (→ HİSSİ-KABLELVUKU.)

KABLO a. Aynı kılıf içinde elektriksel ve mekanik olarak korunan birbirinden yalıtılmış iletken teller kümesi. (Bk. *ansikl.* böl. Elektrotekn. ve Telekom.)

—Ask. *Kablo teskeresi,* sahrada askeri telefon kablolarını kısa zamanda sermeye yarayan aygıt. (Hafif kabloların serilmesi için göğüste taşınan kablo teskereleri, iki er tarafından kullanılan kablo serme elarabaları ve askeri araçlara monte edilen kablo serme aygıtları vardır.)

—Denizc. *Kablo döşemek,* kıtalararası iletişimi ve enerji naklini denizaltından sağlamak için kablo gemileriyle deniz dibine kablolar yerleştirmek. ||*Kablo gemisi,* denizaltı iletişim ve elektrik kablolarının döşenmesinde ve bakımında kullanılan özel gemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Kablo işareti,* gemilerin, denizaltı kablolarının üzerine demirleyip zarar vermelerini önlemek için, kıyıya dikilen beyaz boyalı, üzerinde başaşağı konumda bir çapa resmi bulunan işaret. (Geceleri bu işaretler ışıklandırılır.) ||*Kablo kaldırmak,* bakım ve onarım yapmak ya da eskimiş kabloyu değiştirmek için denizaltı kablolarını kablo gemisine çekmek. — Hatalı demirleme ya da demir taraması sonucu gemi demirine takılan kabloyu su yüzeyine çıkarmak.

—Dy. İki demiryolu taşıtının elektrik devrelerini, eşleyiciye takılan fişle bağlamaya yarayan çok iyi yalıtılmış elektrik teli. || *Taşıyıcı kablo,* katener askılı akım dağıtım sisteminde pandüllerle temas hattını ya da hatlarını taşıyan kablo.

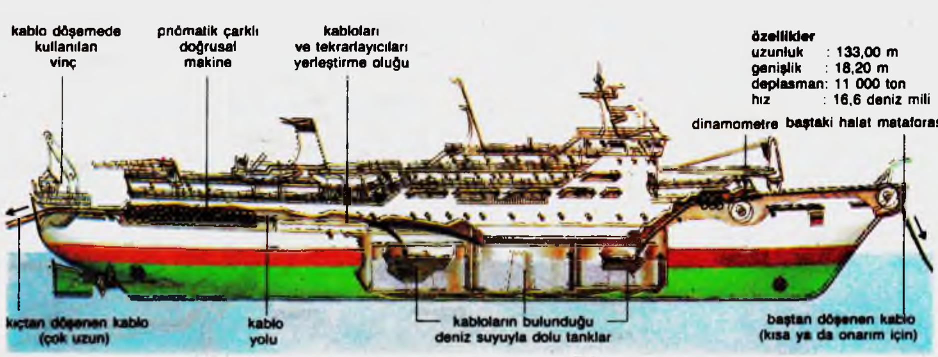
—Elekt. *Uzatma kablosu,* bir yandan erkek fişe öte yandan dişi fişe bağlanmış bükülgen kablo.

—Elektron. *Şerit kablo* → STRİP-LİNE.

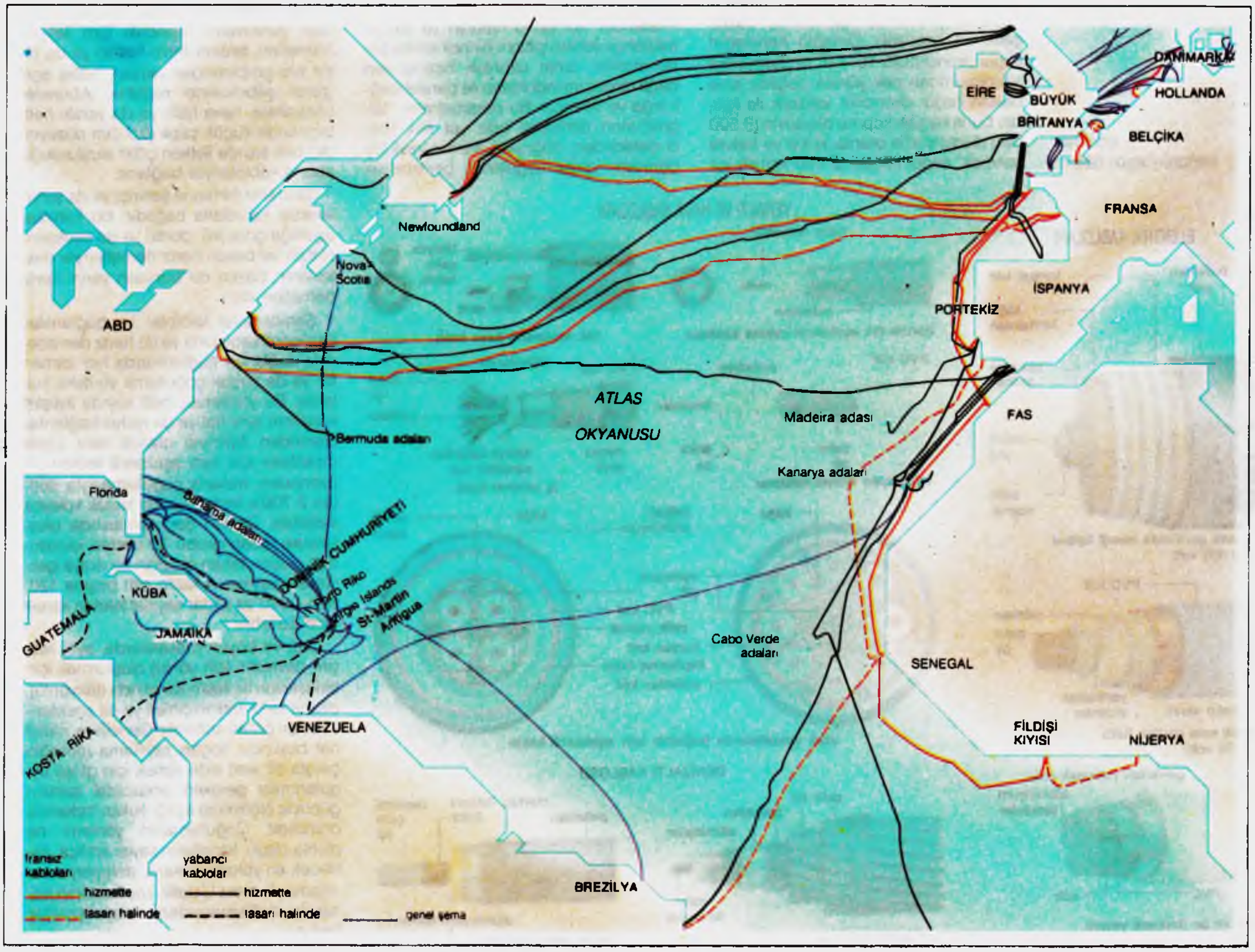
—Elektron. ve Bilş. *Arayüz bağlantı kablosu,* mikrobilgisayarın arabağlantısı için giriş ya da çıkış görevi yapan tellerin tümü.

—Elektrotekn. *Kablo geçiş dayanağı,* bir tel ya da kabloyu girişinde tutmaya ve korumaya yarayan, bir bileşen ya da aksesuar parçası. ||*Kablo yatağı,* alçak gerilimli iç donanımlarda elektrik borularını döşe-

meye yarayan lambalı tahta ya da plastik lata. ||*Besleme kablosu* ya da *iletken kablo,* bir uçtan sabit ve elektriksel olarak bir alıcıya, öbür uçtan bir erkek elektrik fişine bağlı bükülgen, yalıtılmış iletkenler bütünü. ||*Birleştirici kablo, uzatma kablosu,* bir uçtan birleştiricinin ya da uzatma kablosunun devingen dişi prizine diğer uçtan ise, bir erkek elektrik fişine bağlı bükülgen, yalıtılmış iletkenler bütünü. ||*Tekli kablo,* bir tek yalıtılmış iletkeni olan kablo. ||*Üçlü kablo,* yalıtılmış üç iletken içeren kablo.
—Elektrotekn. ve Telekom. *Dörtlü kablo,* dört iletkenli bir ya da birçok grup içeren kablo. (Bu grupların her biri iki metal devre ve bir hayalet devreden oluşur.) ||*İkili kablo,* birbirinden bağımsız devreler oluşturacak biçimde birçok özdeş iletken çifti içeren kablo. ||*Optik kablo,* mekanik olarak koruma amacıyla bir kılıf içine yerleştirilmiş optik liflerden oluşan kablo. ||*Yüklü* ya da *püpinli kablo,* en azından alçak frekanslarda uzunluk birimi başına doğan zayıflamayı azaltmak için her devrede yer yer seri bağlı indüktanslar içeren kablo.
—Havc. *Dönme, yön* ya da *yatay dümen kabloları,* kanatçıklara, yön dümenine ya da yunuslama dümenine devinim ileten çelik halatlar. (Sık sık ayar etmek gerektiren kabloların yerini, borularla gerçekleştirilen sağlam kumanda sistemleri almaktadır.)
—Kâğ. san. *Kablo kâğıdı,* elektrik kablolarının iletkenlerini yalıtmada kullanılan kâğıt.
—Nörobiyol. *Kablo özelliği,* bir sinir lifinin edilgin olarak elektrik iletme niteliklerini yansıtan fiziksel özellik. (Belli bir noktada elektrik potansiyelinin değişikliğini anlamak için uzaklıkla orantılı olarak o noktadaki üstel azalma ölçülür.)
—Ormanc. *Kablo direği,* dağlarda ağaçların ormandan çıkarılmasına yarayan teleferik kablolarını taşıyan sehpa.
—Radyotekn. *Anten kablosu,* bir antenin yüksek bölümlerini radyo vericisine ya da alıcısına bağlayan iletken ya da besleme hattı.
—Tekst. *Kablo bükülü iplik,* iki ya da daha çok tekkatlı ipliği bükerek oluşturulmuş çokkatlı birçok ipliği bir arada büküp elde edilen iplik. (Kablo bükülü iplik genellikle dikişte kullanılır.) ||*Kablo bükümü,* iki ya da daha çok tekkat ipliği büktükten sonra tamamlayıcı bir büküm daha verilerek elde edilen ve genellikle urgancılıkta uygulanan işlem.
—TV. *Kabloyla dağıtım,* UZAKTAN DAĞITIM*'ın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Denizc. *Kablo gemisi.* XIX. yy.'da, ilk kablo gemileri bu iş için kiralanmış sıradan gemilerdi. Ancak 1872'den sonra bu gemiler, yalnız kablo döşemede ve bakımında kullanılan özel olarak inşa edilmiş ve düzenlenmiş gemilere dönüştü. 1970'ten sonra inşa edilen kablo gemilerinin yönetimi otomatikleşti; uzun inceleme, araştırma ve sondajlardan sonra düzenlenen yerleştirme tasarısına göre bu gemilere kumanda edilmeye başlandı. Teknenin tabanındaki tanklardan çıkarılan kablo, döşeme bilgisayarınca çalıştırılan kablo makinesiyle açılırken, gemi önceden belirlenen belgede ve rotada, radyoseyir donanımlarının, özellikle uydularla seyir sistemlerinin ve sesötesi titreşimli sonda aygıtlarının yardımıyla yol alır. Gemi kimi teknik donanımlar da vardır; bunlar yerleştirme sırasında kablo üzerinde kesiksiz olarak ölçme, ayarlama, eşitleme ve onarım gibi işlemlerin yapılmasını sağlar.
—Elektrotekn. Enerjinin iletimini ve dağıtımını sağlayan elektrik kabloları ya *hava hatları* biçiminde *çıplak kablolar*'dan ya da *yalıtılmış yeraltı kabloları*'ndan oluşur.
Uzun mesafeli bağıntıların tümü ve kı-

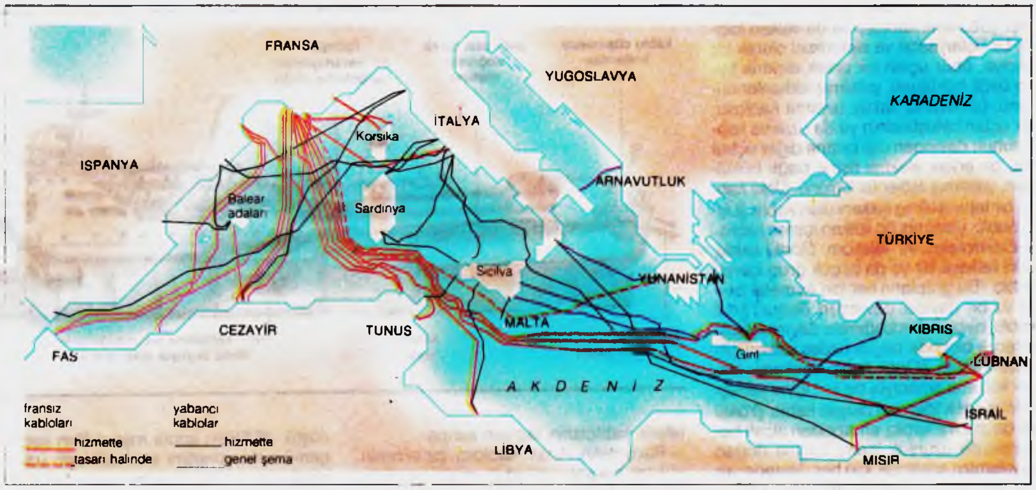


Vercors tipi bir kablo gemisinin kesiti



Atlas okyanusu'nda denizaltı telekomünikasyon kabloları

Posta ve Telekomünikasyon belgesine göre



Akdeniz'de denizaltı telekomünikasyon **kabloları**

Posta ve Telekomünikasyon belgesine göre

sa mesafeli bağıntıların bazıları hava hatlarıyla gerçekleştirilir. Kablolar iyi bir elektrik sürekliliği sağlamaktan başka, elektriksel, mekanik ve meteorolojik etkilere karşı bozulmadan ve kopmadan dayanmak zorundadır. Kabloların elektriksel yalıtımı bükülmez ya da asma izolatörlerle gerçekleştirilir. Bunlar kendilerine uygulanan kuvvetleri toprağa dikilmiş dayanaklara (direk ya da kule) iletir. Kablolar yuvarlak iletken tellerin ardışık katmanlarından oluşur. Günümüzde bakır iletkenlerin yerine, çelik tellerle bileşik halde arı alüminyum kullanılır; çelik teller genellikle kablonun özünü oluşturur; ayrıca bu amaçla alüminyum, magnezyum ve silisyum (Almelec) alaşımlarından da yararlanılır; bu tür kabloların mekanik dayanımını artırmak için bunlar bazen çelik özle donatılır. Örneğin Almelec'in özgül direnci ($3{,}25 \cdot 10^{-8}\ \Omega \cdot$ m düzeyinde) alüminyumdan pek yüksek değildir, ama bakırın özgül direncinin yaklaşık iki katıdır; buna karşılık kopma dayanımı (3 500 bar) alüminyuma oranla iki kat ve bakıra yakındır; özgül kütlesi (2 700 kg/m³) ise alüminyumla aynı düzeyde, bakırın özgül kütlesinin üçte biri kadardır.

Yeraltı kablolarının maliyeti hava hatlarından çok daha yüksektir ve daha çok yoğun kentleşme bölgelerinde kullanılır. Bu kablolar, helis biçiminde bükülerek, düzenli ve birbirinden yalıtılmış katmanlar haline getirilen iletken tellerden (genellikle alüminyum, bazen 220 kV'ın üstündeki gerilimler için bakır) oluşur; katmanların yalıtımı yağ emdirilmiş kâğıtlarla yapılır, ama kâğıtların yerini gittikçe artan bir şekilde sentetik maddeler (polivinil klorür, polietilen, neopren, süperpoliamit vb.) almaktadır. Dış etkenlere karşı korumak için kablolar sentetik maddelerle kaplanmış alüminyum ya da kurşun kılıflara yerleştirilir.

—Telekom. Bir iletim hattının ya da bir kablonun iletken çiftinin birincil devre parametreleri, birim uzunluk başına seri bağlı direnç ve indüktans ile paralel bağlı sığa ve dirençtir. Bu parametreler "telgrafçıların denklemi"nde yer alır. İkinci dereceden, doğrusal, kısmi türevli bu denklem, girişe uygulanan gerilime ve diğer uca bağlanmış yük empedansına göre devrenin her noktasındaki akımın ya da gerilimin her andaki değerini verir. Bu denklemin çözümleri, karakteristik empedans, zayıflama ve yayılma hızından oluşan "ikincil parametreler"e bağlı olarak kolayca ifade edilir; bu parametreler de birincil parametrelere ve frekansa bağlıdırlar.

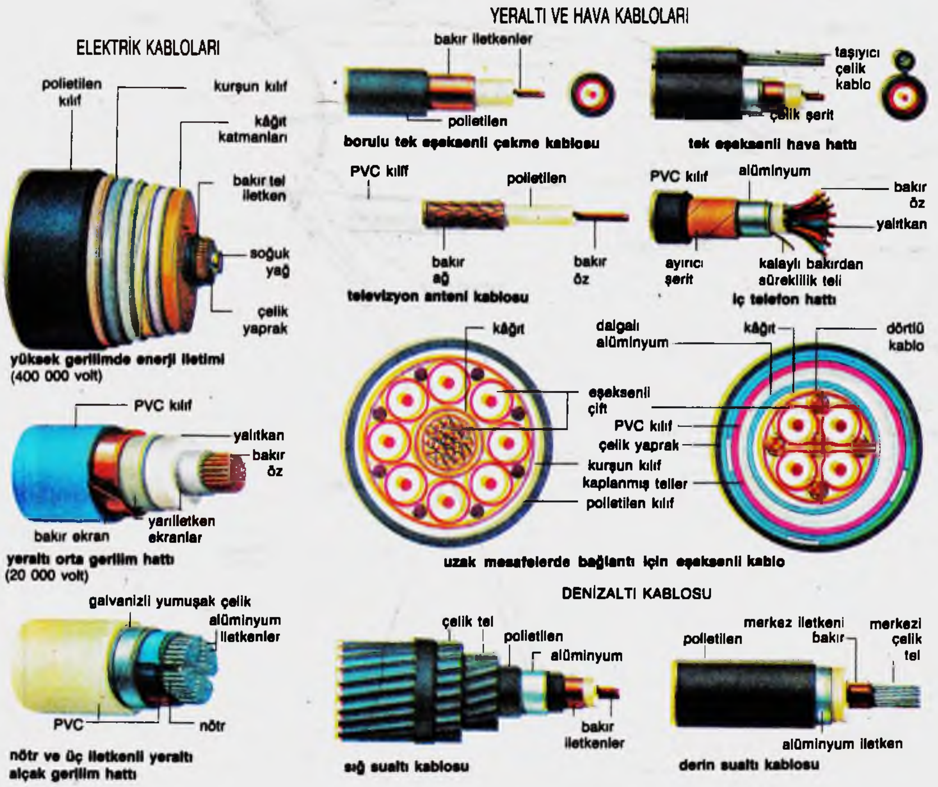
• *İletişim kablolarının kullanımı.* Komütatörler ve öbür donanımlarla birbirine bağlanmış değişik tipteki kablolar iletişim şebekelerini oluştururlar. Bu şebekeler özel abonelere ve kurumlara telefon, telgraf, telekopya ya da başka tip hizmetler götürmeye olanak verir. Devingen hizmetler, radyo ya da televizyon yayını, bazı askeri şebekeler ya da veri iletimi gibi özel durumların dışındaki tüm iletişim hizmetleri, telefon iletim hatları ya da bu tür hat gruplarından oluşan, halka açık genel şebekelerle sağlanır. Aboneler santrallara, hava hattı ya da yeraltı hattı biçiminde küçük çaplı (0,5 mm düzeyinde) çok sayıda iletken çiftin oluşturduğu abone kablolarıyla bağlanır.

Santrallar birbirine şehiriçi ya da şehirlerarası kablolarla bağlıdır; bu kablolar uzaklığa göre ikili, dörtlü ya da eşeksenli olabilir ve bazen hertz demetleriyle desteklenir; bazen de bunların yerini hertz demetleri alır.

• *Şehirlerarası kablolar ve bağlantılar.* Eşeksenli kablolarla ya da hertz demetleriyle sağlanan bağlantılarda her zaman bir ya da birçok çoğullama yöntemi kullanılır. Bu yöntemler, belli sayıda iletişim kanalının aynı hat ya da radyo bağlantısı üzerinden iletimine olanak verir. Uzak mesafeler için aynı eşeksenli iletken çift üzerinden, frekans çoğullamasıyla 960'tan 2 700'e kadar telefon kanalı kolayca iletilebilir. Zaman çoğullamasında uluslararası taban grubu 30 telefon kanalından oluşur; taban grupları bir araya getirilerek, eşeksenli kablo çifti başına 120'den 1 920'ye kadar sayısal telefon kanalı elde edilebilir.

Orta ve büyük mesafelerde, aynı iletişim devresini (çift yönlü) oluşturmak için birleştirilen iki iletim kanalında (tekyönlü), daima farklı iletken çiftleri ya da eşeksenli iletken çiftleri kullanılır. Genellikle, metal hat boyunca doğan zayıflama (örneğin çıkışta bir watt elde etmek için girişe uygulanması gereken sinüzoidal işaretin gücüyle ölçülmüş) aşağı yukarı frekansla orantılıdır. Çoğullamanın yöntemi ne olursa olsun, kanalların sayısı artıkça, iletilecek en yüksek frekans, dolayısıyla zayıflama da artar. Üstelik, zayıflamanın frekansla değişmesinden dolayı işaretler bozulur.

çeşitli tipte telekomünikasyon **kabloları**



İletişim hattının belirli noktalarında, tekrarlayıcı ya da tekrarlayıcı-düzeltici denilen yükselteçlerle işaretin gücü artırılır. Eşeksenli iletken çiftlerin çapları küçüldüğü ve iletilecek kanal sayısı çoğaldığı, dolayısıyla maksimum frekans yükseldiği ölçüde, tekrarlayıcıların birbirine yakın olmaları gerekir. Yürürlükteki ölçütlere göre tekrarlayıcıların birbirine uzaklığı ya da *yükseltme adımı* 1,5 ile 6,5 km arasında değişir. Kablo türleri ve şehirlerarası iletim sistemleri çok çeşitlidir. Günümüzde, örneksemeli iletim ve frekans çoğullaması yerini yavaş yavaş zaman çoğullamalı sayısal iletime bırakmaktadır.

Tek bir oyukta on binlerce ya da yüzbinlerce telefon kanalını iletebilecek dalga kılavuzlarıyla denemeler yapıldı. Daha az yer tutan ve döşenmesinde daha az teknik güçlükle karşılaşılan optik lifler, eşdeğer kanal sığalarını (bakır yerine silis kullanarak) çok daha ucuza sağlayacağı anlaşıldı. Uçak ve gemi gibi taşıtlarda kısa mesafeler için birçok optik lifli bağlantı kuruldu. Büyük sığalı optik lifli bağlantılar, 100 km'lik orta uzaklıklarda komşu yerleşim merkezleri arasında 1982'den önce, özellikle Büyük Britanya'da gerçekleştirildi. XX. yy.'ın sonuna değin şehiriçi tekrarlayıcısız bağlantıların ve 10 ile 30 km'de bir tekrarlayıcı kullanan 10 000 telefon kanallık optik lifli şehirlerarası bağlantıların yaygınlaşması beklenmektedir.

• *Kıtalararası denizaltı kabloları.* İlk şehirlerarası telgraf hatlarının yapımından önce 1842'de, Samuel Morse elektromıknatıslı telgrafla ilk denizaltı telgraf bağlantısını New York körfezinde denedi. Büyük Britanya XIX. yy.'ın ikinci yarısında çok sayıda denizaltı kablosu yerleştirdi. Atlas okyanusu'nu aşan ilk fransız kablosu, 1869'da döşenen Brest-Saint-Pierre-et-Miquelon'dur. XX. yy.'ın başında Fransa çok sayıda telgraf kablosuyla Kuzey Amerika'ya, Afrika'ya ve Akdeniz'e kıyısı olan bazı ülkelere bağlandı. 1940'tan önce, çok uzun ve ara yükselticisi bulunmayan bu kablolar çok düşük hızla çalışıyordu. Ancak çok kısa hatlarda çoğullamalı Baudot telgrafları gibi hızlı aygıtlar kullanılabiliyordu.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, yüksek frekanslarda geçirgenliği ve kaybı az olan polietilen gibi yalıtkanların kullanımı, uzun ömürlü (en az 20 yıl) elektron tüplerinin ve öteki bileşenlerin yapımı, sualtı tekrarlayıcıları taşıyan denizaltı kablosu sistemlerini oluşturmaya olanak verdi. Bu kablolar, çok geniş frekans bandlarını düzenli ve kararlı şekilde ileterek, çok iyi nitelikte telefon konuşması ve yüksek hızla iletişim sağlıyorlardı.

Araştırmaların, üretimin ve denizaltı kablolarını döşemenin çok pahalıya mal olmasından dolayı, çok az sayıda kablo sistemi dört ülkede gerçekleşti: ABD, İngiltere, Fransa ve Japonya. 1956 ile 1961 arasında dünyada, birkaç düzinelik telefon kanalı olan üç sistem vardı. 1967-1976 arasında uzun ömürlü yarı-iletken tekrarlayıcılarla donatılmış, çok derin sulara döşenebilen, çok hafif bir kablo yapıldı; böylece denizaltı telefon hatlarının maliyeti, uydu bağlantılarıyla rekabet edecek düzeye geldi. 1976'dan sonra bir tek eşeksenli denizaltı çiftiyle 3 000 ile 5 000 arasında telefon kanalı sığasına ulaşan sistemler geliştirildi.

1970'in S5 sistemi her iki yönde 4 kHz aralıkla 480 telefon kanalı ya da 3 kHz aralıkla 640 telefon kanalı sağladı. İletilen en yüksek frekans 5 MHz'dir. Tekrarlayıcılar çok derin bölgelerde 12,2 deniz mili, daha sığ yörelerde 8,2 deniz mili aralıklarla yerleştirildi. 1970'ten 1980'e kadar, 17 000 km'ye ulaşan 12 bağlantı bu sistemle elde edildi. 1976'nın S25 sistemiyle her iki yönde 4 kHz aralıkla 2 580 telefon kanalı ya da 3 kHz aralıkla 3 440 telefon kanalı kuruldu. İletilen en yüksek frekans 25 MHz'ye ulaştı. Tekrarlayıcılar, derin bölgelerde 5,1 deniz mili, sığ bölgelerde ise 4,6 deniz mili aralıklarla yerleştirildi. 1970'ten 1981'in sonuna değin 11 000 km'ye ulaşan 11 bağlantı S25'le gerçekleştirildi.

Çok derinlerde (500 m'den daha derin) yerleştirilen bir kablo hiçbir tehlikeyle karşılaşmaz, ama döşeme ve onarım için olası kaldırma sırasında büyük mekanik güçlere dayanması zorunludur. Mekanik dayanımı kablo merkezinde yer alan, yüksek dayanımlı çelik halat sağlar. Merkez iletkeni çelik bir lamaya sarılmış bakır bir şerittir. Bu iletken üstünde polietilenden bir yalıtkan yer alır ve yalıtkanın çevresine alüminyum ya da bakır iletken sarılır; bu iletken de polietilenden yapılmış bir dış kılıfla yalıtılır. Buna karşılık sığ sulardaki kabloların, özellikle doğal yıpranmaya ya da aşınmaya, ayrıca çok sık görülen balık ağlarının ve gemi çapalarının etkisine karşı dayanması gerekir. Merkez iletkeni bakırdır ve kablo, doğal aşınmaya çok dayanıklı bir ya da iki çelik tel katmanıyla dıştan korunur. Döşeme sırasında, bu kablolar kablo gemilerince çekilen özel bir sabanla yeterince gömülür. Onarım çok güçtür ve kablo bu amaçla, insan taşıyan ya da uzaktan kumanda edilen bir sualtı taşıtıyla kaldırılır.

Bir denizaltı kablosunun tek iletken çifti üzerinden iki yönde iletim, iki farklı frekans bandıyla sağlanır; bu bantlar her tekrarlayıcının giriş ve çıkışında filtrelerle ayrılır ve yönlendirilir. Kabloya fabrikada takılan tekrarlayıcılar, fabrikada, gemiye yükleme ve döşeme sırasında art arda denetlenir ve ayarlanır. Kablolar, tekrarlayıcılar içinde ve bazı hallerde iki tekrarlayıcı arasında yer alan eşitleyicilerle donatılır; bunlar kablonun farklı kesimlerinin ayırtedici özelliklerini, bu kesimden geçen bandın farklı frekanslarına göre tekdüze biçime dönüştürmeye yönelik özel ayarlayıcı devrelerdir. Kablolar yükleme limanlarındaki fabrikalarda üretilir, korunur, sualtı deneyleri yapılır ve kablo gemilerine, yüksek pontiklere yerleştirilmiş makaralara kesiksiz şekilde sarılarak yüklenir.

Kablolar ve kablo gemileri uluslararası bir antlaşmayla ve uluslararası yönetmeliklerle korunmuştur. Bu alandaki özel yönetim ve işletmeciler bir uluslararası merkezi bilgi ve haberleşme örgütü içinde toplanır. Nihayet, Akdeniz'de ve Atlas okyanusu'nda coğrafi olarak çok iyi döşenmiş kabloların onarımı, uluslararası antlaşmayla, imzacı tarafların kablo gemilerine bırakılmıştır.

Devrelerin birim sığalarını artırma sonucu, denizaltı kablolarının hemen hemen toplam sığası 1970'le 1980 arasında büyük bir gelişme gösterdi. Bu miktar yaklaşık toplam 110 000 km mesafe üzerinden 140 milyon telefon devresi × kilometre düzeyine ulaşır. Oysa 1970'ten önce toplam 120 000 km mesafe üzerinden 17 milyon devre × kilometre düzeyinde kablo döşenmişti. Kıtalararası devrelerin kablo olarak yıllık artma oranı, 1980'lerde yılda 600 düzeyindeydi; bu miktar yılda 400 düzeyinde olan uydu devrelerinin artma oranını açıkça geçer. Yüksek sığa ve yöreden yöreye bağlantı açısından denizaltı kablosu devreleri daha iyi çalışır ve uydu devrelerinden daha iyi nitelikte hizmet verir. Buna karşılık, denizaşırı yeni bölgeler arasında uydularla bağlantı sağlayacak bir yer istasyonu kurmak, kabloları döşemeden daha çabuk gerçekleştirilebilir.

Gelecekte, denizaltı kablolarının iletişim uydularıyla etkin şekilde yarışmayı sürdüreceği düşünülmektedir. Bu iki tekniğin sağladığı kanal sayısındaki sığa artış oranı maliyeti düşürecektir; ama uydular, hertz demetleriyle ortak ve görece dar olan radyoelektrik tayfın tıkanması yüzünden sınırlandırılacaktır. Bu arada denizaltı kablolarının birim maliyeti optik liflerin kullanımı sonucu düşecektir. Bilindiği gibi optik lifli deneysel denizaltı bağlantıları 1980'de kısa mesafelerde kullanıldı.

KABLOCU a. Kablo döşeyen kimse.
—Ormanc. Ormanlarda ya da dağlarda, bir kablo yardımıyla ağaç taşıyan işçi.
—Sine. Çekim sırasında hareket halindeki kameranın kablolarını düzenlemek ve taşımakla görevli kişi.

KABLOLU sıf. Bağlantıları bir kabloyla kurulan aygıtlar için kullanılır.
—Bilş. Bilgisayarda fiziksel olarak bulunan devrelerce doğrudan gerçekleştirilmiş işlemler, komutlar ya da işleyenler için kullanılır. (Kablolu komutları yürütme süresi programlı komutları yürütme süresinden daha kısadır.)

KABOTAJ a. (fr. *cabotage*). **1.** Yakın kıyılarda, özellikle bir ülkenin kendi limanları arasında yapılan ticari denizcilik. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kabotaj gemisi*, kabotaj hattında çalışan gemi.
—ANSİKL. Kabotajla uzakyol seferi arasındaki ayrım, hem deniz polisi hem de birçok ülkenin ulusal şirketlerine sağladığı ayrıcalıklar açısından eskidir.

Kabotaj ulusal limanlarla yabancı limanlar arasında yapıldığında *uluslararası*, ulusal limanlar arasında yapıldığında ise, *ulusal* nitelik kazanır. Kabotaj gümrük açısından da, ***büyük kabotaj*** ve ***küçük kabotaj*** olarak ikiye ayrılır; büyük kabotaj Atlas okyanusu'ndan Akdeniz'e kadar uzanan bölümü içerirken, küçük kabotaj aynı denizin limanları arasında uygulanır. Küçük kabotajın içinde, kıyı denizciliğini bir yana bırakmak gerekir. Bu ayrımlar özellikle yönetimseldir: güvenlik koşulları, vergi alma hakkı ve buna bağlı olarak da gümrüklerin denetimi.

20 nisan 1926 tarih ve 815 sayılı yasa uyarınca türk kıyılarındaki kabotaj hakkı türk vatandaşlarına bırakılmıştır. Bu yasayla türk limanları arasında yolcu ve mal taşıma, her tür liman hizmeti, kara sularımızda ve nehirlerimizde gemi çalıştırma, deniz avcılığı, batık çıkarma, dalgıçlık, kılavuzluk, liman işçiliği gibi haklar yalnız türk vatandaşlarına verilmiştir. Türk kıyılarının bir noktasından ötekine mal ve yolcu taşımak türk gemilerinin tekelindedir. Yabancı gemiler yalnız dış ülkelerden aldıkları yükü ve yolcuyu türk limanlarına getirebilirler ve bu limanlardan yabancı ülkelere gidecek yük ve yolcu alabilirler.

KABR HİREM ("Hirem'in mezarı"), Tir yakınında Fenikeliler'den kalma anıt mezar; 6 m yüksekliğinde olan mezar, piramit şeklinde bir kapakla örtülü ve tek parça bir kaide üstüne oturtulmuş bir lahitten oluşur.

KABRAN a. *Yörs.* Ağaç dallarından örülerek yapılmış arı kovanı ya da hayvanlara yem dökmek için kullanılan sepet, sele.

KABRELER, Togo'da yaşayan, yaklaşık 750 000 nüfuslu, burkina fasolu gruba dahil bir halk. Çiftçilikle geçinen (hint patatesi, darı ve yerfıstığı) Kabreler, güçlü nüfus yoğunluğuna rağmen, köy düzenini bilmedikleri için dağınık ve özerk aile çiftlikleri içinde yaşarlar. Bölgesel olarak kurucu bir atadan gelen ve bölünümlere göre dağıtılan toprak parçaları üzerinde yer alan babasoylu soysoplara bölünmüşlerdir. Konut birimi, geniş ataerkil ailedir. Öteki ailelerden ayrı ve bir yaşlı tarafından yönetilen geniş ataerkil aile, baba çevresinde yetki ilişkileri çerçevesini oluşturan birçok alt aile birimini bir araya getirir. Kabre toplumu, toplumsal-dinsel uzantıları olan beş erkek yaş sınıfı halinde yapılanmıştır. Din, görünmez güçlerle dolu bir toprak ve doğa görüşüne dayanır ve kurban bu güçlerle iletişim olanağı sağlar.

KABRERİT a. (fr. *cabrérite;* öz. a. *Cabrera*'dan). Miner. Bir annabergit türü.

KABRİ a. Zool. Kuzey Amerika'da yaşayan antilop. (Bil. a. *Antilocapra americana;* antiloplar altfamilyası.)
—ANSİKL. *Amerika antilobu* ve *çatal teke* adlarıyla da bilinen kabrinin omuza kadar yüksekliği 80 cm'yi, sağrı yüksekliği 90 cm'yi ve uzunluğu 130 cm'yi bulur. Çok

hızlı koşar. Küçük ya da büyük sürüler oluşturarak dolaşır.

KABRİOL a. (fr. *cabriole*). Binc. Yüksek binicilik hareketlerinde atın dört ayağının aynı düzeyde havaya sıçraması. Bu sıçrayış yapılırken at art ayaklarını arkaya doğru uzatır.

KABRİSTAN a. (ar. *ḳabr* ve fars. *-istān*'dan *ḳabristān*). Mezarlık.

KABUK a. **1.** Ağaçların ve öteki çokyıllık bitkilerin gövdelerini, dallarını, köklerini ve bazı meyvelerin üzerini (portakal kabuğu) kaplayan ayrılabilir yüzeysel bölüm. (Botanikçiler bu terimi, damarlı bitkilerin genç organlarında [ilk yapı], üstderi ile içderi [ya da merkez silindir] arasındaki dokuların tümü için kullanırlar.) [Bk. *ansikl.* böl. Deric.] **—2.** Biyol. Bazı hayvanların ve bazı bitkisel organların üstünü kaplayan az ya da çok kalın ve sert örtü: *Portakal, muz kabuğu. Salyangoz kabuğu.* **—3.** Deri üzerinde yaralanmadan ya da yüzeye sızan sıvının kurumasıyla oluşan az çok sert plak. **—4.** Yumurtayı saran sert kısım. **—5.** Ekmeğin pişme sırasında sertleşen dış bölümü. **—6.** Bir kimseyi başkalarıyla ilişki kurmaktan uzak tutan şey: *Artık kabuğunu kır, hayata açıl. Yavaş yavaş kabuğunu çatlatıyor. Sonunda kabuğundan çıktı.* **—7.** *Kabuk bağlamak, kabuk tutmak,* üzerinde kabuk oluşmak, üzeri kabukla örtülüp kapanmak: *Yarası kısa sürede kabuk bağladı.* ||*Kabuk değiştirmek,* bir durumdan başka bir duruma geçmek: *Ülke hızla kabuk değiştiriyor.* ||*Kabuk koparmak,* durulmaya yüz tutmuş bir olayı eşeleyerek kötü sonuçların doğmasına yol açmak. || *(Kendi) kabuğuna çekilmek,* dışarıyla, çevresiyle olan ilişkilerini keserek kimseyle görüşmemek: *O olaydan sonra kabuğuna çekilmiş, kimseyle görüşmez olmuştu.*

—Anat. *Beyin kabuğu* → KORTEKS. ||*Lokma kabukları,* diz eklemi kapsülünün arka kısmında beliren kalın doku.

—Bes. san. *Kabuk çıkarma,* içini ortaya çıkarmak üzere, kabuklu meyvelerin kabuğunu taze iken ya da fırında yahut güneşte kuruttuktan sonra soyarak ya da kıraral çıkarma işlemi.

—Boyac. Depolama kaplarının yüzeyinde havayla temas sonucu oluşan çoğunlukla dalgalı, katı tabaka.

—Denizbil. ve Jeofiz. *Ara kabuk,* Yer kabuğunun, kıta ve okyanus kabukları arasındaki geçiş bölgesinde yer alan bölümü. (Bu kabuğun doğası henüz kesinlikle bilinmemektedir; bu kabuk, okyanus boşluğunun oluşumundan önce kıta kabuğunun incelmesinden kaynaklanabilir.) ||*Kıta kabuğu,* Yer kabuğunun, kıtalar altında yer alan ve okyanus kabuğundan daha kalın (ortalama 30-40 km) olan, çok karmaşık yapılı bölümü (tepelerde çökelek, sonra özellikle asit kayaçlar). ||*Okyanus kabuğu,* Yer kabuğunun, okyanus derinliklerinde yer alan ve katman*lara dağılmış bileşenlerinin doğası ve yoğunluğuyla kıta kabuğundan farklı olan bölümü. ||*Yer kabuğu,* Yer'in üst kesimi. (Yer kabuğu, *okyanus kabuğu* ve *kıta kabuğu* biçiminde ikiye ayrılır; Yer kabuğu derinliğe doğru MOHO da denilen Mohorovicic süreksizliğiyle sınırlanır.)

—Eczc. Bitkilerin sap, kök, meyve, vb. kısımlarının dış tarafından elde edilen droglara verilen ad (kınakına, turunç, nar kökü kabuğu, vb.).

—Geom. M de (küme içinde) yıldızlı bir E kümesinin bir iç noktası X olduğuna göre [MX] yarıdoğrusuyla E nin sınırının arakesiti olarak elde edilen, sonlu uzaklıktaki noktaların kümesi.

—Ger. day. Eğrilik yarıçapları ve öbür boyutlarına göre birbirine uzaklıkları daha küçük olan iki eğri yüzeyle sınırlı katı. (Kabuklar, ortalama yüzeylerine teğet düzlemdeki içkuvvetleri ve bu yüzeye dik içkuvvetleri göz önüne alan bir kuramın konusunu oluşturur.)

—Gezbil. *Manyetik kabuk,* bir manyetosferi olan bir gezegen çevresindeki sanal yüzey. (Kabuk üstünde yüklü parçacıklar, fırdönme, sıçrama ve kayma devinimleriyle yer değiştirir.)

—Hayvc. *Kabuk yağı,* kesim hayvanlarında, gövdenin yüzeyinde ete sıkı sıkıya yapışık bulunan ve düzgün (kesiksiz ve parçasız), kılçıklı (çizgiler halinde) ya da parçalı olarak adlandırılan kalın, orta ya da ince yağ tabakası.

—İnş. Genellikle biçimi ve bileşenlerinin özellikleriyle bükülmezlik kazanan, eğrisel yüzeyli, ince, kesintisiz strüktür (XX. yy.). [Bk. *ansikl.* böl.] ||Kesme kireçtaşlarının yüzünde oluşan patina türü koruyucu katman. (Onarım sırasında yapılan müdahaleler bu doğal koruyucuyu bozar.)

—İnş. ve Bayınd. *Kabuk dengesi,* kabuklar kuramında, kabuğun kalınlığı üstünde yalnızca düzgün yayılı ve kabuğun ortalama yüzeyine belli bir noktada teğet bir düzleme koşut olarak bu noktaya yönelen gerilemelerle gerçekleşebilen denge. (Buna dayanılarak gerilme durumu iki normal gerilme ve kayma gerilmesiyle tanımlanır; demek ki gerilme durumu bir plak öğesinin dengesini belirten üç denklemden yola çıkılarak belirlenebilir; yalnızca statik denklemleriyle çözülür ve biçim değiştirmeleri göz önüne almaz. Kabuk dengesi, kabuğun yerel kuvvetlerin etkisi karşısında gösterdiği dayanımı ortaya koyamaz.)

—Jeofiz. *Yer kabuğu denge kuramı* → İZOSTAZİ.

—Jeomorfol. Demirli (ya da boksitli) katılaşma; zırhtan, dokusunun daha gevşek ve sertliğinin daha az olmasıyla ayrılır.

—Mak. san. *Kabuk soyma,* kimi metallerde sıcak işleme sonunda oluşan yüzeysel kabuğu alma.

—Metalürj. Külçelerde ve kalıplanmış parçalarda bir çatlak yüzünden döküm sırasında parçayla kalıp arasına sızan sıvı metalden ya da dökümün kesilmesinden kaynaklanan döküm özürü. ||*Portakal kabuğu,* soğuk çekme işleminden sonra kimi sacların yüzeyinde pürüzler biçiminde görünen özür. (Bu özür başlangıç sacındaki tane iriliğinin belirtisidir.)

—Mutf. Ordövr ya da başlangıç yemeği olarak bir deniz hayvanı kabuğu ya da tek kişilik güveç içinde sunulan sosla kaplı yiyecek. ||Yemeğin yanı sıra sofraya getirilen tereyağının çeşitli sunuş biçimlerden biri olan dürülmüş tereyağı tabakası.

—Müz. Salyangoza benzer hayvanların kabuklarından yapılan ve Asya'nın (şankha), Avrupa'nın, Amerika'nın ve Okyanusya'nın çeşitli bölgelerinde ve Madagaskar'da işaretleşmek amacıyla kullanılan üflemeli çalgı.

—Orm. san. *Kabuk alma,* mantar meşesinin kaba kabuğunu sıyırıp çıkarma işlemi. (Bu işlemle elde edilen kabuk yalıtkan kütle ya da yonga levha yapımında kullanılır.) ||*Kabuk odunu,* sepici tozu elde etmek için kabuğu soyulduktan sonra yakacak olarak kullanılan meşe odunu.

—Patol. Kökeni iltihap ya da ur olan ve bir organı ya da yapısal elemanı kaplayan sert doku.

—Pedol. ve Jeomorfol. Yeraltı suyu örtüsünün üst sınırında, mineral tuzlar bakımından yüklü suların buharlaşmasıyla oluşan pedolojik kökenli taşlaşma (kireçli, demirli, lateritli, alçıtaşlı kabuk). [Bu terim giderek, özellikle yarıkurak bölgelerde sıkça görülen kireçli katılaşmalar için kullanılmaktadır.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Petrogr. *Donmuş kabuk,* bir magma sokulumunun ince taneli ya da camsı saçağı. (Magmanın yantaş kayaçlarıyla temas ederek ani soğuması sonucu oluşur.)

—Seram. *Yumurta kabuğu,* çok ince, hafif ve yan saydam hamurdan çin, japon porselen türü. (Çin'de Yongcıng [1723-1735] ve Çienlong [1736-1796] dönemlerinde ortaya çıktı; genellikle pembe tonlu emaylarla bezenir, altları kimi zaman *ruby-back* denilen koyu kırmızı renktedir.)

—Sütç. Peynirin su kaybederek az ya da çok sertleşmiş dış kısmı.

—Şarapç. Üzüm çekirdeği kabuğu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tekst. Kenevir sapının üzerini kaplayan sert bölüm. (Çin'de, eskiden sandalet yapımında kullanılırdı.)

—Terz. → KARPUZ* ÇEKİRDEĞİ.

—Yerbil. Mineral maddelerin çökelmesi sonucunda bir nesne üzerinde oluşan katman. (Kireçli kayaçlardan geçen su, çözünebilen kalsiyum bikarbonatı yüklenir ve bunu, yerel karbondioksit açığı olan yerlerde, çözünmeyen kalsiyum karbonat biçiminde geri verir. Bu karbonat, kaynağın çevresinde bulunan bitkiler [tüf oluşumu] ya da herhangi bir nesne üzerinde kabuklaşır.) ||*Ekmek kabuğu biçiminde yanardağ bombası,* genellikle iğ biçiminde ve yüzeyinde büzülme çatlakları bulunan yanardağ bombası.

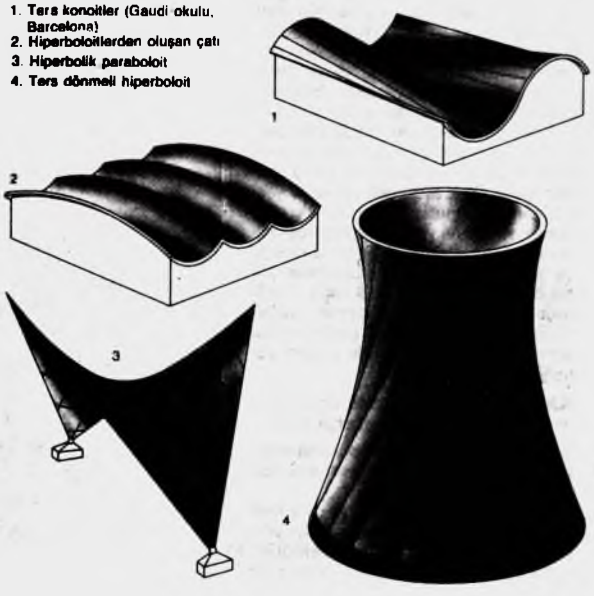
—Zool. *Eski kabuk,* eklembacaklılarda her kabuk değişiminden sonra atılan eski kutikula.

◆ sıf. Metalürj. *Kabuk kalıp yöntemi,* iki yarı kokilden oluşan ince bir kalıpta kalıplama yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Deric. Birçok bitkinin kabuğunda tanen vardır. Meşe kabuğu, XIX. yy.'ın sonuna kadar, ayakkabı sayası ve tabanı için deri ve kösele üretiminde kullanılan tek bitkisel sepileme maddesiydi. Günümüzde bile "yavaş sepileme" ya da "havuz sepilemesi" denilen eski sepileme yöntemiyle çalışan sepiciler meşe kabuğu kullanmaktadırlar. Meşe kabuğu bu işte öğütülerek toz halinde kullanılır. Orta Avrupa'nın dağlık ülkelerinde ladin kabuğu, başka ülkelerdeki meşe kabuğunun yerini tutar. Batı Akdeniz ülkelerinde halep çamının ve mantar meşesinin kabuğu da aynı amaçla kullanılır. Natal'de, geniş çapta yetiştirilen Avustralya kökenli bir akasya türünden *(Acacia decurrens)* elde edilen ve % 35 oranında tanen içeren kabuk, dünyanın en önemli sepileme maddelerinden biri durumuna gelmiştir. Tanen bu kabuktan özütlenerek çıkarılıp kullanılır. Kanada göknarından *(Abies canadensis)* elde edilen kabuk, ABD'de başlıca sepileme maddelerinden biridir. Finlandiya'da, İsveç'te, Norveç'te ve özellikle Rusya'da söğüt ve huş kabuğu kullanılır. Hindistan'ın kuzeyinde *Acacia arabica* kabuğu "babul" adıyla kullanılır. Bazı mangrav türlerinin (*rhizophora, bruguiera, ceriops* ve *carapa*) kabukları % 40'a kadar varan tanen içerir. Ancak bu tanen, iyi görünüşlü ve kaliteli bir deri vermez. Yalnızca düşük miktarda ve karışım yapılarak kullanılır. Okaliptüs türleri arasında bazılarının kabuğu tanence çok zengindir. *Eucalyptus occidentalis* var. *astringens* % 40 oranında iyi kaliteli tanen içe-

çeşitli kabuk türleri

1. Ters konoitler (Gaudi okulu, Barcelona)
2. Hiperboloitlerden oluşan çatı
3. Hiperbolik paraboloit
4. Ters dönmeli hiperboloit



rir. Ne yazık ki bu tür okaliptüs anavatanı olan Avustralya dışında yetiştirilememiştir. *Eucalyptus sideroxylon*'un kabuğu da tanence zengindir. Bu ağaç Fas'ta iklim koşullarına alıştırılmıştır, ama taneni ötekilerde olduğu gibi kaliteli değildir.

—İnş. Kabuk, betonarme, metal, ahşap ya da plastik, eğrisel bir plaktır. Kâgir tonozların tersine, çekmeye çalışabilir. Eğri, basit (ince kabuk), tek yönde çift eğrilikli (küre ve türevleri) ya da ters eğrilikli (paraboloitler) olabilir. Kabukların bir modüle göre geliştirilebilmesi inşaat sırasında büyük kolaylıklar sağlar. Bu strüktürler birçok sanat yapıtının gerçekleştirilmesine ve örtülerde geniş açıklıkların geçilmesine olanak vermiştir.

—Metalürj. Isılsertleşir bir reçine katılmış kum, 200 ile 240 °C arasında ısıtılmış bir plakmodel üstüne dökülürse (Croning C yöntemi) ya da püskürtülürse (Dietert D yöntemi), topaklaşarak birkaç mm kalınlığında (30 sn'de 3-6 mm, 50 sn'de 8-12 mm) bir yarı-kabuk oluşturur. Sıcaklık yetersizliği yüzünden topaklaşmayan artık kum dökülür ve yeniden kullanılabilir. Yarı-kokil kalıp, daha yüksek sıcaklıkta (350 °C ile 400 °C'ta 1 ile 5 dakika) polimerleştirilerek tam sertleştirilir. Plakmodel söküldükten sonra, iki yarı-kabuk yapıştırılır ve tek bir kabuk kalıp elde edilir. Aktarma ve depolama kolaylığı, bükülmezlik, boyut duyarlığı (mm'de ±0,002 ile 0,005) ve yüzey durumu kabuk kalıp yönteminin en önemli üstünlüklerini oluşturur; bu yöntem bütün metallerin dökümüne elverişlidir, ama özellikle dökme demirde kullanılır. Aynı yöntemle maça yapmak için, ısıtılmış metal maça kutuları kullanılır ve topaklaşmamış kumu boşaltarak içi boş maçalar elde edilir. Kabuk kalıp yöntemini sanayi alanında ilk kez alman Johannes Croning uyguladı; patenti 1943-44'te alındı ve 1948'den sonra geliştirildi; ancak bulucusunun adı genellikle Croning maça yapım yöntemi için kullanılır. Sertleştirici katkılı ya da katkısız kullanılan reçineler, kalıp bozucu ürünler, sıcaklıklar ve ısıtma süreleri, sanayide özel hallere göre değişir.

—Pedol. ve Jeomorfol. Genellikle, kalsiyum karbonatın, kalsiyum sülfatın ve silisin çökelmesine yol açan olay buharlaşmadır. Kabuklar, biçimleri çok iyi korudukları için, yer biçimlerinin evrim aşamalarını saptamakta yararlı göstergelerdir, ancak bunların paleoklimatik önemi ihtiyatla yorumlanmalıdır.

—Şarapç. Üzüm çekirdeğinin kabuğunda tanen, fosforik asit vb. maddeler bulunur. Bu nedenle çekirdek kabuğu özellikle şaraba renk vermede önemli rol oynar. İçerdiği antosiyanlı maddeler, maserasyon esnasında yayılarak şaraba renk verir. Kabukta bulunan aroma maddeleri de taze şaraba hoş bir koku verir. Bu koku, üzümün cinsine göre değişir. Fakat bu kokuyu, şarapta uzun zamanda meydana gelen "buke" ile karıştırmamak gerekir.

KABUKBİLİM a. Kabukları inceleyen bilim dalı. (Kabukbilim, XX. yy.'ın ortalarına kadar, yumuşakçalar ile kolsuayaklıların kabuklarını inceleyen çok etkin bir bilim dalı oldu. Günümüzdeki araştırmaların çevrebilimsel ve fizyolojik yönelimi, kabukbilimi tümüyle betimlemeye dayanan bir bilim dalı olarak kabul etme eğilimindedir.) [Eşanl. KONKİLİOLOJİ, KAVKIBİLİM.]

KABUKBÖCEĞİ a. **1.** Silindir biçiminde gövdeli, *Scolytus* cinsinden küçük kınkanatlı böceklerin ortak adı. (Kahverengi ya da siyah renkli, karnı arkaya doğru kalkıktır. Larvaları hasta ağaçların kabukları altında, bir ana dehlizi çevresinde, ışınsal olarak dört bir yana uzanan dehlizler kazar. Kabukböceğigiller familyasının örnek tipi.) **—2.** *Zeytin ağacı kabukböceği, Hylesinus oleiperda* ya da *neiroun*'un diğer adı.

—ANSİKL. Parlak siyah renkli, silindir biçiminde bedenli 3-4 mm boyunda yuvarlak toraksli *Xyleborus* (ya da *Anisandrus*) *dispar*, ağaçlarda, karmaşık ağlara benzeyen dehlizler oyar. Türkiye'de bulunan türleri arasında büyük karaağaç kabukböceği *(Scolytus scolytus)*, küçük karaağaç kabukböceği *(S. multistriatus)*, badem kabukböceği *(S. amygdali)*, erik kabukböceği *(S. pruni)*, *S. carpini* ve *S. intricatus* sayılabilir. Bütün kabukböcekleri kazdıkları dehlizlerle besisuyunun dolaşımını engelleyerek bitkinin sağlığını bozar, ölümüne neden olur. Bu böceklerle mücadele için kışın bu böceklerin saldırısına uğrayan bölümleri yok etmelidir; ama böceğin ağaca yerleştiği genellikle çok geç farkedildiğinden, bu böceklere karşı yalnızca kimyasal mücadele (D.D.T., Parathion, vb.) etkili olmaktadır.

KABUKBÖCEĞİGİLLER a. Kabukböceklerini (*Scolytus* cinsi üyeleri) ve komşu cinsleri kapsayan kınkanatlı familyası. (Bu familyanın çok sayıdaki temsilcisi yeryüzünün, özellikle, soğuk ya da ılıman yörelerine dağılır. Bil. a. *Scolytidae*.) [Eşanl. YAZICIBÖCEKGİLLER.]

—ANSİKL. Kabukböceğigillerin çoğu ormanların tehlikeli düşmanlarıdır. Bir feromon erişkinleri ağaç kabuklarına çeker. Bir "giriş deliği" açarak buradan giren kabukböceğigiller, dişilerin yumurtalarını bırakacağı yumurtlama dehlizlerini ya da ana dehlizlerini kazar; larvalarsa ana dehlizlerine dik ikincil dehlizleri açar. Tekeşli türlerde (*Scolytus* cinsi), her erkeğe bir dişi düşer; bu nedenle de bir tek ana dehlizi vardır: oysa çokeşli türlerde, iki ya da çok sayıda dişiye bir erkek düşer ve bir o kadar da, yatay, düşey ya da yıldız biçimli dehliz bulunur. (→ HYLESINUS, İPS.)

KABUKİ a. (*şarkı ve dans sanatı* anlamında japonca sözc.). Konuşmaların ve ahenkle ya da şarkıyla okunan bölümlerin birbirini izlediği ve arada danslı duraklarının yer aldığı japon tiyatro türü.

—ANSİKL. XVII. yy. başında, kadın dansözlerce icra olunan oldukça açık saçık danslardan kaynaklanan kabuki, kısa sürede, sert bir baskının etkisi altında, yalnızca erkeklere özgü bir seyir sanatı durumuna geldi. Kadın rolleri uzman aktörlerce oynanmakta ve program hemen her zaman bir koregrafi parçası, *bir kadın dansı* içermekteydi. Geniş ölçüde kukla tiyatrosunu (→ NİNGYO-CORURİ) taklit eden ve XVIII. yy. boyunca repertuvarını ve tekniğini ondan alıp uyarlayan kabuki, giderek kendisine özgü bir dramaturji geliştirdi. Bu dramaturji, özellikle Tsuruya Namboku'nun (1755-1829) fantastik tiyatrosuyla Kavatake Mokuami'nin (1816-1893) büyük bir ustalıkla sergilediği halk yaşamı sahnelerinde başlıca örneklerini buldu. Fakat, kabukide, yazar genellikle oyuncunun başarıyla oynayabileceği türden şeyler yazmakla yetinir, çünkü bu tiyatroda önemli olan oyuncudur. Uzun bir aile geleneği mirasına sahip ve çeşitli işleri yapabilecek yetenekte olan, bir dans sahnesinden bir burjuva ya da tarih dramına hiç kesintisiz geçebilen kabuki oyuncusu, göz alıcı ve renkli bir temsilin ortak noktasıdır. Oyuna eşlik eden müzik topluluğu, no tiyatrosununkine benzer bir topluluk ya da kukla tiyatrosundaki gibi şamisen çalan bir çalgıcı eşliğinde bütün rolleri okuyan bir şarkıcı olabilir.

KABUKLANMA a. Kabuklanmak eylemi.

—Boyac. Geç sertleşen bir boya tabakası üstüne çabuk sertleşen bir boya tabakasının vurulmasıyla meydana gelen kusur.

—Hidr. bağl. Bir betonun yüzeyinde kabuk oluşumu.

—Seram. Bir çömleği ya da metali kaplayan emay için levhalar halinde kalkma.

KABUKLANMAK gçz. f. Kabuk bağlamak, üzerinde kabuk oluşmak.

—Jeomorfol. ve Pedol. Bir toprak, bir arazi için, üstünde bir kabuk oluşmak.

KABUKLAŞMA a. Pedol. Yüzeysel oluşumlarda kireçtaşlarının ayırtedici biçimi. (Bu, bir kabuğun, yumrulu ya da toz halindeki bir görünümü kapladığı zaman gösterdiği evrelerden biridir.)

—Yerbil. Bir cismin, üzerine kuvvetle yapışan mineral bir kabukla (kireç ya da silis) kaplanması.

KABUKLU sıf. **1.** Kabuğu olan. **—2.** *Arg.* Sünnetsiz erkek için kullanılır.

—Tıp. Bir sızıntının kuruması sonucu üzerinde kabuk oluşan lezyona denir.

KABUKLUAMİPLER a. Kökbacaklı kabuklu *Protozoa* takımı. (Bil. a. *Thecamoeba; Lobosa* sınıfındandır.)

—ANSİKL. Kabukluamiplerin çoğu polifajdır ve çoğunlukla çok iri avları yutar; ama bazen kendilerinden küçük hemcinslerine de saldırır. Türlerinin çoğu, tatlısu faunasını oluşturur, kimi ender biçimleriyse acısularda ya da denizlerde yaşar. Bu takımın kolaylıkla kistleşen türleri zaman zaman kuruyan yerlerde de üreyebilir; kabukluamiplere hem toprakta, yosunlarda, turba yataklarında, gölcüklerde hem de göllerin derin kesimlerinde rastlanır. Başlıca cinsleri: *Cochliopodium, Arcella Centropyxis, Difflugia, Euglypha.*

KABUKLUBİLİM a. Zool. Hayvanbilimin kabukluları konu alan dalı. (Eşanl. KARSİNOLOJİ.)

KABUKLUBİTGİLLER a. Kırmızböceği ve bu böceğe yakın bitkibitlerini içeren eşkanatlı böcek familyası. (Başlıca cinsleri: *Aspidiotus, Aonidiella, Lecanium, Kermès, Lepidosophes, Coccus, Eulecanium, Ceroplastes, Eriococcus, Margarodes, Dorthesia, Monophlebus, Diaspis, İcerya, Tachardia*, vb. Bil. a. *Coccidae*.) [Eşanl. TOSBAĞAMSIKOŞNİLGİLLER.]

—ANSİKL. Kabuklubitgillerde, eşey ayrılığı büyüktür: bir çift kanatlı ve çok küçük erkekler, kanatsız, küremsi bedenli, tohuma benzeyen ve bitkiler üzerinde besisuyunu emerek larvalarıyla birlikte hareketsiz yaşayan dişilerden bütünüyle farklıdır. Kimi türlerde, dişi yumurtladıktan sonra ölür, kuruyan bedeniyse yumurtalara barınak görevi yapar; başka türlerde dişi, yaşadığı bitki üzerinde görülen, farklı biçimlerde olabilen, koruyucu, mumsu bir kundak salgılar; başkalaşmalar, gelişme ve üreme olayları hem farklı hem karmaşıktır. Kabuklubitgillerin çoğu çok çeşitli iklim kuşaklarında yaşar. Çok sayıda türü bitkileri kuruttuğundan zararlıdır; mana (örneğin *Gossyparia mannifera*), lak (örneğin *Laccifer lacca*) ya da boya maddeleri (örneğin *Kermes*), üreten birkaç türüyse yararlıdır.

Frenk inciri kırmızböceği *(Coccus cacti)* Meksika kökenlidir: frenk incirinde yaşar. Günümüzde, Hindistan, Kanarya adaları ve İspanya'da yaşamaya uyarlanmıştır. Karmen denen ve boyacılıkta, şekerleri, likörleri, mürekkepleri, vb. renklendirmek için kullanılan bir kırmızı boya üretir.

Diğer türleri, sarı balsıra *(Aonidiella aurantii)*, pamuklu portakal biti *(İcerya purchasi)*, virgül koşnili *(Lepidosophes pinniformis)*, kanlı balsıra *(Ceroplastes rusci)* vb. zararlı böceklerdir.



büyük karaağaç **kabukböceği** *(Scolytus scolytus)*



kabukböceği larvalarının istila ettiği bir ağaç parçası



kabuki tiyatrosu
Çikamatsu Monzaemon'un *Onnagoroşi abura cigoku* adlı oyunundan bir sahne (dönemin giysileriyle)

Vautier-Decool

KABUKLUKEŞİŞ a. Sürekli olarak karındanbacaklı bir yumuşakçanın terk edilmiş kavkısı içinde yaşayan ve yalnızca bedeninin ön bölümünü kavkının dışına çıkaran, *Pagurus* cinsinden onayaklı kabuklu. (*Anomura* takımı.)

—ANSİKL. Kabuklukeşişler özel bir yaşama biçimine uyarlanmanın ilginç bir örneğini oluştururlar. Kafadanbacaklı onayaklıların bütün ortak özelliklerini taşırlar: sırtları bir kabukla örtülüdür; gözler saplıdır; genellikle bakışımsız beş çift göğüs ayakları vardır (birincisi kıskaca dönüşmüştür). Buna karşılık karınları yumuşak ve bölütsüzdür; karnın az çok sarmal biçimi, hayvanın içinde yaşadığı kavkıdan gelir. Sonuncu çifti tutunma organlarına dönüşen eklentiler bir yana bırakılırsa, karın eklentileri bedenin bir tek yanında toplanır; dişilerde daha gelişmiş olan eklentiler yumurtlama desteği görevi yapar. Hepsi de denizde ya da acısuların kıyı kesimlerinde yaşayan 1 000 kadar kabuklukeşiş türü bilinir. Bununla birlikte bazı türlerine 5 bin m derinlikte de rastlanır.



bir karındanbacaklının kavkısında yaşayan **kabuklukeşiş**



kavkının içinden çıkmış, yumuşak karnı görülen **kabuklukeşiş**

KABUKLULAR a. **1.** Istakozlar, böcekler, yengeçler, vb. gibi solungaçlarla donanan eklembacaklılar sınıfı. (İki çift duyargaları, birleşik gözleri, çoğunlukla göğüsle kaynaşmış bir başları vardır. Bil. a. *Crustacea*.) **—2.** İster tatlısuda, ister denizde yaşasınlar bu hayvanların yenebilen bazılarına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl. Balıkç.)

—ANSİKL. Cambria devrinden beri yaşadıkları bilinen, günümüzde yaşayan 35 bin kadar türü olduğu sanılan kabuklular temel özellikleriyle öbür hayvanlardan ayrılır. Bedenleri bir baş ile iki ayrı bölgede toplanan (göğüs ve karın) bir dizi bölüt (ya da halka) içeren bir gövdeden oluşur. Bölütlerin sayısı, *Malacostraca*'larda ya da gelişmiş kabuklularda 19 ya da 20'dir. Başka öbeklerdeyse bu sayı çok değişiktir: bazı *Ostracoda*'larda yalnızca birkaç tane, *Branchiopoda*'larda 50'den çoktur. Çoğunlukla bir ya da birçok göğüs bölütüyle kaynaşarak bir başlıgöğüs oluşturan başta, bir çift birleşik göz, iki çift duyarga, bir çift altçene, iki çift çene bulunur. Göğüs bölütlerinin her birinde, *pereiopot* adı verilen ve çiğneyici organlara, kıskaçlara ya da ayaklara (yürümeye ya da yüzmeye yarar) dönüşebilen bir çift eklenti vardır. *Malacostraca*' ların her kalın bölütünde *pleopot* denen bir çift eklenti bulunursa da öbür öbeklerin üyelerinde genellikle bu eklentilere rastlanmaz. Kafa bölgesinden çıkan birçenetli ya da ikiçenetli bir kabuk çoğunlukla gövdenin bütününü ya da bir bölümünü korur. Özellikle bütün bölüt ve eklenti izlerini yitirebilen asalak biçimlerde bu temel plan çok büyük uyarlanmalar sonucu çoğu zaman bozulmuştur. Bütün kabuklularda ortak tek özellik, embriyo gelişmesi sırasında ya da larva yaşamının başında *Nauplius* adı verilen bir evreden geçmeleridir. Örtenekler kitinlidir ve kireç de içerebilir. Soluma, örtenekler ya da solungaçlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Genellikle eşey ayrılığı vardır, ama bazı öbeklere erdişilik egemendir. Kabuklular, özellikle bütün denizlerin en derin yerlerine kadar ve tatlısulara yayılan hayvanlardır. Bununla birlikte, bazıları karada yaşamaya uyarlanmıştır; bunların bazıları (karayengecigiller) yalnızca üremek için suya dönerler; bazılarıysa *(Cloporta)* yaşama çevrimlerinin büyük bölümünü karada geçirirler.

—Balıkç. İster balık meraklıları, ister balıkçılar olsun özel av yöntemleri kullanarak kabukluları avlarlar. Böcekler, ıstakozlar ya da deniz örümcekleri sepet ve hatta dreç ile avlanmaktadır. Kabuklular kayaların kovuklarında yuvalanırlar; özellikle yengeçler, suların çekik olduğu dönemlerde bir çengel aracılığıyla yuvalarından çıkarılabilir. Karidesler gibi küçük kabuklular "karides ağı" adı verilen pinterlerle avlanır.

KABUKSU sıf. Kabuğu andıran.

—Biyol. Desteklerinin yüzeyine kabuk biçiminde yayılan hayvansal ya da bitkisel organizmalar için kullanılır: yosunlar, süngerler, knidliler, tulumlular vb. (Kabuksu likenlere de kabuklular denir.)

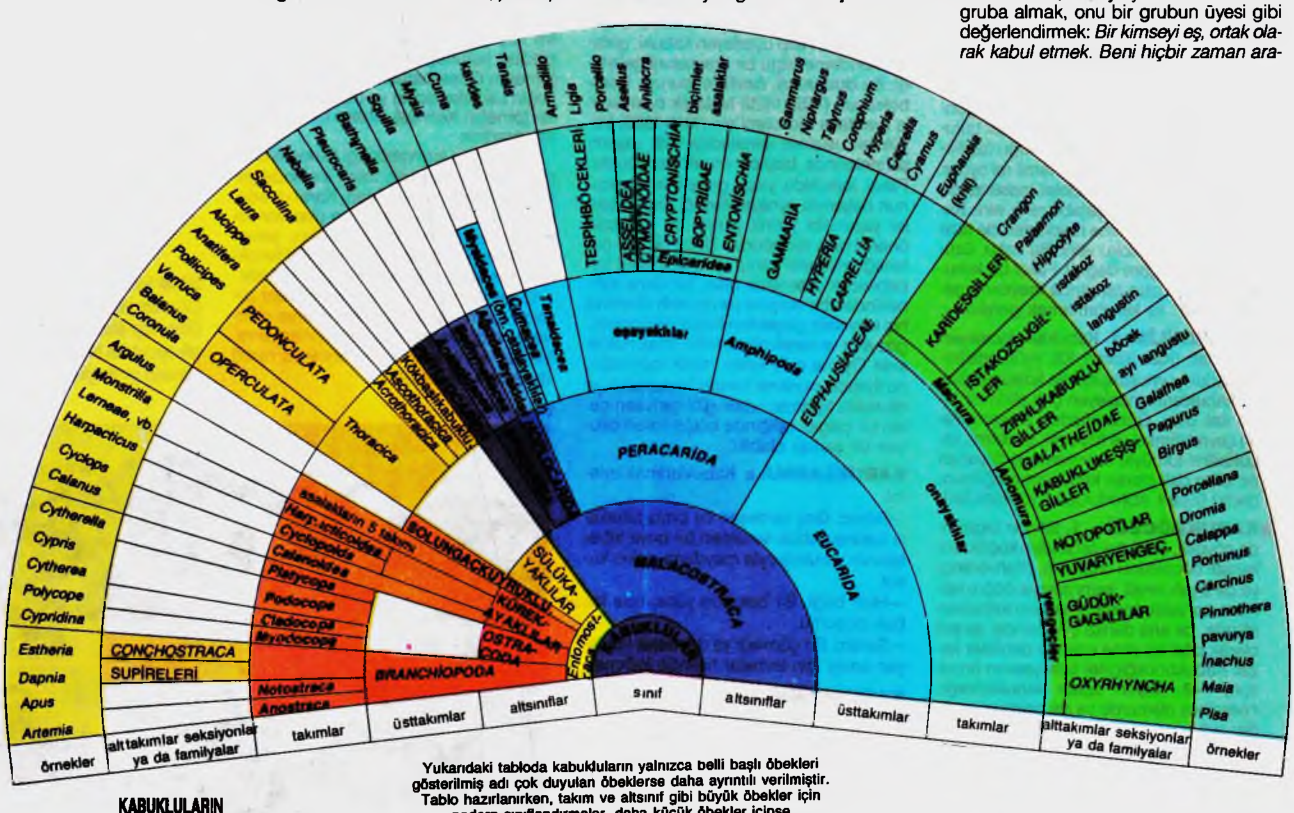
—Bot. Kabuğa benzeyen. (Desteklerinin üzerinde kabuk halinde yayılan bitkilere denir. [örneğin bazı likenler]).

—Böcbil. Kimi böceklerin, bir ikiçenetli kavkısına benzeyen görünümleri için kullanılır.

KABUKSUZ sıf. **1.** Kabuğu olmayan. **—2.** *Arg.* Sünnetli erkek için kullanılır. **—3.** *Kabuksuz yumurtlatmak*, bir kimseyi çok sıkıştırarak bir işi aceleye getirmesine, eksik yapmasına yol açmak.

—Kâğ. san. *Kabuksuz odun*, kâğıt sanayisinde kullanılan, kabukları tümüyle soyulmuş odun.

KABUL, -lü a. (ar. *ḳabūl*). **1.** Bir şeye isteyerek ya da istemeyerek rıza gösterme: *Fazla malda gözüm yok, bu kadarı da kabulümdür.* **—2.** Bir şeyi onaylama, uygun bulma: *Kabulü mümkün olmayan bir öneri.* **—3.** İş görüşmesi ya da ziyaret için gelen bir kimseyi katına alma, yanına sokma: *Müdür Beyin sizi kabulü şimdilik mümkün değil.* **—4.** Sunulan bir şeyi alma: *Şu küçük hediyeyi kabulünüz beni mutlu edecektir.* **—5.** Resmi olarak bir yere, bir çevreye vb. alınma: *Okula yeniden kabulünüz için çalışacağım.* **—6.** Bir şeyi, bir eylemi vb. hoş görme; beğenme: *Bu tavrınız kabul görmez.* **—7.** Bir kimseyi ağırlama: *Orada büyük kabul gördük.* **—8.** Davetlileri ağırlamak için düzenlenen genellikle törensel toplantı; resepsiyon: *X elçisi büyük bir kabul verdi.* **—9.** *(Bir kimseden) bir şeyi kabul etmek*, kendisine sunulan bir şeyi almaya rıza göstermek: *Bir armağan kabul etmek. Bir kimseden para kabul etmek. Nazı bırakın da kabul edin.* **—10.** *Bir şeyi (eylem, durum), bir şey yapmayı kabul etmek*, bir şeyi yapmaya, bir görevi üstlenmeye hazır olduğunu açıklamak: *Bir işin sorumluluğunu üstlenmeyi kabul etmek. Mücadeleyi kabul etmek. Ona ilginç bir görev önerdiler, umarım kabul eder.* **—11.** *(Bir kimseden) bir şeyi (soyut) kabul etmek*, bir kimse tarafından yapılan bir şeye boyun eğmek, onu hoş görmek, ona katlanmak: *Benimle bu şekilde konuşulmasını kabul edemem. Ondan bile gelse kabul edemeyeceğim bazı şeyler var. Hiç ses çıkarmadan yazgısını kabul etmek.* **—12.** *Bir şeyi (soyut) kabul etmek*, onu doğru, haklı, gerçek saymak; onu benimsemek, onamak: *Bir öneriyi kabul etmek. Oybirliğiyle kabul edilen yasa tasarısı.* **—13.** *Bir kimseyi + a. olarak kabul etmek, bir kimseyi bir yere kabul etmek*, onu şu ya da bu sıfatla bir gruba almak, onu bir grubun üyesi gibi değerlendirmek: *Bir kimseyi eş, ortak olarak kabul etmek. Beni hiçbir zaman ara-*



KABUKLULARIN SINIFLANDIRMASI

Yukarıdaki tabloda kabukluların yalnızca belli başlı öbekleri gösterilmiş adı çok duyulan öbeklerse daha ayrıntılı verilmiştir. Tablo hazırlanırken, takım ve altsınıf gibi büyük öbekler için nodern sınıflandırmalar, daha küçük öbekler içinse geleneksel sınıflandırmalar temel alınmıştır.

larına kabul etmediler. **—14.** *Bir kimseyi makamına, odasına vb. kabul etmek,* onunla görüşmek; onu katına almak: *Müdür Bey sizi biraz sonra kabul edecek.* **—15.** *Kabul günü,* hanımların konuk kabul edip ağırlamak için önceden saptadıkları belirli gün. || *Kabul odası,* büyük konaklarda ya da dairelerde konukları kabul edip ağırlamak için ayrılan oda. || *Kabul olunmayacak duaya amin demek,* olması ya da gerçekleşmesi olanaksız bir şeye olacakmış gibi inanmak, bel bağlamak. || *Kabul oyu,* onay belirten oy. || *Kabul saati,* gelen ziyaretçilerle görüşmek için önceden belirlenen saat. || *Kabul salonu,* resmi ya da önemli kişilerin konuklarını kabul edip ağırladıkları büyük salon.
—Bank. *Kabul eden,* bir kambiyo mektubunu vadesinde ödemeyi üstlenen kimse. || *Kabul edilmiştir,* kambiyo mektuplarında kullanılan kabul formülü: *Bir milyon lira için kabul edilmiştir* || *Kabul etmek,* bir kambiyo mektubunu vadesinde ödemeyi üstlenmek. || *Açık kabul,* kambiyo mektubunda keşideci adı, sonradan senet sahibi tarafından yazılmak üzere açık bırakılan kabul.
—Bors. *Kabul şartı,* bazı sermaye şirketlerinin tüzüğünde yer alan ve pay senetlerinin -ada yazılı- devri durumunda eski paydaşların, şirkete yeni paydaşlar girmesini peşinen kabul ettiklerini bildiren özel koşul. (Bu özel koşul, öncelikli satın alma hakkıyla [şufa hakkı] birlikte bulunur.)
—Dy. *Kabul demeti,* bir triyaj garında, triyajı yapılacak trenlerin kabul edildiği ve vagonları dağıtmak için ilk işlemlerin yapıldığı yol demeti.
—Geom. *Kabul edilebilir parametre değiştirimi,* parametrelenmiş bir yayın t parametresini,bir $\tau = \varphi(t)$ parametresine dönüştürme; burada φ bir türevsel yapı uygulamasıdır.
—Huk. Bir sözleşmenin yapılması sırasında ileri sürülen önerinin (icap) uygun görüldüğüne ilişkin irade açıklaması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İş örgüt. *Kabul servisi,* bir işletmede, teslim edilen ürünleri almakla görevli bölüm.
—Med. us. huk. *Davanın kabulü,* bir davada davacının isteklerinin davalı tarafından kabul edilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tar. *Kabuli zimmet,* Ortaçağ islam devletlerinde, müslüman olmayan toplulukları azınlık sayma ilkesi.
—Tic. huk. Muhatabın poliçe tutarını ödeyeceğine ilişkin açıklaması ve poliçeyi imzalaması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kabul etmeme protestosu,* poliçe muhatabının poliçeyi kabul etmemesi üzerine hamilin çektiği protesto. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Verg. huk. *Geçici kabul,* gümrük vergisi ödemeksizin bir ülkeye geçici kaydıyla giren malın durumu.
—ANSİKL. Huk. Kabul, sözleşmenin meydana gelmesi için gerekli olan iki irade açıklamasından zaman olarak ikinci sırada gelenidir. Sözleşme, yapılan önerinin kabul edilmesiyle tamamlanır. Sözleşmenin meydana gelmesi için icapla kabul arasında uygunluk bulunmalıdır. İki tarafın karşılıklı ve birbirine uygun olarak iradelerini açıklamalarıyla sözleşme yapılmış olur (Borçlar k. md. 1). Kabul, yöneltilmesi gereken irade açıklamasıdır; bu irade açıklamasının öneriyi yapan tarafa yöneltilmesi gerekir. Kabul açık bir biçimde olabileceği gibi örtülü bir biçimde de olabilir.
—Med. us. huk. Davanın kabulü, davalının tek yönlü irade açıklamasıyla tamamlanır. Kabulün geçerli olması için, bunun davacı tarafından kabul edilmesine gerek yoktur. Davanın kabulü yazılı ve sözlü olmak üzere iki biçimde olur. Sözlü kabul duruşmada yapılır. Davalının kabule ilişkin açıklaması duruşma tutanağına geçirilir ve davalı tarafından imzalanır. Yazılı kabul mahkemeye verilen bir dilekçeyle yapılır. Duruşma sırasında verilen kabul dilekçesinin tutanağa yazılması gerekir. Duruşma dışında verilen kabul dilekçesinde ki imzanın davalıya ait olduğunun hâkim tarafından onanması gerekir. Davayı kabul eden davalı ilke olarak davayı kaybetmiş gibi, yargılama giderlerini ödemek zorundadır. Ancak, davalı kendisine karşı dava açılmasına neden olmamışsa ve ilk oturumda davayı kabul etmişse yargılama giderlerini ödemek zorunda kalmaz.
—Tic. huk. Kabul, muhatabı poliçe ilişkisine sokan bir işlemdir. Muhatap, poliçeyi kabul ve imza etmekle sorumluluk altına girer. Kabul ancak poliçede sözkonusu olur; bono ve çek gibi öteki kambiyo senetlerinde kabul işlemine gerek yoktur. Muhatap, poliçeyi kabul etmekle bedelini vadesinde ödemeyi taahhüt etmiş olur (Türk Tic. k., md. 610). Kabul, poliçenin üstüne "kabul edilmiştir" deyimiyle ya da buna benzer bir deyimle açıklanır. Muhatabın, poliçenin yüzüne imzasını atması da kabul sayılır (Türk Tic. k. md. 607). Kabulün kayıtsız şartsız olması gerekir. Ancak muhatap poliçe tutarının bir bölümünü kabul ettiğini belirtebilir. Bunun dışında, kabul konusunda bazı koşullar konursa poliçe kabul edilmemiş sayılır.
• *Kabul etmeme protestosu,* poliçenin kabule sunulması için belirli olan süre içinde çekilir. Bu süre, vadeye kadar (vade günü hariç) olan süredir. Protesto noterlikçe ayrı bir kâğıt halinde düzenlenir ve poliçeye bağlanır. Protesto kâğıdı şu kayıtları içerir: 1. protestoyu çeken ve kendisine protesto çekilen kimselerin ad ve soyadları ya da ticaret unvanları; 2. protesto çekilen kişinin taahhüdünü yerine getirmeye davet edildiği halde buna uymadığı ya da kendisinin bulunamadığı; 3. sözü geçen davetin yapıldığı ya da davet girişiminin sonuçsuz kaldığı yer ve güne ilişkin kayıt; 4. protestoyu düzenleyen noterin imzası (Türk Tic. k. md. 628).

KABULGÂH a. (ar. *ḳabūl* ve fars. *-gah*'tan *ḳabūlgāh*). *Esk.* **1.** Kabul yeri. **—2.** Padişah ya da Tanrı katı, huzuru.

KABULİ, iran asıllı türk şair (?1437 -?1478). Yaşamı hakkında tek bilgi şiirlerindedir. Fatih döneminde İstanbul'a gelen iranlı şairlerden biridir. Amasya'da şehzade Bayezit'ten yardım gördü. İstanbul'a gelerek Fatih Sultan Mehmet'in koruduğu şairlerden biri oldu. Son döneminde gözden düştü ve sıkıntılar içinde yaşamını sürdürdü. Münacaat, naat, kaside, hezeliyat, gazel (12 türkçe gazel) ve rubailerden oluşan şiirleri, *Külliyat-ı divan-ı Kabuli* adıyla İsmail Hikmet Ertaylan tarafından yayımlandı (1948).

KABULİ BEY (Ali) → ALİ KABULİ BEY.

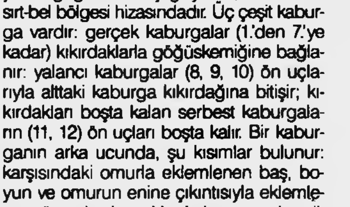
KABULİ PAŞA (Mehmet), türk devlet adamı (İstanbul 1812-*ay. y.* 1877). Mektebi maarifi adliye'de okudu. Divan ve Tercüme kalemlerinde, Berlin ve Londra elçiliklerinde çalıştı. Atina elçiliğine atandı (1851). Tahriratı hariciye kâtipliği (1852), ardından Hariciye müsteşarlığı yaptı (1859). Ali Paşa ile Girit nizamnamesi'ni hazırlamak amacıyla Girit'e gitti. Dönüşünde Ticaret nazırlığı'na getirildi (1867). Viyana elçisi (1873), şehremini (1874) ve o yıl yeniden Ticaret nazırı oldu. 1875'te Petersburg elçiliğinden, Birinci meşrutiyet'in ilanıyla açılan Âyan meclisi'ne üye atandı. Ayrıca şiirleri de vardır.

KÂBULİ → KÂBİLÎ.

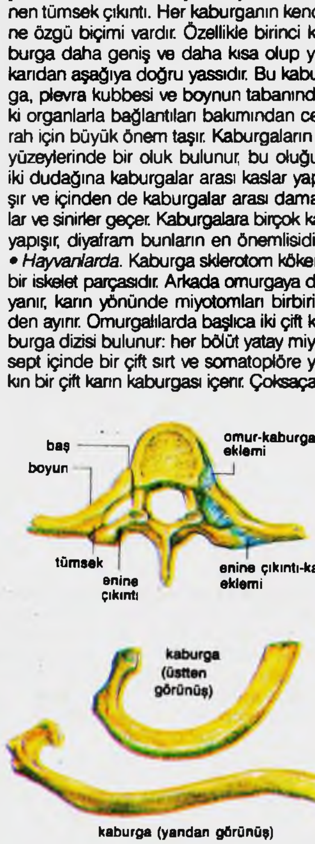
KABULLENME a. Kabullenmek eylemi.

KABULLENMEK g.f. *Bir şeyi, bir kimseyi kabullenmek,* onu kabul etmek, istemeyerek de olsa onu benimsemek: *Onu kendi çocuğu olarak kabullendi. Artık gerçekleri kabullen.*

KABURGA a. (esk. türkç. *kaburka*'dan). **1.** İnsanda, sırt omurları ve göğüs kemiği ile birlikte göğüs kafesini meydana getiren ve her iki yanda 12'şer tane olan içe doğru içbükey yay şeklindeki çok uzun kemiklerin her biri. (Eşanl. EĞE.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Kaburgaları çıkmak, sayılmak,* aşırı ölçüde zayıf durumda olmak, iskelete dönmek.
—Anat. *Kaburga-omur eklemi,* kaburga başı ile omur gövdesi arasındaki eklem. || *Kaburga yayı,* kemiksi kaburgalarla, kaburga kıkırdaklarının oluşturduğu bütün.
—Denizc. Bir geminin ana yapısını oluşturan postaların tümü.
—Havc. Bir uçağın gövde yapısına giren ve gövde eksenine dik konumda yerleştirilen parça.
—Kasapl. *Kaburga eteği,* kasaplık sığırın, göğüs kemiğininin ucundan buta kadar olan, göğüs ve karın çeperinin alt bölümü.
—Mak. san. *Kaburga yapısı,* dökümle ya da kaynakla elde edilen bir parçanın (örneğin bir makine gövdesi) kaburgalarından oluşan iskelet.
—Mim. Bir tonozu inşa etmek ya da bir bezeme oluşturmak amacıyla bu tonozun altına örülen, doğrusal ya da eğrisel izdüşümlü, silmeli kemer biçiminde öğe. (Eşanl. NERVÜR.) || Bir tonoz örgüsünün yontulmasıyla oluşturulan dekoratif kabartma. || Bir kubbenin iç ya da dış yüzeyini yükseklik yönünde bölümlere ayıran çıkıntılardan her biri. || Bir sütunda yiv oluklarını birbirinden ayıran şerit silme. || *Ana kaburgalar,* sivri kemer çaprazlı bir tonozun ayrıtları altına yerleştirilen kaburgalar. || *Çapraz tonoz kaburgası* → OJİV. || *İkincil* ya da *yan kaburga,* alevli gotik üslubunda bir tonozda, bağlama kemerlerini tonozun mesnet noktalarına bağlayan kaburgalardan her biri. —Bir tonozun dilimleri altına kafes biçiminde gerilen kaburgalar. || *Yelpaze kaburgalar,* kilittaşı ya da bir mesnet üzerine merkezlenen kaburgalar.
—Saraç. Koşum takımında kaltağı oluşturan iki yan tahtadan her biri.
—ANSİKL. Anat. • *İnsanda.* Kaburgalar yukarıdan aşağıya doğru sayılır; birincisi boyunla göğsün birleştiği yerde, on ikincisi sırt-bel bölgesi hizasındadır. Üç çeşit kaburga vardır: gerçek kaburgalar (1.'den 7.'ye kadar) kıkırdaklarla göğüskemiğine bağlanır: yalancı kaburgalar (8, 9, 10) ön uçlarıyla alttaki kaburga kıkırdağına bitişir; kıkırdakları boşta kalan serbest kaburgaların (11, 12) ön uçları boşta kalır. Bir kaburganın arka ucunda, şu kısımlar bulunur: karşısındaki omurla eklemlenen baş, boyun ve omurun enine çıkıntısıyla eklemlenen tümsek çıkıntı. Her kaburganın kendine özgü biçimi vardır. Özellikle birinci kaburga daha geniş ve daha kısa olup yukarıdan aşağıya doğru yassıdır. Bu kaburga, plevra kubbesi ve boynun tabanındaki organlarla bağlantıları bakımından cerrah için büyük önem taşır. Kaburgaların iç yüzeylerinde bir oluk bulunur, bu oluğun iki dudağına kaburgalar arası kaslar yapışır ve içinden de kaburgalar arası damarlar ve sinirler geçer. Kaburgalara birçok kas yapışır, diyafram bunların en önemlisidir.
• *Hayvanlarda.* Kaburga sklerotom kökenli bir iskelet parçasıdır. Arkada omurgaya dayanır, karın yönünde miyotomları birbirinden ayırır. Omurgalılarda başlıca iki çift kaburga dizisi bulunur: her bölüt yatay miyosept içinde bir çift sırt ve somatoplöre yakın bir çift karın kaburgası içerir. Çoksaçak-



kaburgalar ve omur gövdesiyle ve enine çıkıntılarla eklemleri



kaburga (yandan görünüş)

lıgiller ile bazı kemikli balıklar her ikisine de sahip iken; ötekilerde sadece bir tanesi yerinde kalmıştır. Kıkırdaklı balıklarda kaburgalar kıkırdaksıdır; öteki omurgalılarda 2 ya da 3 öğe halinde az çok kemikleşirler. Balıklarda kaburgalar karın tarafında serbest halde bulunur ve kılçıklardan güçlükle ayırt edilir. Dörtayaklılarda kaburgalar, karın yönündeki göğüskemiğine (gerçek kaburgalar) ya da daha önde bulunan kaburgalara (yalancı kaburgalar) bitişebilir, karın tarafında serbest de kalabilir (serbest kaburgalar). Kertenkelelerin, kuşların ve memelilerin birinci omurlarında kaburga yoktur. Genellikle dört ayaklılarda, memelilerin bel bölgesini oluşturan kısımda, kuyruksokumu üstü omurlarda kaburga bulunmaz. Balıklarda kaburgalar vücudun yan kaslarına desteklik eder.

Büyük Larousse



Yavuz Sultan Selim'e ait kılıcın yılan derisi **kabzası**
Askeri müze, İstanbul

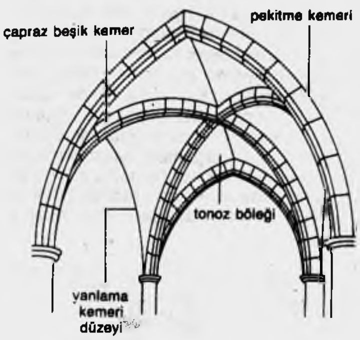
KABURGALARALTI sıf. **1.** Kaburgaların altında olan. **—2.** *Kaburgalaraltı kas,* kaburgalararası iç kasın bazı demetlerine verilen ad.

KABURGALARARASI sıf. Anat. **1.** Kaburgalar arasında bulunan. **—2.** *Kaburgalararası aralık,* bir kaburganın üst kenarı ile üstteki kaburganın alt kenarı arasında kalan aralık. (Bu aralıktan kaburgalararası atardamarlar, toplardamarlar ve sinirler geçer.) ‖ *Kaburgalararası kaslar,* iki komşu kaburga arasında bulunan üç kas demetinden oluşan kaslar. ‖ *Kaburgalararası dış kas,* iki kaburga arasında bulunan ve birçok kas demetinden oluşan küçük kas. (Kaburgalarüstü kas da denir.)

—Patol. *Kaburgalararası nevralji,* kaburgalararası sinirlerin geçtiği yol üzerinde duyulan ağrı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ender bir belirti olmakla birlikte, çoğu zaman sırt kireçlenmesine bağlanan kaburgalararası nevralji, genellikle daha önemli bir kemik hastalığından kaynaklanır. (İltihaplı ya da enfeksiyonlu romatizma, iyicil ya da kötücül kemik ya da omurilik urı.); bazen de kalp ya da akciğer kökenli bir göğüsiçi hastalığa ya da mediastindeki lenf bezi büyümesine bağlı olabilir. Kimisi de virüslere bağlı bir mevsim hastalığı olan Bronholm hastalığında ortaya çıkabilir.

KABURGALI sıf. Mim. **1.** Kaburgalar içeren mimarlık öğeleri (kubbe, tonoz vb.) için kullanılır. **—2.** *Kaburgalı sivri çapraz tonoz,* birbirini çapraz olarak kesen iki ojiv üstüne kurulan ve gotik tonozlama sisteminin en ayırtedici türü olan köşeli tonoz. ‖ *Ağ kaburgalı tonoz,* karmaşık bir kaburga ağı içeren tonoz.



kaburgalı sivri çapraz tonoz

KABURGALIMEDÜZLER a. Denizde orta sularda yaşayan, diploblastik, saydam, iki yanlı bakışımlı, kirpikli paletlerinin kaburga sıraları sayesinde hareket eden ve koloblast adı verilen özel hücrelerle avlanan küçük hayvan şubesi. (Bil. a. *Ctenophora.*) [Eşanl. KTENOFORLAR.]

—ANSİKL. Kaburgalımedüzlerin ve knidlilerin diploblastik yapıları ve çıkmaz sindirim aygıtları bu iki öbeğin eskiden selentereler öbeğinde sınıflandırılmalarına yol açmıştı. Biçimleri çok çeşitli olabilir: *Cydippe*'lerde ya da *Beroe*'lerde yumurta, venüs kemerinde şerit, *Platyctenidea*'larda yassı. Sekiz sıra oluşturan titreşen palet, hem aynı sayıda kaburga oluşturur hem de hareket etmeyi sağlar. Hayvan, ağzı ilerde yüzer; bedeninin arka bölümünde, biri dışkı için, öbürü denge organı görevi yapan 2 delik vardır. Bazı kaburgalımedüzlerde, iğne kılıfları içine çekilebilen, koloblast bakımından zengin tentillumlar taşıyan 2 uzun dokunaç bulunur. Çok karmaşık olan gastro-vasküler aygıtta, her palet dizisinin altında bir kanala rastlanır. Ektoblast'ı gastro-vasküler iç deriden ayıran mezoglea çok kalın ve saydamdır, hayvana jelatine benzeyen bir görünüm kazandırır. Kaburgalımedüzler erdişidir, her kaburga kanalı hem yumurtalığı, hem erbezini kapsar. Bol yumurta sayesinde yırtıcı... sayesinde avlarını yakalarlar. Sindirim artıkları ağızdan dışarı atılır. Kaburgalımedüzler üç sınıfa ayrılır: *Filictenida* (dokunaçları vardır; örnek tipi *Cydippe* ya da venüs kemeri); *Nudictenida* (dokunaçları yoktur; örnek tipi *Beroe*); *Platyctenidea* (ağız yüzü ayak tabanı gibi yassıdır ve bu özellikleri onları planaryalara benzetir).

KABURGAMSI EĞRELTİ a. *Polypodiaceae* familyasından eğrelti cinsi. (Bil. a. *blechnum.*) [Bütün dünyada 50 kadar türü vardır. Birkaçı *(B. discolor, B. orientale)* seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Brezilya'da yetişen bir türü *(Blechnum brasiliensis)* hemen hemen ağaç görünümündedir.]

KÂBUS a. (ar. *kābūs*). **1.** Ağırlık, soluk tıkanması, sıkıntı duygularını birlikte getiren korkulu düş; karabasan: *Gördüğüm kâbusun etkisinden günlerce kurtulamadım.* **—2.** Bir kimseyi tedirgin eden, ona sıkıntı, acı veren düşünce, şey ya da insan: *Onun en büyük kâbusu, bir gün yalnız kalabileceği düşüncesiydi. Bu telefonun her saniye çalması kâbus haline geldi. Adam hepimizin kâbusu olmuştu.* **—3.** *Kâbus basmak, çökmek,* korkulu ve sıkıntılı bir durum içinde olmak.

◆ sıf. Sıkıntı, tedirginlik, acı veren: *Geçmişi unutmak için bu kâbus şehirle bütün bağlarımı koparmalıydım.*

KABUS BİN SA'İD, Umman sultanı (Salala 1940). Sa'id bin Teymur'un oğlu, İngiltere'de Sandhurst askeri akademisi'nde okudu. Salala'ya dönüşünde gözetim altında tutuldu. Temmuz 1970'te babasını tahttan indirerek Ebu Sa'id hanedanının on dördüncü sultanı oldu.

KABUS BİN VEŞMGİR (ya da Voşmegir) [öl. 1013], iranlı Ziyariler hanedanının dördüncü hükümdarı (977-981 ve 998-1013). Cürcan ve Taberistan sultanlığı'nda, kardeşi Bisutun'dan sonra tahta çıktı. 998'de, bir büveyhi sultanının ele geçirdiği krallığını geri aldı. Ayaklanan ordusu tarafından tahttan indirildi ve öldürüldü. Kültürlü, şair ve bilgin bir hükümdardı, İbni Sina'yı sarayına buyur etti. Hazar denizi'nin güneyindeki mezarı önemli bir anıttır.

Kabusname, Gilan'da hüküm süren Keykavus bin İskender bin Kabus'un farsça yapıtı (1082); bu kitabın XIV.-XV. yy.'larda yapılmış türkçe çevirileri. Yazarın, oğlu Gilanşah'a, sağlığını koruması, yaşamda başarılı olması, gerekli bilgileri edinmesi için verdiği öğütleri kapsar. Tarih olaylarına, konuyla ilgili hikâyelere, şiirlere de yer veren yapıtın eski Anadolu türkçesi özelliklerini taşıyan ancak yazarı bilinmeyen en eski çevirisinin tıpkıbasımını Dr. Eleazar Birnbaum inceleme ve sözlükle birlikte yayımladı (Harvard üniversitesi basımevi, 1981). Kitaplıklarda Şeyhoğlu Sadrettin Mustafa (1380-1387), Akkadıoğlu (1403-1410) çevirilerinden başka yazarı bilinmeyen türkçe çevirileri de vardır. Mercimek Ahmet'in çevirisi bunların en tanınmışıdır (1432; yayımlayan O. Ş. Gökyay, 1944). Mercimek Ahmet daha eski bir çeviriyi yeterince açık ve anlaşılır bulmayan Murat II'nin isteği üzerine bu çeviriyi kaleme aldığını anlatır. Sade türkçeyle ve konuşma diliyle yazılmış deyimlere, atasözlerine yer verilen çeviri yeri geldikçe eklenmiş yorumlarla ayrıca çekicilik kazanmıştır. Mercimek Ahmet'in çevirisini Ahmet III döneminde Nazmizade Murtaza artık kullanılmayan türkçe sözcüklerin yerine arapça ve farsçalarını koyarak yeniden kaleme aldı (1705). [→Kayn.]

KABUŞON a. Kuyumc. DAMLATAŞ'ın eşanlamlısı.

KÂBÜLAHBAR (Ebu İshak Kâb bin Mâti), peygamberler tarihini Araplar arasında sözlü olarak aktaranların en eskisi (Yemen ?-Hims ya da Şam 652 ya da 654). Yahudi kökenlidir. Ebubekir ya da Ömer'in halifeliği sırasında müslümanlığı kabul etti. Kutsal Kitap üzerinde derin bilgisi vardı. Muaviye'nin Suriye'de genel valiliği döneminde öğretmen ve danışman olarak sarayında bulundu. Bazı islam kaynaklarının, örneğin Yusuf kıssası gibi konularda onun anlattıklarına dayandıklarını belirtmeleri, bu bilgiler gerçekte ondan aktarılmamış olsa bile, ününün uzun zaman sürdüğünü gösterir.

KABVE, esk. **Broken Hill,** Zambiya'da kent, Merkezi Eyalet'in yönetim merkezi; 200 290 nüf. Madencilik (kurşun, çinko, kobalt, vanadyum) ve metalürji (çinko arıtma) merkezi. *Broken Hill Mine* yerleşmesi daha B.'da uzanır. 1921'de bölgede fosil bir iskelet bulundu; iskeletin yaşı belirsizdir; ama yapısı hem *Homo erectus*'un eski özelliklerini, hem de daha gelişmiş özellikleri içermektedir.

KABZ → KABIZ.

KABZA a. (ar. *ḳabża*). **1.** Bir silahın, elle kavramaya, tutmaya, kullanmaya yarayan bölümü: *Tabancanın kabzası. Kılıcın kabzası. Kabzayla birinin kafasına vurmak.* **—2.** *Esk.* Avuç, pençe. **—3.** *Esk.* Bir avuç dolusu; bir tutam.

—Balıkç. Olta kamışının sapına takılan ve kamışı eğik olarak toprağa saplamaya yarayan sivri demir uç.

—Esk. sil. Okçulukta, yayın ortasında sol elin avuç içiyle tutulan yerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kabza alma,* ok atıp kemankeş olmak isteyenlerin, ustalaştıktan sonra, hocalarından okçuluk izni almaları yerine kullanılan deyim. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kabza aşırması* ya da *kabza siperi,* kılıç kabzalarında, eli düşman silahından korumak için sapın üstüne köprü biçiminde yapılmış parça. ‖ *Kabza boğazı,* okçulukta yayın sal ve kabzasının birleştiği yere verilen ad. (*Tir geçimi* de denir.) ‖ *Kabza sargısı,* yayın kabzası, atıcının eline küçük geldiğinde, bu sakıncayı ortadan kaldırmak üzere kabzaya gereken kalınlıkta sarılan muşambaya verilen ad.

—Sil. Kılıç, hançer vb. kesici silahlarda, elle kavranan bölüm. (Taban*'a hareket kazandıran kabza, metalden olabileceği gibi, ahşap, deri, bağa kaplıları da vardır; değişik biçimlerde örnekleri bulunmaktadır.) ‖ *Kabza başı,* kabzanın tepelik bölümüne verilen ad. ‖ *Kabza yolu,* kabzanın bitiminden başlayarak yatağan tabanının iki yanında yer alan, süs öğesi ve destek parçası. ‖ *Kabza zıhı,* ahşap, deri, bağa gibi kolay yıpranabilen gereçlerle kaplanan kabzayı güçlendirmek için, birleşme yerlerine geçirilen süs öğesi metal parça. ‖ *Kılıç kabzası,* bir kılıcın topuz, siper ve sapından oluşan bütün.

—ANSİKL. Esk. sil. Yayın, elin ve parmakların büyüklüğüne göre değişen tutuş biçimleri vardı. Avuç içi büyük, parmakları uzun olanlar yayın ortasını avuçla parmaklar arasında, küçük olanlar da parmak uçlarına yakın bir yerden tutarlar, normal olanlar ise parmaklarını ilk boğumun ortasına yerleştirirlerdi. Bunun yanı sıra, yayın tutuluşu mevsimlere göre de değişir-

di. Kabzaya bu ölçüde önem verilmesinin nedeni, tutuşun atışı etkilemesinden ileri geliyordu. Atışta önemli olan yayın güçlü tutulması, atış sırasında sallanmamasıydı. • *Kabza alma*'nın koşulları vardı. Kemankeş olmak isteyen önce usta bir hocadan okçuluğu öğrenirdi; buna da çeşitli törenlerle başlanırdı. Öğrenci okçulukla ilgili bilgilerini ve hünerini (okunu dokuz yüz keze kondurmak) geliştirdikten sonra ustası tarafından kabza verilirdi. Kabza alacak kişi, üstadı ve attığı okların hedefe isabet ettiğine tanıklık edecek *ayak** ve *hava** şahitleriyle birlikte "şeyhülmeydan" denilen deneyimli bir kemankeşin yönettiği törene katılır, önce ok meydanında hünerini gösterirdi. Bundan sonra kendisine tanıkların ve üstadının huzurunda kabza verilir, kemankeşliği onaylanırdı.

KABZADAŞ a. (ar. *ķabża* ve türkç. *-daş*'tan *ķabża-daş*). Esk. sil. "Kabza alma arkadaşı" anlamında "meydan günü" denilen sınav gününde kabza alanlara verilen ad.

KABZALI sıf. Kabzası olan ya da kabzası belirtilen nitelikte olan silah için kullanılır.

KABZIMAL a. Sebze ve meyve üreticileriyle satıcı arasında aracılık eden kimse.

KABZIMALLIK a. Kabzımalın yaptığı iş.

KACAK a. Mutfak eşyası anlamında kullanılan *kap kacak* sözünde geçer.

KACAR (Burhan), türk tarımcı ve araştırmacı (Şereflikoçhisar 1933). Ankara Üniversitesi ziraat fakültesi'ni bitirdi. Doktor (1959), doçent (1964), profesör (1970) oldu. ABD ve Almanya'da konuk profesör olarak çalıştı. CENTO Nükleer ve uygulamalı bilimler araştırma ve eğitim merkezi'nde görev yaptı. TÜBİTAK Tarım ve ormancılık grubu sekreteri oldu. Türkçe ve yabancı dillerde yayımlanmış birçok yapıtı vardır; TÜBİTAK Cumhuriyet'in 50. yılı araştırma ödülü'nü (1973) ve Türk yüksek ziraat mühendisleri birliği onur şildi'ni (1984) aldı. Son yapıtları; *Gübre analizleri* (1990), *Çay analizleri* (1991), *Yapraktan bardağa çay* (1992).

KAČIĆ MIOŠIĆ (Andrija), dalmaçyalı yazar (Brist, Dalmaçya, 1704 - Zaostrog manastırı 1760). Fransisken keşiş, tanrıbilim profesörü, Dalmaçya, Bosna ve Hersek'te Papalık delegesiydi; derlediği halk şarkıları ve tarihsel belgelerden yararlanarak, *Razgovar Ugodni Naroda Slovinskoga* (1756) adlı yapıtını yazdı.

KAÇ, -çı soru sıf. **1.** Bir şeyin niceliği, değeri, boyutu, ağırlığı, derecesi hakkında soru sormak için kullanılır: *Kaç para? Kaç kilo? Kaç metre? Kaç tane aldın? Kaç yıl oldu?* **—2.** İnsan sayısını sorar: *Kaç kişisiniz? Kaç çocuk? Kaç kayakçı kayboldu?* **—3.** Birçok: *Kaç gündür düşünüyorum, bir türlü içinden çıkamadım. Kaç kez söyledim ama umursamadı.* **—4.** *Kaç para eder?*, sonradan ele geçirilen bir olanak ya da yapılan bir işin bir şeye yaramadığını, bir değer taşımadığını belirtmek için söylenir: *Geldi, özür diledi ama kaç para eder?* ‖ *Kaç paralık (adam ya da şey)*, bir kimsenin ya da bir şeyin değersizliğini vurgulamak için kullanılır: *Kaç paralık adam ki sözüne aldırıyorsun?* ‖ *Kaç parça olayım?*, işleri çok olan, bunların hepsine yetişemeyen bir kimsece, bu durumunu belirtmek için söylenir. ‖ *Kaç zamandır*, "başlangıcı belirsiz, ancak öteden beri, çoktan beri" anlamında kullanılır.

◆ soru adl. **1.** Bir sayıyı (duruma ve yerine göre rakamı, ayın günlerini, saati, bir odanın, binanın numarasını, bir yüzdeyi vb.) sorar: *Saymaya kaçtan başlayayım? Ayın kaçında gelecek? Kaçta burada olur? Kaçta (kaç numaralı odada) kalıyor?* **—2.** *(a + ın) (a + an) kaçı, kaçımız, kaçınız*, bir bütün içinde yer alanlardan kaç şey ya da kaç insan: *Yumurtalardan kaçı bozuk çıktı? Yarışmacılardan kaçı elendi? Kaçınız bu soruyu yanıtlayabilir?* **—3.** *Kaça, kaçtan*, bir şeyin fiyatının ne kadar olduğunu öğrenmek için kullanılır: *Kaça sattın? Kaçtan alırsın?* **—4.** *Kaça kaç, kaç kaça, kaç kaç*, yarışma, karşılaşma, tartışma gibi durumlarda tarafların aldığı derecelerin oranını belirtir: *Maç kaça kaç (kaç kaç, kaç kaça) bitti?* ‖ *Kaçın kurrası*, bir kimsenin görmüş geçirmiş, deneyimli olduğunu, kolay kolay aldatılamayacağını belirtmek için kullanılır.

—Kronol. *Ayın kaçı*, belli bir ay içindeki günün sıra sayısını öğrenmek amacıyla sorulan soru. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ayın kaçı olduğunu saptamak için iki sistem vardır: *sürekli numaralama* ve *roma yöntemi*. Bugünkü sistemimiz olan *sürekli numaralama*, birinciden başlayarak günleri saymaya dayanır ve Antikçağ'dan beri kullanılmıştır. *Roma yöntemi*'ne göreyse günler, ayın değişmez üç bölümü olan *calendae* (ilk gün), *nonae* (beşinci gün; mart, mayıs, temmuz ve ekimde sekizinci gün) ve *idus*'tan (on beşinci ya da on üçüncü gün) başlayarak geriye doğru sayılır (XIX.ª die Calendas februarias: şubatın ilk gününden önceki 19. gün ya da 14 ocak). Bu sistem Ortaçağ'da kullanıldı ve ancak XVI. yy.'da ortadan kalktı. Fransa'nın güneyinde ve İtalya'da, IX.-XIV. yy.'lar arasında, *Bologna geleneği* ya da *bolognavari kullanım* adı verilen ve her iki numaralamayı birleştiren karma bir sistem kullanıldı.

-KAÇ → -GAÇ.

KAÇ, Batı Hindistan'da eski bir hindu devleti. XIII. yy.'da moğol istilası üzerine egemen oldukları Sind bölgesinden kaçmak zorunda kalan Samma Racputları, Kaç'ta hüküm süren Çavada Racputları'nın yanına sığındılar. Daha sonra ev sahibi Çavada hanedanını deviren Sammalar, Kaç tahtını ele geçirdiler (1320). Ancak, ülkede çıkan ayaklanmaları bastıramayan Sammalar, ortak bir racput yönetimine boyun eğdiler (1540-1760). Bu tarihte müslüman Hint-Türk İmparatorluğu'nun denetimi altına giren ülke, daha sonra Racputlar'ın yönetiminde yeniden bağımsızlığını kazandı (1819); ingiliz egemenliğine geçti (1815). Hindistan bağımsızlığını kazanınca (1947), racput yönetimine son verilerek merkezi hükümete bağlandı.

KAÇABURUK a. Ayakkc. Bir ayakkabıya ağaç ya da metal çivi çakmak için delik açmaya yarayan ayakkabıcı aleti.

KAÇAK sıf. ve a. **1.** Kaçmış olan ya da firarda bulunan kimse için kullanılır: *Asker kaçağı. Kaçak mahkûm. Kaçak asker.* **—2.** *Tkz.* Uzun süre ortalıkta görünmeyen, kendisinden haber alınmayan kimse için kullanılır: *Kaçak, gene nerelerdesin?*

—Ask. *Asker kaçağı* → ASKER.

—Cez. huk. *Kaçağı gizleme* → YATAKLIK.

—Uluslarar. huk. *Savaş kaçağı*, tarafsız bir ülke gemisinin bu tarafsızlığını bozmadan savaşan bir ülke hesabına taşıyamayacağı mallar. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. **1.** Bir ülkeye gümrükten geçirilmeden, yasadışı yollarla sokulan eşya, mal vb. için kullanılır: *Kaçak sigara. Kaçak çin porselenleri.* **—2.** Yasalara aykırı biçimde gizlice yapılan ya da gerekli izin alınmadan yapılan şey için kullanılır: *Kaçak inşaat. Kaçak hat.* **—3.** Yasalara aykırı olarak çalıştırılan kimse için kullanılır: *Kaçak işçiler sınırdışı edildiler.*

—Çal. ekon. *Kaçak iş*, sosyal ya da mali içerikli yasalarla düzenlenmiş bulunan mesleki bir etkinliğin, yasa, tüzük, vb. hükümlerine uyulmaksızın, kazanç sağlamak amacıyla yapılması. (Bk. *ansikl. böl.*)

◆ a. Bir çatlaktan bir sıvının, gazın vb. sızması; sızmaya neden olan çatlak: *Patlamanın nedeni gaz kaçağıymış. Tesisattaki kaçağı bulamıyorlar.*

—Ger. day. *Kaçak saptama yöntemi*, gerek kaynakla ve mekanik yolla birleştirmelerde, gerek döküm parçalarında bulunan gözenekleri, delikleri ya da çatlakları algılamaya yarayan ve bozucu etkisi olmayan denetleme yöntemi. (Alçak basınçta uygulanan bir pnömatik deneyi andırır. Kullanılan gazlar helyum [arı ya da karışık] amonyak ve diklorodifluorometandır. İncelenecek parça, yüzeyi özenle temizlendikten sonra basınç ya da vakum altında bırakılır.)

—Kuyuc. *Dolaşım kaçağı*, çok geçirgen kayaçlarda kuyu açarken, delme akışkanında görülen belli hacimdeki kaçak.

—Manyet. *Manyetik kaçak*, bir manyetik indükleme akısının, göz önüne alınan bir devrede yararlı etkisi olmayan kısmı. ‖ *Manyetik kaçak çarpanı*, toplam manyetik akının yararlı akıya oranı.

—Su işler. Bir yarıktan bir sıvının akması, bir gazın çıkması, vb.; yarığın kendisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Termodin. *Isı kaçağı*, ışıma, iletim ve taşınımla ısı kaybı.

◆ be. **1.** Bir kimseye görünmeden, gizlice: *Ailelerine haber vermeden kaçak buluşuyorlardı.* **—2.** Yasalara aykırı olarak gizlice: *Yabancı bir ülkede kaçak çalışmak.* **—3.** *Kaçak güreşmek*, bir kimseyle doğrudan doğruya kapışmayı göze alamayarak, onu alt edeceği bir fırsatı yakalamaya çalışmak.

—ANSİKL. Çal. ekon. *Kaçak iş.* Genellikle tüm ülkelerde yasa koyucular kaçak işleri, bir yandan bu işlerde çok kötü koşullarda çalışan işçileri koruyabilmek, öte yandan da iş piyasasını düzenleyerek işsizlikle mücadele edebilmek amacıyla yasaklamışlardır. Kaçak iş değişik biçimlerde ortaya çıkar. Sanayileşmiş ülkelerde en çok rastlanan türü, çalışma izni olmayan, hangi koşullarda olursa olsun verilen işi ve ücreti kabul eden yabancı işçilerin durumudur. Günlük normal çalışma sürelerini tamamladıktan sonra ikinci, üçüncü işleri bir ücret karşılığı yapmak da bir tür kaçak iş niteliğindedir. Bunun gibi işçilerin dinlenmek için izinli bulundukları dönemlerde ücretli bir işte çalışmaları da iş piyasasında iş arayanların şansını azaltan bir başka kaçak iştir.

Gelişmekte olan ülkelerde ortalama ücretlerin düşük olması nedeniyle işçinin birkaç işte birden çalışması, yıllık izin sürelerinde kazanç sağlamak için çalışmayı sürdürmesi iktisadi bir zorunluk olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, bu ülkelerde özellikle marjinal işletmelerde, işçilik maliyetini düşürebilmek için sosyal sigortalara bildirilmemiş işçilerin çalıştırıldığı bir gerçektir. Buna benzer başka bir uygulama da daha önce emekli olmuş kişilere işe almada öncelik verilmesidir. Bütün bu durumlarda kaçak işçi, yasalar çerçevesinde çalışma hakkına sahip olan, nitelik derecesine uygun bir iş aradığı halde bulamayan işsizlerin iş bulma şansını azaltmakta, özellikle gençler arasında işsizliğin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Kaçak işlerde çalışmayı kabul edenlerin yasaların koruyucu hükümlerinden yoksun kalmalarının sosyal ve beşeri sakıncaları da gözden uzak tutulmamalıdır. Son olarak, işsizlik sigortasının bulunduğu ülkelerde açık işsizlere kaçak işçiler yüzünden iş bulunmasındaki gecikmeler sigortanın mali yükünü artırmakta ve fonların azalmasına neden olmaktadır. Ucuz işgücü sağlayan kaçak iş uygulaması, işletmeler arasında haksız bir rekabetin doğmasına da neden olmaktadır. İşçilik maliyetini düşüren firma bir malı daha ucuza üretebilmekte ve rakipleri karşısında avantajlı duruma geçmektedir.

Batı ülkelerinde olduğu gibi türk yasalarında da sigortasız işçi çalıştırılması, yıllık ücretli izin sırasında işçinin ücretli bir işte çalışması gibi durumlar yasaklanmıştır. Ancak, özellikle küçük işyerlerinde kaçak iş uygulaması oldukça yaygındır.

—Su işler. Bir su dağıtım şebekesinde kaçaklar basılan su hacminin % 15 ile % 50 kadarını oluşturur. Bu kaçaklar basınç öl-

çümleriyle, akustik algılayıcılar ya da boruların içini denetlemeyi sağlayan televizyon kameralarıyla saptanır.

—Uluslarar. huk. Savaş kaçağı konusu 1909 Londra bildirisi'ne dayanır. Bildiri, Grotius'tan esinlenen ve anglosakson uygulamasında benimsenen ayrımı esas alır. Bu ayrıma göre mallar üç grupta toplanır: mutlak savaş kaçağı olan mallar; koşullara göre savaş kaçağı sayılan mallar; savaş kaçağı olamayacak öteki mallar. Savaş kaçağı kurallarına uymamanın yaptırımı, mallara elkoymadır.

KAÇAKÇI a. Kaçakçılık yapan kimse.

KAÇAKÇILIK a. **1.** Bir ülkeye girmesi yasaklanmış ya da gümrükten geçirilmemiş malları gizlice sokma işi. **—2.** Bir şeyin yasadışı yollarla yapılan ticareti: *Uyuşturucu kaçakçılığı. Döviz kaçakçılığı.*

—Cez. huk. *Döviz kaçakçılığı,* kambiyo mevzuatının öngördüğü yasaklara aykırı eylem. (Kambiyo mevzuatıyla ilgili temel yasa olan 20 şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı Türk parasının kıymetini koruma hakkında kanun, 7 mayıs 1985 tarihinde önemli ölçüde değiştirildi ve daha liberal bir hale getirildi.)

—Verg. huk. *Vergi kaçakçılığı,* vergi yükümlüsünün vergi dairesine karşı işlediği kaçakçılık suçu. (Bk. *ansikl.* böl).

—ANSİKL. Cez. huk. Kaçakçılık suçları 7 ocak 1938 tarih ve 1918 sayılı "Kaçakçılığın men ve takibine dair kanun"da belirtilmiştir. Yasaya göre, şu eylemler kaçakçılık sayılır: 1. herhangi bir maddeyi ya da eşyayı gümrük işlemi uygulamadan Türkiye'ye ithal etmek ya da ithale girişmek; 2. Türkiye'ye ithali ya da ihracı yasak olan herhangi bir madde ya da eşyayı ithal ya da ihraç etmek veya buna girişmek. 3. kaçak eşyayı yurtiçinde bir yerden bir yere bilerek taşımak, satın almak, satmak, satılığa çıkarmak, ya da alınıp satılmasına yol göstermek; 4. devlet tekeli altında bulunan maddeleri izinli ya da yetkili olmaksızın, Türkiye'ye ithal etmek, ithale girişmek, yurtiçinde bir yerden bir yere taşımak, saklamak, satmak, bilerek satın almak, kullanmak, yurtiçinde üretmek, üretim için yurtdışından araç ve gereç ithal etmek; 5. özel yasalar uyarınca belli işler için vergisiz ya da az vergiyle ithal edilen veya hükümetçe verilen vergiye ya da tekele bağlı maddeleri tahsis edildikleri yerden başka yerlerde kullanmak ve satmak, satın almak, yasal hakkı olmaksızın ya da hakkından fazla olarak almak, bunlar için beyanname doldurmak ya da beyannameyi onaylatmak. Bunların dışında gümrük ve tekel idarelerinin mühür, damga, marka, bandrol ya da etiketlerini taklit etmek, değiştirmek, bunları konulduğu eşyadan çıkararak, değiştirerek ya da çalarak, sahte ve çalınmışlarını sağlayarak kaçak maddelerde kullananlar da kaçakçılık yapmış sayılır.

Serbest bölge olarak kabul edilmiş bölgelerden, Türkiye'nin öteki bölgelerine ya da bu bölgelerden serbest bölgelere gümrük işlemlerine bağlı olmaksızın mal getirilmesi ya da götürülmesi de kaçakçılık sayılır. Bakanlar Kurulu'nca belirlenecek madde ve eşyayı İçişleri, Maliye ve Gümrük bakanlıklarınca gösterilecek makamlardan izin almaksızın emniyet bölgelerine sokmak yasaktır. Emniyet bölgeleri Bakanlar kurulu'nca belirlenir. Emniyet bölgelerinde üretilen malların tüketildiği yerler açıklanmazsa bu mallar kaçak olarak yurtdışına çıkarılmış sayılır. Böyle davrananlar cezalandırılır.

Devlet memurları, yerel yönetimlerde ve belediyelerde çalışanlar, mahalle ve köy muhtarları, ihtiyar heyeti üyeleri, mahalle, kır ve orman bekçileri, köy korucuları kaçakçılık eylemlerinden haberleri olduğunda bunu yetkililere bidirmek zorundadırlar.

Bir yerin en büyük mülki amiri, gümrük ve gümrük muhafaza görevlileri, tekel memurları, emniyet, jandarma ve sahil güvenlik komutanlığı görevlileri kaçakçılığı önlemek ve koğuşturmakla yükümlüdür. Kaçak malı yakalayanlara ve haber verenlere yasada belirlenen ölçülere göre ikramiye ödenir.

Kaçakçılığı önlemekle görevli yetkililer, kaçak eşya bulunduğu kuşkusu duyulan kişilerin üzerinde, konutlarda, kamuya açık yerlerde kara, deniz ve hava taşıtlarında arama yapabilirler. Silahlı kolluk ve gümrük muhafaza memurlarının gerektiğinde silah kullanma yetkileri vardır.

"Kaçakçılığın men ve takibine dair kanun" kaçakçılık suçları teşebbüs derecesinde kalsa bile tam olarak cezalandırılmasını öngörür. Kaçakçılık amacı ile örgüt oluşturanların, toplu kaçakçılık, silahlı kaçakçılık yapanların ve kaçakçılığı önlemekle yükümlü memurların kaçakçılık yapmaları halinde cezaları artırılır.

—Verg. huk. Vergi kaçakçılığı, basit bir kaçırmadan (gelirlerin beyan edilmeyip gizlenmesi), ya da az çok ustalıklı bir düzenlemeden (sahte fatura tanziminden hayali şirket kurmaya kadar) kaynaklanabilir. Kendi kendini besleyen bir olgu olduğu ölçüde toplumsal bir afet halini alır. Şöyle ki, vergi kaçakçılığı arttıkça yükümlülerde vergi yükünün adaletsizliği duygusu gelişir, bu duygu geliştiği ölçüde de yükümlüler vergiden kaçmanın yollarını ararlar. Bunun sonucu olarak vergi oranlarının yükseltilmesi gereği ortaya çıkar ve bu da ayrıca vergi kaçakçılığını körükler.

KAÇAKLIK a. Kaçak bir kimsenin durumu.

KAÇALOV (Vasiliy İvanoviç), rus oyuncu (Vilna 1875-Moskova 1948), Vsevolod İvanov'un *Bronepoyezd 14-69* (1927) adlı oyunundaki Sibirya bolşevik partizanlarının lideri rolü, Moskova Sanat tiyatrosu'nda yorumladığı rollerin en önemlisidir.

KAÇAMAK a. **1.** Gündelik yaşamın tekdüzeliğinden kurtulmak için kimileyin hoş karşılanmasa da yapılan şey, özellikle de çapkınlık: *Kocasının bu kaçamaklarından bıkmıştı. Bir kaçamağa göz yummak.* **—2.** Zor bir durumu ya da yanıtı açıklıkla istenen bir soruyu geçiştirmek için başvurulan yol: *Bu sorum karşısında bir kaçamak imkânı bulamayacaksınız.* **—3.** Otlaklarda hayvan sığınağı olarak yapılan küçük ağıl. **—4.** *Kaçamak göstermek,* savaşta düşmana kaçıyormuş izlenimi vermek (esk.). || *Kaçamak yapmak,* yapılması genellikle hoş karşılanmayan bir şeyi zaman zaman yapıvermek: *Sizin de hiç kaçamak yaptığınız, işi asıp gitmediğiniz günler olmadı mı?* || *Kaçamak yol, kaçamak yolu,* kendini bir sorumluluktan ya da sıkıntılı bir durumdan kurtarmak için yeterince düşünülmeden öne sürülmüş, inandırıcılıktan yoksun özür: *Bütün bunlar boşuna, hiçbir kaçamak yol yok, suç senin.*

—Avc. *Kaçamak yolu,* ormanda avcıların ve gezinenlerin gidip gelmeleriyle oluşan patika, keçiyolu.

—Mim. Düşman baskını ve benzeri durumlarda kale ya da saraydan gizlice kaçabilmek için yapılan kapı. (Yangın gibi tehlike zamanlarında kaçmak için yapılan yol ve kapılara da "kaçamak" denir. Eski belgelere ve yazılı kaynaklara göre bunun yerine, arapça *fürce* de kullanılıyordu.)

—Mutf. Mısır unuyla yapılan bir tür yemek. (Kaynamakta olan suya azar azar mısır unu eklenip bulamaç kıvamına gelinceye değin karıştırılarak pişirilir. Üzerine eritilmiş tereyağı gezdirilir. Peynirli de yapılır. Karadeniz ve Trakya bölgesine özgü yemeklerdendir. Balkan ülkelerinde de yapılır ve buralarda "mamalika" diye adlandırılır.)

—Müz. İki akor arasındaki, birinci akora aykırı olan ve ayrık aralıkla içinde yer alacağı ikinci akoru hazırlayan bağlantı notası.

◆ sıf. **1.** Başkalarına belli etmeksizin, gizlice yapılmaya çalışılan şey için kullanılır: *Bir kimseye kaçamak bakışlar fırlatmak.* **—2.** Yanıtı açıklıkla istenen bir soruyu geçiştirmek için verilen yanıt için kullanılır: *Geçmişiyle ilgili sorulara kaçamak yanıtlar vermek.*

—Mad. oc. *Kaçamak yol,* bir kuyuda kafeslerin dolaşım yolundan bir perdeyle ayrılan ve gereğinde imdat merdivenleriyle donatılan ya da bazen yalnızca havalandırma amacıyla kullanılan bölme.

KAÇAMAKLI sıf. Kesinlik belirtmeyen, her yana çekilebilen söz, yanıt, davranış vb. için kullanılır; kaypak: *Sorulara kaçamaklı yanıtlar vermek.*

KAÇAN be. (esk. türkç. sözc.). *Esk.* Ne zaman, ne zaman ki (kimi yörelerde HAÇAN olarak kullanılmaktadır): *"Kaçan kim kızı gördü, döndü gitti / Yine yoldaşları katına yetti"* (Ahmet Harami destanı, XIV. yy.).

KAÇAPİ a. (cava dilinden). Müz. Batı Cava'nın Sunda bölgesine özgü, hareketli eşikler üzerinden geçen 7-24 madeni teli, her iki elin dört parmağıyla çalınan (başparmaklar kullanılmaz) kithara türünden çalgı. (Tek başına ya da değişik boyda kaçapilerle birlikte ya da *suling* denilen üflemeli ve *taravangsa* denilen 2 telli yaylı çalgılarla birlikte şarkıcılara eşlik etmede kullanılır. Boyuna göre, *kaçapi indung, kaçapi rincik* ya da *kaçapi anak* diye adlandırılır.) [*Kaçapi, katzapi, keçapi, ketcapi* biçiminde de yazılabilir.]

KAÇAR soru sıf. **1.** Bir şeyin, bir kimsenin üleştirmede, hangi sayıyla belirlenen çokluktа olduğunu sormak için kullanılır: *Her birinize kaçar dönüm arsa düşüyor?* **—2.** *Kaçar kaçar,* kaçar birimlik öbekler halinde: *Kaçar kaçar verdiniz?*

KAÇARLAR, bir türkmen boyu ve 1779-1925 arasında İran'da hüküm süren türkmen kökenli hanedan. İleri sürüldüğüne göre XIV. yy. ortalarında Mugan steplerinden Suriye'ye göç etmişler, Timur'la birlikte geri dönmüşlerdir. Şah İsmail Safevi, akkoyunlu Ahmet'i yendiği (1501) zaman Kaçarlar da onun yanında bulunuyorlar ve kızılbaş kabilelerden birini oluşturuyorlardı. Şah Abbas I, Karabağ'da sayıları çoğalan Kaçarlar'ı, güçlerini kırmak ve imparatorluğunu özbek ve tatar akınlarına karşı korumak için Esterabad ve Merv taraflarına yerleştirdi. XVII. yy.'ın sonunda daha çok Esterabad'da yoğunlaşmışlar ve "Aşah Baş" ve "Yoharı Baş" olarak iki ana gruba ayrılmışlardı. Kaçarlar, Safeviler'in çöküşünden sonra İran'da patlak veren taht ve iktidar kavgalarında önemli rol oynadılar. Kaçar kabilesi reisi Feth Ali Han ile ardılları Muhammet Hasan Han ve Hüseyin Kuli Han, Nadir Şah'a ve Zendler'e karşı sert bir mücadele verdiler. Sonunda Muhammet Hasan Han'ın oğlu ve Kaçarlar hanedanının kurucusu Ağa* Muhammet Şah, Esterabad'da şahlığını ilan etti (1779) ve uzun uğraşlar sonucu İran'da kaçar egemenliğini yerleştirdi. Ağa Muhammet Şah, çocukluğunda Adil Şah tarafından hadım edilmişti, bu nedenle kaçar soyunu ağabeyi Hüseyin Kuli Han'ın oğlu Feth Ali Şah (Baba han) [1797-1834] sürdürdü. Feth Ali Şah'ın ardılları Muhammet Şah (1834-1848), Nasırettin Şah (1848-1896), Muzafferettin Şah (1896-1907), Muhammet Ali Şah (1907-1909) ve Ahmet Şah (1909-1925) Kaçarlar hanedanının yerini Pehleviler alıncaya değin İran'da hüküm sürdüler. (→ İRAN.)

KAÇARLI, Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 748 nüf. (1990). Belediye.

KAÇARLIK a. Termodin. Gerçek gazla aynı moleküllerden oluşan bir ideal gazın aynı sıcaklık ve kimyasal potansiyel değerleri için taşıyacağı basınç. (Eşanl. FÜGASİTE.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Yerbil. *Oksijen kaçarlığı,* jeoloji süreçlerinde önemli olan ve örneğin europiyumun uranyumun davranışlarını ya da demir oksitlerle titan arasındaki dengeleri

düzenleyen basınç parametresi. (Bu parametre magma süreçlerinde 10^{-11} atmosfer, yüzeysel süreçlerde de 0,2 atmosfer dolayındadır.)

—ANSİKL. Termodin. İdeal gazın yasalarını gerçek gaza uygulamak için formüllerde basınç yerine kaçarlık kullanılır. *f* kaçarlığı

$$\mu = \mu_0 + RT \log \frac{f}{p_0}$$

bağıntısıyla verilir. Bağıntıda μ gerçek gazın kimyasal potansiyelini, μ_0 ideal gazın p_0 basıncındaki kimyasal potansiyelini, T mutlak sıcaklığı ve R ideal gaz değişmezini gösterir.

KAÇARULA a. (ital. *cassaeruola*'dan) Muft. Saplı tencere.

KAÇGÖÇ, -çü a. Müslüman kadınların yabancı erkeklere görünmemeleri, onlarla bir arada bulunmamaları geleneği.

KAÇIK sıf. **1.** Bir yana kaymış, kaçmış şey için kullanılır. **—2.** İlmeği kaçmış olan çorap için kullanılır.

◆ sıf. ve a. Zihinsel bir bozukluğu olan ya da delice davranışlarda bulunan kimse için kullanılır.

◆ a. Bir dokumada ya da örgüde ipliğin, ilmeğin kaçmış yeri.

—Çamaşır san. Bir trikoda, bağlantıyı oluşturan ipliklerden birinin eksikliğinden doğan defo. (Bu defo, ilmik sıralarının bir bölümünde oluşturduğu kaçık dolayısıyla bir ızgaraya benzer; özellikle interlok örgüde fantezi ya da buklet jarse bağlantılarında ve jakar bağlantılarında görülür.) ‖Tek iplik sistemiyle dokunmuş trikolar ve özellikle ipek ya da naylon kadın çoraplarında, herhangi bir yere takılma sonucu iplik kopmasıyla ortaya çıkan ızgara görünümlü uzun yollar. ‖ *Kaçık tutmak,* kaçmış ilmiği iplik sıralarının arasından toplayarak yakalamak.

—Metalürj. Bir modelin, maçanın ya da döküm kalıbının bir parçasının öbür parçaya göre eklem yüzeyi boyunca ötelenmesi.

—Tekst. Dokuma sırasında düğümlenmemiş bir ipliğin kopmasından ileri gelen üretim hatası. ‖ *Atkı kaçığı,* bir kumaş parçasında, bir ya da birkaç atkı ipliğinin eksikliğinden doğan hata. — İki ayaktan fazla örgülerde, yanlış ağızlığa atılan atkı ipliğinin oluşturduğu hata. ‖*Çözgü kaçığı,* çift iplik sistemiyle oluşturulan dokuma kumaşların yapımı sırasında, çözgü ipliğinin kopması sonucu oluşan özür. (5 cm'den uzun ve yan yana iki telden oluşan ya da 5 cm'den kısa ama yan yana iki telden fazla olan çözgü kaçıklarına *büyük hata,* 5 cm'den uzun ve yan yana üç telden çok olan çözgü kaçıklarına *kritik hata* denir.) ‖ *Yarım atkı kaçığı,* atkı ipliğinin ağızlık içinde kopması sonucunda, kumaş eninin bir bölümünde eksik kalan atkı ipliğinin oluşturduğu hata.

KAÇIKÇA sıf. Biraz kaçık: *Kaçıkça ama hoş bir adam.*

◆ be. Kaçık bir kimseye yakışır biçimde: *Kaçıkça davranmak.*

KAÇIKLIK a. Zihin ya da davranış bozukluğu; delice, çılgınca davranış: *Böyle davranman düpedüz kaçıklık.*

KAÇILMAK → KAÇMAK.

KAÇIMSAMAK gçz. f. (*kaçmak*'tan *kaç-ımsa-mak*). Bir işi yapmamak için sözde nedenler yaratmak.

KAÇIMSAR sıf. Bir işi yapmamak için sözde nedenler, kaçamaklar arayan kimse için kullanılır.

KAÇINCI soru sıf. **1.** Bir şeyin, bir kimsenin hangi sayının belirlediği sırada yer aldığını sormak için kullanılır: *Kaçıncı katta oturuyorlar? Yarışmada kaçıncı oldun? Bu takım ligin kaçıncısı?* **—2.** Bir eylemin, bir oluşun birkaç kez yapıldığını vurgulamak için kullanılır: *Bu kaçıncı yalan söyleyişin. Bu kaçıncı gelişimiz, her seferinde elimiz boş dönüyoruz.*

KAÇINILMAZ sıf. Kaçınmak olanağı bulunmayan, önüne geçilemez şey için kullanılır: *Tedbirsizliğin kaçınılmaz sonucu. Kaçınılmaz bir yenilgi.*

KAÇINMA a. **1.** Kaçınmak eylemi. **—2.** Bir kadının kaçgöçe uyması, kendini erkeklere göstermemesi, onlardan uzak durması.

—Ask. havc. *Kaçınma manevrası,* uçaksavar toplarının ateşi altında kalan ya da karadan havaya ya da havadan havaya güdümlü mermilerin saldırısına uğrayan bir uçağın kurtulmak için yaptığı manevra.

—Bitki patol. Zaman ya da mekânda bitkinin duyarlılık evresi ile hastalık etkeninin bulaşma evresi arasındaki ayrılıktan ileri gelen ve bitkinin hastalıktan korunmasını sağlayan özel direnç biçimi.

—Deneys. ruhbil. *Kaçınma tepkisi* ya da *davranışı,* bireyi zararlı bir uyartının etkisinden koruyan tepki ya da davranış. (Günlük yaşamda bu tür bir tepki genellikle bireyin zararlı bir uyartıyı durdurmasına yarayan sıyrılma tepkisinden sonra gelir.)

—Psikan. *Kaçınma ilkesi* ya da *kuralı,* çözümsel tedavideki yönetim ilkesi. Buna göre çözümleyen, hastanın taleplerini yerine getirmeyi ve onun aktarımda kendisine vermek istediği çeşitli özdeşleştirici rolleri üstlenmeyi kabul etmez.

leri resimde de oldukça sık işlendi. (→ KEPHALOS, DEIANEIRA, EUROPE, GANYMEDES, HELENE, PROSERPİNA, PSYKHE.) Bundan başka, Rubens'in *Leukippos'un kızlarının kaçırılması* (Münih), Pietro da Cortona (Musei Capitolini, Roma) ve Poussin (Louvre ve New York) tarafından işlenen *Sabinalar'ın kaçırılması,* Delacroix'nın *Rebeka'nın kaçırılması* (Louvre) gibi tabloları da saymak gerekir.

KAÇIRILMAK → KAÇMAK.

KAÇIRIŞ a. Kaçırmak eylemi.

KAÇIRMA a. Kaçırmak eylemi.

—Cez. huk. ve Uluslarar. huk. *Uçak kaçırma,* uçuş halindeki bir uçağı, varış yerini değiştirmek amacıyla, şiddete ya da şiddet tehdidine başvurarak ele geçirme eylemi (ya da girişimi). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Çekird. fiz. Hedef çekirdeğin nükleonlarından bir ya da birçoğunu mermi çekirdeğin doğrudan doğruya yakalamasına dayanan nükleer tepkime.

—Denizc. *Bir halatı kaçırma,* gergin bir halatı ağır ağır laçka etme.

—Patol. *Altına kaçırma,* dışkının ya da idrarın istemsiz olarak kaçırılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Cez. huk. Şehvet duygusu ya da evlenme maksadıyla, reşit olan ya da reşit kılınan bir kadını zor kullanarak, korkutarak ya da kandırarak kaçıran ya da



Scala

Bir Sabina'nın kaçırılması
Giambologna
mermer, 1579-1583
Loggia dei Lanzi, Floransa



Lauros-Giraudon

Sabinalar'ın kaçırılması
(1635-1638'e doğr.)
Nicolas Poussin
Louvre müzesi, Paris

KAÇINMAK → KAÇMAK.

KAÇINTI a. *Yörs.* **1.** Erken doğan kuzu. **—2.** Kaçak, sızıntı.

KAÇIRGA ya da **KAÇURGA** sıf. ve a. *Yörs.* İşe yaramayan kart ve zayıf hayvan.

KAÇIRILMA a. **1.** Kaçırılmak eylemi. **—2.** Bir kimsenin zor kullanılarak ya da aşk nedeniyle yakınlarının elinden alınması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İkonogr. Mitolojide çok sık görülen kaçırılma teması yunanlı heykelciler tarafından da sık sık işlenmiştir: Eretria (Khalkis) alınlığında, *Antiope'nin Theseus tarafından kaçırılması;* Olympia alınlığında, *Lapithai kadınlarının Kentauroslar tarafından kaçırılması.* Modern heykelciler de genellikle açık havada sergilenen ve her yönden görülen heykel gruplarını yaparken bu konudan yararlandılar. Bu türün öncüsü olan Giambologna'yı (*Deianeira'nın kaçırılması,* Leningrad), Adriaen De Vries (*Psykhe'nin kaçırılması,* Louvre), Bernini (*Proserpina'nın kaçırılması,* Villa Borghese, Roma), Girardon (aynı konu, Versailles), Regnaudin (*Kybele ve Orythia'nın kaçırılması,* Tuileries bahçesi), P. Fedi (*Polyksenos'un kaçırılması,* Loggia dei Lanzi, Floransa) izledi. Kaçırılma sahne-

alıkoyan kişi üç yıldan on yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Kadın evliyse ağır hapis cezası yedi yıldan aşağı olamaz (Türk Cez. k. md. 429). Yasanın bu maddesinde yer alan suç on sekiz yaşını doldurmuş ya da evlenmeyle reşit olmuş kadınlara ilişkindir. Başka bir madde de on sekiz yaşını doldurmamış (küçük) kadın ve erkeklere ilişkin kaçırma suçunu düzenler. Zor kullanarak, korkutarak ya da kandırarak, şehvet duygusu ya da evlenme maksadıyla, reşit olmayan bir kişiyi (kadın ya da erkek) kaçıran ya da bir yerde alıkoyan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Reşit olmayan kişi zorlama, korkutma ya da kandırma olmaksızın kaçırılır ya da alıkonursa ceza altı aydan üç yıla kadar hapistir (md. 430).

—Cez. huk. ve Uluslararası huk. İlk uçak kaçırma eylemi, 1930'da Peru'da gerçekleştirildi; 1947-1953 arasında, sovyet egemenliği altına giren ülkelerini terk etmek isteyen Doğu Avrupa ülkelerinin vatandaşları da birçok uçak kaçırma eylemini gerçekleştirdiler. O zamana dek ender olan olay (1930-1957 arasında 19 kez) sonradan daha sık görülmeye başladı: özellikle Küba devrimi'nin başlarında, birçok uçak ABD'den Küba'ya çevrildi ve uçak

Proserpina'nın kaçırılması
Bernini
mermer, 1622
Villa Borghese, Roma

Lauros-Giraudon



kaçırma eylemleri çeşitli bölgelere (Avrupa, Afrika ve arap ülkeleri) yayıldı. 1973'ten sonra ise bu tür eylemlerde sayıca bir azalma oldu. Bu tarihte, uluslararası örgütlerin (İCAO, BM, Avrupa konseyi) tepkilerinin ürünü olan ilk sözleşmeler uygulamaya girdi: 14 eylül 1963 tarihli Tokyo sözleşmesi, 16 aralık 1970 tarihli Lahey sözleşmesi, sivil havacılığın güvenliğine yönelik yasadışı eylemlerin azalmasına neden olan 23 eylül 1971 tarihli Montréal sözleşmesi. Bu metinler, önleyici (özellikle biniş ve yüklemeden önce yolcu ve bagajların denetimi) ve özellikle de cezalandırıcı önlemleri öngörüyordu: "ağır cezalar"ın (Lahey sözleşmesi) ne olacağı belirtilmemiş, bunların normal olarak uçağın kayıtlı bulunduğu devlet tarafından ya da bu olmazsa uçak kaçıranın sığındığı ülke tarafından verilmesi öngörülmüştür; suçluların geri verilmesi zorunlu değildir.

Bu konuda uluslarası hukuktaki gelişimin en belirgin sonuçlarından biri, ulusal kuralların yaratılması ya da güçlendirilmesi oldu: ABD, 5 ağustos 1974 tarihli bir yasayla, Başkan'a, sözleşme hükümlerine uymayan devletlere hava boykotu uygulama yetkisi tanıdı.

Türk hukukunda uçak kaçırma ağır cezayı gerektiren bir suçtur. Zor kullanarak, korkutarak ya da hile ile bir uçağı, gitmekte olduğu yerden başka bir yere götüren ya da bu tür bir girişimde bulunan kişi, on yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır (Türk Cez. k. md. 384). Türkiye, Tokyo sözleşmesi'ne 17 nisan 1975 tarih ve 1889 sayılı, Lahey sözleşmesi'ne 30 kasım 1972 tarih ve 1634 sayılı, Montréal sözleşmesi'ne de 17 nisan 1975 tarih ve 1888 sayılı yasalar uyarınca taraftır.

—Patol. Altına dışkı kaçırma, anus büzgenkasının harap olmasından ya da sinirsel bir lezyondan ileri gelebilir. Altına idrar kaçırma daha sık görülür. Bu kusur bir idrar kesesi fistülünden, idrar kesesi büzgenkasındaki bir lezyondan, idrar yollarındaki bir şekil bozukluğundan ileri gelebilir. Aykırı gibi görünse de, bazen idrarın içerde tutulmasıyla ilgilidir, yani idrar torbası fazla doldduğundan taşarak elde olmadan boşalır.

KAÇIRMAK → KAÇMAK.

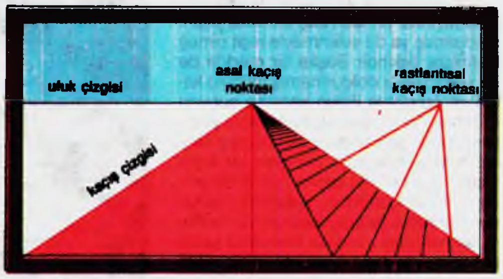
KAÇIRMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, delirmek, aklını oynatmak. **—2.** *Aklını kaçırmak* → AKIL.

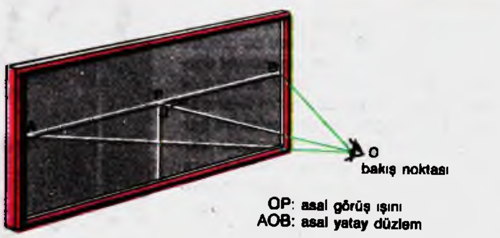
KAÇIRTMA a. Kaçırtmak eylemi.

KAÇIRTMAK → KAÇMAK.

KAÇIŞ a. **1.** Kaçmak eylemi ya da biçimi. **—2.** Güç bir durumu, tehlikeli bir şeyin kabul etmeme biçiminde kendini gösteren tutum: *Kaçış bir çözüm değil, mücadele etmeliyiz!*

kaçış noktaları





OP: asal görüş ışını
AOB: asal yatay düzlem

—Geom., Tek. res. ve Perspekt. *Kaçış çizgisi*, grafik gösterimde ya da teknik resimde herhangi bir koşut düzlem dizisinin bütün doğrularının kaçış noktalarından oluşan küme. (Yatay düzlemlerin kaçış çizgisi ufuk çizgisidir.) ||*Kaçış noktası*, aynı doğrultudaki bütün doğrularının yakınsadığı uzay noktası. ||*Asal kaçış noktası*, ufuk çizgisi üzerinde yer alan ve bakış noktasının (gözlemcinin gözü) gösterim düzlemi üzerindeki dik izdüşümüyle belirlenen nokta (bu düzleme dik olan bütün doğrular bu kaçış noktasına doğru yakınsar).

—İnş. *Kaçış yolu*, arabaların girişini kolaylaştırmak için bir avluya ya da garaja giren dönemeçte bırakılan boş alan.

—Ruhbil. Bireyin edimsel olarak zararlı (sıyrılma) ya da zararlı olduğunu daha önce bildiği (kaçınma) bir uyartı ya da durumdan uzaklaşmasına yol açan davranış. ||*Fikirlerin kaçışı*, düşünce akışının hızlanarak, düşüncenin dağılması. (Fikirlerin kaçışı, manyak durumların belirtici niteliğidir.)

—Tar. *Kontların kaçışı*, İngiliz hükümetinin emriyle tutuklanmaktan korkan Rory O'Donnell ve Hung O'Neill adlı irlandalı önderlerin 14 eylül 1607'de Roma'ya kaçmaları. (Eski irlanda soyluluğunun son temsilcilerinin bu ortadan kayboluşu, Gael İrlandası'nın iki yüzyıllık siyasal çöküşünü simgeler.)

—Verg. huk. *Vergiden kaçış*, bir vergi yükümlüsünün ödemek zorunda olduğu vergiyi, bazı yasal olanaklardan yararlanarak ve başka birinin üstüne yıkmadan, ödememeyi başarması. (Karşt. anl. VERGİNİN YANSIMASI* ve VERGİ HİLESİ*.)

—ANSİKL. İkonogr. *Mısır'a kaçış.* Sanatçılar sık sık bu temanın çeşitli sahnelerini betimlediler. Meleğin Yusuf'a görünmesi Rembrandt tarafından iki kez resmedildi (Berlin, Budapeşte). Meryem Ana ve Çocuk İsa'nın Yusuf'un güttüğü bir eşek üstünde gösterildiği yolculuk teması hıristiyan ikonografisinde VIII. yy.'da ortaya çıktı. (S. Maria Antiqua freskleri, Roma). Aynı sahneye Saint-Benoît-sur-Loire'da bir sütun başlığı üzerinde, Arles'de St-Trophime'in cephesinde, Autun ve Saulieu'deki sütun başlıklarında, Paris ve Chartres'da koroyeri bölmelerinde rastlanır. Ayrıca Giotto (Padova Arena'sı), Broederlam (Dijon), Fra Angelico (Floransa), Poussin (Cleveland), Rembrandt (Tours), G. Reni (Brüksel, Napoli), L. Cambiaso (Roma), Fetti (Viyana), Annibale Carracci (Roma), Patinir (Münih), Rubens (Madrid), Murillo (Budapeşte, Detroit, Cenova), Zurbarán'ın (Toledo) tablolarını, Dürer ve Altdorfer'in gravürlerini, Pleyben'deki (Finistère) calvarium'un yontularını da anmak gerekir.

Mısır'a kaçış sırasında dinlenme ve palmiye mucizesi, Cranach (Berlin), Altdorfer (Berlin), Baldung Grien (Freiburg im Breisgau), G. David (Lizbon), J. Van Cleve (Brüksel), Correggio (*Çanaklı Meryem*, Parma), il Parmigianino (Roma), Tiziano (Madrid), Caravaggio (Roma), Vouet (Grenoble), Poussin ve Murillo (Sen-Petersburg) tarafından resmedildi. Irmağı sandalla geçişse, Elsheimer (Louvre), Boucher (Sen-Petersburg), ve Tiepolo'ya (Lizbon) esin kaynağı oldu.

KAÇIŞILMAK → KAÇMAK.

KAÇIŞMA a. Kaçışmak eylemi.

KAÇIŞMAK → KAÇMAK.

KAÇİKOROZBALIĞI a. Karagözün boyu 15 cm'ye kadar olan yavrularına verilen ad.

KAÇİNA a. **1.** Pueblo mitolojisinde, her yıl, yaşayan insanların arasına gelerek onlara yağmur ve bereket getiren ataların ruhu. **—2.** Bu ruhları temsil eden maske. (Anne ve babalar tarafından çocukları için yapılan ve bu maskeleri temsil eden boyalı tahtadan küçük bebekler de aynı adı taşır.)

KAÇİNCE a. Kaçinler'in konuştuğu, birman öbeğinden çin-tibet dili.



Kaçkar dağı ve buzulu

KAÇİNLER ya da **CİNGPAULAR,** Güney Çin (Yünnan), Birmanya (Kaçin ve Çan eyaletleri) ve Hindistan (Assam) arasında dağılmış, nüfusu 450 000 tahmin edilen tibet-birman kökenli halk. Dağlarda yaşayarak çiftçilik, avcılık ve hayvancılık yapmakla birlikte, yavaş yavaş ovalara doğru inmektedirler. Başlangıçta animistken, sonraları buddhacılığı ve bazen de hıristiyanlığı benimsediler. Uzun zamandır mutlakıyet ya da demokrasiyle yönetilen hükümdarlıklar biçiminde örgütlenen ataerkil bir topluluk oluştururlar.

KAÇİZN (Alter), yiddiş yazar (Vilna 1885-Tarnopol, Galiçya, 1941). Mesleği fotoğrafçılıktı. Yazdığı mistik, aynı zamanda gerçekçi öyküleriyle (*la Perle malade* [fr. çev.], 1922) dikkati çekti. *Le Duc* (fr. çev.) [1926] adlı oyunu dünyanın bütün yahudi tiyatrolarında oynandı. Ayrıca tarihsel bir oyunu ve bir romanı (*les Forts et les Faibles* [fr. çev.], 1954) vardır. Almanlar'dan kaçmaya çalışırken ukraynalı işbirlikçilerin eline düştü ve dövülerek öldürüldü.

KAÇKANAR, Rusya'da kent, Ural-lar'da, Perm'in K.-D.'sunda; 33 000 nüf. Nijniy-Tagil'deki demir-çelik üretimini besleyen demir madenleri.

KAÇKAR dağı, D. Karadeniz dağlarının en yüksek doruğu (3 932 m); Türkiye'nin 4. yüksek noktası. Kıyıdaki Pazar kasabasının yaklaşık 40 km G.-D.'sundaki Kaçkar dağının en yüksek kısmını volkanik kayaçlar meydana getirir. Donma-çözülme süreçleriyle parçalanmış ve her yandan sirklerle kemirilmiş doruk kesimi testere dişini andırır. Dördüncü Zaman'da kilometrelerce uzunlukta buzullarla kaplanmıştı. Günümüzde de doruğun K. eteğinde, birinin uzunluğu 1,5 km'yi bulan 3 küçük buzul yer alır. G. yamacında da yer yer buzulkarlar görülür.

KAÇKIN sıf. ve a. Bir tamlayanla, bulunması gereken bir yerden kaçmış olan kimse için kullanılır (küçümseme belirtir): *Hapishane kaçkını* (→ HAPİSHANE). *Mezar kaçkını* (→ MEZAR). *Tımarhane kaçkını* (→ TIMARHANE).

—İkt. tar. *Kaçkın resmi*, Osmanlılar döneminde, başıboş gezen hayvanların sahiplerinden alınan para cezası ya da sahipsiz hayvanların satışından elde edilen gelir.

KAÇLI soru sıf. **1.** İskambilde bir kâğıdın üzerinde hangi sayının olduğunu aramak için kullanılır: *Sana kaçlı lazım?* **—2.** Bir kimsenin kaç yılında doğduğunu sormak için kullanılır: *Kaçlısınız? —1955'*

liyim. Bu yıl kaçlılar askere alınacak?

KAÇLIK soru. sıf. Bir şeyin kaç birimden oluştuğunu ya da kaç birim alabildiğini sormak için kullanılır: *Kaçlık cezve istiyorsunuz? Bize kaçlık çivi gerekiyor?*

KAÇMA a. Kaçmak eylemi.
—Cez. huk. → FİRAR.
—Denizc. Bir geminin, rüzgâr, akıntı ya da yanlış manevra yüzünden iskeleye ya da sancağa dönerek rotadan sapması. ‖ *Rüzgârdan kaçma,* fırtınada geminin ve mürettebatın güvenliğini sağlamak için rüzgâr yatağından uzaklaşma.
—Dy. Boyuna yol eğimi, rüzgâr vb. gibi etkenlerle vagonların kendiliğinden devinimi.
—Spor. Kürekte, kürekçinin yaptığı hata sonucu teknenin dengesinin bozulması.
◆ ünl. Denizc. Viyada seyrederken gemiyi rotasından çıkarmaması için serdümene verilen uyarı komutu.

KAÇMAK gçz. f. **1.** *Bir yerden kaçmak,* bir kimse, bir hayvan sözkonusuysa, oradan gizlice, hileyle ya da zor kullanarak ayrılmak: *Okuldan kaçmak. Cezaevinden kaçmak. Kafesinden kaçan aslan.* **—2.** *(Bir yerden) [bir yere] kaçmak,* bir kimse, bir hayvan sözkonusuysa, gerçek ya da olası bir tehdit, bir tehlike oluşturan bir şeyden, bir kimseden kurtulmak için bir yerden hızla ayrılmak, orayı terk etmek; bir yere gizlenmek, saklanmak, sığınmak: *Ülkelerinden kaçıp yabancı ülkelere sığınan mülteciler. Av nedeniyle savanı terk edip ormanlara kaçan vahşi hayvanlar.* **—3.** *Bir kimseden kaçmak,* onunla karşılaşmamaya, rastlaşmamaya çaba göstermek: *Alacaklılardan kaçmak. Düşmanlarından kaçmak.* **—4.** *Bir kimseden, bir şeyden kaçmak,* bir kimse sözkonusuysa, onunla arasına mesafe koyarak ondan uzak durmaya, bir şeyden korunmaya, sakınmaya çalışmak: *Benden kaçıyor, sevgime karşılık vermiyor. İnsanlardan kaçmak. Bu tür toplantılardan hep kaçmıştır.* **—5.** *Bir şeyden kaçmak,* bir kimse sözkonusuysa, onunla karşılaşmamaya, ondan kurtulmaya çalışmak, kaytarmak: *Sorumluluktan kaçmak. Görevden kaçmayınız.* **—6.** *(Bir yerden) kaçmak,* bir gaz, bir sıvı vb. sözkonusuysa, bir çatlaktan, bir yarıktan, iyi kapanmamış bir delikten, kötü yapılmış bir lehimden vb. sızmak, akmak. **—7.** Bir örgü, bir dokuma ya da ilmek sözkonusuysa, ipliği kopmak. **—8.** *Bir yere kaçmak,* bir şey sözkonusuysa, bir yere birdenbire girmek: *Top masanın altına kaçtı. Kulağıma su kaçtı. Göze kirpik, toz kaçmak. Boğazına kılçık kaçmak.* **—9.** *Bir yöne kaçmak,* bir yere doğru kaymak: *Saçının ayrımı biraz sola kaçmış.* **—10.** Bir kimse sözkonusuysa, bir yerden kimseye görünmeden ayrılmak ya da gizlice savuşmak (nesnesiz kullanılır): *Şimdi buradaydı, ne zaman kaçmış?* **—11.** Bir kimse, bir hayvan sözkonusuysa, hızla kovalayan birinin önünde koşmak (nesnesiz kullanılır): *Kaçıyor, yakalayın.* **—12.** Tren, vapur, vb. bir araca yetişmek isteyen bir kimse açısından, o araç gitmiş olmak: *Son vapur da kaçmıştı.* **—13.** Bir kimseye ait bir şey (soyut) sözkonusuysa, yok olmak: *O gelince rahatı kaçmıştı. Çok çay içme, uykun kaçar.* **—14.** *Bir şeye (soyut) kaçmak,* ona benzemek, ona yaklaşmak, onu andırmak: *Kırmızıya kaçan pembe. Biraz abartıya kaçmıyor musun?* **—15.** Bir kadın sözkonusuysa, kaçgöçe uyarak erkeklerden uzak durmak: *Burada kadınlar erkeklerden kaçarlardı.* **—16.** *Bir erkeğe kaçmak,* bir kadın sözkonusuysa, gelenektere ya da ailesinin isteğine karşı gelerek onunla gitmek. **—17.** *Bir şeyin rengi kaçmak,* rengi atmak, ağarmak. **—18.** *(Dışarıya) kaçmak,* sermaye sözkonusuysa, yabancı ülkelere yatırılmak. **—19.** Kimi sıfatlarla birlikte olmak anlamında yardımcı fiil biçiminde kullanılır: *Bu davranışın hiç de hoş kaçmadı. Bu şaka soğuk kaçtı.*
—Avç. Av hayvanından söz ederken, koşarak hızla uzaklaşmak.
—Çamaşır san. İlmikler sözkonusu olduğunda, bir ipliğin kopması sonucu ilmik sırası boyunca art arda sökülmek.
—Denizc. Bir gemiden söz ederken, rüzgâr, akıntı ya da yanlış manevra yüzünden rotanın sağına ya da soluna sapmak. ‖ *Rüzgâr altına kaçmak,* bir gemiden söz ederken, rüzgârın estiği yöne ters yöne doğru, rotaya koşut olarak kaymak.
◆ **kaçılmak** edilg. f. **1.** Bir şeyden, bir yerden kaçmak, kurtulmak eylemine konu olmak: *Bu cezaevinden kaçılmaz.* **—2.** *Bir yerden kaçılmak,* bulunulan yerden başka bir yana çekilmek, savulmak (emir kipinde ya da soru cümlelerinde): *Kaçılın, ev yıkılıyor. Biraz kenara kaçıl. Kaçılayım mı?*
◆ **kaçınmak** dönüşl. f. **1.** Bir şeyden, bir şeyi yapmaktan kaçınmak, ondan, onu yapmaktan uzak durmak; sakınmak: *Her şeyin en güzel biçimde olması için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayın. Beni desteklemekten kaçındı. Güç kullanmaktan kaçınmamak.* **—2.** *Erkeklerden kaçınmak,* bir kadın sözkonusuysa, erkeklerle bir arada olmamak, kaçgöçe uymak.
◆ **kaçırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi (bir yerden) kaçırmak,* onun (oradan) kaçmasını sağlamak: *Bir suçluyu cezaevinden kaçırmak.* **—2.** *Bir kimseyi kaçırmak,* onu zor kullanarak bulunduğu yerden götürmek: *Küçük çocuğu kaçıranlar yüklü bir fidye istiyorlar.* **—3.** *Bir kimseyi (bir yerden) kaçırmak,* onu bir yerden gitmek zorunda bırakmak, onun orayı terk etmesine neden olmak: *Dırdırıyla kocasını sonunda kaçırdı. Bu kadar az ücret verirseniz, bütün değerli elemanlarınızı kaçırırsınız.* **—4.** *Bir kimseyi bir kimseden kaçırmak,* onu beraberinde götürerek başkalarını onun varlığından yoksun bırakmak: *Çocuğu annesinden kaçıran baba.* **—5.** *Bir şeyi (bir yerden) bir kimseden kaçırmak,* bir eşyayı gizlice, kimsenin haberi olmaksızın götürmek: *Evin bütün eşyasını kaçırmış.* **—6.** *Bir şeyi (bir yerden) bir yere kaçırmak,* bir malı yasadışı yollarla bir ülkeden çıkarmak ya da bir ülkeye sokmak: *Kaçırdıkları antik eserleri ünlü bir müzeye satmışlar.* **—7.** *Bir şeyi (soyut) kaçırmak,* onun varlığının son bulmasına, yok olmasına neden olmak; yok etmek: *Çay uykumu kaçırdı. Misafirlerin zamansız gelişi rahatımı kaçırdı.* **—8.** *Bir şeyi (soyut) kaçırmak,* onu değerlendirememek; ondan yararlanamamak: *Sen bu şansını çoktan kaçırdın. Fırsatı kaçırmak.* **—9.** *(Fazla, çok) + kaçırmak,* gerekenden fazla tüketmek, ölçüyü kaçırmak: *Bu akşam içkiyi fazla kaçırmışım.* **—10.** *Gaz, buhar vb. kaçırmak,* bir aygıttan, bir aletten vb. söz ederken, akıtmak, sızdırmak: *Motor yağ kaçırıyor.* **—11.** *Bir ulaşım aracını kaçırmak,* onun kalkış zamanına yetişememek. **—12.** *Bir filmi, oyunu, programı vb. kaçırmak,* onu yayın, gösterim süresi içinde izleyememek: *Akşamki filmi kaçırma.* **—13.** *Donuna, altına vb. kaçırmak,* aptestini elinde olmaksızın yapmak. **—14.** *Usturayı, bıçağı, jileti kaçırmak,* onları kullanırken kaydırıp herhangi bir yerini kesmek; bir şeyi keserek zarara yol açmak. **—15.** *Vergi kaçırmak,* kazancı oranında vergi ödememek. **—16.** *Uçak kaçırmak,* birtakım isteklerini kabul ettirmek için uçuş, gidiş yönünü değiştirmek.
—Denizc. *Bir halatı, bir zinciri kaçırmak,* bunları gerginliklerine göre ağır ağır laçka etmek. (Böylece halat ya da zincir ani boşalmaya karşı denetim altında tutulur.)
◆ **kaçırılmak** edilg. f. **1.** Bir kimse tarafından bulunduğu yerden kaçması sağlanmak: *Cezaevinden kaçırılan mahkûmlar.* **—2.** Zor kullanarak bulunduğu yerden götürülmek: *Kız kaçırılmak.* **—3.** Yasadışı yollardan bir ülkeye sokulmak ya da bir ülkeden çıkarılmak: *Kaçırılan eski eserler.* **—4.** Gidiş yönü değiştirilmek: *Hava korsanlarınca kaçırılan uçak.* **—5.** Kullanılmamak, değerlendirilememek: *Kaçırılan fırsatlar.* **—6.** İzlenilmemek: *Bu film kaçırılır mı?*
◆ **kaçırtmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi (bir yerden) kaçırtmak,* onun oradan ayrılmasına, gitmesine neden olmak: *Bu tavırlarınla kadıncağızı kaçırttın sonunda.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi (bir yerden) kaçırtmak,* onun, oradan bir başkası tarafından kaçırılmasını sağlamak.
◆ **kaçışmak** işt. f. Hep birden çeşitli yönlere dağılarak kaçmak: *Göstericiler polisin bomba kullanması üzerine kaçıştılar.*
◆ **kaçışılmak** edilg. f. Kaçışmak eylemi yapılmak.

KAÇMAZ sıf. Çamaşır san. **1.** Bir ilmiğin kopması öbür ilmiklerin de kaçmasına neden olmayacak biçimde örülmüş triko için kullanılır. **—2.** Kaçmaz tezgâh denilen zincirli tezgâhta üretilmiş atmalı ilmikli trikolar için kullanılır.

KAÇURGA → KAÇIRGA.

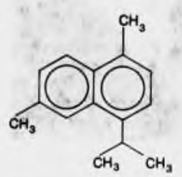
KAÇUT a. Esk. sil. Kısa mızrak.

KAD, -ddi a. (ar. *kadd*). *Esk.* **1.** Boy, endam: *Kadd-i yar* (sevgilinin boyu). **—2.** *Kad çekmek,* boylanmak, boy atmak. ‖ *Kaddi bükülmek,* beli bükülmek, kamburu çıkmak, yaşlanmak, kocamak. ‖ *Kad -keşide,* boy atmış, serpilip gelişmiş, büyümüş. ‖ *Kadd ü kamet-i mevzun,* boyu bosu yerinde, biçimli endamlı. ‖ *Kadd-i bâlâ, kadd-i bülend,* uzun boy. ‖ *Kaddi-mevzun,* düzgün boy bos, biçimli endam. ‖ *Kadd-i müstesna,* güzellikte benzeri olmayan endam. ‖ *Kadd-i rana,* gül endamlı.

KÂD a. (ar. *kâd*). *Esk.* **1.** Üzülme, kederlenme, hüzünlenme. **—2.** *Kâd-ı Hindi,* Hindistan'da yetişen sint ağacından çıkan ve ishale karşı kullanılan bir madde.

KADAİ a. Taycayla akraba olan, Çin'in güney-batı'sında konuşulan dil öbeği.

KADALEN a. (fr. *cadalène*). Org. kim. İzopropil-4 dimetil-1,6 naftalenin yaygın adı; özellikle kadinenlerden hidrojen giderilerek elde edilir.



kadalen

KADANA ya da **KATANA** (ital. *catena,* zincir'den). **1.** Bir cins iri at. **—2.** *Kadana (gibi),* iriyarı kadın.
—Zootekn. Ağır koşum atı. (Kadanalar cidago yüksekliği en azından 160-170 cm ve ağırlığı yaklaşık 700 kg ve daha fazla olan, uzunca vücutlu, kalın ve gevşek kaslı, sakin mizaçlı, yavaş ve adi yürüyüşe eğilimli, ağır çekim yüküne ve tarım işlerine elverişli atlardır.)

KADANS a. (fr. *cadence;* ital. *cadenza'* dan). Müz. DURGU'nun eşanlamlısı.

KADANS a. *(fr. cadence).* Binc. Atın belli bir tempoyu koruyarak yürümesi.

KADAR ilg. (ar. *kadar*). **1.** Bir karşılaştırmada, ölçüt olarak yararlanılan bir kimse ya da bir şey ile önem, yoğunluk, nicelik bakımından bir eşitlik belirtir; ölçüsünde, değerinde: *Babası kadar çalışkan. Bu beni diğerleri kadar endişelendirmiyor. Endişelendiğimiz kadar zarar vermemiş.* **—2.** Henüz aşılmamış bir sınırı, düzeyi, aşamayı, bir eylemin, bir hareketin ya da bir sürenin bitimini belirtir; dek, değin: *İzmir'e kadar gitmek. Bir arkadaşı evine kadar götürmek. Dizlerine kadar kara gömülmek. Ateşi 40 dereceye kadar çıktı. Öğlene kadar uyumak. Arabalar buraya kadar gelmiyor.* **—3.** İşaret noktası olarak kullanılan zamanı belirtir; değin, dek: *Bugüne kadar hiç hastalanmadı. Buraya kadar her şey yolunda gitti.* **—4.** Uç bir düzeyi, bir eylemin, bir durumun, bir niteliğin ulaştığı en uç noktayı belirtir: *Aptallığa kadar varan bir saflık. Yaşayacağım kadar yaşadım.* **—5.** İşaret adıllarıyla, belirsiz bir miktarı, değeri belirtir: *Ayda şu kadar kazanan bir işçi düşünün.* **—6.** Benzetme ilişkisi kurar; gibi (genellikle *de* bağlacıyla): *Genç olduğu kadar güzeldide.* **—7.** *Say. sıf. + kadar,* bir ni-

celiğin yaklaşık olarak verildiğini belirtir: *Olay yerinde yüz kadar gösterici vardı.* **—8.** *Bu kadar,* bir şeyin fazla olduğunu, bir eylemin aşırı ölçüde yapıldığını bildirir: *Bu kadar parayı ne yapıyorsun? Hiç bu kadar insanı bir arada görmemiştim. Bu kadar çalışma, tez yorulursun;* bir şeyin tümünü, hepsini belirtir: *Gördüklerim, söyleyeceklerim bu kadar.* ‖ *Her ne kadar,* bununla birlikte, gerçi: *Her ne kadar söyledikleri doğruysa da söyleyiş biçimi beni incitti.* ‖ *Ne kadar,* çokluk, fazlalık, yoğunluk bildirir: *Ne kadar sis var. Seni ne kadar özlediğimi anlatamam.* ‖ *Ne kadar+.... o kadar,* iki kavram, iki durum arasındaki karşıtlık ilişkisi belirtir: *Amaçları ne kadar yüceyse yöntemleri de o kadar bayağı.* ‖ *O kadar,* bir eylem ya da niteliğin, yoğunluğunu, şiddetini, bir şeyin çokluğunu bildirir: *O kadar değişti ki, tanıyamazsın. O kadar geveze ki, beni çileden çıkarıyor.*

◆ a. İşaret adıllarıyla, miktar, derece: *Ondan bu kadarını da beklemiyordum doğrusu. O kadarını değil ama yarısını verebilirim.*

KÁDÁR (János), macar siyaset adamı (Rijeka 1912 - Budapeşte 1989). 1931'de Komünist parti'ye girdi. Parti merkez komitesi sekreteri (1943), içişleri bakanı ve emniyet müdürü (1948) oldu. Rajk'ı tutuklattı (1949), ama kendisi de 1951-1953 arasında gözaltında tutuldu. Daha sonra Parti'nin birinci sekreterliğine ve Merkez komitesi üyeliğine getirildi (1956). 1956 ayaklanması sırasında önce Nagy ile işbirliği yaptı, ama 4 kasımda rus müdahalesinden sonra onun yerine başbakanlığı üstlendi. Komünist parti birinci sekreteri oldu (1956); başbakanlık görevini de korudu (1958'e değin, sonra 1961-1965 arasında). Kádár, rus birliklerinin müdahalesini bir karşıdevrim tehlikesini öne sürerek haklı göstermeye çalışmışsa da, rejimi liberalleştiren ve iktisadi alanda belirgin ilerlemeler sağlayan bir reform siyaseti uygulamış ve 1988'de parti başkanlığına getirilmiştir.

Goess-Gamma



János Kádár (kasım 1972'de)

KADARE (İsmail), arnavut yazar (Gjirokastër 1936). 1960'ta Moskova'daki Gorki enstitüsü'ne girdi. Gazetecilik, edebiyat eleştirmenliği, deneme yazarlığı yaptı, birçok da şiir kitabı yayımladı (*Shqiponjat fluturojnë lart,* 1970). Ancak özellikle bir öykü ve roman ustası olarak dikkat çekti. Başlıca romanları şunlardır: *Ölü ordunun generali* (Gjenerali i Ushtrisë së Vdekur, 1963); XX. yy. ortasına doğru bir arnavutluk kentinin otopsisi niteliğindeki *Kronikë Në Gur* (1970); *Kështjella* (1970); SSCB ile Arnavutluk arasındaki çatışmayı ele aldığı *Dimri i madh* (1973); *le Crépuscule des dieux de la steppe* (fr. çev.) [1975], *Palais des rêves* (1990); 1990'dan beri Paris'te sürgünde yaşamaktadır.

KADARE (Elena), arnavut kadın edebiyatçı (Fieri 1942). Çocuklar için öyküler; hikâyeler (*Éteins la lumière, Vera* [fr. çev.]; *la Mariée et l'état de siège* [fr. çev.]) ve romanlar (kadının durumunu gerçekçi bir biçimde ele alan *Une maternité difficile* [fr. çev., 1976] ve *les Conjoints* [fr. çev., 1981]) yazdı.

KADARKA a. Bağc. Macaristan'da yetiştirilen siyah üzüm.

KADASTRO a. (ital. *catastro*). **1.** Med. huk. Taşınmaz malların sınırlarını arazi ve harita üzerinde belirleyerek hukuki durumlarını saptamak için yapılan işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kadastro mahkemesi,* kadastrosu yapılan yerlerdeki taşınmaz malların durumlarıyla ilgili hukuki uyuşmazlıkları çözümleyen mahkeme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. Toprak vergisinin adalet ilkesine dayalı olarak saptanabilmesi amacıyla bireylere ilişkin özel toprakların genişlik ve çeşidini, durum ve değerini belirleme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Med huk. Kadastro taşınmaz malların plan, kroki, kayıt, defter ve kütükler gibi belgelerle sınırlarını saptar. Kadastro düzenli bir tapu sicili sistemi kurmak amacıyla yapılır. Türkiye'de kadastro işlemleri Tapu ve kadastro genel müdürlüğü tarafından yürütülür. Kadastrosu yapılacak bölgeler ana plana uygun olarak Tapu ve kadastro genel müdürlüğü' nün önerisi ve ilgili bakanın onayı ile belirlenir. Kadastrosuna başlanacak bölgeler en az bir ay önceden *Resmi gazete,* radyo ya da televizyonda, varsa yerel gazetede duyurulur. Kadastro bölgesindeki her köy, belediye sınırları içindeki her mahalle kadastro çalışma alanıdır. Kadastro işlemini yapacak ekip, en az iki kadastro teknisyeni, mahalle ya da köy muhtarı ile üç bilirkişiden oluşur. Kadastro teknisyenleri hazır bulunan mal sahipleri önünde, varsa harita, tapu ve vergi kayıtlarıyla öteki belgeleri bilirkişi ve muhtarın bilgisinden de yararlanarak inceler ve her taşınmaz mal için kadastro tutanağı düzenler. Kadastro tutanağında taşınmaz mallar sınırlandırılır ve hak sahipleri belirlenir. Kadastro tutanağı düzenlendikten sonra yapılan tespitlere itiraz edilebilir. İtirazlar kadastro komisyonunda incelenir. Çözümlenemeyen konularda kadastro mahkemesi görevlidir. Kadastro müdürü tutanaklara dayanarak askı cetvelleri düzenler. Bunları otuz gün süre ile ilan ettirir. İtirazı olanlar ilan süresi içinde kadastro mahkemesinde dava açabilirler. Süre geçtikten sonra dava açılmayan kadastro tutanaklarındaki sınırlandırma ve tespitler kesinleşir. Kadastro müdürünün onayladığı kesinleşmiş tutanaklarla kadastro mahkemesinin kesinleşmiş kararları en geç üç ay içinde tapu kütüklerine kaydedilir. Kadastrosu tamamlanan çalışma alanı içinde kalan eski tapu kayıtlarına dayanılarak kadastro ve tapu sicil müdürlüklerinde işlem yapılamaz.

Kadastro mahkemesi 21 haziran 1987 tarih ve 3402 sayılı Kadastro kanunu'na göre her kadastro bölgesinde tek yargıçlı ve asliye mahkemesi niteliğinde kurulur. Kadastro mahkemesi taşınmaz mal mülkiyetine ve sınırlı ayni haklara, tapuya tescil ya da şerh verilecek öteki haklara sınır ve ölçü uyuşmazlıklarına, kadastroya ve tapu sicilini ilgilendiren benzeri davalara ve özel kanunlarla kendisine verilen işlere bakar; kadastroyla ilgili veraset uyuşmazlıklarını çözümler, istendiğinde veraset belgesi verir.

—Tar. Eskiçağlardan beri var olan kadastro çalışmalarına Kaldeliler'den kalma tabletlerde (İ.Ö. 4000), Nil'in taşması sonucu balçık altında kalan verimli toprakların her yıl sınırlarını saptamak için eski Mısırlılar'ın kullandıkları papirüs tomarlarında ve özellikle toprak parçalarının yüzölçümlerini, oralarda oturanların adlarıyla ödedikleri kira bedellerini gösteren Roma İmparatorluğu dönemindeki belgelerde rastlanır. Osmanlı devletinde arazi hukukunu düzenleyen kurallar, Murat I döneminde (1360-1389) ortaya çıkan tımar yöntemiyle başladı. Birçok düzensizliğe yol açan tımar yöntemi, Bayezit I (Yıldırım) döneminden (1389-1402) başlayarak zamanla yerini muhassıllıklar ve mültezimliklere bıraktı. Yaptıkları hizmet ya da ödedikleri paranın karşılığı olarak devlete ait bazı topraklar üzerinde tasarruf hakkı edinen tımar ve zeamet sahipleriyle mültezim ve muhassıllar, bu toprakları kullanıma verarek karşılığında "âşâr" denen bir vergi alırlardı. Toprakları kullanan kişilere verdikleri tasarruf belgeleri de "sipahi", "mültezim", "muhassıl senedi" ya da "temessükü" adıyla anılırdı. Tapu yazımına ilişkin kayıtlara Süleyman I (Kanuni) döneminde (1520-1566) başlandıysa da toprak hukuku ancak 1858 Arazi kanunu çıktıktan sonra köklü kurallara bağlandı. Daha öncesine ilişkin kanun hükmündeki irade ve fermanlar, tarifname ve talimatnameler bu yasayla yeniden düzenlenip mülki arazi; miri arazi; vakıf arazisi; kamu yararına ayrılmış metruk arazi; kimsenin yararlanmadığı ölü arazi olarak beşe bölündü. Bunlardan kayıtları şeriye mahkemelerince tutulan mülki arazi sahiplerine "şeri hüccet" denen belgeler verildi. Arz sahibi yetkisiyle işlemleri sipahi, mültezim ve muhassıllar tarafından yürütülen miri arazi, askeri amaçlara ayrıldı. Mütevelliler de vakıf arazisi için temessük senetleri verdiler. Defteri hakani nazırı Kâni Paşa döneminde (1871-1873) taşınmaz malların yazımları yapılarak sahiplerine tapu senetleri verilmeye başlandı. Bu nedenle Kâni Paşa Türkiye'de tapu sisteminin kurucusu sayılır. O güne kadar tutulmuş tüm kayıtların tapu dairelerine devredilmesi ve araziyle ilgili işlemlerin bundan böyle bu dairelerce yürütülmesi buyruldu (1874). Tapu ve kadastro işlerinde çalıştırılacak elemanları yetiştirmek üzere İstanbul'da Tapu ve Kadastro mektebi âlisi adıyla bir okul kuruldu (1911). Defteri hakani nazırı Mahmut Esat Efendi, "Emvali gayrımenkule ve tahriri hakkında kanunu muvakkat" adı altında çıkarttığı yasayla (5 şubat 1912) ilk kadastro çalışmalarını başlattı. Birinci Dünya savaşı, çalışmalara ara verilmesine neden oldu. Cumhuriyet döneminde yeniden başlayan çalışmalar sonunda 22 nisan 1925 tarih ve 658 sayılı yasayla Tapu genel müdürlüğü'ne bağlı bir kadastro örgütünün kurulmasına karar verildi. Yurttaşlık yasası'nın (Medeni kanun) yürürlüğe girmesi sonucu (1926) Osmanlı devletinin taşınmaz mal tasarrufuna ilişkin kuralları köklü bir değişime uğradı. Taşınmaz mal tasarrufunun Yurttaşlık yasası'nın aradığı nitelikteki sicillere bağlanması için 2613 sayılı Kadastro ve Tapu tahriri yasası çıkarıldı (11 aralık 1934). Lise ayarında bir meslek okulu durumuna getirilen İstanbul'daki Tapu ve kadastro mektebi, Kadastro meslek okulu adını alarak Ankara'ya taşındı (1936). İstanbul Devlet mühendislik ve mimarlık akademisi'nde harita ve kadastro mühendislerini yetiştirecek bir bölüm açıldı (1949). Bu bölümde fotogrametri dersi okutmak üzere dışardan yabancı uzman öğretmenler getirtildi (1950). Arazinin havadan fotoğraflarını çekmek için dört aygıt satın alınarak bunlardan biri İstanbul Devlet mühendislik ve mimarlık akademisi'ne yerleştirilirken (1952), üçü de Tapu ve Kadastro genel müdürlüğü'ne verildi. Böylece Fotogrametri dairesi çağcıl yöntemlerle çalışmalarına başladı (1956). Özellikle 1970'li yıllarda İBM 1620 elektronik hesap makineleri (bilgisayar) hizmete girdikten sonra tüm hesap işlemlerinin programlı olarak bu modern aygıtlarda yapılmasıyla, kadastro çalışmaları daha kesin bir belirginlik kazandı. İstanbul Devlet mühendislik ve mimarlık akademisi'ni bitirenlerden doktorasını verenler, İstanbul ve Karadeniz üniversitelerinde açılan Jeodezi ve fotogrametri bölümlerinde öğretim üyesi oldular. Böylece yetişen teknik kadro ve kurulan çağdaş teknoloji sayesinde Türkiye, çok yönlü kadastro çalışmalarını yürütebilecek bir düzeye ulaştı.

KADAŞMAN ENLİL, iki kasit kralı: — **Kadaşman Enlil I** (İ.Ö. 1390'a doğr. -1375'e doğr.). Mısır firavunu Amenofis III' ün çağdaşı (İ.Ö. 1408-1372). —**Kadaşman Enlil II** (İ.Ö. 1280'e doğr. -1251), Kadaşman Turgu'nun oğlu.

KADAŞMAN TURGU, kasit kralı (İ.Ö. 1296'ya doğr. - 1280'e doğr.). Hitit kralı Hattuşiliş II ile Mısır'a karşı anlaştı; kızını da bu kralla evlendirerek bu antlaşmayı güçlendirmeye çalıştı.

KADAVERİN a. (fr. *cadavérine*). Org. kim. Formülü $H_2N—(CH_2)_5—NH_2$ olan diamino-1,5 pentan ya da diaminopentanın yaygın adı. (Kadavraların çürümesi sırasında, kimi bağırsak bakterilerinin yol açtığı mayalanmaya bağlı olarak lisinin karboksil yitirmesi sonunda oluşur.)

KADAVRA a. (ital. *cadavere*). Tıp öğreniminde üzerinde çalışmak için hazırlanmış, ölü insan ya da hayvan bedeni.

KADAYIF a. (ar. *ḳadife*'den *ḳadaif*). Mutf. **1.** Çeşitli türleri olan bir hamur tatlısının genel adı. **—2.** *Ekmek kadayıfı*, ekmek hamurundan çift ve birbirine yapışık olarak pide biçiminde hazırlanmış ve kurutulmuş hamur ve bu hamurla yapılan tatlı. ‖ *Sütlü kadayıf*, şerbeti su yerine süt konarak hazırlanmış kadayıf. ‖ *Tel kadayıf*, un ve suyla hazırlanıp özel kalıplardan ince şeritler halinde dökülerek sıcak sacta kurutulmuş hamur ve bununla yapılan tatlı. ‖ *Yassı kadayıf*, 10-12 cm çapında, 1 -2 cm kalınlığında küçük pideler biçiminde hazırlanmış ve sacta kurutulmuş hamur ve bununla yapılan tatlı.
—Zool. *Deniz kadayıfı*, *Dicroloma** (ya da *Alaria*) cinsinden karındanbacaklı yumuşakçaların genel adı.

KADAYIFÇI a. **1.** Kadayıf yapan ve / ya da satan kimse. **—2.** Kadayıf satılan dükkân.

KADAYIFÇILIK a. Kadayıf yapma ve / ya da satma işi.

KADAZANLAR → DUSUNLAR.

KADDAFİ (Muammer **EL-**), libyalı devlet adamı (Sirte, Misurata'nın G.-D.'sunda, 1942). Bingazi Askeri akademisi'nde öğrenim gördükten (1963) sonra libya ordusuna girdi. Birlikçi bağımsız subaylar grubu'nu kurdu (1964). Kral İdris I'i deviren eylül 1969 hükümet darbesine katıldı; Devrim komuta konseyi başkanı, Savunma ve İçişleri bakanı oldu. Ocak 1970'te Başbakanlık ve Savunma bakanlığı görevlerine getirildi. İkinci bir hükümet değişikliğinden (temmuz 1972) sonra önce Başbakanlığı, nisan 1974'te de bazı siyasal ve idari görevlerini komutan Abdüsselam Callûd'a bıraktı. Kaddafi, Devrim komuta konseyi başkanı (mart 1977'de Genel halk kongresi genel sekreterliği'ne dönüştü) ve Silahlı kuvvetler başkomutanı olarak kaldı. Mart 1979'da, devrim ideolojisine ve örgütlenmesine ilişkin konularla uğraşmak, etkin bir dış siyaset oluşturmak amacıyla Kongre genel sekreterliğinden istifa etti. Libya devletinin gerçek lideri oldu.
Ağustos 1982'de Afrika Birliği örgütü' nün yıllık başkanlığına seçildi. 13 ağustos 1984'te, Fas ile bir federasyon kurmak üzere Kral Hasan II'yle bir antlaşma imzaladı. Reagan'ın birtakım uluslararası terörist eylemlerden Kaddafi'yi sorumlu tutması, iki ülke arasındaki gerginliği artırdı. ABD uçakları Trablus ve Bingazi'deki hedefleri bombaladılar (15 nisan 1986). Trablus'ta Kaddafi'nin konutunun bulunduğu el-Aziziye de bombalandı; eşi, iki oğlu yaralandı, evlatlığı öldü. Kaddafi, Fas kralının İsrail başbakanıyla buluşmasını arap davasına ihanet olarak niteleyince, Kral Hasan federasyon antlaşmasının geçersiz olduğunu ilan etti (29 ağustos 1986). Kaddafi, 21 aralık 1988'de, bomba yerleştirdikleri Pan-Am havayollarına ait bir yolcu uçağının İskoçya'nın Lockerbie kenti üzerinde patlamasına ve 170 kişinin ölümüne neden oldukları ileri sürülen 2 Libya vatandaşını yargılanmak üzere amerikan ve ingiliz makamlarına teslim etmeyi reddetti. Bunun üzerine BM, havayolları şirketlerinin Libya'ya sefer yapmaması ve bu ülkeye askeri ambargo uygulanması kararı aldı (nisan 1992).

KADDAH a. (ar. *ḳadeḥ*'ten *ḳaddaḥ*). *Esk.* Kadeh yapan kimse.

KADDAHE a. (ar. *ḳaddāḥe*). *Esk.* **1.** Çakmaktaşı. **—2.** Bir demir ve bir çakmaktaşından oluşan ve birbirine sürterek ateş çıkartılan eski bir çakmak türü.

KADDOLAR, Kuzey Amerika ovalarında yaşayan Kızılderililer. Avcılık yapan ve bizon alanlarının sınırlarında mısır yetiştiren, dağınık küçük köylerde yaşayan Kaddolar, "beyaz barış"tan (XIX. yy. sonu) sonra ortadan kayboldular.

KADDUMİ (Faruk **EL-**), filistinli lider (Nabulus 1931). Yaser Arafat ve Salah Halef (Ebu Ayyad) ile birlikte el-Fetih örgütü'nü kurdu, 1969'da FKÖ'nün Yürütme kurulu'na girdi. Burada, halk örgütleri bölümünü yönettikten sonra, siyasal şubenin yönetimini üstlendi; böylece filistin "diplomasisi"nin başlıca sorumlusu oldu. Kaddumi, aynı zamanda EBU LUTF adıyla da tanınır. Mart 1988'de Türkiye'ye geldi; Filistinliler'in uluslararası alanda, özellikle NATO içinde desteklenmesi konusunda yetkililerle görüştü.

KADE a. (ar. *ḳa'de*, oturuş). *Esk.* **1.** Namaz kılarken her iki rekâtın sonunda belli bir süre oturma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kade-i ahire*, birden fazla rekâtlı namazların son oturuşları. ‖ *Kade-i ûlâ*, ikiden fazla rekâtlı namazların ikinci rekâtından sonraki oturuş.
—ANSİKL. Dört rekâtlı bir namazda ikinci rekâttan sonra oturmaya *kade-i ûlâ* (ilk oturma), dördüncü rekâttan sonra oturmaya *kade-i ahire* (son oturma) denir. Kade-i ûlâ vacip, kade-i ahire ise farzdır. En az oturma süresi *teşehhüt miktarı*, yani kelimei şahadet okuyacak kadardır. Sünnete uygun olanı, kade-i ûlâda *et -tahiyat* duasını (ikindi ve yatsının sünnetlerinde *salli* ve *barik* duaları dahil), kade-i ahirede *et-tahiyat*, *Allahümme salli* ve *Allahümme barik* dualarını okumaktır.
Kadede oturma düzeni şöyledir: sol ayak, sağa doğru yana yatırılır ve üzerine oturulur; sağ ayak, parmak uçları kıbleye bakacak biçimde dik tutulur, eller uyluklar üzerine konulur. Kadınlar her iki ayaklarını sağa yatırır ve sol ayak üzerine otururlar. Kade-i ûlâ vacip olduğundan, bilerek ya da bilmeyerek oturulmadan üçüncü rekâta kalkılırsa namazın sonunda *sehiv secdesi* yapmak gerekir.

KADEH a. (ar. *ḳadeḥ*). **1.** İçki içmek için kullanılan cam, kristal vb. bardak (içilen içkiyi belirten bir tamlayanla da kullanılır):



likör, beyaz şarap, kırmızı şarap
ve şampanya kadehleri
Türkiye Şişe ve cam fabrikaları aş

—*Kadehiniz boşalmış, doldurayım mı? Rakı, likör, şampanya kadehi.* **—2.** Kadehteki içki: —*Kaç kadeh içtiniz? Son kadehi de içip kalktı.* **—3.** *Kadeh arkadaşı*, içki arkadaşlığı yapan, birlikte içki içilen kimse. ‖ *Kadeh kaldırmak*, bir kimse, bir durum ya da bir şeyi onurlandırmak ereğiyle hep birlikte kadehleri içmeden önce yukarı doğru kaldırarak "şerefe" demek. ‖ *Kadeh tokuşturmak*, içki içerken bir sevgi göstergesi olarak içmeden önce kadehleri karşılıklı birbirine değdirmek.
—*Esk. Kadeh-keş*, kadeh çeken; içki içen, sarhoş. ‖ *Kadeh-şiken*, kadeh kıran; sarhoş. ‖ *Kadeh-nuş*, kadeh içen; içki düşkünü: *"Ezvâka sarıldılar kadeh-nûş olarak"* (Y. K. Beyatlı).
—Esk. bot. *Kadeh-i meryem*, saksıgüzeli.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında cam, ayak, sagar, sağrak, peymane ve piyale sözcükleriyle eşanlamlı olarak kullanılır. Bezm denilen içki meclisinin araçlarındandır. Kadehsiz meclis düşünülemez. Bade (şarap, mey) ve ilgili öteki sözcüklerle birlikte anılır; ayrıca sevgilinin ağzına (dehen, dehan) benzetilir. Kadehteki şarap nasıl acı ise, sevgilinin de ağzı sövgü ile, acı sözlerle doludur ve bu sözler âşığın beklediği şeydir. Sevgilinin ağzı kadeh, dudakları kadehin kenarlarıdır. Kimi zaman dudaklar bu içki meclisinde mezedir. Aşk şarap olarak hayal edildiğinde şarabı sunan kadeh, sevgilinin dudaklarıdır. Güneş'in ve Ay'ın kadehe benzetilmesi ise Güneş'in ve Ay'ın durmadan dönmesi, rengi, parıltısı ve şekli dolayısıyladır. Şekil ve renk bakımından gül ve lale kadehe; kadeh de gönüle benzetilir: *"Hem kadeh hem bade hem bir şuh sakidir gönül / Ehl-i aşkın hâsılı sahibmezakıdır gönül* (Gönül hem kadeh, hem şuh bir saki, hem de şaraptır. Sözün kısası gönül âşıkların en ince zevkisidir) [Nef'i].

KADEHBAZ a. (ar. *ḳadeh* ve fars. *bāz*, oynayan'dan *ḳadeh-bāz*). Esk. sey. oy. Osmanlı dönemi seyirlik oyunlarında, kadehlerle denge oyunları yapan hünerci. (Bir çerçeveye sıraladıkları ya da üst üste koydukları kadehleri düşürmeden çeşitli denge oyunları yapar, bazıları kadehlerin dengesini bozmadan dans da ederdi.)

KADEHÇİK a. Bot. Meşe, fındık, kayın, kestane, vb. ağaçlarının meyvesinin dibinde bulunan kadeh biçimindeki çanak; pelit yüksüğü. (Gerçek kadehçik önce dişi çiçekleri, sonra meyveleri saran ve koruyan pullu ya da dikenli bir bürüm biçiminde oluşur.)

KADEHKÂR a. (ar. *ḳadeḥ* ve fars. *-kār*'dan *ḳadeḥkār*). *Esk.* İçki dağıtan, kadeh sunan kimse.

KADEM a. (ar. *ḳadem*). *Esk.* **1.** Adım; ayak: *"Ol Buhara şehrine batı kadem"* (Ahmedi, XIV. yy.). **—2.** Uğur, kut. **—3.** Bir metrenin üçte biri kadar olan bir uzunluk ölçüsü, yarım arşın, bir ayak boyu. (Eşanl. AYAK.) **—4.** *Kadem getirmek*, uğur getirmek; uğurlu gelmek; hoşa gitmek. ‖ *Kadem vurmak*, bir işe girişmek, teşebbüs etmek. **—5.** *Kadem kadem*, adım adım, yavaş yavaş: *"Kadem kadem gece teşrifi Naili o mehin"* (Naili, XVII. yy.). **—6.** *Kadem-bus*, ayak öpen. ‖ *Kadem-keş*, elini ayağını çeken, bir daha yanaşmayan. ‖ *Kadem-nih*, ayak basan, gelen. ‖ *Kadem nihade*, ayak basmış, gelmiş bulunan. ‖ *Kadem-ran*, adım atan, yürüyen, ilerleyen. ‖ *Kadem-rence*, tenezzül. ‖ *Kadem-rencide etmek*, *kılmak*, ayak incitmek; gönül indirip gelmek, ziyarette bulunmak.
—İsl. *Kadem-i şerif*, bazı taşlarda, Hz. Muhammet'in olduğu rivayet edilen ayak izleri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Günümüzde, Hz. Peygamber' in mucizesi olarak gösterilen bu tür birçok taş, çeşitli islam ülkelerinde koruma altındadır. Bunlardan altı tanesi İstanbul Topkapı sarayı hırkai saadet dairesi'ndedir ve bir tanesinin Hz. Muhammet'in miraç* mucizesi sırasında Burak*'a binerken üzerine bastığı taş olduğu söylenir. İstanbul' daki bazı türbelerde de kadem-i şerifler vardır. Ayıntaplı Mehmet Münir'in *Âsâr-ı hikem fi nakş'il kadem* adlı yapıtı bu konuyla ilgilidir.

KADEME a. (ar. *ḳademe*). **1.** Bir dizide, aşamalı bir düzende ana konumlardan her biri; basamak, aşama: *Toplumun alt kademelerinden gelmek. Bir üst kademeye yükselmek.* **—2.** *Esk.* Merdiven ayağı, basamak. **—3.** *Kademe kademe*, kademeleri birer birer aşarak; kademeler halinde; basamak basamak: *Kademe kademe ilerlemek. Arazi kademe kademe yükseliyor.*
—*Esk. Kademei ulada*, başta, ilk basamakta.
—Ask. Derinliğine durumdaki bir emir ve komuta sisteminin taarruz kademesi, destek kademesi, ihtiyat kademesi gibi belirli bir muharebe görevi verilmiş bölümü. ‖ *Kademe bakımı*, araç, gereç ve donatım malzemelerinin bakımı, onarımıyla ilgili sistem.
—İda. huk. Derece içinde yatay ilerlemeyi ve aylığın artışını gösteren gösterge sayıları. ‖ *Kademe ilerlemesi*, görevinde ve rütbesinde herhangi bir değişiklik olma-

Vioujard-Gamma



Muammer el-Kaddafi (aralık 1977'de)

Larousse



eğreti camından
şampanya kadehi
XVIII. yy.
Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

Büyük Larousse



Kadeş savaşı sonunda imzalanan antlaşmanın Boğazköy'de bulunan kil tablet üzerindeki kopyası *İstanbul Arkeoloji müzeleri*

dan, memurun belli bir hizmet süresini doldurması ve yeteneğini göstermesi durumunda aylıkça ilerlemesi; yatay ilerleme de denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mak. san. Bir buhar ya da gaz türbininde, bir kompresörde birbirini izleyen sabit bir dağıtıcıyla devingen bir çarktan oluşan bütün. (Türbojetlerde en az on kademe bulunabilir. Her kademeden geçişte basınç artar ya da azalır [türbojet ya da türbin].) || Eksenel ya da merkezkaç bir pompada bir hücre ile devingen bir çarktan oluşan bütün.
—Mant. *Dil kademeleri,* "konudil" adı verilen bir ilk dille, bu dilin niteliklerini inceleyen bir üstdilden, daha sonra bu üstdilin niteliklerini inceleyen bir üst-üstdilden ve böylece sıralanarak giden dillerden oluşan bütün.
—Oto. *Vites kademeleri,* VİTES GEÇİŞLERİ*'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. İda. huk. Kademe ilerlemesi, yasanın öngördüğü koşulları yerine getiren her memur için bir haktır. İdarenin bu ilerlemede takdir yetkisi yoktur. Devlet memurları k.'nun 64. maddesine göre bu koşullar şunlardır: 1. memurun bulunduğu kademede en az bir yıl çalışmış olması; 2. olumlu sicil alması; 3. bulunduğu derecede ilerleyebileceği bir kademenin bulunması.

KADEMELEMEK g. f. *Bir şeyi kademelemek,* kademeli olarak düzenlemek, kendi aralarında hiyerarşik bir düzen oluşturacak biçimde sıralamak.

◆ **kademelenmek** edilg. f. Kademeli duruma gelmek.

◆ **kademelendirmek** ettirg. f. Kademeli duruma getirmek, kademelere ayırmak.

KADEMELENDİRİCİ a. Aydınlt. *Işık kademelendiricisi,* bir aydınlatma donanımında lambaların ışık akısını değiştirmeye yarayan elektronik düzeneği.

KADEMELENDİRMEK → KADEMELEMEK.

KADEMELENME a. Ask. Askeri personel ve malzemeyi taarruz, takviye, ileri, geri unsurları ya da grupları halinde düzenleme.

KADEMELENMEK → KADEMELEMEK.

KADEMELİ sıf. Basamak basamak olan; aşamalı, basamaklı: *Üç kademeli bir çalışma.*
—Ask. *Kademeli atış,* herhangi bir silahın ateşini hedef hattı boyunca dağıtmaya dayanan atış tekniği.
—Isıbil. *Kademeli makine,* BİLEŞİK* MAKİNE'nin eşanlamlısı.
—İkt. *Kademeli ücret* → ÜCRET.
—Oftalmol. *Kademeli gözlük camı,* presbit olan kişide, uzaklık ne olursa olsun net bir görüntü sağlayan çok odaklı düzeltici cam.
—Ruhbil. *Kademeli model,* yatkınlıkların düzenlemesine ilişkin model. Buna göre, değişkenler arasındaki karşılıklı bağlılıklar, yukarı kademelerde, bir genel faktörle; daha önceki kademelerde, geniş grup faktörleriyle; alt kademelerde de, giderek daralan grup faktörleriyle gösterilebilir.
—Soğut. san. *Kademeli soğutma devresi,* soğutucu akışkanı birkaç kademede sıkıştırmaya dayanan soğutma devresi.
—Tic. *Kademeli teslim anlaşması,* kesin siparişi verilmiş malların, ardı ardına ve belirli tarihlerde, parti parti teslim edileceğini bildiren alım ya da satım sözleşmesi.
—Topogr. *Kademeli ölçme,* çok eğimli bir arazide, yatay olarak gerilmiş zincirin bir ucuna asılan kurşunlu bir fiş yardımıyla yapılan zincirle ölçüm.
—Verg. huk. *Kademeli vergi* → VERGİ.

KADEMHANE a. (ar. *ḳadem* ve fars. *ḫāne*'den osm. *ḳadem-ḫāne*). *Esk.* Ayakyolu, tuvalet.

KADEMİYE a. (ar. *ḳadem* ve *-iyye*'den *ḳademiyye*). *Esk.* **1.** Ayakbastı parası; bir memlekete girerken ya da oradan ayrılırken ödenen para. **—2.** Hükümet tarafından bir yere gönderilen bir emri ya da davetiyeyi tebliğ edecek olan memura verilen yolluk.

KADEMLİ sıf. Uğurlu, kutlu: *Yeni işin uğurlu kademli olsun. Ayağı kademli geldi.*

KADEMSİZ sıf. Uğursuz: *Kademsiz heriflerle iş yapılır mı?*

KADEMSİZLİK a. Kademsiz olma durumu; uğursuzluk.

KADEN-BANDROWSKİ (Juliusz), polonyalı yazar (Rzeszów 1885 - Varşova 1944). Polonya Edebiyat akademisi üyesi ve Piłsudski yanlısıydı. Gerçekçi fresk romanlarında Birinci Dünya savaşı sonrasında iktidara gelen seçkin sınıfı pitoresk bir canlılıkla betimledi (*General Barcz,* 1923). *Czarne skrzydla* (1928-29) adlı kitabında maden işçilerinin yaşamını bütün çıplaklığıyla gözler önüne serdi; *Mateusz Bigda*'daysa (1933) polonya parlamentoculuğunu şiddetle yerdi. Kitaplarında siyasal kavgaların dramatik yanını vurgulayan bir karikatür öğesine de yer verdi.

KADER a. (ar. *ḳader*). **1.** İnsan yaşamındaki olayları kaçınılmaz bir şekilde ayarladığına inanılan doğaüstü güç; yazgı: *Kader böyle istedi. Kaderi suçlamak. Kaderin cilveleri.* **—2.** İnsan ve toplum yaşamını biçimlendiren ve bir üstün güç tarafından yönetiliyormuş gibi görünen olayların tümü, sonucu: *Acıklı bir kaderi olmak. Büyük adamların, imparatorlukların kaderi.* **—3.** Genel olarak insan yaşamı, yazgı: *Kendi kaderini kendi yapmak.* **—4.** Bir şeye özgü, kaçınılmaz bir dış olgu ya da kendi öz doğası tarafından belirlenen gelecek, baht; talih: *Bir romanın kaderi geniş ölçüde modaya ve yapılan reklama bağlıdır.* **—5.** *Bir kimseyle kader birliği etmek,* onunla bir işte iyi ya da kötü her türlü sonucu ortaklaşa paylaşmak. || *Kader böyle imiş!,* başa gelen ya da uğranılan kötü bir durumda bunu değiştirmenin olanaksızlığını, yazgıya karşı konamayacağını belirtmek için söylenir. || *Kadere meydan okumak,* alınyazısının değiştirilebileceğine inanarak bu yönde davranmak. || *Kaderin buyruğuna, kaderine boyun eğmek,* başına gelene ses çıkarmadan katlanmak. || *Kaderin sillesini yemek,* büyük bir yıkıma uğramak. || *Kaderine küsmek* → TALİH*İNE KÜSMEK.
—*Esk. Kader-i ilahi,* Tanrı'nın uygun gördüğü kader, alınyazısı.

KADERCİ sıf. ve a. İnsan yaşamının kader tarafından yönlendirildiğine inanan kimse için kullanılır; yazgıcı.

Kaderci Jacques ile efendisi (*Jacques le Fataliste et son maître*), Diderot'nun 1771'de yazılan, birçok kez elden geçirilen ve 1796'da yayımlanan romanı. Jacques ile efendisinin pikaresk serüvenlerinin ilk anlatısı, birden düşsel bir yazarla düşsel bir okurun alaylı konuşmasına karışır ve çok geçmeden başka anlatılara (R. Bresson'un 1945'te çevirdiği *les Dames* du bois de Boulogne* filminin dayandığı ünlü Arcis markisi ile Mme de La Pommeraye'ın öyküsü gibi) yol açan anımsama ve rastlantılarla iç içe geçer. Karmaşık bir yapısı ve sona bağlanmayan bu "romansı parodi", evrensel belirlenimciliğin "büyük tomarı" üzerine yazılan üstün bir buyruğun ve yalnızca "yazgının kaprisleri"yle (J. Ehrard) düzenlenirmiş gibi görünen şaşırtıcı bir yaşantının indirgenemezliğini gösterir. Yazdığı metne "alınyazısı"nın şaşmazlığını yansıtan gerçek yazar ile keyfilik ve özgürlükten başı dönen düşsel yazar arasında ortaya çıkan mesafedir bu: "Nasıl tanıştılar? Herkes gibi, tesadüfen. Adları neydi? Neyse neydi. Nereden geliyorlardı? En yakın yerden. Nereye gidiyorlardı? İnsan nereye gittiğini bilir mi?"

KADERCİLİK a. Bütün olayların tek ve doğaüstü bir güç tarafından değiştirilemez bir biçimde belirlendiğine inanma, bu inanıştaki kimsenin tutumu; yazgıcılık: *Kaderciliği bırakıp, geleceğin için kendin bir şeyler yapmalısın.*

KADERİYE a. Kula, her türlü işinde yapma ya da yapmama seçenek (ihtiyar) ve gücünü (kader) tanıyan islami bir inanç akımı. Sufilere göre Tanrı'nın evrendeki bütün olay ve işlerin yaratılma ve yapılma nedeni olarak kabul edilen tümel istenci (irade-i külliye) yanında bir de kulun, onu her türlü iş ve davranışından sorumlu tutan ve tümel istencin bir parçası sayılan istenci (irade-i cüziye) vardır. Birinci istenci kabul edenler, insanların her türlü davranışından Tanrı'nın sorumlu olduğunu ve kulun bu istencin etkisi ve doğrultusunda davranmak zorunda kaldığını ileri sürerler. Bu görüş *cebriye** diye adlandırılır. İkinci görüşte olanlara göreyse, Tanrı insana akıl ile birlikte bir yapabilme gücü (kader) vermiş ve bu konuda onu özgür bırakmıştır; bu nedenle kul her davranışından sorumludur. Bu görüş, *kaderiye* diye adlandırılır.
Kaderiye akımı ile ilgili ilk yapıt Hasan el-Basri tarafından yazıldı (694). Ilımlı bir kadercilikten söz eden bu yapıta göre, Tanrı yalnız iyiyi yaratmıştır; kötü, insan ya da şeytanın ürünüdür. Kul, ikisinden birini seçmede özgürdür. Ancak bu durum Tanrı'nın kulun her türlü davranışını önceden bilmediği anlamına gelmez. Tanrı, bir kulun günah işleyeceğini de, ondan sakınacağını da önceden bilir. Sonradan *mutezile**'ye mal edilen kaderiyenin, kula, Tanrı'nın gücü yanında bir başka güç tanıması, Tanrı'ya ortak koşmak sayıldı ve bu görüşte olanlar ateşperestlik (mecusilik) ile suçlandılar.

KADEŞ ya da **KİNZA,** Suriye'de, Asi ve Tannur nehirlerinin kavuştuğu yerde bulunan eski bir krallığın başkenti. Mitanni'ye bağlı olan Kadeş, Tutmes III'e (Tutmosis III) karşı direndi, ama sonunda düştü (İ.Ö. 1473). Firavunlara bağlıyken, Hitit kralı Şuppiluliuma I tarafından alındı (1365'e doğr.). Seti I'in ele geçirdiği (1316) kent, kısa bir süre sonra Hititler tarafından geri alındı. Ramses II ile Muvatallis arasındaki ünlü savaş, Kadeş önlerinde yapıldı.
—Arkeol. Karnak kabartmaları, kentin değişik tarihlerde firavunlar (Tutmosis III, Seti I ve Ramses II) tarafından ele geçirilişini gösterir. Eski Kadeş'in yerinde bulunan Tel Nebi Mend'de tahkim edilmiş bir sur ortaya çıkarılmıştır. Seti I'i Mısır ve Suriye tanrılarının ortasında gösteren bazalt bir stel parçası, Kadeş'in bu firavunun seferi sırasında alınan kent olduğunu doğrulamaktadır.

KADEŞ ya da **KADEŞ-BARNEA.** Tar. coğ. Sina'nın K.'inde vaha; Vaat edilmiş topraklar'ın fethi sırasında önemli bir musevi konaklama yeri oldu.

KADEŞ, adı *Azize* anlamına gelen kenanlı tanrıça. Kadeş kültü Mısır'da yaygınlaştı. Tanrıça, hareket halinde bir aslan üzerinde, çıplak ve ayakta betimlenir; sağ elinde bir demet çiçek, sol elinde bir yılan tutar.

Kadeş savaşı, Hititler'le Mısırlılar arasında Suriye'deki Kadeş (Kinza) kenti yakınlarında yapılan savaş (İ.Ö. 1299). Mısır firavunu Ramses II Filistin'e değin yayılmış olan Hititler'i geri sürmek ve K. Suriye'ye kadar eski Mısır topraklarını geri almak için hazırlanıyordu. Önce Suriye üzerine yürüdü, elde ettiği başarılar sonucunda Amurru kralı Hititler'le yaptığı ittifakı bozarak Mısır'ın yanında yer aldı. Ramses II yönetimindeki Mısır ordusu kıyı yolunu izleyerek Asi ırmağının başlangıç bölümündeki Kadeş kentine yaklaştı; ordu taktik hatası yüzünden birbirinden farklı uzaklıklarda dört birlik halinde yürüyüşünü sürdürüyor, Hititler'le Halep'te karşılaşacaklarını sanıyordu. Oysa Muvatallis komutasındaki hitit ordusu Kadeş kentinin gerisinde bekliyor ve düşmanı gözlüyordu. Mısırlılar gafil avlanmak üzereyken ya-

kalanan iki hitit askerinden elde edilen bilgilerle durumun farkına varıldı. Ancak Mısır ordusu savaş düzenine geçemeden Hititler'in güçlü silahı "hafif savaş arabaları"yla kuşatıldı. Mısır kaynaklarına göre hitit ordusu üç bin beş yüz savaş arabası, on yedi bin yaya askerden oluşuyor, her arabada bir sürücüyle iki asker bulunuyordu. Hitit arabalarının karşısında Mısır ordusu dağıldı; bu arada hitit ordusundaki paralı askerlerin savaşı bırakıp yağma hareketine girişmesini fırsat bilen Ramses II ordusunu toparlayarak Hititler'i yenilgiye uğrattı. Ancak Antikçağ'ın bu ünlü ve kanlı savaşının nasıl sonuçlandığına ilişkin bilgiler çelişkilidir. Hitit kaynaklarında bu konuda bilgilere rastlanmazken, Mısır metinleri ve kabartmalarında (Ebu Simbel, Luksor, Karnak) Ramses II'nin kesin bir zafer kazandığından söz edilir. Oysa bu savaştan sonra Hititler Şam'a kadar ilerlediler, ülkeyi yakıp yıktılar; Amurru krallığı'nı yeniden kendilerine bağladılar. Bu duruma da Mısır'ın karşı bir girişimi olmadı. Muvatallis'in ölümünden (İ.Ö. 1295) sonra Hattuşili III ile Ramses II, Asur tehlikesinin büyümesi üzerine tarihin bilinen ilk yazılı antlaşmasını imzaladılar (İ.Ö. 1283). O dönemin diplomatik dili olan akkadca ve mısır dilinde hazırlanan ve bir yüzünde Hattuşili III'ün, ötekindeyse kraliçe Puduhepa'nın mührü bulunan antlaşmanın akkadca nüshası Mısır'a gönderildi. Kil tablet üzerindeki kopyası ise Boğazköy araştırmalarında ele geçti. Bu antlaşmaya göre iki kral birbirlerini kardeş sayıyor, karşılıklı dayanışma ve saldırmazlık düşüncesi öncelik kazanıyordu.

KADEŞ-BARNEA → KADEŞ.

Kadet parti *(KD)* [rusça *Konstitutsionno-Demokratiçeskaya Partiya*], rus liberal partisi. *Ulusal özgürlük partisi* de denilen bu parti, ekim 1905 tarihli çarlık bildirisinin ardından örgütlendi, entelijansiyanın ve liberal burjuvazinin büyük bölümünün yanı sıra zemstvoların liberal unsurlarını da saflarında topladı. Meşrutiyetten yana olan parti, doğrudan ve eşit genel oyla seçilmiş bir dumaya karşı sorumlu bir hükümetin kurulmasını savunuyordu. Milyukov'un önderliğinde, birinci dumadaki sandalyelerin üçte birini kazandı. Yeni bir seçim yasasının ilanından sonraysa (haziran 1907) etkinliği azaldı. Kadetler şubat 1917 devrimi'nden sonra tutucuların bir bölümüyle birleştiler, savaşın zafer elde edilinceye kadar sürdürülmesinden ve özel mülkiyetin korunmasından yana tavır aldılar. Parti, Halk komiserleri konseyi' nin bir kararnamesiyle yasadışı ilan edildi (aralık 1917).

KADH a. (ar. *kadh*, bir kimsenin namusu ya da soyu hakkında kötü konuşma). *Esk.* **1.** Birini, ayıbını söyleyerek çekiştirme. **—2.** *Bir kimseyi kadh etmek, kadh ü zem etmek*, çekiştirmek, hakkında kötü konuşmak: *"Ömer Paşa beyne'l-enâm kadh edilmekte idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). *"...gizlice Reşid Paşa'yı kadh ü zemm eder olduğu..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

KADI a. (ar. *kâdî, kâzî*, yapan, yerine getiren'den). **1.** İslam devletlerinde yargılama yetkisine sahip devlet görevlisi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kadı kızı Kadire, geldi çıktı sedire*, kendini soylu soplu sanarak bulunduğu yerde baş köşeye geçen ve iş yapmaya yanaşmayan kimselerin bu tutumu için alay yollu söylenir.

—*Esk. Kadı (y)-ü-hacat* ya da *kazi (y)-ül-hacat*, bütün istekleri, dilekleri yerine getiren Tanrı için kullanılır. || *Kadı (y)-ül-kuzzat* ya da *kazi (y)-ül-kuzzat*, en büyük kadı; şeyhülislam ya da kazaskerler için kullanılır.

—Din. *Kadılar helvası*, Allah'ın Beni İsrail kavmine Mısır'dan göç ederken çölde gökten indirdiğine inanılan ekmek, hamursuz.

—Tar. *Kadı beratı*, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadılığa atananlara verilen, kadılık yapmaya yetkili olduğuna ilişkin belge. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kadı naibi* → NAİP.

—ANSİKL. İslamiyetin ilk yıllarında yargı görevi Peygamber ve halifeler tarafından yürütülüyordu. Darülislam genişleyince Ömer'den başlayarak halifeler hukuksal anlaşmazlıkları çözmek için kadılar atadılar. İslam topluluğunun başı olan halife, kuramsal olarak tüm yetkilerin, bu arada yargılama yetkisinin de sahibiydi. Devletin öteki görevleri gibi kadı da eğer halife tarafından atanmışsa doğrudan, ara makamlarca atanmışsa dolaylı olarak onun vekili durumundaydı. Merkezde ve ülkenin başlıca eyaletlerinde de birer kadı bulunur ve onlar gerektiğinde doğrudan kendilerine bağlı vekiller (naip) atayabilirlerdi. Şeriata göre kadı adil, şeriatı iyi bilen ve mahkûmiyeti bulunmayan bir müslüman olmalı ve bazı mezheplere göre de vereceği hükümleri fıkıh kaynaklarından kendisi çıkarabilmeliydi. Kadınlar da kadı olabilirler, ancak "kısas" ve "had" cezalarını gerektiren suçlarda kadılık yapamazlardı. Kuramsal olarak kadıların yetki alanı, hem cezai hem hukuki anlaşmazlıkları kapsıyordu. Özel hukuk alanında kadı'nın davaya bakabilmesi için kendisine bir şikâyetin ulaşması ve dava açılması gerekirdi. Ceza hukuku alanındaysa kişilere karşı işlenmiş bir suç sözkonusuysa zarar görenin ya da vârislerinin, Allah'a karşı işlenmiş bir suç sözkonusuysa herhangi bir müslümanın şikâyeti gerekliydi. "Had" cezalarından birini gerektiren suçlarda ise kadı şikâyet beklemeden soruna elkoymakla görevliydi. Bununla birlikte ceza alanında yetkisi oldukça sınırlıydı, çünkü şeriatın uygulayıcısı olarak, şeriatta öngörülen az sayıdaki suçların dışında kalanlar onu ilgilendirmiyordu.

Bunları kovuşturmakla, kamu düzenini korumakla görevli "şürte" örgütü yükümlüydü. Görevinin dinsel niteliği dolayısıyla kadı, camilerin, vakıfların, yetim ve delilerin mallarının yönetimi vb. işlerle de ilgilenirdi. Kadılık kurumunda hüküm, kural olarak tek bir kadı tarafından verilirdi. Ancak kimi zaman hukuk bilginlerinden bir danışma kurulu (şûra) oluşturulduğu da olurdu. Bu uygulama yalnızca olağanüstü davalar için sözkonusuydu.

"Kadilkuzat"lık, yani baş kadılık kurumu islam devletlerinin yargı düzeninin en üst makamını oluşturmaktaydı. Bu kurum, yürütme erkini temsil eden "vezaret" kurumuyla birlikte, halifenin yetkesi altında devlet örgütünün zirvesini tamamlıyordu. Kadilkuzat, bir yargıç olmasının yanı sıra, kadıların atanması, denetlenmesi, azli gibi işlerde de söz sahibiydi.

Harunurreşit dönemine (786-809) değin başkentteki ve eyaletlerdeki kadılar aynı statüye sahip olup aralarında bir hiyerarşi bulunmuyordu. Harunurreşit, başkentteki kadı'nın unvanını kadilkuzata çevirerek adalet işlerinin yönetiminde onu yetkili kıldı. Fatımi halifeleri de benzer bir uygulamayı Kahire'de başlattılar. XII.yy.'dan başlayarak abbasi halifeliğine sözde bağlı devletlerde de (emaret-i istila) birer kadilkuzatlık oluştu. Memluklar, başkent dışında da kadilkuzatlar atadılar, ama bunlar taşıdıkları unvana karşın başkentteki kadilkuzatın vekili durumundaydılar. Memluklar ayrıca, başkentte şafii mezhebine ek olarak öteki üç mezhep (hanefilik, hanbelilik, malikilik) için de bir kadilkuzatlık makamı oluşturdular.

Fethedilmiş İspanya'da ise, Abdurrahman I (758-788) daha önce "kadilcünd" (askeri bölge kadısı) adını taşıyan kadının adını "Kadilcamia" olarak değiştirdi. Çok geçmeden bu kurum kadilkuzatlıkla yakınlaştı. Endülüs emevi halifeliğinin çöküşünden sonra ortaya çıkan küçük emirliklerin (tavaif-i mülûk) her biri kendi adlarına birer kadilcamialık kurarak bağımsızlıklarını vurguladılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kadı ataması, Osman Gazi dönemine değin uzanır. Osman Gazi, 1290'da fethettiği Karacahisar'a 1300'e doğru bir kadı atamıştı. Kuruluş yıllarında Osmanlı devletinin en büyük kadılıkları Bursa ve İznik kadılıklarıydı. Medrese öğrenimlerini bitirenlerden kadılık mesleğini seçenler kaza kadılıklarına atanırlardı. Eyalet kadılıklarına (mevleviyet) atanmak isteyenler yeniden medreseye dönerek bir süre müderrislik yapmak ve tetimme müderrisliğine kadar yükselmek zorundaydılar. Eyalet kadıları yükselirlerse Biladı hamse (Mısır, Şam, Edirne, Bursa, Filibe) ve Haremeyn (Mekke ve Medine) kadılıklarına atanırlardı. Daha sonra sırasıyla Galata, İstanbul kadılığına, Anadolu kazaskerliğine, Rumeli kazaskerliğine ve nihayet şeyhülislamlığa yükselirlerdi. İstanbul, Bursa, Edirne kadılıklarına, "taht kadılığı" denirdi. Medrese öğreniminde en yüksek müderrislik olan sahn müderrisleri, kadılığa tayinlerini istediklerinde doğrudan doğruya taht kadılıklarından birine tayin edilirlerdi.

Günlük ödenekleri 150 akçeye kadar olan kadıların atanmaları Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, 150 akçeden yukarı olanlarınki ise kazaskerlerin arzları üzerine sadrazam tarafından yapılırdı. XVI. yy.'dan sonra şeyhülislamların nüfuzunun artması, kadıların atanmasında da kendisini hissettirdi. Rumeli'de görev yapan kadıların tayinlerini Rumeli kazaskeri, Anadolu ve Mısır'da görev yapan kadıların tayinlerini ise Anadolu kazaskeri yapardı. Kadıların tayinleri "akdiye", nakilleri "tarik" defterlerine kaydedilirdi.

Kaza kadılıkları Rumeli, Anadolu ve Mısır kazalarının kadıları olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Rumeli'de kadılık yapanlar, Anadolu ve Mısır'a, Anadolu ve Mısır'da kadılık yapanlar da Rumeli'ye nakledilemezlerdi. Rumeli kadılıkları kendi aralarında dokuz sınıfa, Anadolu kadılıkları on sınıfa, Mısır kadılıkları da altı sınıfa ayrılmışlardı. Kadılar kazalarda yirmi ay, mevleviyetlerde bir yıl süreyle görev yaparlardı. Bu süreyi dolduran yerini sırada bekleyen başka birine bırakır, İstanbul'a giderek yeniden tayini için sıra beklerdi.



Roger-Viollet

Kadet parti'nin liderlerinden prens Bebutov'un Sen-Petersburg'daki evinde 1917'de yapılan siyasal toplantı

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadılık, "mansıb" ve "paye" kadılığı olmak üzere ikiye ayrılırdı. Mansıb sahipleri bilfiil kadılık yaparken, paye sahipleri, herhangi bir makamın yalnızca unvanına sahiptiler. Paye sahipleri ilerdeki yıllarda payelerine uygun mansıplara tayin edilerek bilfiil makam sahibi olurlardı. Bu usul kadılık için başvuranların sayısının artması üzerine kabul edilmişti. Böylece bir kadılığın önce payesinin, sonra da mansıbının verilmesi gelenekleşti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadılar yalnızca adalet işleri ile uğraşmazlardı. Onlar aynı zamanda bulundukları şehir ve kasabalarda hükümetin isteği üzerine zahire ve işçi sağlamak, hayvan toplamak ve sevk etmek, menzil işlerini düzenlemek, asker toplamak gibi işleri de yürütmekle görevliydiler. Ayrıca çarşı ve pazarda satılan mallara narh koymak, belediye işlerini düzenlemek de kadıların görev alanı içine girerdi. Bugün ilçe anlamına kullanılan "kaza" sözcüğü de kadı ile ilgiliydi ve kadı tarafından yönetilen yer anlamına gelirdi. XIX. yy.'da bu gibi yerler kay-



Büyük Larousse

Kadı Burhanettin'in *İksir üs-saadat fi esrar il-ibadat* adlı yazmasından bir sayfa
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

makamlar tarafından idare edilmeye başlanmış, fakat "kaza" sözcüğü günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Kadılar gerek adli, gerekse beledi ve idari işleri dolayısıyla kendilerine gelen hüküm ve fermanlar ile kendi hüküm ve kararlarını bir deftere kaydetmek zorundaydılar. Bu defterlere "sicil" denirdi. Bu sicil defterlerindeki belgeler Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal, iktisadi ve siyasi tarihi için en önemli belgeleri oluşturmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadıların 25 akçe ile 500 akçe arasında değişen gündelikleri vardı. Ayrıca kendilerine başvuran kimselerden belli bir yüzde hesabıyla para alırlardı. Bu yüzde, Yıldırım Bayezit zamanında hüccetten binde yirmi beş, sicilden binde yedi, nikâh akdinden binde on iki, resm-i kısmetten binde yirmi akçeydi. Bu oranlar daha sonraki yüzyıllarda, paranın değerindeki değişikliklere paralel olarak değişmiştir. Fatih kanunnamesi'nde kadıların sicilden binde yedi, hüccetten binde otuz iki, sicil suretinden, imzadan binde on iki, miras taksiminden binde yirmi, bakire kızın nikâhından binde otuz iki, dul kadın nikâhından binde on beş veya on iki akçe para almaları öngörülmüştür. XVII. yy.'da bu miktarlar miras taksiminde binde on beş, nikâhlarda kız bakire ise kadıya yirmi, hademeye beş akçe, dul ise kadıya on, hademeye beş akçe, hüccette ve resm-i kitabette kadıya yirmi, hademeye beş akçe, ıtıknamelerde kadıya elli, naip, emin ve kâtibe on iki akçe, sicil kaydında sekiz akçe, imzada on iki akçe, şeri yazışmalarda altı akçe olarak belirlendi. XIX. yy.'da bu resimler kuruş ve para hesabıyla alınmaya başlandı.

Kadıların geniş kapsamlı görevlerine Tanzimat'ta yapılan düzenlemeler sırasında bazı kısıtlamalar getirildi. Cumhuriyet'ten sonra kadılık unvanı ve kadıların başkanlık ettikleri Şeriye mahkemeleri kaldırıldı (1924).

Kadıköy'den bir görünüm
İstanbul

Büyük Larousse



• *Kadı beratı*, karşılığında kadılar, "berat resmi" denilen bir harç öderlerdi. Kadının gündeliği üzerinden aylığı hesaplanır, bunun yarısı tuğra çekme parası, öteki yarısı kazaskerin maiyetindeki kâtip, muhzırbaşı, muhzır ve divittar hakkı olarak alınırdı. XVI.yy.'ın ikinci yarısından başlayarak üç yüz ve beş yüz akçe gündelikli kadıların bir aylık gelirlerinin tümü resim olarak hazineye alınmaya başlandı.

KADI BURHANETTİN, asıl adı **Ahmet**, türk şair ve devlet adamı (Kayseri 1345 - Sıvas 1398). Kayseri kadısı Şemsettin Mehmet'in oğludur. Soyunun Harizm'den Anadolu'ya XIII. yy.'da gelerek yerleştiği sanılmaktadır. Beş yaşındayken öğrenime başladı, babasından ders gördü. Kısa sürede arapça, farsça öğrendi. Kayseri'de çıkan karışıklıklar yüzünden babası ile Şam'a gitti. Dört ay sonra Kayseri'ye döndü. On dört yaşında yine babası ile birlikte Mısır'a gitti. Orada tefsir, hadis, fıkıh, usul, feraiz, heyet ve tıp bilimleri öğrenimi gördü. Ünlü bilginlerden Kutbettin Razi ile Muhammet Nili'nin derslerine devam etti. Hac dönüşü babasının ölümünden sonra Halep'te bir süre bilimsel araştırmalarda bulundu. Kayseri'ye dönünce Eretnaoğulları'ndan Gıyasettin Mehmet tarafından, babasının yerine kadılığa atandı (1365), ayrıca Mehmet Bey'e de damat oldu. Halkın sevgi ve güvenini kazandı. Kendisinin de katıldığı gizli bir anlaşma sonunda Mehmet Bey öldürüldü, yerine oğlu Alaettin Ali Bey geçti. Kadı Burhanettin de vezirliğe getirildi (1378). Bu arada iç ayaklanmalar ve dış saldırılarla uğraştı. Ali Bey'in vebadan ölmesinden (1380) sonra ülke karıştı. Emirlerden Kılıç Arslan, Kadı Burhanettin'i öldürmek istedi. Ancak Kadı Burhanettin daha hızlı davranıp Kılıç Arslan'ı kendisi öldürdü. Bir yıllık atabeyliği sırasında Amasya emiri Hacı Şadgeldi ile savaşıp onu yendi. Sıvas'ta hükümdarlığını ilan ederek kendi adıyla anılan devleti (Kadı* Burhanettin Devleti) kurdu (1381). Komşuları Amasya emirliği, Erzincan emirliği, Candaroğulları, Karamanoğulları ve Tacettinoğulları ile mücadele etti; sonuçta bu beyliklere üstünlüğünü kabul ettirdi. Sıvas'ı kuşatan Memluklar'ın Halep valisi Yelboğa'ya karşı kenti başarıyla savundu (1388). Timur tehlikesi dolayısıyla Mısır Memlukları ile dostluk kurdu, ama bu kez de Akkoyunlular ve Batı'ya yayılma siyaseti nedeniyle de Osmanlılar'la arası bozuldu. Osmanlı öncü kuvvetlerini Çorum ovasında ağır bir yenilgiye uğrattı (1392). Karabelen'de akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman Bey'e karşı yaptığı savaşı yitirerek tutsak alındı ve öldürüldü (1398).

Azeri ve Anadolu lehçelerinde yazdığı şiirlerinde aruzun değişik kalıplarını kullandı, söz sanatlarına yer verdi. Gazel ve tuyugları ile tanındı. Gazellerinden tasavvufa yatkın olduğu anlaşılmaktadır. 1393'te kopya edilen *Divan*'ının tek nüshası British Library Or. 4126'da kayıtlıdır (M. Ergin yayını, 1980). Tıpkıbasımı da Türk dil kurumu'nca yapıldı (1943). Şiirlerini ilk kez rus doğubilimci P. Meliyoranskiy yayımladı (1895). Ayrıca Taftazani'nin, Abdullah bin Mesut'un fıkha ilişkin *Tenkih*'ini eleştirdiği *Tavzih*'e karşı *Tercih ül-tavzih* (Ragıp Paşa kütüphanesi no. 831) ile din konularını ele aldığı *İksir üs-saadat fi esrar il-ibadat* (Süleymaniye kütüphanesi, Ayasofya bölümü no. 1658) adlı yapıtları vardır. (→ Kayn.)

KADI BURHANETTİN DEVLETİ, Sıvas yöresinde Anadolu türk beyliği (1381-1398). Kadı* Burhanettin tarafından Sıvas merkez olarak kuruldu. Kadı Burhanettin'in öldürülmesinden sonra Sıvas halkı, onun Kayseri valisi olan 14 yaşındaki oğlu Alaettin Ali'yi (Zeynelabidin) hükümdar ilan etti (1398). Sıvas kapılarına dayanan Karayülük Osman Bey, kentin kendisine teslimini istedi, ancak yardıma çağrılan moğol kuvvetleri karşısında çekilmek zorunda kaldı. Timur'un Anadolu seferine çıkacağına ilişkin haberler kesinlik kazanınca, bu tehlikeye karşı devleti yönetecek güçlü bir kişinin eksikliğini duyan Sıvas önde gelenleri, sonuçta kenti osmanlı padişahı Yıldırım Bayezit'e teslim ettiler (1398). Böylece Kadı Burhanettin Devleti sona erdi.

KADI FADIL (Ebu Ali Abdurrahim bin Ali el-Askaloni) arap vezir (Askalon 1135 - ? 1200). Kahire'de divan ül-inşa'ya mülazım olarak girdi (1148-1149), İskenderiye kadısı İbni Hadid'in kâtipliğini yaptı (1153). Resmi yazılardaki biçemiyle dikkati çektiği için el-Adil Ruzzik tarafından divan ül-ceyş (askeri daire) başkanlığına atandı. Divan ül-inşa başkanı İbnülhallal'a vekâlet ettiği sırada, onun ölümü üzerine (1171) bu göreve getirildi. Selahattin Eyyubi hükümdar olduktan sonra, onunla birlikte Suriye'deki savaşlara katıldı. Eyyubi'nin ölümüne değin Suriye'de kalan Kadı Fadıl, Şam'da iktidarı ele alan el-Melik ül-Efdal'la Mısır'da hüküm süren el-Melik ül-Aziz'in aralarındaki anlaşmazlıkları giderek barışmalarını sağladıktan (1195) sonra devlet hizmetini bıraktı. *Müteceddidat* (Yenileştirmeler) adlı önemli bir yapıtı günümüze değin gelebilmiştir.

KADI FUAT EFENDİ Tanburi, türk tanbur virtüozu (İstanbul 1890 - ? *-ay. y.* 1920 ?). Tanburi Cemil Bey'in en iyi öğrencisi. Kadılık yaptı. Cemil Bey'in kimi kemençe plaklarında üstadına eşlik etti. Ayrıca kendisi de taksim plakları doldurdu. Üslubu Cemil Bey'inkine çok yakındır. Mesut Cemil'in tanbur hocasıdır. Birkaç bestesi de vardır.

KADI HAN (Fahrettin Ebülmehasin Hasan bin Mansur), hanefi fıkıh bilgini (öl. 1196). Fıkıh konusunda önemli yapıtlar ve hanefi yapıtları üzerine şerhler yazdı. Fıkıh ile ilgili en ünlü yapıtı *el-Fetavi el-siraciye* adıyla da bilinen *Fetavi Kadı Han*'dır.

KADIİNİ mağarası, Antalya'nın Alanya ilçesi, merkez bucağına bağlı Obaköy yakınlarında tarihöncesi dönemden mağara, Çatak boğazında Kadıpınarı mevkisindedir. Mağaranın ağzında Kılıç Kökten tarafından yapılan araştırmalarda (1965), Yontmataş döneminden fosilleşmiş insan iskeletleri bulundu. Mağaranın içinde bir yeraltı deresi vardır.

KADI İYAZ (İyaz bin Musa bin Amrun es-Sebti), maliki mezhebinin arap asıllı fıkıh ve hadis bilgini (Septe 1083 - Marakeş 1149). Septe'ye yerleşmiş yemenli bir ailedendi. Öğrenimini Septe'de tamamladıktan sonra başka bilginlerden de yararlanmak üzere İspanya'ya gitti. 1121'de Septe, 1136'da Gırnata (Granada) kadısı oldu ise de, Taşfin tarafından görevinden alındı. 1145'te tekrar Septe'ye döndü ve buranın kadısı oldu. Muvahhitler'e karşı, Murabıtlar'ı savunma ruhunu oluşturdu. Muvahhitler'in üstün gelmelerinden sonra, önce Tadla'ya sonra da Marakeş'e sürüldü ve burada öldü.

Kadı İyaz'ın yirmiyi aşkın yapıtının başlıcaları: *eş-Sifâ bi-ta'rifi hukuk il-Mustafâ, Meşârik ül-envâr alâ sihâh il-âsâr, Tertib ül-medârik ve tekrib il-mesâlik bima'rifeti a'lâmi mezâhibi Mâlik.*

KADIASKER → KAZASKER.

KADIHİNDİ → KAŞU.

KADIKÖY, antik **Khalkedon,** İstanbul iline bağlı ilçe, Anadolu yakasında Çamlıca eteklerinden, Bostancı-Küçükyalı sınırına değin uzanır. Küçükbakkalköy'ü kapsar. D.'sunda Maltepe, K.'inde Üsküdar ilçeleri, B. ve G.'inde de Marmara denizi bulunur. 648 282 nüf. (1990). İlçe merkezi ve aynı adla anılan semt, Haydarpaşa ile Kalamış koyu arasında yer alır. Canlı bir ticaret merkezi, Kadıköy ve Haydarpaşa vapur iskeleleri, Haydarpaşa garı.

Geçmişte İstanbul'un sayfiye yerlerinden biri olan Kadıköy, Bağdat caddesinin ve çevresinin gelişmesi, Boğaz köprüsü'

nün açılmasıyla hızlı bir nüfus artışına sahne oldu. Bostancı'ya değin uzanan bahçeler içindeki köşklerin ve yalıların yerini çokkatlı apartmanlar aldı. Yapılaşma Ankara asfaltıyla Ziverbey yolu arasında yoğunlaştı, hatta Ankara asfaltının yukarı kesimine taştı (Küçükbakkalköy). Geçmişin ünlü mesireleri olan Kuşdili çayırı, Haydarpaşa çayırı, Yoğurtçu çayırı, Kalamış, Moda ve Fenerbahçe koyları hemen hemen tümüyle yok oldu ya da doğal güzelliklerini yitirdi. Ancak, Kalamış koyundan Pendik'e değin uzanması tasarlanan ve büyük bir kısmı tamamlanan sahil yolu çevre düzenlemesiyle, yoğun bir kirlenmeye sahne olan Kadıköy kıyılarının temizlenmesi, halka açılması ve yeni bir görünüm kazanması amaçlanmıştır.

—Tar. Kadıköy ve çevresinin tarihi, Byzantion'dan daha eskilere iner. Megaralı göçmenler önce Khalkedon*'u (İ.Ö. VIII. yy. başları), daha sonra da Byzantion'u (İ.Ö. VII. yy.) kurdu. Ancak, Fikirtepe*'de yapılan kazılar ilk yerleşmelerin Bakırtaş dönemine değin indiğini ortaya koydu.

1352/1353'te Orhan Gazi Khalkedon'un bir bölümünü osmanlı topraklarına kattı. Yörenin tümüyle Osmanlılar'a geçmesi Mehmet II'nin (Fatih) İstanbul'u fethiyle gerçekleşti (1453). Fatih o dönemde küçük ve bakımsız bir köy görünümünde olan yerleşmeyi İstanbul kadısı Hızır Bey'e verdiğinden Kadıköy adını aldığı sanılmaktadır. İlk türk mahalleleri bugünkü Osmanağa* camisi çevresinde gelişti. XVIII. yy.'a değin, daha çok Rumlar'ın yaşadığı, Osmanlı devletinin önde gelenlerinin ve zenginlerinin köşklerinin bulunduğu bir yer oldu.

KADIKÖY, bugün **Evreşe,** Çanakkale'nin Gelibolu ilçesine bağlı bucak, 6 810 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Evreşe,* 2 141 nüf. (1990).

KADIKÖY → BABADAĞ.

KADIKÖY, İstanbul'un Yalova ilçesi merkez bucağına bağlı belde, 2 741 nüf. (1990).

Kadıköy barajı, Edirne ilinde, Büyükdoğanca çayı üzerinde, Darvent boğazı yakınında baraj (1972). Sulama, içme suyu sağlama ve taşkından koruma amaçlı barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 65,68 milyon m^3, göl alanı 6,20 km^2, sulama alanı 4 428 ha'dır. Yılda 2 Mm^3 içme suyu sağlar.

Kadıköy camisi → OSMANAĞA CAMİSİ.

Kadıköy tiyatrosu, Cumhuriyet dönemindeki iki tiyatronun adı. İlki, İstanbul Şehir tiyatrosu'nun 1959-1960 döneminden mayıs 1965'e değin temsiller verdiği, Kadıköy Bahariye semtinde Süreyya sinemasının üst katındaki salondur. Mart 1970'ten başlayarak çalışmalarını Kadıköy Halk eğitimi merkezi'nin bulunduğu binada sürdüren İstanbul Şehir tiyatrosu, belediyenin ödenek ayırmaması yüzünden 1980-1981 döneminde buradan ayrılmak zorunda kaldı. Belediyece, Kadıköy İskele meydanı'ndaki konservatuvar binasında yeni bir salon tahsis edildi (1988). —1964-1965 dönemi başlarında, Çetin İpekkaya* ve bazı arkadaşları tarafından kurulan "Kadıköy tiyatrosu" adlı özel topluluk, *Ana hanım kız hanım, Konserve asker, Tahta çanaklar, Albay ve ben* piyeslerini sahneledikten sonra dağıldı.

KADIKÖYTAŞI a. Miner. KALSEDUAN'ın eşanlamlısı.

KADILIK a. **1.** Kadının görevi, işi. **—2.** Kadının görev yeri. **—3.** Bir kadının görevli bulunduğu bölge: *Galata kadılığı.*

KADIN a. **1.** Dişi cinsiyetli insan; insanın doğuranı (Bk. *ansikl.* böl. Anat. ve Fizyol.). **—2.** Kıza ya da genç kıza karşıt olarak, erişkin, özellikle de bakire olmayan dişi birey: *Son gördüğümde çocuktu, şimdi karşımda bir kadın duruyor.* **—3.** *Tkz.* Sevgili (iyelik ekiyle). **—4.** Tamlayan olarak kadınlara özgü bir şeyi belirtmek için kullanılır: *Kadın reyonu. Kadın giyimi.* **—5.** Bir sıfat ya da bir tamlayanla, özelliklerine, kusurlarına, etkinliklerine, kökenine vb. göre ele alınan dişi yetişkin birey: *Çocuk kadın. Yürekli kadın.* **—6.** Bir kadından beklenen olumlu özellikleri ve nitelikleri taşıyan dişi birey: *Temiz, tertipli, tam bir kadın olmuş.* **—7.** Hanım anlamında kullanılan bir unvan: *Fatma kadın.* **—8.** *Tkz.* Hizmetçi, gündelikçi: *Bugün kadın gelecek, evde temizlik var.* **—9.** *Kadın avcısı,* türlü yollarla kadınların ilgisini çekip sevgisini kazanarak onları ayartan, baştan çıkaran erkek. ‖ *Kadın berberi,* kadınların saçını kesen, saç tuvaletini yapan berber, kuaför. ‖ *Kadın kadına,* yalnızca kadınlar bir arada olarak: *Konuyu kadın kadına görüşeceğiz.* ‖ *Kadın kadıncık,* evinin işlerini ustaca yapan, giyimine kuşamına özen gösteren, becerikli ev kadını için kullanılır. ‖ *Kadın kısmı, kadın milleti,* kadınlar anlamında alay yollu söylenir. ‖ *Kadın olmak,* sözkonusu kızsa, kızlığını yitirmek; kadınsa, evini, kocasını ustaca yönetmesini bilmek. ‖ *Kadın tüccarı,* para karşılığında yasadışı cinsel ilişkiler için kadın bulan, bu tür ilişkilere aracılık yapan kimse; pezevenk. ‖ *Kadının yüzünün karası, erkeğin elinin kınası,* yasadışı cinsel ilişkilerin kadınlar için bağışlanmaz bir suç sayılmasına karşın, erkekler için bir övünme nedeni olabileceğini belirtmek için kullanılır. ‖ *(Bir yer) kadınlar hamamına dönmek,* kimsenin kimseyi dinlemediği, herkesin hep bir ağızdan konuştuğu gürültülü patırtılı bir yer durumuna gelmek.

—Folk. *Kadınlar hamamı,* tümüyle ya da belirli saatlerde kadınların yıkanmasına ayrılmış hamam. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Beyaz kadın,* Almanya'da bir efsane kişisi ve konusu. (Bk. *ansikl.* böl.).

—Kur. tar. *Kadın efendi,* padişahların eşleri için kullanılan bir deyim; gedikli cariyelerin en yüksek rütbesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. **1.** Genellikle kadınlara özgü olduğu kabul edilen nitelikleri, özellikleri taşıyan: *Kadın sesli bir erkek.* **—2.** Meslek ya da işlev adından önce sözü edilen kimsenin cinsiyetinin dişi olduğunu belirtmek için kullanılır: *Kadın mimar. Kadın öğretmen.* **—3.** *Kadın ağızlı,* dedikoduyu seven, geveze erkek için kullanılır (tkz.). ‖ *Kadın nine,* büyükanne ya da çok yaşlı kadın için söylenir.

—ANSİKL. Anat. ve Fizyol. Ürojenital organlarının özgüllüğü dışında, kadınla erkek arasındaki anatomik farklılık, özellikle erinlik çağında ortaya çıkar: kalçanın ve memelerin gelişmesi. Bu ikincil cinsel özelliklerin dışında da kadında bazı anatomik farklılıklar bulunur. Kemikler, uzunluklarına oranla daha dar ve daha hafiftir. Kafatası daha küçüktür: bel omurgası bölümü daha uzun, bacaklar daha kısadır. Erkekteki durumun tersine, kalça daha geniştir ve omuz genişliğini aşar. Kalça kemiğinin tıkalı deliği, oval değil üçgen biçimindedir. Uyluk kemiği, leğen ile daha eğik eklemlenir, dizler birbirine daha yakındır; kadınların kalça oynatarak yürümelerinin nedeni budur. Az gelişmiş olan kaslar daha çok yağ ve hücre dokusuyla kaplı olduğundan kadınların genel görünüşü daha yuvarlaktır. Deri daha incedir ve kıl -yağ öğeleri de daha azdır.

Cinsel etkinlik döneminde kadının fizyolojisi erkeklerinkinden farklıdır, çünkü âdet devresi ve gebelik süresince hipofiz ve yumurtalık salgılarıyla çevrimsel olarak değişikliğe uğrar. Âdet devresi, vücut sıcaklığı ve ağırlık üzerinde de etkilidir. (→ ATEŞ EĞRİ*Sİ.) Ağırlık âdet öncesi su tutulmasına bağlı olarak artar. Nörovejetatif sinir sistemi dengesi, ruhsal davranış ve etkinlik, kişilere ve âdet devresi dönemlerine göre değişimler gösterir. (→ ÂDETÖNCESİ* SENDROMU.) Âdet devresi aynı zamanda, sindirim sistemi ve karaciğer işlevlerini de etkiler.

Gebelik belirgin bir biçimde, tüm parametrelerde kadın fizyolojisini değişime uğratır: solunum, dolaşım, içsalgı sistemleri ve metabolizma dengelerini etkiler.

—Folk. Kadınlar hamamı, Osmanlılar döneminde kapalı bir yaşam süren kadınla-



Giraudon

kadın ve erkek atlılar
Limbourg kardeşlerin
Très Riches Heures du duc de Berry'deki bir minyatürü (1413-1416)
Condé müzesi, Chantilly.

SANATTA KADIN

Titus-C.E.D.R.İ.



Mari sarayı'nda bulunan
yazolu tanrıça, sümer sanatı
İ.Ö. XVIII. yy.
Halep müzesi

sarışın kadın yüzü
Kutsal Kanın mucizesi'nden ayrıntı
Cosimo Rosselli'nin freski
Sant'Ambrogio, Floransa

Scala



Scala



buğday öğüten kadın köle
mısır sanatı
Eski İmparatorluk, V. hanedan
Floransa Arkeoloji müzesi



Lauros-Giraudon

Yaşlı flajole çalgıcısı ve köylüler
Le Nain kardeşler
Laon Belediye müzesi

Lauros-Giraudon



Knidos Aphroditesi'nin başı
Praksiteles'in özgün yapıtının
(İ.Ö. IV. yy.)
İ.Ö. II. yy.'daki kopyası
yunan sanatı
Louvre müzesi
Paris

rın en büyük eğlencelerinden biriydi. Genellikle hamama topluca gidilir, hazırlıklar birkaç gün önceden başlardı. Çeşitli yiyecek ve soğukluklar hazırlanır, hamam takımları sandıktan çıkartılırdı. Saray ve konak çevrelerinden kadınların hamam takımlarında sırma ya da simle işlenmiş peştamallar, ipekli bohçalar, işlemeli havlular, sedef takunyalar, gümüş hamam tasları ve sabun kutuları bulunur, belirlenen günde hizmetkârlar önden giderek gerekli hazırlıkları yaparlardı. Sabah erkenden gidilen hamamda yıkanılır, yenir içilir, çeşitli eğlenceler düzenlenir ve akşama doğru eve dönülürdü. Eğlenme ve temizlenme amacı dışında hamamda yapılan geleneksel toplantılar da vardı (kırk hamamı, gelin hamamı, adak hamamı vb.). Yetişkin erkek çocuğu olanlar gelin adayını da genellikle hamamda seçerlerdi. Saray ve konaklarda özel hamamlar bulunduğu halde, eğlence işlevi nedeniyle kadınlar hamamına gitmek yeğlenirdi.

• *Beyaz kadın.* Almanya'da Berlin, Ansbach, Bayreuth, Kleve'de ve Bohemya'ya kadar uzanan bölgede anlatılan bir halk efsanesine göre, beyazlar giymiş, siyah maskeli ve siyah eldivenli bir kadın, gece yarısı, bazen de öğle vakti görünmekteydi. Tanıkların söylediğine göre bu görünüş, bir aile reisinin ya da önemli bir kişinin ölüm habercisiydi. Efsaneye göre beyaz kadın ilk kez 1486'da Bayreuth yakınlarındaki Plassenburg'da; 1677'de Bayreuth'te; 1812'de yine aynı yerde, Rusya seferine çıkmak üzere olan Napoléon I'in de hazır bulunduğu bir sırada; daha sonra da, 1840 ve 1850'de görüldü. Yine efsaneye göre, beyaz kadının görünmesi 1888'de alman imparatoru Wilhelm I'in ölümünü bildirdi. Bu efsaneye değişik biçimler altında başka ülkelerde de rastlanır.

—Güz. sant. Tarihöncesi sanattan günümüze, Lespugue heykelciği ya da Laussel alçakkabartması gibi (üst yontmataş) kadını konu alan birçok yapıt kaldı. Bu yapıtlarda, genellikle analık belirtileri aşırı biçimde vurgulanmıştı. Sümer figürleri ise (*Eşarplı kadın,* Louvre), tam tersine, Minos uygarlığına ait "Parisli kadın" denilen resimde olduğu gibi, son derece ince ve süslüydü. Mısır sanatında freskler ve mezar stellerinde boyları normalden daha uzun, giysilerindeki üsluplaştırma sayesinde soylu bir görünüme bürünmüş kadınlar betimlenmişti.

Yunanlı heykelciler kadın vücudunu hâlâ içinde kapanıp kaldığı silindir biçiminden (*Sisamlı Hera,* Louvre, İ.Ö. VI. yy.) yavaş yavaş kurtardılar. Adak heykeli korede görülen katılık, V. yy. sonunda kayboldu. *Aphrodite'nin doğuşu* (Terme müzesi, Roma), vücudun ve giysi kıvrımlarının esnekliğiyle dikkati çekti; Louvre'daki *Dirseklerine dayanmış Aphrodite*'de de görülen bu esneklik, Ksanthos'ta bulunan bir *Nereides* kabartmasında (British Museum) daha da belirgindi. *Venus Genitrix* (Louvre) ve *Knidos Aphroditesi*'nin kopyaları, günümüzdeki ölçülere oldukça yakındır. Tanagra ve Myrina heykelcikleriyse, kadını günlük işleri içinde canlandırırlar. Romalı kadını, karmaşık saç tuvaletlerinden hoşlandığını gösteren gerçekçi büst ve madalyalardan tanımaktayız.

Ortaçağ sanatı, erken hıristiyanlık döneminden başlayarak kadını özellikle Bakire Meryem ya da tüller ve geniş harmanilerle örtülü saray kişileri (imparatoriçe Theodora'nın maiyeti, Ravenna mozaiği) biçiminde betimledi. Çıplaklık yalnızca Havva'yı ve cehennemlik günahkârları konu alan yapıtlarda görüldü. Duccio'da egemen olan bizans sanatına özgü katılık, Giotto'da latin etkisiyle yavaş yavaş yumuşadı. Gotik sanatçılar, *Très Riches Heures du duc de Berry*'deki minyatürler, *Dame à la licorne* duvar halıları gibi yapıtlarda hükümdar saraylarının incelmiş zarafetini biraz yapmacık bir biçimde betimlediler.

Rönesans, bilginlerin ve sanatçıların birlikte saptamaya çalıştıkları vücut ölçülerine bağlı kalan, daha az uzatılmış, bir başka kadın tipi getirdi. Çıplaklık, Antikçağ'da taşıdığı öneme yeniden kavuştu ve pek çok mitolojik resim yapan Raffaello (*Galateia'nın zaferi,* Farnesina, Roma), Correggio (*Leda,* Berlin; *Antiope,* Louvre), Tiziano ve Tintoretto tarafından değişik biçimlerde yorumlandı. Manierismocular (Parmigianino, Fontainebleau okulu res-

"Sappho" diye bilinen
kamalı genç kız portresi
roma sanatı
Ulusal arkeoloji müzesi
Napoli

Scala



Anvers'deki Eski Balıkpazarı
Jan Boeckhorst ve Frans Snijders
Rubens'in evi, Anvers

Scala



samları, XVI. yy.'ın ikinci yarısındaki floransalı sanatçılar), yine üsluplaştırılmış uzun biçimlere döndüler. Heykel alanında, Giambologna, Falconet, Houdon, Canova, Rodin, Maillol gibi büyük ustaların çoğu, az ya da çok idealleştirilmiş çıplaklar yaptılar.

Halk kadını ilk kez Flandre ve Hollanda resminde betimlendi (Aertsen'in aşçı kadınları, Bruegel'in kermes dansözleri, Le Nain kardeşlerin süssüz çiftçi kadınları, caravaggiocuların çingeneleri ve kibar fahişeleri). Aynı dönemde yapılan saray portrelerinde olağanüstü güzellikte giysiler görüldü (örneğin İngiltere kraliçesi Elizabeth'in giysileri). Rubens, vücut dolgunluğu kadar giysilerin zenginliğinden de hoşlandı; Rembrandt kadınları betimlemekten çok iç dünyalarını yansıtmaya önem verdi. Van Dyck ve P. Mignard, aristokratik portre geleneğine bağlı kaldılar. Velázquez de bu yolu izledi, ancak bazen acımasızlığa varan bir gerçekçiliği de elden bırakmadı. Daha sonra Largillière, Boucher, Nattier, Reynolds ve Gainsborough ten rengini, takıları, giysileri daha hafifleterek, bir önceki yüzyıla oranla daha kişisel portreler çizdiler; Watteau ise çizdiği kadınlara düşsel bir incelik kazandırmaya çalıştı. XIX. yy.'da İngres, aslında zamanın modasına sadık kalan modellerine, belli belirsiz Antikçağ'ı çağrıştıran bir hava vererek, kişisel, ideal bir kadın tipi yarattı; Delacroix ise, bu tipe ters düşen şehvetli kadınlar betimledi. İzlenimcilikle birlikte sanatçıların canlandırdıkları kadınlar, her şeyden önce ışık ve renk haline dönüştüler; fotoğraf da kadın modasını ayrıntılarıyla vermeyi üstlendi; ayrıca izlenimcilik döneminde, Degas'nın dansçıları, şarkıcıları, ütücüleriyle, Toulouse-Lautrec'in sirk ya da çalgılı kahve sanatçılarıyla, her türlü kadın resme girdi.

XX. yy.'da plastik sanatlar, toplumsal bir kadın tipinden çok (bu işi fotoğraf üstlenir) sanatçıların kadına kişisel, kimi zaman da düşsel bakış açısını yansıtır. (Picasso'nun ürkütücü ilkel idolleri, Delvaux'nun seçkin hayaletleri, Henry Moore'un çok uzuvlu kadınları, Hans Bellmer'in sökülüp takılabilir erotik *Bebek*'i, Niki de Saint-Phalle'ın karikatürümsü dev "nana"ları).
[→ ÇIPLAK, ANA.]

—İsl. Kuran, insanların bir erkek ile bir kadından yaratıldığını bildirir (XLIX, 13). Başka bir ayette de "Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan, ondan da onun eşini yaratan ve ikisinden birçok kadın ve erkek üreten Tanrı'nıza karşı gelmekten sakının" (IV,1) denilir. Hz. Muhammet de "Kadınlar hakkında iyi olmanız ve onlara karşı incelikle davranmanız konusundaki öğüdüme uyunuz. Çünkü, kadınlar eğe kemiğinden yaratılmışlardır" der. Çoğu din bilginlerine göre bu hadisteki "eğe kemiği", maddesel bir anlam taşımayıp, kadının erkeğe göre daha duyarlı ve duygusal olduğunu belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

Kuran'a göre Âdem bütün insanlığın nasıl atası ise, Havva da anasıdır. Ehl-i kitabın, Âdem'i "asli günah"ı işlemeye Havva'nın kışkırttığı yolundaki inançları (Eski Ahit; Yaradılış, 3), islam inançları ile bağdaşmaz. Kuran, ikisini de şeytanın yanılttığını belirtir. Bir ayette, açıkça, şeytanın Âdem'e seslenerek "Ey Âdem, sana ebedilik ağacını ve eskimeyen saltanatı göstereyim mi?" (XX, 120) diyerek onu aldattığı belirtilir. Dolayısıyla, islam inancında erkek ve kadın, gerek yaradılış, gerekse temel insanlık değerleri bakımından eşittir. Kuran'da "Kadınlar erkeklerin, erkekler de kadınların elbiseleri gibidir" (II, 187) denir. Ayrıca, kadın ve erkek arasında kurulmuş sevgi ve sevecenlik bağı, Allah'ın gücünün kanıtlarından biri olarak gösterilir (XXX, 21). Kadın, bağımsız bir dinsel ve hukuksal kişilik sayılır; kocası ya da başka birisi tarafından haklarını kullanmaktan alıkonulamaz; kocasına karşı, evlilik kurumunun gereği saygılı olmak ve ödevlerini yerine getirmek zorundaysa da kocasının ana ve babasına hizmet etmek, malından kocasına, çocuklarına ya da kocasının yakınlarına harcamak zorunda değildir. İnancını koruma ve savunma, düşüncesini açıklama özgürlüğüne sahiptir. Kuran, kocasının bir davranışından dolayı haksızlığa uğradığı için Hz. Peygamber'e sert bir dille düşüncesini açıklayan bir kadının bu düşüncesinin doğruluğuna katılır. Bu konuyla ilgili sureye "Mücadile" (Mücadeleci kadın) adı verilir.

İslam hukukunda kadının mirastan payı, erkek kardeşinin yarısı kadardır. Bunun nedeni, ailede ekonomik sorumlulukların


Lauros-Giraudon

Banyodan çıkan Diana (1742), François Boucher *(Louvre müzesi, Paris)*

Giraudon


Mademoiselle Caroline Rivière (1806)
İngres
Louvre müzesi, Paris

Tarlalarda (1881)
Egisto Ferroni *(Arte moderna galerisi, Floransa)*

Scala




SANATTA KADIN

Kent üstünde şafak (1940)
Paul Delvaux
özel. kol., New York

Lauros-Giraudon

İŞ HAYATINDA KADIN

bir mekanik kutu atölyesinde basit makinelere contalar yerleştiren kadın işçiler (1911)

Boyer-Roger-Viollet



tümüyle erkeğe yüklenmesi ve denge sağlanmak istenmesidir. Müslümanlık çok kadınla evlenmeyi sınırlar. Dönemin koşulları gereği birden fazla kadınla evlenmeye izin verilmekle birlikte Kuran şöyle der: "Adaleti yerine getirmekten kaygı duyarsanız bir kadın yeter" (IV,3). Hz. Muhammet de Ali'nin, Fatma'nın üzerine ikinci kez evlenmesine izin vermediği gibi kendisi de, 50 yaşındayken ölen ve kendisinden daha büyük olan eşi Hatice sağken başka kadınla evlenmedi. Sonraki evliliklerinin nedeni, dönemin anlayışına uygun olarak, akrabalık bağlarını genişletmek yoluyla siyasal destek sağlama düşüncesidir.

İslam hukukunda boşanma yetkisi ilke olarak erkeğe verilmiş olmakla birlikte, nikâh sırasında kadın, boşanma hakkının kendisine verilmesi koşulunu getirebilir. Böyle bir koşul konmamış olsa bile, "Karı ile kocanın Tanrı'nın koyduğu sınırları korumalarından kuşkuya düşülmesi durumunda" yetkili mercilerin tarafları boşama olanağı vardır (II,229). Buna karşılık, tarih boyunca uygulamaların kadınların aleyhine gelişmesi, eski toplumlarda erkeklerin kadınlar karşısında daha etkin durumda olmalarından ileri gelmiştir.

İslam dininde kadın, önce kız çocuğu, sonra eş ve anne olarak özel bir ilgi görür. Kuran, kız çocuklarını horlayanları sert bir biçimde eleştirir (XVI, 58). Hz. Muhammet, özellikle kız çocuklarını en iyi biçimde eğiterek yetiştirmenin ve evlendirmenin büyük bir onur ve mutluluk kaynağı olduğunu, böyle davrananların cennete gireceklerini belirtir. İslam dini kadına en büyük değeri *anne* olarak verir. Hz. Muhammet, "Cennet, annelerin ayakları altındadır" der; yatalak bir annesi olduğunu, onun bütün isteklerini yerine getirdiğini, zorunlu gereksinimlerini karşılaması için sırtında taşıdığını anlatarak analık hakkını ödeyip ödemediğini soran birine ise şu yanıtı verir: "Yalnız sevgisinin karşılığını bile ödemiş sayılmazsın."

—İş huk. Türk hukukunda çalışan kadınlara ilişkin özel kurallar vardır. Anayasa'nın 50. maddesi kimsenin yaşına, cinsiyetine ve gücüne uygun olmayan işlerde çalıştırılamayacağı kuralını koymuştur. İş kanunu aynı işte çalışan kadın ve erkekler arasında ücret farklılığının bulunmayacağını belirtir. Uluslararası çalışma örgütü 1951 yılında "eşit işe eşit ücret" ilkesini koydu. Türkiye 13 aralık 1966 tarih ve 810 sayılı yasayla örgütün bu ilkesinin dayandığı sözleşmeyi onayladı ve cinsiyet farkı nedeniyle değişik ücret ödenmesini yasakladı. Çalışan kadınlara ilişkin öteki kurallar da şunlardır: doğum yapan kadınların belirli bir süre çalıştırılamaması, kadınların gece ve yeraltında çalıştırılamaması, ağır ve tehlikeli işlerde kadınların çalıştırılmasının yasak olması.

—Kur. tar. Kadın derecesine yükselen cariye, padişahın eteğini öperek samur kürk giyer, kendisine ayrıca bir özel daire, hizmetine cariyeler verilirdi. Abdülmecit döneminde padişahların kadınlarıyla nikâh kıymaları usulü getirildikten sonra, halayıklardan padişahın nikâhı altına girenlere "kadın efendi" denilmeye başlandı. Nikâhlandıkları tarihe göre birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü sırayı alan kadın efendilerin mutlaka çocuk doğurmuş olmaları gerekiyordu. Hükümdar öldüğü zaman, kız çocuk doğurmuş ya da dünyaya getirdiği erkek çocuğu ölmüş olan kadınlar yüksek dereceli devlet memurlarıyla evlendirilirdi. Erkek çocuğu tahta çıkan kadın efendi "valide sultan" unvanını alırdı.

—Topbil. *Çalışan kadın.* Kadının iş dünyasındaki yerinin eksiksiz bir biçimde incelenmesi olanaksızdır, çünkü, etkinliğinin büyük bir bölümü toplumsal açıdan iş olarak kabul edilmemiştir. Birçok ülkede, kocalarının ya da aile reisinin çalışmalarına katılan kadınlar dikkate alınmaz. Daha genel olarak, ev işleri ve çocukların eğitimi kadın işçilere ilişkin istatistiklerde görülmez. Kadınların iş hayatına yeni girdikleri düşüncesi yanlıştır. Antropologlar, genellikle, geleneksel toplumlarda görülen kadınla erkek arasındaki işbölümünün toplumun sınıflara bölünmesinden önceki bir tarihte gerçekleştiği görüşündedirler. O halde, üretim alanında cinsiyete dayanan uzmanlaşma, rastlantısal ya da ikincil değerde bir olay değildir. Üçüncü dünya ülkelerinde görüldüğü gibi, tarımın egemen olduğu toplumlarda, çalışma hayatının toplumsal örgütlenme biçimi, kadınları iktisadi bakımdan tümüyle erkeklere bağlı bir durumda bırakmaktadır. Bu ülkelerde kadınlar, genellikle tarım alanında çok ağır koşullarda çalışmalarına rağmen, bir ücret almazlar; işleriyle ilgili olarak karar ya da söz hakkına da sahip değillerdir. Sanayi devrimine ve kapitalizmin gelişmesine olanak sağlayacak toplumsal ilişkilerin doğduğu Ortaçağ kentlerinde de kadınlar çalışma hayatında yer almış; ancak, meslek eğitimi ve örgütlenmesinde, ürünlerin pazarlanmasında tekel oluşturan loncaların tümüyle dışında tutulmuşlardır. Atölye ve imalathanelerin ortaya çıkışıyla işbölümü gelişmiş, giderek daha çok sayıda kadın, niteliksiz ve yorucu işlerde düşük ücretle çalışmaya başlamıştır. İşçilerin çalışma koşullarını yansıtan birçok anket, XIX. yy.'da erkeklere oranla dörtte birden yarıya kadar az ücretle çalışan kadın ve çocuk işçilerin içinde bulunduğu insanlık dışı koşulları vurgular.

Türk kadınının çalışma hayatına katılması toplumsal ve kültürel geleneklerden ötürü Batı'ya oranla çok gecikmiştir; bugün de göreli olarak çok gerilerdedir. Kadınlar en yoğun olarak, etkin nüfusun yarısını oluşturdukları tarım alanında çalışır-

bir ticari işletmede daktilo servisi (1980)



lar. Ancak, bu nüfusun % 95'e yakın bölümünü tarımsal etkinliği aile işinin uzantısı olarak, ücret almaksızın yapan kadınlar oluşturur. El emeğinin yoğun olduğu tarım işleri aile işletmelerinde kadınlara düşer; makineleşme ilerledikçe bu alanda kadın emeğine talep azalmaktadır. Ayrıca, tarımda çalışan nüfusun zamanla azalışı bu talebi düşüren bir başka etkendir; çünkü, kentlerde kadınların çalışma hayatına katılımı çok azdır. Kentlerde çalışabilir yaştaki nüfusun yarısını kadınlar oluşturduğu halde, istihdam edilen nüfusun ancak % 14'ü kadındır. Bu etkenlerin üst üste eklenmesi, Türkiye'de dünyadakine ters bir eğilim yaratmaktadır. 1985 yılı nüfus istatistiklerine göre Türkiye'deki iktisaden faal nüfusun % 21,64'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Çelişkili bir diğer görünüm de şudur: gene aynı döneme ait istatistiklere göre eğitim kurumlarından diploma alanlar içinde kız öğrencilerin oranı ilkokullarda % 45,3 liselerde % 42,2, üniversitelerde % 31,2'dir. Eğitim kurumlarındaki sayıların ve oranlarının artışına rağmen, kentlerde, ev kadınlığı hâlâ kadınların başlıca mesleğidir. Bununla birlikte, bazı mesleklerde kadınların payı (üçte bir dolayında) oldukça yüksektir: bunların başında öğretmenlik, sağlıkla ilgili meslekler ve bazı diğer hizmetler bulunmaktadır.

KADIN HASTALIKLARI a. Kadın cinsel organlarını, bunların fizyolojisini ve hastalıklarını inceleyen tıp dalı. (Eşanl. JİNEKOLOJİ.)

—ANSİKL. Kadın hastalıkları bilimi şekil bozukluklarının düzeltilmesinde, dölyatağı sarkmalarında, dölyatağı borusundan ileri gelen kısırlıkların düzeltilmesinde, az ya da çok yaygın meme, dölyatağı, yumurtalık, vulva kanserlerinde başvurulan ameliyatların eklenmesiyle karmaşık bir cerrahlık dalı haline gelmiştir. Oysa, bu bilim dalı aynı zamanda cinsel organlardaki şekil bozukluklarını incelemek, kısırlığı tedavi etmek, yumurtlamayı indükleyecek bir tedaviyi uygulamak, geç kalmış bir erginliği değerlendirmek, gerektiğinde menopozu tedavi edebilmek için geniş biyokimyasal bilgileri gerektiren bir endokrinoloji bilimidir. Bu iki uç arasındaki "günlük kadın hastalıkları bilimi" yukarıda ya da aşağıda beliren enfeksiyonlarla, âdet bozukluklarıyla, leğen içi ağrılarla ve fibrom, yumurtalık kisti gibi önemsiz cerrahlık sorunlarıyla uğraşır. Alanı ise, gebeliği önleyici yöntemlerin, gebeliği sona erdirme konularının ve psikosomatik kadın hastalıklarının ortaya çıkmasıyla genişlemiş bulunmaktadır. Kan plazmasında radyoimmünoloji yoluyla hormon dozajlarının yapılması, kolposkopinin, çölyoskopinin, histeroskopinin ve ekografinin araştırma yöntemleri arasına girmesiyle inceleme araçları daha da gelişmiştir.

KADINBUDU a. Mutf. Bir tür pirinçli köfte. (Yarısı çiğ, yarısı kavrulmuş koyun kıyması, haşlanmış pirinç, soğan, maydanoz, tuz, biber ve yumurtayla hazırlanır. Yoğurulan malzeme irice köfteler haline getirilip önce galeta ununa, daha sonra çırpılmış yumurtaya bulanarak kızartılır.) [*Kadınbudu köfte* de denir.]

KADINCA sıf. Bedensel ya da ruhsal bakımdan kadına özgü: *Kadınca bir tepki. Kadınca bir içgüdü.*

◆ be. Kadına yakışır biçimde: *Kadınca davranmak.*

KADINCAĞIZ a. Kendisine acıma, sevgi duyulan bir kadından söz ederken kullanılır: *Kadıncağız, ne yaptıysa o adama yaranamadı. Kadıncağızın ağzı var dili yok, kim ne derse yapıyor.*

KADINCIK a. Kendisine acıma duyulan kadın; kadıncağız: *Desene kadıncık şimdi yapayalnız kaldı. Kadıncık, bir türlü hastalıktan kurtulamadı.*

KADINCIK ANA → HATUN ANA.

Kadıncık I ve Kadıncık II hidroelektrik santralları, İçel ilinde, Kadıncık deresi üzerinde kurulu hidroelektrik santralları. 1971'de üretime geçen Kadıncık I, 70 MW gücündedir ve yılda 315 milyon kWsa elektrik enerjisi üretmektedir. 1974'te işletmeye açılan ve 56 MW gücünde olan Kadıncık II santralının yıllık elektrik enerjisi üretimi ise, 307 milyon kWsa'tir.

Kadıncıklar, Tuncer Cücenoğlu'nun iki bölümlük oyunu (1984). Tiyatromuzda pek seyrek işlenmiş bir konuyu, hayat kadınlarının yazgısını ve "erdem" dünyası karşısındaki konumunu ele alan yapıtta, genelev olgusu ve ilişkileri içinde toplumun ekonomik yapısındaki dengesizliği de sergilenir. Yapıt, ilk kez Levent Kırca topluluğu'nca sahnelendi, TOBAV (1983), İsmet Küntay (1984), Avni Dilligil (1986) ödüllerine değer bulundu.

KADINCIL sıf. Kadınlara aşırı bir düşkünlüğü olan erkek için kullanılır.

KADIN-DOĞUM a. **1.** Gebeliğin gözetimini ve doğum tekniklerini konu alan tıp dalı. **—2.** *Kadın-doğum uzmanı,* bu dalda uzman olan hekim.

KADINDÜĞMESİ a. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen ve düğme biçiminde yuvarlak başlı toplu çiçek açan, Amerika ve Avustralya kökenli otsu bitki. Çiçekleri kuru demet yapımında kullanılır. (Bil. a. *gomphrena;* horozibiğigiller familyası.) [Eşanl. MEDİNE.]

KADINGÖBEĞİ → HANIMGÖBEĞİ.

KADINHANI, İç Anadolu bölgesinde Konya iline bağlı ilçe; 45 168 nüf. (1990); 389 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 39 köy. Merkezi, Konya'nın 53 km K.-B.'sında *Kadınhanı,* 15 907 (1990). Tahıl, şekerpancarı üretimi.

Kadınlar barışı → CAMBRAİ BARIŞI YA DA ANTLAŞMASI.

Kadınlar birliği *(Türk),* kadın haklarını korumak ve bu hakların uygulamaya geçirilmesini sağlamak, türk kadınının eğitim, ekonomi ve sosyal alanda eşitliğinin gerçekleşmesi konusunda çalışmalar yapmak amacıyla kurulmuş kamuya yararlı dernek.

Kuruluş tarihi 14 nisan 1946 olan birliğin merkezi, Ankara'dadır. Yirmi bir il ve yirmi iki ilçede şubesi vardır.

Kadınlar dünyası, İstanbul'da yayımlanan haftalık gazete (1913-1921). Nuriye Ulviye Mevlan'ın imtiyaz sahibi olduğu gazetenin 215 sayı çıktığı bilinmektedir. Kadın haklarını ve çıkarlarını savunmak amacını güden gazetede eğitici, yönlendirici, bilinçlendirici yazıların yanı sıra şiire, hikâyeye ve sanata ilişkin yazılara da ağırlık verildi.

Kadınlar meclisi *(Ekklesiazusai),* Aristophanes'in İ.Ö. 392'de temsil edilen güldürüsü. Devletin kötü yönetimini düzeltmek isteyen kadınlar, yönetimi ellerine almaya karar vererek, Atinalı Praksagora'nın öncülüğünde, mutlak bir komünizm (mallar ve kadınlar üzerinde bir ortaklık) kurarlar. Bir skeçler dizisi bu yeni rejimin sonuçlarını sergiler. Platon'un *Devlet*'ine, peşinen verilmiş alaycı bir yanıt sayılabilecek bu oyun, şarkılara, seyircilere çekilen söylevlere yer vermemesiyle, eski komedi ile orta komedi arasında bir geçiş niteliğindedir.

Kadınlar mektebi *(l'École des femmes),* Molière'in 5 perdelik manzum komedisi (1662). Vasiliği altındaki Agnès ile evlenmeyi aklına koyan Arnolphe, kızı dünyadan habersiz bir biçimde yetiştirmektedir. Bu arada, Agnès, genç ve saf Horace'a gönlünü kaptırır. Ancak, gençlerin birbirleriyle buluşup görüşmek için başvurdukları hileler, her seferinde boşa çıkar, çünkü Arnolphe'un niyetinden habersiz olan Horace, onu sırdaş olarak seçmiştir. Boccaccio, Straparola ve Scarron'dan alınmış olan konu, dönemin italyan tiyatrosunda pek çok kez işlenmişti. Ama ilk kez bir komedide, genç kızların ahlaki eğitimi sorunu ele alınıyordu. Agnès, geleneksel ahlakı temsil eden Arnolphe'un zincirlerinden her sahnede biraz daha kurtularak, düşünce ve eylem özgürlüğüne dayanan başka bir ahlakın varlığını keşfeder. Oyun başarı kazanmakla birlikte Molière'in Donneau de Visé ve Boursault gibi düşmanlar edinmesine de yol açtı. Bunlar, Molière'i kuralları bilmemekle, kabalıkla, hatta dinsizlikle suçladılar. Molière de onlara *Kadınlar mektebinin tenkidi* (la Critique de "l'École des femmes") ve *l'Impromptu de Versailles* [1663] adlı yapıtlarıyla karşılık verdi.

Kadınlar mektebinin tenkidi *(la Critique de l'École des femmes),* Molière'in komedisi (1663). Pek çok oyuncunun aynı zamanda yazar olduğu bir dönemde oyunculara eleştirmen rolü oynatmak özgün bir düşünceydi. Molière, belki, eleştirmenlerin de aslında piyeslerden çok, ezbere öğrenilmiş "metinler" üzerinde önsel yargılamalarda bulunan "oyuncular" olduğunu belirtmek istiyordu. Ona göre, *Kadınlar mektebi*'ndeki saldırılarla bunalan "sofu takımı"nı entrika ve dogmacılık tutkusundan başka hiçbir şey heyecanlandıramazdı. Ama eleştiri seyirciye ulaşınca, bir bakıma yasallık kazanmış oluyordu: göreliliğe düşmemiş, tam tersine, yalnızca bir oyun konusuna değil, yaratıcı bir eylem haline dönüşmüştü; bu nedenle artık kendisi de yargılanabilirdi.

KADINLAŞMAK gçz. f. Kadına özgü nitelikler kazanmak.

KADINLIK a. **1.** Kadına özgü anatomik ve fizyolojik özelliklerin tümü. **—2.** Erkeğe özgü bilinen niteliklerin karşıtı olarak kadına özgü bilinen niteliklerin tümü: *Onda kadınlık yok. Kadınlığıyla çevresinde hayranlık uyandırıyor.* **—3.** *Kadınlığını kullanmak,* istediği şeyi cinsel çekiciliğiyle elde etmeye çalışmak.

KADINSAL sıf. Kadına özgü kadınla ilgili şey, durum için kullanılır.

—Psikan. *Kadınsal durum,* Melanie Klein'a göre, anayla erken bir özdeşleşme sonucu ortaya çıkan, kız ve erkek çocuklarda farklı etkiler doğuran libido yapısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Psikan. Freud, kadınsallığı edilgenlikle, erkekselliği de etkinlikle ilişkili görüyor, erkek çocuğu annesiyle özdeşleşmekten alıkoyan şeyin, hadım edilmek korkusu olduğunu düşünüyordu. Melanie Klein'a göreyse, erkek çocukta kadınsallığın temeli, meme emme döneminde annenin memesine ilk ve normal bağlanıştır ve bu bağlanış oldukça erken bir çağda babanın penisine doğru yönelir. Erkek çocukta, tersine çevrilmiş bir Oidipus kompleksinin temelini oluşturan bu kadınsal denen durum, onun annesiyle, aynı zamanda onun gibi çocuk yapabilme yeteneğini de içeren bir rekabet halinde yaşadığı ilk eşcinsel durumudur.

Erkek çocuğun, tam bir karşıcinsellik tavrına erişebilmesi için bu kadınsal aşamanın normal olarak yaşanıp aşılması gerekir. Eğer annenin bedenini, içerdiği haset edilen penislerden temizlemek isteğinde sadizm üstün gelecek olursa, erkek çocuk kendi içinde çok korkunç bir anne imagosuyla ve kendi bedeninin durumu konusunda çok ağır bir boğuntuyla karşılaşır. Buna bir de, içe atılmış tehlikeli baba penisi korkusu katılacak olursa, erkek çocuğun bu kadınsal tavrı aşma olanağı büyük ölçüde tehlikeye girer. Oysa, bu kadınsallık dönemini kendi benliğiyle bütünleştirebilmiş bir erkek, karısının gereksinimlerini daha iyi anlar, kabul eder ve yerine getirir.

Kız çocuktaysa, kadınsal durumun temeli, Melanie Klein'ın kız çocukta penis kıskançlığının başlangıç dönemi saydığı meme emme döneminden sonra, sadik anal dönemdedir. Küçük kız, annesini ço-

cuklarından, gebe kalma ve çocuk doğurma organlarından yoksun bırakmak ister. Erkek çocuk, varlığını kontrol edebileceği bir penise sahip olduğu halde, kız çocuk organlarının iç durumunu kontrol edemez ve bunların öç alıcı anasal bir üstben tarafından tehdit edildiğini sanır. Üremsel (genital) Oidipus döneminde, kız çocuk, kadınsal durumu içinde, babanın penisini almayı, ondan bir çocuk sahibi olmayı arzu eder. Bu da onu, kendisiyle özdeşleştiği annesiyle rekabete iter.

KADINSI sıf. Geleneksel olarak kadınlara özgü olduğu kabul edilen niteliklere sahip kimse; bu kimsenin davranışları için kullanılır; kadınca: *Kadınsı bir giyim tarzı. Kadınsı hareketler. Bu adamın kadınsı bir duyarlığı var.*
—Fizyol. Kadın görünümü ya da karakteri taşıyan. *Kadınsı erkek,* az çok belirgin dişilik karakterleri gösteren erkek. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kadınsı şişmanlık,* vücudun alt bölümünde baskın görülen şişmanlık.
—ANSİKL. Fizyol. Kadınsı erkekte onu, az ya da çok, kadına benzeten biçim değişiklikleri gözlenir. Benzerlik çoğunlukla ikincil cinsel karakterlerde olur: kalça ve memelerin irileşmesi, sakal yokluğu, deri inceliği, vb. Bu durum, erbezi iç salgılarının eksikliklliğine ya da yetersizliğine bağlıdır; gerçekten de kadınsı erkeklerde erkek üreme organlarının körelmesi kuraldır.

KADINSILIK a. Kadınsı olma durumu.

KADINTUZLUĞU a. Bot. AMBERPARIS'in eşanlamlısı.

KADINTUZLUĞUGİLLER a. Kadıntuzluğu ya da amberparis denen bitkilerle benzerlerini kapsayan bitki familyası. (En önemli cinsi berberis'tir [amberparis].)

KADIR HAN → YUSUF KADIR HAN.

KADIRGA a. (katalanca *galera;* biz. yun. *galea,* tekne'den). **1.** Savaş ya da ticaret gemisi olarak Antikçağ'dan XVIII. yy.'a kadar kullanılmış, yelkenli ve kürekli tekne. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Patrona kadırgası,* normal kadırgalardan daha büyük olan ve kadırga donanmasının komutanını taşıyan gemi.
—ANSİKL. Esk. denizc. Kadırga ilk latin teknesi olarak kabul edilir. Donanmalarda önemli bir yeri olan bu gemi, Ortaçağ'da ve Rönesans döneminde çok kullanıldı. 1700'lerden sonra iyi silahlarla donatılmış daha büyük gemilerin yapımı önemini yitirmesine yol açtı. Kadırga donanması, bu çağda, ağır savaş gemisi filolarından ayrı tutuluyordu ve 1748'de ortadan kalktı. Antikçağ'da, kadırga bir direk ve bir kare yelkenle donatılan bir savaş gemisiydi; genellikle kürekle yürütülen bu geminin 50 ile 120 arasında değişen mürettabatı vardı. Yunanlılar, düşman gemilerini batırmayı sağlayan mahmuzu bularak deniz savaşları çağını açtılar. Bu dönemde kadırga önem kazandı, kürekleri gittikçe ağırlaştı ve mürettebat sayısı yükseldi. XV. yy.'ın ortasında toplarla donatılan kadırga, en parlak dönemini yaşadı. Olağan bir kadırganın boyu 46,65 m, eni 5,83 m'ydi ve her bordasında, güverte düzeyinden yüksek kürek küpeştelerine takılan 26 kürek vardı. Kürekçi oturaklarının arasında, geminin orta bölümünde, baştan kıça kadar uzanan bir geçit bulunuyordu; bu geçidin ön tarafından 24 librelik bir baş topu, iki bordasında de 8 librelik birer top yer alıyordu. Kaptan kamarası kıçtaydı ve bu kamarayla kürekçi oturakları arasında, kürekçibaşının durduğu kare biçiminde bir seki ya da bir alan bulunuyordu; bu sekinin üzerinde yer alan merdiven kadırgaya girip çıkmaya yarıyordu. Başta, *rambata* denilen ve tayfaların dolaştığı bir platform vardı. Pruva yatay bir okla sona eriyor, tekne donanımı serenli iki kısa direkten oluşuyordu. Her direk, seren üzerine çekilen bir latin yelkeni taşımaktaydı. Durgun havalarda geniş yüzeyli çok büyük bir yelken kullanılmaktaydı. Kimi kez suçlulardan, kimi kez de, yeterli kürekçi bulunmadığında, zorla toplanan insanlardan oluşturulan mürettebat sürekli olarak değişmekteydi.



kadırga
bir venedik resminden ayrıntı
XVIII. yy.
Correr müzesi, Venedik

KADIRGA, Marmara denizi kıyısında, Kumkapı ile Ahırkapı arasında semt. Buradaki Kadırga meydanı diye bilinen düzlüğün yerinde, Bizans döneminde Sophianos limanı denilen bir koy bulunuyordu. Ayrıca bu kesimde İustinianos II döneminde yaptırılan bir saray vardı (570). Osmanlı döneminde koy dolduruldu.

KADIRGABALIĞI a. İspermeçet balinasına bazen verilen ad.

KADIŞEHRİ, İç Anadolu bölgesinde Yozgat iline bağlı ilçe; 24 400 nüf. (1990); 29 köy, Merkezi, Yozgat'ın 115 km kuzey-doğusunda *Kadışehri,* 4 195 nüf. (1990).

KADIZADE AHMET ŞEMSETTİN EFENDİ → AHMET ŞEMSETTİN EFENDİ Kadızade.

KADIZADE MEHMET BEY → MEHMET BEY Kadızade.

KADIZADE MEHMET TAHİR EFENDİ → MEHMET TAHİR EFENDİ Kadızade.

KADIZADEİ RUMİ, asıl adı **Musa Paşa bin Mahmut bin Mehmet Selahattin,** türk gökbilimci ve matematikçi (Bursa 1337 - Semerkand 1412). Bursa kadılarından Mahmut Çelebi'nin oğlu olarak "Kadızade" lakabıyla tanındı. Medrese öğrenimini Bursa'da tamamladı; Horasan'da es-Seyyit eş-Şerif Cürcani'den felsefe öğrendikten sonra Semerkand'a, gökbilimci Uluğ Bey'in yanına gitti ve oradaki gözlemevinde çalıştı. Kâşi'nin ölümü üzerine gözlemevinin yöneticiliğine getirildi. *Zic-i gürgani (Zic-i Uluğ Bey)* denilen gökbilim cetvellerinin hazırlanmasına katkıda bulunduğu gibi, gök mekaniğini matematik temellere oturtmaya önem verdi. Kâşi'nin bir kitabına ilişkin *Risâle fî istihrâc il-ceyb id-dereceti vahide* adlı şerhinde, bir derecelik yayın sinüsünün, yarıçap 1 olarak alındığında 0,017452406437 olacağını gösterdi. Bilimin gözleme ve deneye dayanması gerektiğini ve inanç alanına giren konularla bilim alanına giren konuların birbirinden ayrı şeyler olarak ele alınmasını savunan görüşleri es-Seyit eş-Şerif Cürcani'nin eleştirilerine yol açtı. Osmanlı Türkleri'nin bilimine katkıda bulunacak olan Ali Kuşçu ile Fethullah Şirvani'yi yetiştiren Kadızadei Rumi'nin başlıca yapıtları şunlardır: *Şerhü eşkâl it-te'sîs, Muhtasara fi'l hisâb, Şerh-ül-mülahhas fi'l-hey'e.* (→ Kayn.)

KADIZADELİLER, fakihler ya da **fakılar** da denir, sufilere ve tasavvufa karşı çıkan vaizlere verilen ortak ad. Bunlar, Birgili Mehmet Efendi'nin (öl. 1573) *Tarikat-ı Muhammediye* adlı yapıtında öne sürdüğü dinsel görüşleri benimsediler ve aynı görüşleri geliştiren Küçük Kadızade lakabıyla da anılan Balıkesirli Mehmet Efendi'ye (öl. 1635) bağlandılar. Küçük Kadızade, Ahmet I'in ölümünden (1617) sonra şeriatın savunucusu olarak ortaya çıktı ve ülkenin içinde bulunduğu güç duruma şeriata uyulmamasının, bazı tarikatların, özellikle sufilerin neden olduğunu; sema ve devranın haram olduğunu öne sürdü. Murat IV'ün tütün yasağını destekledi. Önde gelen sufilerden Abdülmecit Sıvasi Efendi'ye karşı sert eleştirilerde bulundu. Balıkesirli Mehmet Efendi'nin ölümünden sonra ona bağlı kürsü vaizleri de aynı yolu izlediler ve mevlevilik, halvetilik gibi tarikatlardan olanları kâfirlikle suçladılar. Bu vaizlerden Üstüvani Mehmet Efendi saraya girerek "padişah şeyhi" unvanı ile ün yaptı. Şeyhülislam Bahai Efendi'den zorla aldığı fetvalarla sufiler üzerinde baskı kurdu; Demirkapı'daki halveti tekkesini basarak dervişleri dağıtıp tekkeyi kapattı. Kadızadeliler bu tür zorba davranışlarının yanı sıra sigara ve kahvenin haram olup olmadığı, Hızır peygamberin yaşayıp yaşamadığı, firavunun iman ile ölüp ölmediği, müspet ilim ve matematiği öğrenmenin meşruluğu, ezan, mevlit vb.'nin güzel ses ve makam ile okunup okunamayacağı gibi konular ile uğraştılar. Zorbalıklarını giderek artırmaları, çıkar sağlamak amacıyla ortalığı karıştırmaları ve hükümet işlerine de karışmaya kalkmaları üzerine Köprülü Mehmet Paşa (1578-1661) kadızadelilerin önde gelenlerini (Üstüvani, Türk Ahmet, Divane Mustafa) Kıbrıs'a sürerek (1656) bu vaiz zümresinin etkinliğini ortadan kaldırdı.

KADİB a. (ar. *kadib*). *Esk.* Dal, ince fidan.
—Esk. anat. Erkeklik organı, penis.

KADİFE a. (ar. *katîfe*). **1.** Bir yüzü düz, öbür yüzü zemin ipliklerine bağlı, çok sıkı ve dik havlarla kaplanmış kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kadife (gibi),* dokunulduğunda ele yumuşak gelen şey ya da yumuşak, pürüzsüz ses için kullanılır: *Kadife gibi bir ten. Kadife tenli. Kadife gibi bir ses.*
—Deric. *Kadife deri,* kullanılacak yüzeyine kadifeninkine benzer bir görünüm ve dokunum kazandırmak amacıyla kazınarak bitirilen deri.
—Kâğ. san. *Kadife kâğıt,* yapıştırıcıyla sıvanmış bir taban kâğıdı üzerine belirli boyutlarda tekstil lifleri floklayarak elde edilen duvar kâğıdı.
—Mobc. *Kadife şerit,* mobilyacılıkta dikiş yerlerini ve döşemelik kumaşın ahşaba bitiştiği yerleri gizlemek için üstten geçirilen kadife bordür.
—Tekst. *Desenli kadife,* zemin dokusu desenli kadife. || *Düz kadife,* mekanik olarak makaslanmış desensiz ve fitilsiz kadife. || *Epengle* ya da *bukle kadife,* bukleleri kesilmemiş kadife. || *Fitilli kadife,* almaşık olarak düz ve havlı çubuklar içeren kadife. || *Havsız kadife,* çok kısa tüylü kadife. || *İki, üç, dört tüylü kadife,* havları iki, üç, dört kat iplikten oluşan kadife. || *Kord kadife,* hem fitilde, hem de raporda sekiz iplik içeren ve iki hav atkısı bir zemin atkısından oluşan kadife. || *Makaslanmış kadife,* kesilmiş, bukle havlar birleştirilerek elde edi-

len kadife. || *Renkli döşemelik kadife*, 3, 4 ya da 5 değişik renkte hav ipliği kullanılarak desen verilen kadife. || *Utrecht kadifesi*, döşemecilikte kullanılan uzun havlı kadife.

—ANSİKL. Ortaçağ'ın başında, giyimde ve döşemecilikte kullanmak için kadifeler Doğu'dan getiriliyordu. XIII. yy.'dan sonra Venedik ve Cenova kadife üretmeye başladı. Venedik, süslemeleri doğu kadifelerine benzeyen, altın ya da gümüş işli kesilmiş kadifeler üzerinde uzmanlaşırken, Cenova makaslanmış kadife üretimini yeğledi; bu tür, frize ve kesilmiş kadife tekniğinin birleşiminden oluşuyordu. François I, italyan üreticilerin XVI. yy.'da Lyon'a getirdiği kadife sanayisini destekledi. XVII. yy.'da bu şehir fasone kadifelerin merkezi haline geldi. Ardından Paris, Tours ve Montpellier'de önemli fabrikalar kuruldu. Aynı çağda Amiens pelüş üretiyordu. Fransa, pamuklu kadife konusunda uzun süre İngiltere'ye bağımlı kaldı; Rouen ve Amiens'de (Fransa) ancak XVIII. yy.'ın ortasında bu tür kadife üretilmeye başlandı; bu arada Lyon fasone ipek kadife üretiminde uzmanlaştı.

Türk kadifeciliği XV. ve XVI. yy.'larda hızlı bir gelişme gösterdi ve Batı'da, iran kadifelerinden çok daha büyük bir ilgi uyandırdı. Osmanlılar döneminde kadife dokumacılığının çok ayrı ve önemli bir yeri vardı. Dokunması öteki kumaşlara oranla daha fazla beceri ve ustalık isteyen bu değerli ve ağır kumaşlar, sarayda olduğu kadar halk arasında da büyük bir beğeni görüyordu.

Bursa, Bilecik, İstanbul (Üsküdar), Aydos, Göynük ve Karaman, Osmanlılar döneminin en önemli kadife dokuma merkezleriydi. Bunlar arasında, özellikle Üsküdar ve Bilecik kadifeleri çok ünlüydü. XX. yy. başlarına kadar, eski önemini yitirmiş olmakla birlikte, ahşap jakarlı kadife tezgâhlarında sürdürülen yerli kadife dokumacılığı Kurtuluş savaşı'ndan sonra tamamen ortadan kalktı. Bugün yalnızca Sümerbank Hereke fabrikası'nın ipekli dokuma bölümündeki eski tezgâhlarda, tarihsel yapıtları, sarayları döşemede kullanılan kadifeler özel olarak dokunur. Günümüzde kadife dokumacılığı başlı başına bir tekstil konusudur.

Atkı ya da çözgü ipliklerince oluşturulan kadife etkisine göre kadifeler iki büyük kategoriye ayrılır.

• *Atkı kadifeleri*, tek çözgü ve tek atkı içerir; ancak kimi atkılar bağlantı görevi yaparken diğerleri kadife etkisini oluşturur.

Düz atkı kadifeleri basit armür raporlarıyla dokunur; örneğin, altı çözgü ipliği üzerine bir bezayağı atkı, üç saten atkı, ikinci bir bezayağı atkı ve kadifeyi oluşturması gereken altı atkı için iki zemin atkısı atılır. Çok sıkı atkılı (cm'de 80 ile 120) böyle bir dokumada saten atkılar birbirine yaklaştırılır ve böylece kenarlara koşut fitiller biçiminde çok sayıda atkı yüzmesi taşıyan bir kumaş elde edilir. Kumaşın son görünümü, dokunduktan sonra bir dizi işlemden geçirilerek elde edilir. Kumaş parçalarının nemini olabildiğince gidermek için, bu parçalar buharla ısıtılmış bakır silindirlerden geçirilir ve daha yumuşak bir dokunuş vermek, gereğinde zamkı kolay soğurmasını sağlamak için kumaşın arka yüzü tüylendirilir; sonra kumaşın ön yüzü, atkı atlamalarını sertleştirmek amacıyla kireç sütüyle hafifçe ıslatılır. Dokuma işlemi sırasında dokuma yüzeyinde oluşan bütün atkı atlamaları, bir dizi üçgen bıçağı olan bir makineyle kesilir. Daha sonra dokuma, kıldan yapılmış döner fırçalarla enine ve boyuna fırçalanır. Böylece, kesilmiş atkı ipliklerinin atlamaları açılır ve dokuma son kadife görünümü kazanır. Nihayet dokuma boyanır ve yüzeyini düzleştirmek için makas makinesinden geçirilir. Kadife atlamalarını çözgüye bağlayan ilmekler, saten armüre göre atıldığından bunların dokuma yüzeyindeki dağılımı düzenlidir: bu yöntemle *düz kadife* üretilir.

Aynı ilkeye göre, kadife atlamalarını aynı çözgü ipliklerine bağlayan bir armür kullanılır ve bu atlamalar kesilerek kumaş kenarlarına koşut fitiller oluşturulur. Bunlara *fitilli kadifeler* denir; bu kadifelerin, fitil kalınlıklarına göre çok çeşitli türleri vardır.

Kadife atlamalarının çözgü iplikleri üzerindeki yerleri düzenli olarak değiştirilirse, fantezi kadifeler elde edilir: grendorj, dalgalı vb. Ayrıca düz kadifeler üzerinde de belli fanteziler gerçekleştirilebilir; bu işlem sırasında kadifenin havı, birbiri üzerine basan ve biri desenli, ısıtılmış iki metal silindirle ezilir: bunlara *desenli kadifeler* denir. Bu tür kadifeler, dokuma üzerinde oluşmuş kabarıklıkları düzensiz biçimde düğümleme ve dokumayı sıcak suya batırma ya da buharlama yoluyla da elde edilebilir. Böylece oluşturulan düzensiz katlar, kumaşa belli bir süsleme etkisi verir.

Bütün atkı kadifeleri genellikle pamuktan dokunur ve hem giysi yapımında hem de döşemecilikte kullanılır. Ayrıca aynı tip armürle, atkıda karde yün ipliği kullanarak düz kadifeler üretilebilir. Böylece, kadın mantoları yapımında kullanılan ve soğuğa karşı koruyucu olan, çok süslü *yün kadifeler* elde edilir. Günümüzde, "yün kadife" adı altında, çok dinklenmiş ve aşırı havlandırılmış serj kumaşlar (hem tek hem de çift yüzlü) dokunmaktadır. Bu dokumalarda, gerçek yün kadifelere çok yakın oldukça yumuşak bir dokunuş elde edilir.

• *Çözgü kadifeleri*, iki değişik çözgüden (dokuma bağlantısını sağlayan zemin çözgüsü ve kadife etkisini veren hav çözgüsü) ve tek atkıdan oluşur. Dokuma sırasında, hav ipliklerinin kalkması sonucu oluşan ağızlığa, mekik yerine, merj denilen metal bir çubuk geçer. Ağızlık kapandığında, hav iplikleri bu çubuk üzerinde bukleler oluşturur. Birçok çubuk bu yolla dokumanın içine yerleştirildiğinde, ilk geçirilen verj geri çekilir ve mekik, atkıyı atmak için her verj girişinin arasından iki kez geçerek dokumanın zemin iplikleriyle bağlantısını sağlar; dokuma işlemi bu şekilde sürer. Kullanılan verjler, yuvarlak ve basit çubuklarsa, bunların geri çekilmesinden sonra kadifenin yüzeyinde bukleler oluşur; bu nedenle bunlara *bukle kadifeler* denir. Verjlerin uçlarından birinde kesici bir bıçak bulunuyorsa, hav ipliklerinin bukleleri verjin geri çekilişi sırasında kesilir ve *kesilmiş kadifeler* elde edilir. Görünümünü iyileştirmek için dokuma fırçalanır ve makaslanır.

Kesilmiş kadifenin ve bukle kadifenin armürleri aynı dokuma üzerinde birleştirilirse, en ünlü türü *Cenova kadifesi* olan *makaslanmış kadifeler* elde edilir. Çözgü kadifelerinin klasik tipi, bağlantı çözgüsü keten, hav çözgüsü moher iplik, atkısı da pamuk olan *Utrecht kadifesi*'dir. Çözgü kadifeleri genellikle ipekten dokunur ve Utrecht kadifesi gibi özellikle döşemecilikte kullanılır.

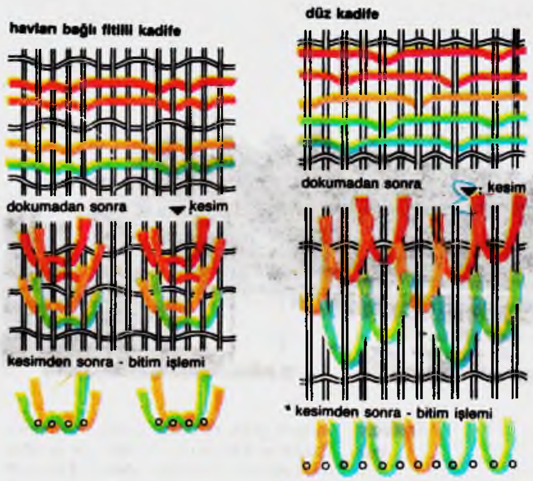
Pan, özel bir çözgü kadifesidir; moher iplikten hav çözgüsü ve farklı kalınlıkta iki atkıyla dokunur; bu dokuma üzerinde havlar yatık bir görünüm taşır.

Pelüş de, uzun havlı bir çözgü kadifesidir. Havların uzunluğu kumaşa kimi kez parlak, kimi kez de mat bir yüzey sağlar.

Nihayet, çok fazla büküm verilmiş kalın yün ipliklerle (ya çözgüde ya da atkıda) astragan taklidi, çözgü ya da atkı kadifeleri dokunur. Kesme sırasında, atlamalar düzensiz biçimde açılır ve kumaş yüzeyinde belirleyici bir bukle etkisi oluşturulur. İki dokumayı, tezgâhta üst üste dokuyarak da, kesilmiş kadifeler üretilir; bu türlerde çözgü bir dokumadan öbürüne geçerek havı oluşturur. Hav vargel devinimi yapan bir bıçakla tezgâhta kesilir.

—Giy. Kadife, kadife dokumacılığının yaygınlaştığı XV. ve XVI. yy.'lardan bu yana kadın ve erkek giysileri yapımında kullanılagelmiştir. Önceleri ancak saray ve çevresinde kullanılabilen kadife, giderek halkın varlıklı kesiminin de rağbet ettiği bir kumaş türü olmuştur. Kadifeden kaftan, pantolon, ceket, hırka, entari, şalvar, yelek, camadan, terlik vb. pek çok giyim eşyası yapılmıştır. Bunların yanı sıra kese, yastık, kitap kılıfı, çeşitli başlıklar yapımında ve döşemelik olarak kullanılmıştır.

Günümüzde düz kadifeler daha çok kadın giyiminde kullanılır. Zaman zaman erkek modasına da girmiştir. Kabartma çizgili (fitilli) kadifelerse gerek erkek gerek kadın giyiminde kullanılmakta, spor giyimde önemli bir yer tutmaktadır. Kadife döşemelik ve perdelik kumaşlar arasında da önemli bir yere sahiptir.





atkı kadifesinin yapım şeması



L. L.

kestane ağacı yapraklarıyla süslü zemini ipek kadife bir parçadan ayrıntı, 1905
Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

KADİFE DENİZÖRDEĞİ a. Zool. Baltık ve İskandinav ülkelerinde yuva yapan, Batı Avrupa, Akdeniz, Karadeniz ve Hazar denizi kıyılarında kışlayan göçmen ördek. (Türkiye'de Nemrut, Çıldır gibi göllerin kıyılarında da bulunur. Bil. a. *Melanitta fusca;* ördekgiller familyası.)

KADİFECİ a. Bir ya da birkaç mekanik kadife tezgâhı kullanan nitelikli işçi.

KADİFEÇİÇEĞİ a. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen kömeç halinde top çiçekli (sarı, turuncu, kimisi koyu renkli), keskin kokulu, çok dallı, biryıllık otsu bitki. (Bil. a. *tagetes;* bileşikgiller familyası.) [Dikey kadifeçiçeği *(Tagetes erecta)* ve bunun birçok kültivarı ile küçük kadifeçiçeği *(T. patula)* bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Kadifeçiçeğinin çiçekçilerce yetiştirilip satılan daha küçük çiçeklileri de vardır: *T. lucida, T. tenuifolia,* vb.]



kadifeçiçeği
(Tagetes erecta)

Kadifeden kesesi, Bursa ve çevresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan karşılama türü bir halk oyunu. Yalnız kadınlar tarafından ya da kadın erkek birlikte oynanır.

Kadifekale, İzmir kentinin G.-D. kesimindeki tepe üzerinde (antik Pagos) kurulmuş kale. Pausanias'ın aktardığı efsa-



Kadifekale
İzmir

nelere göre, kuruluşu Büyük İskender'e bağlanır. Kalenin bir bölümü ve akropolis, Lysimakhos dönemindendir. Duvarlarda Hellenistik ve Roma dönemi taş işçiliği bir aradadır; Bizans döneminde de onarıldı. Uzunluğu 6 km'yi bulan kale duvarları 20-25 m yüksekliğinde 24 burçla destekleniyordu. 1402'de, Timur'un ordularınca, 1668'deyse bir deprem sonucu yıkılan kaleden G. duvarları ve B.'daki beş burç kaldı. İçinde savunma sırasında su gereksinimlerinin karşılandığı kemerli, büyük bir sarnıç vardır.

KADİFELİÖRÜMCEKGİLLER a. Böcbil. KOŞARKENEGİLLER familyasının eşanlamlısı.

KADİFEMSİ sıf. Kadife izlenimi veren, kadife görünümünde olan.
—Bot. Kadifeyi andıran. (Bazı organları kaplayan, kısa, yumuşak ve sıkışık tüylere denir.)
—Çiçekç. *Kadifemsi gül*, çiçek çanağı ile sapı bir çeşit yosunla kaplı olan gül.
—Patol. *Kadifemsi tabaka*, çıplak gözle bakıldığında içinde yalnız kadife görünümünde liflerden oluşan temel bir madde bulunan, ortaya çıkanlmış eklem kıkırdağı derin tabakası. (Bu duruma, süreğen artritlerde rastlanır.)

KADİH, KADİHA sıf. (ar. *ḳadḥ*'tan *ḳādiḥ*, dişl. *ḳādiḥa*). *Esk.* Yeren, çekiştiren, başkası hakkında kötü konuşan.

KADİHA → KADİH.

KADİLKUZAT a. İslam devletlerinde adalet işlerine bakan en yüksek görevli, baş kadı. (→ KADI.)

KADİM sıf. (ar. *ḳıdem*'den *ḳadīm*). *Esk.* **1.** Eski: *"Bu mahallenin kadim sakinlerinden bulunduğunu ..."* (E. E. Talu). **—2.** Ezeli: *Allah kadimdir.* **—3.** *Kadim-ül -eyyam*, eski günler.
—İsl. huk. Zaman bakımından eski olan, başlangıcını gören, bilen kimsenin bulunmadığı şey, olay. (Kadim olan şey, topluma zararlı değilse olduğu gibi bırakılır, değiştirilmez. Mecelle'de bu konuda, "Kadim kıdemi üzre ibka olunur", "Zarar kadim olmaz" gibi kurallar bulunmaktadır.)

KADİM, KADİME sıf. (ar. *ḳadem*, ayak'tan *ḳādim*, dişl. *ḳādime*). *Esk.* **1.** Ayak basan, gelen, ulaşan. **—2.** *Kadim olmak*, gitmek ya da gelmek, bir yere ulaşmak.

◆ **kadime** a. **1.** Bir ordunun ileri karakolu. **—2.** Bot. Kuş kanadının önünde bulunan uzun tüyler, telek. **—3.** *Kadime -cünban-ı azimet*, uçmak için kanadını oynatma; yola çıkma.

KADİME → KADİM.

KADİMEN be. (ar. *ḳadīm*, eski'den *ḳadīmen*). *Esk.* **1.** Eskiden beri: *"Arnavutlar beyninde kadimen cari bulunan kan davalarının ..."* (Ali Fuat, XIX. yy.). **—2.** Eski zamanda, eskiden.

KADİMİ sıf. (ar. *ḳadīm* ve *-ī*'den *ḳadīmī*). *Esk.* **1.** Eskiden beri var olan, daimi. **—2.** Eskiye ait, eskiyle ilgili: *Kadimi bir mesele.*

KADİMİYE a. (ar. *ḳādim* ve *-iyye*'den *ḳādimiyye*). Esk. bot. Porsukgiller.

KADİNEN a. (fr. *cadinène*). Org. kim. Formülü $C_{15}H_{24}$ olan pek çok seskiterpensel hidrokarbon izomerine verilen ad; ardıç katranında bulunur; en önemlisi β -kadinendir. Seskiterpensel hidrokarbon izomerlerinin tümü, hidrojen giderildiğinde kadalen verir.

KADİR, -dri a. (ar. *ḳudret*'ten *ḳadr*). **1.** Değer, kıymet. **—2.** Gökbil. Bir yıldızın parlaklık bakımından bulunduğu basamak. **—3.** *Esk.* Onur, şeref, haysiyet. **—4.** *Esk.* Rütbe, aşama. **—5.** *Kadir gecesi* ya da *Leylei kadir* → KADİR GECESİ. ‖ *Kadir gecesi doğmuş* → ANA'SI KADİR GECESİ DOĞURMUŞ. ‖ *(Bir kimsenin, bir şeyin) kadrini bilmek*, bir kimsenin yaptıklarını takdir etmek, ona değer vermek: *O kadar çalıştım, ama kadrimi bilmediler;* bir şeyin değerini anlamak: *Bu işin kadrini bil, iyi çalış.*
—Esk. *Kadr-aşina, kadr-dan*, değerbilir. ‖ *Kadr-bahş*, değer veren. ‖ *Kadr-şinas* → KADİRŞİNAS. ‖ *Kadr ü kıymet*, itibar ve değer: *"Beni tedric ile kem tutmanız yâkut olan taşdan / Boyandıkça ciğer kaniyle kadr ü kıymetim artar"* (Fuzuli, XVI. yy.).
—Esk. gökbil. *Kadr-i evvel*, parlaklık derecesi 1 olan yıldız için kulanılır. ‖ *Kadr-i sani*, parlaklık derecesi 2 olan yıldız için kullanılır.
—İsl. huk. *Kadr-i maruf*, ortalama, geleneklere göre kâfi ve yeter bir miktar. (Örneğin koca, karısına kadr-i maruf bir nafaka veriyor dendiğinde, gelirine uygun, yeterli miktarda bir nafaka ödediği anlaşılır.)
—Kur. tar. *Kadir alayı*, Kadir gecesi padişahın saraydan çıkıp, namaz kılmak için camiye gitmesi sırasında oluşturulan alayın adı. (*Tarih-i Atâ*'da verilen bilgilere göre Kadir gecesi, sarayda iftar eden padişah, nöbetçilerin ve saray görevlilerinin eşliğinde Ayasofya camisi'ne yürüyerek gider, namazını kıldıktan sonra, yine aynı şekilde saraya dönerdi. Bu gidiş ve gelişte alayın önünde 40 fener yer aldıktan başka, padişahın geçeceği yollar da meşalelerle aydınlatılırdı.)

KADİR sıf. (ar. *ḳudret*'ten *ḳādir*). **1.** *(Bir şeye) kadir*, bir şeyi yapmaya gücü yeten; güçlü, kuvvetli. **—2.** "Her şeye gücü yeten" anlamında Allah'ın sıfatı. **—3.** *Kadir olmak*, gücü olmak, gücü yetmek.
—İsl. *Kadir-i mutlak*, gerçek ve en üstün güç sahibi olan, her şey kendi gücüne bağlı olan; Allah.

KADİR a. Gökbil. **1.** Bir gökcisminin görünen ya da mutlak parlaklığını belirten sayı. **—2.** *Fotoelektrik kadir*, bir fotoelektrik ışıkölçerle yapılmış gözlemlerle elde edilen görünen ya da mutlak kadirin değeri. ‖ *Fotogörsel kadir*, duyarlılık alanı gözünkine eşdeğer olan bir fotoğraf plakası üzerinde yapılmış gözlemlerle elde edilen görünen ya da mutlak kadirin değeri. ‖ *Fotoğrafik kadir*, olağan (ortokromatik) bir fotoğraf plakası üzerinde yapılmış gözlemlerle elde edilen görünen ya da mutlak kadirin değeri. ‖ *Görsel kadir*, bir ışıkölçerle yapılmış görsel gözlemlerle elde edilen görünen ya da mutlak kadirin değeri. ‖ *Görünen kadir*, bir gökcisminin yıldızlararası maddenin soğurması düzeltilmeden, kullanılan alıcının duyarlılık alanına bağlı dolaysız gözlemle elde edilen kadirinin değeri. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Mutlak kadir*, bir gökcisminin, 10 parseklik (yaklaşık 32,6 ıy) standart uzaklığa geldiğinde göstereceği kadirinin değeri. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Radyometrik kadir*, kızıl ve kızılaltı ışınımlar dahil, tayfın tüm ışınımlarına duyarlı bir aygıtla, Yer atmosferinin ve aynanın yansıtma gücünün etkisini düzeltmeden elde edilen görünen ya da mutlak kadirin değeri.
—ANSİKL. Gökbil. İ.Ö. II. yy.'da Hipparkhos yıldızları azalan parlaklık sırasına göre altı büyüklük* halinde sınıflandırmayı düşündü. Optik aletlerin bulunması sonucu çıplak gözle gözlenemeyen sönük gökcisimleri gün ışığına çıktı ve gökbilimciler bu büyüklük ölçeğini genişleterek daha duyarlı ölçekler elde ettiler; dolayısıyla bir kadir ölçeği doğdu.

Parlaklığı E olan bir gökcisminin *m* görünen kadiri, 1856'da Norman Pogson' un bulduğu

$$m = 2{,}512 \log E + k$$

bağıntısıyla tanımlandı; bağıntıda *k* keyfi bir değişmezdir. Ama günümüzde daha çok göreli bir bağıntı olan

$$m - m_0 = -2{,}512 \log \frac{E_0}{E}$$

eşitliği kullanılır; bu eşitlikte *m* ve m_0, parlaklıkları sırasıyla E ve E_0 olan iki gökcisminin kadirlerini belirtir. Örnek olarak alınan birkaç yıldıza, uzlaşmayla belli bir kadir verilir ve karşılaştırma yoluyla öteki yıldızların kadirleri belirlenir.

Bir gökcisminin parlaklığı arttıkça, kadiri küçülür. Kadir ölçeği, 1. kadirden yıldızlarla 6. kadirden yıldızlar arasındaki parlaklık oranına 100 değeri verilerek tanımlanır. İki gökcismi arasında 1 kadirlik bir farka, 2,512 değerinde bir parlaklık oranı, *n* kadirlik bir farka da $(2{,}512)^n$ değerinde bir parlaklık oranı denk düşer. Hipparkhos'un deneysel olarak tanımladığı büyüklük ölçeği, gözün, parlaklık değişimlerini logaritmik ölçeğe uygun olarak algılayabilme özelliğine göre elde edilmiş bir kadir ölçeğidir. Bununla birlikte eskiden Hipparkhos'un birinci büyüklük içinde yer verdiği kimi yıldızlar gerçekte çok daha parlaktır ve çağdaş ölçeğe göre bunların kadiri sıfır ya da negatiftir.

Çıplak göz 6. kadire kadar olan yıldızları ayırt eder; bir el dürbünüyle 9. kadirden, objektif açıklığı 75 mm olan bir amatör dürbünüyle 11. kadirden, 200 mm'lik bir teleskopla 13,5. kadirden yıldızlar gözlenebilir. Palomar dağının 5,08 m'lik teleskobu en uygun koşullarda 20,6. kadirden yıldızların gözlemine ve 23,5. kadire kadar olanların fotoğraflarının çekimine olanak verir. NASA'nın gelecekteki uzay teleskobuyla 29. kadire değin ulaşılabilecektir.

Kadirlerin saptanması, gökcisimlerinin ışıma yeğinliğinin duyarlı ölçümlerine dayanır. Özellikle görsel kadirler, fotoğrafik kadirler, fotogörsel kadirler ve fotoelektrik kadirler ayırt edilir. Gerçekte, kullanılan alıcının türünü belirlemek zorunludur; çünkü farklı alıcılar (göz, olağan fotoğraf plakası, ortokromatik plaka, fotoelektrik ışıkölçer) gelen ışımaya karşı aynı tepkiyi göstermezler, her birinin tayf duyarlılıkları farklıdır. Görsel kadirlerde sıfır değeri Küçükayı'nın λ yıldızına 6,55. kadir verilerek belirlendi. Günümüzde özellikle bir gökcisminden gelen ışık enerjisini ışılçoğaltıcılarla elektrik enerjisine dönüştüren fotoelektrik ışıkölçer kullanılır. Yıldızların enerji dağılımı dalga boyuna göre değiştiğinden, ölçümlerin yapıldığı tayf bölgesini belirlemek gerekir. En çok başvurulan fotometre sistemi UBV'dir; bu sistemde morötesi (U), mavi (B) ve gözün en duyarlı olduğu sarı (V) ışınımlardaki kadirler saptanır.

Aynı yıldızın ayrı iki dalga boyunda ölçülmüş görünen kadirleri arasındaki fark, yıldızın rengini nesnel olarak belirlemeye olanak verir: bu farka *renk indisi* denir. Genellikle fotoğrafik kadirle görsel kadir arasındaki fark göz önüne alınarak değerlendirilir; bununla birlikte UBV sisteminde çoğunlukla U – B ve B – V indisleri kullanılır.

Bir gökcisminin görünen kadiri yalnız ışıldama gücüne değil, uzaklığına da bağlıdır. Gökcisimlerinin ışıldama güçlerini karşılaştırmak için 10 parseklik düzgün bir uzaklıkta bulunmaları halinde edinecekleri kadir (mutlak kadir) göz önüne alınır. İşte o zaman uzaklık etkisi açıkça or-

taya çıkar. Yıldızların gerçek parlaklığı çok büyük ölçüde değişebilir: mutlak kadirleri, en parlak olanlar için −9 (Güneş'ten 800 000 kez daha parlak) ile en sönükleri için +17 (Güneş'ten 100 000 kez daha karanlık) arasında sıralanır.

Bir gökcisminin görünen ve mutlak parlaklıkları bilinirse uzaklığı hesaplanabilir. (→ UZAKLIK MODÜL*Ü.)

KADİR BİLLAH (Ebülahmet bin İshak), abbasi halifesi (öl. Bağdat 1031). Halife Muktedir'in torunu; 991 yılında abbasi tahtına geçti. Gazne devleti onun halifeliği döneminde kuruldu. Rafıziler'e karşı savaştı.

Kadir gecesi, Leylei kadir de denir, Kuran'ın indirildiği kutsal gece Kadir* suresinde (XCVII, 1-5) Kuran'ın bu gecede indirildiği ve bu gecenin "bin aydan daha hayırlı bir gece olduğu" bildirilir. Kuran tefsircilerinin çoğunluğu, Kadir gecesi'nde Kuran'ın en üst semadan dünya semasına bir bütün olarak indirildiğini, daha sonra da 22 yılı aşkın bir süre içinde Hz. Muhammet'e art arda geldiğini belirtirler. Başka bir görüşe göre, Kuran, Hz. Muhammet'e ilk kez bu gece inmeye başlamıştır. Ayrıca, müslümanların mekkeli müşriklere karşı kazandıkları ilk zafer olan Bedir* gazası da Kadir gecesi'nin sabahında yapıldığından, Kadir gecesi müslümanlarca çok özel bir değer taşır.

Bakara suresinde Kuran'ın ramazan ayı içinde indirildiği bildirilmişse de ayın hangi günü olduğuyla ilgili bir kayıt yoktur. Hz. Muhammet de bu gecenin ramazan ayının son 10 gecesinden biri, büyük olasılıkla 27. gecesi olabileceğini söylemiştir. Bu nedenle müslümanlar genellikle ramazanın 26'sını 27'sine bağlayan gecesini Kadir gecesi sayarlar. Bu geceye özel bir önem vermeyi ve geceyi ibadetle geçirmeyi öğütleyen hadisler vardır. Bu nedenle Kadir gecesi'ni kutlamak müslümanlarda bir gelenek olmuştur. Kadir gecesi aynı zamanda kandildir.

Kadir suresi, Kuran'ın 97. suresi. 5 ayettir. Mekke'de inmiştir. Kadir gecesi'nden söz ettiğinden bu adla anılır. Anlamı şu mealdedir: "Kuşkusuz biz Kuran'ı Kadir gecesi'nde indirdik. Kadir gecesi' nin ne olduğunu bilir misin? Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır. O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir."

KADİRBEYOĞLU (Zeki), türk siyaset adamı (Gümüşhane 1884-İstanbul 1952). Galatasaray lisesi'ni bitirdi. İstanbul'da toplanan son Meclisi mebusan'a Gümüşhane mebusu olarak seçildiyse de istifa etti (1919). Erzurum kongresi'nde Gümüşhane delegesi olarak bulundu. Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefeti ile dikkat çekti. İkinci dönemde (1923-1927) TBMM'ye Gümüşhane'den bağımsız milletvekili seçildi. Terakkiperver cumhuriyet fırkası'na katıldı. İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen suikast girişimi nedeniyle tutuklandıysa da İstiklal mahkemesi'nde aklandı, politik yaşamdan çekildi (1926).

KADİRBİLİR sıf. Bir kimsenin, yaptıklarının değerini bilen, onları sayan ve koruyan kimse, bunu gösteren tutum için kullanılır; değerbilir, kadirşinas.

KADİRBİLİRLİK a. Değerbilirlik; değerbilir olma durumu.

KADİRİ sıf. ve a. (Abdülkadir Geylani' nin adından). Kadiriye tarikatına bağlı olan. (→ KADİRİYE.)

KADİRİ (Abdullah), özbek şair ve yazar (Taşkent 1897 - *ay. y.* 1939). Medrese öğrenimi gördü, arapça ve farsça öğrendi. Türkistan'da gelişen reformcu hareketi destekledi. Şiir ve hikâyeleri çeşitli gazetelerde yayımlandı. *Bahtsız güvey* adlı oyunu 1915'te sahnelendi. XIX. yy. Hokand Hanlığı'nın aile ve toplum yaşamını konu alan ve klasik türkistan edebiyatının önemli bir yapıtı sayılan *Geçmiş günler*'in (1926) dışında, *Mihraptaki çıyan* (1929), *Abid Ketman* (2. baskı 1960) gibi romanlar ve *Moskova mektupları* (1925), *Sohbet kolleksiyonu* (1927) gibi yapıtlar yayımladı.

KADİRİYE a. Abdülkadir Geylani'nin (öl. 1166) kurduğu tarikat.

—ANSİKL. Kadiriye tarikatının silsilesi, Hz. Muhammet'ten başlatılarak Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammet Bakır, Cafer Sadık, Musa Kâzım, Ali Rıza, Maruf Kerhi, Seri Sakati, Cüneyd-i Bağdadi, Şibli, Abdurrahman Temimi, Ebülferec Yusuf Tarsusi, Ebu Sait el-Mahzumî yoluyla Abdülkadir Geylani'ye ulaştırılır.

Abdülkadir Geylani, ders ve irşatlarının bir bölümünü, kendisi için yapılan bir medresede ve ribatta yürüttü, müritlerine *hırka-i tarikat* ya da *hırka-i teberrük* giydirdi. Yetiştirdiği öğrenci ve müritler, İran, Yemen, Hicaz, Şam, Mısır gibi birçok merkeze dağıldı. Kaynaklar, Abdülkadir Geylani'ye bağlanarak ondan hırka giymiş elliyi aşkın kişi bulunduğunu, bunların çeşitli yörelerde kadiriyeyi yaydıklarını belirtirler. Ancak tarikatı yayanların başında Abdülkadir Geylani'nin oğulları gelir.

Kadiriye tarikatına giren kişiye önce tarikatın virdleri ve zikirleri öğretilir. Bu kişiler, *kadiri tacı* ya da *mühr-i kadiri* denilen bir taç giyerler. Anadolu kadirileri bu taç üzerine yeşil, Mısır kadirileriyse beyaz sarık sararlardı. *Seyri sülûk* denilen tarikatın ilk erkân ve adabını tamamlayanlara *icazetname*, mürit yetenekliyse, bir de irşat yetkisi sağlayan *hilafetname* verilirdi.

Kadiriyede *zikir* sırasında önce üç kez Fatiha, Bakara suresinin ilk beş ayeti (elif -lam-mim), 255. ayeti (*âyet el-kürsi*) ve son iki ayeti (âmene-resûl) okunduktan sonra üçer kez "hasbinallahü ve nimelvekil" duasıyla İnşirah ve İhlas sureleri okunur, salavat getirilir. Ardından ayakta ve sesli olarak 166 kez kelime-i tevhit ve lafza-yı celal (Allah), üç kez Fatiha, Ahzab suresinin 56. ayeti (innallahe ve melaiketehu) okunur, salavat getirilir; şeyhin duasıyla zikir son bulur.

Kadiriyede devran* her hafta perşembe, pazar ve pazartesi günleriyle kandil gecelerinde, cami ve tekke açılışlarında, Abdülkadir Geylani'nin ölüm yıldönümünde yapılırdı.

Kadiriye önce Abdülkadir Geylani'nin, daha sonra öteki kadiriye ileri gelenlerine bağlı olmak üzere esediye, ekberiye, yafiiye, eşrefiye, hilaliye, rumiye, garibiye gibi kollara ayrıldı.

KADİRLİ, Akdeniz bölgesinde Adana iline bağlı ilçe; 114 091 nüf. (1990); 1 497 km²; 74 köy. Merkezi, Adana'nın 97 km K.-D.'sunda *Kadirli* (antik. **Flaviopolis**), 55 061 nüf. (1990). Tahıl, pamuk, turunçgiller, sebze üretimi.

—Arkeol. ve Mim. Karatepe*, Geç Hitit döneminin önemli yerleşmelerindendir. Karatepe milli parkı içinde, Karatepe'nin yaklaşık 2 km K.'indeki Kumkale, üç katlı yüksek bir kuleyle, bunun D.'suna eklenmiş, yuvarlak planlı, köşe kuleli dikdörtgen bir avludan oluşur. Kale, XIII. yy.'da Haçlı seferleri sırasında yapılmıştır. İlçe merkezindeki Ala cami, önceleri bir roma tapınağıyken, Bizans döneminde bazilikaya çevrilmiş (V. yy.), Türkler'den sonra da camiye dönüştürülmüştür (1489). Hamidiye camisi, Abdülhamit II dönemindendir.

KADİRŞİNAS sıf. (ar. *kadr* ve fars. *şinas*, bilen'den *kadirşinas*). Değerbilir: *Kadirşinas bir insan.*

KADİRŞİNASLIK a. Kadirşinas olma durumu, değerbilirlik.

KADİSİYE, Irak'ta il, Mezopotamya'da; 8 507 km²; 559 805 nüf. (1987). Yönetim merkezi *el-Divaniye.*

KADİSİYE (EL-), Irak'ta iki yerin adı: —Dicle nehrinin D. kıyısında, Bağdat'ın yaklaşık 90 km K.-B.'sında küçük kasaba. Samerra'nın 12 km G.-D.'sunda bulunan yerleşme, bu kentin parlak döneminde onunla birlikte anılıyordu. Yakut ve kimi arap coğrafyacılar, el-Kadisiye'de cam üretim yerleri olduğunu yazarlar. Halk arasında *Cadisiye* diye de bilinen kasaba sekiz köşeli, her köşesi burçlarla güçlendirilmiş surlarla çevriliydi (Abbasiler dönemi). —Kûfe'nin G.-G.-B.'sında kent; Bağdat'tan Mekke'ye giden hac yolu üzerinde konak yeri. Sasaniler döneminde sınır kenti olarak önem kazandı. Adını, İranlılar'la müslüman Araplar arasında meydana gelen *Kadisiye* savaşı*'yla duyurdu.

Kadisiye savaşı, müslüman Araplar' la İranlılar arasında yapılan meydan savaşı (637). Halife Ömer döneminde de fetihlerini sürdüren arap ordularının bir bölümü, Saad bin Ebu Vakkas komutasında Kûfe'nin G.-D.'sunda yer alan İran'a ait Kadisiye üzerine yürürken, kent önlerinde sayıca kendilerinden çok üstün sasani kuvvetleriyle karşılaştılar. Saflarında filler de bulunduran Zaloğlu Rüstem komutasındaki sasani birlikleri, hemen saldırıya geçip arap kuvvetlerini tam yenilgiye uğratacağı sırada Fil vakası'nın meydana gelmesi üzerine bozularak savaşı yitirdiler. Tutsak alınan sasani komutanı Rüstem öldürüldü. İslam orduları bu savaştan sonra gerçekleştirdikleri seferlerle Ortadoğu' da egemenliklerini pekiştirdiler.

KADİŞ a. (*aziz* anlamında aramca sözc.). Büyük bölümü aramca olan yahudi duası. Sinagog ayini sırasında, ayinin ya belli başlı bağlantı bölümlerinde ya da sonunda okunur.

—ANSİKL. Kadiş, mutlak kudretin ve tanrısal krallığın yüceltilmesidir. Gerek aramcanın kullanılması, gerek Talmud'da adının geçmesi, kadişin çok eski bir dua olduğunu gösterir.

KADİŞA, Lübnan'da ırmak, Trablus'un G.-D.'sunda. Ebu Ali uvedinin yukarı kesimini oluşturur. 200 m derinliğindeki bir boğazın dibinde akar. Lübnan'ın kutsal vadisidir (maruni keşişlerin burada kazdıkları mağaralarda daha sonra manastırlar yapıldı). Deyr Kannubin'deki manastırda maruni patriklerinin mezarları vardır.

KADİT sıf. (ar. *kadid*). Çok zayıf, kuru.

◆ a. **1.** Zayıflamış, bir deri bir kemik kalmış insan ya da hayvan: *"Belki birkaç gün sonra, bütün bu kadid alayı, bir parça sıcak çorbadan sonra şehrin hududuna koşacak ..."* (Y. K. Karaosmanoğlu). —**2.** *Esk.* Dilimlenerek güneşte ya da iste kurutulmuş et. —**3.** *Kadidi çıkmak,* aşırı ölçüde zayıflamak, bir deri bir kemik kalmak.

KADİYEVKA → STAHANOV.

KADLUBEK (Wincenty), latince yazan polonyalı kronikçi (Karwów 1160'a doğr. - Jędrzejów 1223). Krallık şansölyeliği üyesi, Kraków piskoposu, Laterano konsili delegesi oldu, daha sonra bir Cîteaux manastırına çekildi (1218). Polonya tarihinin ilk önemli kroniğini yazdı (*Chronica Polonorum*, XII. yy. sonu - XIII. yy. başı). Bu kronik 1612'de yayımlandı.

KADMEİA. Tar. coğ. Thebai'nin kalesi, Boiotia'nın başkenti; adını *Kadmos*'tan almıştır.

KADMİYUM a. (fr. *cadmium;* alm. *Kadmium;* yun. *kadmeia*'dan). Çinkoya benzeyen beyaz metal; genellikle çinko yataklarında çinkoyla birlikte bulunur. (Simgesi Cd olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl. Kim. ve Metalürj.]

Atom numarası: 48
Atom kütlesi: 112,40
Özgül kütlesi: 8,6 g/cm³
Erime sıcaklığı: 320,9 °C
Kaynama sıcaklığı: 765 °C
Elektron biçimlenmesi: [2,8,18,18] s²
Yükseltgenme derecesi: +2
İzotopları: 104, 106, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 116
En çok bulunan kararlı izotopları: 114 (% 28,26), 113 (% 12,26), 112 (% 24,07), 111 (% 12,75), 110 (% 12,39)

—Metalürj. *Kadmiyum kaplama,* metal bir yüzey üstüne elektrolizle kadmiyum çökelterek koruyucu bir katman oluşturma; bu işlemin sonucu.

—ANSİKL. Çevrebil. ve Toksikol. Kadmiyumun çevreye yayıldığı başlıca kaynaklar, maden ocakları, rafineriler, sanayi artıkları, fosfatlı gübreler, bazı haşere ilaçları, motor ve pnömatik yağlarıdır. Başlıca kirleticilerse kadmiyum içeren karbonatlar, hidroksitler ve sülfürlerdir.

Kadmiyum besin zincirlerinde önemli ölçüde birikir. En başta çökeltilere sinmesi, dip çamurlarıyla beslenen ya da bunlarla sıkı temas halinde bulunan hayvanlarda aşırı miktarda kadmiyum birikmesine neden olur. Nitekim deniz yumuşakçaları ile deniz kabukluları kadmiyumu 100 000 kat yoğunlaştırabilirler. Denizde yaşayan türler arasında, kadmiyuma en duyarlı olanlar balıklardır (özellikle larva ve yavru çağında).

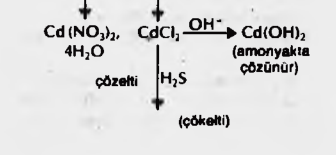
Kadmiyum düşük dozlarda bile insan için zehirlidir. Başlıca bulaşma yolları hava (zehirlilik için gerekli miktara ancak sanayi ortamlarında rastlanır), su ve özellikle besinlerdir. Meslek olarak kadmiyumla çalışmayan bir kimsede, sanayileşmiş ülkelerde günlük toplam kadmiyum soğurma 60 μg dolayındadır. Bunun ancak 4 μg'ı organizmaca alıkonur. Sigara içenler ayrıca 1-2 μg daha fazla kadmiyum tutarlar. Dünya sağlık örgütü'ne göre, yetişkinlerde haftalık doz 0,4 mg'ı geçmemelidir.

Kadmiyumun suda çözünebilen tuzları, yüksek dozlarda alınırsa sindirim sistemi üzerinde tahriş edici etki yapar ve kalp reflekslerinde bozukluklara neden olur. Kadmiyum buharlarının solunması böbrek ve kemik lezyonlarına neden olabilir. Pirinçlerin, kadmiyum tuzlarıyla kirlenmesi, besin kökenli zehirlenmelere yol açar. Hastada halsizlik, kemik ağrıları ve çatlakları, kalsiyum azalması görülür. Kadmiyum, böbrekte, bu metal için çok çekici olan metalotionein adlı bir proteine bağlanarak toplanır. Bu proteinin doyum düzeyine ulaşması böbrek işlevlerinde ve fosfat-kalsiyum metabolizmasında bozukluklara neden olur. Yüksek tansiyon da görülebilir.

Bazı ülkelerde, sanayi artıklarındaki kadmiyum miktarı için sınırlamalar getirilmiştir. Avrupa topluluğu ülkelerinde içilebilir sular için en yüksek miktar 0,005 mg/l olarak saptanmıştır.

—Kim. ve Metalürj. • *Özellikleri.* Kadmiyumu 1817'de Honnoverli eczacı Stromeyer buldu ve Hermann inceledi. Kalay görünümünde, çok parlak, beyaz bir metaldir. Kaynarken yaydığı turuncu buharlar, soğutulduğunda düzgün sekizyüzlüler biçiminde yoğuşur. Yassılaşma düzeyi yüksek ve sünektir; kâğıda sürüldüğünde gri bir iz bırakır. Kadmiyuma, sülfür *(greenockit)* halinde rastlanır; ama blendlerde ve kalaminlerde genellikle çinkoya eşlik eder.

• *Kadmiyum kimyası.* Bu elementin elektron biçimlenmesi, onun çinkoyla ve cıvayla karşılaştırılmasını sağlar. Bu elementler grubunun ayırtedici özellikleri, çevre sıcaklığında havadaki kararlılıkları, kolay erimeleri ve buharlaşmalarıdır. Çinko gibi kadmiyum da, çözelti halinde hidratlanma enerjisi yüksek, ikideğerli iyonlar verir. Kadmiyum çinkodan daha elektropozitif olduğundan, çinko, tuzlu çözeltilerinde kadmiyumu açığa çıkararak yerini alır. Kadmiyum kimyası aşağıdaki şemayla gösterilebilir:



• *Kadmiyum bileşikleri.* Kadmiyum oksit (CdO), metali yakma ya da karbonatını kavurma yoluyla elde edilen kahverengi bir tozdur; hidrojenle ve karbonla kolayca indirgenir; bu olgu oksidi çok güç indirgenebilen çinkoyu kadmiyumdan ayırmayı sağlar.

Kadmiyum sülfür (CdS) doğada bulunur; ayrıca hidrosülfürik asidin çözünmüş bir kadmiyum tuzuna etkimesi sonucunda çökelti halinde de elde edilebilir; bu çökelti, boyacılıkta ve piroteknik bileşikleri hazırlamada kullanılan *kadmiyum sarısı'* dır; bu madde çözünmüş kadmiyum tuzlarının tanınmasına da yarar. Öte yandan elektroışıldama özelliklerinden, ışılelektrik düzeneklerde yararlanılır.

Tuzları arasında, kadmiyum klorür ($CdCl_2$), fotoğrafçılıkta kullanılan kadmiyum iyodur (CdI_2), tedavide çinko sülfatla aynı şekilde yararlanılan kadmiyum sülfat ($CdSO_4$) sayılabilir.

• *Sanayide hazırlanışı.* Kadmiyum, çinko metalürjisinin bir yan ürünüdür. Kadmiyumlu çinko cevherlerinin indirgenmesi sırasında çinkodan daha uçucu olan kadmiyum, damıtma işleminin başlangıcında çöken az çok yükseltgenmiş toz içinde derişir. *Baca tozu* adı verilen ve % 15'e kadar kadmiyum içerebilen bu toz kömürle ısıtılarak indirgenir ve daha sonra bölüksel damıtmadan geçirilir; bu yolla % 99 arılıkta kadmiyum metali elde edilir. Kadmiyum, kurşun ve bakır işleyen fabrikaların yoğuşmuş duman ve tozlarından da çıkarılabilir. Kadmiyum elde etmek için iki yöntem vardır.

1. *Çinkoyla çökeltme.* Tozlar 60° B'lik bir sülfürik asit içinde çözelti haline getirilir; çözelti arıtıldıktan sonra kadmiyum, çinko yapraklar üzerine çökeltilir. Metal, damıtmayla arıtılır.

2. *Elektrolizle.* Tozlar sülfürik asit içinde çözelti haline getirilir; çözelti arıtılır, sonra elektrolizle kadmiyum çökeltilir; ağaç biçimindeki kadmiyum çökeltisi koruyucu bir yağ katmanı altında eritilir, ardından da çubuklar biçiminde dökülür.

• *Kullanımı.* Kadmiyum ince bir katman halinde uygulandığında, çeliği atmosfer korozyonuna ve neme karşı korur (semantasyonla ya da metal kaplamayla elektrolitik kadmiyum kaplama); nikel-kadmiyumlu akümülatörlerin eksi levhaları kadmiyumdan yapılır. Metal halindeki kadmiyum, besin maddeleri konan gereçlerin yapımında ya da kaplanmasında kullanılmamalıdır; ayrıca buhar ve kimi tuzları da zehirlidir.

Kadmiyum, kurşun, kalay, çinko ve antimon gibi metallerle erime noktası düşük alaşımlar (ötektik alaşımlar) oluşturur; bu alaşımlar özellikle kaynak ya da lehim yapmada dolgu metali olarak kullanılır; örneğin %10 kadmiyum, % 80 kurşun ve % 2 çinko içeren alaşımlardan, kurşun alaşımlarına kaynak yapmada dolgu metali olarak yararlanılır. Çelik ya da hafif alaşımlara (% 20 ile 60 kadmiyum, % 20 ile 80 çinko ve % 30'a kadar kalay) kaynak yapmada kullanılan pirinçli dolgu metalinin yerini kadmiyum-çinko alaşımları alır. Mekanik ve sürtünme niteliklerini iyileştirmek için kadmiyum beyaz alaşımlara katılır; nitekim kalay ağırlıklı beyaz alaşımlarda % 1 oranında kadmiyum katkısı uygun görülür.

Kadmiyum kimi metallerin (alüminyum, nikel, bakır, gümüş) dökümünde oksit giderici görevi yapar. % 1 oranında kadmiyum katılan bakır yüksek elektrik iletkenliğini korur ve daha iyi mekanik özellikler gösterir; bu nedenle kontaklarda, katenerlerde ve çeşitli elektrik gereçlerinde yararlanılan tellerin ve kabloların yapımında kullanılır. Yavaş nötronlar için yüksek soğurma gücü nedeniyle kadmiyumdan reaktörlerde denetim çubukları biçiminde yaygın olarak yararlanılır; ayrıca ölçü aygıtlarında nötronlara karşı ekranlama gereci oluşturur.

—Metalürj. Kadmiyum kaplama sanayide, özellikle çeliklere uygulanan bir yöntemdir ve çinko kaplamaya özdeş bir koruma sağlar. Kadmiyum kaplama sertlik düzeyinin düşüklüğü yüzünden aktarmada kullanılan ve sürtünmeyle karşılaşan parçalara uygulanmaz. Atmosfer korozyonuna ve özellikle tuzlu ortamlara karşı koruma gücü nedeniyle otomobil, gemi, sinema aygıtları, silah vb. parçalarında yaygın olarak kullanılır. Öte yandan bakır ve alüminyum alaşımlarını kaplamada kadmiyumun iyi bir malzeme oluşturması, elektrik donanımlarında ve uçak parçalarında uygulanmasını sağlar.

KADMİYUMLU sıf. Kim. Kadmiyum içeren bir madde için kullanılır.

KADMOS, Yunanlılar arasında uygarlığı yayan efsanevi kişilerden biri. En güvenilir söylentiye göre Fenike kralı Agenor'un oğluydu; ancak hakkındaki efsane, Thebai'de bir mykenai krallığının kurulmasıyla ilgili olabilir. Zeus tarafından kaçırılan kız kardeşi Europe'yi aramaya gitti; ancak Delphoi'de, oraculum ona bundan vazgeçmesini, ay işaretleriyle damgalanmış bir ineği izlemesini ve onun duracağı yerde bir kent kurmasını buyurdu. Böylece Boiotia'da, daha sonra Thebai' nin kalesi olan Kadmeia'yı kurdu. Öldürdüğü bir canavarın toprağa ektiği dişlerinden çıkan silahlı adamlar birbirlerini öldürdüler; sağ kalan beş tanesi Thebai soyluları haline geldi. Kadmos daha sonra Thebai kralı oldu, Ares ve Aphrodite' nin kızı Harmonia ile evlendi. Yaşlanınca İllyria'ya çekildi, sonra karısıyla birlikte yılana dönüşerek Campi Elysii'ye gitti.

KADMOS, İ.Ö. V. yy. başında, Pers kralının emrindeki İstanköy tiranı. Sonraları, anayurdu olan Sicilya'ya çekildi. Siracusalı Gelon, değerli hediyelerle yüklü üç gemiyi, Kadmos'un komutasında Yunanistan'a gönderdi. Bu hediyeler Pers kralı Kserkses'in savaşı kazanması durumunda kendisine verilecekti. Kserkses savaşta yenilince, Kadmos bağlılığını göstererek, bu hediyeleri Gelon'a geri getirdi.

KADMOS Miletoslu, yunanlı tarihçi (İ.Ö. IV. yy. başı). Miletos'un ve İonia kentlerinin tarihini yazdı.

Kadmos abecesi, on altı harften oluşan ilkel bir yunan abecesi.

KADMOSLULAR, Kadmos'un soyundan gelenler ve anlam genişlemesiyle tüm Thebaililer.

KADOİ → KADYS.

KADOMA, Japonya'da (Honşu) kent, Osaka yerleşmesinin kuzey-doğusunda; 142 288 nüf. (1990). Elektrikli aygıtlar.

KADOMİYEN a. (fr. *cadomien;* lat. *Cadomus, Caen*'den). CADOMUS* ÇEVRİMİ' nin eşanlamlısı.

KADOSA (Pál), macar besteci ve piyanocu (Levice, Slovakya, 1903 - ? 1983). Kodály'nin öğrencisi. 1927-1943 arasında Budapeşte'deki Fodor konservatuvarı'nda piyano öğretmenliği yaptı, Macaristan'ın en büyük öğretmenlerinden biri olarak tanındı. 1950'de Kossuth ödülü'nü kazandı. Piyano ve oda müziği parçaları, senfonik yapıtlar besteledi.

KADOŞ ŞÖVALESİ. Masonl. Eski ve kabul edilmiş iskoç ritinin 30. derecesi.

KADOW (Elisabeth), duvar halıları için patron hazırlayan alman ressam (Bremerhaven 1906 - Krefeld 1979). 1924-25 yıllarında Bauhaus'ta tekstil sanatlarını öğrendi. Ölçülü bir tekniğe dayanan, soyut resim anlayışına uygun duvar halıları yaptı. Renklerden ustaca yararlandığı bu halılarda kompozisyondaki netlik ve biçimlerdeki esneklik dikkati çeker.

KADR → KADİR.

KADRAJ a. (fr. *cadrage*). Foto., Sine., TV. → ÇERÇEVELEME.

KADRAJCI a. (fr. *cadrage*'den). Sine. ve TV. → ÇERÇEVELEYİCİ.

KADRAN a. (fr. *cadran*, lat. *quadrans*, çeyrek, *quadrare*, kare oluşturmak, eskiden güneş kadranlarına dört kenarlı biçim verilirdi). Bir kol ya da duvar saatinin, üzerinde saatlerin ya da başka göstergelerin (dakika, saniye vb.) belirtildiği, bölümlere ayrılmış yüzeyi.
—Ölçbil. Kimi ölçü aygıtlarını donatan ve üzerinde bölmeler bulunan çember ya da çember parçası. || *Hız, basınç, tüketim vb. kadranı*, bir makinenin gösterge tablosunda yer alan bölmeli kadran. (Devingen bir gösterge bu kadran üzerinde ölçülen değeri gösterir.)
—Telekom. *Çağırma kadranı* ya da *numaralama kadranı*, elle döndürülerek numaralama işaretlerini oluşturmaya yarayan ve özellikle telefonda kullanılan düzenek. (Aynı kullanım için, tuşlu kadranlar da vardır.)
—ANSİKL. Arkeol. Klasik Antikçağ'dan günümüze bazı güneş kadranları kalmıştır: Atina'daki Rüzgârlar kulesi'nin düz yüzeyli kadranları; Pompei'de, Aquileai'da vb. bulunan küresel kadranlar; konik kadranlar; hatta çeşitli biçimlerde portatif kadranlar. Chartres katedrali'nin bir melek tarafından tutulan güneş kadranı (XII. yy.) 1578 tarihini taşır. XVI. yy. başında, duvar saatleri, güneş kadranlarının yerini almaya başladı. Bunların kadranları da çok süslüydü (Sorbonne, Paris Adliye sarayı); simgesel çiçek desenli emeylarla yapılmışlardı. Oyma bakır kadranlar çok yaygındı; bunlar bazen kafes oymalı olurdu. İmparatorluk döneminde ise, gümüş kaplamalı mat kadranlar yapıldı.

KADRAN a. (fr. *quadrant*). Geom. DÖRTTEBİRLİK'in eşanlamlısı.
—Anat. Yuvarlak bir organın dörtte bir parçası. (Kas içi şırıngalar, kaba kasının üst dış kadranına yapılır.)

KADRANLI sıf. Kadranı olan.
—Ask. *Kadranlı nişangâh*, nişancılık eğitiminde yararlanılan daire biçiminde, tahtadan yapılmış göstergeli hedef aleti.

KADRANT a. (fr. *quadrant*). Gökbil. DÖRTLÜK'ün eşanlamlısı.

KADRAT a. (fr. *cadrat*). Matbaac. Karakter yüksekliklerinden daha kısa, ama aynı harf yüksekliği aralığında dökülmüş tipografi parçası. (Kadratlar, dizilmiş metnin sayfa ölçümünü doldurmadığı bölümleri [örneğin paragraf sonları] tamamlamaya yarar. Genişlikleri, katını oluşturdukları küçük kadratların değerine dayanır). || *Küçük kadrat*, harf genişliği tam olarak harf yüksekliği aralığıyla eşdeğer olan sistematik dizgi aralığı.

KADRİ BEY, türk yönetici (? 1843 - ? 1902). Aydın defterdarı bulunduğu sırada Sisam ayaklanması'nı bastırınca (1892), kısa bir süre için Maliye müsteşarlığına, ardından Trabzon valiliğine atandı. On yıl valilik yaptığı bu yörede eşkıyaların kökünü kazımaya önem verdi. Ancak halka kötü davrandığı ve yasal olmayan uygulamalara giriştiği için saraya şikâyet edildi; görevden alındı.

KADRİ ÇELEBİ Âmâ, türk besteci (öl. İstanbul 1650?). Yaşamı üzerine bilinenler azdır. Çeşitli güfte derlemelerinde 200'ü aşkın dindışı yapıtının güftesi bulunmakla birlikte, bunların 5'inin bestesi günümüze ulaşabilmiştir. *Sevdi bu gönül seni yaman eylemedi* dizesiyle başlayan neva ağırsemaisi, klasik repertuvarın en parlak parçalarındandır.

KADRİ NASİH → HOCA KADRİ.

KADRİ PAŞA, türk yönetici (öl. 1659). Enderun'da yetişti. Kısa sürede kapıcılar kethüdalığına yükseldi. Silistre beylerbeyi olarak dış hizmete verildi (1656). Vezirlik payesiyle Şam valiliğine atandı (1657).

KADRİ PAŞA (Mehmet) **Cenanizade,** türk sadrazam (Gaziantep 1832 - Edirne 1884). Devlet hizmetine girdi (1850). İstanbul'da Babıâli tercüme odası'na alındı (1858). Girit valisi Hekim İsmail Paşa'nın kapı kethüdalığını yaptı. Ticareti bahriye meclisi başkanlığı (1864) ve Postane nazırlığı'nda (1865) bulundu. Şûrayı devlet üyeliğine getirildi (1868). İran sınırının düzeltilmesiyle görevlendirildi (1869). Nafıa müsteşarı oldu (1872). Bâlâ rütbesine yükseltildi (1873). Sırasıyla İstanbul şehreminliği (1874), Nafıa nazırlığı (1875), Bahriye müsteşarlığı (1876) ve tekrar İstanbul şehreminliği yaptı. 1877'de vezir rütbesi alarak Şûrayı devlet başkanlığına atandı. Bağdat valisiyken (1878) Dahiliye nazırlığı'na, ardından Ticaret ve Ziraat nazırlığı'na (1879) getirildi. Son nazırlık görevinin sorumluluğu üzerine kalarak "başvekil" sanıyla sadrazam oldu (1880). Ancak kısa bir süre sonra azledildi. Hukuk mektebi'nin açılmasında önemli katkısı oldu. Son olarak Edirne valiliğinde bulundu.

KADRİ RAŞİT PAŞA → ANDAY (Kadri Raşit).

KADRİL a. (fr. *quadrille*; "dört kişilik grup" anlamındaki isp. *cuadrilla*'dan). **1.** Country dance'e 1820-1825 dolaylarında verilen ad. (Kadril 5 figürden oluşur: pantolon ya da ingiliz zinciri, *l'été* [yaz] ya da *avant-deux, la poule* [tavuk], *pastourelle* ve final. Son figürün sayısız varyantı vardır [*boulangère, chassé-croisé, galop, corbeille*].) **—2.** Bu dansı yapan birçok çiftin oluşturduğu topluluk. **—3.** Eşliğinde bu dansın yapıldığı müzik. **—4.** *Amerikan kadrili, square dance*'in bir türü.

KADRO a. (ital. *quadro*). **1.** Bir kamu hizmetinde ya da herhangi bir girişimde çalıştırılacak personelin tümü: *Çok dar bir kadroyla işi yürütmek;* bu personelin sayısını ve niteliklerini gösteren sosyal ve parasal hakları belirleyen statü: *Kadroların saptanması. Teknik personel kadrosundaki açıklar kapatılamıyor. Kadroya geçmek.* **—2.** Bir kamu hizmetinde ya da herhangi bir girişimde çalıştırılacak personelin sayısını ve niteliklerini gösteren, sosyal ve parasal haklarını belirleyen hukuksal statü. (Bk. *ansikl.* böl. İda. huk.)
—Ask. *Kadro mevcudu*, birlik ya da askeri kurumun kadroya ve onaylanmış plana göre saptanmış personel sayısı.
—Bisikç. Bir bisiklet ya da motosikletin iskeletini oluşturan madeni boruların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İda. huk. *Kadro açığı*, boş olmayan bir kadronun kaldırılması sonucu, personelin, kadrosu bulunmaksızın çalıştırılmaya devam edilmesi olgusunu ifade eden fiili durum. || *Kadro cetveli*, bir idare birimine ait kadro sayısını, sınıfını ve nitelikleriyle, bütçe düzenlemelerinin gereklerinin karşılıklarını gösterir işlem.
—Siyas. bil. Bir parti, sendika ya da herhangi bir siyasal örgüt kuruluşunun etkin ve sürekli üyesi. || *Kadro partisi*, özellikle siyasal kişiliklerden oluşan parti. (Karşt. KİTLE* PARTİSİ.)
—ANSİKL. Bisikç. Kadro, bir bisiklette, şasinin otomobilde gördüğü işi yerine getirir; aracı oluşturan tüm organları taşır ve eğilip bükülmezliğiyle onun yolda gidişine yardımcı olur. Kadro, genellikle, çelik borulardan yapılır; çünkü, alüminyumlu alaşımlar, dayanıklı, paslanmaz ve hafif olmakla birlikte, boruların birleştirilmesinde ciddi zorluklar ortaya çıkarır ve ayrıca bunların maliyet fiyatları da yüksektir. Bu çelik borular, oksijen kaynağı ya da lehim kaynağıyla birbirine bağlanır.
Başlangıçta bisiklet kadrosundan türetilmiş olan motosiklet kadrosu da, uzun süre aynı genel teknikle yapıldı. Bugün bile, boru kadro sözkonusu olduğunda, bisiklet ve motosiklet kadro yapımları arasında pek büyük bir fark yoktur. Bazen kadro, preste kalıplanmış sactan yapılır. Simetrik iki yarım parça birbirine elektrik kaynağıyla (nokta ya da dikiş kaynak) birleştirilir ve böylece otomobil şasisine benzer bir şasi elde edilir. Bu yöntem, büyük seriler halinde imalatta daha büyük bir kolaylık sağlar ve dolayısıyla maliyeti düşürür. Motorlu bisikletin gelişmesi farklı türden kadrolar yapılmasına yol açmış, başlangıçtaki üçgen biçimi, yerini iskelet işi gören tek bir boruya ya da tek bir kutu kirişe bırakmış, motor bloku açığa bağlanmış ve ancak arka tarafından şasiye tutturulmuştur. Nihayet, scooter'lerin ortaya çıkmasıyla hem şasi hem de karoser işi gören bir taşıyıcı gövde yapılabileceği anlaşılmıştır. Genellikle, cıvatayla tutturulmuş sacla kaplı borulardan oluşan bir kadro yeterli görüldü.
—İda. huk. Kadrolar, bir kamu hizmeti örgütünün iskeletini oluşturur ve hukuksal bakımdan da o hizmetin öğesini, ayrılmaz parçasını ifade eder. Bu yönden her hizmeti kuran kanun, örgütü düzenleyen organik niteliği yanında, kadro cetvellerini de belirtmek zorundadır. Buna bağlı olarak da yıllık bütçelere, bu teşkilat kanunları temel alınarak ödenekler konur. Bu sisteme göre, teşkilat kanunu ve kadro bütçeye değil, bütçe, teşkilat kanununa ve kadroya bağlıdır. Kadronun kaldırılması, konulmasındaki usullere uygun olarak, yine ancak yasayla yapılabilir.

Kadro, aylık fikir dergisi (ocak 1932 - ekim 1934). Yakup Kadri'nin (Karaosmanoğlu) sahibi olduğu derginin yazarları arasında Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge) gibi dönemin sol görüşlere yakın düşünürleri yer alıyordu. Yazılarda, türk inkılabının burjuva ve komünist devrimlerinden farklı olduğu, kemalist devrim ideolojisinin Türkiye'nin kendine özgü koşullarından kaynaklanan özgün bir ideoloji olması gerektiği ileri sürülüyor; 1929'da başlayan büyük iktisadi bunalımı atlatmak için Türkiye'nin iktisadi devletçilik sistemini benimsemesi öneriliyor; bu düzende bir plan ve programın uygulanması gereği savunuluyordu. Böylelikle sınıf farklılıkları ortadan kaldırılacak; kapitalist ve komünist sistemler dışında, üçüncü bir düzen kurulacaktı. Dönemin Başbakanı İsmet Paşa da (İnönü), dergiye yazdığı bir makalede (22. sayı) devletçiliği savundu; devletin her zaman bir bezirgân gibi kâr peşinde koşamayacağını belirtti. Türk köyü ve köylüsü konusunda ilk cildi araştırmalar da İsmail Hüsrev imzasıyla dergide yayımlandı; toprak reformu önerildi.
Dergi çeşitli çevrelerden farklı tepkiler aldı. Bir kısım basın, faşistlikle suçlarken bazı gazeteler de marxçı eğilimde olduğunu ileri sürdüler. CHP içindeki liberal eğilimliler ve iş çevreleri derginin aleyhine kampanya açtılar. Mustafa Kemal Paşa da derginin yayımlanmasında artık bir yarar görmediği için Yakup Kadri'yi Tiran elçiliğine atadı. Dergi de yayımına son verdi. (→ Kayn.)

KADRODIŞI sıf. Ask. denizc. Hizmetten alınan, ama olduğu gibi korunan bir gemi için kullanılır. (İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, ABD'de ve Büyük Britanya'da birçok gemi kadrodışı bırakıldı.)

KADROLU sıf. Kadrosu olan, kadroya girmiş olan: *Kadrolu memur Kadrolu görev.*
—Eğit. EYLEMLİ'nin eşanlamlısı.

KADROSUZ sıf. Kadrosu olmayan: *Kadrosuz görevlilere avans verilmeyecek.*
—Eğit. EYLEMSİZ'nin eşanlamlısı.

KADROSUZLUK a. Kadrosuz olma durumu: *Kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayrılmak.*

KADUNA, Orta Nijerya'da ırmak, Nijer ırmağının kolu (sol kıyıdan); 500 km.

KADUNA, Nijerya'da kent, Kaduna eyaletinin merkezi, Kaduna kıyısında, Lagos-Port Harcourt demiryollarının birleştiği yerde; 301 900 nüf. (1991). Havalimanı. Tekstil (pamuk). Makine sanayisi (otomobil montajı). Petrol rafinerisi.

KADUNA, Nijerya'nın orta kesiminde eyalet; 70 200 km^2; 3 514 100 nüf. (1990). Merkezi *Kaduna*. Pamuk ekimi.

KADÜK sıf. (fr. *caduc, caduque,* lat. *cadere,* düşmek'ten). **1.** Geçerliliğini yitirmiş, hükümsüz. **—2.** *Kadük olmak,* geçerliliğini yitirmek, hükümsüz olmak.
—Biyol. Her sene ya da zaman zaman, işlevi biter bitmez düşen organlara denir. (Meşe ağacının yaprakları, geyiğin boynuzları ve gelinciğin çanakyaprakları kadüktür.)
—Huk. Geçerliliği son bulmuş bir hukuk işlemi için kullanılır. (*Kadük bir yasa, kadük bir vasiyet* ya da *bağış.*)
—Zool. Desiduali memelilerde endometriyum ya da dölyatağı mukozasının dölütle birlikte dışarıya atılan bölümü. (Eşanl. DESİDUA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Memelilerde, blastosistin dölyatağında yuvalanması sırasında, embriyonu çevreleyen *bükülmüş kadük*'e ve dölyatağının geri kalan bölümünü sınırlayan *gerçek kadük*'e rastlanır. Dölütün büyümesi dölyatağı ışığını daraltarak, yavrulama anında dölütle birlikte dışarıya atılan her iki kadüğün birleşmesine ve kaynaşmasına yol açar. Kadük ya da desidua, böcekyiyenlerde, kemiricilerde, yarasalarda, abalımemelilerde ve primatlarda bulunur.

KADÜKLÜK a. (*kadük*'ten). Huk. Sonradan ortaya çıkan bir olay nedeniyle etkililiği son bulan hukuki işlemin durumu.

KADYANDA. Tar. coğ. Anadolu'nun G.'inde, Lykia ile Karia sınırında antik kent; Muğla'nın Fethiye ilçesine bağlı Yeşilüzümlü bucağı yakınında kalıntıları vardır. Plinius'un sözünü ettiği ve lykia dilinde *Kadavanti* diye anılan kente ilişkin en erken tarihli yazıtlar İ.Ö. V. yy.'dandır. İlk kez C. Fellows'un Lykia gezisi sırasında bulduğu kalıntılar arasında çoğu Roma döneminden küçük bir tiyatro, stadion, gymnasion, agora, stoa, hamamlar (Vespasianus döneminden), tapınak, nekropoliste lahitler ile yunan ve lykia dilinde yazıtlar sayılabilir.

KADYS ya da **KADOİ.** Tar. coğ. Kütahya'ya bağlı Gediz ilçesinin Antikçağ'daki adı.

KAÉDİ, Moritanya'nın güneyinde kent, Gorgol bölgesinin yönetim merkezi, Senegal ırmağının sağ kıyısında; 29 700 nüf. (1987). Hayvancılık ve tarıma dayalı besin sanayileri merkezi.

ق

kaf

KAEMPFERİA a. (prusyalı doğabilimci E. *Kaempfer*'in adından). Tropikal Asya ve Afrika kökenli, çokyıllık otsu bitki. (*Kaempferia galanga* türünün yumru köksapları Hindistan'da halk hekimliğinde uyarıcı olarak ve parfümeride kullanılır. Çiçekleri başak biçimindedir; tacı uzun bir boruyu andırır; tek olan erkekorganı taçyaprağına benzer. Zencefilgiller familyası.)

KAF a. (ar. *ḳāf*). Arap abecesinin yirmi birinci, osmanlı ve fars abecesinin yirmi dördüncü harfi. (Ebcet hesabındaki değeri 100'dür.)

KÂF sıf. (fars. *kāften,* yarmak'tan *kāf*). *Esk.* Yaran, yarıcı: *Sine-kâf* (göğüs çatlatan; öfkelendiren).

KÂF → KEF.

Kaf suresi, Kuran'ın 50. suresi. 45 ayettir. Mekke'de inmiştir. Adını, başındaki arap abecesinin tek harflik "kaf" sözcüğünden alır.
"Saygıdeğer Kuran'a yemin" ile başlayan surede ölümden sonra yeniden dirilmeyi olanaksız görenlere, Allah'ın evreni, evrendeki bütün varlık ve olayları yaratan gücünün, yeniden diriltmeye de yeterli olduğu anlatılır. Bazı eski toplumların yaptıkları azgınlıkların da özetlendiği surede insanın yaradılışı, Allah'ın insanlara yakınlığı, ölüm ve ölüm ötesi, cennet ve cehennem gibi konulara değinilir. Sure, "Biz onların (islam düşmanlarının) dediklerini biliyoruz. (Ey Muhammet!) sen onların üzerine bir zorba değilsin. Sen, tehdidimden sakınanlara öğüt ver, yeter" anlamındaki ayet ile son bulur.

KAFA a. (ar. *ḳafā*). **1.** Beynin ve duyu organlarının bulunduğu bölüm: *Kafasını çevirmek, kaldırmak. Bedenine oranla küçücük kafası hemen dikkat çekiyor.* (→ BAŞ.) **—2.** Beyni çevreleyen kemik bölüm, kafatası*: *Kafasını bir yere çarpmak.* **—3.** Başın saç biten üst bölümü: *Kafasında tek tel saç kalmamış.* **—4.** *Tkz.* Bir şeyin ön bölümü: *Park yeri çok kalabalık, arabayı kafadan sokamazsan geri manevra yap.* **—5.** Zihinsel yetilerin tümü (zekâ, düşünce, düş gücü, bellek vb.): *Özür dilerim, kafam başka yerde. Bir anıyı kafasında canlandırmak. Çalışkan olduğu söylenemez, ama kafasına güvenebilirsiniz. Kafası rakamlarla, tarihlerle dopdolu olmak. Tüm ayrıntıları kafanda tutabiliyor musun?* **—6.** Görüş, anlayış, düşünce; zihniyet: *Aynı kafada adamlar, sanırım kolay anlaşırlar. Bu kafayla gidersek sonumuz iyi olmaz.* **—7.** Çocukların oyunda kullandıkları bilyelerin en büyüğü. (Eşanl. KAFALIK.) **—8.** *Kafa büyük içi boş, tut kulağından çifte koş,* görünüşü, giyimi kuşamı yerinde olsa da akıldan, bilgiden yoksun olan kimselerin öküzden farklı olmayacağını vurgulamak için söylenir. || *Kafa cilalamak,* neşelenmek için sarhoşluğun sınırına varmayacak ölçüde içki içmek. || *Kafa çekmek, kafayı çekmek,* içki içmek (arg.). || *Kafa dengi,* söyleyen açısından düşünce ve tutumu kendisininkine uygun kimse için kullanılır: *Kafa dengi bir arkadaş bulamadım.* || *Kafa dinlemek,* zihinsel yorgunluğa yol açan sorunlardan, gürültü ve patırtılı ortamdan uzak olmak: *Kafa dinlemek için bu kıyı köyüne gelmişti.* || *Kafa göz yarmak,* beceriksizlik göstermek. || *Kafa işçisi,* fikir işçisi. || *Kafa kafaya vermek,* bir işi gerçekleştirmek için karşılıklı düşünce alışverişinde bulunmak: *Arkadaşlarla kafa kafaya verir, bu sorunu çözmeye çalışırdık.* || *Kafa kâğıdı* → KAFAKÂĞIDI. || *Kafa kalmamak,* zihni aşırı ölçüde yorularak yeterince çalışamaz bir duruma düşmek: *Artık bende kafa kalmadı, şu hesaplara bir de sen bak.* || *Kafa patlatmak,* zihni bir konu ya da iş üzerinde pek çok yoğunlaştırarak yormak: *Bütün gün kafa patlattık, gene de bir çözüm yolu bulamadık.* || *Kafa sallamak,* doğru ya da yanlış olduğunu tartmadan her şeyi kabul etmek, onaylamak. || *Kafa şişirmek,* çok konuşarak ya da gürültü patırtı yaparak bir kimseyi rahatsız etmek: *Kafa şişirdiği yetmiyormuş gibi yemekleri de beğenmiyor.* || *Bir kimseye kafa tutmak,* onun isteklerine karşı çıkmak, ona karşı direnmek: *Hem çalışmıyor, dersini bilmiyor, hem de öğretmenlerine kafa tutuyor.* || *Kafa ütülemek,* gereksiz ve boş sözlerle bir kimseyi bunaltmak: *Kafa ütülemeyi bırak da sen kendi haline bak* (arg.). || *Kafa yapısı,* bir kimsenin düşünce sistemi; zihniyet. || *Kafa yok,* "akıldan yoksun, düşünce yok" anlamında söylenir. || *Kafa yormak,* bir konu üzerinde bütün yönleriyle, uzun uzadıya düşünmek: *Şiire emek vermiş, sorunları üzerinde kafa yormuş biridir.* || *Kafadan,* yazıya dökmeden, zihinsel olarak; akıldan: *Kafadan hesaplamak.* || *Kafadan atmak,* bir sorun üzerinde yeterince düşünmeden, inceleme ve araştırma yapmadan rasgele söz söylemek ya da yanıt vermek: *Kafadan atarak sınavlarda başarı sağlayamazsın.* || *Kafadan gayrimüsellah,* bir kimseden söz ederken, "deli, akılsız" anlamında şaka yollu söylenir. || *Kafadan kontak, kafadan çatlak,* dengesizce davranan, mantıksızca işler gören kimse için kullanılır (tkz.). || *Kafası almamak,* anlayamamak, kavrayamamak: *Kafası almıyor, zorla öğretemezsin ki;* zihin yorgunluğu yüzünden anlayamaz duruma gelmek: *Çalışmayı bıraktım, artık kafam almıyor;* bir şeyin olabileceğini düşünememek; havsalası almamak: *Annesine karşı nasıl böyle davranabilir, kafam almıyor doğrusu.* || *Kafası basmamak,* bir şeyi anlayamamak, kavrayamamak. || *Kafası bozulmak,* kızmak, sinirlenip öfkelenmek. || *Kafası karışmak, kafası bulanmak,* bir olay ya da durum karşısında düşünceleri karmakarışık olmak, belli bir düşünce, karar vb. oluşturamamak, zihni karışmak. || *Kafası çalışmak, kafası işlemek,* bir konu ya da iş üzerinde gereği gibi düşünebilir durumda olmak. || *Kafası dönmek,* itilip kakılma ya da sıkıştırılma yüzünden sersemleşmek; birdenbire kızıp öfkelenmek: *Küfrettiklerini duyunca kafam döndü, dışarı fırladım.* || *Kafası dumanlı,* hafif sarhoş. || *Kafası durmak,* zihni yorulup karıştığından ya da bir şeye karşı duyduğu beğenme ve şaşma duygusunun etkisiyle düşünememek: *Kafası durmuş gibiydi, en kolay problemleri bile çözemiyordu. Piramitleri gezerken bunların büyüklüğü karşısında kafası duruyordu sanki.* || *Kafası kalın,* güç kavrayan, aptal kimse için kullanılır. || *Kafası kazan (gibi) olmak, kafası şişmek,* gürültü patırtı yada ya da çok çalışma nedeniyle zihince çok yorgun olmak: *Sekiz saat ders dinleyince insanın kafası kazan gibi oluyor.* || *Kafası kızmak,* öfkelenip sinirlenmek. || *Kafası kopsun,* "eksik olsun, kahrolsun" anlamında söylenen öfke belirten ilenme sözü. || *Bir şeye kafası takılmak,* sürekli olarak (onu) düşünmek, (onunla) uğraşmak: *Kafası bu ev işine takılmıştı.* || *Kafası taşa çarpmak,* bir söz ya da davranışından uğradığı zarar sonunda gerçeği görmek. || *Kafası yerinde olmamak,* zihinsel yorgunluk nedeniyle dikkatini toplayacak, düşüncelerini bir noktada yoğunlaştıracak durumda olmamak. || *Kafası yerine gelmek,* dalgınlıktan, dikkatsizlikten sıyrılıp gereği gibi düşünebilecek bir duruma gelmek. || *Kafasına dank etmek, kafasına dank demek,* önceleri anlamadığı, göremediği bir gerçeği bir olay nedeniyle kavrayarak gerekli dersi alıp ayılmak. || *Kafasına girmemek,* anlama ve kavrama gücünden yoksun olmak: *Ne kadar anlatırsan anlat, kafasına girmez ki.* || *(Bir şey yapmayı) kafasına koymak,* bir şeyi gerçekleştirme konusunda kararlı olmak, bunda inatla direnmek: *Kafama koymuşum, memuriyetten ayrılıp iş hayatına atılacaktım.* || *Kafasına sığmamak,* onu anlayamamak, ona akıl erdirememek. || *Bir şeyi (bir kimsenin) kafasına sokmak,* o konuda onu ikna etmek: *Çocuğun kafasına bu düşünceleri sokma.* || *Kafasına söz girmemek,* çok aptal ya da inatçı olmak; dinlediklerini önemsememek, onlara kulak asmamak. || *(Başkasının) kafasına uymak* → AKLINA* UYMAK. || *Kafasına vur, ekmeğini elinden al* → BAŞ*INA VUR AĞZINDAN LOKMASINI AL. || *Kafasına vura vura,* zorla, isteyip istemediğini sormadan. || *Kafasına vurmak,* içki sözkonusuysa, bir kimseyi aşırı ölçüde etkilemek. || *Kafasında şimşekler çakmak* → BEYNİNDE* ŞİMŞEKLER ÇAKMAK. || *Kafasında tutmak,* bir şeyi unutmamak, aklında tutmak. || *Kafasından çıkarmak,* bir şeyi bir daha anımsamamak üzere unutmak, ondan vazgeçmek. || *Kafasından geçirmek,* bir şeyi yüzeysel olarak, ayrıntılarına inmeden belli belirsiz düşünmek, tasarlamak. || *Kafasını ezmek,* ileride zararlı olabilecek bir şeyi daha başlangıçta zararsız duruma sokmak, etkisiz kılmak. || *Kafasını gözünü yararak, yara yara konuşmak,* bir dili bozarak yanlış konuşmak. || *Kafasını kaldırmak,* karşı gelmek: *Söylenenlere uymayan, kafasını kaldıran olursa gönderirsin bana.* || *Kafasını kaşıyacak vakti olmamak* → BAŞ*INI KAŞIMAYA VAKTİ OLMAMAK. || *Kafasını kullanmak,* bir işte olanakları iyi değerlendirerek akıllıca davranmak: *Kafasını kullanmış, kısa sürede çok zengin olmuştu.* || *Kafasını kurcalamak,* sözkonusu bir şeyse, sürekli olarak bir kimsenin zihnini meşgul etmek, onu düşündürmek: *Bu toprak sorunu kafasını kurcalıyor, uykularını kaçırıyordu.* || *Kafasını sokmak,* barınabileceği bir yer bulmak, oraya yerleşmek: *Bunca yıl çalışmış, kafasını sokacak bir evi olmamıştı.* || *Kafasını taştan taşa çarpmak* → BAŞ*INI TAŞTAN TAŞA VURMAK. || *Kafasını vurmak, uçurmak,* bir kimsenin başını kılıçla uçurmak (esk.). || *Kafasının bir tahtası noksan,* bir kimsenin biraz kaçık olduğunu belirtmek için alay yollu söylenir. || *Kafasının dikine gitmek*

→BURNUNUN* DİKİNE, DOĞRULTUSUNA GİTMEK. || *Bir kimseyi kafaya almak,* onu kandırarak bir işi yaptırmak; dalga geçmek, alaya almak. || *Kafaya oynamak,* lig maçlarına katılan bir takım sözkonusuysa, şampiyonluğa aday olmak, şampiyonluk için uğraş vermek: *Bir ara küme düşme tehlikesi geçiren bu takım şimdi kafaya oynuyor.* || *Kafayı bulmak,* sarhoş olmak, neşesi ve keyfi yerine gelmek (arg.). || *Kafayı değiştirmek,* bir konuda direnmekten vazgeçmek, kanısını, düşüncesini vb. değiştirmek: *Sen bu kafayı değiştirmezsen, başına daha çok bela gelir.* || *Kafayı tütsülemek,* içki içmek, sarhoş olmak (arg.). || *Kafayı üşütmek,* akli dengesini yitirmek. || *Kafayı (yere) vurmak,* hastalanıp yatmak; uykuya yatmak.

—Anat. *Kafa-yutak kanalı,* yutağı hipofize bağlayan embriyonsal sistemin kalıntısı.

—Bilş. *Okuma/yazma kafası,* bir manyetik destek (şerit ya da disk) üzerinde okuma ve yazma işlevi gören elektronik düzenek.

—Biyol. *Kafa göstergesi,* kafanın maksimum genişliğinin, maksimum uzunluğuna oranının 100'le çarpımından oluşan katsayı. || *Kafa sinirleri,* kafatasının içindeki merkez sinir sisteminden çıkan ilk on iki çift sinir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Büro. *Baskı kafası,* bazı yazı makinelerinde bulunan ve üzerinde tuşlara vurmak için gerekli kabartma harf ve işaretlerin bulunduğu, bir hareket ve vurma mekanizmasına bağlı metal kaplama küre.

—Denizc. Fıçıları ya da bidonları yükleme ve boşaltmada kullanılan bir tür sapan. (Bu sapanın yassı demirden yapılmış kancaları fıçıların ve bidonların çember paylarına uyar. Mapalarına zincir ya da halat donatılan bu kancalar, çember payına takılır ve sapan vira edilince fıçının ya da bidonun çember payını sıkarak kaymayı önler. || *Kafa kaldıramamak,* bir geminin başından söz ederken, pruvadan gelen büyük dalgaların etkisiyle sürekli olarak denize gömülmek.

—Elektroakust. *Manyetik kafa,* kayıt*, okuma* ya da silme* işlevi gören elektromanyetik dönüştürücü. || *Okuma kafası,* bir plak izinin yanal ve düşey salınımlarını, kaydedilmiş seslerin frekansına göre okuyan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fişekç. *Kapsül kafası,* ELEKTRİKLİ ATEŞLEYİCİ*'nin eşanlamlısı.

—Haritc. OKUYUCU VE YAZICI BAŞ*'ın eşanlamlısı.

—Isıl mot. *Kafadan supaplı,* 1950'den bu yana tüm dünyada yaygınlaşan ve sökülebilir silindir "kafa"sına yerleştirilen ters supap düzeni için kullanılır. || *Motor kafası,* bir ısıl motorun, yanma odaları, supap takımı ve bazen bir ya da birkaç kamlı kumanda mili içeren (bu durumda "kafadan" denir) takılıp çıkarılabilen üst bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Silindir kafası,* başlangıçta patlamalı ya da içten yanmalı bir motorda silindirin üstünü kapatan ve bu silindirin yanma odasını sınırlayan kapak.

—İşlem. *Revolver kafa,* torna arabasının geriye doğru işlemesiyle çeşitli aletlerin birbiri ardından devreye girmesini sağlayan döner kafa.

—Kuyuc. *Kuyu kafası,* bir kuyunun girişine yerleştirilen düzeneklerin tümü. (Üretim halindeki kuyularda buna ÜRETİM KAFASI, püsküren kuyularda da NOEL AĞACI denir.) || *Püskürtme kafası,* kuyu açma akışkanını püskürtme hortumuyla çubuk takımı arasına yerleştirilen bağlantı organı.

—Mim. *Kafa penceresi* → TEPE* PENCERESİ.

—Müz. Bir çanın, içinde tokmağın bir halkaya asılı olduğu üst bölümü. || Telli ve saplı çalgılarda, sapın uç kısmı. (Örn. gitar ve kemençede, burgulukla kafa aynı şeydir; keman ya da viol ailesindeyse, burguluktan sonra gelen insan başı, salyangoz vb. biçimdeki oyma motifler kafanın bir parçasıdır.) || *Kafa sesi,* insanın ses bölgelerinden biri. (Genellikle tiz bölgede, göğüs rezonansı yerine kafa rezonansından yararlanılarak elde edilen bu yapay sesler, özel anlatım olanakları sağlar.) [Eşanl. FALSETTO.]

—Oy. Maça kızı oyununda alınan 35 ceza sayısı. || *Kafa atmak,* bir eldeki tüm sayıları toplayarak öbür oyunculara 35'er sayı (birer kafa) yazdırmak. || *Kafaya gitmek,* kafa atma girişiminde bulunmak, oyun planını bu amaca göre ayarlamak. || *Kafayı kesmek,* el tutup sayı alarak kafa atmaya çalışan oyuncunun tüm sayıları almasına engel olmak, onu bu girişiminde başarısızlığa uğratmak.

—Sağl. kor. *Tıraş makinesi kafası,* elektrikli tıraş makinesinin ızgara ve bıçaklardan oluşan kısmı.

—Spor. *Kafa vuruşu,* futbolda havadan gelen bir topa alınla vurulmasına dayanan ve böylelikle topun yönünün değişmesini sağlayan hareket.

—Su yapı. *Eklüz kafası,* eklüzün faydalı alanının yukarı ya da aşağı çığırında yer alan bölüm.

—Tarım mak. *Bıçak kafası,* biçerde bıçak takımını bıçak koluna bağlayan parça.

—ANSİKL. Biyol. Kafa çiftleri şunlardır: koklama siniri ya da I, görme siniri ya da II, göz oynatıcı sinir ya da III, troklea siniri ya da IV, üçüz sinir ya da V, dış devimsel göz siniri ya da VI, yüz siniri ya da VII, denge-işitme siniri ya da VIII, dil-yutak siniri ya da IX, akciğer-mide siniri (vagus) ya da X, kafa spinal siniri ya da XI, büyük dilaltı siniri ya da XII. Kafa sinirleri, omurilik düzeyinde, merkez sinir sisteminden çıkan omurilik sinirlerine karşılıktır.

—Elektroakust. Eskiden "pikap" adı verilen okuma kafaları iki büyük sınıfta toplanır: birinci sınıfta okuma iğnesinin yer değiştirme genliğine duyarlı olanlar yer alır; bunların çıkış gerilimi izin salınımlarının genliğiyle orantılıdır ve gerilme ölçekli ve ışılelektrik hücreli piezoelektrik modellerdir; ikinci sınıfa okuma iğnesinin yer değiştirme hızına duyarlı olanlar girer; bunların çıkış gerilimi titreşim hızıyla orantılıdır (elektrodinamik ve elektromanyetik modeller).

• *Piezoelektrik okuma kafaları,* kristal ya da seramik, monofonik ya da stereofoniktir. Empedansları yüksektir ve elektrofonlarda kullanılırlar.

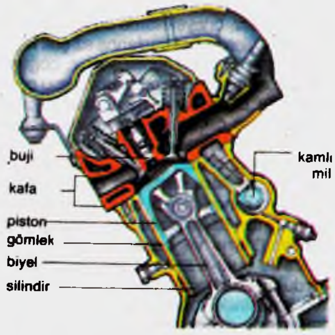
Gerilme ölçekli okuma kafaları'nda, sürekli bir gerilim yarı-iletkene uygulanmış bükülme devinimleriyle kiplenir; direnç okuma iğnesinin yer değiştirme genliğine göre değişir ve devrede yeğinlik değişimine yol açar.

Isıl elektrik okuma kafaları'nda, çok küçük bir ampulün verdiği ışık akısı bir fototranzistora çarpar. Okuma iğnesi ışık akısını kipleyen küçük bir zincirleme kümesine bağlıdır. Yüksek olan çıkış gerilimi 14 mV/cm/sn'ye ulaşır.

• *Elektrodinamik okuma kafaları* stereofoniktir; sürekli bir mıknatısın çekirdek aralığında yer değiştiren devingen iki bobin içerir. Bu yer değiştirme sonucu devrede yer değiştirme hızıyla orantılı bir elektromotor güç doğar. Bunlar çok duyarlı müzik setlerinde kullanılır.

• *Elektromanyetik okuma kafaları* stereofoniktir ve bu da çok duyarlı müzik setlerinde bulunur; iki değişik türü vardır: birincisi değişken manyetik dirençli ya da indüklenmiş mıknatıslıdır ve iki sabit bobin taşıyan bir mıknatısın çekirdek aralığında yumuşak demirden bir plaket devinir. Manyetik direncin değişimi sonucu bobinlerdeki manyetik indüklenme değişir; bu değişim devrede bir elektromotor kuvvetin doğmasını sağlar. İkinci tür manyetodinamiktir ve bobinleri taşıyan yumuşak demirden, kutupsal parçaların çekirdek aralığında devingen bir mıknatıs yer alır.

—Isıl mot. Patlamalı bir motorun kafası iki ana rol oynar: bir yandan sıkıştırma ve yanma odası görevini görür, diğer yandan supaplar, külbütörler ve bazen de kamlı kumanda milleri gibi dağıtım organlarını destekler. Biçimi hem supapların konumuna hem de patlamadan önce odanın için-



patlamalı bir motorun kafası (kesitten görünüş)

deki gazlara verilmek istenen karışıma bağlıdır. Kafa takılıp çıkarılabilir, yani silindire saplamalar ya da vidalarla bağlanır. Bu arada iki organ arasına bakır kaplı metal-plastik bir sızdırmazlık contası konur. Çok yüksek sıcaklıklara uğradığı zaman kafayla birlikte dökümden gelen dış zarfın içinde dolaşan su akımıyla özellikle soğuma öngörülür. Havayla soğutmalı motorlarda kafa yüksek dirençli, iyi iletken ve ısı dağıtıcı hafif alaşımdan oluşur. Isı kafanın dış çeperini çevreleyen küçük kanatçıklarla atılır.

Kafa sayısız iç değişimlere uğradı. Bunlardan başlıcalarının amacı belli bir silindir hacminden başlayarak ısıl randımanı ve gücü artırmaktı. Atmosfere karışan zararlı maddelerle havanın kirlenmesi azaltılmak istendiği zaman sorun şekil değiştirdi. Bu ürünlerden biri, patlamadan sonra gazlar tam yanmadığı zaman doğar. Egzos, havayı kirleten yanmamış hidrokarbonlar içerir. Bu yanmayı iyileştirmek ve ateşlenmesinden önce karışımın homojenliğini sağlamak için kafanın içinde karbonlu kütlenin türbülansını artırmak gerekir. Yarıküresel kafayla üçküresel odalar ve piston tepesinin platosunun yükselmesi öngörülür.

—Karş. anat. Bir duyusal ve gangliyonlu arka kök ile bir devimsel ön kökün birleşmesiyle oluşan omurilik sinirlerinin tersine, kafa sinirleri ya bedendevimsel ön köklerden (göz oynatıcı sinir III, troklea siniri IV, göz dışdevimsel siniri VI, kafa spinal siniri XI, büyük dilaltı siniri XII gibi devimsel sinirler) ya da gangliyon öncesi içorgan devimsel liflerini de içeren gangliyonlu arka köklerden oluşur. Bu karma sinirlere "solungaçsal" sinirler adı verilir. Çünkü bu sinirler suda yaşayan omurgalılarda ağız yarığına (üçüz sinir V), spirakuluma (yüz VII) ya da solungaç yarıklarına (dil-yutak siniri IX ve vagus X) sinir lifleri gönderir. Sadece bölütsel olan bu sinirlere, koklama I, denge-işitme VIII ve retinayı talamusa bağlayan bir yol olan önbeyin kökenli görme siniri II'yi eklemek gerekir. Amniyonlu omurgalılarda 12, amfibyumlarda 10, balıklarda 10 ila 15 çift kafa siniri bulunur.

KAFA → KAFFA.

KAFACA → KAFFACA.

KAFACA, Muğla'nın Milas ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 771 nüf. (1990). Yakınında Olymos* antik kentinin kalıntıları vardır.

KAFADANBACAKLILAR a. Çekmenli birçok kola ayrılan ayağı başını çevreleyen ya da başın üstünde bulunan yumuşakça sınıfı. (Bil. a. *Cephalopoda.*)

—ANSİKL. Kafadanbacaklılar yapı bakımından yumuşakçaların en gelişmişleridir. İri bir baştan oluşan bedenlerinin karmaşık yapısı omurgalılarınkini aratmaz; başta, balıklarınki kadar gelişmiş iki yan göz vardır; yukarda, papağan gagasına benzeyen iki altçeneli bir ağız ve genellikle zehirli bir salgı çıkaran tükürük bezli bir dişlidil bulunur. Ağzın çevresinde, sekizayak-

lılarda sekiz, onayaklılarda on kol görülür. Bu eklentilerde, her yanlarına az çok kaplayan sıra sıra çekmenler vardır; çoğunlukla çekmenler dişli ya da boynuzsu çengelli olur. Bu organlar hem avları yakalamaya, hem çiftleşmeye, hem de toprak üzerinde sürünmeye (ahtapot) yarar.

Gövdeleri bazen mekik (mürekkepbalığı) bazen kese (ahtapot) biçimindedir. Bedenin içinde büyük bir boşluk, boşluğun içinde telek biçiminde solungaçlar vardır; üreme ve boşaltım organlarıyla anus da buraya açılır. İç organların oluşturduğu kütle beden içindeki bir boşluğun sırt kesiminde toplanır. Onayaklıların sırt kesiminde derinin altında sert bir organ vardır; bu sert organ, yumuşakçalarda kireçli bir yüzdürücüye (mürekkepbalığı) ya da telek biçiminde ve boynuzsu bir organa (kalamar) dönüşmüş kavkıdan başka bir şey değildir. *Nautilus*'larda kavkı dıştadır, bölmelidir, bütün bedeni çevreler ve içinden bir sifon geçer. Bütün bedeni saran deri, solungaç boşluğunu sınırlayan bir kıvrım oluşturur: buna *örtenek* ya da *manto* denir. Derinin her yanı kafadanbacaklıların birdenbire renk değiştirmelerini sağlayan renkli organlarla (kromatoforlar) kaplıdır.

Bedenlerindeki ve kollardaki kaslar güçlüdür; bu hayvanlar hem çok güçlü, hem de iyi yüzücüdür. Çoğunlukla bedenleri üzerinde çeşitli biçimlerde olabilen bir çift yüzgeç vardır. Kırıkdaksı, sağlam bir kafatası hem çok farklı yapıdaki beyni içerir hem de kollara, sırt başlarına bağlanır.

Baş ile beden arasında, beden boşluğundaki suyu boşaltmaya, geri geri yüzmeye yarayan borumsu bir organ vardır: sifon. Sifonun altına, siyah bir sıvı (mürekkep) salgılayan bir bez açılır (birkaç damlası kafadanbacaklının çevresindeki suyu bulandırmaya yeter: hayvan hem kromatofoları yardımıyla renk değiştirerek, hem de mürekkebiyle çevre suları bulandırarak düşmanlarından kaçar, korunur).

Kafadanbacaklıların işitme organı omurgalıların iç kulağına benzer. Yürekleri de çok gelişmiştir. Büyük bir karaciğerleri, bir pankreasları, karmaşık bağırsakları, çok gelişmiş böbrekleri vardır. Ayrı eşeylidirler. Erkeklerde kollardan biri ya da ikisi çiftleşmeyi sağlamak için değişikliğe uğramıştır (hektokotil). Yumurtalar iri, çoğu zaman topak ya da siyah salkım (mürekkepbalığı) halindedir.

Hepsi de denizde yaşayan kafadanbacaklılar, *Notiloidler* ve çiftsolungaçlılar olmak üzere ikiye ayrılırlar. Çiftsolungaçlılar da sekizayaklılar (ahtapot) ve onayaklılar (kalamar) takımlarını kapsar. Açık denizlerde yaşayan ve pek iyi tanınmayan kafadanbacaklıların en irisinin boyu 18 m'yi bulur (*Architeuthis* cinsi).

Yerbilimsel çökeller arasında kafadanbacaklıların kalıntılarına bol bol rastlanır; bunların başlıcaları *Notiloidler* (Cambria'dan bu yana, *Ammonoidea*'lar ve belemnidimsiler'dir.

KAFADAR a. (ar. *ḳafā'* ve fars. *dār*'dan *ḳafā-dār*). **1.** Görüş, düşünce ve anlayışları birbirine uyan kimselerden her biri; kafa dengi; arkadaş: *İki kafadar sinemanın önünde buluştular.* **—2.** *Esk.* Birinin ardından giden, izleyen, birine uyan.

KAFADARLIK a. Kafadar olma durumu.

KAFADAŞ sıf. ve a. Düşünceleri birbirine uyan, birbiriyle iyi anlaşan.

KAFAİÇİ → KAFATASI.

KAFAKÂĞIDI a. Nüfus kâğıdı'na halk arasında verilen ad.

KAFAKARIŞ a. Oy. Bir tür bilya oyunu.

—ANSİKL. Rakibin bilyasını bir karış mesafeden vurma esasına dayanır. Oyunculardan biri atış yaparak rakip oyuncunun bilyasına yaklaştığında "kafakarış" diyerek karışını açıp kendi bilyasıyla rakibin bilyası arasına koyar. Elinin de yardımıyla öteki bilyayı vurmaya çalışır. Vurursa bilyayı alır, vuramazsa kendi bilyasını verir.

KAFAKOL a. **1.** Özellikle grekoromen güreşte iyi uygulandığında tuşla sonuçlanan oyun. (Rakibin kolu bilekten ya da dirseğin üst kısmından, koltuk altına yakın bölgeden tutulur; boşta kalan kolla rakibin kafası [enseden] iyice sarılır. Rakibin kafasından çekerek dizler hafif bükülür ve ağırlık merkezinin altına girilerek, oyunu uygulayanın üzerinden aşırmakla gerçekleştirilir.) **—2.** *(Birini) kafakola almak,* bir kimseyi türlü yollara başvurarak kendi yanına çekmek, kendi istekleri doğrultusunda davranmaya razı etmek.

KAFALI sıf. **1.** Bilgili, akıllı, anlayışlı, kavrama yeteneği gelişkin kimse için kullanılır: *Kafalı adamdır, pek çok şeyi ondan öğreniriz. Kafalı bir çocuk, anlatılanı çabucak kavrıyor.* **—2.** *Nit. sıf.* + *kafalı,* kafası belirtilen nitelikte olan: *Boş kafalı bir kız.*

KAFALI (Kemal), türk mühendis (İstanbul 1921). İTÜ Gemi inşaat fakültesi'ni bitirdikten (1948) sonra, aynı fakültede asistanlık (1948), doçentlik (1953), profesörlük (1962) yaptı. Makine fakültesi dekanı (1968-1970), İTÜ rektörü (1974-1977 ve 1980-1987), Tübitak bilim kurulu üyesi (1981-1987) oldu. Başlıca yapıtları: *Yüksek süratli tekneler* (1957), *Gemilerin hareket ve manevraları* (1963), *Gemi formunun hidrodinamik ve hidrostatik esasları* (1972), *Yüksek süratli tekneler* (1981), *Gemilerin dizaynı* (1988), *Üniversitelerimiz nereden nereye getirildi* (1989).

KAFALIK a. KAFA'nın eşanlamlısı.

KAFARZİT a. (fr. *cafarsite*). Miner. Hidratlı kalsiyum, demir ve titan arsenat; kübik sistemde yer alır.

KAFASIZ sıf. ve a. **1.** Aklını ve sağduyusunu kullanamayan; öğrenme güçlü çeken, anlayışsız kimse için kullanılır; beyinsiz, mankafa, aptal, gabi: *Kafasızın biridir, bu işin üstesinden gelemez. Son derece kafasız bir adam.* **—2.** Kafası olmayan.

KAFASIZLIK a. **1.** Anlayış ve kavrayış yoksunluğu, akılsızlık: *Bu kadar da kafasızlık olmaz ki. Kafasızlığının cezasını çekiyorsun.* **—2.** *Kafasızlık etmek,* anlayışsız, kavrayışsız davranmak.

KAFATASÇI sıf. ve a. Kafatasçılık yanlısı olan; ırkçı.

KAFATASÇILIK a. Ulus kavramını, kafatası ölçülerine göre değerlendiren ırkçı görüş; ırkçılık.

KAFATASI a. İçinde beyin bulunan kemik çeperli boşluk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Anat. *Kafatası çevresi,* kafatasını saran bölümlerin tümü. (Kafatası çevresi, derinden yüze doğru üç tabakayı içerir: 1. kafatası kemiklerinin dış zarı; 2. gevşek bir hücre dokusu tabakası; 3. artkafa-alın kası ve kafatası aponevrozu.)

—Nörol. *Öznel kafatası travması sendromu,* bir kafa travmasından sonra, kayda değer organik bir lezyon olmadan ortaya çıkan belirtilerin tümü. (Bu sendromda genelde büyük bir halsizlik, baş ağrısı, baş dönmesi, bellek ve dikkat bozukluklarıyla birlikte bomboş bir baş duygusu ortaya çıkar. Önemi ilk travmanın şiddetiyle bağıntılı değildir. Genellikle hastanın kişiliğine [sıkıntılı, çökkün] ve mesleki ve sosyal konumuna bağlıdır.)

—Zool. *Kafatası gelişmesi,* hayvanlarda, embriyon gelişmesi ve yavrunun büyümesi sırasında kafatasında meydana gelen gelişme. ‖ *Kafatası iç kalıbı,* bir omurgalıda, kafatası boşluğunun yapay ya da doğal kalıbı. Özellikle memelilerde tümbeyine yakın bir biçim ve görünümdedir.

—ANSİKL. Anat. İnsanda kafatası, kafanın üst ve arka bölümlerini oluşturan oval bir kutudur. Altta ve arkada omurga ile eklemlenir, önde yüz kemiklerini taşır. Kafatası, orta çizgide bulunan dört tek kemik (önde alın kemiği, kafatasını yüz boşluklarından ayıran temelkemiği ve kalburkemiği, arkada artkafa kemiği) ile bakışımlı iki çift kemiğin (yankafa ve şakak kemikleri) birleşmesinden oluşur. Bu kemiklerin birbirine sıkıca birleşip bağlanmalarını, kenarları girintili çıkıntılı kemik dikişleri sağlar. Doğum sırasında bu dikişler tam kenetlenmiş değildir, aralarında bıngıldak denilen kemikleşmemiş zarsı alanlar bulunur.

Kafatası iki kısma ayrılır: kafatası kubbesi ve kafatası tabanı.

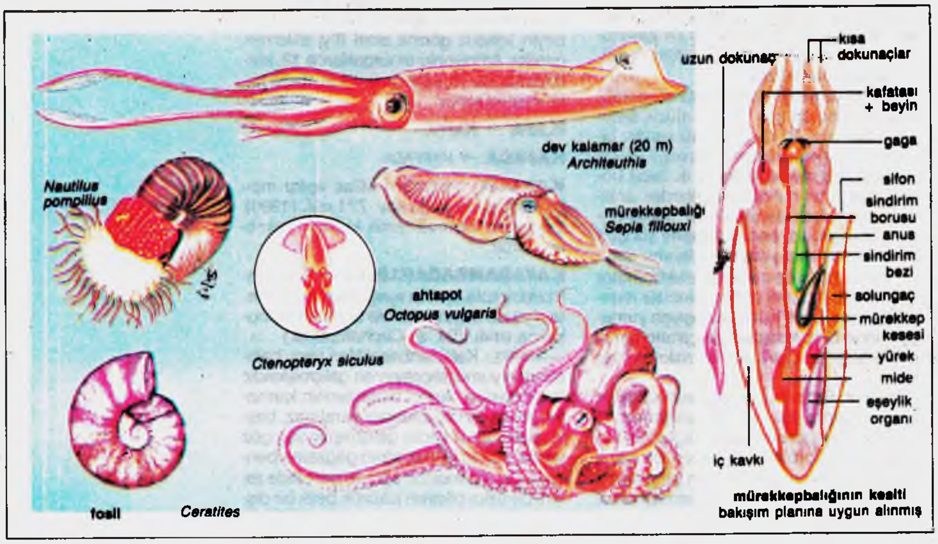
—*Kafatası kubbesi* bombelidir; tepesine *vertesk* denir; iç yüzünde geniş ve ince oluklar bulunur; geniş oluklar toplardamar sinüslerinin ince oluklar beyin zarı atardamarlarının karşılığıdır.

—*Kafatası tabanı* düzgün yüzeyli değildir, üzerinde çeşitli kafa ve omurilik sinirlerine ve beyinde kan dolaşımını sağlayan atar ve toplardamarlara (iç karotis ve omurga damarları) geçit veren delikler vardır. Bu deliklerin başlıcaları şunlardır: optik kanallar, ön ve arka yırtık delikler, iç kulak yolu, artkafa deliği, oval delikler, küçük ve büyük yuvarlak delik, temelkemiği -çene yarığı. Kafatası tabanında şakakkemiğinin *kaya* denen kısmında kulak boşlukları, gene bu tabanın orta katında *türk eyeri* denen ve hipofizi barındıran bir boşluk yer alır.

Kafatasının iç yüzüne *sertzar* yapışır; bu sağlam zar beyni sarar ve korur; bunun, beyin yarımkürelerini ayıran bir kıvrımı *beyin orağı*'nı oluşturur, bir diğer kıvrımı da *beyin çadırı*'dır, beyinciği ve soğaniliği içeren arka çukuru kapatır.

Kafadanbacaklılarda kafatası ya da baş

KAFADANBACAKLILARIN ÇEŞİTLİ TİPLERİ



iskeleti, merkez sinir sisteminin tümünü saran kıkırdak bir kapsül biçimindedir. Omurgalılarda kafatası iki bölüm halindedir: *nörokranyum* ve *splanknokranyum*. Nörokranyum beyni ve bazı duyu organlarını (koklama, görme ve işitme kapsülleri) sarar; splanknokranyum ağız-yutak bölgesine desteklik eder. Kafatası sklerotom ve dış mezanşim kökenlidir. Çenesizlerde lifsel, kıkırdaklı balıklarda kıkırdaksı ve kireçleşmiş, öteki omurgalılarda az ya da çok kemikleşmiş durumdadır. Nörokranyumda, kalburkemiği, gözçukuru şakak ve işitme bölgelerinden oluşan ve paleokranyum denilen bir ön bölüm bulunur (yalnız çenesizlerde), buna, soyoluş bakımından daha yeni olan bir neokranyum denen bir bölüm eklenir; neokranyum, kafatasına birkaç omurun eklenmesiyle artkafa bölgesini oluşturur. Splanknokranyum esas olarak birtakım iskelet yayları içerir ve bunlar solungaç yuvasını meydana getirir. Ön yay ya da çene yayı, çenelerin iskeletini oluşturur. Bunun hemen ardındaki yay ya da dilkemiği yayı, çenelerin kafatasına asılmasını sağlar. Erişkin amfibyumlarda ve dörtayaklılarda bu dilkemiği yayının bir kısmı, ortakulaktaki üzengiyi oluşturur ve böylece ses titreşimlerinin iletiminde görev alır; splanknokranyumun öteki kısımları dilkemiği aygıtını oluşturur. Embriyonda kafatası kıkırdak evresindedir *(kıkırdak kafatası)*, ama omurgalılarda (kıkırdaklı balıklar hariç) kemikleşir ve kemik kafatası olur. Bu kemikleşme derin iskelette, yani iç iskelette kıkırdak kökenli ve yüzeysel ya da dış iskelette deri kökenlidir. En derindeki iç iskeleti örten kafatasının sırt bölümüne özellikle *deri kökenli* dam denir; memelilerdeki kafatası kubbesi ya da takkesi bundan doğar. Deri iskeletteki bu üstünlük, memelilerde çene ekleminde de görülür: dişler (deri kökenli kemik) skuamozal (deri kökenli dam kemiği) üzerine eklemlenir, oysa öteki omurgalılarda çene ekleminin kıkırdak kökenli iki kemiği (eklem kemik ile kare kemik) çekiç ile örse dönüşür ve üzengi ile birlikte ortakulaktaki üç kemikçiği oluşturur.

—Antropol. ve Biyol. İnsan kafatası, bireylere ya da toplumlara göre değişebilen, gözlemlenebilir ve ölçülebilir birtakım karakterler taşır. Bugünkü toplumların incelenmesi bakımından kafatasının antropobiyolojide önemli bir yeri yoktur, çünkü bugün bu alan, bugünkü insanlar üzerinde incelenebilen çok geniş bir karakterler yelpazesine dayanmaktadır, ama kafatası geçmişteki toplumları karşılaştırmak ve insan soyundan fosillerin antropobiyolojideki yerini belirlemek ve bu soyların insan olmayan primatların kalıntılarıyla bağıntısını ortaya çıkarmak için çok değerli bir gereçtir.

—Patol. *Kafatası hastalıkları*. Bazı hastalıklar kafatasında yerleşebilir: miyelom, Paget hastalığı, bazı kanser metaztazları, hidrosefali, ansefalosel.

—*Kafatası kırıkları*. Kafatası kubbesindeki kırıklar, eğer çökme ve kayma yoksa tehlikesizdir. Kafatası tabanı kırıkları kafa sinirlerinde, sinüslerde ya da içkulakta lezyonlara yol açabilir ve çoğu zaman beyin zarı enfeksiyonuna neden olur. Kırık nasıl olursa olsun, beyin lezyonları tüm belirtileri ve bunların gidişini derinden etkiler (beyin ödemi, beyin zarı kanaması, beyin içi hematom çeşitli sinirsel belirtiler ve koma biçiminde kendini gösterir; bu beyin lezyonlarıysa yaşamla bağdaşmayabilir). Sertzar dışı ve sertzar altı hematomlar çok özgül belirtiler gösterir; tramva ile sinirsel belirtilerin belirmesi arasındaki birkaç saatlik serbest zaman beyin travması geçirenlerin sıkı gözetim altında tutulmasını ve gerektiğinde müdahale yapılmasını zorunlu kılar. Sekeller (sara, öznel kafa travması sendromu) hiç de ender değildir.

KAFATASIBİLİM a. İnsan kafatasındaki özelliklerin değişimini incelemeye dayanan antropobiyoloji dalı. (Eskiden geniş bir uygulama alanı olan bu bilim dalı, günümüzde yalnız insan paleontolojisinde önemini korumaktadır.)

KAFATASIÖLÇÜM a. Antropol. İnsan kafatasını ölçmeye yarayan tekniklerin tümü.

KAFATASSIZLAR a. Batraklar gibi ilkelkordalıları içeren şube. (Bil. a. *Ceplaochorda* [Esk. eşanl. ACRANİA].)

KAFAVİ sıf. (ar. *ḳafā*ᵓ ve *-ī*'den *ḳafāvī*). *Esk.* Başla, kafayla ilgili.

KAFDAĞI. Mit. Özellikle doğu halkları inanışına ve islam evrenbilimine göre, dünyayı çepeçevre kuşatan efsanevi dağ.

—ANSİKL. Eskiden dünyanın biçimine ilişkin çok değişik görüşler vardı. Antikçağ'da Yunanlılar (Homeros,Hesiodos, ionialı düşünürler), İbraniler ve Araplar, dünyayı genellikle düz bir kurs biçiminde düşünüyorlardı. Kafdağı, insanlarca aşılması olanaksız bir bölge ile (Yunanlılar'da Okeanos) dünya çevresinden ayrılıyordu. Yakut, Kazvini ve İbnülverdi'nin tanımlamalarında Kafdağı zümrütten oluşuyordu ve göğün rengi de onun yansımasından meydana gelmişti. Bir başka inanışa göreyse Kafdağı'nın dayandığı ve dünyayı dengede tutan kaya bir tür zümrüttendi. Bütün dağların anası olduğuna inanılan Kafdağı, yeraltındaki dallarıyla öteki dağlara bağlıydı. İnsanların aşamadığı bu dağ dünyanın sonudur, görülen ve görülmeyen dünyaların sınırıdır ve ardında ne olduğu bilinmez. İbnülverdi Kafdağı'nın ardındaki ülkenin gümüş renginde, kırk günde aşılabilecek uzunlukta olduğunu ve meleklerin burada yaşadığını yazar. Hz. Muhammet'ten aktarılan bir söylentiye göre, Kafdağı'nın ötesinde meleklerin yaşadığı, biri altından, yetmişi gümüşten, yedisi miskten, her biri on bin günde aşılabilecek ülkeler vardır. Bir başka inanışa göreyse, bu dağın ardında cinler oturur. Ancak bu dağ özellikle, Araplar'ın Anka kuşuna benzeyen Simurg'un yaşadığı yer olarak ünlüdür.

Bu dağın islam dünyasını K.'den sınırlayan Kafkaslar'la ilgili olduğu düşüncesi yaygındır, bu yüzden Firdevsi'nin *Şehname*'sinde İran hükümdarları ve kahramanlarının savaşlarına sahne olan Demavend, Simurg'un vatanı olarak gösterilir.

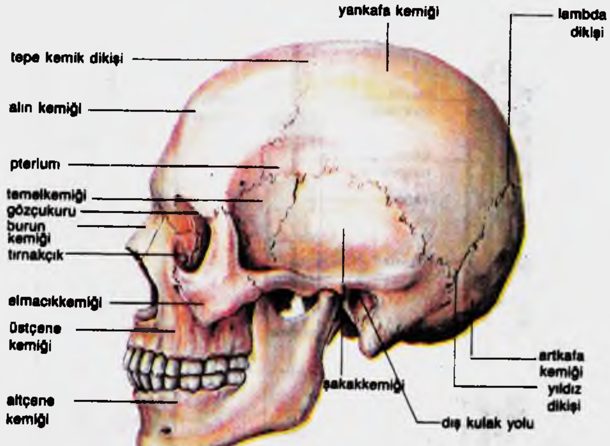
Kafdağı'na ilişkin islam inanışı İranlılar'dan etkilenmiştir. İranlılar'daki Elburz (yüksek dağ) Yunanlılar'ın Olympos'u gibi tanrıların oturduğu, dünyanın ucunda bulunduğuna inanılan efsanevi bir dağdır. Avesta'daki anlatıma göre bu dağ, dünya dağlarının belkemiğidir. Yakut, Kafdağı'na eskiden Elburz dendiğini de savunur.

Hintliler'de de İran evrenbilimine benzeyen bir inanış vardır (dünya ile görünmeyen dünyaları ayıran ve ardında karanlıklardan başka bir şey olmayan Lokaloka dağından söz edilir).

Sabii inanışı müslümanlarınkine sıkı sıkıya bağlıdır. (Kurs biçimindeki dünyayı, K.'i dışında okyanusun çevrelediğine, bunun K.'inde de firuze rengi kayalardan oluşmuş bir dağ bulunduğuna, göğün de rengini bu dağdan aldığına inanırlar.)

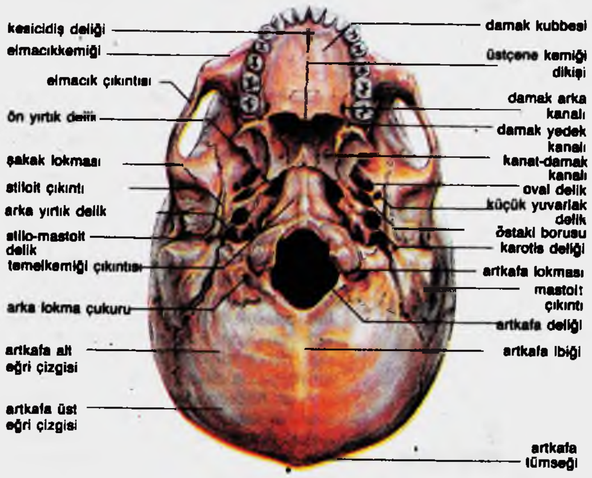
Dünyayı sınırlayan dağın K.'de olduğu düşüncesi doğu ülkelerinde yaygındır. Bu düşüncenin, dünyanın sınırını oluşturan dağ ile tanrıların yaşadığı yerin göğün K.'inde bulunduğunu kabul eden Babil halkından kaynaklandığı sanılmaktadır. Aynı düşüncenin izlerine, Kutsal Kitap'ta görüldüğü üzere, İbraniler'de de rastlanır. Hintliler'de buddhacı inanışa göre, dünyanın merkezi ve belkemiği sayılan Meru, Himalaya dağlarıdır.

—Ed. Binbir gece masallarında ve öteki masallarda bu dağın adı çok geçer. Divan edebiyatında ulaşılması güç yer, makam, görkemlilik simgesi olarak anılır. Tasavvuf şiirinde ise canlandırdığı büyüklük, ulaşılmazlık geçici bir aşamadır; gönül adamı onu bir toz tanesi gibi görür: *"Kafdağı zerrem değil ay u güneş bana kul / Hak'tır aslım şek değil mürşittir Kuran bana"* (Kafdağı benim bir zerrem bile değildir. Ay ve Güneş bana kuldur. Aslım kuşku değil Hak'tır. Kuran bana yol göstericidir) [Yunus Emre].



İnsan kafatası (sol yandan görünüş)

İnsan kafatası (alttan görünüş)

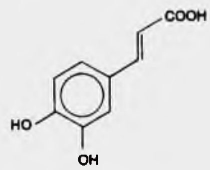


KAFEİK sıf. (fr. *caféique*). Org. kim. *Kafeik asit*, formülü $C_9H_8O_4$ olan dihidroksi −3,4 sinamik asidin yaygın adı; bitkilerde yaygın olarak bulunur (çam, baldıran, kininağacı).

KAFEİN a. (fr. *caféine*). Kahve, çay ve koladan çıkarılan ve bireşim yoluyla da yapılabilen, $C_8H_{10}N_4O_2$ formüllü alkaloit.

—Kim. *Kafein giderme*, suyla ayrıştırdıktan sonra çözeltiye konan organik bir çözücüyle kafeini düşük (% 0,1'den daha az) kahve elde etmeyi sağlayan işlem.

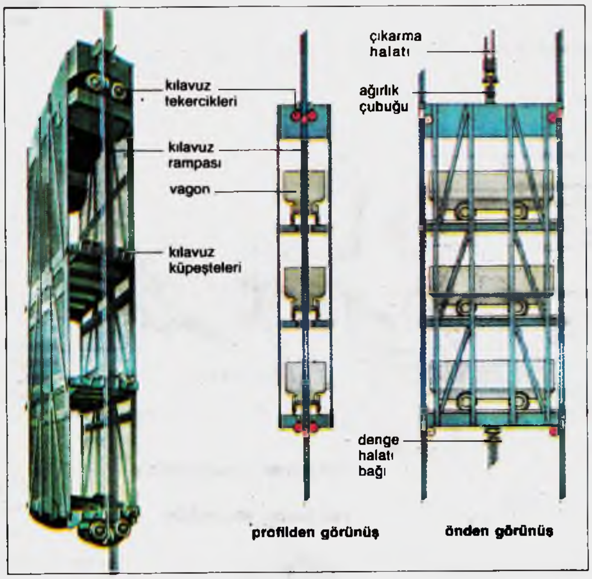
—ANSİKL. Eczc. Merkez sinir sistemini uyarabilen ve kanda glukoz miktarını yükselten kafein, hücrelerde halkalı adenonozin-monofosfatın (AMP) bireşimini kolaylaştırarak etki gösterir. Bu madde bazı kimyasal aracılarla, en başta katekolaminlerle taşınan mesajın hücre içi "ikinci taşıyıcısı"dır.



kafeik asit

KAFEON a. (fr. *caféone*). Kahvenin kavrulması sırasında ortaya çıkan aroma maddesi.

KAFES a. (ar. *ḳafeṣ*). **1.** Kuşları ya da küçük hayvanları kapalı tutmak için kullanılan telden ya da tahta parmaklıklardan yapılan taşınabilir barınak. (Bk. *ansikl.* böl. Süslem. sant.) **—2.** Vahşi hayvanların, bazen de insanların kapatıldığı parmaklıklı, büyük boyutlarda, sabit ya da taşınabilir kulübe. **—3.** *Esk.* Tekkede, camide vb. yerlerde kadınlara ayrılmış yer. **—4.** *Arg.* Hapishane: *Üç yıl kafeste yatmak ne demektir, ben bilirim.* **—5.** *Kafes gibi*, çok seyrek dokunmuş, delik delik olan kumaş



ÇIKARMA KAFESİ

için kullanılır. ‖ *Kafes kafes*, delik delik; kafes biçimde, çubuklarla çatılmış. ‖ *Kafese almak, kafese koymak*, bir kimseyi türlü oyunlara başvurup aldatarak ondan çıkar sağlamak (arg.). ‖ *Kafese girmek*, kendisinden çıkar sağlayacak bir kimsenin tuzağına düşerek aldatılmak, kandırılmak.
—Ağ. yet. Fidanları, kırılma ya da sarsılma gibi dış tehlikelere, özellikle evcil hayvanların saldırısına ya da tarım araçlarının çarpmasına karşı korumak için yapılan korkuluk. (Kafesler, demir, tahta ya da kazıktan yapılır. Bazen, fidanlar kafes yerine, demir tellerle tutturulmuş bitki saplarıyla ya da dikenli dallarla çevrilir.)
—Anat. *Kaburga kafesi*, göğüs kafesi ve özellikle kaburgaların tümü.
—Arıc. *Anaan kafesi*, çok ince madeni telden örülen ve anaarıların taşınmasına yarayan küçük kutu.
—Atç. Sorgun ağacı ya da köseleden yapılan, ısıran ya da gereksiz yem yiyen atların ağzına takılan tasma.
—Binc. Atın, altına serilen samanı ve otu (özellikle yarıştan bir süre önce ve sonra) ya da yarasına sürülen ilacı yemesini önlemek için ağzına geçirilen bez ya da deri torba.



kafes

—Ceb. Her eleman ikilisinin daima bir en büyük ve bir en küçük sınırının bulunduğu sıralı küme. (Eşanl. AĞ KÜMESİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Deneys. ruhbil. *Ses kafesi*, bir sesin, özneye göre uzay düzlemlerindeki yerinin duyarlı olarak saptanmasını incelemeye yarayan deneysel durum.
—Denizc. Gemilerin çeşitli yerlerinde (lombar ağzı, iskele tavası) kullanılan ve aralıklı çatılmış sert ağaçtan yapılan platform.
—El sant. Yazmacılıkta kullanılan birbirini eşit aralıklarda kesen yollarla aralarındaki beneklerden oluşan motif. (Özellikle Tokat yazmalarında görülür ve yeni oluşturulmuş desenlerdendir.) [*Şehir planı* da denir.]
—Elektrotekn. *Sincap kafesi*, oyuklara yerleştirilmiş iletkenlerden oluşan ve uçları kısa devre yapacak biçimde kapanmalarını sağlayan metal halkalarla birleştirilen almaşık akımlı bir makine düzeneği.
—Geleneks. mim. Bir çerçeve içinde, eş aralıklarla birbirine çapraz ya da dikey olarak yerleştirilmiş ince ahşap çıtalar ya da metal çubuklardan oluşan yapı öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Tekke, dergâh vb. toplu yerlerde kadınlara ayrılmış, çevresi kafesli bölüm. ‖ Türk hamamlarında havlu, peştamal, vb. sileceklerin kurutulduğu mekân. (Silecekler eş aralıklı sırıklardan yapılmış çardaklara asılır, külhandan getirilen közlerin yere serpiştirilmesiyle elde edilen sıcaklıkla kurutulurdu.) ‖ *Kafes çatması*, kafesi oluşturan dış çerçeve. ‖ *Harem kafesi*, türk evlerinin harem pencerelerine konulan sık aralıklı kafes. ‖ *Selamlık kafesi*, evlerin selamlık pencerelerindeki daha büyük aralıklı kafes. ‖ *Yavru kafes*, kimi pencere kafeslerinin ortasındaki, daha küçük boyutlu, büyük kafes kaldırılmaksızın açılarak dışarıyı görebilmeyi sağlayan kafes.



pencere kafesi

—İnş. Düğüm noktalarında birleştirilen çubuklardan oluşan, düzlemsel ya da eğrisel, ağ biçiminde metal strüktür. (Kafesleri birleştiren köşegenel çubuklar, uzay çerçevelerinin yapılmasına olanak verir.)
—İnş. ve Bayınd. Kesişen çubuk ya da putrellerden oluşan ahşap ya da metal çatkı. ‖ *Kafes kiriş*, üçgenler oluşturacak biçimde bir araya getirilmiş basınç ve çekme çubuklarıyla yapılan kiriş.
—Krist. Düzlemdeş olmayan üç $\vec{a}$, $\vec{b}$, $\vec{c}$ temel ötelenmesinin $u\vec{a} + v\vec{b} + w\vec{c}$ doğrusal devşirimleri olan ötelenmelerle birbirinden çıkarılan noktaların üç dönemli sonsuzluğu; burada *u*, *v* ve *w* sayıları pozitif ya da negatif tamsayılardır. ‖ *Kafes düzlemi*, bir kafesin düğümlerinin gruplaşma biçimi. ‖ *Ters kafes*, öncekiyle birleşen ve üç $\vec{a}^*$, $\vec{b}^*$, $\vec{c}^*$ temel ötelenmesi üzerine kurulan kafes; $\vec{a}\cdot\vec{a}^*$, $\vec{b}\cdot\vec{b}^*$, $\vec{c}\cdot\vec{c}^*$ gibi skaler çarpımlar 1'e, $\vec{a}\cdot\vec{b}^*$, $\vec{a}\cdot\vec{c}^*$ vb. gibi diğer çarpımlar sıfıra eşittir. (Ters kafes bir ışımanın ya da dönemli bir olayın tüm etkileşim olaylarını kristal ortamıyla açıklamayı sağlar; ışımaların kırınımını, ısıl çalkalanma, dalgalarının yayılması [fononlar], katılardaki elektronların özellikleri [bir katının neden yalıtkan, iletken ya da yarıiletken olduğunu anlamayı sağlayan ve "kuşaklar" denilen kuramla betimlenir] bu etkileşim olaylarına örnek olarak verilebilir.)
—Mad. oc. *Kafes bağlantısı*, kafesi taşıyıcı halata bağlama sistemi. ‖ *Kafes nakliyatı*, kafesin kuyu dibinden yerüstüne (ya da tersi) değin devinimi. (Cevher çıkarma, personel, malzeme kafesleri vardır.) ‖ *Çıkarma kafesi*, bir kuyuda ya da kuyu katları arasında çıkarma halatına asılan koşutyüzlü metal çerçeve. (Bu çerçeve çıkarma makinesiyle vagonları ya da personeli çıkarmak ya da rösete indirmek için kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Mak. san. Bir makinenin çeşitli bölümlerini taşıyan birleşik destekler bütünü. ‖ *Rulman kafesi*, bir rulmanda, bilyalı ya da makaralı bir bütede yuvarlanan öğeleri eşit uzaklıkta tutan yuvalı iskelet.
—Marangl. Radyatör önlerini ve yapı boşluklarını kapatmada kullanılan parmaklık. ‖ *Kafes konstrüksiyon*, kalın tabla ve dolu kapı yapımında uygulanan kōrağaç hazırlama tekniği. (Bu teknikte çıtalar kenarları 3-4 cm arasında değişen kareler oluşturacak biçimde kertilerek birbirine geçirilir ve iki yüz eşit kalınlıkta kontrplak, yonga levha ile kaplanır.)
—Mim. *Kafes oymak*, bir mimarlık yapıtında süsleyici nitelikte boşluklar, delikler açmak. (Eşanl. AJUR AÇMAK.)
—Müz. → GÜL.
—Nük. müh. *Taşıma kafesi*, çekirdek parçalanmasına uğramaya elverişli ürünleri taşımada ya da depolamada kullanılan koruma tankı. (Kafese benzer bir yapısı vardır ve bu yapının merkezinde ürünü içeren kap bulunur. Başlıca görevi bu ürünleri komşu tanklardan belli uzaklıkta tutarak her tür nükleer parçalanma tepkimesi olasılığını önlemektir.)
—Oy. Bulmacalarda değişik sayılarda beyaz ve siyah kutulara bölünmüş şekil.
—Sey. oy. Ortaoyunu sahne düzenlemesinde kadınların oturmasına ayrılmış bölüm. (Kafes, daire biçiminde düzenlenmiş alanda, genellikle kapının karşısında, yenidünya*'nın arkasında yer alırdı.)
—Sirk. *Taşıma kafesi*, vahşi hayvanları taşımada kullanılan kafes. Bu kafes ya vahşi hayvan avcıları tarafından hayvanları hayvanat bahçelerine yollamak için ya da hayvanları sirkte piste çıkan koridora getirmek için kullanılır.
—Su ür. kül. Balık yetiştirmek amacıyla yapılmış, sert ya da esnek, yüzen ya da suya batmış, örgü yapılı, kapalı çit.
—Süslem. sant. *Kafes oyma*, taş, mermer, ahşap gibi yüzeyleri dantel gibi oyarak yapılan süsleme. (*Şebeke* ya da *müşebbek* de denir.)
—Tar. *Kafes hayatı*, osmanlı şehzadelerinin yaşamlarını tanımlamak için kullanılan bir deyim. (Şehzadeler, "şimşirlik" denilen on iki odalı yerlerde on civarında cariyesi ve enderun, kiler ile seferli koğuşlarından seçilmiş ağalarla birlikte yaşarlardı. Şehzadenin bu cariyelerden olan çocukları öldürülürdü. Bir tür hapis hayatı olan bu yaşamda sürekli denetim altında olan şehzadelerin dışarıdan bir kimseyle ilişki kurması zordu.)
—Teknol. Bir makineyi sağlamlaştırmaya ya da darbelere ve çarpmalara karşı korumaya yarayan metal parçalar bütünü. ‖ Bir yapıyı tutmaya, kuvvetlendirmeye, korumaya yarayan demir parçaların tümü.
—Tekst. Bir ya da birkaç grup çözgü ipliğinin atkı ipliğiyle bağlantı yapmamasından ileri gelen yüzey hatası. —Yünlü bir kumaşta, mekiğin çözgüye dokunmasıyla ipliklerin birbirine dolaşması sonucu oluşan hata.
—Telekom. Şifreleri yazmaya ya da okumaya yarayan ve uzlaşmalı delikler taşıyan tablo.
—Vet. Tavukları asalaklardan temizlemek istendiğinde içine hayvan kapatılarak haşere ilacı püskürtülen kutu.
—Zootekn. *Kafes hayvancılığı*, çok sayıda hayvanı, sıcaklığı az çok ayarlanabilen binalarda ayrı kafes ya da bölmelere yerleştirerek yapılan hayvancılık. (Yoğun beslenmeyi gerektiren kafes hayvancılığı, özellikle yumurta üretimi için kümes hayvanlarına ve et üretimi için danalara uygulanır. Kafes ve bölmelerde yemlik ve yalaklar bulunur. Kümes hayvanları için kurulan kafesler, yumurtaların toplanmasını sağlayan, yürüyen bantlarla donatılır.)
◆ sıf. Bahç. *Kafes çit*, bağlarda ve meyve bahçelerinde kemer, kordon ya da duvar meydana getirmek üzere çeşitli yönde birbirine paralel ya da çapraz çakılmış ince tahtalardan yapılan çit.
—Balıkç. *Kafes çit*, KAFESLİK'in eşanlamlısı.
—Denizc. *Kafes ambalaj*, hafif yükleri ambalajlamada kullanılan ve seyrek çatılmış ağaçlardan yapılan sandık. (Genellikle hava alması gereken dayanıksız besin ürünlerini ambalajlamada kullanılır.) ‖ *Kafes bumba*, profil demirden, kafes biçiminde çatılarak yapılmış yük bumbası. ‖ *Kafes çanaklık*, eski yelkenlilerde, üzeri bir tür kafesle örtülmüş çanaklık. ‖ *Kafes direk*, profil demirler çatılarak elde edilen direk. ‖ *Kafes ızgara*, bir geminin köprüüstüne, iskele tavalarına, merdivenlerine ve özellikle geçitlere, bir filikanın sintinesine yerleştirilen kafes biçiminde döşeme. ‖ *Kafes yapı*, profil demirlerden çatılarak yapılmış yapı.
—ANSİKL. Ceb. Kafesin, cebirsel türden eşdeğer bir başka tanımı verilebilir:. Bir T kafesi, üzerinde $\vee$ ve $\wedge$ ile gösterilen, $\forall x \in T, \forall y \in T, \forall z \in T$ aşağıdaki belitleri gerçekleyen iki bileşim yasasının tanımlandığı bir kümedir:

eşkuvvetlilik	$x \vee x = x \quad x \wedge x = x$
değişmelilik	$x \vee y = y \vee x$
	$x \wedge y = y \wedge x$
birleşmelilik	$x \vee (y \vee z) = (x \vee y) \vee z$
	$x \wedge (y \wedge z) = (x \wedge y) \wedge z$
yutma	$x \vee (x \wedge y) = x$
	$x \wedge (x \vee y) = x$

bir $\leqslant$ sıralama bağıntısı; şöyle ki:

$$x \leqslant y \Leftrightarrow x \vee y = y \Leftrightarrow x \wedge y = x.$$

Tam sıralı her küme bir kafestir; dolayısıyla kafes kavramı özellikle kısmi sıralı kümeler için ilginçtir: bir E kümesinin altkümelerinin $\mathcal{P}$ (E) kümesi, kapsamayla sıralanmış bir kafestir; sıfırdan farklı doğal sayıların $\mathbb{N}^*$kümesi, "böler" bağıntısıyla sıralanmış bir kafes oluşturur.
—Geleneks. mim. Cami, türbe vb. yapılarda pencereler çoğunlukla maden, taş ya da mermer kafeslidir. Geleneksel türk

evlerinde ev içindeki yaşamın dışarıdan görülmemesi amacıyla pencereler kafesli yapılırdı. Bunlar tahta bir çerçeve içinde dikey, yatay ya da çapraz çıtalardan oluşurdu ve pencere sövelerine, aşağı yukarı sürülecek biçimde yerleştirilirdi. Kimi evlerde harem kafeslerinin dış yüzüne, dışardan görülmeyi kesinlikle önlemek amacıyla boyayla ağaç ya da çiçek resimleri yapılırdı. Kimi kafeslerin ortasına dışarıyı görebilmek için, göz büyüklüğünde bir boşluk bırakılır, buraya içi boş bir tahta halka konurdu (göz deliği). Bazı evlerde de mekânları birbirinden ayıran insan boyunda kafesler vardı. Sofa, hayat gibi dışa açık bölümler de kafesli olurdu.

—Mad. oc. Kafes, çıkarma halatına, kafes bağlantısıyla asılıdır. Kafes yalnız personel için kullanılıyorsa halat bir paraşütle donatılır; halat koptuğunda paraşüt kuyu kılavuzu ile temas ederek kafesin düşmesini önler. Kafeste ayrıca kuyu kılavuzu boyunca kayan küpeşteler yer alır. Vagonları taşıyacak biçimde donatılmış kafesler de vardır; ancak cevher çıkarma işlemi genellikle bir skiple yapılır.

—Süslem. sant. Daha Ortaçağ'da değerli madenlerden, inci, zümrüt, safir ve yapma kuşlarla süslü kafesler yapılmıştır. Sıradan kafesler pirinçten, telden ya da sorgun dalından yapılıyordu. Egzotik kuşlara başlayan merak sonucu XVII. ve XVIII. yy.'larda seri halde kafes yapımına başlandı, bunlardan bir bölümü yaldızlı tunçtan, porselenden ve büyük boyutlarda oluyordu.

KAFESÇİ a. **1.** Kafes yapan ve / ya da satan kimse. **—2.** *Arg.* Bir kimseyi kendi çıkarı için kandıran kimse; dolandırıcı.

KAFESİ sıf. (ar. *kafaṣ*, fars. *ḳafes* ve ar. *-î*'den *ḳafaṣî*, *ḳafesî*). *Esk.* Kafes biçiminde.

—Giy. *Kafesi destar* ya da *kafesi sarık*, kurdele genişliğinde katlanmış tülbent, başlık üzerinde kafes biçiminde dolandırılarak yapılan bir tür sarık. || *Kafesi kavuk* → KAVUK.

◆ a. Üzerine kafes gibi abani sarılmış kavuk.

KAFESLEMEK g. f. *Arg. Bir kimseyi kafeslemek*, çıkar sağlamak için onu kandırmak; dolandırmak.

KAFESLİ sıf. Kafesi olan ya da kafes biçiminde olan: *Kafesli pencere. Kafesli kapı, sandık.*

—Mim. ve Süslem. sant. Oyma yoluyla üzerinde birçok delik açılan bir mimarlık öğesi, bir nesne, bir bezeme için kullanılır.

—Seram. *Kafesli porselen*, üzeri kafes gibi oymalarla işlenmiş porselen eşya.

KAFESLİK a. Balıkç. Balıkların dışarı kaçmasını önlemek için, belli bir su örtüsünü açık denizden ayıran kafesler sistemi. (Eşanl. KAFES ÇİT.)

KAFESOĞLU (İbrahim), türk tarihçi (Tefenni 1914 - İstanbul 1984). İzmir Erkek öğretmen okulu'nu, Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'ni bitirdi (1940). Macaristan'da doktorasını yaptıktan (1943-1945) sonra İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi umumi türk tarihi doçenti (1953), profesörü (1962) oldu. Çeşitli dergilerde, *İslam ansiklopedisi*, *Türk ansiklopedisi*'nde inceleme ve makaleleri yayımlandı. *Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (1957, 1973), *Harezmşahlar devleti tarihi* (1956, 1984), *Selçuklu tarihi* (1964), *Türk fütuhat felsefesi ve Malazgirt savaşı* (1971), *Eski türk dini* (1972), *Türk milli kültürü* (1977) vb. yapıtları basıldı.

KAFESTOL a. (fr. *cafestol*). Org. kim. Formülü $C_{20}H_{28}O_3$ olan diterpensel diol; yeşil kahve yağından çıkarılır, yangı giderici özellikler taşır. (→ DİTERPEN.)

KAFETERYA a. (amerikanca *cafeteria*). **1.** Müşterinin kendi servisini kendisinin yaptığı ucuz lokanta. **—2.** Kahve ve benzeri içeceklerin sunulduğu yer.

KAFFA a. XVI. yy.'da Bengal'den Avrupa'ya getirilen ve XVII. yy.'da duvar halısı ve yatak örtüsü olarak kullanılan, çeşitli renklerde boyanmış pamuklu bez.

KAFFA ya da **KAFA,** Etyopya'da il, Etyopya kütlesinin G.-B.'sında; 54 600 km²; 2 900 648 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Cimma*. Kahve ekimi ve yabani kahve toplayıcılığı.

KAFFACA ya da **KAFACA** a. Kaffalılar'ın konuştuğu kuşi dili.

KAFFALILAR, Etyopya'da sayıları yaklaşık 1 200 000'i bulan halk. Kaffalılar'ın XV. yy.'da kurdukları krallık, imparator Menelik II'nin Amharalar'a karşı düzenlediği fetih seferleriyle, XIX. yy. sonunda Etyopya devletine ilhak edildi. Çiftçilik yapan Kaffalılar dağınık yerleşmelerde oturur ve her birim tarlalarla çevrelenmiştir. Babasoylu olan Kaffalılar, farklı toplumsal gruplara bölünmüştür: kral soyu, soylular, avam. Başlarında bir "tanrı-kral" bulunur; "tanrı-kral", birçok tabuları olan gök tanrısının ruhunu cisimleştirir; bir "başbakan" ile krallığın on iki ilinden gelen temsilcilerden oluşan bir meclis krala yardım eder. Askeri yanı ağır basan Kaffa krallığı, eskiden, yeni topraklar ve köleler elde etmek amacıyla fetih siyaseti uyguluyordu.

KAFFAL-İ KEBİR (Ebu Bekir Muhammet bin Ali eş-Şâşi), şafii fıkıh bilgini (Şaş, Semerkand, 904 - *ay. y.* 976). İyi bir öğrenim gördükten sonra İran, Irak, Suriye ve Hicaz'ı dolaşarak hadis derledi. Tefsir, hadis ve fıkıh usulü konularında geniş bilgisi vardı. Cedel (fıkıh tartışmaları) ile ilgili ilk yapıtı o yazdı.

KAFFAL-İ SAGİR (Ebu Bekir Abdullah bin Ahmet el-Mervezi), şafii fıkıh bilgini (Merv ? - Sicistan 1026). Otuz yaşındayken çilingirlik mesleğini bırakıp salt fıkıhla uğraşmaya başladı. Tanınmış bilginlerden ders aldı. *Telhis* adlı fıkıh kitabına şerh yazdı. Fetvalarını içeren *el-Fetava* adlı bir yapıtı vardır.

KÂFFE sıf. (ar. *kâffe*). *Esk.* **1.** Bütün, hep, tüm. **—2.** *Kâffe-i ahvalde*, her halükârda, her durumda. || *Kâffe-i âlem*, âlemin tümü, evren. || *Kâffe-i efal*, işlerin tümü. || *Kâffe-i efrad*, kişilerin hepsi, herkes. || *Kâffe-i mahlukat*, yaratılmış olanların hepsi. || *Kâffe-i nâs*, bütün insanlar.

KÂFFESİ adl. (ar. *kâffe*'den). *Esk.* Hepsi, tümü: *"Kapı yoldaşlarımızın kâffesi kendileriyle alâkadardır"* (E. E. Talu).

KÂFFETEN be. (ar. *kâffe*'den *kâffeten*). *Esk.* Toptan, tümü birden.

KÂFİ sıf. (ar. *kâfî*). **1.** Yeterli ölçüde; yeterli: *Kâfi miktarda yiyeceğimiz var. Bana haber et kâfi, gerekeni yaparım.* **—2.** *Kâfi gelmek*, yetmek, yetişmek: *Aldığım maaş mutfak giderlerine bile kâfi gelmiyor.*

—Esk. mat. *Kâfi şart*, GEREKLİ VE YETERLİ KOŞUL*'un eşanlamlısı.

◆ ünl. Yetişir, yeter: *Kâfi! kapa şu radyoyu artık.*

KÂFİL sıf. (ar. *kefâlet*'ten *kâfil*). *Esk.* **1.** Bir işi üstüne alan, sorumluluğunu yüklenen: *"Milli hareket bir mûcize olan bu eseriyle yalnız yaşamak hakkımızı değil, Şark'da sulhün muvâzenesini kâfil yegâne millet olduğumuzu ortaya koydu"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Ödeyen; birinin yerine kefil olan.

KAFİLE a. (ar. *kâfile*). **1.** Bir yere birlikte yolculuk eden insan topluluğu: *Turist kafilesi. Haç kafilesi.* **—2.** Aynı yöne giden taşıt dizisi, topluluğu; konvoy: *Otobüs kafilesi.* **—3.** Bölüm bölüm gönderilen şeylerin bir bölüğü: *Felaketzedeler için toplanan yardımın ilk kafilesi gönderildi.*

—Ask. Personel, malzeme ve mühimmatın bulundukları yerden başka bir bölgeye aktarılması için geçici olarak oluşturulan topluluğa verilen ad. (Terhis kafilesi, esir kafilesi, yaralı kafilesi vb.) || *Kafile muhafızı*, kafileyi saldırı ve sabotajlara karşı korumak, disiplini sağlamak üzere yeteri kadar silahlı kuvvetle birlikte görevlendirilen komutan.

KÂFİR sıf. (ar. *küfr*'den *kâfir*). **1.** Tanrı'nın varlığını yadsıyan kimse için kullanılır; tanrıtanımaz. **—2.** Müslümanlarca öteki dinlerden olanlara denir. **—3.** İslam dininin inanç ilkelerini tanımayan kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—4.** Acımasız, insafsız, zalim. **—5.** *Tkz.* Samimi olunan kimseye takılma, çıkışma, sitem amacıyla kullanılır: *Nerelerdeydin kâfir, hiç arayıp sorduğun yok. Seni kâfir seni, ne kurnazlıklar düşünüyorsun?* **—6.** Uğursuz, kahrolası: *Bu kâfir evin işi bitmek bilmez.* **—7.** *Esk.* Bir nimeti reddeden, kıymet bilmeyen, nankör.

—*Esk. Kâfir-kîş*, Tanrı'ya inanmayan, dinsiz, zalim, merhametsiz. || *Kâfir-i nimet*, iyilikbilmez, nankör.

—Esk. tarım. Tarımla uğraşan, ekin eken.

—ANSİKL. İsl. Gizleyen, örten, saklayan gibi anlamlara da gelen "kâfir" sözcüğü, islam gerçeğini gizleyen, bu gerçeğin açığa çıkıp tutunmasını engellemek isteyenler için kullanıldı. İnançsızlar, Allah'ın nimetlerini tanıdıkları halde bunlara şükretmedikleri, nimetin sahibine (Allah'a) karşı nankör davrandıkları (küfran-ı nimet) için de *kâfir* olarak nitelendiler.

Allah'ı tanıyan, O'nun maddi ve manevi nimetlerinin değerini bilenlere *mümin* ya da *müslim*, aslında inanmamakla birlikte inanıyormuş gibi görünenlere *münafık* denir.

Başlangıçta Allah'ı tanımakla birlikte, birtakım putları O'na ortak koşan, Hz. Muhammet'in peygamberliğine ve ona gönderilen Kuran'a inanmayan mekkeli müşriklere "kâfir" dendi. İlk müslümanlar, bunlara karşı güce başvurmadılar; onların zulüm ve haksızlıklarını sabırla karşıladılar; inançlarına karışmadılar. Bununla birlikte Hz. Muhammet, izledikleri yolun yanlış olduğunu her fırsatta kâfirlere duyurdu; kendisine vahyolan ayetleri, bütün sıkıntılara karşın açıkladı. Medine dönemiyle (622) birlikte kâfirlere karşı savaşa (cihat*) izin verdi.

İslam inancına göre bütün dünyada kâfirler bir millet (ümmet), mümiinler de bir başka millettir. Kâfirlerin çoğunlukta oldukları yerlere *dar ül-küfr*, müminlerin (müslümanların) çoğunlukta oldukları yerlere de *dar ül-islam* denir. Hz. Muhammet bir hadisinde mümin olduktan sonra kâfirliğe dönmenin, ateşe dönmek kadar kötü olduğunu söyler. Kuran, kâfirlerin sonsuza kadar cehennemde kalacaklarını sık sık tekrarlar. İman, bir kalp işi olduğundan, bir kişinin kâfir olduğunu saptamak güçtür. Bu nedenle Kuran "Size selam verene, sen kâfirsin demeyin" der. Hz. Muhammet'in aynı konuda şöyle bir hadisi vardır: "Bir kişiye kâfir denildiğinde, eğer o kişi gerçekten kâfir değilse, bu söz söyleyene döner". Bu nedenle ehl-i sünnet mezhebi, kâfir teriminin kapsamını oldukça dar tutarak yalnız inanç konularıyla sınırlar. Hariciler ise, inanç ilkesini benimsese bile, büyük günah* işleyenlerin de kâfir olduklarını öne sürerler. Mutezile mezhebi, büyük günah işleyenlerin mümin olmaktan çıkacaklarını belirterek bunlara *fâsık** adını verir. Son iki mezhebe göre, büyük günah işleyenler, tövbe etmeden ölürlerse sürekli olarak cehennemde kalırlar.

KÂFİRANE be. (ar. *kâfir* ve fars. *-âne*'den *kâfirâne*). *Esk.* Kâfircesine.

KÂFİRİSTAN a. (ar. *kâfir* ve fars. *-istân*'dan *kâfiristân*). *Esk.* **1.** Kâfir ülkesi, islamiyeti seçmeyenlerin, müslüman olmayanların yaşadığı yerler. **—2.** → NURİSTAN. **—3.** Güney Afrika'nın doğu kıyıları.

KÂFİRİYYE, XVII. ve XVIII. yy. coğrafyacılarının, Afrika'da ekvatorun G.'inde kalan (Hottantolar ile Buşmanlar'ın yaşadığı bölge dışında), Bantular'ın oturduğu bölüme verdikleri arapça kökenli (*kâfir,*

X-Edimages-Palix kol.



Franz Kafka

Allah'a inanmayan'dan) ad. Terim, önce Hint okyanusu'na cephesi olan Cape sömürgesiyle Zambezi bölgesi arasında uzanan alanı belirtirken, daha sonra bu bölgenin belli bölümlerini (1. 1865'te Cape sömürgesine katılan eski İngiliz Kâfiriyye'si; 2. bugün Transkei adını taşıyan asıl Kâfiriyye) belirtmeye başladı.

KÂFİRLER → NURİSTANLILAR.

KÂFİRLİK a. **1.** Kâfir olma durumu, Tanrı'nın varlığını yadsıma: *Putlara tapmak kâfirliktir.* **—2.** Acımasızlık, insafsızlık, zalimlik.

KÂFİRÛN çoğl. a. (ar. *kāfir*'in çoğl. *kāfirūn*). *Esk.* Kâfirler, tanrıtanımazlar.

Kâfirun suresi, Kuran'ın 109. suresi. 6 ayettir. Mekke'de inmiştir. İlk ayetinde kâfirlere seslenildiğinden bu adla anılır. Anlamı, mealen şöyledir: "De ki: Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapmıyorum. Evet, siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır."

KAFİYE a. (ar. *ḳāfiye*). Ed. UYAK'ın eşanlamlısı.
—*Esk.* *Kafiye-dar,* kafiyeli. ‖ *Kafiye-senc, kafiye-pertdaz,* kafiye uyduran; şair. ‖ *Kafiye-senci,* şiir, manzum eser yazma sanatı.

KAFİYELİ sıf. Uyaklı.

KAFİYESİZ sıf. Uyaksız.

KAFİZ a. (ar. *ḳafīz*). *Esk.* **1.** Ölçü, ağırlık ölçüsü olarak 37,13 kg ağırlığında bir kile; alan ölçüsü olarak 82,7 m²'lik bir alan. **—2.** *Kafizi dolmak,* eceli gelmek, ölmek.

■ **KAFKA** (Franz), almanca yazan çek yazar (Prag 1883 - Kierling sanatoryumu, Viyana yakınında, 1924). Bütün azınlıkların ayırtedici niteliklerini taşıyan (hıristiyan bir ülkede yahudi olarak doğmuş; sanatın her türüne düşman bir ailede yazar olmuş; Bohemya'nın çek başkentinde almanca yazmayı yeğlemişti) ve adı günümüzde çağdaş dünyanın kaygılarını çağrıştıran Kafka'nın çelişkilerle dolu bir yazgısı vardır: çıkışı olmayan bir durum, bunaltıcı bir ortam, girift ve karmaşık bir mekân. Yaşamının ve yapıtının ortak yanı, Camus'nün dediği gibi, "her şeyi sunmak ve hiçbir şeyi doğrulamamak"tır; çünkü yaşamayı, bir savaş, ama önceden yitirilmiş bir savaş olarak görür: gerçekten verem yakasına yapışmış, bir sigorta şirketindeki memurluğu, edebiyat etkinliğinin gelişmesini engellemiş; beş evlenme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış; üstelik de yazılarının büyük bir bölümünü yarım bırakmış ve yapıtı da kendi açık isteğine rağmen tanınmıştır (vasiyetini uygulamakla görevlendirdiği dostu Max Brod'dan, elyazmalarını yakmasını istemiştir). Kierkegaard ve Flaubert'de, yazgısının önbelirtilerini görür: giderilmez bir yalnızlık; suçluluk duygusu; sanatla umutsuzca karşılamaya çalıştığı bir birlik ve bütünlük arzusu. Kafka kendi hastalığını bilinmez bir suçun cezası olarak yaşar; ancak, Max Brod'un da dediği gibi, "ciğerlerdeki yaranın simgelediği bir başka yara" daha vardır. Yapıtındaki, hem kendi yaşantısından, hem de Goethe, Strindberg ve Flaubert *(Bouvard ile Pécuchet)* tutkunluğundan kaynaklanan bu güçlü simgesel yük, bütün etkisini kaypaklığına ve kapalılığına borçludur. Kafka, gençlik yapıtlarının düşselliğinden en kesin gerçekçiliğe yönelen bir üslupla ve gitgide artan bir titizlikle, nereden gelip nereye gittiği anlaşılmaz yollar çizer. *Dava**'nın (Der Prozess) [1925] kahramanı, tutuklanma ve ölüm cezasına çarptırılma nedenini hiçbir zaman öğrenemeyecek; *Şato**'daki (Das Schloss) [1926] kadastro memuru, kendisini büyüleyen bürokrasi ve mimarlık canavarının içyüzünü araştırma yolunda tükenecektir. Kafka'nın başlıca kahramanları, yalnızca kendi adının baş harfiyle anılırlar (*Dava*'da Joseph K., *Şato*'da kadastrocu K.). Bu, hem anahtar hem simge, hükümlüler evreninde basit bir numara, dayanılmaz bir hiç sayılmanın göstergesidir: hiçbirini umursamayan dünya onlara varlıklarını ve kimliklerini bile çok görmüştür (*Değişim**de [Die Varwandlung, 1915], seyyar satıcı Gregor Samsa'nın hamamböceğine dönüşmesi, ailesinin şaşkınlığına değil, öfkesine yol açar). Her ne kadar Kafka'nın kişiliğini oluşturan temel öğe olarak babasıyla olan ilişkisini ele alabilirsek de (Kafka bu ilişkiyi *Yargı* [Das Urteil, 1913] ve *Babaya mektup*'ta [Brief an den Vater] açıkça ortaya koyar), XX. yy. edebiyatının bu en başarılı başarısızlığını açıklamak için başka bir neden daha aramak zorundayız. Sağlığında yayımlanan son anlatısındaki (*Bir açlık şampiyonu* [Ein Humbergkünstler]) kahramanın da dediği gibi: "Aç kalıyorum diye bana hayranlık duymamalısınız... Başka türlü yapamam ki... Hoşuma gidecek bir yiyecek bulamadım..."

Öteki yapıtları: *Bir savaşın tasviri* (Beschreinbung eines Kampfes) [1909], *Gözlem* (Betrachtung) [1913], *Ceza sömürgesi* (In der Strafkolonie) [1919], *Şarkıcı Jozefin ya da fareler ulusu* (Josephine, die Sangerin oder das Volk der Mäuse) [1924], *Amerika* [1927] ve *Çin seddi* (Beim Bau der chinesischen) [1931].

KAFKAS *(Büyük),* Kafkaslarda dağ kütlesi; en yüksek noktası, Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyetin'de Elbruz; 5 642 m.

KAFKAS a. (Tamlayan olarak) Kafkasya'ya ilişkin; Kafkasya ile ilgili.
—El sant. *Kafkas işi,* çevresi siyahla çizgi şeklinde işlenmiş canlı renkli işleme. (İpler çok sık ve verevine atılarak kabartma görünümü verilir. Kemer ya da terlik üstlerini işlemek için kullanılır.)
—Mutf. *Kafkas çorbası,* bir tür terbiyeli sebze çorbası. (Soğan, pancar, lahana, havuç, kereviz doğranıp kısa bir süre yağda kavrulduktan sonra tuz ve su ya da et suyu ilave edilip kaynamaya bırakılır. Pişmesine yakın içine arpa şehriye atılır. Arpa şehriyeler yumuşayınca süt ve yumurtayla terbiyesi yapılır.)
—Zool. *Kafkas arısı,* Kafkasya kökenli arı ırkı. (Kafkas arıları çok uysal, çalışkan, uzun dilli, soğuğa ve hastalıklara dayanıklı arılardır. Bunlardan başka sık sık oğul verme gibi bir üstünlükleri vardır. En çok Kars ilinde yetiştirilir. Kafkas arısının varlığını ve saflığını korumak amacıyla, bu ırkın il dışına çıkarılması ve başka arı ırklarının Kars'a sokulması, 1975'te yasaklanmıştır.)

■ **KAFKAS DİLLERİ** a. Dilbil. Kafkasya yöresinde konuşulan yerli diller.
—ANSİKL. Kafkasya, dil bakımından büyük çeşitlilik gösteren bir bölgedir. Hint-Avrupa (ermenice, oset dili, kürtçe, talış) ve türk (azerice, kumık, nogay, karaçayca, balkarca) kökenli dillerle bir moğol (kalmukça), bir de sami dili (aysor) bulunur. Yerel diller sayılan kafkas dilleri dışındaki bütün bu diller, tarih boyunca yöreye sızmışlardır. Sayıları kırka yaklaşan kafkas dillerini, yaklaşık 6 milyon kişi konuşur. Gürcüceyi kullananlar bu sayının yarıdan çoğunu oluşturur. Bazı diller yalnızca bir dağlık vadide konuşulur ya da ubıh dili gibi ortadan kalkmak üzeredir. Kafkas dillerinin konuşulduğu başlıca alan Kafkasya'dır, ama rus istilasının yol açtığı göçler yüzünden Türkiye (çan ve ubıh dilleri), Irak, Suriye ve Ürdün'de (çerkezce) de bu dilleri konuşanlar bulunur.

Kafkas dilleri genellikle üç aileye bölünür. Bu diller arasındaki akrabalık bağıntıları henüz tam anlamıyla aydınlanmamıştır (ortak bir önkafkas dili var mıdır?). İyi aydınlanmamış, çok tartışılan bir başka sorun da, bu dillerin, bask diliyle ya da Anadolu ve Ortadoğu'daki öteki ölü dillerle (sümerce) bağıntısıdır.

1. Güney dilleri ya da kartvel dilleri, yaygın bildirişim aracı olarak kullanılan gürcücenin dışında, megrelisa dili, svanetçe ve çan dilidir. 2. Kuzey-batı öbeği, bir yanda abhazca ve abazacadan, öte yanda da adigey, kabartay ve ubıh dillerinden oluşur. 3. Orta-kuzey (nah öbeği) ve kuzey-doğu dilleri (Dağıstan), N. S. Trubetskoy'un akrabalıklarını saptadığı bir bütün oluşturur. Nah öbeği 3 dil içerir (çeçence, inguşça ve bats dili); çok karmaşık olan dağıstan öbeğiyse, 3 bütüne dağılmış 26 dil içerir. Bu diller arasında anlaşma yoktur. Kuzey'deki avar-andi-dido bütününü oluşturan avar dili önemli bir dildir ve her biri birkaç bin kişi tarafından konuşulan öteki dilleri (8 andi ve 5 dido dili) kullananlar için bir anlaşma aracıdır; Orta'da dargua ve lak dilinden oluşan bir bütün bulunur; Güney Dağıstan'daysa, en önemlileri lezgi diliyle (ya da kiyuri) tabasaranca olan lezgi dilleri (10) bütünü görülür.

Yalnızca gürcücenin kendine özgü bir yazısı ve VI. yy.'a dek uzanan bir edebi-

KAFKAS DİLLERİ



yat geleneği vardır. Kuzey'de, önceleri arap harfleriyle, 1928'den sonra latin, 1938'den sonra da kiril abecesiyle yazılan en eski belgeler XVIII. yy.'dan geriye gitmez.

Kafkas dilleri arasında birçok ortak özellik vardır; ancak bunlar, dillerin birliğini kanıtlamaya yetmez, çünkü bu özelliklerin bazıları bölgedeki öteki dillerde de görülür. Ünsüz sistemlerinin zenginliği (gürcücede 28, çerkezcede 50'den çok, ubıh dilindeyse 80'i aşkın ünsüz vardır), ünlü sistemlerinin de kıtlığı (gürcücede 5, abhazcada ve ubıh dilinde 2 ünlü vardır) belirtilebilir. Nesneye etki yapan eylem öznesine dayalı yapılarla (ad çekimi bulunmayan abhazcanın dışında) geçişsiz ve geçişli fiiller arasındaki kesin ayrım (geçişli bir fiilin ardından mutlaka bir tümleç gelmelidir) çok yaygındır. Öte yandan, nah ve dağıstan dillerinde, ne kuzey-batı, ne de güney dillerinde bulunan bir ad sınıfı sistemi vardır. Üç öbek arasındaki sözcük benzerlikleriyse çok azdır.

Kafkas mahkûmu *(Kavkazski plennik)*, Puşkin'in şiiri (1820-21). Genç bir kafkas kızı, aşkına kayıtsız kalan genç bir rus subayını kurtarır ve sonra intihar eder: rus tarzında bir Byron romantizmi. —Aynı tema üzerine, Grand Ballet du marquis de Cuevas topluluğu 1951'de Paris'te, George Skibine'in bir balesini (Haçaturyan'ın müziğiyle) sahneledi. İlk versiyon, Sen-Petersburg Bolşoy tiyatrosu'nda, Charles Louis Didelot tarafından sahneye konmuştu (1823). 1938'de, Leonid Lavrovskiy, Sen-Petersburg Malıy tiyatrosu; Rostislav Zaharov da, Moskova Bolşoy tiyatrosu için ayrı birer uyarlama hazırladılar.

Kafkas tebeşir dairesi *(Der kaukasische Kreidekreis)*, B. Brecht'in oyunu; 1943-1945 arasında yazıldı, 1948'de Northfield'de (Minnesota), sonra 1954'te Berlin'de sahnelendi. Konusu ve Berliner Ensemble'ın gerçekleştirdiği sahnelenişiyle, "destansı* tiyatro"nun örneklerinden biridir: Süleyman peygamberin hakemlik ettiği bir olayda verdiği kararın rus devrimi sırasında yaşanan bir olaya uyarlanması, bir toprak parçası için çekişen iki kolhozun uzlaşmasını sağlar.

KAFKAS URKEKLİĞİ a. Kafkasya'da yaşayan urkeklik. (Bil. a. *Tetraogallus caucasicus;* sülüngiller familyası.) —ANSİKL. Tepesi ve ensesi külrengi-gri, gerdanı ve boynunun geri kalan bölümü beyazdır. Dişileri daha soluk renkli olur. Yerli kuştur. Dağların 2 000 - 3 500 m yükseklikteki kesimlerinde yaşar. Filizleri, tomurcukları, bitkileri yer.

KAFKASARDI, esk. **Maverai Kafkas,** rusça **Zakafkas,** Büyük Kafkas sıradağlarının güneyinde bulunan ve üç devlet (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) arasında paylaşılmış olan bölgeyi belirten coğrafi terim; 186 000 km²; 15 950 000 nüf. (1990).

K.'deki Büyük Kafkas dağ sistemiyle G.'deki Küçük Kafkas dağ sistemi arasında, Karadeniz ile Hazar denizi'ni ayıran kıstak boyunca Kafkasardı çöküntü alanı uzanır. Enine uzanan Surami dağ zinciri, Rioni'nin akaçladığı B.'daki Kolkhis alüvyon ovasıyla D.'daki büyük Kura havzası arasında bir topografya ve iklim eşiği oluşturur. G.'de, Büyük Kafkas dağlarına paralel uzanan, kıvrımlanmış Küçük Kafkas dağları, ortalama yükseltisinin daha az, yüzey şekillerinin daha kütlesel olmasıyla ve yanı başlarında daha yüksek doruklar bulunan yüksek düzlükleriyle Büyük Kafkas dağlarından ayrılır. Dağlık yapının orta bölümü, yanardağ akıntılarıyla örtülüdür (Ermenistan platosu).

Büyük Kafkas dağlarının koruyuculuğunda, kuzeyden güneye doğru yayılan konumunun yarattığı iklimsel ayrıcalık sayesinde, kışları oldukça yumuşak geçer ve bitkilerin yeşil kalma süresi uzar. Dağların konumu, yarı tropikal iklimli Kolkhis ovasının yağışlı bölgeleriyle kurak bölgeler arasında büyük bir çelişki yaratır. Dağdan inen su kaynaklarının seferber edilmesi, meyve bahçelerine, bağlara ve sanayi bitkilerine (pamuk) ayrılan alanların sulanan yüzeylerini büyük ölçüde artırmıştır. Kafkasardı bölgesinin tarım potansiyeli, yalnızca bazı ürünlere yönelinmesiyle daha da güçlenmiştir. SSCB dağılmadan önce Kafkasardı ülkeleri, Sovyetler'de üretilen sebze ve pamuğun % 7'sini, meyvelerin % 11'ini ve şarabın da üçte birini sağlamaktaydı.

Kaynakların ilk işletilmesine dayanan sanayideki gelişme hâlâ yetersizdir. Uzun süre tek enerji kaynağı olarak kalan Bakü petrolü bölgeye hiç yarar sağlamamıştır. Kura, Razdan, Rioni ve İnguri'nin hidroelektrik açısından donatılması, termik santralların üretimini tamamlayan enerji kaynaklarını artırmaktadır. Kafkasardı dağlarında birçok maden yatağı (manganez, bakır, molibden) bulunmaktadır. Birçok sanayi merkezi (Çyatura, Alaverdi, Gence) demirsiz madenlerin işlenmesinde uzmanlaşmıştır. Dönüştürme sanayileri etkinliklerinin birçok orta büyüklükte kente canlılık kazandırmasına karşılık (deri, pamuk ve ipek işleme, besin sanayileri) donanım malları üretimi yalnızca büyük sanayi merkezlerinde ve kent merkezlerinde yapılmaktadır: Bakü, Erivan, Tiflis. Azerbaycan ve Gürcistan'da halkın yarısından çoğu, Ermenistan'da üçte ikisi kentlerde toplanır. Etnik kökenleri farklı olan Kafkasardı halkları, kendi cumhuriyetlerinde büyük farkla çoğunluktadırlar ve kültürlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Kafkasardı, iktisadının yöreye has özellikleri kadar, tarihsel ve kültürel gelenekleriyle de hem bir bütün, hem de birbirinden çok farklı üç ayrı ülkedir.

KAFKASLAR, Karadeniz'in doğusuyla Hazar denizi arasında, yaklaşık 440 000 km²'lik bir alanı kaplayan Alp tipi dağ sistemi. Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bölge ve cumhuriyetlerle, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan topraklarına yayılmıştır.

COĞRAFYA

Kafkaslar, K.-B.-G.-D. doğrultusunda uzanan çöküntü alanları arasında yükselen dağ sıralarından oluşur. 1 250 km boyunca uzanır ve orta kesiminde yüksekliği 4 000 m'yi aşar. Büyük Kafkas dağlarının K.'inde yer alan Kuban çöküntüsü, Stavropol platosu ve Terek çöküntüleri Kafkaslar'ın önülkesini; G.'de Küçük Kafkas dağları, Rion ve Kura çöküntüleri Kafkasardı*'nı oluşturur.

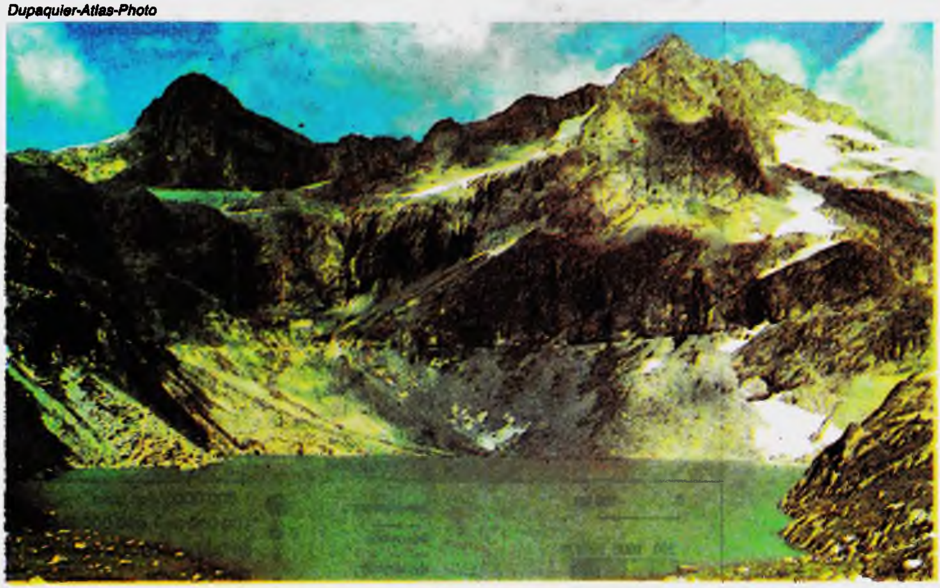
Büyük Kafkas dağları, bir jeosenklinal alanında, billurlu bir eksen kuşağını çeviren karışık dizilerin (tortul ve başkalaşmış) neojenden başlayarak yükselmesinin sonucudur. Dördüncü Zaman'ın son dönemlerine kadar süren tektonik hareketlerle birlikte en yüksek dorukları (Elbruz, 5 642 m ve Kazbek, 5 033 m) oluşturan konileri meydana getiren yanardağ etkinlikleri de görüldü.

Topografya, morfoyapı ve iklim alanındaki bir çift bakışımsızlık, sıradağın batı



M. Garanger

Kafkasardı
Kazbek dağı (Gürcistan) bölgesinden bir görünüm



Dupaquier-Atlas-Photo

Kafkaslar'da, Elbruz'un batısında, Kluhorski geçidinin güney yamacında Kluhor gölü

bölümünü doğu bölümüyle, kuzey aklanını güney aklanı ile karşıtlaştırır. Batı Kafkas dağlarında, Hercynia yaşlı temelin bir parçasından oluşan eksen kuşağı, hafifçe kıvrımlanmış tortul örtünün içinde biçimlenmiş tatlı bir eğim aracılığıyla kuzey eteklerine egemendir; oysa güneye doğru, çok sıkışık kıvrımlardan oluşan Kretase flysch şeridi üstüne biner ve çok daha sarp yüzey şekillerini doğurur. Karasal hava kütlelerine açık kuzey yamacında, çoğu kurakçıl özellikli türlerden oluşan orman 1 800 m'den yukarı çıkamaz. Sıradağdaki buzulların % 90'ı orta kesimde ve 2 000 m'nin üzerindedir. Yüksek sıradağlar sayesinde soğuk hava akınlarından korunan ve Karadeniz'den gelen alçak basınçlarla bol yağış alan güney yamacında bitki katları belirginleşir: yayvan yapraklı ormanlar, subtropikal ve Akdeniz türlerini içeren kozalaklılar, yüksek dağ çayırları ve 2 200 m'nin üzerinde dağ çimenlikleri.



Kadircan Kaflı

Kazbek'in D.'sunda, ortalama yüksekliğinin daha az olmasına karşın (3 000 - 4 000 m), dağlar set görevi yapmaya devam eder. Eski temel her yerde, kıvrımlanmalardan ve tektonik bozulmalardan eşitsiz olarak etkilenmiş bir tortul örtüsüyle kaplıdır. Sarp güney yamacı Alazan çukuruna egemendir; oysa K.'de, yalın kıvrımların oluşturduğu yapısal biçimlerin egemen olduğu Dağıstan'da yükselti daha yavaş azalır. Burada iklimin set etkisine karasallığın etkileri de eklenir: kuraklık ve sıcaklık farklılıkları.

Yüzey şekilleri ve coğrafi bölümlenme nedenleriyle ulaşılması güç olan Kafkaslar, Gürcüler, Ermeniler ve Azeriler dışında çeşitli kökenlerden gelen birçok etnik öbeğe barınak oldu: Kabartaylar ve Balkarlar, Osetler, Çeçenler ve İnguşlar, Abhazlar ve Acarlar. Kendi ulusal kimliklerine bağlı olan ve gerçek bir nüfus dinamizmi içinde bulunan Kafkasya halklarının kültürleri ve yaşama biçimleri de bir değişim geçirmektedir.

KAFKASSI sıf. ve a. Antropol. İnsan türünün ırklara göre sınıflandırılmasında, en önemli özelliği derisinin beyazlığı olan bir gruba bağlı insan için kullanılır.

KAFKASYA, Karadeniz'in doğusunda, *Büyük ve Küçük Kafkas dağları*'yla kaplı bölgeye verilen ad.

—Tar. Kafkasya, uzun zaman, insanlığın en eski birkaç efsanesinin yer aldığı bir masal diyarı sayıldı. Yaradılış'a göre, Cennet Bahçesi'nin sınırları buradan geçiyor ve Nuh'un gemisi'nin maceralı yolculuğu Ağrı dağında sona eriyordu. Prometheus ve Altın post efsaneleri de Kafkasya'da geçmiştir; ayrıca İran ve doğu efsanelerinin ana temaları da buradan kaynaklanmıştır.

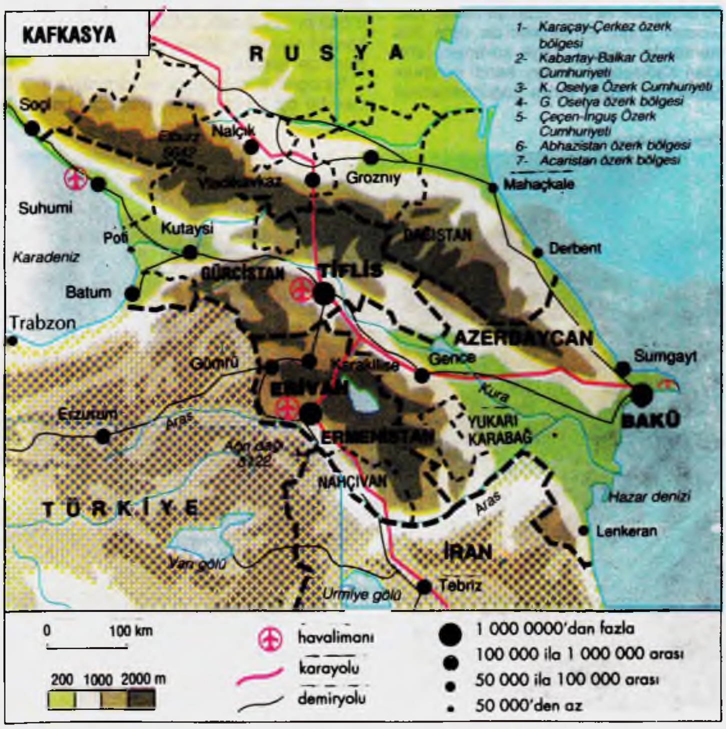
Kazılar, yontmataş çağında burada çeşitli endüstrilerin bulunduğunu ve yenitaş çağında metalin ortaya çıktığını göstermiştir. İ.Ö. III. binyıl'da Kafkasya, Güney Rusya'daki büyük tarihöncesi odaklar ve eski Mezopotamya ve Fenike uygarlıkları; ve daha sonra, İ.Ö. VII. yy.'da, Karadeniz kıyılarındaki yunan sömürgeleri ile ilişkisi olan önemli bir metal işleme merkeziydi. Kimmer, iskit, sarmat, hun, avar ve hazar istilalarından sonra, Batı'yla Doğu arasında bir kavşak noktası olan bölge yerleşik komşu güçlerin (bir yandan İran, öte yandan Bizans) baskısı ya da egemenliği altına girdi. Araplar 642'de Derbent'e geldilerse de, Hazarlar onların ilerlemesine izin vermedi. Hıristiyanlık, İ.S.'ki ilk yüzyıllarda yayılırken mezdekilik ve eski pagan inançları, kalıntılar halinde modern çağlara kadar varlıklarını korudular. Dağıstan'ın islamlaştırılması çok yavaş oldu (VII.-XVII. yy.). Orta ve Batı Kafkasya'nın islamlaştırılması ise XVI. yy.'dan XIX. yy.'a kadar sürdü.

XI. yy.'da, türk akınlarıyla birlikte Gürcistan'ın küçük prensliklere (Mingrelya, İmeretiya, Kartli, Kahetya) bölünmesi türkleşme sürecini hızlandırdı. XV.-XVIII. yy.'lar arasında Kafkasardı, Osmanlı Türkleri'yle İranlılar arasındaki savaşlara sahne oldu. Ama çok geçmeden üçüncü bir güç ortaya çıktı: Rusya. 1722'de, Büyük Petro'nun İran seferi, Osmanlı ve İran imparatorluklarıyla uzun bir çatışmalar dizisinin ilki oldu ve rus egemenliğinin kurulmasıyla sonuçlandı. Küçük Kaynarca (1774), Gülistan (1813), Türkmençay (1828), Berlin (1878) antlaşmaları bu sürecin başlıca aşamalarıdır. Bununla birlikte, Kuzey Kafkasya'da rus fetih hareketi, 1830-1859 arasında, Şeyh Şamil'in önderliğindeki müslümanların şiddetli direnişiyle karşılaştı. Direnişçiler, yenilmeleri üzerine, kitleler halinde Osmanlı İmparatorluğu'na göç ettiler. Bir çar temsilcisinin yönetimindeki tüm çarlık yöneticileri, bütün Kafkasya'da bir sömürgeleştirme ve ruslaştırma siyaseti yürüttüler. XIX. yy. sonunda milliyetçi ve toplumsal hareketler genişledi, çar hükümetine muhalefet şiddetlendi ve 1905 ve 1917 Rus devrimleri olumlu karşılandı.

Ancak, ekim 1917'de rus orduları, türk-kafkas cephesini terk ettiler ve ardından Kars, Ardahan ve Batum'u Türkiye'ye bırakan Brest-Litovsk barışı'nı imzaladılar; Kafkasardı ulusları Rusya'dan ayrılarak bir federasyon kurdularsa da bu federasyon parçalandı. 26-28 mayıs 1918'de Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ederek sosyalist yönetimli birer parlamenter cumhuriyet oldular. Kuzey Kafkasya da bağımsızlığını kazanmak istiyordu, ama beyaz ve kızıl orduların savaş alanına dönmüştü. İç savaşlar ve sınır çatışmaları, Kızılordu'yu yardıma çağıran yerel devrimci komiteler aracılığıyla üç kafkasardı devletinin sovyetleşmesine kadar (1919-1921) birbirini izledi; bu arada kemalist Türkiye, bölgeye ilişkin Sevr antlaşması (10 ağustos 1920) hükümlerinin uygulanmasını engellemek için bir taarruz başlattı. Türkler ve Sovyetler arasında imzalanan Moskova antlaşması (16 mart 1921) yeni sınırları belirledi. 15 aralık 1922'de bir Kafkasardı Sovyet Federasyonu kuruldu ve SSCB'ye katıldı. 1936 Sovyet anayasası, Kafkasya'nın etnik çeşitliliğini tam yansıtmayan bir siyasi ve idari bölünmeyi belirledi.

İkinci Dünya savaşı sırasında Kafkasya, Stalingrad'la birlikte, Almanlar'ın 1942 yaz saldırısının iki hedefinden biriydi. Bakü petrol kuyularına ilerlerken Terek kıyısında durdurulan alman kuvvetleri bazı tepeleri (Elbruz, 21 ağustos) ele geçirdiler, ama güney yamacı aşıp Gürcistan'a ulaşamadılar. Stalingrad bozgunu Almanlar'ı ele geçirdikleri tüm toprakları boşaltmak zorunda bıraktı (ocak 1943). Çatışmalar sırasında, Almanlar'la işbirliği yapmakla suçlanan bazı Kafkasya halkları (Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar) sürüldüler ve ancak XX. Kongre'den sonra aklandılar.

Bugün Kafkasya'da 3 bağımsız devlet (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan), Rusya Federasyonu'na bağlı 5 özerk cumhuriyet (Dağıstan, Kuzey Osetya, Çeçen-İnguş ve Kabartay-Balkar özerk cumhuriyetleri), 7 özerk bölge (Rusya'ya bağlı Adigey ve Karaçay-Çerkez özerk bölgeleri, Azerbaycan'a bağlı Nahçivan ve Yukarı Karabağ özerk bölgeleri, Gürcistan'a bağlı Abhazistan, Acaristan ve Güney Osetya özerk bölgeleri) yer almaktadır.



KAFKASYALI sıf. ve a. Kafkasya halkından olan.

KAFLI (Kadircan), türk gazeteci ve siyaset adamı (Dağıstan 1899 - İstanbul 1969). Ankara Gazi eğitim enstitüsü'nü bitirdi (1938). Edebiyat ve türkçe öğretmenliği; *Yeni sabah, Vatan, Tercüman* gazetelerinde röportaj ve fıkra yazarlığı yaptı (1936-1969). 27 Mayıs 1960 devrimi'nden sonra Kurucu meclis'e Cumhuriyetçi köylü millet partisi (CKMP) temsilcisi olarak seçildi. 1961 genel seçimlerinde aynı partiden Konya milletvekili seçilerek yeniden TBMM'ye girdi (1961-1965). Gazeteciliğinin yanı sıra yazdığı öykü, şiir ve romanlardan bazıları: *Köpüklü deniz* (1933), *Şimali Kafkasya* (1942), *Yağız atlı* (1943), *Atatürk'ten altın yapraklar* (1943), *Korsan yuvası* (1943), *Osmanlı devrinde tarihi fırtınalar* (1943), *Diri gömülenler* (1947), *Mithat Paşa* (1948), *Türkiye'nin kaderi* (1965), *Hz. Nuh ve tufan* (1966), *Hz. Âdem ve Havva* (1966), *Türkiye'ye göçler* (1966).

KAFR EL-ŞEYH, Akdeniz kıyısında Aşağı Mısır'da aynı addaki ilin merkezi, kent; 102 910 nüf. Kral Faruk'un (1936-1952) sarayı. —*Kafr el-Şeyh ili*, Nil deltasının ortasında il; 3 492 km²; 1 800 129 nüf.

KAFTAN a. (esk. türkç.). **1.** Eskiden giyilen kolsuz, önden açık, uzun ve geniş kesimli bir tür üstlük. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kaftan kalıbı*, aptal, bilgisiz, boş adam (arg.). ‖ *Biçilmiş kaftan* → BİÇMEK.



sultan Bayezit II'nin kaftanı
XV. yy. sonu - XVI. yy. başı
Topkapı sarayı müzesi
İstanbul

—Esk. giy. *Ağır kaftan*, osmanlı saray giyiminde sırma işlemeli kumaştan yapılan ve özel günlerde giyilen kaftanlara verilen ad. || *Kaba kaftan*, erkeklerin dışarı çıkarken giydikleri sade ve gösterişsiz kaftan. || *Murassa kaftan*, üzeri değerli taşlar ve işlemelerle bezeli kaftan.
—Folk. Minarelerin külah kısımlarını kandil ya da ampullerle donatarak yapılan süsleme. || *Kaftan giydirmek*, minarenin külah kısmını ışıklarla donatmak, süslemek.
—Hat. *Kaftan giydirmek*, hat meşkeden öğrencinin yazıları hocası tarafından beğenildiğinde, yazısının üstüne beğenme (pesent) işareti koyarak ödüllendirmek.
—Kur. tar. *Kaftan baha*, sadrazamla vezirlerden sonra gelen ikinci dereceden memurlara kaftan giydirme yerine ödenen para. (Tanzimat'tan sonra bu uygulamaya son verildi.) || *Kaftan giydirme* → HİLAT.
—ANSİKL. Kaftan Doğu ülkelerinde yaygın olarak kullanılan bir üstlüktü. İran'da, arap ülkelerinde de kullanılıyordu ve osmanlı fetihleriyle K. Afrika'ya değin yayılmıştı. Suriye'de bedevi emir ve şeyhleri kaftanı kışlık giysi olarak kullanıyorlardı. Fas'ta özellikle kadınlar tarafından yaygın bir biçimde kullanılan bir giysi türüydü.

Osmanlılar'da da 1828'deki giyim düzenlemelerine değin, özellikle erkek üstlüğü olarak en yaygın kullanımı olan giysilerdendi. Saray ve konak çevrelerinde en değerli kumaşlardan yapılır, üzeri çeşitli biçimlerde bezeli olurdu. Uzun ve bol kesimli olan kaftanların kimisi tamamen kolsuz olur, kimisinde de kol oyuğu açılmaz, kollar omuz üzerine düşerdi. Önü, göğsü ve kollarının kenarları şeritler, değerli taşlardan yapılmış düğmeler, kürkler ve işlemelerle bezenir, giysiye zenginlik vermek için kimi zaman kol altından, aşağıya doğru genişleyen bir parça eklenirdi. Bazılarının içi, yüzüyle uyum sağlayacak kumaşlarla astarlanır, kışın içine kürk geçirildiği de olurdu. Keçeden, çuhadan yapılanları da vardı.

Önemli hizmet görenlere ya da bir imtiyaz verilen kumandanlara kaftan ya da kaftan ve kılıç armağan etme, osmanlı saray geleneklerindendi. Armağan edilecek kaftanın rengi, biçimi, şeritleri ve düğmeleri verilen kişinin rütbesine ve gördüğü hizmete göre değişir, bunlar bayramlarda sadrazamın huzurunda kaftancıbaşı tarafından dağıtılırdı. (→ HİLAT.)

İstanbul Topkapı sarayı müzesi'nde sergilenen padişah ve şehzade kaftanları bu giyim biçiminin en değerli örnekleri olmasının yanı sıra, o dönemin dokumacılık ve işleme sanatını yansıtması bakımından da ilginçtir.

KAFTANCIBAŞI a. Kur. tar. Divanı hümayun teşrifatçısının emrinde bulunan görevlilerden.
—ANSİKL. Padişahın ve sadrazamın huzurunda giydirilecek kürk ya da hilatın korunması, hazır bulundurulmasıyla görevliydi. Hilat giydirme töreninde sadrazamın az ötesinde durur, giydirilecek hilatı taşırdı. Ayrıca, kürk satın alınması ve diktirilmesiyle de görevliydi. Tanzimat'tan sonra bu görev kaldırıldı.

KAFTANCIOĞLU (Ümit), asıl adı **Garip Tatar**, türk yazar (Kars 1934 - İstanbul 1980). Cılavuz köy enstitüsü'nü bitirerek (1957) köy öğretmenliği yaptı; Balıkesir Necati eğitim enstitüsü'nü bitirdi (1961). TRT'de köy yayınları bölümünde ve İstanbul radyosu kültür yayınları'nda yapımcı olarak çalıştı. İdeolojik bir silahlı saldırıda öldürüldü. Hikâye ve romanlarında Doğu Anadolu köylüsünün yaşamını, köylü-ağa, insan-doğa çelişkisini, alevi törelerini ve yerel kültürü konu edindi. Başlıca yapıtları: *Dönemeç* (1972, TRT hikâye büyük ödülü), *Yelatan* (roman, 1972), *Hakkullah* (1972 Karacan röportaj armağanı).

KAFTANİ sıf. ve a. (*kaftan* ve ar. *î*'den). *Esk.* Kaftan diken, kaftancı.

KAFTANLI sıf. Kaftan giymiş ya da kaftanı belirtilen nitelikte olan kimse için kullanılır.
—Kur. tar. Enderun'a bağlı seferli, kiler, hazine, has odaların içoğlanlarına verilen ad. (Kaftan giydiklerinden bu adla anılırlardı.)

KAFTOR → KAPTARA.

KAFU KÜLTÜRÜ a. (Kenya'daki *Kafu* ırmağının adından). Doğu Afrika'da Alt Yontmataş dönemi endüstri evresi. (KAFUEN de denir.) [Yontulmuş çakıl taşları çok kaba bir görünümdedir; bu yüzden birçok tarihöncesi uzmanı, bunların insanlarca yapıldığına inanmamaktadır.]

KAFUE, Zambiya'da ırmak, Zaire sınırında doğar; Zambezi'nin kolu (sol kıyıdan); 950 km. —*Kafue ulusal parkı* 22 400 km^2'lik bir alan kaplar.

KAFUE, Zambiya'da kent, *Kafue* ırmağının sol kıyısında, Lusaka'nın G.'inde; 19 000 nüf. Tekstil sanayisi.

KAFUEN a. (fr. *Kafouen*). Tarönc. → KAFU KÜLTÜRÜ.

KÂFUR ya da **KÂFURU** a. (ar. *kâfûr*). Kim. **1.** Kâfur ağacından çıkarılan aromatik katı madde. (Eşanl. KAMFOR.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Kokulu uçucu yağdan arta kalan katı madde. (Anasonun kâfuru anetol, andızotunun kâfuru alantol, bergamotun kâfuru ise bergaptendir.) **—3.** Kâfur ağacından çıkarılan trimetil -1, 7, 7 bisiklo (2, 2, 1) heptanon-2'nin yaygın adı. **—4.** *Bukku kâfuru*, DİOSFENOL'ün eşanlamlısı.
—*Esk. Kâfur ruhu*, kâfur özü. || *Kâfur-ı asli*, kâfur ağacından elde edilen kâfur. || *Kâfur-ı benefşe*, susam bitkisinin yaprağından elde edilen madde. || *Kâfur-ı cevdane*, en iyi kâfur cinsi. || *Kâfur-ı cevz-i bevva*, hindistancevizi yağından elde edilen kokulu bir madde. || *Kâfur-ı nuni*, kâfur ağacının odunu ya da yaprağı kaynatılarak elde edilen kâfur.
—İsl. Berrak su akıttığına inanılan cennet çeşmesi.
—ANSİKL. Eczc. Kâfurun sinir sistemi, solunum merkezi ve kalp üzerinde uyarıcı etkisi vardır. Alkoldeki çözeltisi (10 g kâfur, 100 g alkolde eritilerek hazırlanır) ya da yağdaki çözeltisi (10 ya da 20 g kâfur 100 g zeytinyağında eritilir) dıştan sürülerek özellikle kimi deri hastalıklarında, kaşıntılarda ve romatizma hastalıklarında kullanılır.
—Ed. Divan şiirinde sevgilinin teni, gerdanı, yanakları, eli ayağı, bacakları beyaz rengi dolayısıyla kâfura benzetilir. Zekâsını kullanarak başa geçen ve Mısır'da hükümdarlık yapan Kâfur adlı zenci köle anımsatılarak ak ile kara arasında tezat sanatı yapılır.
—Kim. Bir keton olan kâfur, ketonların tüm özelliklerini içerir. İndirgendiğinde borneolleri, yükseltgendiğinde kamforik asidi, sülfonlandığında da kamfosülfonik asitleri verir.

Kâfur ile türevlerinin (borneoller, kamfen) kimyası, bunların oluşumuna yol açan örneğin kamfen → kâfur dönüşmesi gibi yeniden düzenlenmelerden dolayı son derece karmaşıktır. Bu dönüşüm aynı zamanda kimya kuramlarının geliştirilmesinde tarihsel bir rol oynamıştır.

Kâfur, selüloz esterleri ile eterleri için kusursuz bir plastikleştiricidir; bu nedenle genellikle selüloz nitratlarla birlikte kullanılır.

• *Doğal kâfur, japon kâfuru* ya da *sağ kâfur.* Japon kâfuru odunun damıtılması sonunda elde edilen esansın kristalleşebilen kesimidir. Saydam renksiz, ufalanabilir ve elle dokunulduğunda yağlı izlenimi veren bir kütledir. Kendine özgü keskin, kuvvetli bir kokusu vardır. Polarılmış ışığın düzlemini sağa döndürür. Suda az çözünmesine karşın organik çözücülerin büyük bir kesiminde çok çözünür. Büyük lavanta, yalancı papatya ve sassafras gibi kimi çiçeklerin esanslarında bulunur.

• *Yapay kâfur.* Terebentin esasında bulunan pinenden elde edilir, kristalleştirilerek ya da süblimleştirilerek arılaştırılır. Yapay kâfur tümüyle uçucu, kristalleşmiş beyaz bir tozdur. Doğal kâfur gibi kokar, polarılmış ışığın düzlemini döndürme gücü dışında çözünürlük ve diğer özellikleri aynıdır; polarılmış ışığı döndürme gücü ise ya çok zayıf ya da hiç yoktur.
—Tar. Sasaniler döneminden beri İran'la Çin ve Hindistan arasında bir ticaret malı olan kâfura Kuzey Hindistan'ın fethi sırasında Madai'de rastlayan Araplar, bunu önce tuz sandılarsa da sonradan yararlarını görüp başka bir madde olduğunu anladılar ve sonra bu konuda uzmanlaştılar. Araplar daha sonra kâfuru bir dışsatım malı olarak *fanşuri, riyahi* ve *balus* diye üç türe ayırdılar. Bunlardan fanşuri ile riyahi en iyisi, balus ise yağlı ve zamklıydı. Marco Polo, seyahatnamesinde fanşuri kâfurun bunların en niteliklisi ve en pahalısı olduğunu, kendi ağırlığınca altın değerinde bulunduğunu yazar. Öte yandan arap yazarlar, özellikle İbnül Baytar, Sumatra'nın güney kıyısında bir liman kenti olan ve kâfur dışsatımı yapan Fanşur'dan sıkça söz eder. IX. yy.'ın ilk yarısından başlayarak çeşitli seyahatnamelerde Fanşur adına, en iyi tür kâfurun çıktığı yer olarak rastlanır. Ayrıca, kâfur adı Kuran'da da geçer:"Hayır sahibi kişiler, yapısında kâfur olan bir kâseden içeceklerdir." *Kâfur* sözcüğü burada güzel kokuya örnek olarak söylenmiş olabileceği gibi, cennetteki bir çeşmenin adını belirtmesi de olasıdır.
—Ted. Kâfurun her iki türü de özdeş fizyolojik özellikler içerdiğinden aynı yerlerde kullanılır. Ancak, ilaç yapımında yapay kâfur, 1972'den sonra kullanılmaya başlamıştır. Özellikle Raspail'dan bu yana çok tanınmış bir ilaçtır. Deriye sürülerek uygulandığında yatıştırıcı, uyarıcı ve hafifçe anestezik bir etki gösterir (kâfurlu alkol yağı ya da çözeltisi). Ağız yoluyla düşük dozda alınarak kalp ve solunum analeptiği olarak kullanılır. Ağrı kesici iksirlerin bileşimine girer.



Süleyman II'nin
kırmızı saten kaftanı
XVII. yy. sonu
Topkapı sarayı müzesi
İstanbul

KÂFÛR EBÜLMİSK, ihşidi saltanat naibi (Nübye 904 - Fustat 968). Nübyeli sadık bir zenci köle olarak Mısır ve Suriye'de ihşidi hanedanının kurucusu Muhammet bin Tuğç el-İhdiş'in yanında yetişti. Onun kurduğu zenci köleler ordusunda komutanlığa kadar yükseldi. Suriye'yi ele geçirmek isteyen Hamdaniler'i Halep önlerinde yenince vezirliğe ve hükümdarın küçük yaştaki oğlu Unucur'un saltanat naipliğine atandı (946). Aynı yıl Muhammet bin Tuğç'un ölümü üzerine ardılı olan Unucur'un yerine ülkeyi yönetmeye başladı. Ergin çağa gelen Unucur'u kendisine karşı kışkırtmak isteyenleri cezalandırarak naipliğini sürdürdü. Suriye'yi Hamdaniler'den alarak yeniden İhşidiler'e bağladı. Unucur ölünce (961), yerine geçen kardeşi Ali döneminde (961-966) vezir ve saltanat naibi olarak görevinde kaldı. Mı-

A.F.P.



Lazar Kaganoviç

Ph. Gras.



Mauricio Kagel
(Théâtre de la Ville, Paris, 1972)

sır ve Suriye'de yönetsel yenilikler yaptı, adalet ilkesine dayalı bir vergi sistemi kurdu. Ali öldükten (966) sonra yönetimi tam anlamıyla ele aldı. Bilim adamlarını ve sanatçıları korudu, bilimsel çalışmalara önem verdi, ülke ekonomisini yeniden düzenleyerek ihşidi egemenliğini güçlendirdi. Ölümü üzerine (968) başa geçen Ali'nin oğlu Ahmet, yönetimde yetersiz kalınca, İhşidi devleti fatımi istilası karşısında hemen yıkıldı (969).

KÂFURAĞACI a. Kâfur elde edilen ağaçların ortak adı. Bu ağaçların en önemlisi *Cinnamomum (Laurus) camphora*'dır (defnegiller familyası). Kâfurağacı Çin'de, Japonya'da ve Tayvan'da yetişir; özellikle Tayvan'da dağlık yerlerde ormanlar oluşturur. Yüksekliği 20-40 m arasında değişen ve kışın yapraklarını dökmeyen uzun ömürlü (belki 2 000 yıl) bir ağaçtır. Soğuğa oldukça dayanıklı olduğundan bazı Akdeniz ülkelerine de (Cezayir, İtalya, Mısır) getirilmiş ve çok iyi uyum sağlamıştır. İstanbul'da bazı bahçelerde (Emirgân korusu) süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Dipterocarpaceae familyasının *Dryobalanops camphora* [*D. aromatica*] türünden *Borneo kâfuru* [*borneol*] elde edilir.)

KÂFURİ sıf. (ar. *kāfūr* ve *-ī*'den *kāfūrī*). *Esk.* Kâfurdan yapılmış, içinde kâfur maddesi bulunan; kâfur gibi.

KÂFURLU ya da **KAMFORLU** sıf. Kâfur içeren bir madde için kullanılır.

KÂFUROTU a. Akdeniz bölgesinde yetişen ve yaprakları ovulduğunda kâfur kokusu saçan bitki. (Bil. a. *Camphorosma monspeliaca;* sodaotugiller familyası.)

KÂFURU → KÂFUR.

KAFZA (*Cebel*), İsrail'de, Nasıra yakınında moustier endüstrisini yansıtan önemli arkeolojik sit. Burada, bazıları ölü armağanlarıyla birlikte gömülmüş 20 insan iskeleti ele geçirildi. *Homo sapiens sapiens* ile yakınlık gösteren bu kalıntıların Cro-Magnon insanının atalarına ait olabileceği düşünülmektedir.

KAFZADE FAİZİ, asıl adı **Seyit Abdülhay,** türk şair (İstanbul 1572 ya da 1589 - *ay. y.* 1621). Kazasker şair Kafzade Mustafa Feyzullah Efendi'nin oğludur. Medrese öğreniminden sonra İstanbul'daki medreselerde ders verdi. Halep'te ayaklanan (1607) Canpolatoğlu Ali Paşa üzerine gönderilen sadrazam Kuyucu Murat Paşa'nın ordusunda, daha sonra Selanik'te kadı olarak bulundu. Genç Osman olayında saraydaydı; duyduğu büyük korku dolayısıyla hastalanarak birkaç gün sonra öldü. Şiirleri *Divan*'ındadır. Bir *Sakiname*'si ile *Leyla ve Mecnun* (yarım kalan yapıtı Vehbi tamamladı) mesnevisi vardır. Kaside ve gazelleri, çağında çok beğenilmiş, ancak düzyazıda daha da başarılı olduğu belirtilmiştir. Tiryaki Hasan Paşa'nın yanında katıldığı Kanije savunması'yla ilgili *Hasenat-ı Hasan* adlı yapıtından bazı bölümleri Namık Kemal *Kanije* adlı kitabına aktarmıştır. *Zübdet ül-eşar* adlı yapıtı XV. yy.'dan kendi dönemine kadar yaşamış şairleri konu edinen, daha çok antoloji niteliğinde bir tezkiredir.

KAGA-BANDORO, esk. **Fort-Crampel,** Orta Afrika Cumhuriyeti'nde kent, Gribingui ilinin merkezi. 1900'de Gentil'in kurduğu ticaret merkezi. Pamuk taneleme.

Kagalen (meclis anlamında ibranice *Kahal*'dan), Finlandiya'da gizli siyasal örgüt. XIX. yy. sonunda ve XX. yy. başında çarın ruslaştırma siyasetine karşı sürdürülen direnişin odağı oldu.

KAGANOVİÇ (Lazar Moiseyeviç), rus siyaset adamı (Kabanıy, Ukrayna, 1893 - Moskova 1991). Ukraynalı musevi bir ailenin çocuğuydu. 1911'de Rus sosyal demokrat işçi partisi'ne girdi. Komünist partisi'nin Türkistan örgütlerinde çalıştı (1920-1925). 1924'te Merkez komitesi'ne girdi. Ukrayna komünist partisi birinci sekreteri oldu (1925-1928), partinin Moskova örgütünü yönetti (1930-1935). Politbüro, sonra da Prezidyum üyeliğine seçildi (1930-1957). Parti sekreterliğine yükseldi (1934-1939). Ulaştırma (1935), Ağır sanayi (1937) komiserliklerine atandı. Halk komiserleri konseyi, sonra bakanlar kurulu başkan yardımcılığında bulundu (1938-1955). Stalin'in sadık yardımcılarındandı; 1955'te Hruşçev tarafından teknik bir bakanlığa sürüldü. 1957'de "antiparti grubu"nun diğer üyeleriyle birlikte parti Prezidyumu'ndan çıkarıldı.

KAGANOWSKİ (Ephraim), yiddiş yazar (Varşova 1893 - Paris 1958). Çehov ve Maupassant'dan etkilendi. Varşova Yahudileri'nin yaşamından esinlenerek yazdığı öyküleri yiddiş gazetelerinde çıktıktan sonra, bir kitapta (*Oeuvres* [fr. çev.], 1951) toplandı. Ayrıca *le Logement sombre* (fr. çev.) [1965] adlı özyaşamöyküsel bir roman yazdı.

KAGAVA, Japonya'da il, Şikoku adasının kuzey-doğusunda; 1 879 km²; 1 027 000 nüf. (1989). Yönetim merkezi *Takamatsu.*

KAGEL (Mauricio), arjantinli besteci (Buenos Aires 1931). Müzik öğrenimine Arjantin'de başladı (başlıca hocası Ginastera'ydı). İlk önemli yapıtı olan *Yaylılar altılısı*'nı (Sexteto de cuerdas) 1953'te besteledi (1957'de gözden geçirdi). 1957'de Almanya'nın Köln kentine yerleşti. Sözü geçen altılısı, 1958'de Darmstadt'ta seslendirildi. Aynı kentteki Elektronik müzik stüdyosu'nda çalıştı. 1960'tan sonra Darmstadt'taki yaz kurslarında, 1967'den sonra da Berlin Sinema ve televizyon akademisi'nde ders verdi. 1969'da Köln'deki Yeni müzik enstitüsü'nün ve Yeni müzik dersleri'nin başına getirildi. Sanatının özü açısından Viyana okuluna bağlı olmakla birlikte Kagel, mizahı bilgiçliğe yeğledi. Elektronik seslerin yanı sıra, geleneksel çalgıların ve başka kaynakların seslerini kullanarak müziğin ses yelpazesinin genişlemesine ve müziğin öteki sanatlarla birleşmesine katkıda bulundu. Yapıtlarının çoğu, gerçekte düşünülüp tartılmış olmakla birlikte yenidadacı anlayışla bestelenmiş gibidir ve görsel bir öğe içerir. Başlıca yapıtları: piyano, vurmalı çalgı ve bantlar için *Transición II* (1959); elektronik sesler için *Transición I* (1960); orkestra için *Heterophonie* (1961); 3 yorumcu için *Match* (1964); 5 icracı için *Der Schall* (1968) [icracılardan her birinin yaratıcılığı, ses veren başka nesnelerle temas yoluyla özgürleşebilir]; bir trompetçi için *Yarışma parçası* (1969); *Acustica* (1970) [5 müzikçi, sayısız acayip nesneyle oynar]; halk ezgileri gürültüye dönüştürülerek melodileri yok edilip yalnızca ritimlerinin algılanmasının hedeflendiği *Tactil pour trois* (1970); antiopera *Staatstheater* (Hamburg, 1971); *Exotica* (1972); orkestra için *Fügsüz çeşitlemeler* (1973); *Bestiarium* (1975); bir Amazonia kabilesinin Akdeniz havzasını ele geçirdiğini anlatan *Mare nostrum* (1975); bir suareyi dolduran *Die Erschöpfung der Welt* (1978) ve *Aus Deutschland* (1981); metni Robert Schumann'ın günlüğünden alınmış *Mitternachtstück* (1981); *Rrrrr...* (Donaueschingen, 1982); mezzosoprano ve orkestra için konser sahnesi *Ein Brief* (1986).

KAGEMNİ, Mısır kralı Teti zamanında Güney Mısır veziri ve yöneticisi (İ.Ö. 2400'e doğr.). Babasının onun için yazdığı bilgelik üzerine bir yapıtla tanınır. Sakkare'deki mastabasının yanında bir kült odası ve ona tapınanların stelleri bulunur. Gerçekten de Eski İmparatorluk'un öteki vezirleri gibi Kagemni'ye de ölümünden sonra tapılmıştır.

KAGERA, Orta Afrika'da ırmak; 400 km. Önce Ruanda sınırını, daha sonraysa Uganda-Tanzaniya sınırının bir bölümünü çizdikten sonra sol kıyıdan Victoria gölüne dökülür. Bu ırmağı bazı bilim adamları Nil'in en uzaktaki ana kolu sayarlar. — Ruanda'da bulunan yaklaşık 300 000 km²'lik bir ulusal parka da bu ırmağın adı verilmiştir.

Kagero-(no-) nikki (*Bir susineğinin günlüğü*), güçlü siyaset adamı Fucivara Miçitsuna'nın adı bilinmeyen annesi tarafından yazılmış olan, japon manzum günlük türünün (*nikki*) başyapıtlarından biri. 954-974 arasını kapsayan üç ciltlik yapıtta yazar, kocasına olan acılarla dolu bağlılığını, oğluna duyduğu sevgiyi ve ruhsal evrimini içtenlikle ve ayrıntılı bir biçimde anlatır. Çağının aristokrat kadınlarının toplumsal ve özel yaşamları üstüne değerli bir tanıklık ve bir dizi kadın "günlük"ünün ilkini oluşturan yapıt, *Genji" monogatari*'yi derinden etkilemiştir.

KÂGİR ya da **KÂRGİR** sıf. (fars. *kār,* iş ve *gir* ya da *gil*'den *kār-gir, kār-gil*). İnş. **1.** Bir bağlayıcıyla (harç, alçı, çimento vb.) bir arada tutulan taş ya da tuğlalardan oluşan bir yapı, bir duvar için kullanılır. **—2.** *Düzensiz derzli kâgir duvar,* moloz taşlardan ya da gelişigüzel bloklardan oluşan ve derzleri belli bir düzende olmayan kâgir duvar. ‖ *Karma kâgir yapı,* yapımında hem taş, hem tuğla kullanılan kâgir yapı. ‖ *Kuru kâgir duvar,* bağlayıcı bir gereç kullanılmadan taşların yan yana getirilmesiyle oluşturulan duvar.

KAGOK a. ("şarkı, melodi" anlamında kore dilinde sözc.). Müz. Bestesi beş bölümlü ve sözleri üç dizeli olan, klasik ve ince üsluplu Kore şarkısı. (En azından beş çalgılık bir topluluğun eşliğinde söylenir. Eşlik eden başlıca çalgılar: *komunko* adlı kithara, *se-piri* adlı küçük zurna, *taegum* adlı büyük yan flüt, *haegum* adlı iki telli yaylı çalgı ve kum saati biçiminde *cang go* adlı davul.)

KAGOŞİMA, Japonya'da liman kenti, Kagoşima körfezinin batı kıyısında, Kyuşu adasının güneyinde; 536 685 nüf. (1990). Kent, Satsumaların eski fiefidir. Metalürji ve tekstil sanayileri. Turizm merkezi. —*Kagoşima ili,* 9 153 km²; 1 810 000 nüf. (1989). —Uçinura'da, Büyük Okyanus kıyısında, Tokyo Üniversitesi'nin *Kagoşima uzay merkezi* vardır. (1962'de kurulan merkezden 1966'da ilk japon uyduları fırlatıldı.)

KAGRAİ. Tar. coğ. Anadolu'nun Pisidia bölgesinde kentçik; Antalya'nın Akseki ilçesi Cevizli (esk. Kağras) bucağındadır. İlk kez 1965'te ele geçen yazıtlarda adına rastlandı. Alçak, kayalık bir tepe üzerinde, Zeus'a adanmış bir tapınağın kalıntıları vardır.

KAGROMA, hint kökenli tibetli buddha tanrıçaları grubu (*Dakini*'lere karşılık gelirler). Bunlar, Yidam, Çoiçong ve Drag-gsed adı verilen tanrıların eşi ya da *şakti*'si sayılırlar ve bu tanrıların etkin gücünü temsil ederler.

KAGU a. Yeni Kaledonya ormanlarında yaşayan, külrenkli tüylü, iri, gagalı ve ayaklı kırmızı kuş. (Bil. a. *Rhinochetos jubatus; Rhinochetidae* familyası.)
—ANSİKL. Kagu, göğüs kaslarının zayıflığı nedeniyle uçamayan bir bataklıkkuşudur. Gececidir, çeşitli omurgasızlarla beslenir. Adaya köpek ve farelerin girmesi, tüyleri yüzünden avlanması ve kendisine uygun biyotopların küçülmesiyle sayıları azalmıştır. Toprağın hemen üzerinde kurduğu yuvasına her defasında bir yumurta bırakır. 30 yıl ya da daha uzun yaşar.

KAGUGİLLER a. Yeni Kaledonya'da yaşayan kagu'yu (*Rhinochetos jubatus*) içeren familya. (Bil. a. *Rhinochetidae.*)

KAGURA a. (jap. sözc.). Çok uzak bir geçmişi olan ve kimi şinto törenlerinde, şinto müziği eşliğinde yapılan dinsel japon dansı.

KAGYUR, KANGYUR ya da **KANCUR** (*sözün çevirisi* anlamına gelen tibetçe sözc.), tibet buddhacılığının kutsal ede-

biyatı. *Bstan-gyur*'un ("kitapların çevirisi") tersine, "Buddha'nın sözü"nü simgeleyen bu kurallar edebiyatı, çoğu başlangıçta sanskritçe yazılarak VIII. yy.'dan sonra tibetçeye çevrilen yaklaşık 1 000 yapıt içerir.

KAĞAN → HAKAN, HAN.

KAĞANLIK a. **1.** Kağan olma durumu. **—2.** Kağan tarafından yönetilen ülke.

KÂĞAZ a. (fars. *kāğaz*). *Esk.* **1.** Kâğıt. **—2.** *Kâğaz-ı bad, kâğaz-ı eftal*, uçurtma.

KAĞIŞTI a. Kılıç, mızrak vb. silahların çarpışmasından çıkan ses.

KÂĞIT a. (fars. *kāğız*). **1.** Birbirine karışmış ya da keçeleşmiş liflerden ya da lif parçalarından oluşan, ince ve kuru yaprak biçiminde madde. (Gerçek anlamıyla kâğıt gramajı 224 g'ın altındaki yapraklar için kullanılır. Bu değerin üzerinde karton sözkonusudur.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Üzerine yazı yazılabilen kâğıt ya da kâğıt parçası: *Bu kâğıdı alın ve isteklerinizi yazın.* **—3.** Belli bir önem taşıyan yazılı ya da basılı kâğıt yaprağı; belge, doküman: *Kâğıtları imzalamak. Belediyeden gerekli kâğıtları almak.* **—4.** Yazılı sınav kâğıdı: *Öğretmen kâğıtları henüz okumamış.* **—5.** *Tkz.* Kâğıt para: *Bu alete kaç kâğıt verdin?* **—6.** *(Yüzü) kâğıt gibi olmak*, can sıkıcı bir durum ya da kötü bir olay karşısında rengi solmak, sararmak: *Mektubu okuyunca yüzü kâğıt gibi oldu.* || *Kâğıt oyunu*, iskambil kâğıtlarıyla oynanan oyun. || *Kâğıt uçurmak*, çok acele olarak mektup yazıp göndermek. || *Kâğıt üzerinde*, kuramsal ya da düşünsel olarak: *Kâğıt üzerinde kolay da, uygulamada çok güç olur söylediklerin.* || *Kâğıt üzerinde kalmak*, bir şey sözkonusuysa, tasarı biçiminde kalmak, uygulamaya konmamak: *Bunlar da kâğıt üzerinde kalacaksa, hiç söz etmeyelim.* || *Bir tasarıyı, düşünceyi vb. kâğıda dökmek*, onu yazılı biçime dönüştürmek: *Söylemekle olmaz, kâğıda dökmek gerekir.* || *Kâğıda kaleme sarılmak*, hızla, vakit geçirmeden yazmaya koyulmak: *Haberi duyar duymaz kâğıda kaleme sarılmış, ilgilileri uyaran sert bir mektup yazmıştı.*

—Ciltç. *Yan kâğıdı*, bir kitabın başına, iç başlıktan önce, ve sonuna, basımla ilgili bilgilerin verildiği kâğıttan sonra konulan beyaz ya da renkli yaprak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—El sant. *Kâğıt içi yazma*, ince kâğıtlar arasına yerleştirilip istiflenerek satışa sunulan yazma, yemeni. (Yazmalar genellikle ince kalite pamuklu bezler üzerine yapıldığından, birbirine yapışmasını önlemek ve düzgün durmasını sağlamak amacıyla ince kâğıtlar arasına yerleştirilir.)

—Foto. *Fotoğraf kâğıdı*, üzerine ince bir duyarkat katmanı sürülmüş kâğıt (selüloz ya da plastik). [Bk. *ansikl.* böl.]

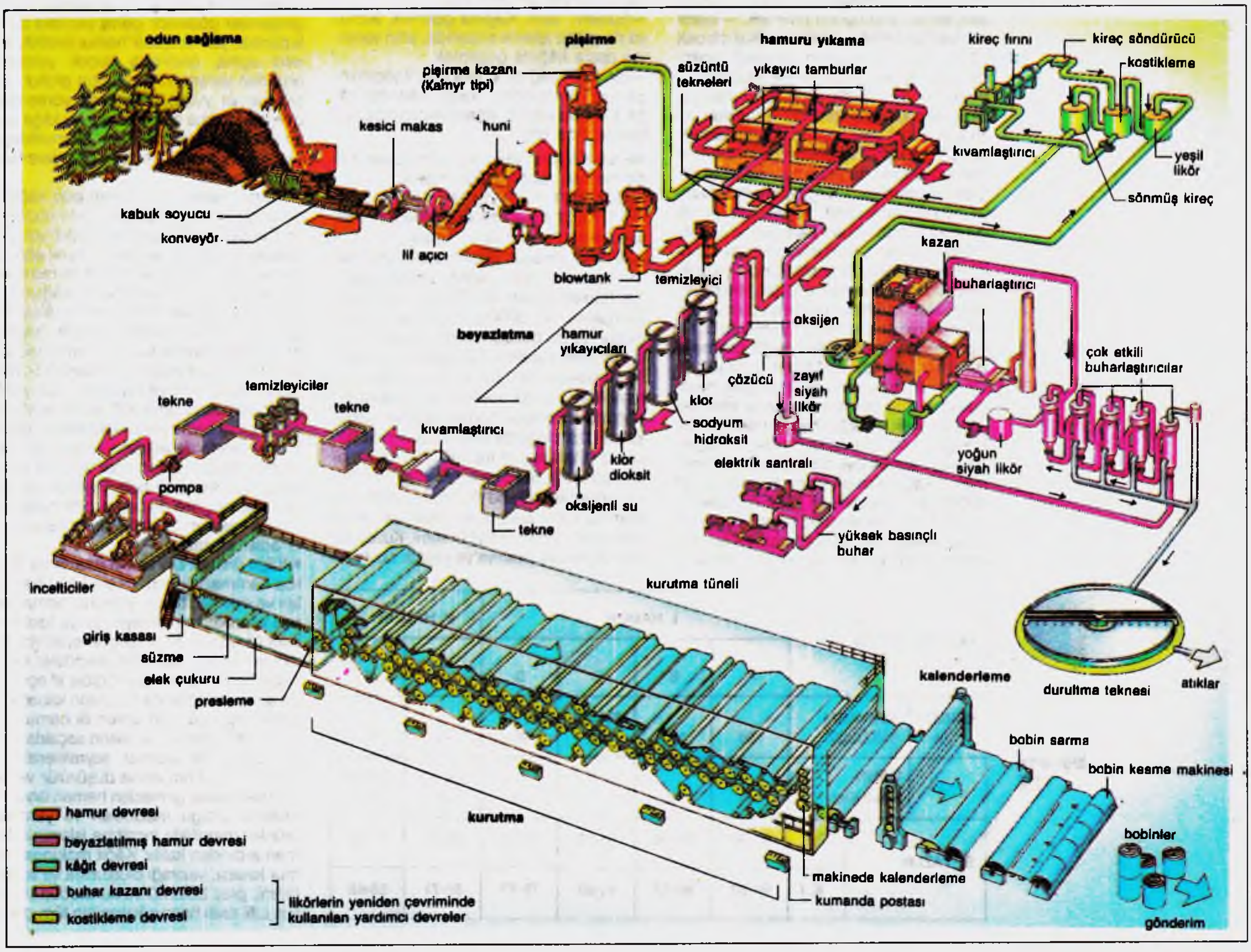
—İkt. tar. *Kâğıt emini*, Osmanlılar'da, Maliye nezareti ve saray arasındaki haberleşme işlerine bakan memura verilen ad. (Yeni berat alan ya da beratlarını yenileyenlere beratlarının verilmesi ve berat harcı alınması bu memur tarafından yapılırdı.) || *Kâğıd-ı birun (enderun) emiri*, Osmanlılar'da Maliye nezareti'nin evrak işleriyle görevli memur.

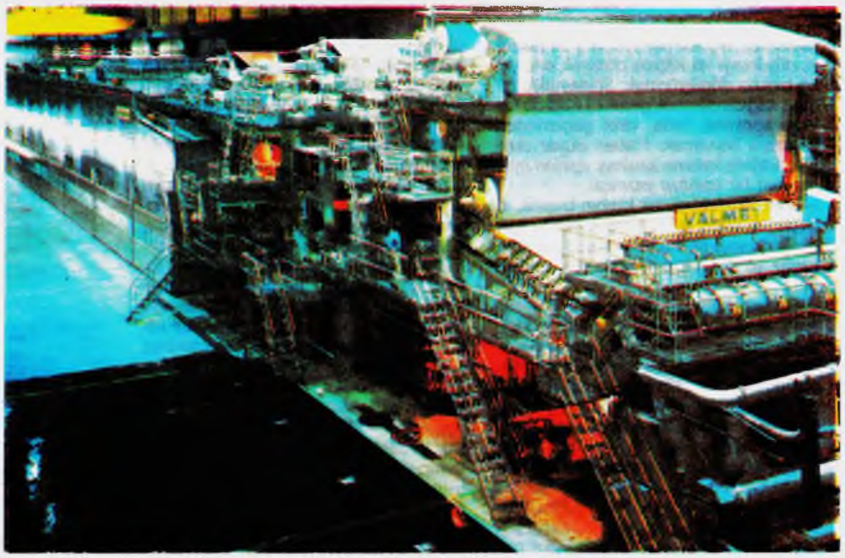
—Kâğ. san. *Birinci hamur kâğıt*, temelde kimyasal hamurdan oluşan ve içindeki odun hamuru oranı % 10'u aşmayan kâğıt. (Birinci hamur kâğıtlar A, B, C, D kategorilerine ayrılır. A ve B kategorileri % 100 kimyasal selülozdan oluşur; C kategorisi en az % 95, D ise en az % 90 kimyasal selüloz içerir. Beyazlık oranı A'da % 91-93, B'de 86-88, C'de 81-83, D'de 75-77 arasında değişir.) || *İkinci hamur kâğıt*, yaklaşık % 40 kimyasal selüloz ve en az % 60 odun hamurundan oluşan kâğıt. (A ve B kategorilerine ayrılır. Beyazlık oranı A'da % 69-71, B'de % 58-62 arasında değişir.) || *Kırpıntı kâğıt*, kırpma işlemi sırasında kesilen, kâğıt ve karton yapımında hammadde olarak kullanılmak üzere toplanan kâğıt parçaları. || *Külsüz kâğıt*, tam yakıldığında göz ardı edilebilecek oranda artık bırakan kâğıt. || *Odunsuz kâğıt*, lif bileşimi genellikle yalnız kimyasal hamurdan oluşan kâğıt ya da karton. || *Tuvalet kâğıdı*, sağlık amacıyla kullanılan ve rulolar ya da yaprak paketleri biçiminde satışa sunulan kâğıt. || *Üçüncü hamur kâğıt*, % 30 esmer ya da yarı beyazlatılmış sülfat selülozu ve % 70 odun hamurundan oluşan kâğıt. (Beyazlık oranı % 65'tir.)

—Kâğ. sant. *Aharlı kâğıt* → AHARLI. || *Ebrulu kâğıt* → EBRULU. || *Elvan kâğıt* → ELVAN. || *Frenk kâğıdı*, Osmanlı döneminde Avrupa'dan gelen kâğıtlara verilen ad. (Bunlar arasında en beğenileni, ingiliz kâğıdıydı ve yaldızlı ingiliz kâğıtları takriklik olarak kullanılırdı.) || *Meşk kâğıdı*, birkaç kez silinip kullanılabilmesi amacıyla kalınca aharlanmış kâğıt. || *Mühreli kâğıt*, aharlandıktan sonra mühreyle parlatılmış kâğıt. (Bu tür kâğıtlar mürekkebi emmez ve kalem, üzerinde kolaylıkla kayar.)

—Mutf. *Kâğıt kebabı*, yağlı kâğıda sarılarak fırında pişirilen koyun ya da kuzu eti. (Soğan ya da soğan suyu, tuz, biber ve baharatla bir süre dinlendirilen et, yağlı kâğıdın ortasına konup kâğıdın dört ucu birleştirilerek paket yapılır ve iple bağlanır. Orta ateşli fırında iki saate yakın pişirilir. Etler küçük doğranıp sebzeli olarak da yapılabilir.) || *Kâğıtta balık*, yağlı kâğıt arasında fırında ya da yağsız tavada pişirilen balık. (Daha çok barbunya, tekir, lüfer vb. balıklar bu yöntemle pişirilir. Yağlı kâğıdın

sülfatlı yöntemle kâğıt üretimi şeması





Valmet Oy

Finlandiya'da bir kâğıt fabrikasında giriş kasası ve kurutma tüneli girişi

içine tereyağı sürülür, balık ortasına konup paket edilir ve fırında ya da yağsız tavada pişirilir. Yağlı kâğıdın arasına balıkla birlikte soğan, maydanoz, domates vb. koyup bir süre dinlendirdikten sonra pişirerek de yapılır.)

—Müz. *Nota kâğıdı*, nota yazmak için düzenlenmiş kâğıt. ‖ *Fransız nota kâğıdı*, eni boyundan az olan nota kâğıdı. ‖ *İtalyan nota kâğıdı*, eni boyundan fazla olan nota kâğıdı.

—Orm. san. *Kâğıt odunu*, kâğıt hamuru yapmaya yarayan sanayi odunu.

—Oy. İskambil oyunlarında kullanılan ve genelikle elli iki karttan oluşan deste. ‖ *Kâğıt açmak*, bazı iskambil oyunlarında (konken, elli bir vb.) oyunu bitirmek. —Bezik vb. bazı iskambil oyunlarında koz olacak kâğıdı öteki oyuncunun göreceği biçimde yere koymak. (*Koz açmak* da denir.) —Blum vb. oyunlarda, elde kalıp sayı yazılmaması için gruplandırılmış kâğıtları yüzü açık olarak yere koymak. ‖ *Kâğıt almak*, pokerde elindeki kâğıtların bir bölümünü artan desteden dağıtılan aynı sayıdaki kâğıtla değiştirmek. ‖ *Kâğıt çalmak*, iskambil oyunlarında kâğıt dağıtılırken ya da oyun sırasında gerekli kartı gizlice almak. ‖ *Kâğıt çekmek*, bazı iskambil oyunlarında her elde ya da gerektiğinde yerdeki desteden kâğıt almak. ‖ *Kâğıt çektirmek*, elde kalan kâğıtların olumsuz puanla değerlendirildiği kimi kâğıt oyunlarında, rakip oyuncuyu desteden kâğıt çekmeye zorlamak. ‖ *Kâğıt dağıtmak, yapmak* ya da *vermek*, oyunun kurallarına göre oyunculardan her birine eşit sayıda iskambil kartı vermek. ‖ *Kâğıt değiştirmek*, yerdeki kâğıdın üzerine farklı renkte ve değerde kâğıt atarak oyunun yönünü değiştirmek. ‖ *Kâğıt dizmek* ya da *kurmak*, kâğıt dağıtırken kendisine iyi kâğıt gelecek biçimde kartları sıralamak; kartları kendi yararına sıralamak, hile yapmak. ‖ *Kâğıt karıştırmak* ya da *karmak*, iskambilleri ikiye ayırıp birbirinin arasına sokarak karıştırmak, sırasını değiştirmek. ‖ *Kâğıt kesmek*, kâğıt dağıtmak üzere karıştırılmış desteyi ikiye bölmek. (Kâğıt kesildikten sonra üstteki deste alta konur.) ‖ *Kâğıt oynamak*, iskambil kâğıtlarıyla oyun oynamak. ‖ *Büyük kâğıt*, oyunda değeri yüksek olan kâğıtların her biri (genellikle as, papaz, kız, vale). ‖ *Elli iki kâğıdı*, kimi iskambil oyunlarında kullanılan ve elli iki karttan oluşan deste. ‖ *Küçük kâğıt*, oyunda değeri düşük olan kâğıtlardan her biri. (İkili en küçük kâğıttır.)

—Ruhbil. *Kâğıt kalem testi*, yapılacak işin basılı olarak gösterildiği ve yanıtı yazılı olarak verilmesi gereken test.

—Süslem. sant. *Kâğıda çekmek*, tezhip ya da yaldız işleme sırasında, altın varakları deste kâğıda geçirmek.

—Tüt. *Filtre kâğıdı*, sigara filtresi yapımında sargı ya da dolgu olarak kullanılan kâğıt. ‖ *Sigara kâğıdı*, sigara yapımında kullanılan ince kâğıt.

◆ sıf. Kâğıttan yapılmış: *Kâğıt fener. Kâğıt bardak, tabak. Kâğıt mendil.*

—Güz. sant. *Kâğıt oyma* → KATIA.

—İkt. *Kâğıt para*, genellikle değerli metale çevrilemeyen itibari* para.

—ANSİKL. İnsanlar düşüncelerini yazmak için taş, kil tabletler, ağaç levhalar, papirüs ruloları (Mısır, İ.Ö. 3000), parşömen (Bergama, İ.Ö. 3000'e doğr.) ya da tirşe (koyun ya da buzağı derisi) yaprakları gibi gereçler kullandı. İ.S. 105 yılında çinli Tarım bakanı Tsai Lun dut ağacı, bambu, rami liflerini suda döverek keçeleştirmeyi düşündü. Böylece doğan kâğıdın üretim sırları Uzakdoğu'da 600 yıl boyunca büyük bir titizlikle gizli tutuldu. 751'de Araplar kâğıtçılığı bilen çinli askerleri esir alarak önce Semerkand'da, sonra Bağdat ve Şam'da kâğıt üretimine başladılar. Arap fetihleriyle birlikte kâğıt üretimi, Kuzey Afrika, Sicilya ve İspanya'ya yayıldı. Louis IX'un haçlı seferinde esir düşen fransız askerleri Şam'daki kâğıt imalathanelerinde zorla çalıştırıldı. Bu askerler, salındıktan sonra, edindikleri deneyimlerden yararlanarak 1270'e doğru Ambert bölgesinde imalathaneler kurdu. Yavaş yavaş imalathaneler öbür bölgelere yayıldı (Troyes, Essonne vb.). Bir yandan paçavra bitkilerin yerini alırken, öbür yandan parşömen ve tirşe yerine kâğıt kullanılmaya başlandı.

Düğmeleri ve agrafları ayıklanan paçavralar nemli bir mahzene konarak yavaş yavaş bozunması sağlandı (çürütme). Yeterince bekletildikten sonra şeritler halinde kesilir, bir yandan hidrolik enerjiyle çalışan ağır tokmaklarla saatlerce dövülürken, öbür yandan çok temiz ve arı suyla yıkanarak katışkılar gideriliyordu. Arıtılan bu hamur bir tekneye aktarılarak istenen derişikliğe göre seyreltilirdi. Kalıbı tekneye daldıran işçi, liflerin karışmasını sağlamak ve suyun elekten süzülmesini kolaylaştırmak için kalıbı her yönde sallayarak çıkarırdı. Suyu süzülen yaprak yün bir keçeyle kalıptan alınır, arka yüzü başka bir keçeyle kaplanırdı. Böylece, iki keçe arasına yerleştirilen ıslak yapraklar bir presin tablasına istif edilirdi. Preslendikten sonra yapraklar açık havada kurutulur, jelatinli bir tutkal içine daldırılarak soğurucu özelliği giderilirdi; daha sonra açık havada yeniden kurumaya bırakılırdı. Bu üretimin çeşitli evreleri günümüzde de kullanılır; ama açma, yaprak oluşturma ve kurutma günümüzde büyük debilerde kesiksiz olarak gerçekleştirilir. Kâğıtçılık zanaatçılıktan bir ağır sanayi haline dönüşmüştür. Bu dönüşüm sırasında geçirilen aşamalar şunlardır: tokmakların yerini hollender aldı (1660'a doğr.); sürekli kâğıt yaprağı oluşumunu sağlayan uzun elek (Nicolas Robert [1798], daha sonra ingiliz Fourdrinier) kullanılmaya başlandı; reçineli ağaçlardan hamur üretimine (XIX. yy. sonu) geçildi. 1900'den sonra kâğıt makinelerinin boyutlarında ve hızında büyük gelişmeler gözlendi: geniş yapraklı ağaç kullanıldı; yarı kimyasal hamur üretildi; sürekli açma, üretimde birçok yardımcı üründen yararlanma yolunda gidildi; kuşeleme ve yüzey tutkallama yöntemleri geliştirildi; daha sonra hamur ve kâğıt üretimi süreçleriyle denetim otomatikleşti; çevre kirlenmesini önleyen işlemlere başvuruldu.

İslam ülkelerinde üretilen eski kâğıtların en değerlilerinden biri, İran-Hindistan ve Çin'de ipekten yapılan *abadi*'ydi (Avrupalılar'ın yaptığı benzerine *frenk abadisi* deniyordu). Türkler de önemli ve resmi yazışmalarda ve belgelerde bu kâğıdı kullanıyordu. Bu ülkelerde üretilen öteki kâğıtlar arasında *adilşahi, dımışki, haşebi, hatayi, hariri semerkandi, hariri hindi, sultani, muhayyer, nizamşahi* sayılabilir. Muallim Cevdet'in Topkapı sarayı'nda yaptığı incelemelere göre XVI. yy.'da İstanbul'da hindi ve semerkandi kâğıtları ünlüydü. Yazma eserlerde ve levhalarda Doğu'dan ve Avrupa'dan gelen ham kâğıtlar aharlanıp mühürlenerek kullanılıyordu. Bunlar boyutlarına göre de *battal, çifte battal, İstanbul, eseri cedit, takrirlik, tezkerelik* gibi adlar alıyordu.

• *Kâğıt üretimi. Lifli asıltıyı hazırlama.* Başlıca hammaddeler su, çeşitli kâğıt hamurları ve eski kâğıtlardır (döküntü açma); ayrıca yaprağa tamamlayıcı ya da özel nitelikler (dayanım, renk, geçirimsizlik vb.) kazandırmak için yardımcı maddeler katılır. Ticari hamurlar ve eski kâğıtlar lif açıcılarda açılır, ardından da katışkıları kabaca giderilir. Böylece elde edilen ilk hamur, önce inceltilir (kabarma, liflerin saçaklanması), sonra lifli asıltılar seyreltilerek 50 g/l'den 19 g/l'nin altına düşürülür ve kâğıt makinesine girmeden hemen önce temizlenir. Dolgu maddeleri ve yardımcı ürünler genellikle inceltme işleminin hemen ardından katılır. Kâğıt makinesi, hamur kasası, yaprağı oluşturma ve süzme birimi, pres bölümü ve kurutucudan oluşur. Lifli asıltı hamur kasasının tüm geniş-

kâğıt türleri
TSE

YAZIŞMA KÂĞIDI		I. HAMUR				II. HAMUR	
		A	B	C	D	A	B
HARMAN %	KİMYASAL SELÜLOZ	100	100	EN AZ 95	EN AZ 90	40	40
	ODUN HAMURU	—	—	5	10	EN AZ 60	EN AZ 60
BEYAZLIK %	E.Y.	91-93	86-88	81-83	75-77	69-71	58-62
	K.Y	91-93	86-88	81-83	75-77	69-71	58-62

lığı boyunca ya bir uzun elek üzerine yayılır ya da bir ikizeleğin oluşturduğu köşeye püskürtülür. Sürekli yaprağın suyu emici kasalarda süzüldükten sonra, yaprak elekten ayrılır ve kurutucuya girmeden önce ıslak pres bölümünde bulunan keçe üzerine alınır. Elekaltı suyu devresi (elekaltında toplanan sular) tümüyle kapalıdır: bu sular lif açmak ve hamuru seyreltmek için yeniden kullanılabilir. 1980'de kâğıt makinelerinin genişliği genellikle 2,5 ile 10 m, hızlarıysa 100 ile 2 000 m/dk (120 km/sa) arasında değişiyordu.

Tamamlama. Yüzey tutkallama ve kuşeleme işlemleri ya kâğıt makinesi kurutucusunda ya da ayrı bir atölyede yapılır. Kuru yaprak makinenin çıkışında sarıldıktan sonra, bobin kesme makinelerinde bobine ya da kesim atölyesinde ebat kâğıdına dönüştürülür. Pürüzsüz ve parlak kâğıtlar kalenderlerde perdahlanır.

• *Türkiye'de kâğıt sanayisi.* Türkiye'de kâğıt sanayisinin tarihi çok eski değildir. En eski kâğıt tesisi olarak Osmanlılar'ın İstanbul'u aldıkları zaman Kâğıthane köyü dolaylarında bir kâğıt imalathanesinin bulunduğu bilinmektedir. Ancak, bu imalathanenin kâğıt mı yaptığı, yoksa ham olarak gelen kâğıtları mı işlediği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Türkiye'ye kâğıt, XVI. yy. sonlarına kadar Doğu ülkelerinden gelmiş, Avrupa'da kâğıt sanayisi kurulup geliştikten sonra, daha çok Batı'dan satın alınmaya başlanmıştır. Osmanlılar döneminde, doğrudan kâğıt ürettiği konusunda kesin bilgiye sahip olunan ilk kâğıt imalathanesi, 1744'te Yalova'da kurulmuştur. İlk türk matbaasını kuran İbrahim Müteferrika öncülüğünde gerçekleştirilen tesisin çalıştırılması ve türk ustaların yetiştirilmesi için Lehistan'dan üç usta getirilmiş, bunlarla bir yıllık anlaşma yapılmış, imalathane çevresindeki su yolları onarılmıştır. Yalova kâğıt fabrikası 15 yıl çalıştıktan sonra su yollarının sık sık bozulması, teknik eleman yetersizliği, Avrupa kâğıtlarının rekabeti gibi nedenlerle kapanmıştır. 1804'te, İstanbul Beykoz'da, Hünkâr

DPT verilerine göre, Türkiye kâğıt sanayisi üretimi, dışsatımı ve dışalımı

Kâğıt sanayisi dışsatımı — M: Bin ton; D: Milyar TL; 1988 yılı fiyatlarıyla

MALLAR	1991 Gerçekleşme Miktar (1)	Değer (2)	1992 Gerç. tahmini Miktar (3)	Değer (4)	1993 Tahmin Miktar (5)	Değer (6)	Yıllık artış (%) 1992 (4/2)	1993 (6/4)
Yazı tabı kâğıdı	7,1	16,3	6,0	13,8	9,0	20,8	-15,3	50,0
Gazete kâğıdı	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	51,5	-100,0
Sargılık kâğıtlar	11,2	16,2	16,0	23,2	18,0	26,1	43,0	12,5
Kraft torba kâğıdı	14,6	16,1	3,5	3,8	5,0	5,5		42,9
Oluklu mukavva kâğıtları	6,0	4,5	6,2	4,7	6,5	4,9	3,7	4,8
Kartonlar	0,2	0,3	0,3	0,4	0,5	0,7	44,2	66,7
Sigara ve diğ. özel kâğıt.	0,2	0,2	0,8	1,1	0,0	0,0		
Kâğ. ve muk. mamul eşya	30,4	34,1	32,0	35,9	34,0	38,2	5,4	6,2
Diğerleri	0,6	0,9	0,7	0,9	0,0	0,0	9,0	0,0
TOPLAM	70,3	88,7	65,6	84,1	73,0	96,1	-5,2	14,3

Kâğıt sanayisi dışalımı — M: Bin ton; D: Milyar TL; 1988 yılı fiyatlarıyla

MALLAR	1991 Gerçekleşme Miktar (1)	Değer (2)	1992 Gerç. tahmini Miktar (3)	Değer (4)	1993 Tahmin Miktar (5)	Değer (6)	Yıllık artış (%) 1992 (4/2)	1993 (6/4)
Yazı tabı kâğıdı	73,2	107,9	77,0	113,5	80,0	118,0	5,2	3,9
Gazete kâğıdı	136,8	178,3	110,0	143,4	100,0	130,4	-19,6	-9,1
Sargılık kâğıtlar	24,8	40,5	24,0	39,2	30,0	49,0	-3,2	25,0
Kraft torba kâğıdı	25,0	17,9	12,0	8,6	25,0	17,9	-52,1	108,3
Oluklu mukavva kâğıtları	42,7	30,9	32,0	23,2	35,0	25,3	-25,0	9,4
Kartonlar	4,1	6,3	5,0	7,7	5,5	8,5	23,0	10,0
Sigara ve diğ. özel kâğıt.	3,3	12,9	4,5	17,6	5,5	21,5	36,8	22,2
Kâğ. ve muk. mamul eşya	12,9	36,2	15,0	42,1	19,5	54,8	16,4	30,0
Diğerleri	153,2	119,9	170,0	133,0	182,0	142,4	10,9	7,1
TOPLAM	475,9	550,9	449,5	528,4	482,5	567,8	-4,1	7,5

Kâğıt sanayisi üretimi — M: Bin ton; D: Milyar TL; 1988 yılı fiyatlarıyla

MALLAR	1991 Gerçekleşme Miktar (1)	Değer (2)	1992 Gerç. tahmini Miktar (3)	Değer (4)	1993 Tahmin Miktar (5)	Değer (6)	Yıllık artış (%) 1992 (4/2)	1993 (6/4)
Yazı tabı kâğıdı	125,4	344,7	135,0	371,3	140,0	385,0	7,7	3,7
Gazete kâğıdı	106,8	117,5	150,0	165,0	165,0	181,5	40,4	10,0
Sargılık kâğıtlar	71,4	142,8	80,0	160,0	85,0	170,0	12,1	6,3
Kraft torba kâğıdı	87,7	105,2	100,0	120,0	105,0	126,0	14,1	5,0
Oluklu mukavva kâğıtları	304,5	395,8	315,0	409,5	320,0	416,0	3,5	1,6
Kartonlar	148,4	222,6	150,0	225,0	160,0	240,0	1,1	6,7
Sigara ve diğ. özel kâğıt.	6,0	33,2	6,1	33,6	6,3	34,4	1,0	2,5
Kâğ. ve muk. mamul eşya (*)	350,0	455,0	370,0	481,0	380,0	494,0	5,7	2,7
Diğerleri (*)	500,0	675,0	510,0	688,5	522,0	704,7	2,0	2,4
İhraç edilen seluloz	0,6	1,0	0,8	1,3			24,6	
TOPLAM	850,7	1362,8	936,9	1485,6	981,3	1552,9	9,0	4,5

(*) Toplama dahil değildir.



bir kâğıt oyununda papaz ve kız Paris, XVII. yy. *Bibliothèque nationale Paris*

iskelesi'nin Değirmen ocağı mevkisinde kurulan Beykoz kâğıt fabrikası ise 1832'ye kadar çalışmıştır. 1843'te, İzmir Kâğıt fabrikası'nın yapımına başlanmış, gerekli makineler Londra'dan getirtilmiş ve fabrika 1846'da üretime geçmiştir. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte, bu fabrikanın da Avrupa kâğıtları ve kırtasiye eşyasının rekabetine dayanamadığı ve yapılan veresiye satışlar yüzünden mali güçlüğe düşerek kapandığı bilinmektedir. Osmanlılar döneminde kurulan son kâğıt fabrikası ise Beykoz'da, Kır mevkisi çevresinde kurulan Hamidiye kâğıt fabrikası'dır. Bu tesis, Abdülhamit II döneminde 50 yıl için verilen bir ayrıcalığa dayanarak Serkârin Osman Bey tarafından İngilizler'le ortak olarak kurulmuştur (1893). Makineleri Masson Scott firmasına ısmarlanan bu fabrika, İstanbul ve Londra'da şubeleri olan Hamidiye kâğıt fabrikası ya da Ottoman paper manifacturing company limited adıyla kurulan şirket tarafından yönetilmekteydi. Yapıcı firma ile yönetici firma arasında çıkan mali sorunlar yüzünden üretime geçemeyen bu fabrikanın işletilebilmesi için 1912'de yeniden girişimde bulunulmuş, ancak Birinci Dünya savaşı'nın çıkması bu girişimi engellemiş, Osmanlı devletinin savaşı kaybetmesi üzerine galip devletler tesisleri parçalayarak dağıtmışlardır.

Cumhuriyet döneminde kurulan ilk kâğıt fabrikası 1936'da, Sümerbank selüloz kâğıt sanayii adıyla İzmit'te işletmeye açılmıştır. Kuruluş, 1955'te, 6560 sayılı yasa'yla bir İktisadi devlet teşekkülü niteliğine dönüştürülerek Türkiye Selüloz ve kâğıt fabrikası işletmesi genel müdürlüğü (SEKA*) adını almıştır. 1983'te, 2929 sayılı yasayla "Türkiye Selüloz ve kâğıt fabrikaları işletmeleri kurumu" adını alan kuruluş, 1984'te, 233 sayılı Kanun hükmünde kararname ile yeniden düzenlenerek Türkiye Selüloz ve kâğıt fabrikaları (SEKA) adıyla çalışmalarını sürdürmektedir. SEKA'nın İzmit'te bulunan tesislerinden başka, çeşitli tarihlerde hizmete giren Çaycuma (Zonguldak), Aksu (Giresun), Dalaman (Muğla), Balıkesir, Afyon, Akdeniz (İçel), Kastamonu ve Bolu müesseseleri olmak üzere, toplam dokuz bağlı kuruluşu vardır.

Türkiye'de, özel kesimde kâğıt üretimi ise ciddi olarak 1950 yılından sonra başlamış ve zamanla gelişme göstermiştir. Devlet planlama teşkilatı verilerine göre, Türkiye kâğıt sanayisi üretimi, dışsatımı ve dışalım değerlerini gösteren tablo sayfa 6185'tedir.

—Ciltç. Renkli, fantezi kâğıttan yapılmış, ebrulu, damarlı, boyanmış ya da basılmış yan kâğıtları, beyaz yan kâğıtlarından önce ve sonra gelir. Lüks ciltlerde yan kâğıtları, ipek ya da deriden olabilir; bir kanat kapak kartonunun iç yüzüne, öbür kanat kitaba yapıştırılır ve bir deri ekle kanatlar birbirinden ayrılır.

—Foto. *Fotoğraf kâğıtları.*

1. *Gizli görüntülü kâğıtlar,* gümüş bromür ya da klorür içeren bir ya da birçok jelatin katmanından oluşur (gümüş jelatinli bromür ve gümüş jelatinli klorür kâğıtları). Renkli baskı için bu tür kâğıtlar kullanılır. Bu kâğıtların üç ana katmanı vardır ve bunlar sırasıyla mavi, yeşil ve kırmızıya karşı duyarlıdır. Duyarlı gümüş tuzları renklendiricilerle birleştirilerek izhar sırasında renklerin oluşması sağlanır. Kimi kâğıtlar boyarmaddeleri de içerir (Cibachrome) ve görüntünün renkleri oluştuktan sonra kalan fazla boya, işleme (banyo) sırasında temizlenir.

Fotoğraf kâğıtlarını karanlıkta ya da aktinik olmayan ışıkta işlemek gerekir. Bu kâğıtlar çekim duyarkatları gibi izhar edilir.

Siyah beyaz fotoğrafta kullanılan kâğıtlar yumuşak, normal, medyum, sert, çok sert özelliklerle belirtilen çeşitli gradasyonlarda üretilir. Bu özellikler, seçimin, negatifin taşıdığı gradasyonlara göre yapılması konusunda bilgi verir: yumuşak kâğıtlar kontrast klişeleri basmakta kullanılır. Tüm negatiflerin basılmasında yararlanılan "çokdereceli" kâğıtlar da vardır. Bu durumda görüntünün kontrastına göre ayarlama, büyütme sırasında kâğıt pozlandırılırken filtrelemeyle gerçekleştirilir.

2. *Doğrudan karartmalı kâğıtlar,* "özbanyolu", "sitratlı" kâğıtlar ve "selloidinli" kâğıtlar bu türdendir; bir tutkal, bir jelatin katmanı ya da özel bir kolodyum, gümüş klorür ile bu klorürü görünür kolloidal gümüşe dönüştürebilecek tuzların üstünü kaplar. Bu fotoğraf kâğıtları için laboratuvar izharına gerek yoktur; görüntü ışıklama sırasında oluşur ve izhar tespit banyosuyla ya da yalnızca tespit banyosuyla sabitleştirilir.

3. *Ayıklamalı kâğıtlar,* bir jelatin ya da, içinde toz halinde bir pigmentin (kömür ya da başka bir eylemsiz madde) bulunduğu bikromatlı tutkal katmanından yapılmıştır. Alkali bikromat, jelatini ya da tutkalı ışıklamayla çözünmez hale getirir; oysa, klişenin saydamsız yerlerinin koruduğu bölümler çözünme özelliğini kaybetmemiştir ve yıkama ya da uygun bir işleme sonucu giderilir.

—Oy. Kullanılan başlıca suratların (şah -papaz; vezir [kraliçe] - kız) benzerliği nedeniyle, oyun kâğıtlarının başlangıçta satrançtan kaynaklandığı söylenebilir; ancak ilk nerede ve ne zaman ortaya çıktıkları hakkında kesin bir bilgi edinilememiştir. Önce İspanya'da, büyük bir olasılıkla Katalonya'da gözüktüğü ileri sürülür. Eğer bu iddia doğruysa, XIV. yy.'da ortaya çıkmış olması gerekir; çünkü XIII. yy.'da kaleme alınmış olan Bilge Alfonso'nun *Libro de los juegos* (Oyunlar kitabı) adlı yapıtında oyun kâğıtlarından söz edilmez; buna karşılık Juan I'in çıkarttığı yasada (1387) oyun kâğıtlarının yasaklandığı bildirilir. Ancak bu tarihler kesin değildir; yalnızca ilk kez görüldükleri dönemi az-çok belirlerler. Oyun kâğıtlarının belirli kişilerce (Vilhan, Nicolas Pépin, vb.) yaratıldığı yolundaki iddialar doğru değildir. İspanya'dan İtalya'ya ve Fransa'ya hızla yayılmıştır; Fransa kralı Charles VI'nın hastalığı sırasında kâğıt oynayarak oyalandığı ileri sürülmektedir. Başlangıcından beri kâğıtlar belli simgesel değerler taşıyan dört ayrı renge bölündü: İspanya ve İtalya'da: para (karo); kupa; kılıç (maça); sopa (sinek). Fransa'da: para, daha sonra karo (karo); kalp (kupa); mızrak (maça); yonca (sinek). İngiltere'de: para (karo); kalp (kupa); bel (maça); sopa (sinek). Germen ülkelerinde de çeşitli değişik simgeler kullanıldı. Renk, sayı ve suratların bileşimleri, kâğıt oyunlarına sonsuz bir çeşitlilik sağlar. Kâğıt oyunları başlıca iki esasa dayanır: birinci tür oyunlarda amaç karşıdaki oyuncunun öne sürdüğünü aşmaktır; ikinci tür oyunlar ise kâğıt atmaya ve eldeki kozları artırmaya dayanır. Talih oyunları, pek çok kişinin iflas etmesine, toplumsal düzenin bozulmasına neden oldukları gerekçesiyle, çeşitli dönemlerde yasaklanmıştır. Günümüzde bu konuda çeşitli önlemler alınmıştır: kimi yerlerde oyunlar tümüyle yasaklanmış; kimi yerlerde kumarhanelerin çalışması belli kurallara bağlanmış; bazı ülkelerde ise tümüyle serbest bırakılmıştır. Dünyada bilinen, oynanan tüm kâğıt oyunlarını saymak olanaksızdır. XIX. yy.'ın ortalarında iki önemli buluş, oyun kâğıtları yapımında büyük değişikliğe yol açtı: *metalik yuvarlak köşebentler* ve bir ara kâğıt kullanılarak sağlanan *saydamsızlık.* İki buluşun da patentini fransız oyun kâğıdı yapımcısı B. P. Grimaud (1819-1899) aldı; bu gelişme, fransız oyun kâğıtlarının yaygınlaşmasında önemli bir rol oynadı. O döneme kadar kâğıtlar saydam; köşeleri ise sivriydi. Günümüzde bir oyun kâğıdı üç kâğıdın yapıştırılmasından oluşur: resimli ve yazılı ön yüz; sertliği ve saydamsızlığı sağlayan koyu renkteki ara kâğıt; arka yüz.

Kâğıt oyunu *(The Card Party),* 3 bölümlü bale. Koregrafisini, İgor Stravinski'nin müziği (1936) üzerine George Balanchine hazırladı. İlk kez 1937'de New York Metropolitan Opera'da American Ballet tarafından sahnelendi; Joker rolünü William Dollar yorumladı. Janine Charrot'nun aynı müzik üzerine koregrafilediği bale *(Jeu de cartes),* ilk kez 1945'te Paris'teki Champs-Élysées tiyatrosu'nda Champs -Élysées balesi tarafından sahnelendi; Joker rolünü Jean Babilée üstlendi. John Cranko'nun Stuttgart balesi için hazırladığı versiyon *(Card Game),* 1965'te Stuttgart operası'nda sahnelendi; başrolü Egon Madsen yorumladı.

KÂĞITBALIĞI a. Kâğıtbalığımsılar takımından, bedeni kâğıt gibi ince kemiklibalık. (Sırt yüzgeci çok uzundur; kuyrukaltı yüzgeci yoktur. Ilık ve sıcak denizlerin 15 m ile 500 m derinlikleri arasında yaşar. Karadeniz'de bulunmaz, öbür denizlerimizde de çok ender rastlanır. Etçildir; omurgasızlarla beslenir. [Bil. a. *Trachypterus trachypterus;* kâğıtbalığıgiller familyası; boyu 3 m'ye kadar].)

KÂĞITBALIĞIGİLLER a. Ilık ve oldukça sıcak denizlerde 15-500 m derinlikler arasında yaşayan, kâğıt gibi ince bedenli kemiklibalık familyası. (Sırt yüzgeci çok uzundur. Larvaların gözleri teleskopiktir. Yavrular başkalaşımlar geçirerek ergin olur. Denizlerimizde yaşayan iki türü vardır: kâğıtbalığı ve tepeli kâğıtbalığı. Bil. a. *Trachipteridae;* kâğıtbalığımsılar takımı.)

KÂĞITBALIĞIMSILAR a. Ilık ve sıcak denizlerin ortasularında yaşayan kemiklibalık takımı. (Kâğıtbalığıgiller ve *Veliferidae* familyalarını kapsar. Üyeleri iyi yüzemez. Bil. a. *Lampridiformes.*)

KÂĞITÇI a. Kâğıt üreten ya da satan kimse.

KÂĞITÇI (Mehmet Ali), türk kimyacı, kâğıt endüstrisi kurucusu (İstanbul 1899 - *ay. y.* 1982). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi kimya bölümü'nü bitirdikten (1922) sonra, selüloz ve kâğıt üretimi konusunda araştırmalar yapmak için hükümet tarafından Avrupa'ya gönderildi (1923). Almanya'da, Fransa'da çeşitli fabrikalarda çalıştı, Grenoble Üniversitesi'ne bağlı École française de papeterie'yi bitirerek kâğıt mühendisi oldu. 1927'de Türkiye'ye döndü. Ulusal kâğıt üretimine yönelik sürekli çabaları sonucu 1935'te temeli atılan İzmit'teki Sümerbank kâğıt ve karton fabrikası (1955'ten sonra Türkiye Selüloz ve kâğıt fabrikaları işletmesi [SEKA]) 1936'da işletmeye açıldı; aynı yıl, 2. kâğıt fabrikasının da temellerini attı. 1941 yılına değin aynı kuruluşun müdürlüğünü, emekliye ayrıldığı 1964 yılına değin de Hıfzıssıhha enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı. Kütahya'daki çiniciliğin de geliştirilmesi ve modernleştirilmesinde önemli bir rol oynadı; buluşları nedeniyle yurtiçinde ve yurtdışında birçok ödül aldı. Başlıca yapıtları: *Kimyayı sınai laboratuvarı kitabı* (1925), *Kâğıtçılık tarihçesi* (1936), *İktisadi kalkınmamız ve tabii servet kaynaklarımız* (1952), *Afyon* (1960), *Hatırladıklarım ve düşündüklerim* (1966), *Uluslararası kâğıtçılık kongresi* (1968).

KÂĞITÇIBAŞI a. Kur. tar. Osmanlı dev-

letinde resmi kurumların kâğıt gereksinimini karşılamakla görevli. (Eski kayıtlarda "serkırtasiyi miri" denilen bu görevli, taşra hazinedar başına karşı sorumlu ve devletin saptadığı fiyat üzerinden kâğıt vermekle yükümlüydü.)

KÂĞITÇIBAŞI (Çiğdem), türk ruhbilimci (İstanbul 1940). Ortaöğrenimini İstanbul Amerikan kız koleji'nde yaptı (1959). ABD Wellesley College'da ruhbilim öğrenimini tamamladıktan (1959-1961) sonra, California Üniversitesi'nde doktorasını verdi (1967). 1969-1973 arası Bursa İhsan Çizakça koleji'nde ruhbilim öğretmeni ve müdür, ODTÜ sosyal ilimler bölümü'nde, Ankara Üniversitesi eğitim ve siyasal bilgiler fakültelerinde, 1973'ten başlayarak Boğaziçi üniversitesi sosyal bilimler bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalıştı. 1980'de profesör oldu. 1982'den bu yana psikoloji bölümü başkanıdır. Bazı yapıtları: *Sosyal değişmenin psikolojik boyutları* (1972), *İnsan ve insanlar, sosyal psikolojiye giriş* (1976), *Çocuğun değeri: Türkiye'de değerler ve doğurganlık* (Sedat Simavi vakfı sosyal bilimler ödülü, 1980), *The changing value of children in Turkey* (1982), *Sex roles, family and community in Turkey* (1982), *Growth and progress in cross cultural psychology* (1987), *İnsan-aile-kültür* (1990).

KÂĞITÇIDUTU a. Çin ve Japonya'da yetişen ve dut ağacına benzeyen ağaççık. (Bu bitkinin soymuk lifleri "Çin kâğıdı" yapımında kullanılır. Aynı bitki Avrupa'da bahçelerde süs için yetiştirilir. Bil. a. *Broussonetia papyrifera;* dutgiller familyası.)

KÂĞITÇILIK a. **1.** Kâğıt üretimi. **—2.** Kâğıt üretme sanatı. **—3.** Kâğıt ticareti.

KÂĞITHANE, Marmara bölgesinde, İstanbul iline bağlı ve anakent sınırları içinde ilçe; 269 042 nüf. (1990). Haliç'in kuzeyinde, Kâğıthane vadisi yamaçlarında kuruludur (esk. *Sadâbâd*). Önemli sanayi alanı.

—Tar. Bizans döneminde Kâğıthane'nin adına rastlanmaz. 626'da İstanbul'un kuşatılması sırasında Avarlar'ın burada oluşturduğu birlik ve filolar Bizanslılar tarafından yok edildi. Kâğıthane, Osmanlılar döneminde, XV. yy.'dan başlayarak doğal güzellikleriyle dikkati çekti. Süleyman I (Kanuni) döneminde has bahçeler arasına alındı, imrahorlar için bir kasır yaptırıldı. Saray bahçelerinin, av ve spor alanlarının güvenliğinden bostancılar sorumluydu. Burada ayrıca cebecilere ait bir barut mahzeni vardı. Kâğıthane çayırında çarşamba, cuma ve pazar günleri ocaklar arasında cirit, güreş, çevgan yarışmaları düzenleniyordu. XVIII. yy. başlarında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın ilgilenmesiyle en parlak günlerini yaşadı. Fransız sarayları ve bahçelerinden esinlenilerek Hüsrevâbâd, Sadâbâd, Şevkâbâd, Kasrı cihan, Ferahâbâd, Hayrâbâd, Nevpeyda gibi adlarla anılan köşk ve kasırlar yapıldı (bunların sayısının yüzü aştığı bildirilir). Böylece İstanbul'un en bayındır ve beğenilen mesire yeri haline geldi. Patrona Halil ayaklanması'nda (1730) bu yapılar büyük ölçüde tahrip edildi. Ancak daha sonra, özellikle Selim III ve Mahmut II dönemlerinde eski önemini yeniden kazandı. Zevk ve eğlence yeri olarak gelişen Kâğıthane, siyasal olaylara ve askeri etkinliklere de sahne oldu. Mustafa III'ün son zamanlarında kurulan sürat topçuları için bir kışla, Abdülhamit I döneminde de humbaracı ocağı için talimhane yaptırıldı. Alemdar Mustafa Paşa, Anadolu ve Rumeli âyanıyla Senedi ittifak'ı buradaki Çağlayan köşkü'nde imzaladı (1808). Abdülaziz zamanında havuzlar, Çağlayan köşkü ve Kâğıthane mescidi yenilendi. Murat V'in tahttan indirilmesi ve yerine Abdülhamit II'nin geçmesi görüşmeleri Abdülhamit'in Kâğıthane'deki çiftliğinde gerçekleşti.

Birinci Dünya savaşı sırasında önemli ölçüde tahrip olan ve daha sonra da bakımsız kalan köşkler ve kasırlar, 1943'te yıktırıldı ve bu kesim askeri kuruluşlara bırakıldı. İstanbul'a yönelik iç göçler sırasında en çok göç alan kesimlerden biri oldu; özellikle işçilerin yerleştiği bir gecekondu mahallesi olarak hızla gelişti.

—Ed. Cafer Çelebi *Hevesname*'sinde (1493-1494) Kâğıthane'nin güzelliklerini dile getirir. Ancak canlandırılan tabloda mesirenin kendine özgü nitelikleri çok sınırlıdır: geniş sahrayı servi, şimşir, çınar, ardıç, söğüt ağaçları kaplamıştır. Dallarda bülbüller öter. Derenin iki yanı çimenliktir; burada laleler, güller açmıştır. Cafer Çelebi, Kâğıthane'nin güzelliğinin cenneti unutturduğunu söyler. Nef'i bir gazelinde XVII. yy. başında Kâğıthane'nin gezinti yeri olarak büyük ilgi gördüğünü anlatır: *"Mahşer olmuş sahn-ı Kâğıthane dünya bundadır / Cennete dönmüş güzellerle temaşa bundadır"* (Kâğıthane alanı mahşer yeri gibi olmuştur, bütün dünya buradadır. Güzellerle cennete dönmüştür, görülecek yer olmuştur). Evliya Çelebi mesirenin XVII. yy.'daki durumunu anlatırken *"Hiçbir teferrücgâhta* (gezinti yerinde) *bu Kâğıthane şadmanlığı* (sevinci) *gibi şadmanlık olmamıştır"* der. Lale devrinde Sadâbâd* adıyla anılmaya başlayan Kâğıthane Nedim'in birçok şiirine de bu adla konu oldu. (Örn. Sadâbâd'ı vasfeden kaside, Sadâbâd'ı vasıf zımnında Ahmet III'e kaside vb.) Vehbi, İzzet, Nahifi, Sami gibi divan şairlerine de konu olan Kâğıthane'nin Tanzimat'tan sonraki dönemi Çaylak Tevfik'in *İstanbul'da bir sene* yapıtında anlatılmıştır. *Kâğıthane sefası* adlı karagöz oyunu da bu mesirede geçer.

Kâğıthane camisi, İstanbul'da Kâğıthane deresi kıyısında cami (*Sadâbâd camisi* de denir). Ahmet III döneminde Çağlayan kasrı ile birlikte yapıldı, Selim III ve Mahmut II zamanında onarıldı. 1862'de Abdülaziz tarafından yenilendi. Kare planlı, tek minareli, tek kubbeli yapının K.'inde yer alan hünkâr dairesi iki katlı bir ev görünümündedir. Yuvarlak kemerli mermer giriş kapısı üzerinde Abdülaziz'in tuğrası bulunur.

KÂĞITHANE deresi, antik **Barbyses,** İstanbul'da Haliç'in K. bitiminde denize dökülen iki akarsudan biri; yaklaşık 30 km. Terkos gölünün G.-D.'sunda doğar, Belgrat ormanları yöresinden gelen birçok kolla beslenir. Vadisinin orta kesimi önemli bir tarım alanıdır. Aşağı kesiminde birçok sanayi kuruluşu yer alır. Vadi ve dere, eski çağlarda kasırlar ve bahçelerle donatılmış önemli bir eğlence ve dinlence yeri idi.

Kâğıthane sefası, bir ortaoyunu faslı. Pişekâr, Kavuklu ile birlikte bir kır kahvesi işletmektedir. Kahveye ortaoyununun çeşitli tiplemeleri gelir ve aralarında güldürücü söyleşmeler geçer. Sandala binmiş olan Denyo da kıyıya atlayıp kahveye gelmek ister, ama ayağı kayıp suya düşer. Kahvedekiler telaşa kapılır. Matiz gelip Denyo'yu kurtarır.

Kavuklu Hamdi dağarcığında olan oyun, *Karagöz'deki Kayık* ya da Kâğıthane sefası* adlı oyundan, çeşitli yönleriyle farklıdır.

KÂĞITHELVASI → HELVA.

KÂĞITLAMAK g. f. **1.** *Bir yüzeyi kâğıtlamak,* onu kâğıtla kaplamak: *Duvarları kâğıtlamak.* **—2.** *Bir şeyi kâğıtlamak,* kâğıt yapıştırmak: *Pencereyi, pervazları kâğıtlamak.*

◆ **kâğıtlanmak** edilg. f. Kâğıtlamak eylemine konu olmak.

KÂĞITLANMAK → KÂĞITLAMAK.

KÂĞITLI sıf. Kâğıda konmuş, kâğıda sarılmış: *Kâğıtlı şeker.*

KÂĞITLIK a. Kâğıt koymaya yarayan kutu.

◆ sıf. Kâğıt yapmaya elverişli ağaç için kullanılır.

KÂĞITSI sıf. Kâğıt görünüşünde olan.
—Biyol. Yapısı, kıvamı ve kalınlığı kâğıt gibi olan.

KAĞIZMAN, D. Anadolu bölgesinde Kars iline bağlı ilçe; 49 129 nüf. (1990); 1 792 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 63 köy. Merkezi, Kars'ın 76 km G.'inde *Kağızman,* 15 274 nüf. (1990). Tahıl üretimi, bağcılık, bahçecilik. Hayvancılık.

KAĞIZMANLI HIFZI, asıl adı **Recep,** türk halk şairi (Kağızman, Kars, 1893 - *ay. y.* 1918). 9 yaşında hafız olmuştu; 15 yaşından başlayarak söylemeye başladığı şiirlerinde, bu nedenle "Hıfzı" mahlasını kullandı. Meyvecilik-sebzecilik işlerinde çalıştı; camilerde Kuran okudu; imamlık yaptı. Birinci Dünya savaşı sonunda meydana gelen olaylar sırasında Kağızman'a giren ermeni kuvvetlerince öldürüldü. Yaşadığı olaylardan esinlenen duyarlıklı şiirleriyle tanınır.

KAĞNI a. **1.** Tek parça ağaçtan yapılmış iki tekerlekli, dingili tekerleklerle birlikte dönen öküz arabası. **—2.** *Kağnı gibi,* taşıtların çok ağır, çok yavaş gidişini belirtmek için kullanılır: *Kağnı gibi giden hurda bir otobüsle yolda perişan oldular.*

KAĞŞAK sıf. Kağşamış, parçaları gevşeyip dağılacak duruma gelmiş şey için kullanılır: *Kağşak bir masa.*

KAĞŞAMAK gçz. f. **1.** Bir yapı sözkonusuysa, yıkılmaya yüz tutmak, çok eskimek: *Dedesinden kalma bu asırlık konak kağşamış, artık oturulamaz duruma gelmişti.* **—2.** Birbirine tutturulmuş birçok parçalardan oluşmuş bir şey sözkonusuysa, ek yerlerinden ayrılmak, gevşemek: *Masa ve sandalyelerin ayakları kağşamış.* **—3.** Bir kimse sözkonusuysa, ihtiyarlamak, çok yaşlanmak; yaşlılık nedeniyle güçsüz kalmak.

◆ **kağşatmak** ettirg. f. *Bir şeyi kağşatmak,* onun kağşamasına neden olmak.

KAĞŞATMAK → KAĞŞAMAK.

KÂH bağ. (fars. *gāh*). Yinelemeli olarak, kimi kez, bazen, kimi zaman: *Kâh burada kâh Ankara'da bir türlü bir yere yerleşemedi. Kâh ağlıyor, kâh gülüyor, ne yapacağını bilemiyordu.*

KÂH a. (fars. *kah*). *Esk.* **1.** Köşk. **—2.** Yüksek bina. **—3.** Gökyüzü. **—4.** *Kâh-ı dâd-güsteri,* adliye sarayı.
—Esk. gökbil. *Kâh-ı mah,* Akrep burcu. ‖ *Kâh-ı müşteri,* Yay ve Balık burcu; Jüpiter küresi.

-KÂH sonek (fars. *-kāh*). *Esk.* Kimi sözcüklerin sonunda "azaltan", "eksilten" anlamıyla yer alır: *cankâh* (canı azaltan), *düşmenkâh* (düşman azaltan), vb.

KÂH ya da **KEH** a. (fars. *kah, keh*). *Esk.* **1.** Saman, kuru ot. **—2.** *Kâh-ban,* harman bekçisi. ‖ *Kâhdan,* samanlık. ‖ *Kâh-gil,* samanla çamurun karıştırılmasıyla elde edilen sıva. ‖ *Kâh-rûba* ya da *keh-rüba* → KEHRÜBA. ‖ *Kâh-şân* ya da *keh-keşan* → KEHKEŞAN.



Kâğıthane
İstanbul

Büyük Larousse

M.Levassort



Kahire'nin havadan görünümü. Arka planda Mehmetali camisi (1834-1857) ve kale (XII.-XIII. yy.)

Kahire'deki Sultanhasan medresesi'nin içi (1356-1363)



KAHANOVİÇ (Pinhes) → DERNİSTOR.

KAHAU a. Zool. UZUN BURUNLU MAYMUN'un eşanlamlısı.

KAHETYA, Gürcistan'da bölge, Tiflis'in D.'sunda, Kura ile Alazan arasında. Bağlar. —Kahetya prensliği, XVI. yy.'dan XVIII. yy.'a kadar Osmanlılar'a ve İranlılar'a karşı bağımsızlığını koruduysa da, 1762'de Karthli ile birleştirildi ve 1801'de rus topraklarına katıldı.

KAHHAR sıf. (ar. *ḳahhār*). *Esk.* **1.** Çok eziyet eden, kahreden, zalim: *"Anın çün birini kahhâr edüp birin hakim etmiş"* (Niyazi, XVII. yy.). **—2.** Tanrı'nın sıfatlarından: *"İsm-i kahhâr ile dâvet olunur div-i memat"* (Neyzen Tevfik).

KAHIR, -hrı a. (ar. *ḳahr*). **1.** Mutsuz olayların neden olduğu derin acı; üzüntü, keder: *Kahır içinde yaşamak. Kahrından içmek.* **—2.** *Esk.* Zorlama, zorla bir iş yaptırma. **—3.** *Esk.* Üstün gelerek ezme, perişan etme, mahvetme. **—4.** *Kahır çekmek,* üzüntü ve sıkıntılara ses çıkarmadan katlanmak: *Bu yaştan sonra kahır çekemem artık.* ‖ *Kahır etmek* → KAHRETMEK. ‖ *Kahır olmak* → KAHROLMAK. ‖ *Kahır yüzünden lütfa uğramak,* birine kötülük olsun, ona zarar versin diye yapılan bir iş ona yarar sağlamak. ‖ *Kahrı çekilir,* bir şeyden ya da birinden söz ederken, onun her türlü sıkıntıya katlanılmaya değer olduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *Kahrı çekilmez,* bir kimsenin huysuzluğuna, bir şey ya da yerin sıkıntısına katlanılamayacağını belirtmek için kullanılır: *Bu kadar paraya bu işin kahrı çekilmez doğrusu.* ‖ *Kahrına uğramak,* bir kimseden kötülük görmek. ‖ *Kahrından ölmek,* ölümüne yol açacak ölçüde üzülmek. ‖ *Kahrını çekmek,* bir kimsenin huysuzluğuna, yaptığı eziyet ve sıkıntılara katlanmak: *Ben onun çok kahrını çektim.*

KAHIRLANMAK gçz. f. Çok fazla ve için için üzülmek, kederlenmek; kahrolmak.

KAHIRLI sıf. Büyük bir üzüntüsü, acısı olan.

KÂHİ a. Tar. Emekliye ayrılacak seğirdim* ustaları arasındaki aşçıların kendilerine sermaye toplamak için yapıp dağıttıkları üç köşeli bir çeşit kıymalı börek.
—ANSİKL. Osmanlı devletinde, önceleri, iyi niyetle başlatılan ve gelenekleşen bu yöntem, yeniçerilerin zorbalaştığı dönemlerde bir çıkar aracı yapılarak sömürüldü. Yeniçeri ocağı'ndan bazıları altı ayda bir halka ve esnafa kâhi dağıtmaya, önlerine gelenden zorla para toplamaya ve vermeyenleri öldüresiye dövüp soymaya başladılar. Durum Selim III'e duyurulunca, halka ve esnafa kâhi dağıtma yöntemi yasaklandı (1791). Bunun yerine, yalnız zamanı dolan seğirdim ustalarının bir yandan padişaha darüssaade ağasına ve silahtara, öte yandan da sadrazam, kethüda bey, defterdar, reisülküttap, çavuşbaşı ile ocak önde gelenlerine birer tava kâhi sunarak padişahtan bin beş yüz kuruş, ötekilerden de bir miktar bahşiş almaları düzeni getirildi. Daha sonra kâhi karşılığında sadece sarayla sadrazamın verdiği bir miktar parayla yetinildi. Yeniçeri ocağı'yla birlikte bu yöntem de ortadan kaldırıldı.

KÂHİL sıf. (ar. *kāhil*). *Esk.* **1.** Olgunluk çağında, erişkin, orta yaşlı. **—2.** Ağır hareketli, tembel, durgun: *Bahr-i kâhil* (durgun deniz). **—3.** *Kâhil kalem, kâhil-ten, kâhil-vücud,* tembel, uyuşuk. ‖ *Kâhil-pay,* ayağına üşenen, tembel kimse.

KÂHİLLİK a. (ar. *kāhil*'den). *Esk.* **1.** Erişkinlik, olgunluk. **—2.** Tembellik.

KÂHİN a. (ar. *kāhin*). **1.** Antik. Kendisine başvuranlara yanıt veren tanrı, tanrıça ya da insan. (→ KEHANET.) **—2.** Bazı durumlarda ve belirli gereçlerin yardımıyla geleceği öngörme ve geçmişi canlandırma gücüne sahip kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Kâhin değilim,* bana söylenmeyen bir şeyi bilemem, anlaşılmayanı anlayamam. ‖ *(Bir şeyi) anlamak için kâhin olmak şart değil, kâhin olmak gerekmez,* bir şeyin kolayca anlaşılabileceğini bunun için özel bir çaba gerekmediğini belirtmek için söylenir.
—Esk. Rom. → AUGUR.
—İsl. Özellikle cahiliye* devrinde kâhinlerin gaip hakkındaki bilgilerle verdikleri haberlerin vecit durumdayken içlerine doğan ilhamlara dayandığına, daha çok geceleri, başkalarına kapalı olan gizli ve gelecekle ilgili bilgilerin onlara malum olduğuna inanılırdı. Gene inanca göre, bu bilgi ve ilhamların kaynağı, cin ya da şeytandı; dolayısıyla bilgilerin asıl sahipleri kâhinler değil, onların ağzından konuşan ve tâbi, sahip (arkadaş), veli (dost), rai (görücü) gibi adlarla anılan bir cin ya da şeytandı.

Kâhinler, genellikle kısa, kafiyeli, karmaşık, gizemli ve üstü kapalı sözlerle konuşurlardı. Sık sık "yer, gök", "ışık, karanlık", "sabah, akşam" gibi karşıt kavramlar, çeşitli bitki ve hayvan türleri üzerine yemin ederlerdi. Halk, gelecek ile ilgili merak ettikleri konuları, özellikle yitiklerini, bilinmeyen katilleri, rüyaların anlamlarını, çocuklarının geleceklerini kâhinlere sorardı. Kâhinlerin bir benzeri olan *arraf*'ların da (biliciler) olayların herkesin sezemeyeceği nedenlerini, ilişkilerini kavrama yeteneğinde olan deneyimli kişiler olduklarına inanılırdı.

Kâhinlerin halk üzerinde olduğu kadar yöneticiler üzerinde de büyük etkileri ve saygınlıkları vardı. Devlet ya da kabile ile ilgili sorunlar kendilerine danışılır; savaşla ilgili son kararları onlar verirlerdi. Devlet yöneticilerinin, kabile ve aşiretlerin özel kâhinleri vardı.

Kâhinlerle ilgili bu inançlar, en başta islam dininin tevhit (Tanrı'nın birliği) ilkesiyle çatıştı. İslam dinine göre Allah'tan başkası aşkın bir bilgi ve güce sahip olamaz. O, yalnız özvarlığı (zat) bakımından değil, sıfatları bakımından da tek ve benzersizdir: "O'ndan başkası gaybı bilemez" (VI, 59). Kuran'da Hz. Muhammet'in bile içtenlikle "Size Allah'ın hazineleri benim yanımdadır demiyorum; ben melek değilim; size, gaybı bilirim de demiyorum" (VI, 10; IX, 21) dediği belirtilir. İslam dini ayrıca savaş ve barış ile ilgili bütün uygulamaları fıkıh bilgisiyle düzenleme ilkesini getirdi. Bu durum, kâhinlikle ilgili batıl inanç ve hurafelerin giderek ortadan kalkmasına, kâhinlerin saygınlıklarını yitirmelerine yol açtı.

KÂHİNE a. (ar. *kāhin*'in dişl. *kāhine*). *Esk.* Bazı dinlerde gaipten haber vermek iddiasında bulunan kadın kâhin.

KÂHİNE (öl. 701 ya da 703), yarı efsaneleşmiş berberi kraliçesi. İbni Haldun'a bakılırsa, babasının ölümü üzerine Cezayir topraklarındaki Avras'ta yaşayan ve yahudiliği benimsemiş bir berberi kabilesi olan Carvalar'ın başına geçti. Gerçek adı Dumya ya da Dihya iken, kabile reisi olduktan sonra Kâhine (gaipten haber veren kadın) lakabını aldı. Avras üzerine yürüyen arap orduları komutanı Hasan bin el-Numan'ı ağır bir yenilgiye uğratarak İfrikiye sınırları dışına attı ve tüm berberi kabilelerini kendi yönetimi altında birleştirdikten sonra kraliçe unvanıyla anılmaya başlandı. Araplar'ın ülkeyi yeniden istila etmelerini engellemek için kentleri ve ormanları yaktırıp yıktırınca halkını kendinden soğuttu. Aşırı hareketleri karşısında ona düşman kesilen iki oğlu bile yeniden Berberiler'in üzerine yürüyen Hasan bin el-Numan'ın ordusunu katıldı. Tabarka'da yapılan savaşta kuvvetleri yok edilen kraliçe, yakalanarak öldürüldü.

KÂHİNLİK a. Kehanet.

KAHİR sıf. (ar. *kāhir*). *Esk.* **1.** Kahredici, zorlayan. **—2.** Baskın gelen, ezen, ezici. **—3.** Yok eden, gideren. **—4.** *Kahir kuvvet,* ezici kuvvet. ‖ *Kahir ekseriyet,* ezici çoğunluk. **—5.** *Kahir ül-eşrar,* kötü kimseleri ortadan kaldıran. ‖ *Kahir üs-sümum,* panzehir.

KAHİR BİLLAH (Ebu Mansur Muhammet el-Mutezit), [öl. 950], abbasi halifesi (932-934). Muktedir'in kardeşidir. Birincisinde "el-kahir", ikincisinde "emirül müminin" sıfatıyla iki kez halife oldu. İkincisinde karşısındaki güçlü muhalefete rağmen halifelikten çekilmemesi üzerine gözlerinin kör edildiği ve 17 yıl hapiste yaşadığı bilinmektedir.

KAHİRE, Mısır'ın başkenti, Nil kıyısında, deltanın başının 25 km G.'inde; 6 452 000 nüf. (1990). Büyük Kahire'nin nüfusu yaklaşık 12 000 000 kişidir.
• COĞRAFYA. Kentin ilk çekirdeği Nil'in



R. ve S. Michaud

Kahire'nin kuzey kapılarından biri olan Bab ül-fütuh (Fetihler kapısı) [1087-1091]



R. ve S. Michaud

Kahire'deki Camiülezher'in (bugün bir islam üniversitesinin merkezidir) iç avlusu (970)

sağ kıyısında, eski Babil sitesinin karşısında kurulan arap askeri ordugâhı Fustat'tır (bugün Mısr ül-Kadime=Eski Kahire). K.-D.'ya doğru, birbirini izleyen sülalelerin yaptırdıkları yeni bölümler sıralanır: el-Asker; el-Kata'i; el-Kahire ("Muzaffer"). G.'deki eski semtlerden kesin biçimde ayrılan (kendisini kanala [haliç] bağlayan Nil'in ayırdığı gibi) el-Kahire, Eyyubiler döneminde, Selahattin Eyyubi'nin cebel el-Mukattam'dan (marnlı kireçtaşlı yüzey şekilleri bu noktada vadiye egemendir) ayrı bir tepe üzerinde yaptırdığı bir hisarla tamamlanır. Uzun süre Nil'den uzakta bulunan (Bulak limanı Nil kıyısındaydı) kent, yeni semtlerin (bugün ırmağın sağ kıyısında varlıklıların konut semtleri ve iş merkezleri vardır) yapılmasıyla XIX. yy.'da Nil'e yaklaştı. Sonra, XX. yy.'da yerleşme, her yöne doğru büyük ölçüde genişledi: K.'de ve K.-D.'da (1906'da, çölün ortasındaki Heliopolis'e ifraz verilmesi); günümüzde 2 milyon kadar insanın yaşadığı sol kıyıda; daha XIX. yy.'da öbür bölümlerden kesin biçimde ayrı olan, ama bugün bütünüyle kente katılmış olan G.'deki Eski Kahire'de. Nihayet son on yılda yeni semtler kuruldu: D.'da, cebel Mukattam üzerinde, kentin bu yönde gelişmesini felce uğratan mezarlık kuşağının ötesinde. Ülkenin her yanından gelen halk Kahire'de toplanmaktadır; ama, bir yandan Aşağı Mısır'dan (Delta), öte yandan güney illerinden ve Yukarı Mısır'ın yoksul illerinden gelenler gerçek nüfusa göre yüksek oranlara ulaşır; Orta Mısır'dan gelenlerinse sayısı azdır. Ayrıca bir de hıristiyan kopt azınlık vardır. Öte yandan, orta kesimdeki semtlerde göreceli, hatta önemli bir nüfus azalması görülmektedir. Kahire, çok önemli kültür ve siyaset işlevlerinin (birçok üniversite ve özellikle de el-Ezher islam üniversitesi) ötesinde, Mısır'ın en büyük sanayi merkezidir: ülkede sanayi kesiminde istihdam edilen işçilerin % 40'ı burada çalışır; güney banliyösünde, doğrudan el emeğine ve tüketime (besin maddeleri ve özellikle tekstil fabrikaları) bağlı etkinliklerin yanı sıra, Hilvan demir-çelik merkezi de çok önemlidir.

• TARİH. X. yy.'da kurulan Kahire'nin yerinde daha önce Fustat (*askeri kamp* anlamına gelen lat. *fossatum*'dan) kenti vardı. Bu kent, Eski Mısır kalesi olan Babil'in 641'de ele geçirilmesinden sonra, Amr tarafından Babil yakınında kurulmuştu. Abbasiler 751'de el Asker'i, Tolunoğulları 870'te Ktai'yi kurdular. Fatımiler Mısır'ı 969'da fethettiler ve muzaffer ordunun komutanı Cevher, 969-972 arasında Fustat'ın K.'inde yeni bir kent kurdu. 972'de el Muizz'in gelişinden sonra bu kente Kahire adı verildi. Fatımiler'in merkezi durumuna gelen kentin etrafı surlarla çevrildi ve Bedrülcemali döneminde bu surlar genişletilerek günümüze kadar gelen büyük kapılarla donatıldı. Eyyubiler'in ilk hükümdarı olan Selahattin (Salahattin) Kahire ve Fustat'ı tek bir sur içine aldı ve hisarı yaptırdı. Önemli bir iktisat merkezi durumuna gelen kent, B. ve G. yönlerinde gelişti. Memluklar kenti güzelleştirdiler. Ehramlar savaşı'ndan sonra, 22 temmuz 1798'de Bonaparte komutasındaki fransız ordusunca işgal edilen, ertesi ekimde bu orduya karşı ayaklanan ve temmuz 1801'de boşaltılan Kahire, daha sonra Mehmet Ali'yi iktidara getiren askeri ayaklanmalara sahne oldu. Mehmet Ali ve ardıllarının saltanatı ve onu izleyen ingiliz yönetimi dönemlerinde ve en sonra da bağımsızlıktan bu yana, kent işlevlerine göre çeşitli bölgelere ayrılmıştır (bakanlıklar, ticarethaneler, lüks konutlar).

• GÜZEL SANATLAR. IV. yy. sonunda yapılan ve XI. yy. başında yeniden inşa edilen Aziz Sergius kilisesi, XI.-XIII. yy.'lardan kalma kakmalı ahşap koroyeri bölmesiyle bizans üslubunun güzel bir örneğidir. VII. yy.'da yapılan ve birkaç kez elden geçirilen el-Muallaka kilisesi'nde de XII. yy. başından kalma güzel bir koroyeri bölmesi ve bir ambon bulunur.

Kent, islam dünyasının en eksiksiz anıt topluluğunu sergiler ve bütün dönemler bu kentte başyapıtlarla temsil edilir. Fustat'ta inşa edilen ilk caminin (Amr camisi), XVIII. yy.'da yeniden yapılmasına karşın, Tolunoğlu* (İbnitolun) camisi (879) başlangıçtaki göz kamaştırıcı parlaklığını korumuştur. Fatımiler döneminde kent kapıları, nitelik bakımından el-Hâkim* camisi ve elden geçirilen Camiülezher* (970) gibi büyük dinsel yapılarla boy ölçüşebilecek düzeydeydi. XII. yy.'da yapılan camiler arasında Talayi* (Salih, Talati), el-Akmer ve Seyyide-rukayye camilerini anmak gerekir. 1250'den sonra Memluklar döneminde çok sayıda zarif, görkemli ve özgün yapı inşa edildi: Baybars (1267-1269), Meridani (1340), el-Müeyyet (1415-1420) camileri; Kalavun* medrese türbesi (1285), İmamşafii (1211), Sencer ve Salar (1304), Berkuk (1399-1400) türbeleri; Kayıtbay* (1472-1474), Gavri (1503) mektepleri ve ünlü Sultanhasan* medresesi (1356-1362). Osmanlılar döneminde çok övülen Mehmetali camisi (1824-1857), zarif çeşmeler, kervansaraylar ve çok güzel konaklar yapıldı. Kentin en dikkat çekici sivil anıtıysa, 715'te inşa edilip 861'de yeniden yapılan eski nilölçerdir. Islam eserleri müzesi çok zengindir.

KAHİRE a. (öz. a. *Kahire*'den). [Tamlayan olarak]. Kahire'yle ilgili, Kahire'ye ilişkin.

—Mutf. *Kahire çorbası*, ıspanak ya da ebegümeci, soğan, sarmısak, pirinç ve et suyuyla yapılan bir tür çorba. (Yağda kavrulan ince kıyılmış soğan ve sarmısaklara et suyu ilave edilir. Kaynamaya yakın, ıspanak ve pirinç konur. Salça ya da kabuğu soyulmuş ve küçük doğranmış domates de katılabilir. Piştikten sonra üzerine bolca dereotu serpilir.)

—Zool. *Kahire güvercini*, Mısır kökenli posta güvercini ırkı. İnce uzun bedenli, çok uzun kanatlı ve kuyrukludur. İlkçağ'dan başlayarak posta güvercini olarak kullanılmıştır.

Kahire buluşması, İkinci Dünya savaşı sırasında ABD Başkanı Roosevelt ve Büyük Britanya Başbakanı Churchill'in Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Kahire'de görüşmeleri (3-6 aralık 1943). Roosevelt ve Churchill, Tahran konferansı'nda alınan karara uygun olarak İnönü'yü Kahire'ye davet ettiler. İnönü, Tahran konferansı'nda alınan kararların kendisine bildirilmesi sözkonusuysa gelemeyeceğini; eğer Türkiye'nin ortak davaya katkısı, serbestçe ve önceden alınan kararlara dayanmadan tartışılacaksa toplantıya katılacağını bildirdi. Roosevelt'in, toplantının eşit devletler arasında, serbestçe yürütüleceğine güvence vermesi üzerine Kahire'ye geldi. Churchill toplantıda, şubat 1944'te Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesini istedi. İnönü, Türkiye'nin askeri durumunu anlattı. Savaşa girildiği takdirde Balkanlar ve Ege'de bulunan 17 tümenden fazla alman askeriyle türk ordusunun tek başına savaşamayacağını, bu durumun Almanlar'ın çıkarına sonuç vereceğini anlattı. İlerde bu bölgeleri Almanlar'dan "kurtaracak" devletin Boğazlar üzerinde hak isteyebileceğini ileri sürdü. Görüşmeler sonunda İnönü, ilke olarak, savaşa katılmayı kabul etti. Ancak Türkiye'nin savaşa bir "piyon" olarak değil, bir müttefik olarak katılmasını sağlayacak ortak bir savaş planı hazırlanmasını ve genel siyasi sonuçların izlenmesini istedi. Yayımlanan bildiride, yalnızca, tarafların dünyanın durumu hakkında görüş birliği içinde oldukları ve geleneksel dostluklarını bir kere daha yeniledikleri belirtildi.

Kahire müzesi. 1857'de fransız mısırbilimci Auguste Mariette tarafından kurulan, önce Bulak'a yerleşen müze, 1901'de Gize'ye taşındı. Günümüzde Midan üt-tahrir meydanının kuzey kenarında yer alan Mısır müzesi, 1902'de fransız mimar Dourgnon'un çizdiği planlara göre yapıldı. Müze, dünyanın en zengin Eski Mısır koleksiyonlarını barındırır: 100 000'i aşkın parça sergilenmekte, daha fazlası da müze depolarında korunmaktadır. Zemin katta heykeller, üst katta ise taşınır eşyalar yer alır. Mısır sanatının bütün dönemleri, çok sayıda örnekle temsil edilmektedir. Sergilenen en önemli yapıtlar arasında Kefren'in diyorit heykeli, Mikerinos üçlüleri, Şeyh ül-Beled'in ahşap heykeli, Rahotep ve Nofrit grubu, Tutankhamon'un hazinesi anılmalıdır. Müzede, hanedanlar öncesi zamanlardan yunan-roma dönemine kadar, Eski Mısırlılar'ın yaratıcı etkinliğinin eksiksiz bir panoraması sunulmaktadır.

Kahire seyahati havaiyyesine mahsus madalya, Mehmet V (Reşat) döneminde (1909-1918), İstanbul-Kahire

arasında ilk kez yapılmış ve kaza ile sonuçlanmış hava yolculuğunun anısına çıkarılan madalya (6 nisan 1914).

KAHÎT a. (ar. *ḳaḥṭ*, kıtlık'tan *ḳaḥîṭ*). *Esk.* Şiddetli kıtlık yaşanılan sene: *Sal-i kahît* (kıtlık yılı).

KAHKAHA a. (ar. *ḳahḳaha*). **1.** Yüksek sesle gülme; bu biçimde çıkarılan ses: *Kahkahalarla gülmek. Kahkahaları buradan duyuluyor.* **—2.** *Kahkaha atmak*, yüksek sesle gülmek: *Her cümlenin sonunda bir kahkaha atar, kendi anlattıklarına gülerdi.* || *Kahkahadan kırılmak*, pek çok gülmek. || *Kahkahalarını tutamamak*, uzun uzun gülmek, gülmesini engelleyememek. || *Kahkahayı basmak*, koparmak, salıvermek, kendini tutamayarak birden yüksek sesle gülmek: *Onu bu kıyafette görenler, kahkahayı basıyorlardı.*

—*Esk. Kahkaha-zen*, kahkahayla gülen: *"Ceza da olsa, olur karşısında kahkahazen"* (Tevfik Fikret).

—Oy. *Kahkaha aynaları*, lunaparklarda birbiri içine girmiş, her yanı aynalarla kaplı koridor ve odacıklardan oluşan eğlence kuruluşu. Burayı ziyaret edenler çıkış kapısı bulunmadığını sanırlar.

KAHKAHAÇİÇEĞİ a. Başta *İpomaea purpurea* olmak üzere birçok sarmaşığa verilen ad. (Yaprakları genellikle yürek biçiminde ve saplı, çiçekleri huni biçiminde, beyaz, mavi, pembe ya da morumsudur. Bahçelerde tarhları bezemek için süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bu bitkilerin tohumlarında bulunan alkaloitler LSD gibi halüsinojen etki yaratır; bu nedenle eski çağlardan beri Meksika'da uyuşturucu madde olarak kullanılır.)

KAHKARA a. (ar. *ḳahḳara*). *Esk.* Arkasına dönmeden, savaşarak geri çekilme.

KAHKARÎ sıf. (ar. *ḳahḳara* ve *-î*'den *ḳahḳarî*). *Esk.* Geri çekilmeyle ilgili.

—Ask. tar. Osmanlı döneminde, ordunun muharebeyi oyalama biçiminde sürdürerek yaptığı geri çekilme harekâtına verilen ad. || *Kahkarî hezimet*, düşman baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kalan tarafın kontrolü yitirerek ağır yenilgiye uğramasına verilen ad.

KAHKEŞAH → KENKEŞAN.

KÂHKÜL → KÂKÜL.

KAHL AM MAIN, Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent, Aschaffenburg'un K.-B.'sında; 8 200 nüf. Elektronik gereçler. Deneysel nükleer santral.

KAHLAN → KAHTAN.

KAHLBAUM (Karl Ludwig), alman psikiyatr (Driesen, Pomeranya, 1828 - Görlitz 1899). Akıl hastalıklarını gruplara ayırıp duygusal bozuklukları sınıflandırarak sistematik bir psikiyatri oluşturdu. Katatoninin kendine özgü özelliklerini saptadı.

KAHLENBERG, Osmanlı kaynaklarında Almandağı olarak geçer. Wienerwald'da (Aşağı Avusturya) tepe (483 m). Çok güzel manzarası vardır. Türkler'in kuşattığı Viyana'yı kurtarmak için kral Jan Sobieski komutasında toplanan alman, avusturya ve leh orduları 1683 eylülünde osmanlı ordusuyla bu dağın eteklerinde savaştı. (→ ALMANDAĞI SAVAŞI.)

KÄHLER (Erich), alman matematikçi (Leipzig 1906), Hamburg Üniversitesi'nde ders verdi. Cebirsel geometri alanında çalıştı ve *Kähler katlı uzayı* kavramını ortaya attı: üzerinde özel bir Hermite metriki tanımlanabilen tıkız analitik katlı uzay. Bunun bir örneği, $P_n(C)$ izdüşüm uzayıdır. Bazı yapıtları: *Geometria Aritmetica* (1958), *Also sprach Ariadne* (1984), *Raum Zeit Individuum* (1991).

Kahler hastalığı (alman hekim Otto *Kahler*'in [Prag 1849 - Viyana 1893] adından). MİYELOMATOZ'un eşanlamlısı.

Kahlmetter hastalığı, 1934'te tanımlanan romatizma türü. Özellikle 30-40 yaş arası kadınlarda görülür. Kısa fakat nüksedici artrit nöbetleri biçiminde ortaya çıkar; bu arada eklemlerde ve çevrelerinde şişme ve deri döküntüleri görülür. (Eşanl. ALERJİK ROMATİZMA.)

KAHN (Gustave), fransız şair, romancı ve denemeci (Metz 1859 - Paris 1936). Önemli kişilerini ve anlarını ustalıkla anlattığı simgeciliğin tarihinde ad bırakmış bir yazardır (*Silhouettes littéraires* [Edebi siluetler], 1925; *Origines du symbolisme* [Simgeciliğin kökenleri], 1939).

KAHN (Louis İsadore), estonya kökenli amerikalı mimar ve şehirci (Ösel adası, bugün Sarema, 1910 - New York 1974). Dört yaşında Philadelphia'ya gitti; 1924'te diploma aldı, önce Paul Cret'in yanında, ardından George Howe ile ortak olarak ve 1945'ten başlayarak tek başına çalıştı. 1947-1957 arasında Yale Üniversitesi'nde, sonra da Philadelphia Üniversitesi'nde ders verdi. New Haven'daki Yale Sanat galerisi'ni (D. Ors ile birlikte, 1951), Philadelphia'daki Richards Medical Research Building'i (1958), La Jolla'daki Salk İnstitute binasını (1959) [son ikisi beton yapılardır], 1959'da Rochester unitarian kilisesi'ni ve 1966'da Fort Worth'daki Kimbell Art Museum'u yaptı. Ayrıca Hindistan (Ahmedabad, 1963) ve Bangladeş'te (Dakka, 1962'den başlayarak) tuğladan siteler de inşa etti. Gerece olduğu kadar donatıma da özen gösteren Kahn, modernizmin ustaca bir bireşimini gerçekleştirmiş, Kutsal Kitap ya da İmparatorluk Roması kaynaklarına başvurarak yeniklasikçiliğe yepyeni yollar açmıştır.

KAHN (Richard Ferdinand) **Hampstead** baronu, ingiliz iktisatçı (Londra 1905). İktisat kuramı üstüne çalışmalar yaptı. Daha sonra Keynes tarafından yeniden ele alınacak olan çarpan kavramını açıklığa kavuşturdu.

Kahn tepkimesi (litvanya kökenli amerikalı hekim Reuben Leon *Kahn*'ın [Kovno, şimdi Kaunas, 1887] adından). Zühr. hast. bil. Frengi teşhisi için uygulanan flokülasyon tepkimesi.

KAHNWEİLER (Daniel Henry), alman asıllı tablo satıcısı ve sanat yazarı (Mannheim 1884 - Paris 1979). Paris'e yerleşti (1902), bir galeri açtı (1907) ve Derain, Vlaminck, Picasso, Braque, Juan Gris, Léger gibi sanatçılarla ilgilendi. 1920'de, DANIEL HENRY takma adıyla *Der Weg zum Kubismus* (Kübizme giden yol), *André Derain* ve *Maurice de Vlaminck* adlı kitapları yayımlandı, bunları *Juan Gris* (1928) izledi. Kendi adıyla yayımlanan kitapları: *Juan Gris, son œuvre, ses écrits* (Juan Gris, yapıtları ve yazıları) [1946], *la Sculpture de Picasso* (Picasso'nun heykelciliği) [1949], *le Cubisme* (Kübizm) [1950], *Paul Klee* (1950), *Confessions esthétiques* (Estetik itiraflar) [1963].

KAHOVKA, Ukrayna'da kent; 35 000 nüf. Dniepr üzerinde sulama ve elektrik üretim barajı.

KAHPE a. (ar. *ḳaḥbe*). **1.** Orospu. **—2.** Kadınlar için kullanılan hakaret sözü: *Kahpe, defol buradan.* **—3.** *Kahpenin dölü, kahpe dölü*, soyu sopu bozuk, piç anlamında kullanılan sövgü sözü.

◆ sıf. **1.** *Kaba.* Sözünde durmayan kimse için kullanılır; kalleş, dönek. **—2.** *Kahpe felek*, yazgının, şansın dönekliğini, bu nedenle ona duyulan kırgınlığı, küskünlüğü anlatır.

KAHPECE be. Kahpe bir kimseye yaraşır biçimde; kalleşçe: *Bir kimseyi kahpece arkasından vurmak.*

KAHPELİK a. **1.** Orospuluk. **—2.** Dönek, kalleş olma durumu; bu biçimdeki davranış: *Bu kahpeliğini unutmayacağım. Kahpelik etmek.*

KAHR → KAHIR.

KAHR (Gustav VON), bavyeralı siyaset adamı (Weissenburg 1862 - Münih 1934). Kapp darbesinden (1920) bir gün sonra Bavyera'da olağanüstü bir rejimle düzeni sağlayan bir hükümet kurdu. Aynı zamanda, Bavyera'nın bağımsızlığı için mücadele etti; ılımlıların muhalefeti karşısında istifa etmek zorunda kaldı (eylül 1921). Ekim 1923'te, "Bavyera genel komiseri" unvanıyla diktatörlük yetkileri aldı. Hitler, 8 kasım 1923'te, Münih'teki iktidarı ele geçirmeyi deneyip Bavyera naibi olarak Kahr'a başvurduğunda, Kahr önce bu başvuruyu kabul eder gibi göründü, sonra Hitler'e karşı çıktı ve Hitler tutuklanıp hapse atıldı. Kahr, 1924'te siyasal yaşamdan çekildi. Ama Hitler'in kini, "uzun bıçaklar gecesi"nde (30 haziran 1934) Röhm ile birlikte onun da öldürülmesine neden oldu.

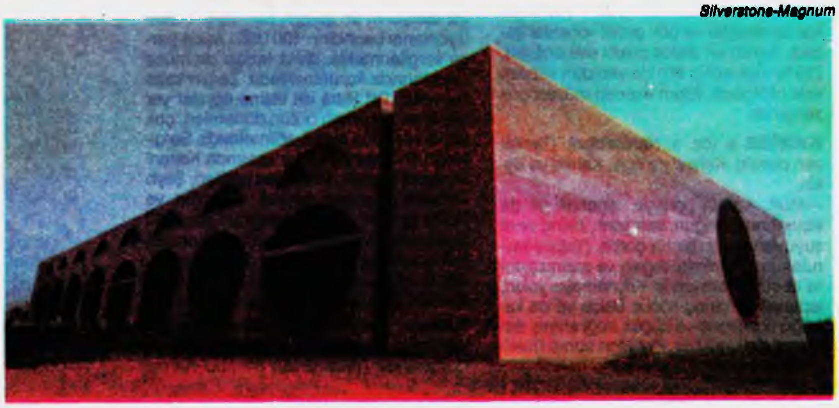
KAHRAMAN a. (fars. *ḳahramān*). **1.** Yiğitliği, gözü pekliği, üstün nitelikleriyle dikkati çeken kimse; yiğit, batur, alp: *Kahramanları saygıyla anmak. Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa. Bilim uğruna yaşamlarını ortaya koyan adsız kahramanlar.* **—2.** Sözlü ya da yazılı edebiyatta, tiyatro, sinema yapıtlarında olayların akışı içinde önemli yeri olan kişi: *Efsane kahramanı. Halit Ziya'nın kahramanları. Yazar çok sevimli bir kahraman yaratmış. Filmin kahramanı küçük bir çocuktu.* (Bk. *ansikl.* böl. Ed.) **—3.** *Bir olayın kahramanı*, o olayda önemli bir rol oynamış olan kimse: *Maçın kahramanı.*

—*Esk. Kahraman-ı gazabnâk*, kızgın, öfkeli yiğit.

—Yun. mit. Yunanlılar'ın tanrılaştırdıkları büyük insanlara verdikleri ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Cesur, yiğit bir kimse, bir topluluk için kullanılır: *Kahraman çocuk. Kahraman askerler.*

—ANSİKL. Ed. Edebiyat yapıtlarında "kahraman" kavramı, tarihsel gelişim içinde, genel çizgileriyle şu aşamalardan geçer: 1. olağanüstü güç ve cesaret sahibi bir kişi olarak "iyi" kahraman; destan kahramanı. Karşıtı ve kendi kadar güçlü olan "kötü" ile savaşır ve onu yener. Güneş'ten, Ay'dan, doğa olaylarından etkilenen kadınların çocuğu olarak dünyaya gelir ve avuçlarında gül gibi, kan pıhtısı gibi bir işareti de birlikte getirir (Manas); 2. halk hikâyelerinde, halkın tepki gücünü kişili-



Silverstone-Magnum

Louis İsadore Kahn
Dakka hastanesi (Bangladeş)
1963'te yapıldı

ğinde toplamış gerçek, yarı-gerçek ya da tümüyle düşsel bir kimse olarak kahraman (Köroğlu); 3. antik geçmişten (yunan ve roma) yararlanan batı klasiklerinde psikolojik bir varlık olarak kahraman; "tip"e dönüşür. Bu tip, kimi zaman Don Quijote gibi tüm insanların ortak bir özelliğini yansıtan evrensel bir nitelik taşır, kimi zaman da Harpagon (Molière) gibi bir bölük insana özgü bir özelliği, örneğin cimriliği bir tip olarak somutlaştırır; 4. klasiklerden değişik olarak ve gerçekçi bir yaklaşımla oluşturulmuş ve olaylar karşısında nasıl bir tepki göstereceği az çok kestirilebilen "verilmiş tip"i simgeleyen kahraman (Goriot baba); 5. insanın özünü oluşturan ruhsallığın dinamik evrimine dayanan bir yaklaşımın sonucu ortaya çıkan "yaşanmış tip". Bu evrede kahraman tek boyutluluktan çıkıp çok boyutlu bir kimliğe kavuşur (Alissa, *Dar kapı* [André Gide]); 6. insanı karmaşık bir varlık olarak kabul eden ve onu, içinde bulunduğu ilişkiler sisteminin öteki öğeleri ile sürekli etkileşim halinde bir değişken kabul eden yaklaşımla oluşturulmuş kahraman; bir başka deyişle "karakter" (Mathieu, *Özgürlüğün yolları* [J. P. Sartre]).

Bunların dışında bir de "olumlu kahraman" kavramı vardır ki, okuyucuya örnek kişi olarak sunulur ve herkesin, onunkilere benzer davranışlarda bulunması öğütlenmiş olur. Bu akım 1930'ların Sovyet Rusyası'nda ortaya çıktı. Mao'nun Kültür devrimi'nde de buna benzer bir yol izlendi.

Divan edebiyatında kahraman, minyatürü önceden çizilmiş bir prototiptir. İster iranlı, ister arap, ister türk şair olsun, bu prototipe yeni bir çizgi ekleyemez (Mecnun, Ferhat). Bir bölük kahraman da tümüyle alegoriktir (Hüsn, Aşk). Tanzimat'la gelişen batı etkisinde türk roman, hikâye ve tiyatrosunda ise kahraman, daha belirsiz çizgilerle Batı'dakine benzer aşamalardan geçer.

—Yun. mit. Homeros kahramanları, genellikle bir tanrının ya da tanrıçanın oğlu olan savaşçılar ve önderlerdir (Akhilleus, Aias, Odysseus). Hesiodos, kahramanı bir efsane kişisi, iyilikçi bir kişi olarak düşünür. İ.Ö. V. yy.'dan başlayarak kahraman, ölümünden sonra kahramanlaştırılan ve bir kült ile onurlandırılan ölümlü bir kişiydi. Böylece, kahraman genellikle bir siteyi koruyan ya da kuran kişi oldu (Attike'de Theseus). Kahramanlaştırma, zorba yöneticileri öldüren atinalı Harmodios ve Aristogeiton'un çevresinde oluşturulan kültte olduğu gibi, kimi zaman, bir sitenin kendi yurttaşlarından birine duyduğu minnet ve şükranı dile getiriyordu.

Kahramanlar kültü, kahramanların gömülü olduğu mezarlara bağlıydı; bu mezarların, kahramanların koruması altında olduğu düşünülüyordu. Bu yüzden, Oidipus'un mezarı Atina'dan Thebai'ye taşındı. Bu kült, bir bakıma yeraltı tanrılarının kültüne benzer. Bir de, bir yere, bir siteye, bir demos'a; bir kabileye, bir aileye kendi adlarını veren kahramanlar vardı. Bu, çok yaygın bir adetti ve Yunanistan'da hemen her yerin, o yere adını veren bir kahramanı, her nesnenin bir koruyucu kahramanı ve her ünlü ailenin ata olarak kabul ettiği bir kahramanı vardı. Çoğu kez, kahraman, bir riti, bir olayı ya da bir nesneyi kişileştirmek için düşünülmüş bir varlıktı.

KAHRAMAN, Koltuk takımyıldızının yakınındaki kuzey takımyıldızı. Başlıca yıldızları Mirfak* ve Algol*'dür. Çok sayıda yıldız kümesi içeren bu takımyıldız içinden Samanyolu geçer; bunlardan h ve χ açık kümeleri çıplak gözle, M 34 ise el dürbünüyle görülebilir. Bu takımyıldızda ayrıca 250 milyon ışık yılı uzaklıkta yer alan ve çok yeğin bir X ışını kaynağı oluşturan zengin bir gökada kümesi de bulunur. (→ GÖK haritası.) [Eşanl. PERSE.]

KAHRAMAN. Mit. Firdevsi'nin *Şehname*'sinde, Pişdadiler'in soyundan Şah Tahmuras'ın oğlu. Efsaneye göre üç yaşında devler tarafından Kaf dağı'na kaçırıldı ve orada güçlü bir pehlivan olarak büyütüldü. Gürzü ve kılıcıyla ünlüydü.

KAHRAMAN PAŞA, türk komutan (XVII. yy.). Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1684'te Rumeli beylerbeyi olduğu bilinmektedir. Azamet Giray'ın Lehistan seferi sırasında Kamaniçe (bugünkü Kamenets-Podolskiy) kalesinin kurtarılmasında yararlıkları görüldü.

KAHRAMANCA be. Bir kahramana yaraşır biçimde, yiğitçe, cesurca: *Yurtlarını kahramanca savundular.*

KAHRAMANLAŞMAK gçz. f. Bir kahramana yakışır biçimde davranmak, yiğitleşmek.

KAHRAMANLAŞTIRMA a. Antik. Bir insanı tanrı yerine koyma. (Eskiler, ölen bazı önemli kişileri bu tür birer kahraman yaparlardı. Ama, daha genel bir uygulama, gömme sırasında yapılan kahramanlaştırmaydı. Bunun için, sıradan bir ölü gömülürken ölümsüz bir varlıkla özdeşleştirilir ve bu varlığa ilişkin bazı nitelikler mezar üzerine resmedilerek çağrışım yapılırdı.)

KAHRAMANLIK a. Üstün cesaret, yiğitlik, alışılmışın dışındaki özveri: *Kahramanlık göstermek. Yaşamını başkalarına adayan bir kimsenin kahramanlığı.*

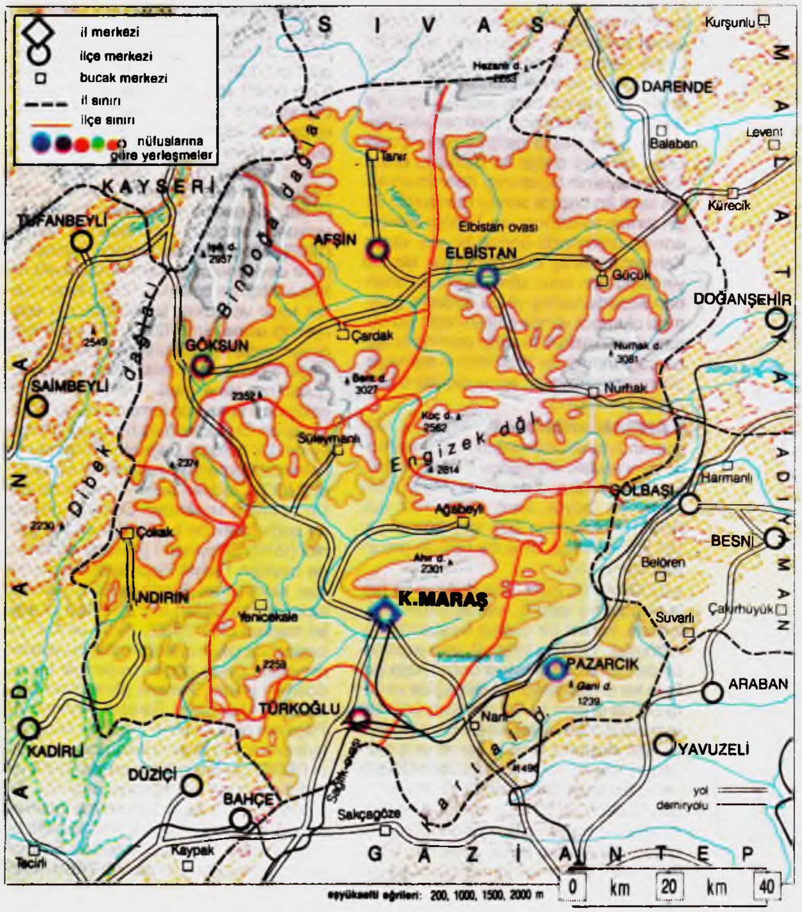
Kahramanlık senfonisi → EROİCA SENFONİSİ.

KAHRAMANMARAŞ (46), Akdeniz bölgesinde, Adana bölümünün K.-D. kesiminde, topraklarının bir bölümü D. Anadolu bölgesine taşan il; 892 952 nüf. (1990); 14 327 km²; merkez ilçe dışında 9 ilçe, 8 bucak, 513 köy. Merkezi *Kahramanmaraş*, 228 129 nüf. (1990).

İl topraklarının büyük kesimini D. ve G.-D. Toros sistemine bağlı dağlar kaplar. Bunlar, G.'de G.-D. Toroslar'ın bir kesimini oluşturan Engizek (2 814 m), Ahır dağı (2 301 m) ve Amanoslar'ın K. uzantısı, B.'da Dibek ve Binboğa dağları (2 917 m), K.'de Hezanlı ve Nurhak dağı (3 081 m) ile ilin orta kesimindeki Berit (3 027 m) dağıdır. Bu yüksek dağlar K.'de geniş Elbistan havzasını, G.'de ise genç faylarla sınırlanmış Maraş ovasını sınırlar. Arabistan platformu ile Torid'ler arasındaki kenet kuşağında yer alan il topraklarının şaryaj örtülerinden, bindirmelerden ve genç kırıklardan oluşan ve hemen bütün devirlere ait oluşukları içeren çok karmaşık bir jeolojik yapısı vardır. Amik ovasının uzantısı olan D. Anadolu fayı, ili G.-B.'dan K.-D.'ya doğru keser ve faylarla sınırlanmış bir dizi çöküntü ovasını sınırlar; bunlardan biri de Maraş ovasıdır. Bu nedenle ilde depremsellik oranı yüksektir. Akarsu ağı, tektonik hareketlerin belirlediği bu yer şekillerine uygun olarak kurulmuştur. Hemen bütün il topraklarının sularını toplayan Ceyhan ile onun kolu olan ve D. Anadolu fayı boyunca uzanan çöküntü ovalarının ve göllerin sularını boşaltan Aksu en önemli akarsulardır. İl Akdeniz iklimi ile iç kesimlerin karasal iklimi arasında bir geçiş alanında yer alır, bu özellik sıcaklık şartlarında ve yağış rejiminde kendini gösterir. Bununla birlikte, Akdeniz ikliminin etkisi daha baskındır. Kışlar ilin G. kesiminde oldukça ılık (Kahramanmaraş ocak ort. 4,6 °C) ve yağışlı, yazlar sıcak (Kahramanmaraş ağustos ort. 28,1 °C) ve kuraktır. Yıllık yağış tutarı konuma, bakıya ve yükseltiye göre değişir (Kahramanmaraş 694 mm); dağlık kesimlerde 1 000 mm'yi aşar, denizden uzak ve dağlarla çevrili Elbistan havzasında 400 mm dolayına iner. Doğal bitki toplulukları bu iklim farklarını yansıtır. Kıyıya daha yakın kesimlerde Akdeniz bitki toplulukları, engebeli, yüksek kesimlerde ise, özellikle meşelerden ve daha az oranda kızılçam, köknardan oluşan ormanlar geniş yer kaplar. Oysa Elbistan havzası bozkır görünümündedir.

Çok engebeli bir yörede yer almasına karşın Kahramanmaraş, oldukça yoğun (km²'ye 62 kişi) nüfuslanmıştır. Yıllık nüfus artışı ise (‰ 12,2) Türkiye ortalamasının altındadır. Ama bu bakımdan ilin yöreleri arasında önemli ayrılıklar vardır.

Kahramanmaraş il haritası





Kahramanmaraş'tan bir görünüm

Sapa ve dağlık kesimlerdeki bazı ilçelerde nüfus hemen hemen hiç artmadığı ya da pek az arttığı halde, özellikle merkez ilçede, Afşin'de ve Elbistan'da, kırsal kesimden yönelen göçlerle Türkiye ortalamasının da üzerinde artışlar meydana gelmiştir. Ancak kentleşme oranı düşüktür; nüfusun % 45,6'sı kentsel yerleşmelerde, bunun da % 56'sı il merkezinde yaşar. İl topraklarının ancak % 22 kadarı tarıma ayrılmıştır. Başlıca tarım ürünleri, başta buğday olmak üzere tahıllar, bazı sanayi bitkileri (şekerpancarı ve pamuk), çeşitli sebze (özellikle nohut ve fasulye) ve meyvelerdir. İl 1 242 599 küçükbaş hayvan (3/4 kadarı koyun) varlığı ve oldukça yüksek sığır sayısı ile dikkati çeker. Hayvan ve hayvan ürünleri kırsal kesimin başlıca gelir kaynağıdır. En önemli yeraltı zenginliği, günümüzde büyük bir termik santralı da besleyen düşük kaliteli ama yüksek rezervli Elbistan-Afşin linyitleridir. İlde ayrıca barit, krom, kurşun ve demir gibi cevherlerle, mermer yatakları vardır. Sanayi fazla gelişmemiştir. Çeşitli besin sanayisi dalları ile pamuklu dokuma sanayisinin toplandığı Kahramanmaraş kenti ilin başlıca sanayi merkezidir. Afşin termik santralının ise Türkiye elektrik enerjisi üretiminde önemli bir yeri vardır. Kahramanmaraş ili engebeli bir alanda yer aldığı için uzun süre ulaşım bakımından sapada kalmış ve bu nedenle gelişmesi olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu durum, il merkezinin 1948'de demiryolu ağına bağlanması ve 1950'lerden sonra yapılan yeni karayolları ile bir ölçüde düzelmiştir. (→ Kayn.)

KAHRAMANMARAŞ, Akdeniz bölgesinin Adana bölümünün K.-D. kesiminde aynı addaki ilin merkezi; bölümün nüfus bakımından Adana ve Mersin'den sonra en büyük kenti; 228 129 nüf. (1990). Ankara'dan 607 km, Adana'dan 187 km uzaklıkta; bir şube hattı ile demiryolu ağına bağlı.

• COĞRAFYA. Kent, Ahır dağının bir fayla sınırlanmış sarp G. yamaçlarının eteklerinde, verimli bir ovanın kenarında kurulmuştur. 1956'da imar planının yapılmasından sonra alanı ovaya doğru hızla gelişen kentin çekirdeğini Antikçağ'da ve Ortaçağ'da önemli bir rol oynayan ünlü kalenin etrafındaki (özellikle G.-B.'sında) mahalleler oluşturur. Başlıca ticaret ve iş merkezleri kale ile onun G.'ine düşen Belediye binası arasındaki alanda yer alır. İstasyon G.'dedir ve 12 Eylül caddesi ile kent merkezine bağlanır. Bu caddenin üzerinde, içinde Atatürk kültür parkı'nın, işyerlerinin ve sergileme birimlerinin bulunduğu geniş bir fuar alanı vardır. Kentin K.-D.'sunda gecekondu mahalleleri yer alır. Uzun bir süre orta boyutta bir Anadolu kenti ve yerel bir ticaret merkezi özelliğini koruyan Kahramanmaraş'ın nüfusu 1950'ye kadar 40 000'in altında kalmış (1945'te 33 104, 1950'de 36 641), bu duraklamayı 1955'ten sonra giderek hızlanan bir nüfus artışı izlemiş ve nüfus 1960'ta 54 000'i, 1970'te 110 000'i, 1980'de 178 000'i, 1990'da ise 228 000'i aşmıştır. Bu hızlı gelişmenin başlıca nedenleri, yeni sanayi tesislerinin kurulması (pamuklu dokuma fabrikası, çevrede üretilen tarım ürünlerini işleyen küçüklü büyüklü birçok sanayi kuruluşu) ve özellikle demiryolu ve karayolu bağlantısının düzelmesidir.

• TARİH. Asur yazıtlarında adı "Markasi" olarak geçen Maraş, ticaret yolları üzerinde yer aldığından çok eski bir yerleşim yeridir. Bu Tarihöncesi'nin yerleşim merkezi, Hitit İmparatorluğu'nun dağılma döneminde kurulan Gurgum hitit prensliğinin başkenti oldu. Babilliler'i ortadan kaldıran Medler, sonra Persler ve İ.Ö. III. yy.'da da Büyük İskender burasını egemenlikleri altına aldılar. İskender'in ölümü üzerine (İ.Ö. 323) Selefkiler'in payına düşen kent, bir süre sonra Kappadokia krallığı'na geçti. İ.Ö. I. yy.'da Anadolu'nun tümüyle birlikte Roma İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. Romalılar kente imparator Caligula' nın onuruna Germaniceia adını verdiler. Bizans döneminde kentin önemi daha da arttı. Halife Ömer döneminde Halit bin Velit komutasındaki islam ordularınca fethedildi (634). VIII.-X. yy.'lar boyunca Araplar'la Bizanslılar arasında sürekli el değiştiren kent, sonunda "Marasion" adıyla Bizans devletinin elinde kaldı (962). Malazgirt zaferinden (1071) sonra Selçuklular tarafından alındı. Birinci haçlı seferi sırasında Godefroi de Bouillon komutasındaki Franklar'ın eline geçti (1097) ve bir piskoposluk merkezi oldu. Antakya prensi Bohémond'un ordusunu yok eden Danişmentliler'in yönetimine girdi (1100). Yine aynı yıl bizanslı general Butumides tarafından geri alındı. 1114 depremi yüzünden büyük yıkıma uğradı. Danişmentliler'in (1136), Anadolu selçuklu hükümdarı Mesut I'in (1138) ve onun oğlu Kılıç Arslan II'nin (1147) Maraş'ı almak için düzenlediği saldırılar sonuçsuz kaldı. İkinci seferinde kenti fetheden Kılıç Arslan II (1149), burasını Halep atabeylerine bırakmak zorunda kalınca (1151), onlar da Maraş'ı bağlaşıkları olan Ermeniler'e teslim ettiler (1156). Gıyasettin Keyhüsrev tarafından yeniden selçuklu topraklarına katıldı (1208). Moğol istilası sonucu kurulan İlhanlı devletine bağlı kalmak koşuluyla Kilikia krallığı'na bırakıldı (1258). Kesin olarak Mısır ve Suriye Memlukları'nın egemenliği altına girdi (1297). XIV. yy.'ın ikinci yarısından sonra bölgeye yerleşen en güçlü türkmen oymaklarından Dulkadıroğulları'nın eline geçti. Osmanlı-memluk çekişmesi sırasında tampon bölge görevi yapan Dulkadıroğulları beyliği topraklarının bir bölümü Bayezit I (Yıldırım) döneminde Osmanlılar'ın denetimi altına girdi (1400). Çaldıran seferi dönüşünde Selim I (Yavuz) tarafından Osmanlı devletine bağlı özerk bir beylik durumuna getirildi (1515). Süleyman I (Kanuni) döneminde beyliğin Ferhat Paşa tarafından ortadan kaldırılması üzerine (1521) osmanlı toprakıarına katılan Maraş, ertesi yıl eyalet merkezi oldu (1522). XVIII. ve XIX. yy. başlarında çıkan ayaklanmalar, bu yüzden meydana gelen göçler nedeniyle Maraş önemini yitirdi. Osmanlı yönetimine başkaldıran Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Nizip zaferinden sonra Mısır ordusunca işgal edildi (1839). Londra antlaşması'yla (1840) yeniden osmanlı yönetimine bırakıldı. Bu olaydan sonra kaza konumuna getirilen Maraş, ardından Halep eyaletine bağlı bir sancak merkezi oldu. Zeytun'da Ermeniler'in ayaklanması sırasında (1894-1895) büyük zarar gören kent, Birinci Dünya savaşı sonunda önce İngilizler'in (23 şubat 1919), daha sonra da onların yerini alan Fransızlar'ın (30 ekim 1919) işgaline uğradı. Bu yabancı işgaline karşı önce Sütçü İmam'ın başlattığı ve ardından tüm Maraş halkının katıldığı direniş hareketi sonunda, Fransızlar kenti Türkler'e bırakarak çekilmek zorunda kaldılar (11 şubat 1922). Cumhuriyet döneminde il merkezi olan Maraş'a TBMM'de kabul edilen bir yasayla "Kahramanmaraş" adı verildi (1973). [→ Kayn.]

• MİMARLIK. Geçmişte kervanyolları üzerinde önemli bir ticaret merkezi olan Kahramanmaraş'ın yukarı kesimi osmanlı-türk kenti görünümündedir. Kent merkezinde yığma tepe üzerindeki Maraş kalesi, 150×75 m boyutlarında dikdörtgen planlı bir eskiçağ yapısıdır (birçok kez elden geçirilen kalenin duvarlarının bir bölümü ve üç burcu Eski eserler ve müzeler genel müdürlüğü'nce onarıldı). Fransızlar'a karşı yapılan savunmada önemli rol oynayan kalenin içinde, Kurtuluş anıtı (1936) yer alır. Kahramanmaraş'taki Dulkadıroğulları dönemi yapıları Anadolu'dan çok memluk etkileri taşır. Alaüddevle Bozkurt tarafından yaptırılan (1496) Ulu cami enine gelişen dikdörtgen planlı, çok ayaklı ana mekânıyla, selçuklu geleneğini sürdürür. Altı sırada on iki paye ile bir sırada dört sütun (en doğuda), ana mekânı mihrap duvarına dikey uzanan yedi sahına böler. Üçgen mihrap nişi mukarnas, palmet, lotus ve rumilerle süslü dört kuşakla çevrilidir. Caminin K.'ine yedi payeye oturan düz ahşap çatılı son cemaat yeri eklenmiştir. Camiden ayrı olan minare özgünlüğünü korumaktadır, kare kaide üzerindeki silindirik gövde bir silmeden sonra çok köşeli biçim alır (memluk etkisi). Benzer bir minare Alaüddevle'nin kadını Şems Sultan adına yaptırılan (XV. yy., onarım XIX. yy.) Hatuniye camisi'nde görülür. Mimarisi ve bezemeleriyle XV. yy.'a tarihlendirilen Haznedarlı camisi, Alaüddevle' nin kızı İklime Hatun'un adını taşıyan İklimehatun mescidi (1549) belirtilmesi gereken öteki dinsel yapılardır.

Alaüddevle'nin kızlarından biri adına yaptırılan bir başka anıt Taş medrese'dir (XV. yy. sonu - XVI. yy. başı). Düzgün olmayan dikdörtgen planlı, eyvanlı, açık avlulu medresede, girişin karşısında mescit, solunda türbe, avlunun sağında ise tonoz örtülü medrese odaları yer alır. Medresenin ana eyvanı durumunda olan mescit sekizgen kasnaklı kubbeyle örtülüdür. Kesme taştan, kare planlı türbe içten kubbeli, dıştan piramit külahlıdır. İçindeki sekiz sandukadan biri Alaüddevle Bozkurt'a aittir.

Kare avlu çevresinde iki katlı bir yapı olan Taş han'ın Dulkadıroğulları döneminden olduğu sanılmaktadır. XVIII. yy.'a tarihlendirilen Tuz han revaklarla çevrili kare planlı bir avlu çevresinde iki katlı bir yapıdır. Çok yıkık olan Hışır han da (XIX. yy.) benzer mimaridedir.

Kahramanmaraş müzesi, Maraş kalesi'nde açılan müze (1963); 1976'da kendi yapısına taşındı. Sergilenen yapıtların çoğunluğunu Tarihöncesi'nden aletler ve Hitit döneminden seramikler oluşturur. Ayrıca Hitit ve Geç Hitit dönemlerinden kabartmalar, Roma ve Bizans dönemlerinden heykeller, steller, seramikler, heykelcikler ve yöreye özgü etnografik eserler bulunmaktadır.

Kahramanmaraş olayları, 19-24 aralık 1978'de, il merkezindeki alevi topluluğuna karşı düzenlenen soykırım girişimi. Olayları planladığı ileri sürülen Kahramanmaraş Ülkücü gençler derneği'nden kimi kişiler önce bir sinemada dinamit patlattı. Dinamitin karşı görüşlü kişiler tarafından atıldığını ileri süren kalabalık bir grup "Müslüman Türkiye", "Zafer islamındır" sloganlarıyla kentteki CHP il merkezine, PTT ve TÖB-DER (Tüm öğretmenler birleşme ve dayanışma derneği)

binasına saldırdı; iki öğretmen öldürüldü (19 aralık). Bunların cenazelerinin kaldırılması sırasında cami cemaati ve yandaşları ölenlerin komünist olduğu gerekçesiyle cenaze törenini önledikten sonra, 23-24 aralık günleri kentteki alevi evlerine saldırdı, çatışma oldu, resmi verilere göre 105 kişi öldü, 176 kişi yaralandı, 210 ev, 70 işyeri yakılıp yıkıldı. Kentteki güvenlik güçleri etkin olamadı. Hükümet ilde sıkıyönetim ilan etti. Kayseri ve Gaziantep'ten getirilen askeri birlikler duruma günler sonra hâkim olabildi. Olay sorumluları olduğu ileri sürülen kimi kişiler yakalandı. Yapılan yargılama sonunda 22 kişi idam cezasına çarptırıldı. 9 idam cezası temyizde bozuldu. İdamı onaylanan 13 kişiyse, 1991'de çıkan Terörle mücadele kanunu uyarınca serbest bırakıldı.

Kahramanmaraş Pamuklu sanayii müessesesi (Sümerbank), Kahramanmaraş'ta kurulu, iplik ve dokuma üretiminde uzmanlaşmış Sümerbank'a bağlı kuruluş. 1955'te işletmeye açıldı, 1968'de Sümerbank'a geçti. İplik, pamuklu dokuma ve konfeksiyon üretim birimleri vardır. Üretilen ipliğin önemli bölümü kuruluşun gereksinimleri için kullanılır. Dokuma ürünleri ise, hambez ve hem beyaz hem de çeşitli renklerde üretilen geniş hasselerdir. Konfeksiyon biriminde üretilen çarşaf, yastık kılıfı, nevresim Sümerbank'ın dışsatım ürünleri arasında yer alır. Tesislerde 19 632 iğ, 582 tezgâh bulunmakta, yılda 2 800 ton iplik, 12 milyon m dokuma üretilmektedir. Kuruluşta 1993 başı itibariyle 915 kişi çalışmaktadır.

Kahramanmaraş Tarım işletmesi, Türkoğlu ilçesinin Narlı bucağında kurulu devlet harası. 1955'te Ziraat vekâleti veteriner işleri genel müdürlüğü'ne bağlı bir inekhane olarak kuruldu. 1983'te Tarım işletmeleri genel müdürlüğü'ne bağlandı. 2 072 ha arazi varlığı olan işletmede çalışmalar sığırcılık, koyunculuk, tavukçuluk ve tarım şubeleri aracılığıyla yürütülmektedir. Sığırcılık şubesinde Güney sarı kırmızı sığır ırkı üzerinde ıslah çalışmaları yapılmakta, elde edilen damızlıklar çevre yetiştiricilere dağıtılmaktadır. 1965'te açılan koyunculuk şubesinde İvesi koyun ırkının ıslahı üzerinde çalışılmakta, tavukçuluk şubesinde Leghorn ve New Hampshire tavuk ırklarının yaygınlaştırılması için üreticilere civciv ve yumurta dağıtılmaktadır. Tarım bölümünde ise yerfıstığı ile yem bitkisi olarak yonca, mısır ve hayvan pancarı yetiştirilir.

Kahramanname, Ebu Tahir Tarsusi tarafından yazıldığı kabul edilen farsça mensur kahramanlık destanı. İranlı savaşçı Kahraman-ı Katil'in serüvenlerini konu edinir: İran şahı Tahmasp'ın oğlu Kahraman, çocukluğunda bir dev tarafından kaçırılmış, götürüldüğü Kaf dağında usta bir savaşçı olarak yetişmiştir. Huşeng'in yönetiminde Hindistan'ı fethe giden İran ordusuna vatanını arayan Kahraman da gözü pekliğini ve gücünü kanıtlayarak katılır. Ehlileştirdiği altı ayaklı, dört gözlü, tek boynuzlu deniz canavarının sırtında başarılar gösterir; öldürülen Hindistan hükümdarının yenilmez bir savaşçı olan kızıyla nişanlanır. İranlı savaşçılardan Behram'ın bir dev tarafından kaçırılan anasını kurtarmak için Billur dağa sefere çıkar. Bu serüven sırasında Karun'un tılsımını elde eder; bu arada kaçırılan kendi nişanlısıyla birlikte Behram'ın anasını kurtarır. Hindistanlı prensesle evlenerek yeni İran şahı Tahmuras'ın hizmetine girer. Yapıtta Huşeng, Kahraman gibi kişilerin savaşçı-kahraman olmayı, hükümdarlığa yeğlemeleri dikkati çeker. *Kahramanname*'nin Mehmet Emin Yemeni el-Selmaniyevi tarafından kaleme alınan serbest türkçe çevirisinde (1868) manzum bölümler de vardır. Bu metin halk edebiyatından geniş biçimde beslenmiştir. Kurnaz ve delice cesaret sahibi savaşçı Gerdenkeşan burada asıl kahramanı da geriye itmiştir.

KAHRETMEK g. f. (ar. *kahr*'dan). **1.** *Bir kimseyi kahretmek*, ona derin acılar, üzüntüler vermek ya da onu ezmek, perişan etmek, mahvetmek: *Çocuğun hali ailesini kahrediyor. Reddedilmek onu kahretti. Düşmanı kahretmek.* **—2.** *Kahretsin!*, beddua, ilenme sözü: *Allah onları kahretsin! Kahretsin! Bugün bütün aksilikler beni buluyor.*

◆ gçz. f. *Esk.* Çok üzülmek, bir şeyi dert edinmek; içlenmek.

KAHROLMAK gçz. f. **1.** Çok üzülmek, içlenmek: *Okuldan atıldığı için bütün ailesi kahroldu. Zamanında yetişemedik diye kahroldu.* **—2.** *Kahrolayım*, ant, yemin sözü: *Kahrolayım ki onu görmedim. Aksini yaparsam kahrolayım.* ‖ *Kahrol, kahrolsun*, YAŞASIN'a karşıt olarak "yok olsun" anlamında kullanılır: *Kahrol düşman! Kahrolsun hainler!;* "üzülsün, bunalsın" anlamında ilenme bildirir.

KAHRÜBA → KEHRÜBA.

KAHT a. (ar. *kaht*). **1.** Yağmur yağmadığı için baş gösteren kıtlık. **—2.** Bir şeyin az bulunma ya da bulunmama durumu: *Kaht-ı recül* (adam azlığı, adam kıtlığı). *Kaht-ı rical* (devlet adamı azlığı). **—3.** *Kaht u gala*, kıtlık ve pahalılık: *"Badehu kaht u gala seneleri geldi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Kaht-sal*, kıtlık yılı.

KÂHT, İran'da eyalet. 1723-1732 Türk-İran savaşı'na son veren antlaşmayla Osmanlı devletine bırakıldı. Safevi hanedanını deviren Nadir Şah tarafından geri alındı. 1733-1736 Türk-İran savaşı'nı sona erdiren İstanbul barışı'nda (1736), Kasrışirin antlaşması'ndaki eski sınırın temel kabul edilmesi üzerine yeniden İran'a geçti.

KAHTA, Doğu Sibirya'da (Rusya) kent. Baykal gölü havzasıyla Moğolistan arasında bağlantıyı sağlayan yol üzerinde. 1728'de Çin'le Rusya arasında imzalanan antlaşmaya göre, serbest ticaret merkezi olarak Rusya'ya bırakıldı; sınır karakolu, kışla ve gümrük kapısı işlevini gördü. Bir süre sonra daha K.'e kayan yerleşme, XVIII. yy.'da önem kazandı, Rusya ile Çin arasında başlıca ticaret (çay, şeker, ipek vd.) ve siyasal nüfuz kapısı oldu. XIX. yy. sonlarında Sibirya demiryolunun tamamlanmasından sonra önemini yitirdi.

KÂHTA, G.-D. Anadolu bölgesinde, Adıyaman iline bağlı ilçe; 94 928 nüf. (1990); 1 854 km²; merkez bucağı dışında 3 bucak, 64 köy. Merkezi, Adıyaman'ın 35 km doğusunda *Kâhta*, 40 281 nüf. (1990). Tahıl üretimi, bağcılık. Bakır, krom, kurşun yatakları.

—*Tar.* Antikçağ'daki ve Bizans dönemindeki adı bilinmeyen Kâhta, Ortaçağ'da islam dünyasının önemli sınır kalelerinden biriydi. Malazgirt savaşı'ndan sonra Bizanslılar'ın elinden çıkan kent, Malatya Danişmentlileri, Selçuklular, Artuklular, Haçlılar arasında çekişme konusu oldu. Alaettin Keykubat I'in Mardin artuklu hükümdarı Mesut'u yenerek kaleyi almasıyla Selçuklular'ın eline geçti (1226). Babailer ayaklanmasında yağmalandı (1240-1241). Memluklar'ın Moğollar'la yaptıkları savaşlarda adı sık sık geçen kent, Memluklar'ın Halep valisi Kara Sungur tarafından alınarak tahkim edildi (1283-1284). Osmanlılar'ın eline geçene kadar Memluklar'a bağlı Dulkadıroğulları'nın denetimi altında kaldı. Selim I'in (Yavuz) Mısır seferi sırasında Osmanlılar'ın eline geçti, bir sınır kalesi olmaktan çıkarak önemini yitirdi. XIX. yy.'da bir süre dağlı aşiretlerin denetiminde kalan kentte hükümet kuvvetleri 1838'de denetimi yeniden kurdu.

—*Arkeol.* ve *Mim.* İlçe sınırları içinde Kommagene krallığı döneminden önemli kalıntılar vardır (Antiokhos* I tümülüsü ya da Nemrut dağı tümülüsü, Arsameia*). İlçenin 12 km K.'inde, 35 m yüksekliğindeki bir höyük üzerinde bulunan Karakuş anıtı da bu dönemdendir. Dört sütundan oluşan anıtta, sütunlardan birinin üstünde bir kartal heykeli, ötekinde de Mithridates'in kabartması vardır. İlçenin 18 km K.'inde Cendere çayı üzerindeki Cendere köprüsü'nün Kommagene krallığı ya da Roma imparatoru Septimius Severus zamanında yapıldığı sanılmaktadır. Kocahisar (esk. Eskikâhta) köyündeki Kâhta* kalesi, Ortaçağ'ın en güçlü askeri yapılarından biriydi.

Kâhta kalesi, Adıyaman'ın Kâhta ilçesi Damlacık bucağına bağlı Kocahisar (esk. *Eskikâhta*) köyünde kale. Kâhta çayı ile çevrili sarp bir tepe üzerindedir. Yapım tarihi bilinmeyen kale, Ortaçağ'ın en güçlü ve savunmalı yapılarından biriydi. Osmanlılar döneminde onarılan yapı iki sıra surla çevriliydi. Kale meydanında yıkık bir cami, dükkânlar, hamam, su sarnıçları vardır. Kaleden Kâhta çayına, kayalara oyulmuş merdivenli bir yolla ulaşılır.

KAHTABE BİN ŞEBİB ET-TATİ (Ziyat), arap komutan (öl. Fırat ırmağı 749). Emeviler'e karşı Horasan'da başlatılan ayaklanmanın 12 önderinden biri olarak Abbasiler'in başı İbrahim bin Muhammet tarafından ordu komutanlığına atandı (747). Horasan'da Emeviler'in yenilgisiyle sonuçlanan savaşta büyük yararlık gösterdiğinden, Ebu Müslim onu başkomutanlığa getirdi (748). Horasan'ın emevi valisi Nasr bin Seyyar'ın oğlu Tamim'i Tus'ta yenerek öldürdükten sonra Nişapur'a girdi. Kaçan valiyi Curcan'a kadar kovaladı. Irak valisi Yezit bin Ömer bin Hubeyre'nin Nubata bin Hanzalat komutasında Curcan'a gönderdiği orduyu bozguna uğratıp komutanını da öldürdü. Güçlü bir Suriye ordusunun başında üzerine yürüyen Amir bin Zubara'yı Isfahan yakınlarındaki Cabalk savaşı'nda teke tek yapılan vuruşmada öldürerek düşman kuvvetlerini dağıttı ve ardından uzun süren bir kuşatma sonunda Nihavend'i ele geçirdi (749). Daha sonra Kûfe üzerine yürürken karşısına çıkan Irak valisi Hubeyre'nin ordusunu ani bir gece baskınıyla bozdu. Canını kurtarmak için Fırat'ın karşı kıyısına kaçmaya çalışan Hubeyre'yi kovalarken, içinde bulunduğu yelkenli kayığın devrilmesi üzerine boğularak öldü.

KAHTAN, tüm Yemen kabilelerinin ya da güney Arapları'nın atası. Böylece "Beni Kahtan", "Kabaili Kahtan", ya da sadece "Kahtan", kuzey Arapları'nın ırk birliğini temsil eden Adnan'ın karşılığıdır. Kahtan büyük kabile birliği, islamlık sonrası dönemlerde ikiye ayrıldı; küçük grubu oluşturan Himyerler ve büyük grubu meydana getiren Kahlanlar. Himyer ile Kahlan'ı kardeş sayan resmi soy kütükleri, Saba'yı da onların babası olarak gösterirler. Saba, Yaradılış'ta Yoktan adıyla geçen Yektan'ın oğlu, o da İsmail'in torunu olduğuna göre, bu durumda Kahtan da, Adnan soy kütüğünde gösterildiği gibi, İbrahim peygambere dayanmaktadır. Ancak, Minalar, Sabiler ve büyük Himyeri İmparatorluğu'nun mirasçısı olan Himyerler, genelde yerleşik kabilelerden oluşmalarına karşın, Kahlanlar'ın çoğu konar-göçerdi. Hz. Muhammet döneminde Kuzey Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde, özellikle Suriye ve Irak'ta rastlanan Güney Arabistan kabilelerinin çoğu, Kahlanlar grubundandı. Çöl bölgeleri arasındaki savaşıma dayalı şiddetli bir ırk düşmanlığı, daha islamlık öncesi dönemde bile Kahtan ile Adnan birbirine düşürmüştü. Özellikle Yemenliler'in Adnan beldelerine yaptıkları sürekli akınlar ve Peygamber'in ölümünden sonra Medineliler (ensar) ile Mekke'deki Kureyşliler arasında baş gösteren şiddetli geçimsizlik, bu düşmanlığı daha da artırdı. İslam öncesinde Güney Arabistan krallarının görkemli durumları nedeniyle üstünlük taslayan Beni Kahtan; islamın doğuşu, Peygamber'in risaleti ve Kureyşliler'in yükselmesi üzerine Adnan'ın üstünlüğünü kabullenmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Yemenliler bu üstünlük

savaşımında çeşitli yollardan bir denge kurmaya çalıştılar. Önce eski güç ve görkemlerini abartılı bir biçimde tanımlayan, tam anlamıyla romantizme dayalı bir Güney Arabistan efsanesi yarattılar. Sonra Kuran'da adı geçen atalarından Hud'un Peygamber'in oğlu olduğunu öne sürdüler. Daha sonra da kendilerini, önceden belirtildiği gibi, İsmail aracılığıyla Adnan soy kütüğüne bağladılar. Bugün de Kuzey Yemen'de, Güney Hicaz'ın doğusundaki çöllerde konar-göçer bir Kahtan kabilesi yaşar. Bunlar tüm Arabistan'ın en soylu kabilesi olduklarını iddia ederek övünürler.

KAHTZEDE sıf. (ar. *kaht* ve fars. *zede*' den *kaht-zede*). *Esk.* Kıtlığa uğramış, aç kalmış, kıtlığı yaşamış.

Kahuzi-Biega, Zaire'nin doğusunda ulusal park, Bukavo'nun K.-B.'sında; 700 km².

KAHVALTI, -yı a. *(kahve altı > kahvaltı)*. **1.** Sabahları ya da ikindiüstü yenen yemek: *Sabah bize gel, kahvaltıyı birlikte yapalım.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kahvaltı etmek, yapmak*, sabahları ya da ikindiüstü yemek yemek: *Sabahları kahvaltı etmez. Okul dönüşünde kahvaltı etmeyi unutmayın.* ‖*Kontinental kahvaltı*, taze meyve suyu (portakal, greyfurt), reçel, marmelat ya da bal, tereyağı, ekmek, sütlü kahve, çay, sıcak çikolata, kakao ya da sütten oluşan kahvaltı. ‖ *İngiliz kahvaltısı* (breakfast), anglosakson ülkelerinde geleneksel olarak çayın yanı sıra sütlü yulaf ezmesi, porridge, tavada baconlu yumurta, portakal marmelatı ve kızarmış ekmekten oluşan kahvaltı.

—ANSİKL. Kahvaltıda yenen yiyecekler yörelere, beslenme alışkanlıklarına, ekonomik duruma, gelenek ve göreneklere göre farklılıklar gösterir. Anaadolu'nun birçok yöresinde, daha çok da geleneksellliğini koruyan kesimlerde, kahvaltıda çorba içilir. Özellikle tarhana çorbası başta gelen kahvaltı yiyeceklerindendir. Hayvancılığın yaygın olduğu yörelerde ise, kahvaltılık olarak süt ve süt ürünleri ön plana çıkar. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yufka ekmeği arasına konan herhangi bir katık başlıca kahvaltılıktır.

Bugün özellikle kentlerde kahvaltı peynir, zeytin, yağ, reçel, yumurta, sucuk, pastırma vb. yiyeceklerden oluşmakta, bunların yanında çay, kahve, ıhlamur, süt, kakao vb. sıcak içecekler içilmektedir.

KAHVALTILIK a. Kahvaltıda yenen yiyecekler: *Çarşıdan kahvaltılık almak.*

◆ sıf. Kahvaltıda yenen, kahvaltı için alınan yiyecek için kullanılır: *Kahvaltılık tereyağı. Kahvaltılık peynir.*



kahve

KAHVE a. (ar. sözc.). Sıcak ülkelerde yetişen ve kahve çekirdeği veren ağaç. (Bil. a. *coffea;* kökboyasıgiller familyası.)

—ANSİKL. Arabistan kahvesinin *(Coffea arabica)* anayurdu Etyopya'nın yüksek yaylalarıdır. Araplar, XIV. yy.'da bunu Yemen'e götürdüler ve uzun süre tekellerinde tuttular (moka). Kahve üretimi zamanla Hindistan'a, Bourbon (Réunion) adasına, sonra da Yeni Dünya'ya (Antiller, Guyana, Brezilya, Meksika, vb.) yayıldı. Yapraklarına bulaşan turuncu pas hastalığı Asya'da arabistan kahvesi üretimini tehlikeye soktu. Buna karşılık XIX. yy.'ın sonunda *C. canephora* türü kahvenin Endonezya'da, Afrika'da ve Hindistan'da yetiştirilmesini hızlandırdı.

Kahve 6 ile 8 m yüksekliğinde bir ağaççıktır, ama yüksekliği budama yapılarak hep 2 m'de tutulur. Yaprakların koltuğundan çıkan, kokulu yumakçıklar halindeki beyaz çiçekleri, 7 ila 11 ayda drupa biçiminde meyveler yapar. Olgunlaşınca kabuğu kızaran bir meyvenin içinde, tatlı bir özün ortasında iki çekirdek (kahve tanesi) bulunur. İnce bir zarla kaplı olan kahve çekirdeğinin sert bir besidokusu vardır; düz yüzünde de derin bir çizgi bulunur.

Yüksek teknikli sınai tarım işletmelerinde ıslah yoluyla, bol verimli (2-10 t/ha ticari kahve) klonlar ya da melezler elde edilmiştir. Gölgelikte ya da yiyecek bitkileriyle birlikte yetiştirildiği aile işletmelerinde verim daha düşüktür (0,2-0,7 t/ha).

Kahve ağaçlarının pek çok düşmanı vardır (kabuk böcekleri, bitki bitleri, delici böcekler, koşnil, ipsisolucanlar). Çeşitli mantar hastalıkları da (pas, çürükük, antraknoz, trakeomikoz) büyük zararlara yol açarak kahve tarımının ekonomik koşullarını önemli ölçüde etkiler.

Kaliteli bir kahve elde etmek için, birkaç defada yapılan toplama işlemi, bol el emeği gerektirir ve toplama giderleri gelirin % 50'sine ulaşır. Toplamanın makineleştirilmesi sorunu henüz çözülememiştir. Ürün, kabuklu kahve şeklindedir. Kahve tanelerini üzerlerindeki tabakalardan kurtarmak için fabrikalarda iki yöntem uygulanır. Yaş sistemde, taze meyvelerin etli kısmı hızla alınır, kalanı bir teknede mayalanmaya bırakılır; bir süre sonra mayalanmayla çürüyen meyve özü ve kabuğu yıkanarak ayıklanır; elde edilen kahve taneleri kurutulur (güneşte ya da sıcak havayla); sonra sürtüştürme yoluyla çekirdek zarı sıyrılır. Kuru yöntemde, meyveler önce ince bir tabaka halinde serilerek güneşte kurutulur (12-15 gün); ondan sonra kuru meyvelerden basit bir kabuk çıkarma işlemiyle ticari kahve elde edilir. Yıkanmış kahve yeşildir, kuru yolla elde edilen kahve sarımtıraktır. 100 kg taze meyve ortalama 20 kg yeşil kahve ve 16,5 kg kavrulmuş kahve verir: kahve çuvallara (64 kg) doldurulmadan kusurları ve katışıklıkları yok etmek için, renge, yoğunluğa ve çapa göre ayrılır.

Yetiştirilen türler arasında, arabistan kahvesi *(Coffea arabica)* en önemlisidir ve dünyada ticari kahvenin % 70'ini oluşturur. Bundan sonra, % 29 ile *C. canephora, robusta* tipi, % 1 ile geri kalan türler gelir: *C. liberica, C. stenophyla,* vb.

KAHVE a. (ar. *kahve*). **1.** Kahve ağacının meyve çekirdeği. **—2.** Kavrulmuş kahve çekirdeği. **—3.** Kavrulmuş ve öğütülmüş kahve çekirdeğinden yapılan infusyon; eriyebilir hale getirilmiş kahve tozu üzerine kaynar su dökülerek elde edilen içit. **—4.** *Kahve dövücünün hık deyicisi* → HAVAN* DÖVÜCÜNÜN HIK, HINK DEYİCİSİ. ‖ *Kahve ocağı*, kahvelerde kahve pişirilen yer: *Kahve ocağının yakınındaki ilk masaya oturduk.* ‖ *Kahve parası*, bahşiş. ‖ *Kahve tütün, keyifler oldu bütün*, sigaralar ve kahveler içildikten sonra duyulan keyfi belirtmek için söylenir.

—Bes. san ve İçit. san. *Kahve altı* → KAHVALTI. ‖ *Kahve dövmek*, kavrulmuş kahve çekirdeklerini dibekte döverek toz haline getirmek. ‖ *Kahve kavurmak*, çiğ kahve çekirdeklerini, dövülecek ya da çekilecek duruma getirmek için ağır ateş üzerinde kavurmak. ‖ *Kahve telvesi*, kahve içildikten sonra fincanın dibinde kalan tortu, kalıntı. ‖ *Alafranga siyah kahve*, kaynatıldıktan sonra süzülerek içilen koyu renkli kahve suyu. ‖ *Dibek kahvesi*, dibekte dövülerek toz haline getirilmiş kahve. ‖ *Ekspres kahve*, sıkıştırılmış kahve tozu içinden basınçlı buhar geçirilerek hazırlanan kahve. ‖ *Eriyebilen kahve*, kahve özütünün sanayide kurutulmasıyla hazırlanan kahve tozu. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kafeinsiz kahve*, kafeini kısmen alınmış kahve. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kremalı kahve*, normal süzülmüş alafranga kahve üzerine basınçlı buharla ısıtılmış süt eklenmesiyle elde edilen kahve. ‖ *Kuru kahve*, kavrulup dövülmüş ya da çekilmiş toz kahve. ‖ *Sade kahve* ya da *acı kahve*, şekersiz pişirilen kahve. ‖ *Suni kahve*, içimi kahveyi andıran, kahve çekirdeğinden başka maddelerden yapılmış içecek. ‖ *Sütlü kahve*, normal süzülmüş alafranga kahveye süt karıştırılarak içilen kahve. ‖ *Türk kahvesi*, ince çekilmiş kahveden kaynar su ile elde edilen dekoksiyon. ‖ *Yandan çarklı kahve*, şekersiz olarak pişirilen (sade) ve yanına şeker konarak sunulan kahve. ‖ *Yeşil kahve* (çiğ kahve), kavrulmamış kahve.

—Ed. → KAHVEHANE. ‖ *Âşık kahvesi*, ünlü âşıkların gelip gittiği, atışmalar, muammalar düzenlenen, halk hikâyeleri anlatılan kahvehane.

—Ev eşy. *Kahve cezvesi* → CEZVE. ‖ *Kahve değirmeni*, çekirdek kahveyi öğütüp toz haline getirmek için kullanılan genellikle pirinçten yapılmış, üstü kubbemsi, silindir biçimli alet. (Kahve çekirdeklerini koymaya yarayan bir haznesi ve kahveleri öğüten çarkı döndüren portatif bir kolu vardır.) ‖ *Kahve dibeği*, kahve çekirdeklerini dövmek için kullanılan içi oyuk kap. ‖ *Kahve dolabı*, kahve çekirdeklerini kavurmak amacıyla kullanılan bir eksen çevresinde dönen dolap biçimli alet. ‖ *Kahve fincanı*, kahve içmek için kullanılan küçük kap. (Genellikle porselenden yapılır. Cam, seramik vb. maddelerden olanları da vardır.) ‖ *Kahve kaşığı*, kahve karıştırmak için kullanılan küçük kaşık. ‖ *Kahve makinesi*, kahve çekirdeğini otomatik olarak öğüten makine. —Öğütülmüş kahvenin doğrudan doğruya ya da bir filtre içinde kaynar suya atılmasıyla süzme kahve yapmaya yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kahve tabağı*, kahve fincanı altına konan küçük tabak. ‖ *Kahve tepsisi*, kahve sunulurken fincanların üzerine konduğu küçük tepsi.

—Folk. *Kahve falı*, kahve telvesinin aldığı biçimleri yorumlayarak bakılan fal. (Kahve içildikten sonra dibindeki telve hafifçe çalkalanır ve fincan ağzı kahve tabağıyla örtülerek ters çevrilir. Bir süre sonra açılıp telvenin aldığı biçimlere göre yorum yapılır. Kahvenin serbestçe satılmaya başlandığı ve halk arasında da yaygınlaştığı XVII. yy.'ın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmış bir fal türü olduğu öne sürülür.) ‖*Esnaf kahvesi*, aynı tür işlerle uğraşan esnafın devam ettiği kahve. (Şoför, hamal, badanacı vb. esnaf bu tür kahvelerde oturup iş teklifi bekler.) ‖ *Garipler (gariban) kahvesi*, eskiden kervansarayların yanında, bugün şehirlerarası otobüslerin durakladıkları yerlerde bulunan kahve. (Müşterilerini yolculuğa [gurbete] çıkan kişiler oluşturduğu için bu adla anılır. Kenar mahallelerde yoksul kişilerin devam ettiği küçük kahvelere de denir.) ‖ *Hemşeri kahvesi*, büyük şehirlerde Anadolu'nun aynı yöresinden gelmiş kişilerin buluşup oturdukları kahve. ‖ *İşçi (amele) kahvesi*, daha çok yapı işlerinde çalışan işçilerin devam ettikleri kahve. (İşçiler bu kahvelere iş bulma amacıyla devam ederler. İşçi arayan kişiler buraya gelip iş için gerekli kişileri seçerler.) ‖ *Kır kahvesi*, kırlarda, açıkhavada sürekli ya da geçici olarak kurulmuş kahve. ‖ *Köy kahvesi*, köyde bulunanların devam ettikleri kahve. (Kırsal kesim yaşamında önemli bir yeri vardır. Bir anlamda erkeklerin toplantı yeri işlevi görür.) ‖ *Kuşçu kahvesi*, kuş meraklılarının devam ettiği, içinde kanarya, saka vb. kuşların da satıldığı kahve. ‖ *Lonca kahvesi*, lonca örgütünün bulunduğu dönemlerde aynı loncadan olanların devam ettiği kahve. ‖ *Mahalle kahvesi*, mahalle arasında açılmış olan ve aynı mahalleden kişilerin gittiği kahve. ‖ *Pehlivan kahvesi*, sahibi pehlivan olan ya da daha çok pehlivanların bulunduğu kahve. ‖ *Sabahçı kahvesi*, günün 24 saati açık olan kahve. (Genellikle, yersiz yurtsuz kişiler, gece işçileri burada sabahlarlar.) ‖ *Semai kahvesi* → ÇALGILI KAHVE. ‖ *Semt kahvesi*, büyük kentlerde birkaç mahalle halkının devam ettiği kahve. (Bu tür kahvelerin bazılarında bilardo da bulunur.)

—ANSİKL. Bes. san. ve İçit. san. Dünya kahve üretimi (1991'de 5 895 000 t), başlıca üretici ülke olan Brezilya'da büyük bir dalgalanma gösterir. Örneğin, 1960'ta 2 600 000 ton iken, 1975'te ağaçların dondan zarar görmesi üzerine 1977'de 97,5 bin tona düşmüş, 1991'de ise 1 286 000 t'a ulaşmıştır. Üretimde Brezilya'dan sonra 870 000 tonla Kolombiya, 414 000 tonla Endonezya, 270 000 tonla Fildişi Kıyısı, 250 000 tonla Meksi-

ka, 200 000 tonla Guatemala gelir. Yılda kişi başına tüketilen kahve açısındansa İskandinav ülkeleri başı çeker: 1991'de, Finlandiya 12,9 kg, İsveç 11,8 kg, Avusturya 10,4 kg, Norveç 10,3 kg, Hollanda 10,2 kg, Danimarka 10,1 kg, İsviçre 8,2 kg, Almanya 7,3 kg. 1962 yılından beri, Birleşmiş milletler'in gözetiminde yapılan uluslararası bir anlaşma kahve ticaretini düzenlemektedir.

Kahve, türüne göre, organik bileşikler halinde % 1-4 kafein içerir. Kavurma sırasında kahvede bulunan poliholozit, trigonellin, balmumu ve yağlar zarar görürken tat ve aroma gelişir. Kahvenin kuru damıtılmasıyla, 500'den fazla parçalanma ürünü ortaya çıkar; bunların bazıları (kafeon, merkaptanlar vb.) kahveye belirgin bir aroma verir. Kahvenin kavrulması sırasında yanma ile % 4-6, su kaybıyla % 10-12, toplam % 15-18'lik bir ağırlık kaybı olur. Kavrulmuş kahvenin ortalama bileşimi şöyledir: % 8 su, % 8,5 protein, % 10 yağ, % 50 glusit, % 18 ham lif ve % 1-3 kafein. Ayrıca, miktarı rakamla ifade edilemeyen 20'den fazla uçucu aroma maddesi bulunur. Kahve, özellikle çekilmiş kahve uzun süre hava ile temas ederse "bayatlar". Buna uçucu aroma maddelerinin yükseltgenerek polimerize olmaları, bazılarının da reçineleşmesi neden olur. Kahve çekirdeğine yeşilken bile birçok hile karıştırılabilir: ham ya da bozuk kahve çekirdeklerine en kaliteli kahvelerin rengi ya da görünümü verilebilir. Kavurma kazanında, kavrulmadan biraz önce su katılarak çekirdeklerin su buharı emerek ağırlaşması sağlanabilir. Kavurma kazanına yağ, şeker ya da melas atılır da çekirdeklerin yüzeyi ince bir tabakayla kaplanıp ağırlığı çok artmazsa yapılan işlem meşru sayılabilir. Kavrulmuş ve çekilmiş kahveye hile karıştırmak daha kolaydır. En çok başvurulan hile çekilmiş kahveye elek artıklarının (kırıntı kahve) ve yabancı maddelerin (tahıl, hindiba, vb.) karıştırılmasıdır ki, bunun anlaşılması çok zordur. Eriyebilen kahvenin (örneğin Nescafé) üretimi, özellikle İkinci Dünya savaşı'ndan sonra önem kazanmıştır. Eriyebilen kahve iki yöntemle üretilir. Her iki yöntemde de kahve kavrulur, çekilir, sıcak suda eritilerek özüt haline getirilir. Birinci yöntemde özüt, püskürtmeli kurutucuda, ikinci yöntemde dondurularak yüksek vakumda kurutulur.

Kafeinsiz kahve, kafeinden rahatsız olanların içebilmesi için üretilir. Kahve çekirdekleri kızgın buharla işlenerek kafeinin çekirdeklerin yüzeyine çıkması sağlanır. Burada toplanan kafein, uygun organik bir çözücü ile alınır, sonra çözücü uçurulur. Kalan kahve çekirdekleri alışıldığı gibi kavrulur, çekilir ve normal kahve gibi kullanılır.

—Ed. Türk atasözlerinde, manilerde, türkülerde, destanlarda konu edinilmiştir: *"Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var"*; *"Gönül ne kahve ister ne kahvehane / Gönül ahbap ister kahve bahane"*. Murat IV döneminde kaleme alınmış, yazarı bilinmeyen *Münazara-i kahve vü bade*'de (Beyazıt devlet kit. no. 5485), kahvenin keyif verici, dinlendirici nitelikleri konu edinilir.

—Ev eşy. Kahve makineleri kullanma şekillerine göre birçok tipe ayrılır. *Düz süzgeçli* ve *konik süzgeçli* makinelerde kaynar su öğütülmüş kahvenin üzerine dökülür. Baş aşağı çevrilerek kullanılan *Napoli tipi* makinede emzikli bölüm bir filtre ile kaynatıcı bölüme bağlıdır. Su kaynar kaynamaz aygıt ters çevrilir ve kaynar kahvenin üzerinden geçtikten sonra emzikli bölümde toplanır. *İtenekli (pistonlu)* tipte delikli madeni bir plaka kahveyi makinenin dibine sıkıştırır; kahvenin üzerine dökülen kaynar su alttaki kapta toplanır. *Basınçlı* makinede kaynar su, buharın basıncıyla merkezdeki bir borudan geçerek süzgece kadar yükselir ve üstteki kapta toplanır. *Elektrikli* kahve makinesinde, bir rezistansla ısıtılan su ya açık devre halinde emzikli bölümdeki filtrenin üzerine damla damla akar, ya da ekspres kahve makinelerinde olduğu gibi kapalı devre içinde ve basınç altında kahve tozuyla temasa geçirilir.

—Halk hek. Kahve eskiden, ateş düşürme, romatizma, nikris, böbrek taşı tedavisinde kullanılmışsa da günümüzde özellikle keyif verici içki olarak tüketilmektedir. Uyku giderici, baş ağrısı azaltıcı, sindirimi kolaylaştırıcı ve özellikle afyon alkaloitleriyle zehirlenmelerde panzehir olarak kullanılmaktadır.

—Mutf. Türkiye'de daha çok kafeini alınmamış çekirdek iken kavrulmuş ve çekilmiş, ya da dövülüp un haline getirilmiş kahve kullanılır ve telveli olarak pişirilir. Şekerli, orta şekerli, az şekerli, sade (yandan çarklı) olarak içilir. Cezveye su, kahve ve isteğe göre şeker konur, ağır ateşte karıştırılarak pişirilir. Kahvenin sıcak ve köpüklü olması için ateşin çok ağır olması gerekir.

Batı'da daha çok kafeini alınmış, iri çekilmiş kahve kullanılır ve telvesiz olarak pişirilir. Bir kabın üzerine yerleştirilen kâğıt filtre içine konan kahveye kaynamış su dökülür, kahveli su alttaki kaba süzülür, telve filtrenin üzerinde kalır.

—Tar. Bugün geleneksel içeceklerimizin başında gelen kahve Türkiye'ye, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566), Habeşistan valisi Özdemir Paşa tarafından Yemen yoluyla getirildi. Kısa sürede saray ve konaklarda yaygınlaştı ve konaklarda kahve pişirmekle görevli kişiler çalıştırılmaya başlandı. Sarayda da *kahvecibaşı**'na bağlı bir kahveciler teşkilatı oluşturuldu. Kahve giderek halk arasında da yaygınlaşmaya başladı.

KAHVECİ a. **1.** Kahve üreten ve/ya da satan kimse. **—2.** Kahvehane işleten ya da kahve pişiren ve satan kimse.

—Kur. tar. *Kahveci usta*, Saray'ın harem bölümünde kahve pişirmekle görevli olanlara verilen ad. (Emirlerinde, kendilerine bağlı olarak çalışan yedi yamakla yedi acemi bulunurdu.)

KAHVECİ (Adnan), türk siyaset adamı (Trabzon 1949 - Gerede, Bolu, 1993). 1966'da Kabataş Erkek lisesi'ni bitirdi, aynı yıl üniversitelerarası seçme sınavında Türkiye birincisi oldu. ABD Perdue Üniversitesi'nde elektrik mühendisliği öğrenimi gördükten sonra, Missouri Üniversitesi'nde doktorasını yaptı (1974), aynı üniversitede yardımcı profesör olarak çalıştı. Türkiye'de, TÜBİTAK Marmara araştırma enstitüsü'nde araştırmacı, Boğaziçi üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak görev yaptı (1987). Aynı yıl, kurucuları arasında yer aldığı ANAP'tan İstanbul milletvekili seçildi. İkinci Özal hükümetinde devlet ve maliye bakanlığına atandı. Akbulut ve Yılmaz hükümetlerinde yerini korudu. 1991 seçimlerinde yeniden ANAP'tan İstanbul milletvekili seçildi. 5 şubat 1993'te Ankara-İstanbul otoyolunda geçirdiği trafik kazası sonucu hayatını kaybetti.

KAHVECİBAŞI a. Kur. tar. Saraylarda ve konaklarda, padişahın ya da bağlı olduğu devlet büyüğünün kahvesini pişirmekle görevli olanlara verilen ad.

—ANSİKL. Hasoda ağaları arasında sayılan Topkapı sarayı kahvecibaşısı, sık sık padişahla ilişki kurduğundan sadık ve sır tutmasını bilenler arasından seçilirdi.

KAHVECİLİK a. **1.** Kahve üretme ve /ya da satma işi. **—2.** Kahvehane işletme; kahve pişirip satma işi.

KAHVEDAN a. (ar. *ḳahve* ve fars. *-dān*'dan *ḳahvedān*). *Esk.* Kahve konan kap, kahve kutusu, içine çekilmiş kahve konan kap.

KAHVEHANE a. (ar. *ḳahve* ve fars. *ḫāne*'den *ḳahve-ḫāne*). Çay, kahve gibi alkolsüz içkiler içilen, iskambil, tavla gibi oyunlar da oynanabilen yer; kahve, kıraathane.

—Ed. (Bk. *ansikl.* böl.)



Chaumeton

Hindistan'da kahve'nin kurutulması (taneler [yeşil] henüz esmer badıçların içindedir)

—Folk. ve Tar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. XVIII. yy.'da İstanbul'da Üsküdar'daki Balaban iskelesi kahvehanelerinde halk şairleri saz çalıp şiirlerini okurlardı. Üsküdarlı halk şairi Âşık Razi, şiir zevkini burada aldığını anlatır. XIX. yy. başında Tavukpazarı'nda çalgılı, köçekli, meddahlı bir dizi âşıklar kahvehanesi açıldı. Burada muammalar, atışmalar düzenlenirdi. Ramazan gelince bazı kahvehaneler "semai kahvesi" haline getirilirdi. Ramazan gecelerinde bunların müşterileri çoğalır, söyleşiler, şiir okumalar sabaha dek sürerdi. Semai kahveleri en parlak çağını Abdülhamit II'nin (1876-1909) padişahlık yıllarında yaşadı. Geceye mâniyle başlanır; koşmalar, semailer, divanlar, kalenderiler, destanlar birbirini izlerdi. Konular genellikle aşk üzerine olurdu. XIX. yy.'da semai kahvelerinde saz şairleri arasında muamma yarışmaları yapılırdı. (→ ÇALGILI* KAHVE.) 1827'de Dertli (1772-1848) Tavukpazarı'ndaki âşıklar kahvehanesine asılan bilmeceleri çözerek saz şairleri arasında üstünlüğünü kabul ettirmişti. Bu kahvehanelerde en çok Emrah, Gevheri, Seyrani, Âşık Ömer, Bayburtlu Zihni ve divan şairi Enderunlu Vasıf'ın şiirleri okunurdu. İstanbul'da XIX. yy.'ın ikinci yarısında kahvehaneler, edebiyatçıların, bilim adamlarının, aydınların toplantı yeri haline geldi. Kahvehaneler kitle haberleşmesi açısından da önem kazandı, ülkeye ve dünyaya ilişkin haberler buralardan yayıldı. Kimi kahvehanelerde müşterilerden biri *Kan kalesi*, *Hamzaname*, *Battal Gazi* gibi kitapları okur, ötekiler dinlerdi. Kitap, şiir okunması, meddah hikâyeleri anlatılması, kahvehanelerin "kıraathane" adıyla anılmasına neden oldu. 1866'da Direklerarası'nın en önemli kahvehanesi Alyanak Mehmet Efendi kıraathanesi'ne Meddah Şükrü Efendi gelir, menkıbeler anlatırdı. Aynı yerdeki Kâzım Efendi kıraathanesi'nde, 1882'de Cudi Efendi'nin Hayalhane-i osmani adlı tiyatro kumpanyası oynamıştı. Şehzadebaşı'nda Fevziye kıraathanesi de, 1885-1900 yıllarında ün kazandı. Burada saatler süren fasıllar verilirdi. Üsküdarlı Vasıf Hoca XIX. yy. sonlarında Çemberlitaş dolaylarında eski Esir Hanı ile Esir pazarı'nın yerinde üç büyük kahvehane olduğunu yazar. Halk ozanlarından Nebil Baba bu kahvehaneler için *"Esirpazarı'nda kahvehaneler / Toplanmış içinde hep divaneler"* der. Edmond de Amicis XIX. yy.'ın ikinci yarısında mezarlıklar içinde bile kahvehaneler olduğunu (Merkez Efendi'de Çınaraltı'nda Haceğân kahvehanesi) yazar. XIX. yy. sonunda Üsküdar'da Üsküdarlı Talat, Muallim Naci, Şeyh Vasfi gibi şairlerin toplandıkları Çiçekçi kahvehanesi ün kazanmıştı. Cumhuriyet döneminde birer kültür merkezi sayılabilecek kahvehanelerden İkbal, Meserret, vb. en çok söz edilenlerdir. Birçok edebiyatçı, yapıtlarında kahvehaneleri konu edindi. Ebüzziya Tevfik, *Mecmua-i Ebüzziya*'da sazendeli, meddahlı kahve-



kahveci



Adnan Kahveci

Büyük Larousse



kahvecibaşı
Atatürk kitaplığı, İstanbul

hanelere ilişkin geniş bilgi verir. Recaizade Ekrem *Araba sevdası* (1889), Hüseyin Rahmi *Son arzu* (1922) adlı romanlarında Direklerarası kahvehanelerine ait gözlemlerini aktarır. Hüseyin Rahmi *Hayattan sayfalar* (1919) kitabında yer alan "Sabire" öyküsünde Edirnekapı içindeki bir kahvehaneden söz eder. Reşat Nuri Güntekin *Anadolu notları* (1946) adlı yapıtında Anadolu kahvehanelerini anlatır. Ahmet Rasim'in *Fuhş-i Atik* (1922) ve gazetelerde yayımlanmış yazılarından derlenen *Anılar ve söyleşiler* (1983) kitaplarında kahvehanelerle ilgili gözlemleri yer alır. Osman Cemal Kaygılı'nın *İstanbul'da semai kahveleri ve meydan şairleri* (1937), Tahir Alangu'nun *Çalgılı kahvelerde külhanbey edebiyatı ve numuneleri* (1943), Salah Birsel' in *Kahveler kitabı* (1975) bu alanda yazılan yapıtlardandır. Salah Birsel *Ah Beyoğlu vah Beyoğlu* (1976) adlı kitabında da edebiyatçıların devam ettiği kahvehanelerle ilgili anı ve gözlemlerini anlatmayı sürdürdü. Sait Faik bir hikâye kitabına *Mahalle kahvesi* (1950) adını vermişti. Nurer Uğurlu, Orhan Kemal'le ilgili anıları konu edinirken çağdaş yazarların kahvehanelerde geçen yaşamından görüntüler yansıttı. Beyazıt'ta İkinci Dünya savaşı yıllarındaki yazarların devam ettiği *Küllük kahvesi*'ni Nevzat Sudi Odyakmaz, bu adı taşıyan kitabında konu edindi (1987). [→ Kayn.]

—Folk. ve Tar. Türkiye'de ilk kahvehanenin 1554'te açıldığı kabul edilir. Bu tarihe değin Anadolu'da ve Rumeli'de kahvehane yoktu. 1554'ün sonlarına doğru Halep'ten gelen Hakem, Şam'dan gelen Şems adlı iki kişi Tahtakale'de birer büyük kahvehane açtılar. (Bazı kaynaklarda ilk kahvehanenin 1551-1552'de, bazılarında da İstanbul'un Fatih semtindeki Halıcılar köşkü'nde 1604'te açıldığı kayıtlıysa da, genel olarak 1554 tarihi kabul edilir.) Bu tarihten sonra kahvehanelerin sayısı hızla artmaya başladı. Din adamları kahve gibi kahvehanelere de karşı çıktılar ve buraların meyhanelerden daha kötü yerler olduğunu öne sürdüler. Hatta kahvenin haram olduğu yolunda fetva veren şeyhülislam Ebussuut Efendi'den yeni bir fetva verilerek buraların kapatılmasını istediler. Şeyhülislam, bu tür bir fetva vermekten çekindi. Murat III döneminde çıkan yasağa karşın sapa yerlerde, arka kapıdan girilip çıkılan kimi kahvehaneler kuruldu. Sonunda ulemanın da kahve alışkanlığı artınca bu yeni içeceğin haram değil helal olduğu yolunda fetva çıktı ve kahvehanelerden alınan yüksek vergi nedeniyle yayılmalarına göz yumuldu. Boş gezenlerin artması, kahveye günlük siyasetin girmesi, buralarda toplanan halk tarafından yönetime eleştiriler yöneltilmesi üzerine 1583'te çıkan bir fermanla kahvehaneler kapatıldı, gizlice işletmeye kalkanların ömür boyu küreğe mahkûm edilecekleri ilan edildi. Ahmet I döneminde (1603-1617) iki kez daha kahve ve kahvehane yasağı çıktıysa da uzun ömürlü olmadı. Murat IV, 1633'te Cibali'de çıkan yangını bahane ederek kahvehaneleri kapattı ve tütün yasağı koydu. Kahvehaneler yerle bir edilip yerine bekâr odaları, nalbant, debbağ dükkânları yapıldı. Bu yasak otuz yıl sürdü. 1663'ten sonra kahvehaneler tekrar açılmaya başladı. Bu kez kimi kahvehaneler yeniçeri zorbalarının sığındıkları, türlü yolsuzlukların yapıldığı yerler durumuna geldi. Her yeniçeri ortasının ayrı bir kahvehanesi vardı. Mahmut II döneminde (1808-1839) Yeniçeri ocağı kaldırılınca, buraları da kapatıldı. Kapılarının üzerine sahibinin bağlı bulunduğu ortanın simgesi asılan bu tür kahvehanelerin en ünlüleri Haliç'te Yemiş iskelesinde 56. ortanın Çardak kahvehanesi, Galata'da Burunsuz Mustafa Çelebi'nin kahvehanesiydi.

Kahvehaneler yozlaşıp yeniçerilerin uygunsuz işlerini yönettikleri yerler haline gelmeden önce birer sohbet yeri, kulüp, okuma odası ve eğlence yeri konumundaydı. Akşamları çeşitli meslek ve rütbeden kişiler buralarda toplanır, türlü konular üzerinde konuşulup tartışılır, kitaplar okunur, eğlenilirdi.

Kahvehanelerin de kendilerine özgü bir mimarisi vardı. Dış kapıdan dikdörtgen biçimli, mermer ya da malta taşı döşenmiş bir alana girilir, ortada mermerden fıskiyeli bir havuz bulunurdu. Alanın üç yanını kerevet denen üzeri şilteli oturma yerleri çevrelerdi. Kapının karşısında kimisi çinilerle süslü, alçıdan yapılmış bir ocak olurdu. Ocağın yanında hatırlı müşterilerin oturabildiği baş sedir vardı. Baş sedirin yanındaki kerevetin sonunda önünde post bulunan, birkaç gözlü bir çekmece bulunur, burada kahve sahibi oturdu. Ocağın iki yanında kabartma alçı nakışlı raflar bulunur, buralara fincanlar ve zarflar dizilirdi. Duvardaki tahta kapılı dolaplara da nargileler, marpuçlar, çubuk ve lüleler konurdu. Su gereksinimi ocağa yakın yere gömülü büyük küplerden sağlanır, duvarlarda isi çekmesi için delikler olurdu, bu deliklerde mum, kandil yakılırdı. Gaz lambası çıktıktan sonra kahvehaneler bununla aydınlatılmaya başlandı. Kahvehanelerde berber de bulunur, takımlarını ocağa yakın bir yere asardı.

Tanzimat döneminden sonra gündelik eşyanın bir bölümü değişmeye, kerevetlerin ve sedirlerin yerini iskemle, masa almaya başladı. Kahvehanelerin duvarları her dönemde süslüydü. Yazı ve resim bu süslemenin başlıca öğelerini oluşturuyordu. Duvarlara kimi elle yapılmış kimi taşbasması resimler asılır, kahvecilerin piri sayılan Şeyh Şazeli'ye ilişkin yazılar yazılırdı. Resimlerin çoğunun konusunu dinle ilgili öyküler ve halk hikâyeleri kahramanlarının başlarından geçen olaylar oluştururdu.

XIX. yy.'da İstanbul'da her biri birer kulüp niteliğinde olan kahvehaneler vardı. Mahmutpaşa camisi'nin avlusundaki kahve, Beyazıt Okçularbaşı'ndaki Uzun kahve (daha sonra Okçularbaşı ve Serafim kıraathanesi adını aldı) bunların başlıcalarıydı. Buralarda oyun oynanmazdı. Müşterilerine günlük gazete, kitap, dergi sağladığı için kıraathane de denirdi. Bunların yanı sıra Civanaki Efendi'nin işlettiği Karakulak hanı kahvehanesi'ne de her cuma, pazar ve ramazan gecelerinde dönemin ünlü incesaz heyetleri gelirdi. Buralara herkes girip çıkamazdı. Fiyatları da ötekilere oranla yüksekti.

Sur dışı kahvehanelerinden en eskisi Terazicibaşı kahvehanesi'ydi. Mustafa III döneminde (1757-1774) yapılan bu kahvehane, kahve mimarisinin en güzel örneklerinden sayılıyordu. Dönemin ünlü meddahlarından Kız Ahmet burada hikâyeler anlatırdı. XIX. yy. başlarında yandı ve yerine başka bir kahvehane yapıldı.

XIX. yy. sonunda, XX. yy. başlarında Tavukpazarı'ndaki âşık kahvehanelerinin yerini, İstanbul'un hemen hemen her semtinde kurulan çalgılı kahveler (semai kahveleri) aldı.

Yakın zamana değin ünlerini sürdürmüş ve daha sonra çeşitli nedenlerle kapatılmış İstanbul kahvehanelerinin başlıcaları: Taksim'de Eftalopulos, Tepebaşı'ndaki Kanunuesasi kıraathanesi, Beyazıt'taki Küllük, Sultanahmet'teki Köşe, Nuruosmaniye'deki İkbal, Ankara caddesindeki Meserret, Vezneciler'deki Darüttalim ve Yavru Mehmet'in kahvesidir.

Günümüzde kahvehanelerde çay, kahve, meşrubat, nargile satılmakta; tavla, domino, okey, bilardo, çeşitli kâğıt oyunları vb. oynanmaktadır. Türkiye'deki kahvehane sayısının giderek büyük bir artış gösterdiği dikkati çekmektedir.



kahvehane
XIX. yy.

KAHVERENGİ, -yi, -ni, sıf. Kavrulmuş kahve renginde: *Kahverengi pantolon. Kahverengi far sürmek. Kahverengi gözler.*

—Boyac. Siyaha yakın, kızılın egemen olduğu, karma, koyu renkteki şeyler için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Pedol. *Kahverengi toprak,* ovaların ya da alçak tepelerin ılıman bölgelerinde görülen, yapraklı ormanla dengeli olan ve kireçsiz ya da karbonatsız gereçler üstünde gelişen toprak. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ a. Kavrulmuş kahve rengi: *Kahverengi sana gitmiyor, siyah giyin.*

—ANSİKL. Boyac. Renkölçüm terimi olarak kahverengi, az doymuş, çok açık olmayan az çok sarı bir turuncudur. Yaygın terimlerle açıklanırsa, karıştırmayla kahverengi elde etmek için turuncu ya da sarı-turuncu renklerden hareket edilir, bunlara çok koyu bir gri katılır. Pek çok pigment ve boyarmadde özgün olarak kahverengidir. Sanayide boyaların, verniklerin, mürekkeplerin ve benzer ürünlerin hazırlanmasında kullanılan kahverengi pigmentler, boyarmaddeler ve laklar şöyle sınıflandırılabilir: anorganik kahverengi pigmentler, bitkisel ve hayvansal kökenli kahverengi boyarmaddeler, renkli vernik yapımında kullanılan çözünür organik boyarmaddeler, organik kahverengi pigmentler, kahverengi laklar.

• *Anorganik kahverengi pigmentler.* En yaygın olanları, bazı *aşıboyaları** ve *toprak-boyalar**'dır. Van Dyck kahverengisi, içerdiği yüksek orandaki humus yüzünden tam bir anorganik pigment olarak kabul edilemez: kaldı ki bu ad altında çeşitli kaynaklardan gelen kahverengi pigmentler pazarlanmaktadır.

• *Bitkisel ve hayvansal kökenli kahverengi boyarmaddeler.* Yağlı ve sulu boyacılıktan çok kumaş boyamada kullanılan bitkisel kökenli kahverengi boyarmaddeler arasında en tanınmışları *kaşu* ve *bakam ağacı*'ndan elde edilir; bakam ağacından, kahverengi lakların hazırlanmasında da yararlanılabilir. Hayvansal kökenli, koyu kahverengi, ışığa dayanıklı *sepya* (mürekkepbalığının salgısı) suluboyada kullanılır. Bu ürünlerin boyacılıktaki kullanımı gitgide azalmaktadır.

• *Renkli vernikler yapımında kullanılan çö-*

zünür organik boyarmaddeler. Organik çözücülerde düşük derişimde bulunan, doğal ya da yapay organik boyarmaddelerin çoğu son derece renkli çözeltiler verir. Yüksek boyama gücü olan, ancak donukluğu yüzünden örtme gücüne sahip olmayan bu çözeltiler, renkli vernikler biçiminde (örneğin alkollü vernikler) olduğu gibi, tipo mürekkeplerinin hazırlanmasında da kullanılırlar: *organol kahverengiler* ve *sudan kahverengileri* buna örnektir (azo boyarmaddeler).

• *Organik kahverengi pigmentler.* Pigment olarak, doğrudan organik çözücülerde ve sıvı yağlarda çözünmeyen bazı organik boyarmaddelerden yararlanılır. Örneğin *Lutetia kahverengisi* (β-naftolden türeyen ve sülfonlu olmayan azo boyarmadde) bu türe girer.

• *Kahverengi laklar.* Birçok organik boyarmaddenin genellikle anorganik bir taşıyıcıya bağlanmasıyla kahverengi laklar elde edilebilir; bunlar boya yapımında pigment görevi yapar. *Rezorsin RN kahverengisi, diazol M kahverengisi* gibi, laklamadan sonra pigment olarak kullanılabilen diazo boyarmaddeler buna örnektir.

—Pedol. Yüzeydeki A katı, mull türü pıtraklı bir humustur; bu humus, demir III oksihidroksitlerle çimentolanmış, koyu kahverengi killi humuslu topraklardan oluşur. Derinlerde bulunan ve çok yüzlü bir yapı olan B katı, C ana kayacının bozulmasının ürünü olan killer ve demir oksihidroksitlerle yoğun bir biçimde yüklüdür. bu kahverengi topraklar genellikle, son buzullaşma evresinden sonra ve orman bitkileri altında gelişmiştir; bunlar çoğunlukla iyi nitelikte tarım topraklarını oluşturur Humusun asitleşmesine bağlı olarak A katının fakirleşmesi, B katının yığılmasına ve tıkanmasına, doğal ya da daha çok insanın yol açtığı yapay çevrebilim dengesizliklerinin etkisiyle toprağın bozulmasına neden olur.

Kahverengi cephe, nasyonal sosyalist yarı askeri örgüt. Vurucu birlikleri, 1921'de kurulan hücum bölüklerinden (SA*) oluşuyordu. Amblemi, önce gamalı haç işaretli kolluk, daha sonra da gamalı haç işaretli kırmızı bayrak oldu. Hitler'in sokaklarda egemenliğini sağlamak amacıyla kurulan kahverengi cephenin karşısında, Kızıl cephe, Kurşuni cephe, Demir cephe gibi başka benzer cepheler bulunuyordu. (→ KAHVERENGİ GÖMLEKLİLER.)

Kahverengi gömlekliler, parti tarafından benimsenen üniformanın rengi nedeniyle alınan nasyonal sosyalist parti üyelerine verilen ad. Hitler bu üniformayı ilk kez şubat 1925'te giydi. Daha sonra "kahverengi gömlekliler" nitelemesi çoğunlukla SA'lar için kullanıldı.

KÂHYA a. (fars. *ked,* ev, ve *ḫüda,* sahip' ten *ked-ḫüdā,* ev sahibi'nden). **1.** Bir kimsenin mülkünü (konak, çiftlik, vb.) yönetmekle görevlendirilmiş kişi: *Çiftliğin bütün işlerini kâhyasına bıraktı. Kilerin anahtarları kâhyada dururdu. Ağanın kâhyası. Çiftlik kâhyası.* **—2.** Motorlu taşıt duraklarında ve park yerlerinde düzeni sağlayan kimse; değnekçi. **—3.** Kendisini ilgilendirmediği halde başkasının işine karışan kimse: *Kâhyam mısın, ne karışıyorsun, ben yapacağımı bilirim. Başıma kâhya mı kesildin. Keyfimin kâhyası mısın.* **—4.** *Esk.* Esnaf örgütlerinde lonca başı: *Bakırcılar kâhyası.*

—Kur. tar. *Kâhya kadın,* osmanlı sarayındaki cariyelerin yöneticisi olan kadın. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. Esnaf loncalarının yöneticisi olan kimse. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kur. tar. Kâhya kadın, saraya acemi olarak alınan, küçük kalfalık ve oda kalfalığı yapan cariyeler arasından seçilirdi. Valide sultan dairesindeki cariyelerin terbiyesinden, kuralları öğrenmelerinden ve saray yaşamı konusunda bilgilenmelerinden sorumluydu. Padişah kadınları bile ona uyardı. Kâhya kadının yöneticilik belirtisi, elindeki gümüş kaplı bir değnek ile padişah dairesindeki bazı eşyaları mühürlediği mührü hümayundu. Padişah kâhya kadına, huzuruna çıkarken ve resmi günlerde giymek üzere kadife ya da ipekli kumaş üzerine kenarı sırma işlenmiş salta ile beş yapraktan oluşan beş mücevher iğne verirdi. Ayrıca sadrazam, vezir ve birçok yöneticinin evinde harem bölümünü yönetmek için kâhya kadınlar bulunurdu.

—Tar. Kâhyalık, esnaf loncalarının kuruluşuyla birlikte ortaya çıkan ve 1908'e kadar devam eden yarı resmi bir görevdi. Kâhya, esnafla yönetim arasındaki ilişkiyi kurardı. Bu nedenle tayin ve terfilerine dikkat edilir, görevden alınmaları tartışmalara yol açardı. Genellikle esnaf arasından seçilir, memuriyetleri kadı tarafından onanırdı. Bu işe emekli bir devlet görevlisinin de getirildiği olurdu. Abdülhamit II döneminde mabeyn erkânından ve hademelerden bazılarına kâhyalık verildi. İkinci meşrutiyet'te (1908) geçici olarak kaldırılan kâhyalık kurumuna, daha sonra bir yönetmelikle son verildi (1912). Ancak esnafla ilişkileri iyi tutmak ve ondan yararlanmak isteyen yönetim, "kâtibi mesul" adıyla kâhyalığı yeniden canlandırdı (1915).

KÂHYALAR, Antalya'nın Gazipaşa ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 688 nüf. (1990).

KÂHYALIK a. **1.** Kâhya olma durumu. **—2.** Kâhyanın işi, görevi. **—3.** Kâhyanın aldığı ücret. **—4.** Başkalarının işine gereksiz yere karışma durumu. **—5.** Değnekçilik. **—6.** *Kâhyalık etmek,* bir yerde kâhya olarak çalışmak; bir kimsenin her işine karışmak.

KAİ ya da **EVAB adaları,** Endonezya' da takımada, Banda denizi'nin doğu bölümünde; 1 438 km²; 40 000 nüf. Yönetim merkezi *Tual.*

KAİD a. (ar. *ḳıyādet,* yol göstermek'ten *ḳāʿid*). *Esk.* **1.** Yedeğine alan, arkasından sürükleyen. **—2.** Bir orduda en yüksek rütbeli ve en yetkili kimse, kumandan, başbuğ. **—3.** Önder, kılavuz, yöneten, yol gösteren. **—4.** *Kaid-ül-ceyş,* orduyu yöneten, ordunun önderi, kumandan.

—Tar. Arap ülkelerinde askeri önder. (Kuzey Afrika'da kaid mali, adli ve askeri görevler yapardı.)

KAİD sıf. (ar. *ḳuʿūd,* oturma, ikamet etme'den *ḳāʿid*). *Esk.* Oturan, oturmuş; ikamet eden.

◆ a. Başkan.

KAİDE a. (ar. *ḳāʿide*). **1.** Üstüne konulan bir şeyi taşıyan nesne; taban: *Heykelin kaidesi.* **—2.** Kural: *Trafik kaidelerine uymak.* **—3.** *Tkz.* Kalça.

—*Esk. Kaide-şiken,* kural bozucu, başkaldıran. || *Kaide-i belde,* ülke kanunu. || *Kaide-i külliye,* genel hükümler; atasözü. || *Kaidet-ül-mülk,* bir ülkenin başkenti.

—Böcbil. Elitralı böceklerde, bitişik elitralarla öntoraks bölümlerinin tümü.

—Esk. bot. Yaprağın gövdeyle birleştiği yer.

—Esk. dilbilg. *Kaide-i rabt,* cümleleri birbirine bağlama kuralı.

—Esk. geom. TABAN'ın eşanlamlısı.

—Esk. mat. ORANTI* KURALI'nın eşanlamlısı.

—Zool. *Boynuz kaidesi,* boşboynuzlu gevişgetirenlerin boynuzlarını taşıyan kemiksi çıkıntı.

KAİDECİ sıf. Kurallara bağlı kimse için kullanılır; kuralcı.

KAİDELİ sıf. Kuralı olan; kurallı.

KAİDEN be. (ar. *ḳāʿid* oturan'dan *ḳāʿiden*). *Esk.* Oturarak, oturmuş olarak.

KAİDESİZ sıf. **1.** Tabanı, altlığı olmayan büst, heykel vb. için kullanılır. **—2.** Belli bir kuralı olmayan ya da belli bir kurala dayanmayan şey için kullanılır; kuralsız.

KAİDETEN be. (ar. *ḳāʿide*'den *ḳāʿideten*). *Esk.* Kurala uygun olarak, kurala göre, kurallı olarak.

KAİDEVİ sıf. (ar. *ḳāʿide* ve *-ī*'den *ḳāʿidevī*). *Esk.* **1.** Kuralla ilgili. **—2.** Geom. Taban'la ilgili.

KAİETEUR FALLS, Potaro (Guyana) ırmağında çağlayan; yüksekliği 225 m'dir. *Kaieteur ulusal parkı*'nın turizm yeri.

KAİFING ya da **KAİFENG,** Çin'de kent, Hınan'ın kuzey-doğusunda, Huang Hı ovasında, Huang Hı ırmağının sağ kıyısında; 483 900 nüf. (1990). Ticaret ve el sanatları (özellikle tekstil) merkezi; sanayisi gelişmiştir; çinko metalürjisi, tarım gereçleri, gübre.

—Arkeol. ve Tar. Beş Hanedan zamanında imparatorluk başkenti olan Kaifıng, en parlak dönemini Kuzey Songları zamanında yaşadı. O zamanki adı Biencing ya da Bienliang olan Kaifıng, imparatorluk kenti, iç kent ve dış kent olarak üçe bölünmüştü. Başlıca kalıntılar XVII. yy.'da yeniden yapılan Ejderhalar köşkü *Longting,* 1049'dan kalma Demir pagoda *Tieta* ve ülkenin Koruyucu manastırı *Şiangguosi'* dir (555'te kurulan, 1766'da yeniden yapılan bu yapı Çin'deki ilk Buddha manastırlarından biridir).

KAİFU (Toşiki), japon siyaset adamı (Aiçi 1932). Liberal demokrat parti'den milletvekili seçildi. 1976-1977 ve 1985-1986 yılları arası eğitim bakanlığı yaptı. 1989 yılında Liberal demokrat parti başkanlığına seçildi ve başbakan oldu. 1991 seçimlerinden sonra her iki görevde yerini Kiiçi Miyazava aldı.

KAİGETSUDO ANDO (OKAZAVA, — denir), *ukiyo-e* grubundan japon ressam. (1700-1714'lerde Edo'da etkinlik göstermiştir.) *Ukiyo-e*'nin "primitif" ressamlar grubundandır. Özellikle estampın büyük temalarından biri haline gelen "gezintiye çıkmış kadın" temasını işledi. Göz kamaş-

Bk. resim sayfa 6198

tırıcı giysileri narin yüzüyle çelişen bir kadın tipi yarattı. Kendi adını taşıyan bir okul kurdu.

KAİJU a. Zool. Güney Amerika'da yaşayan örümcek maymunu. (Yenidünyamaymunugiller familyası.)

KAİKEİ, Kamakura döneminde etkinlik gösteren japon heykelci. Kei okulunun

Kaifıng'da demir pagoda (1049)
[kahverengi, verniklenmiş kiremit örtüsü]

S. Held





kedisiyle gezintiye çıkmış kibar fahişe **Kaigetsudo Ando**'nun çini mürekkebi deseni *Guimet müzesi, Paris*

Réunion des musées nationaux

güçlü ve son derece ruhani üslubuna zarif ve dingin öğeler katarak, yeni bir tür olan An-ami üslubunu (kendi dinsel adından) yarattı.

KAİKOS → BAKIRÇAY.

KAİL sıf. (ar. *ķā'il*). *Esk.* **1.** Razı olmuş, boyun eğmiş, kabullenmiş: *"Kailiz nağme-şimâsânına İstanbul'un / Çiğner ağzında yahûdileri, çingâneleri"* (Nabi, XVII. yy.). **—2.** İnanmış, aklı yatmış: *"Acele etme, kız çok muasır, hayatın senin dediğin gibi yaşamak için olduğuna kail"* (H. E. Adıvar). **—3.** Söyleyen, anlatan. **—4.** *Bir şeye kail olmak*, inanmak, öyle kabul etmek, razı olmak: *"Buna dahi anlar kail olmadılar"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). *"Öylece adam mevcudiyetine kail olmalıyız"* (Baha Tevfik).

KAİLAS, sanskritçe **Kailasa** (Şiva'nın konutunun adından), çince **Gangdisi Şan,** Tibet'te dağ zinciri, Sindhu ile Brahmaputra'nın kaynaklarının bulunduğu Himalayaötesinin G.-B.'sında; Tibetliler'in ve Hintliler'in kutsal saydıkları *Kailas doruğu*'nnda (Kangriboçi Fıng) 6 714 m.

KAİLAS (Uuno), finlandiyalı şair (Heinola 1901 - Nis 1933). Yapıtlarını fince yazdı. Trajik bireyciliği özlü ve aşırılığa kaçmayan şiirlerine yansır (*Silmästä silmään*, 1926; *Paljain jaloin* 1928). Zorlu bir bunalım *Uni ja kuolema*'da (1931) hüzünlü bir yatışmaya vardı. Kailas, 1930'ların vatansever gençliğini etkilemiştir.

KAİLASA, doruğunda tanrı Şiva ile eşi Şakti'nin oturdukları evrensel ve ulaşılmaz dağ. Evrenin merkezinde yer alan bu dağı hint ikonografisi, her katı dünyada belli bir varlık kategorisine karşılık düşen kademeli bir piramit biçiminde betimler. Bu evrenbilim Hindistan mimarları tarafından, örneği G.-D. Asya'ya aktarılan piramit çatılı tapınaklar biçiminde dile getirildi (Ellora*). Hindular bu dağı Yukarı Tibet'teki Himalaya tepelerinin, 6 714 m'ye yükselen ve güneyinde Manasarovar gölü bulunan biriyle özdeşleştirdiler. Kailasa dağıyla Manasarovar gölü, hinduların ve buddhacıların en kutsal hac yerleridir. 1954 Çin-Hint antlaşması'yla sağlanan güvencelere rağmen, Tibet'in komünist yönetime karşı ayaklanmasından sonra, 1962'de buralara giriş yasaklandı. Bu tarihten sonra ilk kez olarak 1981'de, bir hint hacıları seferi için hac izni verildi.

KAİLE sıf. (ar. *ķā'il*'in dişl. *ķā'ile*). *Esk.* **1.** Razı olmuş. **—2.** İnanmış.

KAİ LU ŞİN (*yolu açan ruh* anlamında çince sözc.), evin ya da bir mezarın yolunu koruyan çin tanrısı. Özellikle tehlikeli bir yolculuğa başlamadan önce yardıma çağrılır.

KAİM sıf. (ar. *ķā'im*). *Esk.* **1.** Bir şeyin ya da kimsenin yerine geçen, onun yerine kullanılan. **—2.** Dikilen, duran, dik bir durumda bulunan. **—3.** Her zaman var olan anlamında Tanrı için kullanılır. **—4.** Varlığını koruyan, ayakta kalan. **—5.** Namaz kılan. **—6.** *Kaim olmak*, bir şeyin ya da kimsenin yerine geçmek, onun yerine kullanılmak: *"Söküük düğmelerin yerine bunlar kâim olur"* (H. C. Yalçın). **—7.** *Kaim ve daim*, var olan, ayakta kalmaya devam eden.

—Esk. fels. *Kaim bizzat*, kendiliğinden var olabilen, Tanrı.

—Esk. geom. Dik: *Hatt-ı kaim* (dik çizgi).

KAİM BİEMRİLLAH (Ebülkasım Muhammet Abdurrahman) [893-946], fatımi halifesi (934-946). Fatımi hanedanının kurucusu Ubeydullah el-Mehdi'nin büyük oğlu. Muhammet bin Hazar'ın Mağrib halkını kışkırtarak başlattığı ayaklanmalar yüzünden birçok eyaletin Fatımiler'in elinden çıktığı sırada, babasının ölümü üzerine yerine geçti (934). Bu ayaklanmayı bastırmaya çalışırken, kendisini Mehdi'nin oğlu olarak ilan eden İbni Talut'un ve yeni bir tarikat kuran Ebu Yezit'in ayaklanmalarıyla karşılaştı. İbni Talut'u ortadan kaldırdıktan sonra komutanı Meysur'u güçlü bir orduyla Fas üzerine gönderdi (935). Hazırlattığı bir donanmayı Yakup bin İshak komutasında Avrupa kıyılarına gönderdi. Cenova alındı, Sardinya ve İtalya kıyıları yağmalandı (936). Mısır'ı fethetmek için Zeydun'un komutasında gönderdiği ordu, İhşidiler tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. Öte yandan, giderek güçlenen Ebu Yezit, fatımi halifesinin ordularını çeşitli savaşlarda yendikten sonra Kayrevan'ı ele geçirdi (942). Aynı yıl, kendi komutasındaki kuvvetler de Ebu Yezit'e yenilince, el-Mehdiye'ye çekilen halife, kenti kuşatan ayaklanmacılara karşı burasını başarıyla savundu. Kuşatmayı kaldırarak Kayrevan'a dönmek zorunda kalan Ebu Yezit kuvvetlerini izlemeye koyuldu ve şiddetli savaşlardan sonra Tunus'a girdi (945). Ancak, son bir çabayla tüm güçlerini bir araya getirip karşı saldırıya geçen Ebu Yezit, onu Susa'da kuşattı. Uzun süren kuşatma sırasında hastalanan halife, oğlu İsmail el-Mansur'u ardılı atayarak öldü. Askerin savaş gücünü yitirmemesi için ölümü bir süre gizli tutuldu.

KAİM BİEMRİLLAH (Ebu Cafer Abdullah) [1001-1075], abbasi halifesi (1031-1075). Babası Kadir Billah'ın ölümü üzerine halife olduğunda abbasi halifeliği Büveyhiler'in himayesi altındaydı. Büveyhi hükümdarı Celalüddevle, ülkeyi ve başkent Bağdat'ı sarsan şii-sünni çatışmalarını önleyemedi. Celalüddevle'nin yerini alan Ebu Kalîçar, durumu biraz düzeltir gibi olduysa da onun ölümü üzerine kargaşalık daha da arttı. Ebu Kalîçar'ın taht kavgasına giren oğullarından Ebu Nasr Hüsrev Firuz babasının yerini alırken, Ebu Mansur Firuz, Selçuklular'la işbirliği yapmaya başladı. Bu arada halifenin veziri Ebülkasım Ali ile, Büveyhiler'in Bağdat komutanı Arslan Besasiri arasında şiddetli bir mücadele başladı. Selçuklular'a yanaşan Ebülkasım'a karşı Besasiri de Fatımiler'den destek aradı. Sonunda halife tarafından gizlice davet edilen selçuklu sultanı Tuğrul Bey, Bağdat'a girerek Büveyhiler'in abbasi halifeliği üzerindeki egemenliğine son verdi (1055). Bunun üzerine Rahbe'ye çekilen ve Fatımiler'den yardım alan Besasiri, selçuklu Kutalmış'ın komuta ettiği orduyu yenerek Musul dolaylarına da egemen oldu. Ama Tuğrul Bey, bölgeyi yeniden ele geçirdi ve halife ona "Doğu ve batı hükümdarı" (Melik ül-maşrık ve'l mağrib) unvanını verdi (1057). Ertesi yıl Tuğrul Bey'in ayaklanan kardeşi İbrahim Yınal ile uğraşmasından yararlanan Besasiri, Bağdat'a girdi ve fatımi halifesi adına hutbe okuttu. Kaim Biemrillah, Besasiri tarafından Fırat üzerindeki bir kaleye kapatıldı. Irak'a dönen ve Besasiri'yi Bağdat'ı terk etmek zorunda bırakan Tuğrul Bey tarafından kurtarıldı; kızı Seyyide ile evlenmek isteyen Tuğrul Bey'in bu isteğine önce karşı çıktıysa da sonunda boyun eğdi. Tuğrul Bey'in ardılları Alparslan ve Melikşah halifenin manevi otoritesini tanıdılar ve ona saygı gösterdiler, ama siyasi işlere karışmasına izin vermediler.

KAİME a. (ar. *ķā'ime*). *Esk.* **1.** Uzun bir kâğıt üzerine yazılmış ferman, buyruk. **—2.** Kâğıt para; kayme. **—3.** Kitap yaprağı. **—4.** Fatura.

—Esk. mal. ve Nümism. Abdülmecit döneminde (1839-1861), Maliye nazırı Hacı Saip Paşa tarafından bastırılan kâğıt para (1840). [Bk. *ansikl.* böl.]

—İsl. huk. Altın ya da gümüş karşılığı olarak basılan ve dolaşımı zorunlu kılınan para. ‖ *Kaime-i mutebere-i nakdiye*, Osmanlı devletinde, 1840 tarihinde Sultan Abdülmecit'in ikinci saltanat yılında dolaşıma çıkarılan ilk kâğıt para.

—ANSİKL. Esk. mal. ve Nümism. Kaimeler bir tür borç senetleriydi; Hazine'ye getirildiklerinde karşılıkları altın sikke olarak ödeniyordu, ancak yasal düzenlemeye göre de kâğıt para niteliğindeydiler. Mahmut II döneminde yeniçeriliğin kaldırılması, yunan ayaklanması, Osmanlı-Rus savaşı'yla devlet hazinesinin zayıflaması, ilk kaimelerin dolaşıma çıkarılmasına neden oldu. Bunlar, *Kavaimi nakdiyei müteberri* olarak bilinen, iki milyon kuruş faizli, otuz iki bin keselik muacceleli (yüz altmış bin lirası derhal ödemeli), % 8 faizli ve sekiz yıl sonra dolaşımdan çekilecek karşılıksız kâğıt paralardı. Seri numarası bulunmadığından ve gerçek-itibari değerleri arasında büyük fark olduğundan kısa sürede sahteleri yapılmış, halkın rağbeti de azalmıştır. Buna karşılık önlem olarak ikinci tertiplerinin üzerlerine soğuk damga ile tuğra, arkalarına Maliye nazırının mührü basıldı. Bu ilk kaimeler Abdülaziz döneminde dolaşımdan çekilmiş (1862) ve banknot çıkarma hakkı ve yetkisi Bankı osmani'ye verilmiştir (4 şubat 1863). Murat V döneminde kaimelerin dolaşıma çıkarılması için yeni bir tüzük hazırlandı (7 ağustos 1876); Abdülhamit II döneminde (1876-1909) gerçekleştirilen bu faizsiz kaimeler, Osmanlı bankası'nın denetiminde ve Maliye nezareti'nin sorumluluğundaydı. Hicaz, Yemen ve Trablusgarp gibi uzak yöreler dışında kullanımı zorunlu olan bu kaimelerin sahtelerini önlemek amacıyla özel ithal kâğıt ve Avrupa'dan ustalar getirilmesi, uzmanlara denetimin yaygınlaştırılması tasarlandı. Bu önlemler de kaimelerin uzun ömürlü olmasını sağlayamadı ve 8 aralık 1878'de resmen piyasadan çekilecekleri açıklandı. Mehmet V (Reşat) döneminde, Birinci Dünya savaşı'nın çıkması, Osmanlı devletinin Avusturya-Macaristan cephesinde savaşa girmesiyle düşülen mali bunalım yüzünden üçüncü kez kaime çıkarılması yoluna gidildi (1915). Ödeme tarihleri üzerlerinde belirtilmiş olan bu kaimelerin karşılıkları vardı ve barış antlaşmasının imzalanmasından sonra on iki yıla kadar ortadan kalkacaklardı. 30 mart 1915'te 6 583 094 lira tutarında kaime bastırıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında çıkarılan 160 milyon tutarındaki kaimelere yalnızca 2 milyonluk karşılık ödenmiş ve 158 milyon lira karşılıksız olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne kalmıştır. Osmanlı bankası'nın yetki süresi birkaç kez uzatıldıktan sonra 31 aralık 1946'da kaldırılarak 1 nisan 1947 tarihinden başlamak üzere ödemelere geçilmesi kararlaştırıldı. Bu tarihten sonra Osmanlı bankası banknotları da tarihe karıştı. (→ Kayn.)

KAİME sıf. (ar. *ķā'im*'in dişl. *ķā'ime*). *Esk.* **1.** Bir şeyin yerine kullanılan. **—2.** Dik, dik duran. **—3.** Duran, ayakta olan. **—4.** Namaz kılan.

—Denizc. *Baş ve kıç kaime*, BAŞ ve KIÇ DİKEY*'in eşanlamlısı. ||*Orta kaime*, ORTA DİKEY*'in eşanlamlısı.

KAİMELİK a. (ar. *ḳā'ime*, kâğıt para' dan). *Esk.* **1.** Kâğıt para cüzdanı. **—2.** 33×40 santim boyutundaki kâğıt.

KAİMEN be. (ar. *ḳā'im*'den *ḳā'imen*). *Esk.* **1.** Dik durumda, ayakta. **—2.** Dikildiği yerde durarak, yıkılmamış, yok edilmemiş, varlığını korur durumda.
—Esk. geom. Dikey olarak.
—İsl. huk. *Kaimen kıymet*, ağaç ya da binaların bulundukları yerlerden sökülmeden ya da yıkılmadan önceki değeri. (Bina ve ağaçların bulundukları yerin önce bina ve ağaçlarla birlikte değeri belirlenir. Sonra da bina ve ağaçlar yok sayılarak arsa ya da arazi olarak değeri saptanır. İki değer arasındaki fark bina ya da ağaçların kaimen kıymetidir.)

KAİMMAKAM a. (ar. *ḳā'im* ve *maḳām'* dan *ḳā'im-maḳam*). *Esk.* **1.** Vekil, birinin yerine geçen kimse. **—2.** Yarbay. **—3.** → KAYMAKAM.
—İsl. huk. *Kaimmakam-ı mütevelli*, bir vakıf mütevellisinin vekil bırakmadan başka bir yere gitmesi ya da başka bir nedenle görevinde bulunamaması ya da kötü bir davranışı nedeniyle görevde kalmasının sakıncalı olması durumunda mahkeme tarafından mütevelli yerine tayin edilen kişi.
—Kur. tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda bir görevlinin yerine vekil olarak kalan ve asıl görevli yerine işleri yürütenlere verilen ad. ||*Kaimmakam-ı âsitane-i saadet*, çeşitli nedenlerle İstanbul'dan ayrılan sadrazamın vekiline verilen ad. (Genellikle ikinci vezir bu görevi üstlenir, Kubbealtı divanı'na ya da Paşakapısı divanı'na başkanlık ederdi. Bunlara "kaimmakam paşa" da denirdi.) [*Kaimmakam-ı rikab-ı hümayun* da denir.] ||*Kaimmakam divanı*, sadrazam vekilinin yönettiği divan.

KÂİN a. (ar. *kā'in*). *Esk.* **1.** Bulunan, orada olan: *"Bir hikâye ki içinde hayat Bahr-ı Muhit'in ötesinde kâin odalarda geçsin"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Kâin olmak*, bulunmak, mevcut olmak.

KÂİNAT, -tı a. (ar. *kā'ināt*). **1.** Var olan şeylerin tümü; evren: *Kâinatın yaratıcısı.* **—2.** Herkes: *Yaptıklarını bütün kâinat duydu.*

KAİNEUS. Yun. mit. Lapithai halkının kralı, Elatos'un oğlu. Önceleri *Kainis* adında bir kızdı, Poseidon'dan cinsiyetini değiştirmesini ve kendisini silah işlemez bir erkek yapmasını istedi. Böylelikle Kentauroslar'a karşı yapılan savaşa katıldı; Kentauroslar ağaç kütüklerinin altına gömerek onu alt ettiler.

KAİNGANGLAR, Ge ailesinin güney koluna giren Brezilya Kızılderilileri. XIX. yy.'dan başlayarak "Kaingang" sözcüğü, Guaraniler'den olmayan Kızılderililer'i, özellikle Guayanálar'ı, Coroadolar'ı, Botocudolar'ı ve bazı Tupiler'i belirtir. Kaingangiar günümüzde São Paulo, Paraná, Santa Catarina ve Rio Grande do Sul bölgelerine dağılmışlardır; sayıları yaklaşık 6 500 olarak tahmin edilir. Bölgesel ekonomilerle zorla bütünleştirilmelerine rağmen, geleneksel el sanatlarını ve özellikle av ve av törenleri alışkanlıklarını korumuşlardır.

KAİNİT a. (fr. *kaïnite*). Miner. Formülü KCl, $MgSO_4$, $3H_2O$ olan hidratlı doğal magnezyum ve potasyum klorosülfat. (Kainit, potasyumlu gübre ya da potasyum kaynağı olarak kullanılır.)

KAİNJİ, Nijerya'nın batısında yer. Nijer ırmağı kıyısında. Baraj, 1 300 km²'lik bir göl oluşturur; gölden sulama, balıkçılık ve elektrik üretiminde yararlanılır.

KAİNOZİT a. (fr. *kaïnosite*). Miner. Hidratlı, doğal itriyum, seryum ve kalsiyum silikat. (Eşanl. SENOZİT.)

KAİNUU (fince sözc.), Finlandiya'da tarihi ülke. Botten körfezinin K.-D.'sundaydı. Başkenti *Kajaani*'ydi. Burada yaşayan halk Laponya ve Kuzey Norrbotten'den gelmişti. İsveçliler ve Norveçliler bu halka *Kvenler* adını verdiler.

KAİNZ (Josef), avusturyalı oyuncu (Moson, bugün Mosonmagyaróvár, 1858 - Viyana 1910). Klasik oyunlarda olduğu kadar (Shakespeare, Goethe, Schiller) modern oyunlarda da (İbsen, Sudermann, Hauptmann) oynadı. Hamlet yorumu çok ünlüdür.

KAİROS. Yun. mit. Fırsat alegorisi, genellikle topuklarında ve omuzlarında kanatlar bulunan bir ephebos biçiminde betimlenmiştir.

KAİSAREİA ya da **CAESAREA.** Tar. coğ. Antikçağ'da birçok kentin ortak adı. Anadolu'dakiler arasında, Kappadokia bölgesindeki, daha önce Mazaka diye bilinen *Kaisareia* (bugün Kayseri), Roma döneminde Kaisareia adını alan *Pisidia Antiokheia**'sı, Kilikia bölgesindeki *Anazarba**, Bithynia'daki *Hadrianopolis* (bugün Eskipazar), Anadolu dışındakiler arasındaysa Suriye'deki *Caesarea Paneas* (→ BANİYAS), Filistin'de *Caesarea**, K. Afrika'da *Mauretania* Caesariensis* (esk. İol) belirtilebilir.

KAİSARİON → PTOLEMAİOS XV ya da XVI.

Kaiseco, Japonya'da 1877'de Tokyo İmparatorluk üniversitesi'nin bölümlerinden biri durumuna gelen bilimsel nitelikte batı okulu.

KAİSER (Georg), alman tiyatro yazarı (Magdeburg 1878 - Ascona, İsviçre, 1945). Güney Amerika'ya yerleşmiş bir tüccardı, tedavi görmek amacıyla Magdeburg'a dönmesi gerekti ve burada edebiyata yöneldi. İnsanın ilerleme ve iktidar yolunda göğüslemek zorunda kaldığı sorunlar üzerine oyunlar yazdı (*Die Jüdische Witwe*, 1911; *Die Bürger von Calais*, 1914; *Europe*, 1920; bir üçleme: *Die Koralle*, 1917, *Gas I*, 1918 ve *Gas II*, 1920; *Der Brand im Opernhaus*). 1948'de yayımlanan son yapıtı, *Amphitryon*, *Pygmalion* ve *Bellerophon*'dan oluşan bir "yunan" üçlemesidir. Nasyonal sosyalizmin 1933'te yapıtlarını yasakladığı Kaiser, önce Hollanda'ya, sonra da İsviçre'ye sığındı.

KAİSER (Henry John), amerikalı sanayici (Sprout Brook, New York, 1882 - Honolulu 1967). 1921'de, Kaliforniya eyaleti, otoyol inşaatı programının yapımını Kaiser'e verdi. 1926'da Küba hükümetine, 5 yıl içinde 500 km yol ve 200 köprü yapmayı taahhüt etti. 1930-1938 arasında, dev baraj inşaatları (Boulder Dam, Bonneville ve Grand Coulee barajları) gerçekleştirdi. 1939'da, ABD'nin en büyük müteahhidi durumuna gelen Henry J. Kaiser, Permanent Cement Corporation'u kurdu. Bu kuruluş, çimento üretiminde dünyanın en önde gelen firması oldu. Willys Motors ile birlikte Jeep'i yarattı. Prefabrike yapımlar konusunda çok başarılı olan Kaiser, 1940'tan başlayarak, bu yöntemi gemi yapımına da uyguladı. İki yılda tek başına, Müttefikler'in Avrupa'ya çıkarma yapmalarını sağlayan filonun üçte birini inşa etti. Aynı süre içinde, ilk prefabrike uçak gemilerini yaptı (1942) ve Howard Hugues ile birlikte, 160 tonluk kargo-deniz uçakları yapımını inceledi. Savaştan sonra faaliyetini, prefabrike evler ve otomobiller üzerinde toplayan Henry J. Kaiser, Joseph Frazer ile ortak olarak Kaiser Frazer Corporation'u kurduysa da bu alanda hiçbir başarı elde edemedi. Kaiser grubu, bugün çok büyük bir alüminyum üreticisidir.

KAİSERSLAUTERN, Almanya'nın Rheinland-Pfalz eyaletinde kent, Hardt'ın batı kenarında; 102 000 nüf. Üniversite. Pfalz sanat galerisi. Sanayi merkezi (makine yapımı, tekstil, otomobil aksesuarları, eşyalar, besin maddeleri). Kentin yakınında, 263 m uzunlukta ve 32 m yükseklikte otoyol köprüsü: bu köprü, Avrupa'nın en büyük taş köprülerinden biridir.

KAİSERSTUHL, Almanya'da tepe kütlesi, Orta Ren çöküntü ovasının ortasında, Brisgau'da (Baden ülkesi). Üçüncü Zaman'da oluşmuş, karmaşık yapılı, aşındırma etkisiyle büyük ölçüde parçalanmış, en yüksek yeri 557 metre olan bir yanardağdır. Güneş alan yamaçlarında bağlar ve meyve bahçeleri vardır; güzel köylerinin ulaşımı, bir karayolu ve kütlenin çevresini dolaşan bir demiryoluyla sağlanır.

KAİTHİ a. Dilbil. Kâtiplerce (kayastha) işlek yazıda, sonra da, XIX. yy.'da basım harfleri olarak kullanılan devanagari biçimi. (Birçok dilleri, özellikle de hindi, bihari ve bhocpuri dillerini yazmada kullanılmıştı.)

KAİVALYA, *ayrılma* anlamında sanskritçe sözc. Hint felsefesinde *Samkhya*'yı, yani özgürlüğe kavuşmayı belirtir. Bu duruma, evrendeki iki düzen, madde düzeni *(prakriti)* ile ruh düzeni *(purusa)* arasındaki ayrımın bilincine varılarak ulaşılır. Böylece, ruh, maddenin ve yeniden doğuşların tutsağı olmaktan kurtulur.

KAİVARTA a. Hindistan'da, Midnapur bölgesinde konuşulan bengali lehçesi.

KAİZL (Joseph), çek siyaset adamı (Volyně 1854 - Myskovice, Bohemya 1901). Prag Üniversitesi'nde profesör (1883), Avusturya (1885), sonra da Bohemya (1885) meclislerinde milletvekili oldu. Genç çek partisi'nin kurucuları arasında yer aldı.

KAİZUKA, Japonya'da kent, Honşu adasında, Osaka körfezinin doğu kıyısında; 81 200 nüf. Tekstil (pamuk) sanayisi.

KÂJ sıf. (fars. *kāj*). *Esk.* Şaşı.

KAJAANİ, Finlandiya'da (Oulu ili) kent, aynı adı taşıyan ırmağın kıyısında, Oulujärvi gölünün yakınında; 33 700 nüf. Yönetim, sanayi (kâğıt hamuru, selülöz, bıçkıevleri) ve turizm (kış sporları) merkezi.
—Yakınında, demir madenleri.

KAJKAVCA a. Hırvatistan'da ve özellikle Zagreb bölgesinde konuşulan sırp-hırvat lehçesi.

KAJU a. (tupi dilinde sözc.). Anakardiyumun böbrek biçimindeki meyvesi. (Kaju elması, ucunda kalın kabuklu böbrek biçiminde bir aken bulunan etli meyve sapıdır; Bu akenin [kaju cevizi] içinde kaju belsemi ve yenebilen bir çekirdek bulunur.)

KAK, -kı a. (esk. türkç. sözc.). **1.** Meyve kurusu: *Elma, armut, kayısı vb. kakı.* **—2.** Zayıf, cılız kimse.

KAK, -kı (esk. türkç. sözc.). Kayalık yerlerde içine su biriken oyuk.

KÂK a. (ar. *kāk*). *Esk.* mutf. **1.** Bir tür kek. (*Arap çöreği* de denirdi.) **—2.** *Kâk lokması*, saray mutfağında hazırlanan bir tür hamur işi.

KÂK AHMET EFENDİ, türk din adamı (Süleymaniye, Irak, ? - *ay. y.* 1897). Kadiri tarikatı şeyhidir. Din, tasavvuf, ahlak ve dil konularında *Feth ül-cevad fi beyanı fezail il-cihad; Manzume fi ilm il-maani; Risalet ül-kalb; Edeb ül-dünya fi't-tasavvuf ve'l-ahlak* adlı yapıtları vardır.

KAKA a. **1.** Çocuk dilinde büyük aptes. **—2.** *Kaka yapmak*, büyük aptesini yapmak.
◆ sıf. Çocuk dilinde, pis, kötü, zararlı şey ya da sevilmeyen kimse; söz dinlemeyen yaramaz çocuk: *Ellerin kaka, hiçbir yere sürme. —Anne kaka. Kaka çocuk olma.*

KA'KA BİN AMR BİN MALİK ET-TEMİMİ, arap komutan (VII. yy.). Peygamber'in ölümünden sonra türeyen Secah bint el-Haris adlı kâhineye tutularak onun kuvvetlerini yönetti. Sonradan yanılgısını anlayıp müslüman oldu ve Halit bin



kakao

Seylan kakaosu (meyve)

Afrika kakaosu (açık meyve)

R. Roland-Ziolo



kakemono
özel kol.

Velit'in ordusuna katılarak savaşlarda büyük yararlıklar gösterdi, onun yardımcılığına yükseldi. Komutasındaki orduyla el -Anbar'da İranlılar'ı yendi (633). Halit bin Velit'in Suriye seferi sırasında Şam'ı ele geçirdi (635). Büyük önem taşıyan Kadisiye savaşı'nda (637) Saat bin Ebu Vakkas komutasındaki islam ordusunun zaferi kazanmasında başlıca rolü oynadı. Celûla savaşı'nda öncü kuvvetlerin komutanı olarak düşman birliklerini Hulvan'a kadar kovalayıp burada ordugâh kurdu. Nihavend'in alınışı sırasında (642) ilk olarak onun başında bulunduğu birlikler kente girdi. Deve olayından (Cemel* vakası) önce halife Ali'nin elçisi sıfatıyla Talha ve Zübeyir ile barış görüşmeleri yapmak için Basra'ya gönderildi (656). Yaşlılığında Kûfe'ye yerleşerek savaş alanlarındaki kahramanlıklarını anlatan şiirler yazdı.

KAKAA a. (ar. *ka'ka'a*). *Esk.* Silah, kılıç vb.'nin birbirine çarpmasından çıkan ses, şakırtı: *"darb-ı şeş-perle çıkan ka'kaa-i miğferlerden"* (Tevfik Fikret).

KAKABADZE (David Nestoroviç), gürcü ressam (Kuhi, Kutaysi yakınında, 1889 - Tiflis 1952). 1920'den 1928'e kadar İtalya, Fransa, Almanya'da bulundu ve konstrüktivizmi benimsedi. Yapıtlarının özelliği, çizgilerinin zarifliği ve inceliği, plastik bakımdan eski gürcü sanatına bağlanmasıdır. Sanatçı 1928'de ülkesine döndü ve anlatımcı üslupta manzara resimleriyle tiyatro dekorları yaptı.

KAKAÇ a. (*kakmak*'tan *kak-aç*). Kakma işinde kullanılan araç.

KAKAÇ a. (*kak*'tan *kak-aç*). *Yörs.* Tuzlanıp kurutulmuş yiyecek.
—Bes. san. Manda pastırması.

KAKADU a. (port. *cacatua;* malayca *kakatuva*'dan). Papağanlara benzeyen, papağanımsılar takımından kuş. (Kakadular, renklerinin daha az canlı, kuyruklarının kısa olması ve büyük boyutlara ulaşan dikleşebilen tepeliğiyle öbür papağanlardan ayrılır. Kakadulara Avustralya'da, Yeni Gine'de, Sulavesi adalarında, Molük ve Filipinler takımadalarında rastlanır.) [*Cacatoeinae* oymağı.]



bazı kakadu tipleri

KAKALAMAK g. f. (*kakmak*'tan *kak-ala-mak*). **1.** *Bir kimseyi kakalamak,* onu sürekli itiştirmek; ona kötü davranmak. **—2.** *Bir şeyi (bir kimseye) kakalamak,* aldatarak bozuk, kalitesiz bir malı (ona) satmak.

◆ **kakalanmak** edilg. f. İtilmek; hor görülmek.

KAKALAMAK gçz. f. (*kaka*'dan). **1.** Bebek sözkonusuysa, kakasını yapmak. **—2.** Çocuk dilinde, bir şeyi kirletmek, pisletmek.

◆ **kakalanmak** edilg. f. Kaka ile kirlenmek, pislenmek.

KAKALANMAK → KAKALAMAK.

KAKAMİGAHARA, Japonya'da kent, Honşu (Gifu ili) adasında, Nagoya'nın K.'inde; 129 682 nüf. (1990).

KAKANJ, Bosna-Hersek'te kent, Bosna vadisinde, Saraybosna'nın K.-B.'sında; 14 000 nüf. Bir linyit havzasının merkezi. Termik santral.

KAKANOZ sıf. ve a. (fars. *kaknus*'tan). Yaşlı ve çok zayıf ya da çirkin kimse için kullanılır: *Bu kakanozun, gençlerin arasında ne işi var?*

KAKAO a. Anayurdu Orta Amerika'da ve Güney Amerika'nın kuzeyinde, ormanlarda doğal olarak yetişen küçük ağaç. (Bil. a. *Theobroma cacao;* sterculiaceae familyası.)

—ANSİKL. Mayalar'ın vaktiyle tarım bitkisi olarak yetiştirdiği kakao, XVI. yy.'ın başlarında İspanyollar'ca keşfedildi. Mayalar onun meyve çekirdeklerini besleyici bir içit elde etmek için kullanıyorlardı. Üretimi Orta ve Güney Amerika'nın tropikal ülkelerinde ve Karayibler'de hızla yayıldı. XIX. yy.'ın başında Portekizliler ve İspanyollar tarafından Afrika'ya ve Hollandalılar tarafından Asya'nın güney-doğu'suna götürüldü. Bilimsel adı *Theobroma cacao* "tanrıların besini" anlamına gelir. Kakao 4 ila 10 m boy yapan yalın yapraklı küçük bir ağaçtır. Dik çıkarak sınırlı büyüyen bir gövde ile onun üzerinde çepeçevre aynı yerden çıkarak bir taç oluşturan beş daldan oluşur.

Çok küçük olan ve beş taçyapraktan oluşan çiçekler, gövdenin ve dalların üzerinden çıkar. Meyvesi büyük ve yumurtamsı biçimde ya da az çok uzunca uçludur; meyve kabuğu düz ya da pütürsüz olabilir; üzerinde belirgin 5-10 çukur çizgi bulunur; rengi yeşil iken olgunlaşınca sarı ya da mor iken olgunlaşınca turuncu olur. Uzunluğu 12-30 cm, genişliği 7-13 cm arasındadır. Bu iri meyvede beyazımsı mayhoş bir helmenin içinde 30-40 çekirdek bulunur. Bir kilo ticari kakao elde etmek için 20-25 mevye gereklidir.

Üç grup kakao ağacı vardır. *Criollo* grubunun meyveleri genellikle uzunca, sivri ve belirgin çizgili, kırmızı ya da sarı renktedir. Kabuğu pütürlü ve gevrektir. Çekirdekleri, beyaz, tombul ve hoş kokuludur. Bu niteliklere rağmen criollo, en az yetiştirilen gruptur, çünkü çok naziktir. *Forestero amazonien* grubu Batı Afrika, Brezilya ve Ekvador'da yetiştirilen tüm kakaoları kapsar. Dünya kakao üretiminin % 80'ini bu grup sağlar. Meyveleri yeşildir, olgunlaşınca sararır; biçimi az çok yumurtamsı, kabuğu kalın ve odun gibi serttir. Çekirdekleri mor ve az ya da çok yassıdır. *Trinitario* grubu yukardaki iki grubun melezlerinden oluşur. Dünya kakao üretiminin % 15'ini bu grup sağlar ve eskiden criollo grubunun bulunduğu yerlerde bulunur.

Kakao sıcak ve nemli, yağışı düzenli iklim, derin, verimli ve iyi akaçlanmış toprak ister. Gölgede yetiştirildiğinde hektar başına 300-400 kg verim sağlar. Güneşli yerde yetiştirilir ve gübre verilirse verim iki, hatta üç kata çıkabilir. Kakao, ilk ürününü 3-4 yaşında verir. On yılda yetişkin hale gelir ve elverişli çevre koşullarında 50 yıl ve hatta 100 yıl yaşayabilir.

KAKAO a. (isp. *cacao;* nahuatl dilinde *kakahuatl*'dan). **1.** Kakao ağacının tohumu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu tohumdan elde edilen ve beslenmede kullanılan eriyebilir toz. **—3.** Süt ya da su içerisinde kakao tozu eritilerek elde edilen içit. **—4.** *Kakao macunu,* kavrulmuş ya da kavrulmamış kakao çekirdeklerinin ezilmesiyle oluşan macun. ‖ *Kakao tozu,* kakao macunu preste sıkıldıktan sonra geride kalan küspenin öğütülüp elenmesiyle elde edilen toz. ‖ *Kakao yağı,* kabuğu soyulmuş kakao tohumundan ya da kakao macunundan çıkarılan yağlı madde.

—ANSİKL. Kakao, nemli tropikal bölgelerdeki üretici ülkeler ile genellikle ılıman bölgelerde bulunan tüketici ülkeler arasında her zaman canlı bir ticaret konusudur. Dünya kakao üretimi, 1970 yılından beri, ticari kakao olarak 2 601 000 t dolayındadır. 1910'dan beri dünya üretiminde ilk sırayı alan Gana, günümüzde yıllık üretimi 760 000 t dolayında olan Fildişi Kıyısı tarafından aşılmıştır. Brezilya 349 000 t ile ikinci, Gana 295 000 t ile üçüncü sırada yer alır. Onlardan sonra sırasıyla Malaysia (250 000 t), Endonezya (214 000 t) ve Nijerya (150 000 t) gelir. Diğer önemli üretici ülkeler arasında Meksika, Dominik Cumhuriyeti, Kolombiya ve Papua-Yeni Gine sayılabilir.

Uzun süre, yalnız kakao çekirdeği ihraç edilmiştir. Günümüzde, üretici ülkelerde kakao işleme fabrikalarının kurulması nedeniyle, ihracatın % 28'i toz, küspe ve kakao hamuru halindedir.

Kakao çekirdekleri % 50-55 oranında yağlı madde içerir; kakao yağı çikolata, eczacılıkta fitil ya da parfümeride dudak boyası yapımında kullanılır.

Kakaoyu macun haline getirmek için çekirdekler önce yıkanıp ayıklanır, sonra, daha aromalı olmaları için kavrulur. Çabucak soğutulduktan sonra, kabukları soyulur ve 50 ila 70°C sıcaklıkta çelik silindirlerden geçilerek çok ince öğütülür. Elde edilen macun ya da kakao hamuru kakao yağı, tozu ya da çikolata üretiminde kullanılabilir.

KAKAPO a. (bir Yeni-Zelanda yerli ağzından alınma sözc.). Yeni-Zelanda'nın nemli ormanlarında yaşayan, yeşilimsi, iri papağan. (Bil. a. *Strigops habroptilus;* papağangiller familyası.)

—ANSİKL. Kakapo baykuşa benzer ve gececidir. Uçamaz, ama gagası yardımıyla ağaçlara tırmanarak meyveyle beslenir. Kayaların ya da büyük ağaçların kökleri altına yuva yapar. Kediler, köpekler ve kakumlar kakapo'yu avladıklarından bu kuşun sayısı iyice azalmıştır: günümüzde ancak güney-batı'daki birkaç vadide bulunmaktadır.

KAKAVAN sıf. ve a. Kendini beğenmiş, sevimsiz, budala kimse için kullanılır.

KAKAVANLIK a. **1.** Kakavan olma durumu. **—2.** *Kakavanlık etmek,* kakavanca davranmak: *Onu da davet etmek istiyorum ama, herkesin arasında kakavanlık etmesinden çekiniyorum.*

KAKAVİ a. Newfoundland'da yaşayan, kutup dalıcı ördekleri öbeğinden, küçük yabanıl ördek.

KAKAVİN, *kavya* denen hint veznine göre yazılan, uzun epik şiir biçiminde Cava'ya özgü edebi tür. IX. yy.'dan beri var olan ve XIX. yy.'a kadar Bali'de kullanılan bu tür, hint kültürünün islamiyetten önce Cava'daki etkisinin bir göstergesidir. Hece uzunluk ve kısalığına dayanan hint prozodisi, uzun ve kısa hece ayrımı tanımayan cava diline pek uygun düşmüyordu. Kakavinlerin dili, kavidir. Hint örneklerinden uyumlanan ya da özgün destanların yanı sıra kakavinler, *Nagarakertagama** gibi aynı zamanda tarihsel bir değer taşır. İslamiyetin Bali'de hint kökenli kültürü geri plana attığı dönemde, macapat* denen yeni bir vezin kakavinlerin yerini aldı.

KAKEMONO a. (asılı şey anlamında japonca sözc.). Düşey olarak asılan ve genellikle fildişi, mercan ya da boynuzla işlenmiş bir sopa etrafına sarılabilen Uzakdoğu resmi ya da hattı.

KAKHTİTSİS (Nikos), yunan yazar (Ghastuni, Peloponisos, 1926 - Patras 1970). Çok gezdi, çeşitli mesleklerde çalıştı; daha sonra 1956'da Montréal'e yerleşti. Laf kalabalığından uzak bir üslupla yazılmış, kâbus yaşatan düşsel öğelerle dolu yapıtı, modern insanın bunalımını ortaya koymaktadır (*le Songe* [fr. çev.], 1960; *la Belle Laideronne* [fr. çev.], 1960; *le Balcon* [fr. çev.], 1964; *le Héro de Gande* [fr. çev.], 1967).

KAKIÇ a. Balıkç. Avlanan çok iri bir balığı sandala almak için kullanılan kanca.

KAKIÇLAMAK g. f. Balıkç. Balığı tekneye almak için kakıcı balığa saplamak.

KAKILMAK → KAKMAK.

KAKIM → KAKUM.

KAKIMAK gçz. f. *Esk.* Öfkelenmek, kızmak: *"Kakımış aslandır şimdi çöl ister/Sul-*

tan Murat geldi açılın dağlar" (Kayıkçı Kul Mustafa, XVII. yy.).

KAKINÇ a. (*kakmak*'tan *kak-ınç*). **1.** *Esk.* Hiddet, öfke, kızgınlık: *Gördü kim Ebumüslim beyleri kakınç ile üstüne yürüdü* (Ebumüslimname, XV. yy.). **—2.** *(Başa) kakınç etmek*, başa kakmak.

KAKINÇ → TARIK DURSUN K.

KAKIRCA a. Zool. *Fındıkfaresi* adıyla da bilinen, Avrupa'da yaşayan, küçük memeli. (Karnı beyazımsı, sırtı kırmızıya çalan boz renklidir. Fındıklıklara büyük zarar verir. Uzunluğu 8 cm, kuyruğu 7 cm kadardır. Bil. a. *Muscardinus avellanarius;* yediuyuklayangiller familyası.)

KAKIRDAK → KIKIRDAK.

KAKIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Kakırtı sesi çıkarmak. **—2.** Çok üşümek: *Soğuktan kakırdamak.* **—3.** *Arg.* Ölmek.

KAKIR KAKIR be. **1.** Kakırtı sesi çıkararak. **—2.** *Kakır kakır gülmek*, sürekli olarak, sesli biçimde gülmek.

KAKIRTI a. Kuru şeylerin kırılması ya da birbirlerine sürtünmesi sonucu çıkan sert ve kuru ses.

KAKIŞMA a. **1.** Kakışmak eylemi. **—2.** KAKOFONİ'nin eşanlamlısı.
—Müz. Aynı anda ya da art arda duyulan sesler arasında uyum ve tutarlılık olmaması. (Uyumun karşıtı olan kakışmanın tanımı, ilk kavramın tanımına göre değişir. Uyuma karşıt olarak kakışmanın yol açtığı ses dengesizliği, besteciler tarafından bir anlatım öğesi olarak kullanılmıştır.) [Eşanl. UYUMSUZLUK.]

KAKIŞMAK → KAKMAK.

KAKIŞTIRMAK → KAKMAK.

Kaki-campbell ırkı, kula renkli hint ördeği ile fransız rouen ördeğinin ve yabani ördeğin melezlenmesinden elde edilen evcil ördek ırkı. (Orta boylu, haki tüylü bir ırk olan kaki-campbell yüksek yumurtlama gücüyle tanınır: yılda ortalama iki yüzün üstünde, bazen üç yüz yumurta.)

KAKİEMON ya da **SAKAİDA KAKİEMON,** japon çömlekçi (1596-1660 ya da 1666). Arita'ya (Hizen eyaleti) yerleşti. Süt beyazı bir kaplama üstüne gerçekleştirdiği saydam tonlarda hafif dekorlarla porseleni, kendi adını vererek "japonlaştırdı". Hollanda Hindistanı kumpanyası, daha sonra, kendisinden altın yaldızlı kabartılar ve zararlı etkilere yol açan ağır motifler yapmasını istedi. Hindistan şirketi için gerçekleştirdiği ve Meissen, Chantilly, Chelsea ve başka yerlerde taklitleri yapılan dekorlar da Kakiemon'un adıyla anılır.

KAKİNOMOTO NO HİTOMARO, japon şair (öl. 710'a doğr.). İmparatorluk sarayı resmi şairiydi. Önemli olayları konu alan uzun şiir *(çoka)* türünde, kusursuz bir retorik ustalığına dayanan büyüleyici gücü, *Manyo-şu**'nun en büyük şairlerinden biri olarak sivrilmesini sağladı. Lirizmini daha serbestçe sergileyebildiği *tanka* biçimi, onun sayesinde tam bir olgunluğa erişti.

KAKLIK, Denizli'nin Honaz ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 485 nüf. (1990). Belediye.

KAKMA a. Kakmak eylemi.
—İnş. Bir kaplama şeridini kakmak eylemi; bu eylemin sonucu. ‖ *Taş kakma*, taş bir duvarın gerekli noktalarında bazı taşları, hatta bazen bütün bir sırayı değiştirmeye dayanan onarım.
—Süslem. sant. Bir metal, ahşap, taş üzerine açılan yuvalara, başka bir metal (altın, gümüş), ahşap, sedef, fildişi vb. gömerek yapılan süsleme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kakma işlemek*, bir yüzeyi istenilen biçimlerde oyarak açılan yuvalara, başka bir maddeden o yuvalara uygun olarak kesilen parçaları yerleştirmek. ‖ *Kakma kalemi*, kakma işlerinde kullanılan ucu keskin çelik kalem. ‖ *Telkâri kakma*, bir metal ya da ahşap üzerine açılan yuvalara altın ya da gümüş tel kakarak elde edilen süsleme. (*Şam kakması* da denir.)
◆ sıf. **1.** Arkasından mil ya da kalıpla vurularak ön yüzünde kabartılı biçimler, resimler oluşturulmuş şey için kullanılır: *Kakma gümüş tepsi.* **—2.** Üzerinde açılan oyuklara sedef, altın vb. süsleme maddeleri yerleştirilmiş şey için kullanılır: *Sedef kakma hançer.*
—Nalbantl. *Kakma mahmuz*, nalın kızdırılması ve daha önce açılmış olan yuvanın genişlemesi sonucu sokulan, nal soğutulunca yerine sıkıca tutunan, boynu yuvarlak ya da dört köşe mahmuz. (İstendiğinde kolayca çıkarılamadığı için ayakta yara açma tehlikesi vardır.)
—ANSİKL. Metale başka bir metal kakmada ana ilke, yapıtın rengiyle zıt bir renk kullanmaktır. Bu tür kakmalarda yivlerin içine dolgu olarak tel, yuvalara da ince varaklar istenen biçimde kesilerek yerleştirilir. Anadolu'da Alacahöyük kazılarında ortaya çıkarılan kral mezarlarında bulunmuş tunç yapıtlar arasında gümüş kakmalı örnekler vardır (İ.Ö. III. binyıl ikinci yarısı). Metale başka bir metal kakma tekniği Yakındoğu'da uzun bir aralıktan sonra İslam döneminde canlanmaya başladı, özellikle Selçuklular'da Horasan'da büyük bir gelişme gösterdi (XII. yy.). Bu dönemde yivler ve yuvalar, çelik kalemlerle çalma ya da kazıma teknikleriyle açılıyordu. Başlangıçta yalnızca tunç yapıtlara uygulandı ve dolgu olarak kırmızı bakır ya da gümüş varaklar kullanıldı. XII. yy. sonlarında ve XIII. yy.'da pirinç yapıtlar yaygınlaştı, önce gümüş ve bakır, daha sonra da altın ve siyah savat dolgular kullanıldı; böylece çok renkli kompozisyonlar elde edildi. Bu teknik XIII. yy. başlarında İran'dan Mezopotamya'ya, oradan da tüm islam dünyasına yayıldı, XIII. ve XIV. yy.'larda başlıca metal süsleme tekniği oldu. Bu tür yapıtlar her zaman soylular ve varlıklı tüccarlar için hazırlanıyordu ve üzerlerinde taht, av, şölen, polo oyunları gibi sahneler yer alıyordu (tahtta oturan hükümdar, avlanan şehzade gibi). Doğu'da ve islam dünyasında, içerisinde yıldızların ve küçük fildişi levhaların yer aldığı çokgenlerle süslü kapılar da vardır; Sevilla'daki (İspanya) Alcazar sarayı'nın kapıları kakma tekniğiyle süslü güzel örneklerdendir. Osmanlılar da maden sanatlarında kakma tekniğini başarıyla uyguladılar (ayna, mangal, tepsi, güğüm, miğfer, kılıç, kalkan, kama, bıçak, tabanca ve tüfek kabzaları). Ahşap sanatlarında da yaygın olan kakma işlerinde daha çok ceviz üzerine dolgu maddesi olarak sedef, fildişi, bağa, abanoz kullanılıyordu. Kimi örneklerde sedefler gümüş telle çevreleniyordu. Bu yolla süslenmiş tahtlar, kapı ve pencere kanatları, minberler, dolaplar, kutular, çekmeceler, konsollar, rahleler, Kuran mahfazaları, ok kuburları vardır.

KAKMACI a. Kakma işleri yapan usta.

KAKMACILIK a. Kakma yapma sanatı.

KAKMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi kakmak*, onu itmek, yerini değiştirmeye çalışmak, itiştirmek. **—2.** *Bir şeyi (bir şeye, bir yere) kakmak*, onu (ona, oraya) vura vura sokmak, çakmak: *Kazık kakmak.* **—3.** *Bir metal levhayı kakmak*, arkasına bir mille ya da kalıpla vurarak, ön yüzünde kabartma biçimler, motifler vb. çıkarmak. **—4.** *Bir şeyi (bir şeye, bir yere) kakmak*, tahta, demir vb. bir şeyi oyarak içine süsleme amacıyla altın, sedef vb. maddeleri yerleştirmek.
—İnş. Bir sarağın ya da parapetin üstünü örten metal şeridin kalkık üst kenarını yerleştirmek için bir duvarda yuva açmak ve sızdırmazlığı sağlamak için bu yuvayı çimento ya da alçıyla doldurmak; aynı işlemi çivileme yoluyla ahşap üzerinde gerçekleştirmek. ‖ *Taş kakmak*, bir duvarda bozuk bir taşın yerine yenisini koymak.
—Kuyumc. Bir metal, ahşap ya da taş üzerine açılmış yuvalara gümüş, altın, sedef ya da değerli bir taşı yerleştirmek.
◆ **kakılmak** edilg. f. **1.** Kakmak eylemine konu olmak. **—2.** *(Bir yere) kakılıp kalmak*, bir yerden başka bir yere gidememek, bulunduğu yerde beklemek, kalmak zorunda olmak.
◆ **kakışmak** işt. f. Karşılıklı olarak birbirini itmek; itişmek, itişip kakışmak.
◆ **kakıştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi kakıştırmak*, onu sürekli hafif hafif itmek. **—2.** *Bir şeyi (bir kimseye) kakıştırmak*, bozuk bir malı ona satmak; kakalamak.

KAKMALI sıf. Üzerine kakma yapılmış: *Sedef kakmalı bıçak.*

KAKNEM sıf. ve a. (yun. *kakognomos*, kötü huylu'dan). **1.** Çirkin, huysuz. **—2.** Kuru, sıska.

KAKNUS a. (fars. *kaknūs, ķaknus*). Mit. Kuğuya benzer efsane kuşu. (Çok süslü ve renkli olan bu kuşun gagasında 360 delik varmış ve dağların tepesinde rüzgâra karşı oturduğunda güzel sesler çıkarırmış. Müziğin kökeni, kaknusun gagasındaki deliklerden çıkan seslermiş.)
—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde âşığın aşk ateşiyle yanışı kaknusun kendini yakarak külleri arasından doğuşuna benzetilir. Çağdaş şiirde ise B. Necatigil bu masalsı kuşun adını verdiği şiirinde yetişkinlerin özverisiyle yeni kuşakların oluşmasını, efsanedeki yanma ve yeniden doğma motifine bağlar.

KAKODİL a. (alm. *Kakodyl*; yun. *kakodes*'ten, kötü kokan). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2As\text{-}As(CH_3)_2$ olan trimetildiarsinin yaygın adı.
—ANSİKL. Kakodil, kakodil klorürün indirgenmesi sonunda elde edilir. Kendiliğinden tutuşan bir sıvıdır ve sarmısağınkini andıran dayanılmaz bir kokusu vardır. *Kakodil klorür* [$(CH_3)_2AsCl$], hidrojen klorürün kakodil oksit üzerine etkimesi sonucunda elde edilen aşırı zehirli bir bileşiktir. *Kakodil oksit* [$(CH_3)_2AsOAs(CH_3)_2$] ise alkali bir asetat üzerine arsenik III oksit etki ettirilerek ilk kez 1760'ta Cadet de Gassicourt tarafından elde edildi. Kötü kokulu ve çok zehirli bir sıvıdır. Yapısını 1842'de Bunsen aydınlatmıştır.

KAKODİLAT a. (fr. *cacodylate*). Eskiden astenilerin tedavisinde derialtı şırıngası şeklinde kullanılan arsenik türevi (difenilarsinat). [Eşanl. DİMETİLARSİNAT.]

KAKODİLİK sıf. (fr. *cacodylique*). Org. kim. *Kakodilik asit*, formülü $(CH_3)_2AsO_2H$ olan dimetilarsinik asidin yaygın adı; süreğen egzama tedavisinde ve ot öldürücü olarak kullanılır.

KAKOFAJİ a. (fr. *cacophagie*). Psik. Öznenin beslenmeye elverişsiz maddeler yemesine yol açan zevk sapması. (Kakofaji bazı bunama durumlarında ya da çok gerilemiş psikotik durumlarda görülür.)

KAKOFONİ a. (fr. *cacophonie*). Kulağı tırmalayan sözcüklerin, hecelerin ya da seslerin art arda sıralanması ya da yinelenmesi. (Eşanl. KAKIŞMA.)

KAKOGAVA, Japonya'da kent, Honşu'nun güneyinde (Hyogo ili); 239 803 nüf. (1990). Metalürji (demir-çelik), tekstil ve kimya sanayileri.

KAKOKSENİT a. (fr. *cacoxénite*). Miner. Hidratlı demir fosfat; heksagonal sistemde yer alır.

KAKORTOKİT a. (fr. *kakortokite*). Petrogr. Beyaz (nefelin, feldispat), kırmızı (ökolit), siyah (aegirit ve arfvedsonit) bank yatakları oluşturan nefelinli siyenit.

KAKOSMİ a. (fr. *cacosmie*). Tıp. Hastanın pis bir koku duyumsadığı hastalık durumu.
—ANSİKL. Kakosmide, duyum öznel ya da nesnel olabilir. Parosmi ise, gerçek koku duyumunun yanlış yorumlanmasıdır.

Lauros-Giraudon



Kakiemon
çiçek dekorlu porselen şişe
1660'a doğr.
Guimet müzesi, Paris



kakma

Nesnel kakosmi bir enfeksiyon (süreğen rinit, ozena, üçüncü dönem frengisi), burun boşluklarında ve çevre eklentilerde yabancı cisim ya da ur belirtisidir. Böylesi etraftakilerce de algılanabilir. Öznel kakosmi, kokularla hiçbir ilişkisi olmayan duyusal bir sanrıdır. Bazen koku sinirinin iltihabına bağlı olarak anosmiyle (koku alamama) sonuçlanabilir; ama tam tersine, sinirsel ya da travmatik bir anosmiden sonra kokunun yeniden algılanabileceğinin habercisi de olabilir. Saralıda, bir nöbetten önce ortaya çıkabilir.

KAKOYANNİS (Mikhail), yunanlı sinemacı (Limasol, Kıbrıs, 1922). Film yönetmenliğine 1953'te *Kyriakatiko ksypnima* ile başladı. *Stella, elefteri yeneka* (1955), *To Koritsi me ta mavra* (1956), *Elektra* (1962), *Zorba* (Zorba the greek) [1964], *The Days the Fish Came out* (1967), *The Trojan Women* (1971), *Attila 74* (1974), *İphigeneia* (1977), *Sweet Country* (1986), *Up, Down and Sideways* (1992) gibi filmlerle ün kazandı. 1965'te Euripides'in *Troades* oyunundan Sartre'ın yaptığı bir uyarlamayı Paris'te sahneye koydu. *İphigenia in Aulis* (New York, 1968), *Antony and Cleopatra* (Atina, 1979), *La Clemanza di Tito* (Aix-en-Provence müzik festivali, 1988) gibi daha pek çok yapıtı sahneledi.

KAKŞİKEL a. Merkezi Guatemala'da 4 milyondan fazla kişinin konuştuğu maya ailesinden, kiçeye yakın dil.

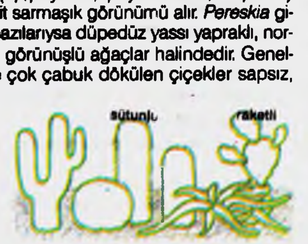
KAKTİN a. (fr. *cactin;* kaktüs'ten). Bir kaktüs türünün (*Cereus speciosus*) çiçeklerinden elde edilen kırmızı boya maddesi.

KAKTÜS a. (lat. *cactus*, yun. *kaktos*, çakırdiken'den). Kaktüsgillerden bitki cinsi. (Çoğu zaman yanlış olarak başka cinslere de, özellikle frenkincirine de denir.)

KAKTÜSGİLLER a. Kaktüs ve frenkinciri gibi dikenli ve etli bitkiler familyası. (Kimi botanikçilere göre yirmi, kimilerine göre yüz kadar cins içinde 2 000'den fazla türü kapsar; sıcak ve tropikal bölgelerde, özellikle Amerika'da yetişir.) [Bil. a. *cactaceae.*] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bahç. Kaktüsgillerin birçok türü ve çeşidi meraklı ve usta bahçıvanlarca yetiştirilir. Minyatür iç bahçelerde (örneğin *mammillaria*) ya da geniş alanlarda büyük bitki halinde kullanılır. Bazı türlerin (*Epiphyllum zygocactus*) geceleyin çiçek açması çok ilginçtir.

—ANSİKL. Kaktüsgillerin çoğunluğu kuraklığa uyarlanmış çöl bitkileridir. Bunlarda fotosentez, gündüzleri suyun buharlaşmasını engelleyen özgül bir biçimde gerçekleşir. Yeşil, yalın ya da dallı olan saplar özgün biçimler alır: silindirimsi (*cereus*), yumurtamsı (*mammillaria*), boylamasına az ya da çok tümsek kaburgalı, yassı parçalar halinde eklemli (*opuntia*), kurdelemsi. Çok kalın bir kütiküla ile kaplı olan bu etli organlar, helmece zengin parankima dokularında önemli ölçüde su biriktirir. Çoğunlukla yaprak yoktur, ama bu türlerin çoğunda, bir yastık üzerinde topluca bir arada ya da sapların açı yaptıkları yerlerde sıra halinde, yıldız biçiminde dizili çok sayıda diken vardır. Bazı cinsler (*pileocereus*) bolca uzun beyaz tüylerle kaplıdır; bu durum onlara külrengi bir görünüm verir. Ormanlarda yetişen öteki türler (*epiphyllum, phyllocactus, rhipsalis*) epifit sarmaşık görünümü alır. *Pereskia* gibi bazılarıysa düpedüz yassı yapraklı, normal görünüşlü ağaçlar halindedir. Genellikle çok çabuk dökülen çiçekler sapsız, tek başına, büyük, erdişi ve düzenlidir; bunların alt kısımları birbiriyle kaynaşarak boru biçimini almış taçyaprağımsı birçok parçadan oluşur; yumurtalık alt durumludur ve en çok üç meyve yapraktan oluşur; meyve üzümsüdür; içinde bir öze gömülü (frenkinciri) pek çok çekirdek bulunur. Frenkinciri *(opuntia)* yeni girdiği Akdeniz havzasında oldukça yaygındır.



KAKTÜSÜMSÜ sıf. Kaktüse benzeyen. (Kurak bölgelerde yetişen etli gövdeli, körelerek dikenleşmiş yapraklı bazı bitkilere, özellikle bazı sütleğenlere denir.)

KAKUK (Zsuzsa), macar türkolog (Heves,Macaristan, 1925). Debrecen Üniversitesi'nde okudu (1945-1950). Budapeşte Üniversitesi'nde Prof. G.Nemeth'in yanında doktorasını verdi (1955). *Les éléments osmanlis de la langue hongroise* (Macar dilinin osmanlı öğeleri, 1973) adlı çalışmasında macarcada kullanılan osmanlıca sözcükleri değerlendirdi. Lajos Kossuth'un türk diliyle ilgili yazılarını yayımladı: *Kossuth keziratai a török nyelvről* (Kossuth'un türk dili üzerine yazdığı yazılar, 1967). Türk lehçeleri üzerinde çalıştı. *Cultural words from the Turkish occupation of Hungary* (Macaristan'da türk yönetimi sırasında yerleşmiş kelimeler, 1977). Bulgaristan türk ağızları üzerinde durdu. 1971'de Budapeşte Üniversitesi türkoloji kürsüsü başkanlığına getirildi.

KAKULE a. **1.** Güney Hindistan'da bataklık ormanlarda yabani olarak yetişen, büyük yapraklı, 3-5 m yükseklikte çokyıllık bitki. (Bil. a. *Elektteria cardamomum;* zencefilgiller familyası.) **—2.** Aynı bitkinin bahar ya da ilaç olarak kullanılan meyvesi.

—ANSİKL. Kakule meyvesi 10-20 mm uzunlukta, üzeri boyuna çizgili, soluk sarı, soluk yeşil ya da kirli beyaz renkte, üç gözlü bir kapsüldür. Her gözde 5-7 tohum bulunur. Tohumlar hoş kokulu ve bahar lezzetindedir. Bileşiminde terpineol, terpinilasetat ve sineol bulunur. Kakulenin iştah açıcı, midevi ve gaz söktürücü etkisi vardır. Çin'de her derde deva olarak çok kullanılır. Avrupa'da bazı likörlere katılır. Yakındoğu ülkelerinde kahveye karıştırılarak "kakule kahvesi" hazırlanır. İlaç olarak hap halinde ya da dekoksiyon yapılarak içilir.

KAKULELİ sıf. İçinde kakule bulunan, içine kakule katılmış.

KAKUM ya da **KAKIM** a. **1.** Gelinciğe benzeyen, kürkü makbul, etçil memeli. (Bil. a. *Mustela erminea;* sansargiller familyası; boyu: 40 cm'ye kadar.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu hayvanın kürkü.

—Hat. Hattatların yazım sırasında, kâğıdın kirlenmemesi ve yağlanmaması için ellerinin altında tuttukları, altı ince tüylü, üstü çuha kaplı deri parçası. (Kakum, elin hareketini de kolaylaştırırdı.)

—ANSİKL. Kakuma, tüm kuzey bölgelerinde rastlanır. Avrupa'da, güneyde, Pirenele're ve Alpler'e kadar iner. Eskiden Anadolu'da çok yaygın olan kakumun kokulu salgısı, kokarcanınkinden biraz daha az etkilidir; tavşanlar, kemiriciler, köstebekler, kuşlar, yengeçler ve balıklarla beslenen, yırtıcı, gözü pek bir avcıdır.

En kuzey bölgelerde, yazın koyu kızıl olan kürkü, kışın beyazlaşır (yalnızca kuyruk ucu siyah kalır). Bu renk değişimi sıcaklığa değil, postun morötesi ışınları alma süresine bağlıdır. 85 °K enleminin altında kakum, yıl boyunca yazlık kürkünü korur, pazarlanan "yaz" kakumu kürkleri, kışın kürklerinin en kalın olduğu sırada öldürülen bu kakumlardan elde edilir. Kakumun tüyü hafif ve dirençli, derisi dayanıksızdır; bu nedenle genellikle kakum yerine beyaz vizon ya da tavşan tercih edilir.

—Avc. "Zararlı" türler arasında yer almasına karşın, kakum yalnızca aşırı çoğalma hallerinde avlanmalıdır: çünkü kakum sıçanların baş düşmanıdır.

KAKUYİLER, Büveyhiler'in çöküş döneminde Orta ve Batı İran'da hüküm süren deylemli hanedan (1008-1119). Isfahan valiliğine atanan büveyhi emir Mecidüddevle'nin dayısı Muhammet bin Düşmenziyar ibni Kakuye, Hemedan ve Batı İran'ın öteki kentlerini yönetimi altına alarak bu bölgenin zengin gelirleriyle güçlü bir ordu kurduktan sonra bağımsızlığını ilan etti (1008). Sarayında şairlerle bilim adamlarını korudu; ünlü filozof İbni Sina ölene kadar ona vezir olarak hizmette bulundu. Gazneli Mahmut'un Rey kentini ele geçirmesi üzerine harekete geçen İbni Kakuye, burasını ondan geri aldı (1029). Bölgesini oğuz boylarının akınlarına karşı savunurken ölen Muhammet bin Düşmenziyar'ın yerine geçen oğlu Ebu Mansur Feramurz (1041), sonunda Selçuklular'a boyun eğmek zorunda kalınca, kardeşi Ebu Kaliçar Gerşasp I Büveyhiler'e bağlılığını bildirerek Hemedan ve Nihavend' de bağımsızlığını ilan etti (1041). Ancak, tüm topraklarını yitirdikten sonra Fars Büveyhileri'ne sığındı (1048). Öte yandan, Isfahan'ı ele geçirip (1051) Selçuklu devletinin başkenti yapan Tuğrul Bey, Eberkuh ve Yezd'i Geramurz'a ıkta olarak vermişti. Feramurz'un oğlu Ebu Mansur Ali, Selçuklular'a bağlı Yezd emiri olarak babasının yerine geçti. Melikşah'ın halası olan Tuğrul Bey'in dul eşi (Browne'a [Merçil] göre, Çağrı Bey'in kızı) Arslan Hatun'la evlenerek (1076) selçuklu hanedanıyla akrabalık kurdu. Melikşah'ın kardeşi Tutuş' un yanında Berkyaruk'a karşı savaşırken öldü (1095). Onun oğlu Gerşasp II Sencer'in kız kardeşiyle evlenerek akrabalık bağlarını pekiştirdi. Emirliği Mahmut II tarafından elinden alınınca (1118), kayınbiraderi Sencer'in yanına sığındı. Gerşasp' ın ölümü üzerine (1119), kakuyi hanedanı ortadan kalktı.

KÂKÜL ya da **KÂHKÜL** a. (fars. *kâkül*). Alnın üzerine dökülen kısa kesilmiş saç; perçem.

—*Esk. Kâkül-i hoş-bu, kâkül-i müşgin*, güzel kokan kâkül.

—Folk. *Kâkül kesme*, gelenekselliğini koruyan yörelerde evlilik belirtisi olarak, gelinin saçının önünü alna ve şakaklara düşecek biçimde kesme. (Kâkül kesme, Anadolu'nun birçok yöresinde bugün de evli kadının simgesidir. Genç kızların, dulların ve yaşlı kadınların kâkül kesmesi hoş karşılanmaz.) [*Zülüf kesme* de denir.] ‖ *Kâkül kesme töreni*, düğün töreninden önce ya da sonra gelinin kâküllerini kesmek için düzenlenen tören. (Törene kızın annesi, yakınları ve arkadaşları katılır. Bazı yörelerde oğlan tarafının kadınları da çağrılır. Çevrede saygınlığı olan evli ve çocuk sahibi bir kadın gelini önüne oturtur, çeşitli dualar ve iyi dileklerle kâkülünü keser. Kadına kız ve oğlan tarafınca para ya da armağanlar verilir.)

KÂKÜLLÜ sıf. Kâkülü olan ya da kâkülü belirtilen nitelikte olan.

KAL a. (ar. *kāl*). *Esk.* **1.** Söz, laf: *"Ehl-i hâle kailizi kâl ehline aldanmazuz"* (Yahya Bey, XVII. yy.). **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi kale almamak*, üzerinde durmamak, hesaba katmamak, önemsememek. **—3.** *Kal ü kil* ya da *kil ü kal*, dedikodu: *"Kâl ü kîl ve ilm ü mansıb cübbe ve destâri nider"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.).

KAL a. (ar. *kal'*). *Esk.* **1.** Sökme, söküp çıkarma; kökünden sökme. **—2.** *Kal-i eşcar*, ağaçları sökme. ‖ *Kal-i esman* (diş çekme).

KAL a. (fr. *cal*). Tıp. Kırık bir kemiğin iki kırık yüzü arasında kaynamayı sağlayan ve bağdokusundan oluşan kemik maddesi.

—Metalürj. Bir sıvı karışımdan, oksijene karşı farklı ilgi gösteren bir ya da birçok elementi yükseltgeyerek ayırmayı amaçlayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kal potası*, laboratuvarlarda kullanılan, porselenden, kristalden, kumtaşından vb. küçük pota.—


frenkinciri


echinopsis


epiphyllum

KAKTÜSGİLLERİN DEĞİŞİK TÜRLERİ


mammillaria

Kal işleminde kullanılan kavrulmuş kemikten küçük pota.
—Patol. *Kal öncesi doku,* bir kırık iyileşirken kan pıhtısının yerini alan granülasyon dokusu.
—ANSİKL. Metalürj. Kal işleminin en belirgin örneği gümüşün gümüşlü kurşundan ayrılmasıdır. Kurşun, önce yükseltgenerek mürdesenk haline getirilir ve daha sonra bu bileşikten elde edilir; ışıltı anında (parlak banyonun açığa çıkması) yalnızca arı gümüş kalır. Bu işlemde tabanlı fırınlar ya da yansımalı fırınlar kullanılır; bu fırınlardan kimisinin devingen bir kemeri ya da tabanı vardır.
—Tıp. Kal oluşumu birçok etmene (damarsal, hormonsal) bağlıdır. Bu etmenler, protein örüsüne kalsiyumun tutunmasını sağlar. Kal, birkaç evrede gelişir: önce granülasyon dokusundan lifsi kal gelişir ve kalsiyum tuzlarını tutar, kemik zarından sonra erişkin kemik oluşur ve kırık yerinde tam bir kaynama sağlar. Eğer oluşumu bozulursa kala bozuk denir: kal ya kötü yerden ya da taşkın kaynamıştır.

KALA be. (*kalmak*'tan *kal-a,* kalarak). **1.** Bir eylemin gerçekleşmesi için, belirli bir zamana göre eksik kalan dakika sayısını, saati, günü, ayı vb. belirtmek için, zamanı gösteren sözcükten sonra kullanılır: *12'ye on kala geldiler. Konserin başlamasına bir saat kala yangın çıkmış. Bayrama üç gün kala gelir. Mezuniyetine bir ay kala hastalandı.* **—2.** Belli bir yere ulaşmak için eksik kalan uzaklığı belirtmek amacıyla uzaklığı gösteren sözcükten sonra kullanılır: *İstanbul'a beş kilometre kala araba bozuldu.*

KÂLÂ ya da **KÂLE** a. (fars. *kālā, kāle*). *Esk.* **1.** Kumaş. **—2.** Ev eşyası. **—3.** Sermaye: *"...herkes endâze-i istidadınca kâlâ-yı maksudını alub satmuştır"* (Ebüzziya Tevfik). **—4.** *Kâlâ-yı giran-beha,* çok kıymetli kumaş; değerli sermaye: *"Kâlâ -yı giran-behâ-yı ilm ü marifet hergün bir başka nakş ile tırazende olup..."* (Cevdet Paşa, XIX.yy.). ‖ *Kâle-i kâm,* istek, dilek kumaşı.

KALA → KALE.

KALA, zamanı (an, lahza), yıkıcı zamanı, kaderi, talihi, sonu, ölümü belirten sanskritçe sözc. Genellikle, Vedalar'da Ölüm tanrısı olan ya da bununla özdeşleştirilen Yama'nın sıfatlarıyla kişileştirilir ve temsil edilir. Mimari dekorasyonda, aslan biçiminde canavar başı (*kirtimukha,* zaferin yüzü, ya da *simhamukha,* aslan yüzü), gupta döneminde sık sık görülür ve orta cava sanatında ve çoğu kez Çinhindi yarımadası sanatlarında *kala* adıyla anılır.

KALA (EL-), Cezayir'de (Annaba vilayeti) liman kenti, Tunus sınırı yakınında, Krumirye kıyısında; 13 000 nüf. Yakınında, Romalılar'ın limanı Tunus'un (Tuniza) kalıntıları. Marsilya mercan şirketi XVI. ve XVII. yy.'larda 8 km B.'daki "Fransa kalesi"ne yerleştikten sonra, XVIII. yy.'da El-Kala'ya taşındı: bu tesis Fransa'nın Afrika kıyılarındaki en eski tesisidir. Sayfiye yeri. Balıkçılık. Balık konserveciliği. Selüloz.

KALA-AZAR a. İç organlarda görülen leishmanyoz.

KALABA a. (ar. *ġalebe*'den). *Yörs.* Kalabalık.

KALABA a. *Yörs.* Kızıl ve kaba tüylü koyun.

KALABA, Nevşehir'in Avanos ilçesi Topaklı bucağına bağlı belde; 4 749 nüf. (1990). Belediye.

KALABAKTEPE, antik Miletos* kentinin bulunduğu yarımadanın G.-B.'sında tepe (60 m). Miletos'un ilk kuruluş evresinde akropolisi olan tepede, W. Müller -Wiener tarafından yapılan çalışmalarda (1961, günümüzde de [1988] sürüyor), İ.Ö. VI. yy.'ın son çeyreğine tarihlenen bir tapınak kalıntısı ortaya çıkarıldı. Ayrıca pers dönemine ait tahrip tabakasına (İ.Ö. 494) ve daha sonraya tarihlenen kalıntılara rastlandı. Çok sayıda seramik kaplar (amforalar, siyah figürlü bir lekythos), ok uçları ve pişmiş topraktan iki kadın heykelciği başı (İ.Ö. VI. yy. ikinci yarısı) ele geçti.

KALABALIK a. (ar. *ġalebe'den*). **1.** Aynı yerde toplanmış insan yığını: *Miting alanında büyük bir kalabalık vardı. Kalabalıkta kaybolmak. Kalabalığı yarmak.* **—2.** Gereksiz ve karışık şeyler topluluğu: *Eşya kalabalığı.* **—3.** *Kalabalık etmek,* bir yerde gereksiz olarak bulunmak, orada yer doldurmaktan başka işe yaramamak: *Kalabalık etmeyin, bir kenara çekilin. Şu sehpaları kaldırın, orada kalabalık ediyor.*
◆ sıf. Çok sayıda insan bulunan yer için kullanılır: *Otobüsler bu saatte çok kalabalıktır.*

KALABALIKÇA sıf. Biraz ya da oldukça kalabalık.

KALABALIKLAŞMAK gçz. f. Kalabalık bir duruma gelmek; sayıca artmak: *Alan, iyice kalabalıklaşmış. Aile giderek kalabalıklaşıyor.*

Kalabar baklası, *Physostigma venenosum* bitkisinin eserin kaynağı olan tohumu. (Kelebekçiçekligiller familyası.)

KALABATİA. Tar. coğ. Anadolu'nun G.'inde, Lykia bölgesinin B. kıyısında antik liman kenti; Fethiye ilçesi kıyılarındaki Sancaklı liman yakınlarında olduğu sanılmaktadır.

KALABŞAH, Yukarı Mısır'da köy (Asuan ili). Eski adı Talmis'ti ve Dodekaskhoinos eyaletinin başkentiydi. Buradaki büyük tapınak (yaklaşık 72 m boyunda, 36 m eninde) tanrı Maduli adına inşa edilmişti. Asuan yüksek barajının yapımıyla köyün sular altında kalması sözkonusu olunca, tapınak sökülerek barajın 1 km güneyinde, Nil'in sol kıyısında yeniden kuruldu. Amenofis III zamanında inşa edilen tapınak Roma döneminde yeniden yapılmış ve genişletilmişti. Nübye kültlerinin ve tarihinin incelenmesi bakımından çok önemli olan bu tapınaktaki yazıtlar arasında, kral Silko'nun fermanı (merce yazısıyla) ve domuzların (tanrı Seth'in yarattığı pis hayvanlar) kent dışına atılmasını buyuran yunanca bir ferman sayılabilir.

KALACAKRA, Bengal kökenli tantracı din sistemi. XI. yy.'da Tibet'e sokulan bu dinde "zaman çarkı" (Kalacakra) ile özdeşleştirilen bir "ilk Buddha"ya (Adi -Buddha) tapınılır. 1027'de Tibet'te meydana getirilen ve Tibet takviminin başlangıcını gösteren, çin takvimine yakın bir takvim çağına da Kalacakra adı verilir.

KALACUŞ a. Yörs. mutf. Bazı yörelerde TİRİT'e verilen ad.

KALAÇ (Ahmet Hilmi), türk siyaset adamı (Kayseri 1888 - Ankara 1966). İstanbul Mercan idadisi, Mülkiye mektebi (1910) ve Yüksek öğretmen okulu'nu bitirdi. Bucak müdürü, kaymakam, mektupçu ve öğretmen olarak çalıştı. Son Osmanlı meclisi mebusanı'na Kayseri mebusu seçildi. Sıvas kongresi'ne (4-11 eylül 1919) Kayseri delegesi olarak katıldı. Meclisi mebusan'ın kapatılması üzerine Ankara'da kurulan TBMM'de birinci dönem Kayseri milletvekili olarak yer aldı (7 temmuz 1920). Bu tarihten 1950'ye kadar aralıksız otuz yıl Kayseri milletvekilliği yaptı. Sonraki yıllarda siyasal yaşamdan çekildi.

KALAÇLAR, Oğuz Kağan destanı'nda bir türk boyu; Oğuz Kağan'ın ad verdiği, ancak onun soyundan olmayan boylardandır. Oğuz Kağan'ın İran seferi sırasında ordunun gerisinde kalan birisi askerlerce bulunup hanın huzuruna çıkarılır. Neden arkada kaldığı sorulduğunda, yolda karısının doğurduğunu, bebeğin aç kaldığını, karısını doyurmak için sülün avlamaya çalışırken geciktiklerini anlatır. Bunun üzerine han ona aç kal anlamında "kalaç" sanını verir. Ebülgazi Bahadır Han Kalaçlar'ın onun soyundan türediklerini, Maveraünnehir, Harizm ve Irak'ta yaşadıklarını ve tümünün Maveraünnehir'deki oymaklara bağlı olduklarını yazar.



M. C. Duflos

Candi Cago kalası (Doğu Cava, XIII. yy. sonu)

KALADARİS a. Doğu Hindistan'dan, özellikle de Bengal'den gelmiş, kırmızı ya da siyah çizgili pamuklu bez.

KALAFAT a. (ital. *calafato*). Denizc. **1.** Güverte tahtalarının, borda ve alabanda kaplamalarının armozlarını üstüpüyle doldurup ziftleyerek sızdırmaz hale getirme. **—2.** Su sızdıran perçin başlarını özel keskilerle döverek sızdırmaz hale getirme. **—3.** Onarma, tamir etme. **—4.** *(Bir gemiyi) kalafata çekmek,* onu kalafatlamak için kıyıya çekmek. ‖ *(Bir kimseyi) kalafata çekmek,* onu azarlayıp paylamak.
—Denizc. *Kalafat demiri,* kalafatlamada kullanılan kör keskilerin tümüne verilen ad. ‖ *Kalafat eskisi,* eskimiş kalafat üstüpülerini kesmede kullanılan geniş ağızlı keski. ‖ *Kalafat tokmağı,* kalafat üstüpüsünü armozlara sıkıştırmada kullanılan ağaç tokmak. (Bu tokmakların başı, dağılmaması için demir çemberlerle berkitilir.) ‖ *Kalafat yuvası,* iki borda kaplamasının arasında kalan, üstüpü sıkıştırılmış ve ziftlenmiş aralık. ‖ *Kalafata açmak,* kalafat yuvalarındaki eskimiş kalafatları köfteruzla çıkarıp temizlemek. ‖ *Kalafatı atmak,* kalafat yuvalarına sıkıştırılmış üstüpülerden söz ederken, zamanla gevşeyip çıkmak. ‖ *İnce kalafat,* çok dar olan kaplamaların armozlarına pamukla ya da ince üstüpüyle yapılan kalafat.
—Giy. Yeniçerilerin günlük yaşamda kullandıkları altı dar üstü geniş, dilimli ve yüksek başlık. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çatal kalafat,* üzerine birbirini çaprazlamasına kesecek biçimde iki ayrı yönde sarık sarılmış kalafat. ‖ *Dal kalafat,* sarık sarmadan kullanılan kalafat. (Keçeden yapılmış kalafat üzerine bir kat kalınca tülbent konup dilimleri birlikte dikilerek yapılır, ayrıca üzerine sarık sarılmazdı.) ‖ *Destarlı kalafat,* üzerine sarık sarılmış kalafat.
—ANSİKL. Giy. Kalafat keçeden yapılır, rengi kullanacak olanın rütbe ve mevkiine göre devetüyü, sarı, yeşil, mor, al olmak üzere değişirdi. Altı başa göre yapılır, üste doğru giderek genişler, üzeri alttaki pamuk ve astarla birlikte eşit dilimler halinde dikilirdi. Sonraları topçu subaylarının giydiği başlığa da bu ad verildi. 1826'da Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasıyla kalafatın giyilmesi yasaklandı.

KALAFAT → CALAFAT.

KALAFAT (Emin), türk siyaset adamı (Selanik 1902 - İstanbul 1984). İstanbul Erkek lisesi'ni, Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1926). Maliye bakanlığı'na baş müfettiş oldu. 1950 seçimlerinde Demokrat parti'den (DP) Çanakkale milletvekili olarak TBMM'ye girdi. İkinci ve üçüncü Adnan Menderes hükümetlerinde Gümrük ve tekel, dördüncü ve beşinci Adnan Menderes hükümetlerinde Devlet bakanlığı yaptı. 27 Mayıs 1960 devrimi'nde milletvekilliği ve Devlet bakanlığı son buldu. Anayasa'yı ihlal suçundan Yüksek adalet divanı'n-



kakum (yaz kürkü)



yumurtlama

callitheutis cinsinden bir dişi kalamarın yumurtlayışı

da yargılandı; ölüm cezasına çarptırıldı. Cezası müebbet hapse çevrildi. Sonradan çıkan af yasalarından yararlanarak siyasi haklarına kavuştu. Siyasal çalışmalarını 1974'te girdiği Adalet partisi'nde (AP) sürdürdü.

KALAFAT MEHMET PAŞA, türk sadrazam (Sofya ? - Gelibolu 1792). Rusçuk âyanı Çelebi Mehmet Ağa'nın çorbacısıyken müslüman oldu. Yeniçeri ocağı'na girdi; çorbacı, çavuş, başçavuş, Edirne ağası (1768), sekbanbaşı, kul kethüdası ve yeniçeri ağası (1770) oldu; yetersizliği gerekçesiyle birkaç ay sonra görevden alındı, Tekirdağ'a sürüldü. Bağışlanınca, ikinci kez sekbanbaşılığa (1774), yeniçeri ağalığına (1777), Darendeli Mehmet Paşa'nın azlinden sonra sadrazamlığa (1778-1779) getirildi. Azledilip Bozcaada'ya gönderildi; Hanya muhafızlığına atandıysa da, emekliliğini istediği için Gelibolu'da oturmasına izin verildi. Halil Hamit Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi üzerine vezirliği geri verilerek Belgrad muhafızlığına atandı (1782). Burada gözlerinden rahatsızlandı, emekliye ayrıldı. Ömrünün geriye kalan bölümünü Gelibolu'da geçirdi.

Kalafat savaşı, 1853 yazında Ömer Paşa komutasındaki türk ordusuyla general Gorçakov'un komutasındaki rus ordusu arasında, Vidin'in doğusundaki Kalafat mevkisinde yapılan savaş. Rus ordusunun 2 haziran 1853'te Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi üzerine Avusturya, Fransa, Prusya ve İngiltere Viyana'da düzenledikleri kongrede hazırladıkları notayı çar Nikolay I'e gönderdiler. Notanın çar tarafından kabul edilmemesi karşısında osmanlı hükümeti savaş kararı aldı. Şumnu'da bulunan Ömer Paşa, Vidin'e geldi, akıllıca bir taktikle rus ordusunu Bükreş' in güneyindeki Oltenita'da sıkıştırdı. Üç gün süren savaş sırasında rus ordusu büyük kayıplar verdi ve geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun sonucu olarak batılı devletler de Rusya'ya karşı Osmanlılar'la birleşti.

KALAFATÇI a. **1.** Denizc. Gemilerin güverte tahtalarını, borda ve alabanda kaplamalarını kalafatlayan işçi. **—2.** *Arg. Kalafatçı köpeği,* ağzı bozuk kimse.

KALAFATÇIBAŞI a. Esk. denizc. Yelkenli savaş gemilerinin kullanıldığı dönemde tersane kalafatçılarının amirine verilen ad. (Kalafatçıbaşılar gemilerin kalafat işlerinin zamanında ve eksiksiz olarak bitirilmesinden sorumluydu.)

KALAFATÇILAR a. Esk. denizc. Tersane halkını oluşturan bölüklerden biri. (Gemileri kalafatlamakla görevli bu bölükte altı yüz kadar kalafatçı bulunurdu.)

KALAFATÇILIK a. Kalafat yapma işi.

KALAFATLAMA a. Denizc. Kalafatlamak eylemi.
—Mak. san. Soğukta yeterince yassılaşabilen ve conta (tıkaç) görevi ya da titreşimlerin etkisi altındaki bir organa takoz işlevi yapan bir malzemeyi (kurşun, alüminyum, kızıl bakır) sıkıştırma işlemi.

KALAFATLAMAK gçz. f. **1.** Denizc. Ağaç bir geminin teknesini tamamen sızdırmaz hale getirmek için, kaplama armozlarına üstüpü sıkıştırarak, üzerine zift ya da macun çekmek. **—2.** *Bir şeyi kalafatlamak,* onu onarmak, süslemek, kusurlarını kapatmak.
◆ **kalafatlanmak** edilg. f. Kalafatlamak eylemine konu olmak, kalafat edilmek.

KALAFATLANMAK → KALAFATLAMAK.

KALAFATSIZ sıf. Kalafat edilmemiş ya da kalafatı bozulmuş.

KALAH, asur dilinde **Kalhu.** Tar. coğ. Asur kenti. Dicle'nin sol kıyısında, Büyük Zap ile birleştiği yerin yakınında, Ninova' ya 30 km uzaklıkta. Yazıtlar, kenti, Salmanasar I'in kurduğunu belirtir; Kaldeliler' ce yakılıp yıkılınca Asurnazirpal II kenti onarttı ve bu kral ile yerine geçenler (Salmanasar IV'e [İ.Ö. 727-722] kadar) burada oturdular. Kutsal Kitap'a göre, sürülen Samiriye halkının bir bölümünü Kalah kabul etti (İ.Ö. 722). Günümüzde *Nemrud.*

KALAHARİ çölü, Güney Afrika'da geniş, çorak ova; yaklaşık 1 300 m yükseltide, Orange ve Zambezi ırmakları arasında, Botsvana'nın büyük bölümüne yayılır. Kalahari çanağı, Kretase devriyle Dördüncü Zaman arasında oluşmuş, çoğunlukla kumtaşlı ya da kumlu, düşey tortul çökellerle örtülüdür. Güney bölümünde birkaç kumul kuşağı bulunur; kuzey ve batı bölümünün temel özelliği, az çok kurutulmuş (Makarikari ve Okavango havzası) önemli tuzlu bataklıkların bulunması ve bu bataklıkların geniş alanlar kaplamasıdır. Egemen bitki örtüsü (daha çok yağış alan bölgelerinde baobab ağaçları yetişen kuzey bölümü dışında), dikenli çalılar içeren baltalık topluluğudur.

KALAİD çoğl. a. (ar. *kılāde,* gerdanlık' ın çoğl. *ḳalā'id*). *Esk.* Gerdanlıklar.

KALAK a. *Yörs.* **1.** Burun, burun ucu. **—2.** Hayvanlarda burun deliği. **—3.** Tezek yığını.
—Müz. Birçok üflemeli çalgıda, gövdenin son kısmındaki huniyi andıran genişlik. (Batı çalgılarında, kalağın çapı hesaplanırken, armoniklerin kusursuz olması göz önünde tutulur.)

KALAKALMAK gçz. f. Herhangi bir durum ya da olay karşısında çaresizlikten, şaşkınlıktan vb. yerinden kımıldayamaz duruma gelmek: *O kadar kötü davrandı ki öylece kalakaldım.*

KALAKAUA I (1836 - San Francisco 1891), Hawaii kralı (1874-1891). Son kralın dul eşini tahttan indirerek Kamehameha hanedanlığı'na son verdi; ancak göstermelik bir bağımsızlık elde etti. ABD, Pearl Harbour'u aldı, bir gümrük düzenlemesiyle kendisininkinden kopya edilmiş bir anayasayı kabul ettirdi.

KALAKBAŞLILAR a. Kertenkeleye benzeyen, diyabsit sürüngenler takımı. (İşlevsel bir pineal cismi, gelişmemiş bir damağı, her iki yüzü de içbükey omurgaları, karın kesiminde bir öngöğüs kalkanı oluşturan bir karın omurgası vardır; çiftleşme organı yoktur. Günümüzdeki tek temsilcisi Yeni-Zelanda'da yaşayan noktalı kamadiş'tir. Bil. a. *Rhynochocephalia.*)

KALAMA a. Balıkç. *Kalama vermek* ya da *yapmak,* oltayı sürekli gergin tutmaya ara vermek.

Kalamala, eski Yunanistan'da dinsel bayram. Nisan ve mayıs aylarında Eleusis'te kadınlar tarafından kutlanırdı. Buğday anızı toplama bayramıydı.

KALAMAR a. (ital. *calamaro*'dan). Uzunca, ovalimsi bedenli (Avrupa denizlerinde uzunluğu 8-50 cm'ye ulaşır) orta sularda yaşayan kafadanbacaklı. (Boynuzsu bir iç kavkısı vardır. On ayağından ikisi öbürkülerden bir kat uzundur. Kalamar [*Loligo* ve *Ommastrephes* cinsi; onayaklılar takımı], ağlara ya da dipte gezinirken zokaya takılır. Karadeniz dışında Türkiye çevresindeki bütün denizlerde bulunur. Türkiye sularındaki tek türü *Loligo vulgaris*'tir. Akdeniz ülkeleri mutfağına giren eti, balık avı için mükemmel bir olta yemidir. Kalamar, iyi bilinmeyen derin deniz biçimlerine ve İkinci Zaman'da yaşamış belemnitlere benzer.)
—ANSİKL. Mutf. Kalamarın tavası, haşlaması ve yahnisi yapılır. Tavası yapılırken küçük parçalara ayrılmış kalamarlar un ve yumurtayla hazırlanan bulamaca batırılır ve kızgın yağda kızartılır. Haşlaması, kaynama suyuna kalamarla birlikte havuç, kereviz yaprağı, maydanoz ve tuz atılarak yapılır. Üzerine zeytinyağı, limon ve maydanozla hazırlanmış sos dökülür. Halka halka doğranmış bol soğanla yapılan yahnisine kırmızı şarap da katılır. Üzerine karabiber, tahin, çam fıstığı ve kuş üzümüyle yapılan sos dökülüp tekrar bir süre pişirilir.

KALAMAS → THYAMİS.

KALAMATA, Yunanistan'da liman ve sayfiye merkezi, Peloponisos'un güneyinde, Messinia *nomos*'unun yönetim merkezi; 39 100 nüf. Ticaret (zeytin, incir, muz) merkezi. Sigara fabrikası.

KALAMAZO a. (ital. *calamazzo*). İçine hareketli föy (yaprak) takılan ve bir anahtar düzeneği ile föy sayısına göre ayarlanabilen bir tür klasör. (Kalamazolar, özellikle bankalarda muhasebe hesaplarının tutulmasında yardımcı defter olarak kullanılır.)

KALAMAZOO, ABD'de (Michigan) kent, Michigan gölünün D.'sunda, *Kalamazoo* ırmağı kıyısında; 85 600 nüf. Kâğıt, pamuk, kimya, otomobil sanayisi.

KALAMBA a. (malayca sözc.). Güney-doğu Asya takımadalarında ve Okyanusya'da yetişen ve ince marangozlukta (kakmacılık) kullanılan odun.

KALAMBAKA, Yunanistan'da kent, Pindos dağlarının eteğinde; 5 400 nüf.

KALAMIŞ, İstanbul'un Anadolu yakasında, Kadıköy ilçesine bağlı semt; Kızıltoprak'la Fenerbahçe arasında, aynı addaki koyun kıyısındadır. Geçmişte doğal güzellikleri ve plajıyla ünlü bir mesire olan ve kürek yarışmalarının düzenlendiği koy, hızlı yapılaşmayla kirlendi. 1985' lerde başlatılan sahil yolu düzenleme çalışmalarıyla yeni bir görünüm kazanan Kalamış'a, İstanbul'un iki büyük yat limanından biri inşa edildi.

KALAMİN a. (fr. *calamine*). **1.** Miner. $Zn_4Si_2O_7(OH)_2$, H_2O formülünde, ortorombik bakışımlı, hidratlı doğal çinko silikat. (Bu ad bazen gerçekte smithsonit olan çinko karbonata da verilirdi.) [Eşanl. HEMİMORFİT.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Topraksı kalamin, eski yazarların zinkonite ya da hidrozinkite verdikleri ad.
—ANSİKL. Mineraloglara göre kalamin işlenmesi çok güç bir cevher olan çinko silikattır. Yerbilimcilere ve madencilere göre ise, blendin çimentolaşma kuşaklarında ayrışması sonucu oluşan çinko karbo-

Kalahari çölünden bir görünüm

Duverger-A. A. A.



nattır. Blendden daha fakir olan kalamin daha kolay işletilir ve işlenir; bu nedenle günümüze değin en çok kullanılan çinko cevheri olmuştur, ancak rezervleri tükenmektedir.)

KALAMİNLENME a. Metalürj. Çeliğin demir oksitle kaplanması. (Demir ürünlerinde kalaminlenme, yüksek sıcaklıkta havada ısıtıldığında, bir işlem sırasında [ısıl işlem, dövme vb.] ya da kullanım anında ortaya çıkar.) [Eşanl. TUFALLAŞMA.]

KALAMİNLİ sıf. Yüzeyi kalaminle kaplanan bir madde için kullanılır. (Eşanl. TUFALLI.)

KALAMİNTA a. Tüm ılıman bölgelerde, ekilmemiş topraklarda yetişen, çoğunlukla kokulu otsu bitki. (Bil. a. *calamintha;* 40 tür; ballıbabagiller familyası.)

KALAMİS, yunanlı heykelci (İ.Ö. V. yy.'ın birinci yarısı). Atina'da birçok heykel yaptı. Yapıtları ancak yazılı kaynaklardan bilinir (örneğin, Kimon'un eniştesi tarafından Akropolis'e dikilen "Sosandra"). *Omphalos'lu Apollon* ve *Histiaia'lı Poseidon* (Atina Ulusal müzesi) adlı yapıtların asıllarının Kalamis'e ait olduğu kabul edilir.

KALAMUN, Suriye'de bölge; Suriye ovasıyla Antilübnan arasında basamak basamak uzanan üç platoyu içerir; başlıca yerleri Nebek ve Yabrûd'dür. Sulanan küçük vadilerde ve yamaçların taraçalara dönüştürülmüş kesimlerinde uygulanan çok ürünlü yoğun tarım, dağlık bir ülkeye göre oldukça yoğun bir nüfusun toplanmasını sağladı. Tahıl (buğday, arpa, mısır), baklagiller (mercimek, bezelye, bakla), kayısı, ceviz, üzüm ve incir başlıca ürünlerdir.

KALAMUS a. (lat. *calamus;* yun. *kalamos,* kamış'tan). Eski Dünya'nın tropikal ve yarıtropikal bölgelerinde yetişen sarmaşık görünümünde palmiye. (*Calamus rotang* ve *C. viminalis* türlerinden rotting elde edilir. Bu cinsin yaklaşık 200 kadar türü vardır.)

KALAN sıf. (*kalmak*'tan *-an* fiilimsi ekiyle). Bir bütünden artmış olan, artan şey için kullanılır: *Kalan parayı kumbaraya attı.*

—Arit. *Bir* a *doğal tamsayısını sıfır olmayan bir* b *doğal tamsayısına eukleidesçi bölme sonucu elde edilen kalan,* $0 \leqslant r < b$ olmak üzere $a = bq + r$ bağıntısını gerçekleyen r doğal tamsayısı.

—Arit. ve Ceb. İki sayı ya da iki cebirsel ifade birbirinden çıkarıldığında elde edilen sonuç.

—Ceb. *Bir* A *halkasının modülo* J *ideali kalan sınıfı,* A/J bölüm halkasının elemanı. ‖ C(X) *in* f *oransal kesrinin* a *kutbuna ilişkin kalanı,* f yi basit kesirlere ayırmada A/(X – a) teriminin A payı. ‖ *Bir* A *polinomunu sıfır olmayan bir* B *polinomuna eukleidesçi bölme sonucu elde edilen kalan,* A = BQ + R yi gerçekleyen ve derecesi, B nin derecesinden sıkı küçük olan R polinomu.

—Mat. çözlm. U ya yakınsayan bir (u_n) serisi halinde, $U_p = u_0 + ... + u_p$ olmak üzere $U - U_p$ niceliği. (Bu durumda p inci ranktan kalan ya da u_p terimine ilişkin kalan deyimi kullanılır.) ‖ Yalıtılmış tekil bir $z_0 \in \mathbb{C}$ noktasında göz önüne alınan f fonksiyonunun, laurent* serisine açılımındaki a_{-1} katsayısı. (a_{-1}, f nin z_0 daki kalanıdır. Kimi kez bu Res (f, z_0) biçiminde gösterilir.) ‖ *Kalanlar teoremi,* S_2 riemann küresinin D açık kümesi üzerinde, yalıtılmış tekil z_k noktaları dışında, holomorf olan her f fonksiyonu ve $\sum_k$ toplamı A içindeki z_k noktaları üzerinde alındığına göre bir A ⊂ D tıkız kümesinin yönlenmiş her Γ sınırı için

$$\int_\Gamma f(z) \cdot dz = 2\pi i \cdot \left(\sum_k \mathrm{Res}\,(f, z_k) \right)$$

biçiminde ifade edilen teorem. (Gerek z_k noktalarının, gerek sonsuzdaki noktanın Γ ya ait olmadığı varsayılır.) ‖ *Bir* f *fonksiyonunun sonsuzdaki noktada kalanı,* $|z| > r$ için f holomorf olduğuna göre

$$z' \mapsto -\frac{1}{z'^2} \cdot f\left(\frac{1}{z'}\right)$$

fonksiyonunun $z' = 0$ noktasındaki kalanı. (Sonsuzdaki nokta dolayında f nin laurent açılımı $\sum_n a_n \cdot z^n$ *ise,* f nin bu noktadaki kalanı $(-a_{-1})$ dir.)

KALAN → TUNCELİ.

KALANCHOE a. Karşıt yapraklı, talkım halinde sarı ya da kırmızı çiçekli, çok tohum içeren kapsül meyveli otsu ya da çalımsı bitki. Çiçek tacı borumsu biçimde ve taçyaprakları 4'lü ya da 5'li tiptedir. Kalanchoe Güney Afrika ve Madagaskar kökenlidir. (Damkoruğugiller familyası.)

KALANDRİNYA a. (öz. a. *Calandrini*'den). Şili ve Avustralya kökenli, pembe ya da kırmızı çiçekli otsu bitki ya da çalı. (Birçok türü bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *calandrinia;* semizotugiller familyası.)

KALANİS çoğl. a. (ar. *ḳalansuve*'nin çoğl. *ḳalānis*). *Esk.* Külahlar, takkeler.

KALANTA a. Bazı türleri çiçeklerinin güzelliğinden ve bol çiçek açışından dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilen orkide. (50 kadar türünün çoğu Hindistan'da yetişir. Bil. a. *calantha;* salepgiller familyası.)

KALANTOR sıf. ve a. (ital. *galantuomo*'dan). Gösterişi seven varlıklı kimse için kullanılır.

KALAO a. Tropikal bölgelerde yaşayan, iri gagasının orta kesimi kıvrık, üst kesimiyse genellikle, boynuzsu bir çıkıntı ya da tepelikle donanan kuş. (Boynuzlugagalıgiller familyası; gökkuzgunumsular takımı.)

—ANSİKL. 45 kalao türü Güney Sahra, Güney-doğu Asya ve Endonezya'da yaşar; boyları toko (*Tockus camurus;* 40 cm) ile iki boynuzlu kalaonunki (*Buceros bicornis;* 1,30 m) arasında değişir. Gagası (ağaçkakanlar takımına giren tukanların gagasıyla karıştırılmamalıdır) güçlü olmakla birlikte hafiftir ve gözleri sık kirpiklerle çevrilidir. Kalaolar, Afrika savanlarında yaşayan *Bucorvus* cinsinden iki tür dışında, ağaç üstünde yaşarlar. Sebze, özellikle de meyvelerle beslenirlerse de bulduklarında böcek de yerler. Yuva yapma zamanında, dişi bir ağaç kovuğu seçer ve buraya kapanarak kovuk girişini harçtan bir duvarla örter; yalnız erkeğin yiyecek verebilmesi için bir yarık bırakır. Yuvaya kapanma dönemi boyunca dişi tüy değiştirir. Yavrular yumurtadan çıkınca ya da uçabilecek hale gelince dişi yuvadan çıkar.

KÂLÂR a. (fars. *kālār*). *Esk.* **1.** Sel suyunun toprakta oluşturduğu yarık. **—2.** Uçurum, yar.

KALAROZ a. (fr. *chalarose*'dan). Tam olarak tanımlanmamış ilkel bir mantardan (*adelomycetes* ya da *hypomycetes* takımından *Chalara pyogenes*) ileri gelen hastalık. (Hastalık çok sayıda derialtı düğümleriyle [nodül] belirgindir. Bunlar kanla karışık pıhtılı irinle dolu sporotrikoz görünümündedir. Bacaklarda daha fazla bulunurlar. Tedavide potasyum iyodürden yararlanılır.)

KALAS a. (Romanya'da *Galatz* [*Galaţı*] kentinin adından). **1.** Kalıp yapımında, döşeme kirişlerinde, kapı kasalarında ve iskele tabanlarında kullanılan kalın biçilmiş kereste. **—2.** *Kalas gibi,* kaba saba, incelikten yoksun, yontulmamış kimse için kullanılır.

—Orm. san. Yalnız iki yüzü paralel biçilmiş kalın ham kereste. (İnce yanları doğal haliyle [kabuklu ya da kabuksuz] kaldığından düzgün olmaz. Kalas 22 mm'den daha kalın kerestedir. Biçilerek tahta haline getirilir [22 mm standart ya da daha ince, daha kalın].) ‖ *Kalas yüzü,* testereyle biçilen tomrukta kapak alındıktan sonra ortaya çıkan boylamasına düz kesit. ‖ *Orta boy kalas,* kesiti 63-65×175-180 mm, uzunluğu 3 m ve daha fazla olan kalas.

—ANSİKL. Kalaslar kullanıldıkları işe, ağaçların cinsine (iğne yapraklı, meşe, kayın vb.) ve kenarlı ya da kenarsız oluşuna göre çeşitli boyutlarda hazırlanır. Kalas boyları TSE'ye göre çok kısa (1-1,90 m), kısa (2-2,90 m), normal (3-5,40 m) ve uzun (5,40 ve üstünde) biçiminde dörde ayrılır; genişlik ve kalınlıkları ise şöyledir:

kalınlık (mm)	*genişlik* (cm)
40	8, 10, 12, 15, 17 20, 22, 28, 30
45	12, 15, 17, 20 22, 25, 28, 30
50	12, 15, 17, 20 22, 25, 28, 30
60	8, 10, 12, 15 17, 20, 22, 25 28, 30
80	10, 12, 15, 17, 20 22, 25, 28, 30
100	12, 15, 17, 20 22, 25, 28, 30

KALAS → GALATİ.

KALASİRİES çoğl. a. (yun. sözc.). Eski Mısır'da Gerileme döneminden başlayarak asker sınıfını oluşturan piyadelere verilen ad. (Bu piyadeler [yaklaşık 250 000 kişi] Delta'nın merkez ve doğusunda konaklarlardı.)

KALASTRA a. (ital. *calastra*). Denizc. **1.** Gemilerde, güverteye alınan filikaları oturtmak için kalın kütüklerden yapılmış yuva. **—2.** Fırtına dindikten sonra bir süre daha devam eden kaba ve çatlaksız dalgalar. **—3.** Kıyılarda ve koylarda fırtınanın aksi yönünde oluşan kaba dalgalar.

KALAŞNİKOV a. Sil. 30 mermi alabilen yuvarlak şarjörlü, 7,62 mm çapında rus yapısı tüfek. (Çin Halk Cumhuriyeti, Kuzey Kore ve diğer birçok ülkede kullanılır.)

KALAT, Pakistan'da (Belucistan) kent; 11 600 nüf. Yanı başında eski bir kale bulunan Kalat, Afganistan ve İran karayollarına ve İndus deltasıyla Umman denizine giden yollara egemendir. Bir kervan ticareti (tahıllar, tuz, tütün ve yün) ve el sanatları (tekstil, deri) merkezidir.

KALAT, Afganistan'da kent, Kandehar'ın K.-D.'sunda.

KAL'AT BENİ ABBAS, Cezayir'in Konstantin eyaletinde kent, Burc Bu Areric'in 34 km K.-D.'sunda, 1 050 m yüksek-



iki boynuzlu kalao



gergedan kalao

Büyük Larousse



Kalamış'tan bir görünüm
İstanbul



Sovexportfilm- J.-L. Passek kol.

M.K. Kalatozov'un *Leylekler geçerken* (1957) adlı filminden bir sahne

liktedir. Beni Abbas kabilesinin merkezi olan kent, XV. yy.'ın ikinci yarısında Murabıt Sidi Abdurrahman tarafından kuruldu. 1552'den başlayarak XVI. yy. sonlarına değin birçok kez osmanlı ordularınca kuşatıldı, ancak alınamadı. Fransız işgaline değin bağımsızlığını korudu (XIX. yy. ilk yarısı).

KAL' AT BENİ HAMMAD, Cezayir'de kent, cebel Meadid'in G. yamacında, Stif' in 135 km G.-B.'sındadır; Hammad bin Bulukkin tarafından kuruldu (1007/1008). Güçlü surlarla çevrili kent, görkemli saraylar (Emirler sarayı [800 x 450 m boyutlarında], Kasr ül-Mülk, Kasr ül-Menar, Kasr ül-Selam, Kasr ül-Kevkeb), camiler ve kervansaraylarla donandı. Kayrevan'ın Hilaliler tarafından yağma edilmesinden sonra İfrikiye halkının çoğu buraya yerleştirildi, nüfusu ve önemi arttı, ticaret merkezi olarak gelişti. Hammadi İmparatorluğu' nun çöküşünden sonra Muvahhitler'in saldırısına uğradı (XII. yy. ortaları). 1185'te de Murabıtlar'ın reisi Ali bin Ganiye tarafından tümüyle yakılıp yıkıldı. Emirler sarayı ve seramik süslemelerinden kalanlar, XI.yy. saray sanatı üzerine, Yakındoğu'da ve Mağrib'de pek rastlanmayan bilgiler vermektedir.

KAL' AT EŞ -ŞARKAT, Irak'ın Musul vilayetinde, Dicle'nin sağ kıyısında, Asur* kentinin yerinde bulunan kalıntıların günümüzdeki adı.

KAL' AT HUVARE, Cezayir'in Oran vilayetinde kent, Muaskar'ın (esk. Maskara) 30 km K.-D.'sunda. Halıcılık merkezi. Huvareler'in reisi Muhammet bin İshak tarafından kuruldu (XII. yy.). Tlemsen'in Meriniler tarafından işgalinden sonra (1338), onların egemenliğine girdi. Zeyyaniler'in başa geçmesinden sonra tlemsenli hükümdarların üstünlüğünü tanıdı. Barbaros Hayrettin kenti ele geçirerek kardeşi İshak'ın komutası altında bir birliği buraya yerleştirdi (1517), ancak bir yıl sonra İspanyollar'ca geri alınan kale, Tlemsen sultanına verildi. XVI. yy. ortalarında Osmanlılar'a geçti. 1830'da arap emir Abdülkadir bin Muhittin'in egemenliğini tanıdı, kısa bir süre sonra da Fransızlar'ca işgal edildi (1845). Cezayir'in ünlü hicivcisi Murabıt Sidi Ahmet bin Yusuf burada doğdu (XV. yy.).

KAL' AT NECM, Fırat'ın sağ kıyısında, Kuzey Suriye'de kale. Suriye'yi fetheden Araplar'ın eline geçti. Sonra sırasıyla Hammadiler, Mirdadiler, Zengiler ve Eyyubiler'in egemenliğinde kaldı. XVI. yy.'da Türkler tarafından alındı. Vergi vermemek için ayaklanan dürzi kabilelerinin barınağı olduysa da, uzun bir kuşatmanın ardından yeniden Osmanlı devletinin eline geçti (1820). Birinci Dünya savaşı'nda İngilizler'ce işgal edildi. Savaşın bitiminde kaleyi devralan Fransızlar, iki katlı yapının her katına çeşitli büyüklükte odalar yaptırdılar. Kale daha sonra bağımsızlığını kazanan Suriye Cumhuriyeti'ne bırakıldı.

Kal' at Rabah, İspanya'da eski arap kalesi. Ciudad Real'in K.-D.'sunda, Guadiana ırmağının sol kıyısında Córdoba (Kurtuba) emirleri tarafından sürekli ayaklanan Toledolular'ı denetim altında tutmak amacıyla yaptırıldı. Toledo (Tuleytula) fethedilince (1085), değerini yitiren kale, daha sonra imparator Alfonso VII kuvvetlerince alındı ve Castilla'ya karşı, berkitilmiş sınır konumu dolayısıyla yeniden önem kazandı. Templiers tarikatı mensuplarına verildi ve adı "Calatrava" (Kalatrava) olarak değiştirildi. Muvahhitler'in eline geçti (1143). Kanlarının son damlasına kadar kaleyi savunmaya ant içen ve bu amaçla kurulan Calatrava şövalyelerinin egemenliğine girdi (1158). Hıristiyanların Alarcos'ta uğradıkları büyük bozgundan sonra Muvahhitler tarafından geri alınarak yıktırıldı (1195). Muvahhitler'in egemenliğine son veren hıristiyanlarca yeniden kuruldu (1212). Kuzeyinde Calatrava la Nueva (Yeni Kalatrava) kalesinin yapılması üzerine (1217) terk edildi.

Kal' at ül-Cebel ("Dağ kalesi"), Kahire' de, yüksek bir tepe üzerinde kale. Memluk sultanlarının oturduğu kalede hassa askerlerinin kışlaları, devlet yöneticilerine ayrılmış yapılar, sarnıçlar ve su hazneleri vardır.

KALATEA a. (yun. *kalathos,* sepet'ten). Tropikal bölgelerde yetişen ve parlak ya da alacalı yapraklarından dolayı sıcak seralarda da yetiştirilebilen çokyıllık otsu bitki. (60 tür; bil. a. *calathea;* marantaceae familyası.)

KALATHOS a. (sepet anlamında yun. sözc.). Mim. BAŞLIK SEPETİ*'nin eşanlamlısı.

■**KALATOZOV** (Mihail Konstantinoviç), rus sinema yönetmeni (Tiflis 1903 - Moskova 1973). İlk filmi *Sol Svanetii* (1930) Gürcistan'da çekilmiş yarı belgesel bir çalışmadır. İkinci denemesi, *Gvozd v sapoge* (1932) yetkili makamların eleştirisine uğrayınca Kalatozov'yedi yıl stüdyolardan uzak kaldı. 1939'da *Muzestvo* ile sinemaya yeniden döndü ve ardından bir havacılık filmi olan *Valeriy Çkalov*'u (1941) çevirdi. 1941-1945 arasında Los Angeles' ta konsolos olarak görev yaptı. Savaştan sonra yeniden ülkesine dönerek şu filmleri gerçekleştirdi: *Zagovor obreçennıyh* (1950), *Vernıye druzja* (1954), *Perviyj eşelon* (1956). 1957'de Cannes film festivali jürisi *Leylekler geçerken*'i (Letjat zuravli) ödüllendirdi. Kalatozov daha sonra *Neotpravlennoe pismo* (1960), *Ja-Kuba* (1962) ve *Krasnaja palatka* (1969) adlı filmlere de imzasını attı.

KAL' AT ÜL-KEBŞ ("Koç Kalesi"), Kahire'de hisarla eski Birket ül-Fil çukuru arasında yer alan semt. Bir arap efsanesine göre, İbrahim burada oğlu İshak'ın yerine bir koç kurban etti. Burası, Ahmet bin Tolun'un başkent yaptırmak için seçtiği (IX. yy.) kutsal bir tepedir.

KALAUREİA ya da **KALAVRİA,** Yunanistan'da ada, Peloponisos'un K.-D.'sunda, bugün Poros adasına bağlanmıştır. Demosthenes'in kendini zehirlediği Poseidon tapınağı'nın yıkıntıları.

KALAVAÇ, rumca **Kalivakia,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

KALAVERİT a. (fr. *calavérite;* bir amerikan kasabası *Calaveras*'nın adından). Miner. Yaklaşık % 3 gümüş içeren doğal altın tellürür; Kaliforniya'da ve Avustralya' da bulunur.

KALAVRA ya da **KALEVRA** a. **1.** Bir tür ökçesiz ayakkabı, yemeni. **—2.** Deriden yapılmış eşya.

KALAVRAHANE a. (*kalavra* ve fars. *ḫāne*'den *kalavra-ḫāne*). *Esk.* **1.** Kundura atölyesi. **—2.** Deri eşyaların yapıldığı işyeri.

—Tar. Osmanlı döneminde ordu için ayakkabı, eyer takımı, hayvan koşumu gibi saraçlık ürünlerinin yapıldığı yer. ‖ *Kalavrahane nazırı,* kalavrahanenin başında bulunan yönetici.

KALAVRİA → KALAUREİA.

KALAVTA → KÂLUTE.

KALAVUN (Mansur Seyfettin el-Elfi) [öl. Kahire 1290], Bahriye Memlukları'ndan kıpçak kökenli Mısır hükümdarı (1280-1290). Kıpçak'tan Mısır'a getirildi ve köle olarak satıldığı sultan es-Salih Necmettin Eyyubi tarafından azat edildi (1247). Memluklar'ın Bahri kolunda askerliğe başlayan azatlı köle, sultan Baybars döneminde binbaşı (mukaddem el-elfi) rütbesiyle Moğollar'la yapılan savaşlara katıldı (1272), Kilikia'da Rupen krallığı üzerine düzenlenen seferde (1273) büyük yararlık gösterek ün kazandı. Baybars'ın oğlu ve ardılı olan Barak Han tarafından yeniden gönderildiği Kilikia'da ordusunu yendiği Rupen krallığı'nı sultan adına yıllık vergiye bağladı (1278). Emirlerce tahtından indirilen hükümdarın yerine getirilen 7 yaşındaki kardeşi el-Adil Bedrettin Selamiş'in atabeyliğine atanınca (1280) devlet yönetiminde söz sahibi oldu. Aynı yıl Selamiş' in yerine tahta çıkarak resmen yönetimi ele geçirdi. Hükümdarlığı, halife tarafından onaylandıktan sonra kendisini tanımamakta direnen Şam valisi Sungur el -Aşkar'ın üzerine yürüyerek onu yendi ve beldesini topraklarına kattı (1281). Ardından moğol ordusunu Humus'ta ağır bir yenilgiye uğrattı. Onlara yardım eden Rupen krallığı'nı, bu ülke topraklarını yağmalayarak cezalandırdı (1283). Suriye'nin Haçlılar'ın elinde bulunan kıyı bölgeleri ele geçirmek için Merkab kalesindeki St.Jean şövalyelerine saldırdı (1285). Burasını alıp kale surlarını yıktırdıktan sonra Bohémond VII'nin yönetimindeki Trablusşam üzerine yürüdü. Bohémond'un ölmesi sonucu (1289) başsız kalarak kendisine teslim olan kentte camiler yaptırdı. Batrûn kalesini de ele geçirdikten sonra Kahire'ye döndü (1290). Akkâ seferine hazırlanırken öldü. Oğulları ve torunları Mısır'da Burciye Memlukları yönetime elkoyana kadar (1382) iş başında kaldılar.

■**Kalavun külliyesi,** Kahire'de, Memluklar döneminden, medrese, türbe ve mescitten oluşan yapılar topluluğu (1285). Medresenin ön plana çıktığı yapıda, şadırvanlı avlunun K. ve G.'inde eyvanlar, D. ve B.'sındaysa öğrenci odaları yer alır. G.'deki büyük eyvan üç sahınlı bir mescit biçimindedir. Kareye yakın planlı bir bölüm içindeki türbenin, dört ayak ve dört kalın sütundan oluşan sekizgen orta mekânı, kubbeyle örtülüdür. Sekiz köşeli yüksek kasnak hafifçe dışa taşkın sivri kemerlerle süslüdür. Geniş bir yazı kuşağıyla çevrili mihrap türbenin en gösterişli bölümüdür. At nalı biçimindeki mihrap kemeri siyah-beyaz taş örgülüdür, köşelerde üçer mermer sütun yer alır. Mihrap içi, araları mermer ve sedef mozaikli, birkaç

R. Michaud-Rapho



Kahire'de sultan Kalavun mescidi'nin (1285) oyma tahtadan mihrabı ve minberi

kat küçük mermer sütun dizileriyle bezelidir. Türbenin sokağa bakan cephesi almaşık olarak iki dar bir geniş sivri kemerli, yüksek nişlerle süslüdür.

KALAVUN YUSUF PAŞA → YUSUF PAŞA Kalavun.

KALAY a. **1.** Gümüş beyazlığında, kurşundan daha az yoğun ama daha sert metal. (Simgesi Sn olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl.]

Atom numarası	: 50
Atom kütlesi	: 118,7
Erime noktası	: 232 °C
Kaynama noktası:	2 270 °C
Özgül kütlesi:	5,77 g/cm³ (gri kalay) 7,29 g/cm³ (beyaz kalay)
Yükseltgenme dereceleri:	+2, +4
Elektron biçimlenmesi:	[2, 8, 18, 18] s^2p^2
İzotopları:	108 - 127 10 kararlı izotopu vardır
Doğal kalay:	^{112}Sn: % 1,01, ^{114}Sn: % 0,68 ^{115}Sn: % 0,35, ^{116}Sn: % 14,28 ^{117}Sn: % 7,67, ^{118}Sn: % 23,84 ^{119}Sn: % 8,68, ^{120}Sn: % 32,75 ^{122}Sn: % 4,74, ^{124}Sn: % 6,01

—2. Kalaylanmış bir kabın, özellikle bakır kabın üzerine sürülmüş beyaz alaşım tabakası: *Bu kapların hepsi de kalay ister.* **—3.** Bir kimsenin özünde olmayan sahte güzellik ya da iyilik; aldatıcı görünüş: *Güzelliği ve iyiliği bir kalaydan ibaret.* **—4.** *Arg.* Sövme, küfür. **—5.** *Kalayı basmak,* adamakıllı iyice sövmek, küfretmek: *Adamın gelmişine geçmişine kalayı basıyordu.*

—Metalürj. *Kalay vebası,* kalaydan yapılan cisimlerde düşük sıcaklıklarda görülen parçalanma olayı. ‖ *Çizgi kalay,* çok ince küçük şeritler halinde yeni ve arı kalay. ‖ *Peru kalayı,* Peru'dan dış ülkelere satılan, küçük kapsüller biçiminde çok değerli kalay.

—Miner. *Kalay ikizi,* kasiterit kristallerinin girintili açıları. (Kalay ikizi kasiterit ikizlenmesinin sık rastlanan bir sonucudur.) ‖ *Beyaz kalay,* tungstenin eski adı. ‖ *Odun kalayı,* doğal kalay oksitin (SnO_2) ya da kasiteritin biçimsiz ya da taşlaşmış kütleler halinde bulunan türü.

◆ sıf. Balıkç. *Kalay balık,* balık avlamada yararlanılan madensel yem.

—ANSİKL. •*Tarihçe.* III. binyıl'dan beri bronz (tunç) biçiminde kullanılan kalay, metal olarak ancak milâdın başlangıcında tanındı. Fenikeliler, kalay cevheri aramak için İngiltere burnuna (Cassiterides adaları) dek gittiler; Kartaca uzun süre kalay ticaretini elinde tuttu, daha sonra ticaret Phokaialılar'a geçti.

• *Özellikleri.* Kalay, gümüş parlaklığında çok beyaz bir metaldir. Kolayca yassılaştırılır ve son derece sünektir. Çok yumuşak olduğundan çekme dayanımı düşüktür. Elle ovulduğunda hafif bir koku yayar. Katlandığında, kristallerin kopmasından ileri gelen ve "kalay çığlığı" adı verilen kendine özgü bir ses çıkarır.

Kalayın aşağıdaki şemaya göre üç katı biçimi vardır:

gri kalay (α) ⇌ (13,2 °C) beyaz kalay (β) ⇌ (161 °C) kırılgan kalay (γ)
elmas türü kristal kafes — *tetragonal* — *romboedrik*

Kimi zaman kalaydan yapılmış eşyaların etkilenmesine yol açan (α) ⇌ (β) dönüşümüne, genellikle "cüzam" ya da "kalay vebası" adı verilir. Ancak olağan sıcaklıkta, koruyucu bir oksit katmanının oluşumu nedeniyle korozyona karşı iyi bir dayanım gösterir.

Kalayın dış elektron biçimlenmesi, karbon ve silisyumunkine benzer. Nitekim bu bileşikler gibi, sp^3 melezleşmesiyle açıklanan dörtyüzlü bağlar oluşturma eğilimi gösterir. Ama temel olarak $5s^2$, $5p^2$ yapısında olan kalay, tüm çevresel elektronların kopmasıyla Sn^{4+}, 5p elektronlarının kopması sonunda da Sn^{2+} iyonları halinde iyonlaşabilir; bununla birlikte kalay II tuzlarının belirgin niteliği, ortak değerlikli bağlar içermesidir.

Kalayın SnO_2, Mg_2SnO_4 gibi oksitleri ile SnF_4, Li_2SnF_6 gibi fluorürleri, baskın iyonsal bir özellik gösterir. SnH_4 gibi hidrürleri ile $SnCl_4$ gibi klorürlerinin bağları ortak değerliklidir.

Kalay, sıcak hidroklorik asit ve sülfürik asitle tepkimeye girerek II değerliğe yükseltgenir. Çok kuvvetli yükseltgenlerle (nitrik asit ve halojenler) IV değerlikli tuzlar verir. Kalay II ve Kalay IV tuzları, sırasıyla Sn^{2+}, Sn^{4+} iyonlarına denk düşer.

• *Başlıca bileşikleri. Kalay II oksit* (SnO), asit ve kuvvetli bazlarda çözünen siyah kristaller biçiminde bulunur. Kalay II tuzlarının hazırlanmasında ve cam üretiminde kullanılır.

Kalay IV oksit (SnO_2), doğal olarak sekizyüzlü kristaller durumunda bulunur (kasiterit); biçimsiz, beyaz toz halinde elde edilir. Camı matlaştırmada, seramikleri pembe, sarı ya da kahverengiye boyamada, mermer ya da süsleme taşlarını parlatmada kullanılır.

Kalay II klorürün ($SnCl_2$), susuz ve sulu olmak üzere iki biçimi vardır. Sulu biçimi, elektrolitik kalay kaplamada asitli çözeltinin temel bileşenini oluşturur. Bu, kuvvetli bir indirgendir.

Kalay IV klorür ya da kalay tetraklorür ($SnCl_4$), klorun kalay üzerine etkimesi sonunda elde edilir. Renksiz bir sıvıdır. Eskiden bu bileşiğe Libavius'un dumanlı çözeltisi denirdi. Suya karşı büyük bir ilgisi olduğundan havada gerçekten beyaz dumanlar çıkarır. Kalay IV klorür ($SnCl_4$), alkol, eter ve ketonlarla kompleksler oluşturan bir Lewis asididir. Ayrıca organokalay IV bileşikleri üretiminde ana maddedir.

• *Kalay tuzlarının belirgin nitelikleri.* Kalay, çinko ve kurşun tarafından tuz çözeltilerinden süngerimsi ve kahverengi bir çökelek biçiminde çöktürülür. Potasyum hidroksitle, beyaz bir hidroksit çökeleği verir; bu çökelek ayraç fazlasında (potasyum hidroksit) çözünür. Kalay II tuzları, kalay IV tuzlarından hidrojensülfür etkisiyle ayırt edilir: kalay II tuzları kahverengi, kalay IV tuzları sarı bir çökelti oluşturur.

• *Elde edilmesi.* Doğada en yaygın görülen kalay cevheri kasiterit ya da başka bir deyişle kalay dioksittir (SnO_2); ama bu cevher üretimin maliyeti bakımından doğrudan indirgenemeyecek kadar fakirdir. Yoğunluğunun yüksek (6,8) olması nedeniyle ağırlık farkından dolayı kolayca zenginleştirilir: cevher öğütüldükten sonra gangının uzaklaştırılması için yıkanır, daha sonra manyetik ayıklama yöntemiyle demir bileşiklerinden arındırılır; böylece zenginleştirilen cevher, yükseltgen ya da klorürleyici bir kavurma işlemine uğratılır. Cevher, klorürleyici bir kavurma işleminden geçirilmişse, asit ya da sodyum hiposülfitle yıkanır. Böylece hazırlanan cevher, % 75'in üzerinde kalay dioksit içerir. Kömür ve bir eriticiyle karıştırılan kalay dioksit, elektrik fırınına ya da yansımalı bir fırına yüklenerek fırının sıcaklığı 1 200 - 1 300 °C'a dek çıkarılır. Karbon, kasiteriti aşağıdaki tepkimeye göre indirger:

$$SnO_2 + 2CO \rightarrow 2CO_2 + Sn.$$

Bu sırada kalay bakımından zengin bir cüruf meydana gelir ve bu cüruf daha sonra yeniden işlenir. Böylece elde edilen ham kalay, bölümsel eritmeden sonra uygulanan yükseltgeme, boşlukta damıtma ya da elektroliz işlemleriyle arılaştırılır.

Bölümsel eritme, kalay (232 °C) ile diğer metaller arasında görülen büyük erime sıcaklığı farkına dayanır. Bileşiminde bazı metaller bulunan ham kalay, erime sıcaklığına oldukça yakın sıcaklıkta eğimli bir yüzey üzerine yayıldığında, demir, bakır vb. gibi az eriyen metal alaşımlarından oluşmuş artıkları, yani iğne biçimindeki bölümsel erime ürünlerini geride bırakarak akar.

Yükseltgeme, hazırlama fırınından gönderilen kalayın yüklendiği ve dirençlerle ısıtılan bir elektrik fırınında yapılır. Banyoya, sürekli basınçlı hava üflenir.

Kurşun, bizmut ve hatta arseniği gidermek için boşlukta damıtma işleminden yararlanılır.

Elektroliz yönteminde, ham kalaydan anotlar dökülür; bu anotlar, özel elektrolit içeren elektroliz havuzlarına asılır. Doğru akım geçirildiğinde anot çözünür ve kalay katotta toplanır. Bu yolla uzaklaştırılan başlıca katışkı maddeleri bizmut, gümüş, arsenik, kurşun, bakır ve demirdir.

Kalay, cevher bakımından fakir ülkelerde, klor akımının etkisi ya da sodyum hidroksitli ortamda, elektroliz yoluyla teneke artıklarından elde edilir.

• *Kullanım alanları.* Kalay, havadan etkilenmemesi ve pek çok kimyasal maddenin korozyonuna karşı gösterdiği dayanımdan dolayı demir ya da bakır için koruma metali olarak kullanılır. Öte yandan besin sanayisinde özellikle zehirsiz olması nedeniyle gerek boru ya da yaprak biçiminde (alüminyum kâğıdı, günümüzde kalay kâğıdının yerini almıştır), gerekse yumuşak çeliği elektroliz ya da daldırmayla kalaylayarak yapılan "teneke" üretiminde (konserve kutusu yapımı) geniş ölçüde tüketilir.

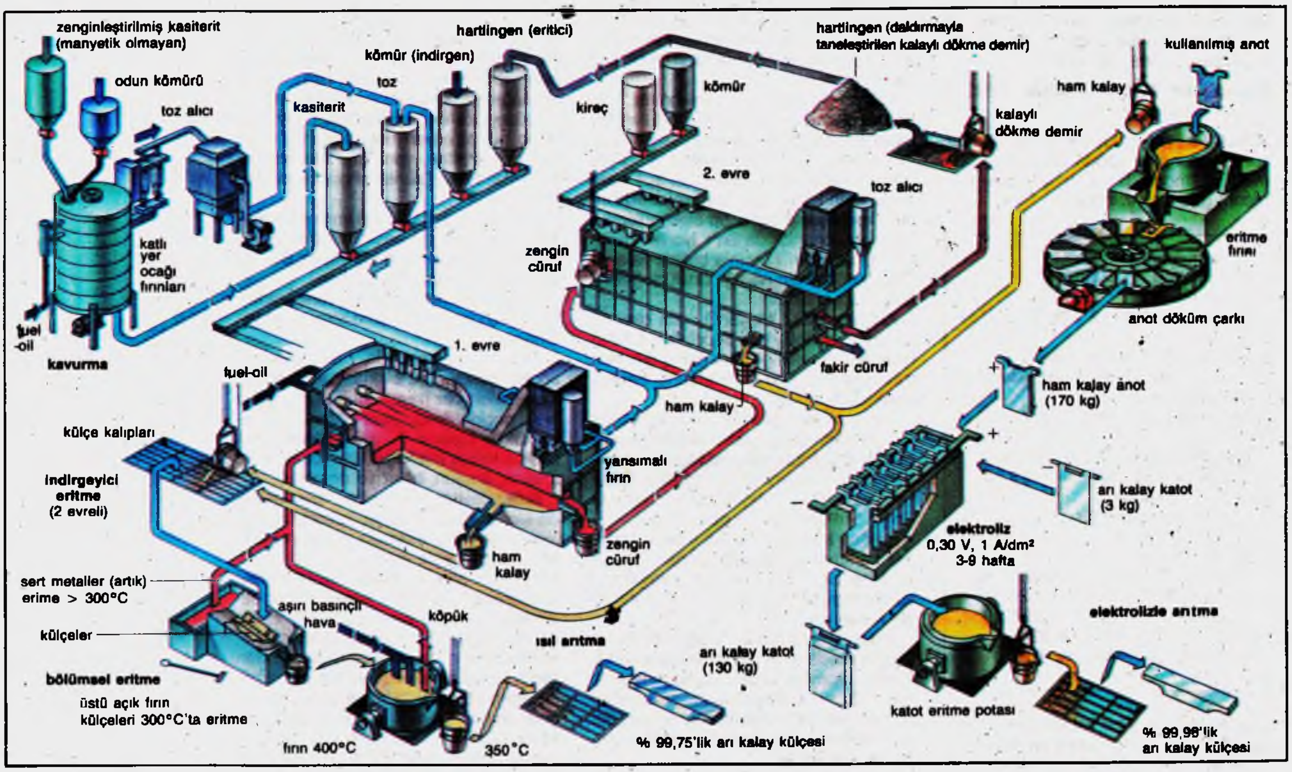
Kalaydan ayrıca elektrik sanayisinde iletken tellerin kalaylanmasında, kimya ve tarım sanayisinde parça üretimi, boruların kaplanması, bağlama düzenlerinin hazırlanması ve kalay bileşiklerinin elde edilmesinde (seramik ve emaylar için kalay dioksit, dekorasyon için kalay sülfür, boyamada kalay klorür), makine sanayisinde kalaylanmış ya da kaplanmış sac, yaprak biçiminde çeşitli uygulamalarda (örneğin her iki yüzü kalayla kaplanmış kurşun levha), cam sanayisinde ise yüzdürmede yararlanılır.

Kalay eczacılıkta kan çıbanı tedavisinde, solucan düşürücü olarak toz ya da kolloidal kalay ve oksidi biçiminde kullanılır (organik bileşikleri az kararlı olduğundan zehirleyici olabilir); ayrıca kalaydan çeşitli tüp ve kapların yapımında günümüzde de yararlanılmaktadır.

• *Alaşımları.* Kalay, bakırla kolayca alaşım yaparak olağan ya da özel bronzları* (tunç) oluşturur. Sanayide kullanılan bronz parçalardaki kalay oranı % 25'e dek çıkabilir.

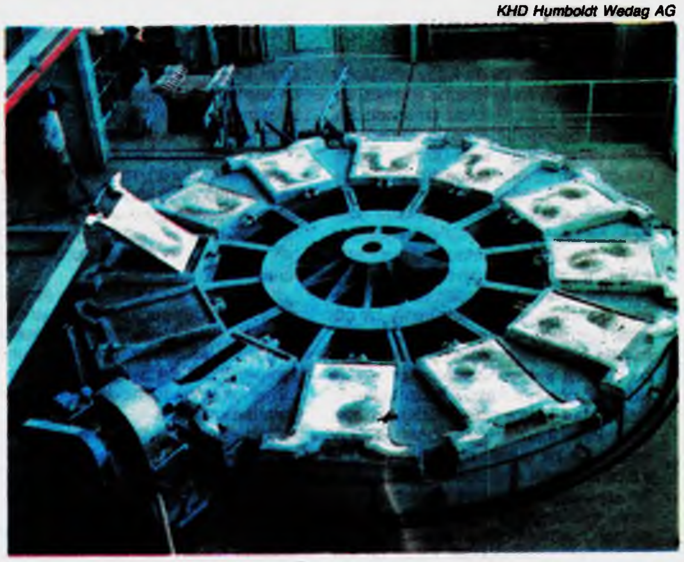
Kalay bakımından zengin alaşımlar, özellikle "beyaz alaşımlar" denen beyaz* metallerin elde edilmesinde kullanılır; bu beyaz metaller yatak yastıklarının alışmasını ve yağlayıcı yağla sürüklenen parçacıkların gömülmesini sağlayarak bunların soğurulmasını kolaylaştıran bir plastiklik özelliği taşır. Kalay kökenli bu alaşımların bileşim oranları oldukça değişiktir. Bu bileşmelerde kalay oranı % 60-90, antimon % 4-15, kurşun % 0,5-15 ve bakır % 4-10 arasında bulunur, ancak kimi zaman çok az miktarda kadmiyum da katılır. Bu farklı bileşimler, belirli sert metal bileşiği kristalleri ile plastik bir matristen oluşan ve elde edilmek istenen mikrografik yapıya göre belirlenir. Kalay, kurşun ya da kurşun -antimon ağırlıklı beyaz metallerin bileşimine % 20'ye kadar katılabilir.

Kurşunla alaşım yapan kalay (lehim), erime sıcaklığının düşük olmasından dolayı "teneke kaynağı" (% 45-65 kalay), "buhar kazanı ya da çinko kaynağı" (% 30-40 kalay) ile "kurşun boru kaynağı" (% 25 kalay) denen çeşitli kaynak metallerinin elde edilmesini sağlar.



kalay üretim şeması

KHD Humboldt Wedag AG



kalayın
elektrolizle arılaştırılmasında
anot döküm çarkı

Larousse



François Briot'nun ibriğinin
kalaydan yapılmış kopyası
Louvre müzesi, Paris

Kalay, içine % 15-20 oranında antimon katıldığında, "kalay kap" yapımında, kimya sanayisinde de musluk üretiminde kullanılır; antimonun katılması, kalayı sertleştirir.

Uzun çalışmalardan sonra kaşık, çatal, bıçak, cezve vb. gibi sofra takımları üretimi için çeşitli alaşımlar geliştirildi: bunlardan, çaydanlık ve kahve demliklerinin yapımında kullanılan *kraliçe metali* (kalay, antimon, kurşun, bizmut) ile yine bu tür eşyaların üretiminde yararlanılan *ingiliz metali* sayılabilir; ingiliz metali, kalayın yanı sıra % 10 antimon, % 2-3 kurşun ve bakır içerir.

Kalayın yüksek oranda (% 25'e dek) katıldığı bir başka uygulama da, erime noktaları 100 °C'ın altında olan alaşımların elde edilmesidir; bunlar sırasıyla Newton, Darcet, Lipowitz, Wood vb. alaşımlarıdır.

• *Üretimi.* Dünya konsantre kalay cevheri üretimi 1990'da 2 130 200 t'dur; bunun yarısından çoğu Güney-doğu Asya'dan (başta Malaysia olmak üzere Tayland ve Endonezya) elde edilir. Diğer önemli üretici ülkeler arasında Çin, Rusya, Brezilya ve Bolivya sayılabilir. Dökümcülük üretimi de yine öncelikle bu ülkelerce gerçekleştirilir. Kalay cevheri yataklarından yoksun sanayileşmiş ülkelerin üretimi pek önemli değildir (sömürgelerin bağımsızlıklarını elde etmeleri sonucu önemli cevher kaynaklarını yitiren Hollanda ve Büyük Britanya'nın üretimi eskiye oranla oldukça düşmüştür).

Türkiye kalay gereksinimini dışalım yoluyla karşılamaktadır. 1980'de 11,3 milyon dolar değerinde toplam 366,4 ton olan ham ve işlenmiş kalay dışalımı, 1993'te 13 milyar lira değerinde toplam 1 200 tona yükselmiştir.

—Camc. Düşük sıcaklıkta eriyen, ama 1 000°C'ta bile buhar basıncı hâlâ çok düşük olan kalay, erimiş cam için, oksijenle teması olmadıkça bozulmayan sıvı bir taşıyıcı oluşturur. Kalay banyosunun bir ucuna sürekli olarak dökülen erimiş cam yayılır, istenilen kalınlıkta bir katman meydana gelir, banyonun uygun derecede soğutulmuş diğer ucundan katılaşmış olarak alınır. (→ YÜZDÜRME.) 500-600°C'a çıkarılmış camın yüzeyine püskürtülen kalay IV klorür ($SnCl_4$), cama yapışan bir kalay oksit (SnO_2) katmanı oluşturur. Elektriği iletebilen bu kaplama, ısıtıcı camların yapılmasında kullanılmaktaydı. Son birkaç yıldır, bu işlemden bir kez kullanılıp atılacak camdan yapılmış hafif şişe ve kapların kırılganlığını azaltmakta yararlanılmaktadır. Bu eşyalar kalıptan çıkarıldıktan hemen sonra ve yeniden pişirilmeden önce kalay IV klorür ile işleme sokularak camın cama sürtünme katsayısı düşürülmekte, böylece kullanım ve taşıma sırasında eşyaların dış yüzeyinin kırılma tehlikesi azalmakta, daha yüksek bir mekanik direnç sağlanmaktadır. İşlem, çoğunlukla yeniden pişirmeden sonra, yağlı maddeler içeren bir aerosolün etkisiyle tamamlanır.

—Süslem. sant. Bronz elde etmek için gerekli olan kalay, maden kullanımının başladığı ilk çağlardan beri çok aranılan bir maddeydi. Bu nedenle, Cassiterides adalarından Yakındoğu'ya kadar uzanan yoğun bir kalay ticareti başladı; bu ticaret metalürjinin ve dolmen kültürünün yayılmasına yol açtı. Klasik çağda, bakır ya da pirinç eşyalar kalayla kaplanırdı. Ortaçağ'da gümüş eşyaların biçimlerini kopya eden kalay kaplar kullanıldı. Ayrıca ölçü (tartı) aletlerinin yapımında da kalaydan yararlanıldı; Kilise de kutsal kapların üretiminde kalay kullanılmasına izin verdi. XVI. yy.'da kuyumcular, üretecekleri yapıtların kalaydan örneklerini yaparlardı. Kalay, marketri çalışmalarında da sık sık bakırla birlikte kullanıldı. Kalaycılar loncalar halinde örgütlenirlerdi; bu loncalar her parçanın yaratıcısını belirlemek amacıyla ayar damgasının kullanımını düzenlerlerdi. Kabartmalarla süslenmiş kaplar çukur çalışılmış madeni ya da taş kalıplarla elde edilirdi; çok sık olarak da kum kalıplar kullanılırdı (bu yöntemle elde edilen eşyalar, yüzeylerindeki pürüzler nedeniyle koleksiyoncular tarafından pek aranmaz).

KALAY II sıf. Kim. İkideğerli kalay bileşikleri için kullanılır.

KALAY IV sıf. Anorg. kim. Dörtdeğerli kalay bileşikleri için kullanılır.

KALAYCI a. **1.** Metal parçaları sıvı kalay banyosuna daldırarak kalaylayan işçi. **—2.** Daldırma kalaylama işinde uzmanlaşmış sanayici. **—3.** Gelişigüzel, üstünkörü iş yapan kimse; sahtekâr. **—4.** *Kalaycı körüğü gibi nefes almak,* soluk alıp verirken göğsün hızlı hızlı kalkıp inmesini belirtmek için kullanılır.

Kalaycı oyunu, Anadolu'nun birçok yöresinde oynanan bir köy seyirlik oyunu. (Oyun körük rolünde bir kişi, kalaycı, bir ya da birkaç çırakla oynanır. Körük, üzerine semer vurulmamış eşeğe bindirilip ayakları eşeğin karnında bağlanmış ve ceketinin kollarına sopa geçirilerek hareket edemez hale getirilmiş bir kişidir. Oyun başladığında kalaycı çalışır gibi yapar. Babasının, ardından annesinin ölüm haberi gelir, ama o aldırmayıp çalışmayı sürdürür. Karısının öldüğü söylenince telaşlanıp fırlar ve çırağa "körüğü sıva, ben gidiyorum" der. Bunun üzerine çırak körük rolündeki kişinin yüzünü çamurla sıvamaya başlar. Oyunun yörelere göre farklı oynanış biçimleri de vardır.)

KALAYCIKTEPE höyüğü, Elazığ'ın Ağın ilçesinde, Karasu kıyısında höyük. Keban baraj gölü alanında kalan höyükte Prof. Ümit Serdaroğlu yönetiminde yapılan kazılarda (1968), Bakırtaş dönemine değin inen bir yerleşme saptandı; İlk Tunç çağdan yapı kalıntıları ortaya çıkarıldı. Bizans ve türk dönemlerine değin süren yerleşme, en üst katmanda geniş bir alana yayılıyordu.

KALAYCILIK a. **1.** Kapları bir kalay tabakasıyla kaplama işi. **—2.** *Tkz.* Sahtekârlık.

KALAYHANE a. *Esk.* Kalay işlerinin yapıldığı yer.

KALAYLAMA a. Metalleri kalayla kaplama. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tekst. Boyaya karşı ilgiyi yer yer değiştirmek için, bir kumaşa kısmen kalay tuzu emdirmeye dayanan işlem. (Daha sonra, seçilmiş boyarmaddelerle boyanarak, iki ya da çokrenkli dokumalar elde edilir.)
—ANSİKL. Metalürj. Kalaylama kimi metalleri yüzey temizleme işleminden sonra ince bir kalay katmanıyla kaplamaya dayanır; işlemin amacı sözkonusu metalleri atmosfer etkenlerinin ya da diğer etkenlerin yükseltgen etkisinden korumaktır. Sıvı kalay banyosuna daldırmayla uygulandığı gibi kalay II (sulfat, fluoroborat) ya da kalay IV (sodyum ya da potasyum stannat) banyolarında elektrolitik yöntemle de gerçekleştirilebilir. Genellikle demir ve bakır kalaylanır. Banyonun türüne göre mat ya da parlak kaplamalar yapılabilir. Çok yumuşak çelik sacı kalaylama yoluyla "teneke" denilen ürün elde edilir. Sacı elektrolitik yolla kalaylama, kalay tasarrufu, düzgün kaplamalar ve sürekli bir üretim sağladığı için daldırma yönteminin yerini almıştır. Bakırı kalaylama işlemi özellikle mutfak gereçlerine ve iletken elektrik tellerine uygulanır (bakırın, yalıtkanın kükürt korozyonuna karşı korunması ve bağlantı yapılırken kaynak yapma kolaylığı). Özel uygulamalar için kalay alaşımlarından (kalay-kurşun, kalay-bakır, kalay-çinko, kalay-nikel) kaplamalar gerçekleştirilebilir.

KALAYLAMAK g. f. **1.** Oksitlenmesini önlemek için metalik bir parçanın, özellikle bakır kapların üzerini eritilmiş kalay tabakasıyla kaplamak. **—2.** *Bir şeyi kalaylamak,* onun kusur ve eksiklerini saklamak için dış yüzeyini aldatıcı bir biçimde süslemek: *O arabayı boyayıp kalaylamaya gerek yok, nasılsa satılır.* **—3.** *Bir kimseyi kalaylamak,* ona küfretmek; onu ağır bir dille azarlamak, paylamak.
—Metalürj. Bir metal parçayı yükseltgenmeden korumak amacıyla bir kalay katmanıyla kaplamak.

◆ **kalaylanmak** edilg. f. Kalaylamak eylemi yapılmak ya da kalaylamak eylemine konu olmak: *Bakır kapların tümü kalaylandı.*

◆ **kalaylatmak** ettirg. f. *Bakır bir kabı kalaylatmak,* onların kalaylanmasını sağlamak: *Tencereleri kalaylatmak.*

KALAYLANMA a. Kalaylanmak eylemi.

KALAYLANMAK → KALAYLAMAK.

KALAYLATMA a. Kalaylatmak eylemi.

KALAYLATMAK → KALAYLAMAK.

KALAYLI sıf. **1.** Kalaylanmış, üzeri kalayla kaplanmış şey için kullanılır: *Kalaylı kap.* **—2.** İçinde kalay bulunan. **—3.** *Tkz.* Sahte süslerle gösterişli hale getirilmiş şey için kullanılır: *Kalaylı sözler.* **—4.** *Kalaylı kaptan su içmek,* sözkonusu erkekse, çok yakından tanıdığı biriyle ya da akrabasıyla evlenmek.
—El sant. *Kalaylı kâğıt oyası,* kalaylı kâğıtları kesip katlayarak çeşitli motifler oluşturduktan sonra aralarını tığ ve iplikle birleştirerek yapılan oya. (Kalaylı kâğıttan yapılmış motifler arasına değişik oya örnekleri uygulanarak yapılanları da vardır.)

KALAYLIKOZ AHMET PAŞA → AHMET PAŞA Kalaylıkoz.

KALAYOĞLU (Münci), türk cerrah (Ankara 1940). Ankara Tıp fakültesi'ni bitirdi. Hacettepe Üniversitesi tıp fakültesi'nde genel cerrahi uzmanlığı eğitimi yaptı. Çocuk cerrahisi eğitimi için ABD'ye gitti. Döndükten sonra Hacettepe üniversitesi'nde doçent ve profesör oldu. Köpekler üzerinde deneysel karaciğer nakli çalışmaları yaptı. ABD'ye gitti, karaciğer nakli uygulamalarını başlatan Prof. Thomas Starzl'ın yanında eğitim gördü. 1983'ten bu yana Wisconsin Üniversitesi'nde çalışan Kalayoğlu, 300'den fazla karaciğer nakli gerçekleştirdi. Pek çok ödülün yanı sıra, "Transplantasyon için karaciğerin uzun süreli muhafaza edilmesi" konulu çalışması ile 1989 Sedat Simavi vakfı sağlık bilimleri ödülü'nü kazandı.

KALAYSIZ sıf. **1.** Kalaylanmamış ya da kalayı kalmamış kap için kullanılır: *Kalaysız tencereleri kalaylatmak.* **—2.** İçinde kalay bulunmayan.

KALAZA a. Zool. İÇGÖBEK'in eşanlamlısı.

KALAZOGAMİ a. (fr. *chalazogamie*'den). Demirağacında ve pelit yüksüklü ağaçlarda çiçektozu borusunun içgöbekten (kalaz) girerek yumurtacığı döllemesi.

KALAZYON ya da **ŞALAZYON** a. (fr. *chalazion*; yun. *khakadzion, khaladza*'nın küçültmesi'nden). Gözkapağı üzerinde oluşan küçük kist. (İltihaplandığında, ağrılı olabilir. Kalazyon, genellikle kendiliğinden ya da tıbbi tedaviyle kaybolur. Olmazsa ameliyatla kolayca alınır.)

KALBA ya da **KALBE** a. Dokmc. El dokumacılığında ya da endüstriyel dokumacılıkta, hazırlanan renkli çözgülerin toplam tel sayısını sağlayabilmek için cağlıkların iğ kapasitesine göre renk raporu tekrarlarından oluşan bantlardan her biri.
—ANSİKL. Dokumacılıkta ipliği boyalı imalatların haşıllanmasına gerek duyulmayan katlı ipliklerden oluşan çeşitli renkli çözgülerin hazırlanmasında kullanılan konik çözgü makinelerinde; kafes ya da cağlıktaki iğ sayıları oranında çözgü renk raporlarından oluşan bantların tamburdaki her boy devrine bir kalba denir. Cağlıklardaki iğ sayıları bir dokuma için gerekli olan toplam çözgü tel sayısının istenilen boyda bir defada hazırlanmasına olanak vermediğinden, cağlık kapasitesinin elverdiği ölçüde dar bantlar halinde yan yana hazırlanır. Kalba denilen bu bantlardaki tel sayıları, kafesteki iğ sayıları ile çözgü renk raporundaki tel sayılarına göre saptanır. Konik çözgü makinelerinde, bir çözgü tipinin çözülebilmesi ve koniklik hesabının doğru yapılabilmesi çok önemlidir. Bu makinelerde tambura yan yana sıralanan kalbaların dokuma levendine aynı gerginlikte ve muntazam aktarılabilmesi için; kalba genişliği, kalbanın tambura sarılma konikliği ayrı ayrı ve doğru olarak saptanmalıdır. Bu nedenle kalbadaki tel sayısı, kalba sayısı, kalba genişliği, koniklik, kalba tarağından geçen tel sayısı, kalbadaki rapor sayısı, bir rapordaki tel sayısı ve renkler dikkate alınmalıdır. Konik çözgü tamburunda yan yana sıralanan kalbalar daha sonra tamburdan dokuma leventlerine aktarılarak istenilen tel sayısında dokuma çözgüsü elde edilir.

KALBE → KALBA.

KALBEN be. (ar. *ḳalb*'den *ḳalben*). Duygusal olarak; içten, gönülden, yürekten: *Ona kalben çok bağlıydı. Kalben hepimiz size minnettarız.*

KALBGÂH a. (ar. *ḳalb* ve fars. *-gāh*'tan *ḳalbgah*). *Esk.* **1.** Bir şeyin merkezi, canevi. **—2.** *Kalbgâhından vurulmak,* canevinden vurulmak, öldürücü yara almak.
—Esk. ask. Muharebe düzeni almış ordunun merkez bölümü.

KALBİ sıf. (ar. *ḳalb* ve *-ī*'den *ḳalbī*). *Esk.* **1.** Kalbe ait, kalple ilgili, kalp gibi: *Kalbiyy-üş-şekl* (yürek biçiminde olan). **—2.** Gönülden, içten yapılan, yürekten gelen.

KALBİYE sıf. (ar. *ḳalbī*'nin dişl. *ḳalbiyye*). *Esk.* Yürekle, kalple ilgili: *Emraz-ı kalbiye* (kalp hastalıkları).

Kalb Loze bazilikası, V.-VI. yy.'da Kuzey Suriye'de İdlib'in kuzeyinde kurulan hac tapınağı. Bazilika planına göre kesme taştan yapılan bu tapınakta, ayakların taşıdığı üç büyük kemerle dar yan sahınlardan ayrılan geniş bir merkezi sahın (Suriye mimarlığının özgün uygulamalarından biri) bulunur. Cephenin iki yanında bir loggiayı çevreleyen birer kule yer alır. Başlangıçta sahnın ahşap bir çatıyla örtülü olduğu sanılmaktadır; yan sahınlarsa, bugün de yerinde duran taş plaklarla kapatılmıştır. Kesintisiz şerit biçiminde bir silme, kapı ve pencerelerin altını boydan boya dolaşır: bu silme yapının tek süsleyici öğesidir.

KALBUR a. **1.** Tahıl ya da iri taneli maddeleri elemek için kullanılan iri ve seyrek delikli elek. **—2.** *Kalbur gibi,* delik deşik olan şeyler için kullanılır. ‖ *Kalbur üstüne gelmek,* kolları üstünde kalmak, benzerlerinden belirli nitelikleriyle ayrılmak, seçkin bir durumda bulunmak. ‖ *Kalbura çevirmek,* delik deşik etmek, delinmedik yan bırakmamak: *Adamın gövdesini kalbura çevirmişler kurşunlarla.* ‖ *Kalbura dönmek,* her yanı delik deşik olmak. ‖ *Kalburdan geçirmek,* elemek, ayırmak. ‖ *Kalburla su taşımak,* verimsiz, sonuç alınmayacak bir işle uğraşmak.
—Bot. Üst üste gelerek soymuk boruları oluşturan çeşitli hücreler arasında akıntı ve bağlantı sağlayan delikli bölmelere verilen ad. (Delikler, bir ya da birçok küçük düzlem oluşturacak biçimde bir arada bulunur. Gelişme mevsiminde açık olan delikler dinlenme mevsiminde bir "nedbe" ile tıkanır.) ‖ *Kalbur boru,* enlemesine delikli bölmeler halinde bulunan soymuk boru.
—Kim. müh. ve Mad. oc. Katı parçaları iriliklerine göre ayırmaya yarayan ve boyutlandırılmış delikleri olan düz tabanlı aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kim. müh. ve Mad. oc. Deliklerden daha iri boyutlu parçalar kalburdan geçmez ve *kalburüstü* denen kesimi oluşturur. Deliklerden küçük bütün parçaların elenebilmesi için, kalbur yüzeyinin yeterli genişlikte olması gerekir, aksi takdirde kalbur üzerinde sınıflama dışında kalan maddeler birikir.

Deliklerin biçimi, koşullara göre değişir: bunlar, birbirine koşut ince ve uzun yarıklar, yuvarlak, kare, dikdörtgen ya da üçgen biçiminde olabilir. Deliklerin toplam yüzeyinin kalbur tabanının toplam yüzeyine oranını, elden geldiğince büyük tutmak gerekir; ancak yeterli mekanik dayanımın da gözden kaçırılmaması zorunludur. Çok iri parçaları ayırmada kullanılan

kalbur tabanı, birbirine koşut çubuklardan oluşur; orta irilikteki parçalar için delikli sactan, küçük ve ince taneler için ise çoğu kez çelik tel örgüden yararlanılır.

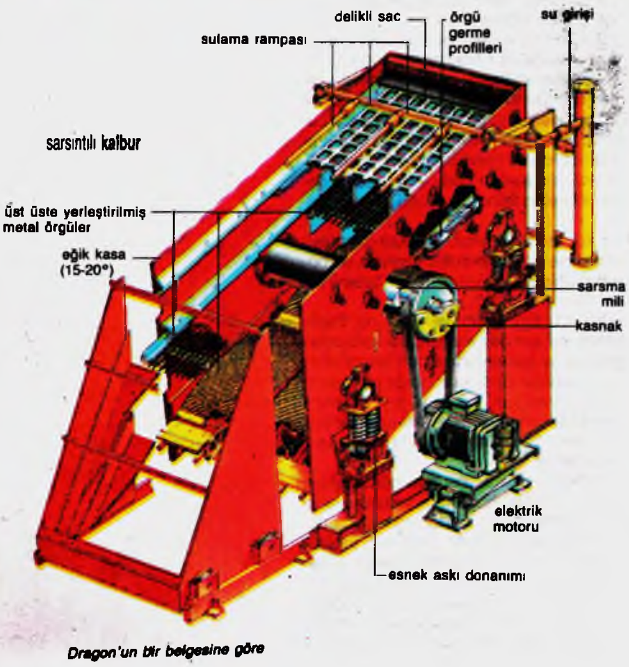
Az miktarda malzemeyi elemede, elle sallanan silindir biçiminde bir kalbur kullanılır ve işlem kesikli olarak sürdürülür. Kesiksiz elemede kalbur bir ucundan sürekli beslenir, yüklenen ürün, kalbur boyunca yer değiştirerek kayar. *Sabit kalburlar*'da ürün akışını ve kalburüstünün kalbur sonundan boşaltılmasını sağlamak için yeterli ölçüde eğik ızgaralar bulunur. *Mekanik kalburlar,* en çok kullanılan türlerdir. Bu aygıtlarda hafifçe eğimli eleyici yüzeyde ürünlerin akışını ve karıştırılmasını bir motor sağlar; motor gücüyle devinimli ızgara çubukları ya yer değiştirir ya da döner; ama çoğu kez sarsıntılı almaşık devinimle kalburun tümü sallanır (sarsıntılı kalbur). Sarsıntının yapıya yayılmasını önlemek için büyük kalburları dengelemek gerekir. *Makaralı kalburlar*'da, eleyici yüzey, birbirine koşut yatay eksenlere bağlı çembersel ya da oval kesitli disk ya da makaralardan oluşur; bunların dönüşü, parçaların ilerlemesini sağlar. Bu aygıtlardan çok kaba bir kalburlama işleminde yararlanılır. *Titreşimli kalburlar,* örneğin çok hızlı bir yalpa devinimiyle sağlanan sarsıntılarla malzemeyi eler. Bir kalbur, malzemeyi ikiden daha çok kategoriye ayırabilir; bu türler kalbur boyunca art arda ya da üst üste yerleştirilen delikli sactan ya da tel örgüden yapılmış eleyici yüzeylerle donatılır.

KALBURALTI a. Tahıl kalburlandıktan sonra kalburun üstünde kalan çer çöp vb.

montaj aşamasında titreşimli bir **kalbur**



KHD-Humboldt Wedag AG



sarsıntılı **kalbur**

Dragon'un bir belgesine göre

KALBURCU a. **1.** Kalbur yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Tahılları kalburdan geçirmekle görevli kimse.

KALBURKEMİĞİ a. **1.** Kafatası tabanının orta ve ön bölümünde bulunan ve burun iskeletinin oluşumuna katılan kemik. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kalburkemiği iltihabı,* kalburkemiğinin mukozasında ve bazı hallerde kemik kısmında olan iltihap. || *Kalburkemiği odacıkları,* kalburkemiğinin yan kitleleri içinde bulunan ve burun boşluklarına açılan havalı boşluklar.

—ANSİKL. Kalburkemiği şu bölümleri içerir: 1. dikey kemik lamina, bunun üst bölümündeki "ibiksi çıkıntı" kafatası boşluğuna doğru uzanır ve beyin orağıyla bağlantı yapar; alt taraftaki dik lamina, burun boşluklarının ara bölmesinin oluşumuna katılır; 2. yatay kemik lamina, dikey laminanın iki yanında yer alır; üzerinde koku siniri liflerinin geçtiği delikler bulunur (kalbursu lamina); 3. yatay kemik laminanın uçlarına ekli iki yan kütle; bunların içinde kalburkemiği odacıkları bulunur; iç yüzlerinden üst ve orta boynuzcuklar ayrılır.

KALBURLAMA a. Kalburlamak eylemi. —Kim. müh. ve Mad. oc. Malzemeleri, tane boyutlarına göre sınıflandırma amacıyla ayıklama. (İşlem, *kuru kalburlama* ve tıkanmaları önleyen *yaş* ya da *sulu kalburlama* biçiminde ikiye ayrılır.)

—Tarım. Tahıl tanelerini kalburla eleyerek saptan samandan ve yabancı maddelerden ayıklama işlemi.

KALBURLAMAK g. f. *Bir maddeyi, taneleri vb. kalburlamak,* onu, yabancı maddelerden, çerden çöpten ayırmak için kalburdan geçirmek; geçirerek ayıklamak: *Buğdayı, arpayı kalburlamak.*

◆ **kalburlanmak** edilg. f. Kalburdan geçirilmek.

◆ **kalburlatmak** ettirg. f. *Bir şeyi kalburlatmak,* kalburlamak eylemini başkasına yaptırmak.

KALBURLANMAK → KALBURLAMAK.

KALBURLATMAK → KALBURLAMAK.

KALBURSU sıf. Kalbura benzeyen.

—Anat. *Kalbursu lamina,* kalburkemiğinin yatay laminası. (Bu adı almasının nedeni, üzerinde koku siniri liflerinin geçişini sağlayan çok sayıda delik bulunmasıdır.)

KALBURÜSTÜ sıf. Seçkin, sivrilmiş kimseler için kullanılır: *Bu lokantaya şehrin kalburüstü insanları gelir.*

—Teknol. ve Kim. müh. ELEKÜSTÜ'nün eşanlamlısı.

KÂLBÜD a. (fars. *kālbüd*). *Esk.* **1.** Kalıp. **—2.** Kerpiç yapımında kullanılan kalıp. **—3.** İnsan ya da hayvan bedeni.

KALCI a. Kal işlemini yapan kimse.

KALCILIK a. Kuyumc. Varakçının, kal potasından geçirmek istediği bakırlı altın alaşımına, ağırlığının üç katı dolayında saf gümüş katması işlemi.

KALCKREUTH (Friedrich Adolf, *kont* VON), prusyalı mareşal (Sottershausen 1737 - Berlin 1818). Mainz savaşı'nı kazandı (1793). Jena savaşı'ndan sonra geri çekilen Prusya ordusuna komuta etti (ekim 1806), ustaca bir savunmadan sonra Dantzig'de teslim oldu (mayıs 1807) ve Tilsit mütarekesi'ni imzaladı (haziran). Berlin valiliği yaptı (1810-1818), anılarını yazdı.

KALCKREUTH (Leopold, *kont* VON), alman ressam (Düsseldorf 1855 - Eddelsen, Hamburg yakınında, 1928). Barbizon okulunun anlayışına uygun olarak yaptığı manzara resimleri ve portreler halkın ruhunu yansıtır. Hamburg'daki Kunsthalle' de birçok tablosu bulunmaktadır.

KALÇA a. **1.** Bacağın leğene eklemlendiği anatomik bölge; bu eklemin kendisi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kalça atardamarı,* aorttan çıkarak iç ve dış kalça atardamarı diye ikiye ayrılan atardamarların her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kalça-bel atardamarı,* bel kaslarına dal veren hipogastrik* atardamarın dalı. || *Kalça-bel bağı,* dördüncü ve beşinci bel omurlarının enine çıkıntılarından kalça kemiği ibiğine uzanan bağ. || *Kalça-çatı bağı,* kalça kemiği ibiğinden çatı kemiğinin üst kenarına uzanan lifsi bağ. || *Kalça-çatı çıkıntısı,* kalça kemiğinin ön yüzünde bulunan ve kalça kemiği kanadı ile çatı kemiğinin birleştiği yere tekabül eden tümsek. || *Kalça çukurları,* karnın alt kısmında kalça kemiğinin önünde bulunan iki yan bölgenin her biri. (Sağ kalça çukuru, incebağırsağın son bölümünü, apandisi ve körbağırsağı içerir; sol kalça çukurunda ise sigmoit kalınbağırsak bulunur.) || *Kalça kası,* kalça kemiğinin iç yüzünden uyluk kemiğinin trokanter çıkıntısına kadar uzanan kas. (Psoasla birleşir ve aynı işi görür: bacağı uyluğa doğru bükme ve dışa döndürme.) || *Kalça kemiği,* leğenin yan ve ön bölümünü oluşturan yassı, geniş, karmaşık biçimli çift kemik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kalça kemiği kanadı,* kalça kemiğinin yassı ve çok geniş bölümü.

—Esk. giy. *Kalça yastığı,* kadınların kalçalarını dolgun göstermek amacıyla uzun giysilerinin altına yerleştirdikleri küçük yastık.

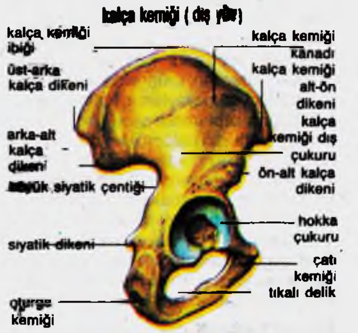
—Binc. Atın art üst kısmının her iki yanı. At bir harekete geçmeden önce boynunu uzatır ve kalçaları gererek ön ayaklarını rahatlatır. Bazı kalçalar aynı yükseklikte olmayabilir. Topallayan ya da arızalı atların kalçaları da farklı hareketler yaparlar. At terbiyesindeki çalışmalarda sağrı içeri-sağrı dışarı hareketinde art ayaklar çaprazlama yürüdükleri için içeriye doğru basan ayağın kalçası düşük olur. || *Kalçasını bükmek,* atın arka ayaklarını ön ayak hizasından içe ya da dışa doğru basması. At terbiyesinde, yanaşma ve kalça içeri, kalça dışarı hareketleri böyle yapılır.

—Böcbil. KOKSA'nın eşanlamlısı.

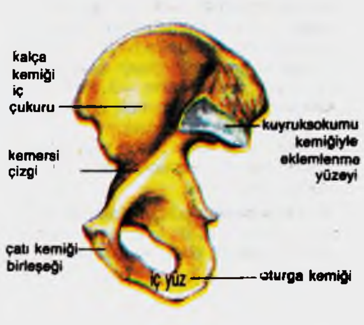
—Karş. anat. Omurgalı dörtayaklılarda kalça kemiğini oluşturan üç kemiğin sırtta olanı. (Amfibyumlarda, kalça kemiği kanadı çubuk biçimindedir ve kuyruksokumu omuru ile eklemlenir; bunlarda omurgaya dikey iken, sauripsidea grubunda paraleldir ve hokka çukurunun ardında yer alır; memelilerde bir dönüş yaparak hokka çukurunun önüne geçer; bazı kemirgenlerde, maymunlarda ve toynaklılarda, önden arkaya doğru yassılaşarak geniş bir lam halini alır.)

—Patol. *Kalça eklemi iltihabı,* kalça ekleminde meydana gelen ve poliartrit, anki-

kalça kemiği (dış yüz)



kalça kemiği (iç yüz)





kalça

lozlu spondilartrit gibi iltihap kökenli ya da brüselloz gibi enfeksiyon kökenli olabilen iltihap. (Eşanl. KOKSİT.)

—Zool. Eklemlilerde, basit bacağın üçüncü parçası. || Böcek bacağının ikinci ya da, kimi bilim adamlarına göre, birinci eklemi.

—Zootekn. Dörtayaklılarda, kalça çıkıntılarının yukarısında, sağrı, böğür ve budun birleştiği bölge.

—ANSİKL. Anat. Kalça yukarıda kalça kemiği ibiği, altta ilye kıvrımıyla sınırlıdır. Bir geçiş bölgesi olan kalça, anatomik olarak birçok bölüme ayrılır: ilye, tıkalı delik bölgesi, kasık, kalça-uyluk eklemi. Kalça eklemi, uyluk kemiği ile kalça kemiğini birleştirir. Eklem kalça kemiğinin hokka çukurunda oluşur. Bu çukura uyluk kemiğinin başı yerleşir. Hokka çukuru, hokka yastığı denilen lif-kıkırdak yapısında bir tabakayla genişler. Eklem yüzeyleri, sağlam bir eklem kapsülü ve kalın bağlarla tutularak yüz yüze gelir. Eklemin ortasındaki yuvarlak bağ, uyluk kemiği başını doğrudan doğruya hokka çukuruna bağlar. Kalça eklemi çeşitli hareketler yapabilen çok güçlü bir eklemdir: bükme, germe, yaklaştırma, uzaklaştırma, döndürme.

• *Kalça atardamarları. Dış kalça atardamarı,* önce kalça atardamarı olarak devam eder, sonra uyluk atardamarına dönüşür. *İç kalça atardamarı* daha çok hipogastrik adıyla bilinir. Kalça atardamarlarına aynı adla anılan toplardamarlar eşlik eder.

• *Kalça kemiği.* Birbiriyle kaynaşmış üç kemikten oluşur (yukarıda *kalça kemiği kanadı,* önde ve altta *çatı kemiği,* alt ve arkada *oturga kemiği*) ve arkada kuyruksokumu kemiğiyle eklemlenir, aşağıda ve dışta, üzerinde bir eklem çukuru bulunur: hokka çukuru. Bu çukur uyluk kemiğiyle birlikte, kalça eklemini oluşturur; önde iki kalça kemiği kanadı çatı kemiği birleşeğiyle birbirine kavuşur. Kalça kemiği üzerinde önemli bazı kabartılar vardır: kalça kemiğinin kalın üst kenarı olan *kalça ibiği* ve bunun iki yanında yer alan ön-üst ve arka-alt *kalça dikenleri.* Büyük siyatik çentiği arka alt dikenle siyatik dikeni arasındadır; siyatik dikeni de oturma durumunda bir dayanak noktası oluşturan büyük kabartının (oturga çıkıntısı) üzerindedir. Çatı kemiği dikeni, altta ve önde yer alır ve karın kasları ile Fallop kemerinin yapışma noktasını oluşturur.

KALÇALANMA a. Heykc. Ayakta dinlenen bir insan heykelinde gövde ağırlığının, biri bükülmüş, biri gergin duran iki bacaktan yalnızca gergin olana verilmesi durumu. (Gövdenin ekseni dikey ya da ağırlığı taşıyan bacakla aynı yönde eğimliyse, *düz* kalçalanma; gövde ekseni ağırlığı taşıyan bacağın aksi yönünde eğilmişse *ters* kalçalanma denir; ters kalçalanma, aynı zamanda omuz ekseniyle kalça eksenin aksi yönünde bir eğime neden olur. Ters kalçalanma, *contrapposto* olarak da adlandırılır.)

KALÇALI sıf. **1.** Kalçası geniş olan kadın için kullanılır. **—2.** *Nit. sıf. + kalçalı,* kalçası belirtilen nitelikte olan kimse için kullanılır: *Dar kalçalı bir kadın.*

KALÇALIK a. Davulcuların, davulun sürtünerek giysilerini aşındırmaması için sol kalçalarına koydukları deri parçası.

KALÇASIZ sıf. Kalçası dar olan kadın için kullanılır.

KALÇETE a. Denizc. **1.** Mürnelden ya da halat kollarından salmastra örgüsüyle örülen yassı palet. (Yelken donanımlarında koruyucu halat olarak kullanılır.) **—2.** *Kalçete halatı,* saç örgüsü biçiminde örülmüş halat. || *Kalçete tirnelesi,* yelken donanımlarında kullanılan kalçetelerin ucundaki kısa ve ince ipler.

KALÇIN a. (ital. *calzone*'den). Esk. giy. Koncu dizkapağına değin çıkan kışlık kalın çorap. (Bk. *ansikl.* böl.) —Ayağın üstünü ve bacağı örten abadan yapılmış bir tür tozluk.

—Terz. → TOZLUK.

—ANSİKL. Kalçın, pabuçla ya da çizme altına giyilirdi. Çok sıkı örüldüğünden tabanı üzerine bırakıldığında dik olarak durabilirdi. Pabuçla giyildiğinde de bacaktan sıyrılıp düşmez, bir tür çizme görevi yapardı. Abadan kesilerek yapılmış kalçınlar da vardı.

KALÇINCI a. Kalçın yapan ve/ya da satan kimse.

KALDE (asur dilinde **Kaldu,** babil dilinde **Kasdu**). Tar. coğ. Mezopotamya'nın ve Sümer'in G.'ine verilen ad; daha sonra tüm Babil'i kapsadı. Bu ada ilk kez Asur kralı Asurnazirpal II'nin (İ.Ö. 883-858) yıllıklarında rastlandı. Babil en görkemli dönemlerinden birini, kalde sülalesi egemenliğinde (İ.Ö. 626-539) yaşadı.

KALDELİ sıf. ve a. **1.** Kalde ile ilgili, oraya ait. **—2.** Kalde ayin düzenini uygulayan Roma'ya bağlı hıristiyanlara denir. (Nesturi asur kilisesi'nden kaynaklanan ve "Babil patrikliği" olarak adlandırılan Kalde patrikliği, 1552'de Roma'yla birleşerek kuruldu. Merkezi önce Musul, sonra da Bağdat'ta bulunmaktaydı.) **—3.** *Kalde ayin düzeni,* Asur kilisesi, bu kiliseden kaynaklanmış olan Kaldeliler ve malabar hıristiyanları (nesturi ya da Roma'ya bağlı) tarafından uygulanan ayin düzeni. (Ayin dili süryanicedir.)

—ANSİKL. Tar. "Kaldeli" sözcüğü, bir kabileler (muhtemelen aramiler) konfederasyonunun adı olan *Kaldu*'dan gelir. İçlerinde en önemlisi Bit-Yakin olan bu kabileler Aşağı Mezopotamya'ya yerleşmişlerdi; İ.Ö. 850'den beri varlıkları bilinmekteydi. İ.Ö. 769'dan başlayarak Babil kralları Kaldular arasından çıkmaya başladı; bu nedenle yeni babil hanedanına (İ.Ö. 626-539) "kaldeli" adı verildi. Babil bilimlerini, özellikle kâhinliği tekellerinde tutan ve bunları İ.Ö. II. yy.'dan başlayarak bütün Akdeniz havzasına yayan aşağı mezopotamyalı rahip, yazıcı ve kâhinlere, Yunanlılar ve Latinler, "Kaideliler" diyorlardı.

—Giz. bil. Batı'nın bütün gizli bilim geleneği, Kaldeliler'i ata olarak kabul eder. Babil'de ve Kalde'de büyücülük ve mantike (doğum ya da yargı astrolojisi hariç, astroloji) yoğun bir biçimde uygulandı ve öğretildi. Kaldeliler'in bu alandaki bilgilerinin bir bölümü de (özellikle Roma İmparatorluğu aracılığıyla) Batı'ya miras kaldı. Kaldeli simgesi de, iki bin yılı aşkın bir süreden beri, gizli bilim edebiyatında bir mitos oluşturacak ölçüde yüceltildi.

KALDERA a. (port. *caldeira;* isp. *caldera,* krater'den). Volkan konileri üzerinde kratere benzeyen, fakat genellikle çapı kilometreleri bulan çukur.

—ANSİKL. Kalderalar genellikle daire ya da elips biçiminde olur. Daha alçak olan tabanlarını birkaç yüz metre yükseklikteki dik yamaçlar kuşatır. Çapları kraterlere oranla çok büyüktür. Örneğin New Mexico'daki Valles kalderasının çapı 28 km, Alaska'da Aira kalderasınınki 24 km, Oregon'daki Crater Lake kalderasınınki 8 km, D. Anadolu'da Nemrut kalderasının büyük çapı 7,5 km kadardır. Kaldera tabanının en çukur yerini bazen bir göl kaplar (krater gölü, kaldera gölü). Tabanın içinde de genellikle bir ya da birkaç yeni volkan konisi yer alır. Kalkan biçimli volkanik yapılar üzerinde gelişen aşınım kalderaları bir yana bırakılırsa, kalderalar, ya şiddetli patlamalarla ya da mağma haznesinin püskürmelerle boşalması nedeniyle oluşan dairesel yarıklar boyunca volkan konisinin çökmesi sonucu ortaya çıkar. Çapı, 1-2 km'yi aşmayan kalderaların püskürmelerle, daha büyüklerinin çökmelerle oluştuğu kabul edilir.



Sırrı Erinç

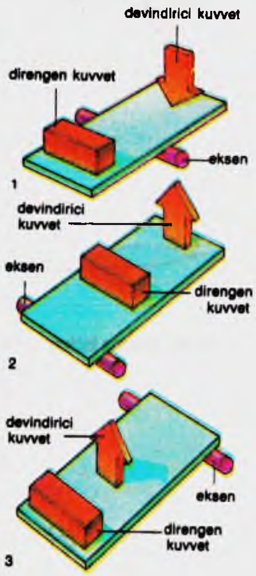
Kanarya adaları
El Teide dağı kalderası

KALDIRAÇ a. **1.** Fizs. mekan. Bir eksen çevresinde dönen ve biri devindirici, öbürü direngen iki kuvvetin etkisinde kalan bükülmez cisim. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Uçlardan birinin inişi ya da kalkışı, öbürünün ters yönde devinimine yol açacak biçimde yerleştirilen ve iki uç arasındaki bir noktaya dayanan düzenek. (Eşanl. BASKÜL.)

—İşl. ikt. *Kaldıraç etkisi,* bir işletmenin öz sermayesinin değerini artırma ve borçlanmaya başvurarak -bu borçlanmanın bedeli, onun aracılığıyla gerçekleştirilen yatırımların verimliliğinden düşük olmak koşuluyla- bu sermayenin verimliliğini geliştirme tekniği.

—Tiyat. Sahne altından sahneye çıkılmasını sağlayan düzenek. Sahne tabanındaki bir deliğe denk düşen bir platformdan ve sahne altının iskeletine bağlı iki kılavuz yatak (kasetler) içinde kayan iki düşey dikmeden (direkler) oluşur.

—ANSİKL. Fizs. mekan. Üç tür kaldıraç vardır: birincisinde eksen, devindirici ve direngen kuvvet arasında yer alır (pense, dişçi kerpeteni); ikincisinde eksen, direngen kuvvet yönünde ve dış yandadır (ceviz kıracağı); üçüncüsünde devindirici kuvvet yönünde ve dış yanda bulunur (şeker maşası). Her kuvvetin kaldıraç kolunu, kendi etki çizgisinin eksene uzaklığı verir. Uygulanan kuvvetlerin momentlerinin (kuvvetlerin yeğinlikleriyle kaldıraç kollarının çarpımı) cebirsel toplamı sıfır olduğunda kaldıraç dengededir. Dolayısıyla bir kaldıraç, kaldıraç kollarında değişiklik yapılarak çok farklı yeğinlikteki kuvvetleri dengede tutmaya olanak verir.



kaldıraç
1. İki kuvvet arasındaki eksen (el kantarı);
2. Eksen ile devindirici kuvvet arasındaki direnç (ceviz kıracağı)
3. Direnç ile eksen arasındaki devindirici kuvvet (pense)

KALDIRAN sıf. Kaldırma işlevi gören.

KALDIRICI a. Kaldırma işinde kullanılan, kaldırma işini yapan.

—Anat. Bir organı ya da bir bölgeyi kaldırmaya yarayan bazı kaslara denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Cerr. Küçükdil, gözkapakları vb. gibi bitişik organlar üzerinde ameliyat yapabilmek için onları kaldırmaya ya da ayırmaya yarayan küçük aygıt.

—Cev. hazl. *Havalı kaldırıcı,* bir posa ya da sıvıyı yükselen hava akımıyla sürükleyen, düşey bir kolondan oluşmuş aygıt.

—Dokubil. Memelilerde tüyleri dikleştiren kasa denir.

—Oto. *Taşıt kaldırıcı*, bir taşıtın altını incelemek ya da onarmak için bu taşıtı tekerleklerinden, dingillerinden ya da şasisinden insan yüksekliğine değin kaldıran aygıt.

—ANSİKL. Anat. *Üst gözkapağını kaldırıcı kas, üst dudağı ve burun kanadını kaldırıcı yüzeysel ve derin kaslar* gibi küçük bir yüz kasıdır. *Anusu kaldırıcı kas*, apışarasının derin tabakasında bulunan ve leğenin tabanını oluşturan, geniş bir kastır. İki kısmı vardır: dışta olan büzgen, içte olan yükselticidir. Böylece oluşan kas, çatı kemiğinin arka kısmından kuyruk kemiğine ve gödenbağırsağına uzanır. Arasından gödenbağırsağı ve önünden erkekte üretra, kadında üretra ile dölyolu geçer.

KALDIRILMA a. Kaldırılmak eylemi.

—Huk. *Haczin kaldırılması*, bir borç için haczedilen mal üzerindeki haczin çözülmesiyle mal sahibinin tasarruf yetkisindeki sınırlamanın ortadan kaldırılması. (Borcun ödenmesi, haczin başka bir mala geçirilmesi, malın haczedilmez türden olduğunun ya da borçluya ait olmadığının anlaşılması üzerine mal üzerindeki haciz kaldırılır. Haczedilen malların satışı yasal süre içinde [haciz tarihinden başlayarak, taşınmazlarda iki yıl, taşınırlarda bir yıl] istenmezse haciz kendiliğinden kalkar.) || *İpoteğin kaldırılması*, ipoteğin güvence altına aldığı borcun ödenmesi halinde, alacaklının isteği ya da mahkeme kararı ile taşınmazın tapu sicilindeki ipotek kaydının silinmesi. || *İtirazın kaldırılması*, borçlunun icra takibine yaptığı itiraza karşı alacaklının başvurusunu yerinde gören icra tetkik mercisinin bu itirazı geçici ya da kesin olarak ortadan kaldırması. (→ İCRA.)

KALDIRILMAK → KALKMAK.

KALDIRIM a. **1.** Bir caddenin, yayaların gelip geçmesi için yapılmış, asfalta göre yüksek ve genellikle bir kenarlığı bulunan yan bölümü; yaya kaldırımı. (Eşanl. YAYA' KALDIRIMI, TRETUAR ya da TROTUAR.) **—2.** Yollara yapılan taş döşeme. **—3.** *Kaldırım çiçeği, yosması, süpürgesi*, kötü yola düşmüş ya da gelip geçene askıntı olarak müşteri arayan kadın. || *Kaldırım çiğnemek*, kentte yaşayarak bilgi ve görgüsünü artırmış olmak. || *Kaldırım mühendisi*, işsiz, güçsüz sokakları aşındıran kimse. || *Kaldırıma, sokağa düşmek*, önemini, değerini yitirerek ucuz fiyatla satılır olmak. || *Kaldırımları aşındırmak*, amaçsızca, işsiz, güçsüz dolaşıp durmak.

—Denizc. Deniz yüzeyine yakın ve kıyıya koşut olarak uzanan, genellikle kumluk kıyılarda görülen üzeri düz kayalar.

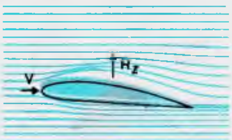
—İda. huk. Kamuya ait yolun kenarındaki kaldırımlar, yolun eklentileri olarak kabul edilir ve onun gibi kamu mallarından sayılır.

—Jeomorfol. ve Denizbil. Karalar üzerine ya da deniz tabanına yayılmış değişik boyuttaki gereçlerin meydana getirdiği kaldırıma benzer örtü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Pedol. *Kaldırım taşı*, jeolojik (yerli sert kireçli kayaç) ya da eski pedolojik kökenli (sürekli ve çok sert kireçli yapraklar halinde taşlaşma sonucu, aynı biçimde düzenlenmiş kireçli bir kabuğun üstünde oluşur), çok az çatlağı bulunan yassı kayalık toprakaltı.

—Teknol. *Kaldırım çekici*, düşey bir sapla donatılmış çembersel ağır bir kütleden oluşan ve zeminin sıkıştırılmasına ya da parke döşemeye yarayan takım.

—ANSİKL. Kaldırımlar, değişik ortamlarda ve değişik süreçlerle oluşur. Karalar üzerinde en çok, rüzgârın ve mekanik ufalanmanın başlıca şekillendirici etken olduğu kurak ve buzulçevresi morfoklimatik bölgelerde görülürler. Rüzgârın havalandırarak sürükleme etkisi, gereçlerin çapı ve ağırlığı ile orantılı olduğundan bu gibi bölgelerde zemini kaplayan gevşek çökellerin içindeki ince ve hafif öğeler rüzgârla uzaklaştırılırken, geride kalan iri çakıllar ve bloklar adeta bir kaldırım görünümü alırlar (buzulçevresi kaldırımları ve arapça konuşulan kurak bölgelerde hamada, serir ve reg gibi değişik adlar verilen çöl kaldırımları). Deniz tabanlarında da kaldırımlara rastlanır. En yaygın olanları, çapları birkaç mm'den 850 kiloluk kütlelere kadar değişen manganez yumrularından oluşan kaldırımlardır. Bu yumrular volkanik bir kayaç parçasından, köpekbalığı dişinden ya da başka bir kırıntıdan oluşan bir çekirdeğin çevresinde eşmerkezli olarak çökelmiş manganez ve demirden oluşurlar ve ekonomik değer taşırlar. Volkanik adaların çevresinde çoğunlukla bazalt bloklarından, tropiklerarası okyanusların bazı kesimlerindeyse bir kavkı kırıntısının ya da bir kum tanesinin çevresinde eşmerkezli olarak çökelmiş $CaCO_3$ (aragonit) tabakalarından oluşan oolit, pizolit, onkolit kaldırımları görülür.



bir uçak kanadının kaldırma kuvveti

KALDIRIMCI a. **1.** Kaldırım döşeyen kimse. **—2.** *Arg.* Dolandırıcı, yankesici.

KALDIRIMCILIK a. **1.** Kaldırım döşeme işi. **—2.** *Arg.* Dolandırıcılık, yankesicilik.

KALDIRIMSI sıf. Dokubil. Kaldırım görünüşünde olan doku için kullanılır. || *Kaldırımsı epitelyum*, çokköşeli hücrelerden oluşan epitelyum dokusu.

KALDIRMA a. Kaldırmak eylemi.

—Adli tıp. *Ceset kaldırma*, yol üstünde yatan ya da bulunduğu yerde kalması sakıncalı olan bir cesedin hekimin ve savcının izniyle kaldırılması eylemi.

—Akışkan. mekan. *Kaldırma katsayısı*, V göreli hızı, S karşılaştırma yüzeyini ve ρ akışkanın özgül kütlesini göstermek koşuluyla,

$$C_z = \frac{R_z}{\frac{1}{2}\rho S V^2}$$

formülüyle tanımlanan boyutsuz katsayı.



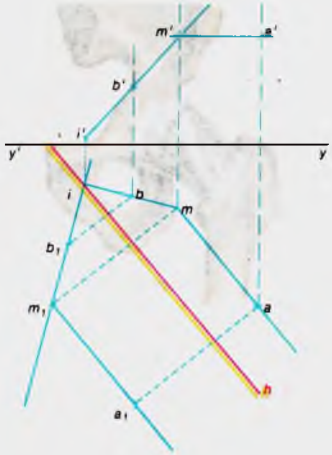
bir uçağın havada tutunmasını sağlayan kaldırma kuvveti

(Bir uçak kanadının kaldırma kuvveti katsayısı, V hızına göre kanadın hücum açısına bağlıdır. Kaldırma katsayısıyla direnç katsayısının bu açıya göre değişimlerini gösteren eğri kutup eğrisini verir.) || *Kaldırma kuvveti*, bir cismin bir akışkan içinde deviniminden doğan, hız yönüne dik kuvvet. (Bir uçağın havada tutunmasını, kanatları çevresinde havanın deviniminden doğan R_Z kaldırma kuvveti sağlar. Bu kuvvet kanat sırtındaki basınç düşmesinden ve altındaki basınçtan kaynaklanır.)

—Aktar. Düşey bir düzlem boyunca bir yükün yerini değiştirme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kaldırma kuvveti*, bir yükün yerini değiştirmek amacıyla bir kaldıraç ya da bir halat üzerine uygulanan kuvvet. || *Kaldırma yüksekliği*, belirli bir aygıtın bir yükü yükseltebileceği düşey mesafe.

—Dy. Tekerlek bandajları aşınmış bir lokomotifin tümüne (şasi, kazan ya da kasa) tekerleklerden ayırmak için dönemsel olarak uygulanan işlem. — Bir lokomotifte bandaj profilini düzeltme, önemli parçaları değiştirme vb. gibi müdahaleleri dönemsel olarak uygulamak için yapılan işlem.

—Geom. Tasarı geometride bir $\mathcal{F}$ şeklinin (φ, φ') izdüşümlerini, bu şeklin φ_1 yatırmasına dayanarak çizme.



yatırması m_1 olan bir M (m,m') noktasıyla (h, h') yatayının tanımladığı düzlem üzerinde (h, h') kesişimi çevresinde, iki A ve B noktasını, sırayla a_1 ve b_1 yatırmalarına dayanarak kaldırma

—Nalbantl. *Ökçe kaldırma*, ökçenin fazla yontulması sonucu mayanın yere değmesi ve bukağılık kemikleri çevresinin şişmesini önlemek için nala mahmuz çakma ya da sünbüğü yontma.

—Oto. *Cam kaldırma mekanizması*, arabaların kapı içlerine yerleştirilen ve bir kolla ya da otomatik bir sistemle çalıştırılarak camları açmaya ya da kapamaya yarayan mekanizma.

—ANSİKL. Aktar. Kaldırma makineleri ya da aygıtları içinde özellikle vinçler, köprülü krenler, portikler, çıkrıklar, palangalar, aktarma kolları, yük asansörleri, elevatörler, kaldırıcı arabalar ve yükleyiciler sayılabilir.

KALDIRMAK → KALKMAK.

KALDIRTMAK → KALKMAK.

Kaldo yöntemi, dökme demiri saf oksijen üfleyerek dönüştürmeye dayanan çelik üretme yöntemi.

KALDOR (Nicholas), ingiliz iktisatçı (Budapeşte 1908 - Cambridge 1986). Üniversite eğitimini Londra'da (London School of Economics [LSE]) yaptı. 1932'de LSE'de öğretim üyeliği görevine getirildi. 1949'da Cambridge'de çalışmaya başlayan Kaldor, 1966'da profesör oldu, emekli oluncaya kadar (1975) burada kaldı. Bu süre içinde Hindistan, Sri Lanka, Meksika, Gana, Guyana, İran, Venezuela ve Türkiye'de vergileme konusunda danışmanlık yaptı. 1974'te Lordlar kamarası'na seçildi, Newham baronu unvanını aldı. Keynesçi kuramdan esinlenerek, bölüşümün rolünü vurgulayan ve iktisadi çevrimi açıklayan bir model geliştirdi.

1961'de Devlet planlama teşkilatı'nın (DPT) isteği üzerine danışman olarak çağrıldığı Türkiye'de vergi reformu sorunları hakkında bir çalışma yaptı ve bu konuda hazırladığı bir raporu hükümete sundu (1962). "Kaldor vergi projesi" adıyla tanınan bu raporda özellikle iki öneri üzerinde duruluyordu: ekonomide kaynakların kullanım ve dağılımında kamu kesiminin payını artırmak üzere özel kesime uygulanan "teşvik tedbirleri"nden vazgeçmek ve bu kesimi geniş ölçüde vergilendirmek; kalkınmayı sağlamak üzere tarım kesimini vergilendirerek tasarrufları artırmak ve bu vergiyi toprak mülkiyetini değiştirici bir reform aracı olarak kullanmak. Bunu gerçekleştirmek için, her bölge ve her arazi grubu için saptanacak olan ortalama bir verimle işletilmesi durumunda elde edilecek olan dönüm başına hasıla, verginin matrahını oluşturacak ve bu vergi oranları arazinin büyüklüğüne göre artan oranlı olacaktı. Bu ortalama verimi

elde edemeyen arazi sahipleri vergilerini de ödeyemeyecekleri için topraklarını satmak zorunda kalacaklar ve böylece topraklar daha verimli bir biçimde işletecek kişilerin eline geçecekti. Öte yandan, verginin toprak reformunu sağlama işlevi görmesi istendiği zaman bu vergi oranlarını yükseltmek yeterli olacaktı.

Kaldor projesi, birçok çevrede taraftar bulmakla birlikte şiddetli eleştiriler de aldı, özellikle öngördüğü arazi vergisi tepkilere yol açtı. Proje, hiçbir zaman bütünüyle uygulanmaya konmadı, ancak aradan geçen süre içinde, türk vergi sisteminde köklü değişiklikler yapılması konusundaki isteklerin başlıca kaynaklarından biri oldu. Kaldor'un başlıca yapıtları: *A model of the Trade cycle* (Bir ticaret devresi modeli) [1940], *An Expenditure Tax* (Harcama vergisi) [1955], *Essays in Economic Stability and Growth* (İktisadi istikrar ve büyüme üzerine denemeler) [1960], *Essays in Value and Distribution* (Değer ve bölüşüm üzerine denemeler) [1960], *Capital, Accumulation and Economic Growth* (Sermaye birikimi ve iktisadi büyüme) [1961], *Essays on Economic Policy* (İktisat siyaseti üzerine denemeler) [1964], *Conflict in Policy Objectives* (Politika amaçları arasındaki çelişkiler) [1971], *Collected Economic Essays*, 5 cilt (Derlenmiş iktisadi denemeler) [1978].

KALDU → KALDE.

KALDY-NAGY (Gyula), macar türkolog (Nagydem 1927). Budapeşte Üniversitesi türkoloji bölümü'nde öğrenim gördü; türk tarihi ve paleografyası okudu. 1550-1580 yıllarına ilişkin Budin maliye defterleri üzerinde çalıştı; bu çalışması Lajos Fekete ile birlikte yazdığı *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda 1550-1580* (Budin'de türk mali makamlarının 1550-1580 yıllarına ait defterleri, 1962) adlı yapıtında yer aldı. İstanbul'da Başbakanlık ve Topkapı sarayı müzesi arşivlerinde araştırmalar yaptı (1963-1964). Ankara'da Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde ders verdi (1966-1967). Çalışmalarını Osmanlı İmparatorluğu tarihi ve türk-macar ilişkileri üzerinde yoğunlaştırdı: *Magyarorszagi Török adösszeirasok* (Macaristan türk vergi tahrirleri, 1970; bu yapıt *Kanuni devri Budin tahrir defteri* (1546-1562) adı altında türkçe olarak yayımlandı, 1971), *Szülyman Szultan* (Sultan Süleyman, 1973). 1974'te Budapeşte Larand Eötvös üniversitesi'nde *Studia Turco-Hungarica* adlı dergiyi yayımlamaya başladı.

KALE a. (ar. *ḳal'a*). **1.** Eskiden, bir bölgenin savunma ve güvenliğini sağlamak amacıyla, düşmanın gelmesi beklenen yollarda, askeri önemi olan kentlerde, geçit ve dar boğazlarda yapılan kalın duvarlı, burçlu, mazgallı, dayanıklı yapı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir grubun, bir düşüncenin güçlü olduğu, güçle savunulduğu yer: *Tutucuların kalesi olan bölge. Toplumculuğun bir kalesi olan dergi.* **—3.** *Kale gibi,* büyük ve sağlam yapı, her yönden kendisine güvenilebilen güçlü kimse için kullanılır: *Köyün tam girişinde kale gibi bir ev yaptırdı. Kale gibi adam, böyle durumlar vız gelir ona.* || *Kaleyi içerden fethetmek,* kazanılması birçok kimseyle görüşmeyi, uğraşmayı gerektiren bir şeyi, onlardan biriyle anlaşıp, onun yardım ve etkisiyle elde etmek.

—*Esk. Kala-dar,* kaleyi koruyan, muhafız. || *Kala-gir,* kale alan. || *Kala-kân,* kale yıkan.

—Ask. havc. *Uçan kale,* Boeing B-17 amerikan ağır bombardıman uçaklarına 1942 yılında verilen ad. [Bu uçaklardan B-29 (1944), B-36 (1949), B-52 (1949) ve B-58 (1956) tipleri yapıldı.]

—Ask. tar. *Kale ağası,* kalelerin muhafızlarına ya da yöneticilerine verilen ad. || *Kale azapları* → AZAP. || *Kale beyi,* kale yöneticisi. || *Kale dizdarı* → DİZDAR. || *Kale hizmeti,* kalelerde yürütülen askerlik hizmeti. || *Kale muhafızları,* bir kalenin güvenliğinin sağlanmasıyla görevli askerler. (Bunlar merkezden geçici olarak gönderilirdi; "yamak" denilen kapıkulu askerleri ve sürekli muhafızlar olarak iki bölümdü.) || *Kale topçusu,* kalelerdeki topları kullanan görevliler. || *Kale yamağı,* kale muhafızlarının bir bölümüne verilen ad.

—Mim. *Kale bedeni,* kalenin burçları arasında kalan, üstü mazgal, barbata, siperlerle donatılmış, kalın ve sağlam ana duvarı. || *Kale dışı,* bir yerleşmenin kale duvarlarıyla çevrili bölümünün dışında kalan kesimler, mahalleler. || *Kale dibi,* kale duvarlarının altına gelen alan. || *Kale içi,* bir yerleşmenin surla çevrili kesimi. || *Kale kapısı,* kalelerde ya da surlarda giriş çıkışı sağlayan kapılar. (Genellikle iki yanında yer alan sağlam kulelerle korunan bu kapılar, çift kanatlı olarak kalın ağaçlardan yapılır, üzerleri demir, tunç gibi metallerle kaplanırdı.) || *Kale meydanı,* kalenin ortasında askerlerin toplanmasına ve eğitimine ayrılan alan. || *Kale önü,* kalelerin önünde, bina yapılması yasak olan boş bölüm. || *Kale siperi* ya da *kale kalkanı,* kale duvarlarının üzerinde mazgallar ve barbatalarla donatılmış bölüm. || *İç kale,* surla çevrili bir yerleşmenin içinde, en yüksek yerde bulunan, hükümdarın, beyin ya da komutanın oturduğu, en son savunma yeri olan küçük kale, hisar.

—Oy. Satrançta tahtanın dört köşesine yerleştirilen ve dikey doğrultuda hareket eden mazgallı kule biçiminde taş. || *Kale kapmaca,* açık havada iki grup halinde oynanan bir çocuk oyunu. (Arası kesme de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Spor. Topla oynanan hemen hemen tüm takım sporlarında, topun sokulmaya çalışıldığı yer. (Bk. *ansikl.* böl.).

—ANSİKL. Arkeol. ve Mim. Anadolu'da Yenitaş döneminden Çatalhöyük*, kale benzeri bir yerleşmeye sahipti. Yapıların dış cepheleri büyük ve kalın bir duvar oluşturacak biçimde düzenlenmiş, dışa kapalı, korunaklı bir görünüm elde edilmişti. Bakırtaş dönemi yerleşmelerinin savunma düzeninde belirgin bir gelişme izlenebilir. Hacılar*'da yerleşim alanı bir hendekle çevrilmiş, yapılar kimi bölümlerde kalınlığı 3 m'yi bulan kerpiçten bir sur içine yerleştirilmiştir. Yümüktepe*'deyse Son Bakırtaş döneminde görülen güçlü dış duvar ve kazamat türünde bir dizi odanın bulunduğu surlar Anadolu'nun en önemli savunma düzenlerinden biri olarak nitelenir. Surlardaki testere dişi çıkmalar ve burçlar da güçlendirici öğelerdir. İlk Tunç çağda Truva* önemli bir kale kent olarak dikkati çeker. Her yerleşme katmanında kale alanı genişlemiş, surlar iç içe çemberler oluşturmuştur. Truva I katmanındaki balıksırtı biçiminde düzenlenen duvarlar çok gelişmiş bir teknik gösterir. Beycesultan* da dönemin surlarla çevrili yerleşmelerindendir. Truva I-II ile çağdaş Demircihöyük*, taş ve kerpiç örgülü, daire biçimi planlı dört kapılı surla çevrili bir kale görünümündeydi. Gözlükule*'de de, Yümüktepe örneğine benzer, kalın duvarlı, üçgen biçiminde geniş çıkmalarla desteklenmiş surlar vardır, duvarın iç yüzüne de kazamat türünde odalar eklenmiş, konutlarla sur duvarı ayrılmıştır. İlk Tunç çağ yerleşmesi olan Tilmen* höyük'te, düzgün kesme taşlardan sandık duvar tekniğinde örülmüş surlarda, anıtsal kapılar yer alır. Hititler'de kale mimarisinin en gelişkin örnekleriyle karşılaşılmaktadır (Boğazköy*, Alişar*). Boğazköy'de yerleşme, alanın olanaklarından da yararlanılarak sandık duvar tekniğinde surlarla çevrilmiş, bunlar iç ve dış duvarlardaki kuleler ve burçlarla güçlendirilmiştir. Kentin en yüksek kesiminde yer alan ve yerleşmenin çekirdeğini oluşturan Büyükkale, tümüyle kendi içine kapalı bir iç kale görünümündedir. Ayrıca kayalıklara da küçük kaleler yapılmıştır. Geç Hitit döneminde de yerleşmeler, daire (Samal), dikdörtgen (Kargamış) planlı surlarla çevrili kale kentler görünümündedir. Urartu kaleleriyse, taş mimarileri ve yapı teknikleriyle, bu türün önemli örnekleridir. Bunlar çoğunlukla aşılması güç dağ dizileri üzerine yapılmış, savunması zayıf noktalar burçlarla desteklenmiştir, ancak kule yoktur. Duvarlar belirli bir yüksekliğe kadar büyük taş bloklardan, üstleri kerpiçten örülmüştür. Dönemin en önemli örnekleri arasında Aşağı ve Yukarı kaleden oluşan Çavuştepe*, Van kalesi, Aznavurtepe, Altıntepe*, Toprakkale belirtilebilir. Phrygialılar'da, bir ovanın kenarına ya da yüksek bir tepeye yapılan kentler, güçlü surlarla çevriliyordu (Gordion*). Anadolu'daki yunan ve roma kentleriyse, dış surlar, kenti çevreleyen surlar ve iç kale olmak üzere üç aşamalı savunma düzenine sahipti. Bizans döneminde, çevreye hâkim noktalara kurulan kaleler arasında Amasra, Trabzon, Enez kaleleri belirtilebilir. Anadolu'daki Ortaçağ kalelerinin en anıtsal örneği, Rodos şövalyelerince yaptırılan Bodrum* kalesi'dir. İç içe üç surla çevrili bir iç kaleden oluşan yapı beş kuleyle güçlendirilmiştir.

Türkler Anadolu'da İlkçağ'dan başlayarak kurulmuş kaleleri sürekli yenileyip genişleterek kullandılar (Afyonkarahisar kalesi, Ankara kalesi, Silifke kalesi, Tokat kalesi, Sinop kalesi, Diyarbakır kalesi, Bayburt kalesi, Anamur kalesi vd.). Bu durum Osmanlılar döneminde de sürdü. Üç yanı denizlerle çevrili görkemli bir roma kalesi olan Alanya* kalesi, Anadolu Selçukluları döneminde, Alaettin Keykubat I tarafından yeniden yaptırıldı (1225). Üç sıra surla çevrili olan yapı iç kale ve dış kaleden oluşur. Anadolu'daki ilk türk kalelerinden biri de Kars kalesi'di (1152). Murat III döneminde onarılan bu yapı, beş sıra surla çevrilidir, surlar 220 burç ve kuleyle desteklenmiştir. Divriği'de Mengü-

Büyük Larousse



Afyonkarahisar kalesi



Büyük Larousse

Amasya kalesi

cükler'den kalma kalenin surlarının ve kapılarının bir bölümü sağlamdır. İç kalede çok köşeli yüksek bir kulenin üzerindeki iki aslan heykeli çok gösterişlidir. 1252 tarihli bu iç kaleden yalnızca bu kulenin birkaç duvarı kalmıştır. Anadolu Selçukluları döneminden Kayseri kalesi oldukça sağlamdır. Kale, Mehmet II (Fatih) döneminde büyük bir onarım geçirmiş ve kale içinde onun adını taşıyan bir cami yaptırılmıştır (1466).

Tümüyle osmanlı yapısı olan ilk örnekler arasında Osman Gazi döneminden Bursa'nın D.'sundaki Balabancık kalesi'yle, Karacahisar belirtilebilir. İstanbul'daki Anadoluhisarı, Rumelihisarı ve Yedikule hisarı küçük, ancak kale mimarisinin en gösterişli ve gelişmiş örnekleridir. Çanakkale boğazının iki yakasında yer alan Kilitbahir ve Kaleisultaniye güçlü savunma düzenlerinin yanı sıra estetik üstünlükleriyle de dikkati çekerler. Bir iç kale ve kuleli bir surdan oluşan Kaleisultaniye her türlü savunma ve saldırıya elverişli anıtsal bir yapıdır. Kilitbahir ise özellikle yonca biçimi iç kalesiyle benzersiz bir plana sahiptir. İstanbul boğazında, Kavaklar kesimindeki karşılıklı iki kale, Murat IV zamanında kazak akınlarının önlenmesi amacıyla yaptırılmıştı. Van'daki Hoşap* kalesi (1643), selçuklu geleneğini sürdüren duvar tekniği ve fresklerinin yanı sıra değişik biçimlerdeki mazgal ve gözetleme yerleriyle ilgi çeker.

—Oy. Kale kapmacada oyuncular iki takıma ayrılır. Oyuna başlayacak takımdakiler ortaya ceket, kundura vb. bir eşya koyarak kale yaparlar ve daire biçiminde çevresine dizilirler. Kalenin başında da bir kişi durur. Karşı takımdakiler bu dairenin dışına dizilir ve içteki oyuncuları geçip kaleye ulaşmaya çalışırlar. Dıştakiler aralarından biri öteki oyunculara yakalanmadan kaleye vardığında içtekiler ise dıştaki oyuncuları teker teker yakalayıp el vurduklarında oyunu kazanırlar.

—Spor. Futbol, hentbol, hokey ve su topunda kaleler, iki yan direk ve bunları birbirine bağlayan bir üst direkten meydana gelir. Genellikle direklerin arkasına bir ağ tutturulmuştur; bu görünümüyle kale bir kafesi andırır. Top (ya da buz hokeyinde puk) bu kafese girdiğinde gol olur. Rugbyde kaleler enlemesine bir direkle birbirine bağlanan iki uzun direkten oluşur. Sayı olması için ayakla yollanan topun bu direğin üstünden geçmesi gerekir. Kale, futbolda 7,32 × 2,44 m; hentbolda 3,0 × 2,0 m; (buz hokeyinde 1,83 × 1,22 m), çim hokeyinde 3,66 × 2,13 m; su topunda 3,0 × 7,0 m; rugbyde 6,10 (3,05 × 2) × 5,50 m ölçülerindedir.

KÂLE → KÂLA.

KALE, esk. **Demre,** Akdeniz bölgesinde Antalya iline bağlı ilçe; 20 656 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi, Antalya'nın 144 km G.-B.'sında *Kale,* 13 793 nüf. (1990).

KALE, Ege bölgesinde, Denizli iline bağlı ilçe; 19 089 nüf. (1990), 727 km²; 30 köy. Merkezi, Denizli'nin 71 km G.-B.'sında *Kale,* 6 050 nüf. (1990).

KALE, Doğu Anadolu bölgesinde Malatya iline bağlı ilçe; 8 564 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi, Malatya'nın 36 km doğusunda *Kale,* 818 nüf. (1990).

KALE, Gümüşhane'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 5 783 nüf. (1990); 34 köy. Merkezi *Kale,* 470 nüf. (1990).

KALE dağı, esk. **Hama dağı,** D. Anadolu bölgesinde Ağrı dağının B.'sında yükselen volkanik kütle (3 196 m).

Kale oyunu, bir ortaoyunu faslı. Arnavut beylerinden Tahir Ağa, adamlarıyla çıktığı gezi sırasında bir köye varır ve köy ağasının kızına göz koyar. Ağa kızını vermek istemez, bunun üzerine Tahir Ağa adamlarıyla birlikte kızı kaçırıp kendi çiftliğine getirir. Köylüler toplanıp ellerindeki kazma, kürek, orak vb. ile çiftliğe saldırıya geçerler. Pişekâr Tahir Ağa'nın kâhyası, Kavuklu da köyün demircisidir. Kız kale gibi bir yere kapatıldığından köylüler bir türlü buraya ulaşamaz. Arnavutlar da bıçak ve kalkanlarla köylülere saldırmaya başlarlar. Kavuklu yaralanır, köylüler kaçar. Arnavutlar Kavuklu'yu çiftliğe alır, yaralarını sararlar. İyileşince kızı bir un çuvalına koyup kaçırmak ister ama yakalanır ve kızla birlikte kaleye kapatılır. Arnavutlar köye bir saldırı daha yapar ve kızın yakın akrabalarını ve ailesini kaçırarak zorla düğün yaparlar. Kızın babası öcünü almak için Tahir Ağa'yı zehirler ve köyüne döner. Tahir Ağa'nın ölümü üzerine adamları da çiftliği kapatıp memleketlerine giderler.

Kale oyununun, adından ötürü *Yeni bir muharebe oyunu* ya da *Toplu muharebe oyunu'*yla aynı olduğu sanılmaktadır. Ancak ortaoyunu fasılları içinde yer alan bu oyunların metinleri bulunamadığından bu konuda kesin bir yargıya varılamamıştır.

KALEB, Vaat edilmiş toprağı keşfetmek için Musa tarafından gönderilen on iki kâşiften biri. Arkadaşlarının güçlükler karşısında umutsuzluğa kapıldıklarını görünce, Yeşu ile birlikte onları yüreklendirmeye çalıştı. El Halil bölgesinde bulunan klanı, Yahuda kabilesine katıldı.

KALEBEĞİ MİRZA CEMAL Civanşir, azerbaycanlı yazar (XVIII. yy.). İbrahim Han ve Mehdi Kulu Han'ın hizmetinde çalıştı. *Tarih-i ümera-yı Karabağ* adlı yerel tarihin yazarıdır.

KALEBENT a. (ar. *kal'a* ve fars. *bend'* den *kal'a-bend*). *Esk.* Kaleden dışarı çıkmama cezasına çarptırılmış, ancak içerde serbestçe dolaşabilen hükümlü.

KALEBENTLİK a. *Esk.* Kalebent olma cezası.

—Cez. huk. Hapis ve sürgün cezalarının bir arada uygulanması ilkesine dayanan eski bir ceza türü. (Artık yürürlükte olmayan 1858 tarihli Ceza yasası'nda düzenlenen bu ceza, "geçici" ve "ömür boyu" olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Özellikle siyasal suçlara uygulanan bir cezaydı.)

KALEBURNU, rumca **Galinoporni,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

KALECİ a. Spor. Futbolda, hentbol ya da hokey gibi diğer takım sporlarında takımın, son savunma oyuncusu. (Futbolda topa hâkim olmak için ellerini kullanabilen tek oyuncudur.)

KALECİ (Nedim), türk futbolcu ve yönetici (İstanbul 1900 - *ay. y.* 1968). Futbola İstanbul Altınordu takımında başladı ve kısa sürede başarı gösterdi. İlk milli futbol takımının kalesini korudu; 5 kez milli oldu. Fenerbahçe spor kulübü'ne geçti (1926). Bu kulübün başkanlığını ve Futbol federasyonu'nun asbaşkanlığını yaptı.

KALECİK, İç Anadolu bölgesinde Ankara iline bağlı ilçe; 25 043 nüf. (1990); 1 318 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 50 köy. Merkezi, Ankara'nın 67 km D.-K. D.'sunda *Kalecik,* 10 051 nüf. (1990). Tahıl, sebze, ayçiçeği, şekerpancarı üretimi. Manganez, linyit yatakları.

KALECİK, Şanlıurfa'nın merkez ilçesine bağlı Kabahaydar bucağının merkezi; 441 nüf. (1990).

KALECİK, Van'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 494 nüf. (1990). Köyün yanında 50-60 m yükseklikteki bir tepenin üzerinde, Tuşpa (Van) kentini ve ovasını gözetleme amacıyla kurulmuş ve köyün adıyla anılan bir urartu kalesinin kalıntıları vardır.

Kalecik barajı, Adana ilinin Ceyhan ilçesinde, Kalecik suyu üzerinde kurulu baraj. 1985'te işletmeye açıldı. Sulama amacıyla yapılan barajın gövdesi kaya dolgu tipinde, su toplama hacmi 32,75 milyon m³, göl alanı 1,36 km², sulama alanı 4 890 ha'dır.

KALECİK höyüğü, Ardahan'ın Hanak ilçesi merkez bucağına bağlı Koyunpınarı (esk. *Saskara*) köyü yakınında höyük. İ. Kılıç Kökten'in 1940'tan sonra Kars ve çevresinde yaptığı tarihöncesi araştırmaları sırasında saptandı. İlk Tunç çağdan, siyah üzerine beyaz çizgi bezemeli çanak çömlekler ve madeni eşyalar bulundu.

KALECİKLER höyüğü, Elazığ'ın Ağın ilçesinde, Karasu vadisinde höyük. ODTÜ'nün Yukarı Fırat-Keban projesi kapsamında, Prof. Ümit Serdaroğlu yönetiminde yapılan kazılarda (1968-1974), İlk Tunç çağdan Bizans dönemine değin uzanan bir yerleşme saptandı. En üstte surlarla çevrili bir Bizans yerleşmesi, bunun altında aynı dönemden kısa aralıklı dört yapı katı, Roma döneminden de üç katman belirlendi. Roma dönemi yerleşmeleri, alttaki İlk Tunç çağ yerleşmesinin üzerindedir.

KALECİLİK a. Spor. Kalecinin görevi ya da mesleği.

KALECKİ (Michał), polonyalı iktisatçı (Łódź 1899-Varşova 1970). Postkeynesçi bir iktisatçı olan Kalecki, iktisadi dalgalanmaları, yatırımların çevrimsel değişikliklerindeki rolünü vurgulayarak açıklamaya çalıştı. Yapıtları: *Essai d'une théorie du mouvement cyclique des affaires* (fr. çev.) [Bir çevrimsel hareket kuramı denemesi, 1935]; *The Theory of Economic Dynamics* (İktisadi dinamikler kuramı) [1954]; *Esquisse d'une théorie de la croissance de l'économie socialiste* (fr. çev.) [Sosyalist ekonominin büyüme kuramı üzerine bir deneme, 1963].

KALEDIRAN çayı → YAKACIK çayı.

KALEDİN (Aleksey Maksimoviç), rus general (Ust-Hoperskaya, Ukrayna, 1861 -Novoçerkask 1918). Kazak kökenliydi. 1916'da, Brusilov'un yerine VIII. ordu'nun başına getirildi; emrindeki bu kuvvetlerle Lutsk'a (Ukrayna) kadar ilerledi. 1917'de Kornilov'la kader birliği etti, Don Kazakları'nın hetmanı seçildi, birkaç ay bolşeviklerle savaştı, yenildi ve intihar etti.

KALEDONİT a. (fr. *calédonite;* İskoçya'nın eski adı *Kaledonya'*dan). Miner. Doğal kurşun ve bakır sülfokarbonat; çok parlak, canlı mavi renkte ve saydam küçük kristaller halinde bulunur.

KALEDONİTLER a. Yerbil. Kaledonya çevrimi yaşında kıvrım zincirleri.

KALEDONYA. Tar. coğ. Britanya adasında, hemen hemen bugünkü İskoçya'yı karşılayan bölge. Eskiden, bir bölümünde Kaledonyalı halklar oturdu ve güneyden Forth ve Clyde haliçleriyle sınırlanırdı.

KALEDONYA a. (Tamlayan olarak) Kaledonya'ya ilişkin; Kaledonya ile ilgili.

—Yerbil. *Kaledonya çevrimi,* Cadomus sıradağ oluşumunu izleyen alt paleozoyik dağoluş çevrimi. Kuzey Avrupa ülkelerinde (İskandinavya, İskoçya...) en iyi örneklerine rastlanan *Kaledonya zinciri'*nin kökeninde belli sayıda tektonik evre vardır (Ardennes, takonik vb. evreleri).

KALEDONYA kanalı, İskoçya'da Glen More çöküntüsünde kazılmış kanal. Daha çok Loch Lochy ve Loch Ness'den yararlanılmıştır ve Kuzey denizi ile Atlas okyanusu'nu birbirine bağlar. 1822'de açılmıştır. Derinliği az olduğundan bugün pek kullanılmamaktadır.

KALEDONYALILAR, eski pict kabilesi. Bu ad bazen eski İskoçya nüfusunun tümü için kullanılırdı.

KALEDORUĞU höyüğü, Samsun'un 46 km G.'nde, Kavak ilçesi sınırları içinde höyük. K. Kökten ve N. Özgüç tarafından yapılan kazılarda (1940-1942), osmanlı, selçuklu, Bizans, Roma, Geç Hellenistik ve İlk Tunç çağ katmanlarından oluşan bir yerleşme saptandı. İlk Tunç çağ katmanı, dönemin mimarisini, ölü gömme geleneğini ve çanak çömlek yapımını aydınlatır.

Evler, taşlarla yükseltilmiş kale görünümündedir. Ölüler basit çukurlara hoker durumunda gömülmüştür; ancak ölü armağanları zengindir. El yapımı çanak çömlekler Orta Anadolu çömlekçiliğiyle (Alişar, Alacahöyük) benzerdir. Ayrıca taş bıçaklar, baltalar, dokumacılık yapıldığını gösteren ağırşaklar, ağırlıklar, kemik bizler bulundu.

KALEFAKSİYON a. (fr. *caléfaction;* lat. *calefactio,* ısıtma'dan). Fiz. Çok sıcak bir metal yüzeye dokunan bir sıvının, metalle sıvı arasında ince bir gaz zarı oluşturarak ani buharlaşması olayı.

—ANSİKL. Hafifçe ısıtılmış bir metal levhaya püskürtülen su damlaları hızla buharlaşır; ama yüzey çok sıcaksa kaynama görülmez ve damlacıklar birleşerek küre biçiminde kabarcıklar oluşturur ve sıvı miktarı arttıkça damlacıklar yassılaşır. İşte bu olaya suyun *kalefaksiyon* hali denir; kürecikler hızla yer değiştirir; yer değiştirme, damlacıkların alt kesiminde oluşan buharın, damlacıkları kaldırarak yüzeye dokunmasını önlemesinden kaynaklanır. 1746'da Heller'in gözlediği bu olayı, Boutigny, Baudrimont, Pouillet vb. inceledi. Başka sıvılar da kalefaksiyon haline girebilir. Sıvı damlasının sıcaklığı, kaynama noktasının altındadır. Levhanın sıcaklığı düşerse buharlaşma yavaşlar, bir süre sonra buhar küreciği kaldıramaz, kürecik yassılaşır, levhanın yüzeyine yayılır ve ansızın kaynamaya başlar.

Bu olaya dayanarak, ıslak el, erimiş bir metal içine daldırılabilir: kızgın metal ele dokunmaz. Çeperleri kireç bağlayıp kötü iletken haline gelen kazan patlamalarının nedeni budur. Isınan çeperler kızıl hale gelir; kireçler çeperden koptuğunda, su önce kalefaksiyona uğrar, sonra ansızın buharlaşır ve patlamaya yol açar.

—Metalürj. Kalefaksiyon olayı, metal bir parçaya suverme işlemi sırasında görülür. Suverme sıvısının buharlaşması parçanın soğuma hızını kısmen değiştiren ince bir gaz zarı oluşturur.

—Nük. müh. Sıvıyla soğutulan bir reaktörde, bu sıvıyla yakıt zarfı arasında yerel, ince bir zar oluşur. Bu olay ısı aktarımını önler ve yakıtı anormal derecede ısıtır.

KALE-İ NEV, Afganistan'ın kuzey-batı'sında kent, il merkezi; 5 000 nüf. Şamfıstığı pazarı.

Kalei sefid, İran'da Huzistan'ı Fars'a bağlayan dağ geçidinin en sarp ve dar yerinde berkitilmiş kale. İran seferi sırasında satrap Ariobarzanes'in askerlerince savunulan kale, buradan geçmek zorunda olan Büyük İskender'i çok uğraştırdı (İ.Ö. IV. yy.). Sasaniler'in ünlü komutanı Zaloğlu Rüstem, İran kaynaklarında Kalei isfid (beyaz kale) olarak anılan kaleyi zorlu bir kuşatmadan sonra Bizanslılar'dan alarak yıktırdı (İ.S. VII. yy. başları). Uzun yıllar boyu yıkık durumda kalan kale, Büveyhiler'in çöküş dönemindeki karışıklıklar sırasında Şapur eyaleti valisi Ebu Nasr tarafından güvenilir bir sığınak olarak yeniden yaptırıldı (XI. yy.). Selçuklu hükümdarı Gıyasettin Mesut'un atabeyi Kara Sungur'un kuvvetleri önünden kaçan Fars valisi Bozaba buraya sığındı (1139). Ele geçirdiği ülkelerdeki tüm kaleleri yıktıran Hulagu, Kalei sefid'e dokunmadı ve burası İlhanlı devletinde siyasal suç işleyenlerin kapatıldığı bir zindan olarak kullanılmaya başlandı (1256-1383). İkinci İran seferine çıkan Timur'un eline geçti (1393) ve kaleye sığınmış olan Muzafferi hanedanının tüm üyeleri burada topluca öldürüldüler. Lur ırkından çapulcu ve yağmacı bir aşiret olan Mamasaniler'in elinde yüz yılı aşkın bir süre kaldıktan sonra safevi hükümdarı Şah Abbas I döneminde (1588-1629), onun komutanlarından Hamza tarafından alındı. Kaçar hanedanından Feth Ali Şah döneminin (1797-1834) sonlarında Bakaş Han adlı bir serüvencinin yönetiminde ayaklanan Mamasaniler, burasını ele geçirdilerse de üzerlerine gönderilen Azerbaycan birlikleri, uzunca bir kuşatma sonunda kaleyi geri aldı.

Kalelsultaniye, Çanakkale kentine adını veren kale; XV. yy. ortalarında Mehmet II tarafından yaptırıldı, Süleyman I (Kanuni) döneminde onarıldı (1551). Dış surlar ve iç kaleden oluşur. 110 × 160 m boyutlarında, dikdörtgen planlı dış surların kalınlığı 5-7 m arasında değişir. Bunlar insan boyunda, 2 m kalınlığında mazgallar ve dışa çıkıntılı kulelerle desteklenmiştir. 29 × 44 m boyutlarında, 22 m yüksekliğindeki iç kale, üç kat ve bir üst sofadan oluşur.

Kalelsultaniye antlaşması, Osmanlı devletiyle İngiltere arasında Kalelsultaniye'de (Çanakkale) yapılan antlaşma (5 ocak 1809). Fransa'nın Mısır'a saldırması üzerine Akdeniz'deki kuvvet dengesi bozuldu. İngiltere ve Rusya, bunun üzerine Osmanlı devletiyle ittifak yaptılar (1798). Fransa'nın 1801'de Mısır'dan çekilmesinden sonra İngiltere ve Rusya'ya güvenmeyen Selim III, Fransa'ya yaklaşan bir politika izledi. Osmanlı devletinin Boğdan, Eflak ve Boğazlar ile ilgili kararları üzerine Rusya askeri bir harekâta girişti (16 ekim 1806). İngiltere de müttefik olarak Rusya'nın yanında yer aldı (27 ocak 1807). İspanya ile yaptığı savaşta başarılı olamayan Napoléon Bonaparte'ın Rusya ile Orta ve Doğu Avrupa için anlaşmaya varması (12 ekim 1808) üzerine İngiltere, Osmanlı devletiyle girişiği savaştan çekildi. Avusturya aracılığıyla Kalelsultaniye'de (Çanakkale) iki ülke arasında 12 maddelik barış antlaşması ve Fransa'nın osmanlı topraklarına saldırması da düşünülerek 4 maddelik bir ittifak antlaşması imzalandı. Yapılan barış antlaşması ile İngiltere Boğazlar'ın yabancı donanmalara kapatılması ilkesini onaylıyor ve Fransa'nın saldırısı durumunda Osmanlı devletine yardımı taahhüt ediyordu.

Kalekapı, Kastamonu yakınında kaya anıtı, Paphlagonia bölgesine özgü yapıtlardan biri olup, ön yüzüne karşılıklı iki aslan motifi işlenmiştir (İ.Ö. IX.-VIII. yy.'lar).

KALEKAPISI höyüğü, İstanbul'un Anadolu yakasında, Tuzla kesiminde höyük. Tuzla ilkokulu'nun yapımı sırasında belirlendi. 1958'de Nezih Fıratlı, 1965'te de Ş. A. Kansu tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda ele geçen el yapımı ve açkılı çanak çömlekler, ağırşaklar ve öteki küçük buluntular, Fikirtepe ve Pendik'tekilerle benzerlikler gösterir.

KALEM a. (yun. *kalamos,* kamış'tan ar. *kalem*). **1.** Yazmaya, resim çizmeye yarayan, çeşitli biçimlerde gereç. **—2.** Yontmaya yarayan ucu sivri ve keskin araç: *Taşçı kalemi.* **—3.** Aşı yapmak için ağaçtan kesilerek hazırlanan ince çubuk: *Kalem aşısı yapmak.* **—4.** Bir listede yazılı olan şeylerin her biri; çeşit: *İki kalem ilaç. Beş kalem eşya satıldı.* **—5.** Kimi deyimlerde, yazma biçimi, üslup; yazma uğraşı; yazarlık: *Kalemi güçlü bir şair. Kaleme almak. Kaleme geçirmek. Kalemiyle geçinmek. Böyle bir yazı ancak onun kaleminden çıkar.* **—6.** *Ed.* Yazar: *Zamanının en iyi kalemlerinden biridir. Usta bir kalem şöyle diyor.* **—7.** Kur. tar. Osmanlı devleti resmi kurumlarında bürokratik işlemlerin yürütüldüğü bölümlere verilen genel ad. (En önemli kalemler, Divanı hümayun, Hazinei amire ve Defterhanei hakani kalemleriydi.) **—8.** *Kalem açacağı,* KALEMTIRAŞ'ın eşanlamlısı. ‖ *Kalem açmak,* kurşunkalem türünden olan kalemlerin uçlarını yontarak yazacak duruma getirmek. ‖ *(Bir şeyin üstüne) kalem çekmek,* bir şeyin gereksiz ve geçersiz olduğunu belirtmek için üstünü çizmek. ‖ *Kalem efendisi,* kalemde çalışan kimse; yazman, kâtip (esk.); elinden yazı çiziden başka bir iş gelmeyen kimse. ‖ *Kalem eri,* güzel ve etkili yazı yazan, yaşamını yazıyla sağlayan kimse. ‖ *Kalem kaşlı,* kaşı ince ve düzgün olan. ‖ *Kalem kavgası,* yazılı tartışma, polemik. ‖ *Kalem kömürü,* iyi cins mangal kömürü. ‖ *Kalem kulaklı,* kulakları dik ve düzgün olan at, geyik vb. için kullanılır. ‖ *Kalem kutusu,* içine kalem konulan kutu; kalemlik. ‖ *Kalem oynatmak,* yazı yazmak; bir yazıyı değiştirerek düzeltmek; yazılı bir belge üzerinde gizlice değişiklik yapmak. ‖ *Kalem parmaklı,* parmakları ince, uzun ve düzgün olan. ‖ *Kalem sahibi,* iyi ve güzel yazı yazan. ‖ *Kalem sapı,* ucundaki özel yere uç takılarak mürekkeple yazı yazılan çubuk biçimindeki araç. ‖ *Kalem ucu,* mürekkeple yazı yazmak için sapa takılan madeni parça. ‖ *(Bir şeyi) kaleme almak,* onu yazıya dökmek, yazıyla anlatmak; yazmak. ‖ *Kaleme gelir,* anlatılabilirliği ya da yazılabilirliği olan anlamında söylenir: *Bir yığın şey söylüyor, ama kaleme gelir gibi değil.* ‖ *Kaleme gelmemek,* yazılabilme ya da anlatılabilme niteliği taşımamak. ‖ *Kaleme (kâğıda) sarılmak,* vakit geçirmeden yazmaya başlamak. ‖ *Kaleminden kan damlamak,* güzel ve etkili yazı yazabilme gücü bulunmak: *Öyle çok okumuş değildi, ama kaleminden kan damlardı.* ‖ *Kaleminin ucuna nasıl gelirse,* rasgele, uzun uzadıya düşünmeden. ‖ *Dolma kalem* → DOLMAKALEM. ‖ *Kamış kalem,* kalem biçiminde yontulan ve Antikçağ'da papirüs ve parşömen üzerine yazmaya yarayan kamış. ‖ *Kara kalem* → KARAKALEM. ‖ *Kurşun kalem* → KURŞUNKALEM. ‖ *Tükenmez kalem* → TÜKENMEZKALEM.

—*Esk. Kalem erbabı, ehl-i kalem, erbab-ı kalem,* yazar. ‖ *Kalemdan* → KALEMDAN. ‖ *Kalemgir* → KALEMGİR. ‖ *Kalem-keş,* kalem çeken; yazı yazan; yazıda düzeltme yapan. ‖ *Kalem perdaht etmek,* kalemi açmak, yontmak. ‖ *Kalem-zede,* kaleme alınmış, yazılmış. ‖ *Kalem-zen,* yazan. ‖ *Kalem-i mahsus,* özel kalem. ‖ *Kalem-i sülüs,* sülüs yazıyı yazmak için yapılmış özel bir kalem türü.

—Al. tak. *Yuvarlak form kalemi,* işlenen malzemeye içbükey bir biçim vermeye yarayan yuvarlak uçlu takım.

—Bilş. *Optik kalem,* IŞIK* KALEMİ'nin eşanlamlısı.

—Ed. *Kalem şuarası,* dil, anlatım, hatta vezin bakımından divan şiirinden etkilenen, bazıları saz da çalmayan, okur yazar halk şairlerine verilen ad.

—El sant. Yazmacılıkta kumaş üzerine desen yapmaya ve boyamaya yarayan fırça ya da kamış. ‖ *Kalem işi,* kumaşı fırça yardımıyla elle boyayarak desenlendirme tekniği. ‖ *Kalem işi yazma,* üzeri fırça yardımıyla elle desenlendirilmiş ve boyanmış yazma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektroakust. *Oyma kalemi,* ses kaydında bir plağa izleri oymaya yarayan ve kazıyıcı bir uç taşıyan alet.

—Grav. *Kazıma kalemi,* ucu pahlı kesilmiş çelik bir çubuk ve bir saptan oluşan, bir elle tutulup öbür elin avuç içiyle levha üzerinde iterek kullanılan gravürcü aleti. ‖ *Kazıma ve parlatma kalemi,* gravürcünün, maden levhasındaki çapakları almakta, gereksiz kazımaları ya da düzgün olmayan bölümleri düzleştirmekte kullandığı çelik alet. ‖ *Oluklu kalem,* ağaç ya da linolyum üzerine gravürde zemini boşaltmaya yarayan alet.

—Güz. sant. *İki kalemli desen,* bir kara kalem ve bir beyaz kalemle, ya da bir sanginle, genellikle renkli kâğıt üzerine yapılan desen. ‖ *Renkli kalem,* ucu doğal ya da yapay olarak renkli bir maddeden yapılan kalem. ‖ *Sabit kalem,* kuruyken gri, suyla ıslatılınca mor yazan kalem. (Grafit ve arap zamkından yapılan, anilinle renklendirilen bu kalem, kopya işlemlerinde kullanılır.) ‖ *Seramik kalemi,* mat cam, porselen ya da verniklenmemiş emay-seramik üzerine desen çizmekte kullanılan bir tür pastel. ‖ *Taşbaskı kalemi,* taşbaskı üzerinde çalışmak için kullanılan, sabun, balmumu, içyağı ve kurumdan yapılmış kalem. ‖ *Yağlı kalem,* düz ve parlak bir yüzey (cam, plastik, vb.) üzerinde çalışabilmeyi sağlayan yağlı uçlu kalem.



kazıma kalemleri



ağaç üzerine gravürde kullanılan oluklu kalem



linolyum üzerine gravürde kullanılan oluklu kalem



Lauros-Giraudon

Auvergne şapkalı eskici Jean Antoine Watteau'nun iki kalemli çalışması Auvergne müzesi, Bayonne

‖ *Uç kalemli desen,* genellikle renkli kâğıt üzerine bir kara kalem, bir sangin ve bir de beyaz tebeşir çubuğuyla çizilen desen. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hat. *Kalem* ya da *kamış kalem,* ucu yontularak yazmaya elverişli duruma getirilen kamış. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Arap harfleriyle yazılan yazı türlerinin her biri (nesih kalemi, sülüs kalemi gibi). ‖ Bir hattatın kendine özgü yazış üslubu. ‖ *Kalem açmak,* kamış kalemin ucunu yazabilecek duruma getirmek. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kalem sırçası,* kamış kalemlerin üzerindeki parlak tabaka. (Kalem açıldıktan sonra mürekkebi iyi çekebilmesi için önce küllü bir bezle bu tabaka silinir.) ‖ *Kalem tepsisi,* kalemlerin konduğu ince, uzun tepsi. (Ahşaptan, altın ve gümüşten yapılmış değerli örnekleri vardır.) ‖ *Kalem yastığı,* MAKTA'nın eşanlamlısı.
—Huk. *Mahkeme kalemi,* mahkemelerin yazı işlerini yürüten daire. (Mahkeme başkâtibi [yazı işleri müdürü], zabıt kâtibi ve dosya memurlarından oluşur. Mahkeme kalemi, yargıcın emri altında çalışır.)
—İkt. tar. *Kalem zeametleri,* Osmanlılar' da kâtiplere verilen zeamet. (Memurlara hazineden maaş verilmediği için kendilerine zeamet verilirdi.)
—İsl. Allah'ın ezelde insanların alınyazılarının (kaderlerinin) nasıl olacağını bildirdiğine inanılan araç.
—İşlem. *Plaket kalemi,* takımın çalışan bölümünü oluşturan plaketin ya da plaketlerin yerleştirilmesi için bir ya da birçok yuva içeren kesme takımı gövdesi.
—Kozmet. Boyarmadde ağırlıklı ince, uzun makyaj çubuğu; göz ve kaşların makyajı ile dudakların kenarına çizgi çekmede kullanılır.
—Kuyumc. *Kuyumcu kalemi,* kuyumculukta taş mıhlama, işleme, oyma işlemlerinde kullanılan alet (düz kalem, oyma kalemi, havşa kalemi, setina kalemi gibi türleri vardır.) ‖ *Küçük kalem,* altın ya da gümüş parça üstünde çekiç yardımıyla çeşitli süsler yapmakta kullanılan, ucu içbükey ya da dışbükey yarıdaire, yıldız, vb. biçiminde çelik kalem.
—Mak. san. *Oluklu kalem,* kesici ucu yuvarlak iç kesimleri işlemeye yarayan torna kalemi.
—Marangl. Ağaç işlerinde zıvana yuvası, diş boşluğu ya da kanal boşaltmada kullanılan ve çelik bir lamayla bir saptan oluşan kesici alet. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Muhs. Bütçe maddelerinden her biri, bir hesabın faslı.
—Müc. Elmas tozu kullanılarak değerli taşları oymaya yarayan bakır çubuk.
—San. *Bara kalemi,* BARA* BIÇAĞI'nın eşanlamlısı.
—Seram. *Kalem açmak,* Kütahya çiniciliğinde, seramiklerin temizlenmesinde ve bezenmesinde kullanılan fırçanın hazırlanması sırasında, kılların suya batırılıp uçlarının istenen uzunlukta kesilmesi işlemi.
—Spor. Okun sap kısmı.
—Süslem. sant. *Kalem çekmek,* CETVEL* ÇEKMEK'in eşanlamlısı. ‖ *Kalem fırça,* TÜY* KALEM'in eşanlamlısı. ‖ *Kalem işi,* doğrudan doğruya duvarın taş yüzeyine, sıva üzerine ya da ahşaba renkli boyalarla fırça kullanılarak yapılan süsleme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tarım. *Kalem aşısı* → AŞI.
—Tarönc. Üst Yontmataş dönemi taş endüstrisinde çok kullanılan, yanal bir façeta ve eğik, keskin bir uçtan oluşan araç. (Bir taş kütlesi, taş parçası ya da yassı düz bir taştan küçük ince levhalar kesilerek elde edilirdi.) ‖ *Küçük kalem,* üzerinde bir çentik açılıp kırılan bir çakmak taşından ince bir levha koparılarak yapılan alet.
—Taşoc. *Sivri kalem,* MURÇ'un eşanlamlısı.
—Teknol. Tornalama işleminde talaş kaldırmak için kullanılan ve kesici kenarı işparçasının eksenine dik tutulan takım. (Eşanl. BIÇAK.)
◆ sıf. Kalem biçiminde olan: *Kalem keski. Kalem ruj.*
—Eczc. *Kalem ilaç,* küçük silindir biçiminde katı preparat. Etken maddelerin eritilip kalıba dökülmesiyle ya da yumuşak bir hamur katıldıktan ve karışım yuvarlak çubuk haline getirildikten sonra kurutularak elde edilir. (Kalemler, ilacı bir organın içine yerleştirmek [dölyatağı bujisi], deriye sürmek [mentollü ya da kâfurlu kalem] ya da yaraya sürmek [gümüş nitrat kalemi] amacıyla kullanılır.)
—Metalürj. *Kalem maça,* ortam basıncının bir kör besleyici özüne etki etmesini sağlayan geçirgen maça.
—Nük. müh. *Kalem dozölçer,* biçimi bir kalemi andıran dozölçer.
—ANSİKL. El sant. Kalem işi yazmalar en makbul yazma türüdür. Bugün artık yapılmamakta, geçmiş dönemlerden kalma örnekleri de giderek azalmaktadır. Kalem işi yazmada desen ilkin kâğıt üzerine çizilir. Kumaş gergefe gerilir ve desen altına yerleştirilerek kopya edilir. Deseni kumaşa geçirme yöntemlerinden biri de silkme* yöntemidir. Kâğıda çizilmiş desen, konturlarından iğneyle sık sık delinir. Bu delikler üzerinden tülbentten yapılmış bir torba içine konmuş kömür tozu ya da toz boya hafif hafif tamponlanarak geçirilir. Böylece desen alta geçmiş olur. Fırça ile önce konturlar çizilir, daha sonra renkli kısımları boyanır. İstanbul'un Kandilli semtinde yapılan yazmalar, kalem işi yazmaların en güzel örneklerindendi.
—Hat. Eski Mısır kökenli bir yazı aracı olan kalemler, Batı'da XII. yy.'a kadar görülür. Hattatlarca kullanılan bu kalemler, genellikle Irak ve İran'dan gelen kamışlardan yapılırdı. Kalem yapılacak iyi bir kamışın serçeparmak kalınlığında, orta sertlikte, kızıl ya da beyaz renkte, düzgün ve sağlam damarlı olması gerekiyordu. Yazılacak yazıya göre çeşitli kalınlıkta kalemler vardı. Bunların *cava* kalemi, hint* kalemi, celi* kalemi* gibi türleri bulunuyordu. İslamlıkta kalem kutsal sayıldığından kimi hattatlar kalemlerin yongalarını saklardı. Hattatlar arasında kalem kullanışlarına göre ad alanlar da vardı (Siminkalem, Aheninkalem, Zerrinkalem).
• *Kalem açmak,* hüner gerektiren bir işti. Önce kamış iki boğum yerinin üzerinden kesilir; sol avucun içinde başparmağın ayasına doğru yatırılarak kalemtıraşla eğik olarak yontulurdu. Sivrice uç bölümü tıraş edilerek düzeltilirdi. Yassı ve dil gibi uzamış ucu yazılacak yazının kalınlığına göre inceltilirdi. Maktanın üzerinde, ucun ortasına dikine bir yarık açılır ve maktanın yuvasına oturan kalemin üstüne sol elin başparmağıyla sıkıca bastırılarak inceltilmiş uç eğikçe kesilirdi.
—İsl. "Kalem" sözcüğü Kuran'da iki defa tekil, iki defa da çoğul (aklâm) olarak geçer. Kalem adı ile anılan surenin ilk ayetinde, değerinden ötürü kalem üzerine ant içilir. Alâk (İkra) suresinin başında "Allah kalem ile öğretti. İnsana bilmediğini öğretti" denilir ve böylece kalem kullanabilme, Allah'ın insana en büyük lütuflarından sayılır.
—Marangl. Marangoz kalemi, çelik bir lamayla bir saptan oluşur. Lamanın kesici ağzı gördüğü işlere göre çeşitli biçimler alır (düz, oluklu, kavisli); kenarlar, pahlı ya da düz olabilir. Pahlı lama, kalemin dar açılı iç köşelere kolayca girmesini sağlar. Sap, kalemi tutmaya ve elle ya da bir vurma aletiyle (tokmak) kuvvet uygulamaya yarar. Sert ağaçtan, plastikten ya da metal alaşımdan yapılan saplar vardır.

Başlıca kalem türleri şunlardır: *düz kalemler,* diş ve kanal boşaltmada, alıştırmada, kenar temizlemede kullanılır ve kesici ağızları düzdür; *delik kalemleri,* delik açmaya yarayan kalın lamalı kalemlerdir; *oluklu kalemler*'den çeşitli olukları açmada, delik içi gibi eğik yüzeyleri yontmada ya da tıraşlamada yararlanılır, lamaları kavislidir; *oyma kalemleri* oyma, şekillendirme ve alıştırma işlemlerinde kullanılır; çok değişik ağız biçimleri vardır (düz ağızlı, eğik ağızlı, düz oluklu, düz üçgen ağızlı vb.); *cermen menteşe kalemi,* cermen menteşe yuvası açmaya yarar; *sürgü kalemi*'yle sürgü ve kilit dillerinin karşılıkları açılır.
—Süslem. sant. Freskten farklı olarak kalem işleri kuru sıva üzerine uygulandığından daha yüzeysel kalır. Anadolu türk sanatının başlangıç dönemlerinden kalma kalem işleri, daha çok taş üzerine kırmızı renklerden oluşur. Tonoz, kubbe vb. örtü düzenlerinde günümüze ulaşan örnekler arasında Divriği Ulu camisi ve darüşşifası belirtilebilir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde bezemeler daha zenginleşti (Beyşehir Eşrefoğlu camisi, Afyonkarahisar Ulu camisi, Sivrihisar Ulu camisi, Kastamonu Kasaba köyü camisi). Erken osmanlı dönemi kalem işleri arasında Bursa Yeşil cami, İznik Kırgızlar türbesi, Edirne Muradiye ve Üçşerefeli camileri belirtilebilir. Klasik ve daha sonraki dönemlerin kalem işleri ise onarımlarla özgünlüklerini yitirmiştir. Edirne'deki Selimiye camisi'nin büyük kemerlerindeki, Üsküdar Yenivalide camisi ve Çinili cami'deki özgün kalem işleri onarımlar sırasında ortaya çıkarıldı. Topkapı sarayı'nın harem bölümünde de özgünlüğünü korumuş örnekler vardır. Ahşap üzerine yapılmış kalem işleri kubbelerde ya da mahfil tavanların-



Mahmutbey camisi'nde kalem işlerinden bir örnek Kasaba köyü, Kastamonu

da, evlerin ahşap bölümlerinde görülür. Bunlar rumi, hatayi motifli, geç dönemlerdeyse barok ve rokoko üslubundadır (Topkapı Takkeciibrahimağa camisi, Üsküdar Atikvalidesultan külliyesi camisi müezzin mahfili).

Kalem, İkinci meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde çeşitli illerde yayımlanan bazı dergi ve gazetelerin adı. Bunlardan haftalık bir mizah dergisi olan ilki Salah Cimcoz ve Celal Esat (Arseven) tarafından yarısı türkçe, yarısı fransızca olmak üzere 3 ağustos 1908 - 29 mayıs 1911 tarihleri arasında 130 sayı yayımlandı. Yazarları arasında Mithat Cemal (Kuntay), Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif, Ahmet Rasim, Refik Halit (Karay), Hüseyin Suat (Yalçın) vb. adlar yer alıyordu. İlk türk karikatür sanatçısı Cemil Cem'in çizgileri de bu dergide yayımlandı. — Hüseyin Suat, Kemal Salih (Sel) ve ressam Vahidettin tarafından İstanbul'da çıkarılan dergi birkaç sayı sonra kapandı. — İmtiyaz sahibinin İlyas Sınal, yazı işleri müdürünün Mustafa Nihat Özön olduğu aylık edebiyat ve sanat dergisi. 15 mart 1938 - 1 haziran 1939 arasında çıktı. Yazarları arasında Ahmet Kutsi Tecer, Rüştü Şardağ, Sadri Ertem, Suut Kemal Yetkin, Melahat Özgü, Hasan Âli Yücel, İsmail Hakkı Tonguç vb. bulunuyordu. — Adana'da 1948-1950 yılları arasında yayımlanan aylık "milliyetçi fikir ve sanat dergisi" 15. sayıdan, Ankara'da 1958'de yayımlanan "siyaset, ilim ve sanat gazetesi"de 5. sayıdan sonra kapandılar.

KALEM BEY ya da **KALEMŞAH,** türkmen uçbeyi ve Karesi beyliğinin kurucusu Karesi Bey'in babası (öl. 1303). Anadolu Selçukluları'nın Danişmendliler'in Sıvas (1174) ve Malatya (1178) kollarına son vererek bu devleti ortadan kaldırmasından sonra tüm danişmendli ailesinin bireyleri gibi Selçuklular'ın hizmetine girip Bizans sınır boylarında uçbeyi sıfatıyla görev aldı. 1297'den başlayarak oğluyla birlikte Batı Anadolu'daki Bizans kentlerini fethetme girişimini hızlandırdı. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Karesi Bey, ele geçirdiği Balıkesir'i başkent yaparak Karesi beyliğini kurdu (1304).

Kalem suresi, Kuran'ın 68. suresi. 52 ayettir. Mekke'de inmiştir. "Nun" suresi diye de anılır. Her iki adı da surenin ilk ayetinde geçer. Sure, kalem üzerine ant içilerek başlar; ardından Hz. Muhammet'in akıl bakımından kusursuzluğu, yüksek ahlakı; düşmanlarının kötü nitelikleri, bencillikleri ve başlarına gelenler özetlenir. Düşmanlarının inatçı, inkârcı ve saldırgan tutumları karşısında Hz. Muhammet'in olgun ve sabırlı tutumundan övgü ile söz edilir. Sure, Kuran'ın âlemler için bir uyarı olduğunu belirten ayet ile son bulur.

KALEMDAN a. (ar. *kalem* ve fars. *-dān*'dan *kalemdān*, kalem kabı, kalemlik). Hat. Hattatların kalemlerini koydukları kutu. (*Mikleme, kubur, kalemlik* de denir.)
—ANSİKL. Silindirik ya da dikdörtgen prizma biçiminde olan ve pirinç, mukavva, ahşap, gümüş, altın gibi malzemeden yapılan kalemdanların zengin bezemeli, değerli örnekleri vardır. İçleri kalemlerin kenarlara ve birbirine çarparak bozulmamaları için çuhayla (mifreşe) kaplanırdı. Edirnekâri kalemdanlar ünlüydü.

KALEMEN be. (ar. *kalem*'den *kalemen*). *Esk.* **1.** Kalemle, yazıyla, yazarak. **—2.** Sayıca, adet bakımından.

KALEMGİR a. (ar. *kalem* ve fars. *gīr*'den *kalem-gīr*, kalem tutan). Hat. Yazı yazılırken kalemin kâğıda sürtünmeden kolaylıkla yürümesine uygun, yazıya elverişli. (Kâğıtların kalemgir olması için üzerlerine ahar ve tıla sürülürdü. Kalemin kaymaması için de kâğıt üzerinde tebeşir sürülmüş çuha gezdirilirdi.)

KALÉMIÉ, esk. **Albertville,** Zaire'de (Şaba ili) liman kenti, Tanganyika gölünün batı kıyısında; 62 300 nüf. Tanganyika gölü ulaşımının ve Kindu'ya giden demiryolunun başladığı yerde. Ticaret merkezi. Balıkçılık. Tekstil. Çimento fabrikası.

KALEMİS a. (fars. sözc.). *Civettictis* cinsine giren Afrika miskkedilerinin ortak adı.

KALEMİYE a. (ar. *kalem* ve *-iyye*'den *kalemiyye*). Kur. tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda Babıâli'de ve vilayetlerdeki çeşitli dairelerde görevli memurlara verilen genel ad. (Bk. *ansikl.* böl.) — Osmanlılar'da devlet dairelerinde; iş sahiplerinden yazılan yazılara karşılık alınan para. (Eskiden belirli bir aylığı bulunmayan kalem memurları bu parayı alırlar, sadrazamlara hasları da bu adla verilirdi.) ‖ İltizama verilen devlet topraklarından alınan % 10 oranındaki vergi. (Tanzimat'tan sonra kaldırıldı.) ‖ *Kalemiye dairesi,* iltizama verilen devlet topraklarından alınan verginin toplanmasıyla görevli daire. (Bab-ı defteri'ye bağlı olan dairenin başında, hacegân rütbesinde bir halife bulunurdu.)
—ANSİKL. Kalemiye adı verilen memurlar, genel olarak hacegân rütbesindeydiler. Ayrıca şıkkı sani, şıkkı salis, defter emini, reisülküttap ve nişancı da bu sınıftan sayılırdı. Osmanlı devletindeki dört resmi meslek grubundan (ötekiler mülkiye, seyfiye, ilmiye) biriydi.

KALEMKÂR a. (ar. *kalem* ve fars. *-kār*'dan *kalemkār*). *Esk.* **1.** Tülbent gibi ince kumaşlar üzerine fırça ile resim ya da şekil yapan kimse, yazmacı. **—2.** Duvar üzerine süsleme yapan nakkaş. **—3.** Madeni eşyaların üzerine çelik kalemle kazarak süs, resim, şekil yapan kimse.
—Tekst. Hem baskı kalitesi hem de bezinin inceliği nedeniyle çok tutulan hint basması.

KALEMKÂRİ a. (ar. *kalem,* fars. *-kār* ve *-ī*'den *kalemkārī*). *Esk.* Kalemkârlık, nakkaşlık, kalemkârın yaptığı iş.

KALEMKÂRLIK a. (ar. *kalem* ve fars. *-kār, kalemkār*'dan). *Esk.* Kalemkâr'ın yaptığı iş, süs ve nakış yapma sanatı.

KALEMLİ a. Bir cirit türü. (Hedefe isabet edecek bölümü altı köşeli ve yazı kalemi biçimindeydi.)

KALEMLİK a. **1.** Masa üstünde duran ve içine kalemlerin konduğu büro gereci; kalem kutusu. **—2.** Genel olarak, üzerine kılıf geçirilmiş bir kaideden, bir mafsal küreden ve kalemin uç kısmının konulduğu, yön verilebilen bir kılıftan oluşan büro gereci.
—İşlem. Bir tornada, takımları ardışık olarak çalışma konumuna getirebilen takım taşıyıcı blok.
—Mak. san. *Eklemli kalemlik,* dönüş yolu sırasında kalkarak takım tabanının sürtmesini önleyen, planya tezgâhı takım taşıyıcısı.

KALEMREV a. (ar. *kalem* ve fars. *rev*'den *kalem-rev*). *Esk.* Bir hükümdarın ya da hükümetin yönetiminde bulunan yer, ülke.

KALEMSİ sıf. Bot. Bol kar yağışından ya da fazlaca ağaç sıklığından dolayı (Kanada, Himalaya) dalları dökülmüş ve ipince uzamış olan kozalaklı ağaçlara denir.

KALEMŞAH → KALEM BEY.

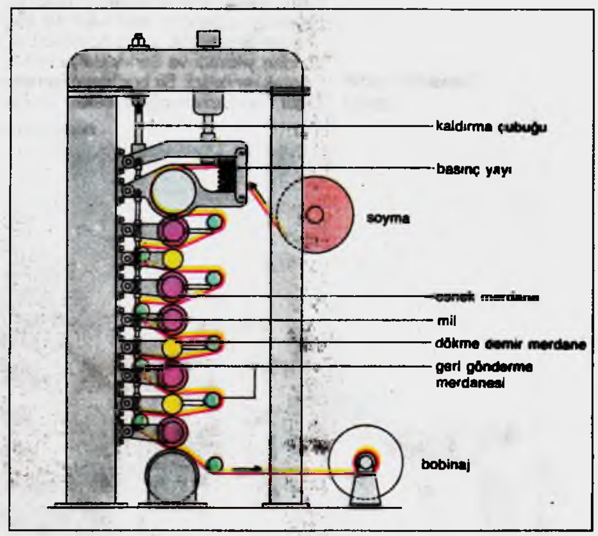
KALEMŞOR a. (ar. *kalem* ve fars. *şōr,* çalışmak'tan *kalem-şōr*). *Esk.* Yazılarıyla başkalarına saldıran, kalemini bir silah gibi kullanan yazar.

KALEMTIRAŞ a. (ar. *kalem* ve fars. *tırāş,* yontan'dan *kalem-tırāş*). Koni biçimindeki iç kısmında kesici bir ağız bulunan ve kurşunkalemlerin ucunu açmak için kullanılan küçük aygıt. (Eşanl. KALEM AÇACAĞI.)
—El sant. Yazmacılıkta kalem işi yazma yapmada kullanılan fırçanın ya da kamışın ucunu inceltmek ve düzeltmek için kullanılan küçük çakı.
—Hat. Hattatların kamış kalemlerini açmak için kullandıkları uzunca saplı, kısa ağızlı bıçak. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kalemtıraş kını,* kalemtıraşı saran meşin ya da ahşaptan yapılmış koruyucu, mahfaza. ‖ *Kalemtıraş tığı,* kalemtıraşın metalden yapılan bıçak bölümü.
—ANSİKL. Hat. Yazı takımının ana gereçlerinden biri olan kalemtıraşların sapları kemik, fildişi, sedef, öd ağacı, abanoz, akik, mercan, pelesenkten, bıçağı da iyi çelikten yapılırdı. Kalemtıraş tığı ile sap arasında pirinçten yapılmış bir bilezik (*pırazvana*) bulunurdu. Kalemtıraşlar bıçaklarının biçimine ya da saplarına göre değişik adlar alırdı (*hattati, kâtibi, demirhindi, gümüş pırazvana, altın pırazvana*). Kazıma işinde kullanılanlara *mihfere,* kalemi yarmada kullanılanlara da *mifraz* deniyordu. Selim I'in (Yavuz) İran'dan getirdiği sanatçılarla Osmanlılar'a geçen kalemtıraşlık başlı başına bir sanattı. Ancak icazet alabilen ustalar yaptıkları kalemtıraşlara adlarını koyabilirdi. XVII. yy.'da Galatalı Recai, İstanbullu Recai, XIX. yy.'da Fenni, Safi, Kemali, Sıtkı, Bursalı Hüsnü, XX. yy. başlarında Hacı Resmi, Azmi dönemlerinin ünlü ustalarıydı.

KALEN be. (ar. *kāl*'dan *kālen*). *Esk.* **1.** Söyleyerek, şifahen. **—2.** *Kalen ve kalemen,* söz ve yazıyla.

KALENBERG, Almanya'da eski bir prenslik. 1705'te Hannover'e katıldı; bugün Aşağı Saksonya eyaleti sınırları içinde kalmıştır.

KALENDER a. (fars. *kalender*). *Esk.* Dünyadan el çekip başıboş dolaşan kimse; derviş.
—Kâğ. san. Kâğıdı perdahlamada kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kalınlık kalenderi,* aralarındaki uzaklık kâğıda ya da kartona düzgün bir kalınlık verecek biçimde ayarlanabilen dökme demirden iki merdaneden oluşan kalender türü. ‖ *Yaprak perdahlama kalenderi,* genellikle parlak gereçten iki levha arasına yerleştirilen kâğıt ya da karton yaprakları vargel devinimiyle geçirerek perdahlanmaları sağlayan ve dökme demirden iki merdane içeren kalender türü.
—Tekst. Kumaşları parlatmada ve lizözlemede kullanılan makine. ‖ *Hidrolik mangel kalenderi,* soymuklu elyaftan (jüt, keten vb.) yapılan dokumaları, hidrolik etkisiyle birbirine baskı yapan iki silindir arasından geçirerek, bunların görünümünü ve dokunumunu değiştirmede kullanılan apre makinesi.
◆ sıf. **1.** Gösterişsiz, sade bir yaşamı yeğleyen, alçakgönüllü kimse için kullanılır; ehlidil, rint. **—2.** Kalenderliği gösteren şey için kullanılır: *Kalender bir giyiniş biçimi vardı.* **—3.** *Kalender meşrep,* her şeye aldırmayan, gösterişsiz ve sade bir yaşama biçimi olan kimse.



KÂĞIT KALENDERİNİN ÇALIŞMA ŞEMASI

—ANSİKL. Kâğ. san. Kimi zaman süper-kalender de denilen kâğıt kalenderi biri esnek, öbürü bükülmez iki merdane art arda gelecek şekilde üst üste yerleştirilmiş birçok merdaneden oluşur; merdanelerin yalnız biri devindiricidir. Merdaneler ağırlıklarının ve mekanik ya da pnömatik bir kuvvetin etkisiyle birbirinin üzerine baskı uygular. Nemlendirilmiş sürekli kâğıt yaprağı merdaneler arasından geçerken ezilip perdahlanarak yüzeyleri düzgün ve parlak bir görünüş alır: bu durumda perdahlanmış kâğıttan söz edilir. Hamur çok inceltilirse az çok belirgin yarısaydam bir etki de elde edilir (örneğin aydınger kâğıdı, kristal kâğıt).

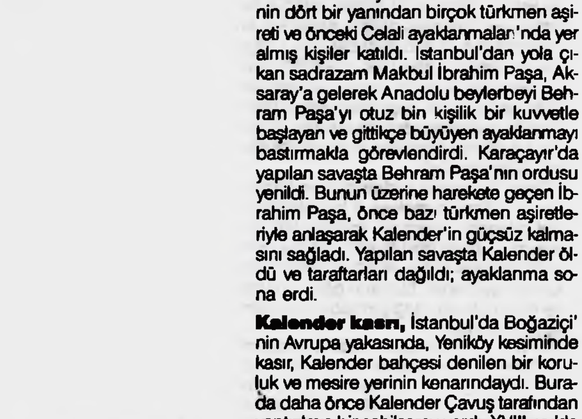


Sabahattin Kalender

KALENDER (Sabahattin), türk besteci (Taşlıca, Kosova, 1919). Ankara Devlet konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Bir süre müzik öğretmenliği yaptıktan sonra 1948'de devletçe Fransa'ya gönderildi; A. Honegger ve D. Milhaud ile besteleme, Charles Münch ile orkestra yönetimi çalıştı. 1951'de Ankara Devlet operası'nın orkestra yöneticiliğine ve genel müzik yönetmenliğine getirildi. Birçok kez Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'nı da yönetti. Başlıca besteleri arasında operalar *(Nasrettin Hoca, Karagöz, Deli Dumrul)*, orkestra *(İntermezzo, Konser uvertürü)*, keman *(Türk rapsodisi)* ve piyano *(Süit)* yapıtları vardır.

Kalender Çelebi ayaklanması, Anadolu'da Osmanlı devletine karşı ayaklanma (1527). Hacı Bektaş Veli'nin soyundan gelen ve bektaşiliğin yayılması için büyük çaba harcayan Kalender Çelebi, Baba Zünnun ayaklanması bastırıldıktan hemen sonra ayaklandı. Kalender'e ülkenin dört bir yanından birçok türkmen aşireti ve önceki Celali ayaklanmaları'nda yer almış kişiler katıldı. İstanbul'dan yola çıkan sadrazam Makbul İbrahim Paşa, Aksaray'a gelerek Anadolu beylerbeyi Behram Paşa'yı otuz bin kişilik bir kuvvetle başlayan ve gittikçe büyüyen ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Karaçayır'da yapılan savaşta Behram Paşa'nın ordusu yenildi. Bunun üzerine harekete geçen İbrahim Paşa, önce bazı türkmen aşiretleriyle anlaşarak Kalender'in güçsüz kalmasını sağladı. Yapılan savaşta Kalender öldü ve taraftarları dağıldı; ayaklanma sona erdi.

Kalender kasrı, İstanbul'da Boğaziçi'nin Avrupa yakasında, Yeniköy kesiminde kasır. Kalender bahçesi denilen bir koruluk ve mesire yerinin kenarındaydı. Burada daha önce Kalender Çavuş tarafından yaptırılmış bir sahilsaray vardı. XVIII. yy.'da sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı biniş kasrını Selim III yeniletti (1794). Mahmut II, 1828-1829 Türk-Rus savaşı'nda karargâhını Tarabya'da kurmuş ve Sancakı şerif Kalender kasrı'na getirilmişti. XIX. yy.'da Abdülaziz tarafından yıktırıldı ve Sarkis Balyan'a kâgir olarak yeniletildi. Bir bodrum üzerinde iki katlı olan kasrın boğaza bakan cephesinin ortasında, dört mermer sütunlu bir verandası vardı. Buradan büyük bir sofaya geçiliyor, yanlarda ikişer oda yer alıyordu. Üst kat da aynı plandaydı. Cumhuriyet'ten sonra uzun süre çok bakımsız kalan yapının bulunduğu kesimde Kara kuvvetleri için bir dinlenme tesisi kurulması projesi hazırlandı. Bu arada Kalender kasrı da yenilendi (1962), ancak yapının iç süslemelerinden hiçbir iz kalmadı.



Kalenderhane camisi *İstanbul*

Büyük Larousse

KALENDERANE sıf., be. (fars. *kalender* ve *-āne*'den *kalenderāne*). Kalenderce: *Kalenderane bir hayat. Kalenderane yaşamak.*

KALENDERCE sıf., be. Kalenderlik belirten şey; kalender birine özgü eylem için kullanılır; kalenderane: *Kalenderce bir gülümseyiş. Kalenderce davranmak. Kalenderce yaşamak.*

KALENDERCİ a. Kâğ. san. Kâğıt kalenderini kullanmada uzmanlaşmış işçi.
—Tekst. Kalenderleme işlemini yapan işçi.

KALENDERHANE a. (fars. *ḳalender* ve *ḫāne*'den *ḳalender-ḫāne*). *Esk.* Dervişlerin kaldıkları ve yiyip içtikleri ya da kente geçici olarak gelenlerin konakladıkları tekkelere verilen ad. (*Kalender yurdu* da denir.)

Kalenderhane camisi, İstanbul'un Şehzadebaşı semtinde, kiliseden camiye dönüştürülmüş yapı, eski adı bilinmeyen kilisenin, bir varsayıma göre Akataleptos manastırı'nın kilisesi olduğu öne sürülmüştü. 1967-1972 arasında İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'yle, Dumbarton Oaks'ın birlikte yürüttükleri çalışmalarda elde edilen bilgilere göre kilise VII. yy.'da Azize Kyriotissa adına yapılmış, XII. yy.'da onarılmıştı. Araştırma ve restorasyon çalışmaları sırasında Aziz Francesco d'Assisi'nin adının bulunduğu latince yazılı bir freskin ortaya çıkarılması İstanbul'un latin işgali sırasında kilisenin katolik fransisken rahiplerince kullanıldığını kanıtladı. Mehmet II'nin İstanbul'u, fethinden hemen sonra ordudaki dervişler (kalender) için zaviye haline getirildi, zamanla bir mahalle camisine dönüştü. XVIII. yy. ortalarında ve 1855'te büyük ölçüde onarıldı. Daha sonra uzun süre terk edildi.

Kapalı yunan haçı planlı yapıya, daha geç dönemde tonoz örtülü bir narteks eklenmiştir. Ana mekânda, haçın dört köşesinde dört küçük ara mekân yer alır. Ortadaki kare bölüm küresel bingilere ve pencereli kasnağa oturan bir kubbeyle örtülüdür. (→ Kayn.)

KALENDERİ a. (fars. *ḳalender* ve *-ī*'den *ḳalenderī*). *Esk.* Filozofluk, dervişlik, başıboşluk.
—Ask. tar. *Kalenderi çadırı*, osmanlı ordusunda kırsal bölgelerdeki harekâtta kullanılan bir tür çadır.
—Ed. Tasavvufi halk edebiyatında mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün (——. .——. .——. .——) kalıbıyla söylenmiş şiir. (Gazel, murabba, muhammes, müseddes gibi biçimlerde olur.) ‖ *Ayaklı kalenderi* ya da *yedekli kalenderi*, müstezat biçiminde kalenderi. [Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün (——. .——. .——. .——) vezninde dizelere mef'ûlü feûlün (——. .——) vezninde kısa dizeler eklenir.]
—İsl. Kalenderilik tarikatının üyesi.

KALENDERİLİK ya da **KALENDERİYE** a. Dünya malını ve nimetlerini önemsemeyen, gösterişi sevmeyen bir tarikat.
—ANSİKL. Tarikatın kurucusunun kim olduğu kesinleşmemiştir.

Kalender, Kalenderi ya da Endülüslü Yusuf adlı bir sufinin kurduğu söylenen tarikatı; İran'ın Sava kentinde doğup yetişen, sonradan Dimyat'a yerleşen Şeyh Cemalettin Savi (öl. 1233) geliştirdi. Şeyh Cemalettin, Dimyat'ta bir kalenderi zaviyesi yaptırdı ve ölümünden sonra bu zaviyeye gömüldü.

Şeyh Cemalettin Savi'nin dışında tarikatın başlangıcı Ebu Hafs el-Haddad, Ebu Sait el-Hayr, Hamdun Kassar gibi melami sufilere kadar uzanır. Hint felsefesi, iran mazdekçiliği gibi Doğu düşüncelerinden kaynaklanan kalenderilik, Cemalettin Savi zamanında Mısır, İran, Irak ve Orta Asya'da yandaşlar kazandı. Makrizi, *Hıtat* adlı yapıtında Kahire'deki kalenderi tekkesi ve tarikatın ilkeleri hakkında bilgi verir. Ayrıca Şeyh Sadi, Cami ve Şihabettin Sühreverdi gibi sufi ve yazarlar, kalenderilerin gezginci dervişler olduklarını, dinsel ve toplumsal kuralları tanımadıklarını, ayıplanıp kınanacak bir yaşam (melamet yaşamı) sürdüklerini belirtirler.

Kalenderilerin saç, sakal, bıyık ve kaşları ustura ile tıraş etme (çar-darp) geleneği Şeyh Cemalettin Savi'ye dayanır. Giysi biçimleri iran mazdeklerinden alınmıştır. Giysileri yünden ya da at kılından dokunur, boyu ancak kalçaları örterdi. Başlarında yine at kılından saçakla çevrili külah; boyun, kulak, bel ve bileklerinde halkalar bulunurdu. Sokaklarda çıplak dolaşanları bile vardı. Hiçbir dünyalık saklamazlardı. Kaba, garip bir dış görünüşe önem verirler; gönül zenginliğini her şeyin üstünde tuttuklarını öne sürerler; toplumun ahlaksal ve dinsel değerlerini, geleneklerl, görgü kurallarını hiçe sayarlardı. Aşırı bir alevilik yolu izleyen kalenderiler, öteki tarikatlardaki "Allah", "Hu", "Hay" gibi sözler yerine "Ali", "Hasan", "Hüseyin", "Muhammet", "Fatma" adlarını anarlardı. Bütün bu aşırı düşünce ve uygulamalarıyla ehl-i sünnet kadar ılımlı şiilerin de tepkisine hedef oldular; Selçuklular döneminden başlayarak Anadolu'da zaman zaman ayaklanmalar çıkardılar. Bu durum Osmanlılar döneminde XVI. yy.'a kadar sürdü. Bu nedenle sık sık kovuşturmaya uğradıklarından zamanla babiler, haydariler, hurufiler gibi öteki benzerleriyle birlikte bağımsızlıklarını yitirerek bektaşilik içinde eridiler.

KALENDERİYAT çoğl. a. (ar. *ḳalenderiyye*'nin çoğl. *ḳalenderiyyāt*). *Esk.* Gelenek ve görenek dışı pervasızca sözler.
—Ed. Sazla çalınıp söylenen tasavvufi halk şiirlerine verilen ad.

KALENDERİYE → KALENDERİLİK.

KALENDERLEME a. Kâğ. san. ve Tekst. **1.** Kalenderden geçirmek eylemi. **—2.** *Makinede kalenderleme*, yüzeyini düzgünleştirmek için bir kâğıdı ya da kartonu makine kalenderinden geçirme.
—Tekst. *Kumaşları kalenderleme*, bir kumaşı, her ikisi de metalden ya da biri metal diğeri sıkıştırılmış kâğıttan iki silindir arasından, basınç altında geçirmeye dayanan işlem. (Bütün durumlarda, metal silindir buharla ısıtılır. Böylece dokumalardaki taneler ezilir ve onlara belli bir parlaklık kazandırılır. Bu işlem genellikle jüt, keten ve pamuk dokumalarda kullanılır.)

KALENDERLEŞMEK gçz. f. Kalenderce yaşamaya, davranmaya başlamak.

KALENDERLİK a. **1.** Kalender olma durumu; kalender bir kimsenin, tutum ve davranışlarının niteliği; rintlik: *Onun en çok kalenderliğini seviyorum. Giyinişindeki kalenderlik.* **—2.** *Kalenderliğe vurmak*, hiçbir şeyi kendine dert etmeden yaşamı ve olayları doğal akışı içinde karşılamak.

Kalenderoğlu ayaklanması, XVII. yy. başında Anadolu'da Osmanlı devletine karşı celali ayaklanması. Ayaklanmanın önderi Kalenderoğlu Mehmet 1592'de 80 yandaşıyla harekete geçmiş, affedilmiş ve kendisine çavuşluk, kethüdalık, müsellimlik görevleri verilmişti. 1604'te yeniden başkaldırdı, Anadolu beylerbeyini yenilgiye uğrattı, Manisa ve çevresini yağmaladı. Kuyucu Murat Paşa'nın araya girmesi ve isteği üzerine Ankara sancakbeyliğine getirildi. Ancak, Ankara'ya giderken yol üstündeki yerleri talan etmesi üzerine halk tarafından kente sokulmadı. Tekeli Mehmet Paşa'nın kent halkına yardıma gelmesi üzerine Bursa'ya çekildi, celali

önderlerinden Kara Sait ve Piri'nin katılmasıyla güçlendi. Bursa çevresini yakıp yıktı; üzerine gönderilen Silistre mutasarrıfı Dalgıç Ahmet Paşa'yı Gönen ovasında yendi, Manisa ve Aydın'ı yağmaladı. Bunun üzerine Halep'te bulunan Kuyucu Murat Paşa harekete geçti ve Kalenderoğlu Mehmet'in birleşmek istediği Musli Çavuş'a İçel sancakbeyliğini vererek Kalenderoğlu'nun güçsüz kalmasını sağladı. Göksun ovasında yapılan savaşta Kalenderoğlu yenildi. Bayburt'ta tekrar yenilince İran'a kaçarak adamlarının birçoğuyla Revan valisi Emir Güney'e sığındı.

KALENSUVE ya da **KALENSÖVE** a. (ar. *kalensuve* ya da *kalensüve*, başlık'tan). Esk. giy. Koni biçiminde, uzun ve kenarları kıvrık başlık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bot. Bitkilerde kökün ucunu örten koruyucu bölüm; yüksük.
—ANSİKL. Abbasi halifelerinin giydiği bir tür başlık olan *kalensuve*, daha sonra vezirler ve kadılar tarafından da kullanıldı. İslam yazarları papaların giydiği başlığa *papa kalensuvesi* derlerdi. Ortaçağ'da suçluların bu tür başlıklar giydirilerek kentte dolaştırıldıkları bilinmektedir.

KALEON a. (fr. *kalléone*'dan). Çevre damarlarını genişletici etki gösteren, pankreas kökenli dolaşım hormonu.

KALEŞ a. (fr. *calèche*). Yaylı, dört tekerlekli, üstü açık binek arabası. (Öndeki koltuk yüksektir ve arabacıya ayrılmıştır. Arka tarafta, açılır kapanır bir körük bulunur.)

KALET EL-SNEM (EL-), Tunus'ta (Kef ili) komün, Yüksek Tel Atlasları'nda, Kef'in G.-B.'sında. Fosfat yatakları. Sarp bir dağ, ilginç bir doğal kale (*Jugurtha masası* adı verilir) olan Kalet el-Snem, 1 271 m yükseltide bölgeye egemendir.

KALET ES-SİRAGNE, Batı Fas'ta kent, il merkezi; 17 200 nüf. Tadla ve Hauz ovalarını birbirine bağlayan eşiği koruyan eski hisar. Yönetim ve ticaret merkezi. —*Kalet es-Siragne ili*, 10 070 km²; 656 000 nüf. (1988).

KALET SİMAN, Kuzey Suriye'de arkeolojik kalıntı. Burada, aziz Simeon Stylites'in (459'da burada öldü) anısına inşa edilen, erken hıristiyanlık dönemi mimarisinin başyapıtlarından biri yer alır.
Kalet Siman'daki anıtlar, iki tapınak ile bazı önemli ek binalardan (din adamlarının barındığı bölümler ve hacıların konuk edildiği hanlar) oluşur. Haç biçiminde bir planı (85 × 95 m) olan ana bina, eskiden azizin sütununun yer aldığı sekiz köşeli merkezi bir mekâna bağlanan 3 sahınlı 4 bazilikadan meydana gelir. Sütunun günümüzde ancak altlığı kalmıştır. Yalnızca doğu tarafındaki bazilikada iki kat küçük sütunlarla süslü yarım daire biçiminde çıkıntılı bir absidası bulunan üç bölümlü bir ibadet yeri bulunur. 200 m kadar güneyde, vaftizhane yapıları yer alır. Çoğunlukla aynı döneme ait mimari kalıntıların bulunduğu Deyr Siman köyünün yanındaki bir tepenin üzerinde yükselen bu anıtta Antakya kaynaklı mimarlık ilkeleri (yapının imparator Zenon tarafından finanse edilmiş olması kuşkusuz bunun başlıca nedenidir) ile bölgenin duvarcı ustaları, işçileri ve heykelcilerinin dehası çok başarılı bir biçimde bağdaştırılmıştır. Oyma süslemeler, mimari çizgileri daha da belirginleştirir.

KALET ÜL-KEBİRE (EL-), Tunus'ta (Sus ili) komün, Sus sahelinde; 23 500 nüf.

KALETEPE. Arkeol. Çorum'un merkez ilçesinde, Kuşsaray köyünün G.-B.'sında tepe. Buradaki kalede H. Z. Koşay'ın yaptığı araştırma ve kazılarda (1966), Klasik dönemden boğa başlı kabartmalı bir kap ve tunç fibulalar, tepenin yamaçlarında da mezarlar ortaya çıkarıldı.

KALETMEK g. f. Kal işlemini uygulamak.

KALEVA, *Kalevala*'da yaşayan kahramanların atası olan fin mitoloji kahramanı.

Kalevala, fin halk destanı; Elias Lönnrot bu destanı, 1828-1834 arasında Doğu Finlandiya'da yaptığı uzun geziler sırasında, Arhippa Perttunen (4 000 dize) ve Ontrei Malisen gibi karelyalı bardların ağzından derlediği parçalarla oluşturdu. İlk basımında (1833) 32 şiir ya da *runot* olarak bir araya getirilmiş 5 052 dize vardı. 1849'da yayımladığı ve büyük ölçüde zenginleştirilmiş son basımıysa 50 runot ve 22 795 dize içeriyordu. (*Kalevala*, dört trokhaiostan oluşan sekiz hecelik bir ölçüyle yazılmıştır; ilk adım bir ölçüde serbesttir. Ses yinelemesi ve koşutluk başlıca özelliklerini oluşturur.) Yayımlanmasından hemen sonra ulusal destan düzeyine yükselen bu anıtsal yapıt, Finlandiyalılar'a kendi özgünlüklerinin (manevi zenginlik ve dilin inceliği) bilincini vererek bağımsızlık hareketlerine yol açtı ve özellikle oyun yazarı Aleksis Kivi, ressam Gallen-Kallela ve besteci Johan Sibelius'a esin kaynağı olarak ülkenin tüm kültür yaşamını etkiledi. Kalevala, bu tür halk destanlarından çoğunun tersine, bir dereceye kadar barışçı bir hikâyedir; doğaya karşı savaşan kuzeyli erkekleri över ve Kelam'ın gücü ve yaratıcı büyüsüyle birlikte aile erdemlerini ve bilgeliği de yüceltir. Kalevala'nın kahramanları olağanüstü güçlerle donatılmış insanlardır: Pohjola (Kuzey) bakiresini elde etmek için kahramanlıklar yapan, öbür dünyaya inen ve Tuonela (Styks) nehri kıyısında ölen, ama anası tarafından diriltilen genç ve yiğit çapkın Lemminkäinen; halklara mutluluk getirmesi gerekirken onları savaşa sürükleyen büyülü nesne *sampo*'yu yapan demirci İlmarinen; bilgeliği güç kaynağı olan ve doğal güçleri büyülemek için Kelam'ın kuvvetinden yararlanan yaşlı ozan Väinämöinen.
Kalevala, tek bir tanrıya tapmanın (*Ukko-Ylijumala*) doğaya tapmayla birleştiği gelişmiş bir toplumu yansıtır ve finlandiyalı ruhunun derinliklerine kök salmıştır.

KALEVİ sıf. (ar. *kalevî*). Kim. ALKALİ ve BAZİK'in eski eşanlamlısı.

KALEVRA → KALAVRA.

Kalevziye, Pötürge yakınlarında eski Roma kalesi. Romalılar tarafından Sasaniler'e karşı yapılan kale, halife Ömer döneminde (634-644) islam ordularınca fethedildi. Doğu seferine çıkan Bizans imparatoru Konstantinos Kapronymos V tarafından geri alınarak yıktırıldı (755). Bölgeyi ele geçiren abbasi halifesi Mansur, kaleyi yeniden yaptırdı (768). X. yy. başlarında yine Bizans egemenliğine geçti. Daha sonra, sırasıyla Büyük Selçuklular'ın, Danişmentliler'in ve onları ortadan kaldıran Anadolu Selçukluları'nın yönetimi altına girdi. Moğol istilası sırasında Hulagu tarafından alınarak temelinden yıktırıldı (1256). Bugün yalnızca yıkıntıları vardır.

KALEYDOSKOP a. (fr. *kaléidoscope*; yun. *kalos*, güzel, *eidos*, görünüm ve *skopein*, bakmak'tan). Opt. ÇİÇEK DÜRBÜNÜ'nün eşanlamlısı.

KALF (Willem), hollandalı ressam (Rotterdam 1619 - Amsterdam 1693). Fransa'da kaldığı sürece (1642-1646) rüstik ev içi sahneleri çizdi. Hollanda'ya geri döndükten sonra, sanatı, kendine özgü bir natürmort anlayışıyla doruğa ulaştı. Gerek ev içini konu alan tabloları (mutfak, mahzen, kiler sahneleri; Berlin'de, Amiens'de, Dijon'da, Montpellier'de ve Louvre'da), gerekse mercan, deniz kabukları, gümüş, porselen gibi şatafatlı malzemelerden yapılmış eşyaları betimlediği yapıtları (Amsterdam, le Mans, Aachen müzeleri) bu anlayışı sergiler.

Bk. resim sayfa 6220



kaleş
Jean Béraud'nun *Champs-Élysées'de gezinti* adlı tablosundan ayrıntı
Carnavalet müzesi, Paris

P. Moreau-Diaf



Kalet Siman
aziz Simeon Stylites manastırı'nın doğu bazilikası ve sekiz köşeli orta mekânı
V. yy. sonu

Finlandiya büyükelçiliği, Fransa



"Kardeş kavgası"
Elias Lönnrot'un derlediği *Kalevala* için Gallen-Kallela tarafından yapılan illüstrasyon (1897)
Ateneum, Helsinki



Lauros-Giraudon

Willem Kalf
Gümüş mataralı natürmort
Güzel Sanatlar müzesi, Rouen

KALFA a. (ar. *ḫalīfe*'den *ḳalfa*). **1.** Aşaması çırakla usta arasında olan zanaatçı. **—2.** Mimari projeyi ustalara uygulatarak mimara yardım eden kimse. **—3.** Masonlukta simgesel derecelerden ikincisine verilen ad. **—4.** Eskiden saray ve konaklarda halayıkların başında bulunan eski ve yaşlı cariye.
—Dişç. cerr. *Dişçi kalfası*, diş hekiminin yanında ya da bağımsız olarak diş protezi yapabilen teknisyen.
—Esk. eğit. Mahalle mekteplerinde, ilkokullarda hoca yardımcısı. || Çocukları evlerinden alarak okula, okuldan evlerine götüren kimse.
—Folk. *Kalfa ekmeği*, esnaf loncalarında çıraklıktan kalfalığa yükselen kişi adına düzenlenen yemekli toplantıya halk arasında verilen ad. (Toplantıya, aynı loncadan olan kişiler katılır, masraflar sandıktan karşılanırdı. Bu törenden sonra ustasından kalfalık izni alan kişinin kalfalığı onaylanmış olurdu.)

KALFAGİL (Sabit), türk fotoğrafçı (Elazığ 1934). İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'ni bitirdi. Mimarlıkla ve arkeolojiyle ilgili belgesel resimler çekmekle başladığı fotoğrafçılığını, sonraları Anadolu'nun doğa ve insan görünümlerine yöneltti. 1978'de İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) fotoğraf enstitüsü'nde öğretim görevlisi oldu. 1981'de FİAP yarışması diyapozitif dalında ikincilik, 1983'te Devlet fotoğraf yarışması'nda birincilik aldı. *Fotoğraf sanatında kompozisyon* (1981) adlı bir kitabı vardır.

KALFALIK a. **1.** Kalfa olma durumu; kalfanın yaptığı iş. **—2.** Kalfaya verilen ücret.

KALFAT, Çankırı'nın Orta ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 020 nüf. (1990). Belediye.

KALFAZADE (İsmail Çınarî — denir), türk matematikçi ve gökbilimci (XVIII. yy.). Laleli camisi muvakkitliği ve Mukabelei piyade kalemi'nde görev yaptığı, bazı seferlere katıldığı bilinmektedir. 1772'de Cassini'nin bir yapıtını *Tuhfe-i behic-i rasini terceme-i zic-i Kasini* adıyla türkçeye çevirdi. Bu kitabın başına, logaritmanın ne olduğuna ve uygulanışına ilişkin bilgiler eklediği gibi, bu bilim dalının öğretilmesi gerektiğine de dikkati çekti.



kalın fırça

KALGAN a. Çin kuzusunun, özellikle Tibet kuzusunun ipek gibi-yumuşak ve kıvırcık tüylü postu.

KALGAN, çince **Cangciakou,** Çin'de (Hıbei) kent, eski Moğolistan kervan yolunun *(Çay yolu)* Çin seddi'ni aştığı yerde; 501 700 nüf. (1990). Ulaşımı, Pekin'i Baotou'ya bağlayan demiryoluyla sağlanır. Makine, deri ve besin sanayileri.

KALGAY a. Tar. Kırım Hanlığı'nda veliahta verilen unvan.
—ANSİKL. Bu unvan, Kırım Hanlığı'nda ilk kez ikinci saltanatı sırasında (1475-1476) Mengli Giray Han tarafından büyük oğlu Mehmet Giray'a verildi. Mengli Giray'ın bu unvanı, özellikle kardeşler, amcalar ve yeğenler arasında taht kavgalarını önlemek için ortaya attığı sanılır. Bu unvan, Kırım hanları tarafından, Osmanlı devletine bağlanıldıktan sonra da özenle korundu. Tahta çıkan her han, kendinden küçük kardeşini, kardeşi yoksa oğlunu "kalgay" ilan ederdi. Mehmet Giray II, kardeşi ve kalgayı Adil Giray İran'da öldürülünce, çok sevdiği oğlu Saadet Giray'ı bu konuma getirmek istediyse de öteki kardeşi Alp Giray'ın buna karşı çıkması üzerine onu kalgay yapmak zorunda kaldı. Ancak, oğlu için de "nurettin" unvanıyla ikinci bir veliahtlık makamı kurdu. Han ölünce, yerine kalgay geçer, nurettin de kalgay olurdu. Bu yöntemin benimsenmesinden sonra Giray hanedanı mensubu 40 kişiden 24'ü kalgaylıktan, 5'i de nurettinlikten hanlığa yükseldi. Padişaha danışılmadan kalgayın han ilan edilmesi ya da padişahın kalgaylık hukukunun hesaba katılmaması, önceleri İstanbul ile Kırım'ın yönetici sınıfı arasında anlaşmazlıklara yol açtı. Sonunda padişahın, kalgaya da hana olduğu gibi kalgaylık beratı göndermesi kabul edildi. Kalgaylar, "Aksaray" da denen Akmescit'te otururlardı. Kalgay sarayı ve divan örgütü, hanınkine benzerdi. Rus çarları, leh kralları ve çerkez beyleri ayrıca kalgayla maiyetine de para ve değerli armağanlar göndermek zorundaydılar. Hanın katılmadığı seferlere, daha küçük bir ordunun başında kalgay giderdi. Handan sonra devletin en büyük ikinci kişisi olan kalgay, osmanlı saray protokolünde sadrazamla eşit tutulurdu.

KALGAYLIK a. Kalgayın görevi, yükümlülüğü.

KALGILAMAK gçz. f. *Esk.* Sıçramak, fırlamak, hoplamak, kalkmak: *"Cin tutmuş gibi yıkılarak ve sendeleyerek kalgırlar"* (Nasayih-ül-Mülûk, XVII. yy.).

KALGOGEN → KALKOJEN.

KALGOORLİE-BOULDER, Avustralya'da (Batı Avustralya) kent; 20 800 nüf. XIX. yy.'ın sonunda, altın madenlerinin (o günden bugüne işletilmektedir) bulunduğu sırada çölün ortasında kurulan kent, bugün Transavustralya demiryoluyla Perth'e ve Adelaide'e bağlıdır; 566 km'lik bir su boruhattıyla kente gerekli su getirilmektedir. —Yakınında, nikel yatağı.

KALGUYEV → KOLGUYEV.

KALHANE a. (*kal* ve fars. *ḫāne*'den *kal -ḫāne*). Kal işleminin yapıldığı yer.
—El sant. Ham bakırın eritilip külçe haline getirildiği yer. (*Galhane* de denir.)

KALHU → KALAH.

KALICI sıf. **1.** Varlığını çok uzun bir süre sürdürmeye elverişli yapıda olan şey için kullanılır: *Bir soruna kalıcı bir çözüm aramak, bulmak. Kalıcı bir yapıt. Kalıcı bir araştırma. Kalıcı bir dostluk.* **—2.** Bir yere çok uzun bir süre için gelmiş ya da getirilmiş kimse için kullanılır: *Burada gidici değil kalıcıyım. Yeni atanan müdür kalıcı değil.*
—Manyet. *Kalıcı mıknatıslanma*, yumuşak ferromanyetik bir gereçte manyetikleştirici akım kesildikten sonra süren mıknatıslanma.
—Nöropsikol. Uyaranın ortadan kalkmasından sonra bir süre devam eden duyuya, özellikle bu tipteki görme duyusuna denir.
—Su işler. *Kalıcı klor noktası*, suların işlenmesinde, organik maddeler, özellikle amonyak oranına bağlı olarak suya katılan klor oranı; bu oran aşıldığında artık klor düzenli olarak artar.



kalıcı klor noktası

KALICILIK a. Kalıcı olan şeyin durumu, niteliği: *Bu çözümün kalıcılığından emin değilim.*
—Manyet. Bir manyetik gereç tekdüze biçimde değişen bir manyetik alanın etkisi altında doyma halinden çıktığında, kalıcı indüklemenin aldığı değer.
—Parf. Bir pürfümün bileşimindeki en az uçucu kesimden yayılan kokunun sürekliliği.

KALIÇ a. *Yörs.* Orak, küçük orak.

KALIK sıf. Evlenmemiş, evlenme çağı geçmiş kız için kullanılır.
◆ a. *Esk.* Eksiklik, noksan.

KALIKLIK a. Eksiklik, noksanlık.

KALIM a. "Yaşama, var olma" anlamına gelen *ölüm kalım* sözünde geçer. (→ ÖLÜM.)
—Oftalmol. *Görsel kalım*, kaynak ortadan kalktıktan sonra ışık duyusunun yaklaşık olarak saniyenin onda biri kadar sürmesi.

KALIMLI sıf. Kalıcı, ölümsüz.
—Ceb. KARARLI'nın eşanlamlısı.

KALIMLILIK a. Kalımlı, ölümsüz olma durumu; niteliği.

KALIMSIZ sıf. Kalıcı, sürekli olmayan, geçici.

KALIN sıf. **1.** Kalınlığı fazla olan şey için kullanılır: *Ekmeği kalın dilimler halinde kesmek. Kalın bir kar örtüsü. Kalın bir kumaş.* **—2.** Çapı büyük olan: *Kalın belli bir kadın. Kalın bacaklar. Kalın bir dala tutunmak.* **—3.** Kalınlığıyla önem, belirginlik kazanan şey için kullanılır: *Kalın bir roman. Kalın dudaklar.* **—4.** Yoğun, koyu, akıcılığı az olan: *Kent kalın bir sis tabakasıyla kaplanmıştı.* **—5.** Tok ve gür ses için kullanılır. **—6.** *Arg.* Zengin kimse için kullanılır. **—7.** *Kalın çizgileriyle,* ayrıntılarına inmeden, ana noktalarıyla, kabaca. || *Kalın kafalı*, bir şeyi anlamakta güçlük çeken, anlayışı kıt kimse için kullanılır: *Bu kadar basit bir problemi bile çözemiyorsun, ne kalın kafalısın.* || *Kalın kafalılık*, bir şeyi geç ya da güç anlama durumu.
—Binc. *Kalın fırça*, atın tozunu almak ve tüylerini taramakta kullanılan, yüzeyi kalın naylon tellerle kaplı fırça.
—Ev eşy. *Kalın perde*, pencere camı ya da tül perde önüne yerleştirilmiş, kapatıldığında içerisinin görülmesini, soğuk ve ışığın girmesini engelleyen kalın kumaştan yapılmış perde.
—Matbaac. *Kalın karakter*, aynı tür ve aynı yükseklikteki normal karaktere oranla kalınlığı daha fazla olan karakter.
—Sesbilg. Eklemlenme noktası ses yolunun arkasına doğru, yumuşak damak, küçükdil ya da yutak bölgesinde yer alan bir sesbirime (ünsüz ya da ünlü) denir (örn. artdamaksıl ünlüler, küçükdil ünlüleri ya da boğazsıl ünlüler). [Karşt. ÖN.] || Ağız boşluğunun alt bölümüne yerleşen dille oluşturulan ünlü için kullanılır. (Karşt. İNCE.)

KALIN a. (esk. türkç. sözc.). Folk. **1.** Eski Türkler'de kız kaçıran boyun, bunun karşılığı olarak kızın boyuna verdiği mal. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Anadolu'nun bazı yörelerinde, özellikle D. ve G.-D. Anado-

lu'da, kız evine ödenen başlık.
—ANSİKL. Folk. Eski Türkler'de evlenme, daha çok kız kaçırma ve yağma yoluyla oluyordu. (→ EVLENME.) Bu durum, boylar arasında kanlı çarpışmalara neden olduğundan evlenmenin barış içinde gerçekleştirilmesi amacıyla "kalın" ödeme yoluna gidildi. Kalın, boyun orta malıydı. Kalını alan boy, bunu boy üyeleri arasında eşit olarak paylaştırırdı.

KALINAĞIL, Muğla'nın Milas ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 601 nüf. (1990). Köyün yakınında dağlar arasında Karia tanrısı Sinuri'ye adanmış bir tapınak vardır. Duvarlarla desteklenmiş bir teras üzerindeki tapınak, Bizans döneminde kiliseye çevrilmişti.

KALINBAĞIRSAK a. **1.** Bağırsakların incebağırsak ile gödenbağırsağı arasında kalan bölümü. (Eşanl. KOLON.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Kalınbağırsak atardamarları*, kalınbağırsağı kanla besleyen atardamarlar. (Sağ ve sol olmak üzere iki gruba ayrılır: sağ kalınbağırsak atardamarları üst, orta ve alt olmak üzere üç tanedir, üçü de üst mezenter atardamarından çıkar; sol kalınbağırsak atardamarları üst ve alt olmak üzere iki tanedir, onlar da mezenter atardamarından gelir. Sağdaki atardamarlar kalınbağırsağın sağ bölümünü, soldakiler sol bölümü ile sigmoit bölümünü besler.)
—Patol. *Kalınbağırsak hastalığı* → KOLOPATİ.
—ANSİKL. Kalınbağırsak, körbağırsaktan başlar; önce karaciğerin alt yüzüne doğru yükselir *(çıkan kalınbağırsak)*; burada bir dirsek yapar (*sağ dirsek* ya da *karaciğer dirseği*) ve sağdan sola dalağa doğru düz olarak ilerler; dalağın altında ikinci bir kez dirsek yapar (*sol dirsek* ya da *dalak dirseği*) ve sol kalça boşluğuna doğru dikey olarak iner *(inen kalınbağırsak)*; sonra kıvrımlar yaparak küçük leğene doğru ilerler *(sigmoit kalınbağırsağı)*. İnsanda kalınbağırsağın ortalama uzunluğu 1,5 m'dir. Çapı incebağırsağa göre daha büyüktür ve körbağırsaktan anusa doğru gittikçe küçülür. Uzunluğu boyunca boylamasına üç kas şeridiyle kaplıdır; bu sayı yalnız leğen bölümünde ikiye düşer. Bu şeritler arasında kalan bağırsak bölümlerinde, yatay çizgilerle birbirinden ayrılan şişkinlikler bulunur. Suyun ve elektrolitlerin önemli bir kısmı kalınbağırsakta emilir.

KALINCA sıf. Kalın sayılabilir: *Kalınca bir dal.*

KALINKAFALISİNEKGİLLER a. Larvaları yabanarılarında ve eşekarılarında asalak yaşayan sinek familyası. (Başlıca cinsleri: *Conops, Myope, Zodion*, vb. Bil. a. *Conopidae*.)

KALINKAYA, Çorum'un Alaca ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 460 nüf. (1990).
—Arkeol. Köyün yakınında, Alacahöyük'ün 3 km K.'indeki tepe üzerinde bulunan ve köyün adıyla anılan höyükte Raci Temizer tarafından yapılan kazılarda (1947), Son Bakırtaş döneminde başlayan bir köy yerleşmesi saptandı. En alt katmanda dikdörtgen planlı evler, siyah açkılı ve kazıma bezemeli çanak çömlekler bulundu. Ayrıca yöredeki dört tümülüsten birinde yapılan çalışmalarda Hellenistik dönemden bir lahitle, lahtin B.'sında yan yana dikdörtgen planlı iki oda ortaya çıkarıldı.

KALINLAŞMA a. Kalınlaşmak eylemi ya da olgusu: *Üstderinin, gövdenin, kremanın kalınlaşması*. (Bk. *ansikl.* böl. Bot.)
—Fizyol. *Ses kalınlaşması*, ergenlikle birlikte ses tonunun inceden kalına doğru değişmesi (özellikle erkeklerde olur).
—Sesbilg. Bir ünlü ya da ünsüzün eklemlenme noktasının, yanındaki sesbirim nedeniyle gerilemesi (örn. *tabak* sözcüğünde [*t*] sesbirimi kalınlaşma gösterir). [Karşt. İNCELME.]
—ANSİKL. Bot. • *Zar kalınlaşması*. Bitkisel hücre zarları çeşitli tarzda kalınlaşarak birtakım destek dokuları oluşturabilir. Eğer zar selüloz olarak kalırsa, *kollenkima* denen doku oluşur; odunlaşırsa *sklerankima* adını alır. Odun damarlarda da odunlu kalınlaşmalar olur.
• *Gövde kalınlaşması* → BÜYÜME.

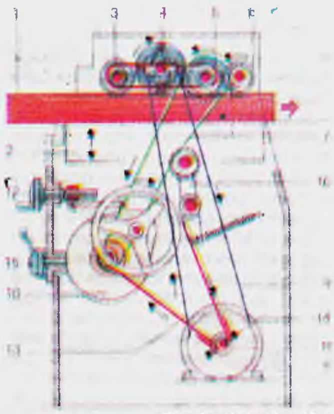
KALINLAŞMAK gçz. f. **1.** Bir şey sözkonusuysa, daha kalın duruma gelmek: *Kar örtüsü giderek kalınlaşıyor.* **—2.** Ses sözkonusuysa, gür ve tok bir duruma gelmek: *Sesi iyice kalınlaştı.*
◆ **kalınlaştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi kalınlaştırmak*, onun kalınlaşmasını sağlamak.
—Sesbilg. Bir sesbirimin kalınlaşmasını gerçekleştirmek.

KALINLAŞTIRMAK → KALINLAŞMAK.

KALINLATMAK g. f. *Bir şeyi kalınlatmak*, onu kalınlaştırmak.

KALINLIK a. **1.** Bir cismin birbirine az çok paralel iki ana yüzü arasındaki uzunluğu ölçüldüğünde elde edilen boyutu: *2 cm kalınlığında bir tahta. Kalınlığı fazla olmayan ahşap bölme.* **—2.** Kalınlığıyla önem ve belirginlik kazanan şeyin niteliği: *Duvarlarının kalınlığı nedeniyle bu oda hep serindir. Kar kalınlığı bir metreyi aştı.* **—3.** Yoğunluğuyla belirginlik kazanan şeyin niteliği: *Sisin kalınlığı.* **—4.** Tok ve gür bir sesin niteliği.
—Ciltç. Ciltlenmiş bir kitap kabının sırt genişliği.
—Havc. *Göreli kalınlık*, bir profilin derinliğine oranla kalınlığının maksimum yüzdesi.
—Mak. san. *Kalınlık sacı*, özellikle kalınlık kaması olarak kullanılan çok ince çelik sac.
—Marangl. *Kalınlık makinesi*, bir yüzünün kabası önceden planyada alınmış bir iş parçasına son kalınlığını vermeye yarayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nük. müh. *Yarı kalınlık*, bir ışımanın yeğinliğini yarıya indiren soğurucu madde kalınlığı.
—ANSİKL. Marangl. Üretim gücü yüksek bir kalınlık makinesi yaklaşık 1 m genişliğindeki parçaları 5 ile 40 m/dk'lık yaklaştırma hızıyla işlemeye olanak verir; bu da saatte 2 000 m²'yi geçen bir verim sağlar. Bu makineler bir emme düzeneğiyle donatılmıştır.

KALINLIKÖLÇER a. Boyac. Demir ya da çelik gibi ferromanyetik bir yüzey üzerine sürülmüş kuru vernik ya da boya tabakasının kalınlığını ölçmeye yarayan aygıt.
—ANSİKL. Manyetik olmayan organik bir kaplama, bir sabit mıknatısın iki kolunun arasına yerleştirilir; kalınlıkölçer bu kaplamanın, mıknatıs tarafından yaratılan manyetik alana yaptığı etkiyi ölçer. Manyetik



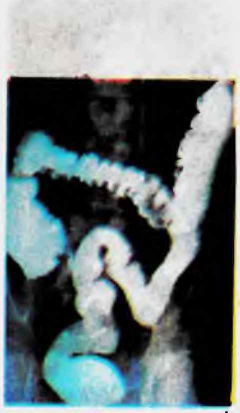
Chambon belgesine göre

kalınlık makinesi
kalınlığı alınacak parça (1), yüksekliği ayarlanabilen bir tabla (2) üzerine yerleştirilir ve yivli bir silindir (3) tarafından takım taşıyıcı milin (4) altına itilir; ardından parçayı zincir ve küçük eş dişlilerle (7) kumanda edilen kauçuktan (6), pürüzsüz (5) silindirler kaparak boşaltır.
Motor (8) V kayışıyla (9,13) ve variyatörle (11) takım taşıyıcıyla hız redüktörünü (10) devindirir.
Pasonun büyüklüğü ve ağacın türü parçanın ilerlemesini belirler; volan (12) kayış kolonlarının (13) gerilimini ayarlar, böylece variyatörün çapını (14) değiştirir.
(15) kavrama; (16) gergi.

akım mıknatıs içinde yer alan mıknatıslı iğneyi saptırır; sapma, kalınlık cinsinden derecelenmiş bir kadran üzerinde okunur. Bu taşınabilir aygıt herhangi bir dış enerji kaynağına gerek göstermez; % 5 dolayında bir duyarlığa sahiptir.

KALINMAK → KALMAK.

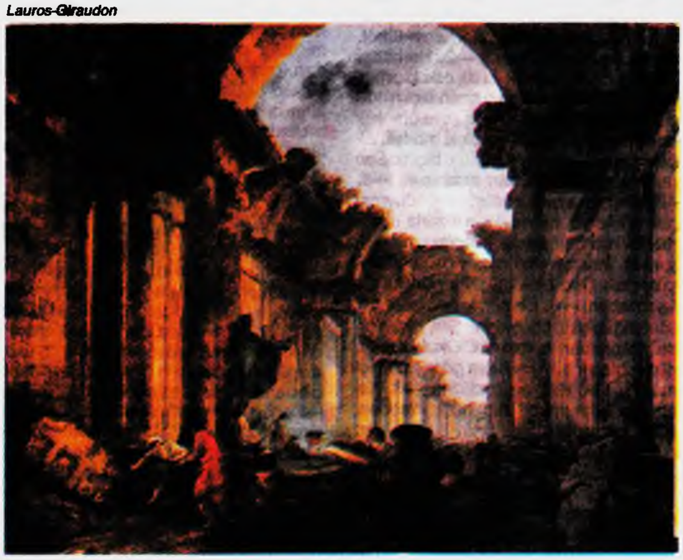
KALINTI a. **1.** Bir bütünden artakalan ve kullanım değeri olmayan şey; artık. **—2.** Eski bir kentten, yapıdan geride kalmış yıkıntı; harabe, enkaz, ören: *Antik bir kentin kalıntıları.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Bir şeyden, özellikle de bir toplumdan, bir kültürden, bir uygarlıktan vb. kalmış olan şey: *Geçmiş kültürlerin kalıntıları.*
—İstat. Bir başka nicelik çıkarıldıktan sonra geri kalan nicelik. (Hesaplanan değerle gözlenen değer arasındaki fark, bir hatanın karşılığı olan bir kalıntıdır.)
—Metalürj. Bir metalde ya da alaşımda dağılmış halde bulunan ve genellikle istenmeyen metal ya da ametal maddeler. (Bunlar çoğunlukla, metalin üretimi sırasında elenemeyen silikatlar, alüminatlar, basit oksitler ve sülfürlerdir; ayrıca döküm sırasında [kirlenme] karışan ateşe dayanıklı malzemelerden oluşabilir. Her alaşımda, mikrometreden milimetrenin onda birine kadar değişen boyutlarda kalıntılar yer alır. Kalıntıların bir kısmı yassılaşabilir ve sıcak biçimlendirmeden sonra enine haddelenmiş çubukların sünekliğini azaltan kalıntı çizgileri oluşturur; ayrıca haddelenmiş saclar kalınlıkları yönünde yırtılabilir.) [Eşanl. ENKLÜZYON.] || *Gömülmüş kalıntı*, katılaşma sırasında metal içinde hapsolan izabe curufu katmanı.
—Tarım. Çayırda ya da ahırda hayvanların yemeyip bıraktığı besinler. (Çayırda, otların ya da bitki örtüsünün bir kısmı, bitkilerin iştah çekici olmaması ya da hayvan



C.N.R.İ.

kalınbağırsak radyografisi

Lauros-Giraudon



Büyük Louvre galerisi kalıntılarının düşsel görünümü
Hubert Robert
(1796 Salonu'nda sergilenen bir tablo için ön çalışma)
Louvre müzesi, Paris

P.Lorne-Explorer



küçük yaldız kalıpı

sayısının azlığı nedeniyle otlanmadan kalır. Bu kalıntılar, otların yeniden düzenli bir şekilde bitmesi için biçilmelidir.)

◆ sıf. Fizyol. *Kalıntı hava*, zorlu bir soluk verdikten sonra akciğerlerde kalan hava miktarı.

—Jeomorfol. *Kalıntı biçim* ya da *engebe*, bugünkü morfoklimatik koşullara denk düşmeyen engebe biçimi. (Her kalıntı engebenin iklime yeniden uyum göstermesi gerekir; böylece nehirler, buzul tekne vadilerin dibini doldurur; arazideki yuvarlanma, döküntü ve kaymalar çeperlerini yumuşatır; seller, kendilerini kesen sürgülerde ya da asılı vadi kollarında boğazlar açar.) [Eşanl. RELİK BİÇİM.] || *Kalıntı engebe*, varlığını sürdürmeyi ya bir su bölümü çizgisi üzerindeki konumuna ya da kendisini donatan kayaların direncine borçlu olan bir engebe biçimi. (Bir kalıntı engebe, daha sonraki aşınımla büyük ölçüde parçalanmış eski bir topografyanın kalıntısıdır [örn. bir inselberg ya da bir tanık tepe].)

—Mad. oc ve. Taşoc. *Kalıntı topuk*, küçük kesitli artık topuk.

—Ürol. *Kalıntı idrar*, idrar tutulması olan hastalarda işemeden sonra idrar torbasında kalan idrar miktarı. (Kalıntı idrar, hasta elden geldiğince tam işetildikten sonra bir sonda takılarak ölçülür.)

—ANSİKL. Güz. sant. Rönesans ustaları, manzaraların pitoresk öğelerini oluşturan ve hem pagan dünyasının sonunu hem de bu dünyanın anısının sürekliliğini simgeleyen kalıntıların şiirsel yönünü hissettiler; kalıntı öğesini ilk kullanan sanatçılardan biri de Mantegna'ydı (*Aziz Sebastianus*, Louvre); *Çobanların* ya da *Müneccim kralların tapınması* konusunu işleyen XV. yy. flaman ressamlar da bu öğeyi kullandılar. XVII. yy.'da kalıntı görünümleri manzara resimlerinde ya da günlük yaşam sahnelerinde daha da yaygınlaştı. Ancak resimde kalıntı unsuru özellikle XVIII. yy.'da Winckelmann, R. Adam, Cochin ve Caylus'ün Herculanum, Pompei, Paestum, Segesta, Agrigento üzerine yaptıkları çalışmaların etkisiyle büyük önem kazandı. 1743'ten başlayarak Piranesi'nin gravürleri bu arkeolojik romantizmin yaygınlaşmasına katkıda bulundu. İtalyan Bibbiena ve Pannini'nin sanatını en iyi sürdüren fransız Hubert Robert oldu. Mimarlık alanında, kalıntı zevkinin en yetkin uygulamaları ingiliz bahçelerini süsleyen yapılardır: gerçek (Méréville parkı) ya da yapma (Betz'deki çatlak duvarlı kule) gotik kalıntılar ya da Antikçağ klasik kalıntıları (Monceau parkı).

KALINYAĞ a. Petr. san. GRES'in eşanlamlısı.

KALIP a. (ar. *ḳāleb* ya da *ḳālib*). **1.** Yumuşak, sıvı ya da toz halindeki bir maddeye belirli bir şekil vermek için o maddenin içine döküldüğü oyuk nesne: *Pasta kalıbı. Döküm kalıbı.* (Bk. *ansikl.* böl. Heykc. ve Süslem. sant.) **—2.** Herhangi bir şeye biçim vermek ya da eski biçimini korumak için kullanılan o şeyin biçiminde araç: *Şapka kalıbı.* **—3.** Bir şeye örneklik eden model, özellikle de biçki modeli: *Elbise kalıbı.* **—4.** Dış görünüş; biçim: *Sen onun kalıbına bakarsan aldanırsın.* **—5.** Alışılmış ve sıradan düşünme, duyma, davranma vb. biçimi, kişinin zorla uydurulmak istendiği model: *Kalıplar içinde yaşamak. İnsanları tek bir kalıba sokmaya çalışmak. Onu belli kalıplara göre yargılayamazsın.* **—6.** Bir şeyin, ona göre belirlendiği biçim, tip, model: *Şiiri, geleneksel kalıplardan kurtarmak. Okul kitapları genel olarak belli kalıplara göre yazılmıştır.* **—7.** *Esk.* Hile, oyun, düzen. **—8.** *Kalıp gibi*, durumunu hiç değiştirmeden, bozmadan: *Yatağında hiç dönmez, kalıp gibi yatar, kalıp gibi kalkardı.* || *Kalıp gibi oturmak*, sözkonusu giysi vb. ise, giyenin vücuduna tam gelmek, iyi uymak: *Bakın, kalıp gibi oturdu üstünüze.* || *Kalıp gibi serilmek*, yorgunluktan boylu boyunca uzanıp yatmak. || *Kalıp gibi uyumak*, sağa sola dönmeden derin bir uyku uyumak. || *Kalıp kesilmek*, hiç kıpırdamadan olduğu gibi durmak. || *Kalıp kıyafet*, bir kimsenin dış görünüşü. || *Kalıp sigarası*, elle değil, sigara makinesiyle sarılmış sigara. || *Kalıba, çekmek, koymak, vurmak*, biçimi bozulmuş bir şeye biçim vermek için kalıba geçirmek: *Şapkayı kalıba vurmak.* || *Kalıba çekmek*, insanlardan söz ederken, çiftleşmek, cinsel ilişkide bulunmak (arg.). || *Kalıba dökmek*, döküm yaparken ergimiş madeni kalıbın içine akıtmak. || *Kalıbı kıyafeti yerinde*, görünüşçe gösterişli, üstü başı düzgün. || *Kalıbı değiştirmek, dinlendirmek*, ölmek: *Ne yaptılarsa fayda etmedi, adam iki gün sonra kalıbı değiştirdi.* || *Kalıbı kalıbına*, tam olarak, aynen, tıpatıp. || *Kalıbını basmak*, bir şeyin doğru olduğunu inançla, güvenle savunmak, desteklemek: *Kalıbımı basarım ki böyle bir sözü arkadaşım söylememiştir.* || *Kalıbının adamı olmamak*, görünüşünden beklenileni ya da umulanı gerçekleştirebilecek bir yapıda olmamak: *Bırak onu, kalıbının adamı değilmiş, korkağın tekiymiş.* || *Kalıptan kalıba girmek*, sözkonusu bir kimseyse, sürekli olarak çıkar amacıyla görüş ve tutum ya da iş değiştirmek.

—*Esk. Kalıb-ı bican*, cansız kalıp; ceset, ölü beden.

—Arıc. *Tahta kalıp*, kovan çerçevelerine yapma petek takmak için mum levhanın altına konan dikdörtgen biçiminde tahta. Mumun üstünde kalan teller bir mahmuzla tahta kalıp üzerindeki mum levhaya (yapma petek) batırılarak kaynatılır.

—Ayakkc. Ayakkabı yapımında kullanılan ve modaya göre biçimlendirilen, ayak hacminde, ahşap, plastik ya da metal alet. (Tekparça, köşeli, eklemli, kızaklı, genişleyebilen kalıp türleri vardır.) || Gerilerek biçimini korumasını sağlamak için ayakkabı içine yerleştirilen yaylı, ahşap ya da plastik alet. || *Kalıp atölyesi*, bir ayakkabı fabrikasında kendi üretimi için gerekli kalıpları yapan özel atölye. || *Kalıba çekmek*, sayanın tümünü ya da bir bölümünü kalıbın üzerine oturtarak, geçici ya da kesin olarak tespit etmek. || *Ayakkabı açma kalıbı*, ayakkabıyı genişletmeye ya da uzatmaya yarayan alet.

—Balıkç. *Ağ kalıbı*, mekikle ağ örerken ağın göz açıklığını ayarlama olanağı veren, silindir biçimli tahta alet.

—Bes. san. *Izgaralı kalıp*, peynir yapılırken içine teleme doldurulan ve dibi kolaylıkla çıkabilen kalıp.

—Bilş. *Giriş kalıbı*, ilksel bilgilerin bir program dilinde ve tek bir ad altında gruplandırılması. || *Makinenin giriş kalıbı*, bir bilgisayarın mantık ve donatım düzeni.

—Ciltç. Ciltçinin, deri üzerine koyduğu ve bu deriden aynı boyutta bir parça kesmek için kazı bıçağıyla çevresini çizdiği, uygun boyutlarda kesilmiş dörtgen karton. (Eşanl. ŞABLON.) || Ciltçilikte, çeşitli motiflerin deriye geçirilmesinde kullanılan demir, tunç, tahta ya da sertleştirilmiş deriden (özellikle deve derisi) yapılmış alet. || *Kalıp baskısı*, ciltçilerin, kalıptaki motiflerin cilde çıkması için, kalıbın üzerine bastırdıkları alet. || *Yaldız kalıbı*, cilt kapaklarını elle ya da sıcak yaldız presiyle süslemekte kullanılan, kabartmalı olarak oyulmuş metal (bakır, çelik) alet. (XVI. yy.'da dolu altından, yatay ve eğik taramalı ya da oymalı kalıplar ["aldino" kalıpları] kullanılıyordu.)

—Çiçekç. *Kalıp ütüsü*, yapma çiçekçilikte taç yaprakları ve yaprakları biçimlendirmekte kullanılan çiçek ütüsü. (Lastik bir zemin üzerine yerleştirilen yapraklar üzerine kızdırılarak basılan kalıp ütüsü, yaprak üzerinde istenen girinti ve çıkıntılarla damarların oluşmasını sağlar.)

—Denizc. Gemi çatkı sacının ya da parçasının biçimini veren, ahşap, plastik kâğıt ya da metal patron. (Eşanl. GABARİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kalıp çıkarma*, ağaç gemi inşaatında, eğrilere verilecek biçimi tam olarak elde etmeyi sağlayan işlem. || *Kalıp genişliği*, bir geminin en geniş bölümü.

—Deric. *Kalıba çekme*, sanayide kullanılan bazı deri parçalarının, ayrıca çeşitli eşyaların (örneğin fotoğraf makinesi kılıflarının) üretilmesi amacıyla, derinin ateşte, basınç altında, kalıp kullanılarak işlenmesi.

—Diplom. Diplomatik belgelerde, belgenin içerdiği hükümleri olabildiğince açık bir biçimde dile getirmeye, yanlışlardan, iki anlama gelebilen sözcüklerden ya da olası yanlış anlamalardan sakınmaya yönelik anlatım ya da cümle. (Başlangıç kalıpları [başvuru, kimlik, hitap, selamlama, bildirme] ve sonuç kalıpları ya da sonuç hükümleri vardır.)

—Dy. Traversleri taşıyan balastın, buraj kazmasının etkisi ya da trenlerin geçişiyle sıkışmış halde bulunan bölümü.

—Ed. Masalların belirli yerlerinde belirli amaçlarla yer verilen klişeleşmiş söz. (Bk. *ansikl.* böl.) || Şiirde birbirine denk dizelerin, vezin bakımından uygun olması beklenen ölçü: *aruz kalıbı* (örn. feûlün feûlün feûlün feûl [·—— ·—— ·—— ·—]); *hece kalıbı* (örn. 11 heceli kalıp [4+4+3]).

—El sant. Yazmacılıkta üzerine kumaşa basılacak desenin kabartma olarak oyulduğu ya da metal şeritler halinde çakıldığı ağaçtan yapılmış şablon. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kalıp işi*, tahtadan yapılmış kalıplarla desenlendirilmiş yazma. || *Kalıp -kalem tekniği*, kumaşı kalıpla ve elle boyayarak desenlendirme tekniği. (Desenin konturları kalıpla basılır, renkli bölümler elle boyanır. Eski İstanbul yazmaları genellikle bu teknikle desenlendirilmiştir.) || *Kalıp-kalem yazma*, konturları kalıpla basılarak, renkli bölümleri elle boyanarak desenlendirilmiş yazma. || *Kalıpla yazma tekniği*, kumaşı üzerine çeşitli desenler oyulmuş ağaç kalıplarla desenlendirme tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Eldivc. Kesme işleminden sonra eldiven haline getirilmek üzere, enine ve boyuna uzatılmış, gerilmiş ve kalıplanmış, yaklaşık dörtgen biçiminde ham deri parçası. || *Kalıba çekmek*, kesme işleminden sonra deriyi demir ele uygun boyutta mukavva bir kalıba uzunlamasına yerleştirerek eldivene son biçimini ve ölçülerini vermek.

—Ev eşy. Çok değişik biçimlerde, metal, toprak ya da ateşe dayanıklı camdan yapılmış, bazı yemeklerde hamura biçim vermek amacıyla kullanılan mutfak aleti (*pasta kalıbı, çörek kalıbı, kek kalıbı*, vb.).

—Güz. sant. *Kalıp alma*, herhangi bir eşya ya da heykeli sonradan kalıp olarak kullanılabilecek alçı gibi bir maddeyle kaplamak işlemi. (Kalıp alma işleminde alçı, balmumu, toprak; ayrıca cam, yalancı mermer, kalıplık karton hamuru, plastik maddeler vb. seramik maseleri kullanılır.)

—Haritc. Bir grafik öğe ya da bir simgenin az çok düzenli bir biçimde yinelenmesinden oluşan yüzey yapısı.

—Hat. Hattatlarca celi yazıların taslaklarına verilen ad. (Hattatlar kalıp hazırlamada değişik yöntemler uygularlardı. Bunların en yaygın olanı yazıların sulu mürekkeple kaba kâğıt üzerine yazılıp düzeltildikten sonra, ciltçiler tarafından çoğunlukla iğneleme yoluyla istenen yere geçirilmesiydi. Şefik Bey, İstanbul Üniversitesi dış kapısı üzerindeki yazının kalıbını, iki kalemini birbirine bağlayarak bir günde hazırlamıştı.)

—Heykc. *Çoğaltma kalıbı yöntemi*, birkaç kez kullanılabilecek bir kalıpla çalışma yöntemi. || *Kayıp* ya da *bozma kalıp yöntemi*, elde edilen örneğin çıkarılması sırasında kırılan bir kalıpla çalışma yöntemi.

—Hidr bağl. *Kalıp sökücü*, harç ya da beton kalıplarının kolayca sökülebilmesi için bu kalıplar üzerine sürülen sıvı ya da hamursu ürün. (Kalıp sökücü fırça ya da bezle sürülebileceği gibi püskürtmeyle de uygulanabilir.)

—İnş. ve Bayınd. Betona istenen biçimi vermek için kullanılan ve priz tamamlanınca sökülen ahşap, metal ya da herhangi bir gereçten yapılmış araç. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Kalıp alma* ya da *kalıp sökme*, be-

ton sertleşip kendini taşıyabilecek dayanımı kazandıktan sonra kalıpları çıkarma; bir kemer, bir tonoz yapmak için kurulan iskeleyi inşaat tamamlanınca kaldırma. (Betonarme bir inşaatta kalıplar söküldükten sonra beton yüzeye sıva vurulmaz ya da kaplama yapılmazsa, bu yüzeye *brüt* ya da *çıplak* denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kalıp iskelesi,* betonarme kalıbında dikme başlıklarının altında kalan ve taze betonun kalıp kaplamasına yaptığı basınç ve yükleri taşıyan bölüm. || *Kalıp planı,* betonarme bir yapının projesinde döşeme demirlerini, kirişleri ve sütunları gösteren plan. || *Kalıbı yağlamak,* kalıbın kolayca sökülmesini sağlamak için iç yüzüne makine yağı, sıvı sabun, niteliksiz bir boya vb. sürmek. ||*Kemer kalıp şablonu,* yapımı sırasında bir kemerin ya da tonozun bir bölümünü ya da tümünü taşıyan kalıbın öğelerinden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Ölü kalıp,* sökülmesi mümkün ya da gerekli olmadığı için yerinde bırakılan kalıp.
—İşlem. *Delme kalıbı,* yinelenen bir işlemde, delinecek parça üzerine yerleştirilen ve delme kovanlarıyla donatılan levha.
—Kim. *Süzgeç kalıbı,* düzenli ve hızlı biçimde kâğıt süzgeç üretmeye yarayan aygıt.
—Kuyumc. *Kalıp çarpma,* kalın bir tunç çubuğun ucuna oyulan negatif kabartmanın, bir çekiç darbesiyle metal üzerine pozitif olarak geçirilmesi tekniği. (Tas, vazo vb. eşyanın ağız kenarlarını kuşak olarak süsleyen kabartmalar bu yöntemle elde edilir. Çarpma tekniğiyle yapılan süslemeden daha kolay ve çabuk bir yöntemdir.) [Eşanl. ISTAMPA BASMA.]
—Marokenc. *Tahta kalıp,* bir eşyanın (örneğin para cüzdanı, sigara paketi kılıfı) istenilen biçimi alması için kalıba çekilmesi sırasında, destek görevi gören, tahtadan yapılmış alet.
—Matbaac. Bir çember ya da kalıp çemberine atılıp sıkıştırılmış tipo dizgisi. || Baskıya yarayan levha ya da silindir (ofset levhası, helyogravür silindiri vb.). || *Kalıp makinesi,* kalıp hazırlamaya, tipografik karakterlerin (*dökme* karakterler) dökümü ya da devingen karakterli mekanik dizgi (Monotip kalıp makinesi) için erimiş bir madde dökmeye yarayan makine. || *Kalıp plakası,* bir el tezgahında, üstüne kalıbın yerleştirildiği, almaşık bir hareketle çalışan bölüm. || *Arkayüz kalıbı,* önyüzü basılmış bir kâğıdın arkayüzünün basılmasında kullanılan baskı kalıbı. || *Kesme kalıbı,* tipografi ya da kesme presi üzerinde bir araya getirilmiş, kartonları kesmeye yarayan yiv ve bıçakların tümü.
—Metalogr. *Kalıba alma,* metal bir örneği metal ya da metal olmayan sert ve katı bir malzeme içine gömmeyi sağlayan işlem. (Kalıba alma kütlesi tozların yani termoplastik, ısılsertleşir ya da soğukta polimerleşebilir malzemelerin dökümüyle ya da sinterlenmesiyle elde edilir. Bu işlem küçük örnekleri işlemede [parlatma, mikrografik etki, mikroanaliz] kullanılır.) [Eşanl. BAKALİTE ALMA.]
—Metalürj. Cisimlerin döküm yoluyla üretilmesinde içine erimiş metal dökülen kum, toprak ya da metal aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kalıp boşluğu,* model ya da plakmodelin kalıp içinde bıraktığı boşluk. || *Kalıp boyası,* bir kalıbın iç kısmını, dökülen metalin yapışmasını önlemek için sıvamada kullanılan toz. —Bir kalıbı sıvı metalin etkisinden koruyan kaplama ürünü.
—Dökümcülükte metal olmayan ateşe dayanıklı bir malzemenin yüzeyine, metalle ya da alevle tepkimeye girmesini önlemek için sürülen ürün. || *Kalıp makinesi,* dökümcülükte kum kalıp yapımında kullanılan makine. (Kumu plakmodele karşı sıkıştırmayı, kalıp boşluğu oluştuktan sonra kalıbı sökmeyi sağlar.) || *Kalıp sökme,* bir döküm parçasını kalıptan çıkarma. (Bu işlem genellikle titreşimli bir ızgarada gerçekleştirilir.) || *Çekme, tel çekme, ekstrüzyon kalıbı,* plastik biçimlendirmede kullanılan takım. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Destek kalıp,* sağlamlaştırmak amacıyla esas kalıbı çevreleyen kalıp. || *Dövme kalıbı,* BASKI* KALIBI'nın eşanlamlısı. || *Ek kalıp,* önceden kalıplanmış bir öğeden elde edilen kısmi kalıp. || *Sarsmalı kalıp makinesi,* dökümcülükte, model çevresindeki kumu derece içinde sıkıştırmaya yarayan makine. || *Yalancı kalıp,* maçaları kalıbın dışında birleştirmede ve bunları kalıp içine yerleştirmede kullanılan montaj gabarisi.
—Müz. Çalgı yapımcılığında, birtakım parçaların (ut, tanbur, lavta ve mandolinde dilimlerin; keman ailesinden çalgılarda yanlıkların, takozların ve köşelerin) birleştirilmesini sağlayan, çalgının teknesiyle aşağı yukarı aynı biçimde, ahşap çatı.
—Polim. *Kalıp partisi,* tek bir presle kalıplanmış eşya grubu. || *Kalıp yarımı,* kalıbın, plastik maddeleri sıkıştırmaya yarayan donanımlı iki bölümünden her biri. (Kalıbın alt yarımı bir boşluk içeren dişi kalıbı, üst yarımı da dalıcı-pistonu ya da rımbayı oluşturur.) || *Fışkırtma kalıbı,* bir fışkırtıcının, sonsuz bir vidayla, yumuşatılmış madde itilen uç bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Soğutma kalıbı,* kalıplanmış bir plastik parçanın gerçek biçim ve boyutlarında (iç ya da dış) olan düzenek. (Parçanın kalıptan çıktıktan sonra soğuma sırasında biçim değiştirmesini önlemeye yarar.)
—Seram. Fırınlanarak kiremit ya da tuğla haline getirilecek bir kil masesine baskıyla kabartma vermeye yarayan biçim. (Eskiden bir kalıpçının elle kullandığı tahta kalıp bugün bronz ya da alçıdan yapılmakta ve hidrolik bir presle çalışmaktadır.) || *Kalıp tahtası,* kalıptan çıkarılan seramik hamurunun üzerinde kurutulduğu tahta. || *Kalıba basma,* alçı ya da ahşap kalıp içine seramik hamurunu sıkıştırarak biçimlendirme.
—Süslem. sant. *Kalıp işi,* yapma çiçeklerin taçyapraklarını ya da yapraklarını biçimlendirmek için uygulanan işlem. || *Kalıp silmek,* halkâr* süsleme yapılacak zemine kaymayacak biçimde tutturulmuş olan alt kalıbın üzerinde, söğüt kömürü tozu doldurulmuş ya da tebeşir tozu sürülmüş bir bezi hafif vuruşlarla dolaştırmak. (Böylece kalıp üzerinde iğneleme yoluyla hazırlanmış olan motifler, deliklerden geçen tozlarla zemine aktarılır.) || *Alt kalıp,* halkâr süslemede üzerine iğneleme yoluyla desenin çıkarıldığı kopya kalıplara verilen ad. || *Üst kalıp,* üzerine ana desenin çizili olduğu kâğıt. (Üst kalıp kirlenmemesi ve bozulmaması için kullanılmaz, örnek olarak saklanır.)
—Sütç. *Kalıp kesme,* peynir yapımında, katılaşmış olan peynir kütlesini düzgün biçimde, ama peynirin tipine göre değişik büyüklükte parçalara bölme işlemi.
—Teknol. *Kalıba basmak,* normal olarak sıvı halde bulunabilen (plastisol) ya da önceden ısıtarak akışkanlaştırılmış (PVC, kauçuk vb. taneleri, bantları, tozu vb.) çeşitli ürünleri basınç etkisiyle bir kalıp içine dökmek.
—Tekst. *Delme kalıbı,* armür mekanizmalarında ve jakar tezgâhlarında kullanılan kartonları delmeye yarayan üst üste yerleştirilmiş ve üzerlerine belli sayıda delik açılmış iki metal plakadan oluşan alet.
—Terz. Şeritçilikte kullanılan iplik ve ilmiklerle kaplanmak üzere yapılmış, tahtadan çekirdek.
—Tiyat. Eskiden commedia dell'arte oyuncularının tuluat sırasında yararlandıkları taslak. (Bugün de kalıp, çağdaş toplu yaratım çalışmasında bazı doğaçlama türlerinin çatısı anlamına gelir.)
—Tuhf. *Kalıp alma,* sanayide bir giysi üretim yöntemi; giysi termoplastik bir dokumanın yüksek sıcaklıkta bir kalıp üzerine yerleştirilmesi ya da kalıbın üstüne bir bağlayıcıyla birleştirilmiş sentetik liflerin püskürtülmesi yoluyla elde edilir.
◆ sıf. **1.** *Say. sıf.* + *kalıp,* bir kalıba dökülerek yapılmış ya da belli bir biçimde kalıplanmış şey için kullanılır; parça: *Bir kalıp peynir. İki kalıp sabun.* **—2.** Kalıplaşmış, yeniliği, özgünlüğü olmayan, basmakalıp: *Kalıp sözler. Kalıp düşünceler.*

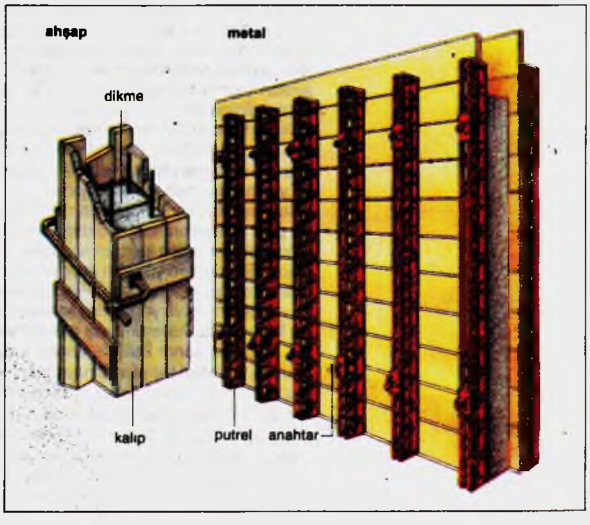


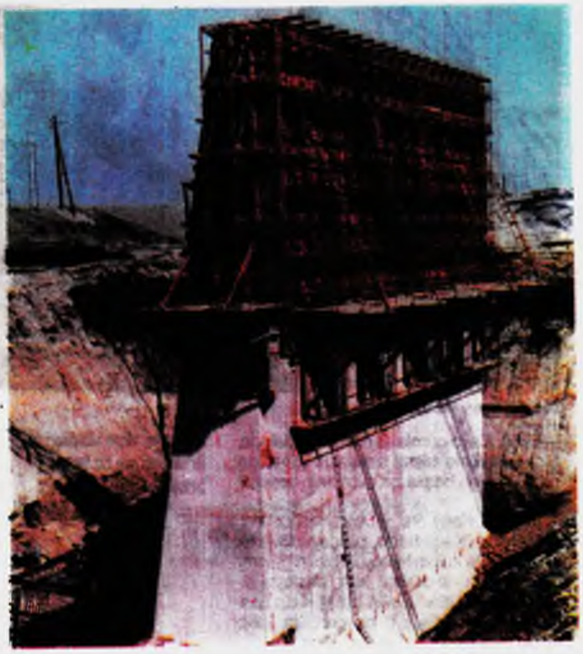
Bernard Henry-Marina-C.E.D.R.İ.

Dieppe'te, Manş atölyeleri ve tersaneleri'nde bir kalıbı birleştirme

—Dilbil. *Kalıp cümle,* üretici dilbilgisinde, bir yerleştirme işlemi sırasında içine, kurucu denilen başka bir cümlenin yerleştiği cümle.
—El sant. *Kalıp örs* → AYKENAR ÖRS*.
—Metalürj. *Kalıp baskı,* parçayı döverek düzeltmede kullanılan oyuk biçimli takım. || *Kalıp baskıyla dövme,* kalıp baskıyla biçimlendirme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kalıp baskıyla biçimlendirmek,* bir parçaya kalıp baskısıyla döverek biçim verme.
—ANSİKL. Denizc. Kimi kalıplar, otomatik oksijen makinesiyle kesilecek parçanın kopyasını çıkarmada kullanılır; bu kalıplar, genellikle metalden, plastikten ya da kâğıttan gerçek büyüklüklerinde, 1/10, hatta 1/100 ölçeğinde de üretilir. Ne var ki kalıplar, parçaya biçimini veren bilişim programlı sayısal oksijen makinelerinin kazandığı duyarlık yüzünden önemini yitirmiştir. Ahşap kalıplar ise, gemilerin baş ve kıç bordo kaplamalarının yuvarlak saclarını biçimlendirmede kullanılır.
—Ed. Masalcının ustalığı, kalıpları zengin bir biçimde ve yerli yerinde kullanılmasıyla belli olur. Masalların başlangıç ve bitimlerinde *"Bir varmış, bir yokmuş...", "Onlar ermiş muradına..."* gibi kalıplara yer verilir. Masal varlıkları belli kalıplarla tanımlanır: *"Bir dudağı yerde, bir dudağı gökte..."* Masal kişilerinin hareketlerini anlatan kalıplar vardır: *"Demir asa, demir çarık yollara düşmüş; kırk gün kırk gece gitmiş, bir de arkasına bakmış, bir arpa boyu yol gitmemiş!"* Birçok durum, davranış kalıplarla belirtilir: *"Atın önünde et, aslanın önünde ot varmış...", "Kapalı kapıyı açmış, açık kapıyı kapamış..."* (→ MASAL).
—El sant. Yazmacılıkta kullanılan kalıplar tahta ve metal olmak üzere iki türlüdür. Tahta kalıpların yapımında, yumuşak olması ve kolay oyulması nedeniyle genellikle ıhlamur ağacı kullanılır. Armut ağacı ve sarı çamdan da yapılır. Armut ağacı

kalıplar





Outinord Travaux publics

yarı tırmanan tipte metal kalıp

sert olduğundan oyulması güçtür, bununla birlikte kolay aşınmadığından uzun süre baskı yapılabilir. Sarı çam ise suya dayanıklı olduğundan yeğlenir. Kalıp yapılacak ağacın kuru ve iyi fırınlanmış olması gerekir, aksi takdirde boyaya batırılıp ıslandığında düzgünlüğünü yitirir ve net bir baskı elde edilemez.

Kalıplar oyulmadan önce sıcak balmumuna batırılır. Balmumu tahtanın kolay oyulmasını sağlar ve kalıba dayanıklılık kazandırır. Bundan sonra desen özel bıçaklarla kabartma olarak ağaç üzerine oyulur. Kalıp yapma ustalık isteyen bir iştir. Günümüzde kalıp oymacılığı eskiye oranla yok denecek denli azalmış, özgünlüğünü ve inceliğini yitirmiştir. İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bugün de sürdürülen yazmacılıkta zamandan ve işçiden tasarruf amacıyla fon baskıları için film baskı tekniği kullanılmakta, el baskısı görünümü vermek üzere de renkler kalıpla basılmaktadır. Kumaşı tümüyle tahta kalıpla desenlendirme tekniği giderek ortadan kalkmaktadır.

Metal kalıplar, metal şeritlerin desene göre bükülüp diklemesine kalıplık tahta üzerine çakılmasıyla oluşturulur. Daha çok kontur baskısı içindir ve rezerve baskı sisteminde kullanılır. Geleneksel türk yazmacılığında bu tür kalıplara rastlanmaz.

• *Kalıpla yazma tekniği*, bu teknikle desenlendirilecek kumaşlara ilkin desene göre kabartma olarak oyulmuş kalıplarla siyah kontur basılır. Desendeki öteki renklerin baskısı da kalıpla yapılır. En çok kullanılan yazma tekniklerindendir. Elle desenlendirilen kalem işi yazmaların yapım zorluklarını ortadan kaldırmak üzere başvurulan bir tekniktir. Bununla birlikte bu teknikle desenlendirilmiş yazmalar, kalem işi yazmaların kalitesine ulaşamaz.

—İnş. ve Bayınd. Kalıpların amacı, betonu prizi tamamlanıncaya kadar tutmaktır. Önceleri tüm inşaat kalıpları ahşaptan yapılırdı. Elde edilen yüzeyin düzgün olmaması ahşabın ince bir sacla kaplanmasını, rendelenmiş ve yağlanmış levhalar ya da kontrplaklar kullanılmasını gerektiriyordu. 1925'ten sonra Batı'da, ahşap kalıpların yerini metal kalıplar almaya başladı. Bunlar, keskin kenarlı, takviye edilmiş sac levhalardır. Gerçekleştirilecek yüzeyin biçimine göre, düz ya da kavisli köşebentler metal kalıpları takviye etmede kullanılır.

Büyük beton yüzeyler için *tırmanan kalıplar* ve *kayan kalıplar* kullanılır. Tırmanan kalıp, düşey kirişler üzerine tespit edilmiş bir sıra levhadan oluşur. Bir kat düzeyindeki işlemler tamamlanınca, kirişler ve levhalar sırayla yükseltilir ve işlem sırasında bir bölüm ötekini taşır.

Kayar kalıplar kesintisiz uygulamalarda kullanılır ve genellikle yalnızca prizmasal biçimler için uygundur. Kalıplama düzeneği, kalıbın takviyesini sağlayan bir çalışma platformuyla birleştirilmiştir. Kalıbın doldurulmasından ve yüzeyde sertleşme görülmesinden sonra, kalıp ve platform krikolar yardımıyla, saatte 10-15 cm yükselecek biçimde kaldırılır. Kayar kalıplar fabrika bacalarının, su kulelerinin vb. yapımında kullanılır.

Düşey doğrultuda yer değiştiren bu iki sistemden başka, yatay yönde hareket eden kalıplar (yeraltı galerileri), eğrisel (önüretimli borular) ya da esnek (kanalizasyon inşaatında) kalıplar ve yatay yüzeyler için (döşemeler) kalıplar da bulunur.

• Tonoz ve kemer kalıpları, iskelenin alt kirişi üzerine dayanır ve uçlarında göğüslemelerle taşınır. 20×30 cm kesitli, 2,50-4 m uzunluğundaki bu tür kalıplar, kimi zaman birkaç parçanın üst üste getirilmesiyle oluşturulur. Üst yüz kemer ya da tonoz karnıyla aynı eğrilikte, alt yüzse düzdür. Bu kalıpları sökmede iki yöntem uygulanabilir: 1. kalıpla taşıyıcıları arasına yerleştirilen kama, gergi, kriko gibi aygıtlar yardımıyla kalıp indirilir; 2. eklemli, betonarme bir tonoz sözkonusu olduğunda tonoz yükseltilir. Freyssinet'nin Villeneuve-sur-Lot köprüsünde geliştirdiği bu yöntem, kemerin kilittaşına hidrolik krikolar yerleştirmeye ve tonozun iki parçasını birbirinden ayırmaya dayanır: bu iki parça kalıptan sökülerek yükselir.

—Kuyumc. Kuyumcu işçiliğinde kalıp ve kalıpçılık tekniği, yaygınlaşmış takı türlerinin çoğaltılması amacıyla uygulanan bir yöntemdir. Daha çok yüzük, küpe türlerinde geçerliliğini sürdürmekte olan eski tip kalıpçılık, kimi yörelerde gelenekselleşmiş, kimileri de klasikleşmiş biçimlerin yapımı ve çoğaltılması için, önceden hazırlanmış özel kalıplar kullanılarak uygulanan bir iş kolu durumundadır. Bu işlemde, son yıllarda gelişen modern elektronik döküm tekniklerinin yanı sıra, geçmiş yıllardan kalan ilkel kum dökümü yöntemi bugün de sürdürülmektedir. İlkel uygulanımda, takının kullanılması istenen taşın büyüklüğüne ve parmağın ölçülerine uydurulabilmesi için pirinç, bakır gibi metallerden yapılmış olan kalıplar, bakışık iki parçadan oluşur. Bu parçalar, inceltilmiş, ısıya dayanıklı silis bileşimli bir ortamda sıkıştırılarak meydana getirdikleri boşluğa özel olarak açılmış ince bir kanaldan, eritilmiş değerli metalin akıtılmasıyla çoğaltılmaktadır. Hazır kalıpların yaygınlaşmış tipleri Adana erkek yüzüğü, kazayağı yüzük, gül yüzük ya da küpe, armalı erkek yüzük, şövalye yüzük gibi adlar taşır. Modern kalıp yapımı artık tek tek işletmelerin kendi istekleri doğrultusunda hazırladıkları kalıplar nedeniyle büyük çeşitlilik kazanmıştır. Elektronik döküm uygulamalarında özel bir mum işlenerek istenen kalıp hazırlanıp alçıya alınır; yüksek ısıda, dengeli bir ısıtma sonucunda alçı içindeki mumun erimesiyle meydana gelen boşluğa eritilmiş metal akıtılarak ilk kalıp, bu da yeniden kauçuk içinde pişirilerek dişi kalıp elde edilir. Bu kez de eritilmiş mum kauçuğun içine fışkırtılarak istenen sayıda kum kalıplar oluşturulmaktadır. Bugün tüm bu işlemler artık özel atölyelerce, otomatik kontrollü ve duyarlı elektronik araçlar aracılığıyla son derece yetkin bir biçimde ve hızla uygulanabilmektedir.

—Metalürj. • *Kalıbın cinsi*. 1. *Tekkullanım kalıpları*. Yalnızca bir kez kullanılan kalıplar arasında en yaygın olanları elenmiş doğal kumla genellikle kil kökenli bağlayıcı karışımından oluşan, kum ya da toprak kalıplardır. Eskiden kumu iyileştirmek için katılan çok çeşitli maddelerin (toz, talaş) yerine günümüzde plastiklik, tutarlık, gözeneklilik, geçirgenlik ve yüksek sıcaklığa dayanım gibi değişmez özellikler taşıyan "sentetik" kumlar elde etmek için iyi tanımlanmış mineral ya da organik ürünler kullanılmaya başlandı; bilindiği gibi kesin ve ince profilli kalıp boşluğunun döküm sırasında erimiş metale dayanması ve gazların kolayca dışarı çıkmasını sağlaması gerekir. Küçük parçalar için dökme demir, "yaş" kum kalıplara dökülür. Büyük boyutlu kalıplar tuğlaları ve döküm toprağını (harç) birleştirerek oluşturulur.

Kille bağlanmış kumlara, çimento, sodyum silikat/CO_2 ya da reçinelerle bağlanmış kum katılır; ısılsertleşir ya da furan reçinelerinin kullanımı, günümüzde fırında kurutma işlemini ortadan kaldırmıştır. Kalıp yüzeyine, kuma metal sızmasını önlemek ya da azaltmak, "döküm kabuğunu" iyileştirmek, yükseltgenmeye engel olmak için çeşitli kalıp boyaları ya da sıvalar vurulur.

2. *Sürekli kalıplar*. Günümüzde kullanılan başlıca sürekli kalıplar, döküm metalinin katılaşmasını hızlandıran, dökme demir, olağan çelikten ya da çelik alaşımından yapılmış kalıplardır; kimi kez başka maddelerden, örneğin grafitten üretilmiş kalıplar da vardır. Demir-çelik sanayisinde külçe dökümü için sığaları onlarca kilogramdan yüzlerce tona değin değişen dökme demirden kalıplar kullanılır; ayrıca başlıca ara ürünleri sürekli işlemede, demirdışı metallerin dökümünde olduğu gibi suyla soğutulan bakır kalıplardan yararlanılır. Dökümcülükte iki tür döküm vardır: kokil dökümde ya da üstten dökümde metal, kalıp içine yalnızca doğal kuvvetlerin etkisiyle akar; ve basınç altında dökümde (100 ile 1 000 bar) metal akışı bir pistonla mekanik olarak sağlanır. Öte yandan metal bekletme fırınından kalıba doğrudan aktarılıyorsa, "sıcak odalı" döküm makinesi (erime noktası düşük çinko ağırlıklı alaşımlarda) sözkonusudur. Metal, bağımsız bir fırından alınıyorsa, döküm makinesine "soğuk odalı" makine denir (alüminyum, magnezyum ya da bakır alaşımlarının dökümü). "Düşük basınçlı" makinelerde metal, fırından kalıba bir gaz basıncıyla (0,6 ile 1,5 bar) aktarılır. Sürekli kalıplama orta serilerin kokil dökümünü, büyük serilerin de basınç altında dökümünü sağlar. Kalıpla takım halinde bir ya da birçok parça elde edilebilir. Parçaların boyutu sınırlıdır; basınç altında dökülmüş en büyük parçalar, otomobillerin alüminyum alaşımından yapılan motor bloklarıdır. Günümüzde dökme demirlerin kokil dökümü belli bir gelişme göstermiştir. Savurma dökümde de metalden yapılmış kokil kalıplar kullanılır.

Basınçlı kalıp, biri döküm makinesinin devingen tablasına, öbürü sabit tablaya bağlanmış en az iki parça içerir. Ateşe dayanıklı çelikten kalıp boşlukları daha düşük nitelikte soy metallerden çerçevelere monte edilir. Makinede sabit tablayı geçen meme ve mekanik olarak çalışan kalıptan çıkarıcılar dışında sabit ya da çekmecelerle devinen metal maçalar, delikler için silindirsel miller vb. bulunabilir. Kokil döküm kalıpları farklı karmaşıklıklar gösterir; kimi kokil kalıplar tümüyle otomatiktir, kimi kalıplar da elle kullanılır ve beslenir. Bazı kokil kalıplarda öngörülen kum maçaların kullanımı basınç altında dökümle bağdaşmaz.

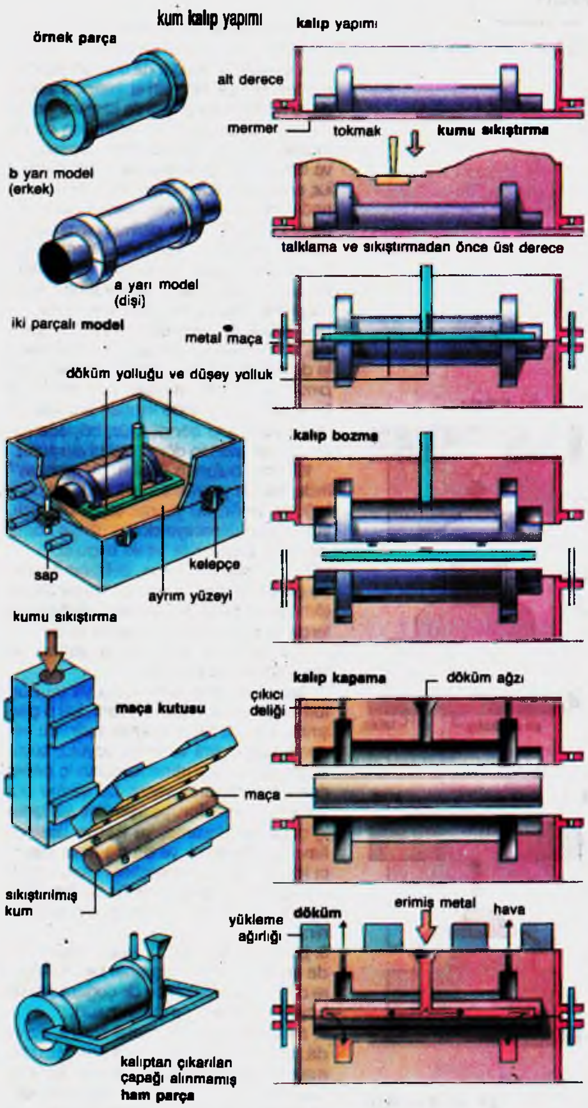
• *Çekme, tel çekme, ekstrüzyon kalıbı*. Plastik biçimlendirmede kullanılan bir kalıbın çalışma yüzeyi iki bölümden oluşur: metalin kesitini küçülten yakınsak bölüm ve parçanın boyutlanmasını sağlayan silindirsel dayanak. Çekme kalıbı genellikle germeli olarak bağlanır; ağzı elmastan (ince tel çekme), kobalt katkılı tungsten karbürden (tel çekme, çekme, soğuk dövme) ya da özel çeliktendir (ekstrüzyon). Eksenel bakışımlı ürünleri çekmede yakınsak bölüm bir konidir; bu koninin tepe açısı, sürtünmeyle harcanan işle plastik biçim değiştirmeyle harcanan iş arasında bir uyum sağlamak için, küçük çap düşürmelerde birkaç dereceden (12-ile 18°) büyük çap düşürmelerde 180°'ye kadar değişir. Profil çekmede kullanılan ekstrüzyon kalıplarının geometrisi çok daha karmaşıktır (alüminyum profillerin sıcak ekstrüzyonu için köprülü ekstrüzyon kalıpları).

• *Kalıp baskı.* Kalıp baskı basit biçimler için tek parça olabilir; ama genellikle iki ayrı parçadan oluşur: alt ve üst parça. Kalıp baskılar yarısert çeliktendir, ancak darbelere karşı dayanım kazanmaları için özel bir ısıl işlemden geçirilir. Örste çalışırken alt kalıp baskı örs gözüne yerleştirilir, üst kalıp baskı ise metal üzerinde tutulur. Dövmeci üst baskı üzerine vurduğunda metal biçim değiştirir ve kalıp boşluğunun iç yüzeyine oturur. Elle ve örste çalışan kalıp baskıların dışında, çok daha yüksek bir çalışma hızıyla çalışan ve parça boyutlarda daha büyük bir değişmezlik sağlayan mekanik vurma kollu daha büyük kalıp baskılar da vardır.
• *Kalıp baskıyla dövme.* Kalıp baskıyla dövmenin amacı metalin uzaması değildir. Parça kalıp baskının iki bölümü arasına yerleştirildikten sonra işçi üst baskı üzerine vurarak parçayı istediği kadar iletir. İşlem kimi kez, biri taslak çıkarma, diğeri bitirme olmak üzere iki kez uygulanır.
• *Kalıp malzemeleri.* Kalıp yapımı aşağıdaki türlere ayrılır: kum kalıp yapımı, kabuk kalıp yapımı, metal, kokil ya da basınçlı kalıp yapımı.
• *Kalıp hazırlama yöntemleri. Dereceli kalıp yapımı*'nda, kum kalıbın her parçası, metal bir derece içinde hazırlanır ve derece çeşitli işlemler boyunca kumu sıkıştırılmış halde tutar; kalıbı oluşturmak için parçanın büyüklüğüne, yüksekliğine ya da karmaşıklığına göre gereğinde birçok derece, aralarına bir ya da birçok çerçeve koyarak üst üste yerleştirilebilir. İki dereceyi ayırma yüzeyine ayrım düzlemi denir. Üstte derece yer almıyorsa, döküme "açık" döküm adı verilir. Derece yalnızca kumun elle ya da mekanik olarak doldurulmasında kullanılmışsa derecesiz kalıp yapımından söz edilir. (→ DERECESİZ* KALIP.)

Model üzerine kalıp yapımı'nda, kalıbın bir bölümü geçici kalıp içine ayrım yüzeyine kadar gömülmüş bir modelin üstünde kum sıkıştırılarak hazırlanır. Derece ters çevrilerek geçici kalıp çıkarılır, ayrım düzlemi perdahlanır ve sıkıştırılmayla kalıbın ikinci parçası hazırlanır. Sonra kalıp açılarak model ayrılır ve döküm yollukları, döküm delikleri, düşey yolluklar, kanallar, çıkıcılar, havalandırma delikleri gibi yardımcı parçalar ve düzeltmeler yapılır. Kalıp daha sonra grafit boyası ya da talkla sıvanır ve kurutulur. Kalıp kapamada maçalar ya da kalıp parçaları, besleyiciler yerleştirilir ve kalıp, büyüklüğüne göre yüklenir ya da kelepçelenir. Kimi polistirenden modeller ya kalıp içinde dökümden önce ya da döküm sırasında sıvı metalle yakılır.

Model üzerine kalıp yapımının bir değişik türü de *plak-model üzerinde kalıp yapımı*'dır; bu yöntemde kalıbın her bölümü, bir plakmodel üzerinde kumu sıkıştırarak ayrı ayrı elde edilir. *Elle kalıp yapımı*, bir el takımıyla (tokmak, ispatula vb.) uygulanır ve büyük boyutlu, özel biçimli ya da az sayıdaki üretilecek parçalar için kullanılır. *Mekanik kalıp yapımı*, kalıplama makinesinde plakmodelle kalıp öğelerini hazırlamayı sağlar. Kumu sıkıştırma yolları basınç, titreşim, sarsma ve püskürtmedir; boyutlarda yüksek duyarlık isteniyorsa, yüksek basınçlarda sıkıştırma yoluna gidilir. 1980'de, bir gazın yanmasından doğan darbe dalgasının etkisiyle kalıp yapımı ortaya çıktı. Bu amaçla basınçlı havanın genleşmesinden de yararlanılır.

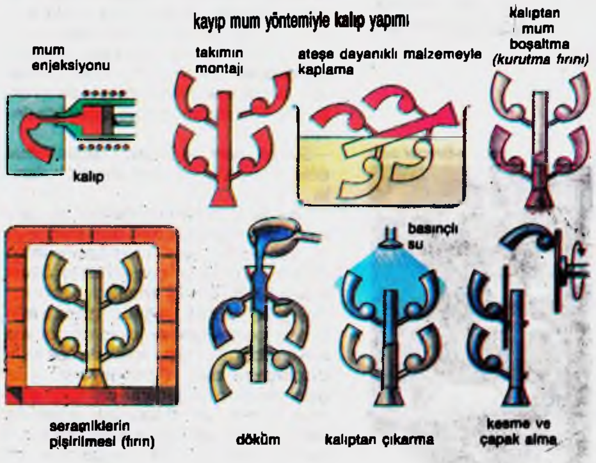
Kayıp mum yöntemiyle kalıp yapımı, bronz heykel dökümünde Antikçağ'dan beri kullanılıyordu; bu yöntemden 1935'e



Sulzer-Escher Wyss



kalıp yapımı
bir türbokompresörün gri dökme demirden kartelinin yapımında kullanılacak bir kalıp içine kum ve bireşimsel reçinelerden maçaların yerleştirilişi





kalıp yapımı
ısılsertleşir reçineden bir tekne kalıbını geçirimsizleştirme



sıcak dövme kalıplama
1. Kütüğü yerleştirme;
2. Kalıplamadan geçmiş parça.

Larousse-Bouniol belg.



sıcak dövme kalıplamadan geçmiş parçayı çıkarma

doğru sanayide ilk olarak diş protezi parçalarının yapımında yararlanıldı. Mumdan, özel plastikten ya da üreden yapılan model, ardışık katmanlar halinde ateşe dayanıklı bir kalıp boyasıyla kaplanır ya da bu boyaya daldırılır. Bu işlemden sonra model, mumun erimesi (mum boşaltma) ve boşalması için kurutma fırınına sokulur, ardından elde edilen seramik kalıp fırında pişirilir. *Kabuk kalıp yapımı*'nda (seri üretim için) 250°C'ta ısıtılmış bir plakmodel üzerine döküm kumuyla ısılsertleşir reçinelerden oluşan bir karışım çöktürülür. Oluşan kabuk sökülür ve kurutma fırınında pişirilir. Hazırlanan kalıplar kolayca depolanabilir, ancak metal dökümü sırasında, bir çerçeve içinde dolgu malzemesiyle desteklenmelidir. *Döndürmeli kalıp yapımı*'nda (dönel parçalar, çan dökümü) bir ekseni çevresinde istenen profilde bir levha yani kalıp döndürülür; böylece kalıp kumda istenen dönel biçimi oluşturur.

1971'de bulunan japon "V-process"inde, plastik yaprakla sınırlı bir kalıp boşluğu kullanılır; bu yaprak alçak basınçlı, titreşen bir dereceye doldurulmuş kuma atmosfer basıncıyla baskı uygular.

—Polim. Fışkırtma kalıbı, deliğinin biçimine göre bitmiş ya da yarı bitmiş bir ürüne (örneğin lif) belirli bir şekil verir. Değişik tiplerde pek çok fışkırtma kalıbı vardır:
1. *düz fışkırtma kalıbı*, plaka, yaprak ve film yapımında kullanılır;
2. *boru fışkırtma kalıbı*, boru ya da hortum üretiminde kullanılır. Boru, kalıp çıkışında kolayca biçim değiştirebilir; bu nedenle son biçimi ve kesin boyutu, suyla soğutulan bir fışkırtma kalıbının iç çeperine dayandırılarak verilir; bu işleme *boyutlama* denir. Boruyu fışkırtma kalıbının iç çeperine dayama, ya içeriye basınçlı hava gönderilerek ya da dış hava basıncı kaldırılarak gerçekleştirilir. Boru fışkırtma kalıbından çıkan ürünün bir film inceliğinde olması isteniyorsa içine hava üflenir;
3. *profil fışkırtma kalıbı*, kalıbın biçimi, elde edilmek istenen eşyanın biçimine göre değişir (bu yöntemde de çoğunlukla bir boyutlama işlemine başvurulur);
4. *tel kaplama kalıbı*, metal bir teli, az ya da çok kalın, yalıtkan ya da koruyucu bir malzemeyle kaplamada kullanılır. İki tür tel kaplama kalıbı vardır; düz fışkırtma kalıbı, bu kalıpta vidanın ortasından kılavuzlanan metal tel, çıkışta erimiş plastik kütlenin içinden geçer (bu durumda fışkırtıcının düz bir fışkırtma kafasıyla donatıldığını eklemek gerekir); gönyeli fışkırtma kalıbında kaplanacak telin yönü, vidanın eksenine diktir (buna "gönye kafası"da denir).

—Süslem. sant. ve Heykc. Kalıplar metal döküm*lerde ya da kalıp almada kullanılır.

Kalıp almada kullanılan kalıplar alçıdan, topraktan, jelatinden, PVC'den, silikondan vb. yapılabilir. *Kayıp* ya da *bozma kalıp* yöntemiyle "orijinal" denilen tek bir örnek elde edilir. Bu örneği almak için kalıbı kırmak gerekir. Buna karşılık *çoğaltma kalıbı* birçok örnek elde etmek için birçok kez kullanılabilir. Bu kalıp, genellikle çok sayıda parçadan oluşur ("parçalı kalıp"); parçalar birbirine bağlanarak dişi kalıp elde edilir; gömlek ya da *şapa* adı verilen dış kalıp hepsini sarar. Elde edilen örneklerde birbirinden ayrılabilen bu parçalar, her eklemde bir "iz", bir çapak bırakırlar; izler silinse de tam olarak kaybolmaz. Bir sanatçının elinden çıkmış "özgün alçı" ile bir heykel, bir alçakkabartma, bir sanat yapıtından daha sonra alınan alçıdan kalıp arasındaki fark böylece anlaşılır. Esnek plastik maddelerden yapılan teksir kalıpları tek parçalı olabilir (örneğin çıkarılması, kalıbın esnekliği sayesinde gerçekleşir).

KALIPÇI a. **1.** Kalıp yapan ve / ya da satan kimse. **—2.** Bir şeye kalıpla biçim verme işini yapan kimse: *Şapkasını kalıpçıya vermek.*
—Ayakkc. Kalıp imal eden sanayi kuruluşu ya da zanaat atölyesi.
—Giy. Konfeksiyonda, giysilerin, 38-40'tan 48-50'ye kadar ortalama bedenlerinin patronlarını çıkaran nitelikli işçi.
—İnş. Bir yapıda, beton dökümünden önce temel ya da beden duvarları için ahşap, plastik, çelik kalıpları hazırlamak ve kurmakla görevli işçi.
—Metalürj. Döküm için metalden ya da plastik gereçten kalıplar ya da modeller, polimerler için kalıplar yapabilen işçi. ‖ Metal döküm kalıbı uzmanı. ‖ *Kalıpçı bıçağı*, kum dökümcünün kalıpları kestiği ya da onardığı bıçak.
—Teknol. *Kalıpçı fırçası*, dökümcülükte kalıplayıcıların kullandığı küçük fırça.

KALIPHANE a. (*kalıp* ve fars. *ḫāne*'den *kalıp-ḫāne*). Giy. san. Giyim sanayisinde ve konfeksiyon atölyelerinde bedene ve modele göre giysinin çeşitli bölümlerine ilişkin kalıpların çıkartıldığı yer.

KALIPLAMA a. Kalıplamak eylemi.
—Ayakkc. Ayakkabıları, eldivenleri kalıplamak eylemi.
—Çamaşır san. Çamaşır sanayisi ürünlerine kalıpla biçim verme işlemi. (Kısa çoraplar ve kadın çorapları sözkonusu olduğunda, uygun kalıplara giydirilen ürünler, buhar kazanından geçirilir; işlemin amacı, ürüne son biçimini ve görünümünü vermektir.) ‖ Cotton tipi örme makinelerinde, alma işleminden sonra iplik kıvrımlarının düzgün olmasını sağlayan işlem. (Alıcı platinlerde, iki iğneden yalnızca biri çalışır; alıcı platinler kısmen geri çekilirken kalıplama platinlerinin tümü araya girer; böylece her iğne üzerindeki kıvrımların uzunluğu eşitlenir.)
—Denizc. Gemi çatkısında kullanılacak çeşitli parçaların ve sacların kalıbını alma. (Eşanl. GABARİLEME.)
—İnş. Kerpiç ya da betonarme bir inşaatta, hazırlanan kalıplar içine harç dökerek, sertleşince istenen biçimi almasını sağlama.
—Metalürj. *Sıcak dövme kalıplama*, demir dışı metalürji ürünlerini dişikalıpta sıcak dövme. (Demir ürünleri ya da çelikler için kalıpta dövmeden söz edilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Polim. *Döner kalıplama*, kapalı ya da açık, içi oyuk parçaları döndürerek kalıplama. (Döner kalıplama yönteminin uygulandığı plastik maddeler arasında, yüksek ve düşük yoğunluklu polietilenler, polivinilklorür, selüloz esterleri, poliasetaller, polistiren ve ayrıca kalıpta polimerleşen kimi monomerler [ε- kaprolaktam] sayılabilir.)
—Sabunc. Tuvalet sabunculuğunda, boyarmadde, koku ve yonga halindeki sabun karışımını kurutucudan çıktıktan sonra sıkı ve homojen hale getirmeyi amaçlayan işlem.
—Sütç. Peynir yapımında, sızdırma amacıyla telemeyi kalıplara doldurma işlemi.
—Tekst. Gerek termoplastik bir kumaşı yüksek sıcaklık altında bir kalıba uygulamayla, gerek bir bağlayıcıyla topaklaştırılmış sentetik elyafı kalıp üzerine püskürtmeyle ya da işlemeyle, bir giysi kalıbı elde etmeyi sağlayan üretim yöntemi.
—ANSİKL. Metalürj. *Sıcak dövme kalıplama* türü çoğunlukla alüminyum, bakır, titan, nikel vb. alaşımlarından yapılan metalürji parçalan üretiminde kullanılır.

Sıcak dövme kalıplama, darbe makineleriyle (düşme çekici, şahmerdan) ya da basınç makineleriyle (hidrolik, krank milli ya da vidalı mekanik presler) uygulanır. İşlemler dizisi ya da üretim dizisi şu aşamaları kapsar: bir kütüğü makasla kesme ya da testereleme; uygun fırınlarda, farklı işlemlere göre değişen bir sıcaklığa değin ısıtma; bu sıcaklık alüminyum alaşımlarında 500 °C, bakır alaşımlarında 875 °C, titan alaşımlarında 1 000 °C ve nikel alaşımlarında 1 100 °C'tır. Sıcak kütük elde edilecek biçime göre bir ya da birçok paso uygulanır; ardından mekanik bir preste parçanın çapağı alınır.

Sıcak dövme kalıplamadan geçirilen özellikle hafif alaşımların hemen hemen tümü eskiden havacılıkta kullanılıyordu. Enerji bunalımından sonra, yapımcıların parçaları hafifletmek konusundaki isteklerinin bir sonucu olarak bu tür parçaların kullanımı genellikle ulaşım sektöründe ve özellikle otomobil sanayisinde gittikçe yaygınlaştı.

Sıcak dövme kalıplamadan geçmiş bakır alaşımından parçalar özellikle muslukçulukta kullanılır; titan alaşımından üretilenler havacılıkta, nikel alaşımından elde edilen parçalarsa ateşe dayanıklılık özellikleri gerektiren bütün kesimlerde kullanım alanı bulur.

KALIPLAMAK g. f. *Bir şeyi kalıplamak*, onu kalıba vurmak, kalıba geçirmek.
◆ **kalıplanmak** edilg. f. Kalıplamak eylemine konu olmak: *Eski ayakkabı kalıplanınca biraz daha genişledi.*
—Hidr. bağl. *Kalıplanmış beton*, bir kalıba dökülen ve sertleştikten sonra kalıbı çıkarılan beton. (Bu terim genellikle kalıp söküldükten sonra yüzeyi sıvanmayan çıplak betonlar için kullanılır.)
◆ **kalıplatmak** ettirg. f. *Bir şeyi kalıplatmak*, onu kalıba vurdurmak: *Şapkayı kalıplatmak.*

KALIPLANMAK → KALIPLAMAK.

KALIPLAŞMA a. Kalıplaşmak eylemi.
—Dilbil. Öğeleri serbest olarak birleşmiş bir sentagmanın, öğeleri ayrılmaz bir sentagmaya dönüşme süreci.
—ANSİKL. Dilbil. Kalıplaşmanın özelliği sentagmayı oluşturan öğelerin öz anlamlarını yitirmeleridir. Bu durumda, sentagma, kurucularından bağımsız, ayrı bir anlamı olan yeni bir sözlüksel birim niteliğini kazanır. Örneğin kalıplaşma yoluyla elde edilmiş olan *yerelması* sözcüğü *havuç* ya da *şalgam* sözcükleriyle değiştirilebilir. Dil değişiminde kalıplaşmanın önemli bir işlevi vardır.

KALIPLAŞMAK gçz. f. Belli ve değişmez bir biçim almak, donmak, klişeleşmek.

KALIPLAŞMIŞ sıf. Belli ve değişmez bir biçim kazanmış, alışılmış, sıradan: *Kalıplaşmış sözler. Kalıplaşmış düşünceler.*
—Dilbil. Kalıplaşma sürecinden geçmiş olan ya da geçen bir sentagma için kullanılır (örneğin *yer elması, yüksek fırın*).

KALIPLATMAK → KALIPLAMAK.

KALIPLI sıf. **1.** Kalıplanarak biçim verilmiş, kalıptan çıkmış olan şey için kullanılır. **—2.** İri yapılı kimse için kullanılır: *Kalıplı bir delikanlı.* **—3.** *Kalıplı kıyafetli*, giyim kuşamı düzgün ve iri yapılı.

KALIPSIZ sıf. **1.** Kalıplanmamış olan. **—2.** Gösterişsiz, ufak tefek: *Kalıpsız bir adam.* **—3.** *Kalıpsız kıyafetsiz*, giyimi kuşamı düzgün olmayan, ufak tefek kimse için kullanılır.

KALIŞ a. Müz. → KARAR.

KALIT, -tı a. **1.** Ölen bir kimseden veraset yoluyla kalan mal mülk. **—2.** Kalıtım yoluyla geçmiş olan şey. **—3.** Önceki kuşaklardan kalan tutum ya da davranış biçimi. (→ MİRAS.)

KALITÇI a. Mirasçı.

KALITIM a. Normal ya da patolojik karakterlerin, bir kuşaktan sonraki kuşağa geçmesi. (Kalıtım yasalarını inceleyen biyoloji dalına genetik denir.) [Eşanl. SOYAÇEKİM; esk. eşanl. İRSİYET.]
—Metalürj. Art arda eritmelerle bir alaşımda kimi ayırtedici özelliklerin korunması.

KALITIMBİLİM a. GENETİK'in eşanlamlısı.

KALITIMSAL sıf. Genetik yasalarına göre kalıtımla geçen şey için kullanılır; irsi: *Kalıtımsal bir hastalık.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ceb. *Kalıtımsal aile*, bir E kümesinin

$X \subset Y$ ve $Y \in \mathfrak{F}$ den $X \in \mathfrak{F}$ nin elde edilmesini sağlayan her $\mathfrak{F}$ altküme ailesi. || *Sıralı bir* E *kümesinin kalıtımsal altkümesi,* sıralama bağıntısı $\leqslant$ ile gösterildiğinde, E nin, $x \leqslant s$ ve $s \in$ S den $x \in$ S nin elde edilmesini sağlayan S altkümesi. (Sıralı bir E kümesi içinde her başlangıç* kesimi bir kalıtımsal altkümedir.)

—Geom. Bir E uzayından, E nin bir F parçasına geçişte özelliklerini koruyan matematiksel varlıklar için kullanılır. (Yönlü açılar E_3 ten E_2 ye geçişte kalıtımsaldır.)

—Küm. kur. *Kalıtımsal sonlu küme,* elemanları sonlu, elemanlarının elemanları sonlu, elemanların elemanlarının elemanları sonlu vb. olan sonlu küme.

—ANSİKL. Tıp. Kalıtımsal bir hastalık, bir kuşaktan bir kuşağa, üreme hücreleriyle geçer, yani genetik varlığın bir parçasıdır. Daha başkalarıyla birlikte hemofili ve albinizm bu çeşit hastalıklardır.

KALITSAL sıf. Miras yoluyla geçen, soydan kalan.

—Jeomorfol. *Kalıtsal biçim,* bugünkünden farklı bir paleoklimadan kalan biçim (örn. Akdeniz bölgelerinin, hiç kuşkusuz, Dördücü Zaman'ın soğuk dönemlerinde biçimlenmiş olan, yüzden erime tatlı eğimleri).

KALITSALLIK a. Genet. Aralarında kan bağı bulunan bireylerin kalıtımsal ya da çevresel etmenlere bağlı olarak belli bir karakter açısından birbirine benzemesi.

—ANSİKL. *Biyometride kalıtsallık.* Nicel bir C karakteri ele alınır ve bunun belli bir toplumdaki dağılımı incelenir; C karakteri için x_i değerini alan bireylerin oranı p_i dir. Bu verilerden yararlanılarak karakterin dağılım ortalaması $\bar{x} = \sum_i p_i x_i$ ve varyansı $V = \sum_i p_i x_i^2 - \bar{x}^2$ hesaplanabilir. Baba-oğul arasında belli bir karakter açısından benzerlik olması, x_i değerini alan tüm babaların oğullarının "şartlı ortalama" denen ve $\bar{x}$ ile x_i arasında bulunan bir ortalama $\bar{x}_i$ etrafında dağılım göstermesine dayanır: $\bar{x}_i$, x_i ye ne kadar yakınsa ve oğullarda C nin aldığı varyans değeri ne kadar küçükse bu benzerlik o kadar belirgin olur. Eğer, x_i değerini alan tüm babaların oğulları da x_i değerini alsaydı benzerlik tam olurdu; tersine, oğulların aldığı değer x_i ye bağlı olmasaydı baba-oğul arasında hiç benzerlik olmazdı. Bu benzerliği belirlemek amacıyla h^2 ile gösterilen kalıtsallık parametresinden yararlanılır ve bu parametre şöyle tanımlanır:

$$h^2 = 2\,\frac{\mathrm{cov}(X_p, X_F)}{V_p}, \qquad (1)$$

burada cov (X_p, X_F) babalarda ve oğullarda ortalamadan sapmanın umulan değeri ve V_p babalarda X in varyansıdır. Oğullarda, çeşitli x_i şartlı ortalamalarının X değerleri, x_i nin birinci dereceden bir fonksiyonu olduğunda, başka bir deyişle bu ortalamaları gösteren tüm noktalar bir doğru üzerinde yer aldığında bu parametrelerin yorumu basittir. Bu doğrunun eğiminin $\frac{h^2}{2}$ ye eşit olduğu kolaylıkla gösterilir. Öyleyse bu formülle tanımlanan kalıtsallık, babanın aldığı değer bilindiğinde, oğlundaki C karakterinin değeri hakkında bilgi verir. Bu, gözleme dayanan bir sonuçtur ve eğer ana-babası biliniyorsa çocuk hakkında bir tahmin yürütmeye yarar; bu tahmin, h^2 nin değeri ne kadar fazlaysa o kadar doğru olur. Ama tümüyle ampirik olan bu kalıtsallık fark edilen benzerliği açıklamak için yeterli olmaz; nedenlerin araştırılması burada sözkonusu değildir. Aşağıda anlatılan iki "genetik kalıtsallık" içinse durum farklıdır.

• *Geniş anlamda genetik kalıtsallık.* Bir bireyde beliren tüm C karakterleri iki "neden" kategorisinin sonucu olarak ortaya çıkar: bireyin döllendiği sırada edindiği genetik özyapı ve gelişimi sırasında çevreden gelen etkiler. Belli bir topluma ait bireylerin C karakteri açısından çeşitli X değerlerini alması, bu bireylerin farklı genetik yapılardan gelmesine ve farklı çevrelerde yetişmesine bağlıdır. Bu çeşitliliği ölçen X in V_X varyansını incelemek ilginç olur. V_X varyansı bir yandan birbirinden farklı genetik yapılardan doğan V_G değerine, diğer yandan da çevresel etmenlerden doğan V_M değerine bağlıdır ve

$$V_X = V_G + V_M \qquad (2)$$

formülüyle belirtilir; ama bu bağıntı ancak, özellikle iki koşul gerçekleştiğinde anlam kazanır:

1. öncelikle, genotiplerle çevrenin birbirinden bağımsız olduğu kabul edilmelidir; başka bir deyişle, ele alınan toplumdaki tüm bireylerin genotipleri ne olursa olsun, çeşitli ortamlarda bulunma olasılıkları birbirinin aynı olmalıdır. Eğer bu varsayım doğrulanamazsa, denkleme cov(G, M) terimi eklenmelidir;

2. ortamın ve farklı genetik yapıların C karakteri üzerine olan etkileri birbiri üzerine eklenmeli, yani çeşitli ortamlar, genomdan bağımsız olarak bireylere etki etmelidir. Böyle bir koşul ender olarak gerçekleşir; bu nedenle denkleme, bireyleri etkileyen genetik özelliklere bağlı olarak çeşitli ortamların C yi etkilemesiyle meydana çıkan değişikliği gösteren V_I terimini eklemek gerekir, başka bir deyişle V_I, etkileşim etkilerinin varyansıdır. Bu etkileşim etkileri önemsiz sayılabilirse (özellikle bireyler genetik olarak birbirlerinden pek farklı olmadığında ve çok farklılaşmamış ortamlarda bulunduklarında böyle yapılabilir) ve genotiplerle ortamın birbirinden bağımsız olduğu varsayılabilirse, karakterin çeşitlenmesinde "genetik yapının katkısı"ndan söz edilebilir ve bu katkı aşağıdaki parametreyle gösterilir:

$$h_L^2 = \frac{V_G}{V_X} \qquad (3)$$

Bu parametre *geniş anlamda genetik kalıtsallık* ya da *genetik belirleme katsayısı* terimleriyle belirtilir.

Bu koşullar altında (etkileşim etkilerinin varyansı önemsiz ve genotiplerle ortamlar birbirlerinden bağımsız olduğunda) h_L^2, bireyler arasındaki karakter farklılıklarını (karakterin kendisini değil) belirtmede genetik "neden"lerin ne kadar katkıda bulunduğunu ifade eder. Belli bir toplumda böyle bir yöntemle ölçülen bu katkının değeri diğer bir toplumda oldukça farklı olabilir. h_L^2 parametresini tanımlamak için gerekli varsayımlar yeteri kadar gerçekçi ve elde edilen rakamlar pek anlamlı olmadığından genetikçiler artık bu parametreyi kullanmamaktadır.

• *Dar anlamda genetik kalıtsallık.* Evcil hayvanları ve bitkileri iyileştirme yöntemlerini belirlemek için genetikçiler yalnız bir karakteri değişikliğe uğratan genetik yapının genel katkısını ele almakla kalmamış, bu değişikliği yaratan genleri birer birer ele almışlardır. Bu konuda ilerleme* kaydetmek için yürütülecek olan mantığı basitleştirici varsayımlara gerek vardır; eğer farklı lokuslarda yer alan genlerin etkilerini birleştirdiği kabul edilirse (bu durumda epistazi olmadığı söylenir) her genin kendi etkisi tanımlanabilir. Çeşitli genlerin birbirlerine eklenen etkisi V_A varyansıyla ölçülür.

Yetiştiriciler ya da nitelikli ırkları ayıranlar için bu etkiler önemlidir, çünkü eşeyli türlerde her ana-baba, dölüne kendi genlerinden yalnız birini aktarır. Öyleyse, ana-babanın çocuğun karakterine katkısı, birçok etkileşimden doğan kendi karakteri yoluyla değil, aktarılan gene bağlı olan "karakter" yoluyla gerçekleşir. Bu kavram oldukça soyuttur, çünkü sözü edilen karakter, ancak her bir lokusunda iki gen bulunan bir genotipte belirir.

Böylece incelenen kalıtsallık, tek tek aktarılan genlerin henüz anlaşılamayan bir özelliğine bağlıdır. Bu özelliklerin genel etkisini ölçmek için kullanılan "dar anlamda kalıtsallık", h_N^2 (N, ing. "narrow", dar' dan) aşağıdaki formülle tanımlanır:

$$h_N^2 = \frac{V_A}{V_X} \qquad (4)$$

Geniş anlamda genetik kalıtsallık için öne sürülen çeşitli varsayımlara dayanarak, babayla oğul arasındaki karakter ölçümlerinin kovaryansının

$$\mathrm{cov}(X_p, X_F) = \frac{1}{2} \cdot V_A$$

olduğu gösterilebilir; 1. bağıntı göz önünde tutulduğunda dar anlamda genetik kalıtsallığın biyometriyle tanımlanan kalıtsallığa eşit olduğu sonucu ortaya çıkar.

Bu eşitlik, sözü geçen iki kavramın birbiriyle aynı olduğunu düşündürmemelidir; h^2 ile gösterilen birincisi, ölçüm ve fenotipler evreninde tanımlanmıştır ve ampirik olarak gözlenen bir benzerliği ifade eder; h_N^2 ile gösterilen ikincisi, incelenen karakterin genetik mekanizmasıyla ilgili bir varsayıma dayanılarak tanımlanır, genotipler evrenine başvurur ve aslında yalnız çifter çifter etki gösterebilen genlerin tek tek etkisini ifade eder. Dar anlamda genetik kalıtsallık kavramının geçerli olduğu, bazılarına göre, yararlılığıyla kanıtlanmıştır; bu kavramdan sürekli yararlanan hayvan ve bitki yetiştiricilerinin elde ettikleri başarılar yadsınamaz.

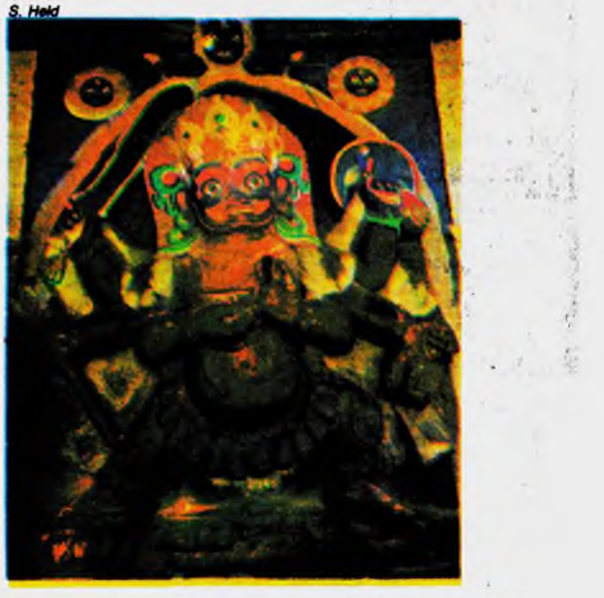
KALİ a. (ar. *kali,* soda'dan). Anorg. kim. Odun külünden özütlenen potasyum karbonat. (Kimi sözcüklerde bileşim elementi olarak yer alır.)

KALİ (zulüm yapmak anlamında *kal*' dan), dünyadaki yaşamı oluşturan ve şimdiki çağın yer aldığı efsanevi dört zamandan *(yuga)* birini belirten sanskritçe sözcük.

KALİ, kötü bir tanrıçayı betimlemek amacıyla kullanılan *kara* anlamında sanskritçe sözcük. Bu tanrıça, kimi zaman bir tutulduğu *Durga* gibi, *Devi*'nin (Büyük Tanrıça) korkutucu yönlerinden birini almıştır. Genellikle çirkin bir biçimde, çıplak, dört elli, kafataslarıyla çevrili, kurbanlarının kanını içerken ya da kocası Şiva'nın bedeni üzerinde dans ederken betimlenir.

KALİ (Ebu Ali İsmail bin el-Kâzım **EL-**), arap dilbilimci (Malazgirt 901 - Kurtuba 967). "Kali" nisbesi Erzurum*'a Araplar' ın verdiği "Kalikala" adından gelir. Öğrenimini Bağdat'ta İbni Düreyd, İbnülenbari ve Ahfeş gibi tanınmış bilginlerden gördü. Endülüs Emevileri'nden Abdurrahman III'ün çağrısıyla Kurtuba'ya gitti (942).

S. Held



Kali'nin heykeli Katmandu'da (Nepal) bu tanrıçaya ait bir tapınaktan

Birçok ünlü dilbilgininin hocalığını yaptı. Başlıca yapıtları: arap dili ve edebiyatı ile ilgili *Kitâb ül-emâli*, iki arapça sözlük olan *Kitâb ül-bâri' fi'l-luga* ve *Kitâb ül-maksûr ve'l-memdûd*.

KALİA a. Tonga adalarında kullanılan çift piragua; uzunluğu 15 ile 27 m arasında değişir.

KALİAKRA burnu, Bulgaristan'da yüksek burun, Varna'nın K.-D.'sunda, Karadeniz kıyısında, 70 m yükseklikte. Eski çağlarda bu burna *Tirisis* adı veriliyordu.

KALİBANGAN, Hindistan'da (Racastan), Harappa'nın 190 km G.-B.'sında arkeolojik sit. Kazı çalışmaları 1959'dan beri sürdürülen iki höyükte, Harappa öncesine tarihlendirilen (yakl. İ.Ö. 2370-2100) özgün bir çanak çömleğin yanı sıra Harappa döneminden (yaklş. İ.Ö. 1900-1750) kalma bir kale ve özel gömme yönteminin görüldüğü bir nekropol ortaya çıkarıldı.

KALİBİT a. (fr. *chalybite*'den). Miner. SİDEROZ'un eşanlamlısı.

KALİBORİT a. (fr. *kaliborite*). Miner. Hidratlı doğal magnezyum ve potasyum borat.

KALİBRAJ a. (fr. *calibrage*). Bayınd. AYARLAMA'nın eşanlamlısı.

KALİBRE a. Sil. → ÇAP.
—Balıkç. Konserve yapılacak sardalye, uskumru ve hamside kilo başına düşen balık sayısını belirten ölçü birimi.
—Camc. *Eğrilik kalibresi* → EĞRİLİK MASTARI.
—Kuyumc. ve Müc. Bir mücevherin ya da parçalarından birinin deseninin kopyasını çıkaran ve bu mücevherin değerli metalden üretilmesi sırasında kalıp olarak kullanılan değersiz metalden yapılmış motif. || *Pırlanta kalibresi*, pırlantaların çapını ölçmekte kullanılan, üzerinde çaplarına göre numaralanmış delikler bulunan levha.
—Mak. san. MASTAR'ın eşanlamlısı.
—Saatç. Bir kol, duvar ya da masa saatinin devinimini belirleyen özel düzenlemelerin tümü.
—Seram. Bir çelik lamadan kesilen ve seramiğin biçimine göre ayarlanan profiliyle, tornada çekilmiş parçaların eğriliklerini düzeltmeye ve kalıplanmış parçalarda kalıpların üzerinde ya da içinde hamuru sıkıştırmaya yarayan alet.

KALİC a. Borneo dağlarında yaşayan sülün. (Mavi etçikleri çiftleşme gösterileri sırasında çok gösterişlidir. Bil. a. *Lophura bulweri;* sülüngiller familyası.)

KALİÇE a. (türkç. *kali*, halı'dan fars. *kâliçe*). *Esk.* Küçük halı, seccade.

KALİDASA, sanskritçe yazan hintli şair ve oyun yazarı (IV.-V. yy.). Geleneğe göre, şairlik yeteneğinden yoksun doğdu; esinini sonradan tanrıça Kali'den aldı. Kral Çandragupta'nın sarayında yaşadığı ve onun "dokuz mücevher"inden biri olduğu sanılır. 111 stanzalık elejisi *Meghadutam*'da *(Haberci bulut)*, neredeyse özentiye varan, lirik açıdan kusursuz bir noktaya ulaştı ve ustaca manzara betimlemeleri yaptı. Bu yapıt, daha sonra ortaya çıkan yoğun bir "mesaj" edebiyatının kaynağı oldu. Ayrıca, *Kumarasambhava (Tanrı Kumara'nın doğuşu)* adlı lirik bir destanla *Raghuvamşa (Raghular soyu)* adlı şiirsel yaşamöykülerinden oluşan bir dizi yazdı. Hint şairleri arasında en başarılı ruhbilimci olarak tanınır; başyapıtı *Şakuntala* başta olmak üzere oyunlarıyla sanskrit dramını doruğuna çıkarmış bir tiyatrocu olarak kabul edilir. Yapıtları, brahman toplumunun dindarlık ve şövalyelik idealini yansıtır.

KALİDİNOJENAZ a. (fr. *kallidinogénase*'dan). Biyokim. KALİKREİN'in eşanlamlısı.

KALİEMİ a. (fr. *kaliémie*). Biyokim. Kandaki potasyum miktarı. (İnsanda normal kaliemi plazmada litre başına 0,21 g, yani 5 mEq/1'dir.)

KALİFİYE sıf. (fr. *qualifié*). Mesleğini yapabilmek için gerekli bilgi ve ustalığa sahip olan kimse için kullanılır; nitelikli, vasıflı: *Kalifiye işçi. Kalifiye personel.*

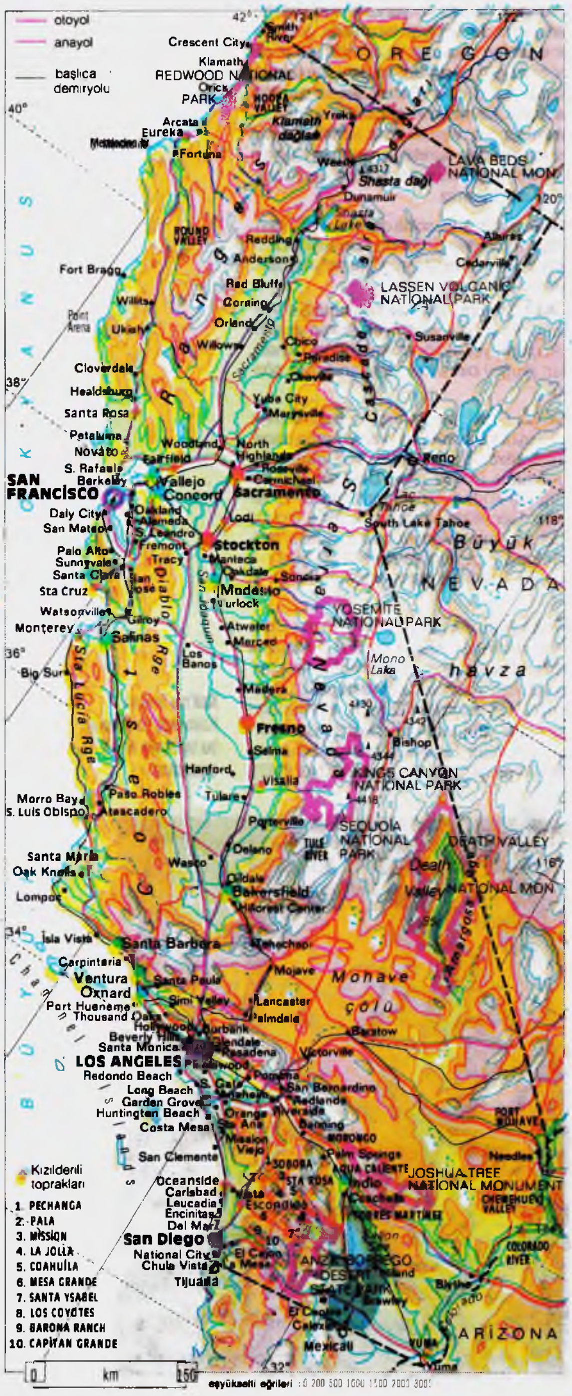
■**KALİFORNİYA,** ing. **California,** ABD' nin batısında eyalet, Büyük Okyanus kıyısında; 411 012 km²; 29 839 250 nüf. (1990). Merkezi *Sacramento.*

• COĞRAFYA. Kaliforniya çeşitli bölgeler içerir. Kıyı dağları (Coast Ranges) 750 km boyunca Büyük Okyanus kenarında uzanır; K.'de, 600 - 1 200 m yükseklikte kıvrımlanmış küçük dağ sıraları; G.'de, San Gabriel, San Bernardino, San Jacinto dağları granitli kütlelerdir ve en yüksek dorukları 3 000 m'yi aşar. Kuzeydeki sıralar arasında çöküntü alanları uzanır (Santa Clara, Salinas vadileri). Kıyıdaki zincirler, şiddetli depremlerin (San Francisco, 1906; Bakersfield, 1952; San Fernando, 1971) olduğu ünlü San Andreas kırığı üzerinde sıralanır. Central Valley, K.'de Sacramento'nun, G.'de San Joaquín'in akaçladığı geniş bir iç ovadır. Güney kesiminde Cascade Range'ler (Shasta dağı, 4 317 m) ve sierra Nevada (Whitney dağı, 4 418 m) yükselir. Sierra Nevada, Central Valley'e tatlı eğimli bir yamaçla, D.'ya doğruysa sarp bir yamaçla inen, çarpılmış, granitli dev bir kütledir. Nihayet, sierra Nevada'nın eteğindeki alçak bir kesim, Mohave çölünde küçük dağlarla engebelenir, ama deniz düzeyi altına inen çöküntüleri de vardır (Death Valley'de – 85 m).

Kaliforniya'da Akdeniz tipi bir iklim vardır. Kıyıda serin olan (San Francisco'da 15 °C) yaz, Central Valley'de ve Mohave çölünde (ortalama 28-30 °C; maksimum sıcaklık 40°C) kavurucudur. Central Valley' de yağış azdır; doğu bölgesineyse hemen hemen hiç yağış düşmez ve burada buharlaşma hiçbir düzenli akışa izin vermez. Yağış alan dağlarda (Sierra'da 1 500 - 2 000 mm) kozalaklı ormanları vardır; oysa çöküntülerde maki tipi bir bitki örtüsüne, en çorak çöküntülerdeyse çok dağınık, yağlı ya da dikenli bitkilere rastlanır.

Kaliforniya'nın yakın dönemdeki olağanüstü büyümesi (1940'taki nüfusu ancak 7 milyondu), tarımsal zenginliğinden çok kıyıdaki kentsel yayılmanın ve

KALİFORNİYA



Kaliforniya: June Lake (sierra Nevada)

Dupaquier-Atlas-Photo





Kaliforniya kıyılarının Big Sur yakınlarındaki bölümünden bir görünüm (Santa Lucia kıyı sıradağları)

Marc Tulane-Rapho

sanayideki yayılmanın sonucudur.

Central Valley ve İmperial Valley iki büyük tarım bölgesidir, ama Central Valley'in güneyinde (bir kanalla aktarılan Sacramento'nun suyu ve Sierra'nın suyu) ve İmperial Valley'de (Colorado'nun suyu) ancak sulamayla ekim yapılabilir; toplam olarak 3 Mha, yani ekilen toprakların % 20'si sulanır. Kaliforniya'da aynı zamanda ılıman ve yarıtropikal iklim bitkileri üretilir: meyveler, özellikle üzüm ve turunçgiller, sebzeler (marul, kavun, domates, kuşkonmaz), tahıllar (pirinç), şekerpancarı, hayvanlar için ot, pamuk ve bağ; büyükbaş (süt ve et için), küçükbaş ve çeşitli kümes hayvanları da beslenir. Sulanan bölgeler (buralarda yılda birçok kez ürün alınabilir), hasadın makineleşmesi, bitkilerin seçilmesi sayesinde Kaliforniya üretim ya da verim bakımından çoğunlukla birinci sırada yer alır.

Birinci kesim, deniz diplerindeki kaynak kurumasına ve birçok kıyı kirlenmesine karşın balıkçılığı (ton, sardalye, hamsi, sombalığı), orman işletmeciliğini (Sierra'nın kuzeyi ve Coast Ranges), maden çıkarma sanayilerini (petrol [yaklş. 40 Mt], sonra doğal gaz; cıva ve tungsten; sodyum ve potasyum tuzları) de içerir. Akarsular (kuzeydekiler) ve özellikle hidrokarbonlar, Kaliforniya'yı ikinci büyük elektrik üreticisi (Texas'tan sonra) eyalet haline getiren santralları besler.

İklimi sayesinde başlangıçta emeklilerin ülkesi olan Kaliforniya, bugün çok sanayileşmiş bir eyalettir. Başlıca sanayi dalı taşımacılık gereçleridir. Önce iklimin sağladığı avantajlar, sonra Büyük Okyanus savaşları nedeniyle hava taşıt araçları yapımının gelişmesi otomobil yapımını gölgede bırakmıştır. Taşeronа havale (denizcilik ve kontrol donanımları, taşıt lastiği) sistemiyle yürütülen işlerde büyük gelişmeler gözlenmiştir.

Önemini tarıma ve balıkçılığa borçlu olan besin sanayisi ürünleri, meyve ve sebze suları ve konservelerini, konsantre sütü, sığır ve koyun etini, şarapları (çok kaliteli), pancardan üretilen şekeri, konserve ve dondurulmuş balıkları içerir. Meyvelerin ve sebzelerin işlenmesi, üretim bölgesinin ortasında kurulmuş, çoğunlukla mevsimlik ve kadın işçilerle yürütülen küçük işletmelerde yapılır; öbür dallar şirketlere (şeker fabrikaları) bağlıdır.

Ayrıca petrolden türeyen sanayileri, sulama ya da delme (su ya da petrol için) gereçleri yapımı, silah (füzeler), elektrikli ve elektronik aletler (sanayide, evde ve büroda kullanılan) sanayileri de sayılabilir; bu sonuncu sanayi dalı ulusal ve uluslararası pazar için çok önemlidir. Çok çelik tüketen Kaliforniya az çelik üretir (Los Angeles yakınındaki Fontana'da).

İklimin elverişliliğinden doğan sinema sanayisi (Hollywood) eskiden olduğu gibi bir tekel olmaktan çıkmış (öbür güney-batı eyaletleri de bu sanayiye el atmıştır) ve televizyonun gereksinimlerine uyarlanmak zorunda kalmıştır. Sinemaya emek verenler ve varlıklı emekliler bir lüks sanayisinin doğmasına (döşemeler, hazırgiyim, mücevhercilik) yol açmıştır.

Dönüştürme sanayileri ve üçüncü kesime bağlı kuruluşlar, kent ağı (nüfusun % 90'ını toplar) içinde dağılır; kent ağı, dev kıyı anakentlerini (Los Angeles ve uyduları, San Francisco ve "körfez kentleri", San Diego) iç kesimdeki büyük kentleri (Sacramento, Fresno, Bakersfield), Central Valley'deki ve kıyıdaki küçük kentleri kapsar.

Kaliforniya çoğunlukla gelecekteki uygarlığın öncüsü sayılır. Çevre düzenlemesi bakımından, otomobil trafiğine göre düzenlenmiş aşırı kentleşmiş kıyı kesimiyle (otoyollar, dev kentler), tarım (Central Valley), hayvancılık, ormancılık, madencilik ve turizm (Sierra) ile uğraşan iç kesim arasında bir çelişki görülmektedir.

• TARİH. XVI. yy.'da Kaliforniya kıyılarına güneyden Grijalva, Cortes (1535), Ulloa (1539), Cabrillo ve Ferrer (1542), kuzeyden sir Francis Drake (1579) keşif yolculukları düzenlediler. Ama ülkenin sistemli biçimde sömürgeleştirilmesi ancak XVIII. yy.'da önce cizvitlerin, sonra da ispanyol fransiskenlerinin çabasıyla başladı. 1822'de Kaliforniya, Meksika'nın egemenliğine girdiyse de, Meksika burada sağlam bir otorite kurmayı başaramadı. Bölgede, 1828-1841 arasında birçok kez ayaklanmalar oldu. 1841'de, ilk anglosakson sömürgeciler federal hükümetten yardım istedi. General Fremont'un birlikleri, kesin zaferler elde ederek ülkenin Guadalupe Hidalgo antlaşması'yla ABD'ye katılmasını sağladı (1848). Bu tarihte Kaliforniya'da altın bulunması, dünyanın her yerinden serüvencilerin bölgeye akın etmesine ve Kaliforniya'nın 1850'de serbest eyalet statüsüne geçmesine yol açtı. Ancak 1860'lı yıllarda, kıtayı baştan başa aşan ilk demiryolunun tamamlanmasından sonra, eyalette gerçek anlamda yerleşik bir nüfus oluştu.

KALİFORNİYA (Aşağı-), isp. **Baja California,** Meksika'nın kuzey-batı'sında uzun ve dar yarımada, Büyük Okyanus ile *Kaliforniya körfezi* arasında. ABD'deki Coast Ranges'ın devamı olan dağlık bir ülkedir. İklim kurak ve ovalarda kesinlikle çölsüdür. Yalnızca kuzey-batı ucunda akdeniz iklimini andıran bir iklime rastlanır (Tijuana bölgesinde bağlar ve zeytinlikler). Maden zenginlikleri (altın, gümüş, bakır), Cortes döneminden başlayarak İspanyollar'ı buraya çekmiştir. 267 000 ha'lık sulanan kenar kesimlerin (Aşağı Colorado kıyısında Mexicali, daha G.'de Santo Domingo) değerlendirilmesiyle tarım yerel olarak gelişmektedir. İki kıyıda, Los Angeles'ın etkisiyle karavan kampingi alanları ve yazlık evler çoğalmaktadır. Aşağı-Kaliforniya 28. enlemin iki yanında iki eyalete bölünür: *Kuzey Aşağı-Kaliforniya* (70 000 km^2; 1 657 927 nüf; başkenti *Mexicali*) ve *Güney Aşağı-Kaliforniya* (74 000 km^2; 317 326 nüf; başkenti *La Paz*).

KALİFORNİYA akıntısı, Kaliforniya kıyılarında G.'e doğru akan ve B.'ya doğru yavaş yavaş kıyıdan uzaklaşan soğuk akıntı (15-23 °C). Ortalama tuzluluğu ‰ 34. Debisi 10 milyon m^3/sn. Soğuk ve mineralli suların mevsimlik yükselmesi iklimde göreceli kuraklığın sürmesini ve suların çok verimli olmasını (etkin balıkçılık) sağlar.

KALİFORNİYA körfezi, Amerika'da

Bacel-Rapho



Aşağı-Kaliforniya'dan (Meksika) çölsü görünüm

France-Presse



Mihail İvanoviç Kalinin

kıyı denizi (uzunluğu yaklş. 1 000 km, genişliği 100-200 km), Meksika kıyısı ile Aşağı-Kaliforniya yarımadası arasında, Büyük Okyanus Doğu Sırtı'nın, Amerika ve Büyük Okyanus levhalarını birbirinden uzaklaştırarak aralarına sokulmasıyla oluşmuştur. Dibinde, su dolaşımını engelleyen eşiklerle (en derin yeri güneyde 3 200 m) bölmelere ayrılmış basamaklar biçiminde sıralanan havzalar birbirini izler. Yarı çöl iklimi nedeniyle, su bilançosu eksidedir. Ortalama tuzluluk oranı ‰ 35,5. Sıcaklık ortalamaları, 15-20 °C (şubat) ve 25-30 °C'tır (yazın).

Kaliforniya makası. Dy. Bakışımlı iki yol ayrımından oluşan ve tek hatlı iki ray parçası arasında çift hatlı kısa bir ray parçası oluşturmaya olanak veren hat aygıtı. (Kaliforniya makası maden ocaklarında ve yeraltı çalışmalarında vagonların kesişmesini sağlamak için kullanılır.)

Kaliforniya taşıma oranı. Bayınd. İncelenen bir gereçte ve örnek bir gereçte belirli bir gömülmeye yol açan basınçlar arasındaki oranı yüzde cinsinden belirten sayı; bu oran "CBR deneyi" (*Californian Bearing Ratio*) ve "KTO deneyi" (*Kaliforniya Taşıma Oranı*) diye de adlandırılır.

Kaliforniya Üniversitesi (*University of California*, UC), ABD'nin en önemli yükseköğretim topluluğunu oluşturan devlet üniversitesi. Eğitim yapılan kolej ve enstitüleri, laboratuvar, araştırma birimi ve kitaplıkları kapsayan 8 kampüsü vardır: içlerinden en eskisi ve üniversitenin merkezi olan Berkeley* (1855), Los Angeles (UCLA, 1881), Santa Barbara (1891), San Diego (1903), Davis (1906), Riverside (1907), İrvine (1961) ve Santa Cruz (1965). San Francisco kampüsüyse (1864) yalnızca tıbbi ve paramedikal derslere ayrılmıştır.

KALİFORNİYUM a. (fr. *californium; Kaliforniya*'dan). Atom numarası 98 olan kimyasal element (Cf); Seaborg ile çalışma arkadaşları tarafından Kaliforniya'da 1950'de Berkeley'de curium elementinin, alfa parçacıklarıyla bombardıman edilmesi sonunda elde edildi. (Radyoaktifliği çok yüksek bir metaldir.)

—ANSİKL. Kaliforniyumun 1980'de, kütle sayıları 240-256 arasında değişen 17 izotopunun olduğu biliniyordu. Ancak en çok kullanılan izotopları, yarıömrü 350 yıl olan alfa yayıcısı kaliforniyum 249 (^{249}Cf) ile, kendiliğinden parçalanmaya uğrayarak % 3 oranında alfa yayımı sonunda çözülen kaliforniyum 252 (^{252}Cf)'dir. Bu izotoplar, 1952'de deney amacıyla gerçekleştirilen termonükleer patlamaların artıklarından özütlenen ağır elementler kesiminde bulundu. Ancak bu izotopları günümüzde plutonyum elementini ağır nötronlarla ışınlayarak gram düzeyinde üretmek olasıdır. Kaliforniyum 249 (^{249}Cf), berkelyum 249'un (^{249}Bk) çözülme ürünü olarak çok yüksek izotopsal arılıkta elde edilebilir. Bu bakımdan gerek kaliforniyumun kimyasal ve metalürjik özelliklerinin incelenmesinde, gerek atom numarası 100'ün üzerinde olan elementlerin bireşiminde bombardıman elementi olarak oldukça uygundur. Kaliforniyum 252 (^{252}Cf) ise pratikte noktasal nötron kaynağı olarak kullanılır.

KALİGRAFİ a. (fr. *calligraphie*). Yazı karakterlerini zarif ve süslü bir biçimde yazma sanatı; özen gösterilerek güzel biçim verilmiş yazı. (→ HAT.)

KALİK a. *Yörs.* Folk. Erzurum ve çevresinde saya* törenine verilen ad.

KALİKANTUS a. ALTINÇANAK'ın eşanlamlısı.

KALİKO a. (Hindistan'daki *Kalküta* kentinin adından). Dokmc. Bezayağı örgüyle sık dokunmuş ve kimyasal işlemlerden geçirilip sert ve kırılgan bir hale getirilmiş bir tür pamuklu kumaş.

—ANSİKL. Kaliko ilk kez D. Hindistan'da, dokumalarıyla ünlü Kalküta kentinde dokunduğundan bu adı aldı. Çözgüsü ve atkısı ince pamuk ipliğindendir. Bezayağı örgüyle sık olarak dokunduktan sonra kâğıt gibi düz yüzeyli, sert ve kırılgan bir hale getirilmek üzere kimyasal işlemlerden geçer. Genellikle siyah renklidir, kitap ciltlemede ve sümen yapımında cilt bezi olarak kullanılır.

KALİKREİN a. (fr. *kallicréine*'den). Biyokim. Doku ya da kan proteazı; çeşitli etmenlerle (immunkompleksler, Hageman etmeni, kaolin ...) etkinleştirildiğinde etkinsiz kininojenlerin etkin peptitlere ya da kininlere bölünmesini sağlar. (Eşanl. KALİDİNOJENAZ.)

—ANSİKL. Kalikrein memelilerin pankreas ve idrarından çıkarılır. Böbrek ve koroner sistem düzeyinde damar genişletici etkisi vardır.

KALİKS → CALİX.

KALİKÜL a. (fr. *calicule;* lat. *caliculus*'tan). Bot. Bazı çiçeklerde esas çanağın dışında yer alan küçücük ek çanak (çilek, karanfil, ebegümeci, pamuk, vb.).

KALİKÜT, bugün **Kozhikode,** Hindistan'da (Kerala) liman kenti, Malabar kıyısında; 419 531 nüf. (1991). 27 mayıs 1498'de portekizli Vasco da Gama *San Gabriel* gemisiyle Kalikūt'e ulaştı. Kalikūt o dönemde, Araplar'ın ve Çinliler'in baharat, altın, değerli taşlar, ipek kumaşlar ve fildişi almaya geldikleri etkin bir limandı. *Zamorin* (bu bölgenin hükümdarının malayalam dilindeki unvanı), 1500'de, Pedro Alvarez Cabral ile, Hindistan'da ilk batı şirketinin yerleşmesine izin veren bir antlaşma imzaladı.

—Tar. Liman kentin hindu hükümdarı Zamorin, Hindistan'a deniz yolundan gelen Vasco da Gama (1498) ve Cabral'ın (1500) burada bir ticaret merkezi kurma girişimlerini engelledi. Daha sonra burasını Portekiz adına ele geçiren (1510) amiral Albuquerque'e kentin kıyı kesiminde bir ticaret kolonisi kurma izni vermek zorunda kaldıysa da Portekizliler, kurdukları koloniden kısa sürede ayrıldılar (1525). 1664'ten başlayarak Doğu Hindistan şirketi (East India company) tarafından ingiliz ticaretine açılan Kalikūt, Haydar Ali'nin (Bahadır Han) eline geçti (1765). Tipu tarafından yağmalanarak yıkıma uğratıldı (1788). İngiliz yönetimi altına girdi (1790). Hindistan'ın bağımsızlığını kazanması üzerine (1947) Madras eyaletine bağlı bir yönetim birimi oldu.

KALİL, KALİLE sıf. (ar. *ḳalil*, dişl. *ḳalile*). *Esk.* **1.** Az, çok olmayan: *"Bu senelik olmak üzere 120 kuruştan ibaret kalil bir meblağ idi"* (R. C. Ulunay). **—2.** Bilgi ve kültürü az olan. **—3.** *Kalil-ül-aded*, sayısı az. ‖ *Kalil-ül-akl*, aklı kıt. ‖ *Kalil-ül-bizaa*, sermayesi az. ‖ *Kalil-ül-haya*, hayasız, utanmaz. ‖ *Kalil-ül-hürmet*, saygısız. ‖ *Kalil-ül-itibar*, itibarsız, değersiz.

KALİLE → KALİL.

KALİLEN be. (ar. *ḳalil*'den *ḳalilen*). *Esk.* **1.** Az olarak. **—2.** *Kalilen kalilen*, az az, azar azar.

KALİMAN I ya da **KOLOMAN ASEN** (1234-1246), bulgar çarı (1241-1246). Çar İvan Asen II ile macar prensesi Anna Maria'nın oğlu. Babasının ölümü üzerine annesinin naibeliğinde 7 yaşında tahta çıktı. Ertesi yıl K. Bulgaristan Batu Han komutasındaki altınordu kuvvetlerince istila edildi (1242). Bulgarlar, güneye doğru ileri hareketini sürdüren Batu'yu ancak, yıllık vergi ödemeyi kabul ederek durdurdular (1243). Küçük çar ise ülkede çıkan iç karışıklıklar sırasında Tırnova'daki sarayını basan ayaklanmacı derebeyler tarafından 12 yaşında öldürüldü.

KALİMANTAN, Borneo'nun Endonezya'ya bağlı bölümü. Endonezya'nın yaklaşık % 28'ini kaplayan (yaklaşık 539 000 km^2) Kalimantan'da, nüfusun ancak % 4,7'si yaşar (8 500 000 kişi).

Toprakların büyük bölümünü oluşturan alüvyonlu ovalar, Dayaklar'ın ladang uyguladıkları hemen hemen ıssız, sık bir ekvator ormanıyla kaplıdır. Yalnızca kıyıdaki bazı kesimlerin nüfusu (çoğu Deutero-Malaylar [Bugiler, Cavalılar] ve Çinliler'den oluşur) daha yoğundur. Pontianak (Kapuas deltası) ve Bencermasin (Barito havzası) bölgeleri dışsatım ürünlerinin büyük bölümünü (kauçuk ve rotting) sağlar. Kereste ve özellikle hidrokarbonlar da dışsatımları besler. Petrol Makasar boğazından ve boğazın kıyısından (Attaka, Handil, Bekapai, vb. yatakları) çıkarılır ve Balikpapan'ı en büyük petrol üreticisi kentlerden biri haline getirir. 1977'de Japonya'ya sıvılaştırılmış doğal gaz dışsatımlarına başlanmıştır.

KALİMNOS, ya da **KALYMNOS adası,** türkç. **Kelemez,** G.-D. Ege denizi'nde Menteşe kıta sahanlığı üzerinde ada; 109 km^2. Yönetim bakımından Yunanistan'ın Dodekanesos (Oniki ada) iline bağlı; 9 500 nüf. Engebeli (en yüksek yeri G.'de 679 m) bir ada olan Kalimnos'ta halkın başlıca geçim kaynağı zeytin, sebze üretimi ile sünger avcılığıdır. Gemi yapımı. Antik kalıntılar.

KALİMPONG, Hindistan'da (Batı Bengal) dağ konaklama merkezi, Darciling' in D.'sunda; 23 500 nüf. Elsanatları (dokuma).

KALİN a. (fr. *caline*). Biyol. Tıpkı oksinler ve besinler gibi bitkilerin büyümesi için gerekli olan hormon tipinde madde. (Daha çok, köklerin uzamasında rol oynayan rizokalinler incelenmiştir. Bazı uzmanlar kalinlerin varlığını kabul etmezler.)

KALİNALAR → KARAYİBLİLER.

KALİNČIAK (Ján), slovak yazar (Horné Záturčie 1822 - Martin 1871). Slovak gerçekçiliğinin kurucularından biriydi. Ülkesinin 1848 öncesi yaşayış biçimini büyük bir ustalıkla yansıttı (*Restravracia*, 1860). Ayrıca, öyküler ve tarihsel romanlar yazdı (*Mnich*, 1864; *Orava*, 1870).

KALİNGA, Hindistan yarımadası'nda, Andhra Pradeş'in kuzeyi ile Orissa ve Madhya Pradeş'in bir bölümünü içine alan, Mahanadi ve Godavari ırmakları arasındaki doğu kıyı bölgesinin eski adı. Bölgedeki Koringa ve Vishakhapatnam gibi limanlarla, Racahmundri ve Vizianagaram gibi önemli kentlerin, güneydeki ve doğudaki ülkelerle ticari ilişkileri vardı. Kalinga adı, ülke tarihinde, Aşoka'nın burada yaptığı savaş anlatılırken geçer.

KALİNGALAR, Luzon adası'nda (Filipinler) kavim; bir endonezya dili konuşan 75 000 kadar insandan oluşur. Kalingalar aile öbeklerini içeren küçük köylerde yaşarlar; geçimlerini tarım (yakılarak açılan tarlalarda ve taraçalarda yetiştirilen pirinç), hayvancılık, toplayıcılık ve avcılıkla sağlarlar. Yetki, saygınlığı ve malları elinde tutan savaşçı şeflerde toplanır. Kalingalar birçok ruha (köyün koruyucuları) ve yaratıcı bir tanrıya inanırlar.

KALININ, Tver kentinin 1933-1990 yılları arasında taşıdığı ad.

KALİNİN (Mihail İvanoviç), rus siyaset adamı (Verhniyaya Troytsa, Tver yakınında, 1875 - Moskova 1946). Yoksul bir köylü ailesinin oğluydu. İşçilik yaptı. 1898'de Rus sosyal demokrat işçi partisi'ne girdi. Birçok kez tutuklanmasına ve mahkûm edilmesine rağmen Petersburg, Tiflis ve Revel işçileri arasındaki gizli siyasal çalışmasını sürdürdü. Parti merkez komite üyeşi oldu (1919). Sverdlov'un yerine, önce Rusya, ardından SSCB (1922'den sonra) Tsik (Sovyetler merkez yürütme kurulu) başkanlığına getirildi. 1925'te parti politbürosuna girdi ve 1936'ya kadar Tsik başkanlığında kaldı. 1938-1946 arasında SSCB Yüksek Sovyet başkanlığı yaptı. Ancak, sağ muhalefetin kesin olarak yenilmesinden (1929) sonra yalnızca onursal bir nitelik taşıyan görevler aldı.

KALİNİNGRAD, Rusya'da kent, Moskova'nın banliyösünde; 139 000 nüf.

KALİNİNGRAD, esk. **Königsberg,** Rusya'da liman kenti, eski D. Prusya'da, Vistül körfezinin kuzey ucunda; 401 000 nüf (1989). XIV. yy.'dan kalma katedral. Balıkçılık. Gemi yapımı. Otomobil aksesuarları. Kereste sanayisi. Kâğıtçılık.
—Tar. → KÖNIGSBERG.

KALİNİS a. Zool. Kuzey yarıkürenin büyük bölümüne yayılan, uzun bacaklı yağmurkuşu. (İnce bedenlidir. İyi yüzer ve dalar. Sazlıkları sever. Bil. a. *Charadrius morinellus;* yağmurkuşugiller familyası.)

Kalinkattuparani, XII. yy.'da Ceyankontan tarafından yazılan ve Kulottunga I'in (1070-1122), Kalinga valisi Bhoca'ya karşı kazandığı zaferi kutlayan tamul savaş şiiri. Bu şiir türü, Çola kralları döneminde çok yaygındı.

KALİNOS a. Zool. TATLISU LEVREĞİ'nin eşanlamlısı.

KALİNOWSKİ (Horst Egon), alman heykelci (Düsseldorf 1924). Önce ressam olarak çalıştı. 1960'tan başlayarak, deriyle kaplı ağaçtan yaptığı "sandıklar" ve "steller", ciddi ve görkemli havalarıyla dikkati çekti (*Torquemada,* 1967); ancak daha sonra bu tarz giderek yumuşadı: "torbalamalar"a dallar, kökler vb. doğal öğeler de kattı (*Haşhaş,* 1974). Grafik ve kolaj tekniğini de kullanmıştır.

KALİOFİLİT a. (fr. *kaliophilite*). Miner. Formülü $KAlSiO_4$ olan doğal potasyum alüminosilikat; heksagonal sistemde yer alır.

KALİPSO → CALYPSO.

KALİPTRA a. (fr. *calyptre*'den). Karayosunlarında sporogonu örten takkeye verilen ad.

KALİS a. (fr. *calice*). Anat. Böbrek papillalarının salgıladığı idrarı akaçlayan boşluk. (Böbreğin her papillasının önünde bir kalis bulunur, bunlar küçük kalislerdir; küçük kalisler iki ya da üç büyük kalis halinde birleşir ve bunların bir araya gelmesiyle böbrek leğeni oluşur.)

KALİSİFLOR sıf. (fr. *caliciflore*). Bot. **1.** Çanağa bağlı organlara denir. (Erkekorganlar kalisiflor olabilir.) **—2.** Üst durumdaki yumurtalığı çanağa gömülü olan çiçekli bitki türlerine denir. (Gülgiller kalisiflordur.)

KALİSİTİ a. (fr. *kalicytie*). Biyokim. Doku ve kan hücrelerindeki potasyum miktarı.

KALİSZ, Polonya'da kent, voyvodalık merkezi, Büyük Polonya ovasında, Lódz' un B.'sında; 106 100 nüf. (1990). Prosna'nın (Warta'nın kolu) suladığı amber yolu üzerinde bulunan *Calisia*'dan daha II. yy.'da Ptolemaios söz etti. XIII-XVIII. yy.'dan kalma kiliseler. Sanayi merkezi: tekstil (özellikle ipekli ve döşeme kumaşı) ve makine sanayileri. *—Kalisz voyvodalığı* (6 512 km² ve 670 000 nüf.) makine sanayisinin ağır bastığı birçok küçük merkez içerir; K.B.'ya doğru sanayi bitkileriyle (şekerpancarı) zenginleşen tarım (çavdar, patates) alanları uzanır.

KALİTE a. (fr. *qualité*). **1.** Bir şey hakkında olumlu ya da olumsuz bir yargıya varılmasına yol açan ve o şeyin kendi doğasına ya da kendisinden beklenene uygun olup olmamasını sağlayan özelliklerin tümüne dayanan görünüm: *Bu şarabın kalitesi düşük. Orta kalite kâğıt. Buğdayın kalitesini yükseltmek.* **—2.** Bir şeyi ortanın üstüne çıkaran şey; iyi nitelik: *Kaliteye önem vermek.* **—3.** Aynı tür ürünler arasında bir sınıflandırma, derecelendirme, sıralama yapılmasını sağlayan ölçüt: *Birinci kalite kılığıt.* **—4.** Bir eşyanın, ürünün, bir şeyin, bir kimsenin kendisinden beklenene uygun olmasını sağlayan olumlu yönlerinden her biri: *Bu arabanın sayısız kaliteleri var.*
—İşl. ikt. *Kalite ekibi,* çeşitli sorunlara ve özellikle işletme tarafından piyasaya sürülen ürünlerin niteliğini iyileştirme sorununa çözüm bulmak amacıyla toplanan ücretliler grubu.
—Mak. san. *Kalite indisi* ya da *tolerans kalitesi indisi,* bir ürünün boyutsal duyarlık derecesi; toleransın genliğini belirten bir sayıyla gösterilir (çok duyarlı kalite 5 ya da 6, duyarlı kalite 7, olağan kalite 8, kaba kalite 9 ya da 10). [Eşanl. DUYARLIK SINIFI]
—Oy. *Kalite taş,* satrançta vezir ya da kaleye verilen ad.
—Saatç. *Kalite çarpanı,* bir rezonatörün (osilatör) enerjisi ile titreşimleri sürdürmek için gerekli enerji arasındaki oran. (Yüksek bir kalite çarpanı saatin daha duyarlı olmasını sağlar. Bu çarpanın değeri, kol saatlerinde sarmal balans için 100 ile 300 arasında, 32 kHz'lik bir diyapazon kuvarsta yaklaşık 100 000 dolayındadır.)
—Tic. *Kalite belgesi,* yetkili bir makam tarafından verilen ve bir malın (ya da bir hizmetin) kendine özgü ve belirli bazı nitelikleri taşıdığını belirten ve onaylayan belge. || *Kalite cetveli,* satıcıya, satmakla görevli olduğu ürünün özellikleri ve nitelikleri hakkında açık seçik ve çoğu kez karşılaştırmalı bir biçimde bilgi vermek amacıyla düzenlenmiş satış listesi. || *Kalite denetçisi,* bir ürünün niteliklerini ve yasaların öngördüğü standartlara uygunluğunu saptayan kişi.
◆ sıf. Kendi türünde üstün olan için kullanılır: *Kalite bir şarap.*

KALİTE a. (ital. *galeòtta*). Esk. denizc. Yirmi ile yirmi dört oturaklı, açık denizlerde kullanılan çektiri türünden savaş gemisi. (Buharlı gemilerden önce kullanılan bu gemiden genellikle takip hizmetinde yararlanılırdı.)

KALİTELİ sıf. **1.** Üstün nitelikleri olan kimse ya da şey için kullanılır; nitelikli: *Kaliteli eleman. Kaliteli bir ürün.* **—2.** Biçim ya da içeriğinde dikkate değer, üstün, iyi özelliklere rastlanan yapıt vb. için kullanılır: *Kaliteli bir roman.*

KALİTESİZ sıf. Düşük nitelikte olan kimse ya da şey için kullanılır: *Kalitesiz bir mal.*

KALİTESİZLİK a. Kalitesiz olan bir şeyin, kimsenin niteliği; niteliksizlik: *Şarabın kalitesizliği.*

Kalittokai, Sangam antolojisinin *Sekiz Derlemesi*'nde yer alan tamul yapıtı. Şiir coğrafyasının beş doğal bölgesine göre beş bölüme ayrılmış olan yapıt, renkli, dramatik diyaloglar biçiminde yüz elli metinden oluşur.

KALİX, fincesi **Kalnuu,** İsveç'te (Norrbotten) kent, Kalix ırmağının ağzında. XV. yy.'dan kalma kilise. Ticaret merkezi. Kereste. *—Kalix ırmağı,* Kebnekaise kütlesinde doğar, Tärendö ırmağı aracılığıyla Torne ırmağı sularının bir bölümünü alır ve Kalix'te Botten körfezine dökülür; 430 km.

KALİYE → KALYA.

KALİZM a. (fr. *kalisme*). Tıp. POTASYUM ZEHİRLENMESİ'nin eşanlamlısı.

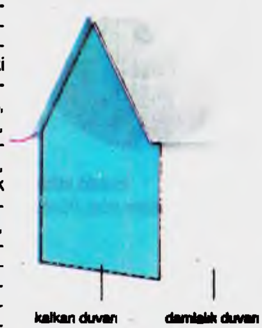
KALKALKALEN sıf. (fr. *calcoalcalin*'den). Petrogr. **1.** Alkali (Na + K) oranları Ca oranlarına yakın ya da eşit olan bir magma kayacı, bir magma arazisi için kullanılır. **—2.** *Kalkalkalen magma,* kalkalkalen kayaçları oluşturan magma. || *Kalkalkalen serisi,* kalkalkalen kayaçlar arasındaki uzaysal birleşme.

KALKAN a. **1.** Atışlardan ya da darbelerden korunmak için kolda taşınan bireysel savunma silahı. (Bk. *ansikl.* böl. Sil.) **—2.** Korunma, savunma aracı: *Kirpinin tek kalkanı dikenleridir.*
—Ask. denizc. Savaş gemilerindeki küçük çaplı topların önüne, top nişancılarını korumak için yerleştirilmiş çelik siperlik.
—Böcbil. Böceklerde toraksın orta sırt parçası. (Eşanl. SKUTELLUM.)



Nürnberg'de (Almanya) bir metro tüneli kazısı için yerleştirilen **kalkan**

—Denizc. Fırtınalı havalarda pruvadan gemiye giren dalgaların güverteye yayılmasını önleyen sac engel; kalkana çarpan dalga omuzluklardan denize dökülür.
—Esk. sil. *Kalkan eteği,* kalkan göbeğini çevreleyen, metal, kumaş ya da söğüt dalından yapılmış enli bölüm. || *Kalkan göbeği,* kalkanın ortasında, kılıç darbelerini, atılan okları karşılayan, metalden yapılmış (demir, bakır) bombeli parça. || *Kalkan kayışı* ve *kalkan tokası,* kalkanın kola geçirilerek taşınmasını sağlayan kayış ve metal toka. || *Kalkan tepeliği,* kalkan göbeğinin ortasında yer alan topuz biçimindeki küresel parça. || *Demir kalkan,* daire biçiminde, üzeri motiflerle zenginleştirilmiş, demirden yapılmış kalkan. || *Deri kalkan,* çeşitli hayvanların derilerinden ve bağalarından yapılmış kalkan. || *Söğüt kalkan,* kalkan göbeği demirden, eteği ipek iplik sarılmış ve iğneyle işlenmiş söğüt dalından yapılmış kalkan. || *Tombaklı kalkan,* XVI. yy.'dan başlayarak türk maden sanatında kullanılmaya başlanan tombak tekniğiyle yapılmış osmanlı kalkanlarına verilen ad. || *Tören kalkanı,* kumaşla kaplanmış, metal parçalarla süslenmiş ve güçlendirilmiş, yalnızca törenlerde kullanılan kalkan. (*Kumaş kalkan* da denir.)
—İnş. Bir yapı duvarının, çatı makaslarına koşut olan ve dam sağrılarını taşıyan, üstü genellikle üçgen biçimindeki üst bölümü. || *Kalkan duvarı,* bir yapının, üzerinde önemli açıtlar bulunmayan ve üst bölümü çatı arasının biçimini alan yan yüzü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kalkan duvar saçağı,* bir çatıda, kalkan duvarını örten dam yüzünün kenarı (taşkın olabilir ya da olmayabilir.) || *Kademeli kalkan duvarı,* eğik kenarları basamak biçiminde yükselen kalkan duvarı. || *Kavisli kalkan duvarı,* eğik kenarları içbükey ve dışbükey çizgilerden oluşan kalkan duvarı (barok mimarlık).
—İtfaiyc. İtfaiyecinin miğferine eklenebilen ve yüzünü ısıdan ve alevlerden korumaya yarayan delikli maske. || Bir ormandan geçen bir demiryolu boyunca, yangın tehlikesine karşı açılan bölge. || *Alev kalkanı,* belli bir süre için, yangında çıkan ısının yayılmasını önleyen düzenek.
—Mad. oc. *İlerleme kalkanı,* toprak kayması görülen arazilerde tünel ya da kuyu kazılırken toprak işlerinin (kimi zaman tahkimat ve kaplama) kolay ilerlemesini sağlayan ve tümü ya da bir bölümü metal bir



kalkan duvarı



eski yunanlı piyade kalkanları Siphnos (Delphoi) gömüsü kuzey frizini süsleyen bir devler savaşı sahnesinden ayrıntı İ.Ö. 525'e doğr. *(Delphoi müzesi)*

Erich Lessing-Magnum



hasır kalkan
Askeri müze, İstanbul



tombaklı kalkan
Askeri müze, İstanbul



Kalkan'dan bir görünüm
Antalya

yapıdan oluşan korunma sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nük. müh. Bir nükleer reaktörü çevreleyen koruyucu zırh.
—Sil. Mermi parçalarına karşı mürettebatı ve nişan aygıtlarını korumak amacıyla, bazı tank toplarının üzerine ve eski sahra toplarının kundağı (75'liğin 1897 modeli gibi) üzerine yerleştirilen madeni zırh levha. || *Siper kalkanı,* Birinci Dünya savaşı sırasında, bir siper mazgalı arkasında bulunan gözcüyü korumaya yarar madeni zırh levhaya verilen ad. || *Kabartmalı kalkan,* ortasında bir tümsek bulunan kalkan. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Uz. havc. *Isıl* ya da *termik kalkan,* yeniden kullanılabilir nitelikteki bir uzay aracının atmosfere girmesi sırasında aşırı ısınmasını önlemek için kullanılan yapı öğesi. (Aracın ön tarafına yerleştirilen ısıl kalkan havanın çeperlere sürtünmesi sonucunda açığa çıkan ısının büyük bölümünü ışınımla çevreye yayacak ve yüzden süblimleşmeyle soğuracak şekilde tasarlanmıştır.)
—Yerbil. Bir kalkanın biçimini andıran ve birbirine yakın birçok bacadan çıkan volkanik ürünlerin kaynaşmasıyla oluşan volkanik yapı. ||Katılaşmış, düzleşmiş ve masamsı biçimini değiştirmemiş dizilerle örtülü cambriaöncesi sıradağlara karşılık gelen kıta büyüklüğüne yakın ölçekte kraton alanı.
—ANSİKL. İnş. Kalkan duvarları mahya kirişlerini taşır ve çoğu kez bacalar bu duvarlara yaslanır ya da içinden geçer. Bir kalkan duvarı bitişik iki yapının ortak duvarıysa, iki çatı arasında bir iç duvara dönüşür. Kalkan duvarları kimi zaman alınlıklar gibi süslü yapılır.
—Mad. oc. Thames nehrinin altındaki ilk tünel inşaatı için M. İ. Brunel'in bulduğu kalkan oldukça gevşek, özellikle de sulu ya da yuvarlanmanın sık görüldüğü arazilerde sürdürülen yeraltı çalışmalarında yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. Kalkan, açılacak tünelin çapından biraz daha büyük çapta metal bir kabuktur; yeraltı toprak işleri ve kaplama bu kabuğun içinde yapılır. Genellikle çembersel kesitli bir silindir olan kalkan üç bölümden oluşur: önde bulunan ve toprağı kazan bıçak; kalkanı ileri itecek hidrolik krikoları taşıyan sağlam bir gövde ve altına vusuar adı verilen önüretimli kaplama öğelerinin yerleştirildiği etek. Ayak arını kararsız olduğunda kalkanın ön bölümü bir takviye tahkimat düzeneğiyle donatılır. Örtü altında çalışılırken, ön alan sıkıştırılmış havayla ya da çamurla basınç altında tutulur. Çalışma koşulları daha kolay olan arazilerde kesitin üst bölümünde kalan hafif kalkanlar kullanılır; bunlar, krikolarla itilen ve üç ağır kemer kalıbın üzerine oturan gergilerden oluşur. Kalkan, hareketli bir tahkimattır, ama hem pahalıdır hem de ancak çok derin olmayan tünellerde kullanılabilir.
—Sil. Kalkan, savunma silahlarının en eskisidir. Ağaçtan, örülmüş sazdan, deriden, madenden yapılan ve çok çeşitli tür ve boyda olabilen kalkan, yürüyüşlerde bir kayışla boyuna asılır, savaşta ise sol kolda taşınır. Homeros tarafından betimlenen Akhilleus'un kalkanı gibi çeşitli simgelerle süslenen kalkan bir şeref nişanıdır. Yitirilmesi yüz kızartıcı olan kalkanı, hükümdarlar adalet dağıtırken kollarında taşırlardı. Ortaçağ'da, kalkan piyade sınıfını olduğu gibi süvari sınıfını da donatırdı. Az ya da çok oranda, oymalar, resimler ya da şövalye armalarıyla süslenen kalkanların, göğüs göğüse yapılan muharebe için sivri bir ucu da olabilirdi. Plastik ya da madeni kalkanlar, günümüzde polis tarafından taşlara ve küçük çaplı mermilere karşı korunmak amacıyla kullanılmaktadır.
Eski Türkler'de kalkana *kalkang* deniyordu. Demir, bakır, fil ve gergedan derisi, kaplumbağa kabuğu, hasır, söğüt dalı, kamış, ip ve ağaç kabuğundan yapılan kalkanların biçimleri de yuvarlak, dikdörtgen, göbekli ya da düz olurdu. Bunlar *demir kalkan, deri kalkan* ya da *dereka, matrak, mıtrak* gibi adlarla anılırdı. Demir ve çelikten yapılanlara *yelep,* bunların ortası şişkin olanlarınaysa *kubbeli kalkan* denirdi. Osmanlılar'da bakırdan yapılmış hafif (bunların bir bölümü tombaktır) ya da demir ve çelikten yapılmış ağır kalkanlar yaygındı. Ayrıca incir dalından örülüp iki tarafı deriyle kaplanmış hafif kalkanlar da vardı. Sultanlar ve komutanlar altın kakmalı, değerli taşlarla süslü, yazılı kalkanlar kullanırlardı. Topkapı sarayı müzesi ve Askeri müze'de türk ve islam kalkanlarından örnekler sergilenmektedir.

KALKAN, gök ekvatorunun güneyinde yaklaşık 10° de, Yay, Kartal ve Yılan'ın kuyruğu arasında, Samanyolu içindeki küçük güney takımyıldızı. İçinde, yalnız kadiri 4'ten az olan parlak yıldızlar vardır. (→ GÖK haritası.)

KALKAN, Antalya'nın Kaş ilçesinde bucak; 21 087 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Kalkan,* 1 793 nüf. (1990). Turizm.

KALKANBALIĞI a. Ilık ve oldukça serin denizlerin 10-400 m derinlikleri arasında yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Psetta maeotica;* kalkanbalığıgiller familyası; boyu 1 m'ye kadar.)
—ANSİKL. Kumlu, çamurlu dipleri seven kalkanbalığı, dipte sağ yanına yatar; gözü yassı bedeninin sol yanındadır. Etçildir; dipte ya da dibe yakın yerlerde bulduğu omurgasız, balıklar ve ölü hayvanlarla beslenir. Sol yanı genellikle açıklı koyulu esmer, sarımsı kurşuni dalgalı, yer yer hareli ve koyu esmer lekelidir. Sağ yanıysa beyazdır. Eti beyaz ve çok lezzetlidir. Çivili kalkanbalığı *(P. maxima)* türüne kalkanbalığı dendiği de olur.
—Mutf. Kalkanbalığının eti beyaz, yağlı ve lezzetlidir. Mart-temmuz ayları arası etinin en iyi olduğu dönemdir. Haziran-ağustos ayları arasında da yavruları yenir. Rengi daha beyaz ve düğmeleri az olan dişisi makbuldür. Tavası, haşlaması, terbiyelisi, salçalısı ve şişi yapılır.

KALKANBEZİ a. TİROİT'in eşanlamlısı.

KALKANBÖCEĞİGİLLER a. Böcbil. Tarım ve orman bitkilerine zarar veren, kınkanatları kalkana benzeyen böcekler familyası. (Bil. a. *Cassidae.*)

KALKANCI a. *Esk.* Kalkan yapan ve / ya da satan kimse.

KALKANCI, Samsun'un merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı köy iken, kentle birleşerek bir semt haline geldi.

KALKANCIK a. Bazı likenlerdeki apotesyum.

KALKANDELENLİ AKİF MEHMET PAŞA → AKİF MEHMET PAŞA Kalkandelenli.

KALKANDERE, Doğu Karadeniz bölümünde Rize iline bağlı ilçe; 21 978 nüf. (1990); 95 km²; 20 köy. Merkezi, Rize'nin 21 km G.'inde *Kalkandere,* 8 263 nüf. (1990). İlçe topraklarında tarım alanları sınırlıdır. Çay üretimi. Hayvancılık.

KALKANLI, rumca **Kalo Horyo** ya da **Kaputi,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

KALKANLIYARIMKANATLIGİLLER a. *Pentatoma* cinsi üyeleri gibi tahtakurularını içeren familya. (Yaklaşık 2 500 türü vardır. Bil. a. *Pentatomidae.*)
—ANSİKL. Ağaçtahtakurusugiller diye de bilinen kalkanlıyarımkanatlıgillerin bedeni geniş, beşgen biçimlidir; kalkanı çok büyüktür; çoğunlukla canlı renklidirler ve pis kokulu salgı çıkaran salgıbezleri vardır. Kalkanlıyarımkanatlıgillerin çoğu bitkicildirler ve ekinlere büyük zarar verirler (tahıllara zarar veren *Aelia* [örneğin kımıl] ve *Eurygaster* [örneğin süne] cinsi üyeleri; turpgillere zarar veren *Eurydema* [örneğin lahanatahtakurusu] cinsi üyeleri). Bazı türlerse kınkanatlı larvalarını avlar: Kuzey Amerika'da yaşayan, patatesböceklerine karşı biyolojik mücadele amacıyla Avrupa'ya sokulmaya çalışılan, *Podisus maculiventris* ve *Perillus bioculatus.*

KALKANSI sıf. Bot. Kalkana benzeyen. (Ayası alt yüzünün ortasına doğru sapına bağlı olan yaprağa denir [latin çiçeği].)

KALKANTİT a. (fr. *chalcanthite*). Miner. Hidratlı, doğal bakır sülfat; havada, bir tür çok ince tozla kaplıdır. (Formülü $CuSO_4.5H_2O$ dir.) [Eşanl. SİYANOZ.]

KALKARENİT a. (fr. *calcarenite*). Kireçli bir kumun kalsiyum karbonatla çimentolaşmasından doğan ve çoğu 62,5 μm ile 2 mm arasında parçalardan oluşan tortul kayaç.

KALKARİN sıf. (fr. *calcarine*). Nöroanat. *Kalkarin oluğu,* beyin yarımküresinin iç yüzünde, beynin arka kutbundan iç dikey oluğun alt ucuna kadar uzanan ve beşinci ve altıncı artkafa kıvrımlarını (küneus) birbirinden ayıran yatay, uzun oluk.
—ANSİKL. Görme yolları, artkafa korteksinde, kalkarin oluğunun kenarlarında son bulur. Artkafa korteksinin her bir bölgesi, retinanın belli bir bölümüne uyar (retinotopi). Burada her hücre biçim ve renk açısından özgülleşmiştir, basit, karmaşık ve aşırı karmaşık olarak adlandırılan hücreler vardır. Basit hücreler, retinanın belirli bir bölgesindeki çizgisel uyarılara yanıt verir. Karmaşık hücreler, görme alanındaki uyarının yeri ne olursa olsun belirli bir yöne çevrilmiş bir uyarıyı yanıtlar. Bunlar açısal değişimlere, ışık-karanlık gibi vb. zıtlıklara da yanıt verebilir. Aşırı karmaşık hücreler, karmaşık şekillere ya da uyarının devinimine duyarlıdır.

KALKARONİ a. (fr. *calcarone;* ital. *cal-*

carone'den). Kükürdü cevherinden özütlemede kullanılan açık fırın.

KALKAŞANDİ (Şihabettin Ebülabbas bin Ali **EL-**), arap fıkıh bilgini, münşi ve yazar (Kalkaşanda, Kahire, 1355 - Kahire 1418). İskenderiye'de fıkıh, hadis ve edebiyat öğrenimi gördü. Şafii fıkhı okuttu. Kahire'de Memluklar'ın inşa divanı (yazı işleri) başkanı oldu ve uzun süre bu görevde kaldı. Başlıca yapıtlarından hukuk ile ilgili olanları: Kemalettin Ahmet bin Ömer'in *Cami'ül-muhtasar fi furû' iş-şâfi'iye* adlı yapıtı ile Şeyh Sufi Necmettin el -Kazvini'nin *el-Hâvi es-sagir fi'l-furû* adlı yapıtının şerhleri. Edebiyatla ilgili olanlar: *Hilyet ül-fazl* ve *Zînet ül-kerem fi'l-mufahare beyn esseyf ve'l-kalem*, Kâb bin Züheyr'
in *Bânat Su'ât* adlı yapıtının şerhi olan *Künh ül-murâd fi şerhi Bânat Suât*. İnşa (yazı yazma sanatı) ile ilgili: *Subh ul-a'şâ fi sinâ'at il-inşa* (1412, bu yapıt ayrıca Memluklar dönemi arap edebiyatı için bir ansiklopedi niteliğini taşır ve 7 cilttir). Bunların dışında, soyağacı ile ilgili *Nihâyet ül -areb fi ma'rifeti ensâb il arab* ve bu yapıtı tamamlayan *Kalâ'id ül-cumân fi't-ta'rîfi bi-kabâ'ili arab iz-zamân;* halifenin görevlerinden söz eden *Me'asir ül-inâfe fi me'alim il-hilâfe.*

KALKBRENNER (Friedrich), alman piyanocu (Kassel ve Berlin arasındaki bir yolculuk sırasında 1785 - Enghien-les -Bains 1849). Paris konservatuvarı'nda öğrenim gördü (1799-1801). 1814-1824 arasındaki yıllarını Viyana, Paris ve Londra'da geçirdi. Almanya'da konserler verdi. 1824'te Pleyel'in piyano fabrikasına ortak oldu. Chopin'in övgüsünü kazanmış bir piyano virtüozu olan Kalkbrenner, özellikle doğaçlamada başarılıydı.

KALKER a. (fr. *calcaire;* lat. *calcarius; calx, calcis,* kireç'ten). KİREÇTAŞI'nın eşanlamlısı.
—Yerbil. Sülfat bakımından yüklü meteorik suların etkisiyle, dolomitin yerini kalsitin alması sonucu bir dolominin, dolomili kireçtaşına dönüşmesi.

KALKERLİ sıf. Bileşiminde kireçtaşı bulunan: *Kalkerli kaya.*

KALKERSİZ sıf. Bileşiminde kireçtaşı bulunmayan.

KALKHAS. Yun. mit. Megara ya da Mykenai kökenli kâhin. Truva'ya giden savaşçıların kâhinliğine atandı; Aulis'te tanrılar adına İphigeneia'nın kurban edilmesini emretti, Yunanlılar'a savaşın süresini önceden bildirdi ve ünlü tahta atı yapmalarını salık verdi. Kehanet sanatında Mopsos tarafından geçildiğini görünce kıskançlıktan öldüğü söylenir. Güney İtalya efsanelerinde de Kalkhas adında bir kâhinden söz edilir.

KALKIK sıf. **1.** Belli bir düzeye göre daha yüksekte, yukarıda olan: *Divanın bir yanı kalkıktı.* **—2.** Kabararak bulunduğu yerden ayrılmış olan: *Duvardaki kalkık sıvalar.* **—3.** Dik durumda, ucu yukarıya doğru kalkmış olan: *Kalkık saçlarını yatırmaya çalışmak. Kalkık burun.*

KALKIKLIK a. Kalkık olma durumu, niteliği.

KALKIM, esk. **Naipli,** Çanakkale'nin Yenice ilçesine bağlı bucak; 8 011 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Kalkım*, 2 367 nüf. (1990).

KALKINDIRMA a. Kalkındırmak eylemi.

KALKINDIRMAK → KALKINMAK.

KALKINMA a. Kalkınmak eylemi.
—İkt. → GELİŞME. ‖ *Kalkınmada öncelikli yöreler* → GERİ* KALMIŞ YÖRELER.

Kalkınma için bölgesel işbirliği (RCD), Türkiye, İran ve Pakistan arasında ortak yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi amacıyla kurulan örgüt. 1964'te kuruldu; ancak, amaçlanan iktisadi işbirliği sonuca ulaşamayınca örgüt 1980'de feshedildi.

KALKINMAK gçz. f. (*kalkmak*'tan *-n* dönüşlülük ekiyle *kalk-ın-mak*). Ekonomik bakımdan iyiye gitmek, ilerlemek, gelişmek: *Kalkınan ülkeler. Ülkemiz hızla kalkınıyor.*
—Denizc. Denizin ya da rüzgârın etkisiyle yana yatmış bir gemiden söz ederken, yeniden normal duruma dönmek.

◆ **kalkındırmak** edilg. f. *Bir yeri, bir kimseyi kalkındırmak*, oranın, o kimsenin kalkınmasını sağlamak: *Petrol bu bölgeyi kalkındıracak.*

Kalkınmaya yardım komitesi, 1960'ta, OECD (Ekonomik işbirliği ve kalkınma teşkilatı) bünyesinde kurulan özel komite. On sekiz üyeden (ABD, Japonya, Almanya, İtalya, Büyük Britanya, Hollanda, Kanada, İsveç, Norveç, Danimarka, Avustralya, Belçika, Finlandiya, İsviçre, Avusturya, Yeni Zelanda, İrlanda ve Fransa) oluşan bu komite, gelişmekte olan ülkelerin kullanımına sundukları kaynakların hacmini artırmayı ve bu yardımı daha etkili hale getirmeyi kararlaştırdı. Komite üyesi ülkelerin gelişmekte olan ülkelere toplam yardımı 1990 rakamlarıyla 54 milyar dolara ulaşmıştır.

KALKIŞ a. **1.** Bir ulaşım aracı için, harekete geçmek, kalkmak eylemi ya da biçimi: *Trenin kalkış saati. Kalkışlarda dikkatli olmak.* **—2.** *Kalkışa geçmek*, uçak sözkonusuysa, havalanmak üzere pistten ayrılmak.
—Havc. Bir uçağın, bir helikopterin, bir roketin yerden ayrılması. (Bk. *ansikl.* böl. Ask. havc. ve Havc.) ‖ *Kalkış roketi,* JATO ROKET*'i'nin eşanlamlısı. ‖ *Roketle kalkış,* bir uçağın yardımcı roketlerle kalkışı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. *Kalkışa geçme,* bazı iktisatçılara göre, bir ülkenin azgelişmiş ülkeler arasında sayılmaktan artık çıktığı iktisadi gelişme aşaması. (Kalkışa geçme terimi, iktisat bilimine W. W. Rostow tarafından sokulan amerikanca *take-off* teriminin türkçe karşılığıdır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Ask. havc. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra genel kurmayların gerek hız gerekse kanat yükü bakımından daha yüksek performanslı uçak talep etmeleri pürüzsüz, kaplamalı uzun pistleri gerektiren uçakların yaygınlaşmasına neden oldu. Bu tür alanlar, askeri kullanım açısından, gerek önleme av uçakları gerekse lojistik ulaştırma uçakları için yeni hava savaşı şekillerinden kaynaklanan taktik gelişmeye ters düşen kısıtlamalar getiriyordu. Dolayısıyla bir yandan elde edilen performanslar artırılırken diğer yandan kısa ve kabaca düzenlenmiş pistlere dönmek gerekiyordu. Böylece kısa kalkışlı (STOL) ve dikey kalkışlı (VTOL) uçak fikri ortaya atıldı.

STOL ile ilgili konular büyük ölçüde aydınlığa kavuşmuş ise de VTOL tipi savaş uçaklarına ender olarak rastlanır. Dikey kalkış tekniğinin karmaşıklığı, ayrıca da uzun pistler yapmanın güçlükleri uçak yapımcılarını kısmi çözümler aramaya itmiştir. Başlangıçta araştırmalar uçağın dışı ya da ek yardımcıların kullanılmasını gerektirmiştir: elektrikli ya da buharlı katapult, lastiklerinde düşük basınçlı hava bulunan bir fırlatma chariot*suna monte edilen uçak, amerikan RATO ya da fransız SEPR sistemlerinde olduğu gibi yardımcı roketlerle gerçekleştirilen kalkış. Yardımcılar kalkış uzunluklarının önemli ölçüde kısalmasını sağlamakla birlikte (yardımcı roketler için kalkış uzunluğunun % 30 ile 50'si) bunların sistemli bir şekilde kullanılmaları barış zamanında karşılığı pek alınmayan büyük yatırımlar gerektirmekte ve klasik avcı bombardıman uçaklarının askeri yükünün ve etki yarıçapının küçülmesine de neden olmaktadır.

Son yıllarda havacılık alanında gerçekleştirilen teknolojik ilerlemeler sorunun verilerini değiştirmiştir. Daha güçlü reaktörler; % 10 ile 20'lik hafiflik sağlayan karbon elyafı ve bordan oluşan karma malzeme; kanatların verimini artıran birçok aerodinamik iyileştirmenin uygulanması (hücum kenarı flaplarının maksimal doğrultması, sabit ya da devinimli "tepeliklerin" ve ördek yüzeyelerin eklenmesi gibi birçok yeni etkenin birleşmesiyle) 80'li yılların avcı ya da hücum uçağının kalkış uzunluğunda % 15 ile 40 arasında bir kısalma sağlanabilmiştir.
—Havc. Klasik iniş takımıyla (ağırlık merkezinin önüne yerleştirilmiş ana tekerlekler) donatılmış pervaneli bir uçağın doğru kalkış yapması için pilotun, motora aşamalı olarak gaz verirken yunuslama dümeniyle uçağın yatay konumunu koruması zorunludur; pervanenin uyguladığı düzdönüş ve pervaneden çıkan helisel akışın etkisiyle uçağın aniden yan dönmesi sözkonusu olduğundan kalkış incelik ve belirli bir ustalık isteyen bir manevradır. Pilot, ancak uçağın hızı minimal tutunma hızının % 10 ile 15'ini aştıktan sonra yatay dümeni yavaşça oynatarak gerçek kalkışı başlatır. Ana tekerlekleri ağırlık merkezinin arkasında, yardımcı tekerleği ya da tekerlekleri önünde bulunan üçlü bir iniş takımı, pilotun yerden ayrılma kararına kadar uçağın otomatik olarak yatay konumda kalmasını sağlayacağı için tüm kalkış işlemini önemli ölçüde kolaylaştırır. Modern pervaneli uçakların çoğu ve jet uçaklarının tümü böyle bir iniş takımı ile donanmıştır. Kalkış, yardımcı roketler ya da bir katapultla hızlandırılabilir. Bu katapultla kullanım sistemi tüm dünyada uçak gemileri tarafından benimsenmiştir.

Planörler bir çıkrığa ya da bir çekme uçağına takılan bir kabloyla kalkar. Kalkış daima rüzgâra karşı yapılmakla birlikte bazı durumlarda bir miktar eğikliğe izin verilebilir.

Noktasal kalkış (düşey ya da eğik) helikopterlerde doğal olarak elde edilir. Bununla birlikte bazı uçaklar da çeşitli sistemler kullanarak düşey ya da eğik bir yörünge izleyerek kalkabilir: bu sistemler yönlendirilebilir pervaneler, düşey ya da bir eksen çevresinde eğilebilen türbojetler ve özellikle türbojetten çıkan gazın tümünün ya da bir bölümünün bir anda aşağıya doğru yöneltilmesini sağlayan borulardır. Fransız mühendis Michel Wibault'nun bu buluşu amerikan, ingiliz ve sovyet savaş uçaklarında büyük ölçüde kullanılmaktadır. Böyle bir sistem sınırlı yük taşıyan dikine kalkışlı savaş uçaklarının yapımına olanak verir; bununla birlikte bu uçaklar ancak belli ölçülerde bir yük taşıyabilir; yükün artırılması için pilot boruları sınırlı olarak eğerek kısa mesafede kalkış yapabilir. Bu durumda eğik jetin etkisi ve kanadın aerodinamik kaldırma kuvvetinin bileşimiyle uçağın orta hızda tutunması sağlanır. Dikey ya da eğik uçuştan aşamalı olarak yatay uçuşa dönüş geçiş diye adlandırılır; bu geçiş, dikkatli ve genellikle otomatikleştirilmiş bir pilotaj gerektirir. Göz alıcı böyle bir kalkış en modern uçak gemilerinde kullanılan eğik tramplenlerle kolaylaştırılmıştır.
—İkt. W. W. Rostow'un sunduğu şemada, kalkışa geçme bir geçiş hazırlığı süreciyle özdeşleştirilmelidir. Gerçekten de, yatırım oranının gerekli artış hızına (üretim artışı, nüfus artışını aşacak biçimde) erişebilmesi için, bazı koşulların bir araya gelerek elverişli bir ortam hazırlaması gerekir. Rostow, genel olarak, beş temel değişiklikten söz eder: 1. tarımın üstünlüğü, yerini sanayinin, ulaşımın, ticaretin ve hizmetlerin üstünlüğüne bırakır; 2. siyasal, iktisadi ve toplumsal yaşam genişleyip, bölgesel dar çerçeveyi aşarak daha geniş bir ulusal çerçeve içinde örgütlenir; 3. doğum oranı düşme eğilimi gösterir; 4. üst düzeydeki gelirlerin dağılımında değişiklikler oluşur ve bu gelirler geleneksel toprak sahiplerinden, yeni üretim teknikleriyle uğraşan gruplara doğru kayar ve bunun sonucunda toplumsal hiyerarşi değişir; 5. insanın, çevresi karşısındaki psikolojik tavrı köklü bir değişikliğe uğrar: insanın çevresini bilip ona istediği biçimi verebilece-

ği düşüncesi yaygınlaşır. Bu koşullar bir araya geldiği zaman, artık herhangi bir dürtünün (siyasal devrim, yeni teknikler, uluslararası konjonktür) etkisiyle şahlanış dönemi açılabilir; böylece iktisadi büyüme aniden hızlanır ve ardından kitlesel tüketime geçişi olanaklı kılar. İktisadi büyümeye ön planda yer veren bu kalkışa geçme kuramı, sanayileşmiş toplumların gelişme biçimini anlatmaktaysa da, bu kuramın en geri kalmış ülkelere uygulanması, bunların gelişmiş ülkelere bağımlılığı dolayısıyla çoğu kez olanaksızdır.

KALKIŞILMAK → KALKIŞMAK.

KALKIŞMA a. Ayaklanma, başkaldırı.

KALKIŞMAK gçz. f. *Bir şeye, bir şey yapmaya kalkışmak,* bir. işi taşıdığı bütün güçlüklere karşın yapmaya cesaret etmek ya da uygunsuz, yersiz bir işe girişmek: *Suçlu olduğu halde dava açmaya kalkışmış. Çocuğu dövmeye kalkıştı.*

◆ **kalkışılmak** edilg. f. Kalkışmak eylemine konu olmak.

KALKİ adası → HALKİ adası.

KALKİN, tanrı Vişnu'nun son *avatara*'sı. Kalkin'in şimdiki çağın *(kaliyuga)* sonunda ortaya çıkarak kötüleri yok edeceğine ve yeryüzünü ilk saflığına kavuşturacak yeni bir çağ açacağına inanılır. Geleneğe göre Kalkin, beyaz atıyla ve elinde parlayan bir kılıçla temsil edilir.

KALKMA a. Kalkmak eylemi.
—Mak. san. *Kalkma miktarı,* bir supabın ya da klapenin kapalı ve açık konumu arasında yer değiştirme uzaklığı.
—Tekst. Ağızlık açmak için dokuma tezgâhlarının gücü çerçevelerine verilen yükseltme devinimi.

KALKMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, oturma durumundan ayakta durma ya da yatar durumdan dik duruma geçmek; doğrulmak: *Sandalyeden, koltuktan kalkmak. Ayağa kalktı. Çok yattın, kalk da otur biraz.* **—2.** Zaman tümleciyle, uyanarak yataktan çıkmak: *Erken, geç, sabahın köründe kalkmak. Her zaman önce o kalkar.* **—3.** Gitmek üzere bulunduğu yerden ayrılmak: *Niçin bu kadar erken kalkıyorsunuz, biraz daha kalsaydınız?* **—4.** Bir şey sözkonusuysa, yukarı doğru hareket etmek, yükselmek: *Perde yavaş yavaş kalktı.* **—5.** Taşıt sözkonusuysa, yola çıkmak, hareket etmek; gitmek, havalanmak: *Treni saat ikide kalkıyor. Son uçak gece yarısına doğru kalkar.* **—6.** Bir hayvan sözkonusuysa, havalanmak: *Ağaçların arasından bir sığırcık sürüsü kalktı.* **—7.** Arka ayakları ya da *iki ayağı üzerine kalkmak,* bir hayvan sözkonusuysa, art ayakları üzerinde doğrulmak: *Arka ayakları üzerinde kalkıp kapıyı açan bir kedi.* **—8.** Bir şey sözkonusuysa, kapladığı ya da bulunduğu yüzeyden parça parça ayrılmaya yüz tutmak ya da ayrılmak; kabarmak: *Rutubetten duvarın boyası kalkmış. Yaranın kabuğu kalktı.* **—9.** Hasta bir kimse sözkonusuysa, hastalığını atlatarak dolaşacak duruma gelmek; iyileşmek: *Doktor "Bir haftaya kalmaz, kalkarsın" dedi. Gripten yeni kalktım.* **—10.** Örtü, yatak vb. sözkonusuysa, bulunduğu yerden kaldırılmak, toplanmak: *Yaz geldiğinde halılar kalkar, kilimler serilirdi.* **—11.** Ürün, hasat vb. sözkonusuysa, toplanmak, kaldırılmak: *Ekinler kalkar kalkmaz tarlalar sürülürdü.* **—12.** Soyut bir şey (bir uygulama, bir yasa, bir gelenek, bir moda vb.) sözkonusuysa, varlığı son bulmak; artık yürürlükte olmamak, geçerliliğini, güncelliğini yitirmek: *Padişahlık kalktı. İşkence kalksın artık. O yasa çoktan kalktı. Sıkıyönetim kalkıyor. Bu âdetler artık kalkmalı.* **—13.** *Piyasadan kalkmak,* bir mal sözkonusuysa, artık bulunmaz olmak: *Zam söylentileri nedeniyle şeker piyasadan kalkmış.* **—14.** Sis, kar vb. sözkonusuysa, etkisini yitirmek, yok olmak: *Sis günlerdir kalkmak bilmiyor. Kar bu yıl çok geç kalktı.* **—15.** *Bir şeye, bir şey yapmaya kalkmak,* bir eyleme girişmek, başlamak, yeltenmek: *Sabah sabah evi temizlemeye kalktı. Çocuğu dövmeye kalktı.* **—16.** Erkeklik organı sözkonusuysa, sertleşerek dikleşmek; ereksiyon durumuna geçmek. **—17.** *Şaha, tırısa, dörtnala kalkmak,* at sözkonusuysa, belirtilen yürüme, koşma durumuna geçmek. **—18.** *Bir yerden (bir yere) kalkmak,* bir şey sözkonusuysa, oradan başka bir yere aktarılmak, taşınmak: *Durak iki yüz metre aşağıya kalktı. Yayınevi oradan kalkmış.* **—19.** İki cümle arasında birinci durumla ikinci durumun karşıt, çelişkili olduğunu belirtir: *O kadar borcu var, kalkıp araba aldı. Ona iyilik ettim, o kalktı beni küçük düşürdü.* ‖ *Kalk gidelim olmak,* sözkonusu bir şeyse, çalınmak, kaybolmak (arg.). ‖ *Kalkıp kalkıp oturmak,* sinirlenmenin, öfkelenmenin, etkisiyle yerinde duramaz olmak.
—Ask. *Kalk borusu,* birliklerin uyandırılmaları için çalınan boru.
—Oto. Bir taşıttan söz ederken, hareket etmek: *Yeşil yanınca, araba hızla kalktı.*

◆ **kaldırmak** ettirg. f. (*kalkmak*'tan *kalk-dır-mak* > *kal-dır-mak*). **1.** *Bir şeyi (somut) kaldırmak,* onu aşağıdan yukarıya doğru yükseltmek; en yüksek konumuna getirmek, yerleştirmek: *Kepenkleri kaldırmak. Kapıyı açmak için kolu kaldırmak.* **—2.** *Bir şeyi (somut)* [belli bir ölçüde] *kaldırmak,* onu daha yukarı çıkarmak, bulunduğu yerle bağlantısı olmayacak bir konuma getirmek: *Tencerenin kapağını kaldırmak. Arabayı kriko ile birkaç santimetre kaldırmak.* **—3.** *Bir şeyi kaldırmak,* onun kalkmasına, yükselmesine, havalanmasına neden olmak: *Hızla geçen araba yol kenarındaki tozları kaldırdı.* **—4.** *Bedenin bir bölümünü kaldırmak,* yukarıya doğru hareket ettirmek: *Kolların kaldırmak. Parmak kaldırmak. Başını kaldır, yüzüme bak.* **—5.** *Bir şeyi (bir yerden) kaldırmak,* onu konulduğu, yerleştirildiği yerden almak, uzaklaştırmak: *Bu resmi buradan kaldırmalısın. Şunu gözümün önünden kaldırın.* **—6.** *Bir şeyi (bir yere) kaldırmak,* onu gizli ya da ulaşılamayacak bir yere koymak ya da saklamak: *Eski eşyaları tavan arasına kaldırmak.* **—7.** *Bir duvarı, bir çiti kaldırmak,* onun yüksekliğini artırmak: *Hayvanlar giriyor, çiti biraz daha kaldıralım.* **—8.** *Bir tarım ürününü kaldırmak,* onu elde etmek, almak, toplamak: *Bu yıl bol ürün kaldırdık.* **—9.** *Bir kimseyi (zaman tümleci +) kaldırmak,* onu uykudan uyandırmak: *Beni yarın sabah erken kaldırın.* **—10.** *Bir şeyi (somut) kaldırmak,* onu sökmek, yok etmek, yıkmak: *Tuzakları kaldırın. Bu duvarı kaldırıp salonu genişleteceğiz.* **—11.** *Bir birimi, kuruluşu kaldırmak,* onun varlığına son vermek; feshetmek, lağvetmek: *Bir bakanlığı kaldırmak.* **—12.** *Bir şeyi (soyut) kaldırmak,* onu sona erdirmek, yok etmek, geçersiz kılmak: *Ablukayı kaldırmak. Sıkıyönetimi kaldırmak. Bir yasağı kaldırmak.* **—13.** *Bir programı, uygulamayı vb. (yayından, yürürlükten vb.) kaldırmak,* onun yayınına, yürürlükte kalmasına son vermek: *İzleyicilerin tepkisi nedeniyle bu programı yayından kaldırdılar.* **—14.** *Bir şeyi (somut) kaldırmak,* onu taşıyacak güçte olmak, çekmek; bir dış etkenden zarar görmemek, dayanmak: *Bu yapı ek bir katı kaldıramaz. Seramik bu kadar yüksek ateşi kaldırmaz.* **—15.** *Bir şeyi kaldırmak,* ondan rahatsız olmamak (genellikle olumsuz): *Şaka kaldırmak. Gürültüyü hiç kaldıramam.* **—16.** *Bir şeyi kaldırmak,* ona uygun yeterli gelmek; götürmek: *Bu pirinç fazla su kaldırmaz.* **—17.** *Bir hastayı hastaneye kaldırmak,* onu hastaneye yatırmak. **—18.** *Bir cenazeyi kaldırmak,* gömmek üzere götürmek: *Cenazesini ne zaman kaldırıyorlar?* **—19.** Bir şeyi piyasadan kaldırmak, onu piyasadan çekmek: *İstifçiler şekeri piyasadan kaldırmışlar.* **—20.** *Bir kimseyi (hastalıktan, yataktan vb.) kaldırmak,* onun iyileşmesini sağlamak:*Bu ilaç beni iki günde yataktan kaldırdı.* **—21.** *Tkz. Bir dükkânı, mağazayı kaldırmak, malı kaldırmak,* oradan çok fazla miktarda alışveriş yapmak ya da bir maldan aşırı ölçüde almak. **—22.** *Arg. Bir şeyi kaldırmak,* onu aşırmak, çalmak.
—Avc. Av hayvanından söz ederken, onu dinlenme yerinden çıkartmak. ‖ Gizlendiği yerden çıkarılmak istenen hayvanın peşine takılması için sözkonusu yere başka bir hayvanın girip çıkmasını sağlamak. ‖ Gerek kokuyla iz süren av köpekleriyle, gerek çift çift bağlanmış sürek avı tazılarıyla bir av hayvanını kuşatan çemberi daraltmak. ‖ *Geyiği kaldırmak,* geyiği bulunduğu yerden çıkartmak.
—Binc. Atı durduğu yerden süratli (tırıs) ya da dörtnala harekete geçirmek.
—Cerr. *Erken kaldırmak,* hareketsizlikten doğan karmaşalardan (akciğer konjestiyonu, flebit, eskarlar vb.) sakınmak için ameliyatlıları cerrahi girişimden birkaç saat sonra yataktan kaldırmayı öngören yöntem.
—Fels. Hegel'e göre, bir şeyi, özellikle bir kavramı, bütün varolma olanaklarına yok etmeden, yalnızca hemen algılanan dolaysız varlığından yoksun barakmak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Geom. Tasarı geometride, bir kaldırma işlemi yapmak.
—Matbaac. *Kalıbı kaldırmak,* baskı işlemi bittiğinde kalıbı tipo baskı makinesi tezgâhının üstünden çekmek.
—Tiyat. *Afişten (sahneden) kaldırmak,* oynanan bir oyunu sona erdirmek. ‖ *Perdeyi kaldırmak,* oyuna başlarken ön perdeyi yukarı doğru çekerek açmak.

◆ **kaldırılmak** edilg. f. Kaldırmak eylemine konu olmak.

◆ **kaldırtmak** ettirg. f. *Bir şeyi (bir kimseye) kaldırtmak,* ona kaldırmak eylemini yaptırmak.

◆ ünl. Denizc. *Kaldır!,* KARŞILA'nın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Fels. Hegel'e göre, kaldırmak (alm. *aufheben*) deyimi, "aynı zamanda hem yadsımak, hem de korumak anlamını taşır" (*Phänomenologie des Geistes,* "Bilinç"). Bu, "felsefenin en önemli kavramlarından biridir": "Bu kavram, aynı zamanda hem *korumak,* hem de durdurmak, *son vermek* anlamına gelir. Korumak'ta, zaten bir olumsuzluk vardır, çünkü korunan şey, dolaysız varlığından soyutlanmış demektir [...]. Böylece, kaldırılmış -olan, aynı zamanda bir korunmuş -olan'dır, yani yalnızca dolaysızlığını yitirmiştir, ama bundan ötürü büsbütün yok olmuş sayılmaz" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Varlık").

KALKOFANİT a. (fr. *chalcophanite*). Miner. Doğal çinko ve manganez oksit.

KALKOFİL sıf. (fr. *chalcophile*). Yerbil. Kükürtle birleşmiş bir madde için kullanılır.

KALKOFİLİT a. (fr. *chalcophyllite*). Miner. Hidratlı, doğal bakır arsenat.

KALKOGEN → KALKOJEN.

KALKOGENÜR → KALKOJENÜR.

KALKOGRAFİ a. (fr. *chalcographie*). Bakır levha üzerine gravür yapma sanatı.

KALKOJEN ya da **KALKOGEN** a. (fr. *chalcogène*'den). Anorg. kim. Dönemli tabloda VIB kolonunda yer alan oksijen, kükürt, selenyum, tellür gibi ikideğerli, ilk dört kimyasal elemente verilen genel ad.

KALKOJENÜR ya da **KALKOGENÜR** a. (fr. *chalcogénure*'den). Anorg. kim. Bir kalkojen elementinden türeyen tuz.

KALKOLİT a. (fr. *chalcolite*). Miner. Formülü $Cu(UO_2)(PO_4)_2$, $8H_2O$ olan, hidratlı, doğal uranyum ve bakır fosfat; kuvadratik sistemde yer alan bu mineralin rengi, sarımsı yeşilden zümrüt yeşiline değin değişir.

KALKOLİTİK a. (fr. *chalcolithique*). Tar. → BAKIRTAŞ.

KALKOMENİT a. (fr. *chalcoménite*). Miner. Formülü $CuSeO_3$, $2H_2O$ olan, doğal bakır selenit.

KALKON a. (fr. *chalcone*). Org. kim. **1.** Benziliden-asetofenonun yaygın adı. **—2.** Benziliden-asetofenonun, benzen halkaları üzerinde ornatmayla elde edilen türevlerinin genel adı.

KALKOPİRİT a. (fr. *chalcopyrite*). Miner. Doğal bakır ve demir çift sülfür.
—ANSİKL. $CuFeS_2$ formülündeki kalkopiritin özgül ağırlığı 4,1 ile 4,3, sertliği 3,5 ile 4 arasında değişir; pirinç renginde ve metal parlaklığındadır. Kalkopirit kuvadratik sistemde çok değişik biçimlerde kristalleşir; bu türlerin yüzeyleri genellikle sedefli bir görünüm taşır. Kalkopirit bakırı özütlemede kullanılır; metal bakımından fakirdir ve işlenmesi oldukça uzun sürer.

KALKOSİDERİT a. (fr. *chalcosidérite*). Miner. Hidratlı, doğal demir ve bakır fosfat.

KALKOSTİBİT a. (fr. *chalcostibite*). Miner. Formülü $Cu_2Sb_2S_4$ olan doğal bakır tiyoantimonit. (Kurşun grisi renkte, ortorombik levhalar halinde bulunur.) [Eşanl. VOLFSBERGİT.]

KALKOTRİKİT a. (fr. *chalcotrichite*). Miner. Formülü Cu_2O olan kuprit çeşidi; lal kırmızısı renkte, kılcal ipçikler halinde bulunur.

KALKOZ a. (fr. *chalcose*'dan; yun. *khalkos*, bakır, bronz, ve *-osis*, hastalık bildiren sonek). Tıp. **1.** Dokularda bakır birikimi. **—2.** *Göz kalkozu*, kornea, göz merceği ya da camsıcisimde bakır birikimi.

KALKOZİN a. (fr. *chalcosine*). Miner. Doğal bakır sülfür. (Eşanl. KALKOZİT.)
—ANSİKL. Kalkozin demir grisi ya da az çok koyu kurşuni renkte, yumuşak ve kırılgan bir maddedir. Cu_2S formülündeki kalkozinin özgül ağırlığı 5,5 ile 5,8, sertliği ise 2,5 ile 3 arasında değişir. Doğal kalkozin kristalleri ortorombik sistemden türeyen biçimler sergiler; ancak yapay olarak üretildiğinde kalkozin, düzgün sekizyüzlüler biçiminde kristalleşir. Bu mineral küçük parçacıklar halindeyken mum alevinde erir; hamlaç alevinde mavi renk verir. Doğada, yapraksı, tıkız ve camsı türlere rastlanır. Kalkozin en arı ve en zengin bakır cevherlerinden biridir.

KALKOZİT a. (fr. *chalcosite*). Miner. KALKOZİN'in eşanlamlısı.

KALKŞİST a. (fr. *calcschiste*). Kireçli şist.

KALKÜTA, Hindistan'da kent. Batı Bengal eyaletinin merkezi; 10 860 000 nüf. (1991). [Banliyöleriyle birlikte Hindistan'ın en kalabalık yerleşmesidir.] Bugün, Büyük Kalküta adı verilen, Hugli ırmağının her iki kıyısında 50 km boyunca uzanan bir bitişikkent oluşturur: yönetim merkeziyle ve iş semtleriyle asıl Kalküta; denizyolu istasyonuna bağlanan bir sanayi merkezi olan ve sağ kıyıda yer alan Haura; Hugli boyunca 2-3 km eninde bir şerit halinde uzanan ve 67 kent içeren bir yerleşme alanı. Kalküta halkının çoğunu Bengalliler oluşturmaktadır. Kırsal kesimin aşırı kalabalıklığından doğan bir göç nedeniyle Kalküta'nın nüfusu sürekli artmaktadır. Göçmenlerin büyük bir bölümü yüzer gezer bir nüfusu (çoğu erkek) oluşturur ve bu nüfus köyde kalan aileleriyle bağlarını korur; bunun sonucunda banliyö kesiminde erkek ve kadın sayısında bir dengesizlik doğmaktadır. Mültecilerin akını nedeniyle zaman zaman artan göç, doğal nüfus artışının etkilerini (Kalküta'yı dünyanın en kalabalık yerleşmelerinden biri haline getirmişti) artırmaktadır. Kalküta, Güney Asya'nın Singapur'dan sonra en büyük limanıdır. Kalküta, geniş ardülkesinin ürünlerini (kömür, çay, jüt bezi, kemik ve kemik tozu, işlenmiş ve ham deri, kenevir, metalürji ve petrol ürünleri, mika) dışarıya satar. Dışardansa hammaddeler ve donanım maddeleri alır: tuz, tahıl ve un, makine, petrol, çimento, kauçuk, kimyasal ürünler, sodyum, şeker, kereste, tütün. Limanın trafiği 10 Mt kadardır. Kalküta, Hindistan dışalımı ve dışsatımının % 20'sini gerçekleştirir. Ne var ki Kalküta, teknik açıdan aşılmış bir limandır: Kalküta'nın doklarıyla deniz arasında kılavuzluk hizmetleri gerektiren 150 km uzunluğunda, geçilmesi güç, uzun ve pahalı bir yol vardır. Büyük gelgitlerin etkisinde kalan Hugli kıyısında, gemiler, suların kabararak geçidin açılmasını beklemek zorundadır. Ayrıca, Kidderpor'da 30 000 t'luk gemiler için aşağı doklar ve daha da aşağı kesimde Haldia önlimanı yapılmıştı. Kalküta sanayisi tekstilin egemenliğindedir: birinci sırayı alan jüt iplikçiliğine ve dokumacılığına pamuklu ve ipekli kumaşlar, sentetik ve ipekli dokumalarla tuhafiyecilik de eklenir. Damodar havzasının ağır sanayilerine bağlı olan metalürji, Haura'da yoğunlaşır. Ayrıca, alüminyum sac yapımı, makine ve otomobil sanayileri, kâğıtçılık, ayakkabıcılık, gemi yapımı, çeşitli kimya ve besin sanayileri de önemlidir. Kalküta, aynı zamanda, Hindistan'ın en büyük ticaret borsa ve bankacılık merkezidir; bir üniversitesi, birçok okulu vardır. Üçüncü kesim istihdamın yarıdan çoğunu sağlar. Bu yoğun iktisadi yaşam, gene de az gelişmişliğin belirgin özelliklerini taşımaktadır: avadanlıkların eskiliği ve işsizlik.

Yerleşmedeki yaşam birçok ezici sorun çıkarır: özellikle de aşırı kalabalık konutlar (ailelerin dörtte üçünden çoğunda evde, kişibaşına 4 m²'lik bir alan düşer), yoksul evleri, gecekondular ve yüz bin kadar evsiz.

Ulaşım, 80 km boyunca yalnızca üç köprüyle (ikisi karayolu köprüsü) kıyıları birbirine bağlanan bir ırmak aracılığıyla sağlanır. Kirlenmiş suların ya da tuzlaların akaçlanması yetersizdir. Bunlara bir de sağlık sorunları ve eğitim yetersizliği eklenince ortaya büyük bir sefalet çıkmaktadır.

• TARİH. Kalküta, adını, büyük bir olasılıkla Kalikata köyünden almıştır; 1690'da tüccar Job Charnock bu köyün yakınlarında Doğu Hindistan ingiliz şirketi'ne bağlı bir acente açmıştı. Geleceğin avrupalı büyük sömürgeci güçleri, ticari önemi nedeniyle bu yerle -Hugli'nin kıyıları, Ganj'ın delta kesimindeki kolu- daha önce de ilgilenmişlerdi. 1696'da William kalesi'nin yapımına başlandı. Bu kale 1700' de yeni "başkanlığa" adını verdi. Kısa sürede çok işlek bir iş merkezi ve ingiliz işgal harekâtlarının üssü haline geldi. Bundan sonra Kalküta İngilizler'in Hindistan'daki gücüne koşut olarak gelişti. Kalküta valisi 1773'te Hindistan'da ingiliz egemenliği altındaki öbür yerlerin genel valisi, 1858'den sonra da krallık naibi oldu. Kalküta Hindistan İmparatorluğu'nun başkentiydi. Bu durum, yepyeni ve daha sakin bir kent olan Yeni Delhi'nin 1912'de başkent olmasına kadar sürdü. Ticari gelişmesi entelektüel gelişmesiyle at başı giden Kalküta'da özgün bir ingiliz-hint kültürü doğdu ("hindu rönesansı"nın babası sayılan Ram Mohan Roy, 1828'de burada *Brahmo Samac*'ı kurdu). Bu özgün kültür, ulusçu hareketin kaynaklarından birini oluşturdu (Surendranath Banerci 1876'da Kalküta'da *İndian Association*'ın temellerini attı.) Böylece Kalküta, hemen hemen çağdaş Hindistan tarihinin en güç dönemlerindeki tüm olaylara tanık oldu: yüzyılın başındaki terörist hareketler, 16 ağustos 1946'da hindularla müslümanlar arasındaki Great Killing ("büyük katliam"), 1970'te Naksalbari köylü hareketinin gerçekleştirdiği eylemler, 1971 Bangladeş savaşı sırasındaki 2 300 000 kişilik mülteci akını.

Kalküta kupası *(Calcutta cup)*, Beş ülke turnuvası adıyla anılan ve İskoçya ile İngiltere'yi karşı karşıya getiren rugby karşılaşmalarının galibine verilen kupa.

Kalküta müzesi *(İndian Museum)*, Hindistan'daki en önemli müze. Asiatic Society'nin kurulması (1784) ve Archaeological Survey of İndia'nın oluşturulmasından (1863) sonra toplanan koleksiyonların sergilenmesi amacıyla 1875'te kuruldu. Müzede, zengin hint sanat ve arkeoloji yapıtlarının yanı sıra, Güney-Doğu Asya sanatlarından (khmer sanatı, Endonezya sanatı vb.) birkaç parça vardır.

KALLAB sıf. (ar. *kalb*'dan *kallāb*). *Esk.* **1.** Kalp para basan, kalpazan. **—2.** Kalıptan kalıba giren, düzenbaz.

KÁLLAİ (Gyula), macar siyaset adamı (Berettióújfalu, Debrecen yakınında, 1910). 1941'de Komünist parti merkez komite üyesi oldu. İç direnişi canlandırdı. Macaristan'ın kurtuluşundan sonra çeşitli bakanlıklarda bulundu. 1951'de hapsedildi, 1954'te saygınlığına yeniden kavuştu. 1957'de Kültür bakanı, 1958'de Yurtsever halk cephesi başkanı oldu. 1960'ta Başbakan yardımcılığına ve 1965-1967 arasında da Kádár'ın yerine Başbakanlığa getirildi. Meclis başkanı (1967-1970), Cumhurbaşkanlığı konseyi üyesi oldu. Avrupa Barış ve işbirliği Macaristan ulusal komitesi başkanlığına atandı.



J. Bottin

Kalküta'nın merkezinden bir görünüm



kallavi

Scala



Kalliope
Raffaello'nun *Parnassos* adlı yapıtının orta motifinden ayrıntı (Vatikan, İmza odası)

KALLAS (Aino), fince yazan finlandiyalı kadın edebiyatçı (Viipuri 1878 - Helsinki 1956). Şair Julius Krohn'un kızı ve estonyalı bir diplomatın karısıydı. Eskiye çalan bir üslupla, çoğunlukla doğadan, folklordan ve doğduğu yer olan Karelya'dan esinlenen öyküler ve romanlar yazdı (*Meren takaa*, 1904-05; *Barbara von Tiesenhusen*, 1923; *Sudenmorsian*, 1928). Savaştan sonra trajik yalınlığıyla dikkati çeken şiirler kaleme aldı. *Päiväkirja* (5 cilt, 1952-1956) adlı yapıtında, sayısız gezileri sırasında karşılaştığı estonyalı ya da yabancı önemli kişilerin ilginç portrelerini çizdi.

KALLATİS. Tar. coğ. Karadeniz'in batı kıyılarında yunan kenti, Herakleia Pontika'nın Megaris kolonisi. Anakenti gibi bir tarım ve ticaret sitesi olan Kallatis barbar komşularının baskısında kaldı; İ.Ö. 72/71'de Roma ile bir bağlaşma imzaladı. Günümüzde *Mangalia*.

KALLAVİ a. (ar. *ḳalla*, çok sivri ve -*î*'den osm. *ḳallāvī*). *Esk.* Sadrazam ve vezirlerin giydikleri sivri bir koni biçiminde olan ve üzerine tülbent sarılan uzun kavuk. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Kocaman, çok iri: *Kallavi fincan. Kallavi tabaka.*

—ANSİKL. Kallavi, Mahmud II döneminde fesin genel bir başlık olarak kabulüne değin vezir ve sadrazamların kullandığı resmi bir başlıktı. Ne zamandan beri kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte XVI. yy. sonlarında giyilmeye başlandığı tahmin edilmektedir. Alt kısmı piramit biçiminde, yüksek bir başlıktı. İyi kalite keçeden yapılır, alt bölümü ortasına baş girecek bir yuva yapılarak kapatılırdı. Başa giyildiğinde kavuğun kenarları, pervaz biçiminde yanlardan taşardı. Üzeri iyi cins tülbentle sarılır, ön kısmı soldan sağa ve aşağıdan yukarı geçilen sırmalı şeritle bezenirdi. Vezir ve sadrazamların mezartaşları kallavi kavuk biçimindedir. Mahmud II döneminde ortadan kalkmıştır.

KALLEM → ALLEM.

KALLERGHİS (Dhimitrios), yunanlı siyaset adamı (Kandiye 1803 - Atina 1867). Bağımsızlık savaşı'na, ardından 1843'te kral Otto'yu bir anayasayı kabul etmeye zorlayan ayaklanmaya katıldı. 1854'te Savunma bakanlığına getirildi.

KALLEŞ sıf. ve a. (ar. *ḳallāş*'tan). **1.** Sözünde durmayan, sözüne güvenilmeyen kimse için kullanılır; dönek: *Bir kalleş yüzünden planlarımız altüst oldu.* **—2.** Arkadan vuran, gizlice kötülük eden.

KALLEŞÇE sıf., be. Kalleş bir kimsenin yapabileceği; ona yakışır şey ya da eylem için kullanılır: *Davranışı çok kalleşçeydi. Kalleşçe davranmak. Kalleşçe işler yapmak.*

KALLEŞLİK a. **1.** Arkadan vuran, gizlice kötülük eden bir kimsenin niteliği. **—2.** Bu kimsenin yapabileceği davranış: *Kalleşlik etmek.*

KALLİAS, Triptolemos'un soyundan geldiğini iddia eden ve üyeleri arasından Eleusis Demeter kültünün *dadukhos*'larının seçildiği atinalı büyük bir ailede kullanılan iki addan biri (diğeri HİPPONİKOS'tu). Ailenin (Kallias adını taşıyan) başlıca üyeleri: **Kallias** (doğm. 511'e doğr.), *Lakkoplutos* ("altın kuyusu") diye anılırdı. Kimon'un kayınpederiydi; dönemin en zengin atinalısı olarak kabul ediliyordu. 449'da Sus'a yollanan bir elçilik heyetine başkanlık yaptı. *Kallias barışı*'nı (Bk. bir sonraki madde) imzaladı; ancak, dönüşünde rüşvet almakla suçlandı; —**Kallias,** *Zengin* ya da *Savurgan* diye anılırdı. İphikrates döneminde Korinthos savaşı'na katıldı; barış görüşmelerini sonuçlandırmak üzere Sparta'da görevlendirildi (371). Savurganlığıyla ünlüydü; hemen hemen yoksulluk içinde öldü.

Kallias barışı, Kallias tarafından Sus'ta imzalanan antlaşma (İ.Ö. 449-448). Atina bir daha Pers İmparatorluğu'na karşı askeri müdahalede bulunmamaya söz veriyor, Pers İmparatorluğu da donanmasını Ege denizi'ne göndermemeyi kabul ediyordu. Med savaşları'na hukuki olarak son veren bu antlaşmanın, Delos konfederasyonu'nun dağılmasına yol açması bekleniyordu; ancak Atina, müttefiklerinin kırgınlıklarına rağmen, onlar üzerindeki etkisini daha da güçlendirdi.

KALLİAS, İ.Ö. 350'ye doğr., Euboia'da Khalkis tiranıydı. Tüm Euboia'yı fethetmek için Makedonyalı Philippos'un, sonra da Atina'nın yardımını sağlamaya çalıştı.

KALLİDİN a. (fr. *kallidine*). Damar geçirgenliğini artıran ve damar genişletici etki gösteren kinin.

KALLİKRATES, Akhaia birliğinin strategosu (öl. Rodos İ.Ö. 149). Tarihçi Polybios onu, Roma'daki diplomatik görevleri sırasında (182-181 ve 174) yurttaşlarına ihanet etmekle suçlar.

KALLİKRATES, İ.Ö. V. yy.'da yaşamış yunan mimarı. Parthenon'un yapımında Pheidias ve İktinos ile birlikte çalıştı.

KALLİKSENOS, atinalı hatip. Arginuses savaşı'nı kazandıktan sonra ölüleri gömmeden bırakan komutanlara karşı açılan davada Theramenes'i destekledi (İ.Ö. 406). Daha sonra komutanları idam ettiklerine pişman olan Atinalılar onu, siteye karşı komplo kurmakla suçladılar. Tutuklandı; ancak kaçmayı başardı. 403'te aftan yararlanarak döndü, herkes tarafından aşağılandı, açlıktan öldü.

KALLİMA a. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yaşayan, kuru yaprağa benzeyerek çevre biçimlerle çok iyi uyum sağlayan kelebek cinsi. (Güdükbacaklıkelebekgiller familyası.)

KALLİMAKHOS Atinalı, heykelci ve kuyumcu (İ.Ö. V. yy. sonu). Vitruvius'a göre, korinthos sütun başlığının yaratıcısıdır; bu başlığı geliştirdiği düşünülür. Erekhtheion için, dumanı bronz bir palmiyenin oyulmuş gövdesinden çıkan altın bir lamba yaptı. *Mainadlar*'ın ve *Dans eden lakedaimonlu kadınlar*'ın (Berlin müzesi) onun eseri olduğu sanılır.

KALLİMAKHOS, iskenderiyeli şair (Kyrene İ.Ö. 305'e doğr. - 240'a doğr.). İskenderiye'ye yerleşti, Ptolemaios Philadelphos'un gözüne girdi ve Museion kitaplığı'nın kütüphaneciliğine getirildi. Yapıtlarından günümüze, gerçek bir coşkudan yoksun dinsel esinli altı ilahi *(Hymnoi)*, altmış beş taşlama, olağanüstü ve tuhaf efsanelerle ilgili bir yapıttan *(Aitia)* ve Theseus'un bir serüvenini konu alan küçük bir destandan *(Hekale)* parçalar kalmıştır. Ayrıca Catullus'un çevirisiyle ün kazanan *Berenike'nin saçı* üzerine yazdığı bir şiir vardır. Bu şiirin yalnızca bir Mısır papirüsü üzerinde bulunan birkaç dizesi bilinmektedir. Kallimakhos, iskenderiye şiir okulunun önderi, resmi şair ve saray şairi olarak iskenderiye şiirinin en yetkin temsilcisidir.

Kallimakhos ve Khrysorroe, XII. yy. bizans romanı. Batı derebeyliğinin etkisinde, hayal ürünü edebiyatı başlatan yapıtlardan biridir.

KALLİMEDON, atinalı siyaset adamı (İ.Ö. IV. yy.'ın sonu). Makedonya partisinin hatibi ve zorlu bir demokrasi düşmanıydı. İskender'in ölümünden sonra Atina ayaklandığı zaman, kaçarak Antipatros'a sığındı (323). Atinalılar yenilince geri döndü; Phokion ile birlikte ölüme mahkûm edildi, yeniden kaçtı.

KALLİO (Kyösti), finlandiyalı devlet adamı (Ylivieska 1873 - Helsinki 1940). 1904 -1937 arasında, parlamento üyesi ve Tarımcı parti temsilcisi olarak, birçok kez bakanlık ve dört kez de başbakanlık yaptı. Bir tarım reformu örgütledi, 1937'de Cumhurbaşkanı oldu, 1940'ta istifa etti.

KALLİOPE. Yun. mit. Dokuz esin perisinden *(Musa)* en önde geleni. Hellenistik çağdan başlayarak lirik şiir ona mal edildi. Başında bir taç, elinde de sivri kama ve tabletlerle canlandırılırdı.

KALLİPPOS, yunanlı gökbilimci (Kyzikos, İ.Ö. IV. yy. başı). Meton çevrimini değiştirdi; her biri 19 yıldan oluşan bu ardışık çevrimlerin dördünü bir dönem olarak kabul etti ve toplamdan bir gün çıkardı; böylece daha başarılı bir uyum sağladı. Bu döneme *kallippos çevrimi* adı verildi. Hocası Eudoksos'un Kyzikos'da kurduğu gökbilim okulunu yöneterek, onun çalışmalarını sürdürdü.

KALLİPPOS Atinalı, Platon'un tilmiziydi. Dostu Dion'la birlikte Siracusa'ya gitti; onu öldürerek iktidara geçti (İ.Ö. 354-353). Genç Dionysios'un kardeşi Hipparinos tarafından iktidardan uzaklaştırıldı, Rhegion'u aldı ve orada öldü.

KALLİRRHOE. Yun. mit. Birçok su perisinin ortak adı. Aralarından biri ırmak-tanrı Skamandros'un kızıydı; Paris ona âşık oldu. Irmak-tanrı Akheloos'un kızı olan bir diğeri de Alkmeon ile evlendi. Başka biri de Kalydon yakınlarında bir kaynağa bağlıydı: efsaneye göre, Koresos adlı bir Dionysos rahibi ona umutsuzca âşık oldu.

Kallirrhoe (yun. sözc.) ["Güzel sular çeşmesi"], antik Atina'da, Akropolis'in güneyinde yer alan çeşme. Genç kızlar evlenirken törensel banyo suyunu almak üzere bu çeşmeye gelirlerdi. Peisistratos tarafından yeniden düzenlendi, kentin diğer çeşmeleri gibi *Enneakrunos* ("Dokuz kaynaklı") adını aldı.

KALLİSTEİON a. (yun. sözc.). Eski Yunanistan'da güzellik yarışmaları. (Dinsel bayramlar sırasında düzenlenen bu yarışmalar, kadınlar arasında olduğu gibi, erkekler ve bazen ihtiyarlar arasında da yapılırdı.)

KALLİSTEMON a. (fr. *callistémon;* yun. *kallos*, güzellik, ve *stemon*, erkekorgan'dan). Avustralya ve Yeni Kaledonya kökenli yeşil ağaç ya da ağaççık. (Çiçek başağının ucunda yer alan bir yaprak tomurcuğu gerektiğinde yeni bir çiçek başağı verebilir; sarı renkteki uzun erkekorganları çiçek çevresinden dışarı taşar. Kallistemonlar seralarda ve kış bahçelerinde yetiştirilen çok süslü bitkilerdir. Bu cinsin beş on türü vardır. Bil. a. *callistemon;* mersingiller familyası.)

KALLİSTHENES, yunanlı tarihçi (Olynthos İ.Ö. 360 - öl. İ.Ö. 327). Aristoteles'in yeğeniydi, İskender ile aynı eğitimi gördü. İskender'in Asya'daki kurmay heyetinde resmi tarih yazarı olarak görev aldı; onun hizmetindeki soylu gençlerin düzenlediği komploya karıştı ve idam edildi. *Hellenika* adlı yapıtında, Antalkidas barışı'ndan üçüncü Kutsal savaş'ın başlangıcına kadar süren dönemin (386-356) olaylarını kronik biçiminde aktardı; en önemli yapıt olan *Persika*'da ise, günlük resmi kayıtlardan yararlanarak, İskender'in seferini anlattı.

KALLİSTO. Yun. mit. Artemis'in arkadaşı olan arkadhialı peri. Zeus ona âşık oldu. Sonradan dişi ayıya çevrilen Kallisto, bir avcı tarafından öldürüldü: Zeus da onu *Büyük Ayı* yıldız kümesi haline getirdi.

KALLİWODA (Johann Wenzel), bohemyalı besteci ve kemancı (Prag 1801 - Karlsruhe 1866). 1822-1862 arasında Donaueschingen'de Fürstenberg prensinin capella'sını ve orkestrasını yönetti. Bestelediği 300 yapıt arasında senfoniler, konçertolar ve operalar vardır. —Oğlu WİLHELM, piyanocu ve besteci (Donaueschingen 1827 - Karlsruhe 1893), Karlsruhe orkestrası'nı ve Saray tiyatrosu'nu yönetti (1853 -1866).

KALLOZ a. (fr. *callose;* lat. *callum*, nasır, kabuk'tan). Bot. Schweitzer sıvısında

erimeyen ve anilinle maviye boyanan polilozit. (Bu madde, kışın bitkinin soymukborularını tıkar; ilkbaharda bu katılık erir ve kalbursu boru yeniden çalışmaya başlar.)

KALLYNTERİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Atina'da kutlanan temizlik bayramı. (Bu bayramda Athena tapınağı temizlenir, tanrıçanın heykeli yıkanıp süslenirdi. Büyük bir olasılıkla, tarımsal nitelikli bir bayramdı.)

KALMA a. Kalmak eylemi.
—Denizc. Rüzgârın ve denizin bir anlık sakinleşmesi. || *Denizin kalması*, dalgaların yüksekliğinin azalması.
—Dilbil. *Kalma durumu* → BULUNMA* DURUMU.

◆ sıf. *Bir dönemden, bir topluluktan, bir şeyden kalma*, o dönemden, o topluluktan, o şeyden kalmış olan şey için kullanılır: *Ortaçağ'dan kalma bir kale. Dünden kalma bir yemek.*

KALMA-İNME a. Tekst. Bir dokuma tezgâhının gücü çerçevelerinin kalkışını ve inişini sağlayan mekanik armürün devinimi.

KALMAK gçz. f. **I.1** *Bir yerde, bir kimsede, bir kimsenin yanında kalmak*, bir yerde ya da bir kimsenin yanında bulunmaya, oturmaya devam etmek, oradan ayrılmamak, orayı terk etmemek ya da bir süre orada oyalanmak, eğlenmek: *Bütün yaz burada kaldı. Orada ne kadar kalacaksınız? Evde kal, beni bekle. Kimde kalıyorsun? Nerede kaldın, bütün gün seni bekledik.* **—2.** *Bir yerde kalmak*, o yerde oturmak, ikametgâhı orası olmak: *Aynı evde kalıyorlar.* **—3.** *Belli bir durumda, konumda kalmak*, bulunduğu durumu ya da konumu korumak, onu değiştirmeden sürdürmek: *Her zaman dostun olarak kalacağım. Yaşamı boyunca ilkelerine bağlı kaldı. Olduğunuz yerde kalın, kımıldamayın.* **—4.** *Bir yerde, bir kimsede kalmak*, sözkonusu bir şeyse, bir yerde ya da kimsede bırakılmak; unutulmak: *Cüzdanım evde kalmış. Kalemim Ahmet'te kaldı.* **—5.** *(Bir şeyden, bir kimseden, bir gruptan) kalmak*, bir şeyin, bir kimsenin, bir grubun yok olmasından sonra da yaşamını, varlığını sürdürmek: *Bu eski metinlerden geriye ancak birkaç parça kalmış. Koskoca aileden bir o çocuk kaldı.* **—6.** *Tümleç + kalmak (tümleç +) kalmamak*, bir şey sözkonusuysa, harcandıktan sonra belirtilen ölçüde artmak; bitmek, tükenmek: *Depoda çok az suyumuz kaldı. Onca paradan birkaç yüz lira kaldı. Evde (hiç) şeker kalmadı.* **—7.** *Bir şeye, bir yere, bir zamana tümleç + kalmak*, belli bir zamana, belli bir yere ulaşmak, bir eylemi gerçekleştirmek için belirtilen kadar süre, uzaklık vb. bulunmak: *Gündoğumuna bir saat kaldı. İzmir'e elli kilometre kaldı. Dönmesine bir ay kaldı.* **—8.** Bir iz, bir leke sözkonusuysa, çıkmamak, tümüyle kaybolmamak: *O kadar yıkadığım halde lekesi kalmış.* **—9.** Bir şey sözkonusuysa, varlığını sürdürmek, var olmaya devam etmek (genellikle olumsuz ya da soru biçiminde kullanılır): *Artık hiç cerasetim kalmadı. Eski dostluklar kaldı mı? Hiç umut kalmadı mı?* **—10.** Bir çıkarma işleminin sonucu olmak: *Ondan beş çıkarılırsa beş kalır.* **—11.** *Sınıfta kalmak, bir dersten kalmak*, bir üst sınıfa geçememek ya da bir derste başarısız olmak: *İki yıldır sınıfta kalıyor. İngilizceden kalmak.* **—12.** Bir iş, bir etkinlik sözkonusuysa, tamamlayıp gerçekleştirilmemek, geri kalmak: *Doktora işi kaldı. Misafirler geldi, sinemadan da kaldık.* **—13.** Bir taşıt sözkonusuysa, işlemez duruma gelmek, bozulmak: *Otobüs dağ başında kaldı. Arabamız yolda kaldı.* **—14.** Bir şey sözkonusuysa, bir kimsenin sorumluluğu, yetki alanı içine girmek, ona düşmek: *Bunu söylemek size mi kalmıştı? İş sizin onayınıza kaldı.* **—15.** *Bir şey içinde kalmak*, bir yer, bir şey sözkonusuysa, onunla kaplanmak, dolmak, ona bulanmak: *Her taraf toz duman içinde kalmış. Elbisen is içinde kalmış.* **—16.** *Bir noktada kalmak*, bir iş vb. sözkonusuysa, onu daha sonra sürdürmek üzere belli bir noktada bırakmak; ara vermek: *Hangi konuda kalmıştık?* **—17.** *Bir kimseden (bir kimseye) kalmak*, ona miras yoluyla geçmek: *Ailesinden epey mal mülk kalmış. Bu daktilo bana babamdan kaldı.* **—18.** Bir kimse sözkonusuysa sınırlı bir gelirle geçinmek zorunda olmak: *Bir emekli maaşına kaldık, geçinemiyoruz.* **—19.** *Bir şeyle, bir şey yapmakla kalmak*, sözkonusu bir eylem, bir olay ise, olumsuz yönde gelişmek; bir kimse, bir topluluk ise, olumsuz bir eylemle yetinmeyip daha ileri gitmek (genellikle olumsuz ve koşul kipinde kullanılır): *Olaylar bu kadarla kalmadı, giderek büyüdü. Borcunu ödememekle kalmadı, bir de hakaret etti. İşler böyle kalsa gene iyi, ama daha da kötüye gidecek.* **—20.** Sözkonusu bir iş, bir etkinlikse, geriye bırakılmak, ertelenmek: *Duruşma iki ay sonraya kaldı. Toplantı salı gününe kaldı.* **—21.** *Kala kala*, topu topu, olacağı, tümü... gibi azlık bildirir: *Kal kala üç kişi kalmıştık koca salonda.* || *Kaldı ki*, bundan başka, bununla birlikte: *Boşta kimse yok, kaldı ki olsa da adam tutacak paramız yok.* || *(Şundan ya da bundan) kalır yeri yok*, bir şeyi, bir kimseyi bir başka şey ya da kimseyle karşılaştırma durumunda ondan farksız olduğunu belirtmek için söylenir. || *(Şuna, buna) kalsa, kalırsa*, kanısınca, kanısına göre, onun açısından: *Ona kalırsa, işler çok kötü gidiyor;* yetkisinde olsa, elinden gelse: *Bana kalsa, iki günde bitiririm.* **II. 1.** Yardımcı fiil olarak, herhangi bir olumsuz duruma düşmek, böyle bir durumda bulunmak: *Aç açık kalmak. Parasız kalmak. Kimsesiz kalmak.* **—2.** Fiil kökleri ya da gövdeleri sonuna -e (-a) alan eylemsilerle birleşerek sürerlik belirten bileşik fiiller oluşturur: *Donakalmak. Şaşakalmak.* **—3.** Kimi -ıp eki almış eylemsilerden sonra gelerek sürerlik belirtir: *Donup kalmak. Şaşıp kalmak.*
—Denizc. *Açıkta kalmak*, bir gemiden söz ederken, herhangi bir nedenle limana girmeyerek açıkta demirlemek.

◆ **kalınmak** edilg. f. Bir yerde oyalanılmak, bulunulmak, oturulmak: *Burada kalınmaz, temiz bir yer değil. Eylül sonuna dek yazlıkta kalındı.*

KÁLMÁN ya da **KOLOMAN I** (1068-1116), Macaristan kralı (1095-1116). Geza II'nin oğluydu, Lazslo I'in yerine geçti. Hırvatistan'ın fethini tamamladıktan sonra "Hırvatistan kralı" unvanını aldı (1105). Dalmaçya'yı himayesi altına alarak Macaristan'ın deniz kıyısına ulaşmasını sağladı ve iki krallık arasında kişisel bir birlik kurdu. Çıkardığı yasalarla krallığın gücünü pekiştirdi.

KÁLMÁN (İmre [Emmerich]), macar besteci (Siójok 1882 - Paris 1953). Budapeşte konservatuvarı'ndaki öğreniminden sonra Viyana'ya yerleşti. *Çingene baron* (Zigeunerprimas), *Çardaş* (Csárdás Fürstin), *Kontes Mariça* (Gräfin Maritza) gibi operetleriyle, Viyana operet okulunun önde gelen temsilcileri arasına girdi. 1930'ların başında göç ettiği ABD'de film müzikleri dışında, müzikli sahne yapıtları besteledi.

KALMAN (Rudolf E.), amerikalı otomatikçi (Budapeşte 1930). Baltimore'da Lefschetz'in grubuyla birlikte çalıştı, daha sonra Stanford'da, sistemlerin matematiksel kuramı dalında profesör oldu, aynı zamanda Paris Otomatik merkezi'nin yöneticileri arasında yer aldı. 60'lı yıllarda yönetilirlik ve gözlenirlik kavramlarına getirdiği katkılar, geliştirdiği bir filtreleme yöntemi ve sistemlerin cebirsel yapısıyla ilgili incelemeleriyle otomatiğin büyük bir hamle yapmasını sağladı.

Kalman filtresi. Sibern. Sanayisel bir süreç ya da bir uçak ve uzay taşıtı gibi dinamik bir sistemin halinin olası en iyi tahminini belirlemeye olanak veren sayısal hesabın algoritması; bu algoritma belli ya da rastlantısal bozukluklardan kaynaklanan hatalar ölçülerek çıkarılır. Kalman çoğunlukla yeterli koşullarda hal değişkenlerinin en iyi tahmin probleminin en iyi komut probleminden ayrılabileceğini gösterdi. Bir başka deyişle en iyi komut, hal değişkenlerinin en iyi tahminine, bütün bu değişkenlere erişilebilirmiş gibi belli komut yasalarını uygulamaktır. Mikroişlemcilerle Kalman filtresini yerinde gerçekleştirme olanağı bulundu.

KALMAR, İsveç'te liman kenti, *Kalmar ili*'nin *(län)* yönetim merkezi, Öland adasının (6 km uzunluğunda bir köprüyle bu adaya bağlanır) karşısında bulunan aynı adı taşıyan bir boğazın kıyısında; 54 000 nüf. Tersaneler. Makine sanayiyeni. Hazırgiyim. XI. yy.'da Kvarnholmen adasında kurulan kentin XVII. yy.'dan kalma bir katedrali ve XII. ve XIII. yy.'dan kalma bir şatosu vardır (Gustaf Vasa tarafından müzeye dönüştürülmüştür). —*Kalmar ili (län)*, Öland adasını içerir, 11 168 km²; 239 564 nüf. (1990).

Kalmar Birliği, üç büyük iskandinav devletinin aynı taç altında kurdukları birlik. Danimarka kralı Valdemar IV'ün kızı Margrethe, Norveç kralı Haakon VI ile evlendi; eşi ölünce iki krallığın naibi oldu, oğlu Olaf 1387'de öldüğünden, ardılı olarak Pomeranyalı Erik'i seçti, İsveç soylular sınıfının onu kral olarak tanımasını sağladı (1396). Erik 1397'de üç ülkenin de



Ercüment **Kalmık**'ın bir yapıtı

kralı olarak Kalmar'da taç giydi; ortak bir diyet, her krallığın kendi geleneksel ve bağımsız kurumları çerçevesinde bir krallık birliği statüsü oluşturdu. Bu birlik, Gustaf Vasa'nın önderliğindeki isveç ayaklanmasına (1521-1523) kadar sürdü.

KALMIK (Ercüment) türk ressam (İstanbul 1909 - *ay. y.* 1971). İstanbul Güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nü bitirdi (1937); Paris'te André Lhote'la çalıştı. Ankara ve İstanbul'daki bazı liselerde resim öğretmenliği yaptı (1942-1947). İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'nde renk ve şekil kompozisyonu, Berlin Teknik üniversitesi mimarlık bölümü'nde konuk profesör olarak temel tasarım dersleri verdi. Yurtiçinde ve yurtdışında birçok karma sergiye katıldı, kişisel sergiler açtı. Resim sanatının çeşitli türlerini denedi; yağlıboyada, desende, tahta ve lino kazısı gravürlerde olduğu gibi duvar resmi mozaikte de başarılı ürünler ortaya koydu. Çizgisel düzenlemelerindeki rahatlığı muşamba kazılarında da (linografi) sürdürdü. Renkli linografilerinde değişik renkleri tek bir kalıpta toplama başarısını gösterdi. *Renklerin armoni sistemleri, Tabiatta ve sanatta doku* adlı basılmış yapıtları, dergi ve gazetelerde yayımlanmış yazıları bulunmaktadır.

KALMİA a. (isveçli doğabilimci Per *Kalm*'ın adından). Kuzey Amerika'da yetişen hepyeşil güzel ağaç. (Yaprakları düz kenarlıdır ve her mevsimde vardır; çiçekleri pembe, kırmızı ya da beyaz olur ve çoğunlukla dalların ucunda yalancı şemsiye biçiminde bir arada yer alır. Çiçek tacı beş loplu bir çanı andırır; meyvesi yuvarlak bir kapsül biçiminde ve zehirlidir. *Kalmia angustifolia* ve *K. latifolia* türleri kimi yerlerde parklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Fundagiller familyası.)

KALMUK a. Tekst. Çözgüsünde taranmış, atkısında karde iplik kullanılan tüylü yün dokuma.

KALMUK ÖZERK CUMHURİYETİ, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyet; 75 900 km^2; 600 000 nüf. (1991). Başkenti Elista (esk. *Stepnoy*). Kalmuklar günümüzde cumhuriyet nüfusunun ancak % 40'ını oluşturmaktadır.

KALMUKÇA a. Kalmuklar'ın konuştuğu batı öbeğinden moğol dili. (1937'den bu yana kiril alfabesiyle yazılır.) [Eşanl. OYRATÇA.]

KALMUKLAR, kendilerine "Oyratlar" diyen bir moğol halkının türkçe adı. Orta Asya, Yakındoğu ve Doğu Avrupa bozkırlarında yaşayan moğol boylarının büyük bölümü müslümanlığı benimsediği halde, eski dinleri şamanlıkta kalmakta direnen Oyratlar'a müslüman Türkler "kalmak"tan Kalmuk adını taktılar. Doğu Asya'da kullanılmayan bu ad yerine, onlara Çungarlar ya da Ölötler dendi. Cengiz Han döneminden beri Çin'de egemen olan ve orada Yüen hanedanını kuran Moğollar, bu ülkeden sürülünce (1367), yeniden yurtları Moğolistan'a dönmek zorunda kaldılar. Burada öteki moğol boylarından ayrılan Oyratlar, Doğu Moğolistan'da, Çin sınırın yakınında, Togan Han yönetiminde bağımsız Çungar hanlığı'nı kurdular (1416). Müslüman çağatay hükümdarı Muhammet Veys Han, Kalmuklar'la yaptığı üç savaşta da yenildi (1418-1428) ve doğu topraklarının önemli bölümünü Çungar hanlığı'na kaptırdı. Togan Han'ın oğlu ve ardılı olan Esen Tayşi döneminde (1439-1455) Çungar hanlığı çok güçlendi. Çin topraklarına üst üste akınlar düzenleyen Kalmuklar, Türkistan'a da saldırarak özbek hükümdarı Ebulhayır Han'ı yıllık vergiye bağladılar (1447), otlaklarını ellerinden aldıkları İli Kazakları'nı yurtlarından kovdular, Batı Sibirya'da Tobol ve İşim bölgelerini yağmaladılar. Esen Tayşi'nin ölümünden sonra çıkan iç karışıklıklar yüzünden göçebe Kalmuk devleti parçalandı (1460). Küçük beylikler halinde, islam devletlerine komşu toprak parçalarında yaşamaya başlayan konargöçer Kalmuklar, zamanla buddhacılığı kabul ederek müslümanlığa karşıtlıklarını sürdürdüler. Kalmuklar'ın bir bölümü beyleri Ho Urluk'un yönetiminde Harizm'i ele geçirdiler (1604), sonra da Volga boylarına göçerek burada İdil ya da Volga Kalmukları hanlığı'nı kurdular (1632). Öte yandan, Hara Hula da (öl. 1634) Çungarya'da Oyrat devletini yeniden kurdu. Önce Kaşgarlılar'ı egemenlikleri altına alan Doğu Kalmukları (1682), daha sonra Taşkent'i de ele geçirerek (1723) Türkistan'ın büyük bölümünü topraklarına kattılar. Bu dönemde islamlık, bugünkü Yedisu'nun güneyinde kalan bölgelerden tam anlamıyla sökülüp atıldı. Ancak Doğu Kalmuk devleti yıkıldıktan sonra bu topraklar yeniden müslüman Kazaklar'ın eline geçti. Bu arada, 1724'ten beri Rusya'ya bağlı bir hanlık durumuna gelen İdil Kalmukistanı'nı Ruslar kendi topraklarına katarak son han Ubaş'ı göçe zorladılar (1770). Öte yandan, doğudaki Kalmuk devleti de Çinliler tarafından ortadan kaldırıldı (1758). Bu iki olaydan sonra Rusya'da ve Çin'de Kalmuklar'ın hiçbir siyasal önemleri kalmadı. Ancak, 1917 devrimi'nin başlarında İdil Kalmukları Astrahan'da bir ulusal meclis seçerek Kalmukistan'ın yönetimini ellerine aldılar (1917). Sovyet rejiminin iş başına gelmesinden sonra Rusya'ya bağlı özerk bir ülke olan Kalmukistan (1920), ardından sovyet sosyalist cumhuriyetlerden biri durumuna geldi (1935). İkinci Dünya savaşı'nda halkının Almanlar'la işbirliği yaptığı gerekçesiyle ortadan kaldırıldı (1943). Kalmuk Özerk Cumhuriyeti adıyla yeniden kuruldu (1958).

KALMUS (Herbert Thomas), amerikalı mühendis ve mucit (Chelsea, Massachusetts, 1881-Los Angeles 1963). 1915'te Technicolor Company'yi kurdu, ardından çeşitli teknik girişimlerde bulunarak ekleme yöntemine, sonra çıkarma yöntemine dayanan ikirenkli filmler sundu (*The Gulf between*, 1918; *The Black Pirate* [A. Parker ve D. Fairbanks], 1926; *la Cucaracha* [L.Corrigan], 1934). R. Mamoulian'ın bir filminde (*Becky Sharp*, 1935), Technicolor yöntemini uygulamayı ve benimsetmeyi başardı. —Karısı NATHALİE (Boston 1887- *ay. y.* 1965), araştırmalarına katkıda bulundu.

KALNİK, Hırvatistan'da dağ kütlesi, Drava ile Sava arasında, Zagreb'in K.-D.'sunda; 643 m. Dorukları ormanlarla kaplıdır; yamaçlarının aşağı kesimlerinde bağlar ve meyve bahçeleri vardır. — Kütlenin ortasında küçük bir yer olan Kalnik'te XVI. yy.'dan kalma gotik duvar resimleri bulunur.

KÁLNOKY (Gusztáv), kont **von Köröspatak,** macar siyaset adamı (Lettowitz, bugün Letovice, Moravya, 1832 -Prödlitz, bugün Brodek, Moravya, 1898). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri bakanı oldu (kasım 1881-1895); bu dönemde Üçlü ittifak'ı imzaladı (1882) ve Skiernewice görüşmesiyle (eylül 1884) "Üç İmparator" ittifakını pekiştirdi.

KALOCSA, Macaristan'ın (Bács-Kiskun yönetim bölgesi) güneyinde kent, Alföld' de meyve ve sebze üreten zengin bir bölgenin ortasında; 19 200 nüf. Paprika. Kral aziz İstvan'ın piskoposluk merkezi olarak 1000 yılına doğru kurduğu en eski macar sitelerinden biridir. XVII. yy.'da Türkler'in yıktığı kent, XVIII. yy.'da barok üslubunda yenilendi. Halk sanatı müzesi. Ünlü danteller ve nakışlar. Hafif sanayiler.

KALOGEROS a. (yun. sözc.). **1.** Aziz Basileios tarikatına bağlı erkek ya da kadın keşiş. **—2.** Daha genel olarak, Doğu kilisesi'ne bağlı rahip ya da rahibe.

KALOKYRİS, bizans prensi (X.yy.). Kiev prensi Svatislav'ın İstanbul'u tehdit eden Bulgarlar'a arkadan saldırmasını sağlamak üzere imparator Nikephoros Phokas tarafından elçi olarak Kiev'e gönderildi (967). Ancak, bizans tahtında gözü olduğundan, Kiev prensinden Bulgarlar'ın değil de imparatoru devirmesine yardımcı olması için İstanbul üzerine yürümesini istedi. Bu önerisi reddedilince İstanbul'a döndü ve ihanet girişimini Svatislav'ın kendisine gönderdiği bir mektupla öğrenen imparator tarafından öldürtüldü.

KALOMA a. (ital. *calumo*). Denizc. **1.** Demir üzerinde yatan bir geminin demir zincirinin, deniz içinde kalan bölümü. (Bir gemi demirinin tutma yeteneği verilen kalomayla orantılıdır. Ayrıca zincirin deniz dibine döşenen uzunluğu, demirin dibe saplanmasında büyük önem taşır. Bu nedenle demir zincirine verilecek kaloma derinlikle ilgilidir. Kaloma miktarı sığ sularda genellikle derinliğin üç katı, derin sularda da beş katı olmalıdır.) **—2.** *Kaloma boşu almak*, demirlemiş bir gemide, harekete hazırlık amacıyla, verilmiş kalomanın bir bölümünü alarak demiri apikoya yakın duruma getirmek. || *Kaloma etmek*, demir attıktan sonra, demir zincirine derinliğe göre yeterli kalomayı vermek. || *Kaloma verme*, demirlemiş bir geminin, fırtına nedeniyle ya da üzerine düşen bir gemiden uzaklaşmak için daha fazla kaloma bırakması. || *Halata kaloma vermek*, bir halata kullanım amacına elverişli bir boşluk vermek. || *Zincire kaloma vermek*, demir zincirine, güvenli bir demirleme sağlamak için boşluk vermek.

KALOMEL a. (fr. *calomel;* yun. *kalor, -oris*, ısı, ve *melas*, siyah'tan). Eczc. Uçuculaşma ile elde edilen cıva klorür (HgCl). [Hafif müshil, kolagog ve frengi ilacı olarak kullanılırdı.]

KALOMİRİS (Manolis), yunan besteci (İzmir 1883 - Atina 1962). 1910'da yerleştiği Atina'da konservatuvarda ders verdi (1911-1919). Kurucusu olduğu Hellen konservatuvarı'ndan (1919-1926) sonra Ulusal konservatuvarı yönetti (1926-1948). Operalar besteledi. Bunlardan *Protomastoras* (1915; 1929'da ve 1940'ta gözden geçirdi), ilk ulusal yunan operası sayılır.

Besinlerin kalori değeri
(100 g için büyük kalori [kilokalori] olarak)

sakatat: 94 (işkembe) ila 135 (beyin) ve 150 (dana karaciğeri).
şarküteri: 170 (yağsız pişmiş jambon) ila 420 (sosis), 600 (domuz kıyması) ve 800 (domuz yağı).
unlular: 350 dolayında (buğday unu, bezelye, nohut).
peynirler: 300'den aşağı (dil peyniri); 300 ila 400 arası (yağlı beyaz peynir); 400'den yukarı (kaşar).
taze meyveler: 50 (portakal), 60 (elma) ila 250 (avogado), 320 (kuru kestane).
kuru yemişler: 300 dolayında (ceviz, fındık, badem, yerfıstığı).
av etleri: 100 dolayında (karaca, tavşan, yaban domuzu).
hayvansal ve bitkisel yağlar: 750 (margarin), 800 (tereyağı), 850 (domuz yağı), 900 (sıvı yağlar).
sebzeler: 13 (hıyar), 20 (kereviz), 21 (kuşkonmaz) ila 90 (taze bezelye ve patates).
yumuşakçalar ve kabuklular: 60 (denizkestanesi) ila 120 (karides).
yumurtalar: 160 (bütün yumurta), 50 (akı), 350 (sarısı).
ekmek: 250 (ekmek) ila 370 (peksimet), 400 (kızarmış ekmek).
konserve balık: 200 dolayında (yağlı balıklar); 150 dolayında (yarı yağlı balıklar); 100 dolayında (yağsız balıklar).
tatlısu balıkları: 95 (alabalık) ila 180 (yılanbalığı).
süt ürünleri: 35 (ayran), 60 (yoğurt), 70 (inek sütü) ila 300 (taze krema), 500 (tam yağlı süttozu).
şekerli maddeler: 200 ila 500 (pastane ürünleri), 300 (bal), 500 (çikolata).
etler: 125 (at), 200 (sığır) ila 255 (kuzu), 300 (et konserveleri).
kanatlılar: 120 (beçtavuğu) ila 250 (ördek), 360 (kaz).

İçkilerin kalori değerleri (1 litre için)

alkollü içkiler: 350 (elma şarabı), 450 (bira), 620 (11° şarap) ila 3 000 (rakı, konyak, viski), 3 650 (likörler).
içkiler: 0 (şekersiz çay, kahve).
şekerli içkiler: 100 (domates suyu) ila 300 (meyve suları) ve 400 (limonata, Coca-Cola).

Konusunu N. Kazancakis'in yapıtından aldığı *Konstantinos Palaiologos* (1961) operası da önemlidir. Ayrıca üç senfoni, piyano ve orkestra için bir *Senfonik konçerto* (1935) ve birçok oda müziği yapıtı bıraktı. Geniş bilgili bir öğretmen olan Kalomiris, halk şarkılarından ve bizans geleneğinden büyük ölçüde yararlandı.

KALONG a. (malayca sözc.). Hindistan ve Malezya'da yaşayan, iri gövdeli, meyvecil, yenebilir, *Pteropus* cinsinden yarasaların genel adı. (Birçok türü vardır. Büyükyarasalar alttakımı, kanatayaklıgiller familyası.)

KALORİ a. (fr. *calorie*). 4,185 5 joule'e eşdeğer eski ısı miktarı ölçüsü birimi. (Ayrıca 1 000 kalori değerindeki büyük kalori [ya da kilokalori], 1 milyon kaloriye eşdeğer termi ve frigori ya da negatif kalori de kullanılıyordu. Bir kalori 15 °C dolayında ve normal atmosfer basıncındaki 1 g suyun sıcaklığını 1 °C artırmayı sağlar. Diyetetikte büyük kalori kullanılır.)
—Fizyol. *Kalori tayını,* belirli bir organizma için gerekli besin miktarı. (Besinlerin yapıcı özelliği, içerdiği vitaminler ve aralarındaki denge göz önüne alınmadan saptanır.) ‖*Bir besinin kalori değeri,* o besinin sağladığı kilokalori miktarı. (Uluslararası sistemde bu değerin Joule ile ifade edilmesi salık verilmektedir. Böylelikle enerji değerinden söz edilebilir.)

KALORİFER a. (fr. *calorifère*'den). **1.** Sıcak hava üreten aygıt. **—2.** *Tkz.* Radyatör.

KALORİFERCİ a. **1.** Yapılarda kalorifer düzeni kuran ya da onaran kimse. **—2.** Kalorifer kazanını yakmakla görevli kimse.

KALORİFERCİLİK a. **1.** Kalorifer düzeni kurma ya da onarma işi. **—2.** Kalorifer kazanını yakma işi.

KALORİMETRE a. (fr. *calorimètre*'den). ISIÖLÇER'in eşanlamlısı.
—Kim. *Kalorimetre bombası,* ISIÖLÇER BOMBASI*'nın eşanlamlısı.

KALORİMETRİ a. (fr. *calorimétrie*). ISIÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

KALORİMETRİK sıf. (fr. *calorimétrique*). Termodin. *Kalorimetrik katsayılar,* ISIL* KATSAYILAR'ın eşanlamlısı.

KALORİZASYON a. (fr. *calorisation*). Metalürj. ALÜMİNYUM* EMDİRME'nin eşanlamlısı.

KALOŞ → GALOŞ.

KALOTİP a. (fr. *calotype*). Yarı saydam hale getirilmiş kâğıt üzerinde fotoğraf negatifleri elde etme yöntemi.
—ANSİKL. Bu yöntem 1835-1841 arasında Talbot tarafından geliştirildi. Yarı saydam bir kâğıt işlenerek bir gümüş iyodür katmanı elde ediliyordu. Karanlık odada ışıklandıktan sonra da gallik asitle banyo ediliyordu.

KALOUM yarımadası, Gine kıyılarında yarımada; Conakry'nin bir bölümü bu yarımada üzerindedir. Demir cevheri.

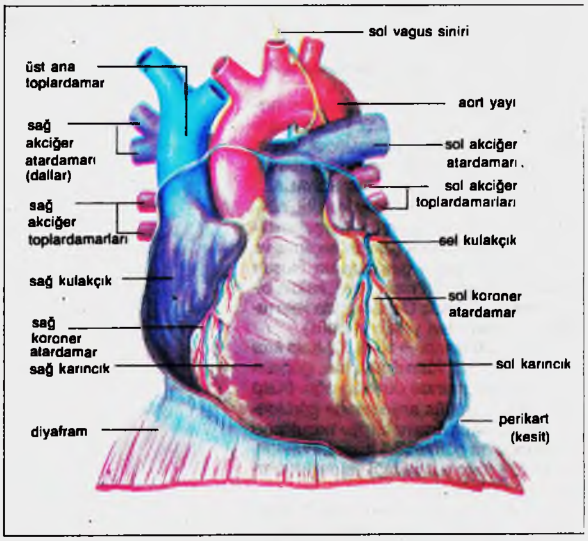
KALOYAN → İVAN II KALOYAN ASEN.

KA-LÖN → BKA-BLON.

KALP, -bi a. (ar. *ḳalb*). **1.** Kan dolaşımını sağlayan içi boşluklu organ. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. YÜREK] **—2.** Kalp hastalığı: *Kalbi var, fazla yorulmaya gelemez. Kalpten ölmek.* **—3.** Duyguların kaynağı; gönül, sevgi, acıma, vicdan, şefkat vb.: *Daima kalbimdesin. Bir kimsenin kalbini kazanmak. Yeni yılınızı bütün kalbimle kutlarım. Anne kalbi.* **—4.** Bir ülkenin, bir yerin, bir kuruluşun vb. temel etkinlik merkezi: *Türkiye'nin kalbi Ankara. Şehrin kalbi. İşletmenin kalbi bu binadır.* **—5.** Yürek biçimindeki şey: *Bir kalp çizip içine isim yazmak. Altından bir kalp hediye etmek.* **—6.** *Kalp ağrısı,* aşkın yarattığı derin üzüntü, acı. ‖ *Kalp kazanmak,* güzel bir söz ya da incelikli bir davranışla bir kimsenin ilgisini, sevgisini kazanmak. ‖ *Kalp kırmak,* kaba, incitici bir davranış ya da sözle bir kimseyi gücendirmek, gönlünü kırmak: *Herkese karşı iyi davranır, kimsenin kalbini kırmazdı.* ‖ *(Bir kimsede) kalp yok, kalbi yok,* bir kimsenin acımasızlığını vurgulamak için söylenir. ‖ *Kalbe doğmak, kalbine doğmak,* hiçbir ipucu yokken olacak bir şeyi önceden sezmek: *Bunun böyle olacağı sanki kalbime doğmuştu.* ‖ *Kalbe dokunmak,* iç acısı uyandırmak, efkârlandırmak. ‖ *Kalbe işlemek* → CİĞER*İNE İŞLEMEK. ‖ *Kalbi bozuk,* bir kimsenin kötü niyetli, kötü düşünceli olduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *Kalbi bütün,* dürüst, iyi niyetli. ‖ *Kalbi çarpmak,* çok heyecanlanmak: *Sınav kapısında beklerken kalbi çarpıyor, eli ayağı titriyordu.* ‖ *Kalbi fesat,* başkalarını çekemeyen, kıskanç. ‖ *Kalbi geniş,* hiçbir şeyi umursamayan, kaygısız. ‖ *Kalbi kanamak,* aşırı ölçüde iç acısı çekmek, ıstırap duymak. ‖ *Kalbi kararmak,* dinsel inancını yitirmek. ‖ *Kalbi parçalanmak,* kalbi parça parça olmak, pek çok acımak. ‖ *Kalbi sızlamak,* acıklı bir olay ya da durum karşısında iç acısı duymak, üzülmek. ‖ *Kalbi temiz,* herkes için iyi şeyler düşünen, kötü düşünceli olmayan kimse için kullanılır. ‖ *Kalbi zengin* → GÖNLÜ* ZENGİN. ‖ *Kalbinden kopmak,* içinden doğmak, içinden gelmek: *Kalbinden ne kopuyorsa onu ver.* ‖ *(Bir kimsenin) kalbine girmek,* bir kimsenin sevgi ve bağlılığını kazanmak, onu kendine bağlamak. ‖ *Kalbine göre,* başkaları için beslediği niyete, duygu ve düşüncelere uygun olarak: *Allah kalbine göre versin.* ‖ *Kalbini çalmak,* birini, kendisine âşık etmek. ‖ *Kalbini, kalbinin sesini dinlemek,* duygularının etkisi doğrultusunda davranmak. ‖ *Kalbini (bir kimseye) açmak,* içindeki sırları, düşünce ve duygularını söylemek. ‖ *Kalbini (bir kimseye) kaptırmak,* (ona) âşık olmak. ‖ *(Bir kimsenin) kalbini okumak,* bir kimsenin duygu ve düşüncelerini, niyetini anlamak, içini okumak. ‖ *Kalpten gelen,* içten, yapmacıksız.
—*Esk. Kalb-i âhenin,* demirden yürek, demir gibi sağlam yürek; katı yürekli, merhametsiz. ‖ *Kalb-i hâbide,* uyumuş kalp; duygusuz kalp. ‖ *Kalb-i harab,* harap ve ezik gönül. ‖ *Kalb-i mahzun,* üzüntülü, hüzne kapılmış gönül. ‖ *Kalb-i mecruh,* yara almış, incinmiş gönül. ‖ *Kalb-i meftur,* bezgin gönül: *"Kılarsın kalb-i meftûrumda şevk-i'tilâ peyda"* (Tevfik Fikret). ‖ *Kalb-i metruk,* terk edilmiş, yalnız bırakılmış gönül. ‖ *Kalb-i muztarib,* üzgün gönül. ‖ *Kalb -i na-şad,* mutlu olmayan, kederli gönül. ‖ *Kalb-i selim,* temiz kalb: *"Tut atalar sözün kalb-i selim ol / Gönülden gönüle yol var demişler"* (Levni, XVIII. yy.). ‖ *Kalb-ül-ceyş,* ordunun merkez bölümü.
—Anat. *Kalp dışzarı* → PERİKART. ‖ *Kalp kası* → MİYOKART. ‖ *Kalp merkezi,* son boyun omurlarından altıncı sırt omuruna kadar uzanan ve uyarılınca kalp atışını hızlandıran omurilik bölgesi. ‖ *Kalp sinirleri,* sempatikten ve vagustan çıkan ve aort yayı önünde birleşerek kalp sinir ağını meydana getiren sinirler. Aorta, akciğer atardamarına ve kalbe giden çok sayıda sinir lifi buradan çıkar. ‖ *Sağ kalp,* oksijenlenmemiş kan içeren kalp boşlukları (sağ kulakçık ve sağ karıncık). ‖ *Sol kalp,* oksijenlenmiş kan içeren kalp boşlukları (sol kulakçık ve sol karıncık). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Böcbil. *Kalp cisimleri (corpora cardiaca),* böceklerin kabuk değiştirme ve başkalaşma evrelerinde aracı bir görev yüklenen küçük, sinirsel salgı hücresi bezleri.
—Cerr. *Kalp nakli* → NAKİL. ‖ *Açık kalp ameliyatı,* kalp boşluklarındaki kan boşaltılarak, kalp ve akciğerlerdeki kan dolaşımı durdurularak ve yaşamın devamı bir yapay kalp-akciğer aygıtıyla sağlanarak yapılan kalp ameliyatı. ‖ *Kapalı kalp ameliyatı,* normal koşullarda çalışan bir kalp üzerinde yapılan ameliyat. ‖ *Yapay kalp -akciğer,* vücut dışında kan dolaşımı ve hematoz sağlayarak kalbi ve akciğerleri bir süre devreden çıkarma olanağı veren aygıt.
—Elektroradyol. *Damla kalp,* zayıf, uzun boylu kişilerde görülen kalp biçimi.
—Esk. gökbil. *Kalb-ül-akreb,* Akrep burcunun en parlak yıldızı. ‖ *Kalb-ül-esed,* Aslan burcunun en parlak yıldızı.
—Fizyol. *Kalp hızlandırıcı,* kalp atışını hızlandıran madde ya da sinir. ‖ *Kalp uyarıcısı* → UYARICI. ‖ *Kalp yavaşlatıcısı,* kalbin çalışmasını yavaşlatan nesnelere denir.
—Kardiyol. *Kalp ağrısı* → KARDİYALJİ.
—Nük. müh. *Nükleer reaktör kalbi,* nükleer parçalanma tepkimesi gerçekleştirmeye olanak verecek şekilde seçilmiş ve düzenlenmiş çeşitli gereçlerden oluşan reaktör bölgesi. (Nükleer yakıt, kalbin bileşenlerinden biridir. Dar anlamda kalp reaktöre yerleştirilen yakıt yüküdür.)
—Patol. *Kalp iltihabı* → KARDİT. ‖ *Kalp krizi* → ENFARKTÜS. ‖ *Kalp önü ağrısı,* göğsün kalp önü bölgesinde duyulan ağrı. (Kalp önü ağrıları göğüs anjinlerinde görüldüğü gibi birtakım önemsiz işlev bozukluğu hallerinde de görülebilir.) [Eşanl. PREKORDİYALJİ.] ‖ *Kalp yetersizliği* ya da *yetmezliği* → YETERSİZLİK.
—Ted. *Kalp içi şırınga,* kalp kasını delip geçerek karıncık boşluklarından birine yapılan şırınga. (Şırınga edilen madde adrenalin ya da kalsiyum klorürdür. Böyle bir tedavi, özellikle kalp masajıyla ya da damar içinden verilebilen ilaçlarla harekete geçmeyen kalp durması olgularında kullanılır.)
—Tıp. *Kalp dışı üfürüm* ya da *ses,* göğüs kafesi dinlenerek yapılan muayenede duyulan ve ritmi kalbinkiyle eşzamanlı olan, ama nedeni kalbin içinde olmayan üfürüm ya da ses.
—ANSİKL.

karşılaştırmalı anatomi

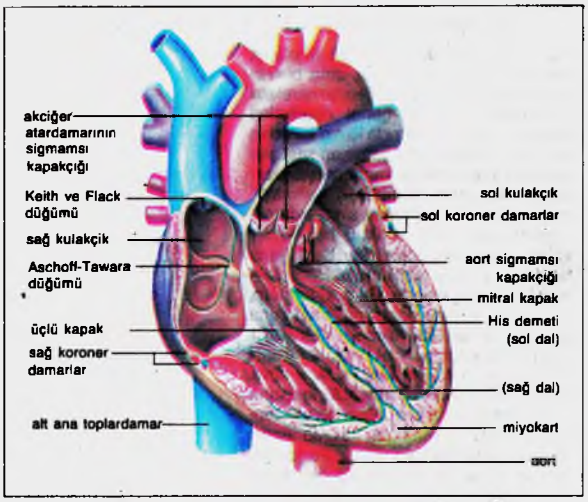
• *Omurgasızlar.* Dolaşım aygıtı ilk olarak nemerteslerde ortaya çıkar, ama bunun kasılgan bir bölgesi yoktur; kanın harekete geçmesini vücudun genel hareketleri sağlar. Sırt atardamarında kanın arkadan öne doğru ilerlemesini sağlayan kasılgan damarlar halkalısolucanlarda ortaya çıkar; buna az kıllı solucanlarda 5 çift "yan kalp" eklenir. Eklembacaklılarda, sırt atardamarının kuyruk kısmının tümü bölütlü bir kalptir; bunun her bölütü, kan boşluğuna bağlı kalp çevresi sinüsüne deliklerle birleşir. Yumuşakçalarda sırtta bulunan kalp, bir karıncık şekline dönüşmüş olup buna solungaçlardan oksijenlenmiş kanı alan 1 (karındanbacaklıların birkaçı), 2 (genel durum) ya da 4 (nautilus) kulakçık açılır. Kafadanbacaklılarda, kanı solungaçların kılcal damarlarına iten, buna benzer toplardamar ya da solungaç kalpleri vardır. Derisidikenlilerde kalp yoktur. Pogonofora'da kalp ilkel kordalılarda olduğu gibi karın atardamarının kasılabilir duruma dönüşmüş halidir, ama kan yine omurgalılardaki akım yönünün tersine akmaya devam eder.
• *Omurgalılar.* Omurgasızların kalbi genellikle atardamar üzerinde olduğu halde, omurgalılannki temelde toplardamar üzerindedir. Art arda 4 odacıktan oluşur -toplardamar sinüsü, atrium, karıncık ve aort soğanı- ve balıkların tüm embriyonlarında ve erginlerinde solungaç damarlarının üst başında yer alır. Bundan başka, kalp S şeklinde kıvrılarak toplardamar sinüsü ile atrium, karıncıkla aort soğanına göre sırtta bulunur. Balıklardan dörtayaklılara (akciğerli balıklar ve amfibyumlar) geçişte atrium iki kulakçığa ayrılır, sağdaki toplardamar sinüsüne bağlanır ve akciğerlerden gelen oksijenlenmiş kanı alır. Amfibyumlarda, karıncık tek kalır, ama aort soğanı sarmal bir kapakla ikiye ayrılır ve durum kanların karışmasını önemli ölçüde azaltır. Karıncığın hemen hemen tümüyle ayrı iki odacığa bölünmüş olduğu sürüngenlerde kan ayrılığı azalmış ve oksijenlenmiş olarak devam eder. Nihayet, timsahlarda, kuşlarda ve memelilerde tamamen ayrı iki karıncık bulunur. Bununla beraber, timsahlarda, iki aort yayı arasında bir delik (Panizza deliği) vardır ve bu

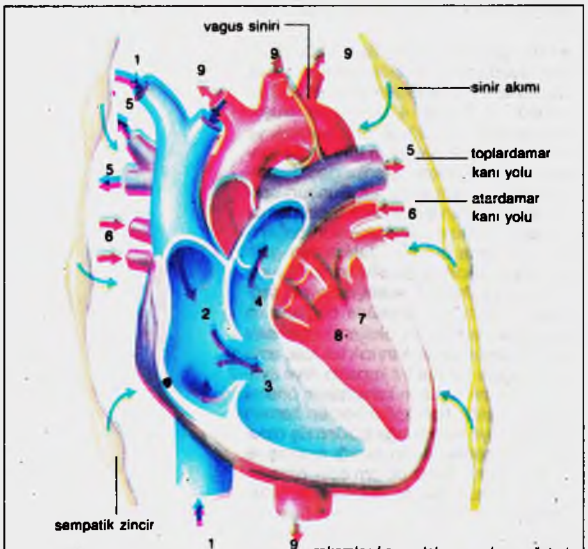


kalp (dıştan görünüş)

aşağıda: **kalp** (içten görünüş)
altta: kan dolaşımı ve kalbin dış sinirleri

delik hayvan su altına daldığında önemli rol oynar. Sıcakkanlılarda (kuşlar ve memeliler) tamamen birbirinden ayrı iki dolaşım bulunur: sol kalbe bağlı olan genel dolaşım (akciğer toplardamarları, aort) ve sağ kalbe bağlı olan akciğer dolaşımı (ana toplardamarlar, akciğer atardamarı). Kalp içzarının bağdokusu bazı memeliler-





rakamlar kanın dolaşım yolunu gösterir

de (at, köpek) kıkırdaklaşabilir, hatta kemikleşebilir (sığırlarda kalp kemiği). Kalp kası lifleri, amnionlularda ortaya çıkan bir koroner damar sistemiyle beslenir.

• *Lenf kalpleri.* Omurgalıların lenf sisteminde birçok kasılabilir organ bulunur; bunların sayısı ayaksız amfibyumlarda 200'e kadar çıkabilir. Kuşlarda bu sayı azalır, memelilerde lenf kalbi hiç bulunmaz.

insan anatomisi

İnsan türünde, kalp aşağı yukarı yumruk büyüklüğünde ve içi boş bir kastır. Biçimi önden arkaya doğru yassılaşmış koniyi andırır; koninin tabanı yukarıya ve arkaya, ucu aşağıya, öne ve sola bakar.

Kalp, göğüs kafesinin, iki akciğeri birbirinden ayıran orta boşluğunda bulunur. Bu durumda omurganın, yemekborusunun ve inen aort parçasının önünde bulunur. Böylece göğüs çeperinin arkasında yer alarak çarptığı zaman *kalp önü boşluğu*'na doğru atılır. Bu nedenle, kalbin ucu beşinci kaburga kıkırdağının üst kenarı üzerinde, göğüskemiğinin ortasından 8 cm ötede, yani sol meme başının az iç tarafında ve altında çarpar. Kalbin dış yüzünde, hemen hemen iç boşlukların ayrım çizgilerine uyan ince oluklar bulunur.

Aslında, kalp hemen hemen birbirinin benzeri ve sıkıca birbirine kaynaşmış iki organdan yapılıdır: içinde oksijensiz kan bulunan sağ kalp ve oksijenli kan bulunan sol kalp. Bu iki organ arasında hiçbir ulaşım yoktur, ama her ikisi de 2 boşluğa ayrılmıştır: üsttekine kulakçık, alttakine karıncık denir.

İki *karıncık*'ın da çeperleri kalındır; ikisinin de biçimi ucu aşağıya bakan bir koniyi andırır; tabanlarında iki delik vardır. Bu iki deliğin büyüğü, kulakçıkla karıncığı birbirine birleştirir. Bu delik üzerindeki bir *kapak* kanın karıncıktan kulakçığa geri gitmesini önler; kapaklardan sol kalptekine *mitral* ya da kapak, sağdakine *triküspit* ya da üçlü kapak denir. Karıncığın tabanındaki öteki delik bir atardamar deliğidir (sol karıncıktaki aort için, sağ karıncıktaki akciğer atardamarı için); atardamar deliklerinin her birinde, güvercin yuvası gibi yarım ay biçiminde üç küçük zarsı kıvrım bulunur; bunlara *sigmamsı kapakçıklar* denir; kalbin kasılmasından sonra kanın karıncığa geri dönmesini bu kapakçıklar önler. Karıncıkların iç yüzü, "et direkler" ve "kalp direkleri" denen kabarcıklarla örtülüdür; ikili ve üçlü kapakların işlevlerini düzenleyen kiriş telleri bu çıkıntılara yapışır.

Kulakçıklar ince çeperlidir ve küp biçimindedir; alt yüzlerinde kulakçık-karıncık deliği, öteki yüzlerinde toplardamar delikleri bulunur (sol kulakçıktaki akciğer toplardamarı, sağda kulakçıktaki üst ve alt ana toplardamarlar için). Kulakçıkların her birinde *kulacık* denilen küçük uzantılar vardır. Embriyon evresinde, kulakçıklar da karıncıklar gibi kendi aralarında birbirine kan geçirir. Bu bağlantı kalbin gelişmesi sırasında kapanır, kulakçıklar arası deliğin kalıntısı, solunum başlamasıyla akciğerlerde değişen basınç yüzünden doğumda tıkanır. Bu deliklerin kapanmayarak sürüp gitmesi, patolojide doğuştan kalp içi shunt (yol değiştirici) olarak tanımlanır.

Kalp, fibroseroz bir zar olan *perikart* (kalp dışzarı) ile örtülüdür. İç yüzü ise *endokart* denen düz, pütürsüz ince bir zarla kaplıdır. Kalbin kas kısmına *miyokart* denir.

Kalp aorttan çıkan iki atardamarla beslenir: *sağ* ve *sol koroner atardamarlar.* Yine "koroner" adıyla anılan toplardamar atardamarlarla homolog değildir, doğrudan doğruya sağ kulakçığa dökülürler. Kalbin sinirlerinin hepsi vagus siniri ve sempatiğin dallarından meydana gelen kalp sinir ağından gelir.

insan fizyolojisi

Kalp, kanı damarlara iten organdır; boşluklarında oluşan basınç sayesinde bu itmeyi öyle yapar ki, kan basıncın kuvvetli olduğu yönden en zayıf olduğu yöne doğru ve geri dönemeyecek şekilde akar. Basıncı kalbin kasılması sağlar. Kalbin kasılmasına *sistol*, gevşeme ya da dinlenme evresine *diyastol* denir. Kasılma ana toplardamarların kalbe girdiği noktadan başlar. Oradan kulakçıklara, sonra karıncıklara yayılır. Kalpte başlangıç olarak alınan bir kasılma olgusundan, bu olgunun ilk yinelenişine kadar süren enlemesine sinerjik, boylamasına ardışık hareketlerin tümüne birden *kalp atışı* denir. Bu olgu sırasında önce iki kulakçık, ondan sonra da iki karıncık birlikte kasılır. Bu güdümlü kasılmalardan ayrı olarak kanın kalp boşluklarında yer değiştirmesini kalp kapakları yönlendirir ve böylece kan toplardamarlardan kulakçıklara, oradan karıncıklara, oralardan da atardamarlara akar.

Kalbin kasılmasını kendi iç sinir sistemi yönetir (Keith ve Flack düğümü, Tawara düğümü, His demeti); bu sistem kalbin özerk olarak çalışmasını sağlar; ayrıca kalbin kendi dış sinir sistemi (kalp sinir ağı), üst sinir merkezlerinden (soğanilik) gelen uyarıları iletmek suretiyle iç sinir sisteminin düzenli çalışmasını sağlar. Soğaniliğin görevi kalp kasılmasının genlik ve frekansını organizmanın gereksinimlerine göre ayarlamaktır.

Kalbin dakikadaki atım sayısı, fizyolojik duruma göre değişir ve kan çıkışını organizmanın gereksinimine uyarlar. Sinirlerden yoksun bir kalp üzerinde kendi kendine 90-100'e çıkan atım sayısı, vagus sinirinin (parasempatik sistem) sürekli etkisi altında normal sayısı olan 70'e iner, ondan sonra parasempatiğin gevşemesi sonucu önce biraz hızlanır, sonra gene sempatik sistemin etkisiyle 100'ün üstüne çıkar.

Kalbin atım sayısı, dinlenme halindeyken çocukta erişkinden daha yüksektir; meme çocuğunda daha da hızlı olup dakikada 110-120 dolaylarında bulunur. Enerji tüketimini gerektiren tüm durumlarda kalp atım sayısı yükselir: örneğin fiziksel çaba, sindirim, ateş, aşırı tiroit çalışması.

Kalp atışı sırasında sadece kapakların kapanma sesi işitilebilir. Dinlemede, önce kulakçık-karıncık arası kapakların (mitral ve triküspit) kapanmasına denk gelen ve sistolun başlangıcını oluşturan boğuk bir ses gelir (B_1 sesi); ondan sonra sistolu örten kısa bir sessizlik duyulur; sessizlik aort ve akciğer atardamarı kapakçıklarının kapanmasıyla sistolu sona erdiren ve diyastolu başlatan patlayıcı bir ikinci sesle (B_2) son bulur; bunun arkasından diyastolu örten uzun bir sessizlik gelir; o da B_1 ile son bulur ve devir yeniden başlar.

Dinlemede duyulan anormallikler, fizyolojik seslerin nitelikleriyle ve sistol ya da diyastol zamanlamasıyla ilgilidir; sesler çok sert, patlayıcı, boğuk, çiftleşmiş (sağ ve sol kapakların aynı anda birlikte kapanmaları durumunda) olabilir, hatta bunlara başka sesler eklenmiş olabilir: tiplerine göre, sufllar (üfürümler), gümbürtü, sürtünme ya da dörtnal sesleri.

insan patolojisi

Kalp hastalıkları şöyle sıralanabilir:
1. kalp dışzarı bozuklukları (→ PERİKARDİT);
2. koroner atardamarlardaki bozukluklar (hemen hemen her zaman ateroskleroz-dan ileri gelir ve genellikle kalp kası kansızlıklarına ve enfarktüse neden olurlar);
3. kalp kası bozuklukları (kendi liflerinin iltihabından ya da yozlaşmasından ileri gelir) [→ MİYOKART ve MİYOKARDİT];
4. kalp iç zarı bozuklukları (ENDOKARDİT); kapakçık lezyonları da buna girer. Bu lezyonlar, aort ve akciğer atardamarındaki kapakçıklarda ya da kulakçık-karıncık arası kapaklarda (solda mitral, sağda triküspit) yerleşebilir. Lezyonlar, kapaklar tam kapanamıyorlarsa bunlarda darlığa ya da yetersizliğe neden olurlar; *darlık* ve *yeter-*

sizlik birlikte de bulunabilir. Bu durumda bir "kapak" hastalığı sözkonusudur. Hastalık dinlemede, hasta kapağın çalışma zamanına göre, sistol ya da diyastol esnasında duyulan bir ya da birkaç üfürümle belli olur. Başlıca nedenleri, anjinlerden sonra görülen streptokok kökenli romatizma ve ender olarak frengi (aort) ve akut endokardittir.

kalbin incelenmesi

Bir hastanın kalp ve dolaşım durumu hakkında hekimin edineceği ilk bilgiler çok dikkatle yapılması gereken bir soruşturmayla elde edilir ve bir hastalığın yarattığı gerçek bozukluk ancak bununla değerlendirilebilir. Nefes darlığı ve ağrı, kardiyolojinin başlangıcından beri bilinmektedir; bu ikisi yer belirtici değerlerini korumakta ve muayenenin temel belirtileri sayılmaktadır; çünkü yalnız bunlar hasta için rahatsızlık kaynağıdır. (→ NEFES* DARLIĞI, GÖĞÜS ANJİN*İ.)

Yapılacak olan bütün öteki muayeneler ve ortaya çıkabilecek belirtiler, hastanın şikâyet ettiği rahatsızlıkların nedenini ve mekanizmasını anlamaya, lezyonun derecesini saptamaya ve klinik dışı bir lezyonu meydana çıkarmaya yarayacaktır.

• *Klinik muayene,* normal ve anormal kalp seslerinin dinlenmesine dayanır; bunlar kapakçık hastalıklarının ve bazı yapı bozukluklarının teşhisinde temel rolü oynar. Fakat, muayene ne kadar dikkatli olursa olsun morfolojik, mekanik ya da elektrik hiçbir bilgi sağlamaz ya da çok az bilgi sağlar.

Tamamlayıcı muayeneler daha kesin bilgi sağlar. Bu alanda çok büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

• *Elektrokardiyogram*,* muhakkak ve muntazam yapılması gerekli bir işlemdir. Kalbin çalışmasının şipşak elektrik görüntüsünü verir; kalp kasının durumu (enfarktüs teşhisi, aşırı büyüme, genişleme), kalp içi elektrik iletimi, bu iletimin niteliği ("blok-lar"ın teşhisi), periyotlar ve anomalileri (ritim bozukluklarının teşhisi) hakkında bilgi sağlar. Toplardamar yolu ile kalp boşluklarına sokulan sondalarla yapılan elektrokardiyogramlar sayesinde önemli ilerleme elde edilmiştir. Bu yöntemle, bir yandan yüzeysel elektrokardiyogramda görülen anomalinin yeri kesin olarak saptanabilmiş, öte yandan parametreleri bir uyarıcı üzerinde programlanmış olan ve çok iyi görülen bir ya da birkaç uyarıyla birlikte yapılan bu kayıtlar bazı ritim bozukluklarının mekanizmasını ve kalbin elektrofizyolojisinde karanlıkta kalmış noktaların aydınlanmasını sağlamıştır. *Vektokardiyogram*'a gelince, bir bütünleyici yükselteç ve bir eğri yazıcısı kullanarak belirli bir anda kalbin çeşitli elektrik vektörlerini bir araya getirmeye dayanır. Potansiyeller değişik düzlemlere yerleştirilmiş elektrotlarla alınır. Bu diyagram kalbin elektriksel çalışmasının bir çeşit sinema görüntüsüdür.

• *Radyoskopi,* uzun süre mekanik ve kinetik hedefli muayenenin tek yolu oldu. Günlük uygulamada gerekliliği iyice sınırlanmak ve süreci çok kısa tutulmak koşulu ile yine çok kıymetli bir yöntemdir.

• *Ekokardiyografi** (ya da kalp ekotomografisi) yeni bir inceleme aracıdır ve ultrason dalgalarıyla yapıldığından tamamen zararsızdır. Ekokardiyografi kalp boşluklarının art arda düzlemlerde görüntüsünü verir; hareketli olduğundan manyetoskop ya da film üzerine kaydedilebilir; çok belirgin ve odaklaşabilir olduğundan bir tek noktaya (örneğin bir kapağa) yöneltilebilir. Bundan başka iki boyutlu olan daha yeni aygıtlar, aynı anda iki düzlemde görüntü verebilmektedir. Bununla beraber, hem pahalı olduğu hem de çalıştırılması ileri derecede alışkanlık gerektirdiği için sürekli ve sık kullanılamaz; bu nedenle bir görüntü veren radyoskopi umulan bilgilerin tümünü sağlayamadığı zaman ona başvurulmalıdır.

• *Boşluklarda ve damarlarda saydamsızlaştırmayla yapılan muayeneler* (→ ANJİYOGRAFİ, KORONEROGRAFİ, RADYOSİNEMATOGRAFİ), ekografi çıkalı beri çok az kullanılır hale gelmiştir. Bununla beraber, bazı hallerde vazgeçilmez bir yöntemdir, çünkü incelenen bölgede kan akışını doğrudan doğruya belirginleştirir (kapakçığın kan kaçırması, shunt ya da koroner darlığı), aynı zamanda topografiyi tam verir ve koronerlerde olduğu gibi, kişiden kişiye değişen anatomik verileri cerraha tam verebilen tek yöntemdir.

• *Manometrik muayeneler* iki tiptir. Dıştan yapıldıklarında kalp önü bölgesi ile damarlar üzerine konulan alıcılarla yapıldığında, sistolik kan atımının, kalp kası ve damar çeperlerinin nitelikleri hakkında mekanik bilgiler verir. Fakat, kalp boşluklarının içindeki basınç konusunda hiçbir bilgi sağlayamaz, böyle bir bilgiyi ancak kalbin sağına ya da soluna yapılacak bir *kataterizm** verebilir.

• *İzotoplarla yapılan muayeneler,* gelişme halindedir ve iki amaçla yapılmaktadır: ya kan radyoaktif madde ile işaretlenir ve parıldama kamerası üzerinde kalp boşluklarını görünür hale getirerek kan akım miktarları saptanır ya da kalp kası işaretlenerek kan tutma gücü, yani gerçek damarlanma ve çalışabilme gücü hakkında bilgi edinilmiş olur. Bu tekniklerin uygulanması pahalılıkları ve yarım yararları nedeniyle sınırlıdır.

kalp hastalıklarının tedavisi

Her kalp hastalığı, ister kalp kasının çalışma bozukluğuna, yani pompalama gücüne bağlı olsun, ister bir ritim bozukluğundan doğsun, kalbin kan verdisinin miktarıyla ilgilidir. Tedavi elden geldiğince kan akımını artırmayı öngörür. Bu da ya hastalığın nedenini ortadan kaldırmakla olur ki burada rol cerrahinindir, ya da kalp kasının gücünü artırarak ve kalp ritmi düzeltilerek gerçekleştirilir, bunu da birçok olanağı bulunan tıbbi tedavi sağlar.

• *Rejim ve sodyumu azaltma.* Sodyum (tuz) ile aşırı yüklenme, ister istemez kendisiyle birlikte bir su kitlesi getirerek dolaşan kanının hacminde büyümeye neden olur. Duruma göre az tuzlu ya da tuzsuz bir rejim uygulanarak bu hacim küçültülmeye çalışılır. Buna idrar söktürücülerin eklenmesi, her ilaç alımından sonra, önemli miktarda sodyumun dışa atılmasını sağlar. İlaç alımları klinik duruma ve hastaların duyarlılığına göre ayarlanır. Tedavisinin bu yönü, çok basit görünmekle beraber, kalp güçlendiricilerin etkili olmasında esaslı ve önemli rol oynar.

• *Kalp güçlendirici ilaçlar*'ın (tonikardiyaklar) üç özelliği vardır: kalp kasılmalarını güçlendirme, düzenleme ve yavaşlatma. Bu ilaçlarda daima dijitalin ve türevleri üstün yer tutar. Her birinin kendine özgü emilme, kan serumunda ve dokularda kalma süresi bulunan bu ilaçların her duruma uygun değişik şekilleri vardır.

• *Antiaritmikler.* Çeşitli biçimlerde etkili olabilirler: kimisi uyarıcı dış sinir akımlarının, özellikle adrenerjik sistemden gelenlerin etkisini azaltır. β engelleyiciler denen bu ilaç grubu sadece kalp kasındaki β alıcılara etki yapar ve organizmanın başka yerlerindeki (bağırsaklar, bronşlar ve daha özel yerler) aynı tip alıcılara hiç dokunmazlar; kimisi, özellikle hücre zarının iki yüzündeki iyon akımını etkileyerek ve böylece kalp kası hücresinin uyarılganlığını değiştirerek etki gösterir. Zar durgunlaştırıcı denen bu ilaçlar çok çeşitlidir ve etkili oldukları hücrenin kutuplaşma ya da yeniden kutuplaşma evresine göre sınıflandırılırlar. Burada da etkinliğin belginliği bakımından çok büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

• *Göğüs anjini ilaçları.* Bunların hemen hepsi, koroner genişletici güçlü bir etki taşıyan nitrik türevleridir (trinitrin). Trinitrinin etkisi kısa sürdüğünden, etkisi birkaç saat süren retar çeşitler geliştirilmiştir. Bundan başka, antiaritmiklerin büyük bir kısmının da göğüs anjinini iyileştirici etkisi vardır, çünkü miyokardın oksijen tüketimini azaltırlar.

• *Kalp reaminasyonu.* Pahalı bir hastane altyapısı gerektirir. Burada, akut ya da akut olabilecek kardiyolojik durumların gerektirdiği bütün muayene ve tedavilerin yapılabilmesi sürekli olarak sağlanabilmelidir. Öncelikle üç durum, reanimasyonu gerektirir:

—yerleşik ya da tehlike işareti veren dolaşım sıkıntıları (ağır ritim bozuklukları, yaygın miyokart enfarktüsü). Bu bakımdan, az yaygın ve dayanılabilir olan miyokart enfarktüsü (iyi ki en sık görülen budur) ölümle sonuçlanabilecek yüksek riskli bir durumdur; bütün kalbe yayılabileceği gibi ritim bozukluklarına da neden olabileceğinden, yoğun bir bakım ve gözetim gerektirir;

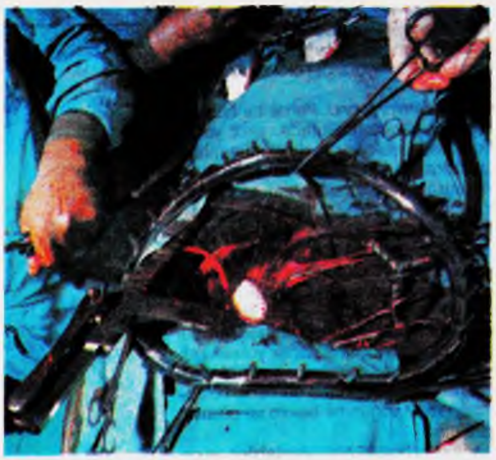
—ağır ritim bozuklukları yaratabilen ve çoğu zaman bir enfarktüs habercisi olan dengesiz angorlar. Bazı olgularda, koronografi yapıldıktan sonra, acil olarak bir koroner köprüsü yapılırsa yararlı olabilir;

—blokla birlikte görülen kulakçık-karıncık iletim bozuklukları, öncelikle ve acil olarak kalbi çalıştırıcı bir dış elektrosistol sondasının takılmasını gerektirir; sonra ikincil olarak bir uyarıcı yerleştirilir.

Diyastol karşı-itimi, aortun inen (göğüs) parçasına elektrokardiyogramla zamanlanan küçük bir balon yerleştirmeyi öngörür; balon diyastol süresince helyumla şişer ve sistoldan az önce (saniyenin küçük bir bölümü) söner. Elde edilen boşluk kan atımına karşı tüm direnci ortadan kaldırır ve zayıf kalp kasına yeterli kan akımı sağlar. Kalpten doğan, yani kalp kasının çalışmasındaki güçsüzlükten ileri gelen şokların tedavisinde büyük umutlar yaratmış olan bu yöntem, bugün bu durumlara karşı terk edilmiştir. Çünkü bu geçici yöntemin ardından hiçbir iyileştirici tedavi uygulanamamakta ve hastalar sürekli olarak makineye bağlı kalmaktadır. Buna karşılık, miyokart enfarktüsü sırasında, özellikle septum delinmesi ya da bir mitral ayağının kopması gibi akut cerrahi lezyonlarda bu yöntem gerekliliğini korumaktadır. Onarıcı, acil bir cerrahi müdahale beklenirken, bu yolla bir süre yeterli kan hacmi korunabilir.

Dıştan kalp masajı ya da "kapalı göğüs"te kalp reanimasyonu yöntemi, kalbin durmasını izleyen 4 dakika içinde uygulanmalıdır. Teknik çok basittir: hasta sırt üstü yatırılır, baş arkaya eğik olarak yerleştirilir. Kurtarıcı ellerini göğüs kemiğinin alt tarafına koyar ve göğüs kafesini 3 ila 5 cm çökerterek bir baskı yapar, sonra basıncı kaldırır ve göğüs kendiliğinden genişler. Bu manevra dakikada 60 kez tekrarlanmalıdır. Genellikle bu masaja bir de ağızağıza* ya da hastane ortamında entübasyonla yapay solunum eklenir. Bu işlemde doğal olarak iki kurtarıcıya gerek vardır. Göğüs kafesi yumuşak olduğundan çocuklarda, erişkine göre baskı daha hafif olmalıdır. Şiddetli masaj yüzünden çocuklarda görülen kaburga kırıkları hiç de az değildir. Gençlere ya da önceden kalbi sağlam olanlara uygulanan bu teknik çok iyi sonuç verir. Kalp masajından sonra kalpte karıncık fibrilasyonu olursa elektrikle defibrilasyon* yapmak gerekir.

• *Koroner hastalıklarını alıştırma çalışmaları.* Miyokart enfarktüslü hastaların uzun süre kıpırdatılmamaları yararlı olmaktan çok zararlı görünmekte ve bugün, birinci ayın sonunda başlamak üzere kademeli bir beden eğitimine girişilmesi uygun görülmektedir. Elbette, yürüyen halı ya da ergometrik bisiklet üzerinde yapılan, sürekli elektrokardiyogram kontrollü iyi programlanmış antrenmanlar, hastanın evinde yapılan kontrolsüz antrenmanlara yeğ tutulmalıdır. Bu alıştırmalar karıncıkların çalışmasını iyileştirir ve belki yan dolaşımı geliştirir. Ama, herhalde koroner hastalarının normal yaşam sürmelerini kolaylaştırır.



L.L.

açık kalp ameliyatı kulakçıklar arası geniş bir deliğin Tergal bir protezle kapatılması (Saint-Michel hastanesi, Paris)



kalpak

kalp cerrahisi

Kalp cerrahisinde sağlanan ilerlemeler, yeni gereçlerin ve yeni tekniklerin ürünüdür.

• *Vücut dışı dolaşım gereçleri.* Uzmanlaşmış merkezlerde kullanımları yaygındır. Bugün, cerrahların hizmetine sunulan pompalar, çocuk olsun, erişkin olsun, herkeste uzun süreli ameliyatları yapmaya yeterli bir kan akımını sağlayabilmektedir. Bunlarda hem atardamar, hem toplardamar dolaşımı, hem de bu ikisinin arasında biri oksijen sağlayıcı, biri kabarcıkları yok edici kaplar bulunmaktadır. Şimdiki pompalarda bunun yerini kan hücrelerini fazla hırpalamayan bir oksijenleyici almakta ve kabarcıkları yok eden kaba gerek kalmamaktadır. Toplardamar kanı, sağ kulakçık yolu ile katetere gönderilen üst ve alt ana toplardamarlardan elde edilir. Oksijenlenmiş kan, iki uyluk atardamarından vücuda verilir. Açık kalp ameliyatı sürecinde, korener damarlar aralıklı olarak ikincil bir devre ile doldurulur. Devreler sterilize edilerek silikonlanır. Hastaya değişik sıcaklıkta kan verilebilir.

• *Kapak protezleri.* Doğuştan ya da edinsel kapak hastalıklarının ameliyatı, çeşitli protezlerin geliştirilip piyasaya çıkarılması sayesinde çok değişmiştir.

İnsandan alınan protezler, ölülerden alınarak soğukta saklanmış olan kapaklardır. Hayvandan alınan protezler özellikle domuzlardan elde edilir ve liyofilizasyon yöntemiyle saklanır. Bağışıklık riski ve sonradan bu kapakların yozlaşması tehlikesi varsa da elde edilen sonuçlar cesaret verici ve kapakların hemodinamik performansları yeterlidir.

Yapay protezler'in birçok modeli vardır. En çok kullanılan model içinde plastik ya da çelikten oynar bir bilya bulunan ve çelik bir kafesten oluşan Starr kapağıdır. Kapağın çevresinde deliğin çevresiyle bağlantıyı sağlayan sentetik maddeden (teflon) bir taç bulunur. Kapak, çeşitli büyüklüklerde ve iki tip olarak üretilir: mitral ve aort. Başka araştırıcılar, yapı malzemesi ve şekil bakımından Starr'ınkinden değişik kapaklar yaratmışlardır. Bunlar, hemodinamik açıdan biçimi daha elverişli olan metal kapaklardır. Bu madeni protezler çok mükemmel sonuç vermektedir; bununla beraber hastalar, tüm yaşamları boyunca kan sulandırıcı ilaçlar almak zorundadırlar.

Protez tipi, kalbe bağlanma olanaklarına bağlı olup çoğu zaman ameliyat sırasında kararlaştırılmaktadır.

• *Isı düşürülerek ve kalp durdurularak yapılan ameliyatlar.* Bir daha düzelemeyecek kalp ve beyin lezyonları yaratma tehlikesi yüzünden terk edilmiştir. Bugün, merkezi ısının daha az ve daha yavaş düşürülmesi ve yeniden ısıtmanın daha tedrici yapılması sayesinde sekel tehlikesi önemli ölçüde azalmıştır. Bir kalp durmasını sağlamak için gerekli ısı düşüklüğü 24 °C dolayındadır; soğutma, önceden buz dolu kaplardan geçirilerek soğutulmuş kanın şırınga edilmesiyle sağlanır. Bir de, kalbi buzlu serum ile yıkayarak ve kalp dışzarı boşluğuna steril buz doldurarak, yerel bir soğutma yöntemi kullanılır. Isıtma da buna benzer bir teknikle gerçekleştirilir. Bu durmuş kalp ameliyatlarında kalp boşlukları içindeki ameliyat süresi 30 ila 50 dakikayı aşmamalıdır.

• *Kalp gözetimi ve çalıştırma aygıtları.* Ameliyat sırasında ve hemen sonraki evrede, hastaların gözetimi elektrokardiyogram çizgisinin sürekli olarak osiloskop üzerinde izlenmesine olanak veren elektronik aygıtlarla (monitör) sağlanır. Bu aygıtlar, ameliyat sırasında kalp boşlukları içindeki basıncı ölçmeye ve ameliyat öncesi ve sonrasındaki basınç değişikliklerini kaydetmeye yarar. Aygıtların bazılarında, ameliyat sonrası evrede, bir kalp yetmezliği durumu ortaya çıktığında kalbi elektrikle uyarabilecek parçalar vardır. Uyarma sistemi, sesli ya da ışıklı bir işaretle bakıcı personelin haberdar edilmesinden sonra otomatik olarak işlemeye başlayabilir.

Kalp uyarıcıları çok gelişmiştir ve plutonyum pilli nükleer pacemaker'lerden çok şey ümit edilebilir.

Yapay kalp, sürekli araştırma konusudur, ama ilerde, kalp naklinin yerini tutacak bir çözüm olup olmayacağını bugünden kestirmek olanağı yoktur.

• *Yeni cerrahi müdahaleler.* 1968'de, Cape'te cerrahi profesörü Barnard, bir ölünün kalbini, bir hastaya nakletmeyi başardı. Sonraki yıllarda birçok ülkede uzmanlaşmış servislerde çok sayıda kalp nakli gerçekleştirildi (Fransa, Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, vb.), fakat kısa ya da orta vadede ortaya çıkan başarısızlıklar nedeniyle, bütün ülkelerde bu girişimlerin sayısı hayli azaldı. Başarısızlıkların nedeni, (uygulamada kusursuz olan) cerrahi müdahale değildir, ileri derecede bağışıklık araştırmalarına konu olan ret olayıdır. Kalp nakli sayısının azlığı bir de verici azlığından ileri gelmektedir. (→ GREF.)

Koroner atardamar cerrahisi, büyük ilerlemeler kaydetmektedir. Aort-koroner köprüsü (bypass) göğüs anjini için etkili bir tedavi yoludur; bazı enfarktüsler de enfarktektomi* (pıhtı çıkarılması) gibi yeni tekniklerden yararlanmaktadır.

hayvanlarda kalp hastalıkları

Hayvanlarda, perikart, miyokart ve endokart ayrı ayrı ya da topluca hastalanabilir. Buna göre perikardit, miyokardit ve endokardit gibi çeşitli kalp hastalıkları ortaya çıkar. Perikarditler bütün evcil hayvanlarda görülebilir. Gevişgetirenlerde çoğu zaman mideden gelen yabancı maddelerin neden olduğu perikart yaraları görülür (travmalı perikardit). Miyokarditler, hemen hemen yalnız bulaşıcı hastalıkların kalp kası üzerinde yerleşmesine bağlıdır. Endokarditler her zaman mikrop kökenli olup kanda dolaşan çeşitli mikroplardan ileri gelir.

KALP, -bi a. (ar. *ḳalb*). *Esk.* **1.** Değiştirme, dönüştürme, bir durumdan, başka bir duruma çevirme. **—2.** *(Bir şeye) kalp etmek,* değiştirmek, (ona) çevirmek, dönüştürmek: *"Tahtelbahirler bunu tamamiyle bir hakikate kalbetti"* (Mahmut Sadık, XIX. yy.). ‖ *Kalp olmak,* değişmek, çevrilmek, dönüşmek.

—Ed. Bir sözcüğün içindeki harflerin, bir ekleme ya da çıkarma yapılmaksızın, yerlerinin değiştirilmesiyle başka anlamda bir sözcük elde etme sanatı. (Emel-elem, kâh-hâk gibi.)

—Esk. dilbilg. Arapçada *elif, vav* ve *ye*' nin birbirine dönmesi.

KALP, -pı sıf. (ar. *ḳalb*). **1.** Aslı taklit edilerek yapılmış hileli para için kullanılır: *Kalp para, altın.* **—2.** Dış görünüşü, davranışları, sözleri sahte olan, yalancı, güvenilmez ve işe yaramaz kimse için kullanılır: *Yüzüne bakan onu bir şey sanır, ama aslında kalp adamın tekidir.*

—Nümism. *Kalp akçe,* devlet darphanelerinde basılmamış, sahte metal ya da kâğıt para.

Kalp vakfı *(Türk),* kalp hastalıklarıyla savaş, koruyucu hekimlik, fakir ve tedavi olanaklarından yoksun kalp hastalarına yardım, kalp ve damar cerrahisinin geliştirilmesi gibi amaçlarla 1975 yılında İstanbul'da kurulmuş vakıf. Türk kalp vakfı, kalp sağlığı konusunda kişileri uyarmak ve bilinçlendirmek için çalışmalar yapar. Ayrıca vakfın Şişli ve Nişantaşı'nda sağlık merkezleri hizmet vermektedir.

KALPA, yeni bir dünyanın yaratılmasıyla sonuçlanan bir kozmik dönemi belirten sanskritçe sözcük. Brahman yılının bir gününe eşit olan bir kalpanın süresi, on iki milyon insan yılıdır.

KALPAK a. (esk. türkç.). Giy. **1.** Tersine çevrilmiş kesik koni biçimli deri, kürk ya da kumaştan yapılmış siperliksiz başlık. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Acem kalpağı,* iranlı tüccarların ve Azeri Türkleri'nin giydiği bir tür kalpak. ‖ *Bulgar kalpağı,* Bulgaristan'da yaşayan Türkler'in ve Bulgarlar'ın giydiği genişçe ve pek yüksek olmayan kalpak. ‖ *Çerkez kalpağı,* Çerkezler'in giydiği koyun ya da kuzu postundan yapılmış yüksekçe kalpak. ‖ *Kemali kalpak,* Kurtuluş savaşı sırasında Mustafa Kemal'in giydiği kuzu postundan yapılmış, üst kısmı hafifçe genişleyen, tepesi bombeli kalpak. (Mustafa Kemal'in Erzurum kongresi'nden sonra giymeye başladığı bu tür kalpak, kısa sürede onun safında çarpışanların simgesi haline geldi, TBMM üyeleri tarafından da giyildi.) [Kısaca *Kemali* de denir.] ‖ *Macar kalpağı,* macar ordusunda giyilen bir tür kalpak. ‖ *Samur kalpak,* samur kürkten yapılmış kalpak. ‖ *Tatar kalpağı,* D. Türkistan ve Kırım yarımadasında yaşayan Türkler'in giydiği posttan yapılmış uzun tüylü ve genişçe kalpak.

—ANSİKL. Giy. Kalpak, Türkler arasında çeşitli dönemlerde kullanılmış bir başlıktır. Orta Asya'da yaşayan bazı türk boyları kalpağa benzer çeşitli biçimlerde başlıklar giyerlerdi. İlk biçimi başı, göz ve kulaklara değin örtecek genişlikte bir kesik koniydi. Genellikle koyun postundan yapılır ve koyu renkte olurdu. Beyaz renkli olanları da vardı. Varlıklı kesimden olanlar astragandan yapılmış kalpak giyer, kenarlarına daha açık renkte kürk geçirtirlerdi. İslam dininin yaygınlaşmaya başlamasıyla kalpağın yerini sarık türü başlıklar almaya başladı. Osmanlılar döneminde hıristiyan halk kalpak giyerdi. Bu dönemde giyilen kalpak siyah renkte kalın bir kumaştan yapılırdı ve biçimi enlemesine şişkin bir kavunu andırırdı. Bir süre sonra meslek dallarına göre renkleri ve biçimlerinde farklılaşmalar oldu; bu yeni kalpaklar hekim kalpağı, tüccar kalpağı, sarraf kalpağı gibi adlar aldı. XIX. yy.'da sarayla ilişkisi olan sefaret tercümanlarının kalpak giymesi zorunlu tutuldu. Mahmut II döneminde fesin resmi başlık olarak kabulüyle (1828), hıristiyanlar da bu yeni başlığı kullanmaya başladılar. Sadrazam İzzet Paşa bir fermanla (1842) türk olmayan osmanlı uyrukluların kalpak giymesini zorunlu kıldı. Ancak bu ferman uzun süre uygulanamadı. İkinci meşrutiyet'ten sonra (1908), kalpak her rütbedeki subayların resmi başlığı olarak kabul edildi. Bu kalpaklar fes biçimindeydi ve tablası çuhadan yapılıyor, kenarlarına post geçiriliyordu. Renkleri de kullanan subayın sınıf ve rütbesine göre değişiyordu. Yayalar yeşil, topçular lacivert, süvariler kül rengi, kurmay sınıfından olanlar ve generaller kırmızı kalpak giyiyordu. Tablasının üzerine çaprazlamasına sırmalı şerit dikiliyor ve şeritlerin kesiştiği orta noktaya da parlak bir madeni düğme dikiliyordu. Bir süre sonra üniformalı polislere de kül rengi

çuha kalpaklar giydirilmeye başlandı. Kurtuluş savaşı sırasında Mustafa Kemal'in giydiği üstü hafifçe genişleyen kuzu postundan yapılmış koyu renk kalpak, kısa sürede onun safında çarpışanların simgesi oldu. Yeni oluşturulan orduda zabitler posttan, neferler kumaştan yapılmış kalpaklar giydiler. Kalpak bu dönemde TBMM üyelerinin birçoğu tarafından da kullanıldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan giyim kuşama ilişkin düzenlemelerle kalpak giyilmesi de yasaklandı.

Kalpak, Bonaparte'ın muhafız birliği aracılığıyla Mısır'dan Fransa'ya da girdi ve konsüllük, Birinci ve İkinci İmparatorluk dönemlerinde çeşitli askeri birlikler tarafından kullanıldı.

KALPAKÇI a. Kalpak yapan ve / ya da satan kimse.
—ANSİKL. Osmanlılar döneminde kalpaklar İstanbul'da yapılır ve bu işle daha çok Ermeniler uğraşırdı. Kalpakçılar Kapalıçarşı'daki Kalpakçılar çarşısı'nda toplanmışlardı.

KALPAKLI sıf. **1.** Kalpak giymiş kimse için kullanılır. **—2.** *Esk.* Polis.

KALPAKLIK sıf. Kalpak yapmaya uygun: *Kalpaklık astragan.*

KALPAZAN a. (ar. *ḳalb*, sahte ve fars. *zen*, vuran; *ḳalb-zen*'den). Sahte para basan ve / ya da piyasaya süren kimse.
◆ sıf. Düzen ve hile ile iş gören kimse için kullanılır; düzenbaz, hilekâr.

Kalpazanlar *(les Faux-Monnayeurs)*, André Gide'in romanı (1926). Gide bu yapıtında, bir serüven romanıyla (1906-1909 arasında geçen üç ayrı olaydan esinlenerek), "varlığın özü" ile ilgili bir dramı ve oluşmakta olan romanın seyir defterini tutan romancı Édouard'ın anıları'nı birleştirir. Yazar, kitapta belli bir insan anlayışıyla, belli bir romancılık tutumuna karşı çıkar. Olaylar dolaylı bir biçimde sunulur, edebi türlerin hepsine el atılır, ikincil ya da sonuçsuz bir sürü entrikaya başvurulur, gerçek üsluplaştırılır, dekorlar soyutlaştırılır, zaman yok edilir, çehreler saydamsızlaştırılır, anlatıcının "günce"sinin ortaya çıkıvermesiyle, anlam kaypaklıkları belirir. Bir roman biçimine bürünen tüm bu öğeler, romanı "sorunların bir buluşma yeri" durumuna getirir Amaç, sözcükleri geçersizleştirmek, değerleri karıştırmak, edebiyatı tartışma konusu yapmak, okuyucunun başını döndürmektir. Ama "biçim" ile "içerik"i kusursuzca uzlaştıran yapıtın şen ve alaycı edası, belki de bir başarısızlığın kabulünü gizlemeye çalışır: bugünün yeni yetişenleri yarının yetişkinleridir, başkaldırılar doğmakta olan kalıplaşmalardır ve yenilikçi romancı da (belki) çok yaşlı bir estettir.

KALPAZANLIK a. Düzenbazlık, hilekârlık.
—Cez. huk. Paraları taklit ederek ya da bozarak yapılan sahtecilik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Cez. huk. Kalpazanlık suçu, türk hukukunda kamu güvenliğine karşı işlenmiş suçlardan sayılır. Kalpazanlık suçunun konusu olacak paranın, ulusal para olmasıyla yabancı devlet parası olması arasında bir ayrım gözetilmemiştir. 20 nisan 1929 tarihinde Cenevre'de yapılan uluslararası bir sözleşme ile kalpazanlık suçlarının uluslararası alanda önlenmesi için bazı hükümler getirilmiştir. Sözleşmenin ana ilkeleri şunlardır: 1. kalpazanlık suçları devlete ve mala karşı değil, kamuya karşı işlenmiş suçlardan sayılır; 2. taklit edilen ya da bozulan paranın, ulusal para ya da yabancı devlet parası olması arasında bir ayrım gözetilmez; 3. kalpazanlık suçu yabancı bir ülkede işlenmiş olsa bile, suçlunun bulunduğu yerde işlenmiş gibi kovuşturma açılır ve ceza verilir; 4. suçlunun amacı ne olursa olsun, kalpazanlık her zaman suçluların iadesi ilkelerine bağlıdır; 5. sahte paralar ve bunları yapmakta kullanılan aletlere elkonulur ve kullanılmayacak hale getirilir.

Türkiye, 4 mayıs 1936 tarih ve 2963 sayılı yasayla kalpazanlığa ilişkin Cenevre sözleşmesi'ne katılmış ve Ceza yasası'nın bu suça ilişkin kuralları sözleşmeye uydurulmuştur. Türk Cez. k.'nun kalpazanlığa ilişkin 316. maddesinin başlığı "paralarda, itibarı amme kâğıtlarında veya kıymetli damgalarda sahtekârlık"tır. aynı maddeye göre, suçun cezası üç yıldan on iki yıla kadar hapis ve yüz seksen bin liradan bir milyon sekiz yüz bin liraya kadar da ağır para cezasıdır.

KALPE, lat. **Calpes limen,** Kocaeli'nin Karadeniz kıyısındaki Kerpe* limanının Antikçağ'daki adı.

KALPE. Tar. coğ. Herkül'ün iki sütunundan biri. —Cebelitarık'ın eski adı.

KALPİYE a. (fr. *cele-pied*). Bisikç. Bisikleti kullanan kimsenin ayaklarını doğru konumda tutabilmesi için pedallar üzerine yerleştirilmiş yuvarlak uçlu destek. (Kalpiye genellikle, ayağın pedal üzerinde kalan bölümünü saran ayarlanabilir bir kayışla donatılır.)

KALPLAŞMAK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa, işe yaramaz duruma gelmek, tembelleşmek.

KALPLIK a. **1.** Düzmelik, sahtelik. **—2.** İşe yaramazlık, tembellik.

KALPLİ sıf. **1.** *Nit. sıf.* + *kalpli*, kalbi, gönlü, duyguları belirtilen nitelikte olan: *İyi, kötü, açık kalpli bir insan.* **—2.** Kalp hastalığı olan: *Kalpli bir hastayı bu kadar yormamalısınız.*

KALPSİZ sıf. Duygusuz, vicdansız, acımasız: *Onun bu kadar kalpsiz olabileceğine inanmıyorum.*

KALPSİZLİK a. Duygusuzluk, vicdansızlık, acımasızlık.

KALPUYARICI sıf. Kalbi uyaran maddelere denir.

KALS, Avusturya'da köy, Tirol'de, 1 325 m yükseltide, Grossglockner'in eteğinde; 1 400 nüf. Turizm ve dağcılık merkezi.

KALSEDUAN ya da **KALSEDON** a. (fr. *calcédoine;* lat. *Calchedon*'dan Bithynia'da bir kent). Miner. Lifli silis türü. (Eşanl. KADIKÖYTAŞI.)
—ANSİKL. Kalseduan kuvars ve opal liflerinden oluşur. Çeşitli renkleri vardır: kırmızı *(kırmızı akik)*, kahverengi *(sarduan)*, koyu yeşil *(plazma)*, elma yeşili *(krizopraz)*. Eşmerkezli katmanlar biçiminde bulunan çeşitli renk almaşıklıkları oluşturduğunda kalseduan *akik* adını alır.

Dünyanın en büyük kalseduan yatağı Eskişehir'de bulunur. Buradaki ocakların işletilmesi Antikçağ öncesine değin iner (İ.Ö. 800-600). Günümüzde önemli ölçüde dışsatım konusudur.

KALSEMİ a. (fr. *calcémie*). Kanda bulunan proteinlere bağlı iyonlaşmış kalsiyum miktarı. (Normalde bu miktar oldukça sabittir: 0,1 g/l dolayında. Bu dengenin sağlanmasında kemik dokusu rol oynar. Paratiroitlerin aşırı çalışmasında ve D vitamini çokluğunda kalseminin arttığı görülür; paratiroidin az çalışmasında kalsemi azalır. Kalsiyum miktarı kalsiyum oksalatın erimeyişine dayanılarak ölçülür.)

KALSİFEROL a. (fr. *calciférol*). Org. kim. Metil-24 seko-9(10) kolestatetraen -5,7,10(19),22 ol-3β olarak adlandırılan D2 vitamininin yaygın adı; bir büyüme etkeni olan kalsiferol, kemiklere kalsiyumun bağlanmasında gerekli bir maddedir.
—ANSİKL. Kalsiferol, 24 no.'lu karbon atomu üzerinde metil grubu taşımayan gerçek D vitamini (D3 vitamini) yerine kullanılabilir ve özdeş fizyolojik özellikler içerir. Ergosterolden morötesi ışınlamayla kolayca elde edilir (Windaus). Ergosterolün kalsiferole dönüşmesini sağlayan ve oldukça karmaşık olan bu fotokimyasal süreç, kesin olarak 1965 yılına doğru aydınlatıldı. Kalsiferol, kemiklere kalsiyum elementi bağlanmasının etkin maddesi olan dihidroksi-1,25 kalsiferolün organizmadaki öncüsüdür.

KALSİLÜTİT a. (fr. *calcilutite*). Yerbil. **1.** Büyük bir bölümü 62,5 μm'den küçük parçaların birleşmesiyle oluşmuş, özellikle kireçtaşı bileşimli tortul oluşum. **—2.** Litografik ince kireçtaşı, mikrit ya da mikrosparit.

KALSİMAGNEZYUMLU sıf. Pedol. *Kalsimagnezyumlu toprak*, sert kireçtaşı, tebeşir ya da marn gibi ana kayaçların sağladığı bol miktarda kalsiyum karbonat ve/ya da magnezyum karbonatın varlığından etkilenmiş toprak.
—ANSİKL. Yansız ya da zayıf alkali (pH 7,5 - 8) olan bu tür toprak her iklim kuşağında bulunur; ancak, iklim ne denli nemli olursa bu toprak, karbonat çözünmesi yoluyla, o denli hızlı değişim gösterir. Rendzinalar, kalsiyum karbonatça çok zengin yüzeysel topraklardır; kireçli kahverengi topraklar daha killidir ve daha derinde bulunur. Nihayet terra-rossalar, çoğu kez eski sıcak iklim (Akdeniz iklimi) topraklarından oluşan, karbonat çözünmesine uğramış kırmızı killerdir.

KALSİN a. Seram. Erimiş kalay ve kurşun karışımını havada yükseltgeyerek elde edilen ve adi fayansın donuk beyaz sırını hazırlamaya yarayan toz.
—Camc. Rengine göre ayrılmış ve camlaşabilir madde olarak yeniden kullanılmak üzere öğütülmüş cam artıkları. || Emaylar için kullanılan cam.

KALSİNOZ a. (fr. *calcinose*). Patol. Organizmanın yumuşak kısımlarında röntgenle görülebilen kalsiyum tuzlarının birikmesi. (Kalsinoz yaygın olabileceği gibi [deri, kaslar, içorganlar] yalnız bir yerde de [böbrek] olabilir. Özellikle D vitamini çokluğu, hiperparatiroidi, böbrek yetersizliği hallerinde ve bazı kollajen hastalıklarında görülür. Bir de ihtiyarlık kalsinozu vardır.)

KALSİRÜDİT a. (fr. *calcirudite*). Yerbil. Büyük bir bölümü 2 mm'den büyük parçaların birleşmesiyle oluşmuş, özellikle kireçtaşı bileşiminde tortul oluşum.

KALSİT a. (alm. *Calcit;* lat. *calx, calcis*, kireç'ten). Miner. Birçok cevherin gangını oluşturan $CaCO_3$ formülünde, kristal halde doğal kalsiyum karbonat.
—ANSİKL. Kalsitten, kristalbilimin temel yasalarını hazırlamada yararlanıldı. Romboedrik sistemde kristalleşir. Doğada çok çeşitli biçimde bulunur. Bunların en yaygın olanları romboedr, skalenoedr, heksagonal prizma biçimleridir. Kalsit kristalinin romboedrik yüzlerine paralel üç dilinim düzlemi vardır. Yoğunluğu 2,71 ve sertliği 3'tür. Bu mineralin negatif ve tek eksenli olan kristali güçlü bir çift kırılma gösterir (İzlanda spatı). Tebeşir bir kalsit türüdür. Kalsit, dikit ve sarkıtlarda, beyaz Carrara ve Paros mermerinde, kireçli kaymak taşında (Cezayir oniks'i bu türdendir), litografik taşta vb. bulunur.

KALSİTONİN a. (fr. *calcitonine*). Paratiroit hormonunun (parathormon), kanda kalsiyum düzeyini yükseltici etkisine karşı koyarak kalsiyum düzeyini düşüren tiroit hormonu.
—ANSİKL. 1962'de Copp'un bulduğu kalsitonin, tiroitteki follikül çevresi hücrelerince salgılanır. Molekül ağırlığı 3 200'dür ve 32 aminoasit içerir.

Kalsitonin kemikzarı hücrelerince kemiğin soğurulmasını engeller ve böbrek borucuklarını etkileyerek kalsiyumun idrarla atılmasını artırır. Böylece kanda kalsiyum düzeyi azalmış olur.

Kalsitonin miktarı radyoimmünolojik bir yöntemle saptanır. Normal insanda kalsitoninin plazmadaki yoğunluğu çok düşük olduğundan (60 μg/ml) kişilerin yaklaşık % 60'ında saptanması olanak dışıdır. Kalsitonin salgılanması, kalsiyum tuzu ya da gastrin perfüzyonuyla uyarılır. Gastrin ti-

Christian Saffra - C.E.D.R.İ



kalsit kristali

roidi etkileyerek kalsitonin salgılanmasını artırır. Uyarma yoluyla kalsitonin salgısını artırma deneyleri, başat karakterli otozomik bir hastalık olan tiroit medullası kanserine yakalanmış hastaların yakınlarının taranmasında kullanılır.

Kalsitonin, günümüzde, kalsiyum kaybıyla ilerleyen kemik hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır. Sözkonusu hastalıklar şunlardır: Paget hastalığının yinelenen nöbetleri, osteoporoz, bazı başka kemik hastalıkları ile içsalgı hastalıkları. Kalsitonin aynı zamanda D vitamini zehirlenmesinin neden olduğu hiperkalsemilerde de kullanılır.

KALSİÜRİ a. (fr. *calciurie*). İdrarda bulunan kalsiyum miktarı. (Normalde 24 saatte kalsiüri 100 ila 300 mg'dır.)

KALSİYOTERMİ a. (fr. *calciothermie*). Metalürj. Kimi elementleri (uranyum, plutonyum, toryum) elde etmeyi sağlayan indirgeme işlemi. (Bu işlemde kalsiyumun, özütlenecek elementlerin bileşikleri, özellikle fluorürleri üzerine yüksek ısı açığa çıkararak tepkimesinden yararlanılır.)

KALSİYUM a. (fr. *calcium;* lat. *calx, calcis*'ten, kireç). Toprak alkaliler grubunun en yaygın metali. (Simgesi Ca olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl. Anorg. kim.]

Atom numarası: 20
Atom kütlesi: 40,08
Özgül kütlesi (20 °C'ta): 1,55 g/cm³
Erime sıcaklığı: 840 °C
Kaynama sıcaklığı: 1 484 °C
Yükseltgenme derecesi: +2
Elektron biçimlenmesi: [2, 8, 8] s^2
İzotopları (kütle sayısı): 39-49
Kararlı izotopları: 40 (% 96,97), 44 (% 2,06), 42 (% 0,64), 48 (% 0,185), 43 (% 0,145), 46 (% 0,0033)

—Patol. *Kalsiyum kaybı*, organizmada bulunan ve çalışması için gerekli olan kalsiyumun kaybı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Su işler. *Kalsiyum oranı* ya da *sertliği*, bir sıvıdaki özellikle sudaki kalsiyum karbonat tuzlarının oranı. (Kireç ile karbondioksit arasındaki denge bir dağıtım suyu için çok önemlidir: suyun kireç oranı yüksek olduğunda kanalizasyon boruları kireç bağlar ["sert" su]; tersi durumda [çok "tatlı" su] su bu boruları aşındırır. Dengeli bir su, boru çeperlerinde ince bir koruyucu katman oluşturur. Bu denge sıcaklıkla değiştiğinden ısıtmadan önce yumuşatma gerekebilir.)

—Ted. *Kalsiyum tedavisi*, kalsiyum tuzlarıyla yapılan tedavi. (Kalsiyum az ya da çok yüksek dozlarda ağız yoluyla ve bazı mineral kaybı olgularında, örneğin spazmofili ya da tetani tedavisinde olduğu gibi, damar yoluyla verilebilir. Kalsiyumlu böbrek taşı olgularında kullanılması yasaktır.)

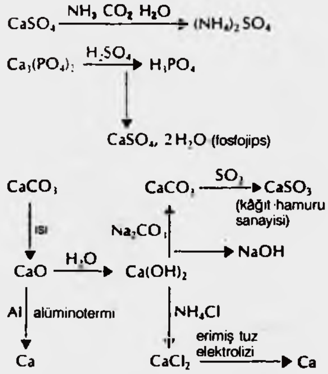
—ANSİKL. Anorg. kim. 1808'de, ilk kez Davy tarafından elde edilen kalsiyum, bıçakla kesilebilecek kadar yumuşak, beyaz bir metaldir. Kesik yeri, parlaklığı bakımından ilk anda kurşununkini andırır, ancak havada yükseltgenmesi nedeniyle yavaş yavaş kaybolur.

Kalsiyum doğada serbest olarak bulunmaz, ama bileşikleri oldukça yaygın ve önemlidir. En bol bulunan bileşiği kalsiyum karbonattır ($CaCO_3$). Kalsiyum karbonat, doğada az ya da çok arı türleri biçiminde bulunur. Kalsiyum bileşikleri arasında özellikle alçı taşını oluşturan hidratlı sülfatı ($CaSO_4$, $2H_2O$) ile Kuzey Afrika'da çok geniş yataklar halinde bulunan ve kemiklerdeki anorganik bileşenlerden biri olan kalsiyum fosfatı [$Ca_3(PO_4)_2$] saymak gerekir.

• *Kalsiyum kimyası.* Kalsiyum, genel özelliklerini taşıdığı toprak alkali metaller grubuna girer: bu nedenle çok belirgin elektropozitif bir özelliği vardır, çözeltide ikideğerli iyon olarak bulunur ve fluorürü çözünmez.

Çok parlak, beyaz bir alevle yanarak sönmemiş kireci (CaO) verir; halojenlerle kolayca birleşir; hidrojenle tepkimeye girerek kalsiyum hidrürü (CaH_2), azotla nitrürü (Ca_3N_2) oluşturur. Soğukta suyu ayrıştırarak hidrojen ve sönmüş kireci [$Ca(OH)_2$] meydana getirir.

Sanayide, minerallerinin kullanıldığı başlıca tepkime türleri şunlardır:



Kalsiyum sanayisel olarak erimiş kalsiyum klorür ve fluorür karışımının elektrolizi sonunda elde edilir; metal dibe çöktükçe, demir katot yükseltilir. Daha sonra havasız ortamda eritilerek arılaştırılır.

• *Kalsiyum bileşikleri.* Kalsiyum hidrür (CaH_2), bireşimle elde edilen beyaz bir katıdır; soğukta suyla tepkimeye girerek hidrojen açığa çıkarır *(hidrolit).*

Kalsiyum oksit'e (CaO), susuz ya da sönmemiş kireç, *kalsiyum hidroksit'e* [$Ca(OH)_2$] ise hidratlı ya da başka bir deyişle sönmüş kireç denir.

Kalsiyum fluorür (CaF_2), doğal durumda fluorit ya da başka bir deyişle fluorspat adıyla bilinir; küp biçiminde kristalleşir; ısıtıldığında fosforışıl olur; suda çözünmez. Fluor ile türevlerinin elde edilmesinde ve metalürjide eritici olarak kullanılır.

Kalsiyum klorür ($CaCl_2$), amonyakla soda üretiminde, yan ürün olarak elde edilir. Suda çok çözünür ve hidratları oluşturur; büyük oranda nem soğurur, bu nedenle gazların kurutulmasında kullanılır.

Kalsiyum sülfat ($CaSO_4$) susuz durumda anhidrit olarak adlandırılan bu bileşik, hidratlandığında alçıtaşını (jips) verir. Alçıtaşından, alçı üretiminde yararlanılır. Bu, suda çok az çözünen beyaz bir katıdır. Bileşiminde alçıtaşı bulunan sulara "selenitli" sular denir.

Kalsiyum nitrat [$Ca(NO_3)_2$], nitratlama mayalarının etkisiyle doğal olarak nemli ortamlarda oluşur; ayrıca sanayide karbonat üzerine nitrik asit etki ettirilerek elde edilir. Çok çözünen, kristal durumunda renksiz bir tuzdur; azotlu gübre olarak yaygın biçimde kullanılır.

Kalsiyumfosfatlar üç ayrı şekilde bulunur. Bunlar, üç asit işlevi taşıyan ortofosforik asidin tuzlarıdır. Formülü $Ca_3(PO_4)_2$ olan kalsiyumfosfat, doğal durumda bulunur; suda çözünmemesi yüzünden gübre olarak kullanılmaz. Sülfürik asitle tepkimeye sokulduğunda, yaş yöntem fosforik asidini verir; fosforik asit, çeşitli gübre, besin ve deterjan ürünleri sanayilerinin temel maddesidir. Sülfürik asit, ayrıca kalsiyumfosfatı asit fosfatlara dönüştürerek bitkilerin doğrudan özümlediği süperfosfatları oluşturur.

Bu tür fosfatlara, "bazik" denen arılaştırma yöntemleriyle fosforlu fonttan fosfor giderme sonunda oluşan cürufları da eklemek gerekir.

Kalsiyum karbür (CaC_2), karbonun elektrik fırınında kalsiyum oksit üzerine etkimesi sonunda elde edilen bir sanayi ürünüdür. Arı kalsiyum karbür, renksiz bir katıdır; suyla bozunarak asetilen verir. Bu tepkimeden çeşitli üreteçlerle kaynak yapma işleminde yararlanılır (→ KARPİT). Kızıl derecede azotla birleşir ve azotlu gübre olarak kullanılan kalsiyumlu siyanamite ($CaCN_2$) dönüşür. *Kalsiyum karbonat* ($CaCO_3$), doğada oldukça yaygındır. Kristalli iki biçimi vardır: bunlar romboedrik sistemde kristalleşen kalsit ya da başka bir deyişle İzlanda spatı ile ortorombik sistemde kristalleşen aragonittir; kireçli taşların (mermer, tebeşir, moloz taşı) temel bileşenini oluşturur. Yumuşakça, yumurta kabukları ve kemikte bulunur. Kalsiyum karbonat, arı durumda, suda çok az çözünen beyaz bir katıdır; ancak karbondioksitli sularda asit karbonat (bikarbonat) [$Ca(HCO_3)_2$] biçiminde çözünür. Atmosferde karbondioksit bulunduğundan, doğal sularda her zaman az ya da çok oranda bikarbonatlara rastlanır. Bikarbonat bakımından zengin sular, kaynama sırasında karbondioksidin açığa çıkması ve yansız karbonatın dibe çökmesi nedeniyle bulanır. Nitekim kimi yeraltı suları, yeryüzüne çıktığında karbondioksidini bırakır, yansız tuz ($CaCO_3$) ise dibe çöker. Bu olgu, sarkıt ve dikitlerin oluşumu ile kaynaklardaki kabuklaşma ya da taşlaşmayı açıklar (Clermont-Ferrand'daki Saint-Allyre çeşmeleri).

Kalsiyum karbonat, kapalı bir kapta ısıtıldığında sönmemiş kireç ile karbondiokside ayrışır; kavurma açık havada uygulandığında, denge kurulamadığı için tam bir bozunma olur. Sanayide kireç ve karbondioksit üretimi bu yolla yapılır. Kalsiyum karbonat, kuvvetli asitlerle bozunarak karbondioksit açığa çıkarır. Bu yüzden kireçli kayaçlar, asitlerle temas ettiğinde fokurdar.

Kalsiyumun diğer doğal bileşikleri arasında çeşitli silikatlar sayılabilir. Karmaşık silikatlara özellikle cam ve çimentoda rastlanır.

Kalsiyum tuzlarının ayırtedici özellikleri. Kalsiyum tuzları, kullanılan asitler renkli olmadığı sürece renksizdir; amonyakla çökelmemelerine karşın, alkali karbonatlarla çökelirler. Amonyum oksalatla, beyaz bir kalsiyum oksalat çökeleği oluştururlar.

—Bot. Bitkilerde kalsiyum oranı % 1-2 dolayındadır. Kalsiyum, pektinle birlikte, özellikle hücre çeperlerinin orta tabakasında yer alır ve bu durum geçirgenliği azaltır. Ayrıca yaşlı organlarda birikir ve oralarda organik asitlerin aşırı derecede artmasını önler. Değişik bitki türlerinin kalsiyum ihtiyacı aynı değildir; bir kısmı ise toprakta ancak çok az kalsiyum varsa dayanabilir (kireçyeren bitkiler), ama ne var ki kalsiyum elementinin bulunmadığı yer yoktur.

—Patol. Kanda ve iskelette olduğu gibi organizmanın bütün dokularında çoğu zaman koloidal olmak üzere, organik bileşikler halinde kalsiyum bulunur. Bundan başka kalsiyum iyonu plazmanın hafif alkali olmasında rol oynar. Kalsiyumun dışarı atılan miktarı besinlerle alınanı aşarsa, özellikle kemik ve dişlerde çeşitli bozukluklar ortaya çıkar (raşitizm, osteoporoz, osteomalasi). Kalsiyum kaybının başlıca nedenleri şunlardır: klorhidrik asidin aşırı çoğalması (asit besinler ve mayalanmalar kalsiyum tuzlarının oluşumuna neden olur); paratiroit bozuklukları; D vitamini eksikliği; kortizon tedavisi.

Kalsiyum kaybının tedavisi özellikle beslenme yoluyladır: kalsiyumca zengin bitkiler ve unlar, yeteri kadar emilebilen kalsiyumlu ilaçlar. Bunlar doğal ya da sentetik D vitamini eşliğinde verilirler.

—Tıp. Kandaki kalsiyum oranı çok dar sınırlar içinde dağılım gösterir: 90 ila 105 mg/l, yani 2,40 ila 2,60 mmol.

Kandaki kalsiyumun % 65'ini oluşturan iyonlaşmış kalsiyum, kan kalsiyumunun biyolojik bakımdan etkin bölümüdür. Organizmada, hemen hemen tümü kemiklerde olmak üzere 1 000 g kalsiyum bulunur.

Vücuttaki kalsiyum miktarı, kalsiyumun bağırsakta emilmesini, kan ile kemik sistemi arasında kalsiyum alışverişini ve böbreklerde fosfor ve kalsiyumun süzülüp atılmasını denetleyen parathormon (ya da paratiroit hormonu), kalsitonin ve

D vitamini sayesinde ayarlanır.

Parathormon, özellikle kemikleri etkileyerek, osteositlerdeki kalsiyumu serbest hale getirir. Daha düşük düzeyde olmak üzere böbreği ve bağırsağı da etkiler. Fosforun böbrekte süzülüp atılmasını artırarak kalsiyumunkini azaltır. Yani vücutta aşırı kalsiyum biriktirici etki gösterir.

Kalsitoninin etkisi onun tersinedir, kemik emilmesini engelleyerek kalsiyumu azaltır.

D vitamini, özellikle 25-hidroksikolekalsiferol ve 1-25-hidroksikolekalsiferol gibi metabolitleriyle harekete geçirdiği parathormonun kemik ve bağırsak üzerinde etkili olmasını sağlar, yani vücutta kalsiyumu çoğaltır.

Sinir sistemine gelince, kalsiyum sinir hücrelerinin içinde ve dışında değişik yoğunluklarda bulunur. Açılıp kapanabilen iyon kanalcıkları kalsiyumun hücreye girmesini sağlar, ondan sonra, enerji tüketen bir kalsiyum pompası kalsiyumu hücreden dışarı atar. Böylece kalsiyum eylem potansiyelinin doğuşuna ve aynı zamanda sinapslardaki kimyasal aracının serbest hale gelmesine katkıda bulunur. Kanda kalsiyum miktarının çok düşük olması tetani belirtilerine, yükselmesi ise zihinsel karışıklığa neden olabilir.

Günlük kalsiyum gereksinimi 500 mg'dır. Gebe kadında 1 000 mg, emziklide 2 000 mg olur.

Tedavide kalsiyumun çeşitli tuzları kullanılır: madensel kalsiyum tuzları (karbonat ya da tebeşir, klorür, bromür, fosfat, hipofosfit, vb.) ya da organik olanlar (glükonat, glütamat, levülinat). Bu tuzların bazıları kalsiyum sağlayıcı niteliklerinin yanı sıra aynı zamanda asit giderici, ishal kesici ve kan durdurucudur.

KALSİYUMFOSFAT a. Kim. Formülü $Ca_3(PO_4)_2$ olan ve üç kalsiyum atomu içeren fosfat. (Trikalsiyum fosfat da denir.)

KALSİYUMHİDROJENFOSFAT a. Kim. Formülü $CaHPO_4$ olan bir ortofosfat; iki hidrojen atomunun kalsiyumla ornatılması sonunda fosforik asitten türer. (İkincil [sekonder] kalsiyumfosfat da denir.)

KALSİYUMLU sıf. Anorg. kim. Kalsiyum içeren bir madde için kullanılır.

KALSİYUMSUZ sıf. Bileşiminde kalsiyum bulunmayan.

KALTABAN sıf. (fars. *ķaltaban*). **1.** *Esk.* Namussuz, pezevenk. **—2.** Şarlatan, yalancı, hileci.
—Geleneks. mim. LOĞ* TAŞI'nın eşanlamlısı.

KALTABANLIK a. **1.** Kaltaban olma durumu. **—2.** Kaltabanca davranış.

KALTAK a. **1.** Eyerin, birbirine bağlı ön ve arka kaştan oluşan parçası. (Eşanl. İSKELET.) **—2.** Kuskunsuz eyer.



kaltak

◆ sıf. ve a. *Kaba.* İffetsiz kadın için kullanılır.

KALTAKÇI a. Saraç. Kaltak yapan zanaatçı.

KALTAKKIRAN (Faik), türk siyaset adamı (Edirne 1870 -? 1948). Edirne tarihi üzerine çalışması olan Ahmet Badi Efendi' nin oğlu. Rüştiye'yi bitirdi. Edirne'de tarımla ve bağcılıkla uğraştı. İttihat ve Terakki cemiyeti'ne katıldı. Osmanlı meclisi mebusanı'na Edirne mebusu seçildi (1908 -1919). İşgale karşı Trakya'nın örgütlenmesinde ve direnişinde katkıları oldu. Meclisi mebusan'ın dağıtılmasından sonra Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM), yine Edirne milletvekili olarak katıldı (1920). 1943 yılına kadar bu ilin milletvekili oldu.

KALTAKLIK a. *Kaba.* İffetsiz bir kadının niteliği; iffetsiz bir kadına yakışır davranış.

KALTENBRUNNER (Ernst), avusturya kökenli alman siyaset adamı (Ried im Innkreis 1903 - Nürnberg 1946). R. Heydrich'ten sonra Gestapo şefi oldu (1943). Nürnberg mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılarak asıldı.

KALTENKİRCHEN, Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaletinde kent; 10 800 nüf. Hamburg'un kuzeyinde uluslararası havalimanı.

KALUBELA a (ar. *ķālū*, dediler ve *belā*, evet'ten *ķālū-bela*). *Esk.* **1.** İnsanların yaratıldıkları gün Tanrı'nın *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* sorusuna verdikleri "evet" cevabı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kalubeladan beri,* "çok eskiden beri" ya da "dünya kurulduğundan beri" anlamında kullanılır.
—ANSİKL. İsl. Bu iki sözcük (*kalu,* dediler; ve *bela,* evet) Kuran'ın Araf suresi'nde geçer (VI,172). Buna göre, Tanrı Âdem'in soyunun ruhlarını yarattığında onlara "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sordu. Onlar da "Evet (bela), sen bizim Rabbimizsin dediler (kalu)". Tefsirlere göre, Tanrı böylelikle daha yarattığı sırada ruhlara kendisini tanıtıp onaylattı. Bu yolla kıyamet gününde kendisini tanımayanların "Bize seni daha önce tanıtmadılar, bizi bağışla" demelerini önlemiş oldu.

KALUGA, Rusya'da kent, orta kesimdeki sanayi bölgesinde, Moskova'nın G.-G.-B.'sında; 312 000 nüf. (1989). XVII. yy. rus mimarisinin tipik anıtları (Marina Mnişek sarayı). Makine ve elektrikli gereçler. Demiryolu gereçleri. Kereste sanayisi. —Yakınında petrol yatağı.

KALUMPİT a. Okyanusya'da ve tropikal Asya'da yetişen ve genellikle kaba dokulu, yarı sert, hafif ya da yarı ağır bir odun veren ağaç. (Odunu marangozlukta kullanılır. Cinsi *terminalia* [*halile*]; *combretaceae* familyası.)

KALUNDBORG, Danimarka'da (Holbaek *amt*'ı) kent, Sjaelland adasının batısında, *Kalundborg fiyordu*'nun kıyısında; 11 800 nüf. Yunan haçı planlı, beş kuleli XII. yy. kilisesi. Eski evler. Müze. Petrol rafinerisi. Besin sanayileri. Balıkçılık. — Çevrede, XVIII. yy.'dan kalma Lerchenborg şatosu.

KALUT a. (fr. sözc.). Jeomorfol. Korozyonun, sellenmenin ve çözünmenin ortak etkileriyle açılan yüzlerce metre genişlikte boğazların arasında, killi-limonlu oluşumlar içinde biçimlenen, otuz-kırk metre yükseklikte sırt.

KALUTARA, Sri Lanka'da kent, kıyıda, Colombo'nun G.'inde; 32 000 nüf. Balıkçılık. Ticaret ve turizm merkezi. Portekiz kalesi.

KÂLUTE a. Esk. giy. **1.** Memluklar döneminde (XIII. yy.-XV. yy.) giyilen içi pamuklu ve köşeli bir tür külah. (*Kalavta, kellevte, külüte* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Kâlutei çerkeziye,* Melik Zâhir Berkuk döneminde kullanılmaya başlanan büyük boyutlu ve köşeleri eğri bir tür kâlute. ‖ *Kâlutei nasıriye,* küçük boyutlu kâlute. ‖ *Kâlutei tarhaniye,* Melik Eşref Şaban döneminde (1363-1377) üzerine küçük sarıklar sarılarak kullanılan kâlute.
—ANSİKL. Kâlute, genellikle yünlüden yapılır, içine pamuk döşenir ve pamuklu kumaşla astarlanırdı. Rengi kırmızı ya da sarı olur, kimisinin arkası enseyi örtecek uzunlukta yapılırdı. Üzerine kenarlarında altın çengeller bulunan sırma işlemeli ipek sarık sarılırdı. Memluklu sultanları Melik Eşref Halil (1290-1293) dönemine değin sarıksız sarı kâlute giyiyorlardı. Bu dönemde üzerine sarık sarılmaya başlandı; sarılan sarığa ve boyutlarına göre değişik adlar aldı. Sarıklar daha sonra görevleri gösteren boynuzlar biçiminde sarılmaya başlandı. Sultan kâlutesi altı, atabeyinki dört, emirlerinki iki boynuzluydu.

KALUYAN EL-KONEVİ, rum asıllı türk mimar ve ressam (XIII. yy.). Anadolu selçuklu döneminin önde gelen sanatçılarından. Bünyan Ulu camisi'nde (1256), Ilgın kaplıcası'nda (1267) ve Sıvas Gök medrese'de (1271) çalıştı. Sıvas'ta bulunan bir taşta adı *Kaloyan ül-Konevi* olarak geçer. Ressamlıkta da başarılıydı ve Ahmet Eflaki'ye göre Aynüddevle* ile birlikte Mevlana Celalettin Rumi'nin müritleri arasına katılmıştı. Kimi kaynaklarda dönemin ünlü mimarlarından Kelûk bin Abdullah'la aynı kişi olduğu ve müslümanlığı kabul ettikten sonra bu adı aldığı bildirilir. (→ Kayn.)

KALÜSTERON a. (fr. *calustérone*). Steroit hormonlara benzeyen, ama erkekleştirme etkisinden büyük ölçüde yoksun olan anabolizan madde. (Bazı kanser metastazlarının tedavisinde kullanılır.)

KALVA a. Esk. sil. Ahşaptan yapılmış çubuk biçiminde, ucu temrensiz talim oku.

KALVEN → CALVİN (Jean).

KALVENCİ → CALVİNCİ.

KALVENCİLİK → CALVİNCİLİK.

KALVOS (Andhreas), yunanlı şair (Zakynthos 1792 - Londra 1869). Yaşamının çok büyük bir bölümünü İtalya ve İngiltere'de geçirdi. Gençliği sırasında dostu ve ustası Foscolo'nun etkisiyle italyanca dizeler kaleme aldı, ancak geriye yalnızca yunanca şiirler bıraktı (*Lyra,* 1824; *Odai,* 1826). Solomos estetiğinin tersine, gerek dil, gerek nazımda görülen arkaizm nedeniyle, bu yapıtların XX. yy. yunan şiirinde başka bir örneğine rastlanmayan özel bir yeri vardır.

KALYA a. (ar. *ķalya*). *Esk.* Deniz bitkilerinin yakılmasıyla elde edilen soda.

KALYA ya da **KALYE** a. (ar. *ķalye,* tavada et vb. kavurma'dan). Mutf. Yağda kavrularak ve etsiz pişirilmiş kabak ya da patlıcan yemeği.

KALYAN a. (fars. *ķalyan*). *Esk.* Nargile.

KALYAN, Hindistan'da (Maharaştra) kent, Bombay'ın K.-D.'sunda; 1 014 062 nüf. (1991). Ticaret merkezi. Tekstil, kimya ve elektrikli gereçler.

Kalyanamkara ve Papamkara, buddhacılık öğretisiyle ilgili uygurca çeviri (X. yy.). Paul Pelliot tarafından Bin Buddha mağaraları'nda bulundu (1908). Paul Pelliot'nun ve Clément Huart'ın çevirileri aynı yıl (1914) yayımlandı. H. N. Orkun, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinin uygurcası* adlı yapıtında metni açıklamalarla sundu (1940). Sanskritçe aslından çinceye ve tibetçeye de çevirileri bulunan yapıt, bir hükümdarın iyi (Kalyanamkara, "edgü ökli") ve kötü (Papamkara, "ayıg ökli") iki oğluyla ilgili bir serüven çerçevesinde buddhacılığın canlılara acıma, sevgi, iyilik gibi ilkelerini konu edinir. İyi kardeş, yoksul halkın sürdürdüğü zahmetli yaşama son vermek için sihirli çintemani incisini bulmaya gider. Kötü kardeş onun gözlerini kör ederek inciyi ele geçirir. İyi, dürüstlüğüyle bir prensesin sevgisini kazanır ve gözlerine kavuşur. Onun yokluğunda üzüntüden gözlerini yitiren anasıyla babası da iyileşir; kötü kardeş bağışlanır; bütün insanların gereksinmeleri gökten yağar. Baş tarafı eksik metin türk dili tarihi bakımından önem taşır.

KALYDON. Tar. coğ. Korinthos körfezi yakınlarında Aitolia kenti, Euenos kıyısın-



Tomsich-Ricciarini

İngiliz kalyonları Adam Willaerts'in *Doğu Hindistan şirketi gemisinin yola çıkışı* adlı yapıtından (1620'ye doğru) ayrıntı *Denizcilik müzesi, Greenwich*

da. Augustus, kent halkını, Actium'un anısına kurulan Nikopolis'e taşıdı. Artemis Laphria ve Apollon'un ünlü tapınakları (VII. yy. sonu ile IV. yy. arasında burada tanrıçanın üç tapınağı art arda yapıldı); en eski tapınakların temel özelliği boyalı pişmiş topraktan metopelerdir (en eski metopeler Thermos'unkilerdir).

Kalydon yaban domuzu, yunan mitolojisinde ünlü yaban domuzu. Aynı adı taşıyan kentin çevresine saldırarak her şeyi yakıp yıkıyordu. Atalante ve Meleagros tarafından öldürüldü.

KALYE → KALYA.

KALYE BEY → CALLEJA (Antoine).

KALYKADNOS. Tar. coğ. Göksu* ırmağının Antikçağ'daki adı.

KALYMNOS → KALİMNOS adası.

KALYNDA. Tar. coğ. Anadolu'nun G.'inde, Lykia ile Karia bölgeleri sınırında antik kent; Dalaman'ın D.'sunda, Fethiye'nin K.-B.'sındaki Kozpınar mevkisindeki kalıntıları (surlar, kuleler) vardır. Strabon ve Plinius'un yapıtlarında adı geçen kent, İ.Ö. 480'de bir gemiyle Kserkses'in filosunda Salamis savaşı'na katıldı. Attike-Delos deniz birliği'ne vergi ödedi. İ.Ö. 200'de bağımsızlığını koruyorken, önce Kaunos'un, sonra da Roma döneminde Rodos'un yönetimi altına girdi.

KALYON a. (ital. *galèa*). Esk. denizc. **1.** İspanyollar tarafından, Yeni Dünya ile ticaret yapmada kullanılmış büyük yük gemisi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İki ya da üç ambarlı, yelkenle ve kürekle yürütülen büyük savaş gemisi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Kalyon çarkçısı*, bugünkü makine albayı rütbesinin osmanlı donanmasındaki karşılığı. (Zamanın en büyük savaş gemisi kalyon olduğundan, bu geminin çarkçıbaşısı o sınıfın en yüksek rütbelisi sayılırdı.) || *Kalyon kaptanı*, bugünkü güverte albayının osmanlı donanmasındaki karşılığı. || *Kalyon kâtibi*, kalyon mürettebatının aylıklarını veren, yiyecek içeceklerini sağlayan ve levazım hesaplarını tutan memur. || *Kalyon kâtibi halifesi*, kalyon kâtibinin yardımcısı. || *Kalyon tabibi*, bugünkü doktor albaylara osmanlı donanmasında verilen ad. || *Kalyonlar nakkaş başısı*, kalyonların boya işlerini yapan işçilerin başına verilen ad.

—ANSİKL. XII. yy.'da "kalyon" terimi, tek sıra kürekli ve ince biçimli küçük bir kadırgayı belirtiyordu. Daha sonra, bu terim Amerika'ya seferler yapan büyük ve güçlü yelkenliler için kullanıldı. XVI. yy.'da bir kıyının en büyük teknesi, kimi kez "kalyon" diye adlandırılıyordu. Kalyonlar özellikle, Meksika'dan ve Güney Amerika'dan çıkarılan altının İspanya'ya taşınmasında kullanılıyordu.

Osmanlı donanmasında kalyonlar ilk olarak Bayezit II devrinde kullanıldı. Bu kalyonların iki ambarlı ve üç ambarlı olan iki çeşidi vardı. Birden çok güvertesi olan ve yelkenle yürütülen gemilere de kalyon denirdi. Kanuni devrinde de, 1 500 ile 2 bin tonilato arasında yük taşıyan büyük gemilere bu ad verildi. Ancak, kürekle yürütülmelerine karşın, bu gemilerin hareketi yelkene yani rüzgâra bağlı olduğundan rüzgârsız havalarda bunlardan yararlanılamıyordu. Sultan Süleyman devrinden sonra bir süre kalyon yapımı durduruldu. Ancak 1644 yılına doğru 40 ile 45 top taşıyan kalyonların yapımına yeniden başlandı. 1650 yılından itibaren de, 81 top taşıyan iki ambarlı kalyonlarla, 110 top taşıyan üç ambarlı kalyonların yapımına hız verildi.

Buharlı gemilerin icadıyla, diğer yelkenli savaş gemileri gibi kalyonlar da ortadan kalktı.

Kosova I kalyonu Haliç'te Behzat Amed Bey'in yağlıboya tablosu XIX. yy.'ın ikinci yarısı *Deniz müzesi, İstanbul*



KALYONCA a. Eski türk saray danslarından biri. (Bir kalyonda küreğin çekilişini andıran hareketlerle ve sürekli değişen ayak figürleriyle oynanır.)

KALYONCU a. Esk. denizc. **1.** Kalyonlarda görevli deniz eri. **—2.** Osmanlı donanmasında, bahriye askerlerine verilen ad.

—El sant. *Kalyoncu bıçağı*, eskiden daha çok kalyoncuların kullandığı bir tür uzun bıçak. (Yaklaşık bir arşın [68 cm] uzunluğundaydı. Sapı ince ve zarif, ağzı düz olurdu.)

—İkt. tar. *Kalyoncu bedeliyesi*, Osmanlılar'da, Tanzimat'tan önce, yelkenli gemilerde kürekçi ve yelkenci olarak çalışanların gündeliklerini ödemek üzere halktan toplanan para. Bu para, yerine göre dört, yedi, sekiz, dokuz ve on eve bir kürekçi hesabıyla alınırdı.

—Kur. tar. *Kalyoncu kulluğu*, Osmanlılar'da kaptanpaşalığa bağlı olarak kurulan karakollara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Denizc. Osmanlı donanmasında kullanılan yelkenli büyük savaş gemilerine kalyon denildiğinden, denizcilere de bu ad verilmiştir. Kalyoncu sınıfı 1682'de kuruldu ve buharlı gemilerin icadına kadar devam etti. Bu sınıf gerek mali gerek idari bakımdan bahriyenin diğer sınıflarından tamamen farklıydı. Bu nedenle kalyoncular başlı başına bir ocak sayılırdı. Kalyoncu terimi daha sonra bütün bahriye için kullanıldı.

—Kur. tar. Cezayirli Gazi Hasan Paşa, kalyoncuları disiplin altına almak için Galata ve Beyoğlu'nun değişik yerlerinde karakollar (kulluk) kurdurdu. Kalyoncu kulluklarının amirleri "başağa" diye anılırlardı (Galata başağası vb.). Kulluklarda görevli kalyonculara ise, kalyoncu çavuş denirdi. 1827'de kalyoncu sınıfı ile birlikte kalyoncu kullukları da kaldırıldı.

KALYONCU → DİLMEN (Güngör).

KALYOT → GALYOT.

KALYPSO. Yun. mit. Ogygia (Septe ?) adasında oturan peri. Deniz kazasına uğrayan Odysseus'u adasında ağırlayarak uzun süre yanında tuttu. Bu efsane, Kirke* efsanesiyle benzerlik gösterir.

KALYUB, Aşağı Mısır'da, Kalyubiye vilayetinde kent; Kahire'nin 15 km K.'inde. 49 300 nüf. Eski vilayet merkezi. Demiryolu kavşağı, dokuma sanayisi (pamuk, ipek). Kentin kuruluşunda yakınındaki Heliopolis'in kalıntıları kullanıldı.

—Tar. Nikiulu İoannes'in tarihinde geçer (VII. yy.). Halife ez-Zahir tarafından, nedimi Nasr bin Abbas'a verildi (1154/1155). Selim I ile Tomanbay arasındaki savaşlarda arap akınlarından zarar gördü (1517). Daha sonra başıbozuk askerlerce yağmalandı (1804, 1805). Kahire'ye yakınlığı nedeniyle, oradaki siyasal olaylardan etkisiyle, 1406 ve 1434/1435'te de yıkıma uğramıştı. Kentin gelişiminde etkili olan Eş-Şevaribi ailesi bir cami ve misafirhane, Kavalalı Mehmet Ali Paşa da bir pamuk ipliği imalathanesi, kışla ve menzilhane yaptırdı. Kalyub'da bulunan altı caminin en önemlisi, "Cami üz-Zeynebi" de denilen Büyük cami ya da Ulu cami'dir. Bu yapı görkemli minaresiyle dikkati çeker; minber ve taçkapı üzerindeki yazıtlardan 1735/1736'da onarıldığı anlaşılmaktadır.

KALYUBİ (Ahmet bin Ahmet EL-), arap bilgin ve yazar (Kalyub ? - 1659). Ünlü şafii fıkıh bilgini Şemsettin er-Remli'den ders gördü. Alanında, dönemin en yetenekli kişisi olarak tanındı. Fıkıh, coğrafya, tıp, gizli bilimler gibi konularda yazdığı çok sayıda yapıttan günümüze yalnızca 21 tanesi kaldı. Bunlardan başlıcaları; denenmiş olan şeylerle ilgili *Kitâb ül-mücerrebât*, Hz. Peygamber'in miracı hakkında *Mi'râc ün-Nebi;* ülkelerin adları, genişlikleri ve uzunlukları ile ilgili *Risâle fi ma'rifeti esmâ'il-bilâd ve uruzihâ ve etvâliha*, dindarlarla ilgili hikâyeleri içeren *Kitâb ül-Hikâyât*.

KALYUBİYE, Mısır'da il, Aşağı Mısır'da, Nil'in D.'sunda ve Kahire'nin K.'inde; 944 km²; 2 514 244 nüf. (1986). *Benha*'nın yönetim merkezi.

KALYUM a. (fr. *kalium*'dan). Anorg. kim. Potasyumun eski adı.

KAM a. (esk. türkç. sözc.). Şaman.

KAM a. (ar. *ḳamᶜ*). *Esk.* **1.** Kahretme, ezme. **—2.** Zapt etme, buyruğu altına alma. **—3.** *Kam etmek*, ezmek; buyruğu altına almak.

KAM a. (alm. *Kamm*, tepe, diş tarağı'ndan). Mak. san. **1.** Bir dönme devinimini, az ya da çok karmaşık bir yasaya göre ve tam olarak hesaplanmış bir profille, ötelenme devinimine dönüştüren çok çeşitli mekanizmalara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kam mili*, merkeze uzaklığı de-

şişen çıkıntılarla donatılmış ve dönüşü, bu çıkıntılara dayanan parçaların almaşık olarak radyal ötelenme devinimi yapmasını sağlayan, özellikle de içten yanmalı motorların supaplarının açılıp kapanmasına kumanda eden mil. || *Düşmeli kam,* kılavuzlanan organın yavaş yavaş kalkmasını, ardından da ani olarak düşmesini sağlayan kam. || *Radyal-eksenel kam,* geometrik özellikleri, kumanda edilen organa birbirine dik iki doğrultuya göre bir devinim vermek üzere, hem dönme eksenine olan uzaklığa, hem de bu eksen boyunca konuma bağlı olan kam. || *Silindirsel kam,* profili içi boş bir silindirin doğurucularının uzunluğuyla belirlenen kam. || *Yivli kam,* çektirme yayının kullanımını ortadan kaldırmak için, kumanda edilen organa bağlı tekerciğin yerleştirildiği bir yiv (bir disk, bir silindir, bir koni vb. üzerine açılmış) içeren kam. || *Yürek kam,* sabit hızlı doğrusal ve almaşık bir devinim sağlayan, helisel bakışımlı bir profile sahip kam.

—Oto. *Kam mili,* EKSANTRİK* MİLİ'nin eşanlamlısı.

—Saatç. Bir levyeyle (sıfırlama işlevi gören yürek kam) devindirilen ya da bir levyeyi, bir çarkı (çalıştırma sistemlerini kurma kamı) kaldıran sarmal, logaritmik vb. profilli döner parça.

—ANSİKL. Mak. san. Kam döner bir parçadan oluşur; bu parça genellikle çembersel olmayan bir disktir ve kam dönerek diskin profiline dayanan devingen organa (tekercik, dayanak vb.) bir gidip gelme devinimi iletir. Kamın profili, geometrik tanımlı ya da deneysel çizimli çok çeşitli eğrilerden yararlanarak sözkonusu organın gerçekleştireceği devinime göre belirlenir. Kamlar özellikle modern mekanizmaları otomatikleştirmede ve giriş supapları ile egzos supapların kalkışına kumanda etmede kullanılır.

KÂM a. (fars. *kām*). *Esk.* **1.** Dilek, amaç, arzu, istek: *"Gerçi cânândan dil-i şeydâ içün kâm isterem"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Zevk, tat. **—3.** *Kâm almak,* bir şeyden umduğunu, istediğini elde etmek: *"Gülelim oynayalım kâm alalım dünyadan"* (Nedim, XVIII. yy.). **—4.** *Kâm-bin,* zevk alan, mutlu: *"Devlet ü izzetle her dem kâmbîn ol kâmbîn"* (Vasfi, XVI. yy.). || *Kâm-cû,* emeline kavuşmak isteyen: *"Sanatın dibâcesinden bir varak-ı ruy-i zemin / Dergeh-i ta'zim ü tekrîminde âlem kâm-cû"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Kâm-güzar,* isteğini elde edebilen. || *Kâmkâr,* isteğine kavuşmuş olan, mutlu: *"Paşa efendimizin sâyesinde kâmkâr olmak bizlere ne devlettir"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Kâm-na-kâm* ya da *kâm u na-kâm,* ister istemez; elbette. || *Kâ n -perver,* emel besleyici, istek duyan. || *Kâm -reva,* isteğine erişen, amacın ulaşan. || *Kâm-ver,* isteğine kavuşmuş, mutlu. || *Kâm -yab,* muradına erişen, isteğini elde etmiş, mutlu: *"... en mesut bir ömür ile kâm-yâb olmanızı temenni ederim"* (İsmail Suphi, XIX. yy.).

—Esk. anat. Ağzın üst kısmı, damak.

KAM (Ferit), türk din ve edebiyat bilgini, şair (İstanbul 1864 - Ankara 1944). Özel öğrenim gördü; cami derslerini izleyerek icazet aldı (1905). Fransızca öğretmenliğiyle başlayan (1888) öğretim hizmetini Darülfünun'da türk edebiyatı (1914), Süleymaniye medresesi'nde genel felsefe tarihi (1917), Edebiyat fakültesi'nde metin açıklaması müderrisliklerine getirilerek sürdürdü. Darülfünun'da iran edebiyatı okuttu (1924-1933). Son görevi Dil ve tarih -coğrafya fakültesi iran edebiyatı profesörlüğüydü (1943-1944). İkinci meşrutiyet'ten sonra gelişen toplumsal-siyasal akımlardan islamcılık akımının temsilcilerindendi. Din konularıyla ilgili inceleme ve görüşleri *Dini, felsefî musahabeler* (1911), *Vahdet-i vücut* (1912) kitaplarındadır. Edebiyat incelemeleri *Asar-ı edebiye tetkikatı dersleri* (1915-1916 yıllarında verdiği derslerin notları), *Şerh-i mütun* (1919-1922 yıllarında verdiği derslerin notları), *İran edebiyatı* (1927) kitaplarında yer alır. Gençlik şiirleri *Türrehat* (1886) kitabında derlenmiştir. (→ Kayn.)

KAM (Ruşen Ferit), türk kemençe virtüozu ve koro yöneticisi (İstanbul 1905 -ay. y. 1981). Ömer Ferit Kam'ın oğlu. Kemençe çalmayı, Tanburi Cemil Bey'in plakları dinleyerek öğrendi. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nin türk dili ve edebiyatı bölümünü bitirdikten sonra çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 1927'den başlayarak, ilkin İstanbul, sonra da Ankara radyolarında çaldı. 1951 -1953 arasında Ankara radyosu (AR) müdürüydü. AR klasik türk müziği korosu şefi olarak, açıklamalı programlar hazırladı. Ankara Devlet konservatuvarı'nda türk müziği tarihi ve edebiyat dersleri verdi. Özellikle *Radyo* dergisinde besteciler üzerine yazıları yayımlandı. Tanburi Cemil Bey'den sonraki en büyük kemençe virtüozu olan Kam, yakın dostu Mesut Cemil'le doldurduğu plakların bazılarında, sanatına derinden bağlı olduğu Cemil Bey'in yapıtlarını yorumladı. Şair ve besteci Nazîm üzerine bir monografi yayımladı (1933). Tek bestesi olan hicazkâr şarkı *(Bir nevcivandır, âşûb-i candır)* kusursuz bir yapıttır.

KAMA a. (ermenice *kam,* çivi'den). **1.** Esk. sil. İki yanı keskin, sivri uçlu, enlice, bıçak türünde silah. (Kın içinde belde taşınır. Daha çok Kuzey Kafkasyalılar, özellikle Gürcüler ve Çerkezler tarafından kullanılır.) **—2.** Kütüğü yarmak için kullanılan sivri uçlu, yassı ve enli çivi; takoz.

—Aktar. *Kancalı kama,* ince tarafında bir kanca taşıyan, metal kama. || *Taş kaldırma kaması,* kesme taşları aktarmak ve yerleştirmek için kullanılan kama.

—Al. tak. Bir takımın sapını, yuva içinde sıkıştırmaya yarayan takoz.

—Ask. *Kama düzeni,* bir tank bölüğünde bir takımın ileride iki takımın geride ya da bir tankın ileride iki tankın geride, komutan tankının merkezde bulunduğu düzen.

—Ayakkc. *Kalıp kaması,* bir ayakkabı kalıbını genişletme amacıyla kullanılan ağaç parçası. — Bot ve potin kalıplarının orta kısmı.

—Bayınd. Kamalı ve kapaklı barajlarda kapama öğesi olarak kullanılan, üst kısmı elle kavranabilecek biçimde inceltilmiş ya da işlenmiş ağaç ya da hafif metalden parça. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bür. ger. *Durak kaması,* daktilo tarafından seçilen noktalarda (paragraf başı, sütun vb.) satırı durdurmak için bir daktilo makinesinin şaryosuna yerleştirilmiş hareketli metal mandal.

—Denizbil. ve Hidrol. *Tuzlu kama,* bir ırmağın ağzında, deniz suyunun ırmak suyunun altına girmesi (ırmağın yukarı kesimine doğru, deniz suyu hafif eğimli bir haloklin ile ırmak suyundan ayrılır). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Denizc. Bir kaplama tahtasını sökmede, bir payandanın cundasını istenilen yere sıkıştırmada kullanılan ucu sivri üçgen biçiminde ağaç siğil. — Makara sapanlarını, piyanlarını ve piyan ligadoralarını berkitmek için araya sokulan siğil.

—Dokmc. *Burgu* ağacı*'na bazı yörelerde verilen ad.

—El sant. Bakırcı tezgâhındaki oyuklara örsleri sıkıştırmak amacıyla kullanılan, konik kesilmiş ağaç parçası.

—Foto. *Duyarlıkölçüm kaması,* ışıkölçüm ve duyarlıkölçümde, ışığın geçişinde, bilinen bir yasaya göre gittikçe artan bir değişim elde etmek için kullanılan, genellikle düzlemsel öğe.

—Mad. oc. Kayağantaşları yarmak için kullanılan ağaç parçası. (Bk. *ansikl.* böl.) || Yarıklı ve köşeli bir ankraj cıvatasının ağız uçlarını açmaya yarayan metal parça. || Yuvarlak bir ağaç parçasını 25 mm kalınlığında koşut biçme çizgileriyle biçerek elde edilen işlenmemiş tahta. (Kamalar tahkimat malzemesi olarak kamalama işleminde kullanılır; gönyesine getirilmiş tahtalara göre daha ucuzdur.)

—Mak. san. İki parça arasına, ya aralarında belli bir açıklık bulundurmak ya da aralarındaki boşluğu doldurmak ve bu parçaları birleştirmek için konan bir tür takoz. || İki eşmerkezli parçanın birlikte dönmesini sağlayan genellikle prizmasal metal parça. (Milin doğurucusu boyunca açılan bir yuvaya, yüksekliğinin yarısına kadar geçirilen kama daha sonra dış parçanın [makara, küçük eş dişli vb.] deliğinde oluşturulan bir kanal içine kaydırılır.) || *Ayarlı kama,* devinim halindeki bir parçanın aşınma boşluğunu almak için, sürme vidalarıyla ve sıkıştırma karşı somunuyla yer değiştirebilen ince takoz. || *Düzeçleme kaması,* bir mobilyanın ya da makinenin ayakları altına dengeleme amacıyla konan parçaların her biri. || *İtici kama,* redüktör koninin penceresine sokulduktan sonra bu koniyi takılı olduğu takım taşıyıcı koniden ayırmak amacıyla üzerine vurulan eğik kenarlı takım.

—Marangl. Dülgerlikte ve marangozlukta delikli ve zıvanalı bir geçmeyi sabitleştirmek için kullanılan, sert ağaçtan yapılmış, genellikle kare kesitli, piramit biçiminde ahşap parça. (Birleştirmenin işlevine göre bir ya da iki kama kullanılır. Saplamayla karıştırılmamalıdır.) || *Kama açısı,* DİŞ* AÇISI'nın eşanlamlısı. || *Kavrama kaması,* kavramaları birleştirmek ve sıkıştırmak için kullanılan kama. || *Rende kaması,* rende tığını sıkıştırmaya ve sabitleştirmeye yarayan rende öğesi. || *Yıldırım birleştirme kaması,* yıldırım birleştirmede iki parçayı bağlamada kullanılan kama. || *Zıvana kaması,* zıvana dili ve yuvasına dik olarak açılmış deliğe çakılan ve birleştirmeyi sağlamlaştıran ahşap çivi.

—Matbaac. Tipo kalıbındaki matbaa karakterlerini tahta parçalar yardımıyla sıkıştırmakta kullanılan, kenarlarından biri eğik olarak planyalanmış tahta takoz.

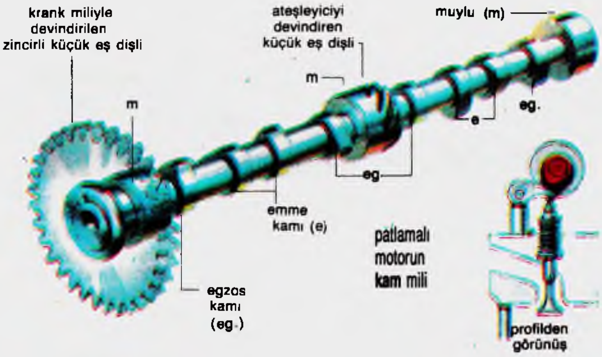
—Nalbantl. *Kama başlı buz mıhı,* başın üst bölümü keskin bir kama biçiminde olan ve buzlu zemin için çakılan mıh.

—Ormanc. Ağaçların kesiminde ve yarılıp küçük parçalar haline getirilmesinde kullanılan çok keskin açılı prizma biçiminde metal ya da çok sert odun parçası.

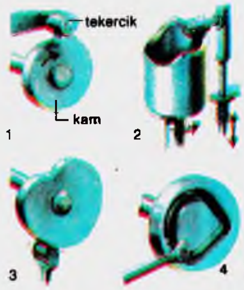
—Oy. *Kama basmak,* çocuk oyunlarında sayı kazanmak. —Bazı çocuk oyunlarında birkaç turdan oluşan oyunun bir turunu tamamlayıp puan almak.

—Polim. Bir enjeksiyon kalıbında kalıp boşluğu öğesi; koni biçimindeki iki kama, bir taşıyıcı üzerinde bulunur. (Kamalı bir kalıbın önemi, özellikle az bir kuvvetle kapatılabilmesinden kaynaklanır.)

—Sil. Ateşli silahlarda namlunun arka boşluğunu kapamaya yarayan çelik blok. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kama patlaması,* atış sırasında top kamasının kaza ile açılması. (Kama patlaması, kamanın ateşlemeden önce tümüyle kapatılmamasından ileri gelir. Bunu önlemek için, kama açık kaldığında ateşlemeyi engelleyen bir emniyet tertibatı vardır.) || *Kama yastığı,* kamadan doldurulan silahlarda kapağın yanlarından gaz kaçmasını önleyen düzenek. || *Oynak kama,* bir ateşli silahın, ateşleme iğnesine bağlı olan kaması; bu kamanın hare-

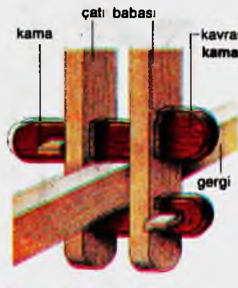


patlamalı motorun kam mili

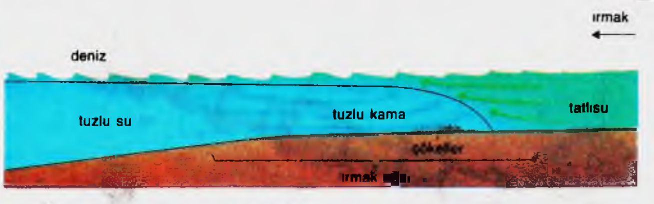


kamlar
düşmeli (1), silindirsel (2), yürek (3), yivli (4)


kaldırılacak blok üzerine yerleştirilen taş kaldırma kaması



kavrama kaması



tuzlu kama

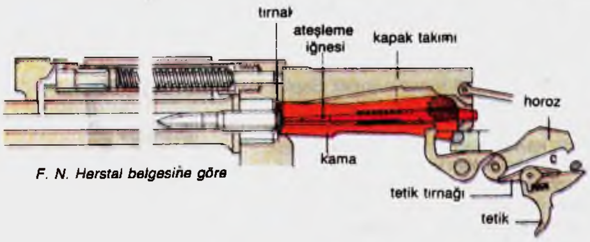
keti, silahı doldurmayı, namluyu açıp kapamayı ve fişekleri çıkarmayı sağlar. || *Yarı otomatik kama*, topun geri tepmesiyle açılan, dolmasıyla kendiliğinden kapanan kama türü; genellikle uçaksavar toplarında kullanılır.
—Teknol. *Kamayla bağlamak* → KAMALAMAK'ın eşanlamlısı.
—Yerbil. Kalınlığı, yatay aralıklara göre azalan ve sonunda yok olan tortul bir katmanın özel görünümü.
—ANSİKL. Bayınd. Elle kumanda edilen kamalar bir yandan tabandaki bir çıkıntıya, öte yandan da yatay başlığa dayanır. Bu başlık açık konumdaki kapakların üst bölümünü birbirine bağlar. Kamalar yan yana yerleştirildiğinde, hemen hemen su sızdırmaz bir baraj oluşturur. Debi çok fazla yükseldiğinde kamaların tümü kaldırılır ve kapaklar baraj tabanına yatırılır; böylece, baraj tamamen ortadan kaldırılarak kabaran suyun anaforsuz akması sağlanır. Suların hızlı bir biçimde kabardığı durumlarda, barajı bu yöntemle kaldırma işlemi tehlikeli olabilir.
—Denizbil. *Tuzlu kama*, gelgit hafif olduğunda ya da hiç olmadığında, tatlısu tuzlu kamanın üstünde akar ve genellikle rengi aracılığıyla çevresinden ayrılan bir "ayla" biçiminde denize yayılır. Tuzlu kama; ırmak debisinin artmasına ya da eksilmesine bağlı olarak yukarı ya da aşağı kesime doğru akar. Kamanın yüzeyinde, tatlısu belli bir miktarda tuzlu suyu sürükler ve bunun sonucunda, dipte, denizden ırmağın yukarı kesimine doğru bir dengeleme akıntısı gerçekleşir. Bu koşullar, ırmağın getirdiği gereçlerin çökelmesini ve ırmak ağzında bir setin oluşmasını kolaylaştırır; bu koşullar, suyun çekildiği dönemlerde ırmak içinde acısuların yükselmesini açıklar. Eğer gelgit önemli boyutlardaysa tuzlu su ve tatlısu karışımı, gelgitin saatlerine bağlı olarak değişik koşullarda gerçekleşir ve incelenmeleri ilgili eştuzlulukların belirlenmesini gerektirir.
—Mad. oc. Takozlarla birlikte kullanılan kama, çıkarılacak kayaçları parçalamayı sağlar. Mermer ve kayağantaş çıkarılırken kesilecek blokun düzlemine yerleştirilmiş birçok kama kimi zaman aynı anda kullanılır. Kamaların tümünü aynı anda sıkıştırarak düzenli ve gittikçe artan biçimde taşa gerilim verilir.
—Sil. Ağızdan dolan ateşli silahlarda, atım yatağı arkadan "kama" denilen çok kalın bir parçayla kapalıydı. Bunun dış yüzü *kubbe* biçimindeydi ve ucunda *kama düğmesi* denilen bir çıkıntı bulunuyordu. Kamadan dolan ateşli silahlarda kama bir manşonla takviye edilmişti. Yüz Yıl savaşları'nda kullanılan ilk ingiliz topları kamadan doldurulurdu, fakat kapak çok ilkel olduğu için alevli gazların arkaya doğru püskürmesini engelleyemezdi. Onun içindir ki kısa bir süre sonra, yani XV. yy.'da bu yöntem terk edildi ve toplar ağızdan doldurulmaya başlandı. Topların tekrar bütün Avrupa'da kamadan doldurulmasına ancak 1866 Avusturya-Prusya savaşı'ndan sonra dönüldü.

Menşuri (köşeli, prizma) kamalar'da, namlunun eksenine dik olan yuvanın arkasında bir delik bulunur; bu yuvada köşeli bir parça hareket eder ve bu parça kama açık olduğunda namlunun atım yatağında yer alır, böylece de merminin yatağa girmesine olanak verir. Daha önceleri sevk barutunun geri kaçması için kullanılan duyun yerine, günümüzde kamanın içine sokulan tıkayıcı halka kullanılır.

Vidalı kamalar'da, bir kama vidası, bir plastik tıkayıcı ve bu vidanın ters yönde dönmesini ya da zamansız ateşlemeyi önlemek için emniyet düzeneği bulunur. Kama vidası, üç tane burgulu ve üç tane de düz bölümü bulunan aralıklı burgulu bir vidadır; *kama somunu* ise vida ile aynı yapıya sahiptir. Böylece bu iki parça birbirine kolayca geçer ya da ayrılır.

Günümüzde, topların tümü yarı otomatik kamayla donatılmıştır. Portatif silahlarda bir tırnağa bağlı olan kama, kurma levyesiyle nişancı tarafından hareket ettirilir. Otomatik silahlarda bu hareketi gerçekleştirmek için, gazların bir pistonla kamaya aktarılan etkisinden yararlanılır.

otomatik 7,62 FN tüfeği kamasının şematik kesiti



F. N. Herstal belgesine göre

KAMA a. (çerkezce sözc.). Tar. Osmanlı sarayında aynı kuşaktan ya da yaşıt olan saraylıların bir araya geldiklerinde konuşma izni istemek için kullandıkları terim. (Yaşıt saraylılar arasında bir söyleyeceği olan, önce bu sözcüğü kullanır ve ancak dinleyici durumunda bulunanlar da aynı terimle karşılık verdikten sonra konuşmasına başlayabilirdi. Karşıdakiler "kama" demedikçe konuşmaya başlamak çok ayıp, hatta saray göreneklerine aykırı sayılırdı.)

KAMA, Rusya'da ırmak, Volga'nın kolu; 2 032 km. Rus ovasının doğu bölümüne ve Ural dağlarının batı yamaçlarına yayılan 521 700 km²'lik bir alanı akaçlar. Kama'nın suları kışın kabarıktır: nisan ile haziran arasındaki karların erimesiyle sular kabarır; buz birikmesi kasım ile nisan arasında olur. Kütüklerin yüzdürülmesinde ve altı düz mavnalarla maden filizlerinin taşınmasında yararlanılan Kama, elektrik üretimi için donatılmıştır. Kama üzerinde üç önemli santral vardır: Perm'in aşağı kesiminde (504 MW), Votkinsk'te (1 000 MW), Nijnekamsk'ta (1 200 MW). Nijnekamsk santralı'nın yakınında *Kama sanayi kompleksi* (kamyonlar), Naberejnıye Çelnıy (Tataristan Özerk Cumhuriyeti) kentinin doğmasına yol açmıştır.

KAMA, hint Aşk tanrısı. *Brahmana*'lara göre, Yaradan'ın zihninde yalnızlıktan kurtulma isteğini uyandırdığına göre, tanrıların en eskisi olması gerekir. Şiva'nın Parvati'ye âşık olmasına da yol açmıştır. Bir papağana binmiş ve şekerkamışından bir yayla ucunda demir yerine lotus goncası bulunan oklar kuşanmış yakışıklı bir delikanlı biçiminde gösterilir. Eşi, şehvet tanrıçası Rati'dir.

KAMA BULGARLARI → VOLGA BULGARLARI.

KAMACI a. Top, kamasının bakım ve onarımını yapan kimse.
—Ask. denizc. Top denizaltı silahları ve güdümlü mermilerin mekanik gereçlerinin kullanımı ve bakımıyla görevli er.

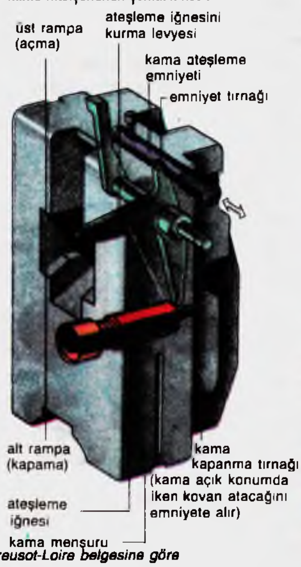
KAMACI (Cemal), türk boksör (Trabzon 1943). Boksa Fatih güreş kulübü'nde başladı (1958). 71 kg'da üç yıl üst üste Türkiye şampiyonu (1964,1965,1966), Balkan ikincisi (1966) oldu. Profesyonelliğe geçerek Avusturya lisansıyla dövüşmeye başladı (1967). Avrupa şampiyonu fransız Roger Zami'yi yenerek 63,5 kg'da bu unvanı ele geçirdi (1 ekim 1973). Avrupa şampiyonluğunu ispanyol Toni Ortiz'e kaptırdı (haziran 1973). Yine bir ispanyol boksör olan Gomez'i yenerek ikinci kez Avrupa şampiyonu oldu (ekim 1975). Avrupa profesyonel boks şampiyonluğu unvanını aynı yıl içinde yaptığı üç maçı da kazanarak korudu (1976). İstanbul'da düzenlediği bir jübile maçından sonra boksu bıraktı (11 kasım 1976). 63,5 kg'da dünya sıralamasında dördüncü sıraya kadar yükselen Kamacı, Avrupa şampiyonu olan tek türk boksörüdür.

KAMAEĞRELTİSİ a. Tropikal bölgelerde yetişen sarkık yapraklı eğrelti. (Bil. a. *nephrolepis;* polypodiaceae familyası.) [Dört türü süs bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilir: *Nephrolepis cordifolia, N. biserrata, N. acuminata* ve özellikle *N. exaltata.*]

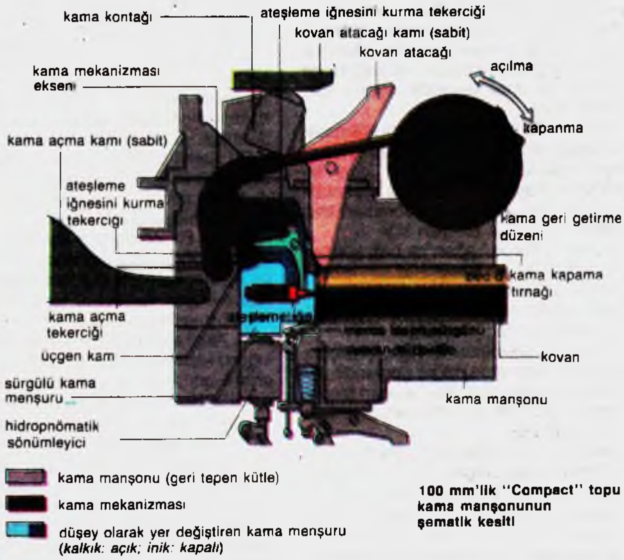
KAMAİŞİ, Japonya'da (İvate ili) kent, Honşu'nun K.'inde, Büyük Okyanus kıyısında; 65 300 nüf. Bölgedeki demir cevherinden yararlanılarak yapılan döküm ve çeliği sevk eden ticaret ve balıkçılık limanı.

100 mm'lik "Compact" topu kamasının işleyiş ilkesi. Kama manşonu bakışımlı iki kovan atacağı ve iki geri getirme düzeniyle donatılmıştır; kurma tekerciği kamayı hareket ettiren iki üçgen kam arasında yer alır. Ateşleme: kama manşonu içindeki bir iticiyle yanlamasına itilen kama ateşleme emniyetinin tırnağı, kurma levyesinin üst kolunun karşısında bulunur; bu tırnak ateşleme iğnesi yayının etkisiyle ateşleme emniyetinden ani bir biçimde kurtulur.

100 mm'lik "Compact" topunun kama manşonunun şematik kesiti



Creusot-Loire belgesine göre



100 mm'lik "Compact" topu kama manşonunun şematik kesiti

Creusot-Loire belgesine göre

KAMAKURA, Japonya'da (Honşu adası) kent, Tokyo'nun G.'inde; 174 299 nüf. (1990). Kanto'nun merkezi ve Minamoto ailesinin anayurdu. Yorimoto, 1192'de şogunluğunun merkezini buraya taşıyarak köyü büyük bir siteye dönüştürdü. Kentin nüfusu, 1300 yılına doğru, bir milyonu aşıyordu. Nitta Yoşisada'nın 1333'-e doğru yakıp yıktığı kenti 1349'da Aşikaga Motuci (Takauci'nin oğlu) yeniden yaptırdı. İç savaş sırasında yeniden harap olan kentte hâlâ Kamakura döneminden (1192-1333) kalma birçok anıt bulunmaktadır; bunlar arasında, 1252' de dökülen, 14 m yüksekliğinde bronz *daibutsu* (büyük buddha*) heykeli sayılabilir. Kamakura, geleneksel Japonya'nın sanat ve din merkezlerinden biridir. Ulusal sanat müzesi (Kamakura ve Aşikaga dönemleri yapıtları).

KAMAKUYRUK a. Kıvırcık ve dağlıç ırkından koyunların melezlenmesi sonucunda ortaya çıkan ve kuyruğu kıvırcığınkinden daha kalın, daha yağlı olan koyun tipi.

KAMALA a. Kim. ve Eczc. *Mallotus philippinensis*'in yerli dilindeki adı; meyvesi, dokumaların boyanmasında boyarmadde ve solucan düşürücü ilaç olarak kullanılır. (*M. philippinensis*, Çin, Güney-doğu Asya ve Avustralya'da oldukça yaygındır. Yetiştirildiği bölgelerde kullanılan tohumu, % 20 oranında kurutucu akışkan yağ içerir.)

KAMALAMA a. Kama ile vurma; takozla yarık açma.
—Mad. oc. Aralarında en uygun teması sağlamak için tahkimat ile alttan desteklenecek arazi arasına yerleştirilen ağaç parçaların tümü.
—Teknol. İki makine parçasını kamayla birleştirme; bu birleştirmenin kendisi.

KAMALAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi kamalamak*, ona kama batırmak, onu kamayla yaralamak. **—2.** Teknol. Bir kamayla tespit etmek. (Eşanl. KAMAYLA BAĞLAMAK.)

KAMALI sıf. Kaması olan: *Kamalı top.*

KAMAMSI sıf. Kamaya benzer.
—Nöroanat. *Kamamsı demet*, BURDACH DEMETİ'nin eşanlamlısı.

KAMAN, İç Anadolu bölgesinde Kırşehir iline bağlı ilçe; 61 569 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak; 50 köy. Merkezi, Kırşehir'in 52 km kuzeybatısında *Kaman*, 26 038 nüf. (1990). Tahıl. Küçükbaş hayvan. Halıcılık. TMO'nun tahıl deposu. Tuğla ve kiremit fabrikası, tarım araçları sanayisi.

KAMANÇO a. *Arg.* "Aktarmak, elden ele geçirmek" anlamına gelen *kamanço etmek* deyiminde geçer.

KAMANİÇE, rusça **Kamenets-Podolskiy,** Ukrayna'da kent, Dniestr'in yakınında, Hmelnitski'nin G.'inde; 102 000 nüf. (1989). Besin sanayileri.
—Tar. Baltık denizi'ni Karadeniz'e bağlayan ticaret yolu üzerinde bulunan kent, savunmaya elverişli kalesi nedeniyle 1432'den sonra tatar akınlarına karşı Polonya'nın güney sınırının korunması bakımından önem kazandı. Türkler'in 1633'teki kuşatmasına karşı koydu. 1672'de Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından ele geçirildi. Ancak Türkler onu Karlofça antlaşması (1699) ile Polonya'ya geri vermek zorunda kaldılar. 1793'te Ruslar tarafından ilhak edilen kent, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Polonya'ya verildi. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği sınırları içinde kaldı.

KAMARA a. (ital. *càmera*). **1.** Bir gemide, mürettebata ve yolculara ayrılmış kapalı, küçük oda. (KABİN, KABİNE, KABİNETO da denir.) **—2.** İngiltere'de yasama meclislerine verilen ad: *Lordlar kamarası. Avam kamarası.*
—Denizc. *Güverte kamarası*, yolcu gemilerinde, ana güverte üzerinde ya da kasara altında bulunan kamara. || *Harita, hesap, seyir kamarası*, kaptan köprüsünün yakınında yer alan ve içinde deniz haritaları, seyir aygıtları bulunan ve seyir hesapları yapılan kamara.

KAMARAC (Kumarasvami), hint siyaset adamı (Virudhunagar 1903 - Madras 1975). 1937'de, daha sonra 1946'da Madras Yasama meclisi'ne seçildi. Siyasal etkinlikleri nedeniyle İngilizler tarafından üç yıl (1942-1945) hapsedildi. Bağımsızlık sırasında (1947) Kurucu meclis üyeliğine seçildi; 1949'da Kongre partisi sürekli yürütme komitesi üyesi, 1952'de Halk meclisi'nde milletvekili oldu. 1954-1963 arasında Madras eyaleti hükümet başkanlığına, 1963-1968 arasında da Kongre başkanlığına getirildi. 1971'de yeniden *Lok Sabha*'ya seçildi. Gandhi'nin son tilmizlerinden biriydi. Tamil Nadu'da çok sevilen bir sosyalist olarak, 1969'a kadar önemli ölçüde bütünleştirici bir rol oynamayı başardı.

KAMARACI a. Ask. denizc. Savaş gemilerinde, mürettebatın yemeklerini dağıtan, yemek takımlarının temizliğinden ve bakımından sorumlu olan er.

KAMARAN, Kızıldeniz'de küçük takımada, Yemen kıyılarının kuzey kesiminde; 130 km^2; 2 200 nüf. Yemen ikiye bölünmüş olduğu sırada, hukuken Güney Yemen'e bağlı olduğu halde Kuzey Yemen'in işgali altındaydı (1972-1990).

KAMARATİ, Hindistan'da kent, Hugli kıyısında, Kalküta'nın kuzey banliyösü; 266 625 nüf. (1991).

Kamares vazoları, Girit'te, İda dağının yamacındaki Kamares mağarasında bulunduğundan bu adla anılan vazolar. (İ.Ö. II. binyıl'ın ortalarına tarihlenen bu vazolar, teknik ve form üstünlükleriyle dikkati çeker. Bazıları yumurta kabuğu inceliğinde ve porselen sertliğindedir. Kahverengi parlak boyalı olan dış yüzeyleri çoğunlukla beyaz, kırmızı, turuncu renkte geometrik motifler, stilize hayvan ve bitki figürleriyle süslüdür.)

KAMARİLLA a. (isp. *camarilla*). Büyük yetke sahibi bir kimseyi perde arkasından yöneten kimse ya da parti.

KAMARİNA. Tar. coğ. Sicilya'da yunan sitesi, İ.Ö. 598'de Siracusalılar'ca kuruldu. Vittoria'nın güneyinde, *Torre di Camarina*' da bazı kalıntılarına rastlanmaktadır.

Kamariotissa, Heybeliada'da, Meryem adına yaptırılmış bizans manastırı (VI. yy.). Burada 1831'de bir ticaret okulu kuruldu. Günümüzde Deniz lisesi'nin bir bölümünü oluşturur.

J.L. Nou



Radha ve Krişna'nın aşk maceraları
Kama-sutra'dan bir resim
XIX. yy. hint resmi
Guimet müzesi, Paris

KAMAROT a. (ital. *camerotto*). Denizc. Yolcu ve ticaret gemilerinde, kamara hizmetleriyle uğraşan, yolculara ya da gemi mürettebatına hizmet veren gemi adamı.

KAMAROTLUK a. Kamarotun görevi.

KAMASIZ sıf. Kaması olmayan.

Kama-sutra, IV. yy. ile VII. yy. arasında Vatsyayana tarafından sanskritçe yazılan aşk kuralları kitabı. Erotik niteliğine rağmen, Hindistan dinsel edebiyatı içinde yer alır. Evliliklerle, izin verilmiş ve yasaklanmış birleşmelerle, kocanın ve karının ödevleriyle ilgili bölüm, Manu yasalarının buyruklarıyla özdeştir.

KAMAŞMA a. **1.** Kamaşmak eylemi. **—2.** Görmeyi engelleyecek kadar parlak bir ışığın yaptığı görme bozukluğu. (Kamaşma, göz ve sinir hastalıklarında, çoğu zaman, başdönmesiyle birlikte görülen patolojik bir olgu biçiminde de belirebilir.)

KAMAŞMAK gçz. f. **1.** *Gözleri kamaşmak*, güçlü bir ışık ya da parlaklık nedeniyle rahatça bakamaz olmak: *Güneşten gözlerim kamaştı*; bir şeyin üstün nitelikleri karşısında hayran kalmak: *Bu güzellik karşısında hepimizin gözleri kamaştı.* **—2.** *Dişleri kamaşmak*, ekşi bir şey nedeniyle, dişetlerinde rahatsız edici bir uyuşma olmak: *Erik yemekten dişlerim kamaştı.*

◆ **kamaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimsenin gözlerini kamaştırmak*, bir şeyden söz ederken, bir kimsenin üstüne görüşünü bozacak güçlülükte ışık yollamak; bir ışık kaynağından söz ederken, çok büyük bir parlaklıkla birinin görüşünü bozmak: *Otomobilin farları gözlerimi kamaştırdı, yolu göremedim. Güneş gözlerimi kamaştırdı*; bir kimsede büyük bir hayranlık uyandırmak: *Dün gece güzelliğiyle herkesin gözlerini kamaştırdı.* **—2.** *Dişleri kamaştırmak*, ekşi bir şeyden söz ederken, dişetlerinde rahatsız edici bir duyuma neden olmak.

KAMAŞTIRMAK → KAMAŞMAK.

KAMAT çoğl. a. (ar. *ḳamet*'in çoğl. *ḳamāt*). *Esk.* Boylar, endamlar.

KAMAYÖ a. (fr. *camaïeu*). **1.** Yalnızca tek ve aynı rengin açıktan koyuya değişik tonları kullanılarak yapılan resim. (Gri ya da sarımsı kamayöye *külrengi* adı verilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Aynı rengin değişik tonlarıyla boyanmış iki ya da daha fazla lev-



kama başlı baz mıhı

Lauros-Giraudon



papağana binmiş Kama
XIX. yy. hint resmi
Guimet müzesi, Paris

İsa'nın vaftizi
Giorgio Vasari'nin Leo X capellası'nı süsleyen **kamayö** yöntemiyle yapılmış resimlerinden biri (1555-1562)
Palazzo Vecchio, Floransa

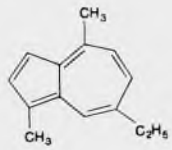
Scala



ha yardımıyla tahta üzerine yapılan gravür.

—Tekst. Beyazlatılmamış ana yün ile boyarmaddelere olan ilgisi özel bir işlemle değiştirilmiş yün (klorlanmış ya da kromda mordanlanmış yün) karışımından oluşan eğirilmiş iplikleri ya da parçaları tek bir banyoda boyama. (Böylece, tek bir rengin çeşitli tonları elde edilir.)

—ANSİKL. Antikçağ'da *monokhroma* (bazı örnekleri Herculanum ve Pompei'nin duvarlarında bulunmuştur) adıyla bilinen kamayö türü resim XVI. yy.'dan başlayarak özellikle İtalya'da göz aldatmaca yöntemiyle yapılan süslemelerde çok gözdeydi. Yöntem tablo taslaklarında sık sık kullanılır (Rubens, Van Dyck).



kamazulen

KAMAZULEN a. (fr. *chamazulène*'den). Org. kim. Formülü $C_{14}H_{16}$ olan ve azulenden türeyen hidrokarbon; köpekpapatyası, pelinotu ve civanperçemi esanslarından hidrojen giderilerek elde edilir; köpekpapatyası esansına mavi bir renk verir, güneş ışınlarının etkisine karşı koruyucu özellikler taşır.

KAMBALA a. İROKO'nun eşanlamlısı.

KAMBALAR ya da **AKAMBALAR,** Kenya yaylalarında yaşayan ve nüfusu 1 milyonu aşan bantu kavmi. Çiftçilik (kocadarı, mısır, darı) ve hayvancılık yapan Kambalar, aynı zamanda çok iyi tüccarlardır (özellikle kerestelik ağaç). Babasoylu, totemci 25 klana bölünmüş ve her biri geniş bir aileyi barındıran arazi birimlerine dağılmışlardır. Aile, bir yaş sınıfları sisteminin yanı sıra (en yaşlı sınıf dinsel ve siyasal işlevleri elinde tutar), temel siyasal birimi oluşturur. Kambalar'da şeflik kurumu yoktur ve otorite yaşlılar meclisince sağlanır. Tam üyelik statüsü, yaş sınıflarına bağımlı olmayan iki giriş töreniyle elde edilir. Kambalar'ın dinsel inançları özellikle atalara tapınmaya dayanır. Ata ruhları, cinlenme olaylarına yol açabilir; bu gibi olaylar daha çok kadınlarda görülür.

KAMBALDA, Avustralya'da (Batı Avustralya) madencilik (nikel) merkezi, Kalgoorlie-Boulder'in G.'inde.

KAMBAN (Gudmundur), izlandalı yazar (Alftanes, Reykjavík yakınında, 1888 - Kopenhag 1945), tiyatro oyunları, romanlar, özellikle de XVII. yy. İzlanda'sında geçen *Skálholt* (4 cilt, 1930-1935) adlı büyük bir destan çevrimi yazdı.

KAMBARA, Japonya'da yer, Honşu adasında (Şizuoka ili), Büyük Okyanus kıyısında, Hamamatsu'nun D.'sunda. Alüminyum elektrolizi.

KAMBAY → CAMBAY.



kamber (α, kamber açısı)

KAMBER a. (ing. *camber*'den). **1.** Oto. İyi bir bükülmezlik sağlamak için, bir tekerleğe verilen genellikle konik biçim. **—2.** Bir tekerleğin ekvator düzlemi ile yörüngeye teğet düşey düzlem arasında, kamber açısı denilen düşük değerli bir açının (birkaç derecelik) oluşması biçiminde beliren olay. (Lastiklerin biçim değiştirebilirliğine bağlı olan bu olay, taşıtların virajlarda dengeli olmasını gerektirir.) [Eşanl. SAPMA.] **—3.** *Kamber açısı*, bir ön tekerlek kovanı ekseninin yatayla oluşturduğu açı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kamber vermek*, özdevinimli bir taşıtın tekerlek takımında kamber açısı oluşturmak.

—ANSİKL. Oto. Başlangıçta kamber açısının amacı, tekerlekleri dışa doğru eğerek yolun bombeliğini dengelemekti; böylece tekerlek düzlemi zemin yüzeyine dik duruma geliyordu. Gerçekten de, kamber açısı, bir yandan kovan üzerine uygulanan çıkma kuvvetini azaltmak için taşıtın ağırlığını kovan tabanının olabildiğince yakınına yerleştirme, öte yandan da kovan pimi ekseninin aşağıya doğru uzantısı ile zemine temas eden lastiğin yüzey merkezini çakıştırma üstünlüğü verir; bu da, direksiyon kararlılığını sağlar ve direksiyonu bakışımsız frenleme kuvvetlerine daha az duyarlı hale getirir. Buna karşılık, kamber açısı tamamen düz bir yol üzerinde lastiğin biçim değiştirmesine neden olur. Kamber açısı her zaman çok zayıftır (2° düzeyinde) ve yararı tartışılır.

Kamber açısı ayrıca, tutunma dörtlüsünün genişliğini de azaltır. Bu nedenle, 4 bağımsız tekerlekli ve arka dingili çok yüklü arabaları dengede tutmak için kamber açısı ters çevrilir (karşı kamber açısı ya da negatif kamber açısı).

KAMBER ya da **KANBER** a. (Halife Ali'nin kölesi *Kanber*'in adından). **1.** *Esk.* Sadık köle. **—2.** *Kambersiz düğün olmaz*, her işe ya da toplantıya katılmadan edemeyen kişilerin bulunmaması durumunda o iş ya da toplantının tadı çıkamayacağını belirtmek için alay yollu söylenir.

KAMBERALİ a. Esk. giy. Bektaşilerin kullandıkları yuvarlak şerit ya da örme kaytandan yapılmış kemer. (İki ucu, Hacı Bektaş taşından yapılmış armut biçimli bir tokayla birbirine bağlanırdı.)

KAMBİK a. (fr. *cambique*). Pedol. Ilıman ülkelerdeki birçok toprak türünde görülen, orta düzeyde ayrışmış (B) katı.

KAMBİYO a. **1.** İkt. İki paranın, özellikle de, farklı ülkelerce dolaşıma çıkarılmış iki paranın birbiriyle değiştirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kambiyo denetimi*, herhangi bir kimsenin yabancı dövizler edinebilme, elinde bulundurabilme ve devredebilme koşullarında kısıtlamalar yapan mevzuat. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kambiyo istikrar fonu* → FON. || *Dalgalı* ya da *değişken kambiyo*, paritelerin, paralar üzerinde yapılan alışverişlere bağlı bir seyir izlediği kambiyo rejimi. || *Elden kambiyo*, efektif paralar (madeni ya da kâğıt) üzerinde yapılan değiştirme işlemi. || *Kaydi kambiyo*, kaydi paralar üzerinde yapılan değiştirme işlemi. || *Sabit kambiyo*, paraların birbirlerine karşı paritelerinin değişmeden kaldığı kambiyo rejimi.

—Bors. *Kambiyo acentası*, BORSA ACENTASI*'nın eşanlamlısı. || *Kambiyo ajanı*, kambiyo işlemleri yapan kimse.

—Huk. *Kambiyo senedi* → SENET.

—İc. ifl. huk. *Kambiyo senetlerine mahsus icra takibi* → İCRA* TAKİBİ.

—ANSİKL. İkt. Bir yabancı para birimine (buna "döviz" de denir) ödenen fiyat, *kambiyo kuru*'dur. Pratikte uygulanan kur, *parite kuru*'ndan ya da resmi kurdan farklı olabilir. Gerek efektif kur, gerek parite kuru basında düzenli olarak yayımlanır. Kambiyo işlemi madeni paralar, banknotlar, çekler, poliçeler üzerinde yapılabilir.

Üzerinde işlem yapılan paraların ikisi de altın esasına dayanıyorsa (1850-XX. yy. başları), parite, her iki para birimi arasındaki altın ağırlığı oranına göre belirlenir. Kâğıt paralar (ya da başka ödeme araçları) üzerindeki işlemlerin efektif kuru, pariteye göre fazla sapma gösteremez; çünkü ilgililer her zaman için ellerindeki paraları altına çevirebilirler, öteki ülkeye altın gönderebilirler ve bu değerli madene karşı sabit kurdan o ülkenin parasını sağlayabilirler. Yalnızca gönderme giderlerini üstlenmek yeter. Öteki ülkenin parasının kuru, parite + gönderme gideri biçiminde bir yasal kurun üstüne çıkamaz ve parite + gönderme gideri'nin altına inemez. Bu üst ve alt sınırlar, *altın noktaları*' dır. Bu altın noktaları sayesinde, fiili kambiyo, zorunlu olarak, paritenin çevresinde gidip gelir ve parite de zaten altına göre belirlenmiştir.

Paralardan biri altına çevrilemiyorsa, bu mekanizmanın işlemesi olanaklı değildir. Kambiyo piyasası serbest tutulmaktaysa, her gün bu piyasada kote edilen efektif kurlar, herhangi bir hisse senedi ya da tahvil için olduğu gibi, arz ve talebe bağlıdır. Yabancı döviz arz ve talebi, her şeyden önce, dış ülkelerle alışverişlere tabidir. Dışsatımcılar döviz satıcısı, dışalımcılarsa döviz alıcısıdır. Ama sermaye hareketleri de bu konuda önemli bir rol oynar.

Aşırı kur dalgalanmalarının sakıncalarını ortadan kaldırmak için hükümet, bazen bir kambiyo istikrar fonu aracılığıyla piyasaya müdahale eder. Kur hareketlerini belli sınırlar içinde tutmak amacıyla bu fon, alıcı ya da satıcı olarak piyasaya girer. Ama bazı derin etkiler döviz fiyatlarını artırma eğilimi gösterdiğinde, kambiyo kurlarını istikrara kavuşturmak ya da düzene sokmak zorlaşır. Özellikle, dış ülkelerle olan cari işlemler dengesi önemli bir borçlu bakiye gösterdiği zaman durum böyledir. Bu durumda, döviz talebi, döviz arzından fazla olur ve bu da alacaklı ülke parasının kurunu yükseltir. Bu gibi durumlarda, hükümet, kambiyoyu istikrara kavuşturmak için kambiyo denetim sistemi uygulayabilir.

Bretton Woods anlaşmaları (temmuz 1944), *sabit kambiyo* rejimini getirmişti. Buna göre, her para birimi, bütün paralar arasında kesin parite sağlanabilecek biçimde, altın ağırlığı esasına bağlanıyordu. Belli başlı paralar birbirlerine serbestçe çevrilebiliyorlardı. Ama yalnız dolar, altına çevrilebiliyordu. Uluslararası* para fonu (İMF), her para biriminin başlangıç değerini saptamakla görevlendirildi. Katılan ülkeler, paralarının paritesini korumayı ve bunu ancak İMF'nin izniyle değiştirmeyi (bir devalüasyon ya da revalüasyon yaparak) kabul ettiler. Bu türlü bir sabit kambiyo rejimi, uluslararası para ilişkilerine açıklık ve berraklık getirmek gibi bir avantaj göstermekle birlikte, paralarının rayicini korumak zorunda olan ulusal makamlar üzerindeki baskıların artmasına neden olur. Sonra da, paranın dolaşımını zorlaştırmak ve bir likidite yokluğuna yol açmak tehlikesi doğurur.

1973 martından bu yana, kambiyo dalgalanmaları gittikçe daha yaygın bir durum aldı ve sonunda Jamaika* anlaşmaları (1976) *değişken kambiyo* rejimini resmiyete kavuşturdu. Bu yeni rejime göre, paraların paritesi kambiyo piyasasındaki arz ve talep düzeyiyle belirlenir. Bu rejim, uluslararası para sisteminde bir istikrarsızlığa yol açmıştır.

Gerçekte, İMF üyesi 155 ülkeden bir kısmının paraları dolara, bir kısmının paraları franka, bazılarının paraları da sterline bağlı bulunmaktadır. Bu üç grubun dışında kalan pek çok ülke ise paralarının kambiyo rayicini, bir para "sepeti"ne göre beyan etmektedirler. Şu halde, günümüzde kambiyo rejiminin temel özelliğini bu para blokları oluşturmaktadır. Bu bloklara giren paralar için belli bir kambiyo sabitliği bulunmakta, ama blokların her biri kendi aralarında dalgalanmaya bırakılmaktadır.

Değişken kambiyo rejimi, uygulamada resmi para mercileri, kendi paraları için gerçekçi buldukları bir parite çevresinde dalgalanmaları sınırlandırmak için müdahalede bulundukları ölçüde, "saflığını" yitirir. Bundan başka, bizzat merkezi paritelerin de kimi zaman yeni baştan ayarlandıkları görülmektedir.

• *Kambiyo denetimi*. Devlet, örneğin, bir istikrar fonu aracılığıyla kambiyo kurlarını ayarlamak için müdahalede bulunduğu an, sözcüğün genel anlamıyla, bir kambiyo denetimi var demektir. Ama, bu deyimi, yalnızca, devletin serbest kambiyo piyasasını kaldırarak, yabancı paralar üzerindeki işlemleri kendi tekeline aldığı ve böylece ulusal parayı salt ülke içinde geçen bir para haline getirdiği durumlar için kullanmak yerinde olur. Bu gibi durumlarda her ne biçimde olursa olsun, yabancı dövizler edinmek, satmak ya da elinde bulundurmak yasaktır. Elinde yabancı dövizler bulunan her kişi, bunları, derhal, bütün kambiyo işlemlerini bir arada toplamakla görevli makama, resmi kur üzerinden satmak zorundadır. Yine, yabancı döviz almak isteyen her kişi, kambiyo denetim makamına başvurmak ve dileği uygun görülürse, istediği dövizleri buradan satın almak zorundadır. Ayrıntılı ve karışık bir mevzuat, ülke vatandaşlarının hangi koşullar içinde yabancı dövizler elde edebi-

leceklerini saptar. Bu rejim, ilk kez, 1918' den başlayarak Sovyetler Birliği'nde, 1931' den sonra da Almanya'da uygulandı. İkinci Dünya savaşı sırasında, savaşan ülkelerden çoğu bu rejimi benimsedi ve o zamandan beri de birçok ülkede kambiyo denetim politikaları uygulamaya konuldu. (Türkiye'deki uygulama için → DÖVİZ.)

Kambiyo genel müdürlüğü, başbakanlığa bağlı Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı'nın bir ana hizmet birimi. 1989'da adı *Banka ve kambiyo genel müdürlüğü* olarak değiştirildi. Mali kesimin ekonomik kalkınmada etkinliğini sağlamak amacıyla, iç ve dış ekonomik gelişmeleri inceleyip değerlendirir; Bankalar kanunu, Sermaye piyasası kanunu, Ödünç para verme işleri kanunu, Menkul kıymetler ve kambiyo borsası kanunu çerçevesinde tasarrufların düzenlenmesine, kredilere, sermaye piyasasına, para ve kredi politikasına ilişkin esasları düzenler, uygulanmasını izler. Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki yasa'nın bu konuda verdiği görevleri yürütür.

KAMBİYOCU a. Kambiyo işleriyle uğraşan kimse.

KAMBİYUM a. (fr. *cambium*'dan; lat. *cambiare,* değiştirmek). Bot. Çokyıllık ikiçenekli bitkilerin hepsinde ve açıktohumlularda yaşlı gövdelerin ve köklerin enlemesine büyümesini sağlayan çepeçevre sürgendoku. (Eşanl. BÜYÜTKENDOKU.)
—ANSİKL. Yaşlı bitkilerde her zaman iki kambiyum bulunur: içtekinin iç yüzünden odunborular, dış yüzünden soymukborular oluşur; dıştakinin dış yüzünden kaba mantar dokusu, iç yüzünden ise daha az farklılaşmış ince bir mantar dokusu meydana gelir. Enlemesine kesitte, bu dokuların dikdörtgen biçiminde hücrelerden oluştukları ve bulundukları bitkinin özışınsal yapısına uygun yönde düzgün bir biçimde yer aldıkları görülür; boylamasına kesitte, iki çeşit hücre göze çarpar, bunların çok uzun olanları iletim yollarını, kısa olanlarıysa odun ve soymuk özışınlarını oluştururlar. Kambiyum hücrelerinde selüloz zar çok incedir. Bunlarda pek çok kondriyozom ve çok gelişmiş bir koful aygıtı bulunur. Hücreler genellikle özışınsal yönde bölünüp çoğalırlar, ama bu yüzden kambiyumun kalınlığı artmaz, çünkü yaşlanan hücreler hızla farklılaşarak odun ve soymukborulara, kaba ve ince mantar dokulara dönüşürler.

KAMBİZ, iki pers kralının adı: **Kambiz I** (öl. İ.Ö. 559'a doğr.), Keyhüsrev II'nin babası; —**Kambiz II** (İ.Ö. 530-522), Keyhüsrev II'nin büyük oğlu ve ardılı. Kambiz II özellikle, kendisini yanlış olarak çılgın bir deli gibi gösteren Herodotes aracılığıyla tanınır. Mısır'ı Psamtik III'ün elinden kolayca aldı, Libyalılar'ı, Sirenaykalılar'ı ve Etyopyalılar'ın bir bölümünü (Nübyeliler) haraca bağladı. Bir isyanı bastırmak için Mısır'a müdahale etti. Daha sonra kardeşi Berdiya kendisine karşı ayaklandı; Kambiz II bu sırada öldü.

KAMBOÇYA → KAMPUÇYA.

KAMBOVE, Zaire'de madencilik (bakır) merkezi, Şaba'da, Likasi'nin K.-B.'sında.

KAMBRİYEN sıf. (fr *cambrien*). → CAMBRİA.

KAMBUR a. (yun. *kampuris* hörgüçlü' den). **1.** Omurganın ya da göğüs kemiğinin biçiminin bozulmasıyla sırtta ya da daha seyrek olarak göğüste oluşan çıkıntı. **—2.** Bir eşyanın, bir yapının dışa doğru eğilmiş çıkıntılı bölümü. **—3.** Sıkıntı, dert, yük: *Bu harcama bütçemize yeni bir kambur daha ekledi.* **—4.** Ayıp, utanç veren şey: *Kamburum yok ki, çekineyim.* **—5.** *Kambur üstüne kambur, kambur kambur üstüne,* güçlük, sıkıntı ve terslikler üst üste gelmesi durumunda söylenir. ‖ *Kambur kambur, kambur kumbur,* düzgün olmayan, eğri büğrü, yamru yumru. ‖ *Kamburu çıkmak,* sırtında kambur oluşmak, eğilerek yapılan bir işte çok çalışmış olmak; yaşlanmak. ‖ *Kamburunu çıkarmak,* insan, kedi vb. sözkonusuysa, sırtını tümsek duruma getirmek.
—Patol. *Ense kamburu,* yedinci boyun omurunun aşırı büyümesi. (Kaburgamsı enine çıkıntı az çok belirgin bir kaburgaya dönüşür ve kol sinirağının alt köklerine baskı nedeni olabilir.)
—Zool. Kimi hayvanların sırtındaki doğal çıkıntı. (Hecin devesinin kamburuyla, devenin iki hörgücü ve hörgüçlü öküzün kamburu, yağ birikintisidir.) ‖ Bedenin çeşitli yerlerinde bulunabilen, az ya da çok belirgin çıkıntı. ‖ Omurga biçimi bozukluğu sonucu ortaya çıkan sırt çıkıntısı. ‖ Deri altında sert oluşumların bulunduğu beden bölümlerinde (beyin, baldır kemiği, vb.) belirgin bir şişliğin yol açtığı deri altı hematomu.

◆ sıf. ve a. Sırtında ya da göğsünde kambur bulunan kimse için kullanılır: *Kambur bir çocuk.*

◆ sıf. **1.** Kamburlaşmış; eğilmiş, bel vermiş: *Kambur sırtının ağrısı hiç geçmezdi. Kambur duvar.* **—2.** *Kambur felek,* talihe ve kadere sitem etmek için kullanılır.
—Oy. *Kambur kâğıt,* destenin dilediği yerden kesilmesini isteyen bir hilebazın, deste içine yerleştirdiği hafifçe bükülmüş kâğıt.
—Zool. Bizon, hörgüçlü öküz gibi, sırtında doğal bir çıkıntı ya da kambur bulunan hayvanlar için kullanılır.

◆ be. Sırtını kamburlaştırmak: *Kambur oturmak, yürümek.*

KAMBUR BALİNA a. Bütün okyanuslarda bulunan, çok uzun göğüs yüzgeçli (15 m uzunluğundaki balıkta 5 m) büyük balina. (Bedeni uzun değil kalındır. Bil. a. *Megaptera novaeangliae;* balinagiller familyası.) [Eşanl. FALYANOSBALIĞI.]

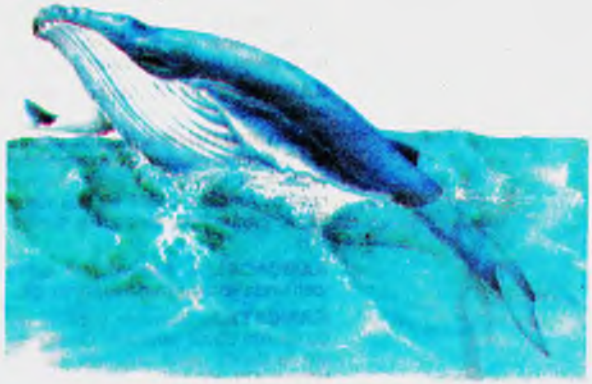
KAMBUR VESİM → ABBAS VESİM EFENDİ.

KAMBURA a. **1.** Ciltlenecek kitabın sırtını kamburlaştırmak ve gerekirse sırt kenarlarını oluşturmak için çekiçle ya da kambura makinesiyle yapılan işlem. **—2.** *Kambura makinesi,* sanayi ciltçiliğinde kitapların sırtını kamburlaştırmak ve sırt kenarlarını oluşturmakta kullanılan makine. ‖ *Kambura verme,* bir kitabın sırtını çekiç ya da merdaneyle yuvarlaklaştırma. ‖ *Çifte kambura,* kamburası yapılmış bir kitaba, işkenceye bağlayıp ikinci bir kambura işlemi uygulama.

KAMBURAĞUSTOSBÖCEĞİGİLLER a. *Membracis* cinsini ve buna yakın cinsleri içeren eşkanatlı böcek familyası. (Bil. a. *Membracidae.*)
—ANSİKL. Hep küçük bedenli ve garip biçimli olan kamburağustosböceğigillerin çok uzun ve arka yanı sivri göğüsleri, çoğunlukla yumrulu ve çıkıntılı başları, uzun ve çatallı boynuzları vardır. Bazı kamburağustosböceğigiller (örneğin *Umbonia* cinsi üyeleri) kendilerini çevre biçimlere benzetirler.

Kamburlar kolu, XIX. yy.'ın ünlü bir ortaoyunu topluluğu. Kolbaşısı Hayalî Salih Efendi'ydi. Aynı dönemde kolbaşısı Mehmet Efendi ve pişekârı kambur olan bir başka topluluğa da *Çifte kamburlar kolu* deniyordu.

KAMBURLAŞMA a. Kamburlaşmak eylemi.
—Denizc. Bir gemi teknesinin uç bölümlerinin orta postayla oranla alçalmasıyla oluşan eğrilik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Denizc. Kamburlaşma ile bunun tersi bir biçim değiştirme olan ve geminin başının ve kıçının orta bölümüne göre havaya kalkmasıyla oluşan bel verme, bir yandan gemiyi sakin suda yükleme etkisinden, öte yandan da geminin soluğan tepelerinden ya da çukurlarından geçişinden kaynaklanır. Bir geminin malzemelerini boyutlandırma sırasında bu etkiler bir araya getirilir ve gemi kirişine uygulanan maksimal kuvvetler hesaplanır.



kambur balina (ya da falyanosbalığı)

Sınıflandırma şirketleri bu konuda, aşılması gereken kabul edilebilir değerler saptamıştır.

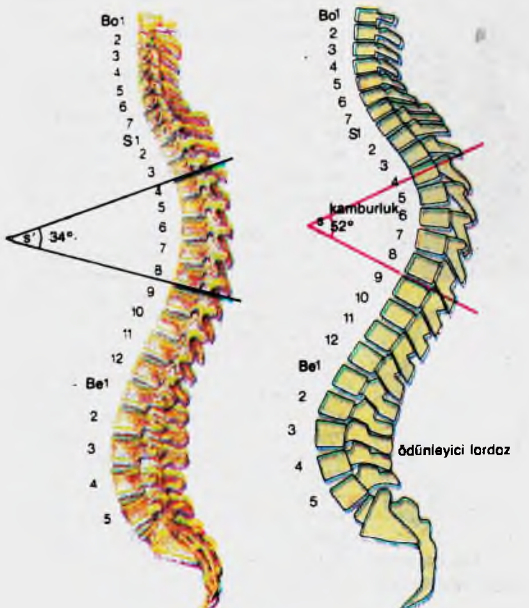
KAMBURLAŞMAK gçz. f. **1.** Bir kimseden söz ederken, kambur duruma gelmek, kamburu çıkmak: *On yıl sonra gördüğümde yaşlanmış, kamburlaşmıştı. Sırtı, omuzları kamburlaşmak.* **—2.** Bir şeyden söz ederken, dışa doğru eğilmek, bel vermek: *Çatının ana desteği kamburlaşmış.*

◆ **kamburlaştırmak** ettirg. f. Kambur duruma getirmek.

KAMBURLAŞTIRMAK → KAMBURLAŞMAK.

KAMBURLUK a. **1.** Kambur olma durumu. **—2.** Tümseklik.
—Patol. İnsanda omurganın sırt bölümündeki normal dışbükey eğriliğin, yani eğrilik açısının çeşitli nedenlerle artması yüzünden sırtta oluşan tümsek. (Eşanl. KİFOZ, SİFOZ.)
—ANSİKL. Kamburluk çocukta, okul çağında basit bir yanlış oturuştan doğarak öylece kalabileceği gibi kişi yaşlandıkça artrozlu bir yozlaşma yüzünden bazen ağır bir biçim de alabilir. Patolojik açıdan kamburluğun pek çok nedeni olabilir: travma (omur kırığı), enfeksiyon (Pott hastalığı ya da başka ağır omurga enfeksiyonu), şekil bozuklukları (doğuştan ya da değil) ve bazen meslek.
Kamburluğun derecesi büyük ölçüde değişiklik gösterir, bu nedenle tedavisi de basit bir düzeltmeden, büyük çapta ortopedik bir ameliyata kadar varabilir: korse, alçı, Harrington ameliyatı, grefli cerrahi müdahale.

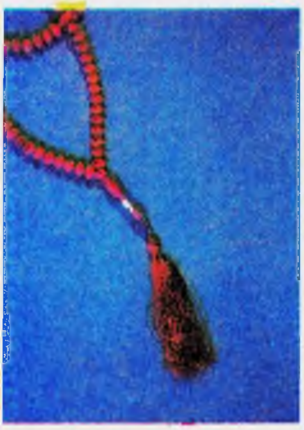
KAMBURSİNEKGİLLER a. Sarı, kah-



kamburluk (sağda) ve normal bir omurgayla karşılaştırma



kamçı



kamçı
Türk ve islam eserleri müzesi, İstanbul

bir kamçılı hayvan
(Phacus longicauda)





kamçıdan ayrıntı
(hayvanın hareket organı)

verengi ya da siyah kanatlı, kısa uçuşlar yapan küçük ortaraf sinek familyası. (Çamurcul larvaları çoğunlukla böcek leşlerinde gelişir. Bil. a. *Phoridae.*)

KAMBURUMSU sıf. Kambura benzer, biraz kambur.

KAMBURÜZÜMÜ a. Dağınık yapraklı, dallı budaklı ağaççık. (Kırmızı çiçekleri yaprakların koltuğunda salkım halinde bulunur. Amerika kökenli 50 türü vardır. Bil. a. *gaylussacia;* fundagiller familyası.)

KAMÇADAL a. Kamçatka'nın kuzey -batı'sında konuşulan paleosibirya dili.

KAMÇATKA, Rusya'nın (Sibirya) doğu ucunda büyük yarımada, Ohotsk denizi ile Bering denizi arasında. Yönetim bölgesi 472 300 km^2'lik bir alan kaplar. Uzunluğu 1 200 km; genişliği orta bölümunde 450 km. Kamçatka'nın temel özelliği, yeni oluşmuş büyük dağ sıralarıdır (aralarında bugün de etkin bazı yanardağlar [örneğin Kliyuçevskaya Sopka, 4 750 m] da vardır). İklimi sert ve bol kar yağışlı olan yarımadanın bir bölümü ormanlarla örtülüdür; nüfusu çok azdır: 386 000 nüf. Yengeç ve sombalığı avcılığı kıyı kesimine canlılık getirir. Balıkçılık limanı ve kuzey deniz yolu üzerinde bir iskele olan Petropavlovsk-Kamçatskiy'de bölge nüfusunun yarısından çoğu toplanır.

KAMÇATKA çukuru, K.-D. Asya'da, Kamçatka yarımadasının D. kıyıları önünde derin okyanus kenar çukuru.

KAMÇATKALILAR ya da **İTELMENLER,** Kamçatka'da oturan Doğu Sibirya halkı. Kamçatkalılar sombalığı, fok ve beyaz balina avcılığıyla geçinirler. XVIII. yy.'a kadar efsaneleri, inançları ve törenleri doğa çevrimine bağlı anasoylu klanlardan bileşen bir toplum oluşturuyorlardı. Bugün nüfusları 9 000 civarında olan Kamçatkalılar, balıkçılık ve hayvancılık (at ve inek) işletmelerinde çalışmaktadırlar.

KAMÇI a. **1.** Binicinin atı harekete geçirmek için kullandığı, uca doğru incelen ve bir ucu avuca gelecek şekilde düzenlenmiş bükülgen araç. (Ağaçtan, içi telli deriden vb. malzemeden yapılır. Binici atı kamçı ile eğitir. At yarışlarında ise jokey kamçıyı daha iyi koşması için atın sağrısına ya da sağrı yönüne doğru kullanır.) **—2.** *Kamçı çalmak,* kamçı ile vurmak, kamçılamak.
—Bakteriyol. Hareketli bakterilerden birçoğunda bulunan devindirici organ. (Bakterinin gövdesine bağlı bir ya da birçok iplik biçiminde olabilir ve düzenli dalgalanma ve bakteriyi kendi ekseni çevresinde döndürme hareketleri yapar.)
—Biyol. Birtakım hücrelerde zarın yüzeyine bağlı bulunan bir ya da birçok ince uzun ipliğimsi organ: kamçılı birhücreliler; çeşitli hayvan türlerinin spermatozoitleri; omurgasızların embriyonlarındaki ektoderm blastomerleri; çokhücrelilerin epitelyum hücreleri, vb. kamçılıdır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Böcbil. Böceklerde sayısı ve biçimleri türden türe değişen duyarga ucu eklemlerinin tümü. (Birinci dip eklemine *skapus,* ikincisine *pedisel* denir; daha sonrakilerse kamçıyı [genellikle eklemleri ince olur] oluşturur.)
—Denizc. Bir çıması bağlı, öteki çıması herhangi bir işte kullanılmak için serbest bırakılmış halat. ‖ *Ağ kamçısı,* ağların yakalarına dikilen halat; ağın yerini belirtmek için bu halatlara ağ şamandıraları bağlanır. ‖ *Camadan kamçısı,* CAMADAN* KALÇETESİ'nin eşanlamlısı.
—El sant. Tespihlerin ucuna, imameden sonra takılan, ince, uzun süs öğesi. (Kamçılar ipek, altın ya da gümüş tellerden örülürdü. Ucunda da gene altın ya da gümüşten örülmüş yuvarlak, oval taneler, küçük inciler ya da mercanlar bulunurdu. En güzel örnekleri Şam, Halep ve Trabzon'da hazırlanırdı.) ‖ *Karadeniz kamçısı,* Karadeniz bölgesine, özellikle Trabzon yöresine özgü bir işçilik örneğiyle örülmüş tespih kamçısı. (Bu kamçıların en önemli özelliği, denizcilikte kullanılan düğüm ve bağların küçük birer örneği olmasıdır.) [*Trabzon kamçısı* da denir.]
—İpekböcç. İşçilerin ipek sağma işleminden önce, ipek telinin ucunu bulmak amacıyla kozalara vurmak için kullandıkları ufak süpürge.
—Tekst. Tavada bulunan kozaların çözülmesine uygun sürekli bir sıçrama devinimi veren aygıt. ‖ Doğal ipek elde etmek üzere sıcak su dolu tavalarda kabartılan kozalardan uç almak için kullanılan, genellikle çalıdan yapılmış küçük el süpürgeleri ya da fırçalar. (Bunlarla kozaların üzerine hafif vuruşlar yapılarak sürekli uç bulunmaya çalışılır.)
—Urganc. *Kamçı ipi,* çapı 3 mm'yi geçmeyen, genellikle parça halinde perdahlanmış kenevir ip. (Eskiden kamçılarda kullanılırdı.)

◆ sıf. **1.** Kamçıya benzer. **—2.** *Kamçı kuyruk,* kılsız kuyruk; bir tür kıvırcık koyun.
—Esk. sil. *Kamçı kılıç* → MEÇ.
—Ormanc. *Kamçı ağaç,* rüzgârla sarsılıp sallanırken bükülgen dallarıyla komşu ağaçların tepelerini döven ağaç.
—ANSİKL. Biyol. Canlılar âlemindeki tüm kamçıların (öglenanın kamçısından insan spermatozoitininkine kadar) aynı yapıda olduğu elektron mikroskobuyla doğrulanmıştır. Hücre kılıfının uzantısıyla kaplı olan bir kamçı 20 iplik içerir. Bunlardan ikisi merkezde, geri kalanlar eksene eşit uzaklıkta 9 çift iplik halinde yerleşmişlerdir; çift iplikler adenofosforik asit üzerinde enzim etkisi gösterir. Bu nedenle kamçı hareketleri kasların kasılmasını andırır. Serbest bir hücrede kamçı, hücrenin hareketini sağlar. Bu nedenle büyük bir kasılabilme özelliğine sahiptir. Kamçı daima bir santrozomla ilintilidir. Kimi hücrelerde, hücre gövdesine kıvrımlı bir zarla birleşir ve böylece kamçının ön ucu serbest kalır (tripanozoma).

KAMÇIBAŞI a. İpekböcç. **1.** Doğal ipeğin çekilmesi sırasında, sıcak su dolu tavalarda, kozaları kabartırken uç almak için kullanılan ve kamçı adı verilen küçük el süpürgeleri ya da fırçalar üzerine takılan ve devamlı uçların bulunmasına değin biriken ipek artıkları. **—2.** Kamçılar üzerine biriken ipek lifleri ve ipek döküntülerinden özel yöntemlerle elde edilen ipek ipliği. (*Şap ipeği* de denir.)
—ANSİKL. İpekböceği kozalarından ham ipek elde etmede, kazan ve tavalarda kaynatılan kozalar üzerine uç bulmak için çalıdan yapılmış küçük el süpürgeleri ya da fırçalarla küçük vuruşlar yapılır. Bu süpürgelere birçok yörede "kamçı" adı verilir. Yapılan vuruş hareketleri de kamçılamaya benzetildiğinden bunlar üzerinde biriken ipek liflerine kamçıbaşı denmiştir.

Süpürgeler üzerinde temizlenerek ayrılan kamçıbaşları, 80-100 cm boyunda kalın bir urgan haline getirilerek kurutulur ve piyasaya sevk edilir. Tepme mancınıklarda elde edilen kamçıbaşlarına *adi kamçıbaşı,* endüstriyel olarak elde edilenlere *âlâ kamçıbaşı* denir. Kamçıbaşı ipekleri, ipek döküntülerinin en değerli olanlarıdır. İpeğin elde edilmesi sırasında ortaya çıkan bu artıkların büyük miktarları bulması, bunların işlenerek değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

Kamçıbaşı ipekleri, geleneksel yöntemlerle şöyle değerlendiriliyordu: ipekler su dolu tekneler içine konuyor, iyice ıslatılıyor, teknenin suyu sık sık değiştiriliyordu. Temizlenmesi için iyice durulmuş küllü ya da sud kostikli (sodyum hidroksit) su içine konup iyice gevşeyip yumuşayıncaya değin bekletiliyordu. Daha sonra durulanıp kurutularak ditme vb. yöntemlerle ayrılıyor ve özel taraklarla taranarak eğirme çıkrıklarında istenen nitelikte bükülüp iplik haline getiriliyordu. Küllü su yerine sodyum karbonatlı ya da sabunlu su kullanıldığı da oluyordu.

Lekeli ve delik kozalardan da aynı yöntemle elde edilen iplikler ve kamçıbaşı ipekleri daha çok bürümcük türü krep dokumalarda kullanılıyordu. Bugün bu tür ipliklerin çok geniş bir kullanım alanı vardır. Özellikle fantezi yazlık kumaşların imalinde kullanılmasının yanı sıra yün, tiftik vb. hayvansal liflerle hatta, pamuk lifleriyle karıştırılarak çeşitli kumaşların dokunmasında da yararlanılmaktadır.
—Tar. İpeğin son derece değerli bir madde olması ve güç elde edilmesi, çok eski dönemlerden beri ipek artıklarının da değerlendirilmesi konusunu gündeme getirmişti. Özellikle batılı ülkeler bu konuya çok önem veriyorlardı. XIII. ve XIV. yy.'lara değin kamçıbaşı ve döküntü ipekler elde ve çıkrıkta bükülerek iplik haline getiriliyordu. XIV. yy. sonundan başlayarak bu konuda organize birtakım girişimler ortaya çıktı. 1671'de İngiltere'de Edmund Blood adlı biri, döküntü ipekleri yalnızca kendisi işlemek üzere bir imtiyaz aldı. XVIII. yy.'da ise ilk kez İsviçre'de otomatik olarak çalışan bir tesisat kuruldu; bu alet giderek Avrupa'da yaygınlaştı. XVIII. yy. sonlarına doğru ise gene İngiltere'de Lister döküntü ipeklerin endüstriyel bir yöntemle iplik haline getirilmesi konusunda yoğun çalışmalar yaptı. Daha sonraki dönemlerde Avrupa'da hızla gelişen ipekli dokumacılık ve ipeğe duyulan gereksinim, kamçıbaşı ipeği için gerekli tesislerin hızla geliştirilmesine ve yayılmasına neden oldu.

Osmanlılar döneminde, 1750 tarihli bir belgeden öğrenildiğine göre hollandalı tüccarlar kamçıbaşı ipeği almak üzere Bursa'ya geliyorlardı. Aynı belgeden kamçıbaşı ipeği toplama imtiyazının yalnızca hollandalı tüccarlara ait olduğu ve Türkler'in bunlara ayrıcalık tanıdığı anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde Avrupa'da ipeğe duyulan büyük gereksinim nedeniyle Anadolu adeta avrupalı tüccarların istilasına uğramıştı. Bunlar Anadolu'yu dolaşıyor ve peşin parayla ipek topluyorlardı. Kıbrıs'taki transit depolarında toplanan bu mallar, büyük gemilere aktarılarak Avrupa'ya sevk ediliyordu.

Daha sonraki yüzyıllarda Anadolu'da ipek ve ipekli dokuma ticaretinin durumuna koşut olarak kamçıbaşı ipeği ticaretinin de giderek önemini yitirdiği görülür.

KAMÇIDİLLİ sıf. Zool. Uzun, dar, kurda benzeyen dilli hayvanlar için kullanılır.

KAMÇIK ırmağı, bulgarca **Kamçiya,** Bulgaristan'da ırmak. Koca Balkanlar'ın D. yamaçlarından inen Deli Kamçık (bulgarca Luda Kamçiya) ile onun K.'indeki platolardan gelen Büyük Kamçık (bulgarca Golyama Kamçiya) suyunun birleşmesiyle oluşur ve Varna'nın 20 km K.'inde Karadeniz'e dökülür.

KAMÇIKAKTÜSÜ a. Tropikal Amerika'da yetişen, eklemli ya da dallı gövdeli, genellikle beyaz renkte, her zaman yanda ve çok sayıda çiçekli, yapraksız ve dikensiz kaktüs. (Bil. a. *rhipsalis.*)

KAMÇIL (Atıf), türk asker ve siyaset adamı (Çanakkale 1882 - ? 1947). Harp okulu'nu bitirdi. İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girdi. Cemiyet'in fedaileri arasında yer aldı. Abdülhamit II yanlısı Şemsi Paşa'yı Manastır'da öldürdü. Osmanlı meclisi mebusanı'na birinci ve ikinci dönemde Kaleisultaniye (Çanakkale), üçüncü dönemde Ankara mebusu olarak seçildi (1908-1919). İnhisarlar Kadıköy depo müdürü olarak çalıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) altıncı ve yedinci dönemlerinde (1939-1946) milletvekilliği yaptı.

KAMÇILAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı kamçılamak,* ona kamçı ile vurmak: *Haberi tez ulaştırmak için arabacı atları hiç durmadan kamçılıyordu.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi kamçılamak,* bir şey sözkonusuysa, ona şiddetli ve sürekli çarpmak, dövmek: *Kıyıdaki kayaları kamçılayan dalgalar. Yağmur yüzümü kamçılıyordu.* **—3.** *Bir kimseyi, onun zihnini, duygularını kamçılamak,* onu uyarmak, kışkırtmak: *Hayal gücünü kamçılayan serüven romanları. Bu uyarı onun çalışma hevesini kamçıladı.*
— Denizc. Bir rüzgârdan söz ederken, birdenbire bora şiddetiyle esmek. — Bir palangayı ya da bir makarayı, bir kamçıyla herhangi bir halata bağlamak. — Yağmur, dolu ya da deniz serpintilerinden söz ederken, sert bir biçimde yüze çarpmak.

◆ **kamçılanmak** edilg. f. Kamçılamak eylemine konu olmak.
—Denizc. Rüzgârın etkisiyle matafyonları kesilen ya da ıskota yakası kaçırılan bir yelkenden söz ederken, iki yana sert bir biçimde yapraklanmak. —Üzerine yük binmiş bir halatın, bir yomanın kopma sonucu serbest kalan çımalarından söz ederken, çevreye zarar verecek biçimde savrulmak.

◆ **kamçılatmak** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir hayvanı kamçılatmak,* kamçı ile vurulma işini ona yaptırmak: *Arabacıya atları kamçılatıyor, arabanın hızı arttıkça keyifleniyordu.*

KAMÇILANMA a. Kamçılanmak eylemi.
—Denizc. Yelkenlerin rüzgârın etkisiyle çırpınması.

KAMÇILANMAK → KAMÇILAMAK.

KAMÇILATMAK → KAMÇILAMAK.

KAMÇILI sıf. **1.** Kamçısı olan. **—2.** Zor ve şiddet kullanan; zorba: *Kamçılı yönetim.*
—Biyol. Bir ya da birçok kamçısı bulunan hücre için kullanılır.
—Denizc. *Kamçılı bosa,* boşu alınan palamarları kaçırmadan volta etmede kullanılan, bir çıması babadaki mapaya bağlı, diğer çıması serbest kısa bosa halatı. (Halatın serbest çıması barbarişka bağıyla palamara bağlanır ve yük kamçılı bosa üzerine verilerek palamar kaçırılmadan volta edilir.)
—Zool. Kamçıları olan birhücreli organizma. (→ KAMÇILILAR.) ‖ *Kamçılı odacık,* süngerlerde içderi tabakasından oluşan kesecik. (Dışderi delikleri aracılığıyla hem dış ortama hem de *Atrium*'a ya da karın boşluğuna bağlanır.)

KAMÇILIGARNELGİLLER a. Üçüncü göğüs ayağı makaslı, solungaçları iki yanlı taraklı onayaklılar familyası. (Bil. a. *Penaeidae;* onayaklılar takımı.)

KAMÇILILAR a. Esk. zool. Kamçılarla donanan birhücreliler sınıfı. (İlk bakışta mantıklı gibi görünen bu terim, kamçılıların hücre yapıları çok farklı olduğu ve bu yapıdaki tek ortak organ kamçı olduğu [çekirdek dışında] için modern sınıflandırmalarda kullanılamaz. Bil. a. *Flagellata* ya da *Mastigophora.*)

KAMÇUR a. İkt. tar. Osmanlı döneminde, Tanzimat'tan önce Doğu vilayetlerinde kesilen hayvanlardan alınan vergi. (Bu vergi, Tanzimat döneminde Harput eyaleti dışında kalan bölgelerden kaldırıldı. Ancak, Harput eyaleti'nde et fiyatlarının yükselmesi ve halkın bu durumdan şikâyetçi olması üzerine, ihtisap resimleri hakkında çıkartılan bir yasayla Harput da bu vergiden muaf tutuldu.)

KAME a. (fr. *camée;* ital. *cameo*'dan). *Mühürtaşı*'nın aksine, kabartma bir figür oluşturacak biçimde yontulmuş değerli taş. Oymacı, yaptığı düzenlemede taşta bulunabilen, değişik renkli tabakalardan da yararlanır. (Bk. *ansikl.* böl.)
— Camc. Kristal içine gömülmüş porselen hamurundan madalya. (XVIII. yy.'ın so-



Giraudon

Büyük Fransa kamesi
Augustus ve ailesinin yüceltilişini betimler
akik, İ.S. I. yy. *(Bibliothèque nationale, Paris)*

nunda ve XIX. yy.'da Avrupa'da modaydı.)
—ANSİKL. Kame işçiliği Antikçağ'a dek uzanır: Augustus zamanında yaşamış olan Dioskurides, Kerberos'u dize getiren Hercules'i betimleyen bir sarduan (Berlin) ve bir ametiste (Paris) imzasını atmıştır. İmparatorluğun birinci yüzyılında, kame sanatı doruğuna ulaştı: Sainte-Chapelle hazinesinden Bibliothèque nationale'e aktarılan *Büyük Fransa kamesi,* bilinen en büyük antikçağ kamesidir (akik, 30 × 26 cm); Augustus'un ailesini betimler. Büyük Viyana kamesi, Tiberius'un Tuna'da kazandığı zaferi konu alır; Roma'da, Farnese galerisi'nde bulunan sardoniksteyse Aurora'nın quadrigae'si tasvir edilmiştir.
Ortaçağ'da, antikçağ kameleri, genellikle kutsal emanet sandıklarını ya da cilt kapaklarını bezemekte kullanıldı. Mediciler'in ve François I'in desteğiyle kame sanatı Rönesans döneminde yeniden canlılık kazandı. Fransa'da Julien de Fontenay (1540-1610), Jacques Guay (1711-1797), değerli taş oymacılığında çok büyük başarı kazandılar.

KAME a. (iskoçça sözc.). Jeomorfol. Sürekli kar sınırının altına doğru ilerleyen bir buzul dilinin kenarına, buzul çevresi sularıyla erime sularının bıraktığı gereç yığını. (Bunlar, az ya da çok yaygın örtüler oluşturan, alüvyon kökenli gereç görünümünde kumlar ve yuvarlak çakıllardır. Buzul eridikten sonra, bu erimenin etkisiyle altüst olan kame sekileri, eski buzul yatağının tabanını doldururlar.)

KAMEFİT a. ve sıf. (fr. *chaméphyte*'ten; yun. *khamai,* yerde sürünen, ve *phyton,* bitki). Tomurcukları kışın toprağın biraz üzerinde bulunan, az çok odunsu kısa gövdeli bitkilere denir. (Kamefitler dağlık ve soğuk bölgelerde çoktur.)

KAMEHAMEHA, Hawaii adalarının beş kraldan oluşan büyük hanedanı (1779-1874). İlk kral, takımadayı federasyon durumuna getirdi; dördüncüsü, Hawaii'nin bağımsızlığını korurken modernleşmesini de sağladı.

KAMEİROS. Tar. coğ. Rodos adasının K.-B. kıyısında antikçağ kenti; adanın üç büyük kentinden biridir (ötekileri İalysos ve Lindos). Tarihi Mykenai dönemine değin iner. Kültür ve ticaret merkezi olarak gelişti. Arkaik kültür, Kameiros vazoları diye tanımlanan çanak çömleklerle belirlenir. Hellenistik dönem kent planına uygun yerleşmedeki önemli kalıntılar arasında surla çevrilmemiş akropolis, Athena tapınağı, dor üslubunda bir tapınak, agora ya da kutsal bir temenos olduğu sanılan sütunlarla çevrili bir alan, yollar, sunaklar, stoa, su kemerleri, sarnıçlar, nekropolis sayılabilir.

KAMEL (Georg Joseph), **Camellus** denir, avusturyalı eczacı ve botanikçi (Brno 1661-Manila 1706). Eczacılık öğrenimi gördü ve yardımcı eczacı oldu; 1682'de İsa birliği'ne girdi. Český Krumlov'da (Bohemya), bağlı bulunduğu tarikatın hastanesinde eczacı olarak çalıştı. 1687'de Filipinler'e gönderildi ve Manila'da, Birlik' in kolejinde bir eczane açtı. Anavatanının farmakopesiyle, Filipinler'deki yerli bitki ve ilaçları birlikte kullandı. İngiliz botanikçi John Ray ile mektuplaştı; ona, adalardaki özellikle de Luzon'daki bitki örtüsünden örnekler, resimler ve yazılar gönderdi. Kamel'in en önemli keşfi, "Saint-Ignace baklası" adını verdiği, stirikninli bir bitki türünü (kargabüken) bulması oldu. Gönderdiği örnekler ve verdiği bilgiler sayesinde, o günden beri *kamelya* adıyla anılan japon gülü Avrupa'nın iklimine alıştırıldı.

KAMELİNA a. (lat. *chamaemelina* [*herba*], papatya otu'ndan). Keteni andıran, küçük sarı çiçekli yağ bitkisi. (Eskiden Batı Avrupa'da tarımı yapılır, sabun, boya vb. sanayisinde kullanılan sıvı bir yağ elde edilirdi. 5 tür; bil. a. *camelina;* turpgiller familyası.)

KAMELYA a. Asya kökenli, sert ve hepyeşil yapraklı ağaççık ya da çalı; bu bitkinin çiçeği. (Bil. a. *camellia;* 15 tür; çaygiller familyası.)
—ANSİKL. Kamelyanın çiçekleri büyüktür ve bürgü yapraklarının çanakyaprağa, çanakyapraklarının taçyaprağa dönüşmesiyle katmerlenir; erkekorganlarda da aynı şey olur. Dayanıklı olmakla birlikte kardan korunması gereken bu bitkiler asit topraktan hoşlanır. Kimi yabani türlerden, özellikle *C. japonica*'dan birçok çeşidi ve kültivarı elde edilmiştir. *C. chinensis, Thea sinensis*'le eşanlamlıdır ve kurutulan yapraklarından çay elde edilir.



tohumları içeren kapsül

birkaç kamelya türü



melez kamelya



asil kamelya
(Camellia nobilissima)

Kamelyalı kadın (*la Dame aux camélias),* Alexandre Dumas Fils'in romanı (1848) ve 5 perdelik oyunu (1852). İyi bir aileden gelen Armand Duval adlı bir gencin, tanınmış kibar fahişe Marguerite Gautier'ye duyduğu aşkı konu alır. Verdi, 1853'te Venedik'te sahnelenen *la Traviata*'yı oyundan esinlenerek bestelemiştir.

KAMEN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Ruhr bölgesinde, Dortmund'un kuzey-doğusunda; 43 000 nüf. Madenkömürü yatağı. Metalürji fabrikaları. Elektrikli gereçler. Suni tekstil. Hazırgiyim.

KAMENA VURLA, Yunanistan'da kaplıca ve sayfiye merkezi, Fthiotis'te, Lamia'nın G.-D.'sunda, Thermopylai'nin yakınında.

KAMENETS-PODOLSKİY → KAMANİÇE.

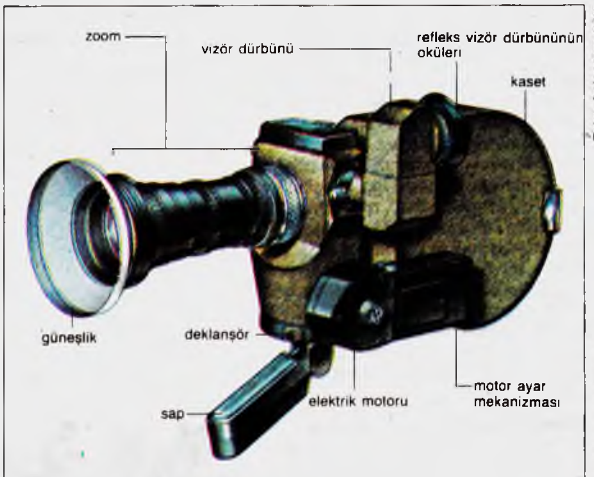
KAMENEV (Sergey Sergeyeviç), rus general (Kiev 1881 - Moskova 1936). Çarlık döneminde, 1907'de kurmay piyade albayı olan Kamenev, bolşevik rejimin hizmetine giren ilk subaylardandı. 1918'de doğudaki sovyet kuvvetleri komutanı olarak Kolçak'a karşı savaştı. Lenin'in dikkatini çekerek, 1919-1924 arasında Kızılordu başkomutanlığına getirildi; 1920'de gerek Denikin ve Vrangel'e, gerek Polonya'ya karşı savaşan sovyet kuvvetlerini yönetti. Daha sonra Genelkurmay başkanı, merkez komite ve Moskova sovyeti üyesi (1930) ve Hava savunma komiseri oldu (1934).

Keystone



Kamenev

KAMENEV (Lev Borisoviç ROZENFELD, —denir), yahudi kökenli rus siyaset adamı (Moskova 1883 - *ay. y.* 1936). RSDİP üyesiydi. Paris ve Cenevre'ye gitti (1902), Cenevre'de Lenin'le karşılaştı ve onun başlıca yardımcılarından biri oldu. Sen-Petersburg'da *Pravda*'yı yönetti (1914). Sibirya'ya sürüldü (1915). 1917 başında Sen-Petersburg'a döndü ve tekrar Prav-



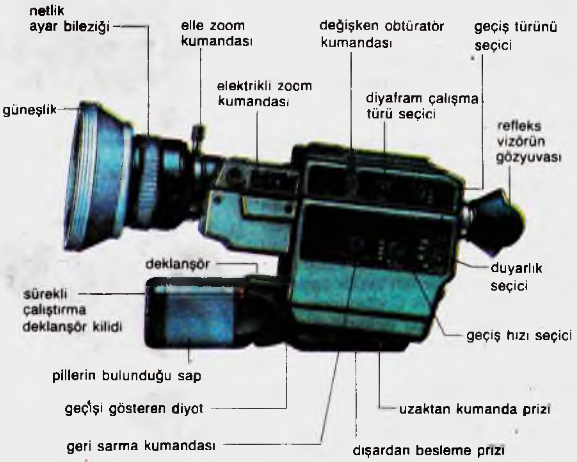
Eclair belgesine göre

16 mm'lik profesyonel kamera



Alga-Panavision belgesine göre

amatörler için portatif renkli video kamerası



Beaulieu belgesine göre

8 mm'lik amatör kamera

ÇEŞİTLİ AMATÖR VE PROFESYONEL **KAMERA** TİPLERİ

Bilimler akademisi, Paris



Heike **Kamerlingh** Onnes

da'nın başına geçti. Geçici hükümete eleştirel bir destek verilmesini önerdi. Lenin'in *Nisan tezleri*'ne ve ekim 1917'de silahlı ayaklanmaya geçme kararına karşı çıktı. Sovyetler merkez yürütme komitesi'ne (Tsik) seçildi ve öteki sosyalist partilerle bir koalisyon hükümeti kurulmasını savundu. Moskova sovyeti başkanı (1918 -1926), Politbüro üyesi (1919-1925), Halk komiserleri konseyi başkan yardımcısı (1922-1925) oldu, 1923'ten başlayarak Stalin'e yaklaştı, Stalin ve Zinovyev ile birlikte, sola ve Troçki'ye karşı çıkan *troyka*'yı oluşturdu. Ancak 1925 sonunda iktidarın Stalin'de toplanmasını eleştirdi. Hemen hemen tüm görevlerinden uzaklaştırılınca Troçki'ye yanaştı ve 1927'de kesin olarak yeniden sol muhalefete katıldı. 1928'de özeleştirisini yaparak partideki yerini aldı ama 1932'de ihraç edildi, 1933'te yeniden partiye alındı ve 1935'te Kirov'un öldürülmesinin manevi sorumlusu olarak yargılandı. 1936'da yeniden yargılandı ve idam edildi.

KAMENSK-ŞAHTİNSKİY, Rusya'da kent, Ukrayna sınırı yakınında, Donbas'ın D. sınırında; 68 000 nüf. Suni tekstil. Tarım ve madencilik makineleri. Cam.

KAMENSK-URALSKİY, Rusya'da kent, Batı Sibirya'da, Ural dağları eteğinin doğu kenarında; 209 000 nüf. (1989). Demir cevheri ve boksit yatağı. Dökümevi. Alüminyum metalürjisi. Elektrikli gereçler.

KAMEO a. (ital. *cameo*). → KAME.

KAMER a. (ar. *kamer*). *Esk.* **1.** Ay: *"Kamer parlak surette semâda göründü"* (Münir Süleyman, XIX. yy.). **—2.** *Kamer-i Kenan,* Yusuf peygamber.

—Gökbil. *Kamer ayı,* ortalama süresi 29 g 12 sa 44 dk 2,9 sn olan ve bu değerin her iki tarafında 13 saate varan dalgalanmalar gösteren, birbirini izleyen iki yeniay evresi arasındaki zaman aralığı.

—İsl. *Şakk-ı kamer* → İNŞIKAK-I KAMER.

Kamer suresi, Kuran'ın 54. suresi. 55 ayettir. Mekke'de inmiştir. "Ay" anlamına gelen adı, ilk ayette geçer. Bu ayette Hz. Muhammet'in Ay'ı ikiye bölme (inşikak-ı kamer) mucizesinden söz edilir. Surede ayrıca kıyametin yaklaştığı, buna karşın müşriklerin gerçekleri yalanladıkları ve bu yüzden zamanı gelince korku ve ürpertiyle mezarlarından çıkacakları, Hz. Peygamber'i yalanlamalarının cezasını çekecekleri anlatılır. Bir ibret dersi olmak üzere, geçmişteki bazı peygamberler ile toplumları arasında geçen olaylar özetlenir. Surenin sonunda Allah'ın buyruk ve hükümlerinin kesin geçerliliğine, amellerin eksiksiz yazıldığına ve iyi kulların ahirette ödüllendirileceklerine işaret edilir.

■ **KAMERA** a. (ing. [*movie*] *camera;* bil. lat. *camera,* oda'dan). **1.** Sinema ya da televizyon çekim aygıtı. (Terim, kimi kez bir fotoğraf makinesini belirtmek için kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl. Sine. ve TV.] **—2.** *Aşırı hızlı kamera,* filmin sürekli bir biçimde geçtiği (ya da sabit olduğu), optik bir denkleştirme düzeneği sayesinde art arda gelen görüntülerin yan yana kaydedildiği kamera. ‖ *Hızlı kamera,* filmin geleneksel tipte kesikli bir biçimde geçtiği, ancak sürükleme mekanizmasının normal değerin üstünde bir frekans sağladığı kamera. ‖ *Sesli kamera,* motor gürültüsü önlendiği için görüntüyle birlikte sesin de kaydedilebildiği kamera. ‖ *Sessiz kamera,* yalnızca görüntülerin kaydedilmesi için tasarlanmış ve kendi çıkardığı gürültü yüzünden, sesle görüntünün birlikte kaydedilemediği kamera.

—Gökbil. *Elektronik kamera,* bir teleskobun odağına yerleştirilen ve teleskobun verdiği ışıklı görüntüyü elektronik görüntüye dönüştüren düzenek. (Bu görüntü duyarlı bir plaka üzerine kaydedilebilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Matbaac. *Röprodüksiyon kamerası,* fotogravür atölyelerinde, resimlerin çoğaltılmasıyla ilgili fotomekanik işlemler için gerekli filmlerin çekiminde kullanılan fotoğraf makinesi.

—ANSİKL. Gökbil. Elektronik kamera 1936 yılında André Lallemand tarafından icat edildi. Kaydedilecek optik görüntü bir vakum tüpünün içindeki ışılyayıcı bir tabaka üzerinde oluşur. Yayımlanan elektronlar duyarlı bir plaka üzerinde hızlandırılır ve odaklandırılır. Bu plaka sonra tüpten çıkarılır ve banyo edilir.

Bu sistemin sıradan bir fotoğraf sistemine oranla en önemli üstünlüğü daha duyarlı olması ve 50 ile 100 defa daha az poz süresine olanak vermesi, grenlerin hemen hemen tümüyle yok olması, kararma ve gelen ışık yeğinliği arasında doğrusal bir bağıntının bulunmasıdır. Bununla birlikte bu tekniğin uygulanması kolay değildir, çünkü boş bir kap içine ışılyayıcı bir tabaka yerleştirmek ve duyarlı plakayı çok alçak derecede soğutmak gerekir.

—Sine. Sinemanın başlangıcından beri profesyonel kameralarda şu dört ana parça her zaman bulunmuştur: boş ve çekilmiş filmin bulunduğu kaset(ler); tırnakları (gerektiğinde tutucu tırnakları) ve çarkları kapsayan sürükleme mekanizması; bir önceki mekanizmayı çalıştıran motor (bugün tümüyle elektrik enerjisiyle çalışmaktadır); objektif(ler)in ve vizörün bulunduğu optik sistem.

Ancak, kameranın zamanla şon derece gelişkin ve çoğu kez oldukça karmaşık bir aygıta dönüştüğü göz ardı edilmemelidir. Örneğin bugün kullanılan motorların hemen hemen tümü kuvarsla ayarlanarak ses alma magnetophonlarıyla eşleme ve (daha yakın bir tarihte) metal halojenürlü lambaların kullanılması için gerekli olan, tümüyle değişmez bir geçiş hızı elde edilmektedir. Aynı biçimde vizör hemen her zaman reflekstir; bu tür vizörün yerine yaygın olarak çerçevelemenin uzaktan, bir televizyon alıcısına benzeyen bir katot tüpünden izlenebildiği elektronik bir vizör kullanılır. Zoomda görülen gelişmeler ise, odak uzaklıkları farklı birçok objektif taşıyan *mercek tablaları*'nın hemen hemen ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Genel olarak teknik alanda görülen gelişmelere ve kuvarsla ayarlama uygulamasına koşut olarak yakın dönemde görülen en önemli gelişme, 16 mm'lik, sonra da 35 mm'lik kolay taşınabilen ve gürültüsüz kameraların ortaya çıkmasıdır. Bu kameralar, eski röportaj kameralarının (gürültülü) özellikleriyle "doğrudan" ses kayıt olanağını birleştirir. (35 mm'lik olanlar-kasetle birlikte-15 kilo çeker, oysa bir stüdyo kamerası 50 kilonun çok üstündedir.)

—TV. Televizyon kamerasının ana parçaları, bir fotoğraf objektifi ve bir ya da birçok çözümleyici tüptür; bu(nlar), objektif tarafından her tüpün hedefi üstüne gönderilen görüntüyü temsil eden elektrik işaretlerini oluşturur. Objektife, çerçeveleme işini yapan kişi tarafından kullanılan bir refleks vizör takılmıştır; bu mekanizma odak uzaklığını ve objektifi ayarlar. Çözümleyici tüplerdeki hedeflerin taranmasına kumanda eden devreler, genellikle kameranın dışında bulunan ve aynı sistemdeki makinelerde ortak olan bir zaman birimine göre eşlenir. Çözümleyici tüplerin ürettiği çok zayıf işaretler, aygıtın içine yerleştirilmiş bir

yükseltici tarafından yükseltilir.

Renkli televizyonda üç çözümleyici tüp (her temel renk için bir tüp vardır; ışıltı işaretini de üç işaretin bileşimi oluşturur) ya da dört çözümleyici tüpü bulunan (üç temel renkten her biri için bir tüp ve ışıltı işaretini üreten bir başka tüp) bir kameradan yararlanılır.

KAMERAMAN a. Sine. ve TV. Televizyon ve sinemada çekimleri gerçekleştiren teknik eleman.

KAMERAMSI sıf. Zool. Omurgalılarda ya da salyangozlarda, kapalı organlara özellikle de bir vezikül göz ya da nokta göz için kullanılır.

KAMERÇİN a. Giy. XIX. yy.'ın sonlarında İstanbul tulumbacıları arasında moda olmuş bir tür ayakkabı. (Yemeniyle iskarpin arası bir biçimi vardı. Glase denilen siyah ve parlak derinin en iyi cinsinden yapılır, üzerine siyah kurdeleden bir fiyonk iliştirilirdi. Yumurta topuklu olan ayakkabı, tulumbacılar arasında arkasına basılarak giyilirdi. Özellikle 1890-1900 yılları arasında çok modaydı.)

KAMERİ sıf. (ar. *ḳamer* ve *-î*'den *kamerî*). *Esk.* **1.** Ay'a ait, Ay'la ilgili. **—2.** *Kameri ay* ya da *şehr-i kameri*, arabi aylardan her biri. ‖ *Kameri aylar* ya da *şühur-i kameriye*, arabi aylar, Ay'ın tam bir devriyle hesap edilen, Ay'ın hareketine göre düzenlenen aylar. ‖ *Kameri sene, devr-i kameri, kameri yıl*, arabi aylara göre hesaplanan yıl. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ay'ın hilal biçiminde göründüğü gece, kameri yılda ayın ilk gününün başlangıcı olarak kabul edilir. Ay'ın yeniden hilal biçiminde görünüşüne kadar geçen süre bir ay, bir yıl da 12 aydır. Dünya'nın çevresindeki dönüşünü Ay, 27,5 günde bitirdiği halde bir ay 29,5 gün olarak kabul edilir. Böylelikle kameri yıl 354 gün, yani 365 gün olan miladi yıldan 11 gün eksik hesaplanır. Birçok müslüman ülkede uygulanan hicri* takvim, kameri yıl sistemine göre düzenlenmiştir.

KAMERİYE sıf. (ar. *ḳameri*'nin dişl. *kameriyye*). *Esk.* Ay'a ait, Ay'la ilgili: *Huruf-ı kameriye* (→ HURUF). *Safahat-ı kameriye, vücuh-ı kameriye* (Ay'ın devreleri). *Sene-i kameriye* (ay yılı).

KAMERİYE a. (yun. *kamara*, üstü kubbeli yer, *kamarion*, küçük kubbeli oda'dan). Bahçelerde ve parklarda yazın oturulmak üzere yapılan kafes biçiminde, kubbeli, üstü sarmaşık ve yeşilliklerle örtülü süslü çardak.

KAMERLİNGH ONNES (Heike), hollandalı fizikçi (Groningen 1853 - Leiden 1926). Öğrenimini Heidelberg'de yaptı ve Bunsen'le Kirchhoff'un öğrencisi oldu. Groningen'de bilim doktorasını yaptıktan sonra, Leiden'de deneysel fizik profesörlüğüne atandı (1882). Kamerlingh Onnes, Leiden Üniversitesi'nin ünlü soğuk laboratuvarını kurdu. Her ülkeden fizikçilerin gelip çalıştığı bu laboratuvarda, uzun süre en düşük sıcaklıklar elde edildi. Kendisi de, 1908'de burada, helyumun sıvılaştırılması işlemini gerçekleştirdi, mutlak sıfır noktası yakınlarında, optik, elektrik ve manyetik olayları inceledi ve aşınıletkenliği keşfetti (1913 Nobel fizik ödülü).

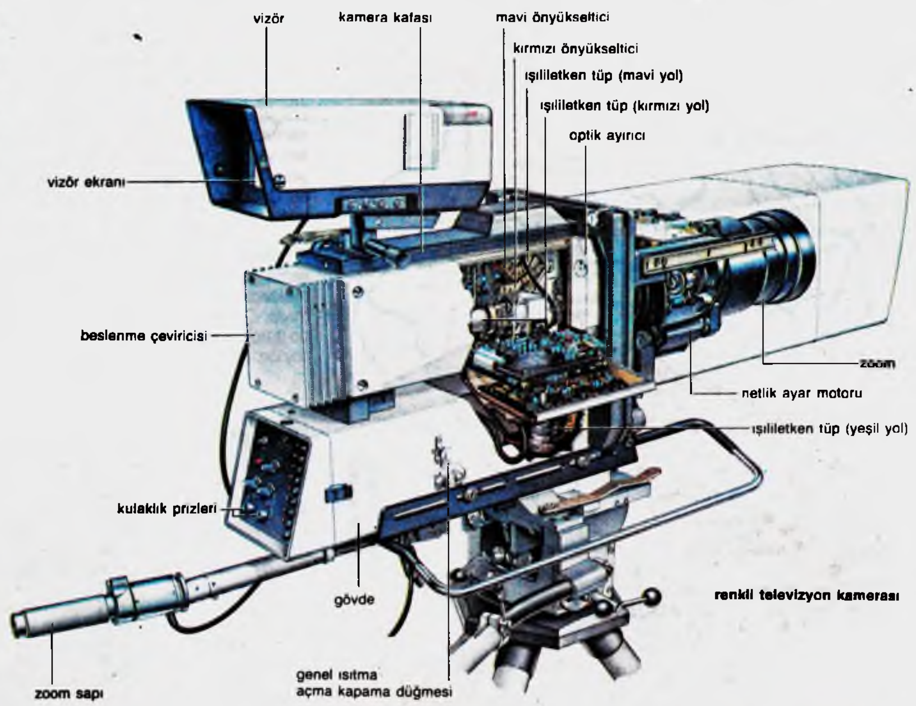
KAMERUN, Afrika'da yanardağ kütlesi, Kamerun'da (bu ülkeye adını vermiştir), Bioco adasının (Fernando Póo) karşısındadır ve Gine körfezinin doğu kıyısına egemendir. En yüksek noktası 4 070 m'dir; yamaçları ve vadileri, yükseltinin etkilerini azaltan enlem derecesine (ekvatorun 4° K.'inde) karşın, yaşamaya elverişlidir. Kütleye ilkin R. Burton tırmandı (1861).

KAMERUN, Afrika'nın ekvator bölgesinde, Gine körfezi kıyısında devlet; 475 000 km²; 12 239 000 nüf. (1991). Başkenti *Yaoundé*. Resmi dilleri *fransızca* ve *ingilizce*.

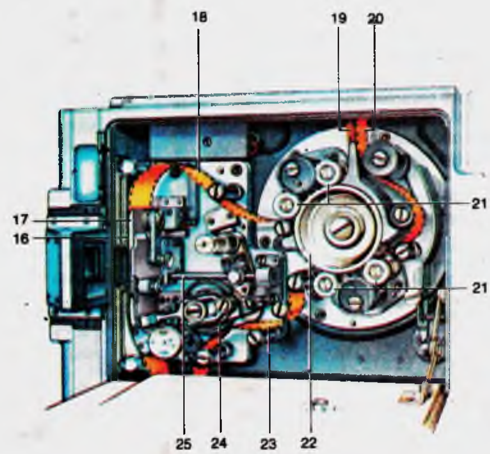
COĞRAFYA

• *Doğal çevre.* Gine körfezinde Çad gölüne kadar 1 200 km boyunca uzanan Kamerun, yüzey şekilleri açısından büyük çeşitlilik gösterir. Güney kesimi, tepelerle kesilen ve güçlü dağ zincirleri (yükseklikleri bazen 1 300 m'yi bulur) içeren, eski kayaçlardan oluşan bir peneplenden doğar; burada ırmaklar (Sanaga, Nyong) geniş havzalar oymuştur. Mangrovlu bir kıyıyla sınırlanan bir kıyı ovası Duala çevresinde genişler. Orta kesimde, yüksek Adamaua platosu 1 000 m'nin üstüne çıkar ve G.-B.'da Highlandlar ve bir yanardağ kütleleri dizisiyle (Manenguba, Kamerun dağı [4 070 m] devam eder. K.'de, Benue çöküntüsü inselberglerle (Alantika dağı) sınırlıdır ve yanı başında güzel görünümlü Mandara dağlarının yükseldiği Çad çanağının bir bölümü olan Logone ovalarıyla (zaman zaman su baskınlarına uğrarlar) devam eder. Kıyıda bol olan yağışlar, D.'ya ve K.'e doğru azalır (Duala, 4 m; N'Gaundere, 1,55 m; Kuseri, 0,55 m) ve buralarda kurak mev-

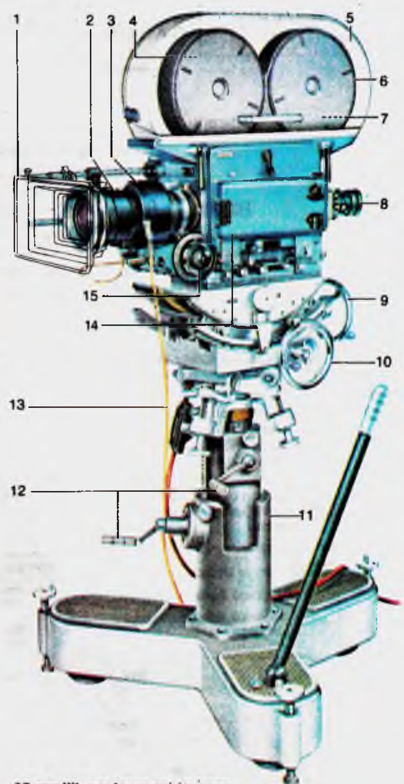
Thomson-C.S.F. belgesine göre



renkli televizyon kamerası



film geçirme ve ışıklama mekanizmaları



35 mm'lik profesyonel kamera

1. Güneşlik; 2. Zoom; 3. Zoom motoru; 4. Çekilmemiş film bobini; 5. Kaset sessizleme kutusu; 6. Kaset; 7. Çekilmiş film bobini; 8. Refleks vizörün okülleri; 9. Düşey ayar kolu; 10. Panoramik (yatay) ayar kolu; 11. Teleskobik ayar; 12. Ayak yüksekliğini ayarlama kolları; 13. Zoom elektrikli kumanda kablosu; 14. Kamera sessizleme kutusu; 15. Netlik ayar düğmesi; 16. Işıklama penceresi önündeki yatak; 17. Basıcı; 18. Boş film; 19. Çekilmemiş bobinden gelen film; 20. Çekilmiş bobine giden film;21. Bastırıcı tekercikler; 22. Film sürükleme tamburu; 23. Işıklanmış film; 24. Tırnak mekanizması 25. Tutucu tırnak mekanizması.

Hitachi belgesine göre



KAMERUN

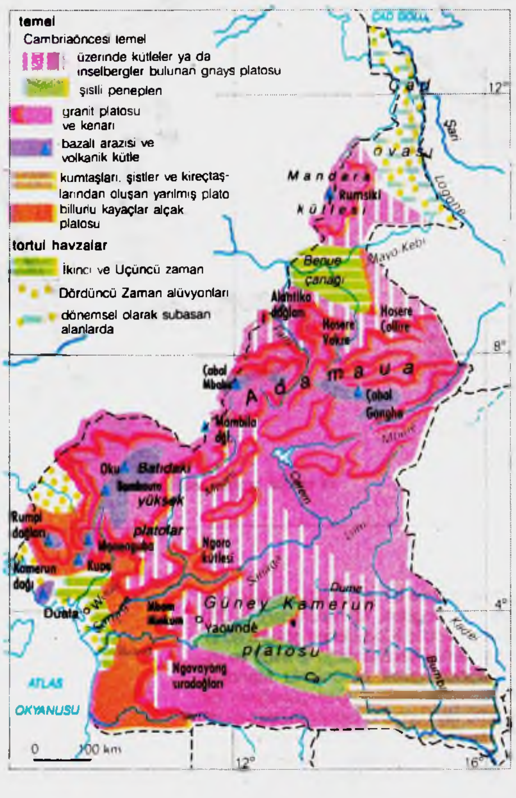
sağda
EKONOMİ
altta
JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

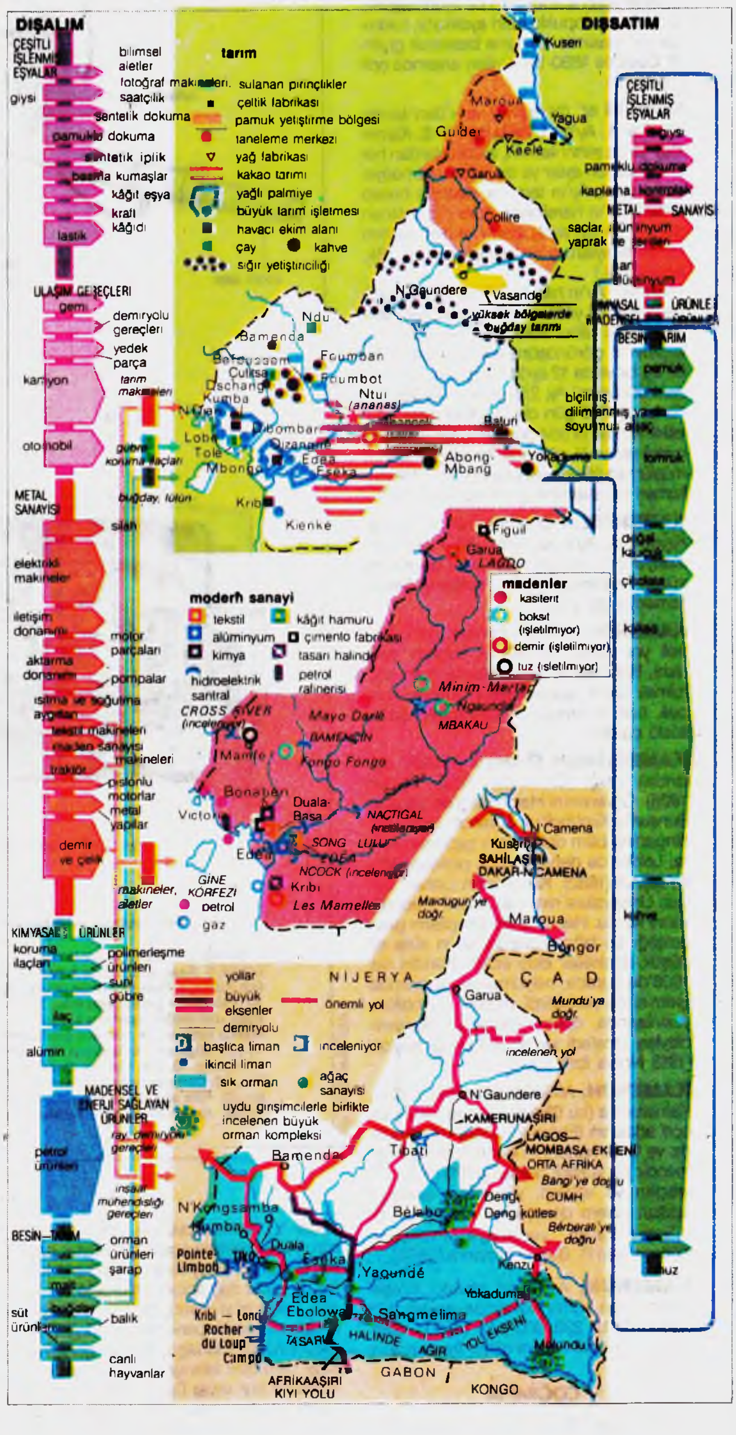
sim uzar (K.'de 7 ay), sıcaklık farkları artar. Yükselti yerel değişiklikler yaratır. Güneyin sık ormanını otlu ya da ağaçlı savanlar, daha sonra da dikenli bir çalılık (akasya) izler. Rejimi yağışlara bağlı olan akarsular, Atlas okyanusu'na, Çad, Kongo ve Nijer havzalarına doğru akar.

• *Nüfus.* Halk, ülkedeki dağılımları eski göçlerin ve yeni yer değiştirmelerinin (kırsal kesimden kaçış) ürünü olan çeşitli öbeklerden oluşur. G.'de 15 000 pigme, 2 milyon bantu (Fanglar, Basalar, Bakosiler, Betiler vb.) ve yarı Bantular (Bamilekeler, Mumlar) yaşar. K.'de, Sudanlılar (Mafalar, Masalar, Tupuriler, Kotokolar) ve daha sonra yöreye gelen Pöller çoğunluktadır. Geniş bölgelerdeyse (Adamaua, güneydeki savanlar, güney-doğu'daki orman) çok az insan yaşar; bununla birlikte, nüfus sıklığı yer yer km²'de 100 kişiyi aşar (Bamileke ülkesi). Çoğu güneyde ve güney-batı'da toplanan kentler nüfusun % 28,5'ini barındırır. Duala ve Yaoundé en önemli kentlerdir.

• *Ekonomi.* Meyve toplayıcılığına dayalı yaşama geleneği yalnızca Pigmeler'de sürmektedir. Geleneksel besin maddesi tarımıyla, Güney'de, özellikle sinirotu, macabo (taro), manyok, hint patatesi, sebze; Kuzey'de, darı ve yerfıstığı yetiştirilir. Mısır ve fasulyenin Bamilekeler'in yaşamında önemli bir yeri vardır. Bu bitkiler ağaçlar ve çitlerle çevrili tarlalardan oluşan muazzam bir alanda yoğun tarıma yetiştirilir. Bol sulu yerlerde pirinç tarımıysa, Logone yakınında gelişmektedir. Yüksek topraklar ve kuzey ovaları, yeterince verimli olmayan büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yapıldığı alanlardır; keçi, koyun ve kümes hayvanlarına her yerde rastlanır. Kıyıda oturanlar ve geçici olarak göç edenler, kıyı kesiminde ve özellikle de Şari-Logone ile Çad gölünde, ilkel yöntemlerle balıkçılık yaparlar ve güçlü bir kurutulmuş balık ticareti akımına yol açarlar. Denizde modern bir balıkçı filosu etkinlik gösterir. Orman, büyük şirketlerce işletilir (1988'de 12 574 000 m³ tomruk).

Dışsatım amaçlı tarım, palmiye yağı, lateks, muz, çay, şekerkamışı üreten büyük





tarım-sanayi kompleksleri (Güney'de çoktur) ve köylü işletmelerince yapılır. Köylü işletmelerinde üretilen belli başlı ürünlerin yıllık ortalama miktarları şöyledir: 125 000 t kakao, 125 000 t kahve, 140 000 t yerfıstığı, 63 000 t pamuk. Yeraltı kaynakları kıttır: boksit (henüz işletilmemektedir) ve Duala havzasında petrol (8,3 Mt). Elektrik akarsulardan elde edilir. Sanayi oldukça çeşitlidir: yerel ürünlerin (kahve, kakao, tütün, kauçuk, şekerkamışı [1,3 Mt]) ya da dışarıdan satın alınan ürünlerin (buğday) ilk işlenmesi ve mamul hale getirilmesi, ağaç kaplamacılığı, biracılık, çimento üretimi, alümin arıtımı (87 000 t alüminyum), iplikçilik ve dokumacılık, giysi ve ayakkabı, küçük metalürji, taşıt montajı.

Toplam demiryolu 1 120 km'dir. Demiryolunun 1974'te N'Gaundere'ye varmasından sonra, transkamerun yolu şebekenin ana ekseni olmuştur. 66 910 km'lik karayolunun 2 922 km'si asfalttır. Tümüyle yenilenen Duala limanı, yılda 2.8 Mt'luk bir trafik sağlar. Kamerun'un kendi havayolu şirketi (CAMAİR) vardır.

Kakao, kahve, pamuk, kereste ve alüminyum başlıca dışsatım ürünleridir. Sanayi ürünlerinin ticaretteki payı artmaktaysa da, dış ticaret açığı sürmektedir. Bununla birlikte, denizde, Victoria açıklarında önemli petrol yataklarının bulunması durumu büyük ölçüde değiştirmiştir: 1979'dan bu yana petrol üretimi, ulusal gereksinimi çok aşmış ve çeşitli yabancı şirketlerle (örneğin 1980'de Elf-Aquitaine ile) anlaşmalar yapılmıştır. Ülkenin iktisadi kalkınması tartışma götürmez, ancak resmi makamların Kuzey lehine harcadıkları dengeleme çabalarına rağmen, iktisadi gelişme daha çok Güney' de toplanmıştır.

TARİH

Kamerun'un en eski sakinlerinin Saolar olduğu ve bunların en parlak dönemlerini X. yy.'a doğru Çad'ın K.-D.'sunda yaşadıkları sanılmaktadır. XIII. yy.'da Bornuanlar tarafından güneye doğru sürülen Saolar belki de bugünkü Kotokolar'ın atalarıdır. Ülkenin güneyindeki Pigmeler de ormanlık bölgede yaşayan çok eski bir topluluktur.

Adamaua dağ kütlesinin, çeşitli toplulukların ülke içlerine doğru dağılmasını sağlayan bir merkez işlevi görmüş olduğu sanılmaktadır. Tikarlar, Adamaua'dan XV.-XVI. yy.'lar arasında geldiler ve egemenlikleri altına aldıkları halkları (Mbumlar ve Çambalar) örgütlediler ve belki de onların dilini benimsediler. Çambalar en parlak ve en güçlü dönemlerini XVIII. yy.'da, Sokoto İmparatorluğu'nun (Nijerya) kurulmasından ve Bamum krallığı'nın güçlenmesinden önce yaşadılar.

Bamum krallığı, XVII. yy. sonuna doğru tikar asıllı bir hanedan tarafından kuruldu. Kral Mbve-Mbve, Bamileke şeflerini Nun' un ötesine sürdü, 1800'e doğru Banyo Pölleri'ne yenildikten sonra başkenti Foumban'ı surlarla çevirdi ve atlı gücü sayesinde Pöller'i püskürtmeyi başardı. Bamilekeler, XVII. yy.'da Kamerun'un G.-B.'sına muhtemelen mülteci bir topluluk olarak geldiler. Bu topluluk daha sonra Tikarlar, Çambalar ve Mbumlar tarafından örgütlendi ve çevrelendi.

Basalar, XV. yy.'ın sonunda "karides ırmağı" halicine yerleştiler; Gabon ve Kongo Kotaları'yla aynı kökten olan ve ülkenin güney-doğu'sundan gelen Dualalar 1600'e doğru burada Basalar'la karşılaştılar. XVII. yy. sonunda Fanglar, bugünkü Orta Afrika Cumhuriyeti'nden (Bouar bölgesi) hareketle güney-batı'ya doğru ilerlediler.

XVIII. yy.'da Mbumlar, Adamaua'da kesin olarak egemenlik kurdular. Kirdi (yani pagan) kabileler, ovadan sığınmaya elverişli dağlara küçük ölçüde göç hareketlerine giriştiler ve Adamaua'nın doğusuna yerleştiler. XV. yy.'a doğru kurulan Mandara, XVI. yy.'da Bornuanlar tarafından istila edildi ve XVIII. yy.'a kadar onların vesayetinde kaldı. XIX. yy.'da, uzun süre Pöller'in istilasına karşı direndi.



Vulcain-Explorer

Güney-batı'ya doğru yönelmiş, lav akıntıları ve İkinci Zaman konileri bulunan Kamerun dağının en yüksek platosundan bir görünüm

XVII. yy.'dan başlayarak Kuzey Kamerun çayırlıklarına sızan Pöller, Sokoto'da Ousmanedan Fodio'nun cihadına kadar çiftçilerle barış içinde yaşadılar.

Özellikle modibo Adama'nın eseri olan fetih harekâtı, Kuzey ovalarında Mandara'ya (kralı 1822'de öldürüldü) ve Kirdiler'e karşı yöneldi. Pöl atlıları, dağ koruganları karşısında etkisiz kaldıklarından fetih hiç kolay olmadı. Pöller, devlet yapıları kurdular; buralarda serfler, yani köleleştirilen yerliler (matiube), "lamidat"lar (prenslikler) nüfusunun % 50-60'ını oluşturuyordu.

XV. yy.'da Fernando Póo'nun ayak bastığı Kamerun kıyılarına Avrupalılar ancak XVII. yy.'dan sonra yerleştiler. Bunun üzerine, kıyı kabileleri, avrupalı tüccarlarla iç kesimlerdeki halklar arasında aracılık yapmaya başladılar: köle ve fildişi ticareti özellikle Dualalar'ı zenginleştirdi. Tacirler ve misyonerler, XVIII. yy. sonundan itibaren ingiliz etkisini güçlendirdiler; 1860'ta da Almanlar çıkageldiler. 1868'de alman Woermann, Duala'da bir ticarethane kurdu. 1884'te kâşif Nachtigal, yerli şeflerin çoğuyla protektora (himaye) antlaşmaları yaptı. 1887'de Yaoundé himaye yönetimi kuruldu. Binbaşı Dominik'in büyük bir zorbalıkla yürüttüğü istila hareketi, hem Güney'de hem de Kuzey'de güçlüklerle karşılaştı. 1911'de fransız-alman antlaşması Kamerun sınırlarını Kongo'ya kadar genişletti. Resmen protektora olan ülke, Güney'de doğrudan doğruya, Kuzey'de ise dolaylı biçimde bir sömürge gibi yönetildi. Savaşın erkenden durdurduğu iktisadi etkinlikler, geniş araziler edinen büyük şirketlerce yürütülüyordu; bir ulaşım ağı kuruldu.

Birinci Dünya savaşı sırasında çatışmalar, bütün alman sömürgesine yayıldı. Ağustos 1914 - mart 1915 arasında dört ayrı bölgeden (kıyı, Güney-doğu, Güney ve Kuzey) başlatılan saldırıların ilk evresinden sonra, mart 1915'te Duala'da toplanan bir fransız-ingiliz konferansı Yaoundé' ye doğru ortak bir saldırıya geçilmesini sağladı. Bu harekâtın başarısızlıkla sonuçlanması, Müttefikler arasında Duala'da yeni bir konferansın (ağustos 1915) toplanmasına yol açtı ve bu konferans sonunda düzenlenen ikinci bir saldırı başarıya ulaştı. Yaoundé'nin işgali (ocak 1916) ve Mora'nın alınmasıyla (şubat), harekât son buldu. Ama Müttefikler alman kuvvetlerinin İspanyol Ginesi'ne çekilmesini engelleyemediler; alman kuvvetleri daha sonra burada silahsızlandırıldı. 4 mart 1916'da sömürge Büyük Britanya ile Fransa arasında geçici olarak paylaştırıldı: Büyük Britanya kuzeyde dar bir toprak parçasını, Fransa da ülkenin onda dokuzunu aldı. Bu paylaşma Fransa'nın 1911'de bıraktığı toprakları Fransız Ekvatoral Afrikası'na (FEA) veren Versailles antlaşması'nca onaylandı. Milletler cemiyeti, öngördüğü gibi, Kamerun'un iki parçasını sırasıyla ingiliz ve fransız mandası altına koydu.

27 ağustos 1940'ta fransız mandası altındaki Kamerun, özgür Fransa'ya katıldı. İkinci Dünya savaşı ertesinde manda yönetiminin yerini Fransa'nın Birleşmiş milletler örgütü adına yürüttüğü vesayet rejimi aldı. 1948'de, Um Nyobé, Kamerun Halkları birliği'ni (KHB) kurdu. Bu birlik, 1954'e kadar, milliyetçi haklar talep eden Demokratik Afrika topluluğu'na (DAT) bağlı kaldı. 1955'te, Duala'daki karışıklıklar üzerine dağıtılan KHB, mücadelesini yeraltında sürdürdü. Um Nyobé, 1958'de öldürüldü. KHB'nin Félix Moumié yönetimindeki bir kanadı mücadeleyi sürdürme kararı aldı ve önderinin Cenevre'de esrarengiz bir biçimde ölmesine (1960) rağmen aynı yıl, özellikle Bamileke topraklarında yeniden ortaya çıktı.

Fransız mandası, ocak 1959'da iç işlerinde özerkliğe dönüştü. Mart 1959'da, Birleşmiş milletler, Fransa'nın 1 ocak 1960'ta vesayet rejimine son verme önerisini kabul etti ve aynı tarihte ülke bağımsızlığına kavuştu. 1961'de, Kamerun'un ingiliz vesayetindeki kuzey yönetim bölgeleri Nijerya'ya katıldı; güney bölgeleriyse, Kamerun Cumhuriyeti'yle birleşme yönünde oy kullandı.

KHB'nin arka çıktığı ayaklanma, bağımsızlıktan hemen sonra Dschang (şubat 1960) ve Duala (nisan) bölgelerine yayıldı. 1958'den beri A. Ahico'nun liderliğindeki Kamerun birliği, bağımsızlığı izleyen ilk seçimleri (nisan) kazandı ve mayıs 1960'ta Ahico Cumhurbaşkanı seçildi. Ekim 1961'de, Batı Kamerun'un da katılmasıyla, cumhuriyet federal bir nitelik kazandı. Kamerun National Democratic Party (KNDP) lideri, Cumhurbaşkanı yardımcısı oldu. 1964 federal seçimleri ve 1965 yasama meclisi seçimlerinden sonra, KNDP Kamerun birliği'yle birleşti.

KHB'nin Mayi Matip yönetimindeki bir bölümü, silahlı eylemi bırakarak yasal alana döndü. Bununla birlikte, silahlı eylem, Ernest Ouandié ve Wougly Massaga'nın teşvikiyle yer yer devam etti. Ağustos 1970'te Ouandié resmi makamlarca ele geçirildi. N'Kongsamba monsenyörü N'Dongmo da tutuklandı. Aralıkta başka dört sanıkla birlikte ölüm cezasına çarptırıldılar; ama monsenyörün cezası, ömür boyu hapse çevrildi.

Haziran 1970 meclis seçimlerinde tek parti olan Kamerun Ulusal birliği oyların % 98'ini elde etti. 1972'de yapılan bir referandum, federal rejime son verdi.

Temmuz 1973'te Kamerun, Afrika ve Madagaskar ortak örgütü'nden çekildi ve Afrika havayolları adlı uçak şirketine yeniden katıldı. Ama, ABD, Almanya Federal Cumhuriyeti ve 1966'da işbirliği anlaşmaları imzaladığı SSCB'den olduğu gibi, Fransa'dan da önemli bir teknik ve mali yardım almaya devam etti.

1979'da, Başbakan Paul Biya'nın, bo-



D. Destable-İnsan müzesi

Kamerun sanatı
ilkin çokrenkli işlenerek sonradan beyaza boyanan oyma kayık pruvası
duala sanatı
İnsan müzesi, Paris

şaldığı takdirde devlet başkanlığı görevini üstlenebilmesi için bir anayasa değişikliği yapıldı. 1960'tan beri cumhurbaşkanı olan Ahico 1982'de istifa etti; yerine başbakan Paul Biya geçti. İki önder arasındaki çekişme sürdü. Ahico Ulusal Kamerun birliği partisi'nin başkanlığını da Biya'ya bırakarak Fransa'ya gitti (1983). Yokluğunda Biya'ya karşı darbe hazırlamaktan yargılandı; suçlu görüldü (şubat 1984). Nisan 1984'te bir darbe girişimi, Biya'ya bağlı birliklerce bastırıldı; Ahico yanlısı yöneticiler uzaklaştırıldı. Başkan Biya partisinin adını, Kamerun halkının demokratik hareketi olarak değiştirdi. 1986'da ingilizce konuşan azınlığa ve muhaliflere karşı baskılar arttı. Biya, ülkenin Fransa'ya karşı bağımlılığını azaltmak için Kanada, Almanya gibi ülkelerle iktisadi ilişkileri geliştirmeye çalıştı. 1987'de yeniden cumhurbaşkanı seçildi. 1988'de İMF'nin önerdiği kemerleri sıkma politikasını uygulamaya koydu. 1990'da çokpartili sisteme geçilmesini kabul etmek zorunda kaldı. 1992 baharında yapılan seçimlerde Kamerun halkının demokratik hareketi çoğunluğu az farkla kazanabildi. İlk defa olarak ingilizce konuşan azınlıktan Simon Achidi Achu başbakanlık görevine getirildi. 11 ekimde Biya üçüncü defa cumburbaşkanı seçildi, ancak seçim sonuçları ciddi tartışmalara yol açtı.

EDEBİYAT

Kamerun, ülkede yaratılan yapıtların niteliksel ve sayısal önemi bakımından, afrika edebiyatında seçkin bir yer tutar. Ulusal nitelik taşıyan ve roman, şiir, deneme ve tiyatro gibi dört ana yönde gelişen bir edebiyatın bu modern türlerine, tarihçi, etnolog ve dilbilimcilerin özellikle *mvet* destanıyla simgelenen geleneksel bir edebiyata adadıkları çalışmalar da eklenir. Modern türler arasında kamerun romanı, uzun zaman afrika edebiyatının iki büyük kişiliği olan Ferdinand Oyono ve Mongo Beti tarafından temsil edildi. Ancak bu iki yazarın parıltısı ne kadar göz kamaştırıcı olursa olsun, Francis Bebey'in (*le Fils d'Agatha Moudio,* 1967), René Philombé'nin (*Un sorcier blanc à Zangali*, 1969), Rémy Medou Mvomo'nun (*Afrika ba'a,* 1969) ya da Guillaume Oyono-Mbia'nın (*Chroniques de Mvoutessi,* 1971-72) romanlarını gölgede bırakamaz. Kamerun'da şiirin romandan da büyük bir saygınlığı vardır. Patrice Kayo, François Sengat-Kuo, Charles Ngandé, Jean-Paul Nyunaï, Paul Dakeyo gibi kendini şiire adayan çok sayıda yazarın bulunması, bunu doğrulamaktadır. Marcien Towa (*Léopold Sédar Senghor: négritude ou servitude,* 1971), Daniel Ewandé (*Vive le président! La fête africaine,* 1968) ve Mongo Beti (*Main basse sur le Cameroun,* 1972), polemikler yazan denemecileri temsil ederler. Son olarak, G. Oyono-Mbia (*Trois Prétendants... un mari,* 1964), Jean-Baptiste Obama (*Assimilados,* 1966), Pabé Mongo ve Alexandre Kum'a N'dumbe III oyun yazarları arasında anılmalıdır.

SANAT

Kamerun'un kuzey kesimi büyük ölçüde islamlaşmış ve çok az sanat yapıtı günümüze ulaşmıştır.

Ülkenin güneyindeyse (yoğun orman bölgesi), plastik sanat yapıtlarının kıtlığı, nüfusun azlığı, bir saray sanatı geleneğinin bulunmaması ve avrupalı misyonerlerin etkisiyle açıklanabilir.

Yalnızca yoğun nüfuslu ve şeflerin saygınlıklarını korudukları Grasslandlar bölgesinde, bugün hâlâ yüksek düzeyde bir sanat etkinliği görülür. Bamilekeler'in, Mumlar'ın ve Tikarlar'ın sanatları, aynı tamoyma tekniklerini kullanmaları ve aynı süsleme kaygısını gütmeleri yüzünden, genellikle birbirine benzer. Ama gene de ilginç plastik farklılıklarla birbirlerinden ayrılırlar.

Tahta oymacılığı çok yaygındır ve maske, heykel, sandalye, yatak ve kapkacak yapımında uygulanır. Maskeler (genellikle şişirilip abartılmış insan başları) çoğunlukla başlık biçimindedir ve oyuncu bir palmiye püskülüyle yüzünü gizledikten sonra maskeyi alnının üstüne takar. Gizli topluluklara araçları olan maskeler, ancak dinsel bayramlar için çıkartıldıkları özel depolarda saklanırdı. İnsan figürleriyle, atalar heykelciliğinde karşılaşılır. Tahta yontma sanatının amacı, tek tek parçaların değil, bütünün hareketini yansıtmaktır: olağan duruşları içinde betimlenen vücutlar, eğrisel çizgilerle, tepeden tırnağa hareket içinde gösterilir. Mumlar'da süsleme zevki çok canlı ve gelişmiştir. Bilinen efsane hayvanlarının (kurbağası, örümcek, piton vb.) biçimlerini ana hatlarıyla yansıtmaya çalışan sanatçı, bunlardan soyut bir süsleme oluşturur. İnci süsleme sanatı da önemli bir yer tutar. Foumban'da etkin bir inci süslemeciler kastı, yeteneğini tahta, toprak, bakır ya da kumaş yapıtlar üzerinde gösterir. Sanatçı, süslenecek nesne üzerine gerilen bir kumaş parçasına pamuk ipliğiyle çokrenkli küçük inciler diker. Son olarak Bamumlar da çok iyi dökümcüdürler. Kayıp balmumu yöntemiyle yapılan nesneler eskiden törensel amaçlarla kullanılırdı; günümüzdeyse, üretimin en büyük bölümünü maskeler, pipolar ve heykelcikler oluşturmaktadır.

Antilop derisiyle kaplı başlar, Ekoiler'in ve Cross River havzasındaki akrabaları olan Keakalar, Banyanglar ve Anyanglar'ın yapıtlarıdır. Bu başlar, yedi aşamasından her biri ayrı bir maske taşıyan İkpe topluluğu üyelerince başlık olarak kullanılır. Üslup bakımından bu plastik üretim Grasslandlar sanatıyla olduğu kadar, Doğu Nijerya sanatıyla da benzerlik gösterir.

Kamerun'un güneyindeki Duala kenti, adını kafes biçiminde işlenmiş ve çokrenkli hayvan ve insan figürleriyle süslenmiş oyma kayık pruvalarıyla tanınan etninin adından alır.

KAMERUN (*İngiliz — u*), Biafra körfeziyle Çad gölü arasında uzanan eski toprak, Nijerya ile eskiden fransız himayesinde kalmış Kamerun arasında. Bir zamanlar Alman Kamerunu'na giren bu topraklar, önce manda yönetimine (1922), sonra Büyük Britanya himayesine (1946) sokuldu. 1961'deki halkoylamasında kuzey bölümündeki halk Nijerya'ya bağlanmayı isterken güneydeki halk Kamerun Federal Cumhuriyeti bünyesinde Batı Kamerun'u oluşturdu ve resmi dil olarak ingilizceyi kullanmaya devam etti.

KAMERUN, birçok küçük kıyı ırmağının birleştiği ortak halicin eski adı, Kamerun dağının D.'sunda. Bu kıyı ırmaklarından en önemlisi, ağzında Duala'nın (sol kıyıda) kurulduğu Wouri'dir.

KAMES, XVII. Mısır hanedanının Teb kökenli son kralı (İ.Ö. 1590'a doğr.). Hermopolis'in kuzeyinde hyksos istilacılarına karşı büyük bir zafer kazanarak onları Delta'ya kadar sürdü.

KAMES (Henry HOME, *lord*) → HOME.

KAMESİFONALES a. (fr. *chamaesiphonales;* yun. *khamai,* yerde sürünen, ve *siphon, -onos* sifon'dan). Mavi suyosunları takımı. (Kütle halinde yetişen bu yosunların bazı türleri barınmak için kavkıları ve kayaları delerek içlerine yerleşebilir.)

KAMET, -ti a. (ar. *ķāmet*). *Esk.* **1.** Boy, endam. **—2.** Farz namazından önce okunan özel dinsel sözler. (Beş vakit namaz ile cuma namazının farzlarından önce okunur. Sözleri ezan* sözlerinin aynıdır. Ezandan farklı olarak "hayyaalelfelah" denildikten sonra iki kez "kad kametisallah" [namaz başlamıştır] denilir.) **—3.** Bir insan boyu ya da bir kulaç uzunluğundaki ölçü birimi; altı ayak. **—4.** *Kamet getirmek,* kamet sözlerini okumak. (Bk. *ansikl.* böl.) **—5.** *Kamet vermek,* gürültü etmek. || *Kamete kalkmak,* gürültü çıkarmak. || *Kameti artırmak, azdırmak* ya da *uzatmak,* ortalığı velveleye vermek. || *Kamét-i bâlâ,* uzun ve düzgün boy. || *Kamet-i dil-cû,* gönül çeken, hoşa giden boy. || *Kamet-i ömr,* ömür boyu; yaşam süresi. || *Kamet-i şimşad,* boyu şimşir ağacı gibi güzel ve düzgün olan.

—ANSİKL. Kamet getirmek sünnettir. Bu nedenle, bilerek ya da bilmeyerek kamet getirmemek namazı bozmaz. Tek başına kılınan namazlarda kamet sessiz okunur. Toplu (cemaatle) kılınan namazlarda müezzin sesli kamet getirir; ötekiler dinlerler. Kamet sırasında kıbleye dönülerek ayakta durulur. Müezzin, kamet sözlerini ezan gibi uzatmayıp kısa okur. Kametin bitiminden sonra ara vermeden ve konuşmadan namaza başlanır.

KAMET, Garhval Himalayası'nın (Hindistan) kuzeyinde doruk; 7 756 m. F. S. Smythe (seferin yöneticisi), R. L. Holdsworth, E. E. Shipton ve taşıyıcıları Lewa 21 haziran 1931'de doruğa ulaştı. Kamet, 1936'ya kadar, tırmanılan en yüksek dağ olarak kaldı.

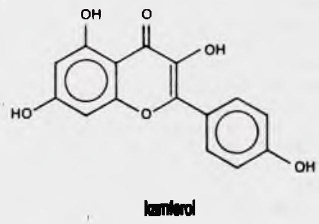
KAMFAN a. (fr. *camphane*). Org. kim. Trimetil - 2, 3, 3 bisiklo (2, 2, 1) heptan'ın yaygın adı; kamfenin hidrojenlenmesi sonunda elde edilir.

KAMFEN a. (fr. *camphène*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{16}$ olan terpensel hidrokarbon; uçucu birçok yağda (bergamot, kâfur, terebentin) bulunur.

—ANSİKL. Kamfen, borneollerin asitlerle ya da ilgili bornil klorürlerin bazlarla tepkimesi sonunda elde edilir. Asitle tepkimeye sokulduğunda izoborneol'ü ya da izobornil klorürü verir. Bu tür tepkimeler, uzun süre sıradan bir eleme ya da katılma tepkimeleri olarak düşünülmüş ve ayrıca kamfenin karbon iskeletinin, borneollerinkiyle özdeş olduğu kabul edilmişti. Oysa bunların hiçbiri doğru değildi. Wagner 1899'da, bu dönüşümlerin karbon iskeletinin yeniden düzenlenmesi sonucu gerçekleştiğini gösterdi; Meerwein ise 1922'de karbokatyonların önemini ortaya koydu; o günden sonra bu dönüşümlere *Wagner-Meerwein konum değiştirmeleri* ya da *yeniden düzenlenmeleri* adı verildi. Bu terim zamanla karbokatyonların katıldığı tüm konum değiştirme tepkimelerini kapsamına aldı. Bundan dolayı kamfenin, borneollerin ve kâfurun, kimyasal kuramlar tarihinde önemli bir yeri vardır.

KAMFENİLON a. (fr. *camphénylone*). Org. kim. Formülü $C_9H_{14}O$ olan ketonun yaygın adı; kamfen yükseltgenerek elde edilir.

KAMFEROL a. (fr. *kaempférol*'dan). Org. kim. Formülü $C_{15}H_{10}O_6$ olan bir flavonol'ün yaygın adı; birçok bitki türünden (hezaren, çin zencefili) çıkarılır.



kamferol

KAMFOKARBOKSİLİK sıf. (fr. *camphocarbonique*'ten). Kim. Karbondioksidin sodyum hidroksit eşliğinde kâfur üzerine etkimesi sonunda elde edilen ketonik bir asit için kullanılır. (Aminoetanol, amonyum ve bizmutla verdiği türevler, "kamfokarbonatlar" olarak adlandırılır ve tedavide kullanılır.)

KAMFOKİNON a. (fr. *camphoquinone*). Kim. Formülü $C_{10}H_{14}O_2$ olan diketon; kamfokarboksilik asit indirgenerek elde edilir.

KAMFOL → BORNEOL.

KAMFOR a. (lat. *camphora;* fr. *camphre;* ar. *kāfūr*'dan). KÂFUR'un eşanlamlısı.

KAMFORAT a. (fr. *camphorate*). **1.** Kamforik asidin tuzu ya da esteri. **—2.** Eczc. Kamforik asidin çeşitli organik maddelerle meydana getirdiği bileşiklere verilen ad: aminotiyazolin kamforat (balgam söktürmede sıvılaştırıcı olarak kullanılırdı), piramidon kamforat (ateş düşürücü etkisinden dolayı kullanılırdı).

KAMFORİK sıf. (fr. *camphorique*). Org. kim. *Kamforik asit,* trimetil-1, 2, 2 siklopentandikarboksilik-1, 3 sis asidin yaygın adı; kâfur yükseltgenerek elde edilir. (Sekiz çeşit kamforik asit vardır; bunlardan dördü polarılmış ışık üzerinde etkindir. Yalnızca α - kamforik asit peklik verici gücünün yanı sıra terlemeye karşı etkili olduğundan [gece terlemeleri] tedavide kullanılır.)

KAMFORLU → KÂFURLU.

KAMFOSÜLFONAT a. (fr. *camphosulfonate*). Eczc. Kamfosülfonik asidin tuzu ya da esteri. (Kalp ve damarlar için analeptik özelliği vardır. Suda eriyebilme ve hızlı etki gösterme üstünlüklerine sahiptir. Bu nedenlerle kâfurun yerini almıştır. Sodyum kamfosülfonat, piperazin ya da spartein şeklinde, baygınlıklarda, şok durumlarında ve solunum bozukluklarında kalp uyarıcı olarak kullanılır.)

KAMFOSÜLFONİK sıf. (fr. *camphosulfonique*). Org. kim. *Kamfosülfonik asit,* formülü $C_{10}H_{16}O_4S$ olan asit; kâfur sülfonlanarak elde edilir.

KAMGA a. (esk. türkç. *kamġak,* bir çeşit ot ve onun yaprağı'ndan). *Yörs.* Odun ya da ağaç kırıntısı; yonga.

Kamges, Rusya'da hidroelektrik santralı, Kama üzerinde, Perm yakınında.

Kamhuber antijeni. Hematol. MNS sisteminde görülen istisnai uydu antijen.

KAMIŞ a. **1.** Durgun suların kenarında yetişen birçok birçenekli bitki türüne, özellikle arundo cinsinden kargı *(Arundo donax)* ve adi kamış *(A. phragmites)* gibi türlere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir sıvıyı içmek için kullanılan, kamıştan ya da plastikten boru. **—3.** *Kamış atmak,* yolunda giden ya da gelişen bir işin akışını olumsuz yöne kaydırmak (arg.) || *Kamış koymak,* ara bozmak; birine gizlice ve kurnazca oyun etmek (arg.). || *Kamışına su yürümek,* sözkonusu erkek çocuksa, ergenlik çağına girmek (arg.). || *Kamışı kırmak,* sözkonusu erkekse, belsoğukluğu olmak (arg.). || *Kamışını atmak,* fırsatını kollayıp bir işi ya da durumu olumsuzca etkilemek için yapacağını yapmak (arg.).
—Anat. Erkeklik organı. (Eşanl. PENİS, ZEKER.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Balıkç. *Kamış sallama,* kamışoltanın fırlatılmasından ya da sallanmasından sonra ucunun bükülüp düzelmesi. Yumuşak (ya da esnek) kamışoltaların fırlatılışından sonra düzelerek eski halini alması yavaş olur. Sert kamışoltalarsa çok çabuk düzelir. Av sırasında kıvrılarak parabol biçimini alan kamışlara *parabolik kamış* denir. || *Hassas kamış,* genellikle küçük balıkları avlamak için kullanılan, ince yapılı kamış.
—Müz. Zurnanın üst kısmındaki deliğe takılan ve zurnayı çalmaya yarayan huni biçimli küçük parça. (Zurnanın dar kısmındaki küçük deliğe takılan kamış, genellikle ağaçtan yapılır. Madeni olanları da vardır. Zurnaya takılan alt kısmı ince bir boru biçiminde, ağza alınan ucuysa daha genişçedir.) [Anadolu'nun çeşitli yörelerinde *cukcuk, dil, lüle, sipsi* de denir.]
—Zool. *İç kamış,* döllenmesi beden içinde gerçekleşen hayvanlarda erkek cinsellik organı.
◆ sıf. Kamıştan yapılmış şey için kullanılır: *Kamış sepet.*
—Hat. *Kamış kalem* → KALEM.
—ANSİKL. Anat. Kamış, birleşmede rol alan erkek organıdır ve yassı bir silindir biçimindedir; erbezi torbalarının üstünde ve çatı kemiğinin önünde yer alır. Çok damarlı, dikilgen bir organdır. Kamış başı denen konik bir şişkinlikle son bulur. Burası sünnet olmamışlarda, sünnet derisi denilen ve geri sıyrılabilen bir deri kıvrımıyla kaplıdır.
Kamış, yan bölümleri oluşturan ve kovucuklu cisimler denen damarlı dokular ile bunların ortasında bulunan süngersi cisimden meydana gelir; süngersi cisim, kamış başının ucundaki idrar deliği ile son bulan üretrayı çevreler.
—Bot. "Kamış" sözcüğünün taksinomide özel bir anlamı yoktur, çünkü genel olarak, buğdaygiller familyasına bağlı *arundo, bambusa, gynerium, phalaris, phragmites* cinsinden birçok bitkiye, yılanyastığıgillerden *acorus* ve hasırotugillerden *typha* cinsine halk arasında kamış denir. Ama sözcüğün morfolojik ve ekolojik bir anlamı vardır: "kamış" denilen bütün bitkiler durgun tatlısuların kenarında ya da sığ suların içinde yetişen köksaplı ya da kökten sürgün süren çokyıllık bitkilerdir; hepsi uzun boylu, şerit yapraklı ve başak çiçeklidir; içi boş ya da dolu olan ince uzun ve boğumlu sapları rüzgârda bükülüp dalgalanır ve böylece tohumların çevreye saçılmasını sağlar. Sık olarak yetiştikleri yerlere kamışlık denir.
Dar anlamda kamış adıyla anılan iki bitki vardır: süpürge kamışı da denen adi kamış *(Arundo phragmites* ya da *Phragmites australis* [*communis*]) ve kargı da denen masura kamışı.
Adi kamış, mavimsi yeşil renkte şerit yapraklı, sapların ucunda dağınık başak çiçekli, 1-4 m boyunda ince uzun saplı (0,5-1,2 cm) çokyıllık bir su bitkisidir. Bataklıklarda, göl ve akarsu kenarlarında yetişir. Anadolu göllerinde bol bulunur. Bazı yerlerde sap ve yaprakları kâğıt fabrikalarında kâğıt yapımında kullanılır. Kurutulmuş köksaplarından halk hekimliğinde idrar yolları hastalıklarında, gut ve romatizmada yararlanılır; ayrıca idrar artırıcı, terletici, kan temizleyici özellikleri vardır.
Masura kamışı ya da kargı Batı Anadolu'da tarla kenarlarında çit bitkisi olarak bol miktarda yetiştirilir. Boyu 5-6 m'yi, sap çapı 3-3,5 cm'yi bulabilir. Saplarından sepet ve üflemeli çalgı (kaval, ney) yapılır.
—Halk hek. Kamışın köksapı, uçucu yağ ve acı maddeler taşır. Dahilen dekoksiyon (% 5) halinde idrar artırıcı ve iştah açıcı olarak kullanılır.
—Karş. anat. Döllenmenin beden içinde gerçekleştiği bazı balıkların Pterigopodyum (kıkırdaklıbalıklarda) ya da gonopot (kemiklibalıklarda) denen çiftleşme organları vardır. İkiyaşayışlılarda yalnızca ayaksızkertenkelelerde kamış görevi yapan bir dışkılık divertikülü bulunur. Kertenkelelerin ve yılanların, kan toplanmasıyla diklesen, yanlarda ve arkada ikişer yarımkamışı vardır. Timsahlar, kaplumbağalar, kuşlar (ördek ve koşarkuşlar) ve eteneli memelilerde, dışkılık deliğinin hemen önündeki cinsellik çıkıntısından oluşan bir tek penis bulunur.
—Patol. Kamışta doğuştan şekil bozuklukları ve birtakım hastalıklar olabilir: hipospadias, epispadias, fimozis, sünnet darlığı, Peyronie hastalığı, sklerodermi. Zührevi hastalıkların da sık görüldüğü bir bölgedir.

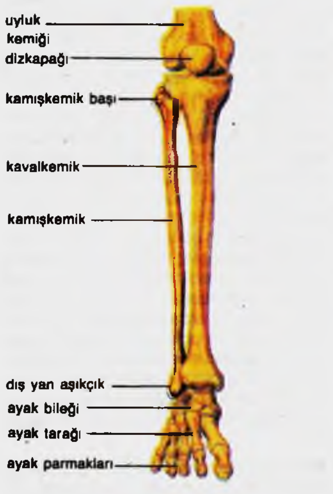
KAMIŞ DALGIÇÖRDEĞİ a. Zool. ELMABAŞ'ın eşanlamlısı.

KAMIŞÇIK a. Kuyumc. ÜFLEÇ'in eşanlamlısı.

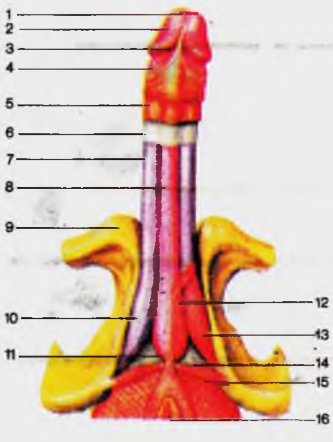
KAMIŞENKA. Arkeol. Orta Asya'nın Altay bölgesinde buluntu yeri. Buradaki kurganlarda yapılan kazılarda İ.Ö. 1200-700'e tarihlenen yirmi beş mezar saptandı. Ölüler başları B.'ya dönük olarak sağ yanlarına yatırılmıştır, dizler büküktür. Baş uçlarına çanak çömlekler ve Karasuk buluntularını andıran bıçaklar bırakılmıştır. Kimi mezarlarda kadınlı erkekli birkaç ölü bir aradadır. Buluntular, İ.Ö. I. binyıl'da Altay kültür çevresinin, Sibirya ve Kazakistan'a göre daha yavaş bir gelişim gösterdiğini kanıtlamaktadır.

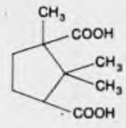
KAMIŞİN, Rusya'da kent, Volga'nın sağ kıyısında, Saratov ile Volgograd'ın tam ortasında; 122 000 nüf. (1989). Tekstil. Takım tezgâhlar. Otomobil aksesuarları, muslukçuluk. Camcılık. Besin sanayisi.

KAMIŞKEMİK ya da **KAMIŞKEMİĞİ** a. Anat. **1.** Baldırın arka tarafında yer alan ince uzun kemik. (Alt ucu ya da *dış yan aşıkçık,* kavalkemiğinde bulunan benzeriyle [*iç yan aşıkçık*] birleşerek kamış-kaval kemik yuvasını oluşturur. Kamışkemikte en sık görülen kırıklar dış yan aşıkçık kırıklarıdır. Bunlar yalnız başına olabildikleri gibi kavalkemiği kırığıyla [Dupuytren kırığı] birlikte de olabilirler.) **—2.** *Kamışkemik kasları,* kamışkemiğe tutunan kaslar. (Eşanl. FİBULA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Kamışkemik kasları üç tanedir: ön kamışkemik kası, kamış kemiğinin alt üçte birinden, ayakta beşinci tarak kemiğine uzanır; her zaman bulunan bir kas değildir. Uzun kamışkemik kası ile kısa kamışkemik kası kamışkemiğin dış yüzüne yapışır, ondan sonra kiriş şekline dönüşüp dış yan aşığın arkasından dolanarak ayak tarağında son bulurlar.
—Karş. anat. Kamışkemik çoğunlukla ufalır, hatta memelilerle sürüngenlerde bulunmayabilir; kuşlarda kavalkemikle birleşir.



kamışkemik ve kavalkemik





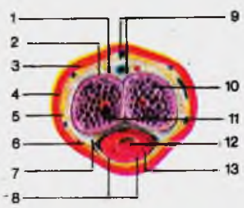
kamforik asit



adi kamış
(Arundo phragmites)



masura kamışı
(Arundo donax)



kamış (enine kesit)
1. Kamış sırtı atardamarı;
2. Kamış sırtı siniri;
3. Deri;
4. Kamış dartosu;
5. Bağdokusu;
6. Kamış fasyası;
7. Beyaz zar;
8. Süngersi cisim-üretra atardamarı;
9. Kamış sırtı toplardamarları;
10. Kovucuklu cisim;
11. Derin atardamarlar;
12. Üretra;
13. Süngersi cisim;

kamış
1. İdrar deliği;
2. Kamış başı;
3. Gemcik;
4. Sünnet derisi;
5. Kamış dartosu;
6. Kamış fasyası;
7. Kovucuklu cisim;
8. Süngersi cisim;
9. Çatı kemiği;
10. Kovucuklu cismin kökü;
11. Süngersi soğancık;
12. Süngersi soğancık kası;
13. Çatı-kovucuklu kası;
14. Ürojenital diyafram;
15. Apışarası yatak kası;
16. Anüs büzgenkası;

eteneli memelilerde uyluk kemiği ile tüm ilişkisini kaybeder; alt ucu aşıkkemiği ile eklemlenir.

KAMIŞKULAK ya da **KAMIŞKULAKLI** sıf. Kulakları dik ve düzgün ata denir.

KAMIŞLI sıf. **1.** Kamışların bol bulunduğu yer için kullanılır: *Kamışlı arazi.* **—2.** Kartlaşmış, sertleşmiş: *Kamışlı soğan.*

KAMIŞLI, Suriye'nin (Has eçe ili) kuzey -doğu'sunda kent, Türkiye sınırında; 47 700 nüf. Bağdat demiryolunun geçtiği ticaret merkezi (tahıl siloları).

KAMIŞLI, Adana'nın Pozantı ilçesine bağlı bucak, 6 945 (1990); 7 köy. Merkezi *Kamışlı*, 1 580 nüf. (1990).

KAMIŞLIK a. Kamışla örtülü yer.

KAMIŞOLTA a. Balıkç. **1.** Sazdan, bambudan, madenden, cam ya da karbon elyafından yapılan, ucuna olta takılan bir çeşit sırık. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kamış oltayla balık avı*, kamışın ucundaki oltayı bulunulan yerden uzağa fırlatarak ya da derin sularda oltayı sarkıtarak yapılan balık avı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kombine kamışolta*, ihtiyaca göre bazı parçaları çıkarılarak ya da üstünde bırakılarak uzunluğu, hatta etkinliği değiştirilebilen kamışolta. ‖ *Parçalı kamışolta*, eşit olmayan uzunlukta ama bütünün düzgün esnemesini sağlayacak biçimde hesaplanmış parçalardan oluşan kamışolta.

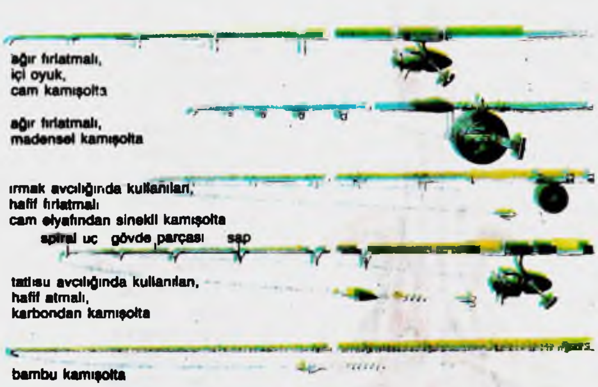
—ANSİKL. Balıkç. Çeşitli uzunluklarda kamışoltalar vardır. Taşınmasını kolaylaştırmak için, kamışoltalar uç uca birbirine eklenebilen parçalardan yapılır. Her kamışoltada, en uçta bir spiral, sonra gövde parçaları ve nihayet *sap* adı da verilen kalın bir uç bulunur.

Kamışolta yapımı için artık saz ya da bambu yerine genellikle sentetik maddeler kullanılmaktadır. Denizde, tekneden balık tutarken kısa (tekne kamışı), kıyıdan tutarken uzun bir kamış kullanılır. Deniz kamışoltaları ayrıca çelikten ya da hafif alaşımdan, cam elyafından ya da plastik madde emdirilmiş ağaçtan yapılır. Kamışoltayla balık avı hafif fırlatmalı ve ağır fırlatmalı olarak ikiye ayrılır. Hafif fırlatmalı kamışolta tek elle tutulur ve bazen sabit kasnaklı bir çarkı da bulunur. Çarkın bobinine bağlı ince bir naylon ipin (uzunluğu 18 ile 35/100 m arasındadır) ucundaki iğneye etçil balıkları çeken bir yem (kaşık, yapma balık, ölü balık) takılıdır. Ağır atmalı kamışoltalar genellikle iki elle tutulan sabit ya da döner kasnaklı bir oltadır. Ağır atmalı kamışoltalarda daha kalın naylon ipler kullanılır ve ucuna ya oldukça büyük ağırlıklarla (*kıstırma* adı verilen bu ağırlıklar 15-100 g olabilir) safralanmış köstekler bağlanır ya da safralı kurşunun ucunda bir yemli iğne bulunur (deniz balıkçılığı).

KAMIŞSI sıf. Gövdesi kamış gibi, içi boş ve boğum boğum olan şey için kullanılır.

KAMİ, *Tanrı, Yaratıcı* anlamında japonca sözc.; şinto inançlarında doğaüstü varlıklara verilen genel ad. İlkel japon tapınmaları kami niteliğini ya Güneş kamisi Amaterasu gibi tanrılara, ya tanrılaştırılmış atalara, ya da tabu nesnelere ve hatta rüzgâr gibi doğal öğelere veriyorlardı. Sözlük anlamı "kamilerin yolu" olan *şinto* adı da, VII. yy.'dan başlayarak bir düzene sokularak derlenen bu son derece belirsiz çoktanrıcılığa verildi.

çeşitli kamışolta tipleri



KAMİDANA, *tanrıların rafı* anlamına gelen ve içine sungular konan kapların yerleştirildiği küçük sunakları belirten japonca sözc. Birçok japon ev ve dükkânlarında hâlâ rastlanan kamidanalar, kamilere adanmıştır.

KAMIEŃ, alm. **Cammin,** Polonya'da (Szczecin voyvodalığı) yer. Oder'in halicinde balıkçılık limanı. X. yy.'ın başından kalma olan Kamień, Ortaçağ'da gelişmiş bir kentti. Batı Pomeranya piskoposluğu 1176'da buraya taşındı.

KAMIENNA GÓRA, esk. almancada **Landshut,** Polonya'da kent, Südetler'de, Wałbrzych'in B.'sında, Bóbr'un yukarı çığırı kıyısında; 23 000 nüf. Tekstil (keten, ipek), ayakkabı sanayisi ve tekstil makineleri yapımı.

KAMIEŃ POMORSKI, Polonya'da kent, Oder'in deltasının doğu kenarında. Balıkçılık limanı, tedavi amaçlı kür merkezi ve turizm merkezi.

KAMIEŃSKA (Anna), polonyalı kadın edebiyatçı (Krasnystaw 1920). Şiirleri insan onuruna saygıyı ve varoluşun tekliğinin kavranmasını dile getirir (*le Manuscrit en blanc* [fr. çev.], 1970; *Deuxième Bonheur de Job* [fr. çev.], 1974; *le Manuscrit trouvé dans le rêve* [fr. çev.], 1978).

KAMIEŃSKI (Maciej), Polonya yurttaşlığına geçmiş slovak asıllı besteci (Sopron, Macaristan, 1734 - Varşova 1821). Viyana'da öğrenim gördü. 1760'tan sonra Varşova'ya yerleşti. İlk ulusal Polonya operası olan *Nędza uszczęśliwiona*'yı 1778'de Varşova'da besteledi. Ayrıca beş alman tarzında, beş de ulusal operası vardır. Kilise yapıtlarının yanı sıra, Jan III Sobieski heykelinin açılış töreni için bir de dramatik kantat (1788) yazdı.

KAMİKAZE a. (*tanrısal rüzgâr* anlamında japonca sözc.; *kami*, tanrı ve *kaze*, rüzgâr'dan). 1944-45'te, patlayıcı madde yüklü bir uçakla hedefini vuran gönüllü japon pilot; *intihar uçağı* da denilen bu uçağın kendisi.

—ANSİKL. 1281'de takımadayı istila etmek için Kubilay Han'ın gönderdiği Moğol filosunu yok eden bir fırtınaya Japonlar'ca verilen adı benimseyen bu umutsuz savaş yöntemi, ekim 1944'ten başlayarak ve özellikle Leyte savaşı sırasında sistemli biçimde uygulandı. Kamikazelerin görevi, batırılacak gemilerin güvertesine pike yaparak çakılmaktı. Sayıları bini bulan kamikazeler, amerikan donanmasına ağır kayıplar verdirdi (250 gemi batırıldı ya da tahrip edildi).

KÂMİL sıf. (ar. *kāmil*). *Esk.* **1.** Bütün, eksiksiz, tam. **—2.** Kemale ermiş, olgun: *"Kâmildir o insan ki yaşar hatıralarla"* (Y. K. Beyatlı). **—3.** Geniş bilgili, kültürlü, bilgin. **—4.** *Kâmil-marifet*, bilgili, hünerli.

—Ed. *Bahr-i kâmil*, aruz vezni kalıbı. (Türk edebiyatında mütefâilün feûlün mütefâilün feûlün [..—.— .—— ..—.— .——] şekli kullanılmıştır.)

—Hat. *Kâmil kıtası*, katlanmamış, büyük boy kâğıt üzerine basılan yazı. (Dörde bölünerek meydana getirilen yazma kitaplara "rubu" denirdi.)

—Nümism. *Kâmil kuruş* → KURUŞ. ‖ *Kâmil ül-ayar*, ayarı eksiksiz ve tam olan, daha az değerli herhangi bir metalin karıştırılmadığı para. (*Ayarı kâmil* de denir.)

KÂMİL, Çorum'un Osmancık ilçesine bağlı bucak; 8 546 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Kâmil*, 1 283 nüf. (1990).

KÂMİL (EL-) → MELİK ÜL-KÂMİL.

KÂMİL, türk halk şairi (XVIII. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Bender kalesinin Ruslar tarafından işgali, Kırım'ı Ruslar'ın alması gibi olaylarla ilgili destanlarından yaşadığı dönem kestirilmektedir. Kırım hanlarının ordusundaki saz şairlerinden olduğu ileri sürülmektedir. Günümüze kalan "Esnaf destanı", bu konudaki benzer ürünlerin en iyilerinden sayılır.

KÂMİL (Mustafa), türk şair (Maraş 1857 - İzmir 1924). Maraş ve Kilis'te öğrenim gördükten sonra, Manisa'da Hacı Evliyazade Ali Rıza Efendi'nin, İzmir'de Mustafa Keşfi Efendi'nin derslerine devam etti. Medreselerde müderrislik, Sanayi mektebi'nde öğretmenlik yaptı. İzmir ve İstanbul gazetelerinde yazıları yayımlandı. Yapıtları: *Güfte-i Kâmil* (1882), *İbni Sina* (1890), *Kavaid-i arabiye* (1895), *Usûl-i ekyise, Sarf-ı osmani, Dini ve tarihi menakıb -ı İmam-i Azam, Manzume-i harb.*

KÂMİL AHMET PAŞA → AHMET PAŞA Kâmil.

KÂMİL PAŞA (Mehmet) türk yönetici (öl. 1859). Enderun'da yetişti. Avrupa'da mühendislik okudu. Mühimmatı harbiye livasında çalıştı, Berlin ortaelçiliği (1837), Belgrad muhafızlığı, Bosna valiliği yaptıktan sonra nazır oldu. Bir süre Meclisi valâ üyeliği, Ticaret nazırlığı ve Londra elçiliği görevlerinde bulundu. Seraskerlik, Cidde, Halep ve İzmir valilikleri yaptı.

KÂMİL PAŞA (Yusuf) → YUSUF KÂMİL PAŞA.

KÂMİL PAŞA (Mehmet) **Kıbrıslı,** türk sadrazam (Lefkoşa 1832 - Larnaka 1913). Mısır'daki harp okulunu bitirdi. Mısır hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın çevirmenliğini yaptı, onun oğlu İlhami Bey'le Avrupa'yı dolaştı. Devlet hizmetine girdi, çeşitli yerlerde mutasarrıflık yaptı, Kosova (1877), ardından Halep valiliklerine atandı. Evkaf nazırlığına (1880), Sait Paşa'nın azli üzerine sadrazamlığa (1885) getirildi. Yaklaşık altı yıl kaldığı bu görevden görünürde bir neden olmaksızın azledildi (1891). 2 ekim 1895'te yeniden sadrazam oldu, ama Abdülhamit II'den Babıâli'ye eski yetkilerinin geri verilmesini istemesi azledilmesiyle sonuçlandı, Aydın valiliği göreviyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Valilikten azledilerek, Rodos'ta oturmasına karar verilmesi üzerine İzmir'deki İngiltere konsolosluğuna sığındı, hükümetin güvence vermesi üzerine İstanbul'a döndü (1907). İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra üçüncü kez sadrazamlığa getirildi. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesine ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakına engel olamadı. İttihat ve Terakki cemiyeti ile anlaşmazlığa düşünce istifa etmek zorunda kaldı (1909). Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinde Şûrayı devlet reisi olarak yer aldı. Birinci Balkan savaşı'nı izleyen bunalımlı dönemde dördüncü kez sadrazamlığa getirildi (1912). Bir yandan barış girişimlerinde bulunurken, bir yandan da İttihat ve Terakki cemiyeti'ne karşı baskıyı artırdı. İttihatçıların gerçekleştirdiği hükümet darbesi (Babıâli baskını) sonucu istifaya zorlandı (1913). Bir süre sonra hükümetin isteği üzerine Kıbrıs'a gitti. Dönemin deneyimli devlet adamlarından olan Kâmil Paşa, ingiliz siyasetine yakınlığı ile tanınmıştı. (→ Kayn.)

KÂMİL PAŞA (Mustafa) → MUSTAFA KÂMİL PAŞA.

KÂMİL RIZA, Otello Kâmil de denir, türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1889 - *ay. y.* 1932). Sahne yaşamı İkinci meşrutiyet'ten sonra başladı. 1914'te sınavla Darülbedayi'ye girdiyse de oyunculuğunu daha çok Gavril'in yönetimindeki gezici kumpanyada sürdürdü. Özellikle *Othello* oyunundaki rolünde gösterdiği başarı nedeniyle halk arasında adı "Otello Kâmil"e çıktı. Ancak içki ve uyuşturucu alışkanlığı yüzünden iki bacağını yitirince, yaşa-

mının son yıllarını sefalet içinde geçirdi.

KÂMİLE sıf.· (ar. *kāmil*'in dişl. *kāmile*). *Esk.* Erişkin, olgun; bilgili, kültürlü.

KÂMİLEN be. (ar. *kāmil*'den *kāmilen*). *Esk.* Bütünüyle, tamamıyla, eksiksiz olarak: "*... yavaş yavaş kâmilen terk etmiş olduklarından ...*" (H. C. Yalçın).

KÂMİLİ Zileli, türk halk şairi (Zile, Tokat, ?-? 1870). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Tasavvuf içerikli şiirleriyle Sıvas, Zile, Merzifon yöresinde ün kazandı. 69 şiirinin yer aldığı *Divan*'ı yayımlandı (1953).

KÂMİLLİK a. (ar. *kāmil*'den). *Esk.* Kâmil olma durumu; olgunluk, mükemmellik.

KÂMİN sıf. (ar. *kāmin*). *Esk.* **1.** Gizli, saklı. **—2.** Pusuda duran, pusuya yatmış. **—3.** Belirsiz.
—Esk. fels. *Tedai-yi kâmin,* belirsiz, gizli çağrışım.
—Esk. fiz. POTANSİYEL'in eşanlamlısı.

KAMİNA, Zaire'de (Şaba) kent; 56 300 nüf. Demiryolu kavşağı. Hava üssü.

KAMİNALJUYÚ, Guatemala'daki yüksek maya topraklarının, 200'ü aşkın tepeciği kapsayan tören merkezi. Bugünkü başkentin yakınında bulunur. En eski yerleşim İ.Ö. 1500'e kadar uzanırsa da, Kaminaljuyú ilk kez yakın önklasik dönemin Miraflores evresinde büyük bir gelişme yaşamıştır. (İ.Ö. 300 - İ.S. 250). Bu dönemden kalma başkan mezarlarından çıkarılan eşyanın zenginliği (yeşimtaşından süs eşyaları, küçük taş şişeler ve Miraflores üslubunda çanak çömlek), başkanların büyük bir iktidara sahip olduklarını göstermektedir. Çok zengin biçimlerdeki bu seramik, bazen yalancı mermerden bir astar üzerine sürülen boyayla süslenmekte ve bu da pembe ya da yeşil gibi renkler elde etme olanağını vermektedir. İzapa üslubundaki steller ve aşağı maya topraklarındakinden farklı bir hiyeroglif yazı, Kaminaljuyú'nun Miraflores evresinden kalmadır. İ.S. 150-300 arasında, Kaminaljuyú gerilemeye başladı. IX. yy.'da yüksek topraklar Teotihuacań hegemonyasına girdi ve Kaminaljuyú, maya kültürü ile Teotihuacań kültürünün bir tür karışımı olan Esperanza kültürüyle eski görkemine yeniden kavuştu.

KAMİNETO a. (ital. *caminetto*'dan). → İSPİRTO* OCAĞI.

KAMİNGTONİT a. (fr. *cummingtonite;* öz. a. *Cummington*'dan). Miner. Cummington'da (Massachusetts) bulunan, grena ve kuvarsla birleşerek yığın oluşturan bir amfibol çeşidi.

KAMİR a. (ar. *ḳamir*). *Esk.* Kumarda rakip oyuncu.

KAMİS a. (ar. *ḳamiṣ*). *Esk.* **1.** Gömlek. **—2.** *Kamis-i Yusuf,* Yusuf peygamberin Mısır'dan babası Yakup'a gönderdiği gömlek.
—Esk. anat. Dölyatağı zarı.
—Esk. bot. Bazı bitki zarlarına verilen ad.

KAML ya da **KAMLE** a. (ar. *ḳaml, ḳamle*). *Esk.* Bit.
—Dil. *Kamle,* tek bir bit anlamındadır. *Kaml* ise, genel anlamda bit demektir.

KAMLE → KAML.

KAMLOOPS, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) kent, çorak bir bölgenin ortasında; 64 000 nüf. Demiryolu merkezi. Havaalanı. Besin sanayisi. Kereste sanayisi. Çimento fabrikası. Turizm.

KAMLOT a. (fr. *camelot;* ar. *ḥamle,* yünlü peluş). Önceleri deve tüyü, sonra keçi kılı ya da yünden dokunan kaba kumaş.

Kammarspel → KAMMERSPİEL.

KAMMERER (Jakob Friedrich), alman sanayici (Ehingen, Württemberg, 1796 - Ludwigsburg 1857). Almanya'da oksijenli kibritlerin yerini alan ve sürterek tutuşturulan kimyasal kibritlerin mucidi olarak kabul edilir (1832).

KAMMERERİT a. (fr. *kammererite;* Petersburg maden ocaklarının yöneticisi *Kammerer*'in adından). Miner. Hidratlı, doğal krom ve magnezyum silikat; bir klinoklor çeşidi olan bu mineral kloritler grubunda yer alır.

Kammerspiel, almanca *oda tiyatrosu* anlamına gelen ve gösterişe, tumturaklı konuşmalara yer vermeyen, oyuncuların oyununu en aza indirgeyerek, dekoru yalınlaştırarak, seyircinin oyuna yakınlık duymasını sağlamayı amaç edinen bir tiyatro tekniği. Strindberg'in tiyatrosu, en iyi Kammerspiel (isveççe **Kammarspel**) örneğidir. Sinemada Kammerspiel, senaryocu Carl Mayer ve yönetmen Lupu-Pick'in çalışmalarıyla, 1921'den başlayarak Almanya'da gelişmiştir.

KAMO, Simon Arşakoviç Ter -Petrosyan'ın takma adı, ermeni bolşevik devrimci (Gori 1882 - Tiflis 1922). 1903'te RSDİP Kafkas birliği komitesi üyesi olan Kamo, partinin gizli çalışmalarında, özellikle de mali kaynakları artırmaya yönelik soygunlarda uzmanlaşmış gözü pek bir eylem adamıydı. Bu eylemlerin en önemlisini 1907'de Tiflis'te gerçekleştirdi.

KAMO NO ÇOMEİ, japon şair (Kyoto 1155 - Hino 1216). Parlak bir *vaka* yazarıydı. Şiir bürosu'nda kısa süren bir resmi meslek yaşamından sonra, 1205'e doğru bir keşiş kulübesine çekildi ve özellikle *Hoco-ki* (1212) adlı yapıtıyla ün kazandı. Duru üslubu, felaketlerle altüst olmuş çağına yöneltiği sakin bakışı yansıtır.

KAMOŞ → KEMOŞ.

KAMP a. (fr. *camp*). **1.** Askeri bir birliğin konaklama ya da eğitim yeri. **—2.** Konaklama alanı ya da geçici olarak yerleşilen (çadırlarda, barakalarda vb.) yer; orada bulunan tesisler ve bu tesislerde kalan insanların tümü: *Kızılay kampı. Kamp kurmak. Kampın yeri çok güzeldi. İzci kampı.* **—3.** Bu yerde kalma, konaklama: *Kamp hayatı. Kamp bir ay sürdü.* **—4.** Resmi kurum ya da kuruluşların çalışanlarına dinlenmeleri için belli sürelerde ve dönüşümlü olarak kullanmak üzere düzenlediği tatil yeri, orada bulunan tesisler ve burada kalan insanların tümü: *Yazın bankanın kampına gidecekler.* **—5.** Bazı kimselerin özel ya da politik nedenlerden dolayı toplandığı, yerleştiği ya da yerleştirildiği yer; orada bulunan tesisler ve insanların tümü: *Mülteci kampı. Felaketzedeler için kamp kurmak.* **—6.** Özellikle politik alanda inançları, ideolojisi, çıkarları açısından, bir gruba ya da o grup içinde yer alan bir kesime karşıt olan insanlar, partiler vb. grubu: *Siz hangi kamptasınız, bizden mi, bize karşı mı? Ülkeyi kamplara bölmek.* **—7.** *Kamp kurmak,* bir yerde çadır, baraka vb. kurarak geçici bir süre kalmak üzere yerleşmek. ‖ *Çalışma kampı,* mahkûmların zorla çalıştırıldıkları alan ve oradaki tesislerin tümü. ‖ *Toplama kampı* → TOPLAMA.
—Ask. *Esir kampı,* savaş sırasında tutsak edilen düşman askerlerinin toplandığı yer. (Savaş tutsağı tahliye işlemi çerçevesinde, toplama merkezlerinde toplanan tutsaklar, önce kolordu geçici nezaret yerine, daha sonra ordu geçici nezaret yerine ve oradan da savaş tutsağı kampına götürülür. Tutsaklara yapılacak işlemler Cenevre konvansiyonuna giren anlaşma kurallarına uygun olarak yapılır.)
—Eğit. *Çocuk kampları.* İlk ve ortaokul öğrencilerinin elverişli sağlık ve eğitim koşulları içinde, güzel ve yararlı bir tatil geçirmeleri, bedence güçlenmeleri için açılan dinlenme yerleri. (Türkiye'de bu tür uygulamalar Milli eğitim gençlik ve spor bakanlığı, Kızılay gibi kurumlar tarafından yapılmaktadır.)
—Oto. *Kamp otosu,* iç düzenlemesi, bir yolculuk ya da dinlence sırasında geçici ev olarak kullanılacak biçimde tasarlanmış özdevinimli taşıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Spor. *Kampa almak,* yeni sezona ya da bir karşılaşmaya hazırlanmak amacıyla, sporcuların çalışma ve yaşam biçimlerini kulüp tesisleri, otel vb. bir yerde denetim altına almak.
—ANSİKL. Oto. Kamp otosu ya seri halde üretilmiş ve düzenlenmiş bir kamyonet ya bir şasi-kabin üzerine yerleştirilmiş bir karavan ya da amerikalılar'ın "truckcamper" dediği ve normal bir taşıtın kasa tabanına cıvatalanmış, içinde oturulabilir bir modül olabilir; bu da taşıttan tek başına yararlanmayı sağlar. Sürücü mahallinin üzerindeki oturma yerinin uzantısı sabit bir yatağın yerleştirilmesine olanak verir ve kimi kamp otolarında altı ya da yedi kişi yatabilir. Bununla birlikte, çoğu Batı ülkelerinde, kamp otosunun yüksekliği, 2,5 m'yi, uzunluğu da 15 m'yi aşamaz.



Veiller-Explorer

kamp otosu

Kampaku, Japonya'da naipliğe eşdeğer bir görevin adı. Bu görevi ilk olarak üstlenen Fucivaralar, X.-XII. yy.'lar arasında gerçek br diktatörlük kurdular.

KAMPALA, Uganda'nın başkenti; yükseltisi yaklş. 1 200 m; 1 008 707 nüf. (1990). Kampala yerleşmesi, Victoria gölünün küçük bir koyu kıyısında, eski Buganda krallığı'nın başkentini içeren geniş bir alana yayılır. Bir konut ve ticaret merkezi, Mombasa demiryolu üzerinde bir karayolu kavşağıdır. Port Bell yakınındaki sanayi semti, sıvı yağ fabrikalarını, bira fabrikalarını, tabakhaneleri, tekstil fabrikalarını, plastik madde ve makine üreten fabrikaları içerir. Üniversite.

KAMPALAR, Urubamba, Apurímac, Pachitea ve Ucayali (Peru) ırmaklarının kıyılarında yaşayan Kızılderililer. Nüfusları yaklaşık 45 000'dir; okla balık avlar ve yakılmış alanlarda tarım yaparlar (manyok, fasulye ve şekerkamışı). Aravaklar grubunun tropikal orman kültürü alanına girerler.



Kampala'dan bir görünüm

KAMPALAR, Doğu Tibet'in yüksek yaylalarında yaşayan halk.

KAMPANA a. (ital. *campana*). **1.** Çan. **—2.** *Kampana çalmak,* gemi, istasyon vb. yerlerde belirli zamanlarda çan çalmak.
—Denizc. Gemilerde, vardiyaları bildirmek, sisli havalarda geminin yerini belli etmek ya da herhangi bir tehlikeyi mürettebata duyurmak amacıyla kullanılan çan. || *Kampana çalmak* ya da *vurmak,* gemilerde sesli işaret vermek için kampana tokmağıyla kampanaya vurmak. || *Gemi kampanası,* geminin baş tarafında bulunan kampana. (Gemi kampanasının üzerinde, geminin adı ve hizmete girdiği tarih kazılıdır.) || *Köprüüstü kampanası,* köprüüstünde bulunan ve gemi kampanasından daha küçük olan kampana; saat başlarında vurularak, vardiya kampanasının çalınması için işaret verilir. || *Öğle kampanası çalmak,* gemilerde öğle zamanını bildirmek için kampana vurmak. || *Vardiya kampanası,* gemilerde vardiya değişme saatleri olan çift saatlerde çalınan kampana. (Vardiya kampanası kaybolmaya başlamış bir deniz töresidir.) || *Vardiya kampanası çalmak,* vardiyanlara vardiya değişme saatlerini bildirmek için kampana vurmak.
—Mim. Küçük bir çan biçiminde yontulmuş bezeme.
—Oto. ve Mak. san. *Fren kampanası,* tekerlek göbeğine ya da frenleme miline bağlı olan ve üzerine doğrudan bir fren pabucu sürtünen çembersel parça.
—Tarônc. *Kampana biçimli,* genellikle benekli yatay şeritlerle süslü, biçimi çanı andıran üstün nitelikli bir seramik tipi için kullanılır. (Bu seramik, III. binyıl sonundan başlayarak, Çekoslovakya'ya kadar bütün Batı ve Orta Avrupa'ya yayıldı; bireysel mezarlarda bulunan ilk bakır ve altın nesnelerin yanında, genellikle bu seramikle de karşılaşılmıştır. Arkeologlar, genelleştirme yoluyla, bir "kampana grubu"ndan söz ederler.)

KAMPANACI sıf. ve a. *Arg.* Düzenbaz, sahtekâr kimse için kullanılır.

KAMPANALI sıf. Kampanası olan.
—Oto. ve Mak. san. *Kampanalı fren,* tekerleğe bağlı bir kampana içeren fren; sürtünme katsayısı yüksek malzemeden yüzeylerle donatılmış fren pabuçlarının iç genişlemeyle (ya da, eskiden, dış daralmayla) çevresindeki çeneye sürtünmesi, bu kampananın dönüş halinde ralanti durumuna getirilmesini ya da durdurulmasını sağlar. (Kampanalar genellikle tekparça özel dökme demirden ya da kimi kez sürtünme çemberi dökme demir ya da hafif çelik metalden yapılır. Özel arabalarda, hemen hemen tüm ön dingil tekerleklerinde ve birçok durumda da, arka dingil tekerleklerinde kampanalı frenlerin yerine diskli frenler kullanılır. Ağır taşıtlarda ise kampanalı frenler yeğlenir.) [→ FREN.]

KAMPANİYEN a. (fr. *campanien; Grande Champagne* çukuru'ndan [Fransa]). Yerbil. CHAMPAGNE KATI'nın eşanlamlısı.

KAMPANYA a. (ital. *campagna*). **1.** Propaganda amacı güden, belli bir süreyi kapsayan politik, ticari vb. girişim: *Satış kampanyası. Reklam kampanyası. Seçim kampanyası.* **—2.** Mevsimlik bir işte (tarımda, avcılıkta vb.) yoğun etkinlik dönemi ya da yılın yoğun etkinliklerle geçen aylarına rastlayan dönem: *Av kampanyası. Tütün kampanyası.* **—3.** *Kampanya açmak,* belli bir sorun hakkında kamuoyunda ilgi uyandırmak, ondan destek sağlamak amacıyla, medyalar aracılığıyla halka dönük etkinlikler, çalışmalar yapmak: *Sigaraya karşı kampanya açmak.*
—İşl. ikt. Ticari ya da sınai bir işletmede belirli bir amaca ulaşmak için uygulanan sıkı çalışma dönemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Reklamc. *Reklam kampanyası,* bir ya da birkaç ürünü tanıtmak amacıyla, genellikle kitle iletişim araçlarından yararlanarak belli bir bölgede belli bir dönem için düzenlenen reklam çalışmaları.
—ANSİKL. İşl. ikt. Kampanyalar genellikle yılın belirli bir dönemini kapsar. Ticari işletmelerde satışların hızlandırılmasını sağlamak için açılan satış kampanyası ya da hammaddesi mevsimlik üretime dayanan bir fabrikada, hammaddenin fabrikaya gelmesiyle başlayan üretim kampanyası gibi. Örneğin, şeker fabrikalarında şekerpancarının ekim alanlarından toplanıp fabrikaya getirilişiyle fabrikada sıkı bir çalışma dönemi başlar. Bu dönemin süresi fabrikanın kapasitesi ve hammaddenin miktarına bağlı olarak belirlenir.

KAMPAR, Malaysia'da kent, Malezya' da (Perak eyaleti), Kinta vadisinde; 26 600 nüf. Ticaret merkezi. Kalay madenleri.

Kamparamayanam, XII. yy.'dan önce yazıldığı sanılan büyük tamul ulusal şiiri. Mezheple ilgili olmayan bu şiir, Valmiki' nin sanskritçe şiirine göre gerçekten özgündür. Yazarı Kampan (din adamı olmayan ortaçağ tamul şairlerinin en önemlisi), Rama'nın serüvenleri aracılığıyla bu şiirde Vişnu'yu yüceltir.

KAMPÇI a. Kamp kuran ya da kampta kalan kimse.

KAMPÇILIK a. Kamp kurma eylemi ya da kamp yaşamı.

KAMPE. Yun. mit. Cehennem'de Kyklopslar'ın bekçisi olan dişi canavar. Zeus, Titanlar'a karşı Kyklopslar'a muhtaç olunca, Kampe'yi öldürdü.

KAMPEN, Hollanda'da (Overijssel) kent, Zwolle'nin B.-K.-B.'sında, IJssel'in sol kıyısında; 31 000 nüf. Eski Hansa kenti. Tahkimli liman, XIV. yy.'dan kalma kilise, XV. ve XVI. yy.'lardan kalma belediye sarayı. Puro fabrikası.

KAMPİLOBAKTER a. (fr. *campylobacter;* yun. *kampylos,* eğri ve *bakteria,* çubuk, bakteri'den). Bir bakteri cinsi. Örnek tipi olan *Campylobacter fetus* (eskiden *Vibrio fetus*) gram negatif ve tam aerobidir. (Bunlar genellikle sindirim sisteminde enfeksiyon yapar.)

KAMPİLOTROP sıf. (fr. *campylotrope;* yun. *kampylos,* eğri, ve *tropos,* dinmek eylemi'nden). Bot. Ekseni eğri olan bitkisel yumurtacık için kullanılır. (Kampilotrop yumurtacık turpgillerde, karanfilgillerde ve kazayağıgillerde bulunur.)

KAMPİMETRE a. (fr. *campimètre*'den; lat. *campus,* alan, ve yun. *metron,* ölçü). Oftalmol. Çeşitli eksenler üzerinde yerleri değiştirilebilen beyaz ve renkli işaretler kullanarak görme alanının orta ve merkez bölümlerindeki görüş açısını incelemeye yarayan siyah ekran.

KAMPİMETRİ a. (fr. *campimétrie*). Oftalmol. Kampimetre ile görme alanı ölçümü.

KAMPİNG a. (ing. *camping*). Çadır kurmaya, karavanda kalmaya uygun olarak düzenlenmiş alan; kamp yeri.

KAMPİNG-TUR a. Kamping esasına göre düzenlenen toplu gezi.

KAMPİNOS ya da **KAMPİNOSKA PUSZCZA,** Polonya'da küçük doğal bölge, Varşova'nın B.'sında, Vistül, Narew ve Bzura'nın kavşağında (Mazovya çanağının ortasına doğru). 500 km²'yi aşan alanda çam ormanları, büyük turbalıklar, bataklıklar ve yüksek kumullar bulunur. Bölgenin büyük bölümü bir ulusal parka dönüştürülmüştür (kuş rezervi).

KAMPİNYEN a. (fr. *campignien*). Tarônc. → CAMPİGNY ENDÜSTRİSİ.

KAMP-LİNTFORT, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Duisburg'un kuzeybatısında; 38 300 nüf.

KAMPMANN (Viggo), danimarkalı siyaset adamı (Kopenhag 1910 - *ay. y.* 1976). İstihdam sorunları konusunda uzman bir iktisatçı olan Kampmann önce Danimarka bankası'nı yönetti (1950-1953), sonra Maliye bakanı (1953-1960) ve Başbakan (1960-1962) oldu.

KAMPMANN (Christian), danimarkalı yazar (Hellerup, Kopenhag yakınında, 1939). Topluma yönelik hiciv ve burjuva çevrelerinin eleştirisi, öykü (*Entre amis* [fr. çev.], 1962; *Sans nom* [fr. çev.], 1969) ve romanlarında (*Toutes ces conversations sur le bonheur* [fr. çev.], 1963; *Assez pour toute la semaine* [fr. çev.], 1971) rastlanan en belirgin özelliklerdir. Yapıtları, ustalıklı bir anlatı tekniğinin yardımıyla gerçekçiliğe de yer veren ince bir ruhbilim anlayışını ortaya koyar (*Du bois pour le cercueil d'un écrivain* [fr. çev.], 1971).

KAMPOT, Kampuçya'da kent, *Kampot ili*'nin yönetim merkezi, Tayland körfezi kıyısında, Fil sıradağlarının eteğinde; 12 600 nüf. Bölgede üretilen karabiberin ticaret merkezi.

KAMPTİ, Hindistan'da kent, Maharaştra'da, Nagpur'un kuzey-batı banliyösünde; 53 000 nüf.

KAMPTODAKTİLİ a. (fr. *camptodactylie*). Bir elin bir ya da birkaç parmağının sürekli olarak bükülü oluşu. (Kamptodaktili, genellikle parmak kemiklerinin birincisi ile ikincisi arasındaki eklemde görülen bir şekil bozukluğudur.)

KAMPTONİT a. (fr. *camptonite;* New Hampshire'da [ABD] Campton kentinin adından.) Temel bileşeni plajioklaz ve kahverengi hornblend olan lamprofir. (Kamptonit damarları, çoğu kez, alkali plütonik topluluklara eşlik eder.)

KAMPTOTESİN a. (fr. *camptothécine*). Org. kim. Formülü $C_{20}H_{16}N_2O_4$ olan alkaloit; bir çin ağacından *(Camptotheca acuminata)* elde edilir; lösemi ve urlara karşı etkin özellikler taşır.

KAMPTOZOA a. Zool. ENTOPROCTA'nın eşanlamlısı.

KAMPUÇYA ya da **KAMPUCHEA,** Güney-doğu Asya'da devlet, Tayland körfezi kıyısında; 180 000 km²; 8 781 000 nüf. (1991). Başkenti *Phnom Penh.* Resmi dili *khmerce.*

COĞRAFYA

Kampuçya, ortasında göller ve "Dört Kol" (Yukarı Mekong, Aşağı Mekong, Tonle Sap, Bassac) bulunan ve birbirinden ayrı tepelerle engebelenen bir çanaktır. Ayrıca bu çanağın kenarları da Kampuçya topraklarındadır: K.'de, düz çizgi biçimindeki Dangrekler yalıyarı; G.'de ve G.-B'da Cardamom (ortalama 1 000 m) ve Fil sıradağlarının sarp yamaçları; D.'da Mondolkiri platosu.

Ülkenin sıcak ve yağışlı bir tropikal iklimi vardır. Yaz yağmurlarını güney-batı musonu getirir. Ülkenin en yüksek yerleri muson rüzgârlarının esiş yönüne dikeydir ve buraların rüzgara açık güney yamaçları çok bol yağış alır (bazen 5 m'den çok). Tersine, rüzgâr almayan orta çanak ortalama yalnızca 1 300 - 1 400 mm yağış alır: ne var ki bu rüzgârdan korunmanın etkisi mayıstan ağustosa kadar sürer; buna karşılık eylül ve ekimde yağışlar çok boldur. Oldukça kurak olan Kampuçya çanağının orta kesimi, haziranda kabarmaya başlayan ve ekim başında en yüksek noktasına ulaşan Mekong'un kabarık sularının istilasına uğrar.

Çevrede nüfus çok seyrektir: D.'da, sık ormanların açıklık kesimlerinde birkaç bin Khmer-Loeuler yaşar; oysa Cardamomlar ve Fil platosu ormanlarla kaplı ve ıssızdır. Ovanın kuzeyi, Dangrek'in eteklerine kadar, kıraç bir seyrek ormanla örtülü ve gene ıssızdır. Halk "Dört Kol"un ve Göller'in (su baskınlarına uğrayan kuşağın hemen yanı başında) çevresinde toplanır. Hem büyük bir kentin (Phnom Penh), hem de ulusal (150 000 çam ya da khmer islam) ya da yabancı (300 000 vietnamlı ve bir

o kadar çinli) azınlıklar bulunmasına karşın, 1970'te büyük ölçüde kırsal kesimde yaşayan ve Khmerler'den oluşan bu nüfus, özgün ve başarılı bir köylü sınıfı yaratmıştır.

Yaklaşık 2 500 000 ha'lık alan kaplayan pirinç tarlaları ülke gereksinimini rahat rahat karşıladıktan başka önemli bir dışsatıma olanak verir. Pirinç ekimi iklimin sürekli koşullarına çok iyi uyarlanmıştır, ama sulama olmadığından ve şaşırtma eylemi kısa kuraklık mevsiminden sonra yapıldığından bütünüyle yağmurlara bağlı kalmaktadır. Bu nedenle az yoğun, düşük verimli (çok çeşitli paddy türleri yetiştirilir), toprağın genel verimsizliğine çare bulunamadan sürdürülen bir pirinç tarımı ortaya çıkar. Çok özgün (mısır, tütün, fasulye, soya, vb.), ticari ürünlere yönelmiş bir çokürünlü tarım, Mekong'un yamaç düzlüklerine yayılır.

Büyük bir balık tüketicisi olmalarına ve Mekong sayesinde Kampuçya çanağının olağanüstü balık olanaklarıyla dolu olmasına karşın kampuçyalı köylüler yalnızca küçük çapta aile balıkçılığı yaparlar. Balıkçılık yapanlar Khmer İslamlar ve özellikle de Vietnamlılar'dır. Tayland körfezi kıyısındaysa Çinliler ve Taylandlılar deniz balıkçılığı yapmaktadırlar.

Doğuda, Dördüncü Zaman bazalt örtüleri üstündeki "kırmızı topraklar"da çok verimli büyük kauçuk (1989'da 31 000 t) işletmeleri (Fransızlar'ın) ve aile içinde yapılan spekülasyona yönelik tarım etkinlikleri yer aldı. Çin'in karabiber ağacı ekimi Tayland körfezi kıyısında geriledi, buna karşılık hindistancevizi ve meyve ağaçları yetiştiriciliği gelişti.

1954'ten sonra, harcanan çok büyük çaba, dış yardımın da katkısıyla,hem derin sulu ve bir petrol rafinerisiyle donanan Kompong Som (Sihanoukville) limanının yapılmasına (karayolu ve demiryoluyla başkente bağlanır), hem de bazı sanayi girişimlerinin (özellikle Phnom Penh'te) gerçekleştirilmesine olanak verdi.

1970'te, Kampuçya'da, başkentin güneyindeki bölgenin olağanüstü kalabalık olmasına, Phnom Penh'in nüfusuyla orantılı bir iktisadi etkinliğinin bulunmamasına ve işsizliğin gelişmiş bir entelektüel kesimi tehdit etmesine karşın, hiç bir aşılmaz sorun yoktu. Çiftçi sınıfı hemen hemen yalnızca kendi topraklarını işleyen küçük çiftçilerden oluşuyordu ve tarımsal açıdan sorun yoktu. Bu nüfusun sıklığı da, bütünü ele alındığında, aşırı değildi ve buddhacı sağduyu bu halka az rastlanır bir denge sağlıyordu.

1975'ten başlayarak ve ocak 1979'a kadar, Halk cumhuriyeti olmuş Kampuçya tam bir devrim geçirdi. Bütün kentler ve özellikle Phnom Penh (mültecilerle birlikte nüfusu 2 milyonu aşmıştı) boşaldı. Köylüler yerinden edildi ve manastırlar yıkıldı; her türlü mülkiyet ortadan kaldırıldı; zorla çalıştırma yöntemi uygulanarak barajlar yapıldı, yoğun yöntemlerle pirinç ekimi için kanallar kazıldı (ne var ki yoğun ekim toprağın gücünü yitirmesine neden olarak yarardan çok zarar verdi); memurlar, hekimler, tüccarlar, rahipler dışlandı. Paranın yerine değiş tokuş sistemi getirildi. 1979'da Vietnamlılar halkın kentlere dönmesine izin verdi. Ama ülke çok ciddi siyasal ve iktisadi sorunlarla karşı karşıyaydı.

TARİH

• *Funan dönemi.* Bu hindulaşmış krallık, İ.S. I. yy.'dan V. yy.'a kadar, başkenti Vyadhapura (şimdiki, Prey Veng eyaletindeki Ba Phnom yakınlarında) olmak üzere delta bölgesinde ve Orta Mekong'da gelişti. Funan, beş yüzyıl boyunca Güney-doğu Asya'nın egemen gücü oldu, Çin ve Hindistan ile ilişkiler kurup sürdürdü. Özellikle Hindistan'ın, gerek din, gerekse kültür alanlarındaki etkisi belirleyici oldu. VI. yy. ortalarında Funan, Orta Mekong'da bulunan yeni bir krallığın, Çın-la krallığı'nın baskısıyla parçalandı.

• *Çın-la dönemi.* Bu krallık, Funan'ı ele geçirerek bugünkü Kampuçya topraklarının tümünde egemenlik kurdu. Kral İşanavarman (616-635), Kompong Thom bölgesinde İşanapura adıyla bir başkent kurdu. VIII. yy.'ın ortalarında, Çın-la, su Çın-la'sı ve kara Çın-la'sı olarak ikiye bölündü. Birincisi deniz kıyısında yer alıyordu ve Malay dünyasına daha yakındı; ikincisiyse Kuzey Kampuçya, Tayland, Laos ve Annam'ın orta kesiminden yüksek yaylalarla sınırdaştı. Bu iki Çın-la, ilk Angkor hükümdarı Jayavarman II tarafından birleştirildi.

• *Angkor dönemi.* Eski hanedandan gelen ve ömrünün bir bölümünü Cava'da, ülkenin deniz kıyısındaki bölgeleri üzerinde bir tür vasilik yaparak geçiren Jayavarman II (802-850), krallığı yeniden kurdu ve başkenti Mahendraparvata'yı, Büyük Göl (Tonle Sap) çevresine, Angkor sitinin (Phnom Kulen yaylası) yakınlarına inşa ettirdi. Tanrı kral, *deva raca* dinini kurdu; deva raca ülkenin özellikle de ekoniminin ve dolayısıyla iktidarın ve krallığın gücünün temeli olan sulama işlerinin efendisi ve kurucusuydu. Jayavarman II'nin yeğeni İndravarman I, sonra da onun oğlu Yaşovarman I (889-900), onun çabalarını sürdürdüler ve başkent Angkor'u geliştirdiler. Büyük imar hareketlerini başlatan Racendravarman (944-968), Banteay Srei'yi inşa ettirdi ve Çampa'ya karşı bir dizi askeri harekât düzenledi. Tahtı gasp yoluyla ele geçiren, ilk büyük mahayana buddhacı hükümdar Suryavarman I (1002-1050) ile Angkor Vat'ın kurucusu Suryavarman II dönemlerinde (1113-1144'ten sonr.) gücünün doruğuna erişen Angkor İmparatorluğu, Siyam'ı kapsıyor, Birmanya'ya ve Malaysia yarımadasına kadar uzanıyordu; ordularını Çampa'ya, Dai Viêt'e ve Monlar'ın üzerine gönderiyordu. Ancak bu kudret pek kısa sürdü, çünkü askeri işgale ve doğrudan yönetime dayanmıyordu; khmer kralı egemenliğini kabul ettirmek ve yerel idareciler atamakla yetiniyordu. Bu yüzden, Çamlar 1177'de başkaldırarak Angkor'u ele geçirdiler. Daha sonra gelen Jayavarman VII, Çamlar'ı buradan atmak ve krallığı ıslah etmek için dört yıl uğraşmak zorunda kaldı. Onun dönemi, krallığın son parlak günleri oldu. 1181-1218 arasında hüküm süren "cüzamlı kral", buddhacılığı kabul etti; Bayon tapınağı onun zamanında yapıldı. Jayavarman VII, krallığa eski şanını kazandırdı, Çampa'dan intikamını alarak onu, 1203'ten 1226'ya kadar imparatorluğa kattı. XIV. yy.'dan başlayarak, Ayuthia krallığı'nın kurulmasıyla birlikte (1350), Angkor İmparatorluğu'na karşı siyam tehdidi önemli boyutlara ulaştı; bu krallık, zayıflayan ve çöküş dönemine giren Khmer İmparatorluğu'nun topraklarında yayılmaya başladı. Aralıksız süren savaşlar giderek Siyamlılar'ın lehine döndü; sonunda Angkor'u ele geçirerek (1431) yağmaladılar ve ahalisini de esir alarak götürdüler. İstilalara fazlasıyla açık olan ünlü başkent bir yıl sonra tümüyle terk edildi. 1434'te, saray, şimdiki Phnom Penh'in bulunduğu yer yakınlarındaki "Dört Kol"a yerleşti.

• *Yeniçağ.* XV. yy.'dan XIX. yy.'a kadar Kampuçya'nın tarihi, iki güçlü komşusu Siyam ve Annam'a karşı vermek zorunda kaldığı uzun mücadelelerle doludur. Buna bir de sürekli hale gelen iç istikrarsızlık eklendi. 1441'de tahta çıkan prens Ponhea Yat, ülkeye kısa bir istikrar ve barış dönemi yaşattıktan sonra 1467'de tahttan feragat etti. Bunun üzerine iç çekişmeler yeniden başladı; bu arada Siyam da bazen taht üzerinde hak iddia edenlerden biri lehine müdahalede bulunmaktan geri kalmadı. Ang-Çan (1516-1566), Siyamlılar'ın baskısını silahla durdurmayı deneyerek, onları Angkor yakınlarında, daha sonra Siem Reap ("Siyam bozgunu") adı verilen bir yerde yenilgiye uğrattı. Başkentini Lovek'e taşıdı. Halefleri yeniden iktidar mücadelesine giriştiler ve bu arada bir siyam istilasını geri püskürtemediklerinden Lovek, Siyamlılar'ın eline geçti (1594). XVI. yy. ortalarına doğru Avrupalılar ilk kez Kampuçya'ya ayak bastı. Bunlar, portekizli ya da ispanyol misyonerler, tüccarlar ve maceracılardı. Bunlardan Veloso ve Ruiz'in 1559'da krallığın denetimini ele geçirmek için yaptıkları bir girişim başarısızlıkla sonuçlandı.

Lovek'in düşmesinden sonra, Kampuçya Siyam'ın vesayeti altına girdi. Kral Çey Çettha (öl. 1628), siyam boyunduruğunu kırmayı denedi; batıdan gelen orduları püskürttü ve gücünü artırmak için Annam İmparatorluğu'ndan yardım sağlamaya çalışarak bu imparatorluğun prenseslerinden biriyle evlendi. Böylece, Khmerler'in, iki komşuları arasında yürütmeye çalıştıkları hassas denge siyaseti ve Huê sarayı-



KAMPUÇYA

nın, o tarihte Kampuçya'nın bir parçası olan, daha sonra Güney Vietnam'ın kurulduğu topraklar üzerindeki etkinliği başlamış oldu. Çampa'yı bozguna uğratan ve "güneye doğru yürüyüş"e geçen Annam, kraldan, ticaret acentaları kurmak için izin aldı; bunlardan biri daha sonra Saigon'u oluşturdu. Vietnamlılar'ın Mekong deltasını ele geçirme çabaları giderek yoğunluk kazandı. XVIII. yy. boyunca iç savaşlarla bölünen Kampuçya, buna karşı koyabilecek durumda değildi; bunun yanı sıra, siyam baskısı sürüyor ve Ayuthia, eski Angkor İmparatorluğu'nun parçalarını kendine katıp duruyordu.

Kral Ang Eng, 1794'te, siyam kralının elinden taç giydi ve yine bir siyam ordusu tarafından başkent Udong'a getirildi; Battambang ve Siem Reap illeri bilfiil Siyam'a katıldı. Ang Eng yalnızca iki yıl hüküm sürdü. Kampuçya, Siyamlılar ile Annamlılar'ın savaş alanı haline geldi ve Annamlılar, Mekong deltasına kesin olarak yerleştiler. Ang Eng'in oğlu Ang Çan II (1806-1834), Annam imparatorunun vesayeti altına girdiğini ilan etti. Siyam bu kararı kabul etmedi ve Siyamlılar ile Annamlılar arasında yeniden savaş başladı. Savaşta üstün gelen Annamlılar bütün Kampuçya'yı işgal ettiler. Çoğu kez şiddete yer veren bu egemenlik, 1835'te tahta bir kadının, prenses Ang Mei'nin (öl. 1841) çıkması ve iktidarı Annamlılar'a kaptırmasıyla büsbütün somutlaştı. Bunu, ülkenin hızla vietnamlılaşması izledi; hatta, 1841'de Kampuçya, Annam İmparatorluğu'nca ilhak edildi. Bu duruma tepki gösteren Khmerler, Siyam'ın askeri desteğiyle silaha sarıldılar. General Bodin'in komutasındaki bir ordu, Ang Çan II'nin küçük kardeşi Ang Duong'u tahta geçirmekle görevlendirildi. Bu orduyla başa çıkacak güçte olmayan Huê ve Bangkok sarayları, ufala ufala yok olmaya yüz tutan ve yanıp yıkılmış topraklar üzerinde çok çok bir milyonluk bir nüfusu bulunan bir krallık üzerinde ortaklaşa bir vesayet yürütmek üzere anlaştılar. 1847'de tahta çıkan Ang Duong, 1854'te Fransa'nın desteğini elde etmeye çalıştı; ancak bir yıl sonra, Charles de Montigny'nin yönetiminde gönderilen heyet başarılı olamadı. Kral, Siyam ile Annam arasında parçalanarak ortadan kalkmasından korktuğu krallığının varlığını korumak istiyor ve aynı zamanda, İdare de reform yapmaya ve ekonomiyi düzeltmeye çalışıyordu.

• *Fransız himayesi.* 1859'da, Norodom, babası Ang Duong'un yerine geçti. Kardeşi Votha'nın başkaldırması üzerine, 1861'de Siyam'a sığınmak zorunda kaldı. 1862'de ülkesine döndükten sonra, 1863'te Kampuçya'yı Fransa'nın himayesi altına soktu ve bir yıl sonra başkentini Phnom Penh'e taşıdı. 1865-1867 arasında, Po Kombo'nun yönettiği bir halk ayaklanmasını bastırmak için Nam Phân'daki sömürge kuvetlerini yardıma çağırmak zorunda kaldı. Fransa, 1867'de bir antlaşma yaparak Battambang ve Siem Reap illeri üzerinde Siyam'ın egemenliğinin tanınması karşılığında (bu iller 1907 antlaşması'yla Kampuçya'ya geri verilecektir), Bangkok'un Kampuçya üzerindeki haklarından vazgeçmesini sağladı. Paris, ülkesinde büyük reformlara girişen Norodom'u bir anlaşma imzalamaya zorlayarak (17 haziran 1884), Kampuçya üzerindeki egemenliğini pekiştirmeye çalıştı; buna göre kral, tüm yetkilerini bir valiye devrediyor, vali de devlet yönetiminde doğrudan bir otorite kullanıyordu. Kralın da gizli işbirliğiyle bir isyan patlak verdi. İsyanı bastırmayı başaramayan Fransa, 1886'da, anlaşmanın daha esnek bir biçimde uygulanması ve krallık otoritesinin yeniden kurulması önerisinde bulundu: kral tarafından görüşmeye çağrılan asiler yeni koşullara boyun eğdiler. Ancak, sömürgecilik açıktan açığa sürdürüldü ve bu arada, Nam Phân ve Annam lehine bazı sınır düzeltmeleri yapıldı.

Sömürge iktidarı, khmer devlet yönetimini ve ekonomisini modernleştirmeye çalıştı. Kardeşinin yerine geçen (1904) kral Sisovath, Norodom'un başlattığı işleri devam ettirdi. Ekonomi gelişti ve çok sayıda çinli ve özellikle vietnamlı Kampuçya' ya geldi. Vietnamlılar büyük bir topluluk oluşturdular (tüccar, memur, çiftlik işçisi, balıkçı). Sisovath ölünce (1927) yerine büyük oğlu Monivong geçti. Krallık, 1929 büyük iktisadi bunalımından ağır bir biçimde etkilendi.

Ocak 1941'de, fransız yenilgisinden ve Japonlar'ın varlığından yararlanan Siyam, Battambang ve Siem Reap illerini geri almak için Kampuçya'ya saldırdı. Siyamlılar, savaş meydanında yenik düşmelerine karşın, Japonlar'ın "arabuluculuğu" (11 mart) sayesinde isteklerine kavuştular. 23 nisanda Monivong öldü. Ölen kralın büyük oğlu Monireth'in demokrat olarak tanınmasından endişelenen Çinhindi fransız temsilcisi amiral Decoux'nun baskısıyla, Krallık meclisi, baba tarafından Norodom'un, ana tarafından da Sisovath'ın torununun oğlu olan, on sekiz yaşındaki genç prens Norodom Sihanuk'u kral seçti; yeni kral 28 ekimde taç giydi. Japonlar ise, Nam Phân asıllı genç milliyetçi yönetici Son Ngoc Thanh'ı destekliyorlardı; ancak, Son Ngoc Thanh, fransız polisinden kurtulmak için Tokyo'ya kaçmak zorunda kaldı. 9 mart 1945'te bir baskın düzenleyen Japonlar, Çinhindi'nin doğrudan denetimini ele geçirdiler ve Sihanuk, Japonlar'ın isteği üzerine 12 martta bağımsızlık ilan etti. Son Ngoc Thanh, önce Dışişleri bakanlığına (1 haziran), sonra da Başbakanlığa (14 ağustos) getirildi. Fransızlar, Kampuçya'ya döner dönmez (16 ekim) onu tutukladılar. Fransızlar'a karşı koyabilecek durumda olmayan Sihanuk, 7 ocak 1946'da modus vivendiyi imzaladı; buna göre krallığa yalnızca, Çinhindi sınırlarını aşmayan bir özerklik tanınıyordu.

Fransızlar'ın Kampuçya'ya dönüşü karşısında bir direniş gelişmeye başladı. Bu direnişten de iki hareket doğdu: biri, Son Ngoc Thanh yönetimindeki İssarak Khmerleri, -daha sonra adı Serei Khmerleri oldu- hareketiydi; sağcı ve Sihanuk karşıtı olan bu hareket, Sihanuk 1970'te düşünceye kadar Bangkok, Saigon ve ABD'nin desteğiyle ona karşı mücadelesini sürdürdü. Son Ngoc Minh yönetimindeki diğer hareketse sol eğilimliydi ve büyük ölçüde Viêt-minh'in denetimine girerek, 1951'de geçici bir hükümet kurdu. Bu arada, prens Yuthevong'un demokrat partisince temsil edilen yasal bir muhalefet, 1 eylül 1946 seçimlerinde parlamento üyeliklerinin dörtte üçünü kazandı. Aynı yılın ekim ayında, Bangkok, 1941'de ilhak ettiği iki ili geri verdi. 6 mayıs 1947'de Kampuçya meşruti bir krallık oldu; ancak bir yandan da Sihanuk ile demokratlar arasındaki anlaşmazlık devam ediyor (1952'ye kadar sürdü) ve savaş, Çinhindi'ni kasıp kavuruyordu. Sihanuk, kısmen baskı, kısmen de ustalıklı bir diplomasi sayesinde, sınırlı bir bağımsızlık elde etmeyi başardı (8 kasım 1949); 1952'de kendini Başbakan ilan etti. Bir yıl sonra, "bağımsızlık seferberliği" başlattığını duyurdu; böylece, aynı zamanda, direniş hareketlerinin varlık nedenini ortadan kaldırabileceğini düşünüyordu. Çok kısa bir süre sonra Sihanuk tam bağımsızlığı elde etti (3 temmuz); 1954 Cenevre konferansı bunu onayladı.

• *Bağımsızlık.* Cenevre konferansı'ndan sonra Sihanuk, Hô Chi Minh yönetimindeki Vietnam'ın, "Viêt-minh Khmerleri" yandaşları için "kurtarılmış" bölgeler kabul ettirme girişimlerine başarıyla karşı koydu. Ancak, Phnom Penh, ABD'nin (iktisadi ve askeri yardım yapıyordu) yörüngesine girmek niyetinde de değildi ve eylül 1954'te kurulan Güney-doğu Asya antlaşması örgütü'ne (SEATO) katılmayı reddetti. Ertesi yıl, Kampuçya, Fransız birliği'nden ayrıldı. Sihanuk, Bandung konferansı'nda (nisan 1955) dile getirilen tarafsızlık siyasetine yaklaştı. Önce SSCB (1956), sonra da Çin (1958) ile diplomatik ilişkiler kurdu. Bu arada, Ulusal meclis, krallığın "tarafsız" kalması lehinde oy kullandı (1957). ABD'nin müttefiki olan Tayland ile Güney Vietnam'ın düşmanca tavrı ve toprak istekleri, Sihanuk'un Washington'a güvensizliğini artırırken, Hanoi ve Pekin ile daha sıkı ilişkiler kurmasına yol açıyordu.

7 şubat 1955'te Sihanuk, siyasetini bir referandumla halka onaylattı. 19 şubatta, bir Anayasa reformunu kabul ettirdi; buna göre, hükümet artık Meclis'e karşı değil, krala karşı sorumlu olacaktı. Sihanuk, 2 martta, babası Norodom Suramarit için tahttan feragat etti ve nisanda Sangkum Reastr Niyum'u (Sosyalist halk birliği) kurdu; bu parti, 11 eylül seçimlerinde parlamentodaki bütün üyelikleri kazandı ve 1958 seçimlerinde bu durumunu korudu.

1958-59 ve 1963'te, komünist parti Praçaeon şiddetli bir baskıyla karşı karşıya kaldı. Partinin en radikal üyeleri, Tuç Samuth'un ve daha sonra onun yerini alan Saloth Sar (daha sonra Pol Pot adını aldı) ve İeng Sary'nin yönetiminde, -1951'de Çinhindi Komünist partisi'nin parçalanmasından sonra kurulan- Devrimci halk partisi'nden arta kalan üyelerin bir bölümüyle bir khmer komünist partisi kurdular (30 eylül 1960). Gizli bir örgüt olan parti 1963'te dağa çekildi ve ocak 1968'de silahlı mücadele başlattı. Pekin yanlısıydı ve 1954'ten sonra Hanoi'e sığınan khmer komünistleriyle ilişki kurmadı. Yasal bir sol da vardı ve özellikle Khieu Samphan, Hu Yun ve Hu Nim adlı üç milletvekili tarafından temsil ediliyordu; hatta bu üç milletvekilinden ilk ikisi, kısa bir süre bakanlık yaptıktan sonra (1962), dağa çıktılar (1967).

Tayland ve Güney Vietnam ile arasının bozulması Kampuçya'nın bu iki ülkeyle olan ilişkilerinin kesilmesine yol açtı (1961 ve 1963). 1962'de, Lahey Uluslararası adalet divanı, Preah Vihear tapınağı ile ilgili anlaşmazlıkta Bangkok'un burayı geri vermesi doğrultusunda ve Kampuçya lehinde karar aldı. Saigon ile sınır olayları çoğaldı. Bu sırada, prensin karşıtları (bunları, Tayland'a ve Güney Vietnam'a sığınan Ngoc Thanh ile ona bağlı Serei Khmerleri yönetiyordu) onu devirmek için, amerikan özel servislerinin de desteğiyle, komplo kurdular. Prens, amerikan askeri yardımından vazgeçti (kasım 1963) ve bu ülkeyle diplomatik ilişkiler donduruldu (14 aralık). 1 ocak 1964'te amerikan iktisadi yardımı kesildi. Saigon birliklerinin Kampuçya'ya girdiği Chantrea olayından sonra, mayıs ayında diplomatik bağlar koptu. Prens, ülkesinin tarafsızlığı ve sınırlarının tanınması için yeni bir girişimde daha bulundu. ABD ve müttefikleri bunu kabul etmedi; Güney Vietnam örgütü Ulusal kurtuluş cephesi ve Hanoi ise kabul etti (1967).

Kampuçya'nın ABD ile bozuşması, onu sosyalist kampa ve Fransa'ya yaklaştırdı. Prens iç politikada bir dizi reformla iktisat ve ticaret üzerinde devlet denetimini güçlendirdiyse de, kötü yönetim ve rüşvet bu reformları kısa zamanda etkisiz hale getirdi. Köylerle kentleri ayıran uçurum derinleşti; kızıl Khmerler bundan yararlanarak köylüler üzerindeki nüfuzlarını artırdılar. 1966'da, prens, seçimlerde Sangkum'dan aday göstermemeye karar verdi. Bu da sağın zaferine ve hükümeti Lon Nol'un kurmasına yol açtı. Babasının ölümünden (1960) beri Devlet başkanı olan prens (annesi, kraliçe Kossamak, tahtı temsil etmeyi sürdürüyordu), bu duruma bir çare olarak bir "karşı hükümet" kurdu.

• *Bunalım.* 2 nisan 1967'de, Battambang ilinde Samlaut köylüleri, yerel yönetimin zulmüne karşı ayaklandılar; Lon Nol, ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastırdı. Hükümet başkanlığına, Lon Nol'un yerine iktisatçı Son Sann getirildi (1 mayıs). Kısa bir süre sonra, çin kültür devrimi, Phnom Penh'de de etkili olmaya başladı. Sihanuk,

buna Çin-Kampuçya kuruluşlarını kapatarak (eylül) ve Pekin'i, iki ülke arasındaki ilişkileri kesmekle tehdit ederek karşılık verdi. Cou Inlai ise bu tavrı uzlaşmacı bir mesajla yanıtladı. Ancak, bazı kampuçyalı solcular Fransa'ya sığınmanın ya da kızıl Khmerler'e katılmanın daha ihtiyatlı bir davranış olacağına karar verdi.

Kasımda, Sihanuk, bir "olağanüstü hal hükümeti" kurdu; ocak 1968'de bir "son fırsat hükümeti" kurması için yerini, sadık adamı Penn Nuth'a bıraktı; kasımda, Lon Nol bu hükümetin Savunma bakanı oldu. Ratanakiri'de bir kabile isyanı patlak verdi. Prensin karşı çıkmasına rağmen Amerikalılar, Vietnamlılar'ın Kampuçya topraklarında izlenmesi için izin verdiler. Mart 1969'da da, Nixon ve Kissinger, Kampuçya'nın gizlice bombalanmasını emrettiler. Ancak nisanda, ABD, krallığın sınırlarını tanıdı; bu, diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasını (ağustos) sağladı. Mayısta, Sihanuk, Güney Vietnam Cumhuriyeti Geçici devrim hükümeti'ni tanıdı.

1969 ağustosunda Pem Nuth hükümeti devrildi, onun yerini alan Lon Nol'un yanında, Sihanuk'un başka bir kararlı düşmanı olan yeğeni Sirik Matak vardı. Washington, Saigon ve Bangkok ile gizli temaslara geçildi; bunlar da, prensten kurtulmak ve Kampuçya'daki Vietnam "yuvalarını" yok etmek istiyorlardı. 18 mart 1970'te Sihanuk, Pekin'e gittiği sırada, hükümetin ve ordunun baskısıyla Meclis tarafından düşürüldü. Çeng Heng Devlet başkanı oldu.

• *Savaş.* 18 mart darbesini yapanlar tarafsız olduklarını ilan etmekle birlikte, ABD ve Saigon yanında yer almaktan geri kalmadılar; general Lon Nol, Hanoi ve Geçici devrim hükümeti birliklerine, Kampuçya'dan çekilmeleri için bir ültimatom verdi; ardından da diplomatlarını sınırdışı ederek onlarla ilişkiyi kesti. Bir yandan da Amerikalılar'dan askeri yardım istedi. 20 martta Saigon birlikleri Kampuçya sınırını geçerek komünistlerin üslerine saldırdı. 26 martta ordu, prens Sihanuk taraftarlarının Phnom Penh üzerine yaptıkları bir yürüyüşü durdurmak için ateş açtı, nisan başında da Kampuçya'da yaşayan binlerce vietnamlıyı katletti. Nixon ve general Thieu, savaşa resmen girmeleri için kampuçyalı yöneticilere yaptıkları baskıyı artırdılar.

Sihanuk, Pekin'de, Lon Nol'a karşı mücadeleyi sürdürebilmek için Çin'in ve kızıl Khmerler'in desteğini sağladı. 20 nisan 1970'te Sihanuk başkanlığında Kampuçya Ulusal birlik cephesi kuruldu ve bunu, 5 mayısta, Penn Nuth başkanlığında Khmer ulusal birliği krallık hükümetinin oluşturulması izledi. Başbakan yardımcısı Khieu Samphan, khmer topraklarındaki direniş hareketini yönetiyordu. 24-25 nisanda, Kanton'da, Sihanuk, Phom Van Dong (Vietnam Demokratik Cumhuriyeti), Nguyên Huu Tho (Geçici devrim hükümeti) ve Suphanuvong'un (Pathet Lao) katılımıyla, Çinhindi halkları konferansı toplanarak direniş hareketlerinin birleştirilmesini kararlaştırdı. Savaş bilfiil başladı; vietnamlı devrimciler tarafından yürütülüyor, kızıl Khmerler ve prens yandaşları tarafından da destekleniyordu. Nixon, saigon kuvvetlerinin Kampuçya'ya girmesinden bir gün sonra, 30 nisanda amerikan askeri birliklerinin müdahalesini açıkladı. Amerikan kamuoyunun muhalefeti üzerine, birliklerin 30 hazirandan önce çekileceğine söz vermek zorunda kaldı. Bu saldırı Lon Nol rejimini çökmekten kurtardıysa da, komünistlerin "yuvaları"nı yok etmeyi başaramadı. Bunlar, Kampuçya'nın içlerine doğru çekilerek, tüm ülkenin çatışmaya girmesini sağladılar. 4 haziranda Angkor'da bulunan tapınakların bir bölümü Khmer ulusal birliği krallık hükümeti kuvvetlerince işgal edildi. Bozgundan kurtulan -ve 9 ekim 1970'te cumhuriyeti ilan eden- hükümet, gerçekte yalnızca müttefiklerinin gücüyle ayakta duruyordu. Bu durum beş yıl sürdü.

Amerikan birliklerinin 30 haziranda geri çekilmesinden sonra, khmer devrimcileri, amerikan bombardımanlarının devam etmesine rağmen ülkede egemenliklerini giderek yaygınlaştırdılar. Ağustosta Sihanuk, yandaşlarının, ülkenin üçte ikisini denetlediğini açıkladı. Kızıl Khmerler giderek sihanukçulara üstünlük sağlamaya ve çarpışmalarda Vietnamlılar'ın yerini almaya başladılar. Vietnamlılar da, 1972 saldırısı sırasında ve Paris antlaşmaları'ndan (şubat 1973) sonra, Vietnam'a çekildiler. Bu sırada, iki ülke devrimcileri arasında gerginlik artmaya başladı; kızıl Khmerler, müttefiklerini, kendilerini Phnom Penh ile ve dolayısıyla Saigon ve Washington ile Pathet Lao'yu da Vientiane ile müzakereye zorlamakla eleştiriyorlardı. Kızıl Khmerler saldırmalarına karşın ilerleyemediler. Amerikalılar, 1973 ağustosunda bombardımana son verdiklerinde, dağa çekilenler o kadar zayıf düşmüşlerdi ki, Phnom Penh'e karşı beklenen son hücuma girişmeye güçleri yetmedi.

Vücudunun bir yanına felç inen mareşal (21 nisan 1971) ve Cumhurbaşkanı (4 haziran 1972) Lon Nol'un çevresini rüşvetçi danışmanlar sarmıştı. Askeri yenilgiler birbirini izliyor ve dağdakiler, başkentin içine kadar uzanan baskınlar düzenleyebiliyorlardı. Buna rağmen Phnom Penh ve Washington, savaşta direniyorlar ve yalnızca Vietnamlılar ile çarpıştıklarını iddia ediyorlardı. Kızıl Khmerler, sihanukçularla vietnam yanlısı komünistleri birbiri ardına savaş meydanından atıp Khmer ulusal birliği krallık hükümeti üzerindeki denetimlerini güçlendirdiler. Öyle ki, Sihanuk Kampuçya'ya döndüğünde (mart 1973), hiçbir gerçek iktidarı kalmadığını fark etti.

Yıkıntı halindeki bir ülkeyi yöneten, askerleri de savaş meydanlarında canlarını tehlikeye atmak istemeyen Lon Nol, rejimini istikrara kavuşturabilecek güçte değildi.

Diplomatik alanda Khmer ulusal birliği krallık hükümeti bağlantısızlar hareketine kabul edildi (ağustos 1972) ve SSCB tarafından fiilen tanındı (ekim 1973). Bununla birlikte Moskova, Phnom Penh kızıl Khmerler'in eline geçinceye kadar, bu kentte diplomatlar bulundurdu. 1 ocak 1975'te, kızıl Khmerler, Phnom Penh'e son saldırılarını başlattılar. 17 nisanda, Lon Nol ve Amerikalılar ayrıldıktan sonra da başkente girdiler.

• *Kızıl Khmer rejimi.* Yenenlerin ilk işi, kentleri boşaltmak oldu; oturdukları yerden koparılan kent sakinleri, "eski halk" ve "yeni halk" diye ikiye bölünen nüfusun geri kalan bölümüyle birlikte, yavaş yavaş kooperatiflere sokuldular; bu kooperatiflerde yaşam koşulları çok zor, iş ise ağırdı; daha önce cumhuriyet rejimi için çalıştığından kuşkulanılanlara zalimce bir baskı uygulanıyordu. Zayıf, bölünmüş, yönetici kadrodan yoksun, aşırı milliyetçi ve otoriteci bir ideolojiyi benimseyen yeni iktidar baskı yoluyla ayakta durmaya çalışıyordu.

Aslında 1978'deki vietnam müdahalesine kadar, gerçek iktidar, 1977'ye dek gizli bir örgüt olan Angkar'ın elindeydi. Angkar, savaşçı anlayışa, toplum sorumluluğu düşüncesine ve itaat etmenin erdemine büyük değer veriyor, temel olarak orduya dayanıyordu.

Angkar, asya devrim hareketleri tarihinde eşine rastlanmayan bir örnek oluşturdu; başka ülkelerde, kişilerin putlaştırılmasından destek alan proletarya diktatörlüğü, Kampuçya'da, her yerde hazır ve nazır olduğu halde, yine de bulanık ve soyut bir varlık olarak kalan bir örgüt tarafından yönetilmekteydi.

İlk aylarda, eskisi gibi Devlet başkanı olan prens Sihanuk, hiçbir gerçek otorite kullanmadan rejimi temsil etmeyi sürdürdü. Phnom Penh'de kısa bir süre kaldıktan (eylül 1975) sonra, uzun bir uluslararası geziye çıktı ve Birleşmiş milletler genel kurulu'nda ülkesini temsil etti. Kampuçya'ya döndükten sonra (ocak 1976), yeni Anayasa uyarınca düzenlenen 20 mart seçimlerine katıldı ve başkentten milletvekili seçildi. 5 nisanda görevinden istifa etti. Demokrat Kampuçya yeni Devlet başkanı olarak Khieu Samphan'ı, Başbakan olarak da Pol Pot'u seçti. Dış dünyaya kapalı olan ülkenin, yalnızca Pekin ile sıkı ilişkileri vardı.

Savaşın sona ermesiyle birlikte, daha ilk haftalarda Vietnam ile Kampuçya arasında olaylar patlak verdi. 31 aralıkta, Khieu Samphan, Vietnam ile diplomatik ilişkilerin kesildiğini ilan etti.

Ülke içinde çok büyük çalışmalar, savaş ve bombardımanlarla yanıp yıkılan, göçlerle altüst olan ülkenin çehresini değiştirdi. Ancak, bunun bedeli son derece ağır oldu; yüz binlerce insan açlıktan, hastalıktan ya da sorgusuz sualsiz idam edilerek öldü. Öğretim, hatta ilköğretim bile, uygulamada kaldırıldı, çünkü öğrenim görmüş kimseler kuşkulu sayılıyordu. Ailelerin çoğu bölündü. Bunun yanı sıra, rejim içindeki bölünmeler, kimi kez kanlı ve giderek sıklaşan tasfiyelere (özellikle 1977'de) yol açtı. Rejimin tabanı gittikçe daraldı. Prens Sihanuk ve Penn Nuth evlerinde, göz hapsinde tek başlarına yaşıyor, birçok Khmer ulusal birliği krallık hükümeti yandaşı da kamplarda çürüyordu. 1978 sonunda -Pol Pot, iktidarını pekiştirdikten ve dış dünyaya ürkekçe bir açılışı başlattıktan sonra-, normal düzene göreli bir geçiş görüldü ve kimi haklar iade edildi.

• *Vietnam müdahalesi.* Aralık 1977'de, Vietnamlılar, yeni bir saldırı başlattılar. Kampuçya askerlerinin kararlı direnişi karşısında geri çekildiler ve halkın bir bölümünü de kendi saflarına çektiler. Mayıs 1978'de, sınır bölgesi "203"te, Pol Pot'un yakınlarından Meclis başkanı yardımcısı So Phim'in yönettiği bir ayaklanma patlak verdi; ayaklanma kanlı bir biçimde bastırıldı ve So Phim öldürüldü. Bunun üzerine, yönetimi devralacak güvenilir bir grup olmadığını düşünen vietnam yöneticileri, bir genel saldırı planı hazırladılar. Saldırı 25 aralıkta başladı. Vietnam, bundan önce, SSCB ile Moskova'da bir antlaşma imzalamış (3 kasım) ve 3 aralıkta Kampuçya'nın ulusal kurtuluşu için birleşik cephe'nin kurulduğunu ilan etmişti.

7 ocak 1979'da, vietnam askerleri Phnom Penh'e girdiler ve birkaç gün sonra ülkenin bütün kentlerini ve önemli yollarını işgal ettiler. Demokratik Kampuçya yıkıldı. Prens Sihanuk'un uçakla Pekin'e gitmesine izin verildi. Pol Pot, gerilla savaşı çağrısında bulunduktan sonra dağa çekildi; Dışişleri bakanı İeng Sary ise, Birleşmiş milletler güvenlik konseyi'nin acele toplantıya çağrılmasını istedi.

Phnom Penh'in alınmasından bir gün sonra, Cephe'nin başkanı Heng Samrin'in başkanlığında, hükümet işleriyle görevli bir Devrim konseyi kuruldu. Asıl yönetici, Başbakan yardımcılığı ve Savunma bakanlığı yapan, vietnam yanlısı küçük komünist partinin lideri olan Pen Sovan'dı. Ülkenin yönetimi, vietnam seferi kuvvetlerinin vesayeti altındaydı. Rejim, Kampuçya Halk Cumhuriyeti adını aldı. Halkın evine dönmesine izin verildi; yalnız Phnom Penh iskâna yavaş yavaş açıldı.

Vietnam Başbakanı bir dostluk antlaşması imzalamak üzere Phnom Penh'e geldi (18 şubat). Bu, Kampuçya'da Vietnam'ın varlığını meşrulaştıran ve gerçekte bu ülkeyi, Hanoi'un himayesi altındaki bir Çinhindi topluluğuyla bütünleştiren bir antlaşmaydı; buna benzer bir antlaşma Kampuçya ile Laos arasında da imzalandı (23 mart). Yeni rejim bağlantısız olduğunu ileri sürmekle birlikte, açıkça sovyet kampında yer aldı. Nisan-mayıs aylarında, vietnam ordusu yeni bir saldırıya geçerek kızıl Khmerler'i Tayland sınırına doğru püskürttü. Vietnamlılar'dan ve açlıkla hastalıktan kaçan birçok göçmen sınırda toplandı. Bunlardan bazıları, uluslararası yardımla ve kaçakçılıkla yaşayan

direniş hareketlerinin ya da silahlı grupların denetimine girdi. Beslenme ve sağlık sorunları dünya kamuoyunu etkiledi ve sınıra, sonra da Phnom Penh'e büyük bir yardım akını başladı.

Askeri bakımdan yenilgiye uğrayan kızıl Khmerler Çin, ASEAN ülkeleri ve bazı batı ülkelerinin desteğiyle mücadelelerini sürdürmektedir. Bu beraberlik, kızıl Khmerler'e Birleşmiş milletler'deki yerlerini koruma (kasım 1979) ve çoğu ülkelerce tanınmaya devam etme olanağı sağlamaktadır. Oysa Halk cumhuriyeti, yalnızca sovyet blokuyla, aralarında Hindistan'ın da bulunduğu (temmuz 1980) bazı üçüncü dünya ülkeleri tarafından tanınmaktadır. 1981'de, beslenme koşullarının kötü olmasına ve silahlı direniş hareketlerinin devam etmesine rağmen, khmer ve vietnam kuvvetlerince tutulan kırsal bölgelerde, durumun yavaş yavaş normalleştiği sanılmaktadır. Yeni bir Anayasa'nın kabul edilmesinden sonra, Heng Samrin Devlet başkanı ve sonra da parti genel sekreteri oldu; Pen Sovan ise, siyasal yaşamdan yavaş yavaş silindi.

Vietnam işgaline karşı direnen kızıl Khmerler'in, anti-komünist Khmer halkının kurtuluş cephesi'nin ve tarafsız Kampuçya Ulusal kurtuluş hareketi'nin önderleri Khieu Samphan, Son Sann ve Norodom Sihanuk, ASEAN'ın desteğiyle, Kuala Lumpur'da (Malaysia) buluşarak 22 haziran 1982'de, Demokratik Kampuçya Koalisyon Hükümeti'ni (DKKH) kurdular. Sihanuk Başkan, Samphan Başkan yardımcısı, Son Sann da Başbakan oldu. Koalisyon önderleri kızıl Khmer gerillalarıyla Sihanuk'a bağlı partizanlar arasındaki sürtüşmeleri önlediler (temmuz 1984). DKKH, ABD'den de parasal yardım sağladı. Ağustos 1989'da toplanan Uluslararası Paris konferansı anlaşmazlığa siyasi bir çözüm yolu bulamadı. Ama Vietnam birlikleri, öngörüldüğü gibi eylül 1989'da tamamen çekildi. Kampuçya hükümeti, Kızıl Khmerler'in yeniden yoğunlaşan saldırılarına karşı koymak zorunda kaldı. Temmuz 1991'de Çin'in aracılığıyla dört siyasi grup arasında anlaşma sağlandı. Prens Shanuk Yüksek ulusal konsey başkanı oldu. Ekim 1991'de yapılan Paris konferansı'nda barış anlaşmasına varıldı. Sihanuk kasımda devlet başkanı oldu. Tayland'a sığınmış olan Kampuçyalılar geri dönmeye başladı. Mavi Bereliler'in de yardımıyla, Kızıl Khmerler'in Paris antlaşmasının şartlarına uymaları sağlanmaya çalışıldı. Kızıl Khmerler'in şeflerinden eski başbakan Pen Sovan sürgünde bulunduğu Vietnam'dan, 1992 yılı içinde ülkesine döndü. 31 mayıs 1993'te ülke tarihinin ilk demokratik seçimlerinin yapılması öngörüldü.

EDEBİYAT

Dilbilim ve filoloji açısından bakıldığında kampuçya edebiyat tarihinin beş döneme ve üç evrim aşamasına ayrıldığı görülür. Bu beş dönem: angkor öncesi, angkor, angkor sonrası, "fransız protektorası" dönemleriyle çağdaş dönemdir.

Daha anlamlı bir ayrıma göreyse, khmercede üç "durum"dan söz edilebilir; ancak taş üzerine kazınmış metinlerden bildiğimiz eski khmerce metinler (VII. yy. - XV. yy.), orta khmerce metinler (XVI. yy. - XIX. yy. sonu arasındaki yazıtlar ve elyazmaları) ve sonunda modern khmerce metinler (XX. yy.). Metinler, çoğunlukla yüksek sesle okunmak ya da anlatılmak ve hatta ezgi biçiminde söylenmek için yazıldıklarından, yazılı aktarımla sözlü aktarım her zaman birlikte gerçekleşmiştir.

"Edebiyat türleri"ne ayırma işi de yine ancak yaklaşık bir biçimde yapılabilmektedir. Ne var ki biçimlerine ve esinlerine bakarak birtakım gruplar belirlenebilir: sanskritçe ve eski khmerce, daha sonra da pali dilinde ve orta khmerce yazılmış yazıt metinleri; tarihi yıllıklar ve kronikler; dinsel edebiyat; "klasik" tiyatronun repertuvarını oluşturan destan ve efsaneler; eski ve yeni roman; bilgelik ve teknikle ilgili metinler; halk masalları; şiirler ve şarkılar.

Yazıt metinleri, VII. yy.'dan başlayarak, sanskritçeyle eski khmercenin bir arada kullanıldığını göstermektedir. Saraylı okumuşların ayrıcalıklı dili olan sanskritçe, krallara kaside düzmekte, prenslerin şecerelerinde, hanedan ve din kurumlarında; eski khmerceyse, düzyazı olarak, Kampuçya'nın eski kurumlarını, toprakların dağılımını, tapınakların işleyişini, eyaletlerin yönetilmesini, çağın tarımsal sulama tekniğini, mal ve insanların dolaşımını anlatmakta kullanılıyordu. Pali dilinde ve orta khmercede yazılmış olan daha sonraki yazıtlar, daha çok dinsel kurumlardan ve buddhacı hac seferlerinden söz eden metinlerdir.

Yıllıklar ve kronikler (*Pongsavodan* ve bunun harf çevirisi *Vamşavatar*) de tarihsel edebiyatın bir parçasını oluşturur. Prens ailelerinde ve manastırlarda korunan bu yıllık ve kronikler, zamanın ve savaşların etkisiyle tahribata uğramış, sonra yeniden toparlanıp sözlü geleneklerden ya da değişik anlatımlardan alınan parçalarla baştan kurulmuş, sürekli bir biçimde değiştirilip elyazma kopyaları çıkarılmıştır. Bunların asıl önemi, tarihe özel yaklaşımlarında, onu olaylarla efsanelerin, mitle gerçeğin bir karışımı olarak görmelerindedir. Bunlarda, tarihler güvenilir olmaktan uzaktır, savaş ve fetihler gibi bizce büyük önem taşıyan olaylar çoğu kez kısaca geçiştirilmiş, buna karşılık "mucizeler"e, kutsal kalıntıların ve Buddha heykellerinin el değiştirmesine, kutsal yerlerin ziyaretine çok büyük bir yer verilmiştir.

Dinsel edebiyat, *Tripitaka* ya da Üçlü sepet'ten, anayurdu Seylan olan *hinayana* ya da *theravada* buddhacılığının Kutsal metinler'inden kaynaklanır. Güney-doğu Asya'nın en tanınmış metinleri, Buddha'nın daha önceki yaşamlarıyla ilgili eğitici hikâyeler olan *cataka*'lar, özellikle de bunların *On* ya da *Elli Cataka*'lık demetler biçiminde derlenmiş olanlarıdır. En ünlüleri, Buddha'nın sondan bir önceki varlığı olan yüce yardımseverlik kahramanı Prens Vesandar'ın hikâyesi ya da *Vessantara*'dır. Dinsel edebiyat, ayrıca birçok formülü, ayin dualarını, yakarış ve şükran sözlerini, din öğretisi üzerine yorumları, Phra Malay gibi kutsal kişilerle ilgili dinsel öyküleri içerir.

Destan ve efsane denince akla hemen *Ream-Ker* ya da harf çevirisiyle *Rama-Kerti* (Rama'nın zaferi) gelir. Bu, hint *Ramayana*'sının Kampuçya'ya özgü bir biçimidir; khmer prozodisine göre yazılmış, mim ve dans için değiştirilerek parçalara ayrılmıştır. Buddha hikâyelerinden alınma efsaneler olan malezya kökenli İnao dizisi, peri Mani Mekhala'nın ve orman adamı Cau Ngoh'un öyküsü gibi efsaneler, kâh anlatı, kâh destan, kâh dram biçiminde işlenen temalardır.

Khmer romanları, birbirinden tamamen farklı iki gruba ayrılır. Bu iki gruptan biri olan *satra İpen*, "eğlence kitapları" diye anılan, tipik XVII. ve XVIII. yy. romanları, diğeri de güçlü batı etkisi taşıyan modern ve çağdaş romanlardır. Bitmez tükenmez manzum metinlerden oluşan ve bazen yüksek sesle okunan ya da oynanan birinci tür romanlar, prensleri ve masal yaratıklarını konu alır. Düşler, olağanüstü olaylar, yapılan işlerin yazgısal niteliği ya da *karma*, bu romanlarda sürekli yer alır. Vorvong Surivong, Nang Kaki, Prah Çinavong, Dum Dav'ın romanları en beğenilenler arasındadır. Modern romanlara gelince, halkın yaşamını konu alan bu romanlar düzyazı biçimindedir. Savaş, yoksulluk, aile ve toplum dramları bu romanlarda sık sık ve "natüralist" bir biçimde işlenen temalardır; ama ayrılık, gurbet, vatan sevgisi gibi eski motifler de büsbütün bir yana bırakılmış değildir.

Bilgelik ve görgü metinleri, palmiye yapraklarına yazılmış küçük kitaplardan oluşan geniş kapsamlı bir tür oluşturur. Özdeyişler, atasözleri, davranış kuralları, ana babayla çocuklar, karıyla koca, öğrencilerle öğretmenler arasındaki örnek ilişkiler bu kitaplarda kolay hatırlanabilecek kısa mısralar biçiminde dile getirilmiştir. Bunların en tanınmışları, *cpa'p prus, cpa'p sri, cpa'p kun cau*'dur (erkek çocuklar, kadınlar, çocuklar ve torunlar için bilgelik kitapları). Kâhinlik, horoskop, alametleri yorumlama, ev ve kayık yapma vb. üzerine çok bol ürünlü bir edebiyat, büyücülük ve teknikle ilgili bilgileri örnek bir biçimde temsil eden "bilimsel" bir bütünce oluşturur.

Edebiyat alanında masallar, çok daha ilgi çekici niteliktedir. Bazıları, başlangıçta Hindistan'ın engin masal derlemelerinden alınmış olmakla birlikte, bu masallarda bütün khmer ülkesi tüm canlılığıyla yaşar. Geleneksel khmer köylüsü, pirinç tarlaları, ormanı, yerel cinlere inanışı, Buddha'ya sofuca bağlılığı ve rahipler, yargıçlar, büyücüler ve kâhinler, bakanlar ve krallarla ilişkileriyle bu masallarda bin bir çeşit serüven içinde boy gösterir. Hayvan hikâyelerinde olaylar doğada geçer. Bunlarda, *Tavşan öyküleri* (tavşan, khmer ülkesinin Tilki kardeşi'dir) ya da *Kaplanların doğuşu* gibi konular anlatılır. Komik masallardaysa, ünlü Thmen Cei, Yiğit Kung, Dört Keller ya da İyi yürekli hırsız gibi şaklaban kişiler canlandırılır. *Satra Keng Kantray* derlemesi, yargıçlarla ilgili masallardan örnekler içerir, *Yıldırım efsanesi* ile *Bıçaklı beyzade* ise gerçeküstü masallardır.

Nihayet, şiir ve şarkılar; uyak, yarım uyak, sözcük oyunları ve dize ahengi bakımından son derecede işlenmiş bir sanat türü oluşturur. Kız ve erkek çocukların dönüşümlü olarak söyledikleri şarkılar, eğlenceli şiirler, ayrıca melankoli, özlem, "gurup vakti hüzün", aşk ve çapkınlık şiirleri, hep eski halk kaynaklarından beslenen ve onun duygulandırıcı ve atalardan kalma zenginliğine tanıklık eden ürünlerdir.

SANAT VE ARKEOLOJİ

Çinhindi yarımadasındaki hintlileşmiş sanatların en saygını ve en ünlüsü olan kampuçya ya da *khmer* sanatı (Bayon tapınağı resimlerinin estetiği ve büyük siteler ünlüdür), aynı zamanda çalışmaları (özellikle Uzakdoğu Fransız okulu himayesinde) ve üslup incelemeleri (özellikle 1927'den başlayarak [Ph. Stern]) sayesinde tarihi en iyi bilinen sanattır. Sit alanlarının ve anıtların çokluğu ve önemi, çalışmaları gerçek kazılardan çok, buluntuların gün ışığına çıkarılmasına yöneltmiş (kalıntılar korunmuştur), anıt arkeolojisine (1931'den başlayarak topraküstü araştırmaları) ve sanat tarihine yönelik araştırmalar öncelik taşımıştır.

Sanatın her alanda en özgün olduğu dönem, özellikle VII.-XIII. yy.'lar arasındaki dönemdir. Bütün yapıtlarında dinsel bir etki taşıyan mimarlık, en karmaşık evrenbilimsel verileri dile getirebilme yeteneği (Angkor Vat gibi, basamaklı piramitler üzerine kurulan ve "dağ tapınaklar" denilen tapınaklar; Angkor Thom'daki simgecilik), kentlerin, yolların ve kanalların ayrıntılı çizimi ve hidrolik tesislerle (dinsel ve yararcı), olağanüstü bir geometri ve mekân düzenleme duygusunun varlığını gösterir. İnşaat (*prasat* denilen kule-tapınak, kitaplıklar, çeşitli salonlar, *gopura*, galeriler vb.) gereci önceleri tuğlaydı; sonra gitgide daha çok taş kullanıldı ve XI.-XIII. yy.'lar arasında taş (kumtaşı, daha ender olarak laterit) yaygınlık kazandı. XIII. yy. sonuna doğru, daha çok brahman dinlerle mahayananın yerini alan *theravada* buddhacılığıyla uyum sağlayabilmek için, yalnız karma yapılı (tahta ve tuğla) manastırlar inşa edildi. Süsleme heykelciliği, tapınaklarda (tuğla ya da taş) önemli bir rol oynadı (dekoratif lentolar, alınlıklar, gömme ayaklar, sütuncuklar ve

daha ender olarak da büyük duvar düzenlemeleri). Değişmez formüller içinde donup kalmayan heykel sanatı, zaman zaman gerçekten parlak dönemler yaşadı (VII.-VIII. yy., XII. yy. sonu - XIII. yy. başı). Bronz sanatı (idoller, küçük eşyalar) da, aynı nitelikleri gösterdi: teknik yetkinlik, eğri çizgilerde güzellik arayışı (mimari bezemede olduğu gibi, örneğin tapınak korkuluklarında ya da taşınır nesnelerde kullanılan *naga* figürü; dans eden şekiller). Tahta oymacılığı, özellikle XIII. yy.'dan başlayarak (heykeller, panolar) önem kazandı. Duvar resmi özellikle geç dönemdeki (XIX.-XX. yy.) yapıtlarla kendini ortaya koydu ve tayland duvar resmine yaklaştı. Seramik, Tayland'daki çeşitliliğe ulaşamamakla birlikte, gene de khmer sanatının kendine özgü niteliklerine tanıklık etti (çizgilerin ve oranların arılığı).

Tarih boyunca dört büyük dönem saptanabilir:

• *Tarihöncesi'nden VI. yy. sonuna kadar uzanan dönem.* İnsan endüstrisi pleyistosenden başlayarak belgelenebilir (Phnom Loang mağaraları, Kampot). Loang Spean (Battambang'ın G.-B.'sı) mağaraları V. binyıl'dan (ortataş, yenitaş) İ.S. IX. yy.'a kadar yerleşim yeri olmayı sürdürmüştür. Transbassac ve Cisbassac sit alanlarında, çok sayıda cilalı taş alet bulundu. Bilinen ilk sit olan Samrong'da (yenitaş İ.Ö. 1280'e doğr.) ve Mlu Prei'de taş, kemik ve seramik gereç, bronzla ve biraz da demirle birleşiyordu. Bazı yuvarlak yapıtlar (Mimot bölgesi), Tayland'ın K.-D.'sundaki yuvarlak yapıtları anımsatır. Dông Son uygarlığına ait bronzlar (davullar) da, endonezya bronz ve demir çağına ait bronzlar (urnalar, çanlar) da, belli üretim merkezleri olmadığını gösterir. Funan ile ilgili kesin hiçbir şey yoktur: Oc-eo'daki mimari öğelerin yorumlanması çok güçtür (bunlar kimi zaman Xuân Lôc ortataş geleneğini çağrıştırır); ufak tefek nesneler hint (III.-V. yy.), iran, yunan, roma (II.-III. yy.) ve çin (I.-III. yy.) kökenlidirler; buna karşılık, kuyumculuk sanatının hemen hemen hiçbir ürünü (altın ve özellikle kalay) VIII. yy.'dan önceki bir döneme tarihlendirilemez ve Tayland ve U Thong'daki yapıtlarla tam bir benzerlik içindedir.

• *VI. yy. sonundan IX. yy. başına kadar uzanan angkor öncesi dönem.* Korunabilen hiçbir tapınak, VII. yy. başından öncesine ait değildir (Sambor Prei Kuk siteleri: mimari bezemenin zenginliği ve niteliği, parlak işçilik, khmer sanatının büyük eğilimlerini daha o zamandan ortaya koyuyordu). En eski heykellerin (buddha heykelleri), VI. yy.'ın ikinci yarısına uzandığı sanılır; biraz daha sonra ortaya çıkan brahman idolleri bazen birer başyapıt niteliği taşırlar. Bu nitelikler, bazı VIII. yy. atölyelerince (Prasat Andet'teki Harihara) korunmuş, kimi özellikler, siyasal durum nedeniyle (iktidarın ufalanması) şaşırtıcı bir sıradanlık içine düşmüştür.

• *IX. yy. başından 1431'e kadar uzanan angkor dönemi.* Bu dönem üç evreye ayrılır:

—*Angkor sanatının oluşumu (IX. yy.).* Bazı duraksamalardan sonra Phnom Kulen'de, yüzyıl sonundan başlayarak gelişen bir sanat (tapınaklar, heykeller) ortaya çıktı. Prah Ko (879) ve ilk gerçek "dağ" tapınak olan Bakong (881) gibi büyük Roluo siteleri, bu sanatın habercileriydi.

—*Angkor'un kurulması ve en parlak dönemi (IX. yy. sonu - XIII. yy. başı).* Geniş siteler ve simgecilik (Phnom Bakheng) geliştirilse de, heykel sanatı yavanlaştı. Kralların Koh Ker'de kısa bir süre yerleşmeleri (921-944), kendini büyük tesislerle (Prasat Thom sitesi) gösterirken, Angkor'a dönüş yeni "dağ" tapınakların (Prasat Mebon [952], Pre Rup [961]) yapımıyla belirginleşti. 968'de Banteay Srei (ulu bir kişinin tapınağı), başkent sanatına karşı bir tepkiye benziyordu (XI. yy. heykelciliğini etkileyen yumuşaklık ve incelik). XI. yy. başıyla (Prasat Ta Keo, tamamlanmadı) yaklaşık 1150 (Angkor Vat) arasında "dağ" tapınak, çok atılgan Baphuon (XI. yy.) deneyiminden sonra en yetkin örneklerini verdi. 1177'den sonra, başkentin (Angkor Thom) yeniden kurulmasıyla birlikte, tüm krallıkta biraz mevsimsiz, ama heykelcilikte yüksek bir tinsellik gösteren ("Bayon gülümsemesi") yoğun bir sanat etkinliği başladı. Başkent sanatı yanında, bazen önemli yapıtlar (Prah Vihear, XI.-XII. yy.; Beng Mealea, XII. yy.; Kompong Svay'daki Prah Khan, XII. yy. - XIII. yy. başı; Banteay Çmar, 1181'e doğr.-1220) veren bir taşra sanatı da gelişti.

—*Angkor'un çöküşü (XIII. yy. sonundan 1431'e).* Geleneksel sanat etkinliği neredeyse son buldu; gerçekleştirilen yapıtların yetkin sayılması, theravada buddhacılığının kendini kabul ettirmesi (daha donuk, "akademik" heykeller) ve dış tehditlerin (Suhotai, sonra da Ayuthia) belirmesi nedeniyle ne bir gelişme, ne de yenilenme görüldü.

• *1431'den günümüze kadar gelen angkor sonrası dönem.* Başkentin ele geçirilmesi, ayuthia sanatının kısa bir süre için benimsenmesine yol açtı. XVI. yy.'da, Angkor'un geçici bir süre yeniden işgal edilmesiyle birlikte, eski geleneğe dönme isteği belirdi (Angkor Vat: alçakkabartmalar). XVII. yy.'dan başlayarak siyam sanatının etkisi arttıysa da, ikonografinin özgünlüğü (özellikle ahşap Buddha heykelleri) korundu.

KAMPUÇYA DİLİ a. Dilbil. KHMERCE'nin eşanlamlısı.

Kampuçya Krallık nişanı, 1864'te Norodom I tarafından ihdas edilen nişan; 1896-1948 arasında fransız sömürge nişanı. Beş rütbe. Yeşil şeritli kırmızı kurdele.

Kampuçya Milli birlik cephesi, prens Sihanuk'un 20 nisan 1970'te Pekin'de kurduğu ve başkanlığını yaptığı örgüt. Krallığı deviren general Lon Nol'a karşı savaşmak üzere, Sihanuk yanlılarıyla kızıl Khmerler'den oluşuyordu. Kampuçya topraklarına yerleşen ve giderek Sihanuk yanlılarının yerini alan kızıl Khmerler savaş sona erdiğinde (nisan 1975) Sihanuk yanlılarını tümüyle etkisiz bıraktılar. Örgüt, Demokratik Kampuçya'nın kurulmasıyla ortadan kalktı. (→ KAMPUÇYA.)

KAMPUNG a. Endonezya ve Malezya'da, bir surla çevrili köy.

KAMPÜS a. (amerikanca *campus;* lat. *campus,* geniş yer'den). Büyük bir yerleşim merkezinin yakınında kurulan ve üniversitelerin işlemesine ve öğrencilerin



Lauros-Giraudon

bir av sırasında kral Pilyakka, okla Şyama'yı vuruyor buddhacı Şyama cataka temasını işleyen bir resimden ayrıntı XVII.-XVIII. yy. *Guimet müzesi, Paris*



Giraudon

virasana duruşunda Brahma Koh Ker'deki Prasat Thom'da bulunmuştur X. yy.'ın ikinci çeyreği *Guimet müzesi, Paris*

KAMPUÇYA SANATI

Banteay Srei'nin (968) ana girişi Angkor bölgesinde

S. Held



kalmasına ayrılan üniversite tesislerinin bütünü.

KÂMRAN ya da **KÂMURAN** sıf. (fars. *kām* ve *ran*'dan *kām-ran*). *Esk.* **1.** İsteğine kavuşmuş olan, mutlu. **—2.** *Kâmran etmek,* mutlu kılmak. ‖ *Kâmran olmak,* mutlu olmak: *"Altun kuvvetile böyle olmuş kâmran"* (Fuzuli, XVI. yy.).

KÂMRAN MİRZA, Hint-Türk İmparatorluğu şehzadesi (Kâbil 1509-Mekke 1557). Babur'un ortanca oğlu ve Nasrettin Hümayun'un üvey kardeşi. Babası tarafından Kandehar valiliğine atandı. Ağabeyi Hümayun'un birinci hükümdarlığı döneminde (1530-1540) Pencab valisi olarak görev yaptı. Hümayun'un Sind'e ve oradan da İran'a sığınmak zorunda kaldığı Delhi'nin Suri sultanları döneminde (1540-1555), küçük kardeşiyle birlikte Doğu Afganistan'da hüküm sürdü. Hümayun'un ikinci hükümdarlığı döneminde (1555-1556) birçok kez başkaldırınca, ağabeyinin adamlarınca yakalanarak gözleri oydurtuldu. Eşi Çiçek Begüm'le birlikte gittiği Mekke'de öldü.

KÂMRAN ŞAH Dürrani, Herat emiri (öl. 1842). Afganistan hükümdarı Mahmut Şah'ın büyük oğlu. Amcası Şah Şuca tarafından tahtı elinden alınan babasıyla birlikte Herat'a sığındı (1803). Mahmut Şah ile veziri Feth Han'ın Kâbil'i ele geçirerek Şah Şuca'nın ülke dışına kaçmasıyla sonuçlanan sefere katıldı (1809). Babasının ikinci hükümdarlığı döneminde (1809 -1818) kendisini gölgelediği için kıskançlık duyduğu vezir Feth Han'ın gözlerini, kız kardeşine hakaret ettiği bahanesiyle oydurttu (1816), vezirin kardeşi Dost Muhammet Han önderliğinde ayaklanan Barakzaylar, Peşaver'den sonra Kâbil'i de alarak Afganistan'da dürrani egemenliğine son verip yerine Barakzay hanedanını kurunca, babasıyla birlikte yeniden Herat'a sığınmak zorunda kaldı (1818). Mahmut Şah'ın ölümü üzerine de Herat emiri olarak onun yerini aldı (1829). Herat'ı Afganistan hükümdarı Dost Muhammet Şah'ın kuvvetlerine ve 1837'de kenti kuşatan iran ordusuna karşı başarıyla savundu. Ancak, son yıllarında yönetimi ellerine teslim ettiği veziri Yar Muhammet Alikozay, emirliğin en büyük gücü olan orduyu kendi yanına çektikten sonra onu öldürttü (1842) ve Dost Muhammet tarafından alınana kadar Herat'ı egemenliği altında tutmayı başardı.

KÂMRANİ a. (fars. *kāmrān* ve ar. *-ī*'den *kāmrānī*). *Esk.* Kâmranlık, muradına erme, mutluluk.

KÂMRANLIK a. (fars. *kāmrān*'dan). *Esk.* İsteğine kavuşmuş olma durumu, mutluluk.

KAMRUŞEPA. Mit. Hitit panteonunda hatti kökenli sihir ve büyü tanrıçası.

KAMSAR, Gine'de maden dışsatım limanı, Boké ve Sangaredi yataklarından çıkarılan boksitin dışsatımı için yapıldı.

KAMSOY (Münir Mazhar), türk besteci (İstanbul 1891 - *ay. y.* 1973). Mektebi mülkiye'yi bitirdikten (1912) sonra, bir süre aynı okulda siyasi tarih müderris muavini (doçent) olarak çalıştı. Çeşitli kuruluşlarda memurluk ve liselerde öğretmenlik yaptı. Gençliğinde Kemani Tatyos Efendi'den ve Üsküdarlı Ziya Bey'den ders aldı. 1920'de, Musa Süreyya Bey'le bir piyano -keman ikilisi oluşturarak konserler verdi. Daha çok sazsemaisi formunda yapıt verdi. Bunlarda Arel'in ve Cemil Bey'in üsluplarını kaynaştırmaya çalıştı. Başlıca sazsemaileri acemaşiran, buselik, hicazkâr, kürdilihicazkâr, nişabürek, segâh, rast, hicazbuselik, şehnaz, mahur, hisarbuselik ve nihavent makamında olanlardır.

KAMU a. **1.** Bir ülkede yaşayanların tümü: *Kamunun düşüncesi. Kamuya açık gösteri.* **—2.** Tamlayan biçiminde, ÖZEL'e karşıt olarak topluma ilişkin olan şeyi belirtir: *Kamu malı.* **—3.** Tamlayan olarak, bir ülkede hükümete, yönetime ait olan şeyi belirtir: *Kamu işleri.* **—4.** Tamlayan biçiminde, ÖZEL'e karşıt olarak idareyi, devlete ait olan şeyi belirtir: *Kamu sektöründe çalışmak.*

—Cez. huk. *Kamu hizmetlerinden yasaklanma,* bir ceza mahkûmiyetinin sonucu olarak suçlunun kimi hak ve özgürlüklerden yoksun bırakılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Kamu alacağı,* devlet ve öteki kamu tüzel kişilerinin kamu hukukundan doğan alacağı. (AMME ALACAĞI da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Kamu davası,* devletin yetkili organlarınca kamu adına açılan ceza davası. (AMME DAVASI da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Kamu düzeni,* bir devlette güvenliğin ve öteki kamu hizmetlerinin düzgün bir biçimde sürdürülmesi, toplumsal düzen. (AMME İNTİZAMI ya da AMME NİZAMI da denir.) ‖ *Kamu gücü,* devletin emretme, tek yanlı olarak iradesini ilgililere kabul ettirme ve gerektiğinde zor kullanma hak ve yeteneği. (AMME KUDRETİ de denir.) ‖ *Kamu güvenliği,* bir devlette zabıta hizmetleriyle kişilere sağlanan can ve mal güvenliği. (AMME EMNİYETİ de denir.) ‖*Kamu hakları,* kamu hukukundan kaynaklanan ve devletin tüm yurttaşların eşit olarak yararlandığı nesnel, sürekli ve genel nitelikli haklar. (AMME HAKLARI da denir.) ‖ *Kamu hizmeti,* devlet ya da öteki kamu tüzel kişileri veya bunların gözetim ve denetimleri altında özel kişiler tarafından, genel ve ortak gereksinimleri karşılamak ve kamu yararı sağlamak amacıyla gerçekleştirilen sürekli ve düzenli faaliyet. (AMME HİZMETİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Kamu hukuku,* devlet örgütünü, devletin hak ve yetkilerini, kamu tüzel kişilerinin kendi aralarında ve özel kişilerle olan ilişkilerini düzenleyen hukuk dalı. (AMME HUKUKU da denir.) [Kamu hukukunun başlıca dalları anayasa hukuku, idare hukuku, ceza hukuku ve uluslararası hukuktur.] ‖ *Kamu idareleri,* belirli bir coğrafi alan içindeki insanların ortak ve genel gereksinmelerini karşılayan idari birimler. (AMME İDARELERİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Kamu iktisadi kuruluşu,* sermayesinin tümü devlete ait olan ve tekel niteliğindeki mallarla temel mal ve hizmet üretmek ve pazarlamak üzere kurulan, kamu niteliği ağır basan kamu iktisadi teşebbüsü. ‖ *Kamu iktisadi teşebbüsü (KİT),* iktisadi devlet teşekkülleriyle kamu iktisadi kuruluşlarının ortak adı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kamu kurumu,* belirli kamu hizmetlerini yerine getirmek üzere kurulan kamu tüzel kişisi. (AMME MÜESSESESİ de denir.) ‖ *Kamu malları,* kamunun yararlanmasına ayrılan, özel mülkiyet konusu olamayan mallar. (AMME EMLAKİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Kamu tüzel kişileri,* kamu hizmeti görmek üzere kamu hukuku kurallarına göre kurulmuş tüzel kişi (kamu idareleri ve kamu kurumları). (AMME HÜKMİ ŞAHISLARI da denir.) ‖ *Kamu yararı,* kamunun gereksinimlerini karşılayan, ulusun ve devletin çıkarlarıyla ilgili olan yarar. (AMME MENFAATİ de denir.) ‖ *Kamu yararına çalışan dernek* → KAMUYA YARARLI DERNEK*. ‖ *Kamu yönetimi* ya da *idaresi,* yürütme organının kamu hizmetine ilişkin faaliyeti, kısaca İdare de denir. ‖ *Kamu yükümlülüğü,* yurttaşların vergi, askerlik gibi kamu hukukundan kaynaklanan yükümlülüklerine verilen ad. (AMME MÜKELLEFİYETİ de denir.)

—İda. huk. ve Kamu mal. *Kamu hizmetlerine katılma yardımı,* özel ya da tüzel kişilerce, kamu yararına bazı işlerin ya da harcamaların gerçekleşmesi için devlete bir miktar para yardımı yapılması yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kamu mal. *Kamu bankası,* devlet bankaları ile yönetim ve sermayesinde yerel yönetimlerin, kamu yararına çalışan kurum, kuruluş ve derneklerin etkin olduğu bankalar. ‖ *Kamu benzeri,* doğrudan doğruya kamu kesiminin malı olmamakla birlikte, kamu kesimi görünümünde olan, ona yakın olan kuruluşlar. ‖ *Kamu borçları* → DEVLET BORÇ*LARI. ‖ *Kamu gelirleri* (devlet gelirleri), devletin vergilerden ya da kendi malvarlığından sağladığı gelirler. ‖ *Kamu işletmesi,* sermayesinin tümü ya da büyük bir bölümü kamu tüzel kişilerine ait olan kuruluşlar. (Bu kavram iktisadi devlet teşekküllerini de kapsamaktadır.) ‖ *Kamu kesimi,* sermayesinin tümü ya da yarısından çoğu devlete ve kamu tüzel kişilerine ait olan kuruluşları kapsayan ekonomik kesim. ‖ *Kamu maliyesi* → MALİYE. ‖ *Kamu mevduatı,* kamu kurum ve kuruluşlarına ait mevduat. (Bu mevduat, devlete, devlet kuruluş ve katılımlarıyla yerel yönetimlere ait mevduatı kapsamaktadır. TC Merkez bankası kanunu md. 41'e göre, hazine ve katma bütçeli idarelerle, özel idare ve belediyelere ait paraların kurulu olduğu yerlerde Merkez bankalarına, kurulu bulunmadığı yerlerde muhabirlerine yatırmaları zorunludur. Banka, bu tevdiata faiz ödemez.) ‖ *Kamu ödemelerinin durdurulması,* bir devletin, yıllık faiz geliri sahiplerine ödemelerini geçici bir süre için durdurması. (En yalın biçimi, kalan alacakların ödenmesinin durdurulmasıyla sonuçlanmasıdır. Devletin yükünü hafifleten para değerindeki düşüş, modern devletleri güvenilirliklerine gölge düşüren uygulamalardan kaçınmaya yöneltmektedir. Devlet tahvillerinin daha düşük faizli yeni tahvillerle değiştirilmesi -zorunlu kılındığı takdirde- kamu ödemelerinin durdurulmasının örtülü bir biçimidir.) ‖ *Kamu tasarrufu,* kamu gelirlerinden kamu harcamaları çıktıktan sonra kalan bölüm. ‖ *Kamu yardımı,* kamu tüzel kişilerine devlet bütçesinden yapılan mali yardım. (*Hazine yardımı* ya da *özel amaçlı yardım* [sübvansiyon] da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Kamu yatırımları,* kamu harcamaları içinde yer alan ve sermaye stokunu artırmak için yapılan yatırımlar. (Günümüzde, sermaye stokunu doğrudan artırmaya yönelik fiziki yatırımların yanı sıra dolaylı olarak üretim artışı sağlayan harcamalar da kamu yatırımları olarak kabul edilmektedir. Örneğin, eğitim ve sağlık alanlarında yapılan yatırımlar işgücünün niteliğini artırarak üretim artışı sağladığı için kamu yatırımı olarak kabul edilmektedir.)

◆ belgsz. sıf., adl. *Esk.* Bir şeyin tümü; herkes: *"Kamu leşkerin kızıl börk giysinler, sen ak börk giygil"* (Tevarih-i Âli Osman, XV. yy.). *"Kamu bîmârıne cânân devâ-yı dert eder ihsân"* (Fuzuli, XVI. yy.). *"Kamuya veren sensin cümbüşleri / Kamuya senden umar bahşişleri"* (Mihr ü Müşteri, XV. yy.).

—ANSİKL. Cez. huk. Kamu hizmetlerinden yasaklanma geçici ya da ömür boyunca olur. Yasaklamanın doğurduğu yoksunluklar Türk Cez. k.'nun 20. maddesinde sayılmıştır. Bunların başında siyasal haklardan yoksunluk gelir. Kamu hizmetlerinden yoksun bırakılan kişi seçme, seçilme ve siyasal faaliyetlerde bulunma haklarını kaybeder. Yasa, kamu hizmetlerinden yasaklanma cezasının bu hizmetlerden bazıları için geçerli olduğunu belirleyebilir. Bu gibi durumlarda öteki hizmetler yasaklanmanın dışında kalır. Bu durum özellikle yasanın memurluktan yasaklama cezası öngördüğü suçlarda görülür (Türk Cez. k. md. 200, 305, 236). Kamu hizmetlerinden yasaklanma cezası kimi durumlarda kendiliğinden sonuç doğurur; mahkeme kararında bu cezanın ayrıca belirtilmesine gerek kalmaz. Örneğin beş yıldan çok ağır hapis cezasına mahkûmiyet ömür boyu, üç yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasına mahkûmiyet de cezaya eşit sürede kamu hizmetlerinden yasaklanmayı gerektirir (Türk Cez. k. md. 31).

—Huk. • *Kamu alacağı.* Devletin ve öteki kamu tüzel kişilerinin alacakları kamu alacakları ve adi alacaklar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Kamu alacakları egemenlik ve kamu gücünden kaynaklanan alacaklardır. Bunlar, özel hukuk kişilerinin alacaklarıyla kamu tüzel kişilerinin sözleşme, haksız fiil ve sebepsiz zenginleşme gibi

özel hukuktan kaynaklanan alacaklardan farklıdırlar. Kamu alacaklarının başlıcaları vergi, resim, harç ve para cezasıdır. Bu alacakların tahsili 21 temmuz 1953 tarih ve 6183 sayılı Amme alacaklarının tahsil usulü hakkında kanun hükümlerine göre yapılır.

• *Kamu davası.* Kamu davasını açmak görevi C. savcısınındır. Yasada aksine bir kural bulunmadığı takdirde C. savcısı, ceza takibini gerektirecek konularda yeterli kanıt varsa kamu davasını açmakla yükümlüdür. Kamu davası açmak konusunda Adalet bakanı, C. savcısına emir verebilir. Valiler de kamu davası açılmasını, kendi illeri içinde, C. savcısından isteyebilirler (Cez. muh. us. k. md. 148). Kişilerin ceza davası açmaları istisnai bir durumdur. Bu nedenle ceza davası denilince akla kamu davası gelir. Kamu davası, kamu yararı düşüncesiyle, devlet tarafından koğuşturulan davadır.

• *Kamu hizmeti.* Kamu tüzel kişilerinin tüm faaliyetleri kamu hizmeti niteliğini taşımaz. Bunların özel hukuk kişilerinin faaliyetlerine benzer çalışmaları da vardır. Örneğin kamuya ait bir taşınmazın piyasa koşullarına göre kiralanması ya da satılması kamu hizmeti değildir. Ancak toplumun konut sorununu çözmek amacıyla konut üreterek bunları kâr amacı gütmeden ve piyasa koşullarına göre düşük bir fiyatla kiralayan ya da satan kamu kuruluşu kamu hizmeti görmüş sayılır. Hangi hizmetlerin kamu hizmeti sayılacağı konusu toplumun genel gereksinmelerine göre belirlenirse de, idare hukuku kuramında kamu hizmetini belirleyen kesin bir ölçü yoktur. Bu hizmetlerin saptanmasında az çok siyasal bir nitelik vardır. Kamu hizmetlerinin kuruluş ve işleyişi yasa, tüzük ve yönetmelik gibi hukuk kurallarına dayanır. Bu hizmetleri siyasal iktidarlar saptar. Genellikle bir kamu hizmetinde şu niteliklerin bulunması gerekir: 1. devlet ya da başka bir kamu tüzel kişisi tarafından ya da bunların denetimi altında kurulan ve işleyen bir girişim olması; 2. genel ve ortak gereksinmeleri karşılamak ve kamu yararı sağlamak için kurulmuş olması; 3. topluma sunulmuş olması; 4. sürekli ve düzenli bir hizmet olması.

Kamu hizmetinin en belirgin özelliği bunun devlet ya da öteki kamu kuruluşları tarafından yerine getirilmesidir. Devletin ve kamu tüzel kişilerinin varlık nedeni toplumun genel gereksinmelerini karşılamaktır. Özel kişiler tarafından karşılanan gereksinmeler, ilke olarak, kamu hizmeti sayılmaz. Kamu hizmetlerinin bir bölümü (zabıta, eğitim, adalet vb.) doğrudan doğruya devlet tarafından yerine getirilir. Kimi kamu hizmetleri yerel yönetim örgütleri tarafından, kimileri de belirli kamu hizmetleri için kurulan kamu kurumları tarafından yerine getirilir. İdari sözleşmelerle, istisnai olarak, özel kuruluşlara da kamu hizmeti gördürülebilir. Özel hukuk kişileri kamu hizmetini kamu kuruluşlarının denetim ve gözetimi altında yerine getirirler.

Kamu hizmetinin genel ve ortak gereksinmeleri karşılaması ve kamu yararı amacıyla kurulması bu hizmetleri kamu kuruluşlarının özel hukuk alanındaki öteki faaliyetlerinden ayırır. İdare'nin özel girişim alanındaki çalışmaları kamu hizmeti sayılmaz; bu tür çalışmalar idare hukukunun değil, ticaret ya da medeni hukuk gibi özel hukukun konusuna girer.

Kamu hizmetleri topluma eşit biçimde sunulur. Bir hizmeti kurup kurmamakta takdir yetkisine sahip olan İdare, hizmetin kurulmasından sonra bunu herkese eşit biçimde sunmak zorundadır. Bu hizmetlerin bir bölümü parasızdır ve herkesin yararlanmasına açıktır. Kimi kamu hizmetleri paralı olabilir. Örneğin devletin zabıta, savunma vb. gibi hizmetleri için halktan para alınmadığı halde dava açmak için harç ödemek gerekir. Ancak kimi hizmetler için ödenen para bir tür vergi niteliğindedir. Bu hizmetlerin görülmesinde kâr amacı güdülmez. Hizmetin sürekli olarak yerine getirilmesi için gerekli harcamaların bir bölümüne katılma, onu karşılama amacı güdülür. Hizmetin karşılığında ödenen fiyat piyasa koşullarına göre belirlenmez. Burada ekonomik değil, toplumsal ve siyasal ölçütlere göre davranılır.

Kamu hizmeti, toplum hayatının sürdürülmesinde vazgeçilmez bir öğedir. Bu hizmetlerin görülmemesi toplum hayatını felce uğratır, bu hizmetlerin iyi bir biçimde görülmemesi de toplumda aksaklıklar yaratır. Bu nedenle bu hizmetlerin sürekli olarak ve hizmetin gereklerine, toplumun artan gereksinmelerine göre yerine getirilmesi gerekir. Toplumun gereksinmelerinin değişmesi ve gelişmesi kamu hizmetlerinin de buna uygun bir biçimde gelişmesini gerekli kılar. Derecesine göre, kötü ve yetersiz bir biçimde sürdürülen bir kamu hizmeti İdare için bir hizmet kusuru bile sayılabilir.

• *Kamu idareleri.* Belirli bir bölgede kamu hizmeti gören birimlerdir. Devlet de ülke sınırları içinde hizmet veren en büyük bir kamu idaresidir. Öteki kamu idareleri belediyeler, il özel idareleri ve köylerdir. Kamu idareleri başta devlet olmak üzere biri ötekinin içine girmiş bir biçimdedir. Örneğin bir belediye bölgesi aynı zamanda devletin de bir kısım kamu hizmetlerini gördüğü alandır. Bunun gibi köyün tüzel kişiliği olduğu gibi il özel idaresinin de tüzel kişiliği vardır ve ikisi de birer kamu idaresidir. Bunların görev ve yetkileri nesnel hukuk kurallarıyla (Köy kanunu, İl idaresi kanunu) belirlenmiş ve birbirinden ayrılmıştır. Türkiye, merkezi idare bakımından illere, iller de öteki kademeli bölümlere ayrılır. İllerin yönetimi yetki genişliği esasına dayanır (Anayasa md. 126). Yerel idareler il, belediye ve köy halkının ortak gereksinmelerini karşılamak üzere kurulmuş kamu tüzel kişileridir. Yerel idarelerin kuruluş ve görevleriyle yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak yasayla düzenlenir. Yerel idarelerin seçimleri Anayasa'nın 67. maddesindeki esaslara göre beş yılda bir yapılır. Yasa, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir (Anayasa md. 127).

• *Kamu iktisadi teşebbüsü.* Sermayesinin yarısından fazlası doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak devlete ait olan kuruluşlardır. Bu kuruluşlar hizmet yönünden yerinden yönetim ilkelerine göre çalışırlar. 14 aralık 1984 tarihli *Resmi gazete*'de yayımlanan 233 sayılı kanun hükmündeki kararname bu kuruluşları ikiye ayırır: iktisadi devlet teşekkülleri ve kamu iktisadi kuruluşları. Aynı kararnameye göre iktisadi devlet teşekkülleri, sermayesinin tamamı devlete ait olan, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan kamu iktisadi teşebbüsleridir. Kamu iktisadi teşebbüsleri içinde en önemli yeri iktisadi devlet teşekkülleri alır. Kamu iktisadi teşebbüsleri Bakanlar kurulu kararıyla kurulur. Yeni bir teşebbüsün kurulmasında iktisadi gereksinmeler göz önünde bulundurulur. Teşebbüslerden iktisadi devlet teşekkülü olanlar, bankacılık alanında, sermayesinin en az % 91'inin devlete ait olması koşuluyla, anonim ortaklık biçiminde de kurulabilir. Teşebbüslerin tüzel kişilikleri vardır. 233 sayılı kararname hükümle saklı kalmak kaydıyla özel hukuk kurallarına bağlıdırlar. Genel muhasebe k., Devlet ihale k. ve Sayıştay denetimine bağlı değildirler. Teşebbüslerin sorumlulukları sermayeleriyle sınırlıdır. Organları, yönetim kurulu ve genel müdürlüktür. Yönetim kurulu bir başkan ve beş üyeden oluşur; teşebbüsün en yüksek düzeydeki yetkili ve sorumlu karar organıdır. Genel müdür yönetim kurulunun başkanıdır ve ilgili bakanın önerisi üzerine ortak kararla atanır. 1993 başı itibariyle, özelleştirme kapsamına alınanlar dışında kamu iktisadi teşebbüsleri şunlardır:

—Türkiye İhracat kredi bankası (TÜRK EXİMBANK)
—Devlet malzeme ofisi (DMO)
—ETİBANK
—Makine ve kimya endüstri kurumu (MKEK)
—Türk motor sanayi ve ticaret aş (TÜMOSAN)
—Asil çelik sanayii ve ticaret aş (ASİLÇELİK)
—Toprak mahsulleri ofisi (TMO)
—Türkiye Demir ve çelik işletmeleri (TDÇİ)
—Türkiye Denizcilik işletmeleri (TDİ)
—Türkiye Emlak bankası aş (EMLAK BANKASI)
—Türkiye Kömür işletmeleri kurumu (TKİ)
—Türkiye Selüloz ve kâğıt fabrikaları (SEKA)
—Türkiye Taşkömürü kurumu (TTK)
—Türkiye Zirai donatım kurumu (TZDK)
—Türkiye Cumhuriyeti Ziraat bankası
—Türkiye Çimento ve toprak sanayii taş (ÇİTOSAN)
—Türkiye Gemi sanayii aş
—Türkiye Gübre sanayii aş (TÜGSAŞ)
—Türkiye Halk bankası aş (HALK-BANK)
—Türkiye Petrolleri anonim ortaklığı (TPAO)
—Türkiye Şeker fabrikaları aş (TÜRKŞEKER)
—Tarım işletmeleri (TİGEM)
—Çay işletmeleri kurumu (ÇAY-KUR)
—Tütün, tütün mamulleri, tuz ve alkol işletmeleri (TEKEL)
—Türkiye Cumhuriyeti Devlet demiryolları işletmesi (TCDD)
—Türkiye Cumhuriyeti Posta, telgraf ve telefon işletmesi (PTT)
—Türkiye Elektrik kurumu (TEK)
—Türkiye Elektromekanik sanayii aş (TEMSAN)
—Devlet hava meydanları işletmesi (DHMİ)
—Abant ve Bolu çevresi turizm aş.

• *Kamu malları.* Kamu mallarının ortak özellikleri şunlardır: 1. kamu malları devredilemez; 2. bu mallar üzerinde ipotek gibi ayni, kira gibi kişisel nitelikte bir özel hukuk işlemi yapılamaz; bunlar ancak idari bir işlemin konusu olabilirler; 3. kamu malları haczedilemez; 4. zamanaşımı yoluyla bu mallar üzerinde mülkiyet hakkı kurulamaz; 5. kamu malları vergi ve resimden muaftır; 6. taşınmaz nitelikteki kamu malları tapu siciline kaydedilmez. Kamu malları yararlanma ve tahsis yönünden üç gruba ayrılırlar: 1. herkesin yararlanmasına sunulmuş mallar ya da orta malları (yollar, meydanlar, parklar vb.); 2. kamu hizmetine tahsis edilmiş mallar ya da hizmet malları (hastaneler, müzeler, kütüphaneler, resmi daireler ve bunların eklentileriyle bütünleyici parçaları vb.); 3. sahipsiz mallar. (→ Kayn.)

—İda. huk. ve Kamu mal. Bütçenin genellik ilkesine göre, gelirler önceden belirli giderlere tahsis edilemez. Bu kuralın istisnalarından biri kamu yararına harcanmak üzere devlete verilen hibe ve yardımlardır. Muhasebei umumiye k. md. 55'e göre bu yardımlar için gelir bütçesinde özel bir bölüm açılır ve hangi hizmete harcanması şart koşulmuşsa o hizmete harcanır. Bütçede bu hizmet için daha önceden bir bölüm açılmışsa yapılan bağış, konulan ödenek miktarına eklenir. Eğer o mali yıl içinde harcanmayan bir bölüm kalırsa, aynı işe sarf edilmek üzere ertesi mali yıl bütçesine aktarılır.

—Kamu mal. Türkiye'de, genel bütçe dışında kalan katma bütçeli idarelere, kamu iktisadi teşebbüslerine, yerel yönetimlere, sandık, birlik, kurum ve benzeri kuruluşlara devlet tarafından hazine yardımı yapılmaktadır. Kamu gelirlerinden yapılan bu yardımlar Hazine'yi temsil eden Maliye bakanlığı bütçesi içindeki transfer ödeneklerinden sağlanmaktadır.

KAMU (Kemalettin), **Kemalettin Kâmi** de denir, türk şair (Bayburt 1901-Ankara 1948). İstanbul Erkek muallim mektebi son sınıfından ayrılarak Kurtuluş savaşı'na katılmak üzere Ankara'ya gitti; Matbuat ve istihbarat müdürlüğü'nde çalışma-



Kemalettin **Kamu**

ya başladı (1920). Anadolu ajansı temsilcisi olarak bulunduğu Paris'te (1933-1938) Siyasal bilgiler okulu'nu bitirdi. Rize ve Erzurum milletvekilliği yaptı (1939-1948). Mütareke yıllarında yayımlamaya başladığı şiirlerinde hece veznini kullanan, sade dille yazan Milli edebiyat akımının yolunu izledi. Kurtuluş savaşı'nın heyecan ve inancını dile getiren "İzmir yollarında", "İzmir'e tahassür" gibi şiirleri ona geniş ün sağladı. Daha sonraki şiirlerinde yurt sevgisi, gurbet, aşk temalarını işlemeyi sürdürdü. (→ Kayn.)

KAMU (Okko), finli orkestra yöneticisi (Helsinki 1946). Bir süre, bir yaylılar dörtlüsünde keman çaldıktan sonra, Finlandiya Ulusal operası'nın orkestrasında birinci keman olarak çalıştı. Orkestra yönetimi alanında kendini yetiştirdi. 1969'da, Herbert von Karajan vakfı'nın uluslararası orkestra yönetimi yarışmasında birincilik ödülünü kazandı. Helsinki (1971-75), Oslo (1975-79), Hollanda (1983-86), Sjaelland (1988-89), Helsingborg (1991-) filarmoni orkestralarını yönetti.

KAMUFLAJ a. (fr. *camouflage*). Gizleme.
—Ask. → GİZLEME. ‖ *Kamuflaj elbisesi*, özellikle komando ve hava indirme birliklerince kullanılan, üzerinde araziye uyan benekler bulunan savaş elbisesi.
—Zool. Bir hayvanın düşmanlarınca fark edilmemek için uyguladığı yöntemlerin tümü. (Kamuflaj, renkteşleşme [renklerin sürekli ya da geçici olarak çevre renklere benzemesi], eştiplilik ya da biçimdeşlik [çoğunlukla hareketsiz durarak çevre biçimlere benzeme], görünüm bozulması [hayvanın genel beden çizgileriyle ilgisi olmayan leke ya da çizgiler oluşması], bedenini yassılaştırarak gölgesini yok etmeye çalışma. Kamuflaj kısmi [çoğu omurgalılarda gözün fark edilmesini engelleyen boya] ya da geçici [kelebeklerin kanatlarının alt yüzünde görülen yalancı renkler] olabilir.)

KAMUFLE a. (fr. *camoufler*, gizlemek' ten). *Bir şeyi kamufle etmek*, onu tanınmaz ya da görünmez kılmak; yanıltıcı bir görünüş ardında saklamak, gizlemek, maskelemek: *Bir aracı kamufle etmek. Sıkıntısını bilgiçce bir tavır altında kamufle etmek.*

KAMULAŞTIRILMAK → KAMULAŞTIRMAK.

KAMULAŞTIRMA a. İda. huk. Devlet ve öteki kamu tüzel kişilerinin, kamu yararının gerektirdiği durumlarda, karşılıklarını ödemek koşuluyla, özel mülkiyet konusu taşınmaz mallara elkoyması. (Eşanl. İSTİMLAK.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Bayınd. *Kamulaştırma planı*, bayındırlık hizmetlerinin yürütülebilmesi için kamulaştırılması gereken alanları gösteren plan.
—ANSİKL. Kamulaştırma, devlet ve öteki kamu tüzel kişilerine, kamu çıkarlarının korunması ve kamu hizmetlerinin görülmesi için tanınmış bir yetkidir. Bu yetki, özel kişilerin taşınmaz mallar üzerindeki mülkiyet ve öteki ayni haklarını kullanmalarına sınırlamalar getirdiği için sıkı kurallara bağlanmıştır. İdare'nin kamulaştırma işlemini hukuka uygun duruma getiren amaç, kamu çıkarı ve kamu hizmetlerinin görülmesi konusundaki zorunluluktur. İdare'nin tüm işlem ve eylemleri gibi, kamulaştırma da hukuk kurallarına uygun bir biçimde yapılır. Kamulaştırma işlemi yargının denetimi altındadır. İlgili kişiler kamulaştırma işlemine karşı, tebliğ tarihinden başlayarak otuz gün içinde, iptal için idari yargı organlarına başvurabilirler. Kamulaştırılan yer için İdare'nin biçtiği değere ve maddi hatalara karşı da adli yargı organlarında dava açılabilir. İdare'nin kamulaştırma yetkisi, Anayasa'nın 46. maddesinde düzenlenmiştir. Kamulaştırma işleminin nasıl yapılacağı ve öteki ayrıntılar da 4 kasım 1983 tarih ve 2942 sayılı Kamulaştırma kanunu'nda yer alır. Temelde idari bir işlem olan kamulaştırmanın adli yargıyla ilgili yönü de vardır (İdare'nin biçtiği değere ilişkin uyuşmazlıklar, mülkiyetin İdare'ye geçmesi için tapuda yapılacak işlemler adli yargıyı ilgilendirir). İdari işlem olarak kamulaştırma şu aşamalardan geçer: kamu yararı kararı, taşınmazın belirlenmesi, değer saptama, kamulaştırma kararı. Kamu yararı kararını ilgili idare makamları verir. Bu makamlar Kamulaştırma k.'nda belirtilmiştir (md. 5). Kamu yararı kararı yasada belirtilen makamlarca onaylanır. Bakanlar ya da Bakanlar kurulu tarafından verilen kamu yararı kararlarının, ayrıca onaylanmasına gerek yoktur (md. 6). Kamu yararı kararından sonra İdare kamulaştırılacak taşınmazın sınırını, yüzölçümünü ve cinsini gösterir ölçekli bir planını yapar. Taşınmaz malın sahip ya da zilyetlerini saptar. Taşınmazın değerinin saptanması bu iş için oluşturulan bir komisyon aracılığıyla yapılır. Değer saptanmasında gözetilecek ilkeler yasada belirtilmiştir (md. 11). Kamulaştırılacak taşınmazın değeri saptandıktan sonra, ilgili idare organı kamulaştırma kararı alır. Bu karar ve kamulaştırma bedeli noter aracılığıyla ilgili kişilere tebliğ edilir, ayrıca ilan yoluyla duyurulur.

Kamulaştırma bedellerinin nakit ve peşin olarak ödenmesi genel kuraldır. Ancak tarım reformunun uygulanması, büyük enerji ve sulama projeleriyle iskân projelerinin gerçekleştirilmesi, yeni ormanların yetiştirilmesi, kıyıların korunması ve turizm amacıyla yapılan kamulaştırmalarda taksitle ödeme yapılabilir. Kamulaştırmayı yapacak idare, kamulaştırma işleminin her aşamasında taşınmazın sahibiyle anlaşarak mülkiyet irtifak ya da kaynak hakkını satın alabilir. Bu yolla yapılan satın alma, kamulaştırma yoluyla alınmış sayılır. Ancak bu durumda kamulaştırmaya ve bedeline itiraz davaları açılamaz (Kamulaştırma k. md. 8). İdare, kamulaştırmanın her aşamasında, kamulaştırma kararı veren ve onaylayan yetkili organın kararıyla kamulaştırmadan cayabilir. Ancak dava sırasında kamulaştırmadan cayılması halinde, dava harç ve giderleri İdare'ye yükletilir (md. 21). Kamulaştırma bedelinin kesinleşmesi tarihinden başlayarak beş yıl içinde kamulaştırmayı yapan idare, kamulaştırılan taşınmaz malı kamu yararına yönelik bir gereksinmede kullanmaz ve olduğu gibi bırakırsa, mal sahibi ya da mirasçıları, kamulaştırma bedelini faiziyle birlikte ödeyerek taşınmaz malı geri alabilir. Geri alma hakkı, doğmasından başlayarak bir yıl içinde kullanılmazsa, düşer.

KAMULAŞTIRMAK g. f. *Bir mülkü kamulaştırmak*, özel mülkiyete ait bir taşınmazı kamu mülkiyeti haline getirmek; istimlak etmek.
◆ **kamulaştırılmak** edilg. f. Kamulaştırmak eylemine konu olmak; istimlak edilmek.

KAMUOYU a. Bir toplumdaki yaygın düşünce biçimi; toplumun büyük kesimince benimsenmiş düşünce; efkârıumumiye: *Kamuoyunu etkilemek. Kamuoyu araştırması.*

KÂMURAN → KÂMRAN.

KAMUS a. (ar. *ķāmus*, deniz, okyanus). *Esk.* Sözlük: *Kamus-ı arabi* (arapça sözlük). *Kamus-ı fransevi* (fransızca sözlük), *Kamus-ı osmani* (osmanlıca sözlük). *Kamus-ül-alâm* (özel adlar sözlüğü). *Kamus-ı türki* (türkçe sözlük).
—Dilbil. Firuzabadi'nin XV. yy.'da hazırladığı arapça sözlüğüne "kamus" adını vermesinden sonra bu sözcük, *sözlük* anlamı kazanmıştır.

Kamus-ı türki, Şemsettin Sami'nin türkçe sözlüğü (1899-1900, 2 c). Yayımlandığı dönemin yazı dilinde kullanılan türkçe, arapça, farsça ve batı kökenli sözcükleri kapsayan sözlük. Önsözde, yazar daha önceki sözlüklerdeki sözcüklerin yüzde 80'inin dilimizde kullanılmayan sözcükler olmasını eleştirir. "Dilimiz lisan-ı türki'dir, bu lisana mahsus lügat kitabına başka isim düşünmek abestir" diyerek sözlüğün adının neden *Kamus-ı türki* olduğunu açıklar. Ayrıca "çağatayca ve osmanlıca" adlarının yanlış olduğunu, doğu türkçesi ile batı türkçesinin tek bir dil sayılması gerektiğini belirtir. Batı türkçesinin yüzyıllardan beri büyük ölçüde değişikliğe uğrayıp o günkü durumunu kazandığını yazar. Özbeöz türkçe binlerce sözcüğü bırakıp başka dillere el açarak türkçenin adeta bir "diller türlüsü" durumuna geçmesinin de bir gerileme olduğunu vurgular. Konuşma diline giren sözcükleri türkçenin malı sayar. Üç sütun üzerine basılan sözlükte yaklaşık 30 000 sözcük yer alır. Türkçe, arapça, farsça, italyanca ve rumcadan seçilen bu sözcüklerin karşılığı verilir; kökeni, hangi bilim dalına ait olduğu gösterilir ve o sözcüğün yer aldığı deyimler belirtilir. Günümüzde de önemini koruyan bir kaynak sayılmaktadır.

Kamus ül-alâm, Şemsettin Sami'nin hazırladığı tarih, coğrafya ve ünlü kişiler ansiklopedisi (1888-1899, 6 c). Yazar, çift sütun üzerine abecesel olarak düzenlediği 4 830 sayfalık yapıtın önsözünde, batı kaynaklarının Doğu'dan, islam dünyasından ve Osmanlılar'dan çok az ve yanlış bilgilerle söz ettiğini hatırlatır. Türkler'e yararlı bir ansiklopedinin öncelikle batı ve doğu kaynaklarından kendilerine ait bilgilerin derlenmesiyle oluşacağını belirtir. Çeşitli Doğu kaynakları yanında L. G. Vaperau, d'Herbelot ve L. A. Dantès'in ansiklopedik sözlüklerinden yararlandı. M. N. Bouillet'nin *Dictionnaire universel d'histoire et géographie*'sini (1842) de örnek alarak yapıtını düzenledi. 15 günde bir formalar halinde çıkan yapıtın basımı 11 yıl sürdü. Bir yandan basılırken, bir yandan da yazımı yürüyen ansiklopedi, önce iki cilt olarak düşünülmüş, fakat altı ciltte tamamlanabilmiştir. Atlanan ve eksik kalan maddeler ile bazı yanlışların düzeltilip eksikleri giderildikten sonra basılacağı haber verilen bir ciltlik ek (zeyl) yayımlanmamıştır. Günümüzde de başvurulan önemli bir kaynaktır.

Kamus ül-muhit, iranlı dilbilimci Firuzabadi'nin (1329-1414) arapça sözlüğü. Mütercim Asım tarafından bazı düzenlemelerle türkçeye çevrildi (*El okyanus ül-basit fi tercümet il-kamus il-muhit,* 1815-1818).

KAMUSAL sıf. Kamuya ait, kamuyu ilgilendiren.

KAMUTANRICI → TÜMTANRICI.

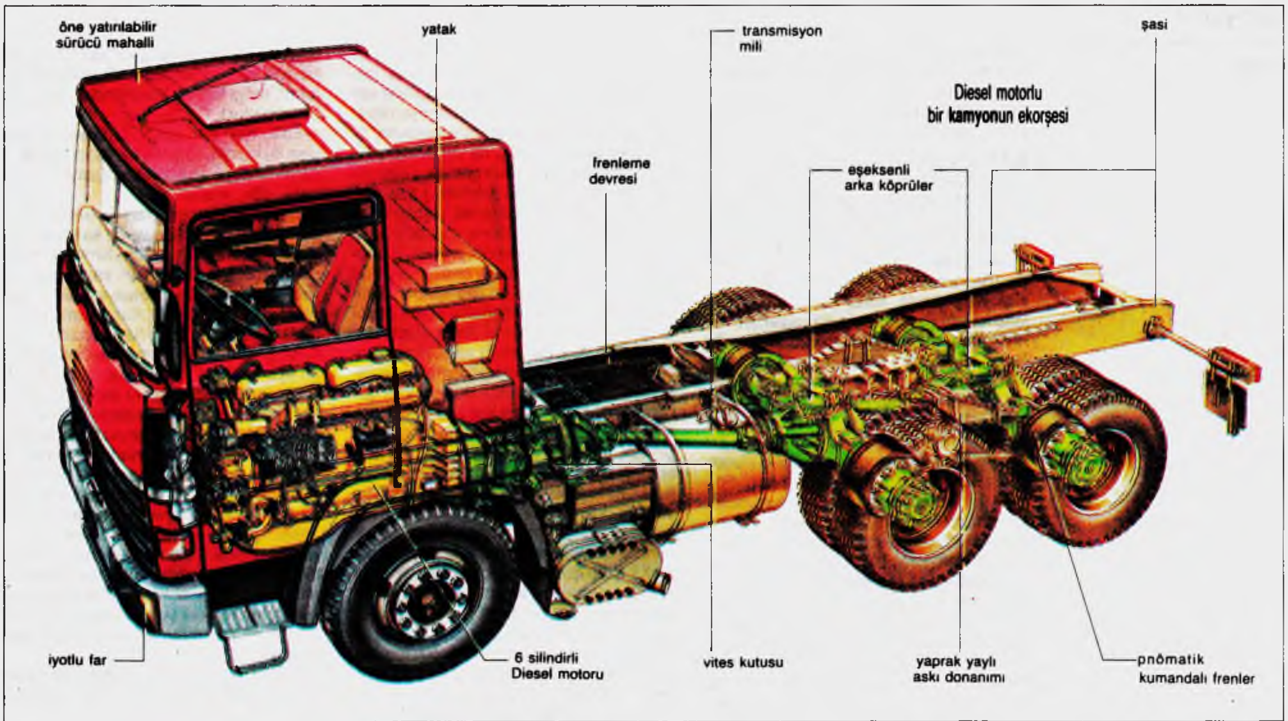
KAMUTANRICILIK → TÜMTANRICILIK.

KAMUTAY a. Dil devriminin ilk yıllarında "Türkiye büyük millet meclisi genel kurulu" karşılığında kullanılmıştır.

KAMUTEF, eski Mısır dilinde *anasının boğası* anlamına gelen ve esas olarak, güneş mitiyle ilgili sözcük (yunanca **Kamephis**). Bu mite göre her sabah gökyüzü ineği (bedeni bütün gökyüzünü oluşturan Hathor ya da Nut) altın bir dana biçiminde yıldızı doğurur; yıldız öğleyin boğa haline gelerek annesini döller; akşam olunca da, geceleyin süren gebelik dönemi başlamadan önce, onun ağzında yok olur.

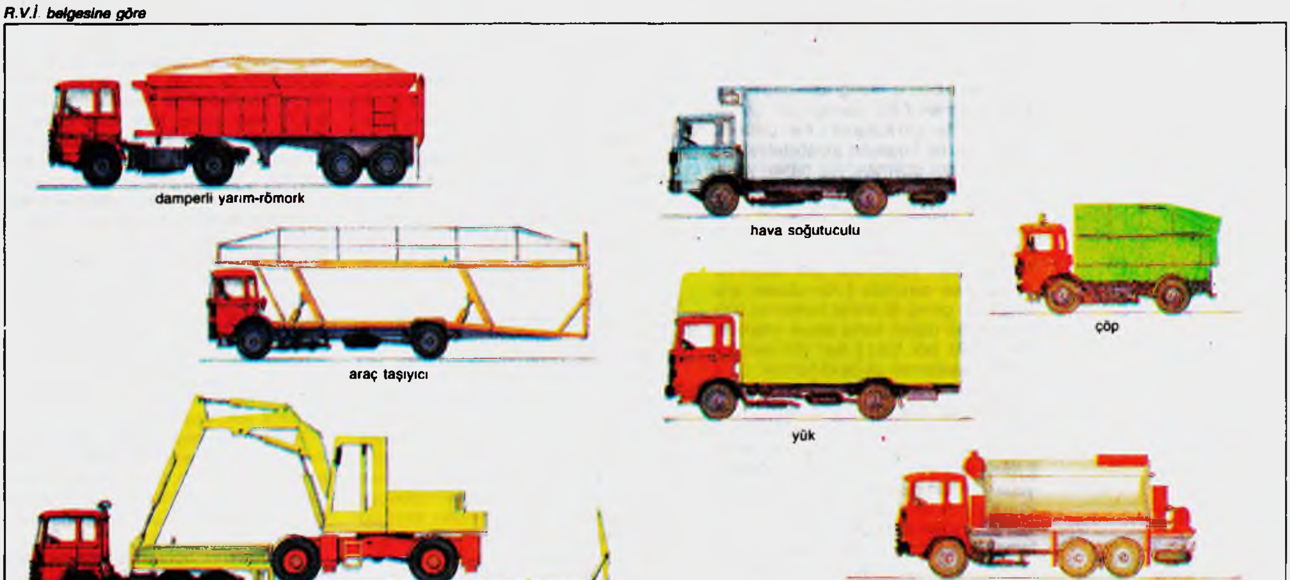
Bu terim birkaç doğurucu tanrının sıfatı olmuştur: Luksorlu Amon ya da Koptoslu Min. Yeni İmparatorluk döneminde Kamutef dölleme gücüyle tanınan bağımsız bir tanrı olarak kabul edildi; Teb'de onuruna bir tapınak yapıldı. Bu mit klasik düşünceyi etkilemiştir.

■ **KAMYON** a. (fr. *camion*). **1.** Ağır yükleri taşımada kullanılan ve özel lastikler üzerine monte edilmiş, yük kapasitesi yüksek motorlu taşıt. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kamyon pazarı*, kamyoncuların üreticiden aldıkları ürünü belediyece saptanan yerlerde ve belediyece saptanan fiyatlar-



R.V.İ. belgesine göre

R.V.İ. belgesine göre



çeşitli kamyon tipleri

la kamyon üzerinde sattıkları yer.

■—Aktar. *Kamyon yükleyici-boşaltıcı,* rıhtımda kamyonların yüklenmesini ve boşaltılmasını kolaylaştıran taşıyıcı.

◆ sıf. *Say. sıf.* + *kamyon,* bir kamyonun taşıyabileceği miktarı belirtir: *İki kamyon kum.*

—ANSİKL. Kamyon, klasik dönemdeki (bükülmez dingilli, ayrı bir şasili ve arkadan çekişli) özel otomobillerin organlarıyla, boyut farkı hariç özdeş organlardan oluşur. Bununla birlikte, bu transmisyon arka köprüde, vites kutusundaki dişli sayısını iki katına çıkaran yardımcı bir vites küçültme düzeneğini de içerebilir. Pnömatik olarak kumanda edilen frenlerin yanı sıra, transmisyon üzerine etki yapan ikinci bir yavaşlatma freni bulunur. Servokumandalar, özellikle de servodireksiyon sürücünün işini kolaylaştırır. Mazotun daha hesaplı olması nedeniyle, 1930'dan bu yana kamyonlar ağır yağlı Diesel motorlarıyla donatılır; ayrıca birkaç yıldan bu yana da, Diesel motorlarına türbokompresörlü aşırıdoldurma sistemi eklenmektedir.

—Aktar. Bir yükleyici-boşaltıcı ya kayar bantlı bir taşıyıcı ve ayarlanabilen bantlı bir taşıyıcıyla tamamlanmış sabit bir dayanak şasiden ya da teleskopik bantlı bir taşıyıcı ve ayarlanabilen bantlı bir taşıyıcıyla tamamlanmış hareketli bir şasiden oluşur. Her iki durumda da yükleme ve boşaltma işlemleri için gerekli devinim bir motorla sağlanır. Tüm donanım önceden belirlenmiş bir programa göre ve otomatik olarak çalışabilir.

KAMYONCU a. **1.** Kamyonuyla taşımacılık yapan kimse. **—2.** Kamyon sürücüsü.

KAMYONCULUK a. **1.** Bir şoför ya da taşıma şirketi aracılığıyla sahip olduğu kamyonu çalıştırma işi. **—2.** Kamyon şoförlüğü.

KAMYONET a. (fr *camionnette*). Taşıyabileceği yük miktarı 1 500 kg'ı aşmayan,

Boubiela-S.İ.M.T.M.



kamyon yükleyici-boşaltıcı

hafif ve hızlı küçük kamyon; pikap. (Kullanım alanlarına göre kamyonetlerin yekpare bir gövdesi ya da ayrı bir şasisi olabilir. Özel kullanımlara uygun çeşitli karoseri türleri vardır.)

KAN a. **1.** Dolaşım sisteminde dolaşarak organizmadaki tüm organlara ulaşan, onlara metabolizma için gerekli besin ve oksijeni götüren, onlardan topladığı artık maddeleri boşaltma organlarına (böbrekler, akciğerler, deri) taşıyan canlı sıvı madde. (Bk. *ansikl.* böl. Hematol.) **—2.** Nesil, soy: *Yurtdışında, kendi kanından kimselerle karşılaşmanın sevincini yaşamak. Aynı kandan gelmek.* **—3.** Kavga, savaş: *Yıllardır süren kan ve ateşe son vermek.* **—4.** Vurulan kimsenin intikamı: *Kanı yerde kalmamalı.* **—5.** *Kan ağlamak*, bir yıkıma, sıkıntıya uğrama ya da zulüm ve baskı altında olma yüzünden büyük bir üzüntü, yakınma içinde bulunmak: *Kuraklıktan tüm köyler kan ağlıyor.* || *Kan akıtmak*, bir kazadan, sıkıntılı bir durumdan kurtulmanın karşılığı ya da adak olarak bir kurban hayvanı ya da horoz kesmek. || *Kan akmak*, kanlı bir çarpışma sonucunda birçok insan yaralanmak ya da ölmek: *Bu topraklar için az kan akmadı.* || *Kan akmaksızın*, ölüm ya da yaralanma olmadan: *Bu işin kan akmaksızın çözümünü istiyorum.* || *Kan alacak damarı bilmek*, çıkar sağlama olanağının nerede ve kimde bulunduğunu kestirmek. || *Kan aramak, kan istemek*, öldürülen bir yakınının öcünü almaya çalışmak. || *Kan bağı*, aynı soydan gelme ya da aralarında kan akrabalığı bulunma. || *Kan başına, beynine, tepesine sıçramak, çıkmak*, aşırı ölçüde sinirlenip öfkelenmek. || *(Birini) kan boğmak*, kanın beyne yaptığı aşırı basınç yüzünden ölmek. || *Kan çanağı gibi*, çok kızarmış gözler için kullanılır. || *Kan çekmek*, sözkonusu bir kimseyse, akrabalarına karşı bir yakınlık duymak; yüz hatları ya da huyu ya da baba tarafından gelenlerin yüzüne ve huyuna benzemek. || *Kan çıkmak*, herhangi bir anlaşamamazlık ya da kavga sonunda cinayet işlenmek, kan dökülmek: *Böyle yaparsanız, işler kötüye varır, kan çıkar sonunda.* || *Kan davası*, aralarına kan girmiş iki ailenin kanlarının öcünü karşılıklı olarak kanla almak istemesi. (Bk. *ansikl.* böl. Ed.) || *Kan dökmek*, bir kimseyi yaralamak ya da öldürmek, canına kıymak: *Gençliğinde çok günah işlemiş, çok kan dökmüştü.* || *Bedenin bir yerinden, bir yaradan vb. kan gelmek*, kan akmak, kanamak. || *Kan gibi*, kıpkırmızı. || *(Birinden) kan gitmek*, büyük aptestini yaparken kan gelmek; kadınlarda aybaşı durumu çok kanlı olmak. || *Kan gölü*, çok kan akıtıldığını ya da döküldüğünü vurgulamak için kullanılır: *Ortalık kan gölüne dönüştü.* || *Kan gövdeyi götürmek*, çok sayıda insan öldürülerek çok kan dökülmek: *Önlemler alınıp bu duruma son verilmezse, daha çok kan dökülür* || *Kan gütmek*, bir yakınını öldürmüş olanı ya da onun yakınlarından birini öldürmek için fırsat kollamak. || *Kan ile kanun eylemek*, öcünü ya da hakkını yasadışı yollarla almak. || *Kan kesilmek*, kıpkırmızı olmak. || *Kan kırmızı*, kıpkırmızı; oldukça kötü: *Bu en küçük torunu kan kırmızı çıkmış, ötekilerini de aratmıştı.* || *Kan kusmak*, çok sıkıntı ve eziyet çekmek. || *(Birine) kan kusturmak*, bir kimseye aşırı ölçüde eziyet etmek, sıkıntı çektirmek: *Bana kan kusturduğun günleri hiç unutur muyum?* || *Kan kusup kızılcık şerbeti içtim demek*, eziyet ve sıkıntı çekmekte olduğunu gizleyerek durumunu iyiymiş gibi göstermeye çalışmak. || *Aralarında kan olmak, aralarına kan girmek*, iki taraf ya da iki aile arasında kan davası bulunmak. || *Kan oturmak*, çarpma ya da sıkışma gibi bir nedenle vücudun bir yerinde damarın çatlamasıyla dokular arasında kan birikmek: *Kapıya sıkışan parmaklarında üç tırnağının dibine kan oturmuştu.* || *Kan revan içinde*, her yan kana batmış, kana bulanmış olarak. || *Kan ter içinde kalmak*, bir iş yapma ya da bir şeyle uğraşma sonucunda çok terlemek, yorgun ve perişan bir duruma düşmek: *Yokuşu çıkmıştık, ama hepimiz de kan ter içinde kalmıştık.* || *Kan tutmak*, kan görmeye dayanamayıp bayılmak; katil sözkonusuysa, işlediği cinayetten sonra ne yapacağını bilememek, aklı başından gitmek. || *Kan tükürmek*, acı ve sıkıntı çekmek. || *Kan yutturmak*, sözkonusu bir iş ise, yapılıp bitirilinceye değin onu yapana çok büyük sıkıntılar vermek. || *Kana boyanmak, bulanmak*, kan içinde kalmak: *Üstü başı kana boyanmıştı.* || *Kana kan istemek*, bir kimseyi öldürmüş olanın, öldürülerek cezalandırılmasını istemek. || *Kana susamak*, öldürerek öç alma isteği ve tutkusu içinde olmak. || *Kanı ağır*, konuşması, davranışlarıyla hoşa gitmeyen, insanın içini bunaltan sevimsiz kimse için kullanılır. || *Kanı bozuk*, soysuz. || *Kanı donmak*, çok şaşırmak, ne yapacağını, ne edeceğini kestirememek. || *(Bir kimseye) kanı ısınmak, kanı kaynamak*, bir kimseye karşı sevgi ve yakınlık duymak: *Daha ilk görüşte ona kanım ısınmıştı.* || *Kanı içinde kalmak*, bir kazancı elde edenlerin hiçbirine pay vermemek. || *Kanı içine akmak*, dert ve sıkıntısını dışa vurmaktan kaçınmak. || *Kanı kanla yıkamak*, öldüren birinden onu öldürerek öç almak. || *Kanı kaynamak*, coşku içinde yerinde duramayacak ölçüde hareketli olmak: *O zamanlar yirmisindeyiz, hepimizin kanı kaynıyor, yasaklara kim uyar?* || *(Birine) kanı kaynamak*, bir kimseye karşı içinde güçlü bir sevgi uyanmak. || *Kanı kurumak*, son derece bıkmak, usanmak. || *Kanı pahasına*, ölümüne ya da yaralanmasına yol açacak bir sonucu göze alarak. || *Kanı sıcak*, herkesle kolay ilişki kuran, kendini kolayca sevdirten cana yakın kimse için kullanılır. || *Kanı yerde kalmak (kalmamak)*, öldürülen bir kimsenin intikamı alınmak (alınmamak). || *Kanına dokunmak*, bir kimseyi kızdırmak, çok sinirlendirmek. || *(Birinin) kanına girmek*, bir kimseyi yoldan çıkarmak, büyük bir yıkıma ya da kötü bir duruma uğratmak. || *Kanına girmek*, birini öldürmek ya da öldürtmek. || *Kanına susamak*, bir kimseyi öldürme duygusu içinde bulunmak. || *(Kendi) kanına susamak*, ölümüne yol açabilecek tehlikeli ve aşırı davranışlar içinde olmak, belasını aramak. || *Kanında olmak*, içinde, benliğinde bulunmak: *Yardımseverlik onun kanında var.* || *Kanını emmek*, bir kimseyi acımasızca sömürmek. || *Kanını içine akıtmak*, derdini ve üzüntüsünü kimseye açmamak. || *Kanını içmek*, bir kimseyi öldürmek: *Onu bilirim, kanımı içse yüreği soğumaz.* || *Kanını (ve/ya da iliğini) kurutmak*, bir kimseye çok eziyet yaparak onu canından bezdirip usandırmak. || *Kanıyla ödemek*, yaptığı iş hayatına mal olmak, yaptığının cezasını hayatıyla ödemek.

—Anat. *Kan sistemi*, kan içeren damarların tümü.

—Bakteriyol. *Kan kültürü*, bir kültür ortamına kan ekilmesi. (Bu yöntem, hastanın kanında bulunabilecek patojen mikropları araştırmaya ve mikropların niteliklerini saptamaya yarar.)

—Bot. *Kan portakalı*, az ya da çok kırmızı etli portakal. (Etinde ve kabuğunda antosiyanik pigmentlerin bulunmasıyla sarı portakaldan ayrılır. Tam kan portakallarının yanı sıra yarım kan portakalları da bulunmaktadır.

—Esk. sil. *Kan oluğu*, kesici silahlarda, tabanların bir ya da iki yüzündeki oluk.

—Fizyol. *Kan dolaşımı* → DOLAŞIM. || *Kan hacmi*, organizmanın tüm damarlarında bulunan toplam kan miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Atardamar kanı, kırmızı kan, oksijenli kan*, solunum aygıtından vücudun tümüne oksihemoglobin biçiminde oksijen taşıyan kan. (Bu kan akciğer toplardamarlarında, kalbin sol yarısında ve genel dolaşımdaki tüm atardamar ağında bulunur.) || *Toplardamar kanı, kirli kan, siyah kan*, vücudun tümünden gelerek solunum organına yollanan oksijence fakir, karbondioksitçe zengin kan. (Bu kan genel dolaşımda toplardamarlarda, kalbin sağ yarısında ve akciğer atardamarlarında bulunur; rengi kırmızı kanınkinden biraz daha koyudur.)

—Folk. *Kan kardeşliği*, birbirleriyle dost olan iki kişinin, karşılıklı kanlarını içerek ya da emerek oluşturdukları düzmece akrabalık. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hematol. *Kan grupları* → GRUP. || *Kan muayenesi* ya da *kan tahlili*, kandaki öğelerin (hücreler, kan grubu, kimyasal maddeler) miktarını ve cinsini saptamak için yapılan laboratuvar muayenesi. || *Kan plazması* → PLAZMA. || *Kan sayımı*, HEMOGRAM'ın eşanlamlısı. || *Kan serumu* → SERUM. || *Kan sulanması*, HEMODİLÜSYON' un eşanlamlısı. || *Kan verme*, tıbbi amaçla kullanılmak üzere kanını aldırma. (Verici kendisine de alıcıya da zarar gelmemesi için sağlıklı olmalıdır. Kan verme, herhangi bir tıbbi engel bulunmadığı takdirde, 18 ila 60 yaşındaki kişilerce yerine getirilebilir. Küçüklerin kan verebilmesi için ana -babanın yazılı iznine gerek vardır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kan yapımı*, HEMATOPOYEZ' in eşanlamlısı. || *Sık kan verme.* Art arda birçok kez alyuvar nakli yapma (tam kan, yoğunlaştırılmış alyuvar süspansiyonu).

—Kan hücrelerini (akyuvarlar, trombositler) ya da plazmayı art arda birçok kez verme.

—Kasapl. *Kan çukuru*, mezbahalarda kesilen hayvanların kanlarının biriktirildiği kuyu.

—Med. huk. *Kan hısımlığı* → HISIMLIK.

—Patol. *Kan çıbanı.* Sarı stafilokokların yerleşmesiyle deride ve derialtı hücre dokusunda iltihap biçiminde ortaya çıkan ve kıl folikülünden kaynaklanan lezyon; bu lezyonların bir arada ya da art arda ortaya çıkmasıyla belirgin hastalık. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kan işeme*, kanlı idrar çıkarma. (Eşanl. HEMATÜRİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kan kanseri*, LÖSEMİ'nin eşanlamlısı. || *Kan kaybetmek*, iç ya da dış kanama sonucu, damarlardaki kanın yaşamı tehlikeye sokacak miktarda dışarı akması. || *Kan kusma*, kusma sırasında ağızdan kan gelmesi. (Eşanl. HEMATEMEZ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kan pıhtılaşması* → PIHTILAŞMA. || *Kan tükürme*, HEMOPTİZİ'nin eşanlamlısı. || *Kan zehirlenmesi*, mikrop toksinlerinin ya da zehirli maddelerin kana karışmasından ileri gelen hastalık durumu. || *Kanda alkali*, kan pH'sinin artmasıyla (pH 7,43 üzerine çıkar) sonuçlanan alkaloz durumu. || *Kanda alkol.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Seram. *Kan rengi*, bakır içeren bir sırın indirgen atmosferde pişirilmesiyle elde edilen alevli kırmızı. (Bazı çin seramikleri Kangksi döneminde tam olarak tutturulan bu tonun inceliği ve yoğunluğuyla ünlüdür.)

—Ted. *Kan alma*, tıbbi amaçlarla vücuttan bir miktar kan boşaltma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kan çekici ilaç*, deriyi irkilterek kanı, hasta bölgeden örteneklerin başka bir yerine yöneltmeye yarayan ilaç. || *Kan çekme tedavisi*, deride yerel irkiltme yaparak, hasta bölgenin kanını örteneklere yöneltmek için kullanılan tedavi yöntemlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kan iğnesi*, kansızlıkların tedavisinde vücuda şırınga edilerek verilen ilaç (demir eriyiği, karaciğer özütü vb.). || *Kan nakli*, hastaya, kanama ya da hastalık sonucu eksilen kanı ya da kan ürünlerinden bir ya da birkaçını verme işlemi.

—Tıp. *Kan bankası* ya da *kan merkezi* → BANKA. || *Kan değiştirme*, bir hastanın kanının bir bölümünü ya da tümüne yakınını uygun bir vericiden alınan eşit miktarda normal kanla değiştirme. (Erişkine nadir olarak uygulanan kan değiştirme işlemi yenidoğana sık uygulanır. Özellikle anne-dölüt arasındaki alyuvar uyuşmazlığından ileri gelen hemolitik hastalığın tedavisinde çok yararlı bir yöntemdir.) || *Çizerek kan almak*, deri üzerine çizik atarak kan alma yöntemi.

—Vet. *Kan işeme*, böbreklere kan oturması hallerinde, zehirli maddelerin ya da mikropların neden olduğu akut böbrek ilti-

haplarında, akut ya da süreğen idrar torbası iltihaplarında, idrar sisteminde taş ve ur bulunduğunda, purpura denen deri hastalıklarında, üretra travmalarında görülür.

Bilinmeyen nedenlerle sığırın kan işemesi ("kanamalı idrar torbası iltihabı" da denir) klinik olarak aralıklı kan işeme, ateşsiz ve genellikle yavaş evrimli, anatomik olarak da idrar torbasında ülserli ve vejetatif lezyonlarla belirgin bir hastalıktır. Bazı bölgelerde yerleşik olarak bulunur. Nedeni bilinmemekle beraber, toprağın içeriğiyle bağıntılı olduğu sanılmaktadır. Toprağın iyileştirilmesi (nemli çayırlarda akaçlama, kireçleme, cüruf serpilmesi) şiddetli olduğu bölgelerde hastalıkta azalma ve gerileme sağlamıştır.

—Zool. *Kan boşluğu,* eklembacaklılarda iç organları çevreleyen genel boşluk. (Atardamarlar bu boşluğa açılır ve kalp çevresi sinüsleri de bu boşluğa bağlanır.) || *Kan gözesi,* Kan yapmakla görevli hücre. (Böceklerde kan gözeleri genel beden boşluğunda dağınık halde bulunur.)

—Zootekn. *Kan katma, kan tazeleme,* çeşitli nedenlerle olumlu karakterleri gerilemeye yüz tutmuş herhangi bir sürüye (sığır, koyun), bu gerilemeyi önlemek için, aynı ırktan olan ve üstün özellikler taşıyan başka bir sürüden (genellikle o ırkın anavatanındaki bir sürüden) erkek damızlıklar getirip katma işlemi. || *Kan unu,* mezbahalarda kesilen hayvanların taze kanının kurutulmasıyla elde edilen ve bol miktarda sindirilebilir azotlu (kuru maddenin % 65'i) madde içerdiği için hayvan yemi yapımında kullanılan ürün.

—ANSİKL. Cez. huk. Kan gütme, adam öldürme suçlarında ağırlatıcı nedendir. Kan gütme amacıyla işlenen adam öldürme suçuna, ölüm cezası verilir (Türk Cez. k. md. 450/10). Kan gütme, öldürülenin intikamını alma amacıyla ve yalnızca kan gütme nedeniyle adam öldürme suçunun işlenmesidir. İntikamı alınması düşünülen kişiyle bir akrabalık bağının bulunması koşulu aranmaz; ağırlatıcı neden için intikam alma amacıyla adam öldürme yeterlidir. Kan gütmenin ağırlatıcı neden sayılması, kan davalarını önlemeye yöneliktir. Yasa koyucu, bu amaçla işlenen adam öldürme suçları için ölüm cezası verilmesini öngörerek cezanın korkutma işlevinden yararlanmak istemiştir. Ancak, yalnızca ceza korkusuyla kan davalarını önlemek güçtür. Kan davası, kişisel intikam anlayışının ve feodal toplum döneminin kalıntılarından biridir. (→ ÖLDÜRME.)

—Ed. Türk edebiyatında kan davasını konu edinen gerçekçi yazarlar olayın taşıdığı şiddet öğesini ayrıntılarıyla sergilediler. R.N. Güntekin *Kan davası* (basılışı 1962) romanında, bir öğretmenin iki köy arasında süren düşmanlığı nasıl sona erdirdiğini anlatır. Çocuğun intikam alma yolunda suça nasıl itildiği Yaşar Kemal'in *Yılanı öldürseler* (1976) romanının konusudur. Yazarın *Demirciler çarşısı cinayeti* (1973), *Yusufçuk Yusuf* (1975) romanları ise kan davasının yol açtığı korkuyu ele alır; ancak toplumsal düzen değişirken kan davasını sürdüren iki ailenin çocuklarının, çıkarları nedeniyle bir ortaklığın yönetim kurulunda bir araya da gelebildiklerini gösterir.

—Fizyol. Kan hacmi, yuvar hacmi ile plazma hacminden oluşur. Toplam kan hacminin saptanması için en uygun yöntem bu iki hacmi ayrı ayrı ölçerek toplamını almaktır. Ölçümlerin temeli sulandırma ilkesine dayanır ve plazma ile yuvar hacimlerinin ayrı ayrı saptanmasında genellikle radyoizotoplarla işaretlenmiş insan alyuvar ve plazması kullanılır. Normalde toplam kan hacmi erkekte 68 ml/kg, kadında 66 ml/kg'dır.

—Folk. Eski Türkler'de kan kardeşliği çok önemliydi ve kişilere gerçek kardeşlerin hak ve görevlerini yüklerdi. Kan kardeşi olmak isteyenler boyun önünde kollarını çizerek kanlarını *ant* kabı*'na akıtır, kımız, süt ve şarapla karıştırarak içerlerdi. Daha sonra at, kılıç ve kız kardeşlerini değişir, böylece *antlı adaş* ya da moğol dönemindeki adıyla *anda,* yani kan kardeşi olurlardı. Aynı oba ya da boydan olmayanlar da kan kardeşi olabilirlerdi. Kan kardeşliği ancak ölümle sona ererdi. Kan kardeşleri birbirlerine olduğu kadar, birbirlerinin ailelerine karşı da sorumluluk taşırlardı. Batı Türkleri'nde bu âdet giderek ortadan kalkmıştır. Günümüzde geleneksel liğini koruyan bazı yörelerde rastlanmaktaysa da eski önem ve anlamını yitirmiştir.

—Hematol. Kan atardamarlarda kırmızı, toplardamarlarda koyu kırmızıdır. İki kısımdan oluşur: sıvı kısım, yani plazma ve asıltı halinde şekilli elemanlar; alyuvarlar (eritrositler), akyuvarlar (lökositler) ve trombositler (plaketler). Şekilli elemanlar toplam kan hacminin % 45'i dolayındadır (hematokrit). Plazmadaysa su, madensel tuzlar, şekerler, yağlar, proteinler, vitaminler ve hormanlar bulunur. Plazma pıhtılaştıktan sonra, fibrinojeni yitirir ve seruma dönüşür. Toplam kan hacmi erkekte 4,7 ± 1 litre, kadında 3,7 ± 0,8 litredir. Bu hacim izotonik seyreltme yöntemiyle ölçülür.

• *Kan verme.* Kan verme işlemi şu evrelerden geçer: vericinin kabulü, kaydı, hekim muayenesi, kan alma ve hafif bir yemek. Kan, dirsek kıvrımında damara iğneyle girilerek alınır, alma süresi birkaç dakikadır. Kan plastik torbada ya da bir şişede toplanır. Sonra 4 °C'ta saklanır. Kan alma erkekte yılda 5 defayı, kadınlarda 3 defayı geçmemeli, araları en az 2 ay olmalıdır. Alınacak kanın miktarı, aşağıda sayılan muayenelerin yapılması için alınan kan dışında 400 ml'yi geçmemelidir. Yapılacak araştırmalar şunlardır: hemoglobin ya da hematokrit oranının ölçülmesi, kanda frengi belirtisi aranması, HBs antijenin aranması, ABO ve rhesus sitmelerine göre kan grubunun belirlenmesi. Kan vermenin tehlikesi yoktur. Kan hacmindeki eksilme ödünleyici mekanizmalarla derhal yerine getirilir (saatte 40-80 ml su ve protein damar dışı ortamdan damar içi ortama geçer). Alyuvar kaybı, kan yapımı bakımından önemsizdir, aşağı yukarı 3 hafta içinde giderilir.

—Patol. Kan çıbanı bir kabartı ile başlar, kabartının tabanı yayılıp genişler, sertleşir, kızarır, ortasında ince kabuklu morumsu bir baş oluşur ve çıbanın tümü bir güvercin yumurtası kadar büyüyebilir. Beşinci ve sekizinci günler arasında baş beyazlaşır, deri incelir, ülserleşir ve içinde irinle birlikte ölü bir doku kütlesi oluşur; çıbanözü denilen ve folikül çeperiyle üstderi sfaselinden oluşan bu ölü doku olgunlaştığında çevresi zedelenmeden çıkarılmak ister. İrin akması iki üç gün sürer, açılan yara kapanır, yerinde bir süre sonra normale dönüşecek olan sert bir kütle kalır. Yara yeri nedbeleşir.

Kan çıbanı çok iri ve çok ağrılı ise ancak o zaman yarılarak açılmalıdır. Yerel tedavi, üzerine antiseptikler, kollargol ya da antibiyotik merhemleri sürülerek yapılır. (Islak pansuman ve sparadrap kullanılmamalıdır.) Genel tedavide antibiyotiklere başvurulur.

Kan çıbanı vücudun her yerinde çıkabilirse de özellikle ensede, yüzde, bacaklarda ve kabaetlerde görülür. Üst dudak ve burun kanadındaki kan çıbanları özellikle tehlikelidir. Bunlar çok büyük ve şiş olabilir ve ağır ihtilatlara yol açabilirler: yüzde kötücül stafilokoksi, kovucuklu sinüslerde flebit ve tromboz. Bu nedenle acil ve yoğun bir tedavi gereklidir. Birçok kan çıbanı bir arada bulunursa antraks oluşturur.

Kan çıbanları, özellikle art arda çıkarsa ve yinelenirse hastada diyabet olup olmadığı araştırılmalıdır. Bu şekilde çıkan kan çıbanlarının tedavisi zordur. Sarı stafilokokların bulunduğu deri ve mukoza alanları iyice araştırılmalı ve dezenfekte edilmelidir (burun-yutak ve özellikle burun arkası [geniz]; apış arası [makat kenarları]; eski kan çıbanlarının nedbeleri). Aşı tedavisi denenebilir. Eski küçük tedavi yöntemleri (C ve B vitaminleri, bira mayası, bakır tuzları) büsbütün etkisiz değildir. Antibiyotikler çoklu çıbanlar için tam tedavi sağlayamaz.

• *Kan işeme* hastalıklardan (nefrit, purpura, kan sulandırıcılarla tedavi, vb.) ya da travmalardan ileri gelebilir. Doğru teşhise varabilmek için bir dizi tahlil yapmak gerekir. "3 kadeh" deneyinde idrarın başlangıcı birinci kadehe, hemen hemen tümü ikinci kadehe, sonu da üçüncü kadehe alınır: eğer kan her üç kadehte de aynı renkteyse, kan işeme "topyekûn"dur ve böbrek kökenlidir: yalnız birinci kadeh renkliyse prostat kökenlidir; yalnız son kadeh kırmızıysa idrar torbası kökenlidir. Kan işeme sırasında yapılan sistoskopi, idrar torbasında lezyon olup olmadığını saptayarak kanamanın yerini belirler; üreter ağzında kan fışkırması görülürse kanın böbrekten geldiği anlaşılır. Damar için şırıngalı ürografi, muhakkak yapılması gereken tamamlayıcı bir incelemedir.

• *Kan kusma,* çoğunlukla kırmızı, nadiren siyah olan kusmuk kanı, genellikle kanayan bir onikiparmak bağırsağı ülserinin, bir mide kanserinin ya da kapı toplardamarı hipertansiyonu yüzünden yemekborusunda varis yırtılmasının işaretidir.

• *Kanda alkol,* alkollü içkilerin alınmasından ileri gelir ve sarhoşluk belirtilerinin ortaya çıkmasına neden olur. Litrede 0,50 g'ı aşmayan alkol oranı genellikle davranışlara yansımaz. Yapılan ince hesaplar kandaki alkol miktarının 0,80 g'ın üzerine çıktığı zaman trafik kazası olasılıklarının 10 kat arttığını göstermiştir. Kanda alkol oranı alkol alındıktan 45 ila 60 dakika sonra en yüksek düzeye ulaşır, ondan sonra saatte litre başına 0,12 ile 0,20 g arasında düşmeye başlar. Yani çok fazla alkol alındıktan 3 ya da 4 saat sonra bile suçlu durumuna düşme olasılığı vardır.

Kanda alkol oranının yükselmesi önemsiz de olabilir; bu durum süreğen alkolizmin araştırılması ve izlenmesi bakımından güçlük yaratır. Onun için uzun bir süre içinde çok miktarda alkol alındıktan sonra serumdaki oranı yükselen bir enzim olan gama-glütamil-transpeptidazın ölçülmesi daha doğrudur, çünkü, bu artış süreğen alkolizmin karaciğerde neden olduğu lezyonlardan daha önce gerçekleşir. Özgül olmamakla birlikte ortalama alyuvar hacminin (O.A.H.) artması da süreğen alkolizmin yararlı göstergelerinden biri sayılabilir.

—Ted. • *Kan alma, genel kan alma,* dirsek kıvrımının iç tarafında bulunan yüzeysel bir toplardamara kalın bir iğne sokularak yapılır. Bu yolla 500 ml'ye kadar kan elde edilebilir. Eskiden bu teknik çok kullanılırdı ve geçerli nadir tedavi yöntemlerinden biriydi. Bugün özellikle akut akciğer ödeminin tedavisinde, alyuvar çoğaltmada ve birincil hematokromatozda kullanılır.

Yerel kan alma küçük damarlardan yapılır ve bunun için bir noktada kan toplanarak oradan boşaltılmaya çalışılır (sülük tutma, hacamat). Bu yöntem artık kullanılmaz oluşmuştur.

• *Kan çekme tedavisi* değişik yollarla gerçekleştirilir: kuru ya da nemli ovuşturma (alkol emdirilmiş eldivenle), kasılmış kasların tedavisinde kullanılır; kuru ya da nemli lapalar, trakeit ve larenjitlerde önerilir; keten unuyla (basit ısı) ya da hardal unuyla (irkiltme ve damar genişletme) yapılan yakılar yakılır; bu amaçla şişe çekme artık kullanılmamaktadır.

Kan çekme tedavisi, antibiyotik ve antienflamatuar ilaçların ortaya çıkmasıyla önemini yitirmiştir.

• *Kan nakli* 1900'de Landsteiner tarafından ABO sisteminin keşfi ve bağışıklık hematolojisinin gelişmesi sayesinde kanların uyuşma kuralları saptanabildi ve bunların dikkatle uygulanmasıyla kan naklinde etkinlik ve güvenlik sağlandı. Seçici ve akılcı bir kan nakli tasarlamayı ve gerçekleştirmeyi sağlayan teknolojinin evrimi üç evreye ayrılabilir.

1943'ten önceki ilk evrede kullanılan



İnsan kanındaki şekilli elemanlar
1. Eozinofil çokçekirdekli akyuvar (granülosit);
2. Nötrofil çokçekirdekli akyuvar (granülosit);
3. Lenfosit;
4. Alyuvarlar (eritrosit);
5. Trombositler (plaket).



çiçekten ayrıntı

kana



Suna Kan

Kana düğün yemeği (ayrıntı) Giotto'nun, Padova'da Scrovegni (ya da Arena) capellası'nda bulunan freski



Lauros-Giraudon

yöntem koldan kola nakildi. Bu tarihte iki ingiliz araştırmacı kanın cam şişelerde, 4 °C'ta 21 gün saklanabilmesini sağlayan pıhtılaşma önleyici bir çözelti geliştirdi. O tarihten sonra, bu şekilde saklanan kan her zaman ve her yerde el altında bulundurulabildiğinden, nakil işini uygulayanlar, acil ve büyük miktarda kan nakli için vericileri başka yere götürme zorluğundan kurtuldular. Hastane servislerinin yakınındaki merkezlerde depolanan kan, özellikle cerrahi müdahale, iç hastalıkları ve kadın hastalıkları sırasında ortaya çıkan kanamaların tedavisinde çok değerli hizmetler gördü.

Kan naklinin üçüncü evresi, plastik torbaların ve düşük ısılı (−30°C ile −80°C arası) dondurucuların ortaya çıkmasıyla başladı. Kanın plastik torbalara konması, bakterilerle bulaşma riskini ortadan kaldırdı, merkezkaçlamayla da kanın çabuk bozulabilen çeşitli bileşenlerine (alyuvarlar, trombositler, plazma, hemofiliyi önleyici A etmenini içeren kriyopresipite) ayrılması olanağı sağlandı. Bu son ikisi (plazma ve kriyopresipite) düşük ısıda dondurularak aylarca saklanabilir. Biraz değişik teknikler kullanarak aynı yöntemlerle alyuvarları, daha kısa süreyle de trombositleri saklamak olanağı vardır.

Böylece, kan nakli istenilen biçimlerde kullanılır hale geldi. Günümüzde, bir hastaya, sadece kendinde eksik olan bir kan öğesi ya da öğeleri (örneğin, kansızlık çeken bir hastaya derişik alyuvarlar) küçük hacimde verilebilmektedir. Eskiden, gereksiz, hatta kimisi dayanılmaz olan öğelerle birlikte verilen tam kan, dolaşıma yük olma tehlikesi yaratıyordu.

Öte yandan, kullanılan fiziksel-kimyasal teknikler, plazmayı önce dondurarak kurutmayı, sonra başlıca bileşenlerine (özellikle albümin, dondurularak kurutulmuş hemofiliyi önleyici A etmeni, P.P.S.B., immünoglobülinler) ayırmayı ve deriştirmeyi başardı. Böylece, tam kanın etkili olamadığı eleman eksikliği hastalıkları başarıyla tedavi edilebildi.

Bundan başka "ayırıcı" adı verilen makineler, vericiden nispeten büyük miktarda plazma, akyuvar ya da trombosit (sitaferezler) ayırıp alabilmektedir. Yalnız akyuvar ve trombositlerden oluşan bu derişik yuvarlar, belirli alanlarda, özellikle akut lösemilerin tedavisinde kullanılmaktadır.

Tam kan (gitgide daha az kullanılmaktadır) ve derişik alyuvar naklinin amacı oksijenlenmedeki yetersizliği gidermektir; bu nedenle en başta kanamalardan doğan kansızlıklar olmak üzere kansızlıklarda kan nakli yapılabilir. Taze dondurulmuş plazma, giderek daha az kullanılan kuru plazma, çeşitli yoğunluklarda albümin, tam kan hacmi yetersizliklerinde (kanamalar) ya da kısmi yetersizlik (örneğin geniş yanıklar) hallerinde kullanılmaktadır. Albüminin kılcaldamarlar içindeki onkotik basıncın korunmasında önemli rol oynadığı bilinmektedir. Bu ürünler cerrahiye ve iç hastalıklara ilişkin reanimasyonlarda büyük hizmet görmektedir. Derişik akyuvarlar, lösemilerin ve bazı kanserlerin tedavisi sırasında kazara ya da tedavi yüzünden ortaya çıkan agranülositozlarda kullanılır. Derişik trombositlerse, trombositleri azalmış hastalardaki kanamaları önlemek ya da bunlarla savaşmak için gereklidir. Pıhtılaşmayla ilgili parçalar (hemofiliyi önleyici A etmeni ve P.P.S.B.) kan pıhtılaşmasındaki doğuştan ya da edinsel yetersizlikleri gidermek için kullanılır. İmmünoglobülinlere gelince, bunların hayvansal immünoglobülinlere oranla daha az tepki yarattıklarını ve yenidoğanda görülen hemolotik hastalığın önlenmesinde anti-Rhesus immünoglobülinlerin kullanıldığını söylemek yeter.

• *Kan naklinin yol açtığı afetler.* Bağışıklık öğelerine ilişkin uyuşmazlıklardan doğan hemolitik hastalık ve virüslü hepatitin ortaya çıkması kan naklinin yol açabileceği iki büyük afettir. Kan uyuşmazlığından doğan hemolitik afetin klinik sonuçları, vericiden alınıp hastaya verilen alyuvarların tahrip olma hızı ve derecesiyle ölçülür. Özellikle ABO uyuşmazlıklarında görülen akut damar içi hemoliz, damarsal bir kolaps tablosu yaratabilir. Bunu, birkaç gün içinde, idrar çıkarmanın tamamen durmasına neden olan ve bazen ölümle sonuçlanan bir böbrek hastalığı izler. Çoğunlukla aykırı bir antikora bağlı damar dışı küçük bir hemoliz, genellikle, kan naklinin ertesi gün, serbest bilirübinin arttığı bir sarılıkla kendini belli eder.

Karaciğer iltihabına neden olan B virüsünün işaretleyicilerinden biri olan HB_s antijeninin bulunması, bu virüsü süreğen taşıyan vericileri ayıklama olanağı sağlamıştır. Buna karşılık ne A ne B virüsü için henüz hiçbir işaretleyici bulunamadığından, kan nakli sonrası hepatitlere neden olduğu bilinen bu virüsü taşıyanları vericiler arasından ayıklamak kabil değildir.

1980'lerden başlayarak bu iki tehlikeye, ölümcül oluşu nedeniyle ön plana çıkan bir üçüncüsü eklendi. 1980'den, kesin önlemlerin alındığı 1985 yılına kadar pek çok insan, hasta kan veya temiz olmayan enjektörler yüzünden AIDS virüsü aldı. Özellikle, birçok kişiden alınmış konsantre kan nakilleriyle tedavi gören hemofili hastaları, başlı başına bir risk grubu oluşturdular.

-KAN → -GAN.

KÂN a. (fars. *kān*). *Esk.* **1.** Maden ocağı ya da maden kuyusu. **—2.** Bir şeyin kaynağı. **—3.** Bir şeyin bolca bulunduğu yer ya da kimse. **—4.** *Kân-ı hilm ü şerm*, yumuşaklık ve utangaçlıkla dolu, terbiyeli ve dürüst kimse. ‖ *Kân-ı kerem*, bağışlayıcı: *"Sendedir kân-ı kerem, zat-ı hidayet sendedir"* (Fakirullah, XVIII. yy.) ‖ *Kân-ı merhamet*, merhamet sahibi, çok merhametli.

KAN (Suna), türk kadın kemancı (Adana 1936). Keman öğrenmeye 6 yaşında başladı. İlk öğretmeni Riyaseticumhur senfoni orkestrası kemancılarından babası Nuri Kan'dır. Daha sonra, Walter Gerhardt, Gilbert Back, İzzet N. Albayrak ve Liko Amar'dan da yararlandı. İlk konserini 9 yaşında verdi. "Suna Kan ve İdil Biret yasası" denilen özel bir yasa çıkarılarak İdil Biret'le birlikte Paris konservatuvarı'na gönderildi (1949). Gabrielle Bouillon'un öğrencisi olduğu konservatuvarı 1952'de birincilikle bitirdi. Cenevre (1954), Viotti (1954) ve Münih (1956) yarışmalarında birinciliği kazandıktan sonra dünyanın birçok yerinde, eşlikli ya da eşliksiz konserler vermeye başladı. Geniş repertuvarında, türk bestecilerin yapıtlarının özel bir yeri vardır. 1973'te kendisine "devlet sanatçısı" unvanı verildi ve kurucularından olduğu TRT Ankara oda orkestrası'nın başkemancılığına getirildi. Türkiye'de ve yabancı ülkelerde, ünlü şeflerin yönetiminde, büyük orkestraların eşliğinde sololarını sürdürmektedir.

Kan kalesi cengi, Hz. Ali'nin islam dinini yayma yolundaki savaşlarını konu edinen türk halk kitaplarından biri. Sade dille yazılmış eski harfli metnin son sadeleştirilmiş yayımını Ziya Şakir yaptı (*Hazreti Ali, hayatı, öğütleri, cenkleri* adlı cilt içinde yeni bir basımı, 1976). Sa'd ibni Ubeyde'nin oğlunun sünnet düğününe bir armağan götürmek zorunda olan yoksul islam kahramanı, Hz. Süleyman'ın Kudüs yöresindeki Kan kalesi'nde bulunan hazinesini ele geçirmek için sefere çıkar. Ardından giden Eyyub el-Ensari, islam dinini kabul ettirdiği kabile reisi Antere (Ebül Muhsin), bir kalenin başındaki Tarık Zengi (Arapüzengi), kardeşi Tâmân vb. Ali'ye yardımcı olurlar. Kan ırmağını geçtikten sonra ulaşılan kaleyi ele geçirerek hazineye sahip olur. Elde ettiklerini Hz. Peygamber'in emrine verir; Hz. Süleyman'ın hamayılını armağan olarak düğüne götürür.

KAN KELEBEĞİ a. Zool. Memelilerde ve kuşlarda kan asalağı olarak yaşayan yapraksolucan. (Erdişi değildir. Bil. a. *Schistosoma haematobium;* kankelebeğigiller familyası.)

KANA a. (yun. *kanna*, kamış'tan). Sıcak Amerika kökenli, yeşil ya da kırmızımsı büyük yapraklı, yumrumsu ya da lifsi yatay köksaplı çokyıllık otsu bitki. (Büyük ve çok renkli olan çiçekleri sapların ucunda salkım halinde bulunur; her çiçek taçyaprağımsı parçalardan [3'ün katları sayıda] oluşur; yapılan melezlemeler sayesinde çok sayıda güzel çiçekli kültivarları elde edilmiştir. Bil. a. *canna;* kanagiller familyası [birçenekliler].)

KANA a. Japon yazısının hece değerli göstergesi. (İki kana dizgesi vardır: dilbilgisel oluşturucuları yazmaya yarayan hiragana ve çince dışındaki yabancı dillerden yapılan aktarma sözcükleri yazmaya yarayan katakana.)

KANA a. Denizc. Çektiği suyu göstermek için bir geminin baş ve kıç bodoslamaları ile orta bölümüne konulan işaretler. (*Kana rakamları* da denir.)

—ANSİKL. Kana rakamları genellikle geminin her iki bordasına konur. Çelik üzerine oyularak ya da zımbalanarak yazılan bu rakamlar koyu renktedir. Kana rakamları geminin sancak bordasında romen rakamlarıyla, iskele bordasında da arap rakamlarıyla yazılır. Romen rakamlarının dizilişi ingiliz ölçü sistemine, arap rakamlarınının dizilişi de metre sistemine göre yapılır. Kana rakamlarının büyüklüğü ve birbirine uzaklığı bellidir. Bu rakamlar, ticaret gemilerinin yüklediği ya da boşalttığı yükün miktarını denetlemeyi sağladığından çok büyük bir önem taşır. İngiliz ölçü sistemine göre dizilen rakamların büyüklüğü ve birbirlerine olan uzaklıkları 6 parmaktır. Bir rakamın alt kenarıyla üzerindeki rakamın birbirine olan uzaklığı da 1 kademdir. Metre sistemine göre dizilen rakamların büyüklüğü ve iki rakam arasındaki açıklık 10 cm'dir. Draft ölçümü yapılırken rakamın alt kenarı asıl draft değerini gösterir.

KANA. Esk. coğ. İsa'nın bir düğün yemeği sırasında suyu şaraba dönüştürerek ilk mucizesini gösterdiği Celile'deki kasaba (Yuhanna II, 1-11)). İlk üç İncil'de bu mucizeden söz edilmez.

KANAAT, -ti a. (ar. *ḳanā'at*). **1.** Bir şeyle yetinme, daha çoğunu istememe, elindekini yeterli bulma. **—2.** Bir kimseye, bir şeye beslenen güven, inanç: *Başarabileceğine kanaatim yok.* **—3.** Bir kimsenin herhangi bir konudaki görüşü, düşüncesi, kanısı: *Siyasal kanaatler. Kanaatini söyle.* **—4.** *(Bir şeye) kanaat etmek,* (onunla) yetinmek, daha fazlasını istememek, (onu) yeterli bulmak: *Bu kadarcık paraya nasıl kanaat eder de iyi bir iş aramazsın. Aza kanaat etmek.* **—5.** *Kanaat beslemek,* inancında olmak, ummak. ‖ *Kanaat getirmek,* aklı yatmak, kanmamak, inanmak. ‖ *Kanaat sahibi,* aç gözlü olmayan, yetin-

gen. || *Kanaat uyandırmak*, izlenim bırakmak: *Bende pek iyi bir kanaat uyandırmadı doğrusu*. || *Kanaati olmak*, bir fikri, bir görüşü olmak: *Onun hakkında bir kanaatim yok*. || ... *kanaatinde olmak*, belli bir inançta, görüşte olmak.

—Anayas. huk. *Kanaat hürriyeti* → DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ*.

—Cez. huk. *Yargıcın kanaati*, ceza yargıcının bir karar verirken o konu hakkında sahip olduğu inanç. (Vicdani delil sistemini kabul eden türk ceza yargılaması hukuku, yargıcın delilleri serbestçe değerlendireceğini, tarafların ileri sürdüğü delillerle bağlı olmayacağını ve bir konunun her türlü delil ile ispat edilebileceğini kabul etmiştir. Yargıç, toplanan delilleri, soruşturma ve yargılama sırasında edineceği kanaate göre değerlendirir. Anayasa'nın 138. maddesi de yargıçların, Anayasa'ya, yasaya ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre karar verecekleri ni belirtir.)

—Eğit. *Kanaat notu*, herhangi bir sınav sözkonusu olmaksızın, öğretmenin genel gözlemlerine dayanarak öğrenciye verdiği not. (*Kanaat numarası* da denir.)

Kanaat kitabevi, İlyas Bahar Bayar* tarafından İstanbul'da kuruldu (1898). İkinci meşrutiyet'ten sonra çalışmalarını yayımcılık alanına yöneltti. Ali Reşat Bey'in *Tarihi siyasi* adlı yapıtıyla başlayan yayımcılığını, türk edebiyatının belli başlı yapıtları, ansiklopediler, sözlükler, atlaslar, vb. ile sürdürdü. Bugün sadece atlas ve takvim yayımlamaktadır.

KANAATKÂR sıf. (ar. *ḳanāʿat* ve fars. *-kār*'dan *ḳanāʿatkār*). Elindekini yeterli bulan, azla yetinen kimse için kullanılır; yetingen: *Kanaatkâr bir adam*.

KANAATKÂRANE be. (ar. *ḳanāʿat* fars. *-kar, -āne*'den *ḳanāʿatkarane*). Kanaatkâr bir kimseye yakışır biçimde.

KANAATKÂRLIK a. Elindekini yeterli bulma, azla yetinme durumu.

KANAATLİ sıf. Kanaatkâr.

KANABİDİOL a. (fr. *cannabidiol*). Org. kim. Formülü $C_{21}H_{30}O_2$ olan bir difenolün yaygın adı; kenevirden *(Cannabis sativa)* elde edilir. (Esrarın, fizyolojik olarak etkin olmayan bileşenlerinden biridir.)

KANABİNOL a. (fr. *cannabinol*). Org. kim. **1.** Formülü $C_{21}H_{26}O_2$ olan bir monofenol'ün yaygın adı; kenevirden *(Cannabis sativa)* elde edilir. (Esrarın, fizyolojik olarak etkin olmayan bileşenlerinden biridir.) **—2.** Kenevir özütünün alkollü katı asıltısı; kullanımı uyuşturucularla ilgili yasalarla sınırlanmıştır.

KANADA a. Birçok elma çeşidine verilen ad. (Beyaz ya da gri kanada az ya da çok pürtüklü açık yeşil kabukludur.)

KANADA, Kuzey Amerika'da devlet, on il (Newfoundland, Prince Edward adası, Nova Scotia, New Brunswick, Québec, Ontario, Manitoba, Saskatchewan, Alberta, İngiliz Kolombiyası) ve iki topraktan (Yukon, Kuzey-Batı Arazisi) oluşan konfederasyon; 9 975 000 km^2; 26 941 000 nüf. (1991). Başkenti *Ottawa*. Resmi dilleri *ingilizce* ve *fransızca*.

COĞRAFYA
doğal çevre

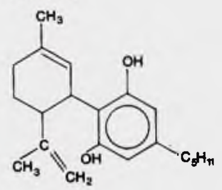
• *Yüzey şekilleri*. Güney-batı'sı az yüksek olan Kanada kalkanı, 1 500 m'yi, hatta sarp yamaçlarla deniz kıyısında yükseldiği Kuzey-doğu'da 2 000 m'yi aşar. Cambriaöncesi billurlu kayaçlardan oluşur ve buzul devrindeki biçimlenmesinin izlerini taşır. Kalkan'ın B.'sında, bir tortul platformu basamak basamak Sıradağlar'a doğru yükselerek 1 000 m'ye ulaşır; Laurentia devrinde gelişmiş alçak topraklar da yukarda sözü edilen platforma benzeyen bir platform oluşturur. Sıradağlar üç bölüme ayrılır: D.'da Kayalık dağlar (Robson dağında 3 954 m); orta kesimde platolar (Yukon, Kolombiya) ve dağlar (Selkirk, Purcell); B.'da, fiyordlarla kesilen (Büyük Okyanus adaları gibi) ve Kanada'nın en yüksek doruklarından birini kapsayan (Logan dağında 6 050 m) kıyı dağları. D.'da Apalaş dağ sistemi yalnızca Atlas okyanusu bölgesinde bir dağ görünümü kazanır (Gaspé yarımadasında 1 311 m). Arktika takımadalarında, Güney-batı'da ovalar ve platolar (Banks, Victoria), ve Kuzey-doğu'da bir bölümü dev buzullarla örtülü yüksek dağlar (Ellesmere) vardır.

• *İklim*. Sıradağlar'ın D.'sunda iklim kuşakları ortaya çıkar: Ontario yarımadasında ılıman karasal iklim (Toronto: ocakta –4 °C, temmuzda 22°C); Kalkan'ın güneyinde kışları soğuk, yazları serin iklim (Bagotville: –16°C ve 17,5°C); Prairie'lerin aşırı karasal iklimi (Saskatoon: –17,5°C ve 19°C; kuraklık eğilimi: 336 mm yağış); yazı olmayan yarıarktik iklim (Schefferville: –24,5°C ve 12,5°C; 3 m kar); arktik iklim (Alert Point: –33°C ve –4°C; "arktik kuraklık" 138 mm). Sıradağlar, Kıyı Dağları ve batıya bakan yamaçlar bol yağış alır ve uzun süre karlıdır; ayrıca korunaklı, yazları sıcak ve kurak iklimler de vardır (Okanagan). İngiliz Kolombiyası'nın Güney-batı'sında ılıman deniz iklimi egemendir. Atlas okyanusu cephesinde kışlar yumuşaktır ama yazlar da sıcak olmaz.

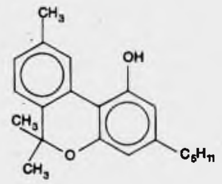
Büyük Okyanus kıyıları hiç donmazsa da, Arktika boğazları, Hudson körfezi (ya da denizi), Labrador kıyıları ve biraz da Saint Lawrence, 4-6 ay boyunca bankizle ya da sürüklenme buzlarıyla doludur.

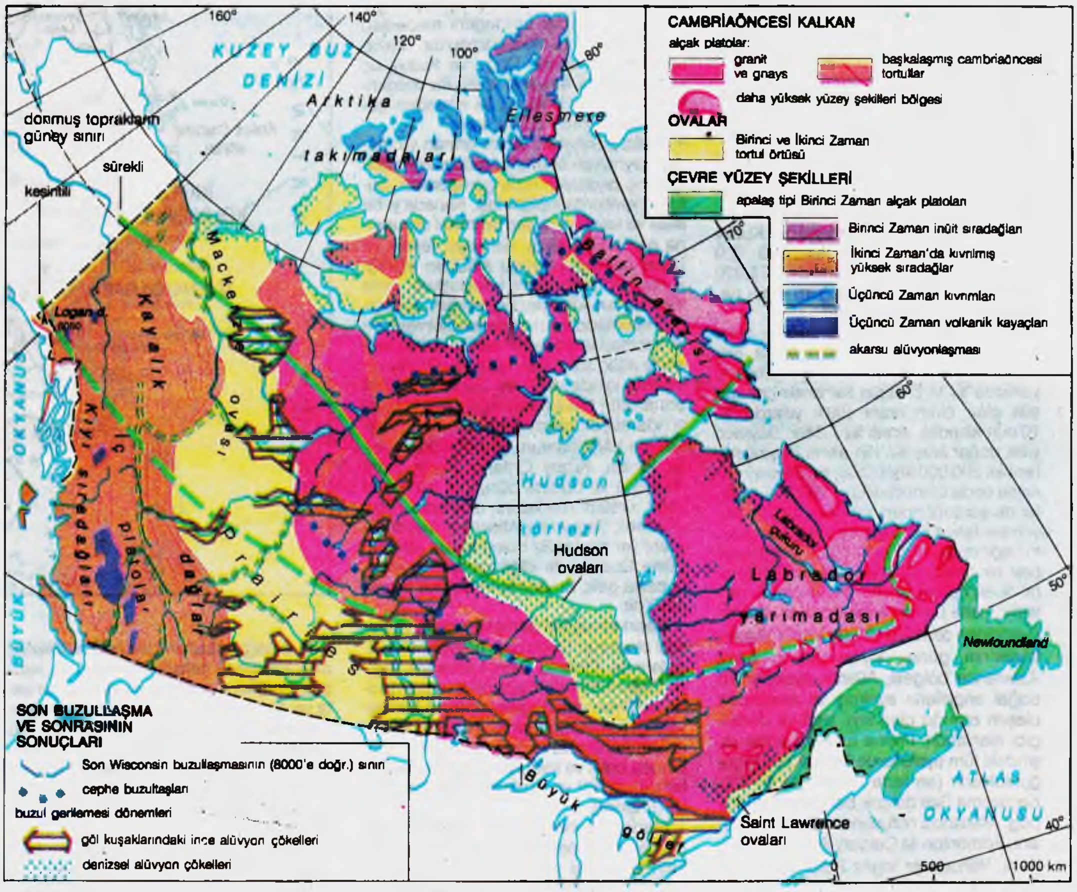
• *Bitki örtüsü ve topraklar*. Yarıarktik iklimlerde ve Kalkan'ın güneyinde kuzey ormanları (kozalaklılar, titrek kavak, huş) yaygındır. Turbalıklar ve göllerle kesintiye uğrayan bu ormanlardan, kuzeye doğru gidildikçe tundralara, likenlere ve yosunlara geçilir. Bu bitki örtüsünün altında, verimsiz, asitli, podzollu topraklar gelişir. Laurentides'in ve Atlas okyanusu illerinin geniş yapraklı ormanları, öncekilerden çok daha iyi orman toprakları oluşturur. Ormanın güneyindeki batı ovalarında, ta-

kanabidiol



kanabinol





KANADA'NIN JEOMORFOLOJİK BÖLGELERİ

hıl ekimine elverişli siyah ya da kahverengi topraklı çayırlıklar bulunur. Sıradağlar ormanı en güzel görünümüne Büyük Okyanus kıyısında (dev kozalaklılar) kavuşur.
• *Hidroloji.* Akarsuların rejimi kar rejimidir (ilkbaharda suları çoğalır). Buzulların, yağmurların, büyük boyutlara ulaşmayan buharlaşmanın katkısıyla yazın akarsular bol su alır; buna karşılık kışın, don etkisiyle akarsuların akışı azalır. Ortalama debiler yüksektir (Kanada Kolombiyası'nda 2 700 m^3/sn); Saint Lawrence'ta 6 500 m^3/sn), ama yazın debi 10 000 ya da 15 000 m^3/sn'ye ulaşabilir.

nüfus

1871'de 3,6 milyon olan Kanada'nın nüfusu, sonraki 40 yıl içinde iki katına çıktı (1911'de 7,2 M). 1911'den 1951'e dek gene iki kat arttı (14 M). 1941 (11,5 M) ile 1976 (23 M) arasındaki 35 yıl boyunca da 1941'e göre iki katına çıktı. Nihayet 1991'de 27 milyona yaklaştı. Bu hızlı ilerleme, dönemlere ve etnik gruplara göre değişen iki etkenin, uzun süre yüksek olan doğal artış ile hemen hemen sürekli bir göçün sonucudur.
• *Bileşim:* fransız ve Britanya kökenli kurucu halk yanında, değişik kökenli Yeni Kanadalılar görülür. 1763'ten sonra Fransa'dan göçlerle beslenemeyen fransızca konuşan grup, Britanya'dan yapılan göçleri dengeleyen çok yüksek doğal artış nedeniyle % 30 dolayındaki durumunu uzun süre korudu. 1960'tan bu yana doğum oranının azalması, fransız öğenin % 25,7'ye düşmesi ile ortaya çıktı. Fransızca konuşanlar Québec'te (% 80), Ontario ve New Brunswick yakınlarında otururlar. Batıda (Manitoba) da fransızca konuşan gruplar kalmıştır.
Sürekli göçe karşın, Britanyalılar Kanadalılar'ın artık yalnızca % 34,4'ünü oluşturmaktadır (1871'de % 60), ancak başka grupların kaynaşmasıyla yeniden çoğalmaktadırlar. Britanyalılar Atlas okyanusu kıyılarındaki eyaletlerde, Ontario ve İngiliz Kolombiyası'nda, egemendirler. Québec'te birkaç kontlukta ve Montréal'in bazı mahallelerinde de varlıklarını sürdürmektedirler.
Durmadan çoğalan Yeni Kanadalılar grubu % 27,5'i geçer. Onları uzun süredir en kalabalık gruplardan olan İtalyanlar (% 2,8), Ukraynalılar (% 1,7) ve Hollandalılar (% 1,4) izler. Yeni Kanadalılar Québec'teki güçlü bir İtalyan kolonisi dışında Ontario'da ve Batı'da (Alberta, İngiliz Kolombiyası) toplanmışlardır. Kuzey ormanındaki ve çayırlardaki 490 000 (1990) yerli ile Kuzey kıyılarındaki 27 920 (1990) eskimo, yüksek doğum oranı nedeniyle hızla çoğalmaktadır.
• *Nüfusbilim:* 50'li yıllarda doğum oranı ‰ 25'i geçiyordu. 1960'tan sonra çok azaldı: 1970'te ‰ 17,4 ve günümüzde yalnızca ‰ 14,5. Uzun zamandır çok düşük olan ölüm oranı (50'li yıllarda ‰ 10'nun altında), şimdi ‰ 7,3'tür. Böylece yıllık doğal artış ‰ 1'in altına düşmüştür (ancak 200 000 kişi). Göç, bu sayının yalnızca onda birini oluşturur. ABD'ye gidişler de sürdüğünden, nüfusun toplam büyümesi fark edilir biçimde yavaşlamıştır.
• *Dağılım:* 2,9 kişi olan nüfus yoğunluğu pek bir anlam taşımaz. Çünkü toprakların % 90'dan fazlasına geçici olarak yerleşilir, hatta bu topraklar tümüyle ıssızdır. Gerçekten oturulan alanlar İngiliz Kolombiyası'nın güney kıyıları ve iç Saint -Lawrence bölgesi, Atlantik eyaletlerinin doğal engellerle ayrılmış ve aralarında ulaşım zorluğu olan kıyı, vadi ve düzlük gibi alanlarıdır. Prince Edward adası dışındaki tüm eyaletlerde kentsel nüfus çoğunluktadır (en fazla Ontario'da % 80). Kentleşme Batı'da çok belirgindir. Winnipeg, Manitoba nüfusunun yarıdan fazlasını, Edmonton ile Calgary Alberta'nın yarısını, Vancouver İngiliz Kolombiyası'nın üçte birini toplar.

ekonomi

Kanada içinde bulunduğumuz yüzyıl boyunca büyük ölçüde değişikliğe uğradı: ham ürünler (kereste, buğday) satıcısı bir ülke olmaktan çıkıp yüksek düzeyde sanayileşen, ama hâlâ dış ülkelere işlenmemiş ya da az işlenmiş ürünler (maden cevherleri, tahıl, kâğıt hamuru ve kâğıt) de satan bir devlet durumuna geldi.
• *Enerji kaynakları.* Akarsuların çok yüksek debileri, göllerle dengelenen rejimleri, büyük yükseklik farkları, Kanada'yı, iklimin ve uzaklıkların doğurduğu teknik güçlüklere karşın, beyaz kömürden yana zengin bir ülke yapar. Yakın yerler -Saint -Lawrence ve kolları, Saguenay ve Manicouagan- santrallarla donatıldıktan sonra, su gücü elde etme çabaları gittikçe daha uzak yerlerde, Labrador'da (Churcill Falls) ve Ungava'da (Grande Rivière havzası) sürdürüldü. Bu konuda Québec ön sırayı tutar, onu İngiliz Kolombiyası ile Ontario izler. Toplam 365 TWsa elektrik enerjisinin 488 TWsa'i hidrolik santrallardan elde edilir. Termik santral yapımı (ve dışsatımı), kömür (70 Mt) ve linyit (28 Mt) üretimini hızlandırdı. Elektrik enerjisinin yaklaşık % 17'si nükleer kaynaklıdır. Hidrokarbon üretimi ancak 50'li yıllarda başlamıştır, ama Saskatchewan'da ve özellikle Alberta'da 80 ile 90 Mt arasında petrol ve 107 Gm^3 doğal gaz çıkarılır. Arktika takımadaları'ndaki hidrokarbon rezervlerinden yararlanmak için araştırma çalışmaları yapılmaktadır.
• *Maden kaynakları.* Tam bir dökümleri yapılmamış olmakla birlikte maden kaynakları çok zengindir. Kanada, nikel, kurşun, çinko, amyant, potas, uranyum, altın, gümüş, bakır (706 000 t) ve demir (22 Mt saf metal) bakımından dünyanın önde gelen beş üreticisinden biridir. Hidrokarbonlar dışında, üretilen madenlerin değeri bakımından Ontario başta gelir (Sudbury'de nikel, Porcupine'de ve Ontario'da altın ve demirdışı madenler), onu İngiliz Kolombiyası (iç yaylaların güneyinde demirdışı ve değerli madenler) ile Québec (Chibougamau'da bakır, Labrador'da demir, Doğu ve Kuzey uç kantonlarında amyant) izler. Bu madenlerin büyük bir bölümü, ilk işlemden geçirildikten sonra ABD'ye satılır.
• *İmalat sanayileri.* Tarım, orman ve maden kaynakları ile enerji maddelerinin bolluğu, iç piyasanın hızla genişlemesi, nüfusun kentlerde toplanması, Kanada'yı bir silah ve savaş gereçleri fabrikası durumuna getiren iki savaş, sermaye, teknik ve pazar sağlayan komşu ABD'nin ağırlığı sanayinin gelişmesini kolaylaştırdı; ama Kanada'nın ABD'ye bağımlılığını da artırdı. Hammaddelerin değerlendirilmesinde ilk aşamayı temsil eden sanayi dalları arasında ağaç sanayileri, hızarcılık (Kuzey ormanları içinde dağılmış olarak en güzel ormanların bulunduğu İngiliz Kolombiyası'nda büyük işletmeler biçiminde), özellikle de kâğıt hamuru ve kâğıt (Kolombiya kıyıları, Kuzey Ontario, Aşağı Saint -Maurice ve burada dünyanın en birinci kâğıt üretim merkezini oluşturan Trois -Rivières, Saguenay, Atlantik eyaletleri kıyıları) yer alır. İngiliz Kolombiyası kerestecilikte, Québec de kâğıt hamuru ve kâğıtta başta gelir. Bu ürünlerin başlıca pazarı ABD'dir.
Besin sanayileri geniş bir üretim yelpazesi oluşturur: Doğu'daki hayvancılık bölgelerinde (Ontario, Saint-Lawrence vadisi, Doğu Kantonları) sütçülük ve peynircilik, değirmencilik (Prairies), meyve konserveciliği (Okanagan vadisi, Niagara yarımadası, Annapolis vadisi), balıkçılık limanlarında balık ve kabuklu deniz hayvanları konserveciliği ve buzlamacılığı, kesimcilik (Prairies).
Maden cevherlerinin ilk işlenişi (bakır cevherinin deriştirilmesi, demirdışı metallerin ilk eritilişi ya da indirgenişi, demir cevherinin deriştirilmesi ve topaklaştırılması) çıkarım merkezlerinin yakınlarında ve gönderme ya da dışsatım limanlarında yapılır. Değerlendirmenin bir üst derecesini metal sanayisi oluşturur: demir-çelik sanayisi (Sydney, Sault-Sainte-Marie, Contrecoeur, Sorel ve özellikle Hamilton'da 12,1 Mt çelik), demir alaşımları (Beauharnois), yarı işlenmiş bakır ürünleri (Montréal). Elektriğin bol ve ucuz olması, dışalım malı boksitten elektroliz yoluyla alüminyum elde edilmesini olanaklı kılar (Saint-Maurice, Saint-Lawrence, Saguenay, Kitimat; toplam 1 Mt).
Metal kullanan sanayiler büyük bir önem kazanmıştır: demiryolu araçları (Montréal, Hamilton), tarım makineleri (Ontario, Winnipeg), otomobil (Windsor, Toronto, Montréal), uçak (Montréal), gemi (Québec) yapımı.



El emeği kullanan geleneksel tüketim malı sanayileri (tekstil, konfeksiyon, kauçuk, deri) ya durgunluk içinde bulunmakta ya da sentetik ürünlere yönelmektedir. Petrol sanayisi (dışalım malı ham petrolü işleyen Montréal, Kanada petrolünü işleyen Ontario ve Alberta rafinerileri; toplam kapasite: 100 Mt) ile kimya sanayisi (gübre, plastik maddeler) son zamanlarda gelişmiştir.
İleri sanayiler de tam bir gelişme içindedir: elektromekanik, telekomünikasyon araçları, askerlikte ve havacılıkta kullanı-

lan elektronik, optik ve duyarlı aletler yapımı (Ontario'nun güneyi, Montréal bölgesi, Vancouver).

Daha yirmi yıl önce, Ontario, katma değer ve yatırımlar olarak, Kanada sanayisinin % 50'sini, Québec ise % 25'ini temsil etmekte idi; bu oranlar bugün Batı'nın yararına % 40'a ve % 20'ye düşmüştür.

• *Tarım.* 1931'de 788 600 olarak en yüksek düzeye çıkan işletmelerin sayısı, tarımda çalışanların miktarını etkin nüfusun % 4,5'ine indiren kırsal kesimden göçler dolayısıyla, 300 000'in altına düştü. Ama tarım alanlarının yüzölçümü fazla azalmadı (67 M ha); bu yüzden, çiftliklerin ortalama büyüklüğü arttı. Doğu tarımı ve Batı tarımı olarak bir ayrım yapılabilir. Doğu tarımı, süt hayvancılığına (Prince Edward adası, Nova Scotia, Saint-John bakımından, Newfoundland ve Nova Scotia'da ise tonaj bakımından daha önemlidir. İngiliz Kolombiyası'nda daha tam bir biçimde modernleşmiştir. Tatlısu ticari balıkçılığı, kutupaltı bölgelere özgü bir gelir kaynağıdır.

• *Orman işletmeciliği.* Etkin nüfusun ancak % 0,5'ini istihdam eder. İngiliz Kolombiyası'nda erkenden uygulanmaya başlana makineleşme ve profesyonelleşme, şimdi artık esnaflık geleneğine sahip Doğu'nun ormanlık bölgelerinde ve Prairies' nin kuzeyinde de uygulanmaktadır. Orman, aynı zamanda, kızılderili ya da melez kürk avcılarına özgü bir etkinlik olan kürklü hayvan avcılığının yapıldığı alandır.

• *Üçüncü kesim.* Ticaret, taşımacılık, resmi daireler ve hizmetler, etkin nüfusun % 72,3'ünü istihdam eder. Sanayilerin ve

Büyük Göller'in ve yukarı Saint-Lawrence'ın ekonomik yalnızlıktan kurtarılması amacıyla Saint-Lawrence deniz yolu kurulmuş, kış seferleri başlatılmış ve Québec ırmağının ağzına doğru aktarma limanları (Baie-Comeau, Port-Cartier) yapılmıştır.

• *Değişimler.* Kanada ile ABD arasında sıkı ticari ilişkiler kurulmasını sağlamak amacıyla, iki ülke arasında su, hava ve demir yolları aracılığıyla ulaşım olanakları geliştirilmiştir. Kanada dışsatım ve dışalımının yaklaşık % 70'ini ABD ile yapar. Dış ticaretin % 10 ile 15'i Batı Avrupa, % 7 -8'i Japonya iledir. Kanada'nın ticaret filosu fazla büyük çapta (3,2 Mbrt) olmamakla birlikte, büyük limanları (bunların en önemlisi Vancouver'dir) bütün dünya ile bağlantıdadır. Ticareti dengelidir ve hatta çoğu kez fazlalık gösterir. Kanada'nın

KANADA



gölü, Lawrence bölgesi, Doğu Kantonları, Ontario yarımadası) ve iklim bakımından elverişli kesimlerin bazı özel ürünlerine (meyve, tütün) dayanır. Batı tarımının dayanağı ise, büyük kültür (tahıl, [Kanada, yılda 25 ila 30 Mt'luk bir ürünle, en büyük buğday üreticisi ve dışsatımcısı ülkelerden biridir]), yaygın bir besi sığırcılığı (Prairies, İngiliz Kolombiyası'nın iç kesimleri) ve bazı meyvecilik kesimleridir (İngiliz Kolombiyası'nın güney vadileri).

• *Balıkçılık.* Deniz balıkçılığı (yıllık av tutarı 1,6 Mt) İngiliz Kolombiyası'nda değer kentlerin gelişmesine bağlı olarak mali işlevler de gelişmiştir: banka, borsa, sigorta şirketleri merkezi alanlarında Montréal ile Toronto yarışır; aynı işlevlere Vancouver de el atmış bulunmaktadır.

Ulaşım konusunda uzaklık sorunu önce kıtayı baştan başa kateden demiryolu ağları yapımıyla, günümüzde de havayolu bağlantılarıyla çözüme kavuşturulmuştur. Karayolu ağı da düzeltilmiş ve uzun zaman erişilmez olarak kalan bölgelere (Yukon, Mackenzie, Ungava) kadar uzatılmıştır ve bütün kış açık tutulmasına çalışılır.

enerji kaynakları nedeniyle batılı ülkeler arasında ayrıcalıklı bir yeri vardır. Buna karşılık, amerikan sermayelerinin birçok büyük Kanada sanayisini (otomobil, elektronik, petrol, kimya, vb.) denetimi altında bulundurmasından ötürü, gerek dış ticaret, gerek üretim alanlarında ABD'ye bağımlılık bir ölçüde kaygı vericidir.

TARİH

fransız yönetimi

• *Keşif ve sömürgeleştirmenin ilk döne-*

mi. Kanada'nın ilk halkı, Büyük Okyanus'tan Atlas okyanusu'na kadar uzanan geniş alanlarda yaşayan kızılderili kabilelerdi. IX. yy.'ın son çeyreğinde İzlanda'dan kovulan İrlandalılar, Saint-Lawrence körfezinin kuzey kıyısına yerleştiler. Daha sonra XI. yy.'ın başında Grönland'dan gelen İzlandalılar Labrador ve Newfoundland kıyılarına geldiler. 1497'de Jean Cabot, Newfoundland kıyıları boyunca Cape Breton'a kadar gitti. Ardından, Atlas okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a, Asya'daki baharat ülkelerine doğru bir geçit arayan portekiz, ispanyol, ingiliz ve fransız denizciler geldiler. 1524'te, François I'in bandırası altında seyreden Floransalı Verrazzano, Kuzey Atlantik hinterlandına Yeni Fransa adını verdi. 1534'te Jacques Cartier, doğuya doğru yeni bir yol ararken "Kanada ülkesi"ni keşfetti. İkinci bir yolculuk sırasında da (1535-36), Saint-Lawrence'dan bugün Québec ve Montréal'in bulunduğu yerlere kadar ulaştı. Değerli madenler bulunamaması nedeniyle Cartier ve Roberval yönetiminde bir sömürgeleştirme girişimi sonuçsuz kaldı. Cartier, Roberval ve "yirmi çiftçi", gene Çin'e bir deniz yolu bulmak amacıyla bir üçüncü sefere giriştiler (1541-42). Bundan sonra Kanada sularına morina avcıları ve kürk tüccarlarından başka uğrayan olmadı.

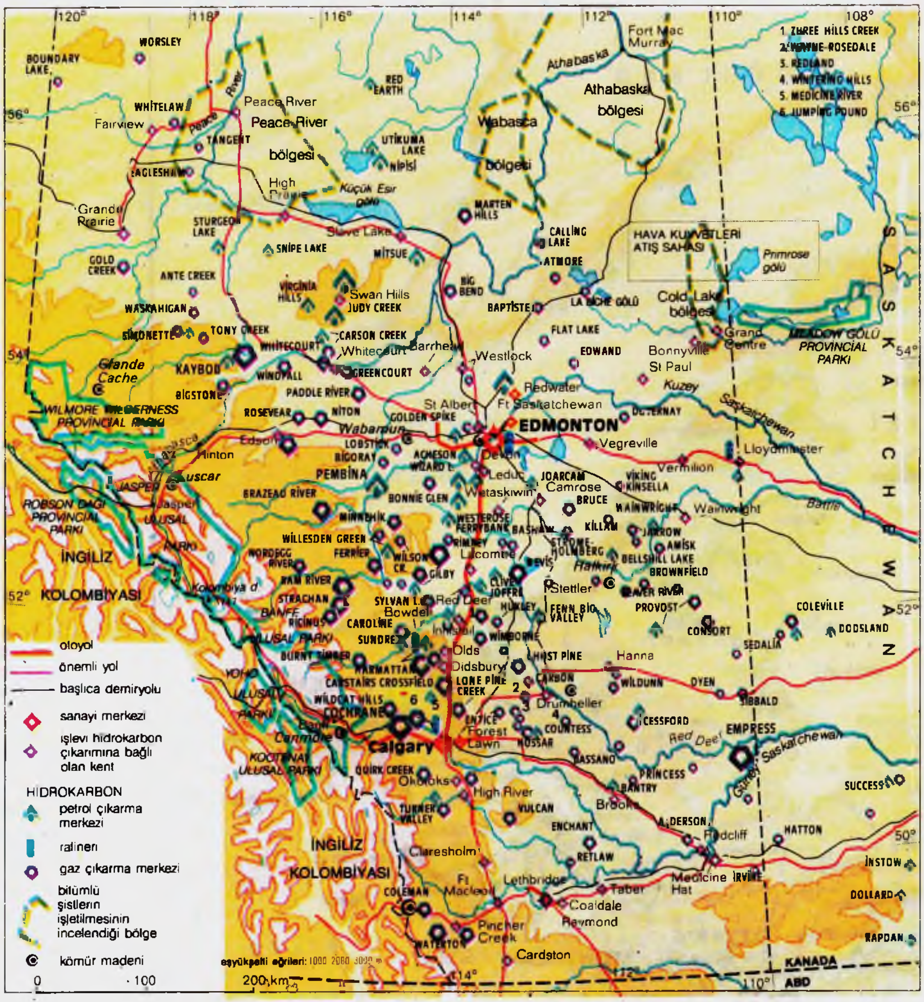
1603'te, François Gravé Du Pont'un (ya da Dupont-Gravé'nin) buyruğunda Champlain ilk seferini gerçekleştirdi. 1604'te, ticaret tekelini elinde bulunduran Monts beyi Pierre du Gua adına, Acadie'de bir ilk ciddi sömürgeleştirme girişimi yapıldı. Champlain bu seferin coğrafyacısıydı ve 1608'de Québec'i kurdu. Québec, genel valiye bağlı bir ticaret şirketleri yönetiminde, her türlü sömürgeleştirmeye karşı çıkan bir kürk ticareti merkezi olarak kalmakla birlikte, Kızılderililer'i hıristiyanlaştırmaya çalışan protestan ve cizvit misyonerlerin çıkış noktasıydı. 1627'de Richelieu, Yeni Fransa ya da Cent-Associés (Yüz Ortak) şirketini kurdu, ülkeye katolik Fransızlar'ı yerleştirmek koşuluyla, ticaret tekeliyle birlikte ülkenin mülkiyetini de bu şirkete verdi. 1629'da İngilizler'ce ele geçirilen Québec, 1632'de Saint-Germain-en-Laye antlaşması'yla Fransa'ya geri verildi. Bunun üzerine Champlain yönetiminde ilk sömürgeleştirme başladı: senyörlere ya da imtiyazlılara, "senyörlük" denilen geniş toprak alanları bağışlandı, onlar da bu toprakları vergi ödeyen çiftçilere bıraktılar. Société de Montréal'in, Maisonneuve ve Jeanne Mance yönetiminde kurulan Ville-Marie'nin (1642) gizemci ve cömert desteğine karşın, sermaye ve göçmen eksikliği yüzünden, sömürgeleştirme pek gelişmedi. 300 kişilik küçük bir topluluk, ülkenin tek gelir kaynağı olan kürk ticaretini değerlendirmek üzere bir şirket kurmayı göze aldı. Québec Konseyi bu topluluktan doğdu. Bu Konsey halk tarafından seçiliyor, maliye ve ticareti yönetiyordu. Ancak ülke yıllar boyunca Fransızlar'la Huronlar'a karşı koyan İroquoilar'ın çete savaşına katlanmak zorunda kaldı; çünkü Fransızlar'la Huronlar arasındaki bağlaşma, batıdaki kabilelerle Manhattan'daki (New York) Hollandalılar arasındaki ticarette İroquoilar'ın aracılık etmelerine engel oluyordu.

• *1660-1713 arasında Yeni Fransa'nın örgütlenme ve gelişmesi.* Louis XIV, Cent-Associés'nin iflası ve Kızılderililer'e içki satışı konusunda çıkan dinsel-siyasal bir tartışma yüzünden sömürgenin iyice artan güçlükleri karşısında, Colbert'in önerilerine uyarak, Kanada ticaretinin tekelini yeni bir şirket olan Batı Hindistan şirketi'ne verdi; ülkeyi yeniden krallık topraklarına kattı (1663) ve onu bazı siyasal işlevleri de bulunan yetkili bir konseyin desteklediği bir vali, piskoposu ve intendant'ı bulunan yeni bir yönetimle donattı. Carignan-Saliéres alayını gönderdi, bu alay İroquoilar'ı yaklaşık yirmi yıl sürecek bir barış antlaşması imzalamak zorunda bıraktı. Colbert yerleşmeyi desteklemek amacıyla her yıl göçmenler -zanaatkâr ve çiftçiler- ve üç yıl için hizmete alınan "gönüllü askerler" yolladı. Hizmet sürelerinin sonunda, bu gönüllülere toprak veriliyordu. İntendant Jean Talon da büyük bir örgütçü olduğunu gösterdi: kralın askerlerinin bir bölümünü "ülke yurttaşı" yaptı, bekâr olanları için Fransa'dan yeni eşler getirtti, yeni senyörlükler dağıttı, kolonlara yardımda bulundu, kalabalık ailelere ödenek bağladı, evcil hayvanlar, bitkiler (meyve ve sebzeler) ithal etti, her meslekten zanaatkâr topladı, tarımı, balıkçılığı ve küçük sanayiyi canlandırdı. Çok geçmeden yiyecek ve giyeceklerini kendisi üretir duruma gelen sömürgenin nüfusu, yirmi yıl içinde (1660-1680 arası) 2 000'den 10 000'e yükseldi. Sömürgeleştirme hareketi Saint-Lawrence'dan başladı. Her işletme, ırmağın "vitrininde" kuruluyor ve ağaç kesimlerinin ilerlemesine göre derinliğine uzanıyordu. (Bu işletmelere "rang" [saf] adı verilmesinin nedeni budur.) Fransız yönetiminin sonunda, Saint-Lawrence kıyıları nerdeyse tümüyle dolduğu için, sudan daha uzak ve yola bitişik ikinci saflar açıldı.

Sistemli göçün durmasından sonra iktisadi yaşamı tarıma dayandığından Yeni Fransa yavaş yavaş gelişti. Kolon, verimli ve özgür bir ülkede, bol bol buğday, meyve, sebze, odun, av hayvanı ve balık elde ediyor, "gabelle", "taille" gibi vergiler ödemediğinden, "Fransa'nın varlıklı köylülerinden daha mutlu" yaşıyordu. Ülke, kürk ticaretinden gelir sağlıyordu. Kürkçülük güç bir meslekti. Kürk avcıları, yazın ağaç kabuğundan kayıklar içinde, kışın ayaklarında raketlerle avlanıyorlardı. Bu arada iç bölgelerin keşfi de sürüyordu. Denys de Saint-Simon, Saguenay ırmağının kaynağına doğru çıktı (1671); Penot, Superior gölü bölgesini keşfetti (1672); Du Luth, Yukarı Missouri bölgesini gezdi (1680); Joliet, Mississippi'ye ulaştı (1673) ve La Salle, bu nehir boyunca inerek, Louisiana'yı keşfetti (1682). Yeni vali Frontenac kontu Louis de Buade, bu dönemde Kızılderililer'le barışı sürdürmeyi başardı.

Québec'ten Montréal'e kadar, Saint-Lawrence nehrinin iki kıyısı üzerine kurulu Yeni Fransa, Labrador'dan Meksika'ya kadar yayılan hinterlandıyla bir ölçüde kendi içine kapalı bir yaşam sürerken, İroquoilar yeni bir kürk savaşı açtılar (1684). Bu savaşa, İngiltere'yle Augsburg birliği savaşı eklendi. Frontenac, Phipps komutasındaki ingiliz donanmasını Québec önlerinde püskürttü (1690), Kanadalı Le Moyne d'İberville de Hudson körfezini ele geçirdi (1697). Ryswick antlaşması (1697) sömürgeyi olduğu gibi bıraktı ve İroquoilar kırk yıl sürecek bir barış imazaladılar (1701). İspanya Veraset savaşı, Kanada'ya yeniden savaş açılmasına neden olduysa da Walker'ın denizden, Nicholson'ın karadan iki istila girişimleri daha başında başarısızlığa uğradı (1711).

Atlas okyanusu kıyısında küçük bir sömürge olan Acadie'nin durumuysa farklıydı. 500 kişilik bir tarımsal nüfusla her zaman ihmal edilen bu sömürgeye Razilly ve Menou d'Aulnay'nin yönetimleri döneminde (1632-1650) biraz çekidüzen verilmişti. Newfoundland'daki balık avlama alanlarının yolunu kestiği için İngilizler'ce üç kez fethedilip geri verilen Acadie, 1710'da yeniden alındı ve Utrecht antlaş-



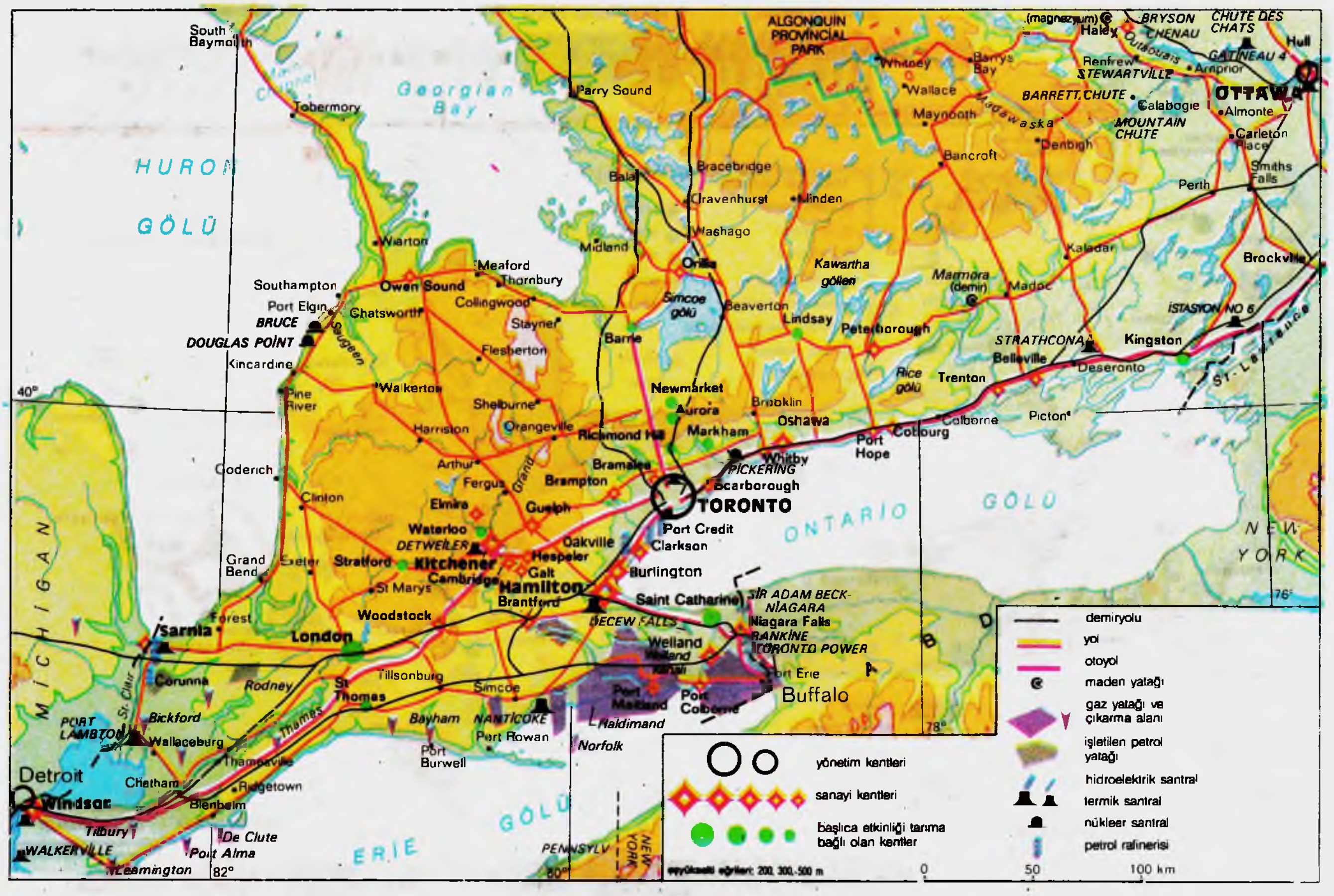
ALBERTA'DA ENERJİ ÜRETİMİ

ması'yla İngiltere'ye bırakıldı (1713). Bunun üzerine Fransa, Saint-Lawrence girişini korumak için Cape Breton'a yerleşti, burada Kanada'nın kalesi ve savaş ve balık avı filolarının konaklama limanı olan Louisbourg müstahkem mevkisini kurdu.

• *Fransız yönetiminin sonu (1713-1763).* Yeni Fransa, Utrecht antlaşması'ndan sonra uzun ve verimli bir barış dönemi yaşadı. Kürk fiyatları büyük bir düşüş gösterdiği için, tarım hızlı ve büyük bir gelişme gösterdi. Bütün mamul nesneler -çu-ha, bez, alet, mutfak eşyası, hırdavat-Fransa'dan geldiğinden, dışalımlar yılda ortalama 2 milyon liraya yükseldi. Dışsatımsa kürk, kereste, katran, kenevir ve ketene dayanıyordu. Dışsatım hemen her zaman dışalımın altında kaldı. Bir demir madeni işleten Saint-Maurice demir fabrikalarında kap kacak, soba ve top gülleleri üretiliyordu. Yönetimin son zamanlarında, bir tersanede gemiler, hatta firkateynler yapıldı.

Ancak Yeni Fransa, La Vérendrye ve oğullarının keşifleri sonucu sınırları Kayalık Dağlar'a kadar genişleyen (1731-1743) Montcalm saldırıyı, üç yıl boyunca parlak zaferlerle durdurdu. Özellikle Carillon kalesinde büyük bir zafer kazandı (1758). Ancak fransız ordusu, Saunders'in donanması ve Wolfe'un askerleri karşısında, Abraham ovalarında yenildi (1759). Her iki komutan da savaşta öldü. Ertesi yıl Lévis' nin Sainte-Foy'da kazandığı zafer hiçbir işe yaramadı, 8 eylül 1760'ta Yeni Fransa, Montréal'de teslim olmak zorunda kaldı. Kanada 1763'te Paris antlaşması'yla tümüyle İngiltere'ye bırakıldı.

Bu arada Acadie de Nova Scotia olmuştu (1713). Ülke nüfusu, hemen hepsi çiftçi olan 2 000 Acadieli'den oluştuğu için, ingiliz işgali garnizon ve Port-Royal (adı Annapolis Royal'e çevrilmişti) sakinleriyle sınırlı kaldı. Fransa, Avusturya Veraset savaşı sırasında eski sömürgesini geri almaya giriştiyse de başaramadı (1746). İngiltere daha iyi korunabilmek amacıyla Halifax'ı kurdu (1749) ve buraya hemen 2 500 göçmen yerleştirdi. 1755'te Londra, sayıları 16 000'i bulan acadieli uyruklarının kısıtlamasız, yani dirgesiyle Yeni Fransa ikiye bölündü. Cape Breton ve Prince Edward adaları Nova Scotia'ya bağlandı. Gaspé'den Nipissing gölüne kadar uzanan Saint -Lawrence vadisi Québec eyaletini oluşturdu, ülkenin geri kalan bölümü, yani Ottawa'nın (ya da Outaouais'in) K.'inde ve B.'sında kalan bölge de sömürgeleştirmenin yasaklandığı bir avlanma bölgesi durumuna getirildi. Hudson körfezi topraklarıysa, 1670'te İngiltere'nin bu toprakları kendisine verdiği aynı adlı şirketin malı olarak kaldı. Fransız eyaletinde yaşayan Kanadalılar, Londra'nın ve özellikle ilk iki vali olan James Murray (1763-1768) ile Dorchester baronu Guy Carleton'un (1768-1778) hoşgörülü tutumu sonucu, geniş bir din ve dil özgürlüğünden yararlandılar. İlk anayasaları olan Québec Yasası (22 haziran 1774), ingiliz ceza hukukunu yürürlükte tutmakla birlikte, eski fransız yasalarını yeniden yürürlüğe koydu. Ülkeyi bir vali ile fransız ve katolik Kanadalılar'ın oluşturdukları bir Yasama konseyi yönetiyordu. İngiliz nüfusun 1 000 kişi-



ONTARİO'NUN GÜNEY-DOĞU'SU

uçsuz bucaksız topraklarını işleyecek işgücünden yoksundu. Ülkeye göçmen gelişi, Louis XIV'ün Fransa'ya karşı birleşen Avrupa'ya karşı giriştiği savaşların başından beri hemen hemen durmuştu. Altmış yıl içinde (1680-1740) ancak 5 000 kadar göçmen geldi. Ülkenin gelişmesini yalnızca doğal nüfus artışı sağladı ve bu artışla yüzyılın başında 16 000 olan nüfus fransız yönetimi sonunda 70 000'e yükseldi.

Bu güçsüzlük karşısında, ingiliz sömürgeleri, 1 500 000 kişilik nüfuslarıyla içerden yollarını kesen Kanada sınırında durdurulmaya pek katlanamıyorlardı. Avusturya Veraset savaşı Louisbourg'u ele geçirmelerini sağladıysa da burası Aachen antlaşması'yla Fransa'ya geri verildi (1748). Çok geçmeden Yedi Yıl savaşı başladı ve İngiltere ne pahasına olursa olsun Kanada'yı ele geçirmeye karar verdi. Fransa'ya karşı askerlik hizmetinden bağışık tutmayan bir bağlılık andı içmelerini istedi. Ancak kesin bir direnmeyle karşılaştı. Bunun üzerine vali Lawrence, askerlerin yakalayabildikleri herkesi, aile bağlarına bakılmadan, tutuklatarak 6 000 dolayında insanın Massachusetts'ten Georgia'ya kadar uzanan amerikan sömürgelerine dağıtılmalarını emretti. Nüfusun geri kalanı, ülkenin dört bir yanına kaçmayı başardı. Topraklar ingiliz kolonlara dağıtıldı. Üç yıl sonra da (1758) bir Yasama meclisi kurularak, Nova Scotia parlamenter rejime karışan ilk kanada eyaleti oldu.

ingiliz yönetimi

• *İngiliz yönetiminin başlangıç dönemi (1763-1837).* Paris antlaşması'ndan sonra 7 ekim 1763'te yayımlanan bir krallık bil- yi aşmadığı bu dönemde, Amerika'daki ingiliz sömürgelerinin isyanı başladı ve Montgomery'nin komuta ettiği isyancı ordular Kanada'yı işgal etti. İngiliz -Kanadalılar ancak birkaç yüz québecli yandaş toplayarak işgal ordularını destekledilerse de fransız seçkin tabakayla din adamları sınıfı yeni anavatanlarına bağlı kaldılar ve Montgomery'nin kent surları önünde uğradığı yenilgide (1775) Québec milisleri de rol oynadı. Kısacası, sömürgenin İngiltere elinde kalmasını fransız -kanadalının meşruiyetçiliği sağladı.

ABD'nin bağımsızlığını tanıyan Versailles antlaşması'nın (1783) ardından, Kanada'ya kalabalık bir "meşruiyetçiler", yani ingiliz bayrağına bağlı kalmış amerikan kolonları göçü başladı. Bunlardan 16 000 -17 000 kadarı, Yukarı Saint-Lawrence ve Ontario gölü boyunca, Québec'te yerle-

şerek hemen ingiliz yasalarının uygulanmasını ve parlamenter kurumlarının kurulmasını istediler. Bu isteğe uyan Londra, Kanada temel yasası'yla (10 haziran 1791) Saint-Lawrence bölgesini ikiye ayırdı: Labrador'dan Saint-Francis gölüne kadar uzanan Aşağı Kanada (fransız eyaleti) ve Saint-Francis gölünden Hudson körfezi topraklarına kadar uzanan Yukarı Kanada (ingiliz eyaleti). Her iki eyalette de bir valinin yönetimi altında, yalnızca valiye karşı sorumlu olan bir Yürütme konseyi, kral tarafından atanan bir Yasama konseyi ve halk tarafından seçilen bir Yasama meclisi'ni kapsayan parlamenter bir rejim kabul edildi. Her öğe kendi eyaletinin efendisiydi. Ancak Aşağı Kanada'da halk ve yasama meclislerinde çoğunluk fransızken, yönetim ve büyük ticaret ile gerek yürütme, gerekse yasama konseylerindeki temsilci çoğunluğu ingilizdi.

Nova Scotia'yaysa 25 000'i aşkın meşruiyetçi geldi, 15 000 kişilik bir başka grup da Fundy körfezinin kuzey kıyısında, Saint Jean ırmağı boyunca yerleşti. Daha küçük öteki grupların bazıları Cape Breton adasında, bazıları da Prince Edward adasında toprak edindi. Bu göçler sonunda Londra, biri New Brunswick eyaleti, ötekiyse Cape Breton adası eyaleti (1820'den başlayarak gene Nova Scotia'ya bağlandı) olmak üzere, iki yeni eyalet daha kurdu (1784) ve her ikisini de parlamenter kurumlarla donattı.

XIX. yy. başında Kanada eyaletlerinde yaşayan yaklaşık 430 000 kişinin dağılımı şöyleydi: Aşağı Kanada, 250 000; Yukarı Kanada, 70 000; Nova Scotia, 65 000; New Brunswick, 35 000; Prince Edward adası, 9 000; Cape Breton adası, 2 000. Hepsinin de başta gelen ve nerdeyse tek uğraşı tarımdı ve beslenmelerine yetiyordu. Ancak ticaretleri de -kürk, kereste, balık- yıldan yıla arttı. İngiltere ile ABD arasındaki 1812 savaşı, Kanada'yı savaş alanına çevirdi: Brock'un Queenston Heights'teki (1812), Salaberry ile Fransız Kanadalılar'ın Châteauguay'deki (1813) ve Morrison ile düzenli birliklerinin Crysler's Farm'daki zaferi (1813), barışın kurulmasını sağlayan Gent antlaşması'na (1814) kadar ülkeyi amerikan istilalarından korudu. Bu savaş, aynı zamanda Aşağı Kanada'nın ingiliz yönetiminden yana bir tavır alması için yeni bir fırsat da yarattı.

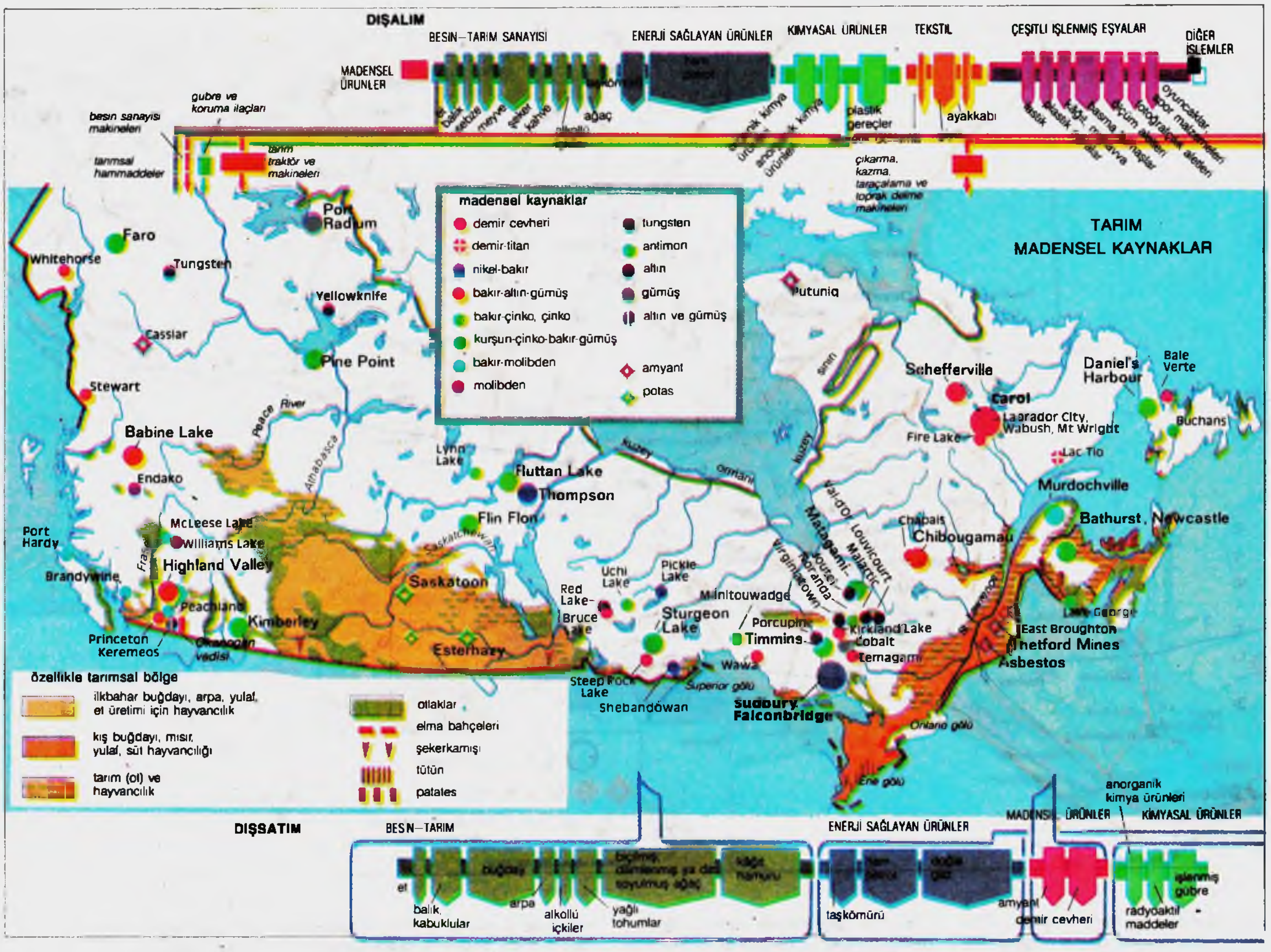
Napoléon savaşlarının sona ermesi, Kanada'ya bir asker göçü başlattı. Hükümet bu askerlere toprak ve erzak veriyordu. Birkaç yıl sonra, İngiltere'de tarımdan hayvancılığa geçilmesi ve insanların yerini makinelerin alması, Kanada eyaletlerine doğru yoğun göçlerin başlamasına yol açtı: 1827-1832 arasında İngiltere'den Kanada'ya 120 000 göçmen gitti. Bu işgücünün yardımıyla, aralarında Ottawa ile Montréal'i birleştiren Rideau kanalı ve Ontario ile Erie göllerini birleştiren Welland kanalı da bulunan birçok kanal açıldı. Taşımacılığın düzeltilmesi sömürgeleştirmeyi hızlandırdı ve tarımsal üretimi artırdı; bu durum da stratejik alışveriş noktalarında, kısa zamanda yerel sanayilerle donatılmış küçük kentlerin kurulmasına yol açtı. 1832'de tüm ülkenin nüfusu 1 400 000 kişiye ulaştı.

• *1837 ayaklanmaları.* Hemen her eyalette siyasal karışıklıklar çıkıyordu. Eyaletlerin temsili hükümetleri, henüz halka karşı sorumlu hükümetler değildi. Sınıf ve çıkar uzlaşmazlıkları nedeniyle, bu rejim çok geçmeden yetersiz göründü. Siyaset dünyası ikiye bölündü: bir yanda milletvekilleriyle nüfusun çoğunluğunu kapsayan, reformlar ve kamu işlerine daha etkin bir katılım isteyen bir halk partisi oluştu; onun karşısında da, eyalet valileri çevresinde, büyük ticaret ve yüksek mevki sahiplerince desteklenen yürütme ve yasama kurullarınca oluşturulan statu quo partisi yer aldı.

Yukarı Kanada'da, halkı temsil eden reformcularla, yüksek bürokratları ve büyük tüccarları bir araya getiren Aile antlaşması arasında, Anglikan kilise'ye ayrılan ya da yönetimin gözdelerine dağıtılan kamu toprakları konusunda bir savaşım başladı. Bidwell, Ralph, Baldwin ve özellikle W. L. Mackenzie'nin yönettiği ve Yasama meclisi'nin üstünlüğünü kabul ettirmeyi amaçlayan bu savaşım yıllarca sürdü. Halk partisi, tam ereğine erişmek üzereyken, vali sir Francis Bond Head'in despotça müdahalesiyle dağıldı. Anayasal yoldan zafer kazanmaktan umudunu kesen Mackenzie, aralık 1837'de isyan bayrağını açarak eyalet merkezi Toronto üzerine yürüdü. İsyancılar her yerde yenildiler: yirmi üçü idam edildi, seksen üçü Avustralya'ya sürüldü.

Aşağı Kanada'da siyasal rekabet daha da karmaşıktı; çoğunluğu köylü sınıftan 120 000 katolik fransız, maliye ve ticareti elinde tutan 10 000 protestan ingilize karşı çıkıyordu. Fransızlar Yasama meclisi'nde tamamen egemen bir durumda bulunurken, karşı taraf Yürütme ve Yasama konseylerinde çoğunluğu elinde tutuyordu. Savaşım, 1815'te Montréal meclisi'ne başkan seçilen "kanada partisi" lideri Louis Joseph Papineau yönetiminde ve bütçe ödenekleri çevresinde başladı. Meclis bütçe ödeneklerini serbestçe kullanmak istiyor, vali ve konseylerin "şato kliği" adı

KANADA'NIN EKONOMİSİ



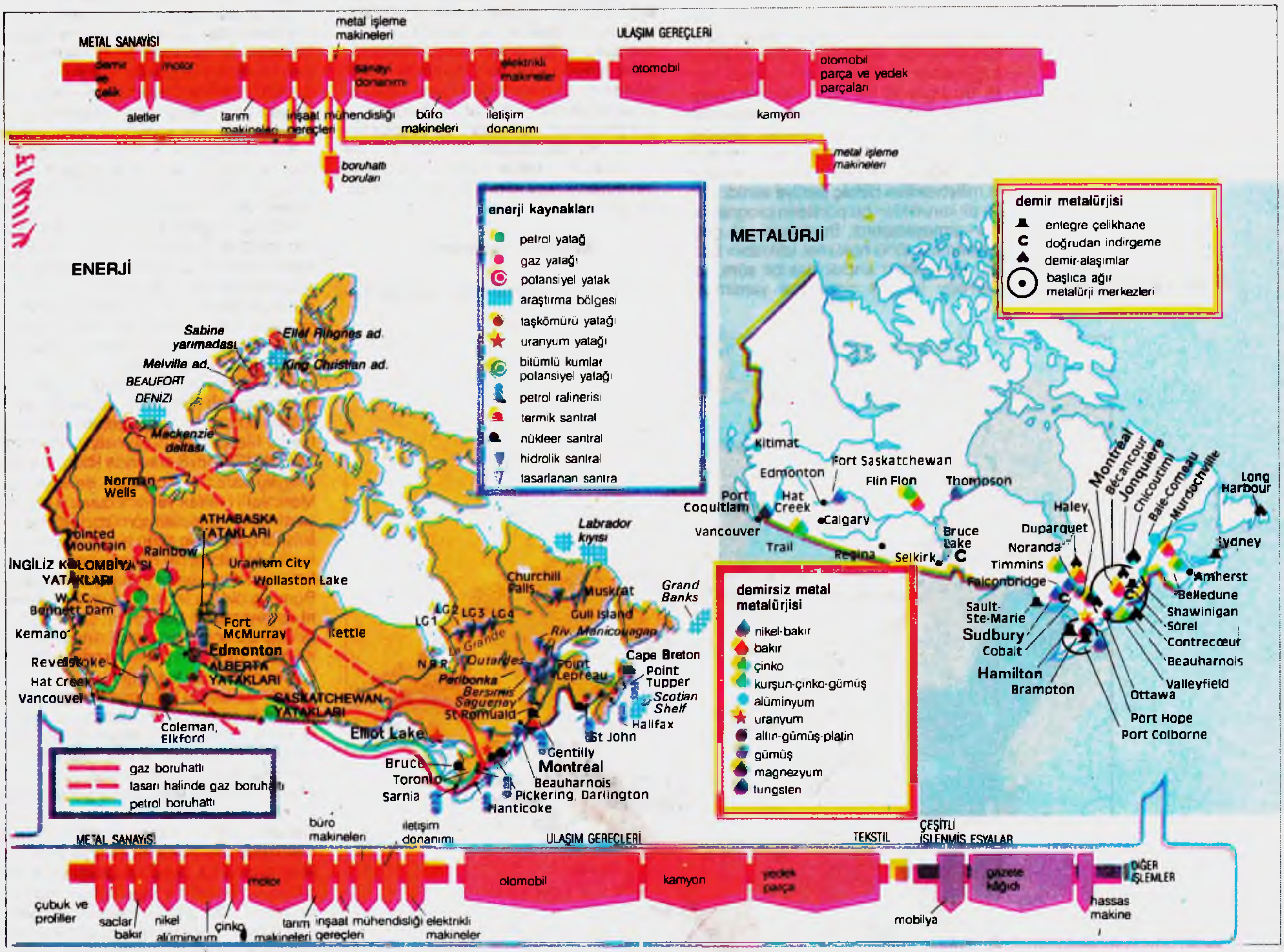
takılan ingiliz çoğunluğu bunu kabul etmiyorlardı. İngiltere'yse henüz bir sömürgeye, valilerin emirleri dışında kendi kendini yönetmek hakkını tanımaya hazır değildi. Savaşım gitgide kızıştı. 1834'te vali, yönetiminin yolsuzluklarına karşı önerilen 92 Karar'a uymayı reddetti ve Londra ayrı valiye kamu gelirlerini Meclis'in onayı olmaksızın istediği gibi kullanmak yetkisini verdi. Bunun üzerine Papineau ve "yurtsever"leri zorlu bir iktisadi ve siyasal boykot kampanyası başlattılar. Vali Gosford liderlerin tutuklanmasını emredince, isyan patlak verdi (1837). Asiler, bir ilk zaferden sonra, ezildi. İngiltere Eyalet anayasası'nı askıya aldı ve diktatörlük yetkileriyle donatılan lord Durham'ı vali olarak gönderdi. Lord Durham sekiz yurtsever lideri sürdüyse de Londra bu kararı benimsemedi. Durham İngiltere'ye döndü ve on iki asinin idamıyla sonuçlanan yeni ayaklanmalar çıktı.

• *Sorumlu hükümete ve Konfederasyona doğru (1838-1867).* Lord Durham, iki ayakrumsuz sekiz milletvekilinden oluşan bir konseye verildi. Uygulamada tüm bütçe, Yasama meclisi'nin oyuna bağlıydı. İngilizleştirme aracı olarak anayasa, ingiliz eyaletin nüfusu fransız eyaletin nüfusundan çok daha düşük olmasına karşın, her eyalete eşit sayıda milletvekili çıkarma hakkı tanıyordu. Ayrıca fransızcayı da artık resmi dil olarak kabul etmiyordu.

Gene de bu yeni hükümet biçimi, valinin tek başına egemen olduğu eski anayasaya göre bir ilerlemeydi. Eski reformcular, Yasama meclisi karşısında sorumlu bir hükümete kavuşmak için bundan yararlanmakta gecikmediler. Çok geçmeden valiler, yönetimin istikrarını sağlamak amacıyla, yavaş yavaş Meclis'in talimatlarına bağlı yürütme danışmanları seçmek zorunda kaldılar. Sekiz yıldan az bir zaman içinde, Louis Hippolyte Lafontaine ve Robert Baldwin'in yönetimleri sırasında, Elgin kontu vali James Bruce, İngiliz sömürgeler bakanı lord Grey'in onayıyla hükümetin Yasama meclisi'ne karşı tam sorumluluğunu sorumlu hükümet ancak 1852'de kuruldu. Büyük topraklarının başında bulundukları Prince Edward adasında, yurttaş parlamento reformundan çok toprak sorunuyla uğraştı. Siyasal evrim yavaş yavaş gelişti ve bakanların Meclis'e karşı sorumluluğu ancak 1851'de kabul edildi.

Birleşik Kanada'daki Parlamento'nun ilk girişimlerinden biri, fransızcanın yeniden resmi dil durumuna gelmesini sağlamak oldu (1848). Bu sırada ülke için yeni bir refah dönemi başladı. Büyük yollar, demiryolları ve kanallar yapılması, ücretleri yükseltti. Kırım savaşı (1854) dolayısıyla, ayrıca ABD ile ticari karşılıklılık antlaşması (1854) sonucu, buğday fiyatı iki katına çıktı, toprakların değeri arttı.

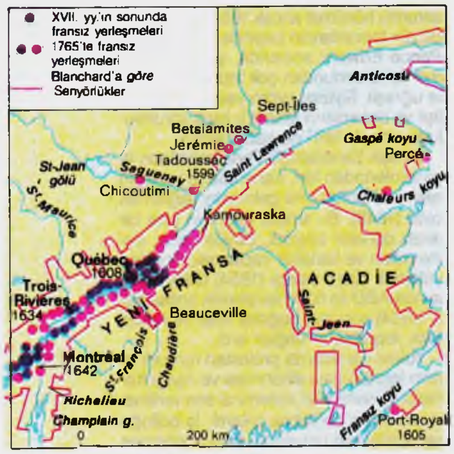
Yukarı Kanada'da protestan ruhban sınıfın topraklarına elkonması ve Aşağı Kanada'da senyörlük sistemine son verilmesi, yerleşimi on katına çıkardı. İş bolluğu ve toprakların ucuzluğu, büyük göçmen yığınlarını çekti (yalnız 1857 yılında 57 000 göçmen). Kırlar kalabalıklaştı ve tarımsal



lanmanın da başarısızlığa uğramasından sonra, bakanlığa sunduğu bir raporda, İngilizler'in üstünlüğünü sağlayarak Fransızlar'ın ingilizleştirilmesini ve eyalet işlerinde halka karşı sorumlu bir hükümet kurulmasını önerdi. Bu rapor üzerine İngiliz parlamentosu, ülke için yeni bir anayasa düzenledi. 1840 Birlik yasası adını taşıyan bu anayasa, 1841'de yürürlüğe girdi. Bu organik yasa ingiliz Yukarı Kanada'yla fransız Aşağı Kanada'yı, Birleşik Kanada olarak, başında kral tarafından atanan bir vali, gene kral tarafından atanan bir Yasama konseyi ve halk tarafından seçilen bir Yasama meclisi bulunan tek bir eyalet olarak birleştirdi. Yürütme yetkisi vali tarafından seçilen, ama Meclis'e karşı soresmen kabul etti. O tarihten (1848) başlayarak Kanada valileri, büyük saygınlıklarını korumalarına karşın, idareye başkanlık etmekte, ama artık onu yönetmemekteydi.

Kanada eyaletlerinin sorunlarıyla Maritime Provinces de karşılaştı. 1812 savaşı'nın halka sağladığı refahtan sonra, artan nüfus kamu işlerinin yönetimine daha büyük bir katılım isteğinde bulundu. Joseph Howe yönetiminde Nova Scotia, yasama organının etki alanını yavaş yavaş genişletmeyi başardı ve 1848'de, hiç kan dökülmeden, tam bir parlamenter rejimle yönetilen ilk eyalet durumuna geldi. New Brunswick'te Meclis'in haklarını genişletme savaşımı aşama aşama, coşkudan uzak ve tutarsız bir biçimde yürütüldü. İlk üretim arttı. Kentler büyüdü ve kentlerde birçok fabrika kuruldu. Maritime Provinces'te özellikle balıkçılık ve gemi yapımı gelişti. Beş eyaletin toplam nüfusu 1851'de 2 382 000'den 1861'de 3 169 bine yükseldi. Gene de Kanada topraklarını paylaşan eyaletler, her biri ötekilerden bağımsız bir sömürge oluşturan yalıtık eyaletler olarak kaldı.

Bununla birlikte, ülkenin hızlı gelişmesi bir süre sonra yavaşladı. Büyük bayındırlık işlerinin durması, buğday fiyatının düşmesi ve Amerika'yla karşılıklılık antlaşmasının bozulması, 1860-1870 arasında iktisadi bir bunalıma yol açarak pazarları altüst etti. İşlerin durgunluğu karşısında, gerek kendi balık avlama yerlerini göz ardı



FRANSIZ YERLEŞMELERİ
XVII.-XVIII. YY.

eden karşılıklılık antlaşmasından, gerek eyaletlerarası bir Kanada demiryolu tasarısından vazgeçilmesinden hoşnut olmayan Maritime Provinces, kendisine kamu hizmetlerinde tasarruf ve geniş pazarlar sağlayacak bir siyasal birlik kurmak istedi. Bu arada iki Kanada eyaletinin birleştirilmesi, Fransızlar'ın İngilizler tarafından eritilmesi şöyle dursun, fransız etkisinin daha da güçlenmesine yol açtı. Her eyalette bölgesel sorunların ortaya çıkmasıyla milletvekilleri birkaç partiye ayrıldı. Din ve dil karşıtlıkları bu partilerin programlarını karmaşıklaştırdı. Bu durum çok geçmeden her türlü hükümet istikrarını bozdu; hükümetler ancak kısa bir süre, uzlaşmalar ve gizli pazarlıklar yardımıyla tutunabiliyorlardı. Bu durum gerçek bir siyasal durgunluğa yol açtı ve bu durgunluk, İngiltere'den ve Kanada'dan hoşnut olmayan ABD'nin bir istila tehdidiyle daha da ağırlaştı. Üstelik iktisadi bunalım, demiryollarının mali güçlükleri ve amerikan pazarının kapanması, durumu büsbütün kötüleştiriyordu. Bunun üzerine beş bölgenin birleştirilmesi tasarısı ileri sürüldü. Bu birlik, askeri güçleri iki katına çıkaracak, ticaret hacmini on kat artıracak, daha büyük, daha zengin, daha güçlü bir yurt ortaya çıkaracaktı.

Kanada delegeleri, 1864 eylülünde Maritime Provinces kongresi'ne işte bu tasarıyı sundular. Savları genel bir onay gördü, bir ay sonra aynı delegeler, gelecekteki Kanada federasyonu'nun kuruluş planını hazırladılar. İngiltere, duraksamalardan sonra, tasarıyı benimsedi. Tasarının kabulü bazı güçlükler çıkardı: Prince Edward adası federasyona katılmayı reddetti ve New Brunswick bir halkoylamasıyla tasarıya karşı çıktı. Ama Londra ve Birleşik Kanada, biri idari bir baskı, öteki gizli fonlar kullanma yoluyla, gerekli onamaları sağladılar. Ayrıca amerikan karşılıklılık antlaşmasının bozulması ve Kanada'nın irlandalı asilerce (fenianlar) istilası (1866) da buna katkıda bulundu. Sonunda eyalet delegelerinin eylül 1866 Londra toplantısında federasyon koşulları saptandı ve İngiliz parlamentosu bu konuda bir yasa hazırladı. Bu yasa tasarısı 29 mart 1867'de benimsendi, kraliçe Victoria tarafından ilan edilerek aynı yılın 1 temmuzunda yürürlüğü girdi.

Kanada konfederasyonu

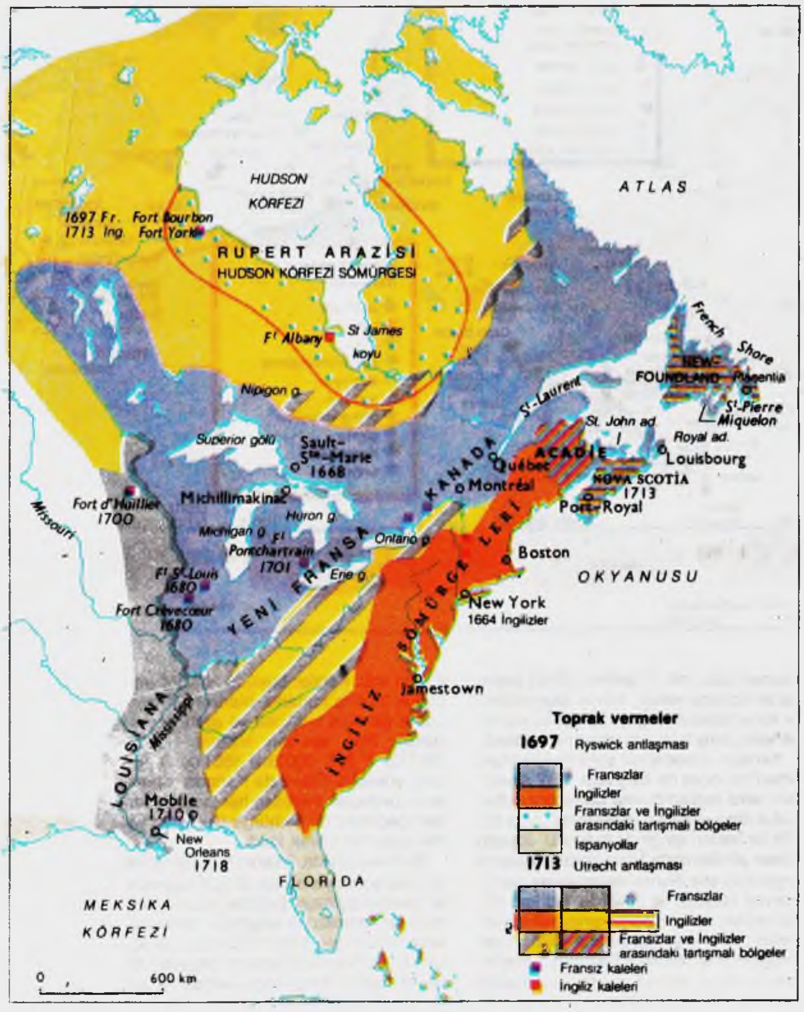
• *Büyüme ve gelişme çağı.* "Britanya Kuzey Amerikası yasası" adıyla Kanada anayasası'nı oluşturan 1867 yasası, yeni bir devlet kuruyordu: dört eyaleti, New Brunswick, Nova Scotia, Yukarı Kanada (Ontario) ve Aşağı Kanada (Québec) eyaletlerini birleştiren Kanada federasyonu. Anayasa bu devletin iç özerkliğini, ingilizce ve fransızcanın resmi dil olarak kullanılmalarını kabul ediyor, yetkileri federal hükümetle eyaletler arasında bölüştürüyordu.

Yeni federasyon tüm Kanada topraklarını kapsamıyordu. Ontario'nun B.'sındaki Rupert toprağı, Charles II'nin verdiği imtiyazla 1670'ten beri Hudson körfezi şirketi'nin malıydı ve Hudson körfezinin tüm hidrografik havzasını içine alıyordu. Bu bölgenin ötesinde, gene aynı şirketin kirayla işlettiği ve Kayalık dağlar'a kadar uzanan Kuzey-batı toprakları vardı. Bu iki bölge, 1811'de lord Selkirk tarafından Rouge ve Assiniboine nehirlerinin kavşağında küçük bir tarım sömürgesi kurulmasına karşın, yalnızca kürk avlanma bölgeleriydi. İşletme yavaş yavaş gelişirken, Kanada tüm bölgeyi satın alarak (1869), bu küçük Kızıl Irmak sömürgesini Manitoba eyaletine dönüştürdü ve bu eyalet, Louis Riel tarafından yönetilen ingiliz ve fransız melezlerinin kısa süreli bir ayaklanmasından sonra, Kanada federasyonu'na katıldı (1870). 1885'te Saskatchewan bölgesinde yeni bir melez ayaklanmasının başına geçen Louis Riel yenildi ve idam edildi.

Kayalık dağlar'ın B.'sında kalan topraklara gelince, ilk kez İspanyollar'ın ayak bastığı (1774), Cook'un keşfettiği (1778) ve Vancouver'ın üzerlerinde hak iddia ettiği (1792) bu bölgede, Büyük Okyanus'a kadar yalnızca Victoria ve Vancouver merkezlerinde az sayıda insan yaşıyordu. İngiliz Kolombiyası adıyla eyalet olarak örgütlenen bölge, 1871'de Federal Kanada'ya katıldı. O zamana kadar birleşmeyi kabul etmeyen Prince Edward adası da 1873'te bu örneğe uydu.

Atlas okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a kadar uzanan tüm ülkeyi kapsayan ve 3 milyon nüfusu bir araya getiren Kanada, tutucu Macdonald hükümetinin yönetimi altında (1874-1878 arasında liberal bir kesintiyle) kararlı bir biçimde işe koyuldu. Montréal'i Halifax ve Vancouver'a bağlayarak bütün eyaletleri sömürgeleştirme ve iktisadi gelişmeye açan bir demiryolu ağı kurdu. Manitoba'nın nüfusu yirmi yılda üç katına çıktı ve sanayi kuruluşları çoğaldı. Bununla birlikte tarım (tahıl ve süt ürünleri), ormancılık ve balıkçılığın da desteğiyle, ülke ekonomisinin temeli olmayı sürdürüyordu. 1867'den yüzyılın sonuna kadar, ticaret hacmi üç kat arttı.

1896'da tutucu hükümet Manitoba'daki okullar sorunu yüzünden düştü. Katolik kilise, dinsel eğitim özgürlüğünü kısıtlayan bir programa uymak istemedikleri için bazı katolik okullara mali yardımları kesen Manitoba yetkililerine şiddetle çatıyordu. Bunun üzerine fransız bir kanadalı olan Wilfrid Laurier, liberal bir hükümet kurdu. Bu hükümet Birleşik Krallık'a karşı tercihli bir tarife kabul ettirdi ve İngiltere'nin Boerler'e karşı açtığı savaş sırasında 7 000 gönüllü topladı. Öte yandan açıkça özerk bir siyaset izleyen Laurier, Kanada'nın ingiliz antlaşmalarıyla bağımlı olmasını ve ingiliz göçmenler dahil her türlü göçü istediği gibi düzenleme hakkını kabul ettirdi. Etkin bir göç siyasetiyle nüfus 1901-1911 arasında % 34 (5 731 000'den 7 201 000'e) arttı. 1905'te, Alberta ve Saskatchewan adlı iki yeni eyalet kuruldu. Aynı zamanda Laurier, ülkeyi baştan başa aşacak yeni bir demiryolu yapımını da başlattı. Bu siyasal önlemler sonucu üretimde, dolayısıyla ulusal zenginlikte büyük bir artış görüldü. 1911'de iktidar, liberallerden sir Robert Borden yönetimindeki tutuculara geçti. Birinci Dünya savaşı Büyük Britanya'nın Québec'te bile coşkuyla desteklenmesine yol açtı. 8 milyonluk bir nüfusun 600 000 kişisi, çoğu gönüllü olmak üzere, silaha sarıldı. Savaş sonunda Versailles'da Kanada da yer



1697-1713
ARASI SÖMÜRGELEŞTİRME

aldı ve barış antlaşmasına imza koydu. Kanada artık uluslararası bir güç olmuştu.

Savaş sonrasının iktisadi sorunları, eski partilerin yanında, tutucuların sanayi siyasetine karşı tarımcı ya da ilerici bir grubun da ortaya çıkmasına yol açtı. Kadınların da ilk kez oy kullandıkları 1921 seçimlerinde, Mackenzie King önderliğinde yeniden iktidara gelen liberal parti, iktidarı ilericilerin desteğiyle korudu. Mackenzie King yeni dışsatım pazarları aradı, Avrupa'dan Kanada'ya göçü destekledi ve vergileri azalttı. Buğday fiyatlarının yükselmesinden doğan bolluk yılları, ülkeye bir milyon göçmen çekti. Bunun sonucu olarak orman sanayisi büyük bir gelişme gösterdi, hidroelektrik santralların ve fabrikaların sayıları çoğaldı ve maden sanayisi (nikel, altın, amyant ve kobalt) üretiminde büyük bir artış gerçekleşti. Batı'da büyük buğday kartelleri kuruldu.

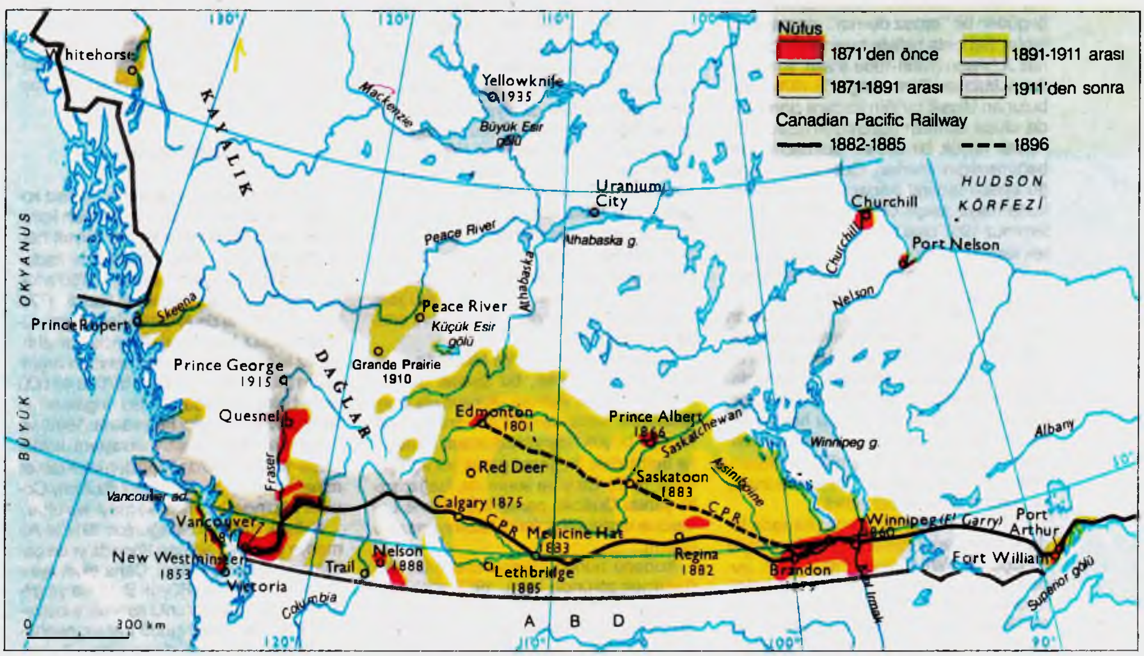
Ama 1929 dünya bunalımı birçok işletmenin iflasına yol açtı; fiyatların düşmesi tarımı felce uğrattı, kartelleri yıktı; ücretler ve gelirler büyük oranda düştü, kentleri, hatta kırları işsizlik sardı. 1930 seçimleri Richard Bennett liderliğindeki tutucuları iktidara getirdi. İktisadi durgunluğa karşı savaşıma girişildi, işsizlere para yardımı, ülkeye göçü durdurma, gümrük tarifelerinin yükseltilmesi ve çiftçilere prim verilmesi gibi önlemler alındı. Böylece Kanada, bütçe açıklarına karşın, bütün devlet tahvillerini başabaş ödeyip, bütün borçlarını güçlük çekmeden karşılayabildi.

Siyasal alanda James Woodsworth, 1932'de *Cooperative Commonwealth Federation* adıyla bir işçi-çiftçi partisi kurdu. 1926 İmparatorluk konferansı'nda, Kanada'nın metropol karşısındaki tam siyasal bağımsızlığı tanınarak İngiltere ile dominyonların "eşit statüde özerk topluluklar" oldukları bildirildi ve bu ilke 1931 Westminster Statüsü ile benimsenip ilan edildi. Bu tarihten sonra kendi uluslararası antlaşmalarını kendi imzalayan ve öteki ülkelere kendi elçilerini kendi atayan Kanada, bağımsızlığına Commonwealth'ın birlik ve bütünlüğünü korumak için kendi kabul ettiği sınırdan başka sınır tanımamaktadır. 1935 seçimlerinde iktidarı yeniden kazanan liberaller, dış ticarette bir artış sağlayarak, Büyük Britanya ve ABD ile antlaşmalar yaparak, iktisadi durumu güçlendirmeye çalıştılar ve özellikle ABD ile karşılıklılık antlaşmasını imzaladılar (1938). İki ulus arasındaki dostluk antlaşması, Ogdensburg antlaşması denilen karşılıklı bir askeri savunma paktı durumuna dönüştü (18 ağustos 1940).

İkinci Dünya savaşı'nda, Kanada, tarihinde ilk kez bir ülkeye (Almanya) savaş ilan etti. Aynı zamanda, kendi barış sanayisini bir savaş sanayisi durumuna dönüştürerek uçaklar, tanklar ve savaş gemileri de içinde olmak üzere, 10 milyar doları aşkın bir tutarda silah ve cephane üretti. Üstelik tarımıyla büyük bir tahıl ambarı durumuna gelen ülke, Büyük Britanya'ya büyük miktarda buğday ve yiyecek akıttı, ayrıca 700 milyon dolarlık bir borç verdi (1942). Bununla birlikte, askerlik sorunu,



1763-1774 ARASI KUZEY AMERİKA



BATI KANADA'NIN NÜFUSLANMASI

bir yanda zorunlu askerliğe karşı çıkan Québec, öte yanda bunu onaylayan ingilizce konuşan Kanadalılar olmak üzere, ülkeyi ikiye böldü.

Uzlaşmazlıktan sonra, 1948'de Başbakan olan Louis Saint-Laurent yönetimindeki Liberal parti, haziran 1957'ye kadar iktidarda kaldı. Ancak bu tarihte yapılan seçimlerde çoğunluğu tutucu parti (Progressive Conservative Party) kazandı ve bu partinin başkanı John George Diefenbaker Başbakanlığa geldi. 1949'da Kanada yeni bir eyaletin (Newfoundland) katılmasıyla daha da genişledi.

Şubat 1963'te Diefenbaker, ülkenin askeri savunmasının yol açtığı sorunlar nedeniyle azınlığa düştü. Liberaller çoğunluğu kazandı ve liderleri Lester Pearson Başbakan oldu.

Dış siyaset alanında Kanada, Birleşmiş milletler tarafından barışın korunması için yapılan bütün girişimlere katıldı ve nükleer denemelerin durdurulması konusundaki Moskova antlaşması'nı (1963) imzaladı. Dış siyaset konusunda ABD ile ilişkiler belirleyici bir nitelik taşıdı ve her iki ülke de aynı temel görüşleri paylaştılar (Atlantik ittifakı). Bununla birlikte, Ottawa büyük komşusu karşısında ısrarlı bir bağımsızlık gösterdi.

Anayasa konusunda, ekim 1964'te bir araya gelen federal Başbakanla Eyalet başbakanları konferansı'nda, Kanada anayasası'nda bir değişiklik öngören "Fulton-Favreau formülü" kabul edildi. Bu çözüm, eyaletlerce onaylandıktan sonra, ülke anayasasında değişiklik yapma konusunda tam yetkisi, Birleşik Krallık parlamentosu'ndan alınarak Kanada'nın kendi yasama organlarına geçecekti. Böylece Kanada tam bağımsızlığa yöneldi, bu bağımsızlığın simgesi olan ulusal bayrak 15 aralık 1964'te Kanada parlamentosu'nca benimsenip 15 şubat 1965'te kraliçe tarafından ilan edildi.

• *Fransızca ve ingilizce konuşan topluluklar arasındaki ilişkiler.* Kanada'nın en ciddi sorunu iki dil topluluğunun bir arada yaşamasının yol açtığı güçlüktü. Québec'te Ulusal birlik yöneticisi Maurice Duplessis, 1944-1959 arasında iktidara yeniden geldi (savaştan önce de iktidardaydı), hem tutucu, hem de amerikan sermayesine açık bir siyaset izledi. Bununla birlikte, ulusçu yanı, özellikle vergiler konusunda, eyaletin Ottawa'ya karşı özerkliğini geliştirmesine yol açtı. Ardından Jean Lesage yönetimindeki liberaller, 1960-1966 arasında, eyaletin yapılarını modernleştirme ereği güden bir "sessiz devrim" yapmaya çalıştılar. Bununla birlikte başında önce Daniel Johnson (1966-1968 arası), sonra da Jean-Jacques Bertrand (1968-1970 arası) bulunan Ulusal birliğin iktidara dönüşünde, ulusal sorunlar çözümden uzak kaldı. Ancak küçük bir azınlık Québec'in tam bağımsızlığını isterken, Québecliler'in çoğu eyaleti federal iktidarın vesayetinden kurtarmaya çalıştı. General de Gaulle'ün temmuz 1967'deki ziyareti onlara bir destek sağladı; çünkü fransız Cumhurbaşkanı yaptığı konuşmalardan birinde açıkça "özgür Québec"ten söz ediyordu.

Aralık 1967'de federal bir komisyon 1963'te kurulan krallık komisyonunun raporunu onayladı. Bu rapordaki reform tasarısı, başka şeyler arasında, Ontario'da, New Brunswick'te ve ikinci dili konuşan azınlığın en az % 10 olduğu her yerde, her iki dilin de resmi dil olarak kabul edilmesini öneriyordu. Şubat 1968'de düzenlenen "federal-eyaletsel" bir konferansta, bu reform ilkesi kabul edildi.

25 haziran 1968'de yapılan Kanada federal seçimleri, Liberal parti'nin zaferiyle sonuçlandı. Parti başkanı Pierre Elliott Trudeau 1968 nisanında Kanada Başbakanı oldu. Trudeau, Fransa'yı Québec'teki ayrılık yandaşlarını desteklemekle suçlayarak şiddetle kınadı. Ama 1969'da general de Gaulle'ün istifa etmesi ve nisan 1970'te Québec eyalet seçimlerinde federalizm yanlısı Robert Bourassa'nın 108 sandalyeden 72'sini kazanması, durumu yumuşattı. René Lévesque'in Québec Bağımsızlık partisi'yse, Parlamento'da ancak 7 sandalye kazandı. Bununla birlikte kimi bağımsızlık yanlıları tutumlarını sertleştirerek suikastlar düzenlemeye başladılar. Bu çalkantı ekim 1970'te Québec Çalışma bakanı Pierre Laporte'un öldürülmesiyle doruğuna ulaştı. Québecliler'in büyük çoğunluğu bu türlü eylemleri kınadı ve bu eylemler 1973 eyalet seçimlerinde gerçek bir zafer kazanan liberalleri güçlendirmekten başka bir şeye yaramadı.

Québec sorununa Trudeau'nun önerdiği çözüm, "birlik içinde adalet" görüşüydü. Ama Québecliler bu çözümü kabul etmedi ve haziran 1971'de Québec hükümeti, Victoria'da hazırlanan bir "temel yasa" tasarısını, bu tasarıda önerilen merkezcilikten uzaklaşma başlangıcını özellikle toplumsal yardım açısından yetersiz bularak reddetti.

Victoria başarısızlığı ve Québec'te durumun gerginleşmesi Trudeau'nun saygınlığına çok sert bir darbe indirdi. 30 ekim 1972 seçimlerinde, liberaller çoğunluğu yitirdi. Trudeau'nun ulusal birlik ve bütünlük konusunda yürüttüğü bir kampanyanın sonunda, gerçekte derin bir siyasal ve dilsel kopukluk ortaya çıktı. Trudeau'nun Québec partisi, nüfusun % 80'inin fransızca konuştuğu Québec'ten başka hiçbir yerde çoğunluk sağlayamadı. Liberal parti, tutucularla başabaş gittiği New Brunswick (nüfusun % 30'u fransızca konuşur) dışında, bütün öteki eyaletlerde azınlıkta kaldı. 1972 seçimleri sonunda, Kanada yan yana iki ulus sergiliyordu. Bu durum Trudeau'nun çelişkin bir biçimde, ingiliz Kanadalılar'ı "ayrılıkçı" olarak nitelemesine yol açtı (14 ocak 1973).

Trudeau'nun fiyatların denetimine ve satın alma gücünün desteklenmesine dayanan iktisat siyaseti beklenen sonuçları vermedi. Nisan 1974'te enflasyon, yılda % 10 artış sınırını aştı. Doların değer yitirmesi büyük boyutlara vardı. Öte yandan ülkede tam kapasite çalışan işletmeler, büyük kârlar sağlamayı sürdürüyorlardı. Yeni demokrat parti'nin sosyal demokratlarına göre, durum son derece bozulmuştu, bu sosyal demokratlar mayıs 1974'te tutucularla birlikte bütçeyi reddettiler. Seçimlere gitmek kaçınılmaz duruma geldi (8 temmuz).

Trudeau bu kez seçimlerden başarıyla çıktı. Meclis'teki 264 sandalyeden 141'ini kazandı ve üçüncü hükümetini kurdu. Meclis'teki milletvekillerinin üçte birini gönderen Ontario'nun ingilizce konuşan halkı, Québec'teki dil siyaseti karşısında gösterdiği kararlılıktan ötürü ondan hoşnut göründü. Gerçekten de Robert Bourassa, temmuz 1974'te, dillerin kullanımı konusunda Québec'i hükümran duruma getiren bir yasa tasarısı *(bill 22)* hazırlamış, bu yasada iş dünyasında ve teknik dünyada fransızcayı egemen bir dil durumuna getirmekle görevli bir kurum oluşturulması öngörülmüştü. Trudeau'ysa, durmaksızın bill 22'nin yasadışılığını ortaya koymaya çalışmıştı.

Trudeau bundan sonra kendi dış siyasetini izleyebilecekti, bu siyaset de salt ABD'ye dönük ilişkileri, Avrupa'yla dengelemekti. Ama içerdeki anti-enflasyonist siyaseti büyük hoşnutsuzluklara, hatta ülke tarihindeki ilk genel greve yol açtı (14 ekim 1976). Bir süre sonra da, bağımsızlık yanlısı Québec partisi lideri René Lévesque eyalet seçimlerini kazanıyordu (15 kasım).

Trudeau bunun üzerine stratejisini değiştirmek zorunda kaldı. 1977 sonbaharında Kanada birliği konusunda bir durum saptaması yapmakla görevli federal bir komisyon atadı, bir Eyaletsel ve federal ilişkiler bakanlığı kurdu. Ancak komisyon çalışmalara başlar başlamaz, Trudeau "yeni bir federalizm için" bir önlemler paketi yayınladı. Bu pakette, Britanya Kuzey Amerikası belgesi'ne geçerlik kazandırılması; azınlıkların dil haklarının güvence altına alınması; eyaletlerin özgül temsilini güçlendirmek amacıyla senato reformu gibi önlemler vardı. Ama Başbakanlar konferansı'nda (1979), Trudeau'nun tasarıları üzerinde bir anlaşmaya varılamayınca, Trudeau 22 mayısta yapılacak federal seçimler öncesinde tek başına kaldı. Kampanyasını *leadership* sorunu ve bir kez daha Kanada'nın geleceği konularında yoğunlaştırdı. Ama seçmenler artık kendisini izlemedi ve tutucu parti lideri Albertalı Joe Clark, onu yenmek için eyaletlerin öfkesiyle orta sınıfların tedirginliğinden yeterince yararlanmasını bildi. Bu zafer, Batı'nın *French Power*'dan öç almasıydı. Ama bu öç sonuçsuz kaldı, çünkü daha aralık 1979'da bir gensoru önergesinin oylanmasıyla azınlığa düşen Clark istifa etti. 18 şubat 1980 seçimlerinde Liberal parti salt çoğunluğu kazandı ve P. E. Trudeau bir kez daha iktidara geçti.

İlk büyük zaferi, Québec halkının mayıs 1980 referandumunda, René Lévesque'in önerdiği "hükümranlık-birlik" (Siyasal hükümranlık, iktisadi birlik) tasarısını oyların % 59,5'iyle reddetmesiydi. René Lévesque nisan 1981 eyalet seçimlerini kazandıysa da Trudeau'nun yıl sonunda ingilizce konuşanların desteğiyle kabul ettirdiği anayasanın benimsenmesi tasarısına karşı koyma çabaları bir sonuç vermedi (bu anayasa Québec'i öteki eyaletlerden farksız bir eyalet durumuna düşürmek tehlikesini taşıyordu). Bu tasarının 29 mart 1982'de Büyük Britanya tarafından resmen onaylanmasıyla, Kanada'nın tam bağımsızlığı kesinleşmiş oldu.

Başbakan Trudeau, şubat 1984'te parti başkanlığı ve Başbakanlıktan ayrılacağını açıkladı. Haziranda toplanan Liberal parti kongresi'nde John Turner başkanlığa seçildi ve Başbakan oldu. Eylül 1984'te yapılan genel seçimlerde iktidar el değiştirdi: muhafazakârlar iktidara geldi; parti'nin başkanı Brian Mulroney başbakan oldu. Muhafazakâr parti 1988 seçimlerini de kazandı. Québec, Kanada anayasasına katılma karşılığında "ayrı toplum" hakkını elde etti. Bazı eyaletler bu anlaşmayı onaylamadı. Mulroney'in anayasa reformu tasarısı ekim 1992'de referanduma sunuldu, ancak reddedildi. (Québec'te % 56,6, toplam Kanada'da % 54,8 "hayır" oyu). Bunun üzerine Mulroney, haziranda parti ve hükümet başkanlığından istifa niyetini açıkladı.

ASKERİ TARİH

Kanada ordusunun köklerini, fransız kolonları Kızılderililer'in akınlarından korumak üzere 1665'ten sora her dinsel bölgeden toplanan milis bölüklerine kadar götürebiliriz. Kanada taburları, 1760'a kadar ingiliz-fransız savaşlarına katıldı. 1775 ve 1812-1814'te de Amerikalılar'a karşı vuruşan ingiliz kuvvetleri yanında yer aldı. İngiliz hükümeti tarafından yeniden örgütlenen (*Militia Act*, 1868) ve 1870'te 40 000 kişiyi bulan Kanada ordusu, İngiltere'nin Mısır'daki sömürgeci harekâtına (1882) ve Boerler'e karşı yapılan savaşlara katıldı (1899-1902). 1876'da Kingston'da Kraliyet askeri koleji açıldı; 1904'te ingiliz Army Council'i tipinde bir milis konseyi kuruldu.

Birleşik Krallık'ın 4 ağustos 1914'te Almanya'ya savaş açması Kanada'yı da çatışmanın içine sürükledi. Daha ekim ayında 30 000 gönüllü Büyük Britanya'ya gitti. 1917'den beri zorunlu askerlikle beslenen Kanada askeri gücü fransız cephesinde 4 tümen ve 1 süvari tugayı bulun-

durmayı olanaklı kılıyordu; bu kuvvet, 1917'de, general Currie komutasındaki kanada kolordusunu oluşturdu. Bu birlikler, İeper (1915), Somme (1916) ve Vimy'de (1917) büyük yararlıklar gösterdi; toplam 600 000 askerinden 52 000'i savaş alanlarında öldü.

1923'te Kanada kuvvetleri, Savunma bakanlığı'nın yönetimi altında yeniden örgütlendi: bakanlık, milis, deniz ve hava kuvvetlerini birleştirdi. Milis kuvvetleri, 1939'a kadar 10 000 kişilik bir muvazzaf çekirdeği, yılda birkaç dönem hizmetle yükümlü muvazzaf olmayan milisleri (120 bin kişi), bir de 18-60 yaş arasındaki tüm vatandaşlardan oluşan ihtiyat milisleri içeriyordu. Altı hafif gemiden kurulu küçük bir donanma, bir kraliyet hava gücü (500 kişi), bindirilmiş polis birlikleri ile birlikte ülkenin askeri çatısını oluşturuyordu.

Kanada, 10 eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etti. 1942'de yeniden yürürlüğe konan, ama ancak 1944'te uygulanan zorunlu askerlik yoluyla bir milyondan fazla kişi seferber edildi. Kanada kuvvetleri, 1. Kanada ordusu'na komuta eden general Crerar'ın emri altında Dieppe'te (1942), İtalya'da, Normandiya'da (1944), sonra Hollanda ve Almanya'da yararlıklar gösterdi. Ayrıca Kanada Kraliyet hava kuvvetleri'nin (RAF) değerini de belirtmek yerinde olur. Bu kuvvetler, RAF için müttefik pilotlarının önemli bölümünü yetiştirdi; 1945'te 50'nin üstünde uçak filosu vardı. İkinci Dünya savaşı sırasında Kanada'nın verdiği ölü sayısı 41 000 kişiyi buldu.

Ülke, 1939-1945 arasında harcadığı çaba sonucu, dünya siyasal savunma örgütü içindeki sorumluluk alanını genişletti. 1940'ta ABD ile "Batı yarıküresi kuzey parçasının savunmasına katılmak üzere" bir sürekli birleşik komisyon kuruldu. 1949'da, önceki yıldan beri NATO üyesi olan Kanada, Kore savaşı'na katıldı; ama bu arada Almanya'da bulundurduğu kıtalarla Batı Avrupa savunmasına yardımlarını da gevşetmedi.

1969'da, Başbakan Trudeau, Kanada'nın askeri siyasetine yeni bir yön verdi; buna göre, bundan böyle Kuzey Amerika kıtasının savunmasına, Kanada'nın NATO içindeki yerini korumasına ve Kanada'nın barışın korunması için oluşturulan uluslararası güçlere katılmasına öncelik verilecekti. Kanada, ABD ile NORAD (North American Air Defense) antlaşmaları çerçevesinde işbirliğine gitti; Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki kara ve hava kuvvetlerini korudu; Vietnam, Kıbrıs ve Ortadoğu'da mavi bereli birliklere verdiği askerlerle Birleşmiş milletler'in gözetim görevlerine etkin olarak katıldı. 1968'de Kanada silahlı kuvvetlerinin tümü *"Canadian Armed Forces"* adı altında birleştirildi. Tek bir savunma genelkurmayı kurularak dört büyük kuvvet komutanlığı buna bağlandı.

Mobile Command, gerek NATO, gerekse BM çerçevesinde harekâtlara katılabilecek tüm hava ve kara müdahale birimlerini bir araya getirir. Bu kuruluş, özellikle Kanada'da bulunan 1 paraşüt grubu ile 3 piyade tugayını, Almanya'da 1 tugay ile çeşitli sembolik birlikleri (Kıbrıs, Yakındoğu) içerir. Ayrıca Kanada ve Avrupa'da avcı uçak ve helikopter filoları vardır. *Maritime Command* ise tüm deniz kuvvetlerini kapsar. Bunlar 1 500 tonluk 3 denizaltı, 2 200-3 500 t arasında 20 kadar denizaltı avcı gemisi ve birkaç lojistik gemi ile bir helikopter filosu olmak üzere 6 deniz keşif uçağı filosundan oluşur. *Air Command*, tümüyle Kanada'nın NORAD'a katkısıdır. Bu kuruluş, Kuzey Amerika'yı kapsayan "Pinetree Line" radar istasyonlarının büyük bölümünü işletir. Etkin kuvvetleri, 3 adet C.F. 101 avcı filosundan oluşur.

Communications Command, stratejik haberleşme ağının işleyişini denetler. Ayrıca, bir *Training System* okulları, seçici ve yetiştirici kurumları içerir. 1990 yılında, tüm Kanada silahlı kuvvetleri 90 000 kişiden oluşuyordu. Savunma bütçesi GSMH'nın % 2,2'sinin karşılığıdır: bu bütçe içinde büyük ağırlık hava kuvvetlerine verilmiştir.

ANAYASA

Kanada Konfederasyonu, mart 1982'ye kadar 1867 Britanya Kuzey Amerika yasası'yla yönetildi. Bu tarihe kadar, yasama gücü Kabine tarafından temsil edilen İngiltere tahtının ve Senato'yla Avam kamarası'ndan oluşan Parlamento'nun elindeydi. Kabine tarafından önerilen ve genel vali tarafından onaylanan Senato üyeleri ömür boyunca atanıyorlardı. Avam kamarası üyeleriyse, tek turlu, tek isimli, tek dereceli genel oyla ve beş yılı aşamayan bir dönem için seçiliyorlardı.

Yürütme gücü İngiltere tahtınındı. Taht, bir genel vali tarafından temsil ediliyor, Başbakan tarafından seçilen Kabine de genel valiye yardımcı oluyordu. Genel vali, Kanada hükümetinin önerisi üzerine kral ya da kraliçe tarafından beş yıllığına atanıyor ve kendi kabinesinin öğütlerine göre davranıyordu. Kabine üyelerinin çoğu bakanlıkları da yönetiyor ve Parlamento'da yer alıyorlardı.

Yargı gücü, Kanada hükümetinin üçüncü öğesini oluşturuyordu. 1875'ten sonra Yüksek mahkeme, hukuk ve ceza işlerinde yüksek istinaf mahkemesiydi. Eyalet mahkemeleri eyaletlere bağlıydı, ama eyalet yüce divanlarının yargıçları Kanada hükümeti tarafından atanıyorlardı.

1867 Yasası, eyalet hükümetleriyle federal hükümet arasında çok dikkatli bir yetki dağılımı gerçekleştirmişti. Federal hükümet, her eyalette, yürütme yetkisi taşıyan ve görev süresi beş yıl olan bir genel vali yardımcısı (vali) atıyordu. Ayrıca her eyaletin halk tarafından seçilen bir Yasama meclisi vardı. Québec eyaletiyse, üyeleri ömür boyunca atanan bir Yasama konseyi'ni koruyordu. Belediye yönetimi eyaletlere göre değişiklik gösteriyor, her eyalet kendi topraklarını genellikle belediye ve bazen de kontluk, site, kent, köy, kanton, kırsal belediye ya da belediyeli kasaba olarak adlandırılan bölgelere bölüyordu.

Anayasa'nın Kanada'ya devredilmesiyle (mart 1982) ülke ingiliz Parlamentosunun yetkisinden tamamen kurtuldu ve Kanada'ya kendi Temel yasasını isteği gibi düzenleme olanağı sağlandı. Anayasaya, tüm kanada yurttaşlarına aynı hakların tanınmasını ve özellikle kültür ve dil çoğulculuğuna saygı gösterilmesini güvence altına alan bir "Hak ve özgürlükler temel yasası" eklendi. Bir "anayasa değişikliği formülü", olası anayasa değişikliklerinde uyulacak yöntemleri saptadı. 1983'te başlayan anayasa değişikliği çalışmaları, 1993 başına gelindiğinde hâlâ kesin bir sonuca ulaşamamıştı.

FRANSIZCA EDEBİYAT

Fransa'dan gelen ilk gezginler ve ilk kolonlar, keşiflerini anlatan yazılarında çoğu kez ilgi çekici bir içerikle biçim güzelliğini birleştirmeyi bildiler (Jacques Cartier, Champlain, Marc Lescarbot, P. Biard, Pierre Boucher). Cizvitlerin *Relations*'u yalnız vazgeçilmez bir belge olmakla kalmaz, aynı zamanda çok güzel sayfalar da içerir. Aynı biçimde Marie de l'İncarnation'un *Lettres*'i de mistik edebiyatın başyapıtları arasında yer alır.

Asıl kanada edebiyatı, 1665'te, günlük konuları işleyen şiirlerle başladı ve 1728'de yarı kahramanlık, yarı komedi şiirlerine yöneldi. İlk düzyazı yapıtları, rahibe Duplessis'in yıllıklarıyla (1741), daha sonra Mme Bégon'un mektuplarıdır. İngilizler'in ülkeyi fethinden sonra matbaanın gelmesiyle birlikte, siyasal broşürlerin ve gazetelerin, özellikle, ömrü pek kısa süren *Gazette littéraire de Montréal*'in ortaya çıktığı görüldü.

1791'de kabul edilen anayasa rejimi, gazeteciliğin ve parlamento belagatinin gelişmesine yol açtı. Şiir, genellikle yurtseverlik duygularından esinlenen, XVIII. yy. zevkine uygun, küçük parçalarla sınırlı kaldı. Bu tarzda yazanlar arasında Joseph Quesnel (1749-1809), Joseph Mermet (1775-1820), daha sonra Napoléon Aubin (1812-1890) ve şiirlerini ilk olarak bir kitapta toplayan Michel Bibaud'yu (1782-1857) sayabiliriz.

1830 Fransız devrimi ve 1837 ve 1838 "yurtseverler" ayaklanması, kanada edebiyatını liberal ve Kilise aleyhtarı bir zihniyet yönünde etkiledi. Parlamento kürsüsünde Louis-Joseph Papineau'nun (1786-1871) kişiliğinde somutlaşan bu zihniyet, François-Xavier Garneau'nun (1809-1866) kanada halkının destanını geniş bir fresk biçiminde sunan *Histoire du Canada*'sını (Kanada tarihi) canlandıran ruh oldu.

Montréal Kanada enstitüsü'nden (kuruluşu 1844) de teşvik gören bu papaz sınıfı aleyhtarlığı, Arthur Buies'nin (1840-1901) *la Lanterne*'iyle son olarak gazetecilik alanında anlatımını buldu (1868). Ancak, Kilise buna tepki göstererek 1852'de Laval üniversitesi'ni kurdu ve bu hareketin üstesinden geldi.

Romantizm, Crémazie'nin (1827-1879) yurtseverlik şiirleri, rahip Casgrain'in (1831-1904) öyküleri ve Lamartine'inkilere özenen dizeleriyle ürkekçe ve gecikerek ortaya çıktı. *La Légende d'un peuple* (1887) adlı yapıtıyla *la Légende des siècles*'in bir benzerini ortaya koymak isteyen Louis Fréchette (1839-1908), Victor Hugo'ya öykündü. Onun çevresinde yer alan Pamphile Le May (1837-1918), William Chapman (1850-1917), Adolphe Poisson (1849-1922) ve Alfred Garneau (1836-1904), benzer bir lirizm üzerinde kendi aralarında rekabet ettiler. Roman, Aubert de Gaspé'nin *les Anciens Canadiens*'iyle eski töreleri anlattı, Gérin-Lajoie'nın (1824-1882) *Jean Rivard*'ıyla toprağa dönüşü öğütledi, Joseph Marmette'in (1844-1895) kalemiyle tarihi canlandırdı, Laure Conan'ın (1845-1924) kalemiyle de ruhları çözümledi.

Jean Charbonneau'nun "Montréal edebiyat okulu"nu kurması (1895), bir dönüm noktası oldu. Bu okul, en başta, kurucusu gibi parnasçı olan şairleri bir araya getiriyordu. Ama sonların arasında, bir Saint-Laurent destanı meydana getirmeyi deneyen Charles Gill (1871-1918) gibi romantikler ya da Albert Lozeau (1878-1924) gibi içtenciler de yok değildi. Fakat, bu okul en heyecan verici temsilcisini, Verlaine ve Rimbaud'ya rakip olmak isteyen ve daha yirmisine varmadan akli dengesini yitiren Émile Nelligan'da (1879-1941) buldu. Bu okula tepki olarak ortaya çıkan (1909) "Terroir okulu", Nérée Beauchemin'i (1850-1931) öncüsü olarak görüyordu ve ona ruh veren temsilcisi Albert Ferland'dı (1872-1943). Fakat bu okuldan Paul Morin (1889-1963) ve René Chopin (1885-1953) gibi yazarlarda, yine de, Anna de Noailles ve Henri de Régnier tarzında kozmopolit ve sanatkârca bir esin varlığını sürdürmekteydi.

Fransız Louis Hémon'un *Maria Chapdelaine*'inin (1914-1916) başarısı, Terroir akımını cesaretlendirdi ve düzyazı alanında, Damase Potvin'in romanları, Adjutor Rivard'ın öyküleri, büyük bir bitki uzmanı olan rahip Marie-Victorin'in taslaklarıyla yeteneklerini ortaya koyduktan sonra, Félix Antoine Savard'ın (*Menaud, maître-draveur*, 1937) roman-şiirlerinde ve lirik tablolarında doruğuna varmasını sağladı. Bu arada, Claude-Henri Grignon'un (1894-1976) *Un homme et son péché*'siyle (1933) köylü cimriliğinin tasviri acımasız bir

hal alırken, Ringuet'nin (1895-1960) *Trente Arpents*'ı (1938) kırsal yaşamın çöküşünü sergiliyordu. Jean-Charles Harvey (1891-1967), *les Demi-Civilisés*'sinde (1934), daha o zamandan, amerikan yaşam biçimine karşı bir protestoyu dile getirdi. Romancı Léo-Paul Desrosiers (1896-1967), konularını tarihten aldı. Uzun zaman bilginlerin çalışma konusu olarak kalan tarih, yalnızca kurumlararası mücadelelere yönelen Thomas Chapais'den (1858-1946) sonra, rahip Lionel Groulx tarafından yeniden ele alındı ve ondan dersler ve yönergeler çıkarıldı. Öte yandan, monsenyör Camille Roy (1870-1943), edebiyatın ilk bilançosunu yaptı; Edouard Montpetit (1881-1954) siyasal iktisat üzerine incelemeleri başlatarak bütün bir eleştirmenler ve toplumbilimciler kuşağının izleyeceği yolu açtı.

Robert Choquette (doğm. 1905) ve Alfred Desrochers'nin (1901-1978) kaleminde henüz geleneksel niteliğini koruyan şiir, İkinci Dünya savaşı arifesinde, metafizikçi ve huzursuz şair Saint-Denys Garneau'nun (1912-1943) kalemiyle yeni bir kimlik kazandı ve 1940'tan sonra, bunaltı ve yalnızlık şairleri olan Alain Grandbois (1900-1975) ve Anne Hébert (doğm. 1916) ile dinsel esinli Rina Lasnier'in (doğm. 1915) kişiliğinde ustalarını yetiştirdi. Gerçeküstücülük, ressam Paul-Émile Borduas'nın otomatikçi yapıtlarıyla geç boy gösterdi. Gaston Miron'un 1953'te Hexagone grubunu ve yayınlarını kurmasıyla yeni şiir, kendine taşıyıcılık yapacak bir güç buldu. Yalnızlık şairleri (Roland Giguère, Fernand Ouellette) ile art gerçeküstücü şairlerin (Gilles Hénault, Claude Gauvreau) yerini vatana dönüş yapmış şairler (Paul-Marie Lapointe, Gatien Lapointe, Jean-Guy Pilon) ve az sonra da "devrimöncesi" şairler (1963'te *Parti pris* dergisini kuran Paul Chamberland ve ayrıca Yves Préfontaine, Jacques Brault) aldı.

Öte yandan, İkinci Dünya savaşı sırasında birçok yayınevinin açılması, romanın değişikliğe uğraması için elverişli bir ortam hazırladı. Romanın, henüz kırsal esini sürdüren Germaine Guèvremont gibi yetenekli temsilcileri bulunmakla birlikte, Roger Lemelin (doğm. 1919) ve doğum yeri olan Batı'nın uçsuz bucaksız ovalarının anılarını zihninden bir türlü atamayan Gabrielle Roy'nın (doğm. 1909) kalemiyle kent çevrelerinin betimlenmesine yöneldi; Yves Thériault'nun (doğm. 1915) *Aaron*'u (1954) ve *Agaguk*'u (1958) ile etnik azınlıkların yaşamını dile getirdi; Robert Charbonneau ve Robert Élie ile ruhbilimsel çözümlemelere el attı. Jean Simard ve Pierre Baillargeon, tatlı sert bir hiciv türü uyguladılar. Bir inanç bunalımı geçiren ve bunun çeşitli evrelerini şiir ve denemelerinde sergileyen François Hertel'de de aynı hicivciliğe rastlanır. Jean-Paul Pinsonneault ve Gilles Marcotte da din adamının manevi bunalımını anlattılar. Claude Jasmin ve Eugène Cloutier kovalanan insan temasını işlediler. En yetkin temsilcisini herhalde André Langevin'de (doğm. 1927) bulan bir tür yenigerçekçilikten de söz edilebilir. Fakat Anne Hébert'in *Chambres de bois* (1958) ve özellikle *Kamouraska* (1970) adlı yapıtlarıyla gözlemci roman, yerini yaratıcı romana bıraktı. *Une saison dans la vie d'Emmanuel* (1965) adlı romanından sonra çeşitli yönlerde kendisine bir yol arayan Marie-Claire Blais bu akıma bağlanabilir. Hubert Aquin, Jean Basile, Real Benoît, Réjean Ducharme ve daha sonra başka modalara kendini kaptıran Jacques Godbout'nun *l'Aquarium*'u (1962) ile roman, "yeni roman" tekniğine yaklaştı. Victor Lévy Beaulieu gibi bazı yazarlar, *Parti pris* okulunun tezini benimseyerek sömürge ve proleter yaşamının sefaletini daha iyi belirtebilmek için, yapıtlarında, Montréal işçi mahallelerinin bozuk dili joual'i kullandılar.

Joual'i kitlelerle iletişim sağlayan bir araç olarak gören Michel Tremblay, Michel Garneau ve Jean Barbeau'nun tiyatrosu için de aynı şey söylenebilir. Fakat XIX. yy.'da hemen hiç rastlanmayan bu türün yeniden doğuşunda başka etkenlerin de rolü vardır: XVII. yy. püriten rahipleri tarafından konulmuş yasakların kalkması ve özellikle de seyirci kitlesinin genişlemesi. Bu yenidendoğuş süreci iki aşamada gerçekleşti: önce, artık büyük bir metropol durumuna gelen Montréal'de, P. Émile Legault'nun Compagnons de Saint-Laurent (1938-1952) amatör oyuncular topluluğu, arkadan da Théâtre du Nouveau Monde'dan (1951) kaynaklanan düzenli topluluklar kuruldu; sonra da televizyon ortaya çıktı. Birinci aşamada P. Gustave Lamarche'ın (doğm. 1895) yapıtları yer alır; ikinci aşamadaysa hareket çeşitli görünüşler alarak Paul Toupin'de klasik, Gratien Gélinas'ta hicivci, Jacques Ferron'da bağımlı, Marcel Dubé'de gerçekçi ve ruhbilimsel, Jacques Languirand'da fantezist bir niteliğe bürünür. Seyirci kitlesinin genişlemesi, aynı zamanda, canlı bir folklorla beslenen şarkı türünün gelişip serpilmesini sağladı. Önceki yüzyılda Ernest Gagnon, daha sonra da Édouard Zotique Massicotte ve Marius Barbeau tarafından derlenen folklor örnekleri, Félix Leclerc, Gilles Vigneault, Robert Charlebois ve daha birçokları sayesinde uluslararası bir başarıya ulaştı.

Bütün bu kaynaşma, "sakin devrim" adı verilen ve Québec'in bağımsızlık özleyişlerinin yanı sıra bütün değerlerin tartışma konusu yapılmasında anlatımını bulan bir genel değişim ortamı içinde yer almaktaydı. Hatta dil bile, gerek joual kullanımı, gerekse onu başka araçlarıyla birleştirmenin yollarını arayan Claude Gauvreau ve Claude Péloquin'in laboratuvar deneyleriyle bir sorun durumuna getirildi. Bunun sonucu olarak, bütün temsilcilerinin sayılmasına olanak bulunmayan son derece zengin bir edebiyat ortaya çıktı. Yukarıda adlarını andığımız yazarlara, geçmişe eleştirici bir gözle bakan Guy Frégault, Jacques Brunet ve Robert Lionel Séguin gibi yeni tarihçileri, Jean Le Moyne, Gilles Marcotte, Pierre de Grandpré, Jean Éthier-Blais gibi mükemmel edebiyat eleştirmenlerini ve Gérard Bergeron, Marcel Rioux, Jacques Grand'Maison gibi toplumbilimcileri de eklememiz gerekir.

İNGİLİZCE EDEBİYAT

Eğer ilk kâşiflerin ve sömürgecilerin anlatılarından günümüz yazarlarına ve bu arada, süpermarketler gerçeğini de ihmal etmeyen Tom Wayman'a kadar uzanan bir kanada edebiyatı varsa, bu, gerek konuları, gerekse edebiyat kurumlarıyla hem ingiliz, hem de amerikan edebiyat geleneklerinden ayrıldığı ölçüde var olan bir edebiyattır. Britanya krallığı'na bağlılığın bir gereği olan ingiliz edebiyatına bağlılık, zorunlu olarak biçimseldir; kıtanın farklılaşmamış yapısı ve toplumsal dokunun yoksulluğu karşısında, kurumlaşmış, böyle sunulan bir söylemin varlığını gösterme aracıdır. El değmemiş bir doğanın varlığına sıkıca bağlı olan sürekli bir kıta boşluğu duygusunun itişiyle batıya doğru hemen hemen geometrik bir biçimde ve atlı birliklerin devamlı gözetimi altında ilerlemenin dışında, ulusal topraklara özgü bir tarihin bulunmayışı, yazarları, ülkenin her noktasında kendini soyutlanmış gören ve varlığını kanıtlamak için kodlanmış, dar bir dile (Northrop Frye'nin deyişiyle, garnizon dili; McLuhan'ın deyişiyle, yarı aşiret dili) öncelik tanımak zorunda kalan bir topluluğun dilini benimsemeye götürdü. Kanada'nın açıkça Kuzey Amerika kültür çevresine girmesi, *American way of life*'ı (Amerikan yaşam biçimi) benimsemiş olması, bu ana eğilimde bir değişiklik yapmadı; çünkü metropolleri bile adeta boşluğun kenarında bırakan ve zihinleri antitetik bir hayale (yalnızlık ve topluluk, doğaya düşmanlık ve kıtanın işgalinde doğayla işbirliği yapma) zorlayan geniş mesafeler ve haşin doğa varlığını sürdürmektedir. Leonard Cohen'in gösterdiği gibi, türdeş ve kesintisiz bir mekân deneyiminin varlığını gerektiren bir kopukluk edebiyatı burada sözkonusu olamaz: *The Favourite Game*'in Westmount'u, Montréal'in içinde bir kale gibidir ve bu kale, Kanada boşluğunu -sözcüklerin bütün özelliklerini yitirdiği ve düşman canavarın, dışarıdaki dünyanın, ham verinin pusuda beklediği yer olan Kanada boşluğunu- simgeler. Yazar, bu içeriyle, bu dışarı arasında bir aracıdır. Örneğin, Cohen'in, ulus imgeler evrenini betimlerken yahudilik kavramına başvurması anlamlıdır. Yerelleşmiş, ama köksüz ve gerçek bir yerli gelenekten yoksun bu imgeler evreni, sözlü gelenekle beslenen Québec imgeler evreninden farklıdır. Kültür ve edebiyat, göçmenliği nedeniyle ister istemez topluma minnet duyan göçmen yazarı kendisiyle bütünleştirir, ama aynı zamanda onda sürekli bir gariplik duygusuna yol açar. Ayrılıkçı Ortadoğu sürgünleri (Naim Kattan), burada sığınılacak bir toprak ve bir edebiyat bulurlar. Bu edebiyatta, federal kurumlar önemli bir bağ işi görür, çünkü kültür ve mekânın verdiği herhangi bir gerçek bağ yoktur. Bunun bir istisnası, izola'dan izola'ya iletişim ağını en iyi biçimde kurarak gerçeği bütünleştirmeyi bilen ve böylece aynı zamanda yazı'nın bu işe uygunluğunu bir kez daha kuşkulu kılan "monarşik" yazar, radyodur. Genellikle, ikinci sıradan bir edebiyat olarak okunan ingilizce kanada edebiyatını böyle yapan, onun ulusal ya da kültürel kimliğine özgü bir kusur değil, fakat coğrafyası ve mekân içinde yayılış tarzıdır. Fakat, ingilizce kanada edebiyatı bu yüzden çağına uygun bir nitelik de kazanır: nesnellik ve gerçek yaşamı gözlemleme eğilimleri, sonuçta her türlü organizasyonun güçsüz kaldığı bir dünyayla karşı karşıya olma duygusu, XX. yy. amerikan edebiyatıyla terk edilmişlik duygusuna bağlı uluslararası temalarla bir akrabalığın varlığına işarettir. Nitekim, Malcolm Lowry'nin İngiliz Kolombiyası'na yerleşmesi, bu uygunluğun tamamlayıcı bir kanıtıdır.

1880'e kadar, önce gezginlerin ve kâşiflerin (David Thompson, Samuel Hearne) anlatılarıyla beslenen ingilizce kanada edebiyatı, aynı zamanda hem milliyetçilik düşüncesine açıldı, hem de büyük ölçüde bölgesel esinli kaldı. Nova Scotia kökenli Thomas Chandler Haliburton (1796-1865) *The Clockmaker* adlı yapıtında bu iki eğilimi birden sergiledi. Bölgesel bölünme, bazen Prairies'nin, bazen Maritime Provinces'in, bazen de Batı'nın anımsanması biçiminde varlığını sürdürdü. 1880'den sonra, ülkede nüfusun daha yaygın bir duruma gelmesi sonucu basın araçlarının artmasına bağlı olarak gerçek bir okuyucu kitlesinin oluştuğu görüldü. Yazarların sayısı arttı. Bunlar genellikle küçük kentlerde oturuyorlardı. Böylece iki tür roman ön plana geçti: tarihsel roman, bölgesel roman. Bunlardan biri, ulusun şimdiki durumunu, öteki de onun arkeolojisini ele alıyordu. Bölgecilik, gerçek bir yaratıcı geleneğin başlayabilmesi için zorunlu olan yerel özellik, somutluk anlayışını getirdi. Bunun sonucu olarak, Birinci Dünya savaşı sonrasında, Robert Stead (1880-1959), Martha Ostenso (1900-1963) ve Frederick P. Grove (1871-1948) ile bir tür gerçekçilik gelişti. Bu, artık yalnızca Prairies ile ilgili olmayan ve o tarihe kadar *kent yaşamı*'nı anlatmanın alışılmış yolu olan tarihsel romanı gereksiz kılan bir gerçekçilikti. Mordecai Richler, 1954'ten başlayarak, kanada edebiyatının, bir tür Proteus olarak gördüğü dünyaya sorduğu sorularla gerçek bir çağdaşlığa ulaştığını gösterdi. Şiir alanında, Archibald Lampman (1861-1899) ve Charles G.-D. Roberts (1860-1943), sanat yaratışının kültürel verilerini saptadılar: doğanın nesnel bir biçimde ele alınması, bölgeciliğin silinme-

si; Wordsworth'tan Tennyson'a kadar ingiliz şairlerinden alınan derslerin etkisini sürdürmesi, aynı zamanda hem kişisel, hem de ortak bir deneyimin dile getirilmesini hiç de önlemiyordu. E. J. Pratt (1883 -1964), 20'li yılların angloamerikan şiirinin biçimsel etkisi altında bu damarı işleyerek, onu mitik bir görüş yönünde genişletti ve ulusal imgeler evreninin gerçek gücünü vurguladı. Televizyonun yaygınlık kazanması, Kanada'da, başka hiçbir yerde olmadığı kadar, yazarın koşullarını değiştirdi ve birçok yaratıcıyı kendine çekti. Bir yanda, iletişim düzeninin yarı ücretlileri, öbür yanda düşük tirajlı yayınlarla yetinmek zorunda kalanlar olmak üzere bir bölünme meydana geldi. Bu, belki ortak bir bölünmeydi, ama yine de yerel edebiyat yaratışının ilk mantığını taklit eden bir bölünmeydi. İngilizce kanada edebiyatı, gerek temalarıyla, gerekse söylem üretim durumları bakımından son derece dikkat çekici bir ulusal mitoloji oluşturur.

GÜZEL SANATLAR

• *Keşifler dönemi.* Keşfedilmesinden hemen sonra, Kanada, harita tezhipçilerini (Arques papazı, Pierre Desceliers [1500'e doğr. - 1558'den sonra]) ve yolculuk anlatılarını resimleyen gravürcüleri (Giovanbattista Ramusio'nun *Delle navigationi e viaggi* [1550-1559] adlı derlemesindeki ünlü Hochelaga planının yaratıcısı gibi) esinledi. Eski haritacılık usûllerine göre yetişmiş olan kâşifler de avrupalı profesyonel gravürcülere bol miktarda harita ve resim sağladılar; örneğin Champlain'in 1612'de yaptığı haritaya David Pelletier adında bir gravürcü de katkıda bulunarak imzasını attı. Tartışma konusu olmasına karşın *Brief Discours*'daki (1601, Providence kitaplığı, ABD) suluboyalar da büyük olasılıkla Champlain'e aittir. Böylece Kanada ve Kanada halkı hakkındaki ilk izlenim ortaya çıkar; bu, Avrupalılar'ın bilinen dünyanın bir ucunda yaşayan "vahşiler" ve "ucubeler"le ilgili önyargılarının etkisiyle gerçeklerden büyük ölçüde uzaklaşmış bir görüntüdür. Bu dönemin en dikkate değer yapıtlarından biri cizvit Louis Nicolas'nın *Histoire naturelle*'ini (1685'e doğr.) resimlemek amacıyla yapılmış *Codex canadiensis* desenleridir; bunlar, naif ve hoş bir üslupla Yeni Fransa'nın insanları, hayvanları ve bitki örtüsü hakkında genel bir fikir verirler.

Fransa'da Kanada konusunda bu düşsel imge gelişirken, sömürgeciler Acadie'ye ve Saint-Lawrence kıyılarına yerleşmeye başladılar. Port-Royal'deki (bugün Annapolis Royal), Saint Croix adasındaki (bugün Saint Croix ırmağındaki Dochet adası) ve Québec'teki ilk yerleşim planları Champlain'in sayesinde bilinmektedir. Bunlar kare biçiminde ve sebze bahçeleriyle çevrili yapılardan başka bir şey değildir. Kısa süre sonra Saint-Lawrence ırmağı boyunca ve ırmak kıyısında evler, antrepolar ve küçük kiliseler çoğalmaya başladı. Cizvitler Saint Marys'de Huronlar için çitlerle çevrili bir köy (bugün Ontario'da Midland yakınlarında yeniden kurulmuştur) yaptılar; daha sonra bu köyü İroquoilar'ın eline düşmemesi için yaktılar (1648).

• *Fransız yönetimi.* 1608'de kurulan Québec kendine özgü görünümünü XVII. yy.'ın sonunda kazandı. Jean Bourdon'un (1601'e doğr. - 1668) 1660'ta yaptığı plan, ticaret merkezi olan aşağı kentle din ve yönetim merkezi olan yukarı kenti birbirinden ayırıyordu. Valiye ait Saint-Louis şatosu denilen bir saray (1694'te Frontenac tarafından yeniden yapıldı); Claude Baillif (1635'e doğr. - 1698) tarafından 1684'te, sonra G. Chaussegros de Léry (1680'e doğr. - 1755'e doğr.) tarafından 1744'te yeniden inşa edilen piskoposluğa ait N.-D.-de-la-Paix adında bir katedral (1647) ve bir seminer binası (1677); cizvitlere ait bir bina (1666); azize Ursula tarikatına ve fransiskenlere ait birer manastır (sırasıyla 1641 ve 1693'te kuruldu); bir düşkünlerevi (1654) ve genel bir hastane (1671) yapıldı.

Daha sonra kurulan Montréal de (1642) aynı biçimde gelişti. Önceleri küçük bir kale olan kent kısa zamanda büyüdü ve güçlü tahkimatlarla donatıldı. Saint -Sulpice tarikatı üyelerince yönetilen Notre -Dame kilisesi 1672'de yapıldı; 1645'te bir düşkünlerevi, 1692'de bir cizvit manastırı, 1693'te bir fransisken manastırı kuruldu. 1697'de yapılan küçük Bonsecours kilisesi'yse günümüze kadar ilk biçimini hemen hemen koruyabilmiş tek yapı oldu.

Montréal'de de, Québec'te de başlangıçta küçük olan yapılar nüfusun artmasıyla büyüdü ya da yeniden yapıldı. Dış görünüşleri soğuk olan kilise ve capellaların içleri genellikle oymalı, resimli ve yaldızlı sunakarkalıklarıyla süslenmiştir, bunlar arasında Noël Levasseur'ün (1680 -1740) Québec'te, azize Ursula tarikatı için yaptığı kilise (1734-1739) en dikkat çekici olanıdır. Bu dinsel yapıların plan ve süslemeleri daha sonra kırsal kesimde yapılan kiliselere örnek oldu. Kiliselerin kimileri *"récollette"* tipinde (yassı absidali) kimileri ise çapraz sahınlı ve yuvarlak absidalıydı. Yavaş yavaş çeşitli heykel okulları da ortaya çıkmaya başladı: bunların başlıcaları Québec'teki Levasseur ve Baillairgé okulları, Trois-Rivières'deki Gilles Bolvin (1711-1766) okulu, Montréal'deki Philippe Liébert (1732-1804) ve Louis Quévillon (1749-1823) okullarıydı. Heykeltıraşlar Ortaçağ'ın lonca sistemine uymadan çıraklar alıyor, bilgilerini birkaç kuşağa aktarıyorlardı. Böylece üsluplar fazla değişmeden XIX. yy.'a kadar geldi. Ayrıca ibadet yerlerinin yaygınlaşması da çeşitli resim ve kuyumculuk ürünlerine gereksinimi artırdı, ama metropol merkantilizmi ülke içinde bu tür yapıtlar üretilmesini köstekledi. Kiliselerdeki tabloların çoğu dışardan getirildi. Yalnızca naif adaklar (örneğin Sainte-Anne-de-Beaupré) Kanada'da üretildi. Bazı rahibe ve subay portreleriyle birlikte bunlar sömürgede yapılan başlıca tablolardı; Jean Guyon (1659-1687) ve Michel Dessailliant de Richeterre (1701 -1711 yılları arasında çalıştı) bu dönemin önde gelen sanatçılarıydı.

• *İngiliz yönetimi.* İngiliz fetihleri Kanada mimarlığının gelişmesinde ilk anda büyük değişikliklere yol açmadı. İlk etkiler daha çok resim ve gravür dalında görüldü. Richard Short, özellikle de Thomas A. Davies (1737'ye doğr. - 1812) gibi ingiliz subayları İngiltere'ye fethedilen topraklardan anılar götürmek ya da kışlalardaki can sıkıntısını hafifletmek için bol bol topografya görüntüleri ve manzara resimleri yaptılar.

Ama ingiliz sömürgecilerin akın etmesiyle durum değişmeye başladı. 1749'da kurulan York (bu adı 1793'te aldı) 1796'da Yukarı-Kanada'nın başkenti oldu. Bu yer 1834'te bugünkü Toronto adını aldı ve kent haline dönüştü. Buradaki belli başlı yapılar yenigotik (University College, 1859) ya da yeniyunan (St. Lawrence Hall, 1850) üsluptaydı. İngiliz yenigotik etkisi Aşağı-Kanada'da bile kendini hissettirdi. Bunun en güzel örneği İrlanda kökenli mimar James O'Donnell'in (1774-1830) yaptığı Montréal Notre-Dame kilisesi'ydi. Montréal bankası ise (1817) palladiocu tarza yaklaşıyordu.

Bu arada, resim sanatı Kanada'da görülmemiş bir atılım yaptı. Öğrenimini Bordeaux'da yapan François Beaucourt (1740-1794) Antiller'i ve ABD'yi gezip dolaştıktan sonra yaşamının sonuna doğru Kanada'ya yerleşti. Louis Dulongpré (1754-1843), Alsace kökenli Louis C. de Heer (1750'ye doğr. - 1808) ve François Baillairgé (1759-1830) kilise için çalıştılar ve portre sanatını geliştirdiler. Ama Kanada'ya romantik ve akademik gelenekleri yerleştiren Joseph Légaré (1795-1855) [ressam ve aynı zamanda da 1837 ayaklanmasında etkin rol üstlenen yurtsever], Antoine Sébastien Plamondon (1804 -1895) ve Théophile Hamel oldu. Hollanda kökenli Cornelius Krieghoff* (1815 -1872) döneminde gündelik yaşamdan sahneler işleyen en ünlü ressam haline geldi. Öteki ressamlar arasında tuval üstüne çalışan ve Kanada yerlilerinin yaşamlarını betimleyen amerikalı Catlin'in izleyicisi Paul Kane'i (1810-1871) anmak gerekir.

• *Modern çağ.* Yeni gereçler (önce demir ve cam, sonra beton) çağdaş Kanada mimarlığının yeni biçim ve mekânları denemesini sağladı. Montréal'deki Victoria köprüsü (1859), Toronto'daki Sterling Tower adlı yirmi bir katlı gökdelen (1928), bugünün Montréal metrosu ve "Habitat 67" gibi yeni yapıların öncüleri oldu.

Resim ise dikkate değer biçimde gelişti. Frederick E. Church ve Albert Bierstadt gibi amerikalı manzaracıların etkisiyle, Lucius R. O'Brien (1832-1899) ve John Fraser (1838-1898) gibi torontolu ressamlar Kanada manzaralarının ve özellikle de Kayalık Dağlar'ın görkemini yansıttılar. Homer Watson (1855-1936) gibi ressamlarsa daha çok Barbizon okulunun etkisinde kaldılar. İzlenimciliği benimseyen William Brymner (1855-1925), Henri Matisse hayranı James Wilson Morrice (1865 -1924) ve simgecilerle Nabiler'e yönelen Ozias Leduc (1864-1955) gibi ressamlarda ise fransız etkisi ağır bastı. Bu Avrupa hayranlığına tepki olarak, bazı torontolu ressamlardan oluşan "Yediler grubu"*



Kanada Ulusal galerisi

Paul Kane
Kızılderili önder ve yiğitleri
(1851'e doğr.)
Kanada Ulusal galerisi
Ottawa

KANADA SANATI

Sainte-Famille kilisesi
(Orléans adası, Québec)
XVII.-XIX. yy.

Québec temsilciliği





Kanada Ulusal galerisi

James Wilson Morrice
Manzara, Trinidad.
Kanada Ulusal galerisi, Ottawa

1920'li yıllarda özgün bir Kanada okulu kurma girişiminde bulundu. Bu sanatçılar, kendilerinden önce hiç denenmemiş bir tarzda Kanada manzaraları yapmaya başladılar. Tom Thomson (1877-1917) ve Lawren Harris (1885-1970) bu topluluğun en ünlü ressamlarıdır. Batı Kanadalı kadın ressam Emily Carr* (1871-1945) Yediler'in estetiğinden etkilendi, ancak fovizmin daha gözüpek bir yorumuna yöneldi. Çok geçmeden, Yediler'in bölgeciliğine karşı Montréal'de bir tepki oluştu: John Lyman* (1855-1967) modern eğilimli yetenekleri bir araya getirmek amacıyla Çağdaş sanat derneği'ni (1939-1948) kurdu. Alfred Pellan* (doğm. 1906) ve Paul Émile Borduas* (1905-1960) fransız gerçeküstücülüğünü kendi anlayışlarıyla bağdaştırdılar. Borduas 1948'de *Refus global* (Tümden red), manifestosunu yayımlayarak resimde otomatikliğe siyasal bir içerik kazandırdı. Jean-Paul Riopelle* (doğm. 1923) ise, soyut, lirik bir sanatı benimsedi; zaman zaman manzara resimlerine yöneldi. Geometrik soyut sanat dalında yeni yetenekler yetişti: Toronto'da Jack Bush (1909 -1979), Montréal'de Fernand Toupin (doğm. 1930), Guido Molinari (doğm. 1933), Claude Tousignant (doğm. 1932). Öte yandan, figüratif resim de yandaşlarını korudu: örneğin Québec'ten Jean -Paul Lemieux (doğm. 1904) ve Maritime Provinces'ten Alex Colville* (doğm. 1920). Çağdaş heykelcilik biraz daha yavaş gelişti: Louis Archambault (doğm. 1915) kübizm sonrası araştırmalarına yöneldi; Armand Vaillancourt (doğm. 1929) ve Robert Roussil (doğm. 1925) ise daha çağdaş biçimleri denediler. Michael Snow (doğm. 1929), Les Levine (doğm. 1935), Greg Curnoe (doğm. 1936) gibi sanatçılar da uluslararası öncü sanatın yeni anlatım biçimlerini denediler.

Alfred Pellan: *Plajda*
Kanada Ulusal galerisi, Ottawa

Kanada Ulusal galerisi



MÜZİK

Fransız egemenliği sırasında olduğu gibi, sonraki ingiliz egemenliği döneminde de, müzik yaşamı ağır ağır gelişti. Özellikle Québec'te, XVII. yy.'ın ikinci yarısında ve XVIII. yy.'daki fransızlaştırma etkinlikleri, Louis XIV dönemi müziğini buraya getirme çabasını da kapsıyordu. Bunun izlerine, o zamanın süreli yayınlarında ve arşivlerde rastlanmaktadır. Fransız kültüründen sonra ingiliz kültürü egemen oldu. XIX. yy.'da Calixa Lavallée (1842-1891), Guillaume Couture (1851-1915) ve Alexis Contant (1858-1918) gibi, üslupları hâlâ, Avrupa konservatuvarlarınca belirlenmiş kurallara bağlı olan besteciler tarafından Kanada'nın ilk özgün yapıtları yaratıldı. 1910'dan sonra, bir yandan müzik okulları, senfoni orkestraları ve korolar kurulurken, bir yandan da folklar araştırmaları yapılarak kızılderili, ingiliz ve fransız kültürlerinin izleri ortaya çıkarıldı, bunlardan ulusal kimliğin belirlenmesinde yararlanıldı. En modern disiplinler de aynı dönemde ülkeye girdi. Debussy'nin ve öbür fransız bestecilerin etkisi, daha çok Montréal'de toplanmış bestecilerde (Claude Champagne [1891-1965], François Morel [doğm. 1926], Jean Papineau-Couture [doğm. 1916], Clermont Pépin [doğm. 1926]) kendini duyururken, Hindemith ve viyanalı besteciler de, torontolu müzikçileri (John Weinzweig [doğm. 1913], Harry Freedman [doğm. 1922], John Beckwith [doğm. 1927]) etkiledi ve bu iki grup birbirinin karşıtı durumuna geldi. 1940'tan sonra, türlü üslupları ve anlatım yollarını benimseyen, ama Avrupa geleneğinden bağımsızlaşmak isteyen besteciler, Kanada müziğini hızla geliştirdiler. Montréal Üniversitesi'nde elektronik müzik stüdyosunun ve Toronto Üniversitesi'nde deneysel müzik merkezinin kurulması, genç bestecilerin çoğuna yeni ufuklar açtı. Avrupa'nın ve ABD'nin kültür emperyalizmine karşı çıkan Otto Joachim (doğm. 1910), Maurice Blackburn (doğm. 1914), Istvan Anhalt (doğm. 1919), Pierre Mercure (1927-1966), Roger Matton (doğm. 1929), Serge Garant (doğm. 1929), Gilles Tremblay (doğm. 1932), Lloyd Burritt (doğm. 1940) gibi müzikçiler, resmi ya da özel kurumlarca desteklendiler.

Kanada Ulusal galerisi



Paul Émile Borduas: *Tırmanış* (1956)
Kanada Ulusal galerisi, Ottawa

SİNEMA

Kanada'da ilk filmler 1896'da çevrildi (hokkabaz C. Greent'in Jimmy Hardy'yi, gergin bir tel üzerinde Niagara şelalesinin üzerinden geçerken gösteren kısa bir film şeridi günümüze kalmıştır). Ernest Ouimet, 1906'da, Montréal'de ilk sürekli sinema salonunu açtı. İlk gerçek kanada yapıtı *Évangéline* 1914'te çevrildi. Aynı dönemde perdelerde *Dollard des Ormaux* ve 1917'de *The Great Shadow* (Harry Knoles'ın) göründü. 1919 ile 1923 arasında, yapımcı Ernest Shipman, Ralph Connor ve James Olivier Curwood'un sevilen yapıtlarını sinemaya uyarlayarak büyük başarı kazandı. O sırada Kanada, daha çok, Batı'nın geniş alanlarında Herbert Brennon, George Archainbaud, Lambert Hillyer, Frank Lloyd, William Beaudine ve İrving Cummings yönetiminde serüven filmleri çeviren amerikan şirketlerine kucak açmıştı. 1928'de pahalı ve iddialı bir film çevrildi. Bu uzun metrajlı film, Birinci Dünya savaşı'na ilişkin ve Bruce Bairnsfather'ın yönettiği *Carry on Sergeant*'tı. Ama sessiz çekilmek gibi bir talihsizliğe uğradı ve ticari açıdan tam bir başarısızlıkla sonuçlandı.

1930'dan İkinci Dünya savaşı'na kadar bir geçiş dönemi yaşandı (ilk sesli kanada filmi, George Melford'un 1930'da çektiği *The Viking*'dir). Bu dönemde Gordon Sparling'in amerikan şirketlerinin ülkeye yerleşme tarihi 1953'e kadar sürdürdüğü *Canadian Cameo* dizisindeki birkaç belgesel dışında, ilginç bir yapıt gerçekleşmedi; kısa metrajlar ile turistik filmlere öncelik tanındı.

1939'da yönetimi ingiliz belgeselcisi John Grierson'a verilen National Film Board (Ulusal film dairesi) Ottawa'da kuruldu. Grierson, Kanada sinemasının gerçek anlamda örgütlenmiş ilk kuruluşunu oluşturan yetenekli yardımcıları (Stuart Legg, Norman McLaren, Raymond Spottiswode ve Stanley Hawes) çevresinde topladı.

1941'de NFB, hükümetin tek film üretim ve eşgüdüm merkezi oldu. Savaş sırasında son denetimi Stuart Legg tarafından yapılan birçok belgesel film, özellikle de *The World in Action* dizisi gerçekleştirildi.

İkinci Dünya savaşı sonunda, John Grierson National Film Board'dan ayrılınca,

ardında dinamik bir kanadalı sinemacılar topluluğu (Tom Daly, Gudrun Parker, James Beveridge, Julian Roffman, Don Fraser, Sidney Newman, Stanley Jackson) bıraktı. NFB, yararlı bir belgesel film politikası izledi, büyük televizyon dizileri yaptı, işleri her şeyden önce bilgi aktarmaktı. Bazı bağımsız yapımcılar, uzun metrajlı filmler çekerek NFB'ye rakip olmaya çalıştılar, ama bunların sayısı pek azdı (1950'de 5, 1955'te 4, 1960'ta 3). Sinema salonlarının çoğu, amerikan şirketlerinindi ve tam anlamıyla kanadalı sayılabilecek ilk denemeler başarılı olmadı. Yönetmenler, kısa denemelerle ya da belgesellerle yetindiler ya da birden ün kazanan Norman McLaren gibi, çizgifilm alanında araştırmalara yöneldiler (aynı alanda, Colin Low, George Dunning, Grant Munro ve Jim McKay de dikkati çekti).

Ama 1962-63'ten sonra hem bağımsız yapımcıların, hem de NFB'nin etkinliği genişledi. Özerk bir sanayi yaratmak isteyen birçok yönetmen, ilk uzun metrajlı filmlerini çevirdiler. Roman Kroitor, Wolf Koenig, Guy Coté, John Feeney, Don Owen (*Nobody Waved Goodbye*, 1964), Pierre Patry, Fernand Danserau, Arthur Lamothe, Bernard Devlin, Gilles Groulx (*Çantadaki kedi* [le Chat dans le sac], 1964), Claude Jutra (*À tout prendre*, 1963) ve özellikle Pierre Perrault (*Dünyanın devamı için* [Pour la suite du monde], 1963; *le Règne du jour*, 1966) en iyi yönetmenler arasında yer aldılar.

Kanada sineması, 1967'den sonra, Toronto'da, Vancouver'de ve özellikle Québec'te yapılan filmlerle dünyaya kendini kabul ettirdi. Uzun metrajlı filmlerin sayısı arttı, uluslararası festivaller birçok yetenekli yönetmenin varlığını ortaya koydu.

Bu yetenekler arasında şunları sayabiliriz: Pierre Perrault (*les Voitures d'eau*, 1969; *l'Acadie, l'Acadie*, 1971; *Un pays sans bon sens*, 1971; *le Pays de la terre sans arbre*, 1979), Gilles Carle (*le Viol d'une jeune fille douce*, 1968; *les Mâles*, 1970; *la Vraie Nature de Bernadette*, 1971; *la Mort d'un bûcheron*, 1972; *Fantastica*, 1980; *les Plouffe*, 1981), Jean-Pierre Lefebvre (*Il ne faut pas mourir pour ça*, 1967; *les Maudits sauvages*, 1971; *les Dernières Fiançailles*, 1973), Claude Jutra (*Mon oncle Antoine*, 1971), Denys Arcand (*la Maudite Galette*, 1972; *Rejeanne Padovani*, 1973), Arthur Lamothe (*Le mépris n'aura qu'un temps*, 1970), Jean-Claude Labrecque (*les Smattes*, 1972; *les Vautours*, 1974; *l'Affaire Coffin*, 1980), Michel Brault (*les Ordres*, 1974), Francis Mankiewicz (*le Temps d'une chasse*, 1972; *les Bons Débarras*, 1979), Jean Beaudin (*J. A. Martin photographe*, 1976; *Cordelia*, 1978), Allan King (*Warrendale*, 1967; *Who has seen the Wind*, 1978). Ama, Paul Almond, Robin Spry, Denis Héroux, Donald Shebib, Marcel Carrière, Harvey Hart, André Brassard, Fernand Dansereau, Mireille Dansereau, Jacques Leduc, André Blanchard, Richard Brenner, ve deneysel film alanında dikkati çeken Michael Snow'u da unutmamak gerekir (*la Région central*, 1970-71).

KANADA (Aşağı-), bugünkü Québec ilinin 1791 ile 1840 arasındaki adı.

KANADA (Yukarı-), bugünkü Ontario ilinin 1791 ile 1840 arasındaki adı.

KANADA ÇAMI a. Bot. Almaşık dizili, dişli ya da bütün yapraklı hepyeşil ağaççık. (Bil. a *gaultheria* [kanadalı botanikçi *Gaulther*'in adından]; fundagiller familyası.) [Yaprakları maserasyon ve damıtmadan sonra "Wintergreen" esansı denen antiseptik ve romatizma ilacı olarak kullanılan bir esans verir. Bu bitkinin yüzlerce türünden birçoğu süs bitkisi olarak seralarda yetiştirilir.]

KANADA GEYİĞİ a. Kuzey Amerika ovalarında yaşayan iri geyik. (Avrupa geyiğine çok benzer. Bil. a. *Cervus canadensis;* geyikgiller familyası; cıdago yüksekliği 1,70 m.) [Eşanl. VAPİTİ.]

KANADA kalkanı, Kanada'da, Hudson körfezini kuşatan ve Büyük Göller'e kadar uzanan geniş bölge. Çok eski, Cambriaöncesi kayaçların peneplenleşmiş ve yüzeyi Dördüncü Zaman buzullaşmasından etkilenmiş (granitler, gnaysler ve şistler) bir selt temeldir.

KANADALI sıf. ve a. Kanada halkından olan.

Kanadehon Çuşingura *(Sadık vasalların definesi),* Takeda İzumo, Miyoşi Şoraku ve Namiki Senryo'nun ortak çalışmasıyla yazılan japon kukla oyunu. On bir perdeden oluşan oyun, 1748'de Osaka' da sahneye konuldu, sonra kabukiye uyarlandı. Başarısı hâlâ sürmekte ve bugün de yeni yılın yaklaşmasıyla programa alınmaktadır. Yapıtta, ölen efendilerinin öcünü almayı başardıktan sonra harakiri yapmak zorunda kalan 47 ronin'in gerçek öyküsünden esinlenilmiş, çağdaş olayların sahnelenmesini yasaklayan sansür nedeniyle konu XIV. yy.'a aktarılmıştır.

KANADI MAHMUZLU YAĞMURCUN a. Zool. DİKENLİ KIZKUŞU'nun eşanlamlısı.

KANADİL çoğl. a. (ar. *kandil*'in çoğl. *kanādil*). Esk. **1.** Kandiller. **—2.** *Kanadil-i çarh*, gökyüzü kandilleri; yıldızlar.

KANADİYEN a. (fr. *canadienne*). **1.** İçi kürklü pamuklu kumaştan ya da ters yüz edilmiş deriden yapılan, şal yakalı, takma cepli, göğüs cepleri dik, kemerli, kruvaze ceket. (Kanadalı tuzak avcılarının ceketlerinden esinlenen M. Rochas tarafından 1940'a doğru tasarlanmıştı.) **—2.** Yaz aylarında giyilen bol kesimli, üstten cepli, önü kapalı ve genellikle astarsız hafif ceket.

KANAGAVA, Japonya'da il, Honşu adasında, Tokyo körfezi ve Büyük Okyanus kıyısında; 2 391 km²; 7 846 000 nüf. (1989). Yönetim merkezi *Yokohama*.

KANAKE. Yun. mit. Aiolos ile Enarete' nin kızı. Makareus adındaki erkek kardeşiyle kurduğu yasak ilişki nedeniyle babası tarafından intihara zorlandı.

KANAKHOS Sikyonlu, yunanlı heykelci (İ.Ö. VI. yy. sonu - İ.Ö. V. yy. başı). En ünlü yapıtı Miletos'taki Didymeion için bronzdan yaptığı dev *Apollon Philesios* heykelidir; bu yapıtta tanrı sağ elinde bir geyik, sol elinde ise bir yay tutmaktaydı.

KANAKLAR, Yeni Kaledonya-Melanezya'da yaşayan, yaklş. 70 000 nüfuslu yerli halk. XIX. yy.'ın ortasında topraklarını Fransızlar'a, Tahitililer'e ve Wallisliler'e bırakmak için zorlandılar. Çeşitli diller konuşmakla birlikte (malaya polinezya kökenli 23 dil ya da lehçe) büyük bir kültür birliği içindeki Kanaklar, anasoylu (yaşam, aile) ve babasoylu (toplumsal örgütlenme) bir toplum oluştururlar; iktisatları geleneksel yumru ekimine, hayvancılığa, balıkçılığa, avcılığa, toplayıcılığa, bugün de tarım işletmelerinde ve maden ocaklarında çalışmaya dayanır.

KANAL a. (lat. *canalis*, fr. *canal*'dan). **1.** Deniz, ırmak, göl vb. sularını birbirine bağlamak için açılan geniş su yolu: *Panama kanalı. Süveyş kanalı. Marne-ren kanalı.* **—2.** İki kıyı arasında görece olarak dar deniz; boğaz: *Mozambik kanalı.* **—3.** Bir sıvının başka bir yöne akmasını sağlayan su yolu; ark.

—Akışkan. mekan. *Kanal tıkanması*, model boyutlarının havatüneli kanalına göre çok büyük olması halinde sesyakını* hızlardaki aerodinamik deneylerde görülen bozucu olay. (Bu koşullarda model temel kesitiyle bir ses* boğazı oluşturur ve ölçümlerin hiçbir değeri kalmaz.) || *Havatüneli kanalı*, bir aerodinamik havatünelinde havanın aktığı kapalı bölme bütünü.

—Anat. Atar ve toplardamarlardan başka, ince uzun silindir biçiminde boru ya da boşluk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. denizc. *Akustik kanal*, GÜVENİLİR AKUSTİK GEÇİT*'in eşanlamlısı.

—Balıkç. Çoğunlukla bir ters alt akıntıyla yüzeydeki düz akıntı arasında kalan, balık sürülerinin yığıldığı derince sular. (Bu sularda avlanan türlere kanal istavriti, karidesi vb. gibi adlar verilir.) ||*Kanal açma*, balığı ağa doğru yöneltmek için, bir ırmağın otlarından bir bölümünü biçerek yol açma. (Bu yöntemle açılan yola *balık yolu* denir.) ||*Kanal yürütmek*, halat façuna etmeden önce kolların açılmaması için ip sararak kuvvetlendirmek.

—Bayınd. *Çıkış kanalı*, bir gölün, bir havzanın vb. sularını boşaltmaya yarayan kanal. (Eşanl. BOŞALTIM KANALI.) || *İsale kanalı*, bir kaptaj ya da barajın sularını bir kentin su deposuna ya da su arıtma tesislerine akıtmaya ya da bir gölün, selin, ırmağın sularını hidrolik tesislerin işleme odasına taşımaya yarayan kanal. (Eşanl. İLETİM KANALI.)

—Bilş. Bir bilişim sisteminin birimlerini, birbirine özellikle işlem birimini giriş ve çıkış çevre birimlerine bağlayan organ. (Kanal, kablo bağlantılarından ve bilgi alışverişini yöneten mantık birimi kümelerinden oluşur.) ||*Basit kanal*, bir tek çevre birimine özgü kanal. ||*Çoklu* ya da *çoğullamalı kanal*, birçok çevre birimini bir işlem birimine bağlayan kanal.

—Bot. *Hava kanalı*, damarlı su bitkilerin-



ONF-FFCC kol.

KANADA SİNEMASI

yönetmenliğini Pierre Perrault ile Michel Brault'nun yaptığı *Dünyanın devamı için* (1963) filminden bir sahne

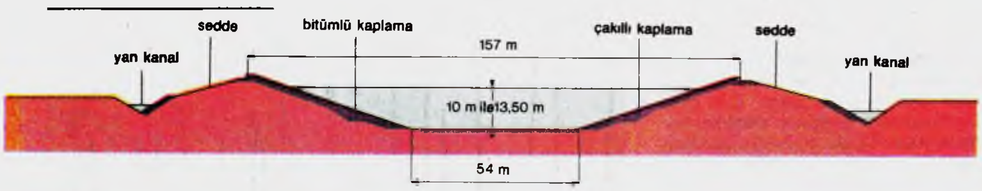


kanada geyiği
(Cervus canadensis)



Christophe L. kol.

Gilles Carle'ın *les Mâles* (1970) adlı filminden bir sahne



BİR HİDROELEKTRİK AKINTI SANTRALININ (AVİGNON) İSALE KANALININ KESİTİ

de, özekdokuda bulunan boşluk ağı. (Bunların içleri bitkide fotosentez ve solunum sonucunda oluşan gazlı bir karışımla doludur. Bazı su böcekleri, solunum havası elde etmek için bunları delerler.) ||*Özek kanalı*, özeğin içindeki boşluk. ||*Salgı kanalı*, ışınsal ve teğetsel yönde bölünerek aralarında uzun bir boşluk bırakan ve salgılarını bu boşluğa salan hücre dizilerinin oluşturduğu iletim kanalı.

—Camc. *Dağıtım, koşullandırma, soğutma kanalı*, camın fırın çıkışından biçimlendirme makinelerine doğru akmasını sağlayan yüksek kaliteli ateş tuğlasından, ısıgeçirmez kanal. (Genellikle eni derinliğinden daha fazladır ve biçimlendirme sırasında homojen akışmazlıklı bir cam elde edebilmek için ısıtma ve soğutma araçlarıyla donatılmıştır.)

—Cerr. *Kanal açma*, tıkalı bir kanalın sürekliliğini sağlamak için, özel bir trokarla sözkonusu kanalın kapalı bölümünü açmayı öngören işlem.

—Deniz yap. Bir deniz limanındaki doğal ya da yapay su yolu. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Kanal gemisi*, II, IV ve daha yukarı sınıflara karşılık gelen nehir gemilerinin tersine I. sınıf gemi. ||*Bağlantı kanalı*, farklı seviyedeki iki havuzu birbirine bağlayan ve en yüksek bölümünde, dağıtım için bir kapak arası (ya da dağıtım noktası) içeren kanal. ||*Besleme kanalı*, bir kanalı suyla beslemeye yarayan küçük su yolu.

—Denizbil. → GEÇİT'in eşanlamlısı.

—Denizc. Makaralarda, halatların geçtiği oluk. ||Büküm biçimlerine göre, halatların kolları arasında görülen düzenli helisel boşluk. ||*Kanal yürütmek*, façuna* edilecek bir halatın kanallarını inceyle (gırcala, mürnel vb.) doldurmak.

—Dy. *Dingil indirme kanalı*, dingilini indirmek için bir lokomotifin altında açılan kanal; bu kanalda, içinde krikoların bulunduğu bir kuyu yer alır; krikolar kısa bir hat parçası oluşturan bir platformun düşey olarak yer değiştirmesini sağlar. ||*Muayene kanalı*, bir hendekten ya da derin bir çukurdan oluşan ve iki ray arasında yer alan yapı; bu durumda rayları çukurun iki yanında bulunan iki küçük sağlam örme duvar taşır. (Muayene kanalı, bir taşıtın özellikle de lokomotifin alt bölümünde yer alan organları muayene etmeyi ya da onarmayı sağlar.)

—Elektrotekn. *Kablo kanalı*, dış mekanik etkilerden korumak için, elektrik kablolarının yerleştirildiği kanal.

—Havc. *Besleme kanalı*, bir uçağın hava girişi ile bir motor arasına yerleştirilen kanal.

—Isıt. havld. *Ayrı duman kanalı*, aynı odaya döşenmiş ve yalnız bir duman ya da yanmış gaz borusu deliği olan tek bir ocağa ya da aynı türde tek bir ocak grubuna bağlanan kanal. ||*Duman kanalı*, bacadaki çekmeyi ve yanmadan kaynaklanan gazları dışarı yöneltmeye yarayan kanal. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Havalandırma kanalı*, yalnız temiz ya da kirli havanın geçişi için kullanılan kanal. ||*Sıcak hava kanalı*, önceden ısıtılmış havanın dolaştığı kanal. ||*Sökülür duman kanalı*, sökülebilen ve yeniden takılması için başka bir malzemeye ya da bağlantıya gerek bulunmayan kanal. (Bunun tersi durumdaki kanala *"sabit"* adı verilir.) ||*Toplu* ya da *tek duman kanalı*, değişik odalara yerleştirilmiş birçok ocağı birbirine bağlayan çıkış kanalı.

—İletiş. Yazılı, işitsel ya da görsel işaretlerin ya da iletilerin, çeşitli biçimde tanımlanan alıcılara iletimi için gerekli dayanak ya da teknik aygıtlar bütünü.

—İnş. *Kanal sıvası*, bir mecranın iç yüzünü, kesintisiz bir biçimde kaplayan sıva. ||*Havalandırma kanalı*, mekânların havalandırılmasını sağlayan mecra. || *Moloz kanalı*, bir şantiyede molozları boşaltmak için açılan kanal. || *Su toplama kanalı*, bir pencerenin telaro alt başlığına açılan ve suyu biriktirerek bir boru aracılığıyla dışarı atılmasını sağlayan küçük oluk.

—Kırs. inş. Ahırlarda, hayvan idrarlarını dışarı akıtmak amacıyla, taş ya da çimento zemine oyulmuş oluk. (Gübre kanalları sıvıların tümüyle akıp gitmesini sağlayacak bir eğimde olmalıdır.) || *Gübre kanalı*, hayvancılıkta kullanılan yapılarda gübrelerin ve atık suların boşaltımına yarayan küçük kanal.||*Havalandırma kanalı*, basınçlı havayı, havalandırma yapılacak mekânlara ya da kurutulacak bir ürüne, örneğin samanın içine gönderen ve yayan, çoğunlukla deliklerle donatılmış boru.

—Mak. san. YİV'in eşanlamlısı. ||*Kanal açma*, bir parçaya, bir takıma, bir takım tezgâhının bir organına kanal yontmak işlemi. (Eşanl. OLUK AÇMA.) ||*Kanal açma tezgâhı*, makine yapımında kanal açmak için kullanılan takım tezgâhı.

—Marangl. Köşeli oluk. || *Kanal açma*, ahşap bir parça üzerinde, testere, rende ya da freze makinesi yardımıyla bir kanal oluşturma. || *Kanal birleştirme*, masif işlerde ara tablaları yan tablalarla birleştirmeyi sağlayan geçme türü. Düz, kırlangaç kuyruğu, yarım kırlangıç kuyruğu olarak yapılır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kanal rendesi*, kanal açmada kullanılan ve kanal derinliğine göre ayarlanabilen ağaç ya da metal gövdeli rende. || *Kanal testeresi*, kanal kenarlarını kesmede kullanılan ince dişli testere. (Sapı testerenin sırt bölümünde yer alır.)

—Metalogr. *Ayrışma kanalı*, katılaşmış alaşımın bileşiminden biraz farklı bir bileşimdeki metal çizgisi. (Bu çizginin nedeni, katılaşmanın bitiminden önce alaşım elementleri bakımından daha zengin bir ayrışık sıvıyla dolan bir yırtıklık ya da kanaldır. Her ayrışma, alaşımların kimyasal bileşimlerinin metal kütlesinin her tarafında aynı olmamasına katkıda bulunur.)

—Metalürj. Bir döküm parçasının yüzeyine açılan dar ve uzun gaz kabarcığı. ||Katı halde karışmaz ve parçanın yüzeyinden özüne doğru yayılan birikimler oluşturan bir bileşenin dağılım özürü (bir bakır -kurşun alaşımındaki kurşun kanalı). Genel olarak, bir metalin her gaz kabarcığı katılaşma sonunda ayrışmış bir sıvıyla dolu olabilir ve böylece bir gaz kanalı oluşturabilir. ||*Kanal dolgusu*, döküm modelinin çeşitli noktalarına yerleştirilen ve balçıkla sıvandıktan sonra döküm sırasında eriyen, böylece de sayısı kadar çıkıcı işlevli hava yolu oluşturan mum çubukların her biri. ||*Yüzey kanalı*, kalıbın erimiş parça üzerinde bıraktığı küçük iz; kalıbın çeşitli bölümlerinin birleşme noktalarında görülür.

—Metalürj. ve Heykc. *Döküm kanalı*, sanayi ya da sanat dökümcülüğünde, kalıbı besleme sisteminin bir bölümünü oluşturan ve kalıp boşluğunun sıvı metalle dolmasını sağlayan düşey yolluk.

—Nük. müh. Nükleer reaktörde, genellikle nükleer yakıt ve soğutma akışkanını taşıyan koru. (Bazı kanal tipleri, ışınlanacak madde koymak ya da ışınımları reaktör dışına çıkararak deneysel amaçlarla kullanmak için tasarlanmıştır.)

—Oftalmol. *Gözyaşı kanalı*, gözyaşını gözyaşı bezinden burun boşluğuna akıtan yol. (Tıkanıklığı sık görülür ve sürekli olarak gözden dışarıya gözyaşı akmasına neden olur.)

—Oto. *Yağlama kanalı*, çeperleri örülü bir çukurdan oluşan yapı; burada bulunan bir işçi, kanal üzerine yerleştirilen taşıtın onarımını ve bakımını yapar.

—Polim. *Enjeksiyon kanalı*, enjeksiyonla kalıplamada, besleme kanalının enjeksiyon memesi girişi ile kalıp girişi arasında yer alan bölümü.

—Radyotekn. *Yayın kanalı*, özel iki frekans sınırıyla ya da merkez frekansı ve bant genişliğiyle ya da eşdeğer her tür göstergeyle tanımlanan ve radyo ya da televizyon yayınında kullanılan radyoelektrik tayf bölümü. (Soyut ve yönetsel bir kavram olan kanal kavramını, somut iletim aracı oluşturan hat kavramıyla karıştırmamak gerekir.)

—Sil. *Ateşleme kanalı*, barut hakkını ateşleyecek ağızotu alevinin geçmesi için yapılan küçük yarık. ||*Geri tepme kanalı*, bir silahı çalıştıran gazların yönünü değiştirmek için namlu içerisine açılmış delik.

—Su işler. KANALİZASYON* BORUSU'nun eşanlamlısı.

—Tarım. *Akaçlama kanalı*, nemli ya da bataklık bir arazideki fazla suyu akıtarak toprağı, tarım ya da hayvancılığa elverişli hale getirmeye yarayan kanal.|| *Sulama kanalı*, sulama sularını, baraj gölünden, kuyulardan ya da artezyenlerden tarlalara götürüp dağıtmaya yarayan kanal. (Sulama ya da akaçlama kanalları, birçok kişinin toprağından geçmek durumundaysa, mal sahiplerinin rızasına ya da kanal yerinin kamulaştırılmasına gerek vardır.)

—Taşoc. *Suyuna kanal*, bir taşocağında kayaç kazısını kolaylaştırmak için bir katmanın altında ve katmanlaşmaya koşut olarak açılan derin yarık.

—Teknol. *Duman kanalı*, alevin geçmesi için fırın kemerlerine açılan delik.

—Telekom. *Radyo kanalı, televizyon kanalı*, aynı programı yayımlayan radyo ya da televizyon vericileri ağı. ||*Bağlantı kanalı*, bir telekomünikasyon ağının iki terminali arasındaki trafiği sağlamak için komütatörlerle geçici olarak bağlanmış iletim hatları ya da devreleri kümesi.

—ANSİKL. Anat. Kanal adı birçok organ için kullanılır. Bunların ortak özelliği boru biçiminde olmaları ve içlerinden bazı maddelerin geçmesidir. Bu kanallar arasında şunlar sayılabilir: boşaltma kanalları, kemik kanalları ve damarsı kanallar.

1. *Boşaltma kanalları*, kulakaltı tükürük bezindeki Stenon kanalları, çenealtı tükürük bezindeki Warton kanalı, meme bezlerinin süt kanalları, karaciğerdeki koledok ve safra kanalları, pankreastaki Santorini ve Wirsung kanalları, idrarı atmak için üretra kanalı, vb.;
2. *kemik kanalları*, iki türlüdür: bazısı kemiğin kendisine aittir (kemik besleyici kanallar, Havers kanalları ve ilik kanalları); diğerleri kemiklerin yüzeyindedir ve birçok organın geçişini sağlar (omurga kanalı, kuyruksokumu kanalı, içkulaktaki yarım daire kanalları, karotis kanalı, altçene kanalı, dişlerdeki kök kanalları, vb.);
3. *damarsı kanallar* şunlardır: kilus kanalları, göğüs kanalı (karındaki tüm lenf damarlarının birleştiği kanal), atardamar kanalı (embriyonda aort akciğer atardamarı arasında bağlantı sağlar, normalde doğumdan önce kapanır ve kaybolmazsa bir kalp şekil bozukluğu sayılır), vb.

"Kanal" terimi ayrıca kasık kanalı, uyluk kanalı, ependim kanalı gibi geçiş bölgeleri için de kullanılır.

—Coğ. ve Deniz yap. *Su ulaşım kanallarının sınıflandırılması ve rolü.* Sayıları sınırlı, ama önemleri büyük birkaç kanaldan (okyanuslararası Süveyş ve Panamá kanalları) deniz ulaşımında yararlanılır. Akarsu ulaşımını sağlayan kanallar, akarsu ağlarının (kimileri düzenlenmemiş, kimileri serbest akışlı olarak düzenlenmiş, kimileriyse kanallar içine alınmıştır [bunlar yapay su yollarına çok benzer]) bir parçası olacak biçimde yapılır. Genellikle, yüksek debileri düzenleme gerektirmeyen (hatta bazen düzenlemeyi yasaklayan) büyük tropikal bölge ırmaklarında (Zaire, Ama-

zon, Yangzi Ciang) düzenleme zorunluğuyla karşılaşılmaz. Ayrıca kanallar, Kanada'da olduğu gibi İskandinavya ya da Sovyetler Birliği'nde de kütüklerin yüzdürülmesine olanak verir. Serbest akışlı düzenlemeler, çeşitli tekniklerden (örneğin menderesleri kaldırmak [Mississippi]) yararlanarak trafiği hızlandırmayı amaçlar.

Yoğun bir trafik varsa ya da öngörülüyorsa ve bu yüzden de önemli harcamalar yapılacaksa, akarsuların boyuna profillerinin çıkarılması, eklüzler içeren bir dizi enine barajla (ulaşım barajları) desteklenmesi ve az eğimli kapak arası kesimleri oluşturan akarsu kanalları gerçekleştirilmesi yerinde olur. Bütünüyle yapay kanallara gelince, bunların başlıca iki tipi vardır: yan kanallar akarsuların su yetersizliğini (suların çok belirgin biçimde çekilmesi [Loire], çok dik yamaçlar, tehlikeli [Tancarville kanalı] ya da kumla dolmuş [Paimbœuf kanalı] haliçler) giderir; birleştirme kanalları, başlangıçta boyutları yamaç havzalarının boyuyla orantılı olan akarsu ulaşım ağlarının genişletilmesinde temel rol oynar. Çin'de, Yangzi Ciang, Huang Hı ve Pekin'i bin kilometreyi aşkın bir uzunluk boyunca birbirine bağlayan İmparatorluk kanalı XIII. yy.'da açılmıştır. Aynı dönemde, Kuzey İtalya'da, Hollanda'da, Flandre'da da birleştirme kanalları açılmıştır. Fransa'da açılan ilk birleştirme kanalı Briare kanalıdır (1642). Ne var ki sanayi bölgelerindeki başlıca birleştirme kanallarının çoğu XVIII. ve XIX. yy.'da, demiryollarının yaygınlaşmasından hemen önce açılmıştır. Nihayet ABD'de, özellikle kıyılardaki denizkulaklarından yararlanarak, Atlas okyanusu (Norfolk'tan Florida'ya) ve Meksika körfezi (Florida'dan Meksika sınırına) kıyısına paralel uzanan çok özel İntracoastal Waterways gerçekleştirildi.

Bir kapak arası bölümünden öbürüne geçiş, hemen her zaman eklüz faydalı alanlarıyla yapılır; eklüzlerin en büyükleri çok büyük su düzeyi farklılıklarına ulaşır: Columbia (ABD) üzerindeki John Day'de 34 m. Başka teknikler de geliştirilmiştir (gemiler için asansörler [Fransa'da Arzviller'de] ve su eğimleri [Fransa'da Montech'de]), ama bunlar ender rastlanan örneklerdir. Eklüzler, gemilerin boylarını sınırlandırarak ve gemilerin geçiş süresini etkileyerek (gemilerin sayılarının az ya da çok olması ve eklüzü aşmak için gemilere gerekli zaman burada önemlidir) çeşitli su yollarındaki trafik kapasitesinde çok önemli rol oynar. Trafiğin düzene sokulmasıyla (1959'dan bu yana Sen'de [Fransa] uygulandığı gibi) çeşitli iyileştirmeler sağlanabilir. Akarsu ulaşım ağlarının genel düzeni ve kanalların bu ağdaki payı büyük ölçüde topografyaya bağlıdır. Kanallar, Hollanda'daki çok sık akarsu ağında ulaşıma elverişli yollarının % 72,6'sına eşit uzunluktadır. Tuna kıyısındaki ülkelerde (ırmak, buralarda ulaşımın büyük bölümünü sağlar) bunlar hemen hemen hiç yoktur.

Uzunlukları ne olursa olsun, kanallar, ulaşımı sağlama bakımından büyük önem taşıyabilirler: örneğin Fransa'daki Dunkerque (Valenciennes) ve Kuzey kanalı. Almanya'da, ülkedeki ırmakların çoğunu birbirine bağlayan Mitellandkanal (1915-1937), ülkenin ikiye ayrılmasından bu yana yararlılığını büyük ölçüde yitirmiştir. Buna karşılık, Ren-Main-Tuna (555 km; bunun 384 km'si Main kanalı) kanalının gerçekleştirilmesi, Kuzey denizi'nden Karadeniz'e kadar kesintisiz bir ırmak ulaşımına olanak verecektir; oysa büyük gabarili Akdeniz-Ren bağlantısı hâlâ birçok tartışmaya yol açmaktadır. Rusya'nın Avrupa'daki topraklarında, Volga (Moskova' ya ve Beyaz deniz'e bağlıdır), Don (ve dolayısıyla Karadeniz), Sen-Petersburg ve Baltık arasındaki kanalların modernleştirilmesi, çeşitli deniz cepheleri arasında bir bağlantı oluşturmaktadır. ABD' de, Michigan gölüyle Mississippi arasındaki İllinois ya da Welland kanalı (Ontario ve Erie gölleri arasında yaklaşık 100 m'lik bir düzey farkına ulaşır), Erie kanalından (1825) ve bu kanalın yerini alarak Atlas okyanusu'nu Büyük Göller'e (Hudson vadisinden geçerek) bağlayan New York Barge Canal'dan (1918) çok daha önemli rol oynamaktadır.

• *Bir kanalın su yönünden beslenmesi.* Bir yan kanalın beslenmesi, genellikle, yanında uzandığı akarsudan doğrudan doğruya su alarak (az kayba yol açan harklarla akarsu kanala bağlanır) yerçekimi yardımıyla gerçekleştirilir. Süzülme ve buharlaşma sonucu ortaya çıkan kayıpları göz önüne almak için, uygun aralıklarla seçilmiş noktalarda genellikle birçok bağlantı yapılır. Bir birleştirme kanalının beslenmesi, yamaç havzası küçük olduğundan hep su kaynaklarının sınırlı olduğu bir kesimde bulunan kanalın paylaştırıcı kapak arası kesimlerini ilgilendirir. Birleştirme kanalının beslenmesi ya -kurak dönemlerde kaynaklardaki yetersizliği gidermek ve olanaklar elverdiğince, yerçekiminden yararlanarak kanalı beslemek için- su rezervlerinin düzenlenmesini (hiç değilse paylaştırıcı kapak arası kesimlerini minimum düzeyde gerçekleştirme) ya da su yeterliyse hemen pompalamaya başvurmayı gerektirir. Bu pompalamalar ya doğrudan doğruya paylaştırıcı kapak arası kesimlerini su bağlantılarından (ya da rastlantısal olarak hazneye) ya da -su getirme kanalı olarak- en yakın bağlantıdan başlayarak paylaştırıcı kapak arası kesimlerine kadar birbirini izleyen kapak arası alanlarını kullanarak yapılabilir; bu durumda her eklüzün sağına bir pompalama istasyonu kurulur. Marne-Saône kanalının ve Est kanalının güney kolunun paylaştırıcı kapak arası kesimleri, yerçekimiyle beslenen haznelerce beslenir. Elektrik enerjisi tüketen bu çeşitli pompalamalar, kurak dönemlerde yapılır (çünkü geri kalan dönemlerde doğal beslenme yeterlidir).

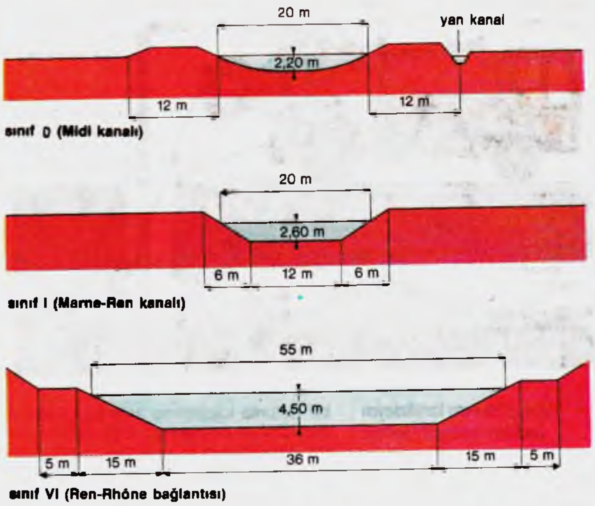
Süzülme sonucu çok önemli su kayıplarını ortadan kaldırmak için, çoğunlukla çanağın kenar yamaçlarından ya da tavanından akmaları, kil, asfaltlı gereçler ya da beton örtüleriyle ya da madensel palplanş düşey perdelerle durdurmak zorunda kalınır. Çamur ya da başka gereçlerin yığılması yüzünden ulaşım olanakları azaldığında kanalların bakıma alınması (özellikle taraklama yapılması) gereklr.

• *Kanalların özellikleri.* Bir kanalın boyutları (eksenine dik düşey bir düzlemle tanımlanır), hem ulaşım olanakları hem de gemilerin su altında kalan kesimiyle tanımlanır.

• *Uluslararası hukuk.* Uluslararası kanallar, bir uzlaşmanın sonucu olan istisnalar dışında, yalnızca, kanalın kazılmış olduğu topraklara egemen devletin yetkisi altına verilir. Ne var ki bütün önemli kanallar (Kiel, Panamá, Süveyş) için uzlaşmalar yapılmıştır; sözkonusu uzlaşmaların hepsi gemiler için geçiş serbestliğini öngörür, ama -geçiş parası hakkını saptamak için- kanalın üzerinde bulunduğu topraklara egemen devletin yetkisini de genellikle tanır.

—Deniz yap. Kanal, limana sık gelen gemilerin en büyüklerine uygun derinlikte ve genişlikte olmalıdır. Bakımı tarak gemileriyle yapılır ve sınırı genellikle işaret şamandıralarıyla belirtilir. Genişliğinin, en büyük geminin uzunluğuna en azından eşit olması yeğlenir. Kanal derinliği, gemi omurgası altında bir su yüksekliği (0,5 m ile 3 m) bırakacak biçimde düzenlenmelidir; bu yükseklik de, sınırlı derinlikte seyreden gemilerdeki çektiği suyun artışına ve soluğan etkilerine bağlı olarak belirlenir.

—Isıt. havld. Bir duman kanalında aranacak özellikler şunlardır: bacalarda tutuşma halinde 1 000 °C sıcaklığa dayanacak biçimde ısıl darbelere karşı yüksek direnç, hatalı eklem yerlerinden gazların kaçışını engellemek için iyi bir sızdırmazlık, dışarı doğru ısı kaybını önlemek için iyi bir yalıtkan güç. Sabit kanalların yapımı için genellikle pişmiş topraktan, ateşe dayanıklı ve puzolan betondan, kalınlıkları 30 -50 mm arasında değişen prefabrike elemanlar kullanılır. Çift çeperli ve titreşimli

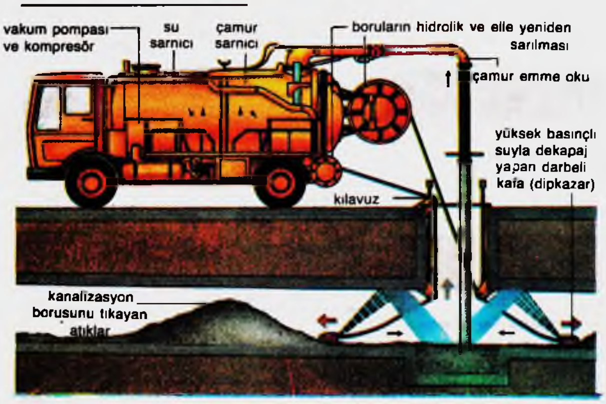


IRMAK ULAŞIM KANALLARININ KESİTLERİ

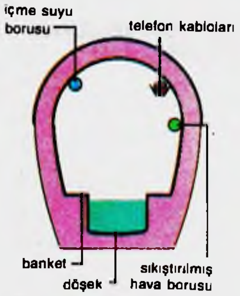
Bart Hofmeester



kanal içine alınmış Lek ile Amsterdam-Ren kanalının Amerongen eklüzünde (Hollanda) birleşmesi



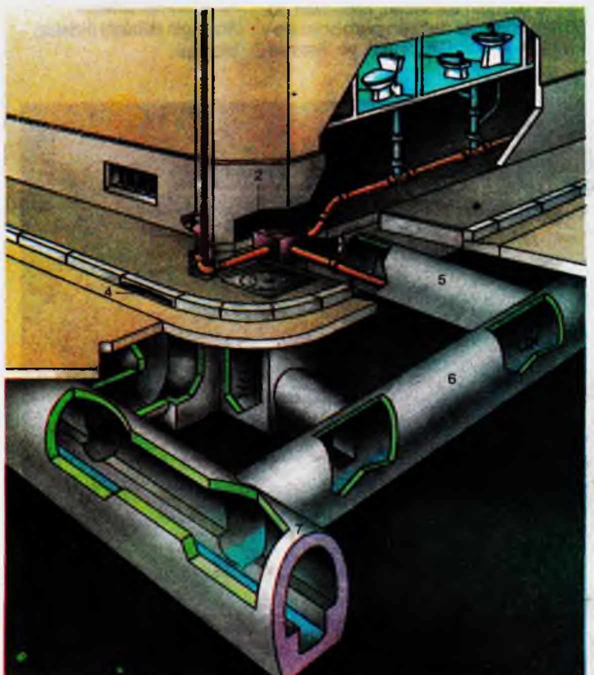
içine girilemeyen kanalizasyon borularını temizleme makinesi



toplayıcı kanalizasyon borusunun kesiti

bir kanalizasyon borusunun bağlantılarının şeması

1. Kullanılmış sular;
2. Kapalı takoz;
3. Gözetleme takozu;
4. Ağız bağlantısı;
5. Özel bağlantı;
6. Kanalizasyon borusu;
7. Toplayıcılar.



bir betonla kaplanmış asbestli çimentodan künkler de mevcuttur. Duman kanalları iç ya da cephe duvarlarının içine yerleştirilebilir ya da bu duvarlara dayandırılır.

—Marangl. *Düz kanal birleştirme,* erkek parçayı başkesit yönünde yerleştirerek yapılır; kanal derinliği parça kalınlığının 1/3'ü, genişliğiyse parça kalınlığı kadardır. *Kırlangıç kuyruğu kanal birleştirme'* de, birleştirilen iki parçadan birine kanal, öbürüne başkesit yönünde kırlangıç kuyruğu açılır; kanal açısı 75-80°'dir. Kanalın yalnız tek bir yanağına kırlangıç kuyruğu açıldığında *yarım kırlangıç kuyruğu birleştirme'*den söz edilir.

Kanal *(Büyük),* Çin'de gemi ulaşımına elverişli önemli yapay su yolu. Yapımı V. yy.'da başladı, XIII. yy.'da tamamlandı. Pekin'i Hıbei, Şandong, Ciangsu ve Cıciang'dan geçerek 1 782 km'lik bir yoldan Hangcou'ya bağlar. Geçmişte, ülkenin kuzey güney kesimleri arasında önemli bir ticari rol oynamışsa da demiryollarının ve kabotajın gelişmesiyle önemini yitirmiş ve yalnızca yerel ulaşıma elverişli duruma gelmişti. 1950'den bu yana, yatağı boyunca 2 000 t'luk gemilerin işlemesini sağlamak için taraklama çalışmalarına başlandı, ayrıca, Yangzi Ciang'ın sularının bir bölümünün yatağının değiştirilmesiyle debisi düzenlendi.

Kanal seferi, Osmanlılar'ın Birinci Dünya savaşı sırasında Süveyş kanalı'na düzenledikleri iki sefer. Seferin amacı İngilizler'i Mısır'da tutarak, Batı cephesi'ne kuvvet göndermelerini engellemek ve mümkün olursa, Mısır'ı kurtarmaktı. Eğer Kanal geçilebilirse, mısırlı yurtseverlerin osmanlı ordusunun yanında, İngilizler'e karşı ayaklanacağı umuluyordu. Harekât 4. Ordu komutanı ve Bahriye nazırı Cemal Paşa'nın komutasında gerçekleştirilecekti.
• *Birinci Kanal seferi,* 14 ocak 1915'te, 25 bin kişilik bir türk kuvvetinin Birüssebi'den hareketiyle başladı. Büyük güçlüklerle Tih sahrasını aşan türk birlikleri 2-3 şubat gecesi Timsah gölü ile Acı göl arasındaki bölgeden Kanal'a taarruza geçti. 25. Fırka'dan beş tabur kıyıya indikten sonra dumbaz denilen çelik kaplı teknelerle karşı kıyıya doğru ilerlemeye başlandı. Ancak, ingiliz kuvvetleri şiddetli bir ateşle karşı koydu; dumbazların çoğu battı; kıyıya ulaşmayı başaran 600 kişi şehit düştü ya da esir oldu. Bu girişimin başarısızlığa uğraması üzerine geri çekilen türk kuvvetleri Gazze -Birüssebi hattında mevzilendi.
• *İkinci Kanal seferi,* 27 temmuz 1916'da, 4. Ordu'da görevli bulunan alman miralayı von Kress'in komutasındaki 10 000 kişilik kuvvetle gerçekleştirildi. Ancak ilkinde olduğu gibi ağır bir yenilgi alan türk kuvvetleri, el-Ariş'e çekilmek zorunda kaldılar.

KANALA, Yeni Kaledonya'da komün, adanın doğu kıyısı yakınında; 3 884 nüf. Nikel çıkarımı.

KANALCIK a. Anat. **1.** Küçük kanal; büyük bir kanalın küçük dalı. **—2.** *Götürücü kanalcıklar,* erbezini epididime bağlayan ince kanalcıklar.
—Jeomorfol. Dış aşınma süreçlerinin etkisiyle çıplak kayaçlarda açılan yuvarlak kesitli, doğrusal ya da hafifçe eğri oluk. (Kimyasal aşınma, kireçtaşlarında *lapya* denen olukları, nemli tropikal kuşakların kristalli kayaçlarında da granit sivrileri açar.)
—Patol. *Kanalcık iltihabı,* bir salgı bezi kanalcığında ya da gözyaşı kanalcığında olan iltihap.

KANALCIKLI sıf. Bot. Üzerinde oluk biçiminde ince bir çizgi bulunan organlara (yaprak sapı, bitki sapı) denir.

Kanalhöyük. Arkeol. Konya'nın Seydişehir ilçesinde ilçe merkezinin yaklaşık 8 km D.'sunda höyük. J. Mellaart tarafından yapılan araştırma ve kazılarda (1951-1958) Yenitaş ve Bakırtaş dönemlerinden küçük bir yerleşme saptandı.

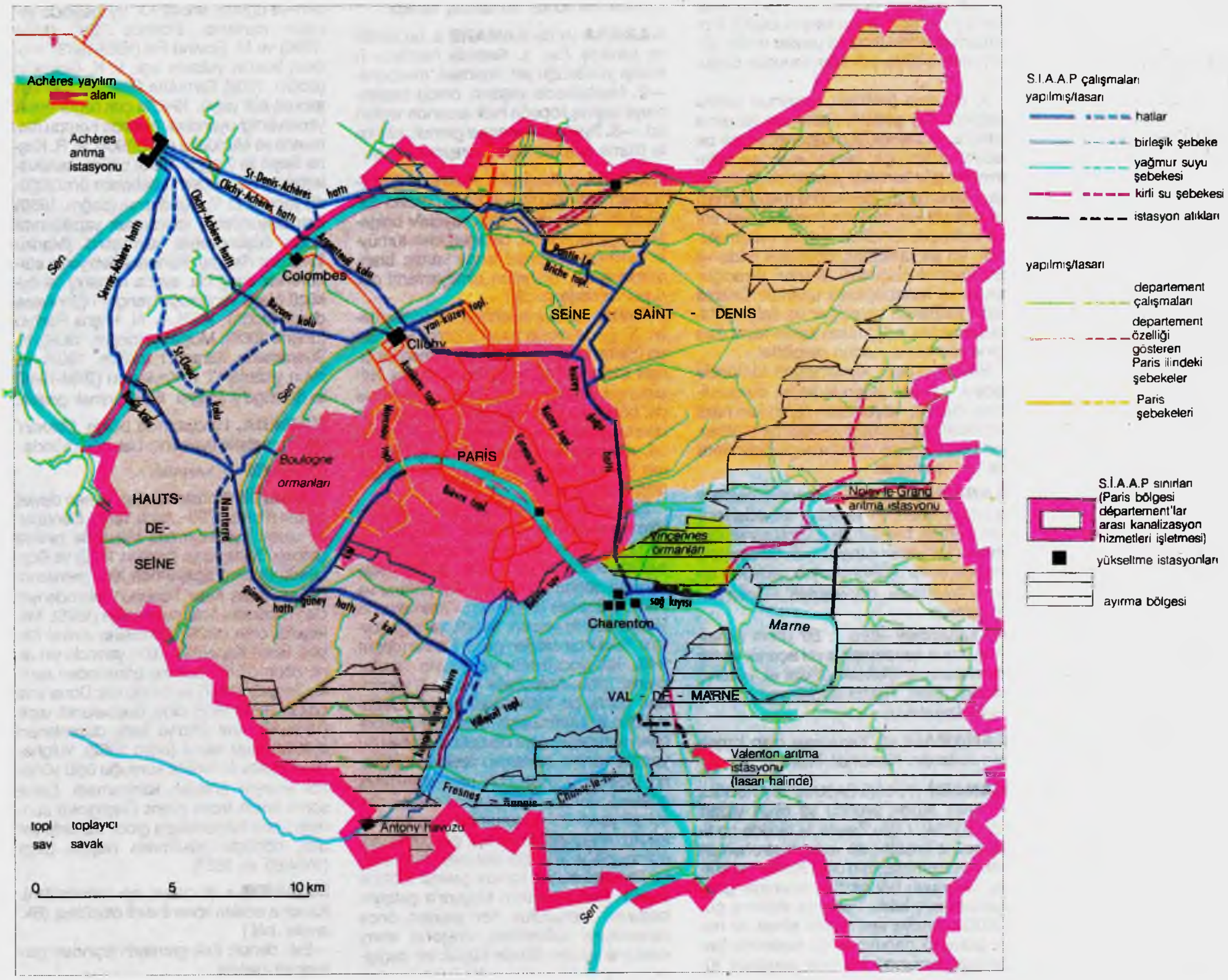
KANALIYLA be. Bir kimse ya da bir şey aracılığıyla: *Haberi gazete kanalıyla öğrendim.*

KANALİZASYON a. (fr. *canalisation*). Su işler. **1.** Kentlerde pis suları belli bir yere akıtmak amacıyla yeraltında kurulan kanal sistemi; lağım şebekesi. **—2.** *Kanalizasyon borusu,* bir yerleşme bölgesinin kullanılmış sularını dış ortama ya da bir arıtma istasyonuna boşaltan ve genellikle yeraltına döşenen boru. (Eşanl. KANAL.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kanalizasyon teknik ve hizmetleri,* kullanılmış suları ve artık çamurları boşaltma ve işleme tekniklerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektrotekn. Bir elektrik donanımında, yalıtılmış ya da yalıtılmamış iletkenlerle birlikte, bunları mekanik etkilerden koruma ve bağlama öğeleri içeren bütün.
—ANSİKL. İda. huk. Kanalizasyon yapımı, bir kamu hizmetidir. Bu hizmet belediyeler tarafından yerine getirilir. Özel kişiler kamuya ait yerlerde izinsiz olarak kanalizasyon inşa edemezler.
—Su işler. • *Kanalizasyon borusu.* Önceleri karışık sistem çıkış sularının boşaltılması için kimi kez açık kanallardan yapılıyordu, ancak şehirlerin son iki yüzyılda artan nüfus yoğunluğu yeraltı boruhatlarının kullanımını yaygınlaştırdı. İki tür sistem ayırt edilir: ayrık sistem ve birleşik sistem. Ayrık sistemde yağmur suları ve kirli sular birbirinden bağımsız iki şebekede toplanır, birleşik sistemde ise tüm suların karışarak toplandığı bir tek şebeke vardır. Yolları yıkayarak kirlenen yağmur sularının en azından ilk kısmı işlenmek üzere havuzlarda toplanır. Debinin, yağışlardan kaynaklanan ve aşağıçığırda tesisleri aşırıyüke sokmaksızın karşılanamayacak bölümü, yağmur suyu savaklarıyla doğrudan boşaltılır. Zemin uygun olduğunda, kanalizasyon borusuna bir eğim verilerek çıkış sularının asıltı halindeki maddelerin tümünü sürüklemesi sağlanır: buna sürüklenme denir. Buna olanak yoksa kullanılmış suların piezometrik düzeyinin özel pompalarla yükseltildiği terfi istasyonlarından yararlanılır. Kanalizasyon borularını temizleme en basitinden en yetkinine değin çeşitli mekanik aygıtlarla yapılır; fırça ve küre gibi gereçlerin yanı sıra tarak dubaları, yüksek basınçlı su püskürten otomatik temizleyiciler gibi çok daha gelişmiş düzeneklerden de yararlanılır. Kanalizasyon borularının yapımında kullanılan malzemelerin yüksek iç basınçlara karşı dayanıklı olması gerekmez, ancak korozyona ve özellikle de ulaşım yollarının etkisinden kaynaklanan basınç kırılmasına karşı dayanım göstermesi gerekir. Genellikle asbestli çimento ve cam elyafıyla pekiştirilmiş plastik malzemeler kullanılır. Yasalar uyarınca boşaltılan çıkış sularının sıcaklık, pH vb. bakımından belli sınırlarda kalması ve lağımcılara zarar verebileck hiçbir madde içermemesi gerekir: bu nedenle birçok sanayi kuruluşu çıkış sularını genel şebekeye boşaltmadan önce işlemek zorundadır.
• *Kanalizasyon teknik ve hizmetleri.* Kanalizasyon teknik ve hizmetlerinde şu hizmetler ayırt edilir:
—*kullanılmış sular* ile *yağmur sularını toplama* ve bir işleme istasyonuna götürme ya da dış ortama atma; bu tür şebekeler çok çeşitli malzemelerden (dökme demir, asbestli çimento, plastik malzemeler vb.) yapılabilen borulardan ve giriş rögarları, pompalama istasyonları, havuzlar ve yağmur suyu savakları vb. gibi ek yapılardan oluşur;
—*kullanılmış suları işleme* genellikle üç aşamada uygulanır: mekanik aşama (ızgara temizleme, yağ tutma), biyolojik aşama (bakteri yatakları, aktif çamurlar) ve durultma; dış ortamın daha iyi korunması gerektiğinde bu işlemlere üçüncü derece ya da ek bir işlem daha eklenir;
—*çamurları işleme* ve *boşaltma* bu çeşitli işlemlerden geriye kalan artıkları (çamurlar) dış ortama atılabilir ya da tarımda yararlanılabilir duruma getirmek için uygulanır. Bu işlemlerin her biri için teknisyenler inceleme bürolarında, yapım ve işletme şirketlerinde görev yaparlar.

KANALLI sıf. Elektroakust. *Dört kanallı ses düzeni* → KUADROFONİ.

Kanallı köprü ya da **Kınallı köprü höyüğü.** Arkeol. İstanbul'da, Silivri'nin 10 km K.-D.'sunda höyük; İstanbul-Edirne karayoluyla, Tekirdağ sahil yolunun kesişme noktasındadır. Ş. A. Kansu tarafından yapılan araştırmalarda (1959-1962) Geç Bakırtaş döneminden, kaba hamurlu, içi dışı siyah renkli ve açkılı, dış yüzü geometrik bezemeli seramikler ele geçti. Bunlar, İç ve Batı Anadolu'yla Trakya ve Marmara bölgesinin Bakırtaş dönemi buluntuları arasındaki etkileşimi aydınlatmada yararlı oldu.

KANAMA a. Kanın damardan dışarıya akması. (Eşanl. HEMORAJİ.) [Bk. *ansikl.* böl. Patol.]
—Hematol. *Kanama zamanı,* kulakmemesi aşı bıçağı ile delinerek ya da sabit basınç altında önkol çizilerek gerçekleştirilen "standart yara" kanamasının durması için geçen süre. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nörol. *Beyin kanaması,* kanın beyin dokusu içine yayılması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Beyin-beyin zarı kanaması,* kanın beyin dokusu ile örümceksizar altı aralığa yayılması. (İlk kanama odağı ya beyin kabuğunda oluşup sonra beyin zarına açılır ya da önce beyin zarında oluşup sonra beyinde odaklaşır. Her iki durumda da klinik belirtiler, bir beyin zarı sendromu ile,



PARİS VE PARİS BÖLGESİNİN BAŞLICA KANALİZASYON BORULARI ŞEBEKESİ

beyin kanamasında görülenlere benzer sinirsel işaretleri birlikte kapsar.) ‖ *Beyin zarı kanaması*, sertzar ile örümceksizar arasında bulunan örümceksizar altı aralığa kan yayılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *Dış kanama*, kanın vücudun dışına yayılması. ‖ *İç kanama*, kanın dokuların içine ya da organların arasına akması biçiminde kanama. (Ama iki türlü kanama bir arada da olabilir.)

—ANSİKL. Hematol. *Kanama zamanı*, damar çeperlerinin niteliğine, hafif bir yaralamadan sonraki çeper kasılganlığına, ayrıca trombositlerin sayısına ve niteliğine bağlıdır. Bu zaman normalde kulakmemesi için 2-4 dakika, önkol için 5-8 dakikadır. Geçici uzamalar aspirin gibi ilaçların alımına bağlı olabilir.

—Nöröl. • *Beyin kanaması*. En tipik örneği, ani felçle başlayan mercimeksi -kuyruklu çekirdeklere özgü atardamarların kanamasıdır. Hasta şiddetli bir başağrısı duyar, bir çığlık atar ve bilincini yitirir. Bunun ardından derin bir koma gelir ve lezyonun yerini saptamaya yarayan belirtiler ortaya çıkar. Belirtiler arasında en önde geleni, lezyonun karşı tarafındaki yarı felçtir. Hastalığın gidişi iyileşmeye doğru olsa bile spazmodik yarı felç ve sözyitimi gibi ağır sekeller bırakır.

Kanama odağı ya beyin zarlarına açılır, bu takdirde beyin zarı kanaması olur; ya da beyin dokusunu parçaladıktan sonra karıncıklara açılır. Karıncıkların kanla dolması, çok dramatik bir sonuç doğurur: ağır bir koma, yinelenen çırpınma nöbetleri, kol ve bacaklarda yaygın kasılma ve sonunda ölüm.

Kanama sınırlı ise, beyinde bir pıhtı oluşur ve sanki beyinde bir ur varmış gibi belirtiler verir: şiddetli ve yaygın başağrısı ve iki evreli bir koma. İlk evreyi izleyen bir toparlanma evresinden sonra ikinci evre ağırlaşarak gelir ve kafa içi hipertansiyonu belirtilerinin ortaya çıkmasına yol açar.

Belirtiler, kanamanın yaygın ya da yerel olmasına ve özellikle kanama odağının yerine bağlıdır. Kanama alın, artkafa -yankafa, şakak, Luys cismi, karıncık çekirdekleri, Varol köprüsü ve beyincik bölgelerinde oluşabilir.

Beyin kanamasının en sık rastlanan nedeni yüksek tansiyondur. Ancak kafa -beyin travmaları, hemofili gibi kanamalı hastalıklar, kötücül endokardit, beyin tromboflebiti, bazen de kan sulandırıcılarla yapılan tedavi beyin kanamasının nedenleri arasında yer alabilir. Gençlerde, her zaman, damarlarda bir şekil bozukluğu araştırılmalıdır: anevrizma ya da anjiyom. Bunlar beyin-sinir cerrahisine başvurularak iyileştirilebilir.

• *Beyin zarı kanaması*. Kusma ve başdönmesinin eşlik ettiği ani ve çok şiddetli başağrısıyla kendini belli eder. Ardından yarı dalgın bir koma yerleşir. Klinik muayenede ense sertliği, canlı kemik-kiriş refleksleri, iki taraflı Babinski işareti ve beyin kabuğunun irkilmesine bağlı felçler gibi sinirsel belirtiler saptanır. Teşhis belden yapılan ponksiyonla elde edilen beyin-omurilik sıvısının tüm kanlı ve pıhtılaşmaz olmasıyla kesinleşir.

Beyin zarı kanamasının birçok nedeni olabilir: beyin-kafa travmaları, yüksek tansiyon, enfeksiyon hastalıkları, zehirlenmeler, kan sulandırıcılarla tedavi. Gençlerde bir damar şekil bozukluğu, anjiyom ya da anevrizma, beyin cerrahisi gerekli olabilir düşüncesiyle dikkatle araştırılmalıdır.

—Patol. Kılcal ve toplardamarlardaki küçük kanamalar belirti vermez, ama atardamar kanamaları çok ağır sonuçlara (kanamaya bağlı şok tablosu) yol açabilir. Kanamanın durması, pıhtı oluşumu sayesinde kendiliğinden gerçekleşebilir; bu doğal hemostaz doğrudan doğruya bir pıhtılaşma olayıdır.

• *Klinik belirtiler*. En şiddetli dış kanamalar kırmızı kanın kesik kesik fışkırdığı atardamar kanamasıdır: kan akışı kendiliğinden durabilir, ancak pıhtı her zaman güçsüzdür ve yara yeniden açılabilir. Toplardamar yaraları genellikle hafif sayılır; ka-

Paris kanalizasyon borularındaki ikincil bir toplayıcının temizlenişi ("çift küreli vagon" adı verilen bir aygıtla)



Diafrance-Ville de Paris

ra kan yaradan düzenli bir şekilde akar (varis yırtılması); buna karşılık büyük toplardamarlardaki (boyun) yaralar ender görülmekle birlikte çok ağır sonuçlar doğurur.

İç kanama belirtileri, lezyonun yerine bağlıdır: dış gebelik patlaması kanama şokuna ve jinekolojik muayenede ince bir sızıya neden olur; teşhis ve tedavi bakımından güç sorunlar yaratan sindirim sistemi kanamaları, kan kusma (hematemez) ve dışkıyla kan çıkarma (melena) biçiminde belirebilir. Sindirim sistemi kanamalarının en sık rastlanan nedenleri mide ve onikiparmak bağırsağı ülserleri, karaciğer sirozu ve kalınbağırsak urlarıdır. Önemli karın ezilmeleri karaciğer ve dalak yırtılmalarına yol açtığından kanın karın zarı içine akmasına neden olabilirler.

Büyük çaptaki kanamaların tümünde tedavi, cerrahi girişimle kanın durdurulması dışında, kaybedilen kanın kan nakli yapılarak kapatılması ve olası bir pıhtılaşma bozukluğunu düzeltme gibi işlemlere de yer vermelidir.

KANAMAK gçz. f. **1.** Bedenin herhangi bir yerinden, bir yaradan söz ederken, kan gelmek, kan akmak: *Burnu kanamak. Yarası durmadan kanıyor.* **—2.** Geçmişteki manevi acılar sözkonusuysa, yeniden etkisini duyurmak, depreşmek: *O yara hâlâ kanıyor.*

◆ **kanatmak** ettirg. f. *Bir yerini kanatmak,* onun kanamasına yol açmak ya da kanamasını sağlamak: *Dikkat et, yüzünü kanatacaksın. Yılanın ısırdığı yeri bıçakla kesip kanatmak.*

KANAMALI sıf. Kanaması olan kimse için kullanılır: *Kanamalı hasta.*

KANAMİ (YUSAKİ SABURO KİYOTSOGU, —denir), japon oyuncu ve oyun yazarı (1333-1384). Oğlu Zeami ile birlikte no tiyatrosuna öncülük etti ve bu tiyatronun en ünlü okullarından biri olan *Kanze**'yi kurdu. Oyununu her sınıftan seyirciye göre ayarlamasını bildi. Tiyatroya alışılmış gürültülü coşkuya ters düşen şiirsel bir hava getirerek çağının güçlü kişilerinin beğenisini kazandı; böylece kendisini tümüyle sanatına verebildi. No tiyatrosu repertuvarı bugün de büyük bölümüyle Kanami ve ailesinin yapıtlarından oluşur.

KANAMİSİN a. (fr. *kanamycine*). Aminoglikozit sınıfından antibiyotik. 1957 yılında Umezawa tarafından *Streptomyces kanamyceticus*'tan elde edilmiştir ve geniş spektrumlu bir bakteri öldürücüdür. (Etki spektrumu streptomisininkine benzer. Gram + ve Gram − mikroplar, tüberküloz basili ve mikobakteriler üzerine etkilidir.)

KANANGA a. (malayca sözc.). Molük adalarında yetişen ve hoş kokulu çiçekleri parfüm yapımında *(kananga esansı)* kullanılan bitki. (Bil. a. *Canangium odoratum*; anonagiller familyası.)

KANANGA, esk. **Luluabourg,** Zaire' de kent, Batı Kasai ilinin merkezi, Lulua kıyısında, 704 200 nüf. Lubumbashi'de İlebo demiryolu kenarında önemli ticaret merkezi. Tekstil, besin ve kimya sanayileri.

KANANUR, Hindistan'da (Kerala) liman kenti, Malabar kıyısında; 55 000 nüf. Tekstil. Eskiden İran ve Arabistan (XII. - XIII. yy.) ile ticaret bu limandan yapılıyordu. Kananur, Vasco da Gama'nın Hindistan'da ulaştığı noktaya çok yakındır ve uzun süre Portekizliler'e (1501), Hollandalılar'a (1656) ve İngilizler'e (1783) ait etkin bir ticaret limanı olarak kaldı.

KANAPİ a. **1.** Havc. Uçaklarda pilot kabinini koruyan şeffaf plastikten yapılmış ve profillendirilmiş eleman. **—2.** *Fırlatılabilir kanapi,* pilotun çıkışını kolaylaştırmak için uçuş halinde çabuk fırlatma düzeniyle donatılmış kanapi. || *Parçalanabilir kanapi,* kanapi arasından fırlatılması sırasında pilotun yaralanmasını önlemek için fırlatılabilir koltuğun deviniminden hemen önce çalıştırılan parçalanma düzeniyle (genellikle bir piroteknik kordonla) donatılmış kanapi.

KANARA ya da **KANARE** a. (ar. *ḳānāra, ḳānare*). *Esk.* **1.** Kesimlik hayvanların kesilip yüzüldüğü yer; kesimevi, mezbaha. **—2.** Mezbahada yaşayıp, orada beslenmeye alışmış köpeğe halk arasında verilen ad. **—3.** *Ayağıyla kanareye girmek,* bile bile ölüme gitmek, ölümü arayıp bulmak.

KANARA a. Karnataka eyaletinde 20 milyondan fazla kişinin konuştuğu dravid dili. (Eyaletin resmi dilidir. Çok sayıdaki bölgesel lehçeden başka, birbirlerinden tümüyle farklı üç toplumsal lehçe vardır: brahmanların dili, brahman olmayanların dili, dokunulmazların dili.)

—ANSİKL. *Kanara edebiyatı.* İlk edebi metin IX. yy.'da ortaya çıktı; bu,*Kaviracamarga* (Şairlerin kral yolu) olarak bilinen bir şiirsel süsleme kitabıydı. Yazarının kral Nripatunga Amoghavarsa olduğu söylense de, büyük bir olasılıkla sarayındaki şairlerden biri tarafından kaleme alınmıştı. Bu yapıt, yerli biçimlerle sanskrit anlayışı birleştiren eski bir edebiyat geleneğinin varlığını doğrulamaktaydı.

Kahramanlık dönemi X. yy.'da, caynacılığın koruyuculuğunda gelişti. Pampa, Ranna ve Ponna, bu dönemin en büyük üç yazarıydı. Brahman bir aileden gelerek caynacılığa dönen Pampa'nın *Adi purana* ve *Pampa Bharata* da denilen *Vikramarcuna Vicaya* adlı iki yapıtını 941'de yazdığı söylenir. Yoksul bir aileden gelen Ranna (doğm. 949), koruyucularının yardımıyla "şairler prensi" oldu. *Acitpurana* (993) adlı yapıtından sonra bir *Mahabharata* olan *Gadayuddha* ile ölümsüzleşti. Bhima ile Duryodhana arasındaki gürz dövüşünü anlatan bu yapıtta, kanara şairlerinin özellikle kişiliklerin incelenmesinde çok usta olduklarını gösterdi. Ponna, *Santi purana* adlı bir dinsel şiir yazdı. X. yy. sonunda Nagavarma, kanara edebiyatının ilk aşk şiiri olan *Çandombudhi*'yi (Prozodi deryası) kaleme aldı. *Pancatantra*'nın kanara çevirisi 1031'de yapıldı. Ramanuca'nın Maysor'a gelişiyle başlayan vişnuculuk her şeyden önce sanskritçeyi kullanırken, viraşaiva akımı edebiyat ve din dilinde büyük bir değişime yol açtı; bu gelişme, XII. yy.'ın başkaldırı çağı olarak nitelendirilmesine neden oldu. Basava, viraşaiva edebiyatında belirleyici bir rol oynadı; gerçekçi bir tinsellik yaymaya çalışan bu edebiyat, halk dilini kullanarak, ölçülü ve imgeli bir nesir olan *vacana* (ya da "sözler") türünü geliştirdi. Basava'nın çevresinde toplanan birçok yazar, *ragale* ve *tripadi* gibi eski halk ölçülerini canlandırdılar. XIII. yy.'ın ikinci yarısında, eski kanaranın yaşatılmasını savunan Keşiraca, edebiyattan ve halk dilinden geniş ölçüde yararlanarak *Sabdamanidarpana* adlı başyapıtı yazdı. Nayasena ve Andayya adlı iki yazar, soylu ya da aşırı derecede sanskritleştirilmiş bir üsluba karşı caynacılığın tepkisini dile getirdi (1235'e doğr.). XII. ve XIII. yy.'larda, Hoysalalar devrinde edebiyat parlak bir döneme girdi: Harihara, başlangıçtaki klasikçiliğini bırakarak uyaklı bir nesirle yazmaya başladı; Nagacandra, *Pampa-Ramayana*'da doğaüstü öğelere akılcı bir yön vermeye çalıştı; Kanti, birçok kadın yazarın ilkiydi; Nemiccandra, kanara edebiyatının ilk manzum romanı olan *Lilavati*'yi kaleme aldı; çağdaşları arasındaki en büyük şair Canna da tutkulu aşkı incelikle betimleyerek bu konudaki en önemli şiir sayılan *Yaşodhara Karit*'i yazdı.

XIV. yy.'dan başlayarak, Vicayanagar krallığı, iki yüzyıl boyunca güzel sanatları koruması altına aldı. Bhattakalanka 1586-1615 arasında kanaranın tek dilbilgisi kitabını yazdı. Bu anıtsal yapıt, bir yorum ve bir açıklamayla *(Şabdanuşasana)* birlikte, 592 sanskritçe sutrayı içeriyordu. XVII. yy. sonuna doğru, Singararya kanara edebiyatının ilk tiyatro yapıtı olan *Mitravinda Govinda*'yı yazarken (1680'e doğr.), halk tiyatrosu *(Yaksagana)* da tam bir gelişme içindeydi.

XVIII. yy. sonunda müslüman etkisi kendini duyurmaya başladı, kanara bir gerilemeye uğradı, ancak XX. yy. başında yeniden canlandı. Böylece "Şri" (1884-1946) ve M. Govind Pai (1883-1963), modern lirizmin yollarını açtı. V. K. Gokak'ın (doğm. 1909) *Samudra Gitagalu* (Denizin şarkısı) adlı yapıtı, 1940'ta çok özgür ritmik yapısıyla ilgi uyandırdı. Nesirde Kempu Narayana ve Mundana (1870-1901), A. R. Krişna Saştri ile (doğm. 1890) birlikte, sanskritleştirilmemiş modern edebiyatın öncülüğünü yaptılar. D. V. Gundappa (doğm. 1889) batı düşüncesini kavrayarak yapıtlarında doğu düşüncesiyle kaynaştırdı *(Manku Timmara Ragga).* Kanara edebiyatını sürdürenler arasında, ayrıca romancı ve öykücü Maşti Venkateşa İyengar'ı (Şrinivasa denir) [doğm. 1891], A. N. Krişna Rao'yu (doğm. 1908), Mugali'yi (doğm. 1906), K. Şivaramana Karanth'ı (doğm. 1902) ve oyun yazarları T. P. Kaylasam (1884-1945) ile Sriranga'yı (doğm. 1904) anmak gerekir.

KANARA, Hindistan'da bölge, Dekkan' da, Karnataka eyaletinin batı bölümünde.

KANARE → KANARA.

KANARİS (Konstandinos), yunan devlet adamı (Psara 1790 - Atina 1877). Denizciydi, ulusal ayaklanmada Miaulis'le birlikte çarpıştı, Sakız adası (haziran 1822) ve Bozcaada (kasım) açıklarında türk gemilerini batırdı, hatta Mısır filosunun İskenderiye' den hareketini önlemeye çalıştı (1825). Milletvekili oldu (1826), kendisine amiral rütbesi veren Kapodhistrias'ın yanında yer aldı, onun ölümü üzerine görevinden ayrıldı. Senatör (1847) ve birkaç kez Donanma bakanı (1848-1855) oldu, Başbakanlık yaptı (1848-49), kral Otto'ya karşı düzenlenen ayaklanmaya katıldı (ekim 1862), Vulgharis ve Rufos ile birlikte kurduğu üçlü yönetim anarşiyi ortadan kaldıramadı. Daha sonra krallık tacını prens Georgios'a sunmak üzere Kopenhag'a giden kurulda yer aldı, dönüşte hükümetin başına geçti (1864-65 ve 1877).

KANARYA a. (fr. *canari;* isp. *canario*'dan). Kanarya adaları kökenli evcil ötücükuş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. denizc. Eski gemilerin kıçındaki parmaklıklı balkon.

—Mutf. *Kanarya kebabı,* küçük doğranmış ve didilmiş koyun eti, soğan ve domatesle hazırlanan iç'in, omletin arasına yerleştirilmesiyle yapılan yemek.

—ANSİKL. Bütün kanarya ırkları, Kanarya takımadalarında yabanıl yaşam süren kanaryadan *(Serinus canarius)* türedi. Kanarya, XV. yy.'da Avrupa saraylarında tanınır tanınmaz, kralların kuşhanelerinde gözde haline geldi. Hızla kanarya meraklıları, seçkin ötüşlü ve her çeşit tüylü ırkları ayıklayarak kuşun niteliklerini iyileştirmeyi denediler: günümüzde on kadar ötücü ırk ve on kadar da güzel görünüşlü ya da tavırlı kanarya ırkı bilinmektedir.

■ **KANARYA adaları,** isp. **Canarias,** Atlas okyanusu'nda yanardağ kökenli takımada, Afrika kıyısına yüz kilometre kadar uzaklıkta (Fas açıklarında); yaklş. 7 300 km²; 1 438 686 nüf. (1990). Kanarya adaları yönetim açısından iki ispanyol ili arasında paylaşılır: Santa Cruz de Tenerife (Tenerife, Gomera, La Palma ve Hierro) ve Las Palmas (Büyük Kanarya adası, Lanzarote, Fuerteventura).

• COĞRAFYA. Kanarya adalarında, yazları kurak yarıtropikal iklim egemendir (temel özelliği, sürekli esen alize rüzgârları ve rüzgâr alan ve almayan yamaçlar arasındaki karşıtlıktır). Bitki örtüsü katlara ayrılır: kıyıda kurakçıl bitkiler (agave, sütleğenler); defnegiller; yüksek kesimlerde çorak bozkıra dönüşen makiler. Önceleri önemli bir deniz iskelesi, sonralarıysa hava ulaşım durağı olan adalara özellikle Kuzey-batı Avrupa'dan çok sayıda turist gelir. İnsan eliyle düzenlenmiş sekilerde dışsatım ürünlerine yönelik sulu tarım uygulanır: meyveler (muz, ananas), turfanda sebzeler (domates). Ada halkı, adada yaşamanın ve nüfus artışının yol açtığı sorunlarla karşı karşıyadır; çalışan nüfusun yarısından çoğu

(yani 50'li yıllarda birinci kesimde çalışanlara eşit sayıda) bu kesime kaymıştır.

• TARİH. Romalılar'ın *Fortunatae adaları* adını verdikleri, büyük bir olasılıkla onlardan önce Fenikeliler'ce de bilinen Kanarya adaları, Marocello'nun Lanzarote'yi keşfetmesine (1312) ve Béthencourt'un buraya ayak basmasına (1402) kadar Avrupalılar'ca efsanevi bir yer olarak düşünülüyordu. Béthencourt, Castilla kralı Enrique III'ün vasalı olmayı kabul etti. Uzun süre Portekiz ile İspanya arasında anlaşmazlık konusu olan adalar, Alcáçovas antlaşması'yla (1479) kesin olarak İspanya'ya geçti. Bunun üzerine, yerli halkın (Guancheler) karşı koymasına rağmen, adalara sistemli bir biçimde yerleşilmeye başlandı; Guancheler kovalanıp yok edildiler. Avrupa ile Yeni Dünya arasında zorunlu bir uğrak yeri olan Kanarya adaları, Kolomb'un Bahama adalarına ulaşmasını ve hayvan ve bitkilerin (şekerkamışı vb.) bir süre bekletildikten sonra Amerika'ya iletilmesini sağladı. Kanarya adalarının XIX. yy. başına kadar Amerika'ya aşırı derecede bağlı olan ekonomisi, iki dönem geçirdi: şeker dönemi (XVI. yy. başı) ve şarap dönemi (XVI. yy. ortası - XVIII. yy. ortası); adadaki bağlar, bu sömürge pazarının kapanmasıyla ortadan kalktı.

Beylik düzeni adaların Carlos III döneminde krallığa bağlanmasına kadar ayakta kaldı. Kanarya adaları, her zaman geniş bir iktisadi ve idari özerklikten yararlandı; özellikle belediye kurumları, Castilla kentlerine özgü eski canlılığı olduğu gibi korudu. 1902'de bir özerklik hareketi silahla bastırıldı. 1936 askeri ayaklanması, Franco'nun genel komutan olarak bulunduğu Kanarya adalarından başladı. Bazı ulusçu ve devrimciler, 1960'a doğru burada toplanarak takımadalara bağımsızlık sağlamak amacıyla İspanya'ya karşı harekete geçtiler. 1968'de Afrika birliği teşkilatı'nca tanınan, Cezayir'ce de desteklenen bu hareket, terör yöntemlerine başvurmakta ve Guancheler'in torunlarıyla İspanyollar'ınkiler arasında bir ayrılık yaratmaya çalışmaktadır.

KANARYA akıntısı, Fas ve Moritanya kıyıları boyunca G.'e doğru akan, daha sonra kıyıdan B.'ya doğru uzaklaşan soğuk su akıntısı. Ortalama debisi 16 milyon m³/sa. Hızı 3,5 km/sa. Sıcaklığı 15-20 °C. Soğuk ve mineralli suyun sürekli yukarı çıkması iklimi kurak, suları verimli (yakınlardan ya da Batı Avrupa'dan, Sovyetler Birliği'nden ve Doğu Asya'dan gelen filotillaların gerçekleştirdiği etkin balıkçılık) kılar.

KANARYA havzası, Doğu Atlas okyanusu'nda havza. K.'den Batı Afrika'nın kenarı, Atlas okyanusu orta sırtı, Asor adaları ve Madeira eşikleri ve G.'den Cabo Verde ile sınırlanır, Madeira (6 578 m) ve Cabo Verde (6 750 m) derin abisal ovalarını içerir.

KANARYAGÜLÜ a. Yatay çotuklu, sarı çiçekli, güzel süs ağaççığı. (Bil. a. *Kerria japonica;* gülgiller familyası.) [Eşanl. KERYA.]

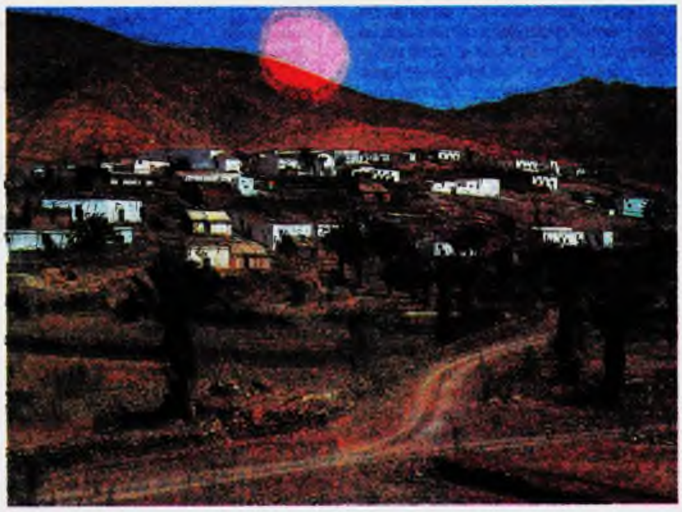
KANARYALIK a. Kanarya üretmeye yarayan büyük kafes.

KANARYAOTU a. Kumluk yerlerde, boş tarlalarda yetişen, sarı çiçekli, orta boylu (50 cm), genellikle biryıllık otsu bitki. (Bil. a. *Senecio vulgaris;* bileşikgiller familyası.) [Eşanl. KÜLLÜCEOTU.]

—ANSİKL. Kanaryaotu Türkiye'nin her yanında, özellikle antil bölgelerinde bol yetişen bir bitkidir. Kanaryalara yeşil yem olarak verildiği gibi gevişgetiren hayvanlarca da sevilerek yenir. Yaygın bir bitki olmasına karşın Türkiye'de tıbbi kullanışı yoktur.

KANASTA a. (isp. *canasta,* sepet). Genellikle dört oyuncu tarafından, 52 kartlık iki deste ve 4 joker ile oynanan ve *kanasta* denilen aynı değerde 7 kartlık diziler oluşturmaya dayanan Güney Amerika kökenli iskambil oyunu.

—ANSİKL. Her oyuncu 11 kart alır ve 45. kart, birikecek kâğıtların ilkini oluşturmak üzere, açık olarak masaya atılır. Sırası gelen oyuncu desteden bir kâğıt çeker ve bir kâğıdını açık olarak ortaya atar. Birbirinin aynısı en azından üç kartı (üçlü, kare vb.) içeren diziler masanın üstüne açılabilir ve jokerlerle ikililer herhangi bir kartın yerine geçebilir. Oyunda temel amaç, takımın ortaya attığı dizileri uzatarak birbiriyle eş yedi kâğıttan oluşan bir kanasta yapmaktır. Oyuncu, en üstteki kâğıt bir dizi oluşturmasını sağlıyorsa, yerdeki tüm kâğıtları alabilir, ama kâğıdını hemen açması gerekir. Ortaklardan birinin diziyi yaparak oyunu açması, öbür ortağın ortadaki bütün kâğıtları alması için şarttır; bu dizi her kartın değeri üzerinden (joker için 50, as ya da ikili için 20, papaz, kız, vale, onlu, dokuzlu, sekizli için 10, öbür kartlar için 5), takımın puan durumuna göre 50, 90 ya da 120'lik minimum bir puan getirmelidir. Takımının açılmış bir kanastası bulunması koşuluyla, bir oyuncu bütün kâğıtlarını açabildiği zaman oyun biter. Her takım, kendi hesabına açılmış kâğıtların değerini hesaplar; kanasta başına 300 puan (kanasta joker ya da ikili kullanılmadan yapılmışsa 500 puan), açılmış her üç kupa ya da karo için 100 puan, bitirme primi olarak 100 puan. Oyuncuların elinde kalan kâğıtların değeri toplam puandan düşülür. Oyun, 5 000 puanlık partilerle oynanır.



M. Guillard-Scope

Kanarya adaları: Fuerteventura adasının orta kesiminde bir köy

KANAŞ, Rusya'da kent, Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nde, Kazan'ın güney-batısında; 41 000 nüf. Ticaret merkezi. Makine ve elektrikli gereçler sanayileri. Besin sanayisi.

KANAT a. **1.** Hayvanlarda (kuşlar, böcekler, yarasalar) uçmayı sağlayan üye: *Güvercin, kızböceği, yarasa kanatları. Kanatlarını açmak, toplamak, kanatlarını çırpmak.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kümes hayvanlarının kanatları ve bitişiğindeki etli kısımların içine alan parçası: *Kanattan çok budu sevmek. Kanat pişirmek.* **—3.** Kimi düşsel, olağanüstü ya da masalsı varlıkların simgesi: *Meleklerin kanatları.* **—4.** Balıklarda yüzgeç. **—5.** Kapı, pencere, dolap vb. şeylerin açılıp kapanabilen ve genellikle çift olan kapaklarından her biri: *Kapının bir kanadı hiç açılmıyor.* **—6.** Birbirinden bağımsız parçalardan oluşan kimi şeylerde her bir parça. **—7.** Fırıldak biçiminde olan kimi şeylerde her bir kol: *Pervane kanadı. Yeldeğirmeninin kanatları.* **—8.** Öküz ya da at arabalarının iki yanına konulan parmaklık; angıç. **—9.** Giyecek ve kumaşların uzunluğunun yarım eni: *Çarşafın iki kanadını üst üste getir.* **—10.** Savaş düzenindeki bir ordunun bir yanı: *Ordunun sağ kanadı hızla geri çekildi.* **—11.** Ed. *Bir şeyin (soyut) kanatları,* bizi, kendimizin ve gerçekliğin üstüne çıkartan düşünce ve duygunun hareketleri: *Hayalin kanatları.* **—12.** *Kanat açmak,* uçmak. || *(Birine) kanat açmak, kanat germek,* bir kimseyi korumak, himaye etmek. || *Kanat alıştırmak,* bir işin nasıl yapılacağını deneyerek öğrenmeye çalışmak. || *(Birini) kanadı altına almak,* bir kimseyi uğrayabileceği her türlü kötülükten uzak tutmak, onu himayesine almak. || *(Birinin) kanadı altına sığınmak,* inandığı, güvendiği bir kimsenin koruyuculuğunu dilemek, ondan bunu istemek.

—Anat. Biçimi nedeniyle bir organın uzunca ve yayvan kenar bölümüne verilen ad (yutak, kuyruksokumu, dizkapağı kanadı). || *Burun kanatları,* burnun yan kısımları.

—Arabac. At arabası ve kağnı tablasının kenarlarına çakılan ya da açılabilir olması için menteşeyle bağlanan ince, uzun tahta parçası.

—Arıc. *Kanat kesmek,* uçmasını önlemek için anaarının bir kanadının ucunu kesmek.

—Ask. Savaş düzenindeki büyük bir birliğin büyüklüğüyle orantılı olarak derinliğini kapsayan sağ ve sol yanları. || *Kanat kırma,* hat düzeninde yerleşmiş savunmadaki bir birliğin, yanlarını bir açı oluşturacak biçimde geriye doğru hareket ettirerek yaptığı manevra. (Muharebeyi duruma göre daha elverişli koşullarda sürdürmek amacıyla yapılır.) || *Çark kanadı,* saf ya da savaş düzenindeki büyük bir birliğin yaptığı çark hareketinde, çark noktasından en uzakta bulunan ve geniş bir çember yayı çizen bölüm.

—Balıkç. Trol, ırıp, gırgır vb. ağlarda torbanın dışında kalan sağ ve sol kol. (Eşanl. KOL.)

—Ciltç. Eski ciltlerde, cüzlerin birbirine dikilmelerinde kullanılan ipin uzun bırakılan uçlarına verilen ad.

—Denizbil. Bir okyanus sırtının, düz tabanlı havzaları ya da kademeli platoları birbirinden ayıran dikliklerden ve sıradağcıklardan oluşan kenar kesimi. (Gerileme ya da yan basınçlar dışında, kanatlar kesiminin biçimini, okyanus kabuğunun soğudukça ve sırtın yayılma ekseninden uzaklaştıkça uğradığı termik kökenli alçalma belirler.)

—Deric. Omurga çizgisinden (sırt çizgisi) kesilmiş bir postun ya da derinin iki yarısından biri.

—Etnogr. Eski türk çadırlarında çadırın yan duvarlarını oluşturan, birbirine uygun yerlerinden kayışla bağlanarak kafes biçimi verilmiş kamış ya da tahta çubuklar. (GEREGE, KEREGE de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Güz. sant. Bir çokkanatlının açılır kapanır bölümlerinden her biri.

—Havc. Bir uçağın tutunmasını sağlayan aerodinamik kaldırma kuvvetlerinin etki yaptığı yatay yüzey. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kanat açısı,* bir ana kanat ya da kuyruk düzleminin gövde ile oluşturduğu açı. (Kanat



kanaryaotu
(*Senecio vulgaris*)

kanat orta birleşim kesitleri



pencerede kurtağzı geçmeli



kapıda çift lambalı geçmeli



açısı uçağın yapımı sırasında saptanan bir açıdır. Hava akış çizgileri doğrultusuna ve dolayısıyla uçağın uçuş sırasındaki konumuna göre değişen hücum açısıyla karıştırılmamalıdır.) —Pervanenin dönme düzlemi ile bir palanın oluşturduğu açı. || *Kanat takımı*, bir uçağın, kanatlardan oluşan taşıyıcı yüzeyin tümü. || *Kanat ucu*, bir kanadın yan ucu. || *Kanat yükü*, bir kanatta her metrekarenin taşıdığı yük. (Kanat yükü uçağın kilogram cinsinden ağırlığının metrekare cinsinden kanat yüzeyine bölünmesiyle elde edilir.) || *Delta kanat*, üçgen biçiminde olan ve adını, benzerliği nedeniyle yunan abecesinin "büyük delta" harfinden alan kanat. || *Halka kanat*, doğurucu yüzeyi bir kanat profili olan silindir ya da simit biçiminde kanat. (Bu kanat biçimi, pervaneli ya da tepkimeli bir motor içerebilir ve iç çeperi bir remjetin kullanılmasına uygundur.) || *Tepkilenmiş kanat*, ön tarafına yerleştirilen pervanelerden ya da türbojetlerden hava akımı alan ya da sınır tabanının üflenmesini sağlayan bir düzenekle donatılmış kanat. (Bu kanadın kaldırma kuvveti kimi durumlarda çok artırılır, bu da kısa mesafede kalkabilen uçakların [STOL] yapımına olanak verir.) || *Uçar kanat*, yatay kuyruk takımı bulunmayan ve gövdesi az ya da çok kanadın kalınlığı içine gizlenmiş uçak.

—Isıbil. Bir çeper ile (ısıtmaya ya da soğutmaya yarayan bir borudaki) bu çeperin sıvı içinde bulunan tarafı arasındaki ısı taşınım yüzeyini artırmaya yarayan çıkıntı. (Bu ad ilke olarak taban yüzeyine koşut boyutlarından biri diğerine göre daha büyük çıkıntılar için kullanılır. Bir boruda kanatlar enine, boyuna ya da helis biçiminde sarılmış olabilir, taban yüzeyiyle bir bütün oluşturabildikleri gibi kenetleme ya da kaynak işlemiyle de tespit edilebilirler.) || *Kanat takımı*, bir ısı taşınım yüzeyindeki kanatların tümü.

—İnş. *Sinek kanadı*, tuğladan yapılmış şöminelerin köşelerini tutan küçük bağlama kılıçlarının her biri.

—Kabukl. Bazı kabukluların dudağına, *Argonauta* ve *Carinaria* cinsi üyelerinin yüzgeçlerinin her birine verilen ad.

—Mak. san. Bir türbomakinede, akışkanı yönlendirmeye yarayan sabit ya da devingen metal yüzey. (Kanatlar genellikle bütünüyle akışkanın içine daldırılır [tepkili türbinler, türbopompalar]; kanatlararası kanallar yüklü boru işlevi görür ve bu borudan geçen akışkanın hızında ve basıncında değişiklikler oluşur.) || Bir türbomakinenin, kesiti kanat profili biçiminde bir metal parçadan oluşan etkin öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bir köşebendin iki düzlemsel bölümünden ya da bir profil demirin dış bölümlerinden her biri. || *Kanat takımı*, akış halindeki bir akışkanı yönlendirmeyi sağlayan bükülmez yüzey. (Kanat takımları türbomakinelerin temel öğeleridir; iki tür kanat takımı ayırt edilir: *sabit kanat takımları* akışkana uygun bir yön verir; *devingen kanat takımları* ise dönen bir çark üzerine yerleştirilir ve akışkan enerjisinin bir kısmını bu çarka aktarmayı sağlar.) || *Çark kanadı*, bir çark üzerine tespit edilen ve bir akarsu etkisiyle bu çarkı devindiren (çark kanatlı değirmen) ya da bir gemi makinesiyle devindirilerek tepki yoluyla bu gemiye bir itme etkisi uygulayan genellikle tahtadan yapılan palaların her biri.

—Mobc. Pencerenin her iki yanında bulunan kalın perde.

—Nöroanat. Dördüncü karıncığın döşemesinde orta kanalın iki yanında bulunan ve kafa sinirlerinin çekirdeklerinden oluşan çıkıntılara verilen ad. (*İç beyaz kanat*, büyük dilaltı sinirinin çekirdeğine, *dış beyaz kanat* (ya da vestibül alanı), vestibül çekirdeklerine, *boz kanat*, vagus ve dil-yutak sinirlerinin vejetatif çekirdeklerine tekabül eder.)

—Rom. tar. *Süvari kanadı*, Roma ordusunda, 500 ya da 1 000 kişiden oluşan ve turmalar'a ayrılan yardımcı kol. (Bu kol peregrinuslar'dan oluşur, ancak bir yurttaşın komutasında bulunurdu.)

—Saraç. Eyerin her iki yanında bulunan ve binicinin tartı kayışlarından rahatsız olmasını engelleyen deriden yapılmış geniş parça. (Eşanl.TEPİNDİRİK.) || *Kanat yastığı*, bir kaltağın önüne ve eyer kanatlarının iç bölümüne dikilen deri parça.

—Siyas. bil. Meclis, parti vb. topluluklarda düşünce yönünden özellik gösteren taraflardan her biri. || *İleri kanat*, bir hareket içinde öteki üyeleri ardından sürükleyen dinamik üyeler: *Bir sendikanın ileri kanadı*. || *Sağ kanat, sol kanat*, siyasal bir kuruluşta en tutucu ya da tersine, en ileri görüşleri savunan üyelerden oluşmuş grup.

—Spor. Futbol, eltopu, ragbi, vb.'de bir takımın hücum hattının her bir ucu. || *Kanat değiştirmek*, futbolda, oyuncunun topla ya da topsuz olarak bir kanattan diğerine geçmesi. || *Kanat oyuncusu*, futbol, ragbi, basketbol ve hentbol oyunlarında, hücum hattının her iki ucunda yer alan sporcu. (Basketbolda *gard* da denir.) || *Serbest kanat*, üzerine sentetik kumaştan bir yelken kanadın gerili bulunduğu hafif bir iskelet, sporcunun araca bağlanmasını sağlayan bir kuşam tertibatından (eşanl. harnes) oluşan ve serbest uçuş için kullanılan bir hava sporu aracı.

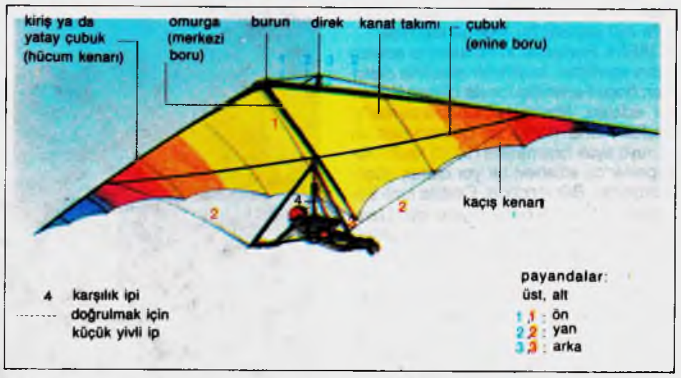
—Tarım. mak. Sabanda demirseliğin iki yanında uç demirinin arkasında bulunan iki eğik tahta parçadan her biri. (Saban izini genişletmeye ve çıkan toprağı parçalamaya yarar.) || *Ek kanat*, tarım arabalarında sığayı artırmak için asıl kanatların üzerine eklenen düz ya da kafesli levha.

—Yerbil. Bir kıvrımda menteşenin iki yanındaki yüzlerden her biri. (Devrik bir yapıda kıvrımın bir normal, bir de ters kanadı vardır, bu kanatlar dizideki normal ve ters kutupsallığın karşılığıdır. Böyle bir kıvrımın bakışımsızlığı, biri uzun, öbürü kısa iki kanadın varlığıyla kendini gösterir; bu ölçüt, kutupsallık ölçütüyle birlikte, yapının devrilme yönünü bulmaya olanak verir.) || *Kırılma kanadı*, bir kırığın iki yüzünden her biri (düşen kanat, yükselen kanat).

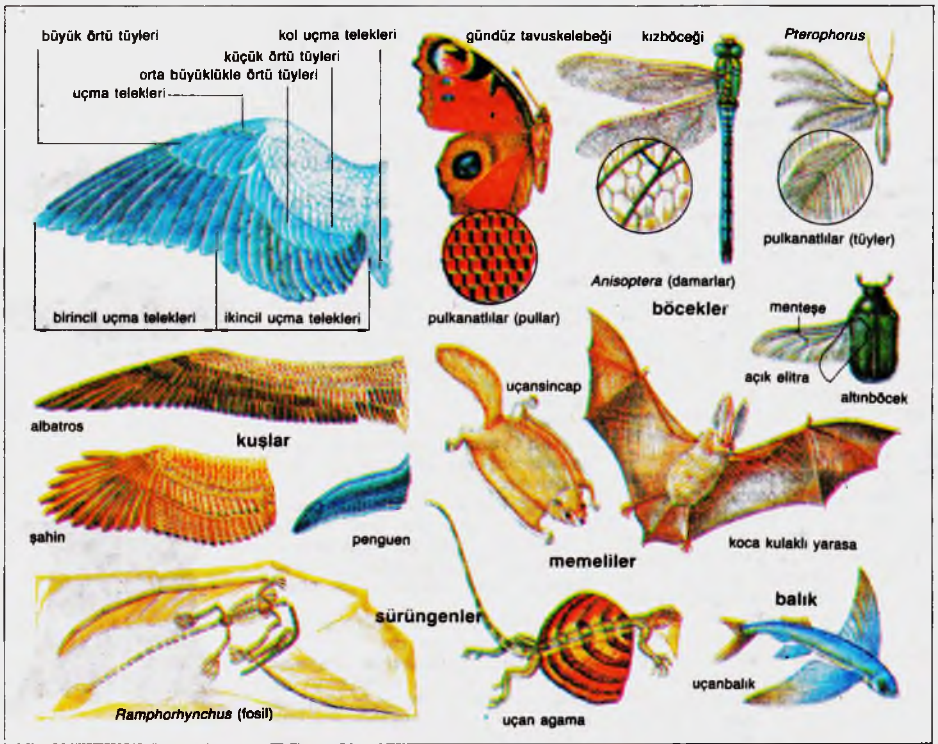
—Zool. *Kanat açıklığı*, kuşlarda ya da başka kanatlı hayvanlarda, açık durumdaki kanatların iki ucu arasındaki uzaklık. (Bk. *ansikl.* böl). || *Kanat alt damarı*, böceklerde kanat damarının hemen altında bulunan damar. || *Kanat bölütü*, ortagöğüs ve artgöğüs. || *Kanat damarı*, böceklerin kanadını çevreleyen ya da ön kenar boyunca uzanan ve *pterostigma* adı verilen boynuzsu bir kalınlaşmayla son bulan damar. || *Kanat ucu*, kuş kanadının uç bölümü.

—Zootekn. *Kanat kesme*, kuşlarda bir kanadın ucunu kesmeyi öngören işlem. (Böylece yaratılan dengesizlik kuşun uçmasını önler.)

—ANSİKL. Kanatlar hayvana sert bir yer-



bir serbest kanatın yapısı



hayvan kanatları

den destek olmadan havada durma ve ilerleme olanağı veren, kaslı, hareketli, çift hava destekli yüzeylerdir.

• *Kuşlar.* Kuşun kanadı, ön üyelerin kemikleri ve fanerlerden (telekler) oluşur. Omuz kemerinde üç kemik vardır: kürekkemiği, köprücükkemiği, kargaburun kemiği, kolkemiği, önkolkemiği, dirsekkemiği hemen hemen memelilerdekilerle aynıdır. Kanat ucuysa (memelilerdeki el), kanattaki başlıca tüylerin çıktığı uzun bir palet biçimindedir. Burada iki bilekkemiği, üç tarakkemiği (bunlardan yalnızca ikisinin ucu birbirine yapışıktır) ve üç parmak (ortaparmak iki, yanparmaklar birer kemiklidir) bulunur. Tüyleri taşıyan deriyle örtülü kaslar bu kemikten çatıyı hareket ettirir.

Tüylerin en önemlileri, kol (üçüncül uçma telekleri), önkol (ikincil uçma telekleri) ve elden (birincil uçma telekleri) çıkan teleklerve uçma telekleridir; uçma telekleri (başparmağa bağlıdır) biraz ayrı bir yüzey (alula ya da "çırpıcı kanat") oluşturur. Uçma teleklerinin dibi (üstü ve altı) havanın kanat üzerinde önden arkaya doğru kaymasını kolaylaştırır ve "örtü telekleri" adı verilen tüylerle kaplıdır. Teleklerin bu dizilişi ve tüyleri birleştiren ince çengeller kanadı havayı geçiren, çok hafif ve çok dayanıklı bir kürek haline getirir. Kanatların biçimi değişik olabilir: genellikle uzun uçuşlar yapabilen kuşların kanatları geniş ve uzundur (turnalar, balıkçıllar, yabankazları); hızlı uçan kuşların kanatlarıysa uzun ama daha dardır (albatroslar, firkateynkuşları, kırlangıçlar, sağanlar).

Bazı türlerde kanatları oluşturan bölümler az çok körelmiş olduğundan uçma olanağı vermez (devekuşu, tepeli devekuşu vb.), ya da alışılmış görevleri değişmiştir: sözgelimi yüzmeye yararlar (penguenler).

• *Yarasalar.* Yarasalarda parmaklar ölçüsüz oranda uzundur ve parmaklarla gövde arasında şemsiyenin telleri arasında yer alan kumaş parçası gibi gerilmiş çok ince, az çok çıplak bir zar, bir deri kıvrımı bulunur ve kanadı oluşturur.

• *Böcekler.* Kanatlar yalnızca erişkin böceklerde bulunur; bunlar ortagöğüs ve artgöğüsün sırt yüzüne skleritlerle eklemlenmiş zarsı levhacıklardır; *damar* ya da *sinir* adı verilen, bir kan boşluğu ve bir trakeden oluşan kalınlaşmış yalın ya da dallı bütün parçacıklar bu zarsı levhacıkları tutar. Damarların dizilişi sınıflamada göz önüne alınan önemli özelliklerdir. Kanatlar saydam ve çıplak olabileceği gibi (ikikanatlıların, zarkanatlıların, kızböceklerinin, kınkanatlıların ikinci çift kanatları), kıllarla ya da pullarla (pulkanatlılar) örtülü de olabilir; düzkanatlılarla bazı yarımkanatlılarda serttir; kınkanatlılardaysa, az çok katılaşmış ön kanatlar, çoğunlukla böceğin sırtını ve arka kanatlarını korumaya yarar; bunlara *elitra* adı verilir. Genellikle böceklerde iki çift kanat vardır. Bazı böceklerdeyse bir çift kanada rastlanır (birgünsinekleri, sinekler). İkikanatlılarda ikinci çift kanat körelerek dengelik*'e dönüşmüştür.

Bazı takımlarda kanatlar daha sonra yok olmuştur (pireler).

• *Pterosaurus öbeğinden sürüngenler. Pterosaurus* öbeğinden sürüngenlerin kanadı, elin ve özellikle de güçlü 4 parmak kemiğinden oluşan 4. parmağın çok uzamasıyla oluşmuş bir deri kıvrımıydı (patagyum). *Pterosaurus*'lar genellikle süzülerek uçuyorlar, yalnızca küçük türleri kanat çırpıyorlardı.

• *Paraşütler ve yüzgeçler.* Bazı hayvanlarda paraşüt görevi yapan zarlara, birçok balık türündeyse süzülme olanağı veren yüzgeçlere yanlış olarak *kanat* denir. Memelilerde bu paraşütler, gövdenin yan taraflarında bulunan deri kıvrımlarıdır; açılabilen bu zarsı kıvrımlar havada kanat gibi çırpılamaz. Düşüşü yavaşlatan bu çeşit perdelere kuskusgillerden bazı keselilerde, bazı sincaplarda (uçansincap vb.), abalımemelilerde rastlanır ve zarsı kıvrımlara *patagyum* denir.

Bazı sürüngenlerde de (uçan agama) buna benzeyen bir organ vardır. Uçan balıklara gelince (uçanbalık, uçan kırlangıçbalığı), bu hayvanlar göğüs yüzgeçleri sayesinde su dışında durabilirler. Göğüs yüzgeçleri, zarsı bir perdeyle birleşmiş aşırı uzun ışınlarla donanır. Bazı kurbağaların (Rhacopharus'lar) uzun sıçrayışlar sırasında havada kalmalarını sağlayan parmaklar arasındaki zara kanat denmez.

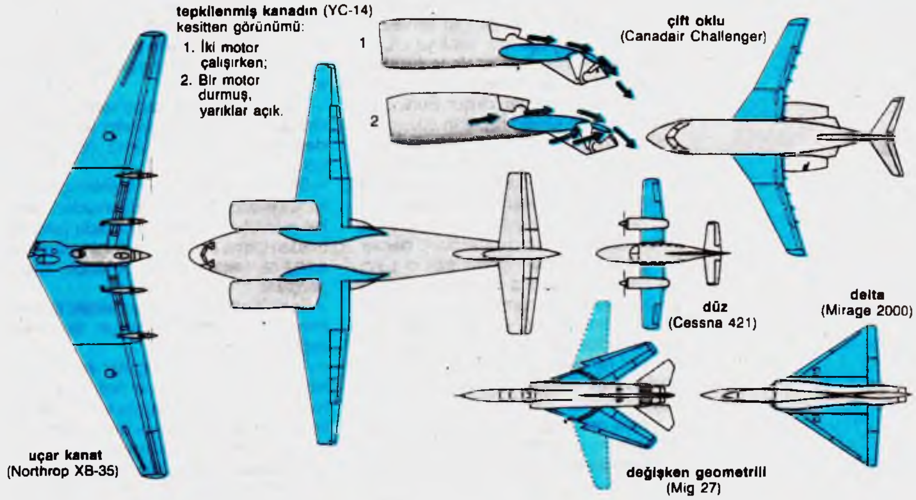
—Etnogr. Kanadı oluşturan çubukların boyu genellikle 2-2,5 m'dir. Taşınacağı zaman katlanıp demet haline getirilir ve hayvanlara yüklenir. Bunların 6-7'si bir araya getirildiğinde 5-6 m çapında bir çadırın çevresini oluşturur. Her çadırın kanatlarına göre o çadırın kurulacağı daireyi çizecek bir ölçü ipi bulunur. Bununla yere çizilen daireye kanatlar dizilerek birbirine bağlanır ve çadırın yan duvarları oluşturulur.

—Havc. Kanadın üst tarafında kalan yüzeye üstyüzey, alt tarafında kalan yüzeye ise altyüzey denir. Ön taraftaki kenara *hücum kenarı*, arka taraftaki kenara *kaçış kenarı* ve yan uçlara da *kanat uçları* adı verilir. Bir kanat geometrik olarak yatay düzlemdeki görünümü ve değişik profilleriyle nitelendirilir. Boyutları kanat açıklığı, derinlik ve kalınlıktır. Bu kalınlık genellikle mutlak değer olarak değil, derinliğin yüzdesi olarak verilir (göreli kalınlık). Bir kanat aynı zamanda, kanat açıklığı yönünde sivriliğini niteleyen ve açıklığın karesinin yüzeye oranı olarak tanımlanan açıklık oranı ile belirlenir.

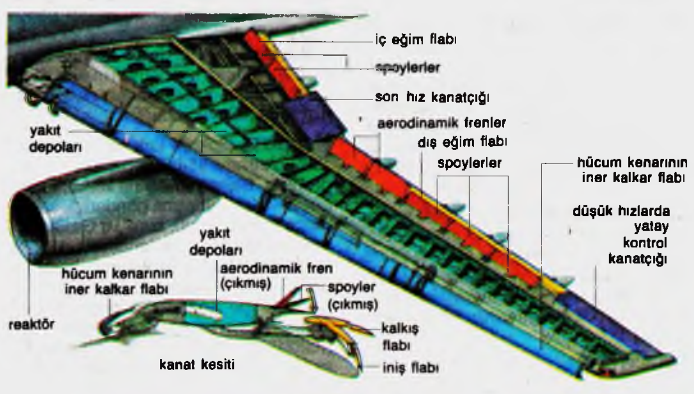
Kanat profillerinin, minimal ilerleme direncine karşılık maksimal kaldırma kuvveti verecek şekilde biçimlendirilmesine çalışılır. Profil, uçağın yapılış amacına ve yapı biçimine göre seçilir. Başlangıçta basit, eğrilmiş çizgilerden oluşan ve pratik olarak kalınlığı bulunmayan kanatlar kullanılmıştı. Sonradan daha sağlam ve yüksek verimli olan ve payanda kullanılmasını gerektirmeyen kalın kanatlar ortaya çıktı. Günümüzde sesüstü hızlar için genellikle kalınlığı göreli olarak daha az olan (% 5 ile 6 ve hatta delta kanatlarda % 3) iki yüzü dışbükey profiller seçilmektedir. Uçaklar ses hızını aşmadan önce kanadın düşey izdüşüm biçimi pek değişmiyordu, ama günümüzde durum hiç de böyle değildir. Orta çizgisi gövde ekseni ile 90°'lik ya da buna yakın bir açı yapan dik kanatların dışında geriye doğru eğik ok* kanatlar ortaya çıktı. Aynı zamanda tepesi öne doğru yöneltilmiş bir üçgen biçiminde olan delta kanatlı çok sayıda uçak vardır.

Bir delta kanatla hücum kenarları arkaya doğru bir ok biçimini alır. Kaçış kenarı ise bir doğrudur. Delta kanatların, küçük hızlarda kaldırma kuvvetinin azalması, iniş sırasında ön kısmın görüşü sınırlayacak şekilde havaya kalkması gibi çok sayıda sakıncalı yanları vardır. Fakat merkez kanatta derinliğin büyük olması nedeniyle delta kanatlarda, kanadın mutlak kalınlığı için büyük bir değer seçilirken, büyük hızlar için elverişli çok ince profiller kullanılabilir. Bu da yapımı kolaylaştırır ve yakıt depolarının ve iniş takımlarının kanat içine yerleştirilmesini sağlar.

Genel olarak bir kanadın yapısında *kirişler, nervürler* ve bir *kaplama* bulunur. Kanat açıklığı yönünde yerleştirilen kirişler kanadın sertliğini sağlar; nervürler kaplamaya profilin şeklini verir. Başlangıçta payandalı, yani gövdeye dayalı küçük direklerle desteklenen kanatlar kullanılıyordu. Günümüzde hemen hemen daima cantilever, yani payandasız, kanatlı uçaklar yapılmaktadır. Kaplamalar, emdirme işleminden geçirilerek gergin ve su geçirmez hale getirilmiş keten bezinden yapılmış ve nervürlere sağlam bir biçimde tutturulmuştu. Hafif uçaklar ve planörler dışında kalan tüm modern uçaklarda bez kaplama yerini ağaç, metal ya da karma malzemeden yapılan ve "çalışır kaplama" adı verilen kaplamalara bırakmıştır. Bu tür kaplamalar kanadın tümünün dayanımını artırır ve kanada profil biçiminin daha iyi verilmesini sağlar.



uçak kanatlarının çeşitli biçimleri



bir uçak kanatının yapısı (Airbus A-300)

Büyük açılarda akışı iyileştirmek ve kaldırma kuvvetini artırmak için kanatların hücum kenarı, çoğu kez, sabit ya da devinimli aerodinamik düzenlerle (yarıklar, inip kalkan flaplar) donatılır. Kaçış kenarı devinimli elemanlardan oluşur. Bunlar, yarıkların ve inip kalkan flapların etkisini tamamlayan kaldırma* flapları (tümü kaldırma artırıcı düzeni oluşturur) ile kanat uçlarında kaldırma kuvvetini değiştirmek ve böylece uçağın yanlanmasına eğilmesini sağlamak için kullanılan kanatçıklar*dır. Delta kanatlarda kanatçıklarınkine benzer bir görev de yapan flaplar *elevon* adını alır. Kanatlarda ayrıca genellikle üstyüzeye gömülü aerodinamik frenler* ve motorları barındıran ve kanatla birlikte yapılan ya da kanadın altına asılan sepetler* bulunur. Nihayet, kanat buz giderici ya da buzlanmayı önleyici düzenlerle donatılmıştır.

Birçok araştırıcı çırpma kanatla kuşların uçuşunu gerçekleştirmek istemiş, ama uçan modelden gerçek uçağa geçme evresine geldikleri zaman başta eylemsizlik kuvvetleri nedeniyle, başarılı olamamıştır.

—Mak. san. Kanatlar eksenel kompresörlerin ve türbinlerin statorları ve rotorları çevresine düzenli aralıklarla yerleştirilir. Bunlar basıncı artırmak (kompresör) ya da enerjiyi gerikazanmak (türbinler) için akışkanının akış yönünü değiştirir. 8 tf/cm²'yi aşan çok büyük zorlanmaların etkisi altında kalan bu kanatların ayrıca 900°C düzeyindeki yüksek sıcaklıklara karşı da dayanıklı olmaları gerekir. Kanatların üretimi büyük özen göstermeyi ve 800°C'ta 55 kgf/mm²'lik bir dayanım gösteren nimonic gibi ateşe dayanıklı alaşımların kullanımını zorunlu kılar; seramikten ya da sermet gibi bir malzemeden de yararlanılabilir. Ateşe dayanıklı minelerden oluşan bir katman sıcakta korozyona karşı koruma sağlar.

—Zool. *Kanat açıklığı*. En büyük kanat açıklığı uluyan albatrosta *(Diomedea exulans)* ölçülmüştür: 3,60 m. Uluyan albatrosu, marabu, marubut ya da murabut *(Leptoptilas cruminiferus)* adlarıyla bilinen gündüzyırtıcılarından And akbabası ya da sakallı kartal izler: 3 m'ye yakın. Orman kuşlarında kanat açıklığı azsa da kanatlar daha geniştir: bu sayede kanadın taşıma gücü artar; yarasalar arasında kanat açıklığı en büyük olan uçarköpektir (*Pteropus vampyrus;* 1,70 m); buna karşılık böceklerde kanat açıklığı ender olarak 20 cm'yi aşar. Fosil kuşlardan birçoğunun kanat açıklığı tahmin edilmektedir: *Odontornithes* öbeğinden Kretase devrinde yaşayanların 5 m; Üst Kretase'de yaşamış *Pterosaurus* öbeğinden sürüngen *Pteranodon ingens*'in 8 m'den çok (yakın dönemde ortaya çıkarılan başka bir ptorozor olan *Quetzalcoatlus*'unkinin 12 m'yi aştığı sanılır) ve Karbon devrinde yaşamış böceklerinkininse 70 cm'dir.

KANÂT a. (ar. *ḳanat*). *Esk.* Yer altından künk döşeyerek yapılan su yolu, kanal.
—Esk. anat. Kanal. || *Kanât-ı dafıka*, atmık kanalı. || *Kanât-ı sadri*, göğüs kanalı. || *Kanât-ı safrai*, öd kanalı.

KANATA a. (yun. sözc.). *Esk.* Geniş ağızlı tek kulplu su kabı.

KANATAYAKLIGİLLER a. Büyükyarasalar alttakımındaki bütün yarasaları içeren familya. (Kanatayaklıgiller genellikle iridir, ellerinin ilk iki parmağında birer tırnak vardır; kuyrukları gelişmemiştir. Kalabalık topluluklar halinde yaşarlar. Meyve ve balözüyle beslenirler. Eski dünya'nın tropikal bölgelerinde yaşayan yaklaşık 150 kadar türü bilinir. Bil. a. *Pteropidae.*)

KANATAYAKLILAR a. Arttan solungaçlı karındanbacaklı yumuşakça öbeği. (Ayaklarında iki geniş kas çıkıntısı ya da yüzgeç vardır. Çok iyi yüzerler. Uzun süre bir takım sayılan kanatayaklılar günümüzde birçok öbeğe ayrılır. Bil. a. *Pteropoda.*)

KANATÇIK a. Küçük kanat.
—Bot. Kelebekçiçekligillerde çiçek tacındaki iki yan taçyaprağın her biri.
—Böcbil. İkikanatlıların *Myodaria* öbeğindeki böceklerde kanat diplerinde bulunan küçük pulların tümü.
—Havc. Bir kanadın kaçış kenarının, çevrildiğinde kaldırma kuvvetini yerel olarak değiştiren mafsallı bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sil. Yivsiz ve setsiz bir silahtan çıkan ve kendi ekseni etrafında dönmeden hareket eden bir merminin, havada takla atmadan gitmesini sağlamak için merminin arkasına takılan kanat şeklinde küçük parçalar.
—Zool. Kuşlarda başparmaktaki tüylerin meydana getirdiği, uçuşun dengesini sağlayan küçük kanat.
—ANSİKL. Havc. Kanatçıklar sopa levye, kablolar ve borularla ve hızlı uçaklarda hidrolik servokumandalarla kumanda edilir. Bunlar normal olarak ters yönde çalışacak biçimde düzenlenmiştir, fakat kimi durumlarda, örneğin iniş sırasında uçağın kaldırma kuvvetini artırmak için hepsi birlikte aşağı doğru çekilebilir: bu durumlarda yanlamasına pilotaj, ya da kanatçıkların farklı ölçülerde doğrultulmasıyla ya da *spoylerler* ya da kaldırma kuvvetini gidericiler gibi başka tipte dümenler kullanılarak gerçekleştirilir. Bir kanatçığın doğrultması, diğer dümen tiplerinde olduğu gibi kuvvet uygulanmasını gerektirir. Bu kuvvet, iç ya da dış denge ağırlıklarıyla statik dengeleme yaparak ya da dönme ekseninin önüne yerleştirilen yüzeylerle ya da kendileri kanatçığın kaçış kenarına yerleştirilen mafsallı küçük flaplarla aerodinamik dengeleme yaparak azaltılabilir. Hava dolaşımını sağlamak ve yerel akış koşullarını iyileştirmek için kanadın arkası ile kanatçığın önü arasında bir boşluk ya da yarık bırakılmışsa kanatçığa *yarıklı* kanatçık adı verilir.

KANATIR çoğl. a. (ar. *ḳanṭara*, köprü' nün çoğl. *ḳanāṭır*). *Esk.* **1.** Taştan yapılmış kemerli büyük köprüler. **—2.** Su kemerleri.

KANATLANDIRMAK → KANATLANMAK.

KANATLANIŞ a. Kanatlanmak eylemi ya da biçimi.

KANATLANMA a. Kanatlanmak eylemi.

KANATLANMAK gçz. f. **1.** Kuş, böcek vb. sözkonusuysa, uçmak kanat açmak: *Biraz yaklaşınca serçeler hemen kanatlanıyorlar. Kuş kanatlandı.* **—2.** Henüz uçamayan böcek, kuş vb. sözkonusuysa, uçabilecek duruma gelmek, uçmaya başlamak, kanadı gelişmek: *Yavru güvercinler henüz kanatlanamadı.* **—3.** Bir kimse sözkonusuysa, çok sevinmek.

◆ **kanatlandırmak** ettirg. f. *Bir kimsenin gönlünü, duygu ya da düşüncelerini kanatlandırmak*, onun çok sevinmesine, hayaller kurmasına neden olmak.

KANATLI sıf. **1.** Kanatları olan: *Kanatlı böcekler.* **—2.** *Nit. sıf.* + *kanatlı*, *say. sıf.* + *kanatlı*, kanadı belirtilen nitelikte ya da sayıda olan: *Kocaman kanatlı bir kuş. Demir kanatlı pencereler. İki kanatlı bahçe kapısı.*
—Bot. Yaprakçık ya da zar halinde uzantısı olan. (Kanatlı sap, kanatlı meyve ya da kanatlı tohum olabilir. Kanatlı diyasporlar rüzgârda kolaylıkla dağılır.)

KANATLI (Şükrü), türk asker (İstanbul 1892 - Ankara 1954). Harp okulu'nu bitirdi (1912). Balkan savaşı'na katıldı, tutsak düşerek Korfu adasına gönderildi, salıverilince yurda döndü, İzmir ve Gaziantep' teki birliklerde görevlendirildi. 1915'te gönderildiği Irak'ta 1918 başına kadar İngilizler'e karşı savaştı. Kurtuluş savaşı'na katılmak için Anadolu'ya geçti. Ankara Subay adayı talimgâhı'nda görev aldı (1920-1921). Sakarya savaşı'na katıldı. Kısa bir süre Milli savunma bakanlığı özel kalem müdürlüğü yaptı (1922). Hilafet emir subaylığına atandı (1923). Aynı yıl girdiği Harp akademisi'ni kurmay yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (1926). Genelkurmay başkanlığında ve çeşitli kıtalarda kurmay hizmetlerinde bulundu. Hatay'ın kurtuluşunda Hatay'a giren türk alayının komutanlığını yaptı (1938). General oldu. Jandarma genel komutanlığına getirildi (1947 -1949). Ardından Genelkurmay harekât yarbaşkanlığı ve Personel başkanlığı görevlerinde bulundu. Orgeneral oldu (1950). I. Ordu komutanlığına getirildi (1950-1951). Kara kuvvetleri komutanıyken (1951-1954) öldü.

KANATLIAT, kuzey takımyıldızı. Çok geniş bir alana yayılan bu takımyıldız, parlak yıldızları α (Markab*), β (Scheat*) ve λ (Aljenib*) nin α Andromeda (Sirrah*) ile oluşturdukları büyük dörtgen sayesinde kolaylıkla tanınabilir. *Kanatlıat karesi* adıyla bilinen bu takımlaştırma, β ve λ Andromeda ve α Kahraman yıldızları ile birlikte, gerçeğinden çok daha geniş olan Kutupyıldızı'na göre karşı tarafta yer alan bir tür sahte Büyükayı oluşturur. Bu takımyıldız, amatör dürbünleriyle ayırt edilebilen M15 kümesi (40 000 ıy uzaklıkta) ile çok sayıda gökada kapsar; bunların arasında, en kuzeyde NGC 7331 sarmal gökadası ile beş cüce gökada içeren NGC 7331'den fışkırtılan gazlardan oluştuğu sanılan, üzerinde çok inceleme yapılan grup olan Stephan Beşlisi bulunur.

KANATLIBÖCEKLER a. Erişkinlerinde kanatlar ya da kanat kalıntıları bulunan ya da atalarının kanatlı olduğu varsayılan böcek öbeği. (Hemen hemen bütün böcekler [az sayıdaki kanatsızböcekler altsınıfını oluşturan türler dışında] bu öbeğe girer. Bil. a. *Pterygota.*)

KANATLICEVİZ a. Asya'da yetişen ve cevizi andıran orman ağacı. (Bil. a. *pterocarya;* cevizgiller familyası.)
—ANSİKL. Kanatlıceviz güzel görünüşlü bir ağaçtır. Yaprakları tüysü düzende bileşik durumda bulunur. Çiçekleri bireşeyli ve sarkık tırtılsılar halinde bir aradadır. Cevize benzeyen meyvesinde iki kanat vardır. Dişbudak yapraklı kanatlıceviz (*Pterocarya praxinifolia* [*P. caucasica*]) Kafkasya, Batı İran ve Kuzey Anadolu'da yetişir. Odunu pek makbul değildir. Ama değerli bir park ağacı, dekoratif bir süs bitkisidir. Avrupa'da park ve bahçelerde sık rastlanır. Güney Anadolu'da (Mersin, Maraş) cevizi andıran, ama yenmeyen meyvesinden dolayı bu ağaca ve meyvesine yalankoz (yalancı ceviz) denir.

KANATMAK →KANAMAK.

KANATSI sıf. Kanat görünüşünde olan.

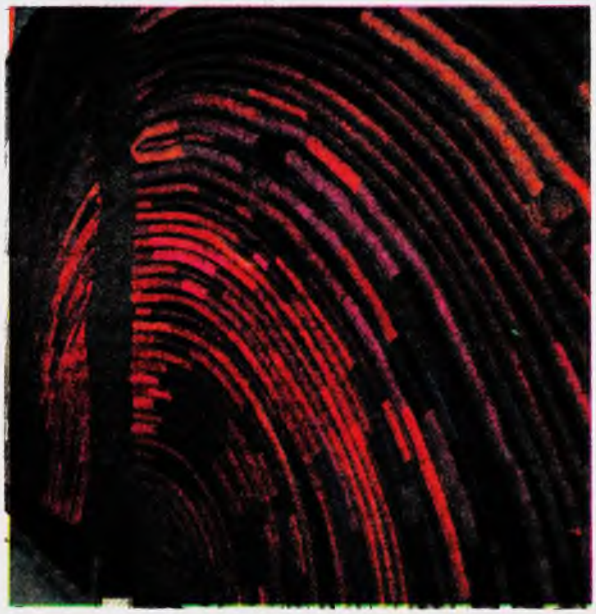
KANATSIZ sıf. Kanadı olmayan .
—Zool. Kanatları bulunmayan (kanatsızböcekler ya da bazı dışasalaklar [bitler ya da pireler] vb.).

KANATSIZBÖCEKLER a. Kanadı ve farklılaşmış larva biçimi bulunmayan, başkalaşma geçirmeyen (sıçrarkuyruklular, *Thysanura*) böcek altsınıfı. (Kanatsızböcekler az sayıda tür içeren bir ya da birçok altsınıf oluşturur. Bil. a. *Apterygota.*)

KANAUC, Antik ve Ortaçağ döneminde Kuzey Hindistan'ın en ünlü sitelerinden biri. Ganj yakınlarında, Delhi'nin G.-D.'sunda, Doab'da bulunan Kanauc, Harsa (VII. yy.) ve Yaşovarman (VIII. yy. başı) krallıklarının, daha sonra da Gurcara-Pratihara İmparatorluğu'nun (IX.-X. yy.'lar) başkentiydi. Gazneli Mahmut tarafından yağmalandı (1018). Daha sonra, en azından Gor'lu Muhammet'in istilasına kadar (1193), Gahadavalalar'ın başkenti oldu (XI. yy. sonu), sonunda İltutmış döneminde (1222-1236) kesin olarak müslümanların eline geçti. Klasik dönemde ve Ortaçağ' da Hindistan'ın en büyük edebiyatçılarından bazıları bu kentten çıktı: Harsa zamanında Bana, Yaşovarman'ın çağdaşı olan Bhavabhuti ve Gurcara-Pratihara haneda-



Chadefaux-top



S. Hicks

KANAVİÇE

Miró'nun bir taslağına göre
dik tezgâhta dokunan kanaviçe (Gobelins; yün, 1968)

Alçakkabartma
Sheila Hicks'in 5 m çapında
teksti yapıtı
keten, yün ve ipek, 1981
özel kol.

nından Mahendrapala I ve Mahipala döneminde (IX. yy. sonu ve X. yy. başı) yaşamış olan Racaşekhara.

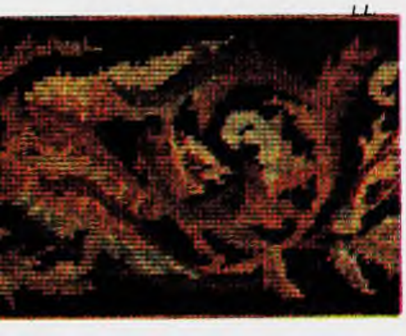
KANAUCİ a. Braj dilinin Farukabad ve Kanpur bölgelerinde konuşulan türü.

KANAVA → KANAVİÇE.

KANAVCIOTU a. KANDAMLASI'nın eşanlamlısı.

KANAVİÇE ya da **KANAVA** a. (ital. *canavaccio* ya da *canevaccio*'dan). **1.** Seyrek dokunmuş kolalı keten bezi. **—2.** Bu tür kumaşlar üzerinde çapraz iğneyle yapılan işleme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Haritc. Üzerinde kartografik kareleme ve kanava noktaları bulunan ve harita ya da plan alımında kullanılan, sert bir altlığa yapıştırılmış kâğıt.
—Tekst. Tekkat ya da çiftkat ipliklerle seyrek bir biçimde dokunan ve iğneyle yapılan el işlerinde destek olarak kullanılan kalın bez. (*İşlemesiz* kanaviçede hiç desen yoktur; *işlemeli* kanaviçede motiflerin çevre çizgisi belirtilir; *boyalı* kanaviçede renkli motifler görülürken *atkılı* kanaviçede, desen bölümleri, istenen renkte yatay atılmış ipliklerle kaplıdır.)
—Topogr. Bir harita ya da plan alımının temel yapısını oluşturan ve konumu bilinen noktaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yerbil. Uzayda belirlenmiş yapısal öğelerin (çizikler, kırık düzlemleri, şistlilikler, çizgilenmeler vb.) geometrik izdüşümle bir düzlem üzerinde gösterilmesini sağlayan diyagram.
—ANSİKL. Kanaviçe, çok kullanılan bir işleme tekniğidir. Telleri sayılabilen seyrek dokulu bezler üzerine ya da kumaş üzerine tutturulmuş seyrek dokulu bir tür tülden yararlanılarak uygulanır. Temel işleme iğnesi, çapraz iğnedir. Karyola eteklerine, yastık yüzlerine, giysilerin göğsüne, mendil, bohça, oda takımı vb. eşyaya yapılır. Karyola eteği, yastık yüzü vb. eşyalarda patiska üzerine seyrek tül tutturulup desenliklerinden yararlanarak işleme yapılır. İşleme bittikten sonra kanaviçenin telleri çekilerek atılır.
—Topogr. Her tür topografik harita ya da plan alımı, her türlü fotogrametrik yöneltme çalışması, ayrıntıların çizilmesine ilişkin işlemlerden önce, kâğıt üzerinde hesaplanmış ve yerleri belirlenmiş bir noktalar kümesine dayanır. Bu noktalar kanavayı oluşturur ve açısal üçgenleme, poligon geçkisi ya da hava açısal üçgenlemesiyle belirlenir. Konumları, genellikle dik koordinatlarla belirtilir. Plan ya da harita üzerindeki ayrıntılar kanavaya göre yerleştirilip çizilir.

çapraz işle yapılmış bir kanaviçe örneğinden ayrıntı
XIX. yy. sonu (*Dekoratif sanatlar müzesi, Paris*)

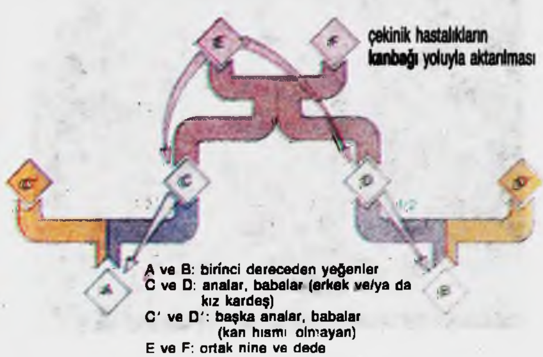


KANAZAVA, Japonya'da (Honşu) liman kenti, Işikava ilinin yönetim merkezi, Kaga ovasında, Noto yarımadasının B.'sında; 442 872 nüf. (1990). Kanazava, Honşu adasının batı kıyısındaki ikinci büyük kenttir (Niigata'dan sonra). Eski derebeylik kenti. Demir-çelik. Tekstil sanayisi. Porselen. Lake işleme.

KANBAĞI a. **1.** Ataları ortak olan kişiler (baba, anne, büyükbaba, büyükanne) arasındaki kan hısımlığı. (Kanbağı, evlilik bağının karşıtıdır.) **—2.** Baba tarafından akrabalık.
—Genet. ve Zootekn. Nispeten yakın kuşaktan ve birbiriyle akraba bireyler arasında meydana gelen bir ya da bir dizi çaprazlama sonucunda doğan iki ya da daha çok birey arasındaki durum. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kanbağı katsayısı*, bireyin aynı yere (lokus) aldığı iki genin, anne ve babanın ortak atalarından birine ait bir genin kopyası olma olasılığı.
—ANSİKL. Genet. Kanbağı, kan hısımlarının evlenmesinden doğan kişilerin, rastgele evlenmelerden (panmiksis) doğan kişilere göre daha çok sayıda gen için homozigot alması olasılığını artırır. Genel olarak kanbağı, toplumda dağınık olarak bulunan zararlı alellerin aynı bireylerde toplanmasına yol açar. İnsan patolojisinde bu durum çok belirgindir. Kanbağı özellikle otozomol çekinik yolla geçen hastalıkların ortaya çıkma tehlikesini artırır. Gerçekten de, çekinik bir gen için heterozigot olan bir birey, kendi akrabasıyla evlenirse, rastgele biriyle evlendiğinde karşılaşacağından daha büyük bir olasılıkla aynı heterozigot genle karşılaşacaktır. Batılı ülkelerde genel nüfus içinde kanbağı olanların oranı % 1 dolayındadır. Buna karşılık, çok ender görülen ve çekinik olarak geçen hastalıklar için bu oran % 40'a varır. Yani, hastaların % 40'ı aralarında kanbağı bulunan kişilerin birleşmesinden doğmuştur. Kanbağı, başat kromozomlarda ya da eşeye bağlı hastalıklarda önemli bir rol oynamaz.

Kan hısımları arasındaki her evlilik tipi için bir kanbağı katsayısı hesaplanabilir. Örneğin, birinci derecede yeğenler için bu katsayı 1/8'dir. Diyelim ki A ve B kardeş çocuklarıdır ve A'da anormal bir alel vardır. Bu alelin C'den gelme (ya da C'nin eşinden gelmeme) olasılığı 1/2'dir; 1/2 olasılıkla C bu geni E'den almıştır, E bunu 1/2 olasılıkla D'ye, o da 1/2 olasılıkla B'ye aktarmıştır. A ve B'nin aynı aleli taşımaları olasılığı 1/2 × 1/2 × 1/2 × 1/2 = 1/16'dır. Aynı akrabalık zinciri F ata yoluyla da kurulabilir. Öyleyse genel olasılık, bu birinci dereceden yeğenlerin kanbağı katsayısı olan 1/16 × 2=1/8'dir.

Bu katsayının kardeşler için 1/2, amca ya da dayı/yeğen (kız) ya da teyze ya da hala/yeğen (erkek) için 1/3 olduğu anlaşılır.
—Zootekn. Kanbağı, homozigotluğu artırarak hep bir biçimde olan hayvan üretimine olanak sağlar, ama o zamana kadar heterozigot kalmış anomalilerin ortaya çıkmasına da neden olur. Aynı zamanda üremenin özellikler üzerine ve daha geniş anlamda aslında zayıf olasılıkla kalıtsal olan karakterler üzerine de etki eder. Bu durum, hayvan yetiştiricilerinin artık neden kanbağı yoluyla hayvan üretmediğini açıklar, yalnız laboratuvarda genetik olarak



çekinik hastalıkların
kanbağı yoluyla aktarılması



yıkma kancası



sur kancası

Kançipuram
Kailasanatha tapınağı'nın pallava üslubunda bir Şiva tasviri içeren nişi, VIII. yy.

E. Guillou-Atlas-Photo



birbirinin aynı olan hayvanlar üretmek için hâlâ bu yöntemden yararlanılmaktadır. Yine de hayvan topluluklarının boyunun sınırlı kalmasına, üremeye yardımcı olanların, özellikle erkeklerin sayısının her kuşakta biraz daha azalmasına rağmen, pratikte her zaman bir kanbağı olduğu gözlenir.

KANBER → KAMBER.

KANBİLİM a. HEMATOLOJİ'nin eşanlamlısı.

KANBİLİMCİ a. HEMATOLOG'un eşanlamlısı.

KANBUR → KAMBUR.

KANCA a. (ital. *gancio*'dan). **1.** Herhangi bir şeyi asmaya, çekmeye, yakalamaya vb. yarayan ucu çengelli çubuk. **—2.** Giysilerde açık olan iki tarafı birbirine tutturmak için kullanılan küçük çengel. **—3.** *(Birine) kancayı takmak, kancayı atmak,* bir kimsenin kötülüğü için uğraşmak; bir kimseyle kavga çıkarmak için fırsat kollamak ya da bir neden yaratmaya çalışmak.
—Aktar. Genellikle kaldırma makinelerinin kablolarına ya da zincirlerine bağlanan, son derece değişken boyutlarda, ters soru işareti biçiminde metal parça. ‖ Liman ve aktarma-depolama işçilerinin, elle taşınması zor yükleri asmakta kullandıkları metal parça.
—Ask. havc. ve Ask. denizc. *Güverteye iniş kancası,* bir uçak gemisinde bir uçağın gövdesinde bulunan ve iniş sırasında güverteye enine yerleştirilmiş metal kablolara takılarak frenlenmesini sağlayan kanca.
—Balıkç. Avlanan büyük balığı sandala almak için kullanılan araç.
—Denizbil. Bir kıyı okununun ırmak ağzına ya da körfeze doğru uzanan kıvrık ucu.
—Denizc. Palangaların makara sapanlarında, yük sistemlerinde ve daha birçok yerde kullanılan bir ucu çengel biçiminde metal gereç. ‖ *Kanca gönderi,* ucuna filika kancası takılan uzun ağaç gönder. ‖ *Aborda kancası,* borda bordaya gelen iki gemiyi birbirine yanaştırmada kullanılan iki ya da birçok kollu kanca. ‖ *Bosalı kanca,* içine geçirilen halatı ya da zinciri fırlatmakta kullanılan kanca. ‖ *Çifte kanca,* iki kancanın karşılıklı olarak tek bir sapan üzerine takılmasıyla oluşturulan ve yükleme-boşaltma sistemlerinde kullanılan donanım. ‖ *Çivili istif kancası,* gemi ambarlarındaki çuvalları istiflemede kullanılan el kancası. ‖ *Demir kanca,* demirden yapılmış çengel biçiminde kanca. ‖ *Dilli kanca,* ağız bölümünde yaylı bir dil bulunan kanca. (Bu dil sapan vurulduğunda, sapanın kancadan çıkmasını önler.) ‖ *Fırdöndülü kanca,* mesnedi içinde dönebilen kanca. (Genellikle yükleme-boşaltma sistemlerinde kullanılır. Kancanın mapa tarafına yerleştirilen fırdöndü halatın ağırlık altında gam almasını önler.) ‖ *Filika kancası,* filikaları iskeleden açmak ya da iskeleye yanaştırmak için kullanılan gönderli kanca. ‖ *İnceli kanca,* ucuna bir ince* takılı olan ve bir cismi çekmede, geçici olarak bir yerde tutmada ya da bir filikayı gemi bordosına hızla yanaştırmada kullanılan bir tür kanca gönderi. ‖ *Kandilisa kancası,* kandilisa selviçelerinin çımalarına konan ve yelkeni hisa etmede kullanılan selviçe. ‖ *Pelikan kanca,* genellikle zincir bosa sistemlerinde kullanılan bir kanca türü. (Kancanın bedeni bir zincir baklası üzerine yatırılır ve kapama anelesiyle beden kapatılır.) ‖ *Salyafora kancası,* demir zincirlerini istiflemede kullanılan kanca. ‖ *Sustalı kanca,* ağız bölümü sustalı bir dille kapatılmış kanca. (Bu sustalı dil, kancanın takıldığı yerden çıkmasını önler.) ‖ *Yük kancası,* yükleme-boşaltma sistemlerinde kullanılan çelikten yapılmış kanca. (Eşanl. KOÇA.)
—Dy. *Kancada kuvvet,* bir katarı çekebilmek için lokomotifin uygulayabileceği kuvvet. (Bu faydalı kuvvettir; jant kuvvetindeyse ayrıca makinenin kendi kendine hareket edebilmesi için gerekli kuvvet de yer alır.) ‖ *Koşum kancası,* taşıtların kasasına tespit edilen ve üzerine koşum halkası takılan kanca.
—Esk. denizc. *Rampa kancası,* yelken dönemindeki deniz savaşlarında, borda bordaya gelen gemileri birbirine rampa etmede kullanılan dört kollu kanca.
—Esk. sil. Kartacalılar'a karşı yapılan deniz savaşı sırasında, Duilius'un tasarladığı savaş gereci. (Çengellerle donatılmış uzun bir merdivene benzeyen kanca, düşman gemisinin bordasına takılırdı.) ‖ *Sur kancası,* saldıranları yakalamak ya da geri püskürtmek için surlara yerleştirilen uzun sırık. ‖ *Yıkma kancası,* kale duvarlarındaki taşları sökmek için saldıranlarca kullanılan, ucunda demir bir çengel bulunan sırık.
—Fırınc. *Fırın kancası* → GELBERİ.
—İnş. *Filiz kancası,* betonarme bir yapıda, bir armatür çubuğunun, ankrajını sağlamak için, çengel biçiminde eğilmiş ucu.
—Mak. san. Bir destek (anahtar, çektirme vb.) üzerine eklemlenen çengellerin her biri; bu çengellerin birlikte etki edişi kuvvet uygulamak amacıyla bir parçayı kavramayı sağlar.
—Terz. *Düğme kancası,* düğmeleri iliklere geçirmeye yarayan bükülmez ya da katlanabilir tığ biçiminde, saplı alet.

KANCABAĞI a. Denizc. **1.** Kancaya tutturulan doblin çımalarını sıkıştırmak için kanca üzerine vurulan bağ türü. **—2.** *Bindirme kancabağı,* yük kaldırırken kancaların açılmaması için yapılan bağ. ‖ *Burmalı kancabağı,* herhangi bir halatı bedeninden kancaya bağlamada kullanılan bağ. — Bir sapanın kancadan kayıp sıyrılmaması için yapılan bağ. ‖ *Çifte kancabağı,* bir halatın çımasını palanga kancasına bağlamaya yarayan bağ. (Kancabağından daha sağlamdır.)

KANCABAŞ a. Esk. denizc. Şayka gibi kıyılarda ve nehirlerde kullanılan ve on üç çifte kürekle yürütülen ince donanma gemisi. (Başı kancaya benzediğinden bu ad verilmiştir.)

KANCACI a. Denizc. Filikalarda, bir yere yanaşılırken ya da bir yerden avara edilirken baştan ya da kıçtan kanca kullananlara verilen ad.

KANCALAMAK g. f. **1.** Kancayı bir şeye ya da bir yere geçirmek. **—2.** Bir şeyi kanca takıp çekmek.
—Metalürj. Dökümcülükte, bir maçayı yuvasına metal bir bağ ile başına tutturmak.

KANCALI sıf. Kancası olan ya da ucu kanca biçiminde kıvrılmış olan şey için kullanılır.

KANCALIİĞNE a. Çengelliiğne.

KANCALIKURT a. ANKİLOSTOM'un eşanlamlısı.

KANCALIKURT HASTALIĞI a. ANKİLOSTOMİYAZ'ın eşanlamlısı.

KANCIK sıf. ve a. **1.** Kimi evcil hayvanların dişisi için kullanılır: *Kancık eşek, köpek.* **—2.** Dönek, arkadan vuran, güvenilmez kimse için kullanılır: *Bir kancığın oyununa geldik.* **—3.** İffetsiz kadın için kullanılır.
◆ a. *Kaba.* Kadın, kız.

KANCIKÇA be. *Kaba.* Döneklik ederek; sinsice: *Bir kimseyi kancıkça pusuya düşürmek. Kancıkça davranmak.*

Kancıklı kalesi, Van yakınlarında urartu kalesi; sarp ve kayalık G.-D. duvarı daha sağlamdır. Savunma, tepenin iki ucunda yer alan kulelerle güçlendirilmişti. G.-B. yönünde kaleyi koruyan bir duvar vardır; K.-D. duvarının iç kesiminde odalar yer alır.

KANCIKLIK a. *Kaba.* Kancık bir kimsenin niteliği; bu biçimdeki davranış: *Bu senin yaptığın kancıklık. Kancıklık etmek.*

KANCIL sıf. Asalbil. Kanda yaşayan asalaklara denir.

KANCİ a. Japon yazısında ideografik gösterge.

KANCUR → KAGYUR.

KANCURBALIĞI a. İzmaritin boyu 8 cm'ye kadar olan yavrusuna verilen ad.

KANCUT SAR, Batı Karakurum'da doruk; 7 760 m. Doruğa ilk tırmanışı, 1959'da C. Pellissier tek başına gerçekleştirdi.

KANÇILAR a. (ital. *cancelliere*'den). Elçilik ve konsolosluklarda yazı ve kayıt işleriyle kimi idari işleri yürüten memur.

KANÇILARYA a. (ital. *cancelleria*'dan). Kançıların çalıştığı yer.

KANÇİÇEĞİ a. Cape bölgesinde yetişen soğanlı bitki. (Kabuklu soğanından oldukça kalın ve sert iki kocaman yaprak sürer; kısa sapının ucunda parlak kırmızı çiçeklerden oluşan şemsiyemsi bir çiçek topluluğu yer alır. Bazı türleri sıcak seralarda süs için yetiştirilir. Bil. a. *haemanthus*; nergisgiller familyası.)

KANÇİPURAM, Hindistan'da (Tamil Nadu) kent, Madras'ın G.-B.'sında; 145 bin nüf. Hindistan'ın yedi kutsal kentinden biridir. Pallavalar'ın sonra Çolalar'ın merkezi olan Kançipuram, daha sonra müslümanların eline geçti. VIII. - XVI. yy.'lar arasından kalma birçok Şiva, Vişnu ve Cayna tapınağı. En önemli tapınaklar arasında şunlar sayılabilir: Kailasanatha, pallava üslubundaki (VIII. yy.) Vaikuntha Perumal; Vicayanagar döneminde yapılmış (XVI. yy.) büyük *mandapa* hypostylos'ları kapsayan Ekambaranatha, Varadaraca.

KANÇRAPARA, Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Kalküta'nın K.-D.'sunda; 79 bin nüf. Demiryolu merkezi. Jüt sanayisi.

KANDA a. Tropikal Afrika'da yetişen ve oldukça ince dokulu, yarı sert, yarı ağır,

pembemsi ya da yeşilimsi esmer odun veren ağaç. (Odunu mobilyacılık, marangozluk, parke, ağaç kaplama ve kontrplak işlerinde kullanılır. Bil. a. *macaranga;* sütleğengiller familyası.)

KANDABİL, Belucistan topraklarında eski kent; arap egemenliği sona erdikten (IX. yy. ortaları) sonra kurulan yerli yönetim, burasını başkent yaparak yeniden eski yerel adını (Gandava) verdi. Böylece Kandabil adı unutularak kullanılmaz oldu.

KANDAHAR → KANDEHAR.

KANDAK a. Pul gibi küçük yapraklı ve klmi dalları hepyeşil ve yassı (kladot) olan, dibi odunsu bitkl. (Çiçekleri ufaktır ve kladotların üzerinde çıkar; meyvesi, kırmızı, yuvarlak ve üzümsüdür. Kök sapı idrar söktürücü ve iştah açıcıdır. Cinsi *ruscus;* süsengiller familyası.)

KANDAKİ (Etyopya dilinde *Kantakai* sözcüğünden).. Mısır hükümdarlarını belirten Firavun sözcüğü gibi Etyopya kraliçelerine verilen unvan. Resullerin İşleri'nde (VIII, 27) bu unvan yanlış olarak bir kişi adı gibi değerlendirilir.

KANDAL, Kampuçya'da' il, Mekong vadisinin her iki yanında; 3 812 km²; 742 000 nüf. (1986). Yönetim merkezi *Kandal.* Kampuçya'nın orta kesiminde bulunan Kandal, ülkenin en zengin ve en kalabalık illerinden biridir. Pirinç ekilen alanların büyük bölümünü kaplar.

KANDALAKŞA, Rusya'da liman kenti, Kola yarımadasının güney bölümünde, *Kandalakşa körfezi* kıyısında; 42 bin nüf. Demiryolu gereçleri. Alüminyum metalürjisi. Bıçkıevleri. Balık konserveciliği. Kentin kökeni XV. yy.'da kurulmuş bir manastıra dayanır. —Körfezdeki adalarda, büyük eider toplulukları.

KANDAMLASI a. Bot. Avrupa ve Asya' da ılıman bölgelerde yetişen, kırmızı ya da sarı çiçekli otsu bitkl. (Bil. a. *adonis;* düğünçiçeğigiller familyası.) [Eşanl. KANAVCIOTU, KEKLİKGÖZÜ.]

—ANSİKL. Kandamlası, düğünçiçeğigillerin en tehlikeli cinslerinden biridir, çünkü çok acı ve zehirlidir. Avrupa'da yetişen kandamlası türlerinden *Adonis vernalis* idrar artırıcı ve kalp güçlendirici etkilerinden dolayı hekimlikte kullanılır. Türkiye'de onun yerine *Adonis aestivalis* ya da *A. annua* türleri kullanılır. Kandamlası güzel çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

KANDAR KRİŞNA, urdu dilinde yazan pakistanlı yazar (doğm. 1914). Bir süre gazetecilik yaptıktan sonra, sinema için senaryolar yazdı, çeşitli dillere çevrilen yüz dolayında öykü ve roman yayımladı.

KANDAŞ sıf. Aynı soydan gelen.

KANDAŞLIK a. Aynı soydan gelme.

KANDAULES, Heraklesoğulları'ndan Lydia kralı. Gyges, efesli bankerlerden borç alarak topladığı paralı askerleri ona karşı ayaklandırdı; Kandaules İ.Ö. 685'e doğru bu isyan sırasında öldürüldü.

Kandehar, Hindistan'ın Dekkan bölgesinde kale. Muhammet bin Tuğluk döneminde (1325-1351) afgan saldırılarına karşı yaptırılan kale, daha sonra Behmeniler (1348) ve Adilşahlar'ın (1495) eline geçti. Bicapur valisi olan türk kökenli Yusuf Adil Han'ın kurduğu hanedan türk-hint imparatoru Evrengzib tarafından ortadan kaldırılmadan (1686) önce, kale, osmanlı Türkleri'nden mimar Aka Rumi tarafından onarıldı ve mazgallarına Murat III'ün armağanı olarak gönderilen güçlü toplar yerleştirildi (1590).

KANDEHAR, arap tarihçilerin Hint -Gandhara devletine verdikleri ad. Başkenti Vayhind ya da Ohind olan bu devlet, Kâbil ırmağının Sindhu ırmağıyla birleştiği yere kadar uzanan vadide yer alırdı. Hint-Gandhara devletinden önce aynı bölge, Racputlar'a ait bir ülkeydi.

Kandehar, alp disiplininde büyük kayak yarışı (1911'de bir iniş yarışı düzenlenmesi için mali kaynak sağlayan, Hindistan ordusundakl bir ingiliz subayın, lord *Roberts of Kandahar*'ın [1832-1914] adından). Bugün iniş ve slalomun birleşmesinden meydana gelen bu yarış, Sankt Anton, Mürren, Chamonix, Sestrières, Garmisch vb. gibi çeşitli büyük dağcılık merkezlerinde düzenlenmektedir.

KANDEHAR ya da **KANDAHAR,** Güney Afganistan'da kent; 277 508 nüf. (1988). Arghandab vadisinde, 1 020 m yükseltide büyük bir vahadır. Orta Afganistan sıradağları güney yamaçlarında ve ülkenin güneyindeki çöllerde yayılan bir ilin merkezidir. Sanayisi gelişmemiş, ama ticareti gelişmiştir. —*Kandehar ili,* 49 000 km²; 724 000 nüf.

—Tar. Ahemeniler döneminde bir satraplığın merkezi olduğu sanılmaktadır. İ. Ö. 330-305 arasında Arakhosia İskenderiye' si adıyla yunan egemenliğine girdi. Daha sonra hint Maurya İmparatorluğu'nun ve Akhunlar'ın eline geçti. İslamiyet döneminde, Leşker-i Bazar'ın yıkılmasından (1150) sonra, Kandehar'ın önemi arttı. XVI. ve XVII. yy.'da Moğollar ve Safeviler arasında çekişmelere neden olan kent 1709'da Gilzeyler tarafından kurulan bağımsız bir afgan devletinin merkezi haline geldi. Nadir Şah tarafından yıkıldı (1738), 5 km doğusunda yeniden kuruldu.

KANDELA a. (lat. *candela,* kandil, mum' dan). **1.** Işık yeğinliği ölçüsü birimi (simgesi cd); belli bir doğrultuda frekansı 540 × 10^{12} hertz ve bu doğrultudaki enerji yeğinliği 1/683 w/sr olan bir tek renkli ışıma yayımlayan kaynağın ışık yeğinliğine eşdeğerdir. **—2.** *Metre karede kandela,* ışık ışıltısı ölçüsü birimi (simgesi cd/m²); yayım yüzeyi 1 metre kare ve ışık yeğenliği 1 kandela olan bir kaynağın ışıltısına eşdeğerdir.

KANDELİLLA a. (isp. *candelilla,* mum). Bazı bitkileri örten pulcuklarda bulunan bitkisel mum: bu bitkiler (*Euphorbia antisyphilitica, E.cerifera* ve *Pedilanthus pavonis*) Meksika'nın kuzeyinde ve Texas'ın güneyinde yabani halde ve bol miktarda yetişir.

—ANSİKL. Kandelilla, içinde biraz sülfürikasit bulunan kaynar suya daldırılan bitkilerden çıkar ve kaymak gibi suyun yüzünde birikir. Kaynama derecesi 67-68 °C olan bu mumun içinde % 28-29 ester, % 12-14 alkol, stearol ve reçine, % 50-51 hidrokarbür, % 7-9 kadar da nem bulunur. Kandelilla suda erimez, ama organik eriticilerin çoğunda erir. Hayvansal ve bitkisel mumlarla, reçinelerle, yağ asitleriyle ve gliseritlerle her oranda karıştırılabilir. Vernik, mühür mumu, deri bakımı ve resimleri temizleme maddeleri ile kâğıt çirişleme ya da geçirimsizleştirme maddelerinin yapımına girer. Balmumu yerine de kullanılabilir. Özellikle çiklet yapımına yarar.

KANDER, İsviçre'de (Bern kantonu) ırmak, Aar aracılığıyla Ren'e kavuşur; 44 km. Taşkınlarıyla mücadele etmek için yatağı Thun gölüne çevrilmiş ve burada bir delta oluşturmuştur. Yukarı vadisinde, adı *Kandersteg* (Lötschberg demiryolu vadisinde buraya kadar gelir) ve *Kandergrund* (hidroelektrik santralı) köylerine verilmiştir.

KANDERSTEG, İsviçre'de (Bern kantonu) yaz konaklama yeri ve kış sporları (yüksl. 1 176 - 2 000 m) merkezi, Bern Oberland'ında, Lötschberg'in eteğinde; 950 nüf. Gemmi boğazına kadar Stock teleferiği.

KANDIRA, Marmara bölgesinde Kocaeli iline bağlı ilçe; 49 975 nüf. (1990); 933 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 69 köy. Merkezi, İzmit'in 46 km K.-D.'sunda *Kandıra,* 10 427 nüf. (1990). Tahıl, ayçiçeği üretimi. Tavuk çiftlikleri, un değirmenleri. Ormancılık.

KANDIRAAĞACI a. LİMONOTU'nun eşanlamlısı.

KANDIRICI sıf. Kandıran, inandıran ya da aldanmaya neden olan şey için kullanılır: *Kandırıcı sözler söylemek.*

KANDIRICILIK a. Kandırıcı olma durumu.

KANDIRILMAK → KANMAK.

KANDIRIŞ a. Kandırmak eylemi ya da biçimi.

KANDIRMA a. **1.** Bir kimseyi inandırmak, ikna etmek eylemi. **—2.** Aldatmak eylemi.

KANDIRMACA a. Bir kimseyi aldatmak amacıyla söylenen söz, takınılan tavır ya da kurulan düzen: *Bu kandırmacaları yutacak değilim.*

KANDIRMAK → KANMAK.

KANDIROTU a. SAZOTU'nun eşanlamlısı.

KANDİ a. (ar. *kandi,* kamış şekeri). **1.** Çok kaynatılmış bir şeker şurubunun, 35°C'lık bir etüvde günlerce bekletilerek ağır ağır kristalleşmesi sonucunda elde edilen iri kristalli şeker. **—2.** *Kandi kaplama,* bonbonları, soğumakta olan kandi şurubuna daldırarak yüzeylerini iri kristalli şekerle kaplama.

KANDİ, Benin'in kuzeyinde kent; 7 000 nüf. Hayvancılık. Ticaret merkezi. Pamuk ekimi.

KANDİDİN a. (fr. *candidine*). *Candida albicans*'ın arıtılmış özütü. (Alerji testlerinde ve bu mantara alerjisi olan hastaların duyarsızlaştırılmasında kullanılır.)

KANDİDOZ a. (fr. *candidose*). PAMUKÇUK'un eşanlamlısı.

KANDİL a. **1.** Bir yakıtla bir fitil içeren ve aydınlatmada kullanılan, toprak, teneke ya da cam kap: *Kandil ışığı. Cami kandili.* **—2.** *Arg.* Sarhoş. **—3.** *Kandil donanması,* kandil gecelerinde minarelerin ışıklandırılmış durumu. ‖ *Kandil topu,* kandilin camdan yapılmış yağ haznesi. ‖ *Kandil yağı,* kandile konulan yağ; kötü cins zeytinyağı. ‖ *Kandilin yağı tükenmek,* ömrü tamam olmak, ölmek. ‖ *Gece kandili,* eskiden yatak odalarında kullanılan küçük kandil. ‖ *İdare kandili* → İDARE.

—Ed. *Kandil-i çarh,* divan edebiyatında güneş, ay anlamlarında kullanılan terim.

—Esk. sil. Okların konduğu, ağaçtan yapılmış, ağzı dörtgen biçiminde, üstü geniş, altı dar mahfaza. (İçinde ok yeleklerinin bozulmaması için düzgün delikli kafesi vardı. Oklar bu kafesin deliklerine geçirilirdi.)

—Folk. *Kandil uçurmak,* kandil gecelerinde mahya kurulan camilerin şerefesinden avluya kandil indirerek gösteri düzenlemek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İçdekors. *Kandil demiri* → KANDİLLİK.

—İsl. İslam geleneğinde kutsal sayılan geceler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mutf. *Kandil simidi,* kandil günlerinde yapılan yağlı çörek. (Un, yağ, yumurta, bira mayası, mahlep ve az tuzla hazırlanan hamurdan, bir parmak kalınlığında çubuklar yapılır ve bunlar simit biçiminde yuvarlaklaştırılır. Üzerine yumurta ya da susam ekilerek fırına verilir. Kandil günlerinde birkaç tanesi üst üste konup susamlı ve susamsızlar ayrı renkte kâğıtlara sarılarak satılır.)

—Süslem. sant. Cami kandilleri gibi alt alta sıralanarak sarkan motiflerden oluşan süsleme. ‖ *Kandil dibi,* kandilin alt bölümüne benzeyen motif. (Kitaplarda fasıl sonlarına yapılan sivri ucu aşağıya gelen üçgen biçiminde motife de denir.)

—ANSİKL. Folk. Kandil geceleri büyük camilere kandillerle mahya kurulurdu. Kandil uçurmak için caminin şerefesiyle avluda aynı hizaya gelen 1-2 m yüksekliğindeki bir yer arasına ip gerilirdi. Teravi namazından sonra kandil uçuracak olan kişi şerefeye çıkar, mahyanın kandillerini birer birer bu ipten aşağı bırakır, birbiri ardı sıra kayan kandiller yıldız kaymasına ben-



kandamlası

Büyük Larousse



pirinç **kandil**
memluk sanatı, XV. yy.
Türk ve İslam eserleri müzesi İstanbul

zer bir görüntü oluştururlardı. Halk çevreye toplanarak gösteriyi izler, bazıları uçurana armağan olarak kandil kutusuna kurabiye, şeker vb. şeyler koyarlardı.
—Güz. sant. Günlük yaşamda kullanılan pişmiş toprak ya da madenden kandillerin yanı sıra islam sanatında, özellikle tunç ve pirinçten yapılmış, ajur süslemeli örnekler bulunmaktadır. Bunların bir bölümü yüksek ayaklıdır. Osmanlı döneminde de tunç, pirinç, gümüş ya da tombaktan (altın yaldızlı bakır) kandiller yapılıyordu. Bunlardan biri yukarıya doğru daralan altıgen gövde üzerinde on iki dilimli kubbesi ve boğumlu alemiyle dikkati çeker (Türk ve islam eserleri müzesi). Bunun benzer bir örneği de gümüşten yapılmıştır. İkisinin de gövdesi ajur tekniğinde rumiler ve hatayilerle süslüdür. İznik çini atölyelerinde üretilmiş, mavi-beyaz ya da çok renkli seramik kandiller de osmanlı sanatının özgün örnekleridir (Çinili köşk). Ayrıca mineli camdan yapılmış, güzel işlemeli büyük kandiller vardı.
—İsl. Minarelerde kandil yakıldığından bu adla anılan geceler beş tanedir: *Kadir, Miraç, Berat, Regaip* ve *Mevlit* geceleri. Arabi aylardan ramazanın 26-27. gecesi Kadir, recebin 26-27. gecesi Miraç, şabanın 14-15. gecesi Berat, recebin ilk cuma gecesi (perşembe akşamı) Regaip, rebiülevvelin 11-12. gecesi Mevlit kandilidir. Kandil geceleri için arapçada *gece* anlamına gelen *leyl* sözcüğü kullanılarak *Leyle-i Kadir, Leyle-i Regaip* vb. de denir.

KANDİLCİ a. **1.** Eskiden cami ve minarelerin kandillerini yakan görevli. **—2.** Kandil yapan ve / ya da satan kimse.

KANDİLÇİÇEĞİ a. Güney Avrupa'da ve Türkiye'de yetişen kalın ve mızrağımsı oval yapraklı, sarı ya da turuncu çiçekli biryıllık otsu bitki. (Bil. a. *calendula;* bileşikgiller familyası.)
—ANSİKL. Kandilçiçeği 30-60 cm kadar boylanır, yukarı doğru şamdan biçiminde dik bir gelişme gösterir; bu çiçeğe, yöresel olarak "adi nergis", mezarlıklarda çok yetiştiği için "ölüçiçeği", gösterişli sarı-turuncu çiçeklerinden ötürü "altuncuk" da denir; marttan hazirana, hatta eylüle kadar çiçek açar; bahçelerde süs için yetiştirilen birçok çeşidi vardır. Tohumla üretilir.

KANDİLEŞTİRME a. Normal şeker şurubunun, tam buharlaştırma uygulanarak iri kristalli kandiye dönüştürülmesi.

KANDİLİSA a. Denizc. **1.** Yelkenleri ve seren yelkenlerini yerlerine toka etmede kullanılan selviçelerin genel adı. (Tirinket ve mayıstra yelkenlerinde kullanılana *istirese,* gabya yelkenlerindekine *manti,* flok ve randa yelkenlerindekine *çördek* ya da *mandar,* cunda serenlerindekine de *silongo* denir.) **—2.** *Kandilisa bağı,* yelken serenlerini makaralara yanaşık olarak çekmede kullanılan bağ. || *Kandilisa çemberi,* bir yelkenin hisa ya da mayna edilmesini sağlayan ve direk boyunca aşağı yukarı devinen kancalı metal çember. (Yelkenin karula ya da çördek yakası bu çemberin kancasına takılır.) || *Kandilisa halatı,* bir yelkeni, bir sereni mayna ya da hisa etmede kullanılan halat donanımı. || *Kandilisa lavrası,* latin yelkenli bir donanımda, serenli direklere çakılan ve üzerinde selviçelerin geçmesi için delikler bulunan dört köşe ağaç parça. || *Kandilisa palangası,* alt tornosu güvertedeki bir mapaya takılan, üst tornosu da serenin kandilisa halatına çeliklenen palanga. (Bir sereni yerine toka etmede kullanılır.) || *Kandilisa pünye,* tirinket ve mayıstra yelkenlerini istinga ederken ıskota yakalarını seren üzerine kaldırmada kullanılan selviçe. || *Kandilisa tahtası,* IZBARÇO* TAHTASI'nın eşanlamlısı. || *Kandilisa vinci,* yatlarda ve yarış yelkenlilerinde yelkeni hisa etmede kullanılan küçük vinç. (Elle ya da elektrikle çalışan bu vinçler direğe ya da direk dibine monte edilir.) || *Alt kandilisa,* seren yelkenli gemilerin abaşo yelkenlerinde kullanılan kandilisa. || *Üst kandilisa,* kabasorta donanımlı yelkenlilerin üst yelkenlerinde kullanılan kandilisa.



Kandilli'den bir görünüm

KANDİLLEŞMEK gçz. f. Karşılıklı olarak kandil gününü kutlamak.

KANDİLLİ sıf. **1.** Kandili olan; kandillerle süslenip aydınlatılmış. **—2.** *Arg.* Sarhoş. **—3.** *Kandilli küfür,* çok kaba ve ağır sövgü (tkz.). || *Kandilli selam, kandilli temenna,* eğilerek ve el yere kadar uzatıldıktan sonra başa doğru kaldırılarak verilen, eski usul selam.

KANDİLLİ, Zonguldak-Ereğli kömür havzasının B. kesiminde, Ereğli ilçesi sınırları içinde, Gökçeler köyü yakınında madenkömürü yatağı ve işletmesi.

KANDİLLİ, İstanbul'da Boğaziçi'nin Anadolu yakasında semt, Vaniköy ile Anadoluhisarı arasındadır. Güçlü bir akıntının bulunduğu Kandilli burnu, Antikçağ'da *Ekhaia* diye anılıyordu. Has bahçelerin bulunduğu bu kesimin adını, Göksu'dan dönen padişahlar için yakılan kandilden ya da Murat IV'ün Revan seferinden dönüşü sırasında buradaki köşkte doğan şehzade Mehmet için yedi gece yakılan kandillerden aldığı sanılmaktadır. Damat İbrahim Paşa buradaki kasırları ve sarayı onarttı (XVIII. yy. başı). Ancak kapsamlı bayındırlık çalışmaları Mahmut I döneminde gerçekleşti (1751/1752); sahilsarayın onarımının yanı sıra, cami, hamam ve dükkânlar yapıldı. Cemilesultan yalısı, sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın yalısı, Mahmut II'nin kızı Adile Sultan'ın sarayı (bugün Kandilli kız lisesi) bu kesimdedi. Semt, yazmacılığı ve tepedeki Kandilli rasathanesi ile ünlüdür.

KANDİLLİ, Erzurum'un Aşkale ilçesine bağlı bucak; 8 284 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Kandilli,* 2 876 nüf. (1990).

Kandilli kız lisesi, İstanbul'da ortaöğrenim kurumu. Yalnızca kız öğrencilerin okuduğu lise, Sultan Abdülaziz'in kız kardeşi Adile Sultan için Kandilli'de yaptırdığı sarayda eğitim ve öğretime açıldı (1916). 1969-1970 ders yılında derslikler yeni binaya taşınınca Adilesultan sarayı yatakhane olarak kullanılmaya başlandı. Tarihi bina 1986'da yandı. Okulda 1992-1993 ders yılında 1 350 öğrenci öğrenim görmekteydi.

Kandilli rasathanesi ve deprem araştırma enstitüsü, İstanbul boğazının D. yakasında Kandilli gerisindeki bir tepenin üzerinde gökbilim, jeofizik ve meteoroloji konularında araştırmalar ve gözlemler yapan bilimsel kuruluş. 1911'de Fatin (Hoca) Gökmen* yönetiminde, Kandilli rasathanesi adıyla çalışmaya başlayan ve 1982 yılına kadar Milli eğitim bakanlığı' na bağlı olan kuruluş, YÖK kanunu ile Boğaziçi üniversitesi rektörlüğüne bağlı bir araştırma enstitüsü oldu (1982). Enstitünün modern araçlarla donatılmış astronomi bölümü gökcisimleri ve özellikle güneş fiziği ile ilgili çalışmalar yapar. Sismoloji bölümü, Türkiye'nin depremselliğini bütün



Kandilli yazmalarından bir örnek

ayrıntılarıyla ortaya koymak amacıyla yurdun belirli yerlerine yerleştirilmiş sismograflardan oluşan bir ağı denetler ve ayrıca depremi önceden tahmin etmek konusunda çalışmalar yapar. Meteoroloji bölümü 1911'den beri çalışmaktadır ve bu nedenle Türkiye'nin en uzun süreli, kesintisiz ve güvenilir rasat dizisine sahiptir.

Kandilli yazmaları, İstanbul'un Kandilli semtindeki atölyelerde yapılan, çoğunluğu kalem işi yazmalar. Kandilli yazmaları, yazmacılıktaki *kalem* işi* tekniğinin en karakteristik örnekleridir. XIX. yy. sonlarına değin çoğunluğu elle boyanarak desenlendirilen bu yazmalarda, el işlemeleri ve çini motiflerinin etkileri görülür. Yaprak ve çiçeklerle bezenmiş dal motifi en çok rastlanan motiflerdendir. Bu motif, ya bir sap üzerindeki dallar biçiminde ya da serpme olarak uygulanmıştır. Çoğunlukla kompozisyonlar simetriktir, köşe motiflerine de yer verilir. Kandilli'deki atölyeler özellikle yorgan yüzleri ve bohçalarıyla ün yapmıştır. Yorgan yüzlerinde genellikle ortaya bir madalyon ve kenarlara bordür oluşturacak biçimde desenler yerleştirilmiştir. Dönemlere göre değişik motif özellikleri de görülür. Kalem işi tekniğinin güç ve emek isteyen bir iş olması nedeniyle XIX. yy.'dan başlayarak kalıp kalem tekniği kullanılmaya başlanmış, Kandilli yazmaları giderek özgünlüğünü yitirmiştir. Bugün artık yapılmayan kalem işi Kandilli yazmalarının örneklerine çeşitli müzelerde ve özel koleksiyonlarda rastlanmaktadır. Bunlar arasında yemeniler, yas mendilleri, bohça, yorgan yüzü, yastık yüzü ve seccadeler bulunmaktadır.

KANDİLLİK a. **1.** Kandil konulan niş ya da çıkıntı. **—2.** Minare şerefelerinin dış tarafındaki çengel ve halkalara geçirilen halkalı demir çubuklar. (Minarelerin donatımı sırasında kandiller bu çubuklara takılır.) [*Kandil demiri* de denir.]

◆ sıf. Kandil günüyle ilgili.

KANDİNDİREN a. SAKALOTU'nun eşanlamlısı.

KANDİNSKY (Wassily) ya da **KANDİNSKİY** (Vasiliy), önce alman, sonra da fransız uyruğuna geçen rus ressam (Moskova 1866 - Neuilly-sur-Seine 1944). İzlediği desen ve resim derslerinden çok, doğup büyüdüğü Moskova'nın görünümünden etkilendi; daha sonra, hukuk ve iktisat öğrenimini gördüğü yıllarda (1886 -1892) Vologda bölgesinin zengin halk süsleme sanatını keşfetti. Aynı dönemde Rembrandt'ın ve 1895'te Moskova'da *Saman yığını* adlı yapıtı sergilenen Manet' nin sanatını tanıdı. 1896'da resim öğrenimi görmeye Münih'e gitti, sonra 1902'den 1907'ye dek birçok ülkeyi (Fransa, Hollanda, Tunus, İtalya ve Rusya) gezdi. Bu arada gerçekleştirdiği ilk resim denemelerin-



Lauros-Giraudon

Wassily Kandinsky: *Karşılıklı bağdaşma* (tuval üzerine yağlıboya ve lake, 1942) *M.N.A.M., C.N.A.C. Georges-Pompidou, Paris*



Lauros-Giraudon

Wassily Kandinsky *Avec l'arc noir* (1912) tuval üzerine yağlıboya *M.N.A.M., C.N.A.C. Georges-Pompidou, Paris*

de, izlenimciliğin, Jugendstil'in ve rus romantizminin izleri sezilir (tahta oymalar dizisi, desenler ve tablolar). Münih'e döndüğünde fovizme yaklaşan bir cesaretle tablolar yaptıysa da (Murnau manzaraları, 1908-1909), kısa sürede biçimlere son derece kişisel bir yalınlık kazandırmayı başardı ve özlü renkler kullanmaya başladı (*Doğaçlama III*, 1909, Art moderne ulusal müzesi, Paris). Çok geçmeden, önce suluboya resimlerinde ("ilk soyut suluboya resim" adıyla anılan yapıt, 1910, Art moderne ulusal müzesi, Paris), sonra da tuvallerinde (*Avec l'arc noir*, 1912, aynı müze), açık bir çift boyutluluk, keyfi bir mekân düzenlemesi, grafik unsurlar ve bağımsız renklerle belirginleşen bir soyutlama gözlemlendi. Derin bir düşüncenin ürünü olan yapıtlarında kuramsal hazırlık yine de hiçbir zaman yaratıcılığın önüne geçmiyordu; ancak sanatçı, her yapıtının ardından, temel yazılar kaleme almaktaydı: 1911'de, *Blaue* Reiter* grubunu kurduğu yıl, özgür yaratıcılığı ve lirizmi "iç zorunluluk"a bağladığı *Über das Geistige in der Kunst*'u (Sanatta tinsellik) yayımladı; Blaue Reiter grubunun yıllığı (*Almanach*, 1912) bunun çeşitli örneklerini verdi. 1910-1914 yıllarında denemelere dayalı sıkı bir çalışmanın ürünü olan yapıtları arasında, doğadan esinlenen "İzlenimler", insan ruhundan kaynaklanan "Doğaçlamalar" ve sezgi gücüyle son derece titiz bir çalışmayı birleştiren "Kompozisyonlar" (*Kompozisyon VI*, 1913, Ermitaj, Leningrad) yer aldı.

1914'te savaş patlak verince Kandinsky Moskova'ya döndü; çok geçmeden, devrimin coşkusuna kapılarak örgütsel çalışmalara başladı: 1918'de, Eğitim işleri halk komiserliği'nin (Narkompros) Güzel sanatlar bölümünde görevlendirildi ve Vhutema'larda ders verdi; 1920'de, İnhuk'un kurulmasına katkıda bulundu. 1921'de, 1917'den beri evli olduğu Nina Andreyevskiy ile birlikte Moskova'dan ayrılarak Almanya'ya gitti. 1922'de Weimar'daki Bauhaus'da görev aldı ve İnhuk için geliştirilmiş olup Moskova'da uygulanamayan eğitim programını burada uyguladı. Resimlerinde olduğu gibi derslerinde de temel ilke, nesnelerin yapısına ulaşmak ve göstergeleri simgeye dönüştürmekti. Böylece Kandinsky'nin sanatında yeni bir eğilim belirdi; "lirik geometri" olarak tanımlanan bu eğilimi (*Sarı, kırmızı, mavi*, 1925, Art moderne ulusal müzesi, Paris) sanatçı, "mimarlık" dönemi (1920-1924) ve "çemberler" dönemine (1925-1927) ait yapıtlarında, *Punkt und Linie zur Flache* (1926) [Nokta, çizgi, yüzey] adlı kitabında ve *Bauhaus Bücher*'de yayımlanan yazılarında ortaya koydu. Dessau ve Berlin'de de geometrik biçimler ve renklerin kaynaklarını araştırmaya devam etti. Bauhaus'un 1933'te nazilerce kapatılmasından sonra sanatçı, az tanındığı Fransa'ya yerleşti (Neuilly). Bu dönemde Kandinsky'nin sanatı lirik bir sezgiye ve biçimlerin tümdengelim yöntemiyle yaratılmasına dayanıyordu; geometrik biçimlerle esnek ve kıvrımlı unsurlar bir araya getirilmiş ve incelikli, karmaşık bir renk uyumu sağlanmıştı (*Devinim I*, 1935, özel kol., Paris). Son yapıtlarında (*Gök mavisi*, 1940, Art moderne ulusal müzesi, Paris; *Ilımlı coşku*, 1944, *ay. y.*) slav ve Asya kökenli süsleme motiflerine ve düşsel biçimlere de yer veren Kandinsky, zengin sanatı ve gelişim çizgisiyle modern resmin temel yollarından birini açtı. Paris'teki Art moderne ulusal müzesi'nde bulunan yapıtlarının büyük bir bölümü müzeye Nina Kandinsky tarafından bağışlandı.

KANDİYE, yun. **İraklion** ya da **Heraklion,** Yunanistan'da liman kenti, Girit'in kuzey kıyısında, adanın en büyük kenti; 110 958 nüf. Tarım pazarı ve turizm merkezi. Besin sanayileri. Kentin Venediklilerden kalma surları vardır. Arkeoloji müzesi'nde (Yenitaş devrinden yunan-roma dönemine kadar) minos dönemi parçalardan oluşan değerli bir koleksiyon bulunur. Girit tarihi ve etnografyası müzesi'nde, bizans, venedik ve osmanlı döneminden kalma yapıtlar yer alır.

—Tar. IX. yy.'da Araplar tarafından eski Knossos yakınında el-Hendek adıyla kurulan kent, önce Bizanslılar'ın, 1204'ten başlayarak da Venedikliler'in yönetiminde kaldı. XVII. yy. ortalarında türk kuvvetlerince iki kez kuşatıldı (1647 ve 1649). Sonunda Mehmet IV'ün sadrazamı Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından ele geçirilerek osmanlı topraklarına katıldı (27 eylül 1669). Türk yönetimine giren kentte büyük kiliseler camiye çevrildi. Merkezi Kandiye olmak üzere kurulan eyalet, Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarına ayrıldı. Genellikle vezir rütbesindeki valilerce yönetildi ve Mora ayaklanması sırasında her üç sancağın muhafızlığı Kandiye valisi Süleyman Paşa'ya verildi. Ancak bir ayaklanmayla adanın bazı yerlerinde başlayan karışıklıkların büyümesi üzerine, duruma Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın elkoymasına karar verildi. Adaya çıkan Mehmet Ali Paşa (1824), din ve miras dışında her tür davaya bakan müslüman ve hıristiyanlardan oluşmuş bir meclis kurduktan sonra Girit'teki ayaklanmaları kısa sürede bastırdı. Londra protokolü'nün Babıâli tarafından onaylanması üzerine (1829), yerini İstanbul'dan gönderilen Mustafa Paşa'ya bırakarak adadan ayrıldı. Bir süre sonra adanın başkenti Kandiye'den Hanya'ya nakledildi (1850). Girit için yeni bir yönetmelik düzenlendi (1866). Müslümanlarla hıristiyanlar arasındaki anlaşmazlıkların büyüyerek adada iki halk kesiminin birbiriyle çatışmaya girişmesi üzerine (1896) işe karışan büyük devletler (Fransa, İngiltere ve Rusya), Girit'e bir hıristiyan vali atanmasını sağladılar. Ardından bir yönetmelik kaleme alındı. Ertesi yıl Vassos adlı bir çeteci, ada yönetimine yunan kralı adına elkoydu (1897). Bu olay karşısında güçsüz Babıâli, altı büyük devlete başvurdu. Bu devletlerin baskısı üzerine yine aynı yıl yunan birlikleri adadan ayrıldılar. Ancak, Londra (30 mayıs 1910) ve Bükreş (10 ağustos 1913) antlaşmaları sonunda türk yönetiminden çıkan Girit'le birlikte Kandiye de Yunanistan'a bırakıldı.

KANDLA, Hindistan'da (Gucerat) liman kenti, Kuç körfezi kıyısında, Batı Hindistan'ın gereksinimlerini karşılaması için düzenlenen limanın Karaçi limanının görevlerini devralması düşünülmüştü; 17 500 nüf. Havalimanı.

KÄNDLER (Johann Joachim), alman heykelci (Fischbach 1706 - Meissen 1775). 1731-1775 arasında Meissen (Saksonya) porselen yapımevinin heykel atölyesini yönetti. Özellikle Güçlü August'un Dresden'deki Japon sarayı için yaptığı emaylı beyaz porselenden geniş etekli kadın grupları ve hayvan heykelleriyle tanınır.

KANDÓ (Kálmán), macar mühendis ve elektrikçi (Budapeşte 1869 - *ay. y.* 1931). Ulaşımda elektrikle çekme kuvvetinden yararlanılması gerektiğini savundu; sanayi için elverişli frekansta yüksek gerilimli almaşık akımın kullanılmasına öncülük etti. Macaristan, Avusturya ve İtalya'da birçok demiryolu hattının elektrifikasyon çalışmalarını yönetti. Çok sayıda mekanik düzenek icat etti.

KANDÖKÜCÜ SÜRÜNGEN a. Kuzey Amerika'nın Kretase devri topraklarında fosillerine rastlanan *Theropoda* alttakımının *Tyrannosaurus* cinsine giren sürüngen dinozorların genel adı. (İkiayaklı, güçlü kuyruklu, 15 m uzunluğunda, 6 m yüksekliğinde bir hayvandı; 1,40 m uzunluğundaki kafatasında 15-20 cm uzunluğunda sivri dişler vardı; arka üyeleri kalın ve tırnaklıydı; ön ayakları küçük olmakla birlikte güçlü tırnaklı 2 parmakla son buluyordu; kandökücü sürüngenler karada yaşayan etçillerin en irisidir.)

KANDVA, Hindistan'da (Madhya Pradeş), İndor'un G.-D.'sunda; 85 500 nüf. Demiryolu kavşağı. Kereste ve pamuk ticareti ve sanayisi.



F. Kohler

Kandy
Dalada Maligava tapınağı

KANDY, Sri Lanka'da kent, Orta ilin yönetim merkezi, ortadaki platonun ilk yamaçlarında; 104 000 nüf. (1990). Pazar (pirinç, çay ve kauçuk). —Kentin yakınında, Peradeniya botanik bahçesi.
—Güz. sant. XVI. yy. sonundan XIX. yy. başına kadar Sri Lanka'nın başkenti olan Kandy buddhacılığın hac merkezlerinden biridir. En önemli tapınağı, yapımı XVI. yy.'dan XX. yy.'a kadar sürmüş olan Dalada Maligava tapınağı'dır. Bu tapınağın, İ.S. IV. yy.'da adaya gelmiş olan seylanlı kralların ata yadigârı bir Buddha dişini barındırdığı söylenir. Bu diş, her yıl Esala ayında (temmuz-ağustos) kutlanan bir bayram nedeniyle düzenlenen geçit töreni sırasında sergilenir. Esala ayında, her birinin *devala* adı verilen kendi küçük tapınağı bulunan yerel tanrılar (Vişnu, Natha, Kataragama, Pattini) Buddha'ya şükranlarını sunarlar. Kandy dolaylarındaki bazı küçük tapınaklarda (Degaldoruva, Medavala), Buddha'nın önceki yaşamlarını anlatan, XVII. ve XVIII. yy.'larda yapılmış güzel duvar resimleri vardır. Embekke devala adındaki daha eski (XVI. yy.) bir başka tapınakta da ustaca yontulmuş tahta sütunlar bulunmaktadır.

KANDYBA. Tar. coğ. Anadolu'nun G.'inde, Lykia bölgesinde kent; Antalya'nın Kaş ilçesi merkez bucağına bağlı Çataloluk (esk. Gendive) köyünün yerindeydi. Efsanelere göre kuruluşu Deukalion'un oğlu olduğu sanılan Kandybos'a bağlanır. Tarihi bilinmeyen kentin kalıntıları da çok kötü durumdadır. Yörede bulunan az sayıda para, Gordianus III dönemindendir.

KANE (Elisha Kent), amerikalı kutup kâşifi (Philadelphia 1820 - Havana 1857). 1853'te, Grönland ile Ellesmere adası arasındaki Smith Sound'da bir bilimsel araştırma seferini yönettiği sırada, gemisi Rensselaer körfezinde 78° 41′ enlemde buzlar arasında sıkışıp kaldı. Kane, mayıs 1855'te, gemisi hâlâ buzların arasındayken, küçük bir tekneyle Grönland kıyılarında Danimarka'ya bağlı bir yerleşim merkezi olan Upernavik'e döndü.

Jacob imzalı Louis XVI tarzı kanepe
*Ile-de-France müzesi
Saint-Jean-Cap-Ferrat*

Lauros-Giraudon



KANE BASİN, Grönland'ı Ellesmere toprağından ayıran boğaz bölümü, Baffin körfezinin K.'inde.

KANEL a. (fr. *canelle*). Tekst. TAHTA MASURA*'nın eşanlamlısı.

KANELLOPULOS (Panaghiotis), yunan siyaset adamı (Patras 1902 - öl. 1986). Kasım 1945 - mart 1946 arasında Başbakanlık yaptı, daha sonra çeşitli bakanlıklarda bulundu. Radikal ulusal birlik partisi başkanlığını sürdürürken, 1954-55 ve 1959-1963'te Başbakan yardımcısı oldu. Nisan 1967'deki bunalım döneminde hükümetin başına geçti, Meclis'i dağıttı, mayıs ayında seçimlere gidileceğini bildirdi. Ancak "albaylar" darbesi buna olanak vermedi. Askeri yönetim devrildikten sonra Cumhurbaşkanı olması için yapılan önerileri kabul etmedi. Önce Yeni demokrasi partisi'nden, sonra bağımsız olarak milletvekilliğini sürdürdü. Şubat 1985'te Cumhurbaşkanlığına aday olması için yapılan yeni öneriyi de reddetti.

KANEM, Çad'da il, Çad gölünün K.'-inde ve D.'sunda; 114 520 km²; 245 000 nüf. (1988). Yönetim merkezi *Mao*. Kanem'in yüzey şekilleri, aralarında kesikli uvedlerin çanaklar içinde kaybolduğu ölü kumul dizilerinden oluşur. İlde tarımla uğraşan *Kanembular* ve hayvan yetiştiren *Goranlar* yaşar.

KANEM, Çad gölünün doğusunda bir afrika krallığı. Kanuriler tarihte IX. yy. sonunda ortaya çıktılar; hiç kuşkusuz göçebe ve zenci kökenli olan Sefler (ya da Seyfiye) hanedanı, kısa sürede yerleşik halka egemenliğini kabul ettirdi. Müslümanlık büyük bir olasılıkla bölgeye Sahra yoluyla ve barışçı bir biçimde girdi. Yeni dini ilk benimseyen, on ikinci *mai* (kral) oldu. XIII. yy.'da Dunama Dabalemi'nin saltanatı sırasında (1221-1259), bir orduya ve özellikle güçlü bir süvari birliğine sahip olan Kanuriler, bir yayılma siyaseti uyguladılar. Krallık, XIV. yy.'da Bahrülgazel'de oturan Bulalalar'ın saldırıları sonunda yıkıldı; mai ve birlikleri, kendilerine bağlı kalan, Çad (Kaga) gölü batısındaki Bornu'ya sığındılar; burada egemenlikleri altındaki toplulukların isyanlarıyla karşılaştılar. Mai Ali Gaci, ancak XVI. yy. başlarında Bulalalar'ı yenerek Kanem'e yerleşmeyi ve Bornu'da yeni bir başkent (N'gazargamun) kurmayı başarabildi. Kanem'in daha sonraki tarihi, Bornu*'nun tarihiyle birleşti.

KANEMİCİ KOCA YARASA a. Zool. Orta ve Güney Amerika'da yaşayan yarasa. (Koyu renk postlu, başı küçük, kulakları sivri, burnu yassıdır. Hastalık bulaştırdığından çok tehlikeli bir hayvandır. Bil. a. *Desmodus rotundus;* vampiryarasagiller familyası.)

KANEMİCİ YARASA a. Zool. VAMPİR YARASA'nın eşanlamlısı.

KANEMİCİYARASAGİLLER a. Zool. VAMPİRYARASAGİLLER familyasının eşanlamlısı.

KANEPE a. (fr. *canapé*'den). Arkalığı ve kol dayanacak yerleri olan, içinde ya da üstünde şilte yastıklar bulunan, birkaç kişinin oturabileceği geniş koltuk. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mutf. Aperitifle ya da açık büfede sunulan, üzeri küçük çerezlerle süslü taze ya da kızarmış ekmek dilimi.
—ANSİKL. Türkiye'de kanepe türü mobilyanın kullanılması, batı etkisinin yoğunlaştığı Tanzimat döneminden sonradır. İlkin saray ve konaklarda, daha sonra batı yanlısı varlıklı kişilerin evlerinde kullanılmış, XIX. yy.'ın sonundan başlayarak büyük kentler dışında da yaygınlaşmıştır. Giderek geleneksel ev döşemesinin temel öğesi olan sekilerin yerini alan kanepenin biçimi ve kumaşı modanın etkisiyle sık sık değişime uğramıştır. Kimi zaman ahşap kısımları ağır ve oymalı kanepeler değerli kumaşlarla kaplanmış, kimi zaman oymaların yerini daha sade biçimler almıştır.
Bugün gelenekselliğini koruyan yöreler dışında, kentlerde, kasabalarda ve kimi köylerde yaygın biçimde kullanılan bir mobilya türüdür.

KANEPHOROS a. (sepet taşıyan kız anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. Törenlerde (özellikle Panathenaia şenliği geçit töreninde), başının üstünde içine adaklar ve kurban araçları konulmuş kutsal sepetler taşıyan genç kız. (Eski Mezopotamya'da [İ.Ö. III. binyıl sonu], alt kısmı çivi biçiminde olan adak heykelcikleri de, başlarında içinde bir tapınağın yapımında kullanılacak inşaat malzemesi bulunan bir sepet taşırlardı.)

KANEPİNO a. (ital. *canapino*, kenevirle ilgili). Oğlak, kuzu ve dağkeçisi derilerinin ikiye ayrılmasıyla elde edilen ve eskiden, ince maroken eşya, eldiven ve şişe kılıfı yapmakta kullanılan çok ince deri. (XVI. ve XVII. yy.'larda İtalya'dan gelen kanepino eldivenler öyle inceydi ki, bir çifti iki ceviz kabuğunun içine sığdırılabiliyordu. XVIII. yy.'da bunlara, *tavuk derisi eldivenler* adı verildi.)

KANER (Suphi), türk sinema ve tiyatro sanatçısı (İstanbul 1933 - *ay. y.* 1963). Sinemada önce figüran olarak çalıştıktan sonra yardımcı rollerde oynamaya başladı ve özellikle güldürü filmlerinde başarılı oldu. Fikret Hakan ile "Sahne 8"i kurdu. 100'e yakın film çevirdi.

KANEŞ → KÜLTEPE.

KANFESE a. Böcbil. TESPİHBÖCEĞİ'nin eşanlamlısı.

KANGA a. (portekizce *canga*, bir tür boyunduruk; çinceden). Çin'de, üzerinde mahkûmun başıyla kollarının geçirildiği delikler bulunan masa ya da tezgâh; bu masada uygulanan işkence.

KANGAL a. **1.** Uzun ve bükülebilir şeylerin (ip, tel, boru vb.) halka biçiminde sarılmasıyla oluşturulan bağ; bu bağın halkalarından her biri (türünü gösteren bir adla da kullanılabilir): *Üç kangal dikenli tel. Bağdan beş kangal tel kesmek. Kangalı kaça?* **—2.** Halka biçiminde bükülerek satışa sunulan kimi yiyecekler, özellikle sucuk için kullanılır: *Sucuk kangalı. Dört kangal sucuk.* **—3.** *Kangal yapmak,* bir şeyi halka halka toplamak ya da helezon şeklinde sarıp dolamak.
—Balıkç. *Kangal yapmak,* olta ipini kangal halinde toplamak. ‖ *Ağları kangal yapmak,* ağları dolaştırmadan tekne güvertesine istiflemek.

KANGAL a. Bot. DEVEDİKENİ'nin eşanlamlısı.

KANGAL, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde Sıvas iline bağlı ilçe, 48 068 nüf. (1990); 3 792 km²; merkez bucağı dışında 5 bucak, 122 köy. Merkezi, Sıvas'ın 88 km G.-D.'sunda *Kangal*, 12 276 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller, şekerpancarı üretimi. Hayvancılık. Linyit yatakları. Uzunyayla'nın ilçe toprakları içinde kalan kesiminde iyi at yetiştiriciliği.

KANGAL a. Zool. Burnu ve ağzı siyah, kafatasının üstü düz, kulakları düşük, alert durumunda kuyruğu kalça üzerinde düzgün bir kıvrım yaparak duran Anadolu çoban köpeği. (Eşanl. TÜRK ÇOBAN KÖPEĞİ.)
—ANSİKL. Yaklaşık 3 000 yıllık geçmişi olan (asur kabartmalarındaki köpeklerin kangal köpekleri olduğu öne sürülür) bu köpeğin Orta Avrupa çoban köpeklerinin atası olduğu sanılır. Adı kangal ağalarından gelmektedir. Kangal köpeğine karşıdan bakıldığında, kafası hemen hemen kare biçiminde, üst dudağı altçene üzerine sarkıktır; erkeklerde, aslan yelesine benzeyen kalın tüyler bulunur. Bedenleri asla şişman ve yağlı olmaz. Post rengi, hafif açık ve koyu tonlar bulunabilen kirli beyazdır. Saf kanlarda leke ve damgalanmalar bulunmaz. Tırnakları siyahtır. Erişkin erkek 50-60 kg, dişi 41-59 kg'dır; erkeğin yüksekliği 74-81 cm, dişinin 71-79 cm'dir.



kangal köpeği

Kangal çok cesur, dayanıklı, değişik iklim koşullarına uyabilen, ama sıcağı sevmeyen, çok iyi bir bekçi köpeğidir. Sürüyü uzaktan yönetir. Doğurgandır, kolay ürer, ama yabancı köpeklere pek yaklaşmaz. Beslenmesi kolaydır: etin yanı sıra bitkisel kökenli yiyecekler (arpa, yulaf ezmeleri, vb.) de yer.

Kangal termik elektrik santralı, Sıvas ilinde, Kangal ilçesine bağlı Hamal köyü yakınında kurulu termik elektrik santralı. 1985'te işletlemeye açıldı. Kangal ilçesinde, Kalbur çayı dolaylarında 168 milyon ton rezervi olan linyit yataklarından sağlanan kömürle çalıştırılmaktadır. Her biri 150 MW gücünde iki birimden oluşan santral, yılda 1,8 milyon kWsa elektrik enerjisi üretmektedir.

KANGALCI a. Eskiden İstanbul Kapalıçarşı'da sırma satan esnafa verilen ad.

KANGALLAMA a. Kangallamak eylemi.

KANGALLAMAK g. f. *Bir şeyi kangallamak,* onu kangal biçiminde sarmak: *Halatı, teli, ipi kangallamak.*

◆ **kangallanmak** edilg. f. Kangal biçiminde sarılmak.

KANGALLANMAK → KANGALLAMAK.

KANGAR, Malaysia'da kent, Malezya'da, Perlis kıyısındaki Perlis'in merkezi; 8 800 nüf. Yönetim ve ticaret (pirinç, kauçuk) merkezi.

KANGAVA a. Balıkç. KANKAVA'nın eşanlamlısı.

KANGBAÇEN, Himalayalar'ın Nepal'deki bölümünde doruk, Kangçıncunga öbeğinin kuzey-batı'sında; 7 902 m. Doruğa ilk kez polonyalı W. Branski, W. Kalupt, M. Malatynski, K. Olech, A. Rubinowski tırmandı (1974).

KANGÇINCUNGA ya da **KANGCHENJUNGA** ("büyük kar'ın beş hazinesi"), Himalayalar'ın, Nepal ve Sıkkım sınırı üzerindeki Singalila zinciri içinde yer alan bölümü. Bu karmaşık yapılı dağın, asıl doruğundan (8 598 m, dünyanın üçüncü en yüksek doruğu) başka, ikincil dorukları da vardır: batı doruğu (Yalung Kang, 8 496 m), orta doruk (8 496 m) ve güney doruğu (8 490 m).
"Kang"a tırmanmak amacıyla birçok sefer düzenlendi. 1899'da, D. W. Freshfield bu dağ kütlesinin çevresini dolaştı. Bunu, Growley ile Jacot-Guillarmod'un (1905) ve P. Bauer'in (1929 ve 1931) kuzey-doğu çıkıntısına, G. O. Dyhrenfurth'un kuzey-kuzey-batı yamacına (1930) tırmanma girişimiyle, İngilizler'in 1953 (G. Lewis) ve 1954'teki (G. Lewis ve J. Kempe) girişimleri izledi. İlk çıkışı, 1955'te C. Evans'ın yönetimindeki ingiliz sefer heyeti, dağın Nepal tarafındaki yamacından (Yalung yamacı) gerçekleştirdi. Doruğa ilk kez G. Band ve J. Brown (25 mayıs), arkadan da N. Hardie ve H. R. A. Streather (26 mayıs) vardılar. Dağcılar, Sıkkım halkının dinsel inançlarına saygılı olmak için doruğa birkaç adım kala durdular. Dağın güney doruğu ile orta doruğuna ilk çıkışları, P. Mlotecki yönetimindeki bir polonya sefer heyeti gerçekleştirdi (1978). G. Bettembourg, D. Scott, P. Boardman, J. Tasker tarafından ağırlıksız olarak yapılan başka bir sefer ise, oksijen kullanmadan, yeni bir yoldan, kuzey-doğu çıkıntısına ulaştı.

KANGÇUNGTSE → MAKALU II.

KANGDİNG, Çin'de (Sıçuan) kent; 50 000 nüf. Tibet yolu üzerinde eski bir kervan konaklama yeri olan Kangding, büyük Ya'an-Lasa yolunun açılmasından bu yana yeni bir etkinlik kazandı. Tibet'in özerk bir bölgesinin yönetim merkezidir. El sanatları. Yün işleme. Çay fabrikası.

KANG Hİ-AN, koreli ressam ve hattat (XV. yy.'da etkinlik gösterdi). Çin'e bir gezi yaptığı söylenir.

KANGIRI → ÇANKIRI.

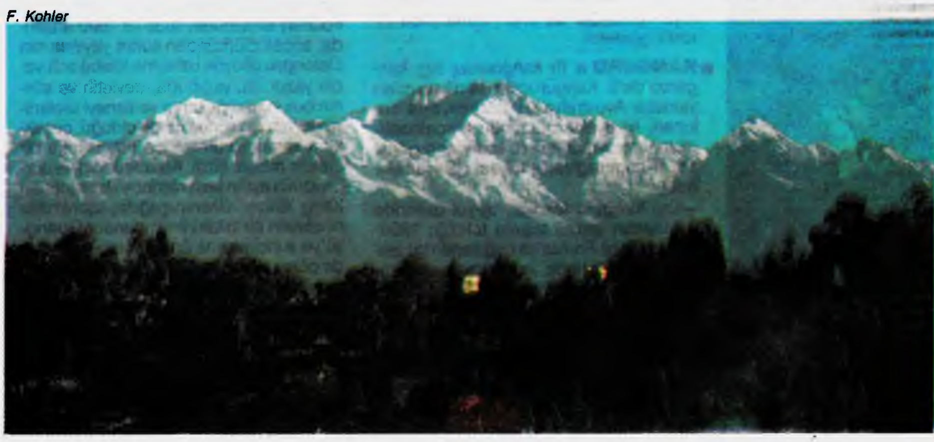
KANGO, Gabon'da yer, Libreville'in D.'sunda. Kereste sanayisi (selüloz).

KANGREN a. (fr. *gangrène*). Vücudun herhangi bir bölgesinde nekroza (sfasel) kadar varabilen ve gittikçe yayılma eğilimi gösteren doku ölmesi süreci.
—Patol. *Gazlı kangren,* toprakta bulunan anaerobi mikroorganizmaların neden olduğu kangren şekli. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İskemik kangren,* dolaşımın durmasına (iskemi) bağlı kangren. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Mikroplu kangren,* anaerobi mikroplara bağlı kangren (akciğer kangreni, kangrenli kolesistit, üreme organları kangreni, ağız kubbesi kangrenli flegmonu, kol ya da bacak kangreni, vb.) [Bk. *ansikl.* böl. Vet.]
—ANSİKL. Patol. *Gazlı kangren.* Özellikle savaş dönemlerinde toprakla kirlenmiş yaralarda görülür. Lezyonlar hızla yayılır, dokuları harap eder, çürümeye bağlı gaz kabarcıkları belirir. Serum tedavisine ve yaraların açılmasına rağmen genellikle ölümcül olan zehirleyici bir sendrom buna eşlik eder. Bu hastalıkla savaşmanın en iyi yolu, koruyucu önlemler almaktır: ezik yaralardan ölü dokular çıkartılarak tüm yaranın özenli temizlenmesi, geniş drenaj ve antibiyotik tedavisi.
• *İskemik kangren.* Kan dolaşımı olmayan, yani oksijenlenmeyen her doku ölür. Eğer bu süreç iç organda gelişirse bu bir enfarktüstür; kemikte gelişirse *osteonekroz*'dur. Kangren terimi pratikte deri de işe karışmış ise kullanılır. İskemi değişik kökenli olabilir: toplardamar (flebit), atardamar (travma, amboli, delici hastalık, arterit) ya da kılcaldamar (donma, yatma eskarları). Kangren daha çok kol ve bacakların uç kısımlarında, özellikle ayaklarda görülür. Atardamar kökenli kangren, büyük bir atardamarın ani tıkanması sonucu olmuşsa çok yaygınlaşabilir; acil bir müdahalede bulunulmamışsa (damarın açılması, tıkanıklığın giderilmesi, bu yapılamamışsa organın kesilmesi) kötü sonuçlar doğurur. Kol ve bacak kangrenlerinde, önce bedeni çaba gösterildiğinde beliren ve aylarca, hatta yıllarca süren ağrılar görülür, sonra dinlenme halinde bile ağrılar başlar ve kangren ilerleyici biçimde yavaş yavaş oluşur. Ancak yerel dolaşımı artırarak eski haline getiren tedaviler hasta organının kesilmesini önleyebilir.
—Vet. Kangrenli septisemi bulaşıcı vibriyondan ve *clostridium* cinsi çeşitli anaerobi mikroplardan ileri gelir ve özellikle atlarda, ameliyat ya da kaza travmalarından sonra karmaşa olarak ortaya çıkabilir. Sığırlarda özellikle dış üreme organlarında yaralayıcı cerrahi bir müdahale gerektiren doğumlardan sonra ortaya çıkabilen ve bu nedenle *doğum şarbonu* adıyla da anılan bir gazlı kangren septisemi vibriyonundan ileri gelir. Koyunlarda kırkımdan ya da koyun çiçeği aşısından sonra görülen gazlı kangren, bazı sürülerde süreklilik kazanabilir. Çokdeğerli serum kullanılarak yapılan tedavi erken ve yeterli uygulanmak koşuluyla çok etkili olabilir. Anaerobi bir enfeksiyon tehlikesi gösteren her kaza ya da ameliyat travmasından sonra kangren serumunun koruyucu olarak kullanılması çok yerinde bir önlemdir. *Bradsot, Clostridium perfringens*'li bağırsak zehirlenmeleri, doğum şarbonu gazlı kangren grubuna girer.



Kangal'dan bir görünüm
Sıvas

F. Kohler



Kangçıncunga kütlesi

Réunion des musées nationaux



yeşiller ailesinden porselen kâse **Kangşi** dönemi *Guimet müzesi, Paris*



dev kanguru *(Macropus giganteus)* ve yavrusu



Orhan Veli Kanık

KANGRENLEŞME a. Kangrenleşmek eylemi.

KANGRENLEŞMEK gçz. f. **1.** Kangren olmak: *Yarası giderek kangrenleşti ve bacağını kesmek zorunda kaldılar.* **—2.** Bir iş ya da durum sözkonusuysa, uzamak ve düzelmeyecek bir duruma gelmek: *Kangrenleşmiş bir ilişki. Kangrenleşen sorunlar.*

KANGRENLİ sıf. Patol. Kangreni olan (lezyon, hastalık, kişi): *Kangrenli bacağı kesmek.*

KANG ŞING ya da **KANG SHENG,** çinli siyaset adamı (Şandong eyaleti 1899 - Pekin 1975). Ağustos 1966'da Merkez komite Kültür devrimi grubu danışmanı ve Ordu devrimci kültür ekibi üyesi oldu; Politbüro'da daimi komite üyesi olduktan sonra hiyerarşinin en üst katlarına ulaştı. "Mao Zıdong düşüncesi"nin kûramcılarından biri olarak, Çin'in dış siyasetinin başlıca yönlendiricilerinden biri durumuna geldi. Çin Komünist partisi'nin IX. Kongresi sırasında (nisan 1969), bu yüksek görevleri onaylandı. X. Kongre'den (ağustos 1973) sonra Komünist parti başkan yardımcısı oldu ve Politbüro daimi komite asli üyesi olarak kaldı. Ciang Çing' in suç ortağı olmakla suçlandı ve 1980'de, ölümünden sonra Çin Komünist partisi'nden çıkarıldı.

KANGŞİ ya da **KANGXİ** (Pekin 1654 - *ay. y.* 1722), mançu (Çing) hanedanından ikinci çin imparatoru (1662-1722). 8 yaşında tahta çıktı. Çocukluk döneminde dört naipten oluşan bir kurul tarafından yönlendirildi. Mançu hanedanının egemenliğini sağlamak amacıyla Güney'deki ayaklanmaları (Kanton ve Yünnan, 1676 -1678) bastırdı. Tayvan'ı (Formoza) ele geçirdi (1683), Ruslar'ın Amur vadisine sızmalarına engel oldu (Nerçinsk antlaşması, eylül 1689). Sonra Çungarlar'ın üstüne yürüdü (haziran 1696). Doğu Moğolistan'ı himayesine aldı, Kore ve Tonkin'e doğru yayılmaya, göçebe Türkler'le Moğollar'ı yerleşik düzene geçirmeye çalıştı. Hoşgörülü bir kişi olan Kangşi, imparatorluğu, buddhacılığın, hıristiyanlığın ve Avrupa'nın etkilerine açtı; cizvitleri (Verbiest, Gerbillon, Pereira) dışişlerinin başına getirdi (1692) ve papalık temsilcisi Charles de Tournon'un çinli hıristiyanlarla ilgili dinsel tartışmaları tahrik etmesine karşın, onların teknik bilgilerinden yararlandı (1705).

—Güz. sant. Kangşi'nin saltanatı edebiyatta, bilimde (cizvitler tarafından saraya sokulan büyük ansiklopediler, antolojiler, matematik ve astronomi) ve sanatta (Pekin imparatorluk sarayının onarılması, görkemli yazlık sarayın yapılması, süsleme sanatlarının teşvik edilmesi [gözalıcı kakmalı lakeler], mavi ve beyaz, bütünüyle sırla kaplı, canlı ve parlak tek renkli seramikler başta olmak üzere yoğun bir seramik eşya üretimi, "yeşiller ailesi"nin ortaya çıkması, emay ve süsleme çeşitlerinin zenginleşmesi) birçok atılımın gerçekleştirildiği bir dönem oldu. Şitao, Bada Şanjın ve dört Vanglar gibi büyük bireyci ressamlar da onun zamanında etkinlik gösterdi.

KANGURU a. (fr. *kangourou;* ing. *kangaroo*'dan). Kangurugiller familyasından yalnızca Avustralya ve Tasmanya'da bulunan, iki ayakları üstünde gerçekleştirdikleri sıçrayışlarla ünlü keselilerin genel adı. (Kangurugiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Dy. *Kanguru tekniği,* ray-yol üzerinde uygulanan karma taşıma tekniği; 1958' den bu yana Fransa'da uygulanan bu teknik, karayollarında kullanılan yarım-römorkları bir bölmeyle donatılmış özel vagonlarla taşımaya dayanır. Yarım-römorkun bojisi vagonun bölmesine yerleştiğinden tümünün yüksekliği demiryolu üzerinde izin verilen gabariyi aşmaz.

—ANSİKL. Kangurular, sıçrama yapmaya uygun arka ayaklarının iriliğiyle dikkati çekerler. Uzun, güçlü kuyrukları, koştukları sırada denge organı, dinlenirken "üçüncü üye" görevi yapar. Ayağı çok uzundur (familyanın çok büyük ayaklılar anlamına gelen bilimsel adı [*Macropodidae*] buradan gelir); 4. ayak parmağında güçlü bir tırnak vardır. Otçul olan kanguruların mideleri bölmelidir ve biraz gevişgetirenlerinkine benzer. Diş sisteminde, altçenede iki büyük kesicidiş bulunur; bunlar üstçenedeki kesicidişler arasındaki boynuzsu bir yastık üstüne dayanır. Küçük boylu türlerine yerel olarak "valabi" adı verilir. Kangurugiller familyasında 16 cins ve bazıları ağaççıl (*Dendrolagus* cinsi üyeleri) 40'ı aşkın tür vardır. Kanguruların en büyüğü dev kanguru'nun (*Macropus giganteus*) boyu 2,50 m'yi bulabilir. Kangurular, yaşlı bir erkeğin güdümündeki sürüler halinde çayırlarda yaşarlar. Bütün keselilerde olduğu gibi, yavrunun dölyatağı içinde kaldığı süre çok kısadır; ne var ki yavru doğduktan sonra annesinin kesesinde gelişmeye devam eder.

—Deric. ve Kürkç. Dericilikte kullanılan kanguru derilerinin çoğu ovalardaki kırmızı kangurulardan ve gri kanguruların iki türünden sağlanır. Bunlardan ince sırçalı hafif bir deri elde edilir. Kürkçülükte "valabi" adıyla pazarlanan deriler genellikle dev kanguruların derileridir.

KANGURU adası, ing. **Kangaroo Island,** Avustralya'nın (Güney Avustralya) adası, Saint Vincent körfezi girişinde, Adelaide'in G.-B.'sında; 4 350 km². Koyun yetiştiriciliği. Bitkibilim ve hayvanbilim rezervleri.

KANGURUGİLLER a. Kangurusıçanları (*Potorinae* oymağı), valabiler ve kangurular (*Macropodinae* oymağı) gibi keseli memelileri içeren familya. (Bil. a. *Macropodidae.*)

—ANSİKL. Kangurugillerin hepsinde, 4 parmaklı arka ayaklar (sıçramalarla iki ayak üzerinde ilerleme olanağı verirler), 5 parmaklı ön ayaklar, uzun ve kaslı bir kuyruk vardır; her yarım çenede, üstte 3, altta bir kesicidiş bulunur. Avustralya'da ve Yeni-Gine'de yaşayan kangurugiller otçuldur, özellikle alaca karanlıkta ve geceleri karınlarını doyururlar. Bazı türleri (*Dendrolagus* cinsindeki türler) ağaççıldır. 16 cinsi ve 44 türü vardır.

KANGURUSIÇANI a. Amerika'nın çorak bölgelerinde yaşayan *Dipodomys* cinsinden kemiricilerin genel adı. (Yanak cepleri dışarı açılır. Arka ayakları çok büyüktür. Geceleri etkinlik gösterir. Karmaşık yeraltı yuvaları kazar. Sıçrarsıçangiller familyası.)

KANGWANE, Güney Afrika bantustanı, Svaziland yakınında; 2 118 km²; 583 535 nüf. (1989). Merkezi *Louisville.* Mısır. Amyant madeni.

KANGXİ → KANGŞI.

KANG YOUVEİ, çinli filozof ve siyaset adamı (Çingdao, Şandong, 1858 - *ay. y.* 1927). Konfuçiusçuluk başta olmak üzere eşitlikçi din geleneklerinden ve modern batı sosyalizminden (Owen, özellikle de Fourier) etkilenerek 1885 ile 1900 arasında, ancak ölümünden sonra yayımlanan *Datongşu* (Büyük uzlaşma kitabı) adlı yapıtı yazdı. Bu yapıtında, devletin ve ailenin bulunmadığı, tarım ve sanayi üretiminin toplumun yönetiminde olduğu, çocukların kamu kurumlarınca yetiştirildiği bir toplum modeli çizdi. Aristokrasinin ve burjuvazinin aydın kesimlerince desteklenen Kang Youvei, ülkenin çağdaşlaştırılmasını isteyen bir bildirinin imparator Guangşü'ye sunulmasına öncülük etti. Yönetimde görev alması istenince, 1898 haziranından eylülüne kadar kendi düşüncelerini uygulama olanağı buldu (özellikle öğretim, yönetim ve maliye alanında reformların gerçekleştirildiği "Yüz Gün" dönemi). Ancak, halktan kopmuş durumda olan Kang Youvei, bir yandan da ana kraliçe Tşişi'nin muhalefetiyle karşılaştı: imparator Guangşü hapsedildi, Youvei Japonya'ya kaçmak zorunda kaldı, dostlarından altısı idam edildi. Kang Youvei'nin düşünceleri yine de genç çinli aydınlar arasında güçlü bir etki yarattı. Kang, 1911 cumhuriyetçi devrimi'nden sonra Çin'e döndü, ama hiçbir siyasal rol oynamadı.

KANGYUR → KAGYUR.

KANI a. (*kanmak*'tan *kan-ı*). **1.** Bir kimsenin bir konudaki yargısı, görüşü, düşüncesi; kanaat: *Bir film hakkında eleştirmenlerle aynı kanıyı paylaşmak.* **—2.** *Kanıma göre, kanımca,* düşünceme, inancıma göre. ‖ *Kanısında olmak,* düşüncesinde, inancında olmak.

—Dilbil. *Kanı fiili,* öznenin düşüncesini dile getirmeyi sağlayan bildirim fiili (örn. *sanmak*).

KANIK sıf. (*kanmak*'tan *kan-ık*). Azla yetinen, kanaatkâr.

KANIK (Orhan Veli), türk şair (İstanbul 1914 - *ay. y.* 1950). Cumhurbaşkanlığı bando heyeti başkanı Veli Kanık'ın oğlu. İstanbul'da Galatasaray lisesi'nin ilkokul bölümünde, daha sonra Ankara'da Ankara Erkek ve Gazi liselerinde okudu (1926 -1932). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'ndeki öğrenimini (1932-1936) yarıda bıraktı, bir süre Ankara'da PTT genel müdürlüğü'nde (1936 -1942), askerlikten sonra bir süre de Milli eğitim bakanlığı tercüme bürosu'nda (1945-1947) çalıştı. Memurluktan ayrıldıktan sonra *Yaprak* dergisini çıkardı (1949 -1950, 28 sayı). Geçirdiği bir kaza sonucunda, beyin kanamasından öldü.

İlkin *Varlık* dergisinde (1936), arkadaşları Oktay Rifat ve Melih Cevdet'le birlikte, şiirlerini yayımlamaya başladı; kimi şiirlerinde Mehmet Ali Sel takma adını kullandı. 1936-37 yıllarında yazılan bu ilk şiirlerde simgeci fransız şairlerin (Baudelaire, Verlaine, Rimbaud vb.) ve o doğrultuda yazan bazı türk şairlerin (Ahmet Haşim, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Muhip Dıranas, Cahit Sıtkı Tarancı) etkileri görülür. Bunlar, vezinli (hece vezni), kafiyeli, bireysel duyguları dile getiren şiirlerdir. Yine o yıllarda, simgecilerden sonraki kuşakları, modern şairleri, gerçeküstücüleri (Breton, Eluard, Soupault, Jacob, Supervielle vb.) okudu, Breton'un *Sürrealist bildirge*'sinden de esinlenerek, "yasakların ve sınırların bulunmadığı" özgür şiirler yazmaya başladı. Daha sonraki yıllarda da sürdürdüğü bu yoldaki şiirlerinde vezin ve kafiye gibi kısıtlayıcı bağları attığı, söz ve anlam sanatlarına (teşpih, istiare, mübalağa vb.), şairaneliğe, ayrıca musikiye, seçkin sözcüklere, alışılagelen konulara karşı bir tavır aldığı görülür. Bu şiirlerin başlıca özellikleri sadelik, yalınlık; duygulara değil kafaya seslenmek; her şeyden çok anlam ve edaya önem vermek; zevki incelmiş azınlığa değil çoğunluğa seslenmek; o zamana kadar şiire girmeyen sözcükleri (nasır, salata, rakı, macun, horozşekeri, vesikalı yâr vb.), halktan kişileri (Montör Sabri, şoförün karısı, işçi kadın, evkaf memuru, sucu vb.) ele almak; halkın konuşma dilini, halk deyimlerini (*Kapalıçarşı / kapalı kutu... Umurunda mı dünya* vb.), halkın söyleyiş biçimlerini (*Söz olurmuş, / olsun; / dostum değil misin?... Olmaz ki! / Böyle de yatılmaz ki!* vb.) kullanmak; böylece "şiire yeni dünyalar, yeni insanlar, yeni söyleyişler sokarak şiirin sınırlarını genişletmek" gibi noktalar üzerinde toplanır. Bunlarda genellikle ince bir alay, bir çeşit bıyık altından gülme vardır.

Bu yoldaki şiirler, ilk yayımlandıklarında, alışılagelmiş şiir beğenisine bağlı okuyucuya garip görünmüş, yadırganmıştır. Üzüntülü bir kadının titrek ellerle ta uzaklarda çaldığı bir piyano gibi konulara alışık okuyucu, Süleyman Efendi'nin dünyada nasırdan çektiği kadar hiçbir şeyden çekmediğini anlatan "Kitabe-i seng-i mezar" (mezar taşı yazıtı) şiirini yadırgamış, onu şiir kavramına aykırı bulmuştu.

"Kitabe-i seng-i mezar", lehte ve aleyhte yazılan pek çok yazı dolayısıyla, Orhan Veli'nin ününün yayılmasını sağladı; *"Yazık oldu Süleyman Efendi'ye"* dizesi dillere düştü, "vapurlara, tramvaylara, kahvehanelere kadar girdi".

Orhan Veli ile arkadaşları Oktay Rifat ve Melih Cevdet Anday, bu yoldaki şiirlerini *Garip* (1941) adlı bir kitapta topladılar. Orhan Veli, bu kitabın başına koyduğu bir önsözde, şiir anlayışını açıklamıştır. Garip* hareketi o dönemde bazı genç şairlerce benimsenmiş, zamanla bir akım halini almıştır. Kanık, halkın diline, küçük insanların yaşayışına, iç dünyalarına yönelmekle yetinmemiş; daha sonraki çalışmalarında toplumsal konulara da (*Vatan için, Kuyruklu şiir* vb.) eğilmiştir.

Yapıtları; şiir: *Garip* (1941, Oktay Rifat ve Melih Cevdet'le birlikte; 1945, yalnız kendi şiirleri), *Vazgeçemediğim* (1945), *Destan gibi* (1946), *Yenisi* (1947), *Karşı* (1949), *Bütün şiirleri* (1951, genişletilmiş yeni bas. 1982), *Nasrettin Hoca hikâyeleri* (1949); nesir: *Bütün yazıları* (2 cilt, 1982); çeviri: *La Fontaine'in masalları* (2 kitap, 1948), *Fransız şiiri antolojisi* (1947); ayrıca, Molière'den dört, Musset'den iki, Lesage'dan bir ve Sartre'dan bir oyun, Gogol'den birkaç hikâye (Erol Güney ile birlikte) çevirmiştir. (→ Kayn.)

KANIK (Adnan Veli), türk yazar (İstanbul 1916 - *ay. y* 1972). Öncekinin kardeşi. Hukuk fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bıraktı. Çeşitli memurluklardan sonra gazeteciliği seçti. *Vatan* gazetesinde günlük küçük fıkraları, gülmece öyküleri yayımlandı. Asıl ününü hapishane yaşamını konu edinen *Mapusane çeşmesi* (1952) kitabıyla yaptı. Bazı yazılarını *Sosyete* (1946), *Uçan daireler* (1957), *Seçim konuşmaları* (1957), *Kaynana* (1957) kitaplarında derledi.

KANIKLANMAK gçz. f. *Esk.* Bir şeyi yeterli bulmak, onunla yetinmek; kanaat etmek.

KANIKLIK a. Elindekini yeterli bulma, azla yetinme; kanaatkârlık.

KANIKMAK gçz. f. *Esk.* **1.** Göz sözkonusuysa, kızarmak; kanlanmak: *"Kanıkmış idi ağlamaktan gözüm / Bulamış idi kanlı yaşa gözüm"* (Süheyl ü Nevbahar, XIV. yy.). **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, kan dökmeye susamak, kana susamak: *"İki leşker yine bindi savaşa / Kanıktı her biri kend-i savaşa"* (Işkname, XIV. yy.). **—3.** *Bir şeye kanıkmak,* doymak, kanmak.

KANIKSAMA a. Kanıksamak eylemi.

KANIKSAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi kanıksamak,* sürekli yinelenmesi nedeniyle artık ondan etkilenmez, ona tepki göstermez olmak; alışmak: *Ölümü, acıyı kanıksamak. Güçlükleri kanıksamak. Birinin sevgisini kanıksamak.* **—2.** Bıkıp usanmak.

◆ **kanıksanmak** edilg. f. Kanıksamak eylemine konu olmak.

KANIKSANMAK → KANIKSAMAK.

KANIKSAYIŞ a. Kanıksamak eylemi ya da biçimi.

KANIRMAK → KANIRTMAK.

KANIRTMAÇ a. Bir şeyi kanırtmak için kullanılan araç.

KANIRTMAK ya da **KANIRMAK** g. f. *Bir şeyi kanırtmak, kanırmak,* zorlayarak onu yerinden oynatmak ya da çıkarmaya, koparmaya çalışmak: *Bir çiviyi kanırtmak. Ağacın dalını kanırtmak. Dişini kanırtmak.*

KANIŞ a. Kanmak eylemi ya da biçimi.

KANIT, -tı a. Bir olayı, bir olguyu, bir şeyin varlığını, gerçekleştiğini kanıtlamaya yarayan şey; delil: *Sağlam bir kanıt bulmak. Suçlu olduğuna ilişkin hiçbir kanıt yok. Kanıtları ortadan kaldırmak.*

—Huk. Dava konusu olayı kanıtlamaya yarayan araç. (Eşanl. DELİL.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Kanıtların saptanması,* incelenmesine sıra gelmemiş ya da sonradan açılacak davada ileri sürülecek kanıtların kaybolmaması için mahkeme aracılığıyla alınan önlem. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kesin kanıt,* yargıca takdir yetkisi bırakmayan, yargıcı bağlayan kanıt. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Takdiri kanıt,* yargıca değerlendirme yetkisi bırakan, onu kesin olarak bağlamayan kanıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mant. Bir fonksiyonun uygulandığı ve bu fonksiyon için bir değeri bulunan özlük.

—ANSİKL. Huk. Bir davada iddia ve savunmanın dayandırıldığı olayların gerçekliği kanıtlarla ortaya konur. Kanıtın konusu maddi olaylardır; hukuk kurallarının kanıtlanmasına gerek yoktur. Bu kuralları yargıç kendiliğinden araştırarak uygulamak durumundadır. Buna karşılık davanın dayandığı maddi olayların kanıtlarla ortaya çıkarılması, gerçek olduğunun kanıtlanması gerekir. Bir davada taraflar ancak anlaşamadıkları maddi olaylar konusunda kanıt göstermek durumundadırlar. Taraflar arasında çekişmeli olmayan olaylar için kanıt gösterilmesine gerek yoktur. Yasalara göre, anlaşmazlık konusu kimi olaylar ancak belirli kanıtlarla kanıtlanabilir. Örneğin beş bin lirayı geçen alacak iddialarının ancak senetle kanıtlanabilmesi yasal bir zorunluktur (Huk. us. muh. k. md. 288). Kanıtlar, kesin ve takdiri olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kesin kanıtlara "yasal kanıtlar" da denir. Bu kanıtların ayırıcı özelliği, yargıcı bağlaması, ona takdir hakkı vermemesidir. Yargıç, kesin kanıtlarla kanıtlanmış bir olayı doğru kabul etmek ve ona göre karar vermek durumundadır. Kesin kanıtlar şunlardır: ikrar, senet, yemin, kesin hüküm. Takdiri kanıtların yargıcı bağlayıcı niteliği yoktur; yargıç bu tür kanıtları özgürce değerlendirebilir. Örneğin, tanığın yaptığı açıklama, yargıcı bağlamaz; bu açıklamaya aykırı bir karar verebilir. Takdiri kanıtlar şunlardır: tanık, bilirkişi, keşif vb.

• *Kanıtların saptanması,* mahkeme aracılığıyla yapılan bir işlemdir, ancak bir dava değildir. Kanıtların saptanmasının konusu yalnızca maddi olaylardır. Örneğin, bir trafik kazasında otomobili hasara uğrayan kişi, zararın giderimini dava etmeden önce, otomobilinin kaza sonundaki maddi durumunun ve uğradığı zararın neler olduğunun önceden saptanmasını isteyebilir. Aksi halde zararını kanıtlaması için açılacak davaya kadar otomobili hasar görmüş durumda tutmak zorunda kalır. Otomobil onarıldıktan sonra, hasarın ve bundan doğan zararın saptanması güçleşmiş olur. Kanıtların saptanması için mahkemeye dilekçeyle başvurulur. Dava açılmadan önce kanıtların saptanması en çabuk ve en az giderle bu saptamayı yapabilecek mahkemeden istenir. Dava açıldıktan sonra da kanıtların saptanması istenebilir. Bu durumda başvurulacak mahkeme, davaya bakan mahkemedir; başka bir mahkeme o davaya ilişkin kanıtların saptanması için karar veremez. Kanıtların saptanmasına ilişkin karar, son karar olmadığından temyiz edilemez. Ancak, karşı taraf bu karara itiraz edebilir. Bu itiraz kanıtların saptanmasına ilişkin kararı vermiş olan yargıç tarafından karara bağlanır.

KANIT sıf. (ar. *ķunūṭ*'tan *ķanıṭ*). *Esk.* Umutsuz, umut kesmiş, kederli.

KANITLAMA a. Kanıtlamak eylemi; kanıtların tümü: *İyi bir kanıtlamayla savunulan tez.*

—Bel. Bir söylevde sergileme sırasında ileri sürülen olguların kanıtlandığı bölüm. (Savın kanıtlarının sunulmasına *dolaysız kanıtlama;* karşı savların çürütülmesine ise *dolaylı kanıtlama* denir.)

—Mant. ve Dilbil. Muhatabın kendisine sunulan savlara katılmasını ya da daha çok benimsemesini sağlamaya yönelik söylemsel yöntemlerin tümü.

KANITLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir kimseye) kanıtlamak,* onun gerçek olduğunu kanıtla göstermek; ispat etmek: *Olay anında başka yerde olduğunu kanıtladı. Suçsuzluğunu kanıtlamak. Masum olduğunu kanıtlayabilir misiniz?* **—2.** *Bir duyguyu (bir kimseye) kanıtlamak,* ona göstermek; onun somut göstergesi olmak, ispat etmek: *Size duyduğum sevgiyi nasıl kanıtlayabilirim? Bu davranışı sizi sevdiğini kanıtlamıyor mu?* **—3.** *Bir şeyi (bir kimseye) kanıtlamak,* bir şey sözkonusuysa, bir şeyi belirtmek, açığa vurmak, göstermek, ispat etmek: *Bu başarısızlık, her şeyin o denli kolay olmadığını kanıtlıyor.*

◆ **kanıtlanmak** edilg. f. Kanıtlamak eylemine konu olmak; ispat edilmek.

◆ **kanıtlandırmak** ettirg. f. Bir açıklamayı, bir konuşmayı, vb. yeterli sayıda kanıtla doğrulamak, pekiştirmek: *Açıklamanızı kanıtlandırınız, yoksa sizi dinleyenleri ikna edemezsiniz.*

◆ **kanıtlandırılmak** edilg. f. Kanıtlarla sağlamlaştırılmak, pekiştirilmek: *Güçlü biçimde kanıtlandırılmış bir konuşma.*

KANITLANDIRILMAK → KANITLAMAK.

KANITLANDIRMAK → KANITLAMAK.

KANITLANMAK → KANITLAMAK.

KANITLI sıf. Kanıtlanmış olan şey için kullanılır.

KANITSAMAK g. f. *Bir şeyi kanıtsamak,* onu kanıt, belge olarak kabul etmek.

KANİ sıf. (ar. *ķanā'at*'ten *ķāni'*). *Esk.* **1.** İnanmış, kanmış. **—2.** Bir şeyi yeterli bulup fazlasını istemeyen, kanaat eden. **—3.** *Kani olmak,* inanmak, kanmak.

KÂNİ sıf. (ar. *kināye*'den *kanī*). *Esk.* Kinayeli konuşan, iğneli söz söyleyen.

KÂNİ (Ebubekir), türk yazar, şair (Tokat 1712 - İstanbul 1791). Öğrenimini bitirdikten sonra mevlevi tarikatına girdi. Kırk yaşına kadar Tokat mevlevihanesi'nde Abdülahat Dede'ye bağlı kaldı. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa ile birlikte geldiği İstanbul'da Divan kalemi'ne girdi (1755). Silistre valisinin, sadrazam Yeğen Mehmet Paşa'nın Divan kâtipliklerinde bulundu. Eflak voyvodası İskerletzade Konstantin Bey'in Bükreş'te özel kâtipliğini yaptı, yeğeni Eleksandri'ye türkçe öğretmek için *Benâm-ı havariyûn-ı bürûc-ı fünûn* (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi E. H. 1158) adlı konuşma kitabını yazdı. Eflak'ta biraz fazla kalmasından ötürü hıristiyan olduğu söylentisi çıkınca ünlü "Kırk yıllık Kâni olur mu Yani?" yanıtını verdi. Yeğen Mehmet Paşa'nın çağrısı üzerine İstanbul'a döndü (1782). Paşaya yazdığı mektuplarda onunla ilgili bazı sırları açıklaması yüzünden idamına karar verildi. Reisülküttap Hayri Efendi'nin araya girmesiyle cezası Limni adasına sürgüne çevrildi. Bir süre sonra da bağışlandı. Şiirlerini *Divan*'ında (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi Y. 1762) topladı. Mesnevi tarzında yazdığı 132 beyitlik *Hasbıhal* divan edebiyatında sosyal eleştiri örneklerinden biridir. Kâni düzyazıda da başarı göstermişti. 120 kadar resmi ve özel mektubu, *Münşeat*'ını (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi H. 827) oluşturur. Bu yazılarında ince yergiler yer alır. "Tekir binti Pamuk cariyeleri" imzasıyla, bir kedinin ağzından yazılmış *Hirrename,* en tanınmış mektuplarından biridir.

KÂNİ, asıl adı **Mustafa,** türk şair, hattat (öl. İstanbul 1850). Enderun'dan yetişti. Sarıkçıbaşı, mabeyinci ve kahvecibaşı oldu. Hâcelik rütbesiyle Masraf-ı şehriyari (1821), Cizye muhasebeciliği (1825), Esham mukataacılığı (1835), Duhan gümrükçülüğü (1836) görevlerinde bulundu. Başvekâlet muavinliğine (1838), Meclis-i vala üyeliğine (1839) getirildi. Evkaf nazırlığı (1842), Defter eminliği (1844), Ziraat meclisi başkanlığı (1845) yaptı. İkinci kez Defter eminliğine getirildi (1849); bu gö-

revdeyken öldü. Şairliğinin ve hattatlığının yanı sıra okçuluğa ait *Telhis-i resâil ür-rümât* adlı kitabı basıldı (1847).

KÂNİ PAŞA, türk yönetici (öl. İstanbul 1884). Babıâli kalemi'nde çalıştı, Mısır'da bulundu. Turhal mutasarrıflığı, Bosna, Selanik, Üsküp valilikleri yaptı. Gümrük eminliği, üç kez Maliye nazırlığı görevlerinde bulundu. 1871'de yaptırttığı taşınmazlar sayımı sonucu, mülk sahiplerine tapuları verildi.

KANİA sıf. (ar. *kâni^c*'nin dişl. *kâni^{c}a*). *Esk.* İnanmış; kanaat etmiş.

KANİA (Stanisław), polonyalı siyaset adamı (Wrocanka, Przemyśl yakınında, 1927). Polonya Gençlik birliği'nin Genç köylüler bölümü başkanlığını yaptı (1952), partinin Varşova komitesi tarım bölümünü yönetti (1958). Daha sonra, Merkez komitesi idari bölümünün başına geçti (1968) ve hızla yükseldi. Nisan 1971'de Merkez komitesi sekreteri, 1975'te de Politbüro üyesi oldu; iki görevi birlikte sürdürdü. 5 eylül 1980'de Gierek'in yerine parti merkez komitesi birinci sekreterliğine getirildi, ancak 18 ekim 1981'de istifa ederek yerini general Jaruzelski'ye bırakmak zorunda kaldı. Devlet konseyi üyeliğine atandı (1982-1985).

KANİAGA, Uagadu (Gana) ve Beledugu (bambara) arasındaki küçük krallık; Gana İmparatorluğu'nun sonuyla Mali İmparatorluğu'nun kuruluşu arasında Sossolar (Soninkeler) tarafından işgal edildi. Son kral Sumanguru Kante, ülkesinin sınırlarını 1203'te ele geçirdiği Gana'da Nijer'e ve Senegal'den Sahra'ya kadar genişletti; ancak 1235'te Sundiata* Keita tarafından Kirina'da yenilgiye uğratılarak öldürüldü.



kaniş

KANİAPİSKAU → CANİAPİSCAU.

KANİBADAM, Tacikistan'da kent, Fergana'nın G.-B.'sında; 27 000 nüf. Tekstil ve besin (kayısı) sanayileri. Otomobil aksesuarları.

KANİBALİZM a. (fr. *cannibalisme*). → YAMYAMLIK.

KANİİN ya da **KANİÛN** çoğl. a. (ar. *kâni^c*, inanan'ın çoğl. *kâni^{c}in, kâni^{c}ûn*). *Esk.* İnanmış kimseler, kanaat edenler, yetinenler.

KANİJE, macarcası **Nagykanizsa,** Macaristan'da (Zala yönetim bölgesi), Balaton gölünün G.-B.'sında kent; 47 400 nüf. XVI. yy.'dan kalma kale kalıntısı. XVIII. yy.'dan kalma iki kilise. Müze. Küçük hidrokarbon yatakları yakınında petrol araç gereçleri yapımı.

Kanije savunması, 1593-1606 Türk-Avusturya savaşı'nın bir evresini oluşturan ve kale muhafızı Tiryaki Hasan Paşa ile Avusturya orduları başkomutanı arşidük Ferdinand kuvvetleri arasında geçen 69 günlük çarpışma (9 eylül - 18 kasım 1601). Savaşın yedinci yılında Türkler'in eline geçen (1600) bu önemli sınır kalesinin muhafızlığına Tiryaki Hasan Paşa atandı. Böyle önemli bir yerin yitirilmesine çok üzülen geleceğin imparatoru arşidük Ferdinand, Avusturyalılar çoğunlukta olmak üzere italyan, ispanyol, maltalı askerlerden, macar ve fransız gönüllü birliklerinden oluşan 100 bin kişilik ordusu yanında, 47 ağır kuşatma topuyla Kanije önlerine gelerek kaleyi kuşattı. Ayrıca, papanın yeğeni Aldobrandini komutasında 10 bin kişilik bir papalık kuvveti de yardıma geldi. Buna karşılık Tiryaki Hasan Paşa Kanije'yi 9 bin asker ve 100 hafif kale topuyla savunacaktı. Ferdinand, bataklık arazi ortasında kurulu kalenin çevresinde önce 5 bin kişilik bir birlikle keşif hareketi yaptırdı. Savaşlarda pişmiş kurt bir asker olan 70'lik Hasan Paşa, bu birliği yalnız tüfek ateşiyle karşıladı. Düşmanın ana kuvveti kaleyi sararken de tek tük cılız tüfek ateşiyle karşılık verdi. Böylece Türkler' de top bulunmadığını sanan Ferdinand, tüm kuvvetleriyle kaleye iyice yaklaştığında 100 topuna aynı anda ateş buyruğu veren Tiryaki Hasan Paşa, düşmana ilk büyük kayıpları verdirdi. Bu beklenmedik şiddetli ateş karşısında sarsılan Ferdinand, birliklerini geriye çekerek yeni bir düzene soktu. Ancak Hasan Paşa, özellikle geceleri baskın biçiminde yaptırdığı huruç hareketleriyle düşmanı yıprattı. Hatta kuşatmanın ilk haftasında kale kapılarını bile açık tuttu. Bu davranışlar Avusturya ordusunun morali üzerinde olumsuz etki yarattı. Sürekli atışlar yüzünden kalede barut azalınca, barut yapmasını bilen Uzun Ahmet adlı bir yeniçeriye barut yaptırtmaya başlatan paşa, böylece bu büyük tehlikenin de üstesinden geldi. Bu arada, Karapençe Osman adlı akıncı subayıyla sadrazam ve serdarıekrem Yemişçi Hasan Paşa'ya mektup göndererek yardım istedi. Sadrazam, yardıma gelirken, Lorraine dükü de Mercœur'ün İstolni-Belgrad'ı kuşatmış olduğunu öğrendi ve iki ateş arasında kalmamak için bu yöne döndü. Öte yandan, Lorraine dükü, İstolni-Belgrad önlerindeki savaşta şehit düşen Budin beylerbeyi Mangırkuşu Mehmet Paşa ile kethüdası Mehmet Bey'in kesik başlarını arşidük Ferdinand'a gönderdi. Ferdinand da bu kesik başları kaledekilere gösterip sadrazamın ordusunun yenilgiye uğratıldığını ilan ederek teslim olmalarını istedi. Ancak, Hasan Paşa bu kesik başların çok iyi tanıdığı Mehmet Paşa ile kethüdasına ait olmadıklarını söyleyerek ve sadrazamın ordusunun yenilmediğini, mutlaka yardıma geleceğini iddia ederek kale askerinin sarsılan maneviyatını düzeltmeye çalıştı. Bu sırada papanın yeğeni Aldobrandini'nin kaleden atılan bir tüfek mermisiyle vurulup ölmesi, Avusturyalılar'ın sevinci kursaklarında bırakırken, Kanije gazilerinin olayı hayra yormasına yol açtı. Sadrazamın İstolni-Belgrad dönüşü geleceğini bildiren bir mektup göndermesi üzerine de bu yazıyı askerden gizli tutup ordunun yetişmekte olduğu hakkında bir mektup düzenleterek törenle okutmak, günde 1 500 - 2 000 gülle yağdıran düşman topçusunun kale surlarında açtığı gedikleri yorgan ve şiltelerle tıkayıp kapattırmak, kalenin erzak ve mühimmat durumunu çok parlak gösteren birtakım sahte mektupları serdarıekreme gönderir gibi yaparak düşman eline geçmesini sağlamak, bazı tutsakları yanlış bilgilerle doldurduktan sonra kaçmalarına göz yumarak bu asılsız haberlerin kuşatma ordusuna yansımasına olanak vermek gibi savaş hilelerine ve düşmanın moralini bozucu önlemlere başvurma gereğini duyan Hasan Paşa, gerçekte kalede barutla yiyeceğin tükenmek üzere olduğunu bildiğinden, bir yandan da sadrazamın yardıma gelmediğini gören Ferdinand'ın kuşatmayı kışın da sürdüreceğini sezdiğinden, Yemişçi Hasan Paşa'ya bir mektup daha göndererek yine yardımını istedi. Bunun üzerine Kanije'ye doğru yola çıkan sadrazam, yarı yolda yeniçerilerin ayaklanarak otağını başına yıkmaları sonucu Belgrad'a dönmek zorunda kaldı. 17 kasım sabahı durumu öğrenen ve kalede bir atımlık barutuyla yok denecek kadar az yiyeceği kalmış olan Tiryaki Hasan Paşa için kuşatmanın bir gün daha sürmesi bile çok tehlikeliydi. Bu nedenle son bir ölüm kalım savaşına hazırlandı. Aparısız bastıran şiddetli kar fırtınasından da yararlanarak akıncı subaylarından Kara Ömer Ağa'yı o gece 300 kişilik bir kuvvetin başında Avusturya ordusunun üzerine saldırtırken, topları da ateşleyerek elindeki son barutla gülleleri tüketti. Soğuk ve fırtınadan çadırlarıyla barakalarına sığınmış olan düşman askerleri, bu beklenmedik huruç hareketi karşısında çok sarsılarak büyük kayıplar verdiler. Arşidük Ferdinand, ordugâhını türk toplarının erimi dışına çekmeye çalışırken, Hasan Paşa ilk 300 kişiye ek olarak 500 gaziyi daha kaleden çıkarttı. Ayrıca, surların üzerine yerleştirdiği mehter takımına da zafer marşları çaldırtmaya başlayınca, sadrazamın ordusunun yetiştiğinden kuşkusu kalmayan Ferdinand, gecelik kılığıyla atına atlayarak kaçtı. "Serdar hazretleri yetişti!" diye bağırarak saldıran türk askerleri karşısında paniğe kapılan düşman, esenliği kaçmakta bulurken, 500 kişilik bir birlik daha çıkartan Tiryaki Hasan Paşa, Avusturya ordusunun tüm erzak ve mühimmatını kaleye taşıttı. Bu arada, topçubaşı İncekara düşmanın 45 topuna elkoydu. 18 kasım günü tüm düşman mevzileri işgal edildi. Öğle üzeri çevresine toplayabildiği askerlerle ordugâhını geri almak için saldırıya geçen arşidük Ferdinand, şiddetli bir topçu ateşiyle karşılanarak püskürtüldü ve 50 km ötedeki Avusturya topraklarına sığınarak canını zor kurtardı. Böylece sona eren Kanije savunması'nda düşmanın 48 000 kişilik kaybına karşılık sadece 2 753 kişi yitiren Türkler, ayrıca üzerlerinde imparatorluk arması bulunan büyük çaplı 45 kuşatma topu, 14 bin tüfek, bir o kadar kazma ve kürek, 10 bin çadır, arabalar dolusu yiyecek ve giyecek, bir altın taht, 12 kutu mücevher ve altın para ile tüm ordu hazinesini ele geçirdikleri gibi, yaklaşık 3 bin köy de Avusturya egemenliğinden osmanlı egemenliğine geçti. Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanije zaferini İstanbul'da şenlikler yapılmasını buyurarak kutlatan Mehmet III, yaşlı kahramanı da vezirlik payesiyle ödüllendirdi. (→ Kayn.)

KANİKULA (lat. *Canicula*), Büyük Köpek takımyıldızında, günümüzde *Sirius** olarak adlandırılan yıldız.

KANİN yarımadası, Rusya'da yarımada, rus ovasının K. kıyısında, Barents denizi'nde; 10 500 km^2. Yarımadayı K.'de bir tepe zinciri (200-242 m) aşar.

KANİŞ a. (fr. *caniche; cane,* dişi ördek' ten). Eskiden suda yaşayan av hayvanlarının avlanmasında yararlanılmış, çok sevilen süs köpeği.

—ANSİKL. Kanişler beşe ayrılır: kıvırcık tüylü kanişler; uzun örgü biçimindeki ipsi tüylü kanişler; cüce kanişler; orta boylu kanişler; büyük kanişler. Postu tek renklidir: beyaz, siyah, kahverengi ya da kurşuni. Mutlaka yapılması gereken tuvaleti, hayvanın zaman zaman bol tüylerinin kesilmesini gerektirir. Birçok kırkma yöntemi vardır: *aslan kırkımı* (klasik kırkma biçimidir); *koyun kırkımı* (az çok kısa, ama bütün beden eşit uzunlukta tüylüdür); *zazu kırkımı* (üyelerinin çevresinde kalın bir kıl tutamı bırakılır); *modern kırkım* (bedenin bütününde giderek kısa bırakılır). Kanişler çok sadık köpeklerdir.

KANİŞKA, Kuşana imparatoru. Kucula (Kadphises) tarafından İ.S. 30 yıllarında kurulan imparatorluğun sınırları, onun saltanat döneminde Kuzey Hindistan, Pakistan, Doğu Afganistan, Özbekistan ve Tacikistan'a kadar yayıldı. Kanişka'nın 78-120 yılları arasında başa geçtiği sanılmaktadır. Bu tarihin, *şaka* (sanskritçe "iskit") adı verilen çağın başlangıcına rastladığı ileri sürülebilir. İ.S. 78'de başlayan bu dönem, hint hükümeti tarafından resmen tanınan çağlardan biridir. Kanişka, paralar, yazıtlar, biri Baktria'nın Afganistan kesimindeki Surh Kotel tapınağı'nın yıkıntıları arasında, öbürü Hindistan'da Mathura'da bulunan (hasar görmüş) iki heykel ve buddhacı edebiyat aracılığıyla tanınmaktadır. Buddhacılığın koruyucularından biri olarak kabul edilen bu hükümdara ilişkin pek çok efsane vardır. Peşaver'in de (sanskritçe Purusapura) Kanişka tarafından kurulduğu sanılmaktadır.

KANITZ (Philipp Felix), macar asıllı sanat tarihçi ve coğrafyacı (1829-1904). Viyana'da sanat tarihi ve coğrafya öğrenimi gördü. Almanya, Fransa, Belçika, İtalya ve Balkan ülkelerinde bilimsel araştırmalar yaptı. Özellikle K. Bulgaristan ve Sırbistan üzerine yazdığı yapıtlarıyla ün kazandı: *Die römischen Funde in Serbien* (Sırbistan'da roma buluntuları) [1861];

Serbiens byzantinische Monumente (Sırbistan'da bizans anıtları) [1862]; *Reise in Südserbien und Nordbulgarien* (Güney Sırbistan'da ve Kuzey Bulgaristan'da yolculuk) [1868]; *Römische Studien aus Serbien* (Sırbistan'da Roma çağı araştırmaları) [1892]; *Das Königreich Serbien* (Sırbistan krallığı) [1904]. *Donaubulgarien und der Balkan* (Tuna Bulgaristanı ve Balkan) [3 cilt, 1875-1879], rusça ve bulgarcaya çevrildi.

KANİUK (Yoram), israilli yazar (Tel-Aviv 1929). Palmah grubunun savaşçılarından biriydi. 1955-1965 arasında New York'ta geçirdiği barmenlik yaşamından esinlenerek göçmenlerin durumunu ele alan bazı romanlar yazdı (*Doda Sçlomtsion hagedola*, 1975). Bazı romanlarında soykırımı anlattı (*Adam ben kelev*, 1969). İsrail'in toplumsal gerçeklerini katı bir biçimde sergiledi.

KANİÜN → KANİİN.

KANKAKEE, ABD'de (İllinois) ırmak, İroquois aracılığıyla İllinois'e dökülür; 217 km.

KANKAN → CANCAN.

KANKAN, Gine'nin doğusunda kent, Conakry demiryolunun sonunda, bölge yönetim merkezi; 88 760 nüf. Önemli bölgesel pazar. Pirinç ekimi. Turunçgil konserveciliği. Tuğla fabrikası. —*Kankan bölgesi*, 27 500 km^2; 229 861 nüf.

KANKAVA a. Balıkç. Genellikle 10 m'den daha derin sulardaki midye, sünger, mercan gibi dibe bağlı canlıları toplama olanağı veren aygıt. (Eşanl. GANGAVA, KANGAVA.)
—ANSİKL. Kankava, 2-3 tekerlek, 1 dingil ve dingile bağlı 1-2 torbayla (dingil boyu 6 m'ye kadar olan kankavalarda 1 torba ve 2 tekerlek, daha büyük olanlarda 2 torba ve 3 tekerlek vardır) donanır. Çift gözlü olan torbaların üst yakası dingile monte edilir; alt yakalarıysa zincir ya da kurşunla donatılarak serbest bırakılır.

KÂNKEN a. (fars. *kān*, maden ocağı ve *ken*, kazan'dan *kān-ken*). *Esk.* Madenci, maden kazan kimse.

KÂNKENİ a. (fars. *kān-ken* ve -*î*'den *kān-kenî*). *Esk.* Madende çalışma, madencilik yapma.

KANKRİN (Yegor Frantseviç ya da Georg, *kont*), rus siyaset adamı (Hanau 1774 - Sen-Petersburg 1845). Rusya'nın hizmetinde çalışan alman mineralog Franz Ludwig von Cancrin'in oğluydu. Maliye bakanlığına getirildi (1823-1844), 1829'da kont unvanını aldı, 1839-1843 arasında bir para reformu gerçekleştirdi.

KANKRİNİT a. (fr. *cancrinite*). Miner. Karbonatlı, doğal sodyum ve kalsiyum alüminosilikat; heksagonal sistemde yer alır.

KANKROİT a. (fr. *cancroïde*'den; lat. *cancer-cri*, yengeç, kanser, ve yun. *eidos*, görünüş). Der. hast. Deri ve mukozalarda ortaya çıkan yara tipinde spino-sellüler epitelyoma.
—ANSİKL. Der. hast. Kankroit (bu terim artık unutulmaya yüz tutmuştur, hastalık düpedüz spino-sellüler epitelyoma adıyla anılmaktadır) kırk yaşından önce ender görülür ve genellikle yüzde çıkar. Daha önce oluşmuş bir lezyonun (keratoz, nedbe) ya da sağlıklı derinin üzerinde gelişir. Siğilimsi bir kabarıklıkla başlar, büyür ve ülserleşir. Üzerine basılınca içinden sarımtrak iplikler çıkar. Genellikle lezyon bir kabukla örtülüdür ve hasta bunu koparmayı başarsa dahi kısa bir süre sonra yeniden oluşur. Bu tür epitelyoma sert bir taban üzerinde gelişir; genellikle değirmi bir kabarıklıkla çevrilidir ve derin bir ülserleşme ile sonuçlanır. Yayılarak lenf bezlerini sarabilir ve bazen metastaz yapar. Lezyon elden geldiğince erken yok edilmelidir: yerine ve yaygınlığına göre cerrahiye, elektrokoagülasyona ya da radyoterapiye baş vurulur. (→ DERİ EPİTELYOMA*SI.)

KANLAMAK g. f. *Bir şeyi kanlamak*, onu kana bulamak, kanla lekelemek, ona kan sürmek: *Gömleğinin kolunu kanlamışsın. Ellerini kanlamamak için eldiven kullanmak.*

◆ **kanlanmak** dönşl. f. **1.** Üzerine kan bulaşmak: *Çocuğun üstü başı kanlanmış.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, kanı çoğalmak: *Sağlığına özen gösterince bir ayda yeniden kanlanıp canlandı.* **—3.** Bir organ, özellikle göz sözkonusuysa, kanla kaplanmak, kanlı duruma gelmek: *Gözleri kanlanmak.*

◆ **kanlandırmak** ettirg. f. Kanlanmasını sağlamak, kanlanmasına neden olmak: *Aldığı ilaçlar ve gıdalar hastayı kısa zamanda kanlandırdı, canlandırdı. Duman gözlerini kanlandırmış.*

KANLANDIRMA a. Kanlandırmak eylemi.

KANLANDIRMAK → KANLANMAK.

KANLANMA a. Kanlanmak eylemi.
—Fizyol. Kan damarlarının dokulara kan taşıması.

KANLANMAK → KANLAMAK.

KANLI sıf. **1.** Kan bulaşmış, kanla lekelenmiş şey için kullanılır: *Kanlı ellerini lavaboda yıkamak. Kanlı bir örtü.* **—2.** Az pişirilmiş et için kullanılır: *Kanlı pirzola.* **—3.** Kanlanmış, kan bürümüş: *Kanlı göz.* **—4.** Büyük çapta kan dökülmesine yol açmış olan eylem için kullanılır: *Kanlı savaşlar. Kanlı kavga.* **—5.** Aşırı sayıda ölümle, katliamla belirginleşen şey, çok sayıda insan öldüren kimse için kullanılır: *Bir hanedanın kanlı tarihi. Kanlı diktatörlük. Kanlı zalim.* **—6.** Kanı çok olan, yoğun olan kimse için kullanılır. **—7.** Kanamayla kendini gösteren kimi hastalıklar için kullanılır: *Kanlı basur. Kanlı ishal.* **—8.** *(Biriyle) kanlı bıçaklı olmak*, birbirinin canına kıyacak ölçüde düşman olmak: *Kim derdi ki bu iki eski dost günün birinde kanlı bıçaklı olacaklar.* || *Kanlı canlı*, güçlü ve sağlıklı olduğu yüzünden anlaşılan, yüzüne yansıyan kimse için kullanılır: *Kanlı canlı bir genç.* || *Kanlı katil*, çok kimseyi vahşice öldürmüş, azgın, hoyrat, kan dökmekten çekinmeyen kimse. || *Kanlı yaşlar (gözyaşı) dökmek*, derin bir acı ve üzüntü içinde ağlamak.
—Cerr. *Kanlı tedavi*, ortopedik tedavi karşıtı olarak kimi zaman bir hastalığın cerrahi tedavisine verilen ad.
—Tar. *Kanlı kuyu*, Osmanlılar'da işkence yapılan zindan ya da kalelerde cesetlerin atıldığı yere verilen ad. || *Kanlı duruşmalar* (ing. *Bloody Assizes*), İngiltere'de, Monmouth ayaklanmasının bastırılmasından sonra (1685) James II'nin mahkemelerince alınan misilleme niteliğindeki kararlara verilen ad.
—Tavukç. *Kanlı yumurta*, iç yapısında, akında, sarısında kan lekeleri bulunan yumurta. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ted. *Kanlı hacamat*, deriyi çizdikten sonra üzerine şişe çekerek kan alma.
—Tıp. tar. *Kanlı basur*, dizanteriye halk arasında verilen ad. || *Kanlı mizaç*, kan fışkıracakmış gibi kırmızı suratlı kişilere yakıştırılan mizaç. (Galenos'a göre, şiddet ve sinirlilik eğilimi ile belirgindir.)
—Vet. *Kanlı süt*, özellikle ineklerde, meme travmasına ya da doğumdan sonra memede kan toplanmasına bağlı olarak sütte kan bulunması.

◆ a. Katil: *Ölürsem kanlım sen olursun.*
—ANSİKL. Tavukç. Yumurta, oluşumu sırasında yumurtalıktan ya da yumurta kanalının huni bölümünden geçerken, sarısı buralardaki kan damarlarından gelen kan sızıntısı nedeniyle kanlanabilir. Kan lekeleri yumurta akında da görülebilir. Kan lekeleri yumurtanın besin değerini ve yenebilirliğini etkilemez, ama görünümü bozduğundan tüketimde olumsuz etki yapar. Bu nedenle kuluçkaya konacak damızlık yumurtaları, kanlı yumurta yapma oranı çok düşük olan soylardan almak gerekir.

KANLI CAFER AĞA, türk denizci (öl. 1520). 1516'dan başlayarak donanma komutanlığı yaptı. Selim I'in (Yavuz) Mısır'ı fethinden sonra İskenderiye'de memluk donanmasını teslim aldı. İstanbul tersanesinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Sertliği ve katı davranışlarıyla birçok kişinin ölümüne neden olduğu için "Kanlı" lakabıyla anılır. Süleyman I (Kanuni) tarafından astırıldı.

Kanlı hafta, Versailles kuvvetlerinin Komün'e son vermek amacıyla Paris'i kuşattıkları haftaya (21-28 mayıs 1871) verilen ad. Komün askerlerinin (Federeler) umutsuz direnişi kanlı bir biçimde bastırıldı (yaklaşık 30 000 kişi yargılanmadan öldürüldü).

Kanlı hücum *(The Wild One)*, yönetmenliğini Laslo Benedek'in yaptığı amerikan filmi (1953). Yapımcılığını Stanley Kramer'ın üstlendiği film, motosikletli bir serseri çetesinin dehşete boğduğu küçük bir ABD kentinin durumunu betimler. Filmin önemi yalnızca belgesel değerinden değil, "meşin ceketliler" kuşağını bilinçli olarak tanımlamayı amaçlayan ideolojik ve toplumsal yaklaşımından da kaynaklanır. Marlon Brando, filmdeki çete reisi rolüyle dikkati çekmiştir.

Kanlı kavak, tanınmış karagöz fasıllarından biri. Perdeye kanlı kavak konur, Hacivat Karagöz'e bu ağacın tekin olmadığını, çevresinde dolaşmaması söyler. Karagöz kavağın altındaki çeşmeden su içer ve ağacı kesmeye karar verir. Bu sırada Âşık Hasan'la oğlu Muslu gelirler. Âşık Hasan, oğluna kavağı anlatmaktadır. Birden ağaçtan bir cin çıkar ve Muslu'yu kaçırır, ancak babasının yalvarmalarına dayanamayıp bırakır. Karagöz gelir, ağaca seslenir, bunun üzerine cin onu havaya kaldırır ve çarpar. Hacivat durumu görür, Karagöz'ün düzelmesi için bir dua okur, ama cin onu da çarpar. Bir süre sonra ikisi de düzelir. Karagöz evden balta getirip ağacı kesmeye başlar, bu sırada ortaya çıkan yılanı da öldürür. Arnavut korucular Karagöz'ü görür ve izinsiz ağaç kestiği için ceza olarak yatırıp dövmeye başlarlar. Ancak her seferinde sayıyı şaşırıp baştan alırlar. Sonunda Karagöz'ün boynuna ip bağlarlarsa da Karagöz kaçmayı başarır.

Kanlı Nigâr, en ünlü karagöz fasıllarından biri. Kanlı Nigâr, Salkım İnci ve Dimyat Pirinci Hanım üç tanınmış yosmadır. Kıskançlık yüzünden Çelebi'yi cezalandırmak ister ve giysilerini alıp sokağa atarlar. Çelebi Karagöz'den giysilerini almasını rica eder, ama zenneler onu da soyup sokağa atarlar. Bundan sonra Hacivat, Sarhoş, Arap, Beberuhi vb. birçok kişi gelip Çelebi'ye yardım etmeyi denerse de başaramaz. Sonunda Bursalı Sarı Efe gelir, zenneler ondan korkup giysileri geri verirler.
Oyunun *İki zalime avretler, İki kıskanç kanlar, Karagöz'ün soyulup dayak yemesi, Karagöz'ün karaman koyunu olması, Zavallı delikanlı, Biçare delikanlı* gibi adlarla çeşitlemeleri vardır.

Kanlı pazar, Sen-Petersburg'da çar

A. P. N.



Sen-Petersburg'da **Kanlı pazar** (9 ocak 1905) V. I. Makovskiy'in çağdaş tablosu *Devrim müzesi, Moskova*



Büyük Larousse

Kanlıca'dan bir görünüm

ordusu ve polisinin ateş açmasıyla sonuçlanan işçi gösterisinin yapıldığı gün (9 ocak [22 ocak] 1905). Papaz Gapon'un önderliğinde düzenlenen bu barışçıl gösterinin amacı, Nikolay II'ye işçilerin yaşam koşullarının düzeltilmesi ve bir kurucu meclis toplanması konusunda dilekçe sunmaktı. Erkek, kadın ve çocukların oluşturduğu 150 000 kişilik topluluk, Kazaklar'ın ateşiyle karşılaştı. Bu katliam, işçi sınıfının büyük bölümünün hâlâ bağlı olduğu ulusal imparatorluk efsanesini sarstı ve kent halkını harekete geçirerek 1905 Rus devrimi'ne sağladı.

KANLIAVŞAR, Şanlıurfa'nın Bozova ilçesinde bucak; 5 621 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Kanlıavşar,* 563 nüf. (1990).

KANLIBALSIRA a. Zool. BALLIBASRA' nın eşanlamlısı.

KANLICA, İstanbul'da Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Çubuklu ile Anadoluhisarı arasında semt. Antikçağ'da *Phriksu limen* adıyla anılan bu kesimde Artemis'in adak yeri vardı. Bunun hemen G.'inde *Phiela körfezi* (Kanlıca körfezi) bulunuyordu. Osmanlılar'ın İstanbul'u almalarından önce burada Kangılı (Kaygılı) diye bilinen bir türk kabilesinin yerleştiği sanılmaktadır. Eski vakfiyelerde adı *Kanlıcak* olarak geçen semt, sayfiye yeri olarak ün kazandı. Süleyman I (Kanuni) döneminde, Mısır valisi İskender Paşa Mimar Sinan'a bir cami ve hamam yaptırdı (1559/1560), İskender Paşa ve oğlu Ahmet Paşa buradaki türbede gömülüdür. XVII. yy.'da İbrahimçelebi ve Emirpaşa yalılarının bulunduğu bu kesim, Evliya Çelebi'nin aktardığına göre bin iki yüz evlik, bağlık bahçelik bir yerdi. Sütü, yoğurdu ve suyu ile (Göztepe suyu) ünlü bir gezinti yeri olan Kanlıca'da, XVIII. yy.'ın ilk yarısında Mihrâbâd ya da Mirâbad kasrı yaptırıldı. XIX. yy.'da devletin önde gelenlerinin yalıları da buradaydı (Saffetpaşa yalısı). Çakal burnundaki tarihi karakol Abdülaziz döneminden dir. Bülbül deresinin ağzındaki körfez, şeyhülislam Mehmet Bahaettin Efendi'nin yalısından ötürü *Bahai körfezi* olarak biliniyordu. Kanlıca ile Anadoluhisarı arasındaki Amcazade* yalısı (Meşrute yalı) mimarisi ve süslemelerinin yanı sıra siyasal olaylara da sahne olması açısından önemlidir. Semt günümüzde de, sahil gazinoları, çay bahçeleri ve kahvehaneleriyle İstanbul'un başlıca gezinti yerlerindendir.

KANLICA, Nevşehir'in Kozaklı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 826 nüf. (1990). Belediye.

KANLIDİVANE, antik **Kanytellels.** Tar. coğ. Anadolu'nun Kilikia bölgesinde, Mersin-Silifke yolu üzerinde antik yerleşme; Lamos'un yaklaşık 5 km B.'sında, denizden 3 km kadar içerdedir. Büyük bir obruğun çevresinde çok sayıda ev kalıntısı vardır. Eski coğrafyacıların sözünü etmediği kente ilişkin en eski belgeler İ.Ö. II. yy.'da Olba'ya (Uzuncaburç) bağlı olduğunu gösterir. Bizans döneminde *Neapolis* adını aldı. Çok köşeli taşlardan örülmüş, dikdörtgen planlı kule, Hellenistik dönemden günümüze ulaşan en eski yapıdır. Obruğun kıyısında bir yapı topluluğu oluşturan bazilikalar Bizans döneminden dendir (IV.-VI. yy.'lar). Çevrede dikdörtgen planlı, beşik tonozlu sarnıçlar ve ayrıca üzüm sıkmak için presler, üç ayrı yerdeki nekropolislerde kabartmalı kaya mezarları, lahit mezarlar vardır. Bunlardan biri, kentin önemli ailelerinden birine ait dikdörtgen planlı, tapınak biçiminde bir anıt mezardır (II. yy.).

Kanlıdivane kabartmalı kaya mezarlarından bir bölüm



Büyük Larousse

KANLIKAVAK, Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 398 nüf. (1990). Belediye.

KANLIKÖY, rumca **Kanli,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

KANLILIK a. Kanlı olma durumu.

KANMAK gçz. f. **1.** *Bir kimseye, bir şeye kanmak,* ona, o şeye inanmak: *Ona kanıp peşinden gitmeseydin, bunlar başına gelmezdi. Dedikodulara, söylentilere kanmak.* **—2.** *Bir kimseye, bir şeye, bir şeyine kanmak,* bir kimsenin anlattığı bir olayın, söylediği bir sözün vb. doğru olduğuna inanarak aldanmak: *Bu boş vaatlere kanmam.* **—3.** *(Bir şeye) kanmak,* soyut ya da somut bir şey sözkonusuysa, artık onu istemeyecek kadar doygun duruma gelmek: *Suya, paraya, zenginliğe, sevgiye kanmak.* **—4.** *Bir şeyle kanmamak,* onunla yetinmemek, daha fazlasını istemek: *O bu parayla kanmaz.* **—5.** *Kana kana,* doyuncaya dek, bol bol: *Su bol, kana kana iç.*

◆ **kandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi (bir şey yapmaya) kandırmak,* onun o şeye inanmasını sağlamak, bir şey yapmaya ikna etmek; inandırmak: *Onu da kandırdık, hep birlikte sinemaya gideceğiz.* **—2.** *Bir kimseyi kandırmak,* onu şu ya da bu biçimde aldatmak: *Bütün bu sözler beni kandırmak için söylenmiş.* **—3.** *Bir kimseyi kandırmak,* içme, yeme isteğini, gereksinimini gidermek.

◆ **kandırılmak** edilg. f. Kandırmak eylemine konu olmak.

KANMAZLIK a. Psikan. Melanie Klein' ın kuramında, sadik ağızcıl eğilimlere bağlı duygu.
—ANSİKL. M. Klein'a göre yapısal bir özellik olan kanmazlık, şizoparanoya davranışının daha başında ortaya çıkar. Fantazma düzeyinde kanmazlık, "özünde ana memesini boşaltmaya, kurutmaya ve yutmaya çalışır" (*Envy and Gratitude* [Çekememezlik ve minnettarlık], 1957). Kanmazlık ve çöküntülü boğuntu (sevilecek kadar iyi olmama boğuntusu) karşılıklı olarak birbirini pekiştirir. Öte yandan Klein' ın açıklamasına göre, kanmazlık yıkıcı bir içeatmaya bağlıdır, onu, yansıtmaya bağlı olan arzudan ayıran da budur.

KANMON boğazı, Japon adalarını Honşu ve Kyuşu'dan ayıran boğaz; 1 068 m uzunluğunda bir asma köprüyle aşılır.

KANNABİYOZ a. (fr. *cannabiose*). İçinde kenevir tozu bulunan bitkisel kökenli organik antijenleri zaman zaman ve uzun süre solumaktan ileri gelen ikincil pnömokonyoz.

KANNABİZM a. (fr. *cannabisme; cannabis,* esrar bitkisi kenevir'den). Esrarla süreğen zehirlenme.

KANNÂD a. (ar. *ḳannād*). *Esk.* Şeker yapan kimse, şekerci.

KANNON, Japonya'da, bodhisattva Avalokiteşvara'ya verilen ad.

KANO a. (amerikanca *canoe;* isp. *canoa'* dan). **1.** İlk olarak Kuzey Amerika yerlileri tarafından kullanılan, bir ağaç kütüğünden oyulmuş, pagayla devindirilen ve iki ya da üç kişilik küçük tekne. **—2.** Günümüzde, düz dipli, tek bir pagayla devindirilen, hafif ve elde taşınabilen tekne. (Kanocu diz çökmüş konumdadır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** *Fransız kanosu,* çifte kürekle donatılmış, bir ya da iki kürekçi tarafından kullanılan ve bindirme inşaat biçiminde yapılmış kürekli tekne. (Durgun sularda kullanılır.)
—Spor. Kanoyla yapılan spor.
—ANSİKL. Kano'dan, XIX. yy.'da Kanada' da taşıma aracı olarak yararlanıldı. 1930'a doğru Fransa'da sportif ve turistik amaçlarla kullanıldı. Biçimi gelişti. Daha hafif, kolaylıkla taşınabilir, manevra kabiliyeti yüksek ve oldukça dengeli bir tekne haline dönüştü. Kano azgın dalgalı nehirleri inmeyi, akıntılı ırmakları, çağlayanları ve diğer engelleri aşmayı sağlar. Kanolar sert plastikten ya da ağaçtan inşa edilir. Tekneye tutturulmuş ve kanocuların vücuduna göre ayarlanmış kauçuk kaplı bez etekler sayesinde tamamen sızdırmazdır. Yarışlarda, düz yarış, nehir inişi ve slalom olmak üzere üç disiplinde kullanılan kanolar, tek kişilik (C1) ya da iki kişiliktir (C2). Türkiye'de kano faaliyeti yoktur.

KANO, Nijerya'nın kuzeyinde kent, *Kano eyaleti*'nin merkezi; 594 800 nüf. (1991). IX. yy.'da yapılmış eski bir kentin yerinde kurulan Kano'da, XVI. yy.'dan (Hausalar'a başkentlik ettiği dönem) öğeler bulunur. Müslüman kenti 20 km uzunluğunda bir duvarla çevrilidir; duvarın ötesinde konut ve ticaret semtleri bulunur. Lagos ve Port Harcourt'a demiryoluyla bağlı olan ve bir havalimanıyla donanan Kano, sığır, deri, yerfıstığı, tuz pazarıdır; ayrıca sepicilik, çanak çömlek imalatı yapılır. —*Kano eyaleti,* 43 071 km²; 12 274 300 nüf. (1990).

KANO, XV. ve XIX. yy.'lar arasında şogunlar için çalışan japon dekoratör ressamlar ailesi. —KANO MASANOBU (Kyoto' da çalıştı, 1434-1530), Kano okulunun ve 1868'e kadar japon resim sanatına egemen olan ailenin kurucusu olarak bütün alanlarda çalıştı, daha önce zen keşiş ressamların tekelinde olan tek renkli lavi tekniğini uygulayan ilk laik ressam oldu. Günümüze kalmış hiçbir özgün yapıtı bulunmamakla birlikte, kendisinin olduğu söylenen resimlerde Kano okulunun temel özellikleri (anlatım açıklığı, belirgin çizgiler, dengeli düzenleme, özellikle Ming hanedanı dönemi çin akademik geleneğinden esinlenen konular) dikkati çeker. —KANO MOTONOBU (Kyoto'da çalıştı, 1476-1559), Kano Masanobu'nun oğlu, Kano okuluna sağlam bir temel kazandırarak döneminin sanat dünyasına egemen oldu. *Kanga* (çini mürekkebiyle yapılan resim) ile canlı renklerle yapılan *yamato-e*'nin bir bireşimini gerçekleştirdi. Sanatının dinamizmini Japonlar'a özgü bir dekoratif lirizmle birleştirdi. Torunu Eitoku ile Momoyamalar döneminde gelişen büyük duvar düzenlemeleri (Kyoto'da Daitoku-ci'de ve Myoşin-ci'de) sanatını başlattı. —KANO EİTOKU (Yamaşiro ili 1543 - Kyoto 1590). XV. yy. ile XVI. yy. başlarında Aşikaga hanedanı sarayında Kano okulunca başlatılan büyük duvar düzenlemesi sanatı XVI. yy. sonunda Momoyamalar

döneminde büyükbabası Kano Motonobu'nun en parlak öğrencilerinden biri olan Kano Eitoku'yla varlığını sürdürdü. Nobunaga (Azuçi şatosu) ve Hideyoşi (Osaka şatosu ve Curaku sarayı) askeri diktatörlükleri onuruna yaptığı çok büyük yapıtlardan günümüze hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır; bunların yapımında, Tosa okulundan alınma canlı ve koyu renklerin derinliğini daha iyi belirten altın zemin üstüne yapılan ve *dami-e* adı verilen yeni bir resim tekniği ortaya koydu. Bu üslup büyük bir etki yaptı ve akademik bir nitelik kazanmakla birlikte, 1868'e kadar Tokugava hanedanı döneminde de geçerliğini korudu. —KANO TAKANOBU (1571-1618), Kano Eitoku'nun oğlu ve öğrencisi. Nagoya şatosu'nda gerçekleştirdiği duvar dekorlarından da (1614) anlaşıldığı gibi, sağlamlıktan çok içtenliğe dayanan natüralist bir üslupla çalıştı. —KANO SANRAKU, gerçek adıyla **Kano Mitsuyori** (Omi [illegible] Kyoto 1635), çok genç yaşta şogun Hideyoşi tarafından fark edilerek Kano Eitoku'nun yanına verildi; Eitoku'nun evlatlığı ve en gözde öğrencisi oldu, Momoyama hanedanı saltanatının ikinci dönemini yapıtlarında en iyi biçimde dile getirdi. Çok sayıdaki yapıtı güvenli tekniğine ve geniş kapsamlı yeteneğine tanıklık eden. Bu yapıtlar akıcı bir üslupla gerçekleştirilmiş lavilerden, büyük dekoratif düzenlemelere, narin peyzajlardan çin tarihiyle ilgili sahnelere kadar uzanır (Momoyama şatosu, 1592; Daikaku-ci'deki [Kyoto] duvar resimleri, 1620'ye doğr.). Yaşamının sonuna doğru kayaların ve ağaçların çiziminde, belli bir geometrik soyutlamaya yaklaşan bir üsluplaştırmaya yöneldi (Myoşin-ci'deki [Kyoto], zen tapınağında Tenkyu-in'in sürgülü kapıları). Şogunlar ve Kano okulu, Kano Tannyu ile birlikte Edo'ya yerleşmekle birlikte, Sanraku, Kyo-Kano'daki (Kyoto Kano'su) yerel atölyeyi devam ettirdi. Ne var ki günümüze kadar gelen bu atölye, çok geçmeden özelliklerini yitirdi. —KANO TANNYU (1602-1674), kardeşi Kano Takanobu ve babası Eitoku'dan sonra yeni Edo şogunluğunun resmi akademisinin başına geçti. Kyoto'daki Nico şatosu'nda altın zemin üstüne yaptığı çam ve kuşlardan oluşan anıtsal dekorasyon, dönemin görkemli dekorlarının tek örneğidir. —KANO HOGAI (Şimonoseki 1828-1888), Kano Şosen-in'in öğrencisi, Tokyo'da amerikalı Fenollosa ile karşılaştı, onun etkisiyle "Kano" üslubu biçim ve renk bakımından gerçekçi bir nitelik kazandı. Tokyo Güzel sanatlar okulu'nun kurulmasına katkıda bulundu.

Kano Motonobu
Peyzaj, çiçekler ve kuşlar (1543-1549)
kâğıt üstüne renklerle kabartı verilmiş çini mürekkebi
Myoşin-ci, Kyoto

Şogakukan



KANO CİGORO, japon sporcu (Mikage, Hyogo eyaleti, 1860 - denizde 1938), judo*nun yaratıcısı.

KANO krallığı, başkenti Kano olan hausa krallığı. Büyük bir olasılıkla XI. yy.'da kuruldu. XIV. yy.'da çok güçlü bir krallık haline geldi. Kano hanedanının XV. yy. ortasından önceki tarihini bugün ancak *Kano Chronicle* diye bilinen çok değerli bir belgeden öğrenmekteyiz. Batıdan gelen Vangaralar (Diulalar), XIV. yy.'ın ikinci yarısında müslümanlaşmış bir çekirdek oluşturdular, ama krallığın islamlığı benimsemesini sarki (şef) Muhammet Rumfa (1463-1499) sağladı. Aynı dönemde Kano, Sahra ötesi ticaret için önemli bir konuma sahip olduğundan, Diulalar, altın ve kola ticareti için Volta (Gonca) bölgesiyle ilişki kurarak etkilerini ticari alanda da duyurdular; Güney'den yakalanıp getirilen köleler de krallığı büyük bir refaha kavuşturdu; başkent bir kültür merkezi haline geldi. XVI. yy.'ın ikinci ve XVII. yy.'ın ilk yarısı Bornu ve özellikle Katsina krallıklarıyla yapılan savaşlarla geçti. Kororofa (Benue vadisi) süvarilerinin oluşturduğu tehlike karşısında savaşlar sona erdi. XVIII. yy.'da Kano, ayrılıkçı eyaletlerle savaşmak zorunda kalınca krallık zayıfladı ve sonunda pöl savaşı sırasında Osman dan Fodio'nun eline geçti (1807). Barth 1854'te başkenti ziyaret ettiğinde, kentin nüfusu 30 000 kişiye varıyordu ve 18 km uzunluğunda duvarlarla çevriliydi.

KANOKLAVİN a. (fr. *chanoclavine*). Org. kim. Formülü $C_{16}H_{20}N_2O$ olan alkaloit; çavdar mahmuzundan elde edilir; liserjik asidin öncüsüdür.

KANON a. Fels. Kant'a göre, yasal bir biçimde kullanıldıklarında, yani olanaklı bir deneyle ilişkili oldukları zaman, anlayış gücünün mantığını oluşturan ve bilgiyi düzene sokan önsel ilkelerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Müz. İki ya da birçok sesin, belli aralık ve uzaklıkla, aynı ezgisel çizgiyi tekrar ettiği tam ve sürekli taklide dayanan besteleme. (İlk partiye *öncül*, onu taklit eden ya da edenlere de *artçıl* denir.) || *Caccia* (Rönesans döneminin, kanon üslubunda av şarkısı), rondo ve fügden türeyen ya da bunlara benzeyen form. (Besteleniş tekniğine ve yapısına göre *dairesel* ya da *sürekli kanon* [ilk bölüm, sona eklendiğinde]; notaların zamansal değerlerine göre *artırma* ya da *eksiltme kanonu;* aralıkların yönüne göre *devrik kanon* ya da *ters hareket kanonu;* temanın yönüne göre *geriye dönüşlü kanon* gibi adlar alır. En ünlü kanonlar arasında *Sumer is icumen in* [XIII. yy.] ve J. S. Bach'ın *Das musikalische Opfer* anılmalıdır.)
—ANSİKL. Fels. Kant şöyle der: "Kanon deyince, genellikle bazı bilgi yetilerinin yasal bir biçimde kullanılmasına yarayan önsel ilkelerin tümünü anlıyorum. Böylece, genel Mantık, analitik bölümünde, anlık ve genel olarak akıl için bir kanondur, ama yalnızca biçim bakımından; çünkü bu mantık her tür içeriği yok sayar. Nitekim Transsendental analitik de, salt anlığın kanonudur; çünkü ancak salt anlık, gerçek sentetik ve önsel bilgileri sağlayabilir. Ama, bilgi yetisinin yasal bir biçimde kullanılmasına olanak bulunmayan bir yerde, kanon diye bir şey de yoktur." (*Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi], 2,2)

KANON a. Denizbil. ve Jeofiz. *Havalı kanon,* sismik sondajlar için kullanılan, dışpatlamalı akustik dalga yayıcısı. (Dalga, su içinde sıkışan havanın ani olarak kurtulmasıyla oluşur; bu deniz jeofizik araştırmalarında en çok kullanılan tekniktir.) || *Sulu kanon,* sismik sondajlar için kullanılan içpatlamalı akustik dalga yayıcısı. (Eşanl. SES DALGASI YAYINLAYICISI.)
—Spor. *Kar kanonu,* kayak pistini oluşturmak ya da düzeltmek için uzaktan yapay kar atan aygıt.



Roger Morin

tek kişilik kano (C1)
(Bourg-Saint-Maurice'te [Savoie]
temmuz 1978'de yapılan nehir inişi
dünya şampiyonası)



tek kişilik (C1)

uzunluk : 5,20 m
genişlik : 0,75 m
minimum ağırlık: 16 kg

İKİ KANO TİPİNİN ÜSTTEN GÖRÜNÜŞÜ



iki kişilik (C2)

uzunluk: 6,50 m
genişlik: 0,75 m
ağırlık : 20 kg

F.F.C.K. belgesine göre

Kano Eitoku
Turnakuşu ve çam ağaçları (1566'ya doğr.)
bir sürgülü kapıdan ayrıntı
Cuko-in (Daitoku-ci), Kyoto

Şogakukan





E den F içine tanımlanmış bir *f* uygulamasının kanonik ayrılması

KANONİK sıf. (fr. *canonique*, yun. *kanonikon*). Ceb. *Bir vektör uzayının kanonik tabanı*, özel biçimde tanımlanmış taban. (Bir K cismi ve boş olmayan bir I kümesi halinde I den K içine uygulamalar kümesinin kanonik tabanı $(e_i)_{i \in I}$ biçiminde tanımlanır; burada $i \in I$ ise $e_i(i) = 1$ dir, $j \neq i$ ise $e_i(j) = 0$ dır; (m, n) tipi matrislerin $M(m,n)$ kümesi üzerinde $(A_i^j)_{1 \leq i \leq m;\, 1 \leq j \leq n}$ matrisi $M(m, n)$ nin bir kanonik tabanını oluşturur; burada A_i^j, i nci satırla j nci sütunun arakesitinde bulunan elemanı 1 değerinde, öbür elemanları sıfır olan bir matristir.) [Başka örnekler için → TABAN.] ‖ *E den F içine tanımlanan bir f uygulamasının kanonik ayrılması*, $f = i \circ \varphi \circ s$ biçiminde olan (s, φ, i) üçlüsü; burada i, $f(E)$ den E içine kanonik birebir bir uygulama, s, E den $E/\mathfrak{R}$ üzerine kanonik bir sürjeksiyon, $\mathfrak{R}$, f [$x \mathfrak{R} y$, $f(x) = f(y)$ ise] ye eşlik eden bir eşdeğerlik bağıntısı ve φ de $E/\mathfrak{R}$ den $f(E)$ içine $\varphi(x) = f(x)$ ile tanımlanan bir bijeksiyondur. (BİR UYGULAMANIN ÇARPANLARA AYRILMASI da denir.) ‖ *İkili doğrusal kanonik biçim*, E, bir K-vektör uzayı, E^* de onun ikili olmak üzere (x, f) ikilisine $\langle f, x \rangle = f(x)$ skalerini eşlik ettiren, $E \times E^*$ den K içine tanımlanmış ikili doğrusal biçim. ‖ *r ranklı kanonik matris*, $i \in [1, r]$ ise $\alpha_i^i = 1$ ve öbür hallerde $\alpha_{ij} = 0$ olan (m, n) tipinde (α_i^j) matrisi. [(m, n) tipinden bir matrisin rangının r olması (bağımsız sütunların en büyük sayısı) için bu matrisin, r ranklı kanonik bir matrise eşdeğer olması gerekir ve yeter.]

—Fels. Bir sistem ortaya koymaya yarayan kurallar bütünü. ‖ *Kanonik öğreti*, Epikuros sisteminin duyumlarla öngörüleri (prolepsis) karşılaştırmayı öğreten bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İstat. *Kanonik çözümleme*, KÜMELERARASI* BAĞINTI ÇÖZÜMLEMESİ'nin eşanlamlısı.

—Küm. kur. *B nin bir altkümesi A olduğuna göre* γ : A → B *kanonik birebir uygulaması*, A nın her x elemanı için $\gamma(x) = x$ olan γ uygulaması (A nın elemanları γ ile elde edilen görüntüleriyle çakışır). [γ birebir uygulamasının *graf*'ı AXA nın köşegenidir. Kimi kez γ birebir uygulamasına A DAN B İÇİNE KANONİK UYGULAMA da denir.] ‖ *E üzerinde tanımlanmış bir denklik bağıntısı* $\mathfrak{R}$ *olduğuna göre, bir E kümesinden* $E/\mathfrak{R}$ *bölüm kümesi içine kanonik sürjeksiyonu*, E nin her elemanına, kendi denklik sınıfını eşlik ettiren uygulama. ‖ *Kanonik bakışım*, bir $E \times E$ kümesinden $E \times E$ içine tanımlanan ve (x, y) ikilisine (y, x) ikilisini eşlik ettiren uygulama.

—Mat. Kimi matematiksel varlıkların ya da gösterimlerin doğal, özünlü, temel biçimi için kullanılır.

—Termodin. *Kanonik küme*, sabit parçacık sayısı ve sabit hacim taşıyan özdeş sistemlerin istatistiksel kümesi. (T sıcaklığında tutulan sistemlerinden birinin E enerji halinde bulunması için P(E) olasılığını hesaplamaya yarar:

$$P(E) = Ae^{-E/kT};$$

burada A bir standartlaştırma değişmezi ve k boltzmann değişmezidir.) [→ İSTATİSTİKSEL *mekanik*.]

—ANSİKL. Fels. *Kanonik öğreti*. Epikuros'a göre dört çeşit apaçıklık vardır: tutku (haz -acı), duyum, öngörü, düşünce. Duyum her zaman doğrudur ve "duyuların yanılgısı" yalnızca duyumun kötü yorumlanmasından ileri gelir. Öngörüler ya da prolepsisler ise, geçmiş deneyimlerimizin kalıntısı, tortusudur. Bunun gibi, tutku ve düşünce de gerçek deneyimlerden kaynaklanır. Demek ki bu dört çeşit apaçıklık insanı çevresindeki gerçeklikle bağıntıya sokar ve bilgiye nesnellik kazandırır.

Giraudon



Horus'un dört oğlundan birini (Kebehsenuf) simgeleyen kanopos
Yeni İmparatorluk sonu
Louvre müzesi, Paris

KANOPOS a. Mısır'da firavunlar çağında simgesel kapaklı mezar urnası. Seramik ya da taştan yapılan bu urnaların içinde ölünün ölümden sonra yaşaması için gerekli olduğuna inanılan içorganları saklanırdı.

—ANSİKL. Mısır'da kanoposlar, dörtlü diziler halinde kullanılırlardı. Kapakları Horos'un dört oğlunun başları biçiminde yapılırdı (insan Amset, şebek Hapi, köpek Duamutef ve şahin Kebehsenuf). Daha sonra Kanopos limanında Osiris'in başı bir testinin üzerine oturtularak betimlendi; tanrıya bu biçimde tapıldı. Bu nedenle XIX. yy. antikacıları, bu mezar urnalarına "kanopos" adını verdiler.

XIX. yy. başında Chiusi'nin (İ.Ö. VII. yy. -İ.Ö. V. yy. başı) tipik küllük urnalarına da kanopos denildi.

KANOPOS, eski Mısır'da kent, Nil deltasının batısında, Kanopos (günümüzde Ebukir) adı verilen kolun ağzında, İskenderiye yakınında. Yunan döneminde büyük önem kazandı; adını, Menelaos ile Helene'yi Mısır'a getiren ve bir yılan tarafından sokularak ölen Menelaos'un kılavuzu Kanopos'tan (yunanlı kahraman onu buraya gömdü) alır.

KANOPOS. Yun. mit. Amyklai kökenliydi, Menelaos'a kılavuzluk etti, Truva dönüşü, onunla birlikte Mısır'a gitti; orada bir yılan sokmasından öldü. Kanopos kentine adını veren kahramandır.

KANOTİYE a. (fr. *canotier*). Düz kenarlı şapka.

KANOYA, Japonya'da kent, Kyuşu adasında (Kagoşima ili), Kagoşima körfezinin doğu kıyısında; 73 200 nüf. Tarım pazarı (pirinç, buğday, ham ipek).

Kanphata yogi, büyük küpeleriyle tanınan (kanphata: yarık kulak) ve dinsel inançlarında hindu, şiva, tantra buddhacılığı ve *hathayoga*'ya özgü öğeleri birleştiren şivacı çileciler tarikatı. Kanphata yogi'ler kendilerini, büyük yogi ustası ve *hathayoga* üzerine ilk inceleme kitabının yazarı Gorakhnath'ın öğrencisi sayarlar. Manastırlarında hiç söndürmedikleri bir ateş *(dhuni)* yanar.

KANPUR, Hindistan'da (Uttar Pradeş) kent, Ganj kıyısında; 1 958 282 nüf. (1991). XVIII. yy.'da basit bir köyken, sömürge döneminde askeri ve ticari merkez oldu ve demiryoluyla Kalküta'ya bağlı olması sayesinde sanayisi gelişti. Hindistan'ın en büyük yün (örtüler) ve deri (ayakkabı) işleme merkezidir, bu dallara, pamuk ve jüt fabrikaları, kimya sanayileri (gübreler), hafif metalürji de eklenir.

—Tar. 1857'deki "sipahiler ayaklanması" sırasında Kanpur, kanlı olaylara sahne oldu: Hintliler 26 haziran ve 15 temmuzda ingiliz göçmenleri; 17 temmuzda kenti geri alan general Havelock ve general Neill komutasındaki ingiliz birlikleri de Hintliler'i katletti.

KANS a. (ar. *kanş*). *Esk.* **1.** Av. **—2.** Avlama, avlayarak ele geçirme.

KANSA → TAŞLIK.

KANSALAR ya da **KONZALAR**, sioux dil grubuna giren Kuzey Amerika Kızılderilileri. Kansas ve Saline ırmakları boyunca yerleşen Kansalar, klanlara ayrılmış babasoylu bir toplum oluşturuyorlardı. Buluğ ve cenaze törenleri, bazı doğal olaylarla birleştirilen bir gizemli ruhlar inancına dayanıyordu. "Beyaz barış"ta birçoğu öldürülen Kansalar bugün Oklahoma'da kendilerine ayrılan bir bölgede yaşamaktadırlar.

KANSARA (EL-) → KANSERA (EL-).

KANSAS, ABD'de (Kansas) ırmak, Kayalık dağlar'ın eteğinde doğar, *Kansas City*'de Missouri'ye kavuşur; 274 km.

KANSAS, ABD'nin Great Plains kesiminde eyalet; 213 063 km²; 2 485 600 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Topeka*. D.'da alçak ovalardan (200 m), orta kesimde derin vadilerle yarılmış platolardan ve B.'da yüksek ovalardan (1 000 m) oluşur. Eyalette yarıtropikal bir karasal iklim egemendir: ılık kışlar, çok sıcak yazlar. Yağışlar doğudan (1 000 mm'den çok) batıya (500 mm'den az) doğru ilerlendikçe azalır; yüksek ovalarsa çoğunlukla kuraklık çeker. Temelde bir tarım eyaleti olan Kansas, buğday (birinci sırada), kocadarı (dry-farming ile batıda ve orta kesimde) ve güney-doğu'da mısır ve soya üretir; büyük vadilerde sulama yapılır. Öküz yetiştiriciliği çok önemlidir. Tarıma bağlı sanayilere (değirmencilik, sürü hayvanı kesimi, tarım makineleri) makine yapımı (hava taşıtları) ve petrokimya eklenir. (Kansas'ta 15 Mt petrol üretilir.) Başlıca yerleşmeler *Kansas City* (Kansas ve Missouri eyaletleri arasında paylaşılmıştır), Wichita ve Topeka'dır.

—Tar. Önce ispanyol Francisco Vázquez de Coronado tarafından keşfedilen (1541) Kansas, Cavelier de La Salle tarafından Louisiana'ya bağlandı (1682). XVIII. yy.'da Fransızlar burada kürk ticaretini örgütlediler. 1762-1800 arasında İspanyollar'ın, sonra da Fransızlar'ın sömürgesi olan bölge, 1803'te Louisiana'yla birlikte ABD'ye bırakıldı; 1820'de çıkarılan bir yasayla Kızılderililer'e yerleşim alanları ayrıldı. Kölecilik yanlılarıyla kölecilik karşıtları arasında çekişmeye neden olan Kansas (Kansas bölgesini oluşturan ve seçimi halka bırakan Kansas-Nebraska [1854] yasası), bir karışıklık dönemi geçirdikten sonra, özgür devlet olarak kabul edildi (ocak 1861).

KANSAS CİTY, ABD'de iki ikiz kentin (Missouri ve Kansas) adı, *Kansas River* ırmağının iki kıyısında: Missouri eyaletindeki kentin nüfusu 435 150 (1990). Kansas'takininki (her iki kenti ve banliyölerini içine alan anakent alanı 1 324 600 nüf.) 149 770'tir (1990). Havalimanı. Bu yerleşme büyük bir demiryolu kavşağıdır. Önemli mezbahaları vardır; besin sanayileri (un fabrikaları, konservecilik, yağ fabrikaları) çok büyüktür ve bu sanayilere makine (otomobil, uçak) ile kimya (petrokimya) sanayileri de eklenmiştir.

—Güz. sant. Kansas City'de (Missouri), *Nelson Gallery of Art and Atkins Museum* adlı bir müze vardır. 1938'de kurulan ve dünyanın dört bir yanından gelen yapıtları kapsayan müze, özellikle Doğu resmi (Çin, Japon, İran...), Batı resmi (İtalya, Kuzey okulları, İspanya, Fransa...) desen minyatür, arkeoloji bölümleri bakımından zengindir.

KANSER a. (lat. *cancer*, yengeç'ten). Hücrelerin ve dokuların, organizma tarafından denetlenemeyerek anormal biçimde çoğalması ve çoğalan öğelerin genellikle bulundukları yerlerden başka yerlere yayılması sonucunda ortaya çıkan tüm lezyonların genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *Kanser öncesi*, çoğunlukla ardından kanser gelişen ya da kanserin belirmesinden önce görülen dermatoz, lezyon ya da hastalığa denir.

—Ted. *Kanser ilacı*. Kanserle savaşımda kullanılan her türlü araç ya da madde. — Kanser hücrelerinin çoğalmasını önleyen ya da kanser hücrelerini öldüren madde (örneğin antimitotikler).

—ANSİKL. "Kanser" sözcüğü bir hastalığı değil, bir durumu ifade eder. Çokhücreli bir organizmada, birtakım hücrelerin, dokular arasında yaşamla bağdaşık bir denge kurulmasını sağlayan düzenleme ve ayarlama mekanizmalarına uymaması yüzünden ortaya çıkan hastalıkların tümü bu ad altında toplanır. Demek ki yaşam tarzına, hastanın bünyesine, kanserli hücrenin gelişme biçimine ya da tedaviyle eski duruma dönme olasılığına göre ne kadar çok etiyolojik etmen, dokusal yapı ve lezyon varsa bir o kadar da kanser türü vardır.

• *Kanserli hücre*. Kansere özgü başlı başına hiçbir hücre bozukluğu olmadığı halde, birlikte görülen birtakım anomalilerin varlığına bakılarak kanser teşhisi konur.

Morfolojik bakımdan hücreler daha genç, çekirdek daha iri ve düzensiz kenarlı, mitozlar daha sık ve anormaldir; sitoplazma çok bazofildir; mitokondri sayısı azdır. Son olarak, karyotip anomalilerine sık rastlanır.

Biyokimyasal alanda, değişiklik daha çok, ama urdan ura farklıdır. Bu değişiklikler en başta protein yapımındaki anomalilerdir: belli bir enzimin etkinliğinde artma ya da azalma; hekimin dolaylı yoldan biyokimyasal bir teşhis koymasını sağlayan dölütsel protein çeşitlerinin (alfa -föto-protein, karsino-embriyoner antijen) belirmesi ve üretilmesi; birtakım fizyolojik maddelerin (miyelom immünoglobülinleri; karsinoit urlardaki serotonin) anormal üretimi; hormon niteliği taşıyan yanlış maddeler (kötücül hiperkalsemiye yol açan parathormon benzeri; bazı bronş urlarında görülen ve suyla birlikte zehirlenmeye yol açan antidiüretik hormon; poliglobüliye yol açan eritropoyetin). Bu yanlış salgılar çoğunlukla paraneoplazik sendromlar çerçevesinde ortaya çıkar ve bunların miktarı ölçülerek hastalık çok iyi izlenebilir.

Zar bakımından, kanserli hücrenin bölünerek çoğalma kapasitesi, sitoplazma zarındaki antijenlerin nicel ve nitel değişiklikleriyle belirlenir. Böylece kanserli hücrelerin çoğalması artık organizma tarafından düzenlenmez. Çoğalma *kendi başına, tedrici* ve *tersinmez* olur ve tedavi edilmezse organizmayı ölüme götürür.

• *Kanserli doku.* Kanserin "gizli yaşam" denilen kliniköncesi evresinden sonra (bu evre çok uzun sürer [atomik radyasyonlarda 6 seneden fazla] ve hasta sağlıklı görünür) kanserli dokunun oluşmasıyla klinik belirtiler ortaya çıkar.

Kanserli doku kütlesiyle, sürekli çoğalmasıyla, bulunduğu organın kapsülünü ya da çeperlerini sarmasıyla, bulunduğu yerden uzaklara göç ederek (kan yoluyla ya da çoğu zaman lenf sistemiyle) metastaz yapmasıyla, son olarak yapısındaki düzensizlikle ve işlev özgüllüğünün yok olmasıyla kanser olduğunu gösterir. Bunlar gibi birtakım karakterlere bakılarak kötücül urlar iyicil olanlarından ayırt edilebilir.

• *Kanserin teşhisi.* Kanserli hastalıkların son derece çeşitli olması yüzünden kanserin belirtileri de çok fazla ve çeşitlidir (görülmedik ağrısız şişlik, anormal kanama ya da akıntı, deri ya da mukoza yarası, sindirim bozuklukları, vb.) ve ancak dokubilimsel teşhisle kanser olup olmadığı ve hücre tipi belirlenebilir.

Klinik muayene genellikle dolaylı belirtileri (uzun süreli ateş, zayıflamayla birlikte genel durumun bozulması), yerel belirtileri (ur çevresi enfiltrasyonu), bölgesel belirtileri (gangliyonlar) ve ikincil yerleşmelere ilişkin genel belirtileri (karaciğer, kemik, akciğer metastazları) ortaya çıkarır. Çok ender olarak klinik muayene, gözle görülebilen ya da yoklanınca ele gelen urları belirleyebilir, ama çoğu zaman ur bu özellikleri taşımadığı için tamamlayıcı incelemelere gerek duyulur; radyografi, termografi, mamografi, skaner, ekografi, endoskopi. Bu yöntemler urun yerini belirlemeye yarar.

Biyolojik incelemeler, kanda alfa-föto -protein ya da karsino-embriyoner antijen bulunduğunu ortaya çıkarmaktan öte fazla bir bilgi sağlamaz.

Gerçekten, asıl yararlı muayeneler hücre ve doku incelemeleridir; gerek hücre incelemesi (ponksiyon ya da frotti), gerek doku incelemesi (biyopsi) teşhisi doğruladıktan başka, hangi tedavinin uygulanacağını ve hastalığın gidişini de saptamaya yarar. Günümüzde erken teşhis üzerinde durulmakta ve kanserli dokuyu daha yayılmadan (O evresi) bulup ortaya çıkarmak amacıyla sistemli muayenenin gerekliliği vurgulanmaktadır (dölyatağı boynu kanseri için dölyolu frottisi yapılması, memelerdeki bir şişliğin vakit geçirmeden parça alınarak incelenmesi, vb.). Böylece, tüm incelemeler yapıldıktan sonra, uygulanacak tedavi ve tutulacak yol belirlenecek, bu yapılırken de, gerekli karşılaştırmaların yapılabilmesi ve uyulacak kuralların belirlenebilmesi için uluslararası T.N.M sınıflandırmasına dayanılacaktır.

T.N.M sistemi şunlara dayanır: tümörün (T), yani urun büyüklüğü ve dokusu; gangliyonların (nodüller) [N] durumu; metastazların (M) varlığı.

• *Kanserleştirici etmenler ve mekanizmaları.* Başlangıçta, kanserleştirici denilen birtakım etmenler, organizmadaki bir hücreyi kanserli hücreye dönüştürür; bu tersinmez evrede, organizmaya yabancılaşan hücre, kişinin bağışıklık sistemi sayesinde yok edilebilir.

İlerleme evresinde, organizmanın kabul ettiği kanserleşmiş hücre çoğalmaya başlar. Kanserleşmiş hücrenin organizma tarafından kabul edilmesi, kişinin hormon ve bağışıklık durumuna ve bu hücredeki zar anomalilerine bağlıdır.

• *Kanserleştirici etmenler.* Kanserleştirici etmenler kimyasal, fiziksel, kalıtımsal ve virüs kökenli olabileceği gibi bağışıklık sisteminin iyi çalışmamasından da doğabilir. Asıl güçlük, bu etmenlerin çok karmaşık ve hayvanlarla yapılan deneylerin de tehlikeli olmasıdır (örneğin, bir virüs aşılayarak kanser yaratmak için belirli bazı genetik virüs döllerinin ilk rolü).

• *Kimyasal etmenler.* Percival Scott'un, baca temizleyicilerinde erbezi torbası kanserlerinin, kurumdaki katran özütleriyle bağıntılı olarak daha çok olduğunu farkettiği 1775 yılından beri araştırmalar gittikçe çoğaldı ve kimyasal maddelerin listesi hayli kabardı, ama tamamlanmadı. Bu kanserleştirici maddeler arasında sanayide kullanılan pek çok madde sayılabilir: antrasen türevi olarak çokhalkalı aromatik hidrokarbonlar, arsenik ve arsenik III oksitler, nikel tuzları (solunum yolları kanseri), amyant tuzları (plevra ve bronş kanseri), kadmiyum (prostat kanseri), karbon tetraklorür, vinilklorür, kloroform. Besinlere katılan kimyasal maddeler (boya maddeleri ve koruyucular) doğrudan doğruya kansere yol açabilir. Pestisitlerin de (selenyum, arsenik, üretan türevleri, DDT, tiyoüre) kanserleştirici etkisi vardır. Tütünde yalnız gırtlak, yutak ve bronş kanserlerine değil, aynı zamanda yemekborusu ve idrar torbası kanserlerine de yol açan kanserleştirici etmenler bulunur. Bu kanserlere yakalanma olasılığı sürekli alkol kullanmayla artar. Kimyasal kanserleştiriciler iki gruba ayrılır:

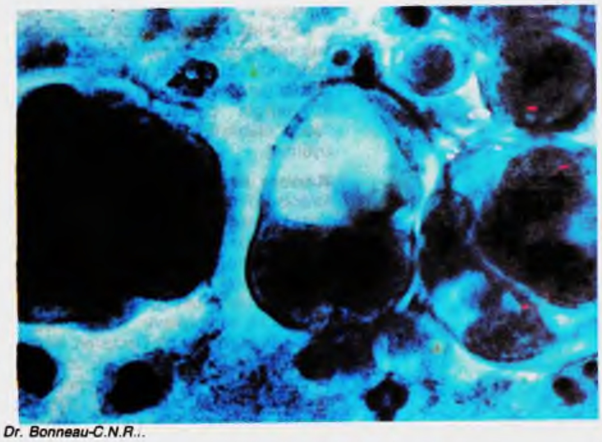
—doğrudan doğruya kanserleştirici olanlar; bunlar etki göstermek için önceden hiçbir metabolizma dönüşümünü gerektirmez;

—ve yukardakilerin tersine, dolaylı yoldan kanserleştirici etki gösterenler; etkili olabilmek için bunların yapısal değişikliğe uğramaları gerekir. Bu maddelerin, hücrelerin çoğalması için gerekli olan DNA'nın bağlarını bozarak çekirdeği etkiledikleri sanılmaktadır. Ayrıca kanserleştirici maddeleri etkinleştirici birtakım maddeler daha vardır. Ama bunlar tam bilinmemektedir (kroton yağı).

• *Fiziksel etmenler.* Bunlar en başta iyonlaştırıcı ışınlar (α [alfa], β [beta], X ve γ [gama] ışınları) ve iyonlaştırıcı olmayan ışınlardır (güneşte uzun süre kalınca zarar veren morötesi ışınlar).

Bu etmenlerin etki mekanizması henüz varsayım aşamasındadır (kromozom kopmalarına neden olarak kanser yapıcı virüsler hücre dönüşümüne yol açabilirler).

• *Virüs kökenli etmenler.* Çürükçül bir organ olan virüs, hücrede asalak olarak yaşar ve gelişir. RNA ya da DNA'dan oluşan virüs, nükleik asidini konak hücrenin çekirdeğine geçirir ve kendi genetik şifresini ona aktarır. Böylece hücrenin normal işlevini ve kromozomların genetik etkinliğini bozar. Bu nedenle kanser yapıcı denilen bazı virüslerin hücre dönüşümü olgusunu indükledikleri, içine girdikleri hücrede latent kalabildikleri ya da elverişli hücrelerin içinde gelişebildikleri sanılmaktadır. Günümüzde hayvanlarda ur oluşumuna yol açan 150 kadar virüs bulunduğu bilinmektedir. İnsanlar için eldeki veriler çok azdır: yalnız 4 virüs bulunabilmiştir: bunlardan ikisi herpes gurubundandır (Burkitt lenfomasına neden olan Epstein -Barr virüsü), öbürleri B ve C tipi onkornavirüslerdir (sarkoma, lösemi, göğüs kanserleri).



Dr. Bonneau-C.N.R...

kanser
silindir biçimindeki kanser hücreleri (irilikleri ve kromatin düzeniyle dikkati çeken üç dev hücrenin çarpıcı görünümüyle)

• *Genetik etmenler.* İnsanda soydan geçme kanserlerin varlığı tanıtlanamamıştır, ama bazı urların kromozomlarda bozukluklara yol açtığı saptanmıştır.

Kalıtımla geçen kanserlere retinoblastom ve tiroit karsinomu örnek gösterilebilir. Ayrıca yine kalıtımla geçen ve kötücül urların ya da löseminin belirme riskini artıran, ama kanser kökenli olmayan hastalıklar da vardır. Bunlardan rektokolik polipoz, çok bezeli adenomatoz ve fakomatoz (kanser riski) başat yolla, kseroderma pigmentozum (kanser riski), Fanconi anemisi ve Bloom sendromu (lösemi riski) çekinik yolla geçer.

	kötücül urlar	*iyicil urlar*
dokusal yapılar	çok az ya da az farklılaşmış	farklılaşmış, normal
mitoz etkinliği	yüksek, anormal	zayıf
büyüme	yayılıcı sızıcı kaplayıcı	kapsülü sarmaz, komşu organlardan ayrı
metastazlar	baştan ve sonradan olabilir	olanaksız

Buna karşın mongolizm (trizomi 21) gibi kromozom anomalilerine bağlı bazı hastalıklara yakalanmış olanların lösemiye tutulma olasılığı sağlıklı insanlara göre 20 kat daha fazladır. (Miyeloit lösemide görülen ve bu hastalığın yarattığı edinsel bir anomali olan Philadelphia kromozomunu bu kromozom anomalilerinden ayrı tutmak gerekir.) [→ KROMOZOM.] (Kalıtımla geçen bir kanserin belirme riskini önceden belirleme olanağı veren bir test ilk kez 1988 yılında ABD'de ortaya konmuştur.)

• *Kanserin tedavisi.* Kanserin tedavisinden iyi sonuç alınması özellikle erken teşhise ve sık sık tarama yapılmasına bağlıdır. Belli başlı 4 tedavi yöntemi ayrı ayrı ya da birlikte uygulanır.

Kanserli dokunun, özellikle erken evresinde yerel olarak ya da tümüyle ameliyatla alınması en başta gelir.

Işın tedavisi (duruma göre radyoterapi, betatron, radyumterapi, kobaltoterapi ve kuriterapinin değişik türleri) yalnız başına ya da başka yöntemlerle birlikte uygulandığında özellikle bazı kanser türlerinin (Hodgkin hastalığı, prostat kanseri, gırtlak kanseri, vb.) tedavisinde oldukça başarılı sonuçlar sağlayabilir.

Kemoterapi (alkoilantlar, antimetabolitler, antibiyotikler, bitkisel alkaloitler, yapay kimyasal maddeler, vb.) henüz özgül hale getirilememiştir, ama araştırma çalışmaları her tip kansere (akut miyeloit lösemi, Hodgkin hastalığı, sarkoma, vb.) uygun



Mazhar Müfit Kansu

özgül ilaçların bulunabileceğini göstermektedir.

Bağışıklık tedavisi birçok kanserle savaş merkezinde araştırılmakta olan bir yöntemdir. Bağışıklık yöntemi "edinik" olabilir (lenfosit verilmesi, kemik iliği nakli), "edilgin" olabilir (antikor verilmesi) "etkin" olabilir (BCG; ışınlanmış hücrelerle uyarma).

Kanser araştırma merkezi *(Uluslararası)*, Fransa'nın girişimiyle 1965 yılında kurulan uluslararası kuruluş; merkezi Lyon'dadır. Dünya sağlık örgütü (merkezi Cenevre) ile işbirliği yaparak çalışır. Mali bakımdan özerktir. Kanser biliminde en yetkili kişilerden seçilmiş on iki üyeli bilimsel bir kurulu vardır. Kurucu beş ülkeye (Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya), merkezin stütüsü yürürlüğe girdikten sonra (11 eylül 1965), Rusya, Avustralya, Japonya, Belçika, Hollanda, Kanada ve İsveç de katılmıştır.

Kanser araştırma ve savaş kurumu *(Türk)*, türk sağlık derneği. Kamuya yararlı dernekler arasında yer alır. Kanser ile ilgili bilimsel araştırmalar yapmak, toplumu bu hastalık konusunda aydınlatmak, hastalığın erken teşhis edilmesini ve tedavisini sağlamak, yoksul kanserli hastalara yardım etmek, hastalık hakkında her türlü yayında bulunmak ve aynı doğrultuda faaliyet gösteren yabancı kurumlarla işbirliği yapmak amacıyla 1947 yılında kuruldu. Kurumun merkezi Ankara'dadır. İzmir, Adana, Kayseri, Antalya ve Trabzon kentlerinde de şubeleri vardır. *Kanser* ve *Türk Kanser haberleri* adlı dergileri çıkarır.

Kanser derneği, İstanbul'da sağlık derneği. Kanser hastalığı ile savaş amacıyla kuruldu (1964). Kanserde erken teşhisin önemini göz önünde tutarak, poliklinik çalışmaların yanı sıra, bölgesel tarama çalışmaları da planladı. Özellikle yoksul kişilerin erken teşhis ve tedavilerini üstlenerek birçok ilde şubeler açtı. Daha sonra bu dernekler, merkezi İstanbul'da olan Kanser savaş federasyonu'nun yapısı içinde bir araya toplandı. Federasyon, merkezi Cenevre'de bulunan Union Internationale Contre le Cancer (Uluslararası kanserle mücadele birliği) tarafından tanınarak uluslararası bir kişilik kazandı. Federasyon, halka daha geniş hizmet götürebilmek için Türkiye Kanserle savaş vakfı'nı kurdu.

KANSERA (EL-) ya da **KANSARA (EL-),** Fas'ta yer, Beht uvedi kıyısında, uvedin "rif yakını engebeler"i aştığı boğazlarda. Güney Garp ovasını sulamaya ve elektrik enerjisi üretmeye olanak veren bir su deposu oluşturan önemli baraj.

KANSERBİLİM a. Kanseri inceleyen ve tedaviye çalışan bilim ve tıp dalı. (Eşanl. KANSEROLOJİ, KARSİNOLOJİ.)

KANSERBİLİMCİ a. Kanser uzmanı hekim.

KANSERİNİZM a. (fr. *cancérinisme*). Homeopat. Kansere tutulma anıklığı.
—ANSİKL. Kanserinizm üzerine çizilen tablolar inandırıcı olmaktan uzaktır. Kanserinizm, tam anlamıyla bir diyatez olamaz, olsa olsa bir "eğilim" olabilir ve bu eğilime sahip olan kişi yavaş yavaş tepkisel savunma gücünü kaybettikçe, şu ya da bu diyateze kayabilir. Bu varsayımda, kanserinizm "yapıcı" bir diyatezle, örneğin ileri derecede çoğalma yeteneği bulunan sikozla çok yakından ilintilidir.

KANSERLEŞME a. Kansere dönüşme. (Kanserleşme sağlam bir dokuda olabileceği gibi, önceden var olan, ama kanserli olmayan patolojik bir lezyon [örneğin mide ülseri] üzerinde de olabilir. Kanseröncesi denilen bazı deri ve mukoza lezyonları [lökoplazi, ihtiyarlık keratozu] çoğunlukla bu gibi kötücül yozlaşmaya uğrarlar.) [Eşanl. YOZLAŞMA.]

KANSERLEŞMEK gçz. f. Kansere dönüşmek.

KANSERLEŞTİRİCİ sıf. ve a. Kanser yapıcı. (Eşanl. KANSEROJEN.)

KANSERLİ sıf. Kanserle ilgili olan, kanser niteliğinde olan.
◆ sıf. ve a. Kanser olan (kişi).

KANSEROFOBİ a. (fr. *cancérophobie*). Gereksiz yere ve hastalık derecesinde duyulan kansere tutulma korkusu.

KANSEROJEN a. (fr. *cancérogène*). KANSERLEŞTİRİCİ'nin eşanlamlısı.

KANSEROJENEZ a. (fr. *cancérogenèse*'den). KANSEROLUŞ'un eşanlamlısı.

KANSEROLOJİ a. (fr. *cancérologie*). KANSERBİLİM'in eşanlamlısı.

KANSEROLUŞ a. Kanserin ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olan mekanizmaların tümü. (Eşanl. KANSEROJENEZ, KARSİNOJENEZ.)

KANSIZ sıf. **1.** Yeteri kadar kanı olmayan ya da bu izlenimi veren: *Çok kansız bir çocuk. Kansız, sapsarı bir yüz.* **—2.** Kan dökülmeden yapılan eylem için kullanılır: *Kansız bir devrim.* **—3.** Duygusuz, karaktersiz, korkak kimse için kullanılır: *Ne kansız adammış, bizi yarı yolda bırakıp kaçtı.* **—4.** *Kansız cansız,* zayıf, halsiz, bitkin.
—Cerr. *Kansız ameliyat,* çok az kanama olacak ya da hiç kanama olmayacak biçimde kan dolaşımı durdurulan hastalar üzerinde (özellikle dondurularak) yapılan ameliyat.
—Tıp. Kansızlık çeken (kişi). [Eşanl. ANEMİK.] || Zayıf, cansız, güçsüz olan (bünye, kişi).

KANSIZLAŞMAK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa, kanı azalmak, kansız kalmak.

KANSIZLIK a. **1.** Kanda toplam hemoglobin miktarının azalmasıyla belirgin hastalık hali. (Pratikte, kandaki hemoglobin miktarı erkekte 13 g/100 ml, kadında 12 g/100 ml'den aşağı düşerse kansızlık var demektir.) [Eşanl. ANEMİ.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Duygusuzluk, korkaklık, karakter bozukluğu.
—Patol. *Kansızlık sendromu,* kansızlığın klinik belirtilerini (solukluk, kuvvetsizlik, kalp-damar rahatsızlıkları [taşikardi, dispne, sistol üfürümü], sinirsel işaretler [bayılma, başdönmesi, başağrısı] ve ateş) kapsayan terim.
—ANSİKL. Kansızlık öyle bir belirtidir ki, saptandığı anda, altında yatan olayın ne olduğunu ortaya çıkarma zorunluğu doğar. Yapılan kan muayenesinden elde edilecek sonuçlar, çeşitli tip kansızlıkların tanımlanmasını sağlar. Ortalama yuvar hacmine, bunlardaki ortalama hemoglobin yoğunluğuna (kromi) ve alyuvarların ortalama hemoglobin içeriğine (O.H.İ.) göre şu çeşitler belirlenir: mikrositer ve/ya da hipokrom, ve/ya da düşük O.H.İ.'li kansızlıklar, *normokrom normositer kansızlıklar, normokrom makrositer kansızlıklar* ve *megalositer kansızlıklar.* Kandaki demir (sideremi) ve siderofilin yoğunluklarına göre de kansızlıklar şu çeşitlere ayrılır: mikrositer ve/ya da hipokrom ve/ya da düşük O.H.İ.'li kansızlıklarda artık, normal ya da düşük siderofilinli düşük, normal ya da aşırı sideremili kansızlıklar. Yüksek siderofilinli, düşük sideremili mikrositer ve/ya da hipokrom kansızlıklara *demirsizlik kansızlığı* denir. Demir eksikliğinin başlıca nedenleri, küçük dahi olsa yinelenen kanamalar (sindirim sistemi lezyonları, sık kan verme, âdet ve dölyatağı kanamaları, Lasthénie* de Ferjol sendromu [Barbey d'Aurevilly'nin roman kahramanlarından birinin adından]), ayrıca demir kaybı (sık gebelikler, emzirme) ve beslenmede demir eksikliğidir (beslenme bozukluğu olanlar, yalnız sütle beslenenler). Düşük siderofilinli ve düşük sideremili mikrositer ve/ya da hipokrom kansızlıklar çoğu zaman iltihaplı süreğen hastalıklara eşlik eder (*iltihaplı kansızlık* adı buradan gelir). Normal ya da yüksek sideremili mikrositer ve/ya da hipokrom kansızlıklara talasemide, kurşun zehirlenmesinde ve B6 vitamini eksikliklerinde rastlanır.
Kemik iliğinin görünümüne göre makrositer ya da megalositer kansızlıklara, eritroblastlarda nükleositoplazmik (çekirdekle sitoplazma arasında) bir eşzamansızlık olduğu zaman *megaloblastik,* olgunlaşma normal olduğu zaman *normoblastik* kansızlık denir. Megaloblastik kansızlıklar bir vitamin eksikliğine (B12, folatlar) ya da kötücül bir hastalığa (Di Guglielmo hastalığı) bağlıdır. Normoblastik kansızlıkların bu nedenlerle ilgisi yoktur, başka patolojik hallerde görülürler. Kandaki retikülosit sayısına göre özellikle normositer kansızlıklar arasında *rejeneratif* kansızlıklar (yüksek retikülositozlu) ve *rejeneratif olmayan* (normal ya da düşük retikülositozlu) kansızlıklar ayırt edilir. Rejeneratif kansızlıkların nedenleri, henüz bir demir eksikliği kansızlığına yol açmamış kanamalar (kanama kansızlığı) ve hemolizdir (hemolitik kansızlıklar). Hemolizden sorumlu etmenin yerleşim yerine göre hücre içi ve hücre dışı olmak üzere iki tür hemolitik kansızlık vardır. Hücre içi hemolizlerde etmen alyuvarlarda zarın üstüne (Minkowski-Chauffard hastalığı), sitoplazmaya (alyuvar enzimleri) ya da hemoglobine yerleşmiştir (talasemi ya da hemoglobin hastalıkları). Hücre dışı hemolitik kansızlıklarda bağışıklık, enfeksiyon, zehir ve mekanik tipinde olan etmen, her yönden normal olan alyuvarları tahrip eder. Rejeneratif olmayan kansızlıklar kemik iliğinin zenginliğine ve görünümüne göre sınıflandırılır: çok az eritroblast (aplazik kansızlık), çok ama bozuk biçimli eritroblast (diseritropoyezli kansızlık), Perls tepkimesiyle boyanan demir içeren eritroblast (sideroblastlı kansızlık). Tedavileri çok düş kırıcı olduğundan inatçı kansızlıklar diye adlandırılan kansızlıklar, normositer, mikrositer ya da makrositer, bazen sideroblastlı diseritropoyezli, çoğu zaman normal granülositopoyezli (kemik iliğinde miyeloblast çokluğu) ya da yetersiz trombopoyezli olabilir.

KANSK, Rusya'da kent, Orta Sibirya'da, Sibiryaötesi yolun kıyısında, Krasnoyarsk ile İrkutsk arasında; 110 000 nüf. (1990). Tekstil (pamuk) ve besin sanayileri. Kereste sanayisi. Termik santralda kullanılan linyitin çıkarıldığı yatak.

KANSU, çerkez memluk beyi (öl. 1552). Osmanlı devletinin ilk Mısır valisi Hayır Bey'in imrahoru oldu. Hayır Bey'in ölümü üzerine valiliğe getirilen Çoban Mustafa döneminde görevinden alınınca, bazı çerkez beylerini çevresinde toplayarak Mısır Memluk devletini yeniden kurmak için osmanlı yönetimine karşı bir ayaklanma düzenlemeye kalkıştıysa da yakalanarak idam edildi.

KANSU (Mazhar Müfit), türk yönetici ve siyaset adamı (Denizli 1873 - İstanbul 1948). Edirne rüştiyesi'ni, Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1891). Aynı yıl öğretmen olarak devlet hizmetine girdi. Değişik yerlerde kaymakamlık, mutasarrıflık ve valilik yaptı. İttihat ve Terakki cemiyeti'ne üye oldu. Bitlis valiliği yaparken Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından görevinden azledildi (1919). Yargılanmak üzere İstanbul'a çağrılmasına karşın, gitmedi; Erzurum'a Mustafa Kemal'in yanına gitti (19 haziran 1919). Erzurum kongresi'ne delege olarak katıldı; Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti üyesi olarak Erzurum ve Sıvas heyeti temsiliyelerinde yer aldı. Son Osmanlı meclisi mebusanı'na Hakkâri mebusu seçildi (1920). TBMM'nin birinci döneminde Hakkâri'den, 1923-1939 arası Denizli'den, 1939-1946 arası da Çoruh'tan (Artvin) milletvekili oldu. Milletvekilliği kalmak koşuluyla Elazığ valiliği yaptı (1921). Şeyh Sait ayaklanması'ndan sonra Doğu'da çalışan İstiklal mahkemesi'n-

de başkan olarak görev aldı (1925). Mustafa Kemal Atatürk'le ilgili anılarını derlediği, ölümünden sonra basılan *Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber* (1966-1968; 2 c) adlı bir yapıtı vardır.

KANSU (Nafi Atuf), türk eğitimci ve siyaset adamı (Mekke 1890 - Ankara 1949). Mülkiye mektebi'ni bitirdikten (1910) sonra çeşitli öğretim kurumlarında öğretmenlik, müdürlük yaptı. Cumhuriyet döneminde Milli eğitim bakanlığı ortaöğretim genel müdürlüğü ve müsteşarlığında bulundu. Erzurum (1927-1939), Giresun (1939 -1943), Kırklareli (1943-1949) milletvekili oldu. CHP yönetim kurulu üyeliği, genel sekreter yardımcılığı, genel sekreterliği de yaptı. *Fenn-i terbiye tarihi* (1916), *Pedagoji tarihi* (1929), *Türkiye Maarif tarihi* (1931 -1932), *Türkler'in terbiyeye hizmetleri* (1934) gibi yapıtları vardır.

KANSU (Şevket Aziz), türk antropolog ve arkeolog (Edirne 1903 - Ankara 1983). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1923). Devlet bursu kazanarak Paris'e gitti (1927), Sorbonne Üniversitesi'ne bağlı Ecole des Hautes Études'de antropoloji öğrenimi gördü. Türkiye'ye döndükten sonra (1929), iç hastalıkları uzmanı ve İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi antropoloji enstitüsü'nde doçent olarak çalışmaya başladı. İstanbul Üniversitesi fen fakültesi'nde antropoloji profesörü oldu (1934). Atatürk'ün isteğiyle, Ankara Üniversitesi kurulunca ona bağlanacak olan Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde antropoloji ve etnoloji profesörlüğüne atandı (1935), aynı fakültenin dekanlığını yaptı (1942-1944). Ordinaryüs profesör oldu (1944). 1946'da kurulan Ankara Üniversitesi'ne rektör seçildi, 1948'e değin bu görevde kaldı. 1973'te emekli oldu.

Şevket Aziz Kansu, 1937'den başlayarak Türk tarih kurumu adına Anadolu'nun çeşitli yörelerindeki tarihöncesi araştırmaları yönetti. Ankara yakınlarındaki Etiyokuşu'nda bir yerleşme saptadı ve N. H. von der Osten'le burada kazı başlattı (1937). Kazı tabakaları içinde Yontmataş dönemine ilişkin buluntular ele geçirildi. Alt Yontmataş bulguların yanı sıra, önemli bir Bakırtaş dönemi yerleşmesiyle Roma-Bizans buluntuları saptandı. Marmara bölgesi ve Trakya'da araştırmalar yaptı (1959-1962). Kılıç Kökten'le birlikte İstanbul Küçükçekmece'deki Yarımburgaz mağarasında ilk sistemli kazıları gerçekleştirdi. Burada Yontmataş ve Bakırtaş dönemine ait bulgular ele geçirildi. Tuzla yöresinde de bir sondaj yaptı ve Bakırtaş dönemine ait bir yerleşme saptadı. İzmit körfezi, İznik gölü ve Bursa çevresinde çeşitli yüzey araştırmaları yaptı. Alacahöyük, Arslantepe, Kumtepe, Kusura gibi çeşitli kazı bölgelerinden çıkartılan insan bulgularını antropoloji yönünden inceledi. Antropolojinin alt dallarına ayrılarak gelişmesine katkıda bulundu. Ankara Antropoloji enstitüsü'nü kurarak ilk laboratuvar çalışmalarını gerçekleştirdi, yayınlarıyla bu konunun tanınmasını sağladı. Başlıca yapıtları: *Antropometri tetkikleri için rehber* (1937); *Prehistorya araştırmalarında metodlar* (1938); *Etiyokuşu hafriyatı raporu* (1940); *İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler* (1946). Bunların yanı sıra, çeşitli yerli ve yabancı dergilerde antropoloji ve arkeoloji konulu makaleler yayımlamıştır.

KANSU (Ceyhun Atuf), türk şair, yazar (İstanbul 1919 - Ankara 1978). Eğitimci Nafi Atuf* Kansu'nun oğlu. İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirerek (1944) çocuk hastalıkları uzmanı oldu. Şeker fabrikaları genel müdürlüğü'nde çalıştı. Toplumsal sorunlara ağırlık verdiği şiirlerinde halkın özlemlerini, sevinçlerini, acılarını dile getirdi ve yaşama savaşımını coşkulu bir söyleyişle yansıttı. Şiirlerinin kaynağını hoşgörü, sevgi ve doğa oluşturdu. Halk dilinden, halk deyişinden geniş biçimde yararlandı. Şiir kitapları: *Yanık hava* (1951), *Haziran defteri* (1955), *Bağımsızlık gülü* (1965, Yeditepe şiir armağanı), *Sakarya meydan savaşı* (1970, Behçet Kemal Çağlar ödülü), *Buğday, kadın, gül ve gökyüzü* (1970) vd. Düzyazı yapıtları: *Ya bağımsızlık ya ölüm* (1964), *Köy öğretmenine mektuplar* (1964, TDK deneme ödülü), *Cumhuriyet ağacı* (1973) vd.

KANSU GAVRİ ya da **KANSUH EL-GURİ** (El-Meliküleşref Seyfettin) [1440 -Mercidabık 1516], Burciye Memlukları'ndan Mısır hükümdarı (1501-1516). Seyfettin Kayıtbay'ın kölesi olarak onun yanında yetişti. Azat edildikten sonra Memluklar'ın Burciye kolunda askerlik alanında hızla yükseldi. Halep'te baş hacip olarak görev yaparken, kentte çıkan bir ayaklanmayı başarıyla bastırdı (1488). Seyfettin Tumanbay'ın vakitsiz ölümü üzerine (1501) tahta çıkarıldı. Portekizliler'le anlaşmazlığa düştü, Hindistan'a bir filo göndererek önce onları yendi; ancak daha sonra filo yok edildi (1508-1509). Önceleri Osmanlı devletiyle dostça ilişkiler kurduysa da sonradan Selim I'e (Yavuz) karşı safevi hükümdarı Şah İsmail'i desteklemesi padişahı öfkelendirdi. Savaş hazırlıklarına başlayan Osmanlılar'ın baskısı karşısında Mısır'ın Şam, Antep ve Halep valileri ondan yüz çevirdiler. Nitekim, Halep yakınlarındaki Mercidabık ovasında iki ordu arasında yapılan savaşın daha başlarında bu üç vali askerleriyle birlikte onu terk ederek Selim I'in saflarına katıldılar. Kendisi de mısır ordusunun yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşı yönetirken öldü. Yerine son memluk hükümdarı olarak yeğeni Tumanbay II geçti.

KANŞİ, bir edebiyat türünü belirten japonca sözcük. Japon edebiyatına VII. yy.'a doğru giren bu "çin usulü şiir" türü, en parlak devrini Heian döneminin başında (IX.-X. yy.) yaşadı; XX. yy.'a kadar sürdü. Başlıca özellikleri, kıtalara bölünmesi, hece sayısının değişmemesi (5 ya da 7); ses ve uyaklarının çinceye tümüyle uymasına rağmen japoncaya güçlükle aktarılabilmesiydi. Bu seçkin tür, önem bakımından *vaka* ile karşılaştırılamazsa da, bazı yazarların düşünsel oluşumunda büyük rol oynadı.

KANT a. (ar. *ḳand*, şeker). Sıcak suya şeker ve limon katılarak hazırlanmış içecek.

KANT (İmmanuel), alman filozof (Königsberg 1724 - *ay. y.* 1804). Orta halli bir ailenin çocuğuydu; 1740-1746 arasında, doğduğu kentin üniversitesinde ünlü bir newtoncu, piyetist ve Wolff yandaşı olan Martin Knutzen yönetiminde matematik, fizik ve felsefe okudu. 1746-1755 arasında Doğu Prusyalı büyük ailelerin yanında özel öğretmen olarak çalıştı. 1755'te *De igne* (Ateş üzerine) adlı incelemesiyle doktor unvanını aldı ve Privatdozent olarak özel ders verme hakkını kazandı. Bu özel dersler çok az para getirdiğinden, 1765'te üniversite kendisini kütüphane yönetmen yardımcılığına atadı. Nihayet 1770'te mantık ve metafizik kürsüsüne profesör olarak atandığında 46 yaşındaydı. Hiç evlenmeyen Kant sade bir yaşam sürdü; kendini öğretime ve incelemeye adadı. Çalışmaya ve dinlenmeye ayırdığı zamana dakika şaşmadan uyduğu, alışkanlıklarını yalnız bir tek gün, Fransız devrimi'nin ilk başarılarını öğrendiği gün bozduğu, gezinti saatini ve yolunu değiştirdiği söylenir. Çok geçmeden ünü Almanya'da ve komşu ülkelerde öylesine yayıldı ki, 1790'lı yıllara doğru ders notlarını satan kopyacılar türedi.

Kant'ın uzun felsefeci yaşamı, geleneksel olarak üç bölüme ayrılır. Birincisi eleştiri-öncesi dönemdir (1746-1781). İkinci dönemde Kant dogmacılığa kesinlikle karşı olduğunu belirtmek için eleştiricilik adını verdiği bir öğreti geliştirmiştir (1781 -1790). Üçüncü olarak da bir saldırma/savunma dönemi gelir (1790-1800). Kant'ın eleştiri-öncesi dönemi, mantık ve metafizik profesörlüğüne atanmasını sağlayan ve *Dissertatio* (1770) olarak adlandırılan tezi bir yana bırakılırsa, *Kritik* der reinen Vernunft*'tan (Salt aklın eleştirisi) [1781] önceki bütün yazılarını kapsar. 1770'ten önce yayımlanan yazılar, fizik ve felsefe sorunlarıyla ilgilidir. Genellikle karışık ve beceriksizce yazılmış olan bu metinlerde Kant, Descartes'ın, Leibniz'in ve Newton'ın izleyicilerinin farklı farklı yorumları arasında gidip gelerek yeni mekaniğin temel kavramlarını tanımlamaya (*Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte* [Canlı güçlerin gerçek doğası üzerine düşünceler], 1746) ya da *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* (Gökyüzünün doğal tarihi ve genel kuramı) [1755] adlı yapıtında olduğu gibi, ilksel bir bulutsudan yola çıkarak dünyanın kökeni sorununu çözmeye çalışır. Kant bu yazılarında, Newton'ın "mutlak mekân" kavramını savundu; yani ona göre mekân düşünsel bir kurma değil, gerçek bir varlıktı, dolayısıyla deneyden gelmemekle birlikte duyarlığa bağlı bir deney koşuluydu. *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis: Dissertatio* (Duyulur ve kavranabilir dünyanın biçimi ve ilkeleri üzerine) adlı tezini sunduğu zaman, Kant'ın fizikçiliği, yerini kesin olarak filozofluğa bıraktı. Bu tezde eleştirel felsefenin çifte sorunu, yani bilgilerimizin kaynağını ve kavramlarımızın kullanım sınırlarını belirleme sorunları ortaya konuluyordu. Düşünsel bilginin kaynaklarını yeniden sorgulamak, Kant için metafiziğin doğasını ve sınırlarını bir başka biçimde saptamaktan ve eleştiri-öncesi dönemin iki etki kaynağı olan akılcılık ve deneycilikten kesin olarak kopmaktan başka bir şeye yol açamazdı.

Kant, tezini savunurken kendisini destekleyen Marcus Hertz'e 1772'de yazdığı bir mektupta, yakında *Kritik der reinen Vernunft* adlı bir yapıt yayımlayacağını bildiriyordu. Ama anlaşılması çok güç bulunduğu için pek de iyi karşılanmayan bu kitabı ancak dokuz yıl sonra yayımlayabildi. Bütün bu yıllar boyunca Kant, zaman ve mekân tasarımları gibi bazı tasarımların henüz öznelliğe fazlasıyla bağlı olduğunu düşünerek bu soruna takılıp kaldı; ancak, gözle görülür bir biçimde genel mantıktan bilimlere doğru ilerledi. Zaman da mekân da nesnel ya da gerçek şeyler olmasalar bile, insan zihninin doğası bakımından zorunlu öznel koşulları oluşturuyorlardı. Öznellik alanından çıkıp yönteme ulaşmak için *Kritik der reinen Vernunft*'u beklemek gerekiyordu. Kant'ın kendisi bu kitabı Kopernik'in gökbilimde yaptığı devrimin ("Kopernik devrimi") bir benzerini felsefede gerçekleştiren bir yöntem kitabı olarak niteledi. *Kritik der reinen Vernunft*, kantçı bilgi kuramının temelini ortaya koyar. Kant bu yapıtında, "Neyi bilebilirim?" sorusuna getirilebilecek bütün çözümleri gözden geçirmiş olmakla övünür. Bu kitapta aklın "pratik yarar kaygısı duymadığı zaman" yetinmek zorunda kaldığı çözüm, sistem biçiminde açıklanmıştır. Kant, "felsefenin, bütün önsel bilgilerin olabilirliğini, ilkelerini ve kapsamını belirleyen bir bilime ne açıdan gereksinim duyduğunu" göstererek, bilginin eleştirisini yapar (2. baskıya önsöz).

Kritik der reinen Vernunft iki bölümden oluşur. Öğelerin transsendental kuramını kapsayan birinci bölümde, Kant salt ve spekülatif aklın tüm bilgi araçlarını değerlendirir. Yöntemin transsendental kuramını kapsayan ikinci bölümdeyse, "eksiksiz bir salt akıl sisteminin içimsel koşullarının belirlenmesi"ne girişir. İnsan aklı konusunda yaptığı çözümleme, bütün kuramsal akıl bilimlerinde, bu bilimleri temellendiren ilkelerin aslında önsel bireşimsel yargılardan başka birşey olmadığını gösterir. Özellikle metamatik yalnızca bu tür bilgilerden oluşur. Kant, "genellikle nesnelerden çok nesneler üzerindeki önsel kavramlarımızla uğraşan" bu bilgiyi "transsendental" olarak adlandırır (Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, "Giriş").

"Transsendental diyalektik", aklın ide-



Şevket Aziz Kansu

Archiv für Kunst und Geschichte Berlin



İmmanuel Kant

alarının keyfi biçimde nesnel ve gerçek olarak kabul edilmesine karşı yönelttiği bir eleştiridir. Aklın idealarının gerçek bir nesnesi olduğu varsayıldığı an, akıl kaçınılmaz olarak kendi kendisiyle çelişkiye düşer; çünkü dünyanın bir başlangıcı olduğu ya da olmadığı, ruhun ölümsüz olduğu ya da olmadığı, vb. art arda aynı kolaylık ve aynı keyfilikle savunulabilir. Kanıtların olmadığı yerde, yargıları ertelemek ve bu tür olumlamalara elverişliliği açısından insan zihninin doğasını incelemek gerekir. "Transsendental analitik", salt ve nesnel bir bilginin koşullarını inceler. Böylece *Kritik der reinen Vernunft*, kuramsal metafizik yanılsamasını ortaya koyarak ve bilimin ilkelerinin nesnelliğini göstererek, aklın ancak bilimsel alanda kullanılması gerektiğini ileri sürer.

Bu yapıtın yayımlanması, metnin benimsenip benimsenmediğinden çok, anlaşılmadığını gösteren sert tartışmalara yol açtı. Kant, felsefesinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için, iki yıl sonra, 1783'te, *Prolegomena* zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können* (Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her türlü metafizik için hazırlayıcı bilgiler) adlı yapıtını yayımladı. 1781'den sonra, düzenli bir biçimde yapıtlar yayımlamakla birlikte, felsefe çevresini etkilemeyi başaramadı. Bunun üzerine bu çevrenin dışında kalan geniş okur kitlesine ulaşmaya çalıştı, 1785'te eleştirel anlayışa uygun bir ahlakın ilkelerini ortaya koymayı amaçlayan bir yapıt yayımladı: *Töreler* metafiziğini temellendirme* (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten). Kant'ın yapıtları içinde bir ahlakın da yer alması, transsendental felsefenin iç gerekliliği olarak anlaşılmalıdır. Bu ahlak gerçekte "hiçbir yeni ilke getirmiyor, yalnızca yeni bir ahlaklılık formülü" oluşturuyordu. Ödev kavramı, bu metinde kesin buyruk kavramına dönüştürülüyor ve filozof, doğa ve özgürlük konusundaki düşüncelerini, gene bu metinde geliştirmeye çalışıyordu.

"Özgürlük nasıl gerçekleşebilir?" sorusunu yanıtlamak, "Salt akıl nasıl pratikleşebilir?" sorusuna cevap vermekle aynı anlama geliyordu.

Böylece Kant, 1788'de (*Pratik* aklın eleştirisi*'nin [Kritik der praktischen Vernunft] yayımlandığı yıl), pratik bir salt akıl kavramından yola çıktı. Kuramsal akılla pratik akıl hem birbirinden ayrıydılar, hem de uyum içindeydiler. Kuramsal akıl, idealarına gerçek bir nesne sağlayabilecek tek akıl olan pratik aklın önündeki yolu açıyordu; ama pratik akıl yine de kuramsal aklın işine karışmamalıydı. Buna rağmen Kant bir sorunla karşılaştı: transsendental yöntemi özgürlük kuramına uyarlamak istediğinden, kuramsal felsefe ile bir tür ahlak felsefesi arasında bir sentez yapmak zorunda kaldı. Kant'ı 1790'da üçüncü bir eleştiri (*Kritik* der Urteilskraft* [Yargı gücünün eleştirisi]) yayımlayarak sistemini tamamlamaya götüren de bu oldu. Bu yapıtta, çok önemli bir sorun olan öznellikler arası sorununu çözmeye çalıştı. Birey kendi tikel ve kişisel duygusuna evrensel bir değer ya da en azından "başkası için" bir değer verdiğine göre, bu sorunun en yetkin biçimde ortaya çıktığı edim, estetik edimdi.

Kant daha sonraki yıllarda sistemini yöntemli bir biçimde açıklamaya devam etti, öğretmenlik görevini sürdürdü, ayrıca bir dizi yazı yayımladı. Bu yazıların dördünü, *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft* (Basit aklın sınırları içinde din) adlı bir derlemede bir araya getirdi. Ayrı ayrı sunulan bu yazıların ikisi, Kant'ı daha önceki kral kadar desteklemeyen Friedrich-Wilhelm II'nin kurduğu sansür kurulunca geri çevrildi. Kant bu derlemede sisteminin ne tür bir hıristiyanlık yorumu gerektirdiğini saptamaya çalışıyordu. Yapıt, tanrıbilim fakültesi tarafından geri çevrilerek felsefe fakültesine gönderildi; felsefe fakültesi de basılmasına izin verdi. Kitap öylesine başarı kazandı ki, Kant derslerinde dinden bahsetmeyeceğine dair söz vermek zorunda kaldı. Doğal dinle kutsal kitap tanrıbilimi arasındaki ilişkiler sorununu ele alan *Der Streit der Fakultäten* (Yetilerin çatışması) adlı yapıtını yayımlayabilmek için de Friedrich-Wilhelm III'ün tahta geçmesini bekledi (1798). Son yıllarında özellikle pratik felsefeyi inceleyen yazılar yayımladı."Erdem öğretisinin ilk metafizik ilkeleri"ni kapsayan *Metaphysik der Sitten* (Töreler metafiziği), Kant'ın son büyük yapıtıydı.

Kant siyasete hiç karışmamasına rağmen, Fransız devrimi'ni coşkuyla karşıladı. 1795'te *Zum ewigen Frieden* (Sürekli barış tasarısı) adlı bir siyasal felsefe metni yayımladı. Uluslar arasında sürekli bir barışın koşullarını belirlemeye çalışan bu yapıtta, bunun gerçekleşmesi için filozoflara danışılmasını öneriyordu.

Yukarda anılanlar dışında, Kant'ın başlıca yapıtları şunlardır: *Metaphysische Anfangsgründen der Naturwissenschaft* (Doğa biliminin ilk metafizik ilkeleri) [1786], *Was heisst sich im Denken orientieren* (Düşüncede yönelme nedir) [1786], *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* (Pragmatik açıdan antropoloji) [1798], *Logik* (Mantık) [1800]. Son olarak, 1936'da eksiksiz olarak basılan *Opus* postumum* (Ölümünden sonra yayımlanan yapıtlar) ömrünün son sekiz yılında kaleme aldığı bütün yazıları kapsar.

KANT (Hermann), alman yazar (Hamburg 1926). İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, öğrenimini İşçi ve köylü fakültesi'nde sürdürdü. Sosyalist aydın tipine uymak, yani sistemi eleştirebilecek nitelikleri kazanmak için çaba harcadı. Bir ölçüde kendi yaşamından esinlenerek yazdığı *Die Aula* adlı romanında siyasal bilincin gündelik yaşam içinde olgunlaşmasını anlattı.

KANTAKUZENOS, Bizans ve Romanya tarihinde önemli rol oynamış aile. —IOANNES, XII. yy.'da yaşamış bizanslı general. Theodoros Dasiotes'in dul karısı ve imparator İoannes II'nin torunu olan Maria Komnene ile evlendi. —Torunlarından biri, İoannes* VI adıyla imparator oldu ve 1341/1347-1354 yıllarında hüküm sürdü. —İoannes VI'nın çok sayıda çocuğu oldu: büyük oğlu MATTHAİOS 1353-1357 yıllarında bizans imparatoru, 1380-1383 arasında ise Mistra (Mora) despotu olarak hüküm sürdü, üçüncü oğlu MANUEL* 1348-1380 yıllarında Mistra despotu oldu, büyük kızı MARİA, Epeiros despotu Nikephoros II Angelos Orsini ile, ikinci kızı THEODORA,* Orhan Gazi ile, üçüncü kızı HELENE de imparator İoannes V Palaiologos ile evlendiler. —Matthaios'un iki oğlu oldu: DEMETRİOS, 1383-1384 arası Mistra despotu olarak hüküm sürdü, kendinden sonra kardeşi İOANNES despotluğu devraldı, ancak 1386 yılında kuzeni Theodoros I Palaiologos lehine tahttan çekildi.

İoannes'in soyundan gelen Kantakuzenoslar, birçok rumen prensliğinde hospodar olarak hüküm sürdüler. —MİHAİL, Osmanlılar'ca **Şeytanoğlu** diye adlandırıldı. Çok büyük bir servet toplamayı başaran bu prens, Boğdan prensi Korkunç İvan'ı isyana kışkırttığı gerekçesiyle Osmanlılar tarafından 1578'de İstanbul'da idam edildi. —ŞERBAN (1640-1688) dağıttığı rüşvetler sayesinde Eflak tahtını elde etti. 1678-1688 yıllarında hüküm sürdü ve osmanlı egemenliğinden kurtulmak için mücadele etti. Osmanlılar'la birlikte, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yanında İkinci Viyana kuşatmasına katılmak zorunda kaldı. Ancak osmanlı ordusunun hazırlıklarını karşı tarafa bildirdi. Viyana'nın Jan III Sobieski tarafından kurtarılması üzerine Ruslar ve Avusturyalılar'la ittifak kurarak, Osmanlılar'a karşı çarpışmak için bir ordu topladıysa da, birdenbire, belki de zehirlenerek öldü. —Kardeşi CONSTANTİN (1650'ye doğr. - 1716) Rumenler'in tarihini konu alan bir yapıt yayımladı. —DİMİTRİ, 1674-1676 yıllarında Boğdan'da hüküm sürdü. —ŞTEFAN, Constantin Brîncoveanu'nun ardından tahta çıktı ve 1714-1716 yıllarında Eflak beyliğini yönetti. Viyana ile gizlice ilişki kurduğunu öğrenen Osmanlılar tarafından idam edildi. Ştefan rumen prenslerinin sonuncusu oldu; daha sonra yerini Fenerliler aldı. —GEORGE (1837-1913), Romanya'da liberal parti başkanıydı, 1904-1907 yılları arasında birçok kez bakanlık ve başbakanlık yaptı. —GEORGE (1869-1937) general ve Demir muhafızlar'ın komutanlarından biriydi; başbakan Duca'nın öldürülmesinden sanık olarak tutuklandı ancak beraat etti (1933), Demir muhafızlar örgütünün lağvedilmesinden sonra *Totul pentru Țară* (Her şey vatan için) partisinin başkanlığına getirildi.

KANTAL a. (fr. *Kanthal*). Metalürj. Bileşiminde başta demir olmak üzere krom, alüminyum, kobalt ve kimi kez de nikelin yer aldığı (örneğin demir % 75; krom % 20; alüminyum % 3; kobalt %2) ateşe dayanıklı bir alaşım grubunun ticari adı. (Kantaldan özellikle 1 200 °C'a dek ısıtılan fırınlarda, elektrik dirençlerinin [tel, çubuk] yapımında yararlanılır; 1 500 °C'a dek ısıtılan fırınlarda ise bu alaşımın özel bir bileşimi kullanılır.)

KANTALUP a. (papaların Roma yakınındaki eski villası *Cantalupo*'dan). Çok belirgin dilimli ve turuncu etli kavun. (*Cucumis melo* var. *Cantalupensis*.) [XVI. yy.'da misyonerlerce Avrupa'ya götürülen Van kavunundan *(Cucumis melo vulgaris)* türemiştir.]



kantalup (dış ve iç görünüş)

Kantapuranam, tamul metni (XII. yy.-XVII. yy. arasında). Kacciyappa Sivacariyar tarafından yazılmış olan bu yapıt tanrı Murukan ya da Kantan'ın doğumunu ve kahramanlıklarını anlatır.

KANTAR a. (ar. *ḳinṭār*'dan). **1.** Bir taşıtın, bir vagonun, bagajların vb. kütlelerini ölçmede kullanılan tartı aygıtı. (Eşanl. BASKÜL.) [Bk. *ansikl.* böl. Ölçbil.] **—2.** Ağır yükleri (kamyonlar, vagonlar vb.) tartmaya yarayan tartma düzeneği. **—3.** *Bir yükü kantara çekmek, vurmak*, bir şeyi tartıdan geçirmek, tartmak. ‖ *Bir kimseyi kantara çekmek, vurmak*, onu sınamak, denemek. ‖ *Bir şeyi kantara vurmak*, onu iyice tartmak, düşünüp taşınmak. ‖ *Kantara gelmek*, kantarda tartılabilecek bir ağırlıkta olmak. ‖ *Kantarı belinde*, kolay kolay aldatılmayan, gözü açık kimseler için söylenir. ‖ *Kantarın topunu kaçırmak*, aşırılığa varan, ölçüsüzce davranışlarda bulunmak.

—İkt. tar. *Kantar parası* ya da *resmi*, osmanlı döneminde ticari eşyaların kantarla tartılması için verilen ücret.

—Kur. tar. *Kantar ağası*, Osmanlı İmparatorluğu'nda esnafın kullandığı tartı aletlerini kontrol eden, hileli tartı yapan esnafı cezalandıran görevli. ‖ *Kantar kulu*, yeniçerilerin günlük et gereksinimini karşılayan seğirdim* ustasına ve seğirdim çavuşuna verilen ad. (Seğirdim aşçılarının en kıdemli üç çavuşundan biri olarak Yeniçeri ocağı'na gelen etin tartılmasından ve seğirdim aşçılarının yönetiminden sorumluydu.)

—Ölçbil. *Çengelli kantar*, bir desteğe tespit edilen ve çengeline yük asılan bir tür el kantarı. ‖ *El kantarı*, bakışımsız oklu, kısa kolunun ucuna tartılacak cismin asıldığı ve taksimatlı uzun kolunda dengeyi sağlamak için yeri değiştirilen bir sürgünün bulunduğu kantar.

—Tarım. *Torbalama kantarı*, patates gibi tarım ürünlerini belirli bir birim ağırlığa göre çuvallara doldurmaya yarayan otomatik aygıt.

—ANSİKL. Ölçbil. Kantarlarda yük tablası, bir kaldıraçlar sistemiyle birkaç noktada desteklenerek yatay konumda tutulur. Tablanın dayanak noktalarına dağılan kuvvetlerin toplamı, kaldıraçlarla dönüştürüldükten sonra çember açanlı ya da di-

namometrik yaylı bir el kantarının bakışımsız okunun uçlarından birine aktarılır. Bu tür düzenekler ev kantarlarında, bebek kantarlarında, insan kantarlarında ve taşıt kantarlarında yaygın olarak kullanılır.

Örneğin *Quintenz kantarı*'nda ABCG tablası, ikisi D'de hizalanmış ve üçüncüsü ise G'de koşut üç bıçak üzerinde durur; D ve G bıçaklarına koşut E ekseni çevresinde devinebilen bir EDF kaldıracı D bıçaklarını taşır. FH ve GI'da eklemlenmiş iki çubuk, kuvvetleri ve yer değiştirmeleri bakışımsız HIKL terazi okuna iletir. M kütlesinin P ağırlığı D ile G arasında dağılır. (DE/FE) × (HK/KL) ve (KI/KL) dönüştürme oranları yapım sırasında aynı değere, örneğin $r = 0{,}1$'e ayarlıdır. L'nin yer değiştirmesi D ve G'ye aynı r dönüştürme oranıyla aktarılır; dolayısıyla tabla yatay konumda kalır. D ile G arasındaki dağılım ne olursa olsun P'yi dengelemek için L'deki gerekli ağırlık $p = r$ P'dir. KL kolunun yerine genellikle sürgülü bir el kantarının kolu kullanılır. Çoğu kez sürgü de iki bölüme ayrılmıştır: bir bıçakla donatılmış ağır sürgü, M için kilogramın tam sayılarına karşılık gelen çentiklerle işaretlenmiş sabit konumlarda durur; daha hafif olan diğer bir sürgü ise koşut bir kol üzerinde sürekli olarak M'nin kesirli bölümünü verir.

KANTARA a. (ar. *ḳanṭara*). Esk. mim. Taştan yapılmış, kemerli büyük köprü.

KANTARA (EL-), Cezayir'de (Batna vilayeti) yer, Batna'ya giden önemli bir çöküntünün Büyük Sahra'daki ağzında, Avras ile Bellezma kütleleri arasında; 9 900 nüf. —Efsaneye göre Hercules'in bir tekmesiyle açılan El-Kantara boğazlarını, önemli bir roma askeri karakolu korurdu. Güzel bir vaha kenti kuşatır.

KANTARA (EL-), Mısır'da yer, Süveyş kanalının sağ kıyısında, Port-Said'in G.'inde. Bir yük vagonu feribotu deltanın demiryolu ağını Kudüs hattına bağlar.

KANTARCI a. **1.** Kantar yapan ve / ya da satan kimse. **—2.** Genellikle karayolları üzerinde ya da büyük üretim, depolama merkezleri vb. çevresinde, yük taşıma araçlarının ağırlıklarını ölçmek için kurulmuş istasyonlarda tartma işiyle görevli kimse. **—3.** *Esk.* Çarşı ya da pazara getirilen şeyleri tartıp vergisini toplayan görevli.

—Metalürj. *Yüksekfırın kantarcısı*, her yükleme işleminden önce yüksekfırın yükünü oluşturacak öğeleri tartan işçi.

—Ölçbil. Ürünlerin ya da ticari malların ağırlıklarını denetleyen işçi.

KANTARCILIK a. Kantarcının yaptığı iş.

KANTARİDİK sıf. (fr. *cantharidique*). Org. kim. *Kantaridik asit,* formülü $C_{10}H_{14}O_5$ olan kararsız asit; tuzları, kantaridinin alkalilerle ısıtılması sonunda elde edilir. (Sulu çözelti halindeki serbest asit, kendiliğinden kantaridine dönüşür.)

KANTARİDİN a. (fr. *cantharidine; kunduzböceği*'nden). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{12}O_4$ olan çokhalkalı bileşik; kunduzböceklerinin kabarcıklar oluşturan etkin maddesi; kunduzböceklerinden, kloroformla yapılan ayrımsal özütleme yoluyla elde edilir.

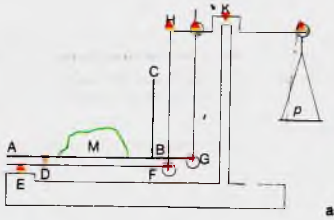
KANTARİYE a. (ar. *ḳanṭar* ve *-iyye*'den *ḳanṭariyye*). *Esk.* Çarşı ya da pazarda satılmak için getirilen mallardan alınan tartı ücreti.

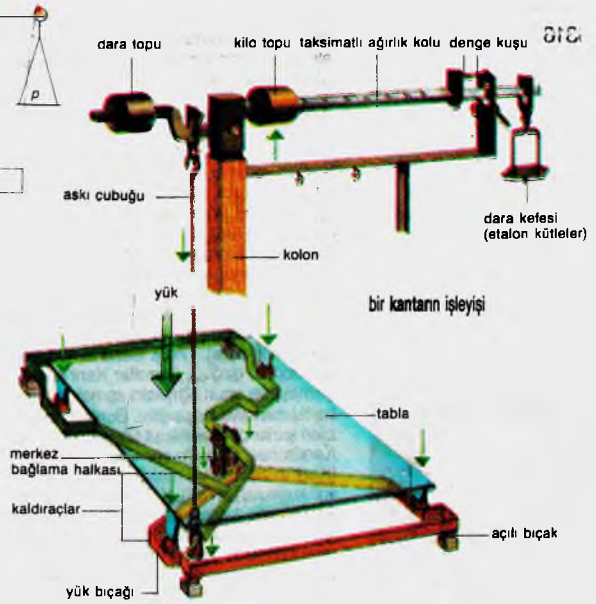
—İkt. tar. Osmanlılar'da, gümrüklere gelip kantarla tartılan mallardan alınan resim. || *Kantariye estimatörü*, gümrüklere gelen kahve, şeker, demir gibi mallara değer biçen memur. || *Kantariye eşyası*, eskiden toptancı tüccarlar tarafından şeker, kahve, pirinç, fasulye gibi kantarla tartılıp satılan mallar.

KANTARLAMA a. Kantarlamak eylemi.

KANTARLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi kantarlamak*, onu kantarla tartmak; bir şeyi

Quintenz ondalık kantarının şeması





bir kantarın işleyişi

eliyle kaldırarak ağırlığını anlamaya çalışmak: *Şu sandığı kantarla bakalım, göründüğü kadar ağır mı?* **—2.** *Bir kimseyi kantarlamak*, onu denemek, sınamak.

KANTARLI sıf. *Arg.* Çok kaba ve ağır küfür için kullanılır; okkalı: *Kantarlı küfür.*

◆ a. Kantarlı küfür: *Kantarlıyı savurmak. Kantarlıyı atmak, basmak.*

KANTARLIK sıf. *Sayı sıf. + kantarlık*, belirtilen sayıda kantar ölçüsünde olan: *Depoda ancak üç kantarlık kömür kaldı.*

KANTARMA a. Azılı atları zapt etmek için dillerini bastıracak biçimde ağızlarına takılan demir araç.

—Binc. *Kantarma kolu*, atın ağzına takılan ve dizgin kollarının takıldığı, çene altı kayışının bağlandığı halkaları tutan ana parça. || *Kantarma lastiği*, atın ağzındaki kantarma demirinin sağına ve soluna takılan lastik, deri ya da kauçuk yuvarlaklar. Bu lastikler kantarmanın atın ağzından kaymasını önler ve dizgin yardımlarını kolaylaştırır. || *Kantarmaya yükleme* ya da *dayanma*, iyi eğitilmemiş bir atın ağzında bulunan kantarmaya dayanması; sert bir ağız sahibi olması.

KANTARON a. Karşılıklı yapraklı, kırmızı, sarı ya da pembe çiçekli, 10-15 cm yüksekliğinde, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Erythraea centaurium;* centiyangiller familyası.) [Kantaronun kurutulmuş çiçekli dalları kokusuz ve acı lezzetlidir. Taşıdığı acı maddeler nedeniyle sindirimi kolaylaştırıcı ve iştah açıcı olarak kullanılır. Ateş düşürücü etkisi de vardır, ama zayıftır. Bu bitkiye küçük kantaron da denir.]

KANTAT a. (fr. *cantate;* kökeni "şarkı söylemek" anlamındaki *cantare* olan ital. *cantata*'dan). Küçük ya da büyük bir salonda ya da kilisede seslendirilmek üzere, çalgı eşlikli bir ya da birçok ses için bestelenmiş dinsel ya da dindışı yapıt.

—ANSİKL. Kantat, Rönesans döneminin italyan madrigalinden doğdu. Saray kantatlarının en eskisini, 1539'da Cosimo de Medici ile Toledolu Leonor'un düğünleri için Floransalı Luca Martini'nin bestelediği sanılmaktadır. Monteverdi'nin konsertan madrigalleri, dramatik kantatın taslakları olarak görülebilir. Grandi, *Cantade e arie a voce sola* (Yalnız ses için cantada' lar ve aryalar) başlıklı kitabında ilk olarak kimi yapıtlarını *cantada* diye adlandırdı (1620). G. M. Bononcini ise, *cantata di camera* (oda kantatı) sözcüklerini bir kitabın kapağına koyan (1676) ilk bestecidir. Caccini, Caproli, L. Rossi, Cesti, Vivaldi, A. Scarlatti ve Caldara gibi besteciler, oda kantatının büyük rağbet görmesini ve bir üsluba kavuşmasını sağladılar. Aynı yıllarda, Viadana, Carissimi, Agazzari gibi besteciler de, *sacri concerti* (dinsel konçertolar) ya da *cantate morali o spirituali* (ahlaki ya da ruhani kantatlar) diye adlandırdıkları yapıtlarında, kilise kantatının ilk örneklerini verdiler. Almanya'ya İtalya'dan geçen dindışı kantat, Schein, C. Kittel, H. Albert, Keiser, Telemann, Händel, J. S. Bach ve oğulları, Hasse, Joseph ve Michael Haydn, Mozart ve Dittersdorf gibi alman ya da avusturyalı besteciler tarafından geliştirildi.

Fransa'da kantat, 1690-1750 arasında çok revaçtaydı. İlk fransız kantatlarını M. A. Charpentier ve J.-B. Morin besteledi. J.-B. de Bousset, Bernier, Destouches, Montéclair, Bourgeois, Clérambault, Batistin, Gervais, Campra, Boismortier ve Rameau, kantat türünü, betimlemeli bölümleri de olan, konusu mitolojiden ya da köy yaşamından alınmış dramatik ya da komik bir opera türüne dönüştürmeye çalıştılar. Mouret, Lemaire, Bertin, A. L. Couperin, M. Corrette ve Blainville gibi fransız besteciler, türe bir yenilik getirmeksizin kantatlar bestelediler.

Kilise kantatı, protestan germen ülkelerine özgüdür. *Cantio*'lardan ya da *symphonia sacra*'lardan ve Schütz, Scheidt, Schein, R. Ahle, Hammerschmidt, Praetorius, Rosenmüller gibi bestecilerin *diyalog*'larından doğan kilise kantatı, epik ve dramatik yanlarını dışlayarak oratoryodan ayrılır. Bir tür müzikli vaaz olan kilise kantatında koral ve koro, en önemli öğelerdir.

Buxtehude, Pachelbel, Kuhnau ve gençliğinde J. S. Bach, Krieger, Johann Christoph Bach, Zachow, Erlebach ve Tunder gibi bestecilerin yarattığı kilise kantatı formlarını benimsediler. Telemann, Mattheson ve Keiser'in etkisiyle, kutsal kitaplardan alınmış -recitativo gibi okunanmetinler, dönemin mistik şairlerine ısmarlanmış librettolarla ve italyan operalarındakileri andıran aryalarla tamamlandı. Bach, bu şemayı benimsemekle birlikte, koronun önemini artırdı. Purcell'in *od*'ları ve Händel'in *anthem*'leri gerçek birer kantattır. 1750'den sonraki kantatlar pek önemli değildir.

XIX. yy.'da Fransa'da, Devrim şenliklerinin müzik geleneği doğrultusunda belli bir vesileyle ısmarlanan ve solocular, koro ve orkestra için yazılmış yapıtlara kantat adı verildi. Roma ödülü yarışmasına gönderilen, 2-3 kişilik, recitativo'lu, aryalı, duo'lu, trio'lu ve orkestra eşlikli lirik sahne yapıtlarına da kantat dendi (Berlioz' un *Cléopâtre*'ı, Debussy'nin *l'Enfant pro digue*'i).

Genişletilmiş bir tür lied olan XIX. yy. kantatlarından, Beethoven'ın *Adelaide*'si; Weber'in *Jubel-Kantate*'i ve Saint -Saëns'ın *la Lyre et la harpe*'ı anılmalıdır. XX. yy.'da bestelenmiş başlıca kantatlar ise, Schönberg'in *Ein Überlebender von Warschau*'su, Bartók'un *Cantata profana*' sı, Honegger'in *Cantate de Noël*'i ve F. Martin'in *le Vin herbé*'sidir.

KANTAŞI a. Miner. HELİOTROP ve HEMATİT'in eşanlamlısı.

—Halk hek. Dahilen ya da haricen kullanılan toz haline getirilmiş kantaşının peklik verici, kurutucu ve kan dindirici etkileri vardır. Kantaşından yapılmış bir süs eşyasını üzerinde taşıyanların, şeker hastalığının neden olabileceği göz ve kılcal damar kanamalarından korunacakları inancı, halk arasında oldukça yaygındır.

Enciclopedica Română



Dimitri Kantemiroğlu

Lauros-Giraudon



yunan kantharosu
siyah vernikli çömlek
Boiotia, İ.Ö. IV. yy.
Laon belediye müzesi

KANTÇI sıf. Kant'ın felsefesine ilişkin olana denir: *Kantçı kategoriler.*

◆ sıf. ve a. Kant'ın felsefesini benimseyen kimseye denir.

KANTÇILIK a. Kant'ın ve izleyicilerinin öğretisi.

—ANSİKL. 1786'dan sonra, Almanya'da Kant'ın yorumcuları ve doğrudan izleyicileri ortaya çıktı. Bunların başlıcaları K.E. von Schmid (*Kritik der reinen Vernunft*' un özeti, 1786), L. H. von Jakob Tittel (*Über Kant Moralreform* [Kant'ta ahlak reformu üzerine]) ve S.Beck'ti (*Einzig möglicher Standpunkt, aus welchem die kritische Philosophie beurteilt werden muss* [Eleştirel Felsefenin yargılanabileceği biricik görüş açısı], 1796). Gene aynı döneme doğru, değişik filozoflar Kant'a karşı çıkmaya ve onun öğretisini aşmak için çaba harcamaya başladılar. Bunlardan bazıları şunlardı: Weishaupt (*Zweifel über die Kantischen Begriffe von Zeit und Raum* [Kant'ın zaman ve mekân kavramları ile ilgili kuşkular], 1788), K. L. Reinhold (*Briefe über die Kantische Philosophie* [Kant felsefesi üzerine mektuplar], 1790), Maimon (*Versuch über Transzendentalphilosophie* [Transsendental felsefe üstüne deneme], 1790), Schulze (*Aenesidemus*, 1792), F. H. Jacobi, C. G. Bardili (*Grundriss der ersten Logik, gereinigt von der İrtümern der bisherigen Logiken* [Eski mantığın, özellikle Kant mantığının hatalarından arındırılmış mantık kitabı], 1800) ve Herder (*Metakritik zur Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi üzerine metakritik], 1799). Kant'ın eleştiriciliğini "aşmak" için, özellikle nesneyi önsel olarak yeniden kurma yönünde çabalar harcandı; bunlar Fichte, Schelling ve Hegel' in kantsonrası büyük metafizik sistemlerini kurmalarıyla sonuçlandı. Daha sonra Schelling'in "doğa felsefesi" alman romantizmini etkiledi (Hölderlin, Novalis, F. Schlegel, L. Tieck, G.H. Schubert, J. Kerner, C. G. Carus, H. Steffens, F. X. von Baader, K. F. Solger, F. E. Schleiermacher). Hegel'in "diyalektik idealizm"'i ise, önce hegelciliğin, sonra da tepki yoluyla marxçılığın oluşumuna katkıda bulundu.

Eleştiricilik 1860-1870 yıllarında yeniden canlandı ve 1870'ten 1920'ye kadar Avrupa felsefesine egemen oldu. Kant'ın olgucu düşüncesinin ana varsayımlarının temellerini ortaya çıkaran bir fransız -alman olguculuğundan söz edilmeye başlandı. Eleştiricilik, bir bilgi yöntembilimi durumuna geldi. Ama ahlaksal eleştiricilik, Kant'ın piyetizminin bir sonucu olarak görüldüğünden bir yana atıldı.

Fransa'da, yenieleştiricilik akımını Renouvier başlattı (*Essais de critique générale* [Genel eleştiri denemeleri], 4 cilt, 1854-1864). Olguculuğu eleştirenler arasında birçok yarıkantçı da bulunuyordu: V. Brochard, J. Lachelier, A. Fouillée, J. M. Guyau ve dersleriyle (*la Philosophie de Kant* [Kant'ın felsefesi], 1926) büyük etkisi olan Émile Boutroux.

Aynı dönemde, geniş bir görelilik ve idealizm akımı, yani yenikantçılık* ortaya çıktı.

R. Avenarius'un ve E. Mach'ın deneycieleştiriciliği* ve fransız bilim eleştirisi akımı (J. Lachelier, É. Boutroux, H. Bergson, H. Poincaré, P. Duhem) da bu felsefeden kaynaklandı.

Bilimin vardığı en son sonuçları özümseyen açık felsefe (Bachelard, Gonseth), Kant'ın önsellerini aşmaya ve bunun da pekâlâ eleştiri konusu yapılabileceğini göstermeye çalıştı.

Fransa'da bugün bile, çağdaş düşüncenin en güncel biçimleri (Jean Beaufret, Henri Birault, Emmanuel Lévinas, Gilles Deleuze, Jean-François Lyotard), Kant'la tartışmayı sürdürmektedir.

KANTELE a. Müz. Açılmış bir kuş kanadını andıran yamuk biçiminde bir gövdesi olan ve mızrapla çalınan Finlandiya halk kitharası. (Pesten tize doğru gittikçe boyları kısalan teller, ahşap gövdeye eğik olarak giren burgulara sarılır. Eskiden birer at kılı demeti olan 5 telli varken; tel sayısı günümüzde artmıştır. 30 metal telli kantele bile vardır.)

Kanteletar, halk şiirinin çeşitli öğelerine dayanılarak Elias Lönnrot tarafından düzenlenmiş fince lirik şiirler ve manzum öyküler derlemesi. Son ve kesin biçimiyle 1840'ta yayımlandı. Derlemenin adı, *kantele*'den gelir. *Kanteletar,* bir bakıma *Kalevala*'nın tamamlayısıdır. Şiirlerin içeriği ve üslubu, bunların, halktan kadınlar tarafından yaratıldığını düşündürmektedir.

KANTEMİR MİRZA PAŞA, Nogay mirzalarından ve Silistre beylerbeyi (XVII. yy.). Hotin seferindeki başarılarından ötürü Osman II tarafından Silistre beylerbeyliğine atandı. Kırım hanları Mehmet Giray III ve Şahin Giray'la savaştı. Şahin Giray'ı Silistre'de bozguna uğrattıktan sonra Canbek Giray'la Ruslar'a karşı savaştı (1629). Daha sonra Nogaylar'ın başında Rusya'ya akınlar düzenlemesine karşın, büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı.

KANTEMİROĞLU (Dimitri) → KANTEMİROĞULLARI.

KANTEMİROĞULLARI, adını, Cengiz Han'ın soyundan Han Mirza Kantemir'den alan rumen aile. —TEODOR, müslümanken hıristiyanlığa geçerek bu adı aldı ve Romanya boyarları arasına girdi. —KONSTANTİN III, babasının tatarlar tarafından öldürülmesi üzerine Boğdan'a gitti. Mehmet IV, Süleyman II ve Ahmet II dönemlerinde Boğdan voyvodasıydı (1685 -1693). —Oğlu ANTİOH, babası voyvodalığa atanınca, anlaşma gereği, rehin olarak İstanbul'a gönderildi, 1687'de yurduna döndü. 1695-1700 ve 1705-1707 arasında iki kez Boğdan voyvodalığı yaptı. —Öncekinin kardeşi DİMİTRİ (Yaş 1673 Harkov 1723), ailenin en ünlü üyesidir. 1687'de, ağabeyinin yerine, rehin olarak İstanbul'a gönderildi. Boğdan'ın başkenti Yaş'ta başlayan öğrenimini İstanbul'da sürdürdü: bir yandan Patrikhane'deki, bir yandan da Enderun'daki dersleri izledi. Başta, türkçe, latince, arapça, farsça, almanca, fransızca, rusça olmak üzere birçok doğu ve batı dilini öğrendi. Edirneli Ahmet Çelebi'den türk müziği ve Tanburi Angeli'den tanbur dersleri aldı. 1693'te birkaç ay Boğdan beyliği yaptıktan sonra tekrar İstanbul'a döndü. 1710'da Petro I Osmanlı devletine savaş açınca, Nikolay Mavrokordato'nun yerine Boğdan voyvodalığına atandı. Yurdunu bağımsızlığa kavuşturmak isteyen Dimitri, Petro I'le anlaştı. Ama Ruslar 1711'de Prut'ta yenilince Harkov'a sığındı. 1713'te Moskova'ya gitti. 1722'de çarın isteğiyle İran seferine katıldı. Ertesi yıl Harkov'da öldü.

Çok zengin bir kültürü olan Dimitri Kantemiroğlu, birçok kitap yazdı. Bunların en önemlileri, bir batılı tarafından ilk elden kaynaklara dayanılarak yazılmış ilk osmanlı tarihi olan *Osmanlı İmparatorluğu' nun yükseliş ve çöküş tarihi* (Historia Incrementa atque Decrementa aulae Othomanicae, 1714-1716) [Ortaçağ latincesiyle yazılmıştır] ile, ülkemizde kısaca *Kantemiroğlu edvarı* diye bilinen *Kitabü ilmi'l -musiki alâ vechi'l-hurufât* ya da *İşâret-i perdehây-i mûsiki* başlıklı kitabıdır. Ahmet III'e sunulan ikinci kitabın ilk bölümünde -eski edvarlarda olduğu gibi- türk müziği perdeleri, makamları ve usulleriyle ilgili bilgiler; ikinci bölümündeyse, kendi buluşu olan bir tür ebcet notasıyla yazılmış, XVI. ve XVII. yy.'lara ait 48 makamdan 315 peşrev ve sazsemaisi ile 40 sözlü yapıt vardır. Kantemiroğlu'nun geliştirdiği ebcet notası, kendinden başka kimsece kullanılmadıysa da, edvardaki yapıtların günümüze ulaşmasını sağladı. Kendisinin de, o dönemin türk müziği tarzında besteleri vardır. Bunlardan *Sazkâr peşrev,* günümüzde de seslendirilen seçkin bir yapıttır. —Öncekinin oğlu ANTİOH (İstanbul 1709 - Paris 1744), çarın Paris elçiliğini yaptı. Babasının kimi yapıtlarını yayımladı. Rusça şiirleri vardır. (→ Kayn.).

KANTHAROS a. (yun. sözc.; lat. *cantharus*). Esk. Yun. ve Rom. Kenarından yukarıya doğru yükselen iki büyük kulpu bulunan içki kabı (Dionysos ve çevresindekilerin simgesiydi).

KANTİK a. (fr. *cantique;* şarkı anlamındaki lat. *canticum*'dan). Hırist. **1.** Eski ve Yeni Ahit'te, büyük bir lütfu için Tanrı'ya şükranın dile getirildiği şiirlerden her biri. (Yeni Ahit'teki üç kantik, *Magnificat, Benedictus* ve *Nunc dimittis,* ayinlerde müzikli olarak okunur.) **—2.** Sözleri latince değil, ulusal bir dilde olan ve kilisede söylenen dinsel şarkı. **—3.** Protestanlarda, mezmurlar dışında kalan her türlü dinsel şarkı.

KANTİLEN a. (fr. *cantilène;* lat. *cantilena*'dan). **1.** Ortaçağ Avrupası'nda, latince sekansın bir türevi olan, roman dilinde birsesli şarkı. **—2.** Rönesans'tan sonra, duygusal karakterde ses ya da çalgı yapıtı.

KANTİN a. (fr. *cantine,* ital. *cantina,* köşe, sandık odası anlamında *canto*'dan). **1.** Fabrika, okul, kışla gibi yerlerde, yalnızca o kurumda bulunan kimseler için yiyecek, içecek maddeleriyle günlük gereksinmeleri karşılayacak şeylerin satıldığı yer, büfe. **—2.** Hazır yiyeceklerin yendiği yemekhane.

KANTİN sıf. ve a. *Arg.* **1.** Yalan, uydurma, boş, asılsız söz ya da haber için kullanılır. **—2.** *Kantin atmak,* yalan söylemek.

KANTİNCİ a. Kantin işleten kimse.

KANTİNCİLİK a. Kantin işletme işi.

KANTO a. ("şarkı" anlamındaki ital. *canto*'dan). Müz. XIX. yy.'da İstanbul tiyatrolarında, önceleri halkı eğlendirmek için oyun başlamadan; daha sonra da, dekor değiştirilirken seyirciyi oyalamak için perde aralarında, bir ya da birkaç şarkıcının dans ederek söylediği hafif şarkı.

—ANSİKL. Kanto türü, Avrupa'dan gelen opera ve operet kumpanyalarının etkisiyle XIX. yy.'ın ikinci yarısında, özellikle Güllü Agop'un tiyatrosundaki uygulamayla yerleşti. Gerek sözleri, gerekse icracılarının giysi ve hareketleriyle, gizli ya da açık bir erotizmi yansıtan kantolara, keman, piyano, çello, klarinet, gitar, trampet gibi batı çalgılarından oluşan küçük bir orkestra eşlik ederdi. Bu şarkılar, önceleri kumpanyanın dansa ve müziğe az çok yetenekli kadın oyuncuları tarafından söylendi. Bu ilk kantocular, oyun başlayınca yeniden, bu kez oyuncu olarak sahneye çıkardı. Zamanla, işi yalnızca kanto söylemek olan şarkıcılar ünlendi. Tuluat tiyatroları, kantoları oyunun uygun yerlerine serpiştirip, Peruz, Şamram, Büyük Amelya, Virjin, Küçük Eleni, Avantiya, Matilde, Jerfin gibi kantocuları kadroya alarak rekabet ederlerdi. Parlak renkli ve o döneme göre oldukça dekolte giysilerle sahneye çıkan kantocuların gösterisi, kimi zaman saatler sürer ve asıl oyunu geri plana iterdi.

Şehzadebaşı'ndaki tiyatrolar dağıldıktan ve tuluat tiyatroları ilgi görmez olduktan sonra, yeni kantocular yetişmedi; bu tür de böylece yavaş yavaş kayboldu. Günümüzde Nurhan Damcıoğlu, türü yaşatmaya çalışmaktadır. (→ Kayn.)

KANTO ya da **KVANTO,** Japonya'da bölge, Honşu'nun orta kesiminde; "Büyük Tokyo"'yu ve Kanagava, Saitama, Gumma, Toçigi, İbaraki ve Çiba illerini kapsar. Alüvyonlarla dolmuş ve yanardağ çamurlarıyla örtülü bir çöküntü ovası (ülkedekilerin en genişidir), burada, D.'da ve G.'de Büyük Okyanus'a açılır ve G.'de Fuci dağının egemen olduğu çoğu yanardağ kökenli yükseltilere K.'de ve B.'da sırtını dayar. Kansai'den sonra insanların yerleştiği Kanto, ancak Kamakura (1192 -1333) ve özellikle de Edo (1616-1868) dönemlerinde ulusal yaşamda rol oynama-



P. Koch-Rapho

Kanton'dan ve Cu Ciang'dan bir görünüm

ya başladı; daha sonra, Meici sülalesinin iş başına gelmesinden (1868) başlayarak japon siyasal yaşamının beyni oldu. Ova-da (deniz yakınında ve sulanabilir kesimlerde pirinç; iki hasatlı, kuru, çokürünlü tarım) ve çevredeki yüksek kesimlerde (ipekböcekçiliği, çay) tarım kesiminin yoğunluğu çok fazladır; ne var ki son zamanlarda yaz ve kış turizmi buralarda ağırlık kazanmıştır. En büyük bitişikkenti (Tokyo-Yokohama) kapsaması ve en büyük sanayi bütünü olması, Kanto'yu Japonya'nın en önemli iktisadi bölgesi haline getirmektedir.

KANTOCU a. Kanto söyleyen kimse.

KANTOCULUK a. Kanto söyleme işi.

KANTON a. (fr. *canton;* esk. Provence dilindeki *canton*'dan). **1.** Fransız devrimi döneminden kalma, manevi kişilikten yoksun, dolayısıyla ne malı ne de özel yönetimi olan yönetim çevresi (kanton çerçevesinde, kanton başına bir tane olmak üzere genel danışmanlar seçilir: kanton seçimleri). **—2.** İsviçre'de, İsviçre Konfederasyonu'nu oluşturan eyaletlerden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Lüksemburg'da, en büyük yönetim bölümü. **—4.** Kanada'da, yüzölçümü 100 mil kare olan kadastro bölümü.

—Dy. *Hat kantonu,* işaretlemeye temel olan ve bir durma ya da serbest hat işareti içeren hat birimi.

—Mutf. *Kanton pilavı,* suda haşlandıktan sonra sebze, yumurta ve jambonla sote edilmiş pirinç.

—ANSİKL. İsviçre kantonu, "Federal anayasaca egemenliği sınırlanmadığı" sürece egemen bir eyalettir. Her kanton, yönetim bölümlerine, çevrelere ve komünlere ayrılır. Yasama gücünü ya bir kanton parlamentosu (genellikle Yüce meclis) ya da her yıl toplanarak el kaldırma yöntemiyle yasaları ve bütçeyi kabul eden ve hükümeti atayan Halk meclisi *(Landsgemeinde)* yürütür. Bu sistem, genellikle, ancak kırsal kesim ya da orman kantonlarında, yani nüfusu daima az olan kantonlarda uygulanabilir: örneğin Appenzell, Unterwald, Schwyz, vb.'de. Yürütme gücü Küçük meclis'in ya da Devlet meclisi'nin sorumluluğundadır.

KANTON, çince **Guangcou,** Güney Çin'de kent, Guangdong'un merkezi; nüf. yaklş. 4 milyon. Eski anıtlara sahiptir; IV. yy.'da yapılmış olan ve biri 676'dan kalma taştan, diğerleri X. yy.'dan kalma demirden birçok pagodayı içeren Guang Şia tapınağı da bunlar arasında yer alır. Ayrıca bir tarih müzesi vardır. Şehir, zengin Şi Ciang (yukarı tarafında Cu Ciang adını alır) deltasının ortasında ve bunun Bei Ciang ile birleştiği yerdedir. Bei Ciang, Vuhan ve Pekin'e giden kara ve demiryollarının geçtiği Mei ling geçidine uzanır. İ.Ö. 214'te kurulduğu sanılan bu liman kenti, VII. yy.'da arap denizcileri buyur etti ve 1514'te ilk Portekiz elçiliği burada kuruldu. Kanton, batılı misyoner ve tüccarların ilk girdikleri Çin kentidir. XIX. yy. ortalarına doğru İngilizler ve Fransızlar burada ayrıcalıklı bölgeler kurdular. Başkentlerden uzak ve yeni tekniklere ve fikirlere açık olan Kanton, kendi bölgesel ayrıcalığını belirtmekten geri kalmadı: Afyon savaşı (1839 -1842), King hanedanına karşı ayaklanma (1911). Sun Yatsen Guomindang'ı Kanton'da örgütledi. Mao Zıdong, 1925 ve 1926'da, kentin eski Konfuçius tapınağına yerleşerek, yoldaşlarıyla birlikte, köylü hareketinin kadrolarını oluşturmakla görevli sorumluları yetiştirdi. 1927'de Çankayşek burada bir işçi ayaklanmasını ezdi. 1922-23'te, şehircilik çalışmaları, karmakarışık dar sokaklar ortasında 40 km'lik yollar açtı, 1949'dan sonra ise kent baştanbaşa yeniden düzenlendi. Kanton, sosyalist rejim tarafından sistemli bir biçimde sanayileştirildi ve rejimin 10-14 imalat koluyla donatmayı kararlaştırdığı 10 anakentten biri haline geldi. Kentte, çin ürünlerini yabancı ithalatçıların beğenisine sunan bir sergi fuar bulunmaktadır. Büyük gemiler, ırmağın ağzından 15 km ötede yer alan ön liman Huangpu'da durur; deniz dibinde yapılan tarama çalışmaları sonunda 10 000 tonluk gemilerin de kente ulaşmaları beklenmektedir.

KANTON DİLİ a. Dilbil. YÜE'nin eşanlamlısı.

KANTONCU a. **1.** İsviçre'de kantonculuk ve 1848'den bu yana federasyonculuk yandaşı. **—2.** 1873'te İspanya'yı bir bağımsız kantonlar federasyonu durumuna getirmek isteyenlere verilen ad. (Başkan Pi y Margall'ın devrilmesinden sonra kantoncu eylem Andalucia'da Pavia, Valencia'da Martínez Campos ve Cartagena'da López Dominguez tarafından bastırıldı [1874].)

KANTONLAMA a. Dy. **1.** Bir hattı, girişleri bir semaforla korunan birçok kantona ya da bölgeye ayırmaya dayanan düzenleme. (Bir trenin geçişinden hemen sonra durma konumuna geçen semafor, ancak tren kantondan çıktıktan sonra açılabilir.) **—2.** *Bir treni kantonlama,* bir trenin aynı hat üzerinde ve aynı yönde seyreden başka bir tren tarafından yakalanmasına engel olmak için alınan önlemlerin tümü. (Kantonlama gerek telefonla, gerekse elle ya da otomatik olarak çalışan bloksistemle gerçekleştirilir.)

KANTONLAMAK g. f. Dy. *Bir treni kantonlamak,* bir trenin korunmasını sağlamak ve telefonla ya da elektriksel düzenekle hattı serbest bırakma duyurularını gerçekleştirmek.

KANTOR a. (alm. sözc.; Ortaçağ lat. *cantor*'dan). Almanya'nın bazı büyük kiliselerinde, ayin müziğine sesiyle katılan ya da capella'yı yöneten kilise şarkıcısı.

KANTOR (Tadeusz), polonyalı sanatçı (Kraków 1915 - *ay.y.* 1990). Savaş sırasında gizli bir Deneme tiyatroşu kurdu. Savaştan sonra Polonya sanatında öncü bir rol oynadı. Önce gerçeküstücülükten, 1954'ten sonra da informel sanattan etkilendi. 1956 yılında kurduğu tiyatrosunda özellikle Witkiewicz'in oyunlarına (örneğin 1977'de Fransa'da da sahnelenen *la Classe morte* [fr. çev.]) yer verdi. İnformel sanat, resimlerini ve asamblajlarını olduğu kadar, tiyatro araştırmalarını (*Manifeste du théâtre zéro* [fr. çev.], 1963), happeninglerini ve tiyatro gösterilerini de etkiledi.

KANTOROVİÇ (Leonid Vitaliyeviç), rus matematikçi ve iktisatçı (Sen-Petersburg 1912 - Moskova 1986). Belli bir kazanç düşüncesini canlandırarak rus ekonomisine verimlilik kavramını ve doğrusal programlamayı soktu. Amacı optimal planlamayı gerçekleştirmekti. 1975'te amerikalı T.C. Koopmans ile birlikte Nobel iktisat bilimleri ödülü'nü kazandı. *Matematiçeskiye metodıy organizatsi planirovaniya proyizvodstva* (Üretimin düzenlenme ve planlanmasıyla ilgili matematik yöntemler, 1939) adlı yapıtından başka, iktisadi hesaplama ve kaynak kullanımı konusunda bir kitap yayımladı (1959).



Kanto

KANTOROWİCZ (Alfred), alman diş hekimi (Posen 1880 - Bonn 1962). Diş hekimliği öğrenimini Berlin'de (1900), tıp öğrenimini Münih Freiburg'da tamamladı (1905). Diş hekimliği alanındaki çalışmalarına Prof. Walkof'un asistanı olarak başladı (1911). Doçent (1913), ardından profesör (1918) oldu. Bonn Üniversitesi diş hekimliği enstitüsü müdürlüğüne ve Bonn kenti okul çocukları diş kliniği yöneticiliğine atandı. *Bonner System* (Bonn sistemi) adı verilen "okulda diş sağlığının korunması"yla ilgili sistemin yaratıcısı; bilimsel ve pratik diş hekimliğinin gelişmesine yön verenlerden biri oldu. Bonn Üniversitesi tarafından diş-ağız-çene hastalıkları ordinaryüs profesörlüğüne getirildi (1923). Almanya'da nazilerin iktidara geçmesinden sonra Türk hükümetince İstanbul'a çağrıldı. İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi diş tababeti yüksekokulu müdürü ve odontoloji ordinaryüs profesörü olarak göreve başladı (ekim 1933); diş hekimliği eğitimini Almanya'daki fakültelerin düzeyine yükseltti. Kendi isteğiyle Türkiye'den ayrılarak (mayıs 1950) Almanya Rheinland-Westfalen Sosyal yardım bakanlığı'nda danışman oldu. *Diş tababeti için repetitorium* (1938), *Diş tababeti şirurjisi* (1943) adlı yapıtları Türkiye'de yayımlandı.

KANTOROWİCZ (Alfred), alman yazar (Berlin 1899 - Hamburg 1979). Birinci Dünya savaşı'ndan sonra *Vossische Zeitung* gazetesinin kültür bölümü redaktörlüğünü ve Paris muhabirliğini yaptı. Koyu bir faşizm düşmanıydı, 1941'de ABD'ye yerleşti. Ülkesine (Alman Demokratik Cumhuriyeti) döndüğünde (1946), Humboldt üniversitesi'nde edebiyat dersleri verdi, sonra yine yurdundan ayrıldı. Bir bunalım çağı yazarı olan Kantorowicz'in yapıtları, çağdaş dönem üzerine edebi bir belge niteliğindedir (*Spanisches Tagebuch,* 1948; *Deutsches Tagebuch,* 1959 -1961; *Exil in Frankreich,* 1971).

KANTOTOMİ a. (fr. *canthotomie;* yun. *kanthos,* gözucu'ndan). Cerr. Gözün dış birleşiğini keserek gözkapağı yarığını dışa doğru uzatmayı öngören ameliyat.

(Gözkapaklarının yeteri kadar açılmadığı durumlarda gerekli olan bir ameliyattır.)

KANTSONRASI sıf. Fels. Kant'tan sonra gelen, onun öğretisini sürdürenler için kullanılır. Başlıca kantsonrası filozoflar Fichte ve Schelling'dir.

KANTUS a. (fr. *canthus;* yun. *kanthos,* gözucu'ndan). Oftalmol. Üst gözkapağının serbest kenarı ile alt gözkapağınınkinin birleşmesiyle oluşan açı. (Burna en yakın kantusa büyük ya da iç kantus; ötekine de küçük ya da dış kantus denir.)

KANULA. Arkeol. Hatay ilinde, Reyhanlı-Kırıkhan yolu üzerinde geç hitit yerleşmesi; dönemin önemli siyasal merkezlerindendi.

KANUMA, Japonya'da kent, Honşu'nun (Toçigi ili) orta kesiminde; 85 200 nüf. Kereste sanayisi.

KANUN a. (yun. *kanon*'dan ar. *ḳānūn*). **1.** Huk. Devletin yetkili organları tarafından konulan hak ve yükümlülükleri belirleyen kural: *Bir ülkenin kanunları. Yürürlükte olan kanunlar. Kanunlara uymak.* (→ YASA.) **—2.** Herhangi bir konuyla ilgili kanunları toplayan kitap; yasa: *Medeni kanunun ikinci maddesi.* **—3.** Hukuk kuralları bütünü: *Kanunu bilmemek mazeret sayılmaz.* **—4.** Kanunlara uygun olanın alanı; yasallık: *Kanuna sığınmak. Kimse kanundan kaçamaz.* **—5.** Şeyleri, insanları belirlediği kabul edilen genel ilke: *Yaşamak için yemek gerekiyor, bu doğanın kanunu. Kaderin kanunu.* **—6.** Bir bütünü (sanat, bilim, bir süreç vb.) oluşturan öğelerin işleyişini yöneten zorunlu ve sürekli ilişki, genel ilke: *Perspektif kanunları. Biyolojik, ekonomik kanunlar. Arz ve talep kanunu. Yerçekimi kanunu. Denge kanunları.* **—7.** Bir grubun üyeleri ya da toplumsal çevre tarafından konulan ve bir kimsenin davranışlarında zorlayıcı olan kural: *Sabah sekiz buçukta kalkılır, bu bizim evde kanundur.* **—8.** Bir kimse üzerindeki otorite, egemenlik, güç: *Bir kimseyi kendi kanununa boyun eğmeye zorlamak. Kuvvetlinin kanunu.* **—9.** *Kanun adamı,* hukuk mesleğinden olan kişiler için kullanılır. || *Kanun namına, kanun adına,* yasa buyruğunca, yasa gereğince. || *Kanun nazarında,* yasaya göre, yasalar açısından. || *Kanun sözcüsü,* eskiden Danıştay'da, dava dosyalarını inceleyerek görüşünü bildiren, yüksek dereceli görevli. || *Kanuna aykırı,* yasadışı, yasayla bağdaşmayan. || *Orman kanunu* → ORMAN.

—*Esk. Kanun-ı askeri,* askerlik yasası. || *Kanun-ı ceza,* ceza yasası. || *Kanun-ı esasi* → KANUNUESASİ. || *Kanun-ı kadim,* eski gelenek ve görenekler. || *Kanun-ı mahsus,* özel yasa. || *Kanun-ı medeni* → MEDENİ* KANUN. || *Kanun-ı nev-müslim,* islamiyeti yeni kabul edenler için yapılan bağış töreni. || *Kanun-ı örfi,* sıkıyönetim yasası. || *Kanun-ı ticaret* → TİCARET* KANUNU.

—Ask. tar. Osmanlılar'da ordunun asayiş, disiplin vb. hizmetlerinin yürütülmesiyle görevli personele verilen ad. (Boyunlarında taşıdıkları, ay biçimli, sarı pirinçten, üzerinde "kanun" yazılı levha nedeniyle bu adı almışlardı.)

—Ed. *İskenderiye kanunu,* İ.Ö. II. yy.'da İskenderiye'de Bizanslı Aristophanes ile Aristarkhos tarafından düzenlenen ve edebi türlerden her birinin temsilcilerini kapsayan yunanlı yazarlar listesi. (*Epik şairler:* Homeros, Hesiodos, Peisandros, Panyasis, Antimakhos. *İambikos şairleri:* Arkhilokhos, Semonides, Hipponaks. *Lirik şairler:* Alkman, Alkaios, Sappho, Stesikhoros, Pindaros, Bakkhylides, İbykos, Anakreon, Simonides. *Eleji şairleri:* Kallimakhos, Mimnermos, Philetas, Kallinos. *Trajedi şairleri:* Aiskhylos, Sophokles, Erupides, İon, Akhaios, Agathon. *Komedi şairleri:* Epikharmos, Kratinos, Eupolis, Aristophanes, Pherekrates, Platon, Antiphanes, Aleksios, Menandros, Philippides, Diphilos, Philemon, Apollodoros. *Tarihçiler:* Herodotos, Thukydides, Ksenophon, Theopompos, Ephoros, Philistos, Anaksimenes, Kallisthenes. *Hatipler:* Antiphon, Andokides, Lysias, İsokrates, İsaios, Aiskhines, Lykurgos, Demosthenes, Hypereides, Deinarkhos. *Filozoflar:* Platon, Ksenephon, Aiskhines, Aristoteles, Theophrastos.)

—Huk. *Kanun hâkimiyeti* → YASA* EGEMENLİĞİ. || *Kanun hükmünde kararname* → KARARNAME. || *Kanun layihası* → YASA* TASARISI. || *Kanun teklifi* → YASA* ÖNERİSİ. || *Kanun yolları,* mahkeme kararlarındaki yanlışlıkların (hukuka aykırılıkların) giderilmesi için öngörülen başvuru yolları. (Kanun yollarının en önemlisi, temyizdir. Öteki kanun yolları: yargılamanın yenilenmesi, karar düzeltilmesi ve itiraz. Kimi ülke hukuklarında bulunan istinaf, türk hukukunda yoktur.)

—Tar. *Kanunı dua,* osmanlı ordusu düşman topraklarındayken her gün ikindi vakti yapılan dua. (Yeniçeri kethüdasının gözetiminde, tüm askerlerin katılmasıyla ve yeniçeri efendisinin duasıyla başlar, padişaha, vezirlere ve ocak ağalarına dua edilerek zafer temenni edilirdi.) || *Kanunı Muhammedi,* Mehmet II (Fatih) döneminde yapılan yasalara verilen ad.

—Uluslarar. huk. *Kanunlar ihtilafı* → YASALAR* UYUŞMAZLIĞI'nın eşanlamlısı.

KÂNUN a. (ar. *ḳānūn,* ateş ocağı). *Esk.* Kış mevsiminin ilk iki ayı. *Kânun-ı evvel* → KÂNUNUEVVEL. || *Kânun-ı sani* → KÂNUNUSANİ.

KANUN a. Müz. Başta Türkiye ve çeşitli Ortadoğu ülkeleri olmak üzere, birçok islam ülkesinde ve Yunanistan'da yaygın olan telli-mızraplı çalgı.



kanun

—ANSİKL. Arap kökenli olduğu ya da Farabi tarafından icat edildiği söylenirse de bu kesin değildir. Geçmişinin Eski Mısırlılar'a ya da Sümerler'e değin uzanabileceğini belirten yazarlar vardır. Belki de Farabi tarafından geliştirilmiş olan ve yüzyıllarca klasik arap orkestralarında (taht) önemli bir yer tutan kanun, Avrupa'ya özgü klavyeli çalgılarla akrabadır. Boyutları, biçimi ve tel sayısı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, ana özellikleri aynıdır: dik yamuk prizması üzerine gerilmiş, -pesten tize doğru boyları kısalan- tellerin altındaki uzun eşik, yamuğun dik kenarındaki gergin derinin üzerine basar. Burgular karşı kenardadır. Tellerin çoğu üçerli, pes taraftaki birkaçı ise ikişerlidir. Ses alanı en az üç oktavdır. XX. yy.'ın başlarına değin telleri bağırsaktan yapılırdı. Günümüzde naylon teller kullanılmaktadır. Dip eşikten hemen sonra yerleştirilmiş madeni mandalların indirilip kaldırılmasıyla telin uzunluğu artar eksilir; geleneksel doğu ıskalasındaki sesler, bu mandallar sayesinde elde edilir. Mızraplar, madeni yüzüklerle her iki elin işaret parmağına takılır. Türk müziğinde bir ara (XVII. yy.) kullanılıp terk edildikten sonra Kanuni Hacı Arif Bey (1862-1911) ile birlikte yeniden rağbet görmeye başladı. Bugün kanun, geleneksel türk müziği orkestrasının en vazgeçilmez çalgılarındandır. Türkiye'de kullanılan kanunun ses alanı kaba yegâhtan tiz aceme kadardır (3 oktav + 2 ses).

Kanun fi't-tıb, İbni Sina'nın hastalık belirtilerini, ilaçların etkilerini ve tedavileri ele alan yapıtı. Hellen ve bizans yapıtlarından, özellikle Galenos'tan yararlanılarak yazılan bu kitaba birçok yeni bilgi de eklenmiştir. Hekimlere kolaylık sağlamak amacını güden yapıt, büyük başarı kazandı. XVI. yy.'da 13 kez basıldı; latince son tam baskısı 1608'de yapıldı.

KANUNCU a. **1.** Kanun çalan müzikçi. (Eşanl. KANUNİ). **—2.** Kanun yapan ya da satan kimse.

KANUNÇE a. (ar. *ḳānūn* ve fars. küçültme eki *-çe*'den *ḳānūnçe*). Küçük kanun kitabı.

KANUNDIŞI sıf. Yasadışı.

KANUNEN be. Yasal olarak, yasa gereğince, yasalara uygun.

KÂNUNEVVEL → KÂNUNUEVVEL.

Kanunı cedit, Mithat Paşa'nın Abdülhamit II'ye sunduğu Kanunuesasi tasarısı (1876). Tasarıda, osmanlı yönetiminin şeriata dayalı bir düzen olduğu, Osmanlı devleti sınırları içindeki ülkelerin bir bütün oluşturduğu ve bu nedenle ayrılamayacağı, saltanat ve hilafetin hanedanın en yaşlı üyesine verileceği, icra gücünün padişaha ait olduğu, sadrazamın "başvekil" sanıyla vekiller heyetine başkanlık edeceği, bu heyetin de meclis önünde sorumlu olduğu, yasama yetkisinin 120 kişilik mecliste bulunduğu belirtiliyordu. Meclisin üçte ikisi, devletin vilayetlerinden, üçte biri de hükümet tarafından seçilecekti. Nazırlar ve müşavirler meclis içinden, meclis başkanı da hükümet tarafından atanacaktı. Kanuna göre padişah meclis kararlarını tasdik edecek ya da isterse tekrar incelenmek üzere meclise geri gönderebilecekti. Eğer onaylamayarak meclise de göndermemişse, konu mecliste tekrar görüşülemez, ancak seçimlerden sonra yeni kurulan mecliste konu hükümetin "rıza ve muvafakatı" ile yeniden ele alınabilirdi. Osmanlı tebaası içinde herkese "osmanlı" denecekti. Sınırlar içindeki herkes hangi halktan ya da din ve mezhepten olursa olsun kanun karşısında eşit sayılacaktı. Hiç kimse kanun ve yönetmelik dışı memurluktan çıkarılmayacaktı. Meşrutiyet'i Mithat Paşa'ya mal etmemek ve onun gücünü kırmak için Kanunı cedit üzerinde fazlaca durmayan Abdülhamit II, Sait Paşa'ya çevirttiği Fransız anayasası'nı nazırlara dağıttı ve onların görüşleri alındıktan sonra onayladı.

Kanunı nevmüslim, Osmanlı devleti içinde hıristiyanlık ya da başka dinlerden müslümanlığa geçmek isteyenlere ilişkin yasa. İslamiyeti kabul edecek kimse Divan'a başvurarak sadrazama müslüman olmak istediğini söyledikten sonra, bir heyet önünde kelimei şahadet getirirdi. Törenin bitiminde sadrazam yeni müslümana bir avuç akçe verir, ayrıca yasaya göre defterdara elbise, sünnet ve merhem için elli akçe verilmesini emrederdi. İşlemlerin tamamlanmasından sonra divan çavuşlarından biri yeni müslümanı cerrahbaşıya götürerek sünnet ettirirdi.

Kanunı taycıyanı hassa, Osmanlı devletinde istabl âmire ve has ahır için yetiştirilen taylara bakanlara ilişkin yasa. Yasaya göre taycılar hizmetleri karşılığında vergiden bağışık tutulur, ağalarının ise tımarı olurdu. 1624'te Eskişehir ve Karahisar alaylarındaki taycılar hakkında çıkan yasaya göre, her çiftlikte iki tay beslenirdi. Tayların nalı, eğeri taycıya aitti. Hassa çayırlarının biçilmesi taşınması, ahır masrafları ve tayların Bursa'ya getirilmesi taycının göreviydi. Bu hizmetlerinden ötürü her yıl vermek zorunda oldukları on sekiz bin akçeden affolurlardı.

KANUNİ sıf. (ar. *ḳānūn* ve *-ī* 'den *ḳānūnī*). **1.** Yasaya uygun; kanun tarafından belirlenen: *Bu kanuni bir uygulama değil. Kanuni bir işlem. Bir kimseye kanuni haklarını bildirmek.* **—2.** *Esk.* Kanun koyan kimse için kullanılır.

—Huk. *Kanuni mümessil,* temsil yetkisini yasadan alan mümessil. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Med. huk. *Kanuni müşavir,* kısıtlanması için yeterli neden bulunmamakla birlikte medeni haklarını kullanma yeteneğinin bir bölümünün sınırlanması, kendi yararı gereği olan ergin bir kişinin bazı işler için danışmak zorunda olduğu kimse. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. Temsil yetkisi, sözleşmeye dayanabileceği gibi, yasa kuralına da dayanabilir. Türk hukukunda, başlıca kanuni temsil yetkileri şunlardır: 1. ana ve baba, velayeti altındaki çocukların kanuni mümessilidirler; 2. vesayet dairelerinin (sulh ve asliye mahkemeleri) müdahale haklarına ilişkin kurallar saklı kalmak üzere

vasi, tüm işlemlerinde küçüğü temsil eder (Türk Med. k. md. 391); 3. iflas masasının kanuni mümessili, iflas idaresidir; idare, iflas masasının çıkarlarını gözetmek ve tasfiyeyi yapmakla yükümlüdür (İc. ifl. k. md. 226); 4. bir terekenin resmi tasfiyesiyle görevli kişiler (Türk Med. k. md. 572), vasiyeti tenzif memuru (Türk Med. k. md. 497), kayyum (Türk Med. k. md. 376), tüzel kişilerin tasfiyesiyle görevli kişiler de kanuni mümessildirler; 5. gemi kaptanı, donatanın ve yük sahiplerinin kanuni mümessilidir (Türk Tic. k. md. 986, 995).

—Med. huk. Yasada iki tür müşavirlik öngörülmüştür: oy müşavirliği, yönetim müşavirliği. Oy müşaviri temsilci sayılmaz. Buna karşılık yönetim müşaviri, kendisine müşavir tayin edilen kişinin temsilcisidir; onun adına malların yönetimi için gereken işlemleri yapmak zorundadır. Ergin bir kişinin velayet ya da vesayet altına konması için yasanın aradığı koşullar gerçekleşmemiş olmakla birlikte çıkarları gerektiriyorsa, şu işlerde oyu alınmak üzere bir müşavir atanır: 1. dava açmak ve sulh anlaşmaları yapmak; 2. taşınmaz alım satımı ve taşınmaz üzerinde başkası yararına ayni hak kurmak; 3. kıymetli evrak alım satımı ya da rehni; 4. olağan yönetim gereksinmelerini aşan yapım işleri (inşaat); 5. ödünç verme ve alma; 6. sermaye ödemelerini kabul ve tahsil etme; 7. bağışlama; 8. kambiyo borçları altına girme; 9. kefil olma (Türk Med. k. md. 379.).

KANUNİ a. (ar. *ḳānūn, ḳānūnī*). → KANUNCU'nun eşanlamlısı.

KANUNİ HACI ARİF BEY → ARİF BEY *(Kanuni, Hacı).*

Kanuni köprüsü, Edirne'de, Tunca nehri üzerinde köprü; Süleyman I'in (Kanuni) Terazi ve Adalet kasırlarıyla birlikte Mimar Sinan'a yaptırdığı sanılmaktadır (1560). Sarayiçi'ni Edirne'ye bağladığından *Sarayiçi köprüsü* diye de bilinir. Yontma taştan, 60 m uzunluğunda, dört sivri kemerli bir yapıdır.

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN → SÜLEYMAN I Kanuni.

KANUNİLİK a. Kanuna uygun olma, yasallık.

KANUNİYE sıf. (ar. *ḳānūnī*'nin dişl. *ḳānūniyye*). *Esk.* Yasal, kanunla ilgili: *Tedabir-i kanuniye* (yasal önlemler).

KANUNİYET, -ti a. (ar. *ḳānūn* ve *-iyyet*'ten *ḳānūniyyet*). *Esk.* **1.** Bir kararın yasalaşması. **—2.** *Kanuniyet kesb etmek,* yasa durumunu almak, yasalaşmak.

KANUNKOYUCU a. Huk. YASAKOYUCU'nun eşanlamlısı.

Kanunların ruhu üzerine *(De l'esprit des lois),* Montesquieu'nün yapıtı (1748 sonunda Cenevre'de yayımlandı). Montesquieu'nün bıraktığı elyazması düzeltmelere ve eklemelere dayanan kesin baskı ise, ölümünden üç yıl sonra, 1757'de, Londra'da yapıldı. Önemli bir önsözle, her biri 15 ile 20 bölüme ayrılmış otuz bir kitaptan oluşan yapıt, yasalarla bunları belirleyen şeyler (hükümet, askeri güç, siyasal yapı, vergiler, iklim, töreler, ticaret, para, nüfus, din) arasındaki ilişkileri ortaya koyan; mirasla ilgili Roma yasalarının, Fransız medeni kanunu'nun ve feodal yasaların incelenmesiyle sona erer.

Montesquieu, kendisinden öncekilerin tersine, yasaların kaynağını bulmak için gerçeklerden hareket eder. Bu yöntem, amaca, yani ilkelerin tanımlanmasına uygun bir yöntemdir. Örneğin, Aristoteles'e kadar uzanan siyasal gelenekte, Montesquieu, üç çeşit hükümet ayırt eder ve her biri için bir ilke saptar: cumhuriyet için *erdem,* monarşi için *onur* ve despotluk için *korku.* Montesquieu, üç gücün (yürütme, yasama ve yargı) birbirinden ayrıldığı ve düzenle özgürlüğün en iyi biçimde uyuştuğu ingiliz rejimini beğenir; işkenceye, köleliğe ve bağnazlığa karşı çıkar. Bundan ötürü, "filozoflar" ve fransız devrimcileri tarafından övülmüş ve yüceltilmiştir.

KANUNLAŞMAK gçz. f. Kanun niteliği kazanmak, yasalaşmak: *Tasarı kanunlaştı.*

◆ **kanunlaştırmak** ettirg. f. Kanun durumuna getirmek; yasalaştırmak: *Meclis, tasarıyı kanunlaştırdı.*

◆ **kanunlaştırılmak** edilg. f. Kanunlaştırma eylemine konu olmak; yasalaştırılmak.

KANUNLAŞTIRILMAK → KANUNLAŞMAK.

KANUNLAŞTIRMAK → KANUNLAŞMAK.

KANUNNAME a. (ar. *ḳānūn* ve fars. *name*'den *ḳānūn-nāme*). *Esk.* Yasa kitabı; belli bir konu ile ilgili yasaları toplayan kitap.

—Esk. sil. *Kanunname-i rumât,* ok atma yöntemleriyle ilgili kitap.

—İsl. huk. İslam hukukuna aykırı olmamak üzere yapılan yasalar ve hukuki düzenleme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. Osmanlı İmparatorluğu hukuk sisteminde padişahların belirli konuları düzenlemek üzere çıkardıkları yasalara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İsl. huk. İslam hukukuna göre suç sayılmayan ve şeriata aykırı olmayan konularda devlet başkanı kanun koyma ve bazı hukuki düzenlemeler yapma yetkisine sahiptir. Bu yetkiye dayanarak yayınlanan kanun ve kararnamelere Osmanlı devletinde kanunname adı verilmiştir.

—Tar. Kanunnameler bütün imparatorluk sınırları içinde geçerli olabildiği gibi, yalnız toplumun bir kesimi ya da belli bir bölge için de geçerli olabilmekteydi. Kanunnameler kamu hukukuna ilişkin kuralları içerirdi: yönetimin düzenlenmesi, vergi, ceza hukukuna ilişkin kurallar, vb.

Osmanlılar yeni topraklar fethettiklerinde genellikle burada yürürlükte olan yasaları aynen koruyor ya da hafifçe değiştiriyorlardı. Bu yüzden memluk sultanı Kayıtbay'ın, akkoyunlu Uzun Hasan'ın, ve dulkadırlı Alaüddevle'nin yasaları osmanlı kanunnameleri halinde özgün biçimde günümüze değin gelebilmiştir. Bunlardan Uzun Hasan'ın kanunnameleri Azerbaycan'da ve Irak'ta olduğu gibi Doğu Anadolu'da da uygulanıyordu. Osmanlılar 1516-1548 arasında bunları Doğu Anadolu'da geçerli saymışlar, Irak'ı aldıktan sonra da safevi yasalarını iptal edip Uzun Hasan'ınkileri yürürlükte tutmuşlardır.

Ulemanın karşı koyması nedeniyle osmanlı hükümdarları sürekli kanunnameler yerine, fermanlar çıkardılar. Ölümünden sonra da kalıcılığını sürdüren kanunnameyi çıkaran ilk islam hükümdarı Mehmet II (Fatih) oldu. Mehmet II'nin iki kanunnamesi bulunmaktadır: bunlardan biri reaya, ötekisi devlet örgütü içindir. Birincisi, vergiyi doğrudan doğruya reayadan alan askeri kişilerin bunu kötüye kullanmalarını önlemeye ve vergi oranında reayayı koruyucu eşitliği sağlamaya yöneliktir. Fatih kanunnamesi'nin ilk dört bölümü reayalarla sipahiler arasındaki ilişkileri ele alır ve vergilerin miktarını belirler. Çift ve benzeri rüsumlar, aşar, meyvelik, hayvan vergileri, ceraim ve bad-ı hava vergilerini düzenler.

Osmanlı kanunnamelerinin büyük bir bölümünü 4 ana grupta toplamak mümkündür: 1. Padişah fermanları ve beratları. Bunlar yönetim sorunlarına ve gerek duyulan hallerde bazı özel konulara çözüm getirirler. Kadılar ve valiler bunları derhal uygulamak zorundaydılar. Bunların kitap halinde toplanmış olanlarından en eskisi Bayezit II'nin kanunnamesidir. 2. Sancaklara ilişkin kanunnameler, İran'da Abbasiler döneminden beri yürürlükte olan kanun-ı memleket, daha sonra Osmanlılar tarafından da benimsenmiş ve vilayet ya da sancak (liva) kanunnamesi adıyla uygulanmıştır. Bu tür kanunnameler sultanın tuğrasıyla onaylandıktan sonra her eyaletin ayrıntılı kadastro defterlerinin başında yer alırdı. Miri arazisi ve tımarlı toprakları yönteminin geçerli olduğu eyaletler için de böyle kanunnameler bulunmaktaydı ve bunların başlıca amacı reaya ile sipahiler arasındaki anlaşmazlıkları önlemek ve düzene sokmaktı. Beylerbeyiler ve kadılar hükümlerini buna göre verirlerdi. Bütün imparatorlukta uygulanan reaya kanunnamesini ilk düzenleyen Mehmet II olmuştur. Buna karşılık Mehmet II' nin saltanatı dönemine ait kadastro defterlerinde sancak kanunnamesine rastlanmaz. Bunların en eskisi 1487 tarihli Hüdavendigâr (Bursa) vilayeti kanunnamesidir. Anadolu eyaleti için sancak kanunnameleri, Batı Anadolu'da Hüdavendigâr'la birlikte bir grup oluşturur. Karaman, İçel ve Ankara'yı içeren Orta Anadolu da birincisine benzer bir gruptur. Batı Anadolu sancaklarıyla Malatya, Diyarbakır, Erzurum, Musul, Harput ve Mardin'le Suriye olmak üzere iki ayrı grupta toplanmıştır. Rumeli sancakları kanunnameleri, bizans ve slav gelenek ve göreneklerine yakın kurallar getiren Kanun-ı osmani'den izler taşımaktadır. Bu kanunnamelerde Yörükler, Voynuklar, Valahlar, Tatarlar ve diğer topluluklar hakkında da düzenleyici hükümler bulunmaktadır. 3. Devlet örgütleriyle ilgili kanunnamelerde Saray, yönetim ve protokol sorunları, devlet görevlilerinin padişahla olan ilişkileri, dereceleri, rütbe yükselmeleri, ödenekleri, emeklilikleri, cezalandırılmaları gibi konular ele alınmaktadır. Mehmet II'nin kanunnamesi bu türde tektir. Bunlar arasında kavanin-i yeniçeriyan gibi yeniçerilerle ilgili olanları, ayrıca tımarlara, mukataalara, kapıkullarına, ulemaya, gümrük, darphane, kadastro işlerine ilişkin olanları da vardır. 4. Bütün imparatorluk topraklarında uygulanan genel kanunnameler, Mehmet II'nin reaya hakkındaki kanunnamesi, ondan sonra gelen padişahların çıkardıkları yasaların çekirdeği oldu. Bayezit II döneminde çıkarılan *Kitab -ı kavanin-i urfiyye-i Osmaniye* adlı kitapta Hersekzade Ahmet Paşa'nın getirdiği yenilikler yer almakta olup, bu kitap daha sonraki Süleyman I kanunnamesinin de temelidir. Üç bölümden ibaret olan bu kanunnamenin ilk bölümü Mehmet II'nin ceza kanununun genişletilmiş ve daha sistematik hale getirilmiş şeklidir. İkinci bölüm sipahilerin yükümlülüklerini ve sipahilerle ilgili yasaları içerir. Sipahilerin reaya üzerindeki haklarıyla onlardan alacakları vergiler, has ve tımar arazilerinden alınan baçlar, yayalarla müsellemlere ilişkin kanunlar da bu bölümün kapsamındadır. Üçüncü bölümse reayanın hak ve görevleriyle toprakların kullanımına ilişkin hükümler, ayrıca askerlik görevlerini yapan reaya, Saray gereksinmesi için odun toplanması gibi konulardaki özel yasaları içermektedir. XVI. yy.'dan sonra Süleyman I kanunnamesi klasik osmanlı rejiminin temeli sayılmıştır. Bununla birlikte tımar sisteminin bozulması üzerine bu kanunname de büyük çapta işlerliğini yitirdiği için XVII. yy.'da yerini "kanunname-i cedit" denilen yeni bir kanunname aldı. Yazımı 1673'te tamamlanan bu kanunnamede gerek nişancı Celalzade'nin, gerekse nişancı Hamza Paşa'nın hazırladığı reform yasalarına geniş yer verilmiştir. Bir başka dikkate değer husus da Ahmet I döneminden başlayarak müftülerin verdikleri fetvaların da kanunnameye eklenmiş olmasıdır. Kanunname-i cedit, bu yönüyle nişancılar tarafından düzenlenen ve padişah tarafından onanan klasik dönem kanunnamelerinden ayrılmaktadır.

XVI. yy.'dan bize gelen belgelerin ışığı altında, bütün imparatorluk sınırları içinde uygulanacak genel ceza yasaları merkezi hükümet tarafından çıkarılıyordu ve bunlara bütün mahkemelerin uyması zorunluydu. Bu tür kanunnameler reisülküttap tarafından saklanır, ayrıca kadılar tarafından da kaydedilir ve bunlara uygun hüküm verilirdi. Mehmet II, Bayezit II ve Süleyman I kanunnamelerinin giriş yazısında bunların padişah buyruğu olduğu



Lauros-Giraudon

Kanüler isyanı
Bernardines meydanı çarpışması
22 kasım 1831
Bardoz'un taşbaskısı
Bibliothèque nationale, Paris

ve mutlaka uyulması gerektiği belirtilmiştir.
Batı'nın hukuk terminolojisinde kullanıldığı anlamıyla yasa kavramı Osmanlı İmparatorluğu'na XIX. yy.'da girmiştir. Avrupa'nın kullandığı kavramlar kanunnamelerin, nizamnamelerin, hatta mecellenin yazımında yer almaktaydı. Selim III döneminin askeri yönetmeliklerinde görülen bu durum Tanzimat'tan sonraki kanunlarda daha belirgin bir hal aldı, zaten onlardan bazısı batı dillerinden çevrilmiştir.

KÂNUNSANİ → KÂNUNUSANİ.

KANUNSUZ sıf. **1.** Kanuna aykırı iş, eylem için kullanılır: *Kanunsuz işler yapmak.* **—2.** Kanunla belirlenmeyen: *Kanunsuz suç ve ceza olmaz.* **—3.** Kanunu olmayan.

KANUNSUZLUK a. Kanunsuz olma durumu, yasaya aykırılık.

KANUNŞİNAS sıf. ve a. (ar. *ḳānūn* ve fars. *şinās*'tan *ḳānūn-şinās*). *Esk.* Kanundan anlayan; hukuk uzmanı; kanun koyan: *"...çünki o beş altı kanun-şinas zatın marifetiyle yapılmıştır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

KANUNUESASİ a. (ar. *ḳānūn* ve *esāsī*'den *ḳānūn-ı esāsī*). *Esk.* Anayasa.

Kanunuesasi, İttihat ve Terakki cemiyeti'nin Mısır şubesi adına, Kahire'de yayımlanan haftalık gazete. Rodoslu Salih Cemal tarafından, 1896-1897 yıllarında 40 sayı çıkan gazete, ayrıca Murat V'in resmini içeren ek sayı da yayımlamıştır.

Kanunuesasi madalyası, Abdülhamit II döneminde ilan edilen (1908) Kanunuesasi'nin anısına, Mehmet V (Reşat) döneminde bastırılan madalya (1910). Altın, gümüş ve nikelden bastırılan madalyalar 24 × 27 mm boyutunda, oval, altın olanları 9,25 g, gümüş olanlarıysa 7,95 g ağırlığındaydı. On yüzünde Mehmet V'in tuğrası, Kanunuesasi yazısı ve 10 temmuz 1324 (1908) tarihi, arka yüzündeyse "Hükümeti meşrutai osmaniyye, hürriyet, adalet, müsavat" yazılarıyla 24 cemaziyülahir 1326 (1910) tarihi yer alıyordu. Beratı yoktu ve mirasçılar tarafından da kullanılabiliyordu.

KÂNUNUEVVEL ya da **KÂNUNEVVEL** a. (ar. *ḳānūn* ve *evvel*'den *ḳānūn-ı evvel*). *Esk.* İlkkânun, aralık ayı.

KÂNUNUSANİ ya da **KÂNUNSANİ** a. (ar. *ḳānūn* ve *s̱ānī*'den *ḳānūn-ı s̱ānī*) *Esk.* Ocak ayı.

KANURİCE a. Kanuriler'in konuştuğu sahra dili.

KANURİLER, Nijerya'nın kuzeyindeki Bornu eyaletinde yaşayan, yaklş. 5 milyon nüfuslu halk. XI. yy.'dan başlayarak islamlaşan Kanuriler, bir sultan çevresinde toplanan, yayılmacı eğilimli ve dinsel düşüncelerden çok etkilenen, G. Sahra'daki "sudanlı devletler"in tipik örneği olan müslüman bir devlet kurdular. Böylece yetke hiyerarşiye bağlandı ve itaat, bireysel yaşamın dinsel kurallara uyması için zorunlu bir değer katına çıkarıldı. Hükümdar (*şehu*), hem siyasal iktidarı, hem de gizemli gücü (*barka*, şeflerin kutsal yüklemi) kendi elinde topladı. Çiftçilik ve hayvancılık yapan Kanuriler, özellikle el sanatlarını ve Sahra boyunca uzak yerler arası kervan ticaretini geliştirdiler. Babasoyludurlar ve güçlü bir toplumsal tabakalaşma dereceleri vardır (eskiden: soylular, sıradan kişiler ve köleler).



erkek kanutkuşu
(çiftleşme dönemi tüyleriyle)

KANUTKUŞU a. Eski ve Yeni Dünya'nın kuzey kesimlerinde yuva yapan, büyük boylu çulluk. (Bil. a. *Calidris canutus*, çullukgiller familyası; boyu 25 cm.)
—ANSİKL. Kanutkuşu, yazın, Kuzey Arktika çevresinde likenli tundralarda yuva yapar. Eylül ayında kalabalık sürüler halinde gelerek deniz kıyılarındaki koyları, haliçleri doldurur. Kumun içinde ya da yosunlar arasında bulduğu omurgasızlarla beslenir. İlkbahar sonunda geri döner. Bazı bireylerinin yerleşik yaşamı benimsedikleri de olur.

KANÜL a. (fr. *canule;* lat. *canulla; canna,* kamış, boru'dan). Tıp. Çok değişik maddelerden (kauçuk, plastik, cam ya da metal) yapılan çok değişik boyda ve biçimde sert ya da esnek boru. (Bir boşluğa, bir damara ya da bir kanala hava verebilmek, sıvı şırınga edebilmek için ya da boşlukları yıkamak ya da boşaltmak için doğal ya da yapay bir deliğe sokularak ağzını açık tutmaya yarar.)
—Anestezyol. *Guedel kanülü,* üçte bir çember biçiminde yassı boru. (Dilin arkaya kayarak üst solunum yollarını kapatmasını önlemek amacıyla ağız içine konur. Bu uygulama, altçene kemiğinin gevşediği genel anestezi altındaki kişilerde ya da komadaki hastalarda doğal ya da yapay solunum olanağı sağlar.)
—Kad. hast. *Novak kanülü,* bir ucu hafif kıvrık olan ve içbükey kenarının birkaç milimetre ötesinde, kenarı tırtıklı bir delik bulunan metal boru. (Kadın hastalıklarında dölyatağına biyopsi yapılarak parça almak için kullanılır.)

Kanüler isyanı, Fransa'da 1831 ve 1834'te, Lyon ipek işçilerinin başlattığı ayaklanmalar. (İşçiler 1831'de Amerika pazarının açılması sayesinde satışların yeniden canlanmasına rağmen ücretlerin büyük ölçüde düşmesi üzerine ücret artışı talebinde bulunmuşlardı.)

KANVA, *Puranalar*'a göre, Maurya İmparatorluğu'nun son hanedanının adı. Kanvalar'ın İ.Ö. 72/63 ve 27/19 arasında hüküm sürdükleri sanılmaktadır.

KANVA, eski Hindistan'da büyük bilge ya da kâhinlerden (sanskritçe *maharsi*) biri. Brahman geleneğine göre, kutsal metinlerin bu kişilere vahiy yoluyla bildirildiği kabul edildiğinden, böyle adlandırılırlardı. *Rigveda* ilahileri de Kanva'ya mal edilmiştir.

KANVASÖR a. (ing. *canvasser*). Denizc. Dışalımcı ve dışsatımcı şirketlerle sürekli temas halinde bulunarak, bağlı bulunduğu denizcilik işletmesine yük sağlayan kimse.

KANYA KUMARİ burnu, Hindistan'da burun, Dekkan'ın güney ucunu oluşturur. Mercan kayalıkları ve kayalar buruna yaklaşılmasını tehlikeli kılmaktadır.

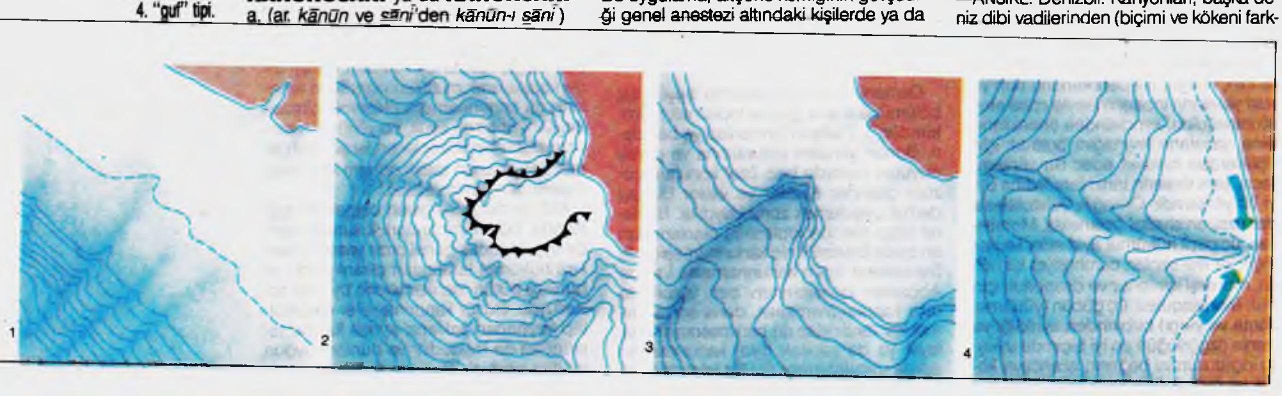
KANYAK a. Türkiye'de Tekel idaresi'nce üretilen konyağın tescilli adı. (→ KONYAK.)

KANYAŞ a. Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika'nın dönenceler dışı bölgelerinde yetişen bir ya da çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *phalaris;* buğdaygiller familyası.)
—ANSİKL. Kanyaşta çiçek topluluğu uzunca, dallı, yassı başakçıklı başak biçimindedir; başakçıklardaki çiçeklerden yalnız biri verimlidir. Pek çok kanyaş türü vardır. Bunlardan on on beş kadarı Türkiye'de yetişir: yem kanyaşı *(Phalaris arundinacea)*, küçük kanyaş *(Ph. minor)*, topuzlu kanyaş *(Ph. paradoxa)*, yumrulu kanyaş *(Ph. tuberosa)*, kuşyemi *(Ph. canariensis)*, vb. Bu sonuncusu Anadolu'nun Akdeniz bölgesinde yetiştirilir ve taneleri küçük kuşların (kanarya, saka, vb.) beslenmesinde kullanılır.

KANYE, Botsvana'nın güney-doğu'sunda kent, Gaborone'un B.'sında, yönetim bölümü merkezi; 11 000 nüf.

KANYON a. (isp. *cañon;* belki lat. *callis,* keçiyolu'ndan). Jeomorfol. Genellikle allokton bir akarsuyun, bir kireçtaşı kütlesinde açtığı derin vadi. (Bazı bölümlerin, eski bir yeraltı ırmağının katettiği bir geçidin tavanının çökmesi sonucunda oluştuğu sanılmaktadır. Sarp kanatlar, içine oyuldukları gereçler geçirgen ve sert olduğu için pek kolay bozulmaz.)
—Denizbil. Az çok dar, büklümlü ve dallanmış, seddeli ya da seddesiz, kıta kenarını yaran tortulları okyanus çanaklarına akışını hızlandıran derine gömülmüş vadi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Denizbil. Kanyonları, başka deniz dibi vadilerinden (biçimi ve kökeni fark-

kanyonlar
1. "Yeni İngiltere tipi";
2. "Riviera" tipi;
3. "tekne" tipi;
4. "guf" tipi.



lı abisal bölgelerin ve kıta sahanlıklarının vadileri gibi) ayırmak gerekir.

Gerçek kanyonlar dört büyük kategoride toplanabilir:
1. *Yeni İngiltere* tipi kanyonlar, geniş bir kıta sahanlığının kenarı yakınında açılarak az yüksek bir bölgeyi sınırlarlar; dardırlar ve bir ırmak ağzıyla görünürde ilişkileri yoktur (Britanya'da da olduğu gibi).
2. *Riviera* tipi kanyon, bir kıyının yakınında, bir körfezde oluşur ve dağlık bir bölgenin kenarında çok dik yükselen dar birkıta yamacını derinlemesine yarar. Ağızları daha geniştir ve çoğunlukla geçitler ve seddelerle yarılmış bir abisal deltayla son bulur. Bir ırmak vadisiyle doğrudan ilişkidedir (Provence ve Korsika kanyonları).
3. *Tekne* tipinde kanyonlar, düz çizgi biçiminde ve anıtsal dikiiklerle sınırlanmış geniş bir vadidir (Bahama kanyonları).
4. *Guf* tipinde, dar ve tek tek kanyonlar, bunların başı kıyının yakınındadır. Bu kanyonlar doğal olarak alçak ve içbükey bir kıyıya bağlıdır ve bir halicin, bir deltanın (Capbreton gufu) önünde ya da yakınındadır.

Deniz dibi kanyonlarının kökeni hâlâ tartışmalıysa da, günümüzde bunlardan çoğunun bir tektonik bozulma ağı üzerinde bulunduğu kabul edilir; ne var ki tektonik bozulmaların etkisi, kütle hareketleri (göçüntüler, kaymalar, kumlu akıntılar) türbidit akıntıları, dip ve eşderinlik akıntıları gibi morfolojik süreçlerin etkisiyle az çok silinmiştir. Kanyonların çoğu, kazma ve doldurma almaşmasından (bunların günümüzdeki görünüşleri, deniz düzeyinin son iniş çıkışları sırasında ortaya çıkan yeniden biçimlenmelerin sonucudur) oluşan karmaşık bir evrimden geçmişlerdir.

KANYTELLEİS → KANLIDİVANE.

KANZAN, gerçek adı **Seizaburo Şimomura,** japon ressam (Vakayama 1873 - Tokyo 1930). Klasik japon geleneğine dönmeyi amaçladı, ancak bu geleneğe bir tür izlenimcilik kattı. Barbizon'a benzettiği bir ressamlar köyü kurdu.

Kanze, Japonya'da no* okullarının en ünlüsü; adını *Kan*ami ve *Ze*ami adlı oyuncuların adlarının ilk hecelerinden almıştır.

KANZELHÖHE, Avusturya'da sayfiye yeri ve kış sporları (yüksl. 1 500 - 1 900 m) merkezi, Kärnten'de, Villach'ın K.'inde.

Kanzuk eczanesi, İstanbul'daki ilk eczanelerden. Canzuch kardeşler tarafından Pharmacy of England-Pharmacie d'Angleterre (İngiliz eczanesi) adıyla İstanbul'da, Galatasaray'da açıldı (1859). Her türlü ilacın yapılabildiği ve her cins tıbbi müstahzar ve parfümeri çeşidinin satıldığı bu eczanede tıbbi müstahzar da üretiliyordu. Hazırlanan müstahzarlar uzun süre ünlerini korudular ve üretimleri Cumhuriyet döneminde de uzun yıllar sürdü. Daha sonra eczaneyi ve müstahzarları eczacı Muhittin Hüsnü Kanzuk devraldı. Eczane 1980'de kapandı.

KAO DAİ, Güney Vietnam'da dini tarikat. 1926'da Ngô Van Chiêu adında mistik bir memur tarafından kuruldu. Tinselci bir âyin düzenine ve karmaşık bir rahipler hiyerarşisine sahip olan bu tarikat, buddhacılığı, konfüçyusçuluğu ve hıristiyanlığı kaynaştıran bir ahlâk geliştirdi. Kao Dai tarikatı, ruhani önderlerinin (Lê Van Trung, Pham Công Tac, Trinh Minh The) yönetiminde, bazen Japonya'yı, bazen Viêt-minh'i, bazen de Fransa ve Bao Dai'yi destekledi, daha sonra da bağımsızlığına son vermek isteyen başkan Diêm'e karşı koymak amacıyla başka tarikatlarla ittifak kurdu (1954 -1956). Kao Dai'nin, çeşitli tarikat başkanları arasında bölünmüş 2 milyona yakın üyesi vardı. Bunların en önemli bölümü Tây Ninh yakınındaki Long Thanh tapınağı çevresinde toplanmıştı. Kai Dai tarikati, halen her türlü siyasal etkinliği bırakmıştır.

KAODAİCİLİK a. Kao Dai mezhebinin bağlı olduğu din.

KAOKOVELD ya da **KAOKOLAND,** Namibya'nın kuzey-batı'sında bölge, çölsü kıyı kesimine egemen tepelerden oluşur.

KAOLACK, Senegal'de kent, Sine-Salum bölgesinin merkezi, Dakar'ın G.-D.'sunda; 132 400 nüf. Yerfıstığı ticareti. Sıvı yağ imalathaneleri. Tekstil sanayisi. İki tekerlekli araç montajı. Tuzlu bataklıklar.

KAOLEN a. (fr. *kaolin;* çince *gaoling*, Çin'de Cingdıcın yakınında bulunan ve bu kilden çok miktarda içeren Gaoling tepesinin adından). Beyaz renkte, ufalanabilen, temel bileşeni kaolinit olan ve kimi kez az miktarda kuvars içeren killi kayaç. (ARI KİL de denir.)
—ANSİKL. Kaolen, potasyum feldispat bakımından zengin granitlerin ayrışmasının bir sonucudur ve su katıldığında plastikleşir. Pişimde hiçbir büzülme göstermeyen, ateşe dayanıklı bu kayaç, porselen ve ince fayansın hammaddesidir. Kâğıt, kauçuk, reçineler ve plastik maddelerde dolgu olarak kullanılır. Ayrıca lake yüzeyi hazırlamakta yararlanılır.

Eczacılıkta ağır kaolen, yani arıtılmış doğal hidratlı alüminyum silikat, mide mukozasını korur, dışkıların kokusunu alır, bağırsak florasını değiştirir. Toz halde, tek başına ya da kalsiyum hidroksit ve magnezya tuzlarıyla, bitkisel kömürle birleşik olarak kullanılır.

KAOLENLEŞME a. Yerbil. Kaolen oluşumuna ilişkin jeokimyasal süreç. [Kaolenleşme, alkali feldispatların kaolen + kuvarsa, hidrotermal ya da meteorik dönüşümünün bir sonucudur. Tepkime şöyledir:
ortoz + albit + su ⇌ kaolen
+ kuvars + sodyum + potasyum,
ya da

$$4(N,Na)AlSi_3O_8 + 4H_2O \rightleftharpoons Al_4Si_4O_{10}(OH)_8 + 8SiO_2 + 2(K_2O,Na_2O).]$$

KAOLENLEŞTİRMEK f. Yerbil. Kaolene dönüştürmek.

KAOLİANG a. Uzakdoğu'da taneleri için yetiştirilen gevşek başaklı kocadarı tipi.

KAOLİNİK sıf. (fr. *kaolinique*). Petrogr. ve Pedol. Kaolin içeren ya da kaoline benzeyen bir kayaç için kullanılır.

KAOLİNİT a. (fr. *kaolinite*). Miner. Kaolinin ana bileşenini oluşturan,

$$Al_2Si_2O_5(OH)_4$$

bileşiminde hidratlı alüminyum silikat. (Yeterince arıtılıp pişirilince beyaz renk alan ve pek plastik olmayan kaolinit, özellikle porselen ve ince fayans sanayisinde kullanılır. Yabancı madde katkısına [demir oksit vb.] göre sarı, kırmızı ve kahverengi kaolinit türleri vardır.)

KAON a. (fr. sözc.). Tem. parç. Sıfır olmayan acayiplik yükü nötr mezon. (KA ya da K MEZON da denir.)
—ANSİKL. Bu parçacıklar dört türe ayrılır: pozitif ve negatif yüklü 498 MeV kütleli kaonlar, 493,8 MeV kütleli nötr kaon ve nötr karşıtkaon. Kaon bir mezondur. Pion gibi kuvvetli etkileşimler altındadır. Piondan farkı ancak kaon-karşıtkaon çifti biçiminde ya da bir hiperon eşliğinde üretilebilen acayip bir parçacık olmasıdır. Ağır mezondur, dolayısıyla kütlesi pi mezonundan yaklaşık dört kat büyüktür. Dört kaonun acayipliği aşağıdaki şekilde belirtilir:

K^+	K	K^0	$\bar{K}^0$
+1	−1	+1	−1

K^+ ile K ve K^0 ile $\bar{K}^0$ parçacık-karşıtparçacık çiftleridir.

K mezonlar kuvvetli ya da elektromanyetik etkileşimlerle parçalanamaz. Parçalanmaları bir zayıf etkileşim oluşturur. Dolayısıyla ortalama ömürleri görece uzundur:
yüklü mezonlar $1{,}23 \cdot 10^{-8}$ sn;
K_1^0 mezonları $0{,}92 \cdot 10^{-10}$ sn;
K_2^0 mezonları $5{,}62 \cdot 10^{-10}$ sn.
K_1^0 ve K_2^0 mezonları doğrudan gözlenemeyen K^0 ve $\bar{K}^0$ mezonlarının bileşikleridir. K_1^0 ve K_2^0 mezonları, parçacık fiziğinde çok özel ve ilgi çekici bir olay oluştururlar; çünkü parçacık ve karşıtparçacığın karışımından doğan haller sunarlar. Bu özgül nokta pek çok araştırmaya yol açtı ve özellikle K_2^0 mezonunun özel bir parçalanma sonucu iki pi mezonu vermesi olayının deneysel gözlemini sağladı; bu gözlem eşlenik yük ve ikizlik işlemlerine göre değişmezlik yasasına uymaz ve henüz iyi bir kuramsal açıklaması yapılamamıştır. K mezonları konusunda ilk gözlemler kozmik ışınlara dayanır. Günümüzde hızlandırıcılarda büyük ölçüde üretilir. Bunların üretimi kuvvetli etkileşimleri incelemeye olanak verdi; parçalanmaları ise zayıf etkileşimlerin incelenmesini sağladı.

KAORİ a. **1.** Tropikal Asya'da ve Okyanusya'da yetişen ve sarıdan pembemsi sarıya kadar değişik renkte ince dokulu, yumuşak ve çok hafif bir odun veren kozalaklı ağaç. Odunu yapıcılıkta, marangozlukta, kaplama ve kontrplak yapımında kullanılır. (Bil. cins a. *agathis;* çamgiller familyası.) **—2.** Bu ağaçtan çıkarılan ve özellikle Yeni Kaledonya, Filipinler ve Yeni Zelanda'dan ihraç edilerek vernik yapımında ve hapları kaplamakta kullanılan reçine.

KAOS a. (yun. *khaos*, uçurum, dipsiz derinlik'ten). **1.** Dünyanın oluşumundan önce, maddeyi oluşturan öğelerin genel karışıklığı. **—2.** Büyük düzensizlik, kargaşa, genel karışıklık: *Ülkeyi kaosa sürüklemek, götürmek.*

KAOUAR, Büyük Sahra'nın orta kesiminde (Nijer) bölge, Ayr ile Tibesti arasında. Başlıca vahası: *Bilma.*

KAOY a. Çinhindi'nde yetişen ve meşeye benzeyen ağaç. (Bil. cins a. *castanopsis;* kayıngiller familyası.)

KAP, -bı a. **1.** Sıvı, gaz ya da katı haldeki maddeleri alabilen her türlü çukur nesne. **—2.** İçine yiyecek, içecek konan, çeşitli biçimlerde, az çok çukur mutfak eşyası. **—3.** Yemek çeşitlerinden her biri: *Üç kap yemek bin lira.* **—4.** Bir şeyin üzerine geçirilen koruyucu kılıf, muhafaza: *Yorgana kap geçirmek.* **—5.** Kimi şeylerin taşınmasında ve saklanmasında kullanılan sandık, torba, sepet vb. **—6.** Bir kitabı, bir defteri korumak amacıyla kaplamakta kullanılan kâğıttan ya da plastikten kılıf; kapak: *Kırtasiyeciden defter kabı almak.* **—7.** *Kap kacak* → KAPKACAK. ‖ *Kabına sığmamak,* duygusal bir etkilenmeyle ölçüyü aşan davranışlarda bulunmak, taşkınlık yapmak: *Coşuyor, bağırıyor, kabına sığmıyordu.*
—Akışkan. mekan. *Bileşik kaplar,* sıvıların dengesini incelemeye yarayan ve borular ya da deliklerle birbirine bağlanan kaplar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Değirmenc. *Maya kabı,* sınai yollarla maya üretiminde kullanılan, genellikle çift çeperinin arasında su dolaştırılarak belirli bir sıcaklıkta tutulabilen kap.
—Esk. sil. Yay kabzasının iç yanında, ortada yer alan aralık. (Bu aralığa "çelik" denen beyaz bir kemik yerleştirilir, kemankeş adayları, ustalarından kemankeşlik izni alırken burayı öperlerdi.)
—Isıbil. *Genişleme kabı,* sıvı ısıtma tesisatının sıcaklık değişmelerine bağlı hacim değişmelerini soğurmasını sağlayan, havayla bağlantılı ya da bağlantısız olabilen kap. (Bu sistem daha çok merkezi ısıtmada kullanılır.)
—Kim. *Yedek kap,* ilerde kullanılmak üzere ayrılan maddeleri koymaya yarayan açık ya da kapalı kap.
—Tıp. *Lavman kabı,* madenden ya da plastik maddeden yapılan ve ucunda uzun bir lastik boru bulunan aygıt.
—ANSİKL. Akışkan. mekan. *Bileşik kaplar* Galilei'nin bulduğu bileşik kaplar kuramının amacı, birbirine bağlı kaplarda yer alan sıvıların denge koşullarını incelemektir. Bu konuda aşağıdaki iki ilke öne sürülür: 1. iki ya da daha çok bileşik kapta denge halinde aynı sıvı varsa, sıvının serbest yüzeyleri aynı yatay düzlem içinde yer alır; 2. bileşik kaplar farklı ve karışmaz sıvılar içeriyorsa, daha yoğun olan sıvı bağlantı borusunu doldurur ve ayrılma düzlemi üstünde ölçülen serbest yüzeylerin yüksekliği, bu sıvıların yoğunluklarıyla ters orantılıdır.

Bileşik kapların biçimlerinin hiçbir etkisi yoktur.

KAP a. (fr. *cape*; isp. *capa*'dan). Omuzlardan geçerek boyun çevresinde kapanan, vücudun biçimine göre kesilmiş kadın üstlüğü. (Vücudun biçimine göre kesildiğinden, pelerin gibi dökümlü durmaz, bedeni kabuk gibi sarar. Kısa ya da uzun yapılabilir. Kürkten olanları da vardır.)

KÂP, -bı a. (ar. *ka'b*). *Esk*. **1.** Aşık kemiği. **—2.** Kemiğin oynak yeri, eklem. **—3.** Tavla zarı. **—4.** *(Birinin) kâbına varamamak*, birinin değerine erişememek, değerce onun aşağısında olmak.

—Esk. geom. Küp; sekiz köşeli, altı yüzlü cisim.

—Esk. mat. Karekökü alınan bir sayıyı tekrar kökü ile çarpma.

KAPA a. (italyanca *cappa*'dan). Ticari değer taşıyan yaprak tütünlerin düşük kaliteli olanı.

KAPACIK a. (*kapak + cık> kapacık*) → KAPAKÇIK.

KAPACIKLI sıf. Bot. Çiçektozu bölmeleri bir çeşit kapağın kalkmasıyla açılan erkekorgan başçıklarına denir.

KAPADOKYA → KAPPADOKİA.

KAPAĞAN ya da **KAPĞAN KAĞAN** (664-716), göktürk hükümdarı (691-716). Ağabeyi İlteriş Kutluğ Kağan'ın ölümü üzerine ardılı oldu (691). Uzun vadeli bir devlet siyaseti saptayarak güçlü iradesiyle bunu gerçekleştirmek için uğraştı; devletin güvenini korumak ve ülkenin gereksindiği maddeleri sağlamak için Çin'e sürekli akınlar yaparak onu baskı altında tutmak, ülkenin askeri ve ekonomik gelişimini hızlandırmak, Asya'da yaşayan tüm türk boylarını ve illerini Göktürk devletinin yönetimi altında birleştirmek bu siyasetin başlıca ilkeleriydi. Planını uygulamak amacıyla harekete geçerek üç yıl içinde Çin üzerine 11 akın düzenledi (693-696). Çin kendisinden Çitanlar'a karşı yardım isteyince, 12,5 milyon kilo tahıl, 3 bin tane tarım aracı vb. bazı malların verilmesi ve Çin'de yaşayan Türkler'in anayurda geri gönderilmesi koşuluyla yardımda bulunabileceğini bildirdi. Anlaşmaya varılması sonucu Çitanlar'ın üzerine yürüyerek onları büyük bir yenilgiye uğrattı (697). Kırgızlar'a, ardından da başında Türkeşler' in bulunduğu Onoklar'a boyun eğdirdi, türkeş kağanı Uçele'yi tutsak aldı, oğlu Bögü'yü "küçük kağan" (veliaht) ilan etti (698). Yine aynı yıl kızını bir çin prensiyle evlendirmek üzere tang tahtında oturan cariyelikten gelme imparatoriçe Vuhu'dan bir tang prensi göndermesini istedi. Ancak, imparatoriçe bir tang prensi yerine kendi ailesinden bir erkek gönderince, buna çok öfkelenen kağan, büyük bir orduyla çin seferine çıkarak Peçili körfezine kadar ilerledi. Daha sonra Maveraünnehir üzerine yürüyerek Demirkapı'ya kadar olan bölgeleri topraklarına kattı (700). Batıda bu işlerle uğraşırken kendisini arkadan vurmaya kalkışan Çin'e yöneldi ve Güney Gansu'da yapılan Mingşa savaşı'nda büyük bir çin ordusunu yok etti (706). Çin savaşı'ndan sonra Başmiller'i (707), Bayırkular'ı (708), Kırgızlar'la anlaşarak ayaklanan çin ulusunu ve Azlar'ı (709), başkaldıran Türkeşler'i ve Kara Türkeşler'i (710), Semerkand dışında tüm Sogd'u (bugün Özbekistan) ve Karluklar'ı (712) denetimi altına aldı.

Ancak, 713'ten başlayarak göktürk birliğini oluşturan türk boylarından önce Başmiller, ardından Karluklar (714), daha sonra Azlar (715) ve özellikle devletin temellerini sarsacak olan Oğuzlar (716) onun şiddete dayalı yönetimine karşı ayaklandılar. Tüm bu ayaklanmaları sırasıyla bastıran kağan, son seferinden dönerken, Yukarı Kerulen bölgesinde Bayırkular'ın pusussuna düşerek öldürüldü. Oğlu ve ardılı olan Bögü'nün, aynı yıl, yetersizliğinden ötürü hanedan ulularınca öldürülmesi üzerine yeğeni Bilge Kağan başa geçti (716).

KAPAK a. **1.** Çukur bir kabın, bir eşyanın üstünü örtmeye yarayan parça: *Tencere kapağı. Şişe kapağı. Sandık kapağı*. **—2.** Herhangi bir açıklığı kapatmaya yarayan devingen parça: *Prizin kapağı. Mahzen kapağı*. **—3.** Dolap vb. şeylerin kapısı. **—4.** Kitap, dergi, defter vb. şeylerin dışına geçirilen kalın kâğıt ya da kartondan koruyucu kap; özellikle bu kabın ön yüzü: *Kapak resmi*. **—5.** *Kapak kâğıdına pişti vermek*, oyunda aptallaşmak, enayileşmek (arg.). ‖ *Kapaktaşı* → KAPAKTAŞI. ‖ *(Bir yere) kapağı atmak*, eski yerinden ve ortamından sıyrılıp daha iyi bir yere, daha rahat bir ortama yerleşmek. ‖ *(Bir yere) kapağı dar atmak*, sıkıntılı bir yerden güzel ve ferah bir yere acele ederek gitmek: *Hemen eşyalarımı toplayıp annemlerin yanına kapağı dar attım*.

—Anat. ve Cerr. *Kalp kapağı*, kulakçık ve karıncıklar arasındaki kapakçıkların yapısına giren zarsı şeritlerin her biri; bir kalp kapakçığının yerine konan protez. (Starr kapağı, kalp* cerrahisinde en çok kullanılan kapaktır.)

—Ayakkc. Ökçe kalınlığını oluşturan, üstüste yerleştirilmiş katlardan her biri.

—Basın. Bir derginin, üstünde derginin adı, resim ve başlıca makalelerin başlıkları bulunan dış bölümü. ‖ *Kapak kızı*, dergi fotoğrafları ve özellikle de kapak için poz veren genç kadın.

—Bes. san. Sığırın, sırt orta çizgisinin sağrıdaki devamından dize kadar dikine uzanan bölgesinden elde edilen etle yapılan pastırma. (Bu et parçasının uzunluğu 50 -60 cm genişliği 10-15 cm'dir. Ağırlığı 1 -1,5 kg gelir. Bütün dış yüzeyinde, kenar ve but dilmesi parçaları arasında yer alır. Birinci sınıf pastırmalardan ve yağsızdır.)

—Ciltç. Kâğıt, bez ya da deriyle kaplanmış kartondan iki kanat ve sırttan oluşan, üzerinde kitabın adı ve süslemeler bulunan, içinde iplikle dikilmiş formaların ciltlendiği ya da yerleştirildiği ciltlenmiş kitabın dış bölümü. ‖ *Kapak takmak*, broşlanmış ya da ciltlenmiş bir kitabın kapağını geçirmek. ‖ *Kapak tutturma*, ince bir kâğıt şeridini, yarısı karton kenarına, yarısı da sırt kenarına gelecek biçimde yapıştırma.

—Deniz yap. *Havuz kapağı*, bir havuzun denizle ya da bir nehirle ilişkisini sağlayan kapak.

—Denizc. *Kapak pencere*, gemilerde ambar, makine dairesi vb. yerleri aydınlatmak için güverteye açılmış pencere. ‖ *Düz ambar ağzı kapağı*, gemi güvertesinde çıkıntı oluşturmayacak biçimde ambar ağızlarını kapatan sac ya da tahta kapak. (Düz ambar ağzı kapakları yükleme işlemini kolaylaştırır.) ‖ *Kör kapak*, lombozların ve kaportaların camlı bölümlerini korumada kullanılan metal kapak. ‖ *Lomboz kapağı*, lombozları kapatan özel olarak yapılmış camlı kapak. ‖ *Lomboz kör kapağı*, fırtınalı havalarda lomboz kapaklarını darbelerden korumak için kullanılan kalın sac kapak.

—El sant. *Hamut kapağı*, HAMUT ÖRTÜSÜ*'nün eşanlamlısı.

—Elektroakust. *Manyetik bant kapağı*, manyetik bir bandın kullanımını kolaylaştırmak için band çekirdeğinin iki yanına sabit ya da sökülebilir şekilde takılan dairesel tablalardan her biri.

—Elektrotekn. Döner bir makinenin stator gövdesine yerleştirilmiş, içinde bir yatak bulunan ve sargıları korumaya yarayan, som ya da ajurlu parça.

—Fırınc. Elle ekmek yapımında, üzerinde hamurun işlendiği ve çevirildiği uzun tabla.

—Geom. *Küre kapağı*, bir kürenin, birden çok nokta içeren ve bir yarıküre içinde yer alan bir düzlemle sınırlı parçası.

—Havc. *Pervane kapağı*, korumak ve karinalamak için pervane göbeğinin ön tarafına yerleştirilen bir tür koni.

—Isıt. havld. *İç kapak*, bir metal soba kapağının içine tutturulan koruma parçası.

—İnş. *Çatı kapağı*, bir yapının çatısına çıkmayı sağlayan kapak. ‖ *Kaplama kapağı*, taban ya da duvarlarda kullanılan, genellikle ağır gereçten yapılmış kaplama öğesi. (Bk. *ansikl*. böl.)

—Kilitç. Kilidin mekanizmasını örten ve genellikle silindiri taşıyan metal levha. (Anahtar girişi de kapağın üzerindedir.)

—Mak. san. Bir makinenin tehlikeli ve dayanıksız bölümlerini koruyan açılır kapanır parça. ‖ Korunması ya da konumunun değişmemesi için kimi parçaların (yatak, göbek, rulman vb. kapağı) uç kısmına takılan ve genellikle bu parçaları örten bölüm. ‖ *Destek kapağı*, düzey olarak yerleştirilen ve genellikle dönel olan ince makine parçası; çoğunlukla, bir başka parçaya destek görevi yapar.

—Mim. *Mezar kapağı*, mezarı örten taş.

—Orm. san. Tomruk biçilirken dıştan çıkarılan ilk tahta. (Kapağın bir yüzü, yani testereden çıkan yüzü düzdür; geri kalan yüzeyi, yani sırtı, tomruğun bir bölümüdür.) ‖ *Kapak altı*, kapak çıkarıldıktan sonra biçilen ilk tahta. ‖ *Kapak biçme makinesi*, kapakları doğrudan doğruya yontarak iki yüzü düz bir tahta haline getirmeye yarayan özel biçme aleti. (Elde edilen tahta olduğu gibi ya da daha küçük parçalara bölünerek kullanılır. Küçük çaplı yuvarlak odunlar da genellikle bu makinede işlenir.) ‖*Kapak çıkarmak*, şerit testereyle tomruğu biçerek bir kenarından kapak almak ve o yanında düz bir yüzey oluşturmak.

—Oto. *Bagaj kapağı*, bir hizmet taşıtı karoserisinin yukarıdan aşağıya doğru açılan ve yükleme yapmayı sağlayan devinimli arka panosu. —Bir otomobilin (berlin, limuzin, stationwagon) aşağıdan yukarıya doğru açılan ve yükleme yapmayı sağlayan arka pano kapağı. ‖ *Benzin deposu kapağı*, yakıt deposunun ağız bölümünü örten kapak.

—Saatç. Saat kutusunun arka yüzünde yer alan parçası. (Kapak vidalanır ya da bastırılarak oturtulur.) ‖ Saat kutusunun bir menteşeyle tutturulan ve saat kadranını örten parçası. (Kapağın yerini XVII. yy.'dan başlayarak cam yuvası aldı.) ‖ Kimi elektronik saatlerde kutu kapaklarına takılan ya da vidalanan ve pilin yuvasına oturmasını sağlayan sökülebilir parça. ‖ *Kapak taşı*, bir mile, örneğin balans miline destek görevi gören ve genellikle yapay taştan yapılan blok. ‖*Kapak yayı*, çift kasalı cep saatlerinde kapağı ya da camı açmaya yarayan yay.

—Seram. *Kapak taşı*, Kütahya seramik fırınlarında, fırının üst açıklığını örtmek için kullanılan yuvarlak taş plaka. (15-20 cm kalınlığında olan kapak taşının fırın açıklığına gelen yüzü gerenle sıvanır.)

—Su yap. Bazı barajların tabanına akıntıya paralel bir biçimde tespit edilen ve alt kısmında yer alan yatay bir eksen çevresinde hareket edebilen metal çatkı. ‖*Hareketli kapak*, bir barajın, akıntı düzeyini ayarlamakta kullanılan devingen öğesi.

—Süslem. sant. *Kapak süslemesi*, eski el yazması ya da basma kitaplarda, ilk sayfaya kapak olarak yapılan bezeme.

—Tekst. *Tefe kapağı*, kollu dokuma tezgâhındaki tefe kaplama tahtasının üst bölümü.

—Terz. Giysilerde cebin üstüne ya da kolların kenarına dikilen çift katlı kumaş parçası. ‖ *Kapak yapmak*, kumaşın tersini yüz kısmına çevirerek basit bir kenar dikişiyle tutturmak. ‖ *Cep kapağı*, cebin ağzını örtecek biçimde üstüne dikilen, çeşitli biçimlerde yapılmış çift katlı kumaş parçası. ‖ *Kol kapağı*, kolların ucuna dikilen ve üste katlanan çift katlı kumaş parçası.

—ANSİKL. İnş. Kaplama kapağı taş, seramik, cam, dökme demir ya da betondan yapılabilir. Toprak bir taban üzerine döşendiğinde, alt yüzü işlenmemiş kalabilir; çatıda kullanıldığında, üst yüzü hafif çukur olabilir. Sert taşları dilimleme teknikleriyle, iki yüzü koşut çok ince kaplama kapakları elde edildi ve böylece beton cepheler tamamen mermer ya da taşla kaplanabildi.

KAPAK a. Esk. denizc. Kalyon sınıfından iki ambarlı savaş gemisi. (Ana güvertesin-

den başka iki alt güvertesinde ve bordalarının her birinde 80 ile 101 top içeren iki top bataryası vardı.) || *Kapak süvarisi,* osmanlı donanmasında deniz yüzbaşısına karşılık gelen rütbe.

KAPAKÇIK a. Küçük kapak.
—Anat. Organizmadaki damar ve borular içinde, sıvıları belli bir yöne yönelten ve geri akmalarını önleyen zarsı kıvrım. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eczacı kapakçığı,* körbağırsakla incebağırsağın birleştiği yerdeki Bauhin kapakçığına verilen ad (lavmanlar buradan daha yukarıya çıkmaz).
—Bot. Kara yosunlarında sporkesesinin ağzını kapatan örtü.
—Cerr. *Kapakçık nakli,* bir kalp kapakçığının yerine protez ya da gref konması.
—Eczc. *Kapakçık plastiği,* hastanın kendi kapakçığını gene kendi yerinde kullanmak üzere yerel bir cerrahi girişimle mitral ya da triküspit kapakçıklar üzerinde yapılan açık kalp ameliyatı.
—Nöroanat. *Tarin kapakçığı,* IV. karıncık tavanının alt kısmını oluşturan ve düğümcük üzerinden köprü gibi geçerek bir beyincik sapından diğerine uzanan akmadde lamı. || *Vieussens kapakçığı,* IV. karıncık tavanının üst kısmını oluşturan akmadde düzlüğü.
—Patol. Bazı organik sıvıların serbestçe akışına engel olan üretra kapakçıkları gibi doğuştan patolojik bazı mukoza kıvrımlarına verilen ad. || *Kapakçık hastalığı,* kalpteki üç iç deliğin (mitral, aort, triküspit) birinde yetersizliğe, darlığa ya da her ikisine birden neden olan kalp kapakçığı hastalığı.
—Zool. Kemiklibalıklarda, operkulum yarığı ya da işitme yarığı denen bir art yarık dışında solungaç boşluğunu yandan örten ve alt deri kemiklerince (hiyoit yayına eklemlenmiş operkulumlar) taşınan deri kıvrımı. || Kimi semenderlerde, ortakulak kolümelasını, göğüs kemerinin supraskapulumu üstünde kalan bölüme bağlayan iskelet parçası. (İçkulağa, alttepkenin ses titreşimlerini taşır.) || *Tetracorallia* polip öbeklerini örten kireçli iskelet parçası. || *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvanlarında sistitin eklemli bölümü. (Kapandığında polipiti diğerlerinden ayırır.) || Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçalarda, ayağın sırta bakan yüzünde bulunan, az çok kireçleşmiş iskelet parçası. (Genellikle büyüme çizgileri sarmaldır.) || Balinalarda, bağayı örten kireçleşmiş hareketli iskelet parçalarından her biri. || Balarısı ya da eşekarısının petek gözlerini örten kapak. || *Cinsellik organı kapakçığı,* kabuklularda ve zehir çengelli eklembacaklılarda cinsellik bölütleri eklentilerinin kaynaşmasıyla oluşan zarsı levha. — *Trogulidae* familyası üyelerinde, çeneayaklılarının ve zehir çengellerinin içine yerleştiği başlıgöğüs ön uzantısı. || *Geçici kapakçık,* salyangozlarda ve başka karındanbacaklı akciğerli kara yumuşakçalarında kavkı deliğini kış ya da kurak mevsim boyunca kapatan geçici çeper. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Anat. Kalp-damar sisteminde bulunan kapakçıklar kanın geriye tepmesini önler; kulakçık-karıncık arası deliklerde bulunan mitral, triküspit, sigmoit kapakçıklar bunlara örnektir; bacak toplardamarlarında bulunan kapakçıkların da işlevi aynıdır. Bauhin kapakçığı incebağırsakla körbağırsağın birleşme yerinde bulunur.
—Zool. Zarsı ya da yapraksı geçici kapakçık ender olarak kireçlidir: hayvanı (özellikle salyangozları) çok sıcak mevsimlerde, öncelikle de kış uykusu sırasında korur. Öndensolungaçlı karındanbacaklıların kapakçığından farklıdır: havayı geçirir, hiçbir zaman hayvana yapışmaz (yalnızca, kenarı, iç yanından peristoma, ya da son sargının iç yüzeyine yapışıktır). Kimi zaman, üst üste sıralanan birçok geçici kapakçık bulunabilir.

KAPAKÇIKLI sıf. Zool. **1.** Kapakçığı bulunan. (Özellikle kapakçığı bulunan yumuşakçalar için kullanılır.) **—2.** *Kapakçıklı lop,* kimi yumuşakçalarda kapakçığı taşıyan ayağın genişlemiş bölümü.

KAPAKLAMAK g. f. Denizc. Onarmak için, bir tekneyi omurgası havaya gelecek biçimde ters çevirmek. (Eşanl. TUMBA ETMEK.)

KAPAKLANMAK gçz. f. Ayağı takılarak yüz üstü düşmek.
—Denizc. Yelkenli bir tekneden söz ederken, ani bir rüzgârla ya da şiddetli bir sağanakla devrilerek ters dönmek.

KAPAKLI sıf. **1.** Kapağı olan. **—2.** *Gizli kapaklı* → GİZLİ.
—Esk. sil. Haznesi kapaklı bir tür tüfek.
—Zool. Kavkısında kapak bölümü bulunan yumuşakça için kullanılır.

KAPAKLI, Tekirdağ'ın Çerkezköy ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 6 142 nüf. (1990). Belediye.

KAPAKLIK a. KAPAKTAŞI'nın eşanlamlısı.

KAPAKSIZ sıf. **1.** Kapağı olmayan. **—2.** *Yörs.* Terbiyesiz, görgüsüz kimse için kullanılır.

KAPAKTAŞI a. Bir lağımın, suyolunun vb. gereken yerlerinde bırakılan deliğin üzerini örten geniş ve yassı taş. (Eşanl. KAPAKLIK.)
—Arkeol. *Gömüt* ya da *mezar kapaktaşı,* üzerine çoğunlukla bir mezartaşı yazısı ya da bir baş resmi kazınmış, genellikle bir kilisenin zemininde yer alan bir mezarın üstüne yerleştirilmiş taş levha. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Genellikle taştan, kimi zaman da oyma (Westminster) ya da emaye bakırdan (Mans'daki Geoffroi Plantagenet) yapılan mezar kapaktaşı tipi, XIII. yy.'dan başlayarak bütün Batı Avrupa'da yaygınlık kazandı. Ölen, bu kapaktaşında toplumsal konumunu gösteren bir giysiyle ayakta betimlenir, kurşun ya da siyah bir macunla yapılan kakma işlemeler, oyma çizgileri daha da belirginleştirirdi.

KAPALA, sanskritçe *kafatası* anlamına gelen ve Nepal ile Tibet'te, tantra törenlerinde kullanılan bir kupaya verilen ad. Ya insan kafatasından yapılır, ya da kafatasına benzetilirdi. Büyük bir bölümü sanat yapıtı sayılabilecek bu kupalarla tanrılara insan kanını simgeleyen şarap ya da insan gözü, kulağı, dili biçiminde çeşitli yiyecekler sunulurdu.

KAPALI sıf. **1.** Açılmayacak, kullanılmayacak ve içine girilmeyecek biçimde katlanmış, kapatılmış, birleştirilmiş, sıkıştırılmış vb. olan şey için kullanılır: *Masanın üzerinde duran kitap kapalıydı. Mektup geldiğinde zarf kapalıydı. Kapalı kapı. Su, elektrik, havagazı kapalı, rahatça gidebiliriz.* **—2.** Etkinliğini, çalışmasını durdurmuş kurum, kuruluş vb. için kullanılır: *İşyerimiz cumartesi günleri kapalıdır. Tasfiye nedeniyle kapalıyız.* **—3.** Kavranması, anlaşılması güç; açık, belirgin olmayan bir söz, bir yazı vb. için kullanılır; müphem: *Kapalı bir anlatımı var. Kapalı bir metin.* **—4.** İçe dönük, güç ilişki kurulan kimse için kullanılır: *Kapalı bir insan.* **—5.** *Bir şeye (soyut) kapalı,* ona karşı önyargılı olan, onu benimsemekten, onunla ilgilenmekten kaçınan kimse, topluluk için kullanılır: *Eleştirilere niçin bu denli kapalısın? Yeniliklere kapalı bir toplum. Gelişmelere kapalı bir kafa.* **—6.** *Bir topluluğa kapalı,* bir grubun katılmasına izin verilmeyen toplantı için kullanılır: *Toplantı basına kapalı yapıldı.* **—7.** Geçit vermeyen, trafiğe kapanmış ya da kapatılmış yol için kullanılır: *İzmir-İstanbul karayolu, Sabuncubeli mevkiinde kar nedeniyle kapalı.* **—8.** Bedeni mümkün olduğu kadar çok örten, açık olmayan giysi için kullanılır: *Kapalı bir giysi, bluz.* **—9.** Örtünmüş, özellikle başı örtülü kadın için kullanılır. **—10.** Açık olmayan, bulutlu hava, gökyüzü için kullanılır: *Yıldızsız, kapalı bir gece.* **—11.** Açık havada olmayan, üstü bir çatıyla örtülü yerler için kullanılır: *Kapalı havuz. Kapalı tribün. Kapalı spor salonu. Kapalı çarşı.* **—12.** *Kapalı dükkâna kira vermek,* nişanlanmak (arg.). || *Kapalı gişe,* ilgi çokluğu nedeniyle yer bulunmayan tiyatro, sinema vb. gösterileri için kullanılır. || *Kapalı kutu,* ne düşündüğünü, ne duyduğunu belli etmeyen kimse için söylenir; niteliği ya da içinde ne bulunduğu bilinmeyen şey. || *Kapalı oturum, celse, duruşma,* halka açık olmayan oturum, duruşma, celse. || *Kapalı rejim,* demokrasinin açıklık ilkesinin uygulanmadığı, halkı doğrudan ilgilendiren kararların halka başvurulmadan üst yöneticiler tarafından alındığı yönetim biçimi için kullanılır. || *Kapalı topluluk, dernek, örgüt,* kolayca girilemeyecek, üye olunamayacak topluluk, dernek, örgüt.
—Ayakkc. *Kapalı ayakkabı,* ayak bileğine kadar çıkan ayakkabı. || Burnu ve topuğu açık olmayan ayakkabı.
—Binc. *Kapalı gözlük,* ürkmelerini ve yanındaki atları görmelerini önlemek için yarış sırasında atlara takılan gözlük.
—Bot. *Kapalı bitki topluluğu,* bitkilerin yere güneş sızmayacak derecede sık olduğu alan. (→ BİTKİ. Biyocoğ.) || *Kapalı çiçeklik,* ucunda tek çiçek bulunan ana çiçek sapı uzamayarak yaprakların ya da bürgü yaprakçıklarının koltuğundan aynı sap yüksekliğinde çiçekli yeni saplarının sürmesiyle oluşan çiçeklik (örneğin talkım).
—Coğ. → İÇAKIŞLI'nın eşanlamlısı.
—Dilbil. Bir sınıf ya da bir paradigma sözkonusu olduğunda sınırlı sayıdaki terimlerinin sayılmasıyla tanımlanabilme özelliği. (Örn., tanımlıklar, adıllar, zaman çekim ekleri.) [Karşt. AÇIK.]
—Ed. *Kapalı hece,* aruz vezninde ünsüzle biten hece. (*Bak, kalk,* vb. aruz vezninde uzun ünlüyle biten hecelerle [uzun hece: *bû, mâ* vb.] aynı değerdedir.) [*Bk. ansikl.* böl.]
—Elektrotekn. *Kapalı devre* → DEVRE.
—Geom. *Kapalı denklem, f,* $\mathbb{R}^n$ den $\mathbb{R}$ içine bir fonksiyon olmak üzere, E_n afin uzayının bir eğrisini ya da bir yüzeyini tanımlamaya yarayan $f(x_1,...,x_n)=0$ biçimindeki bağıntı.
—Huk. *Kapalı celse,* gizli olarak yapılan oturum. (→ CELSE.) || *Kapalı teklif usulü,* pey ve tekliflerin gizli olarak verildiği ihale yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Isıbil. *Kapalı soğutma devresi,* bir termik santralın soğutma devresinden söz ederken, bir havalı soğutucuda derişmiş buharın kalorisinin büyük bölümünün atmosfere bırakılması. (Yeterli bir su debisi olmadığı zaman bu yöntem uygulanır.)
—İkt. *Kapalı ekonomi,* kendi kendine yeterli, üretimi kendi gereksinimini karşılamaya yönelik, dolayısıyla, sistem içinde üretilenin sistem içinde tüketildiği ekonomi. (Ortaçağ köy ekonomileri, kapalı ekonominin örneklerinden biri olarak gösterilebilir. Günümüzde bu deyimle, daha çok dışalım ve dışsatımın GSMH içinde çok küçük bir pay aldığı, devletin dış ticaret sermaye hareketlerini önemli ölçüde kısıtladığı ülke ekonomileri belirtilmektedir.) || *Kapalı piyasa,* tümüyle [illegible] ümüne yakın bölümüyle bir tek ya da birkaç firmanın elinde bulunan ve rakip firmalara giriş hakkı tanınmayan ya da çok güç tanınan piyasa.
—Koregr. *Kapalı adım,* iki ayak da yerde olmak üzere, bir bacak öbürüne yaklaşıp onu iter gibi yaparken belli bir mesafenin kat edildiği adım. (Kapalı adım, beşinci pozisyonda başlar; arkadaki bacak, hafifçe kaldırılarak dördüncü pozisyona geçilir. Öndeki bacak açık dördüncü pozisyona geçerse bu adım *açık;* öndeki bacak çapraz dördüncü pozisyona geçerse *çapraz* adını alır. Kapalı adımın art arda yapılması, sürekli *galop*'yu oluşturur. Salon dansında, birbirine paralel olan ayakların, birbiri ardından, yana doğru kaydırılmasıyla yapılan adıma da kapalı adım denir.) [CHASSE de denir.]
—Küm. kur. *Bir işlem için kapalı altküme,* bir iç bileşim yasasıyla donatılmış bir kü-



kapalı gözlük

me içinde, herhangi iki elemanın bileşkesi de kendisine ait olan altküme. (Doğal tamsayılar kümesinde, tek sayıların kümesi çarpma için kapalıdır. Bir grupta her altgrup, grup bileşim yasası için kapalıdır.) || *Bir* T *işlemi için kapalı küme*, kendine ait her x ve y eleman ikilisi için xTy yi içeren küme. ($\mathbb{N}$ tamsayılar kümesi çıkarma için kapalı değildir: 5 ve 2 doğal tamsayıdır, ama $2-5=-3$ doğal tamsayı değildir.) || *Bir uygulama için kapalı altküme*, bir E kümesinin kendi içine f uygulaması için, onun bütün elemanlarını içeren A kümesi.

—Mat. çözlm. *Kapalı diferansiyel biçim*, P ve Q, $\mathbb{R}^2$ nin bir D açığı içinde sürekli polinom fonksiyonları olduğuna göre $\omega = Pdx + Qdy$ biçimi; burada $\forall(x_0, y_0) \in$ D, (x_0, y_0) ın, ω nın bir ilkelini taşıyan bir dolayı vardır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kapalı fonksiyon*, $\mathbb{R}^{n+1}$ den $\mathbb{R}$ içine bir f fonksiyonu için, görüntü ya da görüntüleri olarak, $y \in \mathbb{R}$ nin

$$f(x_1, \ldots, x_n, y) = 0$$

bağıntısını sağlayacak değerini ya da değerlerini alan $\Omega \subset \mathbb{R}^n$ den $\mathbb{R}$ içine φ fonksiyonu; burada Ω, en az böyle bir y değerinin bulunduğu $(x_1, \ldots, x_n)$ n-lilerinin kümesidir. (φ çokbiçimli olabilir. Bu kavram kimi koşullarda E, F ve G Banach uzayları olduğuna göre, f nin, $\Omega \subset$ E×F den G içine sürekli diferansiyellenebilen bir uygulama olması haline genelleştirilebilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Mim. *Kapalı avlu*, üstü örtülü avlu. || *Kapalı sofalı*, geleneksel türk konut mimarlığında bir plan türü. (Bu plan, en yalın biçimiyle, kapalı sofa ile onun dört köşesine yerleştirilmiş odalardan oluşur. Aralarda da basamaklar, eyvanlar, hizmet birimleri ve daha küçük odalar bulunur. Osmanlı konut mimarlığının son dönemlerinde ortaya çıkmış ve taşra kentlerine yayılmıştır.) [*Orta sofalı* da denir.]

—Müz. *Kapalı ağız*, bir melodinin, şarkıcılar tarafından dudaklar açılmadan sözsüz olarak seslendirilmesi.

—Ormanc. Ağaçların hiç açıklık bırakmayacak biçimde sıkışık olduğu yerlere denir. || *Kapalı koru*, ağaçları hep aynı yaşta olan koru. || *Kapalı orman*, az ya da çok sık olan orman. (Durgun havada ağaçların tepeleri birbirine dokunuyorsa kapalı ormana *sık*, dokunmuyorsa *seyrek* denir. Kapalılık sürekliyse *tam*, yer yer açıklık varsa *eksik* ya da *aralıklı* sayılır.)

—Psik. *Kapalı yer korkusu* → KLOSTROFOBİ.

—Sesbilg. Eklemlenmeleri zayıf bir açıklık derecesiyle gerçekleşen ünlüler (örneğin pire'deki [i]) için kullanılır. [Karşt. AÇIK.] || *Kapalı hece*, söylenen bir ya da birçok ünsüzle biten hece. || *Kapalı ünlü*, çenenin hafifçe açılması ve dil sırtının ağız boşluğu içinde büyük oranda yükselmesiyle çıkarılan ünlü. (Ünlü seslerin kimi sınıflandırılmalarında dört kapalılık derecesi ayırt edilir: kapalı [i], [y], [u]; yarı kapalı [e], [ø], [o]; yarı açık [ɛ], [œ], [ɔ]; açık [a], [ɑ].)

—Soğut. san. *Kapalı kompresör*, doğrudan bir elektrik motoruna bağlı olan ve sızdırmaz bir karterin içinde kapalı bulunan soğutma kompresörü.

—Spor. *Kapalı salon atletizm yarışları*, kapalı salonda düzenlenen atletizm yarışmaları. (Kısa mesafe koşuları [60 m, 200 m, 400 m vb.], atlama ve atma [yalnızca gülle atma] dallarında yapılır.) || *Kapalı spor salonu*, basketbol, voleybol, hentbol vb. spor karşılaşmalarının yapıldığı salon.

—Tıp. Vücutta doğal olarak açık ya da delik olması gerektiği halde öyle olmayan yere denir.

—Tiyat. *Kapalı biçim*, olaylar örgüsünün birbirine bağlı olduğu ve birbirini tamamlayacak yönde geliştiği oyun türü. (Göstermeci ve epik tiyatronun karşıtı olan kapalı biçim oyunlarda, seyircinin sahnede yer alan durumları yaşaması, duyması, oyunun kahramanlarıyla özdeşleşmesi istenir.) || *Kapalı dekor*, dramatik nitelikteki sahne düzenlemesinde üç yanı kapalı kutu biçimindeki dekor uygulaması. || *Kapalı tiyatro*, dört yanı ve üstü kapalı olan tiyatro yapısı; alan tiyatrosu.

—Topol. *Kapalı graf teoremi*, metriklenebilir iki tam E ve F topolojik vektör uzayı verildiğine göre, E den F içine doğrusal bir f uygulamasının, ancak ve ancak bunun grafı E×E içinde kapalıysa sürekli olacağını ifade eden teorem. || *Kapalı parça*, bir topolojik uzayın, tümleci açık olan parçası. || *Kapalı yay*, $I = [a, b]$ ve $f(a) = f(b)$ olması halinde parametrelenmiş (I, f) yayı. || A *nın kapalı dışbükey zarfı*, A parçasını içeren bütün dışbükey kapalı kümelerin kesişimi. (Bu, A nın dışbükey zarfının yapışmasına eşittir.) [→ DIŞBÜKEY. Geom.] || *Yerel kapalı parça*, bir E topolojik uzayının A parçası; A∩W, W içinde kapalı olmak üzere A nın her x elemanı için x in E içinde bir W dolayı vardır.

—Zootekn. *Önleri kapalı, artları kapalı*, at için ve daha genel olarak dörtayaklılar için, ön ya da arka bacakların alt bölümünün, normal düşey doğrunun iç tarafında olması. (Karşt. AÇIK.)

◆ a. Topol. Kapalı küme. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ be. **1.** Bir şeyleri gizleyerek ya da anlamsız biçimde: *Bu kadar kapalı konuşma.* **—2.** Bedenin her yanını örtecek biçimde: *Kapalı giyinmek.* **—3.** *Bir şeyi kapalı geçmek*, ona hiç değinmemek ya da onunla ilgili olarak açıkça bir şey söylemekten kaçınmak: *Nedense pahalılık konusunu kapalı geçti.* || *Kapalı kalmak*, aydınlanmamak, açıklık kazanmamak. || *Kapalı yetişmek*, toplumsal yaşamın dışında kalarak, toplumsal etkinliklere katılmadan büyüyüp gelişmek.

—ANSİKL. Ed. Aruz vezninde arapça ve farsça sözcüklerin bir uzun ünlüden oluşan ya da uzun ünlüyle biten heceleri kapalı hece değerindedir: *â-hû*. Dizenin son hecesi açık hece de olsa kapalı hece gibi işlem görür: "*Dediler uğradı Leylâ nazara* (Y. K. Beyatlı) [Feilâtün feilâtün feilün: ·—— ··—— ··—]. Bu dizede *ler*, *uğ* heceleri kapalı hecedir; *lâ* hecesi uzun ünlüyle bittiği için, en sondaki *a* hecesi de dize sonunda bulunduğu için kapalı hece değeri taşır.

—Huk. Kapalı teklif usulünde teklifler yazılı olarak yapılır. Teklif mektubu, bir zarfa konup kapatıldıktan sonra zarfın üzerine isteklinin adı, soyadı ve açık adresi yazılır. Zarfın yapıştırılan yeri, ihaleye katılmak isteyen tarafından imzalanır ya da mühürlenir. Bu zarf geçici teminata ait alındı belgesi, banka teminat mektubu ve istenen öteki belgelerle birlikte ikinci bir zarfa konularak kapatılır. Teklif mektuplarının istekli tarafından imzalanması ve bu mektuplarda şartname ve eklerinin okunup kabul edildiğinin belirtilmesi, teklif edilen fiyatın açıkça yazılması zorunludur. Zarflar isteklilerin önünde açılır, en uygun bedelle teklifte bulunana ihale yapılır.

—Mat. çözlm. • *Kapalı diferansiyel biçim.* Bir ω diferansiyel biçimi, ancak ve ancak γ, D içindeki küçük bir dikdörtgenin çevresi olduğunda $\int_\gamma \omega = 0$ ise kapalıdır; dikdörtgenin içi gibi çevresi de koordinat eksenlerine koşuttur. Bir başka gerek ve yeter koşul, f $\mathbb{R}^2$ ile eşyapılı olan $\mathbb{C}$ nin bir açığı üzerinde sürekli karmaşık bir fonksiyon olduğuna göre $\omega = f \cdot dz$ halinde f nin holomorf olmasıdır.

Kapalı fonksiyonların varlığı. f nin $(a_1, \ldots, a_n, b)$ noktasında sıfır olan, $\mathbb{R}^{n+1}$ den $\mathbb{R}$ içine bir fonksiyon olması hali göz önüne alınır. f ve $f_{x_{n+1}}$, $(a_1, \ldots, a_n, b)$ nin bir V dolayı üzerinde tanımlıysa ve $f'_{x_{n+1}}(a_1, \ldots, a_n, b) \neq 0$ ise, $(a_1, \ldots, a_n)$ nin her W dolayının her $(x_1, \ldots, x_n)$ noktasına, $(x_1, \ldots, x_n)$ nin φ ile verilmiş görüntüsü olan,

$$f[x_1, \ldots, x_n, \varphi(x_1, \ldots, x_n)] = 0 \qquad (1)$$

biçiminde, bir y değeri eşlik ettirilebilir; φ W üzerinde süreklidir. Ayrıca, $(1 \leqslant i \leqslant n)$ için f'_{x_i} ler $(a_1, \ldots, a_n, b)$ de sürekli ise, φ, $(a_1, \ldots, a_n)$ de, (1) ifadesinin x_i lerin her birine göre türevi alınarak bulunabilen, kısmi türevler kabul eder.

—Topol. • *Birkaç kapalı örneği.* 1. Herhangi bir (E, $\mathfrak{T}$) topolojik uzayı için, E ile ∅ birer kapalıdır; ama bunlar aynı zamanda birer açıktır. 2. $\forall(a, b) \in \mathbb{R}^2$, $[a, b]$ aralığı $\mathbb{R}$ nin bir kapalısıdır. 3. $\forall n \in \mathbb{N}^*$, $\forall(a_n, b_n) \in \mathbb{R} \times \mathbb{R}$,

$$\prod_{i=1}^{n} [a_n, b_n] = [a_1, b_1] \times \ldots \times [a_n, b_n] = \{(x_1, \ldots, x_n) / a_1 \leqslant x_1 \leqslant b_1, \ldots, a_n \leqslant x_n \leqslant b_n\}$$

tuğlası $\mathbb{R}^n$ nin bir açığıdır. 4. Metrik bir uzayın her kapalı yuvarı bir kapalıdır. 5. F bir (E, $\mathfrak{T}$) topolojik uzayının bir parçasıysa,

Kapalıçarşı'nın dıştan görünümü
İstanbul
Büyük Larousse



Kapalıçarşı'nın içinden bir görünüm
İstanbul
Büyük Larousse



F nin kapalıları, E nin kapalılarıyla F nin kesişimleridir.
• *Kapalıları elde etmenin başka yolları.* 1. Kapalıların her kesişimi bir kapalıdır. 2. Kapalıların *sonlu* her birleşimi bir kapalıdır. 3. Kapalıların sonlu ya da sonsuz her çarpımı bir kapalıdır. Bunu tamamlamak için bir özellik de şudur: I sonlu ya da sonsuz küme olması halinde, ancak ve ancak, $i \in I$ ne olursa olsun, $E_i(i \in I)$ ler topolojik uzaylar olduğuna göre, A_i, E_i nin bir kapalısıysa $\prod_{i \in I} A_i$, $\prod_{i \in I} E_i$ nin bir kapalısıdır.
• *İki özellik.* 1. Bir topolojik uzayın bir A parçası, ancak ve ancak $A = \bar{A}$ ise kapalıdır. 2. Bir metrik uzayda, her kapalı, sayılabilir açıklar kesişimi olarak elde edilebilir. ($V_n = \bigcup_{x \in A} B\left(x, \frac{1}{n}\right)$ olmak üzere $A = \bigcap_{n \in N} V_n$ açıklar birleşimi biçiminde bir açıktır.)

KAPALIÇARŞI a. Mim. Üstü kâgir tonozlar ya da ahşap çatıyla örtülü sokaklar boyunca sıralanmış dükkânlardan oluşan çarşı.
—ANSİKL. Kapalıçarşılara antik Roma'da da rastlanır (Hadrianus çarşısı). Gerçek kapalıçarşılar islam mimarlığında görülür. Başta İstanbul'dakiler olmak üzere (Kapalıçarşı*, Mısır* çarşısı), Bursa'da (Uzun çarşı ya da Büyük kapalıçarşı, Yıldırım bedesteni) ve Edirne'de (Arasta, Alipaşa çarşısı) bu yapı türünün önemli örnekleri vardır. Birkaç yönden girişi bulunan bu çarşıların kapıları belirli saatlerde açılır ve kapanır. Genellikle kâgir olduklarından yangına karşı da korunaklıdırlar. Ancak Edirne bedesteni 1992'deki bir yangında harap olmuştur.

Kapalıçarşı, İstanbul'un Beyazıt semtinde, Nuruosmaniye ve Bayezit camileriyle Mahmutpaşa çarşısı arasında tarihi çarşı. Osmanlı devletinin toplumsal ve ekonomik yaşamında önemli bir yeri olan yapı, günümüzde de önemini korumaktadır. *Büyük çarşı* diye de bilinen Kapalıçarşı, birkaç bedestenin birleşmesinden oluşmuştur. İç bedesten (Bedesteni atik) ve Yeni bedesten (Bedesteni cedit), bu yapı topluluğunun en önemli bölümleridir. Mehmet II (Fatih) döneminde yaptırılan İç bedesten, iki dizi kalın ayağı bağlayan tuğla kemerlere oturan on beş kubbeyle örtülü, büyük, kâgir bir çarşıdır. İçte duvarlar boyunca çarşı esnafına ait, dolap ya da sandık denen odalar vardır (geçmişte devlet önde gelenlerinin ve zenginlerin değerli eşyaları ve paraları buralarda korunuyordu). Bedestenin dört kapısından biri üzerinde bir bizans arması görülür. İç bedesten'in D.'sunda yer alan Yeni bedesten, osmanlı mimarlığının ilk anıtsal yapılarındandır. Burada, "sandal" diye adlandırılan değerli kumaşlar dokunduğundan *Sandal bedesteni* diye de bilinir. Yapım tarihi tartışmalı olan bedesten (Mehmet II ya da Süleyman I dönemi), on iki kalın ayağa oturan yirmi kubbeyle örtülüdür. Kapalıçarşı'nın çekirdeğini oluşturan bu iki yapının çevresinde ahşap dükkânlar yer alıyordu. Önce bu dükkânlar ve aralarındaki yollar kâgir tonozlarla örtüldü, sonra da yan sokaklar kapatıldı. Kaynaklara göre, 30 700 m²'lik bir alanda 65 kadar sokak, iki bedesten, 4 399 dükkân, 2 195 dolap, 1 han, 1 cami, 10 mescit, 16 çeşme, 2 şadırvan, 1 sebil, 1 kuyu, 1 türbe, değişik esnaf gruplarının bulunduğu 24 han yer alıyordu. Sokakları örten sivri kemerli tonozlar, aralıklı yerleştirilmiş destek kemeriyle güçlendirilmiş, karşılıklı demir gergilerle bağlanmıştır. Hanlar, üretilen mala göre değişik adlar alıyordu (Paçavracı, Sarnıçlı, Çuhacı, Yağcı, Baltacı, Sorguçlu, Mercanağa, Perdahçı, Tarakçı, Zincirli, Keçeci vb.).

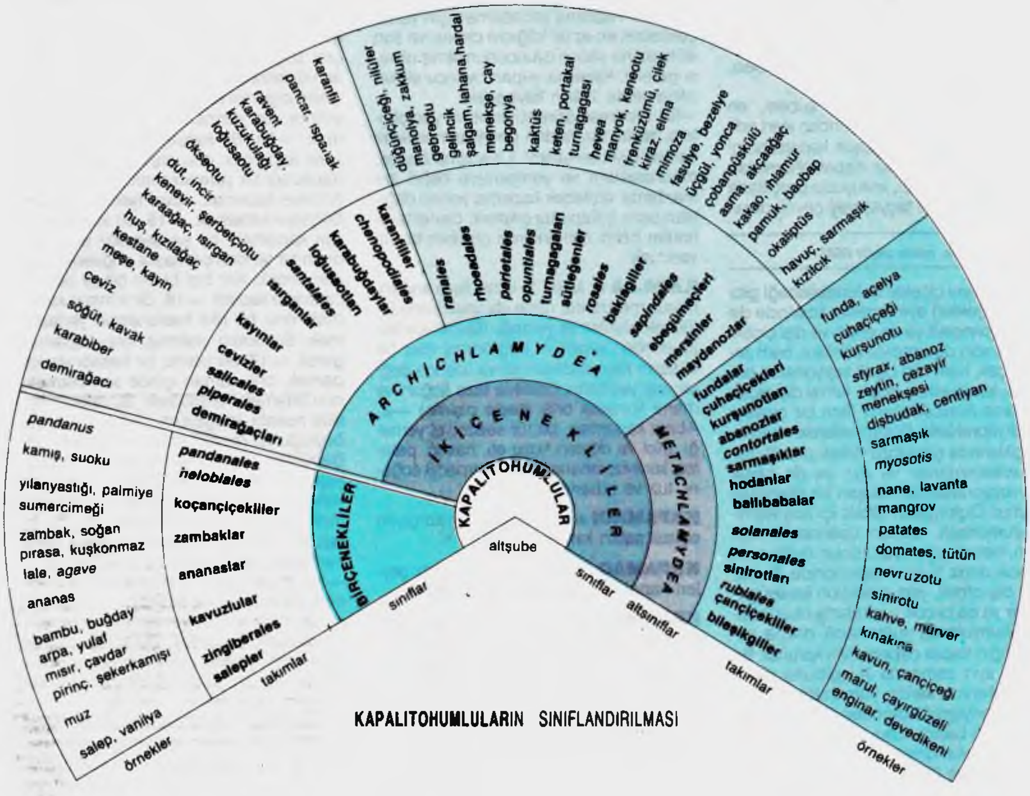
1701/1702'deki büyük yangından sonra Mustafa II, dükkânların kâgir tonozlarla örtülmesini emretmiştir; 1894 depreminde yıkılan yerler de Abdülhamit II tarafından onartılmıştır. Bu arada Nuruosmaniye camisi yönündeki kapının üzerine, hattat Sami Efendi'nin eseri olan yazı yerleştirilmiştir. Daha sonra çarşının sınırları daralmaya başlamış, Bat (Bit) pazarı, Sarnıçlı, Paçavracı, Alipaşa, Camili ve Yolgeçen hanları çarşı dışında kalmıştır.

1943 ve 1954'te yangın geçiren Kapalıçarşı, 1980'den sonra onarıldı, kalem işleri tümüyle elden geçirildi. Çarşının çeşitli yönlere açılan, sekizi ana kapı olmak üzere on sekiz girişi vardır. (→ Kayn.)

Günümüzde Kapalıçarşı, yaklaşık 40 000 m²'lik bir alan içinde İç bedesten, Sandal bedesteni (mezat salonu vardır), Ağa han, Evliya han, Cebeci han, Çukur han, Büyüksafran hanı, Küçüksafran hanı, Astarlı han, Zincirli han, Kuyumcular hanı, Çuhacılar hanı, Sıraodalar, Sorguçlu han, Kürkçüler hanı, Yolgeçen hanı ve Bodrum han'dan oluşur. 4 000 kadar dükkânda (kuyumcu, halıcı, çeşitli turistik eşya, derici vb.) yaklaşık 40 000 kişi çalışmaktadır. Ayrıca turistler için bir şark kahvesi vardır. Sabah 08.30'da açılan kapılar 19.00'da kapanmaktadır.

KAPALI İN mağarası, Isparta'nın 15 km K.'inde Bozanönü ovasının ortasında mağara, 1944'te Ş. A. Kansu tarafından bulundu ve araştırıldı. İki ana katmanın saptandığı mağarada, birinci katmanda klasik dönem seramikleri ele geçti. Üç evreli ikinci katmandaysa, Üst Yontmataş döneminin Aurignac kültürüne ait çakmaktaşından aletler, fosilleşmiş kemik parçaları bulundu. (→ Kayn.)

KAPALILIK a. **1.** Kapalı olma durumu. **—2.** Kavranması, anlaşılması güç bir yazının, sözün niteliği; ipham. **—3.** İçe dönük, güç ilişki kurulan bir kimsenin niteliği.
—Biyol. *Dışa kapalılık,* sınırlı bir biyotopta (ada, göl, mağara vb.) yer alan ve oradan çıkamayan bir canlı topluluğunun, biyosenozun, bir hayvan ya da bitki türünün durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ed. Bir yapıtın anlaşılmasını, okuyucuda bir özümseme çabası halinde getirmeyi amaçlayan özel biçimler yaratmaya yönelik sanat eğilimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sesbilg. Ses yolunun, bir ses biriminin çıkarılması sırasında gerçekleşen daralma derecesi. (Kapalılık, bir kapantılı ünsüz durumunda, kapanmaya değin gider.)
—Tıp. Vücutta doğal olarak açık olması gereken doğal bir yerin (ağız, burun, makat vb.) doğuştan kapalı olma durumu.
—Vet. *Anus kapalılığı,* domuz yavrusunda ve danada oldukça sık görülen hasta-



KAPALITOHUMLULARIN SINIFLANDIRILMASI

lık. (Tayda, köpek ve kedi eniğinde seyrek görülür. Yapay bir anus açmayı öngören cerrahi bir müdahaleyi gerektirir.) [Eşanl. APROKSİ.]

—ANSİKL. Biyol. Dışa kapalılık adalarda yaşayan ve yüzemeyen ya da uçamayan türlerde, su dışında, soluyamayan göl canlılarında, ışığa dayanamayan mağaracıl havyanlarda, yüksek yerlerde yaşayan ve sıcaktan korkan türlerde, hatta türlerarası hiçbir rekabete dayanamayarak benzer türler için elverişsiz ortamlarda toplaşan hayvanlarda ve bitkilerde görülür. Bu nedenle, "coğrafi" dışa kapalılık (fiziksel olarak aşılamayan engeller) "ekolojik" dışa kapalılıktan (türün alıştığı sınırların dışında az uygun ortam) ayrılır. Aşırı doğurganlığa bağlı olan dışa kapalılık, tüm patojen etkileriyle birlikte (besin, erimiş oksijen eksikliği [balıklar], zehirli artıkların birikimi, vb.) aşırı nüfus artışına yol açar Doğurganlık azalması, bireylerin boyca küçülmesi, fizyolojik ya da biçimsel uyum, hatta başka yerlere göçme (göçmen çekirge, lemming) yoluyla bir dengelenme sağlanır. Yalnız az sayıda türün katlanabildiği dışa kapalılık ada ve göllere, büyük ölçüde yerleşiklik kazandırır, yani her izolaya özgü bir flora ve faunanın oluşmasına yol açar.

—Ed. Edebiyatta kapalılık, birtakım gösterge ve simgelere dayanarak bir anlam oluşturmak demektir. Bu anlam, ancak yazarın anlatım kodunu öğrendikten, hatta benimsedikten sonra anlaşılır. Bu kod, Marsilio Ficino'nun (1433-1499) bir bütün halinde derlediği, tam anlamıyla kapalı bazı kuramlardan kaynaklanabileceği gibi, kendi çözme kurallarını kendisi saptayan bir şiir dilinden de oluşabilir. Böylece kapalılık, bir yandan okurları aydınlatma savındaki mistik eğilimli yapıtların -ortaçağ alegorileri-, öbür yandan da sanat yaratısına herkesçe bilinen alışılmış anlam karşısında mutlak bir bağımsızlık sağlamayı amaçlayan yapıtların niteliğini oluşturur. Simgecilerin ve Mallarmé'nin temsil ettiği bu eğilim, XX. yy.'da Valéry ve Saint -John Perse ile sürdü ve Arturo Onofri nin (1885-1928) etkisiyle, Campana, Ungaretti ve Montale gibi italyan şairlerince bir şiir sanatına dönüştürüldü.

KAPALITOHUMLULAR a. Yumurtacıkları kapalı bir boşluk (yumurtalık) içinde bulunan ve büyük ya da orta boy kara bitkilerinin büyük çoğunluğunu kapsayan çiçekli ve tohumlu bitkiler altşubesi. (Bil. a. *angiospermae.*)

—ANSİKL. Tohumlu bitkiler şubesi, en başta çiçek yapısıyla birbirinden ayırt edilebilen iki altşubeden oluşur: kapalıtohumlular ve açıktohumlular. Kapalıtohumlularda üreme organları, koruyucu parçalarla (çanakyaprak ve taçyaprak) çevrili olsun

Bk. resim sayfa 6327

olmasın, aynı çiçekte bulunabileceği gibi (erdişi çiçekler) ayrı çiçekler üzerinde de olabilir (bireşeyli ya da erkek ve dişi çiçekler). Bu son durumdaki bitkilere, hem erkek çiçek, hem dişi çiçek taşıyorlarsa *birevcikli*, kimisi erkek çiçek, kimisi dişi çiçek taşıyorsa *ikievcikli* denir. Tam bir çiçekte çanakyapraklarla taçyapraklardan başka, başçıklarında çiçektozu (erkek protal) üreten *erkekorganlar* ve ayrı ya da bitişik meyveyapraklardan oluşan bir *dişiorgan* bulunur. Dişiorganın alttaki içi boş kısmına *yumurtalık*, bunun üzerindeki ince uzun kısma *boyuncuk*, onun üstüne de *tepecik* denir. Yumurtalığın içinde, her biri bir dişi protal, yani *embriyon kesesi* içeren bir ya da birçok yumurtacık oluşur. Kapalıtohumlularda yumurtacık daima yumurtalığın kapalı çeperleriyle korunur. Bu grupta aynı zamanda iki yumurta veren çifte döllenme vardır; yumurtaların birinden embriyon, öbüründen albumen denen yedek besidokusu oluşur. Döllenmeden sonra yumurtacık tohuma ve yumurtalık meyveye dönüşür. Kapalıtohumluların ikincil odununda tam damarlar, ama çok az trakeit* bulunur; açıktohumlulardaysa tersine ikincil iletim damarlarının hemen hemen tamamı trakeitlerden oluşur. Kapalıtohumlular, tohumdaki çenek sayısına göre iki sınıfa ayrılır: birçenekliler (buğday, zambak, palmiye) ve ikiçenekliler (meşe, papatya, nane, bezelye); bu iki sınıf arasında daha başka önemli karakter ayrılıkları da vardır.

KAPALİKALAR, şiva kökenli hindu çilecileri adlandırmak için kullanılan sanskritçe sözcük (kafatası taşıyan anlamına gelen *kapalin*'den). *Kalamukhalar*'la bir tutulan kapalikalar'ın kafatasından içki içmek, ceset yemek, ölülerin yakıldığı yerlerde dolaşmak vb. gibi töreleri vardı. Kökenleri çok eskilere uzanırsa da, tüm Hindistan'a yayılmaları X. ya da XI. yy.'a rastladı. Kapalikalar'ın çağımızdaki uzantıları olan *aghorapanthi*'ler geçen yüzyılda bile hâlâ çok etkindiler.

KAPAMA a. **1.** Kapamak eylemi. **—2.** *Esk.* Giysi, özellikle de takım elbise. **—3.** Kapatma, metres. **—4.** *Kapama baha*, resmi dairelerde verilen giyecek bedeli (esk.).

—Bes. san. Konservecilikte madeni bir kabın kapağının sızdırmaz biçimde kapatılması işlemi. || *Kapama makinesi*, doldurulduktan sonra konserve kutularını sızdırmaz ve hava geçirmez biçimde kapamaya yarayan makine.

—Cerr. Doğal bir açıklığın kenarlarını (örneğin göz kapakları, dudaklar) birbirine yaklaştırma işlemi.

—Metalürj. *Kalıp kapama*, metalin dökülmesinden önce bir döküm kalıbının çeşitli bölümlerini birleştirme. (Bu bölümler birleştirilmeden önce kurutulur; maçalar uygun bir biçimde yerleştirilir ve kamalanır. Daha sonra kalıbın kapalı olup olmadığı kontrol edilir, gereksinime göre döküm hazneleri yerleştirilir ve kalıp metal dökümü sırasında üst bölümlerin kalkmasını önlemek için yüklenir ya da sıkıştırılır.)

—Oy. Altmışaltı oyununda, rakibi kâğıt çekmeden oynamak ve istenen renkte kâğıt vermek zorunda bırakmak üzere uygulanan oyun biçimi. (Elindeki sayılarla ve karşıdan alacaklarıyla 66 sayıyı tamamlayacağına inanan oyuncu "kapalısın" diyerek rakibine kâğıt çekmeden oynamayı önerir. Kapama yapabilmek için yerde çekilecek en az iki kâğıdın olması ve son eli kapama yapan oyuncunun almış olması gerekir. Kapama yapan oyuncu eli kazanamazsa 2 sayı kaybeder.)

—Tar. Medrese öğrencilerine ve yeniçerilere devlet tarafından belirli zamanlarda verilen giyecek takımı. || *Kapama bedeli*, medreselilere ve yeniçerilere belirli zamanlarda verilecek kapama yerine dağıtılan para. || *Kapama çıkmak*, devlet tarafından belirli zamanlarda giyecek takımı verilmek.

KAPAMA a. Mutf. **1.** Üzeri taze soğan, marul, maydanoz, nane vb. yeşilliklerle örtülerek pişirilen et yemeği. (Genellikle kuzu etinden yapılır. İri doğranmış etler bir iki taşım kaynatıldıktan sonra üzerine doğranmış yeşillikler, özellikle taze soğan ve marul konarak orta ateşte pişirilir.) **—2.** *Abant kapaması*, bir tür sebzeli et yemeği. (Kol ve döşten kuzu eti, havuç, patates, kereviz, lahana, pırasa, arpacık soğanı, tuz ve biberle hazırlanır.)

KAPAMACI a. *Esk.* Her türlü hazırgiyim eşyası satan kimse.

KAPAMAÇ a. Kilit, sürgü, toka vb. şeyleri kapalı tutmayı sağlayan düzenek.

KAPAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi kapamak*, onun bir ya da birkaç öğesini, hiçbir aralık, boşluk, açıklık kalmayacak biçimde katlamak, bir araya getirmek: *Gözlerini, avuçlarını kapamak. Cep çakısını kapamak. Kitaplarınızı kapayın, sınav yapacağım. Zarfı kapamak.* **—2.** *Bir şeyi (+ tümleç) kapamak*, bir şeyi başka bir şeyle örtmek, görülmez duruma gelmesini sağlamak; onun üzerine bir örtü çekmek: *Ansızın yağmur bastırınca pamuk balyalarının üstünü brandayla kapadılar. Yakasındaki yırtığı bir atkıyla kapamak.* **—3.** *(Bir kapama düzeneğini) kapamak*, onu işlevini yerine getirecek, içeriden dışarıya ya da dışarıdan içeriye geçişi engelleyecek biçimde çalıştırmak: *Kapıyı, pencereyi kapamak. Camı kapa, çok rüzgâr var.* **—4.** *Bir açıklığı, bir geçişi, bir yeri* (tümleç +) *vb. kapamak*, içerisiyle dışarısı arasındaki geçişi, görüşü vb. olanaksız kılacak bir kapama düzeneği yerleştirmek, bu düzeneği çalıştırmak: *Koridorun sonunu duvarla kapamak. Perdeleri kapamak.* **—5.** *Bir kabı (bir şeyle) kapamak*, bir kabın bir tabağın üstüne, üstündeki açıklığı örtecek bir şey, kapak koymak: *Bir tencereyi kapamak. Yemeğin soğumaması için tabağı kapamak.* **—6.** *Bir yeri, bir yolu, bir geçidi (bir kimseye, trafiğe vb.) kapamak*, oraya girişi yasaklamak; bir şeyden söz ederken geçişi engellemek: *Yıkım nedeniyle caddeyi 9.00-18.00 arasında trafiğe kapamak. Sınırı kapamak. Arabanı çek, yolu kapıyorsun. Toprak kayması yolu kapadı.* **—7.** *Bir mağazayı, bir kuruluşu, bir hizmet yerini, bir etkinlik alanını vb. kapamak*, oradaki etkinliği geçici olarak durdurmak (çalışma saatlerinin sona ermesi, dinlenme tatil vb.) ya da tümüyle son vermek: *Mağazayı yaz dönemi nedeniyle on beş günlüğüne kapadılar. Yeterli sayıda öğrenci olmadığı için köy okulunu kapayacaklarmış. Kuyuyu, maden ocağını kapamak.* **—8.** *Bir yeri, bir geçişi, kapamak*, bir yerin, bir geçişin kullanımını, duruma göre, önüne duvar örerek, oradaki kapıyı kilitleyerek engellemek: *Büyük bir evde yalnız yaşadığından odaların çoğunu kapamıştı. Bu yıl yazlığı erken kapadık.* **—9.** *Bir aygıtı, tesisatı kapamak*, işleyişini durdurmak: *Televizyonu, radyoyu kapamak. Suyu, elektriği kapamak.* **—10.** *Bir şeyi kapamak*, bir kimseyle, bir şeyle başka bir kimsenin, şeyin arasına girerek onun görülmesine engel olmak; görüşü engellemek, kesmek: *Alnına düşürdüğü perçem yara izini kapıyordu. Önümü kapıyorsun, onu göremiyorum. Güneşi kapayan bulutlar.* **—11.** *Bir çukuru, oyuğu vb. kapamak*, içini doldurmak; üzerini örtmek: *Ölüyü yerleştirdikten sonra mezarı kapamak. Badanadan önce delikleri kapamak.* **—12.** *Bedeni, bedenin bir bölümünü kapamak*, bir bölümü örtmek: *Saçını, başını kapamak. Bu bölgede kadınlar yüzlerini bile kaparlar* **—13.** *Bir basın -yayın organını kapamak*, basımına ve yayımına son vermek ya da onu yasaklamak. **—14.** *Bir kimseyi, bir hayvanı (bir yere) kapamak*, onu istediği zaman çıkamayacağı bir yere koymak: *Bir tutukluyu hücreye kapamak. Aslanı kafesindeki özel bölmeye kapamak.* **—15.** *Bir kimseyi, bir yeri kapamak*, bir şeyden söz ederken, onun bir yerden çıkmasını engelleyici neden olmak: *Kar bizi bütün bir ay boyunca evlere kapadı.* **—16.** *Bir kimseyi kapamak*, onu bir akıl hastanesine yerleştirmek: *Bu adam delirmiş, onu kapamak gerek.* **—17.** *Bir borcu, bir hesabı vb. kapamak*, ona zaman içinde son vermek, onu ödemek, karşılamak: *Bu taksitle birlikte hesabı kapıyorum.* **—18.** *Bir açığı, boşluğu vb. (soyut) kapamak*, gerekli değişiklikleri yapıp önlemler alarak bir boşluğun, bir eksiğin, bir açığın vb. ortadan kalkmasını sağlamak: *Bütçe açığını kapamak için yeni vergiler konulacak. Bu kitap, bir boşluğu kapayacak. Biraz çaba harcasan, arkadaşlarınla arayı kaparsın.* **—19.** *Bir şeyi (eylem) kapamak*, durdurmak, bitirmek, sona erdirdiğini açıklamak; ondan artık söz etmemek: *Bir tartışmayı, bir oturumu kapamak. Bu konuyu lütfen kapayalım, çünkü sinirlerim bozuluyor.*

—Cerr. Cerrahi ya da kaza sonucu oluşan bir yarayı dikmek.

—Elektrotekn. *Anahtarı kapamak*, akım geçişini sağlamak için düğmesini çevirmek. || *Devreyi kapamak*, sözkonusu devreden akım geçişini sağlayan sü-

rekli, iletken bir bağlantı kurmak.
—İnş. *Tonozu kapamak,* tonozun kilittaşını yerine koymak.
—Kuyumc. Bir kalıp parçasını çekiçle daraltmak.

◆ **kapanmak** dönşl. f. **1.** *Bir yere kapanmak,* kapalı bir yere çekilerek dış dünyayla bağlantılarını kesmek: *Günlerdir odasına kapandı, kimseyle görüşmek istemiyor. Kütüphaneye kapanıp ders çalışmak.* **—2.** Bir kimseden söz ederken, yüzü bir yere gelecek biçimde eğilmek: *Masaya kapanmış ağlıyordu. Dizlerine kapanıp yalvardı.* **—3.** Bir yara sözkonusuysa, iyileşmek: *Aldığı yaralar bir türlü kapanmak bilmiyor.* **—4.** Göz sözkonusuysa, herhangi bir dış etkiyle gözkapağı şişerek göz merceğini örtmek ya da görme fonksiyonunu yitirmek: *Gözkapağında arpacık çıkınca, sağ gözü kapanmış. Gözleri tamamen kapanmış, artık göremiyor.* **—5.** Gökyüzü sözkonusuysa, bulutlanmak kararmak: *Hava iyice kapandı, yağmur boşanacak.*
—Spor. Boksta, rakibin yumruklarından korunmak için gard alarak hücumu düşünmeden savunma yapmak. ‖ Değişik sporlarda savunmayı güçlendirmek.
—Spor ve Oy. *Oyunda kapanmak,* bir oyuncudan ya da bir takımdan söz ederken, hücum yapmayı düşünmeden, yalnızca savunma yapmak.

◆ **kapanmak** dönşl. f., edilg. f. **1.** Bir kapama düzeneğinden söz ederken, kapalı bir duruma gelmek ya da getirilmek: *Pencere rüzgârdan kapandı. Kapı iyi kapanmamış.* **—2.** (*Bir şeyden*) *kapanmak,* kapalı, geçit vermez bir duruma gelmek ya da getirilmek: *Kardan bütün yollar kapandı.* **—3.** Bir çukurun, bir oyuğun içi dolmak ya da doldurulmak, üzeri örtülmek: *Bütün çukurlar kapanmış.*

◆ edilg. f. **1.** Bir kurumun, bir kuruluşun, bir mağazanın vb. etkinliği geçici ya da sürekli olarak durdurulmak: *Okullar kapandı. Ekonomik bunalım nedeniyle birbiri ardına kapanan işyerleri. Burada bir sinema vardı, ama kapanmış.* **—2.** Bir eylemden söz ederken, durmak, durdurulmak, bitirilmek, artık söz edilmemek: *Tartışma burada kapansın lütfen. Bu konu artık kapandı.*

KAPAMAK a. Bir şeyin üstünü örtmekte kullanılan şey.

KAPAN a. **1.** Hayvanları yakalamak için kullanılan ve hayvanın ayağının değmesiyle çalışan aygıt, tuzak: *Fare kapanı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kimi deyimsel kullanımlarda, hile, düzen ya da bir kimsenin içinden çıkamadığı genellikle çelişkili ve zorlayıcı durum. **—3.** *Kapan kurmak,* bir hayvanı yakalamak için kapan hazırlamak. ‖ *Kapana düşmek, kapana girmek, kapana tutulmak, kapana yakalanmak, kapana kısılmak,* bir kimsenin hile ve düzeni ile kolayca kurtulunamayacak güç ve kötü bir duruma düşmek. ‖ *Kapana düşürmek, kıstırmak,* hile ve düzene başvurarak yakalamak, ele geçirmek. ‖ *Kapana sıkıştırmak,* bir kimseyi zor bir duruma düşürmek: *Sorularımla onu kapana sıkıştırmıştım, hiçbirine yanıt veremiyordu;* hile ve düzenle birini yakalamak, ele geçirmek.
—Arıc. *Erkek arı kapanı,* arı kovanlarında uçma deliğinin önüne konulan ve erkek arıların (bazı durumlarda yabani arıların) kovana giriş çıkışını engelleyen, fakat işçi arıların girip çıkmasına engel olmayan aygıt. ‖ *Polen kapanı* → ÇİÇEKTOZU TUZAĞI*.
—Avc. Ağırlık etkisiyle aşağı çöken tahta ilkesine dayanan ve kuş tutmak için kullanılan tuzak.
—Çevrebil. *Hidrokarbür kapanı,* denizin yüzeyindeki hidrokarbürleri ayırmaya ve toplamaya yarayan düzenek.
—Denizc. *Gomina kapan,* demir ırgatlarının, zincir baklalarının yapısına uygun yuvalar içeren bölümü; ırgat virada çalışırken zincir baklaları bu yuvalara oturarak zincirliğe alınır.
—Metalürj. Bileziklerle korunan metal bir çubuktan oluşan ve ucunda sıvı metalle dolu bir potanın ya da haznenin tabanındaki boşaltma deliğini tıkamaya yarayan ateşe dayanıklı bir tapanın bulunduğu hareket ettirilebilir düzenek.
—Petr. san. *Kapan bozmak,* hazne kayaç içindeki akışkanı devinimli duruma getirmek.
—ANSİKL. Yapım teknikleri, kullanıldığı doğal çevreye ve yönelik olduğu hayvana bağlı olarak değişen birçok kapan tipi vardır. Başlıcaları: avları ipler içinde ya da hareketli bir düğüm içinde yakalayan ilmik tuzakları; çalışmaya başlaması hareketli bir bölümün düşmesine yol açan kapanlar; daha çok Afrika ve Sibirya'da kullanılan yaylı kapanlar; hayvanı canlı yakalama olanağı veren kapanlar (kafesler ya da her boyutta kutular); karada ya da suda yapılan çitler; karada kullanılan ağlar (hareketli ya da hareketsiz ağlar); sabit ya da hareketli (düşey ya da dikey hareket edebilen) su ağları (serpme, çökertme, vb. ağları); vb.
—Yerbil. ve Petr. san. Tortul bir havzanın jeolojik katmanlarının düzeninde görülen bir tür bozukluk; özellikle hazne-kayaç -örtü-kayaç ikilisini etkiler, ikincil taşınmanın durmasına yol açar ve hidrokarbonların bir yatakta birikmesine neden olur. (Hazneyle örtüyü birbirinden ayıran yüzey aşağıya doğru içbükey olduğunda kapan vardır ve bu içbükeyliğin oku, kapanın kapanışı olarak tanımlanır. İki tür kapan görülür: tektonik biçim değiştirmelere bağlı yapısal kapanlar [antiklinal, kırık, tuz kubbesi] fasiyes değişimlerinden [kumtaşlı yapılar, karbonatlı resifler, geçirgenlik kaması] ya da uyumsuzluklardan [aşınma kaması, örtülü engebe] kaynaklanan stratigrafik kapanlar.)

KAPAN a. (fars. *kepan,* ar. *ḳabbān'*dan). **1.** Esk. Ağır yük tartmaya yarayan büyük terazi, kantar. **—2.** Bu kantarın bulunduğu yer, pazar yeri, çarşı, hal: *Un kapanı. Yağ kapanı.*
—İkt. tar. Osmanlılar'da, yiyecek ve giyecek maddelerinin satıldığı toptancı pazarı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kapan hacıları,* gemilerle İstanbul'a mal getiren tüccarlara verilen ad. (1790'da, bu ticaret kurallara bağlanarak Osmanlı devleti sınırları içinde ticaret yapanlara Hayriye* tüccarı, Avrupa ile ticaret yapanlara da Avrupa* tüccarı denildi ve bunlara bazı ayrıcalıklar tanındı.) ‖ *Kapan taciri,* yağ ve bal kapanlarındaki büyük tüccarlara verilen ad. (Kapan ruhsatı, önceleri yalnızca müslümanlara verilirken, Tanzimat'tan sonra müslüman olmayanlar da bu ticareti yapabilmeye başladılar.)
—Kur. tar. *Kapan naibi,* İstanbul'daki zahire esnafının denetlenmesiyle görevli memura verilen ad. (Doğrudan İstanbul kadısına bağlı olarak çalışırlardı.)
—ANSİKL. İkt. tar. Satılan malların adlarıyla da (yağ kapanı, un kapanı, bal kapanı, vb.) anılan kapanlar İstanbul'un alınışından sonra kurulmuştur. İstanbul'a dışardan gelen mallar, önce kapanlara getirilir, İstanbul kadısının, "naip" adı verilen bir vekilinin gözetiminde işlemler yapılır, malların dağıtımı sırasında Kapan kâtibi ile Esnaf kethüdası, Yiğitbaşıları ve kapanın ihtiyarları da hazır bulunurdu. Kapanlara getirilen mallar dağıtılmadan önce saray için gerekli malzeme ayrılır, daha sonra ihtisap, imaliye, ruhsatiye, resm-i munzam vb. adlarla, devlet adına vergi alınır ve her mal için narh saptanırdı.

KAPAN ya da **KAPANCA** a. Fideleri özellikle tütün fidelerini soğuktan korumak için üstlerine örtülen hasır, ot ya da kamıştan örtü.

KAPANCA a. (türkç. *kapan* ve fars. *-çe; kapançe'*den). **1.** Küçük kapan, kuş tuzağı. **—2.** Hile, düzen.

KAPANCA → KAPAN.

KAPANCI a. Eskiden yiyecek maddelerinin tartıldığı resmi kantarın başında bulunan kimse.

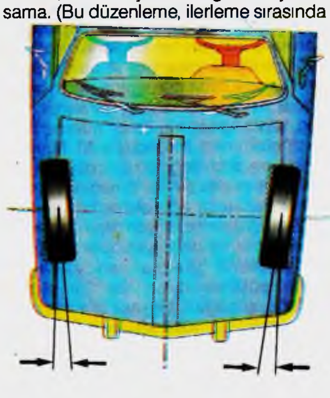
KAPANCI (Faiz), türk besteci (Selanik 1871 - İstanbul 1950). Önce piyano ve batı müziği dersleri aldı. Sonra Selanikli Ahmet Bey'den ut öğrendi. İstanbul'a yerleşti, Udi Nevres Bey'le dostluk kurdu. Peşrevler, sazsemaileri ve şarkılar besteledi. En ünlü şarkıları: *Bu sabah bağda erken* (uşşak), *Büklüm büklüm sırma da saçın Eminem* (hüzzam), *Gel güzelim Çamlıca'ya bu gece* (nihavent).

KAPANCILIK a. Vahşi hayvanları kapanla yakalama. (Kapan, özellikle kürk hayvanlarını yakalamak için kullanılır.)

KAPANEUS. Yun. mit. Thebai'yi kuşatan argoslu yedi komutandan biri. Yaman ve cesur bir asker olan Kapaneus, Thebai surlarına tırmandı, ancak Zeus'un yıldırımından kurtulamadı.

KAPANIK sıf. **1.** Açık olmayan, kapanmış olan şey için kullanılır: *Kapanık gözlerini aralamak.* **—2.** Sıkıcı, iç karartıcı yer için kullanılır; bunaltıcı, kasvetli: *Kapanık bir ev.*
—Ed. *Kapanık uyak,* halk şiirinde güç bulunabilecek uyaklara verilen ad. (Atışmalarda karşılaşan halk şairlerinin kolayca bulamayacağı bu nitelikteki uyaklar özellikle seçilirdi.)

KAPANIKLIK a. Kapanık olma durumu.
—Oto. *Tekerlek kapanıklığı,* klasik bir ön takımın devindirici olmayan ön tekerleklerinde, ilerleme yönünde görülen yakınsama. (Bu düzenleme, ilerleme sırasında



bir otomobilin tekerleklerindeki kapanıklık

tekerleklerin koşutluğunu sağlar, aksi durumda tekerlekler açılma eğiliminde olacaktır. Tekerlek jantları arasında ölçülen uzaklık tekerleklerin önünde arkaya göre 1 ile 4 mm daha küçüktür. Buna karşılık, kimi devindirici ön tekerleklerde hafif bir açıklık olmalıdır.)

KAPANIM a. Psik. Öznenin dış dünyayla ilişkiyi reddederek kendi iç dünyasına kapanması. (Eşanl. AUTİSMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Mad. oc. *Kapanım yatağı,* cevherin yığınlar, damarlar halinde değil, içkökenli kayaç içinde serpiştirilmiş olarak bulunduğu yatak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mad. oc. *Kapanım yatakları.* Bu yatakların cevher oranı çok düşüktür; Güney Afrika'daki elmaslı bacalarda ve Ural sıradağlarındaki platin yataklarında olduğu gibi, ancak çok değerli mineraller içerdikleri zaman işletilirler. Çözülme, daha sonra alüvyonlanma ya da ayrışma (örneğin işletilebilir garnierite dönüşen nikelli peridodit) sonucu doğal olarak gerçekleşen ikincil bir zenginleşme, bir kapanım yatağının az değerli minerallerini işletmeye olanak verebilir.
—Psik. 1911'de E. Bleuler'in önerdiği kapanım kavramının kaypaklığı, psikoz kavramıyla olan bağlantısından ileri gelir. Bu nedenle sözkonusu kavram, çocukluk psikozları üzerindeki düşüncelerin gelişiminin odak noktasında yer alır. Yazarlara göre kapanım ya nozografik bir özlük ya da



Turan **Kapanlı**

psikopatolojik yapıda bir belirti ya da sorun olarak ele alındı. L. Kanner 1943'te çocukluk kapanımını, birinci yıldan sonra gözüken ve çocuğun hem dünyaya, hem de aynadaki görüntüsüne karşı ilgisizliğiyle, çakıltaşı, sicim vb. nesnelere yönelik basmakalıp jestler ve oyunlarla ortaya çıkan ender nozografik özlük olarak betimledi. Kapanımlı çocuk, ötekilerle ve gerçeklikle iletişim kurmaya çalışmaz. Açıkça saplantılı bir nitelik taşıyan bütün uğraşları, özdeş, benzer uğraşlardır. Konuşmaya başladığında dil her zaman bozuktur ve hiçbir iletişim amacı gütmez. "Ben" ve "evet" sözcüklerine yer vermeyen bu dilin bütün özelliği, "ben" sözcüğünü kullanmamayı, bu sözcüğü yok saymayı amaçlayan kuruluşlar olarak gözükür.

Bu klinik tablo dışında, kapanım teriminin anlamı gittikçe genişledi ve erken çocukluk (5 yaş öncesi) psikozları alanını da kapsadı. Yazarlara göre (F. Tustin, L. Bender ve M. Mahler), kişiliğin erken bozulmasına bağlı yetersiz biçimlerle, örneğin ansefalitten ileri gelen ikincil biçimler arasında bir ayrım yapıldı. Gerilikle birlikte fark tanısı, ortaya genellikle bir sorun çıkardı. Özellikle M. Mahler'e göre kapanım, yaşamın ilk haftalarının normal bir evresi, analık ilkesinin bilincinde olmayan mutlak birincil narsisizm evresiydi. Kapanımlı çocuğun bu aşamasında bir takılma ya da gerilemeden söz edilebilir mi?

B. Bettelheim gibi, bir kurumda kapanımlı çocukların bakımını üstlenmeye girişen öteki yazarlara göre kapanım, çevresinin, özellikle de annesinin sadik isteklerini çözen çocuğun özerk bir tepkisiydi. Canlılarla kurulan her bağlantı, yıkıcı bir bağlantı olarak yaşanıyor ve bu da kapanımı bir savunma durumuna getiriyordu. Çocuk dünyayı zamandışı, cansız bir me kân, kendi vücudunu da bir makine haline dönüştürmek zorundaydı. M. Mannoni'ye göre, ana isteğinde bu çocuğun ancak kısmi nesne olarak, örneğin yalnızca doldurulacak bir ağız olarak bir yeri vardı ve dolayısıyla ne isteyen özne olarak kabul edilebilir, ne de isteyen özne olarak ortaya çıkabilirdi. Yalnızca "sen" ya da "o" olarak adlandırılabilen "ben"in. sürekli yokluğu, çocuğun, bir yasa durumundaki babanın* adı yüzünden kendi "ben"ini ben-olmayandan ayıramadığını gösteriyordu. Oidipus üçgeni gerçekleşmiyor, çocuk söylemin öznesi olamıyordu. Dilde ortaya çıkamadığı için de, kişisel bir simgeleştirmeye girişiyordu.

Erginde kapanım, Bleuler'den başlayarak, klinik düzeyde büyük şizofreni* belirtilerinden biri olarak görüldü. H. Ey ve fransız psikiyatri okuluna göre kapanım, yalnızca gerçeklikle olan dirimsel ilişkinin yitirilmesi olmakla kalmıyor, ayrıca ve özellikle, şizofrenin paranoyit sanrılı hezeyan çekirdeği çevresinde, içine kapalı bir dünyayı yeniden kurması anlamına da geliyordu; bu da şizofreninin olumlu yönüydü. Çocukluk kapanımının birçok özelliğiyle erginlerde de karşılaşılır. Şizofrenlerin psikanaliz yoluyla tedavi etmek için yapılan denemelerde (H. Rosenfeld) kapanım, hastanın nesnelerle olan ilişkilerinde geriye çekilerek uyguladığı bir tür savunma olarak ortaya çıkar; bu savunma bir yandan parçalanmış ve bölünmüş, düşman ve korkutucu olarak algılanan dış dünya korkusunu, bir yandan da dürtülerin serbest bırakılmasının yol açabileceği dış ya da iç patlamalar tehlikesini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Öznenin yabancılaşıp kendini yitirmesine yol açan bir narsis onarım girişimi sözkonusudur. Kapanım süreci, bölünmüş (R. Laing) ve ayrılmış bir benin, parçalanmış bir vücut imgesinin savunma mekanizması olarak görünür. Bu da, S. Freud'un psikozların özgün bir savunma mekanizması olan gerçekliğin yadsınmasını tanımlamak için yaptığı araştırmaya yaklaşır.

KAPANIŞ a. **1.** Kapanmak eylemi ya da biçimi: *İşyerinin kapanışı çalışanları güç durumda bıraktı.* **—2.** Bir işyerinde, kurumda, kuruluşta düzenli aralıklarla süren etkinliğin bitimi: *Bankanın kapanış saati. Okulların kapanışı.* **—3.** Sergi, yarışma, şenlik vb. etkinliklerin bitimi; bu nedenle yapılan tören, konuşma vb.: *Serginin kapanışı. Akdeniz oyunları'nın kapanışı çok görkemli oldu.*

—Ceb. *Değişmeli bir* k *cisminin cebirsel kapanışı, k* nın, yaklaşık bir eşyapı uygulamasına, cebirsel olarak kapalı ve tek K genişlemesi. ($k[x]$ in $k[x]$ üzerinde indirgenemez, n nci dereceden her $f[x]$ polinomu, K$[x]$ içinde indirgenemez polinomlar çarpımı biçiminde çarpanlara ayrılır.) || *Sıralı bir* E *kümesinin kapanış uygulaması,* E den E içine tanımlanmış, genişletici, eşkuvvetli ve izoton uygulama.

—Mant. *Bir yüklemler hesabı formülünün kapanışı,* bütün değişkenleri niceleyerek elde edilen formül. [$F(x_1,...,x_n)$ formülünün *tümel* kapanışı $\forall x_1 ... \forall x_n F(x_1, ..., x_n)$ ve *varoluşsal* kapanışı $\exists x_1 ... \exists x_n F(x_1, ..., x_n)$ dir. Bir formülün kapanışı, kapalı bir formüldür.]

—Topol. *Bir topolojik uzayın bir* A *parçasının kapanışı,* göz önüne alınmış altkümeyi içeren bütün kapalıların kesişimi. (Bir A parçasının kapanışı, kendi $\bar{A}$ yapışmasına eşittir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Topol. Kapanışın birkaç özelliği şunlardır: 1. $\bar{\bar{A}} = \bar{A}$; 2. I sonlu ya da sonsuz herhangi bir küme ise,

$$\bigcup_{i \in I} \bar{A}_i \subset \overline{\bigcup_{i \in I} A_i}$$

elde edilir (sonlu I için eşitlik vardır); 3.

$$\overline{\bigcap_{i \in I} A_i} \subset \bigcap_{i \in I} \bar{A}_i$$

(I nin sonlu olması halinde bile eşitlik genellikle yanlıştır); 4.

$$\overline{\prod_{i \in I} A_i} = \prod_{i \in I} \bar{A}_i$$

(i sonlu ya da sonsuz olabilir).

KAPANİ (Osman), türk siyaset adamı (İzmir 1915 - *ay. y.* 1981). Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Demokrat parti'nin (DP) İzmir' de kuruluşunda görev aldı. *Demokrat İzmir* gazetesinin başyazarlığını yürüttü. Demokrat parti'den TBMM'ye girdi (1950 -1960). Üçüncü Adnan Menderes hükümetinde Devlet bakanı olarak görev yaptı (1954-1955). 27 Mayıs 1960 devrimiyle milletvekilliği son buldu. Yassıada' da yargılandı, 5 yıl ağır hapse mahkûm oldu. Daha sonra çıkarılan aftan yararlanarak salındı, avukatlık yaptı.

KAPANİ (Münci), türk hukukçu (İzmir 1921). Galatasaray lisesi'ni, Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Cenevre'de doktora yaptı (1948). Ankara Hukuk fakültesi' nde asistan (1949), doçent (1954) oldu. Siyasal nedenlerle öğretim üyeliğinden ayrıldı (1956), bir süre avukatlık yaptı. 1960'ta fakültedeki görevine döndü. 1961 anayasası'nı hazırlayan komisyonda görev aldı ve Kurucu meclis üyeliği yaptı. Kamu hukuku profesörü oldu (1964). Bazı yapıtları: *Kamu hürriyetleri* (1964), *Politika bilimine giriş* (1975), *İnsan haklarının uluslararası boyutları* (1987)

KAPANİÇE a. (*kapanmak*'tan [?]). Esk. giy. **1.** Padişahların ve yüksek dereceli devlet görevlilerinin giydiği kolsuz, devrik ve geniş yakalı kürk. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kapaniçe yakalı ferace,* bedeni kumaştan, yakası kapaniçe yakası biçiminde kürkten yapılmış ferace. (Yeniçeri ağalarının günlük giyimde kullandıkları bu giysi, törenlerde giyilmezdi.)

—ANSİKL. Kapaniçenin kolları omuz üzerine 4-5 parmak düşecek biçimde yapılır, buraya aynı kürkten fırdolayı bir parça geçirilirdi. Yakanın altında, sırt üzerinden hemen hemen yere değin uzanan iki kolanı vardı. Bunlar kolda taşınır ya da serbest bırakılırdı; genellikle kapaniçenin yapıldığı kürkten olur, bazen de kumaştan yapılıp kenarına kürk geçirilirdi. Padişahların giydiği kapaniçeler, çoğunlukla siyah tilki kürkündendi ve içi seraser* adı verilen sırma işlemeli ipekle astarlanırdı. Kabı atlastan olur, düğmeleri değerli taşlardan yapılırdı. Göğsü değerli taşlarla süslü olanları da vardı; padişah bunu törenlerde giyerdi. İki taraftan çapraz kaytanlarla önü kapatılırdı. Bazı durumlarda padişah tarafından Kırım hanına ya da Eflak, Boğdan beylerine kapaniçe giydirildiği de olurdu. Sadrazamlara padişah önüne çıkacağı zaman, bazı hallerde, geçici olarak, padişahın kapaniçelerinden giydirilmesi de âdettendi. Beylere giydirilen kapaniçeler padişahınki kadar değerli değildi. İçleri kadifeyle kaplanırdı. Yüksek dereceli devlet memurları da kapaniçe giyerler, ancak onlarınki keçe astarlı olurdu ve daha düşük kalitedeydi.

KAPANİÇECİ a. Kur. tar. Osmanlı sarayında padişahın "kapaniçe" denilen kürklerini koruyan, bakımını yapan ve sarısabırla tütsüleyerek padişaha sunan görevliye verilen ad.

KAPANKAPLUMBAĞA a. Kuzey Amerika'da yaşayan bazı tatlısu kaplumbağalarının genel adı. (İri bedenli, perdeli ayaklıdır ama yüzmeyi değil yürümeyi iyi becerir. Çok saldırgandır. İki türü vardır: ağırlığı 30 kg'ı aşan yılansı kapankaplumbağa [*Chelydra serpentina*] ve ağırlığı 100 kg'ı bulan alligator kapankaplumbağa [*Macrolemmys temminckii*]. Her iki türün bireyleriyle de kaplumbağa çorbası yapılır. Kapankaplumbağagiller familyası.)

KAPANKAPLUMBAĞAGİLLER a. Amerika'da tatlısularda yaşayan, uzun kuyruklu kaplumbağa familyası. (Kapankaplumbağagiller üç altfamilyaya ayrılır: *Chelydrinae* [yırtıcı kaplumbağalar], *Kinosterninae* [misk kaplumbağaları, çamur kaplumbağaları], *Staurotypinae* [tepeli kaplumbağalar]. Bil. a. *Chelydridae.*)

KAPANLI (Turhan), türk siyaset adamı (İstanbul 1916 - *ay. y.* 1980). Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Savcılık, kaymakamlık ve valilik yaptı. Adalet partisi adayı olarak Sakarya'dan (1961-1966) Cumhuriyet senatosu'na seçildi. Suat Hayri Ürgüplü hükümetinde Tarım bakanlığı yaptı (1965). Daha sonra kurulan Süleyman Demirel hükümetlerinde Köyişleri (1969-1971), Orman (1975-1977), Sosyal güvenlik (1977) ve Milli savunma bakanlığı (1977-1978) görevlerinde bulundu. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Cumhuriyet senatosu üyeliği son buldu.

KAPANMA a. Kapanmak eylemi.

—Biyol. Bir hayvan ya da bitkinin, ortamın elverişsiz etkilerini önlemek amacıyla giriştiği fizyolojik uyarlanma. (Eşanl. SEKLÜZYON.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Dişç. Dişler sıkıldığı zaman üstçene ile altçenenin aldığı durum. || *Kapanma düzlemi,* büyük ve küçük azıların çiğneme yüzeyleriyle, köpekdişlerinin ve kesicidişlerin keskin kenarlarının ucundan geçen düzlem. || *Tam kapanma,* büyük azılarla küçük azılar, tümsekleri ve çukurlarıyla sonuna kadar kenetlendiği zaman çenelerin birbirine göre durumu. (Bu durumda üst dişler, alt dişlere göre biraz dışta görünür. Sabit ya da oynar protezlerin yapımında tam kapanma esastır.)

—Diş. Cerr *Kötü kapanma,* diş kemerinin bir bölümünün tam kapanmaması. (Kötü kapanan kısım normal kapanma düzleminin dışında kaldığı için karşı taraftaki dişlerle tam ve uygun biçimde karşı karşıya gelemez.)

—Huk. *Hesabın kapanması,* alacak ve borcun kalmaması; borcun sona ermesi. || *Oturumun kapanması,* duruşmanın ya da görüşmenin sona ermesi.

—Psik. Öznenin toplumsal ilişkilerden korkması ya da toplumsal ilişkilere ilgi duymaması yüzünden kendi isteğiyle evinden çıkmaması.

—Sesbilg. Ses tellerinin, gırtlağın kapanmasına yol açarak birbirlerine yaklaşma hareketi. (Kapanma, sesleme etkinliğinde ve titreşimliliğin gerçekleşmesinde gereklidir.) [Karşt.. AÇILMA.]

—ANSİKL. Biyol. Isıyı ve suyu geçirmeyen mekanik etkilere dayanıklı kalın bir örtenek (böceklerin kitin kabuğu, mantar meşesinin kabuğu, kaplumbağanın bağası, ayının postu, yılanbalığının deri sümüğü, vb.) kapanmanın en iyi bilinen örnekleridir. Fakat sıcakkanlıların* (kuşlar, memeliler) iç ortamlarını sabit tutan mekanizmalar başka bir kapanma tipidir. Çeşitli canlı gruplarında daha başka kapanma yöntemlerine de rastlanır: örneğin bazılarında yuvarlaklaşma alışkanlığı vardır (tespihböceği, kırkayak, glomeris, tatu, kirpi, *psamma* cinsi bitkilerin yaprakları, vb.).

KAPANMAK → KAPAMAK.

KAPANTI a. Sesbilg. Ses yolunun bir noktasında, iki eklemleyicinin (dudaklar) birbirine değmesi, ses tellerinin kapanması (gırtlak kapantısı) ya da dilin (ucunun, yanının, sırtının) damağa (dişyuvaları, sert damak, yumuşak damak) değdirilmesiyle gerçekleşen eksiksiz ve bir anlık kapantı.

KAPANTILI sıf. Sesbilg. Eklemlenmesi, ses yolunun bir an tümüyle kapanması sonucu gerçekleşen bir ünsüz için kullanılır. ([p], [t], [k], [b], [d], [g] gibi) [Bir kapantılının eklemlenmesi, genellikle üç evre kapsar: eklemlenme organlarının yerleşmesi ya da içpatlama, az ya da çok süren bir kapanma ya da duralama ve organların hızlıca açılması ya da dışpatlama ve gevşeme.] ‖ *Yarı kapantılı*, eklemlenme noktası aynı olan bir kapantılıyla bir sürtüşmelinin bir araya gelmesiyle gerçekleşen ünsüz için kullanır.

KAPARİ a. (lat. *capparis*'den). Gebreotunun turşu yapılan ve bahar olarak kullanılan çiçek tomurcuğu. (→ GEBREOTU.) [Bk. *ansikl.* böl.]

KAPARO a. (ital. *caparra*'dan). Huk. PEY* AKÇESİ'nin eşanlamlısı.

KAPAROZ a. *Arg.* **1.** Yasal olmayan yollarla ya da havadan elde edilmiş kazanç. **—2.** *Kaparoz etmek*, bir şeyi yolsuzlukla ya da zorla elde etmeye yeltenmek, elde etmek: *Bu papelleri nereden kaparoz ettin?* ‖ *Kaparozda gezmek*, bir şeyi kapmak için fırsat gözetmek.

KAPAROZCU sıf. *Arg.* Kaparozculuk eden kimse için kullanılır.

KAPAROZCULUK a. *Arg.* Yasal olmayan yollarla ya da havadan kazanç sağlama.

KAPAROZLAMAK g. f. *Arg.* **1.** Yasal olmayan yollardan kazanç sağlamak; iç etmek; aşırmak, çalmak. **—2.** Rüşvet almak.

KAPASİMETRE a. (fr. *capacimetre*'den). Elektrotekn. SIĞAÖLÇER'in eşanlamlısı.

KAPASİTANS a. (fr. *capacitance*). Elektr. Sinüzoidal almaşık bir akımın geçişine bir sığanın gösterdiği reaktans. (Ohm cinsinden ifade edlien kapasitansın değeri $\frac{1}{2\pi f C}$ dir; burada *f* akımın frekansı ve C kondansatörün farad cinsinden sığasıdır.)
—Akust. *Akustik kapasitans*, hacimsel bir yerdeğiştirmenin, bu hacim üzerine etki eden akustik basınca oranı.

KAPASİTASYON a. (fr. *capacitation*). Biyol. Spermatozoidin tam dölleme yeteneğini kazanması için dişinin cinsel yollarında geçirmek zorunda olduğu dönüşüm. (Dişiye özgü cinsel salgıların etkisiyle, spermatozoidin başını kaplayan antijenli bir örtünün ayrılmasına bağlı olduğu sanılmaktadır.)

KAPASİTE a. (fr. *capacité*). **1.** Bir kabın, bir yerin içine alabildiği nicelik: *Bir kamyonun taşıma kapasitesi. Bir otobüsün yolcu kapasitesi.* **—2.** Bir kimsenin anlayış, kavrayış derecesi, gücü: *Bu öğrencinin kapasitesi yok. Bu iş onun kapasitesini aşıyor.* **—3.** Bir kimsenin, bir topluluğun belli bir alandaki gücü: *Bir kimsenin çalışma kapasitesi. Bir ülkenin ekonomik kapasitesi.* **—4.** Bir aracın toplam iş görebilme gücü; bir aygıtın, bir işletmenin toplam üretim gücü: *Bir motorun kapasitesi. Tornanın kapasitesi. Bir fabrikanın kapasitesi. Fabrika tam kapasiteyle üretime geçti.*
—Ask. havc. *Her hava kapasitesi*, bir savaş uçağının bulutlu havalarda ve geceleri yeri görmeden kör uçuş ve bombalama yapabilme yeteneği.
—Bayınd. *Bir karayolunun kapasitesi*, (özellikle hız açısından) kullanıcıların kabul edebileceği şartlarda bu yoldan (genellikle bir saat içinde) geçebilecek araç sayısı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Camc. *Nominal erime kapasitesi*, fırında erimeye elverişli, istenen nitelikteki camın ağırlığı. (Fırının yaş ve yıpranmasıyla değişen bu kapasite, günde, ayda ya da yılda ton olarak tanımlanır. Nominal kapasite, fırın hesabı sırasında başta belirlenir.)
—Denizc. *Kapasite planı*, bir ticaret gemisinin tüm yük ambarlarının ve tanklarının kapasitelerine ilişkin bilgileri içeren plan. ‖ *Balya kapasitesi*, güverte altında yer alan ve ticari yüklere ayrılmış bölmelerin hacmi. ‖ *Dökme yük kapasitesi*, ambarlarda, dökme yükün kolaylıkla kemereler ve postalar arasına girebileceği de göz önünde tutularak hesaplanan faydalı hacim. (Dökme yük kapasitesi balya kapasitesinden yüksektir.) ‖ *Bir su yolunun seyir trafik kapasitesi*, bu su yolunda gerçekleşen ve ton olarak belirtilen yıllık maksimum trafik. (Serbest akıntılı akarsularda çok büyüktür, kanallar ve kanal içine alınmış akarsular üzerindeki eklüzlerde bu kapasite sınırlıdır.)
—Elekt., Elektrotekn. ve Telekom. SIĞA' nın eşanlamlısı.
—Fizyol. ve Pnömol. *Vital kapasite*, akciğerlerin, zorlu, yani elden geldiğince derin bir nefes alma ve verme arasında normal olarak içerebilecekleri hava hacmi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hidrol. SINIR YÜK*'ün eşanlamlısı.
—İşl. ikt. Bir işletmenin, bir tesisin ya da bir makinenin belli bir süre içinde mal ya da hizmet üretebilme gücü. (Kapasite ölçüsü olarak doğrudan işçilik saatleri ya da makine saatleri kullanılabileceği gibi sayı, uzunluk, ağırlık, hacim gibi fiziksel üretim birimleri de kullanılabilir.) ‖ *Kapasite kullanım oranı*, var olan kapasiteden yararlanma derecesi. (Bu oran, kullanış kapasitesinin normal kapasiteye oranlanması ile bulunur ve yüzde ile belirtilir. Kapasite kullanım oranı % 100 ise, işletmenin ya da tesisin üretim gücünün tümünden yararlanılıyor demektir. Eğer kapasite olarak kuramsal kapasite değil de normal kapasite düzeyi ele alınmışsa bu oranın % 100'ün üzerine çıkması sözkonusu olabilir.) ‖ *Atıl kapasite* ya da *aylak kapasite*, kurulu olan kapasiteden kullanış kapasitesi çıktıktan sonra kalan bölümü. ‖ *Kullanış kapasitesi*, kurulu olan kapasitenin kullanılan bölümü. ‖ *Kuramsal kapasite* ya da *maksimum kapasite*, en yüksek verimle çalışılarak belirli bir süre içinde ulaşılabilecek üretim düzeyi. ‖ *Normal kapasite*, kuramsal kapasiteden çalışılmayan hafta ve bayram tatilleri, vardiya değiştirme süreleri gibi normal çalışma kesilmeleri çıkarıldıktan sonra elde edilecek üretim gücü.
—Mak. san. Bir takım tezgâhında işlenebilecek parçaların kabul edilebilir boyutlarının (en büyük ya da en küçük) tümü.
—ANSİKL. Bayınd. Gidiş ve geliş yönleri ayrılmış bir yolun kapasitesi çok hızlı şehirlerarası yol trafiğinde saatte 600 taşıt, orta hızdaki bir kent trafiğinde de saatte 1 500 taşıt civarındadır. Kapasite yolun geometrik özelliklerine, daha çok da görüş uzaklığına bağlıdır; ağır taşıtların oranı arttığında kapasite düşer. Bu açıdan, herhangi bir ağır taşıt, belli bir *n* sayısında özel taşıta eşdeğerdir; *n* yolun geometrik özelliklerine göre değişir (*n*'nin değeri açık arazideki düz yollarda 2, dağ yollarında ise 8'dir).
—Fizyol. ve Pnömol. *Vital kapasite*. Spirometreyle ölçülür. İnsanda yaklaşık 3 litredir; ancak boy, yaş ve cinsiyete göre değişir. Akciğer dokusunun esnekliği nedeniyle, hava petekleri çeperleri hiçbir zaman tam olarak boşalamadığı için akciğerlerde ayrıca 1 litre hava daha kalır (*artık* hava); bu nedenle vital kapasite gerçek akciğer kapasitesiyle karıştırılmamalıdır.

KAPASİTİF sıf. (fr. *capacitif*). Elektrotekn. Belirli durumlarda, temel büyüklüğü sığa olan bir düzenek ya da devre için kullanılır.

KAPATILMAK → KAPATMAK.

KAPATMA a. **1.** Kapatmak eylemi. **—2.** Bir erkekle nikâhsız olarak yaşayan ve geçimi onun tarafından sağlanan kadın; metres.
—Denizbil. ve Hidrol. Durgun bir suyun bir çöküntü içinde çevreyle bağlantısının kesilmesi. (Kapatma, suyun oksijen oranının azalmasına, sülfürlü hidrojen oranının çoğalmasına yol açar.
—Dy. *Hattı kapatma*, son trenin geçişinden sonra yeniden açılmış olan durma işaretini manevra yapan hat aygıtını korumak için kapatma. ‖ *İşareti kapatma*, "kapalı işaret" konumuna getirme.
—El sant. → KESME.
—Esk. giy. *Kapatma sümbül saksısı*, kenarlarından fırdolayı saçlar görünecek biçimde giyilmiş fese halk arasında verilen ad. (Daha çok gençlerin yeğlediği bir fes giyme biçimiydi.)
—Foto. Bir fototip üzerinde, bir konuyu çevreleyen fonun tümünü, bir mürekkeple ya da özel bir sıvı maddeyle çıkarma.
—Terz. ve Örg. Örgüde, bir zincir oluşturacak biçimde birbiri üstüne kesilerek kapatılan ilmek dizisi. ‖ *Kapatma dikişi*, ceplerin, pilelerin vb. sabitleştirilmesi ve uçlarından sökülmemesi için iplikleri üçgen biçiminde çaprazlayarak ya da basit bir brit atarak yapılan dikiş.

◆ sıf. Açık artırmaya çıkarılmadan, gizlice, değerinden aşağı alınan eşya için kullanılır.

KAPATMAK g. f. (*kapamak*'tan *-t* ettirgenlik ekiyle *kapa-t-mak*). **1.** Kapatmak: *Gözlerini, avuçlarını kapatmak. Perdeleri kapatmak. Musluğu kapatmak. Elektriği, suyu kapatmak. Bir çukuru kapatmak. Bir hesabı, borcu kapatmak. Rakipleriyle arayı kapatmak. Bütçe açığını kapatmak. Bir gazeteyi kapatmak.* **—2.** *Bir malı vb. kapatmak*, onu piyasadan toplayıp saklamak: *Binlerce ton şeker kapatmış.* **—3.** *Bir yeri, bir şeyi kapatmak*, bir malı, eşyayı, yeri vb. yolsuzlukla gerçek değerinden aşağıya almak: *Koskoca araziyi çok ucuza kapatmış.* **—4.** *Bir kadını kapatmak*, harcamalarını karşılayarak onunla nikâhsız yaşamak, onu metres tutmak. **—5.** *Tkz. Bir yeri kapatmak*, bir kimseden, bir topluluktan söz ederken, genele açık bir yerin, özellikle de bir eğlence yerinin bir bölümünü ya da tümünü kendi kullanımına ayırtmak: *Sahneye yakın bir yerde dört masa kapattık. Gazino, pavyon vb. kapatmak.*
—Denizc. Bir burundan ya da bir engebeden söz ederken, geminin seyri sırasında görüş açısının değişmesiyle öne çıkarak arkadaki görüntüleri örtmek. ‖ *Bir geminin rüzgârını kapatmak*, bir geminin önünde bulunmak ve o geminin yelkenlerine rüzgârın dolmasını engellemek.
—Dy. *Bir işareti kapatmak*, bu işareti kapanma konumuna getirmek. ‖ *Hattı kapatmak*, bir hatta girişi yasaklamak için, çalışmaları, personeli, vb. korumak amacıyla gereken önlemleri almak. —Bloksistem girişine yerleştirilmiş işareti kapatmak.
—Foto. Bir fototip üzerinde kapatma işlemlerini gerçekleştirmek.
—Jeod. *Üçgenleri kapatmak*, bir açısal üçgenleme sırasında gerçekleştirilen her üçgende ölçülen iç açıları toplamak, buna karşılık gelen küresel eksesi çıkarmak ve sonucun, ölçümlerin niteliğine uygun

olup olmadığını denetlemek. (Uygulamada, küresel ekses hesabından kaçınmak için, kirişte indirgeme düzeltmelerinin gözlenen doğrultulara uygulanmasından sonra bu işlem, uyuşumlu, düzlemsel bir gösterim içinde gerçekleştirilir.)

—Nalbantl. *Kol kapatmak,* bir nalın açık iki kolunu birbirine yaklaştırmak için bunlardan birini çekiçle dövmek.

◆ **kapatılmak** edilg. f. Kapatmak eylemine konu olmak: *Kapı kapatıldı. Darbeden sonra partiler kapatıldı. Kapatıldığı yerden kaçan mahkûm.*

◆ **kapattırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir kimseye) kapattırmak,* (onun) onu kapatmasını sağlamak: *Açık kapıyı kapattırmak.* **—2.** *Bir kimseyi (bir yere) kapattırmak,* onun (orada) hapsedilmesini, orada kapalı kalmasını sağlamak.

KAPATTIRMAK → KAPATMAK.

KAPAUKULAR, İrian (İrian Jaya) körfezinin doğusunda yaşayan etnik topluluk, 60 000 kadar Papu'dan oluşur. Kapaukular, dıştanevli fratriler halinde aynı totem tabuları paylaşarak ve yakın hısımlarıyla cinsel ilişki kurarak, on beş kadar evden kurulu ve dıştanevli patriklan bir birim oluşturan köylerde yaşarlar. Deniz hayvanları kabuklarından para kullanırlar.

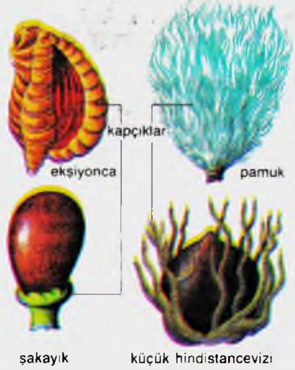
KAPAZLAMA a. Marangl. BİNDİRME'nin eşanlamlısı.

KAPÇAK a. *Esk.* Uzun saplı büyük çengel.

—Esk. sil. Kale kuşatmalarında, duvarlara takılan uzun saplı, ucu çengelli büyük kanca.

KAPÇIK a. **1.** Küçük kap. **—2.** Boş mermi kovanı.

—Bot. Döllenmeden sonra gelişen ve tohumu az ya da çok saran ek kılıf. (Göbekbağının genişlemesiyle meydana gelir [sugülü, söğüt, çarkıfelek, porsuk].)



çeşitli kapçık örnekleri

—Isıbil. Bir brülörde, sıvı yakıtın konduğu ve gazlaşmanın gerçekleştiği bölüm. (Eşanl. KUPEL.)

—Kim. müh. GAZ YIKAMA FANUSU*'nun eşanlamlısı.

—Tarım. Tahıl tanelerini saran, kavuz ve kavuzcuklardan oluşan ve dövme ve eleme sırasında tanelerden ayrılan kılıf.

KAPÇIKLI sıf. Bot. Kapçığı olan tahıl taneleri için kullanılır: *Kapçıklı tohum. Kapçıklı tane.*

KAPÇIKMEYVE a. AKEN'in eşanlamlısı.

KAPÇIKSIZ sıf. Tarım. *Kapçıksız tohum* ya da *tane,* dövme sırasında kavuzcuklarından ayrılmış olan tane. (Kavuzcuklar yapışık kalırsa tohum ya da taneye *kapçıklı* denir.)

KAPELA ya da **KAPELE** a. (ital. *capello*'dan). Şapka.



kapgüvercini

—Denizc. Çarmık, istiralya vb. sabit arma kasalarının geçirildiği direk ya da çubuk başı. || Direklerin ve çubukların üst ucu. || Can filikası, pusula, ışıldak gibi gereçleri dış etkilerden korumada kullanılan branda örtü. || *Kapela etmek,* çarmık, istiralya, patrisa vb. donanımların kasalarını kapelalarına geçirmek. —Can filikası, pusula, ışıldak vb. gereçleri dış etkilerden koruyan branda örtüyü kapatmak. || *Filika kapelası,* mataforaya toka edilmiş bir filikayı, yağmurdan, rüzgârdan, güneşten ve deniz serpintilerinden koruyan branda kılıf.

◆ ünl. Denizc. *Kapela muşamba!,* çeşitli gereçleri dış etkilerinden koruyan branda kılıfın geçirilmesi için verilen komut.

KAPELA, Hırvatistan'da ormanlarla örtülü dağ kütlesi; en yüksek noktası 1 533 m. Rijeka-Senj arasında Adriya denizi kıyılarına egemendir.

KAPELE → KAPELA.

KAPELENİT a. (fr. *cappelénite*). Miner. Doğal itriyum, lantan ve baryum borosilikat; heksagonal bakışımlıdır.

KAPELLA (lat. *Capella*'dan), α Arabacı* takımyıldızına verilen ad. Kadiri 0,1. Tayf tipi 60. Uzaklığı 45 ıy. Bu yıldız Güneş'ten 150 defa daha aydınlık dev bir yıldızdır. Gerçekte ise, bileşenleri ortak ağırlık merkezleri çevresinde 104 günde dolanan spektroskopik bir çift yıldızdır.

KAPFENBERG, Avusturya'da (Steiermark) kent, Mürz kıyısında, Mürz'ün Mur ile birleştiği yerin yukarı kesiminde; 25 700 nüf. Bir bölümü XV. yy.'da yapılmış kilise. Çelik fabrikası. Metalürji. Kimya sanayisi.

KAPĞAN KAĞAN → KAPAĞAN.

■ **KAPGÜVERCİNİ** a. Kuşç. Güney yarıkürede açık denizlerde yaşayan, siyah ve beyaz tüylü bir fırtınakuşu. (Yalnızca üremek için küçük adalarda karaya çıkar. Özellikle krillerle beslenir. Bil. a. *Daption capensis;* yelkovangiller familyası.)

■ **KAPI** a. **1.** Açılıp kapanır, kapalı bir yerin dışına çıkmaya ve içine girmeye olanak veren bir kapama düzeneğiyle donatılmış açıt: *Çalışma odasıyla salon arasına bir kapı açılsa iyi olurdu. Arka kapıdan çıkmak.* (Bk. *ansikl.* böl. İnş. ve Mim.) **—2.** Eskiden bir kentin sur duvarlarında açılan ve geçidi sağlayan açıklık: *Eski İstanbul'un yedi kapısı vardı.* (Bk. *ansikl.* böl. Mim.) **—3.** Bir kentin eski girişlerinin bulunduğu yerlere verilen ad: *Edirne kapı (Edirnekapı).* **—4.** Dolu, kafesli ya da camlı bir ya da iki kanatlı ya da tablalı, bir duvar boşluğunun çeperlerine ya da kasaya tutturulan ve bir geçidin, bir mekânın, bir eşyanın, bir taşıtın vb. kapatılmasına yarayan hareketli öğe: *Kapıyı kırmışlar. Dört kapılı bir otomobil. Yüklüğün kapısı açık kalmış.* (Bk. *ansikl.* böl. İnş. ve Mim.) **—5.** Bir yapının, kurumun, herhangi bir yerin ana girişi: *Çocukları okul kapısında beklemek. Seni kapıya kadar geçireyim.* **—6.** Bir kimseye kimi imkânlar yaratan yer ya da şey: *Hareketimizin bir çıkar kapısı haline getirilmesine izin vermeyeceğiz. Herkese yükseköğrenimin kapılarını açmak.* **—7.** Sıkıntılı bir durumda başvurulan yer: *Bütün kapıları çaldım, kimse bana yardım etmedi.* **—8.** İş, işyeri: *Kaç kapı değiştirdi, bir türlü kendine uygun bir iş bulamadı.* **—9.** Ev gezmesi için gidilen yer: *Bugün yine kaç kapı gezdin?* **—10.** Çok yakın gelecek: *Kış kapıda, hazırlıklarınızı tamamladınız mı?* **—11.** Bir yerin çok yakını: *2. Dünya savaşı'nda Paris kapılarına dayanan alman orduları.* **—12.** *(Bir şeyden) kapı açmak,* konuşmayı bir konuya getirebilmek için konuyla ilgili bir şeyden söz etmek: *Önce ev fiyatlarından kapı açıp, sonra sözü almak istediği eve getirdi;* bir şeyin pazarlığını başlatmak için çok yüksek bir fiyat vermek: *Arsa için on milyondan kapı açtı.* || *Kapı ağzı,* kapının yanı, girişi. || *Kapı almak, kapı yapmak,* tavla oyununda bir haneyi en az iki pulla kapamış olmak. || *Kapı aralığı,* babası belirsiz, piç (arg.). || *Kapı aramak,* ziyaret edilecek, oturulup konuşulacak bir ev bulmayı düşünmek; kendine başka bir iş bulmaya çalışmak: *Artık burada sana iş yok, kendine başka bir kapı ara.* || *Kapı baca açık,* kolayca girilebilen, korumasız yer için kullanılır. || *Bir kimseyi kapı dışarı etmek,* dışarı atmak, kovmak. || *Kapı duvar,* çok çalışmasına karşın kapı açılmamak, içeriden bir ses gelmemek. || *Kapı gibi,* iriyarı kimse için kullanılır. || *Kapı kadar,* uzunlukça ve ence normalden çok büyük olan. || *Kapı kapamaca,* evde ne kadar kimse varsa, tüm ev halkı: *Kapı kapamaca hasta yatıyorduk.* || *Kapı kapı aramak,* her yere, her eve bakmak: *Bütün köyü kapı kapı aradık, ama bulamadık.* || *Kapı kapı dolaşmak,* gezmek, ev ev gezmek, çeşitli evleri ziyaret edip görüşmek, konuşmak: *Kapı kapı dolaşır, şununla bununla yarenlik ederek zamanını öldürürdü;* bir işini yaptırmak ya da sorununa çözüm yolu bulmak için birçok resmi yere başvurmak: *Bakanlıktan bakanlığa kapı kapı dolaşıp sorunlarını anlatmak.* || *Kapı karşı,* birbirine çok yakın oturan iki komşunun durumunu belirtmek için kullanılır. || *Kapı (bir) komşu,* evleri birbirine bitişik olan komşulardan her biri. || *Kapı mandalı,* önemsenmeyen, herhangi bir işe karıştırılmayan kimse. || *Kapı tutmak,* bir işe girmek ya da bir görevi üstlenmek. || *Kapı yapmak,* bir kimseden bir şey istemek ya da ona bir sorunu açabilmek için önceden hazırlayıcı sözler söylemek, zemin hazırlamak; birden çok eve uğramış olmak, ev gezmesi yapmak: *Bugün üç kapı birden yaptık;* tavla oyununda birden fazla pulu bir hanede toplamış olmak. || *Kapı yoldaşı,* aynı işyerinde çalışan ve aynı işi görenlerden her birinin ötekine göre durumu. || *Kapıda,* dışarıda, evin eşiğinde ya da içeri girme olanağı olmadan dışında: *Onu kapıda bekletme, içeri al. Anahtarı almamışım, kapıda kaldım.* || *Kapıdan çevirmek,* bir kimseyi içeri almamak, kabul etmemek. || *Kapıdan kovsan, kovulsa bacadan düşer, girer,* bir kimsenin yüzsüzlüğünü, arsızlığını vurgulamak için söylenir. || *Kapılar yüzüne, üzerine, üstüne kapanmak,* sözkonusu bir kimseyse, amacına ulaşmayı sağlayacak olanaklardan yoksun bırakılmak: *Çok çalıştım, çabaladım ama bütün kapılar yüzüme kapandı, herkes önüme bir engel çıkardı.* || *Kapıları açık tutmak,* anlaşma ve uzlaşma ortamını sürdürmek: *Sen yine de kapıları açık tut, kestirip atma.* || *Kapıları kapamak,* anlaşma ve uzlaşma ortamı bırakmamak, tüm ilişkileri kesmek. || *Kapı + iyelik eki,* evin çok yakınında, yanı başında: *Otobüs beni kapımda bırakıyor.* || *(Şu kadar) kapının ipini çekmek* → KIRK* KAPININ İPİNİ ÇEKMEK. || *Bir kimseyi kapının önüne koymak,* ona yol vermek, onu kovmak. || *(Birinin) kapısı açık,* birinin konukseverliğini, herkesi evine konuk olarak kabul ettiğini belirtmek için kullanılır. || *Kapısı açık, sofrası meydanda,* bir kimsenin gizlisi saklısı bulunmadığını, konuksever olduğunu belirtmek için söylenir. || *(Birinin) kapısına düşmek,* bir kimseye muhtaç olmak ondan yardım dileme gereğini duymak: *Tanrı kimseyi kimsenin kapısına düşürmesin.* || *Kapısına kilit vurmak,* bir yeri kapayarak oraya girip çıkmayı engellemek; bir işyerinin etkinliğine son vermek. || *(Birinin) kapısında büyümek,* bir kimsenin evinde hizmet görerek, ondan öğrenerek yetişmiş olmak. || *(Birinin) kapısını aşındırmak,* bir amaçla bir kimsenin yanına sık sık uğramak ya da evine gidip gelmek. || *(Birinin) kapısını çalmak,* bir kimseye bir iş için başvurmak, ondan yardım istemek: *Ölürüm de yine onun kapısını çalmam.* || *Kapısının köpeği olmak,* bir kimseye istediği her şeyi yapacak ölçüde bağlı olmak. || *Kapıya bacaya çıkmamak,* hep evde kalmak, dışarı çıkmamak. || *Kapıya dayanmak,* vakti gelmek: *Sonbahar kapıya dayandı, hazırlıklara başlamak gerek;* bir şey

elde etmek ya da almak ereğiyle bir kimseyi zorlamak: *Alacaklılar sabahı beklemeden kapıya dayandılar;* yakınına gelmek, iyice yanaşmak: *Üç kamyonu kapıya dayayıp eşyaları yükledik.* || *Kapıyı açmak,* bir işe ilk başlayan olarak başkalarına örnek olmak, öncülük yapmak. || *Kapıyı büyük açmak,* bir işi yapmaya girişirken çok masraf gerektirecek bir yol seçmek ya da sonu nereye varacağını düşünmeden para harcamak. || *(Bir kimseye) kapıyı göstermek,* ondan gitmesini istemek, onu kovmak. || *Kapıyı kırıp odun etmek,* içine düşülen kötü ve sıkışık bir durumdan kurtulabilmek için çok değerli bir malı elden çıkarmak, feda etmek. || *Kapıyı odun etmek,* sıkıntıya, darlığa ve yoksulluğa düşmek.

—Anat. *Kapı damarları, kapı sistemi,* sindirim sistemi kanını kapı toplardamarına boşaltan toplardamarların tümü. || *Kapı toplardamarı,* kanı karaciğere taşıyan toplardamar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. denizc. *Kapı gemisi,* eskiden bir limanın, bir koyun girişini korumakla görevli gemi.

—Balıkç. Trol ağındaki holların ağzını açmak için, ağın ön tarafına belli bir açıyla takılan dikdörtgen biçiminde levha. (Eşanl. UÇURTMA.)

—Dy. *Kapıdan kapıya taşıma,* mesajeri servislerince taşınan kolileri gruplandırma ve ilgili yerlere dağıtma işlemi. (Türkiye' de on beş yıldır bu tür dağıtma yapılmaktadır.)

—Elekt. UÇ ÇİFTİ*'nin eşanlamlısı.

—Elektron. Çıkışı, girişlerin mantık fonksiyonu olan bir ya da birçok girişli devre.

—Havc. *Kapı detektörü,* silah taşıyan yolcuları saptamak için havaalanı terminallerine yerleştirilen manyetik düzenek.

—İkt. tar. *Kapı altı hasılatı,* Osmanlılar'da, Tanzimat'tan önce eyalet valileri ve sancak beylerinin aldıkları bazı hasılatlara verilen ad. ("Tayyarat"da denilen bu hasılat, voyvoda ve kürt aşiretlerinin verdiği vergi, resim ve armağanlarla cinayet işleyenlerden alınan cereme gibi vergilerden oluşurdu.)

—İnş. ve Mim. *Basküllü kapı,* eklemli kollardan oluşan bir sistem (motorlu ya da karşıağırlıklı olabilir) yardımıyla yatay olarak tavana doğru kaldırılabilen, genellikle geniş kapı. || *Çarpma kapı,* giriş çıkışın fazla olduğu yapılarda, büyük mutfaklarda kullanılan, özel yaylı menteşelerle donatılmış, her iki yöne de açılabilen kapı. || *Çift kapı,* ısı ya da ses yalıtımının gerekli olduğu mekânlara takılan kapı. (Biri içe, öteki dışa açılan iki bağımsız kanattan ya da ortası çeşitli yalıtım gereçleriyle [camyünü, sünger, köpük] doldurulmuş tek bir kanattan oluşur.) || *Kesik kapı,* orta kesiminde yatay olarak ikiye ayrılan ve her bölümü birbirinden bağımsız olarak açılıp kapanabilen kapı. || *Köşe kapısı,* bir yapının pahlanmış köşesine açılan kapı. || *Parmaklıklı kapı,* alt kısmı ahşap ya da metal panolardan, üst kısmı parmaklıklardan oluşan kapı. || *Sürme kapı,* tekerlekler ya da raylar üzerinde yatay doğrultuda ötelenerek açılıp kapanan bir ya da birkaç kanatlı kapı.

—Kur. tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetimle ilgili dairelere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kapı ağası* → BABÜSSAADE* AĞASI. || *Kapı arası,* Topkapı sarayı'nda Babüssaade'nin iç ve dış kapıları arasında kalan bölümü. (Buraya açılan ve aynı adla anılan odalarda kapıcılar kalır, önde gelen devlet adamları tutuklandıklarında bu odalara kapatılırlardı.) || *Kapı çuhadarı,* sadrazam, vezir gibi büyük devlet adamlarının konaklarında, genellikle konağın dış hizmetlerinde, özellikle de mektup getirip götürmede kulanılan görevli. (Sürekli olarak efendilerinin selamlık kapısı önünde emre hazır olarak otururlardı.) || *Kapı halkı,* sadrazam, vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi yüksek rütbeli devlet adamlarının yanlarında bulundurdukları görevlilerin tümüne verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kapı kethüdası,* İstanbul dışında görev yapan yüksek rütbeli devlet görevlilerinin Babıâli'de bulundurdukları temsilcilerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kapı oğlanı,* padişah saraylarında kapı hizmetlerini gören iç oğlanlarına verilen ad. (Ak hadımlar arasından seçilirler, olağan zamanda selimi kavuk, Divan toplandığında da mücevveze kavuk giyerlerdi. Sayıları otuz kadar olup ayrıca büyük ve küçük odalardaki iç oğlanlarına nezaret ederler ve bunların yanında yatarlardı.) || *Kapı oğlanı kethüdası,* kapı oğlanlarının amirine verilen ad. (Akağalardandı, terfi edenleri saray ağası olurdu.) || *Kapıya çıkma* → ÇIKMA.

—Mad. oc. *Hava kapısı,* bir galeride hava akımının geçmesini önlemek ve dışarı yöneltmek için açılan kapı. (Önemli sonuçlara yol açabilecek havalandırma kısa devrelerini önlemek için ocak kesimindeki kapılar aralarında bir boşluk kalacak biçimde çift olarak yapılır.) || *Hava ayar kapısı,* galeri içindeki hava debisini kesmeden azaltmak için, yüzeyinde ya da çerçevesinde açılmış bir açıklıktan ya da "pencere"den havayı geçiren havalandırma kapısı.

—Marangl. *Komple kapı,* kanadı ve kasasıyla bir bütün olarak fabrikada üretilen, yerine takılmaya hazır kapı.

—Mim. *Kapı revakı,* bazı gotik kiliselerde, taçkapının önünde yer alan giriş bölümü.

—Oy. Tavlada pulların konduğu yer, hane. || *Kapı almak* ya da *kapı yapmak,* tavlada oynanan oyunun türüne göre en az bir ya da iki pulu üst üste getirerek bir haneyi tutmak. (Kapı almanın amacı, rakibin pullarının hareket alanını daraltmak ve kapı alan oyuncunun pullarının hareketini kolaylaştırmaktır.) || *Dış kapı,* tavlada pulların toplanması gereken bölüm dışında alınan kapı. || *İç kapı,* tavlada pulların toplanması gereken bölümde alınan kapı.

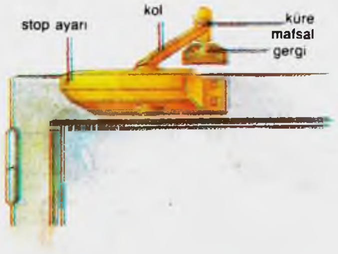
—Spor. Kayak sporunun iniş dalında, izlenecek yönün belirtilmesinde kullanılan sopalardan (değişik renkte bayraklı) her ikisi arasındaki kayakçıların geçmek zorunda oldukları alan.

—Su yapı. *Eklüz kapısı,* kapalı konumdayken eklüz odasını kanalın diğer bölümlerinden ayıran ya da bu odayı ikiye bölen, açıldığında ise mavnaların geçişine olanak veren devingen öğe.

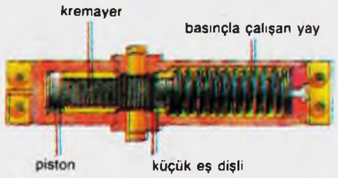
—Teknol. *Kapı takozu,* kapıyı durdurmaya yarayan düzenek. || *Kapı yayı,* kapı açılırken gerilen ve eski haline dönerken kapıyı otomatik olarak kapayan yaylı ya da pistonlu aygıt.

—ANSİKL. Anat. Kapı toplardamarı üç büyük toplardamarın birleşmesiyle oluşur: üst mezenter toplardamarı, dalak toplardamarı, alt mezenter toplardamarı; bu son ikisi daha önce mezenter kökünü oluşturmak üzere birleşir. Kapı toplardamarı, pankreas ve onikiparmak bağırsağının arkasında bulunur; sonra karaciğer atardamarının ve karaciğer-koledok kanalının arkasında bağırsakları çevreleyen küçük epiploona girer; karaciğerin göbeği hizasında, sağ ve sol olmak üzere iki dala ayrılarak son bulur. Kapı toplardamarı, ortalama 10 cm uzunluğunda, ve 15 mm çapındadır. Karaciğer, komşu organlardan ek kapı toplardamarları denen küçük toplardamarlar da alır.

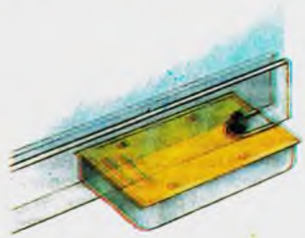
—Arkeol. Yenitaş döneminden Çatalhöyük yerleşmesinde yapılara çatılardaki aralıklardan giriliyordu, ancak odalar arasında 70-80 cm yüksekliğinde, kanatsız, dikdörtgen geçitler bulunuyordu. Hacılar'



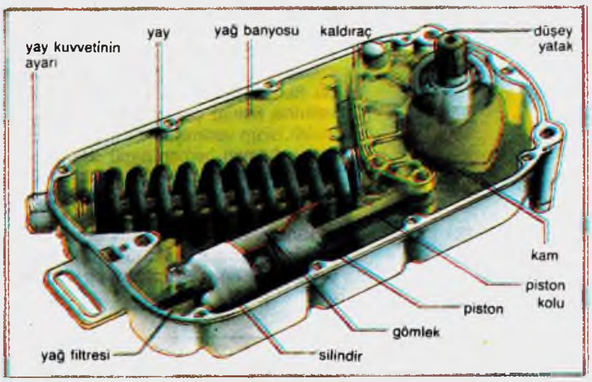
tek taraflı stoplu kapı yayı



stoplu bir kapı yayı mekanizmasının ayrıntısı


çift taraflı zemin kapı yayı

bir zemin kapı yayı mekanizmasının ayrıntısı

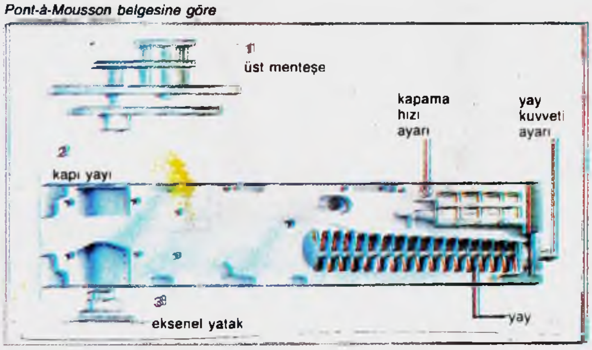


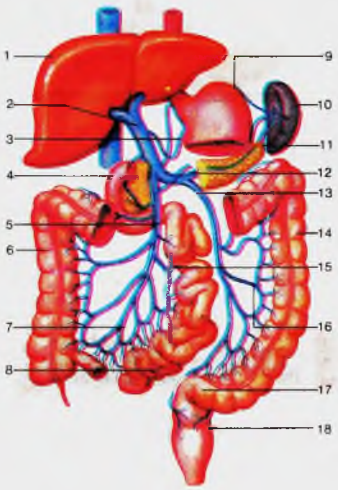
çift taraflı gömme kapı yayı



kapının alt bölümüne takılan çift taraflı bir gömme kapı yayı mekanizmasının ayrıntısı

Pont-à-Mousson belgesine göre





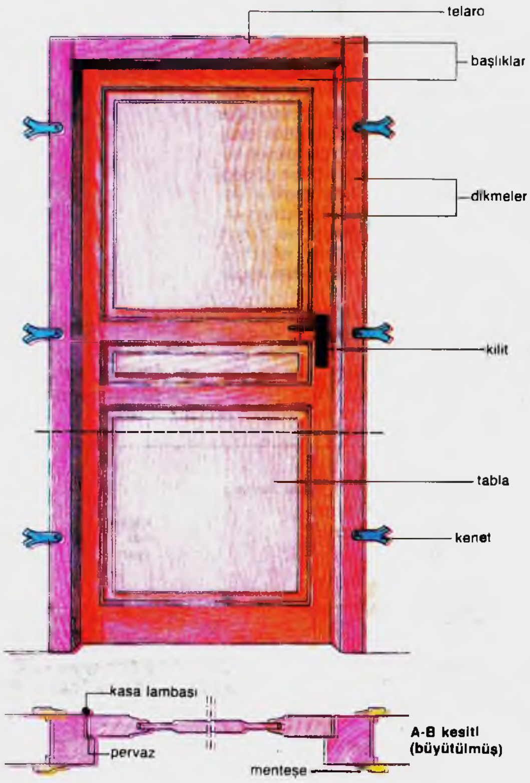
kapı toplardamarı:

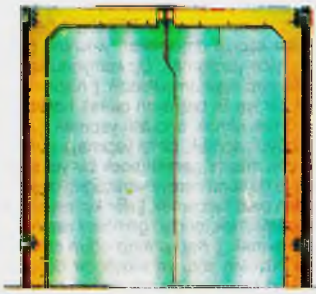
1. Karaciğer;
2. Kapı toplardamarı;
3. Mide koroner toplardamarı;
4. Onikiparmak bağırsağı;
5. Üst mezenter toplardamarı;
6. Yükselen kalınbağırsak;
7. Körbağırsak-apandis-kolon toplardamarı;
8) İnce bağırsak;
9. Mide;
10. Dalak;
11. Pankreas;
12. Dalak toplardamarı;
13. Alt mezenter toplardamarı;
14. İnen kalınbağırsak;
15. Boşbağırsak-kıvrımbağırsak toplardamarı;
16. Sigmoit toplardamarlar;
17. Sigmoit kalınbağırsak;
18. Üst göden toplardamarı.

ın VI. katmanında (İ.Ö. VI. binyıl ortaları) tahta eşikli, yuvarlatılmış söveli, çift kanatlı dikdörtgen kapılar saptandı. Hacılar II' deyse duvarlarda sürme kapılar için açılmış yarıklara rastlandı. Alişar'da Bakır çağa tarihlendirilen bir kapıda, sövelerin ortasında, bir tahta pervazıyla ilgili olduğu sanılan dikey boşluklar vardır. Karataş -Semayük'te (İ.Ö. 2400'ler), sövelerinin bir yüzünde dikmeler bulunan bir m'den fazla genişlikte duvar açıklıkları vardır. Beycesultan XIV. ve XV. katmanlarında, tahta eşikli, ahşap dikmeli pervazları eşik ve sövelerle birlikte sıvanmış kapılar bulunuyordu. Buradaki bir ya da iki dikmeli kapı sövelerine, pervaz çakılmadan, sıvayla yuvarlak biçim verilmiştir. İ.Ö. II. binyıl kapılarının hemen hemen tümü dikdörtgen kesitlidir (bindirme tekniğinde kemerli Boğazköy, Tel Halef ve Hama kapıları dışında). En erken çağlardan başlayarak, kapı kanatlarının yerleştirilişine göre iki tür kapı kullanılmıştır. Birinci tür, düz kapı geçidinin yanlarına yerleştirilmiş bir ya da iki kanatlı kapılardan oluşur. İkinci grupsa, söve duvarlarına yerleştirilmiş pervazlı kapılardan meydana gelir. Büyük ve çift kanatlı kapılar çoğunlukla birinci türden, küçük ve tek kanatlı kapılarsa ikinci türdendi. Kapı eşikleri ahşaptan, küçük ya da orta boy taştan ve Boğazköy'de görüldüğü gibi büyük boy tek parça taştan yapılıyordu. Kapı sövelerinde çoğunlukla duvarla aynı gereç kullanılmıştır (yalnız Kültepe' de kerpiç söveler ahşap kaplıdır). Boğazköy'deki hitit yapılarında ahşap kapı çerçeveleri duvarlara yatay olarak çakılmış takozlara tutturuluyordu. Ahşap kapı kanatları kimi yerlerde hayvan derisi ya da tunç levhalarla kaplanıyordu (Balavat kapıları bunun güzel bir örneğidir). Büyük ve ağır kapı kanatlarının taşınabilmesi için reze delikleri toprağa derince gömülüyordu (Zincirli, Tel Halef). Önasya'da kapı kanatlarının ve kapı dikmelerinin içinde döndüğü mil yataklarının takılması birtakım törenlerle kutlanıyordu. Bu yapı parçalarının önemi, Babil'de ele geçen, değerli taşlardan yapılıp adak yazıtlarıyla donanmış mil yataklarından da anlaşılmaktadır. Kapı kanatları hemen hemen tüm örneklerde içe doğru açılmaktadır. Boğazköy' de kapılar odaya doğrudan bakışı önleyecek biçimde odaların köşelerine yerleştirilmiştir.

Anadolu'da kent kapılarının ilginç örnekleri bulunmaktadır. Bunlar arasında en eski sur kapısı, Hacılar II katmanında saptandı (İ.Ö. VI. binyıl). K. kapısı, bir duvar oyuğu içine kayan sürmeli kapıyla kapatılıyordu. G. kapısındaysa, kapı kanadı bir niş içine yerleşiyordu. Mersin Yümüktepe' de (İ.Ö. V. binyıl) dışa çıkıntı yapan iki kule arasında yer alan bir kapıdan sonra bir koridorla anıtsal kapıya ulaşılıyordu. Tarsus Gözlükule'deyse (İ.Ö. III. binyıl) düz geçitli bir kapı yerine, daha korunaklı olan L biçiminde bir kapı düzeni bulunuyordu. Truva I'in (İ.Ö. III. binyıl) kapısı çok köşeli bir hisarın köşelerinin birinde yer alıyordu. Kapı geçidinin korunması için yan duvarlar öne çıkma yapıyordu. Truva II'deyse uzun ve üstü kapalı bir kapı yolunun yerini, geniş dikdörtgen biçiminde bir kapı odası alır. Truva VI kapıları kulesizdir, ancak bunlar uzun, kıvrımlı geçitler olarak düzenlenerek savunma güçlendirilmiştir. İlk Tunç çağa tarihlendirilen Alişar kenti kapılarında duvarlar kuleler biçiminde genişletilerek derinlik artırılmıştır. Boğazköy' deki hitit sur kapılarıysa, mimarilerinin yanı sıra güçlü savunma düzenleriyle dikkati çeker. (Sfenksli kapı, Aslanlı kapı, Kral kapısı, Poternli kapı, Yer kapı, Batı kapısı). Bu kapılar surlardan daha yüksek olarak yapılmış, dikdörtgen planlı kule biçiminde bir odayla, bunun içe ve dışa bakan cephelerinde, büyük, tek parça taşlardan yapılmış kemerli girişlerden oluşur. Dışa bakan kemerli geçit biraz içe alınarak savunma güçlendirilmiştir. Kapı kanatlarının oturduğu mil yatakları ve sürgülerin yan duvarlardaki durumu, kapıların her iki yandan da odaya açıldığını gösterir. Dış kapıyı aşan düşman, içteki kapıyı açabilmek için geri çekilmek zorunda kalıyor, odanın içinde ve önünde doğan kargaşayla düşmanın yok edilmesi kolaylaşıyordu.

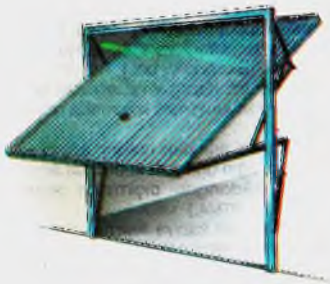
Geç hitit kentlerinin surlarında da çift kapılı anıtsal girişler vardı ve bunlar ortostatlarla bezeliydi. İki yüksek kule arasında dar bir odadan oluşan kapılar yanında, ana kapıdan sonra enine yerleştirilmiş bir odadan meydana gelen örnekler de vardı (Zincirli, Kargamış). Karatepe'deyse daha değişik kapılarla karşılaşılmıştır (İ.Ö. VIII. yy.). K. kapısı kare planlı iki yüksek kule arasında yer alan bir geçitle ulaşılan bir avlunun sonunda bulunan bir kapıdan oluşuyordu. G. kapısıysa, daha düzensiz ancak daha korunaklı bir görünüme sahiptir. İki sur duvarı arasından ilerleyen bir geçitle dış surdaki kapı kulesinin önünden geçiliyor, buradan dönemeçli bir merdivenle kapıya ulaşılıyordu. İkinci kapı kulesi iç surda ve dış surdakiyle bakışıksız bir düzendeydi.





çarpma **kapı** (atölye, antrepo vb.için)

baskülü garaj **kapısı**



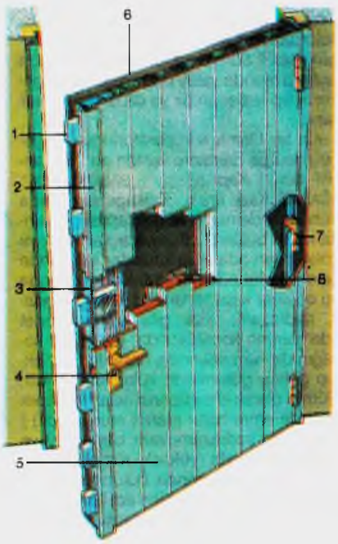
Yunan kent kapılarının bir bölümü Mykenai geleneğini sürdüren bindirme tekniğindeydi. Bir bölümüyse iki kuleli anıtsal kapılardı (Miletos Aslanlı kapı).

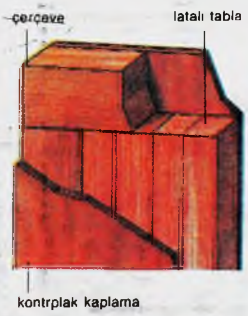
—Ed. Kapı, divan edebiyatında şairin (âşığın) Tanrı'ya, Hz. Peygamber'e din ve tarikat ulularına, padişaha, devlet büyüklerine, sevgiliye ulaşacağı, bağlılığını, sevgisini belirteceği yer olarak canlandırılır. Burada sevgilinin kokusu, ayak izleri, ayak tozu vardır. Âşık, sevgilinin kapısında kul olmak, bekçilik yapmak için yalvarır, canını verir. Gözyaşları ve kirpikleri her an burasını yıkayıp siler süpürür. Âşık dışında güneş, ay ve yıldızlar da sevgilinin kapısına kul olur. Yüceltmek amacıyla kapı ile devlet kavramı bir arada düşünülür. Kapı ve eşikten mecaz-ı mürsel yoluyla sevgilinin kendisi de kastedilir. Sevgilinin kapısı Kâbe, beytullah, kıble, secdegâh, penâh diye adlandırılır. Cennette huriler bulunduğu için sevgilinin kapısı da cennete

zırhlı **kapı**

1. Takviye edilmiş dil; 2. Güvenlik kaputu; 3. Mekanizmayı kapı yüksekliği boyunca koruyan çelik profil; 4. Güvenlik kilidi; 5. İç yüz (çelik ısıl kalkan); 6. Dış yüz; 7. Çelik menteşe; 8. Isıl kalkanın içini donatan fenol köpüğü

Fichet Bauche belgesine göre





dolu gövdeli düz **kapı**



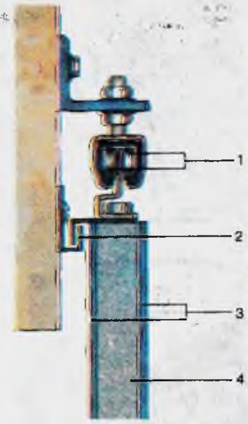
petekli gövdeli düz **kapı**



ses yalıtımı için düz **kapı**



ateş kesici **kapı** (30-60 mm)



Fichet-Lutermax belgesine göre

ateş kesici asma bir **kapının** boyuna kesiti
1. Asma ve yuvarlama tekercikleri;
2. Sızdırmazlık sistemi;
3. İşlenmiş çelik kaplamalar;
4. Yanmaz mineral bileşenli gövde.

benzetilir. Güneş belirli zamanlarda kapı ve eşikte göründüğünden gök, asuman ve burç olarak düşünülür. Tanrı'nın insan önünde kapılar açtığı dile getirilir.

—İnş. Kapılar iki bölümden oluşur: bunlardan kasa sabittir, kanat (ya da kanatlar) ise hareketlidir. Kanat düz ya da camlı olabilir; kasaya özel parçalarla (menteşe, pomel, menteşe mili) açılıp kapanacak biçimde tutturulur.

• *Dış kapılar,* işlevleri bakımından çok çeşitlidir: araba kapısı, avlu kapısı, konut kapısı vb.; tek ya da çift kanatlı olabilirler. En basit kanatlar birbirine tamamen bitişik tahta levhalardan oluşur. Genellikle bunlar çerçeveli ve tablalıdır.

• *İç kapılar* iki türe ayrılır: düz kapılar (pres kapılar) ve tablalı kapılar. Düz kapılar, bir iskeletin iki yanına tutturulmuş düz levhalardan oluşur ve fabrikada üretilir.

—Kur. tar. Kapı, İkinci meşrutiyet'in ilanına (1908) değin devletin başı olarak padişahın sarayı ve yönetimin merkezi olarak sadrazamın görev yerini tanımlamak için kullanılırdı. Ancak, türkçe olan bu sözcüğün yerine çoğunlukla arapça "bâb" (Babıâli gibi), farsça "dar" sözcükleri kullanıldı.

• *Kapı halkı.* Osmanlı devlet adamları sahip oldukları dirliklerin zenginliği oranında kapı halkı denilen hizmetliler topluluğu beslerlerdi. Bunların askeri hizmetlerle görevli olanlarına ağa (bunların bir bölümü "levent" diye de anılırdı), memuriyetle görevli olanlara hademe, yardımcı hizmetlere bakanlara "müteferrika" denirdi. Dirlik sisteminin bozulmasından sonra masrafların artması karşılık, kapı halkı sayısının çoğalması devlet adamlarını yasal olmayan gelir kaynakları bulmaya itti. 1827'de kapı halkının askeri bölümü, ertesi yıl da kalan bölümü resmen kaldırıldı.

• *Kapı kethüdası.* Vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi görevlilerin İstanbul'daki kethüdaları, onların resmi işlerini görürler, onlar adına dilekçelerini verirler ve taahhüt altına girerlerdi. Barış dönemlerinde İstanbul'dan ayrılmazlar, savaştaysa sadrazamın yanında bulunurlardı. 1863'e kadar atamaları bağlı oldukları kimselerce yapılır, onlar görev değiştirince ya da azledilince kapı kethüdalarının işi de son bulurdu. Yeni atanan ve İstanbul'da bulunmayan efendileri yerine hilat giyerlerdi. Teşrifat defterlerinde beylerbeyleriyle sancak beylerinin adlarının yanına kapı kethüdalarınınki de yazılırdı.

Devlet adamlarının dışında Eflak, Boğdan, Erdel beylerinin, Rum patrikliği'nin, Avusturya ve Çarlık Rusyası'nın da kapı kethüdaları vardı ve bunların gereksinimleri de elçilerinki gibi Osmanlı İmparatorluğu'nca karşılanırdı. 1863'te yapılan bir düzenlemeyle kapı kethüdalarının görevine son verildi, bunların işlerini yapacak bürolar kuruldu.

—Mim. • *Kent kapıları.* Bu tür kapılar Doğu'da her zaman önemli bir rol oynamıştır: bunlar, adaletin dağıtıldığı, ticari değiş tokuşların yapıldığı yerlerdi. Kervan yollarının varış noktası da kent kapılarıydı. Babylonia ve Asur'da, İ.Ö. I. binyıl'da kapılar, sur duvarına göre çıkıntı yapan iç avlulu bir burç biçimindeydi; iç avlunun ön ve arka tarafında kimi kez daha küçük avlular bulunur, bu dar bölümler, surlar üzerindeki savunucuların, saldırganlara ok, taş vb. yağdırmasına olanak verirdi. Giriş dehlizi, Hursabâd'da olduğu gibi, koruyucu cin kabartmaları ve insan başlı, kanatlı boğa figürleriyle süslenirdi. Büyük bir bölümü günümüze ulaşmış olan Babil'deki İştar kapısı görkemli bir yapıydı. Anadolu'da da (Zincirli kalesi) benzer bir düzen kullanılıyordu. II. binyıl'ın ikinci yarısında, Hititler kentlerin girişine, oymalı kabartmalarla süslü anıtsal kapılar inşa ettiler: Alacahöyük'te Sfenksli kapı, Boğazköy'de Kral kapısı. Filistin'de, kapıların iki yanında büyük kuleler vardı; payanda ayakları birçok dar geçit oluşturur (Şhem, Megiddo) bazen de giriş dehlizi dirsek biçiminde olurdu (Lakiş).

Yunanistan'da, kutsal yapılar surlarla çevrili bir tepenin üzerinde yükselirdi; buraya anıtsal bir kapıdan geçilerek girilirdi (Mykenai, Tiryns, Atina). Romalılar'da, karargâhların kapıları ana yolların uçlarında yer alırdı. Kent kapılarında ise tonozlu bir ya da birçok giriş dehlizi bulunurdu; girişler, kuleler tarafından sıkıca korunurdu. Kent kapılarına bağlı büyüsel nitelikli bir dizi kural vardı; zafer takları bunların izlerini taşır. Roma'daki Aurelianus surunun birçok kapısı (San Sebastiano kapısı, Latin kapısı, Maggiore kapısı) günümüze ulaşabilmiştir. Başlıca Roma dönemi kapıları arasında, İtalya'da, Aosta kapısı ile Torino'daki Palatina kapısını, Roma provinciaları̇nda da, Autun, Reims kapıları ile Trier'deki Porta Nigra'yı saymak gerekir. İstanbul'da ise, Theodosios II suru üzerindeki muhteşem bir biçimde süslenmiş Altın kapı (yun. Khrysai Pyle, lat. Porta Aurea) bugün hâlâ ayaktadır.

Ortaçağ'da müstahkem kentlerin kapıları önemli bir savunma sistemiyle donatılırdı.

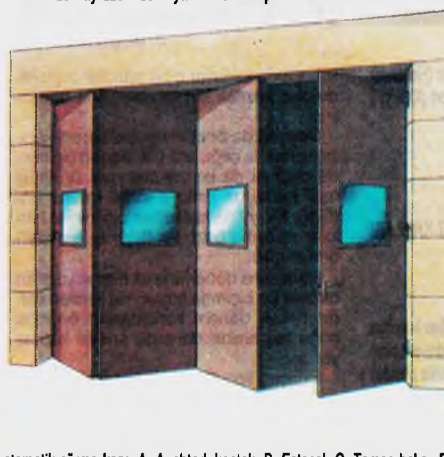
• *Kamu yapılarının kapıları.* Dinsel mimarlıkta birçok oymalı kapı (kanat) örneği vardır: Roma'daki Santa Sabina'nın sedir ağacından kapıları (V. yy.) Eski ve Yeni Ahit'ten alınma kabartma sahnelerle süslüdür; Verona'daki S. Zeno'nun bronz kapılarında (XI. yy.) Kutsal Kitap'tan sahneler bulunur; Floransa vaftizhanesi'nin kapılarındaki oymalar Andrea Pisano ve Ghiberti tarafından gerçekleştirilmiştir.

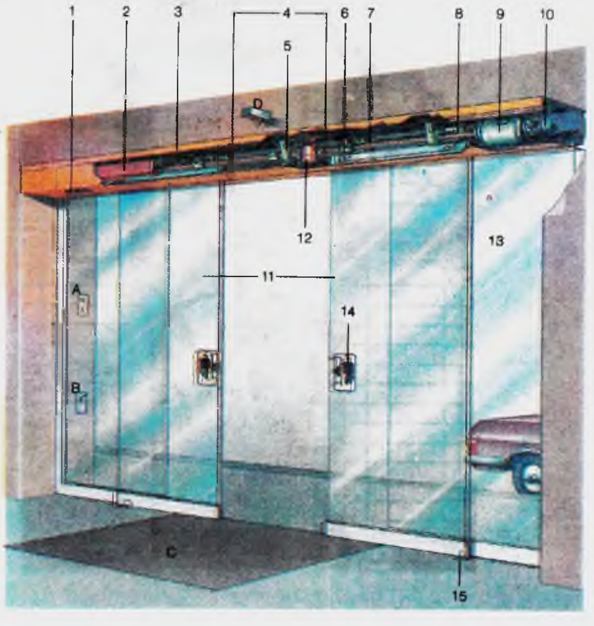
• *Ev kapıları.* Eski Yunan'da kapılar yamuk biçiminde olurdu (Attike açıtı). Romalılar'da kapılar ağaçtan, iki ya da daha fazla



camlı ve çerçeveli düz **kapı**

üst ray üzerinde kayan katlanır **kapı**





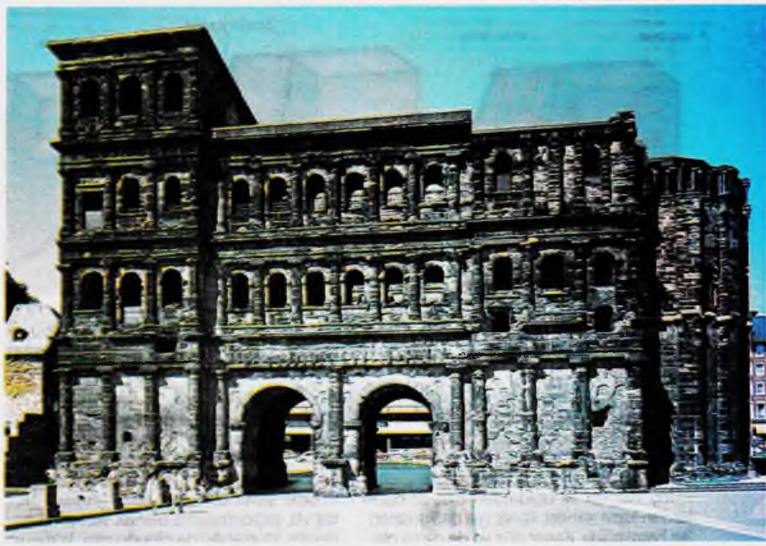
otomatik sürme **kapı**: A. Anahtarlı kontak; B. Fotosel; C. Temas halısı; D. Radar.
1. Otomatik seçme tablosu; 2. Besleme kutusu ve kumanda lojiği;
3. Mekanizma taşıyıcı kiriş ve tek gövdeli ray;
4. İki yöne doğru ters yivli birleştirme vidası;
5. Yatak; 6. Devindirme çatalı; 7. Tekercik; 8. Tekercik taşıyıcı araba; 9. Elektrik motoru;
10. Kurs bitimi kontağı; 11. Hareketli kanatlar; 12. Elektromekanik sürgü; 13. Sabit kanat;
14. "Otomatik kapı" simgesi; 15. Kılavuzlama tırnağı.

Faiveley belgesine göre



C. Baugey-Atlas-Photo

Arnhem'de (Hollanda) Sabelspoort (XIV. yy.)



Brumaire-Ziolo

Trier'de Porta Nigra (Kara kapı); Roma sanatı, İ.S. IV. yy. başı

kanatlıydı; kanatlar çivili panolar biçiminde olur, tokmak kilit ve sürgülerle donatılırdı.

KENT KAPILARI

Ortaçağ'da önceleri beşikkemerli kapılar, sonra da çoğu kez dikdörtgen biçiminde olan ya da kemer taşlarıyla örülmüş hafif kavisli bir lentoya sahip kapılar görüldü. XV. yy.'da kaşkemer biçiminde lentolar ve oyma bezekler (figürler, armalar) ortaya çıktı.

Rönesans dönemine ait birçok yapının da zarif bir biçimde süslenmiş kapıları vardır. Klasik dönem konaklarının önünde çoğu kez arabalara özgü anıtsal kapılar yer alır.

Ortaçağ konutlarının iç kapıları yalın, alçak ve dardır. Kabul ya da tören salonlarının kapıları dışında bunlar, duvar halıları tarafından gizlenen, genellikle tek kişinin geçebileceği açıtlardır. Ancak Louis XIV döneminden başlayarak yüksekliği 2,50 m'yi aşan daire kapıları yapıldı.

En eski Ortaçağ kapı kanatları, çivilerle tutturulmuş, her biri yanlamasına tamamen bitişik iki kat tahta levhadan oluşur. XIII. yy.'ın ortalarına doğru, dikmeleri birbirine bağlayan başlıklardan oluşan kanatlar yapılmaya başlandı; başlıklar, kanadın tüm ağırlığını menteşe miline iletir. XIII. ve XIV. yy.'larda bu sistem çok yaygındı; hafif, sağlam ve demir düzeninin tutturulmasına elverişliydi. Tablalı kapılar (dikme ve başlıklar arasına zıvanayla birleştirilmiş kayıtlara açılan kirişlere yerleştirilmiş tablalardan oluşan iç ve dış kapılar), ancak XIV. yy.'ın sonunda yapılmaya başlandı. O zamana kadar çok yalın olan kanatlar, bir süs öğesi haline geldi.

Richelieu kentinin [İndre-et-Loire] iki kapısı (biri arka planda) XVII. yy.

Giraudon



• *Türk mimarlığında kapı.* Türk mimarlığının önemli öğelerinden olan kapıların bir bölümü küçük, yalın açıklıklar biçimindeyken, bir bölümü de anıtsal yapıların cephelerini süsleyen taçkapı*lardır. Özellikle selçuklu cami, medrese, kervansaray, vb. yapılarında taçkapılar büyüklükleri ve zengin bezemeleriyle görkemli bir görünüş kazanmıştır. Osmanlı taçkapılarıysa daha yalın, olgun örneklerdir. Türk kapı kanatları da ahşap işçiliğinin önemli örnekleridir. Bunlar sağlamlıklarının yanı sıra, zengin süslemeleriyle birer sanat eseri niteliğindedir. Havadan etkilenmeyecek ve çalışmayacak biçimde hazırlanan ahşap ka natlar, ince marangozluk ürünleriydi. Anıtsal yapıların kapı kanatları, çoğunlukla kündekâri tekniğindeydi. Kapıların üstü kemerli olmakla birlikte, kanatların üstü düz atkılıdır ve üstü yuvarlak kanatlardan kaçınılmıştır. Selçuklu ve Beylikler dönemi kapı kanatlarının önemli örnekleri müzelerde korunmaktadır. Bunlar arasında Ankara Etnoğrafya müzesi'ndeki Kayseri Ulu cami'si, Ankara Hacıhasan camisi ve Alaettin camisi kapıları belirtilebilir. Kastamonu'daki İbnineccar camisi'yle, Niğde'deki Sungurbey camisi'nin ve Kastamonu Kasaba köyü camisi'nin kapıları da ahşap işçiliğinin dikkati çeken örnekleridir. Osmanlı döneminin zengin süslemeli ilk kapıları arasında Ankara Karacabey camisi, Amasya Bayezitpaşa camisi, Bursa Yeşil cami ve türbesi, Ulu cami, Edirne Üçşerefeli cami belirtilebilir. XIV. yy. ve XV. yy. ilk yarısına tarihlenen bu yapılarda tek renk ağaç kullanılmıştır. Daha sonraki yapılardaysa yeni teknikler ve gereçlerle karşılaşılır. Ankara Hacıbayram türbesi'nin ahşap kakmalı kapısı kemik ve yeşim taş-



Büyük Larousse

Beyazıt camisi taç kapısı
İstanbul

Karaman İmaret camisi'nin ahşap kapı kanatları
Karamanoğulları dönemi XV. yy.
Türk ve islam eserleri müzesi, İstanbul

Büyük Larousse



larıyla süslüdür (XV. yy.). Üsküdar'daki Mihrimahsultan camisi'nin kapısıysa, dönemin kapıları içinde değişik tekniği ve bezemeleriyle tek örnektir (XVI. yy.). Kapı kanatlarının ayna bölümleri kündekâri tekniğinde; bini, başlık ve kuşak bölümleriyse farklı renkte ağaçlarla kakma tekniğinde bezenmiştir. XVII. yy. başlarında değişik renklerde ahşabın yanı sıra kakma tekniğinde sedef, bağa, fildişi, kemik, vb. de kullanılmıştır. (İstanbul Yenivalide külliyesi camisi [Yeni cami], Sultanahmet camisi, Topkapı sarayı vb.).

KAPICI a. Apartman, resmi daire, okul vb. binalardan, kapıda bekçilik eden, gelen gidenle ilgilenen ve kimi zaman da temizlik, alışveriş hizmetlerine bakan görevli. —İş. huk. → (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kur. tar. Topkapı sarayı'nda Babıhümayun ile Babüsselam'ı bekleyen görevlilere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kapıcı bölükleri,* saray kapıcılarının bağlı olduğu bölükler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kapıcılar kethüdası,* Babıhümayun ile Babüsselam'ı bekleyen kapıcıların amiri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İş. huk. Konutlarda kapıcı olarak çalışanlar, kural olarak İş kanunu'nun kapsamı dışında bırakılmıştır. Ancak kaloriferli konut kapıcıları ile, işyeri olarak kullanılan binalarda kapıcılık hizmetinde çalışanlar İş kanunu kapsamı içindedirler. Kapıcıya konutta daire verilmesi halinde, kira istenemez. Ancak özel bir anlaşma yoksa, kapıcının oturduğu yer için elektrik ve su parası istenebilir.
—Kur. tar. XV. yy.'da yaklaşık elli kişi kadar olan kapıcıların sayısı XVI. yy.'da artınca Babıhümayun'u bekleyenler ve Babüsselam'ı bekleyenler olarak ikiye ayrıldılar. Bunlardan dergâh-ı âli kapıcıları da denilen Babüsselam'ı bekleyenleri ötekine göre daha saygındı. XVI. yy. sonlarında sayıları 1925'i bulan dergâh-ı âli kapıcıları 45, 417 kadar olan Babıhümayun kapıcıları ise 5 bölüğe ayrılmıştı. Saray kapılarındaki görevlerinin yanı sıra, Divanı hümayun toplantılarında dava sahiplerinin Divan'a gelişlerine rehberlik ederler, kimseyi silahlı olarak içeri bırakmazlar, Divan'da verilen dayak cezasını uygularlardı. Kapıcıların bağlı bulundukları bölüklerin amiri kapıcılar kethüdası olmakla birlikte, o Divan'da hizmet eden bir tür saray nazırı olduğundan kapıcıların atama, terfi, azil işlemleri baş kapıcıbaşınca yürütülürdü. Kapıcılar, sefer sırasında otağı hümayun girişinde dururlardı. Üç ayda bir ulufe alırlar, saray dışında ihtisap hizmetlerine ya da eyalet muhzırbaşılığına getirilirlerdi. Timar almaları durumunda kapıcılara 15 000 akçelik tımar verilmesi kanundu.
• *Kapıcı bölükleri.* En büyük amiri kapıcılar kethüdası ya da kethüdai bevvabini şehriyari idi. Bu amirlerden başka, her bölüğün kapıcıbaşısı, bölükbaşı denilen komutanlarıyla odabaşıları ve kâtipleri vardı.
• *Kapıcılar kethüdası.* Bunlar aynı zamanda saray nazırı, saray müşiri olarak da görev yaparlardı. Genellikle Enderun ağaları arasından seçilen kapıcılar kethüdası, Divan toplantılarında hizmet etmek, Divan erkânını Babüsselam'da (orta kapı) karşılayarak Divan'a getirmek, toplantıdan sonra Divan üyelerine verilen yemeği düzenlemekle görevliydi. Ayrıca sadrazamların atanmasında ya da görevden alınmalarında padişah mühürlerini vermek ve almak, yeni atanan sadrazam İstanbul dışındaysa mührü götürmek de onun göreviydi. Cuma ve bayram namazlarında halkın dilekçelerini toplayarak padişaha iletirdi. Törenlerde selimi başlık giyen kapıcılar kethüdalarının XVIII. yy. sonlarında 60 akçe gündelikleri, Şam avarızından 7 000 akçe yıllık gelirleri vardı.

Kapıcı *(The Caretaker),* H. Pinter'in üç perdelik komedisi (1960). İki kardeş, bir sokak serserisini oturdukları kulübeye konuk ederler. Serseri çarçabuk iğrenç yüzünü göstererek kardeşleri birbirine düşürür ve iyilik gördüğü bu insanları kullanarak kendine bir kimlik bulma arayışına girer.

KAPICIBAŞI a. Kur. tar. Saray kapıcılarının amirine verilen ad.
—ANSİKL. Kapıcıların kıdemli ve eski olanlarıyla vezirlerin oğulları bu göreve getirilirdi. Önceleri yalnız bir kapıcıbaşı varken, kapıcı bölüklerinin sayılarının artmasıyla görevli kapıcıbaşılar da çoğaldı, en kıdemlilerine "baş kapıcıbaşı" denilmeye başlandı. Yüz akçe gündelikleri (XVII. yy.'da yüz elli akçe oldu), on dokuz bin akçelik tımarları vardı. Sarayın orta kapısında her gece nöbet tutmak, toplantı günlerinde Divan'ın kapısında gümüş asalarıyla durmak, yabancı elçilerin kollarına girerek padişahın huzuruna çıkartmak, beylerbeyi ve vezirlere verilecek gizli emirleri iletmek, önemli devlet adamlarının idamlarının gerçekleştirilmesini sağlamak başlıca görevleriydi. Ayrıca Eflak, Boğdan ve Erdel beyliği ya da voyvodalığına yeni atananlara görev yerlerine kadar eşlik etmekle de görevlendirilirlerdi. XVIII. yy.'dan başlayarak kapıcıbaşı görevi, bir makam olduğu kadar bir rütbe olarak, özellikle âyanlara verilmeye başlandı. Kapıcıbaşılar dört yüz bin akçe tımar ile sancak beyliği alarak saraydan çıkarlardı. XVII. ve XVIII. yy.'larda sayıları çoğalan kapıcıbaşılar, Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından sonra otuza indirildi. 1839'da ise kendilerine "ser bevvabin-i rikâb-ı hümayun-ı mülukâne" adı verilerek sayıları kırka çıkartıldı ve imrahorluğa bağlandı. Bu makam İkinci meşrutiyet'in ilanına kadar varlığını sürdürdü.

KAPICIK a. Bot. Yumurtacığın tepesinde bulunan ve örteneklerin eğreti birleşmesinden doğan küçük kanal. (Böylece embriyon kesesi ve evin yumurtalık boşluğuyla bağlantı kurabilir; bu geçit çoğunlukla çiçektozu borucuğu tarafından oosfere erişmek için kullanılır. Çoğu zaman kapıcığın izi tohumun üzerinde görülebilir.) [Eşanl. MİKROPİL.]
—Böcbil. Böcek yumurtasının ön ucunda bulunan ve spermatozoyitlerin koryonu aşarak ovositin döllenmesini sağlayabildiği, ancak mikroskopla görülebilecek kadar küçük delik. (Eşanl. MİKROPİL.)

KAPICILIK a. Kapıcının işi.

KAPIDAĞ yarımadası, Kapıdağı yarımadası da denir, antik **Arktonnesos,** Marmara denizi'nin G. kıyısında, karaya çift kıyı seti ile bağlı yarımada. D.'da Bandırma, B.'da Erdek körfezleri ile çevrili büyük bir tombolo olan Kapıdağ, Kesetepe'de 782 m'ye erişen, derin vadilerle yarılmış eski bir kütledir. Jeolojik yapısı granit sokulumları ve bunların başkalaştırdığı billurlu ve billursuz şistlerden oluşur. Kıstak kısmının D.'sundaki yamaçlarda antik Kyzikos kentinin kalıntıları yer alır. Antikçağ'da iki körfezi kısa yoldan birleştirmek için bir kanalla yarılan kıstağın orta kesimi bataklıktır. Yarımadanın özellikle G.-B. kıyılarında özellikle Erdek'te yaz turizmi çok gelişmiştir. Granit taşı üretimi.

KAPIKÖY kapısı, Türkiye-İran sınırında, Özalp ilçe merkezinin 40 km G.-D.'sunda gümrük kapısı.

Kapıkule, Türkiye-Bulgaristan sınırı üzerinde, Edirne ilinin 18 km batısında, kara ve demiryolları ile yapılan giriş ve çıkışların denetlendiği gümrük kapısı. Avrupa ile Suriye, İran ve Irak arasındaki en kısa bağlantıları sağlayan transit yolların başlangıç noktasında olması kadar karayolu ile Türkiye'ye giren ve çıkan turistlerin ve yurtdışında çalışan işçilerin en çok kullandıkları bir gümrük kapısı olması, Kapıkule'nin önemini artırmaktadır. Gümrük binaları, turizm ve tanıtma bürosu, motel gibi tesisler olan Kapıkule'de, 1982'de, bir sağlık merkezi kurulmuş ve gümrük işlemlerinin yapılmasını kolaylaştırmak amacıyla giriş ve çıkış peronları yeniden düzenlenerek 19 otomobil, 4 minibüs ve otobüs giriş peronu ile 8 otomobil, 2 minibüs ve otobüs çıkış peronu yapılmıştır. Ayrıca her peronda diplomatik, turist, gümrüğe tabi eşyası olanlar ve olmayanlar için de düzenleme yapılmıştır.

Edirne'de Kapıkule'den başka bir de Yunanistan sınırında Pazarkule kapısı vardır. Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan yollar üzerindeki bu iki kapıdan yılda altı milyona yakın yolcu geçiş yapar. Bu yolcuların üçte ikisinden fazlası yabancıdır.



Yenişehir kent kapısı
İznik

KAPIKULU a. Tar. **1.** Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli ordusunu oluşturan ücretli askerler. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kapıkulu süvarileri,* osmanlı kapıkulu ordusunun atlı sınıfı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Osmanlılar'da kapıkulu ordusunun ortaya çıkmasında temel etken, güçlü bir yaya ordusu kurmak gereksinimiydi. Osmanlılar bunun için yönetimleri altına aldıkları hıristiyan halkların erkek çocuklarından yararlandılar. Küçük yaşta ailelerinden aldıkları hıristiyan çocukları (devşirme*), etnik ve dinsel kökenlerinden kopararak türkleştirdiler ve bunlardan padişaha sıkı sıkıya bağlı, her an savaşa hazır, sürekli ve ücretli bir ordu yarattılar. Bu ordu, dışa karşı, eyalet askerleriyle birlikte oluşturulan osmanlı ordusunun etkili bir vurucu gücü olduğu gibi, imparatorluk içindeki feodal eğilimlerin kırılmasında ve padişahın otoritesinin bütün imparatorlukta yayılmasında başlıca rolü oynadı.

Kapıkulu ordusu, yeniçeri*, kapıkulu* süvarileri, topçu*, cebeci*, top* arabacıları, lağımcı* ocaklarından oluşuyordu. Bunlardan savaşçılıklarıyla büyük ün kazanan yeniçeriler yaya ordusuydu. Kapıkulu süvari ocakları atlı sınıfı, ötekiler teknik sınıfları oluşturuyordu. Kapıkulu ocaklarının temeli Murat I döneminde, olasılıkla Edirne'nin fethinden sonra atıldı. İlk kurulan Yeniçeri ocağı'nı, zamanla öteki ocaklar izledi ve kapıkulu ordusu Süleyman I (Kanuni) döneminde en gelişkin biçimine ulaştı. İmparatorluk sınırları genişledikçe kapıkulu askerlerine kale muhafızlığı görevleri de verildi. Kapıkulu askerlerine üç ayda bir aldıkları ücret (ulufe) dolayısıyla "ulufeli askerler" de denirdi.

Başta yeniçeriler olmak üzere, tüm kapıkulu ocakları XVI. yy. sonlarına değin disiplinlerini ve askerlik niteliklerini korudular. Ancak XVII. yy.'dan başlayarak savaşçı özelliklerini kaybetmeye başladılar. Bozulma en çarpıcı biçimde Yeniçeri ocağı'nda kendini gösterdi. Giderek başta yeniçeriler ve kapıkulu süvarileri olmak üzere kapıkulu ocakları, imparatorluk içinde bir isyan ve anarşi unsuru durumuna geldiler. Kapıkulu ocaklarının teknik sınıfları, özellikle topçu ve humbaracı ocakları bazı yenileştirmeleri kabul etmekle birlikte Yeniçeri ocağı tüm yenileştirmelere karşı çıktı. Bu da Yeniçeri ocağı ile birlikte tüm kapıkulu ocaklarının kaldırılması ile sonuçlandı (1826).
• *Kapıkulu süvarileri (Altı bölük, Altı bö-*

Büyük Larousse



kapıcılar kethüdası
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Büyük Larousse



kapıcıbaşı
Alman arkeoloji enstitüsü, İstanbul

lük halkı da denir), sırasıyla sipah*, silahtar*, sağ* ulufeciler (ulufeciyan-ı yemin), sol* ulufeciler (ulufeciyan-ı yesar), sağ* garipler (gureba-yı yemin), sol* garipler (gureba-yı yesar) bölüklerinden oluşuyordu. İlk iki bölüğe "yukarı bölükler", ikinci ve üçüncü bölüklere "orta bölükler", son iki bölüğe "aşağı bölükler", son dört bölüğe "bölükat-ı erbaa" ya da "dört bölük" deniliyordu. İlk olarak silahtar bölüğü kurulmuş, Mehmet II döneminde kurulan sipah bölüğü daha sonra kurulmasına karşın ilk sırayı almış, daha sonra da öteki bölükler oluşmuştu. Kapıkulu süvarilerinin kaynağını Galata sarayı, Edirne sarayı, İbrahimpaşa sarayı, Topkapı sarayı iç oğlanları ile savaşlarda yararlık gösteren yeniçeriler, seyrek olarak da topçu ve cebeciler oluşturuyordu.

Kapıkulu süvarileri bölüklerinin her birinin bir ağası vardı. Ayrıca her bölükte bir kethüda, kethüdayeri, başçavuş, çavuş ve kâtipler bulunuyordu. Kapıkulu süvarileri, İstanbul'da değil, kethüdayerinin gözetiminde Kütahya ile Edirne arasındaki merası bol yerlerde kalırlardı. Çeşitli görevlerle İstanbul'da bulunanlarla ulufe almak için gelenler Sultanahmet hanı, Elçi hanı, Kurşunlu han ve Süleymaniye camisi yakınındaki dokuz bekâr odasında otururlardı.

Sipah bölüğü kırmızı, silahtar bölüğü sarı, sağ ulufeciler yeşil, sol ulufeciler sarı-yeşil, sağ garipler sarı-beyaz, sol garipler yeşil-beyaz bayrak taşıyorlardı. Kapıkulu süvarileri öteki kapıkulu ocaklarına göre ayrıcalıklı bir sınıftı. Ulufeleri yeniçerilere göre daha yüksekti. Ayrıca barış dönemlerinde divan, ihtisap vb. kâtiplikleri, avarız, nüzul, ağnam, cizye vb. tahsildarlıkları gibi görevlerden ek gelir elde ediyorlardı. Kapıkulu süvarileri evlenebiliyor ve yetişkin oğulları "veledeş" adıyla kapıkulu süvari bölüklerine alınıyorlardı. Kapıkulu süvarilerinin ilk dört bölüğü aldıkları gündeliğin her beş akçesine karşılık sefer sırasında bir atlı seyis bulundurmak zorundaydılar.

Kapıkulu süvarileri XVII. yy.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda baş gösteren iç bunalımlarda geniş ölçüde etkili oldular. Yeniçerilerle bazen bir arada hareket ettiler, bazen de karşı karşıya geldiler. XVIII. yy.'da önemini tümüyle yitiren Kapıkulu süvarileri örgütü, 1826'da Yeniçeri ocağı ile birlikte kaldırıldı. (→ Kayn.)

KAPILANDIRMAK → KAPILANMAK.

KAPILANMAK gçz. f. *Bir yere, bir kimseye kapılanmak,* özellikle resmi bir dairede ya da bir kimsenin yanında işe girmek.
—Ask. tar. Kapılı leventlerin bir beyin yanından azledilince başka birine bağlanması.
◆ **kapılandırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi bir yere, bir kimseye kapılandırmak,* onun, bir kimsenin yanında ya da bir yerde işe girmesini sağlamak.

KAPILGAN sıf. Kolay etki altında kalan; her şeye kolayca kapılan, inanan kimse için kullanılır.

KAPILGANLIK a. Kapılgan olma durumu, niteliği.

KAPILI sıf. **1.** *Say sıf. + kapılı, nit. sıf. + kapılı,* belirtilen sayıda ya da nitelikte kapısı olan: *İki kapılı bir oda. Oyma kapılı.* **—2.** Bir işte, genellikle de resmi bir işte çalışan kimse için kullanılır.
—Ask. tar. *Kapılı levent,* XVII. yy.'ın ikinci yarısından sonra beylerbeyi ve sancak beylerinin, güvenliklerinin sağlanması amacıyla oluşturdukları birliklere alınan leventler. (Bu dönemde uzun süren savaşlar nedeniyle kapılı leventlere gereksinim duyulmuştu. Ancak savaşların durmasından sonra işsiz kalanları [kapısız* leventler] şekavete başladılar.)
—İkt. tar. *Kapılı ulufesi,* Osmanlılar'da, Yeniçeri ocağı'na kayıtlı oldukları halde kışlaya hiç uğramayan ve efendilerinin daire hizmetlerinde çalışan kişilere verilen ulufe.
—Oy. Tavla oyununda iki pulla kapanmış; iki pul aynı haneye oynanarak üzerine kapı alınmış hane.

KAPILI DERBENT → TRAYAN kapısı.

KAPILMA a. Çekird. fiz. *K kapılması,* K katmanındaki bir elektronun atom çekirdeğince kapılması biçiminde ortaya çıkan ve kimi radyoaktif elementlerde görülen olay.

KAPILMAK gçz. f. **1.** *Bir şeye kapılmak,* bir şeyin hareketiyle sürüklenmek: *Kayık akıntıya kapıldı. Sele kapılan binlerce koyun telef oldu.* **—2.** *Bir şeye (soyut) kapılmak,* bir kimseden söz ederken, iradesi dışında sürüklenmek, kendini bir şeye kaptırmak: *Hayatın akışına kapıldık, gidiyoruz.* **—3.** *Bir kimseye, sözlerine vb. kapılmak,* ona boş yere güvenip aldanmak: *Kardeşinin sözlerine kapılıp buralara geldiği için çok pişman.* **—4.** *Bir kimseye kapılmak,* ona âşık olmak, tutulmak: *O kıza iyice kapıldı.* **—5.** *Bir kimseye, bir şeye kapılmak,* onun dayanılmaz etkisiyle hareket etmek: *Boş umutlara kapılmak. Bir kimsenin zenginliğine, güzelliğine kapılmak. Ucuzluğuna kapılıp aynı çoraptan on tane aldım.* **—6.** *Bir duyguya kapılmak,* onun şiddetli etkisinde kalmak, o etkiyle hareket etmek: *Öfkeye, dehşete, paniğe kapılmak.*

KAPILMAK → KAPMAK.

KAPI-PENCERE a. İnş. Yer ya da döşeme düzeyine kadar inen ve aynı zamanda kapı olarak kullanılan pencere.

KAPISIZ sıf. **1.** Kapısı olmayan. **—2.** İşi olmayan, bir işe kapılanmamış. **—3.** *Kapısız bacasız,* temel eksiklikleri bulunan yeni ya da yıkık dökük eski ev için kullanılır.
—Ask. tar. *Kapısız levent,* XVII. yy.'ın ikinci yarısında, uzun süren savaşlar döneminde beylerbeyi ve sancak beylerinin oluşturdukları birliklere alınan, ancak savaşlardan sonra işsiz kalan leventlere verilen ad.

KAPIŞ a. **1.** Kapmak eylemi ya da biçimi. **—2.** *Kapış kapış,* büyük bir istek duyarak, kapışarak: *Daha masaya koymadan elmaları kapış kapış ettiler.* || *Kapış kapış gitmek,* çok kısa sürede satılmak, aranılır, istenilir olmak: *Hele bir pazara götürün bir saatte kapış kapış gider.* || *Kapış kapış, kapışmak,* bir malı büyük bir istekle almak. || *Kapış kapış yemek,* çok büyük bir iştahla, kapışarak yemek.
—Isıl mot. Vites değiştirmeden motorun düşük rejiminden daha yüksek bir rejime geçişi. (Seri kapışa elverişlilik taşıtlarda aranan niteliklerden biridir ve "serilik" göstergesidir.) || *Kapış pompası,* ani hızlanma sırasında yakıt karışımının zenginliğini geçici olarak artırmak için mekanik vurum ya da basınç düşmesi sonucu artık benzin püsküren, karbüratöre bağlı, pistonlu ya da zarlı düzenek.

KAPIŞILMAK → KAPMAK.

KAPIŞMA a. Kapışmak eylemi.

KAPIŞMAK → KAPMAK.

KAPIŞTIRMAK → KAPMAK.

KAPIZ a. *Yörs.* Derin vadi, geçit, boğaz. (KAPUZ da denir.)

KAPİBARA a. (Amerika yerlileri dillerinden birindeki *Capybara*'dan). Zool. Sudomuzunun başka bir adı.

KAPİK a. (rusça *kopeyka*). **1.** Rusya'da 1/100 ruble değerindeki para birimi. **—2.** Çarlık Rusyası'nın temel para birimi. XIV. yy.'da Korkunç İvan tarafından çıkarılan kapikin üzerinde mızraklı süvari simgesi bulunuyordu. (Başlangıçta gümüş olarak basılan kapikin değeri zamanla düşürüldü ve 1704'ten sonra bakır üzerine basılmaya başladı.) **—3.** *Kapik oynamamak,* bir alışverişte bir mala tek kuruş bile fazla vermekten kaçınmak, onu pahalıya almaya yanaşmamak.

KAPİLA, vedacı *samkhya* felsefe okulunu kurduğu kabul edilen kişi. Yaşamı hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmemekle birlikte hakkında pek çok efsane vardır. Buddha'nın öğretisine çok benzeyen öğretisi, az sayıda filozofu derinden etkilemiştir.

KAPİLAROSKOPİ a. (fr. *capillaroscopie*'den). Derinin yüzeysel kılcaldamarlarındaki kan dolaşımının doğrudan doğruya mikroskopla incelenmesi.
—ANSİKL. Kapilaroskopi yansıyan ışıkla yapılır. Klinikte çok az kullanılan bu yöntem, daha çok hayvanların mikro-dolaşımındaki (örneğin tavşanın kulağındaki dolaşım) değişiklikleri deneysel olarak incelemeye yarar.

KAPİLAVASTU, Gorahpur (Hindistan) kentindeki *Bhuila*'nın eski adı. Siddhartha Gautama'nın (İ.Ö. VI. yy.) doğum yeri olarak kabul edilir. Buddha'nın ölümünden az önce Koşala kralı Virudhaka tarafından yıkılmıştır.

KAPİLLARİT a. (fr. *capillarite*). KILCAL* DAMAR İLTİHABI'nın eşanlamlısı.

KAPİLLARİYAZ ya da **KAPİLLARİYOZ** a. (fr. *capillariase* ya da *capillariose*). *Capillaria* (trichuroidea) cinsinden ipsisolucanlardan ileri gelen asalak hastalığı.
—ANSİKL. Karada yaşayan omurgalılar arasında, bu cinsin türlerinden birini ya da diğerini taşımayan kuşkusuz çok nadirdir. İnsanlarda *Capillaria aerophila* ve *C. hepatica*'ya bağlı enfeksiyonlar çok nadir olmakla birlikte, 1963'te belirlenen üçüncü bir tür, *C. philippinensis,* 1967'de, Filipinler'de ani bir salgınla ortaya çıkmış ve aşırı zayıflamaya yol açan akut bir dizanteriyle birkaç yüz ölüme neden olmuştur. *C. philippinensis*'in kesin konağı bilinmemekle birlikte, bu asalağın da aynı şekilde hayvanlardan bulaştığı kuşkusuz söylenebilir.

KAPİLLİTYUM a. (lat. *capillitium,* saç' tan). Bot. Cıvıkmantarlarda sporkesesinin, saçak gibi uzanan telciklerinden oluşan ve sporların saçılmasında önemli rol oynayan kısmı.

KAPİTAL a. (fr. *capital*). İkt. **1.** SERMAYE'nin eşanlamlısı. **—2.** *Kapitale çevirme* → KAPİTALİZASYON.

Kapital *(Das Kapital),* Karl Marx'ın, sosyalizmin gelişmesinde belirleyici bir rol oynayan ana yapıtı. Yapıt üç bölümden oluşur. Yalnızca ilk bölüm *-Kapitalist üretimin gelişmesi-* yazarın sağlığında yayımlanmıştır. Öteki iki bölümse *-Sermayenin dolaşım süreci* ve *Kapitalist üretimin topyekûn süreci-* Marx'ın ölümünden sonra, Engels tarafından, yazarın notları ve yazı taslakları esas alınarak kaleme alınmış ve ancak 1885-1894'te yayımlanmıştır. *Kapital,* başka bir yapıtın, *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı*'nın (*Zur Kritik der politischen Ökonomie,* 1859) devamı niteliğindedir.

Birinci kitap 1867'de, ikincisi 1885'te, üçüncüsü 1894'te ve çoğu kez *Artıdeğer teorileri* diye adlandırılan dördüncü kitapsa Kautsky tarafından 1905'te yayımlandı. Yine *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı* adı verilen bazı metinler (1'den 5'e kadar defterler), *Manuscrits de 1861-1863* (1861-1863 Elyazmaları) adı altında 1979'da fransızcaya çevrilerek yayımlandı. *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı* ile *Kapital* arasındaki bağlantının noksan halkasını tamamlayan bu metinler, *Kapital*'e bir tür giriş niteliğindedir. *Kapital*'in ilk türkçe çevirisi 1966 tarihini taşır.

Karl Marx'ın *Kapital*'de güttüğü amaç, yalnızca XIX. yy.'da servetlerin üretim ve dağılım mekanizmalarının işleyişini açıklamak değil, ama aynı zamanda, sistemdeki çelişkileri göstermeye çalışmak ve iktisadi kurumların gelişme yönünü ortaya koymaktır. Marx'a göre, kapitalist düzende işçi, ancak kendi işgücünü satarak yaşayabilir. İşçi, sosyal olarak harcanan

emek miktarına eşit değerde emtia üretir, ama buna karşılık kapitalist ona bu değerin ancak bir bölümünü ödeyerek bir artıdeğer elde eder. İşçi, aynı ücret karşılığında, ne kadar fazla miktarda servet yaratırsa, bu artıdeğer de o kadar fazla olur. Bundan ötürü kapitalist, işçiye olabildiğince düşük ücret ödemeye, iş süresini son sınırına çıkarmaya ya da bazı teknik geliştirmeler sayesinde işgünü boyunca üretilen emtia miktarını artırmaya çalışır. Ne var ki, bu teknik geliştirmeler, işletmelerin sürekli olarak merkezileşmesini gerektirir. Bunun sonucunda, değişken sermayeyle sabit sermaye arasındaki oranda önemli bir değişiklik oluşur. Üretim arttıkça, daha fazla tüketici bulmak gerekeceğinden, merkezileşme yüzünden işsiz kalmış işçilerin yeniden işe alınması gerekir. Oysa, yeni işletmelerin, yeni sanayilerin yaratılması, ancak artıdeğerin artırılmasından doğabilecek yeni sermayelere gereksinim gösterir; artıdeğerin artırılması da ancak yeni sermayelerin varlığını gerektiren yeni teknik ilerlemeler sayesinde olabilir. Böylece, kapitalistler, sürekli olarak çare bulmak zorunda oldukları bir dizi çelişki karşısında kalırlar. Üstelik, merkezileşme, işgücünü satmak zorunda olan, dolayısıyla da proleterleşen insanların sayısını sürekli olarak artırır.

Kapitalistlerin, kredi bulmak ve kendilerine belli bir güvenlik sağlamak için oluşturmak zorunda kaldıkları kurumların gittikçe karmaşıklaşması, onları, oldukça kabarık sayıda iş ortağına başvurmaya ve artıdeğeri eninde sonunda bunlarla paylaşmaya yöneltir. İktisadi gelişme sürecindeki aksamalar (ya da bunalımlar) çoğalır ve gittikçe daha tehlikeli, daha sürekli hale gelir. Nüfusun artan bir yüzdesini oluşturan emekçiler örgütlenir; başlangıçta çalışmayla elde edilmiş özel mülkiyetleri, tarihin gösterdiği gibi, daima sahiplerinin elinden almış olan kapitalistlerin -ki sayıları durmadan azalır ve giderek daha çok toplaşıp, birbirlerine bağlı gruplar halinde aşamalı olarak sıralanırlar-, mülklerini bu kez onların ellerinden alma dönemi başlar. Böylece, Marx'a göre, üretim ve değişim araçlarının toplumsallaşması, kaçınılmaz bir biçimde, proletaryayla kapitalistler arasındaki büyük çelişkiye yol açacak, bu da sonunda kapitalistlerin yıkımına varacaktır. Uluslararası çapta örgütlenen proletaryanın, bu yıkılışı nasıl bizzat emekçilerin iradesiyle gerçekleştirilecek bir tarihi zorunluluk haline getireceğini Marx, başka yerde, özellikle I. Enternasyonal'deki (Uluslararası işçi birliği derneği) konuşmalarında açıklamıştır.

KAPİTALİST, -ti sıf. ve a. (fr. *capitaliste*). İkt. **1.** Bir işletmeye para sağlayan kişi ya da grup. (Eşanl. ANAMALCI; SERMAYEDAR.) **—2.** Marxçılara göre, başka üreticiler tarafından ya da başka üreticilerin işbirliğiyle harekete geçirilen üretim araçlarını elinde bulunduran kişi.

◆ sıf. Kapitalizme ait, kapitalizmle ilgili: *Kapitalist bir devlet. Kapitalist dünya.*
—İkt. düş. tar. *Kapitalist üretim biçimi*, özellikle XIX. yy.'da Batı Avrupa'da ortaya çıkmış olan üretim biçimini nitelendiren ekonomik ve sosyal sistem. Bu sistemde, emekçiler emeklerini ortaya koyar ve üretim ve değişim araçlarını ellerinde bulunduranlara artıdeğer sağlarlar.

KAPİTALİZASYON a. (fr. *capitalisation*). İkt. **1.** Sermayeye, anaparaya dönüştürmek eylemi: *Faizlerin kapitalizasyonu.* **—2.** Sigortacı tarafından toplanan prim ya da ödentilerin rezerve alınması, bunların üzerinden işleyen faizlerin belli dönemler sonunda anaparaya çevrilmesi ve bu biçimde elde edilen tutarın ancak sigortacı tarafından üstlenilen taahhüdün koşulları gerçekleştiği zaman kullanılabilir duruma gelmesiyle işlerlik kazanan sigorta sistemi.
—Bors. *Aşırı kapitalizasyon*, bir işletmeye, gerçek değerinin üstünde bir sermaye değeri yüklemek eylemi; bu iki değer arasındaki fark. ‖ *Borsa kapitalizasyonu*, bir şirketin net aktifinin, hisse senetleri kuruna göre değeri. (Borsa kuru sermayeyi oluşturan hisse senetleri sayısıyla çarpılarak elde edilir.)

KAPİTALİZM a. (fr. *capitalisme*). İkt. **1.** Üretim araçlarının özel mülkiyetine ve bu araçları onlara sahip olmayan emekçiler tarafından işletilmesine dayanan bir insan toplumunun hukuksal statüsü. **—2.** Özel girişim ve piyasa serbestliğine dayanan üretim sistemi. **—3.** Esas olarak büyük çapta gelişmiş teknik sermayeye ve mali sermayenin egemenliğine dayanan iktisadi sistem. **—4.** Marxçı terminolojide, temel emekçilerin, üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar tarafından sömürülmesi yoluyla sistemli bir biçimde artıdeğer elde edilmesine bu artıdeğerin önemli bir bölümünün ek sermaye haline getirilerek yeni bir artıdeğere dönüştürülmesine dayanan iç çelişkilerden dolayı yıkılmaya mahkûm siyasi, iktisadi ve toplumsal rejim. **—5.** *Çevresel kapitalizm*, kapitalist tipte bir gelişme süreci içinde olan, ama gelişmiş ülkelerin (Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri) kapitalist ekonomisine bağımlı bulunan bazı azgelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik rejimi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Halk kapitalizmi*, devletin ulusallaştırılmış şirketlerin hisselerini küçük tasarruf sahiplerine sattığı, sermaye -emek işbirliğine dayanan (İngiltere'deki *kolektif kapitalizm* ve Fransa'daki emekçilerin işletmelere ortak edilmesi denemelerine yakın) sistem. ‖ *Tekelci kapitalizm*, marxçılara göre, tekellerin gücü ile devletin, kapitalist rejimi korumak amacıyla tek bir mekanizma halinde birleşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İkt. Kapitalist rejimde iktisadi etkinliğin temel amacı kâr elde etmektir. Ama kâr elde etmenin karşılığında girişimin başarısızlığa uğraması tehlikesi vardır. Modern kapitalizmin ayırıcı özelliği, işletmenin, kâr dışında ayrıca belli bir güvenlik araması ve yeterince büyüdüğü zaman da güç sahibi olmak istemesidir.

Klasik kapitalizm, merkezi olmayan bir ekonomi tipine tekabül eder. Bu tip ekonomide, üretimle tüketim arasındaki eşgüdüm (iktisadi denge), en yüksek kârı elde etmeye yönelik bir iktisadi hesaba göre hareket eden işletmelerle tüketicilerin, arz ve talep yasası tarafından yönetilen bir rekabet piyasasında, hiçbir kısıtlamaya uğramayan özgür davranışlarından doğar. Bu sistemin temellerini oluşturan iktisadi mekanizmaların aksamasını önlemek amacıyla devletin ara sıra müdahalede bulunması gerekir.

Başlangıçta, kapitalizm esas olarak ticari bir nitelik taşıyordu ve çoğu kez kurallara bağlıydı. XIX. yy.'da, en önemli kişisi girişimci olan sınai ve liberal kapitalizm ortaya çıktı. XIX. yy.'ın sonlarından bu yana bireylerin yerini grupların aldığı görüldü. Anonim şirketler, üretim araçlarının büyük çapta merkezileşmesine yol açtı. Rekabeti sınırlamak ve oligopol ya da monopol (tekel) elde etmek amacıyla üreticiler arasında anlaşmalar yapıldı. Girişimci artık en önemli kişi olmaktan çıktı ve onun yerini maliyeci aldı. Böylece, modern kapitalizm doğdu. Bu sistemin temel özellikleri şunlardı: 1. teknik sermayelerin önemi ve mali sermayenin egemenliği; 2. (daha küçük ölçüde olmak üzere) ücretlilerle işverenlerin, birbirleriyle mücadele eden güçlü sendikalar kurmaları.

Merkezileşme, bütünleşme ve devlet müdahaleciliğinin derecesi ülkeden ülkeye değişmektedir. Bununla birlikte, hemen her yerde, sınai, mali ve ticari bir kamu kesimi ortaya çıkmakta ve aynı zamanda, gelirlerin yeni bir dağılımını ya da hiç olmazsa, risklerin toplumca karşılanmasını (Sosyal güvenlik) amaçlayan yöntemler geliştirilmektedir. Devlet iktisadi ve mali siyasetiyle, bir yandan iktisadi öznelerin kararlarından doğan anarşinin yarattığı dengesizlikleri düzeltmeye çalışırken, öte yandan da gelirlerin ilk dağılımından ileri gelen eşitsizlikleri piyasa aracılığıyla azaltmaya çalışmaktadır. Ancak güdülen amaçlardan oldukça farklı ve hatta bunlara taban tabana karşıt bazı sonuçlara ulaşıldığı da görülmektedir. Kapitalist ekonomilerin çoğunda, işletme gelirlerinin hemen yalnızca devletle (vergiler) bizzat işletmeler (özfinansman) arasında paylaşılması yönünde bir eğilim gözlemlenmekte; böylece ortaklara düşen pay gittikçe azalmaktadır.

Çevresel kapitalizm kavramı, "azgelişmişliğin gelişmesi"nin nedenlerini açıklamayı amaçlayan bir çözümleme girişiminde yer alır. S. Amin'e göre, çevresel alanların (gelişmekte olan ülkeler) iktisadi yasalarıyla büyüme etmenleri merkezi alanların (ekonomileri gelişmiş ülkeler) iktisadi yasalarıyla büyüme etmenlerinden farklıdır; çevresel alanlarda sermaye birikimi ve iktisadi gelişme bağımsız olmayıp tam tersine bağımlıdır. Çevresel kapitalizmin başlıca üç niteliği şunlardır: ulusal kesimde tarımsal ve ticari kapitalizmin üstünlüğü; egemen durumda olan yabancı sermayeye bağlı bir yerli burjuvazinin oluşması; emperyalizmin egemenliği altındaki bu ülkelere özgü bir bürokratik gelişme eğilimi. Dünya pazarlarıyla bütünleşme temeline dayanan büyüme, çevrenin merkeze bağımlılığını büsbütün artırmakta ve azgelişmişliğini daha da ağırlaştırmaktadır. Çevre ülkelerinin "geçiş" sorunsalı, çevresel, bağımlı ve dünya iktisadi sistemiyle bütünleşmiş bir kapitalizmden, sosyalist tipte özmerkezci ulusal bir gelişme modeline geçmeyi sağlayacak bir strateji saptamaktır.

• *Tekelci devlet kapitalizmi* (özellikle Fransız komünist partisi iktisatçılarının gözünde), kapitalizmin, kâr oranındaki düşme eğilimini önlemek amacıyla devletin rolünün güçlendirilmesini zorunlu kılan bir aşamasını belirtir. Devlet, tekelci üretimi mali açıdan kamu kaynaklarıyla besleyerek (sübvansiyonlar, faiz indirimleri, vergi avantajları), tekellere düzenli pazarlar sağlayarak (silahlanma, kamu kesimi), rantabilitesi düşük iktisadi kesimlerin giderlerini üstlenerek ve üretim için gerekli altyapıyı kurarak iktisadi yaşama gittikçe artan bir biçimde müdahale eder.

KAPİTONAJ a. (fr. *capitonnage*). Cerr. Bir boşluğun çeper kütlesini iplikle sararak o boşluğu ortadan kaldırmayı öngören cerrahi yöntem.

KAPİTONE a. (fr. *capiton*'dan). **1.** Kabarık ve kalın olması için arasına pamuk, yün, kauçuk, cam elyafı vb. yumuşak bir dolgu maddesi yerleştirilen iki kumaşın üzerine el ya da makine dikişiyle çeşitli biçimlerde dikilerek yapılan süsleme; üzerine bu süsleme yapılmış kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kapitone yapmak* ya da *kapitone etmek*, iki kumaş arasına kalınlaşmayı ve kabarıklığı sağlayacak malzeme yerleştirip üzerini elde ya da makinede çeşitli biçimlerde dikmek: *Giysinin robasını kapitone yaptım. Yeleği dikmeden önce kumaşı kapitone ettim.*

◆ sıf. Bu kumaştan yapılmış ya da bu biçimde dikilmiş: *Kapitone ceket. Kapitone yatak örtüsü.*
—ANSİKL. Kapitone, çok eski çağlardan beri bilinen bir süslemedir. Süsleme özelliğinin yanı sıra, kumaşın kalınlaşmasını ve üzerine yapılan işlerin kabarık durmasını da sağlar. Eski türk evlerinde kış aylarında oda kapılarına kapitone yapılmış perdeler asılır, böylece oda sıcaklığının korunması sağlanırdı. Bunlardan bazıları, ailenin ekonomik durumuna göre çeşitli malzeme ve tekniklerle bezeli olurdu. Kapitone, her türlü kumaş ve giyim türüne uygulanabilen bir iştir. Genellikle pamuk ipliği, ibrişim ve kordone kullanılarak yapılır. Fantezi işlerde sırma, sim vb. ipliklerle işlendikten sonra üzeri pul, boncuk, inci vb. bezeme malzemesiyle ya da çeşitli işleme iğneleriyle süslenir. Baklava biçimi

ve kare, kapitone işlerde en çok kullanılan şekillerdir.

Bugün de kumaşı kalınlaştırma ya da bezeme amacıyla yelek, içlik, ceket, palto, hırka vb. giyimlerde kapitone işine yer verilmektedir. Bunun yanı sıra yatak örtüsü, çamaşır torbası, masa örtüsü vb. ev eşyalarında da kapitone edilmiş kumaşlardan yararlanılmaktadır.

Keystone



Pyotr Leonidoviç Kapitsa

KAPİTSA (Pyotr Leonidoviç), rus fizikçi (Kronştadt 1894 - Moskova 1984). Çarlık yanlısı bir generalin oğluydu; öğrenimini Petrograd Politeknik enstitüsü'nde, daha sonra da Cambridge üniversitesi'nde yaptı. Bu üniversitede Cavendish laboratuvarı'nda manyetik araştırmalar asistanı (1924) ve profesör (1930) oldu. 1934'te Rusya'da bulunduğu bir sırada Büyük Britanya'ya dönmesi engellendi. Sonunda, kendisi için kurulan Moskova Fizik sorunları enstitüsü'nün yöneticiliğini kabul etti. 1935'ten 1946'ya kadar, bu görevi sürdürdü; bir süre uzaklaştırıldıktan sonra, 1955'te yeniden görevine döndü. Enstitüde özellikle denetimli termonükleer kaynaşmayla ilgili araştırmaları yürüttü. Kapitsa'nın Cavendish'teki ilk çalışmaları manyetik büzülmeyi ve vurumlu rejimde, $3,2 \cdot 10^7$ A/m'ye ulaşabilen son derece yeğin manyetik alanlar üretmeyi kapsıyordu. Bu yolla, nükleer tepkimeler elde etmek amacıyla bir milyon derecelik bir sıcaklık gerçekleştirdi. Çok düşük sıcaklıkların incelenmesinde de uzmanlaşarak cisimlerin çoğunun manyetik özelliklerinin bu koşullarda önemli ölçüde değiştiğini gösterdi, hidrojen ve helyumun sıvılaştırılmasını sağlayan bir aygıt icat etti (1924) ve sıvı helyumun aşırıakışkanlığını buldu. Kapitsa, 1978 Nobel fizik ödülünü, amerikalı Arno A. Penzias ve Robert W. Wilson ile paylaştı.

KAPİTÜLASYONLAR çoğl. a. (fr. *capitulations*; ital. *capitolazioni*, antlaşma, sözleşme'den). Tar. **1.** Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı uyruklulara tek taraflı olarak bahşedilen ya da antlaşmalarla verilen hak ve imtiyazlar. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *İmparatorluk kapitülasyonları,* Seçici prenslerin egemenliğini ve yetkilerini onaylayan ve Kutsal İmparatorluğa seçilen her yeni imparatorun uyacağına ant içtiği hükümler.

—ANSİKL. Başlangıçta, yabancılara verilen yargı imtiyazlarını ifade eden sözcük, giderek yabancı uyruklulara ya da yabancı bir devlete verilen her türlü imtiyazı kapsayacak biçimde anlam genişlemesine uğradı. Kapitülasyon rejimi, bir ülkeye yerleşen yabancıların kendi ülkelerinde yararlandıkları güvencelerden yararlanma isteğinden kaynaklanır.

• *Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitülasyonlar.* Osmanlı devleti kurulduğunda çevresindeki ülkelerde kapitülasyon kurumu toplumsal bir gelenek olarak varlığını sürdürüyordu. Bizans, Selçuklular, Akdeniz kıyısındaki arap ülkeleri yabancılara çeşitli imtiyazlar tanımışlardı. Anadolu Selçuklu sultanları 1207'den başlayarak Kıbrıs krallığı'na ve Venedik Cumhuriyeti'ne ticari imtiyazlar vermişti. Anadolu'daki türk hükümdarların bir latin devletine tanıdığı ticari imtiyazlara ilişkin en eski belge, Aydınoğlu Hızır Bey ile Kutsal ittifak arasında imzalanan 1384 tarihli barış antlaşmasıdır. Ancak, daha 1311'den başlayarak rodoslu tüccarlar, Menteşe beyliği ile ticaret yapıyorlardı ve daha sonra bu konuda bir antlaşma imzalanmış, XIV. yy. ortalarında Ayasuluğ ve Balat'ta Venedik konsoloslukları açılmıştı. Bayezit I döneminde bu kentler osmanlı egemenliğine girince, padişah, bu öncelik ve ayrıcalıkları tasdik etti ve kapsamını genişleterek Venedikliler'e Anadolu ve Rumeli'de kara ve denizyoluyla ticaret yapmaları için izin verdi. 1384'te Venedik, diplomatik yollardan osmanlı topraklarından tahıl almak ve bu amaçla tercihan Üsküdar'da bir iskele kurmak için girişimde bulundu. Ankara savaşı'nı (1402) izleyen iç savaş sırasında Süleyman Çelebi, Lig üyelerine (Venedik, Ceneviz, Bizans, Rodos şövalyeleri) önemli imtiyazlar bahşetti (1403). Bu imtiyazlar 1411'de Musa Çelebi tarafından da yenilendi. İstanbul'u fetheden Mehmet II (Fatih), Bizans'ın Venedik ve Ceneviz'e tanıdığı imtiyazları bazı küçük kısıtlamalarla aynen kabul etti. 1479'daki antlaşmayla Venedik, Kefe ve Trabzon'da ticaret yapma iznini elde etti. İmtiyazları genişleten 1503 tarihli Türk-Venedik antlaşması Selim I (1513) ve Süleyman I (1521) tarafından yenilendi. Osmanlılar'ın Mısır ve Suriye'yi ele geçirmelerinden sonra kapitülasyonlar daha da önem kazandı. Selim I, memluk sultanları tarafından Venedikliler'e, Katalonya ve fransız konsoloslarına verilen imtiyazları yeniledi. 1570-1572 Türk -Venedik savaşı, Fransa'ya Doğu pazarına girme fırsatını verdi.

• Fransızlar'a ilk kapitülasyonların 1536'da Kanuni Sultan Süleyman döneminde verildiği ileri sürülür, ama bu doğru değildir. 1536'da padişahla yakın ilişkiler kurmuş olan Fransa kralı, bundan yararlanarak ülkesi lehine bazı imtiyazlar sağlamak istedi. Ama, elçisi Jean de la Forest'in, sadrazam Makbul İbrahim Paşa ile yaptığı görüşmelere dayanarak hazırladığı antlaşma taslağını padişah kabul etmedi. Jean de la Forest'in kaleme aldığı bu antlaşma, iki eşit arasında yapılmış bir antlaşma niteliğindeydi ve daha önce "ahitname" biçiminde verilmiş tek yanlı kapitülasyonlardan ayrılıyordu. Ama bu, tasarı düzeyinde kaldı. Gerçekte, Fransızlar'a ilk kapitülasyon 1569'da Selim II tarafından bir ahitname ile verildi. Bu ahitname daha önce Venedikliler'e verilen kapitülasyonlar örnek alınarak hazırlanmıştı. 1569 kapitülasyonları ile Fransa, adli, ticari, mali imtiyazlar elde ettiği gibi, Doğu limanlarına ticaret malları götüren bütün gemilerin fransız bayrağı çekmeleri zorunluluğu da getirildi. Osmanlı ülkesinde Fransızlar'a tanınan imtiyazlar sonucu, Fransa Doğu ticaretinde büyük gelişme gösterdi. Fransa 1569'dan başlayarak 1581, 1597, 1604, 1673 ve 1740'ta olmak üzere altı kez kapitülasyon hakları elde etti. Fransa'dan başka, Venedik Cumuriyeti'ne 1575, 1595, 1605, 1618, 1624, 1641, 1670'te genişletilerek imtiyazlar verildi. Aynı şekilde 1578'de Toscana krallığı'na, 1665'te Ceneviz Cumhuriyeti'ne, 1580, 1593, 1603, 1606, 1622, 1624, 1641, 1662, 1675 tarihlerinde İngiltere'ye, 1598, 1612, 1634, 1668, 1712 tarihlerinde Hollanda krallığı'na, 1617'de Avusturya'ya, 1678'de, Polonya'ya, 1700'de Rusya'ya ve 1737'de İsveç krallığı'na çeşitli kapitülasyon imtiyazları verildi. Fakat bu devletler içinde en çok imtiyaza sahip ülke olduğu için 1569 -1740 arasındaki döneme "Fransız kapitülasyonları dönemi" de denilebilir. Fransa'ya verilen imtiyazlarla fransız elçisinin öteki elçilerden önde gelmesi esası kabul edildi. 1604 kapitülasyonu ile Kudüs'e gidecek rahiplerin Fransa tarafından himayesi tanındı. 1673 kapitülasyonu ile gümrük vergisi %5'ten %3'e indirildi. Fransa'nın kendi rahipleri üzerindeki himaye hakları doğrulandığı gibi, Fransa'nın katolik osmanlı uyruklarını himaye edeceği de ilk olarak bu antlaşmada yer aldı. Bu dönemde verilen kapitülasyon imtiyazlarının bir bölümü, devletler genel hukuku kurallarına göre, gerçek antlaşma niteliği taşıyordu. Ama büyük bölümü (% 87'si) padişah fermanları ile tek taraflı verilmiş imtiyazlardı. Padişahlar tarafından bir lütuf olarak verilen bu tip kapitülasyonlar, padişah hayatta olduğu sürece yürürlükte kalır, istenildiği an kaldırılabilirdi. Bu yüzden her padişah değiştiğinde imtiyazların da yenilenmesi zorunluğu vardı. Bu yenilenme işlemlerinde birçok güçlüklerle karşılaşılıyor, her seferinde yeni imtiyazlar isteniyor ve görüşmeler uzun zaman alıyordu.

1740'ta, Mahmut I ile Fransa kralı Louis XV arasında imzalanan kapitülasyon antlaşması, Fransa'ya tanınan ticari ve hukuki imtiyazları genişlettiği gibi, kapitülasyon kavramına da yeni bir nitelik kazandırdı. Kapitülasyon, yabancı bir devletin uyruklarına barış süresince verilmiş sürekli olmayan bir lütuf olmaktan çıkarak, karşılıklı bağlayıcılığı olan bir ticaret antlaşması biçimini aldı. Fransa ile imzalanan 1740 kapitülasyonundan sonra, 1747 ve 1771'de Avusturya, 1756'da Danimarka, 1761'de Prusya, 1782'de İspanya, 1783 ve 1829'da Rusya, 1809'da İngiltere, 1830'da ABD ve 1834'te Portekiz ile çeşitli kapitülasyon antlaşmaları yapıldı.

16 Ağustos 1838'de İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan ticaret antlaşması (Baltalimanı antlaşması), kapitülasyonlar tarihinde bir dönüm noktasını oluşturdu. Antlaşma ile, eskiden beri verilmiş olan imtiyazlar korundu. Ayrıca herhangi bir devlet uyrukları ve gemileri hakkında tanınmış veya tanınacak hakların ingiliz uyrukları ve gemileri için de geçerli olacağı kabul edildi. Osmanlılar'ın koydukları dışsatım yasağı kaldırılarak, İngilizler'in her cins malı satın almaları sağlandı. "Yed-i vahit*"usulü tamamen kaldırıldı. İngiliz tüccarı, yerli tüccarla eşit haklara sahip oldu. Antlaşmanın altıncı maddesi ile Osmanlı devleti, bu antlaşma hükümlerini bütün dost devletleri kapsayacak biçimde genişletmeyi de taahhüt etti. Fransa, başlangıçta karşı çıktığı halde, bu antlaşmayı kabul eden ve aynı koşullarla bir antlaşma imzalayan ilk devlet oldu (25 kasım 1838). Fransa'yı öteki ülkeler izledi: Hansa kentleriyle 1839 ve 1841'de, Belçika ile 1838, 1839, 1840'ta, Sardunya ile 1839'da, İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda ve Alman Gümrük Birliği ve Yunanistan ile ayrı ayrı 1840'ta, Danimarka ile 1841'de, Portekiz ile 1843'te aynı koşulları içeren antlaşmalar imzalandı. Avusturya'nın İngiltere ve Fransa ile yapılan antlaşma koşullarından yararlanması kabul edildi. 1838 ticaret antlaşmalarının sonuncusu, 18-30 nisan 1846'da Baltalimanı'nda Ruslar'la yapıldı. Bununla, 1838 ingiliz antlaşması ile başlayan antlaşmalar zinciri tamamlanmış oluyordu. Bütün bu antlaşmalar yalnızca bir ticaret antlaşması olmayıp, aynı zamanda kapitülasyon antlaşması niteliğinde idi.

• Kapitülasyon antlaşmalarının başlıca özelliği yabancı devlet uyruğunda ya da bir yabancı devletin himayesinde Türkiye'de oturanlara adli, ticari, idari imtiyazlar ve bağışıklıklar tanımasıydı. Aynı devletin uyruğu yabancılar kendi konsoloslarının uygulayacağı kendi ülkelerinin kanunlarına bağlıydılar. Yabancı iki devlet uyruğu arasındaki uyuşmazlıkların çözülmesi de yabancılara bırakılmıştı. Taraflardan biri osmanlı uyruğu olduğu durumda osmanlı mahkemeleri, yabancı konsolosluğun bir tercümanının hazır bulundurulması koşuluyla yetkiliydi. Kapitülasyonlar yabancı tüccarlara tam bir ticaret serbestliği sağlıyordu. Yabancı gemiler türk limanlarında serbestçe dolaşabiliyor ve serbetçe iç ve dış ticaret yapabiliyorlardı. Tanınan vergi bağışıklığı sayesinde yabancılar gümrük vergisi dışında hiçbir vergi vermiyorlardı. XVI. yy. ortalarından başlayarak Batı devletlerinin önem verdikleri şey, kendi ülkeleri için en düşük gümrük tarifesini elde etmekti. XVII. ve XVIII. yy.'larda Osmanlı devletinin siyasal gücünün azalmasıyla Avrupa devletleri imtiyazları genişletmeye başladılar. XVIII. yy.'ın sonuna gelindiğinde yabancı tüccarlara sağlanan imtiyazlar, Osmanlı devletinin müslüman ve gayri müslim uyruklarına sağladığı hakların çok ötesine geçmişti.

• XVI. yy.'da Afrika'nın güneyinden dolaşılarak Hindistan yolunun keşfinin, Ortadoğu'nun iktisadi yaşamını olumsuz biçimde etkilemesi karşısında Osmanlı devleti, Avrupa tüccarlarını Doğu Akdeniz'e çekebilmek için onlara bazı imtiyazlar tanımak yoluna gitti. Osmanlılar yalnızca iktisadi nedenlerle değil, siyasal nedenlerle de imtiyazlar vermişlerdi. Başlangıçta kapitülasyonların olumlu etkileri olduğu

söylenebilir. Kendilerine imtiyaz sağlanan yabancı tüccarlar sıkı ve hareketli ticari ilişkilere girişiyorlardı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen malların dış pazarlara sürülmesi sağlanıyor ve osmanlı sanayisinin hammadde gereksinimi karşılanıyordu. XVI. yy. sonlarında Amerika'nın keşfi ile Avrupa'ya gelen ucuz altın ve gümüş akımının (fiyat devrimi) Doğu Akdeniz'e ulaşması Osmanlı imparatorluğu'nun ekonomisinde yıkıcı etkiler doğurdu. Türk hammaddeleri batılı tüccarlar için çok ucuz hale geldi. Öte yandan Avrupa mamullerinin içalımının artması yerli sanayinin gerilemesine yol açtı. Osmanlı yöneticileri bu yeni durumu anlayamadılar ve elverişli biçimde vergileyemediler. Önlem olarak bazı mallar için dışsatım yasakları koydular, ama yasaklara karşın türk hammaddeleri büyük ölçülerde ihraç edildi. Kapitülasyonlar Avrupa devletlerinin merkantilist siyasetlerinin bir aracı durumuna geldi. Birbirleri ile rekabet eden Avrupa devletleri, kapitülasyonlar yolu ile imtiyaz elde etme yarışına girdiler ve Osmanlı devleti giderek yalnızca hammadde dışsatımı yapan bir pazar durumuna geldi. Avrupa'ya tarım ürünleri ve hammadde ihracı kentlerin iaşesinde ve loncalar için gerekli hammaddenin sağlanmasında sorunlar yarattı. Ama her şeye karşın Osmanlı devleti, XVII. ve XVIII. yy.'da kendi kendine yeterli bir ekonomik birimdi ve Avrupa mamul malları osmanlı pazarlarını henüz istila edememişti. XIX. yy.'da sanayi devrimi ve Türkiye'nin Batı'ya açılması sonucu, yabancı tüccarlar Osmanlı İmparatorluğu'nun açık kapılarından daha çok mal getirir duruma geldiler. Yabancı elçi ve konsoloslar, kapitülasyonları kendi yararlarına kullanmak için, ülkenin iç işlerine de karışmaya başladılar. 1838 ticaret antlaşmalarıyla imtiyazlar daha da genişletildi. Türkiye, yabancı tüccarların sınırsız ticaret yapmaları için serbest bir pazar oldu. İstediklerini alıyor, her işe girebiliyor, limandan limana gemi işletebiliyor ve bütün kazanç kaynaklarını ele geçiriyorlardı. Buna ek olarak da bütün vergilerden bağışıktılar ve denetimden uzak bulunuyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu serbest bir hammadde pazarı ve yabancıların kayıtsız şartsız kazanç sağlayabilecekleri bir ticaret cenneti haline gelmişti. Osmanlı hükümeti, kapitülasyonlar nedeniyle kendi gümrük tarifelerini serbestçe yapma hakkını da yitirmişti. Devlet, kapitülasyonların ağır hükümleriyle sıkı sıkıya bağlanmış olduğundan ulusal bir ekonomi politikası güdemiyordu. Ülke ekonomik bakımdan yarısömürge durumuna gelmişti. Avrupa kapitalizmi türk yerli sanatlarını ortadan kaldırmaktaydı. Kapitülasyonlar karşısında, türk sanayisinin çöküşünü önlemek için ulusal bir sanayi politikası izlemek mümkün değildi.

Yabancılara tanınan imtiyazlar, zamanla osmanlı uyruklu, ermeni, yahudi, rum ve levantenlere de tanındı. Bunlar ellerine birer "himaye vesikası" geçirerek çeşitli devletlerin koruyuculuğu altına giriyor, yabancı gibi kapitülasyonların sağladığı imtiyazlardan yararlanıyorlardı. Avrupa elçiliklerinin imtiyazları, hizmetlerine aldıkları gayri müslim osmanlı uyruklarına genişletmeleriyle oluşan bu himaye sisteminin tohumları 1675'te İngiltere'ye, 1718'de Avusturya'ya verilen kapitülasyonlarla atılmıştı. 1740'taki fransız kapitülasyonları bu tohumların yeşermesini sağladı. Fransa, bu kapitülasyonun verdiği imtiyazlarla hizmetinde bulundurduğu osmanlı uyruğu gayri müslimlerin ve katolik mezhebine geçenlerin vergiden bağışık tutulması hakkını elde etti. 1774 Küçük Kaynarca antlaşması ile ortodoks mezhebinde bulunan osmanlı uyruklarının korunması hakkı da Rusya'ya verildi. Dinsel himayenin siyasal ve ekonomik önemini kavrayan öteki devletler de çeşitli toplulukları himayelerine aldılar. Yunanistan 1858'de İstanbul'da 21 000 himaye vesikası dağıttı. Kapitülasyonlarla yabancı elçilere tanınan yerli gayri müslimlerden tercüman kullanma hakkı genişletilerek konsoloslara da verildi. Elçilerden para karşılığı alınan beratla izin verildiği için bunlara "beratlı" deniliyordu. Diplomatik imtiyazları da bulunan bu tercümanlar, vergiden de bağışıktı. Tercümanlıktan çok ticaretle uğraşıyorlardı. Böylece, ülkede "Beratlı Avrupa tüccarı" ve "Hayriye tüccarı" olmak üzere iki sınıf tüccar oluştu. Daha 1848 yılında ticaret tümüyle yabancıların ve onların himaye ettiği "beratlı"ların eline geçti. Osmanlı uyruklu azınlıklar, yükümlülüklerden sıyrılarak Türkler'den daha iyi ve zengin bir duruma geldiler. Ticaret, sanayi ve bütün doğal zenginlikler, ermeni, rum, yahudi ve yabancı tüccar ve girişimcilerin eline geçti. Öte yandan kapitülasyonlar, devleti serbest bir maliye politikası izleyemez duruma düşürdü. Devletin gelir kaynakları kapitülasyonlarla bağlanmış olduğu için, ortaya çıkan mali sıkıntıları gidermek amacıyla 1854'te başlayan dış borçlanmayı mali iflas izledi; dış borçlar ödenemez duruma geldi. 1881'de "Düyunu umumiye" yönetimi kurularak, devletin bazı gelir kaynaklarının işletilmesi (tütün rejisi), yabancılardan oluşan bu kuruma bırakıldı. Yabancılara, kapitülasyonlardan daha tehlikeli sonuçlar doğuracak imtiyazlar verildi. Duyunu umumiye ile Osmanlı İmparatorluğu sadece ekonomik bağımsızlığını kaybetmiş olmakla kalmıyor, aynı zamanda mali bir esarete de girmiş oluyordu.

Yabancı sermaye, devleti borçlandırdıktan başka, bir imtiyaz şeklinde kamu işletmelerini de ele geçirdi. Demiryolu, rıhtım, tramvay, elektrik, tünel, telefon, havagazı gibi alanlarda özel girişimler kurdu. Madencilik, bankacılık, sigortacılık gibi alanlarda da büyük şirketler kurdular. Yatırılan sermaye Türkiye'nin çıkarlarından çok yabancıların yararları için kullanılıyordu.

• Osmanlı İmparatorluğu, değişik zamanlarda yaptığı girişimlerle ayaklarına köstek olan kapitülasyon zincirlerinden kurtulmaya çalıştı. Ancak, kapitülasyonları doğuran koşullar ortadan kalktığı halde, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, sosyal ve toplumsal yaşamına vurulan bu köstek uzun süre çözülemedi.

Kapitülasyonların kaldırılması için ilk girişim, 1856 Paris kongresi'nde yapıldı. Kongreye katılan devletler, kapitülasyonların kaldırılacağına söz verdilerse de bunu hiçbir zaman gerçekleştirmediler. Avrupa devletleri kapitülasyonların kaldırılmasını içte yapılacak reformların sonucuna bağlamışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuk alanında giriştiği reformlar, batılı devletleri tatmin etmedi. 1869 ve 1871 yıllarında osmanlı hükümetinin kapitülasyonları kaldırma girişimleri de sonuçsuz kaldı. Kapitülasyonların kaldırılmasına görünüşte razı olan ilk devlet Almanya oldu. Fakat 1902'de Türkiye'deki bütün alman hayır kuruluşları her türlü vergiden bağışık tutuldu. Başta Bağdat'a kadar uzanacak Anadolu demiryolu olmak üzere pek çok ekonomik imtiyaz elde ettiler. 1890'da imzalanan dostluk antlaşması, kapitülasyon imtiyazlarını doğrulayan hükümler içerdiği gibi, Almanya'yı en fazla korunan ülke durumuna getiriyordu. 1908'de ilan edilen İkinci meşrutiyet döneminde kapitülasyonları kaldırma girişimleri sürdürüldü. 1909'da Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya-Macaristan arasında imzalanan ticaret antlaşmasında, ileride toplanacak uluslararası bir konferansta, Avusturya'nın kapitülasyonların kaldırılması teklifini getireceği kabul edildi. 1912'de İtalya ile yapılan barış antlaşması sırasında İtalyanlar'dan da aynı söz alındı. Ama bunlardan hiçbir sonuç elde edilemedi. Birinci Dünya savaşı patlak verince, Osmanlı İmparatorluğu, kapitülasyonları kaldırdığını bildirdi. Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya kapitülasyonların tek yönlü kaldırılamayacağını ileri sürdü, ABD de bu protestoya katıldı. Osmanlı devletinin müttefiki olan Almanya ise kapitülasyonların kaldırılmasına karşı çıkan ilk ülke oldu.

Osmanlı İmparatorluğu 1914'te "Memaliki osmaniye'de bulunan ecanibin hukuk ve vezaifi" (osmanlı ülkelerinde bulunan yabancıların hak ve görevleri) ve 1915'te "Kavanini mevcudede uhudu atikeye müstenit ahkâmın lağvı hakkında kanun" (var olan yasalardaki antlaşmalara dayanan hükümlerin kaldırılması hakkında yasa) adlı yasalarla kapitülasyonların kaldırılmasını kararlılıkla gündeme getirdi.

Alman ve Avusturya-Macaristan devletleriyle yapılan uzun görüşmelerden sonra uluslararası hukuk çerçevesi içinde kapitülasyonların kaldırılması bu iki müttefik devlet tarafından kabul edildi. Ancak, Almanlar antlaşmaya, savaştan sonra öteki devletler kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmezse, bu antlaşmaların hükümsüz sayılacağı hükmünü koydurdular.

Birinci Dünya savaşı'nın sonunda galip devletler, kapitülasyonların kaldırılışı girişimini tanımadılar. Sevr antlaşması ile de İstanbul hükümetine kapitülasyonların 1914'ten önceki durumuyla süreceğini ve şimdiye kadar bu imtiyazlardan yararlanmayan devletlere de uygulanacağını kabul ettirdiler.

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde başlayan ulusal kurtuluş hareketi sırasında imtiyazların ve kapitülasyonların kesin olarak kaldırılmasına karar verildi. Bu yolda ilk önemli girişim, Sovyetler Birliği ile 16 mart 1921'de yapılan antlaşmada gerçekleşti. Antlaşmanın 7. maddesine, "kapitülasyon usulünün her ülkenin ulusal gelişmesinin özgürce sürmesi ve egemenlik haklarını bütünüyle kullanılmasıyla bağdaşmadığını kabul ederek, Türkiye' de bu yöntem ile herhangi bir biçimde ilişkili her türlü yetkilerin ve hakların kullanılmasını, geçersiz ve kaldırılmış sayar" hükmü eklendi.

Bağımsızlık savaşı kazanıldıktan sonra toplanan Lozan konferansı'nda batılı devletler, kapitülasyonların sürmesi konusunda direndiler, eskiden verilmiş olan imtiyazların aynen devam etmesini istediler; Düyunu umumiye kurumunun ve osmanlı gelirleri üzerindeki yetkilerinin korunmasında ısrar ettiler. Bu ağır şartları kabul etmeyen Türkiye, konferansı terk etti. İkinci Lozan konferansı açıldıktan sonra, Müttefikler önceki tekliflerini yeniden öne sürdüler, ama Türkiye hiçbir ödün vermeyeceğini gösterince adım adım gerilediler. Sonunda 24 temmuz 1923'te imzalanan Lozan antlaşması ile kapitülasyonlar kayıtsız şartsız kaldırıldı. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iki yüzyıl bir yarısömürge biçiminde yabancılar tarafından sömürülmesini sağlayan kapitülasyonların kaldırılmasıyla yeni türk devletinin ekonomik bağımsızlığının temelleri atılmış oldu. Düyunu umumiye kaldırıldı. Türkiye, osmanlı kamu borçlarının yalnız %40'ından sorumlu tutuldu. Borçların geri kalan kısmı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan 1913 -1923 arasında ayrılan ülkeler arasında dağıtıldı. Türkiye hissesine düşen osmanlı borçlarını taksitlerle ödeyerek 1954 yılında bitirdi.

• *Öteki Doğu ve Uzakdoğu ülkelerindeki kapitülasyonlar.* Kapitülasyonlar rejimi Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra Uzakdoğu ülkelerine, özellikle Çin ve Japonya ile Siyam ve İran'a da yayıldı. Mısır'da kapitülasyonlar rejimi, karma mahkemelerin kurulması üzerine değişikliğe uğradı ve 1949'da bu mahkemeler de kaldırıldı. İran'da kapitülasyonlar 1928'de Şah Rıza Pehlevi tarafından kaldırıldı. 1904 fransız -siyam antlaşması, kapitülasyonların yürürlükten kaldırılmasını öngörüyordu, 1932 yasama derlemesiyle kapitülasyonlar kesin olarak ortadan kaldırıldı. Japonya' da 1900'den başlayarak görünmez olan kapitülasyonlar, Çin'de "imtiyazlar" rejiminden sonra ortadan kalktı. (→ Kayn.)

KAPKACAK a. Besin maddelerinin ha-

zırlanması ve pişirilmesi için gerekli kapların tümü.
—ANSİKL. Ev eşy. Antikçağ'dan bu yana mutfak kaplarının yapımında kullanılan toprak ve metal, bugün de bu alanda kullanılan malzemenin temelini oluşturur. Bronz ve gümüş artık kullanılmıyorsa da, demir ve bakırdan bugün de yararlanılmaktadır. Bunlara alüminyum ve sertleştirilmiş cam gibi daha yeni, ya da seramik gibi modern malzemeler de eklenmektedir.
Kaliteli kapkacağın ısıyı emmesi, depolaması ve bunu kütleye eşit olarak dağıtması gerekir. Bu, malzemenin niteliğine ve kalınlığına, tabanların yüzeyine ve pişirme biçimine bağlıdır.
Bu bakımdan geliştirilen üretim yöntemleri, mutfak araçlarının yapımında kullanılan geleneksel malzemelerin daha iyi değerlendirilmesine, yenilerinin bulunmasına, bakımı kolaylaştırmaya ve kapları değişik pişirme türlerine daha iyi uyarlamaya yöneliktir. Kapkacağın biçimi işlevseldir: gaz ateşinde pişirmeye uygun malzemenin taban yarıçapı, ısıtma yüzeyini artırmak için büyük tutulur; tornada ya da zımparayla düzeltilmiş tabanlar elektrikli levhalara göre uyarlanmıştır; kullanımı kolaylaştırmak amacıyla boşaltma kenarı boşaltma ağzının yerini almıştır. 1974'te Amerikalılar tarafından geliştirilen birbirine geçme kaplarla birkaç yemeği bir arada pişirme olanağı sağlanmıştır.

KAPKAÇ, -çı a. **1.** Kapıp kaçmak yoluyla yapılan hırsızlık biçimi. **—2.** Üstünkörü yapılan, aceleye getirilmiş iş. **—3.** *Kapkaç düzeni*, fırsatçılık ve vurgunculukla kazanç sağlamaya çalışan kimselerin egemen olduğu düzen.

KAPKAÇÇI sıf. ve a. **1.** Bir kimsenin elindeki bir şeyi kaparak kaçma yöntemiyle hırsızlık yapan kimse için kullanılır: *Peşindeki adamın bir kapkaççı olabileceği kuşkusuyla çantasını göğsüne bastırarak korumaya çalışıyordu.* **—2.** Fırsatçılık ve vurgunculuk yoluyla kazanç sağlayan kimse: *Piyasa kapkaççıların elinde kaldı.* **—3.** Bir işi üstünkörü yaparak ve aceleye getirerek kazanç sağlayan kimse için kullanılır: *Kapkaççı bir adamdır, yapacağı işe güvenilmez.*

KAPKAÇÇILIK a. **1.** Kapkaç yoluyla yapılan hırsızlık. **—2.** Fırsatlardan yararlanarak vurgun yapma. **—3.** Üstünkörü iş yapma.

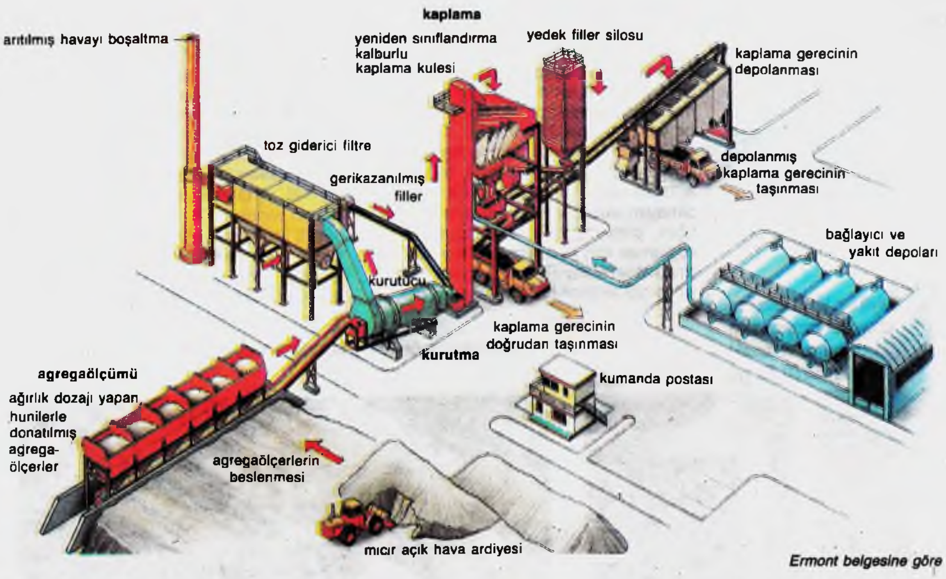
KAPKARA sıf. (*kara*'dan pekiştirilerek). **1.** Koyu siyah renkte: *Kapkara saçları, gözleri var.* **—2.** Bir kimsenin esmerliğini ya da güneşten çok yanmış olduğunu vurgulamak için kullanılır: *Kapkara bir oğlan. Güneşten kapkara olmuşsun.* **—3.** Bir şeyin kötü, sıkıntılı vb. olduğunu vurgulamak için kullanılır: *Kapkara bir tablo çizdi.*

KAPKARANLIK sıf. (*karanlık*'tan pekiştirilerek). Çok karanlık: *Yıldızsız, kapkaranlık bir gece.*

KAPLAM a. Mant. *Bir kavramın, bir dilin, bir kuramın kaplamı*, bu kavramın, bu dilin, bu kuramın bütün kaynak ve anlamlarını ondan aldıkları alan. (Karşt. İÇLEM.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Dilbil. Bir dil göstergesinin çok sayıda nesne belirtme özelliği; bir dil göstergesinin belirlediği nesneler sınıfı.
—ANSİKL. Dilbil. "Mobilya" göstergesinin kaplamı "koltuk" göstergesininkinden daha büyüktür. İkincinin kaplamı da "tabure" göstergesininkinden daha büyüktür. Bir göstereni kaplamıyla tanımlamak, belirttiği sınıfın bütün öğelerini sıralamaktır. Sözlük hazırlamalarında bu işlem uygulanmaz. Terimler sözlükte içlemleriyle tanımlanır. Sözcüğün anlamsal kaplamı dilin tarihi boyunca değişebilir. Sözcüğün kaplamı azalabilir ya da çokanlamlı nitelik kazanarak çoğalabilir.
—Mant. Geleneksel mantık, özellikle bir tanım konusunda, kaplamı içlemin karşıtı olarak gösterir. İçlem sözkonusu olduğunda, kavramı, dili vb. tanımlayan kişi ya da gözlemci, o kavramın, o dilin vb. tüm anlam ve kaynaklarını alır; buna karşılık kaplam, kavramın, dilin vb. kuramsal bir kaynağa sahip olabilecekleri diğer alanları dışlar. Buna göre kaplamla içlem, tanımda birbirlerini tamamlamakla birlikte, birbirlerini zorunlu olarak içermezler.
•Skolastik ve klasik mantığa göre *bir kavramın kaplamı*, bu kavramın "içerdiği" ya da "kapsadığı" nesneleri gösterir: "Bir kavramın kapsadığı öznelere, o kavramın uzamı (ya da kaplamı) diyorum. Bu öznelere genel bir terimin astları da denir ve bu genel terim onlar karşısında üst olarak adlandırılır. Örneğin genel olarak üçgen kavramı, öteki bütün üçgen türlerini kapsar" (*Logique de Port-Royal* [Port-Royal'in mantık kitabı]). Buna göre bir kavramı, kapsadığı nesnelerin dökümünü yaparak, kaplam yoluyla tanımlamak olanaklıdır.
•*Bir D dilinin kaplamı.* Eğer bir D dilinin mantıksal olmayan her simgesi D'' nün de mantıksal olmayan bir simgesiyse, D',D nin bir kaplamıdır.
•*D (K) dilindeki matematik bir K kuramının kaplamı.* Bu kaplam D (K') dilinde bir başka kuramdır; eğer her K teoremi aynı zamanda bir K' teoremiyse D (K'), D (K) nin bir kaplamıdır.

KAPLAMA a. **1.** Kaplamak eylemi. **—2.** Bir şeyin dışına onu süslemek ya da korumak için geçirilen bir başka maddeden kat: *Kaşıkların gümüş kaplaması karardı.* **—3.** Biçme ya da soyma yoluyla elde edilen ve kaplama işlerinde kullanılan, 0,4 mm ile birkaç milimetre arası kalınlıkta ince ağaç levha. (Bk. *ansikl.* böl. Orm. san.)
—Al. tak. *Kaplama çekici*, kaplamayı (demire uygulanan kaplama) yapıştırmada kullanılan geniş burunlu çekiç.
—Bahç. Bir yeri çimenle döşeme eylemi.
—Bayınd. Daha çok karayollarının üst katmanlarının ya da kanal ve barajların geçirimsiz tabakalarının yapımında kullanılan, bitüm ya da katrana bulanmış agrega ve fillerden oluşan karışım. (Boşluk oranı yüksek, geçirgen *gözenekli kaplamalar* ve filler oranı % 5-10, bitüm oranı ise % 5-6 olabilen *yoğun kaplamalar* birbirlerinden ayrılır. Genellikle yüksek debili [400 t/sa'e kadar] makinelerde üretilen kaplama gereçleri, mekanik bir yolla uygulanmaya elverişli olduğundan büyük bir yüzey düzgünlüğü elde etmeye olanak verir.) || Gereçleri bir bağlayıcı ile kaplamak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yüzeysel kaplama*, hidrokarbonlu bir bağlayıcı (bitüm ya da katran) üzerine mıcır serildikten sonra, bu mıcırı silindirleme yoluyla tespit ederek elde edilen, bir karayolunun en üst katmanı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bes. san. Bir besin maddesini, bir ürünü kaplamak eylemi; kaplayan tabaka. || Meyveleri parafin, bitkisel yağ ya da şekerle kaplayarak koruma yöntemi. || Bazı besin maddelerinin yenebilen koruyucu kılıfı (örneğin, dondurma kaplaması).
—Boyac. *Kaplama gücü*, boyanacak yüzeyin bir m²'sini kaplamak için gerekli boyanın litre cinsinden miktarı.
—Camc. *Döşeme kaplaması*, camla temasta olan fırın tabanının, elektrikle eritilmiş refrakter dikdörtgen levhalarla (10x40 x60 cm) döşeli üst kısmı. (Bu kaplamalar fırının ömrü boyunca camın aşındırmasına dayanıklı olmalı ve camın içine olabildiğince az gaz kabarcığı vermelidir.) || *Tabaka kaplama*, farklı renkte iki cam levhayı sıcakken birbirine yapıştırarak elde edilen süsleme. (Birbirine yapıştırılan bu camlarla iki tabaka elde edilir. Sonra üst tabakanın kim bölümleri tıraşlanarak alt tabaka ortaya çıkarılır. Bu yöntem daha çok renkli pencere camlarının yapımında kullanılmıştır.)
—Ciltç. Hazırlık safhasından sonra, kitap kapağının üstüne ve sırtına önceden tutkallanmış kaplama malzemesini (kâğıt, kumaş ya da ham deri) yapıştırma. || Broşlama işleminde dikilmiş ya da tutkallanmış forma blokuna kapak takma.
—Denizc. Yelkenli gemilerde, ana direklere maunalarını oturtmak için direklerin iki yanına vurulan ağaç parçalar. || Ağaç teknelerde, postalar üzerine vurulan tahta. || *Kaplama başı*, kabasorta donanımlı yelkenlilerde, seren hamaylılarını berkitmek için vurulan astar kaplama tahtalarının seren cundası tarafında kalan uçları. (Eşanl. KİLİT BAŞI.) || *Kaplama sacları*, gemi postalarının üzerine kaplanan ve baş bodoslamasından kıç bodoslamasına kadar uzanan sac levhalar. (Bu levhalar perçinle ya da kaynakla birbirlerine tutturulur.) || *Kaplama tahtası*, ağaç tekneleri kaplamada kullanılan belli genişlikte (1 ile 5 cm) tahta. || *Bindirme kaplama* → BİNDİRME. || *Dış kaplama*, postaların dış kısmına vurulan sac ya da ağaç kaplama. (Dış kaplamanın suyun dışında kalan bölümüne çapa* tahtası, suyun altında kalan bölümüne de karina* kaplama levhası denir.) || *İç kaplama*, postaların gemi içinde kalan yanlarına vurulan sac ya da ağaç kaplama. || *Metal kaplama*, gemi karinasını korumak için borda kaplamalarının üzerine kaplanan metal levhalar. || *Kutrani kaplama*, birbirine dikey olarak ve omurgaya 45°'lik açılarla üst üste vurulmuş ağaç kaplama. (İçli dışlı bir çift kaplamadır; iç kaplamalar omurgadan yukarı doğru 45°'lik bir açıyla başa, dış kaplamalar da yine omurgadan yukarı doğru 45°'lik bir açıyla kıça eğimlidir. Bu iki kaplama arasına katranlı ve sülüğenli branda bezi konur. Kutrani kaplamayla kaplanmış tekneler çok sağlam olmasına karşın, ağır olacağından diğer hacimdeki teknelere göre daha az yük alır. Onarımı çok zordur ancak çok dayanıklı olduğundan bu kaplama türü çok sık kullanılmaktadır.)
—Eczc. Hap ya da tabletleri koruyucu bir tabaka ile örtme işlemi.
—Havc. Bir aerodinin yapısında, hava akışının ve aerodinamik kuvvetlerin etkisindeki dış kısım. (Kaplamada bez, ağaç ya da çalışan, yani hücrenin genel dayanımına katkıda bulunan bir kaplama da kullanılabilir. Bazı çok hızlı uçaklarda ince kanatlar yapıyı ve kaplamayı birlikte oluşturan ve "integral yapı" adı verilen tek bir metal kütlesi içinde işlenmiştir.
—İçdekors. Küçük ve ince öğeleri bir desen oluşturacak biçimde bir araya getirme; bu teknikle elde edilen yüzey. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bir duvarı, bir tabanı süslemek ya da bunlara bazı özellikler kazandırmak (ses ya da ısı yalıtımı) amacıyla kullanılan gereç. || *Duvar kaplaması*, duvar ya da tavanların üzerine yapıştırma ve/ya da kenetleme yoluyla uygulanmak üzere tomar ya da levhalar halinde satılan esnek malzemenin genel adı.
—İnce marangl. Bir yüzeyi kaplama yapıştırarak örtmek işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İnş. *Kaplama tuğlası*, kâgir yapılarda, en azından bir yüzü görülecek biçimde kullanılan dolu ya da delikli tuğla (yakl. 6x11x22 cm boyutlarında.) || *Geçirimsiz kaplama*, bir yüzeyin sugeçirmezliğini sağlamak amacıyla yapılan kaplama. || *Taş kaplama*, bir dolgu duvarın dış yüzleri.
—İnş. ve Bayınd. Bir çukurun, bir sekinin göçmesini engellemek amacıyla taş, tuğla vb. gibi gereçlerden örülen yapı.
—Kâğ. san. KUŞELEME'nin eşanlamlısı.
—Kur. tar. Osmanlı sarayında zenci hadımağalarına uygulanan dayak cezası. (Bir suç işleyen ya da kusuru görülen zenci hadımağalarının dövülerek cezalandırılması musandıracıbaşının göreviydi. Ceza, Topkapı sarayı'nda, Kandilaltı'nda uygulanırdı.)
—Kuyuc. ve Mad. oc. Sulu arazilerde açılmış bir maden ocağı kuyusuna kaplanan, su basıncına dayanıklı ve sızdırmaz katman. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bu katmanı yerleştirme.
—Mad. oc. Arazide oluşabilecek yuvarlanmaları ve ayrışmayı önlemek için bir maden ocağı kuyusunun cidarlarını berkitmede kullanılan dayanımlı gereçten ya-

pılmış kalın katman. (Eskiden tuğladan ya da beton vusuarlardan yapılan kuyu kaplamaları günümüzde genellikle, sökülebilir bir kafes arkasında bulunan 20-30 cm kalınlığındaki, tokmaklanmış betondan yapılır. Sulu arazilerde suyun kuyuya sızmasını önlemek için geçirimsiz kaplamalar kullanılır.)
—Marangl. Bir yapıda, odaların yüzüne, özellikle duvarlara ve yerlere tahta döşenmesi. (Kaplamalar, parke, tavan, özellikle lambri biçiminde olur ve büyük yapıların ya da evlerin iç kısımlarını dıştan gelecek soğuğun etkilerinden korur.) || *Kaplama çekici*, kavisli parçaları tutkallamada kullanılan, biri kare kesitli, öbürü pürüzsüz, dar ve uzun iki tabanı bulunan çekiç. || *Kaplama dilme*, bir tomruğu kaplama dilme makinesiyle ardışık ince yapraklar biçiminde dilme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kaplama dilme makinesi*, dilme yoluyla kaplama elde etmeye yarayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kaplama ekleme makinesi*, kaplama yapraklarını eklemede kullanılan makine. || *Kaplama kesme-alıştırma makinesi*, üst üste konmuş çok sayıda kaplamayı istenilen genişlikte ve kenarları tam doğrusal olacak biçimde kesmeye yarayan makine. (Eşanl. GİYOTİN.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kaplama presi*, düz ya da kavisli iç dolgu öğelerinin (yonga levha, kontrplak, kör ağaç vb.) üzerine kaplama levhalarını yapıştırmada kullanılan pres. (Başlıca mekanik, hidrolik, pnömatik ve vakumlu presler ayırt edilir.) || *Kaplama testeresi*, kaplama kesmede ve alıştırmada kullanılan testere türü. (Kaplama testeresinin kavisli olan lama kenarlarına çok küçük ve geniş açılı dişler açılmıştır. Kesme işlemi bir mastar yardımıyla ve testereyi geriye çekerek gerçekleştirilir.)
—Metalürj. Bir zemin metalini bir diğer metal yaprağıyla kaplamak işlemi; iki metalin yapışması genellikle ikisinin birlikte haddelenmesiyle elde edilir. || *Elektrolitik metal kaplama*, metal ya da metal olmayan bir zemin üzerine elektriksel ayrıştırmayla bir metal katmanı çöktürme yöntemlerinin tümü. (Eşanl. GALVANOPLASTİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] —Dış bir akım kaynağı kullanan kaplamaların tümü. || *Koruyucu kaplama*, çevre ortamının neden olacağı bozulmadan korumak için metal bir zemin üzerine çöktürülen ince katman. || *Vakumda metal kaplama*, ısıtılmış metallerin vakumda buharlaşması ve kaplanacak soğuk yüzeylerde yoğuşmasıyla ince metal kaplamalar elde etme yöntemlerinin tümü. (Eşanl. BUHAR FAZINDA METAL KAPLAMA.)
—Mim. ve İnş. Bir yapı bölümünün yüzeyini, koruma ve/ya da süsleme amacıyla, herhangi bir gereç tabakasıyla donatma eylemi; donatım gerecinin kendisi, yarattığı etki. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Müc. ve Kuyumc. Sıradan bir metali değerli bir metalle, genellikle altın varakla ya da gümüşle kaplama işlemi; bu yöntemle elde edilen malzeme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Altın kaplama* → ALTIN.
—Orm. san. *Kaplama makinesi*, bir yüzeye kaplama tahtası ya da herhangi bir levha yapıştıran makine. || *Kaplama tahtası*, kontrplak gibi katlı levhaların görünür katlarını oluşturan ya da bu işe yarayan ince tabaka.
—Oto. *Kaporta kaplaması*, bir taşıtın yapı örtüsünü oluşturan metal ya da plastik gereçten pano.
—Petr. san. *Kaplama makinesi*, boruhatları üzerine koruyucu bir kaplama oluşturmakta kullanılan makine.
—Polim. *Tel kaplama*, metal bir teli, korozyona karşı korumak ya da elektriksel olarak yalıtmak amacıyla plastikten ince ya da kalın bir katmanla kaplama.
—Sil. *Sevk çemberine kurşun kaplama*, dökme demirden mermilerin çevresine bir kurşun zarfı kaplamak işlemi. (Gerektiğinde bakır ya da çinkoyla da uygulanan bu işlemin amacı mermilerin, çelikten yapılmış topların yivleri içinde zorlanmamalarını sağlamak, barut gazının kaçmasını önlemek ve namlunun aşınmasını geciktirmektir.)
—Süslem. sant. ve Metalürj. *Cıvayla altın kaplama*, metal cisimler üzerine bir altın ve cıva amalgamı sürdükten sonra ısıtarak cıvayı buharlaştırma ve altını tespit etme yöntemi. || *Daldırmayla altın kaplama*, kimi metalleri özel bir çözeltiye daldırarak kimyasal tepkimeyle altın kaplama elde etme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl. Metalürj.) || *Elektrolitik altın kaplama*, elektrolite daldırılmış bir metal (ya da özel olarak hazırlanmış bir malzeme) üzerine, akım geçirerek elektrolizle altın çökeltme yöntemi. || *Toz altın kaplama*, bir malzeme üzerine altın tozu içeren bir madde sürme yöntemi. || *Varak altın kaplama*, çeşitli malzemeler, özellikle de metaller üzerine ince bir altın yaprağı kaplama yöntemi.
—Şekerc. *Şekerle kaplama*, bonbonların rutubetten korunması için ince bir sakkaroz tabakasıyla kaplanması. Bunun için, pişmiş bonbonların üzerindeki şeker şurubunun suyu uçurulur.
—Teknol. Özel nitelikler kazandırmak için bir malzemenin, bir parçanın, bir cismin yüzeyine çöktürülen katman. (Bk. *ansikl.* böl. Metalürj.) || *Plastik kaplama*, bir desteğin yüzeyini, korumak, görünümünü değiştirmek ya da ona özel nitelikler kazandırmak için bir plastik malzemeyle kaplamak işlemi.
—Tekst. Dokumalara baskı işleminde, dokumanın yüzlerinden birine bir renk ya da bir mordan uygulamak eylemi. || "Çekirdek" denilen bir ipliğin çevresini bir ya da birkaç iplikle tamamen sarmak işlemi. (Bu işlemle belli fantezi iplikler elde edilir.)
◆ sıf. Üstü bir başka maddeyle kaplanmış olan: *Altın kaplama saat. Bu mobilyalar kaplama mı, masif mi?*
—Müc. ve Kuyumc. *Kaplama mücevher*, yüzeyi değerli, içi ise düşük değerli metalden oluşan mücevher.
—Parac. *Kaplama para*, ince bir gümüş ya da altın tabakasıyla kaplı değersiz bir metalden oluşan para. (Bu paralar her zaman sahte değildir. Roma'da bunlardan basılmıştır.)
—ANSİKL. Bayınd. Hidrokarbonlu bir bağlayıcının kullanıldığı kaplama donanımları başlıca iki bölümden oluşur: kurutma tamburu ve karıştırıcı. Kurutma tamburu, kaplanacak agregaları kurutur ve ısıtır. Bu, yatay ya da hafif eğik bir eksen çevresinde dönen, 3-10 m uzunluğunda bir sac silindirdir. İç cidarında gereçleri karıştıran ve yönlendiren pala ve kepçeler bulunur. Gereçler uç kısma yerleştirilmiş mazotlu brülörden çıkan sıcak gaz akımı ile kurutulur. Brülör, çoğunlukla bir vantilatör ya da bir toz toplayıcı ile tamamlanır. Karıştırıcı, birbirine ters yönde dönen ve palalarla donatılmış iki mile sahiptir. Aşınmaya karşı daha dayanıklı olması için özel çelikten yapılmıştır. Bağlayıcının dozajı pompa ve enjektörle yapılır; agregalarınki ise karıştırıcının ikmal hunisinde yapılır. Kurutulmuş gereçler kartersiz (soğumayı önlemek için), kovalı bir elevatörle bu huniye aktarılır.
Günümüzde kaplama donanımları iki



Ermont belgesine göre

Neyrtec-Alsthom-Atlantique


karayolları için **kaplama** gereci üreten santral

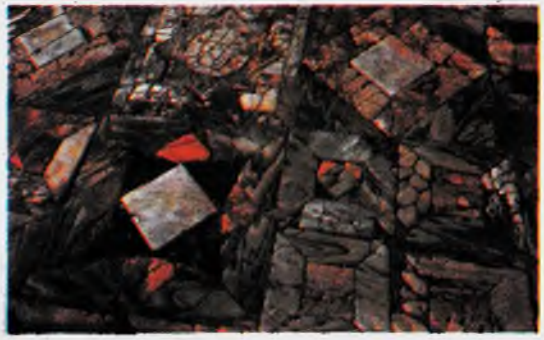
Bari'deki (İtalya) San Nicola kilisesi'nin koroyerinin **kaplamasından** (mermer ve mozaik) ayrıntı (XI.-XII. yy.)

Scala



Utica kalıntılarında (Tunus), hamamın mermer yer **kaplaması** (İ.S.II.-III. yy.?)

Lanceau-Explorer





Büyük Larousse

mozaik yer **kaplaması**
Anazarba müzesi, Adana



Büyük Larousse

Kariye camisi mermer yer ve duvar **kaplamaları**

Lauros-Giraudon



Natanz'da (Kaşan bölgesi, İran) bulunan **kaplama** parçaları fayans, islam sanatı XIII.-XIV. yy.
Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

Loirat-Explorer



Porto'daki (Portekiz) Santa Clara manastırı kütüphanesi'nde bulunan **kaplama** (azujelos) [XVII. yy.]

türe ayrılır: birincisinde, karıştırma, art arda yüklemelerle yapılır; ikincisinde ise, gereçlerin giriş debisi, istenen dozajı devamlı sağlayacak biçimde, bitüm ölçü pompasının debisi ile ayarlı olduğundan, kaplama işlemi kesintisizdir. Bu donanımlar sabit ya da taşınabilir olabilir.

• *Yüzeysel kaplama*, motorlu taşıtların ortaya çıktığı dönemde tozla mücadele amacını taşıyordu; beton ya da kaplama olmayan karayollarında, yüzeyin sağlamlığını, geçirimsizliğini ve pürüzlülüğünü sağlamak için kullanılır. Önceleri tek başına katran kullanımı çok yaygındı; bugün ise, çeşitli akışkan hallerinde, daha çok bitümden faydalanılmaktadır. Bağlayıcı, önceden temizlenmiş karayolu üzerine, sermede büyük bir düzgünlük sağlayan basınçlı rampalara sahip araçlar yardımıyla serilir; serme dozajı 1-1,5 kg/m² dolaylarındadır. Daha sonra, 10-15 l/m² oranında mıcır mekanik olarak serilir, silindirleme yoluyla bağlayıcının içine gömülür.

—İçdekors. Kaplama, her parçası biçim, renk, bezeme ilişkisi açısından belirli bir görünüm sağlamak amacıyla düzenlenmiş bir bütündür. Antikçağ'da yüzeylerin kaplanması için seramik karolar kullanılıyordu. Yunanlılar, pişmiş tuğla marketriden kaplamalar yaptılar; kimi zaman bu gereçle konutların duvarlarını da kaplıyorlardı. Romalılar'da, genellikle mermer olan kaplama, kare, altıgen, üçgen, kalkan biçiminde ya da başağı andıran koşutkenar öğelerden oluşuyordu.

Fransa'da ilk kaplamalar, VIII. ya da IX. yy.'da ortaya çıktı. Saint-Denis manastır kilisesi'nin Meryem Ana ve St-Cucuphat capellaları'nın kaplamaları XII. yy.'ın sonundan kalmadır ve desenlerinin güzelliğiyle dikkati çeker. Kakma bezemeli kaplamalar, XIII. yy.'da ortaya çıktı. Bu tür kaplamanın modası XV. yy.'ın sonuna kadar sürdü ve dinsel yapılarda olduğu kadar özel konutlarda da uygulandı. Karonun ön yüzüne önce kalıpla iz çıkarılıyor, daha sonra bu kalıp izi renkli toprakla dolduruluyor ve tüm yüzey kurşunlu sırla sıvanıyordu. Boyama fayans karolar XVI. yy.'da ortaya çıktı; üzerlerinde özlü sözler, başharfler ve armalar, bitkilerden esinlenen bezemelerle iç içe yer alıyordu. Faenza bu dönemde, çoğu kez uzun sakallı maskaronlarla bezeli karolarıyla ünlüydü. XVII. yy.'da, yaygınlaşmaya başlayan ağaç parkeler, kaplamaları koridorlar, servis odaları, hizmetçi odaları gibi daha az önemsenen mekânlara doğru kaydırdı. XVIII. yy.'da karolar yine bezeme olarak kullanılıyordu; buna karşılık, yapımlarında sanat değeri kaygısı ancak XIX. yy.'ın sonunda yeniden ağır basmaya başladı.

Teknik açıdan, pişmiş toprak, gre, düzenli ya da karışık mozaik, çimento, asfalt, termoplastik malzemeden yapılmış karolar kullanılır. Döşeme işlemine geçmeden önce, tabanın (beton, asmolen, ahşap vb.) tam anlamıyla düzlenmesi, dirençli, su geçirmez, çürümez bir hale getirilmesi ve her türlü kalıntıdan temizlenmesi gereklidir. Pişmiş toprak, gre ya da çimento kaplama, donatılı ya da donatısız beton, çimento harcıyla kabaca sıvanmış pişmiş toprak, hazır beton vb. bir zemin üzerine düzeltme dolgusu uygulandıktan sonra yapılır. Döşeme işlemi, ya doğrudan doğruya düzeltme dolgusu üzerine ya da araya kum serildikten sonra gerçekleştirilir. Mozaik, her zaman doğrudan doğruya düzeltme dolgusu üzerine yerleştirilir. Taş ya da seramik küçük prizmalar, herhangi bir düzen içinde (ya da belli bir örneğe göre) yan yana sıralanır. Asfalt esaslı kaplama öğeleri, bir harç yatağı ya da bitüm üzerine döşenir. Termoplastik maddeden yapılan bu öğeler çimento şapı ya da bitümlü bir yapıştırıcı yardımıyla geçirimsiz bir ara katman üzerine yerleştirilir.

Zemin kaplaması olarak kullanılan pek çok karo türü, aynı esaslara göre düşey yüzeylere de uygulanabilir. Bunlar arasında en yaygın olanları, fayans, sırlı gre, karolar ve mozaiklerdir.

—İnce marangl. Kasalarda olduğu kadar ince marangozluk yapısı mobilya levhalarında ve yüzeyleri düz, silindirsel ya da kabarık dekoratif levha yapımında da kaplama uygulanır. 2-4 mm kalınlığında değerli bir kaplama kavak ya da kayın ağacı gibi değersiz ağaçtan bir kontrplak üzerine yapıştırılır. Kemerli parçaların, silmelerin kaplaması özel bir çekiçle ya da kum torbasıyla gerçekleştirilir.

—Kuyuc. ve Mad. oc. Günümüzde kullanılan kaplamalar genellikle birbirine cıvatalarla tutturulmuş ve contalarının arasına kurşun bir yaprak yerleştirilmiş nervürlü dökme demir levhalardan oluşur; kaplamanın dışına, levhaları korumak için belli kalınlıkta bir beton dökülür. Kuyunun, 500 m'den fazla sulu derinliğe denk düşen su basıncına karşı dayanımı, bu yolla artırılabilir. Çok kuvvetli basınçlar için bir *çift kaplama* (arasına beton dökülmüş dökme demirden eşmerkezli iki kaplama) yerleştirilebilir ya da, masraf göze alınıyorsa, *çelik kaplama* yapılabilir. Derinliği 250 m'yi geçmeyen sulu orta derinlikler için çok daha ekonomik olan *beton kaplama* kullanılır; bu kaplama türünde sızdırmazlık, betona gömülen çelik sacla sağlanır.

—Marangl. *Kaplama dilme.* Kaplama dilme yöntemi ince marangozlukta ya da üstün nitelikli kontrplak levhalarını kaplamada kullanılan kaplama yapraklarını elde etmeye yarar. Dilinecek düzlemlere göre hızarda blok ya da parçalar halinde biçilen tomruklar buharla fırınlandıktan ya da kaynar suda bekletildikten sonra kaplama dilme makinesinin tablasına yerleştirilir. Makineden çıkan yapraklar dilme sırasına göre istiflenir; daha sonra doğal ya da yapay yolla kurutulur. Kaplama dilme yöntemi ayrıca kontratabla ve kontrplak, kimi zaman da hafif ambalaj üretiminde kullanılır.

• *Kaplama dilme makinesi.* En yaygın kullanılan kaplama dilme makinesi yatay ve koşut iki ray taşıyan sabit bir gövdeden oluşur; raylar üzerinde yatay bir git-gel devinimi yapan ve bıçakları taşıyan ağır bir araba kayar. Arabanın altında dilinecek odun parçası yüksekliği boyunca devingen olan bir platforma ya da makinenin tablasına sıkıca tutturulur. Gidiş devinimi sırasında oduna yanlamasına giren lama odunun tüm genişliği boyunca bir yaprak kaldırır. Dönüş sırasında platform mekanik olarak yaprağın kalınlığı kadar kalkar. Böyle bir makine odun parçasının önyüzünü rendelemeden düzgün yonga kaldıran büyük boyutlu bir planya makinesi-

ne benzetilebilir. Bir başka tip dilme makinesinde kesme düzlemi düşeydir. Bu durumda bıçak sabittir; buna karşılık dilinecek parça düşey doğrultuda bir git-gel devinimiyle hareket ettirilir. Soyma makinelerinde olduğu gibi bıçağın önüne yerleştirilmiş ve bıçağa bağlanmış bir basınç çubuğu kopmaları önler ve düzgün kesmeyi sağlar; makinenin üretim hızı dakikada 30-60 yapraktır; çıkan yapraklar elle ya da otomatik olarak taşınır. Hızlı üretim sağlayan bir başka tip dilme makinesi de dönme devinimi yapan bıçak taşıyıcı bir diskten oluşur (ahşap çatı kaplaması üretimi).

• *Kaplama kesme-alıştırma makinesi.* Makine temelde uzunluğu 200-300 cm, genişliği ise 12 cm olan bir bıçak ile bıçağın sırt yüzeyine dayalı olarak çalışan ve kaplamaları üstten bastıran basınç çubuğundan oluşur. Tablanın arka bölümünde bulunan siper, kaplamaların koşut genişlikte kesilmesini sağlar.

—Metalürj. Metal yüzeylere uygulanan kaplamaların amacı yüzeyi korozyonun neden olduğu bozulmaya karşı korumak ya da parçaya yüksek elektrik iletkenliği ya da yalıtım, düşük sürtünme katsayılı yağlayıcı özellik, uzun süreli kullanım vb. gibi özel nitelikler kazandırmaktır. *Metal kaplamalar* (→ METAL* KAPLAMA) ve *ametal kaplamalar* ayırt edilir: metal parçaların yüzeylerini korumak için boya, vernik, sır, plastik malzeme katmanları, çeşitli semanlar, hafif alaşımların kromatlanması, fosfatlanması ya da anodik yükseltgenmesiyle elde edilen anorganik metal bileşik kaplamaları vb. kullanılır.

• *Daldırmayla altın kaplama.* Altın birçok kimyasal etkene karşı dayanıklıdır; bu nedenle çevre sıcaklığında ya da sıcakta yükseltgenmeye ya da korozyona yol açan ürünlerin etkisine karşı dayanıklı olması gereken parçaları korumak için altın kaplama uygulanır. Ayrıca altın rengini kolayca atmaz ve düzgün parlaklığını korur. Bundan dolayı mücevhercilikte, kuyumculukta, saatçilikte, elektriksel temas parçalarında, kimyasal ve tıbbi donanımlarda, dolmakalem uçlarında vb. kullanılır. Elektrokimyasal tekniklerin bulunmasından önce altın kaplama işlemi iki yöntemle yapılıyordu: *cıvayla altın kaplama* ve *varak altın kaplama.* Günümüzde sanayide yalnızca vakumda metal kaplamayla ya da elektrolitik yollarla uygulanmaktadır.

Bakırın, gümüşün, nikelin üzerine doğrudan altın kaplama yapılabilmesine karşılık, demirli metallere altın kaplama için, bu metallere önce bakır kaplamak gerekir. Elektrolitik yöntemde iki tip banyo vardır: altın klorür ağırlıklı *asit banyosu* ve siyanürlü altın ve potasyum ya da sodyum çifte tuzundan *alkali banyo.* Elde edilmek istenen altın kaplamanın rengine göre banyoya bazı metaller katılır (yeşil altın kaplama için kadmiyum, kırmızı altın kaplama için bakır). İşlem yalnızca süsleme değil, aynı zamanda koruma amacıyla da uygulandığında önce bir *kalın kaplama banyosu,* ardından da bir *renk banyosu* kullanılarak kalın bir katman elde edilir. Anotlar, platinden, grafitten ya da gerektiğinde 18-8 tipi paslanmaz çelikten dir.

Kaplamanın altın derişimi kırat cinsinden belirtilir; en arı altın kaplama 24 kırattır.

• *Elektrolitik metal kaplama.* Elektrolitik metal kaplama bir nesneyi (madalya, küçük heykel, plak matrisi, tipografik levha vb.) elektrolitik yolla çoğaltmaya yarar. Bu işlem, elektroliti kaplanacak metalin tuzundan oluşan bir çözelti banyosunda uygulanır. Katot, metal katmanla kaplanacak olan metaldir ya da elektrik iletkenliği kazandırılmış her türlü ametal zeminden oluşur.

Anot, banyodaki metal tuzunun metaliyle aynı türden olan çözünür bir metaldir ya da çözünmezdir; çözünmez anot grafitten, kurşundan, kurşun peroksitten



Polygram-Larousse

elektrolitik metal kaplama: bir plak matrisinin elektrikle ayrıştırma banyosu

ya da ender olarak platinden, platin kaplanmış titandan ya da demirden oluşur. İşlemin süresi ve verimi katottan geçen akımın yoğunluğuyla ters orantılıdır. Bununla birlikte akım yoğunluğundaki aşırı artma hidrojen iyonlarının oluşumuna yol açar ve işlemin verimi azalır. Başlıca elektrolitik metal kaplama işlemleri gümüş kaplama, bakır kaplama, demir kaplama, altın kaplama ve nikel kaplamadır.

—Mim. ve İnş. Kâgir ya da beton yapılar, dayanıksız ya da dış görünüşleri çirkin olduğu durumlarda, kaplama gerektirir. Sert gereçlerden yapılan kaplamalar, yalnızca renge ve grafik unsurlara başvurarak alttaki yüzeyin düzlüğünü koruyabilir ya da ışık gölge oyunları yaratan kabartmalar oluşturabilir, hatta bu iki yolu bir arada kullanabilir. Bütün dönemlerde ve ülkelerde, kerpiç ve moloz taş duvarların iç ve dış yüzleri sıvanmış ve boyanmıştır. (İçte, özel bir yalıtım gerektiğinde, boyanın yerini ahşap kaplama, duvar halıları vb. alabilir.) Çok eski dönemlerde, Ortadoğu'da, boyalı, sonra da sırlı alçakkabartmalar gerçekleştirildi. Asurlular, kerpiç yapılarını, yumuşak taştan, kabartmalı levhalarla (ortostat) korudular. Daha geç dönemlerde, Bizanslılar, yüzeyleri mozaiklerle süslediler. İslam sanatında ise bu amaçla, kesilmiş seramik parçaları, sonra da çini levhalar kullanıldı.

Roma döneminde, Batı'da güçlü bir taş yapı geleneği vardı. Bu dönemde, büyük boyutlu beton yapılar, mermer, yalancımermer, alçıişi kaplamalarla donatıldı; boyalı sıvalar da yaygın bir biçimde kullanıldı. Aynı kaplama türleri Ortaçağ'da da görüldü. Ancak, gotik yapılarda, taş ve cam unsurlar ağır bastı ve bu kaplamalar artık kullanılmamaya başlandı. Öte yandan, oymalı ahşap kaplamalar ve lambriler de gelişti. Rönesans döneminde, boyalı ya da kabartma groteskler, süsleme oymacıları tarafından yaygınlaştırıldı. Klasik ve barok dönemlerde mermer, yalancımermer ve alçıişi geniş bir biçimde kullanıldı. Ahşap kaplamalı iç mekânlarda arabesk süslemeler kimi kez yalnızca boyanarak, kimi kez de oyularak gerçekleştirildi.

XIX. yy.'da sanayi yöntemlerinin gelişmesiyle birlikte kaplama gereçleri sayıca arttı: lifli alçı levhalar, ıstampalanmış ya da kalıplaşmış metaller, boyalı bez ve kâğıtlar vb. Buna karşılık, süsleme tarzları konusunda büyük bir karışıklık baş gösterdi; yenilik getirmek yerine, kolaycılığa kaçan seçmeci bir anlayışla kopya etme yoluna gidildi. Göze hoş gelmeyen dış görünüşü yüzünden genellikle kaplama gerektiren betonarme, bir tepkinin doğmasına yol açtı; bundan böyle, kaplamalarda, renk ve gerecin çeşitli biçimlerde kullanımına ağırlık verildi.

—Müc. ve Kuyumc. Yalnızca yüzeyleri altın ya da gümüş gibi değerli metallerden oluşan ucuz parçaları kapsayan kaplama tekniği, 1742'de Sheffield'de Thomas Bolsover adında bir bıçakçı tarafından bulundu.

Kaplama bir parçanın yapımı birçok işlemi kapsar: metallerin hazırlanması, bu metal (bakır ve gümüş) varaklarının lehimlenmesi, haddeleme, ıstampalama, çekiçle model çıkarma, çekme, montaj, tesviye ve maskala vurma. Bugün, gümüş* kaplamada başka yöntemler de uygulanmaktadır.

—Orm. san. Mobilyaları kaplamak için mobilyacılarca ya da hazır tahtaları kaplamak için imalatçılarca kullanılan kaplama çok önemli bir yarı işlenmiş üründür. Kaplamanın değeri elde edildiği ağaca ve elde edilme tarzına, üzerindeki desenlere, budak izlerine ya da sadece damarlarına göre ölçülür. Mobilyacılıkta en çok kullanılan kaplamalar meşe, ceviz, dişbudak ve karaağaçtır. Bunlar çok düzgün, budaksız, çürüksüz, kurtyeniksiz tomruklardan çekilir. Yabancı kaplama olarak maun, pelesenk, abanoz, tik, vb. sayılabilir. Bazı çok ince kaplamalar kâğıda ya da beze yapışık olarak satılır.

—Teknol. Plastik kaplama. İkinci Dünya savaşı'na kadar geçirimsiz bir bez elde etmek için bir lateks katmanı ya da pişmiş keten yağıyla hamurlaştırılmış mineraller ve branda bezleri için de katranlı ürünler kullanılırdı.

Günümüzde plastik kaplamada kullanılan polimerlerin çeşitliliği (polivinilklorür, poliüretan, akrilik, fluorlu ya da silikonlu türevler) ve destek olarak kullanılabilen doğal ya da kimyasal liflerin seçimi çok çeşitli kullanımlara yönelik tamamen değişik yeni ürünlerin üretimini sağlar. Plastik kaplama malzemesi tekstil bir destek (dokuma ya da dokunmamış) üzerine ya buharlaşması gereken bir çözücü içindeki çözeltiyi emdirerek ya da plastisol biçiminde, yani plastikleştiricilerle elde edilen pelte durumunda önpolimer olarak çöktürülür. Plastik kaplama katmanının polimerleşmesi ya da ağlaşması, daha sonra bir fırında ısıtarak gerçekleştirilir. Plastik kaplama kimi kez, parşömen görünümü elde etmek için kalenderlemeyle ya da grenlemeyle uygulanan bir yüzey kazıma işlemiyle bitirilir. Çözücünün, sıvı ortamda değiştirmeyle denetimli olarak giderilmesi güderiyi andıran, daha bükülgen yapılı ve daha gözenekli malzemeleri elde etmeyi sağlar. Plastik kaplamayla elde edilen bu yeni malzemelerin tümü giyim sanayisinde, ayakkabıcılıkta, koltuk yapımında, korunma elbiselerinin üretiminde ve havacılık ile uzay havacılığında kullanılan balon bezlerinin elde edilmesinde kullanılır.

KAPLAMACI a. Kaplama işi yapan usta.

—Tekst. Kaplama makinesini kullanan işçi.

KAPLAMACILIK a. Kaplama yapma işi.

KAPLAMAK g.f. **1.** *Bir yeri, bir şeyi kaplamak,* o alan üzerine yayılmak, o alanı örtmek, sarmak; orada bol miktarda yayılmış, serpiştirilmiş olmak: *Kalın bir kar örtüsü her tarafı kaplamıştı. Gökyüzünü kara bulutlar kapladı. Bahçeyi yaban otları kapladı. Kâğıtlar masanın üstünü kaplıyordu. Bölgeyi çam ormanları kaplar.* **—2.** *Bir kimsenin bedenini (bir bölümünü) kaplamak,* bir kimsenin bedenine çok miktarda yayılmak: *Bütün vücudunu sivilceler kapladı.* **—3.** *Bir şeyi (bir şeyle) kaplamak,* onun üzerine bir kap, koruyucu bir madde geçirmek, onu bir kabın, kılıfın vb. içine yerleştirmek, koymak: *Defter kaplamak. Okul kitaplarını yaldızlı kâğıtla kaplamak. Yorgan kaplamak.* **—4.** *Bir şeyi (bir şeyle) kaplamak, bir yeri, bir şeyi kaplamak,* bir şeyi onun üzerine gizlenmesini, güzel görünmesini ya da korunmasını sağlayacak biçimde yerleştirmek, koymak; onunla döşenmiş olmak: *Koridoru boylu boyunca değerli bir halıyla kaplamak. Duvarı afişlerle kaplamak. Odayı güzel bir halı kaplıyordu.* **—5.** *Bir alanı kaplamak,* bir olgudan söz ederken, o alanı bütünüyle içine almak, orayı etkisi altına almak: *Kenti yoğun bir sis tabakası kaplamıştı. Meydanı bir anda öfkeli haykırışlar kapladı. Ortalığı karanlık kapladı. Bütün salonu derin bir sessizlik kapladı.*

—6. *Bir yeri kaplamak,* bir şeyin içeriğinden söz ederken, boş alanı doldurmak: *Haber, gazetelerin birinci sayfasını kaplıyordu.* **—7.** *Bir şeyi (ölçü) kaplamak,* bir yer sözkonusuysa, o büyüklükte bir yüzölçümüne sahip olmak: *Bu bahçe on hektarlık bir alanı kaplıyor.* **—8.** *Bir kimseyi, içini kaplamak,* bir duygunun, bir düşüncenin etkisinde kalmak, o duyguyla dolmak: *Yüzünü bir hüzün kaplamıştı. İçini büyük bir sevinç kapladı.* **—9.** *Bir şeyi, bir yeri kaplamak,* bir kaplama malzemesini korumak, süslemek vb. amacıyla çeşitli yöntemler kullanarak ona yapıştırmak: *Sunta üzerine ceviz kaplamak.* **—10.** *Bir metali bir başka metalle kaplamak,* değersiz bir metali daha ince ve değerli bir metal tabakayla örtmek: *Bakır bir yüzüğü altınla kaplamak.* **—11.** *Bir yeri (soyut) kaplamak,* bir kimsenin ya da şeyin herhangi bir özelliği, niteliği orada bilinir olmak: *Rezaletleri dört bir yanı kaplamıştı.*

—Bayınd. Bir agreganın bütün yüzeyi üzerinde, kesintisiz bir bitüm ya da katran tabakası oluşturmak.

M. Levassort



Bacchus'un arabasını çeken **kaplanlar**
Stif'te (Cezayir) bazilikalar mahallesinde bulunan bir mozaikten ayrıntı
Roma sanatı, İ.S. IV. yy.
Stif müzesi

—Ciltç. Bir kitabı koruyucu bir gömlek içine yerleştirmek.

—Çiçekç. *Çim kaplamak,* bir alana topraklı çim dilimleri yerleştirerek tokmakla pekiştirmek.

—Diş. cerr. *Kuron kaplamak,* bir dişin üzerine kuron yerleştirmek.

—Eczc. *Bir ilacı kaplamak,* ilacın üstüne kaplama geçirmek.

—İnce marangl. Bir yüzey üzerine kaplama yapıştırmak.

—Kürkç. Bir kürkün yıpranmaya karşı direncini artırmak ve daha tok durmasını sağlamak için, zayıf bölümlerini dikişle ya da termokolaj yöntemiyle astarlamak.

—Marangl. Doğal ve estetik görünümlerini tamamlamak için mobilya yapımında kullanılan yonga levha, odun lifi levha, kontratabla, kontrplak gibi gereçleri kaplamayla örtmek.

—Mutf. ve Pastac. Tuzlu ya da tatlı bir yiyeceği, tat vermesi ve güzel görünmesi için akışkan (sos, krema) ya da yarı akışkan bir maddeyle (jöle, şekerleme) sıvamak.

—Urganc. Halat kolları arasındaki boşlukları doldurmak için bu halatı fazla kalın olmayan iplik katlarıyla sarmak.

◆ **kaplanmak** edilg. f. Kaplamak eylemine konu olmak.

—Bayınd. *Kaplanmış zemin,* bileşenleri (ince çakıl ya da kaba kum) bir bağlayıcı ile (katran ya da çimento) birleştirilmiş zemin.

◆ **kaplatmak** ettirg. f. *Bir şeyi, bir yeri (bir şeyle) kaplatmak, bir yere, bir şeye (bir şey) kaplatmak,* onun, oranın bir şeyle kaplanmasını sağlatmak: *Mutfağı seramikle kaplatmak. Yüzüğünü altınla kaplatmak. Duvarlara kâğıt kaplatmak.*

KAPLAMALI sıf. *a.* + *kaplamalı,* belirtilen kaplama malzemeleriyle kaplanmış olan şey için kullanılır: *Gümüş kaplamalı şamdan. Ceviz kaplamalı dolap.*

KAPLAMDAŞ sıf. Mant. **1.** Aynı kaplama sahip olmaya yetenekli. **—2.** *Bir başkasıyla kaplamdaş önerme fonksiyonu,* ötekiyle aynı sınıfı belirten önerme fonksiyonu. (Örneğin "x, 10'dan küçük bir tamsayıdır" ve "x, karesi 100'den küçük bir tamsayıdır" önermeleri, kaplamdaş önerme fonksiyonlarıdır.)

KAPLAMLI sıf. Mant. Husserl'e göre, "parçalandığı zaman, parçaları özleri bakımından, bölünmemiş bütünün belirlediği nihai cinsle aynı cinsten olan" bütünsellik için kullanılır. Husserl ayrıca şöyle der: "örneğin bir uzamın, uzamlara ya da, daha özel bir deyişle, bir mekân aralığının, mekân aralıklarına, bir zaman aralığının, zaman aralıklarına, vb. bölünmesinde durum böyledir" (*Logische Untersuchungen,* 3.17, [Mantık araştırmaları]). ||*Kaplamlı soyutlama,* A. N. Whitehead'ın, fiziğin bazı temel kuramsal kavramlarını ("nokta", "an" gibi), gözlemlenebilir şeylere dayanarak tanımlamakta kullandığı yöntem. A. N. Whitehead bu yöntemi, matematiğin gerçek sayıları kesimlerle tanımlama yönteminden esinlenerek buldu. (Bu yöntem, örneğin bir noktayı, onu içeren bütün hacimlerin sınıfı olarak görmeye yol açar [bazı teknik incelikler dolayısıyla dairenin tanımlanması olanaksızdır.] Aynı biçimde anlık bir olgu ["noktasal bir şimdiki zaman"] gerçekten algılanmış bir sıra iç içe "süreler"in son sınırı olarak anlaşılır.)

KAPLAMSAL sıf. Mant. **1.** Kavramsal bir alan içinde tanımlanmış tüm özellikleri yerine getiren şey için kullanılır. (Karşt. İÇEYÖNELİK.) **—2.** *Kaplamsal dil,* kaplamdaş iki yüklemin, içinde yer aldıkları önermenin doğruluk değerini etkilemeden birbirinin yerine geçebildikleri dil. (Bu kaplamsal görüşün matematik dilde geçerli olduğu açıktır: sıkı pozitif gerçek sayılar kümesiyle ilgili doğru bir önerme, gerçek sayıların kareleri kümesiyle ilgili olduğu zaman da doğru kalır, çünkü bu iki küme de aynı kaplama, yani aynı öğelere sahiptir.)

KAPLAMSALLIK a. Mant. **1.** Kaplamsal olanın özelliği. **—2.** *Kaplamsallık tezi,* Carnap'ın geliştirdiği ve kaplamsal olmayan her dile karşı, bu dilin çevrilebileceği, kaplamsal olan bir başka dil bulunduğunu ileri süren tez.

KAPLAN a. **1.** Asya'da yaşayan, koyu renk çizgili postlu, kedigillerden iri hayvan. (Bil. a. *Leo* [*Panthera*] *tigris;* kedigiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Çok zalim kimse: *Dişi kaplan.*

—Böcbil. *Armut kaplanı,* armut yapraklarını delerek bunların dökülmesine yol açan çeşitkanatlı böcek. (Bil. a. *Stephanitis* [*Thyngis* ya da *Tingis*] *Piri* ya da *pyri; Tingidae* familyası.)

—Zool. *Kaplan köpekbalığı,* bazen ılıman bölge kıyılarına kadar sokulan, doğurarak üreyen, yırtıcı, etçil köpekbalığı. (Bil. a. *Galeocerdo cuvieri;* harharyasgiller familyası, boyu 10 m'ye kadar.

—Zootekn. *Kaplan donu,* beyaz üzerinde belirgin sınırlı ve el büyüklüğüne yakın yuvarlağımsı koyu renkli lekelerle belirgin at donu.



baştan ayrıntı





kaplan
(Leo [Panthera] tigris)
ve yavruları

—ANSİKL. Kaplan, kedigillerin en irisidir; ne var ki, İran'dan Mançurya'ya, Sibirya'dan Güney-doğu Asya'ya kadar uzanan yayılma alanında bulunan çeşitli ırkları aynı boyda değildir. En iri ırk olan Mançurya kaplanının uzunluğu, 3,60 m'yi (90 cm'si kuyruk), omuza kadar yüksekliği 1,20 m'yi, ağırlığı 300 kg'ı (erkek) bulabilir. Sibirya kökenli olan kaplan, Dördüncü Zaman'ın buzul devirlerinde daha güneydeki bölgelere indi ve buralarda yaşamaya uyarlandı: uzun tüylerinin yerine kısa tüyler çıktı; anayurdu taygayı bırakarak sık ormanlarda ve bataklık bölgelerde yaşamaya başladı. Kaplan, geyikler, antiloplar, mandalarla beslenir; pusu kurarak avlanır, avını kovalamaz. Aslandan daha cesurdur ve aslandan daha tehlikeli sayılır (özellikle insan için). Yalnız yaşar ve yalnızca çiftleşmek için çiftler oluşturur. Gebelik yaklaşık 3,5 ay sürer; her batında 5 ya da 6 yavru doğar; ana kaplan yavrularına iki ay bakar.

—Güz. sant. Bacchus alaylarının antik betimlemelerinde kimi kez kaplan figürüne rastlanır. Antikçağ'dan başlayarak resmedilen dövüşen hayvan grupları (*Kuzu parçalayan kaplan,* Vatikan), XIX. yy.'da Barye'nin yapıtlarında sıkça görülür (*Timsah paralayan kaplan,* Louvre; *Yavru geyiği paralayan kaplan,* Lyon; *Ormanlar kralı kaplan,* Montpellier vb.). G. Gardet'nin Vaux-le-Vicomte parkındaki heykel grubu da anılmalıdır. Rubens (*Kaplan avı,* Rennes müzesi), Boucher (Louis XV tarafından ısmarlanan av dizisi [Amiens]), Delacroix da (Louvre; sanatçının *Annesiyle oynayan yavru kaplan* adlı yapıtı bu müzededir) bu konuyu işleyen tablolar yapmışlardır.

KAPLAN (Viktor), avusturyalı mühendis (Mürzzuschlag, Steiermark, 1876 - Unterach 1934). Hidrolik türbinler alanında uzmandı; alçak düşülerde, hızlı dönme rejimleri elde etmeyi sağlayan uskur türbinlerini yetkinleştirme konusunda çalıştı. Özellikle, kendi adıyla anılan değişken adımlı türbinleri tasarladı.

Kaplan türbini, çark kanatlarının yönü akışa göre ayarlanarak, adımı değiştirilebilen pervane türbin.

KAPLAN (Rasih), türk siyaset adamı (Akseki 1883 - ? 1952). Antalya rüştiyesi'ni bitirdi, medreseden icazet aldı. Kahire'de Camiülezher'de içtimaiyat ve edebiyat öğrenimi gördü, arapça öğrendi. İttihat ve Terraki fırkası üyesi olarak Antalya Liva meclisi'ne girdi (1911). İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) Antalya'dan milletvekili seçildi (1920-1943). Eskişehir İstiklal mahkemesi üyeliği yaptı. Antalya'da asker sevkıyatıyla görevlendirildi (1921). Maraş milletvekili oldu (1943-1946). Daha sonra yeniden Antalya milletvekili ve CHP yöneticisi olarak Parlamento'da yer aldı (1946-1950). Önceleri dinsel görünümlü giysileriyle dikkati çeken Kaplan, devrimlerden sonra yeniliklere uydu. Hitabetiyle ün yaptı.

KAPLAN (Mehmet), türk edebiyat tarihçisi (Eskişehir 1915 - İstanbul 1986). İstanbul Üniversitesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1939). Burada Yeni türk edebiyatı kürsüsü'nde profesörlüğe yükseldi (1952). Atatürk üniversitesi'nde dekanlık ve rektör yardımcılığı yaptı (1958-1959); Marmara üniversitesi'nde sözleşmeli profesör olarak çalıştı (1982-1986). İncelemelerinde üslup sorunları (*Tevfik Fikret ve şiiri,* 1946), edebiyata yön veren görüşler (*Namık Kemal,* 1948) üzerinde durdu. Metinleri üslup, psikoloji, kültür tarihi açılarından çözümledi (*Şiir tahlilleri I,II,* 1954,1965; *Tanpınar'ın şiir dünyası,* 1963; *Hikâye tahlilleri,* 1979). Yapıtlardaki kahramanlar aracılığıyla kültürün ve toplumsal çevrenin nasıl yansıtıldığını araştırdı (*Tip tahlilleri,* 1985).

KAPLAN (Kadri), türk asker, siyaset adamı (İstanbul 1921). Harp okulu'nu ve Harp akademisi'ni bitirdi. Çeşitli birliklerde ve

kurmay hizmetlerinde çalıştı. Milli savunma bakanlığı genel sekreterliği harekât subaylığı görevinde bulundu. 27 mayıs'ta Milli birlik komitesi'nde yer aldı. Daha sonra Kurucu Meclis'te görev yaptı. Kurmay albay olarak emekliye ayrıldı. 1961 Anayasası uyarınca Cumhuriyet senatosu'nda tabii üyelik yaptı (1961-1980). Bir dönem Halkevleri genel başkanlığı görevini yürüttü (1969-1976). 12 Eylül darbesinden sonra tabii senatörlük görevi son buldu. (→ Kayn)

KAPLAN (Hamit), türk güreşçi (Amasya 1933 - Adapazarı 1975). Güreşe 1954'te başladı. 1965'e kadar 11 yıl süren güreş yaşamında sayısız başarılar elde etti. Güreş yaşamının ikinci yılında Olimpiyat şampiyonu oldu (Melbourne, 1956). Bir Dünya şampiyonluğu (1957), dört Dünya ikinciliği (1959, 1961 [iki kez serbest ve grekoromende], 1963), üç Dünya üçüncülüğü (1955, 1963 iki kez grekoromen, bir kez serbestte), bir kez Dünya kupası şampiyonluğu (1956), bir kez Dünya kupası ikinciliği (1958), iki kez Akdeniz oyunları şampiyonluğu (1955,1959), bir kez Balkan şampiyonluğu (1959), üç kez Balkan ikinciliği (1959,1960,1965), sekiz uluslararası turnuva şampiyonluğunu kazanırken 175 kez milli formayı giydi. Kuşkulu bir trafik kazası sonucu öldü.

KAPLAN GİRAY I, Kırım hanı (Rodos 1680 - Sakız 1738). Hacı Selim Giray Han'ın oğlu. Genç yaşta devlet görevlerinde bulundu. Bucak seraskeri oldu (1697). Lehistan'a akınlar düzenledi. Karlofça antlaşması görüşmelerinin uzaması üzerine Ruslar'ın harekâtını denetlemekle görevlendirildi. Çerkezistan seraskerliğine getirildi (1700). O sırada Kırım hanı olan kardeşi Devlet Giray II'den nurettinlik (ikinci veliahtlık) istedi; isteği kabul edilmeyince Kefe'ye, oradan da İstanbul'a kaçarak Osmanlılar'a sığındı. Devlet Giray II'nin isteği üzerine Rodos'a sürüldü, daha sonra babasının ricası ile onun yanına, Yanbolu'ya gitti. Devlet Giray'ın azli ile babasının han olması üzerine nurettin oldu. Babasının hanlığına karşı ayaklanan Devlet Giray II'nin üzerine gönderildi. Babasının ölümü üzerine yerine geçen kardeşi Gazi Giray, onu kalgay (birinci veliaht) yaptı (1704). Gazi Giray başarılı olamayınca Kırım hanı oldu (1707). Osmanlılar'a yakın bir siyaset izledi. Kendisine bağlamak istediği Kabartay Çerkezleri'yle yaptığı savaşta yenilince, azledilerek Rodos'a sürüldü ve yerine yeniden Devlet Giray II atandı (1708). Devlet Giray II tekrar azledilince bir kez daha Kırım hanı oldu (1713). Edirne'de Rusya ile Osmanlı devleti arasındaki barış görüşmelerine katıldı. Osmanlılar'ın Mora seferine yardımcı ordu gönderdi. Çerkezistan'daki isyan yüzünden Osmanlılar'a Avusturya seferinde yardım edemeyince azledilerek (1716), Gelibolu'ya gönderildi. Bir süre sonra Bursa'daki çiftliğine çekilmesine izin verildi. 1724'te hanlık teklif edildiyse de kabul etmedi. Patrona Halil isyanı'ndan sonra yeniden Kırım hanlığına getirildi (1730). Ayaklanmacıların ortadan kaldırılması için yapılan görüşmelerde önemli görevler üstlendi. Dağıstan'a ordu gönderdi (1732). Çeçenler'in yardımıyla rus ordusunu püskürttü ve Demirkapı'yı ele geçirdi. Kardeşi Adil Giray'ı muhafız bırakarak Dağıstan'a ikinci bir sefer düzenledi (1735). Ordunun Dağıstan'a gittiğini bilen Ruslar Kırım üzerine yürüyünce, geri döndü, ancak yenildi. Kırım, Ruslar tarafından yağmalandı, Azledilerek Gelibolu'ya getirildi (1736). Yeni Kırım hanı Mengli Giray'ın isteği üzerine sürüldüğü Sakız adasında öldü.

KAPLAN GİRAY II, Kırım hanı (öl. -1771). Kaplan Giray I'in torunu, Selim Giray II'in oğlu. Devlet Giray'dan sonra han oldu (1770). Osmanlılar tarafından Boğdan'ın geri alınmasıyla görevlendirildi. Serdarıekrem Halil Paşa'nın Prut yenilgisi üzerine ordunun Tuna'yı geçmesine yardım etti. Barış görüşmeleri sırasında Kırım Ruslar tarafından işgal edilince hanlıktan azledildi.

KAPLAN KEDİ a. Postunda şeritler ya da lekeler bulunan birçok yaban kedisi türünün ortak adı (örneğin: marguay [*Felis tigrina*], serval ya da afrika çitası [*F. serval*]).

KAPLAN MUSTAFA PAŞA → MUSTAFA PAŞA Kaplan.

KAPLAN PİTONU a. Güney-doğu Asya ve Endonezya'da yaşayan bir piton. (Bil. a. *Python malurus;* boagiller familyası; boyu: 6 m'ye kadar).

KAPLANBÖCEK a. Böcbil. KIR KUMKANATLIBÖCEĞİ'nin eşanlamlısı.

KAPLANBÖCEKGİLLER a. Böcbil. KUMKINKANATLISIGİLLER'in eşanlamlısı

KAPLANÇİÇEĞİ a. Şili, Peru, Orta Amerika ve Meksika kökenli, soğanlı, otsu bitki. (Hepsi kökten süren yaprakları dar ve boylamasına kıvrımlıdır. Çabuk dökülen çiçekleri, dal ucunda, bir yen içerisinde toplu bulunur; çiçek bürgüsü, renkli 6 parçadan oluşur. Bil. a. *tigridia;* süsengiller failyası.)

KAPLANGÖZÜ a. Krokidolitin, kısmen silisleşmiş değerli bir türü.

KAPLANMAK → KAPLAMAK.

KAPLANOĞLU (Şengün), türk basketbolcu (Ankara 1936). Basketbola Ankara'da Yenişehir spor kulübü'nde başladı. Sırasıyla Modaspor ve Galatasaray basketbol takımlarında oynadı. Biri genç milli olmak üzere 112 kez milli olan Şengün Kaplanoğlu uluslararası alandaki maçlarda milli takıma 58 kez kaptanlık yaparak 1 353 sayı kazandırdı.

KAPLANOTU a. Avrupa ve Asya'nın ılıman bölgelerinde yetişen ve öküzgözüne benzeyen süs bitkisi. (Bil. a. *doronicum;* bileşikgiller familyası.)

—ANSİKL. Çokyıllık otsu bir bitki olan kaplanotunun çiçekleri uzun saplı sarı kömeçler oluşturur. Kömeçin en dışında yer alan çiçekler (yalnız bir sıra) dilsi ve dişi, ortasında yer alanlar erdişi ve borumsudur; aken biçimindeki meyvelerinde genellikle bir tüy demeti bulunur. Kaplanotları gölgelik yerleri sever. Kökü kuvvet verici olarak ve kısırlığa karşı kullanılır.

KAPLATMAK → KAPLAMAK.

KAPLE a. (fr. *capelet*). Atın hanep ucunda gelişen yuvarlak ur (seröz kese).

KAPLI sıf. **1.** Kaplanmış, kap geçirilmiş: *Yorgan kaplı değilse rahat uyuyamam.* **—2.** *(Bir şeyle) kaplı,* (onunla) kaplanmış olan: *Her taraf karlarla kaplıydı.*

—Kâğ. san. *Kâğıt kaplı karton,* yüz yüze yapıştırma yoluyla kâğıtla kaplanmış karton. (Eşanl. AFİŞE KARTON.)

KAPLICA a. Kaynak sularının tedavi amacıyla kullanılması için kurulan ve hekimlik, sağlık ve konaklama tesis ve araçlarını içeren kurum. (Eşanl. ILICA.)

—ANSİKL. Romalılar'ın ılıca sularına olan tutkuları doğrudan doğruya sağlıkla ilgilidir. Bunun için doğal sıcak suların yanı sıra ısıtılmış suları da kullanırlardı. Suların özgül nitelikleri (radyoaktiflik, kimyasal bileşim) bilinmezdi. Ortaçağ'da temizlik ve sağlık konularında genel bir umursamazlık ortaya çıkınca kaplıca sularının kullanılması da uzun süre terk edildi. Kaynak sularının kimyasal analizi XVIII. yy.'ın sonlarında başladı ve XIX. yy. boyunca devam etti. XX. yy.'da H. Becquerel ile P. Curie'nin çalışmaları sonucunda kaynak sularının radyoaktifliği ortaya çıktı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de kaplıcalara rağbet arttı. Sosyal güvenlik kurumlarının yardımda bulunması sayesinde kalabalık bir kütlenin kaplıca kürlerinden yararlanması olanağı doğdu. Kaplıca sularının tedaviye yarar özellikleri çok çeşitlidir. Bunların kimisi fiziksel niteliktedir (sıcaklık, radyoaktiflik), kimisi suyun kimyasal bileşimine bağlıdır. Bu nedenle kaplıca suları sıcaklıklarına göre çok sıcak sular, orta sıcak sular ve az sıcak sular diye üç kategoriye ayrılır. Kimyasal bakımdan da şu ayrım yapılır: bikarbonatlı alkali sular, kükürtlü ve sülfatlı sular, sodalı klorürlü sular, oligometalik sular ve tedavi açısından çok değerli özel mineralli sular (demir [kansızlık], bakır ya da selenyum [deri hastalıkları], silis [artritizm]).

Kaynak sularının, suların çıktıkları yerin yakınında kullanılması (ılıca tedavisi), bu suların çoğunlukla kaynaktan çıktıktan sonra hızla değişen birtakım niteliklerinden (sıcaklık, radyoaktiflik, kimyasal bileşim) yararlanılmasını sağlar. Sular çeşitli şekilde kullanılır: içme, yerel uygulamalar (damla damla akıtma, şırınga, aerosol), banyo, duş ve bunlara eklenen sualtı masajları da birçok merkezde gittikçe daha yaygın hale gelmektedir. Kineziterapi ile yeniden eğitim kaplıca tedavisinin doğal tamamlayıcılarıdır (travma sonrası hastalıkları, romatizmalar vb.). Kaplıca tedavisinin süresi genellikle 21 gündür, özellikle süreğen hastalıklarda yinelenen tedavinin süresi bazen daha kısa olabilir (örneğin 15 gün).

KAPLICA a. Başakçıkların başak üzerinde aralıklı dizilişi ve başak ekseninin zayıflığıyla belirgin heksaploit buğday türü *(Triticum spelta)*.

—ANSİKL. Kaplıca, adı üstünde kapçıklı buğdaydır, yani kavuzcukları taneye yapışıktır; bu yüzden öğütülmeden önce bunun soyulması gerekir. Kaplıca Demir çağının başından beri, Avrupa kıtasının birçok bölgesinde temel tahıl olmuş, Güney Almanya, İsviçre ve Kuzey İspanya'da XIX. yy'ın sonuna dek önemini korumuştur. Türkiye'de çok az üretilir (1984'te 35 bin t).

KAPLICA, rumca **Daulos,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

KAPLIK a. *Yörs.* Mutfakta kapların konulduğu yer.

◆ sıf. Defter, kitap vb. şeyleri kaplamaya yarayan gereç için kullanılır.

KAPLİN a. (fr. *capeline,* eski provence dilinde *capelina,* başlık). Esnek ve geniş kenarlı kadın şapkası.

—Cerr. Bu addaki kadın şapkasının biçimini andıran sargı.

KAPLİN a. Denizc. **1.** Şaftları birbirine eklemede kullanılan, üzeri delikli, yuvarlak demir ya da çelik parça. **—2.** *Kaplin cıvatası,* kaplinlerin üzerindeki deliklere geçirilen ve sıkıldığında iki şaftı birbirine tutturan somunlu cıvata.

KAPLUMBAĞA a. Küçük, kafatasında şakak çukuru bulunmayan, küremsi bedenli, üyeleri enine yönelimli, kısa kuyruklu, pullarla kaplı kemiksi bir bağayla ve boynuzsu bir gagayla donanan sürüngen (kaplumbağalar takımı). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Denizc. Demirleme sistemlerinde kullanılan bir tür kastanyola. (Demir loçalarına yakın yerlere monte edilen kaplumbağa, yekpare döküm bir gövdeden ve bu gövdenin içinde bir manivela koluyla aşağı yukarı devinen bir damaktan oluşur. Demir fundo edilirken kaplumbağanın göbeği manivelayla aşağı konuma getirilerek zincirin serbestçe akması sağlanır.) ‖ *Kaplumbağa göbeği,* kaplumbağanın ana gövdesi içinde devinen ve üzeri zincir baklalarının uyacağı biçimde oyulmuş yekpare parça.

—Zool. *Alligator kaplumbağası,* kaplankaplumbağagiller familyası üyelerinin genel adı. ‖ *Çamursal kaplumbağa, Kinosterninae* oymağından, Amerika'da yaşayan küçük kaplumbağa. ‖ *Kara kaplumbağası,* karakaplumbağasıgiller familyasına giren türlerin genel adı; başlıca türleri: Yunanistan kaplumbağası *(Testudo græca)* ve Hint okyanusu dev kara kaplumbağasıdır *(T. elephantina).* ‖ *Kurşuni de-*



Mehmet Kaplan



Hamit Kaplan



kaplan pitonu
(Python malurus)

KAPLUMBAĞA



iskelet
1. Kafatası;
2. Boyun omuru;
3. Kemiksi karın levhası;
4. Gövde omuru;
5. Uçlarından bağaya kaynaşmış kaburga;
6. Kemiksi sırt bağası.



yumurtlama ve yumurtaların çatlaması



tatlısu kaplumbağası *(Pseudemys ornata)*





çorba kaplumbağasının *(Chelonia mydas)* başından ayrıntı (denizde yaşar)



yunanistan kaplumbağası *(Testudo græca)* [karada yaşar]



yumuşak kaplumbağa *(Trionyx spinifera)* [suda yaşar]



yumuşak kaplumbağanın başından ayrıntı



hint okyanusu dev kara kaplumbağası *(Testudo elephantina)* [karada yaşar]

nızkaplumbağası, denizkaplumbağasıgillerden *Lepidochelys olivacea*'nın adı. || *Misk kaplumbağası, Kinosterninae* oymağından, Amerika'da yaşayan küçük kaplumbağa. || *Uzun boyunlu kaplumbağa* ya da *yılan boyunlu kaplumbağa,* yılan boyunlukaplumbağagiller familyasından tatlısu kaplumbağası. || *Yumuşak kaplumbağa,* dudaklı kaplumbağagiller familyasından tatlısu kaplumbağası.

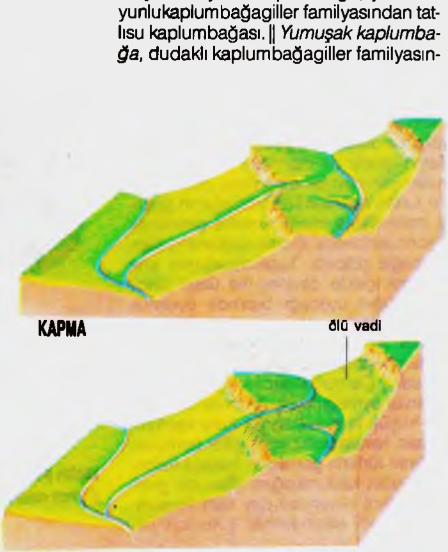
—ANSİKL. Kaplumbağalar, bütün sınıf içinde köke çok yakın ilkel sürüngenlerdir. Permi devri topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır ve *Cotylosauria*'lardan türedikleri sanılır. Bunlar tropikal ve ılıman sıcak iklim ülkelerinin hayvanlarıdır.

Bağaları, sırttaki bir zırh ve bir karın levhasından oluşur; bağada, boynun, yatay stilopot üyelerin ve kuyruğun geçmesine izin veren delikler vardır. Omurgalar ve kaburgalar kemiksi bağayla az çok kaynaşmıştır. Karakaplumbağalarında zırh ve karın levhası çoğunlukla kaynaşmış, su kaplumbağalarındaysa bağlarla birbirlerine tutturulmuştur. Deniz kaplumbağalarında üyeler yüzme paletlerine dönüşmüş, tırnaklar körelmiştir.

Kaplumbağalar, kimilerinin etçilliği (tatlısu kaplumbağaları ve deniz kaplumbağaları), kimilerininse otçulluğu (kara kaplumbağaları) ağır basan hepçil hayvanlardır. Hepsi de yumurtayla ürer; denizde yaşayan türler yumurtlamak için kıyıya çıkarlar.

—Halk hek. Kaplumbağa yumurtası, halk hekimliğinde, özellikle egzama tedavisinde kullanılır. Çocuklardaki mide rahatsızlıkları için zerdeçal, hindistancevizi ve zencefil, ayrı ayrı dövülüp kaplumbağa yumurtasıyla karıştırılarak yedirilir. Aynı karışım veremli hastaların tedavisinde de kullanılır.

KAPLUMBAĞALAR a. Kaplumbağa türlerini içeren takım. (Bil. a. *Chelonia.*)
—ANSİKL. Kaplumbağalar anapsit (şakak çukurları olmayan kafatasIı), dişsiz ağzı keskin kenarlı boynuzsu bir gagayla kaplı, bedeni kemiksi bir bağayla (sırtında dışbükey bir zırhı, karnında düz bir karın levhası vardır; bunlar yanlardan birbirlerine bağlıysalar da önde baş ile ön ayakların, arkada kuyruk ile arka ayakların geçmesine izin verirler) örtülü sürüngenlerdir. Bağası genellikle keratinleşmiş deri levhalarıyla (pullar) kaplıdır. Bacakların iskeleti eninedir (kolkemiği ve yatay uylukkemiği bedenin bakışım düzlemine dikeydir); bu nedenle karada yavaş ve güçlükle yürürler, güçlerinin büyük bölümünü bedenlerini yerden kaldırmak için harcarlar. Sırtlarındaki zırh omurlarla ve kaburgalarla kaynaşmıştır; karın levhasıysa iskeletin geri kalan bölümünden bağımsızdır. Buna karşılık denizde ya da tatlısularda yaşayan türler rahatça yüzer. Kaplumbağalar takımı, boyunlarının düşey düzlemde S biçiminde kıvrılmasına (gizliboyunlular) ya da yatay düzlemde kıvrılmasına (dönerboyunlular) göre iki alttakıma ayrılır. Birinci alttakıma *Dermatemyidae,* kapankaplumbağagiller, tatlısukaplumbağasıgiller, kara kaplumbağasıgiller, denizkaplumbağasıgiller, bağasızkaplumbağagiller, *Carettochelyidae* ve dudaklıkaplumbağagiller familyaları girer; ikinci alttakımdaysa çamursalkaplumbağagiller ve yılanboyunlukaplumbağagiller familyaları yer alır.



KAPMA

KAPMA a. Kapmak eylemi.
—Hidrol. *Yeraltı kapması,* bir akarsuyun yeraltından daha üstteki bir örtünün suyunu alması. (Bir örtünün suyu, bir kırık yoluyla, daha altta bulunan bir kaynak tarafından kapılabilir. Bir ırmak, bir diğerinin altından geçen su örtülerini kapabilir.)
—Jeomorfol. *Karstik su kapması,* bir karst bölgesinde, bir yeraltı su akışının yüzeydeki akıştan farklı olan ve bir ırmağın suyunun bir başkasına doğru çevrilmesiyle sonuçlanan düzenlenişi. (Su kapması olayıyla karşı karşıya kalan akarsu tümüyle kuruduğunda "karstik bir su kapması" sözkonusu olur. Doubs'nun gömülmesiyle beslenen Loue'nun durumu böyledir.)
—Jeomorfol. ve Hidrol. Bir akarsuyun bir bölümünün komşu bir su yolu tarafından saptırılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yerbil. Katı kafeste, bir ana iyonun yerini, daha yüksek değerlikli ender bulunan bir iyonun alması.
—ANSİKL. Jeomorfol. ve Hidrol. Akarsu havzalarının subölümü çizgilerinin zamanla geriye ve yanlara doğru değişmesinde rolü olan kaplamaların iki ana kökeni vardır: egemen olan bir akarsuyun başının, komşu akarsu vadisine doğru gerilemesi (Akdeniz yönündeki akaçlaması Atlas okyanusu yönündeki akaçlamasına egemen olan Cévennes bu türün örneğidir); bir akarsuyun, yatağının yükselmesi sonucu bitişik havzaya boşalması. Paris havzası'nın doğu bölümünde bulunan ve özellikle W. M. Davis'in dikkat çektiği (Moselle, Morin vb.) birçok akaçlama sapması, büyük bir olasılıkla, geriye aşınmadan çok, komşu nehirler arasında alüvyonlaşma hızının farklı olmasının sonucudur. Akarsu kolunun olaya etkin bir katkısı olmadığından, su yolunun bu kendiliğinden gerçekleşen değişimlerini gerçek kapmalardan ayırmak yerinde olur. Boşalma söczüğünün kullanılması olayın nedenleri üstünde yanılgıya düşmeyi önler. Bir akarsuyun, bir menderes boğazını keserek kendi yolunu kısaltması için, "kendi kendini kapma" teriminin kullanılması uygun değildir. Bununla birlikte, bir menderesin aşağı çığıra taşınması bir akarsu kolunun aşağı vadisini terk etmesine yol açabilir; bu durumda dokunumla (ya da değmeyle) kapmadan söz edilebilir. Çoğu kez kapma noktasını belirten ayırtedici bir dirsek ve kapılmış akarsuyun yukarı çığırından gelen yuvarlak çakıllarla bezenmiş ölü ya da iyi akaçlanmamış bir vadidir.

KAPMACA sıf. **1.** Zorla, hileyle elde edilen. **—2.** *Köşe kapmaca* → KÖŞE.

KAPMAK g. f. **1.** *(Bir kimseden, bir kimsenin elinden) bir şeyi kapmak,* bir kimsenin taşıdığı ya da tuttuğu bir şeyi ondan birdenbire hoyratça çekerek almak: *Mektubumu kaptı, kaçtı. Elimden çantamı kaptı.* **—2.** *Bir şeyi (somut) kapmak,* bir şeyi sıkıca tutabilmek için ani bir hareket yaparak elle yakalamak: *Attığı halatı kaptım. Topu kaptı, arkadaşına fırlattı.* **—3.** *Bir eşyayı kapmak,* savunma ya da saldırı amacıyla elinin altında bulunan bir şeyi hızla yakalamak: *Sandalyeyi kaptığı gibi üstüme saldırdı.* **—4.** *Bir hayvanı kapmak,* bir başka hayvandan söz ederken, onu yakalayıp parçalamak: *Güvercinimi kedi kaptı. Sürüden ayrılanı kurt kapar* (atasözü). **—5.** *Bir organı kapmak,* bir hayvandan söz ederken, onu ısırıp parçalamak; bir araçtan, bir aygıttan söz ederken, onu o aygıta, araca kıstırarak onun yaralanmasına, kopmasına vb. neden olmak: *Ayağımı köpek kaptı. Burada çalışırken dikkatli ol, elini makine kapabilir.* **—6.** *Bir üslup, bir aksan, vb. kapmak,* işitilen ya da görülen bir şeyi çabucak öğrenmek, bellemek, onu taklit edebilmek: *Çocuklar her şeyi çok çabuk kaparlar. İngilizceye çok yatkın, hemen kapıyor.* **—7.** *(Yer) kapmak,* yerlerin numarasız ve belirli bir sayıda olduğu bir gösteride, taşıtta vb. çabuk davranıp oraya oturmak, orayı işgal etmek: *Maça, konsere erkenden gidip yer kapmak.* **—8.** *(Bir kimseden) bir hastalık, kö-*

tü bir alışkanlık kapmak, (ondan) bulaşmak, geçmek: *Hastalık kapmak. Bu alışkanlığı kimden kaptın?* **—9.** *Kapan kapana,* bir şeyin çok ucuza satılması nedeniyle onu birçok kimsenin almak istemesini ya da yağmalanma durumunu anlatır. || *Kapanın elinde kalmak,* sözkonusu bir şeyse, çok istenir olmak ya da kim daha çabuk ve önce davranırsa onun olmak. || *Kapıp koyuvermek,* sözkonusu bir kimseyse, işleri kendi akışına bırakmak, ihmal etmek: *Bir süre sonra usandı, kapıp koyuverdi.*

—Kuşç. Çakırkuşu için, avını alttan yakalamak.

◆ **kapılmak** edilg. f. **1.** Önceden tutulmuş olmak, işgal edilmek: *Salonda bütün numarasız koltuklar kapılmıştı.* **—2.** Kıstırılarak koparılmak: *Dişlilere kapılan parmağı dikmek.*

—Hidrol. *Kapılmış ırmak,* üst bölümünün yolu bir kapma sonucunda değişmiş ırmak.

◆ **kapışmak** işt. f. **1.** *Bir şeyi* ya da *şeyleri kapışmak,* hep birlikte onun ya da onların üzerine üşüşerek onu, onları almak, kapmak, kısa sürede bitirmek: *Kapışmayın, sofradakiler hepinize yeter. Kazakları ucuz bulunca kapıştık.* **—2.** *Bir kimseyle kapışmak, (birbirleriyle) kapışmak,* bir kimsenin üstüne yürüyerek kavga etmek; bir kimseyle tartışmaya girmek, dalaşmak: *Kapışanları ayırayım derken yumruk yedim. Bir hiç yüzünden kapıştılar. Bugünlerde çok sinirli, herkesle kapışıyor.* **—3.** Bir yarışmada, bir karşılaşmada, birbirine hırsla saldırmak; güreşe tutuşmak: *Horozlar kapıştığında sahiplerinin hırsını görmeliydin. Pehlivanlar kapıştılar.*

◆ **kapışılmak** edilg. f. Kısa sürede, çabucak, büyük bir istekle alınmak, bitirilmek.

◆ **kapıştırmak** ettirg. f. İki tarafın birbirleriyle kapışmalarına, kavga etmelerine yol açmak.

◆ **kaptırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir kimseye) kaptırmak,* onun, güç kullanılarak elinden alınmasını engelleyememek: *Cüzdanını kaptırmak. Otobüste yerini kaptırmak.* **—2.** *Bedenin bir bölümünü (bir makineye, bir araca vb.) kaptırmak,* onun, bir kaza sonucu bir makine, bir aygıt vb. tarafından kesilmesine, ezilmesine ya da koparılmasına neden olmak: *Elini otomatik testereye kaptırmak.* **—3.** *Bir şeyi (bir kimseye) kaptırmak,* yanlış davranıp bir olanağı, bir fırsatı elinden kaçırmak, ondan yararlanmamak: *Bir işi rakip firmaya kaptırmak. Bu parayı ona boşu boşuna kaptırdık.*

—Denizc. Seyir halindeki bir gemiden söz ederken, rüzgâr ya da akıntı etkisiyle rotadan aykırılamak.

KAPNİ a. (fr. *capnie*). Tıp. Kanda erimiş halde bulunan karbondioksit (CO_2) miktarı.

KAPNİST (Vasiliy Vasilyeviç), rus yazar (Obuhovka, Mirgorod yakınında, 1758 - *ay. y.* 1823). Derjavin'in kayın biraderiydi, ordudan ayrılarak odlar yazdı, yargıçlar ve yasa görevlileriyle alay eden bir hiciv komedisiyle (*Yobeda,* 1798) ün kazandı.

KAPNOGRAF a. (fr. *capnographe*). Reanim. Uzun süreli yapay solunum sırasında dışarı atılan karbondioksit miktarını ölçmeye yarayan aygıt.

KAPNOGRAFİ a. (fr. *capnographie*). Reanim. Çözümleyiciden çıkan karbondioksit miktarının ölçülmesi ve kaydedilmesi. (Kapnografi çeşitli patolojik durumlarda başvurulan yapay solunumda gereken ayarlamanın hızla yapılmasını sağlar.)

KAPO a. (alm. *Ka* [*merad*] *Po* [*lizei*] sözcüklerinin kısaltılmışı). Nazi toplama kampları argosunda, kamp dışında ya da kamp hizmetlerinde çalışan tutuklu ekiplerindeki arkadaşlarını yönetmekle görevli ve genellikle adi bir suçtan hüküm giymiş tutuklu.

KAPODHİSTRİAS (İoannis, *—kontu*), yunan devlet adamı (Korfu 1776 - Nafplion 1831). Eski bir korfulu aileden geliyordu; 1802-1807 arasında, Rusya'nın himayesinde Osmanlılar'a bağlı özerk bir devlet olarak kurulan İonia takımadaları hükümetinde yüksek görevler aldı. Ateşli bir Rusya hayranıydı; 1809'da Rusya'nın hizmetine girdi, 1815'te katıldığı Viyana kongresi'nde çar Aleksandr I üzerinde büyük etkisi oldu; çar onu Dışişleri bakanı Nesselrode'nin yardımcılığına atadı. Çar'ın ilgisini yunan davasına çekmek istediyse de başaramadı, 1822'de dışişlerindeki görevinden uzaklaştırıldı. Bunun üzerine Kapodhistrias, kendini tamamen Yunanistan'ın bağımsızlığı davasına adadı ve 1827'de Ulusal meclis tarafından Yunan Cumhuriyeti'nin başkanı seçildi. Rusya' nın ajanı olduğu yolundaki söylentiler ve aristokratça davranışları, kamuoyunda hoşnutsuzluk yarattı. Mavromikhalis'in tutuklanması, bu güçlü ailenin öfkesini üzerine çekti; onlar tarafından öldürtüldü.

KAPODHİSTRİAS (Avghustinos, *—kontu*) [Korfu 1778 - Petersburg 1857], öncekinin kardeşi. Kardeşi İoannis tarafından 1829'da yunan kuvvetlerinin başına getirildi. Onun öldürülmesinden sonra hükümetin başına geçmeye çalıştıysa da başarılı olamadı.

KAPOK a. (hollandaca sözc.; malayca *kapuk*'tan). Kapok ağaçlarının meyvesinin içini dolduran yumak halinde bitkisel kıl.

—ANSİKL. Esas kapok, bilinen en eski kapok ağacı olan *Ceiba pentendra* ve özellikle *Eriodendron anfractuosum* türlerinden elde edilir. Kapsüller 8 ila 12 cm uzunluğunda, 3 ila 5 cm çapında ve 5 bölmelidir; bölmelerin içinde kapok tohumu yer alır. Tohum kapsülden çıkınca üzerindeki kapok yumağını salıverir. Kapok yumağı, tıpkı pamuk lifi gibi, her biri 25 ila 30 mm uzunluğunda lif hücrelerinden oluşur; kapok lifinin başlıca özelliği 30 ila 35 μm'ye varan çapı ve çeperinin 0,8 μm kalınlıkta olması nedeniyle selüloz dolgusunun az olmasıdır.

Havayla dolu boşluk kapoğa yalıtkanlık verir; ayrıca kıl hem kütinleşmiş, hem kütlesi hacmine göre çok hafif olduğundan kapok büyük bir yüzme yetisine sahiptir: 1 kg kapok 19 kg'lık bir kütleyi taşıyabilir. Bu nedenle kapoktan kurtarma aygıtları yapımında yararlanıldığı gibi çok sıcak ve çok soğuk yerlerde giyilecek giysilerin yapımında da yararlanılır.

KAPOK AĞACI a. Meyvelerinde pamuğa benzer tüyler bulunan ve sıcak ülkelerde yetişen ağaç. (Bil. a. [botanikçisine göre] *bombax, ceiba, eriodendron* ya da *rhodognaphalon; bombacacae* familyası.)

—ANSİKL. Kapok ağaçları 5-10 m yükseklikte, gövdesi genellikle dikenli, yaprakları beş parçalı büyük ağaçlardır. Antiller' de ve Güney Asya'da yetişen birçok türü vardır: malezya kapok ağacı *(Ceiba pentandra),* afrika kapok ağacı *(C. thonningii),* gine dikensiz kapok ağacı *(C. guineensis),* antil kapok ağacı *(C. caribaea)* ve venezuela kapok ağacı *(C. venezuelaensis),* vb. Kapok ağaçlarının meyvesi uzunca kapsül biçimindedir; her meyvede üstüpüyü andıran ince iplikler halinde tüycüklerle kaplı birçok çekirdek bulunur. Çekirdeklerden yemeklik sıvı yağ, tüycüklerden kapok elde edilir. Çekirdek küspesi de hayvan yemi olarak kullanılır. Kapok ağacının beyazımsı, kaba dokulu, çok yumuşak ve hafif odunu ince levha haline getirilerek hafif ambalaj işlerinde ve kontrplakların iç kısmında kullanılır. Kapok ağaçlarının çok büyük olanları eskiden Amerika ve Afrika yerlilerince tek parça halinde, yani kütükten oyma kayıkların (pirog) yapımında kullanılırdı.

KAPOLA a. Ask. denizc. Gemilerdeki zırhlı kulelerin ve gözetleme yerlerinin üzerini örten çelik tümsek.

KAPON a. (ital. *capone* ve *cappóne*). Denizc. **1.** Eski gemilerde, yerine oturtulan admiraltı demirini emniyete almada kullanılan zincir kamçı. (Griva mataforası düzeyindekine griva kaponu, fişka mataforası düzeyindekine de fişka kaponu denir. Griva kaponu demir analesinden, fişka kaponu da demir bedeninden dolaştırılır ve çımalarındaki oval baklalar kapon tetiği üzerindeki memelere takılır.) **—2.** *Kapon tetiği,* küpeştede yer alan griva mataforalarıyla fişka mataforaları arasındaki sabit mapallardan geçen ve orta bölümünde, manivelayla çevrilen, iki ucu memeli, devinimli demir bir kol bulunan düzenek.

KAPONGLAR → AKAVAİOLAR.

KAPORTA a. (ital. *coperta,* örtü'den). Oto. KAROSERİ'nin eşanlamlısı.

—Ask. denizc. *Denizaltı kaportası,* denizaltıların güvertesinde ve kulesinde bulunan ve mürettebatın denizaltıya girişini ve çıkışını sağlayan yuvarlak delik.

—Denizc. Gemilerde, güverteler ve bölmeler arası geçişi sağlayan ve kapatıldığında su sızdırmayacak biçimde yapılan kapı, geçit. || Alt güverteleri havalandırmak ve aydınlatmak için güverteler üzerine açılan mezarnayla çevrili delik. || *Kaporta camı,* kaporta kapakları üzerine takılan kalın cam. || *Kaporta kafesi,* kaporta camlarının kırılmaması için kaporta kapakları üzerine mandallarla tutturulan demir ya da pirinç çubuktan seyyar kafes. || *Kaporta kapağı,* kaportaları açık ya da kapalı tutmak için üzerlerine yapılan kapak. (Bu kapakların kaporta mezarnasına oturan çevre bölümüne sızdırmazlığı sağlayan lastik geçirilir.) || *Kaporta kılıcı,* kaporta kapaklarının, istenilen konumda açık kalmaları için iki yanına yerleştirilen kavisli kollar. || *Büyük kaporta,* seyir sırasında üzerine geminin en büyük filikası oturtulan kaporta.

—Havc. Bir uçağın motor bloğunu içeren siper. || *İniş takımı kaportası,* bir uçağın iniş takımının bacağını ve tekerleğini çevreleyen profillendirilmiş siper. (Düşük hızlı uçaklarda yarar sağlamayan iniş takımı kaportası yüksek hızlı uçaklar için gizlenebilir iniş takımlarının geliştirilmesiyle aşamalı olarak ortadan kalkmıştır.) || *Kanat ucu kaportası,* bir kanadın uç kenarını oluşturan karinalanmış şekil.

KAPORTACI a. **1.** Otobüslerin, kamyonların ve otomobillerin karoserilerini yapan ve onaran kimse. **—2.** Otomobil saccılığında uzmanlaşmış işçi. **—3.** *Kaportacı çekici,* kaportacıların herhangi bir çarpma sonucu biçim değiştirmiş araba karoserilerini düzeltmek için kullandığı bir tür çekiç. (Sac üzerinde iz bırakmaması için dikkatle kullanılması gerekir.)

KAPORTACILIK a. Kaporta yapma ve / ya da onarma işi.

KAPOS, Macaristan'da ırmak; 105 km. G.-B.'dan K.-D.'ya doğru, Tunaötesinde, Külső-Somogy tepeleriyle Mecsek dağ kütlesi arasında akar. Balaton gölünün gideğeni ve Tuna'nın kolu Sió'ya kavuşur.

Kaposi hastalığı ya da **anjiyosarkomatozu** (avusturyalı deri hastalıkları uzmanı Moritz Kohn *Kaposi*'nin [1837 -1902] adından), özellikle Orta Avrupa'da ve Akdeniz çevresinde görülen hastalık.



İoannis **Kapodhistrias**
Godefroy Engelmann'ın taşbaskısı
Bibliothèque nationale, Paris

kapok ağacı



Hemen hemen yalnız 40 yaşın üstündeki erkeklerde rastlanır. Bacaklarda ödemle başlar, bunların üzerinde çeşitli renklerde, kırmızı, morumsu, mavimsi ya da kahverengi plaklar (çokrenklilik), ondan sonra düğümcükler ve urlar belirir, bunların kimisi sonradan ülserleşir. Ödem yayılabilir, hatta yürümeyi engelleyen bir elefantiyazis şeklini alabilir; renkli plaklar ve urlar bütün vücuda yayılabilir ve iç organlarda zararlara yol açabilir (özellikle bağırsaklarda).

Hastalık, genellikle iyileşme ve kötüleşme nöbetleriyle ilerler; bu devre çok uzun sürer (20 seneye kadar). Bazen öldürücüdür. Ne olduğu, neden olduğu bilinmemektedir (anjiyosarkom ya da anjiyoretikülom).

KAPOSVÁR, Macaristan'da kent, Somogy yönetim bölgesinin merkezi, Balaton gölünün G.'inde, Kapos kıyısında 74 000 nüf. Pamuklu kumaşlar. Elektrikli gereçler yapımı. Tarım makineleri ve besin sanayileri.

Ullstein



Wolfgang **Kapp** (1920'de uçakla İsveç'e kaçarken)

KAPP (Wolfgang), alman siyaset adamı (New York 1858 - Leipzig 1922). Prusyalı bir yüksek memur olan Kapp, Birinci Dünya savaşı boyunca Bethmann Hollweg'in kararsız siyasetine şiddetle karşı çıktı (1916), Vatan partisi'ni kurarak 1918'de Reichstag'a girdi. 1920'de general Lüttwitz'le birlikte genç alman cumhuriyetine karşı bir komplo hazırladı. Ehrhardt darbesinden (13 mart 1920) ve Ebert ile bakanların kaçmasından hemen sonra kurulan "teknisyenler hükümeti"nin şansölyesi oldu; bunun üzerine bütün sol kendisine karşı birleşti ve işçilerin yaptığı genel grev, beş gün içinde "kappçılar"ın hakkından geldi. Kapp, İsveç'e kaçtı; 1922'de Almanya'ya dönünce vatana ihanetten tutuklandı, ancak duruşması başlamadan öldü.

KAPPA a. **1.** Yunan abecesinin, fenike işareti *kaf*'tan türemiş olan ve türkçedeki *k*'ya benzeyen titreşimsiz bir gırtlak kapantılısını gösteren onuncu harfi (K, χ).

B. ve S. Michaud-Rapho



Kappadokia'nın güneyindeki Selime köyü



L. Y. Loirat-Explorer

Kappadokia'da, Göreme yakınlarındaki Karanlık kilise'nin içinde yer alan ve İsa'nın doğuşunu betimleyen duvar resmi (XI. yy.)

—2. Mat. Sağ üste bir aksan konduğunda (χ') 20 değerini alan ve sol alta ($,\chi$) bir aksan konduğunda 20 000'i gösteren yunan sayı işareti.

—Biyokim. *Kappa zinciri*, immünoglobülinlerin iki hafif zincir tipinden biri.

KAPPADOKİA ya da **KAPADOKYA,** Tar. coğ. Anadolu'nun orta kesiminde, Halys (Kızılırmak) yayı içinde bölge; B.'da Kızılırmak ve Tatta (Tuz) gölü ile Phrygia, D.'da Euphrates (Fırat), G.-D.'da Toroslar ve Kommagene, G.'de Kilikia, G.-B.'da Lykaonia ve K.'de Pontos ile sınırlıydı. Dönemden döneme değişmekle birlikte, bugünkü Çorum, Yozgat, Sıvas, Malatya, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Niğde, Aksaray illeriyle, Amasya, Tokat, Kahramanmaraş, Adana ve Konya'nın bir bölümünü içine alıyordu.

• TARİH. Kappadokia bölgesinin ilk halkları Hattiler, Luviler ve Hititler'di. Bu bölgede İ.Ö. III. binyıl sonuyla II. binyıl başlarında Asurlular ticaret kolonileri kurmuşlardı (asur ticaret kolonileri çağı). Kültepe'de (Kaneş) bulunan ve "Kappadokia tabletleri" diye adlandırılan asurca çivi yazılı tabletler (İ.Ö. II. binyıl başı) Anadolu'nun ilk yazılı belgeleridir. Tabletler üzerinde yapılan çalışmalar ve yazının okunması, bunların asurlu tüccarlara ait olduğunu ortaya koydu. Dönemin toplumsal ve siyasal yaşamına ışık tutan bu tabletler aslında ticari ve ekonomik sözleşmelerdi. Bu belgelere göre bu dönemde Orta Anadolu'da, merkezi bir yetkeye bağlı olmayan, küçük, yerel krallıklar, beylikler vardı. Bunlar genellikle küçük bir bölgeyi ellerinde tutuyor ve barış içinde yaşıyorlardı. Dönemin en önemli kenti olan Kaneş (Kültepe), Anadolu'daki ticaret etkinliğinin merkeziydi. Hitit İmparatorluğu'nun çekirdeğini oluşturan bölge daha sonra Phrygialılar'ın, Persler'in egemenlik alanına girdi. Persler yöreyi *Katpatuka* diye adlandırmışlardı ve merkezi Mazaka'ydı (Kayseri). Persler'in ateş kültü özellikle Kappadokia bölgesinde önem kazandı, volkanik Argaios (Erciyes) dağı bu kült için çok uygundu. Kappadokia satrabı Datames, Persler'in büyük kralına karşı ayaklandığında (İ.Ö. 372), öteki Anadolu satrapları da onu destekledi, ancak ayaklanma bastırıldı. İ.Ö. 333'te Büyük İskender Kappadokia'nın bir bölümünü ele geçirdi, satraplığa Sabiktas'ı atadı. Yerel bir sülaleden olan Ariarathes I Büyük İskender'e karşı ayaklanarak bağımsızlığını ilan etti (İ.Ö. 332), ama Perdikkas tarafından öldürüldü (İ.Ö. 321) ve bölge Büyük İskender'in yazmanı ve arşivcisi Eumenes'e verildi. Kappadokia, Antigonos Monophtalmos'un ölümünden sonra (İ.Ö. 301), Selefki krallığı'na sözde bağımlı Ariarathes sülalesinin yönetimine girdi. Ariarathes III ve Ariarathes IV Selefki krallarının kızlarıyla evlendiler. Ariarathes IV, Romalılar'a karşı Antiokhos III'ü destekledi, ancak Antiokhos III Magnesia e Pros Sipyloi'de yenilgiye uğrayınca, Apameia barış antlaşması'yla Kappadokia da roma himayesine girdi (İ.Ö. 188). Pontos kralı Mithridates VI, Ariarathes VI'yı öldürerek Kappadokia'yı ele geçirdi (İ.Ö. 100'e doğr.). Pompeius, Mithridates VI'yı yenilgiye uğrattıktan sonra (İ.Ö. 63), Kappadokia krallığı yeniden Roma'nın himayesine geçti. Tiberius döneminde (İ.S. 14-37) roma eyaleti statüsü kazandı. Caesarea (Kayseri), eyaletin en zengin kentiydi. Kappadokia hıristiyanlığın yayılma dönemlerinde en önemli odak noktalarından biri oldu, Kaisareialı aziz Basileios, Nyssalı aziz Gregorios, Nazianzoslu aziz Gregorios Kappadokia'dan yetişti. Bizans döneminde IX. yy. başlarına değin askeri sınır bölgesi olan Kappadokia, themalığa yükseldi. Bu arada bölge arap akınlarıyla karşılaştı: 647'de Muaviye Kayseri'yi işgal etti; 709'da en önemli sınır kalelerinden olan Tyana ele geçirildi. 1072'de Kappadokia Selçuklular'ın eline geçti. Aleksios I Komnenos bölgenin önemli bir bölümünü Süleyman Şah'a bırakmak zorunda kaldı ve Kappadokia Manuel Komnenos dönemine değin Anadolu Selçukluları'na bağlandı. Bayezit I (Yıldırım) bölgeyi osmanlı topraklarına kattı (1399).

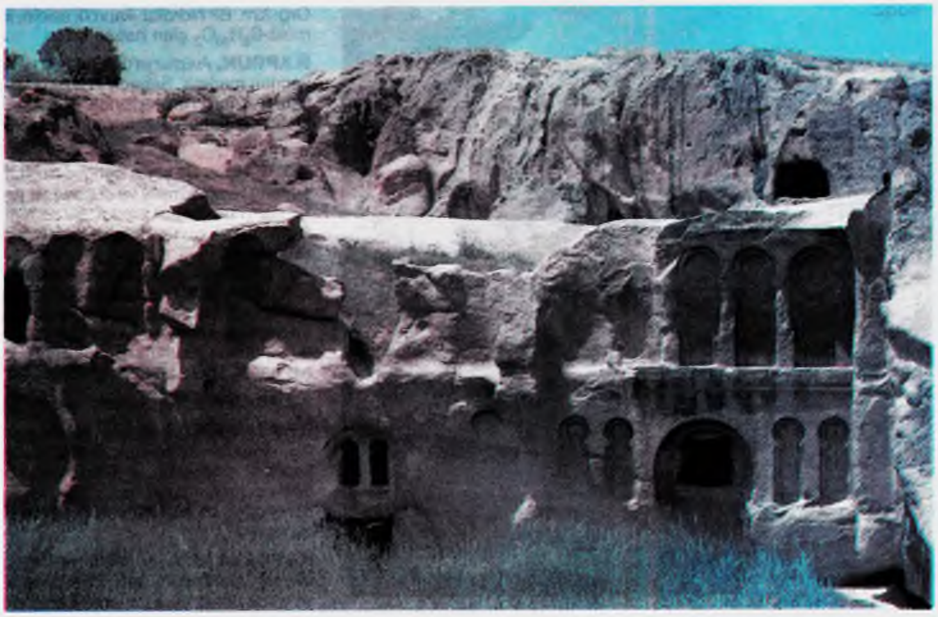
• SANAT. Kappadokia, Bizans döneminden kalma, tüf kayalara oyulmuş kiliseleri, capellaları, manastırları ve keşiş hücreleriyle ünlüdür. Ihlara vadisi, Zelve, Çavuşin, Ürgüp, Göreme, Avanos, Belisırma vadisi, Avcılar, Uçhisar, Ortahisar, Soğanlı vadisi'nde yüzün üzerinde kilise ve capella bulunmaktadır. Özellikle Ihlara vadisi, yapılarının yoğunluğu ve duvar resimlerinin çeşitliliğiyle dikkati çeker. Kappadokia sanatının, İstanbul sanatına göre arkaik ve daha düşük nitelikli olduğuna ilişkin önyargılar, sanat tarihçilerinin son yıllardaki çalışmalarıyla ortadan kaldırılmış ve bunların hem sanat hem de ideolojik açıdan özgünlükleri kanıtlanmıştır. Bu anıtların tarihlendirilmesi tartışmalıdır, özellikle de ikonakırıcılık öncesi ve ikonakırıcılık döneminde yapılan bezemeler konusunda görüş birliğine varılamamıştır. Üslup özelliklerine bakılarak XII. yy.'da yapıldığı sanılan sütunlu kiliselerin tarihlendirilmesi de kesinlik kazanmamıştır. Günümüze ulaşan anıtların tarihsel dağılımı farklı olmasına karşılık (Orta Bizans dönemi anıtları ilk dönemden daha fazladır), her dönemin özellikleri çok iyi bilinmektedir. Bunun yanı sıra, yapıların iç mimarlığı, Kappadokialılar'ın bizanslı mimarların kullandıkları tüm planları bildiklerini (üstelik burada yapılar kayalara oyuluyordu) gösterir. Bir ya da birkaç sahınlı bazilikalara, mimarının komşu bölgelerde (Mezopotamya, Suriye, Lykaonia, Pamphylia) kullanılan tüm öğeleri (kubbeler, direkler ve sütunlar, kemerler, nişler) değerlendirdiği

haç planlı kiliselere rastlanmaktadır. Hatta bunlar arasında Soğanlı kilise'de olduğu gibi, kaya kütlesinin içi oyulduktan sonra, dışının da kubbeli kilise biçiminde işlendiği örnekler vardır. İlk dönem resimlerde (VI.-VIII. yy.'lar), İsa'nın ya da azizlerin yaşamından alınan sahneler (Çavuşin'deki aziz İoannes kilisesi'ndeki aziz Basileios ve aziz Gregorios resimleri), ilkel resmin klasik motifleriyle (cennet ağaçları, bağlar, haça asılmış balıklar) birleştirilmiştir. Ayrıca Bizans İmparatorluğu'nun sonlarında ve İran sasani süslemelerinde görülen motiflere de rastlanır. Daha sonra resim tartışmalarının yol açtığı karışıklıkların ve arap akınlarının etkisiyle, keşişlikte gerçek bir gerileme yaşandı. Yalnızca Sinasoslu aziz Basileios bu döneme mal edilebilmektedir. Bu tartışmalarda resmin üstün gelmesi (843), manastırlardaki yenileşmenin belirtisidir. Bu yenileşmenin başlıca özelliği de azizlerin yaşamöykülerinin zararına gelişen ve İsa'nın yaşamından alınan sahnelere duyulan ilgi ya da ikonakırıcı süslemenin simgesi olan haçın ön plana çıkmasıydı. İkonografi ve ayin düzeni açısından doğu keşişliğinin derin izlerini taşıyan kiliseler, bizans sanatının doruk noktasını temsil eden makedonya sanatının yeniden doğuşuyla benzerlikler gösteriyordu. Bunun üzerine merkezle Kappadokia arasında sıkı ilişkiler kuruldu ve kappadokia resim sanatı Bizans İmparatorluğu'nun bu dönemdeki ana özelliği olan sanatsal birliğe tanıklık edecek ölçüde başkentin etkisinde kaldı (1000'e doğr.). Sanat gene de tekdüze değildi ve üç eğilim ortaya çıkmıştı: gerçekçilik (Karabaş kilisesi), şemalaştırma (Eskigümüş manastır kilisesi) ve özenti (Göreme'deki sütunlu kiliseler). Bu bölgede hıristiyan resim sanatında ulaşılan üstün düzey müslüman Selçuklular'ın gelişiyle son buldu; ancak bölgenin türkleşmesine karşılık, hıristiyanlar da yaşamlarını sürdürdüler. Ihlara vadisindeki Kırkdamaraltı kilisesi olarak bilinen küçük mağara capellanın duvarlarını süsleyen resmin yanındaki vakıf yazısında, burasının Bizans imparatoru Andronikos II ile Selçuklu sultanı Mesut II döneminde Tamara adlı bir kadın tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Aziz Georgios'a sunulan capellanın duvar resminde bir kadınla türk giysili bir erkek betimlenmiştir.

Kayalara oyulmuş bu anıtların yanı sıra, bağımsız yapılar da vardır. Erciyes dağının yamaçlarında kesme taştan yapılmış, yerel özellikler gösteren binalar bulunur. Aktaş köyündeki Andaval bazilikası, VI. yy.'ın klasik üslubunda, bazilika planında, üç sahınlı bir yapıdır. Kayseri'nin G.-D.'sunda, Tomarza ilçesindeki Meryem kilisesi (V. yy.) yerel özellikler gösteren mimarisi, kesme taştan cephesindeki işçiliğinin güzelliğiyle dikkati çeker. Haç planlı kilisede, haçın kollarının birleştiği noktada meydana gelen mekân, tonoz bingilere oturan dört köşe kule gibi bir kubbeyle örtülüydü. Kırşehir'in K.'indeki Üçayak kilisesi'yse başkent mimarisinin üslubundadır (X.-XI. yy.'larda adak yeri olarak yapıldığı sanılmaktadır). Birbirine bitişik iki kiliseden oluşan bina tümüyle tuğladandır. İki kilise de kubbeyle örtülü, ciborium biçiminde bir mekâna sahiptir.

Kappadokia bölgesinin bir başka önemli özelliği, birbirine dehlizler ya da kuyularla bağlı katlardan oluşan yeraltı kentleridir (Derinkuyu*, Kaymaklı*, Özkonak, Göztezin, Konaklı). Yaşam için gerekli her türlü koşulun (hava bacaları, sarnıçlar gibi) sağlandığı kentler çeşitli işlevdeki salonlardan ve odalardan oluşuyordu. Dışarıyla bağlantılı olan koridorlar, bir yatak üzerinde dönen değirmentaşı biçimindeki büyük taşlarla kapatılıyordu. (→ Kayn.)

KAPPADOKİALI sıf. ve a. **1.** Kappadokia'da doğmuş olan ya da Kappadokia'da oturan. **—2.** *Kappadokialı babalar,* IV. yy. Kilise Babaları'ndan, Kappadokia kökenli üç büyük tanrıbilimciye genellikle verilen ad. Bunlar aziz Büyük Basileios*, kardeşi Nyssalı aziz Gregorios* ve dostları Nazianzoslu aziz Gregorios'tur.



L. Y. Loirat-Explorer

Kappadokia'da Gülşehir yakınında bir kaya kilisesinin cephesi

KAPPADOKİALI ARETAEUS → ARETAEUS.

KAPPARİ adası → KEÇİ adası.

KAPPEL ya da **CAPPEL,** İsviçre'de (Zürich kantonu) köy, Zürich'in G.'inde. 1185'te kurulan Kappel cîteaux manastırı, protestanlık benimsenince öğretmen okuluna dönüştürüldü (1527-1547). Zwingli, Zürich birliklerinin katolik beş kanton birliklerine yenildiği savaşta, Kappel'de, 11 ekim 1531'de öldü; bu bozgun reformun İsviçre'deki görkemli yayılışını durdurdu.

KAPRAT a. (fr. *caprate*). Org. kim. Kaprik asidin tuzu ya da esteri.

KAPREOMİSİN a. (fr. *capréomycine*). Vereme karşı kullanılan özgül antibiyotik. (Etkisi zayıf olduğundan ve böbreklerle kulaklarda zehirlenme belirtilerine yol açtığından az kullanılır.)

KAPRİ → CAPRİ.

KAPRİÇYO a. (naz, kapris anlamında ital. *capriccio*'dan). Müz. KAPRİS'in eşanlamlısı.

KAPRİK sıf. (fr. *caprique;* lat. *capri-,* teke'den). Org. kim. *Kaprik asit,* formülü $CH_3—(CH_2)_8—CO_2H$ olan asit; inek ve keçi yağı ile kakao yağında gliserol esteri biçiminde bulunur. (Eşanl. DEKANOİK ASİT.)

KAPRİLAT a. (fr. *caprylate*). Org. kim. Kaprilik asidin tuzu ya da esteri.

KAPRİLİK sıf. (fr. *caprylique*). Org. kim. *Kaprilik asit,* formülü $CH_3—(CH_2)_6—CO_2H$ olan asit; keçi yağı ile pek çok yağlı maddede gliserol esteri biçiminde bulunur. (Eşanl. OKTANOİK ASİT.)

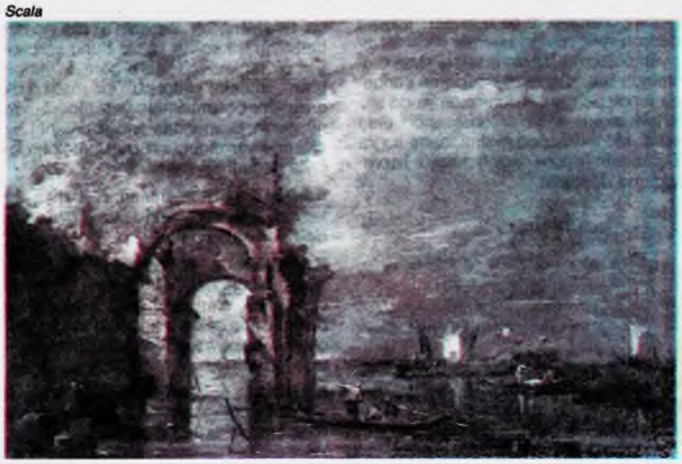
Lauros-Giraudon



"Kappadokia tabletleri" adı verilen, çivi yazısıyla asur dilinde metinler içeren Kültepe tabletlerinden bir örnek kil, İ.Ö. 2000 *Louvre müzesi, Paris*

KAPRİS a. (fr. *caprice*). **1.** Bir kimsenin ani, değişken, düşüncesizce isteği: *Bütün kaprislerine boyun eğme. Kaprislerine aldırmıyor.* **—2.** *Kapris yapmak,* düşüncesizce bir istekte bulunmak ya da gereksiz yere nazlanmak.
—Güz. sant. Resim, gravür ve desen sanatında, özellikle XVII. ve XVIII. yy.'larda yapılan düşsel ve fantezi ürünü, kurallara uymayan yapıt. Konusu, anıtları ya da yıkıntıları yer değiştirmiş ya da uydurulmuş bir manzara resmi (Canaletto, Guardi vb.),

Scala



Deniz manzarası Francesco Guardi'nin bir **kaprisi** *Castelvecchio müzesi Verona*



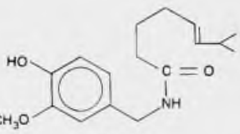
Giraudon

Linda maestra! (Güzel metres!) Goya'nın ***Kaprisler***'inden bir gravür *Bibliothèque nationale, Paris*

grotesk (Goya [→ KAPRISLER]) ya da pitoresk (Callot, G.B. Tiepolo) bir sahne olabilir.

—Müz. Çeşitli biçimlerde olabilen ve fantezi öğeleri ya da büyük ustalık gerektiren pasajlar içeren vokal ya da enstrümantal parça. (Eşanl. KAPRİÇYO.) || Eğitimde kullanılabilecek değerde, güç icra edilir etüt.

Kaprisler, Goya'nın 80 yapıtını içeren, 1799'da yayımlanmış gravür kitabı. Üstün teknik nitelikleri (yedirme baskıresim ve akuatinta), renk değerlerinin ustaca kullanımı, kaygı verici bir hava yaratmaları ve dramatik yoğunluklarıyla hayranlık uyandırırlar. Bu gravürlerde Goya, zamanının insanlarının, ahlak kurallarının, siyasetin, boş inançların ve toplumun tümünün kendisinde uyandırdığı acıyı, alaycılığı ve kızgınlığı dile getirir. Bu yapıtlar, onun Santo Oficio'ya ihbar edilmesine yol açtı.



kapsisin

KAPRİSLİ sıf. Kapris yapan kimse için kullanılır: *Kaprisli bir kadın.*

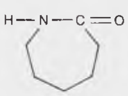
KAPRİSSİZ sıf. Kapris yapmayan, kaprisi olmayan kimse için kullanılır.

KAPROAT a. (fr. *caproate*). Org. kim. Kaproik asidin tuzu ya da esteri.

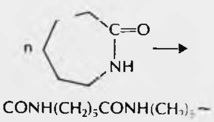
KAPROİK sıf. (fr. *caproïque*). Org. kim. *Kaproik asit,* formülü CH_3—$(CH_2)_4$—CO_2H olan asit; inek ve keçi yağı ile hindistancevizi yağında gliserol esteri biçiminde bulunur. (Eşanl. HEKSANOİK ASİT.)

KAPROLAKTAM a. (fr. *caprolactame*). Org. kim. ve Polim. Bir aminokaproik asidin, formülü $C_6H_{11}NO$ olan halkalı amidi.

—ANSİKL. ε -kaprolaktam, polimerleştiğinde poliamit-6 ya da başka bir deyişle perlonu verir; naylonla benzer özellikler taşıyan poliamit-6, sentetik tekstil elyafı üretiminde kullanılır. Bir dizi tepkime sonunda fenol, benzen, sikloheksen ya da sikloheksandan önce sikloheksanon elde edilir; sikloheksanon oksimi, daha sonra Beckmann konum değiştirmesiyle kaprolaktama dönüşür:



kaprolaktam



Arı ve kuru kaprolaktam, ısıtmayla 250 °C'a dek polimerleşmez. Polimerleşmeyi başlatmak için bir miktar su katılır; su, halkanın açılmasını sağlar. (→ POLİAMİT.)

KAPROLAKTON a. (fr. *caprolactone*). Org. kim. Bir hidroksi -kaproik asidin, formülü $C_6H_{10}O_2$ olan halkalı esteri.

KAPRUN, Avusturya'da (Salzburg ili) kış sporları merkezi, Salzach'ın kolu (sağ kıyıdan) *Kaprun*'un kıyısında; 2 800 nüf. Dağcılık merkezi. —Yakınlarında, hidroelektrik tesisi.

KAPSAM a. Bir şeyin içeriğini oluşturan şeylerin tümü: *Emekli ve dulların da yasa kapsamına alınması istendi. Bu sözlüğün kapsamı çok geniş. Yasanın kapsamı genişletilecek.*

—Antropol. *Kafatası kapsamı,* kafatasının iç boşluk hacmi. (Kafatası kapsamı, kafatası boşluğuna sonradan ölçülen belli bir miktar kurşun saçma ya da bitki tohumu doldurularak belirlenir. Bu kapsam, beynin hacmi konusunda bilgi verir.)

KAPSAMA a. Kapsamak eylemi.

KAPSAMAK g. f. *Bir şeyi, kimseyi, şeyleri, kimseleri kapsamak,* onları sınırları, kapsamı içine almak: *İnceleme daha önceki dönemleri de kapsıyor. Yasa tasarısı öğrencileri de kapsayacak biçimde düzenleniyor.*

KAPSAMLAMA a. Dilbil. ve Bel. Bir sözcüğün anlamsal içeriğini genişletmeye ya da daraltmaya dayanan eğretileme türü (örn. *Bir vizon aldım* [= vizon palto aldım]).

KAPSAMLI sıf. Çok sayıda şeye uygulanabilen, çok sayıda şeyi içeren: *Kapsamlı bir yasa tasarısı. Bu uygulama, daha kapsamlı sorunlara yol açabilir.*

KAPSANAN sıf. Küm. kur. *Bir* B *kümesince kapsanan* A *kümesi,* bütün elemanları B ye ait olan küme. (A, B nin bir parçası ya da bir altkümesi ve B, A nın bir üstkümesidir denir.)

KAPSANMA a. Küm. kur. Kümeler arasında, ancak ve ancak A, B içinde kapsanırsa, $A \subset B$ biçiminde tanımlanan ve $\subset$ ile gösterilen ikili bağıntı.

—ANSİKL. Kapsanma, yansımalı ($M \subset M$), geçişli ($M \subset N$ ve $N \subset P \rightarrow M \subset P$) ve tersbakışımlı ($A \subset B$ ve $B \subset A$, $A = B$ yi gerektirir) bir bağıntıdır. Demek ki kümelerin koleksiyonu üzerinde bir sıralama bağıntısı tanımlanabilir. Bu bağıntı bir tam sıralama bağıntısı değildir: ayrık iki küme kapsanma için karşılaştırılamaz. Kapsanma, ait olma kavramından kesin olarak ayırt edilmelidir. İki tür kapsanma vardır: dar anlamda (sıkı) kapsanmada bir M kümesinin öz altkümesi, M içinde kapsanır. Geniş anlamda (gevşek) kapsanmada ise M kümesinin kendi içinde kapsandığı düşünülür.

KAPSAYICI sıf. Mant. **1.** Kısırdöngü ilkesini çiğneyen bir tanım için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Ancak kısırdöngü ilkesini çiğneyen bir tanımla belirlenebilen bir bütünselliğe denir.

—ANSİKL. Russell'a göre, kapsayıcı tanım, tanımda gözüken bir niceleyici tarafından bağlanmış bir değişkenin değerlerinden birini oluşturan bir nesneyi tanımlar; ya da: tanımlanacak nesnenin ait olduğu bütünselliği işe sokan ya da bunu şart koşan bir tanımdır. Gödel'e göre, böyle bir tanım, ancak "platoncu" bir matematik anlayışını benimsemek, yani tanımlanan nesnenin, tanımından önce herhangi bir biçimde var olduğunu düşünmek koşuluyla geçerli sayılabilir.

KAPSIZ sıf. Kaplanmamış olan ya da kabı olmayan şey için kullanılır: *Kapsız defterleri kaplamak.*

KAPSİSİN a. (fr. *capsicine,* lat; *capsicum,* biber'den). Org. kim. Formülü $C_{18}H_{27}NO_3$ olan ve Cayenne biberinde bulunan kan çekici maddenin yaygın adı; çeşitli *capsicum* (patlıcangiller) türlerinden elde edilir.

KAPSİT a. (fr. *capside*'den). Biyol. Bir virüs parçacığındaki nükleik asidi saran ve ona tam bir virüs biçimi veren (sarmal, eşölçülü, vb.) protein moleküllerinin tümü. (Kapsit, kapsomer denilen öğelerin bir araya gelmesiyle oluşur. Bunlar genellikle aynı biçimdedir ve yalnızca bir protein molekülünden oluşur. Kapsomerler geometrik biçimde bir araya gelir.)

KAPSOMER a. (fr. *capsomère*). Biyol. Bakışımlı biçimde bir araya gelerek virüslerin kapsidini oluşturan yapılardan her biri.

KAPSÜL a. (fr. *capsule*). Bira ve gazoz şişelerini kapamak için kullanılan teneke ya da alüminyumdan yapılan kapak. Kenarları oluklu ve içi genellikle plastik kaplıdır. Böylece şişenin ağzına, sıvıyı sızdırmayacak şekilde iyice oturur.

—Anat. Organizmadaki lifsel ya da esnek oluşum. (Bir organın zarsı kılıfı [karaciğeri saran Glisson kapsülü, böbrek kapsülü, gözmerceği kapsülü vb.], bir eklemin kılıfı [eklem kapsülü] ya da eklem yüzlerinin çevresini saran lifsel kılıf olabilir.) || *Kapsül hücresi,* AMFİSİT'in eşanlamlısı. || *Kapsül kirişi,* eklem kapsüllerini güçlendiren lifsel kalınlaşma. || *Böbreküstü kapsülleri,* böbreküstü bezleri. || *Dış kapsül,* içten merceksi çekirdeği dıştaki klaustrumdan ayıran akmadde şeridi. || *İç kapsül,* beyin kabuğunu omuriliğe bağlayan ve inen ve çıkan liflerden oluşan akmadde kesimi. (Üç bölgeye ayrılır: *önkol,* dışta merceksi çekirdek ile içte kuyrukla çekirdek arasında bulunur; *diz,* pallidum hizasında yer alır; *arka kol,* dışta merceksi çekirdek ile içte talamus arasındadır, içinden kortiko -spinal ya da piramidal demetler geçer.) || *İç kapsül sendromu,* ya da *kapsül sendromu,* iç kapsülde bir damar lezyonundan ya da bir urdan ileri gelen sendrom. (Bozukluk tek taraflı ise, karşı tarafta tam, nispi ve devimsel bir yarıfelç ortaya çıkar. İki taraflı lezyonlar, yalancı soğanilik sendromuna neden olabilir.)

—Bakteriyol. Bazı bakterilerde (örneğin pnömokok, klebsiella, vb.) bulunan poliozitli kılıf. (Fiziksel-kimyasal etkenlere ve fagositoza karşı bakteri hücresine belli bir direnç sağlar. Böylece bakterilerin hastalık yapma yeteneğinde rol oynar.)

—Bot. Haşhaş meyvesi gibi, birbirine kaynamış çok sayıda meyveyapraktan oluşan ve kendiliğinden çatlayan kuru meyve. || Bryophyta grubunda sporkesesinde, sporların oluştuğu alt kısım. (Kapsül genellikle bir *yastığın* üzerinde bulunur. Ya bir kapakçıkla [stegokarp yosunlar] ya da çeperin yırtılmasıyla [kleistokarp yosunlar] açılır.) || *Kapsül tipi meyve,* birkaç parça ya da delikler halinde kendiliğinden açılan kuru meyve. || *Kapaklı kapsül,* bir kapakla enlemesine açılabilen kapsül meyve. (Örneğin kırmızı farekulağının meyvesi.)

—Cerr. *Kapsül çıkarma,* böbreğin üzerindeki kapsülü çıkarma ameliyatı. (Bazı süreğen nefritlerde uygulanır.)

—Eczc. İçine toz, macun ya da sıvı halde ilaç koymaya yarayan yumurta, küre (globül ya da inci) ve silindir biçiminde, içi boş kılıf. (Gliserinli jelatinden yapılan kapsül mide özsuyuna dayanabilmesi ve bağırsakta çözünmesi ya da etken maddenin serbest hale geçme hızının azaltılması için özel bir maddeyle kaplanabilir. Kapsüller sert, yumuşak ya da esnek olabilir. Ağız ağıza birbirine geçen iki parçadan oluşan kapsüllere jelül adı verilir.)

—Esk. sil. *Kapsül memesi,* kapsüllü tüfek ve tabancada namluya bir kanalla bağlanan ve içi boş olan, ateşleme sırasında tepesine kapsül geçirilen küçük silindir.

—Fişekç. Bir patlayıcı karışımı içeren küçük madeni kap.

—İçit san. *Kapsül geçirme makinesi,* şişeleri kapsül kapakla kapamaya yarayan otomatik ya da yarı otomatik makine.

—Kim. Metal, plastik ya da ateşe dayanıklı maddelerden genellikle yarıküre biçiminde yapılmış küçük kap; kimi maddeleri tartmaya, eritmeye ya da yakmaya, kimi sıvıları ise buharlaştırmaya yarar.

—Mad. oc. *Kapsüllü dinamit,* bir lağım

deliğine doldurulan dinamitlerden fünyeli olanı.

—Nörol. *Kapsül-talamus sendromu,* iç kapsül ve talamus ile ilgili bir lezyonun neden olduğu sendrom. Ayırıcı özelliği, duyumsal belirtilerin hâkim olduğu bir talamus sendromuyla birlikte görülen yarıfelçtir.

—Sil. Fünyesi olan ve bir fişeğin barut hakkını ateşlemeye yarayan bakır tüp. (Bk. *ansikl.* böl.) || Merminin kovan tabanının ortasında bulunan ve içine tapanın ve fünyenin yerleştirildiği vidalı çelik tüp.

—Telekom. *Mikrofon kapsülü,* telefon ahizesine takılan sökülebilir mikrofon.

—Uz. havc. Yeniden kullanılabilir küçük uzay taşıtı ya da önemli bir aracın yeniden kullanılabilir sızdırmaz bölümü.

—ANSİKL. Sil. Çakmaklı tüfeklerde, sevk barutunun ateşlenmesini kolaylaştırmak için ateşleme yuvasına bir miktar doldurma barutu eklenirdi ve kapsül görevi yapan bu baruta *yemleme barutu* denirdi. Çakmaklı tüfeklerin yerini horozlu tüfeklerin almasıyla, barut hakkını ateşlemek için kapsül fişeğe monte edildi. Bu kapsül, tüfeğin namlusunun arka tarafına yerleştirilen kapsül memesini örtecek biçimde (bir şapka gibi) bakır bir tüp içinde yer alır. Kıçtan dolmalı ateşli silahlarda ise kapsül, fişek kovan tabanının ortasındaki kapsül yuvasına takılır. Günümüzdeki kapsüllerin bileşimi ateşlenmeye çok elverişlidir.

KAPSÜLEKTOMİ a. (fr. *capsulectomie*). **1.** Cerr. Bir eklem kapsülünün bir parçasını ya da tümünü çıkarma ameliyatı. **—2.** Oftalmol. Gözmerceği kapsülünü kesip çıkarma.

KAPSÜLİT a. (fr. *capsulite*). Bazı eklemleri, özellikle omuz eklemini saran kapsüllerde meydana gelen ve "büzücü kapsülit"e ya da kürek-kol periartritine dönüşebilen kapsül iltihabı.

KAPSÜLLEME a. Teknol. Bir cismi, bileşenlerini ya da madde parçacıklarını ya bunların yüzey özelliklerini değiştirmeye ya da bunları dış etkilere karşı korumaya yarayan bir katmanla kaplama. (Bu teknik entegre devrelerde, sabitleştirilmiş enzimlerde vb. kullanılır.)

KAPSÜLOPLASTİ a. (fr. *capsuloplastie*). Eklem kapsülünü serbestleştirmeye yarayan cerrahi müdahale. (Özellikle, bükük durumda lifli ankiloza uğramış diz eklemine uygulanır.)

KAPSÜLORAFİ a. (fr. *capsulorraphie*). Eklem kapsülünün kıvrılan bir parçasını dikmeyi amaçlayan ameliyat. (Özellikle nükseden omuz çıkığında uygulanır.)

KAPTAJ a. (fr. *captage*). Su işler. Bir kaynağın sularını toplamayı sağlayan tesislerin tümü.

KAPTAN a. (ital. *capitano*'dan). **1.** Bir geminin sevk ve idaresiyle görevli olan ve belirli bir ehliyete sahip kimse: *Uzakyol kaptanı, ticaret gemisi kaptanı, kıyı kaptanı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Şehirlerarası yolcu otobüsü şoförü. (KAPTAN ŞOFÖR de denir.) **—3.** *Balıkçı gemisi kaptanı,* açık deniz balıkçılığında, balık avlama işini yürütenlere ya da manevrayı idare edenlere verilen ad.

—Havc. ve Uz. havc. *Kaptan pilot,* bir hat uçağına ya da uzay gemisine kumanda eden kimse.

—Oy. Çocukların, bilya oynamak için, duvar ya da ağaç diplerine kazdıkları çukur; bu oyunun adı.

—Spor. *Kürek takımı kaptanı,* kürekli bir yarış teknesinde en önde yer alan kürekçi. || *Takım kaptanı,* takım sporlarında, karşılaşma sırasında takımından sorumlu kişi.

—ANSİKL. Denizc. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kaptanlar, gemilerde çekirdekten yetişen ve denizcilik mesleğini seven tayfalar arasından seçilirdi. 1773'te kaptanıderya Cezayirli Hasan Paşa belli bir eğitime sahip gemi zabiti yetiştirmek için Hendesehanei bahri adıyla bir denizcilik okulu kurdu. Deniz harp okulu'nun temeli olan bu okul 1834'te Heybeliada' ya taşındı ve 1887'de bu okula Tüccar kaptanı mektebi eklenerek ticaret denizciliği için kaptan yetiştirilmeye başlandı. 1930'lara kadar aynı çatı altında eğitim veren bu okullar, Deniz ticaret okulu'nun Ulaştırma bakanlığı'na bağlanmasıyla Ortaköy'e taşındı. Günümüzde Yüksek denizcilik okulu adı altında eğitimini sürdüren bu okul Tuzla'dadır ve 4 yıllık bir eğitim verir.

Kaptan olabilmek için Deniz harp okulu'ndan, Yüksek denizcilik okulu'nun ve Deniz astsubay okulu'nun güverte bölümlerinden mezun olmak gerekir. Ayrıca denizcilik mesleğine gemici olarak başlayan kimseler de, tüzüklerle belirlenmiş deniz hizmet ve görev süresini doldurduktan sonra yazılı ve sözlü sınavları kazanarak yakın yol kaptanlığına kadar yükselebilirler. Şehir hatları kaptanlığı, kılavuz kaptanlığı, hizmet gemileri (tarak gemisi, kablo gemisi vb.) kaptanlığı özel yönetmeliklere bağlıdır. Deniz harp okulu'ndan mezun olan güverte subayları, emekli olduktan ya da belli hizmet süresini doldurup istifa ettikten sonra yönetmeliklerle belirlenen koşullar gereğince ticaret gemilerinde kaptan olarak görev yapabilirler. Yüksek denizcilik okulu'nun güverte bölümünü bitirenler de doğrudan kaptan olarak atanırlar. Denizciliğe miçoluktan başlayarak gemici, usta gemici, güverte lostromosu aşamalarını geçen gemi adamları yönetmeliklerle saptanmış sınavları vererek yakın yol kaptanı olabilirler. Günümüzdeki yeni bir uygulama da, Denizcilik meslek okulu'nu bitirinlere belli sınavları kazanmak koşuluyla kaptan olma hakkı tanır.

—Deniz huk. Kaptan, donatan ya da temsilcisi tarafından atanır. Donatanla kaptan arasındaki hukuki ilişki, hizmet sözleşmesine dayanır. Ancak kaptanın yetki ve yükümlülükleri hizmet sözleşmesinin sınırlarını aşar. Kaptanın kamu hukukuna dayanan yetkileri, yasalardan kaynaklanır. Donatan ya da temsilcisi belirli nitelikleri olmayan kişileri kaptan olarak atayamaz. Kaptan olabilmek için ehliyet sınavından geçmek ve "yeterlik belgesi" almış olmak gerekir. Gemi adamlarının yeterliğine ilişkin tüzük, kaptanlığı liman, kıyı, yakın yol ve uzak yol kaptanlığı olmak üzere dört sınıfa ayırmış ve her biri için denizde hizmet süresi ile sınav ve yeterlik koşullarını saptamıştır. Kaptanın kamu ve özel hukuka dayanan geniş yetkileri vardır. Kaptanın kamu hukukuna ilişkin görev ve yetkileri şunlardır: kimse kaptanın emrine aykırı olarak gemiye giremez. Kural olarak, onun izni olmadan gemiye yük verilemez ve gemiden yük çıkarılamaz. Kaptan, gemide çalışan kişiler üzerinde disiplin yetkisine sahiptir. Gemi adamları kaptanın hizmetle ilgili emirlerini tartışmasız yerine getirmek zorundadırlar. Yolcular da kaptanın koyduğu disiplin kurallarına uymakla yükümlüdürler. Kaptan, gemide disiplini sağlamak için gerektiğinde zor kullanma yetkisine sahiptir. Gemide bir suçun işlenmesi halinde soruşturma yapma yetkisi kaptana aittir. Kaptan suç kanıtlarını toplar ve gerekirse sanığı tutuklayabilir. Kaptan, gemideki doğum ve ölüm olaylarını gemi jurnalına yazar.

Kaptanın özel hukuka ilişkin görev ve yetkileri: geminin sevk ve idaresi yalnızca kaptana aittir. Yolculuğun güvenli bir biçimde geçmesi için gereken tüm önlemlere başvurabilir. Kaptanın yolculuğa başlamadan önceki görevleri gemiyi denize, yola ve yüke elverişli hale getirmektir. Borda evrakının eksiksiz olarak gemide bulunmasını sağlar; yükleme ve istiflemenin kurallara uygun bir biçimde yapılmasını denetler; geminin yola çıkabilmesi için gerekli işlem ve formaliteleri tamamlar. Gemi kalkmaya hazır olunca kaptan gecikmeden yola çıkmak zorundadır. Kaptan, yolculuk sırasında gemide hazır bulunmak, gemiyi sevk ve idare etmek zorundadır. Batma tehlikesi halinde gemiden ayrılmak gerektiği zaman uluslararası denizcilik kurallarına (teamüllerine) göre gemiden en son ayrılması gereken kişi, kaptandır. Yolculuk boyunca kaptanın bir görevi de gemi jurnalının tutulmasını denetlemektir. Yolculuk sırasında gemi ya da yükün zarar görmesi ya da bir kazanın olması halinde kaptan, varış limanındaki mahkemeye durumu bildirir. Buna "deniz raporu" adı verilir.

Kaptan, donatana hizmet sözleşmesiyle bağlı bir kişi olarak onun haklarını korumak durumundadır. Geminin durumundan, yolculukla ilgili olaylardan donatana bilgi vermek ve ondan talimat almak zorundadır. Kaptanın donatanı temsil yetkisi, geminin bağlama limanında ve bağlama limanı dışında olmasına göre değişir. Geminin bağlama limanında olması halinde kaptanın, donatanı temsil yetkisi sınırlıdır: tayfa tutmak, konşimento düzenlemek ve belirli davalarda davalı olarak donatanı temsil etmek vb. Gemi bağlama dışındayken kaptanın temsil yetkisi genişler ve kaptan geminin iyi durumda korunmasına ve yolculuğun güvenlik içinde yapılmasına ilişkin tüm işlemleri, donatan adına yapmaya yetkilidir (Türk Tic. k. md. 987). Kaptan, gemi ister bağlama limanında isterse bağlama limanı dışında bulunsun konşimento düzenlemek ve imza etmek konusunda taşıyanı temsil eder (Türk Tic. k. md. 1097). Yasa, yükle ilgili kişilerin çıkarlarını korumak ve yolculuk sırasında yüke bakmakla yükümlü olan kaptana, bu görevini yerine getirebilmesi için, yükle ilgili kişileri temsil yetkisi tanımıştır (Türk Tic. k. md. 995). Kaptan, görev ve yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde "tedbirli bir kaptanın" göstereceği özeni göstermemesinden doğacak zararlardan sorumludur. Kaptanın bu sorumluluğu donatana, taşıtana, yükletene, yolcuya, gemi adamlarına ve kredi işlemlerinden dolayı gemi alacaklısı hakkına sahip olan alacaklılara karşıdır (Türk Tic. k. md. 973).

KAPTAN a. (fr. *captane*). Petrol ürünlerinden bireşim yoluyla elde edilen organik mantar öldürücü; bağcılık ve ağaççılıkta mantar hastalıklarına karşı kullanılır.

KAPTAN (Arif) → ARİF KAPTAN.

KAPTAN (Atıf), türk sinema ve tiyatro oyuncusu (İzmit 1908 - Amman 1977). İstanbul'da Darülbedayi'ye girdi. Gezginci bir tiyatro kurarak Anadolu'yu dolaştı. 1930 yılında *Kaçakçılar* adlı filmle sinemaya geçti. *Bir millet uyanıyor* ve *Ankara ekspresi* gibi filmlerde ilginç kompozisyonlar çizdi. 300 kadar filmde çeşitli karakter rolleri oynadı.

KAPTAN (Hasan), türk ressam (Ankara 1942). Arif Kaptan*'ın oğludur. 8 yaşında ilk sergisini açtı. Olağanüstü yetenekli çocukların eğitimine ilişkin 15 şubat 1956 tarih ve 6660 sayılı yasa uyarınca devlet tarafından gönderildiği Paris'te Gustave Singier'den ders aldı. Ürünlerini 1963'te Salon de mai'de sergileyen sanatçı, askerlik hizmetinden (1969) sonra çalışmalarını Paris'te sürdürdü.

Kaptan Fracasse (*le Capitaine Fracasse*), Théophile Gautier'nin romanı (1863). Yazar, Scarron'un *Roman comique*'inden esinlenerek bir gezgin tiyatro topluluğunu ele alır. Bu öykü, her şeyden önce bir üslup alıştırmasıdır (anlatıcı Büyük Yüzyıl'ın yalnızca dilini değil, özenti gibi marjinal biçimlerini de taklit eder); ayrıca yazara Louis XIII döneminde Fransa' daki yaşamdan tablolar çizme fırsatını da verir. Böylece romanın özellikleri ressamın ön plana çıkmasıyla silinir ve gerekirliğini yitiren olay örgüsü *Mademoiselle de Maupin*'in önsözünde tanımlanan estetik ilkeleri açıklamak için başvurulan bir bahaneye dönüşür.

KAPTAN MEHMET PAŞA, türk asker (İstanbul 1835 - *ay. y.* 1911). Polathaneli (Akçabat) Ali Kaptan'ın oğlu. Deniz mektebi'nde okudu. Otuz yıl kaptanlık yaptı.

Cihan seraskeri olarak tanınan Rıza Paşa'nın yaverliğinde bulundu. Kırım savaşı'na katıldı (1855). 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'nda özellikle Kızıltepe ve Küçük Yahni cephelerinde yararlıklar gösterdi, paşalığa yükseltildi. Bahriye Silahendaz taburu komutanı oldu. Daha sonra ferik rütbesiyle İstanbul İtfaiye taburları komutanlığını yürüttü.

KAPTAN ŞÜKRÜ BEY → ŞÜKRÜ BEY Kaptan.

KAPTANA a. Esk. denizc. KAPUDANE' nin eşanlamlısı.

KAPTANIDERYA a. Kur. tar. KAPTANPAŞA'nın eşanlamlısı.

KAPTANLIK a. **1.** Kaptan olma durumu. **—2.** Kaptanın mesleği, rütbesi.

KAPTANPAŞA a. Kur. tar. Osmanlı deniz kuvvetlerinin en yüksek amiri. (Eşanl. KAPTANIDERYA.)

—ANSİKL. İzmit körfezinde bir ince donanma kuran Karamürsel Bey, Osmanlı devletinin ilk kaptanpaşası kabul edilir. Gelibolu tersanesi kurulduktan sonra, Gelibolu sancakbeyleri, "deryabeyi" unvanıyla, kaptanpaşalık görevini üstlendiler. Barbaros Hayrettin Paşa'dan sonra kaptanpaşalık beylerbeyi rütbesinde olanlara, XVII. yy.'dan başlayarak da genellikle vezirlere verildi. Vezir rütbesine sahip olan kaptanpaşalar, eğer İstanbul'da iseler, Divanı hümayun toplantılarına katılırlardı. Ayrıca ister vezir, ister beylerbeyi olsunlar, İstanbul'da iseler, her cuma günü Arzodası'nda sadrazamla, sadrazam İstanbul'da değilse sadaret kaymakamıyla görüşürlerdi.

Kaptanpaşalar, kaptanpaşalık belirtisi olarak sedef kakmalı bir asa taşırlar, teftişlerinde bu asayı yanlarında bulundururlardı. Sadrazamların tersaneyi teftişlerinde ise bu asayı sadrazamlara verirlerdi.

Kaptanpaşalar bahriyeyi ilgilendiren tüm atamalardan sorumlu oldukları gibi, bahriyeyi ilgilendiren sorunlarda karar vermek, hüküm yazmak ve yazdıkları hükümlere tuğra çekmek yetkisine de sahiptiler. Ayrıca derya kalemine ait zeamet ve tımarların tevcihi de kaptanpaşalar tarafından yapılırdı.



Kaptanpaşa
Alman arkeoloji enstitüsü, İstanbul

XVII. yy.'da kaptanpaşaların haslarının geliri 888 500 akçeydi. Kaptanpaşa eyaleti'nde üç küçük adayı da 70 000 kuruşa iltizama verirlerdi. Ayrıca bahriye ve tersaneye atanan tüm memurlardan "caize" adı altında bir para alırlardı. Bu gelirlerine karşılık, seferden dönüşlerinde padişaha XVIII. yy. sonlarına kadar "döşeme baha" adı altında 20 000 kuruş verdikleri gibi valide sultanlara, kadın efendilere pahalı hediyeler sunarlardı. Bu masrafların dışında dirlik sisteminin devam ettiği sürece iyi yetişmiş, silahlı 1 000 cebeli yetiştirmek ve sefere götürmek zorundaydılar. "Kaptanpaşa" terimi 1867'ye kadar devam etti. Daha sonra bunun yerine bahriye nazırı terimi benimsendi ve imparatorluğun yıkılışına kadar kullanıldı.

Başlangıcından 1867 yılına kadar osmanlı kaptanpaşaları: Karamürsel Bey (1324-?), Saruca Paşa (1390-?), Çavlı Bey (?-1416), Baltaoğlu Süleyman Bey (1451-1453), Hamza Bey (1453-1456), Has Yunus Bey (1456-1459), Kasım Bey (1459-1461), Hadım İsmail Bey (1461-1462), Yakup Bey (1462-1463), Zağanos Mehmet Paşa (1463-1466), Mahmut Paşa (1466-1472), Gedik Ahmet Paşa (1478-1480), Mesih Ahmet Paşa (1480-1492), Güveği Sinan Paşa (1492-1493), Küçük Davut Paşa (iki kez 1493-1502 ve 1503-1506), Kara Nişancı Davut Paşa (1503), Hersekzade Ahmet Paşa (1506-1511), İskender Ağa (Paşa) [1511-1514], Sinan Bey (Paşa) [1514-1516], Cafer Ağa (1516-1520), Palak (Yalak) Mustafa Paşa (1520-1522), Bayram Paşa (1522-?), Süleyman Paşa (?-1532), Kemankeş Ahmet Bey (Paşa) [1532-1534], Barbaros Hayrettin Paşa (1534-1546), Sokullu Mehmet Paşa (1546-1550), Koca Sinan Paşa (1550-1554), Piyale Paşa (1554-1568), Müezzinzade Ali Paşa (1568-1571), Kılıç Ali Paşa (1572-1587), Damat İbrahim Paşa (1587-1588), Uluç Hasan Paşa (1588-1591), Cigalazade Yusuf Sinan Paşa (iki kez 1591-1595 ve 1598-1605), Damat Halil Paşa (1595-1598), Kayapaşazade Kubat Mustafa Paşa (1605-1606), Derviş Mehmet Paşa (1606), Cafer Paşa (1606-1608), Müezzinzade Hafız Ahmet Paşa (1608), Halil Paşa (dört kez 1608-1611, 1613-1616, 1619-1620, 1621-1623), Öküz (Kara) Mehmet Paşa (1611-1613), Çelebi (Güzelce) Ali Paşa (iki kez 1617 ve 1618-1619), Kara Davut Paşa (1617-1618), Softa Mustafa Paşa (1620-1621), Topal Recep Paşa (1623-1626), Çatalcalı Hasan Paşa (1626-1630), Canbulatzade Mustafa Paşa (1630-1632), Bostancı Cafer Paşa (1632-1634), Deli Hüseyin Paşa (üç kez 1634-1635, 1640 ve 1658), Kemankeş Kara Mustafa Paşa (1635-1638), Silahtar (Beyceğiz) Mustafa Paşa (1638-1640), Siyavuş Paşa (1640-1642), Uzun Piyale Paşa (1642-1644), Ebubekir Paşa (1644), Silahtar Yusuf Paşa (1644-1646), Koca Musa Paşa (1646-1647), Kapucubaşı Kara Musa Paşa (1647), Damat Fazlı (Fazlullah) Paşa (1647), Ammarzade Mehmet Paşa (1647-1648), Voynuk Ahmet Paşa (1648-1649), Bıyıklı Mustafa Paşa (1649), Haydarağazade Mehmet Paşa (1649-1650), Hüsambeyzade Ali Paşa (iki kez 1650-1652 ve 1660-1661), Derviş Mehmet Paşa (1652-1653), Çavuşoğlu (Çavuşzade) Mehmet Paşa (iki kez 1653 ve 1657-1658), Kara Murat Paşa (1653-1655), Telli (Dellak) Mustafa Paşa (1655), Zurnazen Mustafa Paşa (1655-1656), Hacızadedamadı Firari Kara Mustafa Paşa (1656), Topal (Sarı) Kenan Paşa (1656), Seyit (Seydi) Ahmet Paşa (1656), Topal Mehmet Paşa (1656-1657), Kılavuz (Köse) Ali Paşa (1658-1660), Hüsambeyzade Abdülkadir Paşa (1661), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1661-1666), Kaplan Mustafa Paşa (iki kez 1666-1672 ve 1678-1680), Köse Ali Paşa (1672-1675), Seydizade Mehmet Paşa (1675-1677), Karakethüda (Kara) İbrahim Paşa (1677-1678), Bozoklu (Silahtar) Mustafa Paşa (1681-1683), Musahip Mustafa Paşa (1683-1685), Sarhoş Ahmet Paşa (1685), Mısırlıoğlu İbrahim Paşa (iki kez 1685-1688 ve 1690-1692), Kalaylıkoz Ahmet Paşa (1688-1690), Mezomorto Hüseyin Paşa (iki kez 1690 ve 1695-1701), Helvacı (Palabıyık) Yusuf Paşa (1692-1694), Amcazade (Sarhoş) Hüseyin Paşa (1694-1695), Abdülfettah Paşa (1701-1702), Aşçı Mehmet Paşa (iki kez 1702-1703 ve 1713-1714), Küçük Osman Paşa (1703-1704), Baltacı Mehmet Paşa (1704), Frenk Abdurrahman Paşa (1704-1706), Veli Mehmet Paşa (1706), Aşçı (Çorlulukethüdası, Kahya, Hacı) İbrahim Paşa (iki kez 1706-1709 ve 1717-1718), Kösealipaşazade Mehmet Paşa (1709-1711), Kirli Ahmet Paşa (1711-1713), Hoca İbrahim Paşa (1713), Silahtar (Köle) Süleyman Paşa (1713), Hoca Süleyman Paşa (iki kez 1714 ve 1718-1721), Canım Hoca Hacı Mehmet Paşa (üç kez 1714-1717, 1730-1731 ve 1733-1736), Kaymak Mustafa Paşa (1721-1730), Abdi Paşa (iki kez 1730 ve 1731), Damat Hafız Ahmet Paşa (1730), Şahin Mehmet Paşa (1731), Maryol (Murabıt) Hacı Hüseyin Paşa (1731-1732), Koca Bekir Paşa (iki kez 1732-1733 ve 1750), Laz Ali Paşa (1736), Süleyman Paşa (1736-1741), İmrahor (Elçi) Mustafa Paşa (iki kez 1741-1743 ve 1744-1746), Hatipzade Yahya Paşa (1743), Pir Mustafa Paşa (1743), Damat Ratip Ahmet Paşa (1743-1744), Soğanyemez Mahmut Macit Paşa (1746), Şehsüvaroğlu Hacı Mustafa Paşa (1746-1750), Durak Mehmet Paşa (1751-1752), Damat Melek Mehmet Paşa (üç kez 1752-1755, 1767-1768 ve 1774), Karabağlı Süleyman Paşa (üç kez 1755-1756, 1757-1759 ve 1763), Kelahmetpaşazade Hacı Ali Paşa (1756-1757), Abdülkerim Paşa (1759-1760), Benli Hacı Mustafa Paşa (1760-1761), Kazıkçı (Uzun) Hacı Hasan Paşa (1761-1762), Kethüda Mehmet Paşa (1762), Damat (Küçük, Sinek) Mustafa Paşa (1762-1763), Damat (Nişli, Ağa) Mehmet Paşa (1763-1765), Ağa Hüseyin Hüsnü Paşa (1765-1766), Tosun Mehmet Paşa (1766-1767), Eğribozlu Osmanpaşazade İbrahim Paşa (1768-1770), Mendel (Mandal) zade Hüsamettin Paşa (1770), Cafer Paşa (1770), Cezayirli (Palabıyık) Gazi Hasan Paşa (iki kez 1770-1774 ve 1774-1789), Giritli Hüseyin Paşa (1789-1792), Tayazade Damat Küçük Hüseyin Paşa (1792-1803), Mehmet Abdülkadir (Mehmet Kadri) Paşa (1803-1804), Bostancıbaşı Hafız İsmail Paşa (1804-1805), Bostancıbaşı Hacı Mehmet Paşa (iki kez 1805-1806 ve 1809-1810), Hacı Salih Paşa (1806-1807), Cezayirli Seydi Ali Paşa (iki kez 1807-1808 ve 1808-1809), Seyit Abdullah Ramiz Paşa (1808), Çarhacı Hacı Ali Paşa (1809), Hafız Ali Paşa (1810-1811), Karakethüda (Kara) Mehmet Paşa (1811), Koca Hüsrev Mehmet Paşa (iki kez 1811-1818 ve 1822-1827), İçelli Ahmet Paşa (Müftüzade Seyyit Ahmet Paşa) [1818], Kasabbaşı Hasan Paşa (1818-1819), Bostancıbaşı Deli Abdullah (Hamdullah) Paşa (1819-1821), Nasuhzade Ali Paşa (1821-1822), Topçubaşızade Kara Mehmet Paşa (1822), Topal İzzet Mehmet Paşa (1827-1828), Kapıcıbaşı Pabuççuoğlu Ahmet Paşa (1828-1830), Damat Halil Rifat Paşa (dört kez 1830-1832, 1843-1845, 1847-1848 ve 1854-1855), Çengeloğlu Tahir Mehmet Paşa (iki kez 1832-1836 ve 1841-1843), Hain (Firari) Ahmet Fevzi Paşa (1836-1840), Damat Mehmet Sait Paşa (1840-1841), Damat Mehmet Ali Paşa (altı kez 1845-1847, 1848-1849, 1851-1852, 1855-1858, 1858-1863 ve 1866-1867), Kilari Süleyman Refet Paşa (1849-1851), Topçubaşızade Mahmut Paşa (1852-1853), Hasan Rıza Paşa (1853-1854), Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa (iki kez 1854'te ve 1858'de), İngiliz Mustafa (Hacı Mustafa) Paşa (1863), Ateş Mehmet Salih Paşa (1863-1865), Hacı Ahmet Vesim Paşa (1865), Halil İbrahim Paşa (1865-1866).

KAPTANPAŞA, Rize'nin Çayeli ilçesine bağlı bucak; 5 294 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Kaptanpaşa,* 930 nüf. (1990).

KAPTANPAŞA EYALETİ, Osmanlı İmparatorluğu'nda kaptanpaşanın yönetiminde, merkezi Gelibolu olan eyalet. Barbaros Hayrettin Paşa'nın Osmanlı devleti hizmetine girmesinden sonra Gelibolu sancağı Kocaeli, Suğla, Biga, Eğriboz, İnebahtı, Mizistre, Karlıeli, Midilli sancaklarını kapsayacak biçimde genişletilerek Kaptanpaşa ya da Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti oluşturuldu. Öte yandan Cezairi-garp, Barbaros Hayrettin Paşa'dan başlayarak kaptanpaşaya bağlıydı. Daha sonra Lefkoşa, Girne, Andre, Nakşe, Sakız, Mehdiye sancakları da Kaptanpaşa Eyaleti'ne bağlandı. Zaman içinde imparatorluğun küçülmesiyle Kaptanpaşa Eyaleti'nin de sınırları daraldı. XIX. yy.'ın ilk yarısında Halil Rıfat Paşa tarafından merkezi Kaleisultaniye (Çanakkale) olmak üzere yeniden düzenlenen eyalet, 1867'deki yönetsel düzenleme sırasında lağvedildi.

Kaptanpaşa Eyaleti'ne bağlı sancakların sancakbeylerine "deryabeyi" deniliyordu. Bunlar kendi sancaklarındaki zeamet ve tımar sahipleriyle birlikte, 1-3 gemiyle, sefere çıkan donanmaya katılırlardı. XVII. yy. ortalarında bu sancaklarda toplam 138 zeamet ve 1 434 tımar bulunuyordu.

KAPTANZADE ALİ RIZA BEY → ALİ RIZA BEY (Kaptanzade).

KAPTARA, çivi yazı metinlerinde Girit'in adı. Bu metinler adanın, İ.Ö. XVIII. ve XIII. yy.'larda Suriye geçidindeki kentlerle ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Adayı *Kaftor* olarak adlandıran Kutsal Kitap'a göre, burası Filistiler'in anayurduydu.

KAPTEYN (Jacobus Cornelius), hollandalı gökbilimci (Barneveld 1851-Amsterdam 1922). Galaksi yapısının in-

celenmesi için, 1906'da, gökyüzünün bölümler halinde ele alınmasına dayanan bir araştırma planı önerdi. *Selected Areas* diye adlandırdığı bu alanlarda 250 000'den çok yıldız, kataloglara kaydedildi. Bu plan, umulan bütün sonuçları vermedi, ancak yıldız istatistiğinin doğmasına yol açtı. Kapteyn, yakın yıldızların öz devinimlerini inceleyerek, göz önüne alınan yıldızlar topluluğunun türbülanslı çalkalanma sırasında öncelikli bir doğrultusu olduğunu gösterdi.

KAPTIKAÇTI a. (*kapmak* ve *kaçmak*' tan). **1.** Yolcu taşımakta kullanılan, arkada en az iki sıra oturma yeri bulunan motorlu taşıt. (Daha çok eskiden kullanılırdı.) **—2.** Bir tür iskambil oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Kalabalık yerlerde bir şeyi kapıp kaçarak yapılan hırsızlık.
—ANSİKL. Oy. İki, üç ya da dört kişi ve elli ikilik desteyle oynanır. Oyunculara dörder kâğıt dağıtılır; dört kâğıt da, açık olarak üst üste yere konur. Oyun yerde en üstte bulunan kâğıdın ya da oyuncuların önündeki kâğıtların eldeki kâğıtla eşleştirilerek alınmasıyla oynanır. Alınan kartlar oyun sonunda sayılırken vale 20, papaz 4, kız 3, as 11 olarak toplanır; öteki kâğıtlar da üzerlerinde yazılı değerdedirler. Önceden kararlaştırılan toplam sayıya ilk ulaşan oyunu kazanır.

KAPTIRMA a. **1.** Kaptırmak eylemi. **—2.** Marangozlukta kullanılan kollu testere.
—Balıkç. *Kaptırma ağı*'nın ya da çağlayanları değirmenler yakınına bir köprünün ayakları arasına gerilen (ağzı suyun geldiği yöne açık) ve akıntıyla sürüklenen balıkları tutmaya yarayan, koni biçiminde, geniş ağızlı ağ.

KAPTIRMAK → KAPMAK.

KAPTÖR a. (fr. *capteur*). Hidr. pnöm. *Kaçak kaptörü*, KAÇAK BULUCU*'nun eşanlamlısı.

KAPUAS, Borneo'nun başlıca ırmağı, adanın Endonezya bölümünde, Pontianak'ın G.'inde bataklık bir deltayla Karimata boğazına dökülür; 1 150 km.

KAPUÇİN a. (fr. *capucine*'den). Bot. LATİNÇİÇEĞİ*'nin eşanlamlısı.

KAPUDANE a. (ital. *capitano*). Esk. denizc. **1.** Osmanlı donanmasında kullanılan amiral rütbelerinden biri. (Eşanl. KAPTANA.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Kapudane baş reisliği*, kapudane-i hümayun adı verilen geminin kaptanı. (Bu kaptanlığa patrona baş reisi terfi ettirilerek atanırdı ve mülazımı evvel ile mülazımı sani denilen iki yardımcısı vardı.) || *Kapudane-i hümayun*, kapudane rütbesini taşıyan amiralin bindiği gemi. (Kapudane gemisinin flaması sancağın altına toka edilirdi. Gemide biri yeşil öteki kırmızı iki bayrak vardı. Yeşil bayrağın ortasında kılıç resmi, kırmızı bayrağın ortasında bir ayça ile bir yıldız bulunurdu.)
—ANSİKL. 1682 tarihinden başlayarak kullanılan bu rütbe korgeneralliğe eşitti ve işareti de yeşil renkli asaydı. XVIII. yy.'ın son yarısında kapudanenin yıllık geliri 4 500 kuruştu. Daha sonra kapudaneye şûrayı bahriye reisliği denildi.

KAPULLU, Zonguldak'ın Karabük ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 3 339 nüf. (1990).

Kapulukaya barajı ve hidroelektrik santralı, Kırıkkale ili sınırları içinde, Kızılırmak üzerinde baraj ve elektrik santralı (1989). Gövdesi toprak dolgu tipinde olan barajın, dolgu hacmi 1 556 milyon m^3, temelden yüksekliği 61 m, talvegden yüksekliği 44 m; normal su kotunda göl hacmi 282 milyon m^3, göl alanı 20,7 km^2; santral gücü 54 MW; yıllık enerji üretimi 190 milyon kWsa; sağladığı yıllık içme suyu 45 milyon m^3'tür.

KAPUR a. Okyanusya'da ve tropikal Asya'da yetişen, kırmızı-esmer odunlu ağaç. Kaba dokulu olan odunu yapı, karoser ve parke yapımında kullanılır. (Cinsi *dryobalanops;* dipterocarpaceae familyası.)

KAPUSKA a. (slavca *kapusta*, lahana' dan). Mutf. Lahana ve etle yapılan bir tür sebze yemeği.
—ANSİKL. Kuşbaşı doğranmış et, soğanla birlikte pişirildikten sonra, içine kalın damarları ayrılarak doğranmış lahana ilave edilir. Lahanalar suyunu salıp yumuşayınca, salçalı su ve tuz eklenerek pişirilir; yeneceği zaman üzerine kırmızı biber serpilir.

KAPUSKASİNG, Kanada'da kent, Ontario'nun doğusunda, Kanadaaşırı demiryolunun üzerinde; 12 700 nüf. Kâğıt hamuru ve özü.

Kapustin Yar, Hazar denizi'nin kuzeybatısında, Volga nehri kıyısında, Rusya'ya ait füze ve uzay araçları fırlatma üssü. İlk rus füzeleri bu üsten fırlatıldı. 1962'den beri, küçük çaplı bilimsel ya da casus uyduların fırlatıldığı bir kozmodrom olarak kullanılmaktadır.

KAPUT, -tu a. (fr. *capote*). **1.** Eskiden askerlerin soğuktan korunmak amacıyla giydikleri yün ya da abadan yapılmış, palto benzeri uzun giysi. (Günümüzde bunun yerine "parka" kullanılmaktadır.) **—2.** PREZERVATİF'in eşanlamlısı.
—Denizc. *Vardiya kaputu*, mürettebatın soğuk havalarda vardiya tutarken giydiği, boyu dizi geçmeyen, özel olarak yapılmış su geçirmez palto.

KAPUT, -tu a. (alm. *kaputt*, kötü, berbat'tan). **1.** İskambil oyununda rakibine hiç el vermeden onu yenme. **—2.** *Kaput etmek*, kâğıt oyununda karşısındakine hiçbir sayı vermemek. || *Kaput gitmek*, oyunda hiç sayı alamamak; sınavların tümünde başarısız olmak (arg.). || *Kaput olmak*, kâğıt oyununda tek sayı dahi alamamak. || *Kaputu kesmek, yırtmak*, oyunda bir tek sayı olsun almak, sınavlarda bir dersten de olsa başarılı olmak (arg.).
◆ sıf. İskambil oyunlarında el yapmayan oyuncu için kullanılır.

KAPUT, -tu a. (fr. *capot*'dan). Bir otomobil karoserisinin, motora ulaşmak için kaldırılabilen, çelik ya da alüminyum sactan yapılmış bölümü.
—ANSİKL. Başlangıçta kaput, motor organlarını gizleyen basit bir koruma öğesiydi. Hava akımı, akkorlukla ateşlemeyi sağlayan brülörlerin çalışmasını engelleyeceğinden kaputu havalandırmak düşünülmüyordu.
Bugün kaput birçok amaca cevap verir; bu amaçlardan en önemli ikisi, iç havalandırma ve hızı engellemeyecek biçimlerin araştırılmasıdır. Vantilatör motorun arkasında bulunuyorsa, kaput sızdırmazdır. Hava direncini azaltmak için kasanın profili hesaplanırken kaputun eğimi de göz önünde bulundurulur.
Eskiden 3 menteşeli 4 öğenin, sonra 1 menteşeli 2 öğenin çevresinde açılıp kapanan kaput, günümüzde bir astarla berkitilmiş, motor bölmesini örten tek bir sac levhadan oluşur. Kaputlar ya önden ya da arkadan açılır ve dengeyi sağlayacak bir düzenek içerir. Önde de güvenliği sağlayan kilitleme sistemi vardır.

KAPUTBEZİ a. Tekst. AMERİKAN'ın eşanlamlısı.

KAPUTLUK a. Kaputların konulduğu yer.
◆ sıf. Kaput yapmakta kullanılan kumaş.

KAPUVÁR, Macaristan'ın (Györ-Sopron ili) kuzey-batı'sında kent; 11 000 nüf. Kurutulmuş *Hanság* bataklıklarının başlıca pazarı. Besin sanayileri. Halk giysileri.

KAPUZ → KAPIZ.

KAPÜSEN a. (fr. *capucin* ital. *cappuccino; cappuccio*, kukuleta'dan). Hırist. Bağımsız dilenciler tarikatının bir koluna mensup rahip.

KAPÜŞON a. (fr. *capuchon*). Başı yağmur ve soğuktan korumaya yarayan, bir giysinin yaka kısmına takılabilen ve sırta indirilebilen dikişli, esnek başlık.

KAPÜŞONLU sıf. Kapüşonu olan bir kişi ya da bir şey için kullanılır.

KAPYS. Yun. mit. Ankhises'in babası olan truvalı kahraman. Daha geç dönem efsanelerine göre Aineias'ın arkadaşıdır. Capua'nın kurucusu olduğu söylenir.

KAR a. **1.** Beyaz ve uçucu tanecikler halinde bulutlardan yağan donmuş su. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Tamlayan olarak, kar için özel olarak yapılmış ya da donatılmış şeyi belirtir: *Kar ayakkabısı. Kar gözlüğü. Kar lastikleri.* **—3.** *Kar dişi*, saçaklardan sarkan sivri buz. || *Kar gibi*, bir şeyin temizliğini ve beyazlığını vurgulamak için kullanılır. || *Kar topu*, avuçta sıkıştırılıp yoğunlaştırılarak top biçimine getirilmiş kar topağı; tombul ve beyaz. || *Kar tutmak*, erimeyip yerlerde birikmek. || *Karda gezip izini belli etmemek*, kötü ve uygunsuz işleri hiç kimsenin sezip anlayamayacağı biçimde gizlice yapmak.
—Anorg. kim. Kar gibi görünen toz. || *Antimon karı*, antimon III oksit. || *Fosfor karı*, fosforik asit anhidriti. || *Karbondioksit karı*, genişleme sonunda kar gibi beyaz bir ürün biçiminde katılaşan karbondioksit; tıpta soğukla tedavide kullanılır.
—Bayınd. *Kar küreme aracı*, bir karayolu üzerine düşen karı küreyerek yolu temizlemeye yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Coğ. *Kar sınırı*, karla kaplı alanların herhangi bir zamandaki alt sınırına karşılık gelen yükselti. Bu sınır hava şartlarına, özellikle kar yağışına ve yağan karla eriyen kar arasındaki orana göre kısa süreli ve mevsimlik değişikliğe uğrar. || *Kar yığını*, rüzgârın biriktirdiği kar kümesi. (Bazen kalınlıkları birkaç metreyi bulan kar yığınları yavaş yavaş erir ve soğuk bölgelerde yazın bir bölümünde varlığını sürdürür. Karlar nivasyon olaylarında çok büyük rol oynar. || *Sürekli kar sınırı* ya da *Toktağan kar sınırı*, düşen karların erime ve buharlaşma ile ortadan kalkan karlardan fazla olduğu ve bu nedenle sürekli olarak karla kaplı kalan alanların uzun yıllık ortalama alt sınırını oluşturan yükselti. Bu yükseltinin belirlenmesinde sıcaklık (özellikle yaz mevsiminin sıcaklığı), yağış miktarı ve rejimi (bol ve kışı yağışlı alanlarda bu sınır daha alçaktır), bulutluluk, bakı, eğim ve karasallık derecesi (kıyılardan iç kesimlere gidildikçe kar sınırı yükselir) başlıca etkenlerdir. Sürekli kar sınırı kutup bölgelerinde daha alçaktır (K. kutup bölgesinde 200-500 m, G. kutup bölgesinde deniz seviyesinde); aynı sınıra orta enlemlerde yukarıdaki koşullara göre yer yer değişmek üzere 2 000 - 3 000 m, subtropikal bölgelerde 3 000 - 4 000 m, ekvatoral kuşakta 4 600 - 5 000 m arasında erişilir.
—Hidrol. *Kar rejimi*, karların erimesine bağlı ilkbahar kabarmalarıyla kendini gösteren rejim; yükselti ne kadar az, enlem ne kadar G.'de ve yamaç ne ölçüde G.'e dönükse o kadar erken başlar. (İlkbahar debileri, havza ne kadar geniş ve katlıysa o kadar yüksektir.)
—Jeomorfol. *Kar-rüzgâr etkisi*, karla rüzgârın birlikte yaptığı etki. || *Kar yığılması*, rüzgârın etkisiyle karın yığınlar halinde birikmesine yol açan olay.
—Mutf. *Kar helvası*, temiz kar üzerine pekmez dökülüp iyice karıştırılarak yapılan, helvaya benzer bir tür tatlı yiyecek. (Anadolu'nun bazı yörelerinde, kış geceleri düzenlenen toplantılarda yapılıp yenmesi gelenek haline gelmiş yiyeceklerdendir.)
—Mutf. ve Pastac. *Yumurta akını kar haline getirmek*, yumurta akını beyazlaşıp koyu bir kıvama gelene dek çırpmak.
—Oto. *Kar zinciri*, bir taşıtın kaygan arraziler (karlı, çamurlu) üzerinde gitmesini sağlamak için bu taşıtın lastiklerine takılan birbirine bağlı zincir takımı.
—Soğut. san. *Kar kuyusu*, kışın toplanan



Daimler-Benz AG

türbinli frezeli **kar** küreme aracı

karı ya da buzu saklamak için kullanılan ve genellikle yeraltında bulunan depo.
—Zool. *Kar kuşu* → KARKUŞU. ‖ *Kar tavuğu* → KARTAVUĞU.
—ANSİKL. Yağmurun oluşması oldukça iyi bilinmesine rağmen, suyun katı evresi su çevriminin süreçleri arasında en az bilinenidir. Bununla birlikte, sıcaklıkları, çiy noktasınınkinin oldukça altında olan bulutlarda su buharının bulunduğu kanıtlanmıştır. Aynı şekilde, su 0 °C'ın oldukça altındaki sıcaklıklarda sıvı halde bulunur. Su buharı ve sıvı su bulutları buz bulutlarından çok daha fazladır. Özellikle – 41 °C'a kadar su sıvı halde bulunabilir. Bulutlu hava "donma çekirdekleri" içerdiği zaman bu "aşırıerime" sona erer. Birçok araştırmacı gaz halden katı hale doğrudan doğruya geçiş olmadığını, katı halin ancak sıvı halden başlayarak oluştuğunu ileri sürer. Kısaca diyebiliriz ki, kar, birinci koşul olarak, bir bulutun, yani sıvı su içeren bir meteorun varlığını gerektirir. Bu koşul yağmur oluşumu için de geçerlidir. Zaten bulutlu oluşumların (nimbostratus) yağmurları, buluttaki buz kristallerinin çevredeki sıvı suyu azaltarak, irileşmesinin neden olduğu daha önceki bir kar yağışından ileri gelir. Yeryüzüne kar yağması için, alt katmanların sıcaklığının 0 °C'ın altında olması yeterlidir, bu karın yere düşmeden önce erimesini önler. Kuvvetli kar yağışları, aşırıerime halinin yükseltide birdenbire durması şeklinde açıklanır (donma çekirdekleri etkisi). Böylece karı iki temel koşul belirler: 1. aşırıerimenin sürmemesi için oldukça fazla sayıda çekirdeğin bulunması ve yükseltide sıcaklıkların oldukça düşük olması; 2. karın yağmura dönüşmemesi için yerdeki sıcaklığın 0 °C'ın altında olması. Düşey devinimler çok şiddetli ve aşırıerimiş damlalar, içlerinde hava kabarcıklarını da koruyarak, birdenbire katılaşırsa kar yerine dolu yağar. Kar, ya yıldız ya prizma biçiminde kristaller ya da yumaklar halindedir. Kristaller, çok düşük sıcaklıklarda (genellikle yüksek enlemlerde) oluşan soğuk, ince ve kuru kardan meydana gelir. Erimeye yüz tutmuş ve kendi aralarında toplanarak birleşen nemli kristallerden oluşmuş yumaklara bölgemizde daha sık rastlanır.

***Kar** manzarası*
Munch
Nasjonal Galleriet, Oslo

Scala



Kar, yüksek enlemlerde ve dağların üzerinde ılıman bölge ovalarına oranla daha sık yağar. Ama siklon etkinliğinin (bunun sonucu olarak da yağış) olduğu ve sıcaklık da 0 °C'ın altına düştüğü hallerde kar yağışı her iklimde görülebilir.
• *Türkiye'de kar yağışları*, yurdun çeşitli kısımları arasında bu bakımdan belirgin ayrılıklar görülür. Ege ve Akdeniz kıyılarında kar yağışı pek görülmez; kar örtülü gün sayısı ortalama 1'dir Marmara ve Karadeniz kıyılarında kar yağışı görülmekle birlikte kar örtülü gün sayısı 10-20 gün kadardır kıyılardan uzaklaştıkça yükselti ve karasal iklim özellikleriyle birlikte kar yağışında ve kar örtülü gün sayısında belirgin bir artış görülür. İç Anadolu'da 20-40 olan kar örtülü gün sayısı D.'ya doğru artar (Erzurum'da 120, Kars'ta 121) ve K.-D. Anadolu platolarında en yüksek değere ulaşır (Karaköse'de 124 gün). Kar yağışı döneminin süresi K.-D. Anadolu platolarında 150 günü geçer; D. Anadolu'nun diğer kesimleri ile Anadolu ve Trakya'nın iç kesimlerinde 100-150 gündür. En düşük değer yine Ege ve Akdeniz kıyılarına aittir. Kar örtüsünün devamlı olduğu iç kısımlarda en fazla kar kalınlıkları Karaköse'de 122 cm, Kars'ta 120 cm, Erzurum'da 78 cm ile K.-D. Anadolu'da saptanmıştır. Rize'de (187 cm) ve Giresun'da (125 cm) saptanan yüksek kar kalınlıkları, bu kesimde kış mevsiminde meydana gelen bazı şiddetli yağışların ve rüzgârların etkisiyle oluşan birikmelerin bir sonucudur. Kar kalınlığının en fazla olduğu dönem, karasal olan kış ortasına rastlar. Bu konuda erimeyi engelleyen şartlar başlıca rolü oynar. Sürekli kar sınırı Türkiye'de, K.'de Karadeniz dağlarında 3 100 - 3 200 m'den G.'de Toroslar'da 3 400 - 3 500 m'den geçer. Karasal iklim özelliklerinin etkili olduğu iç kesimlerde bu sınıra Erciyes'te 3 500, Süphan'da 3 700, Ağrı dağında 4 000 m dolayında erişilir. Sürekli kar sınırı çok yüksek olduğundan Türkiye'deki buzullar da ancak bu yükseltiyi aşan bazı dağlar üzerinde oluşmuştur. En önemlileri G.-D. Toroslar'daki Buzul (eski **Cilo**) ve İkiyaka (eski **Sat**) dağlarındaki buzullardır. Burada küçüklü, büyüklü 20 kadar buzul vardır. (→ Kayn.)
—Bayınd. Kar küreme araçları başlıca iki türe ayrılır: uçdemirli araçlar ve mekanik yarma araçları.
• *Uçdemirli araçlar* (kar bıçakları, mekanik kürekler ya da verev lamalar), bir taşıtın ittiği ya da çektiği lamalardan oluşur ve bu lamalar karı parçalayarak yerinden oynatır.
Kar bıçakları ve mekanik kürekler, kara giren bir ayrıt oluşturacak biçimde önde birleşen iki kanattan oluşur. Yüzeyi helis biçimindeki bu kanatlar, ayrıtın böldüğü kar kütlelerini yanlara doğru atar. Yanları dik yamaçlı ya da çift yönlü yollarda, araç eksenine göre eğik bir konumda önce takılan tek bir verev lama kullanılır ve bu lama, karı ikinci yola ya da kayalık yüzeye ters yönde atar. Bu makinelerden bazıları hidrolik kumandalarla konumu değiştirilebilen ek kanatçıklarla donatılmıştır. Yardıkları karı, yolun iki yanında yığılmış karın üstüne attıklarından bu makinelerin çalışması sınırlıdır.
• *Mekanik yarma aygıtları*, aracın ötelenmesinden başka bir harekette çalışan bir düzenek yardımıyla toplanan karı uzağa atarlar. *Kovalı makineler* (mekanik kürekler), *türbinli* makinelerin tersine, az kullanılır. Önden türbinli kar küreme makinelerinde huni biçiminde bir çerçeve, karı çok palalı türbinin çembersel kesitine doğru yöneltir. Palaların kavradığı ve radyal yöndeki merkezkaç kuvvetin hızlandırdığı kar tanecikleri, yola teğet olarak büyük bir hızla savrulur. Artık modası geçmiş sayılan bu tür aygıtların önemli bir enerji tüketmeleri, büyük sakıncalar doğurur, çünkü bir traktörün gücü bir lokomotifin gücünden çok daha azdır. *Uçdemirli merkezkaç tamburları*, her bir yanında bir türbin çarkı bulunan bir uçdemirinden oluşur. Çarkın yatay ekseni, ilerleme yönüne diktir. Çok palalı türbinlerde olduğu gibi, bunlarda da sabit metal bir parçanın kara gömülmesi ve taşıtın ilerleyebilmesi için büyük güç harcaması gerekir. Bu güçlüğü ortadan kaldırmak için, uçdemirli merkezkaç tamburlarına bir freze düzeneği eklenir. Frezeler, seyir yönüne dik eksenli çepeçevre bıçakları olan döner bir silindirle donatılmıştır. Bu organ, hem karın yerinden oynatılmasını, hem de uzaklaştırılmasını sağlar. Basit yapılı bu aygıtlar, özellikle birikmiş karı küremek için çok uygundur ve yaygın olarak kullanılır. *Türbinli frezeler*'de, karı parçalama ve uzaklaştırma işlemlerini, iki farklı organ yerine getirir. Amerikan yapımı türbinli frezelerde, karın yerinden oynatılması için helis biçiminde vidalar bulunur ve bunlar karı kütleden ayırarak bir türbine götürür. Başka modellerde silindirsel bir tambur üzerine yerleştirilmiş yatay bıçaklar karı geniş şeritler halinde kesip, silindirin açık orta bölümüne doğru yöneltir; başka düzenekler yardımıyla kar arkaya, uzaklaştırma çarkına ulaşır. Bu aygıtlar, her türlü karı etkin bir biçimde küreyebilir.
—Bot. Karın bitkiler üzerindeki etkisi çok önemlidir: iyi etkilerinin (aşırı soğuklardan ve kuraklıktan bitkiyi koruma) yanı sıra kötü etkileri de görülebilir; yararlı mevsim süresini kısaltır (→ KUZYAKA), ağırlığıyla bitkileri ezer, dalların kırılmasına yol açar, çığ afetlerine neden olur. Kar güneş ışınlarının ve ısısının toprağa geçmesini engellemediği için, kar altında kalan toprak her zaman donmaz ve ilkbaharda canlı bitkilerin hafif bir kar tabakasını delerek büyüdüğü görülür.
—İkonogr. En eski batılı kar manzara resimleri arasında, takvimin kış ayları için dua kitaplarını süsleyen minyatürler ve Baba Bruegel'in resimleri (*Beytüllahim sayımı* [Brüksel] ve özellikle *Avcıların dönüşü* [Viyana] adlı tablosu) sayılabilir. Baba Bruegel'den sonra, kar altındaki Kuzey ovasını ve donmuş kanallar üzerinde paten yapanları betimleyen birçok hollandalı manzaracı geldi: Kadife Bruegel (Dresden, Viyana), J. De Momper, Gysbrecht Lytens (Nantes), İ. Van Ostade, Berchem, Cuyp, Van den Hoecke, Van der Neer, Van Goyen, Wouwerman vb. Kar, Rubens'in *Kış* (Windsor), Gros'nun *Eylau savaşı* (Louvre) ve Delacroix'nun *Atak Charles'ın ölümü* (Nancy) adlı tablolarında da egemendir. Kardan esinlenenlerden biri de Courbet idi (*Ölü tilki*, Stockholm, *Kaçak avcılar*, Roma); ondan sonra da Daubigny, Monet, Sisley, Pissarro, Guillaumain, Lebourg, Munch, Utrillo, Marquet, Friesz, Chagall ve Vlaminck'i sayabiliriz. Kar, çin ve japon manzaralarında da önemli bir yer tutar.

KAR a. Denizc. **1.** Eskiden Dicle ve Fırat nehirlerinde kullanılan yelkenli tekne. **—2.** Makara ve boğata yapımında kullanılan bir ağaç türü.

KAR a. (ar. *ḳarᶜ*). *Esk.* Kapıyı çalma.
—Esk. tıp. Doktorun muayene etmek istediği yere parmağı ile vurması. ‖ *Kar-ı esabi*, doktorun muayene edilecek yere sol elinin iç kısmını koyarak, sağ elinin parmağı ile sol elinin üzerine vurması.

KA'R a. (ar. *ḳaᶜr*). *Esk.* **1.** Derinlik. **—2.** Oyuk ya da çukur bir şeyin en altı, dibi. **—3.** *Ka'r-ı cüb*, kuyunun dibi. ‖ *Ka'r-ı derya*, deniz dibi. ‖ *Ka'r-ı girdab-ı mevt*, ölüm girdabının dibi. ‖ *Ka'r-ı na-yab*, dibi bulunamayacak kadar derin. ‖ *Ka'r-ı pür -sükûn*, bir şeyin hareketsiz olan dibi, tabanı.

KAR, -rrı a. (ar. *ḳarr*). *Esk.* **1.** Birine soğuk geçme. **—2.** Bir şeyde ya da yerde karar bulma, karar kılma.

KAR a. (fars. sözc.). **1.** Bir işletmeden ya da bir etkinliğin yerine getirilmesinden elde edilen kazanç; yarar: *Şirketin bu yılki kârı çok yüksek. Kâr amacı gütmeyen bir dernek.* (Bk. *ansikl.* böl. ikt.) **—2.** Bir şeyden (durum ya da eylem) sağlanan yarar: *Böyle davranmakta ne kârınız var?* **—3.** *Esk.* İş, uğraşılan şey, meşguliyet, eylem. **—4.** *Esk.* Etki, işleme, nüfuz etme. **—5.** *Esk.* Savaş. **—6.** *Kâr bırakmak,* kazanç getirmek, sağlamak. || *Kâr etmek,* kazanç elde etmek; bir şeye iyi gelmek, onu etkilemek: *Ucuza alınan malları daha pahalıya satarak kâr etmek. Bir sürü ilaç verdi, hiçbiri ağrılarıma kâr etmedi. Ona ne dedimse kâr etmedi.* || *(Birinin) kârı olmamak,* bir kimsenin başarabileceği, üstesinden gelebileceği bir iş olmamak: *Böyle işler senin kârın olamaz.* || *Kârını tamam etmek,* bir kimseyi öldürmek, ortadan kaldırmak.

—*Esk. Kâr-agâh, kâr-dan, kâr-güzar, kâr-perver,* iş bilir, becerikli. || *Kâr-aşina, kâr-şinas,* işten anlar. || *Kâr-âzma, kâr-azmûde, kâr-dide,* deneyimli. || *Kâr-dar,* iş tutan, iş sahibi. || *Kâr-ferma,* iş buyuran; hükümdar. || *Kârgâh* ya da *kârgeh,* iş yapılan yer, atölye, bu dünya: *"Zira söz kârgâh-ı derûnda dokunmuş bir kumaş-ı bûkalemûn olduğundan..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). *"Fuzuli'nin kalurdı kâr-geh-i sanatı bâtıl"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Kârgâh-ı kün fekân,* evrenin tümü ve bütün varlıklar. || *Kârger,* iş gören, işçi; etkileyici, etkileyen: *...Ali Paşa, takımını düşürmek istemiş ise de kârger-i tesir olmamıştır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Kâr-hane* → KÂRHANE. || *Kâr-nüma,* iş gösteren; ustanın çırağa göstermek için yaptığı iş. || *Kâr-perdaz,* iş bölümü yapan; konsolos. || *Kârzar* → KÂRZAR. || *Kâr ü bar,* iş güç: *"Yürürken uyuyayıdın gideydi senden kâr ü bar"* (Yunus Emre, XIII. yy.). || *Kâr ü kesb* ya da *kesb ü kâr,* geçim yolu; geçinmek için tutulan meslek edinilen sanat: *"Bu yola sülûk edenler dahi men ile kâr ü kesbe icbar kılınır ki..."* (Ebüzziya Tevfik). || *Kâr-ı âkıl,* akıllı işi. || *Kâr-ı kadim,* eski işi, eskiden yapılmış bir eser. || *Kâr-ı reva,* işe yarar, uygun.

—İkt. *Kâr payı,* girişimcilerin ulusal gelirden kâr olarak aldıkları tutarın ulusal gelire oranı. || *Kâr transferleri,* bir ülkede yatırım yapan yabancı sermayenin elde ettiği kârın bir bölümünü yurtdışına aktarması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *En düşük kâr,* girişimcinin sağlayamadığı takdirde işini sürdürmesinde yarar göremeyebileceği kâr. (Bu kâr, girişimcinin başka işletmelere hizmetlerini sattığı, sermayesini ödünç verdiği ya da binalarını kiraladığı takdirde elde edeceği gelire denk düşer.) || *Gayri safi kâr,* gerçekleştirilen kazançların tümü. || *Monopol kârı,* monopolcu bir firmanın, monopol koşullarından yararlanarak elde ettiği normal kârın üzerindeki kâr. || *Normal kâr,* bir girişimciyi belirli bir üretim alanında tutmak için gerekli kâr miktarı. (Kuramsal olarak, bir sanayi kolunda çalışan firmaların büyük bir bölümü normal kârın üzerinde kâr ediyorsa öteki işletmeler bu üretim alanında çalışmak isteyecek, tersi durumdaysa bu sanayi kolunda çalışan firmalar başka sanayi kollarına geçecektir. Böylece, tam rekabet koşulları altında çalışan girişimcilerin kârları normal kâr düzeyinde belirlenecektir.) || *Saf kâr,* gerçekleştirilen kârla en düşük kâr arasındaki fark; bazı iktisatçılara göre, "kâr" sözcüğü yalnızca bu kavram için kullanılmalıdır. (Bu durumda, en düşük kâr, üretim maliyetinin bir öğesinden başka bir şey değildir.) || *Safi kâr* ya da *net kâr,* gayri safi kârla işlem ya da etkinliklerin gerçekleştirilmesi için kasadan çekilen tutarların toplamı arasındaki fark. (Bu fark, negatif olduğu zaman zarar var demektir.)

—İkt. düş. tar. *Kâr oranının düşme eğilimi,* Marx tarafından ileri sürülen, teknik ilerlemenin gelişmesiyle orantılı olarak kâr oranının düşmesi, dolayısıyla da değişken sermayeye (emek) oranla değişmez sermayenin artması şeklindeki tarihsel eğilimi belirleyen ekonomik yasa. || *Kâr oranının eşitlenmesi,* Marx'a göre, sermayeler kârın en yüksek olduğu kesimlere doğru kaydıkları halde, aralarındaki rekabet dolayısıyla, sonuç olarak her ulus için tek bir kâr oranının oluşması.

—İş huk. *İşçinin kârdan pay alması,* çağdaş işletmecilikte verimin artırılması için başvurulan yollardan biridir. İşçilere dağıtılan kâr işletmenin ortaklarına dağıtılan kârdan farklıdır. İşçi kârdan pay alsa da işverene bağlı olarak çalışır. Bu nedenle işçinin kârdan aldığı pay, gerçekte bir tür ücrettir. İşveren, ücretle birlikte kârdan pay verilmesini sözleşmeyle kabul etmişse işçiye ya da onun yerine atanacak tarafsız birine kâr ve zarar konusunda gerekli bilgileri vermek ve hesap defterlerini göstermek zorundadır (Borçlar k. md. 323).

—İşl. ikt. *Kâr motifi,* piyasa ekonomisinde işletme etkinliklerinin ana dürtüsü olan öge. || *Kâr payı,* bir işletmenin kârından dönem dönem (genellikle yıllık) ortaklarına kendi sermaye payları oranında ayrılan bölüm. (Bu terim, daha çok sermayesi hisse senetleriyle sağlanmış şirketlerde kullanılır.) || *Kâr planlaması,* bir işletmede en yüksek kârı sağlayabilmek amacıyla kaynakların kullanımını, varlıklara yapılmış olan yatırımın dönüş hızını, alınan kararların rasyonelliğini vb. denetleyerek işletme etkinliklerini en yüksek düzeye çıkarmak üzere yapılan planlama. || *Kârdan ziyan,* bir işletmenin gerçekten sağlayabileceği kârdan daha az kâr elde etmesi. || *Gayri safi kâr,* bir işletmede satışların alışlara oranla toplam fazlalığı; bir malın ya da bir hizmetin doğrudan maliyet bedeliyle satış fiyatı arasındaki fark. (Buna GAYRİ SAFİ MARJ da denir.) || *Net kâr (işletme kârı),* işletmeyle ilgili bütün giderler çıktıktan sonra, giderlere oranla kalan gelir fazlalığı. (*Bir işletmenin* net kârının hesaplanmasında, bir yandan olağanüstü giderler, öte yandan vergiler göz önünde tutulmalıdır.)

—Muhs. *Kâr ve zarar hesabı,* günümüzde yerini sonuç hesabı*na bırakmış olan muhasebe belgesi.

—Sey. oy. *Kârı kadim,* en eski ve klasikleşmiş karagöz fasılları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İkt. Emek-değer kuramı taraftarlarına göre, kâr, yatırılan sermayeyle orantılı olarak, emek tarafından yaratılan değer üzerinden alınan bir bölümü belirtir. Örneğin, Ricardo için, kârın global kitlesi, net toplam üretimden ücretlerle (geçim araçları) rant çıkarıldıktan sonra elde edilen bakiyedir. "Faiz", kârın sermaye koyucusunun payına düşen bölümüdür. "Faiz" ile "kâr" arasındaki fark, girişimcinin üstlendiği riskin ödülüdür.

Marx'a göre, "kâr", metanın satışıyla fiilen elde edilen artıdeğerdir. Marx, şöyle der: "Şu halde, kârla [...] artıdeğer aynı şeydir: kâr, artıdeğerin kapitalist üretim biçiminden zorunlu olarak doğan aldatıcı bir biçimidir. Üretim maliyetinin görünür bileşiminde, değişmeyen sermayeyle değişen sermaye arasında herhangi bir fark görülmediğinden, üretim süreci içinde oluşan değer değişikliğinin kaynağı, zorunlu olarak, sermayenin değişen bölümünden onun genel bütününe aktarılır. İş (emek) gücünün değeri bir kutupta, ücret olarak değişik bir biçimde gözüktüğü içindir ki karşı kutupta da artıdeğer, kâr olarak değişik bir biçimde ortaya çıkar. [...]"

"Meta, kendi öz değerine göre satıldığı takdirde, kendi üretim maliyetini aşan değere eşit bir kâr gerçekleştirilir, yani bu kâr metanın değeri içinde bulunan artıdeğerin tümüne eşit olur. Ama kapitalist,metayı değerinin altında satarak da kâr sağlayabilir. Metanın satış fiyatı, üretim maliyetinin üstünde olduğu sürece -bu fiyat metanın değerinin altında olsa bile- kendi içinde zaten bulunan bir bölüm artıdeğer yine de gerçekleşir, yani bu durumda bile kâr vardır. [...]"

"Politik iktisadın şimdiye dek anlayamamış olduğu ve genel kâr oranına ve bu genel kâr oranı tarafından belirlenen üretim fiyatlarına hükmeden kapitalist rekabetin temel yasası [...], değerle üretim bedeli arasındaki bu farka ve bunun doğurduğu, bir metayı değerinin altında satarak bile kâr sağlamak olanağına dayanır" (*Kapital,* 3, 1, 1). Marx, aynı zamanda, *Kâr oranının düşme eğilimi yasası*'nı geliştirdi. Bu yasa, kapitalist sistemde sermayenin organik bileşimi yükseldiği ölçüde, yani kapitalist, sermayesinin makinelerden oluşan bölümünü "canlı emek"e yeğ tutarak artırdığı zaman, kâr oranının azalma yönünde tarihsel bir eğilim gösterdiğini dile getirir.

Öznel değer kuramı yanlıları, sömürüden gelen bir kâr düşüncesini reddederek J.-B. Say'nin tezini benimserler. Bu teze göre, sermaye, tıpkı emek ve toprak gibi, işletme sahiplerine üretici bir katkı sağlar ve bunun karşılığı olarak da bir gelir (faiz) elde eder; bu, onun hizmetlerinin meyvesidir.

Léon Walras, saf kârı sermayenin faizinden ayırır. Saf kâr (denge durumunda ortadan kalkar), girişimcinin (sermaye sahibinden ayrıdır) üstlendiği risklere (önceden yapılan hesaplardaki kesinsizlik) karşılık olarak aldığı ödüldür. Faiz oranı, bütün metaların ve bütün üretken hizmetlerin fiyatlarıyla birlikte genel iktisadi dengenin gerçekleşmesiyle belirlenir.

Böhm-Bawerk, faizi zaman etmeninin karşılığı biçiminde düşünerek özgün bir faiz açıklaması ileri sürdü. Bu iktisatçıya göre, kapitalist üretim her şeyden önce dolaylı biçimde gerçekleşen bir üretimdir, yani önce üretim araçlarını imal eder, sonra da bunları tüketim malları üretiminde kullanır. Buna göre "üretimdeki dolaylılığın uzaması, elde edilen ürünü artırmayı olanaklı kılar". Bundan başka, bireyler "geleceğe fazla değer vermezler": onları belli bir miktarda tüketim malının tüketimini geciktirmeye razı etmek için, gelecekte onlara bu mallardan daha büyük bir miktarda sağlamayı vaat etmek gerekir. Böylece, sermaye faizinin varlık nedeni, üretimdeki dolaylılıkların emeğin üretkenliğini artırmasıdır; ayrıca, geleceğe değer verilmemesi de sermaye faizini zorunlu kılar.

XX. yy.'ın başından beri, kâr, bir tür ücret olarak ele alındı; bazı durum ve koşullara karşı etkinlikte bulunan girişimcinin elde ettiği karşılık olarak kabul edildi. Örneğin, F. H. Knight'e ve başka birçok anglosakson iktisatçıya göre, girişimcinin ücreti, onun belirsizlik karşısındaki tepkilerine bağlıdır. Belirsizlik özellikle, bir teknik (girişimci, üreteceği malların miktarını; hatta tarım sözkonusuysa bunların niteliğini hiçbir zaman önceden bilemez), bir de iktisadi nedenden (girişimci, tüketicilerin zevklerini, rakiplerin tutumunu ve müteahhitlerin isteklerini kesinlikle kestiremez) doğar. Belirsizlik ne kadar büyük olursa, buna karşı koyabileceklerin sayısı o kadar az ve kârlar da o kadar yüksek olur.

Buna yakın bir kuram olan A. Landry' nın kuramıysa, kârı, girişimcilerin göreli azlığına dayandırır. Ama asıl J. A. Schumpeter dinamik kâr kuramıyla kâr hakkında en bireşimsel açıklamalardan birini ortaya koydu. Schumpeter, öncellerinin ve çağdaşlarının statik betimlemelerini aşarak, üretim miktarlarıyla üretim bileşimlerindeki değişkenliğin iki ana etkenle açıklanabileceğini gösterdi: girişimci ve kredi. Girişimci, ilerlemenin asıl etkenidir; enerjisi sayesinde, alışılagelmiş anlayışla ilişiğini keserek bir yenilik getirir. Öte yandan, kredi aracılığıyla var olan üretken malları ele geçirir ve bunların alışılmış kullanımını başka yöne çevirerek onları yeni bileşimler içinde kullanır. Bu durumda, kâr, yenilikçi girişimcinin ödülü olarak ortaya çıkar. Kâr, dinamik bir gelirdir, aynı zamanda da bir tekel geliridir, çünkü büyük üretken bütünler (özellikle tröstler), araştırmaları finanse etmek, teknik yenilikler getirmek ve böylece üretim maliyetini düşürmek konusunda en elverişli durumda bulunurlar.



kar baykuşu (erkek)



kar baykuşu (dişi) ve yavruları

Photopress-Diatec



RIOИ

kar sapanı dönüşü

A. Marshall ile F. Machlup'un "fazlalık" üzerine çalışmaları, Schumpeter'in kuramını belli bir ölçüde tamamladı. Her ikisi de, temelinde tam rekabetin egemen olduğu bir dünya varsayımından hareketle, üretim etmenlerinin çeşitliliği ve bölünmezliği, zamanın hesaba katılması, rekabetin kusursuz olmayışı gibi kârların doğmasına yol açan bir sıra karmaşık unsuru işin içine soktular. Ancak, son zamanlarda, bütün bu açıklamaların, girişimcinin sistemli bir biçimde kâr peşinde koşması, etkinliğiyle tüketicilerin seçimlerini değiştirmesi, kurumları başkalaştırması ve yapıları etkilemesi gibi olguların üzerinde yeterince durmadığını belirtenler oldu.

Jean Marchal yine bu düşünce doğrultusunda daha da bireşimsel bir kâr kuramı ortaya koydu. Geleneksel öğeler ayrımının da tartışılması gerektiğini ileri sürerek girişimcinin davranışını, gayri safi ya da global kazancının belirlediğini savundu. Ona göre kârını "maksimize" etmeye çalışan girişimci, ürün piyasaları üzerinde, üretim etmenleri piyasaları üzerinde ve nihayet kazançları kısmak yoluyla pay sahipleri üzerinde bir kuvvet etkisi yapar. Bu bilinçli etki, reklamlarla, tekelci durumlar yaratan anlaşmalarla, bir yardım ya da elverişli bir mevzuat elde etmek üzere devlet gücüne başvurmalarla kendini gösterir. Üretim etmenleri piyasalarında bu etki, sendikal isteklere karşı ortak cepheler kurulması (iş piyasası), ödünç para verenlerin haklarının kısıtlanması (finans piyasası) ve otofinansmana başvurulması biçiminde gerçekleşir. Nihayet, vergi giderleriyle sosyal giderlerin sınırlandırılması için hükümet üzerinde baskı yapılır.

Pek doğaldır ki girişimcilerin hepsi, çevreleri üzerinde etkili bir baskı uygulayabilecek eşit bir stratejik konumda bulunmazlar. Bunun için, çeşitli kâr kaynakları arasında bir ayrım yapılır: tarım işletmeleri, sanayi ve ticaret işletmeleri, serbest meslekler. Bundan başka aile işletmelerinin değil de grupların egemenliği altında bulunan bir ekonomide, kâr kurumsal olabilir ve bireylere değil de şirketlere gidebilir. Böylece, o, özgül bir karakter kazanır, çünkü otofinansman aracılığıyla kâr, artık bir girişimcinin ya da bir ailenin geçimini değil, bir tüzel kişinin sürekliliğini sağlamaya yönelir. Başka bir deyişle, çağdaş iktisadi çözümleme, kâr öğelerini işlevsel biçimde birbirinden ayırmak yerine, çeşitli kâr sahibi kategorileri arasında sosyolojik bir ayrım yapmış; böylece davranışların ve yapıların evrimini, ulusal gelirin dağılımını ve iktisadi büyümeyi daha iyi açıklayabilir hale gelmiştir.

• *Kâr transferleri.* Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermayeyi çekebilmek için çıkarılan yasalarla, yabancı sermayeye kârlarını transfer edebilme hakkı tanınmaktadır. Bu transferler, yabancı sermayenin girişimde bulunduğu ülkenin ödemeler dengesinde negatif bir kalem, transfer yapılan ülkenin ödemeler dengesindeyse pozitif bir kalem olarak yer alır. Gelişmiş ülkelerdeyse, çoğunlukla bu ülkenin girişimcileri başka ülkelerde, yabancı ülkelerin girişimcileri de bu ülkelerde yatırım yaptıkları için, kâr transferleri kalemi ödemeler dengesinde hem giriş, hem de çıkış olarak yer almaktadır.

—Sey. oy. Kârı kadim karagöz fasıllarının başlıcaları: Kanlı Nigâr, Yalova sefası, Hamam, Meyhane, Kayık, Yazıcı, Orman, Kanlı kavak, Abdal bekçi ve Ters evlenme'dir. Bunlar hemen hemen her karagöz oynatanın dağarcığında bulunması gereken yaygın oyunlardır.

-KÂR fars. sonek (*-kār*). Kimi sözcüklerin sonunda "eden", "yapan" anlamıyla yer alır: *efsunkâr* (→ EFSUNKÂR), *günahkâr* (→ GÜNAHKÂR), *hilekâr* (→ HİLEKÂR), *isyankâr* (→ İSYANKÂR), *sanatkâr* (→ SANATKÂR), vb.

KÂR a. Müz. Dindışı klasik türk müziğinde, kârınatıktan sonra, en büyük sözlü form.

—ANSİKL. Beste formundaki yapıtlardan çok daha uzun ve daha sanatlı olan kârlar, genellikle terennümle başlar. Kıta ya da beyit aralarında da terennüm vardır. Besteci, hünerini, ustalıklı makam ve usul geçkileriyle ve melodi zenginliğiyle gösterir. Gerçekte serbest bir formdur. Uzunluğu, usulü/ usulleri, bölümlerin sıralanış ve birbirine bağlanışı, tümüyle bestecinin isteğine bağlıdır. XVIII. yy.'a değin en gözde formlardan olan kâr formunda, en çok hafif, muhammes, sakil, nimsakil, devrirevan gibi usuller kullanılmıştır. XIX. ve XX. yy. bestecilerinden de kâr besteleyenler vardır. Formun en güzel örneği, aynı zamanda klasik repertuvarın en güzel sözlü yapıtı sayılan Itri'nin *Nevakâr*'ıdır. Hacı Faik Bey'in *Dügâh kâr*'ı da çok ünlüdür.

KAR BAYKUŞU a. Arktika çevresindeki tunduralarda ve İskandinavya'ya kadar uzanan kesimde yaşayan, koyu renk lekeli beyaz tüylü büyük baykuş. (Göç eden lemmingleri izleyerek avlar. Bil. a. *Nyctes scandica;* baykuşgiller familyası.)

KAR İSPİNOZU a. Avrupa ve Asya'nın yüksek dağlarındaki (özellikle de Alpler ve Pireneler'de) sürekli karlar sınırında yaşayan, serçeye benzeyen,hepçil, küçük ötücükuş. (Bil. a. *Montifringilla nivalis;* dokumacıkuşugiller familyası.)

KAR PARSI a. Tibet ve Himalayalar'da yaşayan kedigillerden iri hayvan. (Bil. a. *Panthera uncia;* kedigiller familyası.)

—ANSİKL. Kar parsı, panter iriliğindedir, ama tüyleri daha uzun, daha sık ve daha soluktur; sert iklimlere daha iyi uyarlanır. Yalnız yaşayan, yabanıl bir hayvandır; biyolojisi iyi bilinmez. Muflon, dağkeçisi ve gazallarla beslenir.

KAR SAPANI a. Spor. Kayakta, en çok kullanılan frenleme tekniği. (Kayarken dizleri büküp alçalma hareketiyle birlikte kayak arkalarının açılması ve dizlerin öne ve içe basınçıyla gerçekleştirilir.) || *Kar sapanı dönüşü,* kayakta, ağırlık aktarma esasına dayanan dönüş. (Gövde az öne ve yana bükülerek dış dizin bükülü ve içeri hareketi ile gerçekleştirilir.)

KARA sıf. **1.** Rengi siyah olan şey için kullanılır: *Kara gözler. Kara saçlar.* **—2.** Aynı türden bir başka şeye oranla daha koyu bir şey için kullanılır; siyah: *Kara üzüm. Kara gözlük.* **—3.** Teni esmer kimse için kullanılır: *Kara kız. Kara oğlan.* **—4.** Karamsar, uğursuz: *Kara düşünceler. Bize durumla ilgili çok kara bir tablo çizdi.* **—5.** Çok kötü, sıkıntılı: *Kara günler geçirmek. Kara talih, kader, baht.* **—6.** *Kara ağızlı,* şuna buna kara çalmayı, iftira etmeyi alışkanlık durumuna getirmiş kimseler için kullanılır: *O kara ağızlının dediklerine inanmayın.* || *Kara bahtlı,* kısmetsiz, talihsiz. || *Kara bela,* içinden çıkılması güç, büyük sıkıntı ve güçlük; esmer kimse için şaka yollu söylenir. || *Kara cahil,* hiçbir şey bilmeyen, pek çok cahil. || *Kara cehennem,* güler yüzlü olmayan, asık suratlı, esmer kimseler için kullanılır. || *Kara cümle,* dört işleme halk arasında verilen ad. || *Kara cümlesi yok,* en kolay hesapları bile yapamayan kimseler için söylenir. || *Kara damaklı,* inatçı, aksi, huysuz. || *Kara gün,* acılı, üzüntülü, kötü olayların geçtiği zaman: *Dost (iyi dost) kara günde belli olur* (atasözü). || *Kara gün dostu,* uğranılan bir yıkım ya da düşkünlük günlerinde ilgisini ve desteğini artırarak sürdüren kimse. || *Kara günlere kalmak,* bir yıkıma uğramak, kötü bir duruma düşmek. || *Kara haber,* büyük üzüntülere yol açan ölüm ya da yıkım haberi. || *Kara kaplı kitap,* tanık olarak başvurulan din ya da yasa kitabı için şaka yollu söylenir. || *Kara kara düşünmek,* karamsar ve kötümser bir ruh durumu içinde bir soruna hiçbir çözüm yolu bulamayarak düşünmek: *Üst üste gelen bu kötü olaylar karşısında ilgililer kara kara düşünüyorlar.* || *(Aralarından) kara kedi geçmek* → ARA*LARINA KARA KEDİ GİRMEK. || *Kara kuru,* zayıf, esmer kimseler için söylenir: *Kara kuru bir kız önce ayran getirdi konuklara.* || *Kara kuvvet,* bağnazlık derecesine varan din bağlılığının oluşturduğu gerici ve tehlikeli baskı gücü. || *Kara liste,* şu ya da bu nedenle kimilerince zararlı diye saptanan, cezalandırılmaları düşünülen kişilerin listesi: *Seçimlerden önce üçümüzü de kara listeye almışlar.* || *Kara maşa,* ufak tefek, esmer, zayıf kız ya da kadın için kullanılır. || *Kara mizah,* salt güldürmeyi değil, yergiyi, özellikle de düşündürmeyi amaçlayan mizah türü. || *Kara oğlan,* esmer genç, çingene. || *Kara para,* yasadışı yollarla kazanılmış para. || *Kara sarı,* sarıya çalan siyah: *Adamın kara sarı suratında bir gülümseme belirdi.* || *Kara yağız,* karaya yakın, koyu esmer. || *Kara yüz,* yüz kızartıcı, utanılacak bir durum: *Ben bu kara yüzle onların yanına çıkamam.*

—Antropol. *Kara büyü* → BÜYÜ.

—Ask. tar. *Kara sandık,* Osmanlı İmparatorluğu'nda ölen yeniçerilerin terekelerinin (muhallefat) satılması ya da vakıf yoluyla ortaya bağışlanan paraların konulduğu ve işletildiği sandık. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Astrofiz. *Kara delik* → DELİK.

—Ed. *Kara roman,* XIX. yy. İngilteresi'nde gotik akımdan kaynaklanan ve ürkütücü haydutluk serüvenlerine, hayaletlere vb. yer veren edebiyat türü; polisiye roman kurgusundan yararlanarak, bir suçun işlenişini toplumsal gerçekliğe bağlı kalarak anlatan roman türü.

—Etnogr. *Kara çadır* → ÇADIR.

—Fişekç. *Kara barut* → BARUT.

—Fiz. *Kara cisim,* aldığı bütün ışımayı soğuran ve değişmez sıcaklıkta tutulan sistem. (Eşanl. SİYAH CİSİM.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Müz. *Kara düzen,* türk halk müziğinde, bağlama düzenlerinden biri. (SAZ DÜZENİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Nalbantl. *Kara nal,* ALATURKA* NAL'ın eşanlamlısı.

—Nöroanat. *Kara madde,* LOCUS NİGER' in eşanlamlısı.

—Nümism. *Kara kuruş,* Osmanlı sınırları içinde kullanılan alman (taler) ve ispanyol (real) gümüş sikkeleri.

—Pedol. *Kara topraklar* → ÇERNOZYOM.

—Tüt. *Kara tütün,* doğal olgunlaşmadan sonra sonuna kadar mayalandırılan ve bir kavurma işleminden geçirilen tütün.

—Zootekn. *Kara hindi,* ayakları daha koyu olmak üzere tüyleri tamamen siyah olan hindi ırkı. || *Kara tavşan,* küçük boyda evcil tavşan ırkı.

◆ a. **1.** Siyah. **—2.** Onur, namus lekesi; utanç izi: *Alnımıza kara sürdü, onu affedemem.* **—3.** *(Bir kimseye) kara çalmak, sürmek,* bir kimseye iftira etmek, suç yüklemek: *Böyle kara çalmakla onu yıpratacağını sanıyorsan aldanıyorsun.* || *Karalar giymek, bağlamak,* yasta olmak, bir acısı olmak; çok üzülmek: *O kızı alacak olan karalar bağlasın.* || *Karası elinde,* başkalarına hiç düşünmeden kolayca iftira eden ve bundan haz duyan iftiracı kimse için kullanılır.

—Bitki patol. *Buğday karası, Cladosporium herbarum* mantarının neden olduğu az zararlı hastalık.

—Folk. *Kara bağlamak,* geleneksellliğini koruyan yörelerde yas ve keder belirtisi olarak, başına kara yazma ya da alın çatkısı bağlamak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. tar. Vakıf ya da muhallefat yoluyla elde edilen paralar ocak beytülmalcısı tarafından sandığa teslim edilir, odabaşı ya da oda mütevellisi tarafından işletilirdi. Sandığın işletilmesinden bunlar sorumlu olmakla birlikte, sandık tüm oda mensuplarının kontrolünde bulunur, odabaşının herhangi bir suiistimaline meydan verilmezdi. Ortaya vakfedilen paraların işletilmesinden elde edilen gelir, yiyeceğin pahalı olduğu ve yeniçerilerin paralarının yeterli olmadığı zamanlarda orta ihtiyacı için kullanılırdı. Ölen yeniçerilerin paraları ölenin yetişkin çocuğu varsa ona teslim edilirdi. Ölenin çocuğu yetişkin yaşta değilse işletilir ve çocuk ye-

tişkin yaşa gelince kendisine teslim edilirdi.

Yeniçeri ağasının, kul kethüdasının, muhzır ağanın bazı masrafları da kara sandık gelirlerinden karşılanırdı.

—Etnogr. "Kara" sözcüğü, belli bir rengi ifade etmenin yanı sıra, türkçenin çeşitli dönemlerinde değişik anlamlarda kullanılmıştır. Bunların başlıcaları şöyledir: 1. kötü, fena, alçak; 2. aşağılık, aşağı tabakadan; 3. halk tabakası, avam; 4. kıyı; 5. toprak, yeryüzü; 6. ayıp, leke; 7. korkunç; 8. uğursuz, bahtsız. Bunlardan başka, Çinliler'de de olduğu gibi, batı yönünü ifade eder. Özel adların başında korkusuzluğu, gözü pekliği anlatır. Göktürk yazıtlarında "halk, cahil halk yığını" anlamında *kara kamag bodun*, uygurca metinlerde de *kara bodun* biçimi görülür. *Divanü lügat it-türk*'te *kara muy* (kara bela), *kara orun* (kara mezar), *kara ot* (baldıran, zehirli ot) biçiminde kullanımlara da rastlanır. Dede Korkut'ta *Kara Arslan Melik, Kara Budak, Kara Çoban, Kara Güne Oğlu* gibi adlarda "yiğit, kahraman" anlamı verir. *Kara Tekür, Kara Tekür Melik* gibi adlarda ise "zalim" anlamında kullanılmıştır. "Cariye, odalık, halayık, kadın hizmetçi, para karşılığı satın alınmış kadın" anlamlarına gelen *karabaş* ya da *karavaş* sözcüğünde ise aşağı tabakadan olmayı belirtir. *Kara il, kara kan, kara kaygu, kara şiven* vb. sözlerde üzüntüyü, acıyı vurgular. *Kara kılıç, kara kuş, kara kaplan* vb. kullanımlarda ise yırtıcılığı, kan dökücülüğü anlatır.

Altay mitolojisinde baş tanrı olan Bay Ülgen'in yedi oğlundan birinin adı "büyük han" anlamında Kara Han'dır. Türk kağanlarından K.'de oturana da Kara Han denirdi ve bu san hanların başı olduğunu belirtirdi.

—Fiz. *Kara cisim.* Uygulamada bir kara cisim gerçekleştirmek için, değişmez sıcaklıkta tutulan ve çok küçük bir delik taşıyan ışık geçirmez kapalı bir kutu yapılır; dışardan gelerek delikten kutuya giren ışık demeti, kutudan çıkamaz; dolayısıyla ışıma tümüyle soğurulur. Kara cismin yayımladığı enerji yoğunluğu, onun T mutlak sıcaklığına bağlı ve T^4 ile orantılıdır (Stefan* yasası). 500 °C'tan düşük sıcaklıklarda, kara cismin yayımladığı enerji, yalnızca görünmeyen kızılaltı ışınımlarından oluşur. Dolayısıyla sistem kara görülür. (→ IŞILIŞIMA.)

—Folk. Kara renk, Anadolu'nun gelenekselliğini koruyan birçok yöresinde bugün de keder belirtisidir. Bir yakınını yitiren, hastası ya da herhangi bir nedenle üzüntüsü olan kadınlar, başlarına kara yazma ya da çatkı bağlar, giyimlerinde koyu ve kapalı renkleri yeğlerler. Dulların ve yaşlıların da kara renk yazma ya da çatkı bağlaması birçok yörede gelenektendir.

—Mit. Türk mitolojisinde kara rengin önemli bir yeri vardı. Sibirya'daki masallarda kendi soylarından olmayan, başka kabileden gelen çocuklara Kara adı verilirdi. Soylu ve meşru olmayan hanlara da Kara Han deniyordu. Oğuz destanı'nda Oğuz'un babasının adı da Kara Han'dı.

—Müz. Kara düzende alt ve orta tel, ana düzendeki gibi, yani *la* ve *re* olarak akortlanır. Üst tel ise, orta telin dörtlüsü olan *sol* sesine çekilir.

KARA a. (ar. *ḳarra*). **1.** Coğ. ve Yerbil. Yerkabuğunun su küre üzerinde kalan kesimi. **—2.** *Kara yolculuğu*, kara taşıtlarıyla yapılan yolculuk. || *Kara yolu* → KARAYOLU. || *Karada ölüm yok*, "bundan böyle senin için hiçbir sıkıntı, hiçbir tehlike sözkonusu olamaz" anlamında söylenir: *Bir de o işe başladın mı, artık sana karada ölüm yok demektir.* || *Karadan*, kara yoluyla. || *Karaya ayak basmak*, bir deniz taşıtından ya da deniz, göl vb.'den karaya çıkmak. || *Karaya düşmek*, deniz içindeki bir şey sözkonusuysa, akıntı ya da dalgaların etkisiyle kıyıya atılmak. || *Karaya oturmak*, bir deniz taşıtı sözkonusuysa, denizin sığ bir yerine saplanarak hareket edemez duruma düşmek. || *Karaya vurmak*, denizin içinde bulunan bir şey sözkonusuysa, dalgalarla sürüklenerek ya da başka etkenlerle karaya gelmek.

—Ask. *Kara-hava işbirliği*, ortak bir hedefin ele geçirilebilmesi için, kara ve hava kuvvetleri birliklerinin savaş yeteneklerini ve çabalarını bir komuta altında birleştirmeleri. || *Karadan karaya füze*, kara hedeflerine yerden fırlatılan füze. || *Karadan karaya nükleer topçu*, nükleer top mermileriyle kara hedeflerine atış yapan topçu. || *Karadan karaya topçu*, klasik top mermileriyle kara hedeflerine atış yapan topçu.

—Coğ. *Kara iklimi* ya da *kıta iklimi*, karaların deniz etkilerinden uzak kesimlerinde görülen, günlük ve mevsimlik sıcaklık farklarının fazla, yağışların daha çok yaz mevsiminde düştüğü, mutlak ve bağıl nemin düşük, bulutluluğun genellikle az olduğu iklim tipi. (*Karasal* ya da *kıtasal iklim* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kara meltemi*, geceleri daha çok soğuyan karadan, daha ılık denize doğru esen periyodik rüzgâr. (*Kara yeli* de denir.)

—Denizc. *Karaya gitmek*, bir gemiden söz ederken, demir tarama, rotadan sapma ya da dümen kilitlenmesi sonucu sığ sulara sokularak karaya oturmak. || *Karaya vermek*, herhangi bir tehlike durumunda, gemiyi kurtarmak için sığ sulara sokularak karaya oturtmak.

—İkt. tar. *Kara resmi*, Osmanlı İmparatorluğu'nda yarı hükümlülerden alınan bir tür vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. *Kara fasiyesi*, akarsular, buzullar ve rüzgârların karalar üzerinde vadilerde, ovalarda, çukurlarda, göllerde ve bataklıklarda çökelttikleri birikintilerin tümü. (Bu fasiyesin başlıca türlerini akarsu, buzul, göl, lagün, rüzgâr çökelleri ile bazı kimyasal çökeller [traverten, gayzerit gibi] oluşturur.)

◆ ünl. Denizc. *Kara!*, karayı gören gözcünün bağırışı.

—ANSİKL. Coğ. Kara iklimi ile karşıtı olan okyanus iklimi arasındaki en büyük ayrılık, sıcaklık rejiminde kendini gösterir. Bu nedenle, bir iklimin ne ölçüde karasal olduğunu (karasallık derecesini) belirlemek için istasyonların mevsimlik sıcaklıklarına dayanan çeşitli formüller geliştirilmiştir. Bunlardan birine göre, en şiddetli karasal iklim örneği olarak Sibirya'da Verhoyansk alınır; buradaki yıllık sıcaklık farkı 100 sayılır ve sözkonusu istasyonun karasallık derecesi bunun yüzdesi olarak belirlenir. Örneğin Göztepe'nin (İstanbul) iklimi % 32, Edirne'nin iklimi % 50 oranında karasaldır.

—Deniz huk. *Karaya oturma.* Geminin batmak ya da zaptedilmek tehlikesinden korunması için bilerek karaya oturtulması halinde, karaya oturma ve yeniden yüzdürmeden doğan zararlar ve yüzdürme giderleri müşterek avarya* sayılır (Türk Tic. k. md. 1186).

—İkt. tar. Kara resmi, genellikle kötü duruma düşen yükümlülerden alınırdı. Bu vergi kapsamına üç tür vergi yükümlüsü girmekteydi: 1.besledikleri hayvanları ölen ya da hayvanlarının sayısı yirmi dördün altına düşen yörüklere "kara" denir ve bu durumdakilerden yılda ancak 12 akçe âdet*i ağnam alınırdı; 2. bir çift genişliğinde toprağı olan köylünün ölümü durumunda toprağı iki oğlu arasında bölünür, evli olanından bennak*, bekâr olanındansa kara resmi alınırdı; 3. bennak ödemekle yükümlü köylü, kuraklık, sel, çekirge baskını gibi doğal bir afet dolayısıyla ürün alamayacak duruma düşerse, kara resmi öderdi. Kara resmi, Tanzimat'tan sonra kaldırıldı.

KARA (Yekta), türk soprano (İstanbul 1951). Münih Müzik akademisi'nin opera -şan ve opera yönetmenliği bölümlerinde öğrenim gördü. Daha sonra İstanbul Belediye konservatuvarı'nın tiyatro bölümünü de bitirdi. 1978-1980 arasında Ankara Devlet opera ve balesi'nde solocu ve dramaturg olarak çalıştı. Burada *Figaro'nun düğünü*'nde Cherubino (1979) ve *Don Giovanni*'deki Donna Elvira (1980) yorumuyla dikkati çekti. Sonra İstanbul Devlet opera ve balesi'ne geçti. Bu toplulukla *Hofmann'ın masalları* (1983) ve *Carmen* (1986) gibi operalarda sahneye çıktı. 1980'den bu yana İstanbul Devlet konservatuvarında şan öğretmenliğinin yanı sıra, pek çok operayı sahneye koydu. Ayrıca İstanbul Devlet opera ve balesi müdürü ve genel sanat yönetmenidir.

KARA ABDAL, asıl adı **Süleyman, Kara Şemsi** de denir, türk şair (Konya 1829 - Hanya, Girit, 1886). Konya'da öğrenim gördü. On altı yaşında Şems-i Tebrizi mevlevi dergâhına bağlandı. Dergâhın türbedarı Seyit Emir Şah Kaygusuz Abdal tarafından yetiştirildi. Güzelhisar (Aydın) Horasani Ali Dede dergâhında şeyhlik yaptı (1870). Girit'te Hanya mevlevihanesini kurdu (1879). Şiirleri *Divançe-i Kara Şemsi* adlı yapıtta toplanıp basıldı (1888).

KARA AĞAÇKAKAN a. Avrupa ve Asya'da yaşayan ağaçkakanların en irisi. (Leş kargası iriliğindedir. Erkeği başlıklı, dişisi kırmızı enselidir. Avrasya'daki kayın ya da kozalaklı ormanlarında yaşar. Büyük ağaçlardaki kovuklarda yuva yapar; bazı böceklerin larvalarıyla beslenir. Bil. a. *Dryocopus martius;* ağaçkakangiller familyası; uzunluğu 45 cm.)

KARA AHMET Cihan Pehlivanı —denir, türk güreşçi (Bulgaristan 1870 - İstanbul 1902). Güreşe, doğduğu köyde başladı. Kara yağız ten rengi nedeniyle "Kara Ahmet" diye tanındı ve 19 yaşında başa güreşmeye başladı. Bursa'daki bir güreşini gören Abbas Halim Paşa tarafından beğenilerek getirildiği İstanbul'da Hergeleci İbrahim'den ders aldığı gibi jimnastik de öğrendi. Güreş üslubu grekoromene yakın olduğundan yağlı güreşte önemli başarılar elde edemedi. Gittiği Avrupa'da ise (1897), yaptığı bütün karşılaşmaları kazandı. Fransızlar'ın 1899'da düzenledikleri ilk dünya güreş şampiyonasına katıldı ve karşısına çıkan çeşitli ulusların şampiyonlarının hepsini tuşla yenerek ilk dünya güreş şampiyonu unvanını elde etti. Bu başarısından ötürü Türkiye'ye dönüşünde Abdülhamit II tarafından kabul edildiği gibi osmanlı nişanı ve imtiyaz madalyası ile ödüllendirildi. İdman dönüşü bir kahvehanede geçirdiği kalp krizi üzerine öldüğünde 32 yaşındaydı.


Yekta Kara

KARA AHMET PAŞA → AHMET PAŞA Kara.

KARA ANTİLOP a. Zool. Hindistan'da yaşayan antilop. (Yalnızca erkekleri boynuzludur. Uzunluğu 115 cm, yüksekliği 80 cm kadardır. Bil. a. *Antilope cervicapra;* boynuzlugiller familyası.) [Eşanl. SAFİ.]

KARA ARSLAN → KAVURT (Kara Arslan bin Davut Çağrı Bey).

KARA ARSLAN BİN DAVUT, artuklu beyi (öl. 1167). Babası Hısnıkeyfa (Hasankeyf) Artukluları'ndan Davut bin Sukman'ın ölümü üzerine tahta çıktı. Haçlılar'a karşı savaştı. Musul atabeyi Zengi' nin elindeki Şayzar kalesini kuşatan bizans imparatoru İoannes'in üzerine 50 bin kişilik kuvvet yolladı. Ancak bir süre sonra Zengi ile arası açıldı ve Behmerd' de yapılan savaşta ona yenildi (1141/1142). Ertesi yıl barış antlaşması yapıldı. Zengi' nin yerine geçen oğlu Nurettin'le iyi geçindi. Nurettin'in Sincar kenti (1150) ve Haram kalesine (1164) düzenlediği seferlere kuvvet gönderdi. Bunlardan başka Şatan kalesini aldığı, Danişmentliler'in elindeki Amid'i (Diyarbakır) kuşattığı, Dicle üzerinde bulunan ve kalıntıları günümüze kadar gelen bir köprü yaptırttığı bilinir. Öldüğünde Hasankeyf ve Diyarbakır'ın büyük bir kısmını denetimi altında tutuyordu.

KARA BALGASUN ya da **ORDU BALIK.** Tar. coğ. Orta Asya'da Orhon ırmağının yukarı çığırında uygur başkenti. Verimli topraklar üzerinde, korunaklı bir

yerleşme olan kentte, mani dininin Uygurlar'ca kabulünden sonra, bir mani tapınağı yapıldı. Kara Balgasun yazıtı'nda (832) üç dilde (uygurca, çince, sogdca), Uygurlar'ın mani dinine girişi ve bu dinin 762'de devlet dini haline gelişi anlatılır. Kent 840'ta Kırgızlar'ın eline geçti.

KARA BAŞLI İSKETE a. Yeşil-sarı renkli, siyah lekeli tüylü küçük ötücükuş. (Bazı tanelerle, karaağaç ve otsu bitkilerle beslenir. Kuzey Avrupa'da yaşayan bireyler kışlamak için Güney Avrupa'ya göç eder. Bil. a. *Carduelis spinus;* ispinozgiller familyası; boyu 12 cm.)

KARA BAŞLI ÖTLEĞEN a. Zool. Güney Avrupa, Kuzey Afrika, Güney-batı Asya'da yaşayan ötücükuş. (Erkeğinin sırtı gri-siyah, karnı beyaz, dişinin sırtı gri -kahverengi, başı gridir. Bazıları yerli, bazıları göçmendir. Fundalıkları, meyve bahçelerini, ormanları sever. Böcekler ve larvalarla beslenir. Bil. a. *Sylvia melanocephale;* ötleğengiller familyası; uzunluğu 13-15 cm.)

KARA BAŞLI YALIBÜLBÜLÜ a. Zool. Asor adalarıyla Güney Sibirya arasında yaşayan ötücükuş. (Erkeğinin başı siyah, boynu külrengi-gridir; dişisinin başı kırmızı-kahverengi olur. Göçmendir. Karışık ormanları, fundalıkları sever. Böcekler ve meyvelerle beslenir. Bil. a. *Sylvia atricapilla;* ötleğengiller familyası; uzunluğu 14,5 cm.)

■ **KARA BENEKLİ TEYU** a. Antiller'de ve Ekvator Güney Amerikası'nda yaşayan iri kertenkele. (Etçildir, kümes hayvanlarını avlamayı sever. Benekli kertenkeleye benzer. Bil. a. *Tupinambis nigropunctatus;* teyugiller familyası; boyu 1 m.)



kara benekli teyu
(Tupinambis nigropunctatus)

Kara Bibik, Nabizade Nazım'ın uzun hikâyesi (1890-1891). Gerçekçilik akımının türk edebiyatındaki ilk ustalıklı ürünü sayılır. Antalya'nın Kaş ilçesine bağlı Beymelik köyünden Kara Bibik'in günlük yaşamını basit çizgileriyle yansıtır. Onun tarlasını paralı komşusuna kaptırmamak, bir çift öküz edinebilmek, geçkin ve çirkin kızını evlendirebilmek yolunda çektikleri yalın bir anlatımla dile getirilir. Yapıt, kahramanın tedavi için gittiği rum doktorun hafifmeşrep karısıyla sonuç vermeyen ilişkisine tanıklık ederek sona erer. Sıradan bir köy insanını kuşatan yaşama güçlüklerini olağanüstü olaylara, rastlantılara, söz oyunlarına başvurmadan, şive taklidine de yer vererek anlatması bakımından dikkati çeker. (→ Kayn.)

KARA boğazı, Rusya kıyılarında boğaz, Novaya Zemlya ile Vaygaç adası arasında; Barents denizi'yle Kara denizi'ni birleştirir.

KARA ÇAYLAK → SİYAH ÇAYLAK.

Kara çocuk *(Black Boy),* Richard Wright'in özyaşamöyküsel romanı (1945). Bu romanda umutsuzluk ve isyan, yazarın, çocukluğunu etkileyen açlık ve yoksulluktan çok, beyazların düşmanlığı ve siyahların toplum kurallarına bağlılığı yüzünden duygulanma hakkının elinden alındığını fark etmesinden doğar.

KARA ÇUVALAN, İran sınırında, Irak valiliğine bağlı sancak merkezi (XVII. yy.). Bir süre Fakih Ahmet Bey ve oğulları tarafından yönetildi. XVII. yy. ortalarında Babanoğlu ailesinden mutasarrıf İbrahim Paşa, Süleymaniye'yi sancak merkezi yaparak burasını bir kaza konumuna getirdi.

KARA DAVUT İzmitli, türk din bilgini (İzmit ? - Bursa 1541). Müeyyetzade ve Mevlana Lütfi gibi dönemin ünlü bilginlerinden ders aldı. Tasavvuf ve din konularında ve çoğu kendisinden önceki bilginlerin yapıtlarının yorumu niteliğindeki başlıca yapıtları: *Telhis-i takrir-i kavanin, Şerh-i delail-i hayrat, Haşiye eş-şerh iş-şemsiye, Şerh-i kaside-i nuniye.*

KARA DAVUT PAŞA → DAVUT PAŞA Kara.

KARA denizi, rusçası **Karskoye more,** Kuzey Buz denizi'nde sığ deniz, Novaya Zemlya, Franz Josef, Severnaya Zemlya takımadalarıyla Sibirya kıyıları arasında; 883 000 km². Büyük bölümü buzul kökenli olan tekdüze ve dalgalı topografyasıyla ortalama derinliği az (118 m) bir denizdir; yer yer üç tektonik ve buzul çukuruyla yarılmıştır: Voronina (400 m), Sviyataya Anna (600 m) ve Novaya Zemlya (430 m). Tüm güney yarısı, denizaltı ırmak deltalarıyla kaplıdır. Suların dolaşımı saat ibresine ters yöndedir; kuzeyden gelen ‰ 28-31 oranında tuzlu sular, Taymir kıyısı boyunda (Yamal akıntısı) büyük oranda tuzunu yitirerek (yerine ve mevsimine göre ‰ 25-5) yüzeye çıkar. Dolaşım, kıyıların yakınında, özellikle Obi ve Yenisey ırmaklarının çok geniş haliçleri önünde daha karmaşık bir özellik kazanır. Kışın deniz, bütünüyle mevsimlik ince bir bankizle kaplanır. Amderma ve Dickson, yazın, kuzey deniz yolu üzerindeki uğrak iskeleleridir.

KARA DEVLET ŞAH, Karadevletşahoğulları hanedanının kurucusu (XV. yy.). Samsun, Niksar, Tokat ve Sıvas çevresini egemenliği altına aldı. Mehmet I (Çelebi) ile yaptığı savaşta yenildi. Bu yenilgiden bir süre sonra hanedanın etkinliği kayboldu.

KARA FAZLİ, asıl adı **Mehmet,** türk şair (İstanbul ? - Kütahya 1564). Bir saracın oğludur. Halveti şeyhi Zarifi Efendi'ye bağlandı. Üsküplü şair Riyazi'den farsça dersleri aldı. 1530'da, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmet'in sünnet düğününde sunduğu kaside ile padişahın ilgisini çekti. Manisa'ya vali olarak gönderilen Şehzade Mehmet'in divan kâtipliğine atandı. Şehzade Mehmet'in ölümünden sonra Şehzade Mustafa'nın hizmetine girdi, onun öldürülmesine kadar bu görevde kaldı. Şehzade Selim'in yanında divan kâtipliği (1552), ardından kısa bir süre reisülküttaplık (1562) yaptı. XVI. yy. tezkirelerinde övgüyle söz edilen bir şairdir. Daha çok mesnevi şairi olarak tanındı. 5 bin beyitlik bir mesnevi olan *Hüma ve Hümayun,* Nizami'ye nazire olarak yazdığı *Lehçet ül-esrar,* Sadi'nin *Gülistan*'ından esinlenerek yazdığı nazım ve düzyazı karışımı *Nahlistan* ve ünlü mesnevisi *Gül ü bülbül* (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. F 24) başlıca yapıtlarıdır. *Gül ü bülbül*'de divan edebiyatının klasik gül ve bülbül hikâyesini tasavvuf açısından işler. 1552'de şehzade Mustafa'ya sunulan bu yapıt, J. V. Hammer tarafından almancaya (Das ist Rose und Nachtigall) çevrildi ve türkçesiyle birlikte yayımlandı (1834).

KARA HALİL EFENDİ, türk din bilgini (Boyabat ? - İstanbul 1711). Şeyhülislam Abdullah* Vassaf Efendi'nin hocası ve kayınpederi. Çoğu çeşitli tefsirlere haşiyeler olan başlıca yapıtları: *Haşiye-yi Fenari, Haşiye-yi Hidaye, Tefsir-i sure-i mülk.*

KARA HALİL EFENDİ → HALİL EFENDİ Kara.

KARA HALİLE → HALİLE.

Kara harp akademisi, kurmay subay yetiştiren askeri okul. Öğrenim süresi iki yıl olan akademiye üsteğmen ve yüzbaşı rütbesindeki isteklilerden açılan sınavı kazananlar alınırlar. Strateji, taktik ve yönetim konularında eğitim gören subaylar, öğretim süresi sonunda kurmay subay olarak atanırlar. Jandarma kurmay subayları da bu akademiden yetişir. Akademinin kuruluşu, Harbiye mektebi'nin beşinci sınıfı olan Erkânıharbiye sınıfı'nın açılışına değin (1848) uzanır. Abdülmecit'in buyruğuyla açılan ilk harp akademisi Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşları sırasında öğrenime ara verdi. 1923'te İstanbul'da yeniden öğrenime başlayan akademi, etkinliğini İkinci Dünya savaşı süresince Ankara'da sürdürdü. 1946'da yeniden İstanbul'da, Yıldız sarayı'na yerleşen akademi, 1975'te Yenilevent'te yapılan modern binalarına taşındı.

Kara harp okulu, Türk silahlı kuvvetleri'ne kara subayı yetiştirmek amacıyla kurulan askeri yüksekokul. Ankara'da bulunan okulun eğitim, öğretim süresi dört yıldır. Askeri liseleri bitiren askeri öğrencilerle, gereksinim duyulduğu oranda sivil liselerin fen ve matematik kolunu bitirmiş öğrenciler arasından sınavla bu okula alınanlar 4-6 hafta süren uyum eğitiminden sonra birinci sınıfa başlarlar. Okuldaki dersler, askeri bilim dersleri, fen bilim dersleri, teknik bilim dersleri, sosyal bilim dersleri olmak üzere dört ana bilim dalına ayrılır. Birinci sınıfta tüm öğrenciler aynı bilim derslerini okurlar. İkinci sınıftaysa ilk sınıftaki başarılarına, kuvvet kontenjanına ve öğrencinin isteğine göre bilimsel dallara ve askeri meslek sınıflarına ayrılırlar. Dört yıllık öğretimin sonunda Kara kuvvetleri'nin gereksinimi olan muharip subaylar (piyade, topçu, tankçı, istihkâm, muhabere, kara havacılığı ve jandarma), yardımcı subaylar (ordudonatım, ulaştırma, personel, levazım, harita) ile Deniz kuvvetleri'nin gereksinimi olan deniz piyade ve deniz istihkâm subayları, teğmen rütbesiyle görev yerlerine atanırlar. Kara harp okulu'nun kuruluşu, Mahmut II dönemine değin uzanır. Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından (1826) sonra yeni bir ordu kurulması çalışmalarına koşut olarak Selimiye kışlası'nda "Sübyan bölükleri" adıyla bir askeri okul açıldı (1834). Bu okul ertesi yıl Maçka kışlası'na taşındı ve adı Harbiye mektebi olarak değiştirildi. Dokuz sınıftan oluşan okulun ilk sekiz sınıfında ilkokul düzeyinde öğretim yapılmaktaydı. Bu bölümde başarılı olanlar dokuzuncu sınıfa alınıyor, subay olarak okulu bitiriyorlardı. 1844'te, Batı'daki benzerlerine göre yeniden düzenlenen okul, iki bölüme ayrıldı. "Mektebi ulumu harbiye" adı verilen ilk bölümü Pangaltı'daki Tophanei amire hastanesi'ne taşındı; Mektebi fünunu idadiye adı verilen ikinci bölümüyse Maçka'daki binasında kaldı: 1847'de ise iki bölüm de Pangaltı'daki asıl binalarına taşındılar. 1848'de öğrenim süresi beş yıla çıkartıldı, Abdülmecit'in huzurunda yapılan sınavla 3. sınıfı bitiren en başarılı beş öğrenci doğrudan 5. sınıfa (Erkânıharbiye sınıfı) alındı. 1854'te Taşkışla'ya taşınan okul, 1863'te iki katlı olarak yeniden yapılan Pangaltı'daki binasına taşındı. O yıllarda askeri idadileri bitirenlerle kıtalarında başarılı olan erbaşlar okulun öğrenci kaynağını oluşturuyordu. Okul, Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşları yıllarında zaman zaman öğrenime ara vermek ve yer değiştirmek zorunda kaldı. İstanbul'la bağlarını koparan TBMM hükümeti, ordunun subay gereksinimini 1920'de Ankara'da açtığı Zabit namzetleri talimgâhı ile karşılamaya çalıştı, 1923'te, adı "Harp okulu" olarak değiştirilen talimgâh, 27 eylül 1923'te İstanbul'daki binasına taşındı. 1936'ya değin etkinliğini burada sürdüren okul 7 eylül 1936'da Ankara'da yeni yapılan binasına yerleşti. 1945'te öğretim programında değişiklik yapıldı; okul yine iki yıl olmakla birlikte askeri derslere ek olarak teknik ve kültürel dersler kondu. 1948'de öğrenim süresi üç yıla çıkartıldı. Bir süre sonra yeniden iki yıla indirilen öğrenim süresi, 1971'de üç yıla, 1978' den başlayarak dört yıla çıkartıldı.

KARA İBİKLİ HOROZBİNA a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin en sığ kesimlerinde, en çok 50 m derinliğe kadar inen yerlerde yaşayan kemiklibalık. (Taşlı, kayalık kesimlerin yosunla örtülü oyuklarını ya da kaya altlarını sever. Hepçildir. Eti sert ve lezzetsizdir. Bil. a. *Blennius pholis;* horozbinagiller familyası; boyu 15 cm'ye kadar.)

KARA İBRAHİM PAŞA → İBRAHİM PAŞA Kara.

KARA İSMAİL AĞA, türk besteci (Hasköy, Edirne, 1674 ? - İstanbul 1724). Enderun'da Arif Efendi'den hem müzik

hem de hat öğrendi. Bir süre hassa müezzinliği yaptıktan sonra bir zeamet alarak Saray'dan ayrıldı. Güzel sesli usta bir hanende ve güçlü bir besteci olarak tanındı. Kaynaklarda, keman ve ney çaldığı da belirtilir. Günümüze ulaşabilen 15 yapıtından (1 beste, 4 ağırsemai, 5 yürüksemai, 3 peşrev ve 2 sazsemaisi) bazıları gerçek birer başyapıttır: *Gönüller uğrusu bir yar-i bîamanım var* (hüseyni yürüksemai), *Dem-i visal, o şuha itabı n'eylersin* (şehnaz yürüksemai), *Gâhi ki eder turrası dâmânını çîde* (uşşak yürüksemai).

KARA KANATLI BATAKLIKKIRLANGICI a. Güney-doğu Avrupa'dan Altaylar'ın doğusu arasında yaşayan bataklıkkırlangıcı. (Bataklıkların ve tuzlu göllerin kıyılarını, bozkırları sever. Böcekçildir. Bil. a. *Glareola melanoptera;* bataklıkkırlangıcıgiller familyası.)

KARA KARGA a. Kuşç. KARGA'nın eşanlamlısı.

Kara kartal nişanı, 1701'de Friedrich I tarafından ihdas edilen Prusya'nın en önemli liyakat nişanı. Tek bir şövalye sınıfı vardı. Şövalyeler hareli turuncu bir kurdeleye asılı, köşelerinde kanatları açık kara kartallar bulunan mavi mine işlemeli, altın bir haç taşırdı. Kara kartal şövalyesi olanlar, ayrıca birinci sınıf Kırmızı kartal şövalyesi sayılırlardı.

KARA KAVAK → KAVAK.

KARA KEMAL İaşeci, Nargileci, türk siyaset adamı, örgütçü (İstanbul 1868 - *ay. y.* 1926). Düzenli bir eğitim görmedi, kendi kendini yetiştirdi. Genç yaşında İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girdi, bu gizli cemiyetin İstanbul örgütlenmesinde görev aldı. Meşrutiyet'in ilanı üzerine (1908), yönetim merkezi Selanik olan Cemiyet'in İstanbul Müfettişliğine atandı. Yaptığı başarılı çalışmalar üzerine 1912 kongresi'nde İttihat ve Terakki merkezi umumi azalığına seçildi (1912-1918). Partiye dönüşen cemiyetin önde gelen üyelerinden biri olarak İstanbul esnafını örgütleme görevini üstlendi. Hamallar, fırıncılar, kayıkçılar, tahmil ve tahliye işçilerini örgütleyip partinin görüşleri doğrultusunda eğitmeye çalıştı. Partinin ticaret yaşamında azınlıkların etkinliğinin azaltılması yolundaki "milli iktisat" görüşünün savunucularından oldu. Milli burjuvazi yaratılması amacıyla esnaf kuruluşlarını birleştirerek anonim şirketler kurdurdu. Milli iktisat bankası ve Milli mensucat ve Kantariye şirketlerini oluşturdu. Birinci Dünya savaşı öncesinde kurulan Heyeti mahsusiyei ticariye'nin çalışmalarını yönetti, İstanbul iaşe müdürü, savaşın sonlarına doğru da Talat Paşa hükümetinde İaşe nazırı oldu (1917). Savaş içinde başkentin yiyecek ve yakacak sıkıntısı çekmemesi yolunda çalıştı. Ekonomiyi devletçi bir anlayışla yönetti. Mondros mütarekesi'nden sonra (1918) etkisi altında bulundurduğu esnaf örgütleri aracılığıyla bir başka ittihatçı olan Miralay Kara Vasıf'ın kurduğu ulusal direniş örgütü Karakol* cemiyeti'nin amaçlarına yardımcı olmaya çalıştı. Bu etkinliklerinden ötürü İstanbul'u işgal eden İngilizler'ce tutuklanıp ele geçen öteki İttihat ve Terakki önderleriyle birlikte Malta adasına sürüldü. Buradan kaçarak Avrupa'ya gitti. Büyük zafer'den sonra (1922) İstanbul'a döndü ve bir süre politikadan uzak bir yaşam sürdürdü. Cumhuriyet'in ilanından sonra, İttihat ve Terakki fırkası'nı yeniden canlandırma çalışmalarına katıldı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı İzmir'de düzenlenen suikast girişiminin planlayıcılarından olduğu savıyla İstiklal mahkemesi'nce tutuklanmasına karar verildi. Bir süre saklandı, saklandığı evin sarılması üzerine intihar etti (1926). Kemal Tahir'in romanı *Kurt kanunu*'nda (1969) başlıca tiplerden biri olarak adı edebiyatımıza da girmiştir. (→ Kayn.)

Kara kıştane, D. Anadolu'da yaygın, figürleri kışın insanların doğa karşısındaki çaresizliğini canlandıran bir halk oyunu.

KARA KOŞNİL a. Böcbil. ZEYTİN KABUKLUBİTİ'nin eşanlamlısı.

KARA KUSMUK a. İçinde bol kan bulunan kusmuk.

Kara kuvvetleri komutanlığı, ülkenin karadan savunmasını sağlamak için Genelkurmay başkanlığı emrinde kurulan, Kara kuvvetleri'ni barış döneminden başlayarak savaşa hazırlayan komutanlık (kuruluşu 1949). Kara kuvvetleri komutanının emir ve komutası altındaki Kara kuvvetleri komutanlığı'nın başlıca görevleri şunlardır: Kara kuvvetleri'yle ilgili sorunlar hakkında Genelkurmay başkanlığı'na bilgi vermek, barışta ve seferde Kara kuvvetleri'ni sevk ve idare etmek, öteki kuvvet komutanlıklarıyla eşgüdümü sağlamak, Kara kuvvetleri'nin bütçesiyle ilgili genel ilkeleri saptamak, tüm kuvvetlerini eğiterek savaşa hazırlanmasını sağlamak, her türlü harekâtı sevk ve idare edebilecek kara birliklerini kurmak, donatmak, eğitimini sağlamak. Ankara'da bulunan Kara kuvvetleri komutanlığı'na şu birlik ve kurumlar bağlıdır: karargâh, ordular (1. Ordu, 2. Ordu, 3. Ordu, Ege ordusu), Yurtiçi bölge komutanlıkları.

Kara kuvvetleri'ni güçlendirme vakfı *(Türk),* Kara kuvvetleri'nin çeşitli gereksinimlerini karşılamak için, özel kaynaklardan da yararlanmak amacıyla 26 ağustos 1974'te kurulan vakıf. 17.6.1987 tarih ve 3388 sayılı yasayla, Türk deniz kuvvetlerini güçlendirme vakfı ve Türk hava kuvvetlerini güçlendirme vakfı ile birleşerek, Türk silahlı kuvvetlerini güçlendirme vakfı'nı oluşturmuştur.

KARA LAHANA a. Koyu yeşil yapraklı bir lahana türü. (→ LAHANA.)

KARA LEYLEK → SİYAH LEYLEK.

KARA MARTI a. Zool. Avrupa ve Asya'nın kuzey kesimlerinde yaşayan martı. (Sırtı ve kanatları siyah, gagası açık sarı, başı, boynu ve karnı beyazdır. Gezici ve göçmen kuştur. Bazıları Akdeniz kıyılarımızda kışlar. Balık, solucan ve larvalarla beslenir. Bil. a. *Larus fuscus;* martıgiller familyası.) [Eşanl. SİYAH MARTI.]

KARA MAYMUN a. Sulavesi adalarında yaşayan, makaklara benzeyen, ama yalnızca meyvelerle beslenen, iri, siyah maymun. (Bil. a. *Cynopithecus niger;* uzunkuyruklumaymungiller familyası.)

KARA MEHMET (öl. 1389), karakoyunlu hükümdarı (1380-1389). Karakoyunlu beyi Bayram Hoca'nın oğlu. Babasının ölümü üzerine (1380) başına geçtiği beyliği güçlendirdi. Erzincan emiri Mutahharten'in yardımına koşarak kenti kuşatan Akkoyunlular'ı yenip Sıvas'a kadar kovaladı (1385). Timur'un, oğlu Miranşah komutasında üzerine gönderdiği kuvvetleri Erzurum yakınlarında bozguna uğrattı (1387). Bağlı bulunduğu Celayirliler'in elinden Tebriz'i alıp burasını başkenti yaparak beyliği bağımsız bir devlet durumuna getirdi (1388). Kendisine karşı ayaklanan yeğeni Kara Hasan Bey'le yaptığı savaş sırasında yaralanarak öldü.

KARA MEHMET ÇELEBİ, Kara Memi de denir, türk tezhipçi, ciltçi (XVI. yy.). Süleyman I (Kanunı) döneminde saray nakkaşhanesinde yetişti. Serbölük ve sernakkaşlık görevlerinde bulundu. Onun döneminde sayfa düzenlemesinde tezhibin yeri artmış, desenler incelmiş, altın daha bol kullanılmıştır. Ayrıca doğal çiçek motiflerine de yer verilmiştir.

KARA MENDERES, Küçük Menderes ya da **Eski Menderes** de denir; antik **Skamandros,** 124 km. Biga yarımadasında Kazdağı'nın K. yamaçlarından doğar. Önce B.'ya yönelerek Bayramiç ve Ezine ovalarından geçtikten sonra, dağlık bir alanı gömük menderesler çizen epijenik bir boğaz ile aşar; alüvyonları ile doldurduğu Truva ovasının K.'inde, Kumkale D.'sunda Çanakkale boğazına dökülür. Yağmur ve kar suları ile beslenir; kışın kabarır (ocak ort. akım 51,8 m³/sn); yazın suları çok azalır (ağustos ort. akım 0,7 m³/sn).



Kara Mehmet Çelebi'nin bahar dalı motifli tezhibinden ayrıntı
İstanbul Üniversitesi kütüphanesi

KARA MUSTAFA EFENDİ, türk bilgin (Alâiye [Alanya] ? - Mekke 1886). Üsküdar müderrisi Ankaralı Kara Hüseyin Efendi'den ders gördü. Arap şairi İbnülferid' in tasavvuf içerikli *Kaside-i taiye*'si ile yine aynı yazarın mim kafiyeli *Kaside-i hamriye*'sini de *Lemeat ül-berkiye fi şerhi kasidet il-mimiye* (basımı 1892) adıyla şerhetti.

KARA MUSTAFA PAŞA → MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA.

KARA NEHİR, çincesi **Hei Clang,** vietnamcası **Sông Da,** Çin'de ve Vietnam'da akarsu, Sông Koi'nin kolu (sağ kıyıdan); yaklş. 800 km. Yunnan dağlarında, Sông Koi'nin kaynakları yakınında doğar, Tonkin'e ulaşır. Lai Châu'ya geçer ve Cho Bo'da ulaşıma elverişli hale gelir.

Kara Panterler → BLACK PANTHERS.

KARA PRENS → EDWARD.

KARA SİNAN, türk bilgin (öl. 1448). Fıkıh, dilbilgisi, gökbilim konularında yapıtlar ve şerhler yazdı.

KARA SUTAVUĞU a. Beyaz gagalı ve alınlı, hem karada yürümesine, hem suda yüzmesine olanak veren loplu parmaklarla donanan ayaklı su kuşu. (Başka bir adı da *akalınlı*'dır; bil. a. *Fulica atra;* sutavuğugiller familyası.)
—ANSİKL. Kara sutavuğu büyük göçler yapabilir: sözgelimi Finlandiya'dan Afrika'ya kadar. Bazıları yerli kuştur. Bütün Avrasya'ya ve Avustralya'ya yayılır. Kökler ya da tanelerle, böcekler ya da balıklarla, başka kuşların yumurtaları ya da yavrularıyla beslenir. Yüzen ya da bir bölümü su altında bulunan yuvalar yapar; her yıl 2-3 defa, yaklaşık on kadar yumurta üzerinde kuluçkaya yatar. *Fulica* cinsi, çoğu Güney Amerika'da yaşayan 10 tür içerir.



kara sutavuğunun loplu parmaklı ayağından bir ayrıntı

KARA TANAS, bulgar çeteci (XIX. yy.). Katunişte köyünde bir küçük çiftçinin oğlu olarak doğdu. Vergi borcu yüzünden çiftliğin ellerinden alınmasını haksızlık sayarak dağa çıktı. Çevresine topladığı ko-



kara sutavuğu *(Fulica atra)* ve yavruları

mitacılarla Istranca dağlarında, Yanbolu yöresinde türk köylerini basıp yağmalamak ve zenginleri dağa kaldırıp karşılığında can bedeli koparmak gibi yöntemlerle çetecilik yapmaya başladı. Kısa sürede Rumeli'deki osmanlı yönetiminin korkulu rüyası oldu. Mahmut II yakalanması için ferman çıkardı ve başına ödül koydu. 1828-1829 Türk-Rus savaşı'ndan sonra osmanlı topraklarında barınamayacağını anlayarak çetesiyle birlikte Rusya'ya sığındı. Çeteciliği orada da sürdürünce Ruslar tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü. Başından geçenler, bulgar halk edebiyatına konu oldu, efsaneleştirildi.

KARA TARLAKUŞU a. Siyah tüylü, göçmen ve gezici tarlakuşu. (Güney-doğu Rusya ile Güney-batı Sibirya arasında kuluçkaya yatar. Bozkırları sever. Böcekler ve bitki tohumlarıyla beslenir. Bil. a. *Melanocorypha yeltoniensis;* tarlakuşugiller familyası.)

KARA TİMURTAŞ PAŞA → TİMURTAŞ PAŞA Kara.

Kara tren, Trakya ve çevresinde kadın erkek birlikte oynanan karşılama türü bir halk oyunu. Oyunda askere giden gençlerin yolcu edilmeleri canlandırılır.

KARA ÜVEYS → ÜVEYS PAŞA Kara.

KARA VASIF, türk asker ve siyaset adamı (Yemen 1872 - İstanbul 1931). Harp okulu'nu bitirdi, Harp akademisi'nden mümtaz yüzbaşı olarak kıtaya çıktı (1903), kurmaylığı sonradan onandı. Çeşitli birliklerde kurmay hizmetlerinde bulundu. İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girdi (1907). 31 Mart ayaklanması'nı bastırmak için İstanbul'a gelen Hareket ordusu'nun kurmay heyetinde yer aldı. Miralay rütbesindeyken (albay) askerlikten ayrıldı, İttihat ve Terakki'nin çalışmalarında sivil olarak görev aldı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra kurulan ilk direniş örgütü, Karakol cemiyeti'nin başkanı oldu (1919). Aynı yıl Afyonkarahisar temsilcisi olarak Sıvas kongresi'ne katıldı ve amerikan mandasını savunan grupta yer aldı. Kongre sonunda 16 kişilik Heyeti temsiliye'ye üye olarak seçildi. Daha sonra İstanbul'da toplanan Meclisi mebusan'a Sıvas mebusu olarak katıldı (ocak 1920). İngilizler'in İstanbul'u resmen işgalinden (16 mart 1920) sonra bazı mebuslarla birlikte Malta'ya sürgüne yollandı. Sürgünden dönüşünde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) katıldı (1921). Mustafa Kemal'e muhalif grupta yer aldı. Terakkiperver cumhuriyet fırkası'nın İstanbul il başkanı oldu (1924). Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen İzmir suikastı'nda yer aldığı gerekçesiye İstiklal mahkemesi'nde yargılandı, aklandı (1926). Siyasetten çekildi, bir tren kazasında yaşamını yitirdi. (→ Kayn.)

Kara yolculuk, André Citroen tarafından düzenlenen ve Afrika'yı bir baştan bir başa kateden ilk yolculuğa verilen ad. Daha sonra G. M. Haardt ve L. Audouin-Dubreuil tarafından yönetilen Sarı yolculuk gibi, Kara yolculuk, Beşar'dan yola çıkan (28 ekim 1924) tırtıllı sekiz araçtan oluşuyordu; kafile 18 kasımda Burem'de Nijer ırmağına vardı. Daha sonra, Niamey, Zinder, Çad gölü bölgesini geçti ve Ubangi-Şari'ye vardı. 19 ocak 1925'te Bangi'den hareket eden kafile, Belçika Kongosu'nun kuzeyinden geçerek Uganda'ya geldi, burada Hint okyanusu'na ulaşmak için gruplara ayrıldı. Kafile, Madagaskar'da yeniden bir araya geldi. Bu yolculuğun amacı, azgelişmiş çok geniş bölgelerde otomobilin ne kadar kolaylıkla kullanılabileceğini kanıtlamaktı.

KARA YUSUF BEY (öl. 1420), karakoyunlu hükümdarı (1389-1420). Karakoyunlu devletinin kurucusu Kara Mehmet'in küçük oğlu. Hükümdarlığı, ağabeyi Mısır Hoca'dan devraldı (1389) ve babasının yerine göz diken amcaoğlu Kara Hasan'ı ortadan kaldırmayı başardı. Karakoyunlular üzerine yürüyen Timur'a karşı müttefiki celayirli hükümdarı Ahmet'le birlikte direndiyse de yenildi; Bağdat'a kaçtı ve o bölgeye kolaylıkla egemen oldu (1400). Timur'un Sıvas'ı almak için yeni bir sefere çıktığını öğrenince, memluk hükümdarına sığınmak istedi. Celayirli Ahmet'le birlikte Mısır'a giderken yollarını kesen Halep valisi Demirtaş'la savaşmak ve onu öldürmek zorunda kaldı. Bu durumda memluk sultanına sığınma olanağı kalmadığından osmanlı padişahına yanaştı. Yıldırım Bayezit'in, kendisini Timur'a teslim etmeyişinin de bir neden olduğu Ankara savaşı'ndan (1402) sonra, ülkesine döndü. Ancak, Timur'un üzerine yolladığı kuvvetlere yeniden yenilerek kaçtığı Suriye'de, memluk hükümdarının buyruğuyla Şam valisi tarafından tutuklanıp hapse atıldı (1403). Memluk sultanına karşı ayaklanan aynı Şam valisince serbest bırakıldı (1404). Bir yılını geçirdiği Musul'dan Timur öldükten sonra ülkesine dönerek tahtını yeniden ele geçirdi (1406). Üzerine yürüyen yeni timurlu hükümdarı Şahruh'un oğlu Ebubekir'i iki kez yenilgiye uğrattı (1406 ve 1408). Timurlular'ın müttefiki olan Akkoyunlu Karayülük Osman'ın kuvvetlerini de bozarak Erzincan'ı aldı (1410). Erzincan seferi sırasında eski kader arkadaşı celayirli hükümdarı Ahmet'in Tebriz'e girdiğini duyunca, seferi yarıda bırakıp Celayirliler'in üzerine yürüdü ve Eset'te yapılan savaşta Ahmet'i yenerek tutsak etti (1410). Kendisine bağlı kalacağına söz verdikten sonra salıverdiği Ahmet öldürülünce, Irak-ı arap'ı topraklarına kattı, ardından da Gürcüler'i yenilgiye uğratarak tüm Irak-ı acem'i ele geçirdi (1411). Karakoyunlular'ın baş düşmanı Akkoyunlular'a karşı büyük bir zafer kazandı (1418). Bu başarılarını çekemediği için üzerine yürüyen Timuroğlu Şahruh'a karşı, hasta yatağından kalkarak sefere çıkmak zorunda kaldı. Ancak, timurlu kuvvetleriyle karşılaşma olanağı bulamadan ölürken (1420), ülkesini tam bir kargaşa ortamında ve yeni bir timurlu istilası karşısında bıraktı.

KARAADİLLİ, Afyonkarahisar'ın Şuhut ilçesi merkez bucağına bağlı belde, 4 509 nüf. (1990). Belediye.

KARAAĞA, Konya'nın Doğanhisar ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 793 nüf. (1990). Belediye.

KARAAĞAÇ a. Ilıman bölgelerde yetişen ve yol ya da tarla kenarlarında çit ya da park ve bahçelerde süs ağacı olarak yetiştirilen ve odunu marangozlukta kullanılan büyük orman ağacı. (Bil. a. *ulmus;* karaağaçgiller familyası.)

—ANSİKL. Karaağaç ışık seven ağaçlardandır; iyi yağış alan bölgelerde, derin topraklarda dağınık olarak yetişir. Yaprakları sade, almaşık dizili, pütürlücedir, ilk bakışta kolayca tanınır. Çiçekleri erdişi, meyvesi kanatlı aken biçimindedir. Karaağacın Kuzey yarıkürenin ılıman bölgelerinde yetişen yirmiye yakın türü vardır. Türkiye'de yetişen başlıca türleri dağ karaağacı, hercai karaağaç ve ova karaağacıdır.

—Eczc. Şerit halinde kesilip rulo yapılan karaağaç kabuğu, halk hekimliğinde peklik verici, yara iyileştirici, kan temizleyici ve kuvvetlendirici olarak kullanılır.

KARAAĞAÇ, Edirne'nin demiryolu istasyonu; kentin 3 km kadar G.-B.'sında Meriç nehrinin B. yakasında, B.'da yunan toprakları ile çevrili ve aynı adla anılan, Türkiye'ye ait küçük (yaklaşık 25,6 km²) arazi parçasında ve Edirne'ye Tunca ve Meriç köprülerini aşan karayolu ile bağlı. Sınırda Pazarkule gümrük kapısı.

KARAAĞAÇ limanı, Porto Lago da denir; rumca **Vistonias limanı,** B. Trakya kıyısında Gümülcine'nin 25 km G.-B.'sında körfez.

KARAAĞAÇGİLLER a. Kış gelince yapraklarını döken, yaprak çıkarmadan önce çiçek açan, çiçeklerinde taçyaprak bulunmayan ağaçlar familyası. (Başlıca cinsler: karaağaç [*ulmus*], çitlembik [*celtis*], zelkova. Bil. a. *ulmaceae;* ısırganlar takımı.)

KARAAĞAÇLI, Manisa'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 915 nüf. (1990). Belediye.

KARAAĞAÇLI, esk. **Alvarinç,** Muş'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 028 nüf. (1990). Belediye.

KARAAĞAÇLIK a. Tarım. Karaağaç dikili alan.

KARAAĞAÇTEPE. Arkeol. Gelibolu yarımadasının ucunda, Eceabat ilçesinde, Seddülbahir yakınlarında buluntu yeri. Burada ele geçen iki kulplu maşrapalar, Truva II'nin (İ.Ö. 2500-2200) İlk Tunç çağ seramikleriyle büyük benzerlik gösterir.

KARAAĞIL, Muş'un Bulanık ilçesine bağlı bucak; 15 350 nüf. (1990); 21 köy. Merkezi *Karaağıl,* 1 674 nüf. (1990).

KARAALİ, Ankara'nın Bâlâ ilçesine bağlı bucak; 6 896 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Karaali,* 2 104 nüf. (1990).

KARAARDIÇ → ARDIÇ.

KARAASLAN (Habip) → HABİP KARAASLAN.

KARAASMA a. Bot. DÖVÜLMÜŞAVRATOTU'nun eşanlamlısı.

KARAATLI, Niğde'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 296 nüf. (1990). Belediye.

KARABABA dağı, İç Anadolu bölgesinde, Yukarı Kızılırmak vadisinin B.'sında uzanan Akdağlar kütlesinde doruk (2 327 m).

KARABABA geçidi, Sıvas'ın G.-D.'sunda, Divriği-Arapkir karayolunun, Göl dağının K. yamacında izlediği geçit (1 740 m).

KARABACAK a. Bitki patol. Bitkilerin kök boğazında ya da köklerinde görülen siyahlaşma ve dokuların ölümüyle belirgin mantar hastalığı. (Bu hastalığa en duyarlı bitkiler, şekerpancarı [hastalık etmeni: *Phoma betae*], lahana [*Ph. lingam*], patates [*Erwinia phytophthora*], bezelye, domates ve biberdir. Tohumların dezenfekte edilmesi hastalıkla savaşmanın en etkili yoludur.)

KARABACAK a. Bot. BALDIRIKARA'nın eşanlamlısı.

KARABACAK (Reşit), türk güreşçi (Erzurum 1954). Bir süre Tofaş spor kulübü'nde güreştikten sonra Vefa Simtel kulübü'ne girdi ve antrenör Muharrem Atik'in öğrencisi oldu. 170 kez milli mayoyu giydi. 1983 Avrupa Serbest güreş şampiyonası'nda 82 kg'da rus, bulgar ve alman rakiplerini yenerek uzun yıllar sonra bu nitelikteki bir şampiyonada altın madalya kazanan türk güreşçisi oldu. Spor yaşamını antrenör olarak sürdürüyor.

Karabağ, Kars ve Artvin yörelerinde kadın erkek birlikte oynanan bir halk oyunu.

KARABAĞ (Yukarı), Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı bölge, Ermenistan kütlesinin kuzey-doğu yamacında; 4 400 km²; 188 000 nüf. (1989) [nüfusun % 80'i ermenidir]. Merkezi *Hankendi* (erm. *Stepanakert**). Hayvancılık ve ormancılık işletmelerinin yanı sıra, pek gelişmemiş sanayi (deri işleme, mobilyacılık, doğal ve yapay iplik kullanan tekstil sanayileri, besin sanayileri) etkinliklerine de rastlanır. (→ Harita için bkz. KAFKASYA).

—Tar. Araplar döneminde Arrân olarak anılan bölge, müslüman Türkler'in yerleşmesinden sonra Karabağ adını aldı. Alparslan, Gürcistan seferinden (1064) dönerken bölgeyi kışlak olarak kullandı. Melikşah buraya türkmen boylarını yerleştirdi (1076). Sultan Berkyaruk'un kardeşi Muhammet, kısa süre içinde Karabağ'ı ele geçirdi. İlhanlılar yazlık başkent olarak



ova karaağacı
(Ulmus campestris)


Reşit Karabacak

kullandıkları yörede zaman zaman da kışlarlardı. Aynı yıllarda Moğollar'la gelen şaman Türkler yöreye yerleştiler. Timur, Kıpçak seferinden (1396) dönüşte ordusunun bir bölümünü yerleştirdiği Karabağ'ı Derbent'ten Bağdat'a kadar olan bölge ile birlikte oğlu Miranşah'ın denetimine verdi. 1400-1401'de Anadolu'dan ve Suriye'den getirdiği elli bin türk ailesinin bir bölümünü yöreye yerleştirdi, bayındırlık çalışmalarında bulundu. Akkoyunlu hükümdarların kışlağı olan bölgede daha sonraki yıllarda birçok halk hareketi oldu. Safeviler'in ilk dönemlerinde yöredeki türk egemenliği giderek güçlendi. Şah Tahmasb I (1524-1576) Kaçarlar'dan Şahverdi Sultan'ı bölgeye yönetici olarak atadı. Çaldıran savaşı'ndan (1514) sonra Selim I (Yavuz) Karabağ'da kışlamak üzere Tebriz'den dönerken yeniçerilerin isyanı nedeniyle bu düşüncesinden vazgeçti. Bölge Murat III (1574-1594) döneminde osmanlı yönetimine girdi. Daha sonra Kafkasya'da işgale girişen Çar Petro I'in komutasındaki rus ordusuna karşı osmanlı ordusu da harekete geçti. Fransa'nın araya girmesiyle yapılan anlaşmada (1724) Şirvan'a bağımsızlık tanınırken, Azerbaycan'ın öteki bölgeleriyle birlikte Karabağ da, osmanlı yönetiminde kalacaktı, ancak Rusya ve İran'ın imzaladığı Gence antlaşması'nda bu bölge İran'a bırakıldı (1735). Nadir Şah, Karabağ'ı denetimi altında tutan ve İran'ın egemenliğini kabul etmeyen Cevanşir aşiretini Horasan'a sürdürdü. Bir süre sonra bölgeye dönen aşiret, Penah Ali Bey'in etrafında bağımsız bir hanlık kurdu. Günümüzde Şuşa denilen kale yapıldı ve Penahabad adı verildi. Nadir Şah'ın ölümünden sonra Azerbaycan'ı ele geçiren Feth Ali Han, Penah Ali Bey'in oğlu İbrahim Halil'i tutsak aldı. Babası tarafından kurtarılan İbrahim Halil ermeni ayaklanmasını bastırdı (1789), veziri Molla Penah Vakıf aracılığıyla İran, komşu türk devletleri ve Osmanlı devleti ile diplomatik ilişkiler kurdu, anlaşmalar yaptı. Bir süre Ağa Muhammet Han'ın ve İbrahim Halil'in yakını Mehmet Bey Cevanşir'in yönetiminde kalan yöreye tekrar İbrahim Halil egemen oldu. Gürcistan ve Gence'yi istila eden Ruslar'la anlaşma yaptı ve Şuşa'da bir rus garnizonunun bulunmasını kabul etti. Azerbaycan'da başlayan (1806) ayaklanmadan yararlanarak rus garnizonunu kentten çıkarmak istedi, başarısız kalarak öldürüldü. Yerine geçen oğlu Mehdi Kulu İran'a sığındı (1822). Bakü, Şirvan, Şeki ve Lenkoran'da 1826'da başlayan ayaklanmadan sonra Ruslar bölgeden çekilince yerlerini İranlılar aldı. 1828'de imzalanan Türkmençay antlaşması'ndan sonra Şuşa'yı almaya çalışan Karabağ beyleri başarılı olamadılar. Ruslar tarafından bir süre eski yönetim örgütlenmesi korunan Karabağ, daha sonra çeşitli yönetim birimlerine ayrıldı. 1868'de Gence'ye bağlanan yörede, 1905 devrimi'nde Ermeniler ve Azeriler arasında çatışmalar oldu. 1917 Sovyet devrimi'nden sonra Ermeniler Karabağ üzerinde hak sahibi olduklarını öne sürünce, 1918'de osmanlı ordusu müdahale etti. Mondros mütarekesi sonunda osmanlı ordusu geri çekilince Azerbaycan'ı işgal eden İngilizler, Karabağ'ı da oraya bağladılar (1919). Çeşitli olayların yaşandığı Karabağ, Türkiye ve Rusya arasında yapılan antlaşma gereği Azerbaycan'a bırakıldı (1921). Karabağ özerk bölgesi meclisi 20 şubat 1988'de yörenin Ermenistan'a bağlanmasını isteyen bir karar aldı. Yüksek sovyet prezidyumu isteği reddetti. Erivan'da gösteriler, pasif direniş; Stepanakert'te grevler başladı. Sumgait'teki (Azerbaycan) gösterilerde 32 kişi öldü (mart 1988). Çatışmalar durmayınca bölgenin yönetimi doğrudan Moskova'ya bağlandı. 2 eylül 1991'de Yukarı Karabağ meclisinin ermeni üyeleri bağımsızlık ilan ettiler. Azerbaycan parlamentosu da özerklik statüsünü kaldırarak bölgeyi doğrudan yönetimine aldı. 10 aralık'ta yapılan halk oylamasında ermeni ahali bölgenin bağımsızlığını onaylayarak Ermenistan'la birleşme iradesini belirtti. 1992'de anlaşmazlık uluslararası nitelik kazandı. Azerbaycan ve Ermenistan AGİK'e kabul edildiler. AGİK Karabağ'a bir komisyon gönderdi. Rusya şubat sonunda Karabağ'daki birliklerini geri çekti. Ermenistan Türkiye'nin barış planını reddederek bütün Karabağ'ı işgal etti ve 4 km genişliğindeki Laçin koridoruyla Ermenistan'a bağladı. Bunun üzerine Türkiye Ermenistan'a ekonomik ambargo uygulamaya başladı.

KARABAĞ, Konya'nın Cihanbeyli ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 148 nüf. (1990). Belediye.

KARABAĞÎ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze Perizat Çelebi'nin bir peşreviyle bir sazsemaisinden başka örneği ulaşamamıştır.)

KARABAĞLAR a. Tüt. Ege bölgesinde yetişen, bol yapraklı ve hastalıklara dayanıklı tütün çeşidi.

KARABAHÇE, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesi Karacadağ bucağına bağlı köy; 2 825 nüf. (1990).

KARABALDIR a. Bot. BALDIRIKARA'nın eşanlamlısı.

KARABALIK a. Zool. **1.** Afrika bataklıklarında, Dicle ile Fırat ırmaklarında bulunan, su dışında soluk alabilen yayınbalığı. (Bazı ülkelerde çok verimli biçimde yetiştirilmektedir. Bil. a. *Clarias lazera; Clariidae* familyası.) **—2.** EĞREZ'in eşanlamlısı.

KARABALLIK a. **1.** Bazı küfmantarlarından ileri gelen ve bitkilerin kurum karası bir renkle kaplanmasına neden olan ilkel mantar. **—2.** Bu mantarın yaptığı hastalık.

—ANSİKL. Karaballık, *perisporiaceae* familyasından mantarlardan *(Capnodium elaeophilum)* ileri gelir; mantarlar bitkinin yapraklarının yüzeyinde kara bir kabuk oluştururur. Mantar yaprak bitlerinin çıkardıkları tatlı sıvıya (balsıra) yapışarak gelişir.

KARABAMYA a. Afrika'da yetişen, 1,5 -2 m yükseklikte biryıllık otsu bitki. (Bil a. *Hibiscus sabdariffa;* ebegümecigiller familyası.)

—ANSİKL. Karabamya tropikal Afrika kökenlidir, sıcak ülkelerde yetişir. Çiçekleri pembe ya da beyaz renklidir.

KARABASAN a. **1.** Sıkıntılı ve korkulu rüya; kâbus. **—2.** Bir kimsenin içinde bulunduğu sıkıntılı, karmaşık ruh durumu: *O dönemde, onunla yaşadığım günler tam bir karabasandı.*

KARABAŞ a. **1.** Dince evlenmesi yasaklanmış papaz, keşiş. **—2.** Hiç evlenmemiş, evlenmekten kaçınan erkek; müzmin bekâr. **—3.** *Esk.* Cariye. **—4.** Çoban köpeğine halk arasında verilen bir ad.

—Zootekn. Başı tamamen siyah olan ata denir.

KARABAŞ a. Ovuşturunca çok pis kokan biryıllık ya da çokyıllık otsu ya da çalımsı bitki. (Bil. a. *stachys;* ballıbabagiller familyası.)

KARABAŞ BAŞTANKARA a. Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın büyük bölümünde yaşayan yerli kuş. (Renkleri bataklık baştankarasına benzer. Çam ormanlarını ve yayvan yapraklı ormanları sever. Böcekleri, larvaları, bitki tohumlarını, meyve tanelerini yer. Bil. a. *Parus atricapillus;* baştankaragiller familyası.)

KARABAŞ MARTI a. Hem Karadeniz'de hem Akdeniz kıyılarında kuluçkaya yatan martı. (Kuluçka döneminde başı ve boynunun önü siyah, sırtı, omuzları ve kanat üstü tüyleri açık gridir. Kışın başı beyaz, ensesi ve gözlerinin çevresi siyah çizgilidir. Yazın deniz kıyısını değil bataklıkları ve durgun suları sever. Geri kalan mevsimlerde deniz kıyılarında da bulunur. Bil. a. *Larus melanocephalus;* martıgiller familyası.)

KARABAŞ PATKA a. Eski ve Yeni Dünya'nın kuzey kesimlerinde yaşayan dalıcı ördek. (Bil. a. *Nyroca* [*Aythya*] *marila;* ördekgiller familyası.)

—ANSİKL. Başı, boynu, gerdanı siyah olduğundan karabaş patka adıyla anılır. Yanları ve karnı beyazdır. Dişisi kahverengi olur. Türkiye'de bazen göllerin (Emir, vb.) kıyısında görülmekle birlikte asıl deniz kıyılarını sever. Kabuklular, böcekler, larvalar ve bitkilerle beslenir.

KARABAŞOTU a. Anadolu'da makiliklerde yetişen, silindir biçiminde bileşik siyahımsı mor çiçekli, dar uzun yapraklı, tüylü, keskin kokulu, 45-50 cm boyunda, çokyıllık çalı. (Bil. a. *Lavandula stoechas;* ballıbabagiller familyası.)

—ANSİKL. Bir lavantaçiçeği türü olan karabaşotunun kurutulmuş çiçekleri eskiden tıpta çok kullanılırdı. Ağrı kesici, antiseptik, yara iyi edici, yatıştırıcı (özellikle sara ve astımda), balgam söktürücü, idrar yolları iltihaplarını giderici, egzama yaralarını iyileştirici, sinir ve kalp kuvvetlendirici etkileri nedeniyle çok geniş bir kullanım alanı vardı. Günümüzde halk hekimliğinde genellikle infusyon (% 2-5) halinde haricen ve dahilen kullanılır. Karabaşotunun toprak üstü kısımlarından su buharıyla damıtma yöntemiyle elde edilen bir uçucu yağ da aynı etkileri nedeniyle antiseptik bir maddedir. 3 g karabaşotu esansı, 10 g lanolin, 30 g vazelinden oluşan merhem yara iyileştirici ve antiseptik olarak kullanılır.

KARABATAK a. **1.** Orta boylu, kızıl parıltılı koyu renk tüylü, güçlü ve kıvrık gagalı, perdeli ayaklı sukuşlarının genel adı. (Karabatakgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Karabatak gibi,* ortalıkta bir görünüp, sonra uzunca bir süre görünmeyen kimse için kullanılır.

—Esk. sil. Menzil eğitimlerinde kullanılan soyalı bir tür ok.

—Müz. Türk müziğinde, saz eserlerindeki kimi pasajların tek bir çalgıyla ya da çalgı grubuyla seslendirilmesi ilkesine dayalı icra biçimi. (Bölümleme eskiden, genellikle mızraplı çalgılarla yaylı ya da üflemeli çalgılar arasında soru-cevap biçiminde yapılırdı. Günümüzde karabatak icra, bir yapıtın birden çok solocu çalgıyla çalınması biçimindedir.)

◆ sıf. Karabatak tarzında icra edilmek üzere bestelenmiş saz eseri için kullanılır: *Karabatak peşrev.*

—ANSİKL. Karabatak türleri yırtıcı, her gün kendi ağırlığınca balık yiyebilen kuşlardır. Balıkları dalarak yakalar; ama tüyleri su geçirdiğinden ağırlaşır ve sudan çıkınca uçmaları güçleşir: hatta zaman zaman kanatlarının kuruması için beklemek zorunda bile kalırlar. Yalıyarlarda ve büyük ağaçlarda yuva yaparlar. Türkiye'de yaşayan üç türü vardır: karabatak *(Phalacrocorax carbo),* tepeli karabatak *(P. aristotelis),* cüce karabatak (*P.* [ya da *Haliaetor*] *pygmaeus*). Karabatak türü dünyanın birçok yerine yayılır; Çin'de bu kuşların boynuna bir halka takılarak balık avlamada yararlanılır (halka kuşun balığı yutmasına engel olur). Tepeli karabatağa bütün Avrupa'da ve Kuzey Afrika'da rastlanır. Cüce karabataksa Balkan ülkelerinden başlayarak bütün Ortadoğu ülkelerine yayılır. Dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan başka karabatak türleri de vardır: japon karabatağı *(P. capillatus); P. pelagicus;* Galápagos adalarında yaşayan kanatsız karabatak *(Nannopterum harrisi)* uçamaz. Steller'ın Bering adasında tanımladığı dev karabatağı *(Carbo perspicillatus)* XIX. yy.'da denizaslanı avcıları yok ettiler (avcılar dev karabatağı yiyorlardı). En büyük karabatak sürülerine Şili ve Peru kıyılarında rastlanır; buralarda karabataklar guanoların birikmesine büyük katkıda bulunurlar.

Rhône-Poulenc Agrochimie



asma salkımı ve yaprağı üzerinde **karaballık**



karabatak



Gaimard **karabatakı**

KARABATAKGİLLER a. Pelikana benzeyen, karabatakları ve anhingaları kapsayan kuş familyası. (Karabatakgiller, tatlısularda ya da denizlerde yaşayan, tropikal ve ılıman iklim su kuşlarıdır. Familyanın 30 kadar türü vardır. Bil. a. *Phalacrocoracidae.*)

Karabayraklılar, eski çin ordusunun düzensiz askerlerine, sancaklarının rengi dolayısıyla verilen ad. Karabayraklılar, amiral Courbet komutasındaki fransız kuvvetlerine karşı 1883-1885 arasında, çin birliklerinin yanında, Tonkin'de ve Güney Çin'de çarpıştılar. Başka bazı topluluklara da *Sarıbayraklılar* deniyordu.



Kâzım **Karabekir**

KARABEKİR (Kâzım), türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1882 - Ankara 1948). Jandarma generali Mehmet Emin Paşa'nın oğlu. İlköğrenimini babasının yanında İstanbul, Van, Harput ve Mekke' de tamamladı. İstanbul Fatih askeri rüştiyesi'ni (1896), Kuleli askeri idadisi'ni (1899), Harbiye mektebi'ni (1902) ve Harp akademisi'ni (döneminin sınıf birincisi olarak) bitirip (1905) kurmay yüzbaşı rütbesiyle 3. Ordu hizmetinde Manastır'a atandı. İttihat ve Terakki cemiyeti'nin Manastır'daki şubesinin kurucuları arasında yer aldı. Bulgar, rum ve sırp çeteleriyle yapılan çatışmalara katıldı; başarı kazandı. Bunun üzerine kolağası (önyüzbaşı) rütbesiyle Harbiye mektebi öğretmen vekilliğine getirildi (1907-1908). İttihat ve Terakki cemiyeti'nin İstanbul'da örgütlenmesinde görev aldı. İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Edirne'deki 2. Ordu 3. Tümen kurmay kuruluna atandı (1908-1909). 31 mart 1909 ayaklanmasını bastırmak için İstanbul'a gelen Hareket ordusu'nun 2. Tümeni'nde kurmay başkanı olarak bulundu. Arnavutluk'taki ayaklanmanın bastırılmasında görev aldı (1910). Ayaklanmanın bastırılmasından sonra 10. Tümen'in kurmay başkanı oldu. Rütbesi binbaşılığa yükseltildi (22 nisan 1912). Balkan savaşı'nda görevine ek olarak, Bulgaristan sınırının Edirne bölümü sınır komiserliğini de yürüttü. Bir süre Türkiye'deki alman askeri kurulu ile çalıştı. Edirne savunmasında Bulgarlar'a tutsak düştü (1913). Aynı yıl imzalanan barış antlaşmasından sonra yurda döndü, savaş sonrası zarar ve ziyanların saptanması için oluşturulan komisyonda görevlendirildi. Erkânıharbiyei umumiye riyaseti (Genelkurmay başkanlığı) istihbarat şube müdürlüğüne getirildi, kaymakamlığa (yarbay) yükseltildi (1914). Birinci Dünya savaşı'nda 1. Kuvvei seferiye komutanı olarak İran ve ötesi harekâtı komutanlığında görevlendirildi (1915). İstanbul Kartal'da bulunan 14. Tümen komutanlığına getirilerek tümeniyle birlikte Çanakkale cephesine gönderildi (1915). Aynı yıl Kerevizdere'de özellikle Fransızlar'a karşı üç buçuk ay yapılan savunmada gösterdiği başarı üzerine miralaylığa (albay) yükseldi. Alman mareşali Goltz Paşa'nın kurmay başkanı olarak Irak'a gitti. Ardından bu cephedeki XVIII. Kolordu komutanlığına atandı. İngilizler'e karşı başarılı savaşlar vermesi üzerine Diyarbakır'daki II. Kolordu komutanlığına getirildi (1917). Ayrıca Van, Bitlis, Muş, Elazığ cephesindeki 2. Ordu komutanlığına vekâlet etti. Erzincan bölgesindeki I. Kafkas kolordusu komutanlığına atandı (1918). Brest-Litovsk barışıyla savaştan çekilen Çarlık Rusyası ordularının yerine yöreye elkoyan ermeni askeri birliklerinin elinden Erzurum ve Erzincan'ı geri aldı. Aynı yıl Sarıkamış, Kars, Gümrü ve Karaköse'nin ele geçirilmesindeki başarısı üzerine mirlivalığa (general) yükseltildi. Komutasındaki ordu ile Ermenistan ve İran Azerbaycanı'na girdi ve İngilizler'i buradan çıkardı. Mondros mütarekesi (30 ekim 1918) sırasında kendisine teklif edilen genelkurmay başkanlığı görevini kabul etmeyerek Anadolu'da görev almak istedi. Önce Tekirdağ'daki XIV. Kolordu komutanlığına, ardından da Erzurum'daki XV. Kolordu komutanlığına atandı (nisan 1919). Erzurum kongresi'nin (23 temmuz - 17 ağustos 1919) toplanmasında önemli rol oynadı. Kurtuluş savaşı sırasında Edirne mebusluğu ve Doğu cephesi komutanlığı yaptı. Ermeniler'in türk ordularının çekilmesinden sonra bir kez daha ele geçirdiği Sarıkamış, Kars ve Gümrü kalelerini alarak ermeni ordusunu kesin yenilgiye uğrattı. "Şark fatihi" diye ünlendi ve Doğu cephesi komutanı olarak Ankara hükümeti adına ermeni hükümeti ile barış görüşmelerini yürütüp Gümrü antlaşması'nı (1920) imzaladı. Ermeni ordusunun silah, araç ve gereçlerinin büyük bir kısmının türk hükümetine verilmesini sağladı. Rütbesi ferikliğe (korgeneral) yükseltildi (1920). Batı cephesinin başarı kazanması için doğudaki ordunun araç ve gerecinin büyük bir kısmının batıya taşınmasını sağladı. Kurtuluş savaşı'ndan sonra Ankara'da bulunan 1. Ordu müfettişliğine atandı. Askeri görevini yürütebilmek için TBMM'ce izinli sayıldı. TBMM'nin ikinci döneminde İstanbul'dan milletvekili seçildi (1923). Rauf Orbay*, Refet Bele*, Ali Fuat Cebesoy*, Cafer Tayyar Eğilmez*'in de aralarında bulunduğu arkadaşlarıyla birlikte Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi Terakkiperver* cumhuriyet fırkası'nı kurdu, partinin genel başkanı oldu (17 kasım 1924). Ancak parti Şeyh* Sait ayaklanması nedeniyle kapatıldı (1925). Daha sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen İzmir* suikastından haberdar olduğu halde bunu bildirmediği gerekçesiyle tutuklandı, İstiklal mahkemesinde yargılandı; suçsuz bulunarak serbest bırakıldı (1926). Bu olayın ardından siyasal yaşamdan çekildi ve 1. ferikliğe (orgeneral) terfi ettirilerek askerlikten emekliye ayrıldı (1927). On iki yıl gözden düşmüş bir siyaset adamı olarak evinde oturduktan sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması ve eski askerlik ve siyaset arkadaşları arasındaki kırgınlıkları ortadan kaldırmak istemesi üzerine CHP listesinden İstanbul milletvekili seçildi (1938-1948). 1946'da seçildiği Meclis başkanlığı görevini yürütürken öldü. Askerliğe ve savaş tarihine ilişkin anılarını, görüşlerini derlediği *Sırp bulgar seferi 1888* (1911), *İstiklal harbimizin esasları* (1933), *İtalya-habeş* (1935), *Cihan harbine neden girdik, nasıl girdik, nasıl idare ettik?* (1937), *Erzincan ve Erzurum'un kurtuluşu* (1939) gibi belli başlı yapıtlarının yanı sıra, ölümünden sonra yayımlanan *İstiklal harbimiz* (1960), *İstiklal harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki erkânı* (1967), *İttihat ve Terakki cemiyeti 1896-1909* (1982) adlı çalışmaları *Mahur türkyılmaz marşı* ve *Çargâh istiklal marşı* adlarında güftelerini yazdığı çoksesli iki marşı, kimi manzumeleri ve tiyatro oyunları da bulunmaktadır. (→ Kayn.)



Karabel anıtı
İzmir

Karabel anıtı, İzmir'in D.'sunda, Kemalpaşa ilçesinden 6 km uzaklıkta kaya anıtı: Herodotos, sivri külahlı, sağ omzunda yay bulunan, ucu yukarıya kıvrık pabuçlu bir insanı gösteren kabartmanın Sesostris I'e ait olduğunu öne sürerken, K. Bittel, Yazılıkaya kabartmalarına çok benzeyen üslubuyla, hitit kralı Tuthalya IV'le ilişkili olduğunu savunur. Yerel prenslerden birinin ya da bir hitit tanrısının betimlendiği görüşü de vardır.

KARABEL geçidi, İç Anadolu'nun Yukarı Kızılırmak bölümünde, Tecer dağları üzerinde geçit (1 810 m). Zara-Divriği kısa yolu bu geçidi izler.

KARABET, -ti a. (ar. *karabet*). *Esk.* **1.** Yakınlık, ortak ilişkilerin bulunması hali: *Karabet-i kalb* (gönül yakınlığı, gönül beraberliği). **—2.** Akrabalık, hısımlık.
—İsl. huk. *Karabet-i eb,* baba tarafından akrabalık. (Ana baba bir ya da baba bir kardeşler, bunların füruu [altsoyu], amca ve halalar ile onların füruu.) ‖ *Karabet-i gayri muharrime,* evlenme yasağı doğurmayan akrabalık. (Amca, dayı ve teyze çocukları vb.) ‖ *Karabet-i gayri vilat,* biri ötekinin usul ya da füruu olmayan civar hısımlar arasındaki akrabalık. (Kardeş, kardeş çocukları, amca, hala, dayı, teyze ve bunların çocukları vb.) ‖ *Karabet-i muharrime,* evlenme yasağı doğuran akrabalık. (Kardeş ve kardeş çocukları gibi.) ‖ *Karabet-i nesebiye,* soy hısımlığı. ‖ *Karabet-i üm,* ana tarafından akrabalık. (Ana bir kardeşler, dayı ve teyzelerle bunların çocukları gibi.) ‖ *Karabet-i vilat,* usul ve füru arasındaki akrabalık. (Anne, baba, dede, nine, çocuklar ve torunlar gibi.)

Karabet → AYVAZ.

KARABETYAN (Bedros Zeki), türk dilci (İstanbul 1871 - *ay. y.* 1957). Üsküdar Berberyan okulu'nu bitirdikten sonra burada ve başka okullarda osmanlıca dersleri verdi. Üsküdar'da kendi adını taşıyan okulu kurdu (1907). Devlet şûrası'na yardımcı üye seçildi; mümeyyizliğe yükseldi. Cumhuriyet döneminde I. Türk dili kurultayı'na katılanlar arasındaydı (1932). Osmanlı dili ve yazı sanatları üzerinde çalıştı; çeviriler yaptı: *Meşk yahut hutut-ı osmani* (4 defter, ermeni abecesiyle türkçe), *Müntehabat ül-ceride* (ermeni abecesiyle türkçe), *Rehnüma-yı kıraat ve tercüme* gibi yapıtları yayımladı. *Ermenice -osmanlıca büyük lügat* (1907) ve *Osmanlıca-ermenice büyük lügat*'ı (1912) vardır.

KARABİBER a. **1.** Dünyanın sıcak bölgelerinde yetişen ve meyveleri baharat olarak kullanılan ağaç. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu ağacın küçük bir bezelye iriliğindeki acı ve kokulu meyvesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Bu meyvenin kurutulduktan sonra öğütülerek hazırlanan tozu. **—4.** *Tkz.* Ufak tefek, sevimli, esmer kimse.
—Bes. san. *Boz karabiber,* kabuklu tanelerin öğütülmesiyle elde edilen toz. ‖ *Yeşil karabiber,* olgunlaşmış taze karabiber tanesi.
—Bot. *Adrantis* ya da *Kissi karabiberi,* Guyana karabiberinin *(Piper guineense)* meyvesi. ‖ *Amerika karabiberi,* yalancı karabiberin *(Schinus molle)* meyvesi. ‖ *Beyaz karabiber,* karabiberin olgun meyveleri birkaç gün suda bekletildikten sonra dış kısmı soyularak kurutulan içinden elde edilen beyaz ya da kirli gri renkte karabiber. ‖ *Kuyruklu karabiber,* kebabiye *(Piper cubeba).* ‖ *Uzun karabiber,* Endonezya adalarında, özellikle Sumatra'da yetişen bir karabiber türü *(Piper longum)* ve bunun 4-6 cm uzunluğundaki meyvesi. ‖ *Yalancı karabiber,* dik, yüksek gövdeli, ince sık dallı, hepyeşil yapraklı, küçük kırmızı meyveli ufak ağaç. (Bil. a. *Schinus molle;* sakızağacıgiller familyası.) [Meyveleri acılığıyla ve biçimiyle karabiberi andırdığı için bu adla anılır. Gövdesi çentilirse tatlımsı bir reçineli özsu çıkarır; amerikan sakızı ya da molle reçinesi denen bu reçine, Peru ve Şili'de sakız gibi çiğnenir. Güney Avrupa'da çoğunlukla süs ağacı olarak yetiştirilir. Türkiye'de de Akdeniz bölgesinde yol ve süs ağacı olarak kullanılır.]
—ANSİKL. Karabiberler (piper) kulakçıklı

ve meşin gibi sert yapraklı, çoğunlukla büyük, tırmanıcı ağaççıklardır; çiçekler ipliğimsi tırtılsılar halinde bir arada olur; meyve yuvarlaktır. Asıl karabiber *(Piper nigrum)* yakınındaki ağaçlara sarılır; anayurdu hint takımadalarıdır. Bütün tropikal Asya'da ve ekvatoral Amerika'da taneleri için yetiştirilir.

Karabiberin içinde piperin denen kristal yapıda bir madde vardır; ayrıca yeşil, ağdalı çok acı bir yağ, balsamlı uçucu bir yağ, zamklı bir madde, malik ve ürik asit ve çeşitli tuzlar bulunur. Alkolde çözündürülen karabiberden yakıcı derecede acı bir reçine çıkarılır.

Karabiberin değişik derecelerde, deriyi tahriş edici, kızartıcı, iştah açıcı ve sindirimi kolaylaştırıcı etkisi vardır. Pankreas salgısını da artırır.

—Mutf. Karabiber, türk mutfağında en çok tüketilen baharat türlerinden biridir. Türk mutfağına Osmanlılar'ın Akdeniz ticaretine egemen olmaya başladıkları XVI. ve XVII. yy.'larda, öteki baharat türleriyle birlikte giren karabiber, ilkin pahalı bir madde olduğundan saray ve konak mutfaklarında kullanıldı; daha sonra halk arasında da yaygınlaştı. Bugün birçok et yemeklerinde, pilav, makarna türü hamur işlerinde, bazı dolma harçlarında, çorbalarda, kimi börek içlerinde, bazı salça ve soslarda, tane ya da toz olarak kullanılan başlıca çeşni maddelerindendir. Yemeğin pişmesi sırasında harcına katılarak ya da sonradan üzerine serpilerek kullanılır. Az miktarda tüketildiğinde iştah açıcı etkisi vardır.

KARABİBERGİLLER a. İnce başaklar halinde toplu bulunan birümsüz çiçekli, genellikle kaba yapraklı ikiçenekli bitkiler familyası. (Bil. a. *Priperaceae;* piperales takımı.)

—ANSİKL. Karabibergillerin meyvesi kuru ya da etli üzümsü yapıdadır. Familyanın 10 cins içinde 1 500'den fazla türü vardır. Başlıca cinsler: *peperomia* (600'den fazla tür), *piper, macropiper,* vb. Genellikle esans ve reçinece zengin olan bu bitkilerin meyveleri yetiştikleri ülkelerde bahar ve sakız olarak kullanılır.

KARABİGA, Çanakkale'nin Biga ilçesine bağlı bucak; 7 163 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Karabiga,* 3 112 nüf. (1990).

KARABİLGİN (Hayri), türk yelkenci (İzmir 1943). Yelkenciliğe İzmir'de Göztepe kulübü'nde başladı. 1962'de milli oldu ve spor yaşamının sonuna kadar (1970) milli formayı giydi. Snipe dalında Avrupa Gençler şampiyonluğunu, aynı yıl aynı dalda Doğu Avrupa snipe şampiyonluğunu kazandı.

KARABİNA a. (ital. *carabina*). Savaş, av ya da spor silahı olarak kullanılan, genellikle yivli, kısa ve hafif tüfek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dağc. *Karabina halkası,* dağcıların bir sikkeye ip ya da ip merdiven bağlamalarına yarayan, eklemli bir tırnakla donatılmış oval biçimde hafif alaşımlı metal halka. (Güvenlik manevraları için ve yapay tırmanışta kullanılır.)

—ANSİKL. Sil. Önceleri, "karabina" adı, yivli taşınabilir silahları, namlu içi düz olan silahlardan ayırmak için kullanılırdı. Mermi, namlu içine bir çubuk yoluyla sokuluyordu. Bu işlemi kısaltmak için karabina namluları, düz namlulu silahlara oranla daha kısa tutulmuştur. 1837'de ortaya çıkan yivli karabina, 1857'de yivli tüfeğin doğmasına yol açtı. (→ FİLİNTA.) İkinci Dünya savaşı'nda, otomatik doldurmalı, 7,62 mm çapında M1 amerikan karabinası ortaya çıktı. Bunlar, çok hafif (2,5 kg), 15 mermi alabilen şarjör ile donatılmış, 300 m menzilli silahlardı.

Spor ve av için de, karabinalar kullanılır. Bunların en çok tanınanı 5,5 mm ya da 22/100 parmak çapında, uzun namlulu karabina 22'dir. Bu silahın isabet oranı çok yüksektir. Menzili ve mermisinin girme gücü bu silahı çok tehlikeli kılar. Bu silahların cephanesi özel ve çok güçlüdür. Mermileri bakır, pirinç ya da alman gümüşüyle kaplıdır ve 20-25 kg'lık kütleleri devirebilecek 800 - 1 000 m/sn'lik bir ilk hızla namluyu terk eder. En üstün olimpik spor silahıdır. Savaşçının ya da avcının engebeli arazide kolay hareket etmesini ve silahını hedefe daha kolay tevcih etmesini sağlar.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kullanılan yivli karabinalara "şeşhaneli tüfek" adı verilirdi.



1781 MODELİ KARABİNA (hafifletilmiş 1777 model tüfek)



22 LR ERMA OTOMATİK KARABİNA

KARABİNYERE a. (ital. *carabiniere*). İtalyan jandarmalarına verilen ad.

KARABOĞAZ körfezi ya da **gölü,** Hazar denizi'nin doğu kıyısında körfez; Türkmenistan topraklarıyla çevrilidir. Yoğun buharlaşma, kimya sanayisini besleyen tuzun çıkarılmasını kolaylaştırır.

KARABORSA a. **1.** Özellikle yokluk dönemlerinde ya da bazı ürünlerin kontenjana bağlandığı zamanlarda ortaya çıkan yasadışı ve gizli ticaret. **—2.** *Karaborsaya düşmek,* herhangi bir nedenle piyasada bulunmayan bir mal sözkonusuysa, el altından yüksek fiyatla satılmak: *Kahve yine karaborsaya düştü.*

KARABORSACI sıf. ve a. Bir malı el altından yüksek fiyatla satan kimse.

KARABORSACILIK a. Karaborsacının yaptığı iş.

KARABOYA a. Kim. **1.** Sülfürik asit ve baca kurumu gibi çeşitli maddelerden yapılan ve pamuklu bezleri boyamada kullanılan karışım. **—2.** Hidratlı demir II sülfata ($FeSO_4$, $7H_2O$) verilen ad; sulu çözeltisi çiçekçilikte gübre olarak kullanılır.

KARABÖCEKGİLLER a. Kınkanatlı böcek familyası. (*Heteromera* öbeğinden bu familyada *Blaps, Tenebrio* gibi cinsler bulunur. Unböceği [*Tenebrio molitor*] tahıllara büyük zarar verir. Bil. a. *Tenebrionidae.*) [Eşanl. UNBÖCEĞİGİLLER, ESMERBÖCEKGİLLER.]

KARABUĞDAY a. Kimi ülkelerde nişasta zengin taneleri için yetiştirilen, düğümlü, kırmızımsı, dallı gövdeli otsu bitki. (Bil. a. *Polygonom fagopyrum;* karabuğdaygiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Vet. *Karabuğday eksantemi,* çok miktarda çiçekli karabuğday yiyen koyunlarda ve diğer otçul hayvanlarda görülen ve ışın duyarlık yüzünden ortaya çıkan sızıntılı deri hastalığı. (Pigment ya da yünden yoksun vücut kısımlarında kızarıklık, şişkinlik ve şiddetli bir kaşıntı belirir. Hasta hayvanlar güneşten korunarak ve karabuğday yedirilmeyerek tedavi edilir.)

—ANSİKL. Karabuğday bir tahıldır. Adi karabuğdayda pembemsi beyaz küçük çiçeklerden oluşan seyrek salkım halinde başaklar olur; bunlar küçük bir kayın kozalağına benzeyen üçgen kesitli taneler verir. Her yerde yetişebilen karabuğday hızla büyüdüğü için elverişsiz bir ortamda yetişebileceği gibi birinci ekinin başarısızlığa uğramasından sonra zarardan kurtulmak için ikinci ekin olarak da yetiştirilebilir. Başlıca sakıncası, olgunlaşmasının kademeli olmasıdır; bu yüzden makineyle hasat edilemez. Sülün ve kekliklerce çok sevilen karabuğday avlanma yemi olarak da kullanılır. Ama artık hiçbir yerde eskisi kadar ekilmediğinden kaybolmak üzeredir.

KARABUĞDAYGİLLER a. Kuzukulağı, çobandeğneği, ravent ve karabuğday gibi taçyapraksız çiçekli, üst yumurtalıklı, ikiçenekli bitkiler familyası. (Meyveler keskin kenarlı üçgen biçiminde bir akendir; kimisinde kanatlı kılçıklar bulunur; kimisinde de meyveler düşmeyen bir çanakla kaplıdır. Tohumların albumeni unludur, karabuğdayınki besin olarak kullanılabilir. Karabuğdaygiller familyası tek başına karabuğdaylar takımını oluşturur. Bil. a. *polygonaceae.*)



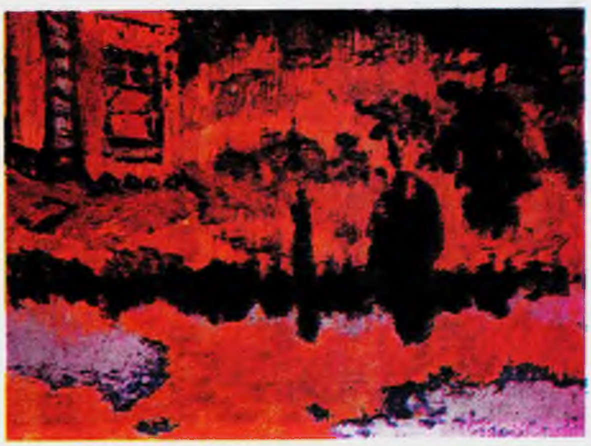
karabuğday

KARABULAK, Diyarbakır'ın Kulp ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 771 nüf. (1990).

KARABULDUK, Giresun'un Keşap ilçesine bağlı bucak; 5 729 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Karabulduk,* 2 379 nüf. (1990).

KARABULUT a. Meteorol. NİMBOSTRATUS'un eşanlamlısı.

KARABURÇAK (İhsan Cemal), türk ressam (İstanbul 1897 - *ay. y.* 1970). PTT'de memurluk yaparken Paris'e gitti (1930), Ecole universelle'in resim bölümünde bir süre öğrenim gördü. 1933-1949 arasında Anadolu ajansı'nda çalıştı. 1961'de Cemal Bingöl, İsmail Altınok, Lütfü Günay'la birlikte Siyah kalem grubu'nun sergisine katıldı. 29. Devlet resim ve heykel sergisi'nde ikincilik ödülü kazandı (1969). Kendisine özgü bir sanat dünyası oluşturan sanatçı, resimlerinde akademik kurallara çok bağlı kalmamasına karşın, alışılagelmiş çizgi ve desen kalıplarının sınırlarını zorlamamaya da özen gösterdi. Yapıtlarından bazıları, Ankara Resim ve heykel mü-



İhsan Cemal **Karaburçak**'ın bir yapıtı



karaca



Muammer Karaca "Prenses Arzıniyaz" adlı oyunun bir sahnesinde (1964)



Toto Karaca

Karacaahmet mezarlığı *İstanbul*

zesi'nde ve İş bankası koleksiyonlarındadır.

KARABURUN, Türkiye kıyılarındaki bazı burunlara verilen ad. **1.** İstanbul'un 40 km kadar K.-B.'sında Karadeniz kıyısında. **2.** Akdeniz kıyılarında, Köyceğiz'in 30 km G.'inde. **3.** Antalya körfezinin D. kıyısında, Alanya'nın yaklaşık 30 km B.'sında. **4.** Edremit körfezinin K. kıyısında, Altınoluk'un 10 km G.-D.'sunda.

KARABURUN, Ege bölgesinde İzmir iline bağlı ilçe; 9 020 nüf. (1990); 413 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 12 köy. Merkezi, İzmir'in 109 km K.-B.'sında aynı addaki yarımadanın K.-D. kıyısında *Karaburun*, 3 405 nüf. (1990). Tarıma elverişli alanlar sınırlıdır; tahıl, üzüm, tütün üretimi. Ormancılık. Cıva yatakları.

KARABURUN yarımadası, İzmir körfezini B.'dan kapatan, K.-G. doğrultulu büyük yarımada. Kıyıları girintili çıkıntılıdır ve birçok küçük yarımadaya ayrılır. Engebeli bir kütle oluşturan yarımada, K.'de Akdağ'da 1 218 m'ye ulaşır. Paleozoyik, İkinci Zaman ve Neojen tortulları ile andezit bazaltlardan meydana gelen karmaşık bir jeolojik yapısı vardır. Yer yer kireçtaşlarına bağlı olarak çeşitli boyutta karst şekilleri de gelişmiştir. Yarımadanın özellikle B. uzantısını oluşturan Çeşme ve çevresi, önemli bir yaz turizmi alanıdır. Başlıca yerleşmeler: Çeşme ve Karaburun.

KARABÜK, Batı Karadeniz bölümünde Zonguldak iline bağlı ilçe; 123 000 nüf. (1990); 39 köy. Merkezi, Zonguldak'ın 115 km G.-D.'sunda *Karabük*, 105 373 nüf. (1990). Tahıl, sebze ve meyve üretimi, bağcılık. Ormancılık. Önemli ağır sanayi merkezi (Karabük demir ve çelik işletmeleri). Türkiye'nin ilk (1939) demir-çelik sanayisi merkezi ve cumhuriyet döneminde doğmuş bir kent olan Karabük, Araç çayı ile Yenice (Filyos) ırmağının kavşağında, vadi tabanında ve yamaçlarında yayılır. Eskiden yerinde küçük bir köy vardı. Sanayi ve ona dayalı ticari faaliyetler sayesinde hızla gelişmiş, 1945'te 10 000'i biraz geçen nüfusu, 1960'ta 31 000'i, 1970'te 64 000'i, 1980'de 84 000'i, 1990'da ise 105 000'i aşmıştır.

Karabük demir ve çelik tesisleri → TÜRKİYE DEMİR ve ÇELİK İŞLETMELERİ.

KARABÜRÇEK a. Avc. → AZILI.

KARACA sıf. **1.** Rengi karaya yakın, esmer kimse için kullanılır. **—2.** *Karaca kuruca gönlüme görece*, başkalarınca çirkin bulunan bir kimsenin beğenilip hoşlanıldığını belirtmek için söylenir.

KARACA a. Avrasya'nın ılıman bölgelerinde yaşayan, kısa boynuzlu, gevişgetiren memeli hayvan. (Bil. a. *Capreolus capreolus;* geyikgiller familyası.)
—ANSİKL. Karaca, yalnız yaşayan, daha çok bitkilerle beslenen, eti lezzetli bir hayvandır. Yedi aylık genç karacanın alnında 2 çıkıntı bulunur; bir yaşında çıkıntılar uzayarak ana boynuza dönüşür. Daha sonra biri önde, biri arkada 2 göz sürgünü çıkar. Dişi karacada embriyon farklı sürelerde gelişebilir: böylece dişi karacanın kışın doğurması önlenmiş olur.
—Avc. Karaca, posta avıyla ya da yaprak avıyla avlanır. Posta avında, karacanın bulunduğu yeri avcılar kuşatır; sonra iki av köpeğiyle karaca saklandığı yerden çıkarılarak av gerçekleştirilir. Yaprak avında, iki parmak arasına alınan bir yaprak üflenerek dişi karacanın ya da güçsüz bir karacanın sesine benzeyen bir ses çıkarılır (bu sesi çıkaran aletler de vardır); sesi duyan erkek karaca yerinden çıkınca avlanır.

KARACA, fenerli rum aile; ailenin iki üyesi Babıâli'de tercümanlık yaptıktan sonra Eflak voyvodalığına atandı:
—NİKOLAKİ BEY, 1782-1783 arası voyvodalık yaptı. Avusturya ile Rusya'ya yakın bir siyaset izlediğinden görevden alındı;
—YANİ, öncekinin oğlu, 1812-1819 arası voyvodalık yaptı. Kendi adıyla anılan bir yasalar derlemesi hazırlattı. Rus yandaşı olmasından kuşkulanıldığını anlayınca, toplanan haraçları alarak İtalya'ya kaçtı.

KARACA (Mehmet), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1900 - ay. y. 1980). 1927'den başlayarak Raşit Rıza, Muhlis Sabahattin topluluklarında, Halk opereti'nde sahneye çıktı. 1934'te İstanbul Şehir tiyatrosu'na girdi. Burada, Musahipzade Celal'in hemen bütün oyunlarında, *Kibarlık budalası, Meraki, Macbeth* gibi klasik yapıtlarda rol aldı. *Eski hamam* ve *Şirin teyze* adlı iki operet, *Sakallı gelin, Âşık misafir* gibi bazı uyarlama oyunlar yazdı. Sanatçı, 1968 yılında geçirdiği beyin kanaması üzerine emekliye ayrıldı.

KARACA (Muammer), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen (İstanbul 1906 - ay. y. 1978). Sanat yaşamına Darülbedayi'de başladı (1924-1925); sonraki yıllarda özellikle *Üç saat, Lüküs hayat, Deli dolu, Saz-caz* vb. operetlerde parladı. 1942'den başlayarak çeşitli topluluklarla Anadolu'yu dolaştı. 1945'te Karaca* opereti'ni, 1955'te Karaca* tiyatro'yu kurdu. Kendi mizacına uygun, güncel politik olayları yergi üslubu içinde ele alan, zaman zaman doğaçlamaya dayalı vodviller, komediler oynadı. Bunlardan üç binin üstünde oyunla afişte kalma rekoru kıran *Cibali karakolu*'ndan sonra *Etnan Bey duymasın, Demirel'e söylerim, Lahmacun cumhuriyeti* gibi oyunlarla geniş bir seyirci topluluğunun sevgisini kazandı. Bazısı filme de çekilen bu oyunların dışında, 1933'ten başlayan *Karım beni aldatırsa, Leblebici Horhor, Aynaroz kadısı, Bir kavuk devrildi, Akasya palas, İstanbul yıldızları* vb. filmlerde başrol oynadı.

KARACA (Toto), **İrma Toto** da denir, türk operet oyuncusu, kadın dansçı (İstanbul 1912 - ay.y. 1992). 12 yaşında Maksim bar'da dansçı olarak sahneye çıktı. 1930'lardan başlayarak Ömer Aydın, Cemal Sahir, Mehmet Karaca operet topluluklarında çalıştı, hizmetçi rolleriyle ün kazandı. Daha sonra Süreyya, Halk, Ses, Muammer Karaca operetlerinde de sahneye çıktı. İstanbul tiyatrosu'nun kurucuları arasında yer aldı (1960), bu tiyatro kapanıncaya değin vodvil ve komedilerin sevilen oyuncularından biri oldu. Tiyatrocu Mehmet Karaca'nın eşi idi.

KARACA (Kâni), türk hafız ve ses sanatçısı (Adana 1930). Daha bebekken gözlerini kaybetti. Ali Üsküdarlı ve Sadettin Kaynak'tan ders aldı. Sadettin Heper'den de birçok klasik yapıt "meşk" etti ve kudüm öğrendi. 1950'lerin son, 1960'ların ilk yıllarında, Mesut Cemil'in sunucu (bazen aynı zamanda eşlikçi) olarak katıldığı radyo programları yaptı. Bu programlarda seslendirdiği klasik yapıtların çoğu, radyoda ilk kez yayınlandı. 1976'da Türk musikisi devlet konservatuvarı'nda kudüm dersleri vermeye başladı. Özellikle Kuran, mevlit, kaside ve ezan gibi doğaçlamalarda büyük başarı gösteren Karaca, karmaşık ve sık geçkilerden sonra baştaki makama detone olmadan dönmekteki ustalığıyla ünlüdür.

KARACA (Duran), türk ressam (Ceyhan 1934). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi Halil Dikmen ve Cemal Tollu atölyelerini bitirdi. Paris, Amsterdam ve Kopenhag'da incelemeler yaptı. Yurtiçinde birçok sergi açtı ve uluslararası sergilere katıldı; 1970'te TRT yarışması'nda başarı ödülü, 1981'de Kültür bakanlığı'nca düzenlenen Atatürk, Kurtuluş savaşı ve devrimler konulu yarışmada mansiyon kazandı. Çukurova'nın doğasından yola çıkarak kırsal kesim insanının, Yörükler'in yaşamını yansıtan çalışmalarında, leke istiflemesiyle dengeli kompozisyonlar kurdu. Başlıca yapıtları: *Öğün* (1966), *Yıldız alacasında harman yeri* (1970), *İlk akşam* (1978, Ankara Resim ve heykel müzesi'nde), *Anavarza'da gece* (1981), *Develer* (1984).

KARACA AHMET HAMİDİ, türk din bilgini (Isparta ? - Kudüs 1615). Köklü bir öğrenim gördü. Kudüs naipliği yaptı. Din ve tasavvuf konusunda ve daha çok şerh niteliğindeki başlıca yapıtları: *Haşiye-i Şemsiye, Haşiye el eş şerh-i akaid, Zeyl-i şakayık-ı numaniye, Haşiye-i şerh-i kâfiye.*

KARACA BEY (Zeynettin), Dulkadıroğulları beyliğinin kurucusu (öl. Kahire 1353). Elbistan'ı Eretna Bey'in elinden aldı; memluk sultanı Melik ün-Nasır Muhammet'ten beylik menşuru alarak Dulkadırlı beyliğini kurdu (1339). Sınırlarını genişletmek girişimlerinin Memluklar'ı rahatsız etmesi üzerine Melik ün-Nasır'ın gönderdiği orduyu yenerek Melik üz-Zahir unvanı ile hükümdarlığını ilan etti (1348). Durumunu güçlendirmek için Memluklar'ın Halep valisiyken ayaklanan Bayboğa'yla işbirliği yapınca, bu kez daha büyük bir orduyla Elbistan'a yürüyen Memluklar'a yenilerek Eretnaoğlu Mehmet Bey'e sığındı. Mehmet Bey kendisini Memluklar'a teslim etti. Kahire'de öldürüldü. Türkmen beyliğinin başına Ramazanoğulları,Elbistan valiliğine de dulkadırlı Halil Bey getirildi.

KARACA BEY Dayı, Rumeli beylerbeyi (öl. 1456). İstanbul'un fethi sırasında kara surlarının karşısındaki sol kanat kuvvetlerine komuta etti. Daha sonra Rumeli'den gelebilecek saldırılara karşı Sofya'da görevlendirildi. Belgrad kuşatması sırasında şehit oldu.

Karaca opereti, Muammer Karaca'nın kurduğu (1945) operet topluluğu. Mulenruj, Kristal, Atlas sineması ve Maksim'de *Fuar yıldızı, Tatlı sert, Lüküs hayat, Platin palas* vb. birçok müzikli oyun sahneleyen topluluğun kadrosunda Turgut Boralı, Celal Sururi, İrma Toto Karaca, Adile Naşit, Selim Naşit gibi sanatçılar yer alıyordu.

KARACA PAŞA, türk beylerbeyi (öl. Varna 1444). Mehmet I'in damadı. Anadolu beylerbeyi olarak katıldığı Varna savaşı'nda osmanlı ordusunun sol kanadına komuta ederken şehit düştü.

Karaca tiyatro, Muammer Karaca'nın 1955'te Beyoğlu'nda yaptırdığı tiyatro binası. Parteri ve balkonu toplam 483 kişi alabilen salonda mart 1955'te *Etnan Bey duymasın* komedisiyle perdesini açtı. 1959'da Devlet tiyatrosu'ndan ayrılan Muhsin Ertuğrul, tiyatronun yöneticiliğine getirildi. Kurduğu kadroyla burada sanat oyunları (*Salıncakta iki kişi, Şarkıcının sonu, Çöl faresi, Raşomon* vb.) sahneledi. 1961'den başlayarak Kent oyuncuları, Münir Özkul, Ulvi Uraz toplulukları da oynadı. 1979'da tiyatro Sular idaresi'nce boşaltılarak başka amaçlarla kullanılmaya başlandı.

Karacaahmet mezarlığı, İstanbul'un Üsküdar semtinde tarihi mezarlık; adını Hacı Bektaş Veli'nin müritlerinden şeyh Karaca Ahmet'in (XVI. yy.) buradaki türbesinden alan mezarlık, Üsküdar'dan Kızıltoprak'a uzanıyordu ve bir orman görünümündeydi. Osmanlı devlet ve din

Büyük Larousse



adamlarıyla (sadrazamlar: Dilaver Paşa, Bıyıklı Ali Paşa, Halil Hamit Paşa, Seyit Ali Paşa; şeyhülislamlar: Dürri Mehmet, Feyzullah Mustafa, Dürrizade Abdullah; Adliye nazırı Necmettin Molla Karataş, Harbiye nazırı Hüseyin Hüsnü Paşa, Bahriye nazırı Mehmet Esat), ünlü sanatçıların (başmimar Koca Kasım Ağa; ressamlar: Hoca Ali Rıza, Şeref Akdik, Fikret Mualla; hattatlar: İsmail Hakkı Altınbezer, Şeyh Hamdullah, Necmettin Okyay) gömülü olduğu mezarlık, türk mezar taşları açısından da bir açık hava müzesi gibidir. Ancak Karacaahmet mezarlığı'nın önemli bir bölümü Cumhuriyet'ten sonra konut alanlarının genişlemesi ve 1973'te Boğaziçi köprüsü'nün çevre yollarının yapımı sırasında ortadan kalktı.

KARACABALIĞI a. Kuzey yarıkürede, ılık ve oldukça soğuk denizlerin 150 m derinliğe kadar inen kıyı kesimlerinde, buraya dökülen tatlısulu ırmaklarda yaşayan kemiklibalık. (Dibe bağımlıdır. 5 köşeli bedenlerinin köşelerinde boydan boya uzanan kemiksi levhalar vardır. Dudakları kalın ve etlidir; alt dudağının ortası yarıktır. Kısa ve yuvarlakça suratı az çok çıkıntılıdır. Etçildir. Bil. a. *Acipenser güeldenstaedti;* mersinbalığıgiller familyası; boyu 3 m'ye kadar.) [Eşanl. RUS MERSİNİ.]

KARACABEY, Marmara bölgesinde Bursa iline bağlı ilçe; 72 898 nüf. (1990); 1 285 km^2; 65 köy. Merkezi, Bursa'nın 65 km B.'sında, verimli ovalarla çevrili bir tepe üzerindeki *Karacabey* (esk. **Mihalıç**), 31 665 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller, sebze (özellikle soğan), şekerpancarı, pamuk üretimi. Hayvancılık; Karacabey harası. Konservecilik.

Karacabey tarım işletmesi, Bursa -Balıkesir yolu üzerinde kurulu devlet harası. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında Köse Mihal'in çiftliği iken, kızının Orhan Gazi ile evlenmesi üzerine osmanlı hanedanına düğün armağanı olarak verilmiş, çiftliğe Murat I zamanında Gerdeme, Sultan Mahmut zamanında Koru ve Kayseri, Sultan Aziz döneminde Çörekli ve Harem Ağılı, Abdülhamit II döneminde de Melde, Gönül ve Çeribaşı çiftlikleri eklenmiştir. Osmanlılar döneminde ordunun at ve Sarayın hayvansal ürün gereksinimlerini karşılayan Çiftlikat-ı hümayun'ların en büyüğü ve en önemlisidir. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Ziraat vekâleti'ne verilen (1926) çiftlik, "Karacabey harası" adıyla Veteriner işleri genel müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışmaya başladı. 1983'te 233 sayılı Kanun hükmünde kararname ile kurulan Tarım işletmeleri genel müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlanarak "Karacabey tarım işletmesi" adını aldı. 9 844 ha arazi varlığı olan işletme çalışmalarını at, sığır, koyun ve tavuk yetiştirme şubeleri ile tarım şubesi aracılığıyla yürütür.

Atçılık şubesinde koşu alanlarının gereksinimi olan safkan arap atı, 1960'tan bu yana da özellikle iş hayvanı olarak kullanılmak üzere Avusturya kökenli haflinger atı yetiştirilmektedir. Sığırcılık şubesinde, yerli boz ırk sığırlarla isviçre esmeri (montofon) sığırların melezlenmesi sonucu elde edilen karacabey esmerinden yüksek verimli damızlıklar üretilmektedir. Haranın koyunculuk şubesinde 1843'te yetiştirilmeye başlanan kıvırcık türü koyunlarla Cumhuriyet'in ilk yıllarında İspanya'dan getirtilerek üretilen merinos ırkının melezlenmesi yapılmaktadır. Tavukçuluk şubesinde ise, leghorn, plymouth, new hampshire ırkı tavuklardan elde edilen civciv ve damızlık yumurtalar üreticilere dağıtılmaktadır. İşletmenin tarım şubesinde, haradaki hayvanların yem gereksinimlerini karşılamak üzere kesif yem (arpa, yulaf, mısır, buğday, ayçiçeği vb.) ile kaba yem (ot, yonca, sudan otu vb.) üretilir. Çevre çiftçilerin tohumluk gereksinmeleri karşılanır.

KARACADAĞ, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesine bağlı bucak; 19 913 nüf. (1990), 16 köy. Merkezi *Karacadağ,* 1 275 nüf. (1990).

KARACADAĞ, Konya'nın Kulu ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 611 nüf. (1990). Belediye.

KARACADAĞ ya da **KARACALI dağ,** G.-D. Anadolu bölgesinde B.'da Urfa platosu, D.'da Diyarbakır havzası arasında yükselen, kalkan biçimli genç volkanik kütle (1 957 m). Çok akıcı bazalt lavlarının üst üste yığılmasıyla oluşmuş olan bu basık kütle, yaklaşık 120 km çapında daire biçimli geniş bir alana yayılmıştır. Pliyosen depolarını da örten çok taze lav akıntıları Diyarbakır'a kadar sokulur. Dağın doruk kısmında K.-G. doğrultulu bir yarık boyunca, kalkan volkanlara özgü dik yamaçlı kraterler ve bunların içinde daha taze koniler sıralanmıştır. Yaylacılık.

KARACADAĞ, İç Anadolu bölgesinin Konya bölümünde Karapınar'ın D.'sunda G.-B.-K.-D. doğrultusunda basık bir sırt gibi uzanan kalkan biçimli genç volkanik kütle (1 375 m). Volkanik yapının büyük kısmını üst pliyosende ve hatta kuaternerde yüzeye yayılan bazalt akıntıları oluşturur. Dağın K.-D. kesiminde faylar boyunca sıralanmış birçok piroklastik koni ve maarlar (patlama çukuru) yer alır.

KARACAHİSAR → KARACAŞEHİR.

KARACAHİSAR, Muğla'nın Milas ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 814 nüf. (1990).

KARACAİLYAS, İçel'in merkez ilçesi Kazanlı bucağına bağlı belde; 6 269 nüf. (1990). Belediye.

KARACAKILAVUZ, Tekirdağ'ın merkez ilçesi Banarlı bucağına bağlı belde; 3 330 nüf. (1990). Belediye.

KARACAKÖY, İstanbul'un Çatalca ilçesinde bucak; 9 009 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Karacaköy,* 2 219 nüf. (1990).

KARACALAR, Brezilya'nın orta kesiminde yaşayan Kızılderililer. Karacalar, Araguaia kıyılarında ya da bu ırmağın akışına egemen mahmuzlarda kurulan köylerde yaşarlar. Başlıca geçim kaynakları balıkçılık (ok ve ağla avlanan kayman ve pirarucular), biraz da av ve tarımdır. Beyazlarla ilişki, maddi kültürlerinin büyük bir bölümünü yok etmekle birlikte, yeni bir pazar açarak, yüksek nitelikli el sanatlarını (kilden heykelcikler, tüy hotozlar, kemerler vb.) geliştirmelerini sağladı. Cinsel işbölümüne, siyasal ve dinsel bir işbölümü eklenmiştir. Geçiş ayinleri, özellikle delikanlıları ilgilendirir. Ayin sonrasında delikanlılar erkekler evine girmeye ve burada saklanan kutsal aletleri görmeye hak kazanır, törenlere ve köy meclisine katılmaya başlarlar.

KARACALI dağ → KARACADAĞ.

■**KARACAN** (Ali Naci), türk gazeteci, yazar (İstanbul 1896 - *ay. y.* 1955). Galatasaray lisesi'ni bitirdi, *Tasviri efkâr* gazetesinde çalışmaya başladı. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Cadı* romanı üstüne *Rübab* dergisine yazdığı (1913) eleştirileriyle edebiyat çevrelerinde de adını duyurdu. *Tasviri efkâr* ve *Vakit* gazetelerinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. 1918'de Necmettin (Sadak), Kâzım Şinasi (Dersan) ve Falih Rıfkı (Atay) ile birlikte *Akşam* gazetesini yayımlamaya başladı. Kuvayı milliye'nin ve Kurtuluş savaşı yöneticilerinin yanında yer aldı. 1926'da *İnkılap,* 1931'de *Politika,* 1935'te *Tan* gazetelerini çıkardı. Bir süre İsviçre'de basın ataşeliği yaptı. Yeniden Babıâli'ye döndükten sonra fazla uzun ömürlü olmayan *Bugün* ve *Politika* gazetelerini yayımladı. Çok partili döneme geçildiği sıralarda kurduğu *Milliyet* gazetesi (1950), *Hürriyet* gazetesinden sonra türk basın yaşamına canlılık ve yenilikler getiren ikinci gazete oldu. Harold Lamb'dan çevirdiği *Cengiz Han* (1931), Hermann Rauschning'den çevirdiği *Hitler bana dedi ki* adlı kitaplarından başka *Ya hürriyet ya ölüm* (1934), *Lozan konferansı ve İsmet İnönü* (1943) adlı yapıtları basıldı.

■**KARACAN** (Ercüment), türk gazeteci, yayıncı (İstanbul 1926 - Los Angeles, Kaliforniya, 1989). Ali Naci Karacan*'ın oğlu. Ortaöğrenimini İstanbul Robert kolej'de (1942) tamamladı, ABD İllinois üniversitesi'nden mühendislik diploması aldı (1945). Babasının ölümünden sonra *Milliyet* gazetesini yönetti ve oluşturduğu kadroyla bu gazeteyi Türkiye'nin önde gelen gazetelerinden biri durumuna getirdi. Milliyet yayınları'nı, daha sonra Karacan yayınevi'ni kurdu ve yönetti. Gazetenin genel yayın yönetmeni ve başyazarı Abdi İpekçi'nin 1979'da öldürülmesinden bir süre sonra gazeteyi Aydın Doğan'a devretti; ABD'ye yerleşti.

Karacan armağanı, *Milliyet* gazetesinin kurucusu Ali Naci Karacan adına verilen armağan. 1975-1980 yılları arasında verildi.

Karacan yayınları, İstanbul'da yayınevi. Önce Milliyet yayınları adıyla kuruldu (1967). Daha sonra etkinliğini Ali Karacan'ın sahipliğinde Karacan yayınları adıyla sürdürdü. Kuruluşundan bu yana çeşitli konularda 800'e yakın kitap yayımlayan kuruluş, Karacan yayınları adını aldıktan sonra haftalık ya da aylık yayınlara da başladı: *Haftalık bulmaca dergisi, Genel kültür ansiklopedisi, Sanat olayı, Bravo, Kadın, Playboy,* vb.

KARACAOĞLAN, Kırklareli'nin Babaeski ilçesine bağlı bucak; 8 398 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Taşağıl,* 902 nüf. (1990).

KARACAOĞLAN, türk halk şairi (öl. 1585'ten sonr.). Yaşamı üzerine çok az bilgi vardır. Eldeki bazı şiirlere ve halk arasındaki söylentilere göre aile adı Sayıloğlu ya da Çıngıroğlu ya da Rıdvanoğlu; babasının adı Kara İlyas ya da Kara Ali; kendi adı Hasan ya da Halil ya da Sımayıl (İsmail); doğduğu yer Bahçe ilçesinin Farsak (Varsak) köyü ya da Kozan ya da Kozan'a bağlı Feke ilçesinin Gökçe köyü ya da Kozandağı'nın Hama geçidindeki Hama köyü ya da Kilis'in Musabeyli bucağının Zolular köyü ya da Gaziantep'in Akpınar ya da Çarpın köyü ya da İçel'in ilçelerinden (Silifke, Mut, Gülnar) biri ya da Bulgar dağı ya da Binboğa ya da Erzurum ya da Çukurova, Maraş ya da Kırşehir'in Mecidiye ilçesine bağlı Mamalı köyü, Kırım menkıbesine göre de Belgrad'dır. Öldüğü ve gömüldüğü yerler de, söylentilere göre, başka başkadır: Maraş yöresinde Cezel yaylası ya da Nizip'in Keklice köyü ya da Çukurova'da bir tepede ya da İçel'in Mut ilçesinin Çukur köyünde bir tepede gömülüdür ya da Tarsus yöresinde "Ashâbı kehf" mağarasında intihar etmiş ya da Erzurum'un Oltu ilçesinin Penek köyünde ölmüş ve Zemzemdağı'ndaki Yasamal yaylasına gömülmüştür.

Bütün bu söylentilere ve ona yakıştırılan şiirlerdeki bilgilere göre, aile adının başka başka oluşu, baba adının birbirini tutmaması, kendi adının bile birbirine uymaması, doğduğu ve öldüğü söylenen yerlerin çeşitliliği, başka başka zamanlarda başka başka Karacaoğlan'ların yetiştiğini gösterir. Ne var ki, bunların çoğunda ortak olan nokta, onun şiirlerinde geçen türlü yer adlarıyla (akarsular, dağlar, yaylalar, geçitler, köyler, kentler vb.), giyim kuşamla ilgili deyimlerle, âdet ve geleneklere işaret eden sözlerle birleştirilince, şairin Güneydoğu Anadolu'da yaşayan türkmen aşiretleri arasında yetiştiği sonucuna varılır. Zaten, onun şiir geleneğini sürdüren bölge de orasıdır.



Ali Naci Karacan



Ercüment Karacan

Şiirlerinden öğrenildiğine göre, saz şairlerinin gezicilik geleneğine uyarak, Anadolu'nun Adana, Adıyaman, Ankara, Antep, Aydın, Bayburt, Bor, Bursa, Diyarbakır, Elbistan, Erzincan, Erzurum, Göksun, Hama, Karaman, Kayseri, Keban, Konya, Maraş, Mardin, Niğde, Sivas gibi birçok kent, kasaba ve köylerini dolaşmış; Rumeli'de bulunmuş; Şam, Halep, Bağdat, Basra, Yemen, Mısır, Tunus, Trablus, Cezayir gibi yerlerden söz etmiştir.

Karacaoğlan, dindışı halk edebiyatının en büyük şairidir. Şiirlerinde genellikle doğa sevgisi ve aşk temaları işlenmiştir. Göçebe türkmen aşiretlerinin şairi olan Karacaoğlan'ın şiirlerinde doğanın bütün öğeleri bol bol kullanılmıştır. Şair, el değmedik doğanın coşkusu ve keyfi içindedir. Şiirlerinde anlattığı aşk ise, soyut bir sevgiliye karşı duyulan ve kalıplaşmış birtakım sözlerle anlatılan düşsel, soyut bir aşk değil mistik ve platonik havadan uzak, cinsel isteğe yönelik somut bir aşktır. Aşiretlerin günlük yaşayışı içinde kadınla erkeğin birlikte çalışması, kadını düşsel bir varlık olmaktan çıkarmış; onun gerçek bir kişi olarak şiire girmesini sağlamıştır "Her güzelle düşüp kalkmak isteyen" gönlünü "her çiçekten bal alan arı"ya benzeten Karacaoğlan'ın aşk şiirleri çoğu zaman çapkın bir eda ile söylenmiştir.

Karacaoğlan, bütün şiirlerinde, gördüğü ve yaşadığı hayatı anlatmıştır. Göçebe türkmen halkının âdet, gelenek, giyiniş ve süslenişlerini bu şiirlerden çıkarabiliriz. Halk edebiyatı geleneklerini bütün özellikleriyle sürdürmüş; o çağlarda kent ve kasabalarda yetişen başka saz şairlerinin tersine, dil ve vezin bakımlarından divan edebiyatı etkisinden uzak kalmıştır. Sade bir konuşma diliyle söyleyen Karacaoğlan, şiirlerinde yabancı sözcüklere çok az yer vermiş, bunları da, çok kere, halk ağzında yaşayan biçimleriyle, söylenişlerini bozarak (*aşna* [aşina], *hörü* [huri], *ırasgelmek* [raslamak], *melil melil* [melul melul], *yesir* [esir] vb.) kullanmıştır.

Hece vezninin 11'li (6 + 5 ve 4 + 4 + 3) ve 8'li kalıplarını kullanmıştır. Aruz vezniyle söylenmiş tek bir şiiri yoktur. Şiirlerinin hepsi, ulusal türk nazım biçimi olan dörtlüklerle kurulmuştur. Sadece koşma, semai ve varsağı söylemiştir.

Daha sonraki yüzyıllarda yetişen birçok halk şairi, onun sanatına saygı göstererek "Karacaoğlan" adını almış, aradan uzun zaman geçince bunları birbirinden ayırmak olanaksızlaşmış; böylece, ortaklaşa bir Karacaoğlan kişiliği ve geleneği oluşmuştur. XVII. yy.'da "Karacaoğlan" adını kullanan bir ya da birkaç şairin yaşadığı düşünülebilir. XVIII. yy.'da kahvehane ve bozahanelerde türküler söyleyerek "şair geçinen" bir Karacaoğlan vardır. XIX. yy.'ın ilk yarısında, Silifke'de, "Küçük Karacaoğlan" diye anılan bir Karacaoğlan yaşamıştır. XX. yy.'da da "Yozgatlı Karacaoğlan" diye birinden söz edilmiştir. Yine XX. yy.'da, Kadirli'nin Şabaplı köyünde İbrahim adlı bir şair, "Karacaoğlan" tapşırmasıyla şiirler söylemiştir.

XVI. yy. şairlerinden Pir Sultan Abdal, Köroğlu, Öksüz Dede, Âşık Kerem; XVII. yy. şairlerinden Âşık Kâtibi, Kayıkçı Kul Mustafa, Kuloğlu, Âşık Ömer, Gevheri vb.'nin bazı şiirleriyle Karacaoğlan'ın bazı şiirleri aynı vezin ve aynı kafiyeyle söylenmiştir. Bunların birer "nazire" olduğu bellidir. Fakat kimin kime nazire söylediğini, yani kimin kimi etkilediğini saptamak olanaksızdır. Bu şiirlerden bazılarında ise, birkaç sözcük değişikliği dışında, sözler bile birbirinin aynıdır; bunlar için de, ya o şairlerin şiirleri Karacaoğlan'a ya da Karacaoğlan'ın şiirleri onlara mal edilmiştir diye düşünülebilir. XIX. yy.'da güneydeki Türkmenler arasında yetişen Gündeşlioğlu, Dadaloğlu, Deli Boran, Beyoğlu vb. şairler şiirde Karacaoğlan geleneğini sürdürmüşlerdir. XX. yy.'da Milli edebiyat akımı başlayıp da hece vezni aydın kişilerce kullanılmaya başlayınca, saz şairleri ağzıyla şiir söylemeye özenenler (Rıza Tevfik [Bölükbaşı], Yusuf Ziya [Ortaç], Sabahattin Ali vb.) Karacaoğlan'dan da yararlanmışlardır. (→ Kayn.)

Karacaoğlan anıtı, İçel'in Mut ilçesinde anıt (1973). Hüseyin Gezer'in yapıtı olan bronzdan anıtta Karacaoğlan bir kaya üzerinde, elinde sazıyla oturur biçimde gösterilmektedir.

KARACAOT a. Bir çöpleme türü, kara çöpleme *(Helleborus niger).*

KARACAÖREN, esk. **Karacaviran,** Sivas'ın İmranlı ilçesine bağlı bucak; 2 551 nüf. (1990); 28 köy. Merkezi *Karacaören,* 212 nüf. (1990).

Karacaören barajı ve hidroelektrik santralı, Burdur ilinde, Aksu üzerinde baraj ve santral (1989). Sulama, elektrik enerjisi sağlama ve taşkından koruma amaçlı barajın gövdesi toprak dolgu tipindedir. Temelden yüksekliği 93 m; talvegden yüksekliği 85 m; normal su kotunda göl hacmi 1 234 Mm^3; göl alanı 45,5 km^2; sulama alanı 9 537 ha; santral gücü 32 MW, yıllık enerji üretimi 142 GWsa'dır.

KARACASU, Ege bölgesinde Aydın iline bağlı ilçe; 22 801 nüf. (1990); 781 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 30 köy. Merkezi, Aydın'ın 88 km G.-D.'sunda *Karacasu,* 5 282 nüf. (1990). Tahıl, tütün, üzüm, zeytin, baklagiller üretimi.

KARACASU, Bolu'nun merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 320 nüf. (1990). Belediye.

KARACAŞAR, Nevşehir'in Gülşehir ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 816 nüf. (1990). Belediye.

KARACAŞEHİR, esk. **Karacahisar,** Eskişehir'in merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 412 nüf. (1990). Osmanlı devletinin kuruluş evresinde önem kazanan köyde, Manuel Komnenos'un yaptırdığı bir kalenin kalıntıları vardır. Bizans kilisesi de Osman Gazi tarafından camiye çevrilmiştir. İlk hutbenin burada okunduğu, ilk kadı ve subaşının burada atandığı söylenir.

KARACEVİZ a. Amerika'da yetişen bir ceviz türü *(Juglans nigra).*

KARACI sıf. ve a. Kara kuvvetleri'nde görevli subay, astsubay ya da er için kullanılır.

KARACI sıf. ve a. Başkalarına iftira etme alışkanlığında olan kimse; iftiracı, müfteri.

KARACILIK a. İftiracılık, müfterilik.

KARACİĞER a. Sindirim sistemine bağlı olarak geğrekte bulunan ve hem safra salgılayan, hem birçok metabolizma işlevi gören bez. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Anat. *Karaciğer atardamarı,* çölyak atardamarın üç dalından biri. (Karaciğerin bütün atardamarları bundan doğar. İki uç dala ayrılmadan önce, üç yan kol verir: mide-onikiparmak bağırsağı, pilor, safra kesesi atardamarları.) || *Karaciğer kanalı,* (sağ ve sol olmak üzere) iki koldan safra kanalcıklarını alan ve safra kesesi kanalıyla birleşerek koledok kanalını oluşturan safra kanalı. (Karaciğer ve koledok kanallarının tümü ana safra yolunu meydana getirir. Karaciğer kanalının uzunluğu 3 ila 4 cm'dir ve karaciğer sapının içinde yer alır.) || *Karaciğer sinir ağı,* çölyak ve akciğer-mide siniri ağlarından gelen ve karaciğer atardamarını çevreleyen sinir liflerinin tümü. || *Karaciğer üstü toplardamarı,* karaciğerin içinde başlayıp karaciğer atardamarı ile kapı toplardamarının karaciğere aktardıkları tüm kanı toplayarak alt ana toplardamara boşaltan toplardamarların her biri.

—Cerr. *Karaciğer çıkarılması,* HEPATEKTOMİ'nin eşanlamlısı.

—Giz. bil. *Karaciğer falı,* kurban edilen bir hayvanın karaciğerine bakıp kehanette bulunma yöntemi. (İşaretler, içorganın tümü üzerindeki görünüşleri, yerleri ve sıralanışları göz önünde bulundurularak yorumlanır.)

—Patol. *Karaciğer ağrısı,* karaciğer bölgesinde duyulan sancı. || *Karaciğer büyümesi,* karaciğer hacminin anormal ölçüde artması. (Eşanl. HEPATOMEGALİ.) || *Karaciğer çaba ağrısı,* sağ kalp yetersizliği halinde, çaba sonucu karaciğer bölgesinde duyulan sancı. || *Karaciğer hastalıkları bilimi,* HEPATOLOJİ'nin eşanlamlısı. || *Karaciğer düşüklüğü,* askı kirişlerinin gevşemesinden ötürü karaciğerin aşağıya sarkması. || *Karaciğer iltihabı,* HEPATİT'in eşanlamlısı. || *Karaciğer karsinomu,* HEPATOKARSİNOM'un eşanlamlısı. || *Karaciğer koliği,* safra taşından ileri gelen akut ağrılı nöbet. || *Karaciğer yetersizliği,* karaciğer işlevlerinin azalmasıyla belirgin durum. || *Karaciğer polikistozu* → ÇOKKİSTLİ* KARACİĞER HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

—Tıp. *Karaciğer grafisi,* toplardamar ya da atardamar yoluyla saydamsız madde şırınga edildikten sonra karaciğerin röntgenle incelenmesi. || *Karaciğer testleri,* karaciğer işlevlerinin araştırılması amacıyla pratikte sık sık yapılan laboratuvar incelemeleri.

—ANSİKL. Anat. Karaciğer, diyaframın sağ kubbesi altında bulunur: midenin altında sola ve diyaframın sol kubbesine doğru uzanır. Karaciğer içorganların en irisidir; erişkinde ağırlığı 1,5 ila 2 kg gelir. Rengi esmer kırmızı, kıvamı gevrek, yüzeyi pürüzsüz ve kendine özgü bir zarla (Glisson kapsülü) kaplıdır. Hepsi yalnız alt taraftan görülebilen dört lop halindedir. Bu alt yüzde üç çukur çizgi (oluk) vardır; bunlardan biri karaciğerin göbeğidir; buradan karaciğere girip çıkan organlar geçer: kapı toplardamarı, karaciğer kanalları, karaciğer atardamarı. Önden arkaya geniş bir oluk halinde uzanan çizgi üzerinde safra kesesinin yerleştiği "safra kesesi çukurcuğu" bulunur. Karaciğerin üst yüzü dışbükeydir, üst bağ ile biri sağ biri sol olmak üzere iki loba ayrılmıştır. Arka yüz dikeydir, üzerinde iki oluk vardır, sağdakinde alt ana toplardamar, soldakinde lifsel bir kordon bulunur.

Karaciğer, alt ana toplardamarla ve koroner bağ, üçgen bağ ve oraksı bağ denilen periton kıvrımlarıyla sıkıca tutturulmuştur. Küçük epiploon karaciğeri mideye ve onikiparmak bağırsağının birinci kısmına bağlar; içinde de karaciğer sapı bulunur.

Karaciğer, "karaciğer lopçukları" denen sayısız küçük parçacıktan oluşur; bunlar bir karaciğer üst toplardamarının çevresinde kümelenmiş ve lopçuklar arası bölmelerle birbirlerinden ayrılmıştır.

Lopçuklar arası bölmelerin birleştikleri köşelerde (kapı aralıkları) ve bunların her birinde de birer kapı toplardamarı dalı, birer karaciğer atardamarı dalı ve birer safra kanalcığı bulunur.

Karaciğerin damar ve sinirleri. Karaciğere kan getiren iki damar vardır: *kapı toplardamarı* ile *karaciğer atardamarı.* Bu iki damar, karaciğerin içinde kapı aralıklarında ilerleyen ince dallara ayrılır. Bu iki damarın taşıdığı kan, *lopçuk içi toplardamarlar* denen merkezi lopçuk toplardamarına geçer, onlar da giderek birleşir ve ana toplardamara dökülen *karaciğer üstü toplardamarı*'nı oluşturur. Sinirlerse sol vagustan ve güneş sinir ağından gelir.

Safra yolları. Karaciğer hücrelerince salgılanan safra önce lopçuk içi kanalcıklara akar; bu kanalcıklar birleşerek lopçuk çevresi kanalcıklarını, onlar da birleşerek her kapı aralığında oldukça kalın bir safra kanalı oluşturur. Birbirine boşalan bu sayısız ve çeşitli kanalcık iki safra kanalı (sağ ve sol) meydana getirir; bu iki kanal karaciğerin alt yüzündeki enlemesine oluktan dışarı çıkar ve biraz ilerledikten sonra birleşerek *karaciğer kanalı*'nı oluşturur. Karaciğer kanalı karaciğer sapının içinde aşağıya doğru ilerler, safra akışını sağlayan safra kanalıyla birleşerek *koledok kanalı* adını alır. Koledok kanalı ile ka-

raciğer kanalı *ana safra yolu*'nu oluşturur, bunlardaki herhangi bir tıkanıklık safra yığılmasına neden olur. Bu yola, safra kesesiyle safra kanalından oluşan yardımcı bir safra yolu bağlanır. *Karaciğer sapı,* onikiparmak bağırsağı ile karaciğerin enine çizgisi arasında bulunan küçük epiploonun kalınlaşmış kısmıdır; bunun içinde kapı toplardamarı ve önünde solda karaciğer atardamarı, sağda karaciğer kanalı yer alır.

• *Karaciğerin görevleri.* Karaciğer karma bir bezdir, hem dış salgı, hem iç salgı üretir ve iki büyük görev yapar: bir yandan zehirden arıtma ve temizleme, öte yandan birleştirme ve depolama.

Dış salgı. Salgı ürünü olan safra ya doğrudan doğruya koledok kanalıyla ya da safra kesesinden geçtikten sonra karaciğerden dışarı akarak bağırsağa dökülür.

İç salgılar. 1. *Glukojenik işlev.* Karaciğer kandaki glukoz miktarını sabit tutar: bu görevini ya bağırsaktan gelen glukoz fazlasını durdurarak ve glukojen halinde depo ederek ya da gerektiğinde, bu glukojeni yeniden glukoza dönüştürüp kana geri vererek yerine getirir. Ayrıca glukoz olmadığı zaman, glukozu başka bir şekerden (galaktoz) ya da yağlardan ve proteinlerden bireştirerek yapar (neoglukojenez). 2. *Üre yapıcı işlev.* Üre, aminoasitlerle amonyak tuzlarından üretilir. Bu maddelerin zehirliliği göz önüne alınırsa bu işlev aynı zamanda bir zehir temizleme işlevi sayılabilir. 3. *Kan eritici* ve *kan yapıcı işlev.* Bununla alyuvarlar tahrip edilir ve yenilenir. 4. *Demir işleme işlevi.* Karaciğer demiri tespit ve depo eder. Yeni alyuvar yapılacağı zaman salar. 5. Karaciğer, fosfolipitlerin oluştuğu ve yağ asitlerinin doyumsuzlaştırıldığı başlıca yerdir. 6. K vitamininin etkisiyle karaciğer protrombin üretir ve bu yolla kanın pıhtılaşma olgularına katılır. 7. Karaciğer, plazma proteinlerinden birçoğunun bireşiminin gerçekleştiği yerdir. Çeşitli metabolizmalarda rol oynayan enzimleri de o yapar.

• *Karaciğerin muayenesi.* Klinik muayene sırasında karın elle yoklanarak karaciğerin hacminde ve kıvamında önemli bir değişiklik olup olmadığı saptanabilir, özellikle karaciğerin hasta olup almadığına ilişkin belirtiler bulunabilir. Bulgular çeşitli röntgen muayeneleriyle tamamlanabilir. Ağızdan ilaç verilerek çekilen safra kesesi filmi ve damardan verilerek yapılan kolanjiyografi safra yollarının incelenmesini sağlar. Dalak-kapı toplardamarının röntgen filmi yerine şimdi genellikle karaciğer atardamarının filmi çekilmektedir. Radyoaktif izotoplarla yapılan karaciğer sintigrafisi bu bezin tam bir haritasını ortaya çıkarır. Sintigrafi muayenesi ekotomografi ve skanografi ile tamamlanmakta, hatta yerini tamamen onlara bırakmaktadır denebilir. Nihayet, çok belirgin durumlarda, iğneyle ya da laparoskopiyle yapılan ponksiyon-biyopsi karaciğer parankimasının dokusal durumu hakkında tam bilgi alma olanağı sağlar. Karaciğerin işlev bakımından muayenesi bir dizi laboratuvar testlerini de gerektirir. Pratikte bunların tamamı "karaciğer tahlili" adı altında toplanır. Bu testlerden ne kadarı bozuk çıkarsa karaciğer o kadar bozulmuş sayılır. Bromsülfonstaleinle (B.S.P.) yapılan test, karaciğerin salgı işlevini iyi yapıp yapmadığını anlamaya yarar. İyice belirlenmiş koşullar altında damar yoluyla verilen B.S.P.'nin dışarı atılma hızı, karaciğerin bilirübini atma yeteneğini, dolayısıyla karaciğerin dış salgı işlevini değerlendirme olanağı sağlar. Karaciğerin safrayı boşaltmasında bir engel ya da karaciğer hücresinde bir yetersizlik varsa B.S.P. kan dolaşımında kalır. Karaciğer yetersizlik testleri, karaciğer hücrelerinin çalışmasında yetersizlik olduğunu gösterir ve biyolojik açıdan şu belirtilerle ortaya çıkar: 1. bireşim işlevlerinde azalma ve dolayısıyla karaciğerin bireştirdiği maddelerin kandaki yoğunluğunun düşmesi; nitekim esterleşmiş kolesterol miktarının düştüğü, plazma proteinlerinin ve pıhtılaşma etmenlerinin (en başta protrombin) azaldığı görülür; 2. temizleme işlevlerinde azalma: kanda birleşik bilirübin miktarının yükselmesi. Safra birikim testleri, safranın karaciğerden dışarı atılmasında bir engelin varlığını gösterir. Bu durumda: 1. normalde safrayla dışarı atılan maddelerin kana geri döndüğü; kandaki birleşik bilirübin ve esterleşmiş kolesterolun arttığı anlaşılır; 2. safra duraklaması nedeniyle karaciğer hücrelerinin bireştirdiği bazı maddeler artar: kanda alkali fosfatazların artması; 3. sindirim borusunda safra tuzlarının yokluğu ve bundan ötürü yağ sindiriminin olanaksızlığı. Bazı karaciğer hastalıklarında (sirozlar, virüslü hepatitler) yapılan iltihap testleri, plazma gamaglobülinlerinde artmayla ve çökelme tepkilerinde çoğalmayla belirgin bir biyolojik iltihap sendromuna yol açar. Hücre erime testleri, karaciğer hücrelerinin tahrip olduğunu ve normalde hepatosit içinde depo edilen tüm maddelerin, özellikle bazı enzimlerin (glutamo-oksalo-asetik transaminaz [SGOT], özellikle glutamo-pirüvik transaminaz [SGPT]) kanda serbestçe dolaştığını ortaya koyar.

• *Karaciğer hastalıkları.* Karaciğerde ortaya çıkan hastalıklar çok çeşitli olmakla birlikte, bu organdaki hastalık belirtileri hep aynıdır. Bununla beraber bu belirtilerin hiçbiri tek başına karaciğerin hasta olduğunu ispatlamaya yetmez. Karaciğer hastalığının belirtileri şunlardır: hacminin artması (hepatomegali), karaciğer bölgesinde sağır bir ağrı, sarılık, dalak büyümesi ve kapı toplardamarında bir basınç yükselmesi, bu yükselmenin işareti olarak karın çeperi yüzeysel toplardamarında genişleme. Bu belirtilere, anjiyomlar, toplardamar genişlemeleri, karında su toplanması (assit), sindirim bozuklukları (iştahsızlık, bulantı, kusma) ve son evrede, karaciğer komasıyla başlayan sinirsel bozukluklar eklenebilir.

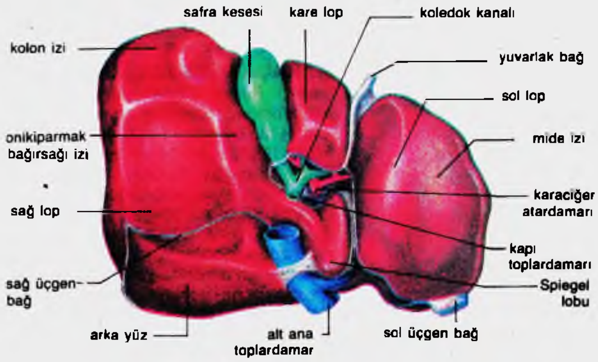
Karaciğer hastalıkları şunlardır: 1. akut iltihaplı hastalıklar: yaygın (hepatitler), sınırlı (amibiaz ya da septisemilere bağlı) apseler; 2. süreğen iltihaplı hastalıklar: sirozlar ve hidatik kistler; 3. ur hastalıkları: ilkel ya da ikincil karaciğer kanserleri; 4. kalp-damar hastalıklarında karaciğerin zarar görmesi: sağ kalp yetersizliğine ya da sıkıştırıcı bir perikardite bağlı karaciğer hastalığı; düğümlü periarterit sırasında görülen karaciğer enfarktüsü; 5. genel hastalıkların karaciğerde yerleşmesi: granülomatozlar, glikojenozlar, hematokromatozlar, vb.

—Giz. bil. Karaciğer falı, Mezopotamya'da en çok kullanılan içorgan falı türüydü. Çeşitli sitelerde bulunarak günümüze ulaşmış birçok kehanet kitabı ve pişmiş topraktan karaciğer modeli vardır. Bu modeller üzerinde organın, anlamlı bir anormallik taşıyabilecek çeşitli yerleri gösterilmiştir. Kaldeliler tarafından Etrüskler'e (→ PİACENZA KARACİĞERİ) aktarılan bu falcılık tekniğine Yunanistan'da, Roma'da ve Akdeniz havzası dışında da rastlanır.

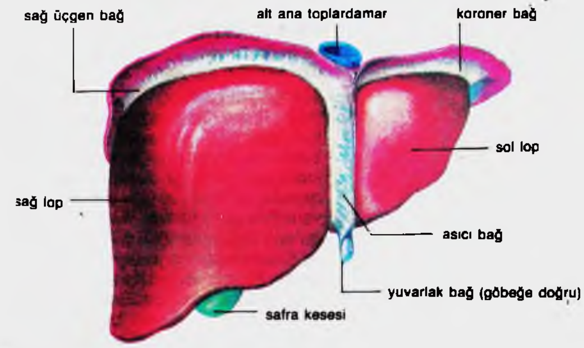
—Karşt. anat. Onikiparmak bağırsağına bağlı ek bir salgı bezi olan karaciğer, bütün omurgalılarda vardır, ama kimisinde büyük, kimisinde çok küçüktür. Yüzme kesesinden yoksun kıkırdaklı balıklarda karaciğer çok büyüktür ve vücudun tümüne oranla yoğunluğu çok düşük olduğundan (bol yağ deposu) hidrostatik dengeyi kolaylaştırır. Yumuşakçalardaki ve gömleklilerdeki sindirim bezine de karaciğer ya da karaciğerpankreas adı verilir.

—Mutf. Koyun, kuzu, dana ve kaz karaciğeriyle çeşitli yemek ve mezeler hazırlanır. Karaciğerin ızgarası, tavası, yahnisi ve ezmesi yapılır. Izgaralarda daha çok koyun ve süt kuzusu; yahnilerde kuzu; ezmelerde dana ve kaz karaciğeri kullanılır.

—Vet. Hayvanlarda, zehirlenme dışında ilkel karaciğer hastalığı ender görülür. Hepatitler, zehirlenmeden ileri gelebileceği gibi (karbontetraklorür, vb.), enfeksiyondan, asalaklardan (kelebek hastalığı, vb.) ve kalp yetmezliğinde olduğu gibi, kan



karaciğer (alt yüz)



karaciğer (üst yüz)

toplanmasından ileri gelebilir. Yerel karaciğer hastalıklarıysa urlardan ya da apselerden ileri gelir.

KARACİĞERPANKREAS a. Yumş. bil. Yumuşakçalarda ve çeşitli omurgasızlarda, hem karaciğer hem de pankreas görevi yapan önemli bir sindirim organı.

KARACİĞERSÜLÜKLERİ a. Zool. YAPRAKSOLUCANLAR sınıfının eşanlamlısı.

KARACORCE → KARAYORGİ ya da KARADJORDJE.

KARACORCEVİÇ → KARAYORGİYEVİÇ ya da KARADJORDJEVIĆ.

KARAÇADIR → ÇADIR.

KARAÇALI a. **1.** Kurak yerlerde yetişen, sarı çiçekli, çok dikenli çalı. (Bil. a. *Paliurus spina-christi;* hünnapgiller familyası.) **—2.** *Tkz.* Kişilerin arasına girerek ilişkilerini bozmaya çalışan kötü kalpli kimse.

—Halk hek. Karaçalının olgun meyveleri sabit yağ, tanen ve alkaloit taşır. Dahilen peklik verici, idrar artırıcı ve taş düşürücü olarak kullanılır. Eskiden göz hastalıklarında yaygın bir kullanışı vardı. Daha çok dekoksiyon ya da infusyon (% 5) halinde kullanılır. Taze yaprakları da çıban açıcı olarak çıbanların üzerine sarılır.

KARAÇALI, Dalaman'ın eski adı.

KARAÇALILIK a. Karaçalıların çok yetiştiği yer.

KARAÇAM, Trabzon'un Çaykara ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 535 nüf. (1990). Belediye.

KARAÇAVUŞ, asıl adı **Mustafa,** türk yeniçeri kethüdası (XVII. yy.). Sultan İbrahim'e karşı ayaklananların elebaşıları arasında yer aldı (1648). Sadrazam Hezarpare Ahmet Paşa'nın azledilerek öldürülmesinden sonra Timişoara (Temeşvar) valiliğine atandı.

KARAÇAY, Hatay'ın Samandağ ilçesine bağlı bucak; 25 596 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Karaçay,* 1 825 nüf. (1990).

KARAÇAYCA a. Kuzey Kafkasya'da Karaçaylar'ın konuştuğu türk lehçesi. Güney-doğu'sundaki balkar türkçesine yakındır. Kıpçakçanın bir koludur. Türkiye türkçesinden ayrılan bazı yönleri şunlardır: *dağ*

yerine *tau*, *ol-* yerine *bol-*, *-an* yerine *-gan*, *ben* yerine *men*, *d-* yerine *t-*, *g-* yerine *k-*, *y-* yerine *c-*, *-lar*, *-ler* yerine *-la*, *-le* vb.

KARAÇAY-ÇERKEZ Özerk Bölgesi, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bölge, Kuzey Kafkasya'da; 14 100 km², 418 000 nüf. (1989). Merkezi *Çerkesk*. 1992'de 5 yönetim birimine ayrılmıştır: Karaçay bölgesi, Çerkezistan, Abasinsk, Zelençukso-Urupsk ve Batalpaşinsk Kazakları bölgesi. Kuzeyde yer alan düzlüklerle, Büyük Kafkaslar'ın, derin vadi ve boğazlarla yarılmış kuzey uzantılarının arasında yer alan bölge nüfusunun çoğu, yoğun tarım yapılan düzlüklerde yer alır. Çok sayıda koyun ve sığır yetiştirilir. Sanayi çiftlik ürünlerinin işlenmesine dayanır. Demir dışı madenler ve bir miktar kömür çıkarılır.

KARAÇAYIR a. Geniş alanları çayır gibi kaplayan çim örtüsü.

KARAÇAYIR, Sıvas'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 11 279 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Karaçayır*. 229 nüf. (1990).

KARAÇAYLAR, XX. yy. ortalarına kadar (1944) Kuzey Kafkasya'da yaşamış eski bir türk boyu. XIII. yy.'a kadar Elbruz dağının batısında, Osetler ile Çerkezler arasında kalan çok geniş bir alanda yaşayan Karaçaylar, at, koyun ve sığır yetiştirerek hayvancılıkla geçinirlerdi. Hun İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Azak, Don ve Kuban boylarına yerleşen Bulgar Türkleri'nin bir kolu sayılan Karaçaylar, eski kabile örgütünü korudular. Başlarında "biy" ya da "tavbiy" denen beyler bulunur, bunları "özden" ya da "kara özden" adıyla anılan soylu sınıf izlerdi. Geniş halk kitlesi "kara kişi", "yasakçı" ve "çağar" gibi topluluklardan oluşurdu. En alt tabakayı meydana getiren kölelere "kul" denirdi. İslamlığın yayılmasıyla derebeylik ve kölelik kuruluşları yıkılınca, eski kölelerden oluşan bir "azatlı" sınıfı doğdu. XIII. yy.'da başlayarak XV. yy.'a kadar süren kabartay istilası sırasında bu çerkez boyunun egemenliği altında yaşayan Karaçaylar, daha sonra Kırım hanlarına ve XV. yy. sonlarında Kırım'ın osmanlı korumasına girmesiyle de doğrudan Osmanlı devletine bağlanarak müslümanlığın sünni mezhebini benimsediler. Tüm kafkas dağlılarıyla rus kuvvetleri arasında yapılan Çegem meydan savaşı'nda (1804) ön safta çarpıştılar. Osmanlı devletiyle Rusya arasında Kuban ırmağını sınır kabul eden 1812 antlaşması'na göre rus bölgesinde kalan Karaçaylar üzerinde rus baskısı arttı. Bir süre sonra rus uyruğunda oldukları açıklanan Karaçaylar, buna karşı ayaklandılar (1822). Onlara boyun eğdirmek için saldırıya geçen Ruslar, bir aylık kuşatmadan sonra başkent Kart-Curt'u ele geçirdiler (1828). Ancak, Karaçaylar XIX. yy.'ın ikinci yarısından sonrasına kadar (1860) savaşmaktan vazgeçmediler. 1873'te Balkarlar ve Çerkezler'le birlikte Karaçaylar'a karşı da başlatılan soykırım yüzünden önemli ölçüde servet, toprak ve nüfus yitirdiler. Kent ve köylerine rus göçmenleri yerleştirildi, kendileri de Türkiye'ye göçe zorlandılar. Potemkin olayıyla başlayan 1905 ayaklanmasından yararlanarak özgürlüklerini ve yitirdikleri toprakları yeniden kazanmak istedilerse de başaramadılar. 1917 Ekim devrimi'nden sonra 11 mayıs 1918'de ilan edilen Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti içinde yerlerini aldılar. Cumhuriyet ortadan kaldırıldıktan sonra da 1921'e kadar savaşımlarını sürdürdüler. Sovyet rejiminin yerleşmesi üzerine kurulan Karaçay-Çerkez özerk eyaletinin Karaçaylar bölümünü meydana getirdiler. Daha sonra yayımlanan bir kararnameyle (1926) özerk Karaçay eyaleti oluşturuldu. İkinci Dünya savaşı'nın sonlarına doğru Stalin tarafından 1943'te alman ordularıyla "işbirliği" yapmakla suçlanarak 1944'te uygulanan bir tehcir kararıyla topluca Sibirya'ya sürüldüler. 1957'de yapılan bir düzenlemeyle yeniden kurulan Karaçay-Çerkez Özerk Bölgesi'ne yerleştirildiler.

Karaçi
Adalet sarayı (solda)



Ch. Lenars

• *Dil ve edebiyat.* Karaçaylar'ın dili türkçenin kıpçak koluna bağlıdır. Balkarca, kumuk dili vb.'ne yakın özellikler gösterir. Yazılı edebiyatları ancak XX. yy.'ın ilk yarısında oluştu. Akmayları İsmail'in *Ana tili* adlı yapıtında (1916), arap abecesiyle yazıya geçirilmiş metinler yer alıyordu. Frunze'de yayımlanan *Joşaubuznu bayrağı*, *Jolla* gibi derlemelerde (1956) bu ağızla yazılmış şiirler vardır.

KARAÇELEBİZADE ABDÜLAZİZ EFENDİ, türk şeyhülislam ve tarihçi (İstanbul 1591/1592 - Bursa 1658). Rumeli kazaskeri Karaçelebizade Hüsamettin Efendi'nin oğlu. 1616-1624 yılları arasında müderrislik yaptı. İstanbul Süleymaniye medresesi'nde görev yaparken Fatih camisi'ndeki ulema ayaklanmasına katıldığı ve sadrazam Merre Hüseyin Paşa'nın aleyhinde konuştuğu için Bursa'daki Molla Hüsrev medresesi'ne gönderildi (1623). Kadılığa geçti; Yenişehir (1624), Mekke (1626), Edirne (1630), İstanbul (1634) kadılıklarına atandı. İstanbul'daki yağ darlığından sorumlu tutularak idamı için ferman çıkarıldıysa da sadrazam Bayram Paşa'nın aracılığıyla ölümden kurtuldu, Kıbrıs'a sürüldü. Bir buçuk yıl sonra bağışlanarak İstanbul'a döndü ve Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1644'te Rumeli kazaskerliğine atandı, ama bu göreve fiilen ağustos 1648'de başlayabildi. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde ve idamında önemli rol oynadı. Ekim 1648'de kendisine osmanlı tarihinde o güne değin örneği görülmeyen bir olay olarak şeyhülislamlık (meşihat) payesi verildi. Bahai Efendi'nin azli üzerine fiilen şeyhülislam oldu, ama hırsla istediği bu görevde ancak dört ay iki gün kalabildi; dayandığı ocak ağalarının tasfiyesi üzerine görevden alınarak Sakız'a sürüldü. 1652'de sürgün yeri Bursa'ya çevrildi, birçok kez başvurmasına karşın İstanbul'a dönmesine izin verilmedi. Uludağ'dan getirttiği ve kırk çeşme ile kente dağıttığı su, "Müftü suyu" adını taşır. Soyundan gelen büyük servetiyle gösterişli bir yaşam süren Abdülaziz Efendi, katı, bencil kişiliğinin yanında değerli bir bilgindi. Şeyhülislamlığı sırasında bazı törenleri ve arpalık terki kuralını yeniden canlandırmış, vakıf işlerini düzene sokmaya çalışmıştır. Tarih yapıtlarının en önemlisi *Ravzat* ül-ebrar,* yaradılıştan 1648'e kadar gelir. Bu yapıta yazdığı ek (zeyl), daha çok anı niteliğindedir. Öteki yapıtlarının başlıcaları *Mir'at üs-safa fi ahval il-enbiya* (peygamberler tarihi), *Süleymanname* (Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatını konu alır), *Tarih-i feth-i Revan ve Bağdat* ya da *Zafername* (Murat IV'ün Revan ve Bağdat seferlerini anlatır). *Hall ül-iştibah an akd il-eşbah*, *Kitab ül-elgaz fi'l fıkh il-hanefiyye* fıkha ilişkindir. Şiirlerinde "Azizi" mahlasını kullanan Abdülaziz Efendi'nin *Gülşen-i niyaz* adlı bir mesnevisi ve basılmamış bir *Divan*'ı vardır.

KARAÇİ, Pakistan'ın eski başkenti, başlıca kenti ve limanı; 8 000 000 nüf. (1989). İndus deltasıyla mangrovun sınırında olan bu balıkçı kasabası bir askeri liman ve ticaret limanı, Sind'in büyük kenti ve Pakistan'ın ilk başkenti, bir iktisadi anakent ve hava ulaşım kavşağı oldu. Tarihsel boyutu olmayan kent gecekondu semtleriyle geniş bir alana yayılır. Oldukça çeşitlenmiş olan sanayisinin temeli, tekstile, metalürji ve gemi yapımına, çimento üretimine ve petrol arıtmaya dayanır. Küçük nükleer santral.

KARAÇOBAN, Doğu Anadolu bölgesinde Erzurum iline bağlı ilçe; 19 704 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, Erzurum'un 168 km güney-doğusunda *Karaçoban* 7 498 nüf. (1990). Hayvancılık.

KARAÇOK, Suriye'nin kuzey-doğusunda kent, Türkiye ile Irak sınırı yakınında. —Petrol yatağı. (Boruhattıyla Tartus'a bağlanır.)

Karaçomak barajı, Kastamonu ilinde, Karaçomak suyu üzerinde kurulu baraj. 1974'te işletmeye açıldı. Sulama, içme ve kullanma suyu sağlama ve taşkından korunma amaçlarıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 23,10 milyon m³, göl alanı 1,43 km², sulama alanı 2 596 ha'dır. Barajdan yılda 3 milyon m³ içme ve kullanma suyu sağlanmaktadır.

KARACON (İmre), macar türkolog (? 1863 - ? 1911). Askerlik, rahiplik, öğretmenlik yaptı. İstanbul'da arşivlerdeki çalışmaları sonucu türk-macar ilişkilerini konu edinen yapıtlar yayımladı. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde Macaristan'la ilgili bölümü macarcaya çevirdi.

KARAÇULHA, Muğla'nın Fethiye ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 656 nüf. (1990). Belediye.

KARADAĞ, Türkiye'de birçok dağa verilen ad. **1.** İç Anadolu'nun Konya bölümünde Karaman'ın 25 km K.-B.'sında, ortalama 1 000 m yükseklikteki düzlükler üzerinde genç volkanik dağ (2 288 m). Küçük ölçekli haritalarda tek bir koni gibi görünmesine karşın, aslında 3 ayrı koninin kaynaşmasıyla meydana gelmiştir. Stratovolkan tipinde bir yapı olan Karadağ'ın doruk kısmında dik yamaçlarla çevrili kraterler vardır. **—2.** D. Anadolu'nun G.-D.'sunda Irak sınırında dağ (3 180 m). **—3.** D. Anadolu'nun G.'inde Irak sınırı yakınında doruk (3 460 m). **—4.** D. Anadolu'da Erzincan ovasının 20 km K.-B.'sında dağ (2 832 m). **—5.** Ege bölgesinde Manisa dağının D. kesimine verilen ad (1 513 m). **—6.** Orta Karadeniz bölümünde Amasya'nın 50 km kadar G.-B.'sında dağ (1 566 m). **—7.** Trabzon'un 25 km G.-B.'sında tepe (1 946 m). **—8.** Marmara denizi'nin G. kıyısında Bandırma'nın 25 km D.'sunda dağ (833 m); Mudanya sıradağlarının en yüksek doruğu.

KARADAĞ, İran'ın kuzey-batısında dağ kütlesi, Azerbaycan sınırı yakınında; 2 941 m.

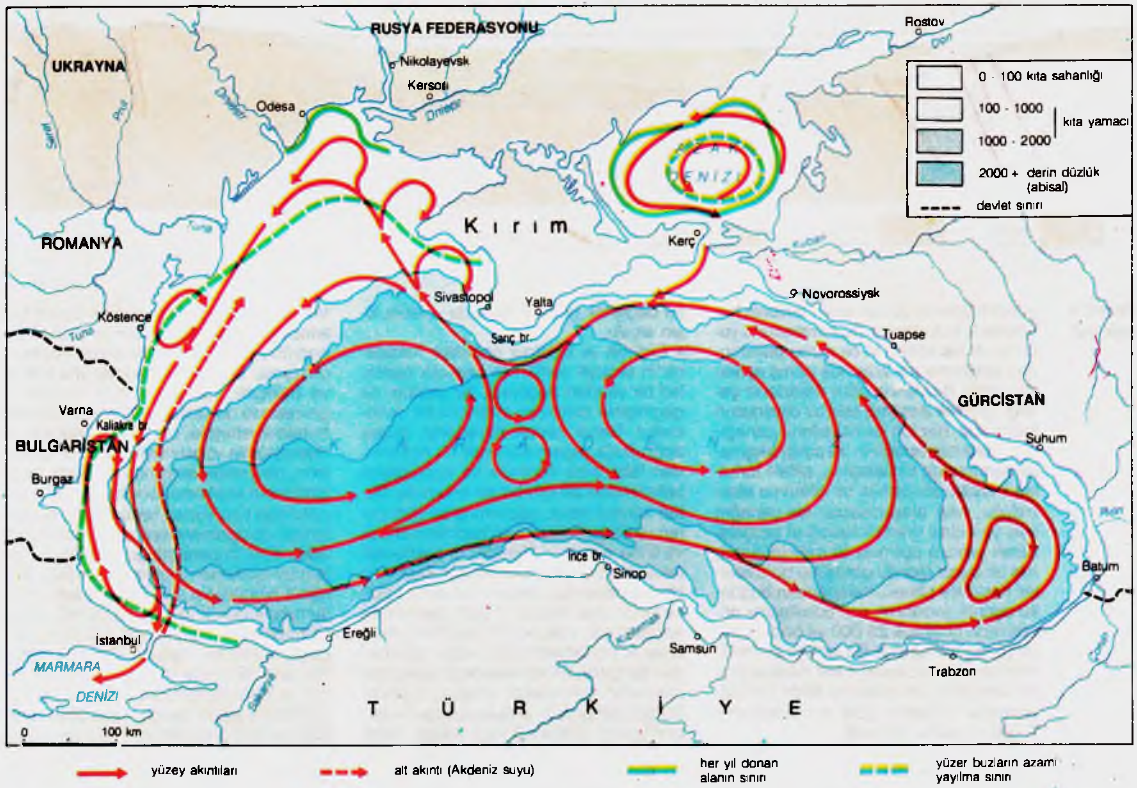
KARADAĞ, sırpça **Crna Gora,** ital. **Montenegro,** Yugoslavya'ya bağlı federe cumhuriyet; 13 812 km²; 552 038 nüf. (1991). Başkenti *Titograd*.

COĞRAFYA

Büyük bölümü dağlarla (Dinar dağları) kaplı olan cumhuriyet topraklarının Adriya denizine açılan kıyılarında başlıca gelir kaynağı yaz turizmidir.

TARİH

İllyrialı toplulukların yerleştikleri, İ.Ö. II. yy'da Romalıların Dalmaçya eyaleti sınırları içine alınan bölge (o tarihte adı *Diok-*



le'ydi), VI. yy.'da Bizanslılara, daha sonra da Sırplara geçti. XIV. yy.'da yerli Balşalar sülalesinin giriştiği bağımsızlık denemesi, çok geçmeden bölgenin Osmanlılar tarafından fethiyle (1482) sona erdi. XVI. yy. başında İşkodra sancağına bağlanan bölge, yerel yöneticiler (vladikalar) tarafından yönetilmeye başlandı. 1688'de, 1697'de, 1711'de patlak veren ayaklanmaların bastırılmasından sonra vladika Petar I Petroviç (1782'den 1830'a), Kotor'u Avusturya egemenliğinden kurtarmaya çalıştıysa da başaramadı. Petar II'nin (1830'dan 1851'e) bir yandan devlet mekanizmasını güçlendirmeye çalışırken, bir yandan da osmanlı kalelerine akınlar düzenlemesi, türk kuvvetlerinin bölgeye yeniden girmelerine yolaçtı. Oğlu Danilo I (1851'den 1860'a kadar), vladikaların o güne kadar taşıdıkları piskopos unvanını bırakarak devleti laikleştirdiyse de, bütün çabalarına karşın Paris kongresi'nde büyük devletlerden bağımsızlık almayı başaramadı. Nicola I (1860'tan 1918'e) Rusya ve Sırbistan'la ittifaklar sonucunda ordusunu güçlendirip, Bosna-Hersek ayaklanması sırasında Osmanlılar'a saldırdı. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nda da Rusya'nın yanında yer alarak, Berlin kongresi'nde Karadağ'ın bağımsızlığını onaylatmayı başardı. 1910'da kral unvanı alan Nicola I'in bir baskı anayasasını yürürlüğe koymasının, içte muhalefetin şiddetlenmesine yol açtığı krallık, Birinci Dünya savaşı patlak verince Sırbistan'ın yanında yer aldı ve Avusturya işgali üzerine kral Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı (1915). Savaştan sonra, meclis kararıyla kralın tahttan indirildiği ülke, Sırbistan'la birleştirildi. 1941'de İtalya tarafından işgal edildiyse de, 1943'te Yugoslavya Halk Federasyonu'nun altı cumhuriyetinden biri oldu. 1991'de Yugoslavya parçalanırken Karadağ federasyona bağlı kaldı. Mart 1992'de bu konuda yapılan referandum olumlu sonuç verdi (oylamaya katılanların % 95,94'ü evet oyu kullandı). Muhalif partiler, Arnavutlar ve Müslümanlar referanduma katılmadılar (% 36,96).

KARADAĞ (Nurhan), türk yazar, tiyatro araştırmacısı, yönetmen (Elazığ 1943). Ankara Üniversitesi DTCF'yi bitirdikten sonra TRT'de görev aldı. Radyo, TV ve sahne oyunları yazdı. 1975'ten başlayarak DTCF tiyatro bölümü'nde oyun yönetimi dersleri verdi. 1989'da profesör oldu. *Balabanağa, Zemberek, Misafir, Taziye, Emrem Yunus, Midasın kulakları* vb. oyunlarını sahneye koydu. *Misafir* oyununun rejisiyle Avni Dilligil (1985) ve Ankara Sanat kurumu (1986) ödüllerini, *Taziye ve Yunus Emre* oyunlarının rejisiyle de Ulvi Uraz (1987) ödülü'nü, *Emrem Yunus* müzikli gösterisiyle Sanat kurumu juri özel ödülü'nü aldı (1991). 1991'de Almanya'da *Yunus diye göründüm* adlı oyunu yönetti.

KARADAĞ geçidi, Samsun'un güney-batısında, Kavak-Havza karayolunun izlediği geçit (940 m).

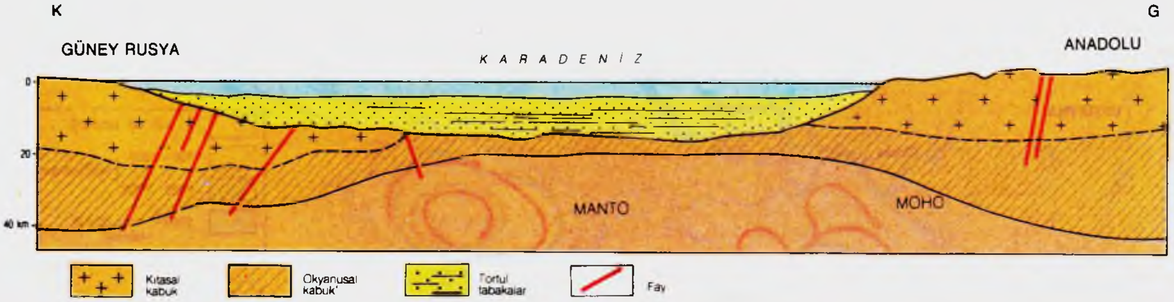
KARADAYI, Antalya'nın Serik ilçesi merkez bucağında köy; 2 194 nüf. (1990).

KARADENİZ, Antikçağ'da **Pontos Eukseinos.** Bütün dillerde aynı olan adının (Karadeniz) kökeni kesin olarak bilinmiyor. Bazı araştırmacılar bu adın eski türk dillerinde "kuzey", bazıları kuvvetli, korkunç anlamına gelen "kara" sıfatı ile ilgili olduğu görüşündedir.

• *Biçim ve boyutlar.* Geniş anlamda Akdeniz havzasının Alp kıvrım sistemine bağlı genç dağlarla kuşatılmış, oval biçimli iki havzadan meydana gelen bir bölmesi ve uzantısı sayılan Karadeniz, hidrolojik şartları bakımından Akdeniz'le, ortalama derinlikleri 50 m dolayında olan İstanbul ve Çanakkale boğazları ile zayıf bir bağlantısı olan ve bu nedenle ondan büyük farklarla ayrılan bir iç denizdir. Maksimum uzunluğu D.-B. doğrultusunda yaklaşık 1 200 km; genişliği 600 km (B. kesiminde) ile 250 km (Kırım-Anadolu) arasında değişir. Havza K.'de sığ Kerç boğazı ile Azak denizi'ne bağlanır. Bu sınırlar içinde Karadeniz'in yüzölçümü 422 189 km², Azak (36 875 km²) ile birlikte 459 064 km²'dir. En derin yeri İnebolu'nun biraz açığındadır (2 212 m). Ortalama derinliği 1 272 m olan Karadeniz çanağı içindeki su kütlesinin hacmi 536 969 km³'tür.

• *Jeomorfoloji ve jeoloji.* G.'de ve K.'de yerkabuğunun iki büyük plakası arasındaki kıvrımlı dağlar kuşağı arasına gömülmüş olan ve B.'da Pannonia'dan, D.'da G. Hazar ve Türkistan'a kadar uzanan derin çukurlar zincirinin bir halkasını oluşturan Karadeniz, yerbilim bakımından adeta bir minyatür okyanus özelliği gösterir. Okyanuslarda olduğu gibi burada da yapısal biçimlenme bakımından 3 büyük birim ayrılır: 1. *Kıta sahanlığı* (ya da *şelf*), genellikle kıyıdan – 90 m derinliğe kadar uzanan çok hafif engebeli sığ düzlüklerdir. Karadeniz alanının % 24,1'ini kaplar. Eğimi azdır (‰ 0,5-5 arasında). Kumlu, killi ve kavkı yatakları da içeren genç tortul çökellerle örtülüdür. Üzerinde yer yer bazıları sahanlık içine 200-300 m kadar yarılmış vadiler (Sakarya kanyonu gibi) görülür. Balıkçılık bakımından da çok önemli olan kıta sahanlığı Anadolu ve Kafkas kıyılarında çok dardır, buna karşılık Ereğli'den B.'ya doğru giderek genişler ve en büyük genişliğe Odesa körfezinde (200 km) erişir. Derinliği 16 m'yi aşmayan Azak denizi de tamamıyla şelf üzerinde yer alır; *2. Kıta yamacı,* kıta sahanlığının dış kenarı ile ortalama 2 000 m derinlik arasında, çok eğimli (‰ 75) ve birçok denizaltı vadileriyle yarılmış bir diklik görünümündedir. Temeli granitik kabuktan oluşan, faylanmalar ve heyelanlarla meydana gelmiş yapılar gösteren ve üzeri türbidit çökelleri ve muhtelif yaşta sedimentlerle kaplı olan kıta yamacı, Karadeniz havzasının ‰ 38,7'sini kaplar; 3. *Abisal (derin) düzlük,* kabaca 2 000 m eşderinlik çizgisiyle çevrilmiş olan ve düzey farkının 100-200 m'yi aşmadığı bir ova görünümündedir; Karadeniz çanağının % 37,2'sini kaplar. Eğimi ‰1'den az bir dolgu düzlüğü karakterindedir. Üst tabakalarında hemen hemen hiçbir tektonik bozulma göstermeyen bu dolgunun kalınlığı çevreden çanağın ortasına doğru gidildikçe artar ve 14 km'yi bulur. Bu tortul dolgunun altında granitik kabuk yoktur; tortul çökeller doğrudan okyanussal bazaltik kabuk üzerine otururlar.

Üçüncü Zaman sonlarında, komşu havzalarla bağlantılı geniş, ama sığ, acısulu bir göl-deniz olan Karadeniz, bugünkü görünümünü Üçüncü Zaman sonlarında başlayan ve Dördüncü Zaman'da hatta



Karadeniz'in jeolojik kesiti

günümüzde de devam eden tektonik hareketlerle kazanmıştır. Bu hareketlerin yorumu ve Karadeniz'in oluşumu bakımından araştırmacılar arasında görüş ayrılıkları vardır. Bazılarına göre Karadeniz çanağı, giderek daralmış eski bir okyanusun kalıntısıdır; bazıları ise Karadeniz çanağının, plaka hareketlerinin yol açtığı sıkışmalar sonucunda torbalaşmış, alttaki tortulları bazalta dönüşmüş bir çökelme alanı olduğu; bazı araştırmacılar ise çanağın eski yerindeki granitik kabuğun parçalanarak yanlara açılması ile meydana gelmiş bir çukur olduğu görüşünü benimserler. Kesinlikle bilinen, Karadeniz'in bugünkü derinlik şartlarının, son buzullaşma döneminde (yaklaşık 25 000 yıl önce) ortaya çıkmış olduğudur. Bu jeolojik evrim sırasında Akdeniz suları 3 kez Karadeniz'e sokulmuştur. Son sokulma tarihi ise radyometrik bulgulara göre zamanımızdan 7 000 yıl kadar öncedir.

• *Hidroloji.* Karadeniz yüzey sularının sıcaklığı enleme göre yazdan kışa önemli ölçüde değişir. Yaz sıcaklıkları bakımından havzada büyük farklar yoktur ve sıcaklık G.-D.'da 24°C, K. ve K.-B.'da 21 °C arasında değişir. Kışın da G. ve D. kesimi daha sıcaktır (12-13°C); oysa bu mevsimde K.'de sıcaklık 2°C'a kadar düşer. Hatta tuzluluğun daha az olduğu Odesa körfezi ve Azak kıyıları her yıl bir süre donar. Çok soğuk geçen kışlarda ise Kırım B.'sından Burgaz'a kadar, K.'den G.'e daralan bir şerit halinde bütün kıyı buz tutar. Çözülen ve akarsularla sürüklenen buzlar, bazı yıllarda Kefken'e ve Boğaz'dan geçerek Marmara'ya kadar sokulur. Yüzey sularının altında, yaklaşık 75 m'den sonra dibe kadar, sıcaklığın bütün mevsimlerde 8,5-9°C arasında sabit kaldığı derin su tabakası yer alır. Yüzey su tabakası ile derin sular arasında, tuzluluk bakımından da ayrılık vardır. Yüzey sularının tuzluluğu, D.'da ve orta kesimlerde %o18-19 dolayındadır, ama bol su getiren akarsuların döküldüğü K.-B.'ya doğru tuzluluk %o10'a kadar düşer. Oysa genellikle 200 m'den daha derin suların tuzluluğu %o22 dolayındadır. Yüzey su kütlesi ile derin su kütlesi arasındaki bu büyük tuzluluk ve onun sonucu olan yoğunluk farkı, mevsimlik soğumaların yol açtığı yoğunluk değişiklikleri ile giderilemez; bunun sonucunda bu iki su kütlesi birbiriyle karışmayan üst üste iki tabaka meydana getirir. Bu durum, derin su kütlesine oksijen karışmasını önleyerek burada, normal canlıların yaşamasına imkân vermeyen ve Karadeniz'in Antikçağ'daki adından alınan bir sözcükle öksinik sıfatıyla ya da öksinizm terimiyle nitelenen şartlara yol açar. Bunun sonucunda, yüzeysel su tabakası litrede 5,5-7 cm^3 O_2 içerdiği halde, derin su kütlesi oksijenden yoksundur ve derine doğru giderek artan ve dipte litrede 8-12 cm^3'e ulaşan H_2S gazı ile zehirlenmiştir. Karadeniz'de kıyılar boyunca saat göstergesinin tersine ilerleyen ve genişlikleri yaklaşık 50 mil kadar olan iki halkadan oluşan bir akıntı sistemi görülür. Bunların hızı yere ve mevsimlere göre değişmekle beraber kışın sn'de ortalama 8-9 cm, yazın 15-18 cm kadardır. Akıntı halkasından ayrılan bir kol Boğaz'dan Marmara'ya girer. Karadeniz seviyesi mevsimlere göre 20-30 cm kadar bir değişiklik gösterir. İlkyazda yükselir, kışın alçalır.

• *Ekolojik ve biyolojik özellikler.* Karadeniz'in ekolojik şartları ve biyolojik özellikleri bir yandan bugünkü, bir yandan da geçmişteki hidrolojik evriminin bir sonucudur. Genel olarak Karadeniz, düşey doğrultuda yaşam alanı dar, tür bakımından fakir, ama verimlilik ve popülasyon bakımından zengin bir su ortamıdır. Bütün normal hayat, çözünmüş oksijen içeren ve Karadeniz toplam hacminin ancak % 8'ine eşit olan 150-200 m kalınlıktaki üst su tabakasında toplanmıştır. Saptanan bitki ve hayvanların toplam tür sayısı 1 200 kadardır (Akdeniz'de 7 000 dolayında). Karadeniz'in yüksek verimliliğinin temeli üst su tabakasının besin tuzları bakımından zenginliğine ve ilksel organik karbon üretiminin çok yüksek oluşuna dayanır. Dünya denizlerinin ortalama organik karbon içeriği litrede 1,5 mlg olduğu halde bu değer Karadeniz'de 3 mlg dolayındadır. Bu bakımdan da Karadeniz'in en verimli kesimleri Azak denizi, Odesa körfezi ve Kafkas kıyılarıdır. Bu durum, bu kesimlere dökülen akarsularla taşınan mineral besin maddelerinin bolluğu ile ilgilidir. Karadeniz balıkları, kökenleri ve ekolojileri bakımından üç gruba ayrılır. Sarmat türleri olarak adlandırılan ve Karadeniz balıklarının % 18'ini oluşturan bu eski türler, ilksel olarak denizsel kökenli olmakla beraber, zamanla tuzlu ya da tatlı sulara uyum sağlamışlardır. Havyarı ile ünlü mersin ve ringa bu grubun başlıca türleridir. İkinci grup Karadeniz'in Dördüncü Zaman'daki evrimi sırasında sularının tatlılaştığı dönemlerde bazı sarmat türlerinin tamamıyla tatlı suya uyumu sonucunda şekillenmiş olan sazan, yayın, akbalık ve karabalık gibi türlerden oluşur. Bunlar, son akdenizleşme (tuzlanma) döneminde akarsu ağızlarına ve K.-B.'daki acısulu limanlara sığınmışlardır ve Karadeniz balıklarının % 34'ünü oluştururlar. Üçüncü grubu havzaya son Akdeniz sokulmasıyla giren Akdeniz kökenli balıklar meydana getirir. Balık varlığının hemen yarısını oluşturan bu türlerin bir kısmı Karadeniz'i temelli yurt edinmişlerdir. Bunların başlıcaları gümüş, tirsi, barbunya, zargana, istavrit ve özellikle Türkiye balık üretiminin en büyük kısmını sağlayan hamsidir. Akdeniz kökenli balıkların ikinci alt grubunu ilkyazda havzaya beslenmek için sokulan ve eylül başlarından, ocak ayına kadar uzanan bir dönemde tekrar Marmara ve Akdeniz'e dönen göçmen balıklar meydana getirir (palamut, uskumru, lüfer, kılıç, orkinos ve ton gibi). Karadeniz'in 100-125 m'ye kadar olan sığ diplerinde 350 kadar fitoplankton türü yaşar. Bunların % 70 kadarını diyatomeler meydana getirir. Ayrıca coccolitophoralar ve özellikle dinoflagellatalar da çok yaygındır. Dibe bağlı olarak yaşayan bitkilerin çoğunluğunu yeşil, kahverengi ve kırmızı algler oluşturur. (→ Kayn.)

—Tar. Yunanlılar'ın "Pontos Eukseinos", Romalılar'ın sadece "Pontus" dedikleri Karadeniz, Asya ile Avrupa arasındaki geçiş yolları üzerinde bulunduğundan, kıyılarında İskit-Sarmat kavimleri ve eski Anadolu halklarının meydana getirdiği yerleşim izleri İ.Ö. XII. yy.'a kadar dayanır. İ.Ö. VII. yy. sonlarında Karadeniz'e açılan Miletoslular, Anadolu kıyılarında başlıca Sinop (Sinope), Giresun (Kerasos), Samsun (Amisos), Trabzon (Trapezos) gibi ticaret ve balıkçılık merkezleri, tüm Karadeniz çevresinde de yaklaşık 90 koloni kurarak buralara yerleştiler. İ.Ö. V. yy.'da Atina kent devletçiğinin yönetimine giren bu kolonilerin, pers istilası sırasında anayurtla bağlantılarının kesilmesi sonucu Persler Anadolu'daki tüm yunan kentleri gibi, bu kolonileri de egemenlikleri altına aldılar (İ.Ö. 386). Pers İmparatorluğu'nun Büyük İskender tarafından yıkılmasından (İ.Ö. 331) sonra Mithridates I G.-D. Karadeniz kıyılarında Pontos krallığı'nı kurdu (İ.Ö. 302). Mithridates VI zamanında (İ.Ö. I. yy.) en güçlü dönemini yaşayan Pontos krallığı, Romalılar tarafından ortadan kaldırıldı (İ.Ö. 63) ve Karadeniz'in güney kıyıları Bithynia-Pontos eyaleti olarak Roma İmparatorluğu'na bağlandı. Karadeniz'in Trakya ve kuzey kıyılarına da yayılan Romalılar, bu bölgeleri İ.S. 330'a kadar denetimleri altında tuttular. Orta Asya bozkırlarından kopup gelen Hunlar, K. Karadeniz kıyılarını ele geçirdiler (374). Roma İmparatorluğu' nun ikiye bölünmesi üzerine (395) Karadeniz'in Trakya ve güney kıyıları Bizans devletinin (Doğu Roma İmparatorluğu) payına düştü. Hun İmparatorluğu parçalanınca (454), birliği oluşturan boylardan Bulgarlar ve Ostrogotlar Batı, Avarlar'la Alanlar da Kuzey Karadeniz kıyılarına yerleştiler. Ancak, bunların üzerine yürüyen Bizanslılar, Kafkasya kıyılarını da içeren çemberi tamamlamakla, tüm Karadeniz çevresini denetim altına aldılar. Bunun üzerine İran'da hüküm süren Sasaniler, buralara ordularını göndererek Kafkasya kıyılarını ele geçirdiler. Bizans imparatoru İustinianos ile sasani hükümdarı Hüsrev I Anuşirvan arasında yapılan barış antlaşmasıyla (561) Karadeniz'in tüm güney kıyıları Bizans'a bırakıldı. Öte yandan, Kırım'dan Hazar denizi'ne kadar uzanan alanda güçlü bir Hazar devleti kuruldu (620). Bizans'taki iç karışıklıklardan yararlanan Bulgarlar da Edirne ile Dniestr ırmağı arasındaki bölgede bir krallık kurdular (814). Bu arada, Slavlar da Karadeniz kıyılarına ulaşarak hızlı kayıklarıyla kuzeyden İstanbul surlarını tehdit etmeye başladılar (860-907). Ancak, X. yy.'ın sonlarına doğru (987) hıristiyanlaştırılan Ruslar, Bizans için bir tehlike olmaktan çıktılar. Manuel Komnenos II döneminde (1143-1180) tüm Karadeniz yeniden bizans denetimi altına girdi. XIII. yy. başlarında Oğuz Türkleri'nin bir kolu olan Kıpçaklar, K.-D. Karadeniz'de bir devlet kurmakla Asya ve Avrupa arasındaki bağlantıyı bir süre kestiler. Ancak, moğol istilasıyla birlikte (1241) bu bağlantı yeniden kuruldu. Dördüncü haçlı seferi sırasında Latin İmparatorluğu'nun kurulması üzerine (1204), Trabzon'a kaçarak orada Pontos Rum krallığı'nı bir kez daha kuran imparator Andronikos Komnenos ve ardılları devleti geliştirdiler. İznik rum imparatoru Laskaris'i yenen Trabzon rum imparatoru David Komnenos, Sinop'un batısındaki Karadeniz kıyılarını, Ereğli (Herakleia) ve Amasra (Amastris) ile birlikte kendi topraklarına kattı. İtalya'nın tüccar cumhuriyetlerinden Venedik ile Ceneviz, Karadeniz'de kı-

yasıya bir pay kapma yarışına giriştiler. Cenevizliler, bizans imparatoru Mikhael Palaiologos ile bir antlaşma yaparak Karadeniz'de bazı öncelikler kazanırken (1261), daha üstün durumda bulunan ve en işlek limanları Tuna deltasında Akkerman olan Venedikliler de tüm Anadolu'yu ellerinde tutan İlhanlılar ve Hazar denizi'nden Tuna kıyılarına kadar K. Karadeniz'de egemenliğini sürdüren Altınordu devletiyle anlaşıp Karadeniz'deki konumlarını büsbütün sağlamlaştırdılar (1306). Bu venedik-ceneviz rekabeti en çok Türkler'in işine yaradı. Aydın ve Umur beyler kurdukları güçlü filolarla Karadeniz'e çıkarak Tuna ağzına kadar seferler düzenlediler. Doğu Karadeniz bölgesinde Trabzon dışında Pervaneoğulları, sonra da Çandaroğulları beylikleri meydana geldi. Özellikle giderek güçlenip büyüyen Osmanlılar fırsatları iyi değerlendirdiler. İstanbul'un fethinden sonra bir ceneviz limanı olan Amasra alındı, Sinop'ta hüküm süren Candaroğulları beyliği ortadan kaldırıldı ve Trabzon ele geçirilerek osmanlı topraklarına katıldı (1466). Kırım'daki son ceneviz kolonileri olan Kefe ile Mengüp Gedik Ahmet Paşa tarafından fethedildi (1475). Bayezit II'nin 1484 seferi sırasında Kili ve Akkerman da alınınca, tüm Karadeniz tam anlamıyla osmanlı egemenliğine girdi. Yüzyıllar boyu buradaki deniz ticaretini tekelinde tutan Türkler'le Karadeniz'e inmek için direnen Ruslar arasındaki uzun savaşlar sonunda Azak Rusya'ya bırakıldı (1739). Küçük Kaynarca antlaşması'yla (1774) Karadeniz rus ticaret gemilerine açıldı. Kırım Rusya topraklarına katıldı ve Gürcistan rus korumasına girdi (1783). Karadeniz'de Avusturya'ya da ticaret serbestliği tanındı (1784). Yaş antlaşması'yla (1791) Bug ile Dniestr arasındaki bölgeyi topraklarına katan Ruslar, 1815'ten sonra Karadeniz'in kuzey kıyılarına tam anlamıyla egemen oldular. Edirne antlaşması (1829) uyarınca Kafkasya'yı da ele geçiren Rusya, böylece K.-D. Karadeniz kıyılarını da denetimi altına aldı. 1856 Paris konferansı'nda sularının tarafsızlığı sağlanan Karadeniz, tüm Avrupa devletlerinin ticaretine açıldı. Bugün Karadeniz'in kuzey-doğu kıyıları Rusya'nın, kuzey-batı kıyıları Ukrayna'nın, doğu kıyıları Gürcistan'ın, batı kıyıları Romanya ve Bulgaristan'ın, tüm güney kıyıları da Türkiye'nin topraklarıyla çevrilidir.

KARADENİZ (Ekrem), türk müzik kuramcısı (Rize 1904 - İstanbul 1981). Hukuk öğrencisiyken Abdülkadir Töre'den ders almaya başladı. 1934'te fakülteyi bitirdikten sonra Tekel müfettişliği yaptı. 1944'te bir görev gezisindeyken kaza sonucu gözlerini kaybedince emekliye ayrılarak Beyazıt'taki Sahaflar çarşısı'nda kitapçılığa başladı. Hocası Abdülkadir Töre*'nin yarım kalmış kuramsal yapıtını tamamladı. Bu kitap ölümünden sonra yayımlandı: *Türk musikisinin nazariye ve esasları* (1983).

Karadeniz Bakır İşletmeleri aş (KBİ), Karadeniz bölgesindeki bakır yataklarının işletilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla kurulan ETİBANK'ın bağlı ortaklığı. 1968'de 300 milyon TL sermaye ile, % 49 payı ETİBANK'a, % 51 payı beş özel banka ile gerçek ve tüzel kişilere ait olmak üzere kuruldu. 1973'te üretime geçti. 1975'te sermayesi 600 milyon TL'ye çıkarıldı. Hazine de 33 milyon TL'lık hisse senedi alarak şirket ortakları arasına katıldı. Bu tarihten sonra şirket sermayesinin % 54,7'sinin ETİBANK ve Hazineye ait olması nedeniyle bir Kamu iktisadi teşebbüsü statüsüne girdi. 1979'da sermayesi yeniden artırılarak 4 milyar TL'ye çıkartıldı. Sermaye artırımına büyük ölçüde katılan Hazine'nin, özel bankaların elindeki hisse senetlerini de satın almasıyla kuruluştaki kamu kesiminin payı % 99,33'e yükseldi. Şirket sermayesi 1990 yılında 261 milyar TL'ye çıkarıldı. Kuruluşun Kutlular (Sürmene-Trabzon) Murgul (Artvin) ile Samsun işletmeleri bulunmaktadır. Yıllık toplam üretim kapasitesi 4 220 000 ton bakır cevheri, 234 000 ton bakır konsantresi, 231 000 ton pirit konsantresi, 380 000 ton sülfirik asit, 49 660 ton blister bakırdır.

• *Murgul işletmesi.* Bölgedeki bakır yatakları Hopa limanı'ndan 60 km içeride bulunmaktadır. Çok eski zamanlardan beri işletildiği bilinen yataklar 1877-1878 Rus savaşı sonrasında Ruslar'a terk edilen bölge içinde kalmış, 1893'te bir ingiliz şirketi tesis kurarak madeni işletmiş, 1907'de blister bakır üretmiştir. 1922 Batum antlaşması ile maden yatakları yeniden ülke topraklarına katılmış, ancak uzun yıllar işletilmeden kalmış, MTA enstitüsü tarafından yapılan incelemeler sonunda yeniden işletmeye açılması uygun bulununca, 1937'de ETİBANK'a verilmiştir. Bu tarihten başlayarak ETİBANK'ça işletilen maden 1971'de KBİ'ye devredilmiştir. Murgul'un Çakmakkaya ve Damar yataklarından açık işletme yöntemiyle elde edilen bakır cevherinden, Çakmakkaya konsantratör tesisinde bakır konsantresi ve pirit konsantresi üretilmektedir. Burada üretilen bakır ve pirit konsantresi boruhattı ile Hopa tesislerine, oradan da gemi ile Samsun izabe tesislerine nakledilmektedir. İşletmenin yılda 4 100 000 ton bakır cevheri, 219 000 ton bakır konsantresi, 169 000 ton pirit konsantresi üretim kapasitesi vardır. Yapımı 1987'de bitirilen Murgul izabe ve flotasyon darboğaz giderme projesinden sonra, 10 900 ton blister bakır ve 98 000 ton sülfirik asit üretimi sağlanmıştır.

• *Kutlular işletmesi.* Trabzon'un Sürmene ilçesinde kurulan ve 1985'de üretime başlayan bu işletmede açık ocak yöntemi ile bakır cevheri üretilmektedir. İşletme yılda 120 000 ton bakır cevheri, 15 000 ton bakır konsantresi, 62 000 ton pirit konsantresi üretebilecek kapasitededir. Tesiste üretilen bakır konsantresi Samsun izabe tesislerine gönderilmektedir.

• *Samsun işletmesi.* Samsun kentine 14 km uzaklıkta, Tekke köyü yakınında kurulu bu entegre tesisler, izabe tesisi, cüruf flotasyonu tesisi ve sülfirik asit üretim birimlerinden oluşmaktadır. 1973'te blister bakır ve cüruf konsantresi üretimi, 1974'te sülfirik asit üretimi başlamıştır. Murgul ve Kutlular'dan gelen bakır konsantresi Samsun izabe tesislerinde işlenmektedir. Tesisin yılda 31 350 t bakır (cüruf) konsantresi, 38 760 t blister bakır, 282 000 t sülfirik asit kapasitesi vardır.

Üretilen blister bakır yurt içinde satılır, fazlası ihraç edilir. Pirit konsantresi gübre sanayiine satılmakta, ihtiyaç fazlası ihraç edilmektedir. Sülfirik asit ise gübre sanayii ve demir-çelik sanayiine satılır.

KARADENİZ boğazı → İSTANBUL boğazı.

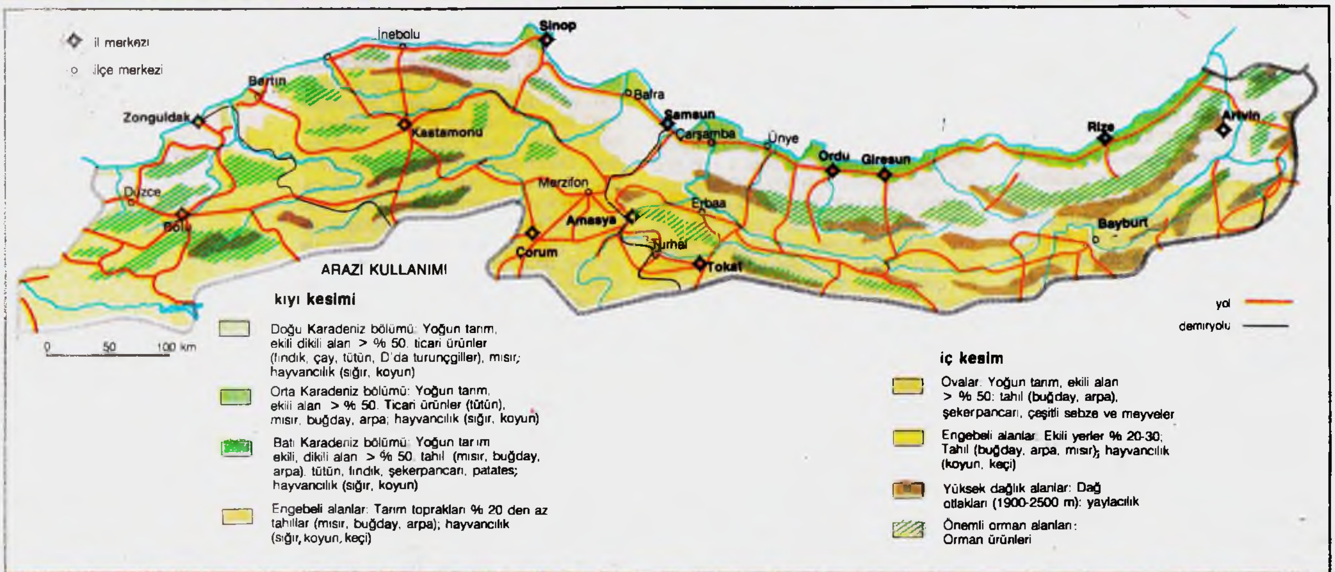
Karadeniz ekonomik işbirliği (KEİ), Karadeniz'de sahili olan ve bu denizle ekonomik ilintisi bulunan ülkeler arasında işbirliğini öngören proje. Türkiye'nin girişimi ile, Bükreş'te (12-13 mart 1991), Sofya'da (23-24 nisan 1991) ve Moskova'da (11-12 temmuz 1991) yapılan ön toplantılarda, işbirliğinin esasları üzerinde anlaşmaya varıldı. Haziran 1992'de İstanbul'da düzenlenen zirve toplantısına şu ülkeler katıldı: Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan. Toplantıda hazırlanan, ortak projeler için ulaştırma ve haberleşme, enformatik, istatistik, ekonomik ve ticari bilgi alış verişi, enerji, madencilik ve ana maddelerin işlenmesi ile turizm konularına ilişkin işbirliği bildirisi, ilgili ülkelerin devlet veya hükümet başkanlarınca 25 haziran 1992'de imzalandı. 8-9 aralık 1992'de Antalya'da yapılan dışişleri bakanları toplantısında İstanbul'da bir KEİ sekretaryası kurulması da kararlaştırıldı.

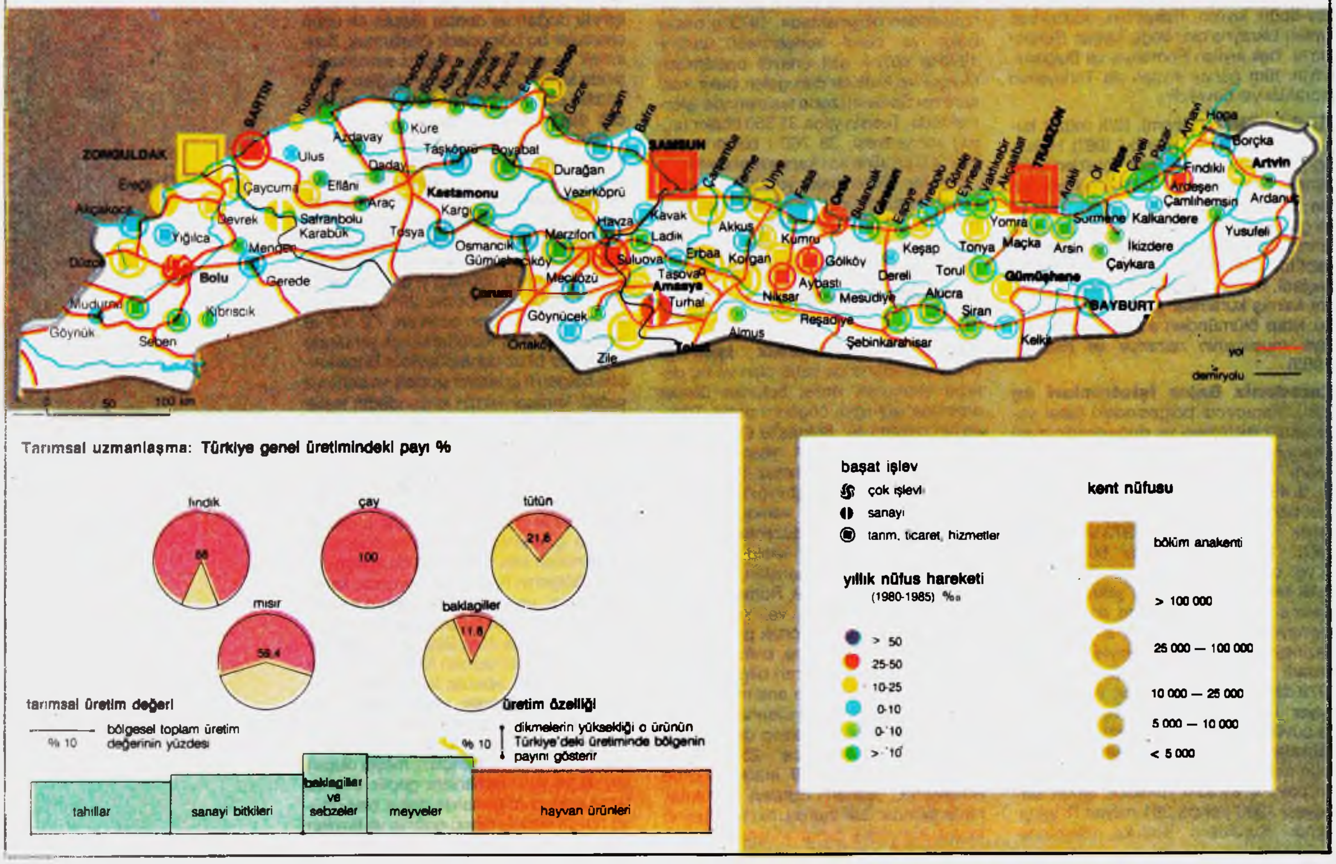
KARADENİZ bölgesi, Türkiye'nin coğrafi bölgelerinden biri. Anadolu'nun K.' inde, D.'da Gürcistan sınırından, B.'da Anadolu platosunun sona erdiği Adapazarı ve Bilecik'e kadar ortalama genişliği yaklş. 140 km olan dar ve uzun (kuşuçuşu yaklş. 1 000 km) bir şerit biçiminde Karadeniz kıyıları boyunca uzanır. Yüzölçümü yaklş. 132 000 km²; 8 milyondan fazla nüf. Türkiye toplam nüfusunun % 15'e yakını. Çok geniş bir alana yayılan bölge, doğal ve beşeri özelliklerindeki farklılaşmalara dayanılarak D. Karadeniz (Gürcistan sınırından Ordu'ya kadar), Orta Karadeniz (Ordu-Sinop arası) ve B. Karadeniz (Sinop'tan Marmara bölge sınırına kadar) adıyla 3 bölüme ayrılır.

Yer şekilleri. Anadolu'yu K.'den kuşatan kenar dağların kıyı ve iç sıraları ile bunların arasında uzanan, çoğunlukla tektonik kökenli ovaların yer aldığı çok engebeli bir alandır. D. kesiminde birçok dorukları 3 000 m'yi aşan daha yüksek ve daha sıkışık sıradağlar (kıyıda Canik, Giresun ve Rize dağları; iç kesimde Çoruh ve Kelkit oluğunun G.'inde Yalnızçam, Mescit, Kop ve Yıldız dağları) bölgenin B. yarısında alçalır ve birbirinden uzaklaşır (İsfendiyar, Ilgaz, Köroğlu dağları); aralarına nispeten daha geniş çukur alanlar (Kastamonu, Bolu, Düzce ovaları) girer. Jeolojik bakımdan Karadeniz bölgesinin en büyük kısmını Türkiye'nin yapısında Pontid olarak isimlendirilen tektonik birimi meydana getirir. B. yarısında eski billurlu masifler de yer alır; ama, bütün bölgede, B.'da Mesozoyik yaşta kireçtaşları ile D.'da aynı yaştaki volkanik fasiyesli ve çoğunlukla killi oluşuklar en geniş yeri kaplar. Killi oluşukların yaygınlığı, kuvvetli eğimler ve bol yağışlarla birlikte bütün bölgede sık sık meydana gelen yer kaymalarının nedenidir. Pontid'lerle, Anatolid'ler arasında bir kenet zonu üzerinde yer alan bölgenin G. kesimi, bütün uzantısı boyunca sağ atımlı K. Anadolu fay sistemi ile kesilmiştir ve bu diri fayların hareketi sonucunda çok yüksek bir depremsellik gösterir. Bir kuşak halinde uzanan bu fay zonu Türkiye'nin en sık ve en şiddetle sarsılan bölgelerinin başında yer alır. Türkiye sınırları içinde doğan ve denize ulaşan en uzun akarsular bu bölgededir (Yeşilırmak, Kızılırmak ve ancak ağız kesimi sınırımız dışında kalan Çoruh). Kenar dağları yaran vadiler eskiden beri başlıca yolların izlediği doğal koridorlardır.

İklim ve bitki örtüsü. Bu bakımdan kıyı ve iç kesimler farklı özellikler gösterir. Kıyı şeridinde, özellikle D. Karadeniz kesiminde her mevsimi yağışlı, ılıman, hemen hemen okyanusal bir iklim görülür. Bütün bu kıyı boyunca, Samsun yöresi dışında, yıllık yağış tutarı 1 000 mm'den çoktur; Rize çevresinde 2 000 mm'yi aşar. Yazlar sıcak (Trabzon ağustos ort. 23°C) ve nemli, kışlar ılık (Trabzon ocak ort. 7,2 °C) ve yağmurludur. B. Karadeniz kıyı şeridinde sıcaklıklar biraz daha düşüktür. Buna karşılık bölgenin iç kesimi şiddetli ve daha az yağışlı karasal iklimin etkisindedir; kışlar çok soğuk (Kastamonu ocak ort. −1,4 °C; ölçülen en düşük sıcaklık −26,9 °C) ve karlıdır. Yazlar sıcak (Kastamonu temmuz ort. −19,8 °C) ve az yağışlıdır. En yağışlı mevsim, kıyı şeridinde sonbahar olduğu halde iç kesimde ilkbahara rastlar. Kıyı ve iç kesim arasındaki bu önemli iklim ayrılıkları bitki örtüsünde de açıkça görülür. Bölgenin Karadeniz boyunca, kenar dağların K. yamaçlarında uzanan kesimi, Türkiye'nin orman bakımından en zengin alanıdır. Burada Avro-Sibirya flora bölgesinin özelliklerini taşıyan türlerden oluşan (kayın, gürgen, köknar, ladin) nemli, çok katlı ve sık ormanlar yayılır. Oysa, aynı dağların doruk çizgisinin G.'inde şiddetli kış soğuklarına ve daha az yağışlara uymuş türlerden (sarıçam, karaçam, meşe) oluşan seyrek ve kuru ormanlara geçilir. Başlıca tarım alanı olan ovalarda doğal bitki örtüsü büyük ölçüde tahrip edilmiş ve bazıları ağaçlı-bozkır görünümünü almıştır.




il merkezi
ilçe merkezi
İnebolu
Sinop
Bartın
Bafra
Zonguldak
Kastamonu
Samsun
Çarşamba
Ünye
Ordu
Giresun
Rize
Artvin
Düzce
Bolu
Merzifon
Amasya
Erbaa
Çorum
Turhal
Tokat
Bayburt
ARAZI KULLANIMI
kıyı kesimi
Doğu Karadeniz bölümü: Yoğun tarım, ekili dikili alan > % 50, ticari ürünler (fındık, çay, tütün, D'da turunçgiller), mısır; hayvancılık (sığır, koyun)
Orta Karadeniz bölümü: Yoğun tarım, ekili alan > % 50. Ticari ürünler (tütün), mısır, buğday, arpa; hayvancılık (sığır, koyun)
Batı Karadeniz bölümü: Yoğun tarım ekili, dikili alan > % 50, tahıl (mısır, buğday, arpa), tütün, fındık, şekerpancarı, patates; hayvancılık (sığır, koyun)
Engebeli alanlar: Tarım toprakları % 20 den az tahıllar (mısır, buğday, arpa); hayvancılık (sığır, koyun, keçi)
0 50 100 km
iç kesim
Ovalar: Yoğun tarım, ekili alan > % 50: tahıl (buğday, arpa), şekerpancarı, çeşitli sebze ve meyveler
Engebeli alanlar: Ekili yerler % 20-30; Tahıl (buğday, arpa, mısır); hayvancılık (koyun, keçi)
Yüksek dağlık alanlar: Dağ otlakları (1900-2500 m): yaylacılık
Önemli orman alanları: Orman ürünleri
yol
demiryolu


ZONGULDAK
BARTIN
SİNOP
SAMSUN
TRABZON
Ereğli
Akçakoca
Kurucaşile
Amasra
Azdavay
Küre
Ulus
Taşköprü
Boyabat
Durağan
Alaçam
Bafra
Çaycuma
Eflâni
Daday
Kastamonu
Vezirköprü
Devrek
Safranbolu
Karabük
Araç
Kargı
Havza
Kavak
Yığılca
Mengen
Tosya
Osmancık
Merzifon
Ladik
Akkuş
Düzce
Bolu
Gerede
Gümüşhacıköy
Suluova
Erbaa
Korgan
Kumru
Gölköy
Keşap
Tonya
Maçka
Arsin
İkizdere
Çaykara
Mecitözü
Taşova
Amasya
Turhal
Niksar
Aybastı
Mesudiye
Dereli
Torul
Alucra
Şiran
Gümüşhane
BAYBURT
Mudurnu
Göynük
Kıbrıscık
Seben
Çorum
Göynücek
Ortaköy
Zile
Almus
Reşadiye
Tokat
Şebinkarahisar
Kelkit
Yomra
Sürmene
Kalkandere
Yusufeli
Hopa
Borçka
Artvin
Fındıklı
Ardeşen
Çamlıhemşin
Ardanuç
Ordu
Giresun
yol
demiryolu
0 50 100 km
Tarımsal uzmanlaşma: Türkiye genel üretimindeki payı %
fındık 88
çay 100
tütün 21.8
mısır 59.4
baklagiller 11.6
tarımsal üretim değeri
bölgesel toplam üretim değerinin yüzdesi
% 10
üretim özelliği
dikmelerin yüksekliği o ürünün Türkiye'deki üretiminde bölgenin payını gösterir
tahıllar
sanayi bitkileri
baklagiller ve sebzeler
meyveler
hayvan ürünleri
başat işlev
çok işlevli
sanayi
tarım, ticaret, hizmetler
yıllık nüfus hareketi (1980-1985) ‰
> 50
25-50
10-25
0-10
0-10
> 10
kent nüfusu
bölüm anakenti
> 100 000
25 000 — 100 000
10 000 — 25 000
5 000 — 10 000
< 5 000

Nüfus. Türkiye nüfusunun 1/6'dan çoğunun yaşadığı bölge, genel olarak sık nüfuslanmış olması ile (km²'ye ort. 60 kişiden çok) dikkati çeker. Ama bu bakımdan bölümleri ve yöreleri arasında büyük farklar vardır. D. Karadeniz kıyı şeridi Türkiye'de nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu alandır (km²'ye 100'ün, hatta bazı yörelerde 200'ün üzerinde). Buna karşılık dağlık alanlar, Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz bölümlerinin iç kesimleri çok seyrek nüfuslanmıştır. Kentleşme oranı düşüktür; nüfusun % 68'i kırsal yerleşmelerde yaşar. Bölge D. bölümünde oba, orta bölümünde cenik, B. bölümünde divan adı verilen kırsal yerleşme tipleri ve özellikle D. bölümünün kıyı kesiminde dağınık köy yerleşmeleri ile dikkati çeker. Bölgenin en büyük 3 kenti, ya Antikçağ' dan beri kullanılan tarihi ticaret yollarının Karadeniz kıyısına ulaştığı yerlerde (Trabzon ve Samsun) ya da Cumhuriyet döneminde ağır sanayinin geliştiği yerde (Zonguldak) kurulmuştur. Sayım sonuçlarına bakıldığında bütün bölgede nüfus artışının Türkiye ortalamasının çok altında olduğu, hatta bazı yörelerde (Artvin) azaldığı görülür. Ama bu gözlem aldatıcıdır ve çok büyük ölçülere varan iç göçlerin sonucudur. Örneğin, Türkiye'nin diğer bölgelerine yayılmış olan Rizeliler'le, Kastamonulular'ın sayısı bu illerde yaşayanlardan daha çoktur.

Ekonomi. Bölgenin bölümleri arasında başat ekonomik faaliyet bakımdan farklılıklar vardır. D. Karadeniz bölümünde tarım ağır basar. Burada, dar kıyı şeridi özellikle ticari ürünlere yönelmiştir ve Türkiye çay üretiminin tamamını, fındık üretiminin 3/4'ten çoğunu sağlar; ayrıca tütün ve mısır yetiştirilir. Balıkçılık da önemlidir; Türkiye genel balık üretiminin büyük kısmı bu kıyılarda elde edilir. Orta Karadeniz bölümü yalnız yer şekilleri ve iklim bakımından değil, tarımsal bakımdan da İç Anadolu' ya geçiş özelliği gösterir. Burada tahıl (buğday, mısır) ve özellikle tütün, şekerpancarı verimli ovaların en önemli ticari ürünleridir. Buna karşılık, B. bölümünde orta bölümdekiyle aynı tarımsal ürünlerin yetiştirilmesinin yanında, sanayi, özellikle Karabük-Zoguldak-Ereğli üçgeninde ağır sanayi gelişmiştir. Bütünü ile Karadeniz bölgesi Türkiye'nin en önemli orman ve orman ürünleri üretim alanıdır. Bölgenin başlıca yeraltı kaynakları D. bölümünde Murgul bakır yatakları, iç kesimlerde linyit ve kayatuzu ile B. bölümünde maden kömürüdür. Zonguldak-Ereğli havzasında üretilen ve Türkiye'nin rezervi en fazla (yaklaşık 1,5 milyar ton) olan yataklarından elde edilen maden kömürü bu bölümde gelişmiş olan demir-çelik sanayisinin (Karabük, Ereğli) kuruluş nedenidir. Bölgenin diğer kesimlerinde sanayi belli kollar (çimento, şeker, kâğıt, orman ürünleri, besin sanayisi, çay fabrikaları) dışında fazla gelişmemiştir.

Ulaşım. Kuvvetli engebelik, özellikle aşılması çok güç yüksek sıradağlar, Karadeniz bölgesinin kıyı kesimi ile yurdun iç kesimleri arasındaki ulaşım bağlantısını tarih boyunca olumsuz yönde etkilemiş, sapa ve ayrı kalmasına yol açmıştır. Bu durum, Cumhuriyet döneminde iki demiryolunun Karadeniz kıyılarına kadar uzatılması, özellikle 1950'lerden sonra iyi karayollarının yapılması, Samsun ve Trabzon'da havalimanlarının açılışı ile günümüzde büyük ölçüde değişmiş ve kıyı şeridinin deniz yollarına bağımlılığı sona ermiştir. (→ Kayn.)

KARADENİZ KALKANI a. Zool. Karadeniz'de yaşayan kalkanbalığı. (Bil a. *Psetta ponticus;* kalkanbalığıgiller familyası.)

—ANSİKL. Dipte ya da dibe yakın yerlerde yaşayan Karadeniz kalkanının göz bulunan sol yanı açıklı koyulu esmer-sarımsı -gri dalgalıdır; gözsüz yanıysa beyazdır. Düğmelerinin uçları kıvrıktır. Omurgasızlarla, ölü ve canlı balıklarla beslenir.

Karadeniz üniversitesi, merkezi Trabzon'da bulunan yükseköğretim kurumu.

20 mayıs 1955 tarih ve 6594 sayılı yasa ile ve "Karadeniz Teknik üniversitesi" adıyla kuruldu. 1963 yılında, 336 sayılı ek yasayla akademik ve yönetsel örgütü saptandı. Aynı yıl geçici binalarda öğretime başlandı. Üniversite, günümüzdeki kampüsüne 1966 yılında taşındı. Başlangıçta Temel bilimler, İnşaat-mimarlık, Makine-elektrik ve Orman fakültelerini kapsayan üniversiteye, 1969'dan sonra Yer bilimleri ile Tıp fakülteleri de eklendi. Bu yükseköğretim kurumu, mali ve yönetimsel yönden Milli eğitim bakanlığı'na bağlıydı. 1983 tarih ve 2809 sayılı Yükseköğrenim kurumları teşkilatı hakkındaki yasayla, adı *Karadeniz Üniversitesi* olarak değiştirildi.

1991-1992 öğretim yılında Karadeniz üniversitesi'nde 6 fakülte (Tıp, Fen-edebiyat, Fatih eğitim, İktisadi ve idari bilimler, Mühendislik-mimarlık, Orman), dört yıl öğrenim süreli 3 yüksekokul (Giresun eğitim, Trabzon eğitim, Sürmene deniz bilimleri), iki yıl öğrenim süreli 8 meslek yüksekokulu (Sağlık hizmetleri, Trabzon, Artvin, Giresun, Gümüşhane, Hopa, Ordu ve Rize meslek yüksekokulları), 3 enstitü (Fen bilimleri, Sağlık bilimleri, Sosyal bilimler) bulunmaktaydı. Üniversite'nin toplam öğrenci sayısı, 1990-1991 öğretim yılında, 12 780 kişi dolayında idi.

KARADERE, Sakarya'nın Hendek ilçesine bağlı bucak; 5 803 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Karadere,* 375 nüf. (1990).

KARADEVLETŞAHOGULLARI, XV. yy.'da Samsun, Niksar, Tokat ve Sıvas çevresinde egemenlik kuran hanedan. Mehmet I döneminde (1413-1420) osmanlı egemenliği altına girdiler.

Karadin. Arkeol. Bilecik'in Osmaneli ilçesinde höyük. Kılıç Kökten'in burada yaptığı araştırmalarda (1948), Bakırtaş, Bakır çağı ve hitit yerleşmesine ilişkin kalıntılara rastlandı. Höyüğün üzerinde bir kale kalıntısı vardır.

KARADİREK, Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesine bağlı bucak; 14 298 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Karadirek,* 2 192 nüf. (1990).

KARADJORDJE (Yorgi Petroviç) → KARAYORGİ.

KARADJORDJEVİĆ → KARAYORGİYEVİÇ.

KARADOĞAN (Faruk), türk futbolcu (Mersin 1947). Futbola Çukurova idman yurdu'nda başladı, Gençlerbirliği'ne (1964), sonra da Beşiktaş'a (1965) transfer oldu. Bir yıl Adanaspor'da oynadı (1974), yeniden Beşiktaş'a döndü (1975). Türkiye'de en fazla milli formayı giyen (67 kez) futbolcu olduğu için "Altın şeref" madalyasıyla ödüllendirildi.

KARADOSİYEN a. (fr. *caradocien*). Yerbil. CARADOC KATI'nın eşanlamlısı.

KARADUL a. Brezilya'da yaşayan, *Latrodectus* cinsinden zehirli örümceklerin genel adı.

■ **KARADUMAN** (Necmettin), türk siyaset adamı (Trabzon 1926). Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1948). Maiyet memurluğu yaptı; Fındıklı, Fatsa ve Sultanhisar kaymakamlıklarının ardından Kahramanmaraş (1966), Erzurum (1970) valiliklerinde bulundu. İçel valiliğinden kendi isteğiyle emekliye ayrıldı (1977). 12 Eylül darbesinden sonra siyasal partilerin kurulmasına izin verilmesinin ardından, 1983'te ANAP'tan Trabzon milletvekili olarak girdiği TBMM'ye başkan seçildi (1983-1987). 1987 seçimlerinde yeniden Trabzon'dan milletvekili oldu. 1991 seçimlerine aday olmadı ve aktif politikayı bıraktı.

Karadut, Tokat ve çevresinde kadın erkek birlikte ya da yalnız erkekler tarafından oynanan halay türü bir halk oyunu.

KARADÜZEN a. Müz. IRIZVA'nın eşanlamlısı.

■ **KARADŽIĆ** (Vuk Stefanović), sırp yazar (Tršić 1787 - Viyana 1864). Batı Sırbistanlı bir aileden gelen Karadžić, Karayorgi ayaklanması (1804-1813) sırasında hükümet görevlisiydi. 1813'te Viyana'ya sığındı, orada sloven J. Kopitar ile dostluk kurdu. J. Kopitar onun dilbilim alanında yetişmesini ve halk şiiri türündeki ilk derlemelerinin yanı sıra, konuşma diline ilişkin özet bir dilbilgisi kitabı ile *Srpski rječnik'* in (Sırpça sözlük) [1818] birinci baskısını yayımlamasını sağladı. Karadžić sözlü sırp edebiyatından derleme ve yayımlama çalışmalarına yöneldi: *Narodne Srpske Poslovice* (Atasözleri) [1836] ve özellikle *Narodne sprske pjesme* (1823 -1833); *Srpske narodne pjesme* (1841 -1866). Konuşma dilini yazı dili olarak yerleştirmek ve sırpçanın sesbilimine uyarlanmış bir abeceyi benimsetmek için mücadele etti; yazım kurallarında yeni düzenlemeler yaptı. Yeni Ahit'i halkın anlayabileceği bir dile çevirdi (1847), etnografya çalışmaları yayımladı, tarih kitapları yazdı (*Die Serbische Revolution* [Sırp devrimi], 1828). Tek başına hazırladığı *Danica* adındaki almanağı 1826'dan 1834'e kadar yayımladı. Mektupları tarih ve edebiyat alanında önemli bir belge niteliğindedir.

KARAELMAS a. Siyah elmas türü. (Büyük parçalar halinde bulunur. Aşırı sertliği nedeniyle kayaları delmekte kullanılır.)

KARAERİK a. Bot. BARUTAĞACI'nın eşanlamlısı.

—Klimatol. *Karaerik fırtınası,* takvim klimatolojisine göre 24-27 temmuz arasında meydana gelen fırtına. İstatistiksel araştırmalara dayanan gerçekleşme olasılığı % 53'tür.

KARAEVLİ, Tekirdağ'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 361 nüf. (1990). İstanbul Üniversitesi prehistorya kürsüsü'nce yürütülen araştırmalarda Orta ve Son Tunç çağlarıyla, Hellenistik ve Roma dönemlerinde yerleşim yeri olduğu belirlendi. Köy çevresinde Anadolu ve Ege kültürleriyle bağlantısı olmayan Balkan kültürlerine ilişkin seramikler ele geçti.

KARAFA, KARAFAKİ a. (yun. sözc.). Uzun boyunlu, kulpsuz, küçük rakı sürahisi.

KARAFAKİOĞLU (Bedri), türk mühendis, öğretim üyesi (Çorum 1915 - İstanbul 1978). İstanbul Yüksek mühendis mektebi'ni bitirdikten (1937) sonra, Fransa'da telekomünikasyon dalında uzmanlık eğitimi gördü. İstanbul Teknik üniversitesi'nde doçent (1939), profesör (1948), ordinaryüs profesör (1960), rektör (1965-1969) olarak görev yaptı. 1960'lı yılların başlarında Kurucu meclis üyeliğine seçildi. Kurduğu İTÜ televizyon vericisi, sonraki yıllarda İstanbul TV'sinin çekirdeğini oluşturdu. Kimlikleri saptanamayan teröristler tarafından sokakta vurularak öldürüldü. Bilim alanındaki hizmetleri nedeniyle, ölümünden sonra TÜBİTAK hizmet ödülü verildi (1979).

KARAFATMA a. Hamamböceğinin başka bir adı.

KARAFERYE, günümüzde **Verria,** Osmanlılar döneminde Selanik vilayeti'ne bağlı bir kaza merkeziydi. Balkan savaşı'ndan sonra Yunanistan'a bağlandı.

KARAFUTO, Sahalin adasının güney bölümünün japonca adı.

KARAGAN a. CARAGANA'nın eşanlamlısı.

KARAGANDA, Kazakistan'da kent, Balkaş gölü'nün K.'inde; 614 000 nüf. (1989). Aynı adlı taşkömürü havzasındaki önemli rezervler (7 600 Mt) içeren kömür yatakları 1931'den beri işletilmektedir. Uzun yıllar SSCB kömür üretiminin % 6'sını sağlamış, çıkarılan kömürün yarısı



Necmettin Karaduman



Vuk Stefanović Karadžić



karagöz tiplerinden *tiryaki*



karagöz tiplerinden *zenne*

bir karagöz oyunu



Temirtav'daki demir-çelik kompleksini beslerken yarısı Urallar'a gönderilmiştir. Başlangıçta Karlag çalışma kampına bağlı olan kent, zamanla bir madencilik kentine dönüşmüştür. Orta Kazakistan'ın yönetim ve kültür merkezidir.

KARAGAYLI, Kazakistan'da kent, Karaganda'nın G.-D.'sunda; 5 000 nüf. Çinko yatağı. Süt ürünleri.

KARAGEDİK, Ankara'nın Gölbaşı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 030 nüf. (1990). Belediye.

KARAGEORGHİS (Vassos), kıbrıslı arkeolog (İskele 1929). Londra'da University College'da arkeoloji öğrenimi gördü. Gazi Mağusa yakınlarındaki Salamis (1952 -1973) ve Larnaka yakınlarındaki Kition (1961-1981) antik kentlerinde kazılar yaptı; bu çalışmalarıyla adanın Mykenai ve Yunan kolonileri çağındaki durumunun ve Kilikia, Suriye, Rodos'la olan ilişkilerinin aydınlanmasını sağladı. Başlıca yapıtları: *Sculptures from Salamis* (Salamis heykelleri) [4 cilt, 1964-1966]; *Excavations in the necropolis of Salamis* (Salamis nekropolisi kazıları) [4 cilt, 1967-1978]; *Mycenaean art form Cyprus* (Kıbrıs'ta Mykenai sanatı) [1968]; *Fouilles de Kition* (Kition kazıları) [3 cilt, 1974-1977]; *The civilizations of prehistoric Cyprus* (Kıbrıs'ın tarihöncesi uygarlığı) [1976]; *Cyprus from the Stone age to the Romans* (Taş çağından Roma dönemine Kıbrıs) [1982]; *Ancient Cypriot Art in the Pierides Foundation Museum* (Pierides vakıf müzesi'ndeki eski Kıbrıs sanatı yapıtları) [1985]; *Tombs at Palaepaphos* (Palaepaphos mezarları) [1990].

KARAGEVREK a. Eskişehir, Ankara ve Burdur dolaylarında yetişen sofralık kara üzüm çeşidi. Salkımlar çoğunlukla dalsız, koni biçiminde ve orta büyüklüktedir. Taneler eşit büyüklükte, orta sıklıkta ve ovaldir. Kabuk kalın, tane etli ve 1-4 çekirdeklidir.

KARAGHATSİS (Dhimitrios RHODOPULOS, **M.** —denir), yunan yazar (Atina 1908 - *ay. y.* 1960). Taşkın mizaçlı bir romancıydı; kendini, batı dünyasıyla karşı karşıya gelen çağdaş yunan toplumundaki ruhbilimsel dramları incelemeye adadı (*Syntagmatarkhes Liapkin*, 1933; *Yunkerman*, 1936; *İ Megali Litaneia*, 1955; *O Thanatos ki o Thodoros*, 1956).

KARAGÖBEK a. Tüt. Tütün yapraklarında, orta damar çevresinde görülen çürüklük.

KARAGÖL, Akdeniz bölgesinde, Antalya bölümünün B. kesiminde Teke yöresinde sığ, küçük karstik göl. Alanı, yağışlara ve sularını yeraltından boşaltan güdenlerin durumuna göre değişen Karagöl, Elmalı polyesinin tabanının en çukur yerini kaplar. Eskiden taşkın zamanlarında bütün ovayı kaplayan göl suları, düzenlenen akaçlama sayesinde kanallarla G.'deki Avlan gölüne akıtılmaktadır.

KARAGÖL buzulu, D. Karadeniz bölgesinde Ordu'nun G.-D.'sundaki Karagöl dağının K. yamacında yer alan küçük sirk buzulu.

KARAGÖL dağı, D. Karadeniz bölgesinde Giresun dağlarının B. kesiminde yüksek doruk (3 107 m). Volkanik bir kütle olan Karagöl üzerinde Dördüncü Zaman buzullaşmasına ait izler yaygındır. Günümüzde küçük bir buzul vardır.

KARAGÖL düden mağarası, Antalya'nın Elmalı ilçesi yakınlarında mağara. İlçenin G.'inde yer alan Karagöl, sularını bu düdenle boşaltır. Su, mağara içerisinde dar ve düşey çatlaklarda kaybolur. İçeri giren suyun debisini ayarlamak üzere mağaranın ağzına bir regülatör yerleştirilmiştir.

KARAGÖZ a. **1.** Adını oyunun iki eksen kişisinden biri olan Karagöz'den alan türk gölge oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Karagöz oynatmak*, güldürücü ve eğlendirici bir durum yaratmak: *Çekilin bakalım, burada karagöz oynatmıyoruz.*

—ANSİKL. Sey. oy. Türk gölge oyununun tek temsilcisi olarak kabul edilen karagöz oyununun kökeni konusunda değişik görüşler vardır. Kimi kaynaklara göre Orta Asya'dan, İran'dan ya da Hindistan'dan batıya göç eden Çingeneler aracılığıyla Anadolu'ya gelmiştir. Bir görüşe göre Bizans, İtalya ya da yunan kökenlidir. Türkiye'ye Portekiz ya da İspanya'dan göç eden Yahudiler aracılığıyla geldiğini savunanlar da vardır. Ancak bu görüşleri kanıtlayacak yeterli belge yoktur. Oysa Yavuz Sultan Selim döneminin güvenilir kaynaklarından İbni İlyas, gölge oyununun Türkiye'ye XVI. yy.'da Mısır'dan geldiğini ortaya koymuştur. İlk zamanlar Mısır gölge oyununun etkisinde olan karagözün, kesin biçimini XVII. yy.'da aldığı ve tiplemelerin de bu dönemde ortaya çıktığı öne sürülmektedir.

Karagöz ve Hacivat'ın gerçek kişiler olduğuna ilişkin halk arasında yaygın bir efsane vardır. Buna göre Karagöz B. Trakya'da yaşayan bir demirci ustasıdır. Orhan Gazi Bursa'yı alınca buraya gelir, Demirtaş köyüne yerleşir. Orhan Gazi'nin emriyle inşa edilmekte olan caminin bağlantı demirlerini yapmakla görevlendirilir. Caminin ustabaşısı Hacı İvaz (Hacivat) ile Karagöz arasında bir süre sonra eğlenceli söyleşmeler başlar. Öteki işçiler işi gücü bırakıp onları izlediklerinden işler yarım kalır. Durumu öğrenen Orhan Bey, Karagöz'ün başını vurdurtur. Karagöz'ün başına gelenleri görüp ürken Hacivat, hacca gitmek üzere yola çıkar, eşkıyalar tarafından öldürülür. Tüm olanlardan pişmanlık duyan Orhan Bey, Şeyh Küşteri adlı birinin Karagöz'le Hacı İvaz arasında geçen söyleşmeleri bildiğini öğrenir. Çağırtıp anlatmasını ister. Şeyh Küşteri de aydınlatılmış bir perdeye yansıttığı görüntülerle Hacı İvaz ve Karagöz arasındaki söyleşmeleri canlandırır. Orhan Bey çok beğenir ve bu oyunun sürdürülmesini ister. Böylece karagöz oyunu ortaya çıkmış olur. Halk arasında yaygın bir efsane olmasına karşın, yapılan araştırmalar bu efsanede kimi tarih tutarsızlıklarının olduğunu ve gerçekle pek ilintisi olamayacağını ortaya koymuştur.

• *Karagözün bölümleri.* Karagöz oyunları dört bölümden oluşur: *mukaddime* (öndeyiş, giriş), *muhavere* (söyleşme), *fasıl* (oyunun kendisi) ve *bitiş.* Oyunun mukaddime denilen bölümünde, ilkin perdeye *göstermelik** yansıtılır. Göstermelik, çoğu kez oyunun içeriğiyle ilintisi olmayan bir görüntüdür. Bu görüntü müzik eşliğinde perdeye yansıtılarak izleyicilerin ilgisi oyuna ve perdeye çekilir. Görüntü *nareke** adı verilen cırlak bir düdük sesiyle kaldırılır ve tefin tartımına uygun hareketlerle perdeye Hacivat gelir, bir semai okur. Bunu kimi kez, bir ara semaisi izler. Ardından "Of hay Hak" diyerek *perde* gazeli*'ne başlar. Bu gazel, öndeyiş bölümünün en önemli öğesidir. Bunda karagöz perdesinin bir öğrenek yeri olduğu, felsefi ve tasavvufi anlamı, kurucusunun Şeyh Küşteri olduğu belirtilir. Padişaha övgü ve yakarışın yanı sıra tasavvuf konularına da değinilir. Bundan sonra Hacivat, uyaklı bir anlatımla konuşur ve bir beyit okur, kendisine kafa dengi bir arkadaş aradığını ve bu arkadaşta aradığı özellikleri ağdalı bir dille belirtir. Kimi kez yeniden bir beyit okuduktan sonra perdeye Karagöz indirilir. İkisi dövüşmeye başlar, Hacivat kaçar, Karagöz yere uzanıp ona veriştirmeye başlar. Ardından bir tekerleme söyler. Bu tekerleme, genellikle aynı harfle başlayan çeşitli sözcüklerin belli bir mantık bağı olmadan art arda sıralanması biçimindedir. Bundan sonra, muhavere bölümüne geçilir.

Muhavere, genellikle oyunun iki baş kişisi olan Hacivat'la Karagöz arasında geçer. Bazen muhavereye başka kişilerin de katıldığı olur. Bu bölüm salt söze dayanır, olay yoktur. Amacı, Karagöz'le Hacivat' ın kişiliklerini, ses, yaradılış, yetişme biçimi ve diğer özelliklerini vurgulayarak yansıtmak ve kişilikleri arasındaki zıtlığı belirginleştirmektir.

Fasıl bölümü, oyunun kendisidir. Burada Hacivat ve Karagöz'ün yanı sıra, oyunun öteki kişileri de bir olaylar dizisi içinde yer alır. Fasıllar çok çeşitlidir. En eski olan ve her karagöz oynatanın dağarcığında bulunması gerekenlere *kâr*ı kadim*, Meşrutiyet döneminden sonra ortaya çıkanlara *nev* icat* denir.

Bitiş bölümü genellikle çok kısadır. Karagöz oyunun bittiğini belirtir, kusurları için af diler, gelecek oyunu duyurur. Bundan sonra Hacivat'la aralarında kısa bir söyleşme geçer, bu söyleşi oyundan çıkarılacak öğreneği vurgular.

• *Karagözün tekniği ve teknik gereçleri.* Karagöz figürleri kalın deriden, özellikle deve derisinden yapılır. Bu derinin kullanılabilmesi için birçok işlemden geçmesi gerekir. Renklendirme için eskiden kökboyalar kullanılıyordu, bugünse bunların yerini çini mürekkebi almıştır. Oynak eklemli olarak yapılan parçalar birbirlerine kiriş, kursak, tel ya da naylon iple bağlanır. Oynatma değneklerinin geçeceği delikler, yuvarlak ikinci bir deri parçası dikilerek derinleştirilir.

Karagöz perdesinin boyutları eskiden 2×2,5 m iken daha sonra 1,10×0,80 m olmuştur. Perdenin çevresi çiçekli bezden, *ayna** denen yarı saydam bölümü ise mermerşahidendir. Perdenin arkasında ve tabanında perdenin çerçevesine iplerle tutturulmuş *peş* tahtası* denen bir raf bulunur. Buraya perdeyi aydınlatan meşale konur. Meşale çeşitli biçimlerde hazırlanır. Bir çanak içine pamuk ipliğinden yapılmış dört parmak kalınlığında bir fitil konur, zeytinyağı, beziryağı ya da susamyağıyla yakılır. Çok parlamaması için, arada bir, yağın içine bir zincir daldırılır. Perde mumlarla da aydınlatılabilir. Oynatma değnekleri 60 cm boyunda ve gürgendendir. Figürdeki deliğine iyice yerleşmesi için ucu ısıtılır ya da erimiş muma batırılır.

Karagöz tek bir sanatçının gösterisidir. Bu kişiye *hayali** ya da *hayalbaz* denir. Karagözde müziğin yeri çok önemlidir. Oyun baştan sona müziklidir. Karagöz oynatan kişinin, hem oyunun tekniğiyle ilgili işleri, hem müziği, hem de figürleri idare etmesi gerekir. Bu nedenle bazen çırak kullandığı da olur. Bunlara yaptıkları işlere göre sandıkkâr, yardak, dayrezen gibi adlar verilir.

• *Karagözde kişiler ve kişileştirme.* Karagöz oyunlarında bilinen tiplemelerin XVII. yy.'da ortaya çıkmaya başladığı öne sürülmektedir. Karagöz oyunlarındaki kişilerin en önemli özelliği, değişik tiplerden seçilmiş olmalarıdır. Bunlar durağan, değişmez kişilikleri simgelerler. İstemlerini kul-

lanma güçleri yoktur, bu yüzden sürekli kendilerini yinelerler. İlişkilerinde ve davranışlarında değişmezlik sözkonusudur. Belli bir zamana da oturtulmamışlardır. Geçmişleri ve gelecekleri yoktur. Abartılmış kusurlar, özellikler tek kişide toplanmıştır. Dış görünüşleri önemlidir.

XVII. yy.'da kesin biçimini alan karagöz, kısa sürede en tutulan ve yaygın seyirlik oyunlardan olmuştur. Kaynaklarda XVI. yy.'dan başlayarak sık sık adına rastlanmakla birlikte, hakkında yeterince bilgi verilmemiştir. Karagöz oyunu üzerine bilgilerin çoğu XIX. yy. kaynaklarından edinilmiştir. Araştırmacılar karagöz oyunlarının nasıl bir halk güldürüsü olduğuna ilişkin çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Kimisine göre, dar bir mahallenin sınırları içine sıkışmış, gerçek dünyayla ilişkisi olmayan; kimine göre felsefi ve tasavvufi; kimine göre de erotik öğelerin ağır bastığı bir halk seyirlik oyunudur. Oysa temel olan karagözün açık biçimli bir oyun olması, her olaya, amaca ve konuya uyarlanabilmesidir. Nitekim ele geçen bazı kaynaklar, karagöz oyunlarında siyasal taşlamalara ve güncel olaylara da yer verildiğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Türk gölge oyununun tek temsilcisi olan karagözün günümüzde canlılığını koruyamadığı görülmektedir. Çeşitli karagöz oyunları sahneye, televizyona, baleye uyarlanmış, sergiler açılmış, karagöz oyunu yarışmaları düzenlenmişse de, günümüze değin geleneksel biçimi üzerinde yeterince durulmamıştır.

Karagöz, türk gölge oyununa adını veren, oyundaki iki eksen kişiden biri. Halkın sağduyusunu yansıttığından ve içi dışı bir, dürüst, mert, olduğu gibi görünen bir halk adamı tiplemesi olduğundan XVII. yy.'dan sonra türk gölge oyunu onun adıyla anılmıştır. Sürekli geçim derdinde olduğundan istemediği ya da beceremeyeceği işleri yapmak zorunda kalır. Emeği karşılığında para kazanmak ister, parası olduğunda gönlü yüce, eli açıktır. Çabuk inanan çocuksu bir iyimserliği vardır, ticaretten hiç anlamaz. Hacivat'la aralarında sürekli bir işçi-işveren ilişkisi görülür. Hacivat'ın kendisini dolandırdığının farkındadır, bu nedenle kimi zaman da o Hacivat'ı dolandırmaya kalkar. Gerçekçidir, hayal kurmaktan hoşlanmaz. Dalkavuk ve çıkarcı olmadığından çoğu kez kapılar yüzüne kapanır. Hacivat'ın kişiliğiyle Karagöz'ün kişiliği arasındaki zıtlıklar, oyunun temel öğelerinden birini oluşturur. Salta, dizlik ve kırmızı yemeniden oluşan giyimine kırmızı renk egemendir. Başında bir hareketiyle geriye düşen, oynak eklemli ışkırlak* bulunur.

KARAGÖZ a. Zool. Denizlerimizin 0-400 m derinlikleri arasındaki dibe yakın kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Diplodus vulgaris; Sparidae* familyası; boyu 40 cm'ye kadar.) [Eşanl. BALTABAŞ KARAGÖZ, TAHTABALIĞI.]
—ANSİKL. Karagözün ktenoit pullarla örtülü olan bedeninin yanları yassıdır. 15 cm'ye kadar olan yavrularına *kaçikoroz* denir, sırtları siyaha yakın mavimsi kurşuni, karınları krem-beyazdır. Kuyruk sapındaki siyah şerit, sırt yüzgecinde ve kuyrukaltı yüzgecinde de devam eder.

KARAGÖZ a. Orta Karadeniz bölgesinde yetiştirilen Karayaka koyun ırkının iki tipinden biri (öbürü çakrak tipi). [Karagözde vücut beyaz, baş, ağız, burun ve göz çevresi siyah lekelidir. Başta hotoz bulunur.]

Karagöz, İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra Ali Fuat Bey tarafından İstanbul'da yayımlanan mizah dergisi. 10 ağustos 1908'den başlayarak Birinci Dünya savaşı sonuna değin yayınını sürdüren dergi, *Diyojen* ve *Hayal* gibi Tanzimat dönemi dergilerinin geleneksel modeline bağlı kalmakla birlikte geniş bir okur kitlesine seslenebiliyordu. Başyazarlığını önce Mahmut Nedim Bey'in, ondan sonra Baha Tevfik ve Mahmut Sadık'ın yaptığı *Karagöz,* Kurtuluş savaşı yıllarında Burhan Cahit'in yönetimine geçti. Bu dönemde kırsal alana dönük bir mizah dergisi kimliğiyle çıktı. Ali Fuat Bey'in ölümü üzerine imtiyaz hakkı vârisleri tarafından Cumhuriyet halk partisi'ne satıldı. 1935'ten sonra bir süre Sedat Simavi'nin yönetimi altında yayımlandı. 1950'li yıllarda da gene CHP yayın organı olarak yayımlandı, Ratip Tahir'in karikatürlerine yer verdi.

KARAGÖZ İSTAVRİT a. Zool. Boyu 15 cm'yi aşan istavritlere verilen ad.

KARAGÖZ MEHMET PAŞA, türk yönetici (öl. 1488). Karaman beylerbeyi ve Şehzade Abdullah'ın lalası. Komutasındaki ordu ile sınırı geçip Gülek ve bazı kaleleri alarak Osmanlı-Memluk savaşı'nı başlattı (1485). Ancak Gülek'in ve öteki kalelerin yeniden Memluklar'ın eline geçmesi üzerine, serdarlık verilen Hersekzade Ahmet Paşa'nın yanına sığındı. Adana sınırında, başkomutanlığını çekemediği için yardım etmediği Hersekzade Ahmet Paşa'nın yenilmesine ve Memluklar'a tutsak düşmesine seyirci kaldı (1486). Adana'nın Ağaçayırı bölgesinde Memluklar'la yapılan ikinci savaşta da osmanlı ordusunun yenilgisinde beceriksizliği görüldü, önce Karahisar kalesine hapsedildi, ardından idam edildi.

KARAGÖZCÜ a. **1.** Karagöz oynatan sanatçı. (Eşanl. HAYALİ, HAYALCİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Karagöz oyununda kullanılan insan figürlerini yapıp satan kimse.
—ANSİKL. Osmanlılar döneminde karagözcülerin de bir esnaf örgütü vardı. Öteki loncalarda olduğu gibi bir kethüdası, erkân ustası, kabzımalı ve yiğitbaşısı olur, karagözcülük ustalık isteyen bir iş olduğundan kethüdası karagözcülerden seçilirdi. Bu sanatta da çırak, kalfa, usta düzeni geçerliydi. Karagözcünün figürleri kesip yapma, tekniğe ilişkin her türlü bilgiye sahip olma yanında müzik bilgisi de olması gerekirdi. Çıraklık ve kalfalık aşamalarından geçip yeterli bilgi ve beceriyi kazananlara lonca tarafından ustalık belgesi verilirdi. Bundan sonra da yeterli deneyimi kazanan usta, loncanın izniyle perdenin ortasına bir püskül asardı. Püsküllerin sayısı yediye tamamlandığında kethüda olabilme hakkını kazanmış olurdu. Karagözcülerin de öteki oyuncular gibi belli toplanma yerleri vardı. Çoğunlukla İstanbul'da, Tahtakale'deki Kadı hanı'nda bulunan bir kahvede toplanırlardı. Daha sonra Mısırçarşısı'nda Paçacılar kapısı'na giden caddede, Çavuşoğlu çıkmazı'ndaki, son dönemlerde ise Beyazıt'taki Simkeşhane içindeki ve Galata semtindeki bazı kahvelerde toplanmaya başladılar.

XX. yy. başlarında da karagözcülük belli kurallara ve izinlere bağlıydı. Gösteri yapabilmek için karagözcünün Zaptiye nezareti'nce şart koşulan kimi işlemleri yerine getirmesi gerekirdi. Bunlar yerine geldikten sonra da, ancak belli bir para karşılığında izin alınabiliyordu. Ayrıca karagözcüler Darülaceze'ye de yardım etmek zorundaydılar.

Eski karagözcülerden adları bilinenler çok azdır. Yakın dönem karagözcülerinden de, ancak bir bölümünün adları ve kimi özellikleri saptanabilmiştir. Hayali Küçük Ali, karagözcülerin günümüzdeki son temsilcisi olarak kabul edilir.

KARAGÖZCÜLÜK a. Karagöz oynatma sanatı.

KARAGÖZLÜ, Hemedan'da yaşayan bir türk topluluğu. İran'da XVIII. yy.'ın ikinci yarısında meydana gelen birçok olaya adları karıştı. XIX. yy.'da 12 000 kişilik bir topluluktu. —Fars'taki İlatı hamse aşiret birliğinin inanlı bölümündeki küçük bir kolu olan türk aşireti.

KARAGÖZLÜK a. **1.** Başkalarının gülmesine, eğlenmesine yol açan davranış; maskaralık, soytarılık. **—2.** *Karagözlük etmek,* bu tür davranışlarda bulunmak, maskaralık yapmak, soytarılık etmek.

KARAGÖZOĞLU (Şadi Fikret), türk tiyatro oyuncusu, yönetici, film yapımcısı (İstanbul 1881 - *ay. y.* 1941). Galatasaray sultanisi'ni bitirdi, 1908'den başlayarak amatör topluluklarda sahneye çıktı. Kısa sürelerle Burhanettin (Tepsi), Ahmet Fehim Efendi, Madam Binemeciyan, Donanma cemiyeti topluluklarında çalıştı. 1914'te Darülbedayi'ye girdi; Cumhuriyet'in ilanından sonra buradan ayrılarak kendi kurduğu Milli sahne ile Ankara'da ve çeşitli illerde temsiller verdi. Topluluğu İstanbul turnesi sırasında dağılınca, film yapımcılığına yöneldi. Zamanında çok tutulan *Bican efendi mektep hocası, Bican efendi vekilharç* vb. komedi filmlerini çevirdi.

Karagöz'ün ağalığı → AĞALIK.

Karagöz'ün aşçılığı → AŞÇILIK.

Karagöz'ün cincilliği → CİNCİLİK.

Karagöz'ün hekimliği, karagöz fasıllarından biri. Molière'in *Zoraki tabip* adlı oyunundan uyarlanmıştır. Karagöz'ün karısı kocasından öç almak için onun çok iyi bir hekim olduğunu, ancak bunu söylemekten kaçındığını, belki dövülürse hekimliğini itiraf edeceğini söyler.

Bu fasıl Hayali Küçük Ali'nin oyunları arasındadır ve Prof. Dr. İlhan Başgöz'ce ses kaydı yapılmıştır.

KARAGPUR, Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Kalküta'nın G.-B.'sında; 189 010 nüf. (1991).

KARAGÜL → KARAKUL.

KARAGÜMRÜK, İstanbul'un Fatih ilçesinde semt; Fevzipaşa caddesi'nin iki yanında yer alır. Bizans döneminin en önemli açık hava sarnıçlarından biri bu semttedir ve bugün futbol sahası olarak kullanılmaktadır.

KARAGÜNLÜK → GÜNLÜK.

KARAĞI a. Değişik işlerde (ateş karıştırmak, ağaçtan meyve toplamak, bahçelerde küçük hendekler açmak vb.) kullanılan, ucu eğri demir çubuk ya da sopalara verilen genel ad.

KARAĞI a. (esk. türkç. *ḳarağu,* kör'den). Gece körlüğü, tavukkarası.

KARAHACİP, Çorum'un Ortaköy ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 482 nüf. (1990). Belediye.

KARAHALİL, Kırklareli'nin Babaeski ilçesi Karacaoğlan bucağına bağlı belde; 2 033 nüf. (1990). Belediye.

KARAHALİLEFENDİZADE (Mehmet Sait) → HALİLEFENDİZADE.

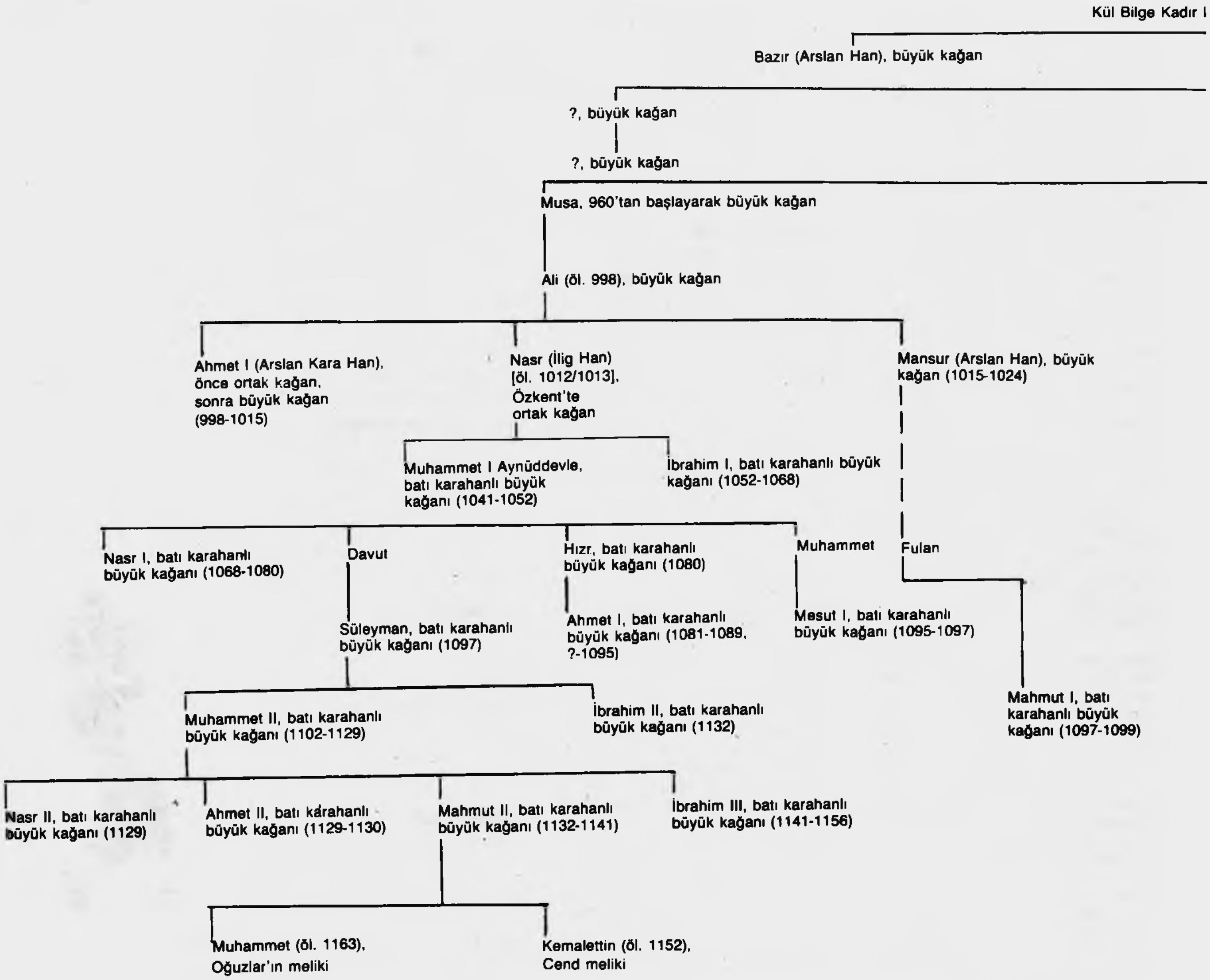
KARAHALLI, Ege bölgesinde Uşak iline bağlı ilçe; 18 609 nüf. (1990); 323 km^2; 15 köy. Merkezi, Uşak'ın 60 km G.'inde *Karahallı,* 5 839 nüf. (1990). Tahıl, meyve üretimi. Dokumacılık.

KARAHAN, Oğuz Kağan'ın babası. Oğuz destanı'nın islam dini etkisinde oluşmuş çeşitlemesine göre (Reşideddin, *Cami üt-tevarih;* Ebülgazi Bahadır Han, *Şecere-i terakime*), Oğuz babasından islam dinine girmesini istedi; bunu kabul etmeyince de kendisini ortadan kaldırmak isteyen Karahan'la savaştı. Bu savaşta Tanrı'nın isteğiyle gelen bir ok, Karahan'ı öldürdü; yerine Oğuz geçti. Oğuz'un destansı kimliğine temel olan kişinin hun imparatoru Mete olduğu ileri sürülmektedir. Mete'nin kendisini yok etmek isteyen babası Teoman'ı avda öldürdüğü anlatılır. Manas destanı'nda da oyrat kabilesinin başındaki Karahan'dan oğlu Almanbet islam dinine girmesini ister. Bunu kabul etmeyince onu öldürür.

KARAHAN, türkmen kökenli iranlı komutan (öl. 1517). Ustacalu Mehmet Han'ın kardeşi. Safeviler'in Çaldıran yenilgisinden (1514) sonra Şah İsmail tarafından os-



Karagöz

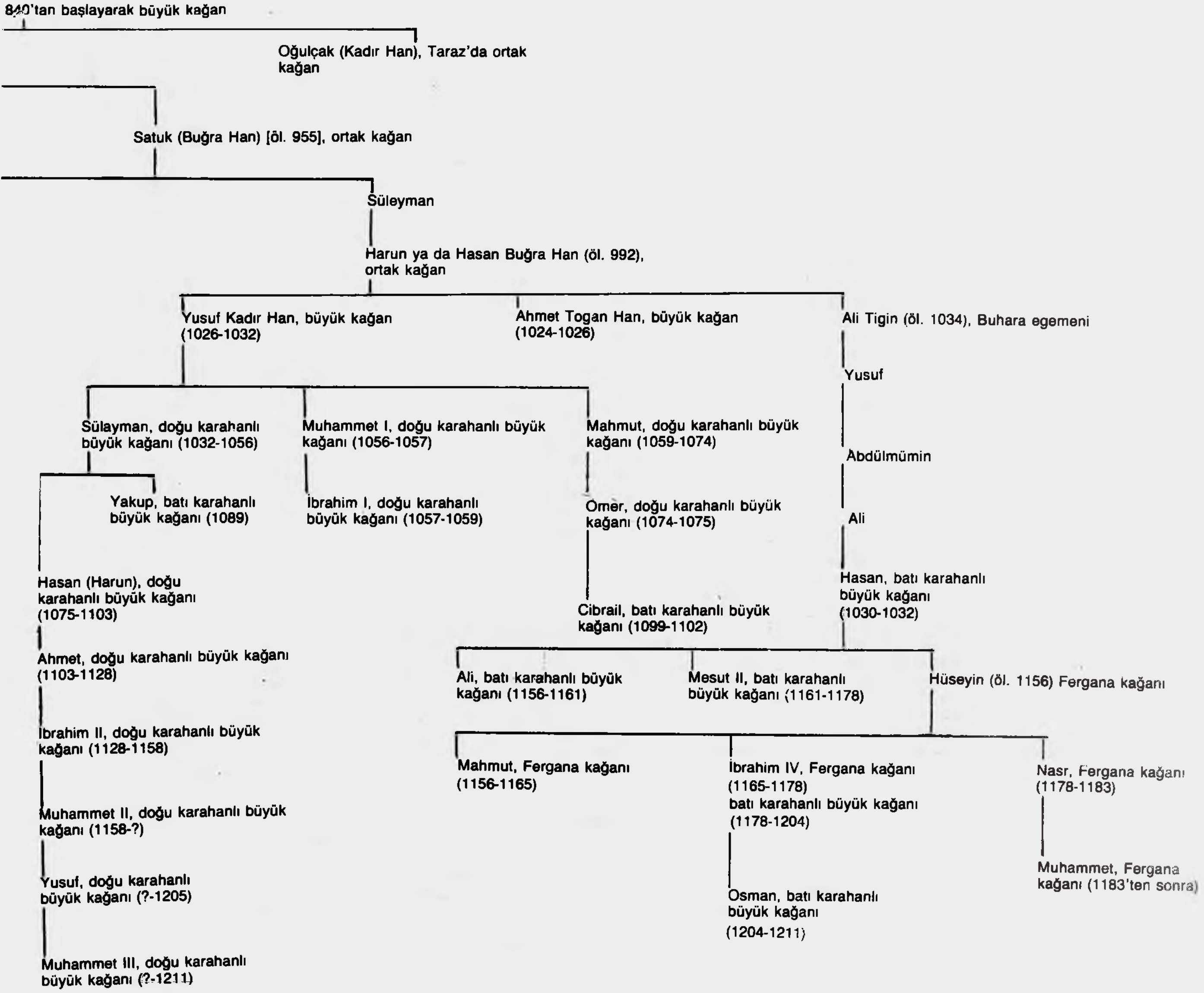


manlı topraklarına akınlar düzenlemekle görevlendirildi. Selim I (Yavuz) ve türk ordusunun Mısır seferinde bulunmasından yararlanarak Diyarbakır yöresinde kasabalarla köyleri basıp yağlamadı. Türk ordusunun Mısır seferi dönüşünde Mardin yakınındaki Koçhisar'da kıstırıldı. Burada yapılan savaşta Bıyıklı Mehmet Paşa ile Diyarbakır gönüllüleri komutanı İdris Bitlisi'ye yenildi; yakalanarak öldürüldü.

KARAHAN (Lev Mihailoviç), gürcü asıllı sovyet diplomat (Kutaysi 1889 - Moskova 1937). Rusya'da sovyet devrimi öncesinde Komünist partisi'ne katıldı, devrimden sonra SSCB Dışişleri'nde görev aldı. Temmuz 1919'da hazırladığı ve kendi adıyla anılan bildiriyle, SSCB'nin çarlık döneminde Çin üzerinde kazanılmış bütün hak ve ayrıcalıklarından vazgeçmesini önerdi. Bu bildiri sovyet-çin yakınlaşmasında önemli bir adım oldu. Polonya'da işgüderlik yaptı (1921-1922), mayıs 1924'te SSCB ile Çin arasındaki anlaşmayı imzaladı. Çin'de büyükelçi olarak bulundu (1924-1926). SSCB Dışişleri komiser yardımcılığına atandı (1926-1934). Ankara büyükelçiliğine gönderildi (1934-1936). Stalin'e karşı Troçki yanlısı olmakla suçlanarak yargılandı, ölüm cezasına çarptırıldı. Cezası Moskova'da yerine getirildi.

KARAHAN (Abdülkadir), türk edebiyat tarihçisi (Urfa 1913). İstanbul Yüksek öğretmen okulu ve İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1939). Samsun ve İzmir liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı (1939-1947). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde asistan oldu (1947), doçentliğe (1953), profesörlüğe yükseldi (1963). Bu bölümde Eski türk edebiyatı kürsüsü başkanı oldu (1971); 1983'te emekliye ayrıldı. Yapıtları: *Fuzuli'nin mektupları* (1948), *Fuzuli, muhiti, hayatı ve şahsiyeti* (doktora tezi, 1949), *Nabi* (1953), *Nef'i* (1954), *Figani ve divançesi* (1966), *Eski türk edebiyatı incelemeleri* (1980), *Şirazlı Hafız* (inceleme, 1988).

KARAHANLILAR, İlighanlar da denir, Batı ve Doğu Türkistan'da ilk türk-islam devletini kuran hanedan (840-1211). Ayrıca, arap kaynaklarında el-Hakaniye, el-Haniye, Âli Afrasiyab adıyla da geçen bu sülale, kollarından biri olduğu Karluklar ya da Yağmalar'la birlikte uygur birliğine katıldı (744). Uygur devletinin Kırgızlar tarafından yıkılması üzerine (840) kendisini bozkırlar hükümdarı ilan eden Karluk yagbusu, Karahanlılar devletini kurdu. Geleneksel Altay sistemine uygun olarak devlet Doğu ve Batı diye iki yönetim birimine ayrıldı. Doğu kanadının başındaki büyük kağan, tüm Karahanlılar'ın hükümdarı sıfatıyla Arslan Kara Hakan unvanını alarak Kara-Ordu'ya yerleşti. Buğra Kara Hakan unvanını taşıyan hanedanın başka bir üyesi de büyük kağanın yüce egemenliğini tanımak koşuluyla Batı kanadının hükümdarı olarak Taraz'da oturdu. Karahanlılar'ın saptanabilen ilk büyük kağanı Bilge Kül Kadir Han, Hükümdarlığı süresince Samaniler'le savaştı. Onun iki oğlundan Arslan Han Bazır büyük kağan sıfatıyla Balasagun, Kadır Han Oğulcak da ortak kağan olarak Taraz'dan devleti yönetmeyi sürdürdüler. Samani hükümdarı İsmail bin Ahmet, uzun bir kuşatmadan sonra Taraz kentini ele geçirince (893), merkezini Kaşgar'a taşıyan Oğulcak, samani egemenliği altındaki bölgelere buradan akınlara başladı. Onun yeğeni ve ardılı Satuk Buğra Han, müslümanlığı kabul ederek İslami Abdülkerim adını aldı (945) ve çevresine topladığı müslüman gönüllülerle müslüman olmayan Karahanlılar'a karşı savaştı. Satuk'un ölümü üzerine (956) yerine geçen oğlu Musa, bağlı olduğu Doğu kağanını yenerek hanedanın bu kolunu ortadan kaldırdı ve tüm Karahanlı devletini islamlaştırmayı başardı. Böylece Karahanlılar Türkler'in geleneksel dini şamanlığa son veren ilk türk devleti oldu (960). Ali bin Musa döneminde (975-998) onun ortak kağanı Hasan ya da Harun Buğra Han, Maveraünnehir'de Samaniler'in çözülmesiyle ortaya çıkan yönetim boşluğundan yararlanarak güneye yönelip Buhara'yı ele geçirdi (992). Ahmet Arslan Kara Han döneminde (998-1015) de Gazneli Mahmut



ile birleşerek Samani devletini ortadan kaldırdı (1005). Ceyhun ırmağı Karahanlılar' la Gazneliler arasında sınır oldu. Ahmet Arslan Kara Han ayrıca, abbasi halifesini tanıyan ilk karahanlı hükümdarı olarak da ad bıraktı. Ağır hastalığı sırasında yönetimi ele alan ve ölünce de ardılı olan kardeşi Mansur Arslan Han döneminde (1015 -1024) Horasan'ı almak için harekete geçen karahanlı ordularının Gazneli Mahmut karşısında üst üste bozguna uğramaları üzerine hanedan üyeleri arasında anlaşmazlık çıktı (1016). Selçukoğlu Arslan Bey ile birleşerek amcasına karşı ayaklanan Ali Tigin, Buhara'yı ele geçirdi (1020) ve Mansur Arslan Han'ın ordusunu yendi (1021). Semerkand'ı da aldıktan sonra buralarda "Yığan Tigin" unvanıyla hüküm sürmeye başladı. Çok sofu bir kişi olan Mansur Arslan Han dervişliği yeğleyerek büyük kağanlıktan çekilince (1024), Ali Tigin'in ağabeyi Ahmet Togan Han tahtı zorla ele geçirdi. Ancak, Balasagun (eski Kara-Ordu) üzerine yürüyen Mansur'un kardeşi Yusuf Kadır Han, başkente girip onu öldürttükten sonra tahta oturdu (1026). Gazneli Mahmut'la anlaşarak önce Ali Tigin'in bağlaşığı Selçukoğlu Arslan Bey'i bir hileyle ele geçirerek Hindistan'da hapse attırdı, sonra da büyük bir ordunun başında yeğeninin üzerine yürüdü. Bunun üzerine Ali Tigin bozkırlara kaçtıysa da Gazneli Mahmut ülkesine dönünce, geri gelerek Buhara ve Semerkand'a yeniden egemen oldu. Yusuf Kadır Han ölünce (1032) yerine geçen oğlu Şerefüddevle Ebu Şuca Süleyman bin Yusuf'la Kiş, Sogd ve Buhara'yı Ali Tigin' in oğullarının elinden alan Nasr İlig Han'ın oğulları Muhammet Aynüddevle ve İbrahim arasındaki çekişme Karahanlı devletinin ikiye bölünmesiyle sonuçlandı (1041). Yusuf Kadır Han soyundan gelenlerin yönettiği Doğu Karahanlı devleti Balasagun siyasi ve askeri, Kaşgar dinsel ve kültürel merkezleri olmak üzere Talas, İsficab, Şaş, Doğu Fergana, Yedisu ve Kaşgarya'yı kapsarken; Ali bin Musa soyundan gelenlerin (Ali Tigin kolu) başında bulunduğu Batı Karahanlı devleti de Buhara merkez olmak üzere Hocent'e kadar Batı Fergana ve Maveraünnehir bölgelerini egemenlik sınırları içine aldı.

• *Doğu Karahanlı devleti.* İlk büyük kağan olan Süleyman Arslan Han (1032-1056), bir süre sonra anlaşmazlığa düştüğü kardeşi Muhammet'e karşı savaşırken, tutsak düşerek hapse atıldı. Kağanlığını ilan eden Muhammet I (1056), ertesi yıl yerini büyük oğlu İbrahim I'e bırakmak zorunda kaldı (1057). İbrahim de bir başka hanedan üyesi tarafından öldürülünce (1059), Mahmut bin Yusuf kağan oldu. Batı Karahanlılar'la savaşan Mahmut, Seyhun (Sir Derya) sınır olmak ve Doğu Fergana kendisine bırakılmak koşuluyla onlarla bir antlaşma yaptı. Ölümü üzerine yerine oğlu Ömer geçti (1074). Ancak, Kaşgar emiri Buğra Hasan bin Süleyman Han onu yakalatıp öldürterek tahtı ele geçirdi (1075). Müslüman olmayanlardan oluşan büyük bir orduyu bozguna uğrattıysa da Büyük selçuklu hükümdarı Melikşah Balasagun önlerine kadar gelince, onun egemenliğini tanımak zorunda kaldı (1089). Bir süre sonra oğlu Ahmet'le Atbaşı emiri olan kardeşi Yakup selçuklu yönetimine karşı ayaklandılar. Hasan bu ayaklanmayı bastırdıysa da oğluyla kardeşini Melikşah'a teslim etmedi. Ancak, Melikşah Balasagun'a girince (1190), ona bağlılığını bildirerek Ahmet'le Yakup'u selçuklu hükümdarına teslim etti. Bu olayı böylece geçiştiren Hasan, yine karahanlı ailesinden Tuğrul'un eline tutsak düştü. Melikşah'ın Balasagun üzerine yürümek için hazırlığa giriştiğini öğrenen Tuğrul tarafından salıverilen Hasan, yeniden tahtına kavuştu. Ölümünden (1103) sonra yerine geçen oğlu Ahmet'e isteği üzerine halife el -Mustazhir tarafından hükümdarlık beratı gönderildi ve kendisine Nurüddevle unvanı verildi (1105). Daha sonra Karahıtaylar'ı Kaşgar kenti önlerinde kesin bir yenilgiye uğratarak (1128) batıya doğru ilerlemeleri bir süre için engelleyen Ahmet Han, aynı yıl içinde ölünce, oğlu İbrahim II ardılı oldu. Güçsüz bir hükümdar olan ve iç düş-

manlarıyla başa çıkamayan İbrahim, onlara karşı Karahıtaylar'dan yardım istedi. Fırsatı kaçırmayan Karahıtaylar, Balasagun'u ele geçirerek onu kentten kovdular. Böylece Karahıtaylar'a bağlanan Doğu Karahanlı devletinin başkenti Kaşgar oldu. Karahıtaylar'a karşı ayaklanan Karluklar'ın üzerine gönderilen İbrahim, onlarla savaşırken öldü (1158). Ardılı olan oğlu Muhammet II (1158-?) ve torunu Yusuf II'yi (?-1205) Karahıtay hakanı Gürhan'ın sarayında rehin olarak tutulan Muhammet bin Yusuf III izledi. Karahıtaylar'ın denetiminde Kaşgar'da yaklaşık altı yıl saltanat süren Muhammet III, kentte çıkan bir ayaklanma sırasında öldürüldü (1211). Nayman devletinin kurucusu Küçlük Han aynı yıl Kaşgar'ı alarak Doğu Karahanlılar'ı ortadan kaldırdı.

• *Batı Karahanlı devleti.* Kendisini büyük kağan ilan ederek (1041) doğu hanlığından ayrılan Muhammet Aynüddevle ölünce (1052), ardılı olan kardeşi İbrahim Böritigin Tamgaç Han, Doğu Karahanlılar'dan Şaş, İlak gibi sınır kentlerini ve Fergana'nın bir bölümünü aldı. Buna karşılık Selçukoğlu Alp Arslan Bey'e Huttal ile Çağaniyan'ı bırakmak zorunda kaldı (1061). Durumu abbasi halifesine şikâyeti de bir sonuç vermedi. Ölünce (1068) yerine geçen oğlu Nasr I'e karşı Şaş ve Tünhas emiri Şuayib ayaklandı. Bu taht kavgasını Nasr kazandıysa da iç karışıklıktan yararlanan Doğu Karahanlılar, İbrahim I'in ele geçirdiği yerleri geri almayı başardılar. Sonuçta bir barış yapıldı. Öte yandan, artık selçuklu hükümdarı olan Alp Arslan'ın Maveraünnehir seferi, ölümü üzerine yarıda kalınca, durumdan yararlanan Nasr, Tirmiz'i ele geçirdi (1072). Selçuklu hükümdarı Melikşah babasının ölümüyle ortaya çıkan taht kavgasını kazandıktan sonra Tirmiz'i alarak Semerkand üzerine yürüdü (1074). Karşı koyamayacağını anlayan Nasr, selçuklu veziri Nizamülmülk aracılığıyla barış istedi. Melikşah onu affettiği gibi, iki hanedan arasında akrabalık kurdu. Nasr'ın kardeşi ve ardılı olan Hızır'ı (1080) öldürten oğlu Ahmet I, babasının yerine geçti (1081). Ahmet bin Hızır'ın ismaili mezhebini benimsemesi sonucu onunla anlaşmazlığa düşen ulema, sultan Melikşah'tan yardım istedi. Buhara ve Semerkand'ı ele geçiren Melikşah, Ahmet Han'ı da tutsak alarak yanında Isfahan'a götürdü (1089). Ancak, karahanlı ordusunun temelini oluşturan Çigiller ayaklanarak Melikşah'ın Semerkand valisini kovdular ve doğu karahanlı soyundan Yakup'u kağan ilan ettiler. Melikşah yeniden Semerkand üzerine yürüyünce Yakup, Fergana'ya kaçmak zorunda kaldı. Bir süre sonra Melikşah, kendisine bağlanması koşuluyla Ahmet'e tahtını geri verdi. Ulema tarafından zındıklıkla suçlanan Ahmet, açık bir yargılamadan sonra idam edildi (1095). Onun yerine tahta Selçuklular'a bağlılığıyla tanınan Mesut bin Muhammet I geçirildi. Onun ölümüyle (1097) boşalan tahta selçuklu sultanı Berkyaruk, art arda iki hükümdar atadı: Süleyman bin Davut (1097) ve Mahmut I (1097-1099). Yine Berkyaruk'un atadığı Cibrail bin Ömer Mahmut'u öldürterek ardılı oldu ve Selçuklular'ın fetret döneminden yararlanarak Horasan'ı ele geçirmek için harekete geçti. Ancak, Horasan valisi şehzade Sencer, karahanlı ordusunu yendi ve tutsak düşen Cibrail'i idam ettirdi (1102). Kazandığı zaferden sonra Maveraünnehir'i yeniden düzenleyen Sencer, dayısı olduğu Muhammet II'yi Batı Karahanlı tahtına oturttu (1102). Bazı hanedan üyelerinin ülkede çıkardığı ayaklanmaları Sencer'in yardımıyla bastıran Muhammet II, daha sonra kendisi dayısına karşı ayaklanınca, Semerkand'a girip yeğenini tahttan indiren Sencer, onun oğlu Ahmet II'yi tahta çıkardı (1129) ve eski kağanı da yanına alarak Merv'e götürdü. Ahmet II'nin de direniş hareketini sürdürmesi üzerine onu da tahttan indiren Sencer (1130), Batı Karahanlı tahtına sırasıyla Hasan bin Ali'yi (1130-1132), İbrahim II'yi (1132-1132) ve Mahmut II'yi (1132-1141) geçirdi. Karahıtaylar'la savaşan Mahmut II, ağır bir yenilgiye uğradı ve Semerkand'a kaçarak canını zor kurtardı (1137). Anlaşmazlığa düştüğü Karluklar'a karşı Sencer'den yardım isteyince Karluklar da Karahıtaylar'a başvurdular. Karahıtaylar'a karşı yapılan Katvan savaşı'nda (1141) bozguna uğrayan Mahmut'la Sencer, Horasan'a kaçtılar. Tüm Maveraünnehir'i istila eden Karahıtaylar, Mahmut'un kardeşi İbrahim III'ü kendi denetimleri altında kağanlığa getirdiler (1141). Karahıtaylar'a bağlanan ülkede İbrahim, ayaklanan Karluklar'la yaptığı Kellebaz savaşı sırasında ölünce (1156), Ali bin Hasan ardılı oldu. Karluklar'a karşı başarılı savaşlar yapan Ali, sonunda başbuğları Yabgu Han'ı öldürerek bu ayaklanmayı bastırdı (1158). Bölgede yeni bir güç olan Harizmşahlar'la iyi ilişkiler kurdu. Ali'nin ölümü üzerine (1161) yerine geçen kardeşi Mesut II, Karluk ve Oğuzlar'ı denetim altına alarak ülkede dirlik ve düzeni yeniden kurdu. Onun ardılı olan İbrahim IV (1178-1204), hükümdarlığı süresince Karahıtaylar'ın boyunduruğundan kurtulmak için çaba gösterdiyse de bunu başaramadı. Oğlu ve ardılı Osman, iki büyük güç olan Karahıtaylar'la Harizmşahlar arasında bazen arabuluculuk yaparak, bazen de birbirine karşı düşmanlık duygularını körükleyerek ülkesinin çıkarlarını kollamasını ve bir ölçüde Karahıtaylar'ın denetiminden sıyrılmasını bildi. Önce karahıtay kağanı Gürhan'ın kızıyla evlenmek istedi. Kağanın kızını kendisine vermeyi reddetmesi üzerine Mehmet Harizmşah adına hutbe okuttu ve para bastırdı. Bunun üzerine saldırıya geçerek harizmşah ordusunu yenilgiye uğratan Karahıtaylar, Maveraünnehir'i istila ettiler (1207). Osman affedildi ve daha sonra Gürhan'ın kızıyla evlendi (1209). Ancak, Karahıtaylar'a bağlılığı kısa sürdü. Yeniden anlaştığı Mehmet Harizmşah'ın kızıyla evlendiyse de (1210) onun egemenliği altına girmeyi reddetti. Ayrıca, Semerkand'daki Harizmliler'in bir bölümünü kentten kovdu, bir bölümünü de öldürttü. Karahıtaylılar'ın çöküş dönemine girmesinden de yararlanan Mehmet Harizmşah, Semerkand'ı ele geçirip tutsak aldığı damadı Osman'ı öldürterek Batı Karahanlı devletine son verdi (1211).

• *Fergana kağanlığı.* Karahıtaylar'ın istilası üzerine (1141) Fergana bölgesinde başkenti Özkent olan bağımsız bir karahanlı devleti kuruldu. Ali Tigin soyunun bir kolundan gelenlerin yönettiği bu kağanlığın hükümdarları Tuğrul Kara Hakan unvanını taşıdılar. Fergana kağanlığı da Harizmşahlar tarafından ortadan kaldırıldı (1212). [→ Kayn.]

• SANAT. Karahanlılar'dan kalan en eski yapılar (X. yy.), kerpiçten tuğla mimariye geçişi göstermeleri açısından önemlidir. Buhara'dan yaklaşık 40 km uzaklıktaki Hazar kentindeki Degaron camisi'nde (XI. yy.) kerpiç tuğlayla birlikte kullanılmıştır. Cami aynı zamanda planı ve mimarlığındaki gelişmişlikle de dikkati çeker. İnce, yuvarlak sütunlar üzerinde dört sivri kemere oturan kubbe, yanlardan tonozlarla çevrilmiş, köşelere kubbecikler yerleştirilerek merkezi plan elde edilmiştir (XVI. yy.'da osmanlı mimarlığında dört yarım kubbe ve orta kubbeden oluşan merkezi plan yaygın biçimde kullanılmıştır). Duvarlar kerpiçten, sütunlar ve orta kubbeyi taşıyan kemerler tuğladandır. XI.-XII. yy.'larda tuğla mimaride büyük bir gelişme görülür. Eski Merv'den 30 km uzaklıktaki Talhatanbaba camisi (XI. yy. sonu, XII. yy. başı) artık tümüyle tuğladandır. Bu yapı da ilginç bir plana ve mimariye sahiptir. Dikdörtgen planlı cami, yanlara doğru küçük çapraz tonozlarla genişletilmiş tek bir kubbeyle örtülüdür (XVI. yy.'da Mimar Sinan'ın tek kubbeli cami denemelerinde benzer uygulamalara rastlanır). Cepheler çeşitli biçimlerde düzenlenmiş tuğla örgülü nişlerle zenginleştirilmiştir. Bu bezemeler daha sonraki karahanlı eserlerine öncü olmuştur. Ön cephelerdeki kemerli üç açıklıkta ve mihrap nişinde de benzer bezemeler kullanılmıştır. Buhara'daki Muğakattari camisi XII. yy.'dan kalma bir karahanlı camisinin yerine yapılmıştır. İçinde ilk camiden kalma dört sütunun yerleri görülebilir, ayrıca hafif sivri kemerli anıtsal G. kapısı, bitkisel ve geometrik motiflerle yazının uyumlu bir biçimde kaynaştırılmasından oluşan bezemeler de karakteristiktir. Taçkapıyı çevreleyen geometrik motifli kuşaklar, birbirini kesen sekizgenler Karahanlılar'ın mimari süslemelerinde önemli rol oynamış, daha sonra Gazneliler'e, Büyük Selçuklular'dan Anadolu Selçukluları'na ve Osmanlılar'a geçmiştir. Cami, iki sırada altı sütunla ayrılmış üç sahınlı planıyla, karahanlı mimarlığının en gelişmiş olduğu XII. yy.'a tarihlendirilir. Buhara'daki Muhammet bin Süleyman Arslan Han dönemi camilerinden biri de Mescidi Cuma'dır (XII. yy. başları). Kelan camisi ise Şeybaniler zamanında yenilenmiştir (XVI. yy. ilk yarısı), yalnızca Buhara'nın simgesi haline gelen, yukarıya doğru incelen, on üç kuşaklı silindirik minaresi eski yapıdandır. Tüm kuşaklar geometrik motiflerle kaplıdır. Sivri kemerlerle çevrili, mukarnas konsollu şerefesinin de özgün olduğu sanılmaktadır. Bu minarenin öncüsü, Özkent'teki XI. yy.'dan kalma minaredir. Dehistan'daki Meşhedi Misriyan minaresi de (1102) benzer biçimdedir, ancak süslemeler farklıdır. Buhara'nın K.'indeki 1198 tarihli Vakbend minaresi'yse Kelan minaresi'nin kopyası gibidir. Arslan Han döneminde, Buhara'nın dışındaki Firdevs bahçesi yalnızca mihrap duvarı bulunan bir musalla (namazgâh) haline getirildi (bugünkü Namazgâh camisi'nin mihrap duvarı). Mihrap, kırmızımsı sarı renkte, küçük parlak tuğlalardan örülmüş, geometrik kûfi yazılarla süslüdür. Tirmiz yakınındaki Çar Kurgan'da da bir karahanlı camisinden kalmış tuğla minare vardır (1108/1109). Sekizgen kaide üzerinde, on altı yivli gövdenin üst kenarı, geniş bir ayet yazısıyla çevrilidir (yivli gövdeli minare ve kümbetlere daha sonraki türk yapılarında da rastlanır, Antalya'da Yivliminare, Erzurum'da Çifteminareli medrese vb.). Türkistan'daki camilerde de kerpici ve alçı süslemeyi ilk kez Karahanlılar kullandı.

Türk mimarlığındaki eyvanlı medreselerin ilk örneklerine de Karahanlılar'da rastlanmaktadır. Semerkand-Şah Zinde yolu üzerinde yapılan kazılarda (1969-1972), bu yapı türünün önemli örneklerinden biri ortaya çıkarıldı. 1066'da İbrahim I (Tamgaç Buğra Han) tarafından yaptırılan medrese, oymalı yalancı mermer süslemelerle kaplıydı. Dört yönden tonozlarla çevrili, küçük kubbeli girişi, küçük eyvanların açıldığı dikdörtgen planlı avlusuyla bu yapı eyvanlı medreselerin ilk örneklerindendir.

Karahanlı mimarlığı, türbe yapılarıyla da ilgi çeker. Zerefşan vadisi yakınındaki Tim'de bulunan Arapata türbesi (978) Karahanlılar'dan kalan en eski eserdir. Kare planlı yapı, yonca biçimi tonoz bingilere oturan bir kubbeyle örtülüdür. Ön cephe, yazı kuşağıyla çevrilmiş zengin tuğla süslemeli büyük bir taçkapıyla belirginleştirilmiştir. Taçkapının üstünde de gene tuğla süslemeli üç niş vardır. Talas'taki (Kazakistan) XII. yy.'dan kalma Ayşebibi ve Balacihatun türbeleri, Karahanlılar'da türbe mimarlığının gelişimini yansıtırlar. Kare planlı Ayşebibi türbesi, süslü, kalın köşe sütunlarının sınırladığı dar ve derin taçkapısıyla, ön cephenin köşelerinde yer alan üstü ve altı geniş, ortası dar minareleriyle dikkati çeker. Tüm ön cephe ve minareler çok çeşitli renklerde, yıldız, haç, kare biçiminde sırlı tuğlalarla kaplıdır. Daha yalın bir örnek olan Balacihatun türbesi'yse, içten sekiz dilimli kubbe, dıştan on altı yivli piramit biçimi külahla örtülüdür. Ön cephede ortada taçkapı, yanlarda dar, uzun nişler vardır. Fergana vadisinin D.'sundaki Özkent'te de karahanlı türbe mimarlığının üç önemli örneği bulunmaktadır: Ahmet Arslan Karahan'ın (Nasr bin Ali) türbesi (1012), Hüseyin bin Hasan'ın (Celalettin Hüseyin) türbesi (1152) ve Muhammet I'in (Muhammet bin Nasr) türbesi (1187). Ahmet Arslan Karahan'ın türbesinin tonoz bingilerinde geometrik kompozisyonların yanı sıra ilk kez stilize bitki motifleriyle karşılaşılmaktadır. Dört duvara oturan tonoz bingili bir kubbeyle örtülü olan

Hüseyin bin Hasan'ın türbesiyse, ön cephesi ve dış görünümüyle türk türbe mimarlığında çığır açan bir yapıdır. Sivri kemerli taçkapısı geniş geometrik bordürlerle çevrilmiş, yanlara birer yuvarlak sütun yerleştirilmiştir. Taçkapı kemerini kaplayan nesih yazıtta, ilk kez rumiler görülür. Alınlık da rumiler, lotus ve palmet motifleriyle doldurulmuştur. Muhammet I'e ait olan üçüncü türbede dikey çizgiler egemendir, ancak cephe mimarisi ve süslemeleri ötekilerle benzerdir. Dönemin önemli türbelerinden biri de Fergana'nın K.'inde, Sefid Bulan'daki Şeyh Fazıl türbesi'dir (XII. yy. ortaları). Tümüyle tuğladan yapılmış, 14 m yüksekliğindeki türbe, kübik bir gövde üzerinde, sekizgen bir kat ve üç basamak halinde konik bir çatıdan oluşur. Dış cephelerinin yalınlığına karşılık, içi yalancı mermer süslemeler ve kûfi yazıt kuşaklarıyla kaplıdır.

Türk kervansaraylarının en eski örnekleri de Karahanlılar dönemindedir. Bunlar arasında Ribatı Melik (1078/1079), Dahistan kervansarayı (XI. yy.), Akçakale kervansarayı (XI. yy.), Dayhatun kervansarayı (XI. yy. sonları), Kutlutepe kervansarayı (XI. yy. sonu - XII. yy. başı) sayılabilir. Bu kervansaraylar daha sonra Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları mimarlığında geliştirilen sultan hanlarının öncüleridir.

Karahanlılar'ın yazlık merkezleri Tirmiz kentinin eski kesiminde bulunuyordu. Uzun süren araştırmalar sonucunda bu kesimde yedi bin m²'lik bir alanı kaplayan büyük bir saray külliyesi ortaya çıkarıldı. Asıl saray bölümü dört eyvanlı orta avlulu, masif duvarlı, kare planlı bir yapıydı. Sivri kemerli taçkapının karşısındaki eyvan görkemli bir taht salonu olarak düzenlenmişti. İki katlı, yüksek ve geniş bir mekân olan bu salonun üç yanı alçak koridorlarla çevriliydi. Duvarların ve payelerin tuğla kaplamaları çok zengin süslemeliydi. XII. yy.'da tuğla kaplamalar yalancı mermerle sıvanmaya başladı. Gazneli hükümdarı Behram Şah zamanında elden geçirilen saray, moğol yağmalamasından sonra terk edildi. (→ Kayn.)

• EDEBİYAT. Uygur hanlığının vârisi sayılan Karahanlı devletinde edebiyat dili uygur-karluk ve oğuz-kıpçak dillerine dayanıyordu. Edebiyatın biçim, tür ve nitelikleri ise büyük ölçüde arap ve iran edebiyatlarından etkilendi. Bozkır kültüründen geçiş aşaması olan bu dönemin en önemli yapıtları Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü* lügat it-türk*'ü ile Yusuf Has Hacip'in *Kutadgu* bilig*'idir. Karahanlı dönemi türk ağızlarının zengin bir sözlüğü olan *Divanü lügat it-türk*, türk boylarının folklorunu yansıtan bir kaynak ve bir halk edebiyatı antolojisi niteliğini taşır. Yazar bütün türk illerini ve bozkırlarını dolaşarak türk, türkmen, oğuz, çigil, yağma, kırkız boylarının edebiyatlarını bütün incelikleriyle derlediğini belirtir. Sözcükleri açıklarken dörtlüklerden oluşan hece vezniyle destan, ağıt, lirik şiir türünde örneklere, atasözlerine yer verir. Sergilediği anonim ürünler arasında tek şair olarak da Çuçu'nun adını anar. *Kutadgu bilig* aruz vezniyle ve mesnevi, kaside gibi islam edebiyatının ortak biçimleri kullanılarak yazılmıştır. Devlet yönetimi, islam dini ilkelerine uygun biçimde iyi insan olmanın yollarını, ahlak kurallarını konu edinir. Yer yer toplumsal yaşamı, kurumları, folkloru, inançları dile getirir. Yügnekli Edip Ahmet'in *Atabet ül-hakayık*'ı da islam dini etkisinde yazılmış dinsel öğretici manzum yapıtlardandır. Anadan doğma kör olduğu bilinen yazar aruz vezniyle söylenmiş dörtlüklerden oluşan bu yapıtında bilgi, cömertlik, alçakgönüllülük, iyilik, erdem, dinsel inançlar gibi konuları ele alır. Ahmet Yesevi'nin tasavvuf düşüncesiyle temellenen *Divan-ı hikmet*'i, bazıları aruz, bazıları hece vezniyle söylenmiş şiirlerden oluşur. Karahanlı dönemi edebiyatından günümüze kalan metinler sözlü halk edebiyatından islam dininin benimsenmesinden sonraki edebiyata geçiş döneminin ürünleridir. Bu yapıtlar dindışı konuları henüz işlemeye başlamamıştır. Bunlar genel nitelikleriyle didaktik, dinsel, tasavvufi ürünlerdir.

KARAHASAN, Muş'un Malazgirt ilçesine bağlı bucak; 8 934 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Adaksu*, 1 324 nüf. (1990).

KARAHASAN, Ordu'nun Gölköy ilçesi merkez bucağında köy; 2 185 nüf. (1990).

KARAHASANLI, Nevşehir'in Kozaklı ilçesinde bucak; 5 284 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Karahasanlı*, 2 862 nüf. (1990).

Karahaydaroğlu ayaklanması, sultan İbrahim döneminde Karahaydaroğlu Mehmet'in başlattığı ayaklanma (1648). Çetesiyle Isparta ve Uluborlu çevresini talan eden Kara Haydar'ın oğlu olan Mehmet, babasının öldürülmesi ve devşirme görevlilerinin haksızlık ve zorbalıkları üzerine ayaklanarak Orta Anadolu'da yirmi sancaklık bir bölgeye egemen oldu. Hareketi bastırmak için görevlendirilen eski Anadolu valisi İpşir Paşa tarafından Söğüt tarafında sıkıştırıldı, kurtuldu. Arkadaşı Katırcıoğlu ile birlikte Ilgın ile Akşehir arasında hacıların ve tüccarların yollarını kesti, mallarını yağmaladı. Anadolu beylerbeyi Küçükçavuş Ahmet Paşa'yı Sandıklı'da düzenlediği baskında tutsak etti, öldürttü. Ahmet Paşa'nın ordusundan birçok kişi kendisine katıldı. Afyonkarahisar'ı basarak yağma etti. Haraca bağlamak için Isparta üzerine yürüdü. Ancak Isparta mütesellimi Abaza Hasan Paşa'nın düzenlediği baskında yakalanıp İstanbul'a getirilerek Parmakkapı'da asıldı.

KARAHIDIR, Kırşehir'in merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 033 nüf. (1990). Belediye.

KARAHITAYLAR, Orta Asya'da büyük bir imparatorluk kuran moğol hanedan (1124-1211). X. yy. başlarında Çin'in güney bölgelerini ellerine geçirerek orada Liao hanedanını kuran hıtay başbuğu Apaoki (916), Uygur devletini yıkan Kırgızlar'ı da egemenliği altına aldı. Ancak, başka bir tunguz boyu olan Curçenler'in bölgede giderek artan baskıları karşısında çökmeye yüz tutan Liao devletinden ayrılan Yelu Taş, kendisine bağlı aşiretlerle Moğolistan bozkırlarına göçüp burada karahıtay hanedanını kurdu (1124). Çöl ve bozkır kavimleriyle de anlaşarak çevresine 25 bin atlı toplayan Yelu Taş, daha sonra Türkistan üzerine yürüdü. Ancak, Kaşgar önlerinde doğu karahanlı kağanı Arslan Ahmet Han'a yenilince (1128), geri çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Karahıtaylar, Yenisey boyundaki kırgız topraklarını ezip geçerek Çügeçek bölgesine kadar ilerlediler ve burada İmel kentini kurdular. Hiçbir güçlüğe uğramaksızın Doğu Karahanlılar'ın başkenti Balasagun'u ele geçirdiler, akınlarını sürdürerek Kaşgar ve Hotan'ı da alıp bu devleti kendilerine bağladılar (1130). Başkentlerini İmel'den Balasagun'a taşıyan Karahıtaylar, buradan Maveraünnehir ve Harizm üzerine akınlar düzenlemeye başladılar. Batı Karahanlı kağanı Mahmut II'yi Hocend'de yendikten sonra Semerkand'ı ele geçirerek (1137) bu devleti de denetimleri altına aldılar. Hazirm hükümdarı Atsız'ı yıllık vergiye bağladılar. Katvan savaşı'nda (1141) selçuklu sultanı Sencer'i de ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra Maveraünnehir başta olmak üzere çok geniş bir alan egemenlik sınırları içine girdi. Batıda müslüman emirlerinin sürekli saldırıları ve doğuda başlayan Moğollar'ın istila hareketleri Karahıtay İmparatorluğu'nun sarsılmasına neden oldu. Karahıtay hükümdarları "gürhan" (büyük kağan) unvanını taşırlardı. Bu soydan ikisi kadın olmak üzere beş hükümdar geldi. Son gürhan Cilugu döneminde (1178-1211) imparatorluğun çöküşü hızlandı. Önce Nayman devletinin kurucusu Küçlük Han, Balasagun'a girerek gürhanı tahtından indirdi ve Karahıtaylar'ı kendi yönetimine bağladı (1200). Ancak, Naymanlar'ın Cengiz Han tarafından ortadan kaldırılması üzerine tahtını elde eden Cilugu, Karahıtaylar'a bağımsızlıklarını yeniden kazandırdı (1205). Daha sonra Mehmet Harizmşah'la güçbirliği yapan batı karahanlı hükümdarı Osman, karahıtay yönetimine karşı ayaklandı. Harizmşah ordusunu yenen Karahıtaylar, bu ayaklanmayı kısa sürede bastırdılar (1207). Buddhacı gürhan, müslümanlara ibadeti yasakladığı gibi, zulüm de yapmaya başlayınca, müslüman emirleri çevrelerinde toplayan Harizmşahlar güç kazandılar. Karahıtaylar'ın üzerine yürüyen Mehmet Harizmşah, başkent Balasagun'u ele geçirdi ve tutsak aldığı gürhanı öldürterek bu devletin varlığına son verdi (1211). Başsız kalan Karahıtaylar'ın bir bölümü müslüman olurken, bir bölümü de Moğolistan'a göçerek Cengiz Han'a katıldı.

KARAHİNDİBA a. Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika'da yaygın çokyıllık bitki cinsi. (Bil. a. *taraxacum;* bileşikgiller familyası.) —ANSİKL. Karahindiba, rozet biçiminde yaygın yapraklı, yaprak kenarları az çok derin dişli, kökten süren yapraksız sapın tepesinde kömeç biçiminde topluca bulunan sarı çiçekli otsu bir bitkidir. Meyveleri aken biçiminde ve tüylüdür; en hafif rüzgârda uçar. Adi karahindiba *(Toraxacum officinale)*, ilkbaharda, salata yapmak için toplanır. Yetiştirilmek yoluyla beyaz birçok yapraklı çeşidi elde edilmiştir. Orta Asya'da yetişen *taraxacum kok-saghyz* türünün sütünde kauçuk bulunur ve bu süt işlenerek sanayide değerlendirilir. Kökü infusyon halinde, hafif müshil, idrar ve safra söktürücü etkilerinden dolayı halk hekimliğinde kullanılır. Türkiye'de, genellikle çayırlarda yetişen türlerinden (*T. officinale* ve *T. vulgare*) başka yüksek dağlarda yetişen bir türü de vardır *(T. megalorhizum)*.



karahindiba

KARAHİSAR, Denizli'nin Tavas ilçesi, Kızılcabölük bucağına bağlı belde; 5 963 nüf. (1990). Belediye.

KARAHİSARISAHİP → AFYONKARAHİSAR.

KARAHİSARIŞARKİ → ŞEBİNKARAHİSAR.

KARAHİSARİ → AHMET KARAHİSARİ, Şemsettin.

KARAHÖYÜK → GEDİKLİ HÖYÜK.

KARAHÖYÜK. Arkeol. Kahramanmaraş'a bağlı Elbistan ilçesinin yaklaşık 10 km K.-B.'sında höyük. Tahsin Özgüç ve Nimet Özgüç tarafından yapılan kazılarda (1948-1949), İ.Ö. II. binyıl başlarında asur ticaret kolonileri çağında başlayan bir yerleşme saptandı. Asur ticaret kolonileri çağı buluntuları yerel özelliklerin yanı sıra, Mezopotamya-Suriye etkileri de taşır (hiyeroglifli, resimli, damga mühürler, mühür baskıları, silindir mühürler). Tek bir yapı katından oluşan eski Hitit krallığı katmanında çanak çömlekler, tunç ve kemik eserler, heykelcikler ele geçti. Hitit İmparatorluğu dönemi katmanındaysa ev ve kaldırım kalıntıları, tipik hitit seramikleri, koç biçimli rhytonlar, yazıtlı yazıtsız mühürler ve süs eşyaları bulundu. Daha üstte Geç Hitit dönemine ilişkin dört yapı katı saptandı (taş temelli, kerpiç duvarlı, birkaç odadan oluşan, ocaklı evler). En üst katmanlardaki çok sayıda çanak çömlek, Roma döneminde de yoğun bir yerleşmenin varlığını kanıtlar.

KARAHÖYÜK. Arkeol. Konya'nın 7 km G.'inde höyük. Sedat Alp yönetiminde yapılan kazılarda Hititler'den kalma önemli bir kent ortaya çıkarıldı; hitit katmanlarının altında İlk Tunç ve Orta Tunç çağ yerleşmeleri saptandı. İlk Tunç çağdan Orta Tunç çağa geçiş evresinde, el yapımı çanak çömleklerin yerini çark yapımı örneklerin aldığı belirlendi. İlk Tunç çağ katmanında büyük bir yapı topluluğuna ait oda, avlu ve duvar kalıntıları ortaya çıkarıldı. Hitit katmanlarında küçük buluntuların (mühürler, mühür baskılar, seramikler, mühürlü kap kapakları, yarım ay ya da muz biçiminde ağırlıklar, vb.) yanı sıra, dönemin kent mimarisini aydınlatan önemli bulgulara rastlandı. Renkli ya da beyaz kireç badanalı ve sıvalı duvarları olan evler, caddeler, ker-

piçten bir sarayın temelleri, mühür arşivi, höyükten yaklaşık 100 m uzaklıktaki sandık -duvar tekniğinde surlar, kentin büyüklüğünü kanıtlar. İç içe dairelerle bezenmiş at nalı biçimindeki sunaklar, özenli işçilikleri ve büyüklükleriyle bu türün en önemli örnekleridir. Höyüğün merkezindeki nekropoliste de küller ve iskeletlerin yanı sıra çeşitli ölü armağanları ele geçmiştir. (→Kayn.)

KARAHUMMA a. TİFO'nun eşanlamlısı.

KARAHURMA a. **1.** Yenebilen meyveleri için yetiştirilen, basit yapraklı, kırmızımsı ya da yeşilimsi beyaz çiçekli, 10-15 m yüksekliğinde ağaç. (Bil. a. *Diospyros lotus;* abanozgiller familyası.) **—2.** Bu ağacın mavimsi mor renkli, küremsi meyvesi.
—ANSİKL. Karahurma Hindistan kökenlidir. Kuzey Anadolu'da meyveleri için yetiştirilir. Odunu halk hekimliğinde dekoksiyon (% 2) halinde kullanılır. Olgun meyveleri kurutularak ya da reçel yapılarak yenir. Peklik vericidir. Yöresel olarak hurma eriği ve yahudi hurması da denir.



karaısırgan
(Ballota foetida)

KARAISIRGAN a. Avrupa'da ve Akdeniz havzasında yetişen ve 25 kadar türü bulunan ısırgan bitki. (Ballıbabagiller familyası.) Harabelerde ve taşlık yerlerde yetişen karaısırgan *(Ballota foetida)* pembemsi kırmızı çiçekler açar. Bunun çiçekli dalları idrar artırıcı, sindirimi kolaylaştırıcı, kurt düşürücü ve âdet söktürücü nitelikler taşır. Yöresel olarak bu bitkiye kara yer pırasası ve köpekotu da denir.

KARAISIRGAN a. Özellikle Çin'de ve Kore'de yetiştirilen biryıllık otsu bitki *(Perilla nankinensis).* Yeşil ve kırmızı yapraklarından dolayı bahçelerde süs bitkisi olarak da yetiştirilir. Akenlerinden boya ve cila yapımında kullanılabilen kurutucu sıvı bir yağ çıkarılabilir.

Karaidemir barajı, Tekirdağ ilinde Karaidemir suyu üzerinde kurulu baraj (1980). Sulama ve taşkından koruma amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 120,3 milyon m^3, göl alanı 15,50 km^2, sulama alanı 11 840 ha'dır.

KARAİM a. (ibranice sözc.). Yahudilikten kaynaklanan ve hahamlık geleneğinin özellikle Mişna ve Talmud gibi büyük yapıtlarında derlenen Sözlü Yasa'nın bağlayıcı niteliğine itiraz ederek yalnızca Yazılı Yasa olan Torah'ın buyruğunu kabul eden bir tarikatın üyesi.
◆ sıf. Karaimler'le ilgili.
—ANSİKL. Karaim (bu terim ancak IX. yy.'da kullanılmaya başlandı) hareketinin kökenleri bilinmemektedir. İ.S. VII. yy.'dan başlayarak bazı yahudi topluluklarda, Torah ya da Yazılı Yasa'nın üstünlüğü üzerinde duran çeşitli akımlar ortaya çıktı. Bu akımlardan biri de, izleyicilerinin gözünde Mişna ve Talmud'un yerine geçen *Sefer ha-mitzvot*'u (Buyruklar kitabı) yazan haham Anan Ben David'in VIII. yy.'da yarattığı akımdı. Irak, İran ve Filistin Yahudileri arasında hızla yayılan bu akım, İstanbul yoluyla Avrupa'ya ulaştı. Günümüzde Kırım, Polonya, Türkiye, Mısır ve Filistin'de birkaç bin karaim yaşamaktadır. Yalnızca Yazılı Yasa'yı tanıyan Karaimler, Kutsal Kitap'ı bilimsel olarak incelemeye çalıştılar. Karaimler'in birçok çalışması arasında, özellikle David ben Abraham el-Fasi'nin sözlüğü büyük bir önem taşır. Karaimler böylece ortodoks yahudilik içinde gerçek bir kutsal kitap incelemeleri rönesansına yol açtılar. Bu rönesansın öncüsü gaon Saadya (882-942) oldu ve ibrani dilbilgisinin bilimsel inceleme ve tarihi de onunla başladı.

Karain mağarası
Antalya



KARAİMLER ya da **KARAİTLER,** Hazarlar'ın bir kolu olan türk boyu. VI. yy. ortalarında Hazarlar'a katılarak Kafkasya'ya gelen konargöçer Karaimler, daha sonra Uzlar'la Kıpçaklar'ın önünden kaçan peçenek saldırıları karşısında güneye indiler. Kırım'ın dağlık bölgelerinde yaşayan Gotlar'ı kovdular ve buraları kendilerine yurt edindiler. VIII. yy.'da yahudilik Hazar devletinin resmi dini olunca, museviliğin Talmut'u reddeden karay mezhebini benimseyen Karaitler, bundan böyle kendilerine "Karaylar" adını yakıştırdılar. Hazar devletinin yıkılışı üzerine (1016) başlayan rus baskısı karşısında bu topluluğun bir bölümü Litvanya ve Polonya ovalarına göçtüler. Nazi istilasına kadar Polonya'da ayrı bir hahamları bulunan batı karay halkının, İkinci Dünya savaşı'ndan sonraki durumu hakkında kesin bilgi yoktur. Öte yandan, Kırım'da kalan talmut karşıtı Karaimler, "Kırımçak" denilen talmutçularla yakın tarihlere kadar bir arada yaşadılar. Her iki topluluğun da türkçe konuştuğu ve Karaimler'in Tevrat'larını Polonya'dan getirttikleri bilinirse de, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra türk Yahudileri'nin de Kırım'ın müslüman halkıyla birlikte Sibirya'ya sürülüp sürülmediği belirlenmiş değildir.
• *Karaim türkçesi.* Kıpçak dilleri grubunda kumık, karaçay, balkar şiveleri vb. ile birlikte yer alır. Eski bulgar ve hazar türkçelerinin etkisinde gelişmiştir. Kuzey ve güney diyalektleri arasında farklılıklar vardır. Farsça, moğolca, slavcadan türlü etkiler alan karaim türkçesinin sözdiziminde, daha çok slavcanın izleri görülür.

KARÂİN çoğl. a. (ar. *karine*'nin çoğl. *kar a'in*). *Esk.* İpuçları, belirtiler.

KARAİN mağarası, Antalya'nın yaklaşık 30 km K.-B.'sında, Döşemealtı bucağının Yağca köyü yakınında mağara; Toroslar'ın yamacında İkinci Zaman kireçtaşları içinde oluşmuştur. Kılıç Kökten tarafından bulunan (1946) ve birbirine ince dehlizlerle bağlanmış üç kaya kovuğundan meydana gelen mağarada yapılan kazılarda Alt, Orta ve Üst Yontmataş dönemlerinin tüm evrelerini aydınlatan önemli buluntuların yanı sıra, Ortataş, Yenitaş, Bakırtaş ve Tunç çağlarında da yerleşildiğini gösteren kalıntılar saptandı. Alt Yontmataş dönemi katmanlarında (XIII.-IX.) acheul ve micoque türü çift yüzlü el baltaları, çekirdekler, kazıyıcılar, yongalar, uçlar, hayvan fosilleri bulundu. Orta Yontmataş dönemi (VIII.-VII. katmanlar) iki evrelidir, kazıyıcı, kesici, dilgi, yonca, uç, vb. aletler daha özenli işçilik gösterir (moustier ve levallois türü). VIII. katmanda ayrıca neandertal insana ait dişler ele geçti. Üst Yontmataş katmanlarında (VI.-III.) dönemin özelliklerini yansıtan çakmaktaşı aletlerin (Aurignac) yanı sıra, kemikten biz biçiminde araçlar bulundu. Ayrıca mağaranın duvarlarında kazıma tekniğinde kaya resimlerine rastlandı.
Anadolu'nun Yontmataş dönemini en iyi belgeleyen (yaklş. İ.Ö. 50000-7000) Karain mağarası buluntuları, Ankara Anadolu medeniyetleri müzesi'nde, Antalya Bölge müzesi'nde ve mağaranın yanında oluşturulan küçük bir müzede sergilenmektedir. (→ Kayn.)

KARAİSALI, Akdeniz bölgesinde Adana iline bağlı ilçe; 37 584 nüf. (1990); 2 903 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak,70 köy. Merkezi, Adana'nın 48 km K.-B.'sında *Karaisalı,* 7 090 nüf. (1990). Tahıl, pamuk, turunçgiller, zeytin.

KARAİTLER → KARAİMLER.

KARAJAN (Herbert VON), avusturyalı orkestra yöneticisi (Salzburg 1908 - Anif 1989). Viyana'da Schalk'ın öğrencisi oldu. Meslek yaşamına 1929'da Ulm'da başladı. 1937'de Berlin operası'nda Wagner'in *Tristan und Isolde*'sini yönetti; gösterdiği başarı, uluslararası ününü pekiştirdi. 1948-49'da Scala di Milano'nun orkestrasını yönetti. 1950'de Londra Philarmonia Orchestra'nın başına geçti. 1954'te yaşam boyu Berlin Filarmoni orkestrası'nın birinci şefliğine getirildi. Bu görevinin yanı sıra, 1957-1964 arasında Viyana operası'nın sanat yönetmenliğini yaptı; 1967'de, Salzburg Paskalya festivali'ni başlattı. 1977'de Viyana operası'ndaki görevine döndü.

KARAKA a. (ar. *karraka*). Ortaçağ'dan XVII. yy.'ın sonuna kadar kullanılmış büyük gemi.
—ANSİKL. Karakalara özellikle Akdeniz'de ve Flandre'da rastlanıyordu. Su üzerinde oldukça yüksek olan bu gemilerin başında ve kıçında çok yüksek kasaralar vardı. Direk takımı genellikle üç ve hatta dört direk içeriyordu. Daha sonra, karaka Hindistan ile anayurt arasında ticari seferler yapan Portekizliler'e ait büyük bir yük gemisi olarak tanındı. Kimileri bu gemiyi zamanının en büyük gemileri arasında sayıyordu. 1592'de, Hindistan'a giderken İngilizler'in eline geçen *Madre de Deus* adlı karakanın 1 600 tonilato olduğu sanılır.
Osmanlı donanmasında kullanılan iki ambarlı kalyon sınıfından gemilere de karaka denirdi. Bu gemilerin en üst güvertesinin altındaki güvertelerde iki top bataryası bulunurdu.

KARAKABARCIK a. Tıp. ŞARBON'un eşanlamlısı.

KARAKAÇAN a. Halk arasında *eşek*'e verilen ad.
—Folk. Tulumbacılar arasında üç takımı olan sandığa verilen ad. (Sandığı taşıyan dört kişilik ekibe "takım" denir, her sandığın birkaç takımı olurdu. Dört takımlık sandık, en büyük sandık sayılırdı.)

KARAKAFES a. Sert saplı, dallı, beyaz, pembe ya da mor çiçekli, çokyıllık otsu bitki. (Tıbbi karakafesin [*Symphytum officinale*] yara iyileştirici, iç yumuşatıcı ve yatıştırıcı etkisi vardır. Dekoksiyon halinde basura karşı kullanılır. 20 kadar türü bilinir. Hodangiller familyası.)

KARAKALEM a. **1.** Ucu doğal (kurşun uç) ya da yapay (conté tipi kalem) grafitten kalem. **—2.** Kömür kalem kullanılarak yapılmış resim.
◆ sıf. Karakalemle çizilmiş olan: *Karakalem resimler. Karakalem desenler.*
—El sant. *Karakalem yazma,* baskıda siyah üzerine beyaz ya da beyaz üzerine siyah renk kullanılarak desenlendirilmiş yazma. (*Hürriyet* de denir.) [Bu tür yazmalarda iki tür teknik kullanılır. Beyaz kumaş üzerine siyah boyayla pozitif baskı tekniği, siyah kumaş üzerine ise aşındırma baskı tekniği uygulanır.] ‖ *Beyaz karakalem yazma,* beyaz kumaş üzerine pozitif baskı tekniğiyle siyah desen basılarak oluşturulmuş yazma.

KARAKALLI → ÖZALP.

KARAKALPAK Özerk Bölgesi, Batı Türkistan'da, Özbekistan Cumhuriyeti'ne bağlı özerk yönetim bölgesi; 165 600 km^2; 1 214 000 nüf. (1989). Merkezi Amu Derya deltasında yer alan *Nukus;* 169 000 nüf. (1990). Günümüzde nüfusları 300 000'den fazla olan Karakalpaklar genellikle müslümandır ve kıpçak türkçesi konuşurlar. Bir çöl bölgesinde yer alan Karakalpak özerk bölgesinin toprak-

ları B.'da Üstyurt platosu, D.'da Kızılkum çölü ile çevrilidir. K.'de Aral gölü ile sınırlanan bölgenin en değerli topraklarını Amu Derya vadisi ve deltası oluşturur. Başlıca yerleşmeler de burada yer alan Hoceyla, Çimbay, Kungrad ve Karauzyak gibi vaha kentleridir. Aral gölü kıyısında Muynak, önemli liman ve balıkçılık merkezidir. Halkın büyük çoğunluğunu Karakalpaklar ile, ayrıca daha az sayıdaki Özbekler, Türkmenler ve Ruslar oluşturur. En önemli gelir kaynağı olan sulamaya dayalı pamuk üretimi yanında, vahalarda sebze ve meyve yetiştirilir; hayvancılık ve Aral gölünde balıkçılık yapılır.

KARAKALPAKÇA a. Karakalpaklar'ın konuştuğu türk dili. (Kazakçaya çok yakın olan bu dili, onun bir lehçesi sayanlar da vardır.)

KARAKALPAKLAR, Kıpçaklar'ın bir kolu olan türk boyu. Uzlar, Peçenekler ve Hazarlar'ın akrabası sayılan Karakalpaklar, uzun süre Volga boylarında yaşadıktan sonra Seyhun (Sir Derya) ırmağının aşağı kesimlerine göçerek (XIII. yy.) konargöçer yaşam biçiminden yerleşik düzene geçtiler ve Altınordu devletine bağlandılar. Altınordu devleti çökünce (1502), Kongratlar'la birleşerek Güney Harizm'de bağımsız Aral devletini kurup bir hanın yönetimi altında yaşamaya başladılar. XVII. yy. sonlarında ülkeleri Çungarya Kalmukları'nın istilasına uğrayan Kazaklar'la birlikte Kalmuklar'a karşı savaştılar. Engoz savaşı'nda (1722) kalmuk ordusu karşısında ağır bir yenilgi alan karakalpak hükümdarı Kayıp Han, çok az sayıda askeriyle Yesey'e kaçarak canını zor kurtardı. Bu bozgun sonunda tüm Seyhun boyları ve Taşkent Kalmuklar'ın eline geçince (1723), karakalpak birliği dağıldı. Ancak, Kalmuk devleti Çinliler tarafından ortadan kaldırıldıktan (1757) sonra Karakalpaklar eski yurtlarına dönebildiler. XIX. yy.'ın ikinci yarısına kadar bağımsızlıklarını koruyan ve rus saldırılarına karşı koyan Karakalpaklar, daha sonra Hive hanlığı'na bağlandılar (1858). Rusya ile Hive hanlığı arasında yapılan antlaşma uyarınca rus egemenliği altına girdiler (1873). Birinci Dünya savaşı sırasında Karakalpaklar'ın çar yönetimine karşı başlattıkları ayaklanma general A. N. Kuropatkin tarafından kanlı bir biçimde bastırıldı (1916). Sovyet rejiminin Türkistan'a yerleşmesinden sonra (1920) Karakalpak ülkesi bir "oblast" yönetim olarak (1925), doğrudan Moskova'ya bağlandı (1930). Özerk bir sovyet sosyalist cumhuriyeti oldu (1932). 1936'da özbekistan SSC'nin bir parçası oldu. 1991'de Özbekistan bağımsızlığını kazandığında da özerk bölge statüsünü korudu.

—Ed. XX. yy. başlarına değin, niteliği bakımından halk edebiyatı türünde gelişen karakalpak edebiyatının ilk önemli yapıtı XVII. ve XVIII. yy.'lardaki olayları anlatan *Kırk kız* adlı destandır. Destanın kahramanı olan Gülayim adındaki genç kız, İran hükümdarı Nadirşah ile kalmuk sultanı Sürtay'ın zulmüne karşı savaşır. Bu destan, halk şairi (cirav) Kurbanbay Bahşı Tacibayoğlu'dan derlenerek yazıya geçirilmiştir (1939-1940). Âşık Garip, Yusuf ve Züleyha, Tahir ile Zühre vb. klasik halk hikâyelerinin, Karakalpaklar'da öteden beri ağızdan ağıza söylendiği bilinmektedir. Yazılı edebiyatın başladığı XVIII. yy.'dan zamanımıza pek az örnek ulaşmıştır. XIX. yy.'da edebiyat oldukça gelişmiş ve bu dönemde asıl adı Berdi Murat Karaboylu olan ünlü şair Berdak (1827-1900) yetişmiştir. Ali Şir Nevai, Fuzuli gibi şairleri çok iyi tanıyan ve klasik halk edebiyatını da iyi bilen Berdak, "Evladlar" adlı şiiri ile Karakalpaklar'ın ve Orta Asya Türkleri'nin başlarından geçen olayları anlatır. XX. yy.'ın başlarından sonra yetişen kuşaklar çağdaş edebiyat örnekleri vermeye başladılar. Sovyet yönetiminin etkisi arttıkça da karakalpak edebiyatı üzerindeki sovyet edebiyatı etkisi giderek güçlendi. Mayakovskiy'in ve Maksim Gorki'nin etkileri özellikle genç şair ve yazarlarda açıkça izlenir.

KARAKAPLUMBAĞASIGİLLER a. Eksiksiz ve sırt kesimi kabarık bağalı, ayakları sütun biçiminde, boynu dikey olarak kıvrılabilen, karada yaşayan kaplumbağa familyası. (Tropikal iklimli bölgelerde ve Akdeniz ülkelerinde bulunur. Kırk kadar türü bilinir; bu türlerin en ünlüsü, Galapagos ve Seychelles adalarında yaşayan Galapagos kaplumbağasıdır. Bil. a. *Testudinidae*.)

KARAKARA a. (bir Amerika yerlileri dilindeki *Caracara*'dan). Latin Amerika'da yaşayan gündüzyırtıcısı. (Leşle beslenir. Bacakları uzundur. Uçmaktan çok koşmayı yeğler. İyi avcı değildir. *Falconidae* familyası.)

KARAKASIM, Edirne'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 6 719 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Karakasım*, 774 nüf. (1990).

KARAKAŞ a. Güney-doğu Anadolu'nun bazı yörelerinde yetiştirilen karaman koyunu tipi.

KARAKAŞ (Yeranuhi), türk kadın tiyatro oyuncusu (İstanbul 1848 - Rusya 1902). Sırabyan Hekimyan'ın Şark tiyatrosu'nda sahneye çıktı (1864), kısa sürede zamanın başarılı sanatçıları arasında yer aldı. 1868'de Güllü Agop'un tiyatrosuna geçtikten sonra oyunculuğun doruğuna vardı. Özellikle Namık Kemal'in *Zavallı çocuk* piyesindeki Ata Bey rolüyle seyircileri büyüledi. 1881'de Mınakyan'ın topluluğuyla çıktığı Rusya turnesinde de *Madam Obrey'in tasavvurları* oyununda büyük başarı sağladı. 1884'te Benliyan'la Mısır'a gitti. 1897'de Kahire'de sahneye çıktıktan sonra Rusya'ya yerleştiyse de oyunculuğunu sürdürmedi. (→ Kayn.)

KARAKAŞ (Yani), türk atlet (İstanbul 1915). Atletizme öğrenim gördüğü Robert kolej'de başladı. Cirit atma dalında 48,28 m'lik derecesiyle Türkiye birincisi oldu (1933). Aynı yıl 49,80 m'lik derecesiyle Türkiye rekorunu yeniledi.

KARAKAŞ (Fethi), türk ressam (İstanbul 1918 - *ay. y.* 1977). İstanbul Güzel sanatlar akademisi'nde Hikmet Onat, Nazmi Ziya, Léopold Lévy, Cemal Tollu gibi öğretmenlerden ders aldı (1936-1945). *Aile* dergisinde yayımlanan (1949-1950) İstanbul konulu gravürleriyle tanındı. Yeniler grubu'nun kurucuları arasında yer aldı ve bu grubun tüm sergilerine, ayrıca Lugano (1952) ve Tokyo'da (1960) düzenlenen uluslararası sergilere katıldı. Gravür ve illüstrasyon alanında her türü ve tekniği deneyen sanatçının yapıtları İstanbul Devlet resim ve heykel müzesi'yle özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

KARAKAŞ (Cahit), türk siyaset adamı (Bartın, Zonguldak, 1928). İstanbul Teknik üniversitesi'ni bitirdi, Berlin'de doktora yaptı. Adalet partisi'nden Zonguldak milletvekili seçildi (1965-1973). Birinci Nihat Erim hükümetinde Bayındırlık, ardından Ulaştırma bakanlığı yaptı (1971). AP'den ayrılıp CHP'ye girdi, bu partiden gene Zonguldak milletvekili oldu (1973-1980). TBMM başkanlığı yaptı (1977-1980). 12 eylül 1980 darbesi ile milletvekilliği ve Meclis başkanlığı sona erdi. Daha sonra yapılan genel seçimde Halkçı parti (HP) adayı olarak bir kez daha Zonguldak'tan milletvekili seçildi (1983-1987). HP'nin SODEP'le birleşmesiyle kurulan SHP'ye katıldı. Demokratik sol parti'nin kurulmasından sonra bu partiye girdi, partinin TBMM grup başkanı oldu. 29 kasım 1987'de yapılan genel seçimlerde TBMM'ye giremedi.

KARAKAVZA a. Şemsiye biçiminde (9 -20 parmaklı) toplu çiçekli, tüylü ve aromalı ikiyıllık ya da çokyıllık otsu bitki. (Yaprakları tüysü parçalı ve geniş bölütlüdür. Yaban havucu ve karakök de denen adi karakavza [*Pastinaca sativa*] eskiden Batı Avrupa'da sebze olarak yetiştirilir, kökleri de hayvan yemi olarak kullanılırdı. Maydanozgiller familyası.)

KARAKAYA, Diyarbakır'ın Çüngüş ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 298 nüf. (1990). Yakınında aynı adla anılan baraj ve hidroelektrik santralı.

KARAKAYA, Kayseri'nin Bünyan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 476 nüf. (1990). Belediye.

KARAKAYA, Erzincan'ın merkez ilçesi Üzümlü bucağına bağlı belde; 3 462 nüf. (1990). Belediye.

KARAKAYA, Himalaya dağlarının Nepal'deki kesiminde doruk, Annapurna öbeğinin doğu bölümünde; 7 485 m. Doruğa ilk kez 1969'da Almanlar tırmandı: R. Obster, P. Schubert ve K. Winkler.

KARAKAYA (Feridun), türk sinema ve tiyatro oyuncusu (İstanbul 1930). İstanbul Şehir tiyatrosu'nda çocuk oyunlarıyla sahneye çıktı, 1959'da profesyonel oyuncu kadrosuna alındı. Özellikle seyirciyi bol bol güldürmeyi amaçlayan abartılı tiplemeleriyle komedilerde başarılı olmasına karşın, asıl ününü *Berduş* filmindeki "Cilalı İbo" rolüyle yaptı. *Cilalı İbo yıldızlar arasında, Cilalı İbo casuslar arasında, Cilalı İbo perili köşkte, Cilalı İbo tehlikede* (1988), *Cilalı İbo maceralar peşinde* (1989), *Cilalı İbo donanmanın gülü* (1990) gibi birçok film çevirdi. Bu arada Şehir tiyatrosu'nda çalışmalarını sürdürdü, *Balaban ağa, Kanlı Nigâr, Karaların Memetleri* gibi oyunlarda başarı kazandı. Tiyatro oyunculuğunun yanı sıra, bazı oyunları sahneye koyarak rejisörlük çalışmaları da yaptı.

Karakaya barajı ve hidroelektrik santralı, Diyarbakır ilinin Çüngüş ilçesi yakınlarında, Sekibağları mevkisinde, Fırat nehri üzerinde yapılarak 1987'de hizmete açılan baraj ve hidroelektrik santralı. Gap projesini oluşturan 13 büyük projeden biri olan Karakaya barajı ve HES, elektrik enerjisi üretimi bakımından Atatürk barajı ve HES'ten sonra Türkiye'nin ikinci büyük tesisidir. Keban ve Atatürk barajları arasında yer alan ve Fırat nehri üzerinde ikinci kademeyi oluşturan Karakaya barajı'nın yapımına 1976'da başlanmış ve toplam hacmi 2 milyon m^3 olan baraj gövde betonu 1986'da tamamlanmıştır. Temelden yüksekliği 173 m, talvegden yüksekliği 158 m'dir. Normal su kotunda (693 m) su toplama hacmi 9 580 milyon m^3, göl alanı 298 km^2'dir. Baraj gövdesine bitişik olarak inşa edilen HES ise, her biri 300 MW gücünde olan 6 birimden oluşmaktadır (toplam 1 800 MW). Santralın yıllık enerji üretimi 7 354 milyon kWsa.

KARAKEÇİ a. Zool. Bıyıkbalık*'a bazen verilen ad.

KARAKEÇİ, Şanlıurfa'nın Siverek ilçe-



Cahit Karakaş

Guenet-Gamma



Herbert von Karajan (şubat 1982'de)

Lauros-Giraudon



karaka
Friedrich Bouterwek'in bir resminden (1844) ayrıntı
Denizcilik müzesi, Paris

sine bağlı bucak; 9 018 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Karakeçi*, 2 921 nüf. (1990).

KARAKEÇİLİ, bir türkmen boyu. XV.-XVI. yy.'lar arasında, Kırşehir yöresinde konargöçer olarak yaşayan bu boy, kayı aşiretinin kendilerinin bir kolu olmasıyla övünürdü. XVII. yy.'da kolayca hayvancılık yapmaları için Ankara-Eskişehir arasındaki gür otlaklı bölgeye yerleştirildiler. Kendilerini osmanlı hanedanının yakını sayan Karakeçililer, her yıl belirli bir tarihte Söğüt'teki Ertuğrulgazi türbesini ziyaret ederek burada kurbanlar keserler, törenler yaparlardı. Karakeçililer'i kendi soyunun özü sayan Abdülhamit II, onların bu yıllık ziyaretlerine bir resmilik kazandırdığı gibi, oymağın gençlerinden de özel "Ertuğrul alayı"nı meydana getirdi. İstanbul'u ziyaret eden alman imparatoru Wilhelm II'ye, saray muhafızları arasında yer alan bu karakeçili askerleri, yakın akrabası olarak tanıttı.

KARAKEÇİLİ, Ankara'nın Balâ ilçesine bağlı bucak; 16 335 nüf. (1985); 17 köy. Merkezi *Karakeçili*, 5 379 nüf. (1985). Tahıl, ayçiçeği üretimi. Hayvancılık.

KARAKEHRİBAR a. Yerbil. OLTUTAŞI'nın eşanlamlısı.

KARAKESE, esk. **Karakise,** Hatay'ın Dörtyol ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 4 163 nüf. (1985).

KARAKEÇİLİ, İç Anadolu bölgesinde Kırıkkale iline bağlı ilçe; 8 699 nüf. (1990); 3 köy. Merkezi, Kırıkkale'nin 30 km G.'inde *Karakeçili*, 6 576 nüf. (1990).

KARAKEHRİBAR a. Yerbil. OLTUTAŞI'nın eşanlamlısı.

KARAKESE, esk. **Karakise,** Hatay'ın Dörtyol ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 524 nüf. (1990). Belediye.

KARAKİLİSE → AĞRI.

KARAKİLİSE, 1935-1991 arası *Kirovakan*, Ermenistan'da kent, Gökçe gölü'nün K.-B.'sında; 169 000 nüf. (1989)

KARAKO a. (isp. *caraco*, türkç. *kerrake*). Eskiden kullanılan, kolları ve etek uçları bazen bol, ama genellikle bele oturan kadın korsajı.

KARAKOCA a. Yaşlı olduğu halde saçı, sakalı ağarmamış kimse.

KARAKOÇ, Kırklareli'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 557 nüf. (1990). Köyün yakınında, İ.Ö. IV. yy.'a tarihlendirilen bir tümülüs bulundu.

KARAKOÇ (Sezai), türk şair, yazar (Diyarbakır 1933). Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdikten sonra Maliye bakanlığı hizmetinde çalıştı (1956-1965; 1971-1974). 1960'ta çıkarmaya başladığı *Diriliş* dergisinin yayımını aralıklarla sürdürdü. *Yeni İstanbul*, *Sabah*, *Milli gazete* vb.'de islamcı görüşü savunan yazılar yayımladı. Bu yazılarını *Farklar* (1967), *Sütun* (1969), *Sur* (1975) gibi kitaplarında derledi. İlk ürünlerini ikinci yeni akımı içinde verdiği şiirleri (*Körfez* [1959]), yer yer gerçeküstücü öğeler ve imgeler içinde gelişti (*Hızır'la kırk saat* [1967], *Gül muştusu* [1969], *Zamana adanmış sözler* [1970], *Leyla ile Mecnun* [1981], *Ateş dansı* [1987]).

KARAKOÇAN, D. Anadolu bölgesinde, Elazığ iline bağlı ilçe; 43 523 nüf. (1990); 1 085 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 86 köy. Merkezi, Elazığ'ın 96 km K.-D.'sunda *Karakoçan*, 14 953 nüf. (1990). Tahıl üretimi, hayvancılık.

KARAKOL a. **1.** Güvenlik kuvvetlerinin, küçük birimler halinde, nöbet tutarak koruma ve güvenlik görevi yaptıkları yer: *Polis karakolu. Jandarma karakolu. Sınır karakolu.* (Emniyet amirliklerine bağlı olan polis karakolları ikiye ayrılır: başkomiserin yönetimi altındaki merkez karakolları, komiser ya da komiser muavininin yönetimi altındaki semt karakolları.) **—2.** Güvenliği sağlamak için devriye gezen, hükümete bağlı her türlü silahlı kuvvet, kol. **—3.** *Karakol gezmek, karakolda gezmek*, güvenliği sağlamak göreviyle dolaşmak, devriye gezmek. || *(Bir kimseyi) karakola celbetmek*, bir kimseyi herhangi bir nedenle karakola çağırmak, karakolda bulundurmak. || *Karakola düşmek*, kavga dövüş etme gibi herhangi bir nedenle karakola götürülmek.
—Ask. Bilgi toplamak, düşmanın hareketini saptamak ve engel olmak için belirli bir bölgeye sürekli araştırma yapmak amacıyla gönderilen birlik. || *İç karakol*, bir güvenlik bölgesi, ordugâh ya da garnizon içinde asayiş ve disiplini sağlamak amacıyla kurulan güvenlik düzeni. || *İleri karakol*, konaklamada, ordugâhta, muharebede düşmanın keşif ve baskınına karşı önlem almak amacıyla kurulan düşmanın yaklaşması beklenen yönlerde görevlendirilen emniyet birliği. || *Nizam karakolu*, bir kıta, karargâh ya da kurumun yakın güvenliğinin, iç disiplininin sağlanması amacıyla bir subay ya da astsubay komutasında çıkartılan karakol. (Nizam karakolu personeli her an göreve hazır biçimde, teçhizatını kuşanmış ve silahlı olarak bulunur) || *Sınır karakolu*, sınır bölgelerinde düşmanın sızma ve saldırılarına engel olmak, düşman hakkında bilgi toplamak amacıyla kurulan karakol. (Jandarma ya da piyade birliklerinden oluşturulur. Barış döneminde yürürlükteki yasalara ve komşu devletlerle yapılan antlaşmalara göre hareket ederler. Savaşta ise saldırıya geçen düşmanla oyalama muharebesine girerek asıl kuvvetlere zaman kazandırırlar.) || *Saygı karakolu*, cumhurbaşkanlığı ikametgâhının güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan karakol. (Bu karakol, cumhurbaşkanı başyaverinin emrindedir.)
—Ask. denizc. Bir limanda, bir boğazda ya da bir kıyı boyunca savaş gemileriyle ya da silahlandırılmış teknelerle güvenliği ve erinci sağlamak için alınan tertibat. || *Karakol filotilası*, karakol gemilerinin oluşturduğu küçük filo; filotila belirli bir deniz sahasının güvenliğini ve erincini sağlar ve donanmanın limana güvenlik içinde girip çıkmasına yardımcı olur. || *Karakol gemisi*, bir limanda, bir boğazda ya da belirli bir kıyıda devriye görevi yapan ve düşman denizaltılarına ve uçaklarına karşı o bölgeyi savunan düşük hızlı küçük savaş gemisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karakol hattı*, karakol gemilerinin devriye görevi yaptığı ve denetiminden sorumlu olduğu hat. || *Deniz karakol uçağı*, düşman gemilerinin ve denizaltılarının yerini saptayan ve belirli bir deniz sahasının havadan denetimini yapan deniz hava kuvvetine bağlı uçak. || *İleri karakol*, düşman deniz sahasına en yakın mevkide devriye görevi yapan karakol gemisi. || *Su üstü karakolu*, bir deniz sahasında su üstü gemileriyle oluşturulan karakol.
—ANSİKL. Ask. denizc. Birinci Dünya savaşı sırasında, karakol gemileri hafif silahlarla donatılmış, saatte 8 ile 10 deniz mili yapan balıkçı gemileriydi. Karakol filotilalarını normal filolardan daha elverişli hale getirmek için, 1939'dan başlayarak bu filotilalara, asdiclerle donatılmış, silahlı mavnalar eklendi. Günümüzde kullanılan karakol gemileri SS-12 güdümlü mermileriyle ve hafif makineli tüfeklerle donatılmış gemilerdir.



Aisling **karakol** gemisi (İrlanda Cumhuriyeti) [deplasman: 1 025 t; hız: 18,3 deniz mili silah donanımı: 1 adet 40 mm Bofors topu 2 adet 20 mm top]

Verolme Cork Dockyard

Karakol cemiyeti, Mondros mütarekesi'nden sonra düşman işgallerine karşı İstanbul'da kurulan direniş örgütü (1919). Kara Kemal Bey'in desteğiyle, Kara Vasıf Bey'in başkanlığında kurulan cemiyetin öteki yöneticileri Galatalı Şevket (miralay), Kemalettin Sami (Paşa), Edip (kaymakam), Ali Rıza (binbaşı), emekli yüzbaşı Baha Sait, davavekili Refik İsmail, Dr. Abdülhak Adnan (Adıvar), erkânıharp kaymakamı Çolak Salahattin Bey'di. Ayrıca kaymakam Hüsamettin (Ertürk), Endaht mektebi (atış okulu) müdürü Yenibahçeli Ahmet Şükrü (Oğuz), Topçu İhsan Bey (Eryavuz) cemiyetin değişik birimlerinde çalışan önemli üyelerdendi. Karakol cemiyeti, silahlı bir örgütlenme oluşturduğu gibi, çeşitli esnaf kuruluşlarından da yararlandı. Özellikle Hamallar cemiyeti yöneticileri ve üyeleri örgütün çalışmalarında büyük yararlıklar gösterdi. Örgütün amacı, "müdafaai hukuk" düşüncesinin eylem programına uygun olarak çalışmalar yürütmekti. Karakol cemiyeti'nin gizli programında, "Saadeti beşeriyeyi temin, istiklal ve hukuku milliyeyi istihsal ve tamamii vatanı müdafaaya çalışan bir cemiyet" (md. 1) olduğundan söz edildikten sonra amaç, "milletlere hürriyet ve hukuku tabiiye ve serbestii inkişafını temin ettirmek ve akaidi vicdaniye ve menafii hukuku vataniyye muhalif her nevi istibdadı kırmak esası dairesinde çalışan bütün hükümet ve cemaat ile birlikte çalışmaktır" (md. 2) diye saptanmıştır. Bu programın öteki maddelerinde "sulhperver heyetlerin ve umum sosyalist ve amele gruplarının" uluslararası yardımından "türk, müslüman âleminin yüreğinden" örgütün amacını kabul etmiş kişilerden yardım alınacağı (md. 3) ve gerekirse "silahı ihtilale" (md. 4) sarılınacağı belirtilmekteydi. Cemiyetin başkanı Kara Vasıf Bey temsilci olarak Sivas kongresi'ne (4-13 eylül 1919) katıldı. Sivas kongresi başkanı Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile Kara Vasıf Bey arasında Karakol cemiyeti'nin eylemleri nedeniyle görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Örgüt içi sorunların iyice arttığı bir sırada Heyeti temsiliye'nin emri ile Karakol cemiyeti kapatıldı, kadroları ile Müdafaai milliye teşkilatı ve Mim mim grubu oluşturuldu. Bu kuruluş, Ulusal kurtuluş savaşı öncesinde Anadolu'ya silah, cephane ve insan kaçırılmasında önemli işler başarmıştır. Ne var ki, kuruluş ve yönetilişi açısından İttihat ve Terraki partisi rengini taşıdığından, Anadolu direnişini partiler üstü ve halkın tümünün katkısıyla yürütmeyi düşünen, meşruiyetini Erzurum ve Sivas kongreleri ile Anadolu ve Rumeli Müdafai hukuk cemiyetlerinden alan Heyeti temsiliye kendi güdümü dışındaki bu kuruluşu dışlamıştır. (→ Kayn.)

KARAKOLHANE a. (*karakol* ve fars.*hane*'den). *Esk.* Polis karakolu.

KARAKOLİT a. (fr. *caracolite*). Miner. Doğal kurşun ve sodyum klorosülfat.

KARAKOLLUK sıf. **1.** Karakola bildirilmesi gereken, karakolu ilgilendiren: *Karakolluk bir durum.* **—2.** *Karakolluk olmak,* bir kavga ya da bir anlaşmazlık sonucu karakola gitmek zorunda kalmak, karakola düşmek.

KARAKONCOLOZ a. (*kara koncoloz*). **1.** Kimi yörelerde CONGOLOS'a verilen ad. **—2** Çok çirkin kimse.

Karakoyun, Anadolu'da söylenen bir türkü; bununla ilgili aşk efsanesi. Ağasının kızına gönül veren bir çobandan, sevdiği kızla evlenebilmesi için, olanaksız bir işi başarması istenir. Tuz yalatılmış sürüsünü su içirmeden ırmak kıyısından geri döndürecektir. Çoban bunu kavalıyla gerçekleştirir. İnatçı karakoyunla birlikte bütün sürü kavalın ezgisine kapılarak, bir yudum su içmeksizin kıyıdan uzaklaşır. Karakoyunun suda bir anlık duraksaması ise çobanın geçmişte yaptığı yanlış davranışlardan ileri gelmiştir. —Muhsin Ertuğrul (1947) ve Lütfi Akad (1967), *Kızılırmak-karakoyun* adlı iki ayrı film çevirdiler.

KARAKOYUNLU, Doğu Anadolu bölgesinde Iğdır iline bağlı ilçe; 16 426 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi, Iğdır'ın 16 km kuzey-doğusunda *Karakoyunlu,* 4 110 nüf. (1990).

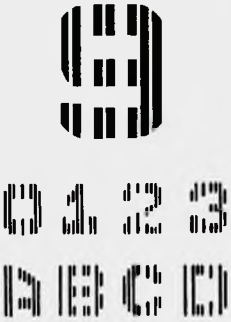
KARAKOYUNLULAR, Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Irak'ta hüküm süren bir türkmen hanedan (1380-1468). Yönetici ailesinin Oğuzlar'ın yıva boyundan olduğu sanılan karakoyunlu oymaklar birliği, moğol akınları sonucu Türkistan'dan batıya sürüklenerek Doğu Anadolu boylarında, Van ile Orumiye göllerinin K.'inde kalan bölgeyi yurt edindiler (XIII. yy. sonları). Beyleri Bayram Hoca döneminde (1359-1380) Karakoyunlular, İlhanlı devletinin de yıkılmış olmasından yararlanarak iyice güçlendiler ve Musul'u aldıktan sonra Mardin'i kuşattılar (1366). Mardin emirinin yardım isteği üzerine harekete geçen celayirli hükümdarı Üveys, Mardin'i kurtarmak için çıktığı seferde yolu üstünde bulunan karakoyunlu egemenliğindeki Musul'u ele geçirdi. Mardin kuşatmasını kaldırarak Muş yöresine çekilen Bayram Hoca, Muş ovasında Üveys tarafından bozguna uğratılınca Celayirliler'e bağlandı. Üveys'in ölümü üzerine (1374) Musul'u geri alan Bayram Hoca, Sincar ve Nahçıvan yörelerine de egemen oldu. Bu durum karşısında birleşen celayirli emirler, karakoyunlu beyliğinin başkenti Erciş'i kuşattılar (1378). Bunun üzerine celayirli hükümdarı Celalettin Hüseyin'e bağlılığını bildiren Bayram Hoca, oğlu Kara Mehmet Durmuş'u da Tebriz'e rehine olarak gönderdi. Bayram Hoca ölünce, Erzurum'dan Musul'a kadar uzanan bir alanı içeren Karakoyunlu beyliğinin başına geçen oğlu Kara Mehmet, bağımsızlığını ilan ederek hanedanın kurucusu oldu (1380). Kendisinden yardım isteyen Erzincan emiri Mutahharten'in önerisini geriye çevirmedi. Kenti kuşatan Akkoyunlular'ın üzerine yürüyerek onları yenilgiye uğrattı (1385). Timur'un, oğlu Miranşah komutasında Anadolu'ya gönderdiği kuvvetleri Erzurum yakınlarında yendi (1387) ve ertesi yıl Tebriz'i ele geçirerek devletinin başkentini buraya taşıdı (1388). Kendisine karşı ayaklanan yeğeni Hasan Bey'le savaşırken vurularak öldü (1389). Hasan Bey, devletin başına geçmek istediyse de Mehmet'in oğlu Kara Yusuf'un çevresinde toplanan Karakoyunlular buna olanak vermediler. Kara Yusuf (1389), sonunda Hasan Bey'i alt ederek ülkeye tek başına egemen oldu. Ancak, Miranşah'ın uğradığı yenilginin öcünü almak için Anadolu seferine çıkan Timur, karakoyunlu ordusunu ve onların yardımına koşan celayirli kuvvetlerini dağıtarak karakoyunlu ülkesini istila edince (1400), Mısır Memlukları'na sığınmak gereğini duyan Kara Yusuf'la celayirli hükümdarı Ahmet'in yolları Halep valisi tarafından kesildi. Onunla yapılan savaşı kazanan ve valiyi öldüren ülkesiz hükümdarlar, artık memluk sultanına sığınma olanağı kalmadığından, osmanlı padişahı Yıldırım Bayezit'e sığındılar. Yıldırım'ın kendisini Timur'a teslim etmeyişinden kaynaklanan Ankara savaşı'ndan (1402) sonra ülkesine dönen Kara Yusuf, Timur'un üzerine yolladığı kuvvetlere bir kez daha yenilince Suriye'ye kaçtı (1403). Burada memluk hükümdarının buyruğuyla Şam valisi tarafından hapse atıldı. Ancak, sultanına karşı ayaklanan Şam valisi onu salıverince (1404), ülkesine dönerek yeniden devletinin başına geçti (1406). Timuroğlu Şahruh, Karakoyunlular'ı kendisine bağlamak için oğlu Ebubekir komutasında bir orduyu üzerine gönderdi. Aras çayı kenarında yapılan savaşı Kara Yusuf kazandı (1406). Kaçan Ebubekir, daha sonra kuvvetlerini toplayıp yeniden saldırıya geçtiyse de savaşı kazanan yine Karakoyunlular oldu (1408). Aynı yıl akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman'ı da bozguna uğratan Kara Yusuf, ardından Erzincan'ı ele geçirdi (1410). Erzincan seferi sırasında eski kader arkadaşı Ahmet Celayirli'nin fırsattan yararlanarak Tebriz'i aldığını öğrendi; üzerlerine yürüdü ve Esed' de yapılan savaşta sultan Ahmet'i tutsak etti (1410). Kara Yusuf'a bağlılık andı içen Ahmet salıverildi ve bir süre sonra kendi adamlarınca öldürüldü. Bunun üzerine önce Irak-ı arap'ı ele geçiren Kara Yusuf, sonra da Gürcüler'i yenerek Irak-ı acem'i yönetimi altına aldı (1411). Timurlular'la anlaşarak kendisini ortadan kaldırmayı amaçlayan baş düşmanı Akkoyunlular'a karşı büyük bir zafer kazandı (1418). Onun bu başarılarını çekemeyen Timuroğlu Şahruh, büyük bir orduyla Karakoyunlular'ın üzerine yürüdü. Hasta yatağından kalkarak sefere çıkan Kara Yusuf, Şahruh kuvvetleriyle karşılaşmadan öldü (1420). Veliaht atamadan ölmesi, oğullarından Şah Mehmet'in Bağdat, İskender'in Kerkük, İspend'in Adilcevaz, Cihanşah'ın Sultaniye ve Ebu Sait'in de Erzincan valisi olmaları nedeniyle ölüm yerinden uzakta bulunmaları yüzünden başsız kalan karakoyunlu ordusu dağıldı, emirler kendi başlarının derdine düştüler. Böylece meydanı boş bulan Şahruh, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'yu istilaya girişti. Şahruh'un karşısına çıkan İskender ile İspend, yenilince Musul yöresine çekildiler. Çıkan iç karışıklıkları bastırmak için Şahruh ülkesine dönünce, fırsatı kaçırmayan İspend, Tebriz'e girdiyse de ardından yetişen İskender, kenti onun elinden alıp devletin başına geçti (1420). Öte yandan, yurdunda düzeni sağlayan Şahruh, Karakoyunlular üzerine yeni bir sefer düzenleyerek İskender'i yenilgiye uğrattı (1429) ve ele geçirdiği Azerbaycan'ın yönetimini kendisine bağlanan onun kardeşi Ebu Sait'e bırakıp başkenti Semerkand'a döndü. Şahruh ayrıldıktan sonra geri gelerek kardeşi Ebu Sait'i yakalatıp öldürten İskender, karakoyunlu ülkesine yeniden egemen oldu. Şahruh'un üçüncü Azerbaycan seferinde (1435) karakoyunlu emirleri kendisini desteklemekten vazgeçtikleri için Erzurum'a doğru çekilen İskender Bey, yolunu kesmek isteyen Akkoyunlu Karayülük Osman'ı savaş sırasında öldürüp kuvvetlerini bozguna uğrattıktan sonra osmanlı topraklarına sığındı. Şahruh ülkesine döndükten sonra Tebriz'e geri gelen İskender, bu kez de kardeşi Cihanşah'a yenildi ve Alıncak kalesine sığındıysa da burada kuşatıldı ve teslim olmak zorunda kalınca da öldürüldü (1438). Onun ardılı olan Cihanşah, ağabeyinin yönetimindeki Irak'ın bağımsız durumuna ilişmedi. Ancak, Şah Mehmet'in ölümü üzerine (1445) burasını da kendi topraklarına kattı. Şahruh ölünce (1447), "sultan" unvanını alan Cihanşah, Sultaniye ile Kazvin kentlerini ele geçirdi, Timurlular arasında başlayan taht kavgasından yararlanarak Isfahan, Fars, Kirman gibi eyaletleri de işgal etti (1458). Bir ara Herat'ı da denetimi altına almasına karşın, burada tutunamayarak çekilmek zorunda kaldı. Horasan seferine hazırlanırken, büyük oğlu veliaht Hasan Ali ve Fars ile Irak-ı-arap valisi olan küçük oğlu Pir Budak ayaklandılar. Bu ayaklanmaları güç de olsa bastırmayı başaran hükümdar, Pir Budak'ı öldürerek cezalandırırken, Hasan Ali'yi de Maku kalesinde zindana attırdı. Daha sonra Karakoyunlular'ın ezeli düşmanı Akkoyunlular üzerine bir sefer düzenledi (1467). Ancak kış erken bastırınca, seferi baharda yenilemek üzere ordusunu dağıttı ve yanındaki az sayıda kuvvetiyle geri çekilmeye başladı. Durumu öğrenen akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, anı bir baskınla bu küçük birliği yok etti. Cihanşah kaçmaya çalışırken öldürüldü. Maku kalesinden çıkarılan Hasan Ali, babasının yerine geçti (1467). Uzun Hasan'dan öç almak için hemen büyük bir ordu toplayarak Akkoyunlular' ın üzerine yürüdü. Ancak, Uzun Hasan yine anı bir baskınla bu orduyu da bozarak Azerbaycan, Irak-ı acem, Bağdat, Hemedan ve Kirman gibi toprakları birbiri ardı sıra ele geçirdi ve Karakoyunlu devletini ortadan kaldırdı (1468). Horasan hükümdarı Ebu Sait'in yanına sığınan son karakoyunlu sultanı Hasan Ali, Uzun Hasan'ın Ebu Sait'i de yenerek tutsak etmesinden (1469) sonra kendisini izleyen akkoyunlu kuvvetlerince yakalanacağını anlaması üzerine intihar etti (1469). [→ Kayn.]

—Mim. Büyük selçuklu dönemi mimarlığıyla benzerlikler gösteren karakoyunlu yapıları arasında en önemli örneklerden biri, Van Ulu camisi'dir. 1389-1400 arasına tarihlenen, zengin tuğla süslemeli camiden günümüze yalnızca minarenin bir bölümü kalmıştır. 1970-1973 arasında yapılan kazılar sonucunda planı ve mimari özellikleriyle dikkati çeken yapının mihrap önü, beş payeyle mihrap duvarına oturan mukarnaslı bir kubbeyle örtülüydü. Bunun D.'sunda ve B.'sında iki sıra, K.'inde üç sıra sekizgen planlı ayaklara oturan tonoz örtülü mekânlar bulunuyordu. Tebriz'deki Gök mescit ya da Muzafferiye mescidi (1465), kubbe ve tonoz örtü düzeniyle, öteki iran camilerinden ayrılır. Bakışık planlı, tuğla yapı, Van Ulu camisi'nden daha zengin süslemeli ve çinilidir. Van gölünün D. kıyısında, Gevaş'taki Halimehatun kümbeti (1358), on iki köşeli, piramit külah örtülü bir yapıdır. Külahı palmet biçimi silmelerle süslüdür. Bezemeleriyle büyük selçuklu geleneğini sürdüren türbede, cepheler istiridye motifli ince, uzun nişler, kesişen sekizgenler, dörtlü düğüm motifleriyle kaplıdır. Ahlat'taki Erzenhatun kümbeti de benzer özellikler gösterir. 1396/1397'ye tarihlendirilen yapıda, piramit külah kabartma palmetler yerine çeşitli rozetlerle süslenmiştir. Karakoyunlular'ın ilk dönemlerine ait bu örneklerden sonra Van gölünün K.'inde Erciş yakınlarındaki Kadempaşahatun kümbeti (1458) gelmektedir. On iki köşeli yapının kenarları derin nişler biçimindedir. İlk karakoyunlu yapılarının tersine, taçkapı cephesindeki sülüs yazıtı ve kapı kemerindeki palmet, rumi ve örgü motiflerinin dışında süslemesiz bir türbedir. Karakoyunlu mimarlığının son dönemlerinde üslup ve işçilikte yozlaşma görülür. Patnos yakınlarındaki, Anonim kümbet diye adlandırılan yapı palmet, rumi, iri bitkisel motifleri ve taçkapı kemerindeki bakışık düzende kartal ve bunun üstündeki aslan kabartmalarıyla dikkati çekmekle birlikte, işçilik kabalaşmış, oranlar bozulmuştur. (→ Kayn.)

KARAKÖPRÜ, Erzurum'un Karaçoban ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 250 nüf. (1990).

KARAKÖSE → AĞRI

KARAKÖY, Muş'un Varto ilçesine bağlı



manyetik karakterler

Karaköy'den bir görünüm
İstanbul



Büyük Larousse

bucak; 7 356 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi *Omcalı*, 311 nüf. (1990).

KARAKÖY, İstanbul'un Avrupa yakasında semt, Sarayburnu'nun K.'inde, Haliç' le İstanbul boğazı'nın arasındaki çıkıntıda yer alır, Galata'nın kıyı kesimini oluşturur. Galata köprüsü'yle Eminönü'ne bağlanır. Canlı bir iş ve ticaret merkezi; uluslararası liman, bankalar, iş hanları, yeraltı geçidi, çok katlı otopark; Denizyolları işletmesi.

Karaköy köprüsü → GALATA KÖPRÜSÜ.

Karaköy oyunu, Bolu ve çevresinde erkekler tarafından elde kaşıkla oynanan bir halk oyunu. (Oyunun figürleri kadınların oynayışlarını temsil eder. Genellikle kaval ve tef eşliğinde oynanır.)

Karaköy tarım işletmesi, Samsun ilinin Bafra ilçesinde kurulu devlet harası. 1949'da, Karaköy harası adıyla Tarım orman ve köy işleri bakanlığı veteriner genel müdürlüğü'ne bağlı olarak kuruldu. 1984'te, Tarım işletmeleri genel müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlanarak bugünkü adını aldı. 2 337 ha alan üzerinde kurulu olan işletme, Karadeniz bölgesi hayvan ıslah çalışmalarının ana merkezini oluşturmaktadır. Harada sığır, koyun ve tavuk yetiştirme şubeleri ile tarım şubesi olmak üzere dört şube bulunmakta ve çalışmalar bu şubeler aracılığıyla yürütülmektedir.

KARAKSGİLLER a. Zool. Afrika'da ve tropikal Amerika'da tatlısularda yaşayan kemiklibalık familyası. (Karaksgillerin ağzında çok sayıda keskin diş bulunur. Yırtıcıdırlar. Bazıları süs balığı olarak akvaryumlarda beslenir: neonbalığı, piraya vb. Bil. a. *Characinidae;* kemiklibalıklar altsınıfı.)

KARAKTER a. (fr. *caractère*). **1.** Bir bireyin kişiliğini oluşturan ve çevresine gösterdiği tepkileri belirleyen sürekli, duygusal niteliklerin tümü: *Çok hırçın bir karakteri var. Otoriter, esnek, neşeli, ikiyüzlü bir karakter.* **—2.** Kişiliğini güçlü bir biçimde ortaya koyma, kararlılıkla davranma yeteneği: *Karakter sahibi bir adam.* **—3.** Bir şeyin ayırtedici niteliği: *Bu yörenin belli başlı karakteri dağlık oluşudur.*

—Bilş. ve Telekom. Veri ve bilgileri işleme ya da iletme amacıyla göstermede, uzlaşmalı olarak kullanılan rakam, harf, noktalama işaretleri ya da herhangi bir başka simge. || Kimi bilgisayar organlarının işlenecek bilgi birimi olarak aldığı birkaç ikili sayıyı (genellikle 6 ile 8 bit) karşılayan bilgi miktarı. (8 bitlik bir karakterin 256 bileşimi bir yazı makinesinin ve bir işlevin bütün karakterlerini kodlayabilir; ayrıca 8 bitlik bir karakter sekiz ondalık rakamı kodlamayı sağlar.) || *Denetim karakteri*, örneğin iletim hatası halinde bilgilerin bozulmasını önlemek amacıyla kodlamada bir fazlalık yaratmak için verilere göre hesaplanıp, her veri öbeğine katılan ek karakter. || *Komut* ya da *işlev karakteri*, verileri kaydetme, işleme, iletme ya da yorumlama gibi işlemlerin yürütülmesini başlatmaya, değiştirmeye ya da durdurmaya yarayan ve bir veriyi gösterme karakterinden ayrılması gereken karakter. || *Manyetik karakter*, okumayı otomatikleştirmek için mıknatıslanabilir gereç içeren mürekkeple elde edilmiş karakter. || *Optik karakter*, bir optik yöntemle otomatik olarak okunabilecek bir biçim verilmiş, basılı ya da yazılı karakter. (Bu karakterlerin biçimleri için birçok standart vardır.) || *Sayısal karakter*, harfler dışında yalnızca rakamlarla birkaç simge içeren karakter takımlarının her karakteri.

—Ceb. Bir K cismi üzerinde birleşmeli ve değişmeli bir E cebirinin K cebiri içinde tanımlanan benzeryapılılığı.

—Ed. Edebiyat yapıtlarına konu olan kişileri benzerlerinden ayıran özelliklerin (şarlatanlık, gösteriş düşkünlüğü [örn. Ömer Seyfettin'in *Efruz Bey*'i]) tümü.

—Genet. Kalıtım yasalarına göre soydan geçen özellik. (Bir karakter bir ya da birden fazla genin ifadesidir.) || *Başat karakter*, belli bir karakteri sağlayan alel gen bakımından heterozigot olan, yani o genden yalnız bir tane taşıyan bireyde ortaya çıkan ayırtedici nitelik. (Eğer bu alel A ile gösterilir ve a da onun dengi yabanıl aleli temsil ederse, karakter, Aa [ve doğal olarak AA] olan kişilerde belirir. İnsan hastalıklarında birçok başat karakter bilinmektedir. Bunların en iyi bilineni akondroplazi adı verilen cücelik çeşididir.) || *Çekinik karakter*, kişinin ancak ilgili alel bakımından homozigot olması, yani aynı alelden iki tane taşıması durumunda ortaya çıkan ayırtedici nitelik (aa örneğinde olduğu gibi). İnsanlarda, albinizm ve metabolizma hastalıklarının çoğu gibi, birçok normal ya da patolojik çekinik karakter bilinmektedir. Çekinik kalıtımın özel bir biçimi, X kromozomu tarafından taşınan genlere bağımlı olan ve cinsiyete bağlı çekinik kalıtım yasasına göre soydan geçen karakterleri kapsar. || *Edinsel karakter*, bireyde dış etmenlerin etkisiyle ortaya çıkan ayırtedici nitelik (örneğin, güneş ışınlarının etkisiyle deride renklenmenin artması). [Lamarck evrim kuramında edinsel karakterlerin soydan geçişine önemli yer vermişti. Günümüzde bireyin yaşadığı sırada edindiği karakterlerin, kalıtımsal yapıya yerleşmemişlerse sonraki kuşaklara geçmediği bilinmektedir. Yalnız sovyet biyoloğu Lisenko, tamamen ideolojik nedenlerle, edinsel karakterlerin kalıtımla geçtiğini öne sürmüş ve uzun süre savunmuştur.]

—Hayvc. *Nicel karakter*, çok sayıda genle belirlendiği için çoğunlukla sürekli olan ve ortamdan önemli ölçüde etkilenen değişiklikler gösteren ayırıcı özellik. (Bu karakterler üretimle ilgili karakterlerdir: süt miktarı, kas oranı, büyüme hızı, vb.) || *Nitel karakter*, az sayıda gen çifti ile belirlenen ve bundan dolayı sürekli olmayan değişimler gösteren ayırıcı özellik. (Ortamdan pek az etkilenen ve "Mendel karakterleri" de denen bu karakterler genel olarak hayvanların bazı özelliklerini ilgilendirir: tüy rengi, boynuzların varlığı, vb.)

—Koregr. *Karakter dansçısı*, bu türden danslarda uzmanlaşan ya da kompozisyon rolleri üstlenen dansçı.|| *Karakter dansı*, hiç değişmeden kalmış ya da üsluplanıp sahneye uyarlanmış halk dansı.

—Küm. kur. *Sonlu karakter özelliği*, herhangi bir M kümesi üzerinde gerçeklendiğinde, M nin sonlu her alt kümesi üzerinde de gerçeklenen özellik.

—Matbaac. Ana maddesi kurşun olan bir alaşımın dökümüyle elde edilen, bir ucunda kabartma olarak bir harfin şekli bulunan ve böylece bir matbaa harfini oluşturan metal çubuk. (Bk. *ansikl.* böl.) || Metinlerin dizilmesine yarayan ve özel bir şekli olan harf ya da işaret. || Yazı işaretleri ya da baskı karakterlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psikan. *Karakter çözümlemesi*, 1933'ten başlayarak W. Reich tarafından önerilen çözümleme yöntemi. Bu yöntem her türlü çözümsel tedavi için zorunlu önkoşul olarak dirençlerin çözümlenmesine dayanır ve bu çözümleme, dirençlerin yuvalandığı ben'in savunma aygıtını karşısında bulacak olan bastırılmış dürtünün ya da belirtilerin anlamlarının yorumlanmasından önce gelir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karakter nevrozu*, kesin bir psişik rahatsızlık belirtisi göstermeden, özellikle çevreyle sürekli çatışma ilişkilerine yol açan nevrotik kişilik yapısı. (Bu karakter özelliğinin ben'le bir bakıma bütünleşmiş olması, kişiyi semptom göstermekten korur ve böylece onun, patolojik doğasını bilmezlikten gelerek, gerçek psişik durumunu inkâr edici bir tavır takınmasına olanak sağlar.)

—ANSİKL. Matbaac. Tipografide, karakter, dökümle elde edilen ve bir ucunda baskı kabartması ya da resim bulunan, matbaa alaşımından yapılmış 23,56 mm yüksekliğinde küçük bir koşutyüzlüden oluşur. Resmin bulunduğu yüze bakıldığında, dizilmiş satırın düşey olarak kapladığı yeri gösteren yükseklik, *harf yüksekliği aralığı* ya da *harf yüksekliği*'dir; genişliği *harf genişliği*'dir. Bir sözcükte, iki harf arasındaki üçüncü bir harfin kapladığı yer olan harf genişliği, harf yüksekliği aralığına ve hemen hemen, aynı harf yüksekliğindeki her harf ya da işarette değişen resmin şekline bağlıdır. Harf yüksekliği iki satır arasında yer alan bir satırın kapladığı alandır; başka bir deyişle yukarı doğru yükselen bir harfin (l, b, h) üst kesimini, aşağı doğru inen bir harfin (g, p, y) kuyruğundan ayıran ve bunların birbirlerine karışarak metnin okunabilirliğini engellememesi için bırakılan en küçük değerde bir aralığın da eklendiği boşluğa harf yüksekliği denir.

Harf çubuğunun üzerinde, genellikle bir *işaret kertiği* vardır, bunun da görevi dizgiciye çubuğun hangi yandan yerleştirilmesi gerektiğini göstermektir.

1737'den önce, değişik harf yüksekliğindeki karakterlerin aralığı bir norma bağlanmamıştı. Ama genç Fournier, daha sonra yerini *tipometre*'ye bırakan ilkörneği icat etti ve kısa bir süre sonra, eski keyfi karakter adlarının yerini *tipo puntosu** adı verilen özel bir ölçüden yola çıkarak düzenlenmiş sayısal adlandırmalar aldı; her karakter, ölçüldüğü puntonun sayısıyla adlandırıldı.

Her karakter türünün değişik biçimlerde harfleri vardır: büyükharfler (A, B, C...), küçükharfler (a, b, c...). Özellikle büyükharflerde, fantezi karakterler hayli çoktur; gölgeli, süslü, beyaz vb. Kitapların ya da bölümlerin başına, çoğu kez, metin harflerinden çok daha büyük harfler konur; bu harflere, *başharfler, inisiyaller, süslü harfler* denilir. Matematikte üst harfler denilen daha küçük ama yanına konulduğunda aynı harf yüksekliğinde harfler kullanılır: x^p, $f^{(i)}$, vb. Cebir hesaplarında, çoğu kez üst rakamlardan yararlanılır: 3^2, 8^3, a^4, b^5. Alt rakam ve harfler de vardır: a_1, b_2, x_i, y_j.

Sökülüp takılabilen döküm harflerle dizilen ilk kitaplar, ilkel ksilografi karakterlerine benzeyen, *kalıp harfleri* denilen ve dar açıları abartılmış karakterlerle de dizildi. Rönesans döneminde bunların yanlışları düzeltildi ve bu harfler *Summa harfleri* adını aldı. İlkel gotik türdeki bu iki karakter bugünkü gotik ve batardlarda varlıklarını sürdürmektedir. Roma yakınlarında Subiaco'ya yerleşmiş olan alman basımcılar, 1465'e doğru, gravürcü Jenson' un 1475'te düzeltip geliştirdiği "yuvarlak" harfleri yarattılar: bunlar, çizgileri satır yönüne dik olan *roma* karakterleridir. Yine Venedik'te, 1500'e doğru, Alde Manuce, işlek eğik harfler olan *italik* karakterleri tasarımladı, kazdırdı ve kullandı.

Thibaudeau, *la Lettre d'imprimerie* (Matbaa harfi) [1921] adlı bir yapıtta, karakterlerin, resmin şekli ve seriflerinin çizgisi üzerine temellenen bir sınıflama önerdi. Bu sınıflama dört kümeyi kapsar: Garamond'un yeniden gözden geçirdiği Jenson tipi olan *elzevirler;* XVIII. yy.'ın son-

larında Didot'nun yarattığı karakterler olan *didotlar;* ne dolu ne de ince olan *antikler; mısır* ve *norman* karakterlerinin yanı sıra hüsnühat ve fantezi karakterlerin de yer aldığı *kalın karakterler.*

Civilité karakterleri, el yazısını taklit eden basım harfleridir. Lyonlu basımcı Robert Granjon tarafından icat edilen bu harfler İnnocenzo Ringhieri'nin bir yapıtının (1557) ve daha sonra 1559'da, Erasmus' un *De pueris instan* (Çocuksu incelik) adlı yapıtının Jean Louveau tarafından yapılan çevirisi olan *la Civilité puérile*'in basımında kullanıldı; "civileté karakteri" adı da buradan gelmektedir. Günümüzde bu harfler, kart, davetiye gibi küçük baskı işlerinde kullanılır.

Dizgi makinelerinin ortaya çıkması, çizilmiş taşbaskı harflerinin, daha sonra fotoğraf tekniğiyle kopya edilmiş harflerin rekabeti, modanın artan gereksinmeleri, dökümcüleri son derece çeşitlilik gösteren yeni karakterler yaratmaya zorladı. Yukarda sözü edilen dört kümeli sınıflama, hatta onların altkümeleri ve karıştırılmaları yetersiz kaldı ve 1954'te, Maximilien Vox tarafından, daha geliştirilmiş bir sınıflama getirildi.

Ticari olarak karakter, dökümcünün adı, resmini çizmiş olan sanatçının adı ya da fantezi adlandırmasıyla ve çoğu kez bir seri numarasıyla adlandırılır. Ayrıca resmin biçimi (romen, italik), oranları (uzun, sık, dar, geniş), aralıksız dizgi kalınlığı (ince, yarı-kalın,kalın, siyah) belirtilir ve kuşkusuz, punto olarak ifade edilen harf yüksekliği aralığı da eklenir.

Geleneksel olarak, tipografi karakterleri için kullanılan terimler, fotodizgi tekniklerine özgü terminolojide de kullanımlarını sürdürmektedir.

—Psikan. Reich'a göre karakter, her şeyden önce dış dünya ve dürtülerin iki yanlı tehdidine karşı narsisçe bir korunma mekanizmasıdır. Bastırılmış şeyin dürtüsü ne olursa olsun, ben'in direnci her zaman bireyin karakterine uygun gelen tek bir biçimde ortaya çıkar; bu da çözümlenecek gerecin yalnız içeriğini değil biçimsel öğelerini de hesaba katmamızı gerektirir. Reich, çözümleyiciden, çözümlediği kişiyi karakterinin özelliklerini nesnelleştirmeye ve bu özellikleri "yabancı bir bütün" olarak hissetmeye yöneltmesini ister. Ayrıca, histerik, zorlanımcı, fallus, narsis vb. gibi üremsel denilen karakterin karşıtını oluşturan karakterlerin bir "tiplendirme" sini de ortaya koyar. Üremsel denilen karakterse, libido ekonomisinin kusursuz dengesini gerçekleştiren ve bir karakter çözümlemesinde öznenin yönelmesi gereken nevrozlu karakterin yokluğunu simgeleyen ideal karşı kutuptur.

KARAKTERİSTİK sıf. (fr. *caractéristique*). Bir kimsenin, bir şeyin özgün, ayırtedici niteliğini oluşturan şey için kullanılır; özgün, tipik: *Asitlerin karakteristik özellikleri.*
—Yerbil. Sınırlı bir düzeyle yetinen ve belirleyici niteliği olan bir fosil için kullanılır. (Karakteristik bir fosil çoğu kez, özel bir ortamda bulunan fasiyes fosilinin karşıtıdır.)
◆ a. AYIRTEDİCİ'nin eşanlamlısı.
—Elektrotekn. ÖZEĞRİ'nin eşanlamlısı.

KARAKTERİZE a. (belirginleştirmek anlamında fr. *caractériser*'den). *Bir kimseyi, bir şeyi karakterize etmek,* o kimsenin, o şeyin ayırtedici özelliğini göstermek, çizgilerini belirginleştirmek: *Bu film çağımızı tam olarak karakterize ediyor.*

Karakterler *(Kharakteres ethikoi),* Theophrastos'un yapıtı (İ.Ö. 319'a doğr.). Belli başlı karakter kusurlarını canlandıran otuza yakın kısa portreden (ikiyüzlü, cimri, kendini beğenmiş, öfkeli, dalkavuk, geveze, kalleş vb.) oluşan bu yapıtın, yunan edebiyatında bir eşine rastlanmaz. Yapıt, ahlak üzerine kuramsal bir incelemenin bir parçası olabilir. Bu ruhbilimsel çözümlemeler, biraz sistemli ve tekdüze bir nitelik taşımalarına rağmen, kitaptaki portreler, yazarın, komedininkine yakın bir hiciv anlayışına sahip olduğunu kanıtlamakta ve Atina'nın ahlak ve töreleri üzerine bir belge oluşturmaktadır. Theophratos'un *Karakterler*'i, La Bruyère'in *Karakterler* (les Caractères) adlı yapıtına esin kaynağı olmuştur.

Karakterler *(les Caractères),* La Bruyère'in yapıtı. İlk kez 1688'de, *les Caractères de Théophraste, traduits du grec, avec les caractères ou les mœurs de ce siècle* (Yunancadan çevrilen Theophrastos'un karakterleri ile bu yüzyılın karakterleri ya da töreleri) adıyla yayımlandı. Yapıt bu haliyle, yunanlı ahlakçının metninin "güzel ama aslına pek sadık olmayan" bir çevirisiyle, bu metin hakkındaki gözlemlerden oluşmuş bir derlemeydi. 1688-1696 arasında art arda yapılan basımlarda, La Bruyère ilk baskıdaki on altı bölümü yavaş yavaş yeni özdeyişler ve portrelerle zenginleştirdi. Portreler özdeyişlere oranla daha özgündür: özdeyişler esas olarak yansıttıkları sağduyuyla ve güzel anlatım özellikleriyle dikkati çeker; öte yandan portrelerin geleneksel anahtar portrelerle hiçbir ilgisi yoktur; tam tersine tip kavramını ortaya koyar, bir tür davranış bilimi oluşturarak tavırlarla karakterler arasında sürekli bir ilişki kurarlar: yazar jestleri ve tavırları çizer; gerisini okuyucuya bırakır. *Karakterler,* bütünlükten tümüyle uzak değildir; ancak mantıksal yapıda yine de bir kopukluk göze çarpar: edebiyat bir konuşma biçimine dönüşür ve konular birbirini hiç beklenmedik bir biçimde izleyebilir. *Karakterler*'in üslubu (simetrisiz, kopuk) etki yaratmayı, ya da terimin en iyi anlamıyla, etkinliği amaçlar. Metnin gerilimi, harcanan emeğin belirginliği konuyu iğneli bir bitiş cümlesiyle kapatma alışkanlığı yapıta zaman zaman biraz kuru kalmakla birlikte yine de inkâr edilemeyecek bir müziksellik kazandırır.

KARAKTERLİ sıf. **1.** Karakteri sağlam ve tutarlı olan kimse için kullanılır: *Karakterli bir adamdır, kendisine güvenebilirsiniz.* **—2.** *Nit. sıf. + karakterli,* karakteri belirtilen nitelikte olan kimse için kullanılır: *Bozuk karakterli bir adam. Sağlam karakterli bir genç.*

KARAKTEROLOJİ a. (fr. *caractérologie;* alm. *Charakterologie*'den). Tip ve mizaç sınıflandırmalarına varmak için bireysel karakterlerin, karakterlerin oluşumunu belirlediği varsayılan nedenlerle bağıntılı psikolojik incelemesi.
—ANSİKL. Fransa'da en yaygın karakteroloji, G. Heymans ve E. Wiersma'nın (1909), R. Le Senne tarafından yeniden ele alınan (*Traité de caractérologie* [Karakteroloji kitabı], 1945) karakterolojisidir. Karakteroloji, sürekli karakter özelliklerinin varlığını kabul eder ve sınıflandırmasını da bu özelliklere dayandırır. Bu süreklilik, doğuştan gelen bir karakter bulunduğu düşüncesine yol açar; ama bu görüş karakteroloji açısından çevre etkisiyle ikinci olarak edinilebilen karakter özelliklerinin varlığını da dışlamaz. Doğuştan gelen karakterle sonradan edinilen karakter arasındaki sürekli etkileşimin, herkesin kişisel (gayret, sebat, irade) ya da sosyokültürel (ahlak, din vb.) belirleyicilerin etkisiyle kendi karakterini değiştirebilme olanağını açıkladığı söylenir.

Doğuştan gelen bir karakter görüşü günümüzde de yalnızca bir varsayım olarak kalmaktadır, çünkü bu görüşü doğrulayacak hatta saptayacak hiçbir kesin deney ya da gözlem yoktur. Bu tez sonuç olarak her şeyden önce organcı bir ruhsallık görüşüne dayanır, yani zaten kendisi de kesin olmayan indirgemeci bir bakış açısı çerçevesinde yer alır. Böyle bir varsayım kendi geçerliğini, kuşaktan kuşağa gözlemlenen bazı karakter özelliklerinin nesnel tekrarına dayandırmış gibi görünmektedir.

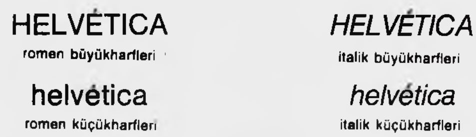
Karakteroloji, hem kuramsal ve yöntem-

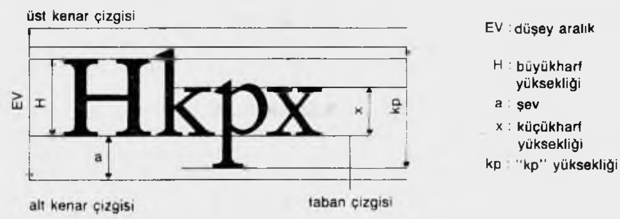


Maximilien Vox'un sınıflandırması *(Lure okulu)*

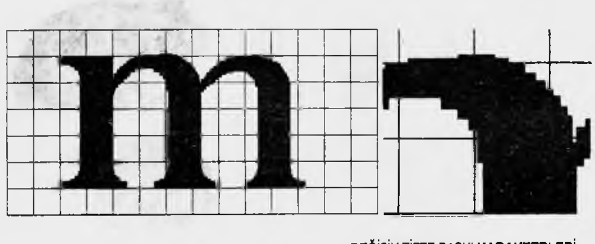


Francis Thibaudeau'nun sınıflandırması





bir karakteri belirleyen başlıca öğeler



fotodizgide numaralanmış karakter

DEĞİŞİK TİPTE BASKI **KARAKTERLERİ**

bilimsel kesinliğe sahip olmayışı hem de kendi temelinde yer alan ahlaki ve ideolojik varsayımlar nedeniyle, geçerliğini yitirmektedir. Öte yandan psikanaliz, karakterin dinamik yönünü düzenli bir biçimde kanıtlayarak ve karakterin yapısını belirleyen ruhsal süreçlerin çoğulluğunu göstererek, karakterolojinin temel ilkesini yıkmaya yönelmektedir.

KARAKTERSİZ sıf. Sözünde durmayan, kişiliği olmayan kimse için kullanılır.

KARAKTERSİZLİK a. **1.** Karaktersiz bir kimsenin niteliği. **—2.** Karakter düşüklüğünü gösteren davranış.

KARAKUCAK a. Spor. Türkler'in en eski güreş stili.
—ANSİKL. Kökeni Orta Asya'ya kadar uzanan bu tür güreş, yağlı ve serbest güreşe gerek oyunları gerekse kuralları bakımından çok benzer. Ancak, karşılaşmalar her iki güreş türünden de sert geçer ve rakibi tuşla yenme ilkesine dayanır. Güreş, genellikle çayır ya da harman yerlerinde yapılır. Pehlivanlar kıldan dokunmuş ya da bezden yapılmış *pırpıt* denilen bir tür kispet giyerek güreşirler.
Karakucak güreşi günümüzde Amasya, Sıvas, Tokat, Yozgat ve Çorum bölgeleri ile Maraş ve Artvin bölgelerinde yapılmaktadır. Ancak, Maraş ve Artvin'deki güreşlerde uygulanan kurallar, öteki bölgelere göre farklılık gösterir. Güreş federasyonu, sıkletleri olimpik kilolara göre (48, 52, 57, 62, 68, 74, 82, 90, 100 kg ve ağır sıklet) saptamıştır.



karakul kuzusu

KARAKUL ya da **KARAGÜL** a. (rusça *karakul; Karakol,* Özbekistan'da kent' ten). Kuzuları doğduğu sırada lüleli tüylü olan koyun ırkı.
—ANSİKL. Bu Orta Asya koyunu derisi için yetiştirilir. Ancak kuzuyu doğumdan en geç birkaç gün sonra kesmek gerekir; çünkü bu süre geçirilirse lüleler yok olur ve hayvan öbür hayvanların yavrularına benzer. Türkiye'ye 1930'da SSCB'den getirilen karakul Atatürk orman çiftliği'nde yetiştirilmeye başlandı. Bugün Çifteler (Eskişehir) harasında da yetiştirilmektedir. Karakul, astraganının rengine göre çeşitli adlar alır: *arabi* (siyah), *kamberi* (kahverengi), *şirazi* (mavi-külrengi). Derinin niteliği, büyüklüğüne, lülelerinin hep aynı biçimde olup olmamasına, parlaklığına ve lülelerin genel olarak oluşturduğu desen tipine bağlı olarak değişir.
Kuzular doğduğu sırada, lülelerde büyük farklılıklar görülür; bu nedenle her kuzunun kesimi için farklı süreler beklenir: büyük lüleliler doğar doğmaz, orta büyüklükte lüleliler ikinci gün, küçük lüleliler üçüncü gün. İyi astraganda lüleler bedene yapışık olmaz.

Büyük Larousse



karakullukçu
Atatürk kitaplığı, İstanbul

KARAKUL, Orta Asya'nın G.-B.'sında, Tacikistan'da, Pamir dağları'nın kuzeyinde göl; 380 km²; 3 914 m yükseltide.

KARAKULA a. Denizc. Yük direklerinin cundalarına donatılan ve içinden halat geçirilen, özel biçimde yapılmış tek dilli, büyük metal makara.

KARAKULAK a. Zool. Kuzey Afrika' da ve Asya'nın sıcak kesimlerinde yaşayan, çakala benzeyen yabanıl hayvan. (Çevik, kulak uçlarında püskülü anımsatan tüy tutamları bulunan bir hayvandır. Bil. a. *Caracal melanotis;* kedigiller familyası.)

karakurbağası



karakurbağasının *(Bufo bufo)* iskeleti ile genel görünümü

KARAKULAK a. Tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda haberci olarak kullanılan görevlilere verilen ad.
—ANSİKL. Osmanlı İmparatorluğu'nda, başta padişah sarayı olmak üzere, tüm önemli devlet daireleri ile sadrazam, vezirler, yeniçeri ağası, bostancıbaşı gibi önemli görevlilerin maiyetinde karakulaklar bulunurdu. Bunlardan bostancıbaşının maiyetinde bulunanlar, saray ile sadrazam arasındaki haberleşme işinde kullanılırlardı. Ayrıca, merkez ile eyaletler arasındaki haberleşmeyi sağlayan habercilere de karakulak denirdi.

KARAKULAK a. Sapı siyah ve çatallı bir tür bıçak. (Daha çok Karadeniz yöresinde yapılan ve kullanılan bıçağa, sapından ötürü bu ad verilmiştir.)

KARAKULAK → OTLUKBELİ.

KARAKULLUKÇU a. Ask. tar.Osmanlı devletinde acemi ocağından yeniçeriliğe yazılan ve yeniçeri odalarında hizmetle görevli kıdemsizlere verilen ad.
—ANSİKL. Yeniçeri odalarının temizliği, ısınması, aydınlatılması, konukların ağırlanması vb. tüm hizmetler karakullukçuların göreviydi. Yaptıkları işe göre derece derece yükselerek "pazarcı", "pabuççu", "kandilci" adlarını alırlar, koğuşların büyüklüğüne göre sayıları değişirdi. Karakullukçular terfi ederlerse "küçük müteferrika" olurlar ve hizmetten kurtulurlardı. Yeniçeri ocağı'na kaydolan karakullukçulara düzen akçesi olarak iki altın verilirdi. Gündelikleri başlangıçta iki akçe idi. Ayrıca, çorbacılara ve zabitlere emir çavuşluğu da yapan karakullukçuların başında, baş hasekilerden sayılan ve şehirdeki kullukların yöneticisi baş karakullukçu bulunurdu.

KARAKUM, Orta Asya'nın batısında, Türkmenistan'ın büyük bir bölümünü kaplayan çöl bölgesi. Burası Aral-Hazar çöküntü alanının en çorak kesiminde saksaul bitki örtüsüyle kaplı bir kumul bölgesidir. Güneyde, *Karakum kanalı,* Aşkabad'ın K.B.'sında Amu Derya'yı Baharden'e bağlar ve Hazar denizi'nde son bulur. Sulama, tarımın (pamuk, sebzecilik, ağaç yetiştiriciliği) gelişmesini sağlar.

KARAKURA a. *Yörs.* Folk. Anadolu'nun gelenekselliğini koruyan bazı yörelerinde geceleri insanların üzerine çöküp korkuttuğuna ve kedi büyüklüğünde kara bir keçi biçiminde olduğuna inanılan düşsel yaratık.
—ANSİKL. İnanışa göre karakura, kapı arkasında ya da süprüntü üzerinde yatan insanların üzerine çöker; onu bağıramaz, hareket edemez duruma getirir ve kâbuslar içinde bırakır. Görünmez olmasına karşın ışık gördüğünde donup kaldığından bazen yakalanabilir. Yakalandığında o kişiye ve ailesine bir daha zarar vermeyeceğine ant içirmek gerekir. Bazen de bastığı kişiye para getirir, ama bu paralar sabah tan söktüğünde soğan kabuklarına dönüşür.
Bazı yörelerde de karakuranın, al karısı gibi, loğusa kadınlara musallat olduğuna inanılır, basmasını önlemek için odada demir eşya, soğan kabuğu, altın vb. bulundurulur.

KARAKURBAĞASI a. Kurbağalar takımına giren, kalın bedeni, kısa arka ayakları, iyi sıçrayamaması ve kabarcıklı derisiyle kurbağadan ayrılan kara amfibyumu.
—ANSİKL. Gerçek karakurbağaları, karakurbağasıgiller familyasına girer; üst çene dişleri ve kemikleşmiş omosternumları yoktur. Başlıca türleri arasında karakurbağası *(Bufo bufo),* haçlı karakurbağası *(B. calamita),* yeşil karakurbağası *(B. viridis),* dev karakurbağası *(B. marinus),* beş parmaklı karakurbağası *(Leptodactylus pentadactylus)* sayılabilir. Karakurbağaları, gececi kara hayvanlarıdır: yalnızca çiftleşmek ve ilkbahar aylarında su bitkileri üzerine uzun yumurta dizileri bırakmak için suya girerler. Kısa süre sonra yumurtadan çıkan iribaşlar yazın başkalaşma geçirirler; ne var ki, erişkinlerin boyuna ve cinsel olgunluğa ancak 5 yaşında ulaşabilirler. Karakurbağaları deliklerde, taşların altında yaşar, soğuk mevsimde kendilerini toprak altına gömerler. Böcekler, kurtlar, çeşitli larvalarla beslenirler; ama yalnızca canlı ya da hareketli avları yakalarlar. Uzun süre aç kalmaya dayanabilirler. Karakurbağaları çok sayıda böcek larvasını yediklerinden özellikle tarım için çok yararlıdır. Karakurbağalarını yok etmeye yönelik girişimlerin hiçbir haklı ve mantıklı yanı yoktur. Tropikal Amerika'da yaşayan dev karakurbağası *(B. marinus),* şekerkamışında asalak yaşayan böcek larvalarını yediğinden bütün şekerpancarı tarlalarına başarıyla yerleştirilmektedir.

KARAKURBAĞASIGİLLER a. Obruk önlü omurlu, yaya benzeyen göğüs kemerli, yerkürenin birçok yerine yayılmış amfibyumlar familyası. (Karakurbağasıgiller Avrupa'da *[Bufo* cinsi], Afrika'da ve Asya'da yaşayan çeşitli karakurbağalarını kapsar. Avustralya ve Tropikal Amerika'da da birçok türü bulunur; Afrika'da doğurarak üreyen bir tür de vardır: *Nectophrynoides occidentalis.* Bil. a. *Bufonidae;* kurbağalar takımı.)

KARAKURT, Kars'ın Sarıkamış ilçesine bağlı bucak; 20 817 nüf. (1990); 26 köy. Merkezi *Karakurt,* 1 004 nüf. (1990).

KARAKURT (Esat Mahmut), türk romancı (İstanbul 1902 - *ay. y.* 1977). Şûrayı devlet üyesi Mahmut Nedim Paşa'nın oğlu. Diş hekimliği okulu'nu (1924), İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1930). Gazetecilik, Galatasaray lisesi'nde öğretmenlik yaptı. Politikaya atılarak Urfa'dan, önce milletvekili (1957-1960), sonra da senatör (1961-1966) seçildi. Aşk ve serüven romanlarıyla ün kazandı. Canlandırdığı gözü pek, güçlü erkek kahramanlar aracılığıyla Balkan savaşı (*Vahşi bir kız sevdim* [1926]), Birinci Dünya savaşı (*Son gece* [1938]), Kurtuluş savaşı (*Allahaısmarladık* [1936]) dekorları içinde aşk ve kahramanlık konularını işledi. Serüven, hareket niteliklerini duygusallıkla birleştiren romanları (*Çölde bir. İstanbul kızı* [1926], *İlk ve son* [1940], *Erikler çiçek açtı* [1952]) devrik cümlelere, hareketli betimlemelere yer veren anlatımıyla dikkati çekti. Birçok yapıtı filme alındı.

KARAKURUM, Pakistan'da (Keşmir toprakları içindedir), kuzeyinde Çin ve Afganistan'ın güneyinde Sindhu (İndus) vadisinin bulunduğu dağ kütlesi. Büyük olasılıkla oluşumu Himalayalar'dan daha eskiye dayanan Karakurum, billurlu ya da tortullu dört kayaç zinciri içerir; hareketsiz tektonikliyse de başkalaşma olayları ve büyük olasılıkla granit yükselmeleri olayları sergilenmektedir. K2 (dünyanın ikinci yüksek doruğu) ve Gasherbrum gibi çok yüksek dorukları vardır. Sindhu'nun birçok kolunun akaçladığı Karakurum, kutup kuşakları bir yana bırakılırsa (toplam 22 000 km²) dünyanın en geniş buzullarını içerir: Siaçen, Baltoro. Oldukça yağışlı olan yüksek yüzeylerde bir miskotu bozkırı ve 3 000 m'nin üzerinde cılız bir kayın, söğüt, yabangülü ağacı, gümüşi köknar, ardıç ormanı vardır. Dik kenarlı, çöl iklimli (Gilgit'te 129 mm yağış) yerler birbirleriyle karşıtlaşmaktadır; vadilerde yaşayan Dardiler, Baltiler, Hunzalar arpaya ve çeşitli meyve ağaçlarına dayanan bir vaha tarımı gerçekleştirirler. 1978'de açılan, uzunluğu 600 km'yi aşan bir Çin -Pakistan karayolu bir ölçüde kütlenin içine sokulur. —*Karakurum boğazı* (5 575 m) Leh ile Tarim havzası arasında kervanların gelip geçtiği bir geçitti.
—Dağc. Bu dağ zincirinin keşfi, özellikle Survey of India'nın önerisi üzerine, 1850' de başladı. Schlagintweit kardeşler, 1856' da Baltoro buzuluna ulaştılar. Conway of Allington, ilk girişimlerinde (1892), Nuşik La (5 286 m) geçidini aştı, Pioneer Peak (6 890 m) tepesine tırmandı ve tüm Bal-

toro havzasını keşfetti. O. Eckenstein (1902) ve Abruzzi dükü (1909) K2*'yi fethe çalıştılar. İki dünya savaşı arasında Nepal sınırları kapalı kaldığından, dağcıların Avrupa dışındaki esas etkinlikleri Karakurum üzerinde yoğunlaştı. Bu konuda en çok etkinlik gösterenler İngilizler, Almanlar, Amerikalılar (özellikle K2'de) ve Fransızlar oldu. Komşu Himalayalar'da olduğu gibi, "8 000 m'nin ötesi"ne ancak İkinci Dünya savaşı'ndan sonra tırmanılabildi: K2'ye 1954'te, Gasherbrum I'e (ya da Hidden Peak) 1958'de, Broad Peak'e 1957'de, Gasherbrum II'ye 1956'da. İkinci derecede önemli birçok tepeye henüz çıkılmamıştır. Dağcılar, çabalarını daha çok yeni çıkış yolları ve oksijensiz tırmanma tekniği (R. Messner'in 1979'da K2'ye çıkışında olduğu gibi) üzerinde yoğunlaştırmışlardır.

KARAKURUM. Tar. coğ. Moğolistan'da, Baykal gölüne dökülen Orhon ırmağının yukarı çığırında tarihi kent. Cengiz Han'ın başkenti olarak 1220'de kurulmaya başlandı, Ögedey Han zamanında tamamlandı (1234); çinli ustalar getirilerek hükümdar sarayı inşa edildi ve yerleşme surla çevrildi (1235). XIII. yy.'da avrupalı ve çinli gezgincilerin seyahatnamelerinde yer alan Karakurum'da on iki buddha tapınağı, iki cami ve bir kilise bulunuyordu, hanın sarayı kentin biraz dışındaydı. İmparatorluk merkezi Pekin'e aktarıldıktan sonra (1259), kardeşinin burada bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Kubilay'ın ordularınca kuşatıldı ve tahrip edildi (1260). Çin'de Moğol İmparatorluğu kurulunca, Karakurum yalnızca valilerin oturduğu bir yer oldu. Moğol egemenliği sona erince (1368) imparatorluğun merkezi yeniden Karakurum'a geçti. XV. yy.'da önemini yitirdi. 1586'da kentin G.'inde Erdeni-dzu manastırı kuruldu. Karakurum'un 2 km uzunluğunda bir alana yayılan kalıntıları ilk kez N. M. Yadrentsev tarafından bulundu (1889); moğol ve rus arkeologlarca kazıldı (1948-1949).

KARAKUSUNLAR, Ankara'da Çankaya'ya bağlı bir köy iken, kentle birleşerek semt haline geldi.

KARAKUŞ a. Zool. Siyah tüylü yırtıcı kuşlara verilen genel ad.
—Esk. giy. *Karakuş kanadı,* Osmanlılar döneminde akıncıların giysilerinin omuzuna taktıkları siyah renkli kuş ya da kartal kanadı. (Özellikle XIV. ve XVII. yy.'lar arasında kullanılmıştır.)

KARAKUŞ a. Atların ayaklarında şiş biçiminde ortaya çıkan hastalık. (Arka ayaklarda, hanep oynağının kemik başları fazla büyüyünce ya da deri kalınlaşmaları olunca karakuştan şüphe edilir. Karakuş atlarda topallığa neden olur ve işgücünü düşürür.)

KARAKUŞ (Bahaettin Bin Abdullah), Anadolu kökenli arap yönetici (öl. 1201). Çocuk yaşta hadım edildi ve köle olarak Esadettin Şirkuh'a satıldı. Efendisi Şirkuh onu azat ederek emirliğe getirdi. Şirkuh' un ölümü üzerine (1169) fatımi halifesi Adid'in vezirliğe getirdiği Selahattin Eyyubi tarafından saray nazırlığına atandı. Adid'in ölümünden (1171) sonra fatımi hanedanına son vererek yönetime el koyan Selahattin Eyyubi, onu halifenin ailesini gözaltında tutmak ve Akkâ kalesini Haçlılar'a karşı savunmakla görevlendirdi, kent düşünce (1191) tutsak edildi. Selahattin Eyyubi tarafından Haçlılar'a 20 bin dinar can bedeli verilerek kurtarıldı. Selahattin'in ölümü üzerine (1193) ardılı olan oğlu Melik el-Aziz İmadettin'in hizmetine girdi. Hükümdar ölüm yatağında onu, yerine geçecek oğlu Melik el-Mansur Nasrettin'in naipliğine atadı (1198). Genç sultanın atabeyi olarak görev yaparken, yaşının çok ilerlediği gerekçesiyle vezir İbni Mammati tarafından azledildi (1200). Yazarı vezir İbni Mammati olan *Kitab el-faşuş fi ahkâm Karakuş* adlı yapıtta ahmaklığın



R. Michaud-Rapho

Karakurum kütlesinde Hunza vadisi

somut bir temsilcisi olarak ad belirtilmeden betimlenen kişi, Kâtip Çelebi'ye göre, bu Karakuş'tur.

KARAKUŞİ sıf. (eski beylerden kendini beğenmişliğiyle tanınan *Karakuş*'un adından). Yasa, kural ya da mantık ölçülerine dayanmayan; keyfi: *Karakuşi bir karar, bir hüküm.*

KARAKUYRUK ÇIRÇIR a. Sıcak ve ılık denizlerin 50 m'ye kadar inen sığ kıyılarında yaşayan kemiklibalık. (Kuyruk yüzgeci simsiyahtır. Üreme döneminde erkeklerinin mavimsi yeşil bedenlerinin sırt ve yanlarında bulunan kırmızı-turuncu şeritler, sırt ve kuyrukaltı yüzgeçlerinde de devam eder. Hepçildir. Bil. a. *Symphodus melanocercus;* lapinagiller familyası; boyu 14 cm'ye kadar.)

KARAL (Enver Ziya), türk tarihçi (Kosova, Yugoslavya, 1906 - Ankara 1982). Ortaöğrenimini Edirne'de tamamladı (1928). Fransa'da Lyon Üniversitesi tarih-coğrafya bölümü'nü bitirdi (1933). Aynı yıl, İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde öğretim üyeliğine başladı. Harp akademisi'nde tarih dersleri verdi (1935-1941). Ankara Üniversitesi dil ve tarih coğrafya fakültesi tarih bölümü başkanlığına getirildi (1941). Aynı yıl profesör oldu. Siyasal bilgiler fakültesi'nde Yeniçağ dersleri verdi (1942-1944). Türk inkılap tarihi enstitüsü (1942) kurucularından olan Karal, Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dekanı seçildi (1944-1948), Ankara Üniversitesi rektörlüğü (1948-1950) yaptı. Ordinaryüs profesör oldu (1960). 27 Mayıs 1960 devrimi'nden sonra Kurucu meclis'te Cumhuriyet halk partisi temsilcisi olarak bulundu ve Anayasa komisyonu başkanlığına seçildi (1961). Türk tarih kurumu başkanlığına getirildi (1973), bu görevini ölümüne değin sürdürdü. *Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu* (1938), *Halet Efendi'nin Paris büyükelçiliği 1802-1806* (1940), *Türkiye Cumhuriyeti tarihi* (1942), *Selim III hattı hümayunları* (2 cilt; 1942-1946), *Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk nüfus sayımı* (1943), ilk dört cildini İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yazdığı *Osmanlı tarihi*'ne dört cilt daha yazdı (1947-1962), *Atatürk'ün düşünceleri* (1956), *Osmanlı İmparatorluğu'nda ermeni meselesi* (1971), *Atatürk ve devrim* (1980) adlı başlıca yapıtlarının yanı sıra U. Heyd'den *Yakındoğu ticaret tarihi* (1980) adında bir çevirisi vardır.

KARALAMA a. **1.** Karalamak eylemi. **—2.** El alıştırmak için tekrar tekrar yazılan yazı: *Yazısını güzelleştirmek için bol bol karalama yapmak.* **—3.** Gelişigüzel yazılmış ya da üstünde düzeltmeler yapıldıktan sonra temize çekilmemiş yazı, yazı taslağı; müsvedde: *Yazdığı karalamaları şiir sanıyor. El yazısıyla yazdığı karalamaları daktiloyla temize çekmek. Öykü henüz karalama halinde, bitsin de öyle okursun.* **—4.** Bir kimseyi lekelemeye, kötülemeye yönelik söz, iftira: *Bir politikacıya karşı karalama kampanyası açmak.* **—5.** *Karalama defteri,* üzerinde karalamaların yapıldığı defter; müsvedde defteri.
—Basın. Bir gazetenin ya da kitabın sansür nedeniyle bazı bölümlerinin kara sıvıyla örtülmesi. (Bu yöntem ilk kez Rusya'da çar Nikolay I döneminde uygulandı.)
—Hat. Meşk* yazıyormuş gibi yazı çalışması yapmak. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karalama defteri,* hat öğrencisinin karalama yaptığı defter. || *Karalama kâğıdı,* çok iyi aharlanmış ve bir iki kez silinmeye uygun hale getirilmiş kâğıt.
—ANSİKL. Hat. Hattatlıkta karalamanın büyük önemi vardır. Hattatlar boş zamanlarında ellerinin hünerini yitirmemek için, sürekli karalama yaparlar. Bu çalışma bir yazının taslağı olabileceği gibi, o yazıdaki kimi sözcüklerin yinelenmesi de olabilir. Bir tür alıştırma ya da idman olan bu çalışma sırasında harf ve sözcükler birkaç kez yazılırken üst üste geldiklerinden kâğıt karalanmış gibi görünür. Genellikle karalamalar, aharlı kâğıt üzerinde, titiz bir çalışmayla yapılmaktadır. Müze ve kitaplıklarda bulunan kimi karalamaların altında hattatın imzası da bulunur. Bu tür yapıtlarda hattatlar, imza atarken meşk (öğrenmek için yapılan çalışma) sözünü kullandıklarına göre, karalama bir tür yazı çalışması olmaktadır.

KARALAMAK g. f. **1.** *Bir yeri, bir kâğıdı vb. karalamak,* kalem ya da boyayla çizerek onu kirletmek: *Duvarları karalamak. Kitabının sayfalarını karalamak.* **—2.** *Bir yazıyı, bir satırı, bir sözcüğü (üzerini) karalamak,* üstünü çizerek onu geçersiz kılmak: *Yanlış yazdığınız sözcükleri karalamayın, silin lütfen. Üstünü karaladığım satırlar daktilo edilmeyecek.* **—3.** *Bir resim, yazı vb. karalamak,* onu sanat kaygısından uzak, gelişigüzel çizmek, yazmak vb.: *Düşünürken bir ağaç resmi karalamak.* **—4.** *Bir kimseyi karalamak,* onu kötülemek, ona iftira etmek: *Bu iftiralarınla onu karalayamazsın. Meslektaşlarını karalayarak yükselmeye çalışıyor.* **—5.** *Bir yazı karalamak,* onu çok hızlı yazmak ya da bir konuda yazı yazmak: *Bir mektup karalamak. Bu konuda daha önce bir şeyler karalamıştım.*

◆ **karalanmak** edilg. f. Karalamak eylemine konu olmak.

◆ **karalatmak** ettirg. f. Karalamak eylemini yaptırmak.

KARALANMAK → KARALAMAK.

KARALATMAK → KARALAMAK.

KARALEKE a. Bitki patol. Meyve ağaçlarında, yapraklar, dallar ve meyveler üzerinde zeytuni siyah lekelerle belirgin çeşitli hastalıklara verilen ad.



Esat Mahmut Karakurt



Enver Ziya Karal

J. Six



karaleke hastalığına tutulmuş armutlar ve armut yaprakları

KARALI sıf. **1.** Üzerinde kara renk desen bulunan şey için kullanılır: *Karalı basma.* **—2.** Üzeri kalemle karalanmış şey için kullanılır: *Üstü karalı satırları daktilo etmeyin.* **—3.** *Karalı beyazlı,* üzerinde hem beyazı hem karası bulunan şeyler için kullanılır.

KARALIK a. **1.** Kara olma durumu; kara olan şeyin niteliği; siyahlık. **—2.** Kara leke: *Gömleğin yakasında bir karalık var.*

KARALİS gölü. Tar. coğ. Beyşehir* gölü'nün Antikçağ'daki adı.

KARALİYÇEV (Angel), bulgar yazar (Strajitsa 1902 - Sofya 1972). Köylü kökenliydi; çocuk masalları, öyküler ve hikâyeler yazdı (*Raj,* 1925). 1944'ten başlayarak yapıtlarında, çağdaş Bulgaristan'ın oluşumuna yol açan toplumsal ve siyasal mücadeleleri anlattı (*Lijoven Svyat,* 1932; *Vihruşka,* 1938; *Rosenskiyat Kamen most,* 1941; *Stroyiteli na Republikata,* 1950; *Nakovalnıya İli Çuk,* 1954; *İstoriçeska Bılgariya,* 1959). XX. yy. bulgar edebiyatının en iyi düzyazı yazarlarından biri sayılan ve "Balkanlar'ın Andersen'i" diye anılan Karaliyçev'in masallarından derlemeler *Küçük İzo Mizo, Açgözlü turnabalığı, Ellerinden öperim, Ülkelerin en güzeli* başlıklarıyla Türkiye'de yayımlandı.

KARALTI a. **1.** Yarı karanlıkta zorlukla seçilen bir şeyin, bir kimsenin belirsiz şekli; gölge, karartı: *Karanlıkta ağaçların arasından hızla bir karaltı geçti.* **—2.** Hafif karalık, leke.

KARALTILAMA a. Foto. Bir fototipide konuyu, kenar çizgilerini silikleştirerek yalıtmayı sağlayan optik işlem ya da rötuş işlemi.

KARAMAĞARA. Arkeol. Elazığ ilinde, Keban'ın 10 km kadar K.-D.'sunda mağara. Keban baraj gölü altında kalan mağarada, K. Kökten'in yaptığı (1969) sondaj kazılarında, Yenitaş döneminden çeşitli aletler bulundu.

KARAMAK g.f. *Esk.* **1.** Bir kimseyi hor görmek: *"Merhametin çoktur beni karama / Beni görüp mah yüzünü bürüme"* (Karacaoğlan, XVII. yy.). **—2.** Bir kimseyi kötülemek, yermek, karalamak: *"Ger iblis ile varsa ittihadın / Seni sen baştan aşağa karadın"* (Şeyh Elvan Şirazi, XV. yy.). **—3.** Bakışı bir yöne ya da bir kimseye yöneltmek; dikkatle bakmak.

KARAMAN a. Yağlı büyük kuyruklu yerli koyun ırkı.

—ANSİKL. Karaman, Türkiye'de yetiştirilen en yaygın koyun ırkıdır. Orta ve Doğu Anadolu'da hemen hemen bütün koyun sürüleri karamandır. Kurak iklimli, seyrek otlu Anadolu meralarındaki koşullara uymuş olduğundan, açlığa ve kötü koşullara dayanıklıdır. Yapağısı kaba, karışık ve düşük kalitelidir. Yapağı verimi ortalama 1,5-2 kg'dır. Canlı ağırlık dişilerde 40-50 kg, koçlarda 50-60 kg kadardır. Kuyruk üç parçalıdır; alttaki büyük parça ile onun üstündeki yuvarlak küçük parça yağlı kütle halindedir; üçüncü parça yağsız, ince kuyruk ucudur. Karamanlar genellikle boynuzsuzdur. Koçlar da çoğunlukla boynuzsuzdur. Damızlık olarak boynuzsuz koçlar tercih edilir. Süt verimi genellikle azdır. Bir sağım döneminde 25-30 kg süt verir. Karamanlar renklerine göre iki büyük gruba ayrılır: *akkaraman** ve *kızılkaraman** ya da *morkaraman.*

Karaman'dan bir görünüm
Konya

Büyük Larousse



KARAMAN a. Denizc. **1.** Eski gemilerde, yerine oturtulmasında zorluk çekilen saplamaları ve cıvataları yerlerine yerleştirmede kullanılan bir tür şahmerdan. **—2.** *Karaman kancası,* yedek halatının, karaman vuran gemide kalan çımasının geçirildiği bosa düzenekli kanca. || *Karaman vurmak,* çekici bir gemiden ya da bir römorkörden söz ederken, karaya oturmuş bir gemiyi çekerek yüzdürmek için verilen yedek halatı doblin halindeyken, makineleri tam yolla çalıştırarak oturmuş gemiyi silkip çekmek. (Eşanl. KARAMANLAMAK.)

KARAMAN (70), İç Anadolu bölgesinin Konya bölümünde il; 4 657 km^2; 217 356 nüf. (1990); merkez ilçe dışında 5 ilçe, 6 bucak, 170 köy. Merkezi *Karaman,* 76 525 nüf. (1990).

İl toprakları, farklı havzalara su gönderen alanlardan oluşur. Kuzey kesimi dışında oldukça dağlık ve engebelidir. Güneyde Orta Toroslar'a bağlı dağ dizileri yer alır. Bolkar dağlarının batı uzantıları ilin güneydoğu kesimine sokulur. Güneybatı kesimi Batı ve Orta Toroslar'ı birbirinden ayıran Taşeli platosunun üstündedir. Buradaki Yunt dağının doruğu 2 227 m'ye ulaşır. Batı kesimini Özyurt dağı (2 481 m) engebelendirir. Kuzey-batıda bulunan ve Mahlaç tepesinde 2 288 m'ye ulaşan Karadağ, sönmüş bir yanardağ konisidir. İlin kuzey ve kuzeydoğusundaki topraklar orta yükseklikteki geniş dalgalı düzlüklerdir. Konya ovasının güney bölümü ilin kuzeyine doğru sokulur. Bu kesim Karaman ovası olarak da adlandırılır. İlin kuzey ve doğusundan kaynaklanan suları toplayan küçük ve cılız akarsular Konya kapalı havzasında sona erer. Yazın tümüyle kuruyan bu akarsuların başlıcaları Divle, İbrala ve Acıboğaz dereleri ile Deliçay'dır. Güneybatıdan kaynaklanan sular ise Göksu aracılığıyla Akdeniz'e ulaşır. İlin Taşeli platosu üstündeki kesiminde karstik yüzey şekillerinin ilginç örneklerine rastlanır. Bunlardan biri Ermenek'teki Maraspoli mağarasıdır. İldeki başlıca doğal göl kuzeydeki Acıgöl, başlıca yapay göller ise Ayrancı ve Gödet baraj gölleridir.

Karaman'ın orta, kuzey ve doğu kesimleri İç Anadolu bölgesinde görülen karasal iklimin etkisi altındadır. Buraları Türkiye'nin en kurak yöreleri arasında yer alırken, Akdeniz ikliminden etkilenen güney-batısı daha fazla yağış alır. İl merkezinde yıllık ortalama yağış 343 mm, en yüksek sıcaklık yaklaşık 38,7 °C, en düşük sıcaklık ise -26,8 °C'dir. Karaman ilinde doğal bitki örtüsü genellikle steplerden oluşur. Dağlık alanlarda ise yer yer göknar ve sedirlerle karışan kızılçam, karaçam ve ardıç ormanları vardır.

İl ekonomisi tarıma dayalıdır. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler şekerpancarı, arpa, üzüm, buğday, elma, baklagiller, patates, soğan ve armuttur. Tarım dışında hayvancılık da önemli gelir kaynaklarındandır. En çok koyun ve kıl keçisi yetiştirilir, sığır besiciliği de yapılır. Dağlık olan güney-batı kesiminde geleneksel uğraşlardan biri ormancılıktır. İlde küçük sanayi etkinliği oldukça canlıdır; başlıca sanayi kuruluşları Sümerbank'ın pamuk ipliği ve Tekel'in şarap üretim tesisleri ile, özel sektöre ait un, bulgur ve yem fabrikalarıdır. Soğuk hava deposu ve meyve paketleme tesisleri de vardır.

Karaman ili eskiden beri bölgesel ulaşım açısından önemli bir konumda olmuştur. Konya'yı Akdeniz kıyısına bağlayan kara ve demiryolları il topraklarından geçer. Karaman-Silifke karayolu Orta Toroslar'ı Sertavul geçidiyle (1 630 m) aşar.

Osmanlı döneminde uzun bir süre Karaman eyaletinin sınırları içinde yer alan yörenin yönetsel konumu XX. yüzyılda değişti. Bu dönemde Ermenek Adana vilayetine, diğer yerleşmeler ise Konya vilayetine bağlıydı. XX. yüzyıl başlarında bağımsız İçel sancağının sınırları içinde yer alan Ermenek, 1917'de Konya'ya bağlandı. Ermenek ve Karaman çevresindeki topraklar 1989'da gerçekleştirilen yasal düzenlemeyle Karaman ili haline getirildi.

KARAMAN, esk. **Larende,** İç Anadolu'nun güney ucunda kent, aynı adı taşıyan ilin merkezi; 76 525 nüf. (1990). Ankara'nın 364 km G.'inde, Konya'nın 115 km G-D.'sunda.

—Tar. Kıyıdan Toroslar'ı aşarak İç Anadolu'ya ulaşan büyük ticaret yollarından birinin üstünde bulunan kent, eskiçağlarda Hititler'e bağlı Arzava adlı özerk bir devletin egemenlik sınırı içinde kaldı. İ.Ö. VII. yy.'da Phrygialılar'ın, İ.Ö. VI. yy.'da Lydialılar'ın istilasına uğradı. V. yy. sonlarında pers egemenliğine girdi. Hellenistik çağda Larende adıyla bilinen kent, iyice gelişti. Büyük İskender'in ardıllarından Perdikkas ve Philippos'un yağmalarından kurtulamayarak önemli hasar gördü (İ.Ö. 322). Roma egemenliği döneminde yerel krallardan Antipatros'un yönetimine bırakıldı. Roma imparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden (İ.S. 395) sonra Bizans devletinin payına düşen kent, hıristiyanlığın önde gelen din merkezleri arasında yer aldı. İki kez islam orduları tarafından ele geçirilerek yağmalandıysa da (VII. ve IX. yy.'lar), sonuçta Bizanslılar'ın elinde kaldı. Malazgirt zaferi'nden (1071) sonra Anadolu'nun türk akınlarına açılması üzerine Danişmentliler'in eline geçti. Kılıç Arslan II tarafından Anadolu Selçuklu devletinin topraklarına katıldı (1165). Üçüncü haçlı seferi sırasında alman imparatoru Friedrich Barbarossa tarafından geçici olarak işgal edildiyse de (1190), yeniden Selçuklu yönetimine girdi. Moğol istilası sırasında Selçuklu devletinin çöküş döneminde kurulan Karamanoğulları beyliğinin başkenti oldu (1256). Bu beyliğin egemenliği döneminde bir sanat ve kültür merkezi olarak en parlak çağını yaşayan Karaman, resmi dil olarak farsça yerine türkçenin kullanıma girdiği Anadolu beyliklerinden ilkinin başkenti oldu. Mehmet II (Fatih) tarafından osmanlı topraklarına katıldı (1467). Karamanoğulları beyliği tam anlamıyla ortadan kaldırıldıktan (1483) sonra, beyliğin eskiden içerdiği bölgeye Karaman eyaleti dendi. Ancak kent osmanlı yönetiminde eski parlak günlerine dönemedi.

—Arkeol. ve Mim. İl merkezinin 13 km K.-D.'sundaki Canhasan* höyüğü Orta Anadolu'nun Bakırtaş dönemini aydınlatan önemli merkezlerdendir. İlin K.'inde, Karadağ ve çevresinde bulunan ve Binbirkilise* diye anılan yapılar, yörenin hıristiyanlık dönemindeki önemini vurgular. İl, Karamanlılar'ın merkezi olmasına karşılık, bu dönemden günümüze ulaşan yapı çok azdır; bunlar da onarım ve eklemelerle özgünlüklerini yitirmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde yapılan kale, daha sonra da onarılarak kullanılmıştır. XIV. yy.'da yapıldığı sanılan Yunusemre camisi ve zaviyesi, türbe ve hazinesiyle birlikte bir külliye oluşturur. Türbede Yunus Emre ile şeyhi Taptuk Emre'nin gömülü olduğu kabul edildiğinden yapı bu adla anılır (ayrıca Eskişehir'in Mihaliçcık ilçesine bağlı Yunusemre köyünde de mezar anıtı ve müzesi vardır). Hazinedeki 1461 tarihli mezar taşı, yazıtı ve bezemeleriyle Karamanlılar döneminden kalma özgün bir eserdir. Emir Hacı Bey tarafından yaptırılan Hacıbeyler camisi (1358), mihraba koşut üç sahınlı bir örnektir; günümüzde onarılarak halk kütüphanesi olarak değerlendirilmiştir. Mevlana'nın annesi Mümine Hatun için Karamanlılar'dan Alaettin Bey'in yaptırdığı Aktekke (Validesultan) camisi (1370-1371).

Maderimevlana türbe ve camisi ya da Mevlevi tekkesi adlarıyla da anılır. Büyük kubbeli, ince minareli yapının önünde üç kubbeli son cemaat yeri vardır. Sağa kaydırılmış mihrabın solunda Mevlana'nın annesi, karısı, çocukları ve torunlarının mezarları bulunur. Cami avlusunun K.'inde dedelerinin oturduğu kâgir oda, B.'da postnişinlere ayrılmış Çelebi dairesi vardır. Yapımını Karamanlı Halil Bey'in başlattığı (1374), Mehmet Bey'in bitirdiği (1420) Arapzade camisi de mihrap duvarına koşut üç sahınlı camilerdendir; toprak tavan on iki sütuna oturur. Taçkapısı üzerindeki dört dizelik sülüs yazıtı bitkisel motiflerle bezelidir. Selçuklu kümbetlerinden çok farklı bir üslubu yansıtan, 1391 tarihli Alaettinbey kümbeti geçmişte bir külliye içinde yer alırken, K.'indeki cami Gedik Ahmet Paşa tarafından kentin alınışı sırasında yıktırıldı. Kesme taştan on iki köşeli kümbet, yivli konik bir külahla örtülüdür. Kapısı, ayet yazısı ve bitkisel motiflerle çevrili bir niş biçimindedir. Özgünlüğünü koruyabilen yapı Vakıflar genel müdürlüğü'nce onarıldı. Karamanlılar döneminin önemli kültür merkezlerinden olan il merkezinde birçok medrese bulunuyordu. Bunlardan biri Murat I'in kızı, Alaettin Bey'in karısı Nefise Sultan tarafından, mimar Numan bin Hoca Ahmet'e yaptırılan Hatuniye medresesi'dir (1381/1382). İki eyvanlı, revaklı avlusuyla klasik medreseler planındaki yapının beyaz mermerden dışa taşkın taçkapısı, geometrik ve bitkisel motifli kuşaklarla çevrilidir. Taçkapının yanlarında sütunçeler, motiflerle süslü, mukarnas dolgulu nişler yer alır. Giriş eyvanının karşısındaki ana eyvanın yanlarına biri dershane, diğeri türbe olan kubbeli mekânlar yerleştirilmiştir. Sağda ve solda, revakların ardında kubbeli medrese odaları vardır. XIV. yy. ortalarında Emir Musa Bey'in yaptırdığı Emirmusa medresesi tek katlı, revaklı avlulu, kapalı medreseler grubuna girer. Kubbeyle örtülü avlunun sağında ve solunda dörder medrese odası, giriş eyvanının karşısında beşik tonoz örtülü ana eyvan yer alır. Ana eyvanın yanlarındaki kubbeli odalardan birinde Karamanlılar'dan Emir Fahrettin Ahmet ve Emir Şemsettin gömülüydü. Kesme taştan, iki katlı İbrahimbey imaret medresesi (1432/1433) kapalı medreselerin, revaksız avlulu, üç-dört eyvanlı örneklerindendir. Mimarı bilinmemektedir, ancak ahşap işçiliği Ömer bin İlyas adlı bir sanatçının ürünüdür. Medrese, mescit, darülkurra, tabhane, türbe ve çeşme yapılarından oluşan bir külliye olarak tasarlanmıştır. Medrese, türbe ve çeşme onarılmış, bu sırada medresenin önüne üç kubbeli son cemaat yeri eklenmiştir. Yapının en önemli bölümü duvarları ve mihrabı çinilerle kaplı olan ana eyvandır. Mescit ve büyük dershane işlevindeki bu eyvanın çinili mihrabı, İstanbul'daki Çinili köşk'e aktarılmıştır. Eyvanın yanlarında kubbeli dershaneler vardır. G.'deki iki katta da kubbeli odalar, yanlardaysa tonoz örtülü mekânlar yer alır. Medresenin G.-B. köşesindeki kare kaideli, sekizgen gövdeli, dıştan piramit biçimi çatı, içten kubbeyle örtülü türbe İbrahim Bey'e aittir. İçteki sandukalar zengin alçı süslemeleriyle dikkati çeker. Medresenin karşısındaki çeşme de bu yapı türünün Anadolu'daki en süslü örneklerindendir. Yapım tarihi bilinmeyen ancak Karamanlılar döneminden olduğu sanılan Şeyhçelebi mescidi, geometrik motiflerle süslü ahşap tavanıyla ilgi çeken Paşa camisi (1596), Dikbasan (Fasih) camisi (1493), Göksu üzerindeki Bıçakçı köprüsü (XIV. yy.) kentin belirtilmesi gereken diğer anıtlarıdır. (→ Kayn.)

—Tar. telm. *Karaman'ın koynu, sonra çıkar oyunu,* osmanlı topraklarına yaptığı bir akın sırasında yakalanarak Mehmet I'in önüne çıkarılan Karamanoğlu Mehmet Bey'den osmanlı mülküne bir daha saldırmayacağına dair söz vermesi istendi (1415). Hazırlıklı gelmiş olan karaman beyi, elini koynunda sakladığı güvercinin üstüne koyarak, "Bu can, bu tende durdukça osmanlı ülkesine bir daha saldırmam" diye ant içti. Ancak, dışarı çıkar çıkmaz koynundaki güvercini azat edip uçurarak andını bozdu. Böylece gerçek amacı sonradan ortaya çıkan durumlar için bu deyim, halk arasında yaygınlaştı.

KARAMAN (Suphi), türk asker ve siyaset adamı (Bayburt 1922). Harp okulu'nu, Harp akademisi'ni ve Yüksek komuta akademisi'ni bitirdi. Çeşitli birliklerde çalıştı. Kara kuvvetleri komutanlığı erkân şubesi müdürlüğüne getirildi. Bu görevinde iken Milli birlik komitesi (MBK) üyesi olarak 27 Mayıs 1960 devrimi'nin gerçekleştirilmesinde görev aldı. Kurmay albay olarak emekli oldu. Kurucu meclis üyeliği ve 1961 Anayasası gereği Cumhuriyet senatosu tabii üyeliği yaptı (1961-1980). 12 Eylül 1980 darbesiyle tabii üyeliği son buldu. Daha sonra Sosyal demokrat halkçı parti'ye katıldı.

KARAMAN beli, Antalya'nın B.'sında Korkuteli-Elmalı karayolunun izlediği geçit (1 290 m).

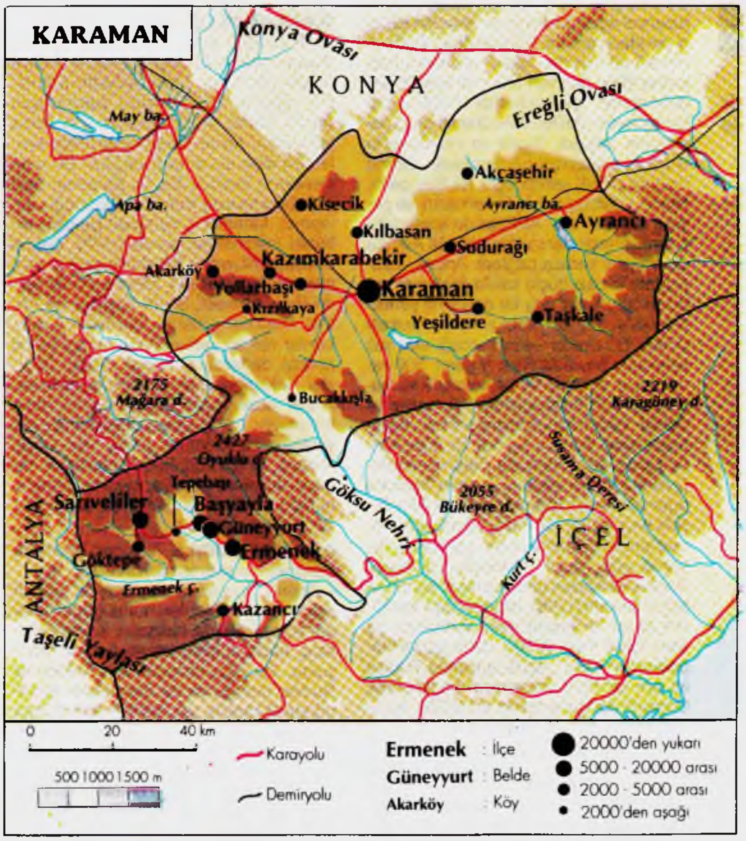
KARAMAN BEY → KERİMETTİN KARAMAN

KARAMAN EYALETİ, eski Karamanlı beyliğinin topraklarını içeren bölgeye, osmanlı yönetim birimi olduktan sonra verilen ad. Bayezit II döneminde Karamanlı beyliği kesin olarak ortadan kaldırılınca (1483), toprakları bir eyalet konumuna getirildi ve Konya da bu eyaletin merkezi oldu. Daha sonra İçel sancağı bu eyaletten ayrıldı. Konya başta olmak üzere Larende (Karaman), Seydişehir, Bozkır, Beyşehir, Akşehir, Ilgın, Niğde, Ulukışla, Develi, Karahisar, Ürgüp, Ereğli, Aksaray, Koçhisar gibi kentleri kapsayan ve yönetim biriminin en geniş parçasını oluşturan eyaletin kuzey kesimine İçel'e karşılık "Hariç" dendi. XVII. yy.'da Kayseri ile Kırşehir de Karaman eyaletine katıldı. Yönetsel yenileştirmeden sonra (1861) burası Konya vilayeti adını aldı. Yörede yaşayanların büyük çoğunluğu türk olmakla birlikte, "Karamanlı" adıyla anılan ve Rum ortodoks kilisesi'ne bağlı bulunan yerli hıristiyan halkı da rumca bilmez, yunan harflerini kullanarak türkçe yazarlardı. Kurtuluş savaşı sırasında Karamanlı Rumlar, İstanbul Fener patrikhanesi'nden ayrılarak Papa Eftim'in kurduğu Türk ortodoks kilisesi'ne bağlandılar. Savaşın bitiminde bir bölümü mübadeleyle Yunanistan'a gönderildi. Bugün Mersin ile Antalya arasındaki kıyı kesimine artık Karaman denmediği gibi, eski Karaman eyaletini oluşturan bölge de 6 ile ayrılmış durumdadır (Karaman, Kayseri, Kırşehir, Konya, Aksaray ve Niğde).

Karaman kalesi, Karaman ilinde kale; daha eski bir kalenin yerine, Anadolu selçuklu sultanı Melikşah tarafından yaptırıldı (XII. yy. başı). XIV. yy. ortalarında Karamanlılar, XV. yy. sonlarında Osmanlılar tarafından onarılarak kullanıldı. İç kale, orta hisar ve dış kale bölümlerinden oluşan yapının, Hisartepe üzerindeki iç kalesi sağlamdır.

Karaman müzesi, Karaman'da müze, 1959 yılında, geçici bir yapıda toplanan arkeolojik ve etnografik yapıtlar, daha sonra Hatuniye medresesi'nin güneyindeki yeni binasında sergilenmeye başladı. Müzede İlkçağ, Roma, Bizans, Karamanoğulları ve Osmanlı dönemlerinden, arkeoloji ve etnografyaya ilişkin eserler bulunmaktadır.

Karaman pamuklu sanayii müessesesi (Sümerbank), Karaman'da, pamuklu dokuma ipliği üretiminde uzmanlaşmış Sümerbank'a bağlı kuruluş. 1955'te kuruldu. 1977'de dışsatıma yönelik karde ve penye iplik birimleri işletmeye açıldı. İplik üretimi minimum 12, maksimum 40 "Ne" üzerinden yapılmaktadır. Tesislerde bulunan iğ sayısı yaklaşık 80 000, yıllık iplik üretimi 11 000 tondur. 1991 verilerine göre kuruluşta 987 kişi çalışmaktadır.



KARAMANDOLA a. Genellikle ayakkabı ve terlik yüzü yapılan, kendirden dokunmuş, satene benzer, parlak ve dayanıklı kumaş.

◆ sıf. Bu kumaştan yapılan şeyler için kullanılır.

KARAMANLAMAK g. f. Denizc. KARAMAN* VURMAK'ın eşanlamlısı.

KARAMANLI, Akdeniz bölgesinde Burdur iline bağlı ilçe, 8 832 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Karamanlı*, 5 293 nüf. (1990). Baraj.

Karamanlı barajı, Burdur ilinde, Karamanlı ilçe merkezi yakınında kurulu baraj. 1973'te işletmeye açıldı. Sulama amacıyla kurulan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 24 milyon m^3, göl alanı 1,70 km^2, sulama alanı 3 000 ha'dır.

KARAMANLI, Trablusgarp eyaletinde beylerbeyi olarak hüküm süren türk aile (1711-1835). Ailenin kurucusu olan Karamanlı Ahmet Bey XVIII. yy. başlarında, Trablusgarp ocağı'na Karaman'dan gönüllü yazılarak geldikten sonra kısa sürede cesaret ve kurnazlığıyla sivrildi. Trablusgarp ocağı önde gelenleri arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden baş gösteren üstünlük çekişmesinde yeniçerilerin desteğini kazanarak vali seçildi (1711). İstanbul'dan beylerbeylik fermanıyla Trablusgarp'a gelen Halil Paşa'yı tutsak alıp öldürttü. Elkoyduğu servetlerle padişaha değerli armağanlar sunarak bağlılığını bildirdi. Ahmet III bir fermanla ona Trablusgarp beylerbeyliğini verdi. Yalnız yeniçerilere bağlı kalmamak için yerlilerden bir milis kuvveti oluşturan ve kendisini Trablusgarp korsanlarının koruyucusu ilan eden Ahmet Paşa, yerli kabilelerin bazı ayaklanmalarını bastırdı, onları şiddetle cezalandırarak denetim altına aldı (1713). Bu arada, önceki dayılar döneminde Trablusgarp ocağı'yla yabancı devletler arasında imzalanan antlaşmalara bağlı kalarak İngilizler ve Fransızlar'la iyi geçindi. Deniz tarafından gelebilecek tehlikelere karşı Trablus kentini korumak için ispanyol işgali zamanında yıktırılan surları yeniden yaptırdı. 1745'te öldü. Babasının ölümü üzerine "paşa" unvanıyla beylerbeyliğine getirilen Mehmet Bey (Paşa) donanmayı güçlendirerek Trablusgarp korsanlarının Akdeniz'de önemli rol oynamalarını sağladı. İngiliz ve Fransızlar'la dostluk antlaşmalarını yeniledi. Ölümü üzerine (1754) yerine oğlu Ali Bey geçti. İstanbul'dan beylerbeylik fermanını ve paşalık payesini aldı. Ali Paşa da korsanlığa önem vererek denizci bazı küçük Avrupa devletlerini haraca bağladı. Ancak, Trablusgarp'ta bazı güçlü kabile reisleriyle anlaşan oğlu Yusuf Bey bir darbeyle yönetime elkoymak için Trablus kentini kuşattı (1793). Bu sırada Cezayir ocağı eski yalı vekilharcı Seydi Ali Reis, 9 gemi, 500 kadar asker ve sahte bir beylerbeylik fermanıyla girdiği Trablus limanında asker ve ulema tarafından benimsenince, Karamanlı ailesi Tunus'a sığındı. Bir süre sonra Tunus valisi Hamuda Paşa'nın desteğiyle Karamanlı ailesinin yeniden Trablus'a egemen olması üzerine Seydi Ali Reis Mısır'a kaçtı (1794). Ali Paşa, büyük oğlu Ahmet lehine beylerbeylikten çekildiyse de, küçük oğlu Yusuf, ağabeyini bir hileyle Trablus kentinden uzaklaştırarak kendi valiliğini ilan etti (1796). İstanbul'dan valiliğinin onayı ve beylerbeylik fermanını da alan Yusuf Paşa (1797), daha sonra Napoléon'un Mısır'ı işgali sırasında Fransa ile ayrı bir barış antlaşması imzalayarak Osmanlı devletine ihanet etti (1799). Amerikalılar'ın Cezayir dayısıyla Tunus valisine verdikleri armağanlar ve yıllık baçların kendisine verilenlerden daha çok olduğunu öne sürerek ABD'ye savaş ilan etti (1801). Akdeniz'e bir filo gönderen Amerika, eyaletin kıyılarını abluka altına aldı (1802). Bir amerikan fırkateyni Trablus limanı ağzındaki sığ kayalıklara oturdu ve 270 kişilik gemi personeli Trabluslular'a tutsak düştü (1803). Bunun üzerine Amerikalılar, eski vali Ahmet Bey'i Malta'dan alarak Derne'ye çıkardılar. ABD'den gördüğü para yardımıyla Derne bölgesindeki kabileleri kendisine bağlayan Ahmet Bey, Trablus üzerine yürümeye hazırlandı. Korkuya kapılan Yusuf Paşa, Amerikalılar'ın Trablusgarp ocağı'na armağan ve yıllık baç vermemelerine razı oldu ve bu koşulla ABD ile bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalamak zorunda kaldı (1805). Bunun üzerine Amerikalılar, Karamanlı Ahmet Bey'i Derne'den bir gemiye bindirerek Mısır'a götürdüler. Mora ayaklanması nedeniyle Osmanlı devleti Yusuf Paşa'dan yardım isteyince (1823), çok az bir deniz gücüyle türk donanmasına destek oldu. İngiliz gezgini Laing'in öldürülmesi olayında Fransızlar'ı suçlayan Yusuf Paşa, fransız elçisini sınır dışı ettirdi (1826). Gerçek ortaya çıkınca, özür dilemesini isteyen fransız hükümeti, Trablus'a büyük bir filo gönderdi (1830). Bu durumda çok ağır hükümler içeren bir antlaşma yapmak zorunda kalan Yusuf Paşa, Trablusgarp ocağı'ndan istenen ödemelerin karşılanabilmesi için halka olağanüstü bir vergi yükledi. Bu ağır vergi karşısında halk ayaklanarak Trablus'u kuşatınca, Yusuf Paşa, yerini oğlu Ali Bey'e bırakıp valilikten çekildi (1832). Sürüp giden ayaklanmaları bastırmayı başaramayan Ali Bey, İstanbul'a başvurarak valilik fermanının gönderilmesini istedi (1834). Ancak, Babıâli, Trablus'a Necip Paşa komutasında 22 parça gemiden oluşan bir donanma gönderdi (1835). Ali Bey'in padişah tarafından görevden alındığını ve kendisinin vali olarak yollandığını bildiren Necip Paşa, Ali Bey başta olmak üzere Karamanlı ailesinin tüm üyelerini tutuklayıp İstanbul'a gönderdi. Böylece Trablusgarp'ta ayaklanmalar sona erdiyse de, İngiltere ve Fransa'nın baskıları karşısında Karamanlı valilerin avrupalı tüccarlara olan borçlarını Osmanlı devleti ödemek zorunda kaldı.

KARAMANLI MEHMET PAŞA → MEHMET PAŞA Karamanlı.

KARAMANLI NİZAMİ, türk şair (Konya 1435-1440 arası - ? 1469-1473 arası). Yaşamı hakkında bilgi çok azdır. Konya müderrislerinden Molla Veliyettin Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini babasından gördü. Daha iyi bir öğrenim için İran'a gönderildi. Ancak hangi kente gittiği, kimlerden ders aldığı belli değildir. Bir kasidesinden İbrahim Bey'in Karaman beyi olduğu sıralarda Konya'ya döndüğü anlaşılıyor. Mehmet II, Karaman beyliğini ortadan kaldırdıktan sonra (1467), ününü duyduğu Nizami'yi İstanbul'a çağırdı. Ancak yolda hastalanıp, bilinmeyen bir yerde öldü. Ahmedi, Şeyhi, özellikle de Ahmet Paşa'nın şiirlerine nazireleri vardır; bunlar zaman zaman örnek aldığı şiirleri aşacak değerdedir. Necati, Sultan Cem, Zati, Baki gibi şairler de onun şiirlerine nazireler yazmışlardır. *Divan*'ında (H. İpekten yayımı, 1974) toplanan şiirlerinde deyimlere, atasözlerine geniş yer verdi. Arapça, farsça sözcükleri az kullandı. Yabancı kurallara göre yapılmış tamlamalara hiç yer vermeyen şiirleri de vardır. Anlatımı canlı, akıcıdır.

KARAMANLICA a. Türkçenin karamanlı ortodoks hıristiyanlarca konuşulan ağzı.

—ANSİKL. Lozan antlaşması'na uygun olarak gerçekleştirilen nüfus göçüne kadar Konya, Niğde, Nevşehir, Kayseri, Ankara, Trabzon, İzmir, İstanbul vb.'de konuşuldu. Bu ağzı konuşanların türkleşmiş Rumlar olduğu ya da Selçuklular döneminde Bizans'la sıkı ilişkileri sonucunda hıristiyanlığı benimseyen Türkler'in soyundan geldikleri ileri sürülmüştür. Karamanlı ağızlarını inceleyen Prof. J. Eckmann, ikinci görüşün daha doğru olabileceğini ileri sürer. Osmanlı belgelerinde Zimmiyan-ı karaman ya da Karamaniyan diye anılan ve türkçeden başka dil konuşmayan hıristiyan Karamanlılar bazı değişikliklerle yunan abecesini kullandılar. XVIII. yy.'dan başlayarak bu yazıyla Amsterdam, İstanbul, Kayseri, İzmir, Venedik, Viyana, Atina, Leipzig, Bükreş gibi merkezlerde birçok kitap basıldı. Bunların en eskisi 1718'de İstanbul'da basılan *Apantisma tes kristia* (Gülzar-ı iman-ı mesihi) adlı hıristiyan ilmihalidir. Bu yapıtlar arasında din kitapları (Adalialı [Antalyalı] Seraphim'in *Kyriakodromion*'u [pazar vaazları, 1756] vb.; hıristiyan azizlerinin ve din şehitlerinin hikâyelerini derleyen *Aziz apostolların amelleri* [1811] vb.); sözlükler (*Türkçe -yunanca sözlük* [1805]); tarihler (N. Th. Sullides, *Tarih-i osmani* [1874]); hatta bir roman (Evangelinos Misailidis, *Temaşa-ı dünya ve cefakâr-u cefakeş* [1871-1872, 4 c; *Seyreyle dünyayı* adıyla yeni basımı, 1986]) bulunmaktadır. Karamanlıca dergi ve gazeteler de yayımlanmıştır. Bunlardan biri E. Misailidis'in *Beşaret il-maşrık* (1845) gazetesidir. Anadolu'nun türlü yerlerinde gene yunan harfleriyle türkçe yazılmış mezar taşları, kilise yazıtları da günümüze ulaşmıştır.

KARAMANLILAR → KARAMANOĞULLARI.



A. Noguès-Sygma

Konstantin **Karamanlis** (1975'te)

KARAMANLİS (Konstantin), yunan devlet adamı (Proti, Serrez, 1907). Avukatı; 1946'dan başlayarak birçok bakanlık görevlerinde bulundu. Üç kez hükümetin başına geçti (1955-1963 arasında), Radikal ulusal birlik partisi'ni (ERE) kurdu. Yunan kamuoyunu Enosis'ten (Kıbrıs'ın ilhakı) vazgeçirmeye çalıştı; 11 şubat 1959'da Kıbrıs'ı bağımsız bir cumhuriyet durumuna getiren Zürich antlaşması imzalandı. Yumuşama ve Avrupa'ya yakınlaşma siyaseti izledi, Yunanistan'ın Ortak Pazar'a üyelik sürecini başlattı (1962). 1963'te muhalefetin, rejimin taşkın davranışları (mayısta milletvekili Lambrakis'in öldürülmesi) karşısındaki çalkantısı istifasına yol açtı (haziran) ve partisinin, G. Papandhreu tarafından az bir farkla yenildiği seçim başarısızlığından (kasım) sonra Paris'e çekildi. General Gizikis tarafından Atina'ya çağrıldı, askeri cuntanın istifası üzerine yeniden Başbakanlığa geldi (temmuz 1974) ve sivil bir hükümet kurdu. Eylülde, Yeni demokrasi hareketinin kurulduğunu ilan etti ve bu parti kasım seçimlerinde oyların % 54'ten çoğunu kazanarak 300 üyelik Parlamento'da 220 üyelik sağladı. Bunun üzerine, hükümeti K. Karamanlis kurdu ve 5 mayıs 1980'de de Cumhurbaşkanı seçildi. Aynı yıl Balkan ülkeleriyle yakınlaşma sağlamak amacıyla Romanya (eylül), Bulgaristan (ekim) ve Yugoslavya'yı (kasım) ziyaret etti. 1981 ekiminde iktidara gelen Panhelenik sosyalist hareket partisi'nin (PASOK) dış siyasetini zaman zaman eleştirdi. 1985'teki seçimlerde PASOK kendisini desteklemeyeceğini açıklayınca adaylığını koymaktan vazgeçti ve süresi dolmadan cumhurbaşkanlığından istifa etti. Ancak 1990'da tekrar cumhurbaşkanı seçildi.

KARAMANOĞULLARI ya da **KARAMANLILAR,** Orta Anadolu'nun güneyinde hüküm süren türk beyliği (1256-1483). Oğuzlar'ın afşar boyundan olan karaman oymağı, Anadolu selçuklu hükümdarı Alaettin Keykubat I tarafından beyleri ünlü sufi şeyhlerinden Nure Sufi' ye uç beyliği görevi verilerek Ermenek yöresine yerleştirildi (1228). Konya Ereğlisi'ni alan, Silifke'ye saldırarak tekfurunu öldüren Nure Sufi ölünce (1256), yerine geçen oğlu Karaman Bey, Ermenek'i ele geçirip burasını başkent yaptı ve sülaleye adını verdi. Bu yüzden Karaman Bey, beyliğin gerçek kurucusu sayılır. Keykâvus II'nin Bizans'a sığınmak zorunda kalmasından (1257) sonra tahta tek başına egemen olan selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan IV'ün, Keykâvus yanlısı uç beylerinin üzerine Muinettin Süleyman Pervane komutasında bir ordu göndermesi üzerine sıranın kendisine de geleceğini

anlayan Karaman Bey, daha önce davranarak, kardeşleri Zeynelhac ve Bunsuz ile birlikte, 20 bin kişilik bir kuvvetin başında Konya üzerine yürüdü (1262). Ancak, Muinettin Pervane Karamanlılar'ı Gevele kalesi önünde yendi. Karaman Bey kaçabildiyse de, yakalanarak Konya'ya götürülen kardeşleri idam edildi. Karaman Bey'in ölümü üzerine (1261), beyliğin başına geçen büyük oğlu Mehmet Bey, Selçuklular'a karşı ayaklanan Hatiroğulları ile birleşerek Niğde taraflarına akınlar düzenledi. Şerafettin Hatiroğlu'nun yenilip öldürülmesinden sonra da savaşımını sürdüren Mehmet Bey, memluk sultanı Baybars'ın Kayseri'ye girmesinden cesaret alarak Menteşeoğulları ve Eşrefoğulları ile birlikte Konya'yı kuşattı (1277). Keykâvus II'nin oğlu diye tanıttığı "Cimri" Gıyasettin Siyavuş'la kente girerek "Cimri"yi selçuklu hükümdarı, kendisini de onun veziri ilan etti. Bu arada, devletin farsça olan resmi dilini türkçe olarak değiştirdi. Selçuklu veziri Sahip Ata'nın, iki oğlu komutasında üzerine gönderdiği kuvvetleri püskürttü. Ancak, ilhanlı hükümdarı Abaka Han'ın Anadolu'ya yolladığı ordunun yaklaştığını öğrenince, Konya'yı boşaltarak Ermenek'e doğru çekilmeye başladı. Kendisini izleyen selçuklu-moğol birlikleriyle çarpışırken öldü (1277). Yerine geçen kardeşi Güneri Bey'in de beylik yaşamı Selçuklular ve Moğollar'la sürekli savaşım içinde geçti. Kilikia kralı Leon III ve selçuklu sultanı Mesut II'nin Argun Han'a sürekli şikâyetleri karşısında ilhanlı hükümdarı, Keyhatu komutasında bir orduyu Karamanlılar üzerine gönderdi. Karaman ülkesine giren Keyhatu, Larende başta olmak üzere birçok köy ve kasabayı ateşe verdi (1291). Dağlara çekilen Güneri Bey'in ölümünden (1300) sonra yerine geçen kardeşi Mahmut Bey döneminde (1300-1312) Selçuklu devleti çökünce (1307), fırsatı kaçırmayan Karamanlılar, Konya'yı ele geçirdiler. Anamur (Mamuriye) yakınlarında Silifke tekfuru ile savaşırken yaralanarak ölen Mahmut Bey'in yerine kardeşi Yahşi Bey geçti. Ayaklanan Anadolu beylikleri denetim altına almak için ilhanlı hükümdarınca gönderilen Emir Çoban, Konya'yı Karamanlılar'dan geri aldı (1314), Yahşi Bey'i izleyerek onu, Larende'de kuşatıp öldürttü (1315). Ardılı olan Mahmut Bey'in büyük oğlu Bedrettin İbrahim Bey, Emir Çoban'ın dönmesinden sonra Konya'yı bir kez daha ele geçirdi. İlhanlılar'ın Anadolu genel valisi Timurtaş'ın, yönetime karşı ayaklanarak Memluklar'a sığınması üzerine (1327) Konya ve yöresine kesin biçimde yerleşen Karamanlılar, bağımsızlıklarını ilan ettikleri gibi, egemenlik sınırlarını da Mersin'e kadar genişlettiler. Yerini, memluk hükümdarı Melik en-Nasır adına hutbe okutarak onun korumasına girdiğini açıklayan kardeşi Halil Bey'e bırakan Bedrettin İbrahim Bey (1333), Ermenek emirliğiyle yetinmek zorunda kaldı. Halil Bey'in ölümü üzerine Ermenek emiri Bedrettin İbrahim Bey, ikinci kez Karaman beyliğinin başına geçti (1350). Ardılı olan oğlu Fahrettin Ahmet Bey (1352), Moğollar'la savaşırken şehit düşünce (1355), yerine geçen kardeşi Süleyman Bey, Eretnalılar tarafından tutsak alınarak öldürüldü (1356). Aynı yıl beyliğin başına geçen kardeşi Şemsettin Bey'i zehirleterek öldürten Karaman Bey, onun yerini almak istediyse de amcaları Ermenek emiri Burhanettin Musa beyliğin başına getirildi (1356). Musa Bey'in ölümünden sonra (1361), ardılı olan Halil Bey'in büyük oğlu Seyfettin Süleyman bir suikasta uğrayınca (1362), kardeşi Alaettin Ali ağabeyinin yerine geçti. Eretnalılar'ı baş düşmanı sayan Alaettin Bey, onlardan Niğde ve Aksaray'ı aldı (1365). Daha sonra Kayseri'ye saldırarak Eretna beyi Ali'yi Sıvas'a kaçırttı (1375). Ancak, kendisine sığınan Ali Bey'le birlikte üzerine yürüyen Kadı Burhanettin karşısında Kayseri'yi bırakarak ülkesine çekildi. Bu arada, Osmanlılar'ın Germiyan ve Hamidoğulları topraklarını evlenme yolu ya da parayla alarak kendilerine sınırdaş olmaları Karamanlılar'ı iyice kaygılandırdı. Alaettin Ali Bey' in, bu nedenle Hamidili topraklarına yaptığı akınlar, osmanlı ve karamanlı ordularını ilk kez Konya ovasında karşı karşıya getirdi (1381). Anadolu beylerbeyi Timurtaş Paşa kuvvetlerine yenilen Alaettin Ali Bey, kaçarak Konya'ya sığındı ve barış istedi. Bu deneyimden ders almadığından bir süre sonra, kayınpederi Murat I'in Rumeli'de uğraşmasından yararlanmaya kalkıştı. Beyşehir'e saldırarak kenti ele geçirdi. Ancak Rumeli'deki işini bitirip Anadolu'ya geçen Murat I'e karşı yaptığı savaşta yenilgiye uğradı (1386); eşinin arabuluculuğu sayesinde Beyşehir geri verilerek barış yapılması sağlandı. Murat I Kosova savaşı'nda şehit olunca (1389) Aydınoğulları, Menteşeoğulları ve Eşrefoğulları ile anlaşan Karamanlılar, yeniden osmanlı topraklarına saldırdılar, Beyşehir'i alarak Eskişehir'i kuşattılar. Adına yakışır bir biçimde harekete geçen Yıldırım Bayezit, karamanlı kuvvetlerini dağıtıp Konya'ya girdi. Taşili'ne sığınan Alaettin Ali Bey, Kadı Burhanettin'in yardım önerisine karşın, kayınbiraderi Bayezit I'den aman dileyerek barış istedi. Yapılan antlaşma uyarınca Konya'yı Karamanlılar'a geri veren Osmanlılar, Çarşamba suyunu sınır olarak saptadılar (1390). Karamanlılar'ı Kadı Burhanettin ile karşı karşıya bırakan Yıldırım Bayezit, Rumeli'ye döndü. Timur'a elçiler göndererek ona bağlılığını bildiren ve onun Sıvas üzerine yürüyeceğini sanarak Kadı Burhanettin ile yaptığı antlaşmayı bozan Alaettin Ali Bey, Kayseri'yi almak için hazırlıklara girişti (1394). Timur'un Gürcistan seferine çıkmasını fırsat bilen Kadı Burhanettin Karamanlılar' ın üzerine yürüyerek Zincirli, Aksaray ve Salime kalelerini ele geçirdi, Niğde'yi kuşattıysa da alamadı. Alaettin Bey de buna karşılık Kadı Burhanettin'i zor durumda bırakmak amacıyla onun yeğeni Şeyh Müeyyet'i ayaklanması için kışkırttı. Ayaklanmayı bastıran Kadı Burhanettin, Konya önlerine gelerek karamanlı ülkesini buyruğundaki türkmen gönüllülerine yağmalattı. Konya kalesine sığınan Alaettin Ali Bey, onunla başa çıkamayacağını anlayarak barış istedi. Yıldırım Bayezit'in Niğbolu seferi sırasında (1396) yeniden osmanlı topraklarına yönelen Karamanoğlu, Ankara'yı basarak tutsak aldığı Timurtaş Paşa'yı Konya'ya götürdü. Niğbolu zaferinden sonra Karamanlılar'ın üzerine yürüyen Yıldırım Bayezit, Akçay savaşı'nda yendiği Alaettin Ali Bey'i tutsak edip öldürttü, osmanlı topraklarına kattığı Karamanlı beyliğini de ortadan kaldırdı (1398). Kız kardeşi Nefise Sultan'ın iki oğlu Mehmet ve Ali beyleri Bursa'ya gönderdi. Ankara savaşı'na kadar (1402) osmanlı yönetiminde kalan Karamanlı beyliği, zaferi kazanan Timur'un Alaettin Bey'in oğulları Mehmet ve Ali beyleri Bursa'dan Konya'ya getirterek yönetimin başına geçirmesi, ayrıca Beypazarı, Sivrihisar, Kırşehir, Kayseri gibi osmanlı kentlerini de Karamanlılar'a vermesi sonucu yeniden canlandı (1403). Timur'a bağlı karamanlı beyi olarak Konya'ya yerleşen Mehmet Bey, kardeşi Ali Bey'i de Niğde emirliğine atadı. Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht kavgasından da yararlanmak isteyen Mehmet Bey, Çelebi Mehmet'in müttefiki olan Germiyanoğlu Yakup Bey'in topraklarına saldırdı (1411). Afyonkarahisar, Kütahya ve yöresini ele geçirerek Bursa'ya girdi. Kenti yakıp yıktığı gibi, Yıldırım Bayezit'in mezarını da açtırarak cesedine hakarette bulundu. Çelebi Mehmet'in Bursa üzerine yürüdüğünü öğrenince, kentten ayrılıp geri çekildi (1413). Kütahya'yı geri alan Çelebi Mehmet, karamanlı topraklarına girdi. Mehmet Bey'i yenilgiye uğratan Çelebi Mehmet kuvvetleri, Timur' un Karamanlılar'a verdiği Akşehir, Beyşehir ve Otlukhisar'ı ele geçirerek Konya'yı kuşattı. Güç durumda kalan Mehmet Bey' in başvurusu üzerine, işgal edilen yerler Osmanlılar'da kalmak koşuluyla barış yapıldı (1414). Artık osmanlı padişahı olan Mehmet I'in Samsun seferine çıktığı sırada yeniden saldırıya geçen Karamanoğlu Mehmet Bey, bu kez hileyle yakalanarak Ankara'ya getirildi (1415). Padişahtan aman dileyip bundan böyle sözünü tutacağına dair ant içmesi sonucu serbest bırakıldı ve gerçekten de Mehmet I yaşadığı sürece bir daha osmanlı topraklarına saldırmadı. Timur'un Konya'da bulunduğu sırada Karamanlılar'ın yönetimine giren Tarsus'u daha sonra işgal eden Mısır Memlukları, Mehmet Bey'in burasını geri almaya kalkışması üzerine Anadolu'ya güçlü bir ordu göndererek ele geçirdikleri Kayseri'yi Dulkadıroğulları'na verdiler. Niğde ve Karaman kentlerini de alan Memluklar, ardından tüm Karamanlı beyliğini istila ettiler (1419). Mehmet Bey, tutsak edilerek götürüldüğü Kahire'de hapse atıldı (1420). Memluklar'a bağlılığını bildiren Mehmet Bey'in kardeşi Niğde emiri Ali, Karamanlı beyliğinin başına getirildi (1420). Mehmet Bey'in oğlu İbrahim de Osmanlılar'a sığındı. Memluk hükümdarı Melik Müeyyet'in ölümü üzerine (1421) yerine geçen Seyfettin Tatar, Karamanoğlu Mehmet Bey'i serbest bıraktı. Bu arada, Mehmet Bey'in oğlu İbrahim de Osmanlılar'ın yardımıyla Konya ve Karaman'ı ele geçirince, Ali Bey yeniden Niğde'ye çekildi. Yurduna dönen Mehmet Bey, böylece ikinci kez Karamanlı beyliğinin başına geçti (1421). Ancak, Niğde'de hüküm süren ve Memluklar'ın korumasında bulunan Ali Bey'e dokunamadığından, Karamanlı beyliği ikiye bölünmüş oldu. Murat II'nin osmanlı tahtına çıktığı sırada meydana gelen karışıklıklardan yararlanarak Antalya'yı ele geçirmek için bu kenti kuşatan Mehmet Bey, kaleden atılan bir gülle parçasının isabetiyle yaralanarak öldü (1423). Bunun üzerine Niğde'den Konya'ya gelen Ali Bey, yeniden beyliğini ilan etti. Ancak, yine Osmanlılar'ın yardımıyla ülkeyi amcasının elinden alan Mehmet Bey'in oğlu İbrahim, beyliğin başına geçmeyi başardı (1424). Karamanlı beyi olunca, Osmanlı devletiyle iyi ilişkilerini sürdürmeyen İbrahim Bey, Osmanlılar'a karşı Macarlar'la anlaştı. Macarlar Avrupa'da saldırıya geçerlerken (1433), Karamanlılar da Osmanlılar'ı arkadan vurmak amacıyla Anadolu'da Beyşehir'i alıp Isparta yönünde ilerlediler. Rumeli'deki durumu düzelttikten sonra Anadolu'ya geçen Murat II, Karaman beyliğinin Konya ve İçel dışında tüm topraklarını ele geçirdi. Padişah istemediği halde, aracıların çabaları sonucu barış yapıldı (1435). Ertesi yıl Karamanlılar, Memluklar'ın kendilerinden alıp Dulkadıroğulları'na vermiş oldukları Kayseri'yi ani bir baskınla ele geçirdiler. Ardından da osmanlı topraklarına girerek Amasya'yı kuşattılar. Dulkadıroğlu'nun yardım isteğini de dikkate alan Murat II, Karamanlılar'ın üzerine bir ordu göndererek Kayseri'yi işgal edince (1436), sıkışık durumda kalan İbrahim Bey, yeniden barış istedi (1437). İbrahim Bey'in Papalık, Venedik ve Macaristan'ın Osmanlı devletine karşı oluşturdukları Haçlılar ittifakına girmesi (1440) üzerine Murat II Macarlar'la Segedin antlaşması'nı imzaladıktan (1444) sonra Karamanlılar üzerine bir öç seferi düzenledi; onları ağır koşullar içeren bir barışı kabul etmek zorunda bıraktı. Murat II ölene kadar Osmanlılar karşısında sinen İbrahim Bey, sadece Kıbrıslılar'ın elindeki Gorigos kalesini fethetmekle yetindi (1448). Ancak, Mehmet II'nin tahta çıkmasını fırsat bilerek yeniden harekete geçince, yeni padişahın büyük bir ordunun başında Karaman seferine çıkması üzerine Akşehir, Beyşehir ve Seydişehir'i elden çıkardığı gibi, osmanlı topraklarına bir daha saldırmayacağına da söz vererek barış yapmak zorunda kaldı (1452). İbrahim Bey'in ağır bir hastalığa tutulduğu sırada (1464), Konya önde gelenlerini elde eden küçük oğlu Pir Ahmet, babasının sağlığında beyliğini ilan etti.

Bunun üzerine İbrahim Bey'le büyük oğlu İshak, kaçıp Gevele kalesine sığındı. İbrahim Bey aynı yıl burada öldü (1464). Beyliğin kendi hakkı olduğunu iddia eden büyük oğul İshak, Diyarbakır'a giderek akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan yardım istedi ve onun verdiği kuvvetlerle Konya'ya girip Karamanlı beyliğinin başına geçti (1464). Bu kez de yardım için Osmanlı devletine başvuran Pir Ahmet Bey, Osmanlılar'ın buyruğuna verdiği bir orduyla Konya üzerine yürüyerek ağabeyini yenilgiye uğrattıktan sonra yeniden beyliğin yönetimini ele geçirdi. Uzun Hasan'ın yanına sığınan İshak Bey orada ölünce (1465), Karaman beyliğine tek başına egemen olan Pir Ahmet Bey'den Osmanlılar yaptıkları yardıma karşılık Akşehir, Beyşehir ve Ilgın yörelerini aldılar. Sinop ve Kastamonu yörelerinde hüküm süren İsfendiyaroğulları'nın da ortadan kaldırılmasından sonra, Osmanlılar'ın son büyük rakipleri olarak kalan Karamanlılar, onlara verdikleri yerleri geri almak için harekete geçtiler (1466). Bunun üzerine yeni bir Karaman seferine çıkan Fatih Sultan Mehmet, Konya ve Karaman kentlerini alarak oğlu şehzade Mustafa'yı Karaman beylerbeyliğine atadı. Tarsus'a kaçan Pir Ahmet Bey, kardeşi Kasım'la birlikte buradan savaşımını sürdürdü. Pir Ahmet Bey yardım istemek için Uzun Hasan'ın yanına gittiği sırada Gedik Ahmet Paşa, karaman ailesinin elinde bulunan Alaiye'yi, ardından Silifke'yi ve Mokan kalesini aldı (1471). Uzun Hasan, oğlu Zeynel komutasında 30 bin kişilik bir kuvveti Pir Ahmet Bey'in yanına katarak Anadolu'ya gönderdi. Beyşehir yakınlarında şehzade Mustafa kuvvetleriyle yapılan savaşta akkoyunlu ordusu ağır bir yenilgiye uğradı (1472). Zeynel Bey tutsak düştü, Pir Ahmet yeniden Uzun Hasan'ın yanına kaçtı. Kasım da İçel'e çekildi. Karamanoğulları'na yapılan bu yardım yüzünden Osmanlı devleti Akkoyunlular'a savaş açtı. Uzun Hasan'ın Otlukbeli savaşı'nda (1473) Fatih Sultan Mehmet'e yenilmesi üzerine Karamanlılar tüm umutlarını yitirdiler. Pir Ahmet Bey Bayburt'ta öldü (1474). Kasım, kayıplara karıştı. Karaman beyliğinin tüm toprakları Osmanlılar'ın eline geçti. Ancak, Fatih Sultan Mehmet'in ölümü üzerine (1481) Bayezit ile Cem arasında başlayan taht kavgası sırasında yeniden ortaya çıkan Kasım Bey, Cem Sultan'ın yanında yer alarak Karaman beyliğine egemen olmayı başardı. Cem Sultan Rodos şövalyelerine sığınınca, Bayezit II'den aman diledi. Kasım Bey'i affeden Bayezit, Osmanlı devletine bağlı kalmak koşuluyla ona İçel yöresinde küçük bir beylik verdi. Kasım Bey ölünce (1483), burasının da osmanlı topraklarına katılması sonucu Karamanlı beyliği tam anlamıyla ortadan kalktı. Ancak, Kasım Bey öldüğünde, Karamanlılar onun yerine karaman ailesinin kızlarından birisinin oğlu olan Turgutoğlu Mahmut Bey'i geçirmek istediler. Bu istekleri kabul edildiyse de Türk-Mısır savaşları sırasında Mahmut Bey Memluklar'ın tarafını tutunca, beyliğine son verildiği gibi, yakalanması için de kuvvet gönderildi (1487). Ancak, Halep'e kaçıp Memluklar'a sığındığından yakalanamadı. (→ Kayn.)

• SANAT. Anadolu Selçukluları'nın üslup ve geleneğine en çok bağlı kalan beylik, onların yerini almak konusunda iddialı olan Karamanlılar'dır. Günümüze ulaşan değişik işlevli yapılarda bu izlenebilmektedir. Geleneksel üsluplara bağlı kalan cami ve mescitlerde bir gelişme ya da yenilik görülmez. Payeler ve kemerlere oturan düz çatılı, kimileri mihrap önü kubbeli olan camiler ve tek kubbeli camiler çoğunluktadır. Karaman, Konya, Aksaray ve çevresinde görülen bu yapıların kimilerinde, orta eksende ikinci bölüm kubbeyle, öteki bölümler çapraz tonozla örtülmektedir. Aksaray Ulu camisi (1431), enine dikdörtgen planlı, mihrap duvarına dikey beş sahınlı, mihrap önü kubbeli örneklerdendir. Benzer şemadaki Konya İplikçi camisi'ndeyse (1332'de yenilendi) orta sahın küresel bingili üç kubbe, yan sahınlar ikişer çapraz tonoz, mihrap önü düz tonoz örtülüdür (anıtsal taçkapısı da selçuklu üslubundadır). Ermenek* Ulu camisi (1302), yirmi dört ağaç direğe oturan ahşap çatılı örneklerdendi. Beyliğin merkezi olan Karaman*'dan pek çok yapı günümüze ulaşmadı. Dönemin bir başka örneği, Mut'taki kare planlı, tek kubbeli Lalağa camisi'dir (1356-1390). Medreselerde de selçuklu geleneği en canlı biçimde karamanlı yapılarında yaşadı. Bunlar açık ya da kapalı avlulu medreseler türündendir. Aksaray Zinciriye medresesi (1336), tek katlı, dört eyvanlı planı, revaklı avlusu, çini mozaik bezemeli ana eyvanıyla açık avlulu medreselerin seçkin örneklerindendir. Ermenek'teki Tol* medrese (1339), iki eyvanlı, revaklı avlulu klasik planı yineler. Giriş eyvanının içine alınan taçkapı, alçak bir kemerle içe açılan biçimiyle, selçuklu üslubundan ayrılır. Karaman'daki Hatuniye medresesi (1382) benzer plandadır; anıtsal taçkapısı Erzurum'daki Çifteminareli medrese'nin ve Sıvas'taki Gök medrese'nin yalın bir örneğidir. İki katlı, iki eyvanlı Ak medrese (Niğde), bakışık planıyla selçuklu geleneğine uygundur, ancak yüksek taçkapısı ve ikinci katta yer alan kaş kemerli galerileriyle ön cephesi bir sarayı andırır. İbrahim Bey imaret medresesi (Karaman) iki katlı, revaksız avlulu, kapalı medreselerdendir. Ermenek'teki Tol medrese ile benzerlikler gösteren Emirmusa medresesi (Karaman), tek katlı, revaklı avlulu kapalı medreseler grubuna girer. Darülhuffazlar arasında, kare planlı Hasbey darülhuffazı (Konya), tuğla örgülü kare mekânı, türk üçgenlerine oturan yüksek kubbesiyle dikkati çeker. Ön cephedeki geometrik yıldız geçmeli, örgü motifli mermer kabartmalar selçuklu üslubundadır. Çini mozaikli zengin mihrap da selçuklu geleneğini sürdürür. Yine Konya'daki Nasuhbey darülhuffazı'ndaysa XV. yy. osmanlı mimarlığının etkileri görülür. Karamanlı yapıları arasında dikkati çeken bir grup da türbelerdir; bu beyliğin egemen olduğu bölgelerde, türbe mimarlığının ilginç uygulamalarıyla karşılaşılmaktadır. Karaman'daki Alaettinbey kümbeti (1391), kesme taştan on iki köşeli gövdesi, yivli konik külah örtüsü, yalın, ancak anıtsal görünüşüyle, selçuklu kümbetlerinden ayrılır. Mevlana'nın türbesi (Konya), Alaettin Bey döneminde yenilenirken (1397), dıştaki çinili, dilimli kasnak ve külah eklendi. Karamanlılar'dan Mehmet II zamanında son biçimini alan, Akşehir'deki Seyitmahmuthayrani türbesi de benzer görünümdedir. Konya'daki Fakihdede ve Kalenderhane kümbetleri (XV. yy.) kesme taştan sekizgen gövdeleri, tuğladan piramit külahlarıyla selçuklu üslubunda örneklerdir. Dönemin özelliklerini yansıtan bir başka yapı, Karaman'daki İbrahimbey imaret medresesi'nin türbesidir (özellikle içindeki zengin alçı bezemeli sandukalarıyla ilgi çeker). Beylikler dönemi köprü mimarlığının örnekleri de çoğunlukla karamanlı bölgesinde bulunmaktadır (Göksu üzerindeki Görlem ve Bıçakçı köprüleri). Bunlar tek merkezli yuvarlak kemerleriyle, sivri kemerli selçuklu köprülerinden ayrılırlar. Ayrıca daire biçimi boşaltma gözleri de karamanlı köprülerinin ortak özelliğidir. (→ Kayn.)

KARAMARU a. Zool. BALÇIKBALIĞI'nın eşanlamlısı.

KARAMAY, Çin'de petrol bölgesi (çıkarma ve arıtma), Şinciang'ın kuzey-batı'sında, Çungarya'da; 80 000 nüf.

Karamazof kardeşler *(Bratiya Karamazovıy),* Dostoyevskiy'in romanı (1879-80). Babaları yaşlı Karamazof'u öldürtmelerinden kuşkulanılan üç kardeş, sınamalar, itiraflar ve keşiş Zosima'nın yetiştirdiği en küçük kardeşleri masum ve saf Alyoşa ile yaptıkları konuşmalar sonucu, kendi ruhsal evrenlerini ve içlerindeki gerçeği keşfederler. Katil kimdir? Tanrı'ya isyan eden soğukkanlı mantıkçı İvan mı? Güzellik tutkunu, nefis düşkünü Mitya mı? İvan'ın karikatürü, piç Smerdiyakov mu? Mitya tutuklanır, ama aslında, kötülükte dayanışmaya varan kardeşlerin üçü de suç ortağıdır. Roman, *Büyük Engizisyoncunun efsanesi* ile doruk noktasına erişir; insanlara sevgiyi sunmak için yeryüzüne dönen İsa, hapse atılmıştır: insan özgürlüğüyle Tanrı özgürlüğünün çatıştığı ve Alyoşa'nın öpücüğüyle bağlanan bir doruk noktasıdır bu. Mitya, ötekiler adına cezayı çekmeyi kabul eder ve Tanrı'ya inanmayan İvan ilk kez olarak kuşkuya kapılır.

KARAMBİS burnu, Kerempe* burnu'nun Antikçağ'daki adı.

KARAMBOL a. (fr. *carambole,* portekizce *carambola,* marathi dili *karambal*). **1.** Bilardoda kırmızı top. **—2.** Bilardo oyununda, oynanan topun hem kırmızı topa, hem de karşı tarafın topuna çarpması. **—3.** Çarpışma sonucu ortaya çıkan karışık durum, kargaşa: *O karambolde cüzdanımı çaldırdım. Adam karambolden yararlanıp kaçtı.* **—4.** *Karambol yapmak,* topunu hem kırmızı topa, hem de karşı tarafın topuna çarptırmak. **—5.** *Karambole gelmek,* karışıklık yüzünden üzerinde yeterince durulmamak: *Öneri son dakikada karambole geldi, kabul edilmedi.* ‖ *Karambole getirmek,* karışıklıktan yararlanarak bir kimseyi aldatmak; bir işi çok çabuk yaparak gerekli özeni göstermekten kaçınmak.

KARAMBOL a. Hindistan'da yetişen küçük ağaç ve bunun meyvesi. (Bil. a. *Averrhoa carambola;* ekşiyoncagiller familyası.)

KARAMEL a. (isp. *caramelo*'dan). Mutf. Şekerin 200°C'ın üzerinde ısıtılması sonucu elde edilen koyu kahve renkli, aromalı, kıvamlı ürün. (Çeşitli besinleri, konyak, viski, likör gibi damıtık alkollü içkileri renklendirmede, kimi tatlılara koku ve tat vermede kullanılır.)

—Boyarmad. Besin maddelerinde kullanılan boyarmadde. (Avrupa Ekonomik topluluğu'nca belirlenen kod numarası: E 150.)

◆ sıf. Nük. müh. *Karamel yakıt,* zirkonyum alaşımından iki levha arasına yan yana yerleştirilmiş, kare biçiminde, sinterlenmiş uranyum dioksit (UO_2) plakalardan oluşan nükleer yakıt. (Yakıt, plakalar içeren dikdörtgen biçiminde ince levhalar oluşturur. Zirkonyum alaşımından bir kutuya belli sayıda plaka koşut olarak yerleştirilerek yakıt demeti elde edilir; bu demet reaktör kalbinin temel bileşenidir; % 10'dan daha az 235 izotopu içeren uranyumdan oluşmuş bu tip yakıt, özellikle araştırma reaktörlerinde kullanılır.)

KARAMELA a. (ital. *caramella*'dan). Şekerc. Şeker ve glukoz şurubu (nişasta şurubu) ile hazırlanan ve içine süt, yağlı maddeler ve bir aroma katılarak yapılan bonbon.

—ANSİKL. Karamela yapımında pişmiş şekere (akide) uygulanan yöntem kullanılır. Pişirilen süt, şeker ve glukoz şurubu karışımı, karamelleştirme kabına alınır ve sıcaklığın etkisiyle istenen renk meydana gelinceye kadar orada bırakılır. Karıştırıcıda içine yağlı ve aromalı maddeler katıldıktan sonra soğutulur ve parçalar halinde kesilir. Bu şekerlemeye özel lezzetini pişme esnasında sütün karamelleşmesi verir; sütten başka katılan yağlı maddeler de yumuşak karamelaya esneklik sağlar. Sert karamela, pürüzsüz dokulu bir bonbondur, çoğunlukla süte katılan kahve, kakao ya da vanilya ile kokulandırılır.

KARAMELLEŞME a. Şekerin, ısı etkisiyle karamele dönüşmesi.

KARAMIKKARACAÖREN, esk. **Karamıkkaracaviran,** Afyonkarahisar'ın Çay ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 6 598 nüf. (1990). Belediye.

KARAMİKA a. Miner. BİYOTİT'in eşanlamlısı.

KARAMİTA → KARMATİLER.

KARAMOCA, Uganda'nın kuzey-doğu kesiminde az nüfuslu (Karamoconglar) bölge, Kenya ile Sudan sınırlarında.

KARAMOCONG. Karamoconglar'ın konuştuğu nil-çad dili.

KARAMOCONGLAR, Kenya'da ve Uganda'nın K.-D.'suna dağılmış olarak yaşayan halk. Barınmaya elverişsiz bir çevrede göçebe çobanlık yapan Karamoconglar, su noktaları yakınlarındaki sürekli yerleşme yerlerinde de otururlar. İktisat, kültür ve din yaşamlarının temelini, sürü hayvanları oluşturur (sürü mirası babasoylu yoldan gerçekleşir). Siyasal sistemleri, grup refahının tören sorumluluğunu ve hakemlik iktidarını en yaşlılara bırakan yaş gruplarına dayanır; çünkü yaşlılar tanrının aracılarıdırlar. İyi birer savaşçı olan Karamoconglar, hayvan hırsızlığı yapar ve otlak alanlarının temellükü yüzünden komşularıyla sık sık çatışmaya düşerler; Uganda yönetimiyle uyuşmazlıklarının nedeni de budur. Yaklaşık 100 000 olarak tahmin edilen nüfusları, 70'li yıllarda Uganda'da hüküm süren açlık ve siyasal karışıklıklar yüzünden hayli azalmıştır.

KARAMSAR sıf. ve a. Yaradılışı nedeniyle olayların olumsuz, kötü bir biçimde gelişeceğini öngörmeye eğilimli kimse için kullanılır; kötümser: *Karamsar bir karakteri var. Karamsarlar aşırı iyimser, ütopyacı olduğumu söyleyecekler ama, gelecekteki yeniliklere inanıyorum.*

◆ sıf. **1.** Belli bir bağlamda olayların üzücü bir biçimde gelişeceğine inanan kimse için kullanılır; kötümser: *Şirketin geleceği konusunda karamsarım.* **—2.** Karamsarlık gösteren şey için kullanılır: *Karamsar sözler. Karamsar bir yazı. Karamsar düşüncelere kapılmak.*

KARAMSARLAŞMAK gçz. f. Giderek daha karamsar olmak, kötümserleşmek.

KARAMSARLIK a. Yaradılışı gereği yada öyle düşündüğü için, durumun, olayların olumsuz bir biçimde sonuçlanacağına inanan bir kimsenin eğilimi; kötümserlik.

KARAMUK a. Tarlalarda ekinlerin arasında yetişen, çok büyük morumsu kırmızı çiçekli, her tarafı yumuşak tüylerle kaplı otsu bitki. (Bil. a. *Agrostemma* [*Lychnis*] *gitago;* karanfilgiller familyası.)

KARAMUSAL a. Denizc. **1.** Çifte demir atmış gemilerde, demir zincirlerinin, geminin değişik yönlere salması sonucu dolaşmaması için kullanılan ve bir fırdöndüye bağlı dört parça zincirden oluşan donanım. **—2.** *Karamusala vurmak,* çifte demirde yatan bir gemide, demir zincirlerini, sonradan loçadan denize bırakmak üzere bir loçadan gemiye alarak karamusala bağlamak.

KARAMUSTAFA (Gülsün), türk ressam (Ankara 1946). İstanbul Devlet Güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nde öğrenim gördü (1964-1969). Devlet Tatbiki güzel sanatlar yüksek okulu'na asistan olarak girdi (1975). Günümüz sanatçıları İstanbul sergisi (1985) ve Yeni eğilimler sergisi (1987) ödüllerini kazandı. Sinema ile de ilgilenen sanatçı, *Bir yudum sevgi* (1984), *Kupa kızı* (1985), *Asılacak kadın* (1986), *Gecenin öteki yüzü* (TV dizisi, 1987) adlı filmlerin sanat yönetmenliğini yaptı. Füruzan'la birlikte yönettiği *Benim sinemalarım* adlı film Tahran film festivali büyük ödülü'nü aldı (1990).

KARAMUSTAFA (Sadık), türk grafikçi (Fatsa 1946). Öğrenimini İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi grafik bölümü'nde tamamladı (1965-1969). Tiyatro, sinema afişleri, logotype, amblem, illüstrasyon vb. dallarında ürünler verdi. Türk-Alman kültür enstitüsü'nün "güzel kitaplar" afiş yarışmasında birincilik, grafikerlik meslek kuruluşu sergilerinde ödüller, ayrıca Abdi İpekçi dostluk ve barış ödülü'nü (1983) kazandı. Pekin Akrobasi topluluğu'nun Türkiye'deki gösterileri için yaptığı afiş, Varşova Afiş müzesi'nce satın alındı. Ali Özgentürk'ün *Murtaza* filminin sanat yönetmenliğini yaptı (1984). 1980'den sonra gerçekleştirdiği afişlerini, 1988'de Grenoble'da sergiledi. Çalışmalarından biri 1989 İstanbul film festivali afişi seçildi.

KARAMÜRSEL a. Esk. denizc. Eskiden Marmara kıyılarında kullanılan küçük teknelere verilen ad. (Osmanlılar ilk olarak bu teknelerle denize açıldılar.)

KARAMÜRSEL, Marmara bölgesinde Kocaeli iline bağlı ilçe; 55 835 nüf. (1990); 379 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 41 köy. Merkezi, İzmit'in 34 km G.-B.'sında, körfezin G. kıyısında *Karamürsel,* 24 437 nüf. (1990). Tahıl, sebze ve meyve (tamamen İstanbul pazarına yönelik) üretimi.

KARAMÜRSEL (Arın), türk kadın piyanocu (İstanbul 1942). Piyano öğrenmeye çocukluğunda başladı. 12 yaşında ilk konserini verdi. İstanbul Belediye konservatuvarı'ndan sonra Fransa'da (Lucette Descartes ile) ve 1976'da sınavla girdiği Moskova konservatuvarı'nda da öğrenim gördü. Dünyanın birçok ülkesinde verdiği konserlerle ünlendi.

KARAMÜRSEL BEY, türk denizci, kaptanıderya (XIII. yy. sonu - XIV. yy. ilk yarısı). İlk osmanlı kaptanıderyası olarak bilinen Mürsel Bey, gösterdiği kahramanlıklar dolayısıyla "Kara" sanıyla anıldı. İzmit körfezinin güney kesimini ele geçirdi. Orhan Bey tarafından kendisine verilen bu bölge "Karamürsel" adını adı. Burada kurduğu donanma ile Akdeniz'e kadar uzanan fetihler yaptı.

KARAMZİN (Nikolay Mihailoviç), rus yazar, gazeteci ve tarihçi (Mihailovka, Simbirsk idari bölg., 1766 - Petersburg 1826). Bir yazarlar kuşağının öncüsüydü. Slavoncanın kalıntılarından arınmış, zarif bir düzyazı tarzını benimseyerek ve Rousseau etkisinin izlerini taşıyan yeni bir duyarlılık getirerek rus edebiyatında reform yaptı. Bir Avrupa gezisinden sonra *Pişma ruskogo puteşestvennika* (1791) adlı bir seyahatname, bir duygusal roman (*Bednaja Liza,* 1792) ve öyküler yayımladı. 1804'te çarın resmi tarihçiliğine atanması üzerine yazarlık ve gazetecilik (*Vestnik Evropıy* [Avrupa habercisi] başta olmak üzere birçok dergi çıkarmıştı) mesleğini bırakarak, Ruslar'a ülkelerinin özgün yanlarını açıklayan *İstoriga gosudarstva rosijskogo* (Rus devletinin tarihi) adlı on iki ciltlik büyük yapıtını yazdı (1816-1829).

KARAN (Muzaffer), türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1917). Harp okulu'nu bitirdi. Silahlı kuvvetler'de çeşitli görevlerde bulundu. Zırhlı birlikler okulu tank tabur komutanıyken DP iktidarına karşı Silahlı kuvvetler içinde gizlice oluşturulan Milli birlik komitesi'ne girdi. 27 Mayıs 1960 hareketine katıldı. Komite içindeki görüş ayrılıkları sonucu komiteden çıkartılan 14 üyeden biri olarak Oslo büyükelçiliği danışmanlığına gönderildi (13 kasım 1960), askerlikten emekli edildi. Yurda dönüşünde 1965 seçimlerinde Türkiye İşçi partisi (TİP) adayı olarak Denizli milletvekili seçildi (1965-1969). Bir süre sonra TİP'ten istifa ederek Cumhuriyet halk partisi'ne katıldı. Yeniden milletvekili seçilemeyince politikadan ayrıldı.

KARANA a. (sanskritçe sözc.). Koregr. Hint danslarındaki temel figür ya da adım. (Hareket birimi olan karana, el-kol hareketlerini, vücut pozlarını ve ayaklar yerdeyken ya da havadayken yapılan yer değiştirme hareketlerini düzenler.)

KARANAMLU a. Osmanlı ordusunda kullanılan bir tür çakmaklı tüfek. (Biri büyük, ötekisi küçük olmak üzere iki türü vardı.)

KARANFİL a. (yun. *karyophyllon* > ar. *karanfil*). **1.** Birçok kültür formu, çiçekleri için yetiştirilen süs bitkisi. (Bahçe karanfili de denir.) [Bil. a. *Dianthus caryophyllus;* karanfilgiller familyası.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Molük adalarında yetişen hepyeşil yapraklı ağaç. (Karanfil ağacı da denir.) [Bil. a. *Eugenia aromatica* ya da *E. caryophyllata;* mersingiller familyası.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Bu ağacın 10-17 mm uzunluğunda ve çivi biçiminde olan keskin kokulu, yakıcı ve bahar lezzetli tomurcuğu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—4.** *Arg.* Makat. **—5.** *Karanfil yağı* ya da *esansı* → KARANFİLYAĞI. || *Karanfili sıkmak,* uğraşmak, güçlüklere, sıkıntılara katlanabilmek (arg.).

—Bes. san. *Kuru karanfil,* mutfaklarda baharat olarak kullanılan kurutulmuş karanfil tomurcuğu.

—Denizc. Üzerine bir şey asmak ya da bağlamak için iki yüksek yer arasına gerilen halat. (Genellikle matafora cundalarında kullanılır.) || *Karanfil palangası,* kazayağı oluşturacak biçimde hazırlanmış, iki çıması kancalı bir karanfil halatından ve bu halatın ortasına bağlanan tek dilli bir makaradan oluşan palanga. (Ağır eşya alıp vermede ve filika asıp indirmede kullanılır.)

—Halk hek. *Karanfil kökü,* su karanfilinin *(Orthurus heterocarpus)* kurutulmuş kökü. (Tanen, rezin, acı maddeler ve uçucu yağ taşır. Peklik verici, ateş düşürücü ve antiseptik özellikleri nedeniyle dahilen infusyon [% 2-3] halinde kullanılır.)

—Müz. *Karanfil düzeni* → MİSKET DÜZENİ.

—Saatç. *Karanfil çarkı* ya da *dişlisi,* yelkovanı taşıyan merkezsel parça.

—Süslem. sant. Osmanlı döneminde kullanılan stilize edilmiş karanfil biçiminde motif. (Kalem işi süslemelerde, çini ve seramiklerde, işlemelerde, kumaşlarda, özellikle çatmalarda karanfil motifi yaygın biçimde kullanılıyordu. Özellikle XVI. yy. ortalarından başlayarak daha doğalcı bir üslup kazandı. Levni'nin minyatürlerinde karanfil motifine sıkça rastlanır.)

—ANSİKL. Bot. Karanfiller (bahçe karanfilleri) karşılıklı, ensiz, sivri yapraklı, düğüm düğüm ince saplı, otsu bitkilerdir. Dalcıkların ucunda tek tek ya da topluca bulunan çiçekleri beyaz, pembe ya da kırmızı renklidir; her çiçek bir çanakçık oluşturan dört bürgü yaprakçığıyla belirgindir. Bahçe karanfili *(Dianthus caryophyllus)* en ünlüsüdür; bu karanfilin katmerli, yarı katmerli, alacalı ve hoş kokulu pek çok çeşidi vardır; çokyıllık bir bitki olan bu karanfil türü kesme çiçek elde etmek için özellikle seralarda yetiştirilir ve çelikle üretilir. Bahçe çeşitleri genellikle fideyle çoğaltılır ve ikiyıllık ya da çokyıllık bitkiler gibi yetiştirilir. Kır karanfili *(D. plumarius)* çım gibi sık biten, çok zarif küçük çiçekli ve ince saçaklı taçyapraklıdır. İkiyıllık ya da yıllık olan Çin karanfili *(D. sinensis)* çok değişik çiçekli bir bitkidir. İkiyıllık ya da çokyıllık bir karanfil türü olan kıllı karanfil ya da hüsnüyusuf *(D. barbatus)* sap ucunda şemsiye biçiminde toplu küçük çiçekler açan bir türdür.

• Karanfil ya da karanfil ağacının *(Eugenia caryophyllata)* anayurdu Molük adalarıdır. Ama günümüzde daha çok Zengibar ve yakınındaki adalarda yetiştirilir ve karanfil (tomurcuk) üretiminin büyük bir kısmı bu bölgede elde edilir. Karanfil ağacı 10-20 m yüksekliğinde bir ağaçtır; kışın yapraklarını dökmez.

• Karanfilde (tomurcuk) bir hidrokarbon (ögenol ya da öjenol), salisilik asit ve karyofillin içeren bir esans (karanfil esansı ya da yağı) bulunur. Karanfil uyarıcı, aromalı ve antiseptiktir; mutfaklarda baharat olarak kullanılır. Karanfil yağı dişhekimliğinde antiseptik ve ağrı kesici, halk hekimliğinde gaz söktürücü, eczacılıkta bazı preparatlarda koku verici olarak kullanılır.

—Halk hek. Karanfilin çiçekleri balgam



Nikolay Mihailoviç **Karamzin**
Laguiche'in tablosundan
Constant Lorichon'un bir
gravürü (ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris



kıllı **karanfil**
(Dianthus barbatus)



bahçe **karanfili**
(Dianthus caryophyllus)

söktürücü ve öksürük kesici olarak infusyon (% 5) ya da şurup halinde kullanılır. —Mutf. Karanfil, koku verici özelliği nedeniyle bazı şerbetlerde, meyve likörlerinde, tatlılarda, komposto ve hoşaflarda kullanılır. Kimi et yemeklerine de çeşni olarak katılır. İri taneli olması yüzünden, genellikle bez bir torba içine konarak kullanılır ve hazırlama işlemi tamamlandıktan sonra torbasıyla birlikte çıkarılır.

KARANFİL dağı, Orta Toroslar'da Aladağlar'ın G.'inde yükselen dağlık kütle (3 059 m). Yapısında İkinci Zaman'a ait kireçtaşları en geniş yeri kaplar.

KARANFİLGİLLER a. Düğüm düğüm saplı, karşılıklı sade yapraklı, beyaz ya da kırmızı çiçekli bir ya da çokyıllık otsu bitkiler familyası. (Bil. a. *Caryophyllaceae.*) —ANSİKL. Karanfilgiller çoğunlukla Kuzey yarıkürenin ılıman bölgelerinde, özellikle Akdeniz havzasında yetişen bitkilerdir. 80 kadar cinsi, 2 000'den fazla türü vardır. Çiçekler iki yanlı salkım biçiminde, çoğunlukla 5'li tipte ve erdişidir. Meyve kapsül biçiminde, nadiren üzümsüdür. *Arenaria, cerastium, dianthus* (karanfil), *gypsophila* (çöven), *lychnis, saponaria* (sabunotu), *silene* (gıvışganotu) cinsleri bahçelerde, çayırlarda ve kırlarda yetişir.

KARANFİLYAĞI a. Karanfil tomurcuklarından damıtma yoluyla elde edilen uçucu yağ. (Dişhekimliğinde antiseptik ve ağrı kesici olarak kullanılır. Dahilen gaz söktürücü olarak yemekler arasında 1-2 damla alınır. Eczacılık tekniğinde bazı preparatların içine koku verici olarak girer. Karanfil esansı da denir.)

KARANFULİYE a. (ar. *ḳaranfūl* ve *-iyye*'den *ḳaranfūliyye*). Esk. bot. Karanfilgiller.

KARANİYA a. (ar. *ḳaranya*). Esk. bot. Kızılcık.

Karanlığın yüreği *(Heart of Darkness),* J. Conrad'ın, Kongo yolculuğundan esinlenerek yazdığı uzun hikâye (1902). İnsanseverliği yüzünden sömürgelerde yaşamayı seçen Kurtz, Kongo'yu uygarlaştırmaya gider. Afrika'nın kara yüreğindeki barbarlığın etkisi altında kalarak, "vahşiler"in Caligula'sı durumuna gelir. Anlatının dolambaçlı yapısı, uygarlığın bir maske olduğunu, insanoğlundaki hayvanın her an bu maskeyi yırtıp ortaya çıkabileceğini bütün çıplaklığıyla açıklar ve şu jeopolitik savı sezmemize olanak verir: sömürgecilik deneyiminden alçalmış olarak çıkan gene de beyaz insandır. —F. F. Coppola, bu öyküyü Vietnam savaşı çerçevesinde sinemaya aktardı (*Kıyamet* [Apocalypse now], 1979).

KARANLIK a. **1.** Işık yokluğu, aydınlık almayan yerin durumu: *Kış akşamlarının karanlığı. Elektrikler kesilince karanlık çöktü. Karanlıkta kalmak.* **—2.** *Karanlık basmak,* hava kararmak, akşam olmak: *Karanlık basarken eve döndük.* || *Karanlık etmek,* bir şeyin önünde durarak görünmesini engellemek. || *Karanlığa kalmak,* gidilecek, varılacak yere ulaşmadan akşam olmak: *Yola geç çıktık, karanlığa kaldık bu yüzden.* || *Karanlığa kurşun sıkmak,* yapılacak iş ya da tutulacak yol konusunda kesin bir bilgisi bulunmama yüzünden gelişigüzel davranışlar içinde olmak. || *Karanlıkta göz kırpmak,* bir şeyi, anlamasını istediği kimsenin bile anlayamayacağı biçimde anlatmaya çabalamak.

◆ sıf. **1.** Işıktan yoksun bir yer için kullanılır: *Karanlık bir koridor.* **—2.** Yeterince ışık almayan ya da gün ışığının içeri giremediği bir yer için kullanılır: *Karanlık sokaklar. Avluya bakan odalar çok karanlık.* **—3.** Anlaşılması, kavranılması güç, kapalı: *Karanlık bir metin.* **—4.** Kuşkulu ya da eksik olarak bilinen; belirsiz: *Tarihin karanlık dönemleri. Bu olayın karanlık yönleri var.* **—5.** Endişe belirtisi gösteren, mutsuzluk verici olayların izini taşıyan: *Geleceği karanlık gözüküyor.* **—6.** Gizli kapaklı, yasalara aykırı, karışık: *Karanlık işler yapmak. Karanlık bir yaşam sürmek.* **—7.** Gizli kapaklı, iyice anlaşılamayan ya da yasalara aykırı bir yaşam süren kimse için kullanılır: *Karanlık bir adam.* **—8.** *Karanlık gece,* çok karanlık olan gece. || *Karanlık görmek,* bir işin, bir kimsenin geleceği konusunda iyimser olmamak, onu parlak bulmamak: *Bu işin sonunu karanlık görüyorum.*

—Foto. *Karanlık oda,* fotoğraf makinesinde duyarlı yüzeyin konduğu kapalı, karanlık bölüm. — Fotoğraf makinesinde ya da bir laboratuvarda, fotoğrafların işlendiği ve basıldığı karanlık bölüm.

KARANLIK mağara. Arkeol. Balıkesir'in Susurluk ilçesi sınırları içinde yer alan mağara. Kılıç Kökten'in mağaranın ağzında yaptığı sondaj çalışmalarında (1949), en alt katmanda tarihöncesi dönemlerden (Yenitaş ya da Bakırtaş) çanak çömlek parçaları, çakmaktaşından ok uçları ve yongalar ele geçti. Bunun üstünde yer alan katmanda ise, Truva II ile çağdaş olduğu sanılan çanak çömlekler bulundu.

KARANLIKÇI sıf. ve a. Caravaggioculuk akımı içinde yer alan ve geceleyin aydınlatılmış sahneler ya da gece resimleri yapan bir ressama denir.

◆ sıf. Bu akım içinde yer alan ya da bu akıma yakın kabul edilen yapıtlar için kullanılır.

KARANOVO, Bulgaristan'ın G.-D.'sunda, Mikov ve G. İ. Georgiyev tarafından araştırılan (1936-1957) höyük. "Bulgar Truva'sı" adı verilen bu sit büyük bir kalıntı kütlesi oluşturur. 12 m yüksekliğinde olan ve yaklaşık 4 ha'lık bir alana yayılan höyükten, pişmiş toprak ve mermer heykelcikler çıkarıldı. Karbon 14 yöntemiyle yapılan çözümlemeler, höyükte İ.Ö. 5000' lere kadar uzanan bir yerleşim olduğunu kanıtladı.

KARANTH (K. Şivaramana), kanara diliyle yazan hintli romancı ve tiyatro yazarı (doğm. 1902). Çok sayıda yapıtında, yaşamın toplumsal yanlarını gerçekçi bir görüşle ele alır *(Marali Mannige).*

KARANTİNA a. (ital. *quarantina*'dan). **1.** Bulaşıcı bir hastalığın yaygın olduğu bir ülkeden gelen kişilerin, gemilerin, hayvanların ve malların geçici bir süre zorla tecrit edilmesine dayanan zabıta önlemi. **—2.** Bu süre içerisinde kişilerin, gemilerin, hayvan ya da malların alıkonduğu yer. **—3.** Hastanelerde hastaların kayıt ve kabul işlemlerinin yapıldığı yer. **—4.** *Karantina koymak,* bulaşıcı bir hastalık nedeniyle bir ülkeye ya da bir bölgeye giriş çıkışı bir süre durdurmak. || *Karantinada yatmak,* gemi sözkonusuysa, karantinada alıkonulmak. || *Karantinaya almak,* bulaşıcı hastalığa tutulmuş hastaları ya da onlarla temas etmiş olanları başkalarıyla temas etmekten alıkoymak için ayrı bir yere koymak.

—Denizc. *Karantina bayrağı,* sağlık denetiminden geçmemiş gemilerin pruva direğine çekilen ve bulaşıcı hastalığı işaret eden sarı renkli bayrak. || *Karantina tahliyesi,* sağlık bakımından kuşkulu olan bir gemiyi, hastalığın yayılmasını önleyici önlemler alarak boşaltma. || *İhtiyat karantinası,* bulaşıcı bir hastalığın yaygın olduğu bir ülkeden gelen gemileri, içinde hasta olmasa dahi belli bir süre sağlık gözetimi altında tutmak için konulan karantina.

—Tarıms. ikt. Kırsal kesimlerde salgın hastalığa yakalanmış hayvanların, hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla, sağlıklı hayvanlardan ayrılarak alıkonduğu yer. (Karantina alanı, bazen tüm köyü kapsar; bir köyde salgın hayvan hastalığının bulunduğunun saptanması üzerine bu köye hayvanların giriş ve çıkışları yasaklanabilir.)

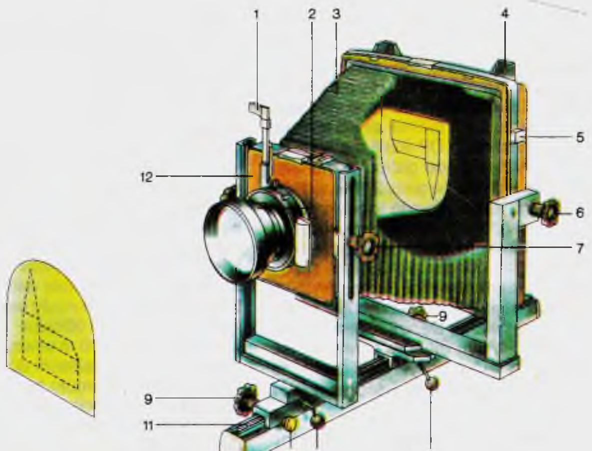
—Tıp. *Karantina hastalıkları,* odakları Dünya sağlık örgütü'ne bildirilmesi gereken aşağıdaki altı hastalıktan her biri: kolera, veba, sarı humma, tifüs, dönüşlü humma, çiçek.

—ANSİKL. Türkiye'de karantinaya ilişkin ilk uygulama, Kıbrıs ve Suriye'de başlayan kolera salgını nedeniyle nisan 1835'te başlatıldı. Bu tarihte Çanakkale'de geçici bir tahaffuzhane (koruma evi) kuruldu. Başbakanlık arşivinde bulunan 1837 yılına ait olduğu tahmin edilen Karantina 2529 sayılı, tarihsiz bir arz tezkeresinden; Akdeniz, Karadeniz ve boğazların uygun yerlerine, Eflak, Boğdan'a, Anadolu sınırlarına, liman ve ticaret merkezlerine karantina uygulanması gerektiğinin padişaha arz edildiği öğrenilmektedir. Bu belge üzerindeki padişah buyruğundan da bu işleri yürütmekle Abdülhak Molla, Mehmet Esat Efendi, Selim Satı Paşa ve Dr. M. Bulard'ın görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Türkiye'de ilk kez karantina uygulamasının ciddi bir biçimde ele alınışı bu fermanladır. Böylece Meclisi tahaffuz (karantina meclisi) adıyla bir kuruluş oluşturuldu, üyeleri 1838'de maaş almaya başladı. Bu kuruluş daha sonra Meclisi tahaffuzı ula (yüksek karantina meclisi) ve Meclisi tahaffuzi sani (yüksek karantina meclisi bürosu) olmak üzere ikiye ayrıldı. Hariciye nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın önerisi üzerine Almanya, İngiltere, Avusturya, İspanya, İsveç, Norveç, Rusya, Fransa, Hollanda, Belçika, İtalya, Yunanistan, ABD ve

karanlık oda ilkesi
(O, çeperde açılan delik
A, B, C, dış nesneler
A', B', C'; A, B, C'nin görüntüleri)



Niepce ve Daguerre'in çekmeceli **karanlık** odası
(O, objektif
N, kapalı şasi
VV, devingen buzlu cam.)



FOTOĞRAF MAKİNESİNİN **KARANLIK** ODASI: 1. Duyarlı ve çabuk netlik ayarı; 2. Objektif; 3. Sökülebilir körük; 4. Buzlu camın yerleştirildiği şasi 18 x 24; 5. Su düzeci; 6. Şasi hareket ettirme ayarı; 7. Ön gövdeyi hareket ettirme ve düşey merkezden kaydırma ayarı; 8. Yanal merkezden kaydırma ve düşey eksen çevresinde döndürme ayarı; 9. Netlik ayarı; 10. Netlik ayarı sabitleştirme; 11. Kremayer; 12. Kardan ön levhası.



Karaorman Villingen yakınlarından bir görünüm

Nestgen-Atlas Photo

İran'ın yolladığı delegelerle Yüksek karantina meclisi, uluslararası bir görünüm aldı (1840). Sonraları Meclisi umurı sıhhiye adı verilen karantina idaresi, 1914'te Dahiliye ve Sıhhiye nezareti'ne bağlanarak Hudut sıhhiye müdüriyeti umumiyesi adını aldı. Mütareke'de Müttefikler tarafından Beynelmüttefikin sıhhi kontrol dairesi adı altında yeniden kurulduysa da Lozan antlaşması'nın 114. maddesine dayanılarak ortadan kaldırıldı (1923). Yerine İstanbul ve Boğazlar karantina müdürlüğü kuruldu, bir yıl sonra Hudut ve sevahil sıhhiye müdüriyeti adını aldı (1924).

KARANTİNAHANE a. Eskiden, limanlarda bulunan karantina dairesi.

KARANTİNOS NİKEPHOROS, bizanslı amiral (XI. yy.). İmparator Romanos III döneminde (1028-1034), komutasındaki donanmayla Kıbrıs açıklarında bir arap donanmasını bozguna uğrattı (1032). Ertesi yıl çıkarma yapmak için Antalya kıyılarına yaklaşan Kuzey Afrika korsan gemilerini mancınıklarla savurduğu rum ateşiyle yakarak yok etti (1033).

KARAOĞLAN, Tunceli'nin Ovacık ilçesine bağlı bucak; 899 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi (esk. *Kakbil*) *Karaoğlan*, 96 nüf. (1990).

KARAOĞLAN höyüğü. Arkeol. Ankara'nın Gölbaşı ilçesi merkez bucağına bağlı Karaoğlan köyünde höyük. İlk Tunç çağda Orta Anadolu'nun bölgesel özelliklerini ve Batı Anadolu ile kültürel ilişkilerini aydınlatan önemli höyüklerdendir. 1937-1939 arasında Remzi Oğuz Arık yönetiminde yapılan kazılarda İ.Ö. III. binyıl ortalarına tarihlendirilen, pişmiş topraktan, el yapımı, parlak perdahlı ya da perdahsız çanak çömlekler (yarık ağızlı, silindir boyunlu, basık küresel gövdesi iç içe zikzaklarla süslü testiler, çift kulplu kaplar, içinde sallandığında ses çıkaran parçacıklar bulunan oyuncaklar, hayvan biçiminde çıngıraklar vb.), metal gereçler ele geçti. Küçük buluntuların zenginliğine karşılık yapı kalıntıları azdır. İlk Tunç çağın üzerindeki hitit ve phrygia yerleşmeleri bir yangın tabakasıyla ayrılmıştır.

KARAOĞLANLI, Manisa'nın merkez ilçesine bağlı bucak; 7 864 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Karaoğlanlı*, 2 712 nüf. (1990).

KARAOĞLANOĞLU (İbrahim), türk asker (Talas 1924-Girne 1974). Kara harp okulu'nu bitirdi (1945). Çeşitli birliklerde görev aldı. Kara harp okulu'nda öğretmenlik yaptı. Komutanlığını yaptığı 50. Alay'la Kıbrıs Barış harekâtı'na katıldı. Çıkartmanın ilk günü (20 temmuz 1974) şehit düştü. Kıbrıs Barış harekâtı'nda şehit düşenlerin gömüldüğü Girne'deki şehitliğe adı verildi.

KARAORMAN, alm. **Schwarzwald,** Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde yer alan dağ kütlesi, Vosges dağlarının karşısında, Ren ovasının yanında yükselir. Karaorman, İsviçre sınırından Durlach'a kadar 160 km boyunca uzanır, yaklaşık 6 000 km^2'lik alan kaplar ve en yüksek noktası *Feldberg*'de 1 493 m'ye ulaşır. Karaorman, G.-B.'dan K.-D.'ya doğru alçalan (dağ bu yönde uzanırken Schwaben ve Franken havzasının mamsası tortul tabakaları altına dalar) bir billurlu araziler blokudur. Basamaklar halinde sıralanan, birbirine yaklaşmış kırık diklikleri aracılığıyla Orta Ren çukuruna egemendir. Tepelerle kesilen bu basamaklarda Baden bağları bulunur. Dağlar, Dinkelberg'de, Basel'in kenarlarında güneye doğru genişler. Karaorman'ın batı kenarı, çeşitli yönlere uzanan kırıkların yeniden kesişmesinden sonra, Breisgau'da geniş bir yay çizer. Bu nedenle, Freiburg im Breisgau'nun konumu, kütlenin iç kesimiyle ulaşıma daha kolay olanak verir.

Kütlenin temel özelliği, birkaç buz yalağı ve küçük tekneyle (Titisee) yarılmış platolardır. En yüksek doruklar, daha çok yükselmiş olan G.-B.'da bulunur. Ren ile Tuna arasındaki su bölümü çizgisi kütleyi aşmaktadır. Bu nedenle, aşındırmanın yol açtığı yarıklarda bir bakışımsızlık görülür: B.'da, ırmaklar, Ren çukurunun dip düzeyine oranla iyice gömülürler; D.'daysa, tersine, platoyu belli belirsiz yararak Tuna'ya ya da yukarı Neckar'a (uzun bir dönüşten sonra Ren'e dökülür) kavuşurlar.

Karaormanlar'da, çayırlıkların ve ormanların en yüksek kesimleri kaplamasına karşılık, çeşitli ürün yetiştiriciliği (önemli bir meyve üretimiyle birlikte) alçak vadilere yayılır. Geleneksel dağ sanayileri varlığını sürdürürken (kereste işleme, saatçilik, tekstil), turizm, kaplıca-işletmeciliği ve kış sporları gelişmiştir. Büyük kentler, kütlenin kenarında bulunur: B.'da Freiburg im Breisgau; K.'de Karlsruhe; D.'da Stuttgart. Kütledeki küçük kentler arasında Baden-Baden ve Freudenstadt (kaplıca merkezleri), Pforzheim ve Offenburg (ulaşım kavşakları) sayılabilir.

KARAOSMANOĞLU (Yakup Kadri), türk yazar (Kahire 1889- Ankara 1974). Babası Abdülkadir Bey, Batı Anadolu'da XVII. yy. sonlarından beri adı geçen Karaosmanoğulları ailesindendi. Altı yaşında iken, ailesiyle birlikte Mısır'dan Manisa'ya geldi. İlköğrenimini Feyziye mekteb-i iptidaisi'nde gördü; bir süre İzmir idadisi'nde (1903-1905) okudu; idadiyi yarıda bırakarak yeniden Mısır'a döndü. İskenderiye'de Frère'ler okuluna giderek fransızca öğrendi; Meşrutiyet'ten birkaç ay önce İstanbul'a döndü (1908) ve arkadaşı Şahabettin Süleyman'ın aracılığıyla "Fecri ati" topluluğuna katıldı (1909). Bu topluluğun yayın organı olan *Servet-i fünun* dergisinde, ayrıca *Resimli kitap, Rübap, Türk yurdu, Peyam-ı edebi, Yeni mecmua, İkdam* vb. dergi ve gazetelerinde yayımladığı makale, mensur şiir, hikâye, kısa oyun, deneme gibi çeşitli türlerdeki yazılarıyla ünü gittikçe genişledi. Üsküdar idadisi'nde edebiyat ve felsefe öğretmenliği yaptı (1916-1917), Mütareke döneminde *İkdam, Dergâh* gibi gazete ve dergilerde yazdığı makale ve hikâyeleriyle Kurtuluş savaşı'nı destekledi. Bu dönemde *İkdam* (1920) ve *Akşam* (1921) gazetelerinde ilk romanlarını tefrika ettirdi. Anadolu'ya geçerek (1921) Kurtuluş savaşı'nı, zaferden sonra da devrim hareketlerini kalemiyle destekledi. Cumhuriyet döneminde Mardin (1923-1931) ve Manisa (1931-1934) milletvekilliğinde bulundu. Yöneticisi olduğu, devletçi ekonomi anlayışını, toplumcu edebiyatı savunan *Kadro* dergisi kapatılınca yurtdışına gönderildi; Tiran, Prag, Lahey, Tahran, Bern elçiliği görevlerini (1934-1954) yaptı. Kurucu meclis üyesi oldu (1960). Milletvekili (1961-1965) ve *Ulus* gazetesi başyazarı olarak siyasal yaşamını tamamladı.

İlkin küçük hikâye yazmış, yazı hayatına atıldıktan aşağı yukarı on yıl sonra (1920) ilk romanını yayımlamıştı. Sanat anlayışında iki dönem vardır: birinci dönemde, "Edebiyat-ı cedide"den "Fecri ati"ye geçen "sanat, sanat içindir" ilkesini benimsemiş; ayrıca, bireyi her şeyin üstünde görmüş, en gerçekçi hikâyelerinde bile ("Şapka", "Baskın") gelenek ve görenek gibi toplumsal baskılara karşı birey özgürlüğünü savunmuştur (bu dönemde yaz-



Yakup Kadri Karaosmanoğlu

dığı hikâyeler *Bir serencam* [1914] adlı kitabında toplanmıştır). İkinci dönemde (1916'dan sonra), toplumsal olayların etkisiyle, topluma yönelmiş, "sanat, toplumun malıdır" görüşüne ulaşmıştır. Bu dönemde yazdığı hikâyelerinde, çoklukla, Balkan savaşı, Birinci Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşı ile ilgili gözlemlerinden yararlanmıştır. (Bu dönemde yazdığı hikâyelerin bir bölüğü *Rahmet* [1922] ve *Milli savaş hikâyeleri* [1947] adlı kitaplarında toplanmıştır. Bunların çoğu, birer röportaj niteliği göstermektedir.)

Sanatının birinci dönemindeki hikâyelerinde aşk, ruhsal bunalımlar ve bozukluklar, bireyle toplum gelenekleri arasındaki çatışmalar vb. sanatının ikinci dönemindeki hikâyelerinde ise çoklukla savaş felaketleri işlenmiştir. Gerek birinci döneminde, gerek ikinci döneminde yazdığı hikâyelerinde hep gözlemlerden yararlanmış, ya doğrudan doğruya kendisinin gördüğü ya da başkalarından dinlediği olayları yazmıştır. İlk yapıtlarından başlayarak, hikâye tekniği, çevrelerin ve tiplerin seçilişi, ruhsal bozukluk ve bunalımların ele alınması, dünya görüşü vb. bakımlarından Maupassant'ın kuvvetli etkisi altında kalmış; savaş temaları ile ilgili kimi hikâyelerinde de Daudet'yi izlemiştir.

Hikâyelerinde olduğu gibi, roman, mensur şiir, deneme, oyun (*Veda* [1909], *Nirvana* [1909], *Sağanak* [1929], *Mağara* [1939]) alanlarındaki çeşitli eserlerinde de batılı birçok sanatçı ve düşünürün açık etkileri görülür; onlardan alınan düşünceler, olaylar, tipler, hatta cümleler, kimi zaman, etki sınırlarını da aşmaktadır. Birinci dönemdeki hikâyelerinde dil bakımından Edebiyat-ı cedide'nin tutumunu sürdürdüğü görülür. Abdülhamit II döneminde gezi özgürlüğü olmaması yüzünden konuları İstanbul sınırları içinde kapalı kalan Edebiyat-ı cedide hikâye ve romanlarına karşılık, daha ilk kitabından başlayarak, hikâyelerinden çoğunun konularını İstanbul dışındaki bölgelerden, genellikle Anadolu'nun çeşitli yerlerinden almıştı. Selanik'te, *Genç kalemler* (1911) dergisinde Ömer Seyfettin'le Ali Canip'in ileriye sürdüğü "Yeni lisan" davasına başlangıçta karşı çıkmış, yabancı dille yapılmış tamlamaların türkçeleştirilmesinin, "dili tersine çevirmek" olduğunu söylemişti. Ne var ki, bir süre sonra, Ziya Gökalp'ın da etkisiyle, "Yeni lisan" ve "Milli edebiyat" akımını benimsemiş, bu yolun önde gelen sanatçılarından olmuştur. Birinci dönemdeki hikâyelerinde cümle yapısı ve anlatım bakımlarından da Edebiyat-ı cedide etkisi (kimi zaman, bol sıfatlarla süslü, şairane cümleler) görülür. Sanat hayatının ikinci döneminde daha yalın bir söyleyişe yönelmiş, bu yoldaki süslü söyleyişlerden büsbütün değilse de, elinden geldiğince kaçınmıştır. Fransız edebiyatında görülen söyleyiş biçimlerini ve bazı söz kalıplarını türkçeye aktarmıştır. Sanatının birinci döneminde üslup bakımından da Edebiyat-ı cedide etkisi altında kalan yazar, kısa bir süre sonra bu etkiden kurtulup, özellikle *Erenlerin bağından* (1912) vb. denemelerinde Kutsal Kitap çevirisi üslubunu andıran özel bir üslup kurmuş, hikâye ve romana pek uygun düşmeyen bu üslubu "Rahmet" adlı hikâyesinde de kullanmıştır.

İlkin XIX. yy. fransız gerçekçi ve natüralistlerinin yolunda, aynı anlayış ve aynı teknikle ürün vermiş (1920-1937); Türkiye'nin Tanzimat'tan bu yana geçirdiği siyasal ve toplumsal evrelerini, birbirini tamamlayan bir roman zinciri içinde tasvir etmiştir:

Abdülaziz döneminin hayatı (*Hep o şarkı*, 1956), Abdülhamit II'nin baskılı yönetimiyle savaşmak için Fransa'ya kaçan Jön Türkler (*Bir sürgün*, 1937), Tanzimat'tan Birinci Dünya savaşı'na kadar yetişen üç kuşak arasındaki anlayış ayrılığı (*Kiralık konak*, 1939), Meşrutiyet döneminin parti kavgaları (*Hüküm gecesi*, 1927), bir din kurumu olan bektaşi tekkelerinin Meşrutiyet dönemindeki durumu (*Nur Baba*, 1922), Mütareke döneminde işgal altındaki İstanbul'un ahlak bozukluğu (*Sodom ve Gomore*, 1928), Kurtuluş savaşı yıllarında bir Anadolu köyü (*Yaban*, 1932), yeni başkentin geçmişteki ve gelecekteki görünüşleri (*Ankara*, 1934) bu romanlarda bir bir ele alınmıştır. 1949'dan başlayarak XX. yy. fransız edebiyatında görülen "ırmak roman" yolunda ürün vermeye başlamıştır. Hayatın çok geniş bir zaman içindeki akışını çeşitli yerler, kişiler ve olaylarla verme isteğiyle, Cumhuriyet dönemini bir bütün olarak (1952'ye kadar) ele almıştır (*Panorama*, 2 cilt, 1953-1954). Romanlarında toplumun bozulan, çöken yanlarını ele almıştır. Denebilir ki, eserlerinin çoğu hep birer çöküşün hikâyesidir. *Bir sürgün*'de Abdülhamit döneminin, *Kiralık konak*'ta Meşrutiyet döneminin, *Hüküm gecesi*'nde yine aynı dönemin, *Nur Baba*'da bektaşi tekkesinin, *Sodom ve Gomore*'de Mütareke döneminin, *Yaban*'da bir Anadolu köyünün bozukluğu, çöküntüsü gösterilmiştir. Yabancı kültürlere (eski yunan ve latin mitologyasına ve sanatına, Tevrat ve hıristiyanlık menkıbelerine, Avrupa sanat ve uygarlığına vb.) göndermelerde bulunmuş; o kültürlerin malı olan olayları, kişileri, eserleri birer benzetme öğesi olarak sık sık kullanmıştır. Konuşma dilinin yazı dili olması ilkesini benimsediği halde, türkçede karşılıkları bulunan arapça ve farsça sözcüklere, bu dillerin kurallarıyla yapılmış bileşik sözlere, çoğullara, tamlamalara romanlarında yine de çok yer vermiştir. Bunlardan başka, fransızca sözlere de düşkünlük göstermiştir. İlk iki romanında oldukça az rastlanan bu yoldaki sözler daha sonraki yapıtlarında gittikçe çoğalmıştır. Edebiyat ve siyaset dünyasıyla ilgili zengin anıları *Zoraki diplomat* (1955), *Vatan yolunda* (1958), *Politikada 45 yıl* (1968), *Gençlik ve edebiyat hatıraları* (1969) gibi yapıtlarındadır.

KARAOSMANOĞLU (Fevzi Lütfi), türk siyaset adamı (Manisa 1900 - Ankara 1978). İstanbul Yüksek ziraat okulu'nu bitirdi. Çiftçilik ve gazetecilik yaptı. Gazeteci olarak İstiklal mahkemesi'nde yargılandı (1925). Serbest cumhuriyet fırkası'nın (1930), ardından Demokrat parti'nin kuruluşlarında (1946) görev aldı. Manisa'dan milletvekili seçildi (1950-1957). Adnan Menderes hükümetlerinde önce Devlet, daha sonra İçişleri bakanı oldu (1950-1952). İçişleri bakanı iken Adnan Menderes'le görüş ayrılığına düşerek istifa etti. Hürriyet partisi (Hür P.) kurucuları arasında yer aldı ve genel başkanlığa seçildi (1955-1958). Partinin Cumhuriyet halk partisi ile birleşmesinden sonra, CHP yönetiminde görev aldı. 27 Mayıs 1960 devrimi'nden sonra CHP kontenjanından Kurucu meclis üyesi oldu (1961). Aynı yıl yapılan genel seçimlerde CHP'den Manisa milletvekili seçildi. Ancak İsmet İnönü ile görüş ayrılığına düşerek milletvekilliğinden ve partiden istifa etti (1962).

KARAOSMANOĞULLARI, XVIII. yy. başlarından XIX. yy. ortalarına kadar Aydın ve Manisa yörelerinde önemli rol oynayan aile. Karaosmanoğulları ailesinin kurucusu Hacı Mustafa Ağa, Manisa'ya mütesellim olarak gönderildi (1700). Onun oğlu Hacı Ahmet Ağa, İzmir voyvodalığı ve Sancakburnu muhafızlığına atandı (1760). Daha sonra ayrıca Sakız adasını da korumakla görevlendirildi (1771). Dergâhı Âli kapıcıbaşısı olunca (1773), yörede nüfuzu iyice arttı. Kendi askeri örgütünü kurdu, devlet adına vergi toplamaya ve yasaları keyfince uygulamaya başladı. Aydın ve Saruhan sancakbeyi olan oğlu Hasan Paşa (1789-1816), devlet adına topladığı vergileri İstanbul'a göndermediği gibi, merkezce atanan yüksek memurları da bölgesine sokmayarak tam bir derebeyi gibi davranmaya başladı. Onun bu tutumu karşısında bölgeye asker göndermek zorunda kalan Osmanlı devleti, başarılı olamadı. Mahmud II döneminde Aydın ve Saruhan sancakbeyliği Hasan Paşa'nın elinden alınarak buralara valiler atandı (1816). Ancak, tüm bu önlemlere karşın, bölgede âyan olarak Karaosmanoğulları ailesinin nüfuzuna son verilemedi. Atçalı* Kel Mehmet, yönetime karşı ayaklanarak Aydın'ı ele geçirdiğinde (1828), devlet Karaosmanoğulları'ndan yardım istedi. Ailenin başı olan Hasan Paşa'nın oğlu Mehmet Ağa, yeğeni Yetim Ahmet'i özel birliklerinin başında zeybeklerin üzerine gönderdi. Turgutlu, Bayındır, Ödemiş ve Birgi'yi eşkıyanın elinden geri alan Yetim Ahmet (1829), sonunda Aydın'a da girdi ve Atçalı'yı yakalayıp idam ettirerek ayaklanmayı bastırdı (1830). Mahmut II'nin âyanları etkisizleştirme çabaları sonucunda Karaosmanoğulları ailesinin bölgede kurduğu düzenin zayıflamasını içine sindiremeyen Mehmet Ağa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ayaklanması sırasında (1831-1840) Manisa'yı işgal eden İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusuna karşı koymadığı gibi, İbrahim Paşa'ya bağlılığını bildirmek için de Kütahya'ya gitti. Doksanüç harbi'nde asker gereksinimini Karaosmanoğulları'nın hizmetindeki adamlarla karşılamak isteyen Osmanlı devleti, bu aileden olumlu yanıt alamadı. Kurtuluş savaşı sırasında Karaosmanoğlu Halil Paşa, Manisa'ya giren yunan kuvvetlerine büyük kayıplar verdirerek ilerlemelerini engelledi. Tutunamayacaklarını anlayan Yunanlılar, kenti bir enkaz yığınına dönüştürdükten sonra çekildiler (1922). Bugün, genelinde Manisa ve Kırkağaç'ta yaşayan Karaosmanoğulları ailesinin ünlü bazı üyeleri: yazar Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Devlet ve İçişleri eski bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, iktisatçı ve Başbakan eski yardımcısı Attila Karaosmanoğlu.

KARAOVA, Muğla'nın Bodrum ilçesine bağlı bucak; 9 529 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Mumcular*, 2 247 nüf. (1990).

KARAÖREN, Çorum'un İskilip ilçesi merkez bucağına bağlı köy iken 1987'de Oğuzlar adıyla ilçe ve ilçe merkezi oldu.

KARAPANOS (Konstantinos), yunanlı siyaset adamı (Arta 1840 - Atina 1914). 1890 ve 1891'de Maliye bakanı oldu. Daha sonra kendini arkeoloji çalışmalarına verdi.

KARAPAPAKLAR, Oğuzlar'ın azeri kolundan bir türk boyu. Büyük moğol istilası sırasında öteki oğuz boylarıyla birlikte Türkistan'dan batıya sürüklenerek İran'a, Kuzey Azerbaycan ve Kafkasya'da Gürcistan'a dağınık olarak yerleştiler. İran Karapapakları bir süre sonra Azerbaycan genel valisi Abbas Mirza tarafından eyalet sınırları dışına sürülerek, gerektiğinde yönetime 400 atlı verme koşuluyla Sulduz bölgesine yerleştirildiler. Buraya 800 aile olarak yerleşen Karapapaklar, zamanla yerli halkla kaynaşıp şiiliği ve iranlılığı benimsediler. Osmanlı devletiyle İran arasında çıkan sınır anlaşmazlığı yüzünden türk kuvvetleri bu bölgeyi ele geçirdiğinde (1905), osmanlı yönetiminde kalmak istemedikleri için buradan iran topraklarına göçtüler. Karapapaklar, ancak Balkan savaşı sırasında türk askeri çekilip, bölge yeniden İran'a bırakıldıktan sonra eski yerlerine döndüler (1913). Öte yandan, Kuzey Azerbaycan'da yaşayan Karapapaklar'ın bir bölümü İran-Rus savaşı'ndan sonra İran'a göçtü (1928) ve konargöçer yaşamlarını Güney Azerbaycan'da da sürdürdü. Kafkasya'daki karapapak boylarının büyük bölümü de, 1920'li yıllarda Türkiye'ye göçerek Kars, Ağrı ve Erzurum illerine yerleştirildi. Gürcistan'da kalan Karapapaklar'ın yaşadıkları alan "Borçalı kazası" adıyla anılır.

KARAPATKA a. Zool. Eski ve Yeni Dünya'nın kuzey kesimlerinde yaşayan göçmen dalıcı ördek. (Bil. a. *Oidemia* [*Melanitta*] *nigra;* ördekgiller familyası.) [Eşanl. DENİZ ÖRDEĞİ.]



karapatka
erkek (siyah tüylü)
ve dişi (esmer tüylü)

—ANSİKL. Erkeği parlak siyahtır; çıkıntılı gagasının üstünde kırmızı-sarı bir leke bulunur. Gözkapaklarıyla gagasının içi de kırmızı-sarıdır. Dişiler kahverengi tüylü olur; boyun ve yanakların yanları beyazımsı kahverengidir. Beyaz aynası bulunmaz. Kabuklular, böcekler, bitkilerle beslenir.

KARAPAZI a. Süs ya da çit bitkisi olarak yetiştirilen ot ya da ağaççık. (Bil. a. *atriplex;* kazayağıgiller familyası.)
—ANSİKL. Bahçe karapazısı *(Atriplex hortensis)* kırmızı yapraklarından dolayı bahçelerde yetiştirilen tek türdür. Deniz semizotu da denen gümüşi renkli karapazı *(Atriplex halimus)* deniz rüzgârlarına dayanıklı canlı çit yapımında kullanılır.

KARAPINAR, İç Anadolu bölgesinde Konya iline bağlı ilçe; 44 254 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 20 köy. Merkezi, Konya'nın 89 km doğusunda *Karapınar,* 26 849 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı üretimi.
—Arkeol. ve Mim. İlçe merkezinin 10 km kadar doğusundaki Karapınar höyüğü'nde (Ali tepesi) bulunan çanak çömlekler, Karapınar'da yerleşmenin İlk Tunç çağda başladığını gösterir.

KARAPINAR, Afyonkarahisar'ın Sultandağı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 408 nüf. (1990).

KARAPINAR, Nevşehir'in Acıgöl ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 901 nüf. (1990). Belediye.

KARAPINAR. Arkeol. Elazığ ilinde, Keban baraj gölü alanı içinde kalan buluntu yeri. K. Kökten tarafından yürütülen yüzey araştırmalarında (1969), çakmak taşından yapılmış Chelles öncesi, Chelles ve Acheul kültürlerine ilişkin el baltaları, kazıyıcılar, Mousterier türde büyük uç ve kazıyıcılar bulundu.

KARAPINAR kumluğu, İç Anadolu bölgesinde Konya bölümünde Karapınar G.'inde kum örtüsü ve kumullarla kaplı geniş alan; Türkiye'de kara içinde gelişmiş, adeta çöl görünümünde en büyük kumluk. Bu ilginç yer biçimi, Dördüncü Zaman'a ait eski bir göl tabanında çökelmiş kumların, özellikle yazın şiddetli rüzgârlarla havalandırılması sonucunda meydana gelmiştir. Bazılarının yüksekliği 10-15 m'yi bulan barkan tipi kumullar tarım alanlarını kaplamış, hatta Karapınar kasabasına kadar sokulmuştu. Yapılan çalışmalarla kumullar ve kum örtülerinin yayılması önlenmiştir.

KARAPINAR taşlığı, İç Anadolu'nun Konya bölümünde Karapınar'ın G.'inde birkaç km genişlikte bazalt akıntılarından meydana gelen taşlık alan. K. kesiminde Andıklı tepe volkan konisi (1 119 m) yükselir.

KARAPÜRÇEK, Marmara bölgesinin K.-D. kesiminde Sakarya iline bağlı ilçe; 13 473 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, Adapazarı'nın 18 km G.-D.'sunda *Karapürçek,* 2 187 nüf. (1990).

KARAPÜRÇEK, Balıkesir'in Susurluk ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 187 nüf. (1990). Belediye.

KARAR a. (ar. *ḳarār*). **1.** Yetkili bir makamın herhangi bir durumu görüşüp tartıştıktan ve inceledikten sonra verdiği kesin yargı: *Hükümetin kararları. Adli, idari karar. Mahkemenin kararı bugünkü duruşmada belli olacak.* **—2.** Bir kimsenin bir iş ya da sorun hakkında düşünerek, ölçüp biçtikten sonra, iradesini kullanarak yaptığı seçim; verdiği kesin yargı: *Kararını bildirmek. Akıllıca bir karar. İçkiyi bırakma kararı.* **—3.** Bir işletmede, bir politikada vb. çeşitli eğilimler arasından yapılan seçim; bu eğilim doğrultusunda alınan önlem, izlenen yol: *Karar yukarıdan geliyor. Karar yetkisine sahip olmak.* **—4.** Değişmeyen, düzenli ve sürekli durum; düzenlilik: *Makine, bir kararda çalışıyor.* **—5.** Hava için, değişmez olma, istikrar: *Bu aylarda havanın hiç kararı olmuyor.* **—6.** Ölçü, derece, sınır: *Şakanın da bir kararı olmalı.* **—7.** *Karar almak,* çözüm yollarından birini seçmek; bir şeyi yapmayı ya da yapmamayı kararlaştırmak: *İşçiler grev kararı aldılar. Sigarayı bırakma kararı almak.* ‖ *(Bir şeyde) karar bulmak,* kararlı bir nitelik kazanmak, yatışmak. ‖ *(Bir şeyde) karar kılmak,* birçok şeyi denedikten sonra birini seçmek ve onu uygulamak: *Sonunda öğretmenlikte karar kılmıştı.* ‖ *Karar organı, karar merkezi,* bir kuruluşta, bir işyerinde, bir partide vb. emir ve direktifleri veren yönetici örgüt. ‖ *Karar vermek,* kararı ya da kararları almaya yetkili olmak: *Burada kararları ben veririm.* ‖ *Bir şeye karar vermek,* bir kimse, bir şey hakkında değişmez, kesin bir yargıya varmak: *Benim bir aptal olduğuma karar verdi;* bir şeyi seçmek, kesin bir seçim yapmak: *Mavi ayakkabılarını giymeye karar verdi. Dondurma mı pasta mı istiyorsun, karar ver Bu rolü kimin oynayacağına nasıl karar vereceğim?;* bir şeyi yapmayı kesin olarak istemek: *Boşanmaya karar verdi. Nihayet, televizyon almaya karar verdi.* ‖ *Bir şeyi karara bağlamak,* bir sorunu, bir davayı sonuçlandırmak. ‖ *Karara kalmak,* sözkonusu bir davaysa, görüşülmesi tamamlanıp karar aşamasına gelmek. ‖ *Karara varmak,* bir konuda anlaşmak, ne yapılacağını, nasıl bir yol izleneceğini kararlaştırmak: *Toplantıda nelerin görüşüleceği üzerinde bir karara varmamız gerekir.* ‖ *Kararında olmak,* tam istenilen nitelikte ya da olması gerektiği gibi olmak. ‖ *El, göz kararı,* el ya da gözle yapılan ölçme sonucu: *Göz kararı biraz tuz koy.* ‖ *El, göz kararıyla,* el ya da gözle ölçerek; kararlama.
—*Esk. Karar-dade,* hakkında bir karara varılmış, kararlaştırılmış. ‖ *Karar-dar,* kararlı, sürekli; sabit. ‖ *Karar-gâh* → KARARGÂH. ‖ *Karar-gir,* karara bağlanmış, kararı verilmiş: *"Bunlar uzun uzun münakaşat-ı samimiye neticesinde hep karar-gîr olmuştu"* (H. C. Yalçın). ‖ *Karar-yab,* kararlı, karar veren; bir yerde duran. ‖ *Karar-ı seri,* çabuk verilmiş karar.
—Bilş. ve Siber. *İkili karar,* yalnız ve yalnız iki olanaktan birini seçmeye dayanan karar. (İkili kararlar bilişim makinelerinin çalışmasının temelini oluşturur. Bellek ve mantık öğeleri bu makinelerin ikili ya da iki halli organlarıdır. Birçok olası hal arasında verilecek karar, daima ardışık ikili seçimlere indirgenebilir; böylece ikili *n* karar, olası 2^n hal arasından seçim yapmaya olanak verir.)
—Fels. Aristoteles'e göre, daha önce saptanmış bir amacı gerçekleştirmeye yarayacak araçları belirleyen istençli eylemin bir aşaması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. Yetkili bir makamın hukuksal sonuç doğuran, irade açıklaması. ‖ *Karar defteri,* dernek, ortaklık vb. tüzel kişilerin karar organlarında alınan kararların yazıldığı defter. ‖ *Karar düzeltme,* üst derece mahkemelerinin temyiz incelemesi sonunda verdikleri kararlara karşı tanınmış başvuru yolu. (Eşanl. TASHİHİ KARAR.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Ara kararı,* davayı sonuçlandırmayan, uyuşmazlığa son vermeyen mahkeme kararı. (Mahkeme, kural olarak verdiği ara karardan dönebilir. Ara kararı davayı sona erdirmediği için tek başına temyiz edilemez; ara kararındaki hukuka aykırı durumlar ancak son kararla birlikte temyiz edilebilir.) ‖ *İcrai karar,* idare organlarının üçüncü kişilere etkili olabilen ve doğrudan doğruya uygulanabilen (resen icra edilen) kararlarına verilen ad. (Bu kararların özelliği, oluşmalarına katkısı olmayan üçüncü kişiler için de uyulması zorunlu kararlar olması ve başka bir organın aracılığına gerek duyulmadan idare organlarınca doğrudan uygulanabilmesidir.) ‖ *İdari karar* → İDARİ. ‖ *Kamu yararı kararı,* bir kamulaştırma işleminden önce, kamulaştırmayı yapacak olan idarenin, bu kamulaştırmada kamu yararının bulunduğuna ilişkin kararı. (→ KAMULAŞTIRMA.)



Büyük Larousse

Karapınar kumluğu
Konya

‖ *Son karar,* davayı sonuçlandıran ve uyuşmazlığa son veren mahkeme kararı. (Mahkeme, verdiği son karardan dönemez. Son kararlardaki hukuka aykırı durumlar için taraflar temyiz yoluna başvurabilirler.)
—İşl. ikt. Bir işletmeye, bir siyasete vb. verilecek yönlerin seçimi; bu yöne uygun olarak alınan önlem, verilen emir: *Karar yukarıdan geliyor. Karar yetkisine sahip olmak. Bunlar hükümet kararlarıdır.* (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Karar ağacı,* çok ve sıralı kararlar alma sürecinin çözümleme ve hazırlama yöntemi. (İlk kararı belirlemeden önce, en iyi son kararın belirlenmesine çalışılır.)
—Mant. *Karar sorunu,* sonuç-alıcı bir yöntem bulmaya yönelik soruların tümü. (Karar sorunu çoğu zaman kanıtlanabilirlik sorunuyla ilgili olarak ortaya çıkar: belirli sayıda birtakım aşamalar sonunda belli bir formülün kanıtlanabilir olup olmadığını öğrenmek için kesin bir ölçüt bulmak. Karar sorunu önerme hesabı için bir çözüm getirmiştir: mademki bu hesabın bütün teoremleri kesinlikle birer totolojidir ve mademki belli bir formülün bir totoloji olup olmadığına karar vermek için kesin bir yöntem [formülün doğruluk tablosunu hazırlamak] vardır, bir formülün bir teorem olup olmadığını bilmek sorunu, üzerinde karara varılabilecek bir sorundur.)
—Müz. Türk müziğinde, bir doğaçlamanın ya da bir yapıtın sona ermesi. (Eşanl. KALIŞ.) ‖ *Asma karar* → ASMA* KALIŞ. ‖ *Karar perdesi,* DURAK'ın eşanlamlısı. ‖ *Karar vermek* ya da *karar etmek,* bir icracı sözkonusuysa, icrayı bitirmek; bir yapıt ya da bir makam sözkonusuysa, sona ermek.
—Ruhbil. Bağdaşmaz iki davranış ya da iki iç etkinlik arasında seçim. ‖ *Karar zamanı,* bir seçimin bireye önerildiği anla bireyin davranışlardan birini gerçekleştirdiği an arasında geçen zaman. ‖ *Karar kuramı,* karar alma bakımından ortaya çıkabilecek çeşitli olayların olasılık ve yararlarının birlikte göz önünde bulundurulmasına dayanan kuram.
—Topruhbil. *Grup kararı,* birçok bireyin belli bir sorun konusunda birlikte bir görüş bildirmelerini, bir yargıya varmalarını ya da bir karar almalarını gerektiren durum. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ sıf. Tam ölçüsünde, ne az, ne de çok: *Yemeğin tuzu karar Azı karar, çoğu zarar.*
—ANSİKL. Fels. Aristoteles'in zihinci görüşüne göre karar (yun. *buleusis*), erişilmek istenen amaçlara yönelik olamaz. Karar, ancak bize bağlı şeylerle ilgili olabilir, yoksa zorunlu olaylar (dünyanın düzeni gibi), olup olmaması rastlantıya bağlı (kuraklık ya da yağmur gibi) ya da geçmiş olaylar hakkında karar verilemez. Geçmiş olaylar konusunda Aristoteles şöyle der: "Daha önce gerçekleşmiş hiçbir şey bizim için bir seçim konusu olamaz; örneğin, hiç kimse Illion kentini yağmalamış olmayı hedef alamaz; geçmiş üzerine de karar verilemez; ama, gelecek üzerine, mümkün olan şey üzerine karar verilebilir, çünkü geçmiş olaylar, olmamış olamaz." (*Ethika nikomakheia,* 6, 2.)

—Huk. Karar düzeltme yolu Yargıtay, Danıştay, Askeri yargıtay daire ve genel kurul kararlarına karşı tanınmıştır. Karar düzeltme yoluna şu durumlarda başvurulur: 1. temyiz dilekçesiyle temyize cevap dilekçesinde öne sürülen ve karara etkili olan itirazların yanıtsız bırakılması; 2. temyiz incelemesi sonunda üst mahkemenin verdiği kararda çelişkilerin bulunması; 3. temyiz incelemesi sırasında kararı etkileyen belgelerde bir hile ya da sahteliğin ortaya çıkması; 4. temyiz incelemesi yapan mahkeme kararının usul ve yasaya aykırı olması.

—İşl. ikt. Karar konusundaki araştırmalar, daha çok karar sürecinin akılcılığıyla ilgilenmiştir. Bu yüzden, örgütsel işleyişin açıklanmasında, akılcı karar kavramı ayrıcalıklı bir yer tutar. Bu alanda temel model, H. A. Simon'un modelidir. H. A. Simon, karar sürecini üç aşamaya ayırır: kavrama ya da sorunları tanılama aşaması; modelleştirme ya da çözümleri tasarlama aşaması; seçme ya da en iyi çözümü bulup ayırma aşaması. Bu görüş açısına göre, karar vericinin, seçim olanaklarını ve bu olanaklardan her birine bağlı sonuçları tümüyle bildiği ve çözümler arasında sınıflama yapabilmesini ve en uygun çözümü benimseyebilmesini sağlayan bir seçim ölçütüne sahip bulunduğu kabul edilir.

Bu her şeyi bilen akılcılığın ana örneğine (Sinoptik karar modeli) oranla, öteki türeme modellerin özelliği, bazı bilgi eksikliklerini hesaba katmalarıdır. Bu bilgi eksiklikleri ya seçim olanaklarının genel bütünü ve bunların sonuçlarıyla ya da seçimlerin sırasıyla ilgilidir (sınırlı akılcılık, marjda gelişen kararlar, örgütler içinde seçimlerin bulanıklığı ya da çıkar çatışmaları). Buradan hareketle, bilgi araştırması ve transferiyle akılcı öngörü ve oyun konularında ve bizzat örgütsel davranışların temsili alanında önemli kuramlar geliştirildi. Özellikle, akılcılığın değerlendirilmesi işinin, ancak seçimlerin stratejik boyutlarına göre yapılabileceği düşüncesi ortaya atıldı (karşılıklı etkiye dayanan karar modelleri; örneğin, Michel Crozier'nin çalışmaları). Buna karşılık, deney öncesi verilere dayanan akılcılığa yöneltilen eleştiriler, karar birimlerinin seçme özgürlüğü yerine belli bir belirlenimciliği koyar; öyle ki, bu belirlenimciliğe göre, rol sahiplerinin gerçek karar gücü, görünüşün tersine olarak, oldukça zayıf ya da yok denebilecek kadar azdır. Bu eleştiriler, aynı zamanda, özdevinimler, geçmiş deneylerin taklidi ya da yinelenmesine dayanan yöntemler, yerleşik yapıların ya da daha önceki kararların yaptığı ve örgütsel işleyişi yanlış davranışlara sürükleyen baskılar üzerinde de durur.

Kuramsal tartışmaların ötesinde, seçim sürecinin somut incelenişi, bir işletmenin tümüyle etkinliklerinin, kendine özgü örgütsel yapısının, onu oluşturan kişi ve grupların psikolojik ve sosyolojik bileşiminin, ona can veren bilgi hareketlerinin ve başvuru değerleri dinamiğinin -özellikle saptanan hedefler bakımından-, çözümüne açılan bir yoldur.

—Topruhbil. *Grup kararı*, Kurt Lewin, 1940'lı yılların başında birçok ev kadınıyla birlikte ve birçok ev kadını arasında, bu kadınların beslenme alışkanlıklarındaki bir değişikliği engelleyen güçlüklerin neler olduklarını ve beslenme sorununu savaş çabası ve halk sağlığı sorunlarıyla birleştirerek bu güçlüklerin nasıl yenilebileceğini belirtmelerini sağlamak amacıyla bir grup tartışması açarak amerikan ailelerinin bazı beslenme alışkanlıklarının değiştirilebileceğini gösterdi. Bu çalışmalar, tutum değişikliklerinde etkileşim, karışma ve kararın önemini ortaya koydu.

Bir başka araştırmalar dizisi de (S. Sherif, 1965; M. de Montmollin, 1966), bireylerin yargılarının, topluluk durumunda ya da kendi bireysel yargılarına göre yumuşadıklarını, ya da bireysel cevapların merkezi ya da ortalama bir değere doğru yöneldiklerini ortaya koydu. Böylelikle varılan uzlaşma, gruba, en aşırı değerleri ve en özgün yargıları bir yana bırakarak, üyeleri arasındaki çatışmayı giderebilen bir yöntem ve bir erek sağlamış oluyordu.

Grupların, tehlikeli çözümler önermeye genellikle bireylerden daha yatkın oldukları saptanınca, kolektif etkileşimin pek de yatıştırıcı bir etkisi olmadığı anlaşıldı. Bu olay amerikalı ruhbilimci N. Kogan ve M. A. Wallach'ın (1967) ilgisini çekti ve çok geçmeden *tehlike üstlenme* adıyla amerikan toplumruhbiliminin belli başlı araştırma alanlarından biri durumuna geldi. Bununla ilgili araştırmaların deneysel paradigması şuydu: kişi sağlam ama pek de çekici olmayan bir seçenek ile çekici olan ama insanı başarısızlığa da götürebilecek nitelikte ikinci bir seçenek arasında bir seçim yapmak durumundadır. Bunun üzerine dört beş kişi çağrılır; bunlar bir seçim yapmak durumunda bulunan kişiye başarısızlığı göze almalı mı, almamalı mı diye bir tavsiyede bulunmak üzere önce kendi kişisel fikirlerini söylerler (önuzlaşım); sonra da grup halinde sorunu tartışarak ortak bir karara varırlar (uzlaşım). Bu kolektif çalışmadan sonra, tekrar çalışmaya katılanlardan kendi görüşlerini bireysel olarak açıklamaları istenir (sonuzlaşım). Tartışmanın, uzlaşım ve sonuzlaşım sırasında, önuzlaşım sırasında olduğundan daha gözüpek cevaplar verilmesine yol açtığı saptandı. Bu olayın, hiç biri de doyurucu olarak kabul edilmeyen birçok açıklaması yapıldı. Fransız toplumruhbilimciler S. Moscovici ve M. Zavalloni, yatıştırıcı yönelmeyle aşırılaştırıcı yönelmenin her ikisinin de, gerçekte daha genel bir olay olan ve *kolektif* kutuplaşma* adını verdikleri kolektif karar olayının özel durumlarından başka bir şey olmadıklarını ortaya koydular. Deneyleri tartışmanın, ister bir, ister öteki yönde olsun, bir aşırılaşmaya yol açtığını gösterdi. Buna göre gruplar, daha önce önerilen çözümleri (bu çözümler ister tehlikeli, ister ihtiyatlı olsunlar), bireylerden daha açık bir biçimde öneriyorlardı. Kolektif kutuplaşma daha önceki görüşler doğrultusunda ve bu ilk görüşler birbirinden ne kadar farklı ve grup üyeleri arasındaki etkileşim ne kadar belirleyiciyse, o kadar güçlü bir biçimde ortaya çıkıyordu.

KARARA (öz. a. *Carrara*'dan). Carrara yakınlarında çıkarılan beyaz mermer. (LUNA da denir.)

—ANSİKL. Michelangelo, anıtsal heykellerini yapmak için bizzat kendi Carrara'ya gider, mermer bloklarını seçerdi. İtalyan Rönesansı'nda çok kullanılan en beyaz karara, heykel ve süsleme sanatlarında dünya çapında ün kazanmıştır.

KARARGÂH a. (ar. *ḳarār* ve fars. *-gāh*'tan *ḳarārgāh*). **1.** Komutan ya da amirlerin, birlik ya da kurumları yönetmesinde yardımcı olan kuruluş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Esk.* Durup dinlenilecek ya da yerleşilecek yer. **—3.** *Karargâh kurmak*, bir kimseyi ele geçirmek için onun uğrayacağı yer ya da yerlerde polislerce önlem alınmak: *Cezaevinden kaçanların yakalanması için polis belirli yerlere karargâh kurdu;* bir yerde uzun süre, bıktırıncaya kadar kalmak: *Adam bizim eve karargâh kurdu, bir türlü gitmek bilmiyor.*

—Ask. *Karargâh bölüğü*, taburdan büyük birliklerde karargâh çalışmalarını desteklemek, güvenliği sağlamak, ikmal ve bakım hizmetlerini yürütmekle görevli birlik. || *Karargâh subayı*, karargâhtaki çeşitli hizmetlerin yürütülmesini sağlamakla görevli subay.

—Ask. denizc. *Karargâh görevi*, bir deniz subayına gemi dışında, kara birliğinde verilen görev.

—ANSİKL. Ask. Birlik komutanının ya da amirlerin işlerinin yürütülmesinde yardımcı olan karargâh, genellikle dört ana bölümden oluşur: 1. S-1 ya da G-1 olarak tanımlanan ve personelle ilgili her türlü hizmet ve etkinlikten sorumlu bölüm; 2. S-2 ya da G-2 olarak tanımlanan istihbarat işleri, güvenlik ve protokolle ilgili bölüm; 3. S-3 ya da G-3 olarak tanımlanan harekât, birlik ve kurumların sevk ve idaresiyle ilgili bölüm; 4. S-4 ya da G-4 olarak adlandırılan lojistik hizmetlerle ilgili bölüm. Küçük birliklerin karargâhı icra subaylarınca, büyük birliklerin karargâhları kurmay subaylarca yönetilir.

KARARINCA be. **1.** Gerektiği kadar: *Yemeğe kararınca tuz atmak.* **—2.** *Karınca kararınca* → KARINCA.

KARARIŞ a. Kararmak eylemi ya da biçimi.

KARARLAMA a. Kararlamak eylemi.

◆ sıf. Aşağı yukarı, göz kararıyla; tahmini: *Kararlama bir fiyat söyledi. Yol, kararlama bir hesapla dört saat sürer.*

◆ be. Kararlayarak, göz kararınca; tahminen: *Yemeğin tuzunu kararlama koymak.*

KARARLAMADAN be. Yaklaşık olarak, göz kararınca; tahminen. *Kararlamadan atmak.*

KARARLAMAK g. f. Ölçü ve tartıya dayanmadan, göz kararıyla hesaplamak; kestirmek, tahmin etmek: *Bir uzaklığı, derinliği kararlamak. Şöyle bir kararladı ve kumaşı kesmeye başladı.*

KARARLAŞMAK gçz. f. Bir tarih, bir olay, bir eylem vb. sözkonusuysa, seçilmiş, belirlenmiş olmak; kararlaştırılmak: *Sınavların ne zaman yapılacağı kararlaştı mı?*

◆ **kararlaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (eylem) kararlaştırmak*, bir şeyi yapmaya karar vermek: *Hafta sonunda pikniğe gitmeyi kararlaştırdılar* **—2.** *Bir şeyi kararlaştırmak*, kişiler, olasılıklar arasında bir daha değiştirmemek üzere bir seçim yapmak: *Alacağımız şeyi henüz kararlaştırmadık. Tatilde nereye gideceğinizi kararlaştırdınız mı?* **—3.** *Bir şeyi (eylem, tarih) kararlaştırmak*, hangi eylemin gerçekleştirileceğini, hangi tarihin seçileceğini, önceden, kesin olarak, belirlemek: *Sinemaya mı, tiyatroya mı gideceğimizi kararlaştıralım. Bir tarih kararlaştıralım. İzleyeceğimiz yolu kararlaştırdınız mı?*

◆ **kararlaştırılmak** edilg. f. Bir tarih, bir olay, bir eylem vb. sözkonusuysa, seçilmiş, belirlenmiş olmak: *Seçim tarihi bugün kararlaştırılacak. Kararlaştırılan günde ve yerde gerçekleşmeyen bir toplantı.*

—Mant. *Kararlaştırılabilir formül*, bir T kuramında, kanıtlanabilir ya da çürütülebilir olan F formülü. [Eğer T nin £(T) dilinin bütün kapalı formülleri kararlaştırılabilirse, T ye tam (kısaca) denir.] || *Kararlaştırılabilir yüklem*, $\varphi(a_1,...,a_n)$ doğru mudur? türünden sonsuz sayıda sorular sınıfı için sonuç alıcı bir karar yöntemine sahip $\varphi(x_1,...,x_n)$ yüklemi. (Daha dakik bir tanım da şudur: bir yüklemin, Turing'in anladığı anlamda kararlaştırılabilir olması için, onun karakteristik C_φ fonksiyonunun, bir Turing aletiyle hesaplanabilir olması gerekir [yani bir Turing aletinin, her *n* kanıtlı $(a_1,...,a_n)$ cümlesi için, ya $C_\varphi(a_1,...,a_n) = 0$ değerini (eğer $\varphi(a_1,...,a_n)$ yanlışsa); ya da $C_\varphi(a_1,...,a_n) = 1$ değerini (eğer $(a_1,...,a_n)$ doğruysa) vermesi gerekir].) || *Kararlaştırılabilir kuram*, kararlaştırılabilirlik niteliği taşıyan kuram. (Karşt. KARARLAŞTIRILAMAZLIK.)

KARARLAŞTIRILABİLİRLİK a. Mant. Bir £(T) kuramına ait her F formülü için, F nin bir T teoremi olup olmadığına karar verebilmeyi sağlayan etkili bir yöntemi içeren matematik kuramının (T) özelliği. (Karşt. KARARLAŞTIRILAMAZLIK.)

—ANSİKL. Bir T kuramının çeşitli formüllerine Gödel sayıları uygulanarak, bir kuramın içerdiği kararlaştırılabilirlik daha kesin bir biçimde belirlenebilir: eğer T kuramı teoremlerinin Gödel sayıları toplamı gerilemeliyse T kararlaştırılabilir nitelikte demektir. Kararlaştırılabilirlik, görece ola-

rak basit kuramların bir özelliğidir. Şu kuramlar kararlaştırılabilir niteliktedir: önermeler hesabı (doğruluk tabloları yapımı, bir karar verme yöntemidir), sonlu cisimler kuramı, tekli yüklemler hesabı (burada yalnızca birlik yüklemler hesaba katılır). Buna karşılık yeterince zengin içerikli kuramların tümü, kararlaştırılamaz niteliktedir: Peano aritmetiği ve kaplamları, klasik yüklemler hesabı (Church sonucu [1936]) vb.

KARARLAŞTIRILAMAZ sıf. Mant. **1.** Ne doğru, ne de yanlış olan bağıntılar için kullanılır. **—2.** *Kararlaştırılamaz formül,* matematik bir kuramda ne tanıtlanabilir, ne de reddedilebilir formül. || *Kararlaştırılamaz kuram,* kararverilemezlik özelliği taşıyan kuram.

KARARLAŞTIRILAMAZLIK a. Mant. **1.** Kararlaştırılamaz bir formülün özelliği. **—2.** İçinde her A formülü için, A nın K de tanıtlanabilir olup olmadığına karar verilebilmesini sağlayan sonuç alıcı bir yöntemin bulunmadığı kuramın özelliği. (Aritmetiği biçimselleştirebilecek kadar güçlü bir kuram, eğer özyeterliyse, kararlaştırılamaz bir kuramdır; yüklemler hesabı, kararlaştırılamaz bir özellik taşır.)

KARARLAŞTIRILMAK → KARARLAŞMAK.

KARARLAŞTIRMAK → KARARLAŞMAK.

KARARLI sıf. **1.** Duraksama ya da zayıflık belirtisi göstermeden verdiği kararda direnen, kararını değiştirmeyen, iradeli, azimli bir kimse; bu kimsenin davranışları için kullanılır: *Ne istediğini bilen kararlı bir insan. Bir konuda kararlı olmak. Kararlı bir tavır. Kararlı adımlarla yürümek.* **—2.** Belli bir durumu, uzun bir süre büyük bir değişikliğe uğramadan sürdüren şey için kullanılır; düzenli, dengeli, istikrarlı.

—Astrofiz. *Kararlı hal, kararlı Evren* ya da *kararlı evrenbilim kuramı,* Evren'in zaman boyunca sabit bir madde yoğunluğunu korumasını öngören evrenbilim kuramı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ceb. *Bir* E *kümesinin cebirsel yapısı için* E *nin kararlı parçası,* E nin yapısını tanımlayan yasaların her biri için E nin kararlı parçası. || E *den* E *içine tanımlanmış bir uygulamada bir* E *kümesinin kararlı parçası,* E nin $f(X) \subset X$ olan X parçası. || $E \times E$ *ya da* $\Omega \times E$ *üzerinde tanımlanmış bir iç ya da dış bileşim yasası için bir* E *kümesinin kararlı parçası,* $A \times A$ nın ya da $\Omega \times A$ nın her ikili bileşkesi A nın bir elemanı olduğuna göre E nin A parçası.

—Fizs. kim. Yalnız aşırı yüksek sıcaklıkta bozunan ya da kimyasal tepkenlerin çok az etkileyebildiği cisimler için kullanılır. || Etkenlerinden birinin sonsuz küçük değişimi sonucu, dengenin kendisinde de sonsuz küçük bir değişimin meydana geldiği kimyasal bir denge için kullanılır. || *Yarı kararlı,* sistem enerjisinin kuramsal minimumuna denk düşmeyen, ama göz önüne alınan koşullarda tepkime ya da dönüşüm hızının önemsenmediği bir denge, bir bileşik, bir karışım için kullanılır. (Dıştan uygulanan zayıf bir etki [katalizör, sarsma, kıvılcım, bir katışkı maddesinin sokulması vb.], kendisine denk düşen nicelikte enerji açığa çıkartarak dönüşümün gerçekleşmesini sağlar. Örneğin oksijen/hidrojen karışımı, olağan sıcaklıkta, sistem enerjinin minimumuna denk düşen bu iki elementin bileşmesine, yani suya (kararlı durum) göre yarı kararlı bir denge durumu gösterir. Bir katalizörün [platin köpüğü ya da süngeri] katılımı, tepkime hızını önemli ölçüde artırarak tepkimeyi daha duyarlı hale getirir. Aşırıerimiş durumdaki su ve cam, yarı kararlı sistemlerdir.) [Bk. *ansikl.* böl. Metalürj.]

—Kâğ. san. *Kararlı kâğıt* ya da *karton,* çevredeki havada meydana gelen nem değişikliklerinden fazla etkilenmeyen, düz yüzeyli kâğıt ya da karton.

—Kim. Soğukta az uçucu olan bazlar (sodyum hidroksit, potasyum hidroksit, kalsiyum hidroksit) için kullanılır.

—Mak. san. Bulunduğu denge konumundan uzaklaştırıldığında tekrar aynı denge konumuna dönen bir sistemin dengesi için kullanılır.

—Metalürj. Bir denge ya da dengeli bir hal için kullanılır. (Demir-karbon diyagramı buna örnektir) || *Kararlı döküm,* yaşlanmayan, yumuşak soğuk çekme çelik dökümü; bu işlem sırasında çelik, katılaşma başlangıcından sonra külçe kalıbında sakinleştirilir.

—Oto. *Dinamik kararlı,* ilk yörüngesini etkileyen tedirginlik etkilerini kendi kendine düzeltme eğiliminde olan özdevinimli bir taşıt için kullanılır. (Bu az döner bir taşıtın durumudur.)

—Uz. havc. *Kararlı platform,* uzayda sabit bir yönde kalan mekanik bütün.

◆ be. Kararlı biçimde: *Çok kararlı görünüyor. Kararlı konuşmak.*

—ANSİKL. Astrofiz. *Kararlı hal kuramı.* Çeşitli türlerde kararlı evrenbilimler öne sürülmüştür. 1952'de astrofizikçi Bondi ve Hoyle tarafından önerilen kuram gökadalardaki kırmızıya kaymayı ve Hubble* yasası'nı açıklamak için Evren'in genişlemesi fikrini benimsiyordu. Böyle genişleme halindeki bir Evren'in sabit bir yoğunluğu koruyabilmesi için Bondi ve Hoyle "sürekli yaratılış" adı verilen ve içinde her 10 000 yılda cm^3 başına ortalama bir hidrojen atomunun yaratılması gereken kararlı bir evrenbilim düşündü. Bu sürekli yaratılış fizik yasalarını çiğnemekle birlikte big* bang evrenbiliminin tersine başlangıç aykırılığı bulunmayan, sonsuz yaşta bir Evren'in anlaşılmasını sağladı. Bununla birlikte bu kuram, onu önerenlerce terk edildi, çünkü bazı temel gözlem olaylarının özellikle 3° K'lik evrenbilimsel* ışınımın ve Evren'deki hafif elementlerin (özellikle döteryumun) bolluğunun açıklanmasını sağlamıyordu. (→ ÇEKİRDEKBİREŞİMİ.) Özellikle 70'li yıllarda Pecker ve Vigier tarafından önerilen diğer kararlı evrenbilimler, kırmızıya kaymayı ve Hubble yasası'nı açıklamak için "ışığın yıpranması" olayının öngörüldüğü, genişlemeyen bir Evren çerçevesinde yer alır. 3° K'lik evrenbilimsel ışınım bu modelde hesaba katılmışsa da döteryum bolluğunu açıklamak olanaksız görünmektedir. Kısacası, bugün için önerilen kararlı evrenbilimler tatmin edici değildir; big bang evrenbilimleri başlıca gözlem olgularını açıkladıklarından gökbilimcilerin çoğu tarafından onaylanmıştır.

—Metalürj. Yapıları oda sıcaklığında zamanla değişmeyen birçok metal ve alaşım yarı kararlı durumda kullanılır. Karbonun demirle birleşerek demir karbür (sementit) olarak bulunduğu beyaz dökme demirler ve olağan çelikler yarı kararlı durumdadır; bu alaşımların kararlı durumu karbonun grafit biçiminde bulunduğu gri dökme demirlere denk düşer. Aynı şekilde, su verilmiş çeliklerin bileşenleri (martensit, beynit, troostit), ısıtmayla ya da su vermeden sonra menevişlemeyle değiştirilebilen ve yok edilebilen yarı kararlı yapılar gösterir.

Katılaşma da, aşırıerime, yani metalin katılaşma sıcaklığının, alaşımlarınsa katılaşma eğrisinin altında sıvı halde bulunması gibi yarı kararlı bir durum oluşturabilir; bu durumda bir dış etkiyle ya da banyodaki bir değişiklikle (ani sıcaklık değişimi, katılaşma çekirdekleri oluşturan elementler aşılama, banyoyu karıştırma, vb.) katılaşma başlayabilir.

KARARLILAŞTIRICI a. Ceb. *Bir* G *grubu işlemi yapılan bir* E *kümesinin bir* a *elemanının kararlılaştırıcısı,* a yı değişmezleştiren, G nin elemanlardan oluşmuş G_a altgrubu.

—Fizs. kim. Yavaşlatma ya da başka bir deyişle negatif katalizleme yoluyla az kararlı bir bileşiğin bozunmasını önleyen kimyasal madde. (Eşanl. STABİLİZATÖR.)

—Petr. san. Çok uçucu kesimleri ayırarak bir benzini kararlılaştırmayı sağlayan tablalı kolon.

—Polim. Bozundurucu çeşitli etkenlere karşı kararlı duruma getirmek amacıyla plastik bir maddeye ya da bir elastomere katılan madde. (Bu maddenin asıl işlevi, parçalama etkenini öncelikle yansızlaştırmak [U. V. soğurucu, oksijen soğurucu] ya da açığa çıkan maddelerle parçalanmanın özkatalizini önlemektir [PVC durumunda hidrojen klorür tutucusu].)

KARARLILAŞTIRMA a. Fişekç. Ham bir patlayıcı maddedeki kararsız katışık öğeleri elemek ve bir kararlılaştırıcı eklemek işlemi.

—Fizs. kim. Bir kararlılaştırıcının etkime biçimi. (Bk. *ansikl.* böl. Polim.)

—Havc. Bir uçağın kararlılığını uçuş sırasında uçuş koşulları ne olursa olsun otomatik olarak sağlayan yöntem.

—Metalürj. *Kararlılaştırma tavı,* yapının kırılgan ya da korozyona duyarlı bir hale dönüşmesini önlemeye yarayan ve genellikle ısı etkisiyle uygulanan işlem. (Bu işlem ya sıvı halde [çeliklerin yaşlanmasına karşı kararlılaştırma tavı], ya da katı halde [çeşitli tavlamalar, iç gerilmeleri kararlılaştırma menevişlemeleri] yapılır.)

—Petr. san. → GAZ* GİDERME.

—Uz. havc. Bir uzay aracının kendi ağırlık merkezi çevresindeki devinimlerinin, aracın içinde ya da dışında kuvvet çiftleri uygulanarak belirli kanunlara göre düzenlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Polim. Plastik maddelerin kararlılaştırılması için en az üç etkenin bir arada olması gerekir: bunlar, polimer kökenli yapı, bireşim yoluyla bağlanan katışkı maddeleri ve kararlılaştırıcılardır. *Polimerin yapısı,* genellikle önceden belirlenir; bununla birlikte pek çok yapım hatası ortaya çıkabilir. Bu hatalar saptanarak elden geldiğince düzeltilmelidir. Özellikle bir polimere, monomer fazlasının uzaklaştırılması amacıyla uygulanan "aşırı ısıtma", çoğu kez ısıl kırılgan noktaların (örneğin çifte bağlar) oluşmasına yol açar. Polimerin kırılgan bir yapısı varsa ve polimerliği, ısıtma sırasında zincir biçiminde bozulma eğilimi gösteriyorsa (kimi polieterler ile PVC'nin durumu) eşpolimerleştirme yoluyla zincire parçalanma önleyici "kilitleyici"ler, yani polimerliğin bozulmasına karşı gerçek "kilit" rolü oynayan eylemsiz motifler katılabilir. *Katışkı maddeleri,* katalizörden ileri gelen metal kalıntıları ile çözücü artıkları vb. gibi çok çeşitlidir. Bu farklı maddelerin kendileri de ısıl parçalanma ve yükseltgenme katalizörleri ya da ışılduyarlılaştırıcılar olabilir. *Kararlılaştırıcılar,* parçalama etkenini (oksijen tutucu, U. V. soğurucu) yansızlaştırmak ya da parçalanma ürünlerini tutarak parçalanmanın özkatalizlenmesini önlemek amacıyla plastik madde ve elastomerlere katılan bileşikler ya da karmaşık karışımlardır.

—Uz. havc. Bir uzay aracının gerek antenlerini, gerek fotoğraf makinelerini ya da diğer ölçü aletlerini sürekli olarak Yer'e doğru yöneltmesi için bir uydunun genellikle Yer'e oranla sabit bir yönü koruması zorunludur. Oysa, uzayda karşılaştığı çok sayıda tedirgin edici etkiler nedeniyle bir uydu, kararlılaştırma düzenleriyle sürekli olarak aynı konuma getirilmiyorsa yönünü çok güç korur. Kararlılaştırma yöntemleri yalnız uydu dışı kuvvetlerden yararlananlar (pasif kararlılaştırma) ya da aracın içinde sürekli olarak enerji tüketerek bir pilotaj sistemine başvuranlar (aktif kararlılaştırma) olmak üzere iki ana sınıfa ayrılır.

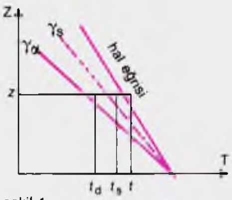
• *Pasif kararlılaştırma.* Bu kararlılaştırma cayroskopik etkiden ya da çekim gradyanından yararlanır. Cayroskopik kararlılaştırmada (ya da spinle kararlılaştırma) uyduya, yörüngeye yerleştirilmesi sırasında, ana eylemsizlik ekseni çevresinde bir dönme hızı kazandırılır. Böylece araç bir cayroskop gibi davranır, yani bu eksen uzayda sabit bir yön korur. Yereksenli telekomünikasyon uydularının çoğu dönme ek-

senleri Yer'in ekvator düzlemine dik olmak üzere bu yöntemle kararlılaştırılır. Çekim gradyanı ile gerçekleştirilen kararlılaştırmada bir gökcisminin çekme kuvvetinin kendisine olan uzaklıkla değişmesinden yararlanılır. Bu nedenle bir uydu doğal olarak uzun ekseni çevresinde döndüğü gökcisminin ağırlık merkezinden geçecek şekilde bir yön alır. Bununla birlikte, bu etkiden yararlanabilmek için uydunun şekli çok uzun olmalıdır.

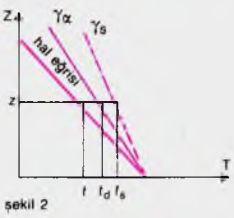
• *Aktif kararlılaştırma.* Çoğu zaman pasif kararlılaştırma yeterli olmamakta ve uydunun yönlendirilmesi için gerçek bir kumanda düzeninin bulunması gerekmektedir. Böyle bir sistem, uydunun gerçek konumu ile istenilen konumu arasında bir hata işareti oluşturan algılayıcılar, bu işareti kuvvetlendiren ve pilotaj emrine dönüştüren elektronik bir blok, bu pilotaj emirlerinden hareketle düzeltici çiftleri oluşturan devindirici organlar içerir. Çoğunlukla çok küçük düzeltici çiftlerinin çok duyarlı olarak elde edilmesi gerekir. Bu amaçla, genellikle mikroiticilerden çıkan gaz jetleri, ya eylemsizlik volanları ya da manyetik bobinler kullanılır. Özellikle üç eksenli kararlılaştırmada, aracın gerek devinimsiz uzaya, gerek bir gökcisminin yüzeyine göre olan yöneliminin tamamen kontrol edilmesi sözkonusudur. Pilotlu gemiler, Yer gözetleme uyduları, gezegen sondalarının çoğu ve bazı yereksenli telekomünikasyon uyduları bu tür davranış kontrollerini gerektirir. Aracın davranışının bilinmesi için iç ya da dış yönelim karşılaşmaları kullanılabilir. İç karşılaştırma, kardan şeklinde yerleştirilmiş üç cayroskopla, uzaydaki yönelimi sabit tutan bir eylemsizlik platformudur. Dış karşılaştırma, Güneş'in, seçilmiş parlak yıldızların (genellikle Canopus'un) ya da Yer ufkunun yönünü belirleyen optik alıcılardan oluşur. Her durumda eylemsizlik platformunun yönelimini yeniden ayarlayabilmesi için dış karşılaştırmalara dönemsel olarak başvurmak zorunluğu vardır. Uydunun kendi ağırlık merkezi çevresindeki kaba dönmeleri "vernier motorları" adı verilen küçük roket-motorların oluşturduğu zıt çiftlerin etkisiyle gerçekleştirilir. Duyarlı davranış kontrolleri küçük eylemsizlik tekerleklerinin ya da kürelerinin dönme hızlarıyla oynanarak yapılır.

KARARLILAŞTIRMAK ettirg. f. *(kararlı-laş-tır-mak).* Fişekç. Özel bir işlemle ya da kararlılaştırıcı katarak bir patlayıcı maddenin kimyasal kararlılığını iyileştirmek. (Abel, hafifçe alkali kaynar suda uzun süre tutularak, pamuk barutunun kararlılaştırılabileceğini ortaya koydu.)
—Petr. san. Bir petrol sıvısının, özellikle de ham petrolün ya da benzinin içerdiği çok hafif bileşenleri, petrol sıvısını daha az uçucu hale getirmek için ayırmak.

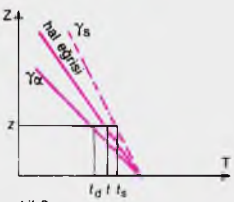
KARARLILIK a. **1.** Girişimlerinden vazgeçmeyen, aldığı kararları yılmadan uygulayan bir kimsenin, davranışlarının niteliği: *Kararlılıkla hareket etmek. Her türlü koşulda kararlılık göstermek. Hedefinden vazgeçmeyen bir insanın kararlılığı. Ses tonunun kararlılığı. Davranışlarındaki kararlılık.* **—2.** Belli bir durumda uzun bir süre büyük bir değişikliğe uğramadan aynı düzeni sürdüren şeyin niteliği; düzenlilik, süreklilik.
—Elektrotekn. *Bir elektrik motorunun kararlılık katsayısı,* maksimum motor kuvvet çiftinin olağan motor kuvvet çiftine oranı.
—Fişekç. Olağan sıcaklıklarda kendiliğinden kimyasal bozunmaya uğramayan patlayıcı maddelerin özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizs. kim. Kimyasal bir maddenin sürekliliği. (Bk. *ansikl.* böl. Polim.) || Denge durumunda olan bir cismin ya da bir sistemin özelliği.
—Fizs. mekan. Kararlı denge halindeki bir sistemin özelliği.
—Havc. Bozulan dengeyi yeniden sağlamak için bir uçakta bulunması gereken yetenek.
—Kâğ. san. Boyutsal bakımdan kararlı olan kâğıdın özelliği.
—Meteorol. Katmanları yukarı doğru azalan yoğunluklarla üst üste gelmiş atmosferin durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Petr. san. Depolama ya da kullanım sırasında bozulmayan bir petrol ürününün niteliği. (Benzinlerin kararlılığı zamkların oluşumuna karşı yavaşlatıcılar gerektirir; gazyağlarının ve yağlama yağlarının kararlılığı, her şeyden önce renkle ilgilidir, bu rengin zamanla koyulaşmaması gereklidir.)
—Siber. Geçici bir tedirginlikle rejimlerinin birinden sapan ve bu tedirginliğin kalkması sonunda az çok hızla bu rejime dönen dinamik bir sistemin özelliği. (Kararlılık tanımı, örneğin mekanikte kararlı denge halini niteleyen tanımdan daha geneldir. Bu tanım, ayrıca, geçici bir tedirginlikle sapan ve tedirginlik kalktığında eski haline dönen, sınır çevrime göre dönemsel özsalınım rejimindeki doğrusal olmayan bir sisteme de uygulanabilir. Başlangıç rejimine dönüş dönemsiz ya da sönümlenen salınımlı olabilir.)
—ANSİKL. Fişekç. Patlayıcı bir maddenin kararlılığını, duyarlılığıyla* karıştırmamak gerekir; kararsız bir patlayıcı kendiliğinden patlayana değin bozunabileceğine göre, kararlılık uygulamada çok önemli bir niteliktir; pikrik asit gibi özünde kararlı bazı maddelerin tersine, nitroselülozlar ve pek çok nitrik asit esteri yavaş bir kimyasal bozunmaya uğrar; bu olay dumansız barutlar için de geçerlidir. "110 °C'ta dayanım deneyi" denilen Vieille deneyi gibi kararlılık deneylerinin amacı, gerek üretimi sonunda, gerek saklanmaları sırasında, bu maddelerin kararlılık derecesini belirlemektir.
—Meteorol. Hafif hava tanecikleri, yoğun taneciklerin altında ya da onlarla aynı düzeyde bulunursa, yükselme devinimleri başlar (hidrostatikteki yüzen cisimler ilkesi). Bu durumda *düşey kararsızlık*'tan söz edilir. Meteoroloji uzmanları, sondaj diyagramlarını inceleyerek, bir kütlenin *kararlılığı*'nı ya da *kararsızlığı*'nı ortaya koyarlar. Bir kütlenin düşey dengesini, havanın özelliklerini belirten yükselme ya da çökme devinimlerini bilmek önemlidir.
1. *Mutlak kararlılık.* Şekil 1'i göz önüne alalım. Atmosferin her düzeyde günlük ısı durumunu gösteren hal eğrisinin eğimi adiyabatikten (γ α) ve psödoadiyabatikten (γ s) daha azdır. Bu koşullarda, bir cephe tedirginliğinin ya da dağlık bir engebenin etkisiyle yükselen bir tanecik, kuruysa t_d sıcaklığı ya da doymuşsa t_s sıcaklığıyla *z* düzeyine ulaşır. Her iki durumda da taneciğin *z*'ye çevresindeki havadan daha soğuk olarak geldiği görülür. Demek ki tanecik, çevresindeki havadan daha yoğundur ve bu nedenle yükselmesi durur. Böylece adiyabatik gradyandan düşük olan ısı gradyanı her iki durumda yükselme devinimlerini önler. Bu durumda *mutlak kararlılık*'tan söz edilir.
2. *Mutlak kararsızlık* (şekil 2). Bu, bir önceki durumun tersidir. Yükselen tanecik ister kuru, ister nemli olsun, çevresindeki havanın sıcaklığından daha yüksek bir sıcaklıkla herhangi bir *z* düzeyine ulaşır. Daha hafif olduğu için yükselmeye devam eder. Psödoadiyabatik gradyandan daha yüksek olan bir hal gradyanı, böylece yükselme devinimlerini kolaylaştırır. Bu durumda *mutlak kararsızlık*'tan söz edilir.
3. *Seçmeli kararsızlık* (şekil 3). Atmosferde en sık görülen durumdur: hal eğrisi adiyabatik ve psödoadiyabatik eğrilerin arasında bir eğiklik gösterir. Havanın kararlı olup olmadığını bilmek için, diğer iki etkeni göz önüne almak gerekir: nem ve dinamik vurum.
a) *Nem.* Atmosfer doymuşsa, yükselen taneciklerin sıcaklığı psödoadiyabatik oranında azalır; hal eğrisi taneciğin ısı azalma gradyanından daha eğik olduğuna göre, 2. duruma (kararsızlık) gelinir. Tersine, hava kuru ise, hal eğrisi adiyabatikten daha az eğik olduğu için 1. duruma (kararlılık) dönülür.
b) *Dinamik vurum.* Çok kez ortalama bağıl nemler kaydedilir (60-70). Demek ki bozulmaz bir denge sözkonusudur. Bu durumda yükselmeye ya da tersine, çökmeye yol açabilecek dinamik etkenleri göz önüne almak gerekir. Sözgelimi, bir cephe ya da "rüzgâra açık" bir dağ yamacı yükselme devinimlerini başlatırsa, gelişmelerini önleyecek hiçbir engelle karşılaşmayacakları için bu devinimler devam eder ve kararsızlık oluşur. Buna karşılık bir engebenin "rüzgâr altındaki" kesiminde ya da soğuk bir cephenin arkasında, alçalma devinimleri kararlılığa yol açar.
—Polim. Plastik maddelerin kararlılığı iç ya da dış pek çok parametreye bağlıdır. Dış etkenler arasında özellikle sıcaklık yükselmelerine (ısılkararlılık), atmosfer etkenlerine, ışığa (ışılkararlılık), iyonlaştırıcı ışınımlara (ışınkararlılık) ve nihayet başta yükseltgenme olmak üzere tüm kimyasal etkilere karşı gösterilen dayanım sayılabilir. Yapısı çok iyi belirlenmiş arı bir polimerin bir dış parçalanma etkeni karşısındaki davranışı, şu ya da bu şekilde önceden kestirilebilir; oysa bileşiminde pek çok katkı maddesi bulunan, üstelik az ya da çok karmaşık karışımlarla kararlı duruma getirilen plastik bir maddenin davranışını önceden tahmin etmek zordur. Hatta çok bilinen arı bir polimerin kararlılığı bile büyük ölçüde, elde edildiği ve arılaştırıldığı koşullara bağlıdır; anormal yapıların bulunması, kataliz artıkları, ışılduyarlılaştırıcı rolü oynayan eser miktarda çözücüler, polimerin kararlılığını önemli ölçüde etkiler.



şekil 1



şekil 2



şekil 3

bir hava kütlesinin kararlılık (ya da kararsızlık) eğrileri

KARARMA a. Kararmak eylemi.
—Anorg. kim. Kırmızı gümüş ya da gümüşlü bakıra özgü bozulma; bozulma sonunda bu metaller siyah bir toz haline dönüşür.
—Havc. ve Uz. havc. *Göz kararması,* ivmeden kaynaklanan ve görme bozukluklarıyla kendini belli eden fizyolojik tedirginliklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kâğıtç. KURŞUNLAMA'nın eşanlamlısı.
—Opt. Bazı maddelerin (skotoforlar) kimi ışınımların (katot ya da kızılaltı ışınları) etkisine uğradıkları zaman gösterdikleri ışıldama gücü ya da renklenme yitimi olayı. (Karartma, ışıldamanın tersine ekranı potasyum bromürü ya da iyodürü gibi skotoforlardan oluşan katot ışınlı tüplerde kullanılır.)
—Radyol. Röntgen filmini etkileyen ışın miktarının yansıması. (X ışınlarının miktarı ne kadar çoksa o kadar yoğun olur.)
—Res. Bir tabloda, renklerin zamanla yıpranması ya da aşırı bitüm kullanma sonucunda siyahlaşması.
—ANSİKL. Havc. ve Uz. havc. Siyah ve kırmızı olmak üzere iki çeşit göz kararması vardır. Baş-koltuk yönünde 4 g'ın üzerindeki bir ivmede kalbin beyni yeterince kanla besleyecek gücü kalmaz ve beyindeki kan yavaş yavaş boşalır. Pilotun gözlerinin önünde kan azlığı nedeniyle görüş alanını karartan siyah bir perde oluşur. Bu bozukluk geçicidir ve ivmenin kesilmesi ile birlikte ortadan kalkar. Kırmızı kararmada baş-koltuk yönünde çok büyük bir ivmeye uğrayan pilotun gözlerinin önünde kırmızı bir perde ortaya çıkar. Bunun nedeni, siyah kararmanın tersine, kanın boyun bölgesine doğru yer değiştirmesidir. Kanın beyne hücum etmesi damarların yırtılmasına neden olacağından kırmızı kararma siyah kararmadan daha tehlikelidir. Bunda baş-koltuk yönündeki ivmenin etkileri ivmenin kesilmesiyle ortadan kalkmaz. Bu kötü etkileri gidermek için "anti -g* elbiseleri" adı verilen uçuş elbiseleri geliştirilmiştir.

KARARMAK gçz. f. **1.** Rengi karaya yakın bir renge ya da karaya dönmek; siyahlaşmak: *İsten kararmış duvarlar.* **—2.** Aydınlığını, parlaklığını yitirmek ya da gücü azalmak: *Gökyüzü birdenbire karardı.* **—3.** Karanlık basmak,akşam olmak: *Hava karardı. Ortalık artık ne kadar erken kararıyor.* **—4.** Ateş sözkonusuysa, sönmeye yüz tutmak: *Sobadaki kor kararmıştı.*

—5. *İçi, ruhu vb. kararmak,* üzüntüye, kaygıya kapılmak; kederlenmek.
—Güz. sant. Bir resmin gölgeleri ya da yarım tonları, zamanla daha koyu bir renk almak.

◆ **karartmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi karartmak,* onu rengini karaya yakın bir renge ya da karaya çevirmek; esmerleştirmek, siyahlaştırmak: *Güneş iyice karartmış onu. İs duvarları kararttı.* **—2.** *Bir yeri karatmak,* onu karanlık, ışıksız, loş bir duruma getirmek, ışıktan yoksun bırakmak: *Bu perdeler odayı iyice karartı.* **—3.** *Bir ışık kaynağını karartmak,* onu kısmak ya da üzerini örtmek: *Gaz lambasını biraz karartır mısın, çok is çıkarıyor.* **—4.** *Bir kimsenin içini, ruhunu vb. karartmak,* onun sıkılmasına, üzülmesine neden olmak.
—Res. Açık ya da canlı bir rengi siyahla karıştırarak koyultmak. || Bir deseni ya da figürü gölgelendirmek.
—Tiyat. Özel bir etki uyandırmak ya da gösteriyi daha noktalamak amacıyla sahneye yönelmiş tüm ışık kaynaklarını söndürmek. || Perdesiz modern tiyatrolarda bölümleri ve perdeleri birbirinden ayırmak ya da oyunun başlayış ve bitiş saatini düzenlemek için ışıkları söndürmek. || *Işıkları karartmak,* oyunun başlamasından önce, seyirci bölümünü aydınlatan lambaları söndürmek. || *Sahneyi karatmak,* bir piyes oynanırken dekoru değiştirmek ya da zaman-mekân değişikliğini belirtmek amacıyla kısa bir süre için sahneyi aydınlatan ışık kaynaklarını kapamak.

KARARNAME a. Huk. **1.** Yürütme organı tarafından yapılan düzenleyici hukuksal işlemlerin bir türü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Bakanlar kurulu kararnamesi,* bir hükümet kararı olarak tüm bakanlar, Başbakan ve Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan kararname. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kanun hükmünde kararname,* Bakanlar kurulu'nun, yasama organından aldığı yetki çerçevesinde çıkarttığı genel düzenleyici nitelikte kararname. || *Müşterek kararname,* ilgili bakan, Başbakan ve Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan kararname.
—ANSİKL. Huk. Cumhurbaşkanı hukuksal işlemlerini kararname biçiminde yapar. Aslında parlamenter rejimde meclis önünde sorumlu olan Bakanlar kurulu, bu işlemlerin de gerçek yapıcısıdır; Cumhurbaşkanı'nın imzası kararnamelerin tamamlanmış sayılması için zorunlu biçim koşuludur. Cumhurbaşkanı'nın bulunmadığı durumda bu görevi onun yerine TBMM başkanı yerine getirir. Kararnameler, genel olarak, ikiye ayrılır: Başbakan ve bütün bakanlar tarafından imzalanan *Bakanlar kurulu kararnamesi* ile Başbakan ve ilgili bakan tarafından imzalanan *müşterek* (ortak) *kararname* (uygulamada "üçlü kararname" de denir). Kararnameler içerikleri bakımından genel ve objektif olabilecekleri gibi (ekonomik yaşamla ilgili genel kuralları içeren kararnameler), özel ve bireysel durumlara ilişkin de olabilirler (memur atama, özel af vb. kararnameleri).
• *Kanun hükmünde kararname.* Türk hukukuna 1971'de yapılan anayasa değişikliğiyle girmiştir. 1982 Anayasası'nda bu yetki daha geniş biçimde tanınmıştır. Buna göre TBMM, bir yetki kanunuyla Bakanlar kurulu'na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verebilir. Yetki kanununda amaç, kapsam, ilkeler, kullanma süresi gibi noktalar belirtilmelidir. Kanun hükmünde kararnamenin, düzenleyici öteki işlemlerden farkı, yasa ile eşit düzeyde olmasıdır. Örneğin, tüzük ve yönetmelik gibi işlemlerle yasalarda değişiklik yapılması sözkonusu olmadığı halde, kanun hükmünde kararname ile bu mümkündür. Bunlar *Resmi gazete*'de yayımlandıkları gün yürürlüğe girer, aynı gün TBMM'ye sunulurlar. Meclis bunları kabul, ret ya da değiştirerek kabul yetkilerine sahiptir. Kanun hükmünde kararnameler, Anayasa mahkemesi'nin de denetimine açıktır. 1982 Anayasası'nın bir başka yeniliği de, olağanüstü hal, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hallerinde, Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar kurulu'nun, bir yetki yasası gerekmeksizin, durumun gerektirdiği bütün önlemleri kanun hükmünde kararnameler biçiminde alabilmesidir. Bunlar da TBMM onayına sunulurlar, ama, haklarında Anayasa mahkemesi'ne başvurulamaz.

KARARSIZ sıf. **1.** Karar vermekte, verdiği karara bağlı kalmakta, bir seçim yapmakta güçlük çeken kimse, bu kimsenin yaradılışı için kullanılır: *Kararsız bir insan. Kararsız yaradılışta olmak.* **—2.** Bir şeyi yapıp yapmamakta tereddütü olan kimse için kulanılır: *İşe girip girmemekte kararsız.* **—3.** Kararsızlığı ortaya koyan şey için kullanılır: *Kararsız adımlarla yanımıza yaklaştı.* **—4.** Düzensiz, dengesiz, istikrarsız: *Kararsız hava.*
—Elektron. İki değişken hal içeren ve dönemsel olarak birinden diğerine kendiliğinden geçebilen mültivibratör elektronik bir montaj için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizs. kim. Kolayca bozunan bir bileşik için kullanılır. || *Kararsız denge,* denge etkenlerinden birinin çok az değişmesi halinde bile bozulan kimyasal denge.
—Mak. san. Bulunduğu denge konumu hafifçe bozulduğunda farklı bir denge durumuna girmek için eski konumundan uzaklaşan bir sistemin dengesi için kullanılır.
—Oto. *Dinamik kararsız,* sürücünün verdiği vurum etkilerini yükseltme eğilimi gösteren ve bunun sonucunda da ilk yörüngesinden sapan özdevinimli bir taşıt için kullanılır. (Bu aşırı döner bir taşıtın durumudur.)
—Sesbilg. Söyleyişte kalması ya da düşmesi çeşitli etkenlere, özellikle de bir ses dizilişini eklemlemede karşılaşılan güçlük derecesine bağlı olan bir sesbirim için kullanılır. || Bir dilsel topluluğun tüm bireylerince gerçekleştirilmeyen ve ortadan kalkma eğiliminde olan sesbilimsel bir karşıtlık için kullanılır.
—ANSİKL. Elektron. H. Abraham ve Bloch'un tasarladığı kararsız mültivibratörde, başlangıçta iki elektron tüpü vardı. Günümüzde bu montaj her zaman ikikutuplu tranzistorlarla ya da alan etkisiyle gerçekleştirilir. Üretilen işaret iki tranzistordan birinin kollektöründen alınabilir. Armonikler bakımından çok zengin olan bu işaret tranzistorlardan birinin tabanına, uygun frekanslı bir vurum uygulayarak eşzamanlı hale getirilebilir.

KARARSIZLIK a. **1.** Belli bir süre için ya da yaradılıştan kararsız davranan bir kimsenin durumu, niteliği, değişkenlik: *Cevap vermek gerektiğinde kararsızlık göstermek. Bu konudaki kararsızlığı ona pahalıya mal oldu. Tereddütleri kararsızlığını gösteriyor.* **—2.** Sürekli değişme eğiliminde olan bir şeyin niteliği: *Fiyatlardaki kararsızlık.*
—Akışkan. mekan. İki tip akış arasındaki geçiş. (Akışkanlar mekaniğinde bir problemin koşullarını tanımlayan Reynolds sayısı ya da Rayleigh sayısı gibi etkenler artırılırsa, akışların doğasında ani bir değişiklik gözlenir. Bu geçişe kararsızlık denir ve bazen gözlenen yeni rejime kararsızlık rejimi adı verilir.)
—Dy. Demiryolu taşıtlarının bojilerinde, "boji sınır hızı" adı verilen belli bir hız aşıldığında gözlemlenen salınım olayı; bu olay makinelerin mekanik özelliklerinden ve yuvarlanma organlarının aşınmasından kaynaklanır.
—Fizs. mekan. Kararsız denge halindeki bir sistemin özelliği.
—Meteorol. *Düşey kararsızlık,* atmosferin, düşey doğrultudaki yükselme devinimlerini belirten dinamik ya da ısıl dengesizlik hali.
—Psik. Bazen bir şeyi, bazen de bir başka şeyi isteyen ve bu yüzden giriştiği işi tamamlayamayan öznenin kararsız istenci.

KARARTI a. (*kararmak*'tan *karar-tı*). **1.** Karaltı: *Perdenin arkasından bir karartı geçti.* **—2.** Karanlık: *Akşamın karartısı giderek koyulaşıyordu.*

KARARTMA a. **1.** Karartmak eylemi. **—2.** Düşmanın hava, kara gözetlemesine ya da saldırısına karşı, görülebilecek tüm ışıkların söndürülmesi ya da perdelenmesi biçiminde alınan önlemler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Foto. Önceden ışıklanan duyarlı bir yüzeyin izharıyla elde edilen koyulaştırma. (Karartma, gizli görüntüyü görünür duruma getirir.) || *Karartma eğrisi,* bir duyarkat için, ordinatları, belirlenmiş karartmalarla gösterilen yoğunluklar, apsisleri de, buna denk düşen aydınlatmaların logaritmaları olan eğri. (Eşanl. ÖZELLİK EĞRİSİ.)
—ANSİKL. Ask. Cephede, cephe gerisinde, yerleşme merkezlerinde yanması zorunlu olan ışıklar perdelenirken öteki tüm ışıklar söndürülür. Sivil savunma birimleri ve garnizon komutanlıklarınca örgütlenen karartma işlemi sırasında, motorlu araçların farları da siyah ya da lacivert boya ile arada ince çizgiler bırakacak biçimde boyanır. Konutlarda, ışık yakılması zorunlu olan yerlerde pencere ve kapılar ışık sızdırmayacak biçimde koyu renkli perde, kilim, halı vb. eşyalarla örtülür. Işığı yansıtan bina yüzeyleri, oluk kenarları, madeni aksamlar koyu renk boya ya da yağla kapatılarak karartma yapılır. Ocak ya da bacalarından alev çıkan endüstri kuruluşları da havadan görünmeyi önleyecek biçimde önlemler almak zorundadırlar.

KARARTMAK → KARARMAK.

KARASABAN a. SABAN'ın eşanlamlısı.

KARASAL sıf. Kara ile ilgili, karaya ait: *Karasal iklim*
—Bot. Deniz kıyılarından uzakta, kara ikliminin egemen olduğu yerlerde yetişen bitkiler için kullanılır.
—Coğ. *Karasal iklim* → KARA* İKLİMİ.
—Yerbil. Tane boyutları ne olursa olsun, deniz çökeliminde etkili anakara kökenli öğeler için kullanılır. (Bu öğeler, yerli kayacın aşınmasından ya da çökellerin ve yüzeysel oluşumların yeniden biçimlenmesinden meydana gelir. Şevler de içinde olmak üzere, özellikle kıta kenarlarında yer alan karasal bölümler, derin deniz çökelleri bölgelerinde önemli bir yer tutar ve burada pelajitlere karışarak bu bölgelerde biçimlenen ovaların dolmasına katkıda bulunur. || *Karasal ara katman,* Afrika'da ekvatorun kuzeyi ve güneyi arasındaki kuşakta, triyası, jura devrini ve alt kretaseyi temsil eden, kalınlığı 1 100 m dolayında karasal tortul dizi. (Dizi her zaman tamamlanmış olmadığı gibi fosilli de olmayabilir.) || *Karasal oluşumlar,* rüzgâr, buzullar, nehirler tarafından ya da göllere bırakılan ya da açık havadaki bozulma olaylarından doğan ve deniz kökenli olmayan çökeller.

KARASALLIK a. İklimbil. Bir kıtanın iç kesimlerine doğru ilerlendikçe deniz etkilerinin zayıflamasıyla belirlenen iklim özellikleri bütünü.

KARASAMSUN → GÂVURSAMSUN.

KARASAPAN (Celal Tevfik), türk siyaset adamı (Medine 1899 - Ankara 1973). İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladı. Yedek subay talimgâhında ders verdi (1916-1918). Kurtuluş savaşı'na katıldı, Yunanlılar'a tutsak düştü (1920). Kurtuluştan sonra İzmir Öğretmen okulu'nda öğretmenlik yaptı. 1926'da Paris'e gitti, Sosyal bilimler yüksekokulu gazetecilik bölümü'nden (1927) ve Siyasal bilgiler okulu diplomasi bölümü'nden (1928) diploma aldı. Yurda dönüşünde İş bankası'nda, Dışişleri bakanlığı'nda ve Emniyet genel müdürlüğü'nde çalıştı. Hatay (1938), Kudüs (1938-1942), Halep büyükelçiliği (1946) yaptı. Dışişleri bakanlığı personel genel müdürlüğü ve genel sekreter yardımcılığından sonra Şam (1952), Libya (1953) ve Bükreş (1957) elçiliklerinde bulundu. 1958'de bir süre Milli emniyet başkanlığına getirildi (1958-1960). Cumhuri-

yetçi köylü millet partisi'nden Afyon senatörü seçildi (1961-1965). İnönü başkanlığında kurulan ikinci koalisyon hükümetinde Basın-yayın ve turizm bakanı oldu (1962-1963). 1961'den sonra *Ortadoğu* dergisini çıkaran Karasapan'ın yapıtları: *Filistin ve Şark ül-Ürdün* (2 c, 1942), *Libya -Trablusgarp-Bingazi ve Fizan* (1960).

KARASENİR, Nevşehir'in Kozaklı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 408 nüf. (1990). Belediye.

KARASEVDA a. **1.** Hastalık derecesine varan umutsuz ve güçlü aşk. **—2.** *Karasevdaya düşmek, tutulmak,* bir kimseye derin, güçlü, hastalık derecesine varan bir aşkla bağlanmak.

KARASEVDALI sıf. Karasevdaya tutulmuş kimse için kullanılır.

KARASIĞIR a. Anadolu'da yetiştirilen ve sayı bakımından Türkiye'de büyükbaş hayvanların çoğunluğunu oluşturan küçük yapılı, kuzguni kara renkli sığır ırkı. (Eşanl. YERLİ KARASIĞIR.)
—ANSİKL. Kısa boynuzlu sığırlar grubundan olan karasığır Türkiye'nin her tarafında yetiştirilmekteyse de daha çok Orta Anadolu'da bulunur. İneklerde canlı ağırlık 250-300 kg'dır; bir yavrulama döneminde süt verimi ortalama 1 300 kg dolayındadır. İyi bakım ve besleme ile gerek süt verimi, gerek karkas ağırlığı biraz artırılabilir. Sütünde ortalama % 5 yağ vardır. İyi yemleme bazılarında etlenme yapar (kasaplık tip), bazılarında sütü artırır (süt tipi). Yemlerdeki besin maddelerinden çok yararlanır. Az masrafla beslenir. İklim koşullarına, besin kıtlığına ve çeşitli hastalıklara çok dayanıklıdır.

KARASİNEK a. Zool. Külrengi bedenli, insanların ve hayvanların bulunduğu yerlerde yaşayan ikikanatlı sinek. (Yumurtalarını pislikler, kokmuş maddeler üzerine bırakır. Ayaklarıyla mikropları taşıyarak hastalık bulaştırabilir. Bil. a. *Musca domestica;* mantarsineğigiller familyası.) [Eşanl. EV SİNEĞİ, ODASİNEĞİ.]

KARASİNEKGİLLER a. Böcbil. SİNEKGİLLER'in eşanlamlısı.

KARASİNİR, Konya'nın Çumra ilçesine bağlı belde iken, Güneysınır adıyla 1987'de ilçe ve ilçe merkezi oldu.

KARASİOĞULLARI → KARESİOĞULLARI.

KARASJOK, Norveç'in (Finnmark) kuzey-doğu'sunda yerleşme, Finlandiya sınırı yakınında; 850 nüf. Lapon okulları ve kütüphaneleri.

KARASLAVOV (Georgi), bulgar yazar (Debır, Pırvomay yakınında, 1904 - Sofya 1980). Gerçekçi akımın temsilcisi ve inançlı bir komünistti. Kırsal kesimi ele alan öykü ve romanlar yazdı. Başlıca yapıtları: *Sur deux fronts* (fr. çev.) [1934], *Tatul* (1934), *Sevda gelin* (Snaha) [1942], *Tango* (1951), *Gens simples* (fr. çev.) [1952 -1966].

KARASU a. **1.** Ağır akan su. **—2.** Tıp. GLOKOM'un eşanlamlısı.

KARASU a. Yağ. mad. Zeytin hücrelerinin içerdiği, yağla aynı zamanda preslerden çıkan ve durultmayla ayrılan su.

KARASU, Marmara bölgesinin kuzeydoğu kesiminde Sakarya iline bağlı ilçe; 47 973 nüf. (1990); 30 köy. Merkezi, il merkezi Adapazarı'nın 52 km kuzeykuzeydoğusunda *Karasu,* 14 500 nüf. (1990). Mısır, fındık, patates ve şekerpancarı üretimi. Ormancılık. Balıkçılık. Turizm.

KARASU, D. Anadolu bölgesinde, Fırat nehrini oluşturan 2 büyük koldan biri. Bazen Fırat ya da Batı Fırat denir ve genellikle nehrin asıl kolu sayılır. Uzunluğu, Keban barajına kadar yaklaşık 400 km. Erzurum yakınında Dumludağ, Kavak dağı, Yeşilçöl dağı ve Palandöken dağlarından inen birçok kolun birleşmesiyle oluşur; önce B.'ya yönelir, Tercan ve Erzincan ovasını akaçladıktan sonra, Tunceli çevresinde derin boğazlar içinde bir yay çizerek G.-D.'ya döner, Keban barajının K. ucuna ulaşır. Kar ve yağmur suları ile beslendiğinden düzeyi ilkbaharda (nisan-mayıs) yükselir, yaz sonunda alçalır. Kemah boğazındaki verilere göre ortalama akım 81 m^3/sn; gözlem süresinde azami akım 1 159 m^3/sn, en düşük akım 13,6 m^3/sn. Keban barajını besler; elektrik enerjisi üretimi.

KARASU, esk. **Marmit çayı,** Van gölü kapalı havzasının D. kesiminde akarsu. Uzunluğu yaklaşık 148 km. Türk-İran sınırındaki dağlık bölgeden inen kolların birleşmesiyle oluşur; G.-B.'ya yönelerek Van gölüne dökülür. Yağmur ve kar suları ile beslenir; en yüksek seviyeye ilkbaharda, en düşük seviyeye yaz sonunda ulaşır.

KARASU ya da **MESTA** → NESTOS.

KARASU (Bilge), türk öykücü (İstanbul 1930). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nde okudu. Ankara'da çevirmenlik yaptı. *Ölen adam* (D. H. Lawrance'tan) çevirisiyle TDK çeviri ödülü'nü kazandı (1963). Öykülerinde anılardan (*Troya'da ölüm vardı,* 1963), tarihten (*Uzun sürmüş bir günün akşamı,* 1970, Sait Faik öykü ödülü), masallardan (*Göçmüş kediler bahçesi,* 1980) yola çıkarak sevgi, dostluk, tutku, korku, ölüm, bireyin ezilmesi, inanç ve baskı çatışması, başkaldırma ve boyun eğme gibi temaları işledi. Çağrışımlardan, simgelerden geniş biçimde yararlandı. Sözdiziminde ayrıntıları yansıtmaya elverişli biçimleri araştırdı. Bu araştırmalarına öykü yerine "metin" diye adlandırdığı ürünlerinde (*Kısmet büfesi,* 1982) resmin, müziğin bazı olanaklarını kattı. 12 Eylül öncesinin toplumsal çatışmalarından kaynaklanan, baskıya karşı insanın özgürlüğünü savunan romanı *Gece* (1985), aynı zamanda yazma eylemine, bir yapıtın nasıl oluştuğuna da tanıklık eder. Yeni romanı: *Kılavuz* (1990).

KARASU EFENDİ (Emmanuel), yahudi kökenli türk siyaset adamı (öl. Trieste 1934). Hukuk mektebi'ni bitirdikten sonra Selanik'te avukat olarak çalışmaya başladı. "Macedonia Risorta" adlı mason locasının üstadı âzamı oldu. İttihat ve Terakki cemiyeti Selanik şubesine girdi. Cemiyetin mason localarıyla ilişkisini sağladı. İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra iki dönem Selanik'ten (1908-1912) ve İstanbul'dan mebus seçilerek Meclisi mebusan'da bulundu. 1909'da Abdülhamit'e tahttan indirildiğini bildiren kurulda yer aldı. İttihat ve Terakki fırkası'nın önde gelen kişilerinden biri oldu. Birinci Dünya savaşı sırasında İaşe müfettişliği yaptı ve büyük bir servet edindi. 1919'da İtalya'ya kaçtı, italyan vatandaşlığına geçti ve Trieste'ye yerleşti.

KARASU-ARAS dağları, D. Anadolu bölgesinde B.'da Mercan dağlarının D.'sunda başlayan, D.'da Ağrı dağına kadar uzanan dağ sıralarına verilen genel ad. İki kesimden oluşur: B. kesimine Karasu dağları (Koşan dağı 3 078 m, Serçelik dağı 3 015 m, Palandöken dağı 3 176 m), D. kesimine Aras dağları (Köse dağı 3 433 m, Aşağıdağ 3 275 m, Kale dağı 3 196 m) adı verilir. D. Anadolu sıkışma zonunun orta kesiminde yer alan ve Türkiye'nin tektonik yapısında Anatolidler olarak adlandırılan birimin bir parçası olan Karasu-Aras sıradağlarının jeolojik yapısında B. kesiminde çoğunlukla mesozoyik yaşta kireçtaşları ile bunların arasına sokulmuş ofiyolitler, D. kesiminde ise andezit ve bazalt bileşiminde genç volkanik gereçler en geniş yeri tutar. K. ve D. Anadolu fayları ile kesilmiş olan sıradağların 3 000 m'yi aşan doruklarında Dördüncü Zaman buzul devri izleri yaygındır.

KARASUBAZAR, Kırım'ın G. kesiminde Yayladağ'ın K. eteklerinde Büyük Karasu ırmağının yukarı çığırında kent; Simferopol'ü Kefe'ye bağlayan önemli karayolu üzerinde.
—Tar. Karasu ırmağı kenarındaki bu tarihsel Kırım kenti; XIV.-XVIII. yy.'lar arasında Kırım hanlarınca yönetildi. Mehmet Giray I döneminde (1514-1523) önem kazanan kent, Devlet Giray II döneminde (1708 -1713) bir ticaret merkezi olarak çok geliştiyse de bir süre sonra Ruslar'ın (1737) ve Don Kazakları'nın (1771) saldırılarına uğradı, büyük hasar gördü. Kırım'ı işgal eden Yekaterina II'nin orduları tarafından rus topraklarına katıldı (1783).

Karasuk kültürü, Güney Sibirya'da Minusinsk yöresinde, İ.Ö. 1000-600'e tarihlenen kültür evresi; Andronovo* kültürünün yerini aldı. Tarım, hayvancılık ve maden işleme alanlarında gelişen bu kültüre ilişkin buluntular arasında tunç bıçaklar ve çanak çömlekler önemlidir.

KARASULARI a. Devletlerin kendileri tarafından belirlenen ve üzerinde kıyı devletinin egemenlik yetkisini kullandığı deniz alanı.
—ANSİKL. Uluslarar. huk. Karasularının genişliği, uzun süre, "toprak gücü, silahların gücünün bittiği yerde biter" diyen C. Van Bijnkershoek'ten (1673-1743) esinlenen teamül kuralı uyarınca, en güçlü topların menzil uzunluğu olan 3 deniz milinde kaldı. 1958 Cenevre sözleşmeleri'nden sonra artarak 12 mile çıkan genişlik, bir ara bütün devletler tarafından kabul edildiyse de, Üçüncü dünya ülkeleri, varılan bu uzlaşmayı bozarak karasularını 30, 100 (hatta 200) mile çıkardılar. Karasularının kendisinden başlanarak ölçüldüğü iç sınır, kimi zaman denizin çekilme çizgisinden, kimi zaman da girintili-çıkıntılı kıyılar nedeniyle esas çizgiden oluşur. Kıyı devletinin, karasularında (deniz tabanı ve karasularının üzerinde bulunan hava sahası da dahil) tam bir egemenlik yetkisi vardır; ancak bu devlet yabancı gemilere zararız geçiş hakkını da tanımak zorundadır; bununla birlikte, çok geniş olan bu kavram teknik ya da zorlayıcı nedenler dışında durma ya da demirleme hakkını içermez.

KARASUNGUR → AKSUNGUR.

Karasüleyman mescidi, İstanbul'un Eyüp semtinde, Bayezit II'nin defterdarı Kara Süleyman Çelebi'nin yaptırdığı mescit. Defterdar mescidi ya da ahşap minaresinden ötürü Tahtaminare camisi diye de anılır. Duvarları fevkani yapı günümüze ulaşmamıştır.

KARASÜLEYMANLI, esk. **Acarköy,** Hatay'ın Reyhanlı ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 595 nüf. (1990).

KARASÜSEN a. Güney Afrika kökenli, kalın uzun yapraklı, yalın ya da dallı gövdeli, çabuk dökülen çok güzel çiçekli soğanlı bitki. (Bil. a. *ferraria;* süsengiller familyası.)

KARAŞAR, Ankara'nın Beypazarı ilçesine bağlı bucak; 2 488 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Karaşar,* 1 443 nüf. (1990).

KARAŞAR geçidi, Sivas'ın G.-D.'sunda Kangal-Divriği karayolunun izlediği geçit (1 950 m).

KARAŞIN sıf. Esmer kimse için kullanılır.

KARAT a. (fr. *carate*). *Treponema carateum*'un neden olduğu deri hastalığı. (Eşanl. PİNTA, PİNTO HASTALIĞI.)
—ANSİKL. Karat, Orta Amerika'da Karaipler'de ve Güney Amerika'nın kuzeyinde görülen bulaşıcı bir treponema hastalığıdır. Başlangıçta, yavaş yavaş ilerleyen kızartılar ve eritemli kavlamalı lekeler görülür. Birçok yıl geçtikten sonra, vücudun tümünde frengi *(T. pallidum)* ve pian *(T. pertene)* treponemalarına çok benzeyen *Treponema carateum* bulunur. Treponema hastalıklarına özgü kan tepkimeleri (hemoliz ve topaklaşma) ve bağışıklık tepkileri (Nelson immünoflüoresans tepkisi)

bunda da görülür. Karat, penisiline çok duyarlıdır.

KARATABAN a. Sporlu bir hayvancıktan *(Nosema bombycis)* ileri gelen bulaşıcı ve kalıtsal ipekböceği hastalığı. (Belirtileri atrofi, böceklerin boylarında düzensizlik ve üstderi üzerinde kara lekelerle ortaya çıkar.)

KARATAHTA a. Okullarda üzerine tebeşirle yazı yazmak için kullanılan tahtadan yapılmış siyah ve geniş levha.

KARATAS a. Orta Amerika'da ve Brezilya'da yetişen ve ananasa benzeyen bitki. (Rozet biçiminde dizili olan yaprakları genellikle çok uzun ve yaprak kenarları diken gibi dişlidir. Yuvarlak kömeçler halinde toplu olan çiçeklerinde taçyapraklar boru biçiminde birbirine kaynamıştır; çiçekler kırmızı, mor ya da beyaz olur. Meyvesi yumuşak etlidir, toprak içinde olgunlaşır ve yenebilir.)

KARATASOS, makedonyalı çeteci (öl. 1830). Makedonyalı milliyetçilerin osmanlı yönetimine karşı çıkardığı birçok ayaklanmada 1807'den başlayarak çeşitli eylemlere katıldı. Ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilen Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'dan aman diledi; affedildi (1811). Yunan ayaklanması başlayınca (1821), andını bozdu. Buyruğuna verilen yunan milislerinin başında Nausa kentini bir baskınla ele geçirdi. Ancak, kenti kuşatan türk birlikleri Nausa'yı geri aldılar. Kendisi kaçmayı başardıysa da ailesi tutsak düştü. Bir ihbarı değerlendiren türk kuvvetlerince Eğriboz yakınlarında kıstırıldı (1823). Hileye başvurarak bu zor durumdan kurtulmasını bildi. Sığındığı köyü kuşatan İbrahim Paşa kuvvetlerinin elinden gece karanlığından yararlanarak yaptığı başarılı bir huruç hareketiyle kurtuldu (1825). Atalonti savaşı'nda (1826) karşısına çıktığı Mustafa Paşa'ya yenilince, Volos'un Trikkeri yöresine kaçtı. Burada türk birlikleriyle yaptığı çarpışmaların birinde öldü.

Karataş, Uşak ve çevresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde genellikle bağbozumunda kadınlar tarafından oynanan halay türü bir halk oyunu.

KARATAŞ. Arkeol. Elazığ-Pertek arasında, Murat ırmağı kıyısında kaya altı sığınağı; Keban baraj gölü altında kalmadan önce K. Kökten tarafından yapılan araştırmada (1969-1971), Üst Yontmataş döneminden, çakmak taşı ve obsidyenden yapılmış yongalar, minik uçlar, kalemler, kazıyıcılar ele geçti.

KARATAŞ, Akdeniz bölgesinde Adana iline bağlı ilçe; 26 450 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 46 köy. Merkezi, Adana'nın 50 km güneyinde Akdeniz kıyısında *Karataş,* 9 025 nüf. (1990). Tahıl, pamuk, sebze, meyve.

KARATAŞ, Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı Adala bucağının merkezi, 2 752 nüf. (1990). Belediye. Kasaba Kula volkanlarının meydana getirdiği taşlaşmış lav akıntıları üzerinde kurulmuştur.

KARATAŞ (Şaban), türk zootekni uzmanı (Konya Ereğlisi 1928). Ankara Üniversitesi ziraat fakültesi'ni bitirdi. Bu fakültede profesör oldu. TRT yönetim kurulu üyeliğine (1975), aynı yıl TRT genel müdürlüğüne getirildi (1975-1978). 1979 yılında AP'den Konya senatörü oldu. 12 Eylül 1980'de senatörlüğü sona erdi. Bir süre Aydınlar ocağı başkanlığı yaptı.

KARATAŞ-SEMAYÜK. Arkeol. Antalya'nın Elmalı ilçesinde, Elmalı ovasının K.-D.'sunda, Gökpınar köyü yakınında tarihöncesi höyük. M. J. Mellink tarafından yapılan kazılarda (1983-1984), çeşitli evrelerden oluşan İlk Tunç çağ katmanları ortaya çıkarıldı. En erken katmanlarda, balçıkla sıvanmış söğüt dallarından bir çitle çevrili, yuvarlak avlulu, iki katlı bir yapı bulundu. Taş temelli, kerpiç duvarlı yapının yerel bir prense ya da beye ait olduğu sanılmaktadır. Ayrıca el ya da çark yapımı, bir-iki kulplu, kırmızı astarlı kaplar ele geçti. Ölüler yerleşme dışına pithoslara gömülüyordu. Karataş-Semayük'ün 500 m K.-B.'sındaki Bağbaşı kesiminde, Orta Tunç çağdan, taş ve ağaçtan yapılmış evler, çeşitli çanak çömlekler bulundu. Bu dönemde de ölüler, Karataş-Semayük ve Bağbaşı'nda, yerleşme dışında pithoslara gömülüyordu. Çanak çömlekler ve küçük buluntular, özellikleri ve teknikleriyle, hitit merkezleriyle ilişkinin kurulduğunu gösterir. (→ Kayn.)

KARATATARLAR, bir moğol boyu. Moğol istilası sırasında Anadolu'ya geldiler. İlhanlı devletini kuran Hulagu Han bunları Sıvas, Malatya ve Kayseri yörelerine yerleştirdi. İlhanlı devletinin çöküş döneminde (1335-1353) çıkan iç karışıklıklar sırasında çevre kentleri yağmaladılar. Eretna beyliğinin kurucusu Alaettin Eretna'nın hizmetine girerek Karanbük savaşı'nda (1343) Eretna'nın, Timurtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan'ı yenmesinde önemli rol oynadılar. Kadı Burhanettin'in beyliği döneminde onun akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman'la Sıvas yakınında yaptığı savaş sırasında (1398) düşman saflarına katılarak Osman Bey'in Kadı Burhanettin'i ele geçirip öldürmesine yol açtılar. Bayezit I (Yıldırım) Doğu Anadolu'yu fethedince (1400), Karatatarlar da eyalet süvarisi olarak Osmanlı devletinin hizmetine girdiler. Ankara savaşı'nda (1402) Timur tarafına geçmeleri üzerine Bayezit I yenilgiye uğradı. Timur ülkesine dönerken, bunların büyük bölümünü de ordusuna katıp Maveraünnehir'e götürdü. Geride kalanlar Eskişehir ve yöresine yerleştiler.

KARATAV, Orta Asya'da dag zıncırı, Kazakistan ve Özbekistan topraklarında uzanır, Sir Derya'nın K.'inde, Kırgız zincirinin devamındadır; en yüksek noktası, 2 176 m. G. yamaçlarında (Kentav yakınında) birçok maden çıkarılan yataklar ve K. yamaçlarında fosfat yatakları vardır.

KARATAVUK a. Zool. Erkeği siyah tüylü ve sarı gagalı, dişisi ve yavruları kahverengi tüylü kuş. (Bil. a. *Turdus merula;* karatavukgiller [*Turdidae*] ya da, daha doğrusu sinekkapangiller [*Muscicapidae*] familyası.)
—ANSİKL. Karatavuk yerli kuştur: yalnızca sert kışlarda göç eder. Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'nın ılıman bölgelerindeki ormanlarda ve bataklıklarda yuva yapar; ne var ki son yıllarda meyve bahçelerine ve bahçelere de dadanmıştır. Böcekler, kurtlar, meyveler ve tanelerle beslenir.

KARATAVUKGİLLER a. Eski Dünya'da yaşayan, kalın gövdeli, sağlam ayaklı küçük ötücükuş. (Bil. a. *Turdidae;* bazı bilim adamları karatavukgilleri sinekkapangiller familyasına sokarlar.)
—ANSİKL. Karatavukgillerin 300'ü aşkın türü vardır. Hepçildirler, ama böcekleri daha çok severler. Çoğunun ezgili bir ötüşü vardır. Gençlerin (sözgelimi ardıçkusları, bülbül vb.) tüyleri beneklidir. Koru ve çayırları severler. Bazıları göçmendir.

KARATAY, İç Anadolu bölgesinde Konya iline bağlı ilçe; 166 001 nüf. (1990); 2 bucak, 29 köy. Konya kentinin doğu bölümü ile yakın çevre köylerini içine alır.

KARATAY (Celalettin), Anadolu selçuklu emiri (öl. 1254). Karatay adlı bir türk beyinin rum kölesi olarak yetişti. Selçuklu hükümdarı Alaettin Keykubat I'e tanıtıldıktan sonra,efendisinin adını alarak saraya girdi. Kısa sürede hükümdarın büyük güvenini kazanarak emiri taşti (köleler emiri) oldu (1224). Gıyasettin Keyhüsrev II döneminde (1237-1246) yönetimi Sadettin Köpek'in ele geçirmesi sonucu eski sultanın öteki adamlarıyla birlikte saraydan uzaklaştırıldı. Ancak Sadettin Köpek öldürüldükten sonra yeniden saraya döndü ve özellikle İzzettin Keykâvus II döneminde (1246-1248) çok saygın kişilerden biri olarak Şemsettin Mehmet, Eset Ruzbe ve Fahrettin Ebubekir Pervane ile birlikte Selçuklu devletini yönetti. Bu arada, büyük moğol kağanı Güyük Han'ın tahta çıkması nedeniyle ona bağlı tüm hükümdarların Karakurum'da yapılacak kurultaya çağrılmaları üzerine bu törene, Karatay'ın önerisine uyularak Keykâvus II'nin ortanca kardeşi şehzade Rüknettin Kılıç Arslan gönderildi. Bir süre sonra Karakurum'dan ağabeyi İzzettin Keykâvus II ve vezir Şemsettin'i azleden bir yarlığla dönen Rüknettin Kılıç Arslan, Sıvas'ta hükümdarlığını ilan etti (1248). Böyle zor bir dönemde yönetime elkoyan Karatay, üç kardeşin birlikte saltanat sürmelerini önererek devletin dağılmasını önledi. İzzettin Keykâvus II ile küçük kardeş Alaettin Keykubat II bu çözüm yolunu benimserken, Rüknettin Kılıç Arslan IV buna şiddetle karşı çıktı. Bunun üzerine Kılıç Arslan ile Aksaray yakınında yapılan savaşı Karatay komutasındaki İzzettin Keykâvus II kuvvetleri kazanınca, üç kardeş barışarak tahta birlikte çıktılar ve Karatay da saltanat naibi sıfatıyla onların atabeyi oldu (1249). Ölene kadar bu görevde kalarak üç kardeşin birbirine düşmeden barış içinde saltanat sürmelerini sağladı. Kılıç Arslan IV ile Anadolu'ya gelen moğol birliklerini geri çevirdi, uç beyliklerini denetim altına aldı ve yönetimi yeniden düzenleyerek Selçuklu devletini eski parlak günlerine kavuşturdu. Ölümünden sonra yaklaşık 6 yıl sürmüş olan barış dönemi sona erdi, kardeşler yeniden taht kavgasına başladılar ve devlet önlenemeyen çöküş sürecine girdi. (→ Kayn.)

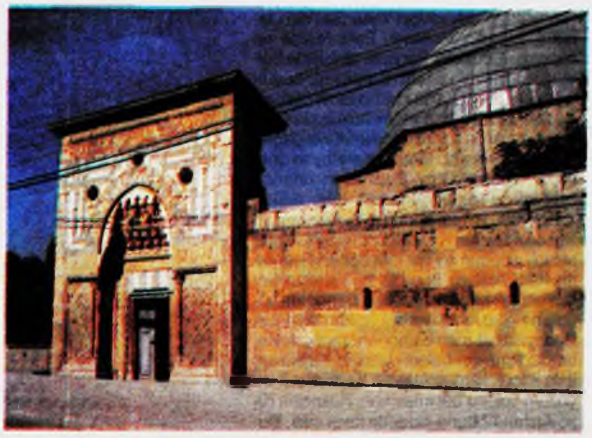
KARATAY (Hasan Fehmi Ethem), türk kütüphaneci (İstanbul 1888 - *ay. y.* 1968). Galatasaray sultanisi'ni (1908), Sanayii nefise mektebi mimari bölümü'nü bitirdi. Bir süre çeşitli okullarda fransızca öğretmenliği yaptıktan sonra Darülfünun kütüphanesi'ne (bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi) atandı (1925). Bu görevi sırasında İstanbul kütüphanelerinde çalışan memurlar için bir yıl süreli ilk kütüphanecilik kursunu açtı. Maarif vekâleti'nce kütüphanecilik öğrenimi görmek üzere Paris'e gönderildi. Dönüşte üniversite kütüphanesi müdürü oldu. Son görevi Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'ndeki yazma eserlerin kataloglarını hazırlamaktı. *Alfabetik katalog kaideleri* (1941) ve çeşitli kitaplıklara ilişkin türkçe, arapça ve farsça yazma ve basma kataloglarının yanı sıra, *İstanbul Üniversitesi kütüphanesi türkçe basmalar alfabe kataloğu, memleketimizdeki ilk türk matbaasının kuruluşundan yeni harflerin kabulüne kadar 1729 -1828* (2 c, 1956) adlı bir yapıtı vardır.

Karatay çini eserler müzesi, Konya'da Karatay medresesi'nde açılan müze (1955). Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi çinileri ve çini kaplarının sergilendiği müzenin önemli yapıtları arasında Kubadabad sarayı, Kılıçarslan II köşkü ve Nizamiye medresesi'nin çinileri belirtilebilir.

Karatay han, Kayseri-Malatya yolu üzerinde selçuklu kervansarayı, Kayseri'nin Bünyan ilçesi Elbaşı bucağına bağlı Karadayı köyündedir. Atabey Emir Celalettin Karatay tarafından yaptırılan kervansaray (1240-1241), klasik selçuklu kervansarayları planındadır ve kimileri yivli ya da düğüm motifli destek kuleleriyle kaleyi andırır. Giriş eyvanının sağında kubbeli mescit, solunda çapraz tonozlu türbe vardır. Mescidin köşesinden dar bir koridorla hamama geçilir. Avlunun sağında ve solunda odalar yer alır. Mukarnaslı tonoz bingilere oturan hol kubbesi dıştan piramit bir külahla örtülüdür. Dışa taşkın taçkapısı, yanlardaki yivli ve düğüm motifli payeleriyle selçuklu mimarlığının anıtsal örneklerindendir. Yapının bir başka önemli öğesi üsluplaştırılmış biçimde işlenmiş, ağzında yılın tutan kanatlı aslan figürlerinden oluşan çörtenlerdir. Yapı, taçkapının ve iç



karatavuk *(Turdus merula)* [dişi]



Büyük Larousse

Karatay medresesi Konya

kapının bezemelerindeki zengin figürlerle (kuş, aslan, fil, gazal, tavşan, birbirine sarılmış iki yılan, çift ejder, rumiler arasında insan ve öküz başları) dikkati çeker. Giriş eyvanının avluya bakan cephesinin üstü ve köşeleri de Zengiler'in düğüm motiflerinden esinlenen çift ejder figürleriyle doldurulmuştur.

Karatay medresesi, Konya'da, Alaettin tepesi'nin eteğinde selçuklu medrese-

A. Schendorf-Vandystadt

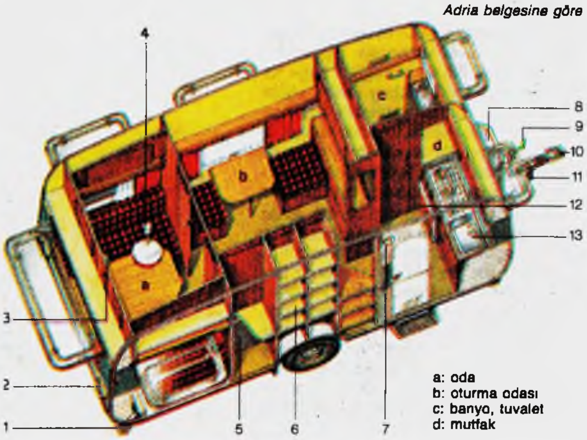


karate
ayakla başa hücum
(yoko-geri)

si, döneminin en önemli ve ünlü eğitim kurumlarındandı. İzzettin Keykâvus II döneminde Atabey Emir Celalettin Karatay'ın yaptırdığı medresenin (1251/1252) pek çok yazıtı bulunmasına karşılık mimarı bilinmemektedir. Yapı tek katlı, revaksız, kapalı avlulu medreseler planındadır. Günümüzde anıtsal taçkapının yer aldığı ön cephesi, kubbeli orta avlusu, ana eyvanı ve kubbeli türbe sağlamdır (bu bölümler Karatay çini eserler müzesi olarak değerlendirilmiştir). Çok çeşitli malzemenin (kesme taş, sırlı ve sırsız tuğla, beyaz ve mavi mermer) uyumlu bir biçimde kullanıldığı yapının orta avlu, ana eyvan ve türbede yoğunlaşan zengin ve eşsiz çini mozaikleri türk çini sanatının başyapıtlarıdır. Firuze, lacivert, mor renkli çini mozaikler geometrik, bitkisel motifli ve kûfi, nesih yazılıdır. Zengin süslemeli, altı dizi mukarnas dolgulu niş biçimindeki taçkapı, geometrik, bitkisel motifler ve yazı kuşaklarıyla çevrilidir. Yanlardaki akanthos başlıklı, burmalı sütunlar bezemeyi zenginleştirir. Girişten, türk üçgenleriyle geçilen kubbeyle örtülü kare mekâna, oradan da büyük kubbeli, revaksız avluya ulaşılır (avlunun sağ ve solundaki beşik tonozlu üçer oda günümüze ulaşmadı). Girişin karşısındaki ana eyvanın solunda Celalettin Karatay'ın türbesi olan kubbeli oda yer alır.

karavan
1. Denge krikosu; 2. Manevra tutamacı; 3. Gazlı aydınlatma; 4. Elektrikli aydınlatma (sektör, batarya); 5. Gazlı radyatör; 6. Raflı dolap; 7. Dış aydınlatma; 8. İki gaz tüpü için sandık; 9. Kılavuz tekerleğe kumanda etmeye yarayan tutamaç; 10. Bağlama kafası; 11. Geri gitme freni; 12. Soğutucu; 13. Su musluğu (elektrikli pompa).

Adria belgesine göre



a: oda
b: oturma odası
c: banyo, tuvalet
d: mutfak

KARATE a. (japonca sözc.; *kara,* boş, çıplak ve *te,* el'den). Hasmı hayali olarak saf dışı bırakmaya dayanan (darbeler hasma dokunmadan yarıda kesilir) dövüş sporu.

—ANSİKL. 1945'ten sonra Japonya'da gelişen ve daha sonraları Batı Avrupa'da yayılan karate, kenarı 8 metrelik bir kare içinde yapılır ve 3 dakika sürer. Saldırılacak bölgeler baş, boyun, göğüs ve midedir. Judoda olduğu gibi birçok ağırlık kategorisi vardır. Belli aralıklarla dünya, Avrupa ve ülke şampiyonaları düzenlenir.

Türkiye'de karate, 1960'lı yıllarda judo çalışmalarıyla birlikte İbrahim Öztek, Namık Ekin, Ahmet Ökten ve Natık Canca gibi sporcuların öncülüğü ile başlatıldı. İbrahim Öztek'in öğrencilerinden Hakkı Koşar, judo ile birlikte karate çalışmalarını da sürdürdü (1966-1969). Koşar, 1970'te İtalya'da düzenlenen judo şampiyonasına katıldı ve karatede uluslararası kuşak sınavına girerek *kara kuşak* sahibi ilk türk karateci oldu. Koşar Türkiye'ye dönüşünde, yalnızca karateyle ilgilendi ve kısa süre sonra Türk amatör karate organizasyonu'nu (TAKO) kurarak karatenin hızla yayılmasını sağladı. 1978'de karate dalında uluslararası hakem belgesi alan Koşar, 1979'de Avrupa Karate federasyonu teknik komitesi'ne üye seçildi.

1975'ten başlayarak Japonya'dan birçok antrenör (Vahara, Abe, Tomita, Tagaşi, Enaeda, Kase) Türkiye'de karate sporunun gelişmesi için faaliyet gösterdiler. Avrupa'da çeşitli turnuva ve şampiyonanalara katılan Hakan Alpay, Ömer Doğanay, Serdar Sitaç, Uğur Kesim, Yavuz Kutlu, Rıfat Egemen, Atila Çeliktürk, Muzaffer Koşar, Bülent Bakkaloğlu, Nurettin Çeker, Alev Oral, Hayrettin Akarsu, İlhan Değirmenci, Melek Koşar, Derya Gülerman ve Deniz Gülerman başarı elde eden türk sporcuları oldular. 1993 başı itibariyle, Türkiye'de 2 000'i aşkın (2 064) siyah kuşak sahibi karateci ve yüzlerce karate salonu (doco) vardır.

KARATECİ a. Karate yapan kişi.

KARATEGİN ya da **KARATEKİN,** Tacikistan'da tarihsel bölge. Halkının büyük çoğunluğu kırgız ve tacik olan bağımsız Karategin emirliği XIX. yy.'da Kokand'a bağlandı. Buhara emirliğinin bir parçası oldu (1869). Buhara ile birlikte rus topraklarına katıldı (1895).

KARATEKA a. (japonca sözc.). → KARATECİ.

KARATEPE ya da **KARAYİVTEPE.** Arkeol. Çanakkale'de, Truva'nın 8 km kadar D.'sunda buluntu yeri. H. Z. Koşay ve J. Sperling tarafından yapılan araştırmalarda Hellenistik döneme tarihlendirilen çanak çömlekler ve bir tapınağın temellerinin ortaya çıkarıldığı bir yerleşme saptandı.

KARATEPE. Arkeol. Anadolu'nun Kilikia bölgesinde geç hitit kalesi, Adana'nın Kadirli ilçesinde, Karatepe köyü yakınındadır. Ceyhan vadisine bakan yüksek ve ormanlık bir alanda yer alan kale, P. H. T. Bossert tarafından yapılan ilk araştırmalardan sonra (1946), onun gözetiminde U. B. Alkım, Halet Çambel tarafından kazıldı (1947-1955). Kazı, onarım ve açık hava müzesi oluşturma çalışmaları günümüzde de Prof. Halet Çambel yönetiminde sürdürülmektedir (1988). Kazılarda Kue kralı Asitavanda'nın (Asitavadda ya da Asitavada diye de yazılır) yazlık sarayı ortaya çıkarıldı. Kale moloz taşlardan örülmüş surlarla çevriliydi ve duvarlar köşelerde burçlarla güçlendirilmişti. Ortostatlar üzerindeki fenike yazılı ve hitit hiyeroglifli ikidilli uzun yazıt (İ.Ö. 700'ler), bölge tarihinin aydınlanmasına katkıda bulundu (bugüne değin ele geçen hitit hiyeroglifli en uzun yazıt olan bu anıt, fenike yazısının yardımıyla hiyeroglif yazısının da çözümünü sağladı). Fenike-hitit üslubunu yansıtan Karatepe heykel ve kabartmalarının, geç hitit sanatında özel bir yeri vardır. Kral Asitavanda'yı ziyafette gösteren ana sahnede, kralın iki yanında yelpazeli hizmetkârlar yer alır. Bu kabartmalar neşeli anlatımlarıyla da (kralın masasının altındaki maymun, dans eden ayılar, silahlarını gösteren savaşçılar, omuzlarında maymun taşıyan bir kişi) ilgi çeker. Çocuğunu emziren kadın kabartmasıysa (İ.Ö. 700'ler), anlatımdaki benzersiz canlılık ve saflıkla başyapıt niteliğindedir. Kalenin asur kralı Asurhaddon tarafından ele geçirildiği ve tahrip edildiği sanılmaktadır (İ.Ö. 680). [→ Kayn.]

Karatepe açık hava müzesi, Adana'nın Kadirli ilçesindeki Karatepe* ören yerinde, Prof. Halet Çambel'in girişimleriyle oluşturulan müze. Burada kazılarla ortaya çıkarılan yapıtlar bulundukları yerde sergilenmekte ve sütunlu saçaklarla korunmaktadır. Müzenin çevresinde 7 715 ha'lık bir alan da Karatepe milli parkı olarak düzenlenmiştir. —Müzedeki yapıtlarla ilgili olarak 1965'te *Ben Asitavandas* (A. Benk) adlı bir film çevrildi.

KARATİS çoğl. a. (ar. *ḳırṭās*'ın çoğl. *ḳarāṭīs*). *Esk.* Kâğıt parçaları, kâğıt tabakaları, kâğıtlar.

KARATOPALAK a. **1.** Kısa (10-15 cm) üç köşe gövdeli, köksapları zeytin tanesi biçiminde esmer yumrulu, çokyıllık sazotu türü. (Bil. a. *Cyperus rotundus;* papirüsgiller familyası). **—2.** Bu bitkinin yumrusu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Karatopalağın kurutulmuş yumruları nişasta, şeker, çeşitli alkaloitler, uçucu yağ, sabit yağ ve zamk taşır. Halk hekimliğinde taze olarak yenmek ya da infusyon (% 2) halinde içilmek suretiyle idrar artırıcı, kuvvet verici (özellikle tüberkülozda), âdet söktürücü, terletici, midevi, kurt düşürücü, peklik verici, gaz söktürücü ve uyarıcı olarak kullanılır. Merhem halinde yaraları iyileştirmek için sürülür. *Topalak* da denir.

KARATOPRAK → TURGUTREİS.

KARATSU, Japonya'da (Kyuşu) liman kenti; 77 700 nüf. Seramik. Kimya sanayisi.

Karatsu porseleni, Kore'de üretilen Yi seramiklerinin taklidi rustik japon porseleni. Koyu renkli ve kahverengimsi en eski örnekleri (XIV. yy.) çay törenleri için çok aranır. Demir kahverengisi süslemeler ve kalın *şino* tabakasıyla kaplı bakır oksit lekelerinin karışımından elde edilmiş çok zengin kompozisyonları vardır.

KARATURP a. Bot. BAYIRTURPU'nun eşanlamlısı.

KARAURGAN, Kars'ın Sarıkamış ilçesinde bağlı bucak; 9 963 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi *Karaurgan,* 773 nüf. (1990).

KARAVAN a. (ing. *caravan*'dan). **1.** İçi, yaşanabilecek biçimde düzenlenmiş çekilebilir kamp taşıtı. **—2.** Göçebelerin, panayır satıcılarının ve oyuncularının, gezgin sirk yönetici ve artistlerinin kullandığı, ev biçiminde düzenlenmiş araba. **—3.** *Açılabilir karavan;* büfe biçiminde düzenlenmiş küçük römork; bir ya da iki yanında bulunan kapaklar yere doğru açılır ve üzerlerine tente gerilir. ‖ *Katlanabilir karavan,* birbiri üzerine oturan iki kapakla donatılmış karavan; bu karavan, tekerlekli olan dış kapak yere indirilerek ve çatı görevini yapacak iç kapak da yukarı doğru çekilerek açılır.



Karatepe açık hava müzesi alçakkabartma, çocuğunu emziren ana (ayrıntı)
Geç Hitit-Fenike üslubu (İ.Ö. 700'e doğr)
Kadirli, Adana



karavela (XV. yy.)

KARAVANA a. **1.** Genellikle orduda erlerin yemeğini dağıtmada kullanılan geniş ve derin metal kap; bu kabın içindeki yemek: *Bakır karavana. Bir karavana fasulye dağıtıldı.* **—2.** Yemek: *Karavanaya aç gözlerle bakmak. Bugünkü karavanayı beğenmedi.* **—3.** *Arg.* Atış taliminde hedef tahtasını bile vuramama; boş atış: *Bütün atışları karavanaydı.* **—4.** *Karavana atmak,* yaptığı ya da giriştiği bir işten olumlu sonuç alamamak. ‖ *Karavanadan yemek,* hep birlikte aynı kaptan yemek; gösterişsiz, sade bir yaşam sürmek.
—Ask. *Karavana borusu,* yemek zamanının duyurulması için belli bir notayla boru çalınarak yapılan çağrı. (YEMEK BORUSU da denir.)
—Ask. denizc. Gemilerde erata yemek dağıtımında kullanılan büyük kap.
—Fırınc. İçine hamurun üzerine serpilecek unun konduğu küçük boyutlu leğen.

KARAVANACI sıf. ve a. **1.** Karavanayı taşıyan asker için kullanılır. **—2.** *Arg.* Atışlarda bir türlü hedefi tutturamayan kimse için kullanılır.

KARAVAN-KAMPİNG a. (ing. *camping-caravanings*'ten). **1.** Karavanla yapılan kamp biçimi. **—2.** Çadırlı ya da karavanlı müşterileri kabul eden kamp alanı.

KARAVAŞ a. (esk. türkç. *karabaş*'tan). HALAYIK'ın eşanlamlısı.



Karavezir külliyesi camisi
Nevşehir

KARAVAŞLIK a. Halayık olma durumu.

■ **KARAVELA** a. (port. *caravela;* lat. *carabus,* filika'dan). XIII. yy. ile XVI. yy. arasında kullanılmış orta tonajlı, hızlı gemi.
—ANSİKL. Başlangıçta karavela, 40 ile 60 tonilatoluk üç direkli küçük bir gemiydi. XVI. yy.'da dört direk ve bir cıvadrayla donatıldı. Pruva ve grandi direklerine genellikle kare yelkenler takılırdı.

KARAVELİOĞLU (Kâmil), türk asker ve siyaset adamı (Akseki, Antalya, 1922). Harp okulu'nu ve Harp akademisi'ni bitirdi. Değişik birliklerde kurmay hizmetlerinde çalıştı. Milli birlik komitesi (MBK) üyesi olarak 27 Mayıs 1960 devrimi'ni gerçekleştirenlerden biri oldu. Kurucu meclis üyeliği yaptı (1961). Kurmay binbaşı rütbesinden emekliye ayrıldı. Cumhuriyet senatosu'nda tabii senatör olarak yer aldı (1961-1980). 12 Eylül 1980 darbesi ile tabii senatörlüğü son buldu. Önce Sosyal demokrasi partisi (SODEP), ardından Sosyal demokrat halkçı parti (SHP) kuruluş çalışmalarında yönetici olarak görev aldı.

KARAVELLİ a. Azerbaycan türk halk edebiyatında ve Doğu Anadolu'da, konusunu gündelik yaşamdan alan gülmeceli hikâyelere verilen ad. (Âşıklar halk hikâyelerini anlatmadan önce, hikâyenin uygun yerinde ya da sonunda anlatılırdı. Masalcılar da anlatım sırasında bu tür hikâyelere yer verirdi.) ‖ *Karavelli tamaşası,* acıklı sonla biten halk hikâyelerinden sonra dinleyenleri neşelendirmek için belirli tipler (örn. Köse) aracılığıyla gösterime getirilen seyirlik oyunu.

KARAVELOV (Lyuben), bulgar yazar (Koprivştisa, Filibe yakınında, 1834 - Rusçuk 1879). Moskova'da okudu. Sırbistan, Macaristan ve Romanya'da siyasi eylemlere katıldı. Bükreş'te yayımlanan bulgar gazetelerinde (*Svoboda* ve *Nezavisimost*) yazdı. 1869'da Bükreş'te Bulgar devrimci merkez komitesi'ni kurdu. Levski ve Botev'le birlikte ülkesinin bağımsızlığı için çalıştı. Balkan halkları arasında bir federasyon kurulmasını önerdi. Öykülerinde osmanlı yönetiminin son yıllarındaki bulgar toplumunu renkli ve özgün biçimde betimledi. Olgucu, demokrat ve kilise düşmanıydı. Başlıca yapıtları: *Voyvoda* (1860), *Donço* (1864), *Turski paşa* (1866), *Bulgari ot storo vreme* (1867), *Maminoto detentse* (1875).

KARAVELOV (Petko Stoyçev), bulgar siyaset adamı (Koprivştisa, Filibe yakınlarında, 1843 ya da 1845 - Sofya 1903), Lyuben Karavelov'un kardeşiydi; Tırnovo Kurucu meclisi'nde rus aleyhtarı ulusçu liberal partinin başına geçti (1879), Maliye bakanı (1880), sonra Başbakan (1880-81) oldu. 1884'te iktidara geldi; prens Aleksandr'ın tahttan çekilmesi üzerine üç kral naibinden biri seçildi. 1901'de yeniden Başbakan oldu.

■ **Karavezir külliyesi,** Nevşehir'e bağlı Gülşehir ilçesinde, Karavezir Seyit Mehmet Paşa'nın yaptırdığı, cami, medrese ve çeşmeden oluşan külliye (1779-1780). Caminin kare planlı ana mekânı dört büyük kemere oturan kubbeyle, ana mekândan sivri kemerlerle ayrılan mihrap önü aynalı tonozla örtülüdür. Yedi köşeli mihrap nişinin üst bölümü istiridye biçimindedir, köşelerde mermer sütuncuklar yer alır. 1960 onarımında yapılan kalem işleri caminin ince görünümünü bozmuştur. Son cemaat yeri üçü kubbe, biri aynalı tonoz örtülü dört bölümden oluşur. Camiden bağımsız olan medrese (1780), revaklı, açık avlulu medreseler planındadır (günümüzde [1988] kitaplık olarak kullanılmaktadır).

KARAVİDE a. Tatlısu ıstakozuna bazen verilen ad.

■ **Karaviyyin camisi (el-),** Fas'ta Kayrevanlılar'ın camisi. 857'de inşa edilen caminin süslemeleri 1135-1142'de yapıldı. Kıble duvarına koşut on dokuz sahını vardır. Endülüs üslubundaki minberi güzelliğiyle dikkati çeker.

KARAVUL a. (moğolca sözc.). Ask. tar. Savaşta düşmanın ani saldırılarını önlemek amacıyla ileri hatlara çıkarılan piyade ve süvarilerden oluşan gezici ya da yerleşik gözcü ve nöbetçilere verilen ad. (Daha sonraları değişime uğrayan bu terimin yerini "karakol" aldı.)

KARAVULHANE a. (*karavul* ve fars. *ba-*

R. Michaud-Rapho



Fas'taki **el-Karaviyyin camisi**'nden (857'de yapıldı) iç görünüm

ne'den). *Esk.* Bir şehir ya da kasabanın güvenliğiyle görevli subay ve erlerin oturduğu bina.

KARAWANKEN, slovence **Karavanke,** Doğu Alpler'in güneyinde uzun kireçtaşlı bölgede kütle, Klagenfurt havzasının G.'inde ve G.-B.'sında, Drava ve Sava vadileri arasında. 2 000 m'yi aşan bu duvarı Avusturya - Slovenya sınırı izler. 1905'te Jesenice'de açılan bir tünel aracılığıyla Villach demiryolu bu dağ kütlesini aşar.

KARAY (Refik Halit), türk yazar, politikacı (İstanbul 1888 - *ay. y.* 1965). Galatasaray sultanisi'nde okudu (1900-1906), okulu bitirmeden ayrıldı. Ertesi yıl imtihanla Hukuk mektebi'ne girdi (1907); bu sırada Maliye nezareti Devair-i merkeziye kalemi'ne de kâtip olarak girdi. Hukukun ikinci sınıfında iken Meşrutiyet ilan edilince (1908), günlük *Servet-i fünun*'a aylıksız çevirmen oldu. Kısa bir süre sonra *Tercüman-ı hakikat* gazetesinde çalışmaya başladı (1909). "Fecri ati" topluluğuna katıldı (1909). *Kalem* adlı mizah dergisinde "Kirpi" takma adıyla mizah yazıları yazdı (1901), daha sonra *Cem* mizah dergisine başyazar oldu ve aynı takma adla siyasal mizah yazılarını sürdürdü (1910-1911). İttihat ve Terakki fırkası'nı yeren bu yazılar geniş ilgi gördü ve *Kirpinin dedikleri* adlı kitapta toplandı (1911). Desteklediği Hürriyet ve İtilaf fırkası iş başına gelince Beyoğlu belediye başkâtibi oldu (1912). İttihat ve Terakki fırkası ikinci kez iş başına geldikten sonra Mahmut Şevket Paşa'nın vurulması üzerine Sinop'a sürüldü (1913), Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'te geçen bu sürgün hayatının (1913-1918) ardından Robert kolej'de bir yıl kadar türkçe öğretmenliği yaptı; ayrıca *Vakit, Tasvir-i efkâr, Zaman* gazetelerine makaleler yazdı; Mütareke döneminde Damat Ferit Paşa tarafından Posta telgraf umum müdürlüğüne getirildi (1919). Kurtuluş savaşı yıllarında *Sabah, Alemdar, Peyam-ı sabah* gazetelerinde yazdı, o dönemde çok tutulan *Aydede* adlı mizah gazetesini kurdu (1922). Kurtuluş savaşı aleyhindeki yazı ve davranışlarından dolayı "Yüzellilikler" listesine katıldı. Beyrut ve Halep'te sürgün olarak yaşadı (1922-1938). Bu süre içinde, Halep'te çıkan *Doğru yol* (1924) ve *Vahdet* (1928) gazetelerinin yönetimini üstlendi. *Yezidin kızı* (1939) vb. gibi romanlarını kaleme aldı; yurt özlemini ve yaşadığı yabancı çevreye ait gözlemlerini *Gurbet hikâyeleri* (1940) adlı yapıtında dile getirdi.



Refik Halit Karay

Geniş ününü mizah ve siyasal yergi yazılarıyla sağlamış, mizah yazıları gibi hikâyeleri de, bu alanda bir aşama olmuştu. Genç yaşta sürgün gönderildiği Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'teki gözlemlerinden yararlanan *Memleket hikâyeleri* (1919) yapıtında yurt gerçeklerini ve toplumun türlü kesimlerinden insanların yaşayışlarını canlandırdı. O zamana değin yalnız türkülerde ve halk hikâyelerinde sözü edilen Anadolu insanı, bu yapıtla ilk kez düzenli, sürekli ve bilinçli olarak aydın topluluklarının edebiyatına girmiştir. Daha 1909-1910 sıralarında, Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının "Yeni lisan" davasını ileriye sürmelerinden (1911) bir iki yıl önce yazdığı hikâyelerde ("Hakk-ı sükût," "Kuvvete karşı", "Cer hocası", "Yılda bir" vb.) konuşma dilini bütün incelikleriyle kullanmış; bu alanda, Ömer Seyfettin'le birlikte, yeni yazı dilinin tutunup yaygınlaşmasına öncülük etmiştir. Roman alanındaki verimlerinin ilki ve en değerlisi olan *İstanbul'un içyüzü*'nde (1920) [Cumhuriyet'ten sonra, *İstanbul'un bir yüzü* adıyla basılmıştır], Abdülhamit II döneminden Birinci Dünya savaşı sonlarına kadar geçen yıllar çeşitli insanları, görenekleri, gelenekleriyle canlandırmıştır. Yapıt eski İstanbul'un yaşamı, havası ve insanları ile yeni dönem İstanbul'unu karşılaştırır. Meşrutiyet'ten sonra iş başına geçen ve yazarın siyasal rakipleri olan İttihat ve Terakki fırkası ileri gelenlerini, Birinci Dünya savaşı sırasında bunların olanaklar sağladığı türedi savaş zenginlerini taşlayan bir çeşit siyasal yergi romanıdır. Kitapta o zamana kadar alışılmış olan roman tekniği bir yana bırakılarak, yepyeni bir denemeye girilmiş; herhangi bir ana olayın serim, düğüm, çözüm yoluyla anlatılması yerine, birbiriyle ilgisiz gibi görünen birçok olayın ve kişilerin küçük küçük birtakım tablolar halinde anlatılması yoluyla dönemin havası verilmek istenmiştir.



Hayri Karay'ın bir yapıtı

Önceleri gözlemlere dayanarak yurt gerçeklerine yönelen yazar, yurda döndükten sonra, konuları türlü ülkelerde ve zamanlarda geçen, çoklukla düzmece olaylarla örtülü "egzotik" havalı macera romanları yazmıştır: *Nilgün* (3 cilt: *Türk prensesi Nilgün,* 1950; *Mapa Melikesi Nilgün,* 1950; *Nilgün'ün sonu,* 1952; tek cilt 1960), *Yer altında dünya var* (1953), *Dişi örümcek* (1953), *2000 yılın sevgilisi* (1954) vb. Siyasal yergileriyle mizahi söyleşilerine yer verdiği yapıtları *Ago Paşa'nın hatıraları* (1918), *Bir avuç saçma* (1939) vb.'dir. Anıları *Minelbab ilel-mihrab* (1946), *Bir ömür boyunca* (1980) kitaplarındadır.

KARAY (Hayri), türk heykelci (Balıkesir 1952). Ortaöğrenimini yaparken 1966'da Dünya çocuk resimleri yarışması'nda ikincilik ödülü aldı. İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde Hüseyin Gezer'in öğrencisi oldu (1970-1975). Genellikle ahşap malzemeden soyut anlayışta özgün yapıtlar ortaya koyan sanatçı, Hadi Bara heykel yarışması'nda birincilik (1974), Yeni eğilimler sergisi'nde üçüncülük (1977), İş bankası simge yarışması'nda ikincilik (1980), Günümüz sanatçıları 8. İstanbul sergisi'nde ikincilik (1987) ödüllerini kazandı.

KARAYA a. (fr. sözc.). Eczacılıkta kullanılan ve çürümeyen bitkisel zamk. (Sindirim yolunda şişerek bağırsaklarda iletimi normalleştirir ve sindirim yolu mukozasındaki yaraların kapanmasını, nedbeleşmesini sağlar.)

KARAYAKA a. Doğu Karadeniz bölgesinde yetiştirilen yağsız, ince, uzun kuyruklu yerli koyun ırkı.
—ANSİKL. Karayakalar Sinop'tan Trabzon'a kadar Karadeniz sahil bölgesi ile Amasya, Tokat ve Niksar yöresinde yetiştirilir. Sayıları fazla değildir. Vücutları beyazdır. Baş, kulak ve bacaklarda siyah lekeler bulunur. Alın kaküllüdür. Yapağısı çok kaba ve uzundur. Yıllık kırkımda, 1,5-2 kg yapağı verir. Et verimi en önde gelir. Kıvırcıklarda olduğu gibi, kas lifleri arasında yağ toplandığından et kalitesi üstündür. Süt verimi fazla değildir (ortalama 25-30 kg). Canlı ağırlık dişilerde 45-50 kg'dır. Karayakanın *karagöz** ve *çakrak** adı verilen iki tipi vardır.

KARAYAKA, Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı bucak; 19 009 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Karayaka,* 4 191 nüf. (1990).

KARAYAKUP, Yozgat'ın Sarıkaya ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 269 nüf. (1990). Belediye.

KARAYANIK a. Tıp. ŞARBON'un eşanlamlısı.

KARAYARIMKANATLILAR a. Duyargaları iyice görülebilen çeşitkanatlı böcekler öbeği. (Karayarımkanatlıları karada yaşayan bitki bitlerini kapsar; birçok familyaya ayrılır; başlıca familyaları: tahtakurusugiller, kalkanlıyarımkanatlıgiller, saçaklıyarımkanatlıgiller, uzunyarımkanatlıgiller, *Reduvi'idae,* dantelliyarımkanatlıgiller, vb. Bil. a. *Gymnocerata.*)

KARAYAVŞAN. Arkeol. Ankara'da, Polatlı ilçesinin D.'sunda tepe. Raci Temizer' in yaptığı kazılarda (1965), İlk Tunç çağa tarihlendirilen kerpiç duvarlı, dörtgen planlı evler, pişmiş topraktan heykelcikler, kilden damga mühürler ve çeşitli biçimlerde çanak çömlekler ortaya çıkarıldı.

KARAYAZI a. **1.** Kötü talih. **—2.** *Yörs.* Hiç sürülmemiş toprak.

KARAYAZI, Doğu Anadolu bölgesinde Erzurum iline bağlı ilçe; 47 935 nüf. (1990); 2 531 km^2; merkez bucağı dışında 3 bucak, 77 köy. Merkezi, Erzurum'un 131 km G.-D.'sunda *Karayazı,* 5 560 nüf. (1990). Başlıca gelir kaynağı hayvancılık. Tahıl üretimi.

KARAYAZICI ABDÜLHALİM, celali reisi (öl. Canik 1602). Urfa yöresinde yerleşik türkmen kılıçlı aşiretinden biri olarak orduya girdi. Bölükbaşı olarak görev yaparken, bir sınır kalesinin muhafızlığına atandı. Malatya sancağı kaymakamlığına (vali yardımcısı) getirildi. Mehmet III döneminde (1595-1603) sancak beyliğinin asil olarak kendisine verilmeyişi üzerine kentin yönetimini ele geçirdi. Çevresine topladığı sekbanlarla Osmanlı devletine karşı ayaklandı (1598). Bölgede öteki celali reislerinin de kendisine katılmaları üzerine 20 bin kişilik bir kuvvetin başında Urfa, Maraş, Harput gibi çevre kentlerin sancakbeylerini yenerek ününü yaygınlaştırdı, girdiği şehir ve kasabaları yağmalayıp zenginlerini haraca bağlayarak her yana dehşet saçtı. Celalileri cezalandırmakla görevlendirilen Sinan Paşazade Mehmet Paşa'nın baş düşmanı olan Konya valisi Hüseyin Paşa da askerleriyle ona katıldı. Mehmet Paşa kuvvetlerince Urfa kalesinde kuşatılan Karayazıcı (1599), yaklaşık bir yıl dayandıktan sonra Hüseyin Paşa'yı teslimi koşuluyla verilen Antep sancak beyliğini kabul etti (1600). Hüseyin Paşa İstanbul'da idam edilince sıranın kendisine geleceğine inandığı için yeniden ayaklandı ve üzerine yürüyen Mehmet Paşa ile giriştiği savaşta kuvvetleri dağılmaya başlayınca, kaçıp Sıvas kalesine kapandı. Kenti kuşatan Mehmet Paşa, kaleyi alamayacağını anladığından bu kez de ona Amasya sancak beyliğini verdi. Halkın yakınması üzerine Çorum sancak beyliğine atandı. Burada da haraç aldığı şikâyetleri padişahın kulağına gidince, ortadan kaldırılmasına karar verildi. Üzerine gönderilen Hacı İbrahim Paşa kuvvetlerini Kayseri yakınlarında yenerek Göksun'a çekildi. Kendisini kuşatan Bağdat valisi Sokulluzade Hasan Paşa komutasındaki ordu karşısında tutunamayınca kaçtığı Canik dağlarında soğuktan donarak öldü.

KARAYEL a. Türkiye'de K.-B. rüzgârına verilen ad. (Gezici siklonların ülkemize daha çok sokulduğu kış mevsiminde sık eser. Bu siklonların soğuk cephesinin geçişini izler; genellikle sıcaklığın düşmesine ve kar yağışına neden olur.)

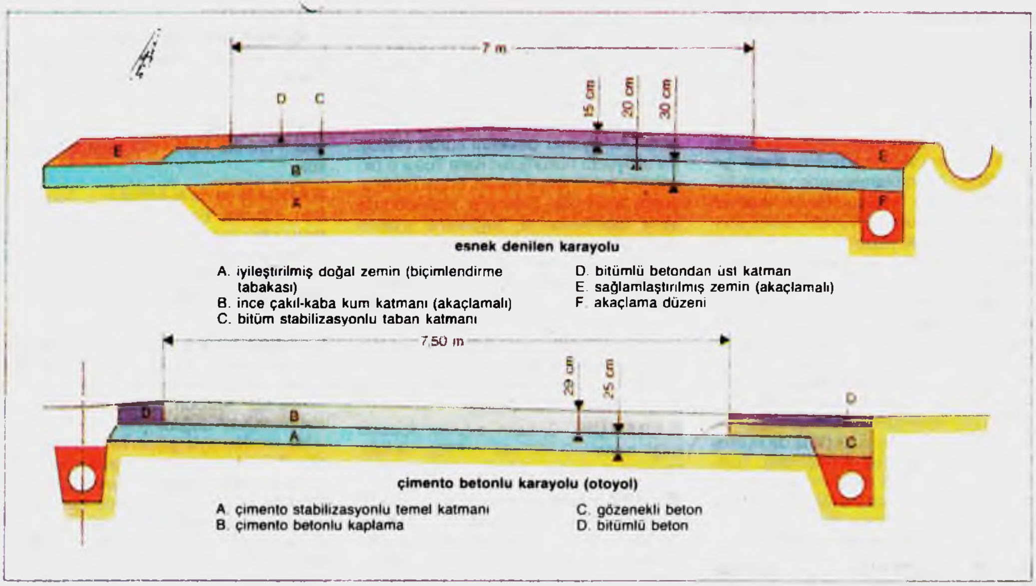
KARAYEMİŞ a. Bot. **1.** Taflanın kiraz görünüşündeki parlak koyu kırmızı ya da siyah renkli meyvesi. (Doğu Karadeniz bölgesinde pazarlarda satılır ve meyve olarak yenir.) [Eşanl. LAZKİRAZI.] **—2.** TAFLAN'ın eşanlamlısı.

KARAYENGECİGİLLER a. Daha çok karada yaşayan yengeç familyası. (Karayengecigiller bununla birlikte, üremek için denize dönerler: Amerika, Afrika ve Endonezya-Büyük Okyanus'un tropikal bölgelerinde yaşarlar. Familyanın başlıca iki cinsi *Gercarcinus* ve *Cardisoma*'dır. Bil. a. *Gecarcinidae.*)

KARAYER a. Mezar.

KARAYEV (Kara), azeri besteci (Bakü 1918 - *ay. y.* 1982). Doğduğu kentteki müzik kolejinden sonra 1938-1946 arasında Moskova konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Geleneksel azeri müziğinden geniş ölçüde yararlanan Karayev'in yapıtlarında, özellikle çalgılama ve tını bakımından Şostakoviç'in derin etkisi sezinlenir. Kimi yapıtlarında modern teknikleri kullandı. 1960'ta Lenin ödülü'nü kazandı, kendisine "halk sanatçısı" unvanı verildi. Başlıca yapıtları: *Leyla ile Mecnun* (senfonik şiir, 1947), *Yedi güzeller* (bale, 1952), *Şimşek yolu* (bale, 1958), *Vietnam* (senfonik süit, 1955), oyun müzikleri (Lope de Vega'nın *Dans ustası,* Shakespeare'in *Othello*'su, Nazım Hikmet' in *Enayi*'si), *3. senfoni* (1966, onikiton tekniğiyle).

KARAYILAN a. Zool. *Coluber* cinsinden suyılanlarının genel adı. (Başları karadır ve iri pullarla örtülüdür. Tarlalardaki zararlı böcekleri yok ettiklerinden yararlı sayılabilirler. Suyılanıgiller familyası.)



iki tür karayolu yapımı

KARAYILAN, Hatay'ın İskenderun ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 13 888 nüf. (1990). Belediye.

KARAYILAN, asıl adı **Mehmet,** Kurtuluş savaşı kahramanlarından (Besni 1888 -Gaziantep 1920). Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Güney Anadolu'daki Kuvayı milliye örgütünde görev aldı. Karabıyıklı'da düzenlediği baskın sırasında (20 ocak 1920), fransız işgal birliklerine önemli kayıplar verdirtti. Şamlı Kel Ahmet çetesinin ortadan kaldırılmasını sağladı. Antep'in fransız işgalinden kurtarılmasında büyük katkısı oldu (1 nisan 1920). Samsaktepe saldırısı sırasında şehit oldu. Adı halk türkülerine ve edebiyatımızda şiirlere (Nazım Hikmet'in *"Kuvayı milliye destanı"*nda bir bölüm) konu olmuştur.

KARAYİB adaları, Antil adalarına bazen verilen ad. —Ayrıca, Antiller denizi' ne KARAYİBLER DENİZİ ya da KARAYIB DENİZİ de denir.

KARAYİB bölgesi, yalnızca *Karayib* adı da verilen, Antiller'le Antiller denizi çevresinin bir bölümünden oluşan coğrafi bütün. (Karayib adı, Avrupalılar'ın XVII. yy.'da yok ettikleri yöre halkının adından gelir.)

KARAYİB sıradağları, Venezuela'da kıyıda bulunan dağ zinciri, Puerto Cabello'dan Codera burnuna kadar Antiller denizi'nin yanı başında yükselir; 2 765 m.

KARAYİBLER, Akdeniz çevresi tipinde bir dağ sisteminin kolları. Güney kolu, Kolombiya'nın güneyinden Trinidad ve Tobago'ya kadar uzanır; kuzey dalı, Büyük Antil adalarından oluşur.

KARAYİBLİLER ya da **KALİNALAR,** Avrupalılar'ın geldiklerinde, Küçük Antiller' de ve Guyana'nın Oyapock'tan Orinoco' ya kadar uzanan bölümünde yaşayan halk. Adalarda kendilerinden önce yaşayan Aravaklar da Tainolar'ı içerilere sürdüler ve Santo Domingo'ya kadar akınlar yaptılar. 1660'ta Antiller'de yaşayan 6 000 karayibli, Fransa ve İngiltere tarafından Dominica ve Saint-Vincent'a sürüldü ve bugün Dominica'da hemen tamamen kültürleştirilmiş yaklaşık 500 karayibli kaldı. Saint-Vincent'a sürülen ve zencilerle karışan Karayibliler' se (Karayibli zenciler), 1795-96'da Honduras'ın kuzey kıyısına gönderildiler; burada hâlâ kalabalık bir soysopları vardır. Ayrıca Guatemala'da ve yalıtık gruplar halinde Kolombiya'nın doğu bölümünde de Karayibliler ile karşılaşılır (bu Karayibliler hamak üretirler). Karayibliler balıkçılık ve avcılıkla geçiniyor ve geniş dikdörtgen kulübelerde yaşıyorlardı. Asıl Karayibliler, kıtanın iç kesiminden gelerek K., K.-B. ve K.-D.' ya doğru göç eden büyük bir dil ve kültür ailesine girmektedirler.

KARAYİĞİT (Ali İhsan), türk futbolcu (Salihli, Manisa, 1928). Futbola Salihlispor'da başladı. Kısa süre sonra Beşiktaş'a geçerek bu takımın ünlü *Eşref-Ali İhsan-Nusret* haf hattında ortahaf oyuncusu olarak ün yaptı. Oyun kuruculuğu, top kesiciliği, hava toplarına hâkimiyeti gibi yetenekleriyle kendisini Türkiye'nin gelmiş geçmiş en iyi ortahafı olarak kabul ettirdi. 11 kez milli formayı giydi. Futbolu bıraktıktan sonra çeşitli dönemlerde antrenörlük ve spor yazarlığı yaptı.

KARAYİVTEPE → KARATEPE.

KARAYKUDİ, Hindistan'da kent, Tamil Nadu'da, Madurai'nin K.-D.'sunda; 55 bin nüf.

Karayolları genel müdürlüğü, karayollarının, köprülerin ve sanat yapılarının yapımı, bakımı, onarımı ve işletilmesi, yol güvenliğinin sağlanmasıyla görevli, katma bütçeli bir kuruluş. 11 şubat 1950 tarih ve 5539 sayılı yasayla kurulan Karayolları genel müdürlüğü, Bayındırlık ve iskân bakanlığı'na bağlıdır. Ana hizmet birimleri: Program ve izleme dairesi başkanlığı, Etüd ve proje dairesi başkanlığı, Teknik araştırma dairesi başkanlığı, Otoyolları dairesi başkanlığı, Yapım dairesi başkanlığı, Bakım dairesi başkanlığı, Köprüler dairesi başkanlığı, Makine ve ikmal dairesi başkanlığı. Genel müdürlüğün taşra örgütünde on yedi Bölge müdürlüğü vardır.

■ **KARAYOLU** a. Yerleşim merkezleri dışında kalan ve kentleri karadan birbirine bağlayan asfalt, şose vb. yol: *Dört şeritli karayolu. Karayollarında onarım çalışmaları sürüyor.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Karayolları trafik kanunu* → TRAFİK.

—ANSİKL. Bayınd. Romalılar usta karayolu yapımcılarıydı. Kalınlığı bir metreyi aşabilen Roma karayolu şu katlardan oluşurdu: yassı taşlardan bir temel *(statumen),* üzerinde taşlı moloz katmanı *(rudus),* kaba kireçle bağlanmış kırık taşlardan oluşan bir döşek *(nucleus)* ve kireç harcıyla kenetlenmiş bir kaplama *(summum dorsum).* Ortaçağ'da ve XVIII. yy.'a kadar karayolları, taş döşeli basit pistlerdi. 1773'te P. Trésaguet, kılıcına yerleştirilen ve elle gömülen büyük taşlardan bir temel tasarladı; taş kırıklarından oluşan bir düzeltme katmanı, kırılan ve kürekle atılan ceviz büyüklüğünde taşlardan oluşan üst kaplama bu yolu oluşturuyordu. J. L. MacAdam (1820) kırık taşlardan ardışık katmanların yapılmasını öğütledi ve bu yöntem sonraları kendi adıyla anıldı *(makadam).* Silindirleme önceleri atlarla çekilen, sonra buharlı (1859) silindirlerle sistemli olarak uygulanmaya başladı. 1950'ye değin makadam tekniği en genel uygulamaydı. Yapımda daha hassas sonuçlar almak endişesi ve makinelerin devreye girmesi, açık dokulu bu katmanların yerini, granülometrisi sürekli, sıkıştırma yoluyla ya da hidrolik ya da hidrokarbonlu bağlayıcılar (bitüm, katran) etkisiyle sağlamlaştırılmış katmanların almasına yol açtı. Bu katmanlarda kullanılan gereçlerin seçimi ve dozajı çok hassas laboratuvar deneylerini gerektirmektedir.

Çoğunlukla, karayolunun üzerine oturduğu zeminin ve çeşitli katmanların dayanımı, su oranına (yağışlar, su örtülerinin mevsimlik düzey farklılıkları) yakından bağlıdır. Bir karayolunun bozulmadan kullanılabilmesi için temel koşullardan biri çukurlar, hendekler yardımıyla uygun bir akaçlama yapılmasıdır.

Modern bir karayolu genellikle şu katmanlardan oluşur (aşağıdan yukarıya doğru): bazı gereçler katılarak ya da kireç, çimento gibi bağlayıcılarla işlenerek iyileştirilen taban (biçimlendirme tabakası); temel katmanında, basit sıkıştırma ya da bağlayıcı ekleme (çimento stabilizasyonu, cüruf stabilizasyonu) yoluyla sağlamlaştırılan zemin; karayolu dayanımının ana öğesi olan temel katmanında genellikle bitüm stabilizasyonu; yüzey katmanında bitümlü beton. Gerektiğinde araziyle temel katmanı arasına çeşitli gereçlerden oluşan akaçlayıcı, kiltutucu, donönler ara katlar da yerleştirilebilir.

Karayolunun üst katmanı (taban + kaplama) donatılı ya da donatısız çimento betonu esaslı bir kaplama plağından oluşabilir. Beton rötresinin çatlamalara yol açmasını önlemek için, derzler düzenli aralıklarda (5-7 m) olmalıdır. Temel genellikle çimento stabilizasyonuyla yapılır. Parke yol uygulaması giderek azalmaktadır. Tali karayolları, sıkıştırma yoluyla sağlamlaştırılmış, gereğinde yüzeysel bir sıvayla kaplanmış katmanlardan oluşur.

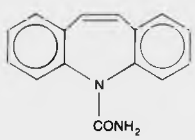
Katmanlar mekanik yollarla, greyder, ayarlı serici (bitümlü beton için), kayar kalıplı makine (çimento betonu için) gibi aygıtlarla gerçekleştirilir.

Bir karayolunun yüzeyini nitelendiren başlıca özellikler, yüzeysel uygunluk (hassas bir yapıma ve biçim değiştirmelere karşı yüksek dayanıma bağlıdır) ve taşıt tekerleklerinin yola iyi yapışması için zorunlu olan pürüzlülüktür. Önemli karayollarında, yüzeysel uygunluk ve pürüzlülük düzenli ölçümlerle (viagraf, deflektograf, stradograf) denetlenir. Yapım nitelikleri nasıl olursa olsun tüm karayolları yıpranır; biçim değiştirme ciddi boyutlara vardığında bir karayolu güçlendirilmeli ve yüzeye yeniden pürüzlülük kazandırılmalıdır (yüzeysel sıvalar uygulamak, kaplamaları testereyle çentmek).

Dusan Taric



Yorgi Petroviç **Karayorgi**
Uroš Knežević'in bir tablosundan ayrıntı
Belgrad Ulusal müzesi



karbamazepin

KARAYORGİ ya da **KARADJORDJE** (Yorgi Petroviç), sırp Karayorgiyeviç hanedanının kurucusu (Visevac Sumadija 1768'e doğr.?-Radovanje, Smederevo yakınında, 1817). Domuz ve keçi çobanıydı, birkaç türkü öldürdüğü için kaçmak zorunda kaldı ve Türkler'e karşı avusturyalı bir gönüllüler birliğine astsubay olarak girdi (1788). 1790 mütarekesinden sonra Sırbistan'a döndü; kısa sürede ün kazanan bir çeteciler grubunu yönetti. Daha sonra domuz ticareti yaparak zenginleşti. Yeniçerilere karşı ayaklanma sırasında, Orašac meclisi tarafından başkomutan seçildi (şubat 1804). Ayaklanma daha sonra Türkler'e karşı bir isyana dönüştü, Karayorgi Mišar'da Türkler'i yendi (13 ağustos 1806) ve Belgrad'a girdi. Sırplar'ın prensi ilan edildi (aralık 1808), tahtın da babadan oğula geçmesi kabul edildi. Önceleri çar tarafından desteklendiyse de sonradan yüzüstü bırakıldı (1812'de Bükreş'te imzalanan türk-rus antlaşması), Türkler'e karşı başlattığı ayaklanma bastırılınca Avusturya'ya kaçtı (1813), Graz'da enterne edildi. Sırbistan'a dönünce (1817), Miloš Obrenović'in emriyle öldürüldü.

KARAYORGİYEVİÇ ya da **KARADJORDJEVİC,** Karayorgi'nin kurduğu sırp hanedanı. Karayorgi'den sonra hanedan, prens Aleksandr (1842-1858), kral Petar* I (1903-1921), Aleksandr* I (1921-1934) ve Petar* II (1934-1945) ile devam etti.

KARAYORGİYEVİÇ (Aleksandr) [Topola 1806-Temesvár 1885], Sırplar'ın prensi (1842-1858), Karayorgi'nin oğlu. Rus ordusunda hizmet gördü; Miloš Obrenović'i ülkeden uzaklaştıran devrimden (haziran 1839) sonra Sırbistan'a döndü ve Sırplar'ın prensi oldu (eylül 1842). Medeni kanunun kabulü (1854) ve okulların geliştirilmesi gibi önemli reformlar gerçekleştirdi; dışarda Avusturya ve Osmanlı devletiyle iyi geçinmeye çalıştı: 1849'da Macarlar'a karşı Avusturya'ya asker gönderdi; 1850'de Osmanlılar'a karşı başlatılan Bosna ayaklanmasını desteklemedi. Oysa Fransa yanlısı bakanı Garašanin, bir Yugoslavya devletinin kurulmasını amaçlıyordu. Kırım savaşı sırasında tarafsızlığını koruyan Karayorgiyeviç Paris kongresi'nden (1856) Sırbistan'a uluslararası güvence verilmesini sağladı. Despotça tutumu, iktidardan düşmesine yol açtı (1858). Macaristan'a çekildi; prens Miloš Obrenović'in öldürülmesine katılmakla suçlandı (1868), Belgrad'da gıyaben mahkûm edildiyse de, Habsburglar suçlu olarak geri verilmesini kabul etmedi.

KARAYORGİYEVİÇ (Pavel) → PAVEL KARAYORGİYEVİÇ.

Karayorgiyeviç nişanı, Sırbistan kralı Petar I tarafından 1904'te, yeni Karayorgiyeviç hanedanı onuruna ihdas edilen nişan. Altı sınıf. Beyaz kenarlı kırmızı kurdela.

KARAYOSUNU → YOSUN.

KARAYÜLÜK OSMAN BEY, Kara Osman da denir (öl. 1435), Akkoyunlu devletinin kurucusu (1387-1435). Akkoyunlu beyi Kutlu ile Trabzon rum imparatorunun kızı Despina'nın oğlu. Babasının ölümü üzerine (1385) beyliğin başına geçen ağabeyi Ahmet Bey tarafından hizmetine girdiği Kadı Burhanettin'in yanına rehine olarak gönderildi. Erzincan emiri Mutahharten'e yenilen ağabeyinin Sıvas'a sığınması üzerine, cesaret ve başarılarıyla gözüne girdiği Kadı Burhanettin tarafından Akkoyunlu beyliğinin başına geçirildi (1387). Erzincan önünde Mutahharten'in yardımına yetişen Karakoyunlular'a yenilince, Kadı Burhanettin'in buyruğuyla, ele geçirdiği Şebinkarahisar'ın yönetimi kendisine bırakıldı (1396). Daha sonra Şeyh Müeyyet'i öldürten koruyucusu Kadı Burhanettin'in üzerine yürüdü. Yapılan savaşta yenerek tutsak aldığı Kadı Burhanettin'i öldürtüp bağımsızlığını ilan etti (1398). Ardından Sıvas'ı kuşattıysa da kent halkının yardıma çağırdığı osmanlı padişahı Bayezit I'e yenilerek geri çekildi. Bunun üzerine Timur'a bağlanıp (1400) Anadolu seferi sırasında onun kuvvetlerine öncülük yaptı. Ankara savaşı'na (1402) katıldıktan sonra hizmetlerine karşılık kendisine verilen Malatya ve Diyarbakır (Amid) yörelerinde Akkoyunlu devletini kurdu (1403). Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'a birkaç kez yenilmesine karşın, önce Timur'a, sonra onun oğlu Şahruh'a, ardından da Mısır Memlukları'na bağlanma siyaseti güderek zamanla Mezopotamya, Doğu Anadolu, Irak-ı arap ile Irak-ı acem'i ve Horasan dışında tüm İran'ı devletinin egemenlik sınırları içine aldı. Bu arada Osmanlılar'la iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Timuroğlu Şahruh'un önünden kaçan karakoyunlu hükümdarı İskender Bey'in yolunu kesmesi üzerine yapılan savaşta ona yenilerek öldürüldü (1435).

KARAYÜN, Sıvas'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 2 457 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Karayün*, 522 nüf. (1990).

KARAZ höyük. Arkeol. Erzurum'un 16 km K.-B.'sında, Ilıca bucağının 5 km K.'inde höyük. H. Z. Koşay yönetiminde gerçekleştirilen kazılarda (1942-1944) köylülerce tahrip edilmiş osmanlı, selçuklu ve bizans katmanlarının altında Son Bakırtaş dönemine inen bir yerleşme saptandı. Son Bakırtaş döneminden İlk Tunç çağa geçiş evresinde Karaz çanak çömleği diye adlandırılan (İ.Ö. 3000) seramikler ele geçti. El yapımı ve yüzeyleri perdahlı olan bu çanak çömleklerin çoğu siyah, bir bölümüyse kırmızı astarlıdır. Bir kısmı yuvarlak karınlı, dar ve yuvarlak dipli, kimileri de yüksek boyunlu, karınları dirsekli, dışa taşkın ağızlıdır, üzerleri geniş şerit kabartmalı ya da olukludur. Sanatsal değerleri ve biçim zenginlikleriyle gelişmiş bir kültürün ürünü olan bu seramiklere Erzurum, Malatya ve Elazığ yöresinde yaygın olarak rastlanmaktadır (Tepecik, Pulur). İncelemeler bu kültürün Azerbaycan ve G. Kafkasya ile ilişkili olduğunu, K.-D. Anadolu ve D. Toroslar'ın eteklerine dek yayıldığını ortaya koymuştur. Bu seramiklerin benzer örnekleri Filistin'de Hirbet* Kerak çanak çömleği (İ.Ö. 3000) adıyla görülmektedir. Mimari açıdan önemli olmayan buluntular dikdörtgen planlı, taş temel üzerine kerpiç duvarlı evlerden oluşur. Ayrıca çok sayıda obsidyen ve metal aletler ortaya çıkarılmıştır. (→ Kayn.)

KARB[O]- (fr. *carb[o]-*; lat. *carbo, -onis,* kömür'den). Kimi sözcüklerin yapısına girer.

KARBAJEL a. (fr. *carbagel*). Yüksek sıcaklıkta önceden gazı giderilen ve daha sonra susuz kalsiyum klorür emdirilerek etkinleştirilen kömür; kurutucu olarak kullanılır.

KARBAMAT a. (fr. *carbamate*). Org. kim. Karbamik asidin tuzu ya da esteri.

KARBAMAZEPİN a. (fr. *carbamazepine*). Formülü $C_{15}H_{12}N_2O$ olan karbamoil-5 dibenzazepin'in yaygın adı. (Bir antiepileptik, psikotrop ve ağrıkesici olan karbamazepin, yüz nevraljileri ile sara tedavisinde kullanılır.)

KARBAMİK sıf. (fr. *carbamique*). Org. kim. *Karbamik asit*, karbonik asidin, formülü $H_2N—CO—OH$ olan monoamidi. (Tek başına elde edilemeyecek kadar kararsız olan karbamik asit; üretan denen kararlı esterler ile tuzları verir. Amonyum karbamat, aşağıdaki tepkimeye göre karbondioksidin basınç altında amonyağa etkimesi sonunda elde edilir:

$$2NH_3 + CO_2 \rightarrow H_2N - CO_2^{\ominus}NH_4^{\oplus}$$

Amonyum karbamatın ısıl bozunması üreyi verir; bu, ürenin sanayisel bireşim yöntemidir.)

KARBAMİT a. (fr. *carbamide*). Org. kim. ÜRE'nin eşanlamlısı.

KARBAMOİL- (fr. *carbamoyl-* 'den). Org. kim. Bir molekülde karbamoil kökünün varlığını gösteren önek.

KARBAMOİL a. (fr. *carbamoyle*). Org. kim. Formülü $H_2N—CO$ olan birdeğerli kök.

KÂRBAN ya da **KÂRVAN** a. (fars. *karban, kârvan*). *Esk.* **1.** Kervan. **—2.** *Kârban-ı râh-ı tecrid,* tecrit yolunun kervanı; maddi duygulardan ruhu sıyırma; maddi duygulardan kaçanların oluşturdukları topluluk. **—3.** *Kârvan-saray* → KERVANSARAY.

KARBANYON a. (fr. *carbanion; karb[o]-* ve *anyon*'dan). Org. kim. Negatif yükü bir karbon atomunca taşınan anyon.

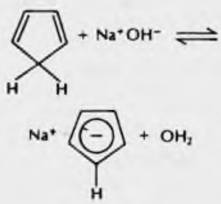
—ANSİKL. Karbon, hidrojenden daha elektronegatif değildir; $R_3C—H \rightarrow R_3C^- + H^+$ denklemiyle gösterilen iyonsal kopma, R_3C^- karbanyonu, negatif yükün kararlılaşmasını sağlayan yapısal özellikler taşımadığı sürece genellikle gerçekleşmez. Bununla birlikte, Grignard tepkimesinde olduğu gibi ($R-X+Mg \rightarrow RMgX$) bir halojenür, çok elektropozitif bir metalle tepkimeye sokularak kararsız karbanyonlar elde edilebilir. R^- karbanyonu bu durumda metal katyonuyla kuvvetli bir kompleks oluşturur.

Negatif yük yöresizleşir yöresizleşmez, karbanyonlar, daha kararlı bir duruma gelir. Bu yöresizleşme indükleyici, alıcı bir etkiyle de sağlanabilir; örneğin aşağıdaki iki örnekte görüldüğü gibi bir halojen ya da oksijen atomu, negatif yüklü karbon atomunun yakınındaysa sözkonusu yöresizleşme gerçekleşir:

$$Li^+CH_3^- + HCHCl_2 \rightarrow CH_4 + Li^+CHCl_2^-$$
$$\text{ve } Na^+OH^- + HCCl_3 \rightleftharpoons OH_2 + Na^+CCl_3^-.$$

Kloroform ($HCCl_3$) durumunda, klorun oldukça elektronegatif olan indükleyici alıcı üçlü etkisi, bu bileşiğe suyunki kadar asit özellikler verir. Aynı şekilde klorobenzen ile sodyum amidürden benzin elde edilmesi, bir karbanyonun bir klor atomuyla kararlaştırılmasının bir örneğidir.

Negatif yükün yöresizleşmesi, alıcı mezomer etkiyle de sağlanabilir. Bunun en çarpıcı örneği, anyonu suda oluşan siklopentadiendeki yöresizleşmedir:



Bu durumda negatif yük, beş karbon atomu üzerinde yöresizleşir; bu sırada anyonun altı π elektronu ile halkalı bir düzenlenişi sözkonusudur. Aromatikliğin ölçütleri olan altı π elektronu ve halkalı düzenlenme, anyona önemli ölçüde bir kararlılaşma enerjisi kazandırır.

Yöresizleşme son olarak indükleyici ve alıcı mezomer çifte bir etkiyle de oluşturulabilir; negatif yüklü karbon atomunun $CO—R$, CO_2R, CN, NO_2, SO_2R gibi bir ya da birçok grup içerdiği her durum, bir tür yöresizleşme nedenidir.

Karbanyonlar hem baz (özellikle kararlı olmayanlar), hem de nükleofiller (özellikle kararlı kılınanlar) gibi davranır. Aşağıda, kimi karbonlu asitlerin pK_a'sının yer aldığı tablo, aynı zamanda ilgili karbanyonların az ya da çok özgün bazik özelliklerini de göstermektedir. Melezleşmenin asitlik üzerinde belirgin bir etkisi olduğu özellikle belirtilmelidir: bir C—H, sp bağı, C—H, sp^2 bağından, C—H, sp^2 bağı ise C—H, sp^3 bağından daha asittir.

Karbanyonlar, kararlı ya da kararsız ol-

sun, yaygın biçimde kullanılan nükleofillerdir; bu nedenle canlı organizmalardaki biyokimyasal tepkimelerde (lipitler ile glusitlerin biyosentezi) olduğu gibi organik bireşim tepkimelerinde de (aldolleşme, Grignard ve Claisen tepkimeleri, benzoin oluşumunu vb.) önemli bir rol oynarlar.

kimi karbonlu asitlerin pK_a'sı		
Siklopentan	C_5H_9—H	44
Etan	C_2H_5—H	42
Metan	CH_3—H	40
Benzen	C_6H_5—H	37
Etilen	$H_2C=CH$—H	36,5
Propen	$H_2C=CH—CH_2$—H	35,5
Toluen	$C_6H_5—CH_2$—H	35
Asetilen	$HC\equiv C$—H	25
Siklopentadien	C_5H_5—H	15
Aseton	CH_3COCH_2—H	20
Asetonitril	$NC—CH_2$—H	25
Nitrometan	$O_2N—CH_2$—H	11
Dimetilsülfon	$CH_3SO_2—CH_2$—H	23

KARBARSON a. (fr. *carbarsone*). Arseniğin beşdeğerli türevi; ağız yoluyla alınır; amibiaz ve bağırsak trikomonazlarının tedavisinde kullanılır.

KARBASYANDA. Tar. coğ. Anadolu'nun G.-B.'sında, Karia bölgesinde korunaklı Antikçağ kalesi; Kaunos*'un 1,5 km G.-B.'sındaki Kızıltepe mevkiinde olduğu sanılmaktadır. Hellenistik dönemde Kaunos'a bağlandı.

KARBAZİT a. (fr. *carbazide*). Kim. KARBONOHİDRAZİT ile KARBONİLDİAZİT'in yanlış olarak kullanılan eşanlamlısı.

KARBAZOKROM a. (fr. *carbazochrome*). Adrenalinin yükseltgenmesiyle elde edilen ilaç. (Damar daraltıcı ve kılcal damarların geçirgenliğini değiştirici etkisi vardır. Kanama zamanını kısaltmak için kan dindirici olarak kullanılır.)

KARBAZOL a. (fr. *carbazole*). Org. kim. Formülü $C_{12}H_9N$ olan dibenzopirrol ya da dibenzazol'ün yaygın adı.

—ANSİKL. Karbazol, antrasenle birlikte taşkömürü katranında bulunur; zayıf asit ve baz niteliğinden dolayı katrandan kolayca ayrılır. Özellikleri bakımından pirrol (asitlik) ile difenilamine (benzen halkaları üzerine ornatma) benzer. Boyarmadde bireşiminde önemli bir ara madde olan karbazol, fotoğrafçılıkta, morötesi ışınları duyarlaştırıcısı olarak kullanılır.

KARBEN a. (fr. *carbène*). Org. kim. İkideğerli karbondan türeyen bileşiklerin genel adı (örneğin CH_2, karben; CCl_2 diklorokarben). [Eşanl. METİLEN.] (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karben mekanizması*, bir karbenin katıldığı tepkimeyi açıklayan mekanizma.

—Petr. san. Asfaltenlere benzeyen, ancak karbon tetraklorürde çözünmemeleri nedeniyle bunlardan ayrılan katı siyah bileşiklerin genel adı. (Bu bileşikler, karbon sülfür, benzen ya da kloroformda çözünür.)

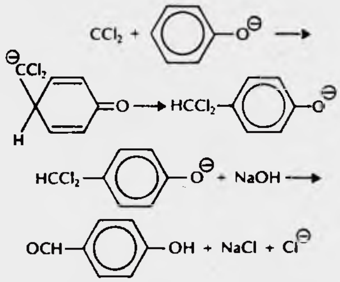
—ANSİKL. Karbenler, karbonmonoksit (CO) ile izonitriller (CNR) dışında serbest olarak elde edilemez; ancak bunların birçok tepkimeye katıldığı kesin olarak saptanmıştır. Karbenler, tekli ve üçlü olarak iki ayrı molekül biçiminde bulunur: tekli biçimine genellikle karben, üçlü biçimine, metilen adı verilir.

□ CH_2 olarak gösterilen tekli karben (burada □, boş bir yörüngeyi simgeler), üçgen biçimindedir ve normal olarak çözücü molekülleri ile ortamdaki iyonların etkileşimi sonucu, görece kararlı duruma geldiği kutuplu çözücülerde görünür. Nitekim HCCl ve CCl_2 formülleriyle gösterilen karbenler, ilgili karbanyonlarla denge durumundadır:

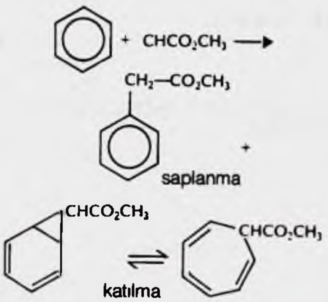
$$HCCl + Li^+Cl^- \rightleftharpoons HCCl_2^-Li^+$$

ve $$CCl_2 + Na^+Cl^- \rightleftharpoons CCl_3^-Na^+.$$

Tekli karbenlerin tepkinliği, bu bileşiklere elektroncul, belirgin bir özellik kazandıran boş bir yörüngenin varlığına bağlıdır. Özellikle alkenlerle stereoözgül elektroncul katılma tepkimeleri, etkinleştirilmiş organik alttepkenlerle Reimer-Tiemann tepkimesinde olduğu gibi elektroncul ornatma tepkimeleri verirler:



• CH_2 formülüyle gösterilen üçlü karbenin ya da başka bir deyişle metilenin doğrusal bir biçimi vardır; tepkimeler sırasında gaz evrede ya da kutuplu olmayan çözücülerde görünür. Üçlü karbenler, diazoalkanların fotokimyasal bozunması sonunda kolayca oluşur: $CH_2N_2 \rightarrow CH_2+N_2$. Tepkinlikleri ikideğerli köklerinkiyle aynıdır; C—H ya da C—C yalın bağlarında bulunan bu ikideğerli kökler, hiçbir seçicilik göstermeden katlı C=C ya da C≡C bağlarına katılır:



KARBENİSİLİN a. (fr. *carbénicilline*'den). Damardan şırınga edilen ve proteuslar ile piyosiyanik basillere karşı etkili olan geniş spektrumlu penisilin.

KARBENYUM a. (fr. *carbénium*'dan). Org. kim. Bir karbokatyon türü.

KARBEYAZ → YİĞİTYOLU.

KARBİLAMİN a. (fr. *carbylamine*). Org. kim. Formülü RN = C olan bileşiklerin genel adı; nitrillerin izomerleridir. (Eşanl. İZONİTRİL.)

—ANSİKL. Armand Gautier ile August Wilhelm von Hofmann'ın 1866'da aynı anda buldukları karbilaminler, kendilerine özgü kötü kokuları olan renksiz sıvılardır (en azından ilk örnekleri). Kloroformun alkali ortamda birincil aminler (RNH_2) üzerine etki ettirilmesi sonucu kolayca elde edilirler ve bundan dolayı bu bileşiklerin tanınmasında kullanılırlar. Karbenden türeyen, ancak azot atomu yardımıyla çınlama sonunda kararlılaştırılan karbilaminler, karbonmonoksidin (CO) iminleri olarak kabul edilir ve karbonmonoksit gibi belirli bir doymamışlık derecesi gösterirler. Asit ortamda suyla birleşerek birincil bir amin ile formik asit verirler. Ayrıca metal iyonları ve geçiş metalleriyle birleşerek metalkarbonil*'lere benzeyen kompleksler oluştururlar.

KARBİ-, KARBO- (fr. *carbi-*, *carbo-*). Kim. Bileşik cisimlerde karbonun varlığını belirtmeye yarayan önek.

KARBİNOL a. (fr. *carbinol*.) Org. kim. METANOL'ün eski eşanlamlısı. [Kolbe 1860'ta alkollerin metanol, yani karbinolün türevleri olduğunu kabul ederek buna göre adlandırılmasını önerdi; örneğin $(C_6H_5)_3C$—OH formülündeki bileşik, ona göre bir trifenilkarbinoldü. Bu tür bir adlandırma günümüzde de yaygın olarak kullanılmasına karşın doğru olarak kabul edilmemekte, trifenilkarbinol yerine, trifenilmetanol denmektedir.]

KARBİT a. (fr. *carbite*). Bir grizu-dinamit türü.

KARBİTOL a. (tesc. edil. ad). Org. kim. Dietilenglikolün, formülü $CH_2—O—CH_2—CH_2—O—CH_2—CH_2—OH$ olan etil monoeterinin yaygın adı. (196 °C'ta kaynar, asetatı gibi selüloz esterleri ile boyarmaddelerin çözücüsü olarak kullanılır)

KARBO → KARB[O]- ve KARBİ.

KARBODİİMİT a. (fr. *carbodiimide*). Org. kim. Siyanamidin, formülü HN = C = NH olan kararsız tautomer biçimi; bu bileşiğin, RN=C=NR formülünde, ikikat ornatmalı, kararlı birçok türevi biliniyor.

KARBOHEMOGLOBİN a. (fr. *carbohémoglobine*). Biyokim. Karbondioksidin hemoglobinle yaptığı kararsız bileşik. (Korbohemoglobin, alyuvarlar dokularda kılcaldamarlardan geçerken oluşur ve akciğer kılcaldamarlarından geçerken bozunur, karbondioksit akciğer alveollarından dışarı atılır.)

KARBOJEN a. (fr. *carbogène*). Tıp. % 5 karbondioksit ile % 95 oksijenden oluşan gaz karışımı. (Eskiden solunumu uyarmak için kullanılırdı.)

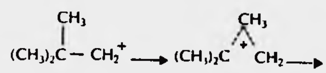
KARBOKATYON a. (fr. *carbocation*; [*karbo-* ve *katyon*'dan]). Org. kim. Pozitif yükü bir karbon atomunca taşınan katyon.

—ANSİKL. Karbenyum ve karbonyum iyonları olarak iki tür karbokatyon vardır.

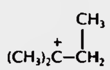
R_3C^+ genel formüllü karbenyum iyonlarının, biçimsel olarak bir R katyonunun bağlanması sonucu karbenlerden türediği kabul edilir: $R_2C+R^+ \rightarrow R_3C^+$; ancak bu iyonlar gerçekte R_3C—X'den bir X^-'in ayrılması ya da bir alken üzerine bir proton ya da bir başka katyonun bağlanması sonunda oluşur. Karbenyum iyonları, yöresizleşme sonucu yapının yükü iyice kararlılaştırması halinde, kimi durumlarda kristalleşmiş tuz biçiminde, çoğunlukla da çözeltide ortaya çıkar (yükü taşıyan karbon atomu üzerine bağlanmış ornatanların verici mezomer etkisi). Kimi trifenilmetil katyonu $[(C_6H_5)_3C^+]$ ile türevlerinin durumu buna örnektir; kararlılaştırılmış bu katyonlardan kimileri, çok kullanılan boyarmaddelerdir (malahit yeşili, kristal durumda mor boyarmadde).

Karbenyum iyonlarının Meerwein, Whitmore, Hughes ve İngold'un araştırmaları sonucu, kaçak ara maddeler olarak organik kimyada pek çok katılma, eleme ve ornatma tepkimelerine katıldığı belirlenmiştir.

R_5C^+ genel formüllü karbonyum iyonları, $CH_4+D^+ \rightarrow CH_4D^+ \rightarrow CH_3D+H^+$ tepkimelerinde olduğu gibi kimi tepkimelerde, önce ara maddeler olarak önerildi (bu tepkimede D, hidrojenin kütle sayısı 2 olan izotopunu [döteryum] gösterir). Bu tepkime yüksek derecede asitli bir ortamda gerçekleşir. Karbonyum iyonu terimi, aşağıdaki yeniden düzenlemede olduğu gibi iki karbenyum iyonu arasında ara madde olan iyonları da kapsar.

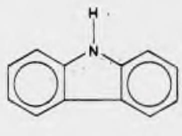


karbenyum iyonu karbonyum iyonu

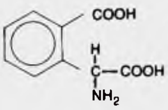


karbenyum iyonu

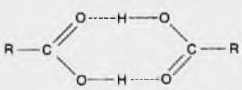
Bu karbonyum iyonlarında üç atom, diboranda (B_2H_6) olduğu gibi 2 elektronlu ve 3 merkezli bir bağla kendi aralarında birbirine bağlanmıştır. Karbonyum iyonları, karbenyum iyonlarından farklı olarak tek başlarına ayrılamadıkları gibi tayfgözlemsel olarak da belirlenemezler; tek başına elde edilemeyecek kadar kararsız



karbazol



orto **karboksifenilglisin**



bir **karboksilik** asidin dimeri

bir ara madde olmaları ya da dönüşme sırasında geçiş durumu göstermemeleri yüzünden bunların yapıları doğru olarak aydınlatılamamıştır.

Karbenyum iyonlarına çoğu kez karbonyum iyonları dendiğini de özellikle belirtmek gerekir; bu da kimi yapıtların anlaşılmasını güçleştirmektedir.

-KARBOKSAMİT (fr. *-carboxamide*). Bir molekülde karboksilik asit amitlerinin, ayırtedici işlevsel $-CONH_2$ grubunun varlığını gösteren sonek.

KARBOKSİ- (fr. *carboxy-*). Bir molekülde karboksil grubunun (CO_2H) varlığını gösteren önek.

KARBOKSİFENİLGLİSİN a. (fr. *carboxyphenylglycine*). Org. kim. Formülü $C_9H_9NO_4$ olan aminodiasit. (Önemli olan tek izomeri, indigo bireşiminde kullanılan orto izomeridir.)

KARBOKSİHEMOGLOBİN a. (fr. *carboxyhémoglobine*). Biyokim. Karbonmonoksidin hemoglobinle yaptığı tersinir bileşik. (Karbonmonoksidin hemoglobine karşı çekiciliği oksijeninkinden 210 kat fazla olduğundan karbohemoglobin oluşumu, oksijen taşımak için gerekli hemoglobini azaltır. Karboksihemoglobin hemoglobinin 2/3'ünü bağladığında boğulma meydana gelir.)

KARBOKSİL a. (fr. *carboxyle*). Org. kim. Formülü CO_2H olan birdeğerli kök; karboksilik asitlerin ayırtedici özelliğini verir.
—Kim. *Karboksil gidermek*, işlevsel karboksil grubunu uzaklaştırmak.
—Org. kim. ve Biyokim. *Karboksil giderme*, karboksil grubu içeren bir molekülün karbondioksidini uzaklaştırarak başka bir moleküle dönüşmesini sağlayan kimyasal tepkime. (Siyanoasetik asitten [$NC-CH_2-CO_2H$] karboksil giderildiğinde, asetonitril [$NC-CH_3$] elde edilir. Karboksil giderme, özellikle Krebs çevriminde çok önemli biyokimyasal bir tepkimedir. [Bu tepkime hücrede dekarboksilaz denen bir enzimle katalizlenir.])

KARBOKSİLAT a. (fr. *carboxylate*). Org. kim. Karboksilik asidin tuzu ya da esteri.

KARBOKSİLAZ a. (fr. *carboxylase*). Biyokim. Lipazlar grubundan enzim. (İçindeki bir vitamin [biyotin], α-ketonik aside ya da bir akile CO_2'in bağlanmasını katalizlemede koenzim rolü oynar. [Örneğin A asetil-koenzimin malonil KoA'ya dönüşmesi.])

KARBOKSİLİK sıf. (fr. *carboxylique*). Org. kim. Karboksil grubu (CO_2H) içeren organik asitler ile bu asitlerin esterleri için kullanılır.
—ANSİKL. Karboksilik asitler, her şeyden önce orta kuvvetteki asitlikleriyle (pKa'sı yaklaşık 5) tanınır; bu nedenle kolayca metalsel ya da başka tuzlar verirler. Elektroncul ornatma tepkimelerine güçlükle girerler; çünkü bu tepkimeler, OH grubu yerine OR (esterleşme) ya da NR_2 (amitleşme) gruplarını geçirme eğilimi taşır. Ayrıca indirgenmeleri çok zordur; işlem, ancak lityum alüminohidrür ($LiAlH_4$) kullanılarak gerçekleştirilir. Bu tepkime sonunda birincil bir alkol elde edilir ($RCO_2H \rightarrow RCH_2OH$).

Karbondioksit (CO_2) kaybı ya da karboksil giderme, yapının elverişli olduğu durumlar dışında (örneğin β-ketoasitler) çok ender olarak kolay gerçekleşir; üstelik tuzlarından da kolayca karboksil giderilemez. Bununla birlikte kimi kalsiyum tuzlarının ısılbozunması ketonları verir (Piria tepkimesi) $Ca(CH_3CO_2)_2 \rightarrow CH_3COCH_3 + CaCO_3$. Alkali tuzlarından, köklere dayalı bir tepkime olan elektrolizle (Kolbe tepkimesi) karboksil giderme, daha kolaydır ve karboksil grubu taşıyan kökün kendi kendisiyle eşleşmesine yol açar:

$$2RCO_2^- - 2 \text{ elektron} \rightarrow 2CO_2 + R-R.$$

Kimyasal yükseltgenlere karşı genellikle dayanıklı olan karboksilik asitlerin girdiği tek yükseltgeme tepkimesi, bu tepkimedir.

Karboksilik asitler, iki molekülün kendi aralarında hidrojen köprüleriyle birbirine bağlandığı dimerleri durumunda bulunur. Çözelti halinde olduğu gibi, gaz evrede de bulunabilen bu dimerler, karboksilik asitlerin hem kaynama (en uçucu olan formik asit (HCO_2H), 100,7 °C'ta kaynar), hem de erime noktalarının yüksek olmasına yol açar.

Karboksilik asit işlevi organik kimyada, işlevsel CO_2H grubu ve yukarıda sayılan özelliklerle belirlenir. Bu işleve yağ asitleri, aminoasitler, safra asitleri vb. gibi bir çok önemli karmaşık üründe rastlanır.

KARBOKSİLLENDİRME a. Org. kim. Bir molekülde, hidrojen ya da metal atomu yerine ornatma yoluyla karboksil kökü bağlama. (Karboksillendirme, nükleofil bir bileşiğin karbondioksit üzerine etkimesi sonucu her zaman gerçekleşebilen yararlı bireşimsel bir tepkimedir. Kimi durumlarda, karbonik asit oluşumuna yol açan amonyağın ya da sodyum salisilat veren sodyum fenatın karboksillendirilmesi, sanayide önemi olan tepkimelerdir.)

KARBOKSİLLİ sıf. Kim. Yapısında bir ya da birçok karboksil kökü taşıyan bileşikler için kullanılır. (Örneğin maleik asit, iki karboksil kökü içeren bir bileşiktir.)

KARBOKSİMETİLHİDROKSİETİLSELÜLOZ a. (fr. *carboxyméthylhydroxyéthylcellulose*). Polim. —OH gruplarından bir bölümünün yerine $-CH_2OCH_2-COOH$ ya da C_2H_4OH gruplarının geçtiği selüloz türevlerinin genel adı.
—ANSİKL. Karboksimetilhidroksietilselülozlar, karboksimetilselülozlardan daha az belirgin bir iyonsal nitelik taşımalarına bağlı olarak, suda uygun oranda çözünür ve bundan dolayı ağır metaller tarafından güçlükle çöktürülürler. Karboksimetilselülozlar gibi daha çok sodyum tuzları biçiminde kullanılırlar. Kıvamlaştırıcılar, deterjanlar, metal parlatma gereçleri ve çimento priz geciktiricileri başlıca kullanım alanlarıdır.

KARBOKSİMETİLSELÜLOZ a. (fr. *carboxyméthylcellulose*). Polim. —OH gruplarından bir bölümünün yerine $-OCH_2-COOH$ ya da $-OCH_2-COONa$ gruplarının geçtiği selüloz türevlerinin genel adı.
—ANSİKL. En çok sodyum tuzu biçiminde kullanılan karboksimetilselülozlar, aşağıdaki tepkimeye göre kloroasetatın alkali selülozlarla işleme sokulması sonunda elde edilir:

Selüloz+OH+NaOH+$ClCH_2COONa$
→ Selüloz—O—CH_2COONa+NaCl+H_2O.

Karboksimetilselülozların pek çok çeşidi vardır; bu bileşikler, ornatma dereceleri, yani ornatılan alkol gruplarının oranı (bu her glukoz grubu için 0,4-1,4 arasında değişir) ve akışmazlıklarının ölçülmesi sonucu bulunan polimerleşme dereceleriyle (% 1'lik bir çözeltileri 3-3 000 santipoise) birbirlerinden ayrılır.

Karboksimetilselülozlar, ornatma dereceleri en az 0,6-0,8 olduğunda suda, bu değerlerin altında, yalnızca alkali çözeltilerde çözünür. En çok kullanılan organik çözücüsü gliseroldür. Sulu çözeltilerinden pişirme yoluyla çok iyi mekanik özellikleri olan saydam filmler elde edilebilir.

Karboksimetilselülozlar gümüş, bakır, kurşun vb. gibi ağır metallerle suda çözünmeyen tuzlar verir. Sodyum tuzları, iyonsal olsun ya da olmasın suda çözünen polimerlerin çoğuyla çözelti halinde yan yana bulunur. İnsan ya da hayvanlar üzerinde yapılan pek çok deneme, bu maddelerin fizyolojik bakımdan eylemsiz olduğunu göstermiştir. Karboksimetilselülozlar, molar kütleleri yüksek polielektrolitler olarak sulu çözelti halinde yaygın biçimde kullanılır. Duvar kâğıdı tutkalının ana maddesi olan karboksimetilselülozlardan deterjanlarda, tekstil baskı hamurunda, emülsiyon boyalarda, besin ya da eczacılık ürünlerinde, kozmetik sanayisinde katkı maddesi olarak yararlanılır.

KARBOKSİPEPTİDAZ a. (fr. *carboxypeptidase*). Biyokim. Eksopeptidazlar grubundan enzim. (Bir peptit zincirinin karboksil ucunda yer alan peptit bağının hidrolizlenmesini katalizler ve böylece uçtaki C aminoasidi açığa çıkarır.)

KARBOLİT a. (fr. *carbolite*). Metalürj. Alüminyum-silisyum-kalsiyum karbürlerden oluşan karmaşık karbür; yüksek fırın izabe cürufunun elektrik fırınında kömürle indirgenmesi sonunda elde edilir; su etkisiyle etilen açığa çıkarır.

KARBOMİSİN a. (fr. *carbomycine*). *Streptomyces halstedii* kültürlerinden elde edilen antibiyotik. Çok geniş spektrumlu olduğundan bakteriler, mantarlar ve virüsler üzerinde etkilidirler. (Özellikle enterokoklara ve penisiline dirençli stafilokoklara karşı kullanılır.)

KARBON a. (fr. *carbone;* lat. *carbo, -onis*'ten, kömür). Kim. **1.** Kömür ve organik bileşiklerin ana elementini oluşturan ametal. (Simgesi C olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Karbon buzu*, KARBONDİOKSİT* KARI'nın eşanlamlısı.
‖ *Karbon kimyası*, taşkömürünün koklaşması sırasında çıkan yan ürünleri hammadde olarak kullanan kimya sanayisi dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Karbon tekraklorür*, TETRAKLOROMETAN'ın eşanlamlısı.
—Biyol. *Karbon çevrimi*, karbonun biyosfer, litosfer ve hidrosferin çeşitli kısımlarında dolaştığı sırada bulunduğu biyolojik yerler, uğradığı dönüşümler ve katıldığı bileşimler dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Çekird. fiz. *Karbon 14*, kozmik ışımanın etkisiyle sürekli olarak atmosferde oluşan, 14 kütle sayılı radyoaktif karbon izotopu. (Eşanl. RADYOKARBON.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Isıbil. *Karbon karası*, benzen'in eksik yanmasından elde edilen çok ince parçacıklar halindeki kurum. (Eşanl. KARBON SİYAHI.)
—Kâğ. san. *Karbon kâğıdı*, aynı anda bir ya da birçok kopya çıkarmak için elle ya da makineyle yazılmış bir yazıyı basınç ya da darbe yoluyla başka bir kâğıda aktarmaya yarayan, bir yüzü genellikle renkli bir pigment katmanıyla kaplı kâğıt.
—Kim. ve Metalürj. *Karbon giderici*, bir maddede, başka cisimlerle birleşmiş olarak bulunan karbonu uzaklaştırma özelliği olan ürün. —Bu sonucu sağlayan madde. ‖ *Karbon giderme*, özellikle bir metalürji ürününden karbonu uzaklaştırma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. *Karbonla indirgeme*, kimi cevherleri karbonla indirgeyerek metal ya da metal karbürler üretme yöntemi. (Örneğin ferrokrom üretimi.)
—Org. kim. *Karbon halkalı*, yalnız karbon atomlarından oluşmuş bir ya da daha çok halka içeren organik bileşikler için kullanılır. (Eşanl. KARBOSİKLİK.)
—Petr. san. *Karbon kalıntısı*, bir dereceye kadar az uçucu olan bir petrol ürününün (yağ, gazol, sıvı yakıtlar) ısılbozunması sırasında oluşan kalıntı.
—Su işler. *Toplam organik karbon (T.O.K.)*, bir sudaki organik maddeleri oluşturan karbonun ağırlığı. (Bir mikroörneğin 900 °C'a doğru kavrulmasıyla oluşan gazların CO_2 oranıyla hesaplanır.)
—Teknol. *Karbon lifi*, kimi "öncü" liflerden, özellikle de selülozik ve akrilik liflerden ısılmekanik işlemlerle elde edilen karbon filamanı. (Taşkömürü tortusundan ve poliimit, yani aromatik poliamit, polibenzimidazol gibi ısıl kararlı birçok polimerden elde edilir; bunlar düşük yoğunluk eşliğinde ısıl, sürtünmeye ilişkin ve mekanik nitelikler bakımından çok ilginç ayırtedici özellikler gösterir.)

—Yerbil. *Karbon çevrimi,* üst paleozoyikin, alt ve üst sınırlarıyla altbölünümleri hâlâ tartışma konusu olan sistemi (süresi 65 milyon yıl). [Tabandaki deniz çökelleri trilobit bakımından fakir, fakat delikliler (fusulina) kolsuayaklılar, goniatites vb. ve yer yer de amfibiyum bakımından zengindir. Üst bölümün karasal çökelleri bitkiler (taş kömürü), böcekler, eklembacaklılar ve sürüngenlerin ilk kalıntıları bakımından zengindir. Güney yarıküreyi (Gondvana), iki sıcak dönemle sınırlı bir buzullaşma etkilemiştir. Karbon çevrimi Hercynia çevriminin bir bölümüdür.] (Eşanl. KARBONİFER.)

—ANSİKL. Karbon, çeşitli allotropik biçimler gösteren bir katıdır. Kristalleşmiş türleri arasında yalnızca *elmas* ve *grafit* çok iyi tanımlanmıştır; bunlar oldukça arı karbondan oluşur. Biçimsiz (amorf) karbon, doğal ya da yapay kömürlerde çeşitli katışkı maddeleriyle karışmış ya da bileşmiş olarak bulunur. Karbon bileşiklerinin sayısı son derece fazladır. Bunlardan karbondioksit, havada (hacim olarak % 0,03) ve çözünmüş olarak da suda bulunur. Karbonatlar toprakta oldukça yaygındır. Karbonun hidrojen, oksijen ve azotla oluşturduğu bileşikler, bitkisel ve hayvansal organizmaların yapısında önemli bir yer tutar. Bundan dolayı, bireşim yoluyla elde edilmeleri mümkün olsa bile karbon bileşiklerinin incelenmesine "organik kimya" adı verilmiştir. *Doğal kömürler,* eski jeolojik dönemlerde toprak altına gömülmüş bitkisel maddelerin bozunması sonunda oluşan karbonlaşmış karmaşık maddelerdir: bunlar *antrasit, taşkömürü* ve *linyitler'* dir. Yapay kömürler, organik maddelerin havasız ortamda ısı etkisiyle bozunması sonucu elde edilir. Bunlardan kok, asetilen siyahı, karbon siyahı, odun kömürü ve hayvan kömürü sayılabilir. *Kok*'un, taşkömürü ya da petrolün damıtma artıklarından oluşmasına karşın, diğerleri hidrokarbonların krakingiyle elde edilir; *asetilen siyahı* örneğin asetilenin patlayarak bozunması sonucu oluşur; *karbon siyahı,* yağlı katı maddeler (gres) ya da reçineler yarı yakılarak elde edilir; *odun kömürü,* odunun az havalı bir ortamda kavrulması sonucu oluşan bir artıktır; *hayvan kömürü,* kavrulmuş kemiklerin toz haline getirilmesiyle elde edilir vb.

Atom numarası: 6
Atom kütlesi: 12,01
Özgül kütlesi
(elmas): 3,52 g/cm³
Erime sıcaklığı: 3 500°C
Kaynama sıcaklığı: 4 800°C
Elektron biçimlenmesi: 1 s^2 $2s^2$ $2p^2$
Yükseltgenme dereceleri: −4, +2, +4
İzotopları: 10, 11, 12, 13, 14, 15
Kararlı izotopları: 12 (% 98,892)
13 (% 1,108)

• *Fiziksel özellikleri.* Karbon atomları elmasta, birbirlerinden eşit aralıkta ve dörtyüzlü olarak dizilir. Bu yapı, kristale büyük bir sertlik kazandırmasına karşın çok belirgin dört dilinim verir. Grafitte atomlar, düzgün altıgen kafesler oluşturarak üst üste katmanlar biçiminde dizilir. Birbiri üzerinde kolayca kayan atom katmanlarından oluşan bu diziliş, dilinimlerin meydana gelmesini daha da kolaylaştırır. Grafit, sıcaklığın yükseltilmesiyle mekanik özelliklerinin geliştiği bilinen tek maddedir. Karbon, ısı ve elektriği oldukça iyi iletir. Bu nedenle elektrot yapımında kullanılır. Bu amaçla özellikle grafit ya da karbon karası ve katran oranı fazla kömürlerden yararlanılır. Karbon siyahı, renginin koyuluğundan dolayı boya, çini mürekkebi, matbaa mürekkebi, fırın harcı ve cila yapımında kullanılır. Hayvan kömürü, renk giderici bir maddedir. Odun kömürü, belli koşullarda elde edildiğinde (etkinleştirilmiş bitkisel kömür), yüzde tutucu önemli özellikler içerir. Öte yandan karbondan, karma malzemelerin yapısına katılan ve mekanik dayanımı son derece yüksek karbon elyafının yapıldığı biliniyor. Ayrıca karbon, bilinen hiçbir çözücüde çözünmez; yalnızca erime durumundaki kimi metallerde ve özellikle demirde çözünür. Nihayet, az miktarda yavaş nötron soğuran ve hafif bir element olan karbon, nükleer reaktörlerde nötron yansıtıcı ve yavaşlatıcı olarak kullanılır. Karbondan ayrıca grafit olarak da yararlanılır.

• *Kimyasal özellikleri.* Karbon, çeşitli tepkimelere girmesi nedeniyle kimyasal bakımdan önemli bir elementtir. Dönemli sınıflandırmanın dördüncü kolonunda yer alan bir ametaldir; duruma göre elektronegatif ya da elektropozitiftir. Her iki durumda da genellikle 4 değerlidir. Doymuş organik bileşiklerin formülleri yazılırken, karbon atomunun genellikle düzgün bir dörtyüzlünün merkezinde bulunduğu kabul edilir. Karbon atomuyla organik bir molekül oluşturan 4 atom ya da birdeğerli 4 kök, düzgün dörtyüzlünün köşelerine yerleştirilir; bu 4 atom ya da kök, birbirlerinden farklı olduğunda böyle bir karbona bakışımsız karbon denir. (→ STEREOKİMYA.)

Hidrojen, 1 200 °C'a doğru karbon üzerine etkiyerek metanı (CH_4) verir. İki kömür arasında hidrojen ortamında meydana getirilen elektrik arkı, asetilen (C_2H_2) oluşumuna yol açar. Diğer hidrokarbonların çoğu bireşim yoluyla elde edilir, sanayide sentetik motor yakıtı üretiminde çok çeşitli yöntemler kullanılmaktadır.

Fluor, biçimsiz karbona soğukta, grafit ve elmasa kızıl derecede etkir; fluorokarbonlar, antimon fluorür (SbF_3) üzerinden klorlu hidrokarbonlar geçirilerek kolayca elde edilir. Karbon tekraklorürle, freon adıyla bilinen karma fluoroklorlu hidrokarbonları verir. Bunlar korozyona yol açmayan, zehirsiz, uçucu bileşiklerdir; soğutucu akışkan olarak kullanılırlar. Karbon, klorla doğrudan birleşmez, ancak *karbon tetraklorür*'ün (CCl_4) klor ve karbon sülfürden elde edildiği bilinmektedir. Karbon tetraklorür, 77 °C'ta kaynayan renksiz bir sıvıdır; yanıcı olmadığı için yağlı maddelerin çözücüsü olarak yaygın biçimde kullanılır. *Karbon oksiklorür* ya da başka bir deyişle *karbonil klorür* ($COCl_2$), bir katalizör eşliğinde ya da güneş ışığında klorun karbonmonoksit üzerine doğrudan etkimesi sonunda elde edilir; son derece zehirli olan ve organik bireşimde yaygın olarak kullanılan bu gaza fosgen denmesinin nedeni budur.

Karbon oksijen içinde ya da havada yanarak duruma göre karbondioksit ya da karbonmonoksit verir. Kükürt, yüksek sıcaklıkta karbonla tepkimeye girerek karbon sülfürü oluşturur. Azot, bir alkali ya da bir karbonatla karıştırılmış kömüre kızıl derecede etkiyerek siyanür oluşumuna yol açar; bu aynı zamanda siyanürün sanayisel bireşim yöntemidir. Silisyum ve bor, elektrik fırınında SiC ile B_6C'ü verir. Silisyum karbür, çok sert, kristalleşmiş bir katıdır; aşındırıcı olarak ya da dayanıklı çimento yapımında kullanılır.

Karbon, yüksek sıcaklıkta pek çok metalle bileşir. Demir karbür (Fe_3C), dökme demirin bileşenlerinden biridir. Kalsiyum karbür (CaC_2), asetilen üretiminde kullanılır. Karbonun bileşik cisimler üzerindeki etkisi, temel olarak belirgin indirgen özelliklerinden kaynaklanır. Karbon bu tepkimeler sırasında düşük sıcaklıklarda (400 °C'ın altında) karbondiokside (CO_2), daha yüksek sıcaklıklarda karbonmonokside (CO) dönüşür. Karbon, kızıl derecede su buharını indirgeyerek, karbonmonoksit ve özellikle hidrojen karışımına oluşan ve tamamen yanıcı bir gaz olan *su gazı'*nı verir. Ayrıca ametal oksitlerinin çoğunu indirger ve bu cisimlerin tek başına elde edilmesini sağlar. Karbondioksidi, yüksek sıcaklıkta aşağıdaki dengeye göre indirger:

$$CO_2 + C \rightleftharpoons 2CO;$$

önceden tutuşturulmuş bir kok kolonu arasından hava akımı geçirildiğinde, karbonmonoksit ve azottan oluşan bir gaz karışımının elde edildiği görülür; kısmen yanıcı olan bu karışıma *fakir gaz* ya da *gazojen gazı* denir.

Pek çok metal, oksitlerinden karbonla indirgenerek elde edilir, bu nedenle demir, çinko, bakır, kurşun vb.'nin metalürjisinde geniş ölçüde kullanılır. Karbon, kalsiyum oksit (kireç), alüminyum oksit (alümin) gibi kimi oksitleri ancak elektrik fırınında indirger. Bu sırada metal yerine karbürleri elde edilir. Nitekim kalsiyum karbür (CaC_2) bu yolla üretilir.

• *Oksijenli bileşikleri.* Karbonmonoksidi (CO), 1799'da Priestley buldu. Bu, 0,97 yoğunluğunda renksiz, kokusuz bir gazdır. Sıvılaştırılması zordur (−190 °C'ta kaynar). Suda az çözünür, ancak bakır I klorür çözeltisinde soğrularak bakır I klorürle bileşir.

Karbonmonoksit çok kararlıdır, bu nedenle karbona çok güç indirgenir; ancak çeşitli katalizörler eşliğinde hidrojenle kolayca tepkimeye girerek duruma göre metan, metanol ya da hidrokarbon karışımlarını verir. Günümüzde özellikle metanole indirgenmesi önemlidir. Karbonmonoksit, yapısındaki oksijen atomuna bağlı olarak çınlamayla kararlılaştırılan karbenin bir türevidir. Karbenler gibi karbonmonoksit de doymamış bir bileşiktir; karbon atomu, 4 değerliğe erişme eğilimi gösterir.

Karbonmonoksit, hidrojenle kolayca tepkimeye girer; oksijenle mavi bir alev vererek yanar ve bu sırada büyük bir ısı açığa çıkarır. Havayla pek çok uygulama alanı olan patlayıcı bir karışım oluşturur; pek çok oksidi indirger: suyu, 350 °C'ın üzerinde hidrojene dönüştürür (suyla dönüştürme):

$$CO + H_2O \rightarrow CO_2 + H_2;$$

1 400°C'ta demir oksidi demire dönüştürür (yüksekfırın tepkimeleri:
$FeO+CO \rightleftharpoons Fe+CO_2$; $CO_2+C \rightleftharpoons 2CO$); potasyum permanganatla iyodat asidin anhidritini olağan sıcaklıkta indirger; bu da karbonmonoksit niceliğinin belirlenmesini sağlar. Karbonmonoksit, klorla fosgene ($COCl_2$) dönüşür.

Karbonmonoksit, formik asidin (HCO_2H) bir anhidritidir. Çok asitli ortamda tersinir, alkali ortamda tersinir olmayan bir tepkimeyle formik aside dönüşür: formiyatlar bu yolla elde edilir:

$$CO + NaOH \rightarrow NaHCO_2.$$

Karbonmonoksit, pek çok metal iyonu ya da geçiş metalleriyle bileşerek metalkarbonilleri verir: örneğin bakır I klorürle suda çözünen bileşikleri; nikelle, nikelkarbonik $[Ni(CO)_4]$ denen sıvı bir kompleks oluşturur; nikel-karbonil, sanayide nikelin arılaştırılmasında kullanılır.

Hemoglobin*de kompleks halinde bulunan demir III iyonu (Fe^{3+}), karbonmonoksitle tepkimeye girer ve pratik olarak hemoglobinin oksijen ve karbondioksit taşıyıcısı rolü oynamasını engelleyen ve tersinir olmayan bir kompleks oluşturur. Karbonmonoksit bu yüzden, özellikle kokusuz olması nedeniyle tehlikeli bir zehirdir: sobaların kusurlu yakılması sonucu meydana gelen boğulmalar, karbonmonoksidin bu özelliğinden ileri gelir.

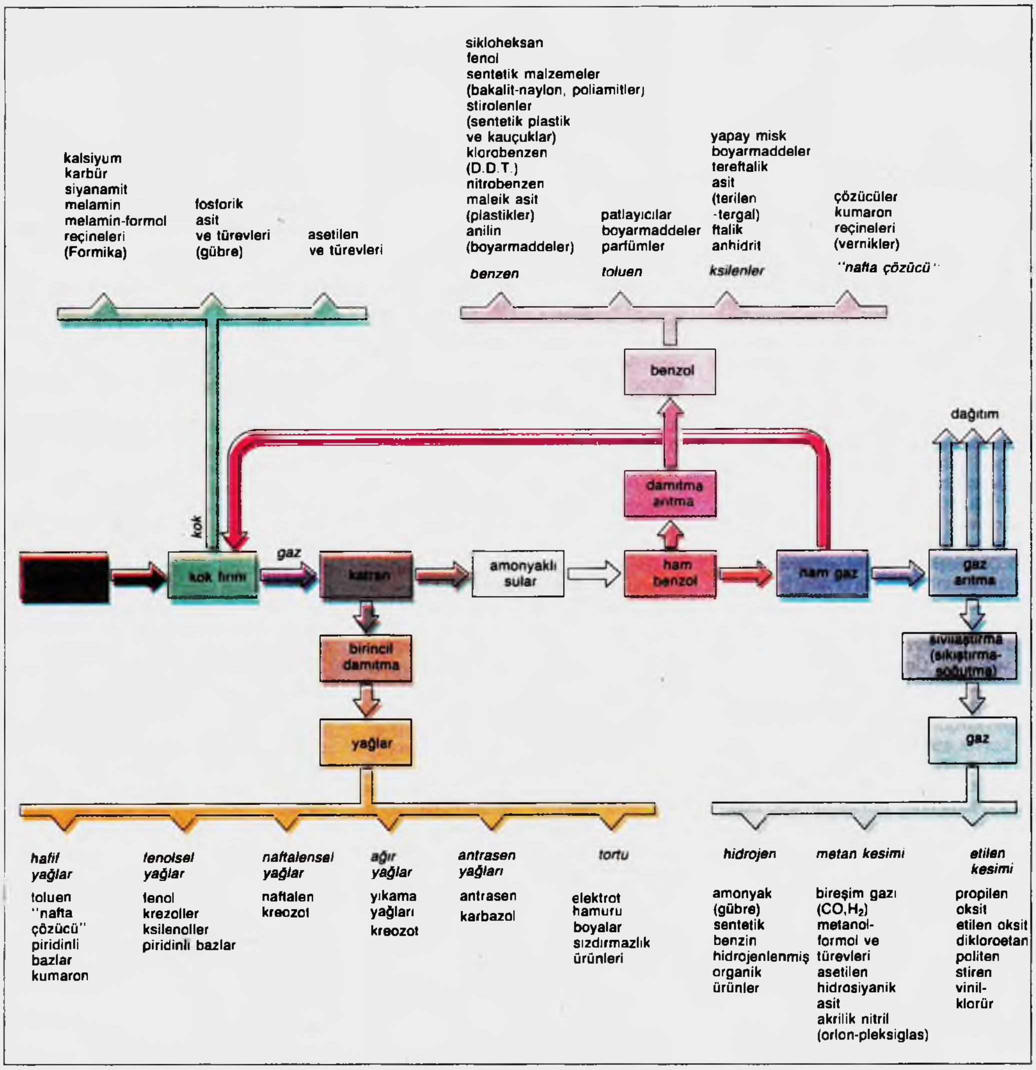
Karbonmonoksit, sanayide kömürün hava ya da suyla yükseltgenmesi sonucu elde edilir (fakir gaz, su gazı). Karbonmonoksit daha sonra bu karışımdan bölümsel sıvılaştırma yoluyla ayrılır.

Karbonun bir başka oksijenli bileşiği de KARBONDİOKSİT*'tir.

Karbon sülfür (CS_2), 1796 yılında bulundu. Çok uçucu (42 °C'ta kaynar), renksiz bir sıvıdır. Oldukça yoğun olan karbon sülfür, suda çözünmez. Tutuşkan ve zehirleyici olmasına karşın ortak değerlikli bileşikler (organik bileşikler, iyot, kükürt, fosfor) için çok kullanılan bir çözücüdür. Diğer kullanım alanları arasında yapay elyaf ve karbon tetraklorür üretimi sayılabilir; karbon tetraklorür, aşağıdaki tepkimeye göre klorun karbon sülfüre etkimesi sonunda elde edilir:

$$3Cl_2 + CS_2 \rightarrow CCl_4 + S_2Cl_2.$$

KARBON KİMYASI
KÖMÜR DAMITMA ÜRÜNLERİ

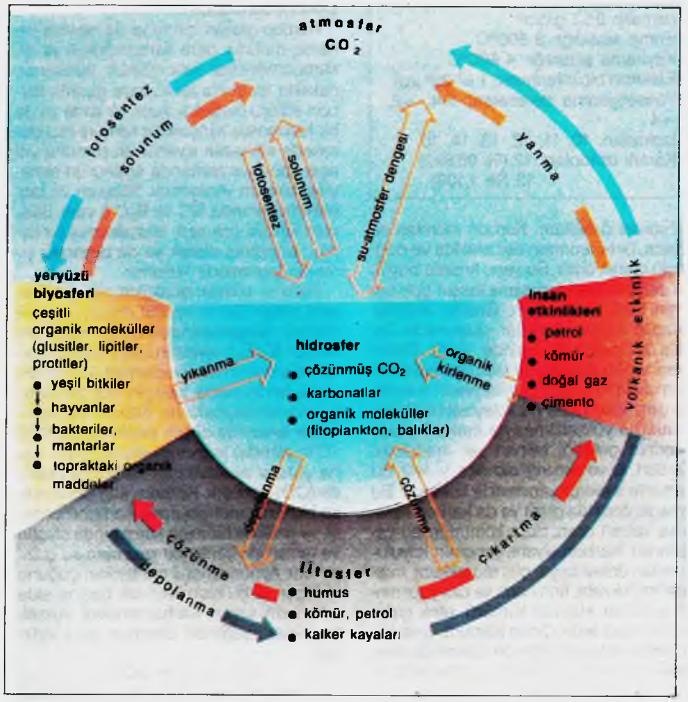


Alkali ortamda alkollerle (ROH) suda çözünen ksantogenatları ($ROCS_2$) verir; bir polialkol olan selülozla çok ağdalı bir ksantogenat çözeltisi elde edilir; viskoz olarak adlandırılan bu çözelti, selofan ve yapay ipek (reyon) üretiminde kullanılır. Karbon sülfür, yüksek sıcaklıkta kok üzerine kükürdün etkimesi sonunda elde edilir.

Karbon kimyası. Karbon kimyasının kökeni, aydınlatma gazı elde etmek amacıyla kömürün kapalı bir kapta damıtıldığı XIX. yy.'ın başlangıcına değin uzanır. Önceleri bir yanürün olan kok, daha sonraları bu damıtmanın temel ürünü haline geldi. 1860 yılına doğru, damıtma gazından yoğuşabilen maddeler (katran, benzoller) elde edilmeye başlandı; benzolden türeyen sentetik maddelerin üretimiyle birlikte karbon kimyası da önemli bir gelişme gösterdi. Demir-çelik sanayisinde koka olan gereksinimin gittikçe artmasına karşılık aydınlatmada gaz kullanımının iyice azalması, yanürünlerin daha sistemli olarak değerlendirilmesini sağladı. Karbon kimyası günümüzde, taşkömürünün yüksek sıcaklıkta (1 200 °C) koklaşması sonunda oluşan bütün ürünleri işleyebilmektedir: örneğin % 25 oranında uçucu madde içeren bir ton yağlı taşkömüründen 750 kg kok, 35 kg katran, 10 kg benzol, 2 kg amonyak ve 300 m³ de hidrojen bakımından zengin gaz elde edilir.

Kok, temel olarak demir-çelik sanayisinde kullanılır. Katran ve benzol, damıtma sonunda çeşitli yağların yanı sıra taşkömürü tortusu denen bir artık verir. Bu yağlardan, boyarmadde sanayisinin, patlayı-

KARBON ÇEVRİMİ



cıların, eczacılık maddelerinin, sentetik kauçuk ve tekstil ürünlerinin ana maddesi olan çeşitli aromatik hidrokarbonlar elde edilir.

Gazlar, ya yakılır ya da bölümsel sıvılaştırma yoluyla ayrılır; amonyak, gübre sanayisinin ana maddesidir; metan ve etilenden pleksiglas, neopren, poliamitler (naylon), polietilen, poliester reçineleri, polistiren vb. gibi temel plastik maddelerin elde edilmesinde yararlanılır.

Karbon kimyası, kok tüketimindeki azalma karşısında, petrokimyayla birleşmek üzeredir; çünkü kokhane gazı yerine kullanılan hammadde (doğal gaz ya da kraking gazı), artık petrokimya sanayisince sağlanmaktadır. Öte yandan petrolün gittikçe azalması ve fiyatının sürekli artması yüzünden büyük kömür rezervlerine sahip ülkelerde (Büyük Britanya, Almanya Federal Cumhuriyeti, SSCB) yeni dönüştürme yöntemlerinin (gazlaştırma, sıvılaştırma) geliştirilmesi doğrultusunda önemli araştırmalar sürdürülmektedir; bu araştırmaların ana amacı kömürden, enerji veren çeşitli ürünlerle birlikte kimya sanayisinin temel ürünlerini elde etmektir. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde şimdiden Sasol 1 ve 2 adıyla karbon kimyası tesisleri kurulmuştur.

—Biyol. *Karbon çevrimi.* Karbon doğada, hem mineral biçiminde (kömür, elmas, gaz halinde ya da suda çözünmüş olarak karbondioksit, karbonatlar), hem organik biçimde (canlı varlıklarca bireştirilen moleküllerde) bulunur.

Canlı varlığın temel yapı maddesi olan organik karbon fotosentez süreçleri sayesinde, atmosferdeki (% 0,03) ya da deniz suyunda çözünmüş haldeki karbondioksit gazından yararlanılarak yapılır (bakterilerce yapılan kimyasal bireşim bu dönüşümlerin ancak çok küçük bir kısmını oluşturur). Kendileri için gerekli maddeleri bireştirirken onu kullanarak yaşayan yeşil bitkiler ile hayvansal ya da bitkisel asalaklar ve çürükçüller organik maddeleri parçalayarak solunum yoluyla karbonu karbondioksit haline getirirler. Artıklar, dışkılar ve kadavralar da mayalanma sonucu dönüşüme uğrayarak karbondioksit çıkarırlar.

Hacimce daha az olan bir başka karbon kütlesi de, uzun vadede litosferde depolanır (petrol, madenkömürü, doğal gaz) ya da kısa vadede litosferde birikir (humus). Suda çözünmüş karbondioksidin bir kısmı da hidrosferde kimyasal ya da biyojen kökenli kalsiyum karbonat biçiminde birikir (kalker kayalar, mercanlar...).

Karbon bu şekilde litosferde depolanır, ama bir yandan doğal süreçlerle (kayaların yağmur sularıyla çözünmesi, bitki köklerinin, likenlerin etkilenmesi) ağır ağır serbest hale gelir, öte yandan insanların etkinlikleriyle karbon oksitleri biçiminde (CO ve CO_2) doğrudan doğruya atmosfere geri verilir (petrolün, kömürün yanması; kireç, çimento yapımı...) ya da yanardağlardan açığa çıkar (püskürmeler, mofetler). Oluşmaları için milyonlarca yıl geçmiş olan fosil yakıtlar yenilenmemektedir ve şimdiki hızda tüketilmeye devam edildiği takdirde bu yüzyılın sonunda rezervleri tamamen tükenecektir.

—Çekird. fiz. Karbon 14 (^{14}C) ile yaş saptama, hayvansal ya da bitkisel örneklerin yaşlarını belirlemede en çok kullanılan yöntemdir. Karbonun bu yapay radyoizotopunun, yarı ömrü 5 730 yıldır ve beta radyoaktifliğiyle parçalanır. Yer atmosferinde kozmik ışımadan gelen nötronların azotla tepkimeye girmesi sonucu aşağıdaki denkleme göre oluşur:

$$^{14}_{7}N + ^{1}_{0}n \rightarrow ^{14}_{6}C + ^{1}_{1}H.$$

^{14}C hızla CO_2 halinde yükseltgenerek olağan karbondiokside karışır ve fotosentez ya da metabolizma yollarıyla hayvanlara ve bitkilere ulaşır. Kozmik ışımanın yeğinliği, ^{14}C'ün yarı-ömrünün birçok katına eşit bir süre değişmez kalması yüzünden ^{14}C'ün ^{12}C'ye oranı dengesini korumuş, dolayısıyla Yer atmosferindeki karbondioksidin özgül etkinliği onbinlerce yıldır değişmemiştir. Buna karşılık canlı organizma için özgül etkinliğin değişmezliği, ancak atmosferle karbondioksit alışverişi yapıldıkça sürer. Bitki ya da hayvanın ölümünden sonra radyokarbon oranı radyoaktif parçalanma yasası, $N = N_0 e^{-\lambda t}$ (1) uyarınca azalır; denklemde λ radyoaktif değişmezdir. Demek ki *t* yıl önce ölmüş bir varlıktan gelen örneğin özgül etkinliğini ölçüp günümüzdeki etkinlikle karşılaştırılarak (1) denklemine göre *t* değeri bulunabilir. Özgül etkinlik çok zayıftır (gram karbon başına dakikada 15 parçalanma) ve yaşa göre daha da azalır; dolayısıyla bu yöntem özellikle duyarlı ölçüm teknikleri ister ve örneğin özenle hazırlanması gerekir.

Bu yöntem, turba, odun, kömür, tohum, doku, deri, kemik, kabuk vb. gibi yeterince organik madde içeren tortul ya da arkeolojik katmanların yaklaşık yaşlarını verir. Eski dönemlere inildikçe belirsizlik oranı yükselirken, genel olarak yeni dönemler için belirsizlik azalır. Radyokarbonla elde edilen yaşlar, varv sayımı ya da dendrokronoloji gibi başka yöntemlerle doğrulanmıştır. Bununla birlikte bu yöntemin hâlâ bazı belirsiz yanları vardır ve çağımıza göre mutlak yaş belirlemede ancak yaklaşık bir değer elde edilebilir; ama arkeolojik bölgeler ya da tortul katmanlara ilişkin göreli bir kronoloji kurulmasına önemli katkıda bulunur.

^{14}C ile bulunan tarihler B.P. yıl (before present -şu andan önce-), yani 1950'den önceki yıllar ve B.C. yıl (yani İ.Ö. yıl) olarak ifade edilir.

Bu yolla elde edilen bir tarihin değeri bu yöntemin uygulandığı örneğin geçerliliğine bağlıdır. Öyleyse bu örneği bozulmamış ve kirlenmemiş katmanlardan oluşan bir diziden almak gerekir.

—Kim. ve Metalürj. Karbon giderme, sıvı ya da katı durumdaki dökme demir ya da çelikteki karbonu bölümsel olarak ya da tümüyle uzaklaştırmaya dayanan bir yöntemdir. Çelik üretmek amacıyla dökme demirin arıtılması, temel olarak karbon giderme işlemiyle ayarlanır. Karbon giderme, kimi durumlarda istem dışı gerçekleşir: örneğin dökme demir ya da çelik parçalarını yükseltgen atmosferli bir fırında ısıtma, ısıl işlem özürü olarak nitelenen yüzeysel karbon gidermelere yol açar.

—Teknol. Selülozik liflerden karbon lifi üretme yöntemleri şu dönüştürme mekanizmalarını gerektirir: suyu fiziksel olarak geribırakma (25-150 °C); glukoz birimlerden su giderme (150-240 °C); glukozit köprülerinin koparılması (240-400 °C); aromatikleştirme (400 °C'ın üzerinde). Akrilik lifleri karbon, yani grafit liflerine dönüştürmek oldukça karmaşık bir işlemdir: 200 -300 °C'ta yükseltgeme; 1 100 - 1 500 °C'ta karbonlaştırma; 2 800 °C'ta grafitleştirme.

Karbon liflerinin en önemli özelliği düşük yoğunluk eşliğinde gösterdikleri sağlamlıktır. Bu bakımdan çeliklerden çok daha üstündürler.

1 100 - 1 500 °C'ta karbonlaştırmayla elde edilen yüksek dayanımlı karbon lifleri belli bir mikrogözenekliliğe sahip lifin ekseni doğrultusunda yönlenen çok küçük kristallerden oluşur.

Son yıllarda reçinelerin ve metallerin pekiştirilmesi için karbon liflerinin kullanılması olağanüstü sağlamlıkta ve yüksek dayanımlı karma malzemelerin ortaya çıkmasını sağladı (helikopter palası, uçak gövdesi, golf sopası, olta kamışı vb.).

KARBONADO a. (isp. *carbonado*, karbonlu). Siyah elmas türü. (Büyük parçalar halinde bulunur. Aşırı sertliği nedeniyle, kayaları delmekte kullanılır.)

KARBONARKOZ a. (fr. *carbonarcose*). Az ya da çok belirgin uyuklama hali. (Solunum yetersizliği olan kişide ya da bol karbondioksitli hava soluyanlarda görülen kapninin anormal artışına bağlı olarak ikincil komadan önce görülür.)

KARBONAT a. (fr. *carbonate; karbon*'dan). Kim. **1.** Karbonik asidin tuzu ya da esteri. **—2.** *Karbonat giderme*, bir maddenin molekülüne bileşmiş olarak bulunan karbondioksit molekülünü uzaklaştırma.

—Miner. $(CO_3)^{2-}$ iyonuyla belirginleşen mineral. (En önemlileri aragonit, kalsit, dolomit ve karbonatlı kayaç bileşenleridir.)

—Pedol. *Karbonat çözünmesi*, bir kayaç ya da toprakta, kirecin, bikarbonat, nitrat ve organik asitlerle yüklü yağmur suyunun etkisiyle çözünmesi süreci; su, kalsiyumu derinlere götürür. (Bu olay çok geneldir: ılıman nemli iklimde ve ormanlarda bu olay daha hızlı gelişir [5 000 yılda yaklaşık 1 m].)

—Su işler. *Karbonat çökeltme*, kalsiyum ve magnezyum asit karbonatlarını kalsiyum oksit (kireç) katarak çökeltme.

—Yerbil. *Karbonatların denkleşme düzeyi*, okyanuslarda, denge yüzeyi (– 4 000 metreye doğru); bu yüzeyin altında, karbonatlar sıcaklık ve basınç etkisiyle çözünür.

KARBONATİT a. (fr. *carbonatite*). Nefelinli siyenitlerle birlikte bulunan ve temel bileşeni kalsiyum ve magnezyum karbonat olan magma kayacı. (Karbonatitler çoğunlukla, nadir toprak yataklarını oluşturur.)

KARBONATLAMA a. Anorg. kim. Karbonata dönüştürmek eylemi.

—ANSİKL. Hidr. bağl. Arı çimento çamurunun, harcın ve betonun kirecini karbonik asitle karbonatlama, istemli olarak gerçekleştirildiği gibi (sanayide betonun niteliğini geliştirme yöntemi) bu işlem doğal olarak kendiliğinden de oluşabilir.

KARBONATLAMAK g. f. Anorg. kim. Karbonata dönüştürmek.

KARBONATLAŞMAK gçz. f. Anorg. kim. Karbonata dönüşmek.

KARBONATLAŞTIRMA a. Şekerc. Şeker yapımında fazla kireci kalsiyum karbonat haline getirip çökeltmek için, kireçlenmiş şerbet üzerinden karbondioksit gazı geçirme. (→ ŞEKER.)

KARBONATLI sıf. Anorg. kim. Yapısında karbonat anyonu bulunan bir madde ya da bir karbonat bileşiği içeren bir karışım için kullanılır.

—Petrogr. *Karbonatlı kayaç*, özellikle kalsiyum ya da magnezyum karbonattan oluşmuş kayaç (kireçtaşı, dolomi, marn, mermer, sipolen).

KARBONATOKOBALTAT III a. Anorg. kim. Formülü $M_3[Co\,(CO_3)_3]$ olan karmaşık tuz; burada M, birdeğerli bir metali gösterir.

KARBONDİOKSİT a. (fr. *dioxyde de carbone*'dan). Kim. **1.** Formülü CO_2 olan ve karbonun tam yükseltgenmesi sonunda oluşan ürün. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Karbondioksit çizgesi*, bir gaz karışımının derişimindeki değişmeleri, karbondioksit bakımından zamana bağlı olarak gösteren eğri (örneğin, solunan hava). || *Karbondioksit karı*, olağan basınçta süblimleşerek soğutmayı sağlayan katı karbondioksit. (Eşanl. KURU BUZ, KARBON BUZU.)

—Biyol. Fosil karbonun sanayi alanındaki çeşitli kullanımları sonucunda yılda yaklaşık olarak 5 milyar ton karbon gazı, yani karbondioksit (CO_2) ortaya çıkar. Bu gaz, hidrosferin olağanüstü tamponlama gücüne rağmen (suda çözünen karbondioksit bazı pH koşullarında karbonata ya da bikarbonata dönüşebilir) tamamen yeniden çevrime sokulamadığından atmosferde birikir. Atmosferdeki CO_2 oranı, özellikle tropikal bölgelerde, biyosferin fotosentez olanağını önemli ölçüde azaltan orman tahribi yüzünden daha da artmaktadır. Bu olgu, yüzyılın başında 290 p.p.m. olan atmosferdeki CO_2 oranının bugün 330 p.p.m.'yi geçtiğini gösteren ölçümlerle de kanıtlanmaktadır.

—Soğut. san. *Karbondioksit giderici*, at-

mosferi denetlenen odalarda karbondioksit (CO_2) oranını azaltmak için kullanılan düzenek.
—ANSİKL. Kim. Karbondioksidi 1648'de Van Helmont buldu; Lavoisier 1776'da yapısını ortaya koydu ve aynı zamanda karbonun yanması sonunda oluştuğunu kanıtladı. Karbondioksit, renksiz, kokusuz, yoğun (d = 1,52) bir gazdır. 31 °C'ın altında (dönüşül sıcaklık) kolayca sıvılaşır. Piyasaya tüp içinde, sıvı olarak verilir. Karbondioksit karı, karbondioksidin olağan atmosfer basıncında, −79 °C'ta erimeden süblimleşen katı biçimidir, soğutucu etken olarak kullanılır.
Karbondioksit, suda olağan basınçta az çözünmesine karşın (1 litre suda 1 litre CO_2), basınç altında çok çözünür (madensuları, Seltz suyu). Atmosferdeki oranının % 30'u geçmesi halinde kanda plazma içinde çözündüğünden ya da hemoglobine bağlandığından açığa çıkamaz ve bu yüzden boğulmaya neden olur.
Karbondioksit çok kararlıdır; 800 °C'a doğru oksijen (O) ve karbonmonokside (CO) ayrışır. Hidrojen, demir vb. ile karbonmonokside; bor, magnezyum, potasyum gibi en elektropozitif elementlerle karbona indirgenir. Sulu çözeltideki karbondioksit, hem zayıf bir asit (pKa = 6,37), hem de tek başına elde edilemeyecek kadar kararsız olan karbonik asitle (CO_3H_2) denge durumundadır:

$$CO_2 + H_2O \rightleftharpoons CO_3H_2$$

Bununla birlikte karbonik asidin çeşitli tuzları bilinmektedir; bunlar $NaHCO_3$ gibi bikarbonatlar ile Na_2CO_3 gibi karbonatlardır. Kalsiyum karbonat, suda çözünmez; kireçsütü, karbondioksidin tanınmasını sağlar:

$$Ca(OH)_2 + CO_2 \rightarrow CaCO_3 + H_2O.$$

Karbondioksit (CO_2) fazlası, kalsiyum karbonat çökeleğini, suda çözünebilen kalsiyum bikarbonata dönüştürerek çözündürür. Alkalilerin dışında tüm karbonatlar orta sıcaklıkta (500 °C'a doğru) ayrışmaya başlayarak karbondioksit ile metal oksidi verir (kireç fırınları).
Karbondioksit, karbon çevriminde bir anahtar rolü oynar. Atmosferde % 0,03 oranında bulunur; doğal sert sular, karbondioksidi çözerek düzenleyici işlevi gören kalsiyum bikarbonatı meydana getirir.
Karbondioksit, kokun yükseltgenmesi ya da kireçtaşının kireçleştirilmesi sonunda elde edilir (kireç fırınları); ayrıca madensuyu kaynaklarında, alkolün mayalanması sırasında kazanılır (biracılık). Besin (gazoz, madensuyu, bira, şekercilik) soda ve üstübeç sanayilerinde kullanılır.

KARBONHİDRAT a. (fr. *hydrate de carbone*'dan). GLUSİT'in eski eşanlamlısı.

KARBONİFER a. (fr. *carbonifere*). Yerbil. KARBON* ÇEVRİMİ'nin eşanlamlısı.

KARBONİK sıf. ve a. (fr. *carbonique*). Homeopat. A. Nebel'in görüşlerinden çıkan ve Léon Vannier tarafından tanımlanan üç temel bünyeden biri ve Vannier'e göre fosforik ve fluorik tiplerin tersine en dengeli olanı. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ sıf. Kim. *Karbonik asit*, formülü H_2CO_3 olan kararsız, zayıf asit; karbondioksidin suda çözünmesi sonucunda oluşur. (→ KARBONDİOKSİT.)
—ANSİKL. Homeopat. Karbonik erişkin kişi, tıknaz gövdeli, geniş omuzlu, gövdeye sıkıca bağlı kalın ve kısa kollu bacaklı, kısa boyunlu, sağa eğik yuvarlak başlı, kısa boylu bir tiptir. Bu tipte çeneler güçlü, dişler "küçük" ama geniş ve beyaz, diş düzeni kusursuzdur. Burun küçük ve yassı, burun delikleri iri, gözler genellikle birbirinden oldukça uzaktır. Kol tam olarak gerildiğinde kol ve önkol ekseni hemen hemen aynı düzlemde bulunur; aynı şekilde uyluk ve baldır ekseni de tam bir doğru halindedir. Eklemler, sağlam ve kas ve kirişlerle sarılı ve sürekli gergindir.
Karboniğin jestleri ender ve belirli, bazen kırıcı, ama her zaman işlevseldir. Sert, ahenkli ve az çok hızlı yürüyüşü bir kuvvet izlenimi verir. İster ayakta, ister oturur olsun, dinlenme halindeyken gövde, uyluk ve baldır gerici kas gruplarının sürekli kasılmasına bağlı olarak bir katılık göze çarpar.
Yöntemlerine kesin bağlı, çok etkin bir yaşam biçimine sahip olan karbonik kişi girişimlerinde yine de çok tedbirlidir. Pratik zihin yapısı hiçbir özgünlüğü olmasa bile çarpıcı miktarda işin üstesinden gelebilir. İlk yaklaşımı çok sıcak olmamakla birlikte, inatçılığı, hayal gücünden yoksun oluşu onu ağır sorumluluklar almaya itecektir.
Karbonik kişi dayanıklıdır ve takıntısızca ilerler. Kuramsal olarak bunun kendisine uzun bir yaşam sağlaması gerekir. Gerçekte ise, sık sık "hasta" olmasa bile yakalandığı akut hastalıklar her zaman şiddet ve ağırlıklarıyla dikkati çeker. Ayrıca çeşitli metabolizma ve yüklenme bozukluklarına da adaydır: kanda ürik asit ve yağ düzeylerinde yükselme, şeker hastalığı, çeşitli taş hastalıkları, şişmanlık, ve önemli kalp ya da damar hastalıklarına neden olacak ilerleyici damar sertliği.

KARBONİL a. (fr. *carbonyle*). Org. kim. **1.** Formülü C = O olan ikideğerli karbonlu kök. **—2.** *Karbonil azotür*, KARBONİLDİAZİT'in eşanlamlısı. ‖ *Karbonil giderme*, karbonil grubu içeren bir molekülden karbonmonoksit açığa çıkartarak bir başka moleküle dönüşmesini sağlayan kimyasal tepkime. (Aldehitler [R—CH = O] karbonil giderme işlemine uğratıldığında hidrokarbonları [R—H] verir.) ‖ *Karbonil grubu*, formülü C = O olan grup; aldehit ve ketonların ayırtedici özelliğini verir. ‖ *Karbonil klorür*, FOSGEN'in eşanlamlısı.
—Boyac. Tahtayı çürümeye karşı korumak için kullanılan kreozot ve antrasen yağları karışımı.

KARBONİLDİAZİT a. (fr. *carbonyldiazide*). Kim. Formülü N_3—CO—N_3 olan uçucu, kristalleşmiş, patlayıcı bileşik; nitrit asidinin karbonohidrazide etkimesi sonucu elde edilir. (Eşanl. KARBONİL AZOTÜR.) [Bu bileşiğe kimi zaman KARBAZİT de denmektedir.]

KARBONİLLEME a. Org. kim. Organik bir moleküle karbonil grubu (C = O) bağlama. (Metanol [CH_3OH], katalitik olarak karbonillendiğinde asetik asit [CH_3—CO—OH] oluşumuna yol açar; bu, sanayide önemli bir yöntemdir.)
—Boyac. Ayrışmadan kurtarmak için cisimlere (özellikle ahşap) karbonil emdirme işlemi.

KARBONİLLEMEK g. f. Org. kim. Karbonilleme uygulamak.

KARBONİLLİ sıf. Kim. **1.** Bileşiminde karbonil grubu bulunan maddeler için kullanılır. **—2.** *Karbonilli bileşik*, ayrım yapılmak istenmediğinde aldehit ya da ketonu ifade eder.

KARBONİT a. (fr. *carbonide*'den). Anorg. kim. Başta karbon olmak üzere dörtdeğerli elementlere verilen ad.

KARBONİTRİL (fr. *carbonitrile*). Org. kim. Bir molekülde *nitrillere* özgü işlevsel —C ≡ N grubunun varlığını gösteren sonek.

KARBONİTRÜRLEME a. Çeliğin, karbon ve azotla semantasyonu yöntemi.
—ANSİKL. J. Pomey'in 1945-46'daki çalışmaları sonucu Fransa'da benimsenen ve sanayisel olarak ilk kez Renault 4 CV otomobillerinde uygulanan karbonitrürleme, bölümsel nitrürleme yöntemiyle iyileştirilen klasik karbon semantasyonuna benzer. Karbonitrürleme, klasik semantasyonda olduğu gibi yumuşak çeliğe yüzeysel bir sertleşme sağlar; ancak klasik semantasyon ve siyanürlemeye olan üstünlüğü, özellikle işlemin uygulanması sürecinde ortaya çıkar: bunlar örneğin işlemin daha düşük sıcaklıklarda uygulanabilmesi, karbonun azot eşliğinde daha hızlı yayınması, austenitin azota karşı son derece kararlı olması nedeniyle daha sonra uygulanacak ısıl işlemlerin kolayca gerçekleştirilmesi, biçim değişikliğinin en az düzeye inmesi, ayrıca olağan çeliklerin de kullanılabilmesi gibi özelliklerdir. Gaz evreli semantasyon, 700-850 °C'ta, genellikle bireşim gazının ya da içine düşük oranda propan ve amonyak katılmış doğal gazın krakingi sonunda elde edilen, karbonmonoksit, hidrokarbon ve amonyaktan oluşan bir atmosferde yapılır. Ayrıca karbon ve azot içeren başka organik bileşikler de kullanılır. 0,8 mm derinliğe kadar ulaşan karbonitrürlü katman, ısıl işlemden sonra normal semantasyonla elde edilmiş aynı bileşenden biraz daha sert azotlu martensitten oluşur.

KARBONİTRÜRLEMEK g. f. Isılkimyasal karbonitrürleme işlemi uygulamak.

KARBONLAŞMA a. Kim. Karbonlaşmak eylemi.
—Isıbil. ve Patol. KÖMÜRLEŞME'nin eşanlamlısı.

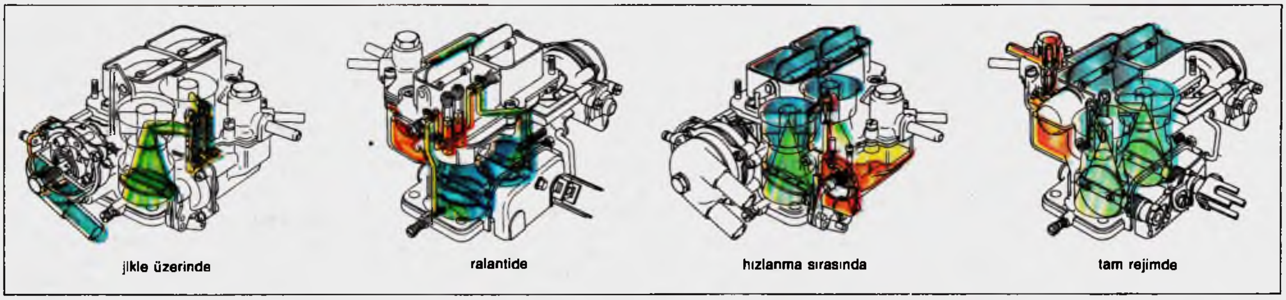
KARBONLAŞMAK gçz. f. Kim. Tümüyle yanmış olmak; kömüre dönüşmek.

KARBONLAŞTIRICI a. Karb. kim. Karbonlaştırmaya, özellikle odunun karbonlaştırılmasına yarayan aygıt. (Eşanl. KÖMÜRLEŞTİRİCİ.)
—ANSİKL. Taşınabilir karbonlaştırıcılar, torluklu ve karnili olmak üzere iki ayrı karbonlaştırma sistemine dayanır.
Torluklu karbonlaştırma aygıtları dörde ayrılır: çan biçimindeki karbonlaştırıcılarda birçok bölme vardır. Karbonlaştırılacak odunun üzerine kapanan bu aygıtın tabanında, hava girişinin kolayca ayarlanabildiği delikler bulunur (Magnein aygıtı); kazan biçimindeki karbonlaştırıcıların ağzı bir kapakla kapatılır, kazan ve kapağın çeşitli yerlerinde gerektiğinde açılıp kapatılabilen delikler vardır (Delhommeau aygıtı); fırın biçimindeki karbonlaştırıcıların gövdeleri altıgen bir piramide benzer, gövdenin yan yüzlerinden biri, fırının yüklenmesi sırasında açılabilir (Barbier-Aubé aygıtı); sac levhalardan kurulan karbonlaştırıcılar ise, uzun bir koridoru andırır ve yatay olarak dizilen torluğun (odun yığını) üstüne kapanır (Trihan aygıtı).
Bölümsel yanmalı bu aygıtların günlük karbonlaştırma gücü, içine konan maddelerin yaklaşık yarısı kadardır.
Karnili karbonlaştırma aygıtlarında ya palangalarla düşey olarak ya da ray üzerinde yatay olarak yer değiştirilebilen karnilerden yararlanılır (Frey aygıtı). Bu aygıtların kimilerinde yanürünlerin yeniden kazanımı gerçekleştirilir.

KARBONLAŞTIRMA a. Karb. kim. **1.** Organik maddeleri kömüre dönüştürme. (Bu dönüşüm hem doğal, hem de sanayisel olabilir; örneğin odun kömürü üretimi, sanayisel bir dönüştürme yöntemidir.) **—2.** Kimi zaman kömürün damıtılmasına verilen ad.
—Şek. san. Kireç fazlasını kalsiyum karbonat halinde çökeltmek için şeker şurubundan karbondioksit geçirmeyi öngören işlem. (İlke olarak iki kez karbonatlaştırma yapılır.)

KARBONLU sıf. Kim. Karbon atomlarından oluşan bir zincir, bir yapı için kullanılır.
—Petrogr. Özellikle biçimsiz karbondan oluşmuş bir kayaç için kullanılır (kömür).

KARBONMONOKSİT a. (fr. *monoxyde de carbone*'dan). Kim. Formülü CO olan renksiz, kokusuz gaz. (→ KARBON.)
—ANSİKL. Toksikol. Karbonmonoksidin zehirliliği hemoglobini karboksihemoglobine dönüştürmesinden ileri gelir; karboksihemoglobin dokulara oksijen taşımaya elverişli olmadığından, özellikle beyin ve



BİR KARBÜRATÖRÜN ÇEŞİTLİ ÇALIŞMA BİÇİMLERİ

kalp gibi oksijene çok ihtiyaç duyan organlarda etki gösteren yaygın bir anoksiye (oksijensizlik) neden olur. Tutulan hemoglobin oranı % 66'ya ulaşınca ölüm çabuklaşır.

Çok hızlı zehirlenme hallerinde (gaz borusu patlaması, yangın) kişi ne olduğunu anlamadan donup kaldığı için çoğu zaman hemen ölür.

Akut zehirlenme (intihar girişimi) baş dönmesi, uyuklama, bazen hezeyan ve halsizlik ile başlar ve birkaç dakika içinde ölümle sonuçlanır. Derinin pembemsi renk alması karbonmonoksitle zehirlenmenin en açık belirtisidir; spektroskopi yöntemiyle kanda oksihemoglobin araştırması yapılırsa bunun gerçek olduğu anlaşılır. Tedavi edilen hasta birkaç saat içinde kendine gelir, ama hastada, özellikle nörolojik sekeller kalabilir.

Süreğen zehirlenme bazı mesleklerde ve sigara tiryakilerinde görülür ve asteni, zayıflama ve mizaç bozukluklarıyla kendini gösterir.

Karbonmonoksit zehirlenmesinin tedavisi vakit geçirilmeden yapılacak reanimasyon manevralarına dayanır. Hasta, patlama tehlikesi de önlenerek oksikarbonlu atmosferden uzaklaştırılmalı ve solunum azlığı hemen giderilmelidir (ağız ağıza, yapay solunum, solukborusu entübasyonu). Alınması gereken en önemli tedbir, hastaya oksijen verilmesidir ve bu işlem öncelikle uzman bir kuruluşta hasta oksijen çadırına konarak yapılmalıdır.

KARBONOHİDRAZİT a. (fr. *carbonohydrazide*). Kim. Formülü OC(NH—NH_2)$_2$ olan kristalleşmiş bileşik; bu bileşiğe bir süre öncesine değin kimi zaman KARBAZİT, kimi zaman da KARBOHİDRAZİT denirdi.

KARBONYUM a. (fr. *carbonium*'dan). Org. kim. Bir karbokatyon türü.

KARBORUNDUM a. (ing. sözc., *karbon* ve *korindon*'dan). Silisyum karbürün tescil edilmiş adı. (→ KARBÜR.)

KARBOSİKLİK sıf. (fr. *carbocyclique*). Org. kim. KARBON* HALKALI'nın eşanlamlısı.

KARBOTİYOİK sıf. (fr. *carbothioïque*' ten). Org. kim. *Karbotiyoik asit*, –CO–SH (S-asit) ya da CS–OH (O-asit) grubuyla ayırtedici bir özellik kazanan organik asit.

KARBÜR a. (fr. *carbure; karbon*'dan). Anorg. kim. Karbonun bir başka elementle oluşturduğu ikili bileşik.

—ANSİKL. Metal karbürler dört grupta toplanır; bunlar tuz türü karbürler, ara karbürler, Fe_3C türünde geçiş metali karbürleri ve ortak değerlikli karbürlerdir.

Tuz türü karbürler, metal, oksit ya da hidrürün, karbon, karbonmonoksit ya da bir karbürle ısıtılması sonunda elde edilir. Bunlar suyla genellikle kolayca ayrışır ve elde edilen hidrokarbona göre adlandırılır: asetilenürler CaC_2, CrC_2, BaC_2, MgC_2; metanürler Al_4C_3 ve Be_2C'dür. Bakır ve gümüş asetilenürler, çökeltmeyle elde edilmelerine karşın çözünmezler.

Ara karbürler, karbonun bir metalle doğrudan birleştirilmesi ya da oksidin karbonla 2 000 °C'a doğru indirgenmesi sonunda elde edilir. TaC, TiC ve WC bu yolla hazırlanır. İyi birer elektrik iletkeni olan ara karbürler, çok sert olmaları yüzünden kırılgan, yükseltgen olmayan koşullarda kimyasal olarak yansızdır. Takımlarda ve dişi kalıplarda sert kaplama malzemesi olarak kullanılırlar.

Fe_3C *türündeki karbürler,* yukarıdaki iki grup arasında yer alan ara ürünlerdir. Asitlerle bozunabilen bu ürünler, Fe_3C, Mn_3C, Ni_3C, Cr_3C_2'dir. Yumuşak çeliklerden sert takım çeliklerine dek bütün çelikler (Fe, Mn)$_3$C karbürü içerir. Bu bileşen, dağılımına göre, az ya da çok kırılgan olabilir.

Ortak değerlikli metal karbürler, ilgili oksidin karbonla indirgenmesi sonunda elde edilen bor karbür (B_4C) ile silisyum karbürdür (SiC). Silisyum karbür (SiC) ya da başka bir deyişle karborundum, aşındırıcı olarak yaygın biçimde kullanılır, ayrıca ateşe dayanıklı bir malzeme olarak önemi günden güne artmaktadır. Yüksek sıcaklıkta diğer seramiklerin hepsinden daha kusursuz bir elektrik iletkenidir; aşınma ve korozyona karşı iyi bir dayanım gösterir. Öte yandan B_4C de benzer özellikler taşır.

KARBÜRAN a. (fr. *carburane*). Miner. Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Arjantin'de önemli cevherleri oluşturan, dörtdeğerlikli uranyum bileşikleri ve kömür karışımı.

KARBÜRATÖR a. (fr. *carburateur*). Kumandalı ateşlemeli bir benzin motorunu beslemek için hava ve hidrokarbon buharı karışımını uygun oranda otomatik olarak gerçekleştiren aygıt.

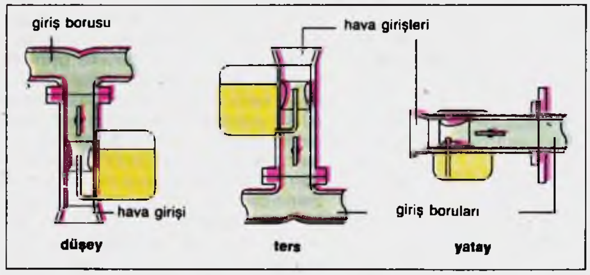
—ANSİKL. Karbüratör temel olarak, sabit seviyeli denilen bir kap ile motorun soğukta harekete geçmesini, ralantide çalışmasını ve gaz verildiğinde hızlanmasını sağlayan belli sayıda yardımcı düzenekle donatılmış bir karışım odasından oluşur. *Sabit seviye kabı,* mekanik ve kimi kez de elektrikli bir dağıtım pompasıyla (basınçlı besleme) yakıt deposuna bağlıdır. Bu kaba gelen benzin, uygun bir biçimde daralanmış silindirsel bir şamandıranın etkisiyle hemen hemen değişmez bir seviyede tutulur; şamandıra, serbest uçlu ince uzun bir çubuktan oluşan *şamandıra iğnesi*'ni harekete geçirir ve bu iğne benzin giriş deliğiyle temas ederek onu tıkar. Kaptaki benzin seviyesi alçaldığında şamandıra iğnesi şamandıranın hareketini izler ve benzin geliş deliğini açar. Benzin kaba dolar, şamandıra yükselir ve iğne, benzin gelişini bir süre için kapatır.

Karışım odası silindir biçimindedir ve bir yandan giriş sistemiyle (hava borusu, hava filtresi ve manifold), öte yandan da giriş manifoldu yardımıyla motorla bağlantı halindedir. Bu oda, sabit seviye kabına doğrudan bağlı, boyutlandırılmış bir lüle ya da bir *karbüratör memesi* içerir: demek ki karbüratör memesindeki benzin seviyesi kaptaki benzin seviyesiyle aynıdır; ancak bu seviye, karbüratör memesi deliğinin altındadır ve bu sayede, motor durduğu zaman benzinin akması önlenmiş olur. Memenin çevresinde, karışım odası bir hava kanalından oluşan ve *yayıcı* (difüzör) ya da "venturi" denilen bir daralma gösterir. Bir mil çevresinde devinen ve gaz pedalıyla kumanda edilen bir *jikle* kelebeği* ya da *karbüratör kelebeği,* hızlanmaya



BİR KARBÜRATÖRÜN ANA ŞEMASI

BAŞLICA KARBÜRATÖR TİPLERİ



bağlı olarak, karbüratör memesinin aşağısındaki karışım odasının çapını az ya da çok tıkar.

Motor dönerken yani giriş supabının açılmasıyla silindir ile karbüratör arasında bir bağlantının sağlandığı emme sırasında, pistonun iniş kursu karışım odasına hava girmesini sağlar. Bu hava akımının hızı yayıcı yakınında artar ve bunun sonucunda karbüratör memesi çevresinde oluşan alçak basınç benzinin emilmesine neden olur. Emilen bu benzin püskürür ve benzin buharı ile hava, homojen bir karışım oluşturarak silindire girer. Gaz pedalına basıldığında kelebek açılır ve karbüratör memesindeki emme daha güçlü olduğundan, silindire daha fazla miktarda gaz karışımı girer ve motorun rejimi yükselir.

Motor ralantide çalışırken kelebek hemen hemen kapalıdır ve karbüratör memesi üzerindeki alçak basınç çok zayıftır. Motorun ralantide kalması için *yardımcı karbüratör* kullanılır. Bu karbüratörün deliği, kelebeğin yakınında yer alan ve yalnız ralanti lülesinin bir bölümünü tıkayan giriş borusuna açılır. Kelebeğin ve karışım odası çeperlerinin çevresindeki alçak basınç çok yüksek olduğundan, motor beslenir ve dönmeye devam eder. Yardımcı karbüratörün debisi (ralanti hızı) ve emilen havanın hacmi (karışım zenginliği) ayar vidaları*yla ayarlanır.

Soğuk bir motorla kalkma sırasında, gaz karışımı iyi yanmadığı için bu karışım bir jikle (kimi kez de bir jikle kelebeği) kullanılarak zenginleştirilir. Kapış sırasında kısa sürede hızlanma gerekir ve bu da yalnız karbüratörle elde edilemez. Gaz karışımının geçici olarak zenginleştirilmesi "gaz pedalı pompası" denilen ve gaz ke-

lebeği tarafından kumanda edilen bir hızlandırma pompasıyla sağlanır.

Karbüratörün cinsi, gaz karışımının dolaşım yönüne göre tanımlanır: *düşey* (emme yönü aşağıdan yukarıya doğru), *ters* (emme yönü yukarıdan aşağıya doğru) ya da *yatay*.

Son olarak, güçlü motorların beslenmesinde çift ya da çok gövdeli bir karbüratör kullanılır. Bu karbüratörde, bir karbüratörün her parçası birçok kere çoğaltılarak tek bir düzenek içine yerleştirilmiştir. Gövdelerin her biri tüm silindirlerin yarısı kadar silindiri besler ve gaz kelebekleri aynı eksen üzerine yerleştirilmiştir. Kelebeklerin açılışı da ya eş zamanlı ya da kademelidir (bileşik karbüratör).

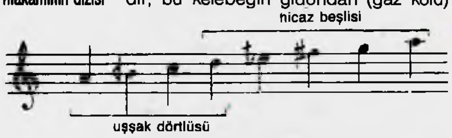
Motorun rejimi ne olursa olsun, karbüratör yakıt karışımı bileşenlerinin (hava ve benzin) dozajını duyarlı olarak ayarlamalıdır. Motorun rejimine göre hava ve benzin emişinin değerini belirleyen yasalar farklıdır ve ralantide olduğu kadar düşük rejimlerde de, bir benzin fazlalığı içeren ortalama bir ayar kabul edilmelidir. Oysa, günümüzde kent içindeki ve çevresindeki trafik koşulları, eskiden olağandışı olarak kabul edilen bu rejimlerin sürekli kullanımını gerektirir. Bunun sonucunda oluşan eksik yanma, egzostan, karbonmonoksit kadar zararlı olan yanmamış hidrokarbonların çıkmasına neden olur. Bu kusur, önyanma sırasında, belli bir miktar sıcak hava katkısıyla yakıt karışımının bu aşırı zenginliği düzeltilerek giderilir. Karışımı fakirleştirmek amacıyla denemeler yapılmış ve başarısız ilk sonuçlardan sonra, bağlı sınırların berisindeki çalışmanın elektronik ayarı sayesinde, fakir karışımlarla çalışma olanaklı duruma gelmiştir. Bununla beraber, önyanma* halindeki karışıma katılacak sıcak hava miktarının ayarı hâlâ yetersizdir. Bu nedenle karbüratörün kusurları iki yöntemle düzeltilmeye çalışılır: *çok gövdeli karbüratör*'de, gövdelerden her biri dönme hızlarının toplam dizisinin belli bir alanında aygıtın doğru çalışmasını üstlenir ya da *benzin püskürtmesi**, elektronik bir karbüratörle püskürtülecek miktarın ayarlanmasıyla emilmiş hava akısı içinde doğrudan gerçekleşir.



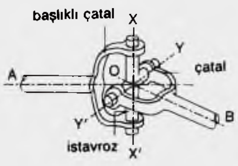
kardelen *(Galanthus nivalis)*

Bir motosiklette, benzin debisi, motorun rejimine göre iğne-memeli bir karbüratörle ayarlanır; bu karbüratörde, karışım odasının içindeki ana meme, daha büyük çaplı ve daha uzun bir oyuğun tabanına vidalanmıştır. Bu uzun oyuğun, koni gövdesi biçiminde işlenmiş iç boşluğunu hemen hemen dolduran iğne, bu boşluk içinde aşağıdan yukarı doğru yer değiştirerek kayar. İğne, gaz kelebeğine bağlıdır; bu kelebeğin gidondan (gaz kolu) başlayarak esnek bir kabloyla kumanda edilen düşey devinimi de, delik çıkışı ile giriş borusu arasında, gazların geçiş kesitini ayarlar. Karışım odasının tabanında, iğne deliğinin yakınına açılmış delikler, iğne deliğinin çeperine açılmış diğer lüle deliklerine karşılık gelir. Bunlar hava girişleridir. Karbüratör memesi benzinin içindedir ve üst bölümdeki yedek benzin kapış anında kullanılır.

karcığar makamının dizisi



Sabit seviye kabının çıkışında, benzin, karışım odasının tabanına akar ve ana karbüratör memesini katederek iğneyle ve iğne deliği çeperiyle sınırlanmış halkasal boşlukta sürüklenir. Bu durumda, hava, besleme delikleriyle emilir ve benzinle çok zengin bir karışım oluşturur. Yavaş yavaş kalkan gaz kelebeği iğneyi sürükler. Bu devinimde, halkasal boşluk büyür ve karışım otomatik olarak zenginleşir. Birçok motosiklette "otomobil" karbüratörleri kullanılır.



kardan kavramalı bir aktarma düzeneğinin şeması ve işleme ilkesi (AO, BO, X'X, Y'Y dönme eksenleridir)



KARBÜRLEME a. Metalürj. Metal bir ürünü karbon bakımından zenginleştirme. (Karbürleme demirin ya da yumuşak çeliğin semantasyonuyla yüzeysel katmanları sert çeliğe dönüştürür.)

KARBÜRLEMEK g. f. Metalürj. Bir metal ya da alaşımı karbon bakımından zenginleştirmek. (Demir kolayca karbürlenerek çeliğe ve dökme demire dönüştürülebilir.)

KARBÜRLEŞTİRİCİ sıf. Kim. Karbonla tepkimeye girerek karbür veren bir madde için kullanılır.

KARBÜRLEYİCİ sıf. Metalürj. Karbürleyen ürün için kullanılır.

◆ a. Metalürj. Bir metal ya da alaşımı karbon bakımından zenginleştirmede kullanılan ürün. (Demir karbürleyicileri arasında bilinen en eski ürün odun kömürüdür.)

KARBÜRLÜ sıf. Bağlı karbon ya da bir karbür içeren bir madde için kullanılır.

KARBÜROL a. (fr. *carburol*'den). Benzinle karıştırılarak benzin yerine kullanılabilen motor yakıtı; kömür, doğal gaz ya da biyokütleden (şekerkamışı, mısır, yerelması vb.) elde edilir.

KARBÜTAMİT a. (fr. *carbutamide*'den). Şeker hastalığına (diyabet) karşı kullanılan sentetik ilaç. (Uzun süre [35-40 saat] etki göstermesiyle ve karaciğerde değişime uğramasıyla belirgin bir sülfamittir. Langerhans adacıkları beta hücrelerini uyararak ensülin salgılarını çoğaltır ve bu yolla gliseminin düşmesine neden olur.) [Eşanl. B.Z. 55.]

KARCAG, Macaristan'da (Szolnok yönetim bölümü) kent; 24 100 nüf. Tarihöncesi ve etnografya müzesi. Çömlekçilik. Bölgede hidrokarbon yatakları.

KARCHER (Jan ve Nicolaas), 1536'ya doğru Ferrara'ya gelip bir atölye kurmuş olan flaman duvar halısı ustaları. —JAN, ünlü *Değişimler, Grotesklar, Meryem'in öyküsü, Oynayan çocuklar* dizilerinin yapımını yönetti. —NICOLAAS, Jan Rost ile birlikte, *Yusuf'un öyküsü, Büyük İskender'in öyküsü, Firavun'un düşü, On iki ay* adlı duvar halılarını gerçekleştirdi.

KARCIĞAR a. Müz. Türk müziğinde bir basit makam. (Uşşak dörtlüsüne, neva [*re*] perdesi üzerindeki hicaz beşlisi eklenerek oluşturulmuştur. Gülizar, bayatiaraban gibi makamların bileşiminde de yer alır.)

KARCIL sıf. Bot. Karda yaşayabilen bitkilere denir.

KÂRÇE a. (fars. *kar* ve *-çe*'den *karçe*). Müz. Kâr formundaki yapıtların kısa olanlarına verilen ad.

KARÇİÇEĞİ a. Sarkık salkım halinde parlak beyaz çiçekler açan süs ağacı. (Bil. a. *Chionanthus virginiaca;* zeytingiller familyası.)

KÂRD a. (fars. *kard*). *Esk.* Bıçak.

KARDAM (öl. 802), bulgar hanı (777-802). Telerig Han'ın oğlu ve ardılı. Bizans devletinin sürekli saldırılarından zayıf düşen Bulgar Hanlığı'nı güçlendirmeye çalışırken, derebeylere karşı da savaşım vererek kendi konumunu sağlamlaştırdı. Önceleri Bizans'la barış içinde yaşadıysa da, sonraları bu devlete karşı topraklarını savunmak zorunda kaldı. Kocabalkan dağlarının güney eteklerindeki Markela'da yapılan savaşta (792) imparator Konstantinos VI'nın başında bulunduğu bizans kuvvetlerini yendi, yapılan antlaşma gereğince Bizans devleti Bulgar Hanlığı'na yıllık vergi ödemeyi kabul etti. Bizanslılar tarafından bozulan bu antlaşma, savaşta yine bulgar ordusunun kazanması üzerine aynı koşullarla yenilendi (796).

KARDAMOM dağları, Hindistan'ın yarımada bölümünde (Kerala) dağ kütlesi, Batı Gatlar'da, Aneimalei dağlarının G.'inde; 1 500 m. Kahve ve çay işletmeleri.

KARDAN a. (öz. a. *J. Cardan*'dan). Mak. san. *Kardan kavrama,* kesişen milli iki ekseni birbirine bağlamayı sağlayan eklem.

—ANSİKL. Başlangıçta gemi pusulalarını yatay konumda tutmak için tasarlanan kardan kavrama, günümüzde mekanik sistemlerde yaygın olarak kullanılır. Kuvvet çiftini, döndüren mil ile döndürülen mil arasındaki açısal bir yer değiştirmeye olanak vererek aktarmayı sağlayan kardan kavramadan özellikle otomobillerde, hem devindirici hem de yönlendirici görev yapan tekerleklere devinim aktarmada yararlanılır. Her iki milin de ucunda birer çatal vardır; iki çatal birbirine bir merkez istavrozuyla bağlanır. İstavrozun her kolu yağlı bir burç ya da iğneli bir rulmanla bağlı olduğu çatalın kolu içinde dönebilir. İki milin dönme hızları arasındaki oran her devirde iki kez maksimal ve minimal değerlerden geçerek değişir; bu değerlerin oranı 1'in, millerin oluşturduğu açının kosinüsünün karesine oranına eşittir; bu açı büyük olduğundan ciddi sakıncalar ortaya çıkar. Bu sakıncaları azaltmak için iki kardan kavrama özel bir biçimde birleştirilerek *eşhareketli kavrama* denilen Hooke kavraması elde edilir.

KARDAŞ → KARDEŞ.

KARDE sıf. (fr. *cardé*). Tekst. **1.** *Karde iplik,* genellikle kısa elyaftan ya da kısa elyafın çoğunlukta olduğu bir karışımdan oluşan ve tarama işleminden geçirilmemiş iplik. **—2.** *Karde kumaş,* bu ipliklerle dokunmuş kumaş.

KARDEC (Denisard Léon Hippolyte RIVAIL, **Allan** —denir) fransız gizli bilimci (Lyon 1804-Paris 1869), ispritizma öğretisinin kurucusu. Öğretisini çok sayıda yapıt ve *Revue spirite* (1858'den başlayarak) aracılığıyla yaydı. Ayrıca, *le Livre des esprits* (Ruhlar kitabı) [1857], *le Livre des médiums* (Medyumlar kitabı) [1861], *la Genèse, les miracles et les prédictions* (Yaradılış, mucizeler ve kehanetler) [1868] gibi kitaplar da yazdı.

KARDELEN a. Kuzey ve Doğu Anadolu'da yetişen ve ilkbaharda beyaz renkli sarkık çan biçiminde çiçekler açan soğanlı bitki. (Bil. a. *galanthus* nergisgiller familyası.)

—ANSİKL. Kardelenin Anadolu'da birkaç türü yetişir: *Galanthus nivalis, G. elwesii, G. latifolius,* vb. Bu bitkinin otsu kısmı kalp kuvvetlendirici, midevi ve âdet söktürücü etki gösterir. Yumrusundan yapılan lapa çıbanları olgunlaştırmaya yarar. Yumrularından elde edilen galantamin son yıllarda kas uyarıcı olarak kullanılmaya başlamıştır (çocuk felci). Kardelen soğanı süs bitkisi olarak yurtdışına satılmaktadır ve Türkiye'nin ihraç ettiği soğanların başında gelir.

KARDELJ (Edvard), sloven siyaset adamı (Ljubljana 1910 - *ay.y.* 1979). Komünist bir ilkokul öğretmeniydi, siyasal etkinlikleri yüzünden 1930-1932 yılları arasında tutuklandı, 1934-1937 arasında Sovyetler Birliği'nde yaşadı, sonra ülkesine dönünce yeniden tutuklandı. 1941'den başlayarak Slovenya'da Ulusal kurtuluş ordusunun örgütçülerinden biri oldu. 1945 yılında Ulusal kurtuluş komitesi başkan yardımcılığına getirildi. Yugoslavya Komünistler birliği yürütme komisyonu üyesi olarak, 1948 yılında İçişleri bakanı, Yugoslavya'nın Birleşmiş milletler temsilcisi ve Yugoslav devletinin kolektif başkanlık üyesi atandı. Başlıca yapıtları şunlardır: *la Voie de la Yougoslavie nouvelle* (fr. çev.) [Yeni Yugoslavya'

nın yolu], 1949; *Problèmes de notre édificaiton socialiste* (fr. çev.) [Sosyalist kuruluşumuzun sorunları], 1954; *le Socialisme et la guerre* (fr. çev.) [Sosyalizm ve savaş], 1960.

KARDELJEVO, Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyısındaki liman kenti, Ploce'nin 1948-1991 arasındaki adı.

KARDENOLİT a. *(cardénolide)*. Org. kim. Doymamış butirolakton steroitlerin genel adı; bu bileşiklerin karbonlu iskeletine, yüksükotundan özütlenen kalp güçlendirici maddelerde rastlanır.

KARDEŞ a. **1.** Aynı ana ve/ya da babadan doğan erkek ve/ya da kız çocuklar; bu çocuklardan birine göre öteki: *Erkek kardeş. Kız kardeş. O benim kardeşim.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yaşça küçük olan kardeş: *Ağabeyi ve iki kardeşiyle birlikte aynı odayı paylaşıyorlar.* **—3.** Kendisine kardeş gibi bağlanılan, kendisiyle, çıkar, duygu, düşünce vb. bağları kurulan kimse: *Ser. benim için bir kardeşsin.* **—4.** Bir aile olarak düşünülen bir grubun üyesi olan kimse: *Ben bir denizciyim, bütün denizciler benim kardeşimdir. Din kardeşlerim.* **—5.** *Tkz.* Genellikle adı bilinmeyen yaşıt kimseler için seslenme sözü olarak kullanılır: *Kardeş, o kitabı nereden aldın?* **—6.** Eğretileme olarak, aralarında bir bağ ya da büyük benzerlik bulunan şeyler için kullanılır: *Uyku ölümün kardeşidir. İftira ve kıskançlık kardeştirler.* **—7.** Aralarında çok sıkı ve yakın ilişki bulunan iki kuruluştan, iki kentten, iki ülkeden vb. her biri için kullanılır: *Kardeş okul. Kardeş şehir.* **—8.** *Bir kimseyi kardeş bilmek,* onu kardeş saymak, ona kardeşiymiş gibi inanıp güvenmek. ‖ *Kardeş değil karataş,* çok kötü kardeş için söylenir. ‖*Kardeş gibi,* birbiriyle çok yakın, candan arkadaşlar için kullanılır: *Biz onunla kardeş gibiyizdir;* kardeşe yakışır biçimde: *Kavga etmeyin, kardeş gibi geçinin.* ‖*Kardeş kardeş,* kardeşçe, kardeş gibi. ‖*Kardeş kavgası,* bir ülkede birlikte yaşayanlar arasında beliren görüş ayrılıklarından doğan silahlı çatışma: *Kardeş kavgasını körükleyen kötü bir tutum.* ‖ *Kardeş payı,* bir şeyi yarı yarıya bölüşme. ‖ *Bir şeyi kardeş payı yapmak,* onu eşit olarak bölüşmek ya da bölüştürmek: *Benim yiyeceklerimi kardeş payı yaparız.* ‖*Kardeşten ileri olmak,* çok candan, çok yakın arkadaş olmak. ‖*Bir kimseyi kardeşten ileri bilmek,* onu gerçek dost, candan arkadaş saymak, ona inanıp güvenmek.
—Denizc. *Kardeş gemi,* EŞGEMİ'nin eşanlamlısı.
—Masonl. BİRADER'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. Huk. Kardeşler arasında hısımlık bağı vardır. Bu hısımlık ikinci dereceden kan hısımlığıdır. Kardeşler arasında evlenme yasaktır. Türk Med. k., ana baba bir ya da baba bir, veya ana bir kardeşler arasında evlenmeyi yasaklamıştır (md. 92). Kardeşler arasında yasadan kaynaklanan mirasçılık vardır; ana ve baba miras bırakandan önce ölmüşse miras, miras bırakanın kardeşlerine geçer (Türk Med. k. md. 440). Kimi durumlarda kardeşler arasında nafaka yükümlülüğü de olabilir. Herkes, yoksulluk içinde bulunan erkek ve kız kardeşlerine yardımla yükümlüdür. Ancak, erkek ve kız kardeşler varlıklı olmadıkça kendilerinden nafaka istenemez (Türk Med. k. md. 315, 316).

Kardeş, Vasıf Necdet tarafından Bursa' da yayımlanan "Menafii millete hadim siyasi, edebi, içtimaî" haftalık gazete. 1923' te yayımlanmaya başlayan gazetenin yaklaşık 4 yıl çıktığı bilinmektedir.

KARDEŞÇE sıf. Kardeşlikten kaynaklanan; kardeşlik, sevgi, içtenlik belirten şey için kullanılır: *Kardeşçe duygular. Kardeşçe ilişkiler.*

◆ be. Kardeşe yaraşır biçimde: *Sakın yanlış anlama, sana kardeşçe söylüyorum. Kardeşçe geçinmek.*

KARDEŞ-EŞ a. Mit. Mısır, yunan ve roma mitolojilerinde bir tanrının, bir kahramanın ya da bir kralın evlendiği kız kardeşine verilen ad.

KARDEŞGEDİĞİ, İç Anadolu'dan Çukurova'ya yönelen yolların birbirine kavuşarak, Orta Toroslar'ın K.'deki ilk sıralarını aşmak için izledikleri gedik (1 545 m). Konya ve Niğde'den gelen demiryolları da buradaki Kardeşgediği istasyonunda birleşir.

KARDEŞKANI a. **1.** Değişik familyalardan birkaç ağaç türünden (palmiyegillerden *Calamus draco* ve *Dracaena cinnabari;* zambakgillerden *Dracaena draco*) elde edilen ve eskiden tıpta, günümüzde cila sanayisinde kullanılan reçine. **—2.** *Kardeşkanı ağacı,* Kanarya adalarında yetişen ve bazıları çok uzun yaşayan ağaç. (Bil. a. *Dracaena draco;* zambakgiller familyası.) ‖Endonezya adalarında yetişen ve kardeşkanı reçinesi veren bazı tırmanıcı palmiyelere verilen ad. (Bil. a. *Calamus draco* ve *Dracaena cinnabari.*) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Kanarya adalarında yetişen kardeşkanı ağaçları genellikle palmiyeleri andıran büyük boy ağaçlardır; çok yavaş büyümelerine karşın devasa boyutlara ulaşabilirler (örneğin Tenerif tepesinin eteğinde, Orotava vadisine bakan yamaçtaki dev kardeşkanı ağacı). Endonezya adalarında, özellikle Sumatra ve Borneo' da yetişen kardeşkanı ağaçlarıysa gerçek palmiye cinsinden tırmanıcı ağaçlardır. Bu ağaçların hepsinden, özellikle *Calamus draco* türünden kırmızı renkte kokusuz, kolay kırılabilen bir reçine elde edilir. Kardeşkanı denen ve alkolde, eterde, sıvı yağlarda eriyebilen bu reçine eskiden peklik ve kuvvet verici ve antiseptik olarak kullanılan bir drogdu; günümüzde bazı yakıların ve diş tozlarının bileşimine girerse de daha çok cila sanayisinde boyar madde olarak kullanılır.

KARDEŞLENMEK gçz. f. Ekin sözkonusuysa, bir kökten birkaç sap birden üremek.

Kardeşler *(Adelphae),* Terentius'un komedisi (İ.Ö. 160). Olay örgüsü Menandros ve Diphilos'tan alınma olan yapıtta, iki delikanlının aşk serüvenleri ele alınarak iki eğitim sistemi karşı karşıya getirilir.

KARDEŞLİK a. **1.** Kardeş olma durumu. **—2.** Kardeş olarak kabul edilen, kardeş kadar yakın sayılan kimse. **—3.** Yakın dostluk, candan arkadaşlık: *Bir kimseye kardeşlik bağıyla bağlanmak.* **—4.** Birlik, beraberlik: *Ülkedeki kardeşliği bozacak davranışlardan kaçınmak.* **—5.** *Kardeşlik etmek, yapmak,* kardeşe yakışan davranışlarda bulunmak.

KARDHİTSA ya da **KARDİTSA,** Yunanistan'da kent, Tesalya'da, *nomos* merkezi, ovada, Pindus dağlarının D.'sunda; 28 000 nüf. Pazar yeri. — *Kardhitsa nomos*'u, 2 576 km²; 133 800 nüf.

KARDIRMAK → KARMAK.

KARDİA. Tar. coğ. Trakya'da Khersonesos'ta kent, İ.Ö. 309'da, kent halkını Lysimakhos'a götüren Lysimakheia tarafından yakılıp yıkıldı. Büyük İskender'in generali Eumenes'in doğduğu kenttir.

KARDİKENİ a. Doğu'da dağlık bölgelerde yetişen süs ağaççığı. (Bil. a. *acantholimon;* kurşunotugiller familyası.)

KARDİNAL a. (fr. *cardinal*). Küm. kur. Doğal tamsayı kavramını genelleştiren ve sonsuz kümelere genişletilen kavram.
—ANSİKL. "Bir M kümesinin kuvveti ya da kardinal sayısı deyiminden, gerek bu kümenin elemanlarının kuruluşundan, gerekse bu elemanların kendi aralarında, ya da öbür nesnelerle bütün bağıntılardan, özellikle elemanlar arasındaki sıra bağıntısından kümeyi soyutlayarak elde edilen evrensel ya da genel kavramı anlıyor ve ancak M ye eşdeğer bütün kümelerde ortak olan özelliği göz önüne alıyorum" (G. Cantor, 1884). Öyleyse bir kümenin kardinali, elemanlarının türü ve sırası hesaba katılmadan bu kümeye eşlik eden bir varlıktır; dolayısıyla bir M kümesinin kardinali, bu çift soyutlamayı belirten $\overline{\overline{M}}$ simgesiyle gösterilir; buna karşılık M nin elemanlarının sırasını belirleyen $\overline{M}$ simgesi bu kümenin sıra sayısıdır. Uygulamada, kardinal kavramından soyutlama yoluyla bir tanım verilir: iki M ve N kümesi eşkuvvetteyse ya da kuvvetleri aynıysa, yani M ve N arasında bir bijeksiyon varsa, bu kümelerin kardinalleri aynıdır;bu özellik simgesel olarak: $\overline{\overline{M}} = \overline{\overline{N}}$, card M = card N, ya da $\mathcal{M} = \mathcal{N}$ biçiminde gösterilir. Tanıma göre ancak ve ancak M den N içine birebir bir φ uygulaması varsa, card M $\leqslant$ card N elde edilir. Kardinallerin koleksiyonu üzerinde $\leqslant$ ile gösterilen bir sıra bağıntısı kurmak için, özellikle card M $\leqslant$ card N ve card N $\leqslant$ card M olursa,

$$\text{card } M = \text{card } N$$

elde edileceğini, yani bağıntının tersbakışımlı olduğunu göstermek gerekir; bu da *Cantor-Bernstein teoremi*'nin konusunu oluşturur. Bu bağıntının bir tam sıra bağıntısı olduğunu, yani herhangi iki kardinal arasında $\mathcal{M} < \mathcal{N}$, $\mathcal{M} = \mathcal{N}$, $\mathcal{M} > \mathcal{N}$ gibi üç bağıntıdan en az birinin bulunduğunu belirtmek için, her kümenin iyi sıralandığını göstermek zorunludur; bu olgu *seçim beliti*'ni gerektirir. Seçim belitini kullanarak, her kardinalin *iyi sıralanmış* bir kümenin kardinali olduğu ortaya konabilir (Cantor böyle bir kardinale *alef* adını verir). Nihayet kardinallerin koleksiyonunun bir küme olmadığı söylenebilir. (→ CANTOR ÇATIŞKISI.)

KARDİNAL a. (fr. *cardinal*). **1.** Papayı seçen Sacro Collegio'nun üyesi ve papanın en yakın çalışma arkadaşı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir ana kilisede sürekli olarak hizmet gören rahiplere ve diyakozlara ilk zamanlarda verilen ad. **—3.** *Kardinal-piskopos, kardinal-rahip, kardinal-diyakoz,* sırasıyla, Roma'ya komşu yedi piskoposluktan birine, bir kilise rahipliğine ya da Roma'da bir diyakozluğa sahip olmasına göre, bir kardinale verilen unvanlar. **—4.** *Kardinal "in petto",* atanması kararlaştırılmış olmakla birlikte bir süre için gizli tutulan kardinal.
—ANSİKL. Kilise'ye göre, "kardinaller, Kilise yönetiminin başlıca danışmanları ve yardımcıları olarak Roma Papalık senatosu'nu oluştururlar." Sayıları tarih boyunca sık sık değişmiştir. Paulus VI ve halefleri döneminde kardinallerin sayısı yüzün çok üstüne çıktı. 1970'te, Paulus VI, seksenini aşmış kardinallerin papa seçimine katılamayacağı yolunda bir karar aldı ve aynı zamanda onları yetmiş beş yaşına gelince görevlerinden istifaya davet etti.

KARDİNALBALIĞI a. Sıcak, ılık, az serin denizlerde 200 m derinliğe kadar inen sığ kıyılarda yaşayan iki kemiklibalık türünün ortak adı: *Apogon imberbis* (boyu 18 cm'ye kadar) ve kara yüzgeçli kardinalbalığı da denen *A. nigripinnis* (boyu 20 cm' ye kadar). [*A. nigripinnis* Süveyş kanalının açılmasından sonra Akdeniz'e girdi. Kardinalbalıklarının sırtları, yanları, yüzgeçleri kırmızı ya da kırmızıya çalan turuncudur; karınları parlak gümüşi ya da sarımsı olur. Omurgasızlar, küçük balıklar ve planktonlarla beslenir. Kardinalbalığıgiller familyası.]

KARDİNALÇİÇEĞİ a. Bot. LOBELYA' nın eşanlamlısı.

KARDİNALKUŞU a. Amerika kökenli, kırmızının (erkek) ağır bastığı canlı renkli, güçlü gagalı ve dikleşebilen ibikli ötücükuşların genel adı. (Otuzu aşkın türü bilinir; ispinozgiller familyası; *Richmondinae* oymağı.)

KARDİNALLİK a. *Bir kümenin kardinalliği,* bu kümenin kuvveti.

KARDİNALLİK a. **1.** Kardinalin görevi. **—2.** Kardinalin makamı.

KARDİNER (Abram), amerikalı antropo-



kardeşkanı ağacı

log ve psikanalizci (New York 1891 - Easton, Connecticut, 1981). Psikiyatri öğrenimi gördü; verdiği seminerlere, aralarında Cora Du Bois ve Ralph Linton'ın da bulunduğu birçok etnoloğun katılması sayesinde antropolojiyle de ilgilenmeye başladı. Ralph Linton ile birlikte, "temel kişilik*" kuramını geliştirdi. Başlıca yapıtları: *The İndividual and his Society* (Birey ve toplumu) [1939], *The psychological Frontiers of Society* (Toplumun psikolojik sınırları) [1945]. Kardiner, *The Mark of Oppression: a psychological Study of American Negro* (Baskının damgası: Amerikan Zencileri üzerine psikolojik bir inceleme) [1951] adlı yapıtında kuramını siyah derili Amerikalılar'a uygulamaya çalıştı. *They studied Man* (İnsanı incelediler) [1961] adlı yapıtı, antropolojiyle psikanalizin ortak sınırı üzerinde yer alır.

KARDİT a. (fr. *cardite*). Kalbin iltihaplanması.
—ANSİKL. Bouillaud karditleri üç tipe ayırır: perikardit (kalp dış zarı iltihabı); endokardit (kalp iç zarı iltihabı); miyokardit (kalp kası iltihabı).

Perikardit ve miyokardit genellikle iltihaplardan ya da virüslerden, bazen de bakterilerden ileri gelir; hepsi bir arada da görülebilir (kardiyoperikardit). Endokardit, her şeyden önce bakterilerden ileri gelir ve çoğu zaman bir kapakçığı hasta olan kalpte ortaya çıkar (Osler hastalığı). Bouillaud hastalığı (akut eklem romatizması) bir bağışıklık mekanizmasına bağlı olarak uzun zaman endokarditin ilk nedenini oluşturmuş ve streptokok hastalıklarının sistemli bir şekilde tedavi edilmesinden sonra kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu hastalık sırasında kalbin üç katmanı birlikte hastalanabilir ve o zaman bir pankardit ortaya çıkar.

KARDİTSA → KARDHİTSA.

KARDİYA a. (fr. *cardia;* yun. *kardia*'dan). Yemekborusunun mide ile birleştiği mide üst deliği. (Kardiya büyük mide tümseği ile dar açı yapar. Kardiyada büzgenkas yoktur, ama karmaşık bir sistem [diyafram lifleri] mide özsuyunun yemekborusuna geri dönmesini engeller.) || *Kardiya bezleri,* midenin kardiya bölgesinde, düz kas dokusunun altında bulunan çok dallı borumsu bezler.

KARDİYALJİ a. (fr. *cardialgie,* yun. *kardialgia*'dan). **1.** Kökeni kardiya bölgesinde olan karın ağrısı. **—2.** Kalbin ya da kalp bölgesinin sinirsel ağrısı. (Kardiyalji, çok zaman önemsiz ve geçici bir olaydır. Bazı durumlarda bir göğüs anjini belirtisi olabilir.) [Eşanl. KALP AĞRISI.]

KARDİYAZOL a. (fr. *cardiazol*). Damar içine şırınga edilince çırpınmaya yol açabilen madde. (Saranın teşhisinde ve bazı ruhsal hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır.)
—Psik. *Kardiyazol şoku,* kardiyazol şırınga edilerek yaratılan şok.

KARDİYEKTAZİ a. (fr. *cardiectasie*'den). Patol. Kalp boşluklarından birinin ya da birkaçının anevrizma şeklinde genişlemesi.

KARDİYOBAKTERİYUM a. (fr. *cardiobacterium*'dan; yun. *kardia,* kalp, ve *bakteria,* çomak, bakteri). Bakteriyol. Bakteri cinsi. (Örnek tipi *Cardiobacterium hominis,* gerektiğinde anaerobi yaşam sürebilen ve insanlarda bazı endokarditlere neden olan Gram negatif bir basildir.)

KARDİYOGRAF a. (fr. *cardiographe*'tan). Kardiyogram çekmeye yarayan aygıt.

KARDİYOGRAFİ a. (fr. *cardiographie*'den). **1.** Kalbin çalışmasının bir kardiyogram halinde çizgilerle kaydedilmesi. **—2.** Özellikle, kalp hareketlerinin kaydedilmesi. (Eşanl. MEKANOKARDİYOGRAFİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. 1861'de Marey tarafından düşünülmüş olan mekanokardiyografi, kalp çalışmasının kansız yolla araştırılmasında önemli bir yer tutar. Kalp atışının her devresinin iyice belirlenmesi için sistemli bir şekilde fonokardiyogram ve elektrokardiyogramla birlikte uygulanan bu yöntem, kalp çeperinin sistol-diyastol devresi boyunca yer değiştirmesi konusunda dolaylı, ama kesin bilgi sağlar. Kalbin ve kalın damarların değişik noktalarından elde edilen eğrilerin incelenmesi kalp kasının çalışmasını ve anomalilerini değerlendirmeye yarar. Elde edilen eğri, ancak kateterizm*le elde edilebilen kalp içi basınç eğrisine benzetilemez.

Mekanografiden az sonra geliştirilen (Einthoven 1894) fonokardiyografi de, alıcı olarak mikrofon kullanan bir dıştan kayıt yöntemidir.

KARDİYOGRAM a. (fr. *cardiogramme*'dan). Kalp çalışmasının çizgisel kaydıyla elde edilen eğri. (Kullanılan araçlara göre, kalbin yer değiştirmeleri kaydedilebilir [mekanokardiyogram], kalp sesleri kaydedilebilir [fonokardiyogram], kalbin elektrik etkinliği kaydedilebilir [elektrokardiyogram ve vektokardiyogram].)

KARDİYOJENİK sıf. (fr. *cardiogénique*'ten). Kardiyol. *Kardiyojenik şok,* kalp kasının çalışmasındaki yetersizlikten ileri gelen kalp şoku.

KARDİYOLİPİT ya da **KARDİYOLİPİN** a. (fr. *cardiolipide* ya da *cardiolipine*'den). Biyokim. Gliserolun 2 molekül fosfatidik asitle esterleşmesinden doğan molekül; kalp kasında bulunur ve haptenik nitelikler taşır. (Sığır kalbinden çıkarılan kardiyolipit frenginin serolojik teşhisinde kullanılır.)

KARDİYOLOG a. (fr. *cardiologue*'dan). Kalp hastalıkları uzmanı hekim.

KARDİYOLOJİ a. (fr. *cardiologie*'den). Kalbi konu alan anatomi, fizyoloji ve patoloji bölümü.
—ANSİKL. Kardiyoloji, dolaşım sisteminin çalışmasını inceler. Bunu hem kalbin çalışma gücü bakımından (kasılganlık, ritim, kalp verdisi) hem de kanın akciğere akışı (küçük dolaşım) ve bütün vücutta dolaşması (büyük dolaşım) bakımından ele alır. Kardiyoloji muayeneleri klinik verilere (dinleme, elle muayene) ve kliniğe yardımcı verilere (radyoskopi, radyografi, anjiyografi, mekanogramlar, kateterizm) dayanır. Klinik muayenenin vazgeçilmez tamamlayıcısı olan elektrokardiyogram, kalbin elektrik etkinliği hakkında bilgi sağlar; bundan da kalbin çalışma gücüne ilişkin sonuçlar çıkarılabilir.

Kardiyolojinin uygulama alanı, gelişmiş ülkelerde ender görülmeye başlayan kapakçık hastalıklarından uzaklaşarak koroner hastalıklara ve bunların sonuçlarına (anjin ve enfarktüs), tansiyon yüksekliğine ve ritim bozukluklarına doğru kaymıştır. Yakın yıllarda yapılan buluşlar kalp kasının çalışmasıyla ilintilidir; bu kasın metabolizması ve mekanik nitelikleri ve kalp ritmini düzenleyen miyokart elektrik olguları günden güne daha iyi anlaşılmaktadır. Ama atardamarların yaşlanmasına ve arteriyoskleroza ilişkin mekanizmalarla ilgili daha pek çok sorun olduğu gibi durmaktadır.

Kardiyoloji enstitüsü, İstanbul Üniversitesi'ne bağlı, kalp hastalıkları, kalp -damar cerrahisi ve ilgili dallarda eğitim -öğretim, bilimsel araştırma ve uygulamalar yapan yükseköğretim kurumu.

Türkiye'nin ilk ve tek kardiyoloji enstitüsü olan kuruluş, Haseki hastanesi üniversite tedavi kliniğinde hizmete açıldı (1974). Bu klinik, 1950'de Prof. Dr. Reşat Garan'ın öncülüğüyle başlatılan, daha sonraki yıllarda geliştirilerek sürdürülen kardiyoloji çalışmaları enstitünün temelini oluşturdu. 1979'da Tedavi kliniği'ndeki öteki birimler Cerrahpaşa tıp fakültesi iç hastalıkları bölümü için yapılan binaya taşındığından enstitü, fiziksel yapı yönünden daha yeterli duruma geldi. Yükseköğretim kurumlarının yeniden düzenlenmesi sırasında (1981-1983) Cerrahpaşa tıp fakültesi'nden alınarak doğrudan İstanbul Üniversitesi rektörlüğü'ne bağlandı. 1985'te kalp-damar cerrahisi anabilim dalı kuruldu ve aynı yıl ameliyatlar gerçekleştirilmeye başlandı. Enstitünün yoğun bakım, intermedier yoğun bakım, kroner bakım üniteleri ile sineanjiyografi, kateterizasyon, dijital anjiyografi, egzersiz ve rehabilitasyon, nükleer tıp, holter ve elektrofizyoloji, ekokardiyografi, röntgen, biyokimya, hematoloji ve mikrobiyoloji laboratuvarları bulunmaktadır. Kalp-damar cerrahisi anabilim dalının 2 büyük, 1 küçük ameliyat salonu ile yoğun bakım ünitesi vardır. Enstitü ayrıca sağlık araştırma ve uygulama merkezi ve kan merkezine sahiptir.

KARDİYOMEGALİ a. (fr. *cardiomégalie*'den). **1.** Kalbin göğüs kafesine oranla aşırı büyüklüğü. (Doğuştan ya da edinsel olabilir [miksödem, akromegali].) **—2.** Kalbin radyoskopik görüntüsündeki her türlü büyüme (genişleme, irileşme).

KARDİYOMİYOPATİ a. (fr. *cardiomyopathie*'den). Bir metabolizma ya da yapı bozukluğuna bağlı olarak kalp kasının iyi çalışmamasıyla belirgin kalp hastalığı.
—ANSİKL. *Tıkanmaya bağlı kardiyomiyopati,* karıncıklararası bölmenin yapı bozukluğundan ileri gelir. Bozukluk kalbin kasılma evresinde (sistol) belirir ve kanın aorta gitmesine karşı koyar. Akışın önüne çıkan bu engel, çaba sırasında soluma zorluğuna ya da bayılmaya neden olabilir.

Klinik muayenede, sistolik üfürüm duyulur, radyografide sol karıncıkta hipertrofi, elektrokardiyogramda özgül bir görünüm (bölmeye ilişkin büyük Q dalgası) saptanır. Hastalık rahatlızlıklara neden oluyorsa, bazı olgularda karıncıklararası bölmenin hipertrofiye uğramış olan parçasının ameliyatla çıkarılması yarar sağlayabilir. Ameliyattan önce kalp boşlukları saydamsızlaştırılarak (anjiyokardiyografi) hipertrofiye uğramış kısmın yeri özenle saptanmak ister. Tamamen dinamik olan bu bölmenin kusurlu hareketi, ameliyat sırasında durdurulan kalp üzerinde görülemez.

Tıkanmasız kardiyomiyopati ya da *miyokardiyopati,* bir kalp kası lifi hastalığıdır. Kas lifinin kasılma niteliğini bozar ve kalp yetmezliğine yol açar. Bazı hastalıklar bu çeşit belirtileri vermekle tanınırlar (vitamin eksikliği, alkolizm, esnek doku anomalileri), ama çoğu zaman herhangi bir neden bulunamayabilir. O zaman hastalığa "nedeni belirsiz" denir.

KARDİYOPATİ a. fr. (*cardiopathie*). Kalp hastalıklarının genel adı.

KARDİYO-PERİKARDİT a. (fr. *cardio -péricardite*). Kalp ile kalp dışzarının birlikte iltihaplanması.

KARDİYOPLASTİ a. (fr. *cardioplastie*'den). Yemekborusunun alt ucunda, kardiyanın normal çalışmasını sağlamak amacıyla yapılan cerrahi müdahale.

KARDİYOPNÖMOGRAF a. (fr. *cardiopneumographe*'tan). Akciğerlerde basınç değişikliklerine yol açarak kalp kasılmalarının incelenmesini sağlayan aygıt.

KARDİYOREGÜLATÖR a. ve sıf. (fr. *cardiorégulateur*'den). Kalp ritmini düzene sokan madde ya da sinire denir.

KARDİYOREKSİ a. (fr. *cardiorhexie*'den; yun. *kardia,* kalp, ve *rhexis,* yırtık). Kalbin yırtılması. (Kardiyoreksi ender rastlanan bir olaydır, genellikle sol karıncıkta bir enfarktüs sırasında ya da bundan hemen sonra meydana gelir.)

KARDİYORENAL sıf. (fr. *cardio-rénal*). Kalp ve böbrekle ilgili.
◆ sıf. ve a. Aynı zamanda kalp ve böbrek yetersizliği olan kişiye denir. (Çoğu zaman hangisinin ötekine neden olduğunu

söylemek zordur; çünkü birbiriyle çok sıkı bağlantılı oldukları gibi belirtileri de çok çapraşıktır, ancak her ikisinde de ana belirtileri dokuların ödemle dolmasıdır.)

KARDİYOSEL a. (fr. *cardiocèle*'den). Kalp fıtığı.

KARDİYOSELEKTİF sıf. (fr. *cardiosélectif*). Tıp. Özellikle kalbe etkili olan ilaç için kullanılır.

KARDİYOSKLEROZ a. (fr. *cardiosclérose*). Bazen damar sertliğine (arteryoskleroz) eşlik eden kalp sklerozu.

KARDİYOSKOP a. (fr. *cardioscope*'tan). Elektrokardiyogramı sürekli olarak görüntüye dönüştürülebilen katot ekranlı elektronik aygıt. (Yükselme ve alçalma halinde tehlike işareti verebilen bu aygıt, kalp ritminin sürekli denetim altında tutulmasını sağlar.)

KARDİYOSPAZM a. (fr. *cardiospasme*'dan). Besinlerin yemekborusundan mideye geçmesini zorlaştıran, hatta engelleyebilen ve bu yüzden yemekborusunun genişlemesine neden olan kardia kasılması.

KARDİYOTİREOZ a. (fr. *cardiothyréose*'dan). Tiroit bezinin aşırı çalışmasından ileri gelen kalp bozukluklarının tümü. —ANSİKL. Kardiyotireoz bozuklukları özellikle yaşlı kişilerde ya da önceden kalbinden hasta olanlarda görülür.

Ritim bozukluklarının görüldüğü bir devreden sonra (paroksistik taşikardi, sonra kulakçık fibrilasyonundan ötürü taşiaritmi) hastalık kalp yetersizliğine yönelir. Beta engelleyicilerin keşfi, bazı nazik kardiyotireozların tedavisini oldukça kolaylaştırmıştır.

KARDİYOTOKOGRAF a. (fr. *cardiotocographe*'tan). Dölütün kalp atımları ile dölyatağının kasılmalarını aynı zamanda kaydedebilen elektronik aygıt. (Kalp belirtileri ya da bir fonokardiyogram, ya bir elektrokardiyogram ya da bir ultrason aracılığıyla elde edilir. Dölyatağı belirtileriyse ya dıştan karın çeperinden ya da içten su kesesi yoluyla elde edilebilir.)

KARDİYOTOMİ a. (fr. *cardiotomie*'den). Kalp boşluklarının açılması. (Kalp cerrahisinde artık sıradan bir uygulama haline gelmiştir.)

KARDİYOTONİK sıf. (fr. *cardiotonique*'ten). Kalp kasılmalarının etkinliğini artıran ilaçlara denir. (Eşanl. TONİKARDİYAK.)

◆ a. Kardiyotonik ilaç.

KARDO a. (lat. *cardo, -inis*, eksen, menteşe'den). Böceklerde, çenenin (ya da altçenenin) kaide parçası.

KARDUKLAR, Asur'un K.-D.'sunda dağlı halk. Pers kralına karşı ayaklanan Karduklar, On Binler'i de rahat bırakmadılar (İ.Ö. 401). Daha sonra Gordyeneliler adını aldıkları sanılır. (→ GORDYENE.)

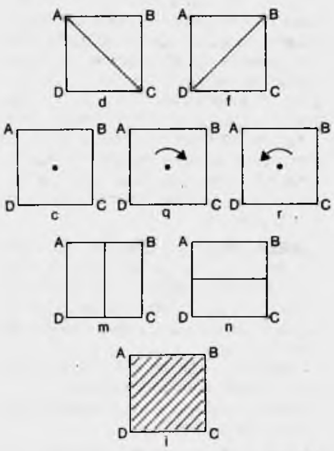
KARDUNİAŞ, Babylonia'daki kasit krallığının adı (İ.Ö. XVI.-XII. yy.'lar).

KARE sıf. (fr. *carré*). Eşkenarlı ve dik açılı dörtgen için kullanılır: *Kare masa.*
—Al. tak. *Kare cetvel,* kare kesitli cetvel. ||*Kare eğe,* kare kesitli eğe. —Kaba işlemeye yarayan ve ucu kesik bir piramit biçiminde olan eğe.
—Anat. *Kare kas,* biçimlerinden ötürü birçok kasa verilen ad (önkolda pronator kare kas; uyluğun üst arka bölümünde bulunan uyluk kare kası; bel hizasında bulunan bel kare kası; yüzdeki altçene kare kası). ||*Kare kemik,* memelilerden başka omurgalılarla üstçene yayının arkasında bulunan ve onun altçeneyle eklemlenmesini sağlayan iskelet parçası. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Berbl. *Kare kesim,* genellikle kalın telli ve düz saçlara uygulanan, çene hizasında, omuzlara değmeyecek biçimde, aynı boyda, katsız olarak kesilmiş saç modeli.
—Ceb. *Kare matris, (m, m)* tipinde yani satır sayısı sütun sayısına eşit olan matris. (Bir içyapı uygulamasına eşlik eden matris daima kare matristir.)
—Denizc. *Kare yelken,* büyük yelkenlilerde kullanılan ana yelkenlerden her biri. (Dikdörtgen biçimindeki yelkenler yatay serenlere toka edilir.) ||*Kare yelken direği,* üzerine kare yelken açılan direk. ||*Üç kare yelkenli gemi,* üç direği de kare yelkenlerle donatılmış gemi.

◆ a. **1.** Kare desen, şekil, nesne. **—2.** Oy. Briç, poker gibi oyunlarda, oyunu oynayan dört kişilik grup: *Kareyi tamamladık, oyuna başlayabiliriz.*
—Arit. *Bir sayının karesi,* bu sayıya eşit iki çarpanın çarpımı. (→ KUVVET.) ||*Bir sayının kare kökü,* karesi bu sayıya eşit olan sayı. (Bir *a* sayısının pozitif kare kökü, varsa $\sqrt{a}$ ile [*a* nın karekökü ya da karekök *a* diye okunur] ya da $a^{\frac{1}{2}}$ ile gösterilir; varlığı yer aldığı kümeye bağlıdır.) [→ N nci KÖK*LER.] ||ℝ içinde *tam kare,* bir tamsayının karesi olan sayı. ||*Bir niceliğin karesini almak,* o niceliği kendiyle çarpmak.
—Bot. ve Çevrebil. *İnceleme kareleri,* içinde bitki örtüsünün ayrıntılı incelemesi yapılan ve çeşitli türlerin saptanmasına, bunların azlık ya da çokluğunun ve gruplaşmalarının belirlenmesine yarayan çalışmaların yapıldığı değişik boyutlarda kare biçiminde alan.
—Ceb. *Büyülü kare,* her satırda, her sütunda ve her köşesinde elemanların toplamı değişmeyen $A = (a_{ij})$ kare matrisi. ||*n nci basamaktan latin kare matris,* a_{ij} elemanları, *n* kardinali bir E kümesine ait olan ve E nin her elemanına her satır ve her sütununda ancak bir kez yer veren $A = (a_{ij})$ $i \in [1,n]$, $j \in [1,n]$ kare matrisi. (Her sonlu grubun bir latin kare matristen oluşan bir bileşim çizelgesi vardır. Latin kareleri özellikle istatistikçiler inceledi; bu kavram biyolojide, tıpta, sosyolojide, hatta pazarlamada deney evresinde kullanılır.) ||*n nci basamaktan greko-latin kare, n* nci basamaktan $A = (a_{ij})$ ve $B = (b_{ij})$ latin kare matrisleri, n^2 tane (a_{ij}, b_{ij}) ikilileri farklıysa dikgen olmak üzere $C = ((a_{ij}, b_{ij}))$ matrisi.
—Dy. Gündüz kırmızı ve beyaz damalı dikey bir kare kokart, gece ya da ışıklı işaretlemede iki kırmızı ışık gösteren ve işaretten önce zorunlu durmayı bildiren işaret. (Servis yollarında kare mordur ya da mor bir ışık gösterir.)
—Fiz. *Ortalama kare hız,* devinim halindeki çeşitli parçacıkların hızlarının karelerinin ortalaması alınarak elde edilen hız. (Kinetik kuramında bir gazın moleküllerinin ortalama kare hızı bu gazın sıcaklığını belirler.)
—Geom. Hem bir eşkenar dörtgen hem de bir dikdörtgen olan dörtgen. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mim. *Çaprazsahın karesi,* ÇAPRAZSAHIN ÇAPRAZI*'nın eşanlamlısı.
—Nümism. *Çukur kare,* arkaik dönemde birçok yunan sikkesinin arka yüzünde bulunan, düzgün olmayan bir kare biçiminde, kimi zaman bölmelere ayrılmış olan çukur bölüm. (Örs üzerine konulmuş bir metal pula kabartma şekil vermek amacıyla, vurmakalıbının bu pula tokmak darbeleriyle gömülmesinin bıraktığı izdir. Klasik dönemde, çukur karelerde simgeler yer almaya başladı.)
—Oy. Pokerde aynı değerde dört kâğıdın aynı oyuncunun elinde toplanması. ||Bilbi, rulet vb.'de ortasına para sürülen dört numaralı grup. ||*Kare turu* → TUR.
—Ölçbil. *Metre kare, kilometre kare,* vb, kenarı bir metre, bir kilometre vb. olan bir karenin yüzölçümüne eşit alan.
—Says. çözlm. ve İstat. *En küçük kareler yöntemi,* Legendre'nin bulduğu ve Gauss ile Laplace'ın geliştirdiği, klasik çözümleri bulunmayan denklem sistemlerini "en iyi" çözmeye olanak veren cebirsel yöntem. (En küçük kareler yöntemi, deneysel verilerin işlenmesinde temel bir rol oynar.)
—Sine. Bir filmdeki resimlerden her biri.

∘	f	d	m	n	q	r	c	i
f	i	c	r	q	n	m	d	f
d	c	i	q	r	m	n	f	d
m	q	r	i	c	f	d	n	m
n	r	q	c	i	d	f	m	n
q	m	n	d	f	c	i	r	q
r	n	m	f	d	i	c	q	r
c	d	f	n	m	r	q	i	c
i	f	d	m	n	q	r	c	i

karenin izometrileri grubunun çarpım çizelgesi



karenin izometrileri

—Tekst. Karta geçirme kâğıdının büyük desen karelerinden yani *hesap* ya da *sınır çizgisi* denilen koyu çizgilerden oluşan bölmelerinden her biri. || Kimi dokumaları karta geçirmede kullanılan ve "desen kâğıdı" denilen kâğıdın küçük dik desen karelerinden her biri. ||*Boş kare,* karta geçirme kâğıdında beyaz bırakılmış, yani işaretlenmemiş kare. (Eşanl. ATKI KARESİ.) ||*Desen karesi,* tezgâhta dokunmuş kumaşların üretiminde kullanılan *karta geçirme* kâğıdının karelerinden her biri.
—ANSİKL. Anat. Kare kemik balıklarda dil -çene kemiğiyle eklemlenir; pullusürüngenlerle kuşlardan başka dörtayaklılarda, skuamosusla kaynaşır. Kuşlarda bu bağlantı bir kirişle sağlandığından bazı çene hareketlerine olanak verir Çenelerdeki bu oynama yeteneği yılanlarda en yüksek dereceyi bulur. Memelilerde dil kemiği skuamosusla eklemlenir, balıklarda çene ekleminin oluşumuna giren üç kemik (dil -çene, kare ve eklem kemikleri) ortakulakta bulunan ve kulakdavulundan titreşimleri oval pencere yoluyla içkulağa ileten üç kemikçiğe dönüşür: çekiç, örs ve üzengi.
—Geom. Bir karenin kenar uzunluğu *a* ile gösterilirse, bu karenin alanı *a.a* ya eşittir ve a^2 biçiminde yazılır; bu da "bir sayının karesi" kavramını tanımlamaya yol açar.
Karenin izometrilerinin 8 nci basamaktan grubu.
Gösterim:
— i: özdeşlik;
— d: 1 nci köşegene göre bakışım;
— f: 2 nci köşegene göre bakışım;
— m: 1 nci kenarortaya göre bakışım;
— n: 2 nci kenarortaya göre bakışım;
— c: merkeze göre bakışım;
— q: merkez çevresinde devirin 1 nci dörttebiri;
— r: merkez çevresinde devirin ikinci dörttebiri.

KAREL (Rudolf), çek besteci (Plzeň 1880-Terezin 1945). Dvořák'ın son öğrencilerindendir. 1923-1941 arasında Prag konservatuvarı'nda besteleme dersleri verdi. Dvořák, Çaykovskiy ve Reger'in et-

0	2	1
2	1	0
1	0	2

3. basamaktan latin karesi

1	15	14	4
12	6	7	9
8	10	11	5
13	3	2	16

büyülü kare

4	3	8
9	5	1
2	7	6

çin büyülü karesi

kilerini taşıyan yapıtları arasında üç senfoni, *Ideály* (1909) ve *Demon* (1920) senfonik şiirleri, teatral yapıtlar, melodiler, koro parçaları ve kantatlar önemlidir.

KARELAJ a. (fr. *carrelage*). Petr. san. Hidrokarbon arama izinlerine esas olmak üzere, bir arazi üzerinde yapılan kareleme işlemi.

KARELCE a. Karelya'da yaklaşık 100 000 kişinin konuştuğu baltık-fin dili. (Günümüzde rusça karşısında belirgin bir gerileme göstermektedir.)

KARELEME a. Karelemek eylemi.
—Haritc. Bir harita üzerinde doğrusal ya da eğrisel dörtgenler oluşturan, doğrusal ya da hafif eğri çizgilerden oluşan ağ.
—Jeod. Haritalara uygulanan, düzenli aralıkta ve birbirine dik doğrusal çizgiler sistemi; bu sistem, gerek doğrudan okuma, gerekse içdeğer biçme yöntemiyle haritadaki noktaların konumunu, kullanılan izdüşüm sistemindeki koordinatların başlangıç noktasına göre belirlemeye yarar.
—Topogr. Bir hava fotoğrafının ya da bir planın ayrıntılarını kartografik bir belge üstüne, her iki belgede birbirine karşılık gelen bir göz ağı içine aktarmaya dayanan grafik yöntem.

KARELEMEK g. f. Güz. sant. Bir desenin daha küçük ya da daha büyük ölçekte bir röprodüksiyonunu hazırlamak için üzerine eşit boyutlarda kareler çizmek ya da kareli saydam bir çerçeveyi desen üzerine oturtmak.
—Haritc. Bir kâğıt, bir kroki ya da bir harita üzerinde kareleme yapmak.
—Mat. Bir yüzeyin alanını kareye dönüştürerek belirlemek.

Karel ende Elegast, hollandaca yazılmış en eski destanlardan biri (XII. yy. başı). Bu destanda, pagan ve sihirli bir dünyada, haydut şövalye Elegast'ın, efendisi ve yargıcı Charlemagne'a (Karel) karşı düzenlenen bir suikastı nasıl boşa çıkardığı anlatılır.

KARELENİR sıf. Mat. çözlm. Bir afin eukleides düzleminin, bir dikdörtgen içinde kalan, yalın bağlantılı bir D parçası için kullanılır. (D yi içine alan çokgen biçimli bölgelerin alanlarının kümesi ve D içinde bulunan çokgen biçimli alanların kümesi birbirine bitişiktir. Bu tanım, E_3 ün açılabilir yüzeylerine daha kolay, açılamayanlara daha güç genişletilir.) || *Karelenir yalın küme, a* $\leqslant x \leqslant$ *b* ve $\varphi_1(x) \leqslant y \leqslant \varphi_2(x)$ ile nitelenen M(*x*, *y*) noktalarının kümesi. [*a*, *b*] kapalı bir aralık, φ_1 ve φ_2 ise, $\varphi_1 \leqslant \varphi_2$ olmak üzere bu aralıkta integrallenebilir iki sayısal fonksiyondur. İşaret sistemi dikdüzgülü ise, bu karelenir yalın kümenin alanı

$$\int_a^b (\varphi_2 - \varphi_1)(x) \cdot dx$$

tir.)
◆ a. Mat. çözlm. Bir afin eukleides uzayında yer alan karelenir bir yüzeyin parçası.
—ANSİKL. Mat. çözlm. Lebesgue ölçüsünü ya da $\mathbb{R}^n$ üzerinde tanımlanmış ölçüyü, 2 boyutlu bir uzay haline uygulayarak, bir afin eukleides düzleminin her Δ çokgen bölgesine, Δ nın alanı denen bir gerçek pozitif $\mathcal{A}$ sayısının bağlanabileceği, aşağıdaki iki belit doğru olmak koşuluyla kanıtlanabilir: 1) izometrik iki bölgenin alanları aynıdır; 2) alanları sırayla $\mathcal{A}_1$ ve $\mathcal{A}_2$ olan ayrık iki Δ_1 ve Δ_2 bölgesinin birleşimlerinin alanı $\mathcal{A}_1 + \mathcal{A}_2$ ye eşittir. Buna aşağıdaki birim uzlaşımı eklenir: kenarı birim uzunlukta olan karenin alanı 1 dir.
Böylece ölçülebilir hale gelen bölgelere karelenir bölgeler denir; dolayısıyla tanımdaki bölgeler de karelenir. Öte yandan bir bölge, ancak ve ancak sınırı istendiği ölçüde küçük alanlı bir çokgen bölge içine alınabilirse, karelenebilir.
• *Yalın integral kavramının geometrik yorumu. f*, [*a*, *b*] üzerinde pozitif olan ve bu aralıkta, ancak sonlu ya da sayılabilir sayıda birinci türden süreksizlik noktası gösteren gerçek *x* değişkenli gerçek bir fonksiyonsa, bir $(O, \vec{i}, \vec{j})$ işaretine bağlı eukleides düzleminin

$$D = \{M(x,y)/x \in [a,b] \text{ ve } y \in [0,f(x)]\}$$

bölgesi karelenir bölgedir; bunun için örneğin darboux toplamından yararlanılır. Dikdüzgülü işaret taşıyan ve en sık rastlanan halde, alan

$$\int_a^b f(x) \cdot dx.$$

tir. Negatif fonksiyonları ya da ancak [*a*, *b*] içindeki aralıklar üzerinde değişmez bir işaret taşıyan fonksiyonları gösteren eğriler ve $(O, \vec{i})$ ekseni arasında yer alan bir bölgenin alanını belirlemek için, bu eğrilerin pozitif ve negatif parçaları alınır ve iki

$$D^+ = \{M(x,y)/x \in [a,b] \text{ ve } y \in [0,f^+(x)]\}$$

ile

$$D^- = \{M(x,y)/x \in [a,b] \text{ ve } y \in [0,f^-(x)]\}$$

bölgesinin alanları eklenir.
E_2 nin, kapalı bir Γ eğrisiyle sınırlanan yalın bağlantılı bir D parçası da karelenir bir parçadır. D nin alanını hesaplamak için, her biri ikikat noktası olmayan bir eğriyi sınır kabul edecek D_i bölgelerine ayrılır. Bunların her birinin $\mathcal{A}_i$ cebirsel alanı hesaplanır: gerçekten Γ için seçilen dolaşım yönüne göre, bu bölgelerden kimisinin alanı, sınırlarının negatif yönünde dolaşırsa yani bölge sınırın sağında kalırsa, negatif olabilir. D nin alanı $\mathcal{A}_i$ lerin mutlak değerleri toplamına eşittir.

—Γ_i *eğrisi* t∈[a, b] için $\begin{cases} x = f(t) \\ y = g(t) \end{cases}$ biçiminde *parametreli bir gösterimle tanımlanırsa,*

$$\mathcal{A}_i = \iint_{D_i} dx \cdot dy = -\int_{\Gamma_i} y \cdot dx = \int_{\Gamma_i} x \cdot dy$$

$$= \frac{1}{2}\int_{\Gamma_i} x \cdot dy - y \cdot dx,$$

yani önceki gösterimle,

$$\mathcal{A}_i = \frac{1}{2}\int_a^b [f(t) \cdot g'(t) - g(t) \cdot f'(t)] \cdot dt$$

elde edilir.
—Γ_i *kutupsal koordinatlarda tanımlanırsa,*

$$\rho = f(\theta), \quad \mathcal{A}_i = \iint_{D_i} \rho \cdot d\rho \cdot d\theta$$

bulunur.
D_i bölgesi, iki [OP] ve [OQ] doğru parçasından ve $\rho = f(\theta)$ ve $\theta \in [\theta_1, \theta_2]$ ile tanımlanmış bir PQ yayından oluşan sınır taşıyorsa

$$\mathcal{A}_i = \frac{1}{2}\int_{\theta_1}^{\theta_2} \rho^2 \cdot d\theta$$

elde edilir.
• $\mathbb{R}^2$ nin karelenir tıkız bir kümesi A olursa, parametreli gösterimi (A, *g*) ve sınıfı C^1 olan Σ parçası da karelenir bir parçadır. Bunun alanı,

$$\mu(\Sigma) = \iint_A \left\| \frac{\partial g}{\partial u} \wedge \frac{\partial g}{\partial v} \right\| \cdot du \cdot dv$$

pozitif sayısıdır.

KARELEŞTİRME a. Mat. *Kareleştirme eğrisi,* daireyi kareleştirme problemi çözmeye yarayan düzlemsel eğri.
—Mat. çözlm. Belirli bir integrali hesaplama ya da bir alanı belirleme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Daireyi kareleştirme,* verilen bir dairenin alanına eşit alanı olan bir karenin kenarını cetvel ya da pergelle belirleme. (Problemin çözümü yoktur.)
—Says. çözlm. İNTEGRALLEME'nin eşanlamlısı. (Bu deyim, bir ya da çok değişkenli fonksiyonların integrallerini tam ya da yaklaşık olarak hesaplamada olduğu kadar, diferansiyel denklemlerin, yine tam ya da yaklaşık olarak çözümlerini bulmada da kullanılır.)
—ANSİKL. Mat. çözlm. Eski Yunanlılar, alanların ölçülerini hesaplamıyor, bunları birbiriyle karşılaştırarak oranlarını belirliyordu. Özellikle eğrilerle sınırlı yüzeylerin alanlarını, doğrularla sınırlı yüzeylerin alanlarıyla karşılaştırıyorlardı. Bir yüzeyi kareleştirme, göz önüne alınan yüzeyin alanına eşit alandaki bir kareyi cetvel ve pergelle çizmektir. Oysa, bu çizim bir daire içinde olanaksızdır; çünkü *a* karenin kenarını *d* dairenin çapını gösterdiğine göre $a^2 : d^2 = \pi : 4$ olması gerekir; dolayısıyla *daireyi kareleştirme,* π sayısının değerini aramaya eşdeğerdir; π nin üstünlüğünü, bilindiği gibi 1882'de Lindemann gösterdi. Eudoksos, Eukleides ve Arkhimedes'in geliştirdiği tüketme yöntemi, Yunanlılar'ın bir A yüzeyinin alanını, A dan olduğunca az farklı yaklaşık bir yüzey çizerek hesaplamalarını sağlıyordu. Arkhimedes bu yöntemi bir parabol parçasını kareleştirmede kullandı. XVIII. yy.'da bu yöntem integral hesabının doğmasını sağladı.

KARELİ sıf. **1.** Üstünde kare biçiminde desenleri olan kumaş ya da bu tür bir kumaştan yapılmış şey için kullanılır; damalı: *Kareli kumaş. Kareli etek, gömlek. Kareli örtü.* **—2.** *Kareli defter,* sayfaları küçük karelere ayrılmış defter.
—Tekst. DAMALI'nın eşanlamlısı. || *Kareli kâğıt,* dokuma desinatörünün, kumaşı oluşturan ipliklerden her birinin yerini tam olarak belirtmede kullandığı karelere bölünmüş kâğıt; ipliklerin yeri, çözgü ipliklerinin her atkı ipliğinin üzerinden ya da altından geçişi gösterilerek belirtilir.

KARELİANİT a. (fr. *karélianite*). Miner. Hematit grubundan vanadyum oksit; ortorombik sistemde yer alır.

KARELLER, Karelya bölgesinde yaşayan halk. Finlandiya'da kalanlar dışında, Kareller'in nüfusu 1979'da yaklaşık 138 500 idi; bunun % 53'ü kırsal kesimde, % 45'i kentlerde yaşıyordu. Kareller, Fin-Ugur öbeğinden, yazısı olmayan üç

Karelya
Onega gölünden bir görünüm (Rusya)

G. Cros-Explorer



lehçe konuşurlar. (1958'e kadar okullarda öğretilen karelce bunlardan biridir.) XIV. yy.'dan başlayarak boyarların ve Kilise'nin gücü artarken Kareller'inki (özellikle de klanın gücü) azaldı. Yavaş yavaş asimik olan, çoğu ortodoks Kareller, sözlü edebiyat *(Kalevala),* müzik ve halk dansları sayesinde kültürlerinin çok az bir bölümünü korumaktadırlar.

KARELYA, Avrupa'nın kuzeyinde bölge, Beyaz deniz ile Finlandiya körfezi arasında; 1947'den beri hemen hemen tamamı Rusya Federasyonu toprakları içinde yer almaktadır.

—Tar. Finlandiya Karelyası, 1617'de, Stolbova antlaşması ile İsveç tahtına bağlandı. Güney bölümü (Vyborg) [fincesi Viipuri] 1721'de imzalanan Nystad (bugün Uusikaupunki) antlaşması ile Karelya'dan ayrıldı, sonra Hamina barışı'yla (1809) Rus çarlığı'na verilen Finlandiya grandüklüğü'ne katıldı.

Kış savaşı sırasında (1939-1940) Ruslar, Ladoga gölü ile Finlandiya körfezi arasındaki Karelya berzahını kapatan Mannerheim hattını geçmeye çalıştılar. Viipuri'ye ancak 1940 martında ulaşabildiler. 1941'de Sovyetler ile yeniden savaşmaya başlayan Finlandiyalılar, Viipuri'yi ve berzahın bir bölümünü tekrar işgal ederek, yeni bir savunma hattı kurdular. Bu hattı haziran 1944'te yaran Rus kuvvetleri Viipuri'yi işgal ettiler.

Viipuri'nin SSCB'ye katılması (Moskova antlaşması, 1940), 1947'de Paris antlaşması ile onaylandı.

—Arkeol. Rus arkeologlar Karelya'da kayalar üzerine oyulmuş, avcılık ve balıkçılık sahneleri betimleyen IV-II. binyıl'lar arasından kalma bin kadar resim buldular.

KARELYA ÖZERK CUMHURIYETİ, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyet; 172 400 km²; 792 000 nüf. (1989), [% 11 Karelyalı, % 71 Rus]. Başkenti *Petrozavodsk.* 1923 yılında kurulan özerk cumhuriyet, 1940'ta batı kesiminin de katılmasıyla SSCB'nin bir cumhuriyeti haline geldi. 1956 yılında ise bugünkü statüsüne kavuştu.

Karelya, Finlandiya körfeziyle Beyaz deniz arasında yer alan geniş bir kıstak boyunca uzanır. Fin-iskandinav kalkanının ana öğesi olan bir göller, ormanlar ve granitler ülkesidir. Hidroelektrik potansiyelin ve tayganın işletilmesinin gerektirdiği donanımın sağlanması sayesinde tarıma elverişsiz bu bölgede, modern toprak değerlendirme biçimleri ortaya çıkmıştır. Maden çıkarma etkinlikleri ve kereste dönüştürme sanayileri, Ladoga ve Onega gölleri kıyılarında ve Baltık-Beyaz deniz kanalı boyunca kurulmuş olan küçük sanayi merkezlerine canlılık kazandırmaktadır.

KAREN a. (fr. *carène*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{16}$ olan monoterpensel ikihalkalı hidrokarbon; hint terebentini esansında bulunur.

KAREN EYALETİ → KAVTHULE.

KARENCE a. Karenler'in konuştuğu tibet-birman öbeğinden dil. (Tayca'dan çok etkilenmiştir.)

KARENLER, KAYAHLAR ya da **KARİENGLER,** Birmanya ve Tayland' da yaşayan ve nüfusu 2,5 milyon tahmin edilen çin-tibet kökenli halk. Ne toprak birlikleri, ne de kendilerine özgü bir toplumsal düzenleri olan Karenler, ancak lehçeleri ve tarihleriyle tanınmaktadırlar. Dağ köylüleri olmakla birlikte, kentlerde de oturan (Birmanya'da), içtenevli topluluklar oluştururlar. Köylerinde anasoylu soyzinciri canlılığını korumaktadır. Aslında animistken buddhacılığı, hatta bazı bölgelerde hıristiyanlığı benimsemişlerdir. Ayrılıkçı karen hareketleri de vardır.

KARENNİ EYALETİ → KAYAH EYALETİ.

KARESİ. Tar. coğ. **1.** G. Marmara bölümünde, XIV. yy.'da Karesioğulları devletinin, K.'de Marmara denizi'nden G.'de Bergama ve Bigadıç'e, D.'da Bursa'dan B.'da Biga yarımadasını içerecek biçimde uzanan topraklarına verilen ad. **—2.** Osmanlı İmparatorluğu idari taksimatında Hüdavendigâr (Bursa) vilayetinin, merkezi Balıkesir olan sancağı.

KARESİ BEY, Karesioğulları beyliğinin kurucusu (öl. 1330'a doğru). Danişmentliler'den uç beyi Kalem Bey'in oğludur. XIV. yy.'ın başlarında Balıkesir ve Bergama'yı ele geçirdi; 1303'te merkezi Balıkesir olan beyliğin temellerini attı. Balkanlar'dan gelen bazı türkmen topluluklarıyla Doğu ve Orta Anadolu'daki ilhanlı baskısından kaçan Türkmenler'in topraklarına yerleşmesine izin verdi. Güçlü donanmasıyla Bizans'ın elinde bulunan kıyılara akınlar düzenledi.

KARESİOĞULLARI ya da **KARESİ BEYLİĞİ,** Balıkesir ve Çanakkale yörelerinde hüküm süren türk beyliği (1297 -1360). Anadolu selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan, Melik Danişment Gazi'nin kurucusu olduğu Danişmentliler'in Sıvas (1175) ve Malatya (1178) kollarına son vererek bu beyliği ortadan kaldırınca, danişmentli Yağısiyan'ın üç oğlu Selçuklular'ın hizmetine girip Gıyasettin Keyhüsrev I'in ikinci kez tahta çıkmasına yardımcı oldular (1204). Bu üç kardeşten Zahirettin İli' nin torunu Kalem Bey'le oğlu Karesi, XIII. yy. sonlarında Bizans sınırlarında uç beyi olarak görev aldılar. Bergama, Sındırgı, Bigadiç, Burhaniye, Edremit, Bayramiç, Ayvacık, Ezine gibi Bizans kentlerini fetheden baba-oğuldan Karesi Bey, ele geçirdiği Balıkesir'i merkez yaparak kendi adını verdiği beyliği kurdu (1297). Karesi Bey'in ölümünden (1328) sonra, beylik, oğulları arasında ikiye bölündü. Merkezi Balıkesir olan ve beyliğin Marmara'dan Çanakkale'ye kadar uzanan büyük bölümü Demirhan'ın elinde kalırken, geriye kalan kesimi, Bergama başkent olmak üzere Yahşihan'ın yönetimine girdi. Orhan Gazi'nin bu topraklara düzenlediği bir sefer sonunda Balıkesir ve yöresi Osmanlılar'ın eline geçti (1336) ve Demirhan da tutsak alınarak götürüldüğü Bursa'da öldü (1347). Truva ve Çanakkale yörelerinde egemenliğini sürdüren onun oğlu Süleyman Bey (1336-1357), kayınpederi olan bizanslı komutan Vatatzes'e ve bizans tahtı için savaşan Kantakuzenos'a yardım etti. Sonuçta Orhan Bey onun elinde bulunan karesi topraklarını da Osmanlı devletinin egemenlik sınırları içine aldı (1357). Yahşihan iki kez (1341 ve 1342) Gelibolu'ya asker çıkardıysa da bir sonuç elde edemedi. Tahta çıktığı yıl (1360) Bergama ve Sındırgı yörelerini de osmanlı topraklarına katan Murat I, Karesi beyliğini kesin olarak ortadan kaldırdı. Böylece Karesioğulları osmanlı egemenliğine giren ilk Anadolu beyliği oldu. Karesi toprakları Osmanlı devletinin sınırları içinde, Çanakkale bölgesi dışında, Anadolu beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak yönetildi. Cumhuriyet'ten sonra Karesi vilayeti adını aldı (1923). Eski hanedanlara ilişkin vilayet adları kaldırılırken (1926), bu ilin adı da Balıkesir olarak değiştirildi.

KARESUANDO, İsveç'in kuzey ucunda köy; Laponya'da, Finlandiya sınırında.

KARET KAPLUMBAĞASI a. Çok büyük (uzunluğu 1 m'den çok), etçil, tropikal ya da ılıman sıcak bölge kıyılarından ya da acısularından ayrılmayan deniz kaplumbağası. (Bil. a. *Caretta caretta;* denizkaplumbağasıgiller familyası.) [Eşanl. KİREMİTLİ KAPLUMBAĞA.]

KARFİÇE a. (yun. *karphi,* çivi'den). Küçük başlı, orta boy demir çivi.

KARFOLİT a. (fr. *carpholite*). Miner. Doğal alüminyum ve manganez hidrosilikat. (Sedef parlaklığında, sarı renkli, ipeksi lifler biçiminde bulunur.)

KARFOLOJİ a. (fr. *carphologie*). Nörol. Havada küçük cisimleri yakalamak ister gibi sallanan ya da yatak üzerindeki örtüleri çekerek ya da iterek dolaşan el ve parmakların sürekli ve istem dışı hareketleri. (Karfoloji bazı hummaların sakin sayıklamalarında, menenjitlerde ve delirium tremenste gözlemlenir.)

KARFOSİDERİT a. (fr. *carphosidérite*). Miner. Hidratlı, doğal demir sülfat.

KARGA a. **1.** Güçlü gagalı, siyah renkli büyük ötücükuş. (Bil. a. *Corvus corax;* kargagiller familyası.) [Eşanl. KARA KARGA, KUZGUN.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Karga, kargalar bok, bokunu yemeden,* sabahın çok erken bir saatinde (kaba.). || *Karga burun, karga burnu* → KARGABURUN. || *Karga gibi,* aşırı ölçüde zayıf ve esmer kimseler için kullanılır. || *Karga gibi sesi olmak,* sesi çok çirkin olmak. || *Karga sekmez,* ıssız, taşlık yer. || *Kargayı bülbül diye satmak,* konuşma ve davranış inceliklerinden yoksun birini, bu niteliklerle donanmış olarak göstermek; çirkinliği çok belirgin olan bir şeyi güzelmiş gibi göstermeye çalışmak.

—Ask. denizc. *Karga yuvası,* kimi gemilerde, pruva direklerinde bulunan nöbetçi barınağı.

—Ciltç. → MİKLEB.

—ANSİKL. Kuşç. Karga, 1 metreye ulaşan kanat açıklığıyla en büyük ötücükuşlardan biridir. Bütün Kuzey yarıkürede bulunur. Leşle (özellikle koyun ve keçi leşi) beslenir; ayrıca küçük kuşları, yumurtaları ve civcivleri de yer. Yiyecek aramak için çöplükleri karıştırır, ama tahıl bitkilerine, meyve ağaçlarına, sebzelere ve bağlara da büyük zarar verebilir. Dişi kuş bir kaya girintisine ya da büyük bir ağaç üzerinde dallarla yuva yapar ve 3-4 yavru yetiştirir. Kargagillerin çoğu gibi karganın da karmaşık bir toplumsal yaşamı, gelişmiş psişik yetenekleri vardır. Kolayca evcilleştirilebilir.

Tarımda kargalarla çeşitli mücadele yolları vardır: tüfekle vurulur; yuvaları yok edilebilir; zehirlenebilir; tarlalar ağlar yardımıyla korunabilir; tarlalara korkuluklar dikilebilir.



karga

KARGA a. (ital. *carica*'dan). **1.** GARGA' nın eşanlamlısı. **—2.** *Karga borina,* borda eğimi nedeniyle, gemi postalarının iki kenarının aynı düzeyde bulunmamasından oluşan çalım; postalar, dış yüzeylerine kaplanan çapa tahtalarıyla bir açı oluşturur. || *Karga etmek,* uzun süre çalıştırılmaması nedeniyle köseleleri kurumuş, su çekmeyen tutumbaların üzerine su dökerek hem köselelerin yumuşamasını sağlamak, hem de tulumba devresini suyla doldurmak. —Bir geminin serenlerini az yer tutması için eğmek. —Yas işareti olarak bir geminin serenlerini eğmek.

KARGA, Başak takımyıldızının güneyinde küçük güney takımyıldızı. Yaklaşık 3 kadir olan en parlak yıldızları dört kenarlı bir şekil oluşturur. (→ GÖK haritası.)

Karga *(le Corbeau),* yönetmenliğini H. G. Clouzot'nun yaptığı fransız filmi (1943). Pierre Fresnay, Pierre Larquey, Ginette Leclerc'in rol aldığı filmin senaryosunu Louis Chavance yazdı. Film, imzasız mektuplarla altüst olan bir taşra kentinin öyküsünü anlatır. Yönetmenin yalın ve sert üslubu, resimlerin ve kurgunun gergin ritmi, bazı sahnelerin vahşiliği filmi üne kavuşturdu.

KARGA burnu, Marmara denizi'nin K. kıyısında, Marmara Ereğlisi'nin 10 km kadar B.'sında çıkıntı.

KARGABASO ünl. (ital. *carica* ve *basso*). Denizc. Yelkenlerin mayna edilmesi için verilen komut.

KARGABEYNİ a. *Yörs.* **1.** Anadolu'nun bazı yörelerinde yoğurt ve üzüm pekmeziyle hazırlanan bir yiyecek. **—2.** KAR HELVA'SI'nın eşanlamlısı.

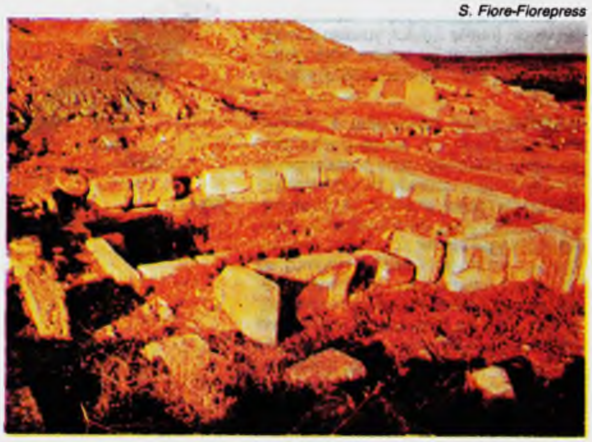
KARGABURUN ya da **KARGABURNU** a. **1.** Uçları karga gagası gibi kıvrık olan araçların ortak adı. **—2.** Bükmeye ve

kesmeye yarayan sivri ve eğri uçlu penselerin genel adı.
—Esk. sil. Delici ve bazı kesici silahların üzerinde yer alan, delici ve itici işleve sahip metal çıkıntı.
—Camc. Cam yapımında, fırın içindeki potaların yerini değiştirmeye ya da potaları yapışan camlardan temizlemeye yarayan ve ucunda biraz kalkık bir kanca bulunan demir araç.
—Mim. ve Marangl. Birçok eğri bölümden oluşan yuvarlak ve büyük silme. || Bu parçayı yapmakta kullanılan alet. || Bazı silmeleri oymaya ya da belirginleştirmeye yarayan kıvrık yontma kalemi.
◆ sıf. Burnu kemerli, sivri ve uzun olan kimse için kullanılır.
—Nalbantl. *Kargaburun kıskaç*, her iki ağzı eğimli bir kıskaç türü.

KARGABÜKEN a. **1.** Tropikal bölgelerde çok yaygın 200 kadar türü bulunan, hepyeşil, tırmanıcı ağaç ya da ağaççık. (Yapraklar karşılıklı, çiçekler 5'li tipte, küçük, genellikle beyaz renkte ve talkım halinde topludur; meyve üzümsü yapıdadır. Türlerin çoğunda tohumlar zehirliyse de bazı türlerin etli kısmı yenebilir. Bil. a. *strychnos;* loganiaceae familyası.) [Bk. *ansikl.* böl. Bot.] **—2.** *Kargabüken tohumu*, bu bitkinin meyve çekirdeği. (Bk. *ansikl.* böl. Eczc.)
—ANSİKL. Bot. Kargabükenin başlıca türleri şunlardır:
1. özellikle Asya'da yetişen striknînli ve brüsinli kargabükenler. Büyük kargabüken *(Strychnos nux vomica)* Güney Asya'da yetişen ve boyu 10 m'ye varan bir ağaçtır. Meyveleri portakal gibi iri ve kırmızımsıdır. Çekirdeklerine "kargabüken tohumu" denir. Bunlardan elde edilen alkaloitler (striknin, brüsin) tıpta kullanılır. Ateş düşürücü olan kabuğu "yalancı angustura" adıyla bilinir. Sarmaşık kargabükenin *(S. ignatii)* tohumları da büyük kargabükeninki gibi kullanılır;
2. kürarlayıcı dörtlü alkaloitler içeren kargabükenler. Bunlardan S. toxifera Güney Amerika yerlilerince kullanılan en önemli ok zehirinin elde edildiği türdür;
3. zehirli olmayan kargabükenler, örneğin *S. innocua.*
—Eczc. Kargabüken tohumu 20 mm çapında ve 4 mm kalınlığında grimsi bir düğme görünümündedir. Kabuğunun altında ortalama % 2 oranında alkaloit içeren sert bir albumen bulunur. Alkaloitlerden brüsin ve özellikle striknin çok zehirlidir; bu yüzden kargabüken tohumu çok acıdır. Tohumlar övütülerek elde edilen toz, kuru özüt ve bunlardan yapılan tentür, sempatik sinir sistemi ve devimsel sinir merkezlerini uyarıcı, mide salgısını artırıcı ve tonik etkilerinden dolayı tedavide kullanılır. 2,5 mg alkaloit içeren 10 cg kargabüken tozu, 1 g tentüre ve 0,016 g kuru özüte tekabül eder ve onda bir oranında, kemirgenlere karşı kullanılır.

Kargamış: saray kalıntılarından bir görünüm (İ.Ö. X.-IX. yy.)

S. Fiore-Fiorepress





Kargamış (alçakkabartma), İ.Ö.IX. yy. *Anadolu medeniyetleri müzesi İstanbul*

KARGACIK a. Süslem. sant. Hat sanatında harflerin sonunda ve boşlukları doldurmak amacıyla kullanılan bir süs öğesi.

KARGACIK, Dana* adasına verilen adlardan biri.

KARGACIK BURGACIK sıf. **1.** Eğri büğrü, düzensiz. **—2.** Düzensiz, okunaksız yazı için kullanılır.

KARGAFUNDO a. (ital. *carica* ve *fónda*). Denizc. Yelkeni toplayıp kaldırmaya yarayan selviçelerin orta bölümde yer alanı.

KARGAGİLLER a. Özellikle toplumsal ilişkileri ve psişik yetenekleri açısından çok gelişmiş, örnek tipi karga olan ötücükuşlar familyası. (Bil. a. *Corvidae.*)
—ANSİKL. Kargagillerin orta boylu, sağlam gagalı, burun delikleri uzun tüycüklerle çevrili, genellikle siyah tüylü ya da az renkli tüylü, hemen hemen dünyanın her yanında bulunan yüz kadar türü vardır. Hepçildirler: çoğunlukla avladıkları hayvanlar ya da leşlerle beslenirler, bazıları insanların yiyeceklerine ortak olur. Kargagiller daha çok tropikal ülkeleri sever. Türkiye'de yaşayan karga türleri: küçük* karga, ekin* kargası, kestane* kargası, sarı* gagalı dağkargası, kırmızı* gagalı dağkargası ve karga*.

KARGAMIŞ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Gaziantep iline bağlı ilçe; 15 380 nüf. (1990); 37 köy. Merkezi, Gaziantep'in 68 km G.-D.'sunda Kargamış (esk. *Cerablus, Barak*); 3 430 nüf. (1990).
—Tar. Kargamış İ.Ö. XXIV.-XXIII. yüzyıllarda Ebla* imparatorluğuna bağlıydı; daha sonra, önce Hurriler'in, sonra da Amurrular'ın etkisindeki ikincil bir krallığın başkenti oldu. Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Mısır'a kadar uzanan yolların kavşak noktasında bulunan Kargamış, Tabal'la birlikte konfederasyon oluşturuyor ve kralları "büyük kral" olarak anılıyordu. İ.Ö. 1650'lerde Hitit kralı Hattuşili I Kargamış ve çevre kentlerini alarak K. Suriye yolunun güvenliğini sağladı. Daha sonra Mitanniler'in egemenlik alanında kalan kent, Şuppiluliuma I döneminde yeniden Hititler'e bağlandı (İ.Ö. 1352'ye doğr.). Bu dönemde hitit kral ailesinden, bağımlı krallar tarafından yönetiliyor ve imparatorluğa askeri ve ekonomik açıdan büyük destek sağlıyordu. İ.Ö. 1200'lerde Deniz halkları'nın göçü sırasında yıkıldı, ama kısa sürede toparlanarak Malatya'ya dek tüm yöreye egemen oldu. İ.Ö. X. yy. boyunca Asur'un etki alanı dışında kalmayı başaran Kargamış, Asur kralı Asurnazirpal II'nin Suriye seferi sırasında haraca bağlandı (İ.Ö. 876-866). Bu dönemde Kargamış kralı olan Sangara, belgelerde Salmanasar III zamanında Asur'un düşmanı olarak görülmekte ve topraklarının bir bölümünün Asurlular tarafından işgal edildiği, kendisinin de haraca bağlandığı belirtilmektedir. İ.Ö. 717'de Sargon II tarafından yakılıp yıkılan kent, Asur'a bağlandı. Stratejik bir önem taşıyan Kargamış'ta Nabukodonosor Mısırlılar'a karşı büyük bir zafer kazandı (İ.Ö. 605). Hellenistik dönemde Europos adını alan kent, varlığını islamiyete değin sürdürdü.
—Arkeol. 1876'da George Smith, Cerablus yakınındaki kalıntıların Kargamış'a ait olduğunu saptadı ve ilk kazılar British museum tarafından gerçekleştirildi (1878-1881). Bu çalışmalar R. Campbell Thompson ve D. G. Hogart (1911), daha sonra da Birinci Dünya savaşı'na kadar ve 1920'de Sir L. Woolley tarafından sürdürüldü. Kalenin bulunduğu tepede tarihöncesi kalıntıların yanı sıra Erken ve Geç Hitit dönemlerinden iki ana yerleşme saptandı. Dikdörtgen planlı kalede yönetsel ve dinsel işlevli yapılar kentin çekirdeğini oluşturuyordu. Bit-hilani türünün gelişmiş bir örneği olan saray, kerpiç duvarlı, iki katlı, büyük boyutlu bir yapıdır. Kale kapıları hitit kapıları gibi üç geçitlidir. Dış duvarlar ise daha geç dönemdendir. Çift duvarlı surlar düzensiz yerleştirilmiş burçlarla desteklenmiştir. Yapılar hitit-asur üslubundaki ortostatlarla süslüdür. Bu kabartmalar, askerlerin, rahiplerin, çeşitli hayvanları taşıyan kişilerin, uzun ve düz kılıçlarla silahlanmış prenslerin yer aldığı tören alayı betimlemeleriyle, İ.Ö. I. binyıl başlarındaki yaşam biçimine ve giysilere ışık tutmaktadır. Bunlardan birinde kral Araras (Yariris) veliaht seçtiği oğlu Kamanas'ın (Kamanis) elinden tutmaktadır (İ.Ö. VIII. yy.). [→ Kayn.]

KARGAMSI sıf. Anat. *Kargamsı çıkıntı* → KORAKOİT.

KARGAOTU a. Bot. ALTINKAMIŞ'ın eşanlamlısı.

KARGAPAZARI dağları, D. Anadolu'da Erzurum ovası ile Oltu ovası arasında yaklaşık 80 km boyunca uzanan G.-B.-K.-D. doğrultulu dağ kütlesi (3 045 m).

KARGASEKMEZ, genellikle Taşeli'nde ve Orta Toroslar'da orman sınırı üzerindeki yüksek platolarda yüzlerce daire ya da elips biçimli karstik erime çukurlarıyla (dolin) kaplı ve üzerinde dolaşılması çok güç yüzey şekillerine verilen ad.

KARGASEKMEZ geçidi, Kızılcahamam-Ankara arasında, E-5 karayolunun üzerinden geçtiği dik yokuş ve geçit (1 140 m).

KARGAŞA a. **1.** Bir toplulukta yasalara, düzenle ilgili kurallara uymamaktan doğan karışıklık, düzensizlik, anarşi: *Bu tür zorlayıcı uygulamalar, sonunda kargaşaya yol açar. Bir kargaşa ortamı yaratmak.* **—2.** Belirsizlik, karışıklık: *Bir kavram kargaşası içindeyiz.* **—3.** *Kargaşa çıkarmak*, gürültü patırtı yapılmasına yol açmak, huzuru ve düzeni bozmak.

KARGAŞACI a. ve sıf. Kargaşa çıkaran kimse için kullanılır.

KARGAŞALIK a. Karışıklık, düzensizlik; kargaşa: *Bu kargaşalıkta onu gözden kaybettim. Kargaşalığı önlemek için her türlü yola başvurabiliriz.*

KARGATULUMBA be. (isp. *cargar,* taşımak ve ital. *tromba,* boru'dan). **1.** Bir kimseyi, birkaç kişi kollarından ve bacaklarından tutup havaya kaldırarak: *Onu yakalayıp kargatulumba götürdüler.* **—2.** *Kargatulumba etmek,* bir kimseyi bu biçimde kaldırmak.

KARGAÜZÜMÜ a. Soğuk bölgelerde yetişen, çalı görünümünde, yanları aşağıya kıvrık şerit yapraklı güzel ağaççık. (Bil.

a. *Empetrum nigrum; empetraceae* familyası.)

KARG-ELERT (Sigfrid), alman besteci, orgcu, piyanocu ve eğitimci (Oberndorf am Neckar 1877 - Leipzig 1933). Leipzig konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Bu okulda M. Reger'den sonra kuram ve besteleme öğretmenliğine getirildi (1919). Bir senfoni, yaylılar için dörtlüler, lied'ler ve ününü borçlu olduğu org ya da harmonium parçaları besteledi.

KARGI a. **1.** Esk. sil. Ucu sivri ve demirli, sert ağaçtan yapılmış uzun sırık. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kamış, saz: *Kargılardan çit yapmak.*
—El sant. → VARANGELEN.
—ANSİKL. Eski Romalılar'ın kullandığı kargının boyu yaklaşık 1,5 m ve kalınlığı bir parmak genişliğindeydi; bunların ucunda sivri bir demir bulunurdu. Ayrıca fırlatıldıktan sonra yeniden yakalamak için bir kayışla bağlanırdı. XII. yy.'da piyadelerin kullandığı kargı, sert ağaçtan yapılmış bir sap, üç ya da dört yüzlü bir demir uç ve kimi kez de uç kısmına geçirilen madeni bir parça içerirdi.
Eski türk boyları ve islam devletleri savaşçıları da savaşlarda çeşitli biçimlerde kargılar kullanıyorlardı.

KARGI, Karadeniz bölgesinin iç kesiminde Çorum iline bağlı ilçe; 26 762 nüf. (1990). 1 301 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 57 köy. Merkezi, Çorum'un 116 km K.-B.'sında *Kargı*, 5 858 nüf. (1990). Tahıl, sebze ve meyve üretimi. Küçükbaş hayvancılık. Mermer, manganez yatakları.

KARGI (Yahya Galip), türk siyaset adamı (İstanbul 1873 - *ay. y.* 1942). Kurtuluş savaşı'nın başlarında Ankara defterdarlığı yaparken, vali Muhittin Paşa'nın uzaklaştırılması üzerine Ankara halkı tarafından vali vekilliğine getirildi. Daha sonra TBMM hükümetince Ankara valiliğine atandı. Yozgat'taki Çapanoğlu ayaklanmasında Çapanoğulları'nı koruduğu gerekçesiyle Çerkez Ethem tarafından tutuklanıp yargılanmak istenmesi, Mustafa Kemal ve Çerkez Ethem arasında sert tartışmalara yol açtı ve Mustafa Kemal'in müdahalesi ile asılmaktan güçlükle kurtuldu. TBMM'ye ilkin Kırşehir'den (1920-1931), daha sonra Ankara'dan (1931-1942) milletvekili seçildi.

KARGILAMAK g. f. *Bir kimseyi kargılamak,* onu kargıyla yaralamak, ya da öldürmek.

KARGILIK a. FİŞEKLİK'in eşanlamlısı.

KARGIMA a. Kargımak eylemi; lanet.

KARGIMAK g. f. *Esk.* Bir kimsenin, Tanrı'nın gazabına, insanların lanetine, nefretlerine uğramasını dilemek, onu lanetlemek.

KARGIN a. Marangozlukta kullanılan bir tür büyük rende.

KARGINYENİCE, Kırşehir'in Kaman ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 776 nüf. (1990). Belediye.

KARGIPINARI, İçel'in Erdemli ilçesi Elvanlı bucağına bağlı belde; 8 677 nüf. (1990). Belediye.

KARGIŞ a. *Esk.* **1.** Beddua, ilenç, lanet: *"Sapma yolundan bin karış, şerri... hayr işe duruş / Gönül yıkıp alma karış hatırlara gir hayme kur"* (Yunus Emre, XIV. yy.). **—2.** *Kargış etmek, vermek,* kargımak, kargışlamak.
—Ed. Sözlü halk edebiyatında kalıplaşmış beddualara verilen ad. [Karşt. ALKIŞ.] Örn.: *"Bir eline aldığı pul olsun dökülsün, bir eline aldığı kül olsun savrulsun."* Halk şairleri yoksulluğa, kadere, yaşamlarını olumsuz biçimde etkilemiş kişilere dizi halinde kargışlar yönelten şiirler de söylemişlerdir: *"Yata yata her bir yanın çürüsün / Zebaniler etrafını bürüsün"* (Tokatlı Nuri).

KARGIŞLAMAK g. f. *Esk. Bir kimseyi kargışlamak,* onu lanetlemek, kargımak.

KARGIŞLI sıf. *Esk.* Tanrı'nın ve insanların lanetine uğramış; lanetli, melun.

KÂRGİR → KÂGİR.

KARGO a. (ing. *cargo,* hamule'den). **1.** Bir yere gönderilmek üzere, uçak, gemi ya da otobüse verilen yük; bu yüklerin alınıp, teslim edilmesiyle ilgilenen servis: *Benim adıma bir kargo geldi mi? Paketleri kargoya teslim etmek, kargodan almak. Kargoyla göndermek.* **—2.** Yük gemisi. (*Kargo gemisi* de denir.) [→ YÜK* GEMİSİ.] || *Kargo tankı,* akaryakıt gemilerinde, sıvı yakıt taşımak için özel olarak yapılmış tank.

KARGO-UÇAK a. Büyük tonajlı yük uçağı.

KARH a. (ar. *karḥ*). *Esk.* **1.** Yaralama ya da yaralanma. **—2.** Vücutta çıkan çıban.

KARHA a. (ar. *karḥa*). *Esk.* Yara: *"... bezginlik, usanç, ümitsizlik ruhda ne yaman bir karhadır..."* (Y. K. Beyatlı).
—Esk. tıp. Ülser, çıban, yara. || *Karha-yı akile,* yayılarak gittikçe büyüyen yara. || *Karha-yı efrenciye,* frengi yarası. || *Karha-yı redie,* iyileşmesi güç yara.

KÂRHANE a. (fars. *kar* ve *ḫane*'den *kar-ḫāne*). *Esk.* **1.** İşyeri; fabrika. **—2.** Süt ya da sütten yapılan çeşitli yiyeceklerin yapılıp satıldığı yer. **—3.** Dünya. **—4.** → KERHANE.
—Ask. tar. *Kârhane-i hazreti ağa,* Yeniçeri ocağı'na bağlı yapımevlerine verilen ad. (→ AĞA* KÂRHANESİ.)
—Seram. Çömlekçi ve testici atölyesi.

KARHANE a. (*kar* ve fars. *hāne*'den *kar-hāne*). *Esk.* İçine yazın kullanılmak üzere kar doldurulan kuyu.
—ANSİKL. Kış aylarında kar yağmadan açılıp hazırlanan bu kuyulara, kar doldurulur, erimemesi için üzerine sıkıca bastırılır ve kapak örtülürdü. Yaz geldiğinde üstü açılır, ya günlük olarak kullanılır ya da çarşıda satılırdı. Anadolu'nun bazı yörelerinde günümüzde de kullanılan karhaneye, bazı yörelerde *soğukluk* da denir.

KÂRHANELİ sıf. Kur. tar. Yeniçeri ocağı'na bağlı yapımevlerinde çalışanlara verilen ad.

KARHULA, Finlandiya'da (Kymi ili) kent, Kymijoki'nin ağzında, Finlandiya körfezinde; 22 000 nüf. Camcılık. Metalürji. Makine yapımı. Kereste sanayisi.

KARI a. **1.** Bir erkeğin eşi (iyelik ekiyle): *Müdürün karısı. Bize karısını tanıştırdı. Karınız nasıl? Karım adına sizden özür dilerim.* **—2.** *Kaba.* Kadın: *Karının işi gücü dedikodu etmek. Deli karı, ben sana böyle yapma demedim mi?* **—3.** *Karı ağızlı,* dedikodu yapmaktan hoşlanan erkek için söylenir. || *Karı gibi,* sözünden ya da eyleminden cayan, korkak (erkek). || *Karı kızan,* çoluk çocuk tüm ev halkı. || *Karı koca,* birbiriyle evlenmiş bulunan kadın ve erkek. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karısı ağızlı,* davranışlarını karısının sözlerine göre düzenleyen erkek için kullanılır. || *Karısı köylü, karım köylü,* kendi yakınlarına yüz çevirip karısının yakınlarına büyük ilgi gösteren erkek için söylenir. || *Karısı, kurusu,* başta karısı olmak üzere tüm ev halkı.
◆ sıf. ve a. *Esk.* Yaşlı, ihtiyar: *"Bir karı anası var idi, gözü görmez ve eli ayağı süst idi"* (Tezkiret ül-evliya çevirisi, XV. yy.).
—ANSİKL. Karı koca evlilik birliğini oluştururlar. Bu birlik içinde karı ve kocanın karşılıklı ya da tek taraflı hakları ve görevleri vardır. Eşler evlilik birliğinin mutluluğunu sağlamak, çocukların bakım ve eğitimine birlikte özen göstermek, karşılıklı sadakat ve dayanışmayla yükümlüdürler (Türk Med. k. md. 151). Bu görevlerini yapmayan eş, boşanma* davasının doğmasına neden olabilir. Bunun dışında, görevini yerine getirmeyen kişinin eşi yargıca başvurarak onun yardımını (örneğin nafaka bağlanmasını, ayrı yaşamaya izin verilmesini) isteyebilir.
Türk Medeni kanunu, kocaya kimi üstünlükler tanır. Örneğin evlilik birliğinin başkanı kocadır. Bunun sonucu olarak, ortak konutu belirlemek, birliği temsil etmek, velayet* hakkının kullanılmasında üstün oya sahip olmak yetkisi kocanındır. Karı, yasaya göre ev işlerini görmek, kocasına yardım ve onu desteklemek durumundadır. Karının bir meslek ve sanatta çalışabilmesi kocanın iznine bağlıdır. Türk Medeni kanunu hükümlerine göre karı evlenmekle kocanın soyadını alır. Kocanın ikametgâh*ı, karının da ikametgâhı sayılır. Yasa evlilik birliğini temsil etmek yetkisini kocaya vermekle birlikte karıya da, sınırlı bir biçimde temsil yetkisi tanımıştır. Evin sürekli gereksinimleri için karının da birliği temsil yetkisi vardır. Karı bu yetkisini kötüye kullanılırsa koca bunu kısıtlayabilir. Yine koca izin vermedikçe karı yasanın kendisine tanıdığı temsil yetkisini aşamaz.

KARICI a. Sıh. tes. Basit bir yön değiştirici kumanda koluyla sıcaklığı (basit karıcı) ya da aynı anda hem sıcaklığı, hem de sıcak su ile soğuk su karışımının debisini (tek kumandalı karıcı) ayarlayan musluk. || *Termostatlı karıcı,* soğuk ve sıcak suyun karışmasını sağlayan ve karışan suyun sıcaklığını sabit tutan musluk.

KARIK a. *Yörs.* **1.** Bahçe sulaması için açılmış küçük kanal; ark. **—2.** Bu kanallar arasında kalan toprak parçası; evlek. **—3.** *Esk.* Oyuk, yarık.

KARIK a. *Yörs.* Karlı bir alana uzun süre bakmaktan ileri gelen ve geçici bir körleşmeye neden olan göz hastalığı.
◆ sıf. *Yörs.* Bu hastalığa tutulmuş olan göz için kullanılır.

KARIKLAMAK g. f. Tarım. Bir çayırda, toprağın su emme kapasitesini artırmak ve akaçlamayı güçlendirmek için çok sayıda karık açmak.

KARIKMAK gçz. f. *Esk.* Göz sözkonusuysa, fazla ışıktan ya da kara bakmaktan kamaşmak.

KARILAŞMAK gçz. f. *Kaba.* Bir erkek sözkonusuysa, kadına özgü huylar, davranışlar edinmek.

KARILI sıf. **1.** Karısı olan; belirtilen sayıda ya da belirtilen nitelikte karısı olan: *İki karılı bir adam. Zengin karılı.* **—2.** *Karılı kocalı,* karı koca birlikte: *Karılı kocalı tutumlu insanlardır.*

KARILIK a. **1.** Karı, eş olma durumu. **—2.** *Tkz.* Bir kadının kocasına karşı yükümlü olduğu düşünülen görevlerin tümü. **—3.** *(Bir erkeğe) karılık etmek, yapmak,* eş olarak beklenen görevlerini yerine ge-



Boeing Aircraft

amerikan kargo-uçağı Boeing B-747 C'ye yükseltici bir platformla bir kolinin yüklenmesi



Lauros-Giraudon

savaş kargısı (XV. yy.?) *Silah müzesi, Paris*

tirmek. || *Karılık etmek,* erkek sözkonusuysa, bir konuda ya da işte dönekçe davranmak, oyun ve hile yapmak. || *Karılık kocalık,* karı koca olma durumu.

KARILMAK → KARMAK.

KARIM a. Hidr. bağl. *Bir karımlık harç,* bir tekne içinde bir kerede karılan harç.

KARIMAK gçz. f. *Esk.* Genellikle dişi cins için ihtiyarlamak, yaşlanmak: *"Düldül, Peygamberden sonra kaldı karıdı dişleri gitti, arpayı yararlardı, ıslatırlardı, yerdi"* (Hayatül hayvan tercümesi, XV. yy.). *"Ol hurilerin güzelliği herkiz gitmez ve hiç karımazlar"* (Eşrefoğlu Abdullah, XV. yy.).

KARIN, -rnı a. **1.** Anat. İnsan vücudunun göğüsle leğen arasında kalan bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Az ya da çok olan çıkıntısı, şişmanlığı, kasları açısından ele alınan bedenin bu bölümü: *Karnı erimek. Dümdüz bir karnı olmak.* **—3.** Karın boşluğundaki iç organların tümü, özellikle mide, bağırsak ya da iç cinsel organlar: *Karnı acıkmak. Karnını doldurmak. Karnı ağrımak.* **—4.** Kadın bedeninde dölyatağı, rahim: *Ana karnındaki çocuğun cinsiyetini belirlemek.* **—5.** Kimi şeylerin, çukur nesnelerin şişkin ve geniş bölümü, iç boşluğu: *Bir sürahinin karnı. Geminin karnı.* **—6.** *Tkz.* İç, gönül, akıl: *Ben senin karnındakini ne bilirim.* **—7.** *Karın ağrısı,* insana sıkıntı veren, rahatsız edici, sevimsiz kişi ya da sorun; adı tam olarak bilinmeyen şeyler için duraksama belirtilerek söylenir: *Istaka mı ne, işte öyle karın ağrısı bir adı var o sopanın.* || *Karnı aç,* acıkmış. || *Karnı burnunda,* doğumu yaklaşmış bulunan gebe kadın için kullanılır: *Karnı burnundaydı karısının, bugün yarın doğurabilirdi.* || *Karnı geniş,* hiçbir şeyi önemseyip kendine dert etmeyen, tasasız, gamsız. || *Karnı gitmek, karnı sürmek,* büyük aptestini sulu olarak sık sık yapmak. || *Karnı karnına geçmek,* karnı içine çökecek ölçüde çok zayıflamak. || *Karnı tok,* acıkmamış. || *Karnı tok sırtı pek,* geçimi yerinde olan, hiçbir şeye gereksinim duymayan kimseler için söylenir. || *Bu sözlere karnım tok,* bu türden sözlerin çok duyulduğunu, onlara inanılmayacağını belirtmek için kullanılır: *Bırak bu sözleri, benim bunlara karnım tok* (tkz.). || *Karnı zil çalmak,* son derece acıkmış olmak. || *Karnından söylemek, karnından konuşmak,* duyulamayacak ölçüde alçak sesle konuşmak; yalan yanlış uydurup uydurup söylemek.

—Anat. *Karın jimnastiği,* karın kaslarını geliştirmek için yapılan hareketlerin tümü. || *Karın kasları,* karnın ön ve yan çeperlerini oluşturan kaslar. || *Üst karın atardamarı,* kalça dış atardamarının dallarından biri. (Kasık kanalının derin deliğini çepeçevre dolaşarak karın büyük düz kasının arkasından dikine yukarıya çıkar.) || *Üst karın bölgesi,* yukarıda kaburgalar ve göğüskemiğiyle aşağıda göbek bölgesiyle ve yanlarda böğürlerle sınırlı karın bölümü.

—Bot. *Karın çizgisi,* kıvrılmış ya da kendi üzerine katlanmış bir meyveyaprağın iki kenarının bitişmesinden oluşan çizgi. || *Karın yüzü,* dip kısmı (yaprak sapı) gövdeyle dar açı oluşturan yaprağın üst yüzü.

—Cerr. *Karın-göğüs kesimi,* karın üst bölümü ile göğsün yarısını birlikte kesme. (Bu arada plevra ve diyafram da kesilmiş olur.)

—Dalga ve titr. Bir duraklı dalgalar sisteminde, titreşim genliğinin en büyük değeri aldığı nokta, çizgi ya da yüzey.

—Hat. Hattatlıkta bazı harflerin (cim, çe, ha, hı) karına benzeyen alt bölümü. (Sülüs ve nesih yazılarda Hafız Osman, celi sülüs yazıdaysa Mustafa Rakım karınları en güzel biçimlendiren sanatçılardı. Günümüzde de bu hattatların geliştirdiği çizgiler uygulanmaktadır.)

—İnş. Bir duvar yüzünün, düşey doğrultu dışında kalan bölümü. (Duvar yüzlerinden biri, çekül dışına çıktığında, duvarın karın verdiği söylenir.)

—İnş. ve Bayınd. Bir kemerde, bir tonozda, sırtın karşıtı olan ve altta kalan yüzey.

—Kad. hast. *Karına dikme,* doğrudan doğruya bir dölyatağı askısı elde edebilmek amacıyla dölyatağının ön yüzünü cerrahi olarak karın çeperi kaslarının arka yüzüne dikmek. (Eskiden dölyatağının arkaya dönüklük hallerinin tedavisinde kullanılan bu yöntem artık terk edilmiştir.) [Eşanl. VANTROFİKSASYON.]

—Kasapl. Sığır ve dananın, göğüs kafesinin alt-arka kısmında yer alan ve son kaburgaların uzantısındaki kıkırdakları içeren bölümü. || *Karın altı,* kasaplık hayvanlarda karnın alt kısmından alınan parça.

—Mim. Bir parmaklık dikmesinin şişkin alt bölümü.

—Paleogr. Bir harfin kavisli bölümü.

—Patol. *Karın ağrısı,* içorganlarda, özellikle bağırsaklarda duyulan ağrı. || *Karın fıtığı,* karın çeperinin zayıflığı yüzünden içorganların pırtlaması. (İki türlü karın fıtığı vardır: 1. kendiliğinden oluşan karın fıtıkları, karın çeperi aplazisinden ileri gelir ve doğuştan ya da edinsel olabilir; 2. kaza ya da ameliyat sonucu travmadan olan karın fıtıkları. Ameliyatlardan sonra dren koymak zorunluğu doğarsa özellikle karın fıtığı olmasından korkulur.) [Eşanl. EVANTRASYON.] || *Tahta karın,* elle muayenede tahtaya benzer bir sertlik duygusu uyandıran karın çeperi kasılması. (Akut bir karınzarı iltihabının belirtisidir.) || *Üst karın ağrısı,* karnın üst tarafında kendiliğinden olan ya da elle bastırılınca ortaya çıkan değişik şiddette ağrı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım mak. *Karın yüksekliği,* motorlu bir aracın ya da traktörün en alt noktasından geçen düzlemle yer arasındaki aralık.

—Tekst. *Karın altı yünü,* koyunlarda karnın alt kısmından elde edilen kıtıklı tortu yün.

—Zool. Hayvanlarda, gövdenin toprağa ya da suyun dibine bakan yüzü. (Dörtayaklılarda karın, gövdenin apışarasıyla diyafram arasındaki bölümüdür. Balıklarda karın, bedenin anusla solungaç yarıkları arasındaki bütün alt bölümünü belirtir; açık ya da gümüşi renktedir; oysa "sırt" daha koyu olur. (Bk. *ansikl.* böl.) || Evcil dörtayaklılarda, kasık bölgesiyle, böğürlerin altındaki kolan geçirilen yer arasında kalan beden parçası. (Atlarda, çeşitli karın tipleri vardır: normal karın, şişkin karın, sarkık karın, tazı karnı ya da çekik karın.) || Kimi hayvanlarda bedenin art bölümü. || Örümceklerde, ortasında cinsellik deliği, yanlarında soluk delikleri bulunan, dışbükey, bazen sert beden bölümü. || *Karın delikleri,* bazı balıklarda ve sürüngenlerde, anus yakınında iç boşlukla dışarısı arasındaki bağlantıyı sağlayan çift delik. (Yuvarlakağızlılarda gametlerin dışarı atılmasını sağlarlar.)

—ANSİKL. Anat. Karın, üstte onu göğüs kafesinden ayıran diyaframla, aşağıda leğenle, arkada omurgayla, önde ve yanlarda tam bir kuşak oluşturan güçlü kaslarla sınırlıdır. Karında üç orta bölge (üst karın, göbek, alt karın) ve altı yan bölge bulunur (yukardan aşağıya geğrekler, böğürler ve kasık çukurları). Karın boşluğunda, sindirim sisteminin karınzarı ile örtülü bölümü yer alır. Bunların arkasında karınzarı arkası boşluk, bu boşlukta da böbrekler ve böbreküstü bezleri bulunur, boşluğun içinden karın aortu, alt ana toplardamar ve sempatik sinirler geçer.

—Patol. Üst karın ağrısına bazen bulantı ve kusma eşlik eder. Bu ağrı midedeki ya da onikiparmak bağırsağındaki bir hastalığın belirtisi olabileceği gibi, safra kesesi ve pankreas rahatsızlığının ya da bir apandisitin belirtisi de olabilir. Bir çaba sonucu üst karın bölgesinde duyulan sıkıştırıcı ağrı, koroner yetersizliğinin belirtisi olabilir ve kalbin muayenesini gerektirir. Karın ağrısı, bulantı ve kusmayla başlayan bazı miyokart enfarktüsleri ve sindirim sistemi hastalıklarıyla karıştırılabilir.

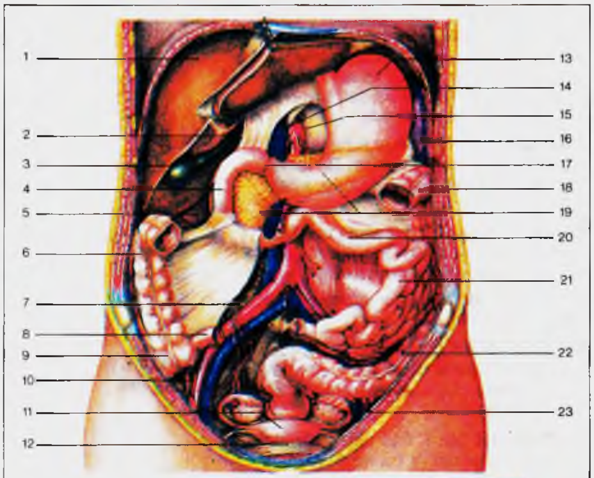
—Zool. Bedenin birbirini izleyen bölgelere (baş, boyun, göğüs, karın, kuyruk) ayrılması, yalnızca bölütleri önden arkaya doğru farklılaşmış, bölütlü hayvanlarda yapılabilir. Omurgasızlarda, karın yalnızca eklembacaklılarda (çokbacaklılar dışında) iyice tanımlanmıştır. Örümcekgillerde cinsiyet deliğiyle başlar ve soluk deliklerini taşır; kabukluларda, genellikle çiftleşme organı ya da oviger levhalarına dönüşür ve pleopot adı verilen eklentiler karından çıkar; böceklerde, 11 ya da 12 karın bölütü vardır (eklentiler yoktur). Onayaklı kabuklularsa karınları bakımından şu öbeklere ayrılabilir: geniş karınlı *Macrura*'lar (karides, böcek, tatlısu ıstakozu, deniz ıstakozu); bakışımsız karınlarını bir karındanbacaklı kavkısıyla koruyan *Anomura* (*Pagurus*'lar); küçük karnı başlıgöğsün altında kıvrılan *Bracyura*'lar (yengeç). Tüm omurgalıların en azından üç beden bölgesi vardır: baş, gövde ya da göğüs-karın (genel bir boşluğu bulunan tek bölüm) ve kuyruk. Gövdenin, kalp, akciğer ve yemekborusunu içeren bir göğüs boşluğuyla, tüm geri kalan içorganları kapsayan bir arka karın boşluğuna ayrılmasına yalnızca memelilerde rastlanır. Bu iki boşluk diyafram denen enine bir kas levhasıyla ayrılır.

KÂRINATIK a. Müz. Türk müziğinde, her dizesinde ya da her beytinde bir makamın (bazen de aynı zamanda bir usulün) adı geçen ve bu dize ya da bu beyit o makamla (ve o usulle) bestelenen uzun, sözlü yapıt.

—ANSİKL. İlk dizedeki makamın adıyla anılan ve daha çok öğretici bir amaca yönelik olan bu formda, birkaç yapıt vardır. Bunların en ünlüleri Hatipzade Osman Efendi'nin 15 makamlı ve 15 usullü, Ahmet Avni Konuk'un 119 makamlı yapıtlarıyla, İsmail Dede Efendi'ye atfedilen 24 makamlı kârınatıktır. Kârınatık güftesi yazanların da müzik bilmesi gerekir. Çünkü, makamların, kolayca geçki yapılabilecek biçimde sıralanması şarttır.

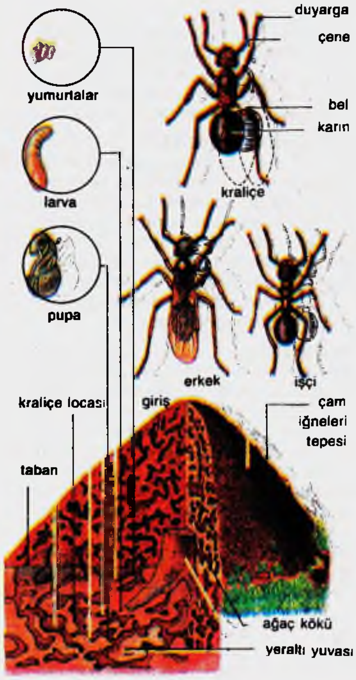
KARINCA a. **1.** Bütün tropikal ve ılıman bölgelere yayılmış 6 000 türü bilinen, küçük ya da orta boylu (boyu 1 cm'yi aşabilir), toplu yaşayan zarkanatlı böceklerin genel adı. (Karıncagiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Döküm sırasında madenlerin içinde hava kalmasından oluşan ufak boşluk ya da pastan ileri gelen yenik. **—3.** *Karınca belli,* çok ince belli kadın ve kız için kullanılır. || *Karınca duası gi-*

KARIN





1. Karaciğer; 2. Safra kesesi kanalı; 3. Safra kesesi; 4. Onikiparmak bağırsağı; 5. Sağ böbrek; 6. Yükselen kalınbağırsak (sağ); 7. Sağ üreter; 8. İncebağırsak; 9. Körbağırsak; 10. Apandis; 11. Dölyatağı; 12. İdrar torbası; 13. Mide; 14. Alt ana toplardamar; 15. Karın aortu; 16. Dalak; 17. Pilor; 18. Enine kalınbağırsak; 19. Pankreas; 20. Boşbağırsak; 21. İncebağırsak (boş bağırsak ve kıvrımbağırsak); 22. İnen kalınbağırsak (sol); 23. Yumurtalık ve dölyatağı borusu;



yuva, kızıl karıncanın *(Formica rufa)* evrimi ve çeşitli kastları

karıncalar



formik asit fışkırtarak kendini savunan kızıl karınca

bi, çok ufak, karışık ve okunaksız yazı için söylenir. || *Karınca gibi*, çokluğu ve çalışkanlığı belirtir: *Karınca gibi çalışmak.* || *Karınca ezmez*, kötülük yapmaktan kaçınan, ince duygulu kimse için söylenir. || *Karınca kaderince, karınca kararınca*, "önemsiz de olsa elinden geldiğince, yapabildiğince" anlamında alçakgönüllülük belirtmek için kullanılır: *Karınca kararınca bir şeyler yapmaya çalıştık işte.* || *Karınca yuvası gibi kaynamak*, bir yerin aşırı ölçüde kalabalık ve hareketli olduğunu belirtmek için kullanılır: *Akşama doğru sokaklar karınca yuvası gibi kaynamaya başladı.* || *Karıncayı bile ezmemek, incitmemek*, son derece merhametli, ince duygulu olmak, kötülük yapamayacak bir yaradılışta olmak.

—Böcbil. *Beyaz karınca*, termit işçileri ve askerlerine verilen ad. || *Kapıcı karınca, Colobopsis* cinsinden karıncaların ortak adı. || *Odun karıncası, Camponotus* cinsinden karıncaların ortak adı. || *Şemsiyeli karınca*, Tropikal Amerika'da yaşayan, *Atta* cinsinden mantar karıncalarına verilen ortak ad. (Bu karıncaların askerleri mantar yetiştirmek için yaprak parçaları toplayıp şemsiye gibi üstlerinde taşıdıklarından şemsiyeli karınca adıyla anılırlar. Şemsiyeli karıncalar meyve bahçelerinin en büyük düşmanıdır.) || *Tohum karıncası, Messor* cinsinden karıncaların ortak adı. || *Ziyaret karıncası*, Tropikal ülkelerde bulunan *Anomma, Doryle, Eciton* cinsinden karıncaların genel adı. (Büyük sürüler halinde evlere giren ziyaret karıncaları evlerdeki fareleri, böcekleri ve toprakta yaşayan başka hayvanları yerler.)

—Folk. ve İsl. *Karınca duası*, bereket getirdiğine inanılan dua. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kuşç. *Karınca banyosu* ya da *tımarı*, bazı kuşlarda görülen tüylerinin arasına karıncalar yerleştirme ya da bir karınca yuvasına oturma alışkanlığı. (Bu davranışın dış asalakları yok etmeyi ya da formik asidin uyarıcı etkisini deri üzerinde duymayı amaçladığı sanılmaktadır.)

—Metalürj. Bir döküm parçasındaki küçük oyuk.

—Org. kim. *Karınca asidi*, FORMİK* ASİT' in eşanlamlısı.

—Zool. *Karınca yuvası*, karıncaların barındığı yer. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bir karınca topluluğunun büyük bölümü kısır ve kanatsız dişiler ve işçilerden (daha iri olan bazılarına *asker* adı verilir) oluşur; geri kalan bölümündeyse erkekler ve kanatlı *dişiler* bulunur. Erkekler türün üremesini sağlamaya yetecek kadar yaşarlar. Dişilerse, birkaç saat uçtuktan sonra tek başlarına ya da birkaç işçiyle yeni bir yuva yaparlar ya da eski yuvalarına dönerler. Bunun üzerine işçi karıncaların kanatlarını yolduğu dişiler dehlizlerde kalarak yumurtlarlar. İşçiler gereksinimlerin karşılanması için iş bölümü yaparlar: yuvayı kurarlar, larvaları büyütürler, topluluğu beslerler ve savunurlar.

Bazen işçiler döllenmemiş yumurtalar yaparlar, ara eşeylilik, genetik kökenli ya da asalaklık sonucu olabilir ve görev yapamaz duruma gelen dişilerin yerine yenilerinin ortaya çıkmasına yol açar. Çeneleri bazen güçlüdür, avları ya da çeşitli nesneleri tutabilir; öbür ağız parçaları emicidir.

Karıncalar daha çok sıvılarla beslenir; kursaklarında sakladıkları özsuları günü gününe besledikleri larvaların ağzına kusarlar. Karıncalar arasındaki yiyecek değişimleri (trofalaksis) çeşitli türler arasında da olabilir. Ayrıca, ağız kusmukları (salya sıvısı) ve yemek borusu kusmukları (önkarıncık sıvısı) vardır. Önkarıncık besiniyle yalnızca işçiler beslenir. Karıncaların beslenmesi türlere göre büyük farklılıklar gösterir: bazıları (sözgelimi kozalaklı ormanlarında yaşayan *kızıl karıncalar*) etçildir, böcekleri ya da örümcekleri yer; bazıları otçuldur (tohum karıncaları), tohumları toplar ya da mantarlar yetiştirir (*Atta* cinsinden, tropikal bölgelere özgü şemsiyeli karıncalar); başka karıncalarsa, duyargalarıyla uyardıkları ve tehlikelere karşı korudukları kırmız böceklerinin ve bitkibitlerinin tatlı salgılarını yalarlar; Arjantin karıncası *(İridomyrmex humilis)* ve çok küçük firavun karıncası (*Monomorium* cinsi üyeleri) hepçildir ve her yere girip çıkar.

Karınca yuvalarının (→ KARINCA* YUVASI) yapıları çok farklıdır. Karıncalar yuvadan uzaklarda dolaşabilirler ve gözleriyle işaretler koyarak ya da topokimyasal yön bulma yöntemiyle yuvalarını bulabilirler; ayrıca güneşin konumuna bakarak da yönlerini bulabilirler.

Karınca topluluğunun etkinliği yağmur, rüzgâr ya da sıcaklık azlığı nedeniyle durur; hareketsiz devreye girmeden kışı geçirirler. 3 000'i aşkın omurgasız türünde karıncalar yaşar: bunlar, *Myrmecophiles* ya ortakçı (kısakanatlıböcekler, hamamböcekleri, tespihböcekleri, vb.) ya da asalak (kambursinekler ve kalınkafalısinekler gibi ikikanatlılar, ipsisolucanlar, vb.'de) yaşayan karıncasever hayvanlar; bazense, yararlı (*Paussidae* ve *Clavigeridae* [karıncasever kınkanatlılar] familyası üyeleri) ya da zararlı (kınkanatlılardan kısakanatlıböcekgiller familyasından *Lomechusa*'larla gerçekleştirdikleri ilişki sonucu "toplumsal bozulma") ilişkilere girebilirler. Genel olarak zarkanatlıların anal iğneciklerine karıncalarda rastlanmaz; ama karıncalar ısırır ya da toraks bezlerinin salgıladığı formik asidi belli bir uzaklığa fışkırtabilirler. Sülünleri ve bazı kuşları beslemede yararlanılan "karınca yumurtaları" gerçekte larvalar ya da nemflerdir Bazen yararlı, ama çoğunlukla zararlı olan karıncaların gerçekten büyük iktisadi önemleri vardır.

—Ed. Hayvanların dilinden anlayan Hz. Süleyman'la yaratıkların en küçüğü sayılan karınca arasındaki ilişki divan şiirine yansımış bir efsanenin konusudur. Karıncaların beyinin sefere çıkan Süleyman'a bir çekirge budu armağan ettiği, bunu yiyen askerlerin doyduğu anlatılır: *"Ol şehinşah kim eğer bir mûra kılsa iltifat / Mûr hükmeyler Süleyman üstüne sultan olur* (O padişahlar padişahı bir karıncaya iltifat etse karınca Süleyman'a bile söz geçiren bir sultan olur.) [Fuzuli].

Süleymaniye camisi'nin mermer sütunlarını gemisiyle Mısır'dan getiren Karınca Kaptan'ın padişaha şunları söylediği anlatılır: *"Karıncalar budun çekmiş çekirgenin Süleyman'e / Size layık nemiz vardır kabul eylen fakirane.* (Karıncalar armağan olarak sunmak üzere bir çekirgenin budunu sürekleyerek Hz. Süleyman'a götürmüş. Bizim de size sunacak başka neyimiz var! Fakirane sunduğumuzu kabul edin.) C. Tümerkan türkçeye birçok kez çevrilmiş "Ağustos böceği ile karınca" hikâyesinden esinlenerek *Ne olur bir şarkıcık* (1957) adlı şiir kitabında hikâyenin tersine, karıncanın kış gelince ağustosböceğinin kapısına giderek ondan şarkı dilendiğini anlatırken sanatın insan yaşamındaki yerini vurguladı. Yaşar Kemal *Filler sultanı ile kırmızı sakallı topal karınca* (1977) romanında insanlar arasındaki toplumsal çekişmeleri fillerle karıncalar (güçlülerle güçsüzler) arasındaki amansız bir savaş biçiminde şimgeledi.

—Folk. ve İsl. Dua, hemen bütün islam toplumlarının halk inançları arasında yer almıştır. Okunmasının, yatak odalarına, evlerin kapılarına asılmasının ya da cepte taşınmasının bereket getireceğine inanılır. Dua, şöyledir: "Allahümme Rabbi İbrâhîme ve Cebrâ ile ve Mîkâ'ile ve İsrâfile ve Azrâîle ve İsmâ'ile ve İshaka ve Yakube ve Münzil ül-berekât ve Münzil üt-Tevrât ve'l-İncil ve'z-Zebûr ve'l-Furkan ve la havle ve lâ kuvvete illâ bi'llah il-ahyy il-azîm, la ilâhe illallâh el-melik ül-hakk ül-mübîn, Muhammeden resulullah sadık ul-va'd ül -emîn, innallahe hüve'r-rezzak zü'l -kuvvet el-metîn, ya Allah ya Allah ya Allah, ya Rab ya Rab ya Rab, ya Hayy ya Hayy ya Hayy, ya kayyum ya zü'l-celâl ve'l-ikrâm, es'elüke bi'smike'l-azîm, in terziknî rizkan helâlen tayyiben birahmetike ya erhem ür-rahim, Yemliha, Meslina, Mekselina, Mernûş, De bernûş, Sâzenûş, Kefeştateyûş, Kıtmir".

Duada, İbrahim'den başlayarak dört büyük meleğin, İsmail, İşhak ve Yakup peygamberlerin efendisi olan Allah'a hamdedilerek O'nun Tevrat, İncil, Zebur ve Kuran ile bereket indirdiği belirtilir; Allah'tan başka tapacak olmadığı ve Hz. Muhammet'in O'nun resulü olduğu anlatılır; bazıları üçer kez olmak üzere Allah'ın 99 adından birkaçı anılır. Allah'tan rahmet ve helal rızk niyaz edilir. Son olarak da Yedi uyurlar'ın adları köpekleri Kıtmir ile birlikte sayılır.

—Zool. *Karınca yuvası*. Karınca türlerinin çoğu yuvalarını yeraltında yapar; genellikle bir taşın *(Messor, Pheidole)* altında bulunan bir girişten yumurtlama, erzak biriktirme ve dinlenme için ayrılmış dehlizlere ve odalara geçilir; yuvanın, az ya da çok önemli bir bölümü yerüstünde olabilir ve ince dallar *(Formica rufa)* ya da çeşitli gereçlerle *(Lasius)* kubbe biçiminde oluşturulur. Bazı karıncalar ağaççıldır ve yaşlı ağaçların gövdelerinde ya da kabukların altlarında *(Camponotus, Cremastogaster)* yaşarlar; tropikal türler çok iyi hazırlanmış asılı yuvalar yaparlar (*Oecophylles* cinsi üyeleri gibi); bu hayvanlar larvalarını bir mekik gibi kullanarak larvanın salgıladığı ipekle bir dalın yapraklarını bir araya getirerek bağlarlar; başka türlerse karıncasever denen bazı bitkilerin dokularında yaşarlar ve oralarda "karınca bahçeleri" meydana getirirler.

KARINCAARISIGİLLER a. Böcbil. Görünüşleri karıncaya benzeyen, dişileri kanatsız arı familyası. (Bedenleri sık kıllarla kaplıdır. Dişilerinin sokması çok acı verir. Toplu yaşamazlar. Larvalar, pupalar, sinekler ve kınkanatlılarla beslenirler. Örnek tip-

karıncalar



balcıl karınca



şemsiyeli karınca



dokumacı karıncanın yuvası



duvarcı karınca



tohum karıncası



erişkin karıncaaslanı



karıncaaslanının larvası



karıncaaslanı kozası



avını kovalayan karıncaaslanı larvası



karıncakuşugillerin iki üyesi





bir karıncayiyen türü: dört parmaklı tamandua

leri: *Mutilla, Myrmilla*. Bil. a. *Mutillidae*.)

KARINCAASLANI a. *Planipennia* öbeğinden, larvaları (kum içinde huni biçiminde kazdığı tuzaklarla karıncaları yakalar) karıncaları yiyen *Myrmeleon* ve *Palpares* cinsinden böceklerin ortak adı. (Karıncaaslanıgiller familyası.)

—ANSİKL. Erişkin karıncaaslanları, kanatlı, ince bedenli, çiçeksever, kızböceklerine benzeyen böceklerdir; larvaları, tersine, tıknaz ve kalın gövdelidir ve orak biçiminde çok büyük altçeneleri vardır. Larvalar kumlu ve korunaklı yerlerde yaşar; burada huni biçiminde bir çukur kazar, kendini dibe gömer, çukura düşen böcekleri (özellikle karıncaları) bekler. Larvalar, düşen böceklere kum taneleri fırlatarak onları sersemlettikten sonra, ağızları açılmadığından uçları açık altçeneleriyle avlarını emerler. Bazı karıncaaslanı larvalarıysa, kumların altına gizlenerek yürürler ve önlerine çıkan böcekleri yutarlar. Larvalar ipeksi, beyaz, küre biçimli bir koza içinde başkalaşma geçirirler. En iri türler tropikal ülkelerde bulunur; Ekvator Afrikası ormanlarındaki bazı türler çok kalabalık topluluklar oluşturur.

KARINCAASLANIGİLLER a. *Planipennia* öbeğinden, karıncaaslanını ve yakın türleri içeren böcek familyası. (Bil. a. *Myrmeleonidae*.)

KARINCAAYISI a. Zool. CÜCE KARINCAYİYEN'in eşanlamlısı.

KARINCABİLİM a. Karıncaları bilimsel yöntemlerle inceleyen bilim dalı.

KARINCABİLİMCİ a. Karıncabilim uzmanı.

KARINCAGİLLER a. Kızıl karınca gibi türleri içeren, zarkanatlı böcek familyası. (Bil. a. *Formicidae*.)

—ANSİKL. Eski bilim adamları, günümüzde başka familyalarda sınıflandırılan birçok türü karıncagiller familyasına sokuyorlardı: sözgelimi *Dolichoderidae*, lejyonerkarıncagiller, *Myrmicidae, Poneridae* vb. familyaları eskiden karıncagillerin bir oymağı sayılıyordu.

KARINCAKUŞU a. Kuşç. KARINCAYİYEN'in eşanlamlısı.

KARINCAKUŞUGİLLER a. Tropikal Amerika ormanlarında yaşayan, çengel gagalı, donuk renkli, küçük ötücükuş familyası. (Adlarından anlaşıldığının tersine bu kuşlar karıncayla beslenmezler, başka böcekleri, sümüklüböcekleri, kertenkeleleri ya da başka kuşların yuvasındaki yumurtaları yerler. 200'ü aşkın türü vardır, ama bu kuşlar üzerine bilgi azdır. Bil. a. *Formicariidae*.)

KARINCALANMA a. Karıncalanmak eylemi.

—Sil. Topların ve tüfeklerin namlularında, yanan gazların korozyon etkisiyle ortaya çıkan yüzey çukurları.

—Tıp. Kendiliğinden doğan ya da bazı hastalıklar sırasında damarların ya da sinirlerin basınç altında kalmasından ileri gelen iğnelenme duygusu.

KARINCALANMAK gçz. f. **1.** Bir şeyden söz ederken, üzerine karıncalar üşüşmek: *Şeker karıncalanmış*. **—2.** *Bacakları, eli vb. karıncalanmak*, birbirine yakın, çok sayıdaki nokta üzerinde iğnelenme hissetmek. **—3.** Madenlerde döküm sırasında ya da pas nedeniyle yer yer ve küçük delikler oluşmak. **—4.** *Bir kimsenin kafası, beyni, düşünceleri karıncalanmak*, aşırı zihin yorgunluğundan dolayı düşünemez olmak, bir şeyi kavrayamamak, anlayamamak.

KARINCALI sıf. **1.** Üzerinde, içinde karınca bulunan şey için kullanılır. **—2.** Pas ya da döküm hatası yüzünden üzerinde yenikler oluşan metal için kullanılır: *Karıncalı demir*.

KARINCALIDAĞ, Ege bölgesinde, Büyük Menderes vadisinin G.'inde yükselen dağlık kütle (1 703 m).

KARINCAMARAZI a. Böcbil. YAPRAKBİTİ'nin eşanlamlısı.

KARINCASEVER sıf. ve a. Sürekli karıncalarla birlikte ya da karınca yuvalarında yaşayan hayvanlar için ve hep karıncaları barındıran bitkiler için kullanılır.

—ANSİKL.Böcbil. Karıncaların yakaladığı ve büyüttüğü bitler sözkonusu olduğunda, bu beraberlikten daha çok karıncalar kârlı çıkar. Kısakanatlıböcekgillerden *Lomechusa*'lar karınca larvalarını yerler; ne var ki karıncalar bu böceğin örteneğinden salgılanan sarhoş edici salgılar nedeniyle bu olaya göz yumarlar (dolayısıyla, burada zararlı bir asalaklık sözkonusudur). Karıncalar çeşitli kınkanatlılarla (*Paussidae* ve *Clavigeridae*) da birlikte yaşarlar; bu durumda her iki taraf için de yararlı bir ortak yaşam sözkonusudur. Karınca yuvalarında çeşitli ortakçıları (kısakanatlıböcekler, hamamböcekleri, cırcırböcekleri, gümüşçünler, tespihböcekleri, vb.) ve karıncaların yok etmeye çalıştıkları zararlı asalaklar (ikikanatlı kambursinekgiller, kalınkafalısinekgiller, ipsisolucanlar, vb.) da bulunur. Sonuç olarak, karınca yuvalarında 3 000'i aşkın böcek ya da başka omurgasız türüne rastlanabilir.

KARINCAYİYEN a. **1.** *Xenarthra* takımından, uzun burunlu, dişsiz çeneli, güçlü kuyruklu, üyeleri güçlü tırnaklı, yapışkan uzun diliyle yakaladığı karıncalarla ve özellikle de termitlerle beslenen memelilerin genel adı. (Karıncayiyengiller [*Myrmecophagidae*] familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Keseli karıncayiyen* (ya da *karıncacıl*), Avustralya'da yaşayan, iri bir sıçan büyüklüğünde, termitlerle beslenen küçük hayvan. (Bil. a. *Myrmecobius fasciatus;* keselisansargiller familyası.) **—3.** Yeni Gine, Avustralya ve Tasmanya'da yaşayan, böcekçil, kazıcı, *Tachyglossus* ve *Zaglossus* cinsinden tekdelikli memelilerin ortak adı. (Karıncayiyengiller [*Tachyglossidae*] familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—4.** Karıncakuşugiller familyasından ötücükuşların ortak adı. (Eşanl. KARINCAKUŞU.)

◆ sıf. ve a. Karıncayla beslenen bir hayvan için kullanılır.

—ANSİKL. *Myrmecophagidae* familyasına giren karınca yiyenler tropikal Amerika ormanlarında yaşar. Dört türü vardır: büyük tamandua'nın *(Myrmecophaga tridactyla)* boyu 2 m'ye yakındır; daha küçük olan üç parmaklı tamandua *(Tamandua tetradactyla)* ve uzun kuyruklu tamandua *(T. longicaudata)* sincap büyüklüğündeki cüce karıncayiyen ya da karınca avcısı *(Cyclopes didactylus)*.

Tachyglossidae familyasından karıncayiyenler yumurtlayarak üreyen tek memelilerdir. Kalın gövdeleri, kirpilerinki gibi dikenler de içeren kalın bir kürkle örtülüdür. Ayaklarındaki güçlü tırnaklarla hızla yeri kazabilir. Çok uzun burnunun ucunda çok küçük bir ağız vardır; ağzından çıkan yapışkan diliyle böcekleri yakalar (özellikle de karıncaları ve termitleri). Karıncayiyenler kayalar ya da ağaç kökleri arasında yuva yaparlar. Yuvanın ısısı çok düzensizdir. Yumurtadan çıkan yavrular, süt bezleri olan annelerini emerler. Memelilere özgü bu iki özelliğine (kıllar ve memeler) kıvrımlı yarımyuvarlara ayrılan beyni de eklenir.

KARINCAYİYENGİLLER a. **1.** İnce uzun dilli, çeneleri dişsiz, termitler ve karıncalarla beslenen memeliler familyası. (Familyada üç parmaklı tamandua, dört parmaklı tamandua, uzun kuyruklu tamandua, cüce karıncayiyen türleri vardır. Bil. a. *Myrmecophagidae*.) **—2.** Kürkünde yer yer dikenler bulunan, kalın gövdeli, yumurtlayarak üreyen delikliler familyası. (Bil. a. *Tachyglossidae*.)

KARINCIK a. Anat. **1.** Vücutta, çeşitli organlarda bulunan küçük boşluk. **—2.** Kalpte, kulakçıklardan gelen kanın toplandığı boşluklardan her biri. **—3** *Karıncık kompleksi*, VANTRİKÜLOGRAM'ın eşanlamlısı. ‖ *Karıncık sıvısı*, beyin karıncıklarını dolduran sıvı. ‖ *Karıncık sistolu*, kalp karıncıklarının kasılması. ‖ *Gırtlak karıncığı* ya da *Morgagni karıncığı*, gırtlağın iki yanında bulunan divertiküllerin her biri.

—Böcbil. Böceklerde, erişkinin midesine ve kalbin bölmelerinden (sırt damarları) her birine verilen ad.

—Karş. anat. *Ansefal* ya da *beyin karıncığı*, ansefal düzeyinde ependim kanalının genişlemesinden oluşan boşluk. (İçinde beyin-omurilik sıvısı bulunan beyin karıncığı telansefal hizasında iki yan karıncık meydana getirir. Yarımküreler düzeyinde bulunan bu iki karıncık Monro delikleri yoluyla arabeyindeki tek üçüncü karıncıkla birleşir; üçüncü karıncık, gene tek olan artbeyindeki dördüncü karıncıktan ortabeyindeki Sylvius kanalıyla ayrılır. 4. karıncığın arka çeperinde bulunan Monro deliği, bu karıncıklar topluluğunu, örümceksizar altı aralıklarla birleştirir. 3. ve 4. karıncıkların tavanında beyin-omurilik sıvısını salgılayan koroit ağ bulunur.) ‖ *Kalp karıncığı*, omurgalılarda kalbin ön alt ve kaslı parçası (ve benzetmeyle, öteki hayvan şubelerinde kalbin kaslı bölümü). Karıncık balıklarda orta düzlemde ve tektir; amfibyumlarda ve sürüngenlerin çoğunda tam olmamakla birlikte sağ ve sol olmak üzere ikiye ayrılmıştır; timsahlarda, kuşlarda ve memelilerde aralarında bağlantı olmayan iki bölüm halindedir.

—Nöroanat. *Beyin karıncıkları*, beyin yarımkürelerinin ortasında (yan karıncıklar), arabeyinde (üçüncü karıncık) ve beyin sapında (dördüncü karıncık) bulunan karıncıklar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Nöroanat. Beyin karıncıkları beyin-omurilik sıvısıyla doludur. İki yan karıncık, Monro deliğiyle üçüncü karıncığa açılır; üçüncü karıncık Sylvius kanalıyla dördüncü karıncığa bağlıdır. Dördüncü karıncığın tavanında bulunan Magandie deliği karıncıklar sistemini örümceksizar altı aralıklarına birleştirir. Dördüncü karıncığın ön çeperi (ya da tabanı) soğaniliğin ve halka tümseğin arka yüzünden oluşur. Arka çeperi (ya da damı) beyinciğin içine girerek arka girintiyi meydana getirir.

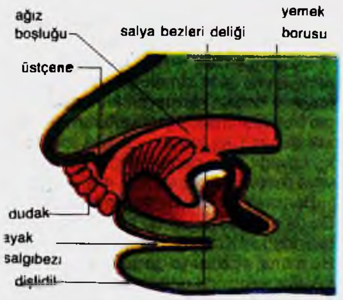
KARINCIKLARARASI sıf. Anat. **1.** Kalbin iki karıncığı arasında olan. **—2.** Beyin karıncıkları arasında olan.

KARINÇATLAĞI a. *Yörs.* Karın fıtığı.

KARINDANAYAKLILAR a. Zool. KARINDANBACAKLILAR'ın eşanlamlısı.

KARINDANBACAKLILAR a. Yumuşakçalar şubesine giren, üyeleri sarmalımsı birçenetli kavkılı sınıf. (Bu önemli sınıfın kökeni Cambria devrine dayanır. 7 000'i aşkın cinsi vardır. Tür sayısı en azından Üst Kretase'ye kadar sürekli artan ender hayvan öbeklerinden biridir. Bil. a. *Gastropoda*.) [Eşanl. KARINDANAYAKLILAR.]

—ANSİKL. Karındanbacaklılar hemen her zaman bakışımsız hayvanlardır; bedenleri birbirinden farklı üç bölüme ayrılır: önde, hep rende gibi görev yapabilen bir dille (dişlidil) ve hep uçlarında ya da dibinde



bir karındanbacaklının ağız aygıtı

gözler taşıyan dokunaçlarla donanan baş; karın yüzünde, sürünerek yürümeye yarayan ya da bazen yüzme organına dönüşen geniş bir taban haline gelmiş bir ayak; sırt kesiminde, bazen çıplak olabilen, ama genellikle tek parçadan meydana gelen bir kavkı içinde yer alan bir iç organlar kütlesi. Bu yumuşakçalar bireşeyli ya da erdişi, yumurtlayıcı ya da doğurgan olabilir. Suda yaşayan biçimlerin kapakçıklı küçük sarmal bir kavkısı ve kirpikli bir velumu bulunan larvaları (trokofor) serbestçe yüzer. Karındanbacaklıların çoğu denizde yaşar (koni biçimi kavkılı salyangozlar, *Buccinum*'lar) ve bazıları derinlerde yaşamaya uyarlanabilir; sümüklüböcekler ve salyangozlar gibi bazı karındanbacaklılarsa karada, sivri tatlısusalyangozu ve bataklık salyangozu gibi olanlarsa tatlısularda yaşarlar. Karındanbacaklıların kavkısı hep sarmal ve düzdür, yani tepesi hayvanın sağ yanı üzerindedir. Kavkılarının biçimi, büyüklüğü, bezekleri birbirinden çok farklıdır ve hayvan kavkısı içine çekilebiliyorsa genellikle kavkının ağzını kapatan bir kapakçığı vardır.

Bazılarının kavkılarından sedefli, değerli eşyalar yapılır; bazı türleri sayesinde belli bir değerde inciler üretir.

• *Karındanbacaklıların sınıflandırması* → YUMUŞAKÇALAR.

KARINDAŞ a. *Esk.* Kardeş.

KARINLAMAK g. f. Denizc. Bir gemiden söz ederken, bordasını rıhtıma dayamak ya da başka bir gemiyle borda bordaya gelmek.

KARINLI sıf. **1.** Karnı büyük olan: *İnce ama biraz karınlıydı.* **—2.** Şişkin, bombeli olan şey için kullanılır: *Karınlı bir şişe.*
—Güz. sant. *Karınlı dolap,* yanları yarı içbükey, yarı dışbükey dolap. || *Karınlı yaprak,* taslak halinde, süslemesiz yaprak.
—Mim. Bombeli bir köşeli tonoz ya da kaburgalı sivri tonoz için kullanılır. || *Karınlı sütun,* alt bölümünde, tabana ve başlığa doğru daralan bir şişkinlik bulunan sütun. (Şişkinlik orta bölümdeyse sütunun *iğ biçimli* olduğu söylenir.)
—Tüt. Yüzeyinin en geniş yeri ortada olan tütün yaprağına denir.

KARINMAK → KARMAK.

KARINSA a. **1.** Kuşların tüy değiştirme zamanı. **—2.** *Karınsaya girmek,* tüy dökmeye başlamak.

KARINTI a. Denizc. **1.** Yandan çarparak gemiyi yalpaya düşüren dalga. **—2.** Akıntılı alanlarda, suların karışmasıyla girdap oluşturan yer.

KARINZARI a. Anat. **1.** Karın çeperlerinin iç yüzünü ve karındaki sindirim organlarını örten seroz zar. (Eşanl. PERİTON.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Karınzarı-erbezi kanalı,* erbezlerinin torbalara inerken geçtikleri karınzarı kanalı. (Doğumda bu oluğun orta kısmı kapanır, alt kısmı erbezini saran kılıf tabakasını oluşturur. Bazen, bu kapanma gerçekleşmez "doğuştan" denilen kasık fıtıkları oluşur.)
—Cerr. *Karınzarı ile kaplama,* laparatomi sırasında zedelenen kısımları karınzarıyla örtme.
—Patol. *Karınzarı iltihabı,* karınzarında meydana gelen akut ya da süreğen iltihap. (Eşanl. PERİTONİT.)
—Ürol. *Karınzarı arkası hematomu,* böbrekler hizasında karınzarı arkasında kan toplanması. (Eşanl. RETROPERİTONEAL.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Anat. Karınzarı sindirim borusunu ve ona ekli bütün organları sarar ve bağırsak kıvrımlarının hareketini kolaylaştırıcı gücül bir boşluk meydana getirir. Enine kalınbağırsak karın boşluğunu bir yandan öbür yana yatay olarak geçer: enine

Bk. resim sayfa 6430

kalınbağırsak bağıyla arka çepere bağlıdır ve böylece iki bölgeyi birbirinden ayırır. Bu bağın altında incebağırsak, kör bağırsak, yükselen, enine, inen ve sigmoit kalınbağırsak bulunur. Altında ise mide bulunur; mide karaciğere küçük epiploon, dalağa mide-dalak epiploonu ve kalınbağırsağa kalınbağırsak bağıyla bağlıdır.
—Patol. Karınzarı iltihapları çok çeşitlidir, yaygınlıklarına göre (*genel* karınzarı iltihabı, *sınırlı* karınzarı iltihabı), oluş mekanizmasına göre (*delinme* ya da *yayılma*) ve özellikle evrimine göre değerlendirilir.

Akut karınzarı iltihapları, şiddetli karın ağrısı, çoğu zaman bunlara eşlik eden kusma ve özellikle karın duvarı kaslarında ileri derecede bir kasılmayla kendini gösterir. Bu durumda, acil olarak cerrahi müdahale yapılması gereklidir. Akut karınzarı iltihaplarının en sık görülen nedenleri şunlardır: apandisit, mide ülserinin delinmesi, safra kesesi iltihapları ve kadında cinsel organ enfeksiyonları; bunların yanında, pnömokokların yol açtığı karınzarı iltihabı bu hastalığın çok özel bir çeşididir.

Süreğen karınzarı iltihapları kansere ve özellikle tüberküloza bağlıdır.
—Ürol. Karınzarı arkası hematomu böbrek damarlarındaki bir yırtıktan ileri gelir. Bel travmasında yalancı kaburgalardaki bir kırığın "böbreği şişlemesi" sonucu ikincil olarak ve nihayet böbreğe yapılan bir biyopsi ponksiyonundan sonra da görülebilir. Olguların çoğunda kendiliğinden soğurularak kaybolur.

Karısı ve âşığı ya da **Oyunun kuralı** *(la Règle du jeu),* yönetmenliğini Jean Renoir'ın yaptığı fransız filmi (1939). Kendine inancı kalmamış bir toplumda saygı duyulan tek kural "görünüş"tür. Bu kuralı çiğneyen kişi kötü bir oyuncudur ve dışlanmalıdır. Marivaux, Beaumarchais ve Musset'yi anımsatan bir üslupla, Jean Renoir, efendilerin ve uşakların çevirdikleri entrikaları, birini öbürüyle tamamlayarak, düş kırıklıklarıyla bezenmiş bir bale gibi yönetir.

KARIŞ a. **1.** Parmaklar açık ve gergin tutulduğunda, başparmakla serçeparmak arasındaki uzaklık (22-24 cm kadar). **—2.** *Karış karış,* her yanını inceden inceye, en küçük noktasına değin: *Bu yöreyi karış karış bilirim.*

KARIŞABİLİRLİK a. Yerbil. İki ya da daha çok magmanın birbirine karışma olanağı. (Bu tür karışımlar melez kayaçların oluşmasına yol açar.)

Karışdıran muharebesi → UĞRAŞDERESİ SAVAŞI.

KARIŞIK sıf. **1.** Değişik öğelerden oluşmuş, bir bütün için kullanılır: *Karışık salata.* **—2.** Eşyaların bulunmaları gereken yerlerde olmadığı bir yer için kullanılır; düzensiz, dağınık: *Karışık bir oda.* **—3.** Sınıflanmamış, düzenlenmemiş, sıralanmamış şeyler için kullanılır: *Kitaplar çok karışık, aradığım kitabı bir türlü bulamadım.* **—4.** Öğeleri birbirine dolaşmış, karışmış, şeyler için kullanılır: *Karışık yünleri açmaya çalışmak.* **—5.** Ne olduğu belli olmayan, anlaşılmayan şey için kullanılır: *Karışık duygular içinde bocalamak.* **—6.** Öğeleri belirsiz, öğelerini ayırmakta güçlük çekilen, açık seçik, belirgin olmayan şey için kullanılır: *Bu harita çok karışık, hiçbir şey anlamadım.* **—7.** Saf olmayan, başka şeylerle bir arada bulunan şey için kullanılır: *Karışık süt. Karışık pamuklu.* **—8.** Kafası değişik düşüncelerle dolu ya da düşünceleri açık seçik anlaşılmayan kimsenin zihni, anlatımı için kullanılır: *Bugünlerde kafası çok karışık. Çok karışık bir anlatımı var, hiçbir şey anlayamadım. Konuşması öyle karışıktı ki, salondaki hiç kimse derdini anlayamadı.* **—9.** Çalkantı, karışıklık, kargaşa içindeki yer, topluluk vb. için kullanılır: *Bu bölge çok karışık, her an savaş patlayabilir.* **—10.** *Bir şeyle karışık,* onunla karışmış olan: *Korkuyla karışık bir sevinç duymak.* **—11.** Halk inancına göre cinlerle ilişkisi olan kimse için kullanılır.
—Cev. hazl. Değişik birçok mineral içeren bir ürün için kullanılır. (Karışık kömür tamamen arıtılmamış bir kömürdür. Karışık konsantre ve yararlı birçok mineral içeren bir konsantredir. Maddenin ya da yapının değişik mineraller içeren bölümü gerçek karışık olarak nitelendirilir.) [Eşanl. MİKST.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dağc. *Karışık tırmanma,* kısmen kayalık, kısmen buzullu kesimlerden geçmeyi gerektiren tırmanma.
—Krist. *Karışık kristal,* motif bileşimi eşyapılı iki ya da birçok kristalin ara motifini oluşturan kristal.
—Mutf. Aynı türde besin çeşitlerinden ya da bunların karışımından oluşan besin için kullanılır. || *Karışık ızgara,* bir arada sunulan ızgara et çeşitleri (biftek, kuzu pirzolası, sosis vb.).
—Ormanc. *Karışık yaşlı orman,* değişik yaşlarda ağaçlardan oluşan orman.
—Patol. *Karışık belirtiler,* başka belirtilerle birlikte görülen ikinci derecede belirtiler. || *Karışık hastalıklar,* bir hastada aynı zamanda birlikte görülen hastalıklar.
—Petr. san. *Karışık yapılı ham petrol,* kalıntısı hem parafinli, hem de asfaltlı olan ham petrol kategorisi.
—Spor *Çiftler karışık masa tenisi* ya da *tenis takımı,* masa tenisi ve teniste bir erkek ve bir bayan oyuncudan oluşan takım.
—Tekst. *Karışık iplik,* son rengi, çeşitli renklerdeki liflerin karışımından elde edilen iplik. —İplik eğirme sırasında, çeşitli renklerde boyanmış tekstil maddeleri şeritlerinin birbirlerine karıştırılmasıyla elde edilen fantezi iplik. (İpliğin özel görünümü, boyanmış elyafın düzensiz dağılımına bağlıdır.) || *Karışık kumaş,* atkısında çözgüsünden farklı elyaf kullanılan ya da iplikleri birçok lifin iyice karıştırılmasıyla oluşan kumaş.
—ANSİKL. Cev. hazl. Bir cevheri yıkama sırasında genellikle, bir yandan konsantreler (kömür, yıkanmış kömürler) diğer yandan da kısırlar (kömür, şistler) elde edilir ve karışık ürünler adı verilen yeterli derecede arıtılmamış bir ara ürün ortaya çıkar. Duruma göre, karışık ürünler olduğu gibi kullanılabilirler (toz biçiminde kazanlarda yakılan kül oranı yüksek kömür; dökümhaneye gönderilen karışık kurşun konsantresi ve çinko) ya da ikinci bir yıkama işleminden geçirilebilirler. Gerçek karışık ürünler bileşenlerin ayrılması için yeniden öğütülürler.

KARIŞIKLIK a. **1.** Eşyaların yerli yerinde olmadığı bir yerin durumu; sıralanmamış, sınıflandırılmamış vb. şeylerin durumu; düzensizlik: *Bu karışıklıkta çalışmam olanaksız.* **—2.** Tutarlı, düzenli, açık seçik, belirgin olmayan bir şeyin durumu: *Konuşmasındaki çelişkiler kafasının karışıklığını ortaya koyuyor. Kafalarda karışıklık yaratmak.* **—3.** Bir toplulukta disiplin yokluğu, düzensizlik, kargaşa: *Sınıfta karışıklık yaratan bir öğrenci.* **—4.** Toplumsal ya da siyasal kargaşa: *Askeri darbeden sonra ülkede karışıklıklar çıktı. Bölgede karışıklık büyüyor.*
—Psik. *Zihinsel karışıklık,* ruhsal işlevlerin, derin ve genellikle geçici bir nitelik taşıyan toptan düzensizliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tar. *Karışıklık dönemi* (rusça *smutnoye vremiya*), rus tarihinde, bazı tarihçilere göre Fyodor I'in, bazılarına göre de Boris Godunov'un ölümüyle (1605) başlayan ve Mihail Fyodoroviç'in tahta çıkışına (1613) kadar süren dönem. (Bk. *ansikl.* böl.)

KARINDANBACAKLILAR



Buccinum



sivri tatlısu salyangozu



bağ salyangozu



tarla sümüklüböceği

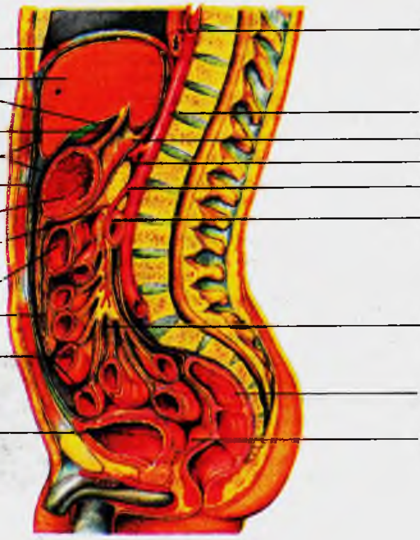
FOSİL KARINDANBACAKLILAR



Poleumita (Alt Silures)



Pleurotomaria (Alt Jura)



karınzarı (dikey kesit)
1. Diyafram; 2. Karaciğer;
3. Safra kesesi;
4. Küçük epiploon;
5. İçorgan karınzarı;
6. Çeper karınzarı;
7. Mide;
8. Enine kalınbağırsak bağı;
9. Enine kalınbağırsak;
10. Büyük epiploon;
11. İncebağırsak;
12. İdrar torbası;
13. Yemekborusu; 14. Aort;
15. Epiploon arka boşluğu;
16. Pankreas;
17. Mezenter atardamarı;
18. Onikiparmak bağırsağı;
19. Mezenter kökü;
20. Rektum;
21. Douglas çıkmazı.

karınzarı (enine kesit)
1. Mide; 2. Küçük epiploon;
3. Epiploon arka boşluğu;
4. Dalak epiploonu;
5. Pankreas; 6. Dalak;
7. Sol böbrek; 8. Yuvarlak kiriş;
9. Çeper karınzarı;
10. İçorgan karınzarı;
11. Karaciğer; 12. Kapı toplardamarı;
13. Alt ana toplardamar;
14. Aort; 15. Sağ böbrek.

—ANSİKL. Psik. *Zihinsel karışıklık.* Başlıca özellikleri şunlardır: 1. zamansal-mekânsal bir yönyitimi (hasta zamana ve mekâna yerleşmekte yeteneksizlik gösterir; böylece doğru tarihi veremez ve nerede bulunduğunu bilemez); 2. yeni olgulara ilişkin bellek bozuklukları; 3. kaygılı bir şaşkınlık (çünkü bozukluk üzerine belli bir bilinç sahibi olan özne, çevresinde ne olup bittiğini anlamaya çalışır); 4. sık sık, görsel sanrılı bir düşsellik. Zihinsel karışıklığın en sık görülen nedenleri alkolizm (delirium tremens, Gayet - Wernicke ansefalopatisi), akut enfeksiyonlar, kafa travmaları, beyin urları, kaza sonucu (karbondioksit) ya da alınan ilaçlar nedeniyle (barbitürikler, çöküntüye ve parkinson hastalığına karşı ilaçlar, kortikoitler) zehirlenmelerdir.
—Tar. 1601, 1602, 1603 yıllarında hasatın son derece kötü olmasının açtığı iktisadi çöküntü, toplumsal isyanlar (Bolotnikov isyanı 1606-07 vb.), azınlık ayaklanmaları ve iki düzmece çarın ("Düzmece Dimitriy'ler") [→ DİMİTRİY] ortaya çıkması, Vasiliy Şuyskiy'in tartışmalı saltanatı (1606-1610), Po-



lonya kralı Zygmunt III'ün oğlu Władysław IV Vasa'nın 1610'da Rusya çarı ilan edilmesi gibi siyasal anarşiye yol açan gelişmeler, Karışıklık dönemi'nin başlıca özellikleridir. Polonya ve İsveç'in silahlı müdahalesi (1610-1612), bir ulusal direniş hamlesine yol açtı: 1611'de iki kitlesel seferberlik örgütlendi, Yaroslav'da bir *zemski sobor* ya da "ulusal meclis" kuruldu, Minin ile Pojarskiy'in milisleri Moskova'yı Polonyalılar'ın elinden kurtardı (1612) ve Mihail Fyodoroviç Romanov çar seçildi (1613). Ama Polonya, Smolensk'i ve Batı'yla Güney-batı'daki birçok kenti elinde tutmaya devam etti (Deyulino mütarekesi, 1618); İsveç de Novgorod'u ancak 1617'de bıraktı (Stolbovo antlaşması).

KARIŞILMAK → KARIŞMAK.

KARIŞIM a. **1.** Karıştırmak, değişik maddeleri bir araya getirmek, bir bütün halinde birleştirmek eylemi: *Bir karışım hazırlamak. Su ve şarap karışımı. Renk karışımı.* **—2.** Karıştırılarak elde edilen madde: *Yeşil, maviyle sarının karışımıdır. Homojen bir karışım elde etmek için şişeyi iyice sallamak. Pamuklu-sentetik karışımı bir kumaş.* **—3.** Değişik yapıdaki şeyleri ya da insanları aynı yerde bir araya getirmek eylemi; bir arada bulunma, aynı bütün içinde kaynaşma durumu: *Bölgedeki evler, eskiyle yeni mimarinin bir karışımıdır.* **—4.** Değişik kökenli insanlar sözkonusuysa birbirine karışma durumu; melez, kırma olma; değişik ırkların, cinslerin birleşmesi: *Irkların karışımı. Bu köpek birkaç cinsin karışımıdır.*
—Denizbil. *Karışım katsayısı,* iç sürtünmeler, ısı iletimi ya da çözünmüş maddelerin yayılması sonucunda meydana gelen türbülanslı molekül alış verişi ölçüsünü niteleyen sayı.
—Eczc. Miksiyonla elde edilen sıvı ilaç.
—Fizs. kim. Pek çok cismin aralarında kimyasal bir tepkime olmadan bir arada bulunması. (Bir karışıma, örneğin gaz karışımı gibi tek evreli olduğunda homojen, çok evreli olduğunda heterojen denir.) || *Gaz karışımı yasası,* DALTON YASASI'nın eşanlamlısı.
—Isıbil. *Karışımla derişim,* PÜSKÜRTME*YLE DERİŞİM'in eşanlamlısı.
—Isıl mot. *Karışım hazırlama,* hava karışımı hazırlama eylemi; karbüratörde patlamalı motoru besleyen tutuşabilir ve yanabilir gaz karışımının oluşumu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karışım hazırlamak,* bir yakıtı tutuşabileceği oranda havayla karıştırmak. || *Fakir karışım,* bir motorda kullanılan gaz karışımı; içindeki yakıt ağırlığının hava ağırlığına oranı 1/14,5 düzenindeki optimum orandan oldukça düşüktür. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yakıt-hava karışımı,* patlamalı motorlarda kullanılan hava ve yakıttan oluşan yanabilir karışım. || *Zengin karışım,* içindeki yakıt ağırlığının hava ağırlığına oranının optimum orandan yüksek ya da buna yakın olduğu gaz karışımı.
—Meteorol. *Karışım oranı,* bir kilogram kuru havada bulunan su buharı gramı.
—Polim. *Ana karışım,* pigment ya da boyarmaddelerin, renklendirilecek plastik malzeme ile bağdaşan makromoleküllü bir malzeme içinde yüksek yoğunlukta dağılımı. (Ana çözeltinin kullanımı, boyarmaddelerin dağılımını kolaylaştırır; bu da bitmiş gerece çok yüksek bir renk homojenliği sağlar.)
—Ruhbil. Bir süreç gelişirken araya bir başka sürecin girmesi. || Bellek alanında, bir gerecin belleğe yerleştirilmesinin, bir başka gerecin belleğe yerleştirilmesi ya da bellekte korunması üzerindeki, genel olarak olumsuz etkisi. Olumsuz etkiye uğrayan gereç, belleğe daha önce sunulmuşsa *gerietkili karışım,* daha sonra sunulmuşsa *ilerietkili karışım* sözkonusudur. (Karışım genellikle unutkanlığın en büyük nedeni olarak düşünülür. Etki olumluysa daha çok *değiştirim*'den söz edilir.)
—Tarım. İki ya da daha çok sayıda basit ya da kompoze gübrenin karıştırılmasıyla elde edilen karışık gübre. || *Ot karışımı,* yem üretimi için buğdaygillerle baklagillerin ya da yalnız baklagillerden birkaçının birlikte ekilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tahıl karışımı,* kötü ürün rizikosunu azaltmak ve ortamdan en iyi şekilde yararlanmak için birkaç tahılın birlikte ekilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Teknol. Gravürcüler ve seramikçiler tarafından kullanılan çeşitli sıva ve ürünlere verilen ad.
—Termodin. *Karışım entropisi,* değişik iki gazın (ya da sıvının) karışım entropisi ile bunların aynı sıcaklık ve basınç koşullarında ayrı oldukları zamanki entropilerin toplamı arasındaki fark. (Bu pozitif karışım entropisi bir bölmeyle ayrılmış iki ayrı gazın, bölme ortadan kaldırılınca karıştığını ve karıştıktan sonra termodinamiğin ikinci yasasına göre dış etki olmaksızın ayrılamayacağını göstermektedir.) || *Karışım yöntemi,* ısıölçümde kullanılan ve başlangıçta farklı sıcaklıklara sahip iki cisim arasında bir araya getirilmeleri halinde oluşan ısı aktarmasını ölçmeye dayanan yöntem.
—ANSİKL. Isıl mot. *Karışım hazırlama.* Otomobil karbüratörlerinde başlangıçta yalama ya da çarpmayla hazırlanan karışım, günümüzde püskürtmeyle ya da karıştığı atmosfer havasıyla yakıt ietinin emilmesiyle sağlanır. Benzinin (heptan olarak kabul edilen) yanma denklemi

$$C_7H_{16} + 11O_2 \rightarrow 7CO_2 + 8H_2O$$

tam yanma elde etmek amacıyla içinde hava ve benzin karıştırılan kuramsal oranın hesaplanmasını sağlar. Kuramsal olarak değer 1 kg benzin yakmak için 15,3 kg havadır, ama gerçek değer 20 kg havaya (hacimsel olarak 15,3 m³) yaklaşır.
Benzinin uçması bir soğuma oluşturur. Bu da özellikle az uçucu bir yakıt kullanıldığında karbüratörü ısıtmayı zorunlu kılar. Bu ısıtma, egzosu ya da ısınmış suyu karbüratör yakınında dolaştırarak elde edilir.
• *Zengin karışım.* Çok fazla benzin içerir. Yayıcının şeklini değiştirerek ve daha büyük çaplı bir karbüratör memesi seçerek elde edilen bu karışım maksimum güç sağlar; ama karışımın tam olarak yanması tüketimi artırır ve tortuyla kaplanan silindir kapaklarını tıkar. Aşırı zengin bir karışım motorun aksamasına yol açar. *Fakir karışım* normalin altında bir benzin oranından oluşur. Aşırı fakir karışım motoru ısıtır ve ateşlemede güçlükler yaratır (alevin karbüratöre dönmesi).
• *Fakir karışım.* Bir motorun fakir karışımlarla çalışması kuramsal açıdan yakıt tüketiminin azalmasında etkili bir yöntemdir. Ancak bu yöntem, bir yandan motoru, yerel ısınmaları göz önünde bulundurarak koşullandırmayı, diğer yandan da hava /benzin ayarını, motor için zararlı olan fakirlik sınırının kesinlikle üzerinde tutmayı gerektirir. Bu nedenle "fakir" beslemede karışım bileşimi ve ateşleme zamanı elektronik olarak ayarlanır.
—Tarım. Tane elde etmek için tahılların karışım halinde ekilmesi eskiden büyük bir önem taşırdı. Tarım tekniklerinin gelişmesi ve bitkilerin yetişme devrelerinin daha iyi denetlenmesi sayesinde artık bu çeşit ekime pek gerek kalmadı. Eskiden çeşitli tahılların ikişer ikişer birleştirilmesiyle çok sayıda tahıl karışımı yapılıyordu.
—buğday-çavdar karışımı;
—buğday-kışlık arpa karışımı;
—çavdar-yulaf karışımı;
—arpa-yulaf karışımı.
Tahıl ve baklagil karışımları da pek çoktu.
—yulaf-mercimek karışımı;
—yulaf-fiğ karışımı;
—yulaf-bakla, mercimek ya da bezelye karışımı;
—buğday-fiğ ya da çavdar-fiğ karışımı.
Karışım yalnız baklagillerle de olabilirdi: bakla-fiğ, bakla-mercimek, bazen yulaf ya da bezelye.
Bir baklagil bitkisi ile bir ya da daha çok buğdaygil bitkisinin karışımı bugün de sık uygulanmaktadır, çünkü bu iki tip bitki arasında yararlı bir tamamlayıcılık vardır: baklagiller toprakta havanın azotunu biriktirir, buğdaygiller de biriken azottan yararlanır. Bitki karışımları geçici çayırlarda geniş çapta uygulanmaktadır. Böyle bir karışım yalnızca ortamdan en iyi şekilde yararlanmayı sağlamakla kalmaz, elde edilen hayvan yemi de hayvanlar için zengin bir besin oluşturur.

KARIŞLAMA a. Karışlamak eylemi.

KARIŞLAMAK g.f. *Bir yeri karışlamak,* karışla ölçmek.

KARIŞLIK a. *Say. sıf.* + *karışlık,* küçük sayılarla, bir şeyin küçüklüğünü vurgulamak için kullanılır: *Bir karışlık boyunla, büyük işlere kalkışıyorsun. Üç karışlık bir odada yaşamak.*

KARIŞMA a. Karışmak eylemi.
—Elektroakust. → İZLERARASI DİYAFONİ*.
—Med. huk. *Karışma* ya da *birleşme,* çeşitli kişilere ait taşınır malların bağımsız niteliklerini kaybederek yeni bir mal oluşturması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Telekom. Yararlı işaretin (özellikle radyo işareti) alınmasında ortaya çıkan ve başka işaret ya da gürültülerin bu işarete eklenerek yol açtığı istenmeyen olaylardan kaynaklanan bozulma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Med. huk. Karışma ya da birleşme, taşınır mülkiyetinin aslen kazanıl-

ma yollarından biridir. Bir karışma ya da birleşmeden söz edebilmek için, çeşitli kişilere ait taşınır malların, önemli derecede zarar verilmeden ya da aşırı emek ya da masraf yapılmadan ayrılmalarının mümkün olmaması gerekir. Bu biçimde karışan malların mülkiyeti Türk Med. k.'nun 700. maddesinde şöyle düzenlenmiştir: 1. karışan ya da birleşen mallardan biri asıl, öteki ona bağlı mal durumunda ise, karışma ya da birleşme sonucu ortaya çıkan mal, asıl şeyin malikine ait olur; 2. mallardan hangisinin asıl, hangisinin asla bağlı mal olduğu anlaşılamıyorsa, mal sahipleri, karışma ya da birleşme anında sahip oldukları malın değeri ile orantılı olarak, karışan mal üzerinde müşterek malik olurlar.

—Telekom. Radyo işaretlerini bozan etkenlerin kaynağı atmosfer olayları ya da elektrikli aygıtlar olabilir; bu etkenler *rastlantısal karışma* doğurur. Bozulmaya karşı şu önlemler alınır: parazit giderici normların ve radyo vericilerinin bozucu ışımalarını sınırlayan radyo yayın kurallarının konulması; frekans bantları kulanımının yönetmeliklere bağlanması.

KARIŞMAK gçz. f. **1.** Bir araya gelerek, birbirleri içinde eriyip bir bütün oluşturmak, birbirinin içine girmek: *Renkler bir anda birbirine karıştı. Zeytinyağıyla su karışmaz.* **—2.** Öğeleri birbirinin içine girmek, dağınık, düzensiz bir duruma gelmek; karmakarışık olmak: *Saçların karışmış, tarasana. Yünler karışmış.* **—3.** Düzenli, derli toplu bir şey, bir yer söz konusuysa, düzeni bozulmak: *Kitaplar karışmış. Kitaplıktaki her şey birbirine karışmış.* **—4.** Bir duygu söz konusuysa, aynı zamanda, farklı ya da zıt bir başka duyguyu da içermek: *Sevincine belli belirsiz bir hüzün karışmıştı.* **—5.** Durgunluğunu, duruluğunu yitirmek; bulanmak, bozulmak: *Deniz birdenbire karıştı. Hava karışmış, ortalığı altüst eden bir fırtına başlamıştı.* **—6.** *Kafası, aklı vb. karışmak,* düşünceleri birbirine girmek, doğru düşünememek: *Bu olaydan sonra kafası iyice karıştı.* **—7.** Belirsiz bir bütün halinde birleşerek, açıklığını, anlaşılırlığını yitirmek: *Yazıda her şey birbirine karışmış. Konu iyice karıştı, içinden çıkamıyorum.* **—8.** *Bir kimseye, işlerine karışmak,* istenmediği halde bir kimseye, yaptığı bir şeye müdahale etmek, işlerine burnunu sokmak: *İşlerime karışmandan hoşlanmıyorum. Bildiklerini yapsınlar, sen karışma. Sizi ilgilendirmeyen işlere lütfen karışmayınız.* **—9.** *Bir gruba karışmak,* bir grubun üyeleriyle kaynaşmak, o gruptan ayrı durmamak, diğer kimselerin etkinliklerine katılmak: *Niçin arkadaşlarının arasına karışmıyorsun? Git, sen de onlara karış.* **—10.** *Bir işe karışmak,* olumsuz görülen bir işe, bir eyleme katılmak, onda payı olmak: *Uyuşturucu işine o da karışmış.* **—11.** Akarsu söz konusuysa bir başka akarsuyla birleşmek: *Fırat ve Dicle Basra körfezi yakınlarında birbirlerine karışırlar.* **—12.** Birbirleriyle ilişkili işler sözkonusuysa, içinden çıkılmaz bir durum almak: *Mahkemenin kararından sonra işler iyice karıştı.* **—13.** *Bir etkinliğe, göreve vb. karışmak,* bir kimse, bir kurum vb. sözkonusuysa, o etkinlikten, o görevden vb. sorumlu olmak: *Bu işlere belediye karışır.* **—14.** *Karışmam,* bir eylemi onaylamayan, onun sonuçlarının sorumluluğunu yüklenmek istemeyen kimsece söylenir: *Bu elbise çok pahalı, alma, ay sonunda parasız kalırsan, karışmam.* || *Karışmam ha!,* kaba kuvvet kullanılacağını ima ettiren gözdağı sözü. || *Bir kimsenin karışanı görüşeni olmamak,* işine kimse karışmamak, başına buyruk biçimde dilediği gibi yaşamak.

—Balıkç. Olta ipi için, av sırasında balığın ya da balıkçının çekmesi sonucu çöpleşmek.

◆ **karışılmak** edilg. f. Bir kimsenin hareketlerine, eylemlerine müdahale edilmek: *Zavallı çocuğun nerdeyse nefes almasına bile karışılıyor.*

◆ **karıştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi başka bir şeyle karıştırmak, şeyleri karıştırmak,* onları birbirine katmak, birleştirmek; bir bütün, bir bileşim oluşturmak için onları bir araya getirmek; özellikle de daha önce ayrı olan öğelerini bir bütün oluşturmaları için birbirine katıp birleştirmek; karışım yapmak: *Tuzu, karabiberi, zeytinyağını, salçayı ve sirkeyi karıştırarak zeytinyağlı-sirkeli bir sos yapmak. Renkleri karıştırmak. Gri elde etmek için siyahla beyazı karıştırmak.* **—2.** *Şeyleri karıştırmak,* onları karmakarışık etmek: *Gezi fotoğraflarımın hepsini birbirine karıştırmışsın.* **—3.** *Bir şeyi başka bir şeyle karıştırmak,* bir düzene sokmaksızın bir şeyi başka bir şeyle bir araya getirmek: *Mektuplarla faturaları sakın karıştırma.* **—4.** *Bir şeyi karıştırmak,* içindekilerin ne olduğunu anlamak ya da aradığı bir şeyi bulmak için onu elle yoklamak, aramak: *Çekmeceleri kim karıştırdı? Çantasını karıştırıyor, ama bir türlü anahtarını bulamıyordu.* **—5.** *Bir yemeği karıştırmak,* dibini tutmaması vb. için kaşıkla altüst etmek, dairesel hareketler yapmak: *Çorbayı kaynayıncaya kadar karıştırmalısın.* **—6.** *Bir şeyle, bir kimseyle bir şeyi, bir kimseyi karıştırmak, kimseleri, şeyleri (birbirine) karıştırmak,* onları birbirinden ayırt edememek, düşüncede onları aynı kabul etmek, özellikle birini diğeri sanarak yanılmak; tümünü belirsiz bir bütün biçiminde bir araya getirmek: *Öyle çok benziyorlardı ki herkes onları karıştırıyordu. Kibarlıkla zayıflığı birbirine karıştırmamak gerekir. Düşle gerçeği karıştırmak. Artık herkesi, adları birbirine karıştırıyor. Tarihleri karıştırmak. Herşeyi birbirine karıştırıyorsun, ondan söz etmiyorduk ki.* **—7.** *Bir kimseyi bir eyleme karıştırmak,* onun o işe katılmasına neden olmak, onu da o işin içine sokmak: *Beni bu işe karıştırmayın.* **—8.** *Bir aygıtı, bir aracı karıştırmak,* onu kurcalamak, onunla oynamak: *Televizyonu sakın karıştırma, bir tamirci çağır* **—9.** *Kitap, dergi, gazete vb. karıştırmak,* onları üstünkörü okumak, gözden geçirmek ya da parça parça okumak: *Gazeteleri karıştırdım, önemli hiçbir haber yok. Dün gece bu konuda birkaç kitap karıştırdım.* **—10.** *Bir kimsenin aklını, kafasını, zihnini karıştırmak,* onu şaşkınlık içinde bırakmak, bilgilerinden, düşüncelerinden kuşkulanmasına neden olmak.

—Birac. *Mayşe karıştırmak,* mayşeleme esnasında kazandaki mayşeyi, kazanın alt tarafına yerleştirilen pervane ile karıştırma işlemi.

—Camc. Erimiş camı gaz çıkarabilecek bir maddeyle (örn. patates) potada çalkalamak.

—Mutf. Pişme sırasında kesilmesini, soğuma sırasında kaymak tutmasını önlemek için bir sosu ya da bir kremayı çevirmek.

—Oy. *Oyun kâğıtlarını karıştırmak,* onları karmak. || Oyun bitmeden, bütün kartları harman etmek.

—Telekom. *Yayın karıştırmak,* gerek kazayla, gerek isteyerek, özellikle bir radyo yayınını bozmak.

◆ **karıştırılmak** edilg. f. Karıştırmak eylemine konu olmak.

KARIŞMAZLIK a. Yerbil. Farklı bileşimdeki iki magmanın karışmasını dışlayan varsayım (örneğin granit yapısında bir magmayla bazalt yapısında bir magma).

KARIŞTIRICI a. Karıştırmada kullanılan, karıştırmaya yarayan araçlara ve aygıtlara verilen genel ad.

—Bayınd. Bileşenlerini karıştırma yoluyla, hidrokarbonlu bir bağlayıcıyla kaplanmış gereçlerin üretilmesini sağlayan aygıt. || *Kurutucu karıştırıcı,* tek bir döner tambur içinde agregaların kurutulmasını, bağlayıcının eklenmesini ve bunların karıştırılmasını sağlayan, yol kaplama gereçlerinin üretiminde kullanılan aygıt.

—Birac. *Malt karıştırıcı,* malt sanayisinde, çimlenmekte olan arpanın otomatik olarak karıştırılması için kullanılan alet. (Dikey bir sonsuz vidanın boylamasına ya da dairesel hareketiyle iş görür.)

—Camc. Erimiş metali potada çalkalamaya yarayan metal çubuk. || Tartılmış cam maddelerini alan ve bunların kuru ya da uygun bir biçimde nemlendirilmiş karışımlarını hazırlayan döner kollu aygıt.

—Elektroakust. *İşaret karıştırıcısı,* HARMANLAYICI'nın eşanlamlısı.

—Hidr. bağl. Taze betonun bileşenlerini, bunların birbirlerine göre yer değiştirmesini sağlayarak homojen bir biçimde karıştırmaya yarayan aygıt. (Dönme ekseni düşey [en yaygın olanlar] ya da yatay olanları vardır. Karıştırıcılar yüksek hızda üretim yapmayı sağlar. Betoniyerle aynı işi yapmasına karşılık karıştırma ilkesi farklıdır. Karıştırıcılar betoniyerlerden daha güçlü motorlarla donatılmıştır ve daha etkilidir.)

—Isıbil. Metal bir çubuktan oluşan alet; bu aletin sivri ucu mızrak biçimindedir, ancak dirsek biçiminde bükülmüş sivri bir uç ya da dik açılı bir levha da (bu durumda *gelberi* adını alır) olabilir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kim. müh. Çeşitli maddeleri birbiriyle karıştırmaya yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) || El ya da bir türbinle çalıştırılan ve genellikle kanatçıklarla donatılmış çeşitli biçimlerde düzenek; karıştırılan ortamın bileşimini, homojen bir duruma getirmek amacıyla sıvı ya da katı-sıvı karışımlarını karıp yoğurarak karıştırmaya yarar. || *Burgaçlı karıştırıcı,* rotorunda palalı bir düzenek ya da çark bulunan ve karıştırma işlemlerinde kullanılan aygıt.

—Metalürj. Isıtılarak yüksekfırınlar ile çelikhane arasında sıvı dökme demiri depolamaya yarayan, silindir biçiminde, gerektiğinde kaldırılabilir yatay hazne.

—Petr. san. *Helis karıştırıcı,* özellikle petrol sanayisinde, bir stoklama deposundaki maddeyi karıştırmada kullanılan aygıt.

—Polim. Termoplastik (ısılyumuşar) malzemeleri homojenleştirmeye, renklendirmeye ve bu malzemelerden gaz gidermeye yarayan aygıt. || *Fıçılı karıştırıcı,* sızdırmaz kapanma sistemine sahip fıçıların döndürülmesini sağlayan düzenek; plastik malzemelerin kalıplanmasında ya da fışkırtılmasında kullanılan granüllerin kuru yöntemle boyanması, genellikle bu fıçılarda gerçekleştirilir.

—Sütç. Peynir yapımında, karıştırma işleminde kullanılan ve elle ya da mekanik olarak çalışan alet. || Yayıktan çıkan tereyağını yoğurmaya yarayan aygıt. (Eşanl. MALAKSÖR.) [Günümüzde sürekli çalışan yayık makinelerinde tereyağı, makineden çıkmadan önce bir yoğurma bölümünden geçer.]

—Şek. san. Pişirme aygıtından çıkan pişmiş şeker kütlesini almaya yarayan, karıştırma düzeniyle donatılmış kap. (Kütlenin yavaş yavaş soğutulmasını ve böylece içerdiği kristallerin irileşmesini sağlar; bu yolla, santrifüjlemedeki şeker verimi yükselir.)

—Tarım mak. Serpme yapan birçok tarım makinesinde bulunan ve serpilecek maddenin homojenliğini sağlamaya ve akışını kolaylaştırmaya yarayan dönel ya da salınımlı organ. || *Şerbet karıştırıcı,* gübre şerbetinin içinde yavaş yavaş dönerek katı ve sıvı kısımları birbirine karıştırmaya ve böylece şerbetin pompalanmasını kolaylaştırmaya yarayan kanatlı aygıt.

—Teknol. Karıştırıcı aygıt. (Karıştırıcılar genellikle palalar içeren silindirsel bir tank biçimindedir; bu palalar kaçık merkezli bir dönme devinimi yaparak ürünleri birbirine iyice karıştırır.) [Eşanl. MALAKSÖR.]

—Telekom. *Yayın karıştırıcısı,* kazayla ya da isteyerek, özellikle radyo kökenli yayını bozan karıştırıcı.

◆ sıf. Bir yerde, bir toplulukta karışıklık çıkaran, ortalığı birbirine katan kimse için kullanılır; fitneci, arabozucu.

—Teknol. Mekanik bir araçla iki ya da birçok ürünün iyice karışmasını sağlayan bir aygıt için kullanılır.

—ANSİKL. Isıbil. Karıştırıcı, ızgara üzerindeki yanmayı canlandırır. Kimi fırınlarda

karıştırıcı, işlenen malzemeyi, alevden daha iyi etkilenmesini sağlamak ve kütle halinde katılaşmasını önlemek için karıştırmada kullanılır.
—Kim. müh. Gaz karıştırıcılarında, birbirine koşut ya da kesişen iki gaz basma borusu ya birbiriyle karşılaştırılır ya da yüksek girdaplı yerel bölgeler oluşturmak üzere gazlara karmaşık bir yol izlettirilir (levhalı karıştırıcılar). Katı ya da hamurumsu ürünler için, içinde devinimli parçalar bulunan (şerit, sarmal, vida, bıçak, rotor) sabit tanklardan ya da bir dönme ekseni çevresindeki çeşitli biçimlerde (çift koni, küp, üçgen prizma, V biçiminde ikili tank, tambur vb.) ve devinimli tanklardan oluşan karıştırıcılar kullanılır. Öteki karıştırıcı türlerinde bir türbin ya da akışkan yatak ilkesinden yararlanılır. Öte yandan sıvılar için değişik karıştırıcılar kullanılır.
—Metalürj. 2 000 t'a kadar dökme demir alabilen bu aygıt, yüksekfırından her üç saatte bir dökülen dökmedemirin bileşim dalgalanmalarını azaltmayı sağlar. Vagonlara monte edilen ve kapasiteleri 125 ile 600 t arasında değişen karıştırıcı potalarla doldurulur; bu potalar biçimlerinin uzunluğuna göre değişik adlar alırlar.
—Savunm. *Yayın karıştırıcıları*'nı kullanma görevi elektronik savaş birliklerine verilir. Her radyo aygıt sınıfı için özel karıştırıcılar vardır.
Baraj karıştırıcıları, genellikle nakliye uçaklarına yerleştirilen çok güçlü aygıtlardır ve geniş coğrafi bölgelerde düşman radarlarını etkisiz hale getirmeye yarar. *Özkorunum karıştırıcıları* savaş uçaklarına yerleştirilen, daha zayıf güçte aygıtlardır. Bunlar güdümlü mermilerin özgüdüm sistemlerine ve uçaksavar donanım radarlarına karşı kullanılır. (→ ANTİRADAR.)
—Telekom. *Kasıtlı yayın karıştırıcısı*, bu amaçla özel olarak yapılmış bir radyo vericisi ya da kendine özgü enerji kaynağı olmayan *edilgin bir karıştırıcı*'dır. Enerji tasarrufu isteniyorsa, her iki halde de karıştırıcının karıştırılacak işaretin ayırtedici özelliklerine uyarlanması gerekir. Bu açıdan en iyi karıştırıcı, karıştırılacak işaretin ayırtedici özelliklerine istatistiksel olarak özdeş nitelikte işaret yayımlayan vericidir: örneğin bir telsizi karıştırmak için bir ses işareti, radarı karıştırmak için ise daha çok darbe yayımlayan yanıtlayıcı bir verici kullanılır. Edilgin karıştırıcı genellikle bir yansıtıcıdır. Örneğin askeri radarlara karşı şeritle karıştırma yoluna gidilir; bu amaçla korunacak bölge göklerine uçakla, obüsle ya da füzeyle bol miktarda çok ince, iletken metal şeritler fırlatılır ve bunlar bir yankı engeli oluşturur.

KARIŞTIRICI-ÇÖKTÜRÜCÜ a. Birinde sıvı fazların karıştırıldığı (temas ve alışveriş yüzeyini artırmak için), diğerinde ise durultma işleminin gerçekleştirildiği iki tekneden oluşan ve hidrometalürjide kullanılan aygıt.

Zambezi üzerinde, Zimbabve ile Zambiya sınırındaki Kariba barajı



Hoa-Qui

KARIŞTIRICILIK a. Bir toplulukta karışıklık yaratan kimsenin durumu, niteliği, davranışı; fitnecilik.

KARIŞTIRICI-ORANLAYICI a. Siber. Aynı fiziksel yapıdaki iki ya da daha çok işareti belirli oranlarda birleştiren öğe.

KARIŞTIRILMAK → KARIŞMAK.

KARIŞTIRMA a. Karıştırmak eylemi.
—Ask. *Karıştırmaya karşı koyma*, elektromanyetik dalga yayınlarının karıştırılmasını engellemeyi amaçlayan teknik karşı önlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Birac. *Malt karıştırma*, malt yapım sanayisinde çimlenmekte olan arpa tabakasını (1 ila 1,5 m kalınlıkta 150 ila 300 t) otomatik bir karıştırıcıyla havalandırma ve homojenleştirme işlemi.
—Camc. Pota içine atılan bir patatesle başlatılan gaz çıkışından yararlanarak erimiş camın tümünü homojenleştirmek üzere potada harman etme. || Hazırlama işleminin sonunda, erimiş cam içinde kalan fiziko-kimyasal heterojenlikleri azaltmak üzere ateşe dayanıklı bir malzemeden yapılmış karıştırıcıyla camı harman etme. (Karıştırma daha çok kurşunlu optik camların yapımında, cam banyosunun farklı yoğunlukta iki tabakaya ayrılmasını önlemek için uygulanır. Karıştırıcılar bu durumda ateşe dayanıklı soy metallerden yapılır.)
—Elektroakust. *Karıştırma masası*, HARMANLAMA* KONSOLU'nun eşanlamlısı. || *İşaret karıştırma*, HARMANLAMA'nın eşanlamlısı.
—Kim. müh. Katı, sıvı, çok ender olarak da gaz cisimlerden oluşan bir bütünün homojenlik derecesini artırmaya dayanan temel işlem.
—Mantarbil. Mantar üretiminde, aerobi mikrofloranın optimum etkinliğini sağlamak için kompostlama sırasında mantar yatağının çeşitli kısımlarını homojenleştirmeyi öngören ve kompost makineleriyle yapılan tarım işlemi.
—Su işler. *Kireç karıştırma havuzu*, işlenen bir suya, sertlik derecesini artırmak için kireç sütü karıştırmada kullanılan havuz.
—Sütç. Peynir yapımında, peynir altının ayrılmasını hızlandırmak için teleme tanecikleri düzenli bir şekilde hareketlendirmeyi öngören işlem.
—Tarım. Havalandırmak için buğdayı karıştırmak işlemi.
—Telekom. Sayısal bir işareti, debisini değiştirmeden, hattaki iletimini güçleştirecek uzun özdeş öğe dizilerini ortadan kaldırarak sözde-rastlantısal bir işarete dönüştürme. || *Yayın karıştırma*, kimi radyo ve telsiz yayınlarının alınmasını önlemek için yayınları isteyerek bozma. (Bu işlem siyasal ve askeri nedenlerle kimi yayınların tam alınmasını önlemek için kasıtlı olarak uygulanabilir.) [Eşanl. YAYIN BOZMA.]
—ANSİKL. Ask. Radyoelektrik dalgalar kullanan donatımların (telekomünikasyon alıcıları ve radarlar) karıştırılması, elektronik savaş faaliyetlerinden biridir. Bunu engelleyen karıştırmaya karşı koyma faaliyeti, bir yandan donatımların, öte yandan da özgün tekniklerin geliştirilmesini kapsar. "Frekans çevikliği", donanımların frekanslarını büyük bir alanda sık sık değiştirerek karıştırmalardan kurtulmalarına olanak verir.
"Tayf*yayılması", çok frekans şeridi gerektiren, ama karıştırmaya karşı çok dirençli olan yeni modülasyonlar sayesinde gerçekleşir.
Karıştırmaya karşı koymanın öneminin artması, donanımların daha karmaşık hale getirilmesine ve genellikle radyoelektrik frekansların kullanımı konusunda ek güçlüklere yol açar. Düşman, yapılan teknik seçimleri bilmediği oranda, karıştırmaya karşı koyma önlemlerinin etkinliği en yüksek noktaya ulaştığından, gün geçtikçe gelişen bu aygıtlar üzerine çok az basılı yayın vardır.

KARIŞTIRMAK → KARIŞMAK.

KARIYERLİ sıf. Antropol. Karının akrabalarının köyünde oturmak ve evlerini orada kurmak zorunda olan genç evlilerin konut biçimi için kullanılır. (Bu zorunluluk birkaç yılla sınırlanabildiği gibi ömür boyu da sürebilir.)

KARİ, -i sıf. (ar. *ķāri*). *Esk.* **1.** Okur, okuyucu. **—2.** Kuran'ı usulünce ve kurallarına uygun olarak okuyan.

KARİA a. (ar. *ķariʿa*). *Esk.* **1.** Ansızın gelen bela. **—2.** Kıyamet. **—3.** Şiddetli rüzgâr.

KARİA. Tar. coğ. Anadolu'nun G.-B.'sında bölge, K.'de İonia, Lydia, D.'da Phrygia'nın bir bölümü ve Lykia ile, B. ve G.'de Ege denizi ile sınırlıydı. Hemen hemen tümüyle dağlık olan bu bölgenin ilk halkları, eski yazarların Karialılar* ve Legler adını verdikleri uluslardı. Daha sonra Akhalar Karia bölgesine geldiler (İ.Ö. XV. yy. sonlarına doğr.). Bodrum'un 9 km K.-B.'sındaki Ortakent (esk. Müsgebi) nekropolisinde, Gökçebel'de (esk. Dirmil), Asarlık'ta ve Çömlekçi'de ortaya çıkarılan geç mykenai çanak çömleği akha yerleşmelerinin varlığına kesinlik kazandırmıştır. Daha sonra bölgede Dorlar'ın kolonileştirme hareketleri başlamış (İ.Ö. 900'e doğr.), Kos ve Rodos adalarının yanı sıra G.-B. Anadolu kıyılarında Halikarnassos, Knidos gibi önemli kentler kurulmuştur. Ancak bu arada yörenin yerel halkı dilleri ve kendilerine özgü kültleriyle varlığını sürdürmüştür. (→ KARİALILAR.)

KARİA DİLİ a. Antikçağ Karialıları'nın konuştuğu eski dil.
—ANSİKL. Dilbil. Karia dili en çok, Mısır' da görev yapmış (İ.Ö. VII.-VI. yy.'lar) karialı paralı askerlerin bıraktığı 100'ü aşkın graffitoyla tanınır. Anadolu'nun güney-batı'sında da birkaç kil tablet ve anıt yazıtları bulunmuştur. Karia dilinin arkaik yunan harflerine benzeyen abecesel göstergelerden oluştuğu sanılır, ama bu yazı henüz yeterli bir biçimde çözülememiştir.

Kâria suresi, Kuran'ın 101. suresi. 11 ayettir. Mekke'de inmiştir. Adını, ilk üç ayette geçen ve "kapı çalan, çarpan, yürekleri titreten" gibi anlamlara gelen "kâria" sözcüğünden alır. Surede, "kâria" diye adlandırılan kıyamet sırasında insanların telaştan pervaneler gibi yayılacağı, dağların savrulacağı belirtildikten sonra bu dünyada işledikleri iyilikler nedeniyle ahirette amel terazileri ağır basanların güzel bir hayata kavuşacakları, amel terazileri hafif olanların ise cehenneme gidecekleri anlatılır. Bu ayet, genellikle beladan sakınıp kurtulmak için okunur.

KARİALILAR, adlarına ilk kez İ.Ö. VII. yy.'da rastlanan G.-B. Anadolu halkı. Hanedanlara bağlı sitelere bölünmüşlerdi, ortak bir meclisleri vardı. Denizcilik ve paralı askerlik yapan Karialılar, Yunanlılar'a kıyılarında şehir kurma izni verdiler ve onlarla karıştılar. Karun'a, daha sonra da Persler'e bağlanan (546-333'e doğr.) Karialılar "İonia isyanı"na katıldılar (499-493). Karia hanedanından bir aile 454'e doğru bir yunan kenti olan Halikarnassos'a (→ ARTEMİA) egemen oldu ve Hekatomnos zamanında önem kazanarak Pers kralından, Karia'da çocuklarına geçecek bir satraplık kurmak için izin aldı (390'a doğr.). Mausolos (377-353), komşu yunan sitelerine boyun eğdirme siyasetini sürdürdü. Hanedanın kendiliğinden son bulması üzerine (326) Karia, hellenistik krallar ve Rodoslular tarafından parçalandı. Roma, Karia'yı önce Rodoslular'a verdi (188), sonra serbest bıraktı (167), daha sonra da Asya eyaletiyle birleştirdi (129). İ.Ö. I. yy.'dan beri kendi dillerinde yazmayı bırakan Karialılar'ın hellenleştirilmesi İ.Ö. I. yy.'da tamamlandı.

KARİB sıf. (ar. *ķarib*). *Esk.* **1.** Yakında bulunan; yakın: *"Çamlıca şu âlem-i süflinin semaya karib bir mahalli veya semanın zemine en yakın bir bürcüdür"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). **—2.** *Karib olmak*, yakın olmak: *"Karib olmuştu kim kasdeyleye cân-ı cihan üzre"* (Nedim, XVIII. yy.). **—3.** *Karib-ül-ahd*, yakın zamanda:

"Sekban-ı cedid askeri karib-ül-ahdda tertib olmuş olmasıyle..." (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

◆ be. Yakın olarak, tahmini.

◆ a. **1.** Soyca yakın olan, akraba. **—2.** Komşu.

KARİBA boğazları, Zambezi'nin boğazları, Harare'ın K.-B.'sında (Zimbabve), Zimbabve ile Zambiya sınırında. Baraj, 280 km uzunluğunda ve en çok otuz kilometre genişliğinde büyük bir göl (Kariba gölü) oluşturur. Bu baraj gölü, 8 TWsa elektrik üretebilen bir santralı besler.

KARİBEN be. (ar. *ḳarib*'den *ḳariben*). *Esk.* Yakında, çok geçmeden, bir zaman sonra.

KARİBLİK a. (ar. *ḳarib*'den). *Esk.* Yakın olma, yakınlık.

KARİBU a. (algonkin dilinde *caribou*), Kuzey Amerika ve Sibirya'da yaşayan rengeyiği. (Bil. a. *Rangifer caribou;* gevişgetirenler alttakımı, geyikgiller familyası.)
—ANSİKL. Omuza kadar yüksekliği yaklaşık 140 cm, ağırlığı 200 kg kadar olan karibu, yaz mevsimini iyice kuzeyde, bataklıklarda geçirdikten sonra kışın güneye iner. Kızışma mevsimleri eylüle rastlar ve yavrular nisan-mayısta doğar. Aralık ayında erkeklerin boynuzu düşer. Karibular çok hızlı koşan, kaçmaya başlarken ok gibi fırlayan hayvanlardır.

KARİDES a. Denizde ya da tatlısularda yaşayan, orta büyüklükte, çeşitli öbeklere giren, yüzücü, onayaklı birçok kabuklu türünün ortak adı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Balıkç. *Karides ağı,* karides avlamakta kullanılan bir çeşit ağ.
—ANSİKL. Karideslerin tümü soy bakımından birbirlerine uzak iki büyük öbeğe ayrılır: kamçılıgarnelgiller ve karidesgiller. Kamçılıgarnelgiller, çok iri (bazılarının boyu 20 cm'yi geçer), tropikal ya da yarıtropikal bölgelerde az derin sularda yaşayan türleri içerir. Akdeniz'de bulunan *Caramotes*'ler, Avrupa pazarlarında satılan kamçılıgarnelgillerin örnek tipidir. Karidesgiller familyası çok çeşitli türleri içerir: asıl karides ya da teke *(Palaemon serratus),* çalı karidesi *(Crangon crangon).* Karidesgiller genellikle küçük bedenlidir (15 cm'den az); ama tropikal bölge tatlısularında yaşayan, uzun ve güçlü kıskaçlı *Macrobrachium*'ların boyu çoğunlukla 20 cm'yi geçer: bu türler pazarlanmak amacıyla bol miktarda avlanırlar.

KARİDESGİLLER a. Suyun içinde ya da dibe yakın kesimlerinde yaşayan, su içinde yüzen, denizde ve çok seyrek olarak tatlısuda da bulunan, karidesleri içeren üstfamilya. (Karidesgiller, biçim ve yaşam çevresine göre birçok karides familyası içerir. Bil. a. *Carididea.*)

KARİE a. (ar. *ḳāri'*'nin dişl. *ḳari'e*). *Esk.* Kadın okuyucu: *"Bu romanların buldukları kârielerin mikdarı pek çok olduğunu, bu romanlarda herhalde can sıkıntısı bulmadıklarını biliyoruz"* (H. C. Yalçın).

KARİENGLER → KARENLER.

KARİERALAR, Batı Avustralya yerli halkı. Karieralar dıştanevliliğe ve babasoyluluğa dayanan, karmaşık ve ademimerkeziyetçi bir klan düzenine sahiptir. Birliklerini totem töreleriyle sağlayan Karieralar, toplayıcılık, avcılık ve balıkçılıkla yaşarlar.

KARİHA a. (ar. *ḳariḥa*). *Esk.* **1.** İnsanda kendiliğinden oluşan düşünce; düşünme yetisi. **—2.** Yaratıcı güç, bir düşünceyi ortaya koyma niteliği. **—3.** Padişahın verdiği yazılı ya da sözlü emir. **—4.** *Karihası geniş,* yaratıcı güce sahip.

KARİHADAN be. (ar. *ḳariḥa*'dan). *Esk.* Hazırlıksız olarak, düşünmeksizin.

KARİHAZAD sıf. (ar. *ḳariḥa* ve fars. *zād*'dan *ḳariḥa-zād*). *Esk.* Düşünceden doğan, akılda kendiliğinden oluşan.

KARİİN çoğl. a. (ar. *ḳāri'*'nin çoğl. *ḳari'in*). *Esk.* Okurlar, okuyucular.

KARİKAL, Hindistan'da (Pondiçeri arazisi) kent, Coromandel kıyısında eski fransız sömürgesi, Kaviri deltasının G.'inde; 26 100 nüf. Sayfiye merkezi.
—Tar. 1738'de, rakibine karşı haklarını güçlendirmek için Fransızlar'ın yardımına gereksinim duyan Tancavur hükümdarı, kenti Hindistan'daki fransız sömürgelerinin valisi Dumas'ya verdi. Şubat 1939'da Fransızlar kente yerleşti.

KARİKATÜR a. (fr. *caricature;* ital. *caricatura*). **1.** Yüzün belirgin çizgilerini ya da bedenin oranlarını, tamamen yergi amacıyla abartarak ya da biçimini bozarak, desen, resim vb. yollarla gülünç ve acayip bir biçimde betimleme. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Aslı taklit edilerek beceriksizce, acemice yapılmış şey. **—3.** *Karikatür gibi,* dış görünüşü ya da davranışları gülünç olan kimse için kullanılır.
—ANSİKL. Antikçağ'daki gülünç ve acayip betimlemeler, dinsel bir çerçeve içinde ve çoğu kez büyü amacıyla hayali kişileri konu aldıkları ölçüde, karikatür türüne pek sokulamaz. Aynı şey, Ortaçağ'da çizilmiş canavar, şeytan ya da "dinsiz" figürleri için de söylenebilir. Karikatür çalışmaları XVI. yy.'ın sonunda, Annibale Carracci'nin atölyesinde bir oyun olarak ortaya çıktı. Bu sözcüğü ilk kez, A. Carracci'nin *Arti di Bologna*'sına yazdığı önsözde (1646) Mosini kullandı ve karikatürü, gerçekliğe önem vermekle birlikte, fantezi ya da komiğe yönelik bir portre çizme yöntemi olarak tanımladı. O sıralar İtalya'da çok tutulan "karikatür-portre", Bernini sayesinde Louis XIV'ün sarayında da tanındı. Bu "yöntem" özellikle Rönesans döneminde, insan bedenini betimlemek için konulmuş kurallardan vazgeçilmesi, bir "tersine çevrilmiş ülküleştirme" olarak

Diyojen dergisinde çıkan ilk türk karikatürü



ortaya çıktı. Çok daha önce Dürer bir yüzün görünüşünde meydana getirilebilecek biçim değişikliklerini matematiksel olarak belirlemiş, Leonardo da Vinci de, daha deneysel çalışmalarla, çirkin ya da ürkütücü yüzleri incelemişti. Onlar çalışmalarını ciddi bir biçimde yürütüyorlardı: ancak bu kurallar olgunlaşıp ölçü durumuna geldikten sonra, onları bozup komiği yaratmak mümkün oldu. Daha XVI. yy.'da, papayı ya da Luther'i konu alan şeytansı betimlemelerden siyasal karikatüre geçildiği görülür; bununla birlikte, siyasal karikatür burjuvazinin yükselişine bağlı olarak, özellikle İngiltere'de gelişti; İngiltere'de siyasal karikatür, 1730'dan sonra, Hogarth sayesinde, aristokrasiyi ve "ince beğeni"yi hedef alan gerçek bir silaha dönüştü. Karikatür Fransa'da da Louis XVI ve Charles X'a karşı mücadelede önemli bir rol oynadı. 1830'da basına özgürlük tanıyan Louis-Philippe, Daumier ve 1830'da kurulmuş cumhuriyetçi bir gazete olan *la Caricature*'ün çizerleri tarafından iğnelenince karikatürün yazıdan daha yıkıcı olduğunu öne sürerek basını cezalandırdı. Fransa'da 1881 tarihli basın özgürlüğü yasası çıkıncaya kadar görülen ve özgür dönemlere göre çok daha uzun süren baskı dönemleri, karikatürün iktidar karşısındaki gücünü kanıtlıyordu. Freud'un "nükte sözcüğü" üzerine kuramları, karikatürün bu gücünü açıklamak için kullanıldı: klasik desen kurallarının çiğnenmesi, konuşma kurallarının çiğnenmesiyle eş tutuldu ve bu durum, çizen kişinin bilinçli bir biçimde ikinci plana çekilmesi olarak yorumlandı. Karikatürde çizer, mekânı kendine göre biçimlendirir ve konu aldığı şeyi kalıcılığından ve saygınlığından yoksun bırakarak ona kendi koyduğu kuralları kabul ettirir. Modern sanatın klasik kurallardan uzaklaşması, doğal olarak, gerçek karikatürün gücünü kaybetmesine yol açtı ve karikatür, amerikalı David Levine'in yapıtlarında olduğu gibi, ünlü kişileri yermekten çok öven bir araç haline geldi.

Karikatür tarihinin en önemli temsilcileri arasında şu sanatçıları sayabiliriz: XVII. yy.'da İtalya'da Ghezzi ve Bernini; XVIII. yy.'da İngiltere'de Hogarth, Cruikshank, Gillray ve Rowlandson; XIX. yy.'da Fransa'da, *Charivari*'nin çizerlerinden olan Daumier, Grandville, Gavarni, Traviès, daha sonra III. Cumhuriyet döneminde Gill, Léandre, Forain, A. Faivre, Grandjouan, Sem; Birinci Dünya savaşı yıllarında G. Bofa ve H.-P. Gassier; sonra Sennep. Almanya'nın ünlü çizerleri *Simplicissimus*'da bir araya gelmişlerdi (Thomas Theo-



çalı karidesi
(Crangon crangon)

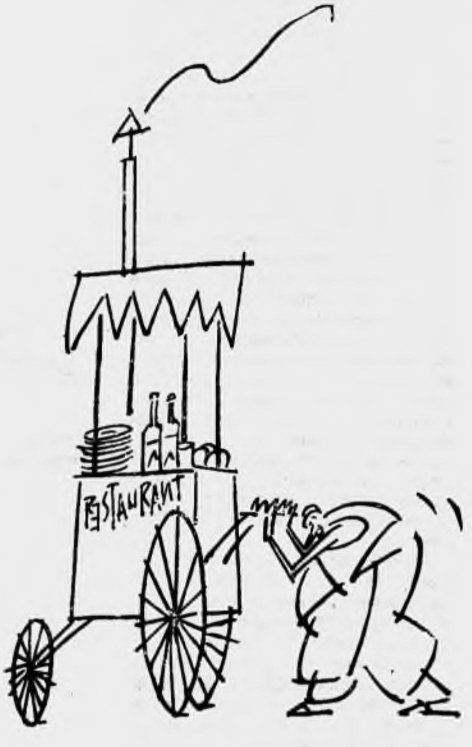
Tiyatro dergisinde çıkan Nişan Berberyan'ın karikatürü (9. 5. 1874)



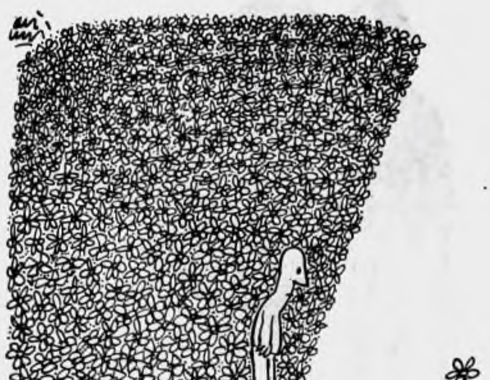
Ali Fuat Bey'in bir karikatürü *Çaylak* dergisi (21. 2. 1876)



Bundan elli yıl sonra uygarlık öyle bir hale gelecek ki insanlar böyle makineyle yemek yiyecekler.



Turhan Selçuk



Ulvi Ersoy



Tan Oral

dor Heine, Olaf Gulbransson...); bunlara G. Grosz'u da eklemek gerekir. Günümüzde basında çalışan çizerlerin çoğu karikatür yapmaktadır, ama *Canard enchaîné*'de çizen ustalar ya da Tim gibi adlar karikatür denince ilk akla gelenlerdir. (→ MİZAH *resmi*.)

• *Türkiye'de* karikatür sanatının ilk örneklerine, Teodor Kasap'ın 1870'li yıllarda yayımladığı *Diyojen, Hayal, Çaylak, Çıngıraklı tatar* vb. mizah dergilerinde rastlanır. Bu dergilerde adları görülen ilk öncüler K. Opçanadassis, Nişan Berberyan, Tinghır, Delemak Ekserciyan gibi azınlıktan olmakla birlikte Ali Fuat ve Rıza beyler de özgün çizgileriyle dikkati çekerler. Genelde, resim sanatının bir kolu olan karikatür de, teokratik monarşiye dayalı bir ülkede yüzyıllar boyu yasakların kapsamı içinde yer almış bulunduğundan, batı ülkelerine oranla çok geç ortaya çıktı. Bununla birlikte bir anlamda siyasal düzenin, olayların ve bunlarda etkin rol oynayan kişilerin eleştirisi demek olan karikatürün canlanması ve yaygınlaşması, 1908 meşrutiyeti'nden sonra, Cem ile başlar. Cem *Kalem* ve *Cem* dergilerine çizdiği karikatürlerinde mizahı yoğun yergi öğeleriyle birleştirerek işlevsel karikatür anlayışının öncülerinden biri oldu. Sedat Nuri, Baha Bey, Halit Bey gibi karikatürcüler de aynı yılların önde gelen adlarıdır. Sedat Simavi'nin Birinci Dünya savaşı'ndan sonra yayımladığı *Diken* ile Mütareke döneminde yayımladığı *Güleryüz* dergileri de bu sanatın gelişip benimsenmesine yardımcı oldu.

Cumhuriyet dönemine yukardakilerin yanı sıra, Münif Fehim (Özarman), Salih (Erimez), Ramiz (Gökçe), Togo, Hulki (Onaran), İhap Hulusi, Ratip Tahir (Burak) vb. adlarla giren türk karikatüründe, 1930'lu yıllara doğru Cemal Nadir'in (Güler) çizgileriyle Cem'den sonra yeni bir dönem başladı. Çizgi tekniği, esprili anlatım, biçem ve içerik yönünden karikatürün günlük yaşamla birleştiği bu dönemde Necmi Rıza (Ayça), Zahir Güvemli, Orhan Ural gibi yeni imzalar dikkati çekmeye başladılar.

İkinci Dünya savaşı sonrasında, özellikle çok partili rejime geçiş sürecinde, batı ülkelerindeki gelişmeler Mustafa Uykusuz (Mim Uykusuz), Turhan Selçuk, Semih Balcıoğlu, Ali Ulvi (Ersoy), Nehar Tüblek, Bedri (Koraman), Eflatun Nuri (Erkoç), Sururi Gümen, Altan Erbulak vb. yeni kuşak sanatçılarını da etkiledi. Hicivden sıyrılan karikatür, yazılı karikatürden de yavaş yavaş uzaklaşarak düşünmeyi ve düşündürmeyi öne çıkaran yazısız karikatür geleneğini yerleştirmeye başladı. Bu arada toplumcu dünya görüşü doğrultusunda yayın yaşamına giren yeni dergiler (*Nuh'un gemisi, 41 buçuk, Tef, Dolmuş, Marko Paşa* vb.) yoluyla karikatür halkla doğrudan ilişki kuran bir düzeye ulaştı. 1960'lı yıllardan sonrasını kapsayan yakın dönemdeyse görüntülü iletişim araçlarının gelişmesine koşut olarak karikatür sanatçıları da reklam, çizgifilm ve çizgiroman alanlarında yapıtlar üretmeye yöneldiler. Bu yıllarda Yalçın Tüzecan (Sade Yalçın), Ali Ulvi, Bedri, Mustafa Eremektar'ın (Mıstık) ortaklaşa kurdukları Kare reklam'dan sonra Oğuz Aral, Ferruh Doğan, Yalçın Çetin, Tonguç Yaşar, Tekin Aral, Orhan Büyükdoğan vb. de çizgifilm alanında başarılı ürünler verdiler. Özellikle Tonguç Yaşar'ın *Amentü gemisi* ile Tan Oral'ın *Sansür* adlı filmleri, 1970'te TRT ödüllerini kazandılar. Birçok sanatçı da yurtdışında katıldıkları uluslararası sergilerde ve yarışmalarda başarılı yapıtlarıyla çeşitli ödüllere değer görüldüler (T. Selçuk, N. Tüblek, T. Yaşar, F. Doğan, S. Balcıoğlu, Şadi Dinççağ, Erdoğan Bozok vb.).

Günümüzde, karikatür sanatının en genç temsilcileri olarak Behiç Ak, Ali Galip Altunçul, Hakan Derman, İsmail Gülgeç, Piyale Madra, Kâmil Masaracı, Latif, Hasan Kaçan, Sarkis Paçacı, Haslet Soyöz, İbrahim Tapa vd. adlar öne çıkmayı başardılar. (→ Kayn.)

Karikatür, İkinci meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde İstanbul'da yayımlanmış bazı mizah dergi ve gazetelerinin adı: — Kerametin ve topçu mülazımı Arif Bey'ler tarafından çıkarılan "edebi, mizahi gazete" (1909). Haftada iki kez olmak üzere 9 sayı yayımlandığı bilinmektedir. —Birinci Dünya savaşı'nın başladığı sırada yayın yaşamına giren haftalık dergi (1914). Sorumlu müdürlüğünü M. Hilmi'nin yaptığı derginin çizerleri arasında Sedat Simavi de bulunuyordu. 10 sayı çıktığı bilinmektedir. — Sedat Simavi'nin 1 ocak 1936'dan başlayarak 1948'e değin çıkardığı haftalık dergi. Güncel konulara ağırlık veren ve yeni bir mizah anlayışını yerleştirmeye çalışan dergide Ramiz, Togo, Necmi Rıza gibi deneyimli karikatüristlerin yanı sıra Şadi Dinççağ, Orhan Ural, Mustafa (Mim) Uykusuz, Nehar Tüblek vb. genç kuşak temsilcilerinin de ürünleri yer alıyordu. — Aziz Nesin, İlhan Selçuk ve Turhan Selçuk'un birlikte çıkardıkları (1958) dergi. 13. sayıdan başlayarak Semih Balcıoğlu'nun yayımladığı *Taş* dergisiyle birleşerek *Taş-Karikatür* adını alan dergi, 1959'da kapandı.

KARİKATÜRCÜ a. Karikatür çizen sanatçı. (Eşanl. KARİKATÜRİST.)

Karikatürcüler derneği, Turhan Selçuk, Ferit Öngören ve Semih Balcıoğlu tarafından İstanbul'da kuruldu (1969). İlk toplu sergisini, 100. yıl sergisi adıyla, Çemberlitaş'taki Darüşşafaka sanat galerisi'nde açtı, buna koşut olarak *Başlangıcından bugüne türk karikatürü* adlı bir kitap yayımladı (1970). 12 Eylül 1980'e değin varlığını sürdüren dernek Ankara, İzmir ve Eskişehir'de açtığı irtibat bürolarının yanı sıra, Türkiye'de ve yabancı ülkelerde çok sayıda sergi ve 1974'ten başlayarak da, her yıl Uluslararası Akşehir Nasrettin Hoca karikatür yarışmaları düzenledi. 1975'te İstanbul Tepebaşı'nda, Türkiye'nin ilk Karikatür müzesi'ni kurdu. 1980 başında *Karikatürk* adlı bir dergi yayımladı. Bir kitaplıkla birlikte basın tarihimizle ilgili çeşitli belgelerin de yer aldığı bu müze, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra belediye tarafından yıktırıldı. Çalışmaları da durdurulan dernek, 1984 ortalarından sonra yeniden faaliyete geçti.

KARİKATÜRCÜLÜK a. Karikatür çizme sanatı.

KARİKATÜRİST, -ti a. (fr. *caricaturiste*). KARİKATÜRCÜ'nün eşanlamlısı.

KARİKATÜRİZE sıf. (fr. *caricaturer*, karikatür yapmak'tan). **1.** Gülünçleştirilmiş, karikatürize edilmiş. **—2.** *Karikatürize etmek*, gülünçleştirmek, alay konusu yapmak, gülünç ve abartılı bir biçimde canlandırmak.

Karikatürkel von 1946 bis 1981, Thomas Balkonhol tarafından 1946-1981 yılları arasındaki türk karikatür sanatını tanıtmak amacıyla derlenen almanca antoloji. 55 çizerin 146 çalışmasını içeren ve 1981'de Almanya Federal Cumhuriyeti'nde yayımlanan antoloji, çok partili siyasal düzene geçişle birlikte, türk demokrasisinin çalkantılı serüvenini de karikatürcülerin yorumuyla belgeledi.

KARİKATÜRLEŞTİRME a. Karikatürleştirmek eylemi.

KARİKATÜRLEŞTİRMEK gçz. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi karikatürleştirmek*, karikatürle canlandırmak, betimlemek. **—2.** *Bir şeyi karikatürleştirmek*, çarpıtmak, gülünç duruma getirmek; karikatürize etmek: *Bütün söylediklerimi karikatürleştiriyorsunuz.*

KARİMATA, Endonezya'da küçük ada, Borneo'nun batı kıyısı açıklarında. Çin denizi'ni Cava denizi'ne bağlayan *Karimata boğazı*'nın adı bu adadan gelir.

KARİN sıf. (ar. *karin*). *Esk.* **1.** Yakın, az aralıklı olan. **—2.** Komşu, arkadaş, hısım gibi aralarında yakın ilişki bulunanlardan her biri. **—3.** İstediği düzeye ulaşan bir şeye sahip olan. **—4.** Padişahın sürekli ya-

nında olan. **—5.** *Karin etmek,* yaklaştırmak, birleştirmek: *"Bu davâda kiminse hak karin et lûtfuna anı"* (Nedim, XVIII. yy.). **—6.** *Karin-i kabul,* kabul edilmiş, makbul. || *Karin-i sani,* ikinci mabeyinci. || *Karin-i rey-i saib,* yerinde, düşünceye uygun. || *Karin-i tahsin,* beğenilmiş, uygun görülmüş.
—Tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda padişaha yakın olan kimseler. (Çoğulu olan "kurena" şeklinde de kullanılırdı.)

KARİNA a. (ital. *carena;* lat. *carina*'dan). Denizc. **1.** Bir gemi teknesinin su içinde kalan bölümünün dış yüzeyi. **—2.** *Karina bordası,* bir geminin su hattının altında kalan borda bölümü. || *Karina borda kaplaması,* gemi karinasında baştan kıça kadar uzanan kaplama tahtaları. || *Karina çarmığı basmak,* iç omurgaya kadar oturtulmuş bir ana direğin alt çarmıklarını karinaya bağlamak için germek. || *Karina etmek,* bir gemiyi, su altında kalan bölümünün bakım ve onarımını yapmak için, omurgası sudan çıkana kadar bir bordasının üzerine yatırmak. || *Karina fırçası,* karinaları temizlemede ya da boyamada kullanılan uzun saplı, topuz biçiminde sert fırça. || *Karina ızgarası,* gelgit olayı fazla olan limanlarda kullanılan ve üzerine sular çekildiğinde karina bakımı yapılacak gemilerin oturtulduğu tahta ya da beton kızak. || *Karina kaplama levhası,* ağaç gemilerin karinalarına kaplanan bakır ya da pirinç levha. || *Karina kuşak kaplaması,* karinadaki kuşakları oluşturan kaplamalardan her biri. || *Karina zinciri,* gemi karinalarından doblin olarak dolaştırılan ve çımaları her iki küpeşteye karşılıklı olarak tutturulan ince zincirler. (Yara paledi kullanıldığı dönemlerde, paledi karinanın istenilen yerine ayarlamaya yarardı. Günümüzde kullanılmamaktadır.)
—Antropol. Bazı kişilerin kafatasında görülen, iki parietal kemik arasındaki orta çıkıntı.
—Bot. Kelebekçiçekligillerin çiçeklerinde bir gemi karinasını andırır biçimde, kısmen birbirine kaynaşmış iki alt taçyaprağa verilen ad. || Çeşitli organların (kavuz, çanakyaprak) yüzeyindeki ince uzun çıkıntı.
—Havc. İlerlemeye karşı direnci çok küçük olan aerodinamik cisim. || *Güdümlü balon karinası,* balonun, içi gaz ile doldurularak şişirilmiş, az ya da çok uzun bir puroyu andıran bölümü. (En çok kullanılan karinanın önü hemen hemen küresel ya da yumurtamsı bir bölümden oluşur; arkası ise bir koniyle son bulur.)
—Kuşç. Karinalı kuşlarda, göğüskemiğinin orta kesiminde bulunun kemik çıkıntısı.
—Zool. Hayvanlarda bedenin üstünde bulunan, uzun dik bir ibik biçimindeki dış kabartı. (Kimi böceklerin elitraları ve bazı balıkların karın profili karina biçimindedir.)
—ANSİKL. Karina, göğüskemiği yüzeyinden öne doğru çıkıntı yapan ve karinayı ve ladeskemiğini kolkemiğine bağlayan göğüs kaslarını (uçma kasları) taşır. Bütün karinalılarda bulunmakla birlikte iri kümes hayvanlarında çok gelişmiştir. Buna karşılık koşucukuşlarda (devekuşu, nandu, kivi, vb.) bulunmaz.

KARİNA (lat. *Carina*'dan), Güney gök yarıküresinde Gemi*'nin grup takımyıldızlarından birinin adı. Başlıca yıldızı α ya da Canopus*, Sirius*'dan sonra göğün en parlak yıldızıdır. Büyük bir bulutsu içinde yer alan η Karina değişken, düzensiz, çok ilginç bir yıldızdır. 1677 yılında Halley tarafından gözlenen bu yıldız o zaman 4 kadirdi, 1850 yıllarında kadiri −0,8'e erişti ve Canopus kadar parlak oldu, fakat 1867'den sonra parlaklığı gözle görülemeyecek kadar azaldı.

KARİNALAMAK g. f. Teknol. Bir akışkan içinde yer değiştirecek devinimli cisimlere, ilerlemeye karşı en düşük direnci gösterecek bir biçim vermek.

KARİNALI sıf. Bot. Gemi karinasını andıran bir kısmı olan.

KARİNALILAR a. (lat. *Carina,* karina' dan). Gemi karinası biçiminde, gelişmiş ve yapraksı göğüskemikli kuşlar altsınıfı. (Karina, uçmayı sağlayan göğüs kaslarını tutar; oysa koşarkuşların göğüskemiği yoktur. Kuşların büyük çoğunluğu karinalılar altsınıfına girer. Bil. a. *Carinatae.*)

KARİNE a. (ar. *ḳarine*). *Esk.* **1.** Bir sorunun çözümlenmesinde benzer durumları göz önüne alarak elde edilen ipucu, belirti: *"Ama bu malum olan hususu kanıtlayacak herhangi bir karîne var mıdır?"* (N. Kurdakul). **—2.** *Karine ile anlamak,* bir sözcüğün ya da cümlenin anlamını sözün gelişinden anlamak.
—Huk. Bilinen ya da kanıtlanan bir olaya dayanarak bilinmeyen bir olaydan hukuksal sonuç çıkarma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. *Karine-i katıa,* başka anlama gelmeyecek derecede açık delil.
—Verg. huk. *Karine yöntemi,* bir tür vergi tarh yöntemi. (Bu yöntemde, gelir ya da servetlerin miktar ya da değerleri yerine, bunları az çok temsil ettikleri varsayılan birtakım dış belirtiler ya da göstergeler vergiye matrah olarak alınır: arazinin değeri ya da iradı yerine, yüzölçümünün; binanın iradı yerine, kapı ve pencere sayısının; serbest meslek kazançları yerine, işyeri kirasının vergiye esas alınması gibi. Fransa'da eskiden uygulanan kapı ve pencere vergisi, karine yönteminin tipik bir örneğidir.)
—ANSİKL. Huk. Karine ikiye ayrılır: fiili karine ve yasal karine. Fiili karine, belli bir olaydan belli olmayan bir olay için yargıç tarafından çıkarılan sonuçtur. Kural olarak, fiili karinenin aksi kanıtlanabilir. Yasal karine ise, belli bir olaydan belli olmayan bir olay hakkında yasanın çıkardığı sonuçtur. Kimi yasal karineler kesindir; karşı taraf bu karinelerin aksini kanıtlayamaz. Örneğin kimse tapu sicilindeki bir kaydın bilinmediği yolunda bir iddia ileri süremez. Kimi yasal karineler ise, kesin değildir; karşı taraf bu karinelerin aksini kanıtlayabilir. Örneğin iyiniyet karinesi böyledir. Kendisinden beklenen özeni göstermeyen kişi, iyiniyet iddiasında bulunamaz.

KARİNİT a. (fr. *caryinite*). Miner. Doğal kurşun, manganez, kalsiyum ve magnezyum arsenat.

KARINTHY (Frigyes), macar yazar ve gazeteci (Budapeşte 1887 - Siófok 1938). *Nyugat* (Batı) adlı dergiyi çıkaran gruptandı; pastişleriyle (*Esik a Ho,* 1912) gibi ütopik ve olağanüstü öyküleriyle (*Voyage au Farémido* [fr. çev.], 1916; *Capillaria ou le Pays des femmes* [fr. çev.], 1922) ve dramlarıyla (*Holnap reggel,* 1915) okurların ilgisini çekti. Ozan olarak, duygusal mizahta çok başarılı oldu: bu yönüyle, birçok şiirini çevirdiği H. Heine'yi anımsatır. *Utazás a Kopanyam Körül* (1937) adlı kitabındaysa, kendi hastalığının öyküsünü bilinçli bir biçimde anlattı.

KARİOPOLİS. Tar. coğ. Hayrabolu ilçesinin Roma ve Bizans dönemlerindeki adı.

KARİR sıf. (ar. *ḳarîr*). *Esk.* **1.** Herhangi bir durumdan ötürü sevinç duymuş olan, sevinmiş. **—2.** *Karîr-ül-ayn,* gözü aydın, mutlu.

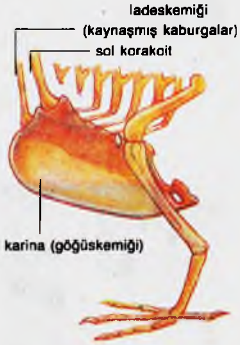
KARİSİMBİ, Zaire-Ruanda sınırındaki yanardağ kökenli Virunga dağlarının en yüksek doruğu; yüksekliği 4 507 m. Yanardağlar ulusal parkında yer alır.

KARİTE a. (uolof dilinde sözc.). Tropikal Afrika'da yetişen ve meyvesinden yenebilir yağ (karite yağı) çıkarılan ağaç. (*Sapotaceae* familyası.)
—ANSİKL. Karite *(Butyrospermum parkii),* Afrika'nın ortasında, Senegal'in güneyinde Sudan-Sahil bölgesinde bulunan dik gövdeli bir ağaçtır. En sık karite topluluklarına Mali'de ve Burkina Faso'da rastlanır. Soluk yeşil renkli ve özü tatlı oval meyvesinde, karite yağı çıkarılan bir çekirdek bulunur *(shea butter).* Yetişkin bir karite yılda yaklaşık olarak 12 kg kuru meyve verir; bunların çekirdeklerinden 3,5 kg yağlı madde elde edilir. Karite yağ kakao yağını andırır ve bazen onun yerine de kullanılır. Tatlı pembe renkteki karite odunu yapı işlerinde, marangozlukta, mobilyacılıkta, tornacılıkta ve araba yapımında kullanılır.

KARİYA, Japonya'da (Honşu) kent 120 121 nüf. (1991). Nagoya kentinin güney-doğusuna düşen Kariya, 1533 yılında Mizuno klanı tarafından küçük bir kale kasabası olarak kuruldu ve Tokugava (Edo) döneminde (1603-1867), çeşitli *daimyo* (büyük toprak sahibi yönetici) ailelerinin eline geçti. 1888'de Tokaido demiryolu hattı üzerinde bir istasyon oldu. Yakınlardaki Toyota ile bağlantıları kuvvetli olan Kariya'da araba parçaları, dokuma ve çiftlik makineleri ile seramik yer karosu üretilir.

KARİYAMA a. (fr. *cariama*). Güney Amerika bozkırlarında yerde yaşayan, uzun ve sağlam bacaklı, kıvrık gagalı, kariyamagiller familyasından kuşların genel adı. (Böcekler ve sürüngenlerle beslenirler. Bataklıkkuşları takımı, kariyamagiller familyası.)

Kariye camisi, İstanbul'un Edirnekapı semtinde bizans kilisesi, geç dönem bizans mozaikleri ve duvar resimleriyle ünlüdür. İlk kilise, Costantinus surlarının dışında, Khora manastırı'na bağlı olarak yapılmıştı. Daha sonra Theodosios surlarının içine alınan kiliseden günümüze hiçbir kalıntı ulaşmadı. İlk yapıya ilişkin bilgiler de kesinlik kazanamadı, ancak kaynaklardan, Khora manastırı'na kapatılan Phokas'ın damadı Krispos'un bu yapıyı genişlettiği bilinmektedir ve VII. yy.'da burada Khora manastırı'na bağlı küçük bir kilisenin bulunduğu kesindir. Aleksios Komnenos I döneminde yenilenen (1077-1081) kilise, yunan haçı planında, dört geniş kemere oturan tek kubbeli bir yapıydı. Kısa süre sonra, Aleksios Komnenos I'in oğlu İsaakios Komnenos kiliseyi yeniden yaptırdı, D.'suna bema ve yarım daire biçiminde absida eklendi. B.'sındaki iç narteks de tayışıcı özellikleri göz önüne alınarak kemerlerle dört bölüme ayrılıp iki kubbeyle örtüldü. Latin işgalinden zarar gören yapı, Andronikos II döneminde, hazine nazırı Theodoros Metokhitis tarafından genişletildi, G.'ine tek sahınlı, tek absidalı mezar capella (perakklesion), K.'ine uzun, dar bir dehliz, B.'sına dış narteks eklendi (1315-1321); duvarlar ve kubbeler görkemli mozaikler ve resimlerle süslendi. Sanat tarihi açısından eşsiz değerde olan mozaiklerde ve duvar resimlerinde önceki dönemin alışılmış, tekdüze fonunun yerini mimari motifler've hellenistik



bir kuşun karinası

Bir sağır ve dilsizi iyileştiren İsa
İstanbul'da Kariye camisi'nin mozaiklerinden

L. Y. Loirat-Explorer





Büyük Larousse

Kariye camisi
İstanbul



Büyük Larousse

Kariye camisi'nden
bir mozaik

özellikler gösteren manzaralar alınmıştır. Böylece İsa ve Meryem'in yaşamlarından alınan sahneler canlı, duygulu bir görünüm kazanmıştır. Dengeli kompozisyonları ve renk zenginliğiyle dikkati çeken bu resimlerden, ana ibadet mekânının kapısı üzerindeki Meryem'in ölümü (Koimesis) sahnesi özellikle etkileyicidir. İç ve dış nartekslerde de sonradan yazılmış İncil'lerden alınma sahneler işlenmiştir. G.'deki mezar capellanın duvar resimlerinde de yapının anıt mezar olma işlevini yansıtan bir konu bütünlüğü görülür (dünyadaki hayat, diriliş, mahşer günü, cennet ve cehennem gibi). Burada Theodoros Metokhitis'in ve o dönemin başka önemli kişilerinin mezarları bulunmaktadır. Bu mekândaki Son duruşma sahnesi boyutlarıyla dikkati çeker. Diriliş sahnesi'nin ise, Ortaçağ sanatında özel bir yeri vardır ve hıristiyan resim sanatının başyapıtlarındandır.

İstanbul'un fethinden sonra bir süre kilise olarak kalan yapı, XVI. yy. başlarında sadrazam Atik Ali Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. 1765'te önemli bir onarım geçirmiş, iç süslemelerinin üstü kapatılmıştır. Cumhuriyet döneminde Vakıflar'ca ve Amerikan bizans enstitüsü'nce onarıldı; çevresi Türkiye Turing ve otomobil kurumu'nca düzenlendi ve yapı müze olarak ziyarete açıldı.



O.N.İ.B.E.V.

dana **karkası**



sığır **karkası**

O.N.İ.B.E.V.



O.N.İ.B.E.V.

koyun **karkası**



Institut technique du porc

domuz karkası

KARİYER a. (fr. *carrière*'den). **1.** Kişinin kendini adadığı ve çeşitli aşamalar içeren meslek: *Akademik kariyer. Diplomatik kariyer. Doktorluk kariyeri.* **—2.** Aşılması gereken evreler bütünü olarak ele alınan meslek yaşamı: *Parlak bir kariyer yapmak. Bir kimsenin kariyerini engellemek.*

KARİYOJEN sıf. (fr. *cariogène*'den). Diş çürüklerine yol açan etmenlere denir.

KÂRİZ a. (fars. *kâriz*). *Esk.* Pis suların akıtılması için yeraltında açılan su yolu, lağım; kanalizasyon: *"Bir hânede bi-hakkın cârî olan kârîz dolup yahud yarılup da hâne sahibine zarar-ı fâhiş olsa kârîzin sahibi bu zararı def'e mecbur olur"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

KARİZMA a. (*Tanrı yardımı, Tanrı'nın lütfu* anlamında yun. *kharisma*). **1.** Din. tar. Kilise'nin iyiliği için Ruhülkudüs tarafından gruplara ya da bireylere geçici olarak bağışlanan olağanüstü ruhsal yeteneklere (konuşma becerisi, mucizeler, kehanet, görmeler...) verilen ad. **—2.** Bir başkanın, karizmatik gücüne dayanan otoritesi. (Gücünü bir kurumdan alan, kurumsal bir başkanın otoritesinin tersidir. Karizma terimini toplumbilime, alman toplumbilimci Ernst Troeltsch kazandırmıştır.)

KARİZMATİK sıf. (fr. *charismatique*). **1.** Karizmayla ilgili olan için kullanılır. **—2.** Kitleler karşısında olağanüstü saygınlığı ve etkileme gücü bulunan bir yönetici için kullanılır. **—2.** *Karizmatik güç,* Max Weber'e göre, bir birey olarak kendisini aşan, ama kendinde bulunan bir kutsallığı canlandıran bir kimsenin egemenliği. (Kişinin grup üzerindeki gücünü kullanması bu aşkınlıktan kaynaklanır.)

KARJALA → KARELYA ÖZERK CUMHURİYETİ.

KARJALAİNEN (Ahti), finlandiyalı siyaset adamı (Hirvensalmi 1923 - Helsinki 1990). Başkan Kekkonen'in yandaşı. Maliye (1957-58), ticaret ve sanayi (1959-61), dışişleri (1961-62) bakanlığı yaptı. Çiftçi partisi'nin kazandığı 1962 seçimlerinden sonra, dört "burjuva" partisi ve en önemli işçi konfederasyonunun üç temsilcisiyle birlikte bir birlik hükümeti kurdu. Ama ciddi bir toplumsal bunalım sonucu 30 ağustos 1963'te istifa etmek zorunda kaldı. Virolainen hükümetinde Dışişleri bakanlığı, temmuz 1970'ten ocak 1972'ye kadar bir kez daha Başbakanlık yaptı. Finlandiya bankası Guvernör vekili (1979-1981), sonra Guvernörü oldu (1981-1983).

KARKAR, Suriye'de Asi ırmağı kıyısında eski site (Hamat [bugün Hama] yakınında). Biri Şulmanuaşared III (Salmanasar) ile suriye kralları arasında (İ.Ö. 853), öteki Sargon II ile son hamat kralı arasında (İ.Ö. 720) meydana gelen iki savaşa sahne oldu.

KARKARA a. (ar. *karḳara*). Esk. zool. Bataklık bölgelerde yaşayan ve sorguç tüylerinden süs yapılan turna türü.

KARKARİAS a. Zool. CANAVARBALIĞI'nın eşanlamlısı.

KARKARYASGİLLER a. Zool. HARHARYASGİLLER'in eşanlamlısı.

KARKAS a. (fr. *carcasse*). İnş. İSKELET'in eşanlamlısı.

—Kasapl. Sakatat ve artıkları çıktıktan sonra tüketime elverişli hayvan gövdesi. (Bk. *ansikl* böl.)

—Oto. Bir lastik kılıfının iskeletini oluşturan üzeri zamk kaplı iplik katlarının tümü. (Köşegenel karkasta [en eski tip] iplik katları çaprazlama ve verev biçimde üst üste yerleştirilir. Radyal karkasta [en yeni tip] iplikler yuvarlanma eksenine dik açıyla yerleştirilir.)

—Zootekn. *Karkas ağırlığı,* kesilmiş hayvanın deri, baş, ayaklar, iç organlar ve erbezleri çıkarıldıktan sonra kalan kemikli ve yağlı et ağırlığı.

—ANSİKL. Kasapl. Karkas, mezbahada hayvanın gördüğü işlem sonucunda elde edilen başlıca üründür. Karkasın anatomik yapısı, nitelikleri açıkça belirlenmiş ürünlere göre saptanarak üreticilere yapılacak ödeme yasal olarak tanımlanmıştır. Sığırlarda, koyunlarda ve atgillerde bu parçalar karkas dışı sayılır. Danalarda ve koyunlarda böbreklerle bunların çevresindeki yağ, karkasın üzerinde bırakılır, iri sığırlardaysa alınır. Sığırlarda ayrıca kesilmiş hayvanın gövdesini kaplayan yağ fazlalığının bir kısmının alınması da kabul edilir.

Sağlık denetiminden ve tartıdan geçtikten sonra karkaslar, etlerin dinlendirilmelerini sağlayacak biçimde soğutulmak üzere mezbahadan çıkarılır. Uygulamada, özellikle, sığırlar ve koyunlarda erken ve hızlı bir soğutmanın sağlık açısından yararına karşın, bu işlem etin yumuşaklığı açısından sakıncalıdır. Ölü sertliği yerleşmeden kas ısısının düşürülmesi gerçekte birçok parçayı giderilmesi olanaksız biçimde sertleştirir. Sıcak karkasa elektrik uyarması uygulama yoluyla bu sakınca giderilebilir, bu uyarma, kasların kasılmasını ve ölü sertliğine geçiş süresinin geniş ölçüde çabuklaşmasını (24-36 saat yeri-

ne birkaç saat) sağlar. Bu yöntem, ölümden sonra şiddetli soğuk uygulamasını kısa bir süre geciktirdiğinden sağlık açısından tümüyle kabul edilebilir niteliktedir. Karkasın içerdiği kas, kemik ve yağ oranı, türlere ve belirli bir tür içinde bireylere göre geniş ölçüde değişir. Karkasların ticari değeri, temelde kas içeriğiyle etlerin niteliğine göre saptanır.

KARKAVİTSAS (Andhreas), yunan yazar (Lekhaina, Eleia, 1865 - Amarusion 1922). XIX. yy. sonunun en büyük nesir yazarlarından biri. Romanları (*O zitianos*, 1899) ve hikâyeleri (*Logia tes plores*, 1899) vardır.

KARKHESİON a. (yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** Gemi direklerinin, çanaklığı ve halatların sarıldığı makarayı içeren üst bölümü. **—2.** Kantharos'a benzeyen, fakat değerli metalden ya da sardoniksten yapılmış içki kabı (Paris'te Bibliothèque nationale'de bulunan *Ptolemaioslar kupası* gibi).

KARKIN, Konya'nın Çumra ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 938 nüf. (1990). Belediye.

Karkın halayı, Tokat ve çevresinde yalnız erkekler tarafından oynanan halay türü bir halk oyunu.

KARKİNOS. Yun. mit. Hercules'e karşı verdiği savaşta yedi başlı yılana (Lerne ejderhası) yardım eden ve sonradan bir burca (Yengeç) dönüştürülen canavar.

KARKİSİYA, lat. **Circesium** ya da **Castrum Circense** ("koşu meydanlı kale"). Tar. coğ. Mezopotamya'da, Fırat nehrinin kollarından Habur'un yanında kent. Roma imparatoru Diocletianus döneminde (284-305) kuruldu. 363'te imparator Iovianus döneminde yapılan bir antlaşmayla Sasaniler'e bırakıldı. 640'ta arap ordularına savaşsız teslim oldu. Ortaçağ islam savaşlarında adına sıkça rastlanan Karkisiya önemli bir ticaret merkeziydi.

KARKONOSZE, çekçe **Krkonose,** alm. **Riesengebirge,** Bohemya dörtgeninin kuzey-doğu kenarında, Polonya ile Çek Cumhuriyeti sınırında bulunan Krkonoše dağlarının lehçe adı (Snežka'da 1 602 m). Granitli çok sarp yamaçları, oldukça düz doruklarla çelişir. Yapısı, buzul hareketlerinin (göller ve buz yalakları) izini taşır ve bitki örtüsü soğukta yetişen artık flora türlerinden oluşur. Köknar ormanları 1 250 m'ye kadar tırmanır ve bu yükseklikte yerini çam ormanlarına bırakır. Kütle bir ulusal park içinde bütünüyle korunmaktadır.

KARKUŞU a. Güney kutbu'na yakın topraklarda yaşayan, yalnızca Antarktika'da çoğalan *Chionis* cinsinden kuşların ortak adı. (Bulabildiği her şeyi yer. Yavrularını balıkçılların yuvasında asalak büyütür. Beyaz tüylü iki türü vardır: beyaz karkuşu [*Chionis alba*] ve küçük karkuşu [*C. minor*]. Karkuşugiller familyası.)

KARKUŞUGİLLER a. Güney denizlerinde ve Patagonya'da yaşayan, bütünüyle beyaz yağmurkuşu familyası. (İki karkuşu türü kapsar. Bil. a. *Chionididae*.)

İMPARATORLAR

KARL I Büyük →CHARLEMAGNE.

KARL III Şişman (Neidingen, Donaueschingen, 839 - *ay. y.* 888), Alamanya kralı (876-882), Batı imparatoru (881-887), Germanya kralı (882-887) ve Fransa kralı (884-887). Germen Ludwig'in küçük oğluydu; baba mirasını kardeşleri Carloman ve Louis ile bölüşerek Alamanya'yı ve kardeşleriyle ortak mülk halinde Lotharingia'yı aldı. 879'da, papa Johannes VIII'in Sarazenler'e karşı savaşmak üzere çağırdığı İtalya krallığı'nı da ele geçirdi. Kardeşlerinin ölmeleri üzerine (880 ve 882) onların mülkleri de Karl III'e geçti ve 881'de Roma'da imparator olarak taç giydi. 884'te *Francia occidentalis* kralı olarak tanındı ve eski Charlemagne imparatorluğunu yeniden kurdu. Ancak Paris'i kuşatan Normanlar karşısında gösterdiği korkaklık ve güçlü ordusuna rağmen Normanlar'a geri çekilmeleri için büyük miktarda para ödemesi (886) genel bir hoşnutsuzluk yarattı. Tribur'da (bugün Trebur, Mainz yakınında) tahttan indirildi ve bir ay sonra da ardıl bırakmadan öldü. Ölümüyle Karolenj İmparatorluğu son buldu.

KARL IV LÜKSEMBURGLU (Prag 1316 - *ay. y.* 1378), Germanya kralı (1346 -1378), Bohemya kralı (KARL I) [1346 -1378], germen imparatoru (1355-1378). Babası Bohemyalı Johan tarafından Lüksemburg hanedanına, annesi Eliška tarafından Přemyslidler hanedanına bağlıydı. Fransa sarayında yetişti ve geniş bir kültür edindi. Bohemya kralı olunca, papa Clemens VI ile bağlaşma kurarak, imparator Ludwig IV'e karşı Romalılar'ın kralı seçildi (1346). Ludwig IV ölünce (1347), Milano'da İtalya tacını giydi ve Roma'da Kutsal İmparatorluk'u Papalık'ça kutsandı (1355), ama İtalya'yı tümüyle Viscontiler'in ve papanın etki alanı içinde bıraktı. Sürekli olarak imparatorluğun saygınlığını pekiştirmeye çalıştı. 1356'da yayımladığı Altın* mühürlü ferman ile, dört yüzyılı aşkın bir süre için İmparatorluk anayasası'nı saptadı ve Bohemya kralını, bundan böyle üç kilise prensiyle birlikte imparatoru atayan dört laik Seçici'nin birincisi durumuna getirdi. Ayrıca bir toprak kazanma siyaseti de izledi. Hükümdarlık döneminin sonunda, Lüksemburg hanedanının mülkleri şu ülkeleri kapsıyordu: Lüksemburg, Bohemya, Moravya, Silezya, Lausitz ve Brandenburg (yani yedi seçiciliğin ikisi). Karl IV, Bohemya'nın iktisat yaşamını canlandırdı, Prag'da Orta Avrupa'nın ilk üniversitesini kurdu (1348) ve Bohemya'nın başkentini imparatorluğun kültür ve ticaret merkezi durumuna getirdi. Ayrıca, Macaristan ve Polonya kralı Lajos'un kızı prenses Maria ile oğlu Sigismond'u evlendireceğini vaat ederek, oğlunun Macaristan kralı olma olanağını hazırladı ve büyük oğlu Venceslav'ı da Bohemya kralı (1363) ve Romalılar'ın kralı (1376) olarak kabul ettirdi.

KARL V ya da **ŞARLKEN** (Gent 1500 -Yuste, Extremadura, 1558), Kutsal roma -germen imparatoru (1519-1556), Hollanda prensi (1506-1555), İspanya kralı (CARLOS I) [1516-1556], Sicilya kralı (CARLO IV) [1516-1556]. Avusturya arşidükü Güzel Felipe I ile Castilla kraliçesi Juana'nın oğluydu. Flandre'da doğdu ve Chièvres senyörü Guillaume de Croy, Charles de la Chaux ve Adriaan Floriszoon (gelecekteki papa Adrianus VI) gibi eğitmenlerden ders alarak orada yetişti. Her şeyden önce bir Bourgogne prensiydi ve en iyi danışmanları (Chievres, Carondelet, Gattinara vb.) hep Bourgogne kökenliydi. Ancak baba tarafından dedesi Avusturyalı Maximilian'ın ustaca evlilik siyasetinin hazırladığı bir miraslar dizisiyle, buyruğu altında geniş bir imparatorluk toplandı. Gerçekten de Maximilian, Marie de Bourgogne ile evlenerek, hem Bourgogne, hem de Avusturya verasetinin Karl V'e intikalini hazırlamıştı. 1506'da Karl, babasının ölümü üzerine, Hollanda (Flandre'dan Groningen'e kadar) ve Franche-Comté'nin (İmparatorluk fiefi) sahibi durumuna geldi. 1519'da, Maximilian ölünce de, Habsburglar'ın Avusturya'daki topraklarını (Yukarı ve Aşağı Avusturya arşidüklükleri, Steiermark, Krain ve Kärnten düklükleri, Tirol kontluğu, Yukarı Alsace landgraflığı) kendi mülklerine kattı. Bu arada, ana tarafından dedesi Aragónlu Fernando II'nin ölümü (1516) üzerine, annesi Juana'nın hakkını yiyerek, Castilla, Aragón, Napoli ve Sicilya krallıklarıyla Amerika'daki engin ispanyol sömürgelerini eline geçirmişti. Son olarak 1519'da, bütün mülklerine ve bütün unvanlarına, François I ile sürdürdüğü pazarlıklarla ün kazanan bir seçimden sonra, Kutsal roma-germen imparatoru unvanını da ekledi. Jakob Fugger'in piyasaya sürdüğü ve seçimden sonra ödenecek kambiyo mektupları sayesinde ren florini fransız ekÜsü karşısında değer kazandığından seçimi kolayca kazandı.

Karl V daha 19 yaşında, "üzerinde güneşin hiç batmadığı dev bir imparatorluk" un başına geçti. Onun hegemonyasına karşı çıkabilecek güce sahip tek krallık olan Fransa'ysa kuşatılmıştı ve parçalanmaya aday gibi görünüyordu; çünkü Karl V, Atak Charles'ın ölümü üzerine Louis XI tarafından ilhak edilen bourgogne verasetinin (Bourgogne düklüğü ve Picardie) ele geçirmek istiyordu. Bu engel aşıldıktan sonra, hıristiyanlığın koruyucusu olan Karl V, sapkınlara ve inançsızlara karşı savaşacak ve böylece evrensel bir krallık kurma isteklerini haklı gerekçelere dayandıracaktı. Tüm yaşamı boyunca bu hayal ardında koştuysa da amacına ulaşamadı; çünkü imparatorluğunun görünürdeki gücü, gerçek güçsüzlüklerini pek de gizleyemiyordu. Son derece dağınık mülkleri arasında hiçbir bağlantı yoktu; çünkü onları yalnızca dil, gelenek ve ayrıcalıkları değil, ayrıca hükümdarı sayısız ve yorucu yolculuklara zorlayan mesafe de birbirinden ayırıyordu. Böylesine dağınık bir bütünün yönetimi de sürekli sorunlar çıkarıyordu. Bu sorunlar, başlarına bir naip ya da bir vekil (halası Avusturyalı Margherita, kız kardeşi Macar Maria, eğitmeni Adriaan Floriszoon, karısı Portekizli İsabel, oğlu Felipe, vb.) getirilen ulusal ve bölgesel kurumların oluşturulmasına dayanan çok basit bir yapıyla kısmen çözüldü. İmparatorsa, küçük bir saray erkânıyla çevrilmiş bulunuyor ve bu erkân içinde iki sekreter, Kuzey ve Orta Avrupa işleriyle ilgili olarak Nicolas Perrenot de Granvelle, Castilla ve Aragón taçlarının topraklarıyla ilgili olarak da Francisco de los Cobos çok önemli bir rol oynuyorlardı.

Karl, ispanyol uyrukları imparatorluk deneyinin ceremesini çekmeyi kabul etmedikleri için, İspanya'ya daha ilk yolculuğunda Castilla'nın özgürlüklerine (Valladolid Cortesi,' ocak 1518) ve Aragón fuerolarına (Zaragoza Cortesi, 1518) saygılı olacağına söz vermek zorunda kaldı. İspanya'dan ayrılır ayrılmaz da, 1520'de bir ayaklanma patlak verdi: yasallık bahanesiyle Juana'dan yana çıkan, ama gerçekte İspanyollar'ın yabancı naip Adriaan Floriszoon'a direnişlerini, *serviciolar*'a (vergiler) karşı çıkışlarını, kendi ayrıcalık ve geleneklerini koruma isteklerini ortaya koyan ve içine geniş bir senyörlük düşmanlığı da karışan *Comunerolar* ayaklandılar. 1539 -40'ta bir ayaklanma daha oldu; ancak ayaklanma bu kez Granvelle'lerin birincisi Antoine Perrenot de Granvelle'in Hollanda'da izlediği birleştirme siyaseti sonucu Hollanda'da, Gent'te patlak verdi ve ancak Karl V'in Gentliler'i cezalandırmak ve ayrıcalıklarını ellerinden almak üzere Fransa topraklarından geçmesine izin veren Fransa'nın yardımı sayesinde bastırılabildi.

Ama Karl V imparatorluğunun güçsüzlüğünün temel nedeni, Almanya'nın içinde bulunduğu anarşiydi. Bu anarşi aynı zamanda hem kurumsal (diyetin onayı olmaksızın asker ya da "ortak fenik" adı verilen vergiyi toplama olanaksızlığı) hem siyasal (bölgesel prenslerin imparatoru tanımamaları) hem de dinsel (95 Wittenberg tezinin ilanıyla [31 ekim 1517] lutherci Reform'un ortaya çıkması) bir nitelik taşıyordu.

Kutsal İmparatorluk'tan büyük kaynaklar sağlayacak durumda olmayan Karl V, kendi içinde Reform'a, çevresinde ise Fransa ve islama karşı yürüttüğü üçlü savaşımın yarattığı gereksinimleri karşılayabilmek için, kendi kalıtsal kıta (Avusturya, Hollanda) ya da sömürge mülklerinin kaynaklarına başvurmak zorunda kaldı. Sömürge kaynakları, İspanya aracılığıyla Avrupa'ya akmaya ve Hollanda (Antwerpen)

Lauros-Giraudon



Karl IV Lüksemburglu
Karlštejn şatosu'nun (Bohemya) Notre-Dame kilisesi'ndeki bir freskten ayrıntı (1357'ye doğr.)

Scala



Karl V
Tiziano'nun
Mühlberg savaşı'nda
at üstünde Karl V
adlı tablosundan ayrıntı
Prado müzesi, Madrid

Meyer



germen imparatoru
Karl VI
J. G. Auerbach'ın
bir resminden ayrıntı
Schönbrunn şatosu, Viyana

ya da Almanya'daki (Augsburg) büyük ticaret merkezlerini maden para bakımından beslemeye başladı. İmparatorluğun çok iyi olmakla birlikte çok da karmaşık olan maliye örgütü ispanyol, alman ve cenevizli üç banker grubuna dayanıyordu. Özellikle cenevizli bankerler, XVI. yy. boyunca avrupa maliyesine egemen oldular, castilla ve italya maliyeleriyle amerika ticaretinin merkezine yerleşerek imparatora başlıca kaynaklarını sağladılar.

Karl V, Batı Hindistan'ın fethi tamamlanır tamamlanmaz, iktidarını Mexico (1535) ve Lima'daki (1543) iki genel valiye devrederek conquistadorların aşırılıklarını sınırlandırmaya girişti. Piskopos Bartolomé de Las Casas'a sağladığı desteğe rağmen, Kızılderililer'e yapılan kötülükleri önleyemediyse de, avrupa siyasetini paraca destekleme olanağını veren quinto vergisi sayesinde, 1545'ten başlayarak Amerika'dan büyük miktarda altın ve özellikle gümüş sağladı.

Fransa'ya karşı savaş iyi başladı. İngiltere kralı Henry VIII ve papa tarafından desteklenen, başkomutan Carlos de Borbón'un ihanetinden yararlanan Karl V, Pavia zaferi (1525) ve Madrid antlaşması (ocak 1526) ile François I'i Milano bölgesiyle Bourgogne'u kendisine bırakmak ve Flandre ile Artois üzerindeki haklarını kendisine devretmek zorunda bıraktı. Antlaşmanın son üç noktasını Fransızlar uygulamadıysa da, Milano'nun işgali imparatora zengin bir banka çevresi ve çok önemli bir sanayi merkezi (silah metalürjisi) sağladığı gibi Almanya ile Akdeniz kıyısındaki mülkleri arasında imparatorluk ilişkilerini kuran önemli bir yer kazandırdı.

Ancak güçlükler de baş göstermekte gecikmedi: Reform engellenemedi; öte yandan, hükümdarın ilk egemenlik yıllarında Erasmus'un düşünce ve kişiliğine karşı gösterdiği saygı ve bu düşünürün XVI. yy.'ın ilk çeyreğinde Avrupa üzerinde sahip olduğu düşünsel etki, erasmusçu düşüncelerin Karl V'e bağlı tüm ülkelerde kolaylıkla yayılmasını sağladı. Erasmus'un, Wittenbergli'ye yakınlık göstermekle birlikte, Roma ile bozuşmayı hiçbir zaman kabul etmemesine rağmen, erasmusçu düşüncelerin yayılması, lutherci düşüncelerin de yayılmasını kolaylaştırdı. Luther'in imparatorluktan sürülmesi ve nisan-mayıs 1521'de Karl V'in topladığı Worms diyeti tarafından mahkûm edilmesi de Reform'u durduramadı. G. ve B. Almanya'nın yoksul sınıfları arasında, Luther tarafından kınanmakla birlikte onun düşüncelerinden esinlenen toplumsal karışıklıklar patlak verdi (köylüler savaşı, 1524 -25). Özellikle birçok alman prens (en başta da Saksonya, Brandenburg ve Pfalz Seçicileri), katoliklikten vazgeçerek din adamları sınıfının mallarını kendi yararına laikleştirdi.

Üstelik, François I Osmanlılar'a yaklaştı ve Osmanlılar, 1526'da imparatorun eniştesi Macar Lajos II'nin ordularını Mohaç'ta ezerek Buda'yı (Budin) ele geçirdiler, ardından Viyana'yı kuşattılar (1529). Osmanlı ilerlemesini Viyana'da durduran Karl V, Roma'nın Bourbon başkomutanının askerleri tarafından yağmalanmasından (1527) sonra papalık desteğini de yitirdi. Kardeşi Ferdinand'ı Bohemya ve Macaristan kralı seçtirerek (1526) ve Bologna'da papa Clemens VII'nin elinden taç giymek (1530) için İtalya'ya giderek bu başarısızlıkları unutturmaya çalıştı. Son olarak, Augsburg diyeti'nin olanaksız uzlaştırma girişiminden (1530) sonra, Almanya'nın protestan prensleri 1531'de Smalkalde birliği'ni (Schmalkaldischer Bund) kurdular ve bu birlik François I ile bağlaştı; Fransızlar'a ayrıcalıklar tanıyan (1528) Osmanlılar'ın desteği de, Almanya'nın kuşatılmasını kolaylaştırdı. Bu kuşatmanın amacı, Fransa'yı sıkıştıran çemberi gevşetmekti. Karl V, Bourgogne üzerindeki hak iddialarından 1529'da Kadınlar (ya da Cambrai) barışı ile vazgeçmek zorunda kaldı. Sonra Fransa'ya karşı savaş yeniden başladı. Zaman zaman ateşkes antlaşmalarıyla (en ünlüsü Nice ateşkesi, 1538) ara verilen çatışmalar, özellikle İtalya ve Akdeniz'de gelişti. İtalya'da Milano'yu ele geçirmek isteyen hasımlar, Akdeniz'de denetimi elde tutmaya çalışıyor ve bunun için Karl V, Dorialar'ın ceneviz filosundan yararlanırken, François I de Barbaros Hayrettin Paşa'nın komutasındaki osmanlı gemilerinden yardım görüyordu.

Bu son harekâtta manevi üstünlük, yeni bir haçlı seferinin düzenleyicisi gibi görünmek ve ispanyol çıkarlarını savunmak isteyen imparatordaydı. Müslümanlara karşı giriştiği ve Jiménez de Cisneros'un savaşımı uzantısında yer alan savaşım, Mağribliler'in din değiştirmeye zorlandığı Valencia krallığı'nda başladı (1525), ancak osmanlı tehlikesini İspanya kıyılarından uzaklaştırmak için Kuzey Afrika'ya doğrudan bir müdahaleyle sonuçlandı. Cezayir'e egemen olan Oruç Reis daha 1518'de öldürüldüyse de, yerini alan kardeşi Barbaros Hayrettin Tunus'u da ele geçirdi. Bu yüzden Karl V, yeni müttefikleri iranlı Safeviler, Sultan Süleyman'a saldırarak, güçlerini doğu sınırlarında toplamak üzere onu Balkanlar'daki baskısını gevşetmek zorunda bırakınca, 1530'dan başlayarak var gücüyle savaşımını sürdürdü. 1530'da Tlemsen'i, 1535'te Tunus'u işgal etti; 1541'de Barbaros Hayrettin Paşa'nın üssü olan Cezayir'e saldırdı. Ancak kötü hava koşulları ve Cezayir'i savunan Hasan Ağa'nın baskınları yüzünden bu sefer bir bozguna dönüştü: donanmasının yarısını kaybetti. Bunun üzerine, Avrupa'daki olaylar onu müslüman ve akdeniz siyasetinden kesinlikle vazgeçmek zorunda bıraktı. Gerçekten de, kesin savaş kıta üzerinde ve özellikle hasımların Milano stratejik mevkiini ele geçirmek için savaştıkları İtalya'da gelişti ve Karl V'in orduları, Provence (1536) ve Champagne'ı istila ettikten (1544) sonra bu ülkede, Ceresole Alba'da yenildi (1544).

Bununla birlikte Fransızlar, başarılarından da yararlanmasını bilmediler. Bu yüzden 1544'te, iki düşman arasındaki savaşı bir kez daha durduran Crépy-en-Laonnois antlaşması, Karl V'e kendini tamamen asıl görevi olarak gördüğü şeye, yani protestan sapkınlığın ortadan kaldırılmasına ve Almanya'da imparatorluk gücünün yeniden kurulmasına vermek olanağını sağladı. 24 nisan 1547'de Karl V, bir dizi parlak manevradan sonra, Mühlberg'de protestan prensleri yenince amacına eriştiğini sandı.

Smalkalde birliği çöktü; başkaldıran Bohemya krallığı Karl V'in kardeşi Ferdinand'a boyun eğdi ve Habsburglar'ın kalıtımsal mülklerine katıldı; imparatorluk orduları Türkler'e karşı savaşmak üzere serbest kaldı. Karl V bunun üzerine Augsburg diyeti'nde, siyasal bakımdan yeniden örgütlediğini ileri sürdüğü Almanya'da sapkınlığın kökünü kazımak niyetini açıkladı, hatta imparatorluk tacını kendi yararına gerçekten kalıtımsal bir duruma getirmeyi bile düşündü. Bundan yararlanacak ilk kişi de oğlu, gelecekteki Felipe II olacaktı. Ama tasarıları suya düştü.

Yeni Fransa kralı Henri II, Osmanlı Türkleri ve Almanya'daki protestan prenslerle ittifakını sürdürdü. Karl V'e karşı birçok siyasal ve mali destek sağladı ve lorrainli bir prens olan François de Guise'in öğüdüne uyarak, İtalya'dan da vazgeçmeksizin, Metz, Toul ve Verdun piskoposluklarını kolayca işgal ederek (1552) ona en büyük darbeyi imparatorluk toprağında indirdi. Guise dükü, işgal edilen Metz, Toul ve Verdun piskoposluklarını, imparatorun bir karşı saldırısına karşı başarıyla savundu (Metz kuşatması, 1552-53). İmparator Almanya'da daha da ağır bir yenilgiye uğradı ve Augsburg barışı (1555) ile lutherci prenslerin tapınma özgürlüğünü ve bu prenslerin 1552'den önce laikleştirdikleri kilise malları üzerindeki mülkiyetlerini tanımak zorunda kaldı.

Tasarılarının başarısızlığa uğraması üzerine Karl V, artık kendisine çok ağır gelen ve hastalıktan bitkin düştüğü için gereğince kullanamadığı bir iktidarı bırakmak kararına vardı. İtalya'nın denetimini güvence altına almış ve Amerika'daki yayılmaya hız kazandırmışsa da, ne türk yayılmasını durdurmak ne Fransa'nın artan gücünü sınırlandırmak, ne de özellikle alman sorunlarını çözmek başarısını gösterebilmişti. İlkin ekim 1555'te Brüksel'de, Altın post nişanı'nın sahibi ve Bourgogne ülkelerinin hükümdarı olarak oğlu Felipe II lehine tahttan çekildi. Düzenlenen duygulandırıcı tören sırasında kraliçe Eleonore ve kraliçe Macar Maria da onu izleyerek bir köşeye çekilme niyetlerini açıkladılar. 16 ocak 1556'da Karl V, Aragón, Castilla, Sicilya ve Yeni Hindistan ispanyol tahtlarından, gene oğlu Felipe II lehine çekildi. Son olarak da 12 eylül 1556'da, Seçicilerin ancak 1558'de onaylayacakları bir kararla, imparatorluk makamından kardeşi Ferdinand lehine feragat etti. İspanya'ya çekildi (1556) ve yaşamını her türlü siyasal etkinlikten vazgeçme anlamına da gelmeyen bir inziva içinde tamamlamak üzere, Yuste (Extremadura) manastırı'na yerleşti. 21 eylül 1558'de de orada öldü. Ertesi yıl Cateau-Cambrésis barışı (3 nisan 1559), Üç Piskoposluk'un Fransızlar tarafından işgalini ve İspanya'nın İtalya'ya elkoymasını örtük olarak kabul ediyordu. Ancak hiçbir temel sorun çözüme bağlanmadı. Her zaman Habsburglar tarafından kuşatılma tehdidi altında bulunan Fransa, tehlikeli bir ülke olarak kaldı. Augsburg barışı, Reform'un Kuzey Almanya devletlerindeki zaferini onaylamıştı, ama onun ülkenin güneyinde (Ferdinand'ın görev alanı), İspanya ve Hollanda'da yayılmasını da önlemek gerekiyordu. (Felipe II'nin başlıca uğraşı, İspanya ve Hollanda'daki bu dinsel restorasyon oldu:) Kısacası imparatorluğun birliği bozulmuştu.

—İkonogr. Ailesinin Strigel (Viyana) ve Cranach tarafından yapılan resimlerinde, gelecekteki imparator çocuk olarak görünmektedir. Sonra da, 1519'da yapılan bir alman gravürü, ardından Tiziano'nun *Köpekli Karl V* ve *Mühlberg savaşı'nda at üstünde Karl V* (Prado), *Oturan Karl V* (Münih) adlı ünlü yapıtları, Amberger'in bir portresi (Berlin-Dahlem), P. Leoni'nin Escorial'deki bronz heykeli (ailesiyle birlikte dua eden imparator) vb. bilinmektedir. İmparatorun resmi, Vermeyen'in *Mağribliler galibi Karl V* (Schönbrunn), Rubens'in *Zaferle taçlanan Karl V* (Münih) ve Gros'nun *Saint-Denis manastırı'nda François I tarafından kabul edilen Karl V* (Louvre) gibi öteki tablolarda da görünmektedir.

KARL VI (Viyana 1685 - ay. y. 1740). Germen imparatoru (1711-1740), Macaristan kralı (KÁROLY III) [1711-1740] ve Napoli kralı (CARLO VI) [1714-1734], Leopold I ve Neuburglu Eleonore'nin ikinci oğlu. İspanya kralı olan amcası Carlos II'nin ölümü (1700) üzerine, Felipe V'e (Louis XIV'ün torunu) karşı ispanyol tahtında hak iddia etti; iki kez Madrid'e girdiyse de, geri püskürtüldü. Kardeşi Joseph I ölünce, 1711'de imparatorluk tacını giymek üzere Viyana'ya çağrıldı. Rastatt'ta Utrecht antlaşması'nın, ispanyol tahtını Felipe V'e bırakan, ancak avusturya mülklerini de büyük ölçüde genişleten (Milano, Napoli, Sardinya ve Hollanda'yı avusturya mülklerine katan) hükümlerini onayladı (6 mart 1714). Prens Eugène'in Türkler'e karşı kazandığı zaferler, ona ayrıca Temesvár banlığını, Eflak'ın ve Belgrad ile birlikte Sırbistan'ın bir bölümünü de kazandırdı (Pasarofça antlaşması, 1718). Çok büyük mülklerin başına geçmesine rağmen, devlet adamına özgü olağanüstü nitelikleri gösteremedi ve danışmanlarının birbirinden çok farklı yönlendirmelerine göre davrandı. Tüm siyasetine yön veren saplantı, devletlerinin bölünmeden kızı Maria

-Theresia'ya geçmesini sağlamaktı. Leopold düzenlemesi'nin (1703) buyruklarını çiğneyerek, uyumsuz devletinin birliğini sağlamak amacıyla Pragmatische* Sanktion'u yayımladı (1713) ve tüm etkinliğini bunun kendi ölümünden sonra uygulanmasını güvence altına almaya yöneltti. Yeğenleriyle kocalarının taht üzerindeki haklarından vazgeçmesini, kendisine bağlı çeşitli devletlerin katılımını ve öteki devletlerin güvencesini sağladı. Ancak buna karşılık, özellikle Macarlar'a çeşitli ödünler vermek ve pahalı savaşlara yol açan yükümlülükler altına girmek zorunda kaldı. Yeğeni Maria-Josepha'nın kocası Saksonyalı Seçici August ile yaptığı anlaşma, Polonya Veraset* savaşı'na girmesine, 1738'de Napoli ve Sicilya'yı (1718'de Sardinya ile değiştirilmişti) yitirmesine yol açtı. Rus ittifakı da onu Türkler ile yeni bir savaşa sürükleyerek Eflak ve Belgrad ile birlikte Sırbistan'ı yitirmesine neden oldu (Belgrad antlaşması, 1739).

Karl VI'nın hükümdarlık dönemi, Avusturya'nın geçici bir gerilemesine yol açtıysa da, gerçekte büyük bir iktisadi refah dönemiydi. İmparator, babasının merkantilist siyasetini izleyerek, yollar, limanlar (Trieste) yaptırdı, ticaret şirketleri (Fiume ve Trieste'de Doğu şirketi, Hollanda'da Oostende şirketi) kurdurdu, Yakındoğu ile ticareti geliştirdi, kredi siyasetini sağlamlaştırdı (Viyana Kent bankası). Öte yandan bu dönem, avusturya barok sanatında doruk çağı oldu.

KARL VII ALBRECHT (Brüksel 1697 - Münih 1745), Bavyera Seçicisi (1726 -1745), germen imparatoru (1742-1745). Bavyera Seçicisi Maximilian Emanuel'in oğluydu; imparator Joseph I'in küçük kızı Maria-Amelia ile evlendi. 1740'ta, Karl VI'nın ölümü üzerine, Pragmatische Sanktion'a (1713) bağlı kalacağına dair ant içmiş olmasına rağmen, Maria-Theresia'ya karşı Avusturya tahtı üzerinde hak iddia etti. Fransa ve İspanya tarafından desteklenerek, Frankfurt'ta imparatorluk tacını giydi (1742). Maria-Theresia'ya bağlı avusturya birliklerince Bavyera'dan kovulduktan sonra, hemen hemen hiçbir kişisel girişimde bulunmadı ve Avusturya'nın düşmanları tarafından kullanıldı. Friedrich II' nin zaferleri sayesinde Münih'e döndü (ekim 1744) ve kısa bir süre sonra da orada öldü. Bunun üzerine oğlu, imparatorluk tacından ve Avusturya tahtındaki haklarından hemen vazgeçti.

AVUSTURYA

KARL VON HABSBURG, arşidük Karl denir (Floransa 1771 - Viyana 1847), Avusturya arşidükü, Teschen dükü, Leopold II'nin üçüncü oğlu. Avusturya'nın en iyi generallerinden biriydi, Jemmapes, Neerwinden, Wattignies ve Fleurus savaşlarına katıldı. 1796-97'de ve ikinci koalisyon sırasında (1799-1801), Almanya'da Jourdan ve Moreau'ya karşı ordusunu başarıyla yönetti. Fransa ile barış yapılmasından ve Balkanlar'a daha geniş bir özerklik tanınmasından yana oluşu nedeniyle sık sık saray ile anlaşmazlığa düştü. Austerlitz savaşı'ndan sonra orduyu yeniden örgütlemekle görevlendirildi ve Eckmühl, Essling ve Wagram (1809) zaferlerini Napoléon'a pahalıya ödetecek bir durama getirdi.

KARL I (Persenbeug, Aşağı Avusturya, 1887 - Funchal, Madeira, 1922) Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı KÁROLY IV). Çifte Avusturya-Macaristan monarşisinin son hükümdarı (1916-1918), arşidük Habsburg-Lorraine hanedanından Otto' nun oğlu. Arşidükün kendisiyse, Franz -Joseph'in küçük kardeşi Ludwig'in oğludur. Karl I, 21 kasım 1916'da ölen büyük amcasının yerine geçti. Bu sırada savaş bütün Avrupa'yı kasıp kavuruyor ve imparatorluğun durumu gitgide kötüleşiyordu. Bourbon-Parma prensi Sisto aracılığıyla, müttefik devletlerle gizli müzakereler başlatmayı denedi. Ancak bu girişimler geri çevrildi ve hatta açığa vuruldu. Bu durum imparatoru Almanya'ya daha fazla yaklaşmaya zorladı. Son çabaları da boşa çıkınca, Avusturya Cumhuriyeti'nin ilanı sırasında (kasım 1918) Macaristan'a çekildi ve her türlü devlet işine katılmaktan vazgeçti. Savaş sonrasında İsviçre'ye sığındı, Macaristan'da iktidarı yeniden ele geçirmek için, iki kez girişimde bulundu (nisan ve ekim 1921), ama Müttefikler'in, yeni kurulan devletlerin ve kral naibi Horthy'nin muhalefeti bu tasarıyı boşa çıkardı. Karl I Madeira'ya yerleşmek zorunda kaldı ve burada büyük bir yoksulluk içinde öldü. Bourbon-Parma hanedanından prenses Zita ile evliliğinden 8 çocuğu olmuştur.

İSVEÇ

KARL VII SVERKERSSON, İsveç kralı (1161-1167), Yaşlı Sverker I'in oğlu. Saltanatı sırasında Uppsala başpiskoposluğu kuruldu (1164): böylece Kilise bir özerklik kazanmış oldu. Karl VII Sverkersson, Knut Eriksson tarafından öldürüldü.

KARL VIII KNUTSSON (1409-1470), İsveç (1448-1457, 1464-65, 1467-1470) ve Norveç kralı (1449-50). Ulusal ülkünün savunucusuydu; Danimarka yönetimine ve Birlik yandaşlarına karşı savaşarak, Engelbrekt'in başladığı işi sürdürdü. 1438'den başlayarak naiplik yaptı; Danimarka kralı Christof III'ün ölümü üzerine İsveç kralı seçildiyse de, düşmanlarının muhalefetiyle karşılaştı. Bunlar arasında, onun yerine Danimarka kralı Christian I'i İsveç kralı olarak kutsayan Uppsala piskoposu Jöns Bengtsson Oxenstierna da vardı. Ancak Danimarka kralı Christian I piskoposla anlaşmazlığa düşünce, Karl Knutsson yeniden iki kez daha tahta çıktı ve ölünceye kadar da tahtta kaldı. Yeğeni Sten Sture'yi ulusal parti başkanı olarak bıraktı.

KARL IX (Stockholm 1550-Nyköping 1611), İsveç naibi (1595) ve kralı (1604 -1611), Gustaf Vasa'nın üçüncü oğlu. Polonya kralı olan yeğeni Zygmunt Vasa, babası Johan III'ün ölümü (1592) üzerine İsveç tahtının vârisi oldu. Bir lutherci olan Karl, Uppsala meclisi'nde Reform'u kabul eden (1593) halkın da desteğiyle yeğenine karşı savaştı. Naip oldu (1595), Zygmunt'un ordusunu bozguna uğrattı, onu tahttan indirdi (1599) ve kral unvanını aldı. Otoriter yönetimiyle İsveç'in siyasal ve dinsel birliğini sağladı. Livonya'yı işgal etmeye karar verdi, bu yüzden Polonya ile savaşa girişti ve hatta Rusya'ya saldırmak zorunda kaldı (1611). Öleceği sırada, daha yeni kurduğu ve Kuzey denizi'nde Sund'un girişinde yer aldığı için Danimarka gümrükleri ve limanlarıyla ciddi bir biçimde rekabet eden Göteborg limanı ve Laponlar'ın göçleri yüzünden Danimarka ile de çatıştı.

KARL X GUSTAF (Nyköping 1622 -Göteborg 1660), İsveç kralı (1654-1660), Pfalzlı Zweibrücken prensi Johann Kasimir ile Karl IX'un kızı Katharina'nın oğlu. Kuzini Christina'nın tahtı bırakması üzerine kral oldu (1654). 1655'te Polonya'yı ele geçirdi. Danimarka bunu fırsat bilerek savaş açtı (1657). Karl X ordusunu hemen bu yeni düşmana çevirdi, zorlu yürüyüşlerle Jylland üzerine sürerek buz tutmuş boğazlardan geriye püskürttü. Kopenhag'a kadar ilerleyerek, Danimarkalılar'a Roskilde barışı'nı kabul ettirdi (şubat 1658). Bu barışla Skane, Halland, Bornholm adası ve Trondheim'ı ele geçirdi. Birkaç ay sonra, Danimarka'yı yeniden istila ederek Kopenhag'ı kuşattı, ancak kahramanca bir direnişle Hollanda donanmasının müdahalesiyle karşılaştığından kuşatma bir sonuç vermedi.

KARL XI (Stockholm 1655 - *ay. y.* 1697), İsveç kralı (1660-1697). Karl X Gustaf'ın oğluydu; 5 yaşındayken, bir naiplik konseyinin vesayeti altında, babasının yerine geçti. Polonya'yla Oliva barışı (1660), Danimarka ile de Kopenhag barışı bu dönemde imzalandı. Böylece Polonya, İsveç tahtıyla Livonya'dan vazgeçiyor, İsveç de Bornholm adası ile Trondheim'ı Danimarka'ya geri veriyordu. Karl XI, iktidarı 1672'de aldı. Kısmen fransız asıllı danışmanı M. G. de La Gardie'nin etkisiyle, Hollanda'ya karşı Louis XIV ile ittifak kurdu (1674). Ancak Brandenburg Seçicisi, birliklerini Fehrbellin'de ağır bir bozguna uğrattı (1675); donanması da Danimarka donanmasına yenildi. Yine de Brandenburg ve Danimarka, Saint-Germain-en-Laye antlaşması (1679) ile kazanımlarının büyük bir bölümünden vazgeçmek zorunda kaldılar. 1680'den başlayarak kral, savaşla yıkıma uğrayan ülkesinde mutlakıyetçi bir rejim uyguladı. Riksdag'dan soyluların mülklerini azaltan bir karar çıkarttı; mal varlıkları yeniden dağıtıldı ve topraklar taht, soylular ve köylüler arasında hemen hemen eşit paylar halinde bölüşüldü. Siyasal düzeyde kral, hiçbir engelle karşılaşmadan yasamayı sağladı (1682). Son olarak, yeni mali olanaklarla güçlü bir ulusal milis oluşturuldu ve yeni bir donanma kuruldu.

KARL XII, Demirbaş Şarl da denir, (Stockholm 1682-Fredrikshald, bugün Halden, Norveç, 1718), İsveç kralı (1697 -718), Karl XI'in oğlu. 15 yaşında ergin ilan edilerek, 1697'de babasının yerini aldı. Danimarka, Polonya ve Rusya arasında İsveç'e karşı bir bağlaşma kurulması, ona sarsılmaz kişiliğini ve askeri dehasını göstermek fırsatını verdi. Bu bağlaşmaya karşı İngiltere ve Birleşik Eyaletler ile bir bağlaşma kurdu; sonra, 1700'de Sjaelland adası'na çıktı, Danimarkalılar'ı Kopenhag surlarının önüne kadar sürdü ve Travendal'da barış yaptı (1700). Bunun üzerine, tüm güçlerini Büyük Petro ve Polonya kralı August II'ye karşı yöneltti, Ruslar'ı Narva önünde (30 kasım 1700), ardından August'un Saksonlar'ını da Dvina geçidi'nde bozguna uğrattı (1701). Barış yapmak yerine Polonya*'yı istila etti ve August'u Kliszów'da yendikten (1702) sonra Stanisław Leszczyński'yi kral seçtirdi, Saksonya'yı istila etti ve Altranstädt barışı (1706) ile düşük kralın bağımlılığını sağladı. Çarın saldırıya geçmesi üzerine, Moskova üzerine yürümek kararıyla 1707'de Rusya'yı istila etti. Kışın, yokluğun ve hastalıkların kırıp geçirdiği ordusu Poltava savaşı'nda yenildi (8 temmuz 1709). Kral kaçarak türk topraklarına, Bender'e sığındı ve Ahmet III'ü Rusya'ya karşı savaşa kışkırttı. Büyük Petro'nun onun sınırdışı edilmesini istemesi Prut savaşı'yla sonuçlandı (1711). Ülkede kalması, Rusya ile anlaşmazlığa yol açtığından, Osmanlı devleti, kralı ülkesine göndermek istedi. Ama Karl XII, dönüş yolunu güvenli bulmadığından gitmek istemedi. Bunun üzerine Bender'den alınarak Dimetoka'ya getirildi (1713). 1714'te ülkesine gitmek üzere Dimetoka'dan ayrıldı. Macaristan ve Almanya'dan geçerek Stralsund'a vardı. Burada kuşatıldıysa da, kentin teslim olmasından hemen önce bir gemiye atlayarak İsveç'e geçebildi (1715). Yokluğu sırasında ülke karışıklık ve yıkıma uğramış, zaferlerinin ürünü bütünüyle yok olmuştu. Hükümdarlığının son döneminde başdanışmanı durumuna gelen alman baron Görtz'ün kışkırtmasıyla Norveç'e saldırdı ve Fredrikshald kuşatmasında öldürüldü (30 kasım 1718). Yerine geçen ve Friedrich von Hessen'in karısı olan kız kardeşi Ulrika Eleonora, mutlakıyetten vazgeçeceği ve Riksdag'ın desteğiyle yöneteceği umudunu uyandırdı.

Karl, Voltaire'e bir destan ve trajedi kahramanı olarak göründü. Voltaire, birçok sözlü ve yazılı belgeleri toplayıp denetledikten sonra -o dönemde az görülen bir şeydi bu-, *Histoire de Charles XII* (Karl XII tarihi) [1731] adlı yapıtını, gerek kişilik betimlemesinde, gerekse yiğitlik sahnelerini yansıtan parçalarında (Poltava savaşı,

Meyer



Karl I
Avusturya imparatoru (1917)
W. V. Krausz'un bir tablosundan ayrıntı
İmparatorluk sarayı, Viyana

National Museum. Stockholm



Karl X Gustaf
Sébastien Bourdon'un
bir portresinden ayrıntı
(1652-1653)
National Museum, Stockholm

Lauros-Giraudon



Karl XII
XVIII. yy.
fransız okuluna ait
bir portreden ayrıntı
Condé müzesi, Chantilly

Lauros-Giraudon



Karl XIV adıyla hüküm sürecek olan geleceğin İsveç ve Norveç kralı (1818) mareşal Bernadotte'un portresi (1805) J. J. de Lose'un bir resminden ayrıntı *Bernadotte müzesi, Pau*



Karl XVI Gustaf (1976'da)

Nationalmuseum, Stockholm



Erik Axel Karlfeldt C. O. Larsson'un çizdiği bir portreden (1918) ayrıntı *Nationalmuseum, Stockholm*

Bender direnişi, Fredrikshald önlerinde ölüm) hep aynı rahat üslupla bir roman gibi yazdı.

KARL XIII (Stockholm 1748 - *ay. y.* 1818), İsveç (1809-1818) ve Norveç kralı (1814-1818), Gustaf III'ün küçük kardeşi. Gustaf III'ün öldürülmesinden (1792) sonra ve Gustaf IV Adolf'un erginleşmesine kadar (1796) naiplik yaptı, ancak gerçek iktidar kralın danışmanı baron G. A. Reuterholm'ün elindeydi. 1809 devrimi'nden sonra kral oldu ve mutlakıyete son veren bir anayasayı kabul etmek zorunda kaldı. Hükümdarlığı döneminde İsveç, Finlandiya'yı Rusya'ya bıraktı (Fredrikshamn antlaşması, 1809) ve Norveç'i aldı (Kiel antlaşması, 1814). Augustenborg ailesinden veliaht prens Christian-August'un ölümü (1810) üzerine, ardılı olarak mareşal Bernadotte'u kabul etti.

Karl XIII locası, 1811'de, İsveç kralı Karl XIII'ün yüksek rütbeli masonlar için kurduğu loca.

KARL XIV ya da **KARL-JOHAN** (Charles Jean-Baptiste BERNADOTTE) [Pau 1763-Stockholm 1844), fransız mareşal, sonra 1818-1844 arasında İsveç ve Norveç kralı. 17 yaşında orduya girdi, 1789'da Royal-Marine alayında çavuştu. Albaylığa, ardından tümgeneralliğe yükseldi, Fleurus zaferinde (1794) önemli bir rol oynadı. 1796' ya kadar Almanya'da Jourdan'ın, 1797'de İtalya'da Bonaparte'ın yardımcılığında bulunduktan sonra, 1798'de elçi olarak Viyana'ya gönderildi. İkinci koalisyon savaşı sırasında Ren ordusu komutanlığına getirildi ve savaş bakanı oldu (1799). Cumhuriyet'in en iyi generallerinden biri ve Bonaparte'ın olası bir rakibi olarak görülüyordu. Bununla birlikte, 1804'te mareşalliğe terfi ettirilen ilk generaller içinde yer aldı ve 1805' te bir Büyük Ordu birliğine komuta etti; ertesi yıl Pontecorvo prensi oldu. 1806 ve 1807 seferlerinde de, Jena savaşı'ndaki üzücü hareketsizliğine rağmen, parlak bir rol oynadı. Ancak 1809'da 9. Kolordu komutanlığından alınması üzerine, Napoléon'a çok kızarak Paris'e döndü. Bu yüzden İsveç devletleri tarafından veliaht prens olarak atanmasını kabul etti (1810). Stockholm'e gitti ve bundan böyle bir isveçli gibi davrandı. 1812'den başlayarak eski hükümdarına karşı Rusya imparatoru Aleksandr ile bağlaştı. 1813'te müttefik ordulardan birine komuta ederek Leipzig savaşı'nın yazgısını belirledi. Ödül olarak, isveç ve norveç tahtlarının birleşmesini sağladı. Karl XIII'ün ölümü üzerine, 5 şubat 1818'de kral ilan edildi. Kesinlikle barışçı ve liberal bir siyaset izledi ve İsveç'te bugün de hüküm süren hanedanı kurdu.

KARL XV (Karl Louis Eugen) [Stockholm 1826-Malmö 1872], İsveç kralı (1859-1872). Babası kral Oskar I tarafından Bernadotte'un, annesi Leuchtenbergli Joséphine tarafından da Eugenio di Beauharnais'nin torunuydu. 1859'da babasının yerine geçti ve onun "iskandinavcılık" görüşünü benimsedi. Bununla birlikte, Danimarka'ya verilen bazı sözlere rağmen, Düklükler savaşı sırasında (1864) tarafsız kaldı. 1865'te kabul ettirdiği Anayasa ile belli oranda vergi ödeyen kimseler tarafından seçilen iki Meclis, geleneksel meclislerin yerini aldı.

KARL XVI GUSTAF, İsveç kralı (Haga şatosu, Stockholm, 1946), Västerbotten dükü prens Gustaf-Adolf ve Saksonya-Coburg -Gothalı düşes Sibylle'in oğlu. Babası 1947' de, doğumundan birkaç ay sonra, Kopenhag yakınında bir uçak kazasında öldü. Büyük babası Gustaf VI Adolf'un tahta çıkması üzerine veliaht prens ve Jämtland dükü oldu. 30 nisan 1971'de erginliğe erişti ve kralın yokluğunda naiplik yapmaya başladı. Büyükbabası ölünce, 15 eylül 1973'te İsveç tahtına çıktı.

LORRAİNE

KARL V (ya da **VI**) **LEOPOLD,** Lorraine dükü (Viyana 1643-Wels, Yukarı Avusturya, 1690). Karl IV'ün yeğeniydi; Fransızlar tarafından işgal edilen düklüğünü hiçbir zaman eline geçiremedi. Louis XIV'ün amansız bir düşmanıydı, Avusturya'nın hizmetine girdi ve feldmareşal oldu. 1676'da Philippsburg'u aldı, ardından Viyana önünde (1683), Buda'da (1686) ve Mohaç'ta (1687) Türkler'le savaştı. Ryswick barışı ile düklüğü, oğlu Leopold'a geri verildi (1697).

KARLA → KARLİ.

KARLAMAK gçz. f. Kar yağmak, (hava) kara çevirmek.

KARL-ANTON, Hohenzollern-Sigmaringen prensi (Krauchenwies, Sigmaringen yakınında, 1811-Sigmaringen 1885). Alman birliğinin gerçekleşmesine yardımcı olmak amacıyla, prensliğini Prusya tahtına devretti (1849). Ilımlı görüşleriyle tanınıyordu; 1858' de Prusya hükümetini kurmakla görevlendirildiyse de, 1862 bunalımı sırasında istifa etti. 1870'te İspanya tahtının büyük oğlu Leopold'a önerilmesi üzerine, babalık otoritesini kullandı ve oğlunun bu öneriyi geri çevirmesini sağladı.

KARL-AUGUST, İsveç veliaht prensi → AUGUSTENBORG.

KARL-AUGUST, Saksonya-Weimar -Eisenach grandükü (Weimar 1757-Graditz, Torgau yakınında, 1828). Ciddi bir subaydı. Valmy'de savaştı ve Braunschweig'ın yanlışlıklarını ortaya çıkardı (1792). Düş kırıklığına uğrayarak, 1775'ten beri yönettiği küçük devletine çekildi ve bilgili bir sanat koruyucusu olduğunu gösterdi. 1774'te Goethe ile tanıştı, 1775'te Weimar'a yerleşen yazarla dostluk kurdu. Schiller, Herder ve Wieland gibi başka büyük yazarları da sarayına çekti ve Weimar'ı Almanya'nın, romantik dönemin başındaki en parlak düşünsel merkezi durumuna getirdi.

Prusya'nın 1806'daki bozgunundan sonra Ren konfederasyonu'na girmek zorunda kaldıysa da, 1813'te Müttefikler'e katılarak 1815'te devletini genişletti ve grandük unvanını kazandı. Ulusal birlik düşüncesini benimseyen ve liberal bir Anayasa çıkaran ilk alman prensi oldu.

KARL-FRİEDRİCH (Karlsruhe 1728 - *ay. y.* 1811), Baden markgrafı (1738-1803), Seçici prensi (1803-1806) ve grandükü (1806-1811). Baden-Durlach kolunun önderi olarak, 1711'de rakip Baden-Baden kolunu ortadan kaldırarak Baden ülkesinin tümünü yönetimi altında birleştirdi. Aydın bir despot olarak, tarım ve ticareti destekledi. Napoléon ile ittifak yaparak topraklarını genişletti ve 1806'da "grandük" unvanını aldı.

KARLE (Jerome), ABD'li kimyacı (New York 1918). Harvard üniversitesi'nde master, Michigan Üniversitesi'nde doktora yaptı (1943). Atom bombasının hazırlanmasında (Manhattan projesi) çalıştı. 1946'da Washington'da ABD Deniz kuvvetleri araştırma laboratuvarlarına atandı; 1967'de laboratuvarda bölüm başkanı oldu. 1951-1970 arasında üniversitede dersler de verdi. Herbert Hauptman ile birlikte, X ışınları kullanarak, kristalleşmiş kimyasal bileşiklerin üç boyutlu yapısını araştırma yöntemini geliştirdi. Bu buluşu nedeniyle, 1985 Nobel kimya ödülü Hauptman ile ona verlidi.

KARLFELDT (Erik Axel), isveçli şair (Folkärna, Dalarna, 1864-Stockholm 1931). Dalarnalı köylü ve demirci bir aileden geliyordu. *Vildmarks och karleks visor* (1895) adlı romantik şiir kitabında yayımlanan ilk şiirlerinde, yumuşatılmış bir gerçekçilik ve köye özgü bir mizah da vardı. Dalarna'ya ilişkin şiirleriyle ün kazandı: *Fridolins visor* (1898) ve *Fridolins lustgard* (1901). Kahramanın kendisine benzediği bu şiirlerinde, geleneklere saygıyla birlikte, memleketindeki köylü sanatçıların naif resimlerini andıran betimlemeler görülür. Şairin mert ve ağırbaşlı kişiliği, *Flora och Pomona* (1906), *Flora och Bellona* (1918) ve *Hösthorn* (1927) adlı şiir kitaplarında lutherilahilerinin yankıları ve kendisine özgü mizahıyla birlikte yansır. (Nobel edebiyat ödülü, 1931.)

KARLI sıf. **1.** Kar yağışlı: *Karlı hava. Karlı bir günde yola çıkmak.* **—2.** Üstünde kar bulunan: *Karlı tepeler.*
—Müc. Yarı saydam, ama buğulu taşlara denir.

KÂRLI sıf. **1.** Kâr eden, kazanan: *Son elde o kârlıydı.* **—2.** Kâr sağlayan; kazançlı: *Kârlı bir iş.* **—3.** *(Bir şeyden) kârlı çıkmak,* ondan kâr etmek, kazançlı çıkmak.

KARLI, esk. **Befrican,** Hakkâri'nin Yüksekova ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 4 249 nüf. (1990).

KARLI ELİ, Preveze limanıyla İnebahtı (Lepanto) arasında yer alan bölgeye Osmanlılar'ın verdikleri ad. Mora seferi sırasında sadrazam Mahmut Paşa tarafından Venedikliler'in elinden alındı (1463). Sancak durumuna getirilen Karlı Eli, Kanuni Sultan Süleyman döneminde ödül olarak Turgut Reis'e verildi (1551).

KARLIDAĞ (Abdullah Cevdet) → ABDULLAH CEVDET.

KARLIK a. **1.** Yazın kullanmak üzere, içine kar doldurulan kuyu **—2.** Su, şerbet vb. soğutmada kullanılan, dışı hasır kaplı, içinde kar ya da buz koymak için özel bir bölümü bulunan kap.

KARLILIK a. Karlı olma durumu.
—İklimbil. *Karlılık katsayısı,* bir bölgede, yıllık toplam yağışa göre katı yağışların oranını belirleyen katsayı.

KÂRLILIK a. İkt. Bir iktisadi etkinliğin kâr doğurabilme yeteneği.
—İşl. ikt. Bir işletmede belirli bir süre içinde elde edilen kârın sermayeye oranı. (İşletmenin satışları, maliyetleri, sermaye devir hızı, sermaye gereksinimi kârlılığı belirleyen en önemli etmenlerdir.) ‖ *Öz sermaye kârlılığı,* belli bir süre içinde elde edilen kârın öz sermayeye oranı. ‖ *Toplam sermaye kârlılığı,* net kâr ve faizler toplamının toplam sermayeye oranı. ‖ *Satış kârlılığı,* belli bir süre içinde elde edilen kârın aynı sürede yapılan satışlara oranı.

KARLIOVA, D. Anadolu bölgesinde Bingöl iline bağlı ilçe; 33 257 nüf. (1990); 1 349 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 40 köy. Merkezi, Bingöl'ün 68 km K.-D.'sunda *Karlıova,* 8 504 nüf. (1990). Tahıl, hayvancılık. Linyit yatakları.

KARLIOVA (Cengiz), türk fotoğrafçı (İstanbul 1954). Fotoğrafçılık mesleğine çok küçük yaşlarda başladı. 1978'den sonra çalışmalarını İFSAK bünyesinde sürdürdü. İlk kişisel sergisini Bodrum'da açan (1984) sanatçının özellikle montaj ve tek konulu dizi fotoğraf anlayışına yeni bir yorum getirmeye yönelik çalışmaları yurtiçinde ve yurtdışında birçok ödüle değer görüldü. Bunlardan başlıcaları: İFSAK 6. Uluslararası fotoğraf yarışması birinciliği (1981), Malmö kenti (İsveç) portre fotoğrafı birinciliği (1982), 1. Devlet fotoğraf sergisi siyah-beyaz fotoğraf dalında birincilik (1983).

KARLİ ya da **KARLA,** Hindistan'da (Maharaştra), Bombay ile Puna arasında arkeolojik sit. Bugüne kadar kazılmış olan caitya türü Buddha tapınaklarının en büyük ve en güzel örneği Karli'de bulunur (yaklş. İ.S. 120).

KARLİN, Prag'ın en eski sanayi semti, Vitava'nın sağ kıyısında. XIX. yy.'daki işçi semtlerinin kentleşmesini temsil ederse de bugün değişmektedir.

KARL-JOHAN → KARL XIV.

KARL-MARX-STADT, Almanya'nın Saksonya eyaleti'ndeki *Chemnitz* kentinin 1949-1990 arasındaki adı. İki Almanya birleşince kent yeniden eski adını aldı. 309 600 nüf. (1989). Erzgebirge dağlarının kuzey kenarında, Chemnitz ırmağı (kentin adı bu ırmaktan gelir) kıyısında

bulunan kent, Chemnitz yollarıyla, Prag'a giden bir tuz yolunun kesiştiği yerde, XII. yy.'da kuruldu. Ortaçağ'dan başlayarak kentte keten ve yün işlendi. XVI. yy.'da, Nürnberg ve Leipzig'li tüccarların etkisiyle pamuk işlenmeye başladı. Buna daha sonra metalürji de eklendi (bakır ve demir). XIX. yy.'daki sanayi devriminin altüst ettiği kent, Almanya'nın en önemli sanayi merkezlerinden biri oldu (1800'de nüfusu yalnızca 10 500 iken, 1900'de 200 000'e, 1930'da 350 000'e çıktı). Bunun sonucunda sağlam bir işçi, sendika ve siyaset geleneği yerleşti. İkinci Dünya savaşı sırasındaki bombardımanlardan büyük zarar gören kent, çağdaş bir kentçilik anlayışıyla yeniden yapıldı. Kent o tarihten bu yana önemli bir sanayi merkezidir: otomobil, bisiklet, makineler, elektroteknik, kimya, besin, tekstil (pamuk, yün, ipek, sentetik iplik), müzik aletleri.

—Güz. sant. Barok döneminden kalma ve Jugendstil birkaç güzel ev savaştan zarar görmeden kurtuldu. Şato kilisesi'nin 1503 tarihli taç kapısı ve heykelci Hans Witten'in yapıtı dev *Sütunlu İsa* (1515). Schlossberg müzesi'nde heykel (gotik) ve resim koleksiyonları (XVIII.-XX. yy.).

KARLOFÇA, bugün **Sremski Karlovci,** Voyvodina'da yer, Tuna kıyısında, Novi Sad'ın G.-D.'sunda.

—Tar. Macar yönetiminde bulunan kent, Süleyman I'in (Kanuni) birinci Macaristan seferi sırasında (1521) Yahya Paşazade Küçük Bali Bey tarafından fethedilerek Sirem sancağına bağlı bir palanka oldu. Bir dizdarla kethüdanın buyruğundaki Budin yeniçerilerinden ellisi tarafından korunan palanka, yargı açısından da Varadin kadılığına bağlıydı. İkinci Viyana kuşatması bozgunundan (1683) sonra türk ordusunun Mohaç'ta yenilgiye uğraması üzerine (1687) Avusturyalılar'ın eline geçti. Kutsal Birlik'e yenilen Osmanlı devleti burada Avusturya, Venedik, Rusya ve Polonya (Lehistan) ile kasabanın adıyla anılan bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı (26 ocak 1699). [→ KARLOFÇA ANTLAŞMASI.] Pasarofça antlaşması'yla sonuçlanan Türk-Avusturya savaşı sırasında (1716 -1718), kasaba yakınında iki taraf arasında meydana gelen çarpışmayı Ahmet Paşa kazandıysa da (1716), Varadin yenilgisi üzerine Karlofça'nın durumu değişmedi. 1848 macar ayaklanmasında önemli olaylara sahne olan Karlofça, bugün Yugoslavya'da bir kasabadır.

Karlofça antlaşması, İkinci Viyana kuşatması'yla (1683) başlayarak 16 yıl süren savaşa son vermek için Osmanlı devletiyle Kutsal Birlik'i oluşturan Avusturya, Venedik, Polonya (Lehistan) arasında Karlofça kasabasında (26 ocak 1699) ve Rusya ile de bunun devamı olarak İstanbul'da (14 temmuz 1700) imzalanan barış. Batı ve kuzey sınırlarında dört ulusun ordularıyla yıllarca süren savaşlar sonunda yıpranan, hazinesi boşalan, giderek ağırlaşan vergiler yüzünden bunalan halkı tepki göstermeye başlayan ve pek çok askeri kırıldığından savaş gücünü yitiren Osmanlı devleti, özellikle Zenta* yenilgisinden (11 eylül 1697) sonra barış arayan bir tutum içine girdi. Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa, İngiltere ve Hollanda'nın İstanbul elçileri aracılığıyla Osmanlı devletinin barış isteğini Avusturya'ya bildirdi (7 nisan 1698). Fransa'nın topraklarına saldırmak için savaş hazırlığı yaptığını bilen avusturya yönetimi, elçilerin önerilerini kabul ettiğini ve Osmanlı devletiyle barış masasına oturabileceğini resmen açıkladı (24 nisan 1698). Daha sonra Kutsal Birlik'i oluşturan devletlerin temsilcileri Viyana'da kendi aralarında toplanarak Osmanlı devletinden neler isteyeceklerini kararlaştırdılar. Avusturya, Osmanlı devletinin geri istemesine karşın, işgali altında bulunan Erdel'i (Transilvanya) vermemekte kararlıydı. Türkler'den kopardığı topraklardan (Mora, Dalmaçya ve Ege adaları) başka şeyler ardında olmayan Venedik, barışa son derece yatkındı. Ancak, Kutsal Birlik'in öteki iki üyesi olan Polonya ve özellikle işgal ettiği Azak kalesi dışında Türkler'in elinde bulunan Kerç kalesini de isteyen Rusya, Osmanlı devletinin tüm kaynakları iyice tükenene kadar savaşın sürdürülmesine taraftardı. Avusturya delegeleri uzun ve yorucu çabalar harcayarak sonunda savaş yanlısı müttefiklerini barış masasına oturmaya razı edebildiler. Sıra barış görüşmelerinin yapılacağı yeri saptamaya geldiğinde, önerilen büyük Avrupa kentlerinin Osmanlı devleti tarafından reddedilmesi üzerine Karlofça kasabası üzerinde anlaşmaya varıldı. Amcazade Hüseyin Paşa, Mustafa II'nin seçtiği türk delegeleri reisülküttap Rami Mehmet Efendi ile Divanı hümayun çevirmeni olan fenerli rum Aleksandhros Mavrokordhatos Efendi'yi Belgrad'a gönderdi (5 mayıs 1698). Türk delegeleri burada arabulucu elçilerle birlikte Osmanlı devleti açısından görüşme protokolünü hazırlayıp tamamladılar (23 temmuz 1698), sonra da yine onlarla bir arada Belgrad'dan Karlofça'ya hareket ettiler (20 eklm 1698). Aynı gün tüm cephelerde ateşkes ilan edildi. Önce Kutsal Birlik delegeleri (23 ekim), ertesi gün de türk delegeleriyle elçiler Karlofça'ya geldiler. İngiliz lord Paget ile hollandalı meslektaşı kont Collyer arabulucu elçiler olarak barış görüşmelerinin temelini oluşturacak protokol hazırlıklarına giriştiler. Bu protokol görüşmeleri 20 gün sürdükten sonra savaş konseyi başkanı mareşal Wolfgang von Oettingen, mareşal von Schlick, iyi türkçe bilen kont Marsigli, baş çevirmen Talman ve genel sekreter Til'in Avusturya; kont Malachowski'nin Polonya; Carlo Ruzzini'nin Venedik; Prokop Boganoviç Vasnitsinov'un Rusya; Rami Mehmet Efendi ile A. Mavrokordhatos'un Türkiye temsilcileri olarak ve iki elçinin de arabulucu sıfatıyla katıldıkları toplantının ilk oturumu açıldı (13 kasım 1698). Rus delegesi daha başlangıçta Kerç kalesi kendilerine bırakılmadıkça barışı imzalamayacağını ve yetkisi sınırlı olduğundan görüşmelere ancak gözlemci sıfatıyla katılacağını bildirdi. Çetin pazarlık görüşmeleriyle 75 gün süren ve 36 oturumda tamamlanan toplantılar sonunda türk delegeleri dört devletle ayrı antlaşmalar imzaladılar. Avusturya ile yapılan 20 maddelik antlaşmaya göre 1526'dan beri türk toprağı olan Macaristan ile Erdel (Transilvanya) Avusturya'ya bırakılırken, Temeşvar (Timişoara) başta olmak üzere tüm sancaklarıyla Banat eyaleti Osmanlı devletinde kaldı. Hırvatistan Avusturya'da, Bosna Osmanlı devletinde kalacak biçimde Sava ırmağının sınır olarak saptanması sonucu bir sınır kenti durumuna gelen Belgrad da Osmanlı devletinin egemenlik alanı içinde bulunacaktı. Venedik Cumhuriyeti ile yapılan 16 maddelik antlaşma gereğince Dubrovnik ve güney kıyıları dışında Dalmaçya'nın büyük bölümü, Gördes (Korinthos) kenti ve Korinthos kanalının iki yakası dışında tüm Mora, çevresindeki adalarla birlikte Venedikliler'e bırakıldı. Venedik'in Zakynthos adası için Osmanlı devletine ödediği yıllık vergi kaldırıldı. Polonya ile yapılan on bir maddelik antlaşma uyarınca Kamaniçe kalesiyle birlikte Podolya, Galiçya ve Batı Ukrayna bu krallığa verilirken, Polonyalılar'ın Boğdan'da işgal ettiği toprakları, Bukovina, Besarabya, Hotin ve yöresini Osmanlı devleti geri aldı. Ayrıca, Kırım Hanlığı'nın polonya topraklarına akınlar yapmaktan ve yıllık haraç almaktan vazgeçmesi de karara bağlandı. Azak kalesinin yanı sıra Kerç kalesini de istemekte direnen Rusya ile bir antlaşma yapılamadı. Ancak, iki devlet arasında iki yıllık bir ateşkes imzalandı (24 ocak 1699). İki gün sonra da antlaşmaların törenle imzalanması üzerine Karlofça barışı'nın yapıldığı konferans



J.-L. Nou

Karli caityanın giriş aralığını süsleyen alçakkabartma İ.S. 120'ye doğr.

sona erdi (26 ocak 1699). Daha sonra İstanbul'da açılan ve 5 ay süren görüşmeler sonunda Rusya çarının delegesi Ukrentsov ile Rami Mehmet Efendi arasında Karlofça'nın devamı olan antlaşma imzalandı (14 temmuz 1700). 14 maddelik bu antlaşmaya göre Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulundurmamak koşuluyla Azak ve çevresi Rusya'ya bırakıldı. Çarın Kırım hanına verdiği yıllık vergi kaldırıldı. İki devletin bundan böyle başkentlerinde karşılıklı ve sürekli olarak elçiler bulundurmasına karar verildi.

Artık gerileme dönemine girildiğinin açık bir belirtisi olarak kabul edilen Karlofça antlaşması'yla Osmanlı devleti, Avusturya'ya yaklaşık 250 bin km², Venedik'e 42 bin km², Polonya'ya 45 bin km² ve Rusya'ya 20 bin km² olmak üzere toplam 357 bin km²'lik toprağını bıraktı.

KARLOFF (Charles Edward PRATT, Boris —denir), amerikan vatandaşlığına geçmiş ingiliz sinema oyuncusu (Dulwich, Londra yakınında, 1887-Midhurst, Sussex, 1969). James Whale'in *Frankeştayn* (Frankenstein) [1931] filmiyle fantastik ve korku filmlerine yöneldi. Özellikle, *The Mask of Fu Manchu* (C. Brabin, 1932), *The Bride of Frankenstein* (J. Whale, 1935), *The Walking Dead* (M. Curtiz, 1936), *Arsenic and old Lace* (F. Capra, 1944), *The Raven* (R. Corman, 1963) adlı filmlerdeki oyunuyla dikkati çekti. Ayrıca, *Scarface* (H. Hawks, 1932), *The Lost Patrol* (J. Ford, 1934), *Unconquered* (C. B. De Mille, 1947), *Targets* (P. Bogdanovich, 1969) gibi filmlerde de oynadı.

KARLOVA → KARLOVO.

KARLOVAC, alm. **Karlstadt,** Hırvatistan'da kent, Zagreb'in G.-B.'sında, Kupa ile Korana'nın kavuştuğu yerin yakınında; 78 363 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Hidroelektrik tesisleri. Tekstil ve makine sanayileri.

—Güz. sant. 1579'da Habsburg hanedanından arşidük Karl tarafından kurulmuş güzel, müstahkem bir kenttir. Kenti çevreleyen surlar altı kollu bir yıldız biçimindedir. Yollar birbirlerini dik açıyla keser. Barok kiliseler, manastır ve saraylar, birçok işlenmiş demir süsleme unsuru taşır. Frankopan sarayı'nda müze (romantik ressam Vjekoslav Karas'ın [1821 -1858] yapıtları). —Kent dolaylarında Dubovac (XIII. yy.) ve Turn (XVI. yy.) şatoları bulunur.

KARLOVO ya da **KARLOVA,** Bulgaristan'da kent, Botev doruğunun eteğinde, Kocabalkan ile Sredna Gora arasında; 20 000 nüf. Sulu tarım. Beyaz şarap. Makine sanayisi.

KARLOVY VARY, alm. **Karlsbad,** Çek Cumhuriyeti'nde (Batı Bohemya) kent, Krusné Hory'nin eteğinde, Ohre ile Teplá'nın kavşağında; 60 000 nüf. Karl IV'ün kurduğu bu büyük kaplıca merkezinin suları daha çok sindirim bozukluklarına iyi gelir. Kent Teplá'nın bütün büklümleri boyunca uzanır. XVIII. yy.'dan kalma, oval planlı, K. İ. Dientzenhofer'in yapıtı olan barok katedral. Ohre ovasında kristal fabrikaları, metalürji sanayileri, porselen fabrikaları vardır.

—Tar. Metternich, Diyet meclisi'nin onayladığı bazı kararları, alman devletlerinin temsilcilerine burada onaylattı (ağustos 1819). Bu kararlar şunlardı: Burschenschaft'ın dağıtılması; üniversiteleri gözaltında tutacak kayyımlıkların kurulması, basın için sansür kurulları ve karışıklık çıkaranları soruşturmak üzere Mainz'de bir federal komisyon kurulması. Metternich, ayrıca, "Karlsbad paçavrası"nı Nesselrode yine burada imzaladı (ağustos 1830). Belgede Fransa'ya müdahale niyetlerinin bulunmadığı, ancak 1815 antlaşmalarına uyulmamasının da hoşgörülmeyeceği açıklanıyordu.

KARŁOWICZ (Jan Aleksander), polonyalı dilbilimci ve etnolog (Subortowicze 1836 - Varşova 1903). 1887'de *Wisła* adındaki budunbilim dergisini kurdu. Hazırladığı 8 ciltlik lehçe sözlüğü (A. Kryński ve W. Niedźwiedzki ile birlikte) 1900-1927 arasında yayımlandı.

KARLOWITZ → KARLOFÇA.

KARL-PHILIP (Stockholm 1979), İsveç prensi, kral Karl XVI Gustaf'ın oğlu. 1979 kasımında miras hakkı konusunda yapılan yasa değişikliği sonucu tahta geçme hakkını kaybetti.

KARLSBAD → KARLOVY VARY.

KARLSBURG, Alba Iulia'nın almanca adı.

KARLSHAMN, İsveç'te (Blekinge) liman kenti, Baltık kıyısında 32 000 nüf. 1702'de tamamlanmış kilise; eski ahşap evler. Tersaneler. Camcılık. Otomobil yapımı. Termik santral. —Yakınında, *Strömma* pamuk sanasiyi merkezi.

KARLSKOGA, İsveç'te (Örebro) kent, Möckeln gölü kıyısında; 36 000 nüf. Bofors silah fabrikalarının bağımlı olduğu sanayi merkezi. Metalürji.

KARLSKRONA, İsveç'te liman kenti, Baltık denizi kıyısında, Blekinge ilinin *(län)* merkezi; 60 000 nüf. Askeri liman ve balıkçılık limanı, sanayi merkezi (makine ve elektrikli gereçler sanayisi, bıçkıevleri, deri sanayisi, porselen, kibrit). Barok Trefaldighets kilisesi. Denizcilik müzesi.

KARLSRUHE, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaleti'nde kent, Ren nehrinin ve Fransa sınırının yakınında, 270 000 nüf. (1990). İlk alman Technische Hochschule'si Paris Politeknik okulu'ndan esinlenilerek 1825'te Karlsruhe'de kuruldu. Bugün kentte, teknik üniversiteyle birlikte bir nükleer araştırma merkezi de bulunmaktadır. XIX. yy.'da başlayan sanayideki gelişme, yükseköğretimden destek almıştır; Federal anayasa mahkemesi'nin kente yerleşmesi, kültürün ve müziğin canlılık kazanması da gene kentin parlak geçmişi sayesinde gerçekleşmiştir. Ama sanayi de modern ve çeşitlidir (dönüştürme sanayisi, elektroteknik, petrol arıtma, besin sanayileri). Ren kıyısında bir limanın yapılması kentin sanayi alanında yüklendiği göreve, önemli bir ticaret ve hizmetler kesimi merkezi olma rolünü (bu rol biraz da kentin karayolu ve demiryolu kavşağında bulunmasından kaynaklanır) de eklemiştir.

—Tar. ve Güz. sant. 1715'te, Baden-Durlach markgrafı Karl Wilhelm tarafından kuruldu. Wilhelm kenti, Fransızlar'ın yıktığı (1689) başkentinin yerini almak üzere, bir av köşkünün çevresinde kurdu. Karlsruhe, XIX. yy. sonunda, Friedrich I zamanında bir kültür merkezi durumuna geldi. Şatosundan başka en önemli anıtları, Friedrich Weinbrenner'in yapıtları olan yeniklasik üslupta iki kilise (XIX. yy. başı), belediye sarayı ve Karl Wilhelm'in mezarı üzerine inşa edilmiş piramittir. Kent ve park yollarının kavuşma noktasını oluşturan şato, XVIII. yy.'ın ikinci yarısında yapıldı ve İkinci Dünya savaşı'ndan sonra büyük ölçüde restore edildi. Şato, Baden ülkesinin müzesi olan Kunsthalle'yi barındırır. Müze, Ortaçağ'dan modern zamanlara kadar, avrupa resimlerinden oluşan bir koleksiyona sahiptir.

KARLSTAD, İsveç'te kent, Värmland ilinın *(län)* merkezi, Klar älv'in Vänern gölüne döküldüğü yerin yakınında; 74 000 nüf. Makine sanayileri. Bıçkıevleri. Kâğıt hamuru. Kibrit.

KARLSTADT → KARLOVAC.

KARLSTADT (Andreas BODENSTEIN, —denir), alman din reformcusu (Karlstadt 1480'e doğr. - Basel 1541). Wittenberg' de piskoposluk kurulu üyeliği ve profesörlük yaptı. Kilisenin günahları bağışlaması tartışmalarına katıldı ve Luther'den daha katı sonuçlara vardı: ibadet şekillerini değiştirdi, manastır yeminlerini özel missa ayinlerini reddetti, missayı vaaz ve kudas ayinine indirgedi, şaraplı ekmekte İsa'nın gerçek varlığını kabul etmedi, bunlardan dolayı Luther ile arasında bir anlaşmazlık çıktı ve 1522'de ondan koptu.

KARLSTEJN ya da **KARLUV TYN,** Çek cumhuriyeti'nde köy, Bohemya'da, Prag'ın G.-B.'sında, Berounka kıyısında. Karl IV'ün 1348-1367 arasında yaptırdığı şato. Büyük kulede, olağanüstü süslemeleriyle (Theodoric ustanın yapıtı olan 129 aziz portresini içerir) Svatv Kris capellası bulunur. Bohemya ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu kral ailesinin mücevherleri burada saklanıyordu.

KARLUDOVİKA a. (fr. *carludovica;* lat. *Carolus* ve *Ludovicus* adlarından). Kısa gövdeli, genç palmiye görünümünde çokyıllık odunsu bitki. Uzun saplı yaprakları (*Carludovica palmata*'da 2 m) bazı türleri *(C. humilis, C. plicata)* yaygın ayalı ve uçta derin yarıklıdır.

—ANSİKL. Karludovikanın bir türü *(Carludovica palmata)* Amerika'nın tropikal bölgelerinde geniş çapta üretilmektedir. Bunun uygun biçimde işlenen yaprakları çok dar şeritlere ayrılabilir (hasır lifi) ve "Panama" adı verilen şapkaların yapımında kullanılır. Karludovikanın birçok türü sıcak seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.

KARLUKLAR, Dokuzoğuzlar'ın Onoklar kolundan eski bir türk boyu. VI. yy. başlarında Göktürk devletinin egemenlik sınırı içinde bulunan Kara İrtiş ve Tarbagatay yörelerinde konar-göçer olarak yaşayan Karluklar, bu devletin ikiye bölünmesi üzerine (582), Batı göktürkleri'ne bağlandılar. Batı göktürk kağanı Tong Cebe döneminde (618-630), doğu kağanının kışkırtmasıyla ona karşı ayaklandılar. Doğu Göktürk devletinin ilk yıkılışından (630) sonra başlarına geçen Holu Kağan yönetiminde Çin üzerine sürekli akınlar yaptılar. Sonunda Çinliler tarafından Çu ırmağı yakınlarında kıstırılan Karluklar, kesin bir yenilgiye uğradılar (657) ve ortadan kaldırılan Batı Göktürkler'in yönetimi altına girdiler. Basmıllar ve Uygurlar'la birlikte Pomey Kağan'a karşı ayaklanarak Doğu Göktürk devletine son veren Karluklar (745), bu kez de Kutluk Bilge unvanıyla kağan olan uygur hükümdarına bağlandılar. Karluk başbuğu, Uygur devletinin sol yabgusu olarak, kağandan sonra gelen en önemli kişi durumuna yükseldi. Türkeşler'in başbuğu Sulu Kağan öldürüldükten (738) sonra onların kendi içlerinde taht kavgasına başlamalarını fırsat bilen Karluklar, eski Batı Göktürk devletinin topraklarında ve Maveraünnehir'de Türkeşler'in yerini alıp giderek güçlendiler. Böylece Türkistan'ı istila etmeye uğraşan islam orduları 747'den başlayarak Seyhun doğusunda ilerleme olanağı bulamadılar. Bölgede azalan arap baskısının yerine çin tehlikesinin baş göstermesi üzerine bu devletle kurdukları iyi ilişkileri bozan Karluklar, Talas savaşı'nda Çinliler'i bozguna uğrattılar (751). Savaştan sonra Tarım bölgesinin batı kesimi Uygur devletine bağlı olarak Karluk beyliğinin, doğusu da Uygurlar'ın eline geçti. Kırgızlar Uygur devletini ortadan kaldırınca (840), kendisini bozkırlar hükümdarı sayarak bağımsızlığını ilan eden karluk yabgusu, Kara Kağan unvanını aldı. Karahanlılar devleti kurulduktan (992) sonra özerk bir beylik olarak bu hanedana bağlanan ve birliğin ana kitlesini oluşturan Karluklar, hanedan üyeleri arasında taht kavgaları çıkması üzerine, sık sık yönetime karşı ayaklandılar. Karluklar'la anlaşmazlığa düşen batı karahanlı hükümdarı Mahmut II, Selçuklular'dan yardım isteyince, onlar da Karahıtaylar'a başvurdular. Ketvan'da karahıtay -karluk kuvvetleri selçuklu-karahanlı ordusuna karşı büyük bir zafer kazanınca (1141), tüm Maveraünnehir Karahıtaylar' ın eline geçti. Karahıtaylar'ın korumasında kağan olan Mahmut'un kardeşi İbrahim III de Karluklar'la geçinemedi. Kallabad'da yapılan savaşta yakalanarak öldürüldü (1156). Yerine geçen Ali Han, öç almak için önce karluk başbuğu Yabgu Han'ı öldürttü, sonra da onun oğlunu ve öteki karluk beylerini görevlerinden uzaklaştırdı. Karluklar'ın Harizmşah İl Arslan' dan yardım istemeleri üzerine Ali de Karahıtaylar'ı yardımına çağırdı. Ancak, ağır basan Harizmliler, karluk beylerinin görevlerine geri verilmelerini sağladılar (1158). Karluk oymaklarından Yağmalar, Çiğiller ve Tohsiler'in başlattığı ayaklanma, bu kez batı karahanlı hükümdarı Mesut II tarafından şiddetle bastırıldı (1165). Karahanlılar'ın ortadan kalkmasından (1211) sonra tam anlamıyla bağımsızlıklarını kazanan Karluklar'ın beyi Arslan Han II, büyük moğol istilası sırasında Cengiz Han'ın hizmetine giren ilk müslüman türk hükümdarı oldu. XIII. yy. ortalarından başlayarak Moğollar'la kaynaşan Karluklar, çeşitli bölgelere dağılarak birliklerini ve benliklerini yitirdiler.

KARLÚV TÝN → KARLŠTEJN.

KARMA a. Karmak eylemi.

—Fels. Platon'a göre, farklı evrenlere ait farklı gerçekliklerden oluşan tek bir varlık.

—Fişekç. Farklı maddelerden taneciklerin bir araya getirilmesiyle hazırlanmış baruta denir. (Karma barut günümüzde, sıkıştırılmış itici barutları belirtir; bunların içinde bulunan tuz tanecikleri, sertleştirilmiş yanıcı bir kütle içinde sıkıştırılmışlardır [ısıl sertleşir bir reçine ya da bir tortu gibi]; genellikle bu yanıcı kütleye karma barutun kalıbı denir.)

—Hidr. bağl. *Yeniden karma,* karılmış bir harcı ya da betonu bir süre dinlendirdikten sonra, örneğin yeniden homojenleştirmek için, bir kez daha karıştırmak işlemi.

—İnş. Alçı, çimento, harç karmak eylemi.

—Oy. *Kâğıtları karma,* kâğıtları karmak eylemi.

—Spor. Çeşitli kulüp takımlarına bağlı sporculardan oluşturulan takım. (Bk. *ansikl.* böl.) || Kürekte, iki ayrı kulüp kürekçilerinden oluşturulan takım.

◆ sıf. **1.** Değişik köken ya da yapıdaki öğelerden oluşan şey için kullanılır: *Karma komisyon. Karma hükümet.* **—2.** Ayrı cinsiyetten insanları kapsayan şey için kullanılır: *Karma sınıf.*

—Ambal. *Karma ambalaj gereci,* bileşimleri değiştirilen iki ya da daha çok öğenin (kâğıt, plastik, ince alüminyum, vb.) birleşmesinden elde edilen gereç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Anayas. huk. ve Siyas. bil. *Karma komisyon,* yasama organının Millet meclisi ve Senato gibi iki meclisten oluştuğu si-

yasal rejimlerde, milletvekili ve senatörlerden meydana gelen uzmanlık komisyonlarına verilen ad.

—Bayınd. *Karma köprü*, hem karayolu, hem de demiryolu ulaşımına açık köprü; metal bir strüktürden ve betonarme bir kaplamadan oluşan ve metal strüktüre sıkı sıkıya bağlı olan betonarme bölümü basit bir kaplama olarak kalmayıp genel eğilmeye karşı dayanıma katkıda bulunan köprü.

—Bilş. *Karma bilgisayar*, bir sayısal işlem birimiyle bir örneksemeli işlem birimi ile bu iki birim arasında diyalog kurarak, örneksemeli-sayısal ve sayısal-örneksemeli dönüştürme sistemlerinden oluşan bilgisayar.

—Bot. *Karma tomurcuk*, hem yaprak, hem yalın ya da toplu çiçek çıkarabilen tomurcuklara denir. (Çıkacak sürgünlerin bir kısmı sınırlı, bir kısmı sınırsız olabilir [kanaryaotu, ebegümeci]).

—Ceb. *Boyutu 3 olan yönlü vektörel bir E Eukleides uzayında karma çarpım*, E^3 ten ℝ içine tanımlanmış, her *(x, y, z)* üçlüsüne, doğru dikdüzgülü bir taban içinde det*(x, y, z)* gerçek sayısını eşlik ettiren üçlü doğrusal biçimi, bu determinant, seçilen doğru dikdüzgülü tabana bağlı değildir. [Üç *x, y, z*, vektörünün *(x, y, z)* ile gösterilen karma çarpımı dolayısıyla şu formüle eşittir:

$$(x,\ y,\ z) = \begin{vmatrix} x_1 y_1 z_1 \\ x_2 y_2 z_2 \\ x_3 y_3 z_3 \end{vmatrix}$$

ya da $x \wedge y$ vektörüyle (*x* ile *y* nin vektörel çarpımı) *z* vektörünün $(x \wedge y) \cdot z$; karma çarpım adlandırması da buradan gelmektedir. Bu çarpım çembersel dizilimle değişmez.]

—Dilbil. *Karma tamlama*, ad tamlamasını oluşturan adlardan birinin ya da her ikisinin bir sıfatla genişlemiş biçimine denir: *Genç adamın tutkusu. Cömert babanın cimri oğlu. Büyük buluşun sırları. Pembe köşkün kapıcısı. Çalışan annelerin en büyük dileği*, vb.

—Dy. *Karma lokomotif*, her tür treni (yük ya da yolcu) çekmeye elverişli lokomotif. ‖*Karma tren*, yük ve yolcu vagonlarından oluşan tren. ‖*Karma vagon*, 1. ve 2. sınıf kompartımanları olan ya da bir bölümü furgon olarak ayrılmış vagon.

—Ed. *Karma ölçülü*, vezinleri farklı dizelerden oluşan şiir. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Karma uyak*, düzgün bir sıra izlemeyen ve çapraz *(a b a b)*, düz *(a a)* ve sarma *(a b b a)* uyakların karışımından oluşan uyak düzenlemesi. Türk şiirinde kullanılmaz.

—Eğit. *Karma eğitim*, erkek ve kız çocukların aynı okulda okumalarına ve türlü okul çalışmalarını birlikte yürütmelerine olanak sağlayan eğitim. (Bk. *ansikl.* böl.). ‖*Karma okul*, karma eğitim uygulanan okul.

—Elektron. *Karma devre*, farklı yapım özellikleri olan öğeleri (ayrık etkin ve edilgin öğeler ya da tüm devre kırmığı) aynı bileşen üzerinde toplayan tümdevre türü. ‖*Karma parametre*, iki kapılıları incelemede akımlarla gerilimler arasındaki bağıntıları ifade etmede kullanılan özel parametre türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektrotekn. *Karma uyarma*, bir elektrik makinesinde, indükleyicileri, biri indüviye paralel, öbürü seri bağlı iki sargı içeren uyarma. (Eşanl. BİLEŞİK UYARMA.) ‖*Karma üreteç, motor*, karma uyarmalı doğru akım üreticisi, motoru. ‖*Karma yalıtkan*, elektrikli makinelerin yapımında kullanılan yalıtkan bileşik. ‖*Çıkarmalı karma uyarma*, iki sargısı zıt yönlü amper-sarımlar oluşturan karma uyarma. ‖*Toplamalı karma uyarma*, iki sargısı aynı yönde amper-sarımlar oluşturan karma uyarma.

—Foto. Görüntülerin çakışmasını sağlamak için uygun bir biçimde işaretlenmiş birçok özdeş klişe kullanılarak, aynı kâğıt üzerine bir dizi kısmi pozun basılmasıyla elde edilen ortalama fotoğraf görüntüsü için kullanılır.

—Güz. sant. *Karma teknik* (ing. *mixed media*), aynı yapıtta çeşitli resim ve grafik yöntemlerinin bir arada kullanıldığı teknik.

—Havc. *Karma uçak*, helikopterle uçak arası araç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıbil. *Karma ısıtma*, bir ocakta kömür ve akaryakıt gibi birçok yakıt cinsinin ardı ardına ya da eşanlı kullanılması.

—Isıt. havld. *Karma ısıtma*, birçok yöntemi birlikte kullanan ısıtma sistemi. (Örneğin elektrikle ısıtmada, ısıtıcı döşeme ve konvektör.)

—İnş. *Karma yalıtım*, aralarına bir yapıştırma maddesi ya da hamursu bir ürün konularak bir araya getirilmiş farklı yapıdaki sızdırmazlık levhalarından oluşan kaplama.

—Kim. *Karma oksit*, iki oksoaside denk düşen bir anhidrit; örneğin NO_2, nitrit ve nitrik asidin anhidriti yani, karma bir oksittir.

—Kozmet. *Karma cilt*, burun çevresinde yağlı bölgeler içermesine karşın genelde kuru olan cilt.

—Mim. İon ve korinthos düzenlerini bağdaştıran mimari düzene denir. (Bazen, BEŞİNCİ DÜZEN olarak adlandırılır.) ‖Ptolemaios dönemine ait bir mısır sütunu türüne denir. ‖*Karma ayak*, girintili çıkıntılı bir çekirdeği, gömme sütunları ve girintilerin iç köşelerine yerleştirilmiş sütuncukları bulunan ayak. (Gotik mimarlık.) ‖*Karma sütun başlığı*, birçok düzenin bir arada bulunduğu sütun başlığı.

—Nörobiyol. DUYUMSAL-DEVİMSEL'in eşanlamlısı.

—Polim. ve Seram. *Karma malzeme*, pek çok elementsel bileşenden oluşan malzeme; bu bileşenlerin bir araya gelmesi, bütüne, bileşenlerden hiçbirinin tek başına sahip olmadığı özellikler kazandırır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uz. havc. *Karma roket-motor*, LİTERGOLLÜ* ROKET-MOTOR'un eşanlamlısı. ‖ *Karma propergol*, LİTERGOL'ün eşanlamlısı.

—ANSİKL. Ambal. Bileşimindeki öğelere göre nitelikleri iyi belirlenmiş (saydamlık ya da donukluk, gazlara, kokulara, vb. geçirgenlik ya da geçirimsizlik) karma ambalaj gereçleri elde edilebilir. Karma bir ambalaj gerecinde kullanılan öğeler yüzyüze yapıştırma, plastik kaplama ya da ekstrüzyon-haddeleme yoluyla birleştirilebilir. Çok farklı özel nitelikleri olan plastik maddeler, her türlü dış etkene karşı korunma gerektiren ürünlerin (gıda, ecza, sanayi, vb. ürünleri) ambalajlanmasında yaygın olarak kullanılan karma ambalaj gereçlerini gerçekleştirmede temel rol oynarlar. Yüzeyleri baskıya elverişlidir.

—Ed. *Karma ölçülü*. Divan şiirinde mesnevi, kaside gibi türlerde, yapıta bazen daha değişik vezinlerde bölümler (gazel, terkib-i bent vb.) eklenir. Müstezat, farklı vezinlerde dizelere yer verilen bir türdür. Ancak bu türde tek bir kalıba (mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün /—— . ——. ——. ——/ yalnız bu kalıbın bir parçası (mef'ûlü feûlün /—— . ——/) eklenebilir. Serveti fünun, Fecriati dönemlerinde karma ölçülü dizeler daha özgürce kullanılmıştır (örn. "Elhan-ı şita", Cenap Şahabettin). Bu tür denemeler hece veznine de uygulanmıştır (örn. "Gemiciler", Enis Behiç Koryürek).

—Eğit. Osmanlı İmparatorluğu döneminde uzun yıllar kızlar için tek öğrenim olanağı, sübyan mektepleriydi. 11 yaşına gelen kızlar örtünerek (tesettür) erkeklerden ayrılır, toplumsal ve ekonomik hayattan uzaklaşırlardı. Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra, kızların da eğitim olanaklarından daha geniş ölçüde yararlanmalarını sağlayacak önlemler alındı. 1858'de İstanbul'da ilk kız ortaokulu açıldı. Meşrutiyet'ten (1908)sonra, kızlara yükseköğretim de yavaş yavaş kapılarını açmaya başladı. Karma öğretim düşüncesine türk toplumuna Cumhuriyet döneminde ulaşıldı. Çıkarılan Medeni kanun ile kadınlara erkeklerle eşit haklar tanındı (1926). 1927-1928 öğrenim yılında 70 ortaokulda birden karma eğitime geçildi. 1934-1935 öğretim yılında tek lisesi bulunan merkezlerdeki 19 lisede karma eğitim gerçekleştirildi. Aynı uygulama yükseköğretim kurumlarında da başlatıldı. Okullarda erkeklerle aynı eğitimi gören kızlar aynı meslek alanlarında görev aldılar.

—Elektron. *Karma parametreler*. Öbür sistemlerin parametrelerinin tersine, fiziksel niteliklerinin aynı olmaması yüzünden bunlara, bu ad verilir. Genellikle *h* işaretiyle belirtilen bu parametreler dört tanedir: giriş empedansı h_{11} (çıkış kısa devredir); gerilim aktarım oranının tersi h_{12} (giriş açık devredir; akım aktarım oranı h_{21} (çıkış kısa devre iken akım kazancı);çıkış admitansı h_{22}, (girişi açık devredir). Doğrudan doğruya ölçülmeleri diğer sistemlerden daha kolay olduğu için karma parametreler, bütün dünyada, özellikle tranzistorlu devrelerde kullanılmaktadır.

—Havc. Karma uçağın, yatay ivme için pervaneli ya da jet bir motoru vardır. Tutunma için sabit bir kanattan ve bir rotordan aynı zamanda yararlanır. Uçuş koşullarına göre, bir motorun çevirdiği rotor, tutunmanın tümünü ya da yalnız küçük bir bölümünü sağlar. Bu ikinci durumda, uçağı sabit kanat tutundurur. *Değişken uçak*' tan farklı olarak karma uçak, motor elemanlarının ya da bütün hücrenin yönünde herhangi bir değişiklik olmaksızın uçar.



1950'ye doğru denenmiş ingiliz **karma** uçağı Fairey "Rotodyne"

—Polim. Karma malzemeler pek çok kategoride sınıflandırılabilir:
—*dağınık evreli malzemeler*, çıplak gözle görülmeyen oldukça dağınık birçok evre içerir; bunlar, polimerlerle sınırlı olmak koşuluyla plastik-plastik birleşmeler ve plastik-mineral yüklerdir;
—*parçacıklı malzemeler*, bu malzemelerdeki parçacıklar, bir öncekine oranla çok daha iridir ve yapıştırıcı bir bağlayıcıyla topaklaştırılır; "topak" denen malzemelerin durumu böyledir;
—*elyaflı malzemeler*, bu tür malzemelerde lifler, görece daha az dayanıklı ama daha esnek ve genellikle daha hafif bir plastik ana evre içinde kaybolur;
—*haddelenmiş* ya da *sandviç malzemeler*, bunlar ince yapraklarla (kâğıt, dokuma) sistemin bir bütün olarak yapışmasını sağlayan makromolekküllü bir malzemeden oluşan birleşmelerdir.

Karma malzemelerde kullanılan pekiştirme maddeleri, genellikle elyaf (bor, karbon ya da grafit, cam, poliester ya da poliamit elyafı gibi doğal ya da sentetik tekstil elyafı), dokuma parçaları ve dokunmamış maddelerden oluşur (kâğıt, cam elyafı keçesi). Bütünün yapışmasını sağlayan ana evreler, doymamış poliesterler, polivinilklorür (P. V. C.), poliimitler, epoksi reçineleri vb. gibi çeşitli plastik maddelerden meydana gelir.

Bir karma malzemenin özellikleri, pekiştirme maddesinin doğasına, kullanılış biçimine, ana evreyi oluşturan bağlayıcı maddeye ve bunların karşılıklı yapışma güçlerine bağlıdır. Bu malzemelerin özellikleri, çıkış bileşenlerininkinden çok farklı olabilir; nitekim karbon elyafı dolgulu bir reçinenin çekme dayanımı, dolgusuz reçinenihinkinden yüz kez fazla olabilir; kaldı ki, liflerin tek başına hiçbir yapışma gücü yoktur. Özgül kütlesi 1,93 g/cm³ olan bir



Babrak Karmal

bor-epoksi reçinesi lifinin çekme dayanımı, 143 kgf/mm^2'dir.

Karma malzemeler inşaatlarda, levha üretiminde, kimya sanayisinde (depolama tankları), gezi teknesi yapımında, makine ve elektrik sanayilerinde olmak üzere çok çeşitli alanlarda kullanılır. Bu malzemeler, havacılık ve uzay araştırmalarında kullanılmalarından dolayı özellikle birkaç yıldan bu yana büyük önem kazanmıştır. (→ PEKİŞTİRİLMİŞ plastik, KATMANLI plastik ve ALAŞIM.)

—Spor. Türkiye'de ilk karma, Cumhuriyet'ten sonra Halkevleri karması adıyla kuruldu. Bu karma SSCB'de ve Türkiye'de Sovyetler karmasıyla karşılaştı. Karmalar her spor dalıyla ilgili olarak kurulur. Karma, kulüp temsilcileri ve spor ajanından oluşan bir komite tarafından seçilir. Seçmeler, belirli sporu yapan kulüplerin en formda ve en iyi oyuncuları arasından yapılır. Spor federasyonları, temsili (ikili özel) karşılaşmalarda milli takımı oluşturan ekibe karma temsil hakkı verir.

KARMAALTI sıf. Elektrotekn. *Karmaaltı uyarma*, HİPOKOMPUND* UYARMA'nın eşanlamlısı.

KARMAÇ a. Bir kabın içindeki şeyleri karıştırmaya yarayan çubuk ya da aygıt.

KARMAEŞEYLİ sıf. Karma eşeylilik karakterleri gösteren.

KARMAEŞEYLİLİK a. Biyol. Erkek ve dişi özelliklerini birlikte taşıyan bireyin durumu.

—ANSİKL. Normal koşullarda erdişi olan bazı ender türler dışında karmaeşeylilik olağandışı bir durumdur. Karmaeşeylilik terimini 1915'te Goldschmidt ortaya atmış, bunu cinsel ikibiçimlilik, yani erkekli dişili bir türden olduğu halde, üreme organlarının ve/ya da ikincil cinsel özelliklerinin bir kısmı bir cinsiyetten, bir kısmı öteki cinsiyetten olan bireyin durumu diye tanımlamıştır.

Karmaeşeylilik durumları arı, sinek, özellikle sirkesineği, kelebek, güvercin, keçi ve sığır gibi birçok türde olağandır. Nedenleri çok çeşitlidir: cinsel gelişmede anomalilere ya da cinsel bozukluklara yol açan gen ya da kromozom düzeyinde sapmalar; çift döllenme gibi döllenme anomalileri.

İnsanlarda, "karmaeşeylilik" terimi çoğu zaman erdişilik ve yalancı erdişilik anlamında kullanılır.

KARMAK g. f. **1.** *Şeyleri karmak*, öğelerini birbirine karıştırmak, birbirine katmak: *Tahin pekmez karmak.* **—2.** *Bir şey karmak*, toz durumundaki bir şeyi, su ya da başka bir sıvıyla karıştırarak hamur ya da çamur durumuna getirmek: *Harç karmak. Boya karmak. Hamur karmak.*

—İnş. ve Bayınd. Yoğurmak, karıştırmak.

—Oy. *Kâğıtları karmak*, karıştırmak.

◆ **kardırmak** ettirg. f. Karmak eylemini yaptırmak.

◆ **karılmak** edilg. f. Karmak eylemine konu olmak.

◆ **karınmak** dönşl. f. **1.** Sallanarak birbirine karışmak. **—2.** *Yörs.* Hayvanlar sözkonusuysa, çiftleşmek (*karılmak* da denir).

KARMAKARIŞ sıf. Karmakarışık.

KARMAKARIŞIK sıf. **1.** Bir yerin, bir şeyin karışıklığını ve düzensizliğini vurgulamak için kullanılır: *Karmakarışık bir oda. Karmakarışık duygular içinde olmak. Karmakarışık bir ortam.* **—2.** *Karmakarışık etmek*, çok karışık bir duruma sokmak. ‖ *Karmakarışık olmak*, çok karışık bir duruma gelmek.

◆ be. Çok karışık biçimde ve düzensiz olarak: *Karmakarışık anlatıyorsun, hiçbir şey anlaşılmıyor.*

KARMAL (Babrak), afgan devlet adamı (Kâbil yakınında 1929). 1967-1977 arasında komünist Afganistan Demokratik halk partisi'nin Perçem kolu lideriydi; 1977'de partinin yeniden birleşmesi sırasında genel sekreter yardımcılığına getirildi. Nisan 1978'deki hükümet darbesinden sonra, Devrim konseyi başkan yardımcılığına atandı, temmuzda da görevinden uzaklaştırıldı. Büyükelçi olarak Çekoslovakya'ya gönderildi. Aralık 1979'daki sovyet askeri müdahalesinden yararlanarak yeniden iktidara geldi, Devrim konseyi başkanlığı (Devlet başkanlığı) ve Afganistan Demokratik halk partisi genel sekreterliğinin yanı sıra, haziran 1981'e kadar da hükümet başkanlığı yaptı. SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleriyle iktisadi ilişkileri yoğunlaştırdı. Sovyet desteğine karşın mücahitlerin direnişini kıramadı. 1986'da, önce parti genel sekreterliğinden, sonra öteki görevlerinden ayrıldı.

KARMAN a. (*edim* anlamına gelen sanskritçe sözc.). Üç büyük hint dininin kabul ettiği temel ilke. İnsan yaşamının, birçok yaşamların oluşturduğu zincirin (*samsara*) bir halkası olduğu görüşüne dayanır. Bireysel yaşamların her biri, kişinin daha önceki yaşamdaki eylemleri tarafından, nedensellik ilkesi uyarınca, belirlenmiştir. (Bireysel edimlerden her birinin enerjisi, varlığını korur. Öyle ki, yaşamlar zinciri boyunca bir varlık, ruhsal uyanışa [*brahman*] kadar olumlu bir biçimde ya da en ilkel hayvansal aşamaya kadar olumsuz bir biçimde evrim gösterebilir. Sıradan ya da dinsel bir eylem, ancak insanı *samsara* ya da yenidendoğuşlar zincirine bağlayan bir amaç ya da istek bu eyleme eşlik ettiğinde gerçekten *karman* olabilir.)

KARMAN (Theodor VON), macar asıllı amerikalı mühendis (Budapeşte 1881 - Aachen 1963). Akışkanlar mekaniği uzmanı olan Ludwig Prandtl'ın yanında çalıştı, David Hilbert ve Felix Klein adlı matematikçilerle karşılaştı. 1912'den 1930'a dek, Aachen Havacılık enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı. Daha sonra, Millikan'ın bir daveti üzerine, ABD'ye göç etti ve Kaliforniya'da Teknoloji enstitüsü'ndeki Guggenheim Havacılık laboratuvarı'nın yönetimini üstlendi. Karman sayesinde bu kuruluş, dünyanın en önemli havacılık araştırma merkezlerinden biri durumuna geldi. Amerikalılar, 1938'de Karman'ın önderliğinde ilk sesüstü aerodinamik tüneli yaptılar, tepkili motorlar ve füzelerle ilgili bir geliştirme programı başlattılar. Karman, 1941'de, sıvı ve katı propergollu roket -motorları gerçekleştirecek ilk amerikan firması *Aerojet General Corporation*'ın, 1944'te de, amerikan uzay çalışmalarında büyük görev üstlenecek *Jet Propulsion Laboratory*'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. NATO kurulunca topluluğa üye devletler arasında, havacılık alanında işbirliği yapılması önerisini ortaya attı ve 1951'de, ölümüne dek başkanlığını yaptığı *Havacılık araştırma ve geliştirme danışma grubu*'nu oluşturdu. Uluslararası havacılık bilimleri konseyi (1956) ve Uluslararası uzay akademisi'nin (1960) kurulmasında da belirleyici bir rol oynadı. Aerodinamik, hidrodinamik ve termodinamik bilimleriyle ilgili çok sayıda sorunu çözdü; akışlarda burgaçlı devinim ve türbülans kuramlarına, yüksek hızda akışların incelenmesine, esneklik ve gereç dayanımı kuramlarına önemli katkılarda bulunmuştur.

Amerikan kültür merkezi, Fransa



Theodor von Karman

Karman rakoru, havanın akışına yön vererek girdap oluşumunu önleyebilmek için kanatla gövdenin birleşim yerine yerleştirilen profillendirilmiş parça.

Karman yöntemi, gebeliğin başlangıcında, anestezi gerekmeden, bir emme kapsülü kullanılarak uygulanabilen gebeliği sona erdirme yöntemi.

KARMAN ÇORMAN sıf. **1.** Çok karışık ve düzensiz; karmakarışık: *Karman çorman bir kitaplık.* **—2.** *Karman çorman etmek*, çok karışık duruma sokmak, altüst etmek. ‖ *Karman çorman olmak*, altüst olmak, düzensiz bir duruma gelmek: *Evin içi karman çorman olmuştu.*

KARMANİA. Esk. coğ. Pers İmparatorluğu'nda il, İran platosunun güney bölümünde, Hürmüz boğazının K.'inde.

KARMANYOLA a. Kent içindeki ıssız bir yerde ölüm tehdidiyle yapılan soygun: *Bir kimseyi karmanyolaya getirmek.*

KARMANYOLACI a. Karmanyola yoluyla soygunculuk yapan kimse.

KARMANYOLACILIK a. Karmanyola yoluyla soygun yapma işi.

Karma-pa, Tibet buddhacılığının üç büyük tarikatından biri olan *Bka-brgyud-pa*'ya bağlı okul. XII. yy. sonunda kuruldu. Okul kırmızı başlıklılar ve siyah başlıklılar olarak ikiye ayrıldı. Kırmızı başlıklılar, XV.-XVII. yy.'lar arasında, bugünkü egemen tarikat *Dge-lugs-pa* (ya da sarı başlıklılar) ile iktidar mücadelesi yaptı.

KARMAŞA a. Karmaşık olma durumu.

—Jeomorfol. *Blok karmaşası*. Yer yüzeyinde yığılmış iri blok kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Jeomorfol. Blok karmaşalarına, özellikle kristalli kayaçlarla kumtaşlarında sıkça rastlanır; bunların pek çok kökeni vardır: blok karmaşaları kendilerini çevreleyen gevşek ayrışma oluşumlarından çıkan döküntüler ya da buzul çevresi toprak akıntılarıdır. Ünlü Sidobre karmaşalarında (Kara Dağ) olduğu gibi bu iki köken bir arada görülebilir.

KARMAŞIK sıf. Anlaşılması, içinden çıkılması güç olan, içinde birbirinden farklı ve aykırı sayılabilecek birçok öğe bulunan şey için kullanılır: *Karmaşık sorunlar. Karmaşık bir durum.*

—Akust. *Karmaşık ses*, katışıksız sinüzoidal olmayan dönemli bir titreşim deviniminin oluşturduğu ses.

—Anorg. kim. *Karmaşık oksit*, aynı metali hem tuz, hem oksit olarak iki farklı değerlikte içeren bileşik (örneğin karmaşık manganez oksit [Mn_3O_4]). [Eşanl. TUZ OKSİT.]

—Dilbil. Sıralanma ya da bağımlılık yoluyla birbirine bağlanmış birçok tümceden (ya da yalın cümleden) oluşan cümle için kullanılır.

◆ a. Arit. ve Ceb. Karmaşık sayı.

—Geom. *Doğrusal karmaşık*, 3 boyutlu afin ya da izdüşümsel altuzay. (Üç parametreye bağlı bir doğrular sistemi ya da verilen değişmez bir küreye dikgen kürelerin kümesi doğrusal karmaşıklardır. Aynı biçimde polinomlar doğrusal karmaşığı deyimi de kullanılır.)

—Hematol. *Çözünür karmaşıklar*, bazı patolojik durumlarda plazmada bulunan ve anormal olarak fibrinojenin parçalanmasından doğan ürünler ya da fibrin monomerleri. (Çözünür karmaşıklar etanol ya da protamin sülfat ile çöktürülerek saptanabilir.)

—Yerbil. *Tektonik karmaşık*, dalma-batma kuşaklarına bağlı olarak farklı paleocoğrafya koşullarına ait öğelerin bir araya gelmesi.

KARMAŞIKLAŞTIRILMIŞ a. Ceb *Bir E vektör uzayının* $\mathbb{R}$ *üzerinde karmaşıklaştırılmışı*, $[(x, y), (x', y')]$ ikilisine $(x+x', y+y')$ ikilisini eşlik ettiren iç işlem ve $[\alpha+i\beta, (x, y)]$ ikilisine $(\alpha x-\beta y, \alpha y+\beta x)$ ikilisini eşlik ettiren dış işlemle donatılmış E×E ye eşit, E^{C} ile gösterilen $\mathbb{C}$ üzerindeki vektör uzayı.

KARMAŞIKLIK a. Karmaşık olma durumu; karmaşık olan şeyin niteliği.

KARMAŞMA a. Dokubil. Lifler sözkonusu olduğunda, birbiriyle çaprazlaşmak, çapraşmak.

KARMAŞMAK gçz. f. Sözkonusu bir şeyse, bir başka şeyle ya da şeylerle iyice karışmak.

◆ **karmaştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi (bir şeyle, şeylerle) karmaştırmak*, karıştırmak, karmaşık bir duruma getirmek.

KARMAŞTIRMAK → KARMAŞMAK.

KARMATİLER ya da **KARAMİTA** a. (ar. *Karmat*'tan). İsmailiye mezhebinin kollarından birinin yandaşlarına verilen ad.
—ANSİKL. Adını, kurucusu Hamdan bin Karmat'tan alır. İsmailiyenin bu kolu, Cafer-i Sadık'ın torunu ve İsmail'in oğlu Muhammet'in ölümünden sonra, yeni bir imam tanımadan, beklemenin (tevakkuf) gerekliliğini savunur ve Muhammet'in geri döneceğini (rec'at) öne sürer. Karmatilere göre, gökler ve yer yedi kattır; insanın bedeni yedi (iki el, iki ayak, sırt, karın ve kalp) ve başı (iki göz, iki kulak, iki burun deliği ve ağız) da yedi bölümden oluşur. Bütün bu kanıtlar yedi sayısının kutsallığını ve sekizinci bir imam olamayacağını gösterir. Yedinci imam, kaybolduğuna ve geri döneceğine inanılan Muhammet Mehdi'dir.
Ehl-i sünnet mezhebi, aşırı (gulat) inanç ve sapkınlıkları nedeniyle karmatiliği müslümanlığın dışında sayar.
Karmatilerin toplumsal eşitlik konusundaki inançları X. yy.'da abbasi halifeliğini yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Zenc ayaklanmasının ardından karmatilerin ayaklanması baş gösterdi (890). Ayaklanmacılar, toplumun çalışan kesimine daha iyi bir yaşam vaat ederek onları mezhebe giriş törenlerinde bir araya topladılar. Ayaklanmacılar, Mekke'deki Haceriesvet*'i ele geçirdilerse de (930) 20 yıl sonra geri verdiler (950). Karmatilerin öğretisi Bahreyn, Yemen, Horasan ve Suriye'de varlığını sürdürerek şiilik üzerinde etkili oldu.

KARMAÜSTÜ sıf. Elektrotekn. *Karmaüstü uyarma*, HİPERKOMPUND* UYARMA'nın eşanlamlısı.

KARMEL a. (İsrail'deki *Karmel* dağı'ndan). XII. yy.'a doğru Suriye'de kurulmuş bir dilenci tarikatına bağlı din adamı.

KARMEL dağı, İsrail'de kireçtaşlı tepe zinciri. Düz çizgi biçiminde ve engebesiz kıyıda 500 m yüksekliğinde bir tepedir. Akkâ körfezinin kumla dolmasını engeller ve Hayfa limanını barınak haline getirir. Ülkenin iç kesiminde, Samiriye'yi Yizre'el'den ayırır. Karmel dağı bugün Hayfa'nın banliyösü içindedir. Yerleşmelerin ulaşımı kablolu bir demiryoluyla sağlanır. —Ulusal park (700 ha).
—Tar. Bir zulüm döneminin ardından, Ahab'ın saltanatı sırasında (İ.Ö. IX. yy.), İlyas, Karmel dağında yeniden kutsal görevine başladı. Ba'al rahiplerine, tek gerçek Tanrı'nın Yehova olduğunu kanıtlamak için burada bir tür mucize çağrısında bulundu.

Karmel dağı iskeletleri, 1931'de amerikalı tarihöncesi çağlar uzmanı McCown tarafından çıkarılan paleantropiyen iskeletler bütünü. Shul mağarasındakiler (İsrail) *Homo sapiens* ile özellikle de Cro-Magnon'daki iskeletle benzerlikler göstermektedir; Tabun mağarasındakilerse neandertalyendir.

KARMELİTLER a. XV. yy.'da kurulan ve XVI. yy.'da reform gören bir tarikata mensup rahibeler.

KARMEN (fr. *carmin*) **1.** Eskiden yalnızca kırmızıböceğinden elde edilen, esas olarak karminik asitten oluşan, parlak kırmızı boya maddesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Hafif lale çalan kırmızı renk.
—Bot. *Şaplı karmen*, selülozlu zarlarda bulunan ve bitki kesitlerini boyamakta kullanılan kırmızı boyarmadde.
—Seram. Altın klorürün kalay eşliğinde çökeltilmesi sonucu elde edilen erguvan kırmızısının açık tonu. Düşük sıcaklıkta pişirilen fayans ve porselenlerin dekorunda kullanılır.
◆ sıf. Kırmızının parlak tonu için kullanılır.
—ANSİKL. Karmen, ışığa az dayanıklı, canlı ve parlak kırmızı bir boya maddesi olarak kullanılır; fiyatının yüksek olması kullanımını resim sanatıyla sınırlandırır. *Karmen lakalar* bir alümin sülfat ve karmen çözeltisi sodyum karbonatla çökeltilerek elde edilir; bunlar, ışığa dayanıklı olmamalarına karşın resim sanatında çok tutulan bir renk dizisi oluştururlar. Karmen genellikle boyacılık, şekercilik ve parfümcülükte kullanılır.

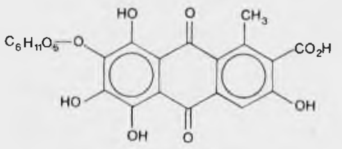
Karmen → CARMEN.

KARMENRENGİ ŞAKRAKKUŞU a. Avrupa ve Asya'nın kuzey kesimlerinde ve Kuzey Anadolu'da yaşayan şakrakkuşu. (Boyu serçe kadardır. Erkeğinin başı, boynu, göğsünün önü karmen kırmızısı, dişisinin sırtı yeşil-kahverengidir. Göçmendir. Taneler, tomurcuklar, böcekler, tırtıllarla beslenir. Bil. a. *Carpodacus erythrinus*; ötleğengiller familyası.)

KARMIK a. Balıkçıların, çay ve dere ağzına yaptıkları set.

KARMİNATİF sıf. (fr. *carminatif*). Tükürük ve mide salgılarını ve aynı şekilde bağırsak hareketlerini uyaran maddeler için kullanılırdı. (Bu maddeler bağırsak gazlarının dışarı atılmasını kolaylaştırır.)
◆ a. *Karminatif madde.* (Maydanozgillerin meyveleri, anason, oğulotu, adaçayı karminatiftir.)

KARMİNİK sıf. (fr. *carminique*). Org. kim. *Karminik asit*, formülü $C_{22}H_{20}O_{13}$ olan glukozitsel bir bileşiğin yaygın adı; antrakinona benzer ve kırmızıböceğinin boyarmaddesini oluşturur. Eskiden yünü, ipeği parlak kırmızıya boyamada kullanılırdı; günümüzde çabuk solduğu için terk edilmiştir. (Karminik asit, Avrupa Ekonomi Topluluğu'nca belirlenen E 120 kod numarasıyla besin maddelerinin [aperitif, şarküteri, süt ürünleri] renklendirilmesinde kullanılır.) [Eşanl. KOŞNİLİN.]



karminik asit

KARMİNİT a. (fr. *carminite*). Miner. Doğal demir ve kurşun arsenat; beudantit' le birlikte Hornhausen'de (Saksonya) bulunur.

KARMİR-BLUR → TEİŞEBAİNİ.

KARMØY, Kuzey denizi'nde Norveç'e bağlı ada, Boknafjord'un ağzının K.'inde; 176 km²; 19 200 nüf. Balıkçılık. Alüminyum metalürjisi.

KARMUK a. Büyük kanca.

KARMYLESSOS. Tar. coğ. Anadolu' da, Lykia bölgesinde antik kent; yeri kesin değildir. Strabon, Antikragos dağı'nın yamacında olduğunu söyler. Burada Lykia türünde kaya mezarlar ve lahitler vardır, ancak eski yerleşmeden hiçbir iz yoktur.

KARN a. (ar. *ḳarn*). *Esk.* **1.** Boynuz: *Karn -ı zaby* (geyik boynuzu). **—2.** Yüzyıllık zaman dilimi, çağ: *"... bu toprakta yaşayanlar anladılar ki âlemde bir karn daha bitti"* (Y. K. Beyatlı).
—Esk. zool. *Karn-ül-cerad*, çekirgenin başındaki duyarga.

KARNA, *Mahabharata*'nın kahramanı, üvey kardeşi Pandava prensi Arcuna'nın rakibi. Kunti'nin evlilikdışı oğludur. Doğduğunda, Kunti onu terk eder. Çok iyi ok atan ve savaş arabası kullanan Karna, kötü bir rastlantı sonucu sihirli zırhını, tanrı İndra'nın karşı konulmaz mızrağıyla değiştirir ve Arcuna tarafından öldürülür. Bunun üzerine, pişmanlıktan kahrolan Kunti, Karna'nın dünyaya gelişiyle ilgili sırrı Arcuna' ya açıklar.

KARNABAHAR a. Yaprakları lahana yaprağına benzeyen ve etlenmiş çiçekliği ve çiçekleri sebze olarak kullanılan bitki türü. (Bil. a. *Brassica oleracea* var. *botrytis*; turpgiller familyası.) [Eşanl. KARNABİT.]
—Mutf. *Karnabahar çorbası*, haşlanıp küçük parçalara ayrılmış karnabahar, havuç, patates, salça, su ve tuzla hazırlanan çorba. || *Karnabahar graten*, haşlanıp küçük parçalara ayrılmış karnabaharın üzerine beşamel sos döküp kızarıncaya değin fırınladıktan sonra üzerine kaşar ya da gravyer peyniri rendesi serperek yapılan sıcak yemek. || *Karnabahar musakka*, yağda kavrulmuş soğan, kıyma, salça ya da domates, su ve haşlanıp küçük parçalara ayrılmış karnabaharla yapılan sıcak yemek. || *Karnabahar salatası*, haşlanıp küçük parçalara ayrılmış karnabaharın üzerine limon, zeytinyağı, hardal, yumurta sarısı ve tuzla hazırlanan sosu dökerek yapılan salata. || *Karnabahar tava*, az haşlanmış karnabaharları pek ufak olmayan parçalara ayırıp, un, yumurta ve tuzla hazırlanan bulamaca batırdıktan sonra kızartarak yapılan yiyecek. (Bulamaca rendelenmiş kaşar peyniri de katılabilir.)
—ANSİKL. Karnabaharın anayurdu Doğu Akdeniz bölgesidir. Çok eskiden beri Kıbrıs adasında yetiştirilen karnabahar buradan Yunanistan ve İtalya'ya, oradan da Avrupa'ya yayılmıştır.
Karnabahar ikiyıllık bir bitkidir. Yenilen baş kısmı birinci yıl oluşur; yerinde bırakılırsa ikinci yıl meyve ve tohum verir. Karnabahar bir kış sebzesidir. Türkiye'de başlıca üç çeşidi yetiştirilir: güzlük turfanda karnabahar (başı orta büyüklükte, beyaz ve sıkıdır; Almanlar'ın ünlü Erfurt karnabaharına benzer; İzmir'de ekim ayında hasadına başlanır); kışlık karnabahar (beyaz ve sıkı başlıdır; İtalyanlar'ın napoli karnabaharına benzer; soğuğa dayanıklıdır); mart karnabaharı (son turfanda olarak yetiştirilir; başı ufakça, sıkı ve beyazdır; İzmir'de şubat ve mart aylarında hasadına başlanır).
Karnabaharın gevşek başlı ve sarı renkli olanları makbul sayılmaz. İtalya ve Amerika'da yetiştirilen küçük çok başlı bir karnabahar çeşidinden ıslah yoluyla glukozinolatsız, yani pişirilince tamamıyla kokusuz çeşitler de elde edilmiştir (tek başlı melezler).



karnabahar

KARNABİT a. KARNABAHAR'ın eşanlamlısı.

KARNABON. Yun. mit. Getae halkının efsanevi kralı. Triptolemos'tan tarım sanatını öğrendi ve onun arabasını çeken ejderhalardan birini öldürdü. Ejderhayla birlikte gökyüzüne yerleştirildi ve Yılancı takımyıldızını oluşturdu.



italyan karnabaharı

KARNAFULİ, Hindistan'da ve Bangladeş'te ırmak; 270 km. Luşai dağlarından doğan Karnafuli, G.'e ve G.-B.'ya doğru akar, buharlı gemi ulaşımının başlangıç yeri Rangamati'yi, Çittagong'u sular ve Bengal körfezine dökülür. Sulama (yaklş. 400 000 ha) ve elektrik üretimi için yapılmış baraj.

KARNAK a. *Esk.* Yaşlı cariye.

KARNAK, Yukarı Mısır'da arkeolojik buluntu yeri; Nil'in doğu kıyısında, firavunların başkentlerinden biri olan eski Teb' de yer alan Karnak, Mısır'ın en geniş dinsel yapılar topluluğunu oluşturur. Orta İmparatorluk döneminden Roma dönemine kadar firavunlar, tanrıların kralı ve XVIII. hanedan zamanında devletin tanrısı olan Amon'un hüküm sürdüğü bu yeri sürekli olarak güzelleştirmeye çalıştılar. Orta İmparatorluk döneminden yalnızca, Sesostris I zamanına ait bir köşk günümüze kalmıştır. Karnak, en parlak çağını Yeni İmparatorluk döneminde yaşadı.
Yapılar topluluğu iki eksene göre düzenlenmiştir: bunlardan biri, başlıca ekseni oluşturan doğu-batı eksenidir; diğeri ise, Mut (Amon'un karısı) tapınağı'na giden yolun, daha batıda da Luksor tapınağı'na giden dini tören yolunun izlediği kuzey-güney eksenidir. Karnak, aynı zamanda, üç çevre duvarı (Amon, Mut ve



G. Boutin-Explorer

Karnak
Amon tapınağı ve kutsal gölden bir görünüm
Yeni İmparatorluk, XVIII. hanedan

Montu duvarları), kabartmalarla süslü on pilon (birincisi en son yapılandır) ve dikilitaşlarla (en ünlüleri Tutmosis I, Hatşepsut ve Tutmosis III'ün diktirdikleridir) uyumlu bir görünüme kavuşturulmuştur.

Belli başlı yapılar Amon çevre duvarının içinde yer alır. Büyük Amon tapınağı'nın doğu bölümü XVIII. hanedan döneminden kalmadır. Bu yapıyı eşsiz kılan belirgin özellikler arasında, sfenksli bir yolla tapınağa bağlanan rıhtım, bilinen en geniş Mısır yapısı olan (80 x 100 m) büyük avlu, 134 dev sütunlu hypostylos salon sayılabilir. Bu sütunlardan en kusursuz olan on iki tanesi, orta sahnı oluşturur; sütun başlıklarından her birinin üstünde elliyi aşkın kişi durabilir. 102 x 53 m boyutlarındaki bu hypostylos salonun yapımına Amenofis III döneminde başlanmış, süslemeleri ise ancak Ramses IV zamanında tamamlanabilmiştir. Bu salonun ötesinde, kutsal kayıklar için granit tapınak ve Karnak'ın merkezi sayılabilecek olan Tutmosis III'ün tören salonu yer alır.

Büyük Amon tapınağı'nın kuzeyinde, kabartmaları Ptolemaios döneminde "yeniden yapılmış" olan Ptah tapınağı; güneyinde ise, törenler sırasında içinde kayıkların dolaştığı büyük kutsal göl (120 x 77 m) ile Gölün Taharkası yapısı; Amenofis III'ün yaptırdığı, güneş tanrısının simgesi ünlü anıtsal granit scarabeus; oğul tanrı Honsu ve ana tanrıça Opet'in tapınağı (Osiris burada doğdu) bulunur.

Mut çevre duvarı, Amenofis III, Ramses III ve tanrıça Mut'un tapınaklarını kuşatır. Çok harap durumda olan Mut tapınağı, vaktiyle aslan tanrıça Sekhmet'in çok sayıda heykelini içermekteydi. Montu çevre duvarı ise bu yaşlı ve savaşçı Teb tanrısının tapınağını barındırır.

Karnak'ta ayrıca çok sayıda kabartma, duvarlara yazılmış metinler, dinsel sahneler, küçük tapınaklar, heykeller (Tutankhamon döneminden kalma Amon heykeli gibi) ve ilk yerlerinin neresi olduğu araştırılan sayısız taş bloklar da bulunur.

Karnak her zaman aktif bir arkeolojik araştırma merkezi oldu. 1968'de fransız-mısır araştırma merkezi kuruldu. Bu merkez, birinci pilon bölgesinde (özellikle rıhtım kazıları [bu kazılar sonucunda heykeller bulundu], ekili alanları sulamaya yarayan su yolları şebekesiyle çevrili sfenksli yolun ortaya çıkarılması, birinci pilondan sonra gelen büyük avlunun incelenmesi), kutsal gölün doğusundaki bölgede (burada, burçlu bir duvara yaslanan bir yapı topluluğu ortaya çıkarıldı; birçok sütunlu salonun yer aldığı bu yapılar büyük bir olasılıkla rahip konutlarıydı) çalışmalar yaptı. Yıkılma tehlikesi gösteren dokuzuncu pilonun parça parça sökülmesi gerekti. Bu pilondan, Amenofis IV - Akhenaton döneminde yapılmış çok sayıda süslü blok çıkarıldı. Sözkonusu bloklar, çok iyi korunmuş olduklarından, Aton tapınağı'nın bir duvarında yer alan olağanüstü süslemelerin yeniden kurulmasına olanak verdi. Bu süslemelerde, bir zanaatçı mahallesinde tanrılara sunulacak armağanların hazırlanması ve Aton'un ışınları altında bir sunağa doğru ilerleyen, kral ailesine ait kişilerle çevrili armağan taşıyıcıları betimlenmiştir. Başka arkeoloji heyetleri de Karnak'ın çeşitli yerlerinde çalışmaktadır. Ne var ki, büyük Asuan barajının yapımından doğan yeni su rejimi, taş yapıların alt bölümlerinin aşınmasını hızlandırarak eski anıtların varlığını tehdit etmektedir.

KARNAKSI sıf. Can sıkan, sıkıcı olan şey ya da kimse için sövgü olarak kullanılır.

KARNAL, Hindistan'da (Haryana) kent; 173 742 nüf. (1991). Tahıl ve pamuk üreten bir bölgenin ticaret merkezi.

KARNATAKA, esk. **Maysor,** Hindistan'da eyalet, Orta Dekkan'ın bir bölümünde Umman denizi'ne kadar uzanır; 192 000 km²; 37 043 000 nüf. Merkezi *Bangalor.* Karnataka üç büyük bölge kapsar: Goa'nın güneyindeki dar kıyı şeridi; yüksekliği pek fazla olmayan Batı Gatlar'ın (1 000 -1 300 m) bir kesimi olan Malnad; kuzeyden güneye doğru yükselen (450 - 1 200 m) ve Krişna ile Kaveri'nin yukarı havzalarına yayılan engebeli plato Maydan.

Halkın çoğu (% 60'ın üzerinde) kannara dili konuşur. Okuma yazma oranının 1981'de % 40'a yaklaştığı Karnataka'da başlıca etkinlik tarımdır: pirinç, kocadarı, baklagiller, şekerkamışı, pamuk, yağ bitkileri, tütün, kahve (Gatlar'da) vb. Birçok büyük barajdan (özellikle de Şaravati), Tungabhadra'dan sulamada ve elektrik üretiminde yararlanılır. Madenlerden demir, manganez, krom, altın (Kolar Gold Fields) çıkarılır. Eyaletteki sanayiler (özellikle Bangalor'da), makine, elektronik, takım tezgâhlar, tekstil (pamuk ve ipek) ve kırtasiye sanayileridir. Başkent dışındaki başlıca kentler: Maysor, Kolar Gold Fields ve Bangalor limanı.

—Tar. Bölgenin tarihi, İ.Ö. III. yy.'da, Kadamba hanedanıyla başlar. Burada 1006'dan 1343'e kadar Hoysalalar hüküm sürdü. Maysor, Vicayanagar* İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. Daha sonra 1565'te bu imparatorluk Moğollar tarafından yıkıldı (Talikot savaşı). 1761'de Haydar Ali, Maysor tahtını gasp etti. Ama oğlu vârisi Tippu Sahib ölünce (1799) İngilizler hindu hanedanını yeniden kurdular ve böylece Hindistan bağımsızlığına kavuşuncaya kadar (1947) Maysor krallığı, Büyük Britanya'nın koruyuculuğu altında bir prenslik olarak varlığını sürdürdü.

—Güz. sant. ve Arkeol. Yenitaş-bakırtaş sitleri, Krişna (Brahmagiri vb.) havzasında ve daha güneyde (Hemmig) yer alır. Demir çağı ve megalitik kültürü de aynı sitlerde gelişmiştir; ardından Aşoka ferman ve yazıtları ortaya çıktı ve onları da Vatapi (bugünkü Badami) Çalukyalıları'nın brahman ve Gangalılar'ın cayna tapınakları izledi (Şravana Belgola'daki dev [18 m] Gautama heykeli, 983). Hoysala hanedanı (1000'e doğr.-1350'ye doğr.) sanatı, planlarıyla, heykelciliğinin zenginlik ve ustalığıyla dikkati çeker (Belur, Halebid, Somnathpur). Vicayanagar* (bugünkü Hampi) sanatında, Güney Hindistan'ın ve islam mimarisinin katkılarıyla birlikte, hoysala sanatının uzantıları görülür (sivil binalar ba-

Karnataka
Sravanabelgola kentinden bir görünüm (ön planda, XVII. ve XVIII. yy. yapılarıyla çevrili su haznesi, arka planda Parşvanatha tapınağı)

P. Koch-Rapho



kımından). İslam sanatı, Behmeni sultanlığı'nda (1347-1527), başkent Kalburgi'de (bugünkü Gulbarga*), sonra Bidar'da (1492'de bağımsız bir sultanlık merkezi, iran etkisi egemendir) ve özellikle Bicapur sultanlığı'nda (1489-1686) gelişmiştir (cami, su kemerleri, Gagan Mahal [kabul salonu] ve İbrahim II türbesi).

KARNATİK, Hindistan'ın yarımada kesiminde kıyı bölgesi, Doğu Gat dağlarının eteğinde, K.'deki aşağı Kistna'dan G.'deki Kanya Kumari burnu arasında yayılır. Bölgenin büyük bölümü Tamil Nadu ("Tamullar ülkesi") eyaleti olduğundan artık kullanılmayan bu ad, XVIII. yy.'da Arkot nababiarının topraklarını belirtiyordu. Günümüzde Karnataka adı, eski Maysor eyaletini adlandırmada kullanılmaktadır.

■**KARNAVAL** a. (fr. *carnaval;* ortaçağ lat. *carnelevare*, eti kaldırmak'tan ital. *carnevale*). **1.** Katoliklerde Epiphania (tecelli) yortusundan büyük perhizin ilk çarşambasına kadar süren eğlence dönemi. **—2.** Bu dönem süresince ve özellikle et yemeye izin verilen günlerde yapılan eğlenceler. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Majesteleri Karnaval* (büyük harfle), karnavalı simgeleyen ve büyük perhizin ilk çarşamba günü yakılan ya da gömülen gülünç kukla.

—Ed. Ortaçağ'da toplumsal ve dinsel uygulamaların parodik temsilinden oluşan halk kültürü gösterilerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Karnaval dönemi, büyük perhiz (karem) döneminden önce gelir. Bu iki döneme özgü tören ve ayinlerin başlangıç ve bitiş tarihleri, değişken nitelikte olan Paskalya tarihine göre belirlenir. Karnavalın başlıca gösterileri, büyük perhizin ilk çarşambasından (karemin başlangıcı, Paskalya'dan kırk gün önce) önceki üç etli gün (pazar, pazartesi, salı) içinde yapılır.

Karnaval, karemin tersine serbestçe eğlenmeye izin verilen bir dönemdir. Bu dönemde normal yaşamın kuralları geçici olarak kaldırılır. Karnaval, "tersine dönmüş dünya"dır, burada alışılmış günlük yaşamın reddi egemendir: tabular, yasaklar kaldırılmış, bütün aşırılıklara cevaz verilmiştir. Sefahat âlemleri ve ahlak kurallarından bazı sapmalar, karnaval eğlencelerinin temel öğeleridir. Cinsel ve erotik simgeler, bu dönem süresince gerçekleştirilen folklor gösterilerine sık sık eşlik eder.

Karnaval bayramları, mevsimlerin devri hareketine bağlıydı. Bu bayramlarda ilkbahar, ışığın doğuşu, ışığı hapseden kışın sonu kutlanırdı. Kılık değiştirme, maske taşıma, yollarda bir kukla dolaştırıp sonunda onu suda boğarak, asarak ya da yakarak idam etme karnavalların temel öğelerindendir. Bu kukla, genellikle, içine saman doldurulmuş, çatpatlar ve daha başka zararsız patlayıcılar konulmuş eski giysilerden yapılma bir adamdır ve adına "karnaval" denir.

İtalya'da karnavala her zaman büyük önem verildi. Venedik karnavalı, XIX. yy.'ın başına kadar italyan karnavallarının en önde geleni olarak kaldı. Venedik dukasıyla senato üyelerinin de katılması, şenliklere özel bir görkem kazandırıyordu. Şenlikler sırasında havaifişekler atılıyor, cambaz gösterileri, resmigeçitler ve temsili dövüşler yapılıyordu. Goethe, romantik dönemde pek ünlü olan Roma karnavalını, orada görülen çeşit çeşit kuklalar, avukat, dilenci, halk kadını kıyafetlerini, alçıdan konfetileri, acayip başlıkları, garip kuralları (örneğin son gece elinde bir meşaleyle sokaklarda dolaşıp, başkalarının meşalelerini söndürmeye çalışmak gibi) anlatır. Floransa, İvrea, Verona ve Torino karnavalları da eskiden özellikle özgün ve görkemli olurdu. Daha çok araba kortejlerinden oluşan Viareggio karnavalıysa, son zamanlarda yapılmaya başlanmış ve bu kente, karton hamuru işçiliğinin başkenti unvanını kazandırmıştır.

Almanya'da karnaval eğlenceleri Ortaçağ'da ve Rönesans'ta son derece parlak geçiyordu. Bu gelenek bir süre gölgede kaldıktan sonra, XIX. yy.'da yeniden canlandı ve Ren'in katolik kentleri (Köln, Mainz vb.), Venedik ve Roma ile rekabet etmek ve yabancıları kendilerine çekmek çabası içine girdiler.

Latin Amerika'da karnaval, XIX. yy.'da Salvador (Bahia) ve Rio de Janeiro'da ortaya çıktı. Karnaval burada yerel bir folklor geleneğine bağlıdır ve ancak sonradan yüzeysel bir biçimde avrupalılaşmıştır. Bu karnavalın temelinde müzik ve dans yer alır. Rio karnavalı, hâlâ canlılığını koruyan bazı tipik geleneklerle, çağdaş karnavalları turist çekmeyi amaçlayan gösterilere dönüştüren yapmacık bir görkemi birleştirir.

—Ed. Bu edebi eleştiri kavramını, Dostoyevskiy (1929) ve Rabelais (1965) üzerine çalışmaları sırasında ilk ortaya atan M. Bahtin oldu. Karnaval terimi, açık, çoksesli ve sesleri, temaları, figürleri aynı değerde ve üstle alt, zarifle kaba, trajikle komik tersyüz edilircesine işlenmiş bir yapıt için kullanılır. Halk edebiyatının her türlü otoriteyi küçümseyen örneklerine (folklor hikâyeleri, masallar, karnavallara ilişkin sözlü gelenekler) bağlanan bu kavram, yüksek edebiyata uygulandığında, nesnelerin ve insanların her türlü altüst edişe olanak sağlayacak biçimde yoğun olarak bulundukları tipik yerlerin (sokaklar, meydanlar, trenler gibi, karnaval mekânlarının, sirklerin yerini tutabilecek çağdaş ikame araçları) tanımlanmasını, gerçeğe uygunluğunu ve hayali yanlarını kapsamına alır. Varro'nun *Saturae Menippeae*'sinden Diderot'nun *Rameau'nun Yeğeni*'ne (Neveu de Rameau) kadar, potpuri denen edebiyat türünün her çeşidine uygun düşen bu kavram, sözün geçtiği yerlerin çeşitliliğini ve yapıtın kendi söylemlerini birbirleriyle göreceleştirme yeteneğini göz ardı etmemekle birlikte, bütünsellik anlayışını korumaktan da geri kalmaz.



Rio **karnavalı**'ndan bir görünüm
Hürriyet arşivi



Münih **karnavalı** bir sokak gösterisi
Hürriyet arşivi

—İkonogr. Karnaval şenlikleri, birçok ressam ve gravürcü için esin kaynağı olmuştur. 1565 Floransa karnavalındaki mitoloji temalı mascherata'da kullanılan 21 arabanın Vasari tarafından yapıldığı sanılan resimleri, İtalya'da Uffizi müzesi'nde bulunur. Callot'nun estamplarından (*Balli di Sfessania,* 1621) anlaşıldığı gibi, XVIII. yy.'da karnavallarda giyilen kıyafetler, commedia dell'arte'de kullanılanların aynıdır. XVIII. yy.'da, doğu temalarını işleyen mascherata'lar seviliyordu: 1751 Roma karnavalı *Çin mascheratası* (Besançon müzesi'ndeki desen), 1773 Napoli karnavalında *Mekke sultanının büyük yolculuğu* (R. Morghen'in estampı). Goya, *Sardalyanın cenaze töreni*'nde (1793, Madrid, San Fernando akademisi) daha çok bir halk şenliğini yansıtır. Flaman karnavalları, Bruegel'in, Jheronimus Bosch'un etkisini taşıyan ünlü *Karnaval ve Perhiz çatışması* (1559, Viyana, Kunsthistorisches

Bruegel'in
***Karnaval** dövüşü ve Büyük perhiz* (1559)
adlı tablosundan ayrıntı
Kunsthistorisches Museum, Viyana

Meyer Erwin



Museum) adlı yapıtında canlandırılmıştır. Bu karnavalları, daha yakın bir tarihte, James Ensor'un yapıtları (özellikle *Kumsalda karnaval*, 1887, Brüksel müzesi) betimler. Rus sanatçılar Pavel Filonov ve Boris Kustodiyev'in iki tablosu, *Karnavalın son günü* (1913-14 ve 1916, sovyet müzeleri) şenliklerinin havasını yansıtır.

—Müz. Ortaçağ'da bir karnaval, genellikle kalabalık ve bayağılıklarla geçerdi. XV. yy.'da ise, İtalya'da *canti carnascialeschi* (karnaval şarkıları) denilen ve birden çok ses için düzenlenmiş, gerçekçi ve komik kısa teatral şarkılar, daha müzikal eğlencelere zemin hazırladı. İtalya ve Fransa'da, şiir, dans ve müziği birleştiren bir tür, *mascherata* ortaya çıktı. Fransız saray balesinin kökeninde yatan bu tür, Lully'den sonra, Campra ve Berlioz'da opera için, Couperin ve Schumann'da klavye müziği için, Saint-Saens ve Villa-Lobos'ta senfonik müzik için ve Stravinski'de bale için bir esin kaynağı oldu.

Karnaval, *dört nota üzerine sevimli sahneler,* Robert Schumann'ın 1835'te bestelediği piyano yapıtı (op. 9). Karşıt öğelerle örülmüş 21 parçadan oluşan bu yapıtın derin şiirselliği ve serbest biçimi sayesinde besteci, duygularını ve düşlerini, commedia dell'arte kişileriyle, çağdaş kişiliklerin ve fantastik durumların birbirine karıştığı bir maskeli balo biçiminde müziğe dökebilmiştir.

KARNE a. (fr. *carnet*). **1.** Bir öğrencinin aldığı notların ve değerlendirmelerin periyodik olarak kaydedildiği belge: *Karnesinde dört zayıfı var.* **—2.** Kullanılacağı zaman koparılabilen bilet, pul, senet takımı: *Vapur karnesi. Ekmek karnesi.*

—Eğit. *Devam karnesi*, bazı yükseköğretim kurumlarında, bir öğrenim yılında derslerine hangi düzeyde devam ettiğini saptamak için öğrenciye verilen karne. (Öğrenci, karneyi belli sürelerde ders aldığı hocalara imzalatarak devam durumunu belgeler. Zorunlu devam süresini tamamlamayan öğrenci sınav hakkını yitirmiş olur.)

—İda. *Sağlık karnesi*, Emekli sandığı'na bağlı memurlara, emeklilere, adi malullük ya da vazife malullüğü aylığı alanlara, bunların bakmakla yükümlü oldukları kimselere, Sosyal sigorta kurumu'na bağlı memur ve işçilerin kendilerine değil (bunların sigorta kartı vardır) bakmakla yükümlü oldukları kimselere verilen ve bu kişilerin muayene ve tedavi sonuçlarının işlenmesine ve ilgililerce izlenmesine yarayan basılı defter.

—İşl. ikt. *Sipariş karnesi*, bir işletme tarafından alınan, henüz yerine getirilmemiş ya da teslim edilmemiş siparişlerin kayıtlı olduğu defter.

KARNEADES, yunanlı filozof (Kyrene İ.Ö. 215'e doğr. - Atina İ.Ö. 129'a doğr.). Yeni akademiacıların en ünlüsü ve olasılıkçılığın kurucusudur. Dersleriyle, stoacıların duyumculuğunun, kesinlik kuramının, tanrıların varlığının ve yüce iyinin yanlışlığını göstermeyi amaçladı. Ona göre tasarım da, akıl da, ortaya herhangi bir kesin ölçüt koymaktan uzaktı. Bilge, gerçeğe daha yakın (olasılıkta dereceler vardı) saydığı şu ya da bu tasarımı yeğleyebilir ya da benimseyebilir; ama bu yeğlemeler gerçek anlamda hiçbir sanı, hiçbir onama anlamına gelmez. Karneades'te hitabet, bir inandırma ve düşünceyi şu ya da bu tasarıma yöneltme sanatıydı. Hiçbir metin bırakmayan Karneades'in düşüncesi, Cicero ve Sextus Empiricus'un kendisinden alıntılar yaptıkları Klitomakhos aracılığıyla bilinmektedir.

KARNEİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Dorlar'ın Apollon *Karneios* onuruna düzenledikleri, Korinthos, Kyrene (Sicilya) ve özellikle de Sparta'da kutlanan şenlikler. (Ağustos ayında yapılan ve dokuz gün süren bu tarım şenliklerinde yarışlar yapılır, kırda çadırlar altında bir şölen verilirdi.)

KARNEYN sıf. (ar. *ḳarn*, boynuz'un ikili çoğl. *ḳarneyn*). *Esk.* İki boynuzlu.

KARNIKARA a. Halk arasında börülceye verilen ad.

◆ sıf. ve a. Kötü yürekli kimse için kullanılır.

Karnım ağrıdı, Tokat ve çevresinde oynanan halay türü bir halk oyunu. Oyunun figürleri, karnı ağrıyan bir kişinin devinimlerini yansıtır.

KARNIYARIK a. **1.** Gövde ve yaprakları tüylü, 10-14 cm yükseklikte biryıllık otsu bitki. (Bil. a. *Plantago psyllium* ya da *P. arenaria;* sinirotugiller familyası.) **—2.** *Sarı karnıyarık*, tohumları sarı olan karnıyarık türü *(Plantago ovata).* **—3.** Bu bitkilerin tohumu.

—ANSİKL. Karnıyarık Anadolu'da oldukça yaygın bir bitkidir. Tohumu 2-3 mm uzunlukta, kayık biçiminde, koyu esmer renkli, tatsız ve kokusuzdur. Zehirsiz ve tehlikesiz olduğundan halk hekimliğinde müshil olarak kullanılır. Bu etkiyi tohumlardaki müsilajen, su alarak bağırsakta şişmesiyle sağlar. Avrupa'da siyah ve sarı karnıyarık tohumları, Türkiye'de yalnız siyah karnıyarık tohumu kullanılır.

KARNIYARIK a. Mutf. Uzunlamasına yarılmış patlıcanların ortasına kıymalı iç doldurarak yapılan sıcak yemek.

—Denizc. Halat bedeninin açılabilir yanaktan takıldığı tek dilli makara. (Vira edilen bir halatın yönünü değiştirmede kullanılır.)

◆ sıf. ve a. Bir öğretmenin, bir günde gireceği dersleri arasında bırakılan boşluk. || *Karnıyarık program*, bir öğretmenin, bir günde gireceği dersler arasında boşluklar bırakılarak düzenlenmiş program.

—Matbaac. → GÖMME.

—Mim. *Karnıyarık plan*, geleneksel türk konut mimarlığında bir plan türü. (Bu plan, evin orta ekseni boyunca uzanan bir sofanın iki yanına genellikle bakışık olarak yerleştirilmiş odalardan oluşur.)

Karnıyarıktepe ya da **Gyges tümülüsü.** Arkeol. Anadolu'nun Lydia bölgesinde, Sardeis yakınlarında tümülüs. Bintepeler mezarlığı'ndaki en büyük tümülüslerdendir. 1964'te yapılan kazılarda, çapı 90 m, çevresi 270 m olan ve bitirilmemiş bir krepis duvarı ortaya çıkarıldı. Lydia kralı Gyges'e ait olduğu sanılan tümülüsün ana mezar odasına ulaşılamadı.

KARNİ a. (fr. *cornue;* lat. *cornu*'dan). Kim. Damıtma işleminde kullanılan uzun, eğik ve dar boyunlu kap.

Karniol arısı, Slovenya'nın Krain (Karniol) bölgesinden çeşitli ülkelere yayılmış olan tunç renkli arı ırkı. (Türkiye'de de yetiştirilen uslu, çok yumurtlayıcı, diğer ırklara göre biraz daha iri bir arıdır. Yavru çürüklüğü hastalığına karşı oldukça dayanıklıdır. Kovanı düşmanlarına karşı iyi korur.)

KARNİTİN a. (fr. *carnitine*). Biyokim. Hidroksiaminobutirik asidin betaini; kas dokusunun bileşeni olup, yağ asitlerinin β-yükseltgenmesi mekanizmasında rol oynar. (A Asetilkoenzime bağlanarak yağ asidinin mitokondri içine geçişini ve orada yükseltgenmesini sağlar.) [Eşanl. B_T VİTAMİNİ.]

KARNO (Fred WESCOTT, —denir), ingiliz varyete sanatçısı (Exeter 1866 - Parkstone, Dorset, 1941). Önce akrobat sonra palyaço ve mim oyuncusu oldu. Kendi topluluğunu kurarak meslek yaşamlarının başında olan Charles Chaplin ve Stan Laurel'i de yanına aldı. 1923-1926 yılları arasında Londra'daki özel tiyatrosunda *(Karsino)* çalışan Karno, daha sonra çeşitli güldürü revüleriyle yeniden turnelere başladı. 1936'da bir film yaptı: *Don't Rush Me.*

KARNOS. Yun. mit. Akarnania kâhini. Yanlışlıkla öldürülünce Apollon kızdı ve Heraklesoğulları'nın ordusunda salgın bir hastalık yaydı. Bunun üzerine Heraklesoğulları *Apollon Karneios*'a tapınmaya başladılar.

KARNOZİN a. (fr. *carnosine*). Biyokim. β-alanin ve histidinden oluşan kas dipeptidi.

KÄRNTEN, Avusturya'da il; 9 533 km^2; 541 839 nüf. (1988). Merkezi *Klagenfurt.* Batıda, Doğu Alpler'in alçalan bölümünden, doğudaysa Klagenfurt havzasından oluşur. Drava, büyük ulaşım eksenini oluşturur, etkinliklerin büyük bölümünü bünyesinde toplayarak B.'dan D.'ya doğru ili aşar. Eskiden tarımla uğraşan Kärnten'de bugün çalışan nüfusun ve yapıların % 50'den çoğunu sanayide (demir, kurşun, çinko, magnezit madenleri; makineler, elektrikli gereçler, besin, deri) kullanılır. Yatak kapasitesi bakımından Avusturya'nın ikinci büyük turizm ilidir.

—Tar. Kärnten, adını, eski kelt halkı Karnlar'dan alır. IX. yy.'da Karolenjler Germanyası'nın markalarından biri olan Kärnten, 976'da düklük statüsüne yükseltildi, 1335'te Avusturya topraklarına katıldı ve 1809-1814 arasında Napoléon'un İllyria illerine bağlanan bir bölümü ve Saint-Germain antlaşması (1919) ile Yugoslavya'ya verilen güney yönetim bölümleri dışında hep Avusturya'ya bağlı kaldı.

KARO a. (fr. *carreau*). Döşeme ya da duvar kaplaması oluşturmak üzere yan yana dizilerek kullanılan ve çeşitli biçimlerde üretilen, genellikle seramik küçük levha.



Kärnten. Spittal bölgesinde Millstätter See

J. L. Nou-Explorer

—Hidr. bağl. Genellikle kare biçiminde, kenarı 30 cm'den küçük ve kaplama (karayolu, kaldırım, yol) olarak kullanılan ince, beton öğe.
—Oy. İskambil kâğıtları üzerindeki dört işaretten kırmızı ve sivri uçları diklemesine gelecek biçimde yerleştirilmiş baklava biçimli olanı. || Üzerinde bu işareti taşıyan iskambil kâğıdı: *Karo ası, karo papazı.*
—Seram. *Doğal greli karo,* ısı etkisiyle greleşebilir killerin karışımından oluşan hamurun yüksek ısıda (1 150-1 250 °C) fırınlanmasıyla elde edilen karo. (Kullanılan killer ilitler, bravezitlerdir ve genellikle renkli karo imalinde kullanılır. Renklerin gelişmesi, renklendirici metal oksitlerle [Fe_2O_3, TiO_2] sağlanır; bu oksitler ya killerin içindedir ya da ilk rengi güçlendirmek ya da değiştirmek amacıyla hamura katılır [MnO_2,Cr_2O_3,TiO_2].) || *Fayans karo,* bisküvi adı verilen seramik bir tabandan oluşan ve üstüne sır adı verilen camsı bir bileşim sürülen karo. (Karoların emayelenmesi için sürülen sırlar, saydam, mat, renkli ya da renksiz olabilir.) || *Pişmiş toprak karo,* killi toprakların düşük ısıda (900 ila 1 100°C) pişirilmesiyle elde edilen karolar. || *Porfirli gre karo,* kütlesinin içinde ya da yüzeyinde renkli benekler bulunan karo; bu tür karoların fiziksel görünümü şaşırtıcı bir biçimde somaki taşına benzer. (Karoların porfirlenmiş görünüşü işleme düzeyine göre elde edilir.) || *Seramik greli karo* ya da *kütle içinde cam haline getirilmiş ince greli karo,* kaolenlerden, beyaz killerden, feldispatlardan, yağ gidericilerden (kum ya da cam kırığı) ve renklendirici minerallerden oluşan hamurun yüksek ısıda (1 230-1 280 °C) fırınlanmasıyla elde edilen karo. (Karo parçaları su geçirmez ve olağanüstü mekanik özellikler gösterir.) || *Yarı greli* yâ da *az greli karo,* doğal killerin karışımından oluşan ve bu karışımlara yağ giderici ya da yüksek fırın cürufu eklenerek elde edilen karo. (Hamur greleşmeden pişim durdurulduğu için, karo parçaları henüz gözeneklidir. Killerin içinde bulunan maden katışıklıklarıyla çok kez renklenir, zaman zaman da camsı bir bileşimle kaplanabilir. Bu tür karolar, seramik greli karolara oranla yıpranmaya ve kimyasal öğelerin etkisine karşı daha az dirençlidir.)

KARO (Georg Heinrich), alman arkeolog (Venedik 1872 - Freiburg im Breisgau 1964), 1938'de ABD'ye göç etti, 1952'ye kadar orada yaşadı. İ.Ö. II. binyıl tarihi uzmanıydı; Schliemann tarafından XIX. yy.' da yapılmış olan Mykenai kazılarının sonuçlarını yayımladı.

KAROÇA → KARUÇA.

KAROKLAR, Kuzey Amerika Kızılderilileri. Kaliforniya'nın kuzey-batı'sına yerleştiler. 1970'te sayıları 1 400 kişi kadardı ve Klamath ırmağı kıyılarına dağılmış köylerde yaşıyorlardı. Bir hoka dili konuşan Karoklar, babasoylu bir toplum düzenine sahiptirler. Balıkçılık (sombalığı), avcılık (geyik), meşe palamudu toplayıcılığı ve elinde bulunduranlara büyük saygınlık kazandıran kabuktan paraların değiştokuşuyla geçinirlerdi. Dinsel törenlerde efsane anlatılarına ve danslı ayinlere yer verilirdi.

KAROLENJLER, VIII. yy. ortalarından IX. yy. sonuna kadar Galya, Batı Germanya, Alpler bölgesi ve Kuzey İtalya'yı egemenliği altına alan Austrasia kökenli frank ailesi. Böylece kurulan büyük Karolenj İmparatorluğu Charlemagne döneminde (768-814) en parlak dönemini yaşadı ama 840'tan başlayarak yavaş yavaş çöktü.

Karolenj ailesi, Liège ve Metz bölgelerinde zengin topraklara sahip olan ve VII. yy. başında Austrasia saray nazırı Landenli Pépin ile tarih sahnesine girmiş olan Pépinler ailesinden gelir.

714 veraset bunalımıyla kısa bir süre sarsılan Pépinler'in iktidarı Pépin'in evlilikdışı oğlu Charles Martel sayesinde kısa sürede yeniden güçlendi. 721'den başlayarak bütün *Regnum Francorum* efendisi olan Charles Martel, Germenler'e ve 732'de Araplar'a (Poitiers'de hezimete uğrattı) karşı kazandığı zaferlerle iktidarını sağlamlaştırdı.

Kısa Pépin'in, Lombardlar tarafından tehdit edilen papa Stephanus II'nin çağrısına olumlu cevap vermesiyle Karolenjler'in genişleme dönemi başladı (755'e doğr.). Böylece Papalık Ravenna eksarhlık, Pentapolis ve Roma bölgesinden oluşan, *Rex Francorum*'un resmi koruyuculuğu altında, bir "Papalık devleti" kazanmış oluyordu. Charlemagne da bu genişleme siyasetini sürdürdü ve en başta İtalya'ya müdahalede bulunarak lombard egemenliğine son verdi; Germanya'da otuz yıl süren bir mücadeleden sonra Friesland, Saksonya ve Kärnten egemenlik altına alındı ve hıristiyanlaştırıldı; nihayet, İspanya'da Franklar, müslüman devleti sayesinde, Pamplona ve Barcelona'yı da içine alan bir İspanya markası kurmayı başardılar. Temelde VIII. yy. sonunda tamamlanan bu *dilatatio regni,* Karolenjler' in saygınlığını güçlendirdi ve Bizans'ta bunalımların birbirini izlediği bir dönemde, hıristiyanlık dünyasının biricik dayanağı olarak ortaya çıkmalarını sağladı.

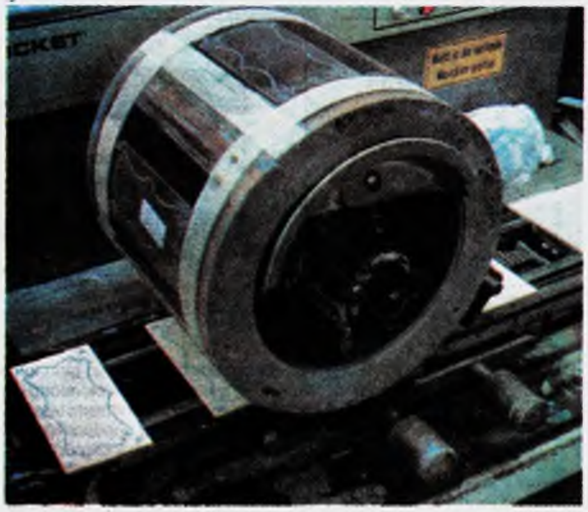
Bu tarihte, Karolenj devleti gücünün doruğunda bulunuyor ve Roma devletinin parlak bir restorasyonu görüntüsü veriyordu. Kültür alanında, karolenj "rönesans"ının anglosakson arıtıcılığı, roma geleneği ve bizans tekniklerini kendinde birleştirdiği görülür: sarayda, ingiliz Alcuin ve italyan Paolo Diaco'nun çalışmalarıyla nazım ölçüleri ve dilbilgisi konularında bir uyanış başladı; Sofu Louis'nin çevresinde Eskiler'i körü körüne taklit eden tumturaklı ve bilgiçce bir edebiyat gelişti, ama bu arada Loup de Ferrières gibi mektup türü ustaları, Éginhard ve Nithard gibi tarihçiler de yetişti. Böylece bir seçkinler zümresinin doğması, kalıcı bir yeni harf türünün *(caroline)* kendini kabul ettirmesine ve dogmalar üzerine tartışmaların yeniden başlamasına yol açtı. Bu tartışmacıların en ünlüsü, ortaçağ tanrıbiliminin kurucusu Scotus Erigena'dır. Mimarlık alanında da Bizans'tan ustaca alıntılar yapıldı.

Ama bu parlak görüntünün pek gizleyemediği bazı güçsüzlükler de vardı. İktisadi alanda, toprak başlıca servet kaynağı olma niteliğini sürdürüyordu. Fakat toprağın, domanial rejime, yani kapalı senyörlük alanlarına *(indominicatus)* bölünmüş büyük mülkiyete *(villa)* ve veraset yoluyla geçen yarıcılar tarafından işletilen mansalara (senyör toprakları içinde yer alan küçük tarım birimleri) dayanan işletilme biçimi, hayvan gücünden yararlanmakta ve toprağı güçlendirmekte kullanılan tekniklerin ilkelliği yüzünden, verim düşüklüğüne yol açıyordu.

Bu durumda, Karolenjler'in en zayıf yanlarının hükümet etme tarzları olmasına şaşmamak gerekir: nakit para kıtlığından sürekli olarak, memurların paraları ödenemiyordu; ayrıca, Karolenjler'in idare yöntemleri, gerçek bir örgütlenme çabasının varlığını göstermekle birlikte bir önceki hanedanın yöntemleri çizgisinde kalıyordu.

Ekonominin ilkelliği, yönetimin gelişmemişliği, krallık mülklerinin hesapsızca devri ve bazı kralların, vasallık sisteminin anarşik bir biçimde gelişmesine yol açan güçsüzlükleri, 830'lu yıllardan başlayarak İmparatorluğun çökmesine yol açan etkenler oldu. Fakat, çöküşün asıl nedeni belki de karolenj krallarının frank cetlerinden miras aldıkları, iktidarı kendi malvarlıkları gibi görme alışkanlığından kurtulamamış olmalarıdır.

Karolenj İmparatorluğu, Charlemagne' ın haleflerinin savurganlıklarına ve aile kavgalarına dayanamadı. Bunlar, kendilerini tehdit eden iki tehlikeyi önleyemediler. Bu iki tehlikeden biri, büyüklerin siyasal tutkuları, diğeri de, ancak X. yy.'ın ikinci yarısında kesilen ve 810'dan beri yıkıcı akınlarıyla İmparatorluğun temellerini sarsmakta olan norman, macar ve sarazen istilalarıydı.



Villeroy et Bosch

fayans karoların üzerine çıkartma motiflerin otomatik olarak aktarılması

karolenj sanatı

Frank hanedanının Papalık'la olan ayrıcalıklı ilişkileri ve eski Roma'dan gelen imparatorluk anlayışı, esinini geç Antikçağ'dan alan bir sanat rönesansının doğmasına yardımcı oldu.

Mimarlık alanında, 754'te, Saint-Denis'de büyük bir bazilika inşasına başlandı. Kiliseler, mozaiklerle (Aix, Germigny -des-Prés, Roma kiliseleri), duvar resimleriyle (Auxerre, Malles Venosta [italyan Tirol'ü], Müstair [Graubünden]), mermer taklidi kabartmalarla dekorlandırıldı.

Kutsal emanet mahfazaları ve ayinlerde kullanılan kıymetli eşyalar, hazine dairelerinde (örneğin Agaune'da ve Conques'ta) korundu. Bronz sanatı da, gerek büyük parçalar (Aix capellası'nın kapı ve parmaklıkları), gerek küçük parçalar (Charlemagne'ın atlı heykeli [Louvre]) halinde uygulandı.

Bütün bu sanat üretimi, sarayın ve başpiskoposlar, rahipler gibi nüfuzlu kişilerin yönetimindeki bazı dini merkezlerin çevresinde toplanmış görünmektedir. Karolenj sanatı, her şeyden önce geç Antikçağ'dan esinlenen bir büyük lüks sanatı olmakla birlikte, özellikle mimari yenilikleriyle, roman sanatının doğuşuna zemin hazırlamaktan da geri kalmadı.

KAROLENJ SANATI

Lauros-Giraudon



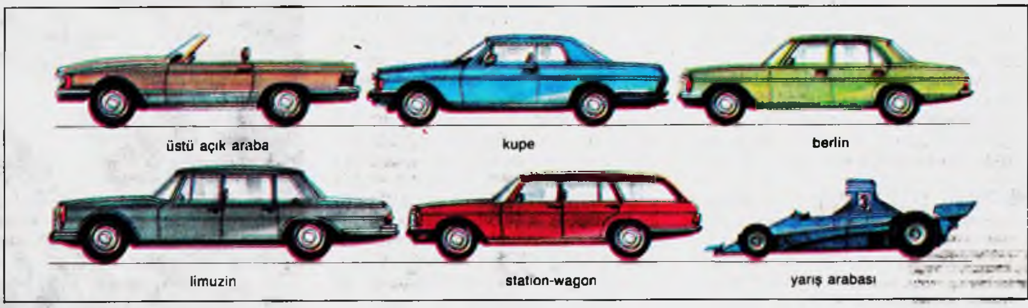
Flavigny-sur-Ozerain'deki (Côte d'Or) eski Saint-Pierre manastırı'nda Sainte-Reine kriptası diye anılan yeraltı kilisesinin ayaklarından biri

KAROLİNA (*Kuzey* ve *Güney*) → CAROLİNA.

KAROLİT a. (fr. *carrollite;* kent adı *Carroll*'dan). Miner. Doğal bakır ve kobalt sülfür.

KAROLUS (August), alman fizikçi (Reihen, Heidelberg yakınında, 1893). Leipzig'de uygulamalı elektroteknik profesörü oldu (1926), 1945'te Zürich'e yerleşti. Bir ışık kipleyici icat etti; bu aygıt mekanik kumandalı televizyon alıcılarında neon lambası yerine kullanıldı. *Karolus hücresi,* iki çapraz nicol arasına yerleştirilmiş bir Kerr hücresidir.

KÁROLY I ROBERT ya da **CAROBERT** (Napoli 1288 - Visegrád 1343), Macaristan kralı, Anjou-Sicilya hanedanından Charles Martel ile Habsburg hanedanından Klementine'nin oğlu. İlk kez 1301'de Andras III'ün ölümü üzerine taç giydi, rakipleriyle mücadele etmek zorunda kaldı ve ancak 1308'de gerçek anlamıyla saltanat sürmeye başladı. Kendisine ve vasallarına ait ülkelerden topladığı askerlerle derebeyliğe özgü sancak kıtaları sistemini Macaristan'a uygulayarak orduya yeni bir düzen verdi, adli, mali (dolaysız toprak vergisi) ve parasal (Avrupa'



otomobil karoserilerinin çeşitli tipleri

Harlingue-Roger-Viollet



Mihály Károlyi de Nagykároly

nın en sağlam paralarından biri olan altın florinin çıkarılması) birçok reform yaptı, ülkenin iktisadi kalkınmasını teşvik etti (göçmenler getirilmesi, madenciliğin ve ticaretin geliştirilmesi) ve Visegrád'daki şatosunda parlak bir saray yaşantısı sürdü. Fakat, saltanat döneminin en büyük bölümü soylulara karşı mücadeleyle geçti. Kendisine karşı birleşmiş olan magnaları 1312'de Rozgony'de, 1317'de de Debrecen yakınlarında yenilgiye uğrattı. Kız kardeşi Elazbieta ile evlendiği Polonya kralı Büyük Kazimierz III ile bir anlaşma yaparak, oğlu Lajos'un ileride Polonya tahtı üzerine hak sahibi olmasını sağladı. Öte yandan, Károly Robert, sicilya tahtına babasının küçük kardeşi olan amcası Bilge Robert'in getirilmesini protesto etti ve Napoli krallığı üzerindeki hak iddiasından vazgeçmedi. Bilge Robert'in torunu ve mirasçısı prenses Napolili Giovanna'nın, Károly Robert'in küçük oğlu Macaristanlı Andreas ile evlenmesiyle bu konuda bir uzlaşma sağlandı (1333). Balkanlar'a müdahalesi başarıyla sonuçlandı; Bosna ile Slavonya'ya himayesini fiilen kabul ettirdi.

KÁROLY II, Macaristan kralı → CARLO III, Napoli kralı.

KÁROLY III, Macaristan kralı → KARL VI, Kutsal Roma Germen imparatoru.

KÁROLY IV, Macaristan kralı → KARL I, Avusturya imparatoru.

KÁROLYİ DE NAGYKÁROLY, soylu büyük macar ailesi. —SÁNDOR (1668-1743) ailenin gücünü kurdu, Rakoçi isyanından sonra Szatmár barış görüşmelerini yürüttü; kont (1712) ve mareşal (1741) oldu. —ALAJOS (Viyana 1825-Tótmegyer 1889) Rusya'da diplomattı, Zürich konferansı'na delege olarak gönderildi (1860) ve Prag antlaşması'nı imzaladı (1866); daha sonra Berlin (1871-1878) ve Londra'da (1878-1888) büyükelçilik yaptı. —GYULA (Nyirbakta 1871 - öl. 1947) Béla Kun'a karşı devrim aleyhtarı bir hükümet kurdu (mart 1919); Bethlen kabinesinde bakan (eylül 1930), ağustos 1931 - ekim 1932 arasında hükümet başkanı oldu. —MIHÁLY (Budapeşte 1875 - Vence 1955), kont Gyula Andrássy'nin damadı. 1910'da liberal milletvekili seçildi, Bağımsızlık partisi'nin lideri oldu (1913) ve 1916'dan alman ittifakına karşı ve ayrı bir barış anlaşmasından yana çıktı. 1918 ekiminde, bir Ulusal konsey kurdu ve bu konsey iktidarı ele aldı. Károlyi de Nagykároly mütarekeleri imzaladı, 16 kasımda ilan edilen Cumhuriyet'e sadakat yemini etti ve geçici Cumhurbaşkanı oldu (ocak 1919). Fakat Müttefikler' in saptadığı sınırları onaylamaya yanaşmayan Károlyi iktidarı Béla Kun'a bıraktı, sonra da ülkesini terk etti. 1945'te Macaristan'a döndü, 1947'de Paris büyükelçiliğine atandı, ama iki yıl sonra, Rajk davası sırasında bu görevden istifa etti.

KAROMANA, Amon Nemrud büyük rahibinin kızı, kral Takelot II'nin karısı (İ.Ö. 847-823). [Louvre müzesi'nde güzel bronz heykelcik.]

KAROSERİ a. (fr. *carrosserie*). **1.** Motorlu bir taşıtın yolcu mahalli, şoför mahalli ve yük mahalli gibi bölümlerini örten dış yapısı. (Eşanl. KAPORTA.) **—2.** Bir arabanın, karma yapısı ve oturma mahalli. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Karoseri yapmak*, bir vagonun, bir kamyonun, bir otobüsün ve bir arabanın şasisini karoseriyle donatmak. || *Yekpare karoseri*, YEKPARE* GÖVDE'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. İlk otomobillerin karoserileri, özellikle biçimler, gereçler ve yapım konusunda, atlı arabaların karoserilerinden esinlenerek yapıldı. Fakat uzmanlar, havaya karşı önemli bir direnç gösteren ve taşıtları iyice ağırlaştıran bu uygulamadan kısa sürede kurtuldular. Karoseri biçimi üzerine iki eğilim uzun süre çekişti: bu eğilimlerden biri, karoseriyi şasi kadrosuna oturtmaktan yanaydı; diğeri de bir *yekpare gövde* (ya da *şasi çerçevesi* oluşturan karoserinin ve şasinin bir bütün halinde yapılmasını ve bu bütünün de askı donanımıyla tekerlekler üzerine oturtulmasını savunuyordu. Bu son düzenleme, gösterdiği büyük sağlamlık ve darbe durumunda içindekileri iyi koruması nedeniyle gittikçe yaygınlaştı.

Ağaç yerine metal (çelik, alüminyum) kullanıldı, çeşitli parçaların birleştirilmesi elektrikli nokta kaynağıyla yapıldı. Ayrıca, metal yapı üzerine alüminyumdan ve plastik gereçlerden yapılmış karoseriler de vardır.

Eskiden çok çeşitli olan karoseri tipleri, günümüzde az sayıda modeller halinde standartlaştırılmıştır: 2 kapılı ve 2 camlı *kupe;* 2 kapılı ve 4 camlı *coach;* 4 kapılı ve 4 camlı *berlin;* 4 kapılı ve 6 camlı *limuzin*. Bu son üç karoseri, ya arkaya doğru çıkıntı yapan bagajla birlikte "3 hacimli" ya da kesintisiz arka panoyla birlikte "2 hacimli"dir.

KAROT a. (fr. *carotte*). Denizbil. Birkaç santimetre çapında, uzunluğu birçok dekametreyi aşabilen silindir. Tanecikler yığınının mineralbilim, tane boyu ve hız olarak sergilediği düşey değişiklikler, toprak katkılarını, suların üretkenliğini, Pleyistosen ya da Pliyosen boyunca akıntıların hızını ve yönünü etkileyen değişiklikleri ortaya koyar.

—Kuyuc. *Karot matkabı*, elmas ya da tungsten karbürü moletlerle donatılmış ve kayaçlardan karot denilen silindirsel örnekler kesmeyi sağlayan halka biçimli kuyu açma aleti.

—Mad. oc., Denizbil. ve Petr. san. Karot alıcı adı verilen özel bir kuyu açma aletiyle kesilen ve çekme-bükme işlemiyle arazi tabanından koparıldıktan sonra çıkarma aygıtının kancalarıyla delik dışına alınan arazi örneği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karot alıcı*, karot adı verilen arazi örneğini almak için kullanılan özel takım. (Bk. *ansikl.* böl.) —Kuyu açma sırasında, pano yolları açmada ve yüzeye karot çıkarmada kullanılan takımların, donanımların tümü. (Eşanl. KAROTİYER.) || *Karot alma*, bir araziden karot adı verilen silindirsel bir örnek kesmek işlemi. || *Elektriksel karot alma*, ELEKTRİKSEL DİYAGRAFİ*'nin eşanlamlısı. || *Yan karot alma*, küçük patlayıcı şarjlarıyla yanlamasına fırlatılmış parça taşıyıcı kısa tüplerle bir kuyunun yan çeperinden örnek almayı sağlayan işlem. (Aygıt elektrik bağlantıları içeren bir kablo aracılığıyla sonda deliğine indirilir.)

—Metalürj. Bir eritme fırınının döküm deliğinde katılaşmış metal. || Sıcak kamaralı bir makinede uygulanan basınç altında dökümde, takımın hava memesine karşılık gelen bölüm.

—Nük. müh. *Radyoaktif karot çıkarma*, RADYOAKTİF HAVUÇ* ÇIKARMA'nın eşanlamlısı.

—Polim. Enjeksiyonla kalıplamada, enjeksiyon silindiri memesi ile kalıp girişi arasındaki besleme kanalına doldurulan malzeme.

—ANSİKL. Denizbil. Başlıca, pistonlu ve vurmalı (eylemsizlik, patlama ya da titreşim yoluyla) karot alıcılar ayırt edilir. Stetson-Hill tipi karot alıcılarla ancak 200 m derinliğe kadar karot alınabilir.

—Mad. oc. ve Petr. san. Yatağın türü, yayılımı ve kayaçların mekanik özellikleri konusunda ilk değerlendirmeler sondaj karotlarını çözümleyerek gerçekleştirilir.

• *Karot alıcı*. Lamalı ya da silindirli bir matkabın devindirdiği bir tüpten (karot almayı sağlar) oluşan karot alıcı, matkap yerine kuyu açma çubuğu takımının ucuna tespit edilir; karot alıcının dönüşü onlarca metreye ulaşabilen örnekten istenilen miktarda kesmeyi sağlar; takımın tabanında yer alan tutma sistemiyle kesilen karot dışarı alınır.

KAROTEN a. (fr. *carotène; carotte*, havuç'tan). Org. kim. Formülü $C_{40}H_{56}$ olan birçok izomer tetraterpensel hidrokarbonun genel adı; havucun turuncu rengini verir.

—ANSİKL. Doğada çok yaygın olarak bulunan karotenler, halkalı ya da halkasız eşlenik polienlerdir. Karotenlerin en önemlisi, β-karoten ya da başka bir deyişle A provitaminidir. β-karoten organizmada iki molekül retinole ya da A vitaminine bölünür; iki halka ile on bir çifte bağ içerir.

—Boyarmad. Karoten, Avrupa Ekonomik topluluğu'nca belirlenen E 160 kod numarasıyla boyarmadde olarak hazır çorbaların, şarküteri ürünlerinin, sosların renklendirilmesinde kullanılır.

KAROTENODERMİ a. (fr. *caroténodermie*). Kozmet. Karotinemi oranının artmasına bağlı olarak deride oluşan turuncu renklenme. (Kimi hapların alınmasından sonra deride oluşturulan yapay bronzlaşma, aslında pek estetik olmayan bir karotenodermidir.)

KAROTENOİT a. (fr. *caroténoïde*'den). Org. kim. Karotenlere benzeyen, hayvanlarda ve bitkilerde yaygın olarak bulunan (ksantofil, likopen...) tetraterpenlerin genel adı.

—ANSİKL. Bitkilerin yeraltı organlarının renklenmesinin asıl nedeni karotenoitlerdir; örneğin havucun kökünün rengini karoten; kavun, turunçgiller ve domatesin rengini likopen verir. Çiçeklerden safran, öküzgözü, nergis, laden ve kimi lalelerin, çiçektozu taneciklerinin, çeşitli tohumların ve özellikle mısır tanelerinin rengi karotenoitlerden kaynaklanır. Karotenoitlere, klorofillerle örtülmüş olarak tüm yeşil yapraklarda rastlanır. Sonbaharda klorofillerin kaybolmasından sonra yaprakların kendine özgü kahverengi ya da sarı rengini (ksantofiller) verir. Karanlıkta büyüyen yaprakların sarımsı rengi, aynı koşullarda oluşan karotenoitlerin varlığına bağlıdır. Plast-



M. Levassort

Bicaz yöresinde Romanya Karpatları'ndan bir görünüm

larda toplanan bu pigmentler, lipitlerde ve lipit çözücülerinde çözünür.

Karotenoitlerin çeşitli işlevleri vardır: bunlar bitki hücrelerine oksijen taşırlar, kimi ışık ışınımlarından çıkan enerjiyi soğurarak klorofile aktarırlar ve bu nedenle fototaktizmi (ışığa yönelim) sağlayan hareketli hücrelerde (mikroskobik suyosunları, *chlamydomonas*) bulunurlar.

KAROTİNEMİ a. (fr. *carotinémie*). Kanda karoten bulunması. (Fazlaca bulunduğu zaman deriyi, özellikle el ayalarında ve tabanda portakal rengine boyar.)

KAROTİS a. (yun. *karotis -idos, karun,* uyutmak, uyuşturmak'tan). Anat. **1.** Kanı baş ve beyne götüren aort dallarından her biri. (Eşanl. ŞAHDAMARI.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Karotis cisimciği,* ana karotisin ikiye ayrıldığı noktada bulunan, karotis sinir ağına bağlı yuvarlak ve küçük sinirsel organ. (Karotis cisimciği atardamar basıncının ayarlanmasında önemli bir rol oynar; burada güç teşhis edilebilen ve cerrahi olarak çıkarılması zor olan kötücül urlar oluşabilir.) ‖ *Karotis kanalı,* karotisin kafatasına girmek için geçtiği iki kıvrımlı kemik yolu. ‖ *Karotis oluğu,* boyunda sterno -kleidomastoit kasın arkasında bulunan aralık; dış tarafından iç jugular toplardamar, arka tarafından vagus siniri, iç tarafından, aşağıda ana karotis atardamarı, üstte iç karotis atardamarı geçer. ‖ *Karotis siniri,* sempatik sinir sistemine ait boyun üst gangliyonunun bir dalı. İç karotis atardamarının arkasından geçer ve onun çevresinde geniş *karotis sinir ağı*'nı meydana getirir. (Karotis siniri ile sinir ağı, sempatiğin beyin bölümü ile boyun bölümünü birleştirir.)

—Nörol. *İç karotis sendromu,* çoğunlukla aterom kökenli iç karotis darlığının neden olduğu klinik belirtilerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Anat. Karotisler her iki tarafta üç tanedir: ana karotis, iç karotis, dış karotis. *Sağ ana karotis* kol-boyun atardamarının göğüsten çıktığı yerde ondan ayrılarak doğar, *sol ana karotis* doğrudan doğruya aort yayından doğar. Her iki ana karotis tiroit kıkırdağın üst kenarına kadar hemen hemen dikey olarak ilerler. Bu yol boyunca iç jugular toplardamarla vugus siniri bu damarlara eşlik eder. Ana karotislerin yan dalı yoktur. İkisi de yalnız uçta iki dala ayrılır: dış ve iç karotis.

Dış karotis, yüzün büyük bir kısmının damarlanmasını sağlar: karotis yan dalları (tiroit üst atardamarı, dil, yüz, yutak, yükselen artkafa, kulak arkası atardamarları) ve iki uç dal (şakak yüzeysel atardamarı ve üstçene iç atardamarı).

İç karotis, önce ana karotisin yolunu sürdürür, sonra karotis kanalından geçerek kafatasına girer, karotis sinüsünün içinde yoluna devam eder ve dört uç dala ayrılır: beyin ön atardamarı, birleştirici arka atardamar, koroit ön atardamarı ve beyin orta atardamarı. İç karotisin bir tek önemli yan dalı vardır: göz atardamarı. Böylece iç karotis beynin önemli bir bölümünün damarlanmasını sağlar.

—Nörol. İç karotis darlığının başlıca belirtileri kansızlığa bağlı geçici olaylardır (yarı beden ya da kol ve bacak felci, sözyitimi, tek taraflı amoroz). Bütün bu belirtilerin nedeni aterom plaklarından kopan trombositlerin beyin ya da retina atardamarlarını tıkamasıdır.

İç karotis trombozları belirti vermeyebilir, ama genellikle iç karotisin yan dalının (göz atardamarı) ya da uç dallarının (ön beyin, sylvius ve ön koroit atardamarları) besledikleri bölgelerde kalıcı sinirsel belirtilere neden olur. Tek taraflı bir amorozla karşıtyanlı bir yarı felcin bir arada göründüğü sendrom (göz-piramit sendromu) bunların en belirgin olanlarındandır.

KAROTİYER a. (fr. *carottier*'den). Denizbil., Mad. oc. ve Petr. san. KAROT* ALICI' nın eşanlamlısı.

KARPAS → KIRPAŞA.

KARPAŞA, rumca **Karpasia,** KKTC'de Girne ilçesine bağlı köy.

KARPATALTI sıf. Karpat dağlarının Ukrayna'ya bağlı bir bölgesi için kullanılır.

KARPATARDI sıf. Ukrayna'nın Tuna havzasına bağlı "Karpataltı Ukrayna" bölgesi için kullanılır.

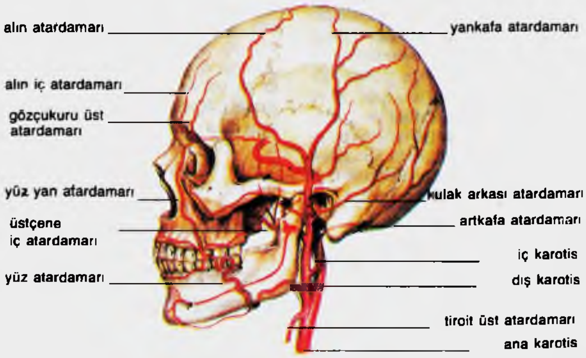
KARPATHOS adası → KERPE adası.

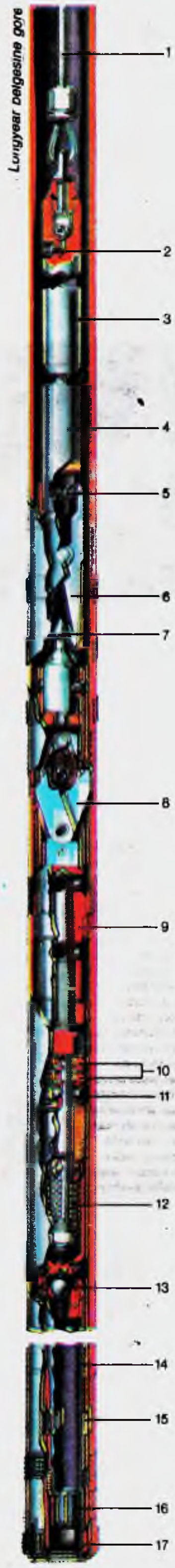
KARPATLAR, çekçe ve lehçe **Karpaty,** rumence **Carpaţi,** Orta ve Güneydoğu Avrupa'da sıradağ. İçbölümü Pannonia havzasına bakan 1 500 km uzunluğunda bir yay çizerek, D.'da, Transilvanya havzasını içine alan bir kıvrımla son bulur.

Alpler'e oranla az yüksek olan Karpatlar'ın (özellikle de Romanya'daki kesiminin) biçimlenmesinde buzulların etkisi daha azdır. Karpatlar, Üçüncü Zaman'da, hareketsizlik ve aşınma yüzeylerinin oluşum zamanlarıyla birbirinden ayrılan yoğun birkaç dağoluş evresi (kıvrılmalar, sürüklenmeler ve yanardağ etkinliği) sonunda ortaya çıkmıştır. Görüldüğü gibi, Karpatlar'ın oluşum süreci Alpler'inkinden daha karmaşıktır. Karpatlar'ın üç billurlu kütlesinde yüksek doruklar yer alır: Tatralar (sıradağın en yüksek noktası Gerlachovka [2 655 m] buradadır), Maramureş dağları ve G.'de Făgăraş ve Parîngul Mare dağlarından oluşan bütün. Bucegiler (2 500 m'nin üstünde) gibi bazı kireçtaşlı kütleler de yüksektir. Slovakya, Polonya (Beskidler), Ukrayna (Ormanlık Karpatlar) ve Romanya (Doğu Karpatlar) Karpatları'nın büyük bölümünü oluşturan flyschteki kıvrılmaların yükseklikleri, genellikle 1 500 m'nin altındadır. Alpler'den ayrı olan yanardağ kökenli yer şekilleri, Slovakya sıradağının iç kesiminde ve özellikle Avrupa'nın en büyük bütününün bulunduğu Romanya'da (Caliman dağları ve Harghita) uzanır.

Dağlar, genellikle, Karpatlaraltı tepelerle bağlantıyı sağlayan havzalarla sınırlanır. Tepeler ve havzalar, dün olduğu gibi bugün de çeşitli ürünler yetiştirilen verimli tarım bölgeleridir. Romanya'da, bu arazilere *podgoria* (meyve bahçeleri, bağlar) denir. Kenar kesimdeki ovalara göre daha kolay savunulabilen bu alanlar, zaman zaman halklara sığınaklar oluşturdu ve kalabalık yerleşmeler böyle gelişti. Dağlardaki geniş düzlüklerde yazın koyunların otladığı çayırlar ve sıradağın iki yamacı arasında eskiden beri bilinen geçitler vardır. Karpatlar hiçbir zaman bir engel oluşturmadı, ama karayolları ve demiryolları bu sıradağı zorlukla aştılar; buna karşılık, boğazların, Slovakya ve Polonya arasında olduğu gibi (Dukla boğazı, 502 m) iyice alçaldığı ve vadilerin (Someş ve özellikle Mureş) genişlediği yerlerde Karpatlar çok daha kolay aşılmaktadır. Morfojenezin karmaşıklığı, maden zenginliğinin ve çeşitliliğinin (altın, çinko, bakır, demir, madenkömürü, linyit, vb.) başlıca nedenidir. Petrol Oltenia, Eflak, Boğdan ve Ukrayna'da, doğal gaz Transilvanya'da, tuz Romanya Karpatları eteğinde (özellikle Ploieşti'nin K.'inde) boldur. Bir su deposu olan Karpatlar'da birçok hidroelektrik

KAROTİS ATARDAMARLARI





KAROT ALICI

1. Bağlama kablosu;
2. Yağlayıcı; 3. Bağlantı govdesi;
4. Kilitleme kovanı;
5. Pim yayı; 6. Pim;
7. Konik bağlama kafası;
8. Sürgü;
9. Dış tüp; 10. Neopren tıkayıcı; 11. Bilyalı büte;
12. Sıkıştırma yayı;
13. Çelik bilya; 14. İç tüp;
15. Stabilizatör; 16. Karot tutucusu;
17. Elmaslı kuyu açma matkabı.

santralı kurulmuştur. Kır yaşamı gerilemiş, ama hayvancılık, ağaç işçiliğinde de usta olan köylülerin başlıca etkinliği olarak sürmektedir. Geniş yer kaplayan ormanlar işletilmekte, turizm gelişmektedir (dağcılık, kış sporları, kaplıca merkezleri). Karpatlar, görünüm zenginliği, evlerinin ve ahşap kiliselerinin güzelliği, manastırları, geleneksel özelliklerini koruyan kırsal yaşamının zenginliğiyle çok çekici yerlerdir.

KARPEKTOMİ a. (fr. *carpectomie*). Cerr. El tarak kemiklerinin tümünün ya da birkaçının kesilmesi.

KARPEL a. (fr. *carpelle*). Bot. MEYVEYAPRAK'ın eşanlamlısı.

KARPENİSİON, Yunanistan'da kent, Eurytania *nomos*'unun merkezi; 4 400 nüf.



Anatoliy Karpov

Karpiç, Ankara'da lokanta. Başkentte çağdaş bir lokanta açılması için Atatürk'ün verdiği buyrukla İstanbul'da bir lokanta işleten rus göçmeni Karpiç Ankara'ya getirildi. Karpiç ilk lokantasını Taşhan'da "Şehir lokantası" adıyla açtı (1928). Daha sonra Ulus meydanındaki tek katlı binaya taşındı. Lokanta, uzun yıllar Türkiye'nin en iyi lokantaları arasında yer aldı; birçok tarihi ve politik olaya sahne oldu; ünlü barı, gazetecilerin haber kaynağıydı.

KARPİNSKİ (Franciszek), polonyalı şair (Hołoskowo 1741 - Chorowszczyzna 1825). Romantik "duygusallık" akımının öncülerinden biriydi; duygusal edebiyat üzerine bir inceleme (1782) ve mutluluk üzerine bir deneme yazdı (1783), bu kitabında J.-J. Rousseau'nun düşüncesine yaklaştı. Bununla birlikte sanatının en özgün örnekleri, şarkı sadeliğiyle yazdığı aşk şiirleriydi (*les Jeux dans les vers et des exemples moraux* [fr. çev.], 1780). 1806'da bir araya getirilen yapıtları, idillerden, odlardan, birkaç tiyatro oyunundan ve bir mezamir ve kutsal ilahiler çevirisinden oluşuyordu. Anıları *(Pamietniki)*, 1949'da yayımlandı.

KARPİT a. Kim. Asetilen üretiminde kullanılan kalsiyumkarbüre (CaC_2) verilen ad.
—Kaynakç. *Karpit kazanı*, ASETİLEN* KAZANI'nın eşanlamlısı.



karpuz

KARPOFOR a. (fr. *carpophore*). **1.** Bazitlimantarlarda, genellikle bir sap ve şapkadan oluşan, içinde sporların yer aldığı iri organ. (Günlük dilde "mantar" denilen bu kısım aslında bitkinin üreme organıdır.) **—2.** Bazı meyveleri taşıyan kısım (nakılçiçeğinin kapsülü, maydanozgillerin akeni.)

KARPOGON a. (fr. *carpogone;* yun. *karpos*, meyve, ve *gonos*, tohum, üreme'den). Bot. **1.** Kırmızı suyosunlarında gametofit üzerinde karposporofit olarak gelişen ve üstünde trikogin taşıyan dişi hücre. **—2.** *Pyrenomicetes* grubundan mantarlarda oosferin bulunduğu hücre.

KARPOKRATES, platoncu filozof ve gnosisçi tanrıbilimci; II. yy. başlarında İskenderiye'de ders verdi. Platon'un Tanrı, İdealar ve ruhlar konusundaki kuramlarını benimsedi. Daha sonra hıristiyanlıkla karşılaşınca, onu ilk görüşleriyle birleştirdi. Ona göre dünyayı ilk arılıklarını yitirip ve öncesizsonrasız maddeyle birleşmiş melekler yaratmıştır. Böylece dünya tanrısal ilkeden bağımsız olarak oluşmuş ve insanları mülkiyet, evlilik, siyasal ya da dinsel yasalar gibi sahte engellerle birbirinden ayırmıştır. Bu yaratılış kötüdür; yasaları hor görmek gerekir. Karpokrates kurtuluşa gnosis yoluyla erişileceğini ileri sürmüştür.

KARPOLİT a. (fr. *carpolithe;* yun. *karpos*, meyve, ve *lithos*, taş'tan). Bot. Bilinen herhangi bir bitkiye bağlanamayan fosil tohum.

KARPOLOJİ a. (fr. *carpologie;* yun. *karpos*, meyve, ve *logos*, bilim'den). Bot. Meyveleri inceleyen bilim.

KARPOPODİT a. (fr. *carpopodite*; yun. *karpos*, meyve, ve *pus, podos*, ayak'tan). Kabukluların *Malacostraca* öbeği üyelerinde göğüs eklentilerinin propodit ile meropodit arasında bulunan eklemlerinden biri.

KARPOSPOR a. (fr. *carpospore*). Bot. Kırmızı suyosunlarının karposporofitinden doğan spor.

KARPOSPOROFİT a. (fr. *carposporophyte;* yun. *karpos*, meyve, *sporos*, tohum, ve *phyton*, bitki'den). Kırmızı suyosunlarında döllenmiş yumurtadan (karpogon) doğan ve karpospor veren bitki taslağı. (Karposporlar saçıldığında ayrı bir yosun olarak çimlenir ve meyoz bölünme geçirir.) [Eşanl. GONİMOBLAST.]

■**KARPOV** (Anatoliy Yevgeniyeviç), rus satranç oyuncusu (Zlatoust, Ural, 1951). Botvinnik'in öğrencisiydi, 1969'da dünya gençler, 1976'da Rusya, 1975, 1978 ve 1981'de dünya şampiyonluğunu kazandı. 1984'te sanını korumak için Gariy Kasparov ile karşılaştı. 5 ay süren maç, Uluslararası satranç federasyonu tarafından, oyuncuların yorgunluğu dolayısıyla tatil edildi. 1985'te yinelenen maçı ve birinciliği yitiren Karpov, 1986, 1987 ve 1990'da unvanını geri almak için Kasparov ile üç kez karşılaştıysa da onu yenemedi.

KARPOWİCZ (Tymoteusz), polonyalı yazar (Zielone 1921). Eleştirmen, denemeci, aylık *Poezja* dergisinin yazı kurulu üyesi, oyun yazarı. İnsanın dil deneyimiyle ruhbilimsel ve varoluşsal deneyimini birleştiren bir şiir yarattı, son derece zengin bir anlam oyununa girişti.

■**KARPUZ** a. **1.** Kırmızı, pembe ya da sarı etli yenebilir büyük bir meyve veren, yatık saplı biryıllık otsu bitki. (Bk. *ansikl.* böl.) [Bil. a. *Citrullus lanatus;* kabakgiller familyası.] **—2.** Bu bitkinin meyvesi. **—3.** Ampul üzerine takılan yuvarlak cam koruyucu, fanus.
—Aydınlt. Işık kaynaklarını ve optik sistemleri mekanik ya da ısıl darbelere ve bazı dış etkenlerin etkilerine karşı koruduğu gibi ışık akısının dağılımını ve gerektiğinde rengini de değiştiren, şeffaf ya da dağıtıcı maddeden yapılmış küre biçiminde zarf.
—El sant. *Karpuz çekirdeği*, daha çok ipliği sayılabilen kumaşlar üzerine uygulanan bir tutturma iğnesi. (Yün, orlon, koton, kordone ile gruplar halinde ya da su olarak işlenir. Görünümü diklemesine fiyonklar arasına yerleştirilmiş karpuz çekirdeği ya da kabuk biçimindedir.) [*Kabuk iğnesi* de denir.]

◆ sıf. **1.** Biçimi karpuza benzeyen kimi şeyler için kullanılır. **—2.** *Karpuz fener*, şenliklerde kullanılan yuvarlak kâğıt fener.
—Denizc. *Karpuz fener*, her yana ışık verebilecek biçimde yapılmış küresel cam fanuslu fener.‖ *Karpuz kıçlı*, kıçı yuvarlak ve geriye doğru çıkıntı yapan küpeşteleri kare biçiminde olan aynalıklı gemi.
—Terz. *Karpuz kol*, geniş kesilip üstten ve alttan ya da yalnızca alttan büzülerek kabarık bir görünüm verilmiş kısa giysi kolu. (Kadın ve çocuk giysilerine uygulanır.)
—ANSİKL. Karpuzun yaprakları çok parçalı, çiçekleri küçük ve sarıdır. Meyvesi, iri (beş, on kg), beyzi ya da yuvarlak, koyu yeşil ve parlak düz kabuklu, çoğunlukla yol yol beneklidir. Tohumlar, etin içerisinde dağınıktır. Çiğ yenir; genellikle kırmızı olan özü çok sulu, serinletici ve idrar artırıcıdır. Gelişmek için bol sıcağa gereksinimi olan karpuz özellikle sıcak ülkelerde yetiştirilir. Türkiye'de de geniş çapta yetiştirilen ve herkesçe sevilerek yenen bir meyvedir. Yılda ortalama 3 milyon ton dolayında üretilir.

KARPUZCU a. Karpuz satan kimse.

KARPUZCULUK a. Karpuz alıp satma işi.

KARPUZLU, Ege bölgesinde Aydın iline bağlı ilçe; 14 248 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, Aydın'ın 58 km G.'inde *Karpuzlu*, 2 644 nüf. (1990).

KARRA sıf. (ar. *ḳıra'at*'tan *ḳarrā'*). *Esk.* Kuran'ı usulüne göre ve güzel okuyan.

KARRADA ŞARKİYE, Irak'ta kent, Bağdat'ın banliyösü; 150 800 nüf. Konut merkezi.

KARRAÛN çoğl. a. (ar. *ḳarrā'*'nın çoğl. *ḳarrā'ūn*). *Esk.* Kuran'ı güzel ve usulüne uygun okuyanlar.

KARRER (Paul), isviçreli kimyacı (Moskova 1889 - Zürich 1971). Şekerler ve polisakkaritler, aminoasitler ve boyamada kullanılan bitkisel kökenli maddeler üzerinde çalıştı. A vitaminiyle ilgili araştırmalar yaptı, bu vitamini ayırarak karotenden türediğini gösterdi; B_2 vitamininin (laktoflavin) yapısını belirledi ve bireşimini gerçekleştirdi; E vitamini üzerinde de (α-tokoferol) çalıştı. 1937 Nobel kimya ödülünü Haworth ile paylaştı.

KARRHAİ, lat. **Carrhae.** Tar. coğ. Harran'ın Antikçağ'daki adı.

KARROO, Güney Afrika'da yarı çorak plato; B.'dan D.'ya yönelen dağ zincirleriyle ayrılan Cape ilinin güneyinden Transvaal'e ve Orange'a kadar basamak basamak alçalır. (Bu platoların büyük bölümü, şistli ve kumtaşlı bir bütün olan, Permi devri ile Trias sonu arasında çökelmiş, kalınlığı 10 000 m'yi bulabilen ve karroo adı verilen oluşuklardan meydana gelir.)

■**KARS** (36), Doğu Anadolu bölgesinin K.-D. kesiminde, Ermenistan ile komşu il; 352 519 nüf. (1990); 9 442 km^2; merkez ilçe dışında 7 ilçe, 4 bucak, 378 köy. Merkezi *Kars*, 78 455 nüf. (1990). Kars 1992'ye kadar 14 ilçeyi kapsayan büyük bir ildi. 27.5.1992 tarih ve 3806 sayılı yasayla üçe bölündü. Kuzeydeki ilçelerle Ardahan ili, güneydeki ilçelerle Iğdır ili kuruldu.

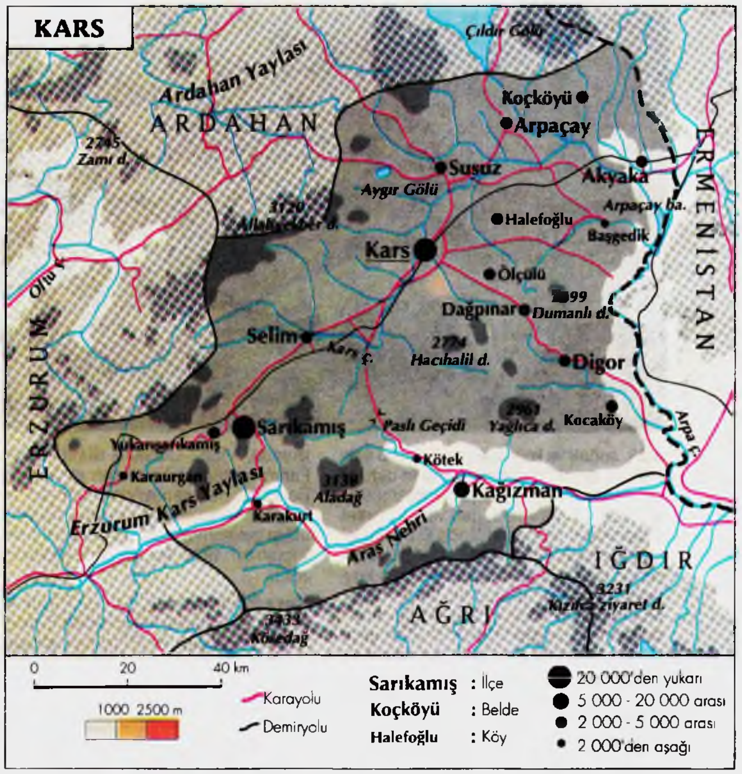
İl toprakları ortalama 2 000 m yükseklikteki platolarla (Kars-Ardahan platoları), bunların üzerinde yükselen dağlardan (Keldağ 3 050 m, Alagöz dağı 2 485 m, Allahüekber dağları 3 120 m, Aladağ 3 138 m, Hacıhalil dağı 2 774 m) ve dağlar arasındaki çukurluklardan oluşur. İlin K.-B.'sını Allahüekber dağları, G.'ini Aras dağları çevirir. Bunların K.'inde Aras vadisi yer alır. Akarsular yüksek dağlar arasında dik yamaçlı vadileri izler. İlin en önemli akarsuları, bir kesimi Türkiye-Ermenistan sınırını oluşturan Arpaçayı ile Sarıkamış dağlarından doğarak kuzey-doğuya doğru ilerleyip Kars'ın içinden geçtikten sonra doğuya yönelen ve Ermenistan sınırında Arpaçayı ile birleşen Kars çayıdır. Kars çayının iki yanında, Selim ilçesinin güney-batısındaki Yolgeçmez boğazından başlayarak doğuda Arpaçay düzlüğüne kadar Kars ovası uzanır (yaklaşık 2 500 km^2). Kabaca üçgen biçiminde olan bu ova, yer yer kesintiye uğramakla birlikte, doğuda Kars çayı vadisiyle Ermenistan sınırına, batıda ise Sarıkamış'a kadar uzanır. İlin jeolojik yapısında, andezit ve bazalt lavlarından oluşan geniş ve çok genç volkanik örtüler ile, çukurlarda yer alan neojen tortulları başlıca yeri tutar.

Kars şiddetli bir karasal iklimin etkisindedir. İlde kışlar uzun ve şiddetlidir (Kars ocak ayı ort. —12 °C, en düşük değer —39 °C); soğuk dönem ekimde başlar, nisana kadar sürer. Bütün bu mevsim karlı ve donludur (karlaörtülü gün ortalaması 100'ün üzerinde, donlu gün ortalaması 182). Yaz birkaç ay sürer ve çok sıcak değildir (Kars'ta temmuz ort. 17,3 °C, en yüksek sıcaklık 34,8 °C). En çok yağış karasal iklimin etkisiyle ilkbaharda ve yazın düşer, ortalama yağış özellikle yüzey şekillerine bağlı olarak değişir; platolar alanında 500 mm dolayındadır (Kars'ta 510 mm). Zaten fazla olmayan yağışların yazın düşmesi nedeniyle, buharlaşma yoluyla su kaybının fazla olması, bitki örtüsünü büyük ölçü-

de etkiler. İl topraklarının büyük bölümü bozkırla kaplıdır; daha az yağışlı çukur alanlarda bozkır çölümsü bir görünüm alır; bu gibi yörelerde tarım sulamaya dayanmak zorundadır. Orman yetişmesinin doğal alt sınırı 1 900-2 000 metre'den geçer. Dağlar üzerinde yer alan ormanlarda en yaygın ağaç türü çok soğuk kışlara dayanabilen sarıçamdır.

Yıllık nüfus artış oranı (‰ 6,24) ve nüfus yoğunluğu (km^2'ye 37 kişi), Türkiye ortalamasının çok altındadır. Merkez, Digor ve Kağızman ilçeleri dışındaki yerleşmelerde diğer bölgelere yönelen göçler nedeniyle ya nüfus artışı çok düşüktür ya da nüfus kaybı görülür. Yerleşmeler, tarıma ve ulaşıma elverişli çukur havzalarda toplanmıştır. Kentleşme oranı düşüktür; halkın ancak % 35 kadarı kentsel yerleşmelerde yaşar.

Kars ilinin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Ama tarım topraklarının oranı da düşüktür (%16), bunun da % 92'si tahıl üretimine ayrılmıştır. Buna karşılık Kars, yazın yeşillenen geniş otlaklarda beslenen 2 milyona yakın koyun ve yarım milyona yakın sığır sayısı ile, Türkiye'de hayvancılığın en önemli ekonomik etkinlik olduğu illerimizden biridir. Canlı hayvan satışı ve çeşitli hayvan ürünleri ile arıcılık kırsal kesimin belli başlı gelir kaynağıdır. Az gelişmiş olan sanayi de bu ürünlere dayalı kollardan meydana gelir (süttozu, peynir üretimi, vb.). İlin daha nemli batı yarısı önemli bir orman işletme ve orman ürünleri alanıdır. Kars'ın başlıca yeraltı kaynakları linyit ve kayatuzudur. Kars topraklarının, Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen demiryolu ve karayolları üzerinde stratejik bakımdan çok önemli bir konumu vardır.



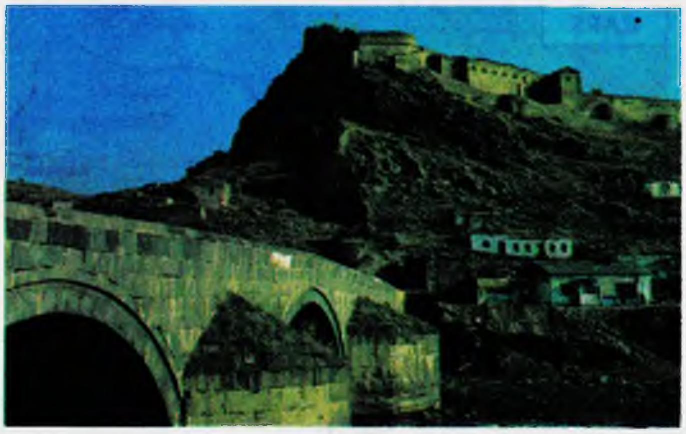
KARS, Doğu Anadolu bölgesi Erzurum-Kars bölümünün ikinci büyük kenti; kendi adını taşıyan ilin merkezi; 78 455 nüf. (1990). Ankara'dan 1 083 km, İstanbul'dan 1 433 km, Gürcistan sınırından kuşuçuşu 60 km uzaklıkta.

Antikçağ'da Chorsa ya da Kolsa kentinin yerinde kurulduğu sanılan Kars, bugünkü adı ile ancak Ortaçağ'dan başlayarak anılmıştır. Kent, Kars çayının, yüksek plato kenarından epijenik bir boğazla ayırdığı bir tepenin üzerindeki kalenin D. ve G.-D. yamaçlarında kurulmuştur. Birbirinden plan bakımından farklı iki kısımdan oluşur. Kalenin eteğine yaslanmış olan kent çekirdeği düzensiz planı ile dikkati çeker. Başlıca tarihi yapılar bu kısımlarda yer alır. Eski çekirdek ile istasyon arasında çok daha geniş bir yer kaplayan yeni mahalleler, birbirini dik açılarla kesen paralel caddeler ile düzenli bir plan gösterir. Hükümet konağı, belediye, başlıca iş ve ticaret merkezleri, yeni bazı anıtlar (Atatürk anıtı, Şehitlik) ve spor tesisleri bu yeni kesimde yer alır. Bir sınır ve garnizon kenti olması, uğradığı düşman işgalleri Kars'ın ekonomik rolünü ve nüfusunu belirlemekte etkin olmuştur. XIX. yy. başlarında bazı kaynaklara göre 50-60 000 arasında olduğu bildirilen kent nüfusu 1829 ve 1877-78 savaşlarını izleyen göçler sonucunda 1889'da 4 000'e inmiş bulunuyordu. Birinci Dünya savaşı yıllarında Ermeniler'in yol açtığı kargaşalıklardan da etkilenen ve bir harabeye dönüşen Kars'ın nüfusu ancak, Kurtuluş savaşı'ndan sonra yeniden anavatana katılmasıyla artmaya başlamış, 1927'de 14 000 kadar olan nüfus, 1950'de 21 000'i bulmuş, daha sonraki yıllarda hızlanarak 1970'te 53 000'i, 1980'de 58 000'i, 1990'da 78 000'i geçmiştir. Kars, geniş bir bölgenin, özellikle hayvan ve hayvan ürünleri bakımından ülke ölçüsünde de yeri olan önemli bir ticaret merkezidir. Kentte değişik düzeyde birçok eğitim kurumu vardır.

—Tar. Kentin adı, Kafkasya'daki Dağıstan bölgesinden gelerek buraya yerleşen Bulgar Türkleri'nin Velentur boyunun Karsak oymağından kalmadır (İ.Ö. 130-127). Bölgeyi ele geçiren Sasaniler (İ.S. 430), merkezi Kars olmak üzere burada bir "merzbanlık" kurdular. X. yy. ortalarında başlayan bizans egemenliği döneminde Kars, bu devlete bağlı birtakım hıristiyan prensliklerinin merkezi oldu. Daha sonra Alparslan tarafından fethedildi (1064) ve Malazgirt zaferinden (1071) sonra selçuklu komutanlarından Kasım Bey'e verildi. Kasım Bey'i buradan kovan abaza ve gürcü beyliklerini Melikşah ortadan kaldırdı (1080) ve kent, merkezi Erzurum olan Saltuklular'ın yönetimine girdi. Ardından selçuklu egemenliğine son veren Kıpçaklar'ın eline geçti (1153). Gürcü kraliçesi Tamara kenti Kıpçaklar'dan geri aldıktan sonra Nasr Mehmet Saltuk'un oğullarından Muzafferettin Melikşah ile evlendi ve Kars çeyiz olarak yeniden Saltuklular'a verildi. Saltuklu beyliğine son veren Anadolu Selçukluları ile giderek güçlenen Gürcüler arasında sürekli el değiştirdi (1202-1239). Moğol istilası sırasında Gormagon Noyan tarafından alınarak Ani ile birlikte Cengiz devletine bağlandı (1239). İlhanlılar döneminde "has inci" sayıldığından bazı vergi yükümlülüklerinin dışında tutulan kent, daha sonra bir süre Altınordu devletinin (1356), Celayirliler'in (1358) ve Karakoyunlular'ın (1380) egemenliğinde kaldı. Kars kalesini temelinden yıktıran Timur'un eline geçti (1386). Yeniden Karakoyunlular'ın (1406) ve kenti onlardan alan akkoyunlu Uzun Hasan'ın (1467) yönetimine girdi. Şii Safeviler'le Akkoyunlular arasındaki mücadele sırasında (1501-1508) tam bir enkaz yığını durumuna gelen kente, Çaldıran savaşı'ndan (1514) dönen Selim I, girmek tenezzülünde bile bulunmadı. Süleyman I'in Irakeyn seferi sırasında (1534) barış yoluyla osmanlı topraklarına katılan Kars, yine onun buyruğuyla ve 14 yıllık bir çalışma sonunda yeni baştan kuruldu (1548). Ancak, safevi akınları yüzünden yine yıkıma uğrayan kent, Murat III tarafından yeniden onarıldı. Ve yeni kurulan Çıldır eyaletinin merkezi oldu (1579). XVII. yy. başlarında Osmanlı devleti celali ayaklanmalarıyla uğraşırken, Şah Abbas I ani bir baskınla kenti ele geçirdi ve yakıp yıktıktan sonra çekilip gitti (1604). Kalesiyle birlikte yeniden onarıldı (1616). Murat IV'ün Revan seferi sırasında kentin dış ve iç kaleleri iyice berkitildi (1635). Nadir Şah tarafından iki kez (1734 ve 1744) kuşatıldıysa da alınamadı. Gürcistan'a egemen olduktan (1801) sonra Kars'a saldıran Ruslar, bozguna uğrayarak geri çekildiler (1807). Kaçar hanedanı dönemindeki son safevi saldırıları da başarısızlıkla sonuçlandı (1821 ve 1822). General Paskeviç komutasındaki bir rus ordusu tarafından işgal edildiyse de (1828), Edirne antlaşması'yla (1830) Türkler'e geri verildi. Kırım savaşı sırasında (1853-1856) general Muravyev komutasındaki 55 bin kişilik bir orduyla Kars'a üçüncü kez saldıran Ruslar (29 eylül 1855), kenti savunan 12 bin askere halkın da katıldığı yedi buçuk saat süren boğuşma sonunda 20 bin kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu zaferden sonra padişah Abdülmecit, Kars'a ve kent halkına "Gazi" unvanını verdi ve yararlığı geçenlerle şehit ailelerine dağıtılmak üzere "Kars kalesi savunması madalyası" yaptırdı. Öte yandan, Kars savunmasının ayrıntılarını öğrenen Kanadalılar, Ottawa'nın güneyindeki bir kente Kars adını verdiler. Ancak, Kars'ı savunanlar

Kars'tan genel bir görünüm





Kars kalesi



B.N. Paris

Tamara Karsavina *Ateş kuşu*'nda (Michel Fokine'in balesi) Jacques-Émile Blanche'ın bir tablosundan (1914) ayrıntı *Paris Opera kitaplığı*

açlık, soğuk ve koleraya yenik düşüp yaklaşık iki ay sonra düşmana teslim oldular (28 kasım 1855). Kent Paris antlaşması'yla (1856) Osmanlılar'a geri verildi, eyalet düzeninden vazgeçildiğinde Erzurum vilayetine bağlı bir sancağa dönüştü. Doksanüç harbi'nde kente saldıran rus kuvvetlerini üç kez püskürten Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Erzurum'a çekilmek zorunda kalınca, yeniden Ruslar'ın eline geçti (18 kasım 1877). Ayastefanos antlaşması (1878) uyarınca Ardahan ve Batum'la birlikte Rusya'ya bırakıldı. 1917 Sovyet devrimi'nden sonra Birinci Dünya savaşı sonlarında sovyet temsilcileriyle yapılan Brest*-Litovsk antlaşması'yla (3 mart 1918) Ardahan ve Batum'la birlikte Osmanlı devletine geri verildi. Bu antlaşmayı tanımayarak Kars'ı işgal eden Ermeniler, Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki türk kuvvetlerince yenilgiye uğratıldı (25 nisan 1918). Mondros ateşkesi uyarınca Türkler 1914 sınırları gerisine çekilmek zorunda kaldılar, kenti işgal eden İngilizler (18 aralık 1918), yöredeki "Gizli islam komitesi", "Kara islam şûrası", "Cenubigarbi Kafkas hükümeti muvakkatai milliyesi" gibi direniş örgütlerinin önderlerinden kimisini Malta'ya sürdükten sonra kenti Ermeniler'le Gürcüler'in denetimine bırakarak çekildiler (30 nisan 1920). Yeniden harekete geçen ve kenti işgal eden Taşnak yandaşı Ermeniler Kâzım Karabekir komutasındaki Ankara hükümetine bağlı türk ordusu tarafından Arpaçayı ötesine püskürtüldü ve Kars kurtarıldı (30 ekim 1920). Ermenistan ile Gümrü antlaşması (3 aralık 1920) ve rus hükümetiyle imzalanan Moskova (16 mart 1921) ve Kars (13 ekim 1921) antlaşmalarıyla bugünkü Türkiye-Ermenistan Cumhuriyeti sınırı çizildi. Doğu Anadolu'nun önemli sınır kentlerinden olan Kars, cumhuriyet döneminde aynı adı taşıyan ilin merkezi oldu. İkinci Dünya savaşı'nın bitiminde (1945), dönemin sovyet yönetiminin Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istemesi, Türkiye'nin Kuzey Atlantik paktı'na (NATO) girmesine (1951) yol açacaktı. (→ Kayn.)

—Mım. Kars kentinin tarihsel yapıları işgaller ve savaşların yanı sıra, büyük depremlerden de zarar görmüştür. Kentin K.'inde bir tepe üzerinde yükselen Kars* kalesi, Anadolu'nun ünlü kalelerindendir. Kale içindeki Kümbet camisi, X. yy. ortalarında yapılmış olan Havariler kilisesi'nden camiye dönüştürülmüştür (1579). Haç planlı kilisede kubbe kasnağının pencere kemerleri arasında on iki havarinin kabartmaları vardır. Cami, günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Murat III döneminden Evliya camisi (1579), 1628'de yıkılmış, kısa süre sonra yenilenmiştir. Gene aynı dönemde beylerbeyi sarayı olarak yaptırılan (1579) Paşa sarayı, osmanlı sivil mimarlığının güzel örneklerindendi; ancak osmanlı-rus savaşları sırasında yıkılmış ve onarılmamıştır. Kars suyu üzerindeki Taş köprü (1579), üç gözlü bir yapıdır.

KARS (Jiří KARPELÈS, **Georges** —denir), çek ressam (Kralupy, Prag yakınında, 1882 - Cenevre 1945). 1907'de Paris'e yerleşti. Kübizmden etkilenen ve Bohemya halk sanatından, Cranach'tan, Degas'dan esinlenen sanatçı, kişisel bir üslup geliştirmeyi başardı (*Dostum Pré ve kaplan avı*, 1939, Art moderne Ulusal müzesi).

Kars antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümetiyle Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan (13 ekim 1921) dostluk antlaşması. SSCB'yle 16 mart 1921'de imzalanan Moskova antlaşması'ndan sonra, SSCB'nin o zamanki anayasasına göre birer federal cumhuriyet olan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'la ayrı bir antlaşma daha imzalandı. Maddeleri Moskova antlaşması'ndan pek farklı olmayan bu antlaşmanın önemi, Türkiye'nin Misakı milli'ye göre kabul ettiği sınırların bu federal cumhuriyetler tarafından da tanınmasından kaynaklanır.

Kars kalesi, Kars kentinin K.'indeki bir tepe üzerinde ünlü kale; Saltuklular döneminde Melik İzzettin tarafından mimar Firuz Aka'ya yaptırıldı (1152). Timur'un Anadolu'yu işgali sırasında yıkıma uğradı (1386). Osmanlı döneminde Murat III zamanında önemli ölçüde onarıldı (1579). İç kale ve dış kaleden oluşan yapı beş sıra surla çevrilidir. Dış kale surları yıkılmış olmakla birlikte iç kale sağlamdır. Duvarlar geçmişte 220 burç ve kuleyle desteklenmişti. İç kalede önceleri cephane ve yiyecek depoları, asker koğuşları vardı. Daha sonra çok sayıda ev, dükkân, cami ve mescit yapıldı. Kaleiçi denilen bu kesim eski Kars'ın çekirdeğini oluşturuyordu. Kalenin D., B. ve Kağızman yönlerine açılan demir kapıları Çeribaşı ya da Su kapısı, Orta kapı ve Behrampaşa kapısı olarak bilinir.

Kars kalesi savunması madalyası, Abdülmecit döneminde (1839-1861), Kars'ın Ruslar tarafından kuşatılması sırasında başarılı savunma yapanlara verilmek üzere bastırılmış madalya. Altın, gümüş ve bakırdan hazırlanan madalyaların ön yüzünde zeytin ve defne dallarından bir çelenk ortasında tuğra, arka yüzündeyse Kars kalesi'nin ve kentinin betimiyle 1272 (1856) tarihi yer alır. 37 mm çapındaki madalyaların altınları 35,90 g, gümüşleri 23,70 g, bakırları 21,45 g ağırlığındaydı. Yazılar Naif ve Mustafa efendiler, resimler Robertson tarafından hazırlanmıştı.

Kars müzesi, Kars'ta Kümbet camisi'nde açılan müze (1963). Burada Kars ve çevresinden derlenenlerle Ani kazılarında ele geçen arkeolojik buluntular sergilenmektedir. Ayrıca zengin bir sikke koleksiyonu vardır.

Kars zeybeği, Kars ve çevresinde erkekler tarafından oynanan zeybek türü bir halk oyunu.

KARSAKPAY, Kazakistan'da kent, Cezkazgan'ın D.'sunda, Karaganda ile Aral gölü arasında. Madencilik (bakır, manganez ve maden kömürü çıkarımı) ve metalürji merkezi.

KARSAMBAÇ a. KAR HELVA*SI'nın eşanlamlısı.

KARSAN (Sadi), türk futbolcu ve futbol yöneticisi (İstanbul 1902 - *ay. y.* 1977). Futbola, öğrenim gördüğü Galatasaray lisesi'nde başladı. İstanbul karmalarında yer aldı. Futbolu bıraktıktan sonra kısa süre hakemlik yaptı. 1943-1948 yılları arasında Futbol federasyonu başkanlığında bulundu. *Futbol ansiklopedisi* adlı bir kitabı vardır.

KARSAN (Hüseyin Ali), türk ressam (İstanbul 1903). Sanayii nefise mektebi'nde (İstanbul Güzel sanatlar akademisi) Hikmet Onat ve İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. Münih'te Hoffmann atölyesinde, Paris'te Julian akademisi ve École superieure des beaux-arts'da çalıştı (1923 -1927). Çeşitli okullarda resim öğretmenliği yaptı. Devlet resim ve heykel müzesi'nden başka kamu kuruluşlarında, özel koleksiyonlarda resimleri bulunan sanatçı, üyesi olduğu Güzel sanatlar birliği'nin tüm sergilerine katıldı.

KARSANTI, Adana'nın Karaisalı ilçesine bağlı bucakken, 1987'de Aladağ adıyla ilçe ve ilçe merkezi oldu.

KARSAVİNA (Tamara), rus kadın dansçı (Petersburg 1885 - Beaconsfield, Londra yakınında, 1978). Dansçı Platon Karsavina'in kızı. 1894'te Petersburg'daki İmparatorluk bale okulu'na girdi, daha sonra eğitimini Milano'da Caterina Beretta'nın yanında tamamladı. Sahneye ilk kez 1902'de *Javotte* adlı balede çıktı. Ancak 1904'ten sonra büyük roller alabildi. Yıldız dansçı unvanını taşıdığı 1904-1909 arasında tüm klasik yapıtlarda oynadı. 1909'da girdiği Rus baleleri'nde Nijinski'yle birlikte dans etti. Fokine'in önemli balelerinin prömiyerinde başrol oynadı: *Kleopatra* (1909), *Şehrazat* (1910), *Ateş kuşu* (1910) [kendisi için düzenlendi], *le Spectre de la rose* (1911), *Petruşka* (1911), *Daphnis et Chloé* (1912), *Altın horoz* (1914). Bir ingiliz diplomatıyla evlenmesi üzerine 1917'de yerleştiği Londra'da, Marie Rambert'le çalıştı, kendini öğrenci yetiştirmeye adadı. Leonide Massine'in *Üç köşeli şapka* (1919) ve *Pulcinella* (1920) adlı balelerinin prömiyerinde başrol oynadı. Dansçılığı bıraktıktan sonra yazdığı *Theatre Street*'te yaşamöyküsünü anlattı. Sonradan Royal Ballet adını alan Sadler's Wells Ballet ve Western Theatre Ballet için koregrafiler hazırladı (1961). İki inceleme kaleme aldı: *Ballet Technique* (Teknik bale) [1956], *Classical Ballet: The Flow of Movement* (Klasik bale: Hareketin akışı) [1962].

KÂRSAZ sıf. (fars. *kār* ve *-sāz*'dan *kārsāz*). *Esk.* Becerikli, hünerli, iş yapıcı.

KARSCH (Anna Luise), **Karschin** denir, alman kadın edebiyatçı (Schwiebus yakınında 1722 - Berlin 1791). Kendi kendini yetiştirdi, Berlin'e gitti ve orada Lessing'den destek gördü, doğa duygusunu dile getiren şiir kitapları nedeniyle "Alman Sappho'su" diye adlandırıldı.

KÂRSIZ sıf. Kâr sağlamayan, kazançsız: *Kârsız bir satış.*

KARSİNO-EMBRİYONER sıf. (fr. *carcino-embryonnaire*). *Karsino-embriyoner antijen*, salgı bezi tipinde sindirim yolu, özellikle gödenbağırsağı kanserine yakalanmış hastaların serumunda bulunan glikoprotein. (Daha az miktarda olmak üzere bazı iltihaplı bağırsak hastalıklarında da bulunabilir.)

KARSİNOİT sıf. (fr. *carcinoïde*'den). Sindirim kanalına, bronşlara ve soluk borusuna yerleşen ve hücreleri gümüş tuzlarıyla boyanabilen,az kötücül urlara denir. (Soluk borusu ile bronşlarda serotonin salgısına bağlı klinik belirtiler ender görülür, hasta yalnız kan tükürebilir. Metastazlar

çok seyrektir, ameliyat iyi sonuç verir.)

KARSİNOJENEZ a. (fr. *carcinogenèse*). KANSEROLUŞ'un eşanlamlısı.

KARSİNOLİZ a. (fr. *carcinolyse*). Kanser hücrelerinin tahribi.

KARSİNOLOJİ a. (fr. *carcinologie*). **1.** KABUKLUBİLİM'in eşanlamlısı. **—2.** KANSERBİLİM'in eşanlamlısı.

KARSİNOM a. (fr. *carcinome;* yun. *karkinoma*'dan). EPİTELYOMA'nın eşanlamlısı.

KARSİNOMATOZ a. (fr. *carcinomatose*). Karsinomun organizmaya yayılması. (Eşanl. KARSİNOZ.)

KARSİNOMLU sıf. Karsinom niteliği taşıyan ura denir.

KARSİNOSARKOM a. (fr. *carcinosarcome*). EPİTELİOSARKOM'un eşanlamlısı.

KARSİNOZ a. (fr. *carcinose*). KARSİNOMATOZ'un eşanlamlısı.

KARSKAYA (İda KARSKY, **İda**—denir), rus asıllı fransız kadın ressam (Bender, Moldavya, 1905). 1924'te Paris'e yerleşti. 40'lı yıllarda resim yapmaya başladı. Yapıtları informel gereç araştırmalarıyla ("Yanıtsız mektuplar" [1955-56] ve "Gündelik griler" [1958'den sonra] dizileri), yoğun ve coşkun kolaj-asamblaj çalışmalarıyla (*Cengiz Han'ın çadırı,* 1978) dikkati çeker.

KARSLIZADE CEMALETTİN, asıl adı **Mehmet,** türk yazar (İstanbul ? - *ay. y.* 1845). Karslı müderris Hacı Mehmet' in oğlu. Süleymaniye müderrisliği (1832), Selanik mollalığı (1837), *Takvim-i vekayi* gazetesinde düzeltmenlik yaptı (1839). Cemali mahlasıyla şiirler yazdı. Osmanlı tarihleri ve tarihçileri hakkında yazdığı üç bölümlük *Ayine-i zürefa,* Ahmet Cevdet tarafından *Osmanlı tarih ve müverrihleri* adıyla bastırıldı (1896). Sünnet ve sünnetçilere ilişkin *Me'debet ül-hıtan* adlı bir yapıtı da vardır (1836).

KARST a. (öz. a. *Karst*'tan). Jeomorfol. **1.** Kimi tortul kayaçların (özellikle kireçtaşı, alçıtaşı, kaya tuzu vb.) çözünmeye karşı duyarlıklarına bağlı olarak bir dizi özgün biçim gösteren karst engebesi bölgesi. **—2.** *Karst hunisi,* küçük boyutlu, koni biçimli ve dik kenarlı, kapalı çukur. (Karst hunileri, karst biçimleri arasında yer alır: hızlı bir çözünmeye uğrayan bir düdenin çeperlerinin çökmesiyle oluşur. Alçıtaşı ve tuz gibi çok çözünen kayaçlarda oldukça sık, kireçtaşlarında ise daha seyrek görülür.)

—Yerbil. *Karst duraklaması,* kireçli bölgelerde, yüzey sularının gömülmesi sonucu yüzeysel evrimin durması. || *Karst engebesi,* özellikle kireçtaşı gibi, çözünmeye duyarlı tortul kayaçların egemen olduğu bir bölgedeki gelişmiş biçimlerin tümü. (Eşanl. KİREÇLİ ENGEBE.) [Bk. *ansikl* böl.]

—ANSİKL. Özgün karst engebesinin en belirgin özelliği üç büyük biçim kategorisinin bir araya gelmesi sonucu oluşmasıdır: değişken ölçekte yüzey biçimleri (lapyalar, dolinler, düdenler ve polyeler); su dolaşımının neden olduğu yeraltı biçimleri (yerçekimiyle ya da basınç altında, bir doğrusal süreksizlikler kanavasına uygun olarak süreksizlik yüzeyleri, çatlaklar, katmanlaşma düzlemleri, kırıklar oluşur, bu kanavanın genişlemesi, bir yeraltı geçidi, boşluk ve mağara ağının oluşmasına neden olur; bunların, sarkıt ve dikitlerle kaplı iç duvarları bazı mağaralara büyük bir turistik çekicilik kazandırır); çeşitli yüzeysel akarsu biçimleri (yüzey sularının gömülmesinden önceki bir dönemden kalan kuru vadiler; yeraltı sularının oluşturduğu rezürjanslar ve suçıkanlar; karsta yeterli bir debiyle ulaşan allokton akarsulara bağlı kanyonlar.)

Birkaç tür yapısal ve biyoklimatik parametreler nedeniyle üzerinde durulmaya değer. Örneğin J. Cvijić'in çalışmaları, yüzey biçimleri bakımından zayıf bir *merokarst* ya da kısmi karst (Bourgogne yaylalarının, Jura ve Quercy'nin durumu) ile tam bir yüzey biçimleri dizisiyle donatılmış bir *holokarst* ya da tam karstı (Causses yaylalarının ve bunlara adını veren bölgenin durumu) birbirinden ayırmaya yarar; bunlar arasında çok sayıda ara terim vardır ve bunlara kalıntı tepeler haline indirgenmiş "soyut" (Tonkin'in ya da Jamaika'nın durumu) karstları eklenebilir. Çözünmenin farklı iklim ortamlarına göre etkisi tartışma konusudur: nemli tropikal ortamlardaki asit suların etkisine ya da soğuk bölgelerin erime sularının etkinliğine öncelik vermek gerekir mi? Hiçbir genelleştirme sonuca ulaşamaz, çünkü aynı bölge farklı pek çok iklimin art arda bıraktığı izleri taşıyabilir. Paleoklimaların ortaya koyduğu güncel süreçlerin etkilerini ayırma zorluğuna, bir de yapısal koşulların çok çeşitli olması eklenir; şu olaylar çözünmenin etkisini artırır: gerecin geniş çaplı geçirgenliği, çözünür kayaçların anahtar katmanlarının gücü ve elbette bunların kimyasal bileşenlerinin korozyona karşı gösterdiği duyarlık. Her ne kadar "karst çevrimi" kavramı kullanılamazsa da bir karstın yaşamı, iklim ve yapı parametreleriyle birlikte karst aşınmasının gelişimini düzenleyen genel morfoloji evrimi içinde yerini almalıdır.

KARST, ital. **Carso,** Slovenya'nın kuzey-batısında kireçtaşlı bölge, Trieste'nin güneyinde; burada aşındırma çok özel bir topografya yaratmıştır; *karst yüzey şekli*

—Ask. tar. Karst yaylası, 1915-1918 arasında, Avusturya-Macaristan askeri birliklerinin italyan birliklerine karşı yürüttüğü savaşta başlıca harekât alanlarından biriydi.

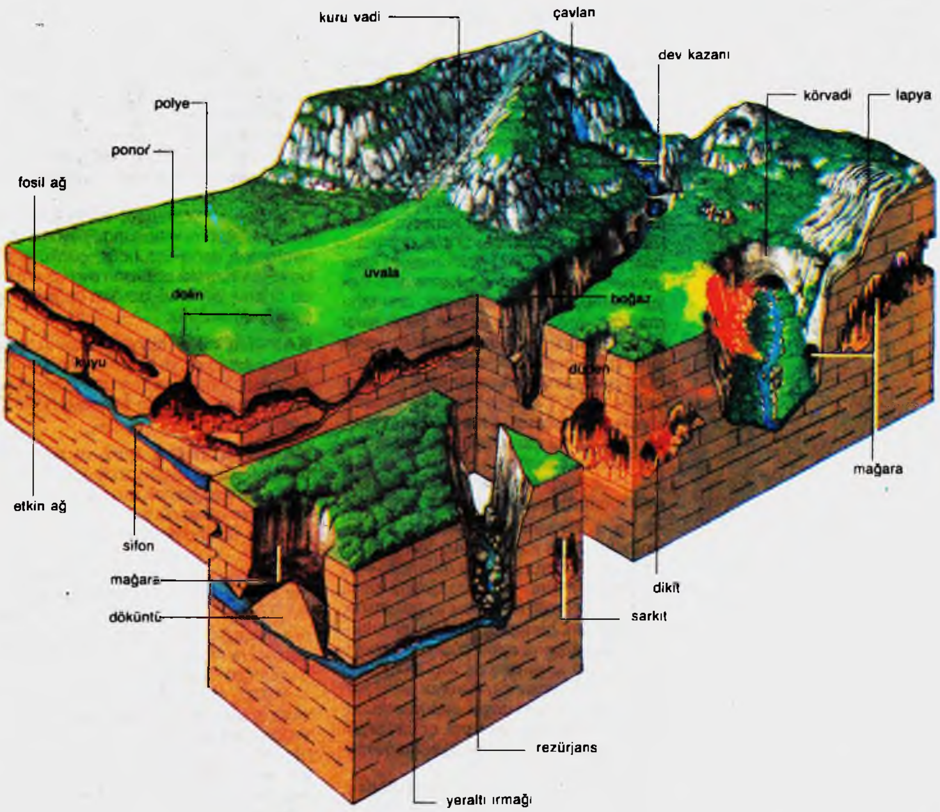
KARSTLAŞMA a. Jeomorfol. Bir karstın oluşum süreci.

KARŞI a. **1.** Bir kimsenin yüzünün, bir şeyin, bir yerin ön ya da esas alınan yanının ilerisi: *Karşında oturan adamı tanıyor muydun? Masanın karşısındaki sandalyeyi altına çekti. Ovanın karşısında karlı bir dağ yükseliyordu. Karşıda bir bahçe var.* **—2.** Önemli bir makamda, mevkide bulunan ya da saygı duyulan bir kimsenin, topluluğun vb. huzuru, katı, önü: *Müdürün karşısına biraz derli toplu çık. Şimdi karşınızda sahnelerimizin altın sesli sanatçısı.* **—3.** Bulunulan yere göre, bir yolun, bir akarsuyun, bir denizin öbür yanı ya da kıyısı: *Karşıdan karşıya geçerken dikkatli ol! Karşıya yüzerek geçebilir misin? Karşıda oturuyorsunuz demek.* **—4.** *Bir şeyin, bir kimsenin karşısına,* onlara karşıt olarak: *Çoğunluk adayının karşısına aşın uçtan bir aday çıkmak.* **—5.** *Karşı karşıya,* biri ötekinin karşısında olmak, yüz yüze. || *Karşı karşıya bırakmak,* karışmamak, teke tek bırakmak: *Sen bizi karşı karşıya bırak, ben onu alt ederim.* || *Karşı karşıya gelmek,* bir kimseyle aynı anda, aynı yerde bulunmak; bir şeyle yüz yüze gelmek: *Tam köşe başında onunla karşı karşıya geldik. Sonunda gerçekle karşı karşıya geldim.* || *Karşıdan bakmak,* bir işin içinde yer almadan neler yapıldığını uzaktan izlemek. || *Karşıdan karşıya,* bir yandan öte yana, uzaktan: *Karşıdan karşıya el salladık.* || *Karşısına (önüne) çıkmak, dikilmek,* bir kimseye herhangi bir girişim ya da eyleminden caydırmak için ona engel olacağını, olduğunu söz ve davranışları ile göstermek: *Hele bir yapmaya kalkışsın, karşısına ilk çıkan ben olurum.*

◆ sıf. **1.** Bulunulan yere göre ileride, önde olan ya da yüze bakan yönde bulunan yer, şey için kullanılır: *Karşı kıyılar sis içindeydi. Karşı tepeler. Karşı daire.* **—2.** Bir öneriye, düşünceye vb. karşıt olan kimse, topluluk, onun tutumu vb. için kullanılır: *Herkesle birlikte yola çıkmaya karşıyım. Karşı parti. Karşı önerisi olan var mı? Karşı tavırlarınızı onaylamıyorum. Aramızda karşı düşüncede olan yok mu?* **—3.** *Karşıki,* karşıda bulunan, karşıda yer alan: *Karşıki evde oturuyoruz.*

—Dy. *Karşı kurba,* hemen bir başka kurbayı izleyen kurba; bunların eğrilik merkezleri yolun her iki yanında yer alır. || *Karşı ray,* hattın iç bölümüne yerleştirilen ve makaslardan, hemzemin geçitlerden geçerken tekerlek budenlerini kılavuzlamaya yarayan ray. || *Karşı yol,* çift yollu hatlarda trenin izlediği yolun karşı yönündeki yol.

—Teknol. *Karşı ağırlık,* etkisini denkleştirmek ya da azaltmak için bir ağırlığı ya da kuvveti dengeleyen ağırlık: *Bir saatin karşı*



KARST ENGEBESİ

ağırlıkları. (Eşanl. DENGE AĞIRLIĞI.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ be. *Bir kimseye karşı çıkmak,* bir yere dışarıdan gelenler için karşılayıcı olarak gitmek: *Geleceğinizi haber verin ki karşı çıkalım.* || *Bir kimseye, eylemlerine, düşüncelerine vb. karşı çıkmak,* öne sürülen bir düşüncenin ya da tutulan bir yolun yanlış olduğu savıyla ona katılmamak: *Söylediklerine odadakilerin hepsi karşı çıktılar.* || *(Birine) karşı durmak,* bir kimseye direnmek, boyun eğmemek: *O çok güçlüdür, nasıl karşı durursun?* || *(Bir kimseye) karşı gelmek,* bir kimsenin baskısına artık boyun eğmeyerek başkaldırmak, onu tanımadığını açıkça belli etmek: *Bana karşı mı geliyorsun?* || *Bir şeye (kurallara, yasalara vb.) karşı gelmek,* onları tanımamak, onlara uymamak: *Yasalara karşı gelenler cezalandırılır.* || *Karşı gitmek,* bir kimseyi karşılamaya çıkmak. || *Karşı koymak,* sert bir çıkış ya da davranışla önlemeye, engel olmaya çalışmak.

—Denizc. *Karşı koymak,* bir gemiden söz ederken,rüzgâra, akıntıya karşı direnmek.

◆ ilg. **1.** *Bir yere, bir şeye karşı,* bir şeyin bulunduğu yöne doğru, ona yüzünü dönerek: *Pencereye karşı oturmak.* **—2.** *Bir şeye, bir kimseye, bir topluluğa karşı,* olumsuz bir şeyin ilerlemesine, gelişimine; bir kimsenin, bir topluluğun vb. çıkarlarına ya da yararına aykırı düşen şeyi belirtir: *Kansere karşı yeni bir ilaç. Kötülüklere karşı savaşmak. Bu hareket kime karşı? Düşmana karşı çeşitli eylemlerde bulunmak.* **—3.** *Bir şeye karşı,* onun karşılığında, ona karşılık olarak, için: *Bu hizmetine karşı ne istiyorsun?*

—ANSİKL. Mak. san. Karşı ağırlık dönen, salınımlı ya da kalkma eğilimi gösteren bir parçaya bunu dingin bir duruma getirmek ya da devindirilmesi için gereken kuvveti azaltmak için eklenen bir kütledir. Karşı ağırlıklar güvenlik supaplarını yuvaları üzerinde tutmak, manivelaları, piston kollarını ve ağırlık merkezi merkezden kaçmış diğer parçaları dengelemek, kaldırma aygıtlarının manevralarını kolaylaştırmak, aktarma ve toprak düzeltme araçları dengesinin bozulmasını önlemek için kullanılır.

> **KARŞI-** önek. Önüne getirildiği sözcüklerin içerdiği kavrama karşı olan ya da ona karşı çıkan anlamlarda sözcükler oluşturur: *karşıdevrim, karşıgelim, karşısav, karşıolum, karşıtutum, vb.*

KARŞIAÇI a. Sine. **1.** Önceki çekimdekine karşıt bir yönelim içinde bulunan kameranın durumu. **—2.** Bu yöntemle çekilmiş plan.

KARŞIAĞIRLIK a. Mad. oc. Darbe yöntemiyle çalışan bir sondaj aygıtındaki salınımlı parça.

—Petr. san. Bir petrol kuyusu üzerindeki pompalama tesisinin yatay kolu.

—Radyotekn. Bir antenin altında toprağa yakın olarak yayılmış, genellikle bir topraklama ağı oluşturan yeraltı iletkenler şebekesi yerine kullanılan iletkenlerin tümü. (Toprak kötü iletken olduğunda [örneğin kumlu ve kuru], bir anten ve bir karşıağırlık düzeni, ışıma gücü bakımından, aynı anten ile toprak şebekesinden oluşan düzenden daha verimlidir.)

KARŞIAKIM a. Kim. Kimi kez minimum çözücü kullanımı sağlayan karşı akımlı işlem süreci (çözünme, yoğuşma).

—Kim. müh. Fiziksel ya da kimyasal olarak birbirine etki edebilen iki maddeyi ters yönde devindirme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kim. müh. Karşıakım yöntemi, bir maddenin bir başka madde üzerinde elden geldiğince etkili olabilmesi amacıyla uygulanır. Bundan dolayı bir sıvının damıtılması sırasında en fakir buharla en soğuk suyun karşılaştırılabilmesi için soğutucu borunun suyuna, buharınkinin ters yönünde bir devinim verilir. Aynı şekilde, hidrojen klorürü soğurmak için bu gaz, suyun ters yönde dolaştırıldığı ardışık kulelere gönderilir. Böylece oldukça derişik bir asit çözeltisiyle karşılaşan zengin gaz, çözeltinin derişimini daha da artırır; buna karşılık, arkadan ters yönde gelen arı su, geriye kalan hidrojen klorürü kolayca soğurur.

Karşıakımlı yöntemler, enerji iletimi ve madde aktarımı konusunda eşyönlü yöntemlerden daha üstündür; çünkü işlem boyunca karşılıklı etkileşen evreler arasında önemli bir ısı ve derişim değişim hızı (gradyan) bulunur.

KARŞIATEŞ a. İtfaiyc. Alevlerin sıçramasını önlemek ve böylece yangını durdurmak üzere, ormanın kimi bölümlerini yangın doğrultusunda yakmaya dayanan işlem.

KARŞIBASINÇ a. Isıbil. ve Isıt havld. Buharın ısıtma aygıtlarında yeniden kullanılmasını sağlamak için bazı buhar makinelerinin çıkışında tutulan, atmosfer basıncının üstündeki basınç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mak. san. Bir basınca karşı koyan diğer basınç. || Bir makinenin, bir pompanın, bir supabın ya da bir boru donanımının aşağıçığırında ölçülen ve akışkan debisini hesaplamada göz önüne alınması gereken basınç.

—ANSİKL. Isıbil. ve Isıt. havld. Karşıbasınçlı işleme, eşanlı olarak devindirici kuvvet üretmek ve dolaylı ya da dolaysız, buhar kullanarak sanayi ya da evlerin ısıtma tesislerini beslemek gerektiği zaman çok ekonomiktir. Isı, yani yakıt harcaması, ayrı olarak değerlendirilen iki işlemden her biri için harcanandan daha fazla, ama toplamından daha azdır; makinenin termodinamik çevriminde ısıtma sistemi kondansörün yerini alır; soğuk kaynağa bırakılan ısı artar ama kayıp oluşturmaz. Gerçekten, sistemin ekonomik yararı devindirici kuvvet ile ısıtma gereksinimleri arasındaki orana bağlıdır.

KARŞIBEDEL a. Antropol. Sanayileşmemiş bazı toplumlarda, herhangi bir şey sunarak değişim çevrimini başlatan kimselere belirli koşullara göre belli bir sayıda mal vermek konusunda duyulan zorunluluk.

—ANSİKL. Karşıbedelin en belirgin örneği potlaçtır. Ama karşıbedel sistemi, gerçekte bir ilk işlemle (armağan, bedel) başlayan ve bir değişim çevrimine yol açan bütün bir değişimler sistemi oluşturur. Özellikle birçok evlilikte değişim çevrimini damat adayının akrabaları başlatır, ancak genç kızın akrabaları da sıraları gelince karşıbedeller sunmak zorundadırlar.

KARŞI-BERİ a. Ed. DEYİŞME'nin eşanlamlısı.

KARŞIBIÇAK a. Tarım mak. Bir kesme ya da öğütme makinesinde, üzeri bıçaklı döner kasnağın eksenine paralel yerleştirilmiş olan ayarlanabilir madeni lam.

KARŞICI a. Birini karşılamaya gelen kimse, karşılayıcı.

KARŞICİNSELLİK a. Psik. ve Seksol. Bir öznenin karşı cinsten olduğuna inanması ve anatomisi ile yaşama biçimini bu inancına uydurmak için elinden gelen her şeyi yapması.

KARŞIDARBE a. Ask. Saldırıya geçmiş bir düşmanı imha etmek ya da en azından ilerlemesini durdurmak amacıyla bir birliğin kendi silahları desteğinde ani olarak yaptığı, sınırlı bir hedefi olan taarruz.

KARŞIDAVA a. Med. us. huk. Görülmekte olan bir davada, davalının aynı mahkemede davacıya karşı açtığı dava. (Eşanl. MUKABİL DAVA.)

—ANSİKL. Med. us. huk. Karşıdavanın açılabilmesi için, asıl davanın görülmekte olması, yani sonuçlanmamış (karara bağlanmamış) bulunması gerekir. Davalı, kendisine karşı açılan dava konusunda yalnızca savunmasını yapmakla yetinmeyerek, davacıdan haklarını da isterse, bunu cevap süresi içinde açacağı karşıdava ile gerçekleştirir. Mahkeme, asıl davayla karşıdavayı birlikte inceleyerek karara bağlar. Karşıdavanın açılabilmesinin öteki koşulları: bu davanın asıl davanın tabi (bağlı) olduğu yargılama usulüne tabi ve onunla yakından ilişkili olmasıdır. Karşıdava, asıl davaya ilişkin cevap süresi (genel olarak on gün) içinde açılabilir. Daha sonra açılmışsa mahkeme bunu kendiliğinden dikkate almaz, ama davacı karşıdavanın süresi içinde açılmadığını itiraz olarak ileri sürebilir. Mahkeme her iki dava için tek bir karar verir. Ancak bu kararda asıl davayla karşıdava konusunda verilen kararlar ayrı ayrı belirtilir.

KARŞIDELİK a. Mak. san. *Karşıdelik açma,* önceden delinmiş ve gabari olarak kullanılan bir parçaya birleştirilecek bir diğer parçayı delme. —Bir parçayı boydan boya kat eden bir delik açarken, delme işlemine bir yüzden başladıktan sonra parçayı ters çevirerek deliği diğer yüzden tamamlama.

KARŞIDEVRİM a. Bir devrime karşı koymayı, onun sonuçlarını ortaran kaldırmayı amaçlayan siyasal ve toplumsal hareket.

—Tar. Fransız devrimi'nin fikirlerine ve kurumlarına karşı olan ve Ancien Régime' den yana gelenekçi savları Joseph de Maistre ve Louis de Bonald tarafından sistemleştirilen hareket.

KARŞIDEVRİMCİ a. ve sıf. Karşıdevrim hareketine katılan kişi ya da gruplar için kullanılır.

KARŞIELEKTROMOTOR sıf. *Karşıelektromotor kuvvet,* bir elektrik devresine bağlanan kimi aygıtlarda, bu devredeki akımın etkisiyle oluşan ters elektomotor kuvvet. (Bu kuvvet, elektrik enerjisini, akımın geçişine karşı koyarak, ısıl enerji dışında her tür enerjiye dönüştüren bütün alıcı aygıtlarda [motorlar, voltametreler...] vardır.)

KARŞIFAZ a. Metalürj. *Karşıfaz çeperi, alanı,* düzenli alaşımlarda sık sık görülen arayüzeyler arasındaki arayüzey, alan

—ANSİKL. Metalürj. Yeralma alaşımları genellikle iki biçimde görülür. Kritik bir sıcaklığın üzerinde alaşım tamamen düzensizdir; alaşımın çeşitli tipteki atomları için kafesin kristalografi yerlerinin tümü eşdeğerlidir. Bu sıcaklığın altında alaşım düzenli olmaya başlar: çeşitli tipteki atomlar kafes içinde farklı yerlere yerleşme eğilimi gösterir. Çekirdeklenmeyle ve büyümeyle gerçekleşen bu düzensizlik / düzenlilik dönüşümü sırasında, düzensiz faz kristalleri içinde, temas eden alanlarda gelişen düzenli çekirdekler ortaya çıkar. Temasa geçen iki bitişik alan arasında atomların dizilişi aynı değilse karşıfaz (ısıl karşıfaz) çeperi denen bir arayüzey oluşur. Böylece sınırlanmış alanlara karşıfaz alanı denir. Düzenli bir alaşımın plastik biçim değiştirmesi sırasında karşıfaz (biçim değiştirme karşıfazı) alanları ve çeperleri de oluşabilir. Dış gerilmelerin etkisi altındaki dislokasyonlar ayrışır ve bir karşıfaz çeper şeridi oluşturarak birbirini iter. Boyutları birkaç yüz angström olan karşıfaz alanları elektron mikroskobuyla gözlemlenir ve alan yayımlı iyon mikroskobuyla incelenir.

KARŞIGEÇERLEME a. Ruhbil. Bir değişken ya da değişkenler topluluğunun bir örnek üzerinden hesaplanan geçerliğinin aynı ana kitleden alınan ikinci bir örnek yardımıyla doğrulanması.

KARŞIGÖRÜŞ a. Daha önceki bir görüşe karşıt görüş.

KARŞIGÖSTERİ a. Karşı bir görüşü dile getirmek üzere bir gösteriye karşı düzenlenen gösteri.

KARŞIGREDYENT sıf. Ceb. *Evirtilir bir kare matrisin karşıgredyenti,* bu matrisin

evriğinin devriğine eşit olan matris. (Eşanl. KONTRAGREDYENT.)

KARŞIGÜNEREK a. Gökbil. Günerek' in çap karşıtı olan gökküre noktası.

Karşıgüvence antlaşmaları, Bismarck'ın başka antlaşmalardan doğan tehlikeleri karşılamak amacıyla imzaladığı antlaşmalar. (Bu deyim özellikle, Avusturya ile yapılan ittifakın [18 haziran 1887] tehlikelerini örtbas etmek için, Rusya ile gerçekleştirilen ve üç yıl için geçerli olan anlaşmaları [*Rückversicherungsvertrag*] belirtir.) [REASSÜRANS ANTLAŞMASI da denir.]

KARŞIHESAP a. Muhs. Bütün işlemlerin, çift taraflı (muzaaf) muhasebe yöntemiyle kaydedildiği iki hesaptan her biri.

KARŞIHÜCUM a. Spor. Voleybolda karşı takımın hücumu başladığı sırada topu file üzerinde geri çevirme. (BLOK da denir.)

KARŞIKAMA a. Mak. san. Gevşemesini önlemek için bir kama üzerine sıkıştırılan ikinci kama.

KARŞIKANAT a. Akışkanı çarkın ekseninden uzaklaştırabilmek için bir hidrolik çarkın kanadının aksi yönünde yerleştirilen küçük kanat.

KARŞIKONU a. Müz. Fügde, konudan ayrı ve konunun her girişinde ona eşlik etmek üzere, çevirimsel bir kontrapunto biçiminde yazılmış bölüm. (Divertimentolarda da karşıkonuya yer verilebilir.)

KARŞIKONUM a. Astrol. ve Gökbil. Yermerkezli boylamları 180° farklı olan iki gökcisminin gösterdiği dağılım.
—ANSİKL. Gökbil. Mars, Jüpiter, Satürn vb. dış gezegenler, tutuluma yakın bir düzlemdeki görünen devinimleri sırasında Güneş'le dönemsel olarak karşıkonuma gelir. Buna karşılık yörüngeleri Yer yörüngesinin içinde olan Merkür ve Venüs iç gezegenleri hiçbir zaman Güneş'le karşıkonumda bulunmaz. Ay'ın ve Güneş'in karşıkonumu dolunaya denk düşer; Ay tutulması da bu sırada olabilir.



Güneş ile karşıkonumdaki dış gezegen

KARŞI-KORO a. Mim. Bir kilisede ana koroyerinin karşı tarafında yer alan ve bir sunak içerebilen bölüm. (Karşı-koro "batı kütlesi"nin bir bölümünü oluşturabileceği gibi, yukarı yeraltı kilisesinin üstünde de yükselebilir. Karşı-korolu kiliselerde, batıya ikinci bir abside yapılabilir.)

KARŞIKOYMA a. Psik. ve Ruhbil. Bütün dış isteklere ya da aralarından bazılarına karşı gösterilen kararlı direnç.

KARŞIKÖY, Artvin'in Borçka ilçesi Muratlı bucağında köy; 2 186 nüf. (1990).

KARŞILAMA a. **1.** Karşılamak eylemi. **—2.** *Karşılama töreni, merasimi,* önemli bir konuğu, ziyaretçiyi karşılarken düzenlenen tören.
—Folk. İki ya da daha çok kişinin yüz yüze gelerek oynadıkları oyun biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bu biçimde oynanan halk oyunlarının genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bağlı toplu karşılama,* oyuncuların karşılıklı iki dizi oluşturup, birbirlerinin parmak, el, omuz ya da bellerinden tutarak oynadıkları karşılama. || *Bağsız toplu karşılama,* oyuncuların karşılıklı iki dizi oluşturup birbirlerini tutmadan oynadıkları karşılama. || *Kadın karşılaması,* yalnız kadınlar tarafından oynanan karşılama. || *Sürekli karşılama,* baştan sona değin karşılama biçiminde oynanan halk oyunu. (Kısaca *karşılama* denir.) || *Süreksiz karşılama,* halk oyunlarının bazı bölümlerinde oynanan karşılama. || *Toplu karşılama,* genellikle çift sayıda oyuncuyla ve karşılıklı iki dizi oluşturularak oynanan karşılama.
—Müz. *Karşılama havası,* karşılama türü halk oyunlarının eşlik ezgisi. || *Karşılama türküleri,* karşılama türü halk oyunlarına eşlik eden türküler.
—Uluslarar. ikt. *Karşılama oranı,* aynı ülke için, aynı ürün ya da tüm ürünlerle ilgili dışsatım tutarı değerinin, dışalım tutarı değerine oranı.
—ANSİKL. Karşılama hem bir oynama biçimi hem de halk oyunlarında bir türdür. Karşılama biçimi bar, halay,horon, semah vb. halk oyunlarının hemen hemen hepsinde vardır. Oyunun bölümlerinden birini oluşturur. Karşılama biçiminde oyuncuların dizi oluşturması şart değildir. Halka, üçgen, kare, yıldız vb. dizilişlerle de oynanabilir. Tüm dizilişlerin ortak yanı, oyuncuların yüz yüze bakmasıdır. En az iki kişiyle oynanır. Oyuncular tek ya da çift sayıda olabilir. Çift sayıda olduklarında karşılıklı dizi, kare dizilişi, halka vb. biçimde, tek sayıda olduklarında üçgen, yıldız vb. biçimlerde sıralanılır.
• Karşılama türü halk oyunları Anadolu' nun hemen hemen her yöresinde yaygındır. Gelin karşılama, düğün,hacı karşılama vb. özel günlerde ya da eğlenme amacıyla oynanır. Çoğu zaman ellerde kaşık, zil, mendil, bıçak vb. bir şey bulunur. Karşılamalarda genellikle iki yönlü hareket vardır. Oyuncunun karşıdaki oyuncuya doğru ilerlemesine *varma,* geri gidip eski yerini almasına *gelme* denir. Bunlara kısaca *vargel, varmagelme* adları da verilir. Bu hareketler düz bir biçimde değil de kırık çizgi biçiminde yapılıyorsa *kırık varma, kırık gelme* olarak adlandırılır.

KARŞILAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi (bir yerde) karşılamak,* bir kimsenin varacağı yerde bulunmak: *Garda bir arkadaşı karşılamak. Ziyaretçileri karşılamakla görevli hostes. Bu akşam annem geliyor, onu karşılayacağım.* **—2.** *Bir kimseyi tümleç + karşılamak,* bir kimseyi, bir şeyi kabul ederken, bir şeyi haber alırken, bir eylemi gerçekleşirken vb. şu ya da bu biçimde davranmak: *Düşmanı topla tüfekle karşılamak. Bizi dostça karşıladılar. Bir haberi şüpheyle karşılamak. Eleştirmenler son yapıtını iyi karşılamadılar.* **—3.** *Bir şeyi karşılamak,* bir etkiyi bir başkasıyla dengelemek, bir zararı bir avantajla etkisiz duruma getirmek; telafi etmek: *Yatırımları yeni vergilerle karşılamak. Zararı nasıl karşılayacaksınız?* **—4.** *Bir kimsenin gereksinimlerini karşılamak,* onları sağlamak, bir kimseye özellikle gündelik yaşamında gerekeni vermek: *Çocuğun sevgi ihtiyacını karşılamak.* **—5.** *Giderleri, harcamaları karşılamak,* onları denkleştirerek, dengeleyerek ödenmelerini sağlamak: *Bu ek iş onun taksitlerini karşılıyor. Gelirleri giderlerini karşılamıyor.*
—Bank. ve Tic. Bir hesabı tasfiye etmek için ya da bir borca güvence olarak karşılık göstermek.
—El sant. Bakırcılıkta ekip halinde bakır dövülürken çekiçleri birbirine vurmak.

◆ **karşılanmak** edilg. f. Karşılamak eylemine konu olmak.

◆ ünl. Denizc. *Karşıla!,* dümen ortalanmış haldeyken gemi dönmeye devam ediyorsa, gemiyi rotanın dışına kaçırmamak amacıyla dümenin ters yöne basılması için dümenciye verilen komut. (Eşanl. KALDIR.)

KARŞILAMALIK a. İnş. Bir tonozun uyguladığı itme kuvvetini dengelemeye yarayan kâgir kütle. (*Dayanma duvarı* da denir.) || Kâgir bir kütlenin ağırlığını geçici olarak taşımaya yarayan göğüsleme, destek vb. gibi çatkı öğesi. (Eşanl. PAYANDA.)

KARŞILANMAK → KARŞILAMAK.

KARŞILASE sıf. Kimi taşıtlarda bojinin düşey bir eksen çevresinde dönmesini önleyen bir kuvvet çifti oluşturmada yararlanılan düzenek için kullanılır.

KARŞILAŞILMAK → KARŞILAŞMAK.

KARŞILAŞMA a. **1.** Karşılaşmak eylemi. **—2.** Spor yarışması; maç: *Bir futbol karşılaşması. Boks karşılaşması.*
—Denizc. Ters yönlerde seyreden iki deniz taşıtının rastlaşması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ed. → DEYİŞME.
—ANSİKL. Denizc. İki geminin karşılaşmasına, ancak kanal yeterli bir genişliğe sahipse izin verilir. Akıntı yukarı çıkan gemi, akıntı aşağı seyreden gemiye yol vermek zorundadır. Gemi, diğer gemiyle sol yandan karşılaşmak istiyorsa, sancaktan bir bayrakla ya da yanıp sönen mavi bir fenerle işaret verir, akıntı aşağı seyreden gemi de verilen işaretin anlaşıldığını belirtmek için aynı işaretlerle cevap yollar.

KARŞILAŞMAK gçz. f. (*karşılamak*'tan -ş- isteşlik ekiyle *karşıla-ş-mak*). **1.** *Bir kimseyle (bir yerde) karşılaşmak, birbirleriyle karşılaşmak,* önceden planlamaksızın, bir kimseyi, birbirlerini yolunun üstünde bulmak, bir kimseye, birbirlerine rastlamak: *Sokakta bir arkadaşıyla karşılaşmak. İşe giderken onunla sık sık karşılaşıyoruz. Her gün birbirleriyle karşılaşıyorlardı.* **—2.** *Bir kimseyle bir yerde karşılaşmak,* tanışmak, ilişkiye girmek: *Onun evinde her zaman ilginç insanlarla karşılaşırsınız. İlk kez nerede, ne zaman karşılaşmıştık?* **—3.** *Bir rakiple, bir takımla karşılaşmak,* bir maçta, bir yarışmada onun karşısına çıkmak, onun rakibi olmak: *Bu boksör Türkiye şampiyonuyla da karşılaşacak. Milli takımımız İngiltere'yle karşılaşıyor.* **—4.** *Bir şeyle (somut) karşılaşmak,* onu bir eylem sırasında bulmak: *Sondaj sırasında bir kömür yatağıyla karşılaştık. Bu, şairde çok sık karşılaştığımız bir imge. Hiçbir engelle karşılaşmadan ilerlemek.* **—5.** *Bir şeyle (tümleç +) karşılaşmak,* bir şeyi görmek; bir olay, bir durum karşısında bulunmak, ona tanık olmak: *Bu tür bilgisayarlarla ilk kez karşılaşıyoruz. Bu, ender karşılaştığımız fırsatlardan biriydi.* **—6.** *Gözleri, bakışları karşılaşmak,* rastlantıyla birbirlerine bakmak.

◆ **karşılaşılmak** edilg. f. Karşılaşmak eylemine konu olmak.

◆ **karşılaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi bir kimseyle karşılaştırmak,* onların birbirleriyle görüşmelerini, karşılaşmalarını sağlamak: *Araları açılmış bir karı-kocayı karşılaştırmak. Onları bizde karşılaştıralım da barışsınlar.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi (aynı cinsten) başka bir şeyle, bir kimseyle karşılaştırmak; kişileri, nesneleri karşılaştırmak,* benzerliklerini ya da ayrımlarını ortaya koyabilmek için onları koşut duruma getirmek; yan yana koymak; kıyaslamak, mukayese etmek: *Seçimini yapmadan önce birçok malı karşılaştırmak. Fiyatları karşılaştırmadan karar vermeyin. Son filmini öncekilerle karşılaştırdığımızda bir ilerleme gösterdiği anlaşılıyor. Bu imzayı mektuptakiyle karşılaştırıp yazının aynı yazı olup olmadığına bakın. Aynı yazarın iki yapıtını (birbiriyle) karşılaştırmak.* **—3.** *Bir şeyi, bir kimseyi (aynı cinsten) başka bir şeyle, kimseyle karşılaştırmak,* aralarında bir eşitlik ilişkisi, ilgisi kurmak; onları düşünce, yargı, değerlendirme yoluyla yakınlaştırmak; aynı düzeye, düzleme getirmek: *Bugünkü ekonomik durumu on yıl öncekiyle hiçbir biçimde karşılaştıramayız. Bu şairi Orhan Veli'yle nasıl karşılaştırırsınız?* **—4.** Dikişte, giysinin iki yanı arasında eşitlik ve simetri sağlamak için bir yanına yapılan işlemi, öbür yanı için de uygulamak.

◆ **karşılaştırılmak** edilg. f. Karşılaştırmak eylemine konu olmak.

KARŞILAŞTIRICI a. Siber. **1.** İki işareti karşılaştıran ve farklarını değerlendiren ya da olabilecek sapmayı ortaya çıkarmak için bir büyüklüğü, o büyüklüğün referans değeriyle karşılaştıran alet. (Bir geribesleme çevriminin karşılaştırıcısı, giriş büyüklüğü ile çıkış büyüklüğü arasında ortaya çıkan farkı değerlendirir.) **—2.** *Çevirici karşılaştırıcı,* karşılaştırıcı ve çevirici işlevlerinin her ikisini de yerine getiren aygıt; çevirici, bir işaretin fiziksel yapısını değiştirir.
—Elektrotekn. ve Siber. *Eşzamanlı karşılaştırıcı,* otomatik denetlenen bir mil üzerine yerleştirilmiş ve ilişkin eşzamanlı sürücü ile sözkonusu mil arasındaki açısal sapmayla orantılı bir elektrik işareti üreten eşzamanlı alıcı. Bu sapma işareti, yükseltilebilir ve denetlenen mili sürükleyen bir servomotoru beslemede kullanılabilir; bunların tümü eşzamanlı bir uzaktan kumanda düzeni oluşturur.
—Ölçbil. → KOMPARATÖR.

KARŞILAŞTIRILABİLİR sıf. Küm. kur. *Karşılaştırılabilir elemanlar,* bir M kümesinin, $a < b$ ve $b \leq a$ bağıntılarından birini gerçekleyen *a* ve *b* elemanları. (M nin bütün elemanları karşılaştırılabilir ise M ye *tam sıralanmış* denir.)
—Ölçbil. *Karşılaştırılabilir büyüklükler,* aynı türden, karşılaştırılabilen büyüklükler.

KARŞILAŞTIRILABİLİRLİK a. Küm. kur. *Karşılaştırılabilme teoremi,* herhangi $\mathfrak{M}$ ve $\mathfrak{N}$ gibi iki kardinal arasında aşağıdaki üç bağıntıdan daima ancak ve ancak birinin var olduğunu ifade eden teorem: $\mathfrak{M}<\mathfrak{N}$, $\mathfrak{M}=\mathfrak{N}$, $\mathfrak{M}>\mathfrak{N}$. (Karşılaştırılabilme teoremi Zermelo'nun *iyi sıralama teoremini*'ni [1904], dolayısıyla da *seçim aksiyomu*'nu gerektirir.)

KARŞILAŞTIRILMAK → KARŞILAŞMAK.

KARŞILAŞTIRMA a. Kişilerin ya da nesnelerin benzer ya da ayrı yönlerini ortaya koymak, incelemek için karşılaştırmak, birbirleriyle yakınlaştırmak eylemi; kıyaslama, mukayese: *İkisi arasında bir karşılaştırma bile sözkonusu olamaz. Fiyatlarda bir karşılaştırma yapmak. Daha iyi açıklayabilmek için karşılaştırmalara başvurmak.*
—Anat. ve Fizyol. *Parmakları karşılaştırma,* el başparmağını öne ve içe bükerek öteki parmaklara değdirme hareketi. (İnsana özgü olan bu hareket, cisimleri tutmayı sağlar.)
—Cerr. *Yara kenarlarını karşılaştırma,* bir kaza sonucunda ya da ameliyat sırasında meydana gelen bir yaranın kapanmasını kolaylaştırmak amacıyla iki kenarı birleştirme eylemi.
—Dilbil. ve Ed. Bir sözcenin iki terimi arasında, bu iki terim arasındaki benzerliği gösteren üçüncü bir terimden yararlanarak kurulan benzerlik bağıntısı. (Eğretilemede asıl terimi kendisiyle karşılaştırılan bir terimle değiştirmek sözkonusudur; eğretilemeyi karşılaştırmadan ayıran özellik, karşılaştırmayı cümleye katan üçüncü bir terimin [gibi, vb.] varlığıdır.)
—Dilbilg. *Karşılaştırma derecesi,* bir sıfat ya da belirteçle aktarılan bir niteliğin derecelerinden her biri. (Burada sözkonusu olan, artıya oranla, artıklık ya da üstünlük derecesidir; karşılaştırma dereceleri göreli ya da salt olabilir.) [ANLAMLANDIRMA DERECESİ de denir.] || *Karşılaştırma önermesi,* temel fiilin gösterdiği düşünce ile bir karşılaştırmayı dile getiren koşul yan tümcesi. (Karşılaştırma önermeleri, *gibi, den ... çok* vb. ile cümleye katılan bağlaçlı tümcelerdir: *Benim de DAVRANACAĞIM GİBİ DAVRANDIN;* örtük bir biçimde de dile getirilebilir: *BİR KRAL GİBİ mutlu.*)
—Elekt. *Karşılaştırma yöntemi,* elektromotor kuvvetleri ve gerilimleri, ayarlı bir elektromotor kuvvetle karşılaştırarak ölçme yöntemi.
—Fizs. mekan. *Karşılaştırma sistemi,* bir olayın uzay ve zamanda yerini belirlemeyi sağlayan konaçlama sistemi. (İdeal olarak bu sistem biçim değiştirmez bir katı cisme bağlı olan ve uzayda bir konaç oluşturan bir üçdüzlemli ile bir zaman konacı oluşturan bir saatten meydana gelir.) [Eşanl. REFERANS SİSTEMİ.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Geom. *Karşılaştırma eksen, üçdüzlemli vb. sistemleri,* göz önüne alınan problemde incelenen noktaların koordinatlarının çoğunun kendilerine dayanarak ifade edildiği, değişmez eksen, üçdüzlemli vb. sistemleri. || *Karşılaştırma ikidüzlemlisi, alın düzlemi vb.*, göz önüne alınan tasarı geometri probleminde, üzerinde noktaların izdüşümlerinin alındığı değişmez ikidüzlemli, alın düzlemi vb.
—Gökbil. *Tutulmalı, kaydırmalı* ya da *değişimli karşılaştırma aygıtı,* mikroskobun görüntü alanında, aynı yıldız alanının iki ayrı fotoğrafını dönemsel olarak değiştirip görüntülerini karşılaştırmaya yarayan aygıt. (Bir klişeden diğerine geçişte konumunu ya da parlaklığını değiştiren gökcisimleri kendilerini parıldama ya da kırpışmayla belli ederler. Bu aygıt değişken yıldızları, küçük gezegenleri, novaları vb. keşfetmeye ya da yeniden bulmaya yarar.) [Eşanl. KOMPARATÖR.]
—Ölçbil. *Karşılaştırma çizgisi,* bir aygıtı hizalamada yararlanılan karşılaştırma doğrusu.
—Tek. res. *Karşılaştırma düzlemi,* kotlu geometride, üzerinde izdüşüm elde edilen düzlem.
—Telekom. Telgrafla alınmış bir metnin tümünün, olabilecek hataların denetimi ve düzeltilmesi için gönderen istasyona yeniden iletimi.
—Topruhbil. *Toplumsal karşılaştırma,* bireylerin kendi tutum ve yeteneklerini öteki bireylerin tutum ve yetenekleriyle karşılaştırmak eğilimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fizs. mekan. Bir maddesel noktanın deviniminin betimlenmesi, bu devinimin saptandığı karşılaştırma sistemine göre değişir. Bu yargı özellikle, birbirine göre devinimde bulunan iki karşılaştırma sisteminde ölçüldüğünde, genellikle aynı değerde çıkmayan ivme için doğrudur.

Kuvvetleri ivmelere bağlayan dinamiğin* temel yasası, ancak Galilei karşılaştırma sistemi denen özel karşılaştırma sistemlerinde geçerlidir. Tanımdan dolayı hiçbir kuvvetin etkisinde bulunmayan bir cisim böyle bir karşılaştırma sisteminde, düzgün doğrusal bir devinim yapar. Bu özellik özel bir Galilei karşılaştırma sistemine göre düzgün doğrusal ötelenmede bulunan her karşılaştırma sistemi için geçerli olur.

Daha genel olarak, *Galilei görelilik ilkesi,* birbirine göre düzgün doğrusal ötelenme yapan bütün karşılaştırma sistemlerinin, mekaniğin yasaları için eşdeğer olduğunu ileri sürer. Bu sistemleri hiçbir deney, birbirinden ayırt edemez. Sonuç olarak, uzun süredir düşünülenin aksine, kendisine dayanılarak bir dinginlik ya da devinim halini belirleyecek, ayrıcalıklı "mutlak sistem" mevcut değildir.

Bir Galilei sistemi deneysel olarak, ancak yaklaşıklıkla gerçekleştirilebilir. Gerçekten, her tür kuvvetten özgür bir cismin devinimine dayanılarak tanımlanması gerekmektedir. Bu da, ancak bütün öbür cisimlerden sonsuz uzakta bulunan bir cisim için yapılabilir. Dolayısıyla uygulamada, Kopernik karşılaştırma sistemi gibi yaklaşık olan Galilei karşılaştırma sistemlerinden yararlanılır; başlangıcı Güneş sisteminin ağırlık merkezinde bulunan bu sistemde, karşılaştırma eksenleri, bu noktayı üç "sabit" yalıtık yıldıza birleştirir.

Yer kendi üzerinde dönme devinimi yaptığına göre, kendine bağlı olan karşılaştırma sistemi Galilei sistemi değildir. Yer'e bağlı bu karşılaştırma sisteminde bir cismin deviniminin betimi, cisimler arasındaki etkileşim kuvvetlerinden başka kuvvetlerin işe sokulmasını gerektirir: *eylemsizlik* kuvvetleri* denen bu kuvvetler, Yer karşılaştırma sisteminin, bir Galilei karşılaştırma sistemine göre hızlanan bir devinimi bulunduğunu yansıtır. Böyle bir kuvvete örnek *merkezkaç kuvvet*'tir; bu kuvvet, çoğu kez, yanlış olarak, bir cisme Galilei sisteminde düzgün bir dönme vermek için gerekli olan merkezcil etkileşim kuvvetiyle karıştırılır. Cismin, kendi karşılaştırma sisteminde devinimsizliğini ifade etmek için, merkezcil kuvvete, kendisine eşit ve zıt yönlü, dolayısıyla merkezkaç bir kuvvet eklemek gerekir: bu durumda bileşke kuvvet sıfırdır. Ama bu merkezkaç kuvvet, cisme bağlı karşılaştırma sisteminin dönme deviniminden ileri gelir ve ancak bu özel karşılaştırma sisteminde bir anlamı vardır; oysa merkezcil etkileşim kuvveti karşılaştırma sistemine bağlı değildir.

Galilei göreliliğinde, bütün karşılaştırma sistemlerinin zaman konacı aynıdır ve bunlar yalnızca uzay konaclarıyla birbirlerinden ayırt edilirler: şu halde iki olayı ayıran zaman aralığı, karşılaştırma sisteminden bağımsız olan salt bir kavramdır. Einstein bunun fizik yasalarıyla bağdaşmadığını göstermiştir; bu da onu karşılaştırma sisteminin değiştirilmesiyle zaman aralığı değişebilen diğer bir göreliliğe götürmüştür. Bu durumda her karşılaştırma sistemi kendi özel zaman konacıyla, yani gösterimleri karşılaştırma sistemine bağlı bir saatle donatılmalıdır. (→ GÖRELİLİK.)
—Topruhbil. Belli bir karşılaştırma alanı içinde, özne, karşılaştırma öğesi olarak tutum ve yetenekleri kendine en yakın olan öteki bireyleri seçer; kendini, kendisine en çok benzeyen kimselerle karşılaştırmaya çalışır. Buna karşılık, kendini bir başkasıyla karşılaştırma eğilimi, kendisiyle ötekiler arasında algıladığı ayrım arttıkça azalır. Eğer öteki çok az farklıysa birey onu yaklaşmaya ya da onu kendisine yaklaştırmaya çalışır. Bir grup içinde bu karşılaştırma olayı, farklılıkları azaltmayı ve sapanları dışlamayı amaçlayan tekdüzeliğe doğru bir baskı etkenidir.

Toplumsal karşılaştırma kavramını 1971'de Leon Festinger ortaya attı.

KARŞILAŞTIRMACI a. Karşılaştırmalı dilbilim ya da edebiyat uzmanı.

KARŞILAŞTIRMAK → KARŞILAŞMAK.

KARŞILAŞTIRMALI sıf. Karşılaştırmaya başvuran; karşılaştırılarak yapılmış olan; mukayeseli.
—Dilbilg. Bir başka niteliğe ya da bir başkasında ele alınan aynı niteliğe göre eşit, üst ya da alt derecede bir niteliği dile getiren sıfat ya da belirtecin karşılaştırma derecesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karşılaştırmalı dilbilim* ya da *dilbilgisi,* değişik dilleri ya da aynı dilin evriminin değişik anlarını karşılaştıran dilbilim dalı (*betimsel dilbilim*'e karşıt olarak). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Ed. *Karşılaştırmalı edebiyat,* çeşitli ülkelerin edebiyatları arasındaki ilişkileri inceleyen edebiyat tarihi dalı. (Eşanl. MUKAYESELİ EDEBİYAT.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Huk. *Karşılaştırmalı hukuk,* çeşitli ülkelerde yürürlükte olan kurumları ve hukuk sistemlerini karşılaştırmalı olarak inceleyen hukuk dalı. (Eşanl. MUKAYESELİ HUKUK.)
—İkt. düş. tar. *Karşılaştırmalı maliyetler kuramı,* uluslararası değişimler çerçevesinde, üretici ülkelerin birbirlerine oranla üstün yanlarını değerlendiren kuram. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İşl. ikt. *Karşılaştırmalı tablolar,* bir işletmenin finansal durumunu ve gelişmesini gözden geçirmek üzere, cari yıl ile daha önceki dönemlere ait finansal bilgilerin her dönem için açılan bir sütunda yer aldığı tablolar. (Bu tablolarda yalnızca iki dönem karşılaştırılıyorsa, genellikle iki dönem arasındaki farklar bir üçüncü sütunda gösterilmektedir.)
—Muhs. *Karşılaştırmalı bilanço,* bir işletmenin iki ya da daha çok dönemine ya da iki ya da daha çok işletmeye ait bilançolarının karşılaştırılmasını yapmak amacıyla hazırlanan bilanço. (Bir mali çözümleme yöntemi olarak kullanılan karşılaştır-

malı bilançolarda, hazırlanan iki ya da daha çok dikey sütunlarda karşılaştırılan bilançoların kalemleri arasındaki farklar mutlak değer ve yüzde olarak yer almaktadır.)

—Ölçbil. Bir birimden bağımsız olarak, bir büyüklüğü, aynı türden diğer bir büyüklükle karşılaştıran bir ölçü ya da ölçü aygıtı için kullanılır.

—ANSİKL. Dilbil. Karşılaştırma önermesi, bir niteliğin eşitlik, üstünlük, en üstünlük gibi değişik derecelerini belirtmek için sıfatların önüne *kadar, çok, en* vb. öğeler getirilerek oluşturulur: *Cennet kadar güzel bir köy. Onun kadar büyük bir ev* (eşitlik); *bundan daha güzel bir kalem. Ondan daha uzun boylu bir genç* (üstünlük); *sınıfın en çalışkan çocuğu Orhan'dır. Çiçeklerin en güzeli güldür* (en üstünlük), gibi. *Daha çok, daha az, en çok, en az, en fazla, çok az* türünden öbekleşmiş belirteçler de karşılaştırmalı önerme öğeleri olarak kullanılır: *Bizden daha çok çalışıyor, ama daha az kazanıyor. Bunu aramızdan en çok o istiyor.*

• *Karşılaştırmalı dilbilim* ya da *dilbilgisi.* "Karşılaştırmalı dilbilgisi" adı, özellikle, XIX. yy.'ın başında ortaya çıkan ve kuralcı dilbilgisinin saplantılarından sıyrılarak dile ilk bilimsel yaklaşımı gerçekleştiren etkinliğe verilir. W. Jones'un sanskritçeyi bulması, diller arasındaki akrabalık sorununu ortaya atan F. Bopp'a, latince, yunanca, almanca vb. ile sanskritçe arasındaki kalıtsal bağları kanıtlama ve hint-avrupa dil ailesini bilimsel açıdan belirleme olanağı verdi (1816). Aynı dönemde ve Bopp'tan bağımsız olarak, R. Rask da latince, yunanca, germence, baltık dilleri ve slavcanın ortak kökenleri olduğunu kanıtladı. Karşılaştırmalı dilbilgisi, ses değişimleriyle (J. Grimm, germencenin ünsüz değişimleri yasasını ortaya koydu) ve yenidilbilgicilerden yola çıkılarak, bu değişimlerin düzenliliği ilkesi üstüne kuruldu. Karşılaştırmalı dilbilgisinin önemi, dillerin sesçil evrimlerini izlemeye önem vererek o zamana değin dilbilgicilerin ve filozofların göz ardı ettikleri sözlü dil kurallarının incelenmesiyle ilgilenmeye ve "klasik" dil, "arı" dil, lehçe kavramlarını göreceleştirmeye yönelmesi olgusundan kaynaklanır. Günümüzde, artsüremli sesbilim ve dil tarihlemesi incelemeleri karşılaştırmalı dilbilgisiyle aynı bakış açısını paylaşır.

—Ed. Karşılaştırmalı edebiyat, edebiyat tarihinin ve Fransa'da Lanson'un kuramlarının temelleri üzerinde, edebiyatlar arasındaki uluslararası ilişkilerin tarihi olarak kuruldu (etkiler [insanlar ve yapıtlar], düşünce ve kitap alışverişi, temalar, efsaneler) [*Revue de littérature comparée,* 1921'de F. Baldensperger tarafından kuruldu). Açıkça uluslararası bir nitelik taşıyan hareketler sözkonusu olunca, karşılaştırmalı edebiyat, kültürlerüstü sistematikler oluşturur (Paul Hazard, *la Crise de la conscience européenne,* 1935). Eleştirinin yenilenmesi (biçimcilik, psikanaliz), belgelenmiş alışverişlere bağlı olmayan uluslarüstü tiplemeler ortaya çıkardı ve bu bilim kolunun alışılmış ilkelerini güçten düşürdü. İdeolojik eleştiri ve hem ulusal özlüklere hem de büyük dillerin durumuna yönelik kuşku, alışveriş incelemelerinin önvarsayımını, edebiyatın ulusal bir alanla özdeşleşimi olduğunu ortaya koydu. Bu bilim kolu günümüzde bir şiirbilim edebiyat yaratımının söyleşimli bir arkeolojisi arasında bölünmekte, *genel edebiyat* ve *Weltliteratur** dan ayrılmaktadır.

Türk edebiyatında Tanzimat'tan önce arap-iran edebiyatlarından (örn. *Arap, fars ve türk edebiyatlarında Leyla ile Mecnun hikâyesi,* 1959 [A. S. Levend]; *Fuzuli-Hafız, iki şair arasında bir karşılaştırma,* 1956 [H. Mazıoğlu] vb.), daha sonra batı edebiyatlarından (örn. *Tanzimat edebiyatında fransız.tesiri,* 1941 [C. Perin]; *Yakup Kadri Karaosmanoğlu,* 1960 [N. Akı] vb.) beslenen tür, tema, tip, anlatım vb. bakımlarından etkilenmeler karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarına konu olmuştur.

—İkt. düş. tar. *Karşılaştırmalı maliyetler.* İlk kez Ricardo, 1817'de, uluslararası iş bölümünün, ulusal üretimler arasındaki karşılaştırmalı maliyetler kuramına göre kurulduğunu gösterdi. Her ulusun bir üretim dalında uzmanlaşma seçimini belirleyen şey, mutlak maliyetler değil, karşılaştırmalı maliyetlerdir. Örneğin, Portekiz'de gerek şarap, gerek kumaş üretiminin, iş saati olarak maliyeti Büyük Britanya'ya oranla daha az olsa bile, Portekiz' in kumaş üretiminden vazgeçerek tümüyle şarap üretiminde uzmanlaşmakta çıkarı vardır. Uluslararası değişimlerde, ulusal uzmanlaşmanın elverişli olabilmesi için, bir ülke ile başka bir ülke arasında göreli üretim maliyetlerinin alabildiğine farklı olması yeter: başka bir deyişle, her ülke, en büyük üstünlük oranına sahip olduğu üretim dalında uzmanlaşmaya yönelir. Ricardo'nun kuramı Stuart Mill tarafından tamamlandı. İki ülke, aralarında iki metanın ticaretini yaptıklarında, bu metaların değişim değerleri, her iki taraftaki tüketicilerin isteklerine ve olanaklarına göre kendiliğinden ayarlanır, böylece ülkelerin her birinde talep edilen mal miktarı, tıpatıp o ülkenin kendi alımlarını ödemesine yetecek miktarda olur. Örneğin, değişim sırasında, Büyük Britanya' nın şaraba olan gereksinimi, Portekiz'in kumaşa olan gereksiniminden daha fazla ise, Büyük Britanya, işlemden beklenen kazancın büyük bölümünü Portekiz'e bırakmaya razı olacaktır. Portekiz de, sırası geldiğinde, buna benzer bir hesap yapacaktır. Demek ki, karşılaştırmalı maliyetler, arz ve talep ilişkisinin sınırlarını oluşturmaktadır.

Çağdaş iktisat kuramları da, asıl klasik düşünce biçimi dışına çıkmadan, uluslararası ticaretin, ulusal ekonomiler arasındaki yapı farklarından, üretim etmenlerinin eşit biçimde dağılmamasından ve göreli fiyatlardaki farklardan kaynaklandığını belirtirler. Ayrıca, üretim etmenleri fiyatları bakımından da uluslar arasında eşitsizlikler vardır.

KARŞILAYAN a. Spor. Teniste, hücum riskine girmeden, yalnızca topu karşılayıp karşı tarafa gönderen oyuncu.

KARŞILAYICI a. Bir konuğu, bir ziyaretçiyi karşılamaya çıkan kimse; karşıcı.

—Spor. Çiftler masatenisi ya da tenis karşılaşmalarında rakip oyuncunun attığı servisi karşılayan oyuncu. (Çiftler yarışmalarında karşılayıcılık kurallar gereği sırayla yapılır.)

◆ sıf. **1.** Bir şeyi önleyen: *Bir hastalığı karşılayıcı aşı.* **—2.** Bir şeyi karşılayan, yerine getiren: *Herkesin isteklerini karşılayıcı bir çözüm bulunabilir.*

KARŞILIK a. **1.** Bir eylemin, bir davranışın, bir duygunun karşı tarafta yol açtığı davranış: *İyilik yaparken karşılık mı bekliyordun? Sevgimin karşılığını göremedim.* **—2.** Bir eyleme, bir saldırıya, bir eleştiriye verilen yanıt: *Bu saldırının karşılığını en kısa zamanda alacaklar.* **—3.** Bir dildeki bir sözcüğü, başka bir dilde aynı anlamda karşılayan sözcük: *Bu sözcüğün türkçede birçok karşılığı var. Yabancı bir terime türkçe karşılık bulmak.* **—4.** Bir sorunun, bir isteğin vb. yanıtı: *Henüz sorumun karşılığını alamadım. Karşılık olarak omuz silkmekle yetindi.* **—5.** Alınan bir mektubun vb. yanıtı: *Mektubuna en kısa zamanda karşılık bekliyorum.* **—6.** Bir şeyin maddi ya da manevi bedeli: *Üreticiye ürününün karşılığı hemen ödenecek. Emeğinin karşılığını alamamak.* **—7.** Bir iş, bir yatırım vb. için ayrılmış para; ödenek, tahsisat: *Onarım için bütçede herhangi bir karşılık ayrılmamış.* **—8.** *Bir eyleme, bir davranışa karşılık vermek,* bir saldırıya, bir misilleme hareketiyle cevap vermek, özellikle de düşmanca ya da düşmanca olduğu düşünülen bir davranışa şu ya da bu biçimde tepki göstermek: *Müttefikler işgale, işgalciyle diplomatik ilişkileri keserek karşılık verdiler. Hakaretlere sessiz bir küçümsemeyle karşılık vermek.* || *Bir kimseye karşılık vermek,* yanıt vermek; küçük bir kimse sözkonusuysa, büyüğüne karşı gelmek, saygısızca davranmak: *Dünkü çocuk bana karşılık veriyor.*

—Antropol. *Evlilik karşılığı,* akrabalık kuramında, koca ya da ailesi tarafından genç kızın ailesine sunulan ve evlilik törenlerinin tamamlanması için zorunlu olan bedellerin tümü. (Antropologlar evlilik karşılığı deyimini, fazla belirsiz buldukları *başlık* [ya da *drahoma*] terimine yeğlemektedirler.)

—Bank. *Karşılıklar hesabı,* bir bankanın ödeme olasılığı zayıfladığı ya da hiç kalmadığı için tasfiye olunacak alacaklar hesabına aktarılmış bulunan alacaklarını karşılamak amacıyla kâr ve zarar hesabından ayrılan paraların geçirildiği hesap. (Bu hesapların başlıcaları şunlardır: idari takipteki alacaklar karşılığı, yasal takipteki alacaklar karşılığı, takside bağlanmış alacaklar karşılığı, hisse senetleri ve tahviller cüzdanı ve katılımlar [iştirakler] için ayrılan karşılıklar, değersiz alacaklar karşılığı, muhtelif karşılıklar, serbest karşılıklar.) || *Zorunlu karşılıklar sistemi,* bankaları, mevduat ve kredilerinin belli bir yüzdesini Merkez bankası' nın faizsiz hesaplarında saklı tutmakla yükümlü kılan sistem. (Karşılıklar, bankaların mevduatları ve dağıttıkları kredi tutarına göre ve rezerv oranları para yetkililerince yükseltilip düşürüldükçe değişir.)

—Bank. ve Tic. *Karşılığı olmak,* bir borcun ödenmesini sağlamak için sağlam güvencelere sahip olmak.

—Bors. *Karşılık sağlama* → KONTRPARTİ* SAĞLAMA.

—Fiz. *Karşılık ilkesi,* kuvantum kuramıyla klasik kuram arasında bir bağ kuran bilimkuramsal kural. (Eşanl. TEKABÜL İLKESİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—İşl. ikt. *Karşılığı olmak,* tahsil edilecek bir alacak bakiyesi için sağlam güvencelere sahip olmak.

—Kilitç. Üzerinde kilit dilinin ya da dillerinin geçmesine ve kılavuzlanmasına yarayan kalıp deliklerinin bulunduğu metal levha. || İçine kilit dilinin ya da dillerinin girdiği, kilit kutusuyla birleşen düz ya da kıvrık parça. (Karşılık, kapının sabit bölümüne, kilidin karşısına yerleştirilir.)

—Mak. san. Bir aktarma düzeneğinin geometrisini değiştiren öğe (karşılık mili, açılı karşılık vb.). || *Karşılık düzeni,* bir takım tezgâhında iş milinin dönme devinimini aktaran organa, bu milin hızını düşürmek için eklenen dişli takımı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karşılıkta çalışma,* karşılık düzeni kavramış durumda olan bir takım tezgâhının çalışması.

—Muhs. Oluşabilecek bir zararın (risk, şüpheli alacaklar) ya da miktarı henüz belirlenmemiş bir değer kaybının önceden saptanması (risk karşılığı, şüpheli alacaklar karşılığı). || *Fiyat dalgalanmaları karşılığı,* bir işletmenin stoklarında gözüken maddelerin fiyatlarında ortaya çıkan değişiklikler yüzünden aktifinin uğrayacağı değer farklarını gidermek için oluşturduğu karşılık.

—Terz. *Karşılık işareti,* bir giysiyi oluşturacak parçaların bir araya getirilmesini kolaylaştırmak için çizilen işaret.

◆ ilg. **1.** *Bir şeye karşılık,* oran ya da benzetme, karşılaştırma belirtir: *Ortalama on olumlu sonuca karşılık bir olumsuz sonuç alınıyor.* **—2.** *Buna karşılık,* bir karşıtlık düşüncesi belirtir: *Meyve fiyatları düştü, buna karşılık et fiyatı yükseldi.*

—ANSİKL. Fiz. Karşılık ilkesi, klasik kuramların (rasyonel mekanik, alanlar kuramı vb.) kendilerini destekleyen kuvantum kuramının yaklaşıklıkları olduğu düşüncesin-



1



2



3

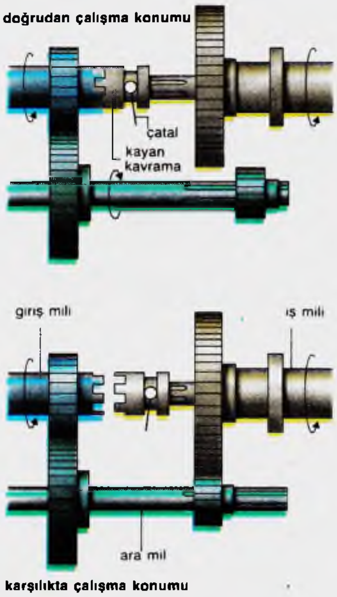


4

karşılık çeşitleri
1. İspanyolet karşılığı;
2. Gömme kilit karşılığı;
3. Dıştan takmalı kilit karşılığı;
4. İki kanatlı camlı kapılar için elektrikli kilit karşılığı.

den yola çıkarak, kuvantum kuramının sonuçlarının klasik kuramın sonuçları ile sınırda çakıştığı makroskobik bir bölgenin varlığını ileri sürer. Başlangıçta kuvantum kuramının geliştirilmesine hizmet eden bu ilkenin anlam kargaşalıkları içerdiği bugün bilinmektedir. Dolayısıyla bu ilke, doğuşu gereği, salt kuvantum etkilerinin (örneğin spine bağlı etkilerin) anlaşılmasını olanaksız kılar. Ayrıca, belli bir makroskobik durumda, kuvantum kuramının zorunlu olarak klasik bir limite gitmediği bilinmektedir (aşırıakışkanlık böyle bir istisnaya örnektir).

—Mak. san. *Karşılık düzeni.* Karşılık düzeni genellikle takım tezgâhlarında hız sayısını çoğaltmak için kullanılır. Eksenleri çakışan bir giriş miliyle (ana hız kutusunun çıkış miliyle kumanda edilen) devindirilecek iş mili arasına yerleştirilen hız düşürücü iki dişli takımından oluşur. Bir dişli kavrama sistemi, karşılık düzenini çalıştırır (*karşılıkta çalışma*) ya da tam tersine giriş mili ile iş mili arasında dolaysız kavrama (*doğrudan* çalışma) yapar.



karşılık düzeni

KARŞILIKLI sıf. **1.** İki ya da daha fazla kişinin aralarında paylaştıkları, birbirlerine karşı besledikleri duygular, aynı anda gerçekleşen ve birbirlerini hedef alan eylemleri için kullanılır: *Karşılıklı nefret. Karşılıklı ödün. Karşılıklı hoşgörü. Karşılıklı dostluk. Karşılıklı güven. Karşılıklı hizmet.* **—2.** Birbirleriyle karşı karşıya bulunan şey için kullanılır: *Karşılıklı masalarda oturmak. Karşılıklı pencereler.*

—Bank. ve Bors. *Karşılıklı satmak,* eldeki hisse senetlerini ve tahvilleri, karşılığı hemen alınmak üzere alışveriş anında satmak.

—Bot. *Karşılıklı olmak,* yapraklar ya da küçük dallar sözkonusu olduğunda, sapın iki yanında karşılıklı olarak ikişer ikişer yer almak.

—Elekt. *Karşılıklı öğeler,* dengeli elektriklenmiş iki iletkenin yüzeylerinde aynı kuvvet silindiriyle ayrılmış öğeler. (Karşılıklı öğeler teoremi bu iki öğenin yüklerinin birbirinin karşıtı olduğunu belirtir.)

—Fels. *Karşılıklı gönderme,* M. Serres'e göre, kendisini ancak bilgi alanlarının birbiriyle karşılaştırılması içinde (birbirlerine indirgenmeksizin) ve başvurusuz bir düşünceye dayanarak tanımlayabilen bilimsel düşüncenin göreceli bağımsızlığı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karşılıklı oluş.* Hegel'de, iki terim arasında, bunlardan her birine fiilen kendi kendisi olma imkânını veren ilişki türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. Bir dörtyüzlünün iki ayrıtı sözkonusu olduğunda, aynı bir yüz üzerinde bulunmama. || Dışbükey bir dörtgenin iki kenarından söz ederken ardışık olmama. || İki afin yarıdoğrudan söz ederken, aynı doğruyla taşınan her ikisinin ancak başlangıçları ortak olma. || İki afin yarıdüzlemden söz ederken, aynı bir düzlem içinde bulunan her ikisinin ancak sınırları ortak olma. || Aynı bir afin uzayın ikiyarıuzayından söz ederken, ancak sınır aşırı düzlemleri ortak olma. || İki çıkıntılı açı kesmesinden (bunlara kötü kullanımla açı denmektedir) söz ederken, birinin sınırının yarıdoğrularının, öbürünün sınırınınkileriyle karşılıklı olma. (Kimi kez *tepeden* ya da *baştan karşılıklı* diye belirtilir.) || İki ikidüzlemli kesmesinden söz ederken, birinin sınırının yarıdüzlemlerinin, öbürünün sınırınınkilerle karşılıklı olması. (Kimi kez *ayrıttan karşılıklı* diye belirtilir.) || Bir dışbükey dörtgenin iki köşesinden söz ederken, aynı bir kenarın uçları olmama. || *Bir* M *noktasında karşılıklı eğrilikli yüzey,* M de her iki gösterici koniğin, eşlenik gerçek hiperboller, yani aynı M merkezli, aynı sonuşmazlı, aynı odak uzaklıklı ve birinin asal ekseni öbürünün yedek ekseni olan hiperboller olduğu yüzey. (M deki dik kesitler, P bir hiperbolü çizdiğinde içbükeylikleri ni teğet düzlemin belirli bir yanına döndürür, P öbür hiperbolü çizdiğinde öbür yanına döndürür.)

—Huk. *Karşılıklı sözleşme,* taraflara karşılıklı olarak yükümlülük getiren sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mant. *Karşılıklı formül,* $p \rightarrow q$ tipi bir içermeye karşı, $q \rightarrow p$ içermesi.

—Müz. *Karşılıklı taksim* → TAKSİM.

—Sig. *Karşılıklı sigorta şirketi,* genellikle aynı meslek grubundan olan kişilerin kendi aralarında kurdukları, kâr amacı gütmeyen ve ortakları aynı zamanda hem sigortacı, hem de sigortalı sıfatlarını taşıyan şirket.

—Spor. *Karşılıklı vuruş,* eskrimde, epede, oyuncuların birbirlerine aynı anda yaptıkları vuruş.

—Termodin. *Karşılıklı haller,* gaz halindeki iki maddenin, sıcaklıkları ve basınçları, dönüşül sıcaklık ve basınçlarının aynı katları olan halleri. (Karşılıklı hallerde bulunan iki gazın termodinamik özellikleri karşılaştırılabilir.) [→ VAN DER WAALS EŞİTLİĞİ.]

—Zool. *Karşılıklı asalaklık,* iki tür ya da popülasyon arasında görülen ve bunlardan her birine büyüme ya da üreme açısından yarar sağlayan karşılıklı etkileşim. (Karşılıklı asalaklık, iki türden en az birinin yaşamını sürdürmesi için zorunluysa buna ortak yaşama adı verilir.)

◆ be. **1.** İki kimse arasında aynı anda gerçekleşen ve birbirlerini hedef alan bir eylemi belirtir: *Karşılıklı gülüşmek.* **—2.** Karşı karşıya gelecek biçimde: *Masaları karşılıklı koymak.* **—3.** İki şeyden söz ederken biri onu, o ötekini: *Kuram ve pratik birbirlerini karşılıklı etkiler.*

—ANSİKL. Fels. Michel Serres'e göre, "karşılıklı gönderme'yi, karşılıklı başvuru olarak anlamak gerekir" (*l'Interférence* [Karşılıklı gönderme]). Gerçekten de, "yeni bilimsel düşünce", başvurusuz düşüncedir. Bilimlerin ansiklopedik karmaşıklığı, bir "bilimler biliminin, yani bir başvuru biliminin bulunmadığı fikrini zorunlu kılıyor" (*ay. ypt.*). Karşılıklı gönderme, bilimkuramın geleceğidir: "Sonuç olarak, bilimkuramı, her alanda, tıpkı betimleme, norm ve temel gibi, artık ölmüştür. Ona kalan tek yapacak şey, bölgelerarası bağlantı kurma, karşılıklı göndermelere aracılık etme'dir [...] "Bilimkuramın görevi kavram hareketlerini izleyip tanımlamak ise, her bölgesel başvuru bütün ansiklopedik çevreyi kaplamak eğiliminde ise, bilimin geleceği, bu iki tür hakikati birleştirmek olmalıdır" (*ay. ypt.*).

• Karşılıklı oluş (alm. *Gegenseitigkeit*), hegelci diyalektiğin boyutlarının anlaşılmasında (özellikle Hegel'in dünyayı kavramakta kullandığı usavurma tarzında) esaslı bir rol oynar. Hegel, "değişik şeyler"den söz ederken şöyle der: bunlar, hakiki temellerine göre, gerçek bir biçimde verilmiş olduklarında özelliklerini oluşturan bir karşılıklı etki (*Wechselwirkung*) içinde bulunurlar; özellik bu karşılıklı ilişkinin (*Wechselbeziehung*) kendisidir ve şeyin kendisi, bu karşılıklı ilişkinin dışında hiçbir şey değildir" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Öz", 2, 1).

—Huk. Tam iki taraflı sözleşmeler olarak da anılan karşılıklı sözleşmelerin başlıcaları satış, kira ve hizmet sözleşmeleridir. Bu tür sözleşmelerde, kural olarak, taraflar edimlerini aynı anda yerine getirirler. Ancak işin niteliği ve ticari örf ve âdet uyarınca taraflardan biri edimini daha önce yerine getirmek zorunda olabilir. Edimlerin aynı zamanda yerine getirilmesi kuralına uygun olarak, taraflardan birinin ötekinden edimini yerine getirmesini isteyebilmesi, kendi edimini yerine getirmiş ya da yerine getirmeyi önermiş olmasına bağlıdır.

KARŞILIKLILIK a. Karşılıklı olma durumu.

—Foto. *Karşılıklılık yasası,* aydınlatma ve ışıklama süresinin değerleri ışıklanma sabit kalacak biçimde değiştirildiğinde (yani ışıklama süresi uzadığında aydınlatmayı azaltarak ya da tersi), duyarlı bir yüzey üzerindeki fotoğraf etkisinin değişmeyeceğini (bir negatifte aynı karartma, renkli bir filmin üç katmanı için aynı değerler) açıklayan yasa. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uluslarar. huk. *Diplomatik karşılıklılık,* bir antlaşmayla bağlanan iki ya da daha çok devletin birbirlerinin vatandaşlarına belirli bir konuda karşılıklı olarak tanıdığı davranış özdeşliği. || *Yasama karşılıklılığı,* iki ya da daha çok devletin ulusal yasalarının, belirli bir konuda birbirlerinin vatandaşlarına karşılıklı olarak tanıdığı davranış özdeşliği.

—ANSİKL. Foto. *Karşılıklılık yasası.* Yalnızca üreticinin duyarkatların her biri için belirlediği dar sınırlar içinde geçerlidir. *Schwarzschild etkisi* karşılıklılık yasasından sapmaları dile getirir: bir duyarkatın sabit ışıklandırmalarında, fotoğraf etkisi sabit değildir, aydınlatma ve ışıklama süresi değerlerine bağlıdır. Örneğin, sabit ışıklandırmalar elde edilmek isteniyorsa, ışıklama süresinin ya çok uzun ya da çok kısa olması gerekir.

KARŞILIKLIÖLÇÜM a. Gökölçm. ve Jeod. Bir gözlem aracının kusurundan doğan sistematik hatayı ortadan kaldırmak üzere, onu art arda, birbirine ters iki konumda kullanarak elde edilen sonuçların ortalamasının alındığı ölçüm yöntemi. (Bu yöntem her gözlemden sonra aracın verdiği sonuçta gerekli düzeltmeyi kesin olarak yapmayı da sağlar.)

KARŞILIKSIZ sıf. **1.** Karşılığı bulunmayan şey için kullanılır: *Karşılıksız bir çek yazmak.* **—2.** Herhangi bir karşılık beklemeden yapılan şey için kullanılır: *Karşılıksız yardımlarda bulunmak.*

—Bank. ve Tic. *Karşılıksız hesap,* karşılığı bulunmadığı için açık gösteren hesap. (Alacaklı bir hesaptan yapılan yanlış ya da fazla ödemeler nedeniyle, yatırdığından fazla para çeken bir kimsenin borç bakiye veren hesabı, bu tür bir hesaptır.)

—Cez. huk. *Karşılıksız çek verme* → ÇEK.

—Fels. *Karşılıksız edim,* bir topluma özgü her türlü ahlak sistemine yabancı, bireyci ve amacı yalnızca kendisi olan edim. (Karşılıksız edim, ilk canlı örneğini, bir ölçüde, André Gide'in *Vatikan'ın zindanları* [les Caves du Vatican, 1914] adlı anlatısındaki kişilerden birinin davranışında bulduktan sonra, İkinci Dünya savaşı ertesinde bazı varoluşçular tarafından insan özgürlüğünün somut modeli olarak görüldü.)

—Tic. *Karşılıksız satış,* satış işlemi yapıldığı sırada karşılığı bulunmayan mal.

◆ be. Yanıt, karşılık vermeden: *Mektubumu umarım karşılıksız bırakmazsın. Bu davranışınız karşılıksız kalmayacak.*

KARŞIMERİDYEN a. **1.** Kutupların çizgisinden geçen ve herhangi bir noktadan geçen bir meridyen yarım çemberinin 180° karşıtı olan yarım çember. **—2.** Saat dilimleri sisteminde başlangıç olarak alınan meridyenin (Greenwich meridyeni) karşıtı olan yarım çember. (Greenwich karşımeridyeni bazı küçük oynamalarla tarih değiştirme çizgisine uyar [batıdan doğuya −1, doğudan batıya +1].)

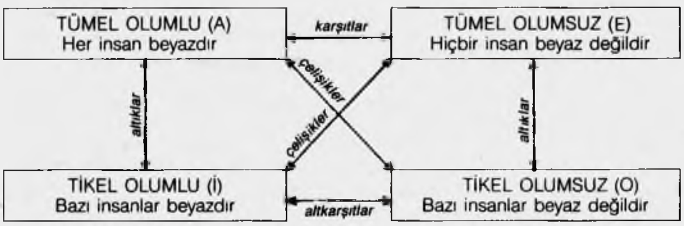
KARŞIN ilg. **1.** *Bir şeye karşın*, bir karşıtlık belirtir; olmakla birlikte, olduğu halde; rağmen: *Huylarımızın çok farklı olmasına karşın iyi anlaşıyoruz. Çok çalışmasına karşın sınavı kazanamadı.* **—2.** *Bir şeye karşın*, bir engele aldırmayarak: *Soğuğa, yağmura, kara karşın sokağa çıkmak.*

KARŞIOLUM a. Fels. Hegel'e göre, kendi kendine karşıt durumda olan bir şeyin en uç farklılık biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mant. Özne ve yüklemleri aynı olmakla birlikte, ya nicelik, ya nitelik, ya da hem nicelik, hem nitelik bakımından farklı iki önerme arasında kurulabilecek bağlantıların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. Hegel'de karşıolum (alm. *Gegensatz, Entgegensetzung*), özdeşlik ile çelişme arasında, düşüncenin ikinci belirlenimidir Karşıolumda, "farklı'nın karşısında genel anlamda bir başkası değil, fakat onun *kendi* başkası yer alır; yani her kişi, kendi belirlenimini ancak başkasıyla ilişkisinde bulur, ancak başkasına ve başkasından yansıdığı ölçüde kendisine yansır; böylece her kişi, başkası için, kendi başkası'dır" (*Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften* [Felsefi bilimler ansiklopedisi], 119). Böylece, öz, varoluşun temeli olarak karşımıza çıkar.

—Mant. Mantıksal karşıolumların sayısı dörttür. Nitelik bakımından ayrılan iki önermeye, tümel oldukları zaman *karşıt*, tikel oldukları zamansa *altkarşıt* önermeler denir. Nicelik bakımından ayrılan iki önermeye *altık* önermeler adı verilir. Nicelik ve nitelik bakımından ayrılan iki önerme de *çelişik* önermeler olarak adlandırılır. Bu bağlantılar, *karşıolumlar karesi*'nde özetlenebilir (her önerme tipine, ortaçağ mantığında o önermeyi belirtmeye yarayan bir sesli eklendi):



KARŞIOLUŞTURUCU a. Akustik ses bilgisinde, tayfın güçten yoksun ya da çok zayıf bir güç içeren bölgesi. (Eşanl. AKUSTİK SIFIR.)

KARŞIOY a. Huk. *Karşı oy yazısı*, mahkeme ya da başka bir karar organında, çoğunluğun kararına katılmayan üyelerin, karara katılmama nedenlerini açıkladıkları yazı. (Eşanl. MUHALEFET ŞERHİ.)

KARŞIÖNLEM a. Bir eyleme, bir olaya karşı koymaya ya da bu eylem ve olayları önlemeye yönelik eylem: *Hükümet, grevin sonuçlarını gidermek için karşıönlemler aldı.*

—Savunm. Düşmanın silahlarını ve faaliyetlerini etkisiz kılmayı amaçlayan karşı faaliyetler. (Bu anlamda, askeri hedeflerin gizlenmesi, araçların zırhla kaplanması birer karşıönlemdir.) ‖ *Elektronik karşıönlem*, harekât sırasında, düşmanın kullandığı elektromanyetik dalgalardan yararlanmayı amaçlayan faaliyetler. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Elektronik karşıönlemlere karşı koyma*, elektronik savaşta, düşman karşıönlemlerine rağmen, elektromanyetik dalgalardan, değişiklik yaparak yararlanmayı amaçlayan faaliyetler.

—ANSİKL. Savunm. Elektronik savaşın birbirini tamamlayıcı iki ana öğesi olarak, istihbarat ve elektronik karşıönlemler sayılabilir. Düşmanın elektromanyetik dalgalarından yararlanmak için ya düşmanın yapmış olduğu yayınlar, istihbarat toplamak amacıyla dinlenir. Ya da çalışmaların engellemek için düşman elektronik sistemleri felce uğratılır ya da yanlış bilgi verecek şekilde değiştirilir. Telekomünikasyonda uygulanan telsiz susması, sinyallerin ele geçmesini engellemek amacıyla, tam saldırıya geçileceği anda, baskın tesirinden yararlanma olanağı sağlar. Düşman elektronik karıştırmasına karşı korunma, hile yoluyla elektronik aldatmaya başvurarak ya da gelişigüzel bir devreye göre telsiz frekansını değiştirerek sağlanabilir (bu durumda değişken frekanslı telsiz cihazları ya da seri radarlar sözkonusudur). Ayrıca bulunması oldukça güç olan, bandı geniş frekans modülasyonundan yararlanılabilir.

KARŞIÖRNEK a. Mat. ve Mant. Bir genel ifadeyi yanlış kılan örnek. (Bir siyah kuğunun gözlemlenmesi "bütün kuğular beyazdır" ifadesine karşı bir örnek oluşturur. Bir tek karşıörnek bir yasayı bozar, oysa örnekler ne kadar çok sayıda olursa olsun bir yasanın doğruluğunu kurmaya yetmez; buna göre bilimsel doğrulama ve yanlışlama arasında bir tersbakışımın bulunduğu anlaşılır. Karl Popper kendi yanlışlatılabilirlik kuramında bu konu üzerinde uzun uzun durmuştur.

KARŞI-PROPAGANDA a. Bir propagandanın etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik propaganda.

KARŞIPSİKİYATRİ a. Topluma bir seçenek perspektifinde yer alarak geleneksel psikiyatriyi eleştirel sorgulama hareketi. (Eşanl. ANTİPSİKİYATRİ.)

—ANSİKL. Karşıpsikiyatri, geleneksel psikiyatriye onun dayandığı akıl hastalığı (vücut hekimliğinden doğan bir modele göre, hastalık olgusunun kökeni hasta kişidedir) kavramını tartışma konusu yapmaktan başka hiçbir ortak yanları olmayan çeşitli düşünce ve uygulamaları kapsar. Karşıpsikiyatrinin kökeni, ingiliz psikiyatr ve psikanalizcileri D. Cooper ve R. Laing'in 60'lı yıllardan beri geliştirdikleri çalışmalara dayanır. Karşıpsikiyatri terimini de Cooper türetmiştir (*Psychiatry and Anti-Psychiatry* [Psikiyatri ve karşıpsikiyatri], 1967).

J.-P. Sartre'ın ardından, R. Laing ve D. Cooper, akıl hastalığını öznenin başkası tarafından temel bir "dolandırılma"sı ve "edimlerinin anlamını bozan bir nesnelleşme" olarak görüyorlardı. Nesnelleşme ve bozulma, yürürlükteki psikiyatri uygulamasında bilimsel düzeye yükselebilirdi; hekim, bakışıyla, gördüğü nesneyi, hastalığı parçalara ayırıyor ve yaratıyordu. Bu bakımdan "şizofreni", nesnel bir olgu, "klinik bir özlük" olmak şöyle dursun, her şeyden önce "ötekiler" tarafından, genellikle de aile tarafından psikiyatrık durum içine atılan kimselere psikiyatrın zorla kabul ettirdiği bir yorum durumuna geliyordu (Cooper, 1967). Bundan sonra, Laing ve Cooper, artık hastadaki değil, grubun kendi bunalımına dayanan bir şizofreni tanımı önerdiler Buna göre, zihinsel akıl bozukluğuyla toplumsal bozukluk birbirine karışıyor, toplumsal sistem, aile sisteminin kötülüklerini daha da pekiştiriyordu.

G. Bateson'ın ardından R. Laing ve A. Esterson, psikotik belirtileri çevrenin, ikili baskının izlerini taşıyan edim ve söylemlerine karşı umutsuz yanıt girişimleri olan bildiriler biçiminde yorumladılar.

Psikiyatri hastanesinin yapısını düzeltmekten vazgeçen ingiliz psikiyatri akımı, toplu yaşam yerleri modelini önerdi. Örneğin, "hasta" M. Barnes ve "tedavi"cisi L. Redler tarafından betimlenen ve 1964-1969 arasında etkinlik gösteren Kingsley Hall, bu toplu yaşam yerlerinden biriydi. Buralarda, tedavi eden-tedavi edilen ayrımı ortadan kalkıyor ve genellikle uzun bir geleneksel psikiyatri geçmişi olan konuk, sonuna kadar bir "yolculuk", yani "çökme"'den bir "geçit"'e kadar uzanan ve R. D. Laing'in *metanoia* adını verdiği ruhsal bir bunalımdan sonra, simgesel bir yeniden-doğuşa açılan psikotik bir deneyim yapabiliyordu. Bu kavram, D. W. Winnicott'un bir varsayımını yeniden canlandırmaktaydı. Sözkonusu varsayıma göre, psikotik bir öznenin geridönüşlü oluntusu, tıkanmış bir durumu aşmak için sağlıklı bir girişimdi. Geleneksel psikiyatri tedavisinin bu psikotik süreci kesintiye uğratmayı amaçlamasına karşın Kingsley Hall'da (daha sonra, 1970'ten başlayarak, Joe Berke ve Morton Schatzmann ile birlikte, Arbours Association tarafından kurulan kabul yerlerinde) amaç, bu yolculuğun bir hekim ya da benzer bir yolculuk yapan herhangi bir başka kişinin desteğiyle iyi bir sonuca vardırılabileceği yerler kurarak, bu sürecin dinamiğine uymaktı. Geleneksel toplumlarda şamanların oynadığı role, buralarda da karşılaşılıyordu. Karşıpsikiyatri deneyiminin temelinde ruhsal bunalım kavramı yattığı ölçüde, bu deneyimin gizemciliğe, yani aşkınlık deneyimine açıldığı söylenebilirdi.

Laing ve Cooper'ın tezlerinin psikiyatri eleştirileri, uygulamalarının tedavi yönüne pek az yöneldiler. H. Ey (1974), karşıpsikiyatrinin bütün kuramsal temellerine karşı çıktı. Ona göre toplumsal yabancılaşma kavramı ve akıl hastalığının varoluşsal anlamını kavrama girişimi, akıl hastalığının özgüllüğünü açıklamak şöyle dursun, onu "bayağılaştırmak"'tan başka bir şey yapmıyordu. Felsefi tezlere dayanan karşıpsikiyatri tezleri de "son derece ideolojik ve metafizik" nitelikteydi, dolayısıyla insanlığın "gerçekten hastalık niteliğindeki akıl bozukluğunun kökenini anlayabilecek durumda değillerdi".

Karşıpısikiyatriye psikanalizden yöneltilen eleştiriler daha ölçülüdür. Buna karşın M. Mannoni ile birlikte, eğer karşıpsikiyatri girişimi çözümlemeden geçirilmezse, delinin ve deliliği tedavi edenin kişisel fantazmasındaki yeri sorununun çözümsüz kalacağını da belirtmek gerekir. Öte yandan, öznenin tümüyle dışında bir hastalığa ilişkin, nerdeyse tanrıbilimsel görüş de psikanaliz kuram ve uygulaması tarafından yalanlanır gibi görünmektedir.

Son derece polemik bir nitelik taşıyan karşıpsikiyatri söylemi, psikiyatrın toplumsal işlevinin eleştirel bir yeniden değerlendirilmesine, daha çok da "akıl hastası"'nı sürekli gözetim altında bulundurulması gereken edilgen bir sakat durumuna düşüren kurumsal modellerin tartışılmasına yol açtı. Karşıpsikiyatrinin uygulama düzeyindeki etkisi az olsa bile, bazıları (G. Deleuze ve F. Guattari) uyarlama ve yeniden uyarlama amacı güden topluluk deneyimlerinde kimi karşıpsikiyatri tezlerinin uygulandıklarını ortaya koydular (→ *aracı* YAPILAR) ve bu hareketin ideolojik etkisi sağlık meslekleri dışında da önemli oldu.

KARŞI REFORM ya da **KATOLİK REFORMU,** Katolik kilisesi'nin Protestan reformu'na karşı giriştiği reform hareketi.

Protestanlığın ilerlemesini engellemek amacıyla çeşitli önlemler alındı: 1542'de

Engizisyon mahkemesi yeniden kuruldu, 1543'te Dizin kongregasyonu oluşturuldu. Ayrıca, Eski ve Yeni Ahitler gözden geçirilerek Kilise yaşamı ve öğretisi yeniden ele alındı (Trento konsili). Ancak, Karşı Reform hareketinde en etkin rolü, 1540'ta kesin olarak kurulan İsa Birliği oynadı.

XVI. yy.'ın sonunda, İncil anlayışına yaklaşan, ayin düzenine ve sanata görkemli bir hava kazandıran Katolik reformu, katoliklerin dini yaşamını tümüyle değiştirmişti.

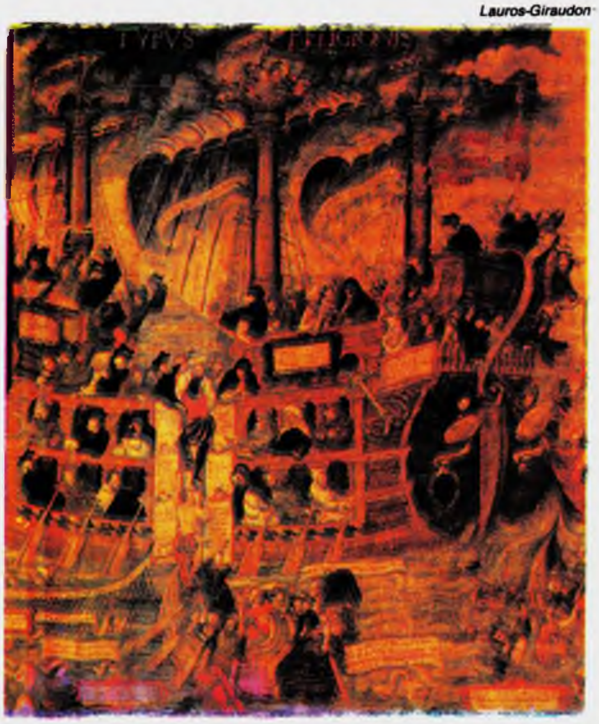
Ancak Roma harekete geçmekte geç kalmıştı: Roma kilisesi'ne bağlılık yalnızca Reform anlayışının halk kesimleri arasında iyice yaygınlaşmadığı ülkelerde sağlanabildi. Artık, latin ve katolik bir Güney Avrupa'nın karşısında germen ve protestan bir Kuzey Avrupa bulunuyordu; ikisinin arasındaki sınır, yüzyıllar boyunca değişmeyecek bir biçimde saptandı. Bu iki topluluk arasındaki güç dengesi, yalnızca Fransa'da, aynı devlet içerisinde iki dinin fiilen tanınmasına yol açtı (Nantes fermanı, 1598); bu, Avrupa'da 1789'a kadar görülen tek örnektir.

—Güz. sant. Reform'un dinsel tasvirleri yasaklamasının tersine, Katolik kilisesi, Trento konsili'nden sonra, bir yandan tasvirler yoluyla dini yaymayı denerken, öte yandan da dinsel ikonografide açık saçıklığı önlemeye çalıştı (Daniele da Volterra, bu dönemde, Michelangelo'nun *Son yargı*'sındaki çıplak figürler "giydirdi"). Yeni tapınma biçimleri ortaya çıktı: Çocuk İsa, Koruyucu Melekler, Yedi Melek. Sanatçılar yapıtlarında daha çok duyarlılığı ve gizemciliği işlediler (il Tintoretto, el Greco). Buna karşılık, Caravaggio'nun dinsel konulardaki gerçekçi üslubu Kilise tarafından kınandı.

Mimarlıkta, Karşı Reform üslubuna kimi zaman "cizvit" üslubu da denir. Bu yanlıştır çünkü İsa Birliği hiçbir zaman belli bir üslubu savunmamıştır. Ayrıca, Karşı Reform üslubunun başlangıçta ciddi bir görkeme sahip olduğunu, bu yüzden de XVII. yy.'a egemen olan barok üslupla karıştırılmaması gerektiğini belirtmek gerekir; Vignola'nın Roma'daki Gesù kilisesi, yapımından ancak bir yüzyıl sonra zengin süslemelerine kavuşmuştur.

Karşı Reform
Typus religionis
İsa Birliği'nin alegorisi
XVI. yy. sonuna ait bir resim
Fransa Tarih müzesi
Archives nationales, Paris

Lauros-Giraudon



KARŞISAV a. Aynı cümle içinde karşıt anlamlı iki sözcük ya da sözcük öbeğini, bir düşünceyi aykırılık etkisiyle vurgulamak için karşıtlaştırmaya dayanan anlatım yöntemi. (Örn. *Kız kardeşi ne kadar sabırlı ve sakinse, kendisi de o kadar aceleci ve sinirli.*)

—Fels. Bir çatışkının (kantçılık türünden akılcı felsefelerde) ya da diyalektik tipte bir çelişkinin (hegelci ve marxçı felsefelerde) ikinci terimini oluşturan fikir ya da önerme. (Eşanl. ANTİTEZ.) [Sav ya da tez birinci terim; karşısav ya da antitez bu birinci terimin olumsuzlanmasıdır; bireşim ya da sentez ise, sav ile karşısavın içinde uzlaştıkları daha yüksek fikir ya da önermedir.]

KARŞI-SERİM a. Müz. Kimi füglerde, ilk bölümden ya da ilk divertimentodan sonra gelen, serim bölümündeki öğelerin başka bir düzen içinde yeniden sunulduğu bölüm.

KARŞISOMUN a. Mak. san. Bir vidaya takılı somunun gevşemesini önlemek için aynı vida üzerine takılan ve sıkıştırılan ikinci somun. (Eşanl. KONTRASOMUN.)

KARŞIT, -tı sıf. Başka bir şeyle tam bir çelişki içinde olan, ona aykırı, ters düşen, karşıtlık gösteren şey için kullanılır; zıt: *Karşıt düşünceleri savunmak. Karşıt görüşlüler arasında çatışma çıktı.*

—Anat. *Karşıt kas,* eldeki iki küçük kasla ayaktaki bir küçük kasın adı: *başparmak karşıt kası,* elde tenar kabartısı kaslarından biridir, birinci tarak kemiğini öne ve içe doğru yaklaştırarak başparmağı öteki parmakların karşısına getirir; *serçeparmak karşıt kası,* elde hipotenar kabartısı kaslarındandır; *küçük ayak parmağı karşıt kası,* ayağın dış kenarında bulunan ve görevi olmayan kas.

—Ceb. *Karşıt denklem,* her *a* köküne ya $1/a$ ya (birinci türden karşıt denklem), ya da $-1/a$ ya eşit (ikinci türden karşıt denklem) bir başka kökün karşılık geldiği cebirsel denklem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dalga ve titr. Yarıdönemlik evre farkı taşıyan, aynı frekansta, iki almaşık büyüklük için kullanılır. (Eşanl. ZIT.)

—Dy. *Karşıt yolda seyir,* çift yollu bir hatta normal yöne karşıt yönde gerçekleştirilen seyir.

—Geom. *Karşıt görüntülü,* düzlemsel dikgen bir bakışımda birbirinin görüntüsü iki parçadan oluşan.

—Gökbil. *Karşıt ışıma,* GEGENSCHEİN'ın eşanlamlısı.

—Mant. Aristoteles mantığındaki biri değillemeci, öteki evetleyici olan tümel önermeler için kullanılır.

—Olasıl. *Bir Ω evreninin karşıt olayları,* $A \cup \bar{A} = \Omega$, $A \cap \bar{A} = \emptyset$ olduğuna göre A ve $\bar{A} = \complement_{\Omega} A$ olayları. (İki karşıt olay bağdaşmaz.)

◆ a. Bot. *Yaprak karşıtı,* bir yaprağın karşısında, aynı hizada sapın öte tarafında bulunan organa denir.

—Mant. Karşıt bir önermenin niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ceb. *Karşıt denklem.* Denklemden olabilecek +1 ve −1 kökleri kaldırılırsa ($x-1$ ve $x+1$ le bölmekle) kalan kökler, çarpımı, birinci türden denklem için +1 ve ikinci türden denklem için −1 olan, farklı köklerden oluşmuş *m* tane ikili oluşturur. Her ikiliye $x \pm x^{-1}$ ifadesinin bir tek değeri karşılık gelir; böylece yardımcı bilinmeyen olarak $z = x \pm x^{-1}$ i almak durumuna gelinir; *x* li denklem *2m* nci dereceden olunca *z* li denklem *m* nci dereceden olacaktır. *z* li denklem aşağıdaki biçimde kurulur:

1. *Birinci türden karşıt denklem.* Bu denklem, uçlardan eşit uzaklıktaki terimlerin katsayıları aynı olmak üzere

$$a_0x^{2m} + a_1x^{2m-1} + \ldots + a_1x + a_0 = 0$$

biçiminde gözükür. x^m ile bölüp uygun olarak gruplandırılırsa:

$$a_0(x^m + x^{-m}) + a_1(x^{m-1} + x^{-(m-1)}) + \ldots + a_m = 0$$

çıkar. Geriye $\sigma^p = x^p + x^{-p}$ ifadelerini *z* ye bağlı olarak bulmak kalır. Bunun için $(x^{p-1} + x^{-(p-1)})(x + x^{-1})$ çarpımını açarak elde edilen $\sigma_p = z\sigma_{p-1} - \sigma_{p-1}$ gerilemeli formülünden yararlanılır.

2. *İkinci türden karşıt denklem.* Uçlardan eşit uzaklıktaki terimlerin katsayıları almaşık olarak eşit ya da karşıttır:

$$a_0x^{2m} + a_1x^{2m-1} + \ldots + a_mx^m + \ldots + (-1)^{m-1}a_1x + (-1)^m a_0 = 0.$$

Yukarıdaki gibi işlem yaparak

$$a_0[x^m + (-x)^{-m}] + a_1[x^{m-1} + (-x)^{-(m-1)}] + \ldots + a_m = 0$$

elde edilir. $z = x - x^{-1}$ e bağlı olarak öncekine benzer gerilemeli bir formülle $\sigma_p = x^p + (-x)^{-p}$ elde edilir: $\sigma_p = z\sigma_{p-1} + \sigma_{p-2}$.

—Mant. Aristoteles'e göre, karşıtlar özellikle çelişiklerin ve görelilerin dışında, yalnızca aynı türe giren zıtlardan oluşur: "Tür içinde aynı öznede bir arada bulunamayan farklı yüklemlere, en çok aynı tür içinde farklılık gösteren yüklemlere, en çok onları kabul eden aynı özne içinde farklılık gösteren yüklemlere, en çok aynı erk altına giren şeyler içinde farklılık gösteren yüklemlere, son olarak da farklılıkları hem mutlak olarak, hem tür içinde, hem de cins içinde en yüksek olan yüklemlere *karşıtlar* adı verilir" (*Metafizik,* 4, 10).

KARŞIT- önek. Önüne getirildiği sözcüklerden durum, nitelik, işlev vb. açısından bir şeye karşıt olan ya da karşıtlık belirten sözcükler yapar: *karşıtgüç, karşıtyanlı, karşıtduygu, karşıtyönlü,* vb.

KARŞITAARRUZ a. Ask. Düşman saldırısına karşılık olarak düzenlenen taarruz harekâtı.

KARŞITALEV a. Metalürj. Ana ateşe karşı olan ve bunun etkisini azaltan alev.

KARŞITANLAM a. Fels. Husserl'e göre, bir iç çelişki içeren önermenin özelliği (ANLAMSIZ'ın karşıtıdır). ["Maddi kavramların yol açtığı *maddi (sentetik) karşıtanlam,* yani örneğin 'kare yuvarlaktır' önermesinde ve salt geometriyle ilgili her türlü yanlış önermede görülen türden karşıtanlam ile, *biçimsel* ya da *analitik karşıtanlam,* yani her türlü salt biçimsel nesnel uyuşmazlığı, başka bir deyişle anlam kategorilerinin salt özüne dayanan her türlü somut bilgi maddesinden bağımsız uyuşmazlığı anlamamıza yarayan karşıtanlamı birbirinden ayırmak gerekir" (*Logische Untersuchungen* [Mantık araştırmaları], 14).]

KARŞITANLAMLI sıf. Dilbil. Anlamı, bir başka sözcüğünkine ters sözcük için kullanılır (örn. *sıcak* ve *soğuk, çirkinlik* ve *güzellik*). [Karşt. EŞANLAMLI.]

—ANSİKL. Karşıt ya da zıt anlamlı sözcükler, zorunlu bir biçimde aynı dilbilgisel sınıfa bağlanan (*büyük, küçüklük* adının değil, *küçük* sıfatının karşıtanlamlısıdır) ve ötekiler ortak olduğu için bir ya da birkaç anlamsal özellikle karşıtlaşan sözcüklerdir: örneğin *çıkmak* ve *inmek* fiillerinde "düşey yer değiştirme" özelliği ortak olarak bulunur ve bu iki fiil, "yukarı doğru" ve "aşağı doğru" özellikleriyle karşıtlaşır. Karşıt anlamlılık farklı mantıksal bağıntı türlerini ortaya koyabilir: bir terim, bir başkasının olumsuzlanmasıysa tümleyicilik bağıntısı sözkonusudur; *erkek/dişi* ya da *evli/bekâr* durumlarında olduğu gibi. Karşılıklı içerme olmaksızın derecesi değişebilen terimlerin durumunda aşamalı karşıtlık sözkonusudur: *büyük/küçük* ya da *sıcak/soğuk* durumlarında olduğu gibi: Gerçekte, *sıcak, soğuk olmayanı* içerir ama *soğuk olmayan* mutlaka *sıcak*'ı içermez. Bundan başka, karşılıklılık durumlarında da, bir başka deyişle bir terim bir başkasını önvarsaydığında ya da tersi durumda, karşıtanlamlılıktan söz edilir, örneğin *almak/satmak* ya da *karı/koca.*

KARŞITANLAMLILIK a. Dilbil. Karşıtanlamlı iki sözcük arasındaki bağıntı.

KARŞITANLAMSAL sıf. Dilbil. Karşıtanlamlılarla, karşıtanlamlılıkla ilgili.

KARŞITANLIKÇILIK a. (fr. *antimentalisme*'in çevirisi). Dilbil. Dili ancak üretimin-

deki dış koşullardan yola çıkılarak açıklanabilecek bir davranış olarak ele alan kuram.
—ANSİKL. L. Bloomfield ve dağılımcı okulun önerdiği karşıtanlıkçılık, davranışçı kuramların dilbilime uygulanmasıdır: bir dilsel biçimin anlamı, konuşucunun bu biçimi içinde kullandığı durum ve dinleyicide çağrıştırdığı yanıttır; ancak uyarı-yanıt şeması aracılığıyla çözümlenebilir. Öyleyse, dil olgularının kesin bir biçimde betimlenebilmesi için öznelliğe her türlü başvurunun dışlanması sözkonusudur. Karşıtanlıkçılık, özellikle konuşan bireyin yaratıcılığını açıklamadığını vurgulayan üretici dilbilgisince sert bir biçimde eleştirildi.

KARŞITATOM a. Karşıtmadde atomu. (Eşanl. ANTİATOM.)

KARŞITAYAK a. Geom. *Karşıtayak eğrisi* (aynı biçimde *yüzeyi*), bir S' eğrisini (aynı biçimde yüzeyini) ayak eğrisi (aynı biçimde yüzeyi) olarak kabul eden S eğrisi (ya da düzeyi).

KARŞITBARYON a. Baryonun karşıtparçacağı. (Eşanl. ANTİBARYON.)

KARŞITÇEKİRDEK a. Karşıtmadde çekirdeği.

KARŞITÇI sıf. ve a. Karşı çıkan, karşıt olan; aleyhtar.

KARŞITÇILIK a. Bir kimseye, bir eyleme, bir yönetime vb. karşı olma durumu; aleyhtarlık.

KARŞITÇINLAMA a. Fizs. mekan. Dönemsel uyarıcı bir kuvvetin etkisinde kalan bir armonik salıngacın zorunlu deviniminde gözlenen olay. (Uyarıcı kuvvetin frekansı, karşıtçınlama frekansı denen belli bir frekansa eşit olduğunda, salıngacın yanıtı minimuma düşer.)

KARŞITDEĞİŞEN sıf. Ceb. *Karşıtdeğişen tansör* → TANSÖR.

KARŞITDUYGU → ANTİPATİ.

KARŞIT-KAHRAMAN a. **1.** Kurmaca bir yapıtta, geleneksel kahramanın niteliklerine karşıt özellikleri taşıyan kişi. **—2.** Yeni roman anlayışında, kimliği ve psikolojisi olmayan roman kişisi.

KARŞITKALDIRMA a. Havc. Negatif, yani aşağıya yönelen kaldırma kuvveti. (Genellikle uçak kanadının üst yüzeyine yerleştirilen özel flapların doğrultulmasıyla elde edilen karşıtkaldırma inişte, tekerlekleri yere bastıran kuvvetle doğru orantılı olarak tekerlek frenlerinin etkinliğini arttırmak için kullanılır.)

KARŞITKUARK a. Kuarkın karşıtparçacığı. (Eşanl. ANTİKUARK.)

KARŞITLAMA a. Karşıtlamak eylemi.
—Bel. Bir sözcük ya da sözcükler topluluğunun, alay ya da örtmece amacıyla, genellikle taşıdığı anlama karşıt bir anlamda kullanılması. (Attığını vuramayan birine, "tam isabet" denmesi bir karşıtlamadır.)

KARŞITLAMAK g. f. *Bir savı karşıtlamak*, ona karşıt bir başka sav ileri sürmek.
◆ **karşıtlaşmak** işt. f. Kimseler ya da şeyler sözkonusuysa, birbirlerine karşıt olmak.

KARŞITLAŞMAK → KARŞITLAMAK.

KARŞITLI sıf. Karşıtlık, zıtlık gösteren.

KARŞITLIK a. **1.** Bir şeyle çelişki içinde olanın, ona uygun olmayanın durumu; çatışan şeylerin ya da kimselerin durumu; zıtlık, tezat: *Düşünceleriyle eylemleri arasındaki karşıtlık.* **—2.** Biri ötekini belirginleştiren iki şeyin zıtlığı: *Çiçeklerin rengi vazoyla bir karşıtlık oluşturuyordu.*
—Bakteriyol. *Mikrop karşıtlığı*, belli bir mikrobun başka türden bir mikrobun gelişmesine ya da çoğalmasına karşı koyması.
—Dilbil. Aynı düzeyden olan ve sözcenin belli bir noktasında birbirlerinin yerini alabilen birimler (sesbirim, biçimbirim) arasındaki ayırıcı bağıntı. (Örneğin, |p| ve |b| arasındaki titreşim farkı *pas* ve *bas*'ı ayırmayı sağlar, bu da sesbilimsel bir karşıtlık oluşturur; karşıt dilsel birimler, dizimsel bağıntı içindeki aykırı birimlerin tersine, dizisel bağıntılar kurar.)
—Dilbilg. Temel fiilin belirttiği eylemle karşıtlaşabilecek düşünceyi gösteren bağımlı tümceye denir. (Karşıtlık önermesi bağlaçlı [cümleye, ' -sına karşın', ' -sa bile' ile katılır], mastarlı [ÇALIŞMAK YERİNE oynuyor] ya da ortaçlı [İYİ NİYETİNİ ÖNE SÜREREK, bizi aldattı] olabilir.) [KARŞITLIK ÖNERMESİ de denir.]
—Mant. ve Fels. Başka bir şeye karşıt olan şeyin özelliği.
—Psik. *Karşıtlık krizi*, 3 yaşına doğru ortaya çıkan ve H. Wallon'a göre, kişisellik evresine girişi belirleyen dönem. (Çocuğun yeni elde ettiği özerkliğini kanıtlamak için çevresinden gelen her isteği sistematik olarak reddetme davranışlarıyla belirgindir; konuşma açısından da hep "ben" demesiyle belirginleşir.)
—Ruhbil. Resim-fon karşıtlığı gibi iki yakın öğe arasında, bu öğelerin daha iyi ayırt edilmelerine yardımcı olan zıtlık. ‖ *Karşıtlık yoluyla çağrışım*, cevabın ortaya çıkışının, cevabın uyartıya karşıt olmasıyla açıklanabildiği sanılan çağrışımsal sözlü cevap tipi.
—Sesbilg. Aynı belirgin ses özelliğinin (*karşıtlık belirtisi* denir) varlığı ya da yokluğuyla karşıtlaşan iki dizi karşıt çiftin oluşturduğu bütün. ‖ *Karşıtlık çifti*, kendi aralarında ve dilin öteki sesbirimleriyle bir tür karşıtlık bağıntısı içinde bulunan sesbirim çifti. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tem. parç. *Yük karşıtlığı*, her temel parçacığa kendi karşıtparçacığını karşılık getiren kuramsal işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mant. ve Fels. Aristoteles'e göre "ilk karşıtlık, sahiplik ve yoksunluktur, ama her yoksunluk değil (çünkü yoksunluk birçok anlamda düşünülebilir), tam yoksunluk olan yoksunluk" (*Metafizik* [Meta ta physika], 10, 4). Örneğin (aristotelesçi sistemde) akın yoksunluğu olan sarı, onun karşıtı değildir; akın karşıtı, onun tam yoksunluğu olan karadır.
—Sesbilg. Türkçenin sesbilimsel dizgesinde, örneğin /p/ ve /b/ bir karşıtlık çifti oluşturur: kapantılı ve çiftdudaksıl ayırıcı özellikleri yalnızca bunlarda bulunur; bu sesbirimleri birbirleriyle karşıtlaştıran özellik, belirtisiz sesbirim /p/'de bulunmayan, belirtili sesbirim /b/'de bulunan titreşimliliktir; bu titreşimli/titreşimsiz karşıtlığı, türkçede, (sözcük başında) ayırıcıdır, çünkü dizgenin öteki çiftleri arasında da ortaya çıkar (/t/ ≠ /d/, /k/ ≠ /g/, vb.)
—Tem. parç. (C) yük karşıtlığı bir parçacığın bütün yüklerinin değerlerinde işaret değişikliğine yol açar ve bu yükleri karşıtlarına dönüştürür. İki kez uygulandığında yük karşıtlığı ilk değerleri yeniden alır: bir parçacık kendi karşıt parçacığının karşıtparçacığıdır. Böylece yük karşıtlığı, uzay yansıması (P) ya da zaman evrilimi (T) gibi bir "ayna" işlemi olarak ortaya çıkar. Fizik yasalarının çoğu yük karşıtlığıyla değişmezdir, yani madde ve karşıtmadde tümüyle bakışımlı fiziksel özellikler taşır. Olası her fiziksel olayı, her parçacığın kendi yerini karşıtparçacığa bıraktığı başka bir olası olay karşılar; her olaya aynadaki görüntüsü gibi uzaysal yansımayla bir başka olay karşılık gelir. Bununla birlikte bu olay kuvvetli çekirdek etkileşimleri (hadron etkileşimleri) ve elektromanyetik etkileşimlerde geçerlidir. Öte yandan β radyoaktifliği gibi zayıf çekirdek etkileşimleri yük karşıtlığıyla değişmez değildir; bu durum uzay yansımasıyla değişmez olmadıkları gün ışığına çıktıktan sonra belirlenmiştir ("paritenin korunmaması", 1957). Ne var ki bu zayıf etkileşimler, yük karşıtlığı ve uzay yansımasının ortaklaşa etkisiyle (CP) hemen hemen değişmezleşir. Nitekim alanların kuantum kuramında, yük karşıtlığı, uzay yansıması ve zaman evrilimi işlemlerinin birleşik etkisi altında, bütün fiziksel olayların değişmezliğini gerektiren "CPT teoreminde" gösterildiği gibi değişmez kalırlar.

KARŞITMADDE a. Fiz. Parçacıklardan oluşan olağan maddenin tersine karşıtparçacıklardan oluşan madde biçimi.
—ANSİKL. Parçacıklarla karşıtparçacıkların karşılıklı olarak birbirini yoketme olayı, madde içinde karşıtmaddenin kararlı kalmasını önler. Yalnız bireysel karşıtparçacıklar üretmek için değil, karşıtmadde topluluklarını ve sistemleri elde etmek için de karmaşık yapay tekniklere başvurmak gerekir: çok hızlı gözlemler, ileri ölçüde yalıtma vb. Nitekim karşıtprotonlardan ve karşıtnötronlardan oluşan karşıtçekirdekler ya da karşıtmadde çekirdekleri elde edildi ve aydınlığa kavuşturuldu. Karşıtdöteryum ve karşıthelyum gözlemlendi. Mikroskobik (karşıtatomlar, karşıtmoleküller) ya da makroskobik (katı ya da gaz karşıtmaddeler) daha karmaşık karşıtmadde biçimleri, ancak bir karşıtmadde çevresinde kararlı kalabilir. Evrenin kimi uzak bölgelerinin karşıtmaddelerden oluşup oluşmadığı sorusu gündeme gelmiştir. (→ EVRENBİLİM.) Büyük kütleler halinde, madde ve karşıtmaddenin birbirini yoketmesi çok büyük miktarda enerji açığa çıkarır; bu olgu, şiddeti astrofizik olaylarının kaynağı olabilir. Bununla birlikte Evren, bütünü içinde bakışımlı değildir ve karşıtmaddeden daha çok madde (olağan) içerir; elektromanyetik ışıma ise Evren'de bakışımlıdır.

KARŞITNÖTRİNO a. Nötrinonun karşıtparçacığı. (Eşanl. ANTİNÖTRİNO.)

KARŞITNÖTRON a. Nötronun karşıtparçacığı. (Eşanl. ANTİNÖTRON.)

KARŞITNÜKLEON a. Nükleonun karşıtparçacığı. (Eşanl. ANTİNÜKLEON.)

KARŞITPARÇACIK a. Olağan bir parçacığın yüküne karşıt yük taşıyan parçacık.
—ANSİKL. Kuvantum kuramı, madde içinde temel bir bakışımın varlığını ortaya koydu. Elektrik yükü, baryon sayısı, lepton sayısı, acayiplik vb gibi kimi yüklerle nitelenen her fiziksel nesne için, karşıt yük taşıyan bakışımlı bir nesne bulunabilir. Her temel parçacığın bir karşıtparçacığı vardır: örneğin elektronun (e^-) pozitron (e^+) denilen artı yüklü bir karşıtparçacığı bulunur; pratonun (P) karşıtparçacağı ise karşıtprotondur ($\bar{P}$) vb. Foton (γ) ya da nötr pion (π^0) gibi bütün yükleri sıfır olan parçacıkların karşıtparçacıkları da kendileridir; daha açık bir deyişle bunlar için parçacık -karşıtparçacık ayrımı yapmak yersizdir. Bir parçacıkla karşıtparçacığının kütleleri ve spinleri aynıdır; her ikisi de kararsızca, yaşam süreleri eşittir. Dolayısıyla bunları adlandırma tümüyle uzlaşmalıdır; nitekim "parçacık" adı, olağan maddenin elektronları ve nükleonları gibi fiziksel çevremizde ezici çoğunluk taşıyan parçacıklara verilir. Böyle bir çevrede parçacıkların bakışımlıları, yani karşıtparçacıklar (pozitronlar, karşıtnükleonlar) hızla kaybolurlar, dolayısıyla geçici bir nitelik gösterirler.

Karşıtparçacık kavramı, Einstein'ın elektron konusunda görelilik kuramını inceleyen (1930) ve pozitronun varlığını öngören Dirac denklemiyle ortaya çıktı. Pozitron 1933'te Anderson kozmik ışımalarda gözledi. Günümüzde bu kavramın kuvantum görelilik kuramının çok genel bir özelliği olduğu anlaşılmıştır; bu sonuç "TCP teoremi" adı altında tanınır. Bu teorem deneylerle, özellikle 1955'te Berkeley'de karşıtprotonun gün ışığına çıkması sonucu doğrulandı. Berkeley'deki deneyde iki protonun çarpışması, $p+p \rightarrow p+p+p+\bar{p}$ şemasına göre bir proton-karşıtproton çiftinin doğmasına yol açıyordu. Böyle bir maddeleştirme elde etmek için, ilk sistemin kinetik enerjisinin, yeterli boyutlarda olması, bir bölümünün yaratılan parçacığın kütle enerjisine dönüşmesine olanak vermesi gerekir. Aynı şema uyarınca her tür parçacık-karşıtparçacık çiftleri elde edilebilir.

Parçacık-karşıtparçacık ikilliği, ne tür

olursa olsun, temel parçacıklar üstünde yapılan bütün deneylerde sistemli biçimde ortaya çıkar. İşte bu olgu fizik dünyasının en önemli bakışımlarından birini oluşturur.

KARŞITPROTON a. Protonun karşıttaneciği. (Eşanl. ANTİPROTON.)

KARŞITREAKTİFLİK a. Nük. müh. Bir nükleer reaktör kalbine sokulan nötron soğurucu tarafından oluşturulan negatif reaktiflik.

KARŞIT-TOPLUM a. Yaşadığı toplumun egemen değerlerine karşıt değerler temeli üzerinde örgütlenmiş protestocu topluluk.

KARŞIT-ÜTOPYA a. Fels. Bir düşsel anlatı aracılığıyla insanlıkdışı ve totaliter bir dünyanın betimlenmesi. Bu tür ütopyaların yazarları insanlıkdışı ve totaliter olmayı, bazı çağdaş siyasal rejimlerin ya da toplumsal ilişkileri teknolojinin ve bilimin boyunduruğu altına girmiş bazı toplumun ayırtedici özelliği olarak görürler. (Karşı-ütopyalara örnek olarak Huxley'in *Yeni dünya* [Brave New World, 1932] ve Orwell' in *1984*, [1949] adlı romanları gösterilebilir.)

KARŞIUYAK a. Ed. Son ünsüzlerin aynı kaldığı, destek ünsüzlerinin değiştiği ya da aynı kaldığı, vurgulu ünlülerin değiştiği uyak biçimi. (Örneğin *bas, kes.*)

KARŞIYAKA, Ege bölgesinde İzmir iline bağlı ilçe; 419 098 nüf. (1990); 97 km²; 2 köy. Merkezi, İzmir'in K.'inde *Karşıyaka*, 418 724 nüf. (1990).

KARŞIYAKA, rumca **Vasileia,** KKTC' de Girne ilçesine bağlı köy.

Karşıyaka spor kulübü, türk spor kulübü. Karşıyaka terbiyei bedeniye kulübü adı ve yeşil-beyaz forma rengiyle İzmir'de kuruldu (1912). İzmir'in kurtuluşundan sonra, günümüzdeki adını aldı (1924). Futbol takımı İzmir amatör lig (1951-52), İzmir profesyonel lig (1958-59) şampiyonluklarını kazandı. Basketbol, yüzme, voleybol, hentbol ve atletizm dallarında da faaliyet gösteren kulübün futbol takımı, 1991-92 sezonu sonunda 1. lige yükselmiştir.

KARŞIYATIRIM a. Psikan. Benin savunma yapılarının sürmesi, belirtinin kararlılığı için son derece gerekli ve bastırıma yakından bağlı olan ekonomi süreci.
—ANSİKL. Karşıyatırım, yatırımçekmenin kullanılabilir duruma getirdiği enerjinin bilinçdışı isteği bastırılmış durumda tutmak için kullanılmasıdır. Bir nesneye (bu durumda fobilerde olduğu gibi ikameli bir oluşuma yol açar), bir tasarıma ya da bilinçdışı isteğe karşıt bir tutuma (tepkisel oluşum) yönelik olabilir.

KARŞİ, Özbekistan'da kent, Kaşkaderya'nın aşağı deltasında bulunan *Karşi vahası*'nda, Buhara'nın yaklaşık 140 km G.-D.'sunda; 156 000 nüf. (1989). Pamuk, meyve ve sebze üretimi.
—Tar. Adını çağatay hanlarından Kebek Han'ın (1318-1326) kent yakınında yaptırdığı saraydan alan Karşi, eski Buhara Hanlığı'nın başkent Buhara'dan sonra en büyük ikinci yerleşim merkeziydi. İran hükümdarı Nadir Şah'ın oğlu Rıza Kuli kenti kuşatınca (1737), Buhara hanı Ebülfaiz (1705-1747), kendisine bağlı emirleri çevresine toplayarak burasını kurtarmak için harekete geçti. Karşi önlerinde yapılan şiddetli savaşlar sonunda iran ordusu çekilmek zorunda kaldı. Ruslar'la barış yapan Muzaffer Han'ın bu tutumunu onaylamayan veliaht Abdülmelik, babasına karşı ayaklandı (1865). Bir hareket üssü konumuna getirdiği Karşi'den rus kuvvetlerine karşı savaşımını sürdürdü. Ancak, uzun bir kuşatma sonunda kenti ele geçiren Muzaffer Han'a bağlı askerlerle Ruslar, kalesini yıktıkları, yerle bir ettikleri Karşi'yi haritadan sildiler. Sonuçta yenilgiye uğrayan Abdülmelik, önce Hive'ye, sonra da Hindistan'a sığındı; Buhara Hanlığı da Rusya'ya bağlandı (1868).

KART, -tı a. (fr. *carte*). **1.** Düzgün kesilmiş ince karton parçası. **—2.** Bir kimsenin kimliğini belirten, bir topluluğa üye olduğunu gösteren, ona bazı haklar tanıyan belge: *Kimlik kartı. Öğrenci, seçmen kartı. Abonman kartı. Mavi kart.* **—3.** Posta kartı, kartpostal: *Gittiği her ülkeden bana kart gönderir.* **—4.** Kartvizit: *Sana kartımı vereyim, ararsan sevinirim.* **—5.** İskambil kâğıdı. **—6.** Tombalada üstünde rakamlar bulunan karton parçası: *Tombala kartı. Kaç kart istiyorsunuz?*
—Bank. *Kredi kartı*, bir fatura tutarının yalnızca imza karşılığında ödenmesini sağlayan belge. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ödeme kartı*, taşıdığı bir mikroişlemci ve bir bellek sayesinde belli bir işlemin yapılmasını sağlayan kredi kartı. (Belleğe kart sahibi, onun gizli kodu, bankası, hesap numarası ile alış ya satış işleminin yapıldığı anda hesap durumunun izin verdiği en yüksek kredi miktarı hakkında kodlanmış bilgiler kaydedilir. Kart, ancak bilgisayarlı bir işlem aygıtı aracılığıyla çözülebilir.)
—Bilş. *Kart sıkışması*, bir bilgisayarın kart okuyucusunda ya da delicisinde kartların, bir yazıcıda ise kâğıdın, olağandışı bir biçimde yığılması. || *Delikli kart*, bilgisayarın işleyeceği bilgilerin küçük dikdörtgen deliklerle kodlandığı ince, sert, dikdörtgen kart. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Denetim kartı*, bilgisayara verilen bir programı oluşturan delikli kart paketinde, işletim sistemine ilişkin bilgileri veren kart; bu bilgiler programın temel özelliklerine yönelik olup, derleme, yürütme vb. gibi programa uygulanacak işlemleri ve onun kullanacağı fişlik ya da veri kümelerini belirler. || *Manyetik pistli kart*, manyetik bir madde ile kaplı bir ya da birçok şeridi olan karton fiş. (Kredi kartlarında, hüviyet kartlarında çoğu kez manyetik pistler vardır. Bu pistlerdeki silinemeyen kayıtlar belgenin sahibini tanımladıkları gibi uygun bilgi okuyucu organlar tarafından da okunabilirler.)
—Kâğ. san. *Delikli kart kâğıdı*, sert, sağlam, kalınlığı duyarlı bir biçimde denetlenmiş kararlı kâğıt. (Delikli kart kâğıtları bilgi işleminde kullanılır.)
—Postc. Kartondan yapılmış, dikdörtgen biçiminde, postayla yapılan yazışmalarda kullanılan kart. (*Kartpostal* denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Pnömatik kart*, gideceği yere basınçlı hava aracılığı ile ulaşacağı için posta kartından daha hafif, aynı biçimde kart. (*Telgraf kartı* da denir.)
—San. *Kart basmak*, işyerine giriş ve çıkışı, genellikle bir makineye kaydetmek.
—Siyas. bil. *Seçmen kartı*, kişinin seçmen listelerine yazıldığını kanıtlayan ve oy hakkını kullanmasına olanak veren belge.
—Spor. Futbolda hakem tarafından oyuncuyu uyarmak *(sarı kart)* ya da oyundan kesin olarak çıkarmak için *(kırmızı kart)* gösterilen kart.
—Tekst. *Karta geçirme*, bir dokumanın armürünü kareli kâğıt üzerinde göstermek işlemi.
—Verg. huk. *Hesap kartı*, vergi dairelerinde, her yükümlü için ayrı olarak açılan ve yükümlü adına tahakkuk eden vergilerle bu vergilerden ödenen miktarları gösteren kartlar. || *Sicil kartı*, her vergi dairesi bölgesinde, vergi yükümlülerinin adlarını ve yükümlülükleriyle ilgili (dosya kayıtlarına ek olarak) bilgileri içeren kartlar. (Henüz İstanbul bölgesinde yeni kurulan ve 42 vergi dairesini kapsayan Otomasyon merkeziyle, gerek yükümlüler, gerek gelirleriyle ilgili bilgiler bir merkezde toplanmış olacaktır. Bu otomasyon merkezlerinin, Türkiye çapında yaygınlaştırılması öngörülmektedir.)
—ANSİKL. Bank. *Kredi kartı*. Bu sistem, ilk kez 1949'da Diner's Club İnc. tarafından uygulanmaya başladı. ABD, Büyük Britanya ve İskandinav ülkelerinde büyük başarı kazandı. Diner's Club İnc. ve American Express tarafından verilen kredi kartları, bütün dünyada birçok kuruluş ve mağaza tarafından kabul görmektedir. Birçok ülkede bankalar, belirli bir gelire sahip olduklarını belgeleyen müşterilerine, belli bir bölge içinde geçerli olan kredi kartları vermektedir.
Şu ya da bu kredi kartını kabul eden kuruluşlarla mağazalar, astıkları bir tabelayla bunu müşterilerine duyururlar. Bu şekilde kabul edilen kartın sahibi, yaptığı alımların bedelini, onlarla ilgili faturanın üzerini imzalayarak öder. Satıcı, faturanın bir suretini alıcıya verip, aslını kartı düzenlemiş olan mali kuruluşa gönderir; bu kuruluş da, faturayı alınca müşterinin borç hanesine işler.
Türkiye'de bankalar tarafından tüketici kredisi sistemi henüz uygulanmadığı için kredi kartı sistemi de gelişmemiştir. Ancak, bazı büyük turistik işletmelerde uluslararası kuruluşların (American Express, Diner's Club İnc., vb.) kredi kartları kabul edilmektedir.
—Bilş. *Delikli kart.* 1885'te Alman asıllı Amerikalı bir istatistikçi, Dr. Hermann Hollerith, istatistiksel verileri eş biçimli kartonlara delikler ile yazmayı ve, bunları işlemek için 40 cıva hokkası ile 40 iğneden oluşan bir işletim düzeni ve bir kart delicisinden kurulu bir makine yapmayı düşündü. Bu mekanizma, bir yandan 40 tane kadranlı sayıcı bulunduran bir panoya, diğer yandan ana kart gruplarına karşı düşen 26 kutulu bir gruba bağlanmıştı. Bir iğneyle cıvanın, kartın delikleri sayesinde teması, panodaki sayıcılardan birinin bir birim ilerlemesini ve içine kartın elle yerleştirildiği kutulardan birinin kapağının kalkmasını sağlıyordu. Ne kadar ilkel olursa olsun bu donanım, Amerika'daki 1890 sayımının sonuçlarını iki yıl önce almayı sağladı. Dr. Hollerith'in makineleri ilk olarak Fransa'da 1889 Dünya fuarı'nda, daha sonra 1892'de Viyana'daki aktüerler kongresinde gösterildi ve fakat yalnızca merak uyandırmakla kaldı. Buna karşın Amerika'da kullanım alanları genişlemekte, demiryolları, sigorta şirketleri, belediyeler gelişen delikli kart makinelerine ilgi göstermekteydi. Dr. Hollerith tarafından kurulan Tabulating Machines Co. 1903'te ilk gerçek otomatik veri ayırıcı ve tablo kurucu makineleri piyasaya çıkardı. 1914 yılında Thomas Watson bu şirketi bugünkü dev İBM şirketine dönüştürdü. 1924'te norveçli mühendis Frederik Bull tarafından Hollerith'inkine benzeyen bir sistemin patenti alındı; 1925'te ölen Bull, patent hakkını tedavisinin yapılmakta olduğu Oslo kanser enstitüsü'ne bırakmıştı. Patentler önce bir isviçre, son olarak da bir fransız şirketi tarafından satın alındı. 1931'de Compagnie des machines Bull adını alan bu şirket, bugün bilişimde en büyük fransız imalatçısı C. İ. İ. Honeywell Bull'un ana hissedarıdır.
Bu makinelerde kullanılan delikli kartlardan okunabilecek biçimde baskı elde etmek mümkündür ve kullanım süreleri de sınırsızdır. Bu kartlarda genel olarak, 0 dan 9'a kadar rakamların yer aldığı 80 dikey kolon, ve üst kısımlarında referanssız iki delgi bölgesi bulunur.
Bir sayının yazılması, her kolonda o sayıya kartta denk gelen yere dikdörtgen bir delik delinmesiyle; bir harfin yazılması aynı kolona uygun yerlere iki delik delinmesiyle yapılır.
Delikli kartlar genellikle muhasebe, istatistik ya da bilimsel hesap işleri için gereğinde de takım tezgâhlarının ya da dokuma tezgâhlarının kumandası için kullanılır. Nitekim 1728'de fransız Falcon tarafından bu son uygulama için icat edilmiş olup, daha sonra Vaucanson ve Jacquard tarafından geliştirilmişlerdir. Delikli kart makinelerinin başlangıçta sadece istatistiksel olan uygulamaları, çok sayıda belgenin süratle işlenmesini ve sistematik olarak kullanılmasını gerektiren tüm yönetim ve muhasebe sorunlarını da içine aldı; bir kart okuyucusu sayesinde verilerin ve programların bilgisayara girilmesinde çok sık kullanılır.